

श्री अभिधान राजेन्द्र कोष (प्रथम भागः)

रचयिताः
प्रभु श्रीमद् विजय राजेन्द्रसूरीश्वरजी म.

प्रकाशकः
अभिधान राजेन्द्रकोष प्रकाशन संस्था.

णमो समणस्स भगवओ महावीरस्स
श्री सौधर्मबृहत्तपागच्छीय विश्वपूज्य
प्रातः स्मरणीय प्रभु श्रीमद्विजय राजेन्द्रसूरीश्वर पट्टप्रभावक चर्चाचक्रवर्ती परमपूज्य
आचार्यदेव श्रीमद् विजय धनचन्द्रसूरीश्वर साहित्यविशारद विद्याभूषण
श्रीमद् विजय भूपेन्द्रसूरीश्वर व्याख्यानवाचस्पति श्रीमद् विजय
यतीन्द्रसूरीश्वर, शान्तमूर्ति कविरत्न श्रीमद् विजय
विद्याचन्द्रसूरीश्वर गुरुभ्यो नमः

सकलागम रहस्यवेदी कलिकाळ सर्वज्ञकल्प-विद्वन्मान्य प्रातःस्मरणीय

प्रभु श्रीमद् विजय राजेन्द्रसूरीश्वर निर्मित

श्री अभिधान राजेन्द्र कोष

॥ प्रथम भागः ॥

[द्वितीय संस्करण]

—: प्रकाशक :—

शान्तमूर्ति आचार्यदेव श्रीमद्विजय विद्याचन्द्रसूरीश्वर पट्टालंकार
परमपूज्य तीर्थप्रभावक साहित्यमनीषी आचार्यदेव
श्रीमद्विजय जयन्तसेनसूरीश्वरजी महाराज
एवं संयमवयःस्थवि मुनिराजश्री शान्तिविजयजी महाराज
के उपदेश से

अ. भा. श्री सौधर्मबृहत्तपागच्छीय जैन श्वेताम्बर त्रिस्तुतिक संघ
प्रदत्त द्रव्यसहाय से

श्री अभिधान राजेन्द्र कोष प्रकाशन संस्था, अहमदाबाद.

॥

श्री वीर संवत् २५१३

प्रति : १०५०

श्री राजेन्द्रसूरी संवत् ७८

ईस्वी सन १९८६

मूल्य : संपूर्ण सेट (७ भागका) २५०१

(दो हजार पांचसो एक रुपये)

प्राप्तिस्थान

श्री अभिधान राजेन्द्रकोष प्रकाशन संस्था
C/o. श्री राजेन्द्रसूरि जैन ज्ञान मन्दिर,
रतनपोल, श्री राजेन्द्रसूरि चौक, अहमदाबाद.

मुद्रक : पं. मफतलाल झवेरचंद गांधी
नयन प्रि. प्रेस, का. २-६१
गांधीरोड, ढाँकवावाडी, अहमदाबाद-१

अभिधान राजेन्द्रकोषस्य रचना तु सर्वथा अपूर्वेवाऽस्ति
पण्डित शितिकण्ठशास्त्री

श्री अभिधान राजेन्द्रकोष!

शब्दकोशोंकी परंपरा में 'अभिधानराजेन्द्र' यथार्थमें एक विशिष्ट उपलब्धि है।

श्रीमद् की जीवनसाधनाका यह अत्यंत उदाहरण है। जब इस कोषका पहिला अक्षर लिखा गया तब वे तिरसठ वर्ष के थे।

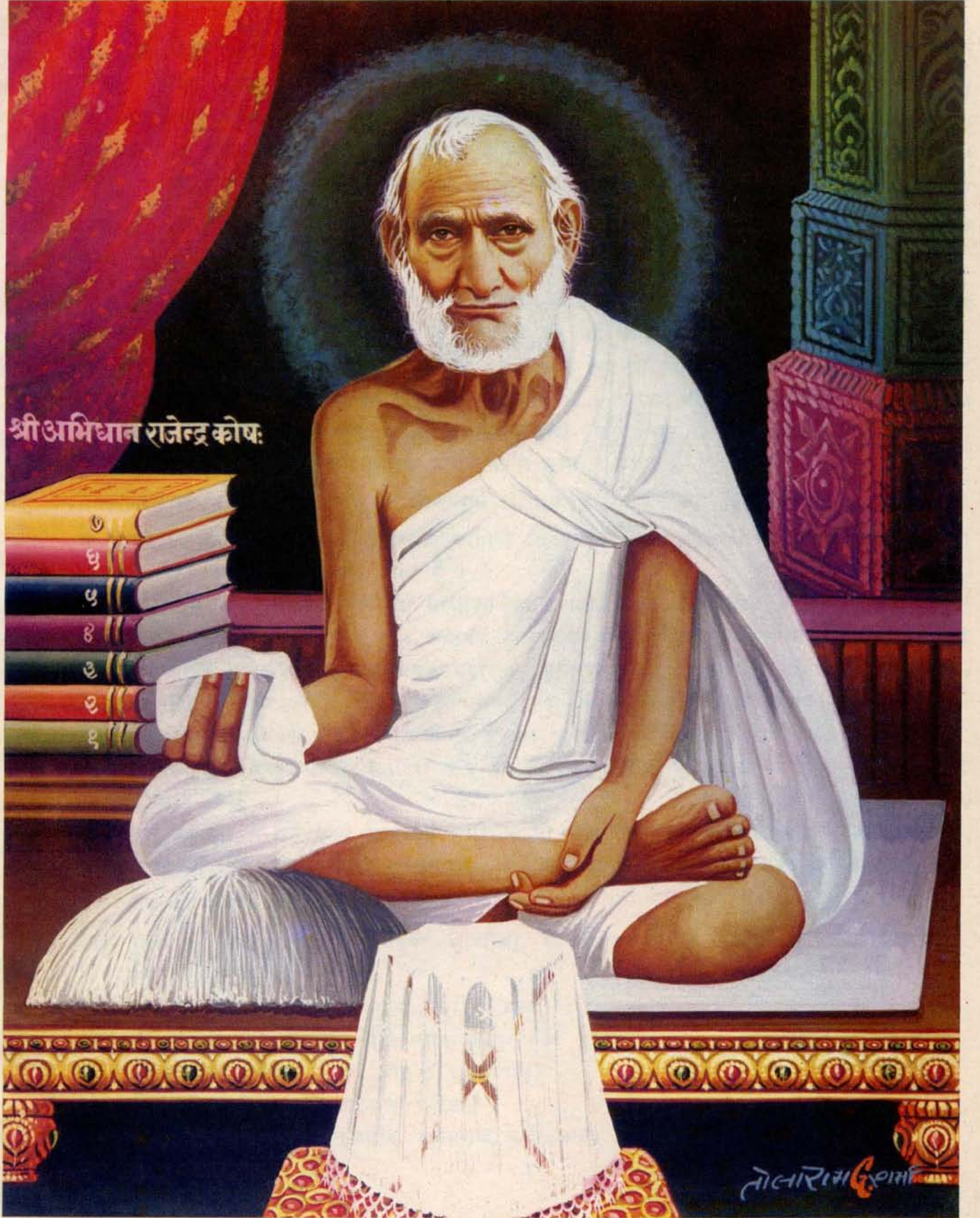
सात भागों में तथा दस हजार पांचसो छियासठ पृष्ठों में प्रकाशित यह कोश वस्तुतः एक विश्वकोष के समान है। जिसमें जिनागमों तथा विभिन्न दार्शनिक ग्रन्थों के उद्धरण संकलित कर विस्तृत विवेचन किया गया है

— वसंतीलाल जैन

अभिधानराजेन्द्र कोष जैसे अतिविशाल ग्रन्थरत्नकी रचना उनके सम्यग् ज्ञानके सर्वांगी समर्पणकी साहजिक निष्पत्ति हैं। अन्यथा असंभव सा यह कार्य उनसे होता ही नहीं। अभिधानराजेन्द्र कोष सामान्य शब्दकोष नहीं हैं। किन्तु शास्त्रवचनोंकी समीचीन अभिव्यक्ति और अर्थघटनका सर्वश्रेष्ठ सहायक माध्यम है।

— रमेश आर. जवेरी

सुविहितसूरिशक्रचक्रचूडामणि-कलिकालसर्वज्ञकल्प-परमयोगिराज
जगत्पूज्य-गुरुदेव-प्रभुश्रीमद्-विजयराजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराज ।

दृष्टभ्रान्तविपक्षदन्तिदमने पञ्चाननग्रामणी-राजेन्द्राभिधकोशसंप्रणयनात्सन्दीप्तजैनश्रुतः ।

सङ्घस्योपकृतिप्रयोगकरणे नित्यं कृती तादृशः, कोऽन्यः सूरिपदाङ्कितो विजयराजेन्द्रात्परः पुण्यवान् ? ॥ १ ॥

For Private & Personal Use Only

www.jagadgururam.org

प्रकाशकीय निवेदन

कलिकाल सर्वज्ञकल्प, सकलागमरहस्यवेदी, विश्वपूज्य, परमयोगीन्द्र, परमकृपालु, पूज्यपाद गुरुदेव प्रभु श्रीमद् विजय राजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराजने अपने तप, जप, एवं ज्ञान, ध्यान की आत्मोन्नतिकारिणी प्रवृत्ति में अप्रमत्त भाव से रममाण होते हुए जिन प्रवचन में निर्दिष्ट सत्य वस्तु तत्त्व का जीवनभर प्रचार, प्रसार किया। साथ ही अनेक ग्रन्थों का निर्माण किया—ग्रन्थ सम्पदा का सर्जन किया। एक विशाल ग्रन्थागार सम उन की जो सर्वोत्तम, और सर्वतोमुखी रचना हैं श्री अभिधान राजेन्द्र कोश ! इस अलौकिक कृति के निर्माण द्वारा श्रीमद्ने विश्व के सभी विद्वज्जनों को युगों युगों के लिये अद्भुत प्रेरणा प्रदान की है।

बीसवीं शताब्दी के संध्याकाल में इस ग्रन्थराज की प्रथम आवृत्ति श्री सौधर्मबृहत्तपोगच्छीय श्री जैन प्रभाकर प्रिन्टींग प्रेस, रतलाम (म. प्र.) से प्रकाशित की गई थी। प्रथमावृत्ति की प्रतियां समाप्त प्रायः हो जाने के कारण यह ग्रन्थ दुर्लभ हो गया था। विश्व इस की द्वितियावृत्ति का इन्तेजार कर रहा था और हम भी इस के पुनः प्रकाशन के लिये प्रयत्नशील थे। अ. भा. श्री सौधर्मबृहत्तपोगच्छीय त्रिस्तुतिक जैन संघ का श्रीभांडवपुरतीर्थ पर विराट अधिवेशन हुआ और उस में इस ग्रन्थराज के प्रकाशन का निर्णय लिया गया। तदनुसार प्रकाशन कार्य प्रारंभ हुआ।

इस महान कार्य में परमपूज्य ज्ञानमूर्ति आचार्यदेव श्रीमद् विजय विद्याचंद्रसूरीश्वरजी महाराज के पट्टप्रभावक परमपूज्य तीर्थप्रभावक साहित्यमनिषी आचार्यदेव श्रीमद् विजय जयन्तसेनसूरीश्वरजी महाराज का श्रम साध्य सहयोग हमें प्राप्त हुआ है।

वर्षों के बाद पुनः एक बार इस ग्रन्थराज का प्रकाशन हम सब के लिये परम आनन्ददायक है। इस के पुनः प्रकाशन में परमपूज्य तीर्थ प्रभावक आचार्यदेव श्रीमद् विजय जयन्तसेनसूरीश्वरजी महाराज सयमवयःश्वरि मुनिराजश्री शान्तिविजयजी महाराज, मुनिराज श्री पुण्यविजयजी, मुनिश्री विनयविजयजी, मुनिश्री नित्यानन्द विजयजी, मुनिश्री जयरत्नविजयजी मुनिश्री जयानन्दविजयजी आदि मुनि मण्डल, एवं साध्वी-मण्डल की ओर से जो सहयोग मिला है उस के लिये हम हार्दिक आभार प्रकट करते हैं :

श्री सौधर्मबृहत्तपोगच्छीय त्रिस्तुतिक संघ-अहमदाबाद के ट्रस्टी मंडल का भी इस कार्य में पूर्ण सहयोग मिला है।

इस प्रकाशन में हमें जिन जिन ग्राम नगरों के श्री संघ एवं महानुभावों का जो अनमोल आर्थिक सहयोग प्राप्त हुआ है। नियमानुसार उनका नाम निर्देश करते हुए हमें अत्यन्त आनन्द का अनुभव हो रहा है।

उन की मंगल नामावली प्रस्तुत है इस प्रकार।

- १ साध्वीजी श्री सुन्दरश्रीजी, विदुषी साध्वीजी श्री गंभीरश्रीजी के उपदेश से श्री मालवदेशीय त्रिस्तुतिक संघ।
- २ श्री जैन श्वेताम्बर त्रिस्तुतिक संघ, चोराउ (राज.)
- ३ श्री महावीर जैन श्वेताम्बर पेढी, श्रीभाण्डवपुर तीर्थ (राज.)
- ४ श्री भेंसवाड़ा सिल्क मिलस, भीवंडी (महाराष्ट्र)
- ५ श्री वस्तीमलजी हेमाजी, जीवाणा (राज.)
- ६ शाह नेमिचन्द देवीचन्द फूलचन्द, शुक्नराज, कान्तिलाल, राजु बेटापोता श्री लखमाजी बलदरिया, कोशेलाव (राज.)

- ७ श्री जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक (त्रिस्तुतिक) संघ थराद (उ. गुजरात)
- ८ श्री सौधर्मबृहत्तपोगच्छीय त्रिस्तुतिक संघ अने थराद जैन युवक मंडल, अहमदाबाद
- ९ श्री सौधर्मबृहत्तपोगच्छीय त्रिस्तुतिक संघ दाधाल
- १० श्री सौधर्मबृहत्तपोगच्छीय त्रिस्तुतिक संघ-सुराणा
- ११ श्री जैन श्वेताम्बर त्रिस्तुतिक संघ-धानेरा
- १२ श्री जैनश्वेताम्बर त्रिस्तुतिक संघ थराद जैन मित्रामण्डल, बम्बई ।
- १३ श्री जैन श्वेताम्बर सकल संघ, नेनावा (गुजरात)
- १४ श्री जैन श्वेताम्बर त्रिस्तुतिक संघ, मेंगलवा (राज.)
- १५ श्री जैन श्वेताम्बर त्रिस्तुतिक संघ, सियाणा (राज.)
- १६ श्री जैन श्वेताम्बर त्रिस्तुतिक संघ, आकोली (,.)
- १७ श्री राजेन्द्रसूरि जैन ज्ञानमन्दिर, राणीस्टेशन (,.)
- १८ श्री मांगीलाल, फूटरमल, शान्तिलाल, किशोरचन्द्र बेटा पोता शेषमलजी खसाजी रामाणी, गुड़ाबालोतान् (राज.)
- १९ श्री दरजमल, उकचन्द, हस्तिमल, तगराज हीराणी, रेवतडा (राज.)
- २० श्री चेतनकुमार अशोककुमार, कन्हैयालालजी काश्यप, रतलाम (म. प्र.)
- २१ श्री चोमनलाल भीखालाल लाधाणी वासणवाला, धानेरा (गुजरात)
- २२ शा. जेठमल, जुहारमल, लक्ष्मणराज, पृथ्वीराज, वीरचन्द, गौतमचन्द, अशोककुमार, रतनलाल, गणपतराज, बेटापोता केनाजी मेंगलवा, (राजस्थान)
- २३ श्री अमरचन्द देशमल तिलोकचन्द मीठालाल ओटमल धरमाजी पटियात (धाणसा)
- २४ शाह मगराज सुखराज एन्ड कं. मद्रास
- २५ शाह सरमलजी हरखचन्दजी तिलोकचन्दजी बेटा पोता हांसजी रतनपुराबेरा, मोदरा (राज.)
इन के अतिरिक्त गाँव नगरों के महानुभावोंने लाभ लिया है उन के नाम हैं.

भीनमाल, जोधपुर, मेंगलवा, सायला, सुराणा, मद्रास, नल्लोर, विजयवाडा, मांडवला, धाणसा, आहोर, भेंसवाडा, सुरा, सियाणा, कोमता, सुराणा, दाधाल, रेवतडा, उनडी, पांथेडी, बम्बई, सुमेरपुर, सांचोर, तख्तगढ, कोशेलाव, थराद, अहमदाबाद, लेवाणा, दूधवा, आणंद, वासणा, डीसा, लाखणी, बानी, धानेरा, कलेल, झावुआ, टांडा, पारा, रिंगणेद, (धार)

इस प्रकार गुरु कृपा से एवं पू. आचार्यश्री के सतत प्रयत्न से यह प्रकाशन हो रहा है, यह प्रसन्नता का विषय है, शुभम् ।

निवेदक

श्री राजेन्द्रसूरि जैन ज्ञानमन्दिर
रतनपोल, श्री राजेन्द्रसूरि चौक

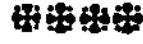
श्री अभिधान राजेन्द्र कोश प्रकाशन संस्था
अहमदाबाद

पो. अहमदाबाद

२०४२ पोष सुद७ (गुरुसप्तमी)

द्वितीयावृत्ति

प्रस्तावना

अनादि से प्रवहमान है श्री वीतराग परमात्मा का परम पावन शासन ! अनादि मिथ्यात्व से मुक्त हो कर आत्मा जब सम्यक्त्व गुण प्राप्त करता है, तब आत्मिक उत्क्रान्ति का शुभारंभ होता है । सम्यग्दर्शन की उपलब्धि के पश्चात् ही सम्यग्ज्ञान और सम्यक्चारित्र का क्रम आत्मा में परिलक्षित होता है ।

मतिज्ञान एवं श्रुतज्ञान दोनों ही इन्द्रिय तथा मन से ग्राह्य हैं, अतः इनका समावेश परोक्षज्ञान में होता है; परन्तु अवधिज्ञान, मनःपर्यवज्ञान एवं केवलज्ञान आत्म ग्राह्य हैं; अतः ये ज्ञान प्रत्यक्ष ज्ञान में समाविष्ट हैं ।

सम्यक्त्व का सूर्योदय होते ही मिथ्यात्व का घना अन्धेरा दूर हो जाता है और आत्मा संपूर्णता की ओर गतिमान होता है । यही सम्यक्त्व आत्मा को परोक्ष ज्ञान से प्रत्यक्ष ज्ञान की ओर अग्रसर करता है । प्रत्यक्ष ज्ञान की उपलब्धि के लिए यह आवश्यक है कि आत्मा लौकिक भावों से अलग हो कर लोकोत्तर भावों की चिन्तनधारा में स्वयं को डुबो दे । ‘जिन खोजा तिन पाइयाँ गहरे पानी पठा ।’

संसार परिभ्रमण का प्रमुख कारण है आस्रव और बन्ध । दुःख से मुक्ति के लिए इनको दूर करना आवश्यक है तथा इसके साथ ही संवर और निर्जरा भी आवश्यक है । बन्धन सहज है, पर यदि उसके कारण भाव एवं कारण स्थिति से स्वयं को अलग रखा जाये तो अवश्य ही हम निर्वन्ध अथवा अपुनर्बन्धक अवस्था को प्राप्त कर सकते हैं ।

जिनागम में अध्यात्म समाया हुआ है । सहज स्थिति की कामना करनेवालों को चाहिये कि वे जिनवाणी का श्रवण, अध्ययन, चिन्तन, अनुशीलन आदि करते रहे ।

कर्म और आत्मा का अनादि से घना रिश्ता है; अतः कर्म आत्मा के साथ ही लगा रहता है; जैसे खान में रहे हुए मोने के साथ मिट्टी लगी हुई होती है । मिट्टी सुवर्ण की मलिनता है और कर्म आत्मा की । प्रयोग के द्वारा मिट्टी सुवर्ण से अलग की जा सकती है । जब दोनों अलग अलग होते हैं तब मिट्टी मिट्टी रूप में और सुवर्ण सुवर्ण के रूप में प्रकट होता है । मिट्टी को कोई सुवर्ण नहीं कहता और न ही सुवर्ण को कोई मिट्टी कहता है । ठीक उसी प्रकार सम्यग्दर्शन प्राप्त आत्मा सम्यग्ज्ञान के उज्ज्वल आलोक में सम्यक् चारित्र के प्रयोग द्वारा अपने पर से कर्म रज पूरी तरह झटक देती है और अपनी मलिनता दूर करके उज्ज्वलता प्रकट कर देती है ।

कर्म की आठों प्रकृतियाँ अपने अपने स्वभावानुसार सांसारिक प्रवृत्तियों में रममाण आत्मा को कर्म भुगतान के लिए प्रेरित करती रहती हैं । जिन्हे स्वयं का ख्याल नहीं है और जो असमंजस स्थिति में हैं; ऐसे संसारो जीवों का ये कर्म प्रकृतियाँ विभाज्य परिणामन करा लेती हैं

ज्ञानावरणीय कर्म आँखों पर रही हुई पट्टी के समान है। नजर चाहे जितनी सूक्ष्म हो, पर यदि आँखों पर कपड़े की पट्टी लगी हो, तो कुछ भी दिखाई नहीं देता; ठीक इसी प्रकार आत्मा की निर्मल ज्ञानदृष्टि को ज्ञानावरणीय कर्म आवृत्त कर लेता है। इससे ज्ञानदृष्टि पर आवरण छा जाता है। यह कर्म जीव को उल्टी चाल चलाता है।

दर्शनावरणीय कर्म राजा के पहरेदार के समान है। जिस प्रकार पहरेदार दर्शनार्थी को राजदर्शन से वंचित रखता है, उसे महल में प्रवेश करने से रोकता है; उसी प्रकार दर्शनावरणीय कर्म जीव को आत्मदर्शन से वंचित रखता है। यह जीव को प्रमत्त भाव में आकण्ठ डुबो देता है; अतः जीव अप्रमत्त भाव से सर्वथा दूर रह जाता है। यह जीव के आत्मदर्शन के राजमार्ग को अवरुद्ध कर देता है और जीव को उन्मार्गगामी बनाता है।

मधुलिप्त असि धार के समान है वेदनीय कर्म। यह जीव को क्षणभंगुर सुख का लालची बना कर उसे अनन्त दुःख समुद्र में धकेल देता है। साता का वेदन तो यह अत्यल्प करवाता है, पर असाता का वेदन यह अत्यधिक करवाता है। शहद लगी तलवार की धार को चाटनेवाला शहद की मधुरता तो पाता है और सुख का अनुभव भी करता है; पर जीभ कट जाते ही असह्य दुःख का अनुभव भी उसे करना पड़ता है। इस प्रकार वेदनीय कर्म सुख के साथ अपार दुःख का भी वेदन कराता है।

मोहनीय कर्म मदिरा के समान है। मदिरा प्राशन करनेवाला मनुष्य अपने होश-हवास खो बैठता है; इसी प्रकार मोहनीय कर्म से प्रभावित जीव अपने आत्म-स्वरूप को भूल जाता है और पर पदार्थों को आत्म स्वरूप मान लेता है। यही एकमेव कारण है उसके संसार परिभ्रमण का। 'मोह महामद पियो अनादि, भूलि आपकुं भरमत वादि।' यह जीव के सम्यग्दर्शन और सम्यक् चारित्र के मार्ग में रुकावट डालता है।

जो मनुष्य इस मोहनीय कर्म के स्वरूप से अनभिज्ञ रहता है और जो इसकी स्थिति का अनुभव नहीं करता; वह अपने जीवन में आत्म विकास से वंचित रह जाता है। अहंकार और ममकार जब तक हममें विद्यमान हैं; तब तक हम मोहनीय कर्म के बन्धन में जकड़े हुए ही हैं। अहंकार और ममकार जितना जितना घटता जाता है; उतना ही मोहनीय कर्म का बन्धन शिथिल होता जाता है। यह मोहनीय कर्म समस्त कर्मसत्ता का अधिपति है और सबसे लम्बी उम्र वाला है। इस मोहराजा के निर्देशन में ही कर्म सेना आगेकूब करती है। जीव को भेदविज्ञान से वंचित रखनेवाला यही कर्म है। इसने ही जीव को संसार की भूलभुलैया में अटकाये रखा है।

और बेड़ी के समान है आयुष्य कर्म। इसने जीव को शरीर रुपी बेड़ी लगा दी है; जो अनादि से आज तक चली आ रही है। एक बेड़ी टूटती है; तो दूसरी पुनः तुरन्त लग जाती है। सजा की अवधि पूरी हुए बिना कैदी मुक्त नहीं होता; इसी प्रकार जब तक जीव को जन्म जन्म की कैद की अवधि पूरी नहीं होती; तब तक जीव मुक्ति की मौज नहीं पा सकता।

नाम कर्म का स्वभाव है चित्रकार के समान। चित्रकार नाना प्रकार के चित्र पट पर अंकित करता है; ठीक इसी प्रकार नाम कर्म चतुर्गति में भ्रमण करने विविध जीवों को भिन्न भिन्न नाम प्रदान करता है। इसके प्रभाव से जीव इस संसार पट पर नाना प्रकार के नाम धारण करके देव, मनुष्य तिर्यंच और नरक गति में भ्रमण करता है।

गोत्र कर्म का स्वभाव कुम्हार के समान है। कुम्हार अनेक प्रकार के छोटे बड़े बर्तन बनाता है और उन्हें विभिन्न आकार प्रदान करता है। गोत्र कर्म भी जीव को उच्च और नीच गोत्र प्रदान करता है, जिससे जीव को उच्च या नीच गोत्र में जन्म धारण करना पड़ता है।

इसी प्रकार अन्तराय कर्म है—राजा के खजांची के समान। खजाने में माल तो बहुत होता है, पर कुछी खजांची के हाथ में होती है; अतः खजाने में से याचक कुल भी प्राप्त नहीं कर सकता। यही कार्य अन्तराय कर्म करता है। इसके प्रभाव से जीव को इच्छित वस्तु उपलब्ध नहीं हो पाती। दान, लाभ, भोग, उपभोग और वीर्य (आत्मशक्ति) के विषय में अन्तराय कर्म के उदय से जीव किसी प्रकार का लाभ प्राप्त नहीं कर सकता। संक्षेप में यह है जैन दर्शन का कर्मवाद।

इसी प्रकार जिनागमों में आत्मवाद, अनेकान्तवाद, षट्द्रव्य, नवतत्त्व, मोक्ष मार्ग आदि अनेक ऐसे विषयों का समावेश है; जो जीव के आत्म विकास में परम सहायक हैं। द्वादशांगी जिनवाणी का विस्तार है। आत्म कल्याण की कामना करनेवालों के लिए द्वादशांगी का गहन अध्ययन अत्यन्त आवश्यक है।

संसारस्थ प्रत्येक जीव को स्वस्वरूप अर्थात् ईश्वरत्व प्राप्त करने का अधिकार केवल जैन धर्म दर्शन ही देता है, अन्य कोई नहीं। 'सर्व धर्मान् परित्यज्य, मामेकं शरणं ब्रज।', 'बुद्धं शरणं गच्छामि.....धम्मं सरणं गच्छामि।' और 'केवलपण्णत्तं धम्मं सरणं पव्वज्जामि। इन तीनों पक्षों के सूक्ष्म एवं गहन अध्ययन से यही निष्कर्ष निकलता है कि अन्तिम पक्ष जीव के लिए केवलीप्रणीत धर्म के दरवाजे खुले रखता है। इस धर्म में प्रवेश करके जीव स्वयं अनन्त ऐश्वर्यवान् केवलज्ञान सम्पन्न बन जाता है। जीव अपने पुरुषार्थ के बल पर परमात्म पद प्राप्त कर सकता है। अन्य समस्त धर्म दर्शनों में जीव को परमात्मप्राप्ति के बाद भी परमात्मा से हीन माना गया है; जब कि जैनधर्मदर्शन में परमात्म पद प्राप्ति के पश्चात् जीव को परमात्म स्वरूप ही माना गया है। यह जैन धर्म की अपनी अलग विशेषता है।

परमज्ञानी परमात्मा की पावन वाणी जीव की इस अनुपम एवं असाधारण स्थिति का स्पष्ट बोध कराती है। प्रमाण, नय, निक्षेप, सप्तभंगी एवं स्याद्वाद शैली से संवृत्त जिनवाणीमय जिनागमों के गहन अध्ययन के लिए विभिन्न सन्दर्भ ग्रन्थों का अनुशोलन अत्यन्त आवश्यक है।

आज से सौ साल पूर्व उचित साधनों के अभाव में जिनागमों का अध्ययन अत्यन्त दुष्कर था। विश्व के विद्वान् जिनागम की एक ऐसी कुञ्जी तलाश रहे थे; जो सारे रहस्य खोल दे और उनकी ज्ञानपिपासा बुझा सके।

ऐसे समय में एक तिरसठ वर्षीय वयोवृद्ध त्यागवृद्ध, तपेवृद्ध एवं ज्ञानवृद्ध दिव्य पुरुष ने यह काम अपने हाथ में लिया। वे दिव्य पुरुष थे—उत्कृष्ट चारित्र्य किया पालक गुरुदेवप्रभु श्रीमद् विजय राजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराज। उन्होंने जिनागम की कुञ्जी निर्माण करने का जटिल कार्य सियाणा नगरस्थ श्री सुविधिनाथ जिनालय की छत्र छाया में अपने हाथ में लिया। कुञ्जीनिर्माण की यह प्रक्रिया पूरे चौदह वर्ष तक चलनी रही और सूरत में कुञ्जी बन कर तैयार हो गयी। वह कुञ्जी है—'अभिधान राजेन्द्र'। यह कहना जरा भी अतिशयोक्तिपूर्ण नहीं होगा कि आगमों का अध्ययन करते वक्त 'अभिधान राजेन्द्र' पास में हो तो और कोई ग्रन्थ पास में रखने की कोई आवश्यकता नहीं है। जिनागमों में निर्दिष्ट

वस्तुतत्त्व जो 'अभिधान राजेन्द्र' में है, वह अन्यत्र हो या न हो; पर जो नहीं हैं; वह कहीं नहीं है। यह महान ग्रन्थ जिज्ञासु की तमाम जिज्ञासाएँ पूर्ण करता है।

भारतीय संस्कृति में इतिहास पूर्व काल से कोश साहित्य की परंपरा आज तक चली आ रही है। निघण्टु कोश में वेद की संहिताओं का अर्थ स्पष्ट करने का प्रयत्न किया गया है। 'यास्क' की रचना 'निरुक्त' में और पाणिनी के 'अष्टाध्यायी' में भी विशाल शब्दसंग्रह दृष्टिगोचर होता है। ये सब कोश गद्य लेखन में हैं।

इसके पश्चात् प्रारंभ हुआ पद्य रचनाकाल। जो कोश पद्य में रचे गये, वे दो प्रकार से रचे गये। एक प्रकार है, एकार्थक कोश और दूसरा प्रकार है—अनेकार्थक कोश।

कात्यायन की 'नाममाला', वाचस्पति का 'शब्दार्णव', विक्रमादित्य का 'शब्दार्णव' भागुरी का 'त्रिकाण्ड' और धनञ्जय का निघण्टु; इनमें से कुछ प्राप्य हैं और कुछ अप्राप्य। उपलब्ध कोशों में अमरसिंह का 'अमरकोश' बहु प्रचलित है।

धनपाल का 'पाइय लच्छी नाम माला' २७९ गाथात्मक है और एकार्थक शब्दों का बोध कराता है। इसमें ९९८ शब्दों के प्राकृत रूप प्रस्तुत किये गये हैं। आचार्य श्री हेमचन्द्रसूरिजीने 'पाइयलच्छी नाम माला' पर प्रामाणिकता की मुहर लगाई है।

धनञ्जयने 'धनञ्जय नाम माला' में शब्दान्तर करने की एक विशिष्ट पद्धति प्रस्तुत की है। 'धर' शब्द के योग से पृथ्वी वाचक शब्द पर्वत वाचक बन जाते हैं—जैसे भूधर, कुधर, इत्यादि। इस पद्धति से अनेक नये शब्दों निर्माण होता है।

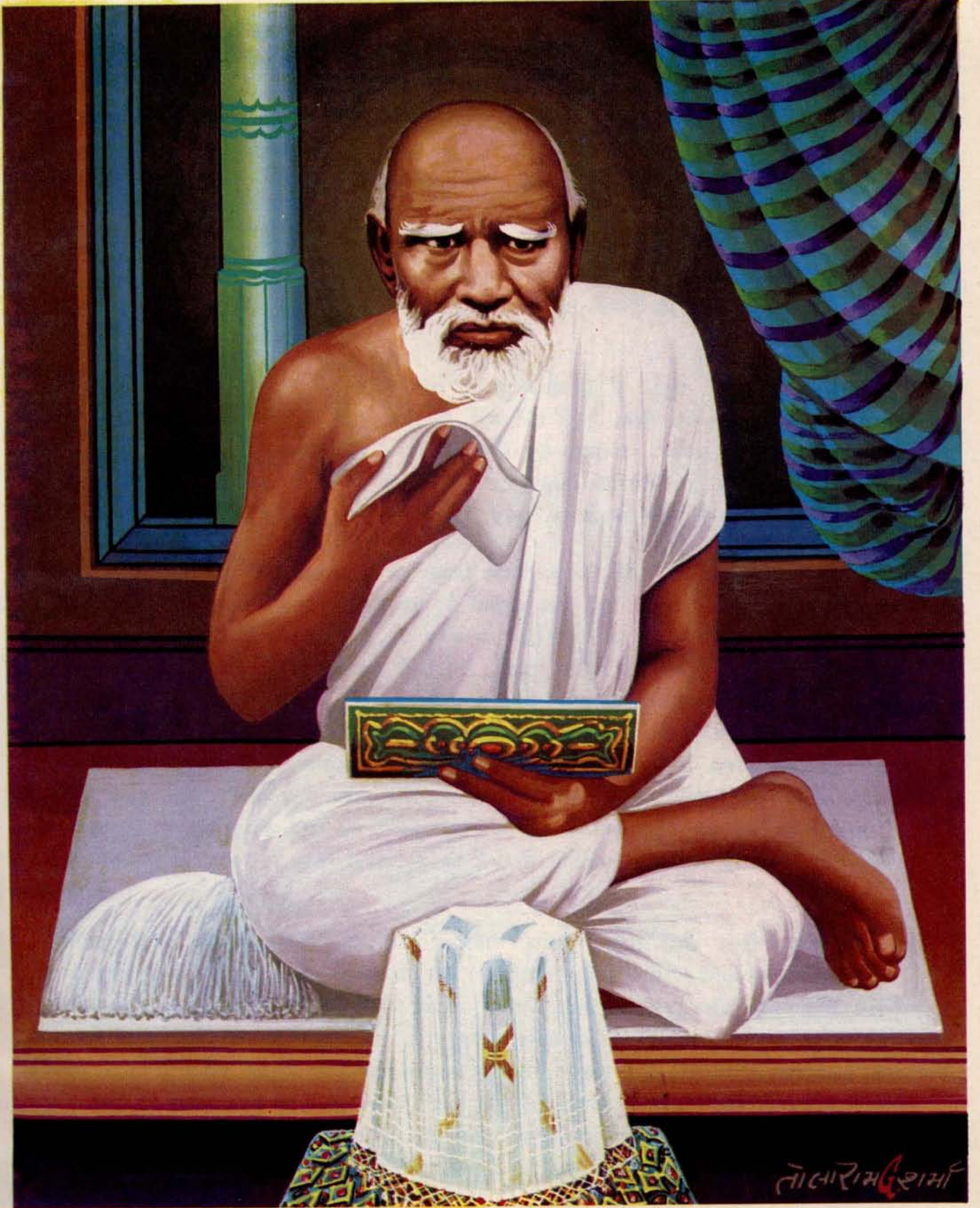
इसी प्रकार धनञ्जयने 'अनेकार्थ नाममाला' की रचना भी की है।

कलिकाल सर्वज्ञ श्री हेमचन्द्राचार्य के 'अभिधान चिन्तामणि', 'अनेकार्थ संग्रह', 'निघण्टु संग्रह' और 'देशी नाममाला' आदि कोश ग्रन्थ सुप्रसिद्ध हैं।

इसके अलावा 'शिलोल कोश', 'नाम कोश', 'शब्द चन्द्रिका', 'सुन्दर प्रकाश शब्दार्णव', 'शब्दभेद नाममाला', 'नाम संग्रह', 'शारीय नाममाला', 'शब्द रत्नाकर', 'अव्ययकाक्षर नाममाला', 'शेष नाममाला', 'शब्द सन्दोह संग्रह', 'शब्द रत्न प्रदीप', 'विश्वलोचन कोश', 'नानार्थ कोश', 'पंचवर्ग संग्रह नाम माला', 'अपवर्ग नाम माला', 'एकाक्षरी-नानार्थ कोश', 'एकाक्षर नाममालिका', 'एकाक्षर कोश', 'एकाक्षर नाममाला', 'द्वयक्षर कोश', 'देश्य निर्देश निघण्टु', 'पाइय सद्महण्व', 'अर्धमागधी डिकशनरी', 'जैनागम कोश', 'अल्पपरिचित सिद्धान्तिक कोश', 'जैनेन्द्र सिद्धान्त कोश' इत्यादि अनेक कोश ग्रन्थ भाषा के अध्ययनार्थ रचे गये हैं।

इनमें से कई कोश ग्रन्थ 'अभिधान राजेन्द्र' के पूर्व प्रकाशित हुए हैं और कुछ पश्चात् भी। 'अभिधान राजेन्द्र' की अपनी अलग विशेषता है। इसी विशेषता के कारण यह आज भी समस्त कोश ग्रन्थों का सिरमौर बना हुआ है। सच तो यह है कि जिस प्रकार सूर्य को दिया दिखाने की आवश्यकता नहीं होती; उसी प्रकार इस महा ग्रन्थ को प्रमाणित करने की आवश्यकता नहीं है। सूर्य स्वयमेव प्रकाशित है और यह ग्रन्थराज भी स्वयमेव प्रमाणित है; फिर भी इसकी कुछ विशेषताएँ प्रस्तुत करना अप्रासंगिक तो नहीं होगा।

श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरेश्वरपट्टप्रभाकर-चर्चाचक्रवर्ति-आगमरहस्यवेदी-श्रुतस्थविरमान्य-
श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीय-श्रीमद्विजयधनचन्द्रसूरिजी महाराज ।

विद्वच्चकोरजनमोदकरं प्रसन्नं, शुभ्रव्रतं सुकविकैरवसद्विलासम् ।

हृद्धान्तनाशकरणे प्रसरत्प्रतापं, वन्दे कलानिधिसमं धनचन्द्रसूरिम् ॥ १ ॥

‘अभिधान राजेन्द्र’ अर्धमागधी प्राकृत भाषा का कोश है। भगवान महावीर के समय में प्राकृत लोक भाषा थी। उन्होंने इसी भाषा में आम आदमों को धर्म का मर्म समझाया। यही कारण है कि जैन आगमों की रचना अर्धमागधी प्राकृत में की गई है। इस महाकोश में श्रीमद् ने प्राकृत शब्दों का मर्म ‘अ’ कारादि क्रम से समझाया है; यह इस महाग्रन्थ की वैज्ञानिकता है। उन्होंने मूल प्राकृत शब्द का अर्थ स्पष्ट करते वक्त उसका संस्कृत रूप, लिंग, व्युत्पत्ति का ज्ञान कराया है; इसके अलावा उस शब्द के तमाम अर्थ सन्दर्भ सहित प्रस्तुत किये हैं।

वैज्ञानिकता के अलावा इसमें व्यापकता भी है जैनधर्म-दर्शन का कोई भी विषय इससे अछूता नहीं रह गया है। इसमें तथ्य प्रमाण सहित प्रस्तुत किये गये हैं। इसमें स्याद्वाद, ईश्वरवाद सप्तनय, सप्तभंगी, षड्दर्शन, नवतत्त्व, अनुयोग, तीर्थ परिचय आदि समस्त विषयों की सप्रमाण जानकारी है। सप्तानवे सन्दर्भ ग्रन्थ इसमें समाविष्ट हैं।

वैज्ञानिक और व्यापक होने के साथ साथ यह सुविशाल भी है। सात भागों में विभक्त यह विश्वकोश लगभग दस हजार रॉयल पेजी पृष्ठों में विस्तारित है। इसमें धर्म-संस्कृति से संबंधित लगभग साठ हजार शब्द सार्थ व्याख्यायित हुए हैं। उनकी पुष्ट-सप्रमाण व्याख्या के लिए इसमें चार लाख से भी अधिक श्लोक उद्धृत किये गये हैं। इसके सातों भागों का यदि कोई सामान्य मनुष्य एक साथ उठाना चाहे; तो उठाने के पहले उसे कुछ विचार अवश्य ही करना पड़ेगा।

इस महाग्रन्थ के प्रारंभिक लेखन की भी अपनी अलग कहानी है। जिस जमाने में यह महाग्रन्थ लिखा गया; उस समय लेखन साहित्य का पूर्ण विकास नहीं हुआ था। श्रीमद् गुरुदेव ने रात के समय लेखन कभी नहीं किया। कहते हैं, वे कपड़े का एक छोटा सा टुकड़ा स्याही से तर कर देते थे और उसमें कलम गीली करके लिखते थे। एक स्थान पर बैठ कर उन्होंने कभी नहीं लिखा। चातुर्मास काल के अलावा वे सदैव विहार-रत रहे। मालवा, मारवाड, गुजरात के प्रदेशों में उन्होंने दीर्घ विहार किये; प्रतिष्ठा-अंजनशलाका, उपधान, संघप्रयाण आदि अनेक धार्मिक व सामाजिक कार्य संपन्न किये; जिज्ञासुओं की शंकाओं का समाधान किया और प्रतिपक्षियों द्वारा प्रदत्त मानसिक सन्ताप भी सहन किये। साथ साथ ध्यान और तपश्चर्या भी चलती रही। ऐसी विषम परिस्थिति में केवल चौदह वर्ष में एक व्यक्ति द्वारा इस ‘जैन विश्वकोश’ का निर्माण हुआ; यह एक महान आश्चर्य है। इस महाग्रन्थ के प्रणयन ने उन्हें विश्ववपुरुष की श्रेणी में प्रतिष्ठित कर दिया है और विश्वपूज्यता प्रदान की है।

श्रीमद् विजय यशोदेवसूरिजी महाराज ‘अभिधान राजेन्द्र’ और इसके कर्ता के प्रति अपना भावोद्घास प्रकट करते हुए लिखते हैं—आज भी यह (अभिधान राजेन्द्र) मेरा निकटतम सहचर है। साधनों के अभाव के जमाने में यह जो महान कार्य संपन्न हुआ है; इसका अवलोकन करके मेरा मन आश्चर्य के भावों से भर जाता है और मेरा मस्तक इसके कर्ता के इस भगीरथ पुण्य पुरुषार्थ के आगे झुक जाता है। मेरे मन में उनके प्रति सन्मान का भाव उत्पन्न होता है; क्योंकि इस प्रकार के (महा) कोश की रचना करने का आद्य विचार केवल उन्हें ही उत्पन्न हुआ और उस विकट समय में अपने विचार पर उन्होंने अमल भी किया। यदि कोई मुझसे यह पूछे कि जैन साहित्य के क्षेत्र में बीसवीं सदी की असाधारण घटना कौनसी है; तो मेरा संकेत इस कोश की ओर ही होगा; जो बड़ा कष्ट साध्य एवं अर्थसाध्य है।

प्रस्तुत बृहद् विश्वकोश को पुनः प्रकाशित करने को हलचल और हमारा दक्षिण विहार दोनों एक साथ प्रारम्भ हुए। वंबई चातुर्मास में हमारा अनेक मुनिजनों और विद्वानों से साक्षात्कार हुआ। जो भी मिला, उसने यही कहा कि 'अभिधान राजेन्द्र' जो कि दुर्लभ हो गया है, उसे पुनः प्रकाशित करके सर्वजन सुलभ किया जाये। हमें यह भी सुनना पड़ा कि यदि आपके समाज के पास वर्तमान में इसके प्रकाशन की कोई योजना न हो; तो हमें इसके प्रकाशन का अधिकार दीजिये। हमने उन्हें आश्चस्त करते हुए कहा कि त्रिस्तुतिक जैन संघ इस मामले में सम्पन्न एवं समर्थ है। 'अभिधान राजेन्द्र' यथावसर शीघ्र प्रकाशित होगा।

श्रीमद् पूज्य गुरुदेव की यह महती कृपा हुई कि हम क्रमशः विहार करते हुए मद्रास पहुँच गये। तामिलनाडु राज्य की राजधानी है यह मद्रास। दक्षिण में वसे हुए दूर दूर के हजारों श्रद्धालुओं ने इस चातुर्मास में मद्रास की यात्रा की। मद्रास चातुर्मास आज भी हमारे लिए स्मरणीय है। चातुर्मास समाप्ति के पश्चात् पौष सुदी सप्तमी के दिन मद्रास में गुरु सप्तमी उत्सव मनाया गया। गुरु सप्तमी प्रातःस्मरणीय पूज्य गुरुदेव श्री राजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराज साहब का जन्म और स्मृति दिन है। गुरु सप्तमी के पावन अवसर पर एक विद्वद् गोष्ठी का आयोजन किया गया। उपस्थित विद्वानों ने अपने प्रवचन में पूज्य गुरुदेवश्री के महान कार्यों की प्रशस्ति करते हुए उनकी समीचीनता प्रकट की और प्रशस्ति में 'अभिधान राजेन्द्र' का उचित मूल्यांकन करते हुए इसके पुनर्मुद्रण की आवश्यकता पर जोर दिया।

इस ग्रन्थराज का प्रकाशन एक भगोरथ कार्य है। इस महत्त्वपूर्ण कार्य का बीड़ा उठाने का आह्वान मैंने मद्रास संघ को किया। आह्वान होते ही संघ हिमाचल से गुरुभक्ति गंगा उमड़ पड़ी। इस महत्कार्य के लिए भरपूर सहयोग का हमें आश्वासन प्राप्त हुआ। ग्रन्थ की छपाई गतिमान हुई; पर 'श्रेयांसि बहुविधानि' की उक्ति के अनुसार हमें यह पुनीत कार्य स्थगित करना पड़ा। कोई ऐसा अवरोध इसके प्रकाशन मार्ग में उपस्थित हो गया कि उसे दूर करना आसान नहीं था। प्रकाशन की स्थिति सबके लिए दुःखद थी; पर मैं मजबूर था। आंतरिक विरोध को जन्म दे कर कार्य करना मुझे पसन्द नहीं है।

हमारी इस मजबूरी से नाजायज लाभ उठाया-दिल्ली की प्रकाशन संस्थाओंने
.....। उन्होंने इस पुनीत ग्रन्थ को शुद्ध व्यवसायिक दृष्टि से चुपचाप प्रकाशित कर दिया। श्रीमद् ने जो भी लिखा, स्वान्तःसुखाय और सर्वजन हिताय लिखा; व्यवसायियों के लिये नहीं। यही कारण है कि इसकी प्रथम आवृत्ति में रह स्पष्ट कर दिया गया कि 'इसके पुनःप्रकाशन का अधिकार त्रिस्तुतिक सकल संघ को है।' त्रिस्तुतिक समाज की इस अनमोल धरोहर को प्रकाशित करने से पहले त्रिस्तुतिक समाज को इसके प्रकाशन से आगाह करना आवश्यक था। ऐसा न करके इसके अन्य प्रकाशकों ने एक तरह से नैतिकता का भंग ही किया है।

श्री भाण्डवपुर तीर्थ पर अखिल भारतीय श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीय श्रीजैन श्वेताम्बर त्रिस्तुतिक संघ का विराट अधिवेशन सम्पन्न हुआ। देश के कोने कोने से गुरुभक्त उस अधिवेशन के लिए उद्दिष्ट हुए। पावनपुण्यस्थल श्री भाण्डवपुर भक्तजनों के भक्तिभाव की स्वर लहरियों से गूँज उठा।

अधिवेशन प्रारम्भ हुआ । संयमयःस्थविर मुनिप्रवर श्री शान्तिविजयजी महाराज साहब आदि मुनि मण्डल की सान्निध्यता में मैंने संघ के समक्ष विश्व की असाधारण कृति इस 'अभिधान राजेन्द्र' के पुनःप्रकाशन का प्रस्ताव रखा । श्री संघने हार्दिक प्रसन्नता व अपूर्व भावोल्लास के साथ मेरा प्रस्ताव स्वीकार किया और उसी जाजम पर श्रीसंघ ने इसे प्रकाशित करने की घोषणा कर दी । परमकृपालु श्रीमद् गुरुदेव के प्रति श्री संघ की यह अनन्य असाधारण भक्ति सराहनीय है ।

और आज अखिल भारतीय श्री सौधर्म बृहत्तपोगच्छीय श्री जैन श्वेताम्बर त्रिस्तुतिक संघ के द्वारा यह कोश ग्रन्थ पुनर्मुद्रित हो कर विद्वज्जनों के समक्ष प्रस्तुत हो रहा है; यह हम सब के लिए परम आनन्द का विषय है ।

इस महाग्रन्थ के पुनर्मुद्रण हेतु एक समिति का गठन किया गया है; फिर भी इस प्रकाशन में अपना अमूल्य योगदान देनेवाले श्रेष्ठिबर्ध संधवी श्री गगलभाई अध्यक्ष अ. भा. सौ. बृ. त्रिस्तुतिक संघ गुजरात विभागीय अध्यक्ष श्री होराभाई, मंत्री श्री हिस्मतभाई एवं स्थानीय समस्त कार्यकर्ताओं की सेवाओं को कभी भी भुलाया नहीं जा सकता । इनकी सेवाएं सदा स्मरणीय हैं ।

इस कार्य में हमें पंडित श्री मफतलाल श्वेतरचन्द का स्मरणीय योगदान मिला है । प्रेसकार्य, प्रूफरीडिंग एवं प्रकाशन में हमें उनसे अनमोल सहायता मिली है । हम उन्हें नहीं भूल सकते ।

त्रिस्तुतिक संघ के समस्त गुरुभक्तों ने इस प्रकाशन हेतु जो गुरुभक्ति प्रदर्शित की है, वह इतिहास में अमर हो गयी है । वे सब धन्यवाद के पात्र हैं, जिन्होंने इस कार्य में भाग लिया है । शुभम् ।

नेनाबा (बनासकांठा)

दिनांक २-१२-८५

आचार्य जयन्तसेनसूरि

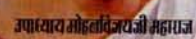
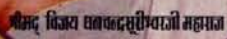
❧ श्री सौधर्म बृहत्तपागणीय पट्टावली ❧

श्रीमहावीरस्वामीशासननायक

- १ श्रीसुधर्मास्वामी
- २ श्रीजम्बूस्वामी
- ३ श्रीप्रजवस्वामी
- ४ श्रीसय्यंभवस्वामी
- ५ श्रीयशोभद्रसूरि
- ६ { श्रीसंभूतविजयजी
श्रीजघ्वाहुस्वामी
- ७ श्रीस्थूलभद्रस्वामी
- ८ { श्रीआर्यसुहस्तीसूरि
श्रीआर्यमहागिरि
- ९ { श्रीसुरिथसूरि
श्रीसुप्रतिबद्धसूरि
- १० श्रीइन्द्रदिक्षसूरि
- ११ श्रीदिक्षसूरि
- १२ श्रीसिद्धगिरिसूरि
- १३ श्रीवज्रस्वामीजी
- १४ श्रीवज्रसेनसूरिजी
- १५ श्रीचन्द्रसूरिजी
- १६ श्रीसामन्तजघ्नसूरि
- १७ श्रीवृद्धदेवसूरि
- १८ श्रीप्रद्योतनसूरि
- १९ श्रीमानदेवसूरि
- २० श्रीमानतुङ्गसूरि
- २१ श्रीवीरसूरि
- २२ श्रीजयदेवसूरि
- २३ श्रीदेवामन्दसूरि
- २४ श्रीविक्रमसूरि

- २५ श्रीनरसिंहसूरि
- २६ श्रीसमुद्रसूरि
- २७ श्रीमानदेवसूरि
- २८ श्रीविवुधप्रभसूरि
- २९ श्रीजयानन्दसूरि
- ३० श्रीरविप्रजसूरि
- ३१ श्रीयशोदेवसूरि
- ३२ श्रीप्रद्युम्नसूरि
- ३३ श्रीमानदेवसूरि
- ३४ श्रीविमलचन्द्रसूरि
- ३५ श्रीलघोतनसूरि
- ३६ श्रीसर्वदेवसूरि
- ३७ श्रीदेवसूरि
- ३८ श्रीसर्वदेवसूरि
- ३९ { श्रीयशोभद्रसूरि
श्रीनेमिचन्द्रसूरि
- ४० श्रीमुनिचन्द्रसूरि
- ४१ श्रीअजितदेवसूरि
- ४२ श्रीविजयसिंहसूरि
- ४३ { श्रीसोमप्रजसूरि
श्रीमणिरत्नसूरि
- ४४ श्रीजगच्चन्द्रसूरि
- ४५ { श्रीदेवेन्द्रसूरि
श्रीविद्यानन्दसूरि
- ४६ श्रीधर्मघोषसूरि
- ४७ श्रीसोमप्रभसूरि
- ४८ श्रीसोमतिष्ठकसूरि
- ४९ श्रीदेवसुन्दरसूरि

- ५० श्रीसोमसुन्दरसूरि
- ५१ श्रीमुनिसुन्दरसूरि
- ५२ श्रीरत्नशेखरसूरि
- ५३ श्रीलक्ष्मीसागरसूरि
- ५४ श्रीसुमतिसाधुसूरि
- ५५ श्रीहेमविमलसूरि
- ५६ श्रीआनन्दविमलसूरि
- ५७ श्रीविजयदानसूरि
- ५८ श्रीहीरविजयसूरि
- ५९ श्रीविजयसेनसूरि
- ६० { श्रीविजयदेवसूरि
श्रीविजयसिंहसूरि
- ६१ श्रीविजयप्रभसूरि
- ६२ श्रीविजयरत्नसूरि
- ६३ श्रीविजयक्षमासूरि
- ६४ श्रीविजयदेवेन्द्रसूरि
- ६५ श्रीविजयकल्याणसूरि
- ६६ श्रीविजयप्रमोदसूरि
- ६७ श्रीविजयराजेन्द्रसूरि
- ६८ श्री विजयधनचन्द्रसूरि
- ६९ श्री विजयभूषेन्द्रसूरि
- ७० श्री विजययतीन्द्रसूरि
- ७१ श्री विजयविद्याचन्द्रसूरि
- ७२ सर्वमानाचार्य
श्री विजयजयन्तसेनसूरि

अर्द्धम् ।

ग्रन्थकर्ता का संक्षिप्त जीवन-परिचय ।

रागद्वेषप्रदाकुद्वयदलनकृते वैनतेयत्वमाप्तः,
सूरीणामग्रगण्यो गुणगणमहितो मोहनीयस्वरूपः ।
यः “श्रीराजेन्द्रसूरि”र्जगति गुरुवरः साधुवर्गे वरिष्ठः,
तस्य स्मर्तुं चरित्रं कियदपि यतते ‘श्रीयतीन्द्रो’ मुनीन्द्रः ॥ १ ॥

आज हम उन महानुभाव करुणामूर्ति उपशम (शान्त) रसस्वरूप वर्तमान सकलजैना-गमपारदर्शी श्रीसौधर्मवृद्धत्तपागच्छीय प्रवर जैनाचार्य जहारक श्रीश्री १००० श्रीमद्-विजय-राजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराज का अत्यन्त प्रभावशाली संक्षिप्त जीवन-परिचय देंगे, जो कि इस चारत जूमि में अनेक विद्वज्जनों के पूज्य परोपकारपरायण महाप्रभावक आचार्य हो गये हैं ।

पूर्वोक्त महात्मा का जन्म श्री विक्रम संवत् १८८३ पौषशुक्ल ९ गुरुवार सुताविक सन् १८९९ ईस्वी दिसम्बर ३ तारीख के दिन ‘अठनेरा’ रेल्वे स्टेशन से १९ मील और ‘आगरे’ के किले से ३४ मील पश्चिम राजपूताना में एक प्रसिद्ध देशी राज्य की राजधानी शहर ‘जरतपुर’ में पारसगोत्रावतंस ओश (वाल) वंशीय श्रेष्ठिवर्ग ‘श्रीऋषजदास जी’ की सुशीला पत्नी ‘श्रीकेसरी बाई’ सौजाग्यवती की कुक्षि (कूँख) से हुआ था । आपका नाम रत्नों की तरह देदीप्यमान होने से जातीय जीमनवार पूर्वक ‘रत्नराज’ रक्खा गया था । आपके जन्मोत्सव में जगवद्भक्ति, पूजा, प्रभावना, दान आदि सत्कार्य विशेष रूप से कराये गये थे, यहाँ तक कि नगर की सजावट करने में जी कुछ कमी नहीं रखी गयी थी ।

आपकी वाढ्यावस्था जी इतनी प्रभावसंपन्न थी कि जिसने आपके माता पिता आदि परिवार के क्या ? अपरिचित सज्जनों के जी चित्तों में आनन्द-सागर का उद्घास करदिया, अर्थात् सबके लिये आनन्दोत्पादक और अतिसुखप्रद थी । आपने अपने वाढ्यावस्था ही में सुरम्य वैनयिक गुणों से माता पिता और कलाचार्यों को रज्जित कर करीब दस बारह वर्ष की अवस्था में ही सांसारिक सब शिक्षाएँ संपन्न करलीं थीं । आपके ज्येष्ठ चाचा ‘माणिकचन्दजी’ और छोटी बहन ‘प्रेमाबाई’ थी ।

पूज्य लोगों की आज्ञा पालन करना और माता पिता आदि पूज्यों को प्रणाम करना और प्रातःकाल उठकर उनके चरण कमलों को पूजकर उनसे शुभाशीर्वाद प्राप्त करना, यह तो आपका परमावश्यक नित्य कर्त्तव्य कर्म था ।

आपकी रमणीय चित्तवृत्ति निरन्तर स्वाभाविक वैराग्य की ओर ही आकर्षित रहा करती थी, इसीसे आप विषयवासनाओं से रहित होकर परमार्थ सिद्ध करने में और उच्चतम शिक्षाओं को प्राप्त करने में उत्साही रहते थे।

सबके साथ मित्रभाव से वर्तना, पूज्यों पर पूज्य बुद्धि रखना, गुणवानों के गुणों को देख कर प्रसन्न होना, सत्समागम की अभिलाषा रखना, कलह से बचना, हास्य कुतूहलों से उदासीन रहना, और दुर्व्यसनी लोगों की संगति से बचकर चलना, यह आपकी स्वाभाविक चित्तवृत्ति थी।

बारह वर्ष की अवस्था से कुछ ऊपर होने पर अपने पिता की आज्ञा लेकर बड़े भाई 'माणिकचंदजी' के साथ 'श्रीकेसरियाजी' महातीर्थ की यात्रा की, और रास्ते में 'अम्बर' शहर—निवासी सेठ 'सौभाग्यमलजी' की पुत्री के माकिनी का दोष निवारण किया और जीलों के संकट से सारे कुटुम्ब को बचाया था। इसी सबब से इस उपकार के प्रत्युपकार में 'सौभाग्यमलजी' ने अपनी सुरूपा पुत्री 'रमादेवी' का सगपन (सगाई) आप (रत्नराज) के साथ संयोजन करने का मानसिक विचार किया था। परन्तु यहाँ संबन्धियों का संमेलन न होने के सबब से सेठजी अपने कुटुम्ब सहित घर की तरफ रवाना हो गये। इधर 'माणिकचंदजी' जी अपने छोटे जाई को यात्रा कराकर 'गोरुवाड' की पञ्चतीर्थी की यात्रा करते हुए अपने घर को चले आये।

कुछ दिन घर में रहकर फिर दोनों जाई व्यापारोन्नतिके निमित्त अपने पिता का शुभाशीर्वाद ले बङ्गाज की ओर रवाना हुए। क्रमशः पन्थ प्रसार करते हुए दोनों जाई 'कलकत्ते' शहर में आए और सराफ़ी बाजार में श्राद्धतिया के यहाँ उतरे। इस शहर में दस पन्द्रह दिन ठहर कर जहाजों में धान (गह्वा) भर, शुद्ध मुहूर्त में 'सिंहलद्वीप' (सिलोन) की ओर रवाना हुए। मार्ग में अनेक उपद्रवों को सहन करते हुए 'सिंहलद्वीप' में पहुँचे। यहाँ से द्रव्योपार्जन करके कुछ दिनों के बाद 'कलकत्ता' आदि शहरों को देखते हुए अपने घर को आये। तदनन्तर माता पिता की वृद्धावस्था समझ कर उनकी सेवा में तत्पर हो वहाँ ही रहना स्थिर किया।

काल की प्रबल गति अनिवार्य है, यह मनुष्यों को दुःखित किये बिना नहीं रहती। अकस्मात् ऐसा समय आया कि—माता और पिता के अन्तिम दिन आ पहुँचे और दोनों जाइयों को अत्यन्त शोक होनेका अवसर आगया, परन्तु किञ्चित् धैर्य पकड़ कर माता पिता की अन्तिम च्छक्ति करने में कटिबद्ध हो, उनकी सुन्दर शिक्षाएँ सावधानी से ग्रहण कीं, और रातदिन उनके निकट ही रहना शुरू किया, यों करते काल समय आने पर जब माता पिता का देहान्त हो गया, तब दोनों जाई संसारी कृत्य कर विशेष शोक के वशीभूत न हो धर्मध्यान में निमग्न हुए।

तब से आपकी सुरम्य चित्तवृत्ति विशेषरूप से निरन्तर वैराग्य की ओर ही आकर्षित रहने लगी, इसी से आप विषयवासनाओं से रहित होकर परमार्थ सिद्ध करने में और उच्चतम मुनिराजों के दर्शन प्राप्त करने में प्रोत्साहित रहते थे ।

एक समय ' श्रीकल्याणसूरिजी ' महाराज के शिष्य-यतिवर्य ' श्री प्रमोदविजयजी ' महाराज विचरते विचरते शहर 'जरतपुर' में पधारे और आज्ञा लेकर उपाश्रय में ठहरे । सब लोग आपके पास व्याख्यान सुनने आने लगे । इधर 'रत्नराज' जी देव दर्शन कर उपाश्रय में व्याख्यान सुनने के लिये आये । इस सुयोग्य सजा में 'श्रीप्रमोदविजयजी' महाराज ने संसार की कृणिक प्रीति के स्वरूप को बहुत विवेचन के साथ दिखाया कि—
“अनित्यानि शरीराणि, विजयो नैव शाश्वतः” अर्थात् इस संसार में शरीरादि संयोग सब कृणिक हैं, याने देखने में तो सुन्दर लगते हैं परन्तु अन्त में अत्यन्त दुःखदायक होते हैं और धन दौलत जी विनाशवान् है इसके ऊपर मोह रखना केवल अज्ञान ही है, क्यों कि—

“ दुःखं स्त्रीकुक्षिमध्ये प्रथममिह भवे गर्जवासे नराणां,

बालत्वे चापि दुःखं मलद्वलिततनुस्त्रीपयःपानमिश्रम् ॥

तारुण्ये चापि दुःखं भवति विरहजं वृद्धभावोऽप्यसारः,

संसारे रे मनुष्याः ! वदत यदि सुखं स्वल्पमप्यस्ति किञ्चित् ? ” ॥ १ ॥

अर्थात् इस संसार में पहिले तो गर्जवास ही में मनुष्यों को जननी के कुक्षि (कूँख) में दुःख प्राप्त होता है, तदनन्तर बाल्यावस्था में जी मलपरिपूर्ण शरीर स्त्रीस्तनपयः पान से मिश्रित दुःख होता है, और जवानी में भी विरह आदि से दुःख उत्पन्न होता है, तथा वृद्धावस्था तो बिलकुल निःसार याने कफ वातादि के दोषों से परिपूर्ण है; इस-लिये हे मनुष्यो ! जो संसार में थोड़ा जी सुख का लेश हो तो बतलाओ ? ॥ १ ॥

इसवास्ते अरे जठ्यो ! परमसुखदायक श्री जिनेन्द्रप्ररूपित अहिंसामय धर्म की आराधना करो जिससे आत्मकल्याण हो ।

इस प्रकार हृदयग्राहिणी और वैराग्योत्पादिका गुरुवर्य की धर्मदेशना सुनकर 'रत्नराज' के चित्त में अत्यन्त उदासीनता उत्पन्न हुई और विचार किया कि—वस्तुगत्या संयोग मोह ही प्राणीमात्र को दुःखित कर देता है, इससे मुझे उचित है कि—आत्मकल्याण करने के लिये इन्हीं गुरुवर्य का शरण ग्रहण करूँ, क्योंकि संसार के तापों से संतप्त प्राणियों की रक्षा करने वाले गुरु ही हैं ।

ऐसा विचार कर अपने संबन्धियों की अनुमति (आज्ञा) लेकर बड़े समारोह के साथ संवत् १९०३ वैशाख सुदी ५ शुक्रवार के दिन शुभयोग और शुभ नक्षत्र में महाराज 'श्री प्रमोदविजयजी' के कहने से उनके ज्येष्ठ गुरुप्राता 'श्रीहेमविजयजी' महाराज के पास यतिदीक्षा स्वीकार की, और संघ के समक्ष आपका नाम 'श्रीरत्नविजयजी' रक्खा गया ।

महानुभाव पाठकगण ! उस समय यतिप्रणाली की मर्यादा, प्रचलित प्रणाली से अ—

त्यन्त प्रशंसनीय थी अर्थात् रजोष्ण मुहपत्ती सर्वदा पास में रखना, दोनों काल (समय) प्रतिक्रमण और प्रतिलेखन करना, श्वेत-मानोपेन वस्त्र धारण करना, स्त्रियों के परिचय से सर्वथा बहिर्जुत रहना, पठन और पाठन के अतिरिक्त व्यर्थ समय न खोकर निद्रादेवी के वशीजुत न होना, निन्तर अपनी उन्नति के उपाय खोजना, और धर्म-विचार या शास्त्रविचार में निमग्न रहना इत्यादि सदाचारसे अतीव प्रशंसनीय प्राचीन समय में यनिवर्ग था । जैसे आज कल यतियों की प्रथा विगड़ गयी है, वैसे वे लोग विगड़े हुए नहीं थे, किन्तु इनसे बहुत ज्यादा सुधरे हुए थे । हाँ इतना जरूर था कि उस समय (१९०३) में जी कोई श्रयति परिग्रह रखते थे, परन्तु महाराज 'श्रीप्रमोदविजयजी' को रहनी कहनी बिलकुल निदोष थी, अर्थात् उस समय के और (दूसरे) यतियों की अपेक्षा प्रायः बहुत जागों में सुधरी हुई थी, इसी से पुरुषरत्न 'श्री रत्नराजजी' ने वैराग्यरागरञ्जित हो यतिदीक्षा स्वीकार की थी ।

फिर कुछ दिन के बाद 'श्रीप्रमोदविजयजी' गुरुकी आज्ञा से श्रीरत्नविजयजी ने 'मूँगी सरस्वती' विरुद्धारी यतिवर्य श्रीमान् 'श्रीसागरचन्द्रजी' महाराज के पास रहकर व्याकरण, न्याय, कोष, काव्य, और अलङ्कार आदि का विशेष रूप से अभ्यास किया । 'श्रीप्रमोदविजयजी' और 'श्रीसागरचन्द्रजी' महाराज की परस्पर अत्यन्त मित्रता थी । जब दोनों का परस्पर मिलाप होता था, तब लोगों को अत्यन्त ही आनन्द होता था । यद्यपि दोनों का गच्छ जित्त श था, तथापि गच्छों के जगहों में न पढ़कर केवल धार्मिक विचार करने में तत्पर रहते थे, इसलिये 'श्रीसागरचन्द्रजी' ने आपको अपने अन्तेवासी (शिष्य) की तरह पढ़ाकर हुशियार किया था ।

'सागरचन्द्रजी' मरुधर (मारवाड़) देश के यतियों में एक ज़ारी विद्वान् थे, इनकी विद्वत्ता का प्रख्याति काशी ऐसे पुन्यक्षेत्र में भी थी, आप ही की शुभ कृपा से श्रीरत्न-विजयजी' स्वल्पकाल ही में व्याकरण आदि शास्त्रों में निपुण और जैनागमों के विज्ञाता हो गये, परन्तु विशेषरूप से गुरुगम्य शैली के अनुसार अभ्यास करने के लिये तपागच्छाधिराज श्रीपूज्य 'श्रीदेवेन्द्रसूरिजी' महाराज के पास रहकर जैनसिद्धान्तों का अवलोकन किया और गुरुदत्त अनेक चमत्कारी विद्याओं का साधन किया ।

आपके विनयादि गुणों को और बुद्धिविचक्षणता को देखकर 'श्रीदेवेन्द्रसूरिजी' महाराज ने आपको शहर 'उदयपुर' में 'श्रीहेमविजयजी' के पास बड़ी दीक्षा और 'पन्यास' पदवी प्रदान करवाई थी और अपने अन्त समय में 'पं० श्रीरत्नविजयजी' से कहा कि- " अब मेरा तो यह समय आलगा है, और मैंने अपने पाट पर शिष्य 'श्रीधीरविजय' को धरणेन्द्रसूरि' नामाङ्कित करके बैठाया तो है किन्तु अभी यह अज्ञ है, याने व्यवहार से परिचित नहीं है । इसलिये तुमको मैं आदेश करता हूँ कि-इसको पढ़ाकर साक्षर बनाना

और गच्छ की मर्यादा सिखाना ”। इस शुन आज्ञा को सुनकर ‘पं० रत्नविजयजी’ ने सा-
ज्जलिबन्ध होकर ‘तहत्ति’ कहा। फिर श्रीपूज्यजी महाराज ने विजयधरणेन्द्रसूरिजी से कहा
कि—‘तुम रत्नविजय पन्यास के पास पढ़ना और यह जिस मर्यादा से चलने को कहें उसी
तरह चलना’। धरणेन्द्रसूरिजी ने जी इस आज्ञा को शिरोधार्य माना।

महाराज श्रीदेवेन्द्रसूरिजी ने तो चारों आहार का त्याग कर शहर ‘राधनपुर’ में अनशन
किया और समाधिपूर्वक कालमहीने में काल किया। पीछे से पट्टाधीश ‘श्री धरणेन्द्रसूरिजी’
ने ‘श्रीरत्नविजयजी’ पन्यास को बुलाने के लिये एक रुक्का लिखा कि पेस्तर ‘श्रीखन्तिविज-
यजी’ ने खेवटकर उदयपुर राणाजी के पास से ‘श्रीदेवेन्द्रसूरिजी’ महाराज को पालखी
प्रमुख शिरोपाव बक्सया था, उसी प्रकार तुम को जी उचित है कि ‘सिद्धविजयजी’ से बन्द
हुआ जोधपुर और बीकानेर नरेशों की तरफ से छड़ी दुशाखा प्रमुख शिरोपाव को खे-
वटकर फिर शुरू कराओ, इस रुक्के को बाँचकर ‘श्री प्रमोदविजयजी’ महाराज ने कहा कि-
“सूचिप्रवेशे मुशलप्रवेशः” यह लोकोक्ति बहुत सत्य है, क्यों कि ‘श्री हीरविजय सूरिजी’
महाराज की उपदेशमय वचनों को सुनकर दिल्लीपति बादशाह अकबर अत्यन्त हर्षित
हुआ और कहने लगा कि—“हे प्रजो! आप पुत्र, कलत्र, धन, स्वजनादि में तो ममत्व
रहित हैं इसलिये आपको सोना चाँदी देना तो ठीक नहीं?, परन्तु मेरे मकान में जैन
मजहब की प्राचीन २ बहुत पुस्तकें हैं सो आप लीजिये और मुझे कृतार्थ करिये”। इस
प्रकार बादशाह का बहुत आग्रह देख ‘हीरविजय सूरिजी’ ने उन तमाम पुस्तकों को आगरा
नगर के ज्ञानजएम्भार में स्थापन किया। फिर आरम्भ सहित उपाश्रय में आकर बादशाह
के साथ अनेक धर्मगोष्ठी की; उससे प्रसन्न हो उत्र, चामर, पालखी वगैरह बहु मानार्थ
‘श्री हीरविजय सूरिजी’ के अगाड़ी नित्य चलाने की आज्ञा अपने नोकरों को दी। तब हीरवि-
जय सूरिजी ने कहा कि हम लोग जंजाल से रहित हैं इससे हमारे आगे यह तूफान उचित
नहीं है। बादशाह ने विनय पूर्वक कहा कि-‘हे प्रजो! आप तो निस्पृह हैं परन्तु मेरी जक्ति है
सो आपके निस्पृहपन में कुछ दोष लगने का संभव नहीं है’। उस समय बादशाह का अत्य-
न्त आग्रह देख श्रीसंघ ने विनती की कि—स्वामी! यह तो जिनशासन की शोना और
बादशाह की जक्ति है इसलिये आपके आगे चलने में कुछ अटकाव नहीं है। गुरुजी ने
जी ड्रव्य, क्षेत्र, काल, जाव की अपेक्षा विचार मौन धारण कर लिया। बस उसी दिन से श्री-
पूज्यों के आगे शोजातरीके पालखी छड़ी प्रमुख चलना शुरू हुआ। “श्री विजयरत्न
सूरिजी” महाराज तक तो कोई आचार्य पालखी में न बैठे, परन्तु ‘लघुदामासूरिजी’
वृद्धावस्था होने से अपने शिथिलाचारी साधुओं की प्रेरणा होने पर बैठने लगे। इतनी रीति
कायम रखी कि गाँव में आते समय पालखी से उतर जाते थे, तदनन्तर ‘दयासूरिजी’ तो
गाँव नगर में जी बैठने लगे। इस तरह क्रमशः धीरे-धीरे शिथिलाचार की प्रवृत्ति चलने चलते
अत्यन्त शिथिल होगये क्योंकि पेस्तर तो कोई राजा वगैरह प्रसन्न हो ग्राम नगर क्षेत्रादि

शिरोपाव देता तो उसको स्वीकार न कर उसके राज्य में जीववधादि हिंसा को नुकाकर आचार्य धर्म की प्रवृत्ति में वधारा करते थे, और अब तो 'श्रीपूज्य' नाम धराकर खुद खे-वट कराके शिरोपाव लेने की इच्छा करते हैं, यह सब दुःषम काल में शिथिलाचारादि-प्रवृत्ति का प्रभाव जानना चाहिये। अत एव हे शिष्य! "श्रीपूज्यजी ने जो कुछ लिखा है उस प्रमाणे उद्यम करना चाहिये, क्योंकि बहुत दिन से अपना इनके साथ संबन्ध चला आता है उसको एक दम तोड़ना ठीक नहीं है"। तब अपने गुरुवर्य की आज्ञानुसार पन्यास रत्नविजयजी जी नवीन श्रीपूज्यजी को दत्तचित्त होकर पढ़ाना प्रारम्भ किया और गच्छाधीश की मर्यादाऽनुसार बर्ताव कराना शुरू किया। श्रीपूज्यजी ने अपने गुरुवर्य की आज्ञानुसार पन्यास श्रीरत्नविजयजी को विद्यागुरु समझकर आदर, सत्कार, विनय आदि करना शुरू किया। पन्यासजी ने भी श्रीपूज्य आदि सोलह व्यक्तियों को निःस्वार्थ वृत्ति से पढ़ाकर विद्वान् कर दिया। श्रीपूज्यजी महाराज ने अपने विद्यागुरु का महत्त्व बढ़ाने के लिये दफतरीपन का ओहदा [अधिकार] सौंपा अर्थात् जो पदवियाँ किसी को दी जायँ और यतियों को अलग चौमासा करने की आज्ञा दी जाय तो उनको पढ़ा पन्यास 'श्रीरत्नविजयजी' के सिवाय दूसरा कोई जी नहीं कर सके ऐसा अधिकार अर्पण किया। तब ज्योतिष, वैद्यक और मंत्रादि से जोधपुर और बीकानेर नरेशों को रज्जितकर छद्मी दुशाखा प्रमुख शिरोपाव और परवाना श्रीधरणेन्द्रसूरिजी को जेट कराया।

एक समय संवत् १९१३ का चौमासा 'श्री धरणेन्द्रसूरिजी' ने शहर 'घाणेरवा' में किया उस समय पं० श्रीरत्नविजयजी आदि ५० यति साथ में थे परन्तु जवितव्यता अत्यन्त प्रबल होती है करोड़ों उपाय करने पर जी वह [होनहार] किसी प्रकार टल नहीं सकती, जिस मनुष्य के लिये जितना कर्त्तव्य करना है वह होही जाता है, याने पर्युषणा में ऐसा मौका आ पड़ा कि श्रीपूज्यजी के साथ श्रीरत्नविजयजी का अंतर के बाबत चित्त उद्विग्न हो गया, यहाँ तक कि उस विषय में अत्यन्त वाद विवाद बढ़ गया, इससे रत्नविजयजी ज्ञाद्रपद सुदी १ द्वितीया के दिन 'श्रीप्रमोदरुचि' और 'धनविजयजी' आदि कई सुयोग्य यतियों को साथ लेकर 'नामोल' होते हुए शहर 'आहोर' में आये और अपने गुरु श्री प्रमोदविजयजी को सब हाल कह सुनाया। जब गुरुमहाराज ने श्रीपूज्य को हितशिक्षा देने के लिये श्रीसंघ की संमति से पूर्व परंपराऽऽगत सूरिमंत्र देकर रत्नविजयजी को अत्यन्त महोत्सव के साथ संवत् १९१३ वैशाख सुदी ५ बुधवार के दिन 'आचार्य' पदवी दी और उसी समय आहोर के ठाकुर साहब 'श्रीयशवन्तसिंह' जी ने श्रीपूज्य के योग्य ठकी, चामर, पालखी, सूरजमुखी आदि सामान जेट किया। और श्रीसंघ ने श्रीपूज्यजी को 'श्री विजयराजेन्द्रसूरिजी' महाराज के नाम से प्रख्यात करना शुरू किया।

श्रीपूज्य श्री विजयराजेन्द्रसूरिजी महाराज अपनी सुयोग्य यतिमण्डली सहित ग्राम

ग्राम विहार करते हुए मेवाड़देशस्थ 'श्रीशंजुगढ़' पधारे। यहां के चौमासी 'श्री फतेहसागरजी' ने फिर पाटोच्छव करा के राणाजी के 'कामेती' के पास जेट पूजा करायी। फिर गाँवो गाँव श्रावकों से 'खमासमणा' कराते हुए संवत् १९२४ का चौमासा 'श्रीसंघ' के अत्यन्त आग्रह से शहर 'जावरे' में किया और 'श्रीजगवतीजी' सूत्र को व्याख्यान में बाँचा। यहां पर जनाणी मीठाखालजी प्रमुख श्रावकों के मुख से श्रीपूज्यजी की प्रशंसा सुनकर 'नवाबसाहेब' ने एक प्रश्न पुछाया कि—“तुम्हारा धर्म हम अंगीकार करें तो हमारे साथ तुम खाना पीना करसकते हो, या नहीं”? इसका उत्तर श्रीपूज्यजी महाराज ने यह फरमाया कि—“दीन का और जैन का घर एक है इसलिये चाहे जैसी जातिवाला मनुष्य जैनधर्म पालता हो उसके साथ हम बन्धु से ज़ी अधिक प्रेम रख सकते हैं, किन्तु लोकव्यवहार अस्पृश्य जाति न हो तो हम जैन शास्त्र के मुताबिक खाने पीने में दोष नहीं समझते हैं” इत्यादि प्रश्न का उत्तर सुन और सन्तुष्ट हो अपने वजीर के जरिये मोहर परवाना सहित आपदागिरि, किरणीया, वगैरह खवाजमा जेट कराया। इस चौमासे में 'धरणेन्द्रसूरि' ने एक पत्र (रुक्का) लिखकर अपने नामी यति 'सिद्धकुशलजी' और 'मोतीविजयजी' को जावरे संघ के पास भेजा। उन दोनों ने आकर संघ से सब वृत्तान्त (हकीकत) कहा, तब संघ ने उत्तर दिया कि—‘हम ने तो इनको योग्य और उचित क्रियावान् देखकर श्रीपूज्य मान लिया है और जो तुम्हारे ज़ी श्रीपूज्य गच्छमर्यादाऽनुसार चलेंगे तो हम उन्हें ज़ी मानने को तैयार हैं।

इस प्रकार बात चीत करके दोनों यति आपके पास आये और वन्दन विधि साँचवकर बोले कि—आप तो बड़े हैं, थोड़ीसी बात पर इतना ज़ारी कार्य कर मालना ठीक नहीं है, इस गादी की बिगरुने और सुधरने की चिन्ता तो आपही को है। तब आपने मधुर वचनों से कहा कि—मैं तो अब क्रियाउद्धार करने वाला हूँ मुझे तो यह पदवी बिलकुल उपाधिरूप मालूम पड़ती है परन्तु तुम्हारे श्रीपूज्यजी गच्छमर्यादा का उल्लंघन करके अपनी मनमानी रीति में प्रवृत्त होने लग गये हैं, इस वास्ते उनको नव कलमें मंजूर कराये बिना अज़ी क्रियाउद्धार नहीं हो सकता। ऐसा कह नव कलमों की नकल दोनों यतियों को दी, तब उस नकल को लेकर दोनों यति श्रीपूज्यजी के पास गये और सब वृत्तान्त कह सुनाया तब श्रीपूज्यजी ने ज़ी उन कलमों को बाँच कर और हितकारक समझकर मंजूर की और उस पर अपनी सही ज़ी कर दी और साथ में सूरिपद की अनुमति ज़ी दी।

इस प्रकार श्रीधरणेन्द्रसूरिजी को गच्छसामाचारी की नव कलमों को मनाकर और अपना पाँच वर्ष का लिया हुआ 'अजिग्रह' पूर्ण होने पर जावरे के श्रीसंघ की पूर्ण विनती होने से वैराग्यरङ्गरजित हो श्रीपूज्याचार्य श्रीविजयराजेन्द्रसूरी—श्वरजी महाराज ने अपना श्रीपूज्यसंबन्धी ठकी, चामर, पालखी, पुस्तक आ-

दि सब सामान श्रीसुपार्श्वनाथजी के मंदिर में चढ़ाकर संवत् १९१५ आषाढ वदि १० बुधवार के दिन अपने सुयोग्य शिष्य मुनि श्री प्रमोदरुचिजी और श्री धनविजयजी के साथ बड़े समारोह से क्रिया-उद्धार किया, अर्थात् संसारवर्द्धक सब उपाधियों को छोड़ कर सदाचारी, पञ्च महाव्रतधारी सर्वोत्कृष्ट पद को स्वीकार किया। उस समय प्रत्येक गामों के करीब चार हजार श्रावक हाजिर थे उन सबों ने आपकी जयध्वनि करते हुए सारे शहर को गुंजार कर दिया।

क्रियाउद्धार करने के अनन्तर खाचरोद संघ के अत्यन्त आग्रह से आपका प्रथम चौमासा (संवत् १९१५ का) खाचरोद में हुआ, इस चौमासे में श्रावक और श्राविकाओं को धार्मिक शिक्षण बहुत ही उत्तम प्रकार से मिला और सम्यक्स्वरत्न की प्राप्ति हुई। चौमासे के उतार में श्रीसंघ की ओर से अट्टाई महोत्सव किया गया, जिसपर करीब तीन चार हजार श्रावक श्राविका एकत्रित हुए, जिससे जैन धर्म की बड़ी ज़ारी उन्नति हुई; इस चौमासे में पाँच सात हजार रुपये खर्च हुए थे और जीर्णोद्धारादि अनेक सत्कार्य हुए। फिर चतुर्मासे के उतरे बाद ग्रामानुग्राम विहार करते हुए 'नीबारु' देशान्तर्गत शहर 'कूकसी' की ओर आपका पधारना हुआ। 'कूकसी' में आसोजी देवीचन्दजी आदि अच्छे १ विद्वान् श्रावक रहते थे, जिनके व्याख्यान में पाँच पाँच सौ श्रावक लोग आते थे, इन दोनों श्रावकों ने आपके पास अव्यानुयोगविषयक अनेक प्रश्न पूछे, जिनके उत्तर आपने बहुतही सन्तोषदायक दिये। उन्हें सुनकर और आपका साधुव्यवहार शुरू देखकर अतीव समारोह के साथ सब श्रावक और श्राविकाओं ने विधि पूर्वक सम्यक्स्वरत्न व्रत स्वीकार किया। यहाँ उन्तीस १९ दिन रहकर अनेक लोगों को जैनमार्गानुगामी बनाया। फिर क्रम से संवत् १९१६ रतखाम, १९१७ कूकसी, १९१८ राजगढ़ और फिर १९१९ का चौमासा रतखाम में हुआ। इस चौमासे में संवेगी जवेरसागरजी और यती बालचन्दजी उपाध्याय के साथ चर्चा हुई, जिसमें आपको ही विजय प्राप्त हुआ और 'सिद्धान्तप्रकाश' नामक बहुतही सुन्दर ग्रन्थ बनाया गया। संवत् १९३० का चौमासा जावरा में और १९३१ तथा १९३२ का चौमासा शहर 'आहोर' में हुआ। ये दोनों चौमासे एकही गाँव में एक ज़ारी जातीय ऊगड़े को मिटाने के लिये हुए थे, नहीं तो जैन साधुओं की यह रीति नहीं है कि जिस गाँव में एक चौमासा कर लिया, उसी गाँव में फिर तदनन्तर दूसरे साल का चौमासा करना, परन्तु कोई लाजालाज का अवसर हो तो कारण सर चौमासा पर जी चौमासा हो सकता है।

संवत् १९३३ का चौमासा शहर जालोर में हुआ, यहाँ पर दूढ़ियों के साथ चर्चा कर सात सौ ७०० घर मन्दिरमार्गी बनाये और गढ़ के ऊपर राजा कुमारपाल के बनाये हुए प्राचीन मन्दिरों का जीर्णोद्धार कराया, और कुम्भ सेठ का बनाया हुआ जो चौमुखजी का मन्दिर था, उसमें से सरकारी सामान निकलवा कर बड़े समारोह से शास्त्रीय विधि पूर्वक

प्रतिष्ठा करायी। सम्बत् १९३४ राजगढ़, १९३५ रतलाम, १९३६ चीनमाल, १९३७ शिवगंज, १९३८ आलीराजपुर, १९३९ कूगसी, १९४० राजगढ़, और १९४१ का चौमासा शहर अहमदाबाद में हुआ। इस चौमासे में आत्मारामजी के साथ पत्रद्वारा चर्चा वार्ता हुई और बहुत धार्मिक उन्नति जी हुई।

सम्बत् १९४२ धोराजी, १९४३ धानेरा, और १९४४ का चौमासा 'थराद' में हुआ। यहाँ श्रीजगवतीजी सूत्र व्याख्यान में बाँचा गया, जिसपर सङ्घ ने ज़ारी उत्सव किया और प्रति प्रश्न तथा उत्तर की पूजा की। सं० १९४५ वीरमगाँम, और १९४६ का चौमासा सियाणा में हुआ, इस चौमासे में 'अजिधानराजेन्द्र कोष' बनाने का आरम्भ किया गया। सं० १९४७ में गुफा, १९४८ आहोर, और १९४९ का चौमासा 'निवाहेरा' में हुआ। इसमें ढूँढकपन्थियों के पूज्य नन्दरामजी के साथ चर्चा हुई, जिसमें ढूँढियों को परास्त करके साठ ६० घर मन्दिरमार्गी बनाये। सं० १९५० खाचरोद, १९५१ और १९५२ का चौमासा 'अजिधानराजेन्द्रकोष' के काम चलने से राजगढ़ही में हुए। सं० १९५३ में चौमासा शहर 'जावरे' में हुआ, यहाँ कातिक महीने में बड़े समारोह के साथ संघ की तरफ से अट्ठाई महोत्सव किया गया, जिसमें बीस हजार रुपये खर्च हुए और विपक्षी लोगों को अच्छी रीति से शिक्षा दी गयी, जिससे जैन धर्म की बहुत ज़ारी उन्नति हुई। सं० १९५४ का चौमासा शहर रतलाम में हुआ, यहाँ जी अट्ठाई महोत्सव बड़े धूमधाम से हुआ, जिस पर करीब दश हजार श्रावक और श्राविकाएँ आपके दर्शन करने को आईं, और संघ की ओर से उनकी ज़क्ति पूर्ण रूप से हुई, जिसमें सब खर्च करीब बीस हजार के हुआ, विशेष प्रशंसनीय बात यह हुई कि पाखण्डी लोगों को पूर्ण रूप से शिक्षा दी गयी, जिससे आपको बड़ा यश प्राप्त हुआ।

सम्बत् १९५५ का चौमासा मारवाड़ देश के शहर 'आहोर' में हुआ, इस चौमासे में जी धार्मिक उन्नति विशेष प्रकार से हुई और इसी वर्ष में श्रीआहोरसंघ की तरफ से 'श्रीगो-मीपार्श्वनाथजी' के बावन ५२ जिनालय (जिनमंदिर) की प्रतिष्ठा और अज्जनशलाका आपही के कर्कमलों से करायी गयी, जिसके उत्सव पर करीब पचास हजार श्रावक श्राविकाएँ आई और मन्दिर में एक लाख रुपयों की आमद हुई। इस अज्जनशलाका में नौ सौ ९०० जिनैन्द्रबिम्बों की अज्जनशलाका की गयी थी, इतना ज़ारी उत्सव मारवाड़ में पहिले पहिल यही हुआ। इतने मनुष्यों के एकत्र होने पर जी कुछ जी किसीकी जो हानि नहीं हुई यह सब प्रज्ञाव आपही का था। सं० १९५६ का चौमासा शहर शिवगंज में हुआ। जिस में अपने गच्छ की मर्यादा बिगड़ने न पावे इस लिये इस चौमासे में आपने साधु और श्रावक संबन्धी पैतीस सामाचारी (कलमें) जाहर की, जिसके मुताबिक आजकल आपका साधु, साध्वी, श्रावक, श्राविकारूप चतुर्विध संघ बर्ताव कर रहा है।

सम्बत् १९५७ का चौमासा शहर सियाणा में हुआ। यहाँ श्रीसंघ की तरफ से महाराज

कुमारपाल का बनवाया हुआ 'श्रीसुविधिनाथ जी' के जिनमन्दिर का उद्धार आपही के उपदेश से कराया गया था और आस पास चौबीस देवकुलिका बनायी गयी थीं और उनकी प्रतिष्ठा आपके ही हाथ से करायी गयी, इस उत्सवपर मन्दिर में सत्तर ७० हजार रुपयों की आमद हुई और दिव्य एक पाठशाला जी स्थापित हुई।

सं० १९५८ का चौमासा आहोर, और १९५९ का शहर 'जाखोर' में हुआ। इस चौमासे में जैनधर्म की बहुत बनी उन्नति हुई और मोदियों का कुसंप हटाकर सुसंप किया गया। फिर चौमासा उतरे बाद शहर आहोर में दिव्य ज्ञानजणकार की और एक घूमटदार जिनमन्दिर की प्रतिष्ठा की। इस ज्ञानजणकार में बहुत प्राचीन ग्रन्थ हैं। पैंतालीस आगम और उनकी पञ्चाङ्गी तिबरती (तेहरी) मौजूद है और प्राचीन महर्षियों के बनाये ग्रन्थ जी अगणित मौजूद हैं, और छपी हुई पुस्तकें जी अपरिमित संग्रह की गयी हैं, इसकी सुरक्षा के लिये एक अत्यन्त सुन्दर मार्बुल (पाषाण) की आलमारी बनायी गयी है, जिसके चारो तरफ श्रीगौतमस्वामी जी, श्रीसरस्वती जी, श्रीचक्रेश्वरी जी, और श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वर जी की मूर्तियां विराजमान हैं। यह जणकार आपही की कृपा से संहित हुआ है। फिर सूरीजी महाराज आहोर से विहार कर 'गुफे' गाम में पधारे। यहाँ माघसुदी ५ के दिन 'अचला जी' के बनवाये हुए मन्दिर की प्रतिष्ठा की। तदनन्तर शिवगञ्ज होकर 'बाली' शहर में पधारे। यहाँ तीन श्रावकों को दीक्षा देकर 'श्रीकेसरिया जी' और 'श्रीसिद्धाचल जी,' तथा 'जोयणी जी' आदि सुतीर्थों की यात्रा करते हुए शहर 'सूरत' में पधारे। यहाँ पर सब श्रावकों ने बड़े ज़ारी समारोह से नगरप्रवेश कराया और संवत् १९६० का चौमासा इसी शहर में हुआ। इस चौमासे में बहुत से धर्मझोही लोगों ने आपको उपसर्ग किया, परन्तु सद्धर्म के प्रज्ञाव से उन धर्मझोही धर्मनिन्दकों का कुछभी जोर नहीं चला किन्तु सूरीजी महाराज को ही विजय प्राप्त हुआ। इस चौमासे का विशेष दिग्दर्शन 'राजेन्द्रसूर्योदय' और 'कदाग्रहदुर्ग्रह नो शान्तिमन्त्र' आदि पुस्तकों में किया जा चुका है, इससे यहाँ फिर लिखना पिष्टपेषण होगा।

संवत् १९६१ का चौमासा शहर 'कूगसी' में हुआ। इसी चौमासे में सूरीजी महाराज ने हेमचन्द्राचार्य के प्राकृत व्याकरण को ठन्दोबद्ध संदर्भित किया, यह बात उसके प्रशस्तिश्लोकों में लिखी है—

दीपविजयमुनिनाऽहं यतीन्द्रविजयेन शिष्ययुग्मेन । विज्ञप्तः पद्यमयीं प्राकृतविवृतिं विधातुमिमाम् ॥

अत एव विक्रमाब्दे, चूरसेनवविधुमिते दशम्यां तु । विजयाख्यां चतुर्मास्येऽहं कूकसीनगरे ॥

हेमचन्द्रसंगचितप्राकृतसूत्रार्थबोधिनीं विवृतिम् । पद्यमयीं सच्छन्दोवृन्दै रम्यामकार्षमिमाम् ॥

अर्थात् मुनिदीपविजय और यतीन्द्रविजय नामक दोनो शिष्यों से ठन्दोबद्ध प्राकृत-व्याकरण बनाने के लिये मैं प्रार्थित हुआ, इसीलिये विक्रम सं० १९६१ के चौमासे में आ-

श्विनशुक्ल विजय दशमी को कूकसीनगर में श्रीहेमचन्द्राचार्य रचित प्रकृतसूत्रों की वृत्तिरूप इस प्राकृतव्याकरण को अच्छे छन्दों में मैने रचा ।

चौमासे के उतार पर गाँव ' बाग ' में ' विमलनाथ स्वामी जी ' की अञ्जनशलाका (प्रतिष्ठा) करायी; फिर माह महीने में शहर ' राजगढ़ ' में ख-जानची ' चुन्नीलाल जी ' के बनवाये हुए ' अष्टापद जी ' के मन्दिर की अञ्जनशलाका (प्रतिष्ठा) करायी । और शहर ' राणापुर ' में ' श्री धर्मनाथस्वामी ' की अञ्जनशलाका (प्रतिष्ठा) करायी । तदनन्तर ' खाचरोद ' शहर में पधारे । यहाँ कुछ दिन ठहर कर शहर जावरे में ' लखवा जी ' के बनवाये हुए मन्दिर की प्रतिष्ठा की, और सम्बत् १९६२ का चौमासा शहर ' खाचरोद ' में किया । इस चौमासे में आपने चीरोलावालों को बड़े संकट (दुःख) से छुड़ाया । ' चीरोला ' मालवे में एक ठोटासा गाँव है, यह गाँव ढाईसौ वर्षों से जातिबाहर था, कारण यह था कि शहर ' रतलाम ' और ' सीतामऊ ' की दो बारतें एकदम एकही लड़की पर आयीं, जिसमें सीतामऊ वाले व्याह (परण) गये और रतलाम वाले योहीं रह गये । इससे इन्होंने क्रोधित हो चीरोलावालों को जातिबाहर कर दिया । फिर वह ऊगड़ा चला तो बहुत वर्षों तक चलता ही रहा परन्तु जाति में वे लोग न आसके, यहाँ तक कि मालवे ज़र में सब जगह चीरोलावाले जातिबाहर हो गये । कई मरतबा चीरोलावालों ने रतलामवाले पंचों को एक १ लाख रुपया दएर देना चाहा लेकिन ऊगड़ा नहीं मिटसका, तब बासठ १९६२ के चौमासे में चीरोलावाले सब श्रावक लोग आकर विनंती की और सब हाल कह सुनाया, तब आपने दया कर खाचरोद आदि के श्रीसंघ को समझाया और सबके हस्ताक्षर कराकर बिना दएर लिये ही जाति में शामिल करादिया । यह कार्य असाधारण था, क्योंकि इसके लिये पहिले बड़े २ साहूकार और साधूलोग परिश्रम कर चुके थे किन्तु कोई जी सफलता को नहीं प्राप्त हुआ था । आपके प्रज्ञाव ने सहज ही में इस कार्य को पार लगा दिया । इसीसे आपकी उपदेश-प्रणाली कितनी प्रबल थी यह निःसंशय मालूम पड़सकती है; यह एकही काम आपने नहीं किया किन्तु ऐसे सैकड़ों काम किये हैं ।

सम्बत् १९६३ का चौमासा शहर ' बरुनगर ' में हुआ, यहाँ चारो महीना धर्मध्यान का बरुनजारी आनन्द रहा और अनेक प्रशंसनीय कार्य हुए । इस प्रकार क्रियाउद्धार करने के बाद आपके ३९ उनतालीस चौमासा हुए । इन सब चौमासाओं में अनेक कार्य प्रशंसनीय हुए और श्रावकों ने स्वामीजि की अष्टाहिकामहोत्सव आदि सत्कार्यों में खूब अव्य खगाया । कम से कम प्रत्येक चौमासे में ५००० हजार से लेकर २०००० हजार तक खरचा श्रावकों की तरफ से किया गया है, इससे अतिरिक्त शेष काल में जी आपने उलटे मार्ग में जाते हुए अनेक भव्यवर्गों को रोक कर शुद्ध सम्यक्त्वधारी बनाया । आपके उपदेश का प्रज्ञाव इतना तीव्र था कि जिसको सुनकर कट्टर द्वेषी जी शान्त स्वज्ञाव वाले होगये ।

रात्रिभोजन नहीं करना, जीवों को जानकर नहीं मारना, चोरी नहीं करना इत्यादि अनेक नियम जिन्होंने आपसे लिये हुए हैं और जैनधर्मविषयक दृढ़ नियमों को परिपालन कर रहे हैं ऐसे आपके उपदेशी केवल जैन ही नहीं हैं किन्तु अन्यमतवाले भी हैं।

यति अवस्था में जी आपने सम्वत् १९०४ का चौमासा मेवारु देशस्थ शहर 'आकोला' में किया था। फिर क्रमशः इन्दौर, उज्जैन, मन्दसोर, उदयपुर, नागौर, जेसलमेर, पाखी, जोधपुर, किसनगढ़, चित्तोर, सोजत, शंजुगढ़, बीकानेर, सादरी, जिलावे, रतलाम, अजमेर, जालोर, घाणेरवा, जावरा इत्यादि शहरों में चौमासा कर सैकड़ों जवजरी महा-नुजावों को जैनधर्म के संमुख किया।

आपकी विद्वत्ता सारे जारतवर्ष में प्रख्यात थी, कोई जी प्रायः ऐसा न होगा जो आपके नाम से परिचित न हो। ज्योतिषशास्त्र में जी आपका पूर्ण ज्ञान था, जहाँ जहाँ आपके दिये हुए मुहूर्त से प्रतिष्ठा और अञ्जनशलाकाएँ हुई हैं वहाँ हजारों जनसमूह के एकत्र होने पर जी किसी का शिर जी नहीं दुखा। आपके हाथ से कम से कम बाईस अञ्जन-नशलाकाएँ तो बड़ी बड़ी हुईं, जिनमें हजारों रुपये की आमद हुई और छोटी १ अञ्जन-नशलाका या प्रतिष्ठा तो करीब सौ १०० हुई होंगी। इसके अतिरिक्त ज्ञानचक्रारों की स्थापना, अष्टोत्तरी शान्तिस्नात्रपूजा, उद्यापन, जीर्णोद्धार, जिनालय, उपाश्रय, तीर्थसंघ आदि सत्कार्यों में सूरि जी महाराज के उपदेश से जव्यवर्गों ने हजारों रुपये खर्च किये हैं और अब जी आपके प्रताप से हजारों रुपये सत्कार्यों में खर्च किये जा रहे हैं।

आपकी साधुक्रिया अत्यन्त कठिन थी इस बात को तो आबालवृद्ध सजी जानते हैं, यहाँ तक कि वयोवृद्ध होने पर जी आप अपना उपकरणादिजार सुशिष्य साधु को जी नहीं देते थे तो गृहस्थों को देने की तो आशाही कैसे संभावित हो सकती है। क्रियाउद्धार करने के पीछे तो आपने शिथिलभागों का जी सहारा नहीं लिया और न वैसा उपदेशही किसीको दिया, किन्तु ज्ञानसहित सत्क्रियापरिपालन करने में आप बड़ेही उत्कण्ठित रहा करते थे। और वैसी ही क्रिया करने में उत्थित जी रहते थे, इसीसे आपकी उत्तमता देशान्तरों में जी सर्वत्र जाहिर थी। प्रमाद शत्रु को तो आप हरदम दबाया ही करते थे, इसीलिये साधुक्रिया से बचे हुए काल में शिष्यों को पढ़ाना और शास्त्रविचार करना, या धार्मिक चर्चा करना यही आपका मुख्य कार्य था। दिन को सोना नहीं, और रात्रि को जी एक प्रहर निद्रा लेकर ध्यानमग्न रहना, इसीमें आपका समय निर्गमन होता था; इसीलिये समाधियोग और अनुभवविचार आपसे बढ़कर इस समय और किसी में नहीं पाया जाता है।

शहर 'बरुनगर' के चौमासे में मरुधरदेशस्थ गाँव 'बलदूट' के आवक अपने गाँव में प्रतिष्ठा कराने के लिये आपसे विनती करने आये थे, उनसे आपने यह कह दिया था कि 'अब

मेरे हाथ से प्रतिष्ठा अञ्जनशलाका आदि कार्य न होंगे'। इसी तरह 'सूरत' में एक श्रावक के प्रश्न करने पर कहा था कि—'अजी मैं तीन वर्ष पर्यन्त फिर बिहारादि करूँगा'। इन दोनों वाक्यों से आपने अपने आयुष्य का समय गर्जित रीति से श्रावक और साधुओं को बतला दिया था और हुआभी ऐसाही।

आपकी वैदलबिहारशक्ति के अगाड़ी युवा साधु जी परिश्रान्त हो जाते थे, इस प्रकार आपने अन्तिम अवस्था पर्यन्त बिहार किया, चाहे जितना कठिन से कठिन शीत पड़े परन्तु आप ध्यान और प्रतिक्रमण आदि क्रियाएँ उघाढ़े शरीर से ही करते थे और अपने जीवन में फुलाटीन की साढ़े चार हाथ एक काँबली और उतनीही बड़ी दो चादर के सिवाय अधिक कपड़ा नहीं ओढ़ते थे। आपने करीब ढाई सौ मनुष्यों को दीक्षा दी होगी लेकिन कितनेही आपकी उत्कृष्ट क्रिया को पाखन नहीं कर सके, इसलिये शिथिलाचारी संवेगी और ढुंढकों में चले गये, परन्तु इस समय जी आपके हस्त से दीक्षित चालीस साधु और साध्वियाँ हैं जो कि ग्राम ग्राम बिहार कर अनेक उपकार कर रहे हैं।

सत्पुरुषों का मुख्य धर्म यह है कि जन्मजीवों के हितार्थ उपकार बुद्धि से नाना ग्रन्थ बनाना, जिससे लोगों को शुद्ध धार्मिक पथ (रास्ता) सूझ पड़े। इसी लिये हमारे पूर्वकाशीन आचार्यवर्यों ने अनेक ग्रन्थ बनाकर अपरिमित उपकार किया है तर्जी हम अपने धर्म को समझकर दृढ श्रद्धावान् बने हुए हैं, और जो कोई धर्म पर आक्षेप करता है तो उसको उन ग्रन्थों के द्वारा परास्त कर लेते हैं, यदि महर्षियों के निर्मित ग्रन्थरत्न न होते तो आज हम कुछ जी अपने धर्म की रक्षा नहीं कर सकते, इसीलिये जो जो विद्वान् आचार्य आदि होते हैं वे समयानुकूल लोगों के हित के लिये ग्रन्थ बनाते हैं। इसी शैली के अनुसार सूरजी महाराज ने जी लोकोपयोगी अनेक ग्रन्थ बनाये हैं।

सूरजी महाराज के निर्मित संस्कृत-प्राकृत-जाषामयग्रन्थ—

१ 'अजिधानराजेन्द्र' प्राकृतमहाकोश—इस कोश की रचना बहुत सुन्दरता से की गई है अर्थात् जो बात देखना हो वह उसी शब्द पर मिल सकती है। संदर्भ इसका इस प्रकार रक्खा गया है—पहिले तो अकारादि वर्णानुक्रम से प्राकृतशब्द, उसके बाद उनका अनुवाद संस्कृत में, फिर व्युत्पत्ति, लिङ्गनिर्देश, और उनका अर्थ जैसा जैनागमों में मिल सकता है वैसाही जिन १ रूप से दिखला दिया गया है। बड़े बड़े शब्दों पर अधिकार सूची नम्बरवार दी गयी है, जिससे हर एक बात सुगमता से मिल सकती है। जैनागमों का ऐसा कोई जी विषय नहीं रहा जो इस महाकोश में न आया हो। केवल इस कोश के ही देखने से संपूर्ण जैनागमों का बोध हो सकता है। इसकी श्लोकसंख्या करीब साढ़े चार लाख है, और अकारादि वर्णानुक्रम से साठ हजार प्राकृत शब्दों का संग्रह है।

२ 'शब्दाम्बुधि' कोश—इसमें केवल अकारादि अनुक्रम से प्राकृत शब्दों का संग्रह किया

गया है और साथ में संस्कृत अनुवाद और उसका अर्थ हिन्दी में दिया गया है किन्तु अभिधानराजेन्द्र कोश की तरह शब्दों पर व्याख्या नहीं की हुई है ।

३ सकलैश्वर्यस्तोत्र सटीक, ४ खापरियातस्करप्रबन्ध, ५ शब्दकौमुदी श्लोकबद्ध, ६ कव्याणस्तोत्र प्रक्रियाटीका, ७ धातुपाठ श्लोकबद्ध, ८ उपदेशरत्नसार गद्य ए दीपावली (दिवाली) कद्वपसार गद्य, १० सर्वसंग्रह प्रकरण (प्राकृतगाथाबद्ध) ११ प्राकृतव्याकरणविवृति ।

सूरीजी के संकलित संगीत ग्रन्थ—

१२ मुनिपति चौपाई, १३ अष्टकुँवरचौपाई, १४ प्रष्टरचौपाई, १५ सिद्धचक्रपूजा, १६ पञ्चकव्याणकपूजा, १७ चौबीसीस्तवन, १८ चैत्यवन्दनचौबीसी, १९ चौबीसजिनस्तुति ।

सूरीजी महाराज के रचित बालावबोध जाषाग्रन्थ—

२०—उपासकदशाङ्ग सूत्र बालावबोध, २१ गष्टाचारपयज्ञा सविस्तर जाषान्तर, २२ कद्वप-सूत्र बालावबोध सविस्तर, २३ अष्टाहिकाव्याख्यान जाषान्तर, २४ चार कर्मग्रन्थ अङ्गरार्थ, २५ सिद्धान्तसारसागर (बोलसंग्रह), २६ तत्त्वविवेक, २७ सिद्धान्तप्रकाश, २८ स्तुतिप्रभाकर, २९ प्रश्नोत्तरमालिका, ३० राजेन्द्रसूर्योदय, ३१ सेनप्रश्नबीजक, ३२ षड्व्य-चर्चा, ३३ स्वरोदयज्ञानयन्त्रावली, ३४ त्रैलोक्यदीपिकायन्त्रावली, ३५ वासष्ठमार्गणाविचार, ३६ षड्मावश्यक अङ्गरार्थ, ३७ एकसौ आठ बोल का थोकना, ३८ पञ्चमीदेववन्दनविधि, ३९ नवपद ओली देववन्दनविधि, ४० सिद्धाचल नवाणुं यात्रादेववन्दनविधि, ४१ चौमासी देववन्दनविधि, ४२ कमलप्रज्ञाशुद्धरहस्य, ४३ कथासंग्रह पञ्चाख्यानसार ।

इस प्रकार उत्तमोत्तम ग्रन्थ बनाकर सूरीजी महाराज ने जैनधर्मानुरागियों पर तथा इतर जनों पर जी पूर्ण उपकार किया है ।

बरुनगर के चौमासा पूरे होनेपर अपनी साधुमण्डली सहित सूरीजी ने शहर 'राजगढ़' की ओर विहार किया था, इस समय आपके शरीर में साधारण श्वास रोग उठा था । यद्यपि यह प्रथम जोर शोर से नहीं था तथापि उसका प्रकोप धीरे २ बढ़ने लगा, यहाँ तक कि औषधोपचार होने पर जी वह रोग शान्त नहीं हुआ, किन्तु श्वास की बीमारी अधिक होने पर भी आप अपनी साधुक्रिया में शिथिल नहीं हुए, और सब साधुओं से कहा कि—“ हमारे इस विनाशी शरीर का भरोसा अब नहीं है, इसलिये तुमलोग साधुक्रियापरिपालन में दृढ़ रहना, ऐसा न हो कि जो चारित्र्य रख तुम्हें मिला है वह निष्फल होजावे, सावधानी से इसकी सुरक्षा करना, हमने तो अपना कार्य यथाशक्ति सिद्ध कर लिया है अब तुम जी अपने आत्मा का सुधारा जिस प्रकार हो सके वैसा प्रयत्न करते रहना ” । इस प्रकार अपने शिष्यों को सुशिक्षा देकर सुसमाधिपूर्वक अनशनव्रत को धारण कर लिया और औषधोपचार को सर्वथा बन्द कर दिया । बस तदनन्तर थोड़े

ही दिन के बाद परमोपकारी धर्मप्रज्ञावक आचार्यवर्य श्रीमान् श्रीविजयराजेन्द्रसूरीश्वर महाराजजी ने अपने इस अनित्य शरीर का सम्बत् १९६३ पौष शुक्ल ७ शुक्रवार सुताविक २१ दिसम्बर सन् १९०६ ई० को समाधियुक्त परित्याग किया, अर्थात् इन नाशवान् संयोगों को छोड़ कर स्वर्ग में विराजमान हुए ।

उपसंहार

महानुभाव पाठकवर्ग ! इस समय जीवनचरित्र लिखने की प्रथा बहुतही बढ़ गयी है इसलिये प्रायः बहुत से सामान्य पुरुषों के जी जीवनचरित्र मिलते हैं किन्तु जीवनचरित्र के लिखने का क्या प्रयोजन है यह कोई जी नहीं विचार करता, वस्तुतः सत्पुरुषों की जीवनघटना देखने से सर्व साधारण को लाभ यह होता है कि जिस तरह सत्पुरुष क्रम क्रम से उच्चकोटीवाली अवस्था को प्राप्त हुआ है वैसी ही पाठक भी अपनी अवस्था को उच्चकोटीवाली बनावे और दुर्जन पुरुषों की जीवनघटना देखने से जी यह लाभ होता है कि जिसतरह अपने कुकर्मों से दुर्जन अन्त में दुरवस्था को प्राप्त होता है वैसा वाचक न हो, किन्तु दुर्जन की जीवनघटना की अपेक्षा से सत्पुरुष के ही जीवनचरित्र पढ़ने से शीघ्र लाभ हो सकता है, इसीलिये पाठकों को महानुभाव सूरीश्वरजी का यह जीवनपरिचय कराया गया है, जिससे आपजी ऐसी अवस्था को प्राप्त होकर सदा के सुखजागी बनें, क्योंकि सूरीजी का जीवन इस संसार में केवल परोपकार के वास्ते ही था, नकि किसी स्वार्थ के वास्ते । यदि रागद्वेषरहित बुद्धि से विचारा जाय तो हमारे उत्तमोत्तम जैन धर्म की उन्नति ऐसेही प्रज्ञावशास्त्री क्रियापात्र सद्गुरुओं के द्वारा हो सकती है । आपका जो जीवनपरिचय बहुत ही अद्भुत और आश्चर्यजनक है, उसका यह दिग्दर्शनमात्र कराया गया है, किन्तु बड़ा 'जीवनचरित्र' जो बना हुआ है उसमें प्रायः बहुत कुछ सूरीजी महाराज का जीवनपरिचय दिया गया है, इसलिये विशेष जिज्ञासुओं को बड़ा जीवनचरित्र देखना चाहिये, उसके द्वारा संपूर्ण आपका जीवनपरिचय हो जायगा और इन महानुभाव महापुरुष के जीवनचरित्र पढ़ने से क्या लाभ हुआ सो जी सहज में माधूम पड़ जायगा । इत्यक्षं विस्तरेण ।

नवरसनिधिविधुवर्षे, यतीन्द्रविजयेन वागरानगरे ।
आश्विनशुक्लदशम्यां, जीवनचरितं व्यलेखि गुरोः ॥ १ ॥

➤ श्री सौधर्म बृहत्तपागणीय पट्टावली ➤

श्रीमहावीरस्वामीशासननायक

- १ श्रीसुधर्मास्वामी
- २ श्रीजम्बूस्वामी
- ३ श्रीप्रजवस्वामी
- ४ श्रीसख्यंभवस्वामी
- ५ श्रीयशोभद्रसूरि
- ६ { श्रीसंभूतविजयजी
श्रीजगन्नाथस्वामी
- ७ श्रीस्थूलभद्रस्वामी
- ८ { श्रीआर्यसुहृत्सूरि
श्रीआर्यमहागिरि
- ९ { श्रीसुरियतसूरि
श्रीसुप्रतिबद्धसूरि
- १० श्रीइन्द्रविजयसूरि
- ११ श्रीदिज्ञसूरि
- १२ श्रीसिंहगिरिसूरि
- १३ श्रीवज्रस्वामीजी
- १४ श्रीवज्रसेनसूरिजी
- १५ श्रीचन्द्रसूरिजी
- १६ श्रीसामन्तजयसूरि
- १७ श्रीवृद्धदेवसूरि
- १८ श्रीप्रद्योतनसूरि
- १९ श्रीमानदेवसूरि
- २० श्रीमानतुङ्गसूरि
- २१ श्रीवीरसूरि
- २२ श्रीजयदेवसूरि

- २३ श्रीदेवानन्दसूरि
- २४ श्रीविक्रमसूरि
- २५ श्रीनरसिंहसूरि
- २६ श्रीसमुद्रसूरि
- २७ श्रीमानदेवसूरि
- २८ श्रीविबुधप्रभसूरि
- २९ श्रीजयानन्दसूरि
- ३० श्रीरविप्रभसूरि
- ३१ श्रीयशोदेवसूरि
- ३२ श्रीप्रद्युम्नसूरि
- ३३ श्रीमानदेवसूरि
- ३४ श्रीविमलचन्द्रसूरि
- ३५ श्रीद्योतनसूरि
- ३६ श्रीसर्वदेवसूरि
- ३७ श्रीदेवसूरि
- ३८ श्रीसर्वदेवसूरि
- ३९ { श्रीयशोभद्रसूरि
श्रीनेमिचन्द्रसूरि
- ४० श्रीमुनिचन्द्रसूरि
- ४१ श्रीअजितदेवसूरि
- ४२ श्रीविजयसिंहसूरि
- ४३ { श्रीसोमप्रभसूरि
श्रीमधिरत्नसूरि
- ४४ श्रीजगन्नाथसूरि
- ४५ { श्रीदेवेन्द्रसूरि
श्रीविद्यानन्दसूरि

- ४६ श्रीधर्मघोषसूरि
- ४७ श्रीसोमप्रभसूरि
- ४८ श्रीसोमतिष्ठकसूरि
- ४९ श्रीदेवसुन्दरसूरि
- ५० श्रीसोमसुन्दरसूरि
- ५१ श्रीमुनिसुन्दरसूरि
- ५२ श्रीरत्नशेखरसूरि
- ५३ श्रीलक्ष्मीसागरसूरि
- ५४ श्रीसुमनसाधुसूरि
- ५५ श्रीहेमविमलसूरि
- ५६ श्रीआनन्दविमलसूरि
- ५७ श्रीविजयदानसूरि
- ५८ श्रीहीरविजयसूरि
- ५९ श्रीविजयसेनसूरि
- ६० { श्रीविजयदेवसूरि
श्रीविजयसिंहसूरि
- ६१ श्रीविजयप्रभसूरि
- ६२ श्रीविजयरत्नसूरि
- ६३ श्रीविजयक्षमासूरि
- ६४ श्रीविजयदेवेन्द्रसूरि
- ६५ श्रीविजयकल्याणसूरि
- ६६ श्रीविजयप्रमोदसूरि
- ६७ श्रीविजयराजेन्द्रसूरि

—:—

॥ प्रस्तावना ॥

इस संसार में ऐसा कौन प्राणी है जो दुःख से मुक्त होने की अभिलाषा नहीं करता, किन्तु जबतक उन दुःखों से मुक्त होने के सत्य उपाय उसको मालूम न हों तबतक वह कैसे कृतकार्य (सफल) हो सकता है; इसलिये सच्ची को दुःख से मुक्त होने के सत्य उपाय जानने की बड़ी अभिलाषा रहती है, कि इस अपार संसार समुद्र में निरन्तर घ्रमण करने वाले प्राणियों को प्राप्त होते हुए अत्युत्कट [जन्म-जरा-मरणादि] दुःखों से बूटने का कौनसा उपाय है?। यद्यपि विचारशाली और तीक्ष्णबुद्धि वाले मनुष्य इसका उत्तर अवश्य देंगे, कि धर्म के सिवाय और कोई ऐसा दूसरा उपाय इन दुःखों से मुक्त होने का नहीं है; किन्तु धर्माधर्म का विवेक करना ही सर्वसाधारण को अतिदुष्कर है अर्थात् कौन धर्म है और कौनसा अधर्म है इसका समझना जी कुछ सहज काम नहीं है, क्योंकि कि इस दुनिया में अनेक धर्मनामधारी मत प्रचलित हो रहे हैं, जिनकी गिनती करना भी बहुत कठिन है तो फिर उनमें किसको धर्म और किसकी धर्माज्ञास कहा जाय?। हाँ महातुभावों के आदेशानुसार इतना अवश्य कह सकते हैं कि इस पञ्चमकाद्व में—अर्थात् दुःखम आरा में, धर्माज्ञासों का प्रायः प्रचार विशेष होना चाहिये और धर्म की अवनति दशा विशेष होनी चाहिये। इस पर फिर यह जिज्ञासा होगी कि वैसा धर्म कौन है?। इसका उत्तर यह है कि जिस धर्म के प्रवर्तक पुरुष किसी के द्वेषी अथवा रागी न हों और जो धर्म किसी जीव के [अत्यन्त प्रिय] प्राण का विधातक न हो—अर्थात् जिससे सच्ची जीवों को सुख ही प्राप्त हो उसे ही धर्म कहना चाहिये। यदि ऐसा धर्म वस्तुगत्या देखा जाय तो जैन धर्म ही दिखाई देता है क्योंकि उसके प्रवर्तक जिन भगवान् भी रागद्वेष-विजेता हैं और उस धर्म का ‘अहिंसा परमो धर्मः’ यह सिद्धान्त भी है। यद्यपि अन्य धर्माज्ञासों में भी अहिंसा की महिमा है किन्तु प्रधानरूप से उसकी कारणता [जन्मादि] दुःखों से मुक्त होने में नहीं मानी हुई है; और उनमें यदि एकाध अंश में दया है तो अन्याय में हिंसा भी है। जैसे किसी मत का मन्तव्य है कि यदि कोई पशु पक्षी प्राणी इस भव में दुःख महता हो तो उसको इस जन्म से मुक्त कर देना ही दया है। अथवा—जब कभी अवसर प्राप्त हो तो यज्ञ में प्राणियों को मारकर उनको उत्तमगति वाला बना देना। अस्तु—विशेष विस्तार इसका इसी ग्रन्थ के प्रथम भाग में ‘अद्गकुमार’ और ‘अहिंसा’ शब्द पर जिज्ञासुओं को देखना चाहिये। इसीलिये कहा हुआ है कि ‘पद्मपातो न मे वीरे, न द्वेषः कपिलादिषु। युक्तिमद् वचनं यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः” ॥ १ ॥ और ‘प्रधानं सर्वधर्माणां, जैनं जयति शासनम्’ इत्यादि ॥

यह जैनधर्म—दयार्थ, आचारधर्म, क्रियाधर्म, और वस्तुधर्म से चार जागों में विभक्त है। और इस धर्म का मुख्य कारण शासन है, जो समवसरण में बैठे हुए देवाधिदेव सर्वज्ञ जगवान् श्रीतीर्थङ्कर के उपदेश से आविर्भूत होता है और पीछे उन्हें उपदेशों को श्रीगौतमादि गणधर छादशास्त्री अथवा एकादशाङ्गी-रूप में संदर्भित करते हैं, जिनका ‘सूत्र’ नाम से व्यवहार किया जाता है। ये प्रत्येक तीर्थङ्करों के शासन काल में विद्यमान दशा को प्राप्त होते हैं। यद्यपि पूर्वकाद्व में चौदह पूर्वधर, तथा दश पूर्वधर, श्रुतकेवली आदि महात्माओं को तो किसी पुस्तकपत्रादि की आवश्यकता ही नहीं थी क्योंकि उनके अतिशय से उन्हें मूल से ही अर्थज्ञान हो जाता था परन्तु आगे वाले जीवों के ज्ञान में छुर्वन्नता होने से और जैन धर्म के विषय अति गहन होने से उनको स्पष्ट करने के लिये निर्युक्ति-भाष्य-चूर्णि-टीका-आदि रचने पड़े। परन्तु इस समय में जैन ग्रन्थों का इतना विस्तार हो गया है कि थोड़ीसी आयुष्य में अब कोई मनुष्य सामारिक कार्य करता हुआ गृहस्थ क्या विरक्त जी इस जैनशासनसागर के पार को प्रायः नहीं जा सकता। कारण यह है कि पट्टिछे तो सब ग्रन्थों की उपलब्धि सब कहीं नहीं होती और जो मिलते जी हैं उनमें कौन विषय कहाँ पर है यह प्रायः ठीक पता हर एक को नहीं लगता और यदि किसी ग्रन्थ में पता भी लग जाय तो वह विषय दूसरी जगह या दूसरे ग्रन्थों में कहाँ कहाँ पर आया है यह पता नहीं लग सकता। यह कारण तो एक तरफ रहा, दूसरी बात यह जी है कि जिस जापा में जैनदर्शन बना है, वह जापा वही है कि जिसने प्राचीन समय में मातृभाषा से और राष्ट्र-जापा से जारतजूमि में स्थान पाया था, और जिसका सर्वज्ञों से और गणधरों से बड़ा आदर किया गया, उसी भाषा का प्रचार इस समय बिलकुल नहीं है और जो नाटकों में जहाँ कहीं दिखाई देता है उसको जी उमके नीचे दी हुई भाषा से ही लोग समझ लेते हैं, और यदि किसीने उसका कुछ अभ्यास जी कर लिया तो उससे जैन धर्म के मूलमूलों का अथवा निर्युक्तिगाथाओं का

अर्थ समझ में नहीं आसकता, क्योंकि भगवान तीर्थङ्कर ने, तथा गणेश्वरों ने अर्धमागधी भाषा में उन सूत्रों का प्रस्ताव किया है, जो कि सामान्य प्राकृत भाषा से कुछ विलक्षण है। पूर्व समय में तो लोग परिश्रम करके आचार्यों के मुख से सूत्रपाठ और उसका अर्थ सुनकर कण्ठस्थ करते थे तभी वे कृतकार्य जी होते थे (इसका संक्षिप्त विवरण पहिले भाग के 'अष्टाद्विंश' शब्द पर देखो) किन्तु आजकल ऐसी परिपाटी के प्रायः नष्ट होजाने से ज्ञान, दर्शन और चारित्र्य का अत्यन्त हास होगया है। इस दशा को देखकर हमारे गुरुवर्य श्रीसौधर्मबृहत्पागच्छीय कलिकालसर्वज्ञकल्प जटारक १००८ श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराज को बम्मी चिन्ता उपस्थित हुई कि दिनों दिन जैन धर्म के शास्त्रों का हास होता जाता है, इसीलिये बहुत से लोग उत्सूत्र काम भी करने लग गये हैं और अपने धर्मग्रन्थों से बिल्कुल बेखबर से होगये हैं। ऐसी दशा में क्या करना चाहिये? क्योंकि संसार में उसी मनुष्य का जीवन सफल है जिसने अपने धर्म की यथाशक्य उन्नति की, अन्यथा—'असंपादयतः कश्चि-दर्थं जातिकिंवागुणैः। यदच्छाशब्दवत् पुंसः, संज्ञायै जन्म केवलम्' की तरह हो जाता है। ऐसी चिन्ता हृदय में बहुत दिन रही, किन्तु एक दिन रात्रि में ऐसा विचार हुआ कि—एक ऐसा ग्रन्थ नवीन रूढ़ि से बनाना चाहिये जिसमें जैनागम की मागधी जाषा के शब्दों को अकारादि क्रम से रखकर संस्कृत में उनका अनुवाद, लिङ्ग, व्युत्पत्ति, और अर्थ लिखकर फिर उस शब्द पर जो पाठ मूलसूत्र का आया है उसको लिखना और टीका यदि उसकी प्राचीन मिले तो उसको देकर स्पष्ट करना और यदि ग्रन्थान्तर में भी वही विषय आया हो तो उसकी सूचना (भलावन) दे देना चाहिये। इससे प्रायः अपने मनोऽनुकूल संसार का उपकार होगा। तदनन्तर प्रातःकाल होते ही पूर्वोक्त सूरीजी महाराज ने अपनी नित्य क्रिया को करके इस कार्य का भार उठाया, और दत्तचित्त होकर बाईस वर्ष पर्यन्त घोर परिश्रम करने पर इस कार्य में सफल हुए, अर्थात् 'अजिधानराजेन्द्र' नाम का कोष मागधीभाषा में रचकर चार भागों में विभक्त कर दिया। इसके बाद कितने ही श्रावकों ने और शिष्यों ने प्रार्थना की कि यदि यह ग्रन्थ भी और ग्रन्थों की तरह भण्डार में ही पड़ा रह जायगा तब कितने मनुष्य इससे लाभ उठा सकेंगे? इसलिये अनेक देश देशान्तरों में जिस तरह इसका प्रचार हो वह काम होना चाहिये। इसपर सूरीजी महाराज ने उत्तर दिया कि मेरा कर्तव्य तो पूर्ण होगया अब जिसमें समस्त संसार का उपकार हो वैसा तुम लोगों को करना चाहिये, मैं इस विषय में तटस्थ हूँ। तदनन्तर श्रीसङ्घ ने इस ग्रन्थ के विशेष प्रचार होने के लिये छपवाना ही निश्चय किया। तब इस ग्रन्थ के शोधन का भार सूरीजी महाराज के विनीत शिष्य मुनि श्री दीपविजयजी और मुनि श्री यतीन्द्रविजयजी ने ग्रहण किया, जो इस कार्य के पूर्ण अभिज्ञ हैं।

जैनधर्म का ऐसा कोई भी साधु-साध्वी-श्रावक-श्राविका-संबन्धी विषय नहीं है जो इस कोश में आया न हो, किन्तु साथही साथ विशेषता यह है कि मागधीजाषा के अनुक्रम से शब्दों पर सब विषय रक्खे गये हैं। जो मनुष्य जिस विषय को देखना चाहे वह उसी शब्दपर पुस्तक खोजकर देख ले। जो विषय जहाँ १ जिस २ जगह पर आया है उसकी चलावन (सूचना) भी उसी जगह पर दी है। और वही २ शब्दों पर विषयसूची जी दी हुई है जिससे विषय जानने में सुगमता हो। तथा प्रमाण में मूल सूत्र १, और उनकी निर्युक्ति २, भाष्य ३, चूर्णि ४, टीका ५ तथा और जी प्रामाणिक आचार्यों के बनाये हुए प्रकरण आदि अनेक ग्रन्थों का संग्रह है। जिसशब्द पर या उसके विषय पर किसी आचार्य या श्रावक की कथा मिली है उसे भी उस शब्दपर संग्रह कर दी है। तथा प्रसिद्ध २ तीर्थों की और सजी तीर्थङ्करों की कई पूर्वभावों से लेकर निर्वाणपर्यन्त कथाएँ दी हुई हैं; इत्यादि विषय आगे दी हुई संक्षिप्त सूची से समझना चाहिये।

इस ग्रन्थ में जो संकेत (नियम) रक्खे गये हैं वे इस तरह हैं—

१-मागधीभाषा का मूलशब्द, और उसका संस्कृत अनुवाद, तथा मूल की गाथा, और मूलसूत्र, [जिसकी टीका है] मोटे (ग्रेट) अक्षरों में रक्खा है।

२-यदि कोई गाथा टीका में भी आई है और उसकी जी टीका है तो उसे दो लाइन (पङ्क्ति) में रक्खा है। और मोटे अक्षरों में न रखकर गाथा के आदि अन्त में (" ") ये चिह्न दे दिये हैं। फिर उसके नीचे से उसकी टीका चलाई गयी है। अन्य स्थान में तो मूल मोटे अक्षरों में, और टीका छोटे (पाइका) अक्षरों में दी गई है।

३-जहाँ कहीं उदाहरण में प्राकृत वाक्य या संस्कृत श्लोक आया है उसके आद्यन्त में ' ' यह चिह्न दिया गया है, किन्तु एक से ज्यादा गाथा या श्लोक जहाँ कहीं बिना टीका के हैं वहाँ पर भी दो २ लैन करके उनको रक्खा है। और यदि एकही है तो उसी लैन में रक्खा है। और जहाँ टीका अनुपयुक्त है वहाँ पर मूलमात्र ही मोटे अक्षरों में रक्खा है।

४-जिस शब्द का जो अर्थ है उसको सप्तम्यन्त से दिया है और उसके नीचे [,] यह चिह्न दिया है और उसके बाद जिस ग्रन्थ से वह अर्थ लिया गया है उसका नाम नीचे दे दिया है। यदि उसके आगे उस ग्रन्थ का कुछ भी पाठ नहीं है तो उस ग्रन्थ के आगे अध्ययन उद्देशादि जो कुछ लिखा है वह भी दिया गया है और यदि उस ग्रन्थ का पाठ लिखा है तो पाठ की समाप्ति में अध्ययन उद्देश आदि रखे गये हैं, किन्तु अर्थ के पास केवल ग्रन्थ का ही नाम रखा है।

५-मागधीशब्द और संस्कृत अनुवाद शब्द के मध्य में तथा लिङ्ग और अनुवाद के मध्य में भी (—) यह चिह्न दिया है। इसी तरह तदेव दर्शयति- तथा चाह- या अवतरणिका के अन्त में भी आगे से संबंध दिखाने के लिये यही चिह्न दिया गया है।

६-जहाँ कहीं मागधी शब्द के अनुवाद संस्कृत में दो तीन चार हुए हैं तो दूसरे तीसरे अनुवाद को भी मोटे ही अक्षरों में रखा है किन्तु जैसे प्राकृत शब्द सामान्य पङ्क्ति (लाइन) से कुछ बाहर रहता है वैसा न रखकर सामान्य पङ्क्ति के बराबर ही रखा है और उसके आगे भी लिङ्गप्रदर्शन कराया है; बाकी सभी बात पूर्ववत् मूलशब्द की तरह दी है।

७-किसी किसी मागधीशब्द का अनुवाद संस्कृत में नहीं है किन्तु उसके आगे 'देशी' लिखा है वहाँ पर देशीय शब्द समझना चाहिये, उसकी व्युत्पत्ति न होने से अनुवाद नहीं है।

८-किसी २ शब्द के बाद जो अनुवाद है उसके बाद लिङ्ग नहीं है किन्तु (धा०) लिखा है उससे धात्वदेश समझना चाहिये।

९- कहीं कहीं (व० व०) (क० स०) (बहु० स०) (त० स०) (न० त०) (३ त०) (४ त०) (५ त०) (६ त०) (७ त०) (अव्ययी० स०) आदि दिया हुआ है उनको क्रम से बहुवचन; कर्मधारय समास; बहुव्रीहि; तत्पुरुष; नञ्तत्पुरुष; तृतीयातत्पुरुष; चतुर्थीतत्पुरुष; पञ्चमीतत्पुरुष; षष्ठीतत्पुरुष; सप्तमीतत्पुरुष; अव्ययीभाव समास समझना चाहिये।
१०- पुं०। स्त्री०। न०। त्रि०। अव्य०-का संकेत क्रम से पुंलिङ्ग; स्त्रीलिङ्ग; नपुंसकलिङ्ग; त्रिलिङ्ग और अव्यय समझना।

अध्ययनादि के सङ्केत और वे किन किन ग्रन्थों में हैं—

११—१ अ०— अध्ययन- आवश्यकचूर्णि, आवश्यकहृत्ति, आचाराङ्ग, उपासकदशाङ्ग, उत्तराध्ययन, ज्ञाताधर्मकथा, दशाश्रुतस्कन्ध, दशवैकालिक, विपाकसूत्र और सूत्रकृताङ्ग में हैं।

२ अधि०— अधिकार— अनेकान्तजयपताकाहृत्तिविवरण, गच्छाचारपयज्ञा, धर्मसंग्रह और जीवानुशासन में हैं।

३ अध्या०— अध्याय— छव्यानुयोगतर्कणा में हैं।

४ अष्ट०— अष्टक— द्वारिभञ्जक और यशोविजयाष्टक में हैं।

५ उ०— उद्देश— सूत्रकृताङ्ग, जगवती, निशीथचूर्णि, बृहत्कल्प, व्यवहार, स्थानाङ्ग और आचाराङ्ग में हैं।

६ उद्घा०— उद्घास— सेनप्रश्न में हैं।

७ कर्म०— कर्मग्रन्थ— कर्मग्रन्थ में हैं।

८ कल्प— कल्प— विविधतीर्थकल्प में हैं।

९ ठा०— ठाणा— स्थानाङ्गसूत्र में हैं।

१० स्वाम— स्वाम— उत्तराध्ययननिर्युक्ति में हैं।

११ क्षण— क्षण— कल्पसुबोधिका में हैं।

१२ काण— काण— सम्प्रतिर्क में हैं।

१३ छा०— द्वात्रिंशिका— द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका में हैं।

१४ द्वार— द्वार— पञ्चवस्तुक, पञ्चसंग्रह, प्रवचनसारोद्धार और प्रश्नव्याकरण में हैं।

(प्रश्नव्याकरण में आश्रवद्वार और संवरद्वार के नाम से ही द्वार प्रसिद्ध हैं)

१५ पद— पद— प्रज्ञापनासूत्र में हैं।

१६ परि०— परिच्छेद— रत्नाकरावतारिका में हैं।

१७ चू०— चूलिका— दशवैकालिक और आचाराङ्ग में हैं।

- १८ प्रति०—प्रतिपत्ति—जीवाजिगम सूत्र में हैं।
 १९ पाद—पाद—प्राकृतव्याकरण और उसकी टीका हुण्टिका में हैं।
 २० पादु०—पादुडा—चन्द्रप्रज्ञप्ति, सूर्यप्रज्ञप्ति, ज्योतिष्करणदक में हैं।
 २१ बर्ग—बर्ग—निरयावज्ञिका, अणुत्तरोवर्ग, अन्तकृद्दशाङ्ग में हैं।
 २२ विव०—विवरण—षोडशप्रकरण और पञ्चाशक में हैं।
 २३ प्रका०—प्रकाश—हरीप्रश्न में हैं।
 २४ प्र०—प्रश्न—सेनप्रश्न में हैं।
 २५ श०—शतक—भगवती सूत्र में हैं।
 २६ श्रु०—श्रुतस्कन्ध—सूत्रकृताङ्ग, आचाराङ्ग, ज्ञाताधर्मकथा और विपाकसूत्र में हैं।
 २७ वक्ष०—वक्षस्कार—जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति में हैं।
 २८ सम०—समवाय—समवायाङ्ग सूत्र में हैं।
 २९ सू०—सूत्र—पञ्चसूत्र में हैं।

१२—जिन जिन ग्रन्थों का प्रमाण दिया है उनके सङ्केत और नाम—

१ अङ्ग० — अङ्गचूडिका ।	२७ जं० — जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति सूत्र सटीक ।
२ अणु० — अणुत्तरोवर्ग सूत्र सटीक ।	२८ ज्ञा० — ज्ञाताधर्मकथा सूत्र सटीक ।
३ अनु० — अनुयोगद्वार सूत्र सटीक ।	२९ जी० — जीवाभिगम सूत्र सटीक ।
४ अने० — अनेकान्तजयपताकावृत्तिविवरण ।	३० जीत० — जीतकल्पवृत्ति ।
५ अन्त० — अन्तगददशाङ्ग सूत्र ।	३१ जीवा — जीवानुशासन सटीक ।
६ अष्ट० — अष्टक यशोविजयकृत सटीक ।	३२ जै०६० — जैनइतिहास ।
७ आचा० — आचाराङ्गसूत्र सटीक ।	३३ ज्यो० — ज्योतिष्करणदक सटीक ।
८ आ०चू० — आवश्यकचूर्ण ।	३४ हुं० — हुण्टी (प्राकृतव्याकरण) टीका ।
९ आ०म०प्र० — आवश्यकमलयगिरि (प्रथमखण्ड)	३५ तं० — तन्दुलवयाद्वी पयन्ना टीका ।
१० आ०म०द्वि० — आवश्यकमलयगिरि (द्वितीयखण्ड)	३६ तित्थु० — तित्थुगात्री पयन्नामूल ।
११ आतु० — आतुरप्रत्याख्यान पयन्ना टीका ।	३७ दशा० — दशाश्रुतस्कन्ध सूत्रवृत्ति ।
१२ आ०क० — आवश्यक कथा ।	३८ दर्श० — दर्शनशुद्धि सटीक ।
१३ आव० — आवश्यकबृहद्वृत्ति ।	३९ दश० — दशवैकालिकसूत्र सटीक ।
१४ उत्त० — उत्तराध्ययन सूत्र सटीक ।	४० द० प० — दशपयन्नामूल ।
१५ उपा० — उपासकदशाङ्ग सूत्र सटीक ।	" १ चउसरण पयन्ना ।
१६ उत्त०नि० — उत्तराध्ययननिर्युक्ति ।	" २ आतुरप्रत्याख्यान पयन्ना ।
१७ एका० — एकाङ्गरीकोश ।	" ३ संथारगइ पयन्ना ।
१८ ओध० — ओघनिर्युक्ति सटीक ।	" ४ वेदविज्ञा पयन्ना ।
१९ औ० — औपपातिकसूत्र वृत्ति ।	" ५ गच्छाचार पयन्ना ।
२० कर्म० — कर्मग्रन्थ सटीक ।	" ६ तंद्गुलवयाद्वी पयन्ना ।
२१ क०प्र० — कर्मप्रकृति सटीक ।	" ७ देविदत्थेव पयन्ना ।
२२ कल्प० — कल्पसुबोधिका सटीक ।	" ८ गणिविज्ञा पयन्ना ।
२३ को० — पाइयलच्छीनाप्रमाणा कोश ।	" ९ महापञ्चकन्नाण पयन्ना ।
२४ ग० — गच्छाचारपयन्ना टीका ।	" १० मरणविधि पयन्ना ।
२५ चं०प्र० — चन्द्रप्रज्ञप्ति सूत्र सटीक ।	४१ छव्या० — द्रव्यानुयोगतर्कणा सटीक ।
२६ जै० गा० — जैनगायत्रीव्याख्या ।	४२ द्वा० — द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका (बत्तीसबत्तीसी) सटीक ।
	४३ द्वी० — द्वीपसागरप्रज्ञप्ति ।
	४४ दे० ना० — देशीनाममाला सटीक ।

४५ ध० - धर्मेसंग्रह सटीक ।
 ४६ ध० १० - धर्मरत्नप्रकरण सटीक ।
 ४७ नयो० - नयोपदेश सटीक ।
 ४८ नं० - नन्दीसूत्र सट्टि ।
 ४९ नि० - निरयावली सूत्र सटीक ।
 ५० नि०चू० - निशीथसूत्र सचूर्णि ।
 ५१ पं० चू० - पञ्चकल्पचूर्णि ।
 ५२ पं०भा० - पञ्चकल्प भाष्य ।
 ५३ पञ्चा० - पञ्चाशक सटीक ।
 ५४ पं०व० - पञ्चवस्तुक सटीक ।
 ५५ पं० सं० - पञ्चसंग्रह सटीक ।
 ५६ पं० सू० - पञ्चसूत्र सटीक ।
 ५७ प्रव० - प्रवचनसारोद्धार सटीक ।
 ५८ प्रव०मू० - प्रवचनसारोद्धार मूल ।
 ५९ प्रति० - प्रतिमाशतक सूत्र सटीक ।
 ६० प्रश्न० - प्रश्नव्याकरण सूत्र सटीक ।
 ६१ प्रज्ञा० - प्रज्ञापना सूत्र सटीक ।
 ६२ प्रमा० - प्रमाणनयतत्त्वालोकोद्धार सूत्र ।
 ६३ पि० - पिएमनिर्युक्तिवृत्ति ।
 ६४ पिएड०मू० - पिएमनिर्युक्ति मूल ।
 ६५ पा० - पाक्षिक सूत्र सटीक ।
 ६६ प्रा० - प्राकृतव्याकरण ।
 ६७ भ० - भगवती सूत्र सटीक ।
 ६८ महा० - महानिशीथ मूल ।
 ६९ माह० - माहकल्पप्रकरण सट्टि ।
 ७० यो० बि० - योगविन्दु सटीक ।
 ७१ रत्ना० - रत्नाकरावतारिका वृत्ति ।

७२ रा० - राजपूरनीय (रायपसेली) सटीक ।
 ७३ ल० - लक्षितविस्तरा वृत्ति ।
 ७४ लघु० - लघुप्रवचनसार मूल ।
 ७५ ल० श्रे० - लघुक्षेत्रसमास प्रकरण ।
 ७६ व्य०अ० - व्यवहार सूत्र अक्षरार्थ ।
 ७७ वाच० - वाचस्पत्याभिधान (कोश)
 ७८ व्य० - व्यवहारसूत्रवृत्ति ।
 ७९ ती० - त्रिविधतीर्थकल्प ।
 ८० वृ० - बृहत्कल्पवृत्ति सभाष्य ।
 ८१ विशेष० - विशेषावश्यक सजाष्य सट्टिवृत्ति ।
 ८२ विपा० - विपाक मूल सटीक ।
 ८३ श्रा० - श्रावकधर्मप्रज्ञप्ति सटीक ।
 ८४ षो० - षोडशप्रकरण सटीक ।
 ८५ स० - समवायाङ्ग सूत्र सटीक ।
 ८६ संथा० - संथारगपयत्रा सटीक ।
 ८७ संस०नि० - संसक्तिनिर्युक्ति मूल ।
 ८८ संधा० - सङ्घाचार जाष्य ।
 ८९ सत्त० - सत्तरिसयठाणा वृत्ति ।
 ९० सम्म० - सम्मतितर्क सटीक ।
 ९१ स्था० - स्थानाङ्ग सूत्र सटीक ।
 ९२ स्या० - स्याद्वादमञ्जरी सटीक ।
 ९३ सू०प्र० - सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्र सटीक ।
 ९४ सूत्र० - सूत्रकृताङ्ग सूत्र सटीक ।
 ९५ सेन० - सेनप्रश्न ।
 ९६ हा० - हारिजद्राष्टक सटीक ।
 ९७ ही० - हीरप्रश्न ।

१३-प्राकृतशब्दों में जो कहीं कहीं () ऐसे कोष्ठक के मध्य में अक्षर दिये गये हैं, उन-
 के विषय में थोड़े से नियम—

१-कहीं कहीं एक शब्द के अनेक रूप होते हैं परन्तु सूत्रों में एकही रूप का पाठ विशेष आता है इसलिये
 उसीको मुख्य रस्वकर रूपान्तर को कोष्ठक में रक्खा है—जैसे ‘अदत्तादाण’ या ‘अणुजाग’ शब्द है और उसका रूपान्तर
 ‘अदिष्ठादाण’ या ‘अणुजाव’ होता है किन्तु सूत्र में पाठ पूर्व का ही प्रायः विशेष आता है तो उसीको मुख्य रस्वकर
 दूसरे को कोष्ठक में रखा दिया है; अर्थात्—‘अदत्ता (दिष्ठा) दाण, ‘अणुजाग (व)’ ।

२-कहीं कहीं मागधी शब्द के अन्त में (ए) इत्यादि व्यञ्जन वर्ण भी कोष्ठक में दिया गया है वह “अन्त्यव्यञ्जनस्य” ॥
 ८।१।११ ॥ इस प्राकृतसूत्र से लुप्त हुए की सूचना है ।

३-कहीं कहीं “क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक्” ॥ ८।१।१७७ ॥ इस सूत्र से एक पक्ष में व्यञ्जन के
 लोप होने पर बचे हुए (अ) (इ) आदि स्वरमात्र को रूपान्तर में दिया है ।

४-इसी तरह “अवर्णो यश्चातिः” ॥ ८।१।१८० ॥ का भी विषय कोष्ठक में (य) आदि रक्खा है ।

५-तथा “स्व-घ-य-ध-जाम्” ॥ ८।१।१८७ ॥ इस प्राकृत सूत्र से स्व घ य ध ज अक्षरों को प्रायः हकार हुआ करता

है और कहीं २ हकार न होने का जी रूप आता है तो रूपान्तर की सूचना के लिये (घ) (भ) आदि अक्षर जी कोष्ठक में दिये हैं । यह नियम स्मरण रखने के योग्य है ।

६-कहीं कहीं प्राकृतव्याकरण के प्रथमपादस्य १२-१३-१४-१५-१६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-४४ सूत्रों के भी वैकल्पिक रूप, और दूसरे पाद के २-३-५-८-१०-११ सूत्रों से भी किये हुए रूपान्तर को कोष्ठक में दिया है ।

७-“ फो भहौ ” ॥ ८ । १ । २३६ ॥ इस सूत्र के लगने से फ को (ज) या (ह) होने पर, दो रूपों में किसी एक को कोष्ठक में दिया गया है । इसी तरह इसी पाद के २४१-२४२-२४३-२४४-२४८-२४९-२५२-२५६-२५९-२६१-२६२-२६३-२६४ सूत्रों के विषय भी समझना चाहिये ।

८-“ स्वार्ये कश्च वा ” ॥ ८ । २ । २६४ ॥ इस सूत्र से आये हुए क प्रत्यय को कहीं कहीं कोष्ठक में (अ) इस तरह रक्खा है । इसी तरह “ नो णः ” ॥ ८ । १ । २२८ ॥ सूत्र का जी आर्य प्रयोगों में विकल्प होता है, इत्यादि विषय प्रथमजाग में दिये हुए प्राकृतव्याकरण-परिशिष्ट से समझ लेना चाहिये ।

१४-प्राकृत शब्दों में कहीं २ संस्कृत शब्दों के लिङ्गों से विलक्षण जी लिङ्ग आता है-

कहीं कहीं प्राकृत मान कर ही लिङ्ग का व्यत्यय हुआ करता है जैसे तृतीय भाग के ४३७ पृष्ठ में ‘पिडितो वराहः’ मूल में है, उसपर टीकाकार लिखते हैं कि ‘पृष्ठदेशे वराहः, प्राकृतत्वाद् नपुंसकलिङ्गता’ । इसीतरह “ भावृद्-शरत्-तरणयः पुंस्ति ” ॥ ८ । १ । ३१ ॥ इस सूत्र से स्त्रीलिङ्ग को पुंलिङ्ग होता है; और दामन्-शिरस्-नभस् शब्दों को उठकर सजी सान्त और नान्त शब्द पुंलिङ्ग होते हैं, तथा ‘वाङ्मयवचनायाः’ । १ । ३३ । ‘गुणाद्याः क्लीबे वा’ । १ । ३४ । ‘वेमाञ्जदयाद्याः स्त्रियाम्’ । १ । ३५ । सूत्रों के जी विषय हैं । अन्यत्र स्थल में जी लोक प्रसिद्धि की अपेक्षा से ही प्राकृत में लिङ्गों की व्यवस्था मानी हुई है । जैसे-तृतीय जाग के २०४ पृष्ठ में ‘कदवाइ (ण)-कृतवादिन्’ इत्यादि को में पुंस्त्व ही होता है । यद्यपि सभा और कुल का विशेषण मानने से स्त्रीलिङ्ग और नपुंसकलिङ्ग भी हो सकता है किन्तु उन दोनों का ग्रहण नहीं किया है; इसी तरह द्वितीय भाग के २८ पृष्ठ में ‘आञ्जलेम-आयुःक्षेम’ इत्यादि को में यद्यपि ‘कुशक्षं क्षेममस्त्रियाम्’ इस कोश के प्रामाण्य से नपुंसकत्व और पुंस्त्व भी प्राप्त है तथापि केवल पुंस्त्व का ही स्वीकार है; क्यों कि काव्यादिप्रयोगों में जी लोक-प्रसिद्धि से ही लिङ्ग माना हुआ है, जैसे अर्चुर्चादि गण में पञ्च शब्द का पाठ होने से पुंस्त्व जी है, तदनुसारही-‘जाति पद्मः सरोवरे’ यह किसीने प्रयोग जी किया, किन्तु काव्यानुशासन-साहित्यदर्पण-काव्यप्रकाश-सरस्वतीकण्ठा-चरण-रसगङ्गाधरकारादिकों ने पुंलिङ्ग का आदर नहीं किया है ।

इस ग्रन्थ के हर एक जागों में आये हुए शब्दों में से थोड़े शब्दों के उपयोगी विषय दिये जाते हैं-

प्रथम जाग के कतिपय शब्दों के संक्षिप्त विषय—

१-‘अन्तर’ शब्द पर अन्तर के जेद, द्वीप पर्वतों में परस्पर अन्तर, जम्बूद्वारों में परस्पर अन्तर, जिनेश्वरों में परस्पर अन्तर, कृष्णजस्वामी से वीर भगवान् का अन्तर, ज्योतिष्कों का और चन्द्रमण्डल का अन्तर, चन्द्र सूर्यों का परस्पर अन्तर, ताराओं का परस्पर अन्तर, सूर्यों का परस्पर अन्तर, धातकीखण्ण के द्वारों का अन्तर, विमानकद्वारों का अन्तर, आद्वार के आश्रय से जीवों का अन्तर, और सयोगि भवस्य केवल्यनाद्वारक का अन्तर इत्यादि विषय देखने के योग्य हैं ।

२-‘अचित्त’ शब्द पर अचित्त पदार्थ का, तथा ‘अच्छे’ शब्द पर दश १० आश्रयों का निरूपण देखना चाहिये ।

३-‘अर्जीव’ शब्द पर ज्वय-क्षेत्र-काञ्च-जाव से अर्जीव की व्याख्या की हुई है ।

४-‘अज्ञा’ शब्द पर आर्या (साधवी) को गृहस्थ के सामने दुष्टभाषण करने का निषेध, और विचित्र (नाना रंग वाले) वस्त्र पहि-रने का निषेध, तथा गृहस्थ के कपड़े सीने का निषेध, और सविद्यास गमन करने का निषेध, पर्यङ्क गादी तकिया आदि को काम में लाने का निषेध, स्नान अङ्गरागादि करने का निषेध, गृहस्थों के घर जाकर व्यावहारिक अथवा धार्मिक कथा करने का निषेध, तरुण पुरुषों के आने पर उनके स्वागत करने का, तथा पुनरागमन कहने का निषेध, और उनके उचिताचारादि विषय बखित हैं ।

५-‘अणाचार’ शब्द पर साधुओं के अनाचार; ‘अणारिय’ शब्द पर अनाथों का निरूपण; ‘अणुओग’ शब्द पर अनुयोग शब्द का अर्थ, अनुयोगविधि, अनुयोग का अधिकारी, तथा अनुयोगों की पार्थक्य आर्परक्षित से हुई है, इ-त्यादि; और ‘अणुव्यय’ शब्द पर जडनियों के चिन्ताग देखने के लायक हैं ।

६- 'अणेगंतवाय' शब्द पर स्याद्वाद का स्वरूप, एकान्तवादियों को दोष, अनेकान्तवादियों के मत का प्रदर्शन, अनेकान्तवाद के प्रत्यक्षरूप से दिखाई देते हुए भी उसको तिरस्कार करने वालों की उन्मत्तता, एकान्तरूप से उत्पत्ति अथवा नाश मानने में दोष, हर एक वस्तु के अनन्तधर्मीयत्व होने में प्रमाण, वस्तु की एकान्तसत्ता माननेवाले सांख्यमत का खण्डन इत्यादि विषय उत्तमोत्तम दिखाये गये हैं।

७ 'अणुउत्थिय' शब्द पर एक जीव एक समय में दो आचुष्य करता है कि नहीं? इसपर अन्ययुक्तियों के साथ विवाद, अदत्तादानादि क्रिया के विषय में विवाद, एक समय में एक जीव के दो क्रिया करने में विवाद, कल्याणकारी शील है या शूल है? इसपर अन्ययुक्तियों के साथ विवाद, और अन्ययुक्तियों के साथ गोचरी का निषेध, तथा अन्ययुक्तियों को भोजन देने का निषेध, एवं उनके साथ विचारजूमि या विहारजूमि में जाने का निषेध आदि विषय आवश्यकीय हैं।

८ 'अदत्तादान' शब्द पर अदत्तादान के नाम, अदत्तादान का स्वरूप, अदत्तादान का कर्ता, और अदत्तादान का फल इत्यादि विषय उपकारी हैं।

९ 'अहङ्गकुमार' शब्द पर आर्द्रककुमार की कथा, रागद्वेषादित के भाषण करने में दोषाज्ञाव, बीजादि के उपजोक्ता भ्रमण (साधु) नहीं कहे जाते, समवसरणादि के उपभोग करने पर भी अर्हण जगवान् के कर्मबन्ध न होने का प्रतिपादन, केवल ज्ञावशुद्धि ही को माननेवाले बौद्धों का खण्डन, बिना हिंसा किये हुए जी मांस खाने का निषेध आदि विषय प्रदर्शित किये गये हैं।

१० 'आधिगण' शब्द पर कलह करने का निषेध, उत्पन्न हुए कलह को शान्त करने की आज्ञा, कलह उत्पत्ति के कारण, कलह करके दूसरे गण में जाने का निषेध, गृहस्थ के साथ कलह उत्पन्न होजाने पर उसको बिना शान्त किये पिएमादि ग्रहण करने का निषेध इत्यादि विषय स्मरण रखने के योग्य हैं।

११ 'अल्पबहुत्व' शब्द पर अल्पबहुत्व के चार जेद, पृथ्वीकायादिकों के जयन्यायवगाहना से अल्पबहुत्व, आहारक और अनाहारक जीवों का अल्पबहुत्व, सेन्द्रियों का परस्पर अल्पबहुत्व, क्रोधादि कषायों का अल्पबहुत्व, किस क्षेत्र में जीव घुमे हैं और किसमें बहुत है इसका निरूपण, जीव और पुरुषों का अल्पबहुत्व, तथा ज्ञानियों का अल्पबहुत्व आदि अनेक विषय हैं।

१२ 'अमावासा' शब्द पर एक वर्ष में द्वादश अमावास्याओं का निरूपण, तथा उनके नक्षत्रों का योग और उनके कुत्र, एवं कितने महीनों के जानेपर अमावास्या के बाद पूर्णमासी और पूर्णमासी के बाद अमावास्या आती है इत्यादि विषय हैं; और 'अयण' शब्द पर अयन का परिमाण, करण का निरूपण, चन्द्रायण के परिज्ञान में करण आदि विषय समणीय हैं।

१३ 'अहिंसा' शब्द पर अहिंसा का स्वरूपनिरूपण, अहिंसा व्रत का लक्षण, जिनको यह मिली है और जिन्होंने इसको ग्रहण की है उनका वर्णन, अहिंसा पात्रन में उद्यत पुरुषों का कर्तव्य, अहिंसा की पांच भावनाएँ, माणीमात्र की हिंसा करने का निषेध, वैदिक (याज्ञिक) हिंसा पर विचार, माणी के न मारने के कारण, जैनों के ममान अन्य मत में अहिंसा के अभाव का निरूपण, अन्य मत में अहिंसा को मोक्ष की कारणता मुख्य न (गौण) होना, एकान्त नित्य अथवा एकान्त अनित्य आत्मा के मानने वालों के मत में अहिंसा का व्यर्थ हो जाना, आत्मा के परिणामी होने पर जी हिंसा में अविरोध का प्रतिपादन, आत्मा के नित्यानित्यत्व और देह से जिन्नाभिन्नत्व होने में प्रमाण, तथा आत्मा के शरीरावच्छिन्न होने में गुण आदि विषय ध्यान देने के योग्य हैं।

प्रथम भाग में जिन जिन शब्दों पर कथा या उपकथायें आई हैं उनकी नामावली—

'अइमुंतय' 'अज्ज' 'अंगारमहग' 'अंज' 'अंम' 'अंबम' 'अकर' [कीर्तिचन्द्र नरचन्द्र की] 'अकरतयपूया' 'अककुद्ध' 'अगरुदत्त' 'अगहिह्वगराय' 'अवकारियभट्टा' 'अचल' 'अजिअदेव' 'अज्जमंग' 'अज्जचंदणा' 'अज्जमंगु' 'अज्जमणग' 'अज्जरक्ख' 'अज्जरक्खिय' 'अज्जव' (अङ्गार्थिकथा) 'अज्जवहर' 'अज्जुमणग' 'अहुण' 'अह्मावव' 'आहुअगाम' 'अमवि' 'अणिसिओवहाण' 'अणीयस' 'अणुवेलेवर' 'अणुज्जमवेस' 'अण्णायया' 'अणियाउत्त' 'अत्तदोसोवमंहार' 'अत्थकुसज्ज' 'अइगकुमार' 'अप्पमाय' 'अब्बुय' 'अज्जगसेण' 'अजयकुमार' 'अभयदेव' 'अमरदत्त' 'अर' 'अरहस्य' 'अरिट्ठेमि' 'अहोभया' 'अवंतिसुकुमाह' 'असद' 'अस्ताववोहितित्य' 'अहिच्छत्ता' 'अहिणंदण' आदि शब्दों पर कथायें कृत्य हैं।

द्वितीय भाग के कतिपय शब्दों के संक्षिप्त विषय—

१-‘आयु’ शब्द पर आयु के जेद, आयु प्राणीमात्र को अतिप्रिय है इसका निरूपण, आयु की पुष्टि के कारण, और उनके उदाहरणादि देखने चाहिये ।

२-‘आयुष्काय’ शब्द पर अप्कायिकों के जेद, अप्कायिक के शरीरादि का वर्णन, और उसके सचित्त-अचित्त-मिश्र भेदों का निरूपण, उष्ण जल की अचित्तसिद्धि, अप्काय शस्त्र का निरूपण, अप्काय की हिंसा का निषेध, अप्काय के स्पर्श का निषेध, और शीतोदक के सेवन का निषेध आदि विषय हैं ।

३-‘आउट्टि’ शब्द में चन्द्र और सूर्य की आवृत्तियाँ किस ऋतु में और किस नक्षत्र के साथ कितनी होती हैं इत्यादि विषय देखने के योग्य हैं ।

४-‘आगम’ शब्द पर लौकिक और लोकोत्तर भेद से आगम के जेद, आगम का परतः प्रामाण्य, आगम के अपौरुषेयत्व का स्वामन, आगमों के रचे हुए ही आगम का प्रामाण्य, जहाँ जहाँ प्रामाण्य का संभव है वह सभी प्रमाणी-युक्त है इसका निरूपण, मूलागम से अतिरिक्त के प्रामाण्य न होने पर विचार, शब्द के नित्यत्व का विचार, जो आगम-प्रमाण का विषय होता है वह अन्य प्रमाण का भी विषय हो सकता है इसका विचार, धर्ममार्ग और मोक्षमार्ग में आगम ही प्रमाण है, जिनागम का सत्यत्वप्रतिपादन, सब व्यवहारों में आगम के ही नियामक होने का विचार, बौद्धों के अपोहवाद का संक्षिप्त निरूपण इत्यादि पञ्चास विषय बड़े रमणीय हैं ।

५-‘आणा’ शब्द पर आज्ञा के सदा आराधक होने का निरूपण, परलोक में आज्ञा ही प्रमाण है, आज्ञा की विराधना करने में दोष, तथा आज्ञाभङ्ग होने पर प्रायश्चित्त, आज्ञारहित पुरुष का चारित्र्य ठीक नहीं रह सकता, और आज्ञा के व्यवहार आदि का बहुतही अच्छा विचार है ।

६-‘आणुपुण्वी’ शब्द पर बहुत ही गम्भीर १५ विषय विद्वानों के देखने योग्य हैं ।

७-‘आत्मा’ शब्द पर आत्मा के तीन जेद, आत्मा का लक्षण, आत्मा के कर्तृत्व पर विचार, आत्मा का विजृम्भस्वामन, आत्मा का परिणाम, आत्मा के एकत्व मानने पर विचार, आत्मा का क्रियावत्त्व, और आत्मा के क्षणिकत्व मानने पर विचार इत्यादि विषय हैं ।

८-‘आधाकम्म’ शब्द पर आधाकर्म शब्द की व्युत्पत्ति और अर्थ, तीर्थंकर के आधाकर्म-जोजित्व पर विचार, जोजनादिक में आधाकर्म के संनव होने का विचार, आधाकर्म-भोजियों का दारुण परिणाम, और आधाकर्म-भोजियों का कर्मबन्ध होना, इत्यादि अनेक विषय हैं ।

९-‘आजिणिबोहियणाण’ शब्द पर १३ विषय विचारणीय हैं; और ‘आयंविहपच्चक्खाण’ शब्द पर आचामाम्भ-प्रत्याख्यान के स्वरूप का निरूपण है ।

१०-‘आचार्य’ शब्द पर आचार्यपद का विवेक, आचार्य के भेद; आचार्य का ऐहलौकिक और पारलौकिक स्वरूप, प्रजाजनाचार्य, और उपस्थापनाचार्य का स्वरूप, आचार्य का विनय करना; आचार्य के लक्षण, जिनके अभाव में आचार्य नहीं हो सकता वे गुण, आचार्य के ब्रह्मचारत्व होने में दुर्गुण, दूसरे का अहित करना जी दुर्गुण है इसका कथन, प्रमादी आचार्य के द्वियेशिष्य को शिक्षा करने का अधिकार; गुरु के विनय में पैद्यदृष्टान्त, आचार्य के द्विये नमस्कार करने का निरूपण, गुरु की वैयावृत्य, जिस कर्म से गच्छ का अधिपति होता है उसका निरूपण, आचार्य के अतिशय, निर्ग्रन्थियों के आचार्य, एक आचार्य के काल कर जाने पर दूसरे आचार्य के स्थापन में विधि, आचार्य की परीक्षा, आचार्य पद पर गुरु के स्थापन करने में विधि, बिना परिवार के आचार्य होने का स्वएदन, स्थापन करने में वृद्ध साधुओं की सम्मति देने की आवश्यकता, इत्यादि उत्तमोत्तम विषय हैं ।

११-‘आलोचना’ शब्द पर आलोचना की व्युत्पत्ति, अर्थ और स्वरूप, मूलगुण और उत्तरगुण से आलोचना के भेद, विद्वारादि भेद से आलोचना के तीन भेद, और उसके भी जेद, शल्य के उपचारार्थ आलोचना करने में विधि, आलोचनीय विषयों में यथाक्रम आलोचना के प्रकार, आलोचना में शिष्याचार्य की परीक्षा पर आवश्यकधार, आलोचना लेने के स्थान, मोक्षी से आये हुए की आलोचना, द्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव जेद से आलोचना के चार प्रकार,

आलोचना का समय, तथा किसके निकट आलोचना लेनी चाहिये इस पर विचार, आत्मभरण जीव के जी आलोचना लेने में ब्राह्मण का दृष्टान्त, अदत्तालोचन पर व्याध का दृष्टान्त, आलोचना के आठ और दश स्थानक, कृत कर्मों की क्रम से आलोचना लेनी चाहिये, आलोचना न लेकर मृत होने पर दोष, और आलोचना का फल इत्यादि विषय आवश्यकिय हैं ।

१२-‘आसायणा’ शब्द पर आशातना करने में दोष, और आशातना का फल इत्यादि विवेचन देखने के योग्य हैं ।

१३-‘आहार’ शब्द पर ‘सयोगी केवली, अनाहारक होते हैं’ इस दिग्गम्बर के मत का खण्डन, केवलियों के आहार और नीहार प्रच्छन्न होते हैं इस पर विचार, पृथिवीकायिकादिकों के आहार का निरूपण, तथा वनस्पतियों का, वृक्षोपरिस्थ वृक्षों का, मनुष्यों का, तीर्थजन्तुचरों का, स्थलचर सर्पादिकों का, खेचरों का, विकलोज्जियों का, पञ्चेन्द्रियों के मूत्र पुरीषों से उत्पन्न जीवों का आहार; तेजस्कायिक और वायुकायिक के आहार का निरूपण, और मचित्ताहार का प्रतिपादन, यावज्जीव प्राणी कितना आहार करता है इसका परिमाण, आहार के कारण, आहारत्याग का कारण, और आहार करने का प्रमाण, भगवान् ऋषभ स्वामी के द्वारा कन्दाहारी युगलियों का अनाहारी होना इत्यादि विषय हैं ।

१४-‘इन्द्रिय’ शब्द पर इन्द्रियों के पाँच जेद होने पर जी नामादि भेद से चार जेद, तथा छव्यादि भेद से दो जेद, और इन्द्रियों के संस्थान (रचना), इन्द्रियों के विषय, नेत्र और मन का अप्राप्यकारित्व, अवशिष्ट इन्द्रियों का प्राप्यकारित्व, और इन्द्रियों के गुहागुप्त दोष का निरूपण आदि विषय द्रष्टव्य हैं ।

१५-‘इत्थी’ शब्द पर स्त्री के लक्षण, स्त्रियों के स्वभाव जानने की आवश्यकता, और उनके कृत्यों का वर्णन, स्त्रीसंबन्ध में दोष, स्त्रियों के साथ विहार नहीं करना, स्त्री के साथ संबन्ध होने से इसी लोक में फल, स्त्री के संसर्ग में दोष, भोगियों की विदम्बना, विश्वास देकर स्त्रियों के अकार्य करने का निरूपण, स्त्रियों के स्वरूप और शरीर की निन्दा, वैराग्य उत्पन्न होने के लिये स्त्रीचरित्र का निरीक्षण, स्त्रियों की अपवित्रता, प्राणी का सर्वस्य हरण करने वाली आर बन्धन में विशेष कारण स्त्रियाँ हैं, उनके स्नेह में फसे हुए पुरुष को दुःखप्राप्ति, स्त्री का संबन्ध सर्वथा त्याज्य है इसका निरूपण, और उसके त्याग के कारण, स्त्री के हस्तस्पर्श करने का निषेध, तथा स्त्री के साथ विहार, स्वाध्याय, आहार, उच्चार, प्रसवण, परिष्ठापनिका, और धर्मकथादि करने का जी निषेध इत्यादि बहुत अच्छे २० विषय द्रष्टव्य हैं ।

१६-‘इस्सर’ शब्द पर ईश्वर के जगत्कर्तृत्व का खण्डन, तथा ईश्वर के एकत्व और विजुत्व का खण्डन, अन्य तीर्थियों के माने हुए ईश्वर का खण्डन आदि विषय विचारने के योग्य हैं ।

१७-‘उर्इरणा’ शब्द भी द्रष्टव्य है, और ‘उचवाय’ शब्द पर ३० विषय ध्यान रखने के योग्य हैं, जैसे-देवता देवलोको में क्यों उत्पन्न होते हैं, अविराधित श्रमण्य होने पर देवलोको में उपपात होता है, और नैरायिक कैसे उत्पन्न होते हैं इत्यादि विषयों पर विचार है ।

१८-‘उचसंपया’ शब्द पर आचार्यादि के काल कर जाने पर साधु के अन्यत्र गमन करने पर विचार, हानि और वृद्धि की परीक्षा करके कर्तव्याकर्तव्य का निरूपण, भिक्षु का एक गण से निकल कर दूसरे गण में प्राप्त हो के विहार, तथा इसी का दूसरा प्रकार, कुगुरु होने पर अन्यत्र गमन करना इत्यादि विचार हैं ।

१९-‘उचसर्ग’ शब्द पर उपसर्ग की व्याख्या, उपसर्गकारी के भेद से उपसर्ग के जेद, और उपसर्ग का सहन, तथा संपर्गों का रूक्षत्व आदि विषय हैं ।

२०-‘उचहि’ शब्द पर उपधि के भेद, जिनकल्पिक और स्थविरकल्पिकों के उपधि, जिन कल्पिक और गच्छवासियों के उपधि में उच्छृष्ट विभाग प्रमाण, उपधि के न्यूनाधिक्य में प्रायश्चित्त, प्रथम प्रव्रज्या के ग्रहण करने पर उपधि, प्रव्रज्या को ग्रहण करती हुई निर्ग्रन्थी के उपधि, रात्रि में अथवा विकाल में उपधि का ग्रहण, भिक्षा के लिये गये हुए साधु के उपकरण गिरजान पर विधि, स्थविरों के ग्रहण योग्य उपधि, माधवियों का जो उपधि देता हो उसे उनके आने के माग में रख देना चाहिये इत्यादि विषय उपयोगी हैं ।

२१-‘उसज’ शब्द पर ऋषभस्वामी के पूर्व जन्म का चरित्र, ऋषभस्वामी के तीर्थङ्कर होने में कारण, ऋषभस्वामी का जन्म और जन्ममहोत्सव, ऋषभस्वामी के नाम, और उनकी वृद्धि, और उनका विवाह, पुत्र, नीतिव्यवस्था, राज्याभिषेक, राज्यसंग्रह, लोकस्थिति के लिये शिष्यादि का शिक्षण, वास, तदनन्तर ऋषभस्वामी के पुत्र का

अभिषेक, ऋषजस्वामी का दीक्षाकल्याणक, और उनके चीवरधारी होने का कालप्रमाण, जिज्ञाकाल का प्रमाण, ऋषभस्वामी के आठ भवों का श्रेयांसकुमार के द्वारा कथन, ऋषजनाथ का श्रावण्य के बाद प्रवर्तनप्रकार, श्रावण्यवस्थावर्णन, केवलोत्प-
त्त्यनन्तर धर्मकथन, ऋषजस्वामी के बन्धनार्थ मरुदेवी के साथ जरत का गमन, और जरत का दिग्विजय, ब्राह्मणों की
उत्पत्ति का प्रकार, ऋषजस्वामी की सङ्घमङ्गल्य, और उनके केवल ज्ञान उत्पन्न होने के बाद कितने काशानन्तर
जव्यों का सिद्धिगमन प्रवृत्त हुवा, और कब तक रहा, ऋषजस्वामी के जन्मकल्याणकादि के नक्षत्र, और उनके शरीर
की संपत्ति, शरीर का प्रमाण, कुमारावस्था में तथा राज्य करने के समय में और गृहस्थावस्था में जितना काल है उसका
मान, ऋषभस्वामी का निर्वाण इत्यादि विषय स्थित हैं ।

इस से अतिरिक्त भी विषय इस भाग में स्थित हैं जिनका विस्तार के भय से निरूपण नहीं हो सकता ।

द्वितीय जाग में जिन जिन शब्दों पर कथा या उपकथायें आई हुई हैं उनकी नामावली—

‘आउ’ ‘आणंद,’ ‘आधाकम्म,’ ‘आपई,’ ‘आभीरवंचग,’ ‘आयरिय,’ ‘आराहणा,’ ‘आरुग्गदिय,’ ‘आलंबण,’ ‘आलोय-
णा,’ ‘आसावज्ज,’ ‘इंददत्त,’ ‘इंदज्ज,’ ‘इच्छकार,’ ‘इत्थिपरिसह,’ ‘इत्थी,’ ‘इलापुत्त,’ ‘इसिभदपुत्त,’ ‘इसिभासिय,’
‘इस्सर,’ ‘उत्तंभरदत्त,’ ‘उत्तम,’ ‘उवघायमाण,’ ‘उज्जयंत,’ ‘उज्जुमतिववहार,’ ‘उज्जुवहार,’ ‘उज्जिहयय,’ ‘उएहपरी-
सह,’ ‘उदयण,’ ‘उदयप्पनसूरी,’ ‘उदेसिय,’ ‘उप्पत्तिथ,’ ‘उप्पत्तिया,’ ‘उरन्न,’ ‘उववूह,’ ‘उवसंपया,’ ‘उवहि,’ ‘उवालं-
ज,’ ‘उस्साएकप्प’ इत्यादि शब्दों पर कथायें द्रष्टव्य हैं ।

तृतीय जाग में आये हुए कतिपय शब्दों के संक्षिप्त विषय—

१-‘एगद्धावेहार’ शब्द पर एकाकी विहार करने में साधू को क्या दोष होता है इस पर विचार, एकाकीवेहारियों के
जेद, अशिवादि कारण से एकाकी होने में दोषाभाव, गण को ओर कर एकाकी विहार करने पर प्रायश्चित्तादि वर्णित हैं ।

२-‘एगावाइ’ शब्द पर आत्मा का एकत्व मानने वालों का खण्डन, तथा एक मानने में दोष, अद्वैतवाद (पुरुषद्वैत)
का खण्डन विस्तार से है ।

३-‘एसणा’ शब्द पर १४ विषय दिये हैं वे जी साधू और गृहस्थों के देखने योग्य हैं, जैसे—साधू को किस
प्रकार भिक्षा लेना, और गृहस्थ को किस प्रकार देना चाहिये इत्यादि ।

४-‘ओगाहणा’ शब्द पर अवगाहना के भेद, औदारिक शरीर की अवगाहना (क्षेत्र) का मान, द्वित्रिचतुरिन्ध्रि-
यों की औदारिकावगाहना, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियों की औदारिकावगाहना, मनुष्यपञ्चेन्द्रियों की औदारिकशरीरावगाहना,
वैक्रिय शरीर की अवगाहना का मान, पृथिव्यादिकों की वैक्रियशरीरावगाहना, पञ्चेन्द्रियतिर्यक्चों की
वैक्रियशरीरावगाहना, असुरकुमारों की वैक्रियशरीरावगाहना, आहारकशरीरों की अवगाहना का मान,
तैजस शरीर की अवगाहना का मान, निगोद जीवों की अवगाहना का मान, धर्मास्तिकाय के अवगाहनावगाह की चिन्ता,
एक जगह एकही धर्मास्तिकायादि प्रवेशावगाह है इत्यादि विवेचन है ।

५-‘ओसप्पिणी’ शब्द पर अवसर्पिणी शब्द की व्युत्पत्ति, और अवसर्पिणी कितने काश को कहते हैं, अवसर्पिणी
काश में संपूर्ण शुभ भाव क्रम से अनन्त गुण से क्षीण होते हैं, और उसी तरह अशुभ जाव बढ़ते हैं, सुषमसुषमा से लेकर
दुःषमदुःषमा पर्यन्त अवसर्पिणी के ३ जेद, सुषमादिकों का प्रमाण, भेरुतालादि वृक्ष का वर्णन, अष्टम कल्पवृक्ष का स्वरूप,
उस काल में होने वाले मनुष्यादिकों के स्वरूप का वर्णन, और उनकी जवस्थिति, प्रथम से लेकर षष्ठ आरा तक का
स्वरूपनिरूपण, जगत की व्यवस्था का वर्णन, भरतजूमिस्वरूप, अवसर्पिणी के तीन जेद इत्यादि विषय दिये हुए हैं ।

६-‘ओहि’ शब्द पर अवधि शब्द की व्युत्पत्ति और अक्षय, अवधि के जेद, अवधि के नामादि सात जेद, अवधि-
क्षेत्र मान, अवधिविषयक छव्य का मान, क्षेत्र और काल के विषय का मान इत्यादि अनेक विचार हैं ।

७-‘कज्जकारणभाव’ शब्द पर कापिझादि मत्तों का खण्डन आदि विषय विचारणीय हैं ।

८-‘कम्म’ शब्द पर कर्म के तीन जेद, और उनके स्वरूप का निरूपण, कर्म और शिल्प में जेद, नैयगिक और वैयाकर-
णों के कर्म पदार्थ का निरूपण, कर्म के स्वरूप का निरूपण, पुण्य और पापरूप कर्म की सिद्धि, अकर्मवादी नास्तिक के मत

का खण्डन, कर्म के मूलत्व पर आक्षेप और परिहार, जगत के वैचित्र्य से भी कर्म की सिद्धि, जीव के साथ कर्म का सम्बन्ध, कर्म का अनन्तित्व, जगत की विचित्रता में कर्मही कारण है ईश्वरादि नहीं हैं इसका निरूपण, स्वजाववादी के मत का खण्डन, पुण्य और पाप कर्म रूप ही हैं, पुण्य और पाप के निम्न लक्षण, कर्म के चार जेद, ज्ञानावरणीय दर्शनावरणीय और मोहनीयों का विचार, नामकर्म गोत्रकर्म और आयुष्यकर्म का निरूपण इत्यादि ३७ विषय विचारणीय हैं ।

१०—'कसाय' शब्द पर कषायों का निरूपण है ।

१०—'काउसगा' शब्द पर कायोत्सर्ग का अर्थ, किन किन कार्यों में कितने उच्चास मान व्युत्सर्ग है, किस रीति से कायोत्सर्ग में स्थित होना इत्यादि १५ विषय बने गंजीर हैं ।

११—'काम' शब्द पर काम की रूपित्वसिद्धि, अरूपित्व का खण्डन; तथा 'कायड्डि' शब्द पर जीवों की कायस्थिति, जीवों की नैरयिकादि पर्याय से स्थितिचिन्ता, तिर्यक् तथा तिर्यक्स्त्रियों की, और मनुष्य तथा मनुष्यस्त्रियों की कायस्थिति, देव तथा देवियों की कायस्थिति, पर्याप्तापर्याप्त के विशेष से नैरयिकों की कायस्थिति, इन्द्रियों के द्वारा से जीवों की कायस्थिति, कायद्वार से जीवों की कायस्थिति, इसी तरह योगद्वार, वेदद्वार, कषायद्वार, लेश्याद्वार, सम्यग्दृष्टिद्वार, ज्ञानद्वार, दर्शनद्वार, संयमद्वार, उपयोगद्वार, आहारद्वार, जाषकाजाषकद्वार, संज्ञिद्वार, जवास्थितिकद्वार के जेद से जीवों की कायस्थिति, और उदकगर्जादिकों की कायस्थिति इत्यादि २० विषय हैं ।

१२—'काल' शब्द पर कालशब्द की व्युत्पत्ति, काल की सिद्धि, काल का लक्षण, काल के भेद, दिगम्बर की प्रक्रिया से काल का निरूपण, और उसका खण्डन, काल का ज्ञान मनुष्य क्षेत्र ही में होता है इसका निरूपण, काल के संख्येय, असंख्येय और अनन्त भेद से तीन जेद तीर्थकर और गणधरों से कहे हुए हैं, स्निग्ध और रुक्ष जेद से काल के दो जेद, स्निग्ध और रुक्ष के तीन तीन जेद इत्यादि विषय निर्दिष्ट हैं ।

१३—'किङ्कम्प' शब्द पर कृतिकर्म में साधुओं की अपेक्षा से साध्वियों का विशेष, यथोचित वन्दना न करने में दोष, कृतिकर्म में द्रव्य और भाव के जनाने के लिये दृष्टान्त, कृतिकर्म करने के योग्य साधुओं का निरूपण, तथा वन्दन करने के योग्य साधुओं का निरूपण, द्रव्य-क्षेत्र-काल-जाव से जेद, आचरणा का लक्षण, और पर्याय ज्येष्ठों से आचार्य की वन्दना का विचार, दैवसिक और रात्रिक प्रतिक्रमण के मध्य में स्तुति मङ्गल अवश्य करना चाहिये, कृतिकर्म किसको करना चाहिये और किसको नहीं इसका विवेचन, पार्श्वस्थादि कों की वन्दना पर विचार, सुसाधु के वन्दना पर गुण का विचार, कृतिकर्म करने में उचितानुचित का निरूपण, कृतिकर्म को कब करना और कब नहीं करना, और कि-तनी बार कृतिकर्म करना इसका निरूपण, नियत वन्दनस्थान की संख्या का कथन, कृतिकर्म के स्वरूप का निरूपण इत्यादि २१ विषयों का विवेचन है ।

१४—'किरिया' शब्द पर क्रिया का स्वरूप, क्रिया का निक्षेप, क्रिया के जेद, स्पृष्टास्पृष्टत्व से प्राणातिपातक्रिया का निरूपण, क्रिया का सक्रियत्व और अक्रियत्व, मृषावादादि का आश्रयण करके क्रियाकरने का प्रकार, अष्टादश स्थानों के अधिकार से एकत्व और पृथक्त्व के द्वारा कर्मबन्ध का निरूपण, ज्ञानावरणीयादि कर्म को बाँधता हुआ जीव कि-तनी क्रियाओं से समाप्त करता है, मृगयादि में उद्यत पुरुष की क्रिया का निरूपण, क्रिया से जन्य कर्म और उसकी वेदना के अधिकार से क्रिया का निरूपण, श्रमणोपासक की क्रिया का कथन, अनायुक्त में जाते हुए अनगार की क्रिया का निरूपण इत्यादि १८ विषय आये हुए हैं ।

१५—'कुशील' शब्द पर कुशील किसको कहना, और उनके जेद, कुशील के चरित्र, कुशीलों के निरूपणानन्तर कुशीलों का निरूपण, पार्श्वस्थादिकों का संसर्ग नहीं करना, और उनके संसर्ग में दोष इत्यादि विषय हैं ।

१६—'केवलज्ञान' शब्द पर केवलज्ञान शब्द का अर्थ, केवलज्ञान की सिद्धि, इसका साध्यपर्यवसितत्व, केवलज्ञान के भेद, सिद्ध का स्वरूप, किस प्रकार का केवलज्ञान होता है इसका निरूपण, स्त्रीकथा जक्तकथा देशकथा और राजकथा करनेवाले के ज्ञिये केवल ज्ञान और केवल दर्शन का प्रतिबन्ध इत्यादि विषय द्रष्टव्य हैं ।

१७—'केवलपञ्च' शब्द पर केवली से कहे हुए धर्म का निरूपण, केवली के जेद, पहिले केवली हो कर ही सिद्धि को प्राप्त होता है, केवली के आहार पर दिगम्बर की विप्रतिपत्ति आदि विषय निरूपित हैं ।

१८—'खओवसमिय' शब्द पर क्षयोपशमिक के जेद तथा औपशमिक से इसका भेद, और उसके अठारह जेद इत्यादि विषय द्रष्टव्य हैं ।

१९—‘स्वरयर’ शब्द पर स्वरतर गच्छ का संक्षिप्त विवरण; तथा ‘स्वाणियवाइ’ शब्द पर बौद्धों के मत का संक्षिप्त निरूपण, और स्वरमन आदि देखने के लायक है ।

२०—‘सेख’ शब्द पर क्षेत्र का निरूपण, क्षेत्र के तीन भेद, क्षेत्र के गुण, क्षेत्र का आभवनव्यवहार आदि कई विषय निरूपित हैं ।

२१—‘गइ’ शब्द पर स्पृशद्गति और अस्पृशद्गति से गति के दो जेद, प्रकारान्तर से जी दो भेद, गति शब्द की व्युत्पत्ति, नारक तिर्यग् मनुष्य देव के जेद से गति के चार भेद, प्रकारान्तर से पाँच भेद, अथवा आठ जेद, नारकादिकों की शीघ्रगति आदि विषय दिये हुए हैं ।

२२—‘गच्छ’ शब्द पर गच्छविधि, सदाचाररूपी गच्छ का लक्षण, गच्छ का अगच्छत्व, गच्छ में बसने से विशेष निर्जरा होती है इसका निरूपण, शिष्य तथा गच्छ का स्वरूप, आर्थिकाओं के साथ संवाद का निषेध, क्रयविक्रयकारी गच्छ का निषेध, सुगच्छ में बसना चाहिये, बसति का रक्षण, अष्टुष्टजाषण, गच्छभर्यादा, आचार्यादिकों के अभाव होने पर गच्छ में नहीं बसना, गच्छ और जिनकल्प दोनों की प्रशंसा इत्यादि विषय हैं ।

२३—‘गणह (ध) र’ शब्द पर गणधर का स्वरूप, किस तीर्थङ्कर के कितने गणधर हैं, गणधर शब्द का अर्थ, जिनगुणों से गणधर होने की योग्यता होती है उनका निरूपण किया है ।

२४—‘गब्ज’ शब्द पर गर्ज में अहोरात्रियों का प्रमाण, मुहूर्तों का प्रमाण, गर्ज में निःश्वासोच्छ्वास का प्रमाण, गर्ज का स्वरूप, ध्वस्तयोनि के काल का मान, कितने वर्ष के बाद स्त्री गर्भ धारण नहीं करती और पुरुष निर्वीर्य हो जाता है इसका निरूपण, कितने जीव एक देवा से एक स्त्री के गर्भ में उत्पन्न होते हैं, कुक्षि में पुरुषादि कहीं बसते हैं, गर्भ में जीव उत्पन्न होकर क्या आहार करता है?, गर्जस्थ जीव के उच्चार और प्रसवण का विचार, गर्भ से जीव नरक या देवलोक को जाता है या नहीं इस गौतमस्वामी के प्रश्न का उत्तर, नवमास का अन्तर हो जाने पर पूर्व भव को जीव क्यों नहीं स्मरण करता?, और गर्जगत का शौचादि विचार, स्त्री के गर्भधारण करने के पाँच प्रकार, गर्जपतन का कारण, गर्भपोषण में विधि इत्यादि विषय हैं ।

२५—‘गिलाण’ शब्द पर ग्लान के प्रति जागरण, सचित्ताचित्त से चिकित्सा, ग्लान का अनुवर्तन, वैद्यानुवर्तना, वैद्य का उपदेश, ग्लान के लिये एषणा इत्यादि विषय हैं ।

२६—‘गुण’ शब्द पर मूलगुण, उत्तमगुण, एकतीस सिद्धादिगुण, सत्ताईस अनमात्र गुण, महर्द्धि प्राप्त्यादि, सौजाग्यादि, मृदुस्वौदार्यादि, ज्ञान्त्यादि, वैशेषिकसंमत गुण, अन्यगुणों का परस्पर अभेद, गुणपर्याय के जेद, गुणपर्याय का ऐक्य, और जैनसंमत गुण इत्यादि द्रष्टव्य विषय हैं ।

२७—‘गुणद्वान’ शब्द पर चौदह गुणस्थान, कायस्थिति, गुणस्थान में बन्ध इत्यादि विषय हैं ।

२८—‘गोयरचरिया’ शब्द पर जिनकल्पिक स्थविरकल्पिक, निर्ग्रन्थियों की जिज्ञा में विधि, जिज्ञाटन में विधि, आचार्य की आज्ञा, जाने के समय धार्याधार्य और कार्याकार्य, मार्ग में जिस तरह जाना, वृष्टिकाय के गिरने पर विधि, गृह प्रवेश, गृह के अवयवों को पकड़ करके नहीं खड़े होना, अंगुली दिखाने का निषेध, अगारी (स्त्री) के साथ खड़े होने का निषेध, ब्राह्मणादि को प्रविष्ट देख कर के जिज्ञा के लिये प्रवेश नहीं करना, तीर्थकर और उत्पन्नकेवलज्ञानदर्शन वाले जिज्ञा के लिये भ्रमण नहीं करते, आचार्य भिक्षा के लिये नहीं जाता, ब्राह्मवस्तु, गोचरातिचार में प्रायश्चित्त, साध्वियों की जिज्ञा का प्रकार इत्यादि विषय बहुत उपयोगी हैं ।

२९—‘चक्रवट्टी’ शब्द पर चक्रवर्तियों की गति का प्रतिपादन, गोत्रप्रतिपादन, चक्रवर्ती के पुर का प्रतिपादन, चक्रवर्ती का वज्र, मुक्ताहार, वर्णादि, स्त्रियाँ, स्त्रियों के सन्तान आदि का निरूपण, उत्सर्पिणी में १२ चक्रवर्ती होते हैं, कौन और कैसे चक्रवर्ती होता है इसका निरूपण इत्यादि विषय हैं ।

३०—‘चारित्र’ शब्द पर कुम्भ के दृष्टान्त से चारित्र के चार भेद, सामायिकादि रूप से चारित्र के पाँच जेद, किस तरह चारित्र की प्राप्ति होती है इसका प्रतिपादन, चारित्र में हीन ज्ञान अथवा दर्शन मोक्ष का साधन नहीं होता है, किन कषायों के उदय से चारित्र का लाभ ही नहीं होता और किन से हानि होती है इसका निरूपण, वीतराग का चारित्र न बढ़ता है और न घटता है, चारित्र की विराधना नहीं करना, आहारशुद्धि ही प्रायः चारित्र का कारण है इत्यादि विषय हैं ।

३१-‘चेइय’ शब्द पर चैत्य का अर्थ, प्रतिमा की सिद्धि, चारणमुनिकृत वन्दनाधिकार, चैत्य शब्द का अर्थ जो ज्ञान मानते हैं उनका खण्डन, चमरकृतवन्दन, देवकृत चैत्यवन्दन, सावद्य पदार्थ पर भगवान् की अनुमति नहीं होती, और मौन रहने से भगवान् की अनुमति समझी जाती है क्योंकि निषेध न करने से अनुमति ही होती है इसपर दृष्टान्त, हिंसा का विचार, साधु को स्वातन्त्र्य से चैत्य में अनधिकार, द्रव्यस्त्व मे गुण, जिनपूजन से वैयावृत्य, तीन स्तुति, जिन भवन के बनाने में विधि, प्रतिमा बनाने में विधि, प्रतिष्ठाविधि, जिनपूजाविधि, जिनस्नात्रविधि, आभरण के विषय में दिगम्बरों के मत का प्रदर्शन और खण्डन, चैत्यविषयक प्रश्नों पर हीरविजय स्वरिकृत उत्तर इत्यादि अनेक विषय हैं ।

३२-‘चेइयवन्दण’ शब्द पर नैषेधिकीत्रय, पूजात्रिक, भावनात्रिक, त्रिदिङ्निरीक्षणप्रतिषेध, प्रणिधान, अभिगम, चैत्यवन्दनदिक्, अवगाह, ३ वन्दना, ३ या ४ स्तुति, जघन्यवन्दना, अपुनर्वन्धकाऽऽदिक अधिकारी हैं, नमस्कार, प्रणिपात-दण्डक, २४ स्तव, सिद्धस्तुति, वीरस्तुति, वैयावृत्य की चौथी स्तुति, १६ आकार, कायोत्सर्ग इत्यादि अनेक विषय आये हैं ।

तृतीय जाग में जिन जिन शब्दों पर कथा या उपेकथार्थे आई हुई हैं उनकी संक्षिप्त नामावली—

‘एगत्तभावणा,’ ‘एलकक्ख,’ ‘एसणासमिइ,’ ‘कप्पाणयणीय,’ ‘कप्पीरह,’ ‘कत्तिय,’ ‘कप्प,’ ‘कप्पअ,’ ‘कयणणू,’ ‘कवडि-जक्ख,’ ‘कंडरिय,’ ‘कंबल,’ ‘करंडु,’ ‘काकंदिय,’ ‘कायगुत्ति,’ ‘काल,’ ‘कालसोच्चरिय,’ ‘कासीराज,’ ‘किइकम्म,’ ‘कुबेरदत्त,’ ‘कुबेरदत्ता,’ ‘कुबेरसेणा,’ ‘कोडिसिला,’ ‘गंगदत्त,’ ‘गयसुकुमाल,’ ‘गुणचंद,’ ‘गुणसागर,’ ‘गुत्तस्सरि,’ ‘गुरुकुलवास,’ ‘गुरुणिग्गह,’ ‘गोड्डामाहिल,’ ‘चंडरुह,’ ‘चंदगुत्त,’ ‘चंदप्पभस्सरि,’ ‘चंपा,’ ‘चक्कदेव,’ ‘चेइयवन्दण’ ।

चतुर्थजाग में आये हुए कतिपय शब्दों के संक्षिप्त विषय—

१-‘जीव’ शब्द पर जीव की व्युत्पत्ति, जीव का लक्षण, जीव का कथञ्चित्त्वित्यत्व, और कथञ्चित् अनित्यत्व, हस्ति और कुन्थु का समान जीव है इसका प्रतिपादन, जीव और चैतन्य का भेदाभेद, संसारी और सिद्ध के भेद से जीव के दो भेद, संसारियो का सेन्द्रियत्व, सिद्धों का अनिन्द्रियत्व इत्यादि विषय वर्णित हैं ।

२-‘जोइसिय’ शब्द पर जम्बूद्वीपगत चन्द्र सूर्य की सङ्ख्या, तथा लवण समुद्र के, धातकी खण्ड के, कालोद-समुद्र के, पुष्करवर द्वीप के, और मनुष्यचेत्रगत समस्त चन्द्रादि की संख्या का मान, चन्द्र-सूर्यों की कितनी पङ्क्तियाँ हैं और किस तरह स्थित हैं इसका निरूपण, चन्द्रादिकों के भ्रमण का स्वरूप, और इनके मण्डल, तथा चन्द्र से चन्द्र का और सूर्य से सूर्य का परस्पर अन्तर इत्यादि अनेक विषय हैं जिनका पूरा २ निरूपण यहाँ नहीं किया जा सकता ।

३-‘जोग’ शब्द पर योग का स्वरूप, तथा योग के भेद, और योग का माहात्म्य आदि अनेक बृहत् विषय हैं ।

४-‘जोनि’ शब्द पर योनि का लक्षण, और उसकी संख्या, और भेद, तथा स्वरूप आदि अनेक विषय हैं ।

५-‘झाण’ शब्द पर ध्यान का अर्थ, ध्यान के चार भेद, शुक्लध्यानादि का निरूपण, ध्यान का आसन, ध्यातव्य और ध्यानकर्ताओं का निरूपण, ध्यान का मोक्षहेतुत्व इत्यादि विषय हैं ।

६-‘ठवणा’ शब्द पर स्थापनानिच्छेप, प्रतिक्रमण करते हुए गणधर स्थापना करते हैं, स्थापनाचार्य का चालन, स्थापना कितने प्रदेश में होती है इसका निरूपण, स्थापना शब्द की व्युत्पत्ति, और स्थापना के भेद इत्यादि विषय हैं ।

७-‘ठाण’ शब्द पर साधु और साध्वी को एक स्थल पर कायोत्सर्ग करने का निषेध, स्थान के पंद्रह भेद, बादर पर्याप्त तेजस्कायिक स्थान, पर्याप्तापर्याप्त नैरयिक स्थान, पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनि का स्थान, भवनपति का स्थान, और स्थान शब्द की व्युत्पत्ति इत्यादि विषय हैं ।

८-‘ठई’ शब्द पर नैरयिकों की स्थिति, पृथिवीविभाग से स्थितिचिन्ता, देवताओं की स्थिति, तथा देवियों की, भवनवासियों की, भवनवासिनियों की, असुरकुमारों की, असुरकुमारियों की, नागकुमारों की, नागकुमारियों की, सुवर्णकुमारों की, सुवर्णकुमारियों की, पृथिवीकायिकों की, सूक्ष्म पृथिवीकायिकों की, आउकायिकों की, बादर आउकायिकों की, तेउकायिकों की, सूक्ष्म तेउकायिकों की, बादर तेउकायिकों की, वायुकायिक-सूक्ष्म वायुकायिक-बादर वायुकायिकों की, वनस्पतिकायिक-सूक्ष्म वनस्पतिकायिक बादर वनस्पतिकायिकों की, द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक, समूर्द्धिम पञ्चेन्द्रिय तिर्यक्, जलचरपञ्चेन्द्रिय, समूर्द्धिम जलचर पञ्चेन्द्रिय, चतुष्पद स्थलचर-पञ्चेन्द्रिय, समूर्द्धिम चतुष्पद स्थलचर पञ्चेन्द्रिय, गर्भापक्रान्तिक चतुष्पद स्थलचर पञ्चेन्द्रिय, उरःपरिसर्प स्थलचर-पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक, भुजपरिसर्प स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक, समूर्द्धिम भुजपरिसर्प स्थलचर पञ्चेन्द्रिय-

तिर्यग्योनिक. गर्भापक्रान्तिकक्षज०, खचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक, समूर्च्छिम०, गर्भापक्रान्ति०, मनुष्यों की, स्त्रियों की, नपुंसकों की, निर्ग्रन्थों की, वाणव्यन्तरों की, वाणव्यन्तरियों की, ज्योतिष्कों की, ज्योतिष्कियों की स्थिति-चन्द्रविम न में, सूर्य विमान में, ग्रहविमान में, नक्षत्रविमान में, ताराविमान में स्थिति, वैमानिकों की स्थिति. सौधर्म कल्प में, ईशान कल्प में, सनत्कुमार कल्प में, माहेन्द्र कल्प में, ब्रह्मलोक-लान्तक कल्प में, महाशुक-सहस्रार कल्प में, आनत कल्प में, प्रायत कल्प में, आरण्यअच्युत कल्प में स्थिति-अधोऽधोग्रैवेयकों की, अधोमध्यमग्रैवेयकों की, अधउपरिग्रैवेयकों की, मध्यमाधोग्रैवेयकों की, मध्यममध्यमग्रैवेयकों की, मध्यमउपरिग्रैवेयकों की, उपरिमाधोग्रैवेयकों की, उपरिममध्यमग्रैवेयकों की, उपरिमउपरिग्रैवेयकों की स्थिति-विजयवैजयन्तजयन्तापराजितसर्वार्थसिद्धों में देवों की स्थिति, वेदनीय कर्मों की स्थिति, पुंनपुंसकों की स्थिति, अकामकायक्लेशतपस्त्रियों की, व्यन्तरों में उत्पन्न की स्थिति-बाल मरण से मरे हुये व्यन्तरों की, विधवाओं की अल्पायुप्रवृत्त व्यन्तरों में उत्पन्न की स्थिति इत्यादि विषय बहुत भेद प्रभेद से निरूपित हैं ।

६-‘शक्यत्व’ शब्द पर नक्षत्रों की संख्या, इन नक्षत्रों में कब क्या कार्य(गमन प्रस्थानादि) करना, स्वाध्यायादि नक्षत्र-चिह्न, मृदु और ज्ञानवृद्धिकर नक्षत्र, चन्द्रनक्षत्रयोग, कितने भाग नक्षत्र चन्द्र के साथ युक्त होते हैं, प्रसदधोमी नक्षत्र, कौन नक्षत्र कितने तारावला है, नक्षत्रों के देवता, नक्षत्रों के गोत्र, भोजन, द्वार, नक्षत्रविजय, सायंकाल और प्रातःकाल में नक्षत्रचन्द्रयोग, अमावास्याओं में चन्द्रनक्षत्रयोग, संवत्सरान्तो में नक्षत्रचन्द्रयोग, और संस्थान(रचना) आदि विषय हैं” ।

१०—‘णम्मोकार’ शब्द पर नमस्कार के भेद, सिद्धनमस्कार, वीतराग के अनुग्रह से रहित होने पर भी नमस्कार का फलद होना, सिद्ध गुण अमूर्त ही होते हैं, नमस्कार का क्रम इत्यादि अनेक विषय द्रष्टव्य है।

११—‘ गाय ’ शब्द पर नय का लक्षण, अपेक्षानय, सप्तभङ्गी, वस्तु का अनन्तधर्मात्मकत्व, एक जगह अनेकाकार नयप्रमाणबुद्धि, नयज्ञान प्रमात्मक है या भ्रमात्मक है इसपर विचार, द्रव्यार्थिक नय, पर्यायार्थिक नय, और उन दोनों का मत, द्रव्यार्थिक और पर्यायार्थिक के मध्य में नैगमादि नयों का अन्तर्भाव, नैगमादि ७ मूल नय हैं और उनके मत का संग्रह, ‘सिद्धसेन दिवाकर’ के मत में ६ नय, नैगम, संग्रह, व्यवहार, अजुसुत्र, शब्दनय, एवंभूत नय, ७०० नय, निष्पन्नययोजना, कौन दर्शन किस नय से उत्पन्न हुआ, शब्दब्रह्मवादियों का मत, सदैवतवादियों का मत, निश्चय और व्यवहार में सभी नयों का अन्तर्भाव, व्यवहार नय से साङ्ख्यमत, वेदान्त और साङ्ख्य का शुद्धाशुद्धत्व, नैगम और संग्रह का व्यवहार में अन्तर्भाव, कणाद और सौमत (बौद्ध) का मत, दिगम्बर मत में नय, शब्दनय, अर्थनय, नयों में सम्यक्त्व, नयफल, ज्ञानक्रियानय, नयपार्थक्य आदि विषय दिये हुये हैं ।

१२—‘शरग’ शब्द पर नरकदुःखवर्णन, नरकवेदभा, नरक के बहुत से स्वरूप इत्यादि अनेक विषय हैं ।

१३—“शास्त्र” शब्द पर पाँच ज्ञान, मति श्रुत भेद से ज्ञान के भेद, ज्ञान का साकारानाकारत्व, ज्ञान का स्वप्नका-
शकत्व, तत्त्वज्ञान इत्यादि विषय द्रष्टव्य हैं, और ‘शिगमंथ’ शब्द पर निर्ग्रन्थ शब्द की व्युत्पत्ति आदि देखना चाहिये ।

१४—‘तपस’ शब्द पर तप क्या वस्तु है, अनशन व्रत तप कैसे है, बाह्य और आभ्यन्तर तप का निरूपण, तप वैसा करना चाहिये जिसमें शरीर की ग्लानि न हो, तप का फल, तप के चार भेद इत्यादि विषय हैं ।

१५-‘तित्थयर’शब्द पर तीर्थकर शब्द की व्युत्पत्ति और यह किसका प्रतिपादक है इस का निरूपण, तीर्थकरों के अति-शय, तीर्थकरों के अन्तर, और तीर्थकरों में अष्टादश दोष का अभाव, तीर्थकरों के अभिग्रह और उनकी आदेशसङ्ख्या, आवश्यक, और उनके आहार, जन्मावसर में इन्द्रकृत्य, समानिवेशन, शक्रक्रिया, देवलोक से उतरने के मार्ग, मेरुगमन, उपकरण-संख्या, उपसर्ग देहमान(उँचाई आदि)चतुर्विंशति जिनों के अवधिज्ञानी मुनियों की संख्या, कल्पशोधि, कुमारवास, केवल(ज्ञान)मन्त्र केवलनगरी, केवलतप, केवलमास-तिथि, केवलराशि, केवलवृक्ष, केवलवृक्षमान, केवलवन, केवलवेला, के-लिकाल, केवलिसंख्या, गणसंख्या, गणधरसंख्या, गर्भस्थिति, गृहिकाल, गृहस्थावस्था के तीन ज्ञान, गोत्र, चतुर्दशपूर्वी, च-क्रित्वकाल, चरित्र, च्युतिनक्षत्र, च्युतिमास, च्युतिराशि, च्युतिवेला, छद्मस्थत्व, छद्मस्थावस्था में वीरतपमान, यक्ष, यक्षिणी, जन्मनक्षत्र, जन्मनगरी, जन्मदेश, जन्ममास, जन्मराशि, जन्मवेला, जन्मारक, जन्मारकशेषकाल, तत्त्वसंख्या, तीर्थप्रवृत्ति-काल, तीर्थोच्छेदकाल, तीर्थकरनाम, ‘चक्रवर्ति, बलदेव, वासुदेव, प्रतिवासुदेव, तीर्थोत्पत्ति, दीक्षाकाल, दर्शन, दीक्षानक्षत्र, दीक्षापर्याय, दीक्षातरु, दीक्षातप, दीक्षापरिवार, दीक्षापुर, दीक्षाज्ञान, दीक्षामास, दीक्षाराशि, दीक्षालोचमुष्टि, दीक्षायन, दीक्षावय, दीक्षाशिविका, दिक्कुमारीकृत्य, अष्टकुमारियों के नाम, और इनके आसनो का चलन, गमनावसर

में क्या करती हैं, तीर्थकरमाताओं को नमस्कार, इनोका कर्तव्य, दक्षिणरुचकवासियों का कृत्य, पश्चिमरुचकवासियों का कृत्य, उदीची में रुचकवासियों का कृत्य इत्यादि, देवदृष्यवस्त्र, देवदृष्यवस्त्रस्थिति, धर्मप्रभेद, धर्मोपदेशक, नाम तीर्थकरो के, पञ्चकन्याणक, पर्यायान्तकृतभूमि, प्रतिक्रमणसंख्या, प्रथमगणपरनाम, प्रथमप्रवर्तिनी, प्रथमश्रावक, प्रथम-श्राविका, प्रत्येकबुद्धसंख्या, प्रमाद, परिवह, पारणाकाल, पारणाद्रव्य, पारणादायक, पारणादायकगति, पारणादायकदिव्य-पञ्च, पारणादायकवसुधारावृष्टि, पारणापुर, प्रियगति, प्रियनाम, पूर्वप्रवृत्तिकाल, पूर्वप्रवृत्तिच्छेद, जिनों के पूर्व भव, (ऋ-पभेदेव के पूर्वभव 'अपभ, शब्द पर हैं) चन्द्रप्रभ के मात भव, शान्तिनाथ के द्वादश पूर्वभव, मुनिसुव्रत के नवभव, नेमिनाथ के नवभव, पार्श्वनाथ के पूर्वभव, वीर के अष्टाईमभ, शेष जिनों के भव, पूर्वभवगुरु, पूर्वभवायु, पूर्वभवक्षेत्र, पूर्वभ-वदीक्षा, पूर्वभवजिनहेतु, पूर्वभवद्वीप, पूर्वभवनाम, पूर्वभवपुरी, पूर्वभवरान्य, पूर्वभवविजय, पूर्वभवसर्ग, पूर्वभवसूत्र, मुख्यआसन, मुख्यस्थान, मुख्यतप, मुख्यनक्षत्र, मुख्यपरिवार, मुख्यपथ, मुख्यमास, मुख्यराशि, मुख्यविजय, मुख्यवे-ला, मुख्यारक, मुख्यारकशेषकाल, मुख्यारगाहना, मुनिस्वरूप, मुनिसंख्या, राज्य, रुद्रनाम, लाञ्छन, शरीरलक्षण, जिनवंश, वस्त्रवर्ण, जिनों के वर्ष, विवाह, विहार, संयम, सांवत्सरिक दान, समवसरण, सर्वायु, सामान्यमुनि, सामायिक, सामायिकसंख्या, श्रावकसंख्या, स्वप्न, स्वप्नविचार इत्यादि अनेक विषय हैं ।

१६—' तेउकाइय ' शब्द पर तेज की जीवत्वसिद्धि, अग्नि की जीवत्वसिद्धि, तद्विषयसमारंभ कटुकफलपरिहारोप-न्यास, अग्निसमारम्भ में नानाविधप्राणियों की हिंसा, तेजस्कायपिण्डप्रतिपादन, तेजस्कायहिंसानिषेध इत्यादि विषय हैं ।

१७—' थंडिल ' शब्द पर स्थण्डिल का विवेचन देखना चाहिये । ' दंसस ' शब्द पर दर्शन की व्युत्पत्ति, सम्यक् और मिथ्या भेद से दर्शन के दो भेद, सायिकादि भेद से तीन भेद, तथा दर्शन का पञ्चविधत्व और सप्तविधत्व, कारक रोचक दीपक भेद से तीन भेद, नवविधदर्शन इत्यादि विषय हैं ।

१८—' द्रव्य ' शब्द पर द्रव्य का निरूपण, द्रव्य का लक्षण, षडद्रव्यनिगमन, जीवाजीवद्रव्य असंख्य अनन्त, द्रव्य के दो भेद, वैशेषिकरीति से नव द्रव्य, और उनमें दोष इत्यादि विषय द्रष्टव्य हैं ।

१९—' दाण ' शब्द पर दान का विशेष विचार देखना चाहिये ।

२०—' देव ' शब्द पर देवताओं के दो भेद, तीन भेद, चार भेद, पाँच भेद इत्यादि विषय हैं ।

२१—' धम्म ' शब्द पर धर्म शब्द की व्युत्पत्ति और अर्थ, धर्म के दो भेद, धर्म का लक्षण, धर्म के भेद और प्रभेद, धर्म के चिह्न, औदार्यलक्षण, दाक्षिण्यलक्षण, निर्मलबोधलक्षण, भैरवादिकों के लक्षण, धर्म के अधिकारी, धर्म के योग्य, अव-श्यही धर्म की रक्षाकरना चाहिये इसका निरूपण, अर्थ और काम का धर्म ही मूल है, धर्मोपदेश का विस्तार, धर्म का माहात्म्य, धर्म का मोक्षकारणत्वप्रतिपादन, धर्म का फल, और वह किसको दुर्लभ है और किसको सुलभ है इसका निरूपण, केवलभाषित धर्म का श्रवण दुर्लभ है, धर्म की परीक्षा, धर्माधर्म का विचार सूक्ष्म बुद्धि से करना चाहिये इत्यादि विषय हैं ।

चतुर्थ जाग में जिन जिन शब्दों पर कथा या उपकथार्ये आई हुई हैं उनकी संक्षिप्त नामावली—

' जत्तासिद्ध, ' ' खंदसिरि, ' ' खंदिसेण, ' ' नरसुंदर, ' ' शागज्जुण, ' ' शामहत्थिण, ' ' ताराचंद, ' ' दमदंत, ' ' दसउर, ' ' दससभ, ' ' धणमित्त, ' ' धणवई, ' ' धणवह, ' ' धणसिरी, ' ' धम्मचोस, ' ' धम्मजस ' ।

पञ्चम भागमें आये हुए कातिपय शब्दों के संक्षिप्त विषय—

१—' पञ्चकलाण ' शब्द पर अहिंसाप्रत्याख्यान, प्रतिषेधप्रत्याख्यान, भावप्रत्याख्यान, मूलगुणप्रत्याख्यान, सम्य-क्त्वप्रतिक्रमण, सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यान अनागतादि दशविध प्रत्याख्यान, अद्वाप्रत्याख्यान, प्रत्याख्यानविधि, दान-विधि, प्रत्याख्यानशुद्धि, प्रत्याख्यान का षडविधत्व, ज्ञानशुद्ध, अनुभाषणाशुद्ध, अनुपालनाशुद्ध, आकार, प्रत्या-ख्यान में सामायिक, प्रत्याख्याताकृत प्रत्याख्यान दान का निषेध, निर्विषयक प्रत्याख्यान नहीं होता, श्रावक का प्रतिक्रमण, प्रत्याख्यान का फल आदि कई विषय हैं ।

२—' पच्छित्त ' शब्द पर प्रायश्चित्त का अर्थ, भाव से प्रायश्चित्त किसको होता है, आलोचनादि दशविध प्रतिसेवना प्रायश्चित्त, तपोऽर्ह प्रायश्चित्त में मासिक प्रायश्चित्त, संयोजनाप्रायश्चित्त, प्रायश्चित्त देने के योग्य पर्वत (सभा), दण्डानुरूप प्रायश्चित्त, द्वैमासिक, त्रैमासिक, चातुर्मासिक, पाञ्चमासिक, और बहुमासिक प्रायश्चित्त, प्रायश्चित्तदानविधि, आलो-चना को सुनकर प्रायश्चित्त देना, प्रायश्चित्त का काल, प्रायश्चित्त का उपदेश इत्यादि विषय हैं ।

३- 'पर्युषणाकप्य' शब्द पर पर्युषणा कच करना, पर्युषणास्थापना, भाद्रपदपञ्चमीविचार, क्षेत्रस्थापना, भि-
चाक्षेत्र, संखडि, एकनिर्ग्रन्थी के साथ नहीं ठहरना, अगारी के साथ नहीं ठहरना, इच्छा से अधिक नहीं खाना,
शय्यासंस्तार, उच्चारप्रसवणभूमि, पर्युषणा में केशलोच, उपाश्रय, दिगवकाश इत्यादि देखने के योग्य हैं ।

४- 'पडिक्रमण' शब्द पर प्रतिक्रमण शब्द का अर्थ, प्रतिक्रामक, नामस्थापनाप्रतिक्रमण, प्रतिक्रान्तव्य के पाँच भेद,
ईर्याप्रतिक्रमण, दैवसिकप्रतिक्रमणवेला, रात्रिकप्रतिक्रमण, पाक्षिकादिकों में प्रतिक्रमण, पाक्षिक प्रतिक्रमण चतुर्दशी ही
में होता है, मङ्गल, त्रैकालिक प्राणातिपातविरति, श्रावक के प्रतिक्रमण में विधि इत्यादि बहुत विषय हैं ।

५- 'पडिमा' और 'पडिलेहणा' शब्द देखने चाहिये । 'पडिसेवणा' शब्द पर प्रतिसेवना शब्द का अर्थ,
और भेद आदि का बहुत विस्तार है ।

६- 'पच' शब्द पर पात्र का लेपकरणादिक देखना चाहिये ।

७- 'प्रमाण' शब्द पर प्रमाण का स्वरूप, प्रमाण का लक्षण, स्वतःप्रामाण्यविचार, प्रमाणसंख्या, प्रमाणफल,
द्रव्यादिप्रमाण आदि विषय हैं ।

८- 'परिग्रह' शब्द पर परिग्रह के दो भेद, मूर्च्छापरिग्रह आदि अनेक भेद द्रष्टव्य हैं ।

९- 'परिद्वेषणा' शब्द पर परिष्ठापनाविधि, पृथ्वीकायपरिष्ठापना, अशुद्ध गृहीत आहार की परिष्ठापना, कालगत-
साधु की परिष्ठापनिका इत्यादि अनेक विषय हैं ।

१०- 'परिणाम' शब्द पर परिणाम की व्युत्पत्ति और अर्थ, जीवाजीव के परिणाम, नैरयिकादिकों का परिणाम
विशेष, स्कन्ध और पुद्गलों का परिणामित्व, देवताओं का बाह्यपुद्गलों को ले करके परिणामी होने में सामर्थ्य, पुद्गल-
परिणाम, वर्ण गन्ध रस स्पर्श के संस्थान से पुद्गल परिणत होते हैं, पुद्गलों का प्रयोग परिणतहोना, दण्डक, जीव
का परिणाम, मूलप्रकृति का महदादिपरिणाम, स्वभावपरिणाम, परिणाम के अनुसार से कर्मबन्ध, आकारबोध और
क्रिया के भेद से परिणाम इत्यादि विषय द्रष्टव्य हैं ।

११- 'पवज्जा' शब्द पर प्रव्रज्या का अर्थ और व्युत्पत्ति, प्रव्रज्या के पर्याय, दीक्षा का तत्त्व, किससे किसको
प्रव्रज्या देना, किम नक्षत्र और किस तिथि में दीक्षा लेनी, दीक्षा में अपेक्ष्य वस्तु, दीक्षा में अनुराग आदि, लोकविरुद्ध-
त्याग, सुन्दरगुरुयोग, समवसरण में विधि, पुष्पपात में दीक्षा, वासच्छेपादिरूप दीक्षासामाचारी, दीक्षा किस प्रकार से
देना, चैत्यवन्दन, प्रव्रज्याग्रहण में सूत्र, और उसके पालन में सूत्र, प्रव्रज्या में विधि, गुरु से अपना निवेदन, दीक्षा
की प्रशंसा, जिसतरह साधर्मिकों की प्रीति हो वैसा चिह्न धारण करना, दीक्षाफल, प्रव्रजित का आर्यिकाओं के द्वारा
वन्दन, प्रव्रजित को ऐसा उपदेश करना जिसमें अन्य भी दीक्षा लेले, परीक्षा करके प्रव्रजान, एकादशप्रतिपक्ष
श्रावक को दीक्षा देना, पण्डक (स्त्रीव) आदि को दीक्षा नहीं देना इत्यादि अनेक विषय हैं ।

१२- 'पुढवीकाइय' शब्द पर पृथिवीकायिक की वक्रव्यता स्थित है ।

१३- 'पोगल' शब्द पर पुद्गल शब्द की व्युत्पत्ति और अर्थ, पुद्गल का लक्षण, पुद्गल भिदुरधर्मवाले हैं, परमाणु
का पुद्गल से अन्तर इत्यादि विषय देखने के योग्य हैं ।

१४- 'बन्ध' शब्द पर बन्धमोक्षसिद्धि, बन्ध के भेद, द्रव्यबन्ध और भावबन्ध, प्रेमद्वेषबन्ध, अनुभागबन्ध, बन्ध में
मोक्षक का दृष्टान्त, ज्ञानावरणीयादि कर्मों का बन्ध इत्यादि अनेक बातें हैं ।

१५- 'भरह' शब्द पर भरत वर्ष का स्वरूपनिरूपण, दक्षिणार्द्ध भरत का निरूपण, और वहाँ के मनुष्यों का स्वरूप,
भरत के सीमाकारी वैताव्य गिरि का स्थाननिर्देश, और इसके गुहाद्वय का निरूपण, तथा श्रेणि और कूटों
का निरूपण, उत्तरार्द्ध भरत का निरूपण, भरत इस नाम पड़ने का कारण, तदनन्तर राजा भरत की कथा है ।

१६- 'भावणा' शब्द पर भावना का निर्वचन, प्रशस्ताप्रशस्त भावना का निरूपण, मैत्र्यादि भावनाओं के चार
भेद, सद्भावना से भावित पुरुष को जो होता है उसका निरूपण इत्यादि विषय आये हैं ।

पञ्चम जाग में जिन जिन शब्दों पर कथा या उपकथायें आई हुई हैं उनकी संक्षिप्त नामावली—

'पण्णरीसह,' 'पउमसेह,' 'पउमावई,' 'पउमसिरी,' 'पउमभइ,' 'पउमइह,' 'पुढविचंद,' 'फासिदिय,'
'बंधुमई,' 'भइ,' 'भइणंदिन्,' 'भरह,' 'भीमकुमार' ।

षष्ठभागमे आये हुए कतिपय शब्दों के संक्षिप्त विषय—

१-‘ मग्ग ’ शब्द पर द्रव्यस्त्व और भावस्त्व रूप से मार्ग के दो भेद, मार्ग का निषेध, मार्ग के स्वरूप का निरूपण इत्यादि अनेक विचार हैं ।

२-‘ मरण ’ शब्द पर सपराक्रम और अपराक्रम मरण, पादपोषणमनादिकों का संक्षिप्त स्वरूप, भ्रूणपरिज्ञा, बालमरण, कालद्वार, अकाम मरण और सकाम मरण, विमोक्षाध्ययनोक्त मरणविधि, मरण के भेद इत्यादि विषय दिये गये हैं ।

३-‘ मल्लि ’ शब्द पर मल्लिनाथ भगवान् की कथा द्रष्टव्य है ।

४-‘ मिच्छत्त ’ शब्द पर मिथ्यात्व के छ स्थान, मिथ्यात्वप्रतिक्रमण, मिथ्यात्व की निन्दा, मिथ्यात्व का स्वरूप, द्रव्य और भाव से मिथ्यात्व के भेद आदि निरूपित हैं ।

५-‘ मेहुण ’ शब्द पर मैथुन के निषेध का गंभीर विचार है ।

६-‘ मोक्ख ’ शब्द पर मोक्ष की सिद्धि, निर्वाण की सत्ता—है, या नहीं, इसका निरूपण, मोक्ष का कारण ज्ञान और क्रिया है, धर्म का फल मोक्ष है, मोक्ष पर साङ्ख्य और नैयायिकों का मत, मोक्ष पर विशेष विचार, मोक्ष पर वेदान्तियों के मत का निरूपण और खण्डन. स्त्री की मोक्षसिद्धि मोक्ष का उपाय इत्यादि विषय हैं ।

७-‘ रजोहरण ’ शब्द पर रजोहरण शब्द का अर्थ और व्युत्पत्ति, रजोहरण का प्रमाण, मांसचक्षु वाले मनुष्यों को सूक्ष्म जीव दिखाई नहीं दे सकते इसलिये उनको जीवदयार्थ रजोहरण धारण करना चाहिये, रजोहरण की दशा (किनारी या अग्रभाग) सूक्ष्म नहीं करना चाहिये, रजोहरण के धारण करने का क्रम और नियम. अनिमृष्ट रजोहरण ग्रहण नहीं करना चाहिये इत्यादि विषय देखने के योग्य हैं ।

८-‘ राहभोगण ’ शब्द पर रात्रिभोजन का त्याग, रात्रिभोजन करने वाला अनुद्धातिक होता है, रात्रिभोजन के चार प्रकार, रास्ते में रात्रिको आहार लेने का विचार, कैसा आहार रात्रि में रक्खा जा सकता है इसका विवेक, राजा से द्वेष होने पर रात्रि को भी आहार लेने में दोषाभाव, रात्रि में उद्गार आने पर उद्गिरण करने में दोष, रात्रिभोजन प्रतिगृहीत हो तो परिष्ठापना करना, रात्रिभोजन के प्रायश्चित्त, औषधि के रात्रि में लेने का विचार इत्यादि अनेक विषय हैं ।

९-‘ रुद्धक्काण ’ शब्द पर रौद्रध्यान का स्वरूप, और उसके चार भेद, रौद्रध्यानी के चिह्न आदि अनेक विषय हैं ।

१०-‘ लेस्सा ’ शब्द पर लेश्या के भेद, लेश्याके अर्थ, आठ लेश्याओं का अल्पबहुत्व, देवविषयक अल्पबहुत्व, कौन लेश्या कितने ज्ञानों में मिलती है, कौन लेश्या किस वर्ण से साधित होती है, मनुष्यों की लेश्या, लेश्याओं में गुणस्थानक, धर्मध्वनियों की लेश्या आदि विषय हैं ।

११-‘ लोण ’ शब्द पर लोक शब्द का अर्थ और व्युत्पत्ति, लोक का लक्षण, लोक का महत्त्व, लोक का संस्थान आदि विषय हैं ।

१२-‘ वत्थ ’ शब्द पर लिखा है कि कितनी दूर तक वस्त्र के वास्ते जाना. कितनी प्रतिमा से वस्त्र का गवेषण करना, याच्ना वस्त्र और निमन्त्रण वस्त्र की याच्ना पर विचार. निर्ग्रन्थियों के वस्त्र लेने का प्रकार, चातुर्मास्य में वस्त्र लेने पर विचार, आचार्य की अनुज्ञा से ही साधू अथवा साध्वी को वस्त्र लेना चाहिये, वस्त्र का प्रमाण, भिन्न (फटे) वस्त्र लेने की अनुज्ञा, वस्त्रों के रँगने का निषेध, वस्त्र के सीने पर विचार, अन्ययुधिक और पार्श्वस्थादि कों को वस्त्र देने का निषेध, वस्त्र को यत्न से रखना जिससे विकलेन्द्रियों का घात न हो, वस्त्रों के धोने का निषेध आचार्य के मलिन वस्त्रों के धोने की अनुज्ञा इत्यादि विशेष विचार हैं ।

१३-‘ वसहि ’ शब्द पर किस प्रकार के उपाश्रय में रहना चाहिये इसका निरूपण, उपाश्रय के उद्गमादि दोषों का निरूपण, भिक्षु के वास्ते असंयत उपाश्रय बनावे, अविधि से उपाश्रय के प्रमार्जन में दोष, जहाँ गृहपति कन्दादिकों का आहार करता है वहाँ नहीं रहना, सखीक उपाश्रय में नहीं रहना, रुग्ण साधु की प्रतिक्रिया, जहाँ गृहिणी मैथुन की वाञ्छा करे उस गृहपति के गृह में नहीं बसना, गृहपति के घर में बसने के दोष, प्रतिबद्ध शय्या में बसने के दोष जिसमें धरवाला भोजन बनावे वहाँ नहीं रहना, और जहाँ पर घर का मालिक कष्ट फाड़े या अग्नि जलावे वहाँ नहीं रहना, जहाँ पर साधर्मिक निरन्तर आते हों वहाँ नहीं रहना, कार्यवश से चरक और कार्पटिकों के साथ बसने में विधि, वसति के याचन का प्रकार, जहाँ पर गृहपति के मनुष्य कलह करते हों या अभ्यङ्ग (मर्दन) करते हों वहाँ नहीं रहना, कब कहाँ कितना वास करना इसका नियम, जहाँ राजा हो उस उपाश्रय में बसने का निषेध, साध्वियों की वसति में साधू के जाने का निषेध इत्यादि विषय हैं ।

१४-‘ विजय ’ शब्द पर विजय की विशेषवक्तव्या देखना चाहिये ।

१५-‘ विनय ’ शब्द पर विनय के पाँच ५ भेद और सात ७ भेद, विनयमूलक धर्म की सिद्धि, गुरु के निकट विनय की आवश्यकता, आर्थिका के विनय इत्यादि विस्तृत विषय देखने के योग्य हैं ।

१६-‘ विमान ’ शब्द पर विमानों की संख्या, और विमानों का मान, विमानों का संस्थान, विमानों के वर्ष, विमानों की प्रभा, गन्ध, स्पर्श, और महत्त्व आदि देखने के योग्य हैं ।

१७-‘ विहार ’ शब्द पर आचार्य और उपाध्याय के एकाकी विहार करने का निषेध, किनके साथ विहार करना और किनके साथ नहीं करना इसका निरूपण, वर्षाकाल में या वर्षा में विहार करने का निषेध, अशिवादि कारणों में वर्षा में भी विहार करना, वर्षा की समाप्ति में विहार करना, मार्ग में युगमात्र देखते हुए जाना चाहिये, नदी के पार जाने में विधि, आचार्य के साथ जाते हुए साधू को विधि, साधुओं का और साध्वियों का रात्रि में या विकाल में विहार करने का विचार इत्यादि विषय द्रष्टव्य हैं ।

१८-‘ वीर ’ शब्द पर वीरशब्द की व्युत्पत्ति, और कथा देखना चाहिये ।

षष्ठ जाग में जिन जिन शब्दों पर कथा या उपकथाएँ आई हुई हैं उनकी संक्षिप्त नामावली—

‘ मल्लि ’ ‘ महापहरिकतर ’ ‘ मुणिसुव्वय ’ ‘ मूलदत्ता ’ ‘ मूलसिरी ’ ‘ मेहघोस ’ ‘ मेहपुर ’ ‘ मेहमुह ’ ‘ मेहरिपुत्त ’ ‘ रहणेमि ’ ‘ रोहिणी ’ ‘ रोहिणेयचोर ’ ‘ बद्धमाणस्ररि ’ ‘ वररुह ’ वराहमिहिर ’ ‘ वरुण ’ ‘ ववहारकुसल ’ ‘ वाणा-रसी ’ ‘ विजइंदस्ररि ’ विजयकुमार ’ ‘ विजयघासे ’ ‘ विजयचंद ’ ‘ विजयतिलकस्ररि ’ ‘ विजयसेट्टि ’ ‘ विजयसेण ’ ‘ विणयंधर ’ ‘ विसेसण्णु ’ ‘ वीर ’ ।

सप्तम जाग में आये हुए कतिपय शब्दों के संक्षिप्त विषय—

१-‘ संसार ’ शब्द पर संस्तार का विचार है । ‘ संवर ’ शब्द पर सम्बर का निरूपण है । ‘ संसार ’ शब्द पर संसार की असार दशा दिखाई गई है ।

२-‘ सक ’ शब्द पर शक्र की ऋद्धि और स्थान, विकुर्वणा, और पूर्वभव, शक्र का विमान, और शक्र किस भाषा को बोलते हैं इसका निरूपण और शक्र की सामर्थ्य आदि वर्णित है ।

३-‘ सज्झाय ’ शब्द पर स्वाध्याय का स्वरूप, स्वाध्यायकाल, स्वाध्यायविधि, स्वाध्याय के गुण, स्वाध्याय के फल इत्यादि विषय हैं, तथा ‘ सत्तभंगी ’ शब्द पर सप्तभङ्गी का विचार है ।

४-‘ सह ’ शब्द पर शब्द का निर्वचन, नामस्थापनादि भेद से चार भेद, बौद्धों के अपोहवाद का खण्डन, नित्यानित्य विचार, और शब्द का पौद्गलिकत्व, शब्द के दश भेद, मनोज्ञ शब्दों के सुनने का निषेध, शब्द के आकाश गुणत्व का खण्डन इत्यादि विषय हैं ।

५-‘ सावय ’ शब्द पर श्रावक शब्द की व्युत्पत्ति और अर्थ, श्रावक के लक्षण श्रावक का सामान्य कर्त्तव्य, निवास-विधि, श्रावक की दिनचर्या, श्रावक के २१ एकविंशति गुण इत्यादि विषय हैं ।

६-‘ हिंसा ’ शब्द पर हिंसा का स्वरूप, वैदिक हिंसा का खण्डन, षड्जीवनिकायों की हिंसा का निषेध, जिन-मन्दिर बनवाने में आते हुए दोष का परिहार इत्यादि अनेक विषय हैं ।

७-‘ हेउ ’ शब्द पर हेतु के प्रयोगप्रकार, कारक और ज्ञापक रूप से हेतु के दो भेद इत्यादि विषय द्रष्टव्य हैं ।

सप्तम जाग में जिन जिन शब्दों पर कथा या उपकथाएँ आई हुई हैं उनकी संक्षिप्त नामावली—

‘ संखपुर ’ ‘ संजय ’ ‘ संतिदास ’ ‘ संतिविजय ’ ‘ सकह ’ ‘ सत्त ’ ‘ समुद्दपाल ’ ‘ सयंभूदत्त ’ ‘ सावत्थी ’ ‘ साव-यगुण ’ ‘ सिंहगिरि ’ ‘ सीलंगायरिय ’ ‘ सीह ’ ‘ सुकण्ठा ’ ‘ सुक्क ’ ‘ सुगगीव ’ ‘ सुज्जसिरी ’ ‘ सुज्जसिध ’ ‘ सुद्धिय ’ ‘ सुणंद ’ ‘ सुणक्खत्त ’ ‘ सुदंसण ’ ‘ सुदक्खिण ’ ‘ सुपासा ’ ‘ सुप्पम ’ ‘ सुभद ’ ‘ सुभूम ’ ‘ सुमंगल ’ ‘ सुमंगला ’ ‘ सुव्वय ’ ‘ सूर ’ ‘ सेणिय ’ ‘ सोमचंद ’ ‘ सोमा ’ ‘ हरिणस ’ ‘ हरिभद ’ इत्यादि शब्दों पर कथाएँ द्रष्टव्य हैं ।

इस तरह से सातों भागों की यह अत्यन्त संक्षिप्त सूची समझना चाहिये, विस्तार तो ग्रन्थ से ही मालूम होगा क्योंकि भूमिका में विशेष विस्तार करके पाठकों का समय व्यर्थ नष्ट करना है ।

अकार से ककार तक शब्दों के अन्तर्गत () कोष्ठक में आये हुए शब्दों की अकारादिक्रम से सूची-

अइह-अदिह-अइति-अदिति ।
 अइदिअ-अइरिय ।
 अइकत-अतिकत ।
 अइकत-अतिकत ।
 अइकतजोवण-अतिकतजोवण ।
 अइकतपचक्खण-अतिकतपचक्खण ।
 अइगत-अइगय ।
 अइत-अइत-अतीत-अइय-अइय-अतीय ।
 अइतका-अइतका-अतीतका-अइयका-
 अइयका-अतीयका ।
 अइतपचक्खण-अइतपचक्खण-
 अतीतपचक्खण-अइयपचक्खण-
 अइयपचक्खण-अतीयपचक्खण ।
 अइताण-अतिताण-अइयाण-अतियाण ।
 अइताणकहा-अतिताणकहा-अइयाणक-
 हा-अतियाणकहा ।
 अइताणगिह-अतिताणगिह-अइयाणगिह-
 अतियाणगिह ।
 अइयाणिहि-अतियाणिहि-अइताणिहि-
 अतिताणिहि ।
 अइताणागयसाण-अइताणागयसाण-
 अतीताणागयसाण-अइयाणागयसाण-
 अइयाणागयसाण-अतीयाणागयसाण ।
 अइमुत्तय-अइमुत्तय ।
 अइयात-अइयाय ।
 अइयार-अइयार-अतियार-अतीयार ।
 अइरत्तकंवलसिला-अतिरत्तकंवलसिला ।
 अइरावण-अइरावण ।
 अइरित्त-अतिरित्त ।
 अइरित्तसिञ्जासणिय-अतिरित्तसिञ्जास-
 णिय ।
 अइरेग-अतिरेग ।
 अइरेगसंठिय-अतिरेगसंठिय ।
 अइरेण-अतिरेण ।
 अइरोववणग-अतिरोववणग ।
 अइलोलुय-अतिलोलुय ।
 अइवइत्ता-अतिवइत्ता ।
 अइवाइन्-अतिवाइन्-अइवातिन्-अति-
 चातिन् ।
 अइवापमाण-अतिवापमाण ।
 अइवाय-अतिवाय ।
 अइवाहड-अतिवाहड ।
 अइविज्ज-अतिविज्ज ।
 अइविसय-अतिविसय ।
 अइविसाया-अतिविसाया ।
 अइविसाल-अतिविसाल ।
 अइवुट्ठि-अतिवुट्ठि ।
 अइसंकिसेस-अतिसंकिसेस ।

अइसंधाण-अतिसंधाण ।
 अइसंधाणपर-अतिसंधाणपर ।
 अइसंपभोग-अतिसंपभोग ।
 अइसकणा-अतिसकणा ।
 अइसय-अतिसय ।
 अइसयणाणि-अतिसयणाणि ।
 अइसयमईयकाल-अतिसयमईयकाल ।
 अइसाइ-अतिसाइ ।
 अइसीय-अतिसीय ।
 अइसुहुम-अतिसुहुम ।
 अइसेस-अतिसेस ।
 अइहि-अतिहि ।
 अइहिपूआ-अतिहिपूआ ।
 अइहिबल-अतिहिबल ।
 अइहिम-अतिहिम ।
 अइहिवणीमग-अतिहिवणीमग ।
 अइहिसंविभाग-अतिहिसंविभाग ।
 अइव-अतिव ।
 अउअ-अउय ।
 अउल-अतुल ।
 अंकधर-अंकधर ।
 अंकिअ-अंकिय ।
 अंगइसि-अंगरिसि ।
 अंगच्छेद-अंगच्छेय ।
 अंगण-अङ्गण ।
 अंगसुहफरिस-अंगसुहफासिय ।
 अंगार-अंगार-अंगाल-अंगाल ।
 अंगारकट्टिणी-अंगारकट्टिणी-अंगालकट्टि-
 णी-अंगालकट्टिणी ।
 अंगारकम्म-अंगारकम्म-अंगालकम्म-
 अंगालकम्म ।
 अंगारकारिया-अंगारकारिया-अंगालकारि-
 या-अंगालकारिया ।
 अंगारग-अंगारग-अंगालग-अंगालग ।
 अंगारमाह-अंगारमाह-अंगालमाह-अंगाल-
 माह-अंगालमाह-अंगारमाह-अंगालमाह-
 अंगालमाह ।
 अंगारपतावणा-अंगारपतावणा-अंगालप-
 तावणा-अंगालपतावणा ।
 अंगारमहग-अंगारमहग-अंगालमहग-अं-
 गालमहग ।
 अंगाररासि-अंगाररासि-अंगालरासि, अं-
 गालरासि ।
 अंगारवई-अंगारवई ।
 अंगारसहस्स-अंगारसहस्स-अंगालसह-
 स्स-अंगालसहस्स ।
 अंगालसोष्ठिय-अंगालसोष्ठिय ।
 अंगारायतण-अंगारायतण-अंगालायतण ।

अंगारिय-अंगारिय-अंगालिय-अंगालिय ।
 अंगुअ-अंगुअ ।
 अंगुलि-अंगुली ।
 अंगुलिउज्ज-अंगुलेउज्ज ।
 अंगुलिउज्जा-अंगुलीउज्जा ।
 अंचिअ-अंचित ।
 अंचिअरिजिय-अंचियरिजिय ।
 अंजणगिरि-अंजणगिरि ।
 अंजलि-अंजली ।
 अंतक-अंतग ।
 अंतकर-अंतगर ।
 अंतकरचुमि-अंतगडभूमि ।
 अंतगत-अंतगय ।
 अंतद्वारा-अंतद्वारा ।
 अंतरकप्प-अंतराकप्प ।
 अंतरणई-अंतरणई ।
 अंतरदीवग-अंतरदीवय ।
 अंतराइय-अंतराय ।
 अंतरिक्ष-अंतरिक्ष ।
 अंतरिक्षजाय-अंतरिक्षजाय ।
 अंतरिक्षपरिवरण-अंतरिक्षपरिवरण ।
 अंतरिक्षपासाह-अंतरिक्षपासाह ।
 अंतरिक्षोदय-अंतरिक्षोदय ।
 अंतवेई-अंतवेई ।
 अंतिअ-अंतिय ।
 अंतेउर-अंतेपुर ।
 अंदोलण-अंदोलण ।
 अंधकार-अंधयार ।
 अंधकारपक्ख-अंधयारपक्ख ।
 अंधिलग-अंधिलग ।
 अंवर-अंवर ।
 अंबालग-अंबालग ।
 अंबारिस-अंबरीस ।
 अंबारिस-अंबरीस-अंबारिस-अंबरीस ।
 अंबिआ-अंबिया ।
 अंसगय-अंसागय ।
 अकइ-अकति ।
 अकइसचिय-अकतिसचिय ।
 अकम्हा-अकम्मा ।
 अकम्हाकिरिया-अकम्माकिरिया ।
 अकम्हादंरु-अकम्मादंरु ।
 अकम्हादंरुवसिय-अकम्मादंरुवसिय ।
 अकम्हाजय-अकम्माजय ।
 अकालसज्जायकर-अकालसज्जायका-
 रिन् ।
 अकरियवाइ-अकरियावाइ ।
 अकुओभय-अकुतोभय ।

अकूर-अकर ।
 अकूज-अकूय ।
 अकूषपरिसह-अकूषपरीसह ।
 अकूषपरिसहविजय-अकूषपरीसहवि-
 जय ।
 अक्खिल-अक्खल ।
 अक्खीरमधुसपिय-अक्खीरमहुसपिय ।
 अगत-अगद ।
 अगार-आगार ।
 अगारधम्म-आगारधम्म ।
 अगणीअ-अग्गेणीअ ।
 अगिअ-अगिय ।
 अग्गेई-अग्गेणी ।
 अग्गेतण-अग्गेयण ।
 अघुणित-अघुणिय ।
 अचंकारियभट्टा-अचंकारियभट्टा ।
 अचरम-अचरिम ।
 अचरमेतपएस-अचरिमेतपएस ।
 अचरमसमय-अचरिमसमय ।
 अचरमावट्ट-अचरिमावट्ट ।
 अचल-अयल ।
 अचलद्वान-अयलद्वान ।
 अचलपुर-अयलपुर ।
 अचलभाया-अयलभाया ।
 अचला-अयला ।
 अचलिय-अयलिय ।
 अचुक्ख-अचोक्ख ।
 अचेल-अचेलग ।
 अचेलपरिसह-अचेलपरीसह ।
 अचलित-अचलित ।
 अचिच्छिदण-अचिच्छिदण ।
 अचिच्छिदिता-अचिच्छिदिता-अचिच्छिदिय-
 अचिच्छिदिय ।
 अचिच्छिदमाण-अचिच्छिदमाण ।
 अचरेर-अचरेरग ।
 अज्जजीयथर-अज्जजीयहर ।
 अठपदचित्तण-अठपयचित्तण ।
 अट्टपदपरुवणया-अट्टपयपरुवणया ।
 अट्टिगककुटिय-अट्टियककुटिय ।
 अरुविवास-अरुवीवास ।
 अणंगकिङ्का-अणंगकीका ।
 अणंदा-अणंतय ।
 अणक-अणक्ख ।
 अणपज्ज-अणप्पज्ज ।
 अणवदियसंठाण-अणवदितसंठाण ।
 अणविकखा-अणवेक्खा ।
 अणहिलपारुगणयर-अणहिलवारुगणयर ।
 अणाज्जवयणपच्चायाय-अणाज्जवयण-
 पच्चायाय ।
 अणागत-अणागत ।

अणागतकाल-अणागतकाल ।
 अणागतकालगहण-अणागतकालगहण ।
 अणित्तय-अणित्तय ।
 अणित्तमाण-अणित्तमाण ।
 अणित्तमाणमग-अणित्तमाणमग ।
 अणिदा-अणिया ।
 अणिदाण-अणियाण ।
 अणिदाणनूय-अणियाणनूय ।
 अणिदाणय-अणियाणया ।
 अणियत-अणियय ।
 अणियतचारिण-अणिययचारिण ।
 अणियतप्प-अणिययप्प ।
 अणियतवट्ठि-अणिययवट्ठि ।
 अणियतवास-अणिययवास ।
 अणियतवसि-अणिययवसि ।
 अणित्तु-अणित्तुय ।
 अणित्तुपरिणाम-अणित्तुपरिणाम ।
 अणुगाम-अणुगाम ।
 अणुजात-अणुजाय ।
 अणुएणत-अणुएय ।
 अणुपरिहारि-अणुपरिहारि ।
 अणुपायकिरिया-अणुपायकिरिया ।
 अणुपायण-अणुपायण ।
 अणुपावण-अणुपावण ।
 अणुपावणकप्प-अणुपावणकप्प ।
 अणुपावणसुद्ध-अणुपावणसुद्ध ।
 अणुप्पदाण-अणुप्पदाण ।
 अणुजाग-अणुभाव ।
 अणुभागबंध-अणुभावबंध ।
 अणुभागबंधाण-अणुभावबंधाण ।
 अणुभागसंक्रम-अणुभावसंक्रम ।
 अणुभासणसुद्ध-अणुभासणसुद्ध ।
 अणुमत-अणुमय ।
 अणुमुक्क-अणुमुक्क ।
 अणुमोयण-अणुमोयण ।
 अणुविम-अणुविम ।
 अणुवय-अणुवय ।
 अणुसुयत्ता-अणुसुयत्ता ।
 अणुक्क-अणुक्क ।
 अण-अण ।
 अणइलाय-अणइलाय-अणगिलाय-अ-
 न्निगिलाय ।
 अणओ-अणसो-अणदो ।
 अणगोत्तिय-अणगोत्तिय ।
 अणगहण-अणगहण ।
 अणगण-अणगण-अणगण-अणगण ।
 अणगतर-अणतर-अणयर-अणयर ।
 अणहा-अणहा-अणह-अणह ।
 अणइस्-अणइस् ।
 अणणिय-अणणिय ।

अणणात-अणणाय ।
 अणणातउड्ड-अणणातउड्ड ।
 अणणातचरय-अणणातचरय ।
 अणणादिस-अणणादिस-अणणादिस-
 अणणादिस ।
 अणणाण-अणणाण-अणणाण-अणणाण ।
 अणणास-अणणास ।
 अणसंजोग-अणसंजोग ।
 अणहिय-अणहिय ।
 अणित्त-अणित्त ।
 अणियाण-अणियाण ।
 अणियतप्प-अणियतप्प ।
 अणियतवट्ठि-अणियतवट्ठि ।
 अणियतवास-अणियतवास ।
 अणियतवसि-अणियतवसि ।
 अणित्तु-अणित्तु ।
 अणित्तुपरिणाम-अणित्तुपरिणाम ।
 अणुगाम-अणुगाम ।
 अणुजात-अणुजाय ।
 अणुएणत-अणुएय ।
 अणुपरिहारि-अणुपरिहारि ।
 अणुपायकिरिया-अणुपायकिरिया ।
 अणुपायण-अणुपायण ।
 अणुपावण-अणुपावण ।
 अणुपावणकप्प-अणुपावणकप्प ।
 अणुपावणसुद्ध-अणुपावणसुद्ध ।
 अणुप्पदाण-अणुप्पदाण ।
 अणुजाग-अणुभाव ।
 अणुभागबंध-अणुभावबंध ।
 अणुभागबंधाण-अणुभावबंधाण ।
 अणुभागसंक्रम-अणुभावसंक्रम ।
 अणुभासणसुद्ध-अणुभासणसुद्ध ।
 अणुमत-अणुमय ।
 अणुमुक्क-अणुमुक्क ।
 अणुमोयण-अणुमोयण ।
 अणुविम-अणुविम ।
 अणुवय-अणुवय ।
 अणुसुयत्ता-अणुसुयत्ता ।
 अणुक्क-अणुक्क ।
 अण-अण ।
 अणइलाय-अणइलाय-अणगिलाय-अ-
 न्निगिलाय ।
 अणओ-अणसो-अणदो ।
 अणगोत्तिय-अणगोत्तिय ।
 अणगहण-अणगहण ।
 अणगण-अणगण-अणगण-अणगण ।
 अणगतर-अणतर-अणयर-अणयर ।
 अणहा-अणहा-अणह-अणह ।
 अणइस्-अणइस् ।
 अणणिय-अणणिय ।

अपचक्ष-अपचक्ष ।
 अपचक्षलाण-अपचक्षलाण ।
 अपचक्षलाणकिरिया-अपचक्षलाणकि-
 रिया ।
 अपचक्षलाणि-अपचक्षलाणि ।
 अपचक्षय-अपचक्षाय ।
 अपचक्षय-अपचक्षय ।
 अपचिक्षम-अपचिक्षम ।
 अपचिक्षित-अपचिक्षित ।
 अपचिक्षक-अपचिक्षक ।
 अपचिक्षण-अपचिक्षण ।
 अपचिक्षन्त-अपचिक्षन्त ।
 अपचिक्षद-अपचिक्षद ।
 अपचिक्षद्या-अपचिक्षद्या ।
 अपचिक्षविहार-अपचिक्षविहार ।
 अपचिक्षुजमाण-अपचिक्षुजमाण ।
 अपचिक्षार-अपचिक्षार ।
 अपचिक्षव-अपचिक्षव ।
 अपचिक्षरू-अपचिक्षरू ।
 अपचिक्षस्सम्मसरयणपमित्थ-अपचिक्ष-
 तस्सम्मसरयणपमित्थ ।
 अपचिक्षेस्स-अपचिक्षेस्स ।
 अपचिक्षेहण-अपचिक्षेहण ।
 अपचिक्षेहणासील-अपचिक्षेहणासील ।
 अपचिक्षेहिय-अपचिक्षेहिय ।
 अपचिक्षेहियदुप्पडिलेहियउच्चारणासवण
 भूमि-अपचिक्षेहियदुप्पडिलेहियउच्चा-
 रणासवणभूमि ।
 अपचिक्षेहियदुप्पडिलेहियसिञ्जासंयार
 य-अपचिक्षेहियदुप्पडिलेहियसिञ्जासं-
 यारय ।
 अपचिक्षेहियरणग-अपचिक्षेहियरणग ।
 अपचिक्षोमया-अपचिक्षोमया ।
 अपचिक्षाई-अपचिक्षाई ।
 अपचिक्षीण-अपचिक्षीण ।
 अपचिक्षुणेत्ता-अपचिक्षुणेत्ता ।
 अपचिक्षइ-अपचिक्षइ ।
 अपचिक्षन्त-अपचिक्षन्त ।
 अपचिक्षहय-अपचिक्षहय ।
 अपचिक्षहयइ-अपचिक्षहयइ ।
 अपचिक्षहयपचक्षलायपावकम्म-अपचिक्षि-
 हयपचक्षलायपावकम्म ।
 अपचिक्षहयबल-अपचिक्षहयबल ।
 अपचिक्षहरणाणंदसनधर-अपचिक्षहयव
 रणाणंदसनधर ।
 अपचिक्षसासण-अपचिक्षसासण ।
 अपचिक्षहारय-अपचिक्षहारय ।
 अपचिक्षकार-अपचिक्षकार ।
 अपचिक्षुण-अपचिक्षुण ।
 अपचिक्षभूमिग-अपचिक्षभूमिग ।

अपत्यथण--अपत्यथण ।
अपत्थिय-अपत्थिय ।
अपत्थियपत्थय-अपत्थियपत्थय-अपत्थि-
यपत्थिय-अपत्थियपत्थिय ।
अपद्-अपय ।
अपदुस्समाण-अपदुस्समाण ।
अपभु-अपभु ।
अपमज्जणसील-अपमज्जणसील ।
अपमज्जिता-अपमज्जिता ।
अपमज्जिय-अपमज्जिय ।
अपमज्जियचारि-अपमज्जियचारि ।
अपमज्जियदुप्पमज्जियउच्चारपासवण
भूमि-अपमज्जियदुप्पमज्जियउच्चार
पासवणभूमि ।
अपमज्जियदुप्पमज्जियसिज्जासंधार--अ-
प्पमज्जियदुप्पमज्जियसिज्जासंधार ।
अपमत्त-अपमत्त ।
अपमत्तसंजय-अपमत्तसंजय ।
अपमत्तसंजयगुणघाण-अपमत्तसंजय
गुणघाण ।
अपमाण-अपमाण ।
अपमाणभोइ-अपमाणभोइ ।
अपमाय-अपमाय ।
अपमायपडिहेहा-अपमायपडिहेहा ।
अपमायभावणा-अपमायभावणा ।
अपमायबुद्धिजणत्तण-अपमायबुद्धिज
णत्तण ।
अपमायपडिसेवणा-अपमायपडिसेवणा ।
अपमेय-अपमेय ।
अपराइत-अपराइय ।
अपरिस्ताइ-अपरिस्ताइ-अपरिस्तावि-अप-
रिस्तावि ।
अपलीण-अपलीण ।
अपवत्तण-अपवत्तण ।
अपवित्त-अपवित्त ।
अपवित्त-अपवित्त ।
अपसंसणिज्ज-अपसंसणिज्ज ।
अपसज्ज-अपसज्ज ।
अपसज्जपुरिसाणुग-अपसज्जपुरिसाणुग ।
अपसत्थ-अपसत्थ ।
अपि-अपि ।
अपीडया-अपीडया ।
अपुस्सुय-अपुस्सुय ।
अप्पज्ज-अप्पज्ज ।
अप्पाबहुय-अप्पाबहुय ।
अप्फाविय-अप्फालिय ।
अप्फोआ-अप्फोआ ।
अप्फोमिअ-अप्फोमिअ ।
अप्फोव-अप्फोव ।
अबहस्सुय-अबहस्सुय ।

अभंगिता-अभंगेता ।
 अभन्तर-अभिन्तर ।
 अभन्तरओसचित्तकम्म-अभिन्तरओस-
 चित्तकम्म ।
 अभन्तरकरण-अभिन्तरकरण ।
 अभन्तरग-अभिन्तरग ।
 अभन्तरगणिज्ज-अभिन्तरगणिज्ज ।
 अभन्तरतव-अभिन्तरतव ।
 अभन्तरतो-अभिन्तरतो ।
 अभन्तरदेवसिय-अभिन्तरदेवसिय ।
 अभन्तरपरिस-अभिन्तरपरिस ।
 अभन्तरपाणीय-अभिन्तरपाणीय ।
 अभन्तरपुक्खरद्ध-अभिन्तरपुक्खरद्ध ।
 अभन्तरपुण्णफल-अभिन्तरपुण्णफल ।
 अभन्तरवाहरिय-अभिन्तरवाहरिय ।
 अभन्तरय-अभिन्तरय ।
 अभन्तरलद्धि-अभिन्तरलद्धि ।
 अभन्तरसंबुक्का-अभिन्तरसंबुक्का ।
 अभन्तरसगमुद्धिया-अभिन्तरसगमुद्धिया ।
 अभन्तररोहि-अभिन्तररोहि ।
 अभन्तरिया-अभिन्तरिया ।
 अभविय-अभव्य ।
 अभिद-अभीद ।
 अभिणाय-अभिजाणिय ।
 अभिसंग-अभिसंसंग ।
 अभिसेगभंड-अभिसेयभंड ।
 अभिसेगसभा-अभिसेयसभा ।
 अभिहित-अभिहित्य ।
 अमगघाय-अमाघाय ।
 अमावसा-अमावासा ।
 अमिज्ज-अमेज्ज ।
 अमिज्झ-अमेज्झ ।
 अमिज्झपुण्ण-अमेज्झपुण्ण ।
 अमिज्झमय-अमेज्झमय ।
 अमिज्जरस-अमेज्जरस ।
 अमिज्झसंतूय-अमेज्झसंतूय ।
 अमिज्झुक्कर-अमेज्झुक्कर ।
 अयपाद-अयपाय ।
 अयसावण-अयसिखण्ण ।
 अरइपरिसह-अरइपरीसह ।
 अरइपरिसहविजय-अरइपरीसहविजय ।
 अलाभ-अलाह ।
 अलाभपरिसह-अलाहपरिसह-अलाभप-
 रीसह-अलाहपरीसह ।
 अलाग-अलाय ।
 अवायाणुवेहा-अवायाणुवेहा ।
 अविरइवाय-अविरइयवाय ।
 अविसंवायणजोग-अविसंवायणजोग ।
 अवत्तवगसंचिय-अवत्तवगसंचिय ।
 असंणीहसंचय-असंनिहसंचय ।

असंथरमाण-असंथरंत ।
 असाधारण-असाधारण ।
 असाय-असात ।
 असायण-अस्तायण ।
 असायवेयाणज्ज-असायवेयाणिज्ज ।
 असिय-असित ।
 असुज्ज-असुद्ध ।
 असुभकम्मबहुल-असुहकम्मबहुल ।
 असुज्जकिरियादिरहिय-असुहकिरियादि-
 रहिय ।
 असुभज्जवसाण-असुहज्जवसाण ।
 असुभणाम-असुहणाम ।
 असुभतरं कुत्तरणप्पाय-असुहतरं कुत्तरण-
 प्पाय ।
 असुज्जस-असुहत्त ।
 असुनहुक्खत्तागि-असुहहुक्खभाणि ।
 असुभाविवाग-असुहविवाग ।
 असुभा-असुहा ।
 असुभाणुप्पेदा-असुहाणुप्पेदा ।
 अहत-अद्वय ।
 अदक्क-अद्वरंठ ।
 अहाकर-अहागड ।
 अदिआइ-अहिआइ ।
 अहिगरणकर-अहिगरणकर ।
 अहिगार-अद्वियार ।
 अहिग्रंथ-अद्विग्रंथ ।

॥ आ ॥

आअ-आगअ ।
 आअरिस-अंसअरिस ।
 आइअंतियमरण-आदिअंतियमरण ।
 आइक्खग-आइक्खय ।
 आइज्ज-आदेज्ज ।
 आइज्जमाण-आदेज्जमाण ।
 आइज्जवक्क-आदेज्जवक्क ।
 आइज्जवयण-आदेज्जवयण ।
 आइज्जवयणया-आदेज्जवयणया ।
 आइयावण-आदियावण ।
 आईण-आत्तीण-आदीण ।
 आईणभोइ-आदीणभोइ ।
 आईणवित्ति-आदीणवित्ति ।
 आईणिय-आदीणिय ।
 आउच्चणा-आउउत्तणा ।
 आउक्काय-आउकाय ।
 आउस-आउस्स ।
 आएज्ज-आदेज्ज ।
 आएज्जवक्क-आदेज्जवक्क ।
 आएज्जणाम-आदेज्जणाम ।
 आएज्जवयण-आदेज्जवयण ।
 आएज्जवयणया-आदेज्जवयणया ।
 आएस-आदेस ।

आएसग-आएसय ।
 आकिई-आगई ।
 आगंतुय-आगंतुग ।
 आगमि-आगामि ।
 आगमिस्स-आगमिस्सत् ।
 आगमेत्ता-आगम्म ।
 आगासफलिह-आगासफालिय ।
 आगासफालियसरिसप्पह-आगासफलिहसरिसप्पह ।
 आगासफालियामय-आगासफलिहामय ।
 आघायण-आघयण ।
 आजग-आजय ।
 आजम्मसुरदिपत्त-आयम्मसुरदिपत्त ।
 आजवज्जवीनाव-आयवज्जवीभाव ।
 आजाइ-आयाइ ।
 आदग-आदय ।
 आदत्त-आरत्त ।
 आणमणी-आणवणी ।
 आणयणप्पओग-आणवणप्पओग ।
 आणाकारि-आणागारि ।
 आणाजोग-आणाजोय ।
 आणिय-आणिय ।
 आणुपुण्वसुजाय-आणुपुण्विसुजाय ।
 आतंक-आयंक ।
 आतंकदंसि-आयंकदंसि ।
 आतंकविविच्छास-आयंकविविच्छास ।
 आतंकसंपओगसंपउत्त-आयंकसंपओगसंगसत्त ।
 आतंकि-आयंकि ।
 आतंचणिया-आयंचणिया ।
 आयंतकर-आतंतकर ।
 आतंतम-आयंतम ।
 आतंदम-आयंदम ।
 आतंव-आयंव ।
 आतंबज्जयण-आयंबज्जयण ।
 आतंभरि-आयंभरि ।
 आतकम्म-आयकम्म ।
 आतगवेसय-आयगवेसय ।
 आतगय-आयगय ।
 आतगुत्त-आयगुत्त ।
 आतच्चाइ-आयच्चाइ ।
 आतच्छुच्चाइ-आयच्छुच्चाइ ।
 आतजम्भ-आयजम्भ ।
 आतजस-आयजस ।
 आतजोगि-आयजोगि ।
 आतजोणि-आयजोणि ।
 आतज्झाण-आयज्झाण ।
 आतट-आयट्ट-अण्णट्ट ।
 आतटि-आयटि ।
 आतणाप्प-आयणाप्प ।

आतसंजमोवाय-आयसंजमोवाय ।
 आतसंवेयण-आयसंवेयण ।
 आतसंवेयणिञ्ज-आयसंवेयणिञ्ज ।
 आतसक्खि-आयसक्खि ।
 आतअप्पसत्तम-आयअप्पसत्तम ।
 आतसत्ति-आयसत्ति ।
 आतसमप्पण-आयसमप्पण ।
 आतसमया-आयसमया ।
 आतसमुम्भव-आयसमुम्भव ।
 आतसमोयार-आयसमोयार ।
 आतसरोरखेछोगाढ-आयसरोरखेछो-
 गाढ ।
 आतसाय-आयसाय ।
 आतसायाणुगामि-आयसायाणुगामि ।
 आतसिद्ध-आयसिद्ध ।
 आतसुह-आयसुह ।
 आतसोहि-आयसोहि ।
 आतहित-आयहित ।
 आता-अप्पा ।
 आताणुकंपय-आयाणुकंपय ।
 आताणुस्सरण-आयाणुस्सरण ।
 आताणुसासण-आयाणुसासण ।
 आताधीण-आयाधीण ।
 आताबग-आयाबग ।
 आताबण-आयाबण ।
 आताबणया-आयाबणया ।
 आतावणा-आयावणा ।
 आताबित्तए-आयाबित्तए ।
 आताबिया-आयाबिया ।
 आतावेमाण-आयावेमाण ।
 आताभिणिवेस-आयाभिणिवेस ।
 आताभिसित्त-आयाभिसित्त ।
 आतार-आयार ।
 आताराम-आयाराम ।
 आतारामि-आयारामि ।
 आताव-आयाव ।
 आतावाइ-आयावाइ ।
 आतासय-आयासय ।
 आताहम्म-आयाहम्म ।
 आताहिगरणवत्तिय-आयाहिगरणवत्तिय ।
 आताहिगरणि-आयाहिगरणि ।
 आताहिय-आयाहिय ।
 आतिण-आतीण ।
 आतीकय-अप्पीकय ।
 आत्त-आताय ।
 आदंस-आयंस-आदरिस-आदस्स ।
 आदंसग-आयंसग-आदरिसग-आदसग ।
 आदंसघरग-आयंसघरग-आदरिसघरग-
 आदसघरग ।
 आदंसतल-आयंसतल ।

आदंसतलोवम-आयंसतलोवम-आदरि-
 सतलोवम-आदसतलोवम ।
 आदंसमंरुल-आयंसमंरुल-आदरिसमं-
 रुल-आदसमंरुल ।
 आदंसमुह-आयंसमुह-आदरिसमुह-आ-
 दसमुह ।
 आदंसलिवि-आयंसलिवि-आदरिस-
 लिवि-आदसलिवि ।
 आदर-आयर ।
 आदरण-आयरण ।
 आदरण्या-आयरण्या ।
 आदरणिज्जा-आयरणिज्जा ।
 आदरतर-आयरतर ।
 आदराइलुत्त-आयराइलुत्त ।
 आदाण-आयाण ।
 आदाणअटि-आयाणअटि ।
 आदाणगुत्त-आयाणगुत्त ।
 आदाणणक्खेवदुगुल्लय-आयाणणक्खे-
 वदुगुल्लय ।
 आदाणनिरुद्ध-आयाणनिरुद्ध ।
 आदाणपय-आयाणपय ।
 आदाणफलिह-आयाणफलिह ।
 आदाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिह-आया-
 णभंडमत्तनिक्खेवणासमिह ।
 आदाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिय-आया-
 णभंडमत्तनिक्खेवणासमिय ।
 आदाणजय-आयाणजय ।
 आदाणजरिय-आयाणजरिय ।
 आदाणया-आयाणया ।
 आदाणवंत-आयाणवंत ।
 आदाणसोयगहिय-आयाणसोयगहिय ।
 आदाणिज्ज-आयाणिज्ज ।
 आदाणिज्जज्झयण-आयाणिज्जज्झयण ।
 आदाय-आयाय ।
 आदाहिणपयादिण-आयाहिणपयादिण ।
 आदाहिणपयाहिणा-आयादिणपयाहिणा ।
 आधमण-आहमण ।
 आधरिसिय-आहरिसिय ।
 आधा-आहा ।
 आधाकम्म-आहाकम्म ।
 आधाकम्मिय-आहाकम्मिय ।
 आधाण-आहाण ।
 आधाणिय-आहाणिय ।
 आधाय-आदाय ।
 आधायग-आहायग ।
 आधार-आहार ।
 आधारसत्ति-आहारसत्ति ।
 आधि-आहि ।
 आधिकक-आहिकक ।
 आधिगरणिय-आहिरणिय ।

इच्छामित-इच्छामित ।
इक्षि-रिक्खि-इक्षि ।
इक्षिअप्पवट्ठण-इक्षिअप्पवट्ठण ।
इक्षिमं-इक्षिमंत ।
इक्षो-इक्षो-इक्षो ।
इत्थिआणमणी-इत्थीआणमणी ।
इत्थिकम्म-इत्थीकम्म ।
इत्थिकला-इत्थीकला ।
इत्थिकलेवर-इत्थीकलेवर ।
इत्थिकहा-इत्थीकहा ।
इत्थिकाम-इत्थीकाम ।
इत्थिकामभोग-इत्थीकामभोग ।
इत्थिगण-इत्थीगण ।
इत्थिगम्भ-इत्थीगम्भ ।
इत्थिगुम्म-इत्थीगुम्म ।
इत्थिच्चिध-इत्थीच्चिध ।
इत्थिचोर-इत्थीचोर ।
इत्थिजण-इत्थीजण ।
इत्थिजिय-इत्थीजिय ।
इत्थिठ्ठाण-इत्थीठ्ठाण ।
इत्थिणपुंसग-इत्थीणपुंसग ।
इत्थिणामगोयकम्म-इत्थीणामगोयकम्म ।
इत्थितित्थ-इत्थीतित्थ ।
इत्थिदोस-इत्थीदोस ।
इत्थिपच्छाकड-इत्थीपच्छाकरु ।
इत्थिपणवणी-इत्थीपणवणी ।
इत्थिपरिणज्झयण-इत्थीपरिणज्झयण ।
इत्थिपरिण्णा-इत्थीपरिण्णा ।
इत्थिपरिसह-इत्थीपरिसह ।
इत्थिपरिसहविजय-इत्थीपरिसहविजय ।
इत्थिपोसय-इत्थीपोसय ।
इत्थिपुंसलक्खणा-इत्थीपुंसलक्खणा ।
इत्थिभाव-इत्थीभाव ।
इत्थिभोग-इत्थीभोग ।
इत्थिमज्झगय-इत्थीमज्झगय ।
इत्थिरज्ज-इत्थीरज्ज ।
इत्थिरयण-इत्थीरयण ।
इत्थिराग-इत्थीराग ।
इत्थिरुव-इत्थीरुव ।
इत्थिलक्खण-इत्थीलक्खण ।
इत्थिलिंग-इत्थीलिंग ।
इत्थिलिंगसिद्ध-इत्थीलिंगसिद्ध ।
इत्थिलिंगसिद्धकेवलणाण-इत्थीलिंगसिद्धकेवलणाण ।
इत्थिवउ-इत्थीवउ ।
इत्थिवयण-इत्थीवयण ।
इत्थिवस-इत्थीवस ।
इत्थिविग्गह-इत्थीविग्गह ।
इत्थिविणवणा-इत्थीविणवणा ।
इत्थिविप्पजह-इत्थीविप्पजह ।
इत्थिविपरियासिया-इत्थीविपरियासिया ।

इत्थिविलोयण-इत्थीविलोयण ।
इत्थिवेय-इत्थीवेय ।
इत्थिवेयण-इत्थीवेयण ।
इत्थिसंकिषिद्ध-इत्थीसंकिषिद्ध ।
इत्थिसंग-इत्थीसंग ।
इत्थिसंपक्क-इत्थीसंपक्क ।
इत्थिसंपरिवुड-इत्थीसंपरिवुड ।
इत्थिसंवास-इत्थीसंवास ।
इत्थिसंसत्त-इत्थीसंसत्त ।
इत्थिसक्का-इत्थीसक्का ।
इत्थिसहाव-इत्थीसहाव ।
इत्थिसेवा-इत्थीसेवा ।
इत्थाणि-इत्थाणि-इत्थपिइं ।
इंध-चिएइ ।
इब्जग-इब्भय ।
इमी-इमा-इमिआ ।
इसि-रिसि ।
इसिदिण्ण-इसिदत्त ।
इस्सर-ईसर ।
इस्सरकड-ईसरकड ।
इस्सरकम्माइ-ईसरकम्माइ ।
इस्सरकारय-ईसरकारय ।
इस्सरघाइ-ईसरघाइ ।
इस्सरविभूच-ईसरविज्जूइ ।
इस्सरसरिस-ईसरसरिस ।
इस्सरियमय-इस्सरियामय-ईसरियमय-
ईसरियामय ।
इस्सरियसिद्धि-ईसरियसिद्धि ।
इस्सरीकय-ईसरीकय ।
ईसि-ईसिं-ईसी ।
ईसिउट्ठावलंबि-ईसिउट्ठावलंबि-ईसीउ-
ट्ठावलंबि ।
ईसितंवाच्छि करणी-ईसितंवाच्छि करणी-
ईसीतंवाच्छि करणी ।
ईसितुंग-ईसितुंग-ईसीतुंग ।
ईसिपणवणिज्ज-ईसिपणवणिज्ज-ईसी-
पणवणिज्ज ।
ईसिपम्भार-ईसिपम्भार-ईसीपम्भार ।
ईसिपम्भारगय-ईसिपम्भारगय-ईसीप-
म्भारगय ।
ईसिपम्भारा-ईसिपम्भारा-ईसीपम्भारा ।
ईसिपुरोवाय-ईसिपुरोवाय-ईसीपुरोवाय ।
ईसिमत्त-ईसिमत्त-ईसीमत्त ।
ईसिरहस्स-ईसिरहस्स-ईसीरहस्स ।
ईसिविच्चेयककुवा-ईसिविच्चेयककुवा-
ईसीविच्चेयककुवा ।
ईसिलिंदपुप्फणगास-ईसिलिंदपुप्फण-
गास-ईसीलिंदपुप्फणगास-ईसिलिंध-
पुप्फणगास-ईसिलिंधपुप्फणगास-ई-
सीलिंधपुप्फणगास ।

॥ ७ ॥

उइओइअ-उदिओइअ-उइओदिअ-उदि-
ओदिअ ।
उइएण-उदिएण ।
उइएणकम्म-उदिएणकम्म ।
उइएणबलवाइण-उदिएणबलवाइण ।
उइएणमोह-उदिएणमोह ।
उइएणवेय-उदिएणवेय ।
उइय-उदिय ।
उइयत्थमिय-उदियत्थमिय ।
उईण-उदीण ।
उईणा-उदीणा ।
उईणपार्इण-उदीणपार्इण ।
उईणवाय-उदीणवाय ।
उईत्ता-उदीत्ता ।
उईरण-उदीरण ।
उईरण-उदीरण ।
उईरिजमाण-उदीरिजमाण ।
उईरिय-उदीरिय ।
उईरैत-उदीरैत ।
उंवर-उंवर ।
उंवरदत्त-उंवरदत्त ।
उंवरपणग-उंवरपणग ।
उंवरपुप्फ-उंवरपुप्फ-उंवरपुप्फु-उंवर-
पुप्फु ।
उंवरवच्च-उंवरवच्च ।
उंवरीय-उंवरीय ।
उउपरियट्ठ-उउपरियट्ठ ।
उउसंधि-उउसंधि ।
उंदुर-उंदुरू ।
उंदुरमाला-उंदुरमाला ।
उकट्ठ-उकिठ ।
उक्खअ-उक्खअ ।
उच्चिअकरण-उच्चियकरण ।
उच्चिअकरणिज्ज-उच्चियकरणिज्ज ।
उच्चिअकिच्च-उच्चियकिच्च ।
उच्चिअजोग-उच्चियजोग ।
उच्चिअट्ठिह-उच्चियट्ठिह ।
उच्चिअत्त-उच्चियत्त ।
उच्चिअत्थापायण-उच्चियत्थापायण ।
उच्चिअपविसिप्पहाण-उच्चियपविसिप्पहाण ।
उच्चिअचरण-उच्चियाचरण ।
उच्चिआणुद्वाण-उच्चियाणुद्वाण ।
उच्च-उच्चअ ।
उच्चण-उच्चण ।
उच्चूढसरीरिह-उच्चूढसरीरिअर ।
उच्छेद-उच्छेय ।
उज्जुग-उज्जुय ।

उवगारण-उवयारण ।
 उवगारियालयण-उवगारियलयण ।
 उवचित-उवचिय ।
 उवदृण-उव्यदृण ।
 उवदृणविहि-उव्यदृणविहि ।
 उवदृवणा-उवघावणा ।
 उवदृवणाकप्पिय-उवघावणाकप्पिय ।
 उवदृवणागदण-उवघावणागदण ।
 उवदृवणायरिय-उवघावणायरिय ।
 उवघवणारिह-उवघावणारिह ।
 उवघवणी-उवघावणी ।
 उवदृविसण-उवघाविसण-उवदृवेसण-
 उवघावेसण ।
 उवरिम-उपरिम ।
 उववणीण-उवल्लीण ।
 उववूह-उववूहा ।
 उसभ-उसह ।
 उसभकंठ-उसहकंठ ।
 उसभणाराय-उसहणाराय ।
 उसभदत्त-उसहदत्त ।
 उसभपुर-उसहपुर ।
 उसभपुरी-उसहपुरी ।
 उसभसेण-उसहसेण ।
 उसिणपरिसह-उसिणपरीसह ।
 उसिय-उसिसय-ऊसिय ।

एई-एया ।
 एक-एग-एय ।
 एकअ-एगअ-एकइअ-एगइअ ।
 एकइअ-एगइअ-एकइय-एगइय ।
 एकसि-एकसिअ-एकइआ-एकइआ-
 एगया ।
 एकअओ-एगअओ-एकदो-एकसो-एगसो ।
 एकओखहा-एगओखहा ।
 एकअओणंतय-एगअओणंतय ।
 एकअओपमाग-एगअओपमाग ।
 एकअओवंका-एगअओवंका ।
 एकअओवस-एगअओवस ।
 एकअओसमुवायग-एगअओसमुवायग ।
 एकअओसहिय-एगअओसहिय ।
 एकअंगिय-एगअंगिय ।
 एकअंत-एगंत ।
 एकअंतओ-एगंतओ ।
 एकअंतकूर-एगंतकूड ।
 एगंतचारि-एगंतथारि ।
 एगअरियापारिसह-एगअरियापरीसह ।
 एगतर-एगयर ।
 एगता-एगया ।
 एगदा-एगया ।

॥ श्री ॥

॥ क ॥

www.jainelibrary.org

कंसपत्नी-कंसपार्श्व ।
 कक्रोम-कक्रकोल ।
 कच्छभी-कच्छवी ।
 कच्छु-कच्छू ।
 कच्छुल-कच्छुल्ल ।
 कर्मजोग-कर्मजोग ।
 कर्मि-कर्मि ।
 कसुग-कसुय ।
 कसुगतुंभी-कसुयतुंभी ।
 कसुगफलदंसग-कसुयफलदंसग ।
 कसुगफलविभाग-कसुयफलविभाग ।
 कणगावली-कणगावलि ।
 कणाद-कणाय ।
 कणिआर-कणिआर ।
 कणिक-कणिय ।
 कणधार-कणहार ।
 कणपालि-कणपाली ।
 कणववहार-कणववहार ।
 कमण-कमन ।
 कमलागरसंभवोहय-कमलागरसंभवोहय ।
 कमलापीड-कमलामेल ।
 कम्भीर-कम्भीर ।
 कम्मकारि-कम्मकर्त्ता ।
 कम्मपगमि-कम्मपयडि ।
 कम्मयकायजोग-कम्मयकायजोग ।
 कम्मयणाम-कम्मयणाम ।
 कम्मयवगणा-कम्मयवगणा ।
 कम्मायरिय-कम्मारिय ।
 कम्मोपाहिविणिमुक्क-कम्मोवाहिविणिमु-
 क्क ।
 कयणू-कयन्नु ।
 कयविक्रयज्जाग-कयविक्रयज्जाण ।
 करणओ-करणतो ।
 करतल-करयल ।
 करतलपग्गाहिय-करयलपग्गाहिय ।
 करतलपग्गाहिय-करयलपग्गाहिय-
 प्पमुक्क ।
 करतलमाहिय-करयलमाहिय ।
 करतलपरिमिय-करयलपरिमिय ।
 करज-करड ।
 कलसंगलिया-कलसिंवलिया ।
 कलाद-कलाय ।
 कलिकलुस-कलिकलुस ।

कलुसकम्मण-कलुसकम्म ।
 कसुसाउलवेय-कलुसाविहवेय ।
 कलुग-कलुय ।
 कविलुय-कवेलुय ।
 कविलुयावाय-कवेलुयावाय ।
 कह-कहं ।
 कहकहभूय-कहकहभूय ।
 काकण-काकण ।
 काक-काग ।
 काकंदिय-कागंदिय ।
 काकंदिया-कागंदिया ।
 काकजंघ-कागजंघ ।
 काकजंघा-कागजंघा ।
 काकणि-कागणि ।
 काकणिमंसग-कागणिमंसग ।
 काकणिरयण-कागणिरयण ।
 काकणिलक्खण-कागणिलक्खण ।
 काकतालज्ज-कागतालज्ज ।
 काकतुंड-कागतुंड ।
 काकधठ-कागधठ ।
 काकपाल-कागपाल ।
 काकपिंडी-कागपिंडी ।
 काकल-कागल ।
 काकलि-कागलि-काकली-कागली ।
 काकस्सर-कागस्सर ।
 काणक-काणग ।
 कादंष-कायंष ।
 कादंषग-कायंषग ।
 कादंषरी-कायंषरी ।
 कामभोगसंसापभोग-कामभोगसंसाप-
 भोग ।
 कामासंसपभोग-कामासंसापभोग-का-
 मासंसपभोग ।
 कायपरिचारग-कायपरियारग ।
 कायरो-कायलो ।
 कारवण-कारावण ।
 कारवाहिय-कारावाहिय ।
 कारविय-काराविय ।
 कालागुरु-कालागुरु ।
 कालिग-कालिय ।
 कालिगलुय-कालियलुय ।
 कालिगा-कालिया ।
 कालिगावाय-कालिगावाय ।

कालोद-कालोय ।
 किरियारय-किरियारय ।
 किसल-किसल ।
 कीयकड-कीयगड ।
 कुंजग-कुंजय ।
 कुंभगार-कुंभगार ।
 कुक्खि-कुक्खि ।
 कुक्खिकिमि-कुक्खिकिमि ।
 कुक्खिपूर-कुक्खिपूर ।
 कुक्खिवेयणा-कुक्खिवेयणा ।
 कुक्खिसंनूय-कुक्खिसंभूय ।
 कुक्खिसवल-कुक्खिसवल ।
 कुक्खिसुत्त-कुक्खिसुत्त ।
 कुक्खिहार-कुक्खिहार ।
 कुवेर-कुवेर ।
 कुमुभ-कुमुय ।
 कुमुअवणविबोहग-कुमुयवणविबोहग ।
 कुमुआ-कुमुया ।
 कुमुआगर-कुमुयागर ।
 कुलकर-कुलगर ।
 कुलकरइत्थी-कुलगरइत्थी ।
 कुलकरगंडिया-कुलगरगंडिया ।
 कुलकरवंस-कुलगरवंस ।
 कुलतिवग-कुलतिलय ।
 कुवलपपभ-कुवलपपह ।
 कुवेणि-कुवेणी ।
 कुसल-कुसल ।
 कुहग-कुहय ।
 कुलिय-कुलिय ।
 ककय-ककय ।
 केकाइय-केगाइय ।
 केवलदंसण-केवलदरिसण ।
 केवलदंसणावरण-केवलदरिसणावरण ।
 कोउहल-कोउहल-कोउहल-कोउहल ।
 कोकस्सर-कोगस्सर ।
 कोमिग-कोमिग ।
 कोमिगण-कोमियगण ।
 कोत्थुभ-कोत्थुद ।
 कोदंड-कोडरु ।
 कोमुई-कोमुदी ।
 कोमुईवार-कोमुदीवार ।
 कोरंट-कोरंटग ।
 कोलपाल-कोलवाल ।
 कोलपागपट्टण-कोलवागपट्टण ।

आगे से कोष्ठक में शब्दान्तर देने की प्रथा उठा दी गयी है किन्तु उनको ग्रन्थ में ही यथास्थान स्थान दिया जायगा ।
 और 'अन्यभ्यजनस्य लुक्' इस सूत्र से लुक् रूप वर्ण का शब्दान्तर में समावेश नहीं है ।

आवश्यक कतिपय सङ्केत—

१-प्राकृतशैली से अनुस्वार और मकार (गाथाओं में) समस्त दो शब्दों के मध्य में जी आया करता है, इसीलिये अनेक स्थल पर (टीका में) लिखा रहता है कि 'अनुस्वारोऽत्रात्राङ्गणिकः' तथा 'मकारोऽत्रात्राङ्गणिकः,' जैसे प्र० भा० ८५८ पृष्ठ में 'असज्झाड्य' शब्द पर बृ० की गाथा है—'पंसुयमंसयसहिरं-केससिलाबुद्धि तहरत्रोधाए' ॥ यहाँ समस्त 'रुहिर' शब्द में जी अनुस्वार है। और ३७५ पृष्ठ में 'आणुजाण' शब्द पर "सीलेह मंखफलए, इयेर चोयंति तंतुमादीसु"। यहाँ 'तन्वादिषु' का 'तंतुमादीसु' हुआ। और तृ० भा० ६०३ पृष्ठ में भी 'कुसमयमोहमोहमोहमोहिय'- 'कुसमयौघमोहमतिमोहित' इस शब्द पर लिखा है कि—'मकारस्तु प्रकृतत्वात्'। इस पाठ से भी यह बात सिद्ध होती है।

२-बहुत सी जगह गाथाओं में दीर्घ को ह्रस्व, और ह्रस्व को दीर्घ हुआ करता है, उसका कारण यह है कि ऐसा करने से गाथाओं के बनाने में बहुत सुगमता होती है, इसीलिये कहा हुआ है कि—“अपि माषं मषं कुर्यात् उन्दोभङ्गं न कारयेत्”। और व्याकरणकार भी “दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ” ॥ ८। १। ४ ॥ इस सूत्र से इस बात का अनुमोदन करते हैं। जैसे 'साहू' को 'सहू', और 'विरुज्झाड्य (ति)' का 'विरुज्झाड्य [ती]' होता है।

३-कहीं कहीं प्राकृतशैली से अनुस्वार का लोप जी होता है, जैसे विशेषावश्यक ज्ञाप्य के २०७६ गाथा में “समवाइ असमवाई, उव्विह कत्ता य कम्मं च ॥” (उव्विहत्ति) 'अनुस्वारस्य लुप्तस्य दर्शनात्'। प्रायः करके निर्युक्तिकार अपनी गाथाओं में इस नियम को विशेष रूप से काम में लाये हैं, इसलिये उनको गाथा बनाने में अत्यन्त सुगमता हुई है। जैसे तृ० भा० ५१७ पृष्ठ में 'किङ्कम्म' शब्द पर आवश्यकनिर्युक्ति है कि—'गुरुजण वंदावन्ती, सुस्समण जहुत्तकारिं च' ॥ ३३॥ इसकी वृत्ति में लिखा है कि 'अनुस्वारलोपोऽत्र छष्टव्यः'।

४-प्राकृतशैली से कहीं कहीं बहुवचन के स्थान में जी एकवचन हुआ करता है, जैसे आवश्यकवृत्ति के पाँचवें अध्ययन में 'जरतैरवतविदेहेषु' के स्थान में 'जरहेरवयविदेहे' ऐसा एकवचन किया है।

५-प्रायः सूत्रों में और निर्युक्तिगाथाओं में जो निर्विभक्तिक पद आया करते हैं उनमें “स्यम्-जस्-शसा लुक्” ॥ ८। ४। ३४४ ॥ तथा “पष्ठ्याः” ॥ ८। ४। ३४५ ॥ इन सूत्रों से अथवा सौत्र सुप् का लोप समझना चाहिये। जैसे तृतीय भाग के ४४६ पृष्ठ में उक्त २४ अ० का मूलपाठ है कि—“उद्धयण पल्लयण” इत्यादि। और इसपर टीकाकार लिखते हैं कि 'उजयत्र सौत्रत्वात् सुपो लुक्'। इसी तरह अन्य स्थल में जी समझना चाहिये।

६-सूत्रों में बाहुव्य से प्रथमा के एक वचन में 'अतः सेभोः'। ८। ३। २। इस सूत्र को न लगाकर “अत एत्सौ पुंसि मागध्याम्”। ८। ४। २२७ ॥ इस सूत्र से एकार ही किया गया है, जैसे तृ० भा० ४६० पृष्ठ में है कि—“आहारए दुविहे पणत्ते”। इस पर टीकाकार की टीका है कि 'आहारको द्विविधः प्रज्ञप्तः'। इसी तरह निर्युक्तिगाथाओं में जी समझना चाहिये—जैसे “वाहे” का अनुवाद 'व्याधः' है।

७-प्रायः करके सूत्रों में आया करता है कि—“तेणं कालेणं तेणं समएणं” और इसपर टीकाकार लिखा करते हैं कि “तस्मिन् काले तस्मिन् समये” इसको हेमचन्द्राचार्य जी सिद्धहेमव्याकरण के अष्टमाध्याय-तृतीयपाद में “सप्तम्या द्वितीया”। ८। ३। १३७ ॥ इस सूत्रपर अनुमोदन करते हैं कि 'आर्षे तृतीयाऽपि दृश्यते। यथा—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' अस्यार्थः—'तस्मिन् काले तस्मिन् समये'। किन्तु रायपसेणी के टीकाकार मन्त्रयगिरि लिखते हैं कि 'ते इति प्राकृतशैलीवशात् तस्मिन्निति छष्टव्यम्' एमिति वाक्यालङ्कारे। दृष्टान्तश्चान्यत्रापि—'एणं' शब्दो वाक्यालङ्कारार्थः। यथा—'इमाणं पुढवी' इत्यादि। यह पक्षान्तर जी उनके मत से स्थित है।

८-व्यवहार, बृहत्कल्प, आवश्यकचूर्णि और निशीथ सूत्र, पं० भा०, पं० चू० आदि में प्रायः करके विशेष रूप से सूत्र निर्युक्ति और चूर्णि में 'तदोस्तः'। ८। ४। ३०७। इस से और आर्षत्वाद् भी वर्णान्तर के स्थान में तकार हो जाता है, जैसे तृ० भा० 'किङ्कम्म' शब्द के ५१४ और ५१५ पृष्ठ में बृहत्कल्प की निर्युक्ति है कि—“ओसंकं भेदुं, संकच्छेती उ वातगो कुविओ”। यहाँ पर शङ्काछेदी की दकार को तकार और वाचक की चकार को तकार किया है। इसी तरह “इय संजमस्स विवतो, तस्सेवडा ए दोसा य” ॥ इस गाथा में भी व्यय शब्द की यकार को भी तकार किया है। इसी तरह तृ० भा० ५०६ पृष्ठ के 'कादिय' शब्द पर निशीथ सूत्र की निर्युक्ति और चूर्णि की व्यवस्था है, जैसे 'तकम्मो जो धम्मं, कथेति सो काथितो होई' ॥ ६३।

इस निर्युक्तिगाथा की चूर्णि है कि—‘एवंविधो काहितो जवति’। यहाँ पर जी कायिक के ककार को तकार किया हुआ है, इसी तरह अन्यत्र भी समझना चाहिये। यकार को धकार तो ‘थो धः’ ॥ ८।४। २६७ ॥ और ‘अनादीं स्वरादसंयुक्तानां कगतथपफां गघदधबभाः’ ॥ ८।४। ३९६। इत्यादि सूत्रों से होता है।

ए—संस्कृत शब्दों की सिद्धि तो पचास अक्षरों से है, परन्तु प्राकृत शब्दों की सिद्धि चालीस ही अक्षरों से होती है, क्योंकि स्वरों में तो अ, लृ, ऐ, औका अभाव है और व्यञ्जन में श, ष, तथा असंयुक्त ङ, व आदि कई व्यञ्जनों का अभाव है।

१०—व्यञ्जनान्त शब्दों के व्यञ्जन का ‘अन्यव्यञ्जनस्य लुक्’ ॥ ८।१।११ ॥ इस सूत्र से लुक् होजाने पर किसी शब्द का तो व्यञ्जनान्तत्वही नष्ट हो जाता है और किसी किसी का अजन्त में विपरिणाम हो जाता है, इसीलिये इसन्त शब्दों की सिद्धि के लिये कोई विशेष नियम नहीं है, केवल ‘आत्मन्’ शब्द और ‘राजन्’ शब्द की सिद्धि के लिये जो थोड़े से नियम हैं उन्हें अन्य नकारान्त शब्दों की जी व्यवस्था की जाती है।

११—यदि किसी ग्रन्थ का पाठ कुछ बीच में ठोकर फिर झिया है तो जहाँ से पाठ बूटा है वहाँ पर उसी ग्रन्थ का नाम इस बात की सूचना के लिये चलते हुए पाठ के मध्य में जी दे दिया है कि पाठक भ्रम में न पड़ें।

१२—प्राकृत जाषा में हिन्दी जाषा की तरह द्विवचन नहीं होता, किन्तु “द्विवचनस्य बहुवचनं नित्यम्” ॥ ८।३।१३० ॥ इस सूत्र से द्विवचन के स्थान में बहुवचन हो जाता है, इसलिये द्वित्वबोधन की जहाँ कहीं विशेष आवश्यकता होती है वहाँ द्वि शब्द का प्रयोग किया जाता है; और चतुर्थी के स्थान में षष्ठी “चतुर्थ्याः षष्ठी” ॥ ८।३।१३१ ॥ इस सूत्र से होती है।

१३—गाथाओं में पाद पूरे होने पर यदि सुषन्त अथवा तिङन्त रूप पद पूरा हो जाता है तो (,) यह चिह्न दिया जाता है और जहाँ पाद पूरा होने पर जी पद पूरा नहीं हुआ है वहाँ [-] ऐसा चिह्न दिया है।

१४—बहुतसी जगह गाथाओं में शुद्ध या व्यञ्जनमिश्रित एकार स्वर आता है किन्तु उसकी दीर्घाक्षर में परिगणना होने से जो किसी जगह मात्रा बढ़ जाती है, उसको कम करने के लिये [~] ऐसा चिह्न दिया गया है। यद्यपि ‘दीर्घ-इस्वौ मिथो वृत्तौ’ ॥ ८।१।४ ॥ इस सूत्र से इस्व करने पर एकार को इकार हो सकता है, किन्तु वैसा करने से सर्वसाधारण को उसकी मूल प्रकृति का ज्ञान नहीं हो सकता, इसलिये इस्वबोधक संकेत किया गया है, इसीतरह व्याकरणमहाभाष्य में जी लिखा है कि—“अर्थ एकारः, अर्थ ओकारो वा इति राणायनीयाः पठन्ति”। और वाग्जटविरचित प्राकृत पिङ्गलसूत्र में भी लिखा है कि—

“दीहो संजुत्तपरो, विन्दुजुओ पामिओ अ चरणते ।
स गुरु वंक् छुमत्तो, अणो लहु होइ सुख एककडो” ॥

इस तरह गुरु लघु की व्यवस्था करके लिखते हैं कि—

‘कत्थ वि संजुत्तपरो, वणो लहु होइ दंसणेण जहा ।
परिहसइ चित्तधिज्जं, तरुणिकडक्खम्मि णिवुत्तं’ ॥

दूसरा अपवाद—‘इहिकारा विन्दुजुआ, एओ सुद्धा अवणमिलिआ वि लहु ।
रहवजणसंजोए, परे असेसं पि सविहासं’ * ॥

उदाहरण—‘माणिणि ! माणहिँ काइँ फल, ऐँओ जेँ चरण पधु कन्त ।
सहजेँ जुअँगम जइ णमइ, किं करिए मणिमन्त ?’ ॥

दूसरा विकल्प—‘जइ दीहो वि अ वणो, लहु जीही पदइ सो वि लहु ।
वणो वि तुरियपडिओ, दो तिषि वि एक जाणेहु” ÷ ॥

उदाहरण—‘अरेँ रेँ बाहहिँ कान्ह ! एाव ओटि डगमग कुगति ण देहि ।
तइ इथिँ एदिहिँ सँतार देइ, जो चाहसि सो होहि” ॥

* इकारहिकारौ विन्दुयुतौ एओ सुद्धौ च वर्णमिलितावपि लघू । रेफहकारौ, व्यञ्जनसंयोगे परेऽशेषमपि सविभाषम् ॥

÷ यदि दीर्घमपि वर्णं लघुं जिह्वा पठति सोऽपि लघुः । यथौ अपि त्वरितपठितौ द्वौ त्रयो वा पदं जानीत ॥

छन्द की परम आवश्यकता— ' जेम् न सहइ कणअतुला, तित्तुलिअं अद्धअद्धेण ।

तेम् ए सहइ सवणतुला, अवहं दं अद्धभंणेण " ॥

१५—कहीं कहीं गाथाओं में शब्दों के आद्यन्त स्वर को 'लुक्' । ॥ ११० ॥ सूत्र से जोप कर मायते हैं, और कहीं आप्तत्वात् भी लोप करते हैं—जैसे एक उदाहरण तृ० जा० ५५६ पृष्ठ में 'किरियावाइ (ए)' शब्द पर सूत्रकृताङ्ग की गाथा है कि—“गइं च जो जाणइइगागइं च”। इसी तरह अतीत के स्थान में 'तीत' लिखा करते हैं, और म० जा० ७८९ पृष्ठ में 'अवच' शब्द पर 'वेतियरे अहं तू' और ७७२ पृष्ठ में 'अलाजपरीसह' शब्द पर 'अलाजए होउदाहरण' इत्यादि समझना चाहिये।

१६—प्रायः बहुत से स्थान पर 'से एणुं' इत्यादि मूलपाठों में 'से' शब्द आया करता है, उस पर ज० १३-१-३ (स्था० ५६२-२-५) में लिखा है कि—“से शब्दो मागधीदेशीमसिद्धोऽयं शब्दार्थः, कचिदसावित्यर्थे, कचिच्चस्येत्यर्थे प्रयुज्यते।

प्रकीर्णक विषय—

१—ज्योतिष्कारणक में लिखा है कि स्कन्दिनाचार्य की मृत्युति समय में दुःषम आरा के प्रभाव से दुर्भिक्ष पड़ जाने पर साधुओं का पढ़ना गुणना सब नष्ट हो गया, फिर दुर्भिक्ष शान्त होने पर जब दो संघों का मिश्राप हुआ (जो एक मथुरा में और दूसरा बलभी में था) तब दोनों के पाठ में वाचना जेद हो गया, क्योंकि विस्मृत सूत्रार्थ के पुनः स्मरण करके संभजन में अवश्य वाचनाजेद हो जाता है।

२—विशेषावश्यक ज्ञाप्य आदि कई ग्रन्थों में लिखा हुआ है कि 'आर्यवैर' के समय तक अनुयोगों का पार्थक्य नहीं हुआ था, क्योंकि उस समय व्याख्याता और श्रोता दोनों तीक्ष्ण बुद्धिवाले थे, किन्तु 'आर्यरक्षित' के समय से अनुयोगों का पार्थक्य हुआ है, यह बात प्रथम भाग में 'अज्जरविषय' शब्द पर और 'अणुओग' शब्द पर विस्तार से लिखी हुई है।

३—तृतीय जाग के ५०० पृष्ठ में 'कालियसुय' शब्द पर काश्चिकश्रुत (एकादशाङ्गी) के व्यवच्छेद की चर्चा है, कि सुविधि जिन के तीर्थ का सुविधि और शीतल जिन के मध्य काल में व्यवच्छेद हो गया, और व्यवच्छेद का काल पन्चोपमचतुर्थजाग माना गया है। इसी तरह और भी षट् (६) जिनों में समझना, किन्तु व्यवच्छेद काय तो सातो जिनों के मध्य में इस तरह समझना—“चउजागो १ चउजागो २. तिष्ठि य चउजाग ३ पलियमेगं च ४ । अतिष्ठे-व य चउजागा ५, चउत्थजागो य ६ चउजागो ७” ॥ १ ॥ इति। परन्तु दृष्टिवाद अङ्ग का व्यवच्छेद तो सभी जिनान्तरों में था, और उसकी अवधि भी नहीं की हुई है।

४—यद्यपि मीमांसादर्शन के तन्त्रवार्तिककार कुमारिल भट्ट ने इस प्राकृतजाषा (अर्थमागधी) पर बहुत कुछ आक्षेप किया है, किन्तु वह उनकी अदूरदर्शिता है और व्यर्थ का ही कटाक्ष है, क्योंकि इस कोश के 'पागड' शब्द पर विशेषावश्यक ज्ञाप्य पर टीकाकार का लेख है कि—“ननु जैनं प्रवचनं सर्वं प्राकृतनिबन्धमिति दुःश्रद्दयेयम् । मैवं शब्दकथम्—‘वालखीमूढमूर्खाणां, नृणां चारित्रकाङ्क्षिणाम् । अनुग्रहाय तत्त्वज्ञैः, सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः’ ॥ १ ॥ और यह विचारसह जी है क्योंकि जो जाषा 'राष्ट्रजाषा' या 'मातृभाषा' जिस समय होती है, उसीमें जो लोगों को उपदेश मिलता है उसीसे आवाहवृच्छ पठितापठित स्त्री पुरुष सर्वमाधारण जीवों का विशेष उपकार होता है।

५—'वागरण' शब्द पर आ० म० द्वि० कार लिखते हैं कि—जगवान् अपभ देव ने शक्रेन्द्र से जो व्याकरण प्रथम कहा था वही ऐन्द्र व्याकरण के नाम से प्रख्यात हुआ। तथा कटपसुबोधिका में लिखा है कि—२० व्याकरण हैं, अर्थात्—१ ऐन्द्र, २ जैनेन्द्र, ३ सिद्धहेम, ४ चान्द्र, ५ पाणिनीय, ६ सारस्वत ७ शाकटायन, ८ वामन, ९ वि-श्रान्त, १० बुद्धिसागर, ११ सरस्वतीकण्ठाञ्जरण, १२ विद्याधर, १३ कलापक, १४ जीमसेन, १५ शैव, १६ गौर, १७ नन्दि, १८ जयोत्पल, १९ मुष्टि व्याकरण, और २० वाँ जयदेव नाम से प्रसिद्ध है। इसीझिये आवश्यक-कृत्युक्ति के दूसरे अध्ययन में लिखा है कि जब ऐन्द्रादि आठ व्याकरण हैं तब केवल पाणिनीय व्याकरण पर ही आग्रह नहीं करना चाहिये। यद्यपि प्राकृतकल्पलतिका, प्राकृतप्रकाश, हेमचन्द्र, प्राकृत धर्मजा-षाचन्द्रिका, प्राकृतमञ्जरी आदि कई प्राकृत के व्याकरण हैं परन्तु जैसा सिद्धहेम का अष्टमाध्याय उचम प्राकृत व्याकरण बना है वैसा प्रायः सकलविषयसंग्राहक दूसरा प्राकृत का व्याकरण नहीं है। तथापि उसके गद्यमय होने से लोगों को कठस्थ करने में कठिनता पड़ती देखकर इस कोश के कर्ता हमारे गुरुवर्य पूर्वोक्त सूरिजी महा-

राज ने अनुग्रह करके सिद्धहेम सूत्रों पर श्लोकवच्छ विवरण रचकर सरल कर दिया, जो कि कोश के प्रथम भाग के परिशिष्टों में संकलित कर दिया गया है। क्योंकि जिस भाषा का ज्ञान अपेक्षित होता है उसके व्याकरण की बड़ी आवश्यकता होती है, अर्थात् विना व्याकरण के किसी भाषा का पूरा पूरा ज्ञान नहीं हो सकता। इस दिये पड़ेले उसको एक बार खूब मनन करके पीछे कोश को देखने से विशेष आनन्द आवेगा।

६-यद्यपि महानिशीथ सूत्र में टीका या चूर्णि नहीं पायी जाती, तथापि हमारी पुस्तक में चतुर्थीध्ययन की समाप्ति में लिखा है कि-“अत्र चतुर्थीध्ययने बहवः सैषान्तिकाः, केचिदालापकाश्च सम्यक् श्रद्धात्त्येवं तैश्च श्रद्धानैरस्माकमपि न सम्यक् श्रद्धानमित्याह हरिजद्रसूरिः, न पुनः सर्वमेवेदं चतुर्थीध्ययनमन्यानि वाऽध्ययनानि। अस्यैव कतिपयैः परिमितैरालापकैरश्रद्धानमित्यर्थः। यतः स्थानसमवायजीवाभिगमप्रज्ञापनादिषु न कथञ्चिद्विदमाचक्षे, यथा प्रतिसंतापस्थलमस्ति-तद्गुहावासिनस्तु मनुजास्तेषु च परमाधार्मिकाणां पुनः ५ सप्ताष्टवारान् यावदुपपत्तेस्तेषां च तैर्दारुणैर्वज्रशिक्षाघरदृसंपुटैर्गिलितानां परिपीड्यमानानामपि संवत्सरं यावत् प्राणव्यापत्तिर्न जवतीति। वृष्टवादस्तु पुनर्यथा-तावदिदमर्षसूत्रं, विकृतिर्न तावदत्र प्रविष्टा, प्रचूताश्चात्र श्रुतस्कन्धे अर्थाः, शुद्धातिशयेन सातिशयानि गणधरोक्तानि चेह वचनानि, तदेवं स्थिते न किञ्चिदाशङ्कनीयम् ॥” इसके बाद फिर ‘एवं कुशीलसंनगिं सव्वोपाएहिं पयहिं’ इत्यादि पञ्चमाध्ययन का प्रारम्भ है। इसीतरङ्ग कहीं ५ चूर्णि जी मिलती है जैसे इसी कोश के प्र० भा० ‘अरहंत’ शब्द पर ७५६ पृष्ठ में मूल और चूर्णि दोनों हैं। और ‘एस समासत्थो’ ‘वित्थरत्थं तु इमं’ ऐसा हमारे पुस्तक के ६ पत्र २ पृष्ठ २६ पङ्क्ति में लिखा है।

७-सूत्रकृताङ्ग की गाथाएँ कई अध्ययनों में ऐसी टूटीसी मालूम पड़ती हैं जैसे बन्दोभङ्गवाली हों, किन्तु प्रायः वे जी बन्दोलक्षणविहीन नहीं हैं, क्योंकि बहुत से ऐसे भी बन्द हैं जो पढ़ने में असङ्गत से मालूम होते हैं किन्तु लक्षण से पूर्ण सङ्गत हैं। क्योंकि प्राकृत पिङ्गलसूत्र में चन्द्रलेखा-चित्र-नाराच-नील-चञ्चला-ऋषभगजविलसित-चकिता-मदन-लालिता-वाणिनी-प्रवरललित-गरुडरुत-अचलधृति बन्द जी विलक्षण हैं। जैसे मदन लालिता का यह उदाहरण है-

“विज्रष्टस्रगलितचिकुरा धौताधरपुटा,
म्लायत्पत्रावलिचुचतटोच्छासोर्मितरला।
राधाऽत्यर्थं मदनललिताऽऽन्दोलालसवपुः,
कंसाराते रतिरसमहो चक्रेऽतिचटुलम्” ॥ १ ॥

और यदि कहीं पर किसी भी बन्द का लक्षण सङ्गत न हो तो वहाँ आर्ष बन्द समझना चाहिये।

पैंतालीस आगमों के नाम, और उनकी मूलश्लोकसंख्या, और हर एक पर पृथक् पृथक् आचार्यों की निर्मित बृहद्वृत्ति, लघुवृत्ति, निर्युक्ति और जाण्यदिक, और उनका श्लोकसंख्याप्रमाण इस रीति से है-

श्रीसुधर्मास्वामीकृत ग्यारह आङ्गों के नाम और व्याख्यासहित ग्रन्थप्रमाण-

१-आचारारङ्ग सूत्र, अध्ययन २५, मूलश्लोकसंख्या ५५००, और उसपर शीखाङ्गाचार्यकृत टीका १२०००, चूर्णि ८३००, तथा भद्रबाहुस्वामिकृत निर्युक्तिगाथा ३६८, श्लोक ४५०, (जाण्य और लघुवृत्ति इस पर नहीं है)। संपूर्णसंख्या ५३२५० है।

२-सूत्रकृताङ्ग सूत्र, श्रुतस्कन्ध २, अध्ययन २३, मूलश्लोकसंख्या ५१००, और उसपर शीखाङ्गाचार्यकृत टीका १२८५०, चूर्णि १००००, तथा भद्रबाहुस्वामिकृत निर्युक्तिगाथा ५०८, श्लोक २५०, (जाण्य नहीं है) संपूर्ण संख्या ५५२०० है। संवत् १५८३ में नवीन श्रीहेमविमलसूरि ने दीपिका टीका बनायी है, किन्तु वह पूर्वाचार्यों की गिनती में नहीं है।

३-स्थानाङ्ग सूत्र, अध्ययन (ठाणा) १०, मूलश्लोकसंख्या ३७७०, और उसपर संवत् ११२० में अभयदेवसूरि ने टीका बनायी है, उसका मान १५२५० है, संपूर्ण संख्या १८०२० है।

४-समवायाङ्ग सूत्र, (१०० समवाय तक समवाय मित्रते हैं) मूलश्लोकसंख्या १६६७, और उसपर अनयदेवसूरिकृत टीका ३७७६, चूर्णि पूर्वाचार्य कृत ४००, संपूर्ण संख्या ५८४३ है।

५-जगवती सूत्र (विनाहपन्नति), शतक ४१, मूलश्लोकसंख्या १५७५२, और उसपर अजयदेवसूरिकृत टीका (ङोणाचार्य से शोधो हुई) १८६१६, चूर्णि पूर्वाचार्यकृत ४०००, संपूर्ण संख्या ३८३६८ है । संवत् १५६८ में दानशेखर उपाध्याय ने १२००० श्लोक संख्या की लघुवृत्ति बनायी है ।

६-ज्ञातार्थमकथा सूत्र, अध्ययन १६, मूलश्लोकसंख्या ५५००, और उसपर अभयदेवसूरिकृत टीका ४२५२ है । इस समय में १९ कथाएँ दिखायी देती हैं, किन्तु पूर्व समय में साढ़े तीन करोड़ कथाएँ थी ऐसी प्रसिद्धि है ।

७-उपासकदशा सूत्र, अध्ययन १०, मूल श्लोकसंख्या ८१२, और इसपर अजयदेवसूरिकृत टीका ९००, संपूर्ण संख्या १७१२ है ।

८-अन्तर्गदशा सूत्र, अध्ययन ९०, मूलश्लोकसंख्या ९००, और उसपर अजयदेवसूरिकृत टीका ३००, संपूर्ण संख्या १२०० है ।

९-आणुत्तरोववाइयदशा सूत्र, अध्ययन ३३, मूलश्लोकसंख्या २६२, और उसपर अजयदेवसूरिकृत टीका १००, संपूर्ण संख्या ३९२ है ।

१०-प्रश्रव्याकरण सूत्र, ५ आश्रवद्वार और ५ सम्बरद्वाररूप १० अध्ययन, मूलश्लोकसंख्या १२५०, और उसपर अजयदेवसूरिकृत टीका ४६००, संपूर्ण संख्या ५८५० है ।

११-विपाक सूत्र, अध्ययन २०, मूलश्लोकसंख्या १२१६, और उसपर अजयदेवसूरिकृत टीका ९००, संपूर्ण संख्या २११६ है ।

संपूर्ण ग्यारह अंकों की मूलश्लोकसंख्या ३५६५९ है, और टीका ७३५४४ है, और चूर्णि २२७०० है, तथा निर्युक्ति ७०० है, और सब मिलकर १३२६०३ है ।

आचाराङ्ग और सूत्रकृताङ्ग की टीका तो शीलाङ्गाचार्यकृत है और बाकी नवाङ्गी की टीका अजयदेवसूरिकृत है, इसी लिये अजयदेवसूरि का नवाङ्गीवृत्तिकार के नाम से उल्लेख किया जाता है; अजयदेवसूरिजी का चरित्र प्र० भा० ७०६ पृष्ठ में और ' सीलगाययि ' शब्दपर शीलाङ्गाचार्य की कथा देखना चाहिये ।

बारह उपाङ्गों के नाम, टीका, और संख्या इस तरह है—

१-उववाई उपाङ्ग, (आचाराङ्गप्रतिबद्ध) मूलश्लोकसंख्या १२००, और उसपर अजयदेवसूरिकृत टीका ३१२५, संपूर्ण संख्या ४३२५ है ।

२-रायपसेणी उपाङ्ग, (सूत्रकृताङ्गप्रतिबद्ध) मूलश्लोकसंख्या २०७८, और उसपर मलयगिरिकृत टीका ३७००, संपूर्ण संख्या ५७७८ है ।

३-जीवाभिगम उपाङ्ग, (स्थानाङ्गप्रतिबद्ध) मूलश्लोकसंख्या ४७००, मलयगिरिकृत टीका १४०००, लघुवृत्ति ११००, और चूर्णि १५०० है, संपूर्ण संख्या २१३०० है ।

४-पन्नवणा (मझापना) उपाङ्ग, (समवायाङ्गप्रतिबद्ध) मूलश्लोकसंख्या ७७८७, मलयगिरिकृत टीका १६०००, हरिजङ्गसूरिकृत लघुवृत्ति ३७२८ है, संपूर्ण संख्या २७५१५ है ।

५-जम्बूद्वीपपन्नति उपाङ्ग, (जगवतीप्रतिबद्ध) मूलश्लोकसंख्या ४१४६, मलयगिरिकृत टीका १२०००, चूर्णि १८६० है, संपूर्ण संख्या १८००६ है ।

६-चन्द्रप्रज्ञप्ति सूत्र, (ज्ञाताप्रतिबद्ध) मूलश्लोकसंख्या २२००, मलयगिरिकृत टीका ९४११, लघुवृत्ति १००० है, संपूर्ण संख्या १२६११ है ।

७-सूरपन्नति सूत्र उपाङ्ग, (ज्ञाताप्रतिबद्ध) मूलसंख्या २२००, मलयगिरिकृत टीका ६०००, चूर्णि १०००, संपूर्ण संख्या १२२०० है । चन्द्रप्रज्ञप्ति और सूर्यप्रज्ञप्ति दोनों मिलकर ज्ञाताप्रतिबद्ध हैं ।

८-कल्पिका उपाङ्ग, [उपासकदशाङ्गप्रतिबद्ध] काल, सुकाल, महाकाल, कृष्ण, सुकृष्ण, महाकृष्ण, वीरकृष्ण, रामकृष्ण, पितृसेनकृष्ण, महासेनकृष्ण के नाम से १० अध्ययन हैं ।

११-कल्पावतंसिका उपाङ्ग, [अन्तगददशाङ्गप्रतिबन्ध] पद्म, महापद्म, भद्र, सुभद्र, पद्मजय, पद्मसेन, पद्मगुल्म, न-
क्षिणीगुल्म, आनन्द, नन्दन के नाम से १० अध्ययन हैं ।

१०-पुष्पिका उपाङ्ग, [अगुत्तरोवार्धप्रतिबन्ध] चन्द्र, सूर, शुक्र, बहुपुत्रिका, पुण्यभद्र, माणिभद्र, दत्त, शिव,
बालि, अनाहत नाम से दश १० अध्ययन हैं ।

११-पुष्पचूडिका उपाङ्ग, [मश्रव्याकरणप्रतिबन्ध] श्री, ह्री, धृति, कीर्ति, बुद्धि, सद्गुणी, इलादेवी, सुरादेवी,
रसदेवी, गन्धदेवी नाम से दश १० अध्ययन हैं ।

१२-वह्निदेशा उपाङ्ग, [विपाकसूत्रप्रतिबन्ध] निसह, अत्रि, दह, वह, पगती, जुति, दसरह, दहरह, महाधनु,
सत्तधनु, दसधनु, नामेसय के नाम से १२ अध्ययन हैं ।

इन पाँचो उपाङ्गों का एक नाम ' निरयावली ' है, और कल्पिका आदि पाँचो उपाङ्गो के ५२ अध्ययन हैं । इनकी
संपूर्ण मूलग्रन्थसंख्या ११०८ है, इनकी टुट्टि ७०० श्री चन्द्रसूरिकृत है । संपूर्ण ग्रन्थसंख्या १८०६ है ॥

इस तरह बारह उपाङ्गों की मूलसंख्या २५४२० है और टीका की संख्या ६७८३६, और लघुवृत्ति ६८२८, चूर्णि
३३६०, संपूर्णसंख्या १०३५४४ है ।

दश पद्मनाम्नों (प्रकीर्णक) की गाथा संख्या इस तरह है—

१-चंडसरण पद्मना में ६३ गाथा हैं । २ आलरपच्चक्खाण पद्मना में ८४ गाथा हैं । ३ भत्तपच्चक्खाण पद्मना में
१७२ गाथा हैं । ४ संथारग पद्मना में १२२ गाथा हैं । ५ तंछुल्लवेयाली पद्मना में ४०० गाथा हैं । ६ चन्दविज्जगप-
इया में ३१० गाथा हैं । ७ देविन्दत्थव पद्मना में २०० गाथा हैं । ८ गणिविज्जा पद्मना में १०० गाथा हैं । ९
महापच्चक्खाण पद्मना में १२४ गाथा हैं * । १० समाधिपरण पद्मना में ७२० गाथा हैं ।

इन दश पद्मनाम्नों की संपूर्ण गाथासंख्या २३०५ है और प्रत्येक में दश दश अध्ययन हैं, और ये दश पद्मना जी
पैतालीस आगम की गिनती में हैं ।

१ वीरस्तव पद्मना गाथा ४३ ।

२ अक्षिजाषित सूत्र संख्या ७५० ।

३ सिद्धिमाचृतसूत्र संख्या १५०, और इसकी टीका ७५० है ।

४ दीवसागरपन्नत्ति संग्रहणी संख्या २५०, और इसकी टीका २५०० है ।

५ अङ्गविज्जापद्मना संख्या ८८०० (कहीं २ पाई जाती) है ।

६ ज्योतिष्करणक पद्मना संख्या ५००, इसकी टीका मलयगिरिकृत ५४०० है, और २१ पाहुना [माचृतक] है ।

७ गच्छाचारपद्मना, टीका विजयविमलगणिविरचित, मूलटीका संख्या ५८५० है, और ४ अधिकार हैं ।

८ अङ्गचूलिया ग्रन्थसंख्या ८००, इसमें लिखा हुआ है कि "आर्यसुधर्मा स्वामी से उन के शिष्य जम्बूस्वामी ने पूछा कि-
ग्यारह अङ्गों की अङ्गचूलिका किस वास्ते हैं ?" इस पर सुधर्मा स्वामी ने उत्तर दिया कि "जिस तरह आज्ञापणों से अङ्ग शोजित
होते हैं उसी तरह अङ्गचूलिका से एकादशाङ्ग शोजित होती है, इस लिये निर्ग्रन्थ और निर्ग्रन्थियों को ये जानने के
लायक हैं और गुरुपरंपरागम से ग्रहण करने के योग्य हैं" । फिर जम्बू स्वामी ने पूछा कि "गुरुपरंपरागम कैसा ?" ।
उत्तर में सुधर्मा स्वामी ने कहा कि "आगम तीन प्रकार के हैं-१ अन्तागम, २ अनन्तरागम, और ३ परंपरागम । अर्थ से तो
अर्हन् जगवान का अन्तागम है, और सूत्र से गणधरों का अनन्तरागम है । तदनन्तर गणधरशिष्यों का अनन्तरागम है,
उसके बाद सभी का परंपरागम है" । और अङ्गचूलिका के अन्त में उपाङ्गचूलिका की चर्चा है कि-सुधर्मा-
स्वामी जम्बूस्वामी से कहते हैं कि- "सेसं उवंगचूलिया तो गहेयव्वं" अर्थात् अवशिष्ट जाग उपाङ्गचूलिका
से लेना चाहिये ।

* कई लिखी प्रतियों में महापच्चक्खाण पद्मना के स्थान में ४३ गाथावाला वीरस्तव पद्मना लिखा है, किन्तु ऊपर कहे हुए
दश पद्मनाओं से पूछकर जी है परन्तु उनकी यहाँ आवश्यकता न होने से केवल नामनिर्देश ही किया है ।

छः ठेदग्रन्थों के नाम और उनकी ग्रन्थसंख्या—

१-निशीथ सूत्र, उद्देश २०, मूलश्लोकसंख्या ८१५, और इस पर लघुजाण्य ७४००, और जिनदासगणिमहत्तरविरचित चूर्णि २८०००, बृहद्भाष्य १२००० है, यह टीका के नाम से ही प्रसिद्ध है। जज्जबाहुस्वामी की बनायी हुई निर्युक्ति गाथाएँ हैं। संपूर्ण ग्रन्थसंख्या ४८२१५ है। शीलभञ्जसूरि के शिष्य चन्द्रसूरि ने वि० सं० ११७४ में व्याख्या की है। जिनदासगणिमहत्तर ने अनुयोगद्वारचूर्णि, निशीथचूर्णि, बृहत्कल्पजाण्य, आवश्यकचूर्णि आदि कई एक ग्रन्थ बनये हैं।

२-महानिशीथ सूत्र, अध्ययन ७, चूलिका २, मूलश्लोकसंख्या ४५००, मतान्तर में इसकी तीन वाचनाएँ हैं—१-लघुवाचना; ४२००; २-मध्यवाचना ४५००; ३-बृहद्वाचना ११८०० है। किन्तु हमारी पुस्तक के अन्त में लिखा है कि—

“ चत्वारि सप्तसहस्रा, पंचसयाओ तदेव पंचासं ॥

चत्वारि सिलोगा वी, महानिशीथस्य पापणं ” ॥ १ ॥ ४५५४ ॥

३-बृहत्कल्पसूत्र, उद्देश ६, मूलसंख्या ४७३ है। इसपर सं० १३३२ में बृहच्छालीय श्रीक्रेमकीर्तिसूरि ने ४२००० संख्या-परिमित टीका बनायी है। जाण्य जिनदासगणिमहत्तरकृत १२०००, लघुजाण्य ८००, चूर्णि १४३२५, संपूर्णग्रन्थसंख्या ७६७५८ हुई। टीका में लिखा हुआ है कि— [कः सूत्रमकार्षीत्, को वा निर्युक्तिं, को वा जाण्यमिति ?] उच्यते—पूर्वेषु यन्नवमं प्रत्याख्याननामकं पूर्वं तस्य यत्तृतीयमाचाराख्यं वस्तु तस्मिन् विंशतिनामप्राज्ञते मूत्रगुणेष्वस्तरगुणेषु वाऽपराधेषु दशविधमालोचनादिकं प्रायश्चित्तमुपवर्णितं, कालक्रमेण च दुष्प्रमानुभावतो भृतिबलवीर्यबुद्ध्यायुःप्रवृत्तिषु परिहीयमानेषु पूर्वाणि कुरवगाहानि जातानि ततो मा भूत् प्रायश्चित्तव्यवच्छेद इति साधूनामनुग्रहाय चतुर्दशपूर्वधरेण जगवता भज्जबाहुस्वामिना कल्पसूत्रं, व्यवहारसूत्रं चाकारि; उजयोरपि च सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्ती]

४-व्यवहारदशकल्पच्छेद सूत्र, उद्देश १०, दो खण्ड, मूलश्लोकसंख्या ६००, टीका मलवगिरिकृत ३३६२५, चूर्णि १०३६१, जाण्य ६००० है। निर्युक्ति की संख्या अज्ञात है। संपूर्ण ग्रन्थ संख्या ५०५८६ है।

५-पञ्चकल्पच्छेद सूत्र, अध्ययन १६, मूलसंख्या ११३३, चूर्णि २१३०, और दूसरी टीका की संख्या ३३००, जाण्य ३१२५, संपूर्ण संख्या ६३८८, और गाथासंख्या २०० है।

६-दशाश्रुतस्कन्धच्छेदसूत्र, मूलसंख्या १८३५, अध्ययन १०, चूर्णि २२४५, निर्युक्तिसंख्या १६८, संपूर्णसंख्या ४७४८ है। टीका श्रीब्रह्मविरचित है, इसका आठवाँ अध्ययन कल्पसूत्र १२१६ है जिसकी टीका कल्पसुबोधिका है *।

७-जीतकल्पच्छेदसूत्र, मूलसंख्या १०८, टीका १२०००, सेनकृत चूर्णि १०००, भाष्य ३१२४, संपूर्ण संख्या १६२३२ है, और चूर्णि की व्याख्या ११२० है, और इसकी लघुवृत्ति श्रीसाधुरत्नकृत ५७००, और तिलकाचार्यकृत वृत्ति १५०० है।

साधुजितकल्पविस्तार ३७५, धर्मघोषसुरिकृत वृत्ति २६५० है, और उसपर पृथ्वीचन्द्रकृत टिप्पण ६७०, और निर्युक्तिगाथा १६८ जज्जबाहुस्वामीकृत है, इसकी चूर्णि और टीकाएँ बहुत हैं, परंतु प्रायः करके वि० सं० १२०० के पीछे की बनी हुई हैं।

चार मूलसूत्रों की संख्या इस तरह है—

१-आवश्यक सूत्र, मूलगाथा १२५, टीका हरिजञ्जसूरिकृत २२०००, निर्युक्ति भज्जबाहुस्वामिकृत ३१००, चूर्णि १८००० है। दूसरी आवश्यकवृत्ति [चतुर्विंशति] २२००० है, उसकी लघुवृत्ति तिलकाचार्य कृत १२३२१ है, और अञ्चलज्ञाचार्यकृत दीपिका १२००० है, इसका भाष्य ४००० है, आवश्यकटिप्पण मल्लधारि हेमचन्द्रसूरिकृत ४६०० है। संपूर्णसंख्या ९८१४६ है, निर्युक्ति की टीका हरिजञ्जसूरिकृत २२५०० है।

* अर्थतो जगवता वर्द्धमानस्वामिना असमाधिस्थानपरिज्ञानपरमार्थ उक्तः, सूत्रतो द्वादशस्वक्षेपु गणधरेः, ततोऽपि च मन्दमेधसामनुग्रहाय अतिशायिनिः प्रत्याख्यानपूर्वाद्बुद्ध्या पृथक् दशाध्ययनत्वेन व्यवस्थापितः । दशाध्ययनप्रतिपादको ग्रन्थो दशा, स चासौ भुतस्कन्धः । दशाकल्प इति पर्यायनाम । अयं च ग्रन्थोऽसमाधिस्थानादिपदार्थशासनाच्छास्त्रम् । अस्याष्टमाध्यायने कल्पसूत्रमुच्यते, टीका चास्य कल-सुबोधिकेति ।

१-विशेषावश्यकसूत्र, [आवश्यकसूत्र मूल (सामायिकाध्ययन) का विशेष परिकर है] मूलसंख्या ५००० है। श्री-जिनभद्रगणिकमाश्रमण कृत है, और इसकी बृहद्वृत्ति १८००० मलधारिहेमचन्द्रसूरिकृत है, लघुवृत्ति १४००० को-टाचार्यकृत, या छोणाचार्यकृत है। बृहद्वृत्ति की टीका तर्कानुविद्या जैनस्थापनाचार्य कृत है।

१-पाखी (पाक्षिक) सूत्र, मूल ३६०, सं० ११८० में यशोदेवसूरिकृत टीका २७००, चूर्णि ४०० है।

१-यतिप्रतिक्रमणसूत्रवृत्ति ६०० है।

२-दशवैकालिक सूत्र, सत्यंभवसूरिकृत, मूल ७००, वृत्ति तिलकाचार्यकृत ७०००, दूसरी वृत्ति हरिभद्रसूरिकृत ६८१०, और मलयगिरिकृत वृत्ति ७७००, चूर्णि ७५००, लघुवृत्ति ३७०० है। निर्युक्तिगाथा ४५० है। आधुनिक सोमसुन्दरसूरिकृत लघुटीका ४२००, तथा समयसुन्दरउपाध्यायकृत लघुटीका २६०० है।

२-पिएडनिर्युक्ति, भद्रबाहुस्वामिकृत, मूलसंख्या ७००, इसपर टीका मलयगिरिकृत ७०००, दूसरी प्रति में ६६०० है, वि० सं० ११६० में वीरगणिकृत टीका ७५०० है और महासूरिकृत लघुवृत्ति ४००० है, संपूर्णसंख्या १७२०० है।

३-ओघनिर्युक्ति, जद्रबाहुस्वामिकृत, मूलगाथा ११७० हैं, छोणाचार्यकृत टीका ७०००, और इसका भाष्य ३००० है, चूर्णि ७००० है, संपूर्णसंख्या १८४५० है।

४-उत्तराध्ययनसूत्र, अध्ययन ३६ हैं, मूलसंख्या २००० है, नादिवेताल ज्ञानिसूरिकृत बृहद्वृत्ति [पाईटीका] १८००० है, दूसरी प्रति में १७६४५ [लक्ष्मीवद्वज्जी टीका] है, सं० ११२६ में नेमिचन्द्रसूरि से कृत लघुवृत्ति १३६०० है, भद्रबाहुस्वामिकृत गाथानिर्युक्ति ६०७ है, और चूर्णि ६००० है, संपूर्णसंख्या ४०३००।

अब दो चूलिकासूत्र की संख्या और नाम—

१-नन्दीसूत्र, देवर्किगणिकमाश्रमणकृत, मूलसंख्या ७०० है, इसपर मलयगिरिकृत वृत्ति ७७३५, चूर्णि सं० ७३३ में बनी हुई २००० है, हरिजद्रसूरिकृत लघुटीका २३१२ है, संपूर्णसंख्या १२७४७ है। चन्द्रसूरिकृत टिप्पण ३००० है।

२-अनुयोगद्वारसूत्र, गाथा १६०० हैं, उसपर मलधारिहेमचन्द्रसूरिकृत वृत्ति ६००० है। जिनदासगणिमहत्तर कृत चूर्णि ३०००, और हरिभद्रसूरिकृत लघुवृत्ति ३५०० है, इसतरह संपूर्णसंख्या १४३०० है।

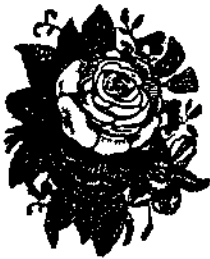
इस तरह ग्यारह अङ्क, बारह उपाङ्क, दस पङ्का, ठः भेदसूत्र, चारमूलसूत्र, और दो चूलिकासूत्र मिलाकर इस समय पैतालीस आगमों की संख्या हो जाती है। इत्यन्तं विस्तरेण।

विशेष विज्ञापन—

इस पुस्तक के संशोधन में हमारे सतीर्थ्य मुनि श्री दीपविजयजी और मुनि श्री यतीन्द्रविजयजी ने पूर्ण परिश्रम किया है किन्तु लेखकों की लिखी हुई पुस्तकों के अत्यन्त जीर्ण होने से और प्रायः एकही एक प्रति के मिलने से भी कहीं कहीं त्रुटित गाथाएँ टीका का अवलम्बन लेकर प्रकरण और विषय के अवि-रोध से पूरी की गयी हैं उनमें यदि कहीं पर पाठ भेद हो गया हो तो सज्जनों को उसे ठीककर लेना चाहिये।

निवेदक

उपाध्याय मुनि श्री १०८ मोहनविजयजी

आभार-प्रदर्शनम् ।

सुविहितसूरिकुलतिलकायमान-सकलजैनागमपारदृश्व-आवालज्जहा-
री-जङ्गमयुगप्रधान-प्रातःस्मरणीय-परमयोगिराज-क्रियाशुद्धयुपकारक-श्री
सौधर्मवृद्धतपोगच्छीय-सितपटाचार्य-जगत्पूज्य-गुरुदेव-जट्टारक श्री १००८
प्रभु श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराजने 'श्रीअजिधानराजेन्द्र' प्राकृत-
मागधी महाकोश का सङ्कलनकार्य मरुधरदेशीय श्रीसियाणा नगर में संवत्
१९४६ के आश्विनशुक्लद्वितीया के दिन शुभ लग्न में आरम्भ किया। इस
महान् संकलनकार्य में समय समय पर कोशकर्त्ता के मुख्य पट्टधर शिष्य-
श्रीमदधनचन्द्रसूरिजी महाराजने भी आपको बहुत सहायता दी। इस
प्रकार करीब साठे चौदह वर्ष के अविश्रान्त परिश्रम के फलस्वरूप में यह
प्राकृत बृहत्कोष संवत् १९६० चैत्र-शुक्ला १३ बुधवार के दिन श्रीसूर्यपुर
(सूरत-गुजरात) में बनकर परिपूर्ण (तैयार) हुआ।

गवालियर-रियासत के राजगढ (मालवा) में गुरुनिर्वाणोत्सव के दर-
मियान संवत् १९६३ पौष-शुक्ला १३ के दिन महातपस्वी-मुनिश्रीरूपविज-
यजी, मुनिश्रीदीपविजयजी, मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी, आदि सुयोग्य
मुनिमहाराजाओं की अध्यक्षता में मालवदेशीय-छोटे बड़े ग्राम-नगरों के
प्रतिष्ठित-सद्गृहस्थों की सामाजिक-मिटिंग में सर्वानुमत से यह प्रस्ताव
पास हुआ कि-मर्हुम-गुरुदेव के निर्माण किये हुए 'अजिधानराजेन्द्र' प्राकृत
मागधी महा-कोश का जैन और जैनेतर समानरूप से छात्र प्राप्त कर सकें,
इसलिये इसको अवश्य छपाना चाहिये, और इसके छपाने के लिये रतलाम
(मालवा) में सेठ जसुजी चतुर्जुजजीत्-मिश्रीमलजी मथुरालालजी, रूपचं-
दजी रखवदासजीत्-जागीरथजी, वीसाजी जवरचंदजीत्-प्यारचंदजी और
गोमाजी गंजीरचंदजीत्-निहालचंदजी, आदि प्रतिष्ठित सद्गृहस्थों की
देख-रेख में श्रीअजिधानराजेन्द्र-कार्यालय और 'श्रीजैनप्रज्ञाकरप्रिन्टिंगप्रेस'
स्वतन्त्र खोलना चाहिये। कोष के संशोधन और कार्यालय के प्रबन्ध का

समस्त-भार महंम-गुरुदेव के सुयोग्य-शिष्य-मुनिश्रीदीपविजयजी (श्रीम-
द्विजयचूपेन्द्रसूरिजी) और मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी को सौंपा जाय । वस,
प्रस्ताव पास होने के बाद सं० १९६४ श्रावणसुदी ५ के दिन उक्त कोश को
छपाने के लिये रतलाम में उपर्युक्त कार्यालय और प्रेस खोला गया और
उक्त दोनों पूज्य-मुनिराजों की देख-रेख से कोश क्रमशः छपना शुरू हुआ,
जो सं० १९८१ चैत्र-वदि ५ गुरुवार के दिन संपूर्ण छप जाने की सफलता
को प्राप्त हुआ ।

इस महान् कोश के मुद्रणकार्य में कुवादिमतमंगजमदजजनकेसरी-
कलिकालसिद्धान्तशिरोमणी-प्रातःस्मरणीय-आचार्य-श्रीमद्धनचन्द्रसूरि-
जी महाराज, उपाध्याय-श्रीमन्मोहनविजयजी महाराज, सच्चारित्रि-
मुनिश्रीटीकमविजयजी महाराज, पूर्णगुरुदेवसेवादेवाक-मुनिश्रीहुकुमविज-
यजी महाराज, सत्क्रियावान्-महातपस्वी-मुनिश्रीरूपविजयजी महाराज;
साहित्यविशारद-विद्याचूषण-श्रीमद्विजयचूपेन्द्रसूरिजी महाराज, व्या-
ख्यानवाचस्पत्युपाध्याय-मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी महाराज, ज्ञानी ध्यानी
मौनी महातपस्वी-मुनिश्रीहिम्मतविजयजी, मुनिश्री-लक्ष्मीविजयजी,
मुनिश्री-गुलाबविजयजी, मुनिश्री-दर्पविजयजी, मुनिश्री-हंसविजयजी,
मुनिश्री-अमृतविजयजी, आदि मुनिवरों ने अपने अपने विहार
के दरमियान समय समय पर श्रीसंघ को उपदेश दे दे कर तन,
मन और धन से पूर्ण सहायता पहुँचाई, और स्वयं भी अनेक
जाँति परिश्रम उठाया है, अतएव उक्त मुनिवरों का कार्यालय आभारी है ।

जिन जिन ग्राम-नगरों के सौधर्मवृद्धत्तपोगच्छीय-श्रीसंघ ने इस
महान् कोषाङ्कन-कार्य में आर्थिक-सहायता प्रदान की है, उनकी शुभ-
सुवर्णाक्षरी नामावली इस प्रकार है—

श्रीसौधर्मवृद्धत्तपोगच्छीय श्रीसंघ-मालवा—

श्रीसंघ-रतलाम ।

श्रीसंघ-वाँगरोद ।

श्रीसंघ-राजगढ़ ।

„ जाबरा ।

„ वारोदा-बड़ा ।

„ आबुवा ।

श्रीसंघ-बड़नगर ।

” खाचरोद ।

” मन्दसोर ।

” सीतामऊ ।

” निम्बाहेड़ा ।

” इन्दौर ।

” उज्जैन ।

” महेन्द्रपुर ।

” नयागाम ।

” नीमच-सिटी ।

” संजीत ।

” नारोयणगढ़ ।

” बरड़ाबदा ।

श्रीसंघ-सरसी ।

” मुंजालेड़ी ।

” खरसोद-बड़ी ।

” चीरोला-बड़ा ।

” मकरावन ।

” बरड़िया ।

” (भाट)पचलाना ।

” पटलावदिया ।

” पिपलोदा ।

” दशार्ई ।

” बड़ी-कड़ोद ।

” धामणदा ।

” राजोद ।

श्रीसंघ-भरुणावदा ।

” कूकसी ।

” आलीराजपुर ।

” रींगनोद ।

” राणापुर ।

” पारां ।

” दांडा ।

” बाग ।

” खवासा ।

” रंभापुर ।

” अमला ।

” बोरी ।

” नानपुर ।

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीयसंघ-गुजरात—

श्रीसंघ-अहमदाबाद ।

” वीरमगाम ।

” सूरत ।

” साणंद ।

” बम्बई ।

” पालनपुर ।

श्रीसंघ-थिरपुर (थराद) ।

” बाव ।

” भोरोल ।

” धानेरा ।

” घोराजी ।

” डुवा ।

श्रीसंघ-ढीमा ।

” दूधवा ।

” वात्यम ।

” वासण ।

” जामनगर ।

” खंभात ।

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीय-संघ-मारवाड़—

श्रीसंघ-जोधपुर ।

” आहोर ।

” जालोर ।

” भेंसवाड़ा ।

” रमणिया ।

” मांकलेसर ।

” देवावस ।

” विशनगढ़ ।

” मांडबला ।

श्रीसंघ-भीनमाल ।

” सांचोर ।

” बागरा ।

” धानपुर ।

” आकोली ।

” साथू ।

” सिघाणा ।

” काणोदर ।

” देलंदर ।

श्रीसंघ-शिवगंज ।

” कोरदा ।

” फतापुरा ।

” जोगापुरा ।

” भारुंदा ।

” पोमावा ।

” बीजापुर ।

” बाली ।

” सिमेल ।

श्रीसंघ-गोल ।

- ” साहेला ।
- ” आलासण ।
- ” रेवतड़ा ।
- ” धाणसा ।
- ” बाकरा ।
- ” मोदरा ।
- ” भलवाड़ ।
- ” मंगलवा ।
- ” सूरणा ।
- ” दाधाल ।
- ” धनारी ।

श्रीसंघ-मंडवारिया ।

- ” बलदूट ।
- ” जावाल ।
- ” सिरोही ।
- ” सिरोड़ी ।
- ” हरजी ।
- ” गुडाबालोतरा ।
- ” भूति ।
- ” तखतगढ़ ।
- ” सेदरिया ।
- ” रोवाडा ।
- ” भावरी ।

श्रीसंघ-सांडेराव ।

- ” खुड़ाला ।
- ” राणी ।
- ” खिमाड़ा ।
- ” कोशीलाव ।
- ” पावा ।
- ” एंदला का गुड़ा ।
- ” चाँणोद ।
- ” डूडसी ।
- ” धाँवला ।
- ” जोयला ।
- ” काचोली ।

इनके सिवाय दूसरे भी कई गाँवों के संघों के तरफ से मदद मिली है, उन सभी का कार्यालय शुद्धान्तःकरण से पूर्ण आभारी है ।

श्रीअभिधानराजेन्द्रकार्यालय.

रतनाम (मालवा)

उपोद्घातः

अहम् ।

कः सद्यु सचेतनो जन्मी नाऽस्मात् संसृतिसंसारकलेशादा-
त्मानमपवर्त्तयितुं कामयते ? , तथा चास्मिन् भवे बन्धन्यमाश-
स्य कस्य वा प्रेक्षावतो दुःखमनागतमजिहासितं भवति ? । कि-
न्तु हानोपायपरिज्ञानमन्तरा कथं कृती कोऽपि समापयेत् ? ।
ततो विश्वस्याऽपि विश्ववर्त्तनश्चेतस्तदुपायजिज्ञासायां साऽ-
भिलाषम्-यदेतदपारसंसारपारावारान्तरान्तरनिमग्नकलेवर-
धारिणामनवरतोत्कटजन्मजरामरणाऽऽदिवेदनाऽजिभूतानां को-
ऽभ्युपायो मौलो हेयमिदं समूलमुन्मूलयति ? । यद्यपि खरतर-
धिष्णादीस्मिन्नो विचारशालिनो नरा वादमुत्तरयितुं प्राग-
व्यमात्रास्मिन्त्यन्ते-यद् धर्ममन्तरेण कीऽप्युपायो न प्रेक्षाप-
थमारोहति तस्मात् पराङ्मुखीकर्तुम् । परं तु क्षीरनीरयोरिव
धर्मो धर्मयोर्धिया केवलिहंसमपस्य मिश्रणमितथोरन्यतरं दिवे-
कुमसाधारणजनातिरिक्तस्याऽसुकरं वर्चति, यतोऽस्मिन् समये
परःशतानि मनानि धर्मवृत्ताणि तत इमः प्रचरन्ति, यानि सं-
ख्यातुमप्यशक्यानि संख्यावतां महामनीषिणामपि, किं पुनः
पार्थक्येन धर्मोऽयमयं धर्माभास इति प्रदर्शयितुम् । यद्यपि महा-
नुभावानामस्मद्महामान्यानां धन्यतमानामादेशानुसारेणैयद-
वश्यमाभाषितुं शक्यते-यदस्मिन् दुःखमागपरपार्थये पञ्चमे
काले धर्माभासानामेव विशेषतः प्रायशः प्रचारो भवितुमर्हति
धर्मस्य चाऽवनतिदशा प्रवितुं युज्यत इति ।

पुनरप्यत्र पर्यनुयोगेन स्मृतिसरणाधिष्ठाने-यत्तेषामन्यतम-
स्तादृशः को नु धर्मानिधेयधुरामधिरोहति ? तत्रेयं प्रातःवाक्यमु-
पदौक्यन्याहर्ताभियुक्तः-यत्तुमप्रवर्त्तकपुरुषा रागद्वेषकङ्कपङ्का-
ङ्किताङ्गविकृता भवेयुर्धर्मश्च कुञ्जरादिपिपीलिकापर्यन्तस्य कस्या-
पि प्राणिनः परमप्रेयःप्राणपरिवर्त्तनोपदेष्टा न स्यात्, प्रत्युत शाश्व-
तमशाश्वतं च श्वःश्रेयसमेव प्रापयितुं प्रभवत्, स एव धर्मपदोपा-
देयपदयोर्मङ्गलतुमत्रम् । परमार्थतो यदीदृक् परमार्थः परामृश्य
त तदा तत्र जवतां तीर्थकराणामथवा जगवतो वर्द्धमानस्येवाऽऽ-
सन्नोपकारित्वेनानेकान्तजयपताका प्रादुर्भूयात् । यतस्त एव वि-
मत्रकधलालोकन काष्ठत्रयवर्त्तसामान्यविशेषात्मकनिखिलपदा-
र्थसाध्वेत्तारः, शकाणामपि जन्मस्नात्राद्यष्टमहाकातिहायादि-
संपादनेनार्चनार्हाः, अविनयवस्तुतन्त्रप्रवक्तारः, शान्तरससरस-
स्थान्तर्वेन रागद्वेषविजयकर्तारः; राक्षान्तश्च तेषामहिंसा पर-
मो धर्म इति ॥

यद्यपि पृथग्भूतेष्वनो धर्माभासेष्वपि किंपाकपाकोपक्षिप्तप-
यसदेक्षया हिंसागर्भिता अहिंसा भगवती यत्र तत्र विज्ञोक्त्यते-
तस्या जिघृक्षा मधुदिग्धधाराकराक्षकरवाहप्रलोलरसनानामि,
व जनानां न सुखाकरोतीति एकत्रामत्रे संपृक्तविषमधुकल्पेव
न युक्ता । यतस्तेषु जन्मादिदुःखमुमुक्षूणां प्राधान्येन कारणता
वस्या नोपलज्यते, अपि तु यद्यंशतस्तत्र दयाऽभिनिविष्टा, हिं-
साऽपि तर्ह्यन्यांशतो जागर्त्ति, यथा संसारमोचकानामिदमैदंपर्य-
म-यदि नरपशुशकुनिष्वन्यतमः कोऽपि जवेऽस्मिन् संसारवेद-
नामनुभवति, तर्हि तस्येतोदेहतः पृथक्करणमेव दयापरचशानां
कस्तव्यमिति । सतततनुप्रवणानां यज्वनां तु तादृकमवसरमासा-

द्य दयापात्राणामनन्यगतिकानां ह्यागतिकानां विशसनमेवोभ-
गतिप्रापणमित्यादि ग्रन्थेऽस्मिन्नेव प्रथमभागे " अद्वयकुमार "
" अहिंसा " शब्दयोरुपरि विशेषविस्तरः प्रेक्षणीयो जिज्ञासुनामि-
ति । अत एवाभियुक्तानामाभाषणः-

" पक्षपातो न मे वीरे, न द्वेषः कपिलादिषु ।

युक्तिमद् वचनं यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ १ ॥

रागद्वेषानिमृक्ता-हृत्कृतं च कृपापरम् ।

प्रधानं सत्यधर्माणां, जैनं जयति शासनम् ॥ २ ॥ इत्यादि ॥

दयाऽऽचारक्रियावस्तुभेदैर्धर्मोऽयमाहंनश्चतुर्धा प्रविभक्तः । नि-
श्चानमस्था देवनिमित्तसमवसरणसमवसृतस्य देवाधदेवस्य
भगवतोऽखिलज्ञस्य श्रीतीर्थकरस्योपदेशाद्विभूतं शासन-
मेव । यदधि श्रीमद्भिर्गौतमादिभिर्गणधरैः समनन्तरं कियत्प-
प्यनेहासि समतोते द्वादशाङ्गीरूपेणैकादशाङ्गीरूपेण वा संद-
र्जितं सत् सूचनाम्ना व्यवह्रियते, तथा चैतत् प्रत्येकतीर्थकर-
शासनसमयेऽस्तित्वदशमासादयति । यद्यपि काले पूर्वस्मि-
न् चतुर्दशपूर्वधर-दशपूर्वधर-श्रुतकेवलप्रभृतयो महाभुक्त्वा
महात्मानो ये केचनाऽऽसन् तेषामतिशयवैनवचशाद् मूलादे-
वार्थज्ञानं सुकरमतः स्पष्टीकरणप्रवणटीकादिपुस्तकादीनामा-
वश्यकतेव नासीत्, परन्तु तादृशज्ञानविकलानां जीवामामर्चा-
चामवधारणधुरां वोढुमसमर्थानां विस्मृतपदार्थसाधर्म्यस्मृतिम-
लभमानानां दुर्बोधस्य गहनातिगहनविषयस्य स्याद्वादिक-
दर्शनस्य विशदीकरणाय भगवद्भिः श्रीमद्बाहुस्वामिप्रमुलै-
र्यद्यपि निर्युक्ति-भाष्य-चूर्णि-टीकाऽऽदीनां रचना कृता, तथापि
साम्प्रतं जैनग्रन्थस्य भूयान् विस्तरः समजनि, यदधुना स्व-
लपीयसाऽऽयुषा न कोऽपि क्लमो मनुष्यः सांसारिकं कृत्यं स-
माचरन् गृहस्थविरक्तान्यतरोऽमुष्माजैनशासनसामरःत पार-
मुत्तरीतुम् । हेतुरयमत्र विभाष्यते-यत् प्रथमतः सर्वेषां ग्रन्थानां
समुपलब्धिरव न सर्वत्र समुपजायते, ये चालपीयांसः काचित्
काचिदपि समुपलभ्यन्ते, के विषयाः कुत्र तत्र विन्यस्ता इति
सर्वसाधारणस्य तत्त्वतो ज्ञानमुसुकरम् । यदि कस्यापि कास्म-
न्नपि ग्रन्थे जायेतापि विषयाणां यथाकथञ्चिदुपलब्धिस्तथापि
केमेऽभिधेया अन्यत्रान्यत्र ग्रन्थे च कुत्र कुत्र भविष्यन्तीति
परामर्शैर्दध्यविधुरधुरामधिरुहलालव्यवर्णोऽपि ।

कारणान्तरमप्येतत्-यदिदं जैनदर्शनं यस्याम् (अर्कमागध्याम्)
भाषायामज्जिबद्धम्, एवा सैव, यथा प्राकृतनसमये भारतभूम्यां
मातृभाषात्वेन, राष्ट्रभाषात्वेन च स्थानं प्रापि । यस्याश्च तीर्थ-
करणधरप्रभृतिनिर्महानादरः कृतोऽमुष्या एव भाषायाः प्र-
चारः प्रचलितसमये कियानपि क्वापि नोपव्रज्यते । यदपि
दशरूपकादिषु यत्र तत्र पात्रप्रभेदप्रयुक्ता कतिपयप्रभेदजिज्ञा
प्राकृतभाषा दृष्टिपथमधिरोहति, तदपि तस्मिन्निहितच्छाया-
त एव कार्यं निर्वहन्ति यथाकथञ्चित् सर्वेऽपि पाठकाः ।

यदि केनापि प्राकृतप्रकाशादिव्याकरणदर्शनेन समज्यस्ताऽपि
शुद्धा प्राकृतभाषा न तावत्या जैनागममूलसूत्राणां निर्युक्तिगाथा-

चूर्णिप्रभृतीनां तत्पर्यमवधारयितुं शक्यम्, यतस्तीर्थकर्मगणधरादिभिरुत्सवगन्धामेवैषां प्रस्तावः प्रस्तुतः, या च सामान्यप्रकृतभाषातो नेदीयसी किञ्चिद् विलक्षणतरा ।

गतवति समये तु गुरुशुश्रूषापरायणाः श्रममविगल्यन्ते-वासिजनाः स्वस्वाचार्यमुखाम्भोजस्तकाशात् समुपलब्धमधुविन्दुनिकरसदृक्कुम्भानुपूर्वतदर्थान् संविन्नाताः कण्ठस्थं कुर्वन्त एव कृतकार्या भभूवुः, किन्त्वद्यध्वीनाथास्तादृश्याः परिपाट्याः प्रायशो वैकल्याद् ज्ञानदर्शनचारित्र्याणां भूयान् ह्रासः समजनि । संक्षिप्तविवरणं चास्याऽत्रैव प्रथमजाने “अहालंदिप” शब्दे तत्त्वबुद्ध्युत्तुमिर्जिज्ञासुभिर्दृष्टव्यम् ।

निरीक्ष्य चैतादृशीं दुर्दशामस्माकं गुरुवर्याणां श्रीसौधर्मबृहत्पागळ्डीरकलिकालसर्वज्ञकल्पमट्टारक १००८ श्रीमद्वाजयराजेन्द्रसूरीश्वरमहाराजानां चेतसि चिन्ताऽतिमहती समुपस्थिता-यत् प्रत्यहमाहृतधार्मिकदार्शनिकशास्त्राणां हानिरेवोपजायते, कारणादस्मादेवाहा बहवः सुज्ञं मन्यानाः कार्यमुत्सूत्रमपि कर्तुमारब्धवन्तः, तथा स्वधर्मग्रन्थेभ्यो विस्मृति-सरणिमाश्रिता इव । ततः किमस्यामवस्थायां करणीयमस्माभिः ? यतः संसारेऽस्मिन्नसारे तस्यैव मर्त्यस्य जनिः सार्थिका, येन यथाशक्यमात्मधर्मस्योन्नतिः कृता । अन्यथा-

“असंपादयतः कश्चि-दर्थं जातिक्रियागुणैः ।

यदृच्छाशब्दवत् पुंसः, संज्ञायै जन्म केचलम् ॥”

अथवा-“स लोहकारभस्त्रेव, श्वसन्नपि न जीवति” ।

इति लौकिकोक्तिं सार्थकयति । एतादृशो धिमर्शश्चेतसि प्रभूतकाष्ठमुवाच, किन्तु कदाचिदेकस्यां कण्ठदायां सहसा विचारः प्रादुर्भवन्-कोऽप्येकस्तादृशो ग्रन्थः प्रले-तरशेल्या रचनीयो, यस्मिन् जैनागमसत्कमागधीभाषाशब्दानामकाराद्यनुक्रमतो विन्यासं विधाय गीर्वाणभाषायां तदनुवादलिङ्गव्युत्पातितवाच्यार्थान् निधाय समनन्तरं यथासंभवं तदुपरि मूलसूत्राणां पाठनिर्देशपुरःसरं समुपलब्धपुरातनटीका-चूर्ण्यादि विवरणं दत्वा स्पष्टयितव्यः । यदि स एव विषयो ग्रन्थान्तरेष्वप्युपलभ्येत तर्हि तदनुपदमेव सोऽपि निर्देश्यः । प्रायशोऽस्माद् निजमनोऽनुकूलो लोकस्योपकारो भविष्यतीति । अथोचसि समुत्थाय सूरीन्द्रः स्वनित्यनैमित्तिकीः क्रियाः समाप्त्यास्य प्रकृतकार्यस्य भारमुवाह । समाहितमानसेन द्वाविंशतिवर्षं यावद् महान्तमपि श्रममविगणय्य तेन कार्यमेतद् विघ्नानपोह्य संपूर्णतां लभितम् । यद्-‘अभिधानराजेन्द्र’ नामा कोशः प्राकृतनाषाप्रज्ञेद्भूतमागध्यां विरचय्य चतुर्षु भागेषु विन्यक्तः ।

अथैकदाऽनल्पकल्पाः श्रावकाः शिष्याश्च मुनयः श्रीमत्तुपाध्यायमोहनविजयदीपविजययनीन्द्रविजयप्रभृतयः साधवो विनेयाः साऽज्जलवन्धं प्रार्थनापुरःसरं व्यजिज्ञपन्-भगवन् ! यद्यमपि ग्रन्थो ग्रन्थान्तरसमः पुस्तकभाण्डागारेष्वेव निहितः स्थास्यति तदा कियन्तो जना अनर्थस्यास्य प्रवररत्नस्येव कोषरत्नस्य लाभभाजां ज्ञविष्यन्ति ? । तस्मादनेकेषु देशदेशान्तरेषु यथा रीत्या ज्ञानप्रचारः स्यात्, तदुपायः करणीय इति गुरुचरणान्तं विज्ञप्तिपुरस्सरं निवेदयामः ।

तदुत्तरं प्रशान्तगम्भीरया गिरा श्रीसूरीश्वराः नातिस्तोकधुलं प्रोचुः-अहमात्मीयं करणीयं पूर्तिमनयमतः परं येनोपायेन

निबिडलोकोपकारः स्यात् स तु युष्माजिः कर्तुमर्हः, किन्तु यमात्रस्यै तादृश्यमुपगताः ।

ततः श्रीसङ्केनास्याभिधानस्य विशेषप्रचाराय शीशकाक्षरैः पुष्टचिह्नपत्रेषु मुद्रापयितुमेव निश्चित्य प्रारब्धते स्म । पुनरस्य शोधनादिभारः सूरान्द्राणां विनीतशिष्याभ्यां मुनि-आदीपविजय-मुनिर्भीयतीन्द्रविजयाभ्यां जगृहे, यावत्स्मद् कार्यं पूर्णाऽभिज्ञौ वर्तते । अतः परं वक्तव्यान्तरं जाषा (दिन्दौ) जूमिकानाऽवसेयम् ।

स्याद्वादनिरूपणेन समवाय-सत्ताऽपोह-वेदाऽपौरुषेयत्व-जगत्सकलकृत्य-शब्दाकाशगुणत्वा-ऽद्वैतवादादिसर्वरुनेन एकैन्द्रियाणां भावेन्द्रियज्ञानस्थापनेन च जैनदर्शनस्यातिगाम्भीर्यं व्यक्तीभवतीति दिग्भाषामिह तद् दृश्यते-

अथ वस्तुनः स्याद्वादात्मकत्वं सप्तमङ्गीप्रकरणेन सुलोक्यं स्यादिति प्रथमं तस्या निरूपणम्-

एकत्र वस्तुन्यैकैकधर्मपर्यनुयोगवशादविरोधेन व्यस्तयोः समस्तयोश्च विधिनिषेधयोः कल्पनया स्यात्काराङ्कितः सप्तथा वाक्ययोगः सप्तजङ्गी ॥

एकत्र जीवादौ वस्तुनि एकैकसत्त्वादिधर्मविषयप्रभञ्जशादविरोधेन प्रत्यक्षादिवाधापरिहारेण पृथग्भूतयोः समुदितयोश्च विधिनिषेधयोः पर्यालोचनया कृत्वा स्याच्छब्दलाङ्घितो वक्ष्यमाणैः सप्तजिः प्रकारैर्वचनविन्यासः सप्तमङ्गः विज्ञेया ।

सप्तमङ्गाः पुनरिमे-

स्यादस्त्येव सर्वमिति विधिविकल्पनया प्रथमो भङ्गः १
स्यान्नाऽस्त्येव सर्वमिति निषेधकल्पनया द्वितीयः २
स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येवेति क्रमतो विधिनिषेधकल्पनया तृतीयः ३
स्यादवक्तव्यमेवेति युगपद् विधिनिषेधकल्पनया चतुर्थः ४
स्यादस्त्येव स्यादवक्तव्यमेवेति विधिविकल्पनया युगपद् विधिनिषेधकल्पनया च पञ्चमः ५
स्यान्नास्त्येव स्यादवक्तव्यमेवेति निषेधकल्पनया युगपद् विधिनिषेधकल्पनया च षष्ठः ६
स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येव स्यादवक्तव्यमेवेति क्रमतो विधिनिषेधकल्पनया युगपद् विधिनिषेधकल्पनया च सप्तमः ७

स्यादित्यव्ययमनेकान्तद्योतकम् । स्यात्-कथञ्चित्, स्वल्प-क्षेत्रकालभावरूपेण अस्त्येव सर्वं कुम्भादि, न पुनः पर-अल्पक्षेत्रकालभावरूपेण । तथाहि-कुम्भो द्रव्यतः पार्थिवत्वेनास्ति, न जलादिरूपत्वेन । क्षेत्रतः पादशिपुत्रकत्वेन, न कान्यकुब्जादित्वेन । कालतः शैशिरत्वेन, न वासन्तिकदिनत्वेन । भावतः इयामस्त्येन, न रक्तत्वादिना । अन्यथा इतररूपापस्या स्वरूपहानिः स्यादिति । अत्र भङ्गे एवकारस्तु अनभिमतार्थव्यावृत्त्यर्थमुपात्तम् । अस्त्येव कुम्भ इत्येतावन्मात्रोपादाने कुम्भस्य स्तम्भाद्यस्मित्वेनापि सर्वप्रकारेणास्तित्वप्राप्तेः प्रतिनियतस्वरूपानुपपत्तिः स्यात्, तत्प्रतिपत्त्यै स्यादिति प्रयुज्यते, स्यात् कोऽर्थः-कथञ्चित्, स्वल्पवादिजिरेवायमस्ति, न परस्त्व्यादिभिरपीत्यर्थः ॥ (२) स्वद्रव्यादिभिरिव परद्रव्यादिभिरपि वस्तुनोऽस्तत्वानिष्टौ हि प्रतिनियतस्वरूपानुपात्तादवस्तुप्रतिनियमविरोधः । न चास्तित्वैकान्तवादिभिरत्र नास्ति-

त्वमस्ति इति मित्यभिधानीयम् । कथञ्चित् तस्य वस्तुनि युक्ति-
सिद्धत्वात् साधनवत् । न हि कश्चिदनित्यत्वाद्वा साध्ये सत्त्वा-
दिसाधनस्यास्तित्वं विपक्षे नास्तित्वमन्तरेणोपपन्नम् । तस्य
साधनाभासत्त्वप्रसङ्गात् । अथ यदेव नियतं साध्यसदृभावेऽ-
स्तित्वं तदेव साधनाभावे साधनस्य नास्तित्वमभिधीयते, त-
त्कथं प्रतिषेध्यम् ? । स्वरूपस्य प्रतिषेधस्यानुपपत्तेः, साध्य-
सदृभावे नास्तित्वं तु यत् तत् प्रतिषेध्यम्, तेनाविनाभावित्वे
साध्यसदृशावास्तित्वस्य व्याघातात् तेनैव स्वरूपेणास्ति नास्ति-
चेति प्रतीत्यभावादिति चेत् । तदसत् । एवं हेतोः स्वरूपत्वविरो-
धात् । विपक्षासत्त्वस्य तत्त्विकस्याभावात् । यदि चायं जा-
वाभावयोरेकत्वमाचक्षीत, तदा सर्वथा न कश्चित् प्रवर्तते,
नापि कुतश्चिन्नवर्तते । प्रवृत्तिनिवृत्तिविषयस्य भावस्याभाव-
परिहरिणासंभवात्, अभावस्य च भावपरिहारेणेति वस्तुनोऽ-
स्तित्वनास्तित्वयोः रूपानन्तरत्वमेष्टव्यम् । तथा चास्तित्वं नास्ति-
त्वेन प्रतिषेधेनाविनाभावो सिद्धम् । यथा च प्रतिषेध्यमस्ति-
त्वस्य नास्तित्वं तथा प्रधानभावतः क्रमार्पितोऽन्यत्वादिधर्मे-
पञ्चकमपि वक्ष्यमाणं लक्षणीयम् ॥ (३) सर्वमिति द्विती-
यलक्षणादिहोत्तरत्र चानुवर्त्तनीयम् । ततोऽयमर्थः-क्रमार्पि-
तस्वपरिच्छेदादिचतुष्टयापेक्षया क्रमार्पित्वाभ्यामस्तित्वनास्तित्वा-
भ्यां विशेषितं सर्वं कुम्भादि वस्तु स्यात् (कथञ्चित्)
अस्त्येव, स्यात् (कथञ्चित्) नास्त्येवेत्युल्लेखेन वक्तव्यमि-
ति ॥ (४) द्वात्र्ययमस्तित्वनास्तित्वकथनमर्थायां युगपत्
प्रधानतयाऽर्पित्वाभ्यामेकस्य वस्तुनोऽभिधित्वायां तादृशस्य
शब्दस्यासम्भवादवक्तव्यं जीवादि वास्त्विति । तथाहि-सद-
सत्त्वगुणद्वयं युगपदेकत्र सदित्यभिधानेन वक्तुमशक्यम्,
तस्यासत्त्वप्रतिपादनासमर्थत्वात् । तथैवासदिति अभिधानेन
न सद्वक्तुं शक्यम्, तस्य सत्त्वप्रत्यायने सामर्थ्याभावात् ।
साङ्ख्यिकमेकं पदं तदभिधातुं समर्थमित्यपि न सत्यम्,
तस्यापि क्रमेणार्थद्वयप्रत्यायने सामर्थ्योपपत्तेः । “तौ सत्”
३ । १ । १२७ । (पाणि०) इति शतृज्ञानचोः संकेतितसच्च-
वत् । इति सकलवाचकरहितत्वावक्तव्यं वस्तु युगपद् स-
दसत्त्वाभ्यां प्रधानजावापित्वाभ्यामाक्रान्तं व्यवहितृते । (५) स्वर-
ूपस्यादिचतुष्टयाऽपेक्षयाऽस्तित्वे सत्यस्तित्वनास्तित्वान्यां सह
वक्तुमशक्यं सर्वं वस्तु ; ततः स्यादस्त्येव स्यादवक्तव्यमे-
वेत्येवं पञ्चमभङ्गेनोपदर्श्यते इति (६) परस्पर्यादिचतु-
ष्टयापेक्षया नास्तित्वे सत्यस्तित्वनास्तित्वान्यां यौगपद्येन प्रति-
पादयितुमशक्यं समस्तं वस्तु ; ततः स्यादस्त्येव स्यादवक्तव्य-
मेवेत्येवं षष्ठमभङ्गेन प्रकाशयते (७) स्वपरिच्छेदादिचतुष्टयापेक्षया-
ऽस्तित्वनास्तित्वयोः सतोरस्तित्वनास्तित्वान्यां समसमयमभि-
धातुमशक्यमखिलं वस्तु, तत एवमनेन भङ्गेनोपदर्श्यते इति ॥

उक्तं च-

“या प्रज्ञाद् विधिपूर्वदासजिद्वया बाधच्युता समधा,
धर्म धर्ममण्डव वाक्यरचनाऽनेकात्मके वस्तुनि ॥
निर्दोषा निरदेशि देव ! जवता सा समभङ्गी यया,
जल्पन् जलपरणाङ्गणे विजयते वादी विपक्षं कृणात् ॥ १ ॥”

अथ समनङ्गीर्दिशितदिशा स्याद्वादास्तित्वम्-

दीपादारभ्य व्योमपर्यन्तं सर्वं वस्तु समस्वरूपम्, यतो घ-
स्तुनः ज्वरपर्यायात्मकत्वमिति । वाचकमुख्योऽप्येवमेवाह-“उ-

त्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत्” । समस्वजावत्वे हेतुस्तु स्याद्वादाः,
नित्यानित्याद्यनेकधर्मशब्दैकपक्षस्यभ्युपगम इत्यर्थः । तदनभ्यु-
पगमे सर्ववस्तूनां स्वरूपानिप्रसङ्गः, कस्यचित् व्योमादिवस्तु
नित्यमेव, अन्यस्य प्रदीपादिवस्तु अनित्यमेवेत्यस्य प्रतिक्षेप-
स्तु दिक्ष्मात्रमुच्यते-सर्वे जाया इत्यादिनयानपेक्षया नित्याः,
पर्यायाधिकनयानदेशात् पुनरनित्याः, तत्रैकान्तानित्यनया परै-
रङ्गीकृतस्य प्रदीपस्य तावन्नित्यानित्यत्वव्यवस्थापनमित्यम् । त-
थाहि-प्रदीपपर्यायापन्नास्तैजसाः परमाणवः स्वरसतः तै-
जसात् वाताजिघाताद् वा ज्योतिःपर्यायं परित्यज्य तमो-
रूपं पर्यायान्तरमासाद्यन्तोऽपि नैकान्तेनानित्याः ; पुष्कल-
व्यरूपतयाऽवस्थितत्वात् तेषाम् । न ह्येताष्वेतानित्यत्वं या-
वता पूर्वपर्यायस्य नाश उत्तरपर्यायस्य चोत्पादः । न खलु
सूक्ष्मव्यं स्यासक-कोश-कुशूल-शिवक-घटाद्यवस्थान्तरमाप-
द्यमानमप्येकान्ततो विनष्टम्, तेषु सूक्ष्मव्यानुगमस्याबाधगोपा-
ले प्रतीतत्वात् । न च तमसः ऐन्द्रिकत्वमसिद्धम्, चाकुपत्वा-
न्यथाऽनुपपत्तेः, प्रदीपालोकवत् । अथ यन्मात्रं तत्सर्वं स्वप्र-
तिभासे आलोकमपेक्षते, न चैवं तमः, तत् कथं चाक्षुषम् ? नैवम् ।
उलूकादीनामालोकमन्तरेणापि तत्प्रतिभासनात्, येस्वस्मदादि-
भिरन्यच्छाक्षुषं घटादिकमालोकं विना नोपलभ्यते, तैरपि ति-
मिरमालोकयिष्यते, विचित्रत्वाद् भावानाम् । कथमन्यथा पीत-
श्वेतादयोऽपि स्वर्णमुक्ताफलाद्या आलोकपेक्षदर्शनाः, प्रदीप-
चन्द्रादयस्तु प्रकाशान्तरनिरपेक्षाः, इति सिद्धं तमश्चाक्षुषम् ।
रूपवत्त्वात् स्पर्शवत्त्वपि प्रतीयते, शीतस्पर्शप्रत्ययजनकत्वात् ।
यानि त्वनिविमावयवत्वमप्रतिघातित्वमनुद्भूतस्पर्शविशेषत्व-
मप्रतीयमानखगमावयवविषयत्वमविभागत्वमित्यादीनि तमसः
पौद्गलिकत्वनिषेधाय परैः साधनान्भ्युपगम्यस्तानि, तानि प्रदी-
पप्रभाहृष्टैर्नैव प्रतिषेधयानि, तुल्ययोगक्षेमन्यात् । न च वा-
च्यम्-तैजसाः परमाणवः कथं तमस्त्वेन परिणमन्त ? इति ।
पुद्गलानां तत्तत्सामग्रीसहकृतानां विसदृशकार्योत्पादकत्व-
स्यापि दर्शनात् । दृष्टो ह्यार्द्धधनसंयोगवशाद् भास्वरूपस्या-
पि बह्वैरजास्वरूपधूमरूपकार्योत्पादः, इति सिद्धो नित्यानित्यः
प्रदीपः । यद्यपि निर्वाणाद्वर्वाकृ देदीप्यमानो दीपस्तदाऽपि
नवनवपर्यायोत्पादयिताशभाक्त्वात् प्रदीपत्वान्वयाच्च नित्या-
नित्य एव ॥ एवं व्योमापि उत्पादव्ययध्रौव्यात्मकत्वाभिर्या-
नित्यमेव । तथाहि-अवगाहकानां जीवपुद्गलानामवगाहदानो-
पग्रह एव तल्लक्षणम्, अवकाशदमाकाशम् इति वचनात् । यदा
चावगाहका जीवपुद्गलाः प्रयोगतो विच्छेतातो वा एकस्मादभा-
प्रदेशात्प्रदेशान्तरमुपसर्पन्ति, तदा तस्य व्योमस्तैरवगाहकैः
सममेकस्मिन् प्रदेशे विभागः, उत्तरस्मिन् प्रदेशे च संयोगः, सं-
योगविभागो च परस्परं विरुद्धौ धर्मौ, तदनेदे चावयवं ध-
र्मिणो भेदः तथा चाहुः-“अयमेव हि भेदो भेदहेतुर्वा यद् विरु-
द्धधर्माभ्यासः कारणभेदश्च ” इति । ततश्च तदाकाशं पूर्वसं-
योगविनाशलक्षणपरिणामापर्यायं विनष्टम्, उत्तरसंयोगोत्पादा-
ख्यपरिणामानुभवाच्चोत्पन्नम्, उभयत्राकाशव्यस्यानुगतत्वा-
च्चोत्पादव्यययोरेकाधिकरणत्वम् । तथा च “यदप्रच्युतानुत्प-
न्नस्थिरैरकरूपं नित्यम्” इति नित्यलक्षणमाचक्षते, तदपास्तम् ।
एवंविधस्य कस्यचिद् वस्तुनोऽभावात् । “तद्भावाव्ययं नि-
त्यम्, इति तु सत्यं नित्यलक्षणम् । उत्पादविनाशयोः सदभा-
वेऽपि तद्भावादन्वयिरूपाद् यन्न ज्येति तन्नित्यम्” इति तदर्थ-
स्य घटमानत्वात् । यदि हि अप्रच्युतादिद्विकृणं नित्यमिष्यते,

तदोत्पादव्यययोर्निराधारत्वप्रसङ्गः, न च तयोर्योगे नित्यत्व-
हानिः । " द्रव्यं पर्यायवियुतं, पर्याया ह्यव्ययजिताः । क कदा
केन किरूपाः, दृष्टा मानेन केन वा ? ॥ " इति वचनात् । न चा-
काशं न ह्ययम, लौकिकानामपि घटाऽऽकाशं पटाऽऽकाशमि-
ति व्यवहारप्रसिद्धेराकाशस्य नित्यानित्यत्वम् । घटाकाशमपि
दि यदा घटापगमे पटेनाकान्तं, तदा पटाकाशमिति व्यवहारः ।
न चायमौपचारिकत्वाद् प्रमाणमेव, उपचारस्यापि किञ्चित्सा-
धर्म्यद्वारेण मुख्यार्थस्पर्शितत्वात् । ननु सो हि यत् किल सर्व-
व्यापकत्वं मुख्यं परिमाणं तत्तदाध्ययघट इत्यादिसम्बन्धिनियत-
परिमाणवशात् कलितनेदं सत् प्रतिनियतदेशव्यापितया व्यव-
हियमाणं घटाकाशपटाकाशादि तत्तत् व्यपदेशनिबन्धनं भवति
तत्तद्व्यादिसम्बन्धे च व्यापकत्वेनावस्थितस्य व्याप्तोऽवस्थान्त-
राऽऽपत्तिः, ततश्चावस्थामेदं स्वस्थावतोऽपि भेदः, तासां ततोऽ-
विष्वग्भावात् । इति सिद्धं नित्यानित्यत्वं व्याप्तः । इति
नेकान्तनित्यपक्षा युक्तिक्षमः ।

स्याद्वादे तु-पूर्वोत्तराकारपरिहारस्वीकारस्थितिलक्षणपरि-
णामेन भावानामधिक्रियोपपत्तिरविरुद्धा । न चैकत्र वस्तुनि प-
रस्परविरुद्धधर्माध्यासायोगादसन् स्याद्वाद् इति वाच्यम् ?
नित्यानित्यपक्षविरुद्धाण्यस्य पक्षान्तरस्याङ्गीक्रियमाणत्वात्, त-
थैव च सर्वैरनुजवात् । तथा च पठन्ति—

" भागे सिंहो नरो जागे, योऽर्थो भागद्वयत्मकः ।

तमभागं विभागेन, नरसिंहं प्रचक्षते" ॥१॥

एवं चोपस्थितमिदं नित्यानित्यात्मकं वस्तु, उत्पादव्ययधर्मव्यात्मक-
त्वाभ्यामुपपत्तेरिति । तथाहि-सर्वं वस्तु द्रव्यात्मना नोत्पद्यते,
विपद्यते वा, परिस्पृष्टमव्ययदर्शनात् तूत्पत्तज्जातनस्वादिषु अन्य-
यदर्शनेन व्यञ्जितार इति न वाच्यम्; प्रमाणेन बाध्यमानस्याभ्य-
स्यापरिस्पृष्टत्वात् । न च प्रस्तुतोऽन्यः प्रमाणविरुद्धः; सत्यप्र-
त्यक्षज्ञानरुद्धत्वात् ततो ह्यव्यात्मना स्थितरेव सर्वस्य वस्तुनः,
पर्यायात्मना तु सर्वं वस्तुत्पद्यते, विपद्यते च, अस्खलितप-
र्यायानुजयसङ्गात्वात् । न चैवं इहे इहे पीतादिपर्यायानुभवेन
व्यभचारः, तस्य स्खलदुरुपत्वात् । न ह्यलु सोऽस्खलदुरुपः,
येन पर्यायात्मनाशाश्वदृष्टोत्तराकारोत्पादाविनाभावी भवेत् ।
न च जीवादी वस्तुनि हर्षमर्षादासिन्ध्यादिपर्यायपरम्पराऽनु-
भवः स्खलदुरुपः, कस्यचिद्वाधकस्याभावात् । ननुत्पादादयः
परस्परं जिघ्रन्ते, नवा ? यदि भिद्यन्ते, कथमेकं वस्तु आत्मक-
म् ? न भिद्यन्ते चेत्, तथापि कथमेकं व्यात्मकम् ? । तथा च
" यद्युपपत्त्यादयो मित्राः, कथमेकं व्यात्मकम् ? ।

अथोत्पत्त्यादयोऽजिघ्रन्तः, कथमेकं व्यात्मकम् ? ॥ १ ॥ "

इति चेत् । न द्रव्युत्तमम् । कथञ्चिद्विभक्तत्वेन तेषां कथञ्चि-
द् जेदानुपगमम् । तथाहि-उत्पादाविनाशधर्मौ न्यायि स्याद्वि-
भक्तानि, भिन्नलक्षणत्वात्, रूपादिवत् । न च भिन्नलक्षणमसि-
द्धम् । असन् आत्मलाभः, सतः सत्तावियोगः, ह्यव्ययतयाऽ-
नुवर्तनं च खलूत्पादादीनां परस्परमसंकीर्णानि लक्षणानि स-
कललाकसाङ्गिकाण्येव । न चामी भिन्नलक्षणा अपि परस्पर-
रानपेक्षाः, स्वगुणवद्भवन्वापत्तेः । तथाहि-उत्पादः केवलो
नास्ति, स्थितिनिगमरहितत्वात्, कूर्मरोमवत् । तथा विनाशः
केवलो नास्ति, स्थित्युपपत्तिरहितत्वात्, तद्वत् । एवं स्थितिः
केवलो नास्ति, विनाशात्पादव्युत्पत्त्यात्, तद्वत् । इत्यन्याऽन्या-
पेक्षाणामुत्पादादीनां वस्तुनि सत्त्वं प्रतिपत्तव्यम् । तथा च क-
थं नैकं व्यात्मकम् ? उक्तं च पञ्चाशति-

" प्रथमस्ते कलशे शुशोच तनया मौलौ समुत्पादिते,
पुत्रः प्रीतिमुवाह कामपि नृपः शिष्याय मध्यस्थताम् ।
पूर्वाकारपरिहृत्यस्तदपराकारोदयस्तद्व्या-
धारश्चैक इति स्थितं त्रयमयं तत्त्वं तथाप्रत्ययात् ॥ १ ॥ "

तथा च स्थितं नित्यानित्यानेकान्तः कान्त एवेति । एवं सदसद-
नेकान्तोऽपि । नन्वत्र विरोधः । कथमकमेव कुम्भादिवस्तु स-
च्च, असच्च जनति ? सत्त्वं ह्यसत्त्वपरिहारेण व्यवस्थितम्, अ-
सत्त्वमपि सत्त्वपरिहारेण, अन्यथा तयोर्विशेषः स्यात् । तत-
श्च तदादे सत्, कथमसत् ? अथासत्, कथं सदिति ? तद्वत्-
दातम् । यतो यदि येनैव प्रकारेण सत्त्वम्, तैवाऽसत्त्वम्, येनैव
चासत्त्वम्, तेनैव सत्त्वमनुपपेयम्, तदा स्याद्विरोधः । यदा तु
स्वरूपेण घटादित्वेन, स्वद्रव्येण हिरण्यमयवित्वेन, स्वक्षेत्रेण
नगरादित्वेन, स्वकालत्वेन वास्तविकादित्वेन सत्त्वम्, पररूपा-
दिना तु पटवत्तन्तुव्याम्यवग्राह्यत्वादिनाऽसत्त्वम्, तदा क-
विरोधान्प्रोऽपि । ये तु सौमनाः परासत्त्वं नाभ्युपयन्ति, तेषां
घटाः सर्वात्मकत्वप्रसङ्गः । तथाहि-यथा घटस्य स्वरूपादिना
सत्त्वं तथा यदि पररूपादिनाऽपि स्यात्, तथा सति स्रक्पादित्ववत्
पररूपादित्वप्रसक्तेः कथं न सर्वात्मकत्वं भवेत् ? परासत्त्वेन तु
प्रतिनियतोऽसौ सिध्यति । अथ न नाम नास्ति परासत्त्वम्, किन्तु
स्वसत्त्वमेव तदिति चेत्, अहं ! नूनन कोऽपि तर्कवितर्कक-
शः समुल्लापः । न खलु यदेव सत्त्वम्, तदेवाऽसत्त्वं भवितुमर्हति;
विधिप्रतिषेधरूपतया विरुद्धधर्माध्यासेनानयोरैक्यायोगात् ।
अथ पृथक् तन्नाभ्युपगम्यते; न च नाभ्युपगम्यते एवेति कि-
मिदमिन्द्रजालम् ? । ततश्चास्यानङ्गमसत्त्वमेकं भवति ।
एवं च यथा स्वासत्त्वासत्त्वात्स्वत्त्वं तस्य, तथा परासत्त्वास-
त्त्वात्परसत्त्वप्रसक्तिरनिवारितप्रसारा; विशेषाऽभावात् । अथ
नाभावनितृश्या पदार्थो जावरूपः प्रतिनियतो वा भवति,
अपि तु स्वसामग्रीतः स्वस्वभावानियत एवोपजायत इति किं-
परासत्त्वेनति चेत् ? न किञ्चित् । केवलं स्वसामग्रीतः स्वस्वभा-
वनियतात्पतिरेव परासत्त्वात्मकत्वव्यतिरेकेण नोपपन्नं, पार-
मार्थिकत्वात्सत्त्वासत्त्वात्मकत्वसत्त्वेनैव परासत्त्वासत्त्वात्मकप-
रसत्त्वेनाप्युत्पत्तिप्रसङ्गात् । इति सूक्तः सदसदनेकान्तः । एव-
मपरेऽपि जेदानेकान्तादयः स्वयं चतुरैर्विवेचनीयाः संमति-
तर्कादिन्यो विस्तरभयाज्ञेह प्रतन्यते ।

अतोऽनेकान्तवाद एव सःमार्थः । यदाह-

" इच्छेयं गणपिमगं, निचवं द्रव्यद्विषयं नावय्यं ।

पञ्चापण अणिवचं, निचवानिवचं च सियवाहो ॥ १ ॥

जो सियवायं भासति, पमाणनयेपसलं गुणाधारं ।

जावेह से ण सयं, सो दि पमाणं पवयणस्स ॥ २ ॥

जो सियवायं निदति, पमाणनयेपसलं गुणाधारं ।

भावेण दुहुजावो, न सो पमाणं पवयणस्स ॥ ३ ॥ "

अथ समवायखण्डनम्-

अयुतसिद्धानामाध्यायधारभूतानामिहप्रत्ययहेतुः सम्बन्धः
समवायः । स च समवयनात् समवाय इति, ह्यव्ययगुणकर्म-
सामान्यविशेषेषु पञ्चसु पदार्थेषु वर्तनाद् वृत्तरिति चाख्या-
यते । तथा वृत्त्या समवायसम्बन्धेन तयाधर्मधर्मिणोरितरेतर-
विनिर्मुक्तिरतत्त्वेऽपि धर्मधर्मिव्यपदेश इत्यने ।

अत्र जैनाचार्यो वदन्ति-

अयं धर्मी, इमे चास्य धर्माः, अयं चैतत्सम्बन्धनिबन्धनं

समवाय इत्येतद् वस्तुप्रयं ज्ञानविषयतया न प्रतिभासते । यथा शिलाशकस्युगलस्य मिथोऽनुसन्धायकं रालादिद्वयं तस्मात् त्रितीयतया प्रतिभासते, नैवमत्र समवायस्यापि प्रतिभानम्; किन्तु द्वयोरेव धर्मधर्मिणोः इति सपथप्रत्यायनी-योऽयं समवायः । किञ्चायं वादिना एको नित्यः सर्वव्यापकोऽ-मूर्तश्च परिकल्प्यते, ततो यथा घटाग्निनाः पाकजकृपादयो ध-र्माः समवायसम्बन्धेन समवेताः, तथा किं न पटेऽपि, तस्यैक-त्वनित्यत्वव्यापकत्वेः सर्वत्र तुल्यत्वात् । यथाऽऽकाश एको नित्यो व्यापकोऽमूर्तश्च सन् सर्वैः सम्बन्धितयुगपदविशेषेण संबध्यते, तथा किं नायमपीति ? विनश्यदेकवस्तुसमवायाभा-वे च समस्तवस्तुसमवायाऽभावः प्रसज्यते । तत्तद्वच्छेदक-भेदाभावं दोष इति चेदेवमनित्यत्वापत्तिः, प्रतिवस्तुस्वभावभे-दादिति । अथ कथं समवायस्य न हाने प्रतिज्ञानम् ? यतस्त-स्येहेतिप्रत्ययः साधधानं साधनम् । इहप्रत्ययश्चानुभवसिद्ध-एव । इह तन्तुषु पटः, इहात्मनि ज्ञानमिदं घटे कृपाद्य इति प्र-तीतेरुपलभ्यात् । अस्य च प्रत्ययस्य केवलधर्मधर्म्यनालम्ब-नत्वादस्ति समवायाख्यं पदार्थान्तरं तद्धेतुः, इति पराशङ्काम-भिसन्ध्याय पुनरुच्यते-त्यनन्ते यथा पृथिवीत्वाभिसम्बन्धापृथ-वी, तत्र पृथिवीत्वं पृथिव्या एव स्वरूपमस्तित्वाख्यं नापरं वस्त्वन्तरम् । तेन स्वरूपेणैव समं योऽसावभिसम्बन्धः पृ-थिव्याः स एव समवाय इत्युच्यते, “ प्राप्तानामेव प्राप्तिः समवायः ” इति वचनात् । एवं समवायत्वाभिसम्बन्धात्सम-वाय इत्यपि किं न कल्प्यते ? यतस्तस्यापि यत्समवायत्वं स्व-स्वरूपं तेन सार्धं सम्बन्धोऽस्त्येव । अन्यथा निःस्यभावत्वात् शशविषाणवद्वस्तुत्वमेव भवेत् । ततश्च इह समवाये समवाय-त्वमित्युल्लेखेन इहप्रत्ययः समवायेऽपि युक्त्या घटत एव । तता-यथा पृथिव्यां पृथिवीत्वं समवायेन समवेतं, समवायेऽपि समवा-यत्वमेवं समवायान्तरेण संबन्धनीयम्, तदप्यपरेणेत्येवं दुस्त-राऽनवस्थाग्रहानदी । ननु पृथिव्यादीनां पृथिवीत्वादिसम्बन्ध-निबन्धनं समवायो मुख्यस्तत्र त्वत्तत्त्वादिसम्बन्धनिबन्धनस्य सं-गृहीतसकलान्तरजातिविकल्पव्यक्तिभेदस्य सामान्यस्योद्भावा-त् । इह तु समवायस्यैकत्वेन व्यक्तिज्ञेदानावे जातेरनुद्भूत-त्वाग्नौणोऽयं युष्मत्परिकल्पित इहेतिप्रत्ययसाध्यः समवा-यत्वाभिसम्बन्धः, तस्मात्समवाय इति । तदेतन्न विप-क्षितेभ्यस्त्वनकारकारणम् । यतोऽत्रापि जातिरुद्भवन्ती केन नि-रुध्यते । व्यक्तेरनेदेनेति चेत् । न । तत्तद्वच्छेदकवशात्सत्तद्भेदो-पपत्तौ व्यक्तिभेदकल्पनाया दुर्निवारत्वात् । अन्यो हि घटसम-वायोऽन्यश्च पटसमवाय इति व्यक्त एव समवायस्यापि व्यक्ति-भेद इति; तत्सिद्धौ सिद्ध एव जात्युद्भवः । तस्मादन्यत्रापि मुख्य एव समवायः, इहप्रत्ययस्योपपत्त्यभिचारात् । यदाह-

“ अव्यभिचारी मुख्योऽधिकलोऽसाधारणोऽन्तरङ्गश्च ।

विपरीतो गौणोऽर्थः, सति मुख्ये धोः कथं गौणे ? ” ॥१॥

तस्मात्तदर्थमिणोः सम्बन्धने मुख्यः समवायः, समवाये च समवायत्वाभिसम्बन्धे गौण इत्ययं भेदो नास्तित्यर्थः । किञ्च-योऽयमिह तन्तुषु पट इत्यादिप्रत्ययात्समवायसाधनम-नोरथः, स खल्वनुहरते नपुंसकादप्यप्रसवमनोरथम् । इह तन्तुषु पट इत्यादेर्व्यवहारस्याऽलौकिकत्वात्पाञ्चलपादानाम-पि इह पटे तत्त्व इत्येवं प्रतीतिदर्शनात् इह भूतले घटाभाव इत्यत्रापि समवायप्रसङ्गात् ।

अथ सत्तानिरसनम्—

अविशेषेण सद्रूपविशेष्यपि सर्वपदार्थेषु द्रव्यादिष्वेव त्रिषु सत्तासम्बन्धः स्वीक्रियते, न सामान्यादिष्वे, इति महतीयं पश्यतोदरता । यतः परिज्ञायतां सत्ताशब्दस्य शब्दार्थः । अस्तीति सन्, सतां भावः सत्ता, अस्तित्वं तद्वस्तुस्वरूपं नि-विशेषमज्ञेयैष्वपि पदार्थेषु त्वयाऽभ्युक्तम् । तत्किमिदमज्ञं ज-तीयम्-यद्द्रव्यादिष्वेव एव सत्तायोगो नेतरन्न इति ? अनुवृत्ति-प्रत्ययाऽभावान्न सामान्यादिष्वे सत्तायोग इति चेत् । न । त-त्राप्यनुवृत्तिप्रत्ययस्यानिवार्यत्वात् । पृथिवीत्वगोत्वघटत्वादि-सामान्येषु सामान्यं सामान्यमिति । विशेषेष्वपि बहुव्यादयमपि विशेषोऽयमपि विशेष इति । समवाये च प्रागुक्तयुक्त्या तत्तद्व-च्छेदकभेदादेकाकारप्रतीतेरनुभवात् । स्वरूपसत्त्वसाधर्म्येण सत्ताऽप्यारोपात्सामान्यादिष्वपि सत्सदित्यनुगम इति चेत्सर्हि मिथ्याप्रत्ययोऽयमापद्यते । अयमिदं सत्तावेत्वेकानुगमो मिथ्यैवे-ति चेद्द्रव्यादिष्वपि सत्ताधारोपकृत एवास्तु प्रत्ययानुगमः । अ-सति मुख्येऽप्यारोपस्यासंभवात् द्रव्यादिषु मुख्योऽयमनुगतः प्रत्ययः, सामान्यादिषु तु गौण इति चेत् । न । विपर्ययस्यापि शक्यकल्पनत्वात् । सामान्यादिषु बाधकसंभवाच्च मुख्योऽनुगतः प्रत्ययो, द्रव्यादिषु तु नद्रव्यान्मुख्य इति चेद्, ननु किमिदं बाध-कम् ? अयं सामान्येऽपि सत्ताऽभ्युपगमेऽनवस्था, विशेषेषु पुनः सामान्यसङ्गावेत्स्वरूपहानिः । समवे, येऽपि सत्ताकल्पने तद्वस्तुयै सम्बन्धान्तराभाय इति बाधकानीति चेत् । न । सामान्येऽपि सत्ताकल्पने यद्यनवस्था, तर्हि कथं न सा द्रव्यादिषु ? । तेषा-मपि स्वरूपसत्तायाः प्रागेव विद्यमानत्वात् । विशेषेषु पुनः स-त्ताऽभ्युपगमेऽपि न स्वरूपहानिः । स्वरूपस्य प्रत्युतोत्तेजनात् । निःसामान्यस्य विशेषस्य कचिदप्यनुपलभ्यात् । समवायेऽपि समवायत्वलक्षणायाः स्वरूपसत्तायाः स्वीकारे उपपद्यत एवा-विषयगतावात्मकः सम्बन्धः, अन्यथा तस्य स्वरूपाऽनावप्रसङ्गः; इति बाधकानावात्तत्तदपि द्रव्यादिवन्मुख्य एव सत्तासम्बन्धः; इति व्यर्थः । द्रव्यगुणकर्मस्वेव सत्ताकल्पनम् । किञ्च-तेर्वादि-नित्यो द्रव्यादिष्वे मुख्यः सत्तासम्बन्धः कर्तृकृतः, सोऽपि चि-त्त्वार्थमाणो विशीर्येत । तथाहि-यदि द्रव्यादिभ्योऽत्यन्तविल-क्षणा सत्ता, तदा द्रव्यादीन्यसद्रूपाण्येव स्युः । सत्तायोगात्स-त्त्वमस्येवेति चेत् । असतां सत्तायोगोऽपि कुतः सत्त्वम् ? सतां तु निष्फलः सत्तायोगः । स्वरूपसत्त्वं ज्ञानानामस्येवेति चेत्त-र्हि किं शिक्षिणिना सत्तायोगेन । सत्तायोगात्प्राप्तं भावो न स-न्, नाप्यसन्; सत्तायोगासु सन्निति चेद्वाङ्मात्रमेतत् । सद्र-क्षित्वाण्यस्य प्रकारान्तरस्यासंभवात् । तस्मात् सतामपि स्यात्कचिदेव सत्तेति तेषां वचनं विदुषां परिषदि कथमिव नो-पहासाय जायते ।

अपोहस्य स्वरूपनिर्वचनपुरस्सरं निरसनम्—

अपोहत्वं च स्वाकारविपरीताकारोन्मूलकत्वेनावसेयम् । अपो-हाने स्वाकाराद्विपरीत आकारोऽनेनेत्यपोह इति व्युत्पत्तेः । तत्त्वमस्तु न किञ्चिद्व्यर्थं वाचकं वा विद्यते, शब्दार्थतया कथि-ने बुद्धिप्रतिषिद्धमन्यगोहे कार्यकारणभावस्यैव वाच्यवाच-कतया व्यवस्थापितत्वात् ।

ननु कोऽयम् अपोहो नाम ? किमिदम् अन्यस्या-दपोहते, अस्माद्वा अन्यदपोहते, अस्मिन् वा अन्यद-पोहते इति व्युत्पत्त्या विजातिव्यावृत्तं यावन्नेव विवक्षितं, बु-

ह्याकारो वा, यदि वा अपोहनमपोह इति अन्यव्यावृत्तिमात्रम्, इति त्रयः पक्षाः । न तावदादिमौ पक्षौ, अपोहनाच्चा विधेरेव विवक्षितत्वात् । अन्तिमोऽप्यसङ्गतः, प्रतीतिबाधितत्वात् । तथाहि-पर्वतोद्देशे ध्विरस्तीति शब्दः । प्रतीतिविधिरूपमेवोद्दिष्टवन्ती लक्ष्यते, नानिर्गन्तं जयतीति निवृत्तिमात्रमामुल्लयन्ती । यथा प्रत्यक्षबाधितं न तत्र साधनान्तरावकाश इत्यतिप्रसिद्धम् ।

अथ यद्यपि निवृत्तिमहं प्रत्येमीति न विकल्पः तथापि निवृत्तपदार्थोद्देश एव निवृत्त्युद्देशः । न ह्यनन्तरजावितविशेषणप्रतीतिविधिप्रतीतिः । ततो यथा सामान्यमहं प्रत्येमीति विकल्पानावेऽपि साधारणाकारपरिस्फुरणात् विकल्पबुद्धिः सामान्यबुद्धिः परेषाम्, तथा निवृत्तप्रत्ययाक्रिया निवृत्तिबुद्धिरप्येव प्रतीतिव्यवहारमातनोतीति चेत् ? ननु साधारणाकारपरिस्फुरणे विधिरूपतया यदि सामान्यबोधव्यवस्था; तत् किमायातमस्फुरद्भावाकारे चेत्तसि निवृत्तिप्रतीतिव्यवस्थायाः । ततो निवृत्तिमहं प्रत्येमीत्येवमाकाराभावेऽपि निवृत्त्याकारस्फुरणं यदि स्यात्, को नाम निवृत्तिप्रतीतिस्थितिमपन्नपेत् । अन्यथा सति प्रतिज्ञासे तत्प्रतीतिव्यवहारतिरिति गवाकारेऽपि चेत्तसि तुरगबोध इत्यस्तु ।

अथ विशेषणतया अन्तर्भूता निवृत्तिप्रतीतिरित्युक्तं, तथापि पद्यगवापोह इतीदृशाकारो विकल्पस्तदा विशेषणतया तदनुप्रवेशो भवतु, किन्तु गौरिति प्रतीतिः । तदा च सतोऽपि निवृत्तिलक्षणस्य विशेषणस्य तत्रानुत्कलनात्, कथं तत्प्रतीतिव्यवस्था । अथैवं मतिः-यद्विधिरूपं स्फुरितं तस्य परापोहोऽप्यस्तीति तत्प्रतीतिरुच्यते, तथापि सम्बन्धमात्रमपोहस्य विधेरेव साक्षात्प्रतीतिः । अपि चैवमध्यक्षस्याप्यपोहविषयत्वमनिवार्यम् । विशेषतो विकल्पादेकव्यावृत्तौद्देशिनोऽस्ति नान्यव्यावृत्तमीकमाणस्य तस्माद्विध्याकारावग्रहाद्व्यवहारविकल्परस्यापि विधिविषयत्वमेव नान्यापोहविषयत्वमिति कथमपोहः शब्दार्थो घुष्यते ? ।

अत्राभिधीयते-

नास्मान्निरपोहशब्देन विधेरेव केवलोऽभिप्रेतः, नाप्यन्यव्यावृत्तिमात्रम्, किन्वन्यापोहविशिष्टो विधिः शब्दानामर्थः । ततश्च न प्रत्येकपक्षोपनिपातितोऽवकाशः । यत्तु गोः प्रतीतौ न तदात्मा परात्मेति सामर्थ्यादपोहः पश्चाद्विधीयते इति विधिवादिनां मतम् । अन्यापाहप्रतीतौ वा सामर्थ्यात् अन्यापोहोऽवधार्यते इति प्रतिषेधवादिनां मतम् । तदनुद्धारम् । प्राथमिकस्यापि प्रतिपत्तिकमादर्शनात् । न हि विधिं प्रतिपद्य कश्चिदर्थः पक्षितः पश्चादपोहमवगच्छति, अपोहं वा प्रतिपद्यान्यापोहम्, तस्माद् गोः प्रतिपत्तिरिति अन्यापोहप्रतिपत्तिरुच्यते । यद्यपि चान्यापोहशब्दानुल्लेख उक्तः । तथापि नाप्रतिपत्तिरेव विशेषणभूतस्यान्यापोहस्य; अगवापोह एव गोशब्दस्य निवेशितत्वात् । यथा नीलोत्पले निवेशितादिन्दीवरशब्दानीलोत्पलप्रतीतौ तत्काल एव नीलिमस्फुरणमनिवार्यम्, तथा गोशब्दादि अगवापोहे निवेशितात् गोप्रतीतौ तुल्यकालमेव विशेषणत्वात् अगोऽपोहस्फुरणमनिवार्यम् । यथा प्रत्यक्षस्य प्रसङ्गरूपाभावप्रदणमभावविकल्पोत्पादनशक्तिरेव, तथा विधिविकल्पानामपि तदनुकूपानुष्ठानदानशक्तिरेवाभावप्रदणमभिधीयते । पर्युदासकराभावप्रदणं तु नियतस्वरूप-

संवेदनमुजयोरविशिष्टम्, अन्यथा यदि शब्दादर्थप्रतिपत्तिकाले कक्षितो न, परापोहः कथमन्यपरिहारेण प्रवृत्तिः । ततो गां बध्नेति चोदितोऽश्वादीनपि बध्नीयात् । यद्वचोचक्षावस्थितिः-जातिमन्यो व्यक्तयः, विकल्पानां शब्दानां च गोचरः, तासां च तद्वतीनां रूपमतज्जातीयपरावृत्तमित्यर्थतस्तदवगततेन गां बध्नेति चोदितोऽश्वादीन् बध्नाति । तदप्यनैव निरस्तमायतो जातेरधिकायाः प्रक्षेपेऽपि व्यक्तीनां रूपमतज्जातीयव्यावृत्तमेव चेत्, तदा तेनैव रूपेण शब्दविकल्पयोर्विषयीभवन्तीनां कथमतज्जावृत्तिपरिहारः ? अथ न विजातीयव्यावृत्तं व्यक्तिकल्पं, तथाप्रतीतं वा तदा जातिप्रसाद एव इति कथमर्थतोऽपि तदवगतिरित्युक्तमायम् । अथ आतिव्यवहारान्यतो व्यवृत्तम् । भवतु जातिव्यवहारोऽस्वेतुपरम्पराबलाद्वाप्यव्यावृत्तम् । उग्रयथाऽपि व्यावृत्तप्रतिपत्तौ व्यावृत्तिप्रतिपत्तिरस्येव । न चागोऽपोहे गोशब्दसंकेतविधावन्योन्याश्रयदोषः ; सामान्ये तद्वति वा सङ्केतेऽपि तदोषावकाशात् । न हि सामान्यं नाम सामान्यमात्रमभिप्रेतम्, तुरगेऽपि गोशब्दसङ्केतप्रसङ्गात्; किन्तु गोत्वम्; तावता च स एव दोषः, गवापरिज्ञाने गोत्वसामान्यापरिज्ञानात् । गोत्वसामान्यापरिज्ञाने गोशब्दवाच्यापरिज्ञानात् । तस्मात् एकपि एमदर्शनपूर्वको यः सर्वव्यक्तिसाधारण एव बहिरप्यस्तो विकल्पबुद्ध्याकारः, तत्रायं गौरिति सङ्केतकरणे नेतरेतराश्रयदोषः । अजिमतो च गोशब्दप्रवृत्तावगोशब्देन शेषस्याप्यभिधानमुन्नितम् । न चान्यापोहान्यापोहयोर्विरोधो, विशेष्यविशेषणप्रतीतिर्वा, परस्परव्यवच्छेदाभावात्, सामानाधिकरण्यसङ्गावात्, भूतलघुतायावधत् । स्वाभावेन हि विरोधो, न पराभावेनेत्याक्षालप्रसिद्धम् । एष पन्थाः शुद्धमुपतिष्ठते इत्यत्राप्यपोहो गम्यत एव । अप्रकृतपञ्चान्तरापेक्षया एष एव । शुद्धप्रत्यनीकानिष्टस्यानापेक्षया शुद्धमेव । अरस्यमार्गवद्विच्छेदाभ्यामुपतिष्ठत एव, सार्थदृतादिव्यवच्छेदेन पन्था एवेति प्रतिपदं व्यवच्छेदस्य सुलभत्वात् । तस्मादपोहधर्मलो विधिरूपस्य शब्दादवगतिः; पुणरुक्ताशब्दादिव श्वेतिमविशिष्टस्य पक्षस्य । यद्येवं विधेरेव शब्दार्थो वक्तुमुचितः कथमपोहो गीयत इति चेत् ? , वक्तुमत्राप्यपोहशब्देनान्यापोहविशिष्टो विधिरुच्यते; तत्र विधौ प्रतीयमाने विशेषणतया तुल्यकालमन्यापाहप्रतीतिरिति । न चैवं प्रत्यक्षस्याप्यपोहविषयत्वव्यवस्था कर्तुमुचिता, तस्य शब्दप्रत्ययस्येव वस्तुविषयत्वे विवादाभावात् । विधिशब्देन च यथाऽप्यवसायमतद्रूपपरावृत्तौ बाह्योऽर्थोऽभिमतः; यथा प्रतिभासं बुद्ध्याकारश्च तत्र बाह्योऽर्थोऽप्यवसायादेव शब्दाच्चो व्यवस्थाप्यते, न स्वतन्त्रपरिस्फूर्त्या, प्रत्यक्षवद्देशकालावस्थानियतप्रत्यक्षस्वरूपस्फुरणात् । यच्चात्मम्-

“ शब्देनान्यापृतास्यस्य, बुद्धावप्रतिज्ञासनात् ।

अर्थस्य दृष्टाविवेति । ”

इन्द्रियशब्दस्वभावोपायभेदात् एकस्यैव प्रतिज्ञासमेद इति चेत् ? । अत्राप्युक्तम्-

“ जातो नामाभयोऽन्यान्यः, चेतसाऽस्तस्य वस्तुनः ।

एकस्यैव कुतो रूपं, भिन्नाकारावभासि तत् ? ” ॥ १ ॥

न हि स्पष्टास्पष्टे द्वे रूपे परस्परविकल्के एकस्य वस्तुनः स्तः, यत एकेनेन्द्रियबुद्धौ प्रतिभासेतान्यत्र विकल्पे, तथासति वस्तुन एव जेदप्रप्तेः । न हि स्वरूपभेदादपरो वस्तुभेदः । न च प्रतिभास-

भेदादपरस्वरूपभेदः, अन्यथा त्रैलोक्यमेकमेव वस्तु स्यात् । दुरा-
सन्नदेशचरितोः पुरुषयोः एकस्य शास्त्रिणि स्पर्धास्पष्टप्रतिभासभे-
देऽपि न शास्त्रिभेद इति चेत्, न भूमः प्रतिभासभेदो निजवस्तुनि-
यतः, किन्तु एकविषयत्वाभावादिदत्त इति । ततो यत्रार्थक्रिया-
भेदादिसंविद्यः प्रतिभासभेदः तन्न वस्तुभेदः, घटवत् । अन्यत्र
पुनर्निर्णयनैकविषयतां परिहरतीत्येकप्रतिज्ञासो भ्रान्तः ।

एतेन यदाह वाचस्पतिः—न च शब्दप्रत्यक्षयोर्वस्तुगोचरत्वे
प्रत्ययाभेदः, कारणजदेन पारोक्ष्यापारोक्ष्यजदेनोपपत्तेरिति । तन्नो-
पयोगि । परोक्षप्रत्ययस्य वस्तुगोचरत्वासमर्थनात् । परोक्षताऽऽ-
भ्यस्तु कारणभेद इन्द्रियगोचरग्रहणविरहेणैव कृतार्थः । तत्र
शब्दे प्रत्यये स्वलक्षणं परस्फुरति । किञ्च स्वलक्षणत्वेन वस्तुनि
वाच्ये सर्वात्मना प्रतिपत्तेः विधिनिषेधयोरयोगः । तस्य हि
सद्भावेऽस्तीति व्यर्थम्, नास्ति इत्यसमर्थम्; असद्भावे नास्तीति
व्यर्थम्, नास्ति इत्यसमर्थम् । अस्ति चास्त्यादिपदप्रयोगः । तस्मात्
शब्दप्रतिज्ञासस्य बाह्यार्थभावाभावसाधारण्यं न तद्विषयतां
कमते । यच्च वाचस्पतिना जातिमल्लङ्घयित्वा स्वार्थैव
प्रस्तुत्याऽनन्तरमेव न च शब्दार्थस्य जातेर्जाज्ञावसाधारण्यं
नोपपद्यते; सा हि स्वरूपतो नित्याऽपि देशकालविपर्ययानेकव्य-
क्त्याश्रयतया ज्ञावाभावसाधारणीजवस्तुनास्ति-नास्ति-संबन्धयो-
ग्या । वर्तमानव्यक्तिसम्बन्धिता हि जातेरस्तिता; अतीतानागत-
व्यक्तिसम्बन्धिता च नास्तितेति सदिग्व्यतिरेकित्वादनैकान्ति-
कं भावाभावसाधारण्यमन्यथासिद्धं वेति विलपितम्, तावन्न
प्रकृतकृतिः, जातौ भरं न्यस्यता स्वलक्षणावाच्यत्वस्य स्वयं
स्वीकारात् । किञ्च—सर्वत्र पदार्थस्य स्वलक्षणस्वरूपेणैवास्तित्वा-
दिकं चिन्त्यते । जातेस्तु वर्तमानादिव्यक्तिसम्बन्धोऽस्तित्वादि-
कमिति तु बालप्रतारणम् । एवं जातिमल्लङ्घयित्वेऽपि बोधः,
व्यक्तेऽत्र प्रतीतिसिद्धिः, जातिरधिका प्रतीयताम्; मा वा, न तु
व्यक्तिप्रतीतिदोषान्मुक्तिः ।

एतेन यदुच्यते कौमारिलैः—सभागत्वादेव वस्तुनो न सा-
धारण्यदोषः । वृक्षत्वं ह्यनिर्धारितजावाजावं शब्दादवग-
म्यते । तयोरन्यतरेण शब्दान्तरावगतेन संबध्यत इति ।
तदप्यसङ्गतम् । सामान्यस्य नित्यस्य प्रतिपत्तावनिर्धारितजा-
वाभावत्वायोगात् । यद्येदं न च प्रत्यक्षस्यैव शब्दानाम् अर्थ-
प्रत्यायनप्रकारो येन तद्वद्वद्वास्त्यादिशब्दापेक्षा न स्यात्तावि-
चित्रशक्तिवात् प्रमाणानामिति । तदप्यैन्द्रियकशब्दप्रतिज्ञास-
योरेकस्वरूपग्राहिण्ये भिन्नावभासदूषणेन दूषितम्, विचित्रशक्ति-
त्वं च प्रमाणानां साक्षात्काराध्यवसायाज्यामपि चरितार्थम् ।
ततो यदि प्रत्यक्षार्थप्रतिपादनं शब्देन तद्वदेवावभासः स्यात्,
अजवञ्च न तद्विषयख्यापनं कमते । ननु वृक्षशब्देन वृक्षत्वांशे
चोदिते सत्त्वाद्यंशनिश्चयनार्थमस्यादिपदप्रयोग इति चेत्, नि-
रंशत्वेन प्रत्यक्षसमधिगतस्य स्वलक्षणस्य कोऽवकाशः पदान्तर-
ेण; धर्मान्तरविधिनिषेधयोः प्रमाणान्तरेण वा । प्रत्यक्षेऽपि प्रमा-
णान्तरापेक्षा दृष्टेति चेत्, भवतु तस्यानिश्चयात्मत्वात् अनभ्य-
स्तस्वरूपविषये, विकल्पस्तु स्वयं निश्चयात्मको यत्र ग्राही तत्र
किमपरेण, अस्ति च शब्दविकल्पान्तरापेक्षा, ततो न वस्तुस्वरू-
पग्रहः । ननु भिन्ना जात्यादयो धर्मः परस्परं धर्मिणश्चेति जाति-
लक्षणैकधर्मद्वारेण प्रतीतेऽपि शास्त्रिणि धर्मान्तरवत्तथा न प्र-
तीतिरिति किञ्च निम्नाभिधानाधीनो धर्मान्तरस्य नीलचलो-
चैस्तरत्वादेवबोधः । तदेतदसङ्गतम् । अस्मद्व्यक्त्यः स्वलक्षण-
स्य प्रत्यक्षे प्रतिभासात् । दृश्यस्य धर्मधर्मिभेदस्य प्रत्यक्षप्र-

तिज्ञितत्वात्, अन्यथा सर्वं सर्वत्र स्यादिति अनिप्रसङ्गः । काव्य-
निकजेद्राश्रयस्तु धर्मधर्मिव्यवहार इति प्रसाधितं शास्त्रे; भव-
तु वा पारमार्थिको धर्मधर्मिभेदः, तथाऽप्यनयोः समवायादे-
दूषितत्वाद्गुणकारलक्षणैव प्रत्यासत्तिरेवितव्या । एवं च यथे-
न्द्रियप्रत्यासत्त्या प्रत्यक्षेण धर्मिप्रतिपत्तौ सकलतदुधर्मप्रतिप-
त्तिः । तथा शब्दलिङ्गाज्यामपि वाच्यवाचकादिसंपन्धप्रतिद-
क्षायां धर्मिप्रतिपत्तौ निरवश्यतद्धर्मप्रतिपत्तिर्भवेत्, प्रत्यास-
त्तिमात्रस्याविशेषात् । यच्च वाचस्पतिः—न चैकोपाधिना सत्त्वे
विशिष्टे तस्मिन् गृहीते, उपाध्यन्तरविशिष्टतदग्रहः । स्वभावो
हि द्रव्यस्य उपाधिनिर्दिष्टिष्यते; न तूपाधयो वा, विशेष्यत्वं वा,
तस्य स्वभाव इति । तदपि प्लवत एव । न ह्यभेदादुपाध्यन्तरग्र-
हणत्वमासङ्गितम् । भेदं पुरस्कृत्यैवोपकारकग्रहणे उपकार्यग्रह-
णप्रसङ्गनात् । न चाग्निधूमयोः कार्यकारणभाव एव, स्वभावत
एव धर्मधर्मिणोः प्रतिनियमकल्पनमुचितम्, तयोरपि प्रमाणासि-
द्धत्वात् । प्रमाणसिद्धे च स्वभावोपवर्णनमिति न्यायः । यच्चात्र
न्यायभूषणेन सूर्यादिग्रहणे तदुपकार्यांशेष्वस्तुराशिग्रहणप्रस-
ङ्गनभुक्तम् । तदभिप्रायानवगहनफलम् । तथाहि—त्वमते धर्म-
धर्मिणोभेदः, उपकारलक्षणैव च प्रत्यासत्तिः । तदोपकारकग्र-
हणे समानदेशस्यैव धर्मरूपस्यैव उपकार्यस्य ग्रहणमासङ्गि-
तम्, तत् कथं सूर्योपकार्यस्य भिन्नदेशस्य द्रव्यान्तरस्य वा दृष्ट-
व्यग्निचारस्य ग्रहणप्रसङ्गः सङ्गतः । तस्मादेकधर्मद्वारेणापि व-
स्तुस्वरूपप्रतिपत्तौ सर्वैकप्रतीतिः, क शब्दान्तरेण विधिनिषे-
धावकाशम् अस्ति च, तस्मान्न स्वलक्षणस्य शब्दविकल्पविकल्प-
प्रतिभासित्वमिति स्थितम् । नापि सामान्यं शब्दप्रत्ययप्रतिभा-
सि । सरितः पारे गावश्चरन्तीति गवादिशब्दात् सास्नागृह्ण-
लाङ्गलादयोऽस्तराकारपरिकरिताः सजातीयभेदापरामर्शनात्
संघिण्डिण्याः प्रतिज्ञासन्ते । न च तदेव सामान्यम् । वर्णाकृ-
त्यक्राकारशून्यं गोत्वं हि कथ्यते । तदेव च सास्नागृह्ण-
दिमात्रमस्तिव्यक्तावत्यन्तविलक्षणमपि स्वलक्षणेनैकक्रियमा-
णं सामान्यमित्युच्यते; तादृशस्य बाह्यस्याप्रतिभ्रान्तिरेवासौ,
केशप्रतिज्ञासवत् । तस्मात्सास्नावशाद्गृहेरेव तदात्मना विवर्तो-
ऽयमस्तु, असदेव वा तद्रूपं ख्यातु, व्यक्तय एव वा सजातीयभेद-
तिरस्कारेणान्यथा भासन्ताम्, अनुभवव्यवधानात् । स्मृतिप्र-
मोषो वाऽजिघीयताम्, सर्वथा निर्विषयः स्ववयं सामान्यप्रत्ययः,
क सामान्यवार्ता ? । यत् पुनः सामान्याभावे सामान्यप्रत्ययस्याक-
स्मिकत्वमुक्तम् ? तदयुक्तम् । यतः पूर्वपिण्डदण्डदेशनस्मरण-
सद्वकारिणाऽतिरिच्यमानाविशेषप्रत्ययजनिका सामग्री निर्विष-
यं सामान्यविकल्पमुत्पादयति; तदेवं न शब्दप्रत्यये जातिः प्रति-
भाति, नापि प्रत्यक्षे, नचानुमानतोऽपि सिद्धिः; अदृश्यत्वे प्रति-
बद्धलिङ्गादर्शनात् । नापीन्द्रियवदस्याः सिद्धिः, ज्ञानकार्यतः कादा-
चित्कस्यैव निमित्तान्तरस्य सिद्धेः । यदाऽपि पिण्डान्तरेऽन्तरात्रे
वा गोबुद्धेरजावं दर्शयेत्, तदा शावत्रेयादिसकलगोपिण्डाना-
ं भावाद्भावा गोबुद्धेरुपपद्यमानः कथमन्तरमाप्तिपेत ?
गोत्वादेव गोपिण्डः, अन्यथा तुरगोऽपि गोपिण्डः स्यात् यद्ये-
वं गोपिण्डादेव गोत्वमन्यथा तुरगत्वमपि गोत्वं स्यात्, नस्मात्
कारणपरम्परात एव गोपिण्डो, गोत्वं तु भवतु मा वा । ननु
सामान्यप्रत्ययजननसामर्थ्यं यद्येकस्मात् पिण्डादजिघमः, तदा
विजातीयगवावृत्तं पिण्डान्तरमसमर्थम् । अथ भिन्नं, नदा तदेव
सामान्यं, नास्ति परं विवाद इति चेत्, आभिन्नैव सा शक्तिः प्र-

तिवस्तु; यथा त्वेकः शक्तस्वभावो भावः तथा अन्योऽपि भवद्
कीदृशं शेषमावदति ? यथा जवती जातिरेकाऽपि समानध्व-
निप्रसवहेतुगत्याऽपि स्वरूपेणैव जात्यन्तरनिरपेक्षा, तथाऽ-
स्माकं व्यक्तिरपि जातिनिरपेक्षा स्वरूपेणैव भिन्ना हेतुः ।

यत्तु त्रिलोचनः-अश्वत्थगोत्रादीनां सामान्यविशेषाणां स्वाध-
ये समवायः सामान्यम्; सामान्यमित्यभिधानप्रत्यययोर्निमित्त-
मिति । यद्येवं व्यक्तिप्रत्ययमेव तथाभिधानप्रत्ययहेतुरस्तु किं
सामान्यस्वीकारप्रमादेन ? न च समवायः सम्भवी ॥

“इहेति बुद्धेः समवायसिद्धि-रिहेति धीश्च द्वयदर्शने स्यात् ।
न च क्वचित्द्विषये स्वपेक्षा, स्वकल्पनामात्रमतोऽनुपायः” ॥ १ ॥

एतेन येन प्रत्ययानुवृत्तिरनुवृत्तवस्त्वनुपायिनी कथमप्य-
न्तर्भेदिनीषु व्यक्तिषु व्यावृत्तिविषयप्रत्ययभावानुपातिनीषु भवि-
तुमर्हतीत्यादावप्रसन्नमस्य प्रत्याख्यातम् । जानिष्वेव परस्परव्या-
वृत्तया व्यक्तीयमानास्वनुवृत्तप्रत्ययेन व्यभिचारात् । यत् पु-
नरनेन विपर्यये बाधकमुक्तम्, अभिधानप्रत्ययानुवृत्तिः कृतास्मि-
न्नित्यं क्वचिदेव जयतीति निमित्तवती । न चान्यस्मिन्समित्या-
दि । तत्र सम्प्रक । अनुवृत्तमन्तरेणपि अभिधानप्रत्ययानुवृत्ते-
रतदुपपरावृत्तस्वरूपविशेषात् अवश्यं स्वीकारस्य साधि-
तत्वात् । तस्मात्-

“तुल्यजेदे यया जातिः, प्रत्यासत्या प्रसर्पति ।

क्वचिन्नान्यत्र सैवास्तु, शब्दज्ञाननिबन्धनम्” ॥ १ ॥

यत् पुनरन्यथाभूषणेनोक्तम्-नहोवं भवति यया प्रत्यासत्या द-
दृशसूत्रादिकं प्रसर्पति क्वचिन्नान्यत्र सैव प्रत्यासतिः पुरुषस्फ-
टिकादिषु दृष्टिसूत्रित्वादिष्ववहारनिबन्धनमस्तु किं दृष्ट-
सूत्रादिनेति । तदसङ्गमम् । दृष्टसूत्रयोर्हि पुरुषस्फटिकप्रत्या-
सन्नयोर्दृष्टयोः दृष्टिसूत्रप्रत्ययहेतुत्वं नापलप्यते । सामान्यं
तु स्वप्नेऽपि न दृष्टम् । तद्वद्दीर्घं परिकल्पनीयं तदा वरं प्रत्यास-
तिरेव सामान्यप्रत्ययहेतुः परिकल्पताम्, किं गुर्व्या परिक-
ल्पनेत्यभिप्रायापरिहानात् ।

अथेदं जातिप्रसाधकमनुमानमभिधीयते-यद्विशिष्टज्ञानं त-
द्विशेषणप्रदणनान्तरीयकम् । यथा दृष्टिज्ञानम् । विशिष्ट-
ज्ञानं चेदं-गौरयमित्यर्थतः कार्यहेतुः; विशेषणानुभवकार्यं हि
दृष्टान्ते विशिष्टबुद्धिः सिद्धेति । अत्रानुयोगः विशिष्टबुद्धेर्निम्नवि-
शेषणप्रदणनान्तरीयकत्वं वा साध्यम्; विशेषणमात्रानुभव-
नान्तरीयकत्वं वा ? प्रथमपक्षे पक्षस्य प्रत्यक्षबाधासाधना-
वधानमनवकाशयति वस्तुग्राहिणः प्रत्यक्षस्योभयप्रतिभा-
सानावात् विशिष्टबुद्धिः च सामान्यम् । हेतुर्नैकान्तिकः ।
त्रिभविशेषणग्रहणमन्तरेणपि दर्शनात्, यथा स्वरूपघातं घटः ।
गोत्वं सामान्यमिति वा । द्वितीयपक्षे तु सिद्धसाधम् । स्वरूपघा-
तं घट इत्यादियत् गोत्वजातिमात्रं पिरम इति परिकल्पितं भे-
दमुपादाय विशेषणविशेष्यजावस्येष्टत्वादगोव्यावृत्तानुजयभा-
विन्यात् गौरयमिति व्यवहारस्य । तदेव न सामान्यबुद्धिः ।
वाचकं च सामान्यगुणकर्माद्युपाधिचक्रस्य, केवलव्यक्तिग्राहकं
पटुप्रत्यक्षम् । दृष्टानुपलम्भो वा प्रसिद्धः । तदेवं विधिरेव
शब्दार्थः । स च बाह्योऽर्थो बुद्ध्याकारश्च विवक्षितः तत्र, न बु-
ध्याकारस्य तत्त्वतः संवृत्या वा विधिनिषेधौ, स्वसंवेदनप्र-
त्यक्षगम्यत्वात्, अनध्ययसायाश्च । नापि तत्त्वतो बाह्य-
स्यापि विधिनिषेधौ, तस्य शब्दे प्रत्ययेऽप्रतिनासनात् । अत-
एव सर्वधर्माणां तत्त्वतोऽनजिज्ञाप्यत्वं प्रतिभासाध्यवसाया-

जानात् तस्मात् बाह्यस्यैव साम्भृतौ विधिनिषेधौ । अन्यथा
संशयवद्वहानिप्रसङ्गात् । तदेवं—

“नाकारस्य न बाह्यस्य, तत्त्वतो विधिसाधनम् ।

बदिरेव हि संवृत्या, संवृत्याऽपि तु नाकृते ॥ १ ॥”

एतेन यद्वर्णनम्-आरोपितस्य बाह्यत्वस्य विधिनिषेधावि-
त्यलौकिकमनामममताकिंकीयं कथयति । तद्वदस्ति तम् ।
नन्वध्ययसाये यद्यध्ययस्य वस्तु न स्फुरति तदा तदध्ययवसित-
मिति कोऽर्थः ? अप्रतिभासेऽपि प्रवृत्तिविषयीकृतमिति योऽर्थः ।
अप्रतिभासाविशेषे विषयान्तरपरिहारेण कथं नियतविषया प्र-
वृत्तिरिति चेत् ? उच्यते-यद्यपि विषयमगृहीतं तथापि विकल्प-
स्य नियतसामग्रीप्रसूनत्वेन नियताकारतया नियतशक्तित्वात्
नियता एव ज्ञातौ प्रवृत्तिः । धूमस्य परोक्षाभिज्ञानजनमवत् ।

नियतविषया हि ज्ञायाः प्रमाणपरिनिष्ठितस्वभावा न शक्ति-
साङ्ख्यपर्यनुयोगभाजः । तस्मात् तदध्ययसायित्वमाकारविशेष-
योगात् तत्प्रवृत्तिजनकत्वम् । न च सादृश्याद्वारोपेण प्रवृत्ति-
धूमः, येनाकारे बाह्यस्य बाह्ये वा आकारस्यारोपहारेण दू-
षणावकाशः, किं तर्हि स्वभासनाधिपाकवशाज्जपज्जायमानैव
बुक्तिरप्यत्यपि बाह्यं बाह्ये वृत्तिमातनोतीति विष्णुनैव । तदे-
वमन्याभावविशिष्टो विजातिव्यावृत्तोऽर्थो विधिः । स एव चा-
पोहशब्दाच्चयः शब्दानामर्थः प्रवृत्तिनिवृत्तिविषयश्चेति स्थितम् ।

अत्र प्रयोगः--यद् वाचकं तत्त्ववर्ममध्यवसितातदुपपरावृत्तव-
स्तुमात्रगोचरम्; यथेदं कूपे जलमिति वचनम् । वाचकं
चेदं गवादिशब्दरूपमिति स्वभावहेतुः । नायमसिद्धः, पूर्वोक्ते-
न न्यायेन पारमार्थिकवाच्यवाचकजावस्याभावेऽपि अद्य-
वसायकृतस्य सर्वव्यवहारिजिराध्ययं स्वीकर्तव्यत्वात् । अन्य-
था सर्वव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गात् । नाऽपि विरुद्धः, सपक्षे ज्ञा-
वात् । न चानैकान्तिकः, तथाहि-शब्दानामध्यवसितविजा-
तिव्यावृत्तयस्तुमात्रविषयत्वमनिच्छाद्भिः परैः परमार्थतः—

“वाच्यं स्वलक्षणमुपाधिरुपाधियोगः,

सोपाधिरस्तु यदि वा कृतिरस्तु बुद्धेः ।”

गत्यन्तराभावात् । अधिव्यत्येव वाचकत्वायोगात् । तत्र-

“आद्यन्तयोर्मै समयः फलशक्तिहाने-

र्मध्येऽनुपाधिविरहात् त्रितयेन युक्तः ॥”

तदेवं वाच्यान्तरस्याभावात् । विषयवत्त्वलक्षणस्य व्यापकस्य
निवृत्तौ विपकृतो निवर्त्तमानं वाचकत्वमध्यवसितबाह्यावि-
षयत्वेन व्याप्यत इति व्यासिसिद्धिः ।

“शब्दैस्तावन्मुष्यमाख्यायतेऽर्थः,

तत्रापोहस्तदुणत्वेन गम्यः ।

अर्थश्चैकोऽप्यासतो भासतोऽप्यः,

स्थाप्यो वाच्यस्तत्त्वतो नैव कश्चित् ॥”

अथापोहसिद्धिर्जैनाचार्यैरिति पराक्रियते-

“अथ श्रीमद्भनेकान्त-समुद्घोषपिपासितः ।

अपोहमापिबामि ज्ञाक्, वीक्षन्तां भिन्नवः क्षणम्” ॥ १ ॥

इह तावद्विकल्पानां तथाप्रतीतिपरिहृतविरुद्धधर्माध्यासकप-
ञ्जितादात्म्यापन्नसामान्यविशेषस्वरूपवस्तुलक्षणं क्षणं दृष्ट्वादी-
कृतित्वं प्राक् प्राकट्यत । ततस्तत्त्वतः शब्दानामपि तत्प्रसिद्धमे-

वा. यतोऽजलिप युष्मदीयैः—“स एव शब्दानां विषयो यो विकल्पनाम” इति कथमपोहः शब्दार्थः स्यात् ? अस्तु वा, तथाऽप्यनुमानवत् किं न शब्दः प्रमाणमुच्यते । अपोहोपाचरत्वेऽपि परस्परया पदार्थे प्रतिबन्धात् प्रमाणमनुमानमिति चेत्, तत एव शब्दोऽपि प्रमाणमस्तु । अतीतानागतस्मरसरोजोदि-
व्यसत्स्वपि शब्दोपलम्भान्नात्रार्थप्रतिबन्ध इति चेत्, तर्ह्यनुद्-
वृष्टिः, गिरिनदीधगोपलम्भात्, भाषी भरगुदयः, रेवत्युदयात्,
नास्ति रासनगृहम्, समप्रमाणैरनुपलम्भात्, इत्यदेरथा-
भावेऽपि प्रवृत्तेऽनुमानेऽपि नार्थप्रतिबन्धः स्यात् । यदि वचो-
वाच्यापोहोऽपि परस्पर्येण पदार्थप्रतिष्ठः स्यात्, तदानीं मल्ला-
नि मञ्जन्तीत्यादिविप्रतारकवाक्यापोहोऽपि तथा भवेदिति
चेत्, अनुमेयापोहेऽपि तुल्यमेतत्, प्रमेयत्वादिहेतुनुमेयापोहो-
पि पदार्थप्रतिष्ठिताप्रसक्तः । प्रमेयत्वं हेतुरेव न जवति, विप-
क्षासत्त्वतल्लक्षणाभावादिति कुतस्या तदपोहस्य तन्निष्ठतेति
चेत्, तर्हि विप्रतारकवाक्यमप्यागम एव न भवति, आसोक्त-
त्वतल्लक्षणाभावादित्यादि समस्तं समानम् । यस्तु नासोक्तत्वं
वचसि विधेयमित्युक्तं शक्यमिति शक्यो वक्ति, स पर्यनुयाज्यः—
किमासस्यैव कस्याप्यज्ञावादेयमभिधीयते, भावेऽप्यस्य निश्च-
याभावात्, निश्चयेऽपि मौनप्रतिक्रियात्, वक्तृत्वेऽप्यनाप्तवचनात्,
तद्वचसो विधेयवाच्यारणाभावाद्वा । सर्वमप्येतच्चार्वाकादिवा-
चां प्रपञ्चात्, मातापितृपुत्रभ्रातृगुरुसुगतादिवचसां विशेषमा-
तिष्ठमानैरप्रकटनीयमेव । न च नास्ति विशेषस्वीकारः, तत्प-
ठितानुष्ठानघटनायामेव प्रवृत्तेर्निर्बन्धनत्वापत्तेः । अथानुमानि-
क्येवाऽऽतशब्दादर्थप्रतीतिः, कथम् ?—

“पादपार्थविवक्षावान्, पुरुषोऽयं प्रतीयते ।

वृक्षशब्दप्रयोक्तृत्वात्, पूर्ववत्स्वरूपं यथा ॥ १ ॥”

इति विवक्षामनुमाय, सत्या विवक्षेयम्, आसविवक्षात्वात्, मद्भि-
क्तावदिति वस्तुनो निर्णयवित्ति चेत् । तद्वचनुरस्मम् । अमृदशब्द-
वत्त्वाया अनन्तरोक्तवैशेषिकरूपप्रतिक्षेपेण कृतिनिर्वचनत्वा-
त् । किञ्च-शास्त्रादिमति पदार्थे वृक्षशब्दसङ्केते सत्येतद्विवक्षाऽ-
नुमानमातयेत, अन्यथा वा । न तावदन्यथा, केनचित् कक्षे
वृक्षशब्दं संकेत्य तदुच्चारणात्, उन्मत्तसुप्तशुक्लशारिकादिना
गोप्रस्वलनवता चान्यथाऽपि तत्प्रतिपादनाच्च हेतोर्व्यभिचारा-
पत्तेः । संकेतपक्षे तु यद्येष तपस्वी शब्दस्तदशास्त्रस्त्वेव धेत्तु,
तदा किं नाम क्षुण्णं स्यात् । न सत्येयोऽर्थादिमिति । विशेषलाभ-
श्चैवं सति यदेवंविधाननुभूयमानपारम्पर्यपरित्याग इति ।
यदकथि-परमार्थतः सर्वतोऽप्यावृत्तस्वरूपेषु स्वलक्षणेष्वेकार्थ-
कारित्वेनेत्यादि । तदवयवम् । यतोऽर्थस्य बाह्योद्देशादेरेकत्वम्,
अद्विरूपत्वं, समानत्वं वा विवक्षितम् ? । न तावदाद्यः
पक्षः, षडमुपपत्तौ कुण्डकाण्डभाण्डादिबाह्योद्देशस्य निष्प्र-
तिबन्धैव सदृशान् । द्वितीयपक्षेऽपि सदृशपरिणामास्पद-
त्वम्, अन्यव्यावृत्तिप्रतिष्ठितत्वं वा समानत्वं स्यात् ? । न प्राच्यः
प्रकारः, सदृशपरिणामस्य सौमनैरस्वीकृतत्वात् । न द्वितीयः,
अन्यव्यावृत्तेरतात्त्विकत्वेन घान्येयस्येव स्वलक्षणेऽधिष्ठाना-
संभवात् । किञ्च-अन्यतः सामान्येन, विजातीयत्वाद्वा व्यावृ-
त्तिरन्यव्यावृत्तिर्भवेत् ? । प्रथमपक्षे, न किञ्चिदसमानं स्यात्,
सर्वस्यापि सर्वतो व्यावृत्तत्वात् । द्वितीये तु विजातीयत्वं वा-
जिकुञ्जरादिकार्याणां बाह्यविसजातीयत्वे सिद्धे सति स्यात्,
तच्चान्यव्यावृत्तिरूपमन्यथा विजातीयत्वे सिद्धे सति, इति स्पष्टं

परस्परान्वयत्वमिति । एवं च कारकौक्यं, प्रत्यवमर्शक्यं च वि-
कल्प्य दृश्यीयम् । अपि च—यदि बुद्धिप्रतिविम्बत्वात् शब्दार्थः
स्यात्, तदा कथमतो बहिरर्थे प्रवृत्तिः स्यात् ? । स्वप्रतिज्ञा-
सेऽनर्थेऽर्थाध्यवसायाच्चेत् । ननु कोऽयमर्थव्यवसायो नाम ? ।
अर्थसमारोप इति चेत्, तर्हि सोऽयमर्थानर्थयोरभिमाणवक-
योस्त्वि तद्विकल्पविषयभावे सत्येव समुत्पत्तुमर्हति । न च
समारोपविकल्पस्य स्थलक्षणं कदाचन गोचरतामञ्जति । यदि
चानर्थेऽर्थसमारोपः स्यात्, तदा बाह्योद्देशाद्यर्थक्रियाधि-
सुतरां प्रवृत्तिर्न स्यात् । न हि बाह्योद्देशार्थी समारोपितपाव-
कत्वं माणवके कदाचित्प्रयत्ने । रजतरूपताऽवभासमानशुक्ति-
कायामिव रजतार्थिनोऽर्थक्रियाधिने विकल्पास्तत्र प्रवृत्तिरि-
ति चेत् । भ्रान्तिरूपस्तर्ह्ययं समारोपः, तथा च कथं ततः
प्रवृत्तोऽर्थक्रियार्थी कृतार्थः स्यात् । यथा शुक्तिकायां प्रवृत्तो
रजतार्थक्रियार्थीति । यदपि प्रोक्तम्—कार्यकारणभावस्यैव
वाच्यवाचकतया व्यवस्थापितत्वादिति । तदप्युक्तम् । यतो
यदि कार्यकारणभाव एव वाच्यवाचकभावः स्यात्, तदा
भ्रान्त्याने प्रतिभासमानः शब्दः स्वप्रतिभासस्य भवत्येव कार-
णमिति तस्याप्यसौ वाचकः स्यात् । यथा च विकल्पस्य शब्दः
कारणम्, एवं परस्परया स्थलक्षणमपि, अतस्तदपि वाचकं भवे-
दिति प्रतिनियतवाच्यवाचकभावव्यवस्थानं प्रलयपद्धतिमनु-
धावेत् । ततः शब्दः सामान्यविशेषात्मकार्थव्योधानिबन्धनम-
वेति स्थितम् ॥

अथापौरुषेयत्वव्याघातः—

आत्मस्यापौरुषेयत्वं स्याद्वादमञ्जरीम् । स हि पौरुषेयो वा
स्यादपौरुषेयो वा ? । पौरुषेयश्चेत्सर्वज्ञकृतस्तदितरकृतो वा ? ।
आद्यपक्षे युष्मन्मतव्याहतिः । तथा च भवत्सिद्धान्तः—

“अतीन्द्रियाणामर्थानां, साक्षाद् दृष्टा न विद्यते ।

नित्येभ्यो वेदवाक्येभ्यो, यथार्थव्यभिचयः” ॥ १ ॥

द्वितीयपक्षे तु तत्र दोषवत्कर्तृत्वेनाऽनाभासप्रसङ्गः । अ-
पौरुषेयश्चेन्न संजवत्येव, स्वरूपनिराकरणात्, तुरङ्गशृङ्ख-
त् । तथाहि—उक्तिर्वचनमुच्यते इति चेति पुरुषक्रियानुगतं क-
पमस्य एतत्क्रियाजावे कथं भवितुमर्हति । न चैतत् केवलं
कचिद् ध्वनदुपलभ्यते, उपलब्ध्यावप्यदृश्यवक्त्राशङ्कासम्भ-
वात् । तस्माद्यद्वचनं तत्पौरुषेयमेव, वर्णात्मकत्वात्, कुमारस-
म्भवादिवचनवत् । यच्चनात्मकश्च वेदः । तथा चाहुः—

“तालवादिजन्मा ननु वर्णवर्गो,

वर्णात्मको वेद इति स्फुटं च ।

पुंसश्च तालवादि ततः कथं स्या-

दपौरुषेयोऽयमिति प्रतीतिः ? ॥ १ ॥” इति ।

श्रुतेरपौरुषेयत्वमुररीकृत्यापि तावद्भवद्भिरपि तदर्थव्याख्यानं
पौरुषेयमवाङ्गीक्रियते । अन्यथा अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम
इत्यस्य स्वर्गासं भक्षयेदिति किं नार्थो, नियामकाभावात्ततोऽवरं
सूत्रमपि पौरुषेयमभ्युपगन्तम् । अस्तु वा अपौरुषेयस्तथापि
तस्य न प्रामाण्यम्, आप्तपुरुषार्थानां हि वाचां प्रमाणेति ।
यत्तु कर्त्रस्मरणं साधनं तद्विशेषणं सविशेषणं वा नार्ह्येत, प्रा-
क्तनं तावत्पुराणकूप्रासादरामविहारादिव्यभिचारि, तेषां क-
र्त्रस्मरणेऽपि पौरुषेयत्वात् । द्वितीयं तु सम्प्रदायाव्यवच्छेदे
सति कर्तृस्मरणादिति व्यधिकरणासङ्गः, कर्तृस्मरणस्य श्रुते-
रन्यथाभ्यं पुंसि वर्तमानात् । अथापौरुषेयी श्रुतिः, सम्प्र-

दायादयवच्छेदे सत्यस्मयमाणकर्तृकत्वाद्वाकाशवदित्यनुमान-
रचनायामनवकाशा व्यधिकरणसिद्धिः नैवम्, एवमपि विशेषणे
संदिग्धासिद्धतापत्तेः । तथा ह्यादिमतामपि प्रासादादीनां स-
म्प्रदायो व्यथच्छिद्यमानो विलोक्यते, भगवदेवस्तु भुतेरव्यवच्छे-
दी संप्रदायोऽद्यापि विद्यत इति मृतकमुष्टिबन्धमन्धकार्वाक्यम् ।
तथा च कथं न संदिग्धासिद्धं विशेषणं विशेष्यमप्युभया-
सिद्धं वादिप्रतिवादिभ्यां तत्र कर्तुः स्मरणात् । न तु भो-
त्रियाः भुतौ कर्तारं स्मरन्तीति मृषोद्यं भ्रात्रियापसदाः क-
ल्हमी इति चेन्न युयमानायामानासिद्ध तावत्ततो 'यो वै
वेदांश्च प्रहिणोतीति प्रजापतिः सोमं राजानमवसृजत्तत्त-
यो वेदा भवसृजन्तेति च' स्ययमेव स्वस्य कर्तारं स्मर-
यन्तीति भुतिं विभुतामिव गणयन्तो युयमेव भ्रात्रियापसदाः
किन्न स्यात् । किं च-क एवमाध्यन्दिनितिस्तिरिप्रवृत्तिमुनिना-
माङ्किताः काश्चन शास्त्रास्तत्कृतत्वादेव मन्वादिस्मृत्यादिवद्भु-
त्सन्धानां तासां कल्पादौ तैर्दृष्टत्वात्, प्रकाशितत्वाद्वा तन्मा-
मचिह्नेऽनादौ कालेऽनन्तमुनिनामाङ्कितत्वं तासां स्यात् ।
जैनाश्च काष्ठासुरमेतत्कर्तारं स्मरन्ति । कर्तृविशेषविप्रतिपत्तेर-
प्रमाणमेवैतत्स्मरणमिति चेत्, नैवम् । यतो यत्रैव विप्रतिपत्तिः
तदेवाप्रमाणमस्तु, न पुनः कर्तृमात्रस्मरणमपि ।

"वेदस्याध्ययनं सर्वं, गुर्वध्ययनपूर्वकम् ।

वेदाध्ययनवाच्यत्वाद्-धुनाऽध्ययनं यथा ॥ १ ॥

अतीतानागतौ कालौ, वेदकारविवर्जितौ ।

कालत्वाच्चयथा कालौ, वर्तमानः समीकृते ॥ २ ॥

इति कारिकोक्तेर्वेदाध्ययनवाच्यत्वकालत्वेऽपि हेतुः कुरङ्ग-
शृङ्गभङ्गुरं कुरङ्गाङ्गणां चेत इति वाक्याध्ययनं गुर्वध्ययन-
पूर्वकमेतद्वाक्याध्ययनवाच्यत्वाद्धुनातनाध्ययनवदतीतामाग-
तौ कालौ प्रकान्तवाक्यकर्तृवर्जितौ कालत्वाद्वाच्यमानकालव-
दिति वेदप्रयोजकत्वाद्नाकर्तृनीयौ सकर्णानाम् । अयार्था-
पत्तेरपौरुषेयत्वनिर्णयो वेदस्य । तथाहि-संवादिस्विसंवाद्दर्श-
नादर्शनान्यां तावदेव निःशेषपुरुषैः प्रामाण्येन निर्णायि, तन्नि-
र्णयस्यास्य पौरुषेयत्वे दुरापः । यतः-

"शब्दे दोषोद्भवस्ताव-द्वक्त्रधीन इति स्थितिः ।

तद्भावः क्वचित्तावद्, गुणवद्वक्त्रकृत्वतः ॥ १ ॥

तद्गुणैरपरुष्टानां, शब्दे संक्रान्त्यसंज्ञात् ।

वेदे तु गुणवान् वक्ता, निर्णेतुं नैव शक्यते ॥ २ ॥

ततश्च दोषाज्ञावोऽपि, निर्णेतुं शक्यतां कथम् ।

वक्त्रभावे तु सुज्ञानो, दोषाभावो विज्ञायते ॥ ३ ॥

यस्माद्वक्त्रजावेन, न स्युर्दोषा निराश्रयाः" ।

ततः प्रामाण्यनिर्णयान्यथाऽनुपपत्तेरपौरुषेयोऽयमिति ।
अस्तु तावद्वक्त्र रूपणपशुपरम्पराप्रमाणपरिपणप्रगुणप्रभुरो-
पदेशापवित्रवादप्रमाणमेवैव इत्यनुसरोत्तरप्रकारः प्रामाण्य-
निर्णयोऽप्यस्य न साध्यसिद्धिर्विरुद्धत्वात्, गुणवद्वक्त्रतायामेव
वाक्येषु प्रामाण्यनिर्णयोपपत्तेः । पुरुषो हि यथा रागादिमान्
मृगावादी तथा सत्यशौचादिमान् वितथवचनः समुपलब्धः,
भुतौ तु तद्भवजावे नैरर्थक्यमेव ज्ञेयम् । कथं वक्तुगुणित्वनि-
श्चयश्चन्द्रसीति चेत् कथं पितृपितामहप्रपितामहादेरप्यसौ
तस्माद्यन तद्वस्तुवस्तुत्वाकरभेणेः पारम्पर्योपदेशस्य चानुसारेण
प्राज्ञादेयनिधानादौ निःशङ्कः प्रवर्तयाः, क्वचित् संवादादेवत
एवाव्यत्रापि प्रतीदि कारीर्यादौ संवाद्दर्शनात् । कदाचित्

क्वचित् संवाद्स्तु सामग्रीवैगुण्यात् त्वयाऽपि प्रतीयत
एवं प्रतीतासमन्त्रोपदिष्टमन्त्रवत् । प्रतिपादितश्च प्राक्
रागद्वेषाज्ञानगुणपुरुषविशेषनिर्णयः किं चास्य व्याख्यानं
तावत्पौरुषेयमेवापौरुषेयत्वे भावना नियोगादिविरुद्धा-
स्याने जेदाभावप्रसङ्गात्, तथा च को नामात्र विद्मस्मो भवेत्;
कथं चैतद् ध्वनीनामर्थनिर्णीतलौकिकव्यवस्थानुसारेणेति चेत्
किं न पौरुषेयत्वनिर्णीतिरपि तत्रोभयस्यापि विज्ञावनाद्व्यथा
त्वर्ज्जरतीयम् । न च लौकिकार्थानुसारेण मर्षोऽप्येव स्या-
पनीय इति भुतिरेव स्वयं वक्ति । न च जैमिन्यादावपि तथा
कथयति प्रत्यय इत्यपौरुषेयवचनसामर्थ्याऽप्यस्य एव कोऽपि
संभावेत, पौरुषेयीणामपि स्लेच्छार्थवाक्यमेकार्थं नास्ति किं
पुनरपौरुषेयवाचां, ततः परमरूपापीयूषप्लाविताभ्यःकरणः
कोऽपि पुमान् निर्दोषः प्रसिद्धार्थं ध्वनिभिः स्वाध्यायं विधाय
व्याख्यातीदानींतनग्रन्थकारवदिति युक्तं पश्यामः । अथोचाम
च—"उद्दः स्वीकुरुषे प्रमाणमथ चेत्तद्वाच्यनिश्चयकम् ।
कंचिद्विभक्तिं न जल्पसि ततो ज्ञातोऽस्य मूल्यक्रयौ" इति
भागमोऽपि नापौरुषेयत्वमाख्याति । पौरुषेयत्वाविष्कारिण
प्रवाप्त्योक्तवद् सद्ज्ञायात् । अपि चैयमानुपूर्वी पिपीहिकादीना-
मिह देशकृताङ्कुरपत्रकदलकाण्मादीनामिव कालकृता चावर्णा-
नां वेदे न संभवति, तेषां नित्यव्यापकत्वात् । क्रमेणाभिव्यक्तेः सा
संज्ञवतीति चेत्तर्हि कथमियमपौरुषेयी ज्ञेयदभिव्यक्तिः, पौरुषे-
यत्वादिति सिद्धा पौरुषेयी भुतिः ।

अथ जगत्कर्तृत्वविध्वंसः-

यत्तावदुच्यते परैः-क्षित्यादयो बुद्धिमत्कर्तृकाः कार्यत्वात्
घटवदिति । तदयुक्तम् । व्याप्तेरग्रहणात् । साधनं हि सर्वत्र
व्याप्तौ प्रमाणेन सिद्धायां साध्यं गमयेदिति सर्ववादिसंवादः ।
स चायं जगन्ति सृजन् सशरीरोऽशरीरो वा स्यात् ? सशरीरो-
ऽपि किमस्मद्वादिषद् दृश्यशरीरविशिष्ट उत पिशाचादिवद्दृ-
श्यशरीरविशिष्टः ? प्रथमपक्षे प्रत्यक्षबाधः । तन्मन्तरेणाऽपि च
ज्ञायमाने तृणतत्पुत्रत्वरुध्नुरप्रादौ कार्यत्वस्य दर्शनात् प्रमेय-
त्वादिवत्साधारणानैकान्तिको हेतुः । द्वितीयविकल्पे पुनरदृश्य-
शरीरत्वे तस्य माहात्म्यविशेषः कारणमाहोस्विदस्मदाद्यदृष्ट-
वैगुण्यम् । प्रथमप्रकारः कोशपानप्रत्यायनीयः । तत्सिद्धौ प्रमा-
णाभावात् इतरेतराश्रयदोषापत्तेश्च । सिद्धे हि माहात्म्यवि-
शेषे तस्यादृश्यशरीरत्वं प्रत्येतव्यम्, तत्सिद्धौ च माहात्म्य-
विशेषसिद्धिरिति । द्वितीयकस्तु प्रकारो न संस्वरयेव विचार-
गोचरे; संशयानिष्ठतेः । किं तस्याऽसत्त्वाददृश्यशरीरत्वं, वा-
म्येयादिवत्, किं चाऽस्मदाद्यदृष्टवैगुण्यात्पिशाचादिवदिति नि-
श्चयाभावात् । अशरीरश्चेत्तदा दृष्टान्तदार्ढान्तिकयोर्वैषम्यम् ।
घटादयो हि कार्यरूपाः सशरीरकर्तृका दृष्टाः । अशरीरस्य च
सतस्तस्य कार्यप्रवृत्तौ कुतः सामर्थ्यमाकाशादिवत् । तस्मात्सश-
रीराशरीरलक्षणे पक्षद्वयेऽपि कार्यत्वहेतोर्व्याप्यसिद्धिः । किञ्च-
त्वन्मतेन कालात्ययापदिष्टोऽप्ययं हेतुः । धर्म्यकदेशस्य तद्विषु-
द्वद्वादेरिदानीमप्युत्पद्यमानस्य विधातुरनुपलभ्यमानत्वेन
प्रत्यक्षबाधितधर्म्यनन्तरं हेतुजगनात् । तदेवं न कश्चिज्जगतः
कर्ता । किञ्च-स ईश्वरः खलु नित्यत्वेनैकरूपः सन् त्रिभुवनसर्ग-
स्वभावोऽतत्त्वज्ञावो वा ? प्रथमविधायां जगन्निर्माणत्वादचिद्-
पिनोपरमेत । तदुपरमे तत्त्वज्ञावत्त्वहानिः । एवं च सर्गक्रियाया
अपर्यवसानादेकस्यापि कार्यस्य न सृष्टिः । घटो हि स्वारम्भक-
णादारभ्य परिसमाप्तेरुपान्यक्तुं यावन्निराश्रयनयाभिप्रायेण न

घट्यपदेशमासादयति । अलाहरणाद्यर्थक्रियायामसाधकतमत्वात् । अतस्त्वज्ञापके तु न जातु अगन्ति सृजेत्स्वज्ञावायो-गाग्ननवत् । अपि च-तस्यैकान्तनित्यस्वरूपत्वे सृष्टिवत्संहारोऽपि न घटते । नानाकार्यकरणोपनिस्तत्वापत्तेः । स हि येनैव स्वज्ञावेन अगन्ति सृजेत् तेनैव तानि संहरेत्, स्वभावान्तरेण वा । तेनैव चेत्सृष्टिसंहारयोर्गोपपद्यप्रसङ्गः, स्वज्ञावाभेदात् । एकस्वभावात्कारणादनेकस्वभावकार्योत्पत्तिविरोधात् । स्वज्ञावान्तरेण चेन्नित्यत्वहानिः । स्वभावभेद एव हि लक्षणमनित्यतायाः । यथा पाण्डिचर्यरीत्याहारपरमाणुसदृकतस्य प्रत्यक्षपूर्वापूर्वोत्पादे-न स्वज्ञावभेदान्नित्यत्वम् । इष्टञ्च भवतां सृष्टिसंहारयोः शंभौ स्वभावभेदः । रजोगुणात्मकतया सृष्टौ, तमोगुणात्मकतया संहारणे, सात्विकतया च स्थितौ तस्य व्यापारस्वीकारात् । एवं चावस्थानेदस्तज्ज्ञेयं चावस्थान्तोऽपि जेदास्त्वित्यत्वज्ञातिः । अथास्तु नित्यः सस्तथापि कथं सततमेव सृष्टौ न वेष्टते । इन्द्रा-वशाच्चैतनु ता अपीच्छाः स्वस्त्वात्मात्रनिबन्धनात्मलाभाः सदै-व किञ्च प्रवर्तयन्तीति स एवोपालम्भः । तथा शम्भोरष्टगुणाधिकरणत्वे कार्यभेदानुमेयानां तद्विज्ञानामपि विषमरूपत्वास्त्वित्यत्वहानिः केन धार्यते ? किञ्च-प्रेक्षावतां प्रवृत्तिः स्वार्थकारु-ण्याभ्यां व्याप्ता । ततश्चायं जगत्सर्गे व्याप्तिर्यते स्वार्थत्वाकारुण-द्या । न तावत्स्वार्थत्वं, तस्य कृतकृत्यत्वात् । न च कारुण्यात्, परदुःखप्रहाणेच्छा हि कारुण्यम् । ततः प्राक्सर्गाज्जीवानामिन्द्रि-यशरीरविषयानुत्पत्तौ दुःखाभावेन कस्य प्रहायेच्छा कारुण्य-म् । सगोचरकाले तु दुःखिनोऽवलोक्य कारुण्याज्जुपगमे दु-रुचरमितरेतराभ्यम् । कारुण्येन सृष्टिः, सृष्ट्या च कारुण्यम् इति नास्य जगत्कर्तृत्वं कथमपि सिद्ध्यतीति संक्षेपः ।

अथ शब्दाकाशगुणत्वस्वमनम्-

अकारादिः पौद्गलिको वर्णः ।

पुद्गलभाषावर्णणापरमाणुभिरारब्धः पौद्गलिकः । पौद्गलिकः शब्द इन्द्रियार्थत्वाद्वादिवात् । यच्चास्य पौद्गलिकत्वनिषेधाय स्पर्शशून्याश्रयत्वादिति निविडप्रदेशे प्रवेशनिर्गमयोरप्रतिघाता-त्पूर्वं पञ्चावधारणयवानुपलब्धेः सूक्ष्ममूर्तद्रव्यान्तराप्रेरकत्वाद्गग-नगुणत्वाच्चेति पञ्च हेतवो यौगैरुपन्यस्तास्ते हेत्वाभासाः । तथा हि-शब्दपर्यायस्याश्रयो ज्ञाषावर्णणा, न पुनराकाशं, तत्र च स्पर्शो निर्णीयत एव । यथा शब्दाश्रयः स्पर्शवानुवातप्रतिघातयोर्वि-प्रकृष्टनिकटशरीरिणोपलब्धमानानुपलब्धमानेन्द्रियार्थत्वात्तथा-विधगन्धाधारद्रव्यपरमाणुवत् इत्यसिद्धः प्रथमः । द्विती-यरस्तु गन्धद्रव्येण व्यभिचारादनेकान्तिकः । वर्तमानजात्यकस्तू-रिकादिगन्धद्रव्यं हि पिहितकपाटसंपुटापवरकस्यान्तर्विशति बहिष्त्र निर्याति, न चापौद्गलिकम् । अथ तत्र सूक्ष्मरन्ध्रसम्भवात्प्रति-निविडत्वमतस्तत्र तत्प्रवेशनिष्कर्मौ, कथमन्यथोद्गादितद्वाराव-स्थायामिव न तदेकार्णवत्वम् ? सर्वथा नीरन्ध्रे तु प्रदेशे न तयोः संज्ञव इति चेत्तर्हि शब्देऽप्येतत्समानमित्यसिद्धो हेतुः । तृती-येस्तु तद्विलुप्तोत्कादिभिरनेकान्तिकः । चतुर्थोऽपि तथैव, गन्धद्र-व्यविशेषसुक्ष्मरजोधूमादिभिर्व्यभिचारात् । न हि गन्धद्रव्यादिक-मपि नासायां निविशमानं तद्विवरद्वारदेशोद्दिग्धमश्रुप्रेरकं दृश्य-ते । पञ्चमः पुनरसिद्धः, तथा हि-न गगनगुणः शब्दोऽस्मदादिप्र-त्यक्षत्वाद्वादिवादि सिद्धः पौद्गलिकः शब्द इति । अथ नायं शब्दः पौद्गलिकः संगच्छत इति यौगाः सञ्जिमानाः सप्रणयप्र-णयिनीनामेव गौरवार्हाः । यतः कोऽत्र हेतुः ? स्पर्शशून्याश्रयत्व-

म्, अतिनिविडप्रदेशे प्रवेशनिर्गमयोरप्रतिघातः, पूर्वं पञ्चावधार-यवानुपलब्धिः, सूक्ष्ममूर्तद्रव्यान्तराप्रेरकत्वं, गगनगुणत्वं वा ? नाद्यः पञ्च । यतः शब्दपर्यायस्याश्रये भाषावर्णणारूपे स्पर्शाभा-वो न तावदनुपलब्धिमात्रात् प्रसिद्ध्यति, तस्य सव्यभिचारत्वात् । योभ्यानुपलब्धिस्तवसिद्धा तत्र स्पर्शस्यानुद्भूतत्वेनोपलब्धिलक्ष-णमास्तवाज्ञावात्, उपलब्धमानगन्धाधारद्रव्यवत् । अथ घन-सारगन्धसारौ गन्धस्य स्पर्शाव्यभिचारनिश्चयाद्वापि तन्नि-र्णयेऽप्यनुपलम्भादनुद्भूतत्वं युक्तम्, नेतरत्र, तन्निर्णायकाज्ञावा-त् इति चेत्, मातृकाव्यभिर्णायकं किञ्चित्, किन्तु पुद्गला-नामुद्भूतानुद्भूतस्पर्शानामुपलब्धेः शब्देऽपि पौद्गलिकत्वेन परैः प्रणिगद्यमाने, बाधकाभावे च सति संदेह एव स्यात्, न त्व-ज्ञावनिश्चयः, तथा च सन्दिग्धासिद्धो हेतुः । न च नास्ति तन्नि-र्णायकम् । तथा हि-शब्दाश्रयः स्पर्शवान्, अनुवातप्रतिघातयो-र्विप्रकृष्टनिकटशरीरिणोपलब्धमानानुपलब्धमानेन्द्रियार्थत्वा-त्, तथाविधगन्धाधारद्रव्यवत्, इति । द्वितीयकल्पेऽपि गन्ध-द्रव्येण व्यभिचारः, वर्तमानजात्यकस्तूरिकाकर्पूरकश्मीरजादि-गन्धद्रव्यं हि पिहितकपाटसंपुटापवरकस्यान्तर्विशति, बहिष्त्र निस्सरति, नचापौद्गलिकम् । अथ तत्र सूक्ष्मरन्ध्रसम्भवेनाति-निविडत्वाभावात् तत्प्रवेशनिष्काशौ; अत एव तदल्पीयस्ता, न त्वावृत्तद्वारदशायामिव तदेकार्णवत्वम्, सर्वथा नीरन्ध्रे तु प्रदेशे नैतौ संज्ञवत इति चेत्, एवं तर्हि शब्देऽपि सर्वस्य तुल्ययोगक्षेमत्वावसिद्धता हेतोरस्तु । पूर्वं पञ्चावधारणयवानुपल-ब्धिः, सौदामिनीश्रीश्रीमोल्कादिभिरनेकान्तिकी । सूक्ष्ममूर्तद्रव्यान्त-राप्रेरकत्वमपि गन्धद्रव्यविशेषसूक्ष्मरजोधूमादिभिरव्यभिचारी । न हि गन्धद्रव्यादिकमपि नसि निविशमानं तद्विवरद्वारदेशोद्दि-ग्धमश्रुप्रेरकं प्रेक्ष्यते । गगनगुणत्वं त्वसिद्धम् । तथा हि-न गग-नगुणः शब्दः मस्मदादिप्रत्यक्षत्वात् रूपादिवादि । पौद्गलिक-त्वसिद्धिः पुनरस्य-शब्दः पौद्गलिकः, इन्द्रियार्थत्वात्, रूपादिब-देवेत्यतितरां संक्षेपः ।

अद्वैतस्वमनम्-

वेदान्तिनस्त्वेवं प्रजल्पन्ति- ' सर्वं खल्विदं ब्रह्म नेह नानाऽ-स्ति किञ्चन । आरामं तस्य पश्यन्ति न तत्पश्यति कञ्चन ' ॥ १ ॥ इति न्यायादयं प्रपञ्चो मिथ्यारूपः, प्रतीयमान-त्वात्, यदेवं तदेवम्, यथा शुक्तिशकले कलधौतम्, तथा चायं, तस्मात्तथा । तदेतद्वार्षम् । तथा हि-मिथ्यारूपत्वं तैः कीदृग् विवक्षितम् । किमन्यस्तासत्त्वम् उतान्यस्यान्याकारत-या प्रतीतत्वम्, आहोस्विदनिर्वाच्यत्वम् । प्रथमपक्षेऽसत्त्वस्या-तिप्रसङ्गः । द्वितीये विपरीतव्याप्तिस्वीकृतिः । तृतीये तु किमि-दम् अनिर्वाच्यत्वम् ? निःस्वज्ञावत्वं चेत् निसः प्रतिषेधार्थत्वे स्वभावशब्दस्यापि भाषाभावयोरन्यतरार्थत्वेऽसत्त्व्यातिसत्त्व्या-त्यभ्युपगमप्रसङ्गः । आद्यप्रतिषेधेऽसत्त्व्यातिरज्ञावप्रतिषेधे सत्त्व्यातिरिति । प्रतीत्य गोचरत्वं निःस्वज्ञावत्वमिति चेत्, अत्र विरोधः । न प्रपञ्चो, हि न प्रतीयते चेत्कथम् धर्मितयोपा-त्तः ? । कथं च प्रतीयमानत्वं हेतुतयोपात्तम् ? । तयोपादाने वा कथं न प्रतीयते । यथा प्रतीयते, न तथेति चेत्तर्हि विपरीत-व्याप्तिरियमन्युपगता स्यात् । किञ्चेयमनिर्वाच्यता प्रपञ्चस्य प्रत्यक्षवाधिता, घटोऽयमित्याद्याकारं हि प्रत्यक्षं प्रपञ्चस्य स-त्यतामेव व्यवस्थति, घटादिप्रतिनियतपदार्थपरिच्छेदात्मन-स्तस्योत्पादात् । इतरेतरविचित्रवस्तुनामेव च प्रपञ्चशब्द-

वाच्यत्वात् । अथ प्रत्यक्षस्य विधायकत्वात्कथं प्रतिषेधे सा-
मर्थ्यम् । प्रत्यक्षं हि-इदमिति वस्तुस्वरूपं गृह्णाति, नान्यत्स्व-
रूपं प्रतिषेधात् ।

“आहुर्विधात् प्रत्यक्षं, न निषेद्धु विपश्चितः ।

नैकत्वं आगमस्तेन, प्रत्यक्षेण प्रबाध्यते” ॥ १ ॥

इति वचनात्, इति चेन्न । अन्यरूपनिषेधमन्तरेण त-
त्स्वरूपपरिच्छेदस्याप्यसंपत्तेः । पीतादिव्यवच्छिन्नं हि नीलं
नीलमिति गृहीतं भवति, नान्यथा । केवलवस्तुस्वरूपप्र-
तिषेधेरेवान्यप्रतिषेधप्रतिपत्तिरूपत्वात् । मुण्डभूतलप्रदशे
घटाभायप्रदणवत् । तस्माद्यथा प्रत्यक्षं विधायकं प्रति-
पन्नं तथा निषेधकमपि प्रतिपत्तव्यम् । अपि च-विधाय-
कमेव प्रत्यक्षमित्यङ्गीकृते यथा प्रत्यक्षेण विद्या विधीयते,
तथा किं नाविद्याऽपि इति । तथा च द्वैतापत्तिः । ततश्च सुव्य-
वस्थितः प्रपञ्चः । तदमी वादिनोऽविद्याविवेकेन सन्मात्रं प्रत्य-
क्षाप्रतीयन्तोऽपि न निषेधकं तदिति ब्रुवाणाः कथं नोन्मत्ताः । इति
सिद्धं प्रत्यक्षबाधितः पक्ष इति । अनुमानबाधितश्च-प्रपञ्चो
मिथ्या न भवति, असद्विलक्षणत्वात्, आत्मवत् । प्रतीयमानत्वं
च हेतुब्रह्मात्मना व्यभिचारी । स हि प्रतीयते न च मिथ्या ।
अप्रतीयमानत्वे स्वस्य तद्विषयवत्सामप्रवृत्तेर्मूकतैव तेषां
श्रेयसी । साध्यविकलश्च दृष्टान्तः । शुक्तिशकलकलधौतेऽपि
प्रपञ्चात्मगतत्वेन अनिर्वचनीयतायाः साध्यमानत्वात् । किञ्चेद-
मनुमानं प्रपञ्चाद्विभक्तम्, अभिन्नं वा । यदि निष्प्रतर्हि सत्यम-
सत्यं वा । यदि सत्यं तर्हि तद्वदेव प्रपञ्चस्यापि सत्यत्वं स्यात् ।
अद्वैतवादप्राकारे खड्गपातात् । अथासत्यम्, तर्हि न किञ्चि-
त्तेन साधयितुं शक्यम्, अवस्तुत्वात् । अभिन्नं चेत् प्रपञ्च-
स्वभावतया तस्यापि मिथ्यारूपत्वापत्तिः । मिथ्यारूपं च तत्कथं
स्वसाध्यसाधनायावत् । एवं च प्रपञ्चस्यापि मिथ्यारूपत्वा-
सिद्धेः कथं परमब्रह्मणस्तात्त्विकत्वं स्यात्, यतो बाह्यार्थाज्ञा-
वो भवेदिति । अथ वा प्रकारान्तरेण सन्मात्रविलक्षणस्य परम-
ब्रह्मणः साधनं दूषणं चोपन्यस्यते । ननु परमब्रह्मण एवैकस्य
परमार्थसतो विधिरूपस्य विद्यमानत्वात्प्रमाणविषयत्वम् । अप-
रस्य द्वितीयस्य कस्यचिदप्यभावात् । तथाहि-प्रत्यक्षं तदा-
वेदकमस्ति । प्रत्यक्षं द्विधा निच्यते-निर्विकल्पकसविकल्पकमे-
दात् । ततश्च निर्विकल्पकप्रत्यक्षात् सन्मात्रविषयात्तस्यैकस्यैव
सिद्धिः । तथा चोक्तम्-

“ अस्ति ह्यालोचनाज्ञानं, प्रथमं निर्विकल्पकम् ।

बालमूकादिविज्ञान-सदृशं शुद्धवस्तुजम् ” ॥ १ ॥

न च विधिवत्परस्परव्यावृत्तिरप्यध्यक्षत एव प्रतीयत इति
द्वैतसिद्धिः, तस्य निषेधाऽविषयत्वात्, “आहुर्विधात् प्रत्यक्षं
न निषेद्धु” इत्यादिवचनात् । यच्च सविकल्पकप्रत्यक्षं घट-
पटादिभेदसाधकं तदपि सत्तारूपेणान्वितानामेव तेषां प्रकाश-
कत्वात् सत्ताद्वैतस्यैव साधकम्, सत्तायाश्च परमब्रह्मरूपत्वात् ।
तदुक्तम्-“ यद्वैतं तद्ब्रह्मणो रूपम् ” इति । अनुमानादपि तत्
सद्भावो विज्ञाव्यत एव । तथाहि-विधिरेव तत्त्वं प्रमेयत्वात् ।
यतः प्रमाणविषयभूतोऽयं प्रमेयः, प्रमाणानां च प्रत्यक्षानुमाना-
गमोपमानार्थापत्तिसंज्ञकानां भावविषयत्वेनैव प्रवृत्तेः ।

तथा चोक्तम्-

“ प्रत्यक्षाद्यवतारः स्या-ज्ञावांशो गृह्यते यदा ।

व्यापारस्तदनुपपत्ते-रज्ञावांशे जिघृक्षिते ” ॥ १ ॥

यच्चाभावात् प्रमाणं, तस्य प्रामाण्याभावाच्च तत्प्रमाणम् ।
तद्विषयस्य कस्यचिदप्यज्ञावात् । यस्तु प्रमाणपञ्चकविषयः स
विधिरेव । तेनैव च प्रमेयत्वस्य व्याप्तत्वात् । सिद्धं प्रमेयत्वेन
विधिरेव तत्त्वम्, यत् न विधिरूपं, तत्र प्रमेयम् । यथा खरवि-
षाणम् । प्रमेयं चेदं निखिलं वस्तुतत्त्वम् । तस्माद् विधिरूपमेव ।
अतो वा तत्सिद्धिः । प्रामाण्याभावाच्च पदार्थाः प्रतिभासान्तः-
प्रविष्टाः प्रतिज्ञासमानत्वात्, यत्प्रतिभासते तत्प्रतिभासान्तः-
प्रविष्टम् । यथा प्रतिज्ञासत्स्वरूपम् । प्रतिज्ञासन्ते च प्रामाऽऽरा-
मादयः पदार्थास्तस्मात्प्रतिभासान्तःप्रविष्टाः । आगमोऽपि परम-
ब्रह्मण एव प्रतिपादकः समुपलभ्यते-“पुरुष एवेदं सर्वं यद् ज्ञातं
यच्च भाव्यम्, उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति । यदेजति
यन्नैजति यद् दूरे यदन्तिके यदन्तरस्य सर्वस्य यदुत सर्वस्यास्य
बाह्यतः” इत्यादि । “श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्योऽनुमन्त-
व्यः” इत्यादिवेदवाक्यैरपि तत्सिद्धेः । कृत्रिमेणापि आगमेन त-
स्यैव प्रतिपादनात् । उक्तं च-

“ सर्वं वै खल्विदं ब्रह्म, नेह नानास्ति किञ्चन ।

आरामं तस्य पश्यन्ति, न तपश्यति कश्चन ” ॥ १ ॥

इति प्रमाणतस्तस्यैव सिद्धेः परमपुरुष एक एव तत्त्वम्, स-
कलभेदानां तद्विरुद्धत्वात् । तथाहि-सर्वे ज्ञावा ब्रह्मविधत्ताः, सत्त्वै-
करूपेणान्वितत्वात् । यद्यदूषेणान्वितं तत्सदात्मकमेव । यथा
घटघटीशरावोद्विचनानाद्यो मृदूपेणैकेनान्विता मृद्विवर्ताः ।
सत्त्वैकरूपेणान्वितं च सकलं वस्तु । इति सिद्धं ब्रह्मविधत्तत्वं
निखिलभेदानामिति । तदेतत्सर्वं मदिरारसाऽऽस्वादगद्गदोद्-
दितमिवावज्ञासते, विचारासदत्वात् । सर्वं हि वस्तु प्रमाणसिद्धं
ननु वाङ्मात्रेण । अद्वैतमते च प्रमाणमेव नास्ति, तत्सद्भावे द्वै-
तप्रसङ्गात् । अद्वैतसाधकस्य प्रमाणस्य द्वितीयस्य सद्भावात् ।
अथ मतं लोकप्रत्यायनाय तदपेक्षया प्रमाणमप्यन्युपगम्यते ।
तदसत् । तन्मते लोकस्यैवासम्भवात् । एकस्यैव नियतिरंशस्य
परब्रह्मण एव सत्त्वात् । अथास्तु यथाकथञ्चिन्प्रमाणमपि ।
तर्हि प्रत्यक्षमनुमानमागमो वा तत्साधकं प्रमाणमुररीक्रियते ?
न तावत्प्रत्यक्षम् । तस्य समस्तवस्तुज्ञातगतभेदस्यैव प्रकाश-
कत्वात्, आभावागोपालं तथैव प्रतिज्ञासनात् । “यच्च निर्वि-
कल्पकं प्रत्यक्षं तदावेदकम्” इत्युक्तम् । तदपि न सम्यक् । तस्य
प्रामाण्यानन्युपगमात् । सर्वस्यापि प्रमाणतत्त्वस्य व्यघसाया-
त्मकस्यैवाविसंशयकत्वेन प्रामाण्यापत्तेः । सविकल्पकेन तु प्र-
त्यक्षेण प्रमाणज्ञानेनैकस्यैव विधिरूपस्य परब्रह्मणः स्वप्नेऽपि अ-
प्रतिभासनात् । यदप्युक्तम्-“आहुर्विधात् प्रत्यक्षम्” इत्यादि ।
तदपि न पेशलम् । प्रत्यक्षेण ह्यनुवृत्तव्यावृत्ताकारात्मकवस्तु-
न एव प्रकाशनात् । एतच्च प्रागेव कुण्ठम् । न ह्यनुस्यूतमेकम-
खण्डं सत्तामात्रं विशेषनिरपेक्षं सामान्यं प्रतिभासते, येन
यद्वैतं तद् ब्रह्मणो रूपमित्याद्युक्तं शोभेत । विशेषनिरपेक्षसामा-
न्यस्य खरविषाणवदप्रतिज्ञासनात् । तदुक्तम्-

“निर्विशेषं हि सामान्यं, जवेत् खरविषाणवत् ।

सामान्यरहितत्वेन, विशेषास्तद्वदेव हि” ॥ १ ॥

ततः सिद्धे सामान्यविशेषात्मन्यर्थे प्रमाणविषये कुत एवैकस्य
परमब्रह्मणः प्रमाणविषयत्वम् । यच्च प्रमेयत्वादित्यनुमानमुक्त-
म्, तदप्येतेनैवापास्तं बोध्यम् । पक्षस्य प्रत्यक्षबाधितत्वेन
हेतोः कात्यायनापदिष्टत्वात् । यच्च तत्सिद्धौ प्रतिभासमान-
त्वसाधनमुक्तम् । तदपि साधनाभासत्वेन न प्रकृतसाध्यसाधना-
याऽलम् । प्रतिभासमानत्वं हि निखिलज्ञावानां स्वतः, परतो वा ?

न तावत्स्वतः, घटपटमुकुटशकटादीनां स्वतः प्रतिभासमानत्वे-
नास्तिद्वेः । परतः प्रतिभासमानत्वं च परं विना नोपपद्यते
इति । यच्च परमब्रह्मविवर्तवर्तित्वमखिलभेदानामित्युक्तम्,
तदप्यत्र स्थलेऽन्वयमानद्वयाविनाभावित्वेन पुरुषद्वैतं प्रतिब-
ध्नायेव । न च घटादीनां चैतन्यान्वयोऽप्यस्ति, मृदाद्यन्वयस्यैव
तत्र दर्शनात्, ततो न किञ्चिदतदपि । अतोऽनुमानादपि न त-
त्सिद्धिः । किञ्च-पक्षदेतुद्वयान्ता अनुमानोपायभूताः परस्परं
जिज्ञाः, अभिज्ञा वा ? । भेदे द्वैतसिद्धिरभेदे त्वेकतारुपतापत्तिः ।
तत्कथमेतेभ्योऽनुमानात्प्रमाणमासादयति । यदि च देतुमन्तरेणा-
पि साध्यसिद्धिः स्यात्तर्हि द्वैतस्यापि चाङ्गमात्रतः कथं न सिद्धिः ? ।

तदुक्तम्-

“हेतोरद्वैतासिद्धिश्चेद्, द्वैत स्यादेतुसाध्ययोः ।

हेतुना चेद्विना सिद्धिर्द्वैतं वाङ्मात्रतो न किम् ? ” ॥ १ ॥

“पुरुष एवेदं सर्वम्” इत्यादेः, “सर्वं वै खल्विदं ब्रह्म” इत्यादे-
भ्यामादपि न तत्सिद्धिः । तस्यापि द्वैताविनाभावित्वेन भेदेत-
प्रति प्रामाण्यासंभवात् वाच्यवाचकभावलक्षणस्य द्वैतस्यैव
तत्रापि दर्शनात् ।

तदुक्तम्-

“कर्मद्वैतं फलद्वैतं, लोकद्वैतं विरुध्यते ।

विद्याऽविद्याद्यं न स्याद्, बन्धमोक्षद्वयं तथा ” ॥ १ ॥

अथ कथमागमादपि तत्सिद्धिः । ततो न पुरुषाद्वैतलक्षणमेक-
मेव प्रमाणस्य विषयः । इति सुव्यवस्थितः प्रपञ्चः ।

ईश्वरव्यापकत्वस्वरूपनम्-

ईश्वरस्य सर्वगतत्वं नोपपन्नम् । तद्वि शरीरात्मना ज्ञानात्मना वा
स्यात् ? । प्रथमपक्षे तदीयेनैव देहेन जगत्त्रयस्य व्याप्तत्वादितर-
निर्मेयपदार्थानामाश्रयानवकाशः । द्वितीयपक्षे तु सिद्धसाध्यता,
अस्माभिरपि निरतशयज्ञानात्मना परमपुरुषस्य जगत्त्रयको-
डीकरणाभ्युपगमात् । यदि परमेवं भवत्प्रमाणीकृतेन वेदेन वि-
रोधः । तत्र हि शरीरात्मना सर्वगतत्वमुक्तम्-“विश्वतश्चक्षुरुत
विश्वतो मुखो विश्वतः पाणिस्त विश्वतः पादः ” इत्यादिभूतेः ।
यत्त्वोक्तं तस्य प्रतिनियतदेशवर्तित्वे त्रिभुवनगतपदार्थानाम-
नियतदेशवृत्तीनां यथावन्निर्माणानुपपत्तिरिति । तत्रेदं पृच्छ्यते ।
स जगत्त्रयं निर्ममाणस्तत्कादिवत्साक्षाद्देहव्यापारेण निर्मिमी-
ते, यदि वा सङ्कल्पमात्रेण ? । आद्ये पक्षे एकस्यैव भूभूधरादेर्वि-
धाने अतोदीयसः कालक्षेपस्य सम्भवाद्देहीयसाऽप्यनेहसा न
परिसमाप्तिः । द्वितीयपक्षे तु सङ्कल्पमात्रेणैव कार्यकल्पनायां निय-
तदेशस्थायित्वेऽपि न किञ्चिद् दूषणमुपपद्यमानः । नियतदेशस्थायि-
नां सामान्यदेवानामपि सङ्कल्पमात्रेणैव तत्तत्कार्यसम्पादनप्रति-
पत्तेः । किञ्च-तस्य सर्वगतत्वेऽङ्गीक्रियमाणेऽशुचिषु निरन्तरसन्त-
मसेषु नरकादिस्थेष्वपि तस्य वृत्तिः प्रसज्यते । तथा चानिष्टाप-
त्तिः । अथ युष्मत्पक्षेऽपि यदा ज्ञानात्मना सर्वजगत्त्रयं व्याप्नोतीत्यु-
च्यते तदाऽशुचिरसाक्षादादीनामभ्युपगमसम्भावनात्, नरका-
दिदुःखस्वरूपसंवेदनाऽऽप्तकतया दुःखाऽनुभवप्रसङ्गाच्चानि-
ष्टापत्तिस्तुल्यैवेति चेत् । तदेतदुपपत्तिजिः प्रतिकर्तुमशक्यस्य
धूलिजिरिवावकरणम् । यतो ज्ञानमप्राप्यकारि स्वस्थलस्थमेव
विषयं परिच्छिनत्ति, न पुनस्तत्र गत्वा, तत्कुतो भवदुपालम्भः
समीचीनः ? । न हि भवतोऽप्यशुचिज्ञानमात्रेण तद्रसास्वादानु-
भूतिः । तद्भावे हि स्रक्चन्दनाऽङ्गनारसवत्यादिविचिन्तनमात्रेणैव

तत्सिद्धौ तत्प्राप्तिप्रयत्नवैफल्यप्रसक्तिरिति । यत्तु ज्ञानात्मना स-
र्वगतत्वे सिद्धसाधनं प्रागुक्तम्, तच्चाक्रिमात्रमपेक्ष्य मन्तव्यम् ।
तथा च वक्तारो भवन्ति-अस्य मतिः सर्वशास्त्रेषु प्रसरति
इति । न च ज्ञानं प्राप्यकारि, तस्याऽऽप्तमधर्मत्वेन बहिर्निर्गमाभात् ।
बहिर्निर्गमे चात्मनोऽचैतन्यापत्त्या अजीवत्वप्रसङ्गः । न हि धर्मो
धर्मिणमतिरिच्य कचन केवलो विलोकितः । यच्च परे दृष्टान्त-
यन्ति-यथा सूर्यस्य किरणा गुणरूपा अपि सूर्याभिष्कम्भ्य दृ-
वन् ज्ञासयन्त्येवं ज्ञानमप्यात्मनः सकाशाद्बहिर्निर्गत्य प्रमेयं
परिच्छिनत्तीति । तत्रेदमुत्तरम् । किरणानां गुणत्वमसिद्धम्,
तेषां तैजसपुद्गलमयत्वेन द्रव्यत्वात् । यच्च तेषां प्रकाशात्मा
गुणः स तेषां न जातु पृथग् भवतीति लक्षणेपः ।

अथैकेन्द्रियाणां जावेन्द्रियज्ञानसमर्थनेन भावश्रुत-
समर्थनम्-

एकेन्द्रियाणां तावच्चोत्रादिद्रव्येन्द्रियाजावेऽपि भावेन्द्रियज्ञानं
किञ्चिद् दृश्यत एव, वनस्पत्यादिषु स्पष्टतद्विज्ञोपलम्भात् । त-
थाहि-कलकण्ठोद्गीर्णमधुरपञ्चमोद्गात्रभवणात् सद्यः कु-
सुम-पल्लवादिप्रसवो विरहकृत्वादिषु भवणेन्द्रियज्ञानस्य म्य-
क्तं लिङ्गमवलोक्यते । तिलकादितरुषु पुनः कमनीयकामि-
नीकमलदलदीर्घशरदितुभ्रवल्लोचनकटाक्षविशेषात् कुसु-
माद्याविर्भावश्चक्षुरिन्द्रियज्ञानस्य, चम्पकाद्यङ्गिषु तु विविध-
सुगन्धिगन्धवस्तुनिकुरम्बोन्मिश्रविमलशीतलससिद्धसेकात् त-
त्प्रकटनं प्राणेन्द्रियज्ञानस्य, वकुलादिभूरुदेषु तु रज्जातिशा-
यिप्रवररूपवस्तरुणजामिनीमुखप्रदत्तस्वच्छसुखादुसुरजिवाह-
णीगणकूपास्वादानात् तदाविष्करणं रसनेन्द्रियज्ञानस्य, कुरष-
कादिविद्विष्वशोकादिद्रुमेषु च घनपीनोन्नतकठिनकुचकुम्भ-
विभ्रमापत्राजितकुम्भीनकुम्भरन्ध्रमणिवलयकण्ठकङ्कणानरन्ध्र-
भूषितभण्डभामिनीजुजलताऽथगूहनसुखात् निष्पिष्टपञ्चराग-
चूर्णशोणितव्रतत्पादकमलपाणिप्रहाराच्च जगति प्रसूनपल्लवादि-
प्रभवः स्पर्शनेन्द्रियज्ञानस्य स्पष्टं लिङ्गमजिगीदयते । ततश्च
यथैतेषु द्रव्येन्द्रियासत्त्वेऽप्येतत् भावेन्द्रियजन्म ज्ञानं सकल-
जनप्रसिद्धमस्ति, तथा द्रव्यश्रुताभावे भावश्रुतमपि भविष्यति ।
दृश्यते हि जलाद्याहारोपजीवनाद् वनस्पत्यादीनामाहारसंज्ञा,
संकोचनघल्लयादीनां तु हस्तस्पर्शादिभीत्याऽवयवसंकोचनादि-
न्यो ज्ञयसंज्ञा, विरहक-तिलक-चम्पक-केशराऽशोकादीनां
तु मैथुनसंज्ञा दर्शितैव; विल्वपलाशादीनां तु निधानीकृतद्रवि-
णोपरिपादमोचनादिभ्यः परिग्रहसंज्ञा । नचैताः संज्ञा भावश्रु-
तमन्तरेणोपपद्यन्ते । तस्मात् भावेन्द्रियपञ्चाकारणकयोपशमा-
द् भावेन्द्रियपञ्चकज्ञानवद् भावश्रुतावरणकयोपशमसद्भावा-
द् द्रव्यश्रुताभावेऽपि यच्च यावच्च जावश्रुतमस्त्येवैकेन्द्रि-
याणामित्यलमतितरां पल्लवितेन । इत्थं सत्स्वपि प्रभूतेषु जैन-
दार्शनिकविषयेषु कथमवपीयस्यस्मिन्नुपोद्घाते पार्यते दर्शयि-
तुमिति विरम्यते कतिपयविषयप्रदर्शनेनोत्त-

निवेदयन्ति

संशोधकाः

॥ श्रीः ॥

मत्तघ्नान्तविपक्षदन्तिदमने पञ्चाननग्रामणी-
राजेन्द्रान्निधकोशसंप्रणयनात् संदीप्तजैनाऽऽगमः।
संधस्योपकृतिप्रयोगकरणे नित्यं कृती तादृशो,
धन्यःसूरिपदाङ्कितोविजयराजेन्द्रात्परोन्योस्तिकः॥

॥ अग्निधानराजेन्द्रपरिशिष्टम् ॥

(सिद्धहेमशब्दानुशासनम्)

[अ० ८ पा० १]

नत्वा वीरे चान्यवन्धं, रागद्वेषविवर्जितम् ।

प्राकृतव्याकृतिरियं, वन्द्योपज्ञा विरच्यते ॥ १ ॥

अथ प्राकृतम् ॥ १ ॥

अथशब्दोऽधिकारार्थ-आनन्तर्यार्थ इष्यते ।

प्राकृतिः संस्कृतं, तत्र-भवं, वा तत् भागतम् ॥

प्राकृतं, संस्कृतस्यान्ते, तदधिक्रियते ततः ।

सिद्धं च साध्यमानं च, द्विविधं संस्कृतं मतम् ॥

तदुयोनेरेव तस्येह, सकृणं, देशजस्य न ।

इति विज्ञापनार्थं हि, प्राकृतस्यानुशासनम् ॥

संस्कृतानन्तरं कुर्मस्तद् धीरैरवधार्यताम् ।

विभक्तिः कारकं लिङ्गं, प्रकृतिः प्रत्ययोऽभिधा ॥

समासश्चापि संवेद्यः, संस्कृतस्येव प्राकृते ।

अ अ ल ल, विसर्गश्च, ऐ औ उग्रशयाः प्लुतः ॥

एतद्व्यो वर्णगणो, लोकाद् बोध्योऽनुवृत्तितः ।

इष्यो स्ववर्गसंयुक्तौ, वर्णौ च भवतो हि तौ ॥

येदौतौ चापि केषांचित्, केतवं कैभवे यथा ।

सौन्दर्यं च सौमरित्रं, कौरवाः कौरवा इति ॥

अस्वरं व्यञ्जनं सर्वं, कृत्स्नं द्विवचनं तथा ।

अतुर्थ्यास्तु बहुलं च, न भवत्यत्र कुञ्चित् ॥

बहुलम् ॥ २ ॥

'बहुलम्' इत्यधिकृत-माशास्त्रपरिपूर्णात् ।

वेदितव्यं, यथास्यानं, तत्कार्यं दर्शयिष्यते ॥

अर्थम् ॥ ३ ॥

अप्रीणाभिदमार्थं च, प्राकृतं बहुलं भवेत् ।

तच्चापि दर्शयिष्यामो, यथास्थानं यथाविधि ॥

कचिद् प्रवृत्तिः कचिद्प्रवृत्तिः, कचिद् विज्ञाया कचिदन्यदेव ।

त्रिविधं प्राधानं बहुधा समीक्ष्य, चतुर्विधं बाहुलकं ध्वनति ॥

दीर्घ-ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ ॥ ४ ॥

स्वराणां दीर्घह्रस्वत्वे, समासे भवतो मिथः ।

तत्र दीर्घस्य ह्रस्वत्वं, पूर्णं तावन्निगद्यते ॥

'अन्तर्वेदि'-पदस्थाने, 'अन्तावेर्' प्रयुज्यते ।

सप्तविंशतिरित्यत्र, 'सत्तावीसा' भवेद्विदम् ॥

कचिन्नो 'जुवह-जणो', 'चिकल्यस्तु कचिद् यथा-न

चारी-मर्ह चारि-मर्ह, भुजपन्नमथोच्यते ॥

भुञ्जा-यंतं ह्रज-यंतं, अथो पतिगृहं त्विदम् ।

पदे-हरं पदे-हरं, अथ वेणुवनं पदम् ॥

'वेदु-वर्णं वेलु-वर्णं', इत्येवमभिधीयते ।

अथ दीर्घस्य ह्रस्वत्वं, निम्नस्थित इत्यपि ॥

कचिद् विकल्पो-जडैर्ग-यमं च जडैर्ग यडं ।

नह-सोत्तं नह-सोत्तं, वेद्यं गोरि-हरं त्विदम् ॥

गोरी-हरं, वट्ट-मुहं, वट्ट-मुहमुदाहृतम् ।

पदयोः सन्धिर्वा ॥ ५ ॥

संस्कृतोक्तं सन्धिकार्यं, व्यवस्थितविभाषया ।

प्राकृते निखिलं वेद्यं, तदुदाह्रियते यथा-॥

वासेसी वास-इसी, विसमाऽऽयवो विसम-आयवो भवति ।

दहि-ईसरो विकल्पाद्, दहीसरो, साउ-उग्रयं तु ॥

साऊ-अयमिति वेद्यं, 'पदयोरिति' किं ? महह महए ।

पाया, पय, यथाशो, मुखाप चापि मुखाइ ॥

बहुलाधिकारजावात्, कचिदेकस्मिन् पदेऽपि यथा-।

काहिह काही, बिहन्नो, बीन्नो, इत्यादि बोद्धव्यम् ॥

न युवर्णस्यास्वे ॥ ६ ॥

इवर्णोवर्णयोरस्वे, परे वर्णे न संहिता ।

वंदामि अज-वहरं, न वेरि-वमो वि अवयासो ॥

दण्डव-दहिर-क्षितो, सहइ बह्वो, सहइ एमो ।

संजाबहु अवकंदो, नव-चारिहरो व्य विज्जुलाभिन्नो ॥

नह-व्यभावलि अरुणो, वेद्यं चेत्याद्युदाहरणम् ॥

'युवर्णस्येति' किं ? गृहो-अर-तामरस्यवभम् ।

'अस्वे' इति च किं ? सिध्येत, पुह्वीसो यथा पदम् ॥

पदोतोः स्वरे ॥ ७ ॥

एकारौकारयोः सान्ध-नं स्यात् क्वापि स्वरे परे ।

वहुआह नहुक्षिण्णे, आबंधतीर्षं कंचुअं अग्रे ।

मयरुयसरधारणि-धारा-वेअव्व दीसन्ति ॥

बधमासु अपज्जसे-न-कलभ-वन्तावदासमूहज्जुअं ।

तं चेअ मिलिअ-विस-दं-म-विरसमालक्खिमो एपिह ॥

अहो अच्चरिअं चापि, 'पदोतोरिति' किं ? यथान

अथालोअण-तरसा, इयरकईणं जमंति बुद्धीअो ।

अर्थश्चेअ निरारं-अमेति दिअयं कइन्नाणं ॥

स्वरभ्योऽप्युत्ते ॥ ८ ॥

व्यञ्जनसंपृक्तो यः, स्वरो व्यञ्जनेऽवशिष्यते लुप्ते ।

उज्जुत्तः स इह स्याद्, न स्वरसन्धिस्तु तत्परतः ॥

गयणे चिअ गंध-उमि, कुणन्ति, रयणी-अरो य मणुअसं ।

निसा-अरो य निसि अये, बाहुलकात् क्वापि वैकल्प्यम्-॥

कुमारो कुंजअरो च, सुरिसो च सुऊरिसो ।

सन्धिरेव कुञ्चित् चकज-ओ च सालादणो यथा ॥

अत एव प्रतिषेधात्, समासेऽपि स्वरस्य तु ।

सन्धौ भिन्नपदत्वं च, वेदितव्यं मनीषिभिः ॥

त्यादेः ॥ ९ ॥

तिबादीनां स्वरस्य स्यात्, न तु सन्धिः स्वरे परे ।

यथा 'जवति इह' स्यात्, तथा- 'होइ इह' स्मृतम् ॥

लुक् ॥ १० ॥

स्वरस्य बहुलं लुक् स्यात्, संहितायां स्वरे परे ।

निःश्वासोऽन्नासौ नी-साम्सासा च संभवत्यत्र ।

त्रिदेशशः त्रियसो, प्रयुज्यते कोविदैरेवम् ।

अन्त्यव्यञ्जनस्य ॥ ११ ॥

शब्दानामन्तिमस्य स्यात्, व्यञ्जनस्येह लुक् यथा ।

तमो जम्मो जमो जाव, ताव चेत्यादि गद्यते ॥

समासे तु विभक्तीनां, वाक्यगानामपेक्षया ।

अन्त्यत्वं व्याप्यनन्त्यत्वे, भवतीत्यवगम्यताम् ॥

यथा सभिक्षू सज्जिणुः, सज्जनः सज्जणोऽपि च ।

एतदुणा एअ-गुणा, तग्गुणा तद्गुणा इति ॥

न अजुदोः ॥ १२ ॥

अदुदित्येनयोरनयं, व्यञ्जनं नैव लुप्यते ।

यथा-सहइयं सदा, उगयं चोअयं पदम् ॥

निर्दुरोवा ॥ १३ ॥

निर्दुरोरन्यलोपो वा, निस्सहं नीसहं यथा ।

हुससदो हुसदो चापि, हुक्खिअो बुद्धिअो तथा ॥

स्वरेऽन्तरश्च ॥ १४ ॥

नान्तरो निर्द्धीतान्त्यं, व्यञ्जनं मुप्यते स्वरे ।
निरन्तरं अन्तरस्या, निरसैसं दुरुत्तरम् ॥
दुरवगाहमित्यादि, कञ्चिद्वक्तुं चापि दृश्यते ।
यथा अन्तोबरीत्यत्र, रकारो लोपमासवाद् ॥

स्त्रियामादविद्युतः ॥ १५ ॥

स्त्रियां प्रवर्तमानस्य, शब्दस्यान्त्यं यदस्वरम् ।
तस्य स्थाने भवत्यात्वं, विद्युच्छब्दे तु नैष्यते ॥
प्रतिपत् पाडिग्रामा स्यात्, संपत् संपत्ता च सरित् सरिता च ।
बाहुलकात् 'सरिया' ऽऽद्यपि, 'अविद्युतः' किं?, यथा विज्जु ॥

रो रा ॥ १६ ॥

स्त्रियां रेफान्तशब्दस्य, 'रा' इत्यादेश इष्यते ।
अयमात्वापवादोऽस्ति, यथा रूपं धुरा-पुरा ॥

लुधो हा ॥ १७ ॥

लुधो घस्यास्तु हादेश-स्तेन रूपं 'लुहा' भवेत् ।
शरदादेरन्तिमस्य, व्यञ्जनस्याद् भवेदिह ।
शरद् भिषगू यथा स्यातां, सरश्री भिसश्री क्रमात् ॥

दिक्प्रावृषोः सः ॥ १८ ॥

दिक्प्रावृषोः सो भवति, तेन स्यात् पाउसो विसा ।
आयुरप्सरसोर्वा ॥ १९ ॥
आयुषोऽप्सरसश्चान्ते, सो वा भवति, तद्यथा- ।
दाहाउसो च दीहाऊ, अचक्राऽचक्ररसा भवेत् ॥

ककुनी हः ॥ २० ॥

ककुनी भस्य 'हः' स्यात्, ककुहा तेन सिद्ध्यति ।

धनुषो वा ॥ २१ ॥

धनुषः यस्य हो वा स्यात्, धनुहं च धणु यथा ।

माऽनुस्वारः ॥ २२ ॥

अन्तिमस्य मकारस्या-नुस्वारोऽत्र विधीयते ।
जलं फलं गिरिं वच्छं, पेच्छेत्यादि निदर्शनम् ॥
काप्यनन्त्यस्यापि यथा, -वणमि च वणमि च ।

वा स्वरे मश्च ॥ २३ ॥

अन्तस्त्वस्य मकारस्या-नुस्वारो वा स्वरे परे ।
पक्षे लुगपवादो मो, मस्य स्थाने भवेदिह ॥
उसभं अजिअं वंदे, उसभम् अजिअं च वा ।
बाहुलत्वात् तथा ऽन्यस्य, व्यञ्जनस्यापि मो भवेत् ॥
साक्षात् सकलं, यत् जं, तत्तं, विश्वक च वीसुमथ सम्यक् ।
सम्मं, पृथक् पिहम्, इह-मिहयं चाऽऽल्लेदुअं वेद्यम् ॥

क-ख-ए-नो व्यञ्जने ॥ २४ ॥

स्थाने कप्रणनानां स्या-दनुस्वारोऽस्वरे यथा- ।
पङ्क्तिः पंती च, पराङ्-मुखः परंमुहो, कञ्चुकः कंचुभो ।
अपि लाङ्कनं संकृणं, परमुख इति कंचुभो, जयति ।
उत्कण्ठा तृङ्गठा, मन्थ्या संजा च, विन्य इति विजो ।
एवं रुदिष्वनुप्रत्यनिदर्शनं चान्यदपि वेद्यम् ॥

वक्रादावन्तः ॥ २५ ॥

वक्रादीनां च शब्दानां, प्रथमादिश्च यः स्वरः ।

तस्यान्ते स्यादनुस्वारा-ऽऽगमो मस्यानुसारतः ॥
वक्रं तसं अंसू, मंसू पुत्रं च कुपलं पंसू ।
गुणं मुढा वृधं, कंकोडा विद्धिअो गिठो ॥
मंजारो दंसणमि-त्यादिष्वान्यस्य कार्यमिह वेद्यम् ।
परंसुअो च वयंसो, मणंसिणी चापि माणंसी ॥
मणंसिला चेत्यादि-प्रागमकार्यं भवेद् द्वितीयस्य ।
अणिजंतयमइमुंतय-मवरि अनयोस्तृतीयस्य ॥
कच्चिच्छन्दःपूरणेऽपि, 'देवं-नाग-सुवण्णं' ।
कच्चिअ-गिठो मंजारो, मणंसिला मणांसिला ॥
अपि 'मणोसिआ' रूपं, 'अइमुंतयम्' इत्यपि ।
वक्रं अयं इमं पुत्रं, गुणं मूढो च कुर्मलः ॥
अभूपरि वयस्यो मा-जोरो गृष्टिमंतस्थिनी ।
परंमुअश्च ककोटो, दर्शनं गृष्टि-वृष्टिकौ ॥
अतिमुक्तकः प्रतिशुत्, मनस्वी च मनःशिला ।
इत्यादयो नूरि शब्दाः, वक्रादौ परिकीर्तिताः ॥
क्त्वा-स्यादेर्य-स्वोर्वा ॥ २६ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य स्यादीनां, प्रत्ययानां च यौ ण-सू ।
तथोरन्तस्त्वनुस्वारो, वा स्यादित्यवधार्यताम् ॥
यथा-काऊण काऊणं, काठआण पदं तु वा ।
स्यात् काठआणं, स्यादौ व-च्छेण वच्छेणमित्यपि ॥
तथा वच्छेसु वच्छेसुं, 'णस्वोरिति' किम्? अगिण्यो ।

विंशत्यादेर्लुक् ॥ २७ ॥

विंशत्यादिपदानां योऽ-नुस्वारस्तस्य युग्मवेत् ।
तेन स्याद् विंशतिर्वीसा, विंशत् तीसा च संस्कृतम् ॥
सकयं स्थाश्च संस्कारः, सकारो विनिगद्यते ।

मांसादेर्वा ॥ २८ ॥

मांसादीनामनुस्वारो, लोपमेति विकल्पतः ।
मासं मंसं, मासलं मंसलं वा, ।
कानं कंसं, केसुअं किंसुअं वा ।
सीदो सिहो, किं किं, वा दाणि दाणि, ।
पासु पंसू वा, कदं वा कद स्यात् ॥
एव एव नूण नूणं, समुहं समुहं तथा ।
इआणि वा इआणि, स्यादु मांसादीनां निदर्शनम् ॥
मांसं कांस्यं कथं पांसु-मांसस्यः सिद्ध-किंशुको ।
एवं नूनम् इदानीम् किम्, दाणिम् समुख इत्यपि ॥

वर्गेऽन्त्यो वा ॥ २९ ॥

अनुस्वारस्य वर्गान्त्यो, वा तद्धर्गे परे भवेत् ।
पङ्का पंको, कञ्चुअो कंचुअो वा, ।
सज्जा संजा, कण्ठअो कंठअो वा ।
कंडं कण्डं, अन्तरं अंतरं वा, ।
चन्द्रो चंदो, कम्पर्दं कंपर्दं वा ॥
इत्याद्यन्यद् वेदितव्यं च लक्ष्यं, वर्गे किं? यत् संसअो संहरेति ।
कोचद् धोराः शब्दविद्याप्रवीणा, एतत्कार्यं नैत्यकं वर्णयन्ति ।

माट्ट-शरत्-तरणयः पुंसि ॥ ३० ॥

माट्टशब्दः शरत्शब्द-स्तरणिश्चेति ते त्रयः ।
पुंसि स्युस्तरणी चैस, पाउसो सरश्री यथा ॥

स्त्वमऽदाप-शिरो-नजः ॥ ३१ ॥

वामद्-शिरो-नभो वज्रं, यत् सान्तं नान्तमस्ति वा ।
शब्दस्वरूपं तत्सर्वं, पुंसि ह्रस्वगम्यताम् ॥

www.jainelibrary.org

दक्षिणे हे ॥ ४५ ॥

दक्षिणे दस्य दीर्घो हे , परे स्याद् , दाहिणो यथा ।
'ह' इति किं ? स्याद् दक्षिणे, यथा दीर्घोऽत्र नो भवेत् ।

इः स्वप्नादौ ॥ ४६ ॥

स्वप्नादिषु भवेद्विभ-मादेरस्येह तद्यथा-।
सिचिणो सिमिणो, आर्ये, उकारः-सुमिणो यथा ।
सिचिणो, ई'सि, वेकिन्तो, यिलिभं विभणं च उत्तिमो मिरिभं ।
किचिणो तथा मुङ्गो, दिभं सेत्यादि बोद्धव्यम् ।
णत्वान्वे न भवति , बहुलत्वादयं विधिः ।
यथा 'दत्तं देवदत्तो,' नात्रासौ संप्रवर्तते ।
स्वप्नो मृदङ्गः कृपणो, दत्तो मरिच-वेतसौ ।
व्यङ्गीक-व्यजने ईषद् , उत्तमश्चेह पठ्यते ।

पकाङ्गार-लक्ष्मणे वो ॥ ४७ ॥

पकाङ्गारलक्ष्मणे-स्वदेव्ये, यथा-पिक्कं ।
पक्कं, दङ्गालो अ-ङ्गारो, णिडात्रं ण्डालं च ।

मध्यम-कतमे द्वितीयस्य ॥ ४८ ॥

मध्यमे चैव कतमे, द्वितीयस्य स्वरस्य तु ।
इत्वं स्यातां यथा रूपे, 'मज्जिमो' 'कश्मो' इमे ।

सप्तम्ये वा ॥ ४९ ॥

सप्तम्ये चितीयस्या-कारस्येत्वं विकल्पनात् ।
उत्तिवधो उत्तवधो, स्थानां रूपे इमे यथा ॥

मयट्यद्वौ ॥ ५० ॥

अइर्मयटि प्रत्यये स्या-दादेरस्य तु वा यथा-।
विषमयः-विसमयो, स्याद् विसमद्वयोऽपि च ॥
ईहरे वा ॥ ५१ ॥

हरशब्दे हकारस्या-कारं ईत्वं विकल्पनः ।
यत् समापद्यते तेन, 'हरो हीरो'ऽजिधीयते ॥

ध्वनि-विष्वचोरुः ॥ ५२ ॥

ध्वनिशब्दे तथा विष्वक्-शब्देऽकारस्तु यः कसु ।
तस्योत्वं क्रियते तेन, 'कुणो वीसुं' च सिध्यते ॥

चरु-खणिमते एा वा ॥ ५३ ॥

खण्डखण्डितयोरस्य, सणस्योत्वं विकल्प्यते ।
तेन चरुं खुडं रूपं, खणिमो खनिओ जवेत् ॥

गवये वः ॥ ५४ ॥

गवये तु वकारस्या-कारस्योत्वं प्रसज्यते ।
'गडभा' गडभा 'चेति, रूपं सिद्धिमुपागमत् ॥

प्रथमे प-थोर्वी ॥ ५५ ॥

प्रथमस्य पथोरस्य, योत्वं स्याद्युगपत् क्रमात् ।
पुदुमं पुदमं तेन, पदुमं पदमं तथा ॥

हो णत्वेऽजिङ्गादौ ॥ ५६ ॥

अभिज्ञादिषु शब्देषु, हस्य णत्वे कृते पुनः ।
हस्यैव यस्त्वकारः स्यादुत्वं तस्य विधीयते ॥
यथा-अहिण्ण सव्वण्ण, आगमण्ण कयण्ण आ ।
'णत्वे' च किम् ? यथा-सव्व-जो' 'अहिजो' भवेद्विद्म् ॥
'अभिज्ञादाविति' च किम् ? प्राक् पक्षो भवेद् यथा ।
यत्रोत्वं हस्य णत्वे स्यात्, सोऽभिज्ञादिगणः रसुतः ॥

एच्छस्यादौ ॥ ५७ ॥

शब्दादिषु भवेदेव-मकारस्यादिमस्य तु ।
सेज्जा एत्थ च सुन्देरं, गेन्दुअं चैवमादयः ॥
आर्ये पुगकम्म पदं, पुरेकम्मं प्रयुज्यते ।

बल्लुत्कर-पर्यन्ताश्चर्ये वा ॥ ५८ ॥

बल्लुत्करपर्यन्ता-अर्येऽकारस्य चैत्वमादिभुचः ।
तेन हि वल्ली वल्ली, उक्करो उक्करो, भवति ॥
पेगन्तो पज्जन्तो, अच्छेरं अच्छुरिज्जं च ।
अच्छुरिअं अच्छुअरं, तथाऽच्छुरीअं विनिर्दिष्टम् ।

ब्रह्मचर्ये चः ॥ ५९ ॥

ब्रह्मचर्ये चकारस्या-कार एत्वमवाप्नुयात् ।
अतो बुधा ब्रह्मचर्यं, ब्रह्मचरं प्रयुज्यते ॥

तौऽन्तरि ॥ ६० ॥

अन्तः शब्दे तकारस्या-कारस्यैत्वं विधीयते ।
तस्मादन्तःपुरं 'अन्ते-उरं' विद्वद्भिरुच्यते ॥
अन्तश्चारी भवेदन्ते-आरो, नायं कश्चिद् विधिः ।
यथा-'अतगयं' 'अतो, वीसरभो' विनिगद्यते ॥

ओत्पद्ये ॥ ६१ ॥

ओत्त्वमादेरतः पञ्च-शब्दे, 'पोम्मं' ततो भवेत् ।
पञ्च-द्वयेति । ५।२।११। अत्रेण, विस्सेणे 'पडमं' स्मृतम् ॥

नमस्कारपरस्परे द्वितीयस्य ॥ ६२ ॥

द्वितीयस्याऽत ओत्वं स्यात्, नमस्कारपरस्परे ।
अतो रूपं सुनिष्पन्नं- 'नमोक्कारो' 'परोत्परं' ॥

चार्यौ ॥ ६३ ॥

आदेरस्य तु धौत्वं स्याद्, धातावर्पयतौ यथा-।
रूपं 'आप्पेइ अप्पेइ, ओप्पिअं अप्पिअं भवेत् ॥

स्वपातुष्व ॥ ६४ ॥

'स्वप्' धातौ क्रमतः स्याता-मादेरस्यौदुतौ स्वरी ।
तेन 'सोवइ सुवइ', द्वयं रूपं विभाष्यते ॥

नात्पुनर्यादाइ वा ॥ ६५ ॥

नञः परे 'पुनः' शब्दे, यस्त्वकारोऽस्ति तस्य तु ।
'आ आइ' इत्यादेशौ वा, स्यातामित्यभिधीयते ॥
'न उणा न उणाइ' स्याद्, न उणो न उण' ज्ञयम् ।
केवलस्यापि यद् रूपं, 'पुणाइ' क्वापि दृश्यते ॥

वाऽन्ताव्वरणे लुक् ॥ ६६ ॥

अन्ताव्वरण्योर्वाऽदे-रकारस्येह लुग्नयेत् ।
साहं अलाहं वा लाह, अलाह च विकल्पनात् ॥
एवं रणं अरणं स्यात्, 'अत इत्येव' नान्यथा ।
'आरण-कुल्लो' नैवे-त्यादावालोप इष्यते ॥

वाऽव्ययोस्त्वातादावदातः ॥ ६७ ॥

अव्ययेषु तथोत्खाता-दिष्वाकारस्य वाऽद् भवेत् ।
तत्राव्यये 'जह जहा', रूपं 'तह तहा' तथा ॥
'व वा' 'ह हा' 'इवाइव' प्रमुखा बहवो मताः ।
उत्खातादौ तु-उक्खायं, उक्खयं, चमरो तथा ॥
चामरो, कलओ काल-ओ परिछाविओ पुनः ।
स्यात् परिद्विवयो, संठा-त्रिओ संठाविओ पदम् ॥

तलवेण तालवेण, उविओ उविओ भवेत् ।
तलवेण तालवेण, पायसं पयसं, स्मृतम् ॥
हलिओ हलिओ, नारा-ओ नाराओ च, खाइरं ।
खइरं, कुमरो वाच्यः, कुमारो, चलयो पुनः ॥
वज्राया, बाइहणो बइह-णो, पुत्राण्डो मतान्तरे ।
पुत्राण्डो च, चमू चाचू, दावग्गी च दवग्गपि ॥
उत्थातं चामरं ताव-वृत्तं प्राकृतहासिकी ।
स्थापितः कालको नारा-ओ वलाका च खादिरः ॥
कुमारो, ब्राह्मणः पूर्वा-द्वधेमौ कस्यन्मते ।
उत्थातादिरयं धीरै-राकृत्या परिगण्यते ॥

पञ्चद्वेर्वा ॥ ६८ ॥

घञ्निमित्तो वृद्धिरूपो, य आकारोऽस्तु तस्य वाऽद् ।
'पवाहो पवहो' वा स्यात्, 'पयारो पयरो' तथा ॥
'पथावो पथवो' कापि, न 'राओ' रागवाचकः ।

महाराष्ट्रे ॥ ६९ ॥

महाराष्ट्रे हकारस्या-ऽऽकारस्य त्वद्विधानतः ।
'मरदट्टं मरदटो', पुनपुसकतो भवेत् ॥

मांसादिष्वनुस्वारे ॥ ७० ॥

कृतानुस्वारमांसादा-वाकारो यात्यकारताम् ।
मंसं कंसं तथा पंसु, पंसणो कंसिओऽपि च ॥
वसिओ पंसवो ससि-किओ संजसिओ यथा ।
'अनुस्वारे' इति कथम् ?, 'मांसं पासु' न चाऽदिह ॥
मांसं कास्यं पांसनं कांसि-कं वांशिकपाण्डवौ ।
पांसुः सांसिक्किः सांया-त्रिको मांसादिरिच्यते ॥

इयामाके मः ॥ ७१ ॥

इयामाके तु मकारस्य, य आकारोऽस्ति तस्य तु ।
अदादेशेन इयामाकः, 'सामओ' चिनिगद्यते ॥

इः सदादौ वा ॥ ७२ ॥

सदादिशब्देऽपि स्या-दाकारस्य विभाषया ।
'सया सह' च वा रूपं, 'कुप्पासो कुप्पिसो'ऽपि च ।
'निसाओ निसिओ', तथैवान्ये सदादयः ॥

आचार्ये चोऽव ॥ ७३ ॥

आचार्यशब्दे चस्याऽऽन-इत्वमत्वं च वा भवेत् ।
रुपं 'आयिओ' तेन, सिद्धम् 'आइरिओ' तथा ॥

ईः स्त्यान-खवाटे ॥ ७४ ॥

स्त्यान-खवाटयोरादे-रात ईत्वं विधीयते ।
वीरुं धीणं तथा यिम्भं, खलीओ तेन सिद्ध्यति ॥

उः सास्ना-स्तावके ॥ ७५ ॥

सास्ना-स्तावकयोरादे-रात उत्वं निगद्यते ।
तेन सास्ना भवेत् 'सुइहा', स्तावकः 'थुवओ' भवेत् ॥

ऊहाऽऽसारे ॥ ७६ ॥

आसारशब्दे स्यादादे-रात ऊत्वं विभाषया ।
तेन सिद्ध्यति 'ऊसारो, आसारो' रूपयुग्मकम् ॥

आर्यायां र्थः इवञ्चाम् ॥ ७७ ॥

र्यस्याऽऽन ऊत्वं 'आर्यायाम्', 'अज्जू' श्वर्यां ततो भवेत् ।
'श्वर्यामिति' तु किम् ?, अज्जा, साध्वी अष्टाऽपि भव्यते ॥

पद् शब्दे ॥ ७८ ॥

प्राश्नाशब्दे भवेदेव-मातो गेज्जं ततो भवेत् ।

द्वारे वा ॥ ७९ ॥

द्वारशब्दे भवेदेव-माकारस्य विभाषया ।
देरं पके दुआरं स्याद्, दारं बारं पदं तथा ॥
'नरइओ नारइओ', 'स्यातां नैरयिकनारयिकयोस्तु ।
आर्येऽन्यत्रापि यथा, 'पञ्चेकम्मं' तथाऽन्यत्रापि ॥

पारापते रो वा ॥ ८० ॥

जवेत् पारापते रस्या-ऽऽकारस्यैवं विकल्पनात् ।
तेन 'पारेवओ पारा-वओ' रूपद्वयं मतम् ॥

मात्रटि वा ॥ ८१ ॥

स्यान्मात्रद्वयये वाऽऽन-एत्वं रूपद्वयं ततः ।
एकं 'एत्तिअमेत्तं ए-त्तिअमेत्तं' तथाऽपरम् ॥
बहुलाद् मात्रशब्दे 'भो-अणमेत्तं' ततो जवेत् ।

उदोद्वाऽऽर्जे ॥ ८२ ॥

आकारस्याऽऽर्जशब्दे स्या-दुत्त्वमोत्वं विभाषया ।
'उद्ध ओद्ध' तथा पके, 'अद्ध अद्' च वा जवेत् ॥

ओदान्यां पङ्क्तौ ॥ ८३ ॥

'आली' शब्दे जवेदात-ओत्वं पङ्क्त्यर्थबोधने ।
'ओली' पङ्क्ति विजानीयात्, 'आली' नात्र, सखी यदि ॥

इस्वः संयोगे ॥ ८४ ॥

दीर्घवर्णस्य इस्वत्वं, संयोगे परतो जवेत् ।
तद्यथादर्शनं वेद्यं, न सर्वत्र विधीयते ॥
ताप्प 'तम्भं' आन्नं 'अम्भं', आस्थम् 'अस्सं' प्रयुज्यते ।
मुनीन्द्रस्तु 'मुणिन्दो' स्यात्, नीर्थं 'तिर्थं' तथा पुनः ॥
गुरुल्लापाः 'गुरुल्लावा', चूर्णः 'सुसो' प्रपठ्यते ।
नरेन्द्रस्तु 'नरिन्दो' स्यात्, 'मिलिचो' स्रेच्छ उच्यते ॥
अधरोष्ठो 'ऽहरुठं' सं-वेद्यं, नीलोत्पलं तथा ।
'नीलुत्पलं' विजानीया-देवमन्यद् मिदर्शनम् ॥

इत एद्वा ॥ ८५ ॥

संयोगे तु परे वाऽऽदे-रित पत्वं विभाष्यते ।
पिणमं पेणमं च धम्मिद्धं, धम्मिद्धं विबुधा धिदुः ।
स्यात् सिन्दूरं तु सेन्दूरं, विण्णं वेणुं निगद्यते ।
'पिट्ठं पेट्ठं' अनित्यत्वात्, 'विता' इत्यत्र नो जवेत् ॥

किञ्चुके वा ॥ ८६ ॥

पत्वं वाऽऽदेरितो वेद्यं, किञ्चुके वाचके यथा ।
'केसुअं किंसुअं' चैतद्, द्वयं रूपं विबुधेषु ॥

मिरायाम् ॥ ८७ ॥

भवेदेवमिकारस्य मिरा मेरा ततो भवेत् ।
पथि-पृथिवी-प्रतिश्रुन्मृषिक-हरिद्रा-विजीतकेष्वह ॥ ८८ ॥

पथि प्रतिश्रुत् पृथिवी, हरिद्रा-मृषिके तथा ।
विजीतके भवेदादे-रितोऽन्वमिति भव्यते ।

पहो च पुहवी पुहवा, परं सुआ मूसओ इलही तु ।
वा स्यादत्र हलद्वा, 'वहेमओ' कापि वैकल्प्यम् ।

'पथं किर देसिते', 'त्यत्र तु पथिशब्दतुल्यवाच्यस्य ।

पन्थशब्दस्य रूपं, ज्ञातव्यं शब्दविङ्गिरह ।

शिथिलेद्वा वा ॥ ८९ ॥

शिथिलेद्वादयोरादेरितोऽद् वा संप्रयुज्यते ।

सदिलं नवति पसदिलं, सिदिलं पसिदि प्रमिहाऽऽवैकल्यत् ।
इदुअमहुअमिहुद-शब्दे रूपद्वयं बोध्यम् ॥

तित्तिरौ रः ॥ ए० ॥

रस्येतोऽस्य तित्तिरौ स्यात्, तेन रूपं हि 'तित्तिरो' ।

इतौ तो वाक्यादौ ॥ ए१ ॥

वाक्यादेरिति शब्द-स्याऽन्यस्येतोऽत्र संभवत्यस्त्वम् ॥

'इअ' जग्मिआवसाणं, 'इअ' विअसिअ-कुसुमसरोऽप्याह ॥

ईर्जिहा-सिह-त्रिंशद्विंशतौ त्या ॥ ए२ ॥

जिह्वादिषु रकारस्य, ईकारः संप्रयुज्यते ।

'जीहा' सीहो 'तथा' 'तीसा', यत् तस्मिन् तथा सद् ॥

'तीसा' इति नवेद रूपं, किन्तु क्वापि न जायते ।

'सिहदत्तो' 'सिहदाओ' इति बाहुल्यकाऽन्तम् ॥

लुकि निरः ॥ ए३ ॥

निरो रलोपे दीर्घः स्या-दिकारस्येति श्रूयते ।

स्याद् 'नीसासो' 'नीसरह', यवमन्यनिदर्शनम् ॥

'लुकोति' किम् ? यथा-निस्स-दाई अंगाई, निष्णओ ।

दिन्योरुत् ॥ ए४ ॥

द्विशब्दे न्युपसर्गे च, भवेदुत्त्वमितो यथा- ।

दु-मत्तो च दु-आई च, दु-रेहो दु-विहो तथा ॥

दुवयणं, वैकल्प्यं च, नवेदु बाहुल्यकादिह ।

दु-वणो बि-उणो चैव, दुइओ बिइओ यथा ॥

'कचिअ' द्विरदः शब्दो, 'दिरओ' स्याद् द्विजो 'दिओ' ।

ओत्वं क्वापि यथा रूपं, 'दो-वयणं' प्रपञ्च्यते ॥

स्याद् 'णुमओ' 'णुम-जइ', न्युपसर्गे निदर्शनम् ।

अनित्यत्वाद् 'निवमइ', नवतीत्यादि भूरिशः ॥

प्रवासिहौ ॥ ए५ ॥

इहौ प्रवासिनि तथा, नवेदुत्त्वमितो, यथा- ।

'उच्च' 'पावासुओ' चैतद्, द्वयं व्याह्रियते पदम् ॥

युधिष्ठिरे वा ॥ ए६ ॥

युधिष्ठिरे भवेदादे-रित अत्वं विकल्पनात् ।

जहुदिलो ततो रूपं, विकल्पेन जइदिष्ठिरे ॥

ओच्च द्विधा कृगः ॥ ए७ ॥

उत्त्वमेत्वं द्विशाब्दे, वा कृधातावितः परे ।

'दोहा-किजइ' तेन स्यात्, 'दुहा-किजइ' इत्यपि ।

दोहा-इअ दुहा-इअ-मिति, 'कृग' इति किं ? 'विहाऽऽगयं' येन ।

क्वचित् केवलस्य स्यात्, 'दुहा वि सो सुर-वहू-सत्थो' ।

वा निर्जरे ना ॥ ए८ ॥

निर्जरे तु नकारेण, सहेतो वीत्त्वमिष्यते ।

'ओउभरो' 'निज्जरो' चैता-दशं रूपं बुधा विदुः ॥

हरीतक्यामीतोऽत् ॥ ए९ ॥

हरीतकीपदे रीका-रस्येतोऽत्वं विधीयते ।

रूपं 'हररई' तेन, बुधैरेवं प्रयुज्यते ।

आत् कश्मीरे ॥ १०० ॥

आत्त्वमीतोऽस्तु कश्मीरे, 'कम्हारा' तेन सिद्ध्यति ।

पानीयादिष्वित् ॥ १०१ ॥

पानीयादिषु शब्देषु, स्यादीतोऽन्तेत्वमिष्यम् ।

पाणिअं अविअं आसि-अतं जिअइ आणिअं ॥

विलिअं करिसो वम्मि-ओ तयाणि च जीअउ ।

दुइअं तइअं गदिअं, गदिअं सिरिसो च पल्लिअं पसिअ ॥

उवाणिअमिति संवेद्यः, पानीयादिशेषो विदुषा ।

बाहुल्यकात् कचिदेषु, स्याद् वैकल्प्यं ततः करोसोऽपि ॥

पाणीअं च अलाअं, उवाणिओ जीअइ स्याच्च ॥

पानीयं व्रीडितं वल्मी-कं तदानीं प्रदीपितम् ।

अवसीददलीकं चा-ऽऽनीतं जीवति जीवतु ॥

उपनीतं गृहीतं च, शिरीषं च प्रसीद च ।

गर्भोरत्नीयकरी-पद्धितीयादयः स्मृताः ॥

उज्जीणं ॥ १०२ ॥

जीर्णशब्दे भवेदीत-उत्वं जुम्ह-सुरा ततः ।

जिष्णं भोज्यमसं च, नात्र बाहुल्यकाद् भवेत् ॥

ऊर्हीन-विहीने वा ॥ १०३ ॥

ऊत्वं हीने विहीने स्या-दीकारस्य विभाषया ।

द्विणी हीणी विहीणी च, विदुणी सिद्धिमाययुः ॥

तीर्थं हे ॥ १०४ ॥

ऊत्त्वमीतो भवेत् तीर्थ-शब्दे हे तु कृते सति ।

तूहं, 'हे' इति किं प्रोक्तम् ? 'तिथ्यं' नात्र यथा-भवेत् ॥

एत् पीयूषापीम-विभीतक-कीदृशेदृशे ॥ १०५ ॥

पीयूषापीड-विभीतक-कीदृशेदृशेषु स्यादेत्वम् ।

पेठसं आमेतो, बहेडओ केरिसो ऐरिसो ॥

नीम-पीठे वा ॥ १०६ ॥

नीडपीठयोरीतो, वा स्यादेत्वं ततश्च सिद्ध्यन्ति ।

नेडं नीडं पेठं, पीठं काप्यन्यथाऽपि स्यात् ॥

भुतो मुकुलादिपवत् ॥ १०७ ॥

मुकुलादीनामादे-रुतो भवेदुत्त्वमत्र तेन स्युः ।

मउत्वं मउलो मउरं, मउडं अगरं गलोई च ॥

जहिदिलोऽथ च गरई, जहुदिलो सोअमल्लमिति शब्दाः ।

कचिदाकारोऽपि स्याद्, यथा-विदुतस्तु 'विहाओ' ॥

मुकुलो मुकुरा गुर्वी, सौकुमार्य-युधिष्ठिरो ।

अगुरुअ गुहूची च, मुकुटं मुकुलादयः ॥

वोपरौ ॥ १०८ ॥

उपरौ स्यादुतो वाऽत्वम्, अवारि उवारि यथा ।

गुरौ के वा ॥ १०९ ॥

गुरोः कृते स्वार्थिके के, वाऽत्वमादेरुतो भवेत् ।

गरओ गुरुओ रूपे, कं विना तु 'गुरु' स्मृतम् ॥

इष्टुकुटौ ॥ ११० ॥

इष्टुकुटौ स्यादुतमादे-रित्वं हि 'मिउडी' भवेत् ।

गुरुपे रोः ॥ १११ ॥

गुरुपे रोहतः स्यादिः, पुरिसो वा पउरिसं ।

ईः जुते ॥ ११२ ॥

जुतं प्रयुज्यते ऋशं, भवेदीत्वमुतो यदा ।

ऊत् सुजग-मुसले वा ॥ ११३ ॥

सुजगे मुसले च स्या-दुत् ऊत्वं विभाषया ।

सुइवो सुइवो तेन, मुसलं मूसलं भवेत् ॥

अनुत्ताहोत्सने त्सच्छे ॥ ११४ ॥

बत्साहोत्सन्नभिन्ने यौ, शब्दे त्सच्छे निरीकृतौ ।

तयोरादेरुकारस्य, नित्यमूर्यं विधीयते ॥

ऊसुओ ऊसयो ऊसि-तो ऊसरर, उरुलुकः ।
ऊसुओ ऊससर चे-त्यादि वेद्यं निदर्शनम् ॥
उत्साहोत्सवोस्तुत्या-दो उरुओ निगद्यते ।

लुकि दुरो वा ॥ ११५ ॥

दुरो रेफस्य लोपे स्या-दुत ऊरवं विकल्पनात् ।
दुमहो दुसहोऽपि स्याद्, वृहयो दुहयो तथा ।
मूत्रे लुकीति किं ? प्रोक्तं, दुस्महो विरहोऽत्र न ॥

ओतु संयोगे ॥ ११६ ॥

ओत्त्वमादेरुतो नित्यं, संयोगे परतो जवेत् ।
तोयं मोयं पोष्यं कोटिं वा,
कोएदो कोन्तो पोथ्यओ सोदओ वा ।
पोकन्तं वा मोगरो पोमगं वा,
मोत्था चैतान्यस्य वक्ष्याणि सन्ति ॥

कुतूहले वा इस्वश्च ॥ ११७ ॥

कुतूहले भवेदोत्त्वमुतो इस्वश्च वा ततः ।
कोऊहलं कोउहलं, कुऊहलमिति त्रयम् ॥

अदतः सुद्धे वा ॥ ११८ ॥

सुद्धमशब्दे जवेदस्व-मूतो वा तेन सिद्ध्यति ।
सपहं सुगहं तथाऽप्ये तु, 'सुद्धम' संप्रयुज्यते ॥

दुकूले वा लक्ष द्विः ॥ ११९ ॥

दुकूलशब्दे वाऽऽवं स्या-दुतो लक्ष द्विरुच्यते ।
दुअलं च दुऊलं च, 'दुगुलं' त्वार्थं उच्यते ॥

ईर्वोद्धदे ॥ १२० ॥

उद्बुद्धशब्दे स्यादोत्त्व-मूकारस्य विभाषया ।
'उब्बोद्ध' तेन 'उब्बुद्ध', द्वयं विद्वद्भिरुच्यते ॥

उर्द्धनूत्कण्ठ-वातूले ॥ १२१ ॥

उर्द्धनूत्कण्ठ-वातूलेषूत उर्ध्वत् ।
धूमया इनुमंतो वा-तूलो, कण्ठुअइ स्मृतम् ॥

मधूके वा ॥ १२२ ॥

ऊत तत्त्वं मधूके वा, मधूअं महुअं यथा ।
इदेतौ नूपुरे वा ॥ १२३ ॥

इदेतौ नूपुरे स्याता-मूकारस्य विकल्पनात् ।
निउरं नेउरं पके, नूअरं संप्रकीर्त्यते ॥

ओत कूप्पाएनी-तूणीर-कूर्पर-स्थूल-ताम्बूल-

गुहूची-मूढये ॥ १२४ ॥

कूप्पाएनी-स्थूल-ताम्बूल-गुहूची-मूढय-कूर्परे ।
तूणीरे च भवत्योत्त्वमूकारस्येति दर्शयते ।
कोहएनी कोहली थोरं, तोणीरे कोप्परं तथा ।
मोलं गहोई तंबोलं, व्युत्क्रमेण प्रदर्शितम् ॥

स्थूणा-तूणे वा ॥ १२५ ॥

स्थूणा-तूणयोरोत्त्वमूकारस्य विभाषया ।
थोणा थूणा तथा तोणं, तूणं चैवमुदाहृतम् ॥

अतोऽत ॥ १२६ ॥

अकारस्याऽऽविभूतस्य, जवत्यस्वमिति र्यते ।
वृषभो वसहो वाच्यो, वृष्टो घट्टोऽजिधीयते ॥
वृत्तं घयं, तृणं तणं, कृतं कयं, मृगो मग्रो ॥
उहाइअं कृपादिपा-उतोऽवसेयमित्यपि ॥

आतु कृशा-मृषुक-मृदुत्वे वा ॥ १२७ ॥

मृषुक-मृदुत्व-कृशाया-मास्वमृतः स्याद् यथा किसा कासा ।
माउकं च मउसल-मध माउकं च मउअं वा ॥

इत् कृपादौ ॥ १२८ ॥

कृपेत्यादिषु शब्देषु, भवेदित्यमृतो यथा ।
किवा मिठं रमे वाच्यं, मट्टमन्यत्र पठ्यते ॥
दिअयं दिट्टं सिठं, दिट्ठी सिट्ठी निवो किवो किट्ठा ॥
गिट्ठी पिट्ठी इट्ठी, गिट्ठी तिणं थिदं किच्चं ॥
सिगारो जिगारो, भिगो किसिओ मिऊ घिणा घुसिण ।
किसरो किई सिमालो, विसी विइएदो जिदा किविणो ।
विइ-कई बाहिसं, किसो सपिड्डी च सइ किमाणू वा ॥
हिअं विचुओ विसं, इसी निसंसो च उकिठं ॥
विस्ती तथा विहिओ, किवाणयं वा कृपादयश्चैते ।
बाहुलकादपि कार्य्यं, वेद्यं सिखेद् यथा रिखी ॥
कृपा मृष्टं दृष्टं हृदय-भृगु-सृष्टं कृपनृपौ,
घृणा दृष्टिः सृष्टिः कृति-घुगृण-गृष्टिः कृशहृती ॥
वृसी पृथ्वी कृत्या कृपित-कृपणौ वृश्चिकधृती ।
वृशंसो भृङ्गारः कृशर-सकृतौ व्याहृत-भृषी ॥
उत्कृष्ट-वृंहित-शृगाल-कृशानु-गृद्धि-
गृङ्गार-वृद्धकवि-वृत्त-कृपाण-तृप्ताः
अदि-सृष्टे अथ वितृष्ण-समृद्धि-कृच्छ-
भृङ्गास्तु वृत्तिरपि तेऽत्र कृपादयः स्युः ॥

पृष्ठे वाऽनुत्तरपदे ॥ १२९ ॥

स्यात् पृष्ठेऽनुत्तरपदे, वेत्त्वमृत्वस्य, तद्यथा-
पिड्डी पट्ठी पिठि, परि-ट्टविअं संप्रयुज्यते ॥
किमनुत्तरपद इति ? महिबयं यथा भवेत् ।

मसृणमृगाङ्क-मृत्यु-मृङ्ग-पृष्ठे वा ॥ १३० ॥

मृङ्गे पृष्ठे मृगाङ्के च, मृत्यौ च मसृणे तथा ।
अकारस्य भवेदित्यं, विकल्पेनेति दर्शयताम् ॥
स्याद् मिअङ्को मयङ्को वा, मिच्छू मच्छू च पठ्यते ।
सिंगं संगं विजानीयाद्, पिट्टो घट्टोऽपि गद्यते ॥

उहत्वादौ ॥ १३१ ॥

अहत्वादीनामूकारस्य, भवेदादेरुकारता ।
उऊ पुट्टो परामुट्टो, पउट्टो पुहर् भुरं ॥
पउत्तो पाउसो बुंदा-वणो बुट्टो च निवुअं ।
पाउओ पाहुडं बुट्टो, उज्जु वुत्तन्तं संवुअं ॥
निवुअं निउअं जामा-उओ माउओ भाउओ ।
मुणालं च परहुओ, बुंदं पहुडि निवुई ॥
विउअं उसहो पिउ-ओ, पुहवी च माउआ ।
अतुः परामृष्टमृणालवृन्दा-वनप्रवृत्तिप्रभृतिप्रवृष्टाः ।
वृन्दर्षमम्रातृकमातृकामा-तृकं जामातृकवृद्धिवृष्टाः ॥
विवृतनिवृतवृत्ता-न्ताभृतिप्राभृतप्रा-
वृत्तपितृकपृथिव्यः, संवृतप्रावृष्टौ च ।
परभृतनिभृतस्पृ-ष्टानि निवृतपृथ्वी,
परिपठति च अहत्वा-दि गणं निवृत्तिश्च ॥

निवृत्त-वृन्दारके वा ॥ १३२ ॥

अत उरवं वा वाच्यं, निवृतवृन्दारके पदे तु यथा ।
वृन्दारया च वन्दा-रया निवृत्तं निवृत्तं च ॥

वृषभे वा वा ॥ १३३ ॥
 वृषभे वेन साकं स्या-दकारस्योत्त्वमत्र वा ।
 'उसहो वसहो' चैता-दशं रूपं प्रयुज्यते ॥
 गौणान्त्यस्य ॥ १३४ ॥
 गुणीभूतस्य शब्दस्य, योऽन्त्यः श्रुत् तस्य उद् भवेत् ।
 स्याद् माउ-मण्डलं, माउ-हरं पिउहरं तथा ।
 माउ-सिआ पिउ-सिआ, तथा पिउ-वखं स्मृतम् ॥
 मातुग्नि ॥ १३५ ॥
 मातु-शब्दस्य गौणस्य, श्रुत इत्वं विकल्पते ।
 माउ-हरं माउ-हरं, कापि माईणमिष्यते ॥
 उद्दोन्मृषि ॥ १३६ ॥
 ओद्दुच्च कमादेतद्, मृषाशब्दे भवेदनः ।
 मोसा मूसा 'मुसा मोसा-वाओ' चेदक प्रयुज्यते ॥
 इदुतो वृष्ट-वृष्टि-पृथक्-मृदङ्ग-नमूके ॥ १३७ ॥
 वृष्टौ वृष्टे मृदङ्गे च, नपृक्ते पृथग्व्यये ।
 श्रुकारस्येदुतो स्यातां, तदुदाहिष्यते यथा-॥
 स्याद् मिइङ्गो मुइङ्गो वा, नत्तिओ नत्तओ तथा ।
 बिछो बुछो तथा बिछी, बुछी रूपं पिहं पुहं ॥
 वा बृहस्पतौ ॥ १३८ ॥
 बृहस्पतौ भवेद् श्रुतो, विकल्पनादिदुत् तथा ।
 बिहण्फई बुहण्फई, बहण्फई च पात्तिकम् ॥ [नगस्वरूपिणी०]
 इदेदोद्वन्ते ॥ १३९ ॥
 श्रुकारस्य भवेदित्वमेत्त्वमोत्वं यथाक्रमम् ।
 तेन दृन्तं भवेद् 'विण्टं, वेण्टं घोण्टं' त्रिधाऽऽत्मकम् ॥
 रिः केवलस्य ॥ १४० ॥
 केवलस्य श्रुतो रिः स्याद्, 'रिछी रिच्छो' ततो भवेत् ।
 ऋणार्ज्वपजर्तुपौ वा ॥ १४१ ॥
 ऋणऋजुऋषनऋतुऋषिषु, श्रुतोऽस्तु वा रिः रिणं अणं रिज्जु
 ऋज् 'रिसहो वसहो', रिछ उऊ स्याद् रिसी हसी रूपम् ॥
 हशः कृप्-टक्मकः ॥ १४२ ॥
 कृप् टक्-सगन्तस्य हशो-धातोः रिः स्याद् श्रुतो यथा ।
 'सहगर्थः सरिचणो', सहशः सरिसो मतः ॥
 सहजस्तु 'सरिचणो' स्याद्, याहशो जारिसो भवेत् ।
 एवं पयारिसो अज्ञा-रिसो अम्हारिसो तथा ॥
 तारिसो करिसो तुम्हा-रिसो सन्तीह चुरिशः ।
 ल्याद्यन्यादि-(५।१।५२) सूत्रोक्तः, प्रत्ययः किञ्चिदेष्यते ॥
 आहते डिः ॥ १४३ ॥
 आहते तु श्रुतो डिः स्याद्, 'आदिओ' तेन सिद्ध्यति ।
 अरिहसि ॥ १४४ ॥
 हसशब्देऽरिगदेश-ऋकारस्य विधीयते ।
 हससिहेन दरिअ-सीदेणेति निगद्यते ॥
 लुत इतिः कृत्-कृत्ते ॥ १४५ ॥
 कृत्-कृत्तयोरमयो-कृतं इतिरिगदेश इष्यते तेन ।
 धागाकिलिसवत्, किलिअ-कुमुमोवयिरेसु ॥
 एत इद् वा वेदना-चपेटा-देवर-केसरे ॥ १४६ ॥
 वेदनायां चपेटायां, देवरे केसरे तथा ।

एत इत्वं विकल्पेन, भवेदित्यवगम्यताम् ॥
 विअणा वेअणा वा स्यात्, चवेडा चविआ तथा ।
 दिअरो देवरो वेद्यः, किसरं केसरं मतम् ॥
 ऊः स्तेने वा ॥ १४७ ॥
 एत ऊत्वं तु वा स्तेने, पूणो धेणो द्वयं जवेत् ।
 ऐत एत् ॥ १४८ ॥
 पेकारस्यादिभूतस्य, भवत्येत्वं ततो भवेत् ।
 वेदश्च केदवो वेज्जो, सेला परावणो तथा ॥
 तेमुक्कं चैव केलासो, रुपाण्येतानि सन्ति च ।
 इत् सैन्धव-शनैश्चर ॥ १४९ ॥
 ऐत इत्वं भवेन्नित्यं, सैन्धवे च शनैश्चरे ।
 सणिच्छरो सिधवं च, द्वयं रूपं प्रसिध्यति ।
 सैन्ये वा ॥ १५० ॥
 ऐत इत्वं तु वा सैन्ये, 'सिअं सेअं' ततो द्वयम् ।
 अइदैत्यादौ च ॥ १५१ ॥
 ऐतोऽइः सैन्यशब्दे स्याद्, दैत्यादौ च तथा गणे ।
 सैन्यं सइअं संप्रोक्तं, दैत्यादिर्लैद्वयतेऽधुना-॥
 अइसरिअं वइजवणो, वइआलीअं च कइअवं सइरं ।
 वइएसो च दइओ, अइत्त वइअभ-वइसालो ॥
 वइगहो च वइस्सा-णो दइवअं दइअ-वइसालो ।
 अइरव इति दैत्यादि-गणो बुधैर्व्याहृतः पूर्वैः ॥
 'विअये तु न जवति'—चेदअमिति चैत्य इष्यते रूपम् ।
 आर्षे-चैत्यवन्दनं ची-चन्दण-मुच्यते सङ्गिः ।
 दैत्यो दैत्यं भैरवो दैत्यं च, धैतालीयं कैतवं स्वर-चैत्यम् ।
 वैशालो वैशाल-वैश्वानरो वै-द्वो वैदेहअ वैदेश पथम् ॥
 ऐश्वर्यं च वैजवनं, दैत्यादिगण इत्ययम् ।
 आकृत्या गण्यते यस्माद्, न संख्यातियमस्ततः ॥
 वैरादौ वा ॥ १५२ ॥
 वैरादियु भवेदैतो-ऽइरादेशो विकल्पनात् ।
 तेन रूपद्वयं वैरे, 'वइरं वेर-' मीहशम् ॥
 कइहासो केलासो, वइसवणो पथ्यते च वेसवणो ।
 वइआलिओ च वेआ-लिओ, अइत्तो तथा वेत्तो ॥
 कइरवमिति केरवमिह, वइसिअमिति वेसिअं वा स्यात् ।
 वइसपायण-वेसं-पायणरूपद्वयं च मतम् ॥
 वैरं वैश्ववणो वैश-पायनश्चैत्र-केरवे ।
 केलासो वैशिकां वेता-त्रिकां वैरादिकथ्यते ।
 एच्च दैवे ॥ १५३ ॥
 ऐत एत्त्वमइत्वं च, दैवशब्दे पृथग्भवेत् ।
 देवं वइव्वं दइव, रूपत्रयमुदाहृतम् ॥
 उवैर्नीचैस्यअः ॥ १५४ ॥
 अअ एतादृशदेशो, भवेदैतोऽविकल्पतः ।
 उवैर्नीचैरिति पदे, नीचअं उच्चअं तथा ॥
 ईद् धैर्ये ॥ १५५ ॥
 धैर्य-शब्दे जवेदैत-ईत्वं 'धीरं' ततो भवेत् ।
 ओतोऽद्वाऽन्योऽन्य-प्रकोष्ठाऽऽतोय-शिरावेदना-
 मनोहर-सरोरुहे क्तोश्च वः ॥ १५६ ॥
 शिरोवेदनाऽन्योऽन्य-प्रकोष्ठ-मनोहर-सरोरुदातोये ।
 ओतोऽस्त्वं वा, क-तयो-ययासंजवं च तत्वं स्यात् ॥

अन्नं अन्नं, मणोदरं मणोदरं, सिरोविभ्रणा ।
सिरविभ्रणा, भावजं, आबुजं सररुहं सरोरुहमिति ॥
रूपं भवति पवटो, तथा पउटो प्रकोष्ठशब्दस्य ।
बाहुलकादपि कार्यं, कचिदिह वेद्यं यथास्थानम् ॥

ऊत्सोच्छासे ॥ १५७ ॥

ओत ऊत्त्वं तु सोच्छासे, सूसासो सिद्धिमृच्छति ।

गव्यउ-आभः ॥ १५८ ॥

‘अभ’-‘आभ’ इत्यादेशौ, स्या-तामोतस्तु गोपदे ।
गवओ गउआ गाओ, ‘गाई एसा हरस्स’ च ॥

ओत ओत् ॥ १५९ ॥

औकारस्यादिनूतस्य, भवेदोस्वमिति स्थितम् ।
कौमुदी-‘कौमुई’ कौञ्च-‘कौचो’ यौवनमेव च ।
‘जोष्वणं’ कौस्तुभः-‘कोरु-हो’ कौशाम्बी च कौशिकः ।
‘कोसंबी’ ‘कोसिओ’ रूपं, यथाक्रममुदीरयेत् ।

ऊत् सौन्दर्यादौ ॥ १६० ॥

उदादेशो जवेदीतः, सौन्दर्यादिषु, तथा ।
सुन्दरं सुन्दरिअं, सुगन्धच्छणं सुवारिओ सुमो ।
सुलोअणो पुलोमी, मुंजायण-सुवणिअओ प्रवति ।
सौन्दर्य-शौण्ड-पौलोमी-दौवारिक-सौवर्णिकाः ।
मौञ्जायनः शौकोदनिः, सौन्दर्यादिः प्रकीर्तितः ॥

कौक्षेयके वा ॥ १६१ ॥

कौक्षेयकशब्दे स्या-दौकारस्योत्त्वमत्र वैकल्प्यम् ।
कुच्छेअयं च कोच्छे-अयं द्विरूपं समुद्दिष्टम् ॥

अउः पौरादौ च ॥ १६२ ॥

कौक्षेयके च पौरादौ, य औकारः प्रपठ्यते ।
तस्य स्याद् अउरादेशः, कउच्छेअयमित्यपि ॥
पौरः-पउरो, गौमो-गउमो, सौधो निगद्यते सउहं ।
कौशलमिह कउसलमिति, पौरुषमिह पउरिसं वेद्यम् ॥
स्यात् कौरवः कउरवो, सौराः सउरा बुधैर्निगद्यन्ते ।
मौलिः-मउली, मौनं-मउणं, कौलास्तथा कउला ॥
पौरा गौरः कौशलं पौरुषं च, सौराः कौलाः कौरवो मौन-सौषी ।
मौलिः पौरादिगणो धीरवर्धै-राक्षसा संख्यायते नेह संख्या ॥

आअ गौरवे ॥ १६३ ॥

ओत आत्वम्, अउअ-स्या-दादेशो गौरवे पदे ।
स्याद् गारवं गउरवं, कविजिः संप्रकीर्तितम् ॥

नाव्यादः ॥ १६४ ॥

आवाऽऽदेशोऽस्तु नौ-शब्दे, ओतो ‘नावा’ ततो भवेत् ।
एत् त्रयोदशादौ स्वरस्य सस्वरव्यञ्जनेन ॥ १६५ ॥

त्रयोदशादिषु संख्या-शब्देषु सस्वरेण हि ।
परेण व्यञ्जनेनाऽऽदेः, स्वरस्यैत्वं विधीयते ॥
यथा-तेरह तेवीसा, तेतीसा परिपठ्यते ।

स्थविर-विचकिन्नायस्कारे ॥ १६६ ॥

स्थविरं च विचकिन्ने-ऽयस्कारे सस्वरेण हि ।
परेण व्यञ्जनेनाऽऽदेः, स्वरस्यैत्वं विधीयते ॥
थेरो वेहलं पकारो, विअश्चुमपि कचित् ।

वा कदले ॥ १६७ ॥

विभाषया तु कदल-शब्दे स्वरयुतेन हि ।
परेण व्यञ्जनेनादेः, स्वरस्यैत्वं विधीयते ॥
कयलं कयली केली, केलं रूपचतुष्टयम् ।

वेतः कर्णिकारे ॥ १६८ ॥

कर्णिकारे भवेदेस्वमितो वा सस्वरेण हि ।
परेण व्यञ्जनेनादेः कषरो कक्षिआरओ ॥

अयौ वैत् ॥ १६९ ॥

प्राकृते तु विकल्पेना-ऽयिष्ये सस्वरेण हि ।
परेण व्यञ्जनेनादेः, स्वरस्यैत्वं विधीयते ॥
‘अइ सम्मत्ति’ ‘पे बी-हेमि’ जैवं प्रयुज्यते ।
पेकारस्य प्रयोगोऽपि, प्राकृते तेन बुध्यते ॥

ओत्-पूतर-वदर-नवमालिका-नवफलिका-पूगफले ॥ १७० ॥

पूतर-नवमालिकयो-नवफलिकावदरयोश्च पूगफले ।
व्यञ्जनसहितेनाऽऽदेः, स्वरस्य वीत्वं परस्वरेणापि ॥
नोमालिआ पोप्फले, नोहलिआ पोप्फली तथा बोर ।
पोरो बोरं रूपं, निर्दिशितं कोविदेरेवम् ॥

नना मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थ-चतुर्दश-
चतुर्वार-सुकुमार-कुतूहलोद्वल्लोद्वल्ले ॥ १७१ ॥

उद्वल्ले चतुर्वारे, सुकुमारे चतुर्दशे ।
उद्वल्ले मयूखे च, लवणे च चतुर्गुणे ॥
कुतूहले चतुर्थे च, वैकल्प्यं सस्वरेण हि ।
परेण व्यञ्जनेनादेः, स्वरस्यैत्वं विधीयते ॥
मोहो मउहो लवणं, लोणं भवति चोग्गुणो ।
चउग्गुणो, चउरथो चो-रथो, चउहइ चोदइ ।
चोव्वारो च चउव्वारो, कोउहलं च कोहलं ।
सुकुमालो च सोमालो, ओहलो स्यादुऊहलो ॥
सउल्ललं ओक्कल्लं स्या-देवं सर्वमुदाहृतम् ॥

अवापोते च ॥ १७२ ॥

उते ऽवेऽपेऽप्ये शब्द-त्रये, वा सस्वरेण हि ।
परेण व्यञ्जनेनाऽऽदेः, स्वरस्यैत्वं विधीयते ।
‘ओ अरई’ ‘अव यरई,’ तथाऽवयासो भवेत् ‘ओआसो’ ।
‘ओ सरइ’ ‘अव सरइ’ ओ-सारिअमवसारिअं जैव ॥
ओ वणं, ओ वणो, वअ-वणमुअ वणोऽथ च बाहुलकात् ।
‘अवगय-मवसइ, उअ, रवी’ न चौत्वं प्रवत्यत्र ॥

ऊचोपे ॥ १७३ ॥

उपसर्गे तूपशब्दे, सार्के वा सस्वरेण हि ।
परेण व्यञ्जनेनादेः, स्वरस्यैत्वं तथौद् भवेत् ॥
सवइसिअं ओहसिअं, ऊहसिअं वा वअज्जाओ ।
ओउआओ ऊज्जाओ, त्रयं त्रयं चात्र रूपं स्यात् ॥

लमो निषे ॥ १७४ ॥

निषण-शब्दे वैकल्प्य आदेशः सस्वरेण हि ।
परेण व्यञ्जनेनाऽऽदेः, स्वरस्योमो विधीयते ॥
लुमणयो च गिसणयो च, बुधे रूपद्वयं स्मृतम् ।

प्रावरणे अङ्गवाज ॥ १७५ ॥

‘अहु’ ‘आह’ इत्यादेशौ, शब्दे प्रावरणे स्मृतौ ।

आदेः स्वरस्य स्तः सव्य-वजनस्वरपरस्य, वा ॥
पङ्कुरणं पाउरणं, पावरणमुदाहृतम् ।

स्वरादसंयुक्तस्यानादेः ॥ १७६ ॥

सुत्रं 'स्वरादसंयुक्त-स्यानादेः' निखिलं विदम् ।
इतोऽधिक्रियते कार्य-सिद्धये, तद् विचिन्त्यनाम् ॥

क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक् ॥ १७७ ॥

स्वरात् परेऽसंयुक्ता अनादिभूतास्तु सन्ति ये तेषाम् ।
क-ग-च ज-प-य-वानां, प्रायो लुक् प्राकृते भवति ॥
के तिथ्यरो होओ, ने-नयरं स्याद् नओ मयंको च ।
चे-सई कयग्गहो स्याद्, जे-वा रययं पयावई च गओ ।
ते-जई रसायलं, दे-मयणो, पे-रिऊ सुउरिसो च ।
ये-तु बिओओ नअणं, वे-लायणं च विउहो च ।
प्रायोग्रहणात् कचिदपि, न जवति यवत्-पयागजलमगक ।
विदुरो समवाओ दा-णवो सुकुसुमं तथा सुगओ ।
स्वरात् परः किं कथितः ?, पुनंदरो संवुडो च संकरओ ॥
नकंचरो सगमो, धणजओ संवरो नात्र ॥
किमसंयुक्ताः ?-अओ, वगो कज्जं तथैव विणो च ।
अचो धुत्तो सव्यं, वज्जं उद्दाम इति च यथा ॥
कचिदापि संयुक्तस्य च, नकंचर इति जवेद् यथा रूपम् ।
वका अनादिभूताः, जारो ओरो तरु वणो ॥
समासे तु विभक्तीनां, वाक्यगानामपेक्षया ।
पदत्वं चापदत्वं च, तत्र लक्ष्यानुसारतः ॥
यथा-भागमिओ आय-मिओ, जलचरस्तथा ।
घाऊयो 'जवयरो' चेदक, सुइदो सुहओऽपि च ॥
कचिदादेरपि यथा 'सपुनः-सवण' स्मृतम् ।
सच सोअ, तथा चि-इ इन्धं चैव प्रयुज्यते ॥
पिशाची तु पिशाजी स्या-अस्य जत्येन कुञ्चित् ।
व्यत्ययो दृश्यते कापि, तदुदाह्रियतेऽधुना ।
'पगसं' एकत्वम्, 'पगो' एकोऽमुक्ते- 'ऽमुगो' चापि ।
'लोगस्सुजोयगरा', 'असुगो' असुकोऽपि 'आगारो' ॥
आकारस्तीर्थकरः, 'तिथ्यरो' 'सावगो' विनिर्देश्यः ।
भावक इति 'आगरिसो', आकर्यः कस्य गत्वेऽत्र ॥
व्यत्ययश्च- (४१४७) ति सूत्रानु, रूपनिष्पत्तिरिष्यते ।
दृश्यते चान्यदप्यापे, चस्य टवविधानतः ॥
यथाऽऽकुञ्जनमित्यत्रा-ऽऽवेष्टणं रूपमृच्छति ।

यमुना-चामुण्णा-कामुकातिमुक्तके मोऽनुनासिकश्च ॥ १७८ ॥

यमुना चामुण्णा का-मुकातिमुक्तकपदेषु लुक् मस्य ।
अनुनासिकश्च मस्य, स्थाने स्यादित्युदाह्रियते ॥
'जैउणा' 'कौवओ' 'चौउं-रा' तथा 'अण्णित्तयं' ।
कचिन्न जायते 'अइ-मुंतयं' 'अइमुत्तयं' ।

नावर्णात् पः ॥ १७९ ॥

अवर्णापुत्तरस्याना-देर्लुक् एस्य न जायते ।
शपथः- 'सवहो' शापः, 'सांवो' नादः कदाचन ॥
'परउओ' यतो नात्र, पस्य लोपो विधीयते ।

अवर्णा यश्रुतिः ॥ १८० ॥

कमचजे- (४१७७) त्यादिसूत्रात्, लुकि जातेऽवशिष्यते ।
अवर्णां परीभूतो, योऽवर्णस्तस्य यश्रुतिः ।
सयदं नयरं गया मयंको, रययं कायमणी पयावई ।

मयणो नयणं कयग्गहो, सयलं तिथ्यरो रसायलं ॥
'वायणं' चैव 'पायालं', 'दयालू' इति गृह्यते ।
अवर्ण इति किं प्रोक्तं, 'सउणो' 'पउणो' 'कई' ।
'पउरं' 'निहओ' 'वाऊ', 'राईवं' 'निनओ' तथा ।
यश्रुतिनां कर्तव्या, नच 'लोअस्स' 'देअरो' ।
जवःयवणीदित्येव, कचिन् 'पियइ' इत्यपि ॥

कुञ्ज-कर्पर-कीले कः खोऽपुण्ये ॥ १८१ ॥

कुञ्जकर्परकीलेषु, कस्य वर्णस्य खो भवेत् ।
कुञ्जाभिधेयं पुण्यं चेत्, तत्र नैव विधीयते ॥
'सुज्जो' च 'खीलओ' चैव, 'खण्णरं' च तथैव हि ।
अपुण्य इति किं प्रोक्तं, 'बंधेउं कुञ्ज-पुण्यं' ॥
आपेऽन्यत्रापि 'खसिअं' 'कसितं' 'खासिअं' तथा ।
'कासितं' रूपमप्येवं, विकल्पमिह दृश्यते ॥

मरकतमदकले गः कन्दुके त्वादेः ॥ १८२ ॥

मरकतमदकलशब्दौ, कस्य च गत्वेन सिद्ध्यतः कितु ।
कन्दुकशब्दस्यादे-रेव च गत्वं विनिर्देश्यम् ॥
रूपं 'मरगयं' मय-गला 'गैदुअमित्याप ।

किराते चः ॥ १८३ ॥

किरातशब्दे चत्वं हि, ककारस्य विधीयते ॥
विधिः पुलिन्द एवायं, 'चिलाओ' इति दृश्यते ।
न कामरूपिणि विधिः, 'नमो हरकिराययं' ॥

शीकरे भ-हौ वा ॥ १८४ ॥

शीकरे तु ककारस्य, ज-हौ स्यातां विकल्पनात् ।
सीभरो सीहरा, पत्ते सीभरो विनिगद्यते ॥

चन्द्रिकायां मः ॥ १८५ ॥

चन्द्रिका चन्दिमा जाता, कस्य मे विहिते सति ।

निकष-स्फटिक-चिकुरे हः ॥ १८६ ॥

निकषे स्फटिके चिकुरे, कस्य हकारो विधीयते तस्मात् ।
निहसो फलिहो चिकुरो, क्रमेण रूपाणि सिध्यन्ति ॥

ख-घ-थ-ध-ज्ञाम् ॥ १८७ ॥

स्वरात् परेऽसंयुक्ता अनादिभूतास्तु सन्ति ये, तेषाम् ।
ख-घ-थ-ध-ज्ञां वर्णानां, प्रायो हः प्राकृते जवति ॥
खे-मेहला च साहा, घे-मेहो जहणीमिति तथा माहो ।
थे-आवसहो, नाहो, धे-बाहो वाहई-न्ददण् ॥
भे-धणहरो सहावो, सहा नहं सोह इत्युदाहरणम् ।
स्वरात् परः किं कथितः ?, संखो संघो तथा बंधो ॥
किमसंयुक्ताः ? अकखह, अघघह कथय च सिद्धयो बंधः ।
'गज्जते ख मेहा', 'अनादिभूताभिधानेन ।
प्रायोग्रहणाद् अथिरो, पलय-यणो वा नजं च जिणधम्मो ।
सरिसवखलो पणहुभ-ओ, कार्यं चेदमिह वेद्यम् ॥

पृथकि धो वा ॥ १८८ ॥

पृथकशब्दे थकारस्य, स्थाने धो वा विधीयते ।
पिधं पुधं पिहं तेदत्तं, पुहं रूपचतुष्टयम् ॥

गृह्णते खः कः ॥ १८९ ॥

गृह्णते खस्य कादेशः, सङ्कलं तेन सिद्ध्यति ।

पुत्राग-भागिन्योर्गो मः ॥१६०॥

स्यात् पुत्रागे च प्रागित्यां, गकारस्य मकारता ।
'पुत्रःमाह वसन्ते च' भागिणी' संप्रयुज्यते ॥

द्योगे लः ॥१६१॥

गगे गस्य लकारः स्यात्, गगो गाली च सिध्यतः ।

ऊत्वे दुर्भग-मुत्तमे वः ॥१६२॥

दुर्भगे सुभगे चोत्वे, कृतं गस्य तु वो भवेत् ।
दूद्वो सुहवोऽनूत्वे-दूद्वो सुहवो' मतः ॥

खचित-पिशाचयोश्चः स-द्धौ वा ॥१६३॥

खचिते तथा पिशाचे, चस्य तु स-द्धौ विकल्पतो भवतः ।
खसिओ खस्यो तस्माद्, भवति पिसस्यो पिसाओ च ॥

जटिले जो भो वा ॥१६४॥

जटिले जस्य भो वा स्याद्, भमित्ते जडिओ तथा ।

टो नः ॥१६५॥

स्वरात् परस्यासंयुक्त-स्यानादेष्टस्य डो भवेत् ।
नडां भनो घडां रूपं, घडां प्रणिगद्यते ॥
अस्वरात् प्रवेद् घटा, खट्वा-संयुक्तदशनात् ।
आदेरेवेत्यतः 'टको' कचिन्न स्याद् यथा-ऽट ॥

सटा-शकट-कैटजे ढः ॥१६६॥

सटायां शकटे कैटजे शब्दे ढस्य ढो भवेत् ।
केढयो सयढो तद्वत्, सढा रूपं पृथक् पृथक् ॥

स्फटिके लः ॥१६७॥

स्फटिके ढस्य लादेशे, 'फलिहो' सिक्खिमृच्छति ।

चपेटा-पाटौ वा ॥१६८॥

चपेटायां च, वा श्यन्ते, पटिधातौ च ढस्य लः ।
चविला चविडा फाले-फ फाडे प्रसिध्यति ।

ढो ढः ॥१६९॥

स्वरात्परस्यासंयुक्त-स्यानादेष्टस्य ढो भवेत् ।
मढो सढो च कमढो, कुढारो पढेत्यपि ॥
स्वरादित्येव वेकुण्डो-ऽसंयुक्तस्यैव चिद्वह ।
अनादेरेव 'दिअप-गह' चैव प्रयुज्यते ॥

अङ्कोते लः ॥१७०॥

अङ्कोते ढस्य लो द्वित्व-भूतो भवति तेन हि ।
अङ्कोल्लतेल्ल-तुप्पं तु, पदं लोकैः प्रयुज्यते ॥

पिठरे हो वा रश्च नः ॥१७१॥

पिठरे ढस्य हो वा, हस्य योगे च रस्य नः ।
पिहडो पिढरो रूप-द्वयं सिक्खिमुपागमत् ।

हो लः ॥१७२॥

स्वरात्परस्यासंयुक्त-स्यानादेष्टस्य हो भवेत् ।
प्रायो, 'गहगो' वडवा-मुखं च-चलयासुहं ।
असंयुक्तस्य किं ?-खगो, स्वरात् किम् ?-मोडमिष्यते ।
अनादेरिति किम् ? डिमो, प्रायः किम् ? कापि वा भवेत् ॥

चलिसं वरिसं पाली, पाडी वाऽस्ति यत्तं परं ।
दाहिसं दाहिसं आमे-लो आमिडो, गुली गुडो ॥
कचिन्नैव, यथा-नीडं निविडं गडडो तमी ।
वडू पाडिआमेत्यादि यथालक्ष्यं विज्ञाव्यताम् ॥

वेणौ एो वा ॥ २०३ ॥

वेणौ तु णस्य हो वा स्यात्, 'वेणू वेणू' द्वयं मतम् ।

तुच्छे तश्च-द्धौ वा ॥ २०४ ॥

तुच्छश्च तकारस्य, च-द्धौ वा स्तो यथाक्रमम् ।
तुच्छं तुच्छं तथा तुच्छं, रूपत्रयमुदाहृतम् ॥

तगर-तसर-तूवरः टः ॥ २०५ ॥

तसर-तगर-तूवर-पदे, तस्य टकारो विधीयते तस्मात् ।
टसरो टगरो टूवरो, रूपत्रयमत्र जानीहि ॥

प्रत्यादौ ङः ॥ २०६ ॥

प्रत्यादिषु शब्देषु तु, तस्य मकारः प्रवर्तते तस्मात् ।
पडिधन्नं पमिहासो, पडिहारो पमिनिप्रसं च ॥
पाडिप्फडी पडिमा, पडंसुआ पमिवया च पमिसारो ।
पडुडि पाडुमं मरुयं, बंढडो हरुडं पडाया च ॥
डुकुतं डुकुडं त्वापे सुकृतं सुकडं तथा ।
आहुतं चाऽवडडं, आहुतं त्वाऽऽहडं स्मृतम् ॥
प्रायः किम् ? प्रतिसमयं पसमयं, प्रतीपमिति पूर्वं च ।
संप्रति संपह बोध्यं, तथा प्रतिष्ठा पड्डा च ॥
प्रति-प्रजृति-मृतक-प्राज्ञताश्च हरीतको ।
विभीतक-पताका-स्या-पृताः, प्रत्यादिरिष्यते ॥

इत्वे वेतसे ॥ २०७ ॥

इत्वे सति तकारस्य, मः स्यात् शब्दे तु वेतसे ।
वेडिसो, इत्वे इति किम् ? 'वेअसो' नेत्वमत्र तु ॥

गभिंतातिमुक्तके णः ॥ २०८ ॥

गभिंतातिमुक्तकयो-स्तस्य णकारः प्रवर्तते तस्मात् ।
अणिडैतयं गभिणोऽपि, क्वचिन्न-अश्मस्यं नवति ॥

रुदिते दिना एणः ॥ २०९ ॥

रुदिते तु दिना साकं, तस्य षे-रुणणमुच्यते । *

सप्तौ रः ॥ २१० ॥

सप्ततिः सप्तरी जाता, तस्य रे विहिते सति ।

अतसी-सातवाहने लः ॥ २११ ॥

* अत्र केचित् श्रुत्वादिषु द इत्यारब्धवन्तः, स तु शौ-
रसेनीभागधीविषय एव दइयते इति नोच्यते । प्राहुते हि
श्रुतुः- 'रिक्' 'उक्' । रजतम्- 'रययं' । एतद्- 'एअ' ।
गतः- 'गओ' । आगतः- 'आगओ' । सांप्रतम्- 'संपयं' ।
यतः- 'जओ' । ततः- 'तओ' । कृतम्- 'कयं' । इ (ह)
तम्- 'हयं' । इताशः- 'इयासो' । श्रुतः- 'सुओ' । आकृतिः-
'आकिई' । निवृत्तः- 'निवुओ' । तातः- 'ताओ' । कतरः- 'क-
यरो' । द्वितीयः- 'डुइ (ई) ओ' । इत्यादयः प्रयोगा भवन्ति ।
न पुनः 'उद्' 'रयदमित्यादि । कचिद् ज्ञावेऽपि " व्यत्य-
यश्च " (४४४७) इत्येव सिद्धम् । 'दिही' इत्येतदर्थं तु
" धूतेदिहिः " (२१३१) इति वक्ष्यामः ।

सीमाधरस्स बन्धे, तिस्सा भरिमो मुहुस्स, अम्हो अ (द्विती० षष्ठी)
सस्सो धणस्स, मुक्का विरस्स (तृती० षष्ठी) चोरस्स वीइइ सा ।
इअराई जाण बहुअक्खराई पायन्तिमिल्लसहिआणा (पञ्च० षष्ठी)
' पिट्ठीई केस-जारा ' (सप्त० षष्ठी) विचिन्तनीयं बुधैरेवस् ।

द्वितीया-तृतीययोः सप्तमी ॥ १३९ ॥

द्वितीयायास्तृतीयायाः स्थाने स्यात् सप्तमी क्वचित् ।
गामे वसामि, नयरे न जामि (द्वि० स०) मइ वेविरीई मलिआइ ।
लोए तिसु तेसु अक्किआ अ पुहवी जहा भाइ (तृती० सप्त०)

पञ्चम्यास्तृतीया च ॥ १३६ ॥

स्यातां तृतीया-सप्तम्यौ पञ्चम्याः कुत्रचित् यथा ।
चोराद् विमेति ' चरेण वीइइ ' प्रतिपाद्यते ।
' अन्तेउरे महाराओ आगओ रमिउं ' यथा ।

सप्तम्या द्वितीया ॥ १३७ ॥

क्वचिद् द्वितीया सप्तम्याः स्थाने सद्भिः प्रयुज्यते ।
जवेदापि तृतीयाऽपि, द्वितीया प्रथमाख्ये ।
' विज्जुज्जोयं रत्ति भरइ, ' तृतीया तु-तेण कालेण ।
तेण समणं वा, चउथीसं जिणवरा पि' यथा ।

क्यङ्गोर्थलुक् ॥ १३८ ॥

क्यङ्कन्तस्य क्यङ्कन्तस्य, यस्य वा लुक् भवेदिह ।
गरुआइ च गरुआअइ, अगुरुगुरुभन्वति, गुरुरिवाचरति ।
दमदमाइ दमदमाअइ, लोहिआइ लोहिआअइ च ।

त्यादीनामाद्यत्रयस्याद्यस्येचौ ॥ १३९ ॥

त्यादीनां तु विभक्तीनां, यदस्ति प्रथमं त्रिकम् ।
इत्थेचौ स्तः, तदाद्यस्य पदयोरुभयोरपि ।
यथा-हसइ हसए, तथा वेवइ वेवए ।
' इत्थेचः ' [४३१८] इति सूत्रस्य चकारानुपकारकौ ।

द्वितीयस्य सि से ॥ १४० ॥

त्यादीनां तु विभक्तीनां यद् द्वितीयं त्रिकं भवेत् ।
सि, से, च स्तः, तदाद्यस्य पदयोरुभयोरपि ।
यथा-हससि हससे, तथा वेवसि वेवसे ।

तृतीयस्य मिः ॥ १४१ ॥

त्यादीनां तु विभक्तीनां यत् तृतीयं त्रिकं भवेत् ।
मिरादेशस्तदाद्यस्य पदयोरुभयोरपि ।
यथा-हसामि वेवामि, भवेइ बाहुलकादिह ।
मिमेमंरिकारलोपो, न मरं न मिथे तथा ।
' बहुज्जाणय रुसिउं ' सकं ' शक्तेमि गद्यते ।

बहुज्जाणयस्य न्ति न्ते इरे ॥ १४२ ॥

त्यादीनां तु विभक्तीनां, यदस्ति प्रथमं त्रिकम् ।
तदन्त्यस्य त्रयो ' न्ति न्ते इरे ' स्युः पदयोर्द्वयोः ।
हसिज्जन्ति रमिज्जन्ति वेवन्ति च हसन्ति च ।
उण्णज्जन्ते विज्जुःहरे वीहन्ते च पण्णपिरे ।
एकत्वेऽपि कञ्चिद् स्थाच्च सुसन्दर इति । [१]

मध्यमस्येत्या-हचौ ॥ १४३ ॥

त्यादीनां तु विभक्तीनां, यदस्ति मध्यमं त्रिकम् ।
' इत्था-हचौ ' तदन्त्यस्य, भवतां पदयोर्द्वयोः ।
यथा-हसिन्था हसइ, वेदिन्था अपि वेवइ ।

[१] गुण्यतीत्यर्थः ।

' इत्था ' अन्यत्रापि बहुलम् - 'यद्यस्ते रोचते' इदम् ।
चाक्यं 'जं जं ते रोहत्या,' इदं संप्रयुज्यते ।
स्यात् चः 'इह-हचोर्हस्य' [४३१८] सूत्रस्यास्य विशेषकः ।

तृतीयस्य मो-मु-माः ॥ १४४ ॥

त्यादीनां तु विभक्तीनां, यत् तृतीयं त्रिकं भवेत् ।
' मो-मु-मा ' स्युस्तदन्त्यस्य, पदयोरुभयोरपि ।
यथा हसामो हसामु हसाम, तुवराम च ।
तुवरामो तुवरामु, तथा अन्यत्रापि बुध्यताम् ।

अत एवैच् से ॥ १४५ ॥

त्यादेः स्थाने तु यौ ' एच्, से ' इत्येनौ परिकीर्तितौ ।
अदन्तादेव तौ स्यातां, नाऽन्यस्मादिति हि स्थितिः ।
हसए हससे-ऽतः किम् ? उह गसि न चेह तौ ।
अदन्ताद् ' एच् से ' एवेत्यवधारणवारणः ।
एधकारस्ततोऽदन्तात् सि-इच्चावपि सिध्यतः ।
अतो 'हसइ हससि' तथा वेवइ वेवसि ।

सिनाऽस्तेः सिः ॥ १४६ ॥

सिना मध्यत्रिकस्थेन, सदाऽस्तेः सिर्नवेदिह ।
सिनेति किम् ? 'अत्थि तुम' से आदेशे कृते सति ।

मि-मो-मैर्हिह-म्हो-म्हा वा ॥ १४७ ॥

अस्तेः स्थाने यथासंख्यं, 'मि-मो-मैः' सह वा त्रयः ।
'मिह-म्हो-म्ह' इत्यादेशास्तु भवन्ति, तद्विदश्यते ।
'एस मिह' एषोऽस्मैत्यर्थः, गयम्हो च गयम्ह च ।
मुकाराग्रहणात् तस्याऽप्रयोग इति मन्यताम् ।
पक्के-अत्थि अहं, अत्थि अम्हे, अम्हो वि अत्थि च ।
ननु सिद्धावस्थायां, 'म्हो' इति सिक्कं हि पक्कसुत्र [२१७४] बलात् ? ।
प्रायस्तु साध्यमानाऽवस्था मान्या विभाक्तविधौ ।
नो चेत् 'सन्वे, जं, कं' इत्याद्यर्थे बहूनि सूत्राणि ।
न विधेयानि स्युरतोऽङ्गीकार्या साध्यमानाऽत्र ।

अत्थिस्त्यादिना ॥ १४८ ॥

अस्तेः स्थाने जवेद् अत्थि-रादेशस्त्यादिभिः सह ।
अत्थि सां, अत्थि ते, अत्थि तुमं, अत्थि अहं तथा ।
अत्थि तुम्हे, अत्थि अम्हे, रूपपदमुदाहृतम् ।

णेरेदेदावावे ॥ १४९ ॥

णेः ' अत् एत् आव आवे ' सन्त्वमी च यथाक्रमम् ।
द्विसह कारइ करा-वइ च करावेइ, वा हसावेइ ।
हासेइ हसावइ वा, तैत्वं कापीह बाहुलकात् ।
जाणावेइ, न आवे इत्यादेशः प्रवर्तते कापि ।
तेन भवेदिह रूपं सिद्धं ' पाणइ ' भावेइ ' ।

गुर्वेदिरविर्वा ॥ १५० ॥

गुर्वेदेर्णे अविर्वा स्यात्, शोषितम्-सोसिअं तथा ।
सासविअं, तोपितम्-तोसविअं तोसिअं यथा ॥

जमेरामो वा ॥ १५१ ॥

जमेः परस्य णेराड आदेशो वा विधीयते ।
भमाडइ भमागेइ, पक्के रूपं निशस्यताम् ।
जमावइ भमावेइ, सामेइ अत्रिमण्यते ।

हुगावी क-जाव-कर्मसु ॥ १५२ ॥

णेलेण्ण आधि जवेतां के, प्रत्यये भावकर्मणोः ।
केराविअं कारिअं हासिअं चैव हसाविअं ।

आदेशास्तु निलीङो धातोः वरु वा प्रवर्तन्ते ।
लुक्क लिङ्क लिङ्क भवति निलीङ् तथा णिलुक्क च ।
तथा णिरिङ्ग रूपं, पक्के वेद्यं निलिङ्गज इ तु ।

विलीङ्गिरे ॥ ५६ ॥

विरा विलीङ्गदेशो वा, विराइ विलिङ्गज ।

रुते रुज्ज-रुएटौ ॥ ५७ ॥

रौतेः स्थाने विकल्पेन रुज्ज-रुएटौ प्रकीर्तितौ ।

रुज्जइ रुएटइ ततः, पक्के रवइ सिध्यति ।

श्रुतेर्हणः ॥ ५८ ॥

श्रुणोतेर्वा हणो, हण-इ श्रुणइ सिद्धिमितः ।

धूमेधुवः ॥ ५९ ॥

धुनातेर्वा धुवो धुवइ स्याद् धुणइ पाक्किकम् ।

जुवेहो-हुव-हवाः ॥ ६० ॥

‘हो हुव हव’ इत्येते ध्रुवः स्थाने विकल्पिताः ।

‘होइ हुवइ हवइ’ स्युर, ‘होन्ति हुवन्ति च हवन्ति’ बहुवचने ।

पक्के भवइ भवन्ति च, जविं पभवइ च परिभवइ ।

कचिदप्यपि यथा-जत्तं, लब्धुभइ स्मृतम् ।

अविति हुः ॥ ६१ ॥

विद्वर्जे प्रत्यये ‘हु’ स्याद्, भुवः स्थाने विज्ञापया ।

यथा हुन्ति, भवन् हुन्तो, किम् ? अवितीति, ‘होइ’ च ।

पृथक् स्पष्टे णिव्वमः ॥ ६२ ॥

पृथग्भूते तथा स्पष्टे, कर्त्तरि ‘णिव्वडो’ भुपः ।

पृथक् स्पष्टा वा जवती-त्यर्थे ‘णिव्वमइ’ स्मृतम् ।

प्रजो दुप्पो वा ॥ ६३ ॥

प्रनुकर्तृकस्य जुवः, स्थाने दुप्पो विकल्प्यते ।

प्रभुवं च प्रपूर्वस्यै-वार्थो ऽवेति विभाव्यताम् ।

अङ्गं चिअ पङ्गुपइ, न, पक्के पभवेइ च ।

के हूः ॥ ६४ ॥

के जुवो हू’ अणुह्रस्व, पङ्गुअं ह्रस्वमीदृशम् ।

कृगेः कुणः ॥ ६५ ॥

कृगः कुणो वा, कुणइ, करइ स्यात्तु पाक्किकम् ।

काणेकिते णिआरः ॥ ६६ ॥

काणेकितविषयस्य तु, कृगः पदे वा णिआर आदेशः ।

काणेकितं करोतीत्यर्थे वाच्यं ‘णिआरइ’ हि ।

निष्टम्भावष्टम्भे णिङ्गुह-संदाणं ॥ ६७ ॥

अष्टम्भे च निष्टम्भे, कृगः संदाण-णिङ्गुहौ ।

इत्यादेशौ यथासंख्यं, विकल्पनेह वृध्यताम् ।

णिङ्गुहइ तु निष्टम्भं करोती-त्यर्थवाचकम् ।

‘संदाणइ’ अष्टम्भं करोतीत्यर्थवाचकम् ।

श्रमे वावम्फः ॥ ६८ ॥

श्रमविषयस्य तु कृगो, वावम्फो वा विधीयते ।

श्रमं करोति इत्यर्थे, ‘वावम्फइ’ निगद्यते ।

मन्युनोष्ठमालिन्ये णिव्वोलः ॥ ६९ ॥

मन्युनोष्ठमालिन्ये, ‘णिव्वोलइ’ कृगोऽस्तु वा ।

मालिनीकुरुते स्वौष्ठं कुधा, ‘णिव्वोलइ’ स्मृतम् ।

शैथिल्यपक्षम्बने पयल्लः ॥ ७० ॥

शैथिल्ये लम्बनेऽर्थे च, ‘पयल्लो’ वा कृगो यथा ।

लम्बते वा च शिथिलीभवति स्यात् ‘पयल्लइ’ ।

निष्पाताच्छोटे णीलुञ्जः ॥ ७१ ॥

आच्छोटेऽर्थे च निष्पाते, ‘णीलुञ्जो’ वा कृगो भवेत् ।

‘णीलुञ्जइ’ निष्पतति, वाऽऽच्छोटयति कथ्यते ।

कुरे कम्मः ॥ ७२ ॥

कुरार्थस्य कृगः ‘कम्म,’ इत्यादेशो विभावया ।

‘कुरं करोति’ इत्यर्थे, पक्के ‘कम्मइ’ ज्ञापयते ।

चाटो गुललः ॥ ७३ ॥

चाटुविषयस्य कृगो, ‘गुललो’ वा विधीयते ।

प्रयुज्यते ‘गुललइ,’ चाटुकारं करोत्यतः ।

स्मरेर्जर-भूर-जर-भल-लढ-विम्हर-सुमर-पयर-पम्हुहाः ॥ ७४ ॥

पम्हुहो विम्हरो भूरः पयरः, सुमरो भरः ।

भलो बढो जरो वैते, नवादेशाः स्मरेर्मताः ।

भूरइ भरइ विम्हरइ, सुमरइ पयरइ च पम्हुहइ सरइ ।

जरइ भलइ लढइ ततः, स्मरेर्जवन्तीह रूपाणि ।

विस्मुः पम्हुस-विम्हर-वीसराः ॥ ७५ ॥

‘पम्हुस विम्हर वीसर’ इत्यादेशा भवन्ति विस्मरतेः ।

‘पम्हुसइ विम्हरइ वीसरइ’ च सिद्ध्यति रूपाणि ।

व्याहगेः कोक्क-पोक्कौ ॥ ७६ ॥

व्याहरतेर्वा स्याता-मादेशौ द्वौ हि ‘कोक्क-पोक्कौ’ च ।

कोक्कइ, ह्रस्वत्वे कुक्कइ पोक्कइ, ‘वाहरइ’ पक्के ।

प्रसरेः पयल्लोवेल्लौ ॥ ७७ ॥

उवेल्लश्च पयल्लो वा, स्यातां प्रसरंतीरमौ ।

उवेल्लइ पयल्लइ, पक्के प्रसरइ स्मृतम् ।

महमहो गन्धे ॥ ७८ ॥

गन्धार्थस्य प्रसरतेः, स्थाने महमहोऽस्तु वा ।

‘मालइ महमहइ,’ गन्धे किं ? प्रसरइ च ।

निस्सरणीहर-नील-धाम-वरहाडाः ॥ ७९ ॥

निस्सरतेर् ‘वरहाडो, नीलो धाडो च नीहरो’ वा स्युः ।

वरहाडइ नीलइ नीहरइ च धाडइ च, नीसरइ ।

जग्गेर्जगः ॥ ८० ॥

जागतेर् ‘जग्ग’ इति तु, स्यादादेशो विभावया ।

रूपं ‘जग्गइ’ तेन स्यात्, पक्के ‘जागरइ’ स्मृतम् ।

व्याप्रेराअडुः ॥ ८१ ॥

धातोर्व्याप्रीयतेः स्थाने, ‘आअडो’ वा विधीयते ।

आअडुइ तथा ‘वावरेइ’ रूपं तु पाक्किकम् ।

संवृगेः साहर-साहट्टौ ॥ ८२ ॥

संवृणेतस्तु साहर-साहट्टौ वा पदे मतौ ।

साहट्टइ साहरइ, पक्के ‘संवरइ’ स्मृतम् ।

आट्टडः सन्नामः ॥ ८३ ॥

वाऽऽट्टडः स्यात्तु ‘सन्नामो,’ आदरइ सन्नामइ ।

पहयेः सारः ॥ ८४ ॥

सारः प्रहरतेः स्थाने, वा पहरइ सारइ ।

अवतरेरोह-ओरसौ ॥ ८५ ॥

‘ओह ओरस’ इत्येतौ, वाऽत्रावतरतेर्मनौ ।

ओहइ वा ओरसइ, पक्षे ‘ओअरइ’ स्मृतम् ।

शकेश्वर-तर-तीर-पाराः ॥ ८६ ॥

चयस्तरस्तीरपारौ, चत्वारो वा शकेश्वरे ।

तीरइ पारइ सकइ, चयइ तरइ, चयइ च त्यजतेः । [१]

तरतेरपि तु तरइ वा, तीरयतेरपि भवेत् तीरइ ।

पारयतेरपि भवेत्, रूपं ‘पारेइ’ गच्छते । [२]

फकस्यकः ॥ ८७ ॥

थकस्तु फकतेः स्थाने भवेत्, ‘थकइ’ सिध्यति ।

श्लाघः सलहः ॥ ८८ ॥

श्लाघतेः सलहादेशो भवेत्, ‘सलहइ’ स्मृतम् ।

खचेर्वेअडः ॥ ८९ ॥

खचनेर् ‘वेअडो’ वा, ‘वेअडइ’ ‘खचइ’ स्मृतम् ।

पचेः सोल्ल-पउल्लौ ॥ ९० ॥

वा ‘सोल्ल-पउल्लौ’ इत्यादेशौ स्तः पचतेः स्थले ।

‘सोल्लइ’ वा ‘पउल्लइ’, पक्षे ‘पयइ’ सिध्यति ।

मुचेरउडावडे-मेहोस्सिक-रेअव-णिल्लुञ्ज-धंसामाः ॥ ९१ ॥

मेहोऽवडेडा धंसामो, णिल्लुञ्जोस्सिक-रेअवाः ।

लुङ्गश्चैते मुचेः स्थाने, सप्तादेशा विकल्पिताः ।

णिल्लुञ्जइ उस्सिकइ, अयहेडइ रेअवइ च धंसामइ ।

लुङ्गइ मेहइ, पक्षे ‘मुअइ’ च रूपं तु भवतीति ।

दुःखे णिव्वल्लः ॥ ९२ ॥

दुःखविषयस्य मुचेर्णिव्वल्लो वा विधीयते ।

‘दुःखं मुञ्चति’ इत्यर्थे ‘णिव्वल्लेइ’ क्रियापदम् ।

वच्चेर्वेहव-वेअव-जूरवोमच्छाः ॥ ९३ ॥

वा वेहव-वेअव-जूरवा उमच्छोऽपि वञ्चतेः स्थाने ।

वेहवइ वेअवइ जूरवइ उमच्छइ च, वञ्चइ च ।

रचेरुगहावइ-विमविड्डाः ॥ ९४ ॥

धातोः रचेर् उगहावइ-विडविड्डाभ्यो भवन्त्येते ।

विमविड्डइ उगहाइ च अवहइ, पक्षे रयइ भवति ।

समारचेरुवट्ठ-सारव-समार-केलायाः ॥ ९५ ॥

समारचेरु उवट्ठः, केलायः सारवः समारो वा ।

उवट्ठइ केलायइ, समारयइ सारवइ समारइ च ।

सिचेः सिञ्च-सिम्पौ ॥ ९६ ॥

सिञ्च-सिम्पौ विकल्पेन, सिञ्चतेर्धा पदे स्मृतौ ।

सिञ्चं सिञ्चइ सिम्पइ, पक्षे सेअइ प्रणयते ।

प्रच्छः पुच्छः ॥ ९७ ॥

प्रच्छेः स्थाने प्रवेत्त पुच्छादेशः, पुच्छति सिध्यति ।

गर्जेर्बुक्कः ॥ ९८ ॥

गर्जतेर्बुक्क इत्यादेशो वा, बुक्कइ, गच्छइ ।

[१] हानिं करोति । [२] कर्म समाप्नोति ।

वृषे ढिकः ॥ ९९ ॥

वृषे कर्तरि गजैर् वा, ढिकाऽऽदेशो विधीयते ।

‘ढिकइ’ ‘गर्जति वृषः’ इत्यर्थे परिपठ्यते ।

राजेरग्य-उज्ज-सह-रीर-रेहाः ॥ १०० ॥

अग्यो रीरो रेहः, उज्जश्च सहो भवन्तु वा राजेः ।

अग्यइ उज्जइ रीरइ, रेहइ रायइ च सहइ तथा ।

मस्जेराउड्ड-णिल्लु-बुड्ड-खुप्पाः ॥ १०१ ॥

आउड्डश्च णिल्लो, बुड्डः खुप्पश्च मज्जतेर्धा स्युः ।

आउड्डइ च णिल्लइ, बुड्डइ खुप्पइ च मज्जइ च ॥

पुञ्जेरारोल-वमालौ ॥ १०२ ॥

आरोलश्च वमालश्च, पुञ्जेरतां विकल्पितौ ।

आरोलइ वमालइ, पक्षे ‘पुञ्जइ’ सिध्यति ।

लस्जेर्जीहः ॥ १०३ ॥

जीहो वा लज्जतेः स्थाने, यथा-जीहइ, लज्जइ ।

तिजेरोसुकः ॥ १०४ ॥

ओसुको वा तिजेः स्थाने, ओसुकइ च तेअणं ।

मृजेरुगुस-लुञ्ज-पुञ्ज-पुंस-फुस-पुस-लुह-हुल-

रोसाणाः ॥ १०५ ॥

उगुसो रोसणो लुञ्जः, पुञ्जः पुंसः फुसः पुसः ।

लुहो हुलो, नवादेशा विकल्पेन मृजेरताः ।

लुञ्जइ पुञ्जइ पुंसइ, रोसाणइ फुसइ पुसइ तथा लुहइ ।

हुलइ उगुसइ, पक्षे ‘मज्जइ’ इति सिद्धिमेति पदम् ।

नञ्जेर्वेमय-मुसुमूर-मूर-सूर-सूक-विर-पविरञ्ज-

करञ्ज-नीरञ्जाः ॥ १०६ ॥

मुसुमूरो विरो मूरः, सूरः सूडश्च वेमयः ।

पविरञ्जः करञ्जो नीरञ्जो वा भज्जतेर्नव ।

मूरइ सूरइ सूकइ, मुसुमूरइ वेमयइ च पविरञ्जइ ।

नीरञ्जइ च करञ्जइ, विरइ च पक्षे भवेद् ‘भञ्जइ’ ।

अनुवजेः पमिअग्गः ॥ १०७ ॥

अनुवजेः ‘पडिअग्ग’ इत्यादेशो विकल्प्यते ।

‘पमिअग्गइ’ पक्षे तु-‘अणुवञ्चइ’ सिध्यति ।

अर्जेर् विटवः ॥ १०८ ॥

अर्जधातोर्विकल्पेन, विटवाऽऽदेश इष्यते ।

प्रयुज्यते ‘विटवइ,’ तथा ‘अज्जइ’ पात्तिकम् ।

युजो जुज्ज-जुज्ज-जुप्पाः ॥ १०९ ॥

युजः स्थाने ‘जुज्ज-जुज्ज-जुप्पा’ एते त्रयो मताः ।

जुज्जइ जुज्जइ तथा, जुप्पइ सिद्धिमागमन् ।

भुजो नुज्ज-जिम-जेम-कम्माएइ-समाण-चमढ-चड्डाः ॥ ११० ॥

समाणश्चमढश्चड्डः, कम्मो भुजो जिमस्तथा ।

अगहो जेमो, भुजः स्थानेऽष्टादेशाः परिकीर्तिताः ।

‘नुज्जइ जिमइ च जेमइ, चमढइ कम्मेइ चड्डइ समाणइ ।

‘अगहइ’ इति भुजधातोः, रूपं वेद्यं सुग्रीभिरतः ।

वोपेन कम्मवः ॥ १११ ॥

उपेन युक्तस्य भुजेः, ‘कम्मवो’ वा विधीयते ।

तेन सिद्धं ‘कम्मवइ,’ ‘उवहुज्जइ’ इत्यपि ।

न्याप्तोतेस्तु विकल्पोनाऽऽदेश 'श्रोत्राग्न' इष्यते ।

‘ओअग्ग’ ततः पदे, रूपं ‘वावे’ सिध्यति ।

समापेः समाणः ॥ १४२ ॥

समाप्नोतेः समाणो वा, समापेः समाणश्च ।

किपेगलत्याङ्गुल-सोह-पेह-णोह-हुह-हुल-परी-

यत्ताः ॥ १४३ ॥

सोहोपेहो परी-घत्तो, गलत्यङ्गुलं हुहो हुलः ।

अङ्गुलं सोह इत्येते, नवादेशाः किपेस्तु वा ।

अङ्गुलश्च गलत्यङ्गुलं, सोहश्च पेहश्च हुहश्च हुलश्च घत्तश्च ।

णोल्लह इत्येते णुल्लह परीश्च, पाक्षिकं लिख ।

उत्तिपेगुलगुञ्जोत्थङ्गुलत्थोत्तुत्तोत्तिस्सिक्क-हक्खुवाः ॥ १४४ ॥

गुलगुञ्जोत्थङ्गुलत्थोत्तुत्तोत्तिस्सिक्क-हक्खुवा वा स्युः ।

उत्पूर्वस्य तु किपे, धातोः स्थाने वभादेशः ।

गुलगुञ्जश्च उत्थङ्गुल, अल्लत्थश्च हक्खुवाश्च उत्तिस्सिक्कश्च ।

उत्तुत्तश्च इति पक्षे, रूपं वेद्यं तु ‘उत्तिस्सिक्क’ ।

आकिपेणीरवः ॥ १४५ ॥

आङ्पूर्वस्य लिपेधातोर्णीरवो वा विधीयते ।

ततः सिद्धं ‘णीरवश्च’, पक्षे ‘अक्खिक्क’ स्मृतम् ।

स्वपेः कमवस-लिस-लोहः ॥ १४६ ॥

‘कमवस-लिस-लोहः’ वा, स्युग्मी धातोः स्वपेः स्थले कर्मणः ।

लोहश्च लिसश्च कमवसश्च, भवति तु पक्षे ‘सुअश्च’ रूपम् ।

वेपेरायम्वायज्जौ ॥ १४७ ॥

वेपेर् ‘आयम्ब आयम्ब’ इत्यादेशौ विकल्पनात् ।

आयम्बश्च तथा आयम्बश्च, पक्षे तु ‘वेवश्च’ ।

विलपेण-वडवड ॥ १४८ ॥

विलपेस्तु विकल्पेन, उक्ते वडवडश्च वा ।

उक्ते वडवडश्च, पक्षे विलवड स्मृतम् ।

लिप्पा लिम्पः ॥ १४९ ॥

लिम्पस्तु लिम्पतेः स्थाने, ततो लिम्पश्च सिध्यति ।

गुणेरि-णो ॥ १५० ॥

स्थाने धातोर्गुण्येतेषां, भवन्तं द्वौ ‘विरो, णडः’ ।

विरश्च णडश्च पक्षे, गुणश्च सिद्धिमश्नुते ।

कृपा-उवहो णिः ॥ १५१ ॥

अवहस्तु कृपेः स्थाने, ग्यन्तो भवति, तद्यथा ।

‘कृपां कराति’ इत्यर्थे, ‘अवहावे’ पठ्यते ।

प्रदीपेस्तेअव-सन्दुम-सन्धुक्काञ्जुत्ताः ॥ १५२ ॥

‘तेअव-सन्दुम-सन्धुक्काञ्जुत्ता’ वा प्रदीप्येतेरेते ।

सन्धुक्कश्च अञ्जुत्तश्च, सन्दुमश्च पर्लावश्च तेअवश्च ।

जुजः संजावः ॥ १५३ ॥

संभावो लुज्यतेवा स्यात्, संभावश्च लुज्जश्च ।

जुजः खउर-पडुहो ॥ १५४ ॥

खउरः पडुहो वा स्तः, श्रुतेधातोः पदे यथा ।

खउरश्च पडुहश्च, पक्षे ‘खुम्भ’ सिध्यति ।

आडो रनेः रम्भ-दवो ॥ १५५ ॥

आडः परस्य तु रनेः स्यातां रम्भो दवश्च वा ।

आरम्भश्च आवदश्च, पक्षे ‘आरम्भ’ स्मृतम् ।

उपाजम्भेज्ज-पचार-वेज्जवाः ॥ १५६ ॥

उपाजम्भेज्जो वा स्युज्ज-पचार-वेज्जवाः ।

पचारश्च वेज्जश्च, उपाजम्भश्च उक्ते ।

अवेज्जम्भो जम्भा ॥ १५७ ॥

जम्भेर जम्भा, न तु वेः परस्य, जम्भाश्च भवति जम्भाश्च ।

किम् ? अवेरिति हि निषेधः, ‘सुकलिपसरो विभम्भश्च अ’ ।

भाराक्रान्ते नमेणिसुदः ॥ १५८ ॥

भाराक्रान्ते तु कर्तरि, णिसुदो वा नमेः स्मृतः ।

णिसुदश्च, वा ‘णवश्च’, आक्रान्तो नमतीत्यतः ।

विश्रमेणिन्वा ॥ १५९ ॥

‘णिन्वा’ विश्राम्यतेवा ‘णिन्वाश्च, वीसमश्च’ इत्यम् ।

आक्रमेरोहावोत्थारचुन्दाः ॥ १६० ॥

आक्रमेः ‘चुन्द उत्थार ओहावो’ वा त्रयो मताः ।

ओहावश्च उत्थारश्च, वा अक्रमश्च चुन्दश्च ।

भ्रमेष्टिरिद्वि-दुण्डुल-दण्डुल-चक्कम्भ-भम्म-भम-

म-भमाम-तज्जअण्ट-ऊण्ट-ऊम्प-जुम-गुम-फुम-फु-

स-दुम-दुस-परी-पराः ॥ १६१ ॥

चक्कम्भो भम्ममो ऊम्पष्टिरिद्वि-जुमो गुमः ।

दुण्डुल्लो जममो दण्डुल्लो भमाडः फुमः फुसः ।

तलअण्टस्तथा ऊण्टो, दुमो दुस-परी-पराः ।

इत्यमी भ्रमनेरष्टादशादेशा विकल्पनात् ।

टिरिटिल्लश्च दुण्डुल्लश्च, दण्डुल्लश्च तलअण्टश्च च ऊण्टश्च ।

भमडश्च चक्कम्भश्च भम्मश्च भमामश्च जुमश्च ऊम्पश्च ।

गुमश्च फुमश्च फुसश्च दुमश्च, दुसश्च परीश्च च परश्च जमश्च पक्षे ।

भ्रमधातोरिदं रूपं, विविधं वक्ष्यं सुधीज्जितु ।

गमेरि-अच्छाणुवज्जावज्जसोक्कुमाक्कुस-पच्चु-पच्छ-

न्द-णिम्मह-णी-णीण-णीलुक्क-पदअ-रम्भ-परिअह-

वोल-परिअह-णिरिणास-णिवावसेहावहराः ॥ १६२ ॥

अई णी पदओऽच्छोऽणुवज्जोऽवज्जसोऽक्कुसः ।

पच्चुणो णिवहः पच्छण्डोऽवसेहश्च णिम्महः ।

परिअल्लः परिअल्लो, णिरिणासस्तथोक्कुसः ।

रम्भो णीणश्च णीलुक्कोऽवहरो वोल इत्यमी ।

एकविंशतिरादेशा गमधातोस्तु वा मताः ।

अणुवज्जश्च पच्छण्डश्च, अवज्जसश्च अक्कुसश्च च पच्छण्डश्च ।

णीणश्च अईश्च रम्भश्च, णिरिणासश्च णीश्च णीलुक्कश्च ।

पदअश्च णिम्महश्च अच्छण्डश्च परिअल्लश्च च उक्कुसश्च वोलश्च ।

अवसेहश्च अवहरश्च च, णिवहश्च परिअल्लश्च वा गच्छश्च ।

[णीहम्मश्च आहम्मश्च, पहम्मश्च णिहम्मश्च तु तथा हम्मश्च ।

‘हम्म गतो’ इति धातोर्गमूनि रूपाणि वेद्यानि ।]

आडा अदिपच्चुअः ॥ १६३ ॥

आडा सहितस्य गमेः, स्थाने वाऽस्त्वहिपच्चुअः ।

‘अदिपच्चुअश्च’ स्याद् वा, तथा-ऽऽगच्छश्च पाक्षिकम् ॥

समा अज्जिदः ॥ १६४ ॥

समा युक्तस्य तु गमेर्, ‘अज्जिडो’ वा विधीयते ।

सिद्धं नतो ‘अज्जिडश्च’, पक्षे-संगच्छश्च स्मृतम् ।

अन्याङ्गेऽन्मत्स्यः ॥ १६५ ॥

उन्मत्स्यस्तु गमेः स्थानेऽन्याङ्ग्यां युक्तस्य वा ज्ञेयत्वं ।
'उन्मत्स्य' तथा-ऽन्मागच्छ' रूपद्वयं ततः ।

प्रत्याङ्गा पलोदः ॥ १६६ ॥

पल्लोदस्तु गमेः प्रत्यङ्ग्यां युक्तस्य पदेऽस्तु वा ।
'पलोद' तथा- 'पञ्चागच्छ' स्यात्तु पात्तिकम् ।

शमेः पडिसा-परिसामौ ॥ १६७ ॥

शमेः पदे तु पडिसा-परिसामौ विकल्पितौ ।
'परिसाम' सम' पडिसा' त्रयं शमेः ।

रमेः संखुड-खेडोन्भाव-किडिकिञ्च-कोट्टुम-

मोट्टाय-णीसर-वेत्ताः ॥ १६८ ॥

मोट्टायो णीसरो वेत्ताः, किलिकिञ्च कोट्टुमः ।

खेडोन्भावौ च संखुडो, रमेर्वा स्युरमी पदे ।
संखुड' उन्भाव', किलिकिञ्च कोट्टुम' च मोट्टाय ।

खेड' तथा णीसर', खेल' पके 'रम' रूपम् ।

पूरंग्वाभाग्रयोऽङ्गुमाङ्गुमाहिरमाः ॥ १६९ ॥

'अहिरमोऽङ्गवोऽङ्गाम उन्माङ्गुम' इत्यमी ।

पञ्चादेशा विकल्पेन, पूरेः स्थाने प्रकीर्तिताः ।

'अङ्गार' अङ्गव', अहिरम' पूर' ।

उन्मा' अङ्गुम', 'सविकल्पमुदाहृतम् ।

त्वरस्तुवर-जअमौ ॥ १७० ॥

तुवरो जअमश्चेमौ, भवेतां त्वरतेः पदे ।

सिद्धं रूपं तुवर', तथा जअम' स्मृतम् ।

त्यादिशत्रोस्तुः ॥ १७१ ॥

त्वरः शतरि त्यादौ च, तूरः-तूरन्तो तूर' ।

तुरोऽत्यादौ ॥ १७२ ॥

त्वरोऽत्यादौ तुरादेशः, तूरन्तो तुरिओ यथा ।

क्षरः खिर-ऊर-पञ्जर-पञ्चड-णिञ्चल-णिट्टुआः ॥ १७३ ॥

णिञ्चलो णिट्टुओ पञ्चडो ऊरः पञ्जरः खिरः ।

कोरेते पञ्चादेशाः, भवन्तीति विभाव्यताम् ।

पञ्जर' पञ्चम', खिर' ऊर' तथा ।

णिञ्चल' णिट्टुअ', एवं रूपाणि चतरे ॥

उत्थल उत्थलः ॥ १७४ ॥

स्याद् 'उत्थल' उत्थलतेः, रूपम् 'उत्थल' स्मृतम् ।

विगलेः थिप्प-णिट्टुहौ ॥ १७५ ॥

धातोर् विगलतेः स्थाने, वा स्यातां 'थिप्प-णिट्टुहौ' ।

वा थिप्प' णिट्टुह', पक्षे 'विगल' स्मृतम् ॥

दलि-वलयोर्विसट्-वम्फौ ॥ १७६ ॥

स्यातां विसट्-वम्फौ, वा दलि-वलयोः पदे यथासंख्यम् ।

ततो 'विसट्' वम्फ', पक्षे रूपं दल' यत्न' ॥

जंशेः फिम-फिट्-फुम-फुट्-चुक-जुल्लाः ॥ १७७ ॥

वा स्युर जंशेः चुक-जुल्ला, फिट्-फुट् फिडः फुडः ।

फिट्' फुट्' चुक', फिड' फुड' भुल्ल' च भवति रूपम् ॥

पक्षे 'भंस' रूपं, येषां जंशेः सुधीमिरिदम् ।

नशेऽणिरिणास-णिवहावसेह-पडिसा-सेहावहराः ॥ १७८ ॥

णिरिणासश्च णिवहोऽवसेहः पडिसा तथा ।

सेहश्चावहरश्चेते, पञ्चादेशा नशेस्तु वा ॥

णिरिणास' णिवह' अवसेह' पडिसा' अवहर' सेह' ।

पक्षे 'नस्स' इत्यप्यमूनि रूपाणि नशधातोः ॥

अवात् काशो वासः ॥ १७९ ॥

अवात् परस्य काशस्तु, 'वासः', 'ओवास' स्मृतम् ।

सन्दिशेरप्पाहः ॥ १८० ॥

अप्पाहः सन्दिशेर् वा स्यात्, अप्पाह' सन्दिश' ।

दशो निअच्च-पेच्चावयच्चावयज्ज-वज्ज-सव्वव-

देक्खौ अक्खावक्खावअक्ख-पुलोए-पुलए-

निआवआस-पासाः ॥ १८१ ॥

वज्जो निअच्च ओअक्खोऽवयच्चः सव्ववो निअः ।

अवयच्चोऽवयज्जः पेच्चा देक्खः पुल्लअस्तथा ॥

अवअक्खः पुल्लोएश्च पासोऽवक्खौ, दशेर् अमी ।

अवयच्च' अवयज्ज', वज्ज' पेच्च' च सव्वव' पास' ॥

ओअक्ख' च निअच्च', देक्ख' अवअक्ख' पुल्लोए' ।

अवआस' अवक्ख', निअ' च पुल' चेदं रूपम् ॥

'निआअ' स्वरादत्यन्ते निधायतेः सिद्धम् ।

स्पृशः फास-फंस-फरिस-खिव-विहाल्लुइखालिहाः ॥ १८२ ॥

आलुल्लः फरिसः फंसः, खिवः फासः विहाल्लिहौ ।

इत्यमी स्पृशतेः स्थाने, सप्तादेशाः प्रकीर्तिताः ।

फास' फंस' फरिस', खिव' विह' आलिह' तथाऽऽलुल्ल' ।

इति धातोः स्पृशतेरिह, रूपाणां सप्तकं भवति ।

प्रविशेरिअः ॥ १८३ ॥

धातोः प्रविशतेः स्थाने, रिआऽऽदेशो विकल्प्यते ।

सिद्धं 'रिअ' पक्षे तु, रूपं 'प्रविस' स्मृतम् ।

प्रान्मृश-मुषोर्म्मसः ॥ १८४ ॥

प्रात् परस्य तु मुष्णाते-र्मृशतेश्च म्हुसो भवेत् ।

'प्रम्हुस' प्रमृशति, वा प्रमुष्णाति कथ्यते ।

पिपेणिवह-णिरिणास-णिरिणज्ज-रोअ-चट्टाः ॥ १८५ ॥

णिरिणासो णिरिणज्जो, रोअश्चट्टाश्च वा पिपेर् णिवहः ।

रोअ' चट्ट' णिरिणास' णिरिणज्ज' च पीस' णिवह' ।

भषेत्तुक्कः ॥ १८६ ॥

जषेत्तुक्को विकल्पेन, सिद्धं भस' लुक्क' ।

कृषेः कट्ट-साअट्टाञ्चाणच्चायज्जाइज्जाः ॥ १८७ ॥

कट्टः साअट्टा आइज्जोऽयज्जोऽणज्जोऽञ्च इत्यमी ।

धातोः कृषेः पञ्चादेशाः, विकल्पेन प्रकीर्तिताः ।

आइज्ज' साअट्ट', कट्ट' अज्ज' अणज्ज' अयज्ज' ।

पक्षे 'करिस' रूपं, कृषधातोश्च संवधम् ।

असावक्खोमः ॥ १८८ ॥

अक्खोडस्तु कृषेः स्थाने-ऽथे कोशात् खड्गकर्षणे ।

'अक्खोड' असि कोशात्, कर्षतीति प्रतीतिक्क' ।

गवेपेहुएदुल्ल दण्ढोल्ल-गमेस-धत्ताः ॥ १८९ ॥

धत्तो गमेसो दण्ढोल्लो, दुएदुल्लो वा गवेपतेः ।

दुएदुल्ल' दण्ढोल्ल', गमेस' च धत्त' [१]

[१] गवेस' ।

श्लेषेः सामगावयास-परिग्रन्ताः ॥ १६० ॥

अवयासः सामगाः, परिग्रन्तश्च त्रयः श्लेषेर्वा स्युः ।

अवयासश्च सामगाश्च, परिग्रन्तश्च, वा सिलसश्च ।

अक्षेधोपपदः ॥ १६१ ॥

अक्षेस्तु धोपपदो वा स्याद्, वा मक्कश्च धोपपदः ।

काङ्क्षेरादाहिलङ्गाहिलङ्गा-वच-वम्फ-मह-सिह-

विलुम्पाः ॥ १६२ ॥

अहिलङ्गोऽहिलङ्गो धम्फो विलुम्पो महः सिहः ।

आहो वचः काङ्क्षेर्वाऽप्राचादेशा अमी मताः ।

अहिलङ्गा अहिलङ्गा, आहश्च वचश्च महश्च विलुम्पश्च ।

वम्फश्च सिहश्च च, पक्के-‘कङ्गाश्च’ इति सिद्धिमेति पदम् ।

प्रतीक्षेः सामय-विहीर-विरमालाः ॥ १६३ ॥

पदे प्रतीक्षेर्वा स्युः, विरमालः सामयो विहीरश्च ।

विरमालश्च विहीरश्च, सामयश्च तथा पक्कश्च वा ।

तक्षेस्तच्छ-चच्छ-रम्प-रम्फाः ॥ १६४ ॥

तच्छश्च चच्छो रम्पो, रम्फश्चैते तु तक्षतेर्वा स्युः ।

तच्छश्च चच्छश्च रम्पश्च, रम्फश्च, तक्षश्च तु वैकल्यात् ।

विकसेः कोआस-वोसट्टो ॥ १६५ ॥

कोआसो वोसट्टो, विकसेरेतौ पदे तु वा भयतः ।

कोआसश्च वोसट्टश्च, तथा विकल्पेन विअसश्च च ।

हसेर्गुञ्जः ॥ १६६ ॥

हसेर्गुञ्जो विभाषा स्याद्, यथा हसश्च गुञ्जश्च ।

संसेर्हस-रिम्जौ ॥ १६७ ॥

हसो रिम्जौ वा स्यातां, संसेर्धातोः पदे यथा ।

हसश्च रिम्जौ तथा, पक्के-‘संसश्च’ सिध्यात् ।

त्रसेर्भर-वोज्ज-वज्जाः ॥ १६८ ॥

वोज्जो वज्जो मरश्चैते, वा प्रवन्तु त्रसेः पदे ।

सिद्धं वोज्जश्च वज्जश्च, तथा तसश्च वज्जश्च ।

न्यसो णिम-णुमौ ॥ १६९ ॥

न्यस्यतेः स्तो णिम-णुमौ, ‘णिमश्च णुमश्च’ यथा ।

पर्यसः पलोह-पल्लह-पल्लहत्याः ॥ १७० ॥

पर्यस्यतेः ‘पलोहः’, पल्लहः पल्लहत्यश्च सन्तु हि ।

पल्लहश्च पल्लहत्यश्च, तथा पलोहश्च भवति रूपम् ।

निवसेर्जङ्गः ॥ १७१ ॥

जङ्गो वा निवसेर्, नीससश्च जङ्गश्च च द्वयम् ।

उल्लसेरुसन्नोसुम्न-णिद्धस-पुलआअ-गुञ्जोद्वारोआः ॥ १७२ ॥

ऊसुम्न ऊसलो गुञ्जोद्वारः पुलआअ-णिद्धसौ ।

आरोआ, वा वरादेशाः, उल्लसेस्तु पदे मताः ।

पुलआअश्च गुञ्जोद्वारः, ‘गुञ्जुल्लश्च हस्यतस्तु’, ऊसलश्च ।

ऊसुम्नश्च आरोआश्च, तथा णिद्धसश्च च उल्लसश्च ।

जामेर्जिमः ॥ १७३ ॥

भासेर्जिमो वा, ‘जिमश्च’, पक्के-‘जामश्च’ इत्यपि ।

ग्रसेर्धिसः ॥ १७४ ॥

ग्रसेर्धिसो वा, धिसश्च, पक्के-‘ग्रसश्च’ इत्यपि ।

अवाद् गाहेर्वाहः ॥ १७५ ॥

अवाद् गाहेस्तु वाहो वा, ओवाहश्च ओगाहश्च ।

आरुहेश्वर-वल्लर्गो ॥ १७६ ॥

चमो वल्लर्गश्चासौ द्वौ, मयेताम् आरुहः पदे ।

वा वल्लर्गश्च वल्लश्च, तथाऽऽरुहश्च पाक्षिकम् ।

मुहर्गुम्प-गुम्पमौ ॥ २०७ ॥

वा गुम्प-गुम्पमौ स्यातां, मुहर्धातोः पदे, यथा ।

वा गुम्पश्च गुम्पमश्च, पक्के-‘मुज्जश्च’ सिध्यात् ।

दहेरहिऊल्ल-तुङ्गो ॥ २०८ ॥

आलुङ्गो वाऽहिऊल्लश्च, दहेः स्थाने विकल्पितौ ।

अहिऊल्लश्च आलुङ्गश्च, पक्के-महश्च स्मृतम् ।

ग्रहो वल्ल-गेणह-हर-पङ्ग-निरुवाराहिपञ्चुआः ॥ २०९ ॥

वल्ल-गेणह-हर-पङ्ग-निरुवाराहिपञ्चुआ ग्रहेः स्युरमी ।

अहिपञ्चुआश्च वल्लश्च निरुवाराह मगहश्च हरश्च पङ्गश्च ।

क्त्वा-तुम्-तव्येषु पेट् ॥ २१० ॥

क्त्वा-तुम्-तव्येषु परतो, ‘अद्’ आदेशो प्रथमतः ।

[क्त्वा] स्याद् घञ्चुआण घञ्चुण, कश्चिन्नो-‘गेणहश्च’ स्मृतम् ।

[तुम्] घञ्चु [तव्य] घञ्चुव्यम् इत्येतत्, त्रिविधं लक्ष्यमीरितम् ।

वचो वोत् ॥ २११ ॥

क्त्वा-तुम्-तव्येषु वक्तेर् ‘वोत्’, इत्यादेशो विधीयते ।

‘वोत्तुण वञ्चु वञ्चुव्य’, अयं चैतदुदाहृतम् ।

रुद-भुज-मुचां तांऽन्त्यस्य ॥ २१२ ॥

तः स्याद् रुद-भुज-मुचां, क्त्वा-तुम्-तव्येषु, तद्यथा ।

भोज्जुण भोज्जुं भोज्जुव्यं, ज्ञातव्यमनया दिशा ।

दृशस्तेन दृः ॥ २१३ ॥

दृशोऽन्त्यस्य तकारेण, सह छः प्रभवेद्, यथा ।

दृष्टुं दृष्टुं दृष्टुं, संप्रयुक्तं बुधैरिदम् ।

आः कृगो जूत-भविष्यतोश्च ॥ २१४ ॥

क्त्वा-तुम्-तव्येषु च तथा, काले भूते भविष्यति ।

कृगोऽन्त्यस्य तु ‘आ’ इत्यादेशः स्यादिति कथ्यते ।

‘चकाराकार्षीदकरोत्’, एषु ‘कादीय’ भाष्यते ।

‘कर्ता करिष्यतीत्यर्थे, पदे ‘काहिश्च’ पठ्यते ।

क्त्वा-तुम्-तव्येषु काऊण, काऊं कायव्यमिष्यते ।

गमिष्यमाऽऽसां छः ॥ २१५ ॥

गमिष्यमाऽऽसामन्त्यस्य, उकारादेश इत्येतत् ।

गच्छश्च छच्छश्च तथा, सिद्धं जच्छश्च अछच्छश्च ।

छिदि-भिदो न्दः ॥ २१६ ॥

न्दः स्यात् छिदि-भिदोर् अन्ते, यथा-छिदिश्च भिदिश्च ।

युध-युध-युध-कुध-सिध-मुहां जङ्गः ॥ २१७ ॥

स्यात्कुध-युध-युध-युध-सिध-मुहां छिदको ‘जङ्ग’ इत्यादेशः ।

कुज्जश्च जुज्जश्च गुज्जश्च, गिज्जश्च सिज्जश्च च मुज्जश्च च ।

रुधो न्य-रुजो च ॥ २१८ ॥

रुधो न्य-रुजो तु चान् ‘जो’, रुधश्च रुमश्च रुज्जश्च ।

मद्-पतोडः ॥ २१९ ॥

अन्ते सद्-पतोडः स्यात्, सडश्च पडश्च स्मृतम् ।

क्वथ-वर्धा ढः ॥ २२० ॥

क्वथेर-वर्धेर अन्तिमस्य, ढः स्यात् कढइ वडइ ।
वृथः कृतगुणस्येह, वर्धेभ्यः प्रहणं समम् ।

वेष्टः ॥ २२१ ॥

'वेष्ट वेष्टने' इत्यस्य, धातोः 'कगट'-[१. ७७] सूत्रतः ।
यस्योपेऽन्त्यस्य ढो, 'वेदिज्जइ, वेदइ' इत्यापि ।

समो लः ॥ २२२ ॥

संवेष्टतेरन्तिमस्य, 'लः' स्यात्, 'संवेष्टइ' स्मृतम् ।

वांढः ॥ २२३ ॥

वा 'ल' उद्वेष्टतेर 'उद्वेष्टइ, उव्वेदइ' स्मृतम् ।

स्विदां जः ॥ २२४ ॥

स्विदिप्रकाराणां 'उजः' स्यात्, अन्तिमस्य द्विरूपकः ।
सव्यङ्ग-सिञ्जरीय संपज्जइ सिज्जइ स्मृतम् ।
बहुत्वं तु प्रयोगानुसरणार्थमिहेष्यते ।

व्रज-नृत-मदां वः ॥ २२५ ॥

अन्तिमस्य व्रज-नृत-मदानां 'वो' भवेदिह ।
वचचइ नचचइ तथा, मचचइ सिद्धिमाययुः ।

रुद-नमोर्वः ॥ २२६ ॥

रुद-नमोर् वो, रुवइ, रोवइ नवइ स्मृतम् ।

उद्विजः ॥ २२७ ॥

उद्विजतेरन्त्यस्य वः, उव्वेवो च उद्विवइ ।

खाद-धावोलुक् ॥ २२८ ॥

खाद-धावोलुक् अन्ते स्यात्, खाइ खाअइ खादिइ ।
स्याद् धाइ धाअ धादिइ, कचिजो- 'धावइ' स्मृतम् ।
वर्तमाना-भविष्यद्-विध्याद्येकवचनेषु हि ।
तेनेह नैव 'खादन्ति, धावन्ति' बहुलप्रहात् ।

सृजो रः ॥ २२९ ॥

सृजो धातोरन्तिमस्य, रकारोऽत्र विधीयते ।
वोसिरामि वोसिरइ, तथा निसिरइ स्मृतम् ।

शकादीनां द्वित्वम् ॥ २३० ॥

अन्तिमस्य शकादीनां, द्वित्वं भवति, तद्यथा ।
[शक्] सकइ [जिम] जिमइ [ङ्ग] लङ्गाइ,
[मग्] मग्गाइ [कुप्] कुप्पइ [लृट्] पलोदइ च [लृट्] लृट्इ ।
[नश्] नस्सइ [अट्] पस्सिअट्इ [नट्] न-
ट्इ [सिप्] सिप्पइ, अन्यदपि चैवम् ।

स्फुटि-चञ्जे ॥ २३१ ॥

स्फुटिचञ्जेश्च वैकल्यं, द्वित्वमन्त्यस्य भाष्यते ।
फुटइ फुट्टइ तथा, रूपं चलइ चलइ ।

प्रादेर्मीलेः ॥ २३२ ॥

प्रादेः परस्य मीलेर्या, द्वित्वमन्त्यस्य बुध्यताम् ।
संमिलइ तथा संमीलइ, मीलइ तं विना ।

उवर्णस्यावः ॥ २३३ ॥

अवादेशस्तु धातूनामन्त्योवर्णस्य बुध्यताम् ।
[रुक्] निहवइ [डु] निहवइ, [कु] कवइ प्रभृति स्मृतम् ।

ऋवर्णस्यावः ॥ २३४ ॥

अवादेश ऋवर्णस्य, जवेद् धात्वन्तवर्तिनः ।
यथा करइ धरइ, हरइ प्रमुखं मतम् ।

वृषादीनामरिः ॥ २३५ ॥

अरिर्वृषादिधातूनाम्, ऋवर्णस्य पदे जवेत् ।
वृषो 'वरिसइ' कृषो, तथा 'करिसइ' स्मृतम् ।
एवं वृषो 'मरिसइ', कृषो 'हरिसइ' स्मृतम् ।
अरिः संदृश्यते येषां, वेद्यास्ते हि वृषादयः ।

रूपादीनां दीर्घः ॥ २३६ ॥

रूपप्रभृतिधातूनां, स्वरस्य दीर्घो भवेद्, यथा रुसइ ।
तूमइ सूसइ दूसइ, पूसइ सीसइ, तथाऽन्यदपि ।

गुवर्णस्य गुणः ॥ २३७ ॥

गुवर्णोवर्णयोर्धातो-गुणः कित्यपि कित्यपि ।
यथा जेऊण नेऊण, नेइ उद्वेइ नेन्ति च ।
कचिन्नायं विधिर नीओ, उद्वीओ सिध्यते यतः ।

स्वराणां स्वराः ॥ २३८ ॥

धातुषु स्वराणां स्थाने, जवन्ति बहुलं स्वराः ।
सहइणं सहइणं, तथा धुवइ धावइ [१] ।
कचिन्नित्यं वइ वेइ, आर्षे 'वेमि' प्रयुज्यते ।

व्यञ्जनादन्ते ॥ २३९ ॥

व्यञ्जनवर्णान्ताद् धातोरन्तेऽकार आगमो भवति ।
भमइ हसइ खुम्बइ उवसमइ कुणइ सिञ्जइ च रुधइ ।
शवादीनां प्रयोगश्च, प्राया नास्तीति बुध्यताम् ।

स्वरादनतो वा ॥ २४० ॥

अनदन्त-स्वरवर्णान्ताद् धातोर्वाऽस्वरवागमस्त्यन्ते ।
पाअइ पाइ च, धाअइ धाइ, मिलाअइ मिलाइ तथा ।
उव्वाअइ उव्वाइ च, होऊण च होइऊण इति भवति ।
'अनत' इति च किमुक्तम् ?, यथा चिश्चइ दुगुच्चइ च ।
चि-जि-शु-हु-स्तु-लू-पू-धूर्गा णो इस्वश्च । २४१ ।

चिज्यादीनामन्ते भवति णागमः, स्वरस्य ह्रस्वश्च ।
[चि] चिणइ [जि] जिणइ [शु] शुणइ [हु] हुणइ,
[स्तु] थुणइ [लू] लुणइ [पू] पुणइ [धूर्ग] धुणइ तथा ।
बहुलात् कापि विकल्पो, जयइ जिणइ उच्चिणइ च उच्चइ ।
जेऊण च जिणिऊण च, तथैव सोऊण सुणिऊण ।

नवा कर्म-जावे वः क्यस्य च लुक् ॥ २४२ ॥

भाव-कर्मप्रवृत्तानां, चिज्यादीनां विभावया ।
वोऽन्ते, तत्सन्धियोगे च, क्यस्य लुक् स्याद्वितीर्यते ।
चिच्चइ चिणिज्जइ, जिच्चइ जिणिज्जइ,
सुच्चइ सुणिज्जइ, हुच्चइ हुणिज्जइ ।
धुच्चइ धुणिज्जइ, लुच्चइ लुणिज्जइ,
पुव्वइ पुणिज्जइ, धुव्वइ-धुणिज्जइ ।
एवं चिद्विहिइत्यादि, रूपं काले भविष्यति ।

अभ्यः ॥ २४३ ॥

जाव-कर्मप्रवृत्तस्य, चिगो धातोर्विभावया ।
अभ्यन्ते, तत्सन्धियोगे च क्यस्य लुक् स्याद्वितीर्यते ।
वर्तमाने 'चिणिज्जइ, तथा चिम्मइ चिच्चइ' ।
'चिद्विहिइ चिणिहिइ, चिम्महिइ भविष्यति ।

[१] हवइ दिवइ । चिणइ शुणइ । रुवइ रोवइ ।

हन-खनोऽन्त्यस्य ॥ २४४ ॥

धात्वोर हन-खनोरत्र, भाव-कर्मप्रवृत्तयोः ।
अन्त्यस्य वा स्याद् इमाः, तत्सन्नियोगे क्यस्य चास्तु लुक् ।
[वर्तमाने] यथा हम्मह खम्मह, हणिज्जह खणिज्जह ।
[भविष्यति] हम्मिहह हणिहिह, खम्मिहह खणिहिह ।
कर्तर्यपि हनोऽयं स्याद्, हन्तीत्यर्थे तु ' हम्मह ' ।
कचिन्न दृश्यते-‘हन्तव्यं’ ‘हन्तुण’ ‘हन्तो’ यथा ।

वधो दुह-लिह-वह-रुधामुचातः ॥ २४५ ॥

दुह-लिह-वह-रुधधातूनां वधो वाऽन्त्यस्य भावकर्मप्रवृत्तयाम् ।
लुक् च तत्सन्नियोगे क्यस्य, भवेद् उद् वहेरस्य ।
स्याद् दुहिज्जह दुधमह, वा लिप्पह लिहिज्जह ।
युधमह वहिज्जह रुधमह रुधिज्जह स्मृतम् ।
दुग्भिदिह दुहिहिहत्यादि काले भविष्यति ।

दहो ज्जः ॥ २४६ ॥

भाव-कर्मप्रवृत्तस्य, दहो धातोर विजायया ।
ज्जः स्याद्, अन्त्यस्य तत्सन्नियोगे क्यस्यापि लुग् जवेत् ।
स्याद् वर्तमाने डज्जह, तथा रूपं डहिज्जह ।
‘ डज्जिहह डहिहिह ’ इति काले भविष्यति ।

बन्धो न्धः ॥ २४७ ॥

भावकर्मप्रवृत्तस्य, बन्धधातोर्विभाषया ।
ज्जः स्याद् अन्त्यस्य तत्सन्नियोगे क्यस्य चास्तु लुक् ।
स्याद् वर्तमाने वज्जह, तथा बन्धिज्जह स्मृतम् ।
‘ वज्जिहह बन्धिहिह ’ इति काले भविष्यति ।

समनूपादुधेः ॥ २४८ ॥

भावकर्मप्रवृत्तस्य, समनूपाद् रुधेस्तु वा ।
अन्त्यस्य वा ज्जः, तत्सन्नियोगे क्यस्यापि लुग् भवेत् ।
संरुग्गह अणुरुग्गह, रुधरुग्गह भवति, पात्तिकं तु यथा ।
संरुग्गिहह अणुरुग्गिहह उवरुग्गिहह भवति ।
संरुग्गिहह संरुग्गिहहत्यादि भविष्यति ।

गमादीनां द्वित्वम् ॥ २४९ ॥

भावकर्मप्रवृत्तानां, गमादीनां विजायया ।
स्याद् द्वित्वमन्त्यस्य तत्सन्नियोगे क्यस्य चास्तु लुक् ।
[गम्] गम्मह गमिज्जह [हस्] हस्सह हसिज्जह ।
[भण्] नणह नणिज्जह [लुप्] लुप्पह लुविज्जह ।
[रुध्] रुधमह रुधिज्जह [लृत्] लृम्मह लृहिज्जह ।
[क्य्] क्यमह क्यिज्जह [भुज्] भुज्जह भुजिज्जह ।
गम्महिह गमिहिहत्यादि रूपं भविष्यति ।
रुद्-[४ । २२६] सूत्रेण कृतवाऽऽदेशोऽत्र रुद्विष्यते ।

ह-कृ-त-आमीरः ॥ २५० ॥

धातूनां ह-कृ-त-आं स्याद्, ईरादेशो विजायया ।
क्यलुक् तत्सन्नियोगे च, भवेदित्युपदिश्यते ।
हीरह हरिज्जह, कीरह करिज्जह ।
तीरह तरिज्जह, जीरह जिरिज्जह ।

अर्जेर्विदण्यः ॥ २५१ ॥

अर्जेर्विदण्यो वा तत्सन्नियोगे क्यस्य चास्तु लुक् ।
विदणह, विदविज्जह, अर्जिज्जह पात्तिकम् ।

ज्ञो एव-एज्जो ॥ २५२ ॥

भाव-कर्मप्रवृत्तस्य, जानातेर्भवतः पदे ।
णञ्यो एज्जञ्च वा, तत्सन्नियोगे क्यस्य चास्तु लुक् ।
एवञ्च एज्जह, पक्के-जाणिज्जह मुणिज्जह ।
‘ इन-ज्ञोर्णः ’ [२ । ४२] इति णादेशो, एण्डज्जह च सिध्यति ।
नऽपूर्वकस्य जानातेर् ‘अण्डज्जह’ पठ्यते ।

व्याहृगेर्वाहिण्यः ॥ २५३ ॥

भावकर्मप्रवृत्तस्य, जवेद् व्याहरतेः पदे ।
वाहिण्यो वाऽत्र तत्सन्नियोगे क्यस्यापि लुग् भवेत् ।
वाहिण्यह तथा वाहरिज्जह स्याद्विशेषतः ।

आरजेरादण्यः ॥ २५४ ॥

आरजेः कर्मभावे स्याद्, वाऽऽदण्यः क्यस्य चास्तु लुक् ।
आदण्यह भवेत्, पक्के-‘आदवीअह’ सिध्यति ।

स्निह-सिचोः सिण्यः ॥ २५५ ॥

स्निह-सिचोः कर्मभावे, सिण्यः स्यात् क्यस्य चास्तु लुक् ।
‘ स्निह्यते, सिच्यते ’ इत्येतयोर्थेऽत्र ‘ सिण्यह ’ ।

ग्रहेर्घेण्यः ॥ २५६ ॥

कर्मभावे ग्रहेर् घेण्यो, वा भवेत्, क्यस्य चास्तु लुक् ।
यथा ‘ घेण्यह ’ इत्येतत्, पक्के गिणिहज्जह स्मृतम् ।

स्पृशेरिण्यः ॥ २५७ ॥

स्पृशतेः कर्मभावे स्याद्, वा णिण्यः, क्यस्य चास्तु लुक् ।
तेन ‘ णिण्यह ’ संसिद्धं, तथा रूपं ‘ णिविज्जह ’ ।

केनाप्फुष्पादयः ॥ २५८ ॥

आकर्मप्रवृत्तीनां तु, धातूनाम् अप्फुष्पादयः ।
अप्फुष्पो आक्रान्तः, वक्कोसं वक्कह, लुग्गो रुग्णः ।
बोद्धीणोऽतिक्रान्तः, पदहः पद्धो वा पर्यस्तम् ।
फुडं स्पृष्टं, विकसितो वोसट्ठो, निमिअं त्विद्धम् ।
स्थापितं, खक्खिअं आस्वादितं, क्कितं तु ज्जोसिअं ।
निपातितो निस्सट्ठो स्याद्, हीसमाणं तु हणितम् ।
वा प्रमुष्टः प्रमुषितः, पम्हुट्ठो परिपठ्यते ।
लिहक्को नष्टो, जडं त्यक्तं, विदत्तं अजितं तथा ।
वित्तं स्पृष्टं, लुअं लूनं, भवेद् निच्छूदम् चद्धम् ।
इत्याद्या वेदितव्याः, शब्दा ब्रह्मयानुसारतः ।

धातवोऽर्थान्तरेऽपि ॥ २५९ ॥

उक्तादर्थान् प्रवर्त्तन्तेऽर्थान्तरेऽपीह धातवः ।
उक्तो बलिः प्राणनेऽर्थे, खादनेऽपि स वर्त्तते ।
यथा ‘ वलह ’ खादति, प्राणने च करोति वा ।
एवं कलिश्च संख्याने, संख्यानेऽपि स दृश्यते ।
यथा ‘ कलह ’ जानाति, संख्याने च करोति वा ।
रिगिर्गतौ प्रवेशेऽपि, ‘ रिगह ’ विशत्येति च ।
काङ्कतेः प्राकृते वम्फा, ‘ वम्फह ’ खादतीच्छति ।
फक्कतेः स्थक्क आदेशस्ततः सिध्यति ‘ थक्कह ’ ।
नीचां गतिं करोतीति धा, विलम्बयतीति वा ।
धात्वोर्विदण्युपाध्वस्योर ऊहादेशे तु ‘ ऋहह ’ ।
तस्यार्थं वपालमते, वा विलपति भाषते ।
एवं हि ‘ पडिवालेह ’, वा रक्षति प्रतीकते ।
केचित् कैश्चिदुपसर्गैर्नित्यमन्यार्थक मताः ।

'सहरद्' संवृणोति, स्यात् 'पहरद्' युज्यते ।
'अणुहरद्' तु सदृशीभवतीति 'नीहरद्' पुरीषमुत्सृजति ।
क्रीमति 'सिहरद्', 'आहरद्' च खादति, 'उच्छुपद्' चटति ।
पुनः पूरयति 'पमिहरद्', स्यात् त्यजतीति 'परिहरद्' रूपम् ।
'उषहरद्' पूजयति, 'वाहरद्' तथा-ऽऽह्वयति इत्यर्थे ।
याति विदेशं 'पवसद्', निःसरतीत्यर्थे 'उल्लुहद्' भवति ।
एवं बहुपसर्गात्, बहुधा धातवो वेषाः ।
इति प्राकृतभाषा समाप्ता ।

॥ अथ शौरसेनी भाषाऽऽरभ्यते ॥

तो दोऽनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य ॥ २६० ॥
शौरसेन्यां तु भाषायामपदादौ प्रवर्तितः ।
तकारस्य दकारः स्याद्, न स युक्तो भवेद् यदि ।
तदो मारुदिना पृरिद्-पदिञ्मन मन्तिदो ।
अनादाविति किम् ? तस्स, तथा, नेह प्रवर्तताम् * ।
अयुक्तस्येति किम् ? मत्तो, अज्जत्तो, सज्जत्तो ॥
अथः क्वचित् ॥ २६१ ॥
शौरसेन्यां तु वर्णाधोवर्तमानस्य तस्य दः ।
यथातद्वयं, महन्दो निधिन्दो अन्देउरे यथा ।
वाऽऽदेस्तावति ॥ २६२ ॥
तावच्छब्दे तकारस्य दो वा, दाव च ताव च ।
आ आमन्थ्ये सौ वेनो नः ॥ २६३ ॥
इतो नकारस्याऽऽमन्थ्ये, वाऽऽकारः सौ परे यथा ।
भो लुदिआ ! कञ्चुइआ ! जो तवस्सि ! मणस्सि ! वा । [१]
भो वा ॥ २६४ ॥
आमन्थ्ये सौ परे नस्य, मकारो वा विधीयते ।
भो रायं ! भो लुकम्मं !, जो भयवं कुसुमाउह ! ।
पक्कं तु भयव ! अन्तेआरि ! जैवं प्रयुज्यते ।
भवज्जगवतोः ॥ २६५ ॥
भवद्-भगवतोर्नस्य, मकारः सौ परे भवेत् ।
भव ! चिन्तेदि किं एत्थ, भगवं ! च हुदासणो । [२]
क्वचिदन्वत्रापि यथा-अथं पागसासणे ।
कयवं, संपाअयं सीसो, काहं करेमि च ।
नवा यो रयः ॥ २६६ ॥
वा यो रस्य भवेत् स्थाने, 'अय्यां सुय्यां' प्रपठ्यते ।
पक्कं कज्जपरवसो, अज्जो पज्जाउलो यथा ।
यो धः ॥ २६७ ॥
यस्य धो वा, यथा-णाधो णाहो वा स्यात् कथं कहं ।
अपदादावव, 'धामं, थेओ' नेह धकारता ।
इह-हचोहस्य ॥ २६८ ॥
इहशब्दे, हचादेशे [३१४३] च हकारस्य धोऽस्तु वा ।
इध, हाध, ह्यं पक्कं-इह, होह निगद्यते ।
सुवो जः ॥ २६९ ॥
भवनेहस्य भो वा स्याद्, भोदि होदि यथा ह्यस ।
* तथा करेय जथा तस्स राहसिणो अणुकपणीया होमि ।
[१] पक्के । [२] समणे भगवं महावीरे ।

तथा भुवदि हुवदि, भवदि इवदि स्मृतम् ।
पूर्वस्य पुरवः ॥ २७० ॥
पूर्वशब्दस्य 'पुरव' इत्यादेशो विकल्प्यते ।
यथा-ऽपुरवं नामयं, पक्के-ऽपुवं पदं मतम् ।
क्त्व इय-दूणौ ॥ २७१ ॥
क्त्वाप्रत्ययस्य वा स्याताम्, 'इय-दूणौ' यथाक्रमम् ।
यथा 'भविष्य' 'भोदुण', 'पक्के' 'जोसा' प्रयुज्यते ।
कु-गमो ममुअः ॥ २७२ ॥
कु-गमिज्यां परस्य क्त्वः, स्थाने वा 'अमुअं'ऽस्तु जित् ।
सिखं ककुअ गकुअ, पक्के रूपं निशम्यताम् ।
कीरदूण गच्छिदूण, तथा करिय गच्छिय ।
दिदिचेचोः ॥ २७३ ॥
दिद इचेचोः [३१३६] भवेद्, नेदि देदि भोदि च होदि च ।
अतो देश ॥ २७४ ॥
अतः परयोर् इचेचोः, स्थाने 'दे दि' इमौ क्रमात् ।
अच्छदे अच्छदि तथा, सिखं गच्छदि गच्छदे ।
अतः किम् ? स्याद् 'वसुअदि' 'नेदि, भोदि' यथाऽत्र न ।
जविण्यति स्सिः ॥ २७५ ॥
भविष्यदर्थे विहिते, प्रत्यये स्सिः परे भवेत् ।
दिस्साहामपवादोऽयं, तथा रूपं भविस्सिदि ।
अतो ऊसेमादो-माद् ॥ २७६ ॥
अतः परस्य तु ऊसेः, 'मादो डाडु' इमौ क्रितौ ।
'दूरादो य्येव' 'दूराडु' द्वयं ससिद्धिमुच्यते ।
इदानीमो दाणिं ॥ २७७ ॥
इदानीमः पदे 'दाणिं' इत्यादेशोऽभिधीयते ।
'अय्यो दाणिं आणवेज्ज', व्यत्ययान् प्राकृतोऽपि च ।
अतस्तत्रापि 'अअं च दाणिं बोहि' प्रयुज्यते ।
तस्मात् ताः ॥ २७८ ॥
तस्माच्छब्दस्य 'ता' इत्यादेशो भवति, तद्यथा ।
'माणेण पदिणाऽयं ता', 'ता जाव पविरामि च' ।
मोऽन्त्याएणो वेदेतोः ॥ २७९ ॥
इदेतोः परयोर् अन्त्याद्, मात्र परो सागमोऽस्तु वा ।
[इकारे] जुत्तणिमं जुत्तमिणं, [एकारे] किं लेदं वा किमेदं च ।
एवार्थे य्येव ॥ २८० ॥
एवार्थे 'य्येव' इति तु, निपातोऽत्राभिधीयते ।
मम य्येव बज्जणस्स, 'एसो सो य्येव' पठ्यते ।
हज्जे चेटयाह्वाने ॥ २८१ ॥
चेटयाह्वाने भवेद् 'हज्जे', 'हज्जे चट्टरिके !' यथा ।
हीमाणहे विस्मय-निर्वेदे ॥ २८२ ॥
'हीमाणहे' निपातोऽयं, निर्वेदे विस्मये तथा ।
[विस्मये] जीवन्त-वज्जा जणणी, मे च हीमाणहे, यथा ।
[निर्वेदे] हीमाणहे पल्लिस्सन्ता, किं दुव्ववसिद्वेण वा ।
णं नन्वर्थे ॥ २८३ ॥
नन्वर्थे णमिति बुधैर्निपातः संप्रयुज्यते ।
'अयमिस्सोहं आणत्तं, पुढमं य्येव णं' यथा ।
इदम् आये पदं वाक्यालङ्कारेऽपि च दृश्यते ।

नमोऽथुं, जयां च, तथां, चैवमादयः ।

अम्महे हर्षे ॥ २८४ ॥

'अम्महे' इति निपातो, हर्षेऽर्थे संप्रयुज्यते ।

'भव' सुपलिगदिदो, सुस्मिताए च अम्महे ।

हीही विदूषकस्य ॥ २८५ ॥

हर्षे विदूषकाणां तु, योऽर्थे 'हीही' निपात्यते ।

'हीही' पियवयस्सस्स, भो संपन्ना मणोरथा ।

शेषं प्राकृतवत् ॥ २८६ ॥

दीर्घ-[१४]नो दो-[४२६०]अनयोर्मध्ये, सूत्रयोर् यद्वयदीरितम् ।

तत् सर्वं कार्यमत्रापि बोध्यं, भेदस्तु दर्शितः [१] ।

इति शौरसेनी भाषा समाप्ता ।

॥ अथ मागधी जाषोऽरज्यते ॥

अत एव सौ पुंसि मागध्याम् ॥ २८७ ॥

मागध्यां सौ परेऽकारस्यैकारः पुंसि जायते ।

एषे मेशे एष मेषः, एषे च पुलिशे तथा ।

'भो भदन्त ! करोमीति भवेद् 'जन्ते ! करोमि भो' ।

अतः किं नु ? 'कली' रूपं, किं पुंस्तीति ? 'जलं' यथा । [२]

र-सोर्ल-शौ ॥ २८८ ॥

ल-तालव्यशकारौ स्तो, रेफ-दन्त्यसकारयोः ।

[र] नले कत्रे [स] शुद्धं हेशे (उभयोः) 'शालशे पुलिशे' तथा ।

"लहश-वश-नमित्र-शुद्ध-शाल-विअलिङ्ग-मन्दास-लायिदंदि-युगे ।
वील-यिणे पक्खालडु, मम शयलमवय्य-यम्भाल" * ।

स-पोः संयोगे सोऽग्रीष्मे ॥ २८९ ॥

संयोगे स-वयोः सः स्याद्, न तु ग्रीष्मे कदाचन ।

कर्ध्वोपादिसूत्राणामपवादोऽयमिति ।

[स] इस्ती बुहस्पदी मस्कली पस्खलदि विस्मये ।

[ष] कस्टं, विस्नुं, शुस्क-दालुं, धनुस्खलं च निस्फलं ।

'अग्रीष्मे' इति किम् ? 'गिम्ह-वाशले' नेह सो भवेत् ।

ह-घृयोः सटः ॥ २९० ॥

ह्रिक-टस्य, वाऽऽक्रान्त-उस्य 'सटो' भवति द्वयोः ।

[ह] पस्टे, जस्टालिका, [छ] 'कोस्टागालं, शुस्टु कदं' यथा ।

स्थर्योस्तः ॥ २९१ ॥

'स्थ-र्थे' इत्येतयोः स्थाने, साक्रान्तस्तो विधीयते ।

[१] शौरसेन्यामिह प्रकरणे यत्कार्यमुक्तं ततोऽन्यच्छौर-
सेन्यां प्राकृतवदेव भवति । 'दीर्घ-ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ' [१४]
इत्यारभ्य, 'तो दोऽनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य' [४२६०] ए-
तस्मात् सूत्रात् प्राग् यानि सूत्राणि एषु यान्युदाहरणानि तेषु
मध्ये अस्मिन् तदवस्थान्येव शौरसेन्यां भवन्ति, अस्मिन् पुनरेवं-
विधानि जवन्तीति विभागः प्रतिसूत्रं स्वयमन्युदा दर्शनीयः ।
यथा अन्दावदी । जुवदि-जणो । मणसिला इत्यादि ।

[२] यद्यपि "शौराणमज-मागह-भासा-निययं इवह
सुत्तं" इत्यादिनाऽऽर्यस्य अर्द्धमागधजाषानियतत्वमाज्ञापि बु-
द्धिस्तदपि प्रायोऽस्यैव विधानाज वक्ष्यमाणलक्षणस्य । कयरे
आगच्छह । से तारिसे बुक्खसहे जिह्मिण इत्यादि ।

* रभसवशनमसुरशिरोविगलितमन्दारराजिताङ्घ्रियुगः ।

बीरजिनः प्रकालयतु, मम सकलमवयजम्भालम् ॥

[स्थ] त्वस्तिदे वृत्तिदे [र्थ] शस्तवादेऽस्तवदी यथा ।

ज-य-यां यः ॥ २९२ ॥

पदाऽवयवभूतानां, ज-य-यानां पदेऽस्तु यः ।

[ज] अय्युणे दुर्यणे [य] मय्ये, अय्ये विख्याहले [य] यदि ।

आदेयो ज-[१२४५] स्य बाधार्थं, यस्य यत्वं विधायते ।

न्य-एय-ऊ-ऊजां ऊजः ॥ २९३ ॥

'न्य-एय-ऊ-ऊज' अमीषां तु, ह्रिक्तो ऊजो विधीयते ।

[न्य] कञ्जा [एय] पुञ्जं च [ऊ] शब्जञ्ज,

[ऊज] अञ्जली च धणञ्जण ।

व्रजां जः ॥ २९४ ॥

व्रजे जस्य ह्रिक्तो ऊजो, यापवादेऽस्तु, 'वञ्जदि' ।

ऊस्य ओऽनादौ ॥ २९५ ॥

अनादौ वर्तमानस्य, उस्य ओः संविधीयते ।

'पिञ्जले, उञ्जदि, पुञ्जदि, मञ्ज' निदर्शनम् ।

अयं लाक्षणिकस्यापि, यथा आपञ्जवत्सलः ।

'आवञ्जवच्छे' चेतद्, भवेद् 'आवञ्जवञ्ज' ।

अनादाविति किम् ? 'गले' नेह अत्वं भवेद् यथा ।

ऊस्य ऋकः ॥ २९६ ॥

अनादौ ऊस्य ऋको जिह्वामूलीयो, 'ल-करो' यथा ।

स्कः प्रेक्षा-चक्षोः ॥ २९७ ॥

प्रेक्षेर् धातोस्तथाऽऽचक्षेः, तस्य स्कः ऋकस्य बाधकः ।

आचस्कदि पेस्कदि च, द्वयं सिद्धिं सम्भ्रुते ।

तिष्ठश्चिष्टः ॥ २९८ ॥

स्थाधातोस् 'तिष्ठ' इत्यस्य, 'चिष्टो' भवति, चिष्टदि ।

अवर्णाद्वा ऊसो ढाहः ॥ २९९ ॥

अवर्णात् परस्य तु ऊसः, स्थाने ढाहो विकल्प्यते ।

'एलिडाह इगे काली न कम्माह' प्रयुज्यते ।

'भीमशेणस्स पम्मादो दिण्डीअदि' तु पाक्षिकम् ।

आपो माहं वा ॥ ३०० ॥

अवर्णात् उत्तरस्याऽऽपो, विभाषा 'माहं, इष्यते ।

शयणाहं सुहं, पक्षे 'नक्षिन्दाण' इति स्मृतम् ।

व्यत्ययात् प्राकृतेऽपि स्यात्, तदुदाहरणं यथा ।

ताहं तुम्हाहं अम्हाहं, कम्माहं सरिआहं च ।

अहं-वयमोर्गे ॥ ३०१ ॥

'हगे' इत्यमादेशः, पदेऽहं-वयमोर् भवेत् ।

'शक्कावदालतित्य-णिवाशी च धीवसे हगे' ।

शेषं शौरसेनीवत् ॥ ३०२ ॥

मागध्यां यदनुक्तं तच्छौरसेनीवदिष्यते [१] ।

[१] 'शेषं प्राकृतवत्' [४-२८६] मागध्यामपि 'दीर्घह्रस्वौ मि-
थो वृत्तौ' [१-४] इत्यारभ्य 'तो दोऽनादौ शौरसेन्यामयु-
क्तस्य' [४-२६०] इत्यस्मात् प्राग् यानि सूत्राणि तेषु यान्यु-
दाहरणानि सन्ति तेषु मध्ये अस्मिन् तदवस्थान्येव मागध्याम-
न् पुनरेवंविधानि भवन्तीति विभागः स्वयमन्युदा दर्शनीयः ।

यथा 'हञ्जे' [४।२८१] चदुरिके, इञ्जे चदुलिके, इह ।
इति मागधी जाभा समाप्ता ।

॥ अथ पैशाची जाभाऽऽरभ्यते ॥

इो ङ्यः पैशाच्याम् ॥ ३०३ ॥

पैशाच्यां भाषायां, इत्यपदे ङ्यो विधीयते, स यथा ।
पञ्चा सञ्जा सञ्चञ्जो विञ्जानं तथा ङ्जानं ।

राज्ञो वा चिञ् ॥ ३०४ ॥

'राज्ञ' इत्यत्र शब्दे यो, इकारस्तस्य वाऽस्तु चिञ् ।
राञ्जिआ लपितं, रञ्जा लपितं, राञ्जिओ धनं ।
रञ्जो धनं, इ इत्येव, 'राजा' नेह प्रवर्तते ।

न्य-एयोर्ज्यः ॥ ३०५ ॥

न्यएयोः स्थाने 'अ' आदेशः, 'गुञ्जाहं, कञ्जका' यथा ।

णो नः ॥ ३०६ ॥

णस्य नः स्यात्, 'गुणगनयुक्तो' यद्वा 'गुणेन' च ।

तदोस्तः ॥ ३०७ ॥

त-इयोस्तो, [नस्य] भगवती पव्यती च सतं यथा ।

[इस्य] पतेसो सतनं तामोतरो रमनु हातु च ।

तकारस्यापि तादेश आदेशान्तरबाधकः ।

'पताका, वेतिसो' इत्याद्यपि सिद्धं ततः पदम् ।

लो लः ॥ ३०८ ॥

लस्य लः स्यात्, कुलं सीलं कमलं सलिलं जलं ।

शषोः सः ॥ ३०९ ॥

श-षयोः सः [शस्य] ससी सको, [षस्य] किसानो विसमो यथा ।

'न कगचेति' [४।३२४] सूत्रस्य, बाधकोऽयं विधिः स्मृतः ।

हृदये यस्य पः ॥ ३१० ॥

हृदये यस्य पलेन, सिद्धं 'हितपक' पदम् ।

टोस्तुर्वा ॥ ३११ ॥

टोः स्थाने तु तुरादेशो, विभाषा संप्रवर्तते ।

कुतुम्बकं ततः सिद्धं, तथा रूपं कुतुम्बकम् ।

क्त्वस्तूनः ॥ ३१२ ॥

तूनः क्त्वाप्रत्ययस्यास्तु, गन्तून हासितून च ।

तून-तूथनौ ष्वः ॥ ३१३ ॥

'तू' इत्यस्य पदे 'तून-तूथनौ' तूनस्य बाधकौ ।

नतून नतूथन तदून ततूथन इति स्मृतम् ।

र्य-स-ष्टां रिय-सिन-सटाः कचित् ॥ ३१४ ॥

र्य-र्य-ष्टानां सिन-रिय-सटाः स्युः क्रमतः कचित् ।

भार्या तु भारिया वेधा, सिनातं स्नातमुच्यते ।

कष्टं तु कसटं बोध्यं, अयमेतदुदाहृतम् ।

कचिदिति किं ? सुनुसा, सुञ्जो तिष्ठो यथा भवेत् ॥

कयस्येयः ॥ ३१५ ॥

कयप्रत्ययस्य तु स्थाने, इत्यादेशोऽविधीयते ।

रमिष्यते मिष्यते दिष्यते चैव पठिष्यते ।

कृगो मीरः ॥ ३१६ ॥

कृगः परस्य 'मीरः' तु, कयस्य स्थाने, विधीयते ।

'सम्मानं कीरते सञ्चस्स व्येव' तु निदर्शनम् ॥

यादशादेर्दुस्तिः ॥ ३१७ ॥

यादशादिपदे यो 'दः', तस्य तिः क्रियते पदे ।

यातिसो तातिसो युम्हातिसो अम्हातिसो तथा ॥

केतिसो पतिसा अञ्जातिसो चैव जवातिसो ।

इचेचः ॥ ३१८ ॥

'इचे चोः' [३।१३६] तिः, नेति नेति, वसुआति च भोति च ।

आत्तेश्च ॥ ३१९ ॥

अतः परयोर् इचेचोः, पदे 'ते ति' इमौ मतौ ।

गच्छते गच्छति यथा-ऽऽदिति किम् ? नेति होति च ॥

भविष्यत्येय एव ॥ ३२० ॥

एय एव न तु स्तिः [४।२७५] स्याद्, इचेचोस्तु, भविष्यति ।

तद्धन चितितं रञ्जा, का एसा तं हुवेय्य च ॥

अतो इसेर्मातो-डातू ॥ ३२१ ॥

अतः परस्य तु इसेः, 'डातो मातू' इमौ मतौ ।

यथा-तूरातु तूरातो, तुमातो च तुमातु च ॥

तदिदमोष्टा नेन स्त्रियां तु नाए ॥ ३२२ ॥

सार्धं टा-प्रत्ययेन स्याद्, 'नेनो' तदिदमोः पदे ।

स्त्रीलिङ्गे तु तयोरेव, 'नाए' इत्यनिधीयते ॥

'नेन कत-सिनानेन तत्थ' पुंसि, स्त्रियां पुनः ।

पातग्ग-कुसुम-प्यतानेन नाए च पुजितो ॥

एति किं ? चिन्तयन्तो नाए समीपं गतो च सो ।

शेषं शौरसेनीवत् ॥ ३२३ ॥

पैशाच्यां यदनुक्तं तच्छौरसेनीवदिष्यते ॥

विशेषो दर्शितः सर्वः, तथापीषजिज्ञास्यताम् । [१]

न क-ग-च-जादि-षट्-शस्यन्त-सूत्रोक्तम् ॥ ३२४ ॥

क-ग-चः [१।१७७] षट्-शमी- [१।२६५] इत्ये-

तयोर् मध्येऽपि सूत्रयोः ।

यत् कार्यं दर्शितं सर्वं, न तदत्र प्रवर्तते ।

मकरकेतू, सगरपुष्प-वचनं, लपितं ।

विजयसेनेन, पापं, आयुधं चैव तेवरो ।

अन्येषामपि सूत्राणामेवमूहं मनीषया ।

इति पैशाची भाषा समाप्ता ।

॥ अथ चूलिकापैशाचिकजाभा प्रारभ्यते ॥

चूलिकापैशाचिके तृतीय-तुर्ययोराद्य-द्वितीयौ ॥ ३२५ ॥

जापायां चूलिकापैशाचिकाख्यायां यथाक्रमम् ।

तृतीय-तुर्ययोर् आद्य-द्वितीयौ वर्गवर्णयोः ।

[१] अथ सस्त्रीरो जगव मकरधजो । एतत् परिष्कृतमन्तो हू-
वेत्य । एवंविधाप भगवतीष कथं तापस-वेस-गहनं कतं ।
एतिसं अतिष्ठपुरवं महाधनं तद्धन । जगवं यदि मं वरं पयच्छसि
राजं च दाव लोक । ताव च तीप दूरातो व्येव तिष्ठो सो आग-
च्छमानो राजा ।

नगर नकरं तेन, मेघो मेखः प्रयुज्यते ।

एवं पञ्चसु वर्गेषु, लक्ष्यं बोध्यं मनोविभिः ।

कविल्लोकणिकस्यापि, पदे कार्यमिदं जवेत् ।

दादा तादा ततो बोध्या, परिमा पटिमा तथा ।

रस्य दो वा ॥ ३२६ ॥

रस्य स्थाने लकारः स्यात्, गौरी 'गौली' हरो 'हलो' ।

"पनमथ पनय-पकुप्पित-गौली-चलनग-ङ्गा-पतिविम्बं ।

तससु नख-तपनेसु, एकुतस-तनु-यत्नं लुहं ।

नरुचन्तस्स य लीला-पातुक्खेवेन कम्पिता वसुधा ।

उच्छलन्ति समुद्रा, सइला निपतन्ति तं इहं नमथ" [१] ।

नादि-युज्योरन्येषाम् ॥ ३२७ ॥

अन्येषां तु मते, धातौ युजि चाऽऽदिमवर्णयोः ।

तृतीय-तुर्थयोराद्यद्वितीयौ जयतो न तौ ।

यथा 'नियोजितं' इत्येतद् अत्रापि 'नियोजितं' ।

गतिर 'गती' तथा घर्मो, 'घम्मो' विद्वद्भिरुच्यते ।

शेषं प्राग्वत् ॥ ३२८ ॥

अत्रानुक्तं तु यत् कार्यं, तत् पैशाचीवदिष्यते ।

यथैव नस्य याव न, णस्य नत्वं तु सर्वतः ।

इति चूलिका-पैशाचिकभाषा समाप्ता ।

अथापभ्रंशभाषाऽऽरभ्यते ।

स्वराणां स्वराः प्रायोऽपञ्चशे ॥ ३२९ ॥

अपञ्चशे स्वराणां तु, स्थाने प्रायः स्वरा मताः ।

यथा-बाहा बाह वाहु, किलओ च किलिओओ ।

'अत्रापञ्चश-भाषायां, विशेषो यस्य वक्ष्यते ।

तस्यापि शौरसेनीवत्, कार्यं प्राकृतवत् क्वचित् ।

इत्यर्थबोधकः 'प्रायःशब्दः' सूत्रे नियोजितः ।

स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ ॥ ३३० ॥

प्रायः स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ, स्तो नाम्नोऽन्त्यस्वरस्य तु ।

[स्तौ] "दोल्ला समञ्जा घण चम्पा-वणी ।

णाइ सुवण-रंह कस-वट्टइ दिष्ठी ॥

[आमन्थे] "दोह्वा ! मइं तुहुं वारिया, मा कुरु दीहा माणु ।

निहणं गमिही रत्तमी, दडवरुं होइ विहाणु ॥

[स्त्रियाम्] विट्ठाए ! मइ भणिय तुहुं, मा कुरु वड्डी दिट्ठि ।

पुत्ति ! सकणी जड्ठि जिंय, मारइ दिअइ पइट्ठि ॥

[जसि] एइ ति घोडा एह थलि एइ ति निसिआ खम्मा ।

पथु मुणीस्सिम जाणिअइ, जी नवि वावइ वग्ग" [२] ॥

[१] प्रणमत प्रणयप्रकुपितगौरीचरणाग्रप्रतिविम्बम् ।

दशसु नखदर्पणेषु एकादशतनुधरं रुडम् ।

नृत्यतश्च लीलापादैर्कपेण कम्पिता वसुधा ।

उच्छलन्ति समुद्राः शैला निपतन्ति तं हरं नमत ।

[२] नायकः इयामलः प्रिया चम्पावर्णा ।

आयते सुवर्णरेखा कणपट्टकै दत्ता ॥

नायक ! मया त्वं वारितो मा कुरु दीर्घमानम् ।

निद्रया गमिष्यति रात्रिः शीघ्रं भवति विभातम् ॥

पुत्रिके ! मया त्वं भणिता मा कुरु वक्रां दृष्टिम् ।

पुत्रि ! सकर्णा भल्लियथा, मारयति हृदयं प्रविष्टा ॥

एते ते घोडका एषा स्थली एते ते निशिताः खड्गाः ।

अत्र मनुष्यत्वं ज्ञायते यो नापि वावयति वल्लाम् ॥

अन्यसां च विभक्तीनामेवमूहं निदर्शनम् ।

स्यमोरस्योत् ॥ ३३१ ॥

अत उत्त्वं स्यमोः, 'चउमुहु छुमुहु' सिध्यतः ।

"ददमुहु जुवण-भयंकरु तोमिय-संकरु णिगउ रहवरि चमिअउ ।

चउमुहु छुमुहु जाइवि एक्काहि लाइवि णावइ दइवे घडिअउ" [१] ॥

सौ पुंस्योद्वा ॥ ३३२ ॥

नाम्नोऽकारस्य सौ पुंस्योद् वा, 'जो' 'सो' यथा भवेत् ।

"अगलिअ-नेह-निवट्ठाइ जोअणवक्खुवि जाव ।

वरिस्स-सएण वि जो मिलइ सहि सोक्खइ सो गउ" [२] ॥

पुंसीति किम्—

"अङ्गहि अहु न मिलिह हलि ! अहरं अहरु न पत्तु ।

पिय जोअन्तिहे मुह-कमलु एम्बइ सुरउ समन्तु" [३] ॥

एट्ठि ॥ ३३३ ॥

ट्टायाम् पर्यमकारस्य, वसन्तेण बहेण च ।

"जे महु दिष्ठा दिअहडा, दइप पवसन्तेण ।

ताण गणंतिणं अहुलित जज्जरिआव नदेण" [४] ॥

डिनेच ॥ ३३४ ॥

इदेतौ स्तो डिना साकम्, अकारस्य पदे यथा ।

'तले घल्लइ' इत्यत्र, 'तलि घल्लइ' वेप्यते ।

"सायरु उप्परि तणु धरइ तलि घल्लइ रयणाइ ।

सामि सुभिच्छु वि परिहरइ, संमाणेइ खलाइ" [५] ॥

जिस्येद्वा ॥ ३३५ ॥

अत एत्वं वा भिसि स्याद्, 'गुणेहि गुणहि' यथा ।

"गुणहि न संपइ किलि पर फल लिहिआ जुज्जन्ति ।

केसरि न लइइ बोड्डिअवि गय लक्खेइ घेप्पन्ति" [६] ॥

डसेर हे-हु ॥ ३३६ ॥

अतः परस्य 'हे हु' इत्यादेशौ स्तो डसेः पदे ।

वच्छुहे वच्छुहु यथा, रूपं पैजापिकं मतम् ।

"वच्छुहे गिरहइ फलं जणु कटुपल्लव वजेइ ।

तो वि महहुमु सुभणु जिवं, ते वच्छुड्धि धरेइ" [७] ॥

ज्यसो हुं ॥ ३३७ ॥

अतः परस्य तु पञ्चमी-बहुवचनस्य हुम् एति ।

[१] दशमुखो भुवनजयङ्करस्तोषितशङ्करो निर्गतो रथवरे चटितः ।

चतुर्मुखं परमुखं च ध्यात्वैकस्मिन्निष्ठत्वा ज्ञायते दैवेन घटितः ॥

[२] अगलितस्नेहनिवृत्तानां योजनलक्ष्मणि यानु ।

वर्षशनेनापि यो मिलति सखि ! सौख्यानां स स्थाने ॥

[३] अङ्गैरङ्गं न मिलितं सखि ! अधरेऽधरो न प्राप्तः ।

प्रियस्य पश्यत्या भुक्कमलमेवमेव सुरतं समाप्तम् ॥

[४] ये मम दत्ता दिवसा दयितेन प्रवसता ।

तान् गणयन्त्या अहुदयो जर्जरिता नखेन ॥

[५] सागर उपरि तृणं धरति तले क्षिपति रत्नानि ।

स्वामी सुभृत्यमपि परिहरति समानयति खलान् ॥

[६] गुणैर्न संपदः कीर्तिः परं, फलानि लिखितानि जुज्जन्ति ।

केसरी न लज्जेत कपार्दिकामपि गजा लङ्कैर्गृह्यन्ते ॥

[७] वृक्षाद् गृह्णाति फलानि जनो कटुपल्लवान् वर्जयति ।

ततोऽपि महादुःखः सुजनो यथा, तान् उत्सङ्गं धरति ॥

“दूरदूराणे पतितः खलु, अपणु जणु मारेह ।

जिह गिरि-सिद्धं पतित्र सिद्ध अन्नु वि चूरु करेह” [१] ।

उसः सु-हो-स्सवः ॥ ३३० ॥

अतः परस्य ऊसः पदे ‘स्तु सु हो’ इमे भवन्ति ।

‘तसु सुअणस्सु परस्सु वा, दुद्वहो’ निगदन्ति ।

“जो गुण गोयह अपणो, पयडा करह परस्सु ।

तसु हउं कलिज्जिगि दुल्लहो वलि किज्जउं सुअणस्सु” [२] ॥

आमो हं ॥ ३३१ ॥

अतः परस्य ‘हं’ आमः, पदे स्यात्, ‘तणहं’ यथा ।

“तणहं तहज्जी भङ्गि नवि ते अवड-यमि यसन्ति ।

अह जणु लग्गि वि उत्तरह अह सह सइ मज्जन्ति” [३] ॥

हुं चेदुद्व्याम् ॥ ३४० ॥

इद्व्यां तु परस्याऽऽमो, भवेतां ‘हुं हम्’ इत्यम् ।

सिक्कं ‘सउणिहं’ तेन, ‘तरुहुं’ च पदद्वयम् ।

प्रायोऽधिकाराद् ‘हुं’ काऽपि, सुपोऽपि ‘हुम्’ इत्यपि ।

“दइव घडावह वणि तरुहुं सउणिहं पक्क फल्लाइ ।

सो वरि सुक्खु पइह एवि, कल्लहि खल-वयणाइ” [४] ॥

ऊसि-ज्यस्-डीनां हे-हुं-हयः ॥ ३४१ ॥

इद्व्यां तु परेषां भ्यस्-ऊसि-डीनां ‘दि-हुं-हयः’ ।

[ऊसेहं] तरुहे [भ्यसो हुं] तरुहुं रूपं,

तथा [ऊहिं] कलिहिं सिध्यति ॥

“गिरिहे सिलायसु तरुहे फल्लु घेप्पइ नीसावन्तु ।

घरु मेहेप्पिण्णु माणुसहं तो वि न रुक्खइ रन्तु ॥

तरुहुं वि वक्खलु फल्लु मुणि वि परिहणु असणु वडंति ।

सामिहुं पत्तिउ अमालउं आयरु भिच्छु गृहन्ति” [५] ॥

आटो णानुस्वारौ ॥ ३४२ ॥

अतः परस्याष्टायास्तु, णानुस्वारौ मतौ, पदे ।

‘दइए पवसन्तेण, डाविमौ सिद्धिमुच्चतः ।

ए चेदुतः ॥ ३४३ ॥

इद्व्यां टा-पदे ‘ए’ चात् णानुस्वारौ, मताख्यः ।

अतः सिध्यन्ति रुपाणि, ‘अग्नि अग्निण अग्निर्’ ।

“अग्निर् एहह होइ जगु, वाए सीयल तेवै ।

जो पुण अग्नि सीअला, तसु उरहत्तणु केवै” [६] ॥

[१] दूरोद्व्यानेन पतितः खल आत्मानं जनं मारयति ।

यथा गिरिशिखरे पतिता शिला (स्वम्) अन्यमपि चूर्णीकरोति ॥

[२] जो गुणाद् गोपयति आत्मनः, प्रकटीकरोति परस्य ।

तस्याहं कलियुगे दुर्लभस्य वलि क्रिये सुजनस्य ॥

[३] तृणानां तृतीया भङ्गी नापि, ततो अवदतटे वसन्ति ।

अथ जनो लग्गित्वाऽपि उत्तरति अथ सह स्वयं मज्जन्ति” ॥

[४] दैवो घटयति वने तरुणा शकुन्तानां पक्कफलानि ।

तद् वरं सुखं प्रविष्टानि नापि कर्णयोः खलवचनानि” ॥

[५] गिरिः शिलातलं तरुः फलं गृह्णाति निःसामान्यः ।

गृहं मुक्त्वा मनुष्येभ्यः ततोऽपि न रोचतेऽरण्यम् ॥

तरुभ्योऽपि घटकलं फलं मुनयोऽपि परिधानमशनं लभन्ते ।

स्वामिन्य इयद्गन्धमायं भृत्या गृह्णाति ॥

[६] अग्निनेष्णं भवति जगत् वातेन शीतलं तथा ।

यः पुनरग्निनाऽपि शीतलस्तस्योष्णत्वं कथम् ? ॥

“विषिअ-आरउ जइवि पिउ, तोवि तं आणहि अउजु ।

अग्निण दइवा जइवि घर तो ते अग्नि कज्जु” [१] ॥

स्यम् जस्-शसां लुक् ॥ ३४४ ॥

स्यम्-जस्-शसां लुगवास्तु, स्यम्-जसां स्यम्-शसां यथा-

“एइ ति घोडा एह यन्नि एइ ति निसिआ खग ।

एत्तु मुणीस्सिम जाणिअह जो नवि वात्तइ वम्” ।

[अत्र स्यमजसां लुक्]

“जिवै जिवै वकिम लोअणहं णिरु सामलि सिक्खेइ ।

तिवै तिवै वम्महु निअय-सरु खर-पथारि तिक्खेइ” [२] ॥

[अत्र स्यमशसां लुक्]

षष्ठ्याः ॥ ३४५ ॥

षष्ठ्याः प्रायो लुगवास्तु, तदुदाहरणं यथा ।

“संगर-सअणहिं जु वप्पिअइ देक्खु अम्हारा कन्तु ।

अइमसहं चत्तकुसइं गय-कुम्भइं दारन्तु” [३] ।

पृथग्योगः कृतो वदयानुरोधार्थोऽत्र सूत्रयोः ।

आमन्त्ये जसो होः ॥ ३४६ ॥

आमन्त्येऽर्थे जसः स्थाने ‘हो’ स्यादलोपस्य बाधकः ।

स्याद् अप्पहो तरुणिहो, तथा तरुणहो यथा ।

निस्सुपोहिं ॥ ३४७ ॥

निस्सुपोर् ‘हिं’ भवेत्, [सुप्] ‘मगोहिं’ [निस्] ‘गुणेहिं’ प्रयुज्यते ।

स्त्रियां जस्-शसोरुदोत् ॥ ३४८ ॥

स्त्रियां लोपापवादी द्राघुदाता जस्-शसोः पृथक् ।

यथा-ज्जिरियाओ अगुलिउ स्याद् द्वयं जसः ।

‘विलासिणीओ सुन्दर-सव्वङ्गाओ’ शसः स्मृतम् ।

यथासंख्यनिवृत्त्यर्थो, भेदोऽत्र वचनस्य तु ।

ट ए ॥ ३४९ ॥

स्त्रियां टायाः पदे स्याद् ‘ए’ चन्दिमए च कान्तिए ।

“नियमुडकरहिं वि मुक्क कर अन्धारइ यडिपक्खइ ॥

सत्तिमएरुक्क चन्दिमए पुणु काइं न दूरे देक्खइ” [४] ॥

इस्-इस्योर्हिं ॥ ३५० ॥

स्त्रियां ‘हे’ ऊस्-इस्योः स्याद्, धण्डे बालहे यथा ।

ज्यसामोर्हुः ॥ ३५१ ॥

स्त्रियां ज्यसामोः स्थाने हुः, ‘वयंसिअहु’ गद्यते ।

ऊर्हिं ॥ ३५२ ॥

स्त्रियां ऊर्हिं, यथा ‘मह्याम्’ इत्येतत् ‘महिहि’ स्मृतम् ।

क्रीवे जस्-शसोरिं ॥ ३५३ ॥

क्रीवे ‘इं’ जस्-शसाः स्थाने, ‘गएराइं’ ‘कुल्लइं’ यथा ।

[१] विप्रियकारको यद्यपि प्रियस्तथाऽपि तमानयाच ।

अग्निना दग्धं यद्यपि गृहं ततोऽपि तेनाग्निना महत्कार्यम् ॥

[२] यथा यथा वक्तव्यं लोचनानां इयामला शिक्ते ।

तथा तथा मन्मथो निजशरान् खरप्रस्तरे तीक्ष्णयति ॥

[३] संगरहातेषु यो वल्यते पश्य मर्वः यं कान्तम् ।

अतिमत्तानां त्यक्ताङ्गुशानां गजानां कुम्भान् दारयन्तम् ॥

[४] निजमुखकरैरपि मुग्धा करमन्धकारे प्रत्यवेकते ।

शशिमण्डलं चन्द्रिकया पुनः कथं न दूरे पश्यति ? ॥

कान्तस्यात उं स्वमोः ॥ ३५४ ॥

क्रीवे ककारान्तनाम्नोऽत ' उं ' स्यात् परयोः स्वमोः ।
पसरिभउं तुच्छउं, भग्गउं चाऽजिधीयते ।

सर्वादेडेसेही ॥ ३५५ ॥

सर्वादीनामकारान्ताद्, डसेही स्याद्, जहां तहां ।

किमो किहे वा ॥ ३५६ ॥

किमोऽदन्ताद् डसेर वा स्याद्, ' किहे ' रूपं ' किहे ' यथा ।

डेहि ॥ ३५७ ॥

सर्वादीनामकारान्ताद्, डेः स्थाने ' हि ' यथा ' जहि ' ।

यत्तत्किज्यो डसो मामुर्नवा ॥ ३५८ ॥

यत्तत्किभ्यो डसो डामुर्, अदन्तेभ्यो विकल्प्यते ।

जासु तामु तथा कामु, सज्जिरेवे निगद्यते ।

स्त्रियां डहे ॥ ३५९ ॥

यत्तत्किभ्यो ' डहे ' वाऽस्तु, डसः स्थाने स्त्रियां यथा ।

जहे तहे कहे चेतत्, त्रयं सिद्धिं समश्नुते ।

यत्तदः स्वमोर्धुं त्रं ॥ ३६० ॥

यत्तदोस्तु पदे ' धुं ' ' त्रं ' वा स्यातां परयोः स्वमोः ।

नाहु मङ्गणि चिछदि, धुं त्रं रणि करबि न ।

इदम इमुः क्रीवे ॥ ३६१ ॥

इमुः स्यादिदमः क्रीवे, स्वमोर्, ' इमु कुलु ' स्मृतम् ।

एतदः स्त्री-पुं-क्रीवे एह एहो एहु ॥ ३६२ ॥

स्त्री-पुं-क्रीवे ' एह एहो, एहु ' स्यादेतदः स्वमोः ।

' कुमारी एह ' वा, ' एहु ठाणु ' ' एहो नरु ' स्मृतम् ।

एज्जस्-शसोः ॥ ३६३ ॥

एतदो जस्-शसोर् ' एज्जः, ' एह चिछन्ति पेच्छ वा ।

अदस ओइ ॥ ३६४ ॥

अदसो जस्-शसोर् ' ओइ, ' ओइ चिछन्ति पेच्छ वा ।

इदम आयः ॥ ३६५ ॥

आयः स्याद्, इदमः स्याद्, आयहो आयहं यथा ।

सर्वस्य साहो वा ॥ ३६६ ॥

सर्वशब्दस्य साहो वा, सिद्धं ' साहु वि सवु वि ' ।

किमः काइ-कवणो वा ॥ ३६७ ॥

वा किमः ' कवणो काइ, काइ दूरे न देक्खइ ।

' जण कज्जे कवणेण, ' पक्के ' गज्जहि किं खल ' ।

युष्मदः सौ तुहुं ॥ ३६८ ॥

युष्मदः सौ ' तुहुं ' इत्यादेशः स्यात्, त्वं ' तुहुं ' ततः ।

जस्-शसोस्तुम्हे तुम्हं ॥ ३६९ ॥

युष्मदो जस्-शसोर् ' तुम्हे, तुम्हं ' च पृथक् पृथक् ।

जाणइ तुम्हं तुम्हे, तुम्हे पेच्छइ तुम्हं ।

यथासंख्यनिवृत्त्यर्थो, जेदोऽत्र वचनस्य तु ॥

टा-डयमा पइं तइं ॥ ३७० ॥

' मम टा डि ' इत्येतैः सार्धं, युष्मदस्तु ' तइं ' पइं ' ।

' त्वां त्वाया त्वायि ' इत्येषां, स्थाने वाच्यं ' तइं ' ' पइं ' ।

भिसा तुम्हेहि ॥ ३७१ ॥

युष्मदस्तु भिसा साकं, ' तुम्हेहि ' इति पठ्यते ।

डमिडस्त्र्यां तउ तुज्ज तुध ॥ ३७२ ॥

डसि-डस्त्र्यां सह ' तउ, तुज्ज, तुध ' च युष्मदः ।

' तव त्वत् ' अनयोः स्थाने, ' तुज्ज ' ' तुध ' ' तउ ' त्रयम् ।

ज्यसाम्भ्यां तुम्हं ॥ ३७३ ॥

युष्मदस्तु पदे, साकं भ्यसाम्भ्यां, तुम्हं मतम् ।

युष्मभ्यं तुम्हं वाच्यं, तथा युष्माकमित्यपि ।

तुम्हासु सुपा ॥ ३७४ ॥

युष्मदस्तु पदे, साकं सुपा ' तुम्हासु ' पठ्यते ।

सावस्सदो हउं ॥ ३७५ ॥

अस्मदः सौ परे रूपं, ' हउं ' इत्यभिधीयते ।

' दुल्लइ अहो कज्जुगं हउं तसु ' निदर्शनम् ।

जस्-शसोरम्हे अम्हं ॥ ३७६ ॥

अस्मदो जस्-शसोर् ' अम्हे अम्हं ' च पृथक् पृथक् ।

टा-डयमा मइं ॥ ३७७ ॥

' अम टा डि ' इत्येतैः सार्धं, अस्मदस्तु भवेद् ' मइं ' ।

' मां मया मयि ' इत्येषां, स्थाने वाच्यं ' मइं ' सदा ।

अम्हेहि जिसा ॥ ३७८ ॥

अस्मदस्तु भिसा साकम्, ' अम्हेहि ' इति पठ्यते ।

महु मज्जु डसि-डस्त्र्याम् ॥ ३७९ ॥

डसिडस्त्र्यां सह ' महु मज्जु ' स्तोऽत्राऽस्मदः पदे ।

' मत् ममेत्यनयोः स्थाने, ' महु मज्जु ' यथाक्रमम् ।

अम्हं ज्यसाम्भ्याम् ॥ ३८० ॥

अस्मदस्तु पदे, साकं भ्यसाम्भ्याम्, ' अम्हं ' मतम् ।

अस्मभ्यम् ' अम्हं ' वाच्यं, तथा चास्माकमित्यपि ।

सुपा अम्हासु ॥ ३८१ ॥

अस्मदस्तु पदे, साकं सुपा ' अम्हासु ' पठ्यते ।

त्यादेराद्यत्रयस्य बहुत्वे हिं नवा ॥ ३८२ ॥

त्यादीनां तु विभक्तीनां, यदाद्यं त्रिकमुच्यते ।

तद्बहुत्वस्य ' हिं ' वा स्याद्, धरन्ति-धरहिं स्मृतम् ।

मध्यत्रयस्याद्यस्य हिः ॥ ३८३ ॥

त्यादीनां तु विभक्तीनां, यन्मध्यत्रिकमुच्यते ।

तदाद्यवचनस्येह, हिरादेशो विकल्प्यते ।

' बप्पीहा ! पिठ पिठ भणवि, किस्सिउ ' हअहिं ' हयास ! ।

तुह जलहं महु पुणु वल्लहं, विहुं वि न पुरिअ आस ।

[आत्मानेपदे] बप्पीहा ! कई बोलिपण, निग्घिण वारइ वार ।

सायदि भरिअइ विमलि-जलि, ' लहहिं ' न एकइ धार " * ।

एवं ' दिज्जहिं ' रूपं स्यात्, हअसीत्यादि पालिकम् ।

बहुत्वे हुः ॥ ३८४ ॥

त्यादीनां तु विभक्तीनां, यन्मध्यत्रिकमुच्यते ।

तद्बहुत्वस्य हुर्वा स्याद्, यथा- ' इच्छुइ इच्छुह ' ।

अन्त्यत्रयस्याद्यस्य उं ॥ ३८५ ॥

त्यादीनां तु विभक्तीनां, यदन्त्यं त्रिकमुच्यते ।

' उं ' तदाद्यस्य वाऽऽदेशो, यथा- ' कहुमि कहुउं ' ।

* बप्पीह ! प्रिय प्रिय भणित्वाऽपि कियत् सोदिषि इताश ! ।

तव जलधरेण मम पुनर्बल्लभेन द्वयोरपि न पुरिता आशा ।

बप्पीहक ! किं कथनेन निर्घृण ! वारं वारम् ।

सागरे भूते विमलजलं त्वमसे नैकमपि धाराम् ॥

बहुत्वे हुं ॥ ३८६ ॥

त्यादीनां तु विजक्तानां, यदन्त्यं विकमुच्यते ।
तद्वहुत्वस्य ' हुं ' वा स्याद्, ' लहुहुं लहिमु ' स्मृतम् ॥

हि-स्वयोरिदुदेत् ॥ ३८७ ॥

पञ्चम्या हि-स्वयोर वा स्युर, ' इवदेत् ' इमे त्रयः ।
[इत्] ' कुञ्जर ! सुमरि म सल्लइव सरला सास म मेहि ॥
कवल जि पाविय विहि-वसिण ते चरि माणु म मेहि
[उत्] भमरा ! एत्थु वि लिम्भरु केवि दियहडा विलम्बु ॥
घण-पत्तलु गाय-यहुलु फुल्लइ जावँ कयम्बु ।
[एत्] प्रिय ! एम्बहि करि सेल्ल करि उडुडि तुहुं करवालु ॥
जं कावालिंय बण्णुका लेहिं भमग्गु कवालु " ॥ [१]
पक्के सुमरहीत्यादि, रूपं बोध्यं मनीषिभिः ॥

वत्स्यति स्यस्य सः ॥ ३८८ ॥

भविष्यदर्थे त्यादीनां, स्यस्य सो वा निधीयते ।
यथा ' होसर ' इत्येतत्, पक्के होहिइ पठ्यते ॥

क्रियेः कीसु ॥ ३८९ ॥

' क्रिये ' क्रियापदं त्वेतत्, वाऽत्र ' कीसु ' निगद्यते ।
पक्के तु ' किज्जवं बलि सुअणस्सु ' प्रयुज्यते ॥

भुवः पर्याप्तौ हुवः ॥ ३९० ॥

पर्याप्त्यर्थे भुवो धातोः, पदे ' हुवः ', ' पहुवः ' ।

भूगो भुवो वा ॥ ३९१ ॥

भूगो धातोर् भुवो वा स्याद्, ' बुवड ओप्पिणु ' स्मृतम् ।

व्रजेर्बुजः ॥ ३९२ ॥

व्रजतेस्तु बुजादेशो, बुमेप्पिणु बुमेप्पि च ।

दृशेः प्रस्सः ॥ ३९३ ॥

दृशेर्धातोः पदे प्रस्साऽऽदेशः, ' प्रस्सदि ' पश्यति ।

ग्रहेर्गृहः ॥ ३९४ ॥

गृहहादेशो ग्रहेः स्थाने, ' पढ गृहेह्पिणु वनु ' ।

तद्व्यादीनां ओल्लादयः ॥ ३९५ ॥

तद्व्यादीनां तु धातूनां, पदे ओल्लादयो मताः ।
ये क्रियावाचका देश्या आदिशब्दग्रहा हि ते ॥
" जिवँ तिवँ तिकखा लेवि सर जइ ससि ओल्लिज्जन्तु ।
तो जइ गोरिह मुह-कमलि सरिसिम कावि लहन्तु ॥
चूत्तलउ चुप्पीहोइ सइ मुडि कवावि निहिसुत्त ॥
सासानल-जाल-भलक्किअउ वाह-सजिल-संसिसुत्त " ॥ [२]

[१] कुञ्जर ! स्मर मा सल्लकान् सरलान् इवासान् मा मुञ्च ।

कवला ये प्राप्ता विधिवशेन तान् चर मानं मा मुञ्च ॥

भ्रमर ! अत्रापि निम्बे कियन्ति दिवसानि विलम्बस्व ।

घनपत्रवान् गायबहुलः फुल्लति यावत् कदम्बः ॥

प्रिय ! इदानीं करे सेल्लं कुरु मुञ्च त्वं करवाल्म ।

यत् कापालिका वराका दान्ति अभयं कपालम् ॥

[२] यथा तथा तीक्ष्णान् लात्वा शरान् यदि शशी अतक्षिप्यत ।

ततो जगति गौर्या मुखकमलेन सदृशतां कामपि अब्रण्यत ॥

चूटकश्चूर्णीभविष्यति मुग्धे ! कपोले निहितः ।

इवासानलज्वालादग्धः वाणसन्निकसंसिक्तः ॥

" अम्भरुचंविउ वे पयइ पेम्मु निअत्तइ जाँव ।

सव्वासण-रिउ-संजवहो कर परिअत्ता ताँव ॥

हिअइ खुम्भुइ गोरमी गयणि घुम्भुइ मेहु ।

वासा-रात्त-पवासुअहं विममा संकहु पडु ॥

अम्मि ! पओहर वज्ज मा निच्छु जे संमुह धन्ति ।

महु कन्तहो समरङ्गणइ गय-घम भज्जिउ जन्ति ॥

पुत्ते जाएँ कवणु गुणु अवगुणु कवणु मुणण ।

जा वण्णीकी भुंहमी चम्पिअइ अवरेण ॥

तं तेत्तिउ जहु सायरहो सो तेवहु वित्थारु ।

तिसहे निवारणु पलुवि नवि पर धुट्टुअइ असार " ॥ [१]

अनादौ स्वरादसंयुक्तानां क-ग-त-थ-प-फां ग-घ-

द-ध-ब-जाः ॥ ३९६ ॥

स्वरात् परेऽसंयुक्ता अनादिभूतास्तु सन्ति ये, तेषाम् ।

' क-ग-त-थ-प-फ ' वर्णानां स्थाने ' ग-घ-द-ध-ब-भा ' प्रायः ॥

[कस्य गः] " जं दिछउं सोम-भाहणु असइहिं हसिउ निसङ्कु ।

पिय-माणुस-विच्छोह-गरु गिल्लि गिल्लि राहु मयङ्कु ॥

[खस्य घः] अम्मीए सत्थावत्थेहिं सुधि चित्तिअइ माणु ।

पिप दिछे हल्लोहणेण को चेअइ अप्पाणु ? ॥

तथपफानां दधवजाः यथा-

सवधु करेप्पिणु कधिहु मइं तसु पर सभलउं जम्मु ।

जासु न चाउ न चारहमि न य पम्हउठ धम्मु " ॥ [२]

मोऽनुनासिको वो वा ॥ ३९७ ॥

अनादौ वर्तमानस्यासंयुक्तस्य तु मस्य वा ।

स्याद् वोऽनुनासिकम्, तेन कर्दलु कमलु द्वयम् ॥

अयं लाक्षणिकस्यापि, जेवँ तेवँ इति स्मृतम् ।

वाऽथो रो लुक् ॥ ३९८ ॥

संयोगाऽधःस्थितस्येह, वा रेफस्य लुगिष्यते ।

' जइ केवइ पावीसु पिउ ' पक्के ' प्रियेण ' च ॥

अचूतोऽपि कचित् ॥ ३९९ ॥

रेफोऽत्राविद्यमानोऽपि कचिद् जवति, दृश्यते ।

[१] अनुव्रज्य (मुक्तावाय्य) द्वौ पादौ प्रेम (प्रिया) निवर्तते यावत् ।

सर्वाशनरिपुसंजवस्य कराः परिवृत्तास्तावत् ॥

हृदये शल्यायते गौरी गगने गर्जति मेघः ।

वर्षारात्रिप्रवासिकानां विषमं संकटमेतत् ॥

अम्ब ! पयोधरो वर्ज्य मा नित्यं यौ संमुखौ तिष्ठतः ।

मम कान्तस्य समरङ्गणे गजघटा जङ्घ-कत्वा यान्ति ॥

पुत्रेण जातेन को गुणः अपगुणः को मृतन ।

या पैतृकी भूमिराकम्यते अपरेण ॥

तत्तावत् जले सागरस्य स तावान् विस्तारः ।

तृषाया निवारणे पलमपि नापि, परं शब्दायतेऽसारः ॥

[२] यद् दृष्टं सोमग्रहणमसतीभिर्हसितं निःशङ्कम् ।

प्रियमानसविक्रोभकरं गिल गिल राहो ! मृगाङ्गम् ॥

अम्ब ! स्वस्थावस्थैः सुखेन चिन्त्यते मानः ।

प्रिये दृष्टे औत्सुक्येन क आत्मानं चेतयते ॥

शपथं कृत्वा कथितं मया तस्य परं सफलं जन्म ।

यस्य न त्यागो न चारजटी न च प्रमृशो धर्मः ॥

“मासु महारिणि पञ्च भण्ड जइ सुइ-सन्धु परमाणु ।
भायह चलण नवन्ताहं दिविदिचि गङ्गा-एहाणु” ॥ [१]
कचिदिति किम् ? ‘वरू बासेण वि जारह-स्सग्गि’ च ॥

आपद्विपत्संपदां द इः ॥ ४०० ॥

चिपदापत्संपदां स्याद्, दस्येकारः कचिद्, यथा- ।
रूपम् ‘आवह’ ‘संपह’ तथा ‘विवह’ इत्यपि ॥
प्रायोऽधिकाराद् ‘गुणहिं न कित्ति पर संपह’ ।

कथं-यथा-तथां यादेरेमेधेया मितः ॥ ४०१ ॥

‘कथं यथा तथा’ एषां यादेरवयवस्य तु ।
‘इह इध एम इम’ इत्यादेशा डितः पृथक् ।
अतः ‘कथं’ ‘किह किध किम केम’ निगद्यते ।
‘यथा’ जिह जिधेत्यादि, ‘तथा’ तिह तिधादि च ।

यादक्-तादक्-कीदगीदशां दादेर्मेहः ॥ ४०२ ॥

‘यादक्तादक्-कीदगीदश’ इत्येतेषां तु योऽस्ति दः ।
तदाद्यावयवस्येह, मेहादेशो विधीयते ।

“मइ भणिअउ बलिराय ! तुहुं केहठ मग्गण एहु ।
जेहु तेहु नवि होइ वढ ! सह नरायणु एहु” ॥ [२]

अतां मइसः ॥ ४०३ ॥

ईदश-कीदश-यादश-तादशशब्देषु दादिचर्णस्य ।
इइसाऽऽदेशो, जइसो तइसो कइसोऽइसो च यथा ।

यत्र-तत्रयोस्त्रस्य मिदेष्वन्तु ॥ ४०४ ॥

‘एत्थु अत्तु’ डितौ त्रस्य, शब्दयोर्व्यञ्ज-तत्रयोः ।
‘अत्तु तत्तु जत्थु तेत्थु’ सिक्कं रूपचतुष्टयम् ।

एत्थु कुत्रात्रे ॥ ४०५ ॥

कुत्राऽत्रयोस् त्रशब्दस्य, पदे ‘एत्थु’ मिदित्यते ।
केत्थु वि छेप्पिणु सिक्कलु, एत्थु जेत्थु वि तेत्थु वि ।

यावत्तावतोर्वाऽऽदर्मे उं महिं ॥ ४०६ ॥

यावत्तावदित्यनयोर्, वाऽऽदेशवयवस्य तु ।
म, वं, महिं चेत्येते स्युर्, आदेशास्तु त्रयो यथा ।
जावं तावं, जाम ताम, जामहिं तामहिं तथा ।

वा यत्तदोऽतोर्मेवहः ॥ ४०७ ॥

अत्वन्तयत्तदोर् यावत्तावतौ यौ, तयोः पुनः ।
वाऽऽदेशवयवस्येह, पदे वा ‘मेवहो’ ऽस्तु मित् ।
“जेवहु अन्तरु रावण-रामहं तेवहु अन्तरु पट्टण-गामहं” ।
पक्षे रूपं भवति जेत्तुलो, तावच्छब्दस्येह तेत्तुलो ।

वेदं किमोर्यादेः ॥ ४०८ ॥

अत्वन्तद्व-किमोर् ‘इयत्-कियतौ’ यौ तयोः पुनः ।
याऽऽदेशवयवस्येह, पक्षे वा ‘मेवहो’ ऽस्तु मित् ।
एत्तुलो केत्तुलो रूपं, तथा एवहु केवहु ।

परस्परस्यादिरः ॥ ४०९ ॥

परस्परस्य शब्दस्व, भवेद् आदावद् आगमः ।

‘अवरोप्यरु’ इत्येतत्, ततः सिद्धं परस्परं ।

कादि-स्यैदोतोख्यार-ह्यापवम् ॥ ४१० ॥

एदोतोर् लघुताऽस्तु, प्रायः स्थितयोः कादिषु हि ।
सुधे चिन्तिजइ माणु, तसु इवं कादि-जुमि दुल्लहो ।

पदान्ते उं-हुं-हिं-हंकाराणाम् ॥ ४११ ॥

‘उं-हुं-हिं-हं’ इत्यमीषां, पदान्तानां तु भाषणे ।
कर्तव्यं ब्राह्मणं प्रायो, यथा लहहुं किज्जे ।

म्हो म्जो वा ॥ ४१२ ॥

प्राकृते पक्का- [२।७४] सूत्रेण, यो म्हाऽऽदेशो विधीयते ।
तस्य ‘म्जो’ वाऽत्र जायेत, ‘मिम्भो सिम्भो’ यथा पदम् ।

अन्यादशोऽन्नाइसावराइसौ ॥ ४१३ ॥

स्थाने त्वऽन्यादशस्यान्नाइसः स्तोऽवराइसः ।

प्रायसः प्राञ्ज-प्राइव-प्राइम्ब-पग्गिम्बाः ॥ ४१४ ॥

‘पग्गिम्ब-प्राइव-प्राञ्ज-प्राइम्बाः’ प्रायसः पदे ।

वाऽन्यथोऽनुः ॥ ४१५ ॥

‘अनुः’ स्याद् वाऽन्यथेत्यस्य, पक्षे स्याद् रूपम् ‘अग्रह’ ।

कुतसः कज्ज कहन्तिहु ॥ ४१६ ॥

‘कहन्तिहु कज्ज’ स्यातामादेशौ कुतसः पदे ।

ततस्तदोस्तोः ॥ ४१७ ॥

‘ततस् तदा’ इत्यनयोस्, ‘तो’ इत्यादेश इष्यते ।

“जइ भग्गा पारकडा, तो सहि ! मज्जु पियेण ।
अइ भग्गा अम्हहं तणा, तो ते मारिअडेण” ॥ [१]

एवं-परं-समं-धुवं-मा-मनाक् एम्ब पर समाणु धुवु मं

मणाउं ॥ ४१८ ॥

एवं ‘एम्ब’ तथा मा ‘मं’, धुवं धुवु, परं पर ।
मनाक् ‘मणाउं’ वक्तव्यं, समम अत्र ‘समाणु’ च ।

किन्नाथवा-दिवा-सह-नहेः किराहवइ दिवे सहं नाहिं ॥ ४१९ ॥

किल किर, अथवा अहवइ, दिवा दिवे, नाहि नाहिं ।

सह सहम, इत्यभिधीयते, प्रायो, नैव सदा हि ।

[सहस्य सह] “जउ पवसन्ते सहं न गयअ न मुअ विओपं तस्सु ।
लाजिज्जइ संदेसना, दिन्तेहिं सुहय-जणस्सु” । [२]

पश्चादेवमेवैवेदानीं-प्रत्युनेतसः पच्छइ एम्बइ जि एम्बाहिं

पच्चाञ्जि एत्तहे ॥ ४२० ॥

पश्चात् पच्छइ, एव जि, इत पत्तहे, एवमेव एम्बइ च ।

भवतीदानीम एम्बाहिं, तथा प्रत्युनेति पच्चाञ्जि ।

विषयोक्त-वर्त्मनो वुन्न-वुत्त-विच्चं ॥ ४२१ ॥

उक्तं वुत्तं, वर्त्म विच्चं, विषयं वुन्नम् उच्यते ।

शीघ्रादीनां वदिद्धादयः ॥ ४२२ ॥

शीघ्रादेस्तु वदिद्धादिरादेशोऽत्र निगद्यते ।

शीघ्रं ‘वदिद्ध’ इत्युक्तं, भक्तो यद्धलः स्मृतः ।

[१] व्यासो महर्षिरेतद्गणति यदि श्रुतिशस्त्रं प्रमाणम् ।

मातृणां चरसौ नमतां विषसे दिवसे गङ्गास्नानम् ॥

[२] मया जणितो बलिराज ! त्व कीदृशं मार्गण एषः ।

यादक् तादग् नाऽपि भवति मूर्ख ! स्वयं नारायण ईदृक् ॥

[१] यदि भग्नाः परकीयास्ततः सखि ! मम प्रियेण ।

अथ भग्ना आस्माकीनास्ततस्तेन मारितेन ॥

[२] यत् प्रवसता सह न गता न मृता वियोगेन तस्य ।

लज्जयते संदेशान् ददतीभिः सुभगजनस्य ॥

[ग्रहलः] "जिवं सुपुरिस तिवं ग्रहलं जिवं नइ तिवं वलणारं ।
जिवं डोकर तिवं कोहरं दिआ विसूदि काइ" । [१]
'विद्यालो'ऽस्पृश्यसंसर्गो, 'द्रवको' जयवाचकः ।
आत्मीयोऽप्यण, इत्युक्तो 'निष्कटो' गाढ ईरितः ।
द्रेहिर दष्टौ, रवणस्तु रम्ये, खेडस्तु क्रूरने ।
स्यात् कोडुः कौतुके सङ्कुलस्वसाधारणे तथा ।
अद्भुते दकरिः, हेह्लिः हेसाख, नवखो नवे ।
अवस्कन्दे दडवरः, पृथगर्थे जुअजुअः ।
सम्बन्धये केर-तणौ, मूडेऽथे वढ-नलिओ ।
मा जैषीरिति मम्मोसा, यद्यथे बुडर् इष्यते ।
'यद्यद् दष्टं तत्तद्' इत्यर्थे जाइछिआ स्मृता ।

हुडुरु-घुग्यादयः शब्द-चेष्टानुकरणयोः ॥ ४२३ ॥

स्युर हुडुरु-प्रभृतयः, शब्दानुकरणे तथा ।
चेष्टाऽनुकरणे घुग्यादयः शब्दा व्यवस्थिताः ।
"मई जाणितं हुडूस हउं पेम्म-छहि हुडुरु सि ।
नवरि अचिन्तिय संपमिअ विपिय नाव ऋडत्ति ।
अज्जवि नाहु महुजि धरि सिद्धत्था वन्देइ ।
ताउंजि विरहु गवक्खेहिं मक्खु-घुमिअ देइ" । [२]

यइमादयोऽनर्थकाः ॥ ४२४ ॥

'यइम्' इत्यादयः शब्दाः, निपाताः परिकीर्तिताः ।
वेद्या अनर्थकास्तेऽत्र, 'यइं खाइ' निदर्शनम् ।
तादर्थ्ये केहि-तेहि-रेसि-रेसि-तणेणाः ॥ ४२५ ॥
'केहि-तेहि-रेसि-रेसि-तणेणा' इति पञ्च तु ।
निपाताः संप्रयोगव्याप्तादर्थ्ये यत्र गम्यते ।
'ढोला एह परिहासडी अइम न कवणहि देसि ।
हउं छिज्जउं तउ केहिं पिअ ! तुहुं पुण्ण अर्जाहि रेसि" । [३]

पुनर्विनः स्वार्थे डुः ॥ ४२६ ॥

'पुनर् विना' इत्येताभ्यां, स्वार्थे डुः प्रत्ययो भवेत् ।
पुनरथे पुण्ण ततो, विनार्थे 'विण्णु' सिध्यति ।

अवश्यमो नै-दौ ॥ ४२७ ॥

अवश्यमः परौ 'नै-मौ', स्वार्थिकौ प्रत्ययौ स्मृतौ ।
तस्माद् अवश्यम् 'अवसे अवस' स्मर्यते बुधैः ।

एकशतो निः ॥ ४२८ ॥

स्वार्थे डिर एकशत् शब्दाद्, रूपम् 'एकसि' संस्मृतम् ।

अ-रुढ-मुल्लाः स्वार्थिक-क-लुक् च ॥ ४२९ ॥

नाम्नः परे-'ऽरुढ हुल्ल' इत्यमी स्वार्थिकास्त्रयः ।
तत्सन्नियोगे स्वार्थे क-प्रत्ययश्चेह लुप्यते ।

- [१] यथा सुपुरुवास्तथा भगदका यथा नद्यस्तथा वलनानि ।
यथा गिर्यस्तथा कोटराणि हृदय ! खिद्यसे कथम् ? ।
[२] मया ज्ञातं बुद्धिध्यामि अहं प्रेमहृदं हुडुरिति ।
केवलमचिन्तित्वा संपत्तिता (संप्राप्ता) विप्रियनौः ऋदिति ॥
अद्यापि नाथो ममैव गृहं सिद्धार्थान् वन्दते ।
नाचदेव विरहो गवाक्षेपु मर्कटचेष्टाः ददाति ॥
[३] नायक ! एषा रीतिः अत्यद्भुता न कुत्रापि दृष्टा ।
अहं क्षीये तव हृते प्रिय ! त्वं पुनरन्यस्वार्थे ॥

"विरहानल-जाल-करालिअउ पहिअ पथि जं दिट्ठउ ।
तं मेलवि सज्जहिं पथिअहिं सोजि किअउ अग्गिट्ठउ" [१] ॥
ममस्य 'दोसडा' हुल्लस्य कुमुल्लो निदर्श्यते ।

योगजात्रैषाम् ॥ ४३० ॥

एषाम् अ-डड-मुल्लानां, योगजेदेन निर्मिताः ।
जायन्ते प्रत्यया येऽत्र, तेऽपि स्वार्थे कचिन्मताः ।
[रुमअ] 'फोमेन्ति जेहिअमउं' किसवेति [१/२६६] यस्युक मतः ।
[मुल्लअ] 'चुअीहोइसइ च्छुल्लउ' हुल्लमन् शृणु- ।
[हुल्लमन्] "सामिपसाउ सलज्जुपिअ सीमा-संधिदि वासु ।
पेक्खवि बाहु-बलुल्लमा धण मेल्लइ नीसासु" [२] ॥
आमि 'स्यादौ दीर्घ-इस्यौ'-[४/३३०] इति दीर्घोऽत्र बुध्यताम् ।
'बाहु बलुल्ल डउ' तु, प्रत्ययत्रयसंभवम् ।

स्त्रियां तदन्ताङ्गीः ॥ ४३१ ॥

पूर्वसूत्रयोक्तप्रत्ययान्ताद् मीः स्त्रियां जवेत् ।
'पहिआ दिछी गोरमी दिट्ठी मग्गु निअन्त ।
अंलसासेहि कञ्जुआ तितुज्जाण करन्त" [३] ॥

आन्नान्ताङ्गाः ॥ ४३२ ॥

स्त्रियाम् अप्रत्ययान्त-प्रत्ययान्ताद् 'मा'ऽस्तु नैव डीः ।
"पिउ आइउ सुअ वत्तडी कुणि कज्जइ पइउ ।
तहो विरहहो नासंतअहो धूलडिण्ण वि न दिट्ठ" [४] ॥

अस्येदे ॥ ४ ३ ॥

स्त्रियां नाम्नोऽत इत्वं स्याद् आकार प्रत्यये परे ।
'धूलडिआ वि दिठ न' इति वाक्ये विभाव्यताम् ।

युष्मदादेरीयस्य डारः ॥ ४३४ ॥

युष्मदादिज्य ईय प्रत्ययस्य 'डार' इष्यते ।
"संदेसे काइ तुहारेण जं सक्कहो न मिळिअइ ।
सुइअन्तरि पिअ पाणिणण पिअ ! पिआस किं जिज्जइ" [५] ॥
अम्हारा च महारा च, वेद्यं चैवं निदर्शनम् ।

अतोर्मेत्तुल्लः ॥ ४३५ ॥

इदं कियत्तदेतद्भयोऽतोः स्थाने 'डेत्तुलो' भवेत् ।
एत्तुलो केत्तुलो जेत्तुलो च तेत्तुलो एत्तुलो ।

त्रस्य मेत्तहे ॥ ४३६ ॥

सर्वादेस् त्र-प्रत्ययस्य, पदे स्यात् 'डेत्तहे' यथा- ।
"एत्तहे तेत्तहे वीरघोरि लच्छि विसण्णुल ठाइ ।
पिअ-पम्भट्टव गोरडी निअल कर्हि वि न ठाइ" [६] ॥

- [१] विरहानलज्वालाकरालितः पथिकः पथि यद् दृष्टः ।
तत् मिलित्वा सर्वैः पथिकैः स एव हृतोऽग्निष्टः ॥
[२] स्वामिप्रसादः सलज्जप्रियः सीमासंधौ वासः ।
प्रक्ष्य बाहुवलं नायिका मुञ्चति निश्वासम् ॥
[३] पथिक ! दृष्टा गौरी दृष्ट्वा मार्गं पश्यन्ती ।
अभ्रच्छूसाभ्यां कञ्चुकं तस्मिन्नाहृतं कुर्वती ॥
[४] प्रिय आगतः श्रुता वार्ता ध्वनिः कर्णप्रविष्टः ।
तस्य 'विरहस्य नश्यतो' धूलिरपि न दृष्टा ॥
[५] संदर्शनं कियत् युष्मदीयेन यत् सङ्गाय न मिल्यते ।
स्वप्नान्तरे पीतेन पानीयेन प्रिय ! पिपासा किं जिद्यते ।
[६] अत्र तत्र वीरगृहे लक्ष्मी विसंस्पृष्टा तिष्ठति ।
प्रियप्रच्छा गौरी निश्चला कापि न तिष्ठति ॥

स्व-तलोः पणः ॥ ४३७ ॥

प्रत्यययोस् त्व-तलोः स्यात्, 'पणः', 'वहुपण' स्मृतम् ।
प्रायोऽधिकाराद् 'वहुपणहो' इत्यपि सिध्यति ।

तव्यस्य इप्पवउं एवउं एवा ॥ ४३८ ॥

इप्पवउं एवउं एवा' तव्यस्य पदे त्रयः ।

'एउ गृहेपिणु धुं मइ, जइ प्रिउ उव्वरिज्जइ ।

मह करिणवउं कि पि एवि, मरिणवउं पर देज्जइ ।

देसुच्चाडणु सिहिकदणु, घणकुट्टणु जे लोइ ।

मज्झिदणु अहरसिण, सवु सहेवउं होइ ।

सोएवा पर वारिआ, पुण्णवइहि समाणु ।

जग्गवा पुणु को धरइ, जइ सो वेउ पमाणु ? ॥ [१]

क्त्व इ-इउ-इवि-अवयः ॥ ४३९ ॥

'अवि इवि इउ इ' इतीमे, चत्वारः क्वः पदे भवन्ति, यथा ।

[इ] जइ [इवि] चुमिवि च [अवि] विज्जोडवि,

[इउ] मज्झिउ रूपाणि सिध्यन्ति ।

[अवि] "बाह विज्जोडवि जाहि तुहु, हउं तेवई को दोसु ?

हिअथ-ट्टिउ जइ नोसरइ, जाणउं मुज्ज ! सरोसु ॥ " [२]

एप्पेपिणएव्येविणवः ॥ ४४० ॥

चत्वारः क्वः पदे 'एप्पि, एवि एप्पिणु एविणु' ।

सूत्रयोः पृथग्योग उत्तरार्थः स इष्यते ।

"जेपि अससु कसाय-बलु, देपिणु अभव जयस्सु ।

लेवि मदव्य सिउ लदहि, भाएविणु तत्तस्सु ॥ " [३]

तुम एवमणाणदमणहि च ॥ ४४१ ॥

'अणहि अणहं पव, अण पपिणु एविणु ।

एप्पि एवि' अर्म्म अष्टौ, प्रत्ययस्य तुमः पदे ।

'देव दुक्कह निअय-धणु, करण न तउ पमिहाइ ।

एवइ सुहु भुज्जणहं मणु, पर सुज्जणहि न जाइ ।

जेपि चपपिणु सयल धर, लेविणु तवु पालेवि ।

विणु सन्ते तिधसरेण, को सक्कइ भुवण वि ? ॥ " [४]

गमेरेपिणएव्येप्योरेलुग् वा ॥ ४४२ ॥

गम-धातोः परौ यौ स्तः, 'एप्पि एप्पिणु' इत्यम् ।

तयोर् एतो लुग् अत्रास्तु, विभाषेति विधीयते ।

"गम्पिणु वाणारसिहि नर, अह उज्जेणिहि गम्पि ।

मुआ परावहि परम-पठ, दिव्वन्तरइ म जम्पि" । [५]

[१] एतद् गृहीत्वा यन्मया यदि प्रिय! उद्धार्यते ।

मम कर्तव्यं किमपि नापि, मर्तव्यं परं ईयते ॥

देशोच्चाटनं शिखिकथनं घनकुट्टनं यल्लोके ।

मज्झिद्वया अतिरक्तया सर्वं सोढव्यं ज्ञेयं ॥

स्वपितव्यं परवारिता पुण्यवतीभिः समम् ।

जागर्तव्यं पुनः को विजति यदि स वेदः प्रमाणम् ॥

[२] बाहू विच्छेदय्य यासि त्वं भवतु तथा को दोषः ? ।

हृदयस्थितो यदि निःसरासि जाने मुज्ज ! सरोवः ॥

[३] जित्वाऽशेषं कषायबलं क्त्वाऽभयं जगतः ।

लात्वा महाव्रतानि शिवं लभन्ते ध्यात्वा तत्त्वम् ॥

[४] दातुं दुष्करं निजकथनं कर्तुं न तपः प्रतिजति ।

एवमेव सुखं भोक्तुं मनः परं ज्ञोक्तुं न याति ॥

जेतुं त्यक्तुं सकलां धरां लातुं तपः पालयितुम् ।

विना शान्तिना तीर्थस्वरेण कः शक्नोति भुवनंऽपि ? ॥

[५] गत्वा वाराणस्यां नरा अथोऽजिन्यां गत्वा ।

मृताः (प्रियन्ते) प्राप्नुवन्ति परमपदं दिव्यान्तराणि मा जल्प ॥

१४

[पले] "गङ्ग गमेपिणु जो सुअइ, जो सिअ-तिअ गमेपि ।
कीअदि तिदसावास-गउ, सो जम-लोअ जिणेपि ॥ " [१]

तृनोऽणअः ॥ ४४३ ॥

प्रत्ययस्य तृनः स्थानेऽणआऽदेशो विधीयते ।

बोल्लणउ वज्जणउ, तथा जसणउ स्मृतम् ।

इवार्थे न-नउ-नाइ-नावइ-जणि-जणवः ॥ ४४४ ॥

अपञ्चशे 'जणि जणु नाइ नावइ न नउ' ।

इत्यमी पद प्रयुज्यन्ते, इवार्थे कोविदैः सदा ।

[नाइ] "वलयावलि-निवडण-भपण, धण वड्ठुअ जाइ ।

वड्ठुह-विरइ-महादइहो, थाह गवेसइ नाइ ॥ " [२]

लिङ्गमतन्त्रम् ॥ ४४५ ॥

अत्र लिङ्गं व्यभिचारि, प्रायो भवति तेन हि ।

स्त्रीपुनपुंसकं लिङ्गं, यथेष्टं संप्रवर्तते ।

"अन्मा लम्मा दुक्कुरिहि, पठिउ ररुन्तउ जाइ ।

जो एहा गिरि-गिलण-मणु, सो किं धण्हे धणाइ ॥ " [३]

अत्र अन्नेति पुंस्त्वं हि, स्त्रीबस्य प्रतिपादितम् ।

एवमन्यासु गाधासु, स्वयं बुद्ध्या विचार्यताम् ।

शौरसेनीवत् ॥ ४४६ ॥

अपञ्चशे शौरसेनीवत् कार्यं प्रायशः स्मृतम् ।

व्यत्ययश्च ॥ ४४७ ॥

भाषाणां प्राकृतादीनां, लक्षणानि तु यानि हि ।

तेषां च व्यत्ययः प्रायो, भवेदित्युपदिश्यते ।

तिष्ठश्चिष्टेति [४४८] मागध्यां, यथा कार्यं प्रदर्शितम् ।

तत् पैशाची-शौरसेनी-प्राकृतेष्वपि जायते ।

अपञ्चशे तु रेफस्याधो वा लुक् स्यादितिरितम् ।

मागध्यामपि तत् कार्यं, जवनीति निदर्शनम् ।

न केवलं हि भाषालक्षणानां व्यत्ययः कृतः ।

त्याद्यादेशानामपि तु, व्यत्ययो दृश्यते यतः ।

वर्तमाने प्रसिद्धा ये, ते जूनेऽपि भवन्ति तु ।

भूतकाले प्रसिद्धास्तु, वर्तमानेऽपि वीक्षिताः ।

यथा 'पेच्छइ' इत्येतत्, 'प्रेक्षाञ्चके' कश्चिन्मतम् ।

'आजासइ' 'आवभाषे', इत्येते क्वापि दृश्यते ।

एवं 'सोहीअ' इति तु, शृणोतीत्यर्थकं कश्चित् ।

शिष्टप्रयोगतः सर्वे, बोध्यं सूक्ष्मदर्शिनः ।

शेषं संस्कृतवत् सिद्धम् ॥ ४४८ ॥

प्राकृतादिषु भाषासु, यत् कार्यं नेह दर्शितम् ।

सप्ताध्यायीनिबन्धेन, संस्कृतेन समं हि तत् ।

"हेउ-ट्टिय-सूर-निवारणाय, उत्तं अहो इव वहन्ती ।

जयइ ससेसा वराइ-सास-वृक्षवुया पुढवी" । [५]

यद्यप्यत्र चतुर्थ्यास्तु, नादेशो दर्शितः कश्चित् ।

तथाऽपि सोऽतिदेशेन, सिद्धः संस्कृतवत् खलु ।

[१] गङ्गां गत्वा यो मृतो यः शिवतीर्थं गत्वा ।

क्रीडति त्रिदशावासगतः स यमलोकं जित्वा ॥

[२] वलयावलिनिपतनभयेन नायिका कर्षयिष्या याति ।

वल्लजविरहमहाहृदस्य स्तार्थं गवेययति इव ॥

[३] अन्नाणि लग्नानि पर्वतेषु पथिको रटन् याति ।

य इच्छति गिरिगलनमनाः स किं नायिकायाः धनानि ? ॥

[४] अधःस्थितसूरानिवारणाय लुत्रमभ्य इव वहन्ती ।

जयति सशेषा वराहश्वासदुरोत्क्रिस्ता पृथिवी ॥

उक्तं चापि भवत्यत्र, कार्ये संस्कृतवत् कञित् ।
'उरे सरम्मि' इत्येतौ, प्रयोगौ प्राकृते मतौ ।
उरसीत्यपि तस्यार्थे, कापि संस्कृतवन्मतम् ।
सिरे सिरम्मि सिरसि, सरम्मि सरसि सरे ।
इत्याद्यपि बुधैरेवं, वेद्यं लक्ष्यानुसारतः ।
सिद्धस्य ग्रहणं सूत्रे, मङ्गलार्थं प्रकीर्तितम् ।
येन वाचकवृत्तस्य, नित्यमभ्युदयोऽस्तिर्वाति ।

या भाषा भगवद्भवचोऽजिरगमत ख्यातिं प्रतिष्ठां परां
यस्यां सन्त्यधुनाऽप्यमूनि निखिलान्येकादशाङ्गानि च ॥
तस्याः संप्रति दुःषमारवशतो जातोऽप्रचारः पुनः
संचाराय मया कृते विवरणे पादश्चतुर्थो गतः ॥१॥
इति श्रीबृहत्सौधर्मतपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ-
श्रीमद्भट्टारक-श्रीविजयरजेन्द्रसूरिविरचि-
तायां प्राकृतव्याकृतौ चतुर्थः पादः ।
तत्समाप्तौ समाप्ता चेयं प्राकृतव्याकृतिः ।

अथ प्रशस्तिश्लोकाः—

श्रीसौधर्मबृहत्सपेतिविदिते गच्छे पुरा धर्मराट्
संजातः खलु रत्नसूरिरपरः सूरिः क्रमाऽऽख्यस्ततः ।
देवेन्द्रश्च ततो बभूव विबुधः, कल्याणसूरिर्महान्
अचार्यः सकलोपकारनिरतः सूरिः प्रमोदस्ततः ॥१॥
तच्छिष्यो निजगच्छकृत्यविशदीकर्ता स जट्टारको
राजेन्द्राजिधकोशसंप्रणयने संजातचरिश्चमः ।
ग्रन्थानां सुविचारचारुचतुरो धर्मप्रचारोद्यतो
जैनाचार्यपदाङ्कितोऽहमधुना राजेन्द्रसूरिर्बुधः ॥२॥
दीपविजयमुनिना वा यतीन्द्रविजयेन शिष्ययुग्मेन ।
विज्ञप्तः पद्यमयी प्राकृतविवृतिं विधातुमहम् ॥३॥
मोहनविजयेन पुनः प्रधानशिष्येण चूरि विज्ञप्तः ।
सकलजनोपकृतिश्चेदेवं करणे महान् लाभः ॥४॥
अत एव विक्रमाब्दे, भूरसेनवविधुमिते दशम्यां तु ।
विजयाख्यायां चातुर्मास्येऽहं कूकसीनगरे ॥५॥
हेमचन्द्रसंगचितप्राकृतसूत्रार्थबोधिनीं विवृतिम् ।
पद्यमयी सच्छन्दोवृन्दै रम्यामकार्षमिमाम् ॥६॥
श्रीवीरजिनप्रीत्यै, प्रायो विवृतिः कृताऽवधानेन ।
स्खलनं कापि यदि स्यान्मिथ्या मे दुष्कृतं भूयान् ॥७॥

अथ सूत्रनिर्दिष्टानां गणानां नामानि ।

पादे. सूत्रे	पादे. सूत्रे
२ । १७ अक्षयादिः	१ । ७० मांसादिः
१ । ३५ अञ्जदयादिः	१ । १०७ मुकुलादिः
४ । २५८ अण्फुणादिः	४ । ३१७ पादशादिः
१ । ५६ अभिज्ञादिः	४ । ४३४ गुण्यदादिः
३ । १७२ इजादिः	४ । २३६ रुषादिः
१ । ६७ उत्त्वातादिः	१ । २६ वक्रादिः
१ । १११ ऋत्वादिः	१ । ३३ वचनादिः
१ । १२८ कृपादिः	४ । ४२२ वहिष्ठादिः
२ । ६ द्वेष्टकादिः	४ । २३५ वृषादिः
४ । २४७ गमादिः	१ । १५२ वैरादिः
१ । ३४ गुणादिः	१ । २८ विंशत्यादिः
२ । १७४ गोणादिः	४ । २३० शकादिः
४ । ४२४ यइमादिः	१ । ५७ शय्यादिः
४ । ४२३ युग्वादिः	१ । १८ शरदादिः
४ । ३७५ ओद्धादिः	४ । ४२२ शीघ्रादिः
४ । ३७५ तच्यादिः	२ । १४५ शीलादिः
२ । ७८ तैलादिः	१ । ७२ सदादिः
१ । ४० त्यादादिः	१ । ४४ समृद्ध्यादिः
२ । १७२ त्वादिः	३ । ५८ सर्वादिः
१ । १५१ दैत्यादिः	२ । ७७ सेवादिः
२ । ३० धूर्त्तादिः	३ । १७२ सोच्छादिः
१ । १०१ पानीयादिः	१ । १६० सौन्दर्यादिः
१ । १६२ पौरादिः	१ । ४६ स्वप्नादिः
२ । २१८ प्यादिः	३ । ३५ स्वप्तादिः
१ । २०६ प्रत्यादिः	१ । २५४ हरिद्रादिः
१ । २७ मांसादिः	४ । ४२३ हुहुर्वादिः

अथ प्राकृतसूत्राणां सूत्रसङ्ख्या ।

पादे	सूत्रसङ्ख्या
१	२७१
२	२१८
३	१८२
४	४४८
४	२२१६

॥ अजिधानराजेन्द्रपरिशिष्टम् २ ॥

॥ अथ प्राकृतसूत्राणामकाराद्यनुक्रमणिका ॥

पृष्ठ.	सूत्र	पृष्ठ.	सूत्र	पृष्ठ.	सूत्र
८	अर्द्धेत्वादी च । ८ । १ । १५१ ।	१८	अमेणम् । ८ । ३ । ७८ ।	६	आरुच गौरवे । ८ । १ । १६३ ।
२३	अइ संभावने । ८ । २ । १०५ ।	२४	अमोऽस्य । ८ । ३ । ५ ।	१७	आजस्य डाङ् । ८ । ३ । ५५ ।
६	अतः पौरादी च । ८ । १ । १६२ ।	४५	अम्महे ह्ये । ८ । ४ । २८४ ।	४८	आहो णानुस्वारो । ८ । ४ । ३४२ ।
२५	अङ्गीवे सा । ८ । ३ । १६ ।	२३	शम्मो आश्चये । ८ । २ । १०८ ।	६	आत्कर्मिरे । ८ । १ । १०० ।
११	अङ्गोठे लुः । ८ । १ । २०० ।	२६	अम्ह अम्हे अम्हो । ८ । ३ । १०६ ।	७	आकुशा-मुदुक । ८ । १ । १२७ ।
१६	अचयपुरे चलोः । ८ । २ । १६८ ।	३०	अम्ह मम मह म । ८ । ३ । ११६ ।	४६	आत्तेश्च । ८ । ४ । ३१६ ।
२५	अजातेः पुंसः । ८ । ३ । ३२ ।	४६	अम्हहं ज्यसां । ८ । ४ । ३८० ।	१७	आत्मनष्टो णि । ८ । ३ । ५७ ।
५२	अ-मड-मुल्लाः । ८ । ४ । ४२६ ।	२६	अम्हे अम्हो अम्हो । ८ । ३ । १०८ ।	३६	आहङ्कः सन्नामः । ८ । ४ । ८३ ।
२२	अण णाङ्गनअर्थे । ८ । २ । १६० ।	२६	अम्हेहि अम्हाहि । ८ । ३ । ११० ।	८	आहते द्विः । ८ । १ । १४३ ।
३३	अत इज्जस्विज्ज । ८ । ३ । १७५ ।	४६	अम्हेहिं जिस्ता । ८ । ४ । ३७८ ।	३	आदेः । ८ । १ । ३६ ।
४५	अत परसौ पुंसि । ८ । ४ । २८७ ।	७	अयौ चैत् । ८ । १ । १६६ ।	१७	आदेः इमभुइम । ८ । २ । ८६ ।
३१	अत एवैच से । ८ । ३ । १४५ ।	४	अरिहते । ८ । १ । १४४ ।	१३	आदेयो जः । ८ । १ । २४५ ।
११	अतसीसातवाह । ८ । १ । २११ ।	४३	अर्जोर्विदप्यः । ८ । ४ । २५१ ।	२२	आनन्तर्ये णवरि । ८ । ३ । १८८ ।
५१	अतां मइसः । ८ । ४ । ४०३ ।	३७	अर्जोर्विदवः । ८ । ४ । १०८ ।	५२	आन्तान्ताङ्गः । ८ । ४ । ४३२ ।
४६	अतो ऊसेडातो । ८ । ४ । ३२१ ।	३५	अपेरल्लिव-चच्चु । ८ । ४ । ३६ ।	५१	आपद्विपत्संपदां । ८ । ४ । ४०० ।
४४	अतो ऊसेडादो । ८ । ४ । २७६ ।	२२	अलाहि निवारणे । ८ । २ । १८६ ।	२२	आम अभ्युपगमे । ८ । २ । १७७ ।
३	अतो डो विसर्गे । ८ । १ । ३७ ।	३७	अवतरेरोह-ओर । ८ । ४ । ८५ ।	४८	आमन्त्ये जसो । ८ । ४ । ३४६ ।
४४	अतो देश । ८ । ४ । २७४ ।	४५	अवर्णाङ्गा ऊसो । ८ । ४ । २६६ ।	४५	आमो डाई वा । ८ । ४ । ३०० ।
१६	अतो रिआरिज्ज । ८ । २ । ६७ ।	१०	अवर्णो यधुतिः । ८ । १ । १८० ।	२७	आमो डेसि । ८ । ३ । ६१ ।
५२	अतोमैत्तुवः । ८ । ४ । ४३५ ।	५२	अवश्यमो मैडो । ८ । ४ । ४२७ ।	४८	आमो हं । ८ । ४ । ३३६ ।
३	अतः समृद्ध्यादौ । ८ । १ । ४४ ।	४०	अवात्काशो वा । ८ । ४ । १७६ ।	१	आयुरप्सरसोर्वा । ८ । १ । २० ।
१७	अतः सवादेर्मैजो । ८ । ३ । ४८ ।	४१	अवाद गाहेवाइ । ८ । ४ । २०५ ।	४३	आरभेरादप्यः । ८ । ४ । ३५४ ।
२४	अतः सेडोः । ८ । ३ । २ ।	६	अवापोते च । ८ । १ । १७२ ।	४१	आरुहेअरु-व । ८ । ४ । २०६ ।
३१	अत्थि स्स्यादिना । ८ । ३ । १४८ ।	३६	अविति हुः । ८ । ४ । ६१ ।	३५	आरोपेर्वलः । ८ । ४ । ४७ ।
१	अथ प्राकृतम् । ८ । १ । १ ।	३६	अवेर्जुम्भो जम्भा । ८ । ४ । १५७ ।	२६	आरः स्यादौ । ८ । ३ । ४५ ।
४६	अदस ओइ । ८ । ४ । ३६४ ।	२२	अव्ययम् । ८ । २ । १७५ ।	५	आर्यायां यः । ८ । १ । ७७ ।
७	अदुतः सुवमे वा । ८ । १ । ११८ ।	२३	अवो सूचनादुः । ८ । ३ । ३०४ ।	१	आर्यम् । ८ । १ । ३ ।
३२	अदेल्लुक्यादेरत । ८ । ३ । १५३ ।	४०	असाचकलोडः । ८ । ४ । १८८ ।	१६	आलाने बनोः । ८ । ३ । ११७ ।
१०	अधसो हेट्टं । ८ । ३ । १४१ ।	२६	अस्मदो मि अ । ८ । ३ । १०५ ।	३५	आलीङ्गोऽली । ८ । ४ । ५५ ।
१७	अधो मनयाम् । ८ । २ । ७८ ।	५१	अस्येदे । ८ । ४ । ४३३ ।	३१	आत्विहोलाब । ८ । ३ । १५७ ।
४४	अधः कचित् । ८ । ४ । २६१ ।	४५	अहवयमोर्हणे । ८ । ४ । ३०१ ।	१६	आश्चये । ८ । २ । ६६ ।
३०	अनङ्गोऽसैत्तस्य । ८ । २ । १५५ ।		आ	१६	आश्लिष्टे लघौ । ८ । २ । ४६ ।
१८	अनादौ शेषादे । ८ । २ । ८६ ।	२६	आ अरा मातुः । ८ । ३ । ४६ ।	३६	आ सौ नवा । ८ । ३ । ४८ ।
५०	अनादौ खराद । ८ । ४ । ३६६ ।	४४	आ आमन्त्ये सौ । ८ । ४ । ३६३ ।		इ
६	अनुत्साहोत्सले । ८ । १ । ११४ ।	४१	आः कुगो भूत-भ । ८ । ४ । २१४ ।	५	इः सदादौ वा । ८ । १ । ७२ ।
३७	अनुव्रजेः पञ्चिअमा । ८ । ४ । १०७ ।	३८	आकन्देर्णीहरः । ८ । ४ । १३१ ।	४	इः स्वप्रादौ । ८ । १ । ४६ ।
४९	अन्यत्रयस्या । ८ । ४ । ३८५ ।	३६	आक्रमेरोहावो । ८ । ४ । १६० ।	४६	इचैवः । ८ । ४ । ३१८ ।
१	अन्यव्यञ्जनस्य । ८ । १ । ११ ।	३६	आक्षिपेर्णीरवः । ८ । ४ । १४५ ।	३२	इच्च मो-मु-मे वा । ८ । ३ । १५५ ।
५१	अन्यादशोऽआइ । ८ । ४ । ४२३ ।	३४	आक्षेराश्चः । ८ । ४ । १३ ।	२४	इज्जराः पादपूरणे । ८ । २ । २६७ ।
१५	अभिमन्यौ जङ्गो वा । ८ । ३ । २५ ।	३६	आङ्गा अहिप । ८ । ४ । १६३ ।	२७	इणममाम् । ८ । ३ । ५३ ।
५०	अनृतोऽपि कचित् । ८ । ४ । ३६६ ।	३८	आङ्गा ओअन्वो । ८ । ४ । १२५ ।	५	इत पङ्क । ८ । १ । ८५ ।
४०	अभ्याङ्गोऽम्भतः । ८ । ४ । १६५ ।	३६	आङ्गो रभेः र । ८ । ४ । १५५ ।	३	इतेः स्वराश्च । ८ । १ । ४५ ।
		५	आचार्ये चोऽङ्ग । ८ । १ । ७३ ।	६	इतौ तो वाक्या । ८ । १ । ७१ ।

पृष्ठ.	सूत्र
७	इत्कुपादौ । ८ । १ । १२८ ।
११	इत्वे वेतसे । ८ । १ । २०७ ।
८	इत्सेन्धवश्नैश्चरे । ८ । १ । १४६ ।
४९	इदम आयः । ८ । ४ । ३६५ ।
२८	इदम इमः । ८ । ३ । ७२ ।
४६	इदम इमुः क्रीवे । ८ । ४ । ३६१ ।
२०	इदमर्थस्य करः । ८ । २ । १४७ ।
२८	इदमेतत्किञ्चन । ८ । ३ । ६६ ।
४४	इदानीमो दाणि । ८ । ४ । २७७ ।
३४	इदितो वा । ८ । ४ । १ ।
२५	इदुतो वीधेः । ८ । ३ । १६ ।
८	इदुतो वृष्टृष्टिपू । ८ । १ । १३७ ।
७	इदतो नूपुर वा । ८ । १ । १२३ ।
८	इदोदृन्त । ८ । १ । १३६ ।
२०	इदं किमश्नोति । ८ । २ । १५७ ।
१५	इन्धौ भा । ८ । २ । २८ ।
२७	इजस्य गोणाङ्गी । ८ । ३ । ५२ ।
६	इर्षुकुटौ । ८ । १ । ११० ।
५३	इवार्थे न-नञ् । ८ । ४ । ४४४ ।
२४	इहारा इतरथा । ८ । २ । २११ ।
४४	इह हचोर्हस्य । ८ । ४ । २६८ ।
ई	
३२	ईम-इज्जौ क्य० । ८ । ३ । १६० ।
६	ईः सुते । ८ । १ । ११२ ।
५	ईः स्त्यानस्वहा० । ८ । १ । ७४ ।
३३	ई च स्त्रियाम् । ८ । ३ । १८२ ।
२५	ईतः सेष्वाऽऽवा । ८ । ३ । २८ ।
२६	ईदुतोईस्वः । ८ । ३ । ४२ ।
८	ईदु धैर्ये । ८ । १ । १५५ ।
२७	ईद्विस्वभ्यसां सु० । ८ । ३ । ५४ ।
२७	ईद्वयः स्ता से । ८ । ३ । ६४ ।
२०	ईद्वयः तमो लयः । ८ । २ । १५३ ।
६	ईर्जिह्वासिहर्षिः । ८ । १ । ६२ ।
७	ईर्वोष् व्युदे । ८ । १ । १२० ।
४	ईहरे वा । ८ । १ । ५१ ।
उ	
२४	उम पश्य । ८ । २ । २११ ।
५	उः सास्वास्तायके । ८ । १ । ७५ ।
१८	उज्जार्हति । ८ । १ । १११ ।
८	उज्जनीयैस्वभ्यः । ८ । १ । १५४ ।
४०	उज्जुल उत्थसुः । ८ । ४ । १७४ ।
६	उज्जर्णि । ८ । १ । १०२ ।
६	उतो मुकुत्रादिष्वत् । ८ । १ । १०७ ।
३६	उत्तिर्पशुगुग्गु० । ८ । ४ । १४४ ।
८	उत सौन्दर्यादौ । ८ । १ । १६० ।
३४	उदष्टकुक्कुरौ । ८ । ४ । १७ ।
८	उद्वोन्मृषि । ८ । १ । १३६ ।

पृष्ठ.	सूत्र
७	उरत्वादौ । ८ । १ । १३१ ।
५	उदोद्वाऽऽर्द्रे । ८ । १ । ८२ ।
३४	उदो ध्मो धुमा । ८ । ४ । ८ ।
३५	उदघटेरुगाः । ८ । ४ । ३३ ।
३५	उदधूवेर्गुगठः । ८ । ४ । ७८ ।
३४	उद्वारेरोरुम्मा० । ८ । ४ । ११ ।
४२	उद्विजः । ८ । ४ । २२७ ।
३५	उद्विमेरुत्थोलाञ्ज० । ८ । ४ । ३६ ।
२१	उद्वारेः संव्याने । ८ । २ । १६६ ।
३८	उपसर्पेरुग्लिभः । ८ । ४ । १३६ ।
३६	उपालम्भेर्भञ्ज० । ८ । ४ । १५६ ।
८	उमो निषथि । ८ । १ । १७४ ।
७	उर्ध्वहनुमत्करकूय० । ८ । १ । १२१ ।
४१	उल्लसकरुसुम्न० । ८ । ४ । २०२ ।
४२	उवर्णस्यावः । ८ । ४ । २३३ ।
ऊ	
८	ऊः स्तेने वा । ८ । १ । १४७ ।
२३	ऊर्गर्हाऽऽक्षेपवि० । ८ । २ । १६६ ।
८	ऊर्चोपे । ८ । १ । १७३ ।
११	ऊत्वे दुर्जगसुभगे० । ८ । १ । १८२ ।
६	ऊत्सुभगमुसले वा । ८ । १ । ११३ ।
८	ऊत्सोच्छ्वास । ८ । १ । १५७ ।
५	ऊद् वाऽऽसारे । ८ । १ । ७६ ।
६	ऊर्ध्वनिचिहीने वा । ८ । १ । १०३ ।
आ	
१५	आ के वा । ८ । २ । १९ ।
८	आणज्ज्वभमत्तुपौ० । ८ । १ । १४१ ।
२६	आतामुदस्यमौ० । ८ । ३ । ४४ ।
७	आतोऽत् । ८ । १ । १२६ ।
२६	आतोऽद् वा । ८ । ३ । ३८ ।
४१	आवर्णस्यारः । ८ । ४ । २३४ ।
लृ	
८	लृत् शलिः कल्ल० । ८ । १ । १४५ ।
ए	
४६	एर्जस्वशसोः । ८ । ४ । ३६३ ।
४८	ए चेदुतः । ८ । ४ । ३४३ ।
५२	एकशसो मिः । ८ । ४ । ४२८ ।
१६	एकसरे भवः से । ८ । २ । ११४ ।
२४	एकसरिभ्रं भागि० । ८ । २ । २१३ ।
३२	एष कत्वा तुम त० । ८ । ३ । १५७ ।
८	एष दैवे । ८ । १ । १५३ ।
४	एष्ययादौ । ८ । १ । ५७ ।
४७	एष्टि । ८ । ४ । ३३३ ।
२०	एष्टि एसादे ह० । ८ । २ । १३४ ।
८	एत ह्वा वेदना० । ८ । १ । १४६ ।
१६	एतः पर्यन्ते । ८ । २ । ६५ ।
४६	एतद्ः स्त्रीपुंस्त्री० । ८ । ४ । ३६२ ।

पृष्ठ.	सूत्र
३०	एत् । ८ । ३ । १२६ ।
८	एत् त्रयोदशादौ० । ८ । १ । १६५ ।
५१	एत्थु कुत्रात्रे । ८ । ४ । ४०५ ।
६	एत् पीयूषापीड० । ८ । १ । १०५ ।
१	एदोतोः खरे । ८ । १ । ७ ।
५	एद् ग्रहो । ८ । १ । ७८ ।
५३	एव्येपिणवे० । ८ । ४ । ४४० ।
२८	एरदीतो म्मौ वा । ८ । ३ । ८४ ।
५१	एवं-परं-समं । ८ । ४ । ४१८ ।
४४	एवार्थे व्येव । ८ । ४ । २८० ।
ऐ	
८	ऐत एत् । ८ । १ । १४८ ।
ओ	
६	ओष द्विधा रुगः । ८ । १ । ८७ ।
८	ओतोऽद्वाऽन्या० । ८ । १ । १५६ ।
७	ओत्कृष्माण्नीत्त० । ८ । १ । १३४ ।
४	ओत्पद्य । ८ । १ । ६१ ।
६	ओत्पुतरयदर० । ८ । १ । १७० ।
७	ओत्संयोगे । ८ । १ । ११६ ।
५	ओत्वाल्यां पङ्क्तौ । ८ । १ । ८३ ।
२३	ओ सूचनापञ्चा० । ८ । २ । २०३ ।
औ	
६	औत औत् । ८ । १ । १५८ ।
क	
१०	क ग च ज त द० । ८ । १ । १७७ ।
१७	क ग ट म त द प० । ८ । २ । ७७ ।
१२	ककुद् इः । ८ । १ । ३२५ ।
२	ककुमो इः । ८ । १ । २१ ।
३४	कथं चरपञ्ज० । ८ । ४ । २ ।
५१	कथं यथातथां । ८ । ४ । ४०१ ।
१२	कदम्बे वा । ८ । १ । २२२ ।
१२	कदर्थिते वः । ८ । १ । ३२४ ।
१२	कदल्यामद्रुमे । ८ । १ । २२० ।
१६	कन्दरिकाभि० । ८ । २ । ३८ ।
१३	कन्ध मयौ । ८ । १ । २३६ ।
३५	कमेष्टिद्वयः । ८ । ४ । ४४ ।
३५	कम्पेर्विच्छाजः । ८ । ४ । ४६ ।
१३	करवीरे णः । ८ । १ । २५३ ।
१६	करेणुवाराण० । ८ । २ । ११६ ।
१८	कर्णिकारे वा । ८ । २ । ६५ ।
१६	कश्मीरे म्भो वा । ८ । २ । ६० ।
४१	काङ्कुराहादिभ० । ८ । ४ । १६२ ।
३६	काणक्षिते सि० । ८ । ४ । ६६ ।
५१	कादिस्थेदोतोह० । ८ । ४ । ४१० ।
४६	कान्तस्यात उ० । ८ । ४ । ३५४ ।
१७	कार्षापणे । ८ । २ । ७१ ।

पृष्ठ.	सूत्र
३७	किन्तुयां मासः । ७ । ३ । ६२ ।
३६	कियत्तदोऽस्य० । ७ । ३ । ३३ ।
३७	कियत्तद्वयो ड० । ७ । ३ । ६३ ।
५	किशुके वा । ८ । १ । ८६ ।
२४	किणो प्रश्ने । ८ । २ । २१६ ।
२८	किमो मिणोमी० । ७ । ३ । ६८ ।
४६	किमो मिहे वा । ८ । ४ । ३५६ ।
२८	किमः कत्ततलो० । ८ । ३ । ७१ ।
४७	किमः काइ कव० । ७ । ४ । ३६७ ।
२७	किमः कि । ७ । ३ । ७० ।
१०	किराते चः । ८ । १ । १८३ ।
१३	किरिमेरे रो मः । ७ । १ । २५१ ।
१२	किरेरहिरकिता० । ७ । २ । १८६ ।
५१	किताथवादि० । ८ । ४ । ४१६ ।
१४	किसलयकाता० । ८ । १ । २६६ ।
५१	कुतसः कउ० । ७ । ४ । ४१६ ।
७	कुतहले वा ह० । ७ । १ । ११७ ।
१०	कुञ्जकर्परकीले० । ७ । १ । १८१ ।
१७	कूमाएड्यां प्पो० । ८ । २ । ७३ ।
४४	कृगमो रुद्रः । ८ । ४ । २७२ ।
३६	कृगोः कुणः । ७ । ४ । ६५ ।
४६	कृगो मीरः । ८ । ४ । ३१६ ।
१४	कृत्तिचत्तरे चः । ८ । २ । १२ ।
२१	कृत्तसो दुत्तं । ८ । २ । १५७ ।
३२	कृदो ह । ७ । ३ । १७० ।
३६	कृपोऽवहो णिः । ८ । ४ । १५१ ।
४०	कृषः ककुसाअ० । ७ । ४ । १८७ ।
१६	कृष्णे ह्ये वा । ८ । २ । ११० ।
१३	कैटमे भो वः । ८ । १ । २४० ।
७	कौत्तेयके वा । ७ । १ । १६१ ।
३२	के । ८ । ३ । १५६ ।
४३	केनाप्फुरणादयः । ७ । ४ । २५८ ।
३६	के हः । ७ । ४ । ६४ ।
४४	कव इअ-दृणो । ८ । ४ । २७१ ।
५३	कव इ इउ इवि० । ८ । ४ । ४३९ ।
२०	कवस्तुमत्तुणु० । ७ । २ । १४६ ।
४६	कवस्तूनः । ८ । ४ । ३१२ ।
४१	कवा तुम तव्येषु० । ८ । ४ । २१० ।
२	कवास्त्यदिणस्वो । ८ । १ । २७ ।
३१	कयडोर्यसुक । ८ । ३ । १३८ ।
४६	कयस्येयः । ८ । ४ । ३१५ ।
३५	क्रियः किणोव० । ८ । ४ । ५२ ।
३३	क्रियातिपत्तः । ८ । ३ । १७६ ।
५०	क्रियेः कीत्तु । ८ । ४ । ३८६ ।
३८	क्रुधेर्जः । ८ । ४ । १३५ ।
४८	क्रुधे जशसो० । ८ । ४ । ३५३ ।
२८	क्रुधे स्यमेदमि० । ७ । ३ । ७७ ।
२५	क्रुधे स्वरान्मसेः । ८ । ३ । २५ ।
३०	कचिद्वितीयादेः । ८ । ३ । १३४ ।
४२	कथयर्थो ढः । ८ । ४ । २२० ।

पृष्ठ.	सूत्र
३७	कथे रट्टः । ८ । ४ । ११६ ।
२६	कथपः । ८ । ३ । ४३ ।
१४	कः खः कचित्तु० । ८ । २ । ३ ।
१५	कण उत्सवे । ७ । २ । २० ।
१५	कमायां कौ । ७ । २ । १७ ।
४०	करः खिरभर० । ७ । ४ । १७३ ।
४५	कस्य कः । ८ । ४ । २६६ ।
३६	कपेर्गन्थादु० । ८ । ४ । १४३ ।
२	कुधो हा । ८ । १ । १७ ।
३६	कुमेः सउरप० । ८ । ४ । १५४ ।
३६	कुर् कम्मः । ८ । ४ । ७२ ।
३४	कुणिज्जरो वा । ८ । ४ । २० ।
१८	कुमाश्याघारत्नेऽ० । ८ । २ । १०१ ।
१४	कुवेदकादौ । ८ । २ । ६ ।

ख

१०	खद्यधभाम् । ८ । १ । १८७ ।
११	खचितपिशाच० । ८ । १ । १६३ ।
३७	खचेर्वेअडः । ७ । ४ । ७७ ।
४२	खादधावोर्बुक । ७ । ४ । २२७ ।
३८	खिदेर्जरविसूरो । ८ । ४ । १३२ ।

ग

४३	गमादीनां द्वित्वम् । ८ । ४ । २४६ ।
४१	गमिष्यमासां डः । ८ । ४ । २१५ ।
३६	गमेर्इअइछाणुव० । ८ । ४ । १६२ ।
५३	गमेरेपियवे० । ८ । ४ । ४४२ ।
३७	गजैर्लुकः । ८ । ४ । ७८ ।
१५	गते मः । ७ । ४ । ३५ ।
१६	गर्भे वा । ७ । २ । ३७ ।
११	गर्भितातिमुक्तके० । ७ । १ । २०७ ।
४	गवये वः । ७ । १ । ५४ ।
४०	गवेधेर्दुल्लदढो० । ८ । ४ । १७९ ।
६	गव्यत आअः । ८ । १ । ११७ ।
३	गुणाद्याः क्लीबे वा । ७ । १ । ३४ ।
३६	गुप्येर्विरणडौ । ८ । ४ । १५० ।
६	गुरौ के वा । ८ । १ । १०६ ।
५१	गुर्वादेरविर्वा । ८ । ३ । १५० ।
२०	गृहस्य घरोऽपत्तौ । ७ । २ । १४४ ।
२१	गोणादयः । ८ । २ । १७४ ।
१६	गौणस्येवतः कूरः । ८ । २ । १२६ ।
७	गौणान्त्यस्य । ८ । १ । १३४ ।
१६	गमो वा । ८ । २ । ६२ ।
३८	ग्रन्थो गणनः । ८ । ४ । १२० ।
४१	ग्रसेर्षिसः । ८ । ४ । २०४ ।
५०	ग्रहेर्गणः । ८ । ४ । ३६४ ।
४३	ग्रहेर्षेणः । ८ । ४ । २५६ ।
४१	ग्रहो वक्षगोणदहरपा० । ८ । ४ । २०९ ।

घ

५२	घइमादयोऽनर्थकाः । ८ । ४ । ४२४ ।
----	---------------------------------

पृष्ठ.	सूत्र
५	घञ्चवृत्तेर्वा । ८ । १ । ६७ ।
३५	घटेः परिवारः । ८ । ४ । ५० ।
३८	घटेर्गदः । ८ । ४ । ११२ ।
३८	घूर्णो घुन्न-घोल० । ८ । ४ । ११७ ।

ङ

२	ङअणनो व्यङ्गने । ८ । १ । ७५ ।
४८	ङसः सुदीस्सवः । ७ । ४ । ३३७ ।
२४	ङसः स्सः । ८ । ३ । १० ।
२५	ङसिङसोः पुंस्त्रीयो० । ८ । ३ । २३ ।
४६	ङसिङस्यो० । ८ । ४ । ३७२ ।
४८	ङसिङस्यङ्ङानां० । ८ । ४ । ३४३ ।
२७	ङमेर्दी । ८ । ३ । ६३ ।
३०	ङसेर्लुक । ८ । ३ । १२६ ।
४७	ङसेर्हृ । ८ । ४ । ३३६ ।
२४	ङसेस्तोदोदुहि० । ८ । ३ । ८ ।
४८	ङसूङस्याई । ८ । ४ । ३५० ।
४७	ङिनेध । ८ । ४ । ३३५ ।
२७	ङेर्डाहेमालाङ्ग्रा० । ८ । ३ । ६५ ।
३०	ङेर्मेः । ८ । ३ । १२८ ।
२८	ङेर्मेन हः । ८ । ३ । ७५ ।
४८	ङेर्हि । ८ । ४ । ३५२ ।
४६	ङेर्हि । ८ । ४ । ३५७ ।
५७	ङेः स्सिस्मिन्थाः । ८ । ३ । ५७ ।

च

४	चण्डखण्डिनेखा० । ८ । १ । ५३ ।
३०	चतुरश्चत्तारो चउ० । ८ । ३ । १२२ ।
२५	चतुरो वा । ७ । ३ । १७ ।
३०	चतुर्थाः षष्ठी । ७ । ३ । १३१ ।
१०	चन्द्रिकायां मः । ८ । १ । १८२ ।
११	चपेटापाटौ वा । ८ । १ । १६८ ।
३६	चाटौ गुल्लः । ८ । ४ । ७३ ।
४२	चिजिशुद्धस्तुलु० । ८ । ४ । २४१ ।
१६	चिहे न्यो वा । ८ । ७ । ५० ।
४६	चूलिकापेशाचि० । ८ । ४ । ३५५ ।

छ

३४	छदेर्णुमनूमस० । ८ । ४ । २१ ।
४५	छस्य आऽनादौ । ८ । ४ । २७५ ।
११	छगे लः । ७ । १ । १६१ ।
१३	छायायां होऽका० । ८ । १ । २४६ ।
२६	छायाहरिदयोः । ८ । ३ । ३४ ।
४१	छिदिमिदी न् । ८ । ४ । २१६ ।
३८	छिदिहिव णि० । ८ । ४ । १२४ ।
१५	छोऽस्यदौ । ७ । २ । १७ ।

ज

११	जटिले जो भो० । ७ । १ । १७४ ।
४५	जययां यः । ८ । ४ । २७२ ।

पृष्ठ.	सूत्र
३७	जनो जा जम्मो । ७ । ४ । १३६ ।
२५	जम्शम् ईहं । ८ । ३ । २६ ।
४९	जम्शसोरम्हं । ८ । ४ । ३७६ ।
२५	जम्शसोर्णो वा । ८ । ३ । २२ ।
२४	जम्शसोर्लुक् । ८ । ३ । ४ ।
४६	जम्शसोस्तु० । ७ । ४ । ३१६ ।
२४	जम्शसुसि० । ७ । ३ । १२ ।
३६	जम्शसुसि० । ७ । ३ । ४० ।
३६	जाप्रेजंगः । ७ । ४ । ८० ।
३४	जुगुप्सेकुण० । ८ । ४ । ४ ।
३२	जेण तेण न० । ७ । ३ । १८३ ।
३२	जाजे । ८ । ३ । १५९ ।
३२	जान् सप्तम्या० । ८ । ३ । १६५ ।
३४	हो जाणमुणो । ८ । ४ । ७ ।
१७	हो अः । ८ । २ । ७३ ।
४६	हो अः वैशा० । ८ । ४ । ३०३ ।
४	हो णत्वेपनिज्ञा० । ८ । १ । ५६ ।
४३	हो णव्वणुजो । ७ । ४ । ३५२ ।
१६	ज्यायामीत् । ८ । २ । ११५ ।

ट

४८	ट प । ७ । ४ । ३४७ ।
२४	टाआमोर्णः । ८ । ३ । ६ ।
२५	टाडसुडेरदादि० । ८ । ३ । २९ ।
४७	टाडयमा पदं तहं । ८ । ४ । ३७० ।
४७	टाडयमा मइ । ७ । ४ । ३७७ ।
२५	टाणशस्यत् । ८ । ३ । १४ ।
११	टो डः । ८ । १ । १६५ ।
२५	टो ण । ७ । ३ । ३४ ।
२७	टो ण । ७ । ३ । ५१ ।
४६	टोस्तुर्वा । ८ । ४ । ३११ ।
४५	टुपयोः स्तः । ८ । ४ । ३६० ।

ठ

११	ठो हः । ८ । १ । १६६ ।
१५	ठोप्रस्थिविसंस्थुते । ८ । २ । ३२ ।

ड

१३	माहवौ कतिपये । ८ । १ । २५० ।
२१	डिड्डुड्डी भवे । ८ । १ । १६३ ।
२४	डेमि डः । ८ । ३ । ११ ।
२६	डो दीघो वा । ७ । ३ । ३८ ।
११	डो लः । ८ । १ । १०२ ।
१६	डकमोः । ७ । ३ । ५२ ।

ण

२२	णइनेअनिअश्च० । ८ । २ । १८४ ।
२२	णवरं केवलं । ८ । २ । १८७ ।
२२	णवि वैपरीत्ये । ८ । २ । १७८ ।

२६	णे लं मिअम्मि० । ८ । ३ । १०७ ।
२६	णे णो मज्ज अम्हं । ८ । ३ । ११४ ।
३१	णेदेदावावे । ८ । ३ । १४६ ।
४६	णो नः । ८ । ४ । ३०६ ।
२८	णोऽमशसुटानि० । ८ । ३ । ७७ ।
४४	णं नन्वर्थे । ८ । ४ । २८३ ।

त

२६	तइ तु ते तुम्हं तुहं । ८ । ३ । ६६ ।
२६	तइ तुय तुम तुहं । ८ । ३ । ७६ ।
४१	तक्केस्तच्छचश्चरम्प० । ८ । ४ । १६४ ।
५०	तव्यादीनां ङोस्त्रा० । ८ । ४ । ३६५ ।
११	तगरत्तस्सत्तुवरेटः । ८ । १ । २०५ ।
३५	तमेराहोमविहोमो । ८ । ४ । ३७ ।
५१	ततस्तदोस्तोः । ८ । ४ । ४१७ ।
२८	तदश्च तः सोऽक्कीवा । ७ । ३ । ७६ ।
४६	तदिदमोष्टा नेन सि० । ८ । ४ । ३२२ ।
२८	तदो मोः । ८ । ३ । ६७ ।
२८	तदो णः स्यादौ क० । ८ । ३ । ७० ।
४६	तदोस्तः । ७ । ४ । ३०७ ।
३७	तनेस्तमतइतडुव० । ८ । ४ । १३७ ।
१९	तन्वीतुल्येषु । ७ । ३ । ११३ ।
४३	तव्यस्य इप्पव० । ८ । ४ । ४३८ ।
४४	तस्मात्ताः । ८ । ४ । २७८ ।
३०	तादर्थ्यडेर्वा । ७ । ३ । १३२ ।
५२	तादर्थ्यं केहि तेहि० । ८ । ४ । ४२५ ।
१६	ताम्राज्जं म्वः । ८ । ३ । ५६ ।
३७	तिजरोसुक्कः । ८ । ४ । १०४ ।
६	तिसिरी रः । ८ । १ । ७० ।
२०	तिर्यचस्तिरिच्छिः । ७ । २ । १४३ ।
४५	तिष्ठश्चिष्ठः । ८ । ४ । २६७ ।
१७	तीक्ष्णे णः । ७ । २ । ८२ ।
६	तीर्थं हे । ८ । १ । १०४ ।
११	तुम्हे तश्चलौ वा । ८ । १ । २०४ ।
३७	तुमेस्तोमत्तुह्लु० । ८ । ४ । ११६ ।
२६	तु तुव तुम तुहं । ८ । ३ । १०२ ।
२६	तुम्ह तुम्होहो० । ८ । ३ । ६७ ।
५३	तुम पवमणा० । ७ । ४ । ४४१ ।
२६	तुमे तुमप तु० । ८ । ३ । १०१ ।
४६	तुम्हासु सुपा । ८ । ४ । ३७४ ।
२६	तुम्ह तुम्ह तहि० । ८ । ३ । ९७ ।
४०	तुरोऽप्यादौ । ८ । ४ । १७२ ।
३४	तुलेरोहामः । ८ । ४ । ३५ ।
२६	तु वो जे तुम्हं । ८ । ३ । १०० ।
३१	तृतीयस्य मिः । ७ । ३ । १४१ ।
३१	तृतीयस्य मोमु० । ८ । ३ । १४४ ।
५३	तुनोऽण्णः । ८ । ४ । ४४३ ।
३८	तुपस्थिप्पः । ८ । ४ । १३७ ।
३२	तेनास्तेगस्यहं । ७ । ३ । १६४ ।
१७	तैलादौ । ८ । २ । ७८ ।

४४	तो दोऽनादौ शौ० । ७ । ४ । २६० ।
४	तोऽन्तरि । ८ । १ । ६० ।
२६	ते तुं तुमं तुवं तु० । ८ । ३ । ७२ ।
२२	ते चाक्योपन्यासः । ८ । २ । १७६ ।
३१	तो दो तमो वा । ८ । २ । १२० ।
२८	तथे च नस्य लुक् । ८ । ३ । ८३ ।
३	त्यदाद्यय्यात्त० । ८ । १ । ५० ।
४०	त्यादिशत्रोस्तुः । ७ । ४ । १७१ ।
३१	त्यादीनामाद्यत्र० । ८ । ३ । १३९ ।
१	त्यादेः । ८ । १ । ७ ।
४६	त्यादेराद्यत्रय० । ८ । ४ । ३८२ ।
१४	त्योऽनैत्ये । ८ । २ । १३ ।
२१	त्रपो हिहृत्थाः । ८ । ३ । १६१ ।
४१	त्रसेडंरथोजव० । ७ । ४ । १६७ ।
२०	त्रस्तस्य द्विथत० । ८ । २ । १३६ ।
५२	त्रस्य मेत्तहे । ८ । ४ । ४३६ ।
३०	त्रेस्तिष्ठिः । ८ । ३ । १२१ ।
३०	त्रेस्ती तृतीयादौ । ८ । ३ । ११८ ।
५३	त्रतद्दोः णणः । ७ । ४ । ४३७ ।
१५	त्रथश्चद्धवां चक्षु० । ८ । २ । १५ ।
४०	त्रवरस्तुवरजश्चमौ । ८ । ४ । १७० ।
२०	त्रस्य डिमात्त० । ७ । २ । १५४ ।
२१	त्रादेः सः । ८ । ३ । १७२ ।

थ

१४	थतावस्पन्दे । ७ । २ । ६ ।
२३	थु कुत्सायाम् । ८ । ३ । २०० ।
४४	थो धः । ८ । ४ । २६७ ।

द

४	दज्जिणे हे । ८ । १ । ४५ ।
१६	दध्विदग्धवृद्धि० । ८ । २ । ४० ।
२४	दराधील्ये । ७ । ३ । २१५ ।
४०	दलिवहयोधिंसट्ठ० । ७ । ४ । १७६ ।
१२	दशनदध्दग्धदो० । ७ । १ । २१७ ।
१३	दशपायाणं हः । ८ । १ । २६२ ।
१७	दशार्हे । ७ । २ । ८५ ।
४१	दधेरहिकलालु० । ७ । ४ । २०७ ।
४३	दहो उम्हा । ८ । ४ । २४६ ।
२	दिकप्रावृषोः सः । ७ । १ । १९ ।
४४	दिरिखेवाः । ८ । ४ । २७३ ।
१३	दिवसे सः । ७ । १ । २६३ ।
१२	दीघौ धो वा । ७ । १ । २४३ ।
१	दीर्घह्रस्वौ मिथो० । ७ । १ । ४ ।
१७	दीर्घे वा । ८ । ३ । ६१ ।
१७	दुःखदक्षिणतीर्थे० । ८ । २ । ७२ ।
३४	दुःखे णिव्वरः । ८ । ४ । ३ ।
३७	दुःखे णिव्वलः । ८ । ४ । ६२ ।
७	दुकुत्ते वा लश्च द्विः । ८ । १ । ११६ ।
१४	दुग्गदेव्युदुम्भर० । ८ । १ । २७० ।

पृष्ठ.	सूत्र
३०	कुवेदोषि वेसि० । ८ । ३ । १२० ।
३३	कु-सु-मु-विध्यादि० । ८ । ३ । १७३ ।
१६	कुहितृजगिन्योधि० । ८ । ३ । १२६ ।
३४	कुडो दूमः । ८ । ४ । २३ ।
१८	कुत । ८ । २ । ६६ ।
४१	कुतास्तेन दृः । ८ । ४ । २१३ ।
३२	कुशि वचेर्मांसकुम् । ८ । ३ । १६१ ।
३५	कुशेर्वाविदंशद० । ८ । ४ । ३२ ।
४०	कुशो निअच्छपे० । ८ । ४ । १८१ ।
८	कुशोः किवप्टकस० । ८ । १ । १४३ ।
५०	कुशोः प्रस्तः । ८ । ४ । ३९३ ।
२३	कु संमुखीकरणे च । ८ । २ । १६६ ।
३५	कुलेरङ्गालः । ८ । ४ । ४८ ।
१२	कुशदहोः । ८ । १ । २१८ ।
२०	कुश्या दाढा । ८ । २ । १३६ ।
४६	कुनत्पुना धुः । ८ । ४ । ३१३ ।
१५	कुश्या जः । ८ । २ । २४ ।
१७	कुशे न वा । ८ । २ । ८० ।
५	कुशे, वा । ८ । १ । ७६ ।
१८	कुश्यायतुयंयोष्य० । ८ । २ । ६० ।
३१	कुश्याय सि से । ८ । ३ । १४० ।
३१	कुश्यायतृतीययोः । ८ । ३ । १३५ ।
६	कुश्यायुत् । ८ । १ । ११४ ।
३०	कुश्यायनस्य बहुव० । ८ । ३ । १३० ।
३०	कुश्याय वे । ८ । ३ । ११९ ।

ध

२	धनुषो वा । ८ । १ । २२ ।
३४	धवलैर्दुमः । ८ । ४ । २४ ।
४३	धातवोऽध्यान्तरेऽ० । ८ । ४ । २५९ ।
१७	धात्याम । ८ । २ । ८१ ।
३६	धुगधुवः । ८ । ४ । ५९ ।
१६	धुनर्दिहिः । ८ । २ । १३१ ।
१८	धुपधुमे नः । ८ । २ । ६४ ।
१६	धुयै वा । ८ । २ । ६४ ।
३४	ध्यागोर्भागौ । ८ । ४ । ६ ।
१५	ध्वजे वा । ८ । २ । २७ ।
४	ध्वनिविध्वचोरः । ८ । १ । ४२ ।

न

४६	न कगचजादि० । ८ । ४ । ३२४ ।
२८	न तयः । ८ । ३ । ७६ ।
१८	न दीर्घानुस्वारात् । ८ । २ । ६२ ।
३०	न दीर्घो णो । ८ । ३ । १२५ ।
४	नमस्कारपरस्पर० । ८ । १ । ६५ ।
१	न युवर्णस्यास्वे । ८ । १ । ६ ।
४२	न वाक्यमावद्यः । ८ । ४ । २४२ ।
२७	न वाऽनदमेत० । ८ । ३ । ६० ।
६	न वा मयूखलव० । ८ । १ । १७१ ।
४३	न वा यो यः । ८ । ४ । २६१ ।

४०	नशेर्णिरिणास० । ८ । ४ । १७८ ।
३५	नशेर्विउरनास० । ८ । ४ । ११ ।
१	न श्रुदोः । ८ । १ । १२ ।
२५	नात आत । ८ । ३ । १० ।
४	नात्पुनर्यादाइ वा । ८ । १ । ६५ ।
४७	नादियुयोरन्ये० । ८ । ४ । ११० ।
२६	नामन्यातसौ मः । ८ । १ । ३७ ।
२६	नाम्यरं वा । ८ । ३ । ४० ।
२६	नाम्यरः । ८ । ३ । ४० ।
१०	नावर्णात्यः । ८ । १ । १७६ ।
६	नाव्यावः । ८ । १ । १६५ ।
१०	निकषस्फटिक० । ८ । २ । १८६ ।
३४	निद्रातेरोहीरो० । ८ । ४ । १२ ।
१२	निम्बनापिते ल० । ८ । १ । २३० ।
३८	निरः पदेर्बलः । ८ । ४ । १२८ ।
१	निर्वृदोर्वा । ८ । १ । १३ ।
३४	निर्मा निम्माण० । ८ । ४ । १५ ।
३५	निलीकैर्णेली० । ८ । ४ । ५५ ।
७	निवृत्तवृन्दारके० । ८ । १ । १३२ ।
३४	निवृत्तयोर्णिहो० । ८ । ४ । २२ ।
१२	निशीथपृथिव्योर्वा । ८ । १ । २१६ ।
४१	निश्वसेर्भक्तः । ८ । ४ । २०१ ।
१७	निश्वे धो दः । ८ । १ । २१६ ।
३८	निश्वेर्हकः । ८ । ४ । १३४ ।
३६	निष्प्रभावप्रभे० । ८ । ४ । ६७ ।
३६	निष्प्रताच्छेदे० । ८ । ४ । ७१ ।
३	निष्प्रती आत्य० । ८ । १ । ३८ ।
३६	निस्सरेर्णीहर० । ८ । ४ । ७९ ।
६	नीमपीठे वा । ८ । १ । १०६ ।
१२	नीपापीठे मो वा । ८ । १ । २३४ ।
३८	नेः सदा मज्जः । ८ । ४ । १२३ ।
१२	नो णः । ८ । १ । २२८ ।
३३	न्तमाणौ । ८ । ३ । १८० ।
१६	न्मो मः । ८ । २ । ६१ ।
४५	न्यययङ्गजां ङ्यः । ८ । ४ । १९३ ।
४६	न्यययोऽङ्गः । ८ । ४ । ३०५ ।
४१	न्यसो णिम० । ८ । ४ । १९९ ।

प

४	पकाङ्कारव्रजदे० । ८ । १ । ४७ ।
१७	पकमशममस० । ८ । २ । ७४ ।
३७	पचः साक्षपञ्चौ । ८ । ४ । ९० ।
३१	पञ्चम्यास्तृतीया० । ८ । ३ । १३६ ।
१६	पञ्चाशपञ्चद० । ८ । २ । ४३ ।
५	पथपृथिवीप्रति० । ८ । १ । ८८ ।
२०	पथो णस्येकद० । ८ । २ । १५२ ।
१	पद्योः सन्धिर्वा । ८ । १ । ५ ।
३	पदादपेर्वा । ८ । १ । ४१ ।
२१	पदात्ते उहुर्दि० । ८ । ४ । ४११ ।

१६	पञ्चम्यास्तृतीया० । ८ । ३ । १३६ ।
२०	परराजन्त्यां क० । ८ । २ । १४८ ।
५१	परस्परस्यादिरः । ८ । ४ । ४०९ ।
४१	पर्यसः पदोद्-प० । ८ । ४ । २०० ।
१६	पर्यस्तपर्याण० । ८ । २ । ६८ ।
१६	पर्यस्ते धटौ । ८ । २ । ४७ ।
१३	पर्याणे रा वा । ८ । १ । २५२ ।
१२	पक्षिते वा । ८ । १ । २१२ ।
५१	पञ्चादेवमेवे० । ८ । ४ । ४२० ।
१३	पाटिपरुषपरि० । ८ । १ । २३२ ।
६	पानीयादिध्वित् । ८ । १ । १०१ ।
१७	पापद्वौ रः । ८ । १ । २३५ ।
५	पारापते रो वा । ८ । १ । ८० ।
११	पिठरे हो वा रश्मि० । ८ । १ । २०१ ।
३४	पिषेः पिञ्जमस्र० । ८ । ४ । १० ।
४०	पिषेर्णिवहृणि० । ८ । ४ । १८५ ।
१२	पीते वो ले वा । ८ । १ । २१३ ।
२५	पुंसि जसो डङ० । ८ । ३ । २० ।
२८	पुस्त्रियानं वाऽप्य० । ८ । ३ । ७३ ।
२७	पुस्त्र्यन आणो रा० । ८ । ३ । ५६ ।
३७	पुञ्जरापोलवमात्रौ । ८ । ४ । १०२ ।
२२	पुणरुक्तं कृतकरणे । ८ । २ । १७६ ।
५२	पुनयितः स्वार्थे० । ८ । ४ । ५२१ ।
११	पुञ्जाग्रागिन्योर्गो० । ८ । १ । १८० ।
६	पुरुषे रोः । ८ । १ । १११ ।
४४	पूर्वस्य पुरषः । ८ । ४ । २०० ।
२०	पूर्वस्य पुरिमः । ८ । १ । ११५ ।
४०	पूररग्नाडाग्य० । ८ । ४ । ११६ ।
१०	पृथक् धो वा । ८ । १ । १८८ ।
३६	पृथक् रूपे णिव्व० । ८ । ४ । ६९ ।
७	पृष्ठ वाऽनुत्तरपदे । ८ । १ । १२९ ।
१७	पो वः । ८ । १ । २११ ।
२४	प्यादयः । ८ । २ । ११८ ।
३५	प्रकाशार्णवः । ८ । ४ । ५५ ।
३०	प्रच्छः पुरच्छः । ८ । ४ । ६७ ।
४१	प्रतीकः सामय० । ८ । ४ । १६१ ।
२५	प्रत्यये डीनेवा । ८ । ३ । ३१ ।
४०	प्रत्याङ्का पदोद्- । ८ । ४ । १११ ।
११	प्रत्यादौ रः । ८ । १ । २०६ ।
१५	प्रत्युष पञ्च हो वा । ८ । २ । १४ ।
२४	प्रत्येकमः पाणि० । ८ । २ । २१० ।
४	प्रथमे पथोर्वा । ८ । १ । ५५ ।
१२	प्रदीपि दोहदे लः । ८ । १ । २२१ ।
१६	प्रदीपेस्तेअवस० । ८ । ४ । १५२ ।
१७	प्रभूते वः । ८ । १ । २३३ ।
३६	प्रमो हुणो वा । ८ । ४ । ६३ ।
६	प्रवासीकौ । ८ । १ । ६५ ।
४०	प्रविशेरिअः । ८ । ४ । १८३ ।
३६	प्रस्तरेः पयस्यो० । ८ । ४ । ७७ ।

पृष्ठ.	सूत्र
३५	प्रस्थापेः पट्टवणे० । ८ । ४ । ३७ ।
३७	प्रहरोः सारः । ८ । ४ । ८४ ।
४२	प्रादेर्मल्लिः । ८ । ४ । २३२ ।
४०	प्राप्तुशमुदोर्हृ० । ८ । ४ । १८४ ।
५१	प्रायसः प्राउप्रा० । ८ । ४ । ४१५ ।
६	प्रावरणे अङ्गवा० । ८ । १ । १७५ ।
२	प्रावृत्तशरत्तर० । ८ । १ । ११ ।
१७	प्लक्के लात् । ८ । २ । १०३ ।
३५	प्लविरोम्वाल० । ८ । ४ । ४१ ।

फ

३७	फक्कस्थकः । ८ । ४ । ८७ ।
१३	फां भर्हा । ८ । १ । २३६ ।

ब

४३	बन्धो न्यः । ८ । ४ । २४७ ।
२२	बक्षे निर्धारण० । ८ । २ । १८५ ।
१०	बहिसो बार्हि० । ८ । १ । १४० ।
५०	बहुत्वे हुं । ८ । ४ । ३७१ ।
४६	बहुत्वे हुः । ८ । ४ । ३८४ ।
१	बहुलम् । ८ । १ । १२ ।
३३	बहुपु तु ह मो । ८ । ३ । १७६ ।
३१	बहुष्वाद्यस्य० । ८ । ३ । १४२ ।
१७	बाप्पे दोऽधु० । ८ । २ । ७० ।
३	बाहोरात् । ८ । १ । ३६ ।
१३	बिसिन्पां भः । ८ । १ । २३७ ।
३४	बुभुक्षिवीज्योर्णी० । ८ । ४ । ५ ।
१७	बृहस्पतिवत० । ८ । २ । ६६ ।
२०	बृहस्पती वहो० । ८ । ३ । १३० ।
१२	वो वः । ८ । १ । २३७ ।
४३	बभो बहुलिह० । ८ । ४ । २४५ ।
३६	बभो बहुजौ वा । ८ । ३ । १०४ ।
१६	ब्रह्मचर्यैर्नृत्सो० । ८ । २ । ६३ ।
४	ब्रह्मचर्ये चः । ८ । १ । ५७ ।
५०	ब्रगो ब्रुवो वा । ८ । ४ । ३६१ ।

भ

३७	भञ्जेर्वमय-मु० । ८ । ४ । १०६ ।
४४	भवज्जगवतोः । ८ । ४ । २६५ ।
४४	भविष्यति स्मिः । ८ । ४ । ७७५ ।
३२	भविष्यति हिग० । ८ । ३ । १६६ ।
४६	भविष्यत्येय एव । ८ । ४ । ३२० ।
४०	भवेष्टुकः । ८ । ४ । १७६ ।
१६	भर्त्तामनोः० । ८ । २ । ५१ ।
३९	भारगान्ते नमे० । ८ । ४ । १५७ ।
४१	भारसिर्भिसः । ८ । ४ । २०३ ।
३७	भियो भार्वाहो । ८ । ४ । ५३ ।
४६	भिसा तुम्हर्हि । ८ । ४ । ३७१ ।
२४	भिसो हि हिं हिं । ८ । ३ । ७ ।
२५	भिस्वयस्सुपि । ८ । ३ । १५ ।
४७	भित्थेद्वा । ८ । ४ । ३३५ ।

४८	भिस्सुपोर्हि । ८ । ४ । ३४७ ।
१६	भीष्मे ध्मः । ८ । २ । ५४ ।
३७	भुजो भुज्जजिम० । ८ । ४ । ११० ।
३६	भुवेहोदुवहवाः । ८ । ४ । ६० ।
४४	भुवो जः । ८ । ४ । २६६ ।
५०	भुवः पर्यामो हु० । ८ । ४ । ३६० ।
२८	भे तुम्मे तुम्भ० । ८ । ३ । ११ ।
२६	भे तुम्भर्हि उज्जे० । ८ । ३ । ६५ ।
२६	भे दि दे त तहत्त० । ८ । ३ । ६४ ।
३०	भ्यमश्च हिः । ८ । ३ । १२७ ।
२४	भ्यसस्तां दो० । ८ । ३ । ६ ।
४८	भ्यसामोर्हः । ८ । ४ । ३५१ ।
४६	भ्यसामभ्यां० । ८ । ४ । ३७३ ।
२५	भ्यसि वा । ८ । ३ । १३ ।
४७	भ्यसो हुं । ८ । ४ । ३३७ ।
४०	भ्रवोः फिक्किट्ठ० । ८ । ४ । १७७ ।
१३	भ्रमरे सां वा । ८ । १ । २४४ ।
३१	भ्रमराडो वा । ८ । ३ । १५१ ।
३९	भ्रमेष्टिर्दिट्ठ० । ८ । ४ । १६१ ।
३५	भ्रमेस्तालि० । ८ । ४ । ३० ।
३१	भ्रवो मया डमया । ८ । २ । १६७ ।

म

२६	मह मम मह म० । ८ । ३ । १११ ।
२३	मण विमर्श० । ८ । २ । २०७ ।
३७	मण्णेश्चिञ्चि० । ८ । ४ । ११५ ।
७	मधुके वा । ८ । १ । १२२ ।
४६	मध्ययस्याद्य० । ८ । ४ । ३७३ ।
४	मध्यमकतमे० । ८ । १ । ४८ ।
३१	मध्यमस्येत्था० । ८ । ३ । १४३ ।
१७	मध्याह्ने हः । ८ । ३ । ८४ ।
३३	मध्यं च स्वरा० । ८ । ३ । १७७ ।
२१	मनाको न वा ड० । ८ । २ । १६६ ।
३७	मन्थेष्टुसज्जि० । ८ । ४ । १२१ ।
१३	मन्मथं वः । ८ । १ । २४२ ।
३६	मन्थुर्नाष्टमा० । ८ । ४ । ६६ ।
१६	मन्यो न्ता वा । ८ । २ । ४४ ।
२६	ममाश्चो ज्यसि । ८ । ३ । ११२ ।
४	मयट्यर्वा । ८ । १ । ५० ।
१०	मरकतमदकले० । ८ । १ । १७२ ।
२०	मलिनोभयश० । ८ । २ । १३८ ।
७	मखणमृगाङ्गु० । ८ । १ । १३० ।
३७	मस्जराउट्टणिउ० । ८ । ४ । १०१ ।
३६	महमहो गन्धे । ८ । ४ । ७८ ।
५	महाराष्ट्रे । ८ । १ । ६७ ।
१६	महाराष्ट्रे हरोः । ८ । २ । ११६ ।
४६	मह मज्जु डसि० । ८ । ४ । ३७६ ।
२२	माहं मार्थे । ८ । २ । १६१ ।
७	मातृगिन्ना । ८ । १ । १३५ ।
२०	मातृगिनुस्व० । ८ । २ । १४७ ।

५	मात्रटि वा । ८ । १ । ८१ ।
२३	मामि हला० । ८ । २ । १६५ ।
१७	मार्जारस्य मज्ज० । ८ । २ । १३२ ।
५	मांसादिष्वनुस्वा० । ८ । १ । ७० ।
२	मांसादेर्वा । ८ । १ । ३७ ।
३०	मि मयि ममाह० । ८ । ३ । ११५ ।
२६	मि मे ममे मम० । ८ । ३ । १०९ ।
३२	मिमो मु मे स्ता० । ८ । ३ । १६७ ।
३१	मिमामैर्हि ह्दो० । ८ । ३ । १४७ ।
५	मिरायाम् । ८ । १ । ७७ ।
२२	मिव पिव विव० । ८ । २ । १८२ ।
२१	मिथाद् मज्जिधः । ८ । ३ । १७० ।
३५	मिथेर्वीसालमे० । ८ । ४ । २७ ।
२८	मुः स्यादौ । ८ । ३ । ८८ ।
३७	मुचेश्चकुवहे० । ८ । ४ । ७९१ ।
४१	मुह्युग्ममुग्ममौ । ८ । ४ । २०७ ।
३७	मृजेरुपुसमुज्ज० । ८ । ४ । १०५ ।
३८	मृदो मलमद० । ८ । ४ । १२६ ।
३२	मेः स्सं । ८ । ३ । १६६ ।
१२	मेथिश्चिपरशि० । ८ । १ । ५१५ ।
२६	मे मह मम मह० । ८ । ३ । ११३ ।
५०	मोऽनुनासिको० । ८ । ४ । ३६७ ।
२	मोऽनुस्वारः । ८ । १ । २३ ।
४४	मोऽस्याद् णो वे० । ८ । ४ । २७७ ।
३२	मोमुमानां दि० । ८ । ३ । १६८ ।
३४	मोरुक्खा मुधा । ८ । २ । ३१४ ।
४४	मो वा । ८ । ४ । २६४ ।
३२	मौ वा । ८ । ३ । १५४ ।
१६	मनहोर्णः । ८ । २ । ४२ ।
४२	म्मश्चः । ८ । ४ । २४३ ।
२८	म्मावयेवौ वा । ८ । ३ । ७७ ।
४१	म्मल्लोप्पडः । ८ । ४ । १९२ ।
३४	म्लेर्वा पञ्चायौ । ८ । ४ । १७ ।
५१	म्हो भो वा । ८ । ४ । ४१२ ।

य

४६	यत्तरिकज्यो० । ८ । ४ । ३५७ ।
२०	यत्तदेतदोतो० । ८ । २ । १५६ ।
४६	यत्तदः स्वमोर्ध्वं । ८ । ४ । ३६० ।
५१	यत्तत्रयोत्तरस्य० । ८ । ४ । ४०४ ।
१०	यमुनाचामुपमा० । ८ । १ । १७८ ।
१३	यष्ट्यां लः । ८ । १ । ३४७ ।
५१	याहकतात्तक० । ८ । ४ । ४०२ ।
४६	याहशान्दुस्तिः । ८ । ४ । ३१७ ।
३४	यापेज्यः । ८ । ४ । ४० ।
१४	यावत्तावज्जीवि० । ८ । १ । २७१ ।
५१	यावत्तावतोर्वा० । ८ । ४ । ४०६ ।
३७	युगो जुज्जज्ज० । ८ । ४ । १०९ ।
४१	युधनुधगृध० । ८ । ४ । २१७ ।
६	युधिष्ठिं वा । ८ । १ । ७८६ ।

पृष्ठ.	सूत्र	पृष्ठ.	सूत्र
४७	युवशंस्य युजः । ८ । ४ । ३३७ ।	३६	लुजेः संभावः । ८ । ४ । १५३ ।
४८	युष्मदः सौ तुहु । ८ । ४ । ३६८ ।	४६	ला लः । ८ । ४ । ३०८ ।
२८	युष्मदस्तं तु तुवः । ८ । ३ । ६० ।	२१	ल्लो नवैकादश । ८ । २ । १६५ ।
२०	युष्मदस्मदाऽअ । ८ । २ । १४९ ।		व
५२	युष्मदादेरी० । ८ । ४ । ४३४ ।	२	वकादावन्तः । ८ । १ । २६ ।
१३	युष्मद्यर्थपरं तः । ८ । १ । ३४६ ।	४१	वचो वात् । ८ । ४ । २११ ।
५२	योगजाभैषाम् । ८ । ४ । ४३० ।	३७	वञ्चवैहववेवञ्च० । ८ । ४ । ६३ ।
	र	२३	वणे निश्चयवि० । ८ । २ । २०६ ।
१४	रके गो वा । ८ । ३ । १० ।	२०	वतेर्वः । ८ । २ । १५० ।
३७	रचेरुगाहावह० । ८ । ४ । ९४ ।	३०	वधात् डाइश्चवा । ८ । ३ । १३३ ।
३५	रञ्जः रावः । ८ । ४ । ४९ ।	१६	वनिताया विल० । ८ । २ । १२८ ।
४०	रमः संलुङ्खे० । ८ । ४ । १६८ ।	२	वर्गोऽन्यो वा । ८ । १ । ३० ।
४५	रसोर्लशै । ८ । ४ । २०८ ।	३२	वर्तमानापञ्च० । ८ । ३ । १५८ ।
४७	रस्य लो वा । ८ । ४ । ३२६ ।	३३	वर्तमानाभवि० । ८ । ३ । १७७ ।
१८	रदोः । ८ । ३ । ९३ ।	५०	वत्स्यति स्यस्य० । ८ । ४ । ३०८ ।
३७	राजे रग्य कृष्ण० । ८ । ४ । १०० ।	४	वलयुत्करपर्य० । ८ । १ । ५८ ।
४६	राहो वा चिम् । ८ । ४ । ३०४ ।	९	वा कदले । ८ । १ । १६७ ।
३६	राहः । ८ । ३ । ४९ ।	३	वाङ्मयर्थवचना० । ८ । १ । ३३ ।
१८	रात्रौ वा । ८ । २ । ८८ ।	२८	वाऽदसो दस्य० । ८ । ३ । ८७ ।
८	रिः केवलस्य । ८ । १ । १४० ।	४४	वाऽऽस्तावति । ८ । ४ । २६२ ।
३६	रते रुज्जवटौ । ८ । ४ । ५७ ।	१२	वाऽऽदौ । ८ । १ । ३२६ ।
४२	रदनम्भोर्वः । ८ । ४ । ३२६ ।	५०	वाऽधो रो लुक । ८ । ४ । ३९८ ।
४१	रदभुजमुचां० । ८ । ४ । २१२ ।	६	वा निर्भरे ना । ८ । १ । ६८ ।
११	रदिते दिना सः । ८ । १ । २०९ ।	५१	वाऽन्यथोऽनुः । ८ । ४ । ४१५ ।
३८	रधेरुपङ्कः । ८ । ४ । १३३ ।	२६	वाऽऽप प । ८ । ३ । ४१ ।
४१	रधो न्धम्भौ च । ८ । ४ । ३१८ ।	८	वा वृहस्पतौ । ८ । १ । १३८ ।
४२	रवादीनां वीधः । ८ । ४ । २३६ ।	१३	वाऽभिमन्यौ । ८ । १ । २४३ ।
३३	रे अरे संभाषण० । ८ । २ । २०१ ।	५१	वा यत्तदोऽतोर्मे० । ८ । ४ । ४०७ ।
२१	रो दीघात् । ८ । २ । १७१ ।	४	वाऽर्गो । ८ । १ । ६३ ।
३५	रोमन्थे रोम्मा० । ८ । ४ । ४३ ।	४	वाऽलावरण्ये० । ८ । १ । ६६ ।
२	रो रा । ८ । १ । १६ ।	१६	वा विह्वले यौ० । ८ । २ । ५८ ।
१५	रोम्याधूर्तादौ । ८ । २ । ३० ।	४	वाऽव्ययात्खाता० । ८ । १ । ६७ ।
४६	र्यस्तर्पा रिय० । ८ । ४ । ३१४ ।	२	वा स्वरं मञ्च । ८ । १ । ५४ ।
७	लुकि दुरो वा । ८ । १ । ११५ ।	२	विशलादेलुक । ८ । १ । २८ ।
६	लुकि निरः । ८ । १ । ६३ ।	४२	विकसेः काश्चा० । ८ । ४ । १६५ ।
१८	शर्पतसवज वा । ८ । २ । १०५ ।	३५	विकोशः पक्खो० । ८ । ४ । ४२ ।
१८	हृथ्रीन्हाकृत्स्न० । ८ । २ । १०४ ।	४०	विगोः धिप्प० । ८ । ४ । १७५ ।
	ल	३५	विक्रपयोक्का० । ८ । ४ । ३८ ।
१६	लघुके लहोः । ८ । ३ । १२२ ।	१२	वितस्तिवस० । ८ । १ । ३१४ ।
१३	लवाटे च । ८ । १ । ३५७ ।	२१	विशुत्तपपीता० । ८ । २ । १७३ ।
१६	ललाटे लभोः । ८ । ३ । १२३ ।	३५	विरिचरोसुण्णो० । ८ । ४ । २६ ।
३७	लस्जर्जादः । ८ । ४ । १०३ ।	३९	विलपेभह्वयन० । ८ । ४ । १४८ ।
१६	लात् । ८ । २ । १०६ ।	३६	विलीङ्गविरा । ८ । ४ । ५६ ।
१३	लाहलवाक्क० । ८ । १ । २५६ ।	३८	विवृत्तद्वैसः । ८ । ४ । ११८ ।
५३	लिङ्गमत्तत्रम् । ८ । ४ । ४४५ ।	३६	विश्रमणिध्वा । ८ । ४ । १५६ ।
३६	लिपो लिम्पः । ८ । ४ । १४६ ।	५१	विषण्णोक्तवर्म० । ८ । ४ । ४२१ ।
१	लुक । ८ । १ । १० ।	१३	विषमे मो हो वा । ८ । १ । २४१ ।
३१	लुगायी कभाव० । ८ । ३ । १५२ ।	३८	विसंघद्विअट्ट० । ८ । ४ । १२६ ।
१४	लुग्भाजनदनुज । ८ । १ । ३६७ ।	३६	विस्मुः पम्भुस० । ८ । ४ । ७५ ।
३	लुसयरवशप० । ८ । १ । ४३ ।	२४	वीप्सात्स्यादेर्धो० । ८ । ३ । १ ।
२५	लुसे शलि । ८ । ३ । १८ ।	१६	वृक्कित्तयोः ह० । ८ । २ । १२७ ।

पृष्ठ.	सूत्र	पृष्ठ.	सूत्र
१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
१५	वृत्ते एटः । ८ । २ । ३२ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
१५	वृत्तिकेअर्चुर्वा । ८ । २ । १६ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
८	वृत्तमे वा वा । ८ । १ । १३३ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
४२	वृषादीनामारिः । ८ । ४ । २३५ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
३७	वृषे ढिकः । ८ । ४ । ६६ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
११	वृणो णो वा । ८ । १ । २०३ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
९	वृत्तः कर्णिकारे । ८ । १ । १६८ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
५१	वेदकिमोऽर्यादेः । ८ । ४ । ४०८ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
२८	वेदंतदेतदो ड० । ८ । ३ । ८१ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
३६	वेपेरायम्बाय० । ८ । ५ । १४७ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
३	वेमाञ्जल्याद्याः० । ८ । १ । ३५ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
२३	वेव्व च आमन्त्रणे । ८ । २ । १६४ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
२३	वेव्वे जयवारण० । ८ । २ । १६३ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
४२	वेपः । ८ । ४ । २२१ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
३५	वेष्टेः परिआलः । ८ । ४ । ५१ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
२१	वैकाङ्गः सि सि० । ८ । २ । १६२ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
१६	वैमूर्यस्य वेरुलिपां । ८ । ३ । १३३ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
२८	वैतसदः । ८ । ३ । ३ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
२८	वैतदो डसेस् सो० । ८ । ३ । ८१ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
८	वैरादौ वा । ८ । १ । १५२ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
२८	वैस्सणमिणमो० । ८ । ३ । ८५ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
२६	वातुञ्जलुम्भे० । ८ । ३ । ६३ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
२५	वातो डवो । ८ । ३ । २१ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
१३	वात्तरियाणीय० । ८ । १ । २४८ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
१६	वात्साहे थो इश्च० । ८ । २ । ४८ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
५२	वाङ् । ८ । ४ । २२३ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
६	वापरो । ८ । १ । १०८ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
३७	वापेन कम्मवः । ८ । ४ । १११ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
१६	वाध्वं । ८ । २ । ५६ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
१२	वाध्वे । ८ । १ । २२७ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
५२	व्यञ्जनाद्वन्ते । ८ । ४ । २३६ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
३२	व्यञ्जनाद्विअः । ८ । ३ । १६३ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
५३	व्यत्ययश्च । ८ । ४ । ४४७ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
१४	व्याकरणप्राका० । ८ । १ । २६८ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
३८	व्यापेराअग्गः । ८ । ४ । १४१ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
३६	व्यापेराअहुः । ८ । ४ । ८१ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
३६	व्याहृगोः काक्क० । ८ । ४ । ७६ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
४३	व्याहृगेर्वाहिप्पः । ८ । ४ । २५३ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
४२	मज्जनतमदां च । ८ । ४ । २२५ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
५०	मज्जेवुअः । ८ । ४ । ३६२ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।
४५	मजो जः । ८ । ४ । २६४ ।	१५	वृत्तप्रवृत्तमृत्ति० । ८ । २ । २९ ।

श

४२	शकादीनां० । ८ । ४ । २३० ।
३७	शकेअयतरती० । ८ । ४ । ८६ ।
१४	शकमुक्तदृष्टरुण० । ८ । ३ । १२ ।
३३	शङ्खानशः । ८ । ३ । १८१ ।
३८	शदो ऊरुपक्खो० । ८ । ४ । १३० ।
२१	शनेसो डिअम् । ८ । २ । १६८ ।
१३	शबरे वो मः । ८ । १ । २५८ ।
४०	शमेः पमिसाप० । ८ । ४ । १६७ ।
५	शरद्वेदरत् । ८ । १ । १८ ।

पृष्ठ.	सूत्र
१३	शयोः सः । ८ । १ । १६० ।
४६	शयोः सः । ८ । ४ । ३०६ ।
१८	शाङ्गे आत्पूर्वोऽत् । ८ । २ । १०० ।
५	शिथिले ह्रस्वे वा । ८ । १ । ८६ ।
१४	शिरायां वा । ८ । १ । २६६ ।
१०	शीकरं भहौ वा । ८ । १ । १८४ ।
५१	शीघ्रादीनां वाहि० । ८ । ४ । ४२२ ।
२०	शीघ्राद्यर्थे स्येरः । ८ । २ । १४५ ।
१४	शुक्ले ज्ञा वा । ८ । २ । ११ ।
१४	शुक्लस्कन्दे वा । ८ । २ । ५ ।
१०	शृङ्गल स्वः कः । ८ । १ । १८६ ।
४५	शेषं प्राकृतवत् । ८ । ४ । १८६ ।
४७	शेषं प्राग्वत् । ८ । ४ । ३२८ ।
४५	शेषं शौरसेनीवत् । ८ । ४ । ३०२ ।
४६	शेषं शौरसेनीवत् । ८ । ४ । ३२३ ।
५३	शेषं संस्कृतवत् । ८ । ४ । ४४८ ।
३०	शेषेऽन्तवत् । ८ । ३ । १२४ ।
३६	शैथिल्यल० । ८ । ४ । ७० ।
५१	शौरसेनीवत् । ८ । ४ । ४४६ ।
१७	श्रो हरिश्चन्द्रे । ८ । २ । ८७ ।
५	श्यामाके मः । ८ । १ । ७१ ।
३४	श्रद्धो धो दहः । ८ । ४ । ९ ।
१६	श्रद्धार्थिमुर्ध्वाऽर्थ० । ८ । २ । ४१ ।
३६	श्रम वावम्फः । ८ । ४ । ६८ ।
३३	श्रुगमिखदिविदि० । ८ । ३ । १७१ ।
३६	श्रुतेर्हणः । ८ । ४ । ५८ ।
३०	श्राघः सलहः । ८ । ४ । ८८ ।
४१	श्लिषः सामगाव० । ८ । ४ । १९० ।
१६	श्लेषमणि वा । ८ । २ । ५५ ।

ष

१४	पदशमीशावसु० । ८ । १ । २६५ ।
४८	पठ्याः । ८ । ४ । ३४५ ।
१४	पकस्कयोर्नामि । ८ । २ । ४ ।
१५	पस्यानुष्टेष्टासंदष्टे । ८ । २ । ३४ ।
१६	पस्पयाः कः । ८ । २ । ५३ ।

स

१२	संख्यागङ्गे रः । ८ । १ । २१६ ।
३०	संख्याया आमो० । ८ । ३ । १२३ ।
३८	संतपेर्भङ्गः । ८ । ४ । १४० ।
४०	संविशेत्पाहः । ८ । ४ । १८० ।
३५	संभाविरासङ्गः । ८ । ४ । ३५ ।
१४	संयुक्तस्य । ८ । २ । १ ।
३६	संवृगेः साहर० । ८ । ४ । ८२ ।
११	सटाशकटकैट० । ८ । १ । १९६ ।
४१	सदपताडः । ८ । ४ । २१६ ।
११	सप्ततौ रः । ८ । १ । २१० ।
४	सप्तपर्ण वा । ८ । १ । ४९ ।
३१	सप्तम्या द्वितीया । ८ । १ । १३७ ।
३४	सप्तः स्यः खाः । ८ । ४ । १५ ।
४३	सप्तपदाद् रुधेः । ८ । ४ । २४८ ।
३६	समा अजिडः । ८ । ४ । १६४ ।
३६	समापेः समाणः । ८ । ४ । १४२ ।
३७	समारचेखह० । ८ । ४ । ९५ ।

१८	समासे वा । ८ । २ । १७ ।
३८	समा गलः । ८ । ४ । ११३ ।
४२	समा ह्यः । ८ । ४ । २२२ ।
१५	सम्मर्दविनादि० । ८ । २ । ३६ ।
१७	सर्धत्र लवराम० । ८ । २ । ७९ ।
४६	सर्वस्य साहो वा । ८ । ४ । ३६६ ।
२०	सर्वाङ्गादीनस्येकः । ८ । २ । १५१ ।
४६	सर्वादिर्ङसेर्हो । ८ । ४ । ३५५ ।
४५	सर्पोः संयोगो सो० । ८ । ४ । २८६ ।
१५	साध्वसध्याह्यां ऊः । ८ । २ । २६ ।
१५	सामर्थ्योत्सुको० । ८ । २ । २२ ।
४६	सावस्मदो हउ० । ८ । ४ । ३७५ ।
३७	सिचैः सिञ्जसि० । ८ । ४ । ६६ ।
३१	सिनास्तेः सिः । ८ । ३ । १४६ ।
३३	सी ही हीअ भू० । ८ । ३ । १६२ ।
४६	सुपा अम्हासु । ८ । ४ । ३८१ ।
२६	सुपि । ८ । ३ । १०३ ।
३०	सुपि । ८ । ३ । ११७ ।
१७	सुद्रमश्रणस्र० । ८ । २ । ७५ ।
४२	सुजो रः । ८ । ४ । २२६ ।
१८	सेवादौ वा । ८ । २ । ६६ ।
८	सेन्ये वा । ८ । १ । १५० ।
३३	सेच्छाद्य हजा० । ८ । ३ । १७२ ।
३३	सेर्हिर्वा । ८ । ३ । १७४ ।
३७	सौ पुंस्योद्वा । ८ । ४ । ३३२ ।
४५	स्कः प्रकाचक्रोः । ८ । ४ । २६७ ।
१६	स्तब्धे ठदौ । ८ । २ । ३६ ।
१४	स्तम्भे स्तो वा । ८ । २ । ८ ।
१६	स्तवे वा । ८ । २ । ४६ ।
१६	स्तस्य थोऽसम० । ८ । २ । ४५ ।
१६	स्तोकस्य थोक्र० । ८ । २ । १७५ ।
१५	स्थानवतु० । ८ । २ । ३३ ।
१६	स्त्रिया इत्थी । ८ । २ । १३० ।
४८	स्त्रियां जसृश० । ८ । ४ । ३४८ ।
४६	स्त्रियां रुधेः । ८ । ४ । ३५६ ।
५२	स्त्रियां तदन्ताङ्गीः । ८ । ४ । ४३१ ।
२२	स्त्रियामादवि० । ८ । १ । १५ ।
२५	स्त्रियामुदात्तो वा । ८ । ३ । २० ।
४५	स्थधयोस्तः । ८ । ४ । २६१ ।
६	स्थविरविचक्रि० । ८ । १ । १६६ ।
३४	स्थपुथक्र० । ८ । ४ । १६ ।
१४	स्थानावहरे । ८ । २ । ७ ।
७	स्थूणात्तुण वा । ८ । १ । १२५ ।
१३	स्थूलं लो रः । ८ । १ । २४५ ।
२	स्नमदामशिरो० । ८ । १ । ३२ ।
३४	स्नातरञ्जुस्तः । ८ । ४ । २४ ।
१६	स्निग्धे वाऽदितौ । ८ । २ । १०६ ।
४३	स्निहसिचोः सि० । ८ । ४ । २५५ ।
१३	स्नुपायां गहो वा० । ८ । १ । २६१ ।
१८	स्नेहाम्योवा । ८ । २ । १०२ ।
३८	स्पन्दश्चुलुचुयः । ८ । ४ । १२७ ।
४३	स्पृशेश्लुणः । ८ । ४ । २४७ ।
४०	स्पृशः फासफ० । ८ । ४ । १८२ ।
३५	स्पृहः सिंहः । ८ । ४ । ३४ ।
१५	स्पृहायाम् । ८ । २ । २३ ।

११	स्फटिके वः । ८ । १ । १९७ ।
४२	स्फुटिचञ्जेः । ८ । ४ । २३१ ।
३६	स्मरभरकूरजर० । ८ । ४ । ७५ ।
४७	स्थमोरस्यात् । ८ । ४ । ३३१ ।
४८	स्थमजसृशसा० । ८ । ४ । ३४४ ।
४७	स्यादौ दीर्घ० । ८ । ४ । ३३० ।
१९	स्याद्व्यवैत्य० । ८ । २ । १०७ ।
४१	सोखहसिस्मि० । ८ । ४ । १९७ ।
४	स्वपानुच । ८ । १ । ६४ ।
३९	स्वपेः कमवस० । ८ । ४ । १४६ ।
१३	स्वप्ननीत्यावा । ८ । १ । २५६ ।
१९	स्वप्ने नात् । ८ । २ । १०८ ।
२३	स्वयमोऽर्थे अण्वा० । ८ । २ । २०६ ।
१	स्वरस्याद्विसे । ८ । १ । ८ ।
४२	स्वराणां स्वराः । ८ । ४ । २३८ ।
४७	स्वराणां स्वराः० । ८ । ४ । ३२९ ।
४२	स्वरादनतो वा । ८ । ४ । २४० ।
१०	स्वरादसंयुक्त० । ८ । १ । १७६ ।
२	स्वरेऽन्तरश्च । ८ । १ । १४ ।
२६	स्वस्मादेर्मा । ८ । ३ । ३५ ।
२१	स्वार्थे कश्च वा । ८ । २ । १६४ ।
४२	स्विदां जजः । ८ । ४ । २२४ ।
२८	स्विस्सयोरत् । ८ । ३ । ७४ ।

ह

४४	हञ्जे चेष्ट्याहने । ८ । ४ । २८१ ।
४३	हन्त्रनाऽन्यस्य । ८ । ४ । २४४ ।
२२	हन्द् च गृहाणार्थे । ८ । २ । १८१ ।
२२	हन्दिविवादवि० । ८ । २ । १८० ।
२३	हङ्गो निवेदे । ८ । २ । १९२ ।
१९	हरिताले रत्रो० । ८ । २ । १७१ ।
१३	हरिडादौ वः । ८ । १ । २५४ ।
६	हरीतक्यामी० । ८ । १ । ६९ ।
२३	हरे कृपे च । ८ । २ । २०२ ।
५१	हसर्गुजः । ८ । ४ । १६६ ।
३८	हासिन स्फुटेर्भुरः । ८ । ४ । ११४ ।
५०	हिस्ययोरिदु । ८ । ४ । ३८७ ।
४४	हीमाणदे विस० । ८ । ४ । २८२ ।
४५	हीही विदूषकस्य । ८ । ४ । २८५ ।
४८	हुं चतुर्ध्याम । ८ । ४ । ३४० ।
२३	हु दानपृच्छानि० । ८ । २ । १९७ ।
२३	हु लु निश्चयवि० । ८ । २ । १८८ ।
५२	हुहृरुधुग्नादयः० । ८ । ४ । ४२३ ।
४३	हुक्तुजामीरः । ८ । ४ । २५० ।
४६	हृदय यस्य पः । ८ । ४ । ३६० ।
१३	ह्रा घोऽनुस्वारात् । ८ । १ । २६३ ।
१६	ह्रा ह्राः । ८ । २ । १२४ ।
१६	हृदे हृदोः । ८ । २ । १२० ।
१५	ह्रस्वात् थ्यश्च० । ८ । २ । २१ ।
२६	ह्रस्वाभिमि । ८ । ३ । ३६ ।
५	ह्रस्वः संयोगे० । ८ । १ । ८४ ।
३८	ह्रादिरवभङ्गः । ८ । ४ । १२२ ।
१७	ह्रा लहः । ८ । २ । १६ ।
१६	ह्रा सो वा । ८ । २ । ५७ ।

। इति प्राकृतसूत्राणामकाराद्यनुक्रमणिका ।

॥ श्रीअजिधानराजेन्द्रपरिशिष्टम् ३ ॥

॥ संक्षिप्तप्राकृतशब्दरूपावलिः ॥

अकारान्तः पुँल्लिङ्गो 'वृद्ध' शब्दः ।

विजक्ति,	एकवचन ।	बहुवचन ।
प्रथमा	वृद्धो ।	वृद्धा ।
द्वितीया	वृद्धं ।	वृद्धे, वृद्धा ।
तृतीया	वृद्धेण, वृद्धेण ।	वृद्धेहि, वृद्धेहिँ, वृद्धेहि ।
चतुर्थी	वृद्धाय, * वृद्धस्स ।	वृद्धाणं, वृद्धाण ।
पञ्चमी	वृद्धत्तो, वृद्धाओ, वृद्धाउ)	वृद्धत्तो, वृद्धाओ, वृद्धाउ, वृद्धाहि, वृद्धेहि ।
„	वृद्धाहि, वृद्धाहिन्तो, वृद्धा ।	(वृद्धाहिन्तो, वृद्धेहिन्तो, वृद्धासुन्तो, वृद्धेसुन्तो ।
षष्ठी	वृद्धस्स ।	वृद्धाणं, वृद्धाण ।
सप्तमी	वृद्धस्मि, वृद्धे ।	वृद्धेसुं, वृद्धेसु ।
संबोधनम्	हे वृद्ध, हे वृद्धो, हे वृद्धा ।	हे वृद्धा ।

आकारान्तः पुँल्लिङ्गो 'गोपा' शब्दः ।

विजक्ति,	एकवचन ।	बहुवचन ।
प्रथमा	गोत्रो ।	गोत्रा ।
द्वितीया	गोत्रं ।	गोत्रा ।
तृतीया	गोत्राणं, गोत्राण ।	गोत्राहिँ गोत्राहिँ, गोत्राहि ।
चतुर्थी	गोत्रे, गोत्रस्स ।	गोत्राणं, गोत्राण ।
पञ्चमी	गोत्रत्तो, गोत्राओ, गोत्राउ)	गोत्रत्तो, गोत्राओ, गोत्राउ, गोत्राहिन्तो,
„	गोत्राहिन्तो ।	(गोत्रासुन्तो ।
षष्ठी	गोत्रस्स ।	गोत्राणं, गोत्राण ।
सप्तमी	गोत्रस्मि ।	गोत्रासुं, गोत्रासु ।
संबोधनम्	हे गोत्रो, हे गोत्रा ।	हे गोत्रा ।

इकारान्तः पुँल्लिङ्गो 'गिरि' शब्दः ।

विजक्ति,	एकवचन ।	बहुवचन ।
प्रथमा	गिरी ।	गिरिणो, गिरी, गिरउ, गिरओ ।
द्वितीया	गिरिं ।	गिरिणो, गिरी ।
तृतीया	गिरिणा ।	गिरीहिँ, गिरीहिँ, गिरीहि ।
चतुर्थी	गिरिणो, गिरिस्स, गिरिये ।	गिरीणं, गिरीण ।
पञ्चमी	गिरिणो, गिरित्तो, गिरीओ, गिरीउ)	गिरित्तो, गिरीओ, गिरीउ, गिरीहिन्तो,
„	गिरीहिन्तो ।	(गिरीसुन्तो ।
षष्ठी	गिरिणो, गिरिस्स ।	गिरीणं, गिरीण ।
सप्तमी	गिरिस्मि ।	गिरीसुं, गिरीसु ।
संबोधनम्	हे गिरि, हे गिरी ।	हे गिरिणो, हे गिरी, हे गिरउ, हे गिरओ ।

* तादर्थ्येडोर्वा ॥ ८ ॥ ३ ॥ १३२ ॥ तादर्थ्यविहितस्य डेअनुर्थ्येकवचनस्य षष्ठी वा भवति । देवस्स, देवाय, देवार्थमित्यर्थः ।

ईकारान्तः पुँल्लिङ्गो ' गामणी ' शब्दः ।

विभक्ति	एकवचन ।	बहुवचन ।
प्रथमा	गामणी ।	गामणिणो, गामणी, गामणउ, गामणओ ।
द्वितीया	गामणि ।	गामणिणो, गामणी ।
तृतीया	गामणिणा ।	गामणीहि, गामणीहिँ, गामणीहिं ।
चतुर्थी	गामणये, गामणिणो, गामणिस्स ।	गामणीणं, गामणीण ।
पञ्चमी	गामणिणो, गामणित्तो, गामणीओ)	गामणिचो, गामणीओ, गामणीउ, गामणीहिन्तो,
"	गामणीउ, गामणीहिन्तो ।	(गामणीसुन्तो ।
षष्ठी	गामणिणो, गामणिस्स ।	गामणीणं, गामणीण ।
सप्तमी	गामणिम्मि ।	गामणीसुं, गामणीसु ।
संबोधनम्	हे गामणि, हे गामणी ।	हे गामणिणो, हे गामणी, हे गामणउ, हे गामणओ ।

उकारान्तः पुँल्लिङ्गो ' गुरु ' शब्दः ।

विभक्ति	एकवचन ।	बहुवचन ।
प्रथमा	गुरु ।	गुरुणो, गुरु, गुरओ, गुरउ, गुरवो * ।
द्वितीया	गुरुं ।	गुरुणो, गुरु ।
तृतीया	गुरुणा ।	गुरुहि, गुरुहिँ, गुरुहिं ।
चतुर्थी	गुरवे, गुरुणो, गुरुस्स ।	गुरुणं, गुरुण ।
पञ्चमी	गुरुणो, गुरुत्तो गुरुओ, गुरुउ)	गुरुचो, गुरुओ, गुरुउ, गुरुहिन्तो,
"	गुरुहिन्तो ।	(गुरुसुन्तो ।
षष्ठी	गुरुणो, गुरुस्स ।	गुरुणं, गुरुण ।
सप्तमी	गुरुम्मि ।	गुरुसुं, गुरुसु ।
संबोधनम्	हे गुरु, हे गुरु ।	हे गुरुणो, हे गुरु, हे गुरउ, हे गुरओ, हे गुरवो ।

ऊकारान्तः पुँल्लिङ्गो ' खलपू ' शब्दः ।

विभक्ति	एकवचन ।	बहुवचन ।
प्रथमा	खलपू ।	खलपुणो, खलपू, खलपउ, खलपओ, खलपवा ।
द्वितीया	खलपुं ।	खलपुणो, खलपू ।
तृतीया	खलपुणा ।	खलपूहि, खलपूहिँ, खलपूहिं ।
चतुर्थी	खलपुवे, खलपुणो, खलपुस्स ।	खलपूणं, खलपूण ।
पञ्चमी	खलपुणो, खलपुत्तो, खलपूओ)	खलपुचो, खलपूओ, खलपूउ,
"	खलपूउ, खलपूहिन्तो ।	(खलपूहिन्तो, खलपूसुन्तो ।
षष्ठी	खलपुणो, खलपुस्स ।	खलपूणं, खलपूण ।
सप्तमी	खलपुम्मि ।	खलपूसुं, खलपूसु ।
संबोधनम्	हे खलपु, हे खलपू ।	हे खलपुणो, हे खलपू, हे खलपउ, हे खलपओ, हे खलपवो ।

ऋकारान्तः पुँल्लिङ्गो ' पितृ ' शब्दः ।

विभक्ति	एकवचन ।	बहुवचन ।
प्रथमा	पित्रा, पिअरो ।	पित्ररा, पिउणो, पिअउ, पिअओ, पिऊ ।
द्वितीया	पिअरं ।	पित्ररा, पिअरे, पिउणो, पिऊ ।
तृतीया	पिउणा, पिअरेणं, पिअरेण ।	पित्ररोहि, पिअरोहिँ, पिअरोहिं, पिऊहि, पिऊहिँ, पिऊहिं ।

* ' वोलो नवो ' ॥ ७ । ३ । २१ ॥ उदन्तात् परस्य जसः पुंसि क्ति अथो इत्यादेशो वा भवति । साहचो ।

विनक्ति एकवचन ।

द्वितीया अप्पाणं, अप्पं ।

तृतीया अप्पाणेणं, अप्पाणेण, अप्पेणं, अप्पेण, अप्प-

" एण, अप्पणइआ, अप्पणिआ ।

चतुर्थी अप्पाणस्स, अप्पस्म, अप्पणो ।

पञ्चमी अप्पाणत्तो, अप्पाणाओ, अप्पाणाउ, अप्पाणाहि,)

" अप्पाणाहिन्तो, अप्पाणा, अप्पणो, अप्पत्तो, अप्पा-

" ओ, अप्पाउ, अप्पाहि, अप्पाहिन्तो, अप्पा ।

"

षष्ठी अप्पाणस्स, अप्पस्स, अप्पणो ।

सप्तमी अप्पाणम्मि, अप्पाणे, अप्पम्मि, अप्पे ।

सम्बोधनम् हे अप्पाणो, हे अप्पो, हे अप्प ।

बहुवचन ।

अप्पाणे, अप्पाणो, अप्पे ।

अप्पाणेहि, अप्पाणेहिं, अप्पाणेहि, अप्पेहि, अप्पेहिं,

(अप्पेहि ।

अप्पाणाणं, अप्पाणाण, अप्पाणं, अप्पाण ।

अप्पाणत्तो, अप्पाणाओ, अप्पाणाउ, अप्पाणाहि, अप्पा-

(एहि, अप्पाणेहिन्तो, अप्पाणाहिन्तो, अप्पाणमुन्तो,

(अप्पाणामुन्तो, अप्पत्तो, अप्पाओ, अप्पाउ, अप्पाहि,

(अप्पेहि, अप्पाहिन्तो, अप्पेहिन्तो, अप्पामुन्तो, अप्पेमुन्तो।

अप्पाणाणं, अप्पाणाण, अप्पाणं, अप्पाण ।

अप्पाणंसुं, अप्पाणेषु, अप्पेसुं, अप्पेसु ।

हे अप्पाणो, हे अप्पाणा, हे अप्पा ।

॥ अथ सर्वादीनां पुँल्लिङ्गे रूपाणि तत्र सर्वशब्दः ॥

विनक्ति एकवचन ।

प्रथमा सव्वो ।

द्वितीया सव्वं ।

तृतीया सव्वेणं, सव्वेण ।

चतुर्थी सव्वस्स ।

पञ्चमी सव्वत्तो, सव्वाओ, सव्वाउ, सव्वाहिन्तो, स-

" व्वाहि, सव्वा ।

षष्ठी सव्वस्स ।

सप्तमी सव्वस्सि, सव्वाम्मि, सव्वत्थ, सव्वहिं ।

सम्बोधनम् हे सव्व, हे सव्वो, हे सव्वा ।

बहुवचन ।

सव्वे ।

सव्वे, सव्वा ।

सव्वेहिं, सव्वेहिं, सव्वेहि ।

सव्वेसि, सव्वाणं, सव्वाण ।

सव्वत्ता, सव्वाओ सव्वाउ, सव्वाहि, सव्वेहि, सव्वा-

(हिन्तो, सव्वेहिन्तो, सव्वामुन्तो, सव्वेमुन्तो ।

सव्वेसि, सव्वाणं, सव्वाण ।

सव्वेसुं, सव्वेसु ।

हे सव्वे ।

तथाऽकारान्तः पुँल्लिङ्गे 'विश्व' शब्दः ।

विभक्ति एकवचन ।

प्रथमा विस्सो ।

द्वितीया विस्सं ।

तृतीया विस्सेणं, विस्सेण ।

चतुर्थी विस्सस्स ।

पञ्चमी विस्सत्तो, विस्साओ, विस्साउ, विस्साहि, वि-

" स्साहिन्तो, विस्सा ।

षष्ठी विस्सस्सा ।

सप्तमी विस्सस्सि, विस्सम्मि, विस्सत्थ, विस्सहिं ।

सम्बोधनम् हे विस्स, हे विस्सो, हे विस्सा ।

बहुवचन ।

विस्से ।

विस्से, विस्सा ।

विस्सेहिं, विस्सेहिं, विस्सेहि ।

विस्सेसि, विस्साणं, विस्साण ।

विस्सत्तो, विस्साओ, विस्साउ, विस्साहि, विस्सेहि, वि-

स्साहिन्तो, विस्सेहिन्तो, विस्सामुन्तो, विस्सेमुन्तो ।

विस्सेसि, विस्साणं, विस्साण ।

विस्सेसुं, विस्सेसु ।

हे विस्से ।

अकारान्तः पुँल्लिङ्गे 'उज्जय' शब्दः

विनक्ति एकवचन ।

प्रथमा उज्जयो ।

द्वितीया उज्जयं ।

बहुवचन ।

उज्जये ।

उज्जये, उज्जया ।

विजक्ति एकवचन ।

तृतीया उभयेणं, उभयेण ।

चतुर्थी उजयस्स ।

पञ्चमी उजयत्तो, उजयात्तो, उभयात्, उजयादि, उ-

" भयाहिन्तो, उभया ।

षष्ठी उभयस्स ।

सप्तमी उभयस्मि, उजयस्मि, उजयत्थ, उजयहि ।

सम्बोधनम् हे उजय, हे उभयो, हे उभया ।

बहुवचन ।

उभयेहिं, उजयेहिं, उजयेहि ।

उभयेसिं, उभयाणं, उजयाण ।

उभयत्तो, उजयात्तो, उजयात्, उजयादि, उजयेहि, उ-

(भयाहिन्तो, उजयेहिन्तो, उभयासुन्तो, उभयेसुन्तो ।

उभयेसिं, उजयाणं, उजयाण ।

उभयेसुं, उभयेसु ।

हे उजये ।

तत्राकारान्तः पुँल्लिङ्गो ' अन्य ' शब्दः ।

विजक्ति एकवचन ।

प्रथमा अत्तो ।

द्वितीया अत्तं ।

तृतीया अत्तेणं, अत्तेण ।

चतुर्थी अत्तस्स ।

पञ्चमी अत्तत्तो, अत्तात्तो, अत्तात्, अत्तादि, अत्ता-

" हिन्तो, अत्ता ।

षष्ठी अत्तस्स ।

सप्तमी अत्तस्मि, अत्तस्मि, अत्तत्थ, अत्तहि ।

सम्बोधनम् हे अत्त, हे अत्तो, हे अत्ता ।

बहुवचन ।

अत्ते ।

अत्ते, अत्ता ।

अत्तेहिं, अत्तेहिं, अत्तेहि ।

अत्तेसिं, अत्ताणं, अत्ताण ।

अत्तत्तो, अत्तात्तो, अत्तात्, अत्तादि, अत्तेहि, अ-

(त्ताहिन्तो, अत्तेहिन्तो, अत्तासुन्तो, अत्तेसुन्तो ।

अत्तेसिं, अत्ताणं, अत्ताण ।

अत्तेसुं, अत्तेसु ।

हे अत्ते ।

तत्राकारान्तः पुँल्लिङ्गः ' कतर ' शब्दः ।

विजक्ति एकवचन ।

प्रथमा कयरो ।

द्वितीया कयरं ।

तृतीया कयरेणं, कयरेण ।

चतुर्थी कयरस्स ।

पञ्चमी कयरत्तो, कयरात्तो, कयरात्, कयरादि,)

" कयराहिन्तो, कयरा ।

षष्ठी कयरस्स ।

सप्तमी कयरस्मि, कयरस्मि, कयरत्थ, कयरहि ।

सम्बोधनम् हे कयर, हे कयरो, हे कयरा ।

बहुवचन ।

कयरे ।

कयरे, कयरा ।

कयरेहिं, कयरेहिं, कयरेहि ।

कयरेसिं, कयराणं, कयराण ।

कयरत्तो, कयरात्तो, कयरात्, कयरादि, कयरेहि, कय-

राहिन्तो, कयरेहिन्तो, कयरासुन्तो, कयरेसुन्तो ।

कयरेसिं, कयराणं, कयराण ।

कयरेसुं, कयरेसु ।

हे कयरे ।

अकारान्तः पुँल्लिङ्गो ' अवरे ' शब्दः ।

विजक्ति एकवचन ।

प्रथमा अवरो ।

द्वितीया अवरं ।

तृतीया अवरेणं, अवरेण ।

चतुर्थी अवरस्स ।

पञ्चमी अवरत्तो, अवरात्तो, अवरात्, अवरादि, अ-

" वराहिन्तो, अवरा ।

बहुवचन ।

अवरे ।

अवरे, अवरा ।

अवरोहिं, अवरोहिं, अवरोहि ।

अवरेसिं, अवराणं, अवराण ।

अवरत्तो, अवरात्तो, अवरात्, अवरादि, अवरोहि, अ-

वराहिन्तो, अवरोहिन्तो, अवरासुन्तो, अवरेसुन्तो ।

विभक्ति	एकवचन ।	बहुवचन ।
षष्ठी	अवरस्स ।	अवरोसिं, अवराणं, अवराण ।
सप्तमी	अवरस्सिं, अवरम्मि, अवरत्थ, अवरहिं ।	अवरोसुं, अवरोसु ।
सम्बोधनम्	हे अवर, हे अवरा, हे अवरो ।	हे अवरो ।

अकारान्तः पुँल्लिङ्ग ' इतर ' शब्दः ।

विभक्ति	एकवचन ।	बहुवचन ।
प्रथमा	इयरो ।	इयरे ।
द्वितीया	इयरं ।	इयरे, इयरा ।
तृतीया	इयरेणं, इयरेण ।	इयरोहिं, इयरोहिं, इयरोहि ।
चतुर्थी	इयरस्स ।	इयरोसिं, इयराणं, इयराण ।
पञ्चमी	इयरत्तो, इयराओ, इयराउ, इयराहि, इयरा-)	इयरत्तो, इयराओ, इयराउ, इयराहि, इयरोहि, इयराहि-
„	हिन्तो, इयरा ।	(न्तो, इयरोहिन्तो, इयरासुन्तो, इयरसुन्तो ।
षष्ठी	इयरस्म ।	इयरोसिं, इयराणं, इयराण ।
सप्तमी	इयरस्सिं, इयरम्मि, इयरत्थ, इयरहिं ।	इयरोसुं, इयरोसु ।
सम्बोधनम्	हे इयर, हे इयरा, हे इयरो ।	हे इयरे ।

पुँल्लिङ्गे यच्छब्दरूपाणि ।

विभक्ति	एकवचन ।	बहुवचन ।
प्रथमा	जो ।	जे ।
द्वितीया	जं ।	जे, जा ।
तृतीया	जेणं, जेण, जिणा ।	जेहिं, जेहिं, जेहि ।
चतुर्थी	जस्स ।	जेसिं, जाणं, जाण ।
पञ्चमी	जत्तो, जाओ, जाउ, जाहि, जाहिन्तो, जा,)	जत्तो, जाओ, जाउ, जाहि, जेहि, जाहिन्तो, जेहिन्तो,
„	जम्हा ।	(जासुन्तो, जेसुन्तो ।
षष्ठी	जस्म ।	जेसिं, जाणं, जाण ।
सप्तमी	जस्सिं, जम्मि, जत्थ, जहिं, जाहे, जाला,)	जेसुं, जेसु ।
„	जइया ।	„

पुँल्लिङ्गे तच्छब्दरूपाणि ।

विभक्ति	एकवचन ।	बहुवचन ।
प्रथमा	सो, एो ।	ते, खे ।
द्वितीया	तं, एं ।	ते, ने, ता, एा ।
तृतीया	तेणं, तेण, तिणा, नेणं, ऐण ।	तेहिं, तेहिं, तेहि, ऐहिं, नेहिं, नेहि ।
चतुर्थी	तास, तस्स, से, एस्म ।	तेसिं, ताणं, ताण, सिं, नेसिं, नाणं, एाण ।
पञ्चमी	तम्हा, तत्तो, ताओ, ताउ, ताहिन्तो, ता, एम्हा,)	तत्तो, ताओ, ताउ, ताहि, तेहि, ताहिन्तो, तेहिन्तो, ता-
„	एत्तो, एाओ, एाउ, एाहि, एाहिन्तो, एा ।	(सुन्तो, तेसुन्तो, एत्तो, एाओ, एाउ, एाहि, ऐहि, एा-
„	„	(हिन्तो, ऐहिन्तो, एासुन्तो, नेसुन्तो ।
षष्ठी	तास, तस्स, से, एस्स ।	तेसिं, ताणं, ताण, सिं, नेसिं, नाणं, एाण ।
सप्तमी	तास्सिं, तत्थ, तम्मि, तहिं, एास्सिं, एाम्मि, एात्थ,)	तेसुं, तेसु, ऐसुं, नेसु ।
„	एाहिं, ताहे, ताला, तइ आ, एाहे, एाला, एाइआ ।	„

एकशब्दस्य रूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।	बहुवचन ।
प्रथमा एको ।	एके ।
द्वितीया एकं ।	एके, एका ।
तृतीया एकेणं, एकेण ।	एकेहिं, एकेहिं, एकेहि ।
चतुर्थी एकस्स ।	एकेसिं, एकाणं, एकाण ।
पञ्चमी एकतो, एकाओ, एकाउ, एकाहि, एकाहिन्तो,)	एकतो, एकाओ, एकाउ, एकाहि, एकेहि, एकाहिन्तो,
एका ।	(एकेहिन्तो, एकामुन्तो, एकेमुन्तो ।
षष्ठी एकस्स ।	एकेसिं, एकाणं, एकाण ।
सप्तमी एकस्सि, एकस्मि, एकस्य, एकहिं ।	एकेसुं, एकेसु ।

प्रकृत्यन्तरेण एकशब्दस्यैवान्यानि रूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।	बहुवचन ।
प्रथमा एगो ।	एगे ।
द्वितीया एमं ।	एगे, एगा ।
तृतीया एगेणं, एगेण ।	एगेहिं, एगेहिं, एगेहि,)
चतुर्थी एगस्स ।	एगेसिं, एगाणं, एगाण ।
पञ्चमी एगतो, एगाओ, एगाउ, एगाहि, एगाहिन्तो,)	एगतो, एगाओ, एगाउ, एगाहि, एगेहि, एगाहिन्तो,
एगा ।	(एगेहिन्तो, एगामुन्तो, एगेमुन्तो ।
षष्ठी एगस्स ।	एगेसिं, एगाणं, एगाण ।
सप्तमी एगस्सि, एगस्मि, एगस्य, एगहिं ।	एगेसुं, एगेसु ।

प्रकृत्यन्तरेणैव पुनरेकशब्दस्य रूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।	बहुवचन ।
प्रथमा इको ।	इके ।
द्वितीया इकं ।	इके, इका ।
तृतीया इकेणं, इकेण ।	इकेहिं, इकेहिं, इकेहि ।
चतुर्थी इकस्स ।	इकेसिं, इकाणं, इकाण ।
पञ्चमी इकतो, इकाओ, इकाउ, इकाहि, इकाहिन्तो,)	इकतो, इकाओ, इकाउ, इकाहि, इकेहि, इकाहिन्तो,
इका ।	(इकेहिन्तो, इकामुन्तो, इकेमुन्तो ।
षष्ठी इकस्स ।	इकेसिं, इकाणं, इकाण ।
सप्तमी इकस्सि, इकस्मि, इकस्य, इकहिं ।	इकेसुं, इकेसु ।

किंशब्दस्य रूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।	बहुवचन ।
प्रथमा को ।	के ।
द्वितीया कं ।	के, का ।
तृतीया केणं, केण, किण ।	केहिं, केहिं, केहि ।
चतुर्थी कस्स, कास ।	केसिं, काणं, काण, कास ।
पञ्चमी कतो, काओ, काउ, काहि, काहिन्तो, कम्हा,)	कतो, काओ, काउ, काहि, केहि, काहिन्तो, केहिन्तो,
किणो, कीस ।	कामुन्तो, केमुन्तो ।

केसुं, केसु ।

एएसुं, एएसु ।

इमेसुं, इमेसु ।

अमृतं, अमृतम् ।

रमाओ, रमाउ, रमा ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

तृतीया रमाए, रमाअ, रमाइ * ।

रमाहिं, रमाहिँ, रमाहि ।

चतुर्थी रमाए, रमाअ, रमाइ ।

रमाणं, रमाण ।

पञ्चमी रमाए, रमाअ, रमाइ, रमतो, रमाओ, रमाउ,)

रमतो, रमाओ, रमाउ, रमाहिन्तो, रमासुन्तो ।

,, रमाहिन्तो ।

"

षष्ठी रमाए, रमाअ, रमाइ ।

रमाणं, रमाण ।

सप्तमी रमाए, रमाअ, रमाइ ।

रमासुं, रमासु ।

सम्बोधनम् हे रमे, हे रमा ।

हे रमाओ, हे रमाउ, हे रमा ।

इकान्तः स्त्रीलिङ्गो रुचिशब्दः ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा रुई + ।

रुईओ, रुईउ, रुई ।

द्वितीया रुई ।

रुईओ, रुईउ, रुई ।

तृतीया रुईअ, रुईआ, रुईइ, रुईए ।

रुईहिं, रुईहिँ, रुईहि ।

चतुर्थी रुईअ, रुईआ, रुईइ, रुईए ।

रुईणं, रुईण ।

पञ्चमी रुईअ, रुईआ, रुईइ, रुईए, रुइत्तो, रुईओ, रुईउ,)

रुइत्तो, रुईओ, रुईउ, रुईहिन्तो, रुईसुन्तो ।

,, रुईहिन्तो ।

" रुईणं, रुईण ।

षष्ठी रुईआ, रुईआ, रुईइ, रुईए ।

रुईसुं, रुईसु ।

सप्तमी रुईअ, रुईआ, रुईइ, रुईए ।

हे रुईओ, हे रुईउ, हे रुई ।

सम्बोधनम् हे रुई, हे रुइ ।

ईकारान्तः स्त्रीलिङ्गो नदीशब्दः ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा नई, नईआ × ।

नई, नईआ, नईउ, नईओ ।

द्वितीया नई ।

नई, नईआ, नईउ, नईओ ।

तृतीया नईअ, नईआ, नईइ, नईए ।

नईहिं, नईहिँ, नईहि ।

चतुर्थी नईअ, नईआ, नईइ, नईए ।

नईणं, नईण ।

पञ्चमी नईअ, नईआ, नईइ, नईए, नईत्तो, नईओ, नईउ,)

नईत्तो, नईओ, नईउ, नईहिन्तो, नईसुन्तो ।

,, नईहिन्तो ।

" नईणं, नईण ।

षष्ठी नईअ, नईआ, नईइ, नईए ।

नईसुं, नईसु ।

सप्तमी नईअ, नईआ, नईइ, नईए ।

हे नईओ, हे नईउ, हे नई, हे नईआ ।

सम्बोधनम् हे नई, हे नइ ।

स्त्रीशब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा इत्थी, इत्थीआ ।

इत्थी, इत्थीओ, इत्थीउ, इत्थीआ ।

द्वितीया इत्थि ।

इत्थी, इत्थीओ, इत्थीउ, इत्थीआ ।

तृतीया इत्थीअ, इत्थीआ, इत्थीइ, इत्थीए ।

इत्थीहिं, इत्थीहिँ, इत्थीहि ।

* "टाङ्क्खेरेवादिदेव वा तु ङ्खेः" ॥ ७ । ३ । २ए ॥ स्त्रियां वर्तमानाङ्गान्नः परेषां टाङ्क्खेङ्गीनां प्रत्येकम् अत्, आत्, इत्, एत् एते चत्वार आदेशाः संप्रासदीर्घा ज्ञवन्ति, ङ्खेस्तु पुनरेते वा भवन्ति । 'नात् आत्' ॥ ८ । ३ । ३० ॥ स्त्रियां वर्तमानादा-
दन्ताङ्गान्नः परेषां टाङ्क्खेङ्गीसीनामादादेशो न भवति । + 'अङ्गीवे सौ' ॥ ७ । ३ । २ए ॥ इदुतोऽङ्गीवे नपुंसकादन्यत्र सौ
दीर्घा ज्ञवति । बुद्धी । × "ईत्तः सेङ्गावा" ॥ ८ । ३ । २ए ॥ स्त्रियां वर्तमानादीकारान्तात् सेज्जस्यसोश्च स्थाने आकारो वा ज्ञवति ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

चतुर्थी इत्थीअ, इत्थीआ, इत्थीइ, इत्थीए ।

इत्थीणं, इत्थीण ।

पञ्चमी इत्थीअ, इत्थीआ, इत्थीइ, इत्थीए, इत्थित्तो,)

इत्थित्तो, इत्थीओ, इत्थीउ, इत्थीहिन्तो इत्थीसुन्तो ।

,, इत्थीओ, इत्थीउ, इत्थीहिन्तो ।

,,

षष्ठी इत्थीअ, इत्थीआ, इत्थीइ, इत्थीए ।

इत्थीणं, इत्थीण ।

सप्तमी इत्थीअ, इत्थीआ, इत्थीइ, इत्थीए ।

इत्थीसुं, इत्थीसु ।

सम्बोधनम् हे इत्थी, हे इत्थि,

हे इत्थीओ, हे इत्थीउ, हे इत्थी, हे इत्थीआ ।

प्रकृत्यन्तरेण स्त्रीशब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा यी, * यीआ ।

यी, यीओ, यीउ, यीआ ।

द्वितीया यि ।

यी, यीओ, यीउ, यीआ ।

तृतीया यीआ, यीअ, यीइ, यीए ।

यीहिं, यीहिं, यीहि ।

चतुर्थी यीआ, यीअ, यीइ, यीए ।

यीणं, यीण ।

पञ्चमी यीआ, यीअ, यीइ, यीए, यित्तो, यीओ, यीउ,)

यित्तो, यीओ, यीउ, यीहिन्तो, यीसुन्तो ।

,, यीहिन्तो ।

,,

षष्ठी यीआ, यीअ, यीइ, यीए ।

यीणं, यीण ।

सप्तमी यीआ, यीअ, यीइ, यीए ।

यीसुं, यीसु ।

सम्बोधनम् हे यी, हे यि ।

हे यीओ, हे यीउ, हे यी, हे यीआ ।

उकारान्तः स्त्रीलिङ्गो धेणुशब्दः ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा धेणू ।

धेणूउ, धेणूओ, धेणू ।

द्वितीया धेणुं ।

धेणूउ, धेणूओ, धेणू ।

तृतीया धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए ।

धेणूहिं, धेणूहिं, धेणूहि ।

चतुर्थी धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए ।

धेणूणं, धेणूण ।

पञ्चमी धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए, धेणूत्तो, धेणूओ,)

धेणूत्तो, धेणूओ, धेणूउ, धेणूहिन्तो, धेणूसुन्तो ।

,, धेणूउ, धेणूहिन्तो ।

,,

षष्ठी धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए ।

धेणूणं, धेणूण ।

सप्तमी धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए ।

धेणूसुं, धेणूसु ।

सम्बोधनम् हे धेणू, हे धेणु ।

हे धेणूओ, हे धेणूउ, हे धेणू ।

ऊकारान्तः स्त्रीलिङ्गो वधूशब्दः ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा वधू ।

वधूउ, वधूओ, वधू ।

द्वितीया वधुं ।

वधूउ, वधूओ, वधू ।

तृतीया वधूआ, वधूअ, वधूइ, वधूए ।

वधूहिं, वधूहिं, वधूहि ।

चतुर्थी वधूआ, वधूअ, वधूइ, वधूए ।

वधूणं, वधूण ।

पञ्चमी वधूआ, वधूअ, वधूइ, वधूए, वधूत्तो, वधूओ, वधूउ,)

वधूत्तो, वधूओ, वधूउ, वधूहिन्तो, वधूसुन्तो ।

,, वधूहिन्तो ।

,,

* " स्त्रिया इत्थी " ॥ ८।२।१३० ॥ स्त्रीशब्दस्य इत्थी इत्यादेशो वा भवति । पक्षे ' सर्वत्र सधरामवच्छे ' ॥ ८।२।७९ ॥ इति रत्नोपे ' स्तस्य थोऽस्तमस्तस्तम्बे ' ॥ ८।२।४५ ॥ ' स्तम्बं समस्त च त्यक्त्वा, स्तस्य यादेश इष्यते ' । इति ' यी ' रूपं निष्पन्नम् ।

विभक्ति एकवचन ।

षष्ठी बहुआ, बहुअ, बहुइ, बहुए ।
सप्तमी बहुआ, बहुअ, बहुइ, बहुए ।
सम्बोधनम् हे बहु, हे बहु ।

बहुवचन ।

बहुणं, बहुण ।
बहुसुं, बहुसु ।
हे बहुज, हे बहुओ, हे बहु ।

ऋकारान्तः स्त्रीलिङ्गो मातृशब्दः ।

विभक्ति एकवचन ।

प्रथमा माआ, माअरा * ।

द्वितीया माअं, माअरं ।

तृतीया माअराइ, माअराए, माअराअ, माआए, माआइ,)
„ माआअ, माऊआ, माऊअ, माऊए, माऊइ ।
चतुर्थी माअराइ, माअराए, माअराअ, माआए, माआइ,)
„ माआअ, माऊआ, माऊअ, माऊए, माऊइ ।
पञ्चमी माअराइ, माअराए, माअराअ, माआए, माआइ,)
„ माआअ, माऊआ, माऊअ, माऊए, माऊइ,)
„ माअरतो, माअराओ, माअराउ, माअराहितो,)
„ माअरतो, माआओ, माआउ, माआहितो, माउ-)
„ तो, माऊओ, माऊउ, माऊहितो ।
षष्ठी माअराइ, माअराए, माअराअ, माआए, माआइ,)
„ माआअ, माऊआ, माऊअ, माऊए, माऊइ ।
सप्तमी माअराइ, माअराए, माअराअ, माआए, माआइ,)
„ माआअ, माऊआ, माऊअ, माऊए, माऊइ ।
सम्बोधनम् हे माअ, हे माअरं ।

बहुवचन ।

माअरा, माअराउ, माअराओ, माआ, माआउ, माआ-
(ओ, माऊ, माऊउ, माऊओ ।
माअरा, माअराउ, माअराओ, माआ, माआउ, माआ-
(ओ, माऊ, माऊउ, माऊओ ।
माअराहिं, माअराहिं, माअराहि, माआहिं, माआहिं,
(माआहि, माऊहिं, माऊहिं, माऊहि ।
माअराणं, माअराण, माआणं, माआण, माऊणं, मा-
(ऊण, माईणं, माईण + ।
माअरतो, माअराओ, माअराउ, माअराहितो, माअरा-
(सुन्तो, माअरतो, माआओ, माआउ, माआहितो, माआ-
(सुन्तो, माउतो, माऊओ, माऊउ, माऊहितो, माऊ-
(सुन्तो ।
„ „
माअराणं, माअराण, माआणं, माआण, माऊणं, मा-
(ऊण, माईणं, माईण ।
माअरासुं, माअरासु, माआसुं, माआसु, माऊसुं,
(माऊसु ।
हे माआ, हे माआउ, हे माआओ, हे माअरा, हे माअ-
(राउ, हे माअराओ, हे माऊ, हे माऊउ, हे माऊओ ।

ऋकारान्तः स्त्रीलिङ्गो दुहितृशब्दः ।

विभक्ति एकवचन ।

प्रथमा दुहिआ ।

द्वितीया दुहिअं ।

तृतीया दुहिआए, दुहिआअ, दुहिआइ ।

चतुर्थी दुहिआए, दुहिआअ, दुहिआइ ।

पञ्चमी दुहिआए, दुहिआअ, दुहिआइ, दुहिअतो, दुहि-

„ आओ, दुहिआउ, दुहिआहितो ।

षष्ठी दुहिआए, दुहिआअ, दुहिआइ ।

सप्तमी दुहिआए, दुहिआअ, दुहिआइ ।

सम्बोधनम् हे दुहिअ, हे दुहिआ ।

बहुवचन ।

दुहिआओ, दुहिआउ, दुहिआ ।
दुहिआओ, दुहिआउ, दुहिआ ।
दुहिआहिं, दुहिआहिं, दुहिआहि ।
दुहिआणं, दुहिआण ।
दुहिअतो, दुहिआओ, दुहिआउ, दुहिआहितो, दुहि-
(आसुन्तो ।
दुहिआणं, दुहिआण ।
दुहिआसुं, दुहिआसु ।
हे दुहिआओ, हे दुहिआउ, हे दुहिआ ।

* बाहुलकात् जनन्यर्थे आ, देवताऽर्थस्य तु अरा इत्यादेशः । माआए कुच्छीप, नमो माअराण । + 'मातुरिदु वा' । ८ । १ । १३५ ।
मातृशब्दस्य गौणस्य श्रुत इदं भवति वा । कच्चिद्गौणस्यापि । माईणं ।

यच्छब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

प्रथमा जा ।

द्वितीया जं ।

तृतीया जाए, जाअ, जाइ ।

चतुर्थी जाए, जाअ, जाइ ।

पञ्चमी जाए, जाअ, जाइ, जत्तो, जाओ, जाउ, जा-

,, हिन्तो, जम्हा ।

षष्ठी जाए, जाअ, जाइ ।

सप्तमी जाए, जाअ, जाइ ।

बहुवचन ।

जाओ, जाउ, जा ।

जाओ, जाउ, जा ।

जाहिं, जाहिं, जाहि ।

जाणं, जाण ।

जत्तो, जाओ, जाउ, जाहिन्तो, जामुन्तो ।

,,

जाणं, जाण ।

जामुं, जामु ।

प्रकृत्यन्तरेण यच्छब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

प्रथमा जा * ।

द्वितीया जं ।

तृतीया जीअ, जीआ, जीइ, जीए ।

चतुर्थी जीअ, जीआ, जीइ, जीए, जिस्सा, जीसे ।

पञ्चमी जीअ, जीआ, जीइ, जीए, जित्तो, जीओ, जीउ,)

,, जीहिन्तो ।

षष्ठी जीअ, जीआ, जीइ, जीए, जिस्सा, जीसे ।

सप्तमी जीअ, जीआ, जीइ, जीए ।

बहुवचन ।

जीओ, जीउ, जीआ, जी ।

जीओ, जीउ, जीआ, जी ।

जीहिं, जीहिं, जीहि ।

जाणं, जाण ।

जित्तो, जीओ, जीउ, जीहिन्तो, जीमुन्तो ।

,,

जाणं, जाण ।

जीमुं, जीमु ।

तच्छब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

प्रथमा सा, ता, एा × ।

द्वितीया तं, एं ।

तृतीया एाए, ताए, ताअ, ताइ ।

चतुर्थी ताए, ताअ, ताइ, तास + ।

पञ्चमी ताए, ताअ, ताइ, तत्तो, ताओ, ताउ, ताहिन्तो, तो, तम्हा ।

षष्ठी ताए, ताअ, ताइ, तास ।

सप्तमी ताए, ताअ, ताइ ।

बहुवचन ।

ताओ, ताउ, ता ।

ताओ, ताउ, ता ।

ताहिं, ताहिं, ताहि, एाहिं, एाहिं, एाहि ।

ताणं, ताण, ताम ।

तत्तो, ताओ, ताउ, ताहिन्तो, तामुन्तो ।

ताणं, ताण, तास ।

तामुं, तामु ।

प्रकृत्यन्तरेण तच्छब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

प्रथमा सा, ता, एा ।

द्वितीया तं, एं ।

तृतीया तीअ, तीआ, तीइ, तीए ।

चतुर्थी तीअ, तीआ, तीइ, तीए, तिस्सा, तीसे ।

बहुवचन ।

तीओ, तीउ, तीआ, ती ।

तीओ, तीउ, तीआ, ती ।

तीहिं, तीहिं, तीहि ।

ताणं, ताण ।

* 'कियत्तदोऽस्यमामि' ॥ ८ । ३ । ३३ ॥ सि अम अम वजिते स्यादौ परे एभ्यः स्त्रियां ङीर्वा । जाओ । अस्यमामीति किम । जा, जं, जाण । × 'तदो एः स्यादौ कचित्' ॥ ८ । ३ । ७० । तद्ः स्थाने स्यादौ परे ण आदेशो भवति क्वचिद् लङ्गानुसारेण । स्त्रियामपि । इत्थुआमिअमुही णं तियटा । तां भिजटेत्यर्थः । जणिअं च एाए, तयेत्यर्थः । एाहिं कथं, ताभिः कृतमित्यर्थः । + बहुलाधिकारात् कितद्व्यवहाराकारान्ताभ्यामपि डासादेशो वा । तास अणं । पत्ते ताए ।

विभक्ति एकवचन ।

पञ्चमी तीअ, तीआ, तीइ, तीए, तिचो, तीओ, तीउ, ती-

,, हिन्तो ।

षष्ठी तीअ, तीआ, तीइ, तीए, तिस्सा, तीसे ।

सप्तमी तीअ तीआ, तीइ, तीए ।

बहुवचन ।

तिचो, तीओ, तीउ, तीहिन्तो, तीमुन्तो ।

,,

ताणं, ताण ।

तीसुं, तीसु ।

किंशब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

प्रथमा का ।

द्वितीया कं ।

तृतीया काए, काअ, काइ ।

चतुर्थी काए, काअ, काइ, कास ।

पञ्चमी काए, काअ, काइ, कत्तो, काओ, काउ, काहिन्तो ।

,, कम्हा, कीस, किणो * ।

षष्ठी काए, काअ, काइ, कास ।

सप्तमी काए, काअ, काइ ।

बहुवचन ।

काओ, काउ, का ।

काओ, काउ, का ।

काहिं, काहिँ, काहि ।

काणं, काण, कास, केसिं + ।

कत्तो, काओ, काउ, काहिन्तो, कामुन्तो ।

,,

काणं, काण, कास, केसिं ।

कासुं, कामु ।

प्रकृत्यन्तरेण किंशब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

प्रथमा का ।

द्वितीया कं ।

तृतीया कीअ, कीआ, कीइ, कीए ।

चतुर्थी कीअ, कीआ, कीइ, कीए, किस्सा, कीसे ।

पञ्चमी कीअ, कीआ, कीइ, कीए, कित्तो, कीओ, कीउ, कीहिन्तो ।

षष्ठी कीअ, कीआ, कीइ, कीए, किस्सा, कीसे ।

सप्तमी कीअ, कीआ, कीइ, कीए ।

बहुवचन ।

कीओ, कीउ, कीआ, की ।

कीओ, कीउ, कीआ, की ।

कीहिं, कीहिँ, कीहि ।

काणं, काण, कास, केसिं ।

कित्तो, कीओ, कीउ, कीहिन्तो, कीमुन्तो ।

काणं, काण, कास, केसिं ।

कीसुं, कीसु ।

एतच्छब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

प्रथमा एसा, एस, इणं, इणमो × ।

द्वितीया एअं ।

तृतीया एआअ, एआइ, एआए ।

चतुर्थी एआअ, एआइ, एआए, से ।

पञ्चमी एआअ, एआइ, एआए, एत्तोः, एआओ,)

,, एआउ, एताहिन्तो ।

षष्ठी एआअ, एआइ, एआए, से ।

सप्तमी एआअ, एआइ, एआए ।

बहुवचन ।

एआओ, एआउ, एआ ।

एआओ, एआउ, एआ ।

एआहिं, एआहिँ, एआहि ।

एआणं, एआण, एएसिं, सिं ।

एत्तो, एआओ, एआउ, एआहिन्तो, एआमुन्तो ।

,,

एआणं, एआण, एएसिं, सिं ।

एआसुं, एआसु ।

प्रकृत्यन्तरेण एतच्छब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

प्रथमा एई, एस, इणं, इणमो ।

बहुवचन ।

एईओ, एईउ, एईआ, एई ।

+ “आमो केसिं” ॥ ८ । ३ । ६१ । बहुलाधिकारात् क्रियामपि । सन्वेसिं, केसिं । * “किमो किणोकीसो” ॥ ८ । ३ । ६८ ॥ × “वेसेणमिणमो सिना” ॥ ८ । ३ । ८५ ॥ एतद्: सिना सह एस इणम् इणमो इत्यादेशा वा जयन्ति । एस गई । ÷ “त्थे च तस्सल्लुक्” ॥ ८ । ३ । ८३ ॥ एतद्: त्थे चो सत्ते परे तस्य युक् । एत्थ, एत्तो, एत्ताहे ।

विभक्ति एकवचन ।

द्वितीया एई ।

तृतीया एईअ, एईआ, एईइ, एईए ।

चतुर्थी एईअ, एईआ, एईइ, एईए ।

पञ्चमी एईअ, एईआ, एईइ, एईए एइत्तो, एईओ, एईउ,)
एईहिन्तो ।

षष्ठी एईअ, एईआ, एईइ, एईए ।

सप्तमी एईअ, एईआ, एईइ, एईए ।

बहुवचन ।

एईओ, एईउ, एईआ, एई ।

एईहिं, एईहिँ, एईहि ।

एईणं, एईण ।

एइत्तो, एईओ, एईउ, एईहिन्तो, एईसुन्तो ।

”

एईणं, एईण ।

एईसुं, एईसु ।

इदंशब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

प्रथमा इमिआ, इमा * ।

द्वितीया इमं, इणं, एं × ।

तृतीया इमाए, इमाइ, इमाअ, इमाए, इमाइ, इमाअ ।

”

चतुर्थी इमाए, इमाइ, इमाअ, से + ।

पञ्चमी इमाए, इमाइ, इमाअ, इमत्तो, इमाओ, इमाउ, इमाहिन्तो ।

षष्ठी इमाए, इमाइ, इमाअ, से ।

सप्तमी इमाए, इमाइ, इमाअ, इह ÷ ।

बहुवचन ।

इमाओ, इमाउ, इमा ।

इमाओ, इमाउ, इमा, इमाओ, इमाउ, इमा ।

इमाहिं, इमाहिँ, इमाहि, इमाहिं, इमाहिँ, इमाहि, आहिं,
आहिँ, आहि = ।

इमाणं, इमाण, सिं ।

इमत्तो, इमाओ, इमाउ, इमाहिन्तो, इमासुन्तो ।

इमाणं, इमाण, सिं ।

इमासुं, इमासु ।

प्रकृत्यन्तरेण इदंशब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

प्रथमा इमीआ, इमी ।

द्वितीया इमिं ।

तृतीया इमीअ, इमीआ, इमीइ, इमीए ।

चतुर्थी इमीअ, इमीआ, इमीइ, इमीए ।

पञ्चमी इमीअ, इमीआ, इमीइ, इमीए, इमित्तो, इमीओ,)
इमीउ, इमीहिन्तो ।

षष्ठी इमीअ, इमीआ, इमीइ, इमीए ।

सप्तमी इमीअ, इमीआ, इमीइ, इमीए ।

बहुवचन ।

इमीओ, इमीउ, इमीआ, इमी ।

इमीओ, इमीउ, इमीआ, इमी ।

इमीहिं, इमीहिँ, इमीहि ।

इमीणं, इमीण ।

इमित्तो, इमीओ, इमीउ, इमीहिन्तो, इमीसुन्तो ।

”

इमीणं, इमीण ।

इमीसुं, इमीसु ।

अदःशब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

प्रथमा अह, अमू ।

द्वितीया अमुं ।

तृतीया अमूअ, अमूआ, अमूइ, अमूए ।

चतुर्थी अमूअ, अमूआ, अमूइ, अमूए ।

पञ्चमी अमूअ, अमूआ, अमूइ, अमूए, अमुत्तो अमूओ,)
अमूउ, अमूहिन्तो ।

षष्ठी अमूअ, अमूआ, अमूइ, अमूए ।

सप्तमी अयम्मि, अयम्मि, अमूअ, अमूआ, अमूइ, अमूए ।

बहुवचन ।

अमूउ, अमूओ अमू ।

अमूउ, अमूओ, अमू ।

अमूहिं, अमूहिँ, अमूहि ।

अमूणं, अमूण ।

अमुत्तो, अमूओ, अमूउ, अमूहिन्तो, अमूसुन्तो ।

”

अमूणं, अमूण ।

अमूसुं, अमूसु ।

* “ पुंस्त्रियोर्न वाऽयमिमिआ सौ ” ॥ ८१३१७३ ॥ पठे ‘इहम इमः’ ॥ ८१३१७२ ॥ × ‘अमेणम’ ॥ ८१३१७२ ॥ ‘णोऽमशस्त्राभि-
सि’ ॥ ८१३१७३ ॥ = ‘सिंस-स्योस्त’ ॥ ८१३१७४ ॥ बहुलाधिकारात् अन्यत्रापि जवति । आहि । + “वेदंतेदेतदो ऊसांन्यां
से-सिमौ” ॥ ८१३१७१ ॥ ÷ “ऊमेन हः” ॥ ८१३१७५ ॥ इहमः कृतेमादेशात् परस्य ऊः स्थाने मेन सह ह आदेशो वा भवति । इह ।

॥ अथ नपुंसकलिङ्गशब्दाः ॥

अकारान्तो नपुंसकलिङ्गो मङ्गलशब्दः ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा मङ्गलं १ ।

मङ्गलाणि, मङ्गलाइं, मङ्गलाई × ।

द्वितीया मङ्गलं ।

मङ्गलाणि, मङ्गलाइं, मङ्गलाई ।

शेष ' वञ्च ' शब्दवत् + ।

इकारान्तो नपुंसकलिङ्गो वारिशब्दः ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा दहिं, दहि, दाहं * ।

दहीइं, दहीईं, दहीणि ।

द्वितीया दहिं ।

दहीइं, दहीईं दहीणि ।

शेष पुम्बत् ।

उकारान्तो नपुंसकलिङ्गो मधुशब्दः ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा महुं महु, महुं ।

महूइं, महूईं, महूणि ।

द्वितीया महुं ।

महूइं, महूईं, महूणि ।

शेष ' गुरु ' शब्दवत् ।

यच्छब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा जं ।

जाणि, जाइं, जाई ।

द्वितीया जं ।

जाणि, जाइं, जाई ।

शेष पुम्बत् ।

एवं तच्छब्दरूपाणि ज्ञेयानि ।

एतच्छब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा एस, इणं, इणमो, एअं ।

एआणि, एआइं, एआई ।

द्वितीया एअं ।

एआणि, एआइं, एआई ।

शेष पुम्बत् ।

इदंशब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा इदं, इणं, इणमो = ।

इमाणि, इमाइं, इमाइ ।

द्वितीया इदं, इणं, इणमो ।

इमाणि, इमाइं, इमाइ ।

शेष पुम्बत् ।

अदःशब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा अद, अमुं ÷ ।

अमूणि, अमूइं, अमूई ।

* " क्लीबे स्वरान्म सेः " । ८ । ३ । ३५ ॥ × " जस्शस ई-इ-णयः सप्राग्दीर्घाः " । ८ । ३ । ३६ ॥ + " नामन्त्यात्सौ मः " ॥ ८ । ३ । ३७ ॥ * दहि इति सिद्धापेक्षया । केचिदनुनासिकमपीच्छन्ति दहिं । = " क्लीबे स्यमेदमित्यमो च " ॥ ८ । ३ । ३६ ॥ इति स्यमन्त्यां संहितस्य इदम् इणमो इणम् आदेशः । ÷ " वाऽदसो दस्य हो नोदाम् " ॥ ८ । ३ । ३७ ॥ " मुः स्यादौ " ॥ ८ । ३ । ३८ ॥

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

द्वितीयः अमुं ।

अमूणि, अमूहं, अमूहं ।

शेषं पुम्बत् ।

किंशब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा किं + ।

काणि, काई, काई ।

द्वितीया किं ।

काणि, काई, काई ।

शेषं पुम्बत् ।

॥ इति नपुंसकलिङ्गशब्दाः ॥

॥ अथ संख्यावाचकशब्दाः ॥

पञ्चशब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा ०

पंच ।

द्वितीया ०

पंच ।

तृतीया ०

पंचहिं, पंचहिं, पंचहि * ।

चतुर्थी ०

पंचएहं, पंचएह × ।

पञ्चमी ०

पंचतो, पंचाओ, पंचाउ, पंचाहि, पंचेहि, पंचाहिन्तो,
(पंचेहिन्तो, पंचासुन्तो, पंचेसुन्तो ।

” ”

षष्ठी ०

पंचएहं, पंचएह ।

सप्तमी ०

पंचेसुं, पंचेसु ।

एवं ङ, सत्त, अत्त, नव, दशशब्दरूपाणि ज्ञेयानि ।

द्विशब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा ०

दुवे, दोषि, दुषि, वेषि, विषि, दो, वे ।

द्वितीया ०

दुवे, दोषि, दुषि, वेषि, विषि, दो, वे ।

तृतीया ०

दोहिं, दोहिं, दोहि, वेहिं, वेहिं, वेहि ।

चतुर्थी ०

दोएहं, दुएहं, वेएहं, विएहं ।

पञ्चमी ०

दोहिन्तो, वेहिन्तो ।

षष्ठी ०

दोएहं, दुएहं, वेएहं, विएहं ।

सप्तमी ०

दोसुं, दोसु, वेसुं, वेसु ।

त्रिशब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा ०

तिषि ।

द्वितीया ०

तिषि ।

तृतीया ०

तीहिं, तीहिं, तीहि ।

चतुर्थी ०

तिएहं, तिएह ।

+ “किन्ः कि” । ८। ३। ८०। स्वमाग्न्यां सह किं ॥ * तु० भा० ५४६ पृष्ठे १७ पङ्क्तिः ॥ x “संख्याया आमो एह एह” । ८। ३। १२३।

તીસું, તીસુ * ।

कईसुं, कईसु ।

चक्रसं, चक्रसु ।

(न्तो, तुज्जेसुन्तो, तुय्हत्तो, तुय्ह्वाओ, तुय्हान, तुय्हहि,

www.jainelibrary.org

बहुवचन ।

”	तुम्हाहि, तुम्हाहिन्तो, तुम्हा, तुज्जत्तो, तुज्जा-)
”	ओ, तुज्जाउ, तुज्जाहि, तुज्जाहिन्तो, तुज्जा,)
”	तुय्ह, तुब्भ, तुम्ह, तुज्ज, तहिन्तो ।
”	”
”	”
पष्ठी	तइ, तु, ते, तुम्हं, तुह, तुहं, तुव, तुम, तुमे, तुमो,)
”	तुमाइ, दि, दे, इ, ए, तुब्भ, तुम्ह, तुज्ज, तुज्ज,)
”	उम्ह, उज्ज, उय्ह ।
”	”
सप्तमी	तुमे, तुमए, तुमाइ, तइ, तए, तुम्मि, तुवम्मि,)
”	तुवस्सि, तुवत्थ, तुमम्मि, तुमस्सि, तुमत्थ, तुहम्मि,)
”	तुहस्सि, तुहत्थ, तुब्जम्मि, तुब्जस्सि, तुब्जत्थ,)
”	तुम्हम्मि, तुम्हस्सि, तुम्हत्थ, तुज्जम्मि, तुज्ज-)
”	स्सि, तुज्जत्थ ।

(तुय्द्देहि, तुय्द्दाहिन्तो, तुय्द्देहिन्तो, तुय्द्दासुन्तो, तुय्द्देसुन्तो,
(उय्द्दत्तो, उय्द्दाओ, उय्द्दाउ, उय्द्दाहि, उय्द्देहि, उय्द्दा-
(हिन्तो, उय्द्देहिन्तो, उय्द्दासुन्तो, उय्द्देसुन्तो, उय्द्दत्तो,
(उय्द्दाओ, उय्द्दाउ, उय्द्दाहि, उय्द्देहि, उय्द्दाहिन्तो,
(उय्द्देहिन्तो, उय्द्दासुन्तो, उय्द्देसुन्तो ।
तु, वो, भे, तुब्ज, तुम्ह, तुज्ज, तुब्भं, तुम्हं, तुज्जं,
(तुब्जाणं, तुब्जाण, तुम्हाणं, तुम्हाण, तुज्जाणं, तुज्जाण,
(तुमाणं, तुमाण, तुवाणं, तुवाण, तुहाणं, तुहाण, उय्द्दा-
(णं, उय्द्दाण ।
तुसं, तुस, तुवेसं, तुवेस, तुमेसं, तुमेस, तुहेसं, तुहेस, तु-
(ब्नेसं, तुब्नेस, तुम्हेसं, तुम्हेस, तुज्जेसं, तुज्जेस, तुवसं,
(तुवस, तुमसं, तुमस, तुइसं, तुइस, तुब्जसं, तुब्जस,
(तुज्जसं, तुज्जस, तुम्हसं, तुम्हस, तुब्भासं, तुब्भास,
(तुम्हासं, तुम्हास, तुज्जासं, तुज्जास ।

अस्मच्छब्दरूपाणि ।

विभक्ति एकवचन ।

बहुवचन ।

प्रथमा	अहं, हं, अहयं, म्मि, अम्मि, अम्मि ।
द्वितीया	ए, णं, मि, अम्मि, अम्मह, मम्मह, मं, ममं, मिमं अहं ।
तृतीया	मि, मे, ममं, ममए, ममाइ, मइ, मए, मयाइ, ए ।
चतुर्थी	मे, मइ, मय, मह, महं, मज्जं, मज्जं, अम्मह, अम्महं ।
॥	
पञ्चमी	मइत्तो, मईओ, मईउ, मईहिन्तो, मयत्तो, ममाओ,)
॥	मयाउ, ममाहि, ममाहिन्तो, ममा, महत्तो, महा-)
॥	ओ, महाउ, महाहि, महाहिन्तो, महा, मज्जत्तो,)
॥	मज्जाओ, मज्जाउ, मज्जाहि, मज्जाहिन्तो, मज्जा ।
षष्ठी	मे, मइ, मय, मह, महं, मज्जं, मज्ज, अम्महं, अम्मह ।
॥	
॥	
सप्तमी	मि, मइ, ममाइ, मय, मे, अम्महम्मि, अम्महस्सि,)
॥	अम्महत्य, ममम्मि, मयस्सि, मयत्य, महम्मि, मह-)
॥	स्सि, महत्य, मज्जम्मि, मज्जस्सि, मज्जत्य ।

अम्ह, अम्हे, अम्हो, यो, वयं, मे ।
 अम्हे, अम्हो, अम्ह, खे ।
 अम्हेहि, अम्हाहि, अम्ह, अम्हे, ने ।
 ऐ, णो, मज्ज, अम्ह, अम्हं, अम्हे, अम्हो, अम्हाणं, अ-
 (म्हाण, ममाणं, ममाण, महाणं, महाण, मज्जाणं, मज्जाण ।
 ममत्तो, ममाओ, ममाउ, ममाहि, ममेहि, ममाहिन्तो, ममे
 (हिन्तो, ममेसुन्तो, ममासुन्तो, अम्हत्तो, अम्हाओ, अम्हाउ,
 (अम्हाहि, अम्हेहि, अम्हाहिन्तो, अम्हेहिन्तो, अम्हा-
 (सुन्तो, अम्हेसुन्तो ।
 खे, णो, मज्ज, अम्ह, अम्हं, अम्हे, अम्हो, अम्हाणं,
 (अम्हाण, ममाणं, ममाण, महाणं, महाण, मज्जाणं, मज्जाण ।
 अम्हेसुं, अम्हेसु, ममेसुं, ममेसु, महेसुं, महेसु, मज्जेसुं,
 (मज्जेसु, अम्हसुं, अम्हसु, ममसुं, ममसु, मज्जसुं, मज्जसु,
 (महसुं, महसु, अम्हासुं, अम्हासु ।

॥ इति प्राकृतशब्दरूपावलिः समाप्ता ॥

पठन्तु बालकाः सर्वे जैनानामितरे तथा । तस्मान्मयेयं प्राकृत-शब्दरूपावलिः कृता ॥ १ ॥

अभिधानराजेन्द्रः ।

जयति सिरिवीरवाणी, बुद्धविबुद्धनमंसिया या सा ।
वस्तव्यं से बेमि, समासञ्चो अक्खरक्कमसो ॥ १ ॥

अ-अ-पुं० स्वरसंज्ञके कण्ठस्थानीये स्थनामख्याते वर्णे, एका० ।
अईति, आद्याक्षरेण तस्य प्रदणत् सिक्के च । अशरीरेति सि-
क्काक्षकस्याद्याक्षरेण तद्दोधात् । गा० । अवति रक्कति अतति
सातत्येन तिष्ठतीति वा अक्ष-अत-वा-म-विष्णौ, “अकारो विष्णु-
रक्षिष्टः” वाच० । शिषे, अक्षणि, वायी, चन्दे, अक्षी, ज्ञानौ, कम-
दे, अन्तःपुरे, जूषणे, वरणे, कारणे, रणे, अजिने, गौरवे, एका० ।
अ-अव्य० अव प्रीयनादौ, इ स्वरदिवाव्ययत्वम् अभावे,
वाच० । प्रतिषेधे, “अमानोनाः प्रतिषेधे” आ० म० छि० । स्-
अ० । अत्रोदाहरणम्, “नियरिस्तेण अघंमो” अकारस्य तन्नाश-
प्रतिषेधे निदर्शनं यथा अघटोऽयमिति न घटो घटव्यतिरिक्तः पटा-
द्विकः पदार्थ इत्यर्थः । वृ० १ क० । “अजाये न ह्यनोनः” इत्यम-
रटीकायां नञादेशोऽयमित्युक्तम् । स च आदेशः नखनमुख्या-
दिजिह्वशब्दघटके वस्तरपदस्ये हलादौ शब्दे परे भवति । स
तु नञर्थे एव स्थानितुल्यार्थत्वादादेशस्य । वाच० । स्वल्पेऽर्थे,
अनुकम्पायां, सम्बोधने, अ अनन्त । अधिक्ये, अपचासि त्वं जा-
लम् । “उपसर्गस्वरविजकिप्रतिरूपकाश्चेति” स्वरादिगणसुत्रे अ
इति सिद्धान्तकौमुद्यामुदाहृतं मनोरमायां च अ संबोधने, अधि-
क्ये, निषेधे चेति व्याख्यातम् । वाच० । “अपचिन्ममार्णंति-
यसंसेहणाजोसणाहि” अत्र अपचिन्माः पश्चात्कालभाविन्यः ।
अकारस्त्वमङ्गपरिहारार्थे इति । स० ।

च-अव्य० कगचजतदपयवां प्रयो लुक्, उ० १ । ७७ । इति
सूत्रेण चक्षोपः । न चाऽनादेशेय सः कचिदादेरपि विधानात् ।
सो अ-स च० प्रा० । अर्थस्तु सङ्गम् ।

अअ-अज-पुं० न जायते जन-र-म० त० ईश्वरे, जीषे, अक्षणि,
विष्णौ, हरे, छागे, मेघरूपे प्रथमे राशौ, माह्निकधानौ च । जन-
नक्षत्रे गगनादौ, त्रि० । आत् विष्णोर्जायते इति । चन्दे, कामे,
दशरथपितरि रघुनृपपुत्रे रामचन्द्रस्य पितामहे सूर्यवंश्ये नृप-
भेदे, वाच० । प्राकृते ‘अजातेः पुंसः’ उ० ३ । ३२ इति जातिपर्यु-
दासाच्च ऊर्ध्विकल्पः प्रा० । मेषभृङ्गवाम, गा० ।

अअगर-अजगर-पुं० अजं गगं गिरति गिरति गृ-अच् । बृह-
त्सर्पे, । अजगरमगस्त्यशापात् बृहत्सर्पजावापञ्च नहुषमधिकृत्य
कृतो ग्रन्थः अण्-आजगरम् । अजगरकथायाम्, न० । वाच० ।
अआबालग-अजापालक-पुं० ६ त० । गगरकके, अजारकण-
प्रवृत्ते प्रवृत्ते, वाचकभेदे च । वृ० ३ उ० । (तद्गृत्तं किय-
कम्म शब्दे) ॥

अइ-अयि-अव्य० सम्भावेन, अइ संभावेन = । २ । ४ । संजा-
वने अइ इति प्रयोज्यम् । “अइ दिअर ! किं न पेच्छसि,” अयि
देवर ! किम् प्रेक्षसे प्रा० ॥

गम्-धा० सक० पर० ज्वा० गतौ, गमेरु स्ति उ० ४ । ६१ ।
इति सूत्रेण गमेः अइ आदेशः । अइ-गच्छति प्रा० ।

अति-अव्य० अत्-इ-पूजायाम्, उत्कर्षे, अतिक्रमणे, वि-
क्रमे, अद्भुतौ, भृशे, “विक्रमातिक्रमाबुद्धिभृशार्थातिशयेचती-
ति” गणरत्नम् । तत्र विक्रमे अतिरथः । अतिक्रमे अति-
मतिः । अद्भुतौ अतिगहनम् । बुद्धेरविषयः । भृशे अतिसप्तम् ।
अतिशये अतिवेगः वाच० । “अति सर्वत्र वर्जयेत्” यतः “अइ-
रोसो अइ तोसो, अइहासो जुज्जणेहि संवासो । अइवन्नमो य
वेसो, पंच वि गुरुअं पि लहुअं पि” ध० १ अधि० ॥

अ [दि] इ-[ति] इ-अदिति-स्त्री० न दीयते अण्यस्ते बृह-
त्वाद्-दो-किञ्च न० त० दातुं त्रेलुमयोभ्यायां वृथिव्याम्, दिति-
र्धनुजमाता । विरोधार्थे, न० त० । देवमातदि, सा च दक्षस्य
सुता वाच० । पुनर्वसुनक्षत्रस्याधिपतिर्देवता ज्यो० ६ पादु० ।
“पुणव्वसु अइ देवयाप पणत्ते” सू० प्र० १० पादु० ॥ जं० ॥
“दो अइइ” पुनर्वस्वोर्द्वित्वादितिवृत्तम् । स्या० २ ग० ॥
अइउकस-अत्युत्कर्ष-त्रि० उत्कर्षमतिक्रान्तः । उत्कर्षरहिते,
“तपस्वी अइउकसो” तपस्वी साधुः अत्युत्कर्षः अइ तपस्वी-
त्युत्कर्षरहितः । दश० ५ अ० ॥

अइउम्भट-अत्युद्भट-त्रि० अतिशयितचेतश्चमत्कृतिकृति, “अ-
इउम्भटो अ वेसो” ध० २ अधि० ॥

अइत-अतियत्-त्रि० प्रविशति, नि० चू० १६ उ० । “पदमं
हसजं मुहेण अइतं पासइ” कल्प० ॥

अइदि [य] अ-अतीन्द्रिय-त्रि० अतिक्रान्तमिन्द्रियं तद्वि-
षयत्वात् अत्या० स० वाच० । इन्द्रियज्ञानाग्राम्ये, अण्० ॥
अतीन्द्रिया अर्था आगमेन उपपत्त्या च ज्ञायन्ते न केवलया यु-
क्त्या तदुक्तम् । “आगमश्चोपपत्तिश्च, संपूर्ण दृष्टिकारणम् । अ-
तीन्द्रियाणामर्थानां, सद्भावप्रतिपत्त्ये” । १ । विशेषः । दर्श० ॥
कर्म० । अनु० । कथं न युक्तयेति चेत् ॥

ज्ञायेरन् हेतुवादेन, पदार्था यद्यतीन्द्रियाः ।

कालेनैतावता प्राज्ञैः, कृतः स्यात्तेषु निश्चयः ॥ ४ ॥

यदि यावता कालेनातीन्द्रिया इन्द्रियागोचराः पदार्था धर्मा-
स्तिकायादयः हेतुवादेन युक्तिप्रमाणसमूहेन ज्ञायेरन् एतावता
कालेन परमात्मभावध्वनचिन्तननिदिध्यासनादिना स्वात्म-
स्वरूपे उपयोगोऽनुभवः कृतः स्यात् तदा तेषु धर्मास्तिकायादि-
षु शुक्लात्मनि च निश्चयः कृतः स्यात् प्राज्ञैः इत्यनेन परद्रव्यचि-
न्तनकालमात्रेणात्मस्वरूपचिन्तने स्वपरावबोधो भवति तेन सज्जिः
स्वस्वभावभावेन मतिः कार्या येन निष्पत्त्यास्तः स्वपरा “ जे
एगं जानइ से सव्वं जानति ” इति वचनात् बोधपरित्यागपरि-
णतिर्भवति ॥ ४ ॥ अष्ट० ॥ (ननु अतीन्द्रिया अर्थान् न सन्त्येवेति
चेन्न । मनुकभ्रमणोपासकेनाऽन्ययुधिका-प्रतिवातध्यानसहगत-
पुत्ररूपपदेरतीन्द्रियार्थस्य सत्वप्रसाधनात् । मनुग मंडुग
शब्दे तद् द्रष्टव्यम्) अतीन्द्रियार्थज्ञानं वेदवाक्येभ्यः प-
द्येति जैमिनीयाः । साक्षादतीन्द्रियार्थदर्शनस्तन्मतेऽभावात् य-
दुक्तम् “ अतीन्द्रियाणामर्थानां, साक्षाद् द्रष्टव्यं च विद्यते । नि-
त्येभ्यो वेदवाक्येभ्यो, यथार्थत्वविनिश्चयः ॥ १ ॥ गा० (सम्भ-
वत्यतीन्द्रियार्थज्ञानं सर्वज्ञस्येति सव्वद्व्य शब्दे उपपादयिष्यते)
अइंकंदुइय-अतिकरमूयित-न० अत्या० स० अतिशयिते नक्षै-
र्विलेखने, सूत्र० १ भु० ३ अ० ३ उ० ।

अ [ति] इकंत-अतिक्रान्त-त्रि० अत्या० स० अतिक्रमनीये,
प्रश्न० १ अध० ५० ४ अ० । समुद्रप्रेषाधिपतौ च पुं० द्वी० ।
अइकाय-अतिकाय-पुं० अतिक्रान्तः कायात् अत्या० स०
महोरगविशेषे, प्रज्ञा० १ पद० ॥ महोरगेन्द्रे च स्या० १ ता० ।
(अप्रमहिष्यादयः स्वस्वस्थाने) वृद्धञ्जरीरे, त्रि० “ उमाविसे
चमघोरविसे महाविसे अइकाये महाकाय ” (सर्पवर्षकः) का-
यात् शरीराणि शेषाहीनामतिक्रान्तोऽतिकायः अत एव महाका-
यः । ज्ञा० ६ अ० । अथवाऽतिकायानां मध्ये महाकायोऽतिकाय-
महाकायः ज्ञा० १५ ता० १ उ० । अत्युत्कटः कायोऽस्य । विक-
टदेहे, त्रि० रावणपुत्रे राजसज्जेदे, पुं० । वाच० ॥

अ (ति) इकंत-अतिक्रान्त-त्रि० अति-क्रम-क- । अतीते,
आचा० १ भु० ४ अ० १ उ० “ जेयं पुञ्जा अतिकंता ” सूत्र० १
भु० ११ अ० । तीर्णे, विशे० । आ० म० प्र० । पर्यन्तवर्तिनि,
जी० ३ प्रति० । औ० । त्यक्तवति, “ सव्वसिणेहाइकंता ” औ० ।

अ (ति) इकंतजोव्वण-अतिक्रान्तयौवन-त्रि० अत्या० स०
अतीततारुण्ये, “ अपसज्जोव्वण अइकंतजोव्वण ” स्या० ५ ता० ।

अ (ति) इकंतपञ्चवण-अतिक्रान्तप्रत्याख्यान-न० अति-
क्रान्ते पर्यणि यत् क्रियते तदतिक्रान्तं तच्च तत्प्रत्याख्यानम् ।
प्रत्याख्यानज्जेदे, ध० २ अधि० । आव० । एवमेवातीते पर्युष-
णादौ करणादतिक्रान्तम् । आह च “ पञ्जोसवणाय तव्वं, जो खलु न
करेइ कारणज्जाय । गुरुवेयावखेणं, तवस्सिगेगणयाए च
॥ १ ॥ सो दाई तथोक्कम्मं, पमियज्जइ तं अइच्छिप काले । एवं
/ चक्कखाणं, अइकंतं होइ मायध्वंति ” ॥ २ ॥ स्या० १० ता० ।
“ अतिकंतं नाम पञ्जोसवणाय तव्वं तेहिं कारणेहिं ए कीरति
गुरुतवस्सिगिगणकारणेहिं सो अतिकंतं करेति तदेव विभा-
सा । आ० चू० । आव० ।

अइक्रम-अतिक्रम-पुं० अति०क्रम-घञ् अतिचारे, “ पाणाइयाय-
स्स घेरमणे एस वुत्ते अइक्रमे ” ध० ३ अधि० । सूत्र० अतिलङ्घने,

आचा० १ भु० ७ अ० । उपा० । विनाशे, आचा० १ भु० २ अ० । साधुकि-
योमुक्त्ते, आव० ४ अ० ।

अतिक्रमव्यतिक्रमादयः साधुकियोमुक्त्तरूपास्तत्रातिक्रम-
स्याधाकर्माभित्य स्वरूपमित्यम् ।

आहाकम्म निमंतण, पडिमुणमाणो अतिक्रमो होई ।

पपजेयाइवइक्रम-गहिण तइओ तरो गिलिण ॥

कोऽपि आहो नाहप्रतिषको ज्ञातिप्रतिषको गुणानुरक्तो वा
आधाकम्म निष्पाद्य निमन्त्रयति । यथा प्रगवन्नुपमिषितम-
स्मद्गृहे सिक्कमज्जास्ते इति समागत्य प्रतिगृह्यतामित्यादि ।
तत्प्रतिगृह्यति अज्युपगच्छति अतिक्रमो नाम दोषो भवति । स
च तावदावदुपयोगपरिसमाप्तिः । किमुक्तं प्रवर्ति । तत्प्रतिगृ-
ह्येति प्रतिभ्रवणानन्तरं चोत्तिष्ठति पात्राण्युक्ताति उक्ता च
गुरोः समीपमागत्योपयोगं करोति । एव समस्तोऽपि व्यापारोऽति-
क्रमः । उपयोगपरिसमाप्त्यनन्तरं च यदाधाकर्मप्रदवाय पद-
भेदं करोति अविशब्दान्मार्गे गच्छति शुद्धं प्रविशति आधाक-
र्मप्रदवाय पात्रं प्रसारयति न चाद्यापि प्रतिगृह्यति एव सर्वो-
ऽपि व्यापारो व्यतिक्रमः (गहिण तइओति) आधाकर्मणि शु-
द्धीते उपलक्षणमेतत् । यावज्जसती समानीते मुक्कसमज्जमाहोवि-
ते मोजनार्थमुपस्थापिते मुक्के प्रक्षिप्यमाणेऽपि च यावदाद्यापि
गिहति तावत्तृतीयोऽतिशारसङ्गणो दोषः । गिहिते स्याधाकर्म-
एयनाचारः । एवं सर्वेष्वप्यौद्देशिकादिषु प्रायणीयम् । पि० ।
धर्म० । व्य० । स्या० । ध० २० । आतु० । एवं भावना भूतगुणेषु
उत्तरगुणेषु च कार्या । अत्रायं विवेकः । भूतगुणेषु अतिक्रमा-
दिनिष्ठिनिष्ठारित्रस्य भासित्वं तस्य चातोक्कमप्रतिक्रमणादिभिः
शुद्धिभूतैर्न तु प्रज्ञ एव तथा च सति पुनरुपस्थापनैव युज्यते ।
उत्तरगुणेषु अतुर्गिरपि चरित्रस्य भासित्वं न पुनर्मेङ्ग इत्युक्ता
मूलोत्तरगुणातिचाराः । ध० ३ अधि० (ज्ञानदर्शनचारित्र्येना-
दतिक्रमादीनां त्रैविध्यमिति संक्षिप्तेन शब्दे)

अइक्रमण-अतिक्रमाण-न० अति-क्रम-ल्युट्-लङ्घने, विराधने,
ध० २ अधि० । आव० ।

अइक्रमणिज्ज-अतिक्रमणीय-त्रि० अतिलङ्घनीये, सूत्र० २ भु० ७ अ०

अइक्रमित्तु-अतिक्रम्य-अव्य० अति क्रम-त्वा-ल्यप्-उक्तावे-
त्यर्थे, “ तं अइक्रमित्तु न पविसे ” दश० ५ अ० ।

अइगंजीर-अतिगम्जीर-त्रि० अतीवालुञ्जाशये, पंचा० २ वि० ।

अइगच्छमाण-अतिगच्छत्-लि० अति-गम+शतृ प्रविशति,
नि० चू० १६ उ० । ज्ञा० ।

अइग (य) त अतिगत-त्रि० अति-गम् क-प्रविष्टे, “ जे मि-
क्खु गादावइकुलं अतिगते ” नि० चू० ३ उ० । प्राप्ते च । तं० ।

अइगम-अतिगम-पुं० प्रवेशे, आ० म० प्र० ।

अइगमण-अतिगमन-न० प्रवेशमार्गे, ज्ञा० १ अ० ।

अइगुरु-अतिगुरु-पुं० अतिशयितो गुरुः पूज्यतमत्वात् प्रा० स०

“ त्रयः पुरुषस्यातिगुरवो भवन्ति पिता माताऽऽचार्यश्चेति ” वाच० ।

अइचंद-अतिचन्द-पुं० षष्ठे लोकोत्तरमुद्धर्ते, कल्प० ।

अइचरा-अतिचरा-स्त्री० अतिक्रम्य-स्थस्थानं सरोऽन्तरं सर-
ति गच्छति चर+अच् पञ्चिन्त्याम्, तत्तुल्याकारवत्वात् स्थलप-
ञ्चिन्यां पञ्चचारिण्यां लतायाञ्च । अतिक्रमणकारिणि, त्रि० वाच० ।

अइचित-अतिचिन्त-त्रि० अतीव चिन्ता यस्मिन्स्तदतिचिन्तम् ।

अतिचिन्तासहिते, झा० १ अ० ॥

अइच-अतीत्य-अव्य० अति-इ-त्वा-इत्यप्-स्यकत्वेत्यर्थे, “स-
व्याहं संग्राहं अइच धीरे” सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० ॥

अइच-गम्-घा० च्वा० प० सक० । गमेरइ अइच ॥ ७।४।६१ ।

इति सूत्रेण गमधातोरइच्छादेशः । गतौ, अइचइ, गच्छति, प्रा० ।
अइच्छत-गच्छत-त्रि० चिचरति, अतिक्रामति, उच्य० १७ अ० ।

अइच्छत-अतिच्छत-पुं० अतिक्रान्तञ्चम । तुल्याकारेण
अत्या० स० । (गति) इति प्रसिद्धे स्थलतुल्यविशेषे, (ताल-
मलाना) इति प्रसिद्धे जलतुल्यमेदे च । क्षीरस्वामिमते अत्रा
इत्येव नाम । अत्रातिक्रमकारिणि, त्रि० अतिक्रमेऽव्ययी० अत्रा-
तिक्रमे, अव्य० वाच० ॥

अइच्छपक्षस्त्राण-अदिस्सा (अतिगच्छ) प्रत्याख्यान-
न०-प्रत्याख्यानभेदे, “ भिक्षार्थेणमदाणा अइच्छ ” भिक्षु-
जिका प्राभृतिका अभिशब्दाद्वत्तादिपरिग्रहस्तेषामदाने अतिग-
च्छेति अदिस्सेति वा वचनमतिगच्छप्रत्याख्यानमदिस्साप्रत्याख्या
नं वा । आ० म० प्र० “अइ (च्छ) च्छा पक्षस्त्राणं वंभणसमणा-
यं । अइच्छति ” अदिस्साप्रत्याख्यानं हेमाद्रिणा ! हेभमण ! अदि-
स्सेति नाम दातुमनिच्छ न तु नास्ति यज्जवतां याचितं ततश्चादि
स्सैव वस्तुनः प्रतिषेधात्मिकेति कृत्वा प्रत्याख्यातमिति गाथायैः ।
आव० ६ अ० ॥

अइजाय-अतिजा (या) त- पुं० पितुः संपदमतिलङ्घ्य जा-
तः संवृत्तो वाऽतिक्रम्य वा तां यातः प्राप्तो विशिष्टतरसंपदं स-
मृद्धतर इत्यर्थः । इत्यतिजातोऽतियातो वा अइजमवत् । सुतभेदे,
स्था० ४ ग्रा० ॥

अइष्टिप-अतिष्ठित-त्रि० अतिक्रान्ते, उल्लङ्घितवति, उच्य० ७ अ० ।

अतिष्ठाय-अव्य० अतिक्रम्योद्गच्छेत्यर्थे, उच्य० ७ अ० ॥

अइणिचल-अतिनिश्चल-त्रि० अतीव निष्प्रक्रम्ये, पंचा० १५ विष०

अइणिचमदुरत्त-अतिस्निग्धमधुरत्त-न० घृतगुमादिवत् सु-
लकारित्वरूपे एकोनविंशे वचनातिशये, स० ॥

अ (ई) (ती) इ (य) त-अतीत-त्रि० अति-इ-त०
अतिक्रान्ते, सूत्र० १ ध्रु० १० अ० आचा० आ० म० प्र० दश० ।
वियक्तसमयमवधीकृत्य नूतवति समयराशौ, ज्यो० १ पादु० ।
प्राकृते, अतिक्रान्तसमयजाविनि, विदो० । आतु० (अतीतवस्तु-
नः सत्यविचारः सत्यगुणश्चे) दूरीभूते च उच्य० १५ अ० ॥

अ (ई) (ती) इ (य) तद्वा-अतीताद्वा-स्त्री० अती-
तकाले, आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । अतीतेषु अनन्तेषु पुनर-
परावर्तेषु, अनु० ॥

अ (ई) (ती) इ (य) तपक्षस्त्राण-अतीतप्रत्याख्यान-
न० पूर्वकालकरणीये प्रत्याख्यानभेदे, प्रथ० ४ द्वा० । स० । प्र० ॥

अ (ति) इ (या) ताण-अतियान-न० नगरादौ राजादेः
प्रवेशे, स्था० ४ ग्रा० ॥

अ (ति) इ (या) ताणकहा-अतियानकथा-स्त्री० रा-
जादेः नगरादौ प्रवेशकथायाम्, यथा “ सिय सिंधुरखभगओ,
सियचमरो सेयपत्तअनहो । जननयणकिरणसेओ, पसो पवि-
सइ पुदे राया ” इति स्था० ४ ग्रा० । राजकथाभेदे, (व्याख्या-
रायकहा शब्दे) ॥

अ (ति) इ (या) ताणगिह-अतियानगृह-न० नगरादि-
प्रवेशे यानि गृहाणि तेषु, स्था० २ ग्रा० ॥

अ (ति) इ (ता) याणिष्ठि-अतियानधि-स्त्री० राजा-
देः नगरप्रवेशे सम्भवन्त्यां तोरणद्वारशोभाजनसम्मर्दविलक-
णायामुद्यौ, स्था० ३ ग्रा० ॥

अ (ई) इ [ती] [या] ताणामयस्याण-अतीतानागतज्ञान-
न० अतिक्रान्तानुत्पत्त्यर्थपरिच्छेदने, द्वा० २६ द्वा० ॥

अइताल-अतिताल-न० उच्तालं मेयदोषे, अनु० ।

अइतिक्खरोस-अतितीक्ष्णरोष-त्रि० ६ व० पुनः पुनः रोषज-
शीले, दीर्घरोषिणि, वृ० २ उ० ।

अइतिव्व-अतितीव्र-त्रि० अत्युत्कटे, पंचा० १ विष० ।

अइतिव्वकम्मविगम-अतितीव्रकर्मविगम-पुं० ६ त० अत्युत्कट-
स्य कर्मणो ज्ञानावरणीयमित्थात्वादेः विनाशे, पंचा० १ विष० ।

अइतुट्ठा-अतिभुट्ठा-न० अतिशयेनापनयने, सूत्र० १ ध्रु० १ अ०

अइतेआ-अतितेजा-स्त्री० चतुर्दश्यां राजौ, जं० ७ वक्र० कथ्य० ।

अइइपज्ज-ऐइपर्य-न० इदं परं प्रधानमस्मिन् वाक्ये इतीदं परं
तद्वाच्यं ऐइपर्यम् । वाक्यस्य तात्पर्यशक्तौ, बो० १ विष० पूर्वोक्त-
तात्पर्यं, बो० १६ विष० । जाकार्यगर्जे (प्रति०) तत्त्वे, पञ्चा०
१४ विष० ॥

अइदारुण-अतिदारुण-त्रि० महाभयानके, अइ० ।

अइदुक्ख-अतिदुःख-न० अतिदुःसहे, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ।

अइदुक्खधम्म-अतिदुःखधम्म-त्रि० अतीव दुःखमसातवेदनी-
यं धर्मः स्वभावो यस्य तत्तथा । अत्यन्तासातस्वभावे, “ गा-
होवणीयं अइदुक्खधम्मं ” सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० । अतिदुःखरूपो
धर्मः स्वभावो यस्मिन्निति इदमुक्तं जवति । अङ्गिनिमेषमात्र-
मपि कालं न दुःखस्य विभ्राम इति । सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० ।

अइदुहिण-अतिदुर्दिन-न० अतिशयेन मेघतिमिरे, पि० ।

अइदुल्लह-अतिदुर्लभ-त्रि० अतिशयेन दुष्प्राप्ये, ग० २ अधि० ।

अइदुस्सह-अतिदुस्सह-त्रि० अत्यन्तदुरध्यासे, उच्य० १९ अ०

अइदूर-अतिदूर-त्रि० अतिविप्रकृष्टे, रा० । औ० ।

अइदूसमा-अतिदुष्पमा-स्त्री० दुष्पमदुष्पमाऽऽख्ये अवसर्पि-
ण्याः वष्टे उत्सर्पण्याश्च प्रथमे अरके, पतद्वर्णनञ्च तत्रैव ति० ।
न० । ज्यो० ।

अइदेस-अतिदेश-पुं० अतिक्रम्य स्यविषयमुल्लङ्घ्य अन्यत्र वि-
षये देशे अतिदेशः अतिदिश्यते वाकरणे कर्मणि वा घञ् “अ-
न्यत्रैव प्रणीतायाः, कृत्स्नाया धर्म्मसंहतेः । अन्यत्र कार्यतः प्रा-
प्ति-रतिदेशः स उच्यते ॥ प्राकृतात् कर्मणो यस्मात्तत्समनेषु
‘कर्मसु । धर्म्मप्रवेशो येन स्या-इतिदेशः स उच्यते” इत्यधिक-
रणमात्राधृतानियुक्तवाक्योक्ते अन्यत्र प्राप्तेऽन्यधर्म्मं, तत्प्रापके
शास्त्रभेदे च । वाच० ।

अइधमंत-अतिधमन्-त्रि० अतिशयेन शब्दकारके, नि० सू० १ उ०

अइधामिय-अतिधामित-त्रि० ग्रामिते, अतिवर्तिते च प्रथ० १
अध० द्वा० ३ अ० ।

अइधुत्त-अतिधूर्त-त्रि० अतीव प्रचूतं धूर्तमष्टप्रकारं कर्म यस्य

सोऽतिभूतः । बहुलकर्मणि, सूत्र० २ भु० २ अ० १ उ० ।
अइपदिप-अतिपदिप-वि० अतीव दुर्विदग्धे, वृ० १ उ० ।

अइपङ्कवसिला-अतिपाणमुकम्बलशिला-स्त्री० मन्दप-
र्वनस्य दक्षिणदिगतायामभिवेकशिलायाम्, स्था० २ उ० । “दो अ-
इपमुकवसिलाओ ” स्था० ४ उ० । पाणमुकम्बलशिलेत्यस्या
नामान्तरमिति तत्रैव वर्णको वक्ष्यते । ज० २ वृ० १ ।

अइपडागा-अतिपताका-स्त्री० एकां पताकामतिक्रम्य या प-
ताका साऽतिपताका । झा० १ अ० । पताकोपरिवर्तिन्यां पताका-
याम्, । दशा० । औ० ।

अइपरिणाम-अतिपरिणाम-पुं० अतिव्याप्या परिणामो यदु-
क्तार्थपरिणमनं यस्य स तथा व्य० १ उ० । नि० चू० । अपवादैकम-
तौ, वृ० १ उ० । तल्लक्षणम् ॥

अतिपरिणामकमाह ॥

जो इन्वरेत्तकाल-जावकयं जं जहिं जया काले ।

तल्लेसुस्सत्तुमई, अइपरिणामं वियाणाहि ॥

अय्यकैवकालभावकृतं यद्वस्तु यस्मिन् विकृष्टाध्वादौ यदा
काले आत्यन्तिकप्रभिकारौ जणितम् [तल्लेसुत्ति] तस्मिन् द्रव्या-
दिकृते आवादिक्वस्तुनि हेतुया यस्य स तल्लेसुत्तिः पश्यामि ।
तावदत्र किमपि निश्चापदं ततस्तदेवावलम्ब्ययिष्यामीत्यपवादै-
कमतिरित्यर्थः । तथा सूत्रादपवादश्रुतादुत्प्राबल्येन मतिरस्येत्यु-
त्सृज्यमतिः । श्रुतोक्तपवादोद्वेगविकृष्टाध्वादौ विकृष्टि- भावस्त-
मेवविधेयं साधुमतिपरिणामकं विजानीहीति वृ० १ उ० ।

अथ प्रसङ्गादत्रैव परिणामकापरिणामातिपरिणामानां
सदृष्टान्तं स्वरूपम् दर्शयेत् ।

परिणामः जहत्थेणं, मई उ परिणामगस्स कजेसु ।

विइए न तु परिणामः, अहिगमः परिणामे तइओ ॥

परिणामकस्य मतिः कार्येषु याथावर्थेन यथार्थग्राहकतया परि-
णमति । अत एवासौ परिणामक उच्यते । द्वितीयं द्वितीयस्याप-
रिणामकस्य मतिर्न तु नैव परिणमते । अत एवासौ अपरिणामकस्तु-
तीयः पुनरधिकं मतिमधिगच्छतीति परिणामकोऽभिधीयते एत-
देव स्पष्टयति ॥

दोसु विपरिणमः मइ-मुस्सग्गवायओ उ पदमस्स ।

विइतस्स उ उस्सग्गे, अइअववाए अ तइयस्स ॥

प्रथमस्य परिणामकस्य मतिरुत्सर्गापवादयोरपि परिणमति ।
किमुक्तं जयति । यः परिणामको भवति तस्योत्सर्गो प्राप्ते उ-
त्सर्गो एव मतिः परिणमते । अपवादे प्राप्तेऽपवाद एव मतिः प-
रिणमते । यत्रोत्सर्गो बर्हीयान् तत्रोत्सर्गो समाचरति । यत्राप-
वादो बलवान् तत्रापवादं गृह्णाति । द्वितीयस्यापरिणामकस्य पु-
नरुत्सर्गो एव मतिः परिणमते । न पुनरपवादे । तृतीयस्य तु
अति अन्यर्थम् । अपवादे मतिः परिणमते । स च इत्यादिकार-
णे प्रनिवेद्यमानमुद्धानां ह्यात्वा न किंचित्परिहरति । कारणमन्त-
रेणापि प्रतिसेवते । अथ यदुक्तमासीन् (अवाहं दिहंतोत्ति)
तदिदानीं ज्ञायते । एतेषां परिणामकादीनां त्रयाणामपि जिज्ञासया
केचिदाचार्याः स्वविषयानिश्चयमभिधुः आर्यो ! आक्षेपस्माकं
प्रयोजनमस्तीत्युक्ते यः परिणामकः सिध्यः स भूयात् ।

चेयणमचेआणं वि य, केइहद्विअ ओकिन्तिथा वा वि ।

लक्षा पुणो व वोन्ने, वीणासत्थं च वुत्तोसि ॥

जगवन् ! यैराक्षेः प्रयोजनं तानि किं चेतनानि किं जगिनानि

लवणादिजिर्वास्तानि वृत्ताजगितानि (केइहत्ति) किं प्रमा-
णानि किं महन्ति किं वा लघूनि (विअत्ति) किं पूर्वविज्ञानि
किं वा इदानीं जित्वा आनीतानि । अथवा (विअत्ति) किं
जिज्ञानि अपमोहतानि किं वा सकलानि (किन्तित्ति) कि-
यन्ति वा गणनायां द्विष्यादिसंख्याकान्यानेकानि वा अपिशब्दा-
त् किं वक्रास्थिकानि अवक्रास्थिकानि वा तरुणानि जरुणानि
वेत्यत्रापि प्रष्टव्यम् । इत्थं शिष्येणानिहिते आचार्येण वक्तव्यं
सौम्य ! लक्ष्यानि सन्त्यग्रेऽपि मम पुनः पुरा विस्मृतान्यासक्तिदानीं
स्मृतिपथमवतीर्णनीति । यद्वा पर्याप्तं तावदिदानीं प्रयोजने समा-
पतिते पुनर्नैवन्तं वक्ष्यामि भणिष्यामि । अथवा वस्तु ! किं ममा-
क्षेः कार्यं विमर्शार्थं किमयं विनीतो न वा परिणामको वा न वेति
विज्ञानार्थमुक्तोऽस्तीति । यः पुनरपरिणामकः स भूयात् ।

किं ते पित्तपलावो, मा वयं एरिसाई जंपाहि ।

मा एं परे वि सोइ, कहुं पि नेच्छाम एयस्स ॥

ओ आचार्य ! किं ते पित्तपलावः समजनि यदेवमुग्गसत्तवदसं-
बद्धं प्रलपसि यद्येकवारं ममाग्रे जलितं बहिर्जलितं नाम मा
पुनर्दितीयं धारमीदृशानि सावधानि वचनानि जल्पेति । यतो-
“मा णमि” स्येत्यदीयं वचनं परोऽप्यभ्योऽपि श्रोष्यति । वयं पुनः
कथमपि नेच्छाम एतस्यार्थस्याप्राप्तयनवृत्तस्थ किं पुनः कर्तव्यं
तामित्यपिशब्दार्थः । यः पुनरतिपरिणामकः स एवमभिधूयात् ।

कालेसिं अइवत्तः, अहं वि इच्छा न भाणितं तरिमो ।

किं एच्चिरस्स वुत्तं, अवाणि वि किं च आणेमि ॥

कामाश्रमणा ! यदि युष्माकमाक्षेः प्रयोजनं तत इदानीमप्याना-
यामि यतः (सि इत्ति) एवमात्राणां कावोऽतिवर्त्तते अति-
क्रामति । अद्य तावत्तानि तरुणानि वर्त्तन्ते अत ऊर्ध्वं जरुणीज-
विष्यन्तीत्यर्थः । यच्चा अस्माकमप्यात्राणां ग्रहणे महती इच्छा-
परं किं कुर्मो न वयं यौष्माकीणभयजीता भणितुं किमपि (तरि-
मोत्ति) शक्नुमः । अथवा यद्यात्राप्यपि ग्रहीतुं कल्पने ततः
किमियतश्चिरात्कावोऽनुक्तं वञ्चिताः स्मो वयमियन्तं कालमिति-
भावः । किं वा अन्यान्यपि मातुर्दिवादीन्यानायामीति । अन्-
योरपरिणामकातिपरिणामकयोरेवं जटपतोराचार्येणैदमुत्तरं दा-
तव्यम् ।

नाभिष्यायं गिएहत्ति, असमत्ते चेव भाससी वयणे ।

मुत्तंविदलोणकए, भिअे अहवा वि दोब्बगे ॥

ओ मुग्ध ! त्वं न मदीयमजिप्रायं गृह्णासि किन्तुःसुकतया म-
दीये वचने असमाप्त एवेदं समयविरुद्धं निष्ठुरं वचनं भाषसे ।
मया पुनरेतेनाभिषयेणानिहितम् (मुत्तंविदं इत्यादि) मुक्तं
काञ्चिकं तदेवात्यम्बं मुक्ताम्बं तेन लवणेन वा कृतानि भाषि-
तानि मुक्ताम्बलवणकृतानि जिज्ञानि च । किमुक्तं जयति । न म-
या जयतः पार्श्वोदपरिणतान्याप्राप्तयानायितानि किं तु चतुर्थ-
रसिकभावितानि वा लवणजयितानि वा इत्यतो जावतश्च जि-
ज्ञानि परिणतानीति भावः । अथ वा (दोब्बगत्ति) सामयिकी-
संज्ञा ओदनादिमूलापेक्षया प्रयोजनस्य चितीयाङ्गानि राक्ष-
करूपाणि तानि मया आनायितानीति प्रक्रमः । “अवाहं” इत्य-
त्रादिशब्दसूचितौ वृत्तधीजटपान्तादिभ्यो । आचार्यो भणन्ति ।
आर्यो ! “रुक्तेहिं वा पत्रोअणंति ” अत्रापि परिणामकादीज-
टपस्तथैवावसातव्यः । नवरम् । अपरिणामकातिपरिणामको
प्रति मूर्खिणा प्रतिवक्तव्यम् ।

निष्पावकोद्वाह-एणि वेमि स्वस्वाणि न हरिष स्वस्वे ।

अंबिन्नविच्छत्थाणि अ. भणामि न विरोहणसमत्थे ॥

निष्पावा यद्वाः कोड्याः प्रतीतास्तदादीनि (स्वस्वाणि)
रूपाणि द्रव्याणि तान्येवाहं ब्रवीमि न हरिताम् तु सचिन्तां वृ-
ज्जान् । तथा बीजान्यपि यानि अम्भभावितानि विध्वस्तानि वा
व्यवच्छिन्नानि यानि कानि तान्यहं भणामि न विरोहणसमर्थो-
नि पुनरुत्तरोद्भवनशक्तिकानीत्येष आम्नादिदृष्टान्तः । कथनाचार्ये-
णामीनिः स्थानैः "मुत्तंबिन्न" इत्यादिभिः प्रकारैः कृत्वा पवं परी-
क्ष्य यः परिणामकस्तस्य दातव्यम् । पुनस्तेन श्रोतव्यमित्याह ।

निहाविगहापरिव-ज्जिएण गुत्तिदिएण पंजलिणा ।

जत्ती बहुमाणेण य, उवउत्तेण सुणेयव्वं ॥

अजिकंखतेण सुभा-सियाई वयणाई अत्थमहुराई ।

विमिहयमुहेण हरिसा- गणण हरिसं जणातेण ॥

निष्पावमाणः सन् न किञ्चिदप्यवधारयति । विकथायां क्रिय-
माणयां न्याघातो ज्वतीत्यतो निष्पाविकथापरिवर्जितेन श्रोत-
व्यम् । गुप्तानि स्वस्वविषयप्रवृत्तिनिरोधेन संवृत्तानीन्द्रियाणि
येनासौ गुप्तेन्द्रियस्तेन । तथा प्राञ्जलिना योजितकरयुग्मेन ज-
पस्या बहुमानेन च श्रोतव्यम् । जक्तिनाम गुरुणामिति कर्तव्यता-
यां निषधारत्तनादिकायां बाह्या प्रवृत्तिः । बहुमानस्तु गुरुणामु-
परि आन्तरः प्रतिबन्धः । अत्र चतुर्भङ्गी । जक्तिनामैकस्य न ब-
हुमानः, बहुमानो नमैकस्य न जक्तिः, एकस्य भक्तिरपि बहु-
मानोऽपि, एकस्य न जक्तिर्न वा बहुमान इति । अत्र च भक्तिब-
हुमानयोर्विशेषरूपायकं शिवाख्यानमन्तरभक्तयोर्मैकपुष्पिन्द-
योवदाहरणं तच्च सुप्रसिद्धमिति कृत्वा न लिख्यते । यदि च
भक्तिं बहुमानं वा न करोति तदा चतुर्लेशु । तथोपयुक्तानान्यम-
मसा श्रोतव्यम् । "अजिकंखतेण" इत्यादिवचनानि श्रुतव्याख्या-
रूपाणि सुभाषितानि शोभनभणितानि अर्थमधुराणि प्राधार्थ-
सुस्वादिभिः अभिकाङ्क्षता अभिमुख्येन वाञ्छता । तथा विस्मि-
तमुक्तेनापूर्वापूर्वश्रवणसमुद्भूतविस्मयस्मरवदनेन दर्शयतेन अहो
भमी प्रगवन्तः स्वगलतामुशोषमवगणय्यास्मन्निमित्तमेवं-
विधं सूत्रार्थव्याख्यानं कुर्वन्ति नानृणां भवेयममीषां परमोप-
कारिणामहमित्येवंविधं दर्शयामातः प्राप्तो दर्शयामातस्तेन । तथा
गुरुणामपि स्ववदनप्रसन्नतया उत्फुल्ललोचनतया च दर्शय-
माहो कथमयं संवेगरङ्गतर्ज्जिमानसः परमागमव्याख्यानं शृणो-
तीतिब्रह्मणं प्रमोदं जनयता श्रोतव्यमिति ।

अथ परिणामकद्वारमुपसंहरामाह ।

आधारिपसुत्तयो, सविसेसो दिज्जए परिणयस्स ।

सुपरिच्छिता य सुनिच्छि-यस्स इच्छागए पच्छा य ॥

कल्पव्यवहारादेः सूत्रार्थः सविशेषः सापवादः स्वगुरुसकाशा-
द्वधारित आशुदीतः स सर्वोऽपि दीयते परिणतस्य परिणा-
मकस्य शिष्यस्य सुपरीक्ष्य पूर्वोक्तान्नादिदृष्टान्तैः सुस्पृष्ट अवि-
संवादेन परीक्षां कृत्वा सुनिश्चितस्य प्रारब्धसूत्रार्थं प्रदीतव्ये
कृतनिश्चयस्य । यद्वा ज्ञानदर्शनचरित्राणां यावज्जीवमपि विरा-
धनानकतव्येत्येवं सप्तु निश्चितो निश्चयवान् यस्सुनिश्चितस्तस्य
दीयते (इच्छागए पच्छा) अपरिणामकातिपरिणामकयोः
पुनर्यदा सा आत्मीया यथाक्रमं केवलोऽसर्गाववादहचिल्लकणा
रुद्धा गता नष्टा जयति तदा पश्चात्तयोः छेदश्रुतानि दातव्या-
नीति । सत्तं परिणामकद्वारम् । वृ० १ उ० । (अत्रैव म-
रुहदृष्टान्तः स च पक्षवशान्दे कारयिक्ततद्गृह्णानवसरे वक्ष्यते)

अइपास-अतिपार्थ-पुं० भरतक्षेत्रजाराजिनसमकाशजाते येरष-
तजे तीर्थकरे, " अरजिणवरो य भरदे, अइपासजिणे य
परषय " ति० ।

अइपासं-अतिपश्यत्-त्रि० अतीव असाधारणं पश्यति, ।
सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ अ० ।

अइप्पमान-अतिप्रमाण-न० वारजयाऽतीते भोजने, पि० ।

(अइबहुशब्देऽस्य स्वरूपम्) अतिक्रान्तः प्रमाणम् । अन्त्या०
स० प्रमाणातिक्रान्ते, यस्य यत् प्रमाणमुचितं ततोऽधिकप्रमा-
णवति, प्रा०स० । अत्यन्तप्रमाणे, वृहत्प्रमाणे, न० वाच० ।
अइप्पसंग-अतिप्रसङ्ग-पुं० अतिपरिच्छेदे, पञ्चा० १० विव० ।
अतिव्याप्तिरूपणायामनिष्ठापत्तौ, पञ्चा० ६ विव० ॥

अइवल-अतिवल-त्रि० पुरुषान्तरबलान्यतिक्रान्तोऽतिबलः ।

प्रश्न० अध० ४ अ० । अतिक्रान्ताशेषपुरुषामरतिर्यम्बले, ।
उपा० २ अ० । अतिशयबले, औ० । राय० । स० । भविष्यति
एवमेवास्तुदेवे च पुं० ती० । स० । ति० । इषजदेवस्य
चतुर्थमवे महाबलनाम्नो राहुः पितामहे शतबलस्य पितरि, "गं-
धसमिन्ने बिज्जाहरनगरे अइवलरखो गप्ता सयबलरायणो पुत्ते
महाबलो नाम राया जातो" । आ० म० प्र० । चूर्ण्य तु "गंध-
समिद्धं नगरं राया रायी च विवुरुणयणो जणवयहितो सत-
बलस्स रखो नगरं नस्तुतो अतिबलस्तुतो महाबलो नाम । आ०
म० द्वि० । आ० सू० । भरतचक्रिणः प्रपौत्रे च । स्थानं वा० । आ०
चू० । अतिशयितं बलं यस्याः ५ अ० । अत्यन्तबलाधायिकायां
पीतवर्णायां (वेमियाला) इति क्यातायां व्रतायाम्, विश्वामित्रे-
ण रामाय दत्ते अस्त्रविद्याजेदे च स्त्री० । अतिशयितं बलम् प्रा०
स० अत्यन्ते बले, सामर्थ्ये, सैन्ये च न० । अतिरिक्तं बलमस्य
अत्यन्तबलमुक्ते, त्रि० "जयत्यतिबलो रामो लक्ष्मणश्च महाबलः"
इति रामा० । अतिरथे च । वाच० ।

अइबहुय-अतिबहुक-न० अतिशयेन बहु- निजप्रमाणाऽन्य-
धिके भोजने, पि० ।

तत्स्वरूपम् ।

बहुयातीयमइवहुं, अइवहुसो तिसि तिसि य परेणं ।

तं वि य अइप्पमाणं, ज्जेजइ जं वा अतिपंपतो ॥

बहुकातीतमतिशयेन बहु अतिशयेन निजप्रमाणाऽन्यधिकमि-
त्यर्थः । तथा दिवसमध्ये यस्त्रीन् वारात् भुङ्क्ते त्रिच्यो वा वारे-
ज्यः परतस्तद्भोजनमतिबहुशः तदेव च वारजयातीतमतिप्रमा-
णमुच्यते " अइप्पमाणे " त्यवयधो व्याख्यातः । अस्त्यैव प्रका-
रान्तरेण व्याख्यानमाह । छुङ्क्ते यद्वा अत्युच्यन् एव " अइप्पमा-
ण " इत्यस्य शब्दस्यार्थः । " अइप्पमाण " इत्यत्र च शालकप्र-
त्ययस्ताच्छील्यविवक्षायां यद्वा प्राकृतब्रह्मणवशादिति पि० ।

अइबहुसो-अतिबहुशसु-अव्य० दिवसमध्ये त्रीन् वारात् त्रि-
च्यो वा परतो भोजने, पि० । (स्वरूपमन्तरमुक्तम्)

अइवेल-अतिवेल-अ० वेलामतिक्रान्त्याऽतिबलम् । यो यस्य कर्त-
व्यस्य कालोऽध्ययनं वा तां वेलामतिबलैश्चत्यर्थे, सूत्र० १ अ० १४
अ० । " नातिवेलं उवाचरे " न मर्यादोलङ्घनमित्यर्थः कुयादात
आचा० १ श्रु० ८ अ० ।

अइवेला अतिवेला-स्त्री० अन्यसमयातिशायिन्यां मर्यादायाम्,
साधुमर्यादायाम् उक्तं ३ अ० ।

अइजह-अतिजह-पुं० कस्यचिच्चेष्टिनः पुत्रे, येन स्त्रीकलहे सति भद्रनामजातुः पृथगनूय गृहाद्यर्ककरणं कृतम् तं० ।

अइभदग-अतिभदक-त्रि० जहदर्शने, प्रति० ।

अइभदा-अतिभदा-स्त्री० प्रजासनामगणधरस्य मातरि, आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

अइजय-अतिजय-त्रि० ऐहलौकिकादीनि जयान्तिक्रान्ते, प्र-अ० म० १ द्वा० ।

अइजार-अतिभार-पुं० अत्यन्तं भारः । गुरुत्वे, पि० । बोदुम-शक्ये भारे, प्र० ७४ द्वा० । अतीव जरणमतिभारः । प्रजतस्य पूग-फलादेः स्कन्धपृष्ठादिष्वारोपणरूपे, आ० ७६ अ० । घर्म० । ध० । १० । प्र० । तथाविधशक्तिकलानां महाजारापणस्यरूपे, व-पा० १ अ० । प्रथमाणुवतस्य चतुर्थेऽतिचारे, पंचा० १ वि० । "अतिभारो न आरोवेयवो पुर्व्वि चेव आ वाहणाय जीविगा सा मोक्षव्वा न होज्ज अस्मा जीविगा ताहे दुपओ अं सयं वक्खिस्वइ ओयारेइ वा भारं एवं वहाविज्जइ बहल्लणं जहा सा-भाविआओ वि भाराओ ऊणो व कीरइ इलसगमेसु वि बेदाए मुयइ आसइत्थीसु वि एसेव विही आव० ६ अ० चू० ।

अइभारग-अतिभारग-पुं० अतिभारेण वेगेन गच्छति, गम-म-३ त० खरे, भवतरे, गर्हाद् वमवायां जाते अभ्वजेदे, वाच० ।

अइजारा रोवण-अतिभारारोपण-न० अतिशयितो जारोऽति-जारो बोदुमशक्य इति यावत् तस्यारोपणं गोकर्जरासजमनु-प्यादेः स्कन्धे पृष्ठे शिरसि वा स्थापनम् । प्रथमाणुवतस्य चतु-र्थेऽतिचारे, घ० १ अधि० । प्र० १० ।

अइजूमि-अतिजूमि-स्त्री० एतुकात्परजागे, अननुज्ञाता गृह-स्वैर्यवान्यजिज्ञाचरा नायान्तीत्यर्थः दशा० ८ अ० । (तत्र गमनं निषिद्धमिति गोपरचरिया शब्दे) अतिशयिता भूमिमर्यादा प्रा० । स० । अतिक्रमेऽप्ययी० मर्यादातिक्रमे, अव्य० । जूमि मर्यादां वाऽतिक्रान्ते, त्रि० वाच० ।

अइयंच-अतिमञ्च-पुं० मञ्चोपरितने विशिष्टमञ्चे, 'मञ्चाश्मञ्च-कलिये' औ० । दशा० । द्वा० ॥

अइमट्टिया-अतिमृत्तिका-स्त्री० कर्दमरूपायां मृत्तिकायाम्, जी० ३ प्रति० ।

अइमहल्ल-अतिमहत्-पुं० वयसाऽतिगरिष्टे, व्य० ३ उ० ॥

अइमाण-अतिमान-पुं० अतीव मानोऽतिमानः । सुभूमादी-नामिष महामाने, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । चारित्रमतिक्रम्य वर्तमाने कषायजेदे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

अइमाय-अतिमात्र-त्रि० मात्रामतिक्रान्तः । मात्राऽधिके, उ० १६ अ० । आ० चू० ।

अइमाया-अतिमात्रा-स्त्री० उचितमात्राया अधिकमात्रायाम्, "अइमायाए पाणभोयणं आहारित्ता प्रवइ" उ० १६ अ० । प्र० १० । अतिमाया-स्त्री० अतीव माया अतिमाया । चारित्रमतिक्रम्य वर्तमाने कषायजेदे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ॥

अइयुंन (युन) य-अतिमुक्तक-न० मुक्तो जावे कः । अतिश-येन मुक्तं बन्धहीनता यस्य कए वाच० । वक्रादायन्तः ७।१।१६ । इति तृतीयस्य अनुस्वाराऽऽगमः आर्षे तु न प्रा० । तिन्दुकवृ-क्ते, तालवृक्ते, वाच० । पुण्यप्रधाने वनस्पतौ, जं० १ वक्र० । वल्ली-जेदे, प्र० १ पद । अतिमुक्तमणपकाः जी० ३ प्रति० । विशेष० ।

प्र० १० । सताजेदे, आ० १ श्रु० १ अ० । औ० कंसस्त्रातरि, पुं० येन धात्ये देवकी स्वस्वसा प्रोक्ता 'त्वमप पुत्रान् सहशान् जन-यिष्यसि' आ० म० द्वि० । आ० चू० । पोलासपुरास्तथ्ये विजयराजस्य श्रीनाम्न्यां देव्यां जाते पुत्रे, स्वा० १० उ० । तद्वक्तव्यता अन्तर्कृद्वाङ्मे यथा ।

तेणं कालेणं तेणं समणं पोलासपुरे णवरे सिरिवणे उज्जाणे तस्स णं पोलासपुरे खयरे विजये नामं राया होत्था । तस्स णं विजयस्स रओ सिरि नामं देवो होत्था वल्लओ तत्थ णं विजयस्स रओ पुत्ते सिरि देवीए अत्तत्त अइमुत्ते नामं कुमारे होत्था सुमाल० तेणं कालेणं तेणं समणं समणं ३ जाव सिरिवणे उज्जाणे विहर-ति । तेणं कालेणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेहे अंतेवासी इंदजती जहा पएणचीए जाव पोलासपुरे णय-रे उच्च जाव अमति इमं च णं अतिमुत्ते कुमारे एहाए जाव विजूसिते बह्दि दारएहि य विमणहि य कुमारेहि य कुमारयाहि य सार्द्धं संपरिवुमे साओ गिहातो पमिनिक्ख-मइ पमिनिक्खमइत्ता जेणेव इंदहाणे तेणेव उवागते तेहि बह्दि दारएहि य संपरिवुमे अजिरममाणे अभिरममाणे विहरति । तते णं जगवं गोयमे पोलासपुरे णयरे उच्चनी-य जाव अममाणे इंदहाणस्स अदूरसामंतेण वीतिवयति । तते णं से अइमुत्ते कुमारे जगवं गोयमं अदूरसामंतेण वीति वयमाणं पासति पासतिता जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवा-गते भगवं गोयमं एवं वयासी । के णं भंते ! तुज्जे किं वा अमह तते णं भगवं गोयमं अतिमुत्तं कुमारं एवं वया-सी अम्हे णं देवाणुपिया सपणा निगंथा इरियासमिया जाव बन्जचारी उच्चनीय जाव अममाणे । तते णं अति-मुत्ते कुमारे जगवं गोयमे एवं वयासी । अह णं भंते ! तुज्जे जेणेव अहं तुज्जं भिक्खं दत्तावेमि ित्ति कट्टु भ-गवं गोयमं अंगुलीते गेएहाति गेएहात्तिता जेणेव सते गि-हे तेणेव उवागए तते णं सा सिरि देवी जगवं गोयमं एज्जमा-णं पासति पासतिता इदुत्तुहा आसणाओ अञ्जुहेति अञ्जु-द्वित्तिता जेणेव जगवं गोयमे तेणेव उवागच्छति उवागच्छति-त्ता जगवं गोयमं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं बंदति नमंसति विज्जेणं असणं पाणं स्वाइमं साइमं पतिलाजति पडिन्नाभत्तिता पमिविसज्जेति । तते णं से अइमुत्ते कुमारे एवं वयासी । कट्टु णं भंते ! तुज्जे परिवसह । जगवं गो-यमे अतिमुत्तं कुमारं एवं वयासी । एवं खलु देवाणुपि-या ! मम धम्मार्थरियत्ते धम्मोवपसए धम्मे नेतारिए सम-णं ३ महावीरे आदिकरे जाव संपाविउकामे इहेव पोला-सपुरस्स नगरस्स बहिया सिरिवणे उज्जाणे य उगहं उ-ग्गाहेत्ता समणेणं जाव जावेमाणे विहरति । तत्थ णं अ-म्हे परिवसामो । तते णं से अतिमुत्ते कुमारे जगवं गोयमं

एवं वयासी गच्छामि णं भंते ! अहं तुज्जेहिं सच्चि सम-
 खं ३ पायं वंदति अहंमुत्तं तते एं से अइमुत्ते कुमारे भ-
 गवं गोयमं सच्चि जेणेव समणे ३ तेणेव उवागच्छ-
 ति उवागच्छतित्ता समणं ३ तिकखुत्तो आयाहिणं
 पयाहिणं करेति जाव पज्जुवासति । तते एं जगवं गोयमे
 जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागते जाव पमिदंसेति
 पमिदंसेतित्ता संजये तवसा आयाहिणं पयाहिणं विहरति ।
 तेणं समणे ३ अतिमुत्तस्स कुमारस्स तीसे य धम्मकहा क-
 हेइ से अतिमुत्ते समणस्स जगवओ अंतिप धम्मं सोच्चा नि-
 सम्म हइतुइ० जं नवरं देवाणुप्पिया अम्मापितरो आपु-
 च्छामि तते एं अहं देवानुप्पिया अंतिते जाव पव्वयामि अ-
 हंमुत्तं देवाणुप्पिया ! मा पमिदं करेह । तते एं से अति-
 मुत्ते कुमारे जेणेव अम्मापियरो तेणेव उवागते जाव पव्वतिप
 तते एं अतिमुत्तं कुमारं अम्मापियरो एवं वयासी बालेसि
 ताव तुमं पुत्ता ! असंबण्डे किएह तुमं जाणसि धम्मं ।
 तते एं से अइमुत्ते कुमारे अम्मापितरो एवं खलु अहं
 अम्मायाओ जं चेव जाणामि तं चेव न जाणामि जं चेव ण
 जाणामि तं चेव जाणामि । तते एं अइमुत्तं कुमारं अम्मा-
 पियरो एवं वयासी । कहं एं तुमं पुत्ता ! जं चेव जाणामि
 जाव तं चेव न जाणामि तेसि अतिमुत्ते कुमारे अम्मापियरे
 एवं वयासी जाणामि अहं अम्म जाओ जहा जातेण
 तहा अवस्सं मरियव्वं न जाणामि अहं अम्म जाओ काहे वा
 कहं वा कहं वा केव चिरेणेव वा कालेण न जाणामि एं
 अम्म यो मे यातो केहिं कम्मायाणेहिं वा जीवा नेरइयति-
 रिक्खओणियमणुस्सदेवेसु उववज्जंति । जाणामि एं अ-
 म्म यातो जहा सत्तोहिं कम्मायाणेहिं जीवा नेरइय जाव
 उववज्जंति । एवं खलु अहं अम्म यातो जं चेव जाणामि
 तं चेव न जाणामि जं चेव न जाणामि तं चेव जाणामि
 तं इच्छामि एं अम्म यातो तुज्जेहिं अज्जणुएणाते समणे
 जाव पव्वतिप । तते एं से अइमुत्ते कुमारे अम्मापियरो जा-
 हे नो संचाएति बहुहिं आपवति ४ तं इच्छामो ते जाया
 एगदिवसमावे रायसिरिं पासेति पासेतित्ता । तते एं से
 आतमुत्ते कुमारे अम्मापिउवयणमणुयत्तमाणे तुसिणीए
 संचिच्छति । अजिसेओ जहा महाबलस्स निक्खमणं जाव
 सामाइयति एकारस अंगाइं अहिज्जति अहिज्जतित्ता बहुहिं
 बासाति सामणपरियागं पावणेति पावणित्ता गुणरयणेणं
 तवोकम्मेणं जाव विपुले पव्वण सिध्दे अन्त० ५ वर्ग० ।

अस्य सिद्धिविषयः स्थविराणां प्रश्नो यथा-

तेणं कालेणं तेणं समणं समणस्स भगवओ महावीर-
 स्स अंतेवासी अइमुत्ते णामं कुमारसमणे पगइजइए जाव
 विणीए । तए एं से अइमुत्ते कुमारसमणे आणया कयाइं

मया बुद्धिकायांसि निवयमाणंसि कक्खपमिगहरयहरणमा-
 याए बहिया संपट्टिए विहारए । तए णं से अइमुत्ते कु-
 मारसमणे वाहयं वाहयमाणं पासइ पासइत्ता पट्टियपासिं
 बंधइ बंधइत्ता णावियामेव नाविओ विव णावमयं पमि-
 गहयं उदगंसि पवाहमाणे अजिरमइ । तं च थेरा अहंखु
 जेणेव समणं जगवं महावीरे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छं-
 तित्ता एवं वयासी । एवं खलु देवाणुप्पिया एं अंतेवासी
 अइमुत्ते णामं कुमारसमणे । से णं जंते ! अइमुत्ते कुमारसमणे
 कइहिं भवगाहणेहिं सिज्झिहइति जाव अंतं करेइति ?
 अज्जोति समणे जयवं महावीरे ते थेरे एवं वयासी । एवं
 खलु अज्जो ! ममं अंतेवासी अइमुत्ते णामं कुमारसमणे
 पगइजइए जाव विणीए से णं अइमुत्ते कुमारसमणे एमेणं
 चेव भवगाहणेणं सिज्झिहइइ जाव अंतं करेइइ । तं मा णं
 अज्जा ! तुज्जे अइमुत्तं कुमारसमणं हीलह निंदह सिंसह
 गरिहह अवमसह तुज्जे एं देवाणुप्पिया अइमुत्तं कुमार-
 समणं अगिलाए संगिएहइ अगिलाए उवगिएहइ अगि-
 लाएणं जत्तेणं पाणेणं विणएणं वेयावमियं करेह । अइ-
 मुत्तेणं कुमारसमणे अंतकरे चेव अंतिमसरीरिए चेव ।
 तए एं ते थेरा जगवंतो समणेणं भगवया महावीरेणं एवं
 बुत्ता समाणा समणं भगवं महावीरं वंदंति वंदंतिता अइमुत्तं
 कुमारसमणं अगिलाए संगिएहइति जाव वेयावमियं करेति

कुमारसमणेति । धर्मवर्षजातस्य तस्य प्रयोजितत्वादाह च
 'उम्भारिसो पञ्चइओ णिगंथं रोइऊण पावयसुंति' एतदेव आश्र-
 र्थमिहाऽन्वया वचोष्टकादारात् प्रयुज्या स्यादिति (कक्खपमि-
 गहरयहरणमायापसि) कक्षायां प्रतिग्रहकं रजोदरणं चादाये-
 त्यर्थः । (नावियामेति) नौका छोणिका मे मयेयमिति विक-
 लपयन्निति गम्यते "नाविओ विव नायंति" नाविक इव नौकाहक
 इव नावं छोणी (अवंति) असावतिमुत्तकमुनिः प्रतिग्रहकं
 प्रवादयन्नजिरमते एवं च तस्य रमणक्रिया बाधावस्थाबला-
 दिति (अहंखुत्ति) अज्जालुः दृष्टवन्तस्ते चैतदीयामत्यन्ता-
 नुचिताज्ज्ञेष्टां दृष्ट्वा तमुपहसन्त इव जगवन्तं पमच्छुः । एतदेवाह
 "एयं खलु" इत्यादि (हीलहइति) आन्याद्युद्धनतः (निंदइति)
 मनसा (सिंसइति) जनसमक्षम् (गरिहइति) तत्समक्षम्
 (अवमसइति) तदुचितप्रतिपत्त्यकरणेन (परिजवइति)
 कचित्पाठस्तत्र परिभवः समस्तपूर्वोक्तपदकरणेन (अगिला-
 पसि) अगलान्या अस्त्रेण (संगिएहइति) संगृहीतं स्वकुरुत
 (उवगिएहइति) उपगृहीतं उपग्रभं कुरुत एतदेवाह
 (वेयावमियंति) वैबावस्यं कुरुतास्येति शेषः (अंतकरे चेवसि)
 भवच्छेदकरः स च दूरतरमवेऽपि स्थावत आह (अंतिमसरी-
 रिए चेवसि) चरमशरीर इत्यर्थः अ० ५ श० ४ उ० ।
 अनुत्तरोपपातिकेषु दशमाध्ययनतयोक्ते च स्था० १० उ० ।
 (तदपर एवायं जविण्यतीति संभाव्यते)

अइमुच्चिय-अतिमूर्च्छित-त्रि० विषयदोषदर्शने प्रत्यभिमुद-
 तामुपगते, प्रश्न० आश्र० ४ द्वा० ।

अभिमोह-अतिमोह-त्रि० अतीव मोहो यस्मिन्स्तदतिमोहम् ।

अतिकामाशक्तौ, अतिशयितमोहयुते, हा० १ अ० ॥

अयंचिय-अत्यञ्चय-अव्य० अतिक्रम्येत्यर्थे, स्था० ५ टा० ।

अभ्यञ्च-अतिगत्य-अव्य० अतिक्रम्येत्यर्थे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ।

अभ्यञ्च-अत्यदन-न० अतिभक्षणे, “अणुकंपा साणादयण-
बुगुञ्जा” व्य० २ उ० ।

अभ्या-अजिका-स्त्री० कृगालिकायाम्, वृ० १ उ० ।

अभ्या (य) त-अतियात-त्रि० गते, “अभ्याओ णराहिवो”
उत्त० २० अ०

अभ्यायरक्त्व-अत्यात्मरक्ष- त्रि० अतीवाऽऽत्मनः परैः पापक-
र्मभिः रक्षा यस्य सावत्यात्मरक्षः । अतीवाऽऽत्मानं पापै रक्षति,
अभ्यायरक्त्वे द्राहिणगामिप नेरक्ष्य' सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

अ (ई) (ति) (ती) इयार-अति (ती) चार-पु०

अतिचरणमतिचारः । लङ्कने, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । तृतीये अपराधे,

यो० ११ विध० आ० चू० । अतिक्रमे, अतिक्रम्य गमने, आवा० ४

अ० । प्रहणतो व्रतस्यातिक्रमणे, व्य० १ उ० । चारित्र्यस्वरूपनविशेषे,

आ० म० छि० । आ० चू० । देशप्रज्ञहेतौ आत्मनोऽशुभे परि-

णामविशेषे, धर्म० २ अधि० । देशभङ्गेऽतिचारता यथा ननु

द्विसैव आवर्णे प्रत्याख्याता ततो वधादिकरणेऽपि न दोषो

द्विसावितरेरूपिमतत्वात् । अथ वधादयोऽपि प्रत्याख्याता-

स्तदा तत्करणे व्रतभङ्ग एव विरतिरुपगमनात् । किञ्च वधादीनां

प्रत्याख्येयत्वे व्रतेयत्वा विशीर्येत प्रतिव्रतमतिचाराणामधिक्या-

दिति एवं च न वधादीनामतिचारतेति ? उच्यते-सत्यं हि सैव

प्रत्याख्याता न वधादयः केवलं तत्प्रत्याख्यानेऽर्थतस्तेऽपि,

प्रत्याख्याता दृष्ट्या हिंसोपायत्वात् । तेषामेव चेत्तर्हि वधा-

दिकरणे व्रतभङ्ग एव नातिचारो नियमस्यापाङ्गनामैव यतो

द्विविधं व्रतमन्तर्वृत्त्या बहिर्वृत्त्या च तत्र मारयामीति विकल्पा-

प्रावेन यदा कोपाद्यावेशाभिरपेक्षतया वधादौ प्रवर्तते न च

हिंसा भवति तदा निर्दयतया विरत्यनपेक्षप्रवृत्तत्वेनान्तर्वृत्त्या

तस्य भङ्गः हिंसाया अभावाच्च बहिर्वृत्त्या पाङ्गनमिति देशस्यैव

भङ्गनादेशस्यैव पाङ्गनादतिचारव्यपदेशः प्रवर्तते तदुक्तम्

“ न मारयामीति कृतव्रतस्य, विनैव मृत्युं क इहातिचारः ।

निगद्यते यः कुपितो वधादीन्, करोत्यसौ स्यान्नियमानपेक्षः ।

मृत्योरजात्राभिर्यमोऽस्ति तस्य, कोपाद्यादीनतया तु ज्ञानः ।

देशस्य भङ्गादनुपाङ्गनाच्च, पुज्या अतीचारमुदाहरति” ।

यत्कोकं व्रतेयत्वा विशीर्येत इति तदप्ययुक्तं विशुद्धाहिंसासद्भावे

हि वधादीनामभाव एव तत् स्थितमेतच्छ्रुत्यादयोऽतिचारा एवे-

ति । यद्वा । अनजोगसहसाकारादिनाऽतिक्रमादिना वा सर्वत्रा-

तिचारता हेया ध० २ अधि० (आध्याकर्मोऽतिर्यातिचारता

अदकम्म शब्दे दर्शना) अयं चातिचारः संक्षेपत एकविधः

संक्षेपविस्तरतस्तु द्विविधस्त्रिविधो यावत्संक्षेपेयविधः संक्षेप-

विस्तरतः पुनर्द्विविधः त्रिविधं प्रति विस्तर इत्येवमन्यत्रापि

योग्यं विस्तरतस्त्वनन्तविधः आव० ४ अ० । स्था० । ध० ।

आतु० । एतेषु अतिक्रमादिषु उत्तरोत्तरं दोषाधिक्यं प्राय-

अतिक्रमे मासगुरु व्यतिक्रमेऽपि मासगुरु कालक्षणे अतीचारे
मासगुरु द्वात्र्यां विशेषितं तद्यथा तपोगुरु कालगुरु च ।
अनाचारे चतुर्गुरु यस्मात् गुरुकातीचारः चशब्दोऽनुक्तसमु-
च्चयार्थः स चैतत् समुच्चिनोति अतिक्रमात् व्यतिक्रमो गुरुक-
स्तस्मादपि गुरुकोऽतीचार इति । ततोऽप्यतीचारात् गुरुतर-
कोऽनाचारः ।

तत इत्थं प्रायश्चित्तविशेषः

तत्थ जवे न उ सुत्ते, अतिक्रमादी उ वसिया केई ।

चोयग ! सुत्त मुत्ते, अतिक्रमादी उ जोएज्जा ॥

तत्र एवमुक्तेन जवेन्मतिश्चोदकस्य यथा न तु नैव सूत्रे निशी-
याध्ययनलक्षणे केचिदतिक्रमाद्य उपवर्णिताः सन्ति ततः कथं
चत्वारोऽतिक्रमाद्यस्तत्रैवाध्ययने लिखा इति । सूरिराह बोदक !
सर्वोप्येष प्रायश्चित्तगणोऽतिक्रमादिषु भवति ततः साक्षादनु-
क्तानपि सूत्रे सूत्रितान् अतिक्रमादीन् योजयेत् अर्थात् सूत्रि-
तत्वात् व्य० १ उ० ।

अत्रैव प्रायश्चित्तविधिमाह ।

तिन्नि य गुरुमा मासा,

विसेसिया तिणिण चउगुरु अंते ।

एए चेव य लहुया,

विसोहिंकोमीए पच्छित्ता ॥

प्रयाणामतिक्रमव्यतिक्रमातीचाराणां त्रयो गुरुका मासाः । क-
थञ्चूता इत्याह विशेषितास्तपःकालविशेषिताः । किमुक्तं भव-
ति । अतिक्रमे मासगुरु व्यतिक्रमेऽपि मासगुरुतीचारेऽपि मा-
सगुरुते च त्रयोऽपि यथोत्तरं तपःकालविशेषिताः । तथा भ-
न्ते अनाचारलक्षणे दोषे चतुर्गुरु चतुर्मासगुरु प्रायश्चित्तम् ।
एते च मासगुरुत्रयः प्रायश्चित्ता अतिक्रमादिष्वविशोधिकोऽप्य-
दृष्ट्याः विशोधिकोऽप्येत एव मासादयो लघुकाः प्रायश्चित्ता-
नि । तद्यथा अतिक्रमे मासलघु व्यतिक्रमेऽपि मासलघु अतीचारे
ऽपि मासलघु नवरमेते यथोत्तरं तपःकालविशेषिताः व्य० १ उ० ।

ज्ञानातिचाराद्यस्तेषु प्रायश्चित्तम् ।

उदेसज्जयणसुय-स्वंधंगेसु कमसो पमाइस्स ।

कालाइकमणाइसु, नाणावरणाइयारेसु ॥ २२ ॥

निव्वीए पुरिमहे, गजत्तमार्यविलं च एणागादे ।

पुरिमाई खमणं तं, अ.गादे एवमत्येवि ॥ २३ ॥

युगलमिह तपोऽईप्रायश्चित्ते ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपोवीर्याचार-
पञ्चकशनातीचारचक्रमालोच्यम् । तत्राग्रे ज्ञानाचारस्वाति-
चारे ज्ञानाचारातिचारः सोऽष्टविधः तद्यथा भकाले स्वाध्याय-
करणं कालातिचारः ॥ १ ॥ श्रुतमधिजिघांसोर्जातिमदावक्षेपेन
गुरुत्वविनयो वन्दनादिरूपाचारस्तस्य प्रयोजनं हीनं वा विनया-
तिचारः ॥ २ ॥ श्रुते गुरौ वा बहुमानो दादः प्रतिबन्धविशेषस्त-
स्याकरणं बहुमानातिचारः ॥ ३ ॥ उपधानम् आचामास्मादि-
तपसा योगविधानं तस्याऽकरणापुपधानाऽतिचारः ॥ ४ ॥ यत्पा-
र्श्वे श्रुतमधीतं तं निहतेऽपन्नपति अन्यं वा युगप्रधानमात्मनोऽ-
ध्यापकं निर्दिशति स्वयं वाऽधीतमित्याच्छेद एव निहवनाधिधा-
नातिचारः ॥ ५ ॥ व्यज्यते अर्थोऽनेनेति व्यञ्जनमागमसूत्रं तन्मा-
त्राक्षरविन्दुभिर्नमतिरिक्तं वा करोति संस्कृतं वा विधत्ते
पर्यायैर्वा विदधाति यथा “धम्मो मंगलमुक्किठ” मित्यादिस्थाने
“पुनं कल्लणमुक्कासदयो संवर निज्जेरेति” व्यञ्जनातिचारः ६ ॥

आगमपदार्थस्यान्यथा परिकल्पनमर्थान्तिचारः । यथा आचार-
सूत्रेऽवस्थान्ययनमध्ये आवन्तीके "आवन्ती" श्लोके विष्णुमुखा-
न्तीति "यावत् केचित् श्लोकेऽस्मिन् पापमिलोके विषरामु-
न्तीति प्रस्तुतेऽर्थे अन्योऽर्थः परिकल्प्यते "आवन्ति होइ देसो,
तथ न अरहट्टकुवजा केया । घड़ी मासा परिहियाहिं, हेउत्तं
होगो विषरामुसइ ॥ ७ ॥ यत्र च सूत्रार्थो द्वावपि विनश्यते स
तदुभयानिचारे यथा "धम्मो मंगलमुक्किछो, अहिंसा गिरि-
भत्यए । देवा वितं नमसंति, यस्म धम्मो सया मई" "अहागडे-
सु रंधंति, कछेसु रहकारओ । रत्तो जत्तंसि णो जत्य, गइजो
जत्य दीसिइ" ॥ ८ ॥ अयं च महीयानतिचारे यतः सूत्र-
ार्थोभयनाशो मांकाभावस्तदजावे दीक्षावैयर्थ्यमिति । एष चाष्ट-
विधोऽपि । ज्ञानाचारातिचारे द्विधा श्रूयते विभागतश्च ।
तत्र विभागतः उद्देशकाध्ययनश्रुतस्कन्धाङ्गेषु विषये प्रमादिनः
प्रमादपरस्य कात्यातिक्रमणादिष्वष्टसु ज्ञानाचारातिचारेषु जात-
ेषु क्रमशः क्रमेण तपोनिर्विकृतिकं पुरिमार्ककमके आचारम-
व । अनागादे दशवैकाक्षिकादिके श्रुते उद्देशकातिचारे अको-
लपात्रादिके निर्विकृतेकम् । अध्ययनातिचारे पुरिमार्कम श्रुतस्क-
न्धातिचारे एकजन्तमङ्गातिचारे आचारमवमित्यर्थः । आगादे
तुत्तराध्ययनजगवत्यादिके श्रुते एतेष्वेवातिचारस्थानेषु पुरिमा-
र्कादिकृपणान्तमेव तपो जवति । एतद्विभागतः प्रायश्चित्तमुक्तम्
अतीतं । स्था० ।

अससमारस्त्रप्रत्याख्याता पृथिवीसमारस्त्रे
वर्तमानो प्रतं नातिचरति ॥

समणोवासगस्स एं जंते ! पुव्वामेव तसपाणसमारंभे
पच्चक्खाए जवइ पुढवीसमारंभे अपच्चक्खाए जवइ, से
य पुढविं खणमाणे अस्सयरं तसपाणं निहिंसेज्जा से णं भंते !
तं वय अइचरइ ? णो इण्णट्ठे समट्ठे नो खल्लु से तस्स अ-
इवायाए आउट्ठइ । समणोवासयस्स एं जंते ! पुव्वामेव
वणप्फइसमारंभे पच्चक्खाए से य पुढविं खणमाणे अस्सय-
रस्स खखस्स मूलं जिंदेज्जा से णं जंते ! वयं अतिचरति ?
णो इण्णट्ठे समट्ठे नो खल्लु से तस्स अइवायाए आउट्ठइ ॥

जसवधः । (नो खल्लु से तस्स अइवायाए आउट्ठइति) न
खल्लुसौ तस्य असप्राणस्यातिपाताय वधायावर्तते प्रवर्तते इति
न सङ्कल्पवधाऽसौ, सङ्कल्पवधादेव च निवृत्तोऽसौ । न चैवं
तस्य संपन्न इति नासावतिचरति प्रतम अ० ७ श० १ व० ।
(वैवसिका अतिचाराः काउस्समाशब्दे) (मूलगुणातिचारा
उत्तरगुणातिचाराश्च मूलातिचारे प्राचक्षित्तमित्यवतरणमाश्रित्य
प्रच्छिन्नशब्दे वक्ष्यन्ते)

सर्वेऽप्यतीचाराः संज्वलनकषायोदये भवन्तीत्याह ।

सव्वे वि य अइयारा, संजलणाणं तु उदयओ होंति ।

मूलच्छेज्जं पुण होइ, बारसएहं कसायाणं ॥ २५० ॥

सर्वेऽप्यालोचनाप्रतिक्रमणोज्ञायादिच्छेदपर्यन्तं प्रायश्चित्तशो-
ध्याः । अपिशब्दात्किञ्चनतोऽपि च अतिचरणान्यतिचारश्चारित्र-
विराधनविशेषाः संज्वलनानामेवोदयतो जवन्ति । द्वादशानां
पुनः कषायाणामुदयतो मूलच्छेद्यं भवति । सूत्रेणाष्टमस्थानवर्तिना
प्रायश्चित्तेन छिद्यतेऽपनीयते यद्दोषजातं तन्मूलच्छेद्यम् । अशे-
षचारित्रोच्छेदकारित्यर्थस्तदेवं जूतं दोषजातं द्वादशानामन-
न्तानुषन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलक्षणानां कषायाणामु-

दये संजायते । अथवा इदं मूलच्छेद्यं दोषजातं यथासंजयतो यो-
ज्यते तद्यथा प्रत्याख्यानावरणकषायाचतुष्कोदये सर्वविरतिरु-
पस्य चाग्निमय मूलच्छेद्यं सर्वनाशरूपं भवति । अप्रत्याख्यानाक-
षायाचतुष्कोदये तु देशविरतिचारित्रस्य अनन्तानुषन्धिकषा-
याचतुष्कोदये पुनः सम्यक्त्वस्येति नियुक्तिमाध्यायः ॥ २५० ॥

ज्ञाप्यम् ।

अइयारा छेदंता, सव्वे संजलणाहेयवो होंति ।

सेसकसाभोदयओ मूलच्छेज्जं वयारुहणं ॥ २५१ ॥

सप्तमस्थानवर्ती प्रायश्चित्तविशेषच्छेदस्तत्तत्तद्वालोचनादिना छे-
दान्तेन सप्तविधप्रायश्चित्तेनान्तो येषान्ते एकस्यान्तशब्दस्य
लोपाच्छेदान्ताः सर्वेऽप्यतिचाराः संज्वलनकषायोदयजन्या ज-
वन्ति । शेषकषायाणां द्वादशानामुदये मूलच्छेद्यं समस्तचारि-
त्रोच्छेदकारकं दोषजातं जवति । तद्विश्रुत्यैव प्रायश्चित्तं न पु-
नरपि व्रतारोपणमिति ।

अथवा यथासंजवं मूलच्छेद्यं योज्यते इत्येतदेवाह ।

अहवा मंजममूल-च्छेज्जं तइयकलुमोदये निययं ।

सम्मत्ताई मूल-च्छेज्जं पुण बारसएहं पि ॥ २५२ ॥

तृतीयानां प्रत्याख्यानावरणकषायाणामुदये संयमस्य सर्ववि-
रतिरूपस्य मूलच्छेद्यं नियतं निश्चितं जवति सम्यक्त्वादिसूत्र-
च्छेद्यं तु द्वादशानामप्युदये संपद्यत इति ।

अथ प्रेयेमाशङ्क्य परिहरन्नाह ।

मूलच्छिज्जे सिद्धे, पुव्वं मूलगुणघाट्ठहणेणं ।

इह कीस पुणो गहणं, अइयारविसेसणत्थं ति ॥ २५३ ॥

पगयमहक्खायं ति य, अइयारे तम्मि चैव मा जोए ।

तो मूलाच्छिज्जमिणं, सेमचरित्ते निओएइ ॥ २५४ ॥

आह नवन्तन्तरनिर्दिष्टनियुक्तिमाध्यायं "मूलगुणाणं संजं, न
बहइ मूलगुणघातिणो उदय" इत्येतस्मिन्पूर्वाङ्गे मूलगुणघा-
तिप्रदहेन द्वादशकषायाणामुदये मूलच्छेद्यं सिद्धमेवेति किमिह
पुनस्तदप्रदणमत्रोत्तरमाह । अतिचारविशेषणार्थमिति । अति-
चाराणां विशेषव्यवस्थापनार्थमित्यर्थः । इदमेव व्यक्तीकुर्वन्नाह ।
(पगयमित्यादि) इदमुक्तं जवति "संजलणाणं उदयं न बहइ
चरणं अहक्खायमि" त्यन्तरनियुक्तिमाध्यायोत्तरार्कादिह यथा-
ख्यातचारित्रं प्रकृतमनुवर्तते ततश्च "सव्वे वि य अइयारा संजल-
णाणं उदयओ होंति" इत्येतानतिचाराननन्तरानुवर्तमाने यथा-
ख्यातचारित्र एव शिष्यो योजयेत्तदेतन्मा चूस्तस्तेनेह पुनर-
पि मूलच्छेद्यमेतद्यथाख्यातवर्जिते शेषचारित्रे सामायिकादिके
नियोजयति । अस्यां हि मूलमाध्यायं मूलच्छेद्यप्रदणापुनः-
शब्दविशेषणाच्चायमर्थः संपद्यते संज्वलनानामुदये शेषचारित्र-
स्य सर्वेऽप्यतिचारा जवन्ति द्वादशकषायाणामुदये पुनर्मूलच्छेद्यं
जवति । यस्यैवास्यां माध्यायं मूलच्छेद्यमुक्तं तस्यैवातिचारा अपि
न तु यथाख्यातचारित्रस्य कषायाद्यद्वयद्वितवेन तस्य निरतिचा-
रत्वादिति माध्याचतुष्टयार्थः २५४ । विशेष ३०० पङ्क्तौ आ०
म० । आ० लू० । दर्श० ॥

सातिचारस्य चरणस्य विपाककटुकताविचारः ॥

सम्मं वि आरियव्वं, अत्थपदजावणापहाणेणं ।

विसए अ णाविअव्वं, बहु मुअगुरुसयासाओ ॥ २५५ ॥

सम्यक् सूक्ष्मेण न्यायेन विचारयितव्यमर्थपदजावनाप्रधा-

नेन सता तस्या एवेह प्रधानत्वात् । तथा विषये च स्थापयितव्यं तदर्थपदं कृत इत्याह बहुभुतगुरुसकाशाच्च स्वमनीषिकेति गाथार्थः ।

एतदेवाह ।

जह सुहृमञ्जाराणं, वंजीपमुहाडफलनिआणाणं ।

जं गुरुञ्च फलमुत्तं, एञ्च कह पमड जुत्तीए ॥६६॥

यथा सूत्रमातिचाराणां बहुचारित्रापरानां किञ्चनानामित्याह । प्रहप्रमुखादिफलनिदानानां प्रमुखशब्दास्तुन्दरीपरिग्रहः आदिशब्दास्तपस्तेनप्रभूतीनां यदुरुफलमुक्तं सूत्रे त्वित्यं किञ्चिपिकत्वादिति एतत्कथं घटते युक्त्या कोऽस्य विषय इति गाथार्थः । तथा ।

सड् एअम्मि अ एवं, कहं पमत्ताण धम्मचरणं तु ।

अङ्गारासयजुआ-ण हेदि मोक्खस्स हेउ त्ति ॥६७॥

सत्येतस्मिन्नेवं यथार्थ एव कथं प्रमत्तानामद्यतनसाधूनां धर्मचरणमेवं इन्दि मोक्खस्य हेतुरिति योगः नैवेत्यभिप्रायः । किञ्चनानामित्याह । अतिचाराश्चयजुतानां प्रच्युतातिचारवतामिति गाथार्थः ॥

मार्गानुसारिणां विकल्पमाह ।

एवं च पडइ एवं, पवज्जिउं जो निगिच्छुमङ्गारं ।

सुहृमं पि कुणइ सो खलु तस्स विवागम्मि अङ्गरोहो ॥६८॥

एवं च घटते एतदनन्तरोदितं प्रपद्य यश्चिकित्सां कुष्ठादेरतिचारं तद्विरोधिने किमित्याह सुहृममपि करोति स खलु तस्यातिचारे विपाकेऽतिरौहो भवति दृष्टमेतदेवं दार्ष्टान्तिकेऽपि त्रविष्यतीति गाथार्थः ।

अतिचारकृपणहेतुमाह ।

पडिवक्खज्जम्भवसाणं, पाएणं तत्स खवणहेऊ वि ।

णाओअणाडमित्तं, तेसि ओहेण तज्जावा ॥६९॥

प्रतिपक्षापवसानं क्लिष्टाच्छुद्धं तुल्यगुणमधिकगुणं वा प्रायेण तस्यातिचारस्य कृपणहेतुरपि यदृच्छयापि क्लिष्टादिप्रायोग्रहणं नालोचनामात्रम् । तथाविधभावशून्यं कृत इत्याह । तेषामपि ब्रह्मादीनां प्राणिनामोघेन सामान्येन तद्वावादालोचनादिमात्रज्ञादिति गाथार्थः ।

एवमपचाणं पि हु, पङ्अङ्गारं विवक्खहेऊणं ।

आमेवणेण दोसो, त्ति धम्मचरणं जहाभिहिअं ॥७०॥

एवं प्रमत्तानामपि साधूनां प्रत्यतिचारमतिचारं प्रति विपक्वहेतूनां यथोक्तपक्षवसायानामासेवने सति न दोषोऽतिचारक्यात् इत्येवं धर्मचरणं यथाऽजिदितं शुद्धत्वान्मोक्खस्य हेतुरिति गाथार्थः ।

अत्रैवेदं तात्पर्यमाह ।

सम्मंकयपङ्गिआरं, बहुअं पि विसं न मारए जह उ ।

थोवं पिअ विवरीअं, मारइ एसोवमा एत्थ ॥७१॥

सम्यक्कृतप्रतीकारमगदमन्त्रादिना बह्वपि विषं न मारयति । यथा भङ्गितं सन्तोकमपि च विपरीतमकृतप्रतीकारं मारयति एवंपमाऽप्रातिचारविचारे इति गाथार्थः ।

विपक्वमाह ।

जे पङ्गिआरविरहिआ, पमाङ्गो तेसि पुण तयं विंति ।

दुग्गहिअसरोहरणा, अणिङ्गफलपं पिमं जणिअं ॥७२॥

ये प्रतीकारविरहिता अतिचारेषु प्रमादिनो रुध्यसाधवस्तेषां पुनस्तद्धर्मचरणं यथोदितं क्षिप्तं न भवतीत्यर्थः । एतदेव स्पष्टयति दुग्गहीतशरोद्गहरणाच्चगेयथा दुग्गहीतो हस्तमेवावकुन्तति श्रामण्यदुष्पराभृष्टनरकानुपकर्षतीत्यस्मादतिष्ठफलमप्येतद्धर्मचरणं रुध्यरूपं जणिने मनीषिजिरिति गाथार्थः ॥

एतदेव सामान्येन उदयमाह ।

सुहृङ्गाराणं वि अ, पणुआइसु अमुह मो फलं नेअं ।

इअरेसु अ निरयाइसु, गुरुअं तं अन्नहा कत्तो ॥७३॥

कुष्ठातिचाराणामेवौघतो धर्मसंविधनां मनुष्यादिष्वनुजफले ज्ञेयं स्त्रीन्वदारिद्र्यादि आदिशब्दास्तथाविधतिर्यक्परिग्रहः । इतरेषां पुनर्महातिचाराणां नरकादिषु गुरुकं तदनुजफलं कावाद्यश्रमापेक्षया आदिशब्दात् क्लिष्टतिर्यक्परिग्रहः । इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यं तदन्यथा कुतकस्तस्य हेतुर्महातिचारान्मुक्त्वेति गाथार्थः

उपसंहरमाह ।

एवं विआरणाए, सड् संवेगाउ चरणपरिवुद्धी ।

इहरा सम्मुच्छिमप-णितुद्धया ददं होइ दोसा य ॥७४॥

एवमुक्तेन प्रकारेण विचारणायां सत्यां सदा संवेगादेतोः किमित्याह (चरणपरिवुद्धिः) करणतया इतरथा खेचाराणामन्तरेण सम्मूर्च्छनजप्राणितुल्यता दृढतया करणेन असावत्येयं दोषाय त्रवति ज्ञातव्या प्रमत्तयायामपीति गाथार्थः । पंच० ३-छा० (आवकवतानामतिचाराः सम्यक्त्वानिचाराश्च स्वस्वस्थाने) यस्याप्रावर्तीचारगाथा नायान्ति तेनाष्टौ नमस्कारा गण्यन्ते परं गाथाया उच्छ्वासा द्वाविंशद्वयन्ति नमस्कारचतुष्कस्यापि तथैव नमस्काराष्टकस्य तु चतुःषष्टिश्छ्वासा भवन्ति तत्कथमिति प्रश्ने ? उत्तरं यस्याष्टौ गाथा नायान्ति तस्याष्टनमस्कारकायोत्सर्गः कार्यते न तृच्छ्वासमानमिति श्वे० उच्छ्वा० ६ प्र० । अतिक्रम्य स्वस्वभोगकालमुल्लङ्घ्य चारः राज्यन्तरगमनम् अतिचारः । ज्योतिषोक्तेः भौमादिपञ्चकस्य स्वस्वाक्रान्तराशिषु जोगकालमुल्लङ्घ्य राज्यन्तरगमने, अतिचारस्य-“ रविर्मासं निशानाथः सपाददिवसद्वयम् ” इत्यादिनोक्तजोगकालभेदोद्धृत्तेन ग्रहणमतिशीघ्रतया अल्पकालेनैव आक्रान्तराशिसुपशुज्य राज्यन्तरगमनम् । वाच० ॥

अङ्गार-अतिरक्त-त्रि० अत्यन्तो रक्तः रक्तवर्णः अनुरागयुक्तो वा अतिबोधितवर्णः, अत्यन्तानुरक्ते च अत्यन्तरक्तवर्णः पुं० वाच० अतिरात्र-पुं० अतिशयिता रात्रिस्ततोऽस्त्यर्थं अत्र अधिकदिने दिनवृद्धौ, ते च पदं तद्यथा ॥

छ अङ्गारापसत्ता तं जहा चउत्थेपव्वे अट्टमे पव्वे पुवा-लसमे पव्व सालसमेपव्वे वीसइमेपव्वे चउवीसइमे पव्वे ।

(अङ्गारत्ति) अतिरात्रोऽधिकदिनं दिनवृद्धिरिति यावत् चतुर्थं पदं आपादशुक्लपक्व एवमिहैकान्तरितमासानां शुक्लपक्वाः सर्वत्र पर्व्याणीति, स्था० ६ ब्रा० । संप्रत्यतिरात्रप्रतिपादनार्थमाह “ तथेत्यादि ” तत्र एकस्मिन् संवत्सरे खल्विमे षड् अतिरात्रा प्रज्ञास्तद्यथा ‘ चउत्थे पव्वे ’ इत्यादि इह कर्ममासमपेक्ष्य सूर्यमासत्रिंशतायामेकैकसूर्यतुपरिसमाप्तवैकैकोऽधिकोऽष्टोत्राप्राप्यते तथाहि त्रिंशता अहोरात्रैरेकः कर्ममासः सार्धत्रिंशता अहोरात्रैरेकः सूर्यमासो मासद्वयात्मकश्च ऋतुः ततः एकसूर्यतुपरिसमाप्तो कर्ममासद्वयमपेक्ष्य एकोऽधिकोऽष्टोत्रात्रः प्राप्यते सूर्यतु-श्च आपादादिकस्ततः आपादादारभ्य चतुर्थं पर्वणि एकोऽधिको

ऽहोरात्रो ज्ञेयप्रथमे पर्वणि गते द्वितीयः तृतीयो द्वादशे पर्वणि चतुर्थः पोरुशे, पञ्चमो विंशतितमे, षष्ठश्चतुर्विंशतितमे इति । अवमरात्रश्च कर्ममासद्वयमपेक्ष्य चन्द्रमासचिन्तायां चन्द्रमासा अत्रावणाद्यास्ततो वर्गकालस्य आवणादिरित्युक्तं प्राक् । संप्रति यमपेक्ष्यात्रिरात्रा यं चापेक्ष्य अवमरात्रा ज्ञवन्ति तदेतत् प्रतिपादयति ॥

उच्ये व यं अरुत्ता, आड्वाओ हवन्ति माणाहि ।

छच्चेव ओमरत्ता. चंदाहि हवन्ति माणाहि ॥ १ ॥

अतिरात्रा भवन्ति आदित्यमपेक्ष्य किमुक्तं भवति आदित्यमा-
सानपेक्ष्य कर्ममासचिन्तायां प्रतिवर्षं षट् अतिरात्रा ज्ञवन्तीति
(माणाहि) जानीहि । तथा षट् अवमरात्रा ज्ञवन्ति चन्द्रात् च-
न्द्रमपेक्ष्य चन्द्रमासमधिकृत्य कर्ममासचिन्तायां प्रति संवत्सरं
षट् अवमरात्रा भवन्तीत्यर्थे इति (माणाहि) जानीहि तदेवमुक्ता
अवमरात्रा अतिरात्राश्च च० प्र० ११ पादु० । उच्ये० । सू० प्र० ॥

अइ (ति) रत्तकंबलसिला-अतिरत्तकम्बलशिला-स्त्री० म-
न्दरपर्वतस्योत्तरस्यां दिशि वर्तमानायामभिषेकशिलायाम्,
“ हो अइरत्तकंबलसिलाओ ” स्था० २ टा० ।

अ.रा-अचिरा-स्त्री० विश्वसेनभार्यायां शान्तिजिनेन्द्रस्य मा-
तरि, ती० ए क० । आच० । स० । प्रव० ।

अइ (ए) रावण-पेरावण-पुं० इन्द्रगजे, को० ।

अइ (ति) रिक्त-अतिरिक्त-त्रि० अति-रिक्-क्त-अतिश-
यिते, श्रेष्ठे, भिन्ने, शून्ये च । तत्र भेदे “ अतिरिक्तमथापि यद्
भवेदिति ” भाषा० । यस्य यावत्प्रमाणं युक्तं ततोऽधिकत्वे,
वाच० । आचा० । अधिके, स्था० २ टा० १ उ० । अतिप्रमाणे,
स० । सूत्र० । अतिरेके, प्रश्न० सं० ५ द्वा० । भाव-क्त-अतिशये
आधिक्ये च न० वाच० । नि० चू० ।

अइ (ति) रिक्तसिञ्जासणिय-अतिरिक्तशय्याशनिक-पुं०
अतिरिक्ता अतिप्रमाणा शय्या वसतिरासनानि च पीठका-
दीनि यस्य सन्ति सोऽतिरिक्तशय्याशनिकः । चतुर्थेऽसमा-
धिस्थाने, स चाऽतिरिक्तायां शय्यायां षट्शालादिरूपायाम-
न्येऽपि कीटिकादयः (कर्पटिकादयः) आवासयन्तीति तैः
सहाधिकरणत्वादसमाधिस्थानमेव सहाधिकरणसम्भवादा-
त्मपरावसमाधौ योजयतीति स० । दशा० । आ० चू० प्रश्न० ।

अइरुग्गय-अचिराज्ज-त्रि० क्षणमात्रमुक्ते, रा० । प्रथमोदिते,
“ अइरुग्गय वि सूर ” उक्त० ३ अ० । “ अइरुग्गयसमगा-
सुणिद्वन्द्वसंठियणिडाला ” तं० ।

अइरुव-अतिरूप-पुं० अतिक्रान्तो रूपम् । रूपवर्जिते परमेश्वरे,
वाच० (एतद्विराकरणमन्यत्र) भूतभेदे च प्रश्ना० १ पद ।

अइ (ति) रेग-अतिरेक-पुं० अति-रिक्-घञ्-भेदे, प्रा-
धान्ये, वाच० । अतिशये, जी० ३ प्रति० २ उ० । आधिक्ये,
द्वा० १ अ० । “ अइरेगरेहंतसरिसे ” “ अतिरेकेण राजमा-
नस्सन् सदृशः ” कल्प० । कर्मणि-घञ् । अधिकतरे, कल्प० ।

अइ (ति) रेगसंठिय-अतिरेकसंस्थित-त्रि० अतिरेकेण सं-
स्थितं यस्य सः अतिशयितया संस्थानवति, “ कयलीखंभा-
इरेगसंठिय ” जी० ३ प्रति० ।

अइ [च] रेण-अचिरेण-अव्य० चिरेणेत्यव्ययस्य न० त०
स्तोके काले, “ अचिरेण सिद्धिपासाय ” व्य० ८ उ० । विशे० ।

अइरोस-अतिरोष-पुं० अतिशयितकोधे, “ अइरोसो अइतोसो
अइहासो दुज्जणेहि संवासो । अइउम्भडो य वेसो, पंच वि
गुरुयं पि लहुयं पि ” ध० २० ।

अइ [चि] रोववामग-अचिरोपपन्नक-त्रि० न० त० अचि-
रजाते, आच० ५ अ० ।

अइरोहिण-अतिरोहित-त्रि० न० त० । प्रकाशिते, स्फुटेऽर्थे,
अव्यवहिते च वाच० ।

अइ [ति] लोडुय-अतिलोडुप-त्रि० अतीव रसलम्पटे,
उक्त० ११ अ० ।

अइ [ति] वइत्ता-अति(वज्र)पत्य-अव्य० अति-पत्-वज्वा-
कत्वा ल्यप् । अतिक्रम्येत्यर्थे, द्वा० ५ अ० । प्रविश्येत्यर्थे च प्रश्न०
आश्च० ३ द्वा० ।

अइवट्टण-अतिवर्तन-न० उलङ्घने, आचा० १ भु० ५ अ० ६ उ० ।

अइ [ति] वाइ [ति] न-अतिपातिन-त्रि० अतीव पा-
तयितुं शीलमस्य । हिंसके, सूत्र० १ भु० ५ अ० ।

अइवाइत्ता-अतिपातयितृ-त्रि० अति-पत्-णिच्-शीलाऽर्थे
तृत् । प्राणिनां विनाशनशीले, “ शो पाणे अइवाइत्ता भवइ ”
स्था० ३ टा० २ उ० ।

अतिपात्य-अव्य० अति-पत्-कत्वा-ल्यप्-प्राणिनो विनाशये-
त्यर्थे, स्था० ३ टा० १ उ० ।

अइवाइय-अतिपातिक-त्रि० अतिपतनमतिपातस्स विद्यते
यस्य सोऽतिपातिकः । प्राण्युपमर्दके, सूत्र० २ भु० १ अ० ।

अइवाइया-अतिपातिका-स्त्री० अतिक्रान्ता पातकमतिपातिका
निर्दोषायाम्, पापाद् दूरीचूतायाम्, आचा० १ भु० ६ अ० ।

अइ [ति] वाणमाण-अतिपातयत्-त्रि० प्राणिन उपमर्दय-
ति, सूत्र० १ भु० ५ अ० ।

अइ (ति) वाय-अतिपात-पुं० अतिपतनमतिपातः । प्रा-
ण्युपमर्दने, सूत्र० २ भु० १ अ० । विप्रशे, स्था० ५ टा० । वि-
नाशे, सूत्र० १ भु० १० अ० । पा० ।

अतिवाद-पुं० अत्यन्तकथने, वाच० ।

अइवास-अतिवर्ष-पुं० अतिशयवर्षे, वेगवहर्षणे, ज० ३ श० ६ उ०

अइ (ति) वाहर-अतिव्याघ्रात-त्रि० अतीव घ्राते, दुर्गन्धा-
दिविशिष्टे, वृ० ४ उ० ।

अइ [ति] विज्ज-अतिविद्स्-त्रि० विदितागमसद्भावे, “ त-
म्हा इ (ति) विज्जो णो पमिसंजविज्जा ” आचा० १ भु० ४ अ० ।

अइ [ति] विसय-अतिविषय-पुं० प्रबलपञ्चेन्द्रियव्याप-
त्ये, तं० ।

अइ [ति] विसाया-अति[विस्वादा][विषयगा][वृषाका]
[विषाचा] विषादा-स्त्री० अतिविषादाः दारुणविषादहेतु-

त्वात् १ यद्वा अतीत्यतिक्रान्तो गतोऽकार्यकरणे विषादः क्वा-
जो यासां तास्तथा २ यद्वा अतीति भृशं विषमतिविषम आ-
समन्ताद् ददति पुरुषाणां विरक्ताः सत्यः सूर्यकान्तावदिति
अतिविषादाः ३ यद्वाऽतीति भृशं वीति नानाविधः स्वादो द्वा-
म्पत्यं यासां ता अतिविषादास्तथा ४ अतिविषयगा अति-
विषयात् प्रबलव्याप्यत्वात् पृष्ठीं नरकपृथिवीं गच्छन्ति चकव

तिस्त्रीरत्नवत्सुसदमातृवद्वा प्राकृतत्वात्तत्र यदोपेसन्धिः ए यद्वा
अतिविषादा इष्टपुरुषाप्रप्तौ स्वेन्द्रियविषयाप्रप्तौ वाऽतिवि-
षादो यासां ताः ६ अतिकोपावत्युग्रं विषमदन्ति नृकयन्ति इति
अतिविषादाः ७ अतिवृषं महत्पुण्यं येषां तेऽतिवृषास्साधवः तेषां
कायन्ते यम इवाचरन्ति चारित्र्यप्राणहरणेनेति ८ यद्वा अतिवृ-
षाणां कायन्ति अग्नीयन्ति संयमग्रहज्वालनेनेति अतिवृषाकाः ए
यद्वा अतिवृषे लोकानां पुण्यरूपमहद्वने आतृशं चायन्ते चौर
इवाचरन्ति यास्तास्तथोक्ताः १० एता दश व्युत्पत्तयः । छन्द-
स्वभावास्तु स्त्रीषु, तं० ।

अइ [ति] विसाह-अतिविशाल-त्रि० अत्यन्तविशाले, यम-
प्रतशैलस्य दक्षिणपार्श्वे वर्त्तमानायाम् राजधान्याम्, स्त्री० द्वी० ।

अइ [ति] वृष्टि-अतिवृष्टि-स्त्री० अति-वृष्ट-क्तिन्-अधिकवर्षे,
स० । शस्योपघातकोपक्षवविशेषे, दर्श० ।

अइस-ईदृश-त्रि० अयमिव पश्यति इदम् दृश्-कर्मकर्त्तरि-
क्तिन् ईशादेशो दीर्घः । अतमिदसः ँ । ४ । ३ इति सूत्रेणाप-
भ्रंशे ईदृशशब्दस्य अइसाऽऽदेशः । पतत्तुल्ये, प्रा० ।

अइसइय-अतिशयित-त्रि० विशेषिते, कौ० ।

अइ (ति) संकिट्टेश-अतिसंक्लेश-पुं० आत्यन्तिके चित्तमा-
लिन्ये, पंचा० १५ विव० ।

अइ [ति] संधाण-अतिसंधान-न० प्रख्यापने, आव० ४ अ० ।

अइ [ति] संधाणपर-अतिसंधानपर-त्रि० असंज्ञतगुणं गु-
णवन्तमात्मानं ख्यापयति, आव० ४ अ० ।

अइ [ति] संप्रयोग-अतिसंप्रयोग-पुं० गार्थे, “ अतिशयेन
हव्येण कस्तूरिकादिना परस्य द्रव्यस्य संप्रयोगः । अतिशयह-
व्येण हव्यान्तरस्य संप्रयोगः, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

अइ [ति] सकृणा-अतिष्वकृणा-स्त्री० अभिर्ज्वलत्त्विति
इन्धनानां समीरणायाम्, नि० चू० २ उ० ।

अइ [ति] शय-अतिशय-पुं० अति-शीङ् अच्-आधिक्ये,
अतिरेके, वाच० । प्रकर्षभावे, न० । अतिक्रान्तः शयं उ-
स्तम् अत्या० स० हस्तातिक्रमकारके, त्रि० अतिशय-अस्त्य-
र्थेऽच् । अतिशयवति, वाच० (आचार्योपाध्यायादीनां तीर्थकृतां
चातिशयाः अइसेसशब्दे)

अइ [ति] सयणाणि-[न] अतिशयज्ञानिन्-पुं० अव-
धिज्ञानादिकलिते, व्य० १ उ० ।

अइ [ति] सयमईयकाल-अतिशयातीतकाल-पुं० अतिश-
येन योऽतीतः कालः समयः स तथा (मकरोऽब्दाक्षणिः)
अतिव्यवहिते काले, स० ।

अइसयसंदोह-अतिशयसंदोह-त्रि० अतिशयान् संदुग्धे प्रपू-
रयति यत्तदतिशयसंदोहम् । अतिशयसंदोहबद्धे, अतिशयस-
मूहसंपन्ने, पा० १५ विव० ।

अइसरिअ-ऐश्वर्य-न० ईश्वरस्य भावः । अइदैत्यादौ च दा१ । ८
इति सूत्रेणैतः अइ इत्यादेशः । अणिमाद्यष्टविधभूतिभेदे, प्रा० ।

अइ [ति] साइ [न]-अतिशायिन्-त्रि० अद्धिमत्सु, के-
वलमनःपर्यायाऽवधिमच्चतुर्दशपूर्वचित्सु, अमर्षोपध्यादिप्रात-
ः अद्धिषु, आचा० २ श्रु० ३ चू० ।

अइसिरिहर-अतिश्रीभर-पुं० अतिशयिते श्रीभरे, (शोभासमूहे)
“ अइसिरिभरपिण्डणाविसर्पतकंतलोहंतकारुककुहं ” कल्प० ।

अइ [ति] सीय-अतिशीत-त्रि० अतिशयिते शीते, स्था०
५ ठा० १ उ० । तिशयितं शीतम् प्रा० स० । अत्यन्तशीतल-
स्पर्शे, तद्विशिष्टे, त्रि० वाच० ।

अइ [ति] सुहृम-अतिमूढम्-त्रि० अतिशयसूक्ष्मबुद्धिगम्ये,
पा० ११ वि० ।

अइ [ति] सेस-अतिशेष-पुं० अतिशये, आचार्योपाध्या-
यगण पञ्च अतिशयाः ।

(सूत्रम्) आयरियउवज्जायस्स एं गणंसि पंच अतिसेसा
पप्पत्ता तं जहा आयरियउवज्जाए अंतो उवस्सयस्स
पाये निमिज्जिय निमिज्जिय पप्फोहेमाणे वा पमज्जेमाणे
वा एणइकमइ । आयरियउवज्जाए अंतो उवस्सयस्स
उच्चारपासवणं विगिंनमाणे वा विसोहेमाणे वा एणइकमइ ।
आयरियउवज्जाए पज्जूच्चावेयावमियं करेज्जा इच्चा
एणे करेज्जा । आयरियउवज्जाए अंतो उवस्सयस्स एगराई
वा दुराई वा एगामी वसमाणे एणइकमइ । आयरियउव-
ज्जाए वाहिं उवस्सगस्स एगराई वा दुराई वा वसमाणे
पाइकमइ स्या० १ ठा० २ उ० । व्य० ६ उ० ॥

आचार्यश्चासाधुपाध्यायश्चेत्याचार्योपाध्यायः स हि केषांचिदा-
चार्यः केषांचिदुपाध्यायस्तत एवमुक्तं यावत्ता पुनः स नियमा-
दाचार्य एव तस्य गणे गणमध्ये पञ्च अतिशेषा अतिशयाः प्र-
ज्ञास्तद्यथा आचार्योपाध्यायानामुपाध्यायस्यान्तर्मध्ये पादान्
निगृह्य निगृह्य तथा पादा यतनया प्रस्फोटयितव्या यथा धृष्टिः
कस्यापि कृपकादेर्न गच्छति एवं शिक्षयित्वा शिक्षयित्वा प्रस्फो-
टयतः प्रस्फोटको नातिक्रामति एष एकोऽतिशयः । यथा आचा-
र्योपाध्यायान् उपाध्यायस्यान्तरुच्चारं प्रकृवणं वा विमिश्रयतो
व्युत्सृजतो विशोधक उच्चारदिपरिष्ठापको नातिक्रामति एष
द्वितीयस्तथा आचार्योपाध्यायः प्रचुरतो वैयावृत्यमिच्छया
कारयेत् न वद्व्याभियोगतः “ आणा वद्व्याभियोगो निगन्धानं न
कप्पय काउमिति ” वचनात् एष तृतीयः । तथा आचार्योपाध्या-
य उपाध्यायस्यान्तर्मध्ये एकरात्रं वा द्विरात्रं वा वसेत् नातिक्रा-
मति नातीचारजाग्नयति एष चतुर्थः । आचार्योपाध्याय उपाध्या-
याद्विहारेकरात्रं वा द्विरात्रं वा वसन् नातिक्रामति इत्येष सूत्रसं-
क्षेपार्थः (व्य० ६ उ०) आचार्योपाध्यायस्य वसन्तेरन्तः पादप्र-
स्फोटनप्रमाज्जने इत्ययं प्रथमोऽतिशयस्तत्र भाष्यविस्तरः ।

बहिअंतो विवज्जासो, पणं सगारिचिउइ मुहुत्तं ।

विइयपयं विच्छिण्णे, निरुक्खवसहीए यज्जाए ॥

बहिरन्तश्च यदि विपर्यासो बहिरन्तस्फोट्यान्तः प्रस्फोटनरूपस्त-
दा पञ्चकं पञ्चरात्रिन्दिवं प्रायश्चित्तमय बहिः सागारिको व-
र्तते ततस्तिष्ठति मुहूर्त्तं व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरन्तर्मुहूर्त्त-
मित्यर्थः । अथैतावता कालेन सागारिको नापयाति तर्हि द्विती-
यपदमपवादपदमाश्रीयते । बहिः पादा अप्रस्फोटताऽप्यन्तर्वसते;
प्रविश्यते तदा विस्तीर्ण्य उपाध्याये अपरिभोगे प्रदेशे आचार्य-
पादाः प्रस्फोटयितव्याः निरुद्धायां संकटायां वसंतौ यश्चाचार्य-
सत्कवण्टकाद्यद्यकाशस्तत्र यतनया यथा न कस्यापि धृष्टिर्निगती-
त्येवंरूपया प्रस्फोटयितव्याः । एष द्वारमाध्यासंक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विचरीधुरिदमाइ ॥

वाहिं अपमज्जेते. पणिणं गणिणो उ सेसए मासो ।

अप्पमिलेह दुपेहा, पुण्वुत्ता सत्त जंगा उ ॥

आचार्यः कुलादिकार्येण निर्गतः प्रत्यागत उत्सर्गेण तावद्वसन वसतेर्बहिरव पादान् प्रस्फोटयति प्रत्युपेक्षते प्रमार्जयति चेत्यर्थः । यदि पुनर्निष्कारणं बहिः पादान् प्रस्फोटयति तदा बहिरप्रमार्जने गणित आचार्यस्य प्रायश्चित्तं पञ्चकं शेषके साधौ बहिः पादान् अप्रमार्जयति बधुको मासः प्रायश्चित्तम् । तस्मात् बहिः पादान् प्रस्फोटयान्तः प्रवेष्टव्यं तच्च प्रस्फोटनं विधिना कर्त्तव्यम् । स चायं विधिः प्रत्युपेक्षते ततः प्रमार्जयति । अविधिः पुनरयं न प्रत्युपेक्षते न प्रमार्जयति ॥ १ ॥ न प्रत्युपेक्षते प्रमार्जयति ॥ २ ॥ प्रत्युपेक्षते न प्रमार्जयति ॥ ३ ॥ प्रत्युपेक्षते प्रमार्जयति च ॥ ४ ॥ अत्राप्येषु त्रिषु भङ्गेषु प्रत्येकं प्रायश्चित्तं मासिकं चतुर्थं जङ्ग भङ्गाभ्यन्तरस्तथा दुष्प्रत्युपेक्षते दुष्प्रमार्जयति ॥ १ ॥ दुष्प्रत्युपेक्षते सुप्रमार्जयति ॥ २ ॥ सुप्रत्युपेक्षते दुष्प्रमार्जयति ॥ ३ ॥ सुप्रत्युपेक्षते सुप्रमार्जयति ॥ ४ ॥ अत्र चतुर्थो भङ्गः शुद्धः शेषेषु तु त्रिषु भङ्गेषु प्रत्येकं प्रायश्चित्तं पञ्चरात्रिन्दिषम् एतदेवाह ॥ अप्रत्युपेक्षणे उपपन्नकणमेतत् अप्रमार्जने च । तथा दुष्प्रेक्षायाः प्रत्यापन्नकणं ज्ञेयमिति दुष्प्रमार्जनतायां च पूर्वोक्ताः कल्पाध्ययनोक्ताः सप्त भङ्गाः । तत्र चोक्तः प्रायश्चित्तविधिः ।

बहिः अतो विवज्जासो, पणगं सागारिय असंतमि ।

सागारियमि उ चत्ते, अत्यंति मुहुत्तगं थेरा ।

यदि सागारिके असति अविद्यमाने बहिरन्तर्विपर्यासो जयति बहिरन्तःप्रस्फोटयान्तः प्रस्फोटयतीत्यर्थः तदा गणितः प्रायश्चित्तं पञ्चकम् । अथ सागारिको बहिस्तिष्ठति सोऽपि च चवधश्चो नाम मुहुत्तमात्रेण गत्वा तस्मिन्सागारिके चत्ते तिष्ठति मुहुत्तकप्रत्ययोऽल्पं मुहुत्तं किमुक्तं जयति सप्ततालातिमात्रं सप्तपदातिक्रमणमात्रं वा काष्ठं स्थविरास्तिष्ठति ।

थिरविक्खित्ते सागा-रिय अणुवउत्ते पमज्जिउं पविसे ।

निव्विक्खित्तुवउत्ते, अतो अ पमज्जणा तोह ॥

स्थिरो नाम यत्रावस्थायां ध्रुवकर्मिको व्याक्रिप्तः कर्मणि कर्त्तव्ये व्याकुलस्त्वद्विपरीतोऽव्याक्रिप्तः । उपयुक्त आचार्यान् दृष्ट्वा निरीक्षणमात्रस्तद्विपरीतोऽनुपयुक्तः । तत्र स्थिरो व्याक्रिप्तोऽनुपयुक्तः सागारिके विद्यमाने बहिः पादान् प्रमृज्य प्रविशेत् स्थिरं निर्व्याक्रिप्ते उपयुक्ते बहिः सागारिके सति वसतेरन्तः प्रमार्जना पादानाम् । अथाचार्यस्य पादाः किं स्वयमेवाचार्येण प्रस्फोटयितव्याः उतान्येन साधुना तत आह ।

आजिगाहियस्म अमति, तस्सेव रजोहरेण अमयरे ।

पाउंछुण्णिपणव, पुस्संति य अण्णानुत्तणं ॥

केनापि साधुना अतिग्रहो गृहीतो वर्तते यथा मया आचार्यस्य बहिर्निर्गतस्य प्रत्यागतस्य पादाः प्रस्फोटयितव्या इति स यद्यस्ति तर्हि तेन प्रमार्जनायोपस्थातव्यं तत्र आचार्यस्यात्मयमन्यदौर्गिकं पादप्रोज्जनकमन्येन साधुना पादप्रमार्जनेनापरिच्युक्तं तेनाचार्यस्य पादान् प्रस्फोटयति । अयाभिग्रहिको न विद्यते तत आभिग्रहिकस्यासत्यज्ञाये अन्यतरेण तस्यैवाचार्यस्य रजोहरणेन और्गिकेन वा पादप्रोज्जनकेनानन्यद्युक्तेन पादान् प्रोज्जयति । यदि पुनरप्यापृतोऽपि निष्कारणमाचार्यस्य पादान् प्रमार्जयति तदा मासवधु । अथान्यायेन रजोहरणेन पादप्रोज्जनकेन वाऽन्यपादप्रमार्जनेन परिच्युक्तेन प्रमार्जयति तदापि मासवधु । यदि बहिर्यसतेः सागारिकस्तिष्ठतीत्याचार्यस्य पादा न प्रस्फोटितास्तां वसतेरन्तः प्रविष्टस्य प्रस्फोटनं त्रास्तत्रायं विधिः ।

विपुलाए अपरिभोगे, अप्पणओ वासए वविट्ठस्स ।

एमेव जिक्खुयस्स वि, नवरिं वाहिं चिरयरं तु ॥

यदि विपुला वसतिस्तर्हि तस्यां विपुलायां वसतावपरिभोगे अवकाशे आचार्येण स्थित्वा पादाः प्रस्फोटयितव्याः । अथ संकटा वसतिस्तर्हि य आचार्यस्य आत्मयो वाण्टकाद्यवकाशस्तत्र पर्यापथिकीं प्रतिक्रम्योपविष्टस्य पादाः प्रमार्जनीयास्ते च कुशलेन साधुना तथा प्रमार्जनीया यथा अन्ये साधवो धूल्या न व्रियन्ते । यथा आचार्यस्योक्तमेवं निहोरपि छद्ध्यं नवरं यदि बहिर्यसतेः सागारिकस्तिष्ठति ततश्चिरतरमपि काष्ठं प्रतीकृतं यावच्चवसागारिको व्यतिक्रामति । यदि पुनर्निष्कृतवसतेर्बहिः सागारिकाभावेऽपि पादावप्रस्फोट्य वसतेरन्तः प्रविशति तदा तस्य प्रायश्चित्तं मासवधु ॥

निगिज्जियं पमज्जाहि, अभणंतस्सेव मासियं गुरुणो ।

पायरयक्खमगादी, चोयग कज्जागते दोसा ॥

यदि बहिः सागारिक इति कृत्वा वसतेरन्तः पादाः प्रस्फोटयितव्यास्ततः संकटायां वसतो पादान् प्रमार्जयितुमुपस्थितं साधुमाचार्यो ब्रूते आर्य ! निगृह्य पादाप्रमार्जय । किमुक्तं भवति तथा यतनया पादान् प्रमार्जय यथा पादधूल्या न कोऽपि साधुर्व्रियते । अथैवं न ब्रूते तत एवमभणतो गुरोः प्रायश्चित्तं मासवधु । तथा पादरजसा कृपकादयः स्वरणन्ते तथा सति वक्ष्यमाणाः दोषाः । अत्र चोदक आह आचार्यः कस्माद्बहिर्गच्छति स्वरिह कार्यागते कार्येषु समापतितेष्वगते दोषास्तस्मात्कच्छति । अधुना “पायरयक्खमगादी” इत्येतत् व्याख्यानयति ॥

तवसोसितो व खमगो, इहमिण्णो व कोवितो वा वि ।

मा भंरुणखमगादी, इति सुत्त निगिज्झए जयणा ॥

तपसा शोपितस्तपःशोपितः कृपकस्तस्य त्वद्वेऽप्यपराधे कोपो जायते ततः स आचार्यपादप्रमार्जनधूल्या विकीर्णः कुपितो जवेत् कुपितश्च सन् जणमनं कृत्वा अन्यत्र गच्छेत् प्रविशेत् प्रतिपद्येत वा । अथवा कोऽपि ऋद्धिमान् वृद्धो राजादिः प्रदत्तः स पादधूल्याऽवकीर्णो रुष्टः सन् जणमनादि कुर्यात् । कोपितो नाम शैक्षकः कोऽपि रुष्टः प्रतिपद्येत तस्मात्कृपकादिभिरणमनं कार्यादिति सूत्रे निगिज्जिय निगिज्जियेत्युक्तमस्याप्ययमर्थो यतनयेति ।

संप्रति “चोयग कज्जागते दोसा” इति व्याख्यानयति ॥

थाणे कुप्पति खमगो, किं चेव गुरुस्म निग्गमो भणितो ।

भाम्मइ कुल्लणकज्जे, चेइयनमणं च पव्वेसु ॥

स्थाने कुप्यति कृपकस्तथा हि स पादधूल्या अवकीर्यते ततो मा कोपं कार्यात् । किं चैवं गुरोराचार्यस्य निर्गमः केन कारणेन भणितस्तत्कारणमेव नास्ति येन कारणेन बहिराचार्यस्य निर्गममाचार्य आह भण्यते अत्रोत्तरं दीयते । कुल्लणं उपलक्षणमेतत् सङ्गकार्यं च बहुविधे समापतिते तथा पर्वसु पाङ्गिकादिषु चैत्यानां सर्वेषामपि नमनमवश्यं कर्त्तव्यमिति हेतोश्चाचार्यस्य वसतेर्बहिर्निर्गमनम् ॥

पुनश्चोदक आह ॥

जति एवं निग्गमणे, जणाति तो वाहिं चिडिए पुंठे ।

वुच्चति बहि अत्थंते, चोयग गुरुणो एमे दोसा ॥

चोदको जणति यदि पर्वं कुलादिकार्यनिमित्तमाचार्यस्य निर्गमनं ततो निर्गमने सति प्रत्यागतो यदि वसतेर्बहिः सागारिक-

स्ततस्तावद्बहिस्तिष्ठतु यावच्च सागारिको व्युत्क्रान्तो ज्ञेयत ततो बहिरेव पादान् प्रस्फोट्य वसतेरन्तः प्रविशतु एवं च सति कृपकादिदोषाः परित्यक्ता भवन्ति । आचार्य आह उच्यते उत्तरं प्रणयते हेचोदक ! गुरोराचार्यस्य वसतेर्बहिः तिष्ठत इमे वक्ष्यमाणा बहवो दोषास्तानेवाह ॥

तएहुण्हाविअजाविय, वुद्धा वा अत्थमाणपुच्छादी ।

विणए गिलाणमादी, साहू सन्नी पमिच्छंती ॥

कुत्रादिकार्येण निर्गत आचार्य उष्णेन भाविते तृष्णा जायते ततस्तृष्णाभिचूतो वसतिमागतो यदि बहिर्वसतेः प्रतीकृते यावत्सागारिकोऽपगच्छति ततस्तृष्णया उष्णेनादिशब्दादनागादागादपरितापनापरिग्रहः पीनिते मूर्च्छा जायते । आदिशब्दात् वसतिप्रविष्टस्मिन् प्रचुरं पानीयमापिबेत् । ततो प्रकाजीर्णतया ग्लानत्वं ज्ञेयमित्यादिपरिग्रहस्तथा वृद्धा उपलक्षणमेतत् बालशैकासहायादयश्चाचार्ये तिष्ठति प्रतीकृते ते च प्रतीकृमाणाः प्रथमद्वितीयपरिग्रहाभ्यां पीनिता मूर्च्छाद्याप्नुवन्ति तथा ग्लान आदिशब्दात् कृपकादिपरिग्रहस्ते विनयेन प्रतीकृमाणा जोजनमकुर्वन्त औपधादिकं च गुरुणा विना अलजमाना गाढतरं ग्लानत्वाद्याप्नुवन्ति । तथा साधवः केचित्प्राधूर्षका गन्तुमनसस्तथा संज्ञिनः आवका अष्टम्यादिषु कृतजकाः पारणके भिक्षायामदत्तायामपारयन्त आचार्य प्रतीकृमाणास्तिष्ठन्ति तत्र साधूनां दिवसो गरीयान् चढाति तत्र चोष्णादिपरितापना दोषाः । संज्ञिनां खान्तरायमित्येष गाथासंकेपार्थः ॥

सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः “ तएहुण्हादिअभाविय ”

इत्येतद् व्याख्यानयति

तएहुण्हाजावियस्स, पडिच्छमाणस्स मुच्छमादी य ।

खच्चादिए गिलाणे, सुत्तत्थविराहणा चेव ॥

आचार्यः स्वरूपत उष्णेन भावितः क्वचित्कदाचित्प्रयोजनवशतो बहिर्गमनात् ततः कुत्रादिकार्येषु निर्गतस्तृष्णाभिचूतो वसतिमागतोऽपि यदि सागारिकमपगच्छन्तं यावत्प्रतीकृते ततः प्रतीकृमाणस्य तृष्णया उष्णेन च तापितस्य मूर्च्छादयो भवन्ति आदिशब्दादागादादिपरितापनापरिग्रहस्तथा वसतिप्रविष्टोऽतीव तृष्णाभिचूतः खरस्य प्रचुरस्य पानीयस्यादानं ग्रहणं कुर्यात् प्रचुरं पानीयं पिबेदित्यर्थः । ततो प्रकाजीर्णतया ग्लानो जवेत् तस्मिन्नेव ग्लाने सूत्रार्थपरिहाणिर्विराधना च तस्याचार्यस्य स्यात् ग्लानत्वेनाचार्यो म्रियेतेति ज्ञावः । अथवा सूत्रार्थपरिहाण्या अज्ञानतां साधूनां ज्ञानादिविराधना स्यात् । सूत्रार्थाज्ञावतोऽज्ञानस्तः साधवो ज्ञानादिविराधनां कुर्युरिति ज्ञावः ।

अधुना “ वुद्धावेति ” व्याख्यानार्थमाह ।

वुद्धासहसेहादी, खमगो वा पारणे विजुक्खुत्तो ।

चिद्धइ पमिच्छमाणो, न भुजेण लोइयमदिट्ठं ॥

वृद्धा वयोवृद्धा असहाः प्रथमद्वितीयपरीपहान् सोढुमसमर्थः शैक्का आदिशब्दात् ग्लानादचार्य प्रतीकृमाणास्तिष्ठन्ति ते च तथा तिष्ठन्तस्तृष्णादिभिः पीनिता मूर्च्छाद्याप्नुवन्ति ग्लानस्य च गाढतरं ग्लानत्वमुपजायते । यदि पुनरागतमात्र एव वसतो प्रविशति ततो यथायोगं वृद्धादीनामकाष्ठदीनं संपद्यते इति न काश्चदोषः अधुना “ विनयगिग्लानादि ” इत्येतद्व्याख्यानयति (खमगो वा इत्यादि) कृपको वा कोऽपि विक्लिष्टेन तपसा

कृत्वातो विनयेन पारणके वुद्धकृतेः प्रतीकृमाणस्तिष्ठति न तु भुङ्क्ते अद्यापि नालोचितमाचार्येण च न दृष्टमिति कृत्वा ।

परितान्अंतराया, दोसा होंति अभुंजणे ।

चुंजणे अविणादीया, दोसा तत्थ भवंति य ॥

एवं तपकस्य विक्लिष्टतपसा क्रान्तस्य प्रतीकृणेनाजोजने महान् परितापो भवति अन्तरायं चोपजायते । अथ वृद्धे तर्हि जोजने तत्राविनयादयो विनयः प्रतीत आदिशब्दाददृष्टाद्यनालोचितभोजने अदत्तादानदोषपरिग्रहो दोषा भवन्ति ।

ग्लानमधिकृत्याह ।

गिलाणस्सोसहादी उ, न देंति गुरुणो विणा ।

ऊणाहियं व देज्जाहि, तस्स वेजा तिगच्छति ॥

ग्लानस्यौषधादिकं साधवो गुरुणा विना न ददति । आदिशब्दात् भोजनपरिग्रहः । यदि वा ऊनमधिकं वा इष्टुस्तस्य च ग्लानस्याचार्य प्रतीकृमाणस्य वेजातिगच्छति ।

संप्राति “ साहूसखी ” इति व्याख्यानयति ।

पाहुणगा गंतुमणा, वंदिय जो तेसि उयहसंतावो ।

पारणपमिच्छंते, सप्पे वा अंतरायं तु ॥

प्राधूर्षकाः केचित्साधव आगतास्ते गन्तुमनसस्ते यथाचार्यमवन्दित्वा अनापृच्छ्य गच्छन्ति ततोऽविनयादयो दोषास्ततः प्रतीकृमाणास्तिष्ठन्ति आचार्यश्चिरेण वसतिं प्रविष्टस्तावदिवस आरुमन्तात्ततोऽभवत् ततो गुरुं वन्दित्वा व्रजतां य उष्णसंतापस्तेषां स आचार्यनिमित्तकस्तथा आरु अष्टम्यादिषु पर्वेषु कृताभके पारणके आचार्य प्रतीकृमाणे अन्तरायं कृतं भवति ।

उपसंहारमाह ।

जम्हा एते दोसा, तम्हा बाहिं चिरं तु वसहीए ।

गुरुणा न चिष्टियव्वं, तस्स न किं दोस होंते य ॥

यस्मादेते दोषास्तस्मात् गुरुणा न वसतेर्बहिश्चिरं स्थातव्यं जिज्ञुणा पुनश्चिरमपि स्थातव्यं यावच्चलसागारिको न प्रयाति ततो बहिः पादान्प्रमुञ्च्यन्तर्वसतेः प्रवेष्टव्यम् । अत्र चोदक आह तस्य निजोः किमेते अन्तरोदिता दोषा न जवन्ति ।

आचार्य आह ।

अणेगवहुणिग्गमणे, अब्बुद्धणजाविया य हिंइता ।

दसविह वेयावच्चे, समामे बहिं च वायामो ॥

सीउएहसहा जिकखा, न य हाणी वायणादिया तेसि ।

गुरुणो पुण ते नत्थी, तणमज्झितो य खेयस्ये ॥

अनेकैः कारणैर्वहनां निर्गमनमनेकबहुनिर्गमनं तस्मिन् तथा गुर्वादीनामच्युत्याने आसनप्रदानादौ च तथा निजकार्ये हिरुमाना जाविता व्यायामितशरीराः । यदुक्तमनेकैः कारणैर्वहुवारं निर्गमनं तत्र कारणान्याह दशाविधैवानुच्यानीमिंसं स्वप्नामे बहिः परग्रामे अनेकारामनेकधा व्यायामोऽभवत् तथा शीतोष्णसहा भिक्षवो न च तेषां जिज्ञुणां वाचनादिका वाचनादिविषया हा-निर्गुराः पुनरनेके बहुनिर्गमनादयो न सन्ति ततस्तृष्णाद्यध्यासितुमसहिष्णव आचार्यो वसतेर्बहिः सागारिके तिष्ठति बहु वसतेरन्तः प्रविशन्ति ततः खेदकेन कुशलेन पादान् प्रमार्जयन्ति ।

इदानीं भिक्षोरपि द्वितीयपदार्पवादमाह ।

धुवकम्मियं व नाइं, कजेण्णमेण वा अणतिपानिं ।

अव्वक्खित्तं उत्तं, न उ दिक्खति वाहिं भिक्खुं वि ॥

वसतेर्बहिः सागारिकं ध्रुवकर्मिकं वा लोहकारादिकमन्येन वा कार्येणान्यमपि सागारिकमनतिपातिनमिच्छन्तं तथा अत्र्याक्षितमायुक्तं च ज्ञात्वा भित्तुरपि बहिर्नोदीक्षेत न प्रतोक्षेत किन्तु वसतिं प्रविश्यात्प्रोयावकाशेयतनयाऽऽमृतः पादौ प्रमार्जयेत् । प्रथमोऽतिशयो गतः ।

आचार्योपाध्यायस्य अन्तरुपाश्रयस्य उच्चारप्रसवणत्यजननामा द्वितीयोऽतिशयः । संप्रति द्वितीयं विभाषयेषुरिदमाह ।

बहिगमणे च उगुरुगा, आणादी वाणि ए य मिच्छत्त ।

परिपरणमणाभोगे, खरिमुहमरु ए तिरिक्खादी ॥

आचार्यो यदि विचारभूमिं बहिर्गच्छति ततः प्रायश्चित्तं च त्वारो गुरुकाः आह्लादयश्च दोषाः । तथा “वाणि ए य मिच्छत्तमिति” वणिजे अभ्युत्थानं पूर्वं कृतं भवति पश्चादकुर्वति केषाञ्चिन्मिथ्यात्वमुपजायते । इयमत्र भावना । आचार्यं संज्ञाभूमिं व्रजन्तं ततः प्रत्यागच्छन्तं च दृष्ट्वा वणिजो निजनिजापणे स्थिता अभ्युत्थानं कृतवन्तस्तं च तथा वणिजां बहुमानेनाभ्युत्थानं दृष्ट्वा केचिदन्ये मन्यन्ते गुणवानेष आचार्यो येन वणिज एवमेवमभ्युपतिष्ठन्ति तस्मादस्माकमपि पूज्य इति तेऽपि पूजयन्ति । यदा त्वाचार्यः कदाचित् द्वौ वारौ संज्ञाभूमिं व्रजति तदा चतुरो वारान् गमने प्रत्यागमने चोत्थातव्यं ते चालस्यं मन्यमाना अभ्युत्थातव्यं भविष्यतीति कृत्वा आचार्यं दृष्ट्वाऽन्यो मुखं कुर्वन्ति तांश्च तथा कुर्वतो दृष्ट्वा अन्ये चिन्तयन्ति नूनमेष प्रमादी जातो ज्ञातोऽपि गुणवानपि यदीदृशः पतति तर्हि न किञ्चिदिति ते मिथ्यात्वं गच्छन्ति । तथा आचार्यं लोकेन पूज्यमानं दृष्ट्वा मरुके ब्राह्मणस्य मारणवृत्त्या प्रतिचरणं भवति । ततः संज्ञाभूमिं गतं विजने प्रदेशे मारयेत् तथा खरमुखी नपुंसकीं दासीं वा प्रापयित्वा उद्वाहं कुर्यात् अनाभोगेन वा वनगहने प्रविष्टे तिर्यगादौ च गर्दभ्यादौ कुलटादौ च प्रविष्टायामात्मपरोभयसमुत्था दोषाः एष गथासंक्षेपार्थः ।

संप्रति “वाणि ए य मिच्छत्तमिति” त्येतद्विभावयिषुराह ।

सुयत्रं पि परिवा-रवं च वाणिंयंतरञ्जणुद्वाणे ।

दुद्वाण निगममि य, हाणी य परमुहावमो ॥

संज्ञाभूमिं व्रजति ततः प्रत्यागच्छति वा तस्मिन्नाचार्यं श्रुतवानेष परिवारवाञ्छेति मन्यमाना अन्तरा निजनिजापणेषु स्थिता वणिजोऽभ्युत्थानं कृतवन्तः तेषां चोत्थानैः लोकस्य च भूयान् बहुमान आसीत् । कदाचिदाचार्यो द्वौ वारौ संज्ञाभूमिं व्रजेत् ततो द्विस्थाने निर्गमने चतुरो वारान् गच्छति प्रत्यागच्छति चोत्थातव्यं ततस्ते आलस्यं मन्यमाना अभ्युत्थानस्य हानिं कुर्यन्ति ते च हानिमभ्युत्थानस्य चिकीर्षवोऽभ्युत्थातव्यं भविष्यतीति कृत्वा तमाचार्यं दृष्ट्वा परमुखा भवन्ति अन्यतो मुखं कुर्यन्तीति भावः । अथवा अवर्णः स्यात्तथाहि द्वौ वारौ संज्ञाभूमिं व्रजन्तमाचार्यं दृष्ट्वा ते वदन्ति नूनमेष आचार्यो द्वौ वीन्वारान्समुद्दिशति तेन द्वौ वारौ संज्ञाभूमिं याति ।

गुणवं तु जओ वणिगा, प्रयंतणे वि सम्मुहा तम्मि ।

पडियं ति अणुद्वाणे, दुविह नियत्ती अज्जिमुहाणं ॥

वणिजां बहुमानेनाभ्युत्थानं दृष्ट्वा केचिदन्ये चिन्तयन्ति । गुणवानाचार्यो यतो वणिजः पूजयन्ति एवं चिन्तयित्वा तेऽन्ये तस्मिन्नाचार्यं सम्मुखा भवन्ति चारद्वयसंज्ञाभूमिगमने वणिजामनुत्थाने ते चिन्तयन्ति नूनमेष आचार्यः पतितः कथ-

मन्यथा वणिजः पूर्वमभ्युत्थानं कृतवन्तो नेदानीम् । तथा च सति तेषामभिमुखानां द्विविधा निवृत्तिस्तथा ये भ्रावकत्वं प्रहीनुकामा ये च तस्य समीपे प्रव्रजितुकामास्ते चिन्तयन्ति यद्येषोऽपि प्रधानो ज्ञाता कुशीलत्वं प्रतिपद्यते तर्हि नूनं सर्वे जिनवचनमसारमिति मन्यमानाः भ्रावकत्वाद्गतप्रहणाद्वा प्रतिनिवर्त्तन्ते मिथ्यात्वं गच्छन्ति ।

संप्रति “पडियरणमणाभोगे” इत्यादि व्याख्यानयन्नाह ।

आउटो ति व दोगे, पडियरिओ उच्चमार ए मरुगे ।

खरियमुहसंगहं वा, लोनेउ तिरिक्खसंगहणं ॥

गुणावानाचार्य इति कृत्वा सर्वो लोक आचार्यस्यावृत्तोऽभ्युत्थानं प्रणेतोऽभूत् धिग्जानीयानां केषाञ्चित्पापीयसां तथा पुजामाचार्यस्य दृष्ट्वा महामत्सरो भवेत् मात्स्येण संज्ञाभूमिगतमाचार्यं प्रतिवर्यं दुष्टे प्रदेशे मरुको ब्राह्मणः कोऽपि जाविताद्वपरोप्य गत्तादिषु प्रच्छन्ने प्रदेशे स्थगयेत् । तथा खरिका-मुखीं दासीं नपुंसकं वा प्रलोभ्य तत्र प्रेष्य संप्रदं कुर्यात् यथा मैथुनमेष सेवमानो गृहीतस्तत उद्वाहः स्यात्तथा अनाभोगेनाचार्यो वनादिगुपिलमवकाशं संज्ञाभ्युत्सर्जनाय प्रविष्टः स्यात्तत्र च (तिरिक्खति) तिर्यग्योनिका गर्दभ्यादिका पूर्वगता पश्चाद्वा प्रविष्टा भवेत् तां च केचित्प्रत्यनीका दृष्ट्वा उद्वाहं कुर्युः । मूलगाथायां यदुक्तं (तिरिक्खादीति) तत्रादिशब्दव्याख्यानार्थमाह ।

आदिगगहणा उग्गा, -मिगा व तह अन्नतित्थिगा वावि ।

अद्वा वि अस्सदोसा, इवंमि वादिमादी य ॥

आदिप्रहणादुद्गामिका कुलटा तथा अन्यतीर्थिका वा परिगृह्यते सा तस्मिन् गहने पूर्वं गता पश्चाद्वा प्रविष्टाऽभवत् । तत्र चात्मपरोभयसमुत्था दोषाः संप्रहणादयश्च प्रागुक्ताः । अथवा इमे वक्ष्यमाणा अन्ये वाद्यादयो दोषा भवन्ति ।

तानेव संजिघृक्षुर्द्वारगाथामाह ।

वादीदंमियमादी, सुत्तथाणं च गच्छपरिहाणी ।

आवस्सगदिट्ठो, कुमार अकरंतकरंते य ॥

वादिदण्डिकादयो वादिदण्डिकादिविषया बहवो दोषास्तथा सूत्रार्थानां गच्छस्य परिहाणिः । अथवा सूत्रार्थानां परिहाणिर्गच्छे च ज्ञानादीनां परिहाणिस्तथा आवश्यकमुच्चारणशक्यं कुर्वन्नकुर्वन् कुमारो दृष्टान्तः । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः

सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतो वादिद्वारमाह ।

सूत्रागतो ति पिट्ठे, जयातिमारो ति चेति परवादी ।

मा होही गिसिक्खा, वच्चामि अद्वं विवाएण ॥

कोऽपि परप्रवादी बहुश्रुतमाचार्यं लोकपूजितं श्रुत्वा तेन समं वादं करिष्यामीत्यागतो भवेत् आचार्यश्च संज्ञाभूमिं तदा गतस्तेन चागतेन वसतौ पृष्ठं क आचार्यः साधुभिः कथितमाचार्योः संज्ञाभूमिं गता एवं श्रुत्वा स परप्रवादी ब्रूयात् स मम भयेन पलायितो यदिवा मम भयेनातीसारो जातः । अथ वा मा भवत्वेयां हस्येति व्रजामि अलं पर्याप्तं विवादेन ।

अधुना “दण्डियमादीति” व्याख्यानयति ।

चंदमवेज्जासरिसं, आगमणं एय इद्धिमंताणं ।

पच्चज्जसायज्जदग-इच्चादिगुणाण परिहाणी ॥

यथा इन्द्रपुरे इन्द्रदत्तस्य राज्ञः सुतेनः कथमपि पुत्तलिका-क्षिचन्द्रकस्य वेधः कृतस्तत्सदृशं “काकतालीयवत्” राज्ञः

भृङ्गितां चान्येषामाचार्यसमीपे आगमनं आचार्यं च संज्ञा-
भूमिं गते दण्डिकादिरागतो भवेत् ततः संज्ञाभूमिं गतश्चा-
चार्य इति श्रुत्वा प्रतिनिवर्तन्ते यदि पुनः संज्ञाभूमिं न गता आ-
चार्यो भवेयुस्ततो धर्मं श्रुत्वा कदाचित्ते प्रव्रज्यां गृहीयुः प्रव-
र्जितेषु च राजादिषु महती प्रवचनप्रभावना । तथा आचक-
त्वं केचित्कदाचित्प्रतिपद्येरन् यथा भद्रका वा भवेयुस्तथा च
चैत्यसाधूनां महानुपग्रहः । संज्ञाभूमिगमने चैतेषां गुणानां
हानिः । संप्रति “सुत्तत्थाणं च गच्छे परिहाणी” इत्येतद्व्या-
ख्यानार्थमाह ॥

सुत्तत्थे परिहाणी, वीथारं गंतुं जा पुणो एति ।

तत्थेव य वोसरणे, सुत्तत्थेसुं न सीयंते ॥

विचारं विचारभूमिं गत्वा यावत् पुनरेति तावत्सूत्रार्थपरि-
हाणिः इयमत्र भावना संज्ञाभूमिर्दूरे भवेत्सूत्रपौरुष्यामर्थपौरु-
ष्यां चाद्वैकतायामाचार्यः संज्ञावान् ज्ञातस्ततो गतः संज्ञाभू-
मिं तत उद्गाढायां पौरुष्यामर्थपौरुष्यां कालवेलायां समाग-
तस्ततः सूत्रार्थपरिहाणिः तद्वाचाच्च शिष्याः प्रातीच्छि-
काश्चान्यं गणं व्रजन्ति ततो गच्छस्यापि परिहाणिस्तत्रैव पु-
नरुपाश्रये संज्ञाया व्युत्सजने सूत्रार्थेषु साधवो न सीदन्ति ।
अत्र चावश्यकं कुर्वन्नकुर्वन् कुमारो दृष्टान्तः ॥

एवमेव भावयति ।

तीरगणं ववहारं, खीरगते होति तदिह उद्गाणे ।

कोसस्स हाणि परचम्पु-पेहण रज्जस्स अपसत्थे ॥

कुमारस्याऽऽस्थाने समुपविष्टस्यार्थिनः प्रत्यर्थिनश्च व्यवहा-
रेणोपस्थितास्तेषां चोत्तरोत्तरेण व्यवहरतां व्यवहारस्तीरं
गतः परं नाद्यापि समाप्तिमुपयाति तस्मिन्श्चासमाप्ते व्यवहारे
सति राजकुमारः संज्ञावान् जगत्स्तत उत्थाय संज्ञाभूमिं गतः
स च यावद्भायति तावदर्थिनः प्रत्यर्थिनश्च लीरोदकसंयोगा-
दिवदेकीभूतास्ततो राजकुमारस्य प्रत्यागतस्य ते ब्रूवते वयं
परस्परं स्वस्थीभूताः एव सदा सत्यं समस्तादपि लक्षादि-
प्रमाणान् दण्डायपदात् परिभ्रष्टास्ततः कोशस्य हानिर्जाता
नां च ज्ञात्वा परचम्पुः परवलमागच्छेत् तथा च राज्यस्य प्रेरण-
मेवोपश्रान्ते दृष्टान्तः । प्रशस्ते पुनर्दृष्टान्तः स्वयं भावनीयः ।
स चायं प्रथमत एवावश्यकमुच्चार्यदेः कृत्वा आस्थाने समु-
पविशति उपविष्टो यदि संज्ञावान् भवति ततः प्रच्छन्ने प्रदे-
शे व्युत्सजति एवं तस्य कुर्वतः प्रभूतं प्रभूततरं दण्डायपदं
जातं तथा च सति कोशस्य महती वृद्धिस्ततः परवलस्य प्रे-
रणं राज्यान्तरसंग्रहः । एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः । य आ-
चार्यो बहिस्संज्ञाभूमिं व्रजति तस्य प्रागुक्तप्रकारेण सूत्रार्थ-
परिहाणिस्तत्परिहाण्या गच्छस्यापि परिहाणिः शिष्याणां प्रा-
तीच्छिकानां चान्यत्र गणान्तरे गमनात् । यस्तु तत्रैवोपाश्रये
व्युत्सजति तस्य न किञ्चिदपि परिहीयते इति सर्वं सुस्थम् ।

एतदेवाह ।

वेत्तं सुत्तत्थाणं, न जेजए दंभियादिकरणं वा ।

पच्छाणमयकोमे, पुच्छा पुण सोहणा विणए ॥

यथा बड्ढिर्निर्गन्तव्यमेव ग्रामादीनामन्तरपि सूत्रार्थानामपरि-
हाणिः निमित्तं दण्डिकादीनामागतानां धर्मकथाया अधिव्रजनिमि-
त्तं च संज्ञाव्युत्सजनाय न गन्तव्यं किन्तुपाश्रयस्यान्तर्व्युत्सजनीयं
येन सूत्रार्थेन न जनक्ति, नापि दण्डिकादीनामागतानां धर्म-
कथनं विधनयति । पूर्वमेव चोपयोगः कर्त्तव्यः किं नम संज्ञा तत्रै-

अ वा । तत्र यदि शङ्का तदा कृतावश्यकेन सूत्रपौरुष्यामर्थपौरुष्यां
च सूत्रार्थप्रदानायोपवेष्टव्यं तत्रापि न तावदासितव्यं यावदवश्य-
मुच्येयं भवति किन्त्वग्रं । अत्रार्थे निदर्शनमेक आचार्य आश्रय-
कं शोधयित्वा तिष्ठति दण्डिकश्च धर्मश्रवणार्थमागत आचार्येण
धर्मकथा प्रारब्धा स च धर्मकथाक्षितो राजकुमारो धर्मं गृह्य-
व्रभीक्षणमभीक्षणं कायिकीव्युत्सजनायोत्तिष्ठति आचार्यस्य
प्रच्छन्नो मूत्रकोशः समर्प्यते प्रच्छन्नं कायिकीमात्रकं साधवः
समर्पयन्ति तत्र कायिकी व्युत्सजति । ततो विनये लोको-
त्तरिके बलवति राज्ञः पृच्छा आचार्यस्य कथनमेतदेव वि-
भावयिषुरिदमाह ॥

निद्धाहारो वि अहं, असई उट्टेमि नेस कहयंते ।

पासगतो तं (सप्प) मत्तं, वत्थंतरियं पणामेइ ॥

राजा चिन्तयति मम स्निग्ध आहारस्तथाऽपि कायिकीव्यु-
त्सर्गाय पुनः पुनरुत्तिष्ठामि । आचार्यस्तु कथयन् रूढाहारो-
ऽपि कायिकीव्युत्सर्गाय नोत्तिष्ठति नूनं मध्ये य एष आचा-
र्यस्य पाश्वे स्थितः क्षुल्लकः स तत्कायिकीमात्रं प्रच्छन्नं व-
स्त्रान्तरितं प्रणमयति समर्पयति तत्र कायिकीमाचार्यो व्यु-
त्सजति एतच्च यदि पृच्छयते तर्ह्यविनयः कृतो भवति त-
स्मादुपायेन पृच्छामीति विचिन्त्येदं पृच्छति ॥

विणओ लोइयलोउ-त्तरिओ (स य वत्तं) ततो गंगा ।

कतोमुट्ठी अचलंतो, जणिति निव्वं आगिति जतो ॥

राजा सुरिमापृच्छति भगवन् ! किं लौकिको विनयो बली-
यान् अथवा लोकोत्तरिकः । आचार्येणोक्तमयमर्थः परीक्षनां
परमेव ज्ञायते लोकोत्तरिको विनयो बलीयान् तत्र परीक्षा
कर्तुमारब्धा आचार्येणोक्तं यस्तव दृष्टिप्रत्ययो यं वा कृत्वा
त्वं जानासि न एष विनयग्रंसी तं प्रेषय । यथा
कुनोमुखी गङ्गा वहतीति ज्ञात्वा निवेद्य । ततो
राजा य आकृतिमान् यश्च दृष्टप्रत्ययस्तं प्रेषयति व्रज कुनो-
मुखी गङ्गा वहति सोऽच्चलन् तत्रैव स्थितो नृपं भणति यथा
पूर्वमुखी गङ्गा वहति लोकोऽप्यन्य एतत् जानाति । तत
आचार्यो ब्रूते मम शिष्याणां मध्ये यं त्वं विषमकरणनाशादि-
भिर्विषमं जानासि । उक्तञ्च “विषमसमैर्विषमसमा, विषमैर्वि-
षमाः समैः समाचाराः । करचरणवदननासा कर्णोष्ठमिरिक्ष-
णैः पुरुषाः ” विषमत्वाच्च विनयग्रंसं करिष्यतीति तं प्रेषय ।

रक्षा पयंसितो एस, वयओ अविणीयदंसणो समणो ।

पच्छागय उस्संगं, काउं आलोयए गुरुणो ॥

एवमाचार्येणोक्ते राज्ञो यो विषमकरचरणदिना अविनीतद-
शनः श्रमणः प्रदर्शित एष व्रजतु कथा दिशा गङ्गा वहतीति
आचार्येण संप्रेषितः स आचार्यानापृच्छय तत्र गत्वा ततः प्र-
त्यागत्यैर्यापथिक्याः कायोत्सर्गं कृत्वा गुरोः पुरत आलोच-
यति कथमित्याह ।

आदिच्चदिमा लोयण-तरंगताणमाइया य पुव्वसुट्ठी ।

मोहो य दिसाए मा होउ, पुट्ठो त्ति जणो तहेव अणो वि ॥

हे भगवन् ! युष्मत्पादानापृच्छयाहं गङ्गातटे गतस्तत्र च गत्वा
सूर्यं निर्व्यातवान् यत आदित्यादिविभागः सम्यक् ज्ञायते ए-
वमादित्यदिगालोचनं कृतं तथा तद्वैस्तृणादीनि पूर्वाभिमुखा-
न्युद्यमानानि दृष्टानि तत्र कदाचिद्विषमोहोऽपि स्यात्ततो मा भू-
द्विषमोह इत्यन्योऽपि जनस्त्रिसंख्याकः पृष्ठः सोऽपि तथैवाह
यथा पूर्वभिमुखी गङ्गा वहतीति । एतच्च राज्ञा प्रत्ययि-

कप्रच्छन्नपुरुषैः परि (भावित) भावापितं तैरपि तथैव कथितम् ततो राजा प्राह ।

बहुबंधेयमारण-निर्विषयधनबहारलोगम्भि ।

भवदंडो उत्तरितो, उच्छृङ्खलमाणस्स तो वलितो ॥

लोके योऽस्माकमाज्ञां भनक्ति तस्य बन्धं लकुटादिप्रहारैस्ता-
मन् बन्धं निगडादिभिश्छेदं कर्षच्छेदादिकं केयाञ्चित् मा-
रणं विनाशनमपरेषां निर्धिषयकरणमन्येषां धनापहारं कुर्म-
स्तथाऽपि केचिदस्माकमाज्ञां भजन्ति । लोकोत्तरेषु पुनरेषां
भजततामेतानि न भयानि सन्ति तथाऽपि परेण प्रयत्नेन लो-
कोत्तरिका आज्ञां कुर्वन्ति तत्र किं कारणमाचार्य आह “भ-
वदंडो” इत्यादि पश्चाज्जं यस्तीर्थकरणधरादीनामाज्ञां भनक्ति
तस्य परभवे हस्तच्छेदनादीनि भवन्ति एष लोकोत्तरे भव-
दण्डः अस्माज्ज्ञातस्य साधोरुत्सहमानस्य स्वशक्त्यानिगूह-
नेनोद्यमं कुर्वतो विनयो बलीयान् । एवं लोकोत्तरिको वि-
नयो बलिकः ।

अत्रैवापवादमाह ।

वितियपयं असतीए, अस्माए उवस्सय व सागारो ।

न पवत्तति सन्ने वि, जे य समत्था समं तेहिं ॥

कुपहादीनिगमणे, नातिगभीरे अपच्चवायाम्भि ।

वोसरियाम्भि य गुरुणा, निसिरंति महंतदंडधरा ॥

द्वितीयपदमपवादपदमधिकृत्य संज्ञाभूमिमाचार्यो व्रजेत् ।
तदेव द्वितीयपदमाह । उपाश्रये च पश्चात्कृते संज्ञाभूमिर्नोस्ति
ततस्तस्या असति बहिर्व्रजेत् । (अस्माएति) यत्र न ज्ञायते
एष आचार्यस्तत्रापि बहिर्व्रजेत् । अथवा उपाश्रये सागारिको
विद्यते ततो बहिर्याति कस्यापि पुनरुपाश्रयस्य पश्चात्कृते वि-
द्यमानेऽपि संज्ञा न प्रवर्तते सोऽपि बहिर्याति एतैः कारणैर्वै-
हिर्गमनम् तत्र ये समर्थास्तरुणाः साधवस्तैः समं याति । तत्र
यानि कुपधादीनि कुरध्यादीनि तैर्गन्तव्यं तैर्गच्छतोऽपि प्रायः
पूर्वोक्ता दोषा न भवन्ति । तत्रापि यश्चातिगभीरं नातिविषय-
मप्रत्यवायं प्रत्यवायविरहितं तत्राचार्यः संज्ञां व्युत्सृजति ।
येषां च सहायानां हस्ते महान्तो दण्डकास्ते महादण्डधरा-
श्चतसृष्वपि दिक्षु संरक्षणपरायणास्तिष्ठन्ति व्युत्सृष्टे च गु-
रुणा पुरीषे ते महादण्डधरास्ततस्तस्मिन् कस्मादेवं रक्षा
क्रियते इति चेत् कुलस्य तदायत्तत्वात् उक्तञ्च “जम्मि कुलं
आयत्तं, तं पुरिसं आयरेण रक्खाहि ” इत्यादि कथं पुनः स
रक्षितव्य इत्यत आह ।

जह राया तोसलित्तो, मणिपमिमा रक्खए पयत्तेण ।

तह होइ रक्खियव्वो, सिरिधरसरिमो य आयरितो ॥

यथा राजा तोसलिको मणिप्रतिमे च प्रयत्नेन रक्षति तथा
भवत्याचार्यो रक्षितव्यो यतः श्रीगृहसदृश एष आचार्यः ।
अथ के ते प्रतिमे इत्यत आह ।

पडिमुप्पत्ती वाणिय, उद्धिप्पातो उवायणं भीतो ।

रयण्णुगे जिणपडिमे, करेमि जइ उत्तरे विग्घं ॥

उप्पाजवमउत्तर-मविग्घए एकपमं वा ।

देवयद्धेण ततो, जाया वितिए वि पडिमा तो ॥

प्रतिमयोरुत्पत्तिर्वक्तव्या सा चैवमेकस्य वणिजः समुद्रं प्रव-
हेतावगाढस्थोत्पात उर्पस्थतः । ततः स औपयान्तिकं क-

रोति यथा यदेतदौत्पानिकमुपशाम्यति अविघ्नेनोत्तगमि च
ततोऽनयेद्विद्योर्मणिगन्त्योर्द्वे मणिमयौ जिनप्रतिमे कारयि-
ष्यामि एवमौपयान्तिके कृते देवतानुभावेनौत्पानिकमुप-
शान्तमविघ्नं समुद्रोत्तरणमभूत् स चोत्तीर्णः सन् लोभेन एक-
स्मिन्मणिगले एकां जिनप्रतिमां कारयति ततो देवतया द्वि-
तीये मणिगले द्वितीया जिनप्रतिमा कारिता तथा चाह । देव-
तान्छन्देन ततो जाता द्वितीयेऽपि मणिगले प्रतिमा ।

तो भत्तीए वणितो, मुस्ससइ ता परेण जत्तेण ।

ता दीवएण पमिमा, दीसंतिहरा उ रयणाइ ॥

ततः कारापणानन्तरं ते प्रतिमे वणिको भक्त्या परेण यत्ने-
न शुश्रूषते ततः तयोश्च प्रतिमयोर्दिदं प्रतिहार्यं ते प्रतिमे या-
वदीपकः पार्श्वे ध्रियते तावदीपकेन हेतुना प्रतिमे दृश्यते ।
तथा दीपकाभावे सप्रकाशे अपि प्रकाशमणिगले दृश्यते ॥

सोऊण पामिदेरं, राया घेत्तए सिरिहरे बुद्धति ।

मंगलभत्तीए तो, पूएति परेण जत्तेण ॥

इदमनन्तरोदितं प्रतिहार्यं राजा तौसलिकः श्रुत्वा ते प्रति-
मे स्वयमेवान्तीयश्रीगृहके भागदारे क्षिपति मुञ्चति ततो
मङ्गलबुद्ध्या भक्त्या च परेण यत्नेन ते पूजयति । यस्मिंश्च
दिवसे ते प्रतिमे श्रीगृहमानीते नतः प्रभृति राज्ञः कोशादि-
षु बुद्धिरुपजाता । ततः श्रीगृहसदृश आचार्य इत्युक्तं तत
एवं दृष्टान्तभावना कर्त्तव्या यथा राजा श्रीगृहं प्रयत्नेन रक्ष-
यति एवमाचार्योऽपि रक्षणीयस्ततः कथमत्र मणिमयप्रतिमा-
भ्यां दृष्टान्तभावना कृता उच्यते ॥

मंगलभत्ती आहिया, उप्पजइ तारिसाम्भि दव्वाम्भि ।

रयण्णुगहणं तेणं, रयणब्जतो तहारारतो ॥

श्रीगृहे द्रविणं रक्षणीयं मणिमयप्रतिमयोः पुनर्द्रविणमप्य-
तिप्रभूतमस्ति मङ्गलबुद्धिश्च तत्रापि परमतीर्थकरभक्तिश्चेति ।
प्रयत्नेन रक्षणे त्रीणि कारणानि तथा चाह । मङ्गलं मङ्गल-
बुद्धिर्मक्षिणाधिका तादृशे द्रव्ये समुत्पद्यते ततो रत्नग्रहणं
यथा ते रत्नप्रतिमे कारणत्रयवशाद्विशिष्टेन प्रयत्नेन रक्षते
शुश्रूष्यते च तथा शिष्यैराचार्यः प्रयत्नेन रक्षणीयः शुश्रूषणीय-
श्च । अथैवमाचार्ये रक्षिते शुश्रूषिते च को गुण इत्यत आह ।

पूयंति य रक्खयंति य, मीसा सव्वे गणि सया पयथा ।

इह परलोए य गुणा, हवंति तप्पूयणे जम्हा ॥

गणितमाचार्यं शिष्याः सर्वे सदा प्रयताः प्रयत्नपराः पूजय-
न्ति शुश्रूषन्ते च यस्मात्तपुजने आचार्यपूजने इह लोके परलोके
च गुणा भवन्ति इह लोके सूत्रार्थं तदुभयमुपयाति परलोके
सूत्रार्थान्यामधीताभ्यां ज्ञानादिमोक्षमार्गप्रसाधनम् । अथवा
पारलौकिका गुणाः “आचार्यं धेयावच्च करमाणे महानिज्जर म-
हापज्जवसाणे भवति ” इत्येवमादयः । गतो द्वितीयोऽतिशयः ।
संप्रति तृतीयमाह “इच्छाए पढू धेयावदिथं करेज्जा” इत्येव-
मतिशयमभिहितपुराह ।

जेणाहारो उ गणां, मवालबुद्धस्स होइ गच्छस्स ।

तो अतिसेसपञ्चत्तं, इमेहिं दारोहिं तस्स भवे ॥

येन कारणेन गणा आचार्यः सवालबुद्धस्य गच्छस्याधारस्त-
तस्तस्य भवत्यतिशयप्रभुत्वमतिशायिप्रभुत्वं तच्चैभिर्देव्यमा
शौर्द्धैरवगन्तव्यम् । तान्येवाह ॥

तित्थयरपवयणे नि-ज्जरा य सावेक्खजत्तिवोच्चेतो ।

निवृत्तः को वा नेति न ज्ञायते । तथा गणालोके अक्रियमाणे को वा कालं भिक्षाचार्यं करोति को वा नेति केन ज्ञायते । तथा भिक्षामट्याचार्यं भिक्षाचार्यात् आगतानामालोचनायां कः शोधि करोति । तथा भिक्षां हिरण्मने सुरैः कोऽपि गृहनिषण्यं वाहयत्येतन्न ज्ञायते ॥

सो आवस्सयहाणि, करेज्ज भिक्खाद्वसा व अत्येज्जा ।

तेण तिसंजाद्वोगं, सिस्साण करेइ अत्यंतो ॥

भिक्षामट्याचार्यं ये आवश्यककर्त्तव्या योगास्तेषां यः प्रमादतो हानिं करोति स न ज्ञायते तथा आचार्य एवास्माकं भिक्षामनेष्यतीति केचित् भिक्षावसा वसतावेव तिष्ठेयुर्न भिक्षामटेयुर्यत एवं गणालोकेऽक्रियमाणे इमे दोषास्तस्मात्तिसृष्वपि संध्यासु शिष्याणामालोकं तिष्ठन् भिक्षामहिमश्रुमानः करोति । गतं गणालोकद्वारम् ॥

अधुना कायक्लेशद्वारमाह ।

हिंदंतो उव्वातो, सुत्तत्थाणं च गच्छपरिहाणी ।

नासेहिंति हिंदंतो, सुत्तं अत्यं च आणेणं ॥

हिरण्मानः पुनर्भिक्षां महान् कायक्लेश इति (उव्वातोत्ति) परिश्रान्तो भवति परिश्रान्तत्वात्सूत्रमर्थ इति शिष्येषु प्रतीच्छिकेषु च सूत्रार्थानां परिहाणिस्ततो गच्छस्यापि परिहाणिः शिष्याणां प्रतीच्छिकानां चान्यत्रान्यत्र गणान्तरे संगमात् । तथा हिरण्मानः सूत्रमर्थं चारेकेणाक्षेपेणात्मनो नाशयिष्यति । गतं कायक्लेशद्वारम् ।

इदानीं चिन्ताद्वारमाह ।

जा आससिउं भुंजइ, भुत्तो खेयं च जाव परिणैइ ।

ताव गतो सो दिवसो, नइसती दाहिती किं वा ॥

यावद्भिक्षामर्थयित्वा कृणमात्रमाश्वस्य भुङ्क्ते सुतोऽपि च खेदं भिक्षादनपरिश्रमं यावत्प्रतिनयति स्फोटयति तार्वाह्वसः सकलोऽपि गतस्ततो नास्ति सा वेला यत्र सूत्रस्यार्थस्य वा चिन्तां करोति अचिन्तितं च विस्मृतिमुपयाति ततो नष्टस्मृतिः किं दास्यात् न किमपीति भावः । वाशब्दो दूषणसमुच्चये । एतदेव सुव्यक्तं ज्ञायति ॥

एगा नत्थि दिवसतो, रत्ति पि न जगते समुग्धातो ।

न य अगुणेउं दिज्जइ, जइ दिज्जइ संकितो सुहतो ॥

नास्ति एको विविक्तोऽवसरः दिवसमध्ये यत्र सूत्रमर्थं वा चिन्तयति रात्रावपि समुद्भातः सम्यक् परिश्रान्तो न जागर्ति । न च सूत्रमर्थं वा अगुणयित्वा दीयते यदि पुनर्दीयते तर्हि द्विधातः सूत्रतोऽर्थतश्च शङ्कितो भवति । गतं चिन्ताद्वारम् ।

अधुना मेदिद्वारमाह ।

मेदीचूते बाहिं, जुंजण आदेसमाइ आगमणं ।

विणणं गिह्वाणमादि, अत्यंतं मेदिसंदेसा ॥

आचार्यः सर्वस्यापि गच्छस्य मेदीचूतः मेदिरिति वा आधार इति वा चक्षुरिति वा पकार्थे स चेद्भिक्षां गच्छति ततः साधूनां वसतेर्बहिर्दृष्ट्या जोजनं स्यादेतदनन्तरमेव ज्ञायिष्यते । तत एवं ज्ञायते केचिदादेशाः प्राधूर्णका आगच्छेयुषादिशब्दात्केचिद्वाग्धिका बन्धिपरिहीनास्ततस्तेषामादेशादीनामागमनं ज्ञात्वा कः प्राधूर्णकानां विश्रामणं संदेशं वा कुर्यात् ॥ को वा बन्धिपरिहीनानां यथास्ति तस्य हानं प्राधूर्णकानामितरेषां वा वात्सल्याकरणे विनयो न कृतः स्यात्तथा ग्लान-

स्यादिशब्दात् वाग्धकासहायानां च कः संदेशप्रदानेन चिन्तां कुर्यात् तिष्ठति भिक्षामनट्याचार्यं मेदेः संदेशादादेशात् सर्वमादेशादि सुस्थं भवति ।

संप्रति यदुक्तं “ बाहिं जुंजणासि ” तद्भावयति ॥

आलोयदायणं वा, कस्म करेहासु कं च छंदेमां ।

आयरिणं य अदंते, को अत्थि उ मुच्छंहे अन्नो ॥

शिष्याः प्रतीच्छिकाश्च भिक्षां प्रविष्टाश्चिन्तयन्ति सूरिरपि भिक्षार्थं निर्गतो भविष्यति ततो वयं संप्रति प्रतिश्रयं गत्वा कस्य पुरतः आलोचयिष्यामः कस्य वा भक्तं पानं वा दर्शयिष्यामः कं चान्यं साधुं तत्र गताइन्द्रयासो निमन्त्रयामो यतो भिक्षामट्याचार्यं कोऽन्यः साधुः स्थातुमुत्सहते सर्वोऽपि भिक्षां यातीति भावस्तथाहि सर्वे साधवो भिक्षामट्याचार्यं चिन्तयन्ति यदि स्वयमाचार्यो भिक्षां हिरण्मते काऽस्माकं शक्तिः पश्चात् स्थातुं वयमपि यास्यामः । एवं सर्वस्यापि गमने निमन्त्रणाऽपि कस्य स्यादिति विचिन्त्य बहिरेव समुद्दिश्य वसन्तावागच्छेयुरिति । गतं मेदिद्वारम् ॥

इदानीमकारकद्वारमाह ॥

एकिसिते अकारगम्भि, दव्वे पमिसेहणा हवति दुक्खं ।

रायनिमंतण्णहणे, खिसणवावारणा दुक्खं ॥

भिक्षामटत आचार्यस्य यदकारकं तस्य तत् भिक्षार्थं निष्काशितं तस्मिन् अकारके ह्यप्ये भिक्षार्थं निष्काशिते प्रतिषेधनं ममैतदकारकमन्यदेहीति वक्तुं लज्जितो भवति दुःखं यदि पुनर्द्वज्जां मुक्त्वा जगति तदाऽनन्तरं वदयमाणा गाथाद्वयोक्ता दीवास्तथा भिक्षामट्याचार्यं राजा मत्तवारणकस्थितेन दृष्टस्तत आकारयित्वा जगितो मम गृहे भिक्षां गृहीत स प्राद न कल्पते राजपिरु इति एवं निमन्त्रणानन्तरमग्रहणे राजा नण्यते साधो! किं तव पतद्गृहे समस्ति ततो दर्शितेऽन्तर्प्रान्तादिके वासिकादौ च राजा तत् दृष्ट्वा खिसनं कुर्यात् । तथा आचार्योऽत्राधिको ज्ञेयत् स चेत् ग्लानादिनिमित्तं शिष्यान् प्रतीच्छिकाश्च व्यापारयेत् तथा ग्लानादीनां योग्यमानयेति ते चात्राधिकं ज्ञात्वा परिभवमुत्पादयन्तीति तेषां व्यापारणं दुःखमेवेति चारगाथासमासार्थः । सांप्रतमेनामेव विवरोऽपुर्द्वज्जां मुक्त्वा अकारकद्वयप्रतिषेधने दोषास्तानेवाह ॥

जेणेन कारणेणं, सीसमिणं मुंडियं जदंतेण ।

वयणघरवासिणी वि हू, न मुंडिया ते कहिं जीहा ॥

येनैव कारणेन हेतुना भदन्तेन गुरुणा तव शीर्षमिदं मुण्डितं तेनैव कारणेन तव जिह्वाऽपि घटनगृहनिवासिनी ममैतदकारकमन्यदेहीति श्रुत्वा कथं न मुण्डिता येनैव भाषते यथा ।

गयमागमम्भि लोणं, सीसा वि तदेव तस्स गच्छंति ।

सयमेव दुद्धजिम्भा, सीसे विणइसती केण ॥

गतागतोऽयं स्वभावतो लोकः पितृस्वभावं पुत्रोऽनुकरोतीति ज्ञातः ततो गतागमेऽस्मिन् लोके यथाऽऽचार्यो गच्छति चेष्टते शिष्या अपि तस्य तथैव गच्छन्ति वर्त्तन्ते त्वं च स्वयमेवेष्टं दुष्टजिह्वस्ततः केन प्रकारेण शिष्यान्विनेष्यसि शिक्षयिष्यसि नैव कथञ्चनेति । ततस्तेऽपि त्वत्सदृशा जविष्यन्तीति ।

पमिसेहंतमजोगं, अस्सस वि दुद्धइ हवइ जिक्खं ।

सद्धाभंगचियत्तं, जिम्भादोसो अवसो य ॥

अयोग्यमकारकं प्रतिषेध्यमानं महान्तमपगुणं करोति कं

नमित्याह कोऽसावपगुण इत्याह अन्यस्यापि साधोर्ल्लेन
भवति त्रैके नैते यद्वा तद्वा गृह्णीत्यदानात् । तथा अकारक-
स्य प्रतिपक्षे कस्या अपि महत्या अक्षाया भङ्गः अपरस्या
(अचिरसं) अप्रीतिस्ततस्तद्वशादवर्णो जिह्वादोष उत्पद्यते ।
संप्रति यदुक्तं राजनिमन्त्रणाग्रहणस्विसनमिति तत्र तदेव
स्विसनमाह ।

पुर्वि अदत्तदाणा, अकीयिया इह उ संकलिस्संति ।

काऊण अंतरायं, नेच्छंतिट्ठं वि दिज्जंते ॥

आन्तप्रान्तादौ च दर्शिते राजा ग्राह पूर्वमदत्तदाना यूयं नत
इहाकोविदा अतत्त्वज्ञाः सन्तः क्लिश्यन्ते । तथाच राजपिण्ड
इत्यन्तरायं कृत्वा इष्टमपि दीयमानं जयन्तो नेच्छन्ति ।

गहणपस्सेहज्जण, अज्जणो चेव मासियं लहुयं ।

समाणुएण अज्जंते वा, विमेज्ज व मेहमादी य ॥

अकारकस्य ग्रहणे सति यद्यन्यैः साधुभिः प्रतिषिध्यमानोऽपि
जुह्वे तदा ग्नानन्वमथ न जुह्वे तदा अभोजने पाणिपानिका-
दोषस्तत्र च प्रायश्चित्तं मासिकं बधु । तथा यथाचार्योऽल-
म्बिकस्तदा अमनोऽलाभे वा शैक्वकादयः स्विसयुर्न किमपि
कापि गतो लज्जे रिकमेतस्याचार्यत्वम् ।

वावारीया गिलाणा-दियाण (गेहह) जोग्गंति ते तओ वैति
तुव्जे कीम न गेहह, हिंसंताओ सयं चेव ॥

आचार्यो वधिहीनः सन् शिष्याम्प्रातीरिजकांश्च व्यापारयेते
यथा ग्नानादीनां ग्लानप्राधूमिकप्रवृत्तीनां योग्यं गृह्णीत न एवं व्या-
पारिताः सन्तो ब्रुवन्ते यूयं स्वयमेव हिण्मराना ग्नानादिप्रायो-
ग्यं कस्मान्न गृह्णीत ।

एवाणाए परिभवो, वैति य दीसति य पामिरुवं जे ।

आणेह जाणमाणा, विमंती एवमादीहि ॥

एवमुपदर्शितेन प्रकारेण आज्ञायाः परिज्ञय उत्पाद्यते यथा य-
दि यूयं प्रायोग्यं न लभ्ये वयं कथं ब्रूयामहे एवमुक्ते याद्या-
चार्या ब्रूते आर्या उच्यमेत किं न लभ्यते तत एवमुक्तं कृत्वा ब्रुवते
दृश्यते खलु जे भवतां प्रातिहार्यं सातिशयमाचार्यत्वं स्वयमेव-
जानतः कस्मान्नानयत एवमादिजिह्वावर्चवचनैः स्विसयन्ति
हीलयन्ति । गतमकारकद्वारम् ।

व्यावहारमाह ।

वाओ य माणसादी, दिट्ठतो तत्थ होति उत्तेण ।

ओजे य आजिओगो, विसे य इत्थीकए वा वि ॥

भिक्षामदतो व्यावः श्वप्रभृतिकः कदाचिद्गति तदा महत्य-
पभ्राजना तत्र दृष्टान्तश्चत्रेण यथा उग्रमुपरि ध्रियमाणं शोच-
ने अग्रः पतितं तु न किमपि एवमाचार्योऽपि बहुभिः परिवारि-
तो गच्छन् शोभते तथा भिक्षाटनप्रवृत्तस्तु श्वादिपरिगृहीतो न
किमपि । तथा प्रतिरूपयानाचार्यो भवतीति लोनेन गाथायां स-
प्तमी कृतीयार्थोऽनियोगो वशीकरणोऽस्तीकृते स्यात् । विषं वा केन-
चिन्प्रादिष्टेन दीयेत । एतदेवोत्तरार्थं व्याचिख्यासुराह ।

माएउं असप्त्या, बद्धं रुद्धं च नचणं कुसिया ।

जुवतिकमणिज्जखो, सो पुण मव्वे वि ते सत्तो ॥

युवतिकमनिरूपतयाऽज्ञाकदीपसंभावयना अन्यथा बद्धं
रुद्धं नर्त्तकं नटानां नायकं कुसिना मोचयितुं न समर्थास्तेषां ता-

दकस्वजावात्स पुनर्युवतिकमनीयरूपस्तान् कुसितासर्वानपि के-
नापि दोषेण बद्धान् रुद्धान्वा मोचयितुं शक्तस्ततो यथा स प्र-
यत्नेन रक्ष्यते एवमाचार्योऽपि रक्षणीयोऽन्यथा दोषस्तथा चाह ।

एमेवायरियस्स वि, दोसा पमिरुववं च सो होइ ।

दिज्जवि स भिच्छुवासो, अभिजांगवसीकरणमादी ॥

एवमेव नर्त्तकस्य वाचार्यस्याप्यरक्षितस्य दोषा जयन्ति ।
तथाहि सोऽपि प्रतिरूपवान् भवति ततः कोऽपि जिह्वापासको
जिनप्रवचनप्रज्ञावनामसहिष्णुविषं दद्यात्स्त्री वा काचिदपबुध्या
अभियोगं कुर्यात् वशीकरणादि वा प्रयुज्जीत यस्मादेते दोषास्त-
स्मात्प्रयत्नेन रक्षणीयोऽन्यथा तदभावे गणस्याप्यभावाप-
त्तिस्तथा चाह ।

नचणहीणा व नडा, नायगहीणा च रूपिणी वा वि ।

वक्कं व तुंरुहीणं, न हवति एवं गणो गणिणा ॥

यथा नर्त्तनहीना नटा यथा नायकहीना रूपवती स्त्री यथा च
वक्त्रं तुंरुहीनं न भवति एवं गणिनाऽऽचार्येण विना गणोऽपि
न भवति तदेवं व्यावहारं गतम् । इदानीं गणचिन्ताद्वारमाह ।

लाभालाजप्पाणि, अकारके वाडवुक्कमादेसे ।

मेहखमए न नाहिति, चिट्ठतो नाहिति न सव्वो ॥

केन पर्याप्तं लब्धं केन वा न लब्धमिति न ज्ञास्यति स्वयं भि-
क्षाटने परिश्रान्तत्वात्तथा अध्वनि मार्गे ये परिश्रान्ताः समागमन-
प्राधूमिकाः तेषामिदं वाऽकारकं तथा बालान् वृक्षान् पूर्वान् गतां-
श्चादशान् प्राधूमिकान् तथा शैकान् कृपकांश्च करणीयसाराकर-
णतया न ज्ञास्यति । स्वयं भिक्षापरिश्रमणपरिश्रान्तत्वात् ति-
ष्ठन् पुनः सर्वान् यथौचित्येन ज्ञास्यति परिश्रमाज्ञावात् । गते
गणचिन्ताद्वारम् ।

अधुना वादिद्वारमाह ।

सोऊण गतं स्विसति, पमिच्छिउच्चा य वादिपेद्धेइ ।

अत्यंतिसत्थचित्ते, न होति दोसा तवादी य ॥

भिक्षामदितुं प्रवृत्ते आचार्ये वादी कोऽपि समागतस्तेन साध-
व उक्ताः क आचार्याः साधुजिह्वकं भिक्षाटनाय गतस्ततः स
जिह्वार्थं गतं श्रुत्वा स्विसति हीद्वयति यथावत्तस्य पाणिमत्यं स
स्वयं जिह्वामदति । ततः कृणुमात्रं प्रतीकितः स आचार्य उच्चा-
न्तः समागतस्तेन समागतं दृष्ट्वा वादी प्रेरयति । स च परिश्रान्त-
त्वाद्गुत्तरं दातुमसमर्थोऽस्तिष्ठति । पुनः स्वस्थचिते दोषास्तापादय
आदिशब्दाक्षृपितादिपरिग्रहो जयति तथा च सति न वादि-
ना तस्य प्रेरणं किं तु जयति । वादी समागतो जिह्वार्थं गत
इति श्रुत्वा यदि गच्छेत्तदुपदर्शयति ॥

पागडियं माहणं, विष्णाणं चेव सुघु ते गुरुणा ।

जइ सो विजाणमाणे, न वि तुंरुभमणाडतो हुंतो ॥

जिह्वार्थं गत इति ब्रुवाणैर्नैवजिः सुघु अतिशयेन माहात्म्यं ग-
रिमन्नकृणं विज्ञानं च प्रकटितम् । यदि सोऽपि ज्ञाता भवति
न चैव युष्माकमनादतो जयेत् । अधुना “ पमिच्छिउच्चा य वा-
दि पिद्धेइ ” इति व्याख्यानयति ।

न वि उत्तराणि पासइ, पासणियाणं च होति परिजुतो ।

मेहादिभत्तगा वि य, दद्धं अमुहं परिणमंति ॥

स जिह्वाटनपरिश्रान्तः सन् न वि नैव उत्तराणि पश्यति
परिश्रमेण बुद्धेः सव्यापादनास्तथा च सति स प्राश्निकानामाप

सभ्यानामपि पारिभूतो भवति ततो ये दैककादयो ये च भट्टका-
दयस्ते तन्मुखं निरुत्तरं दृष्ट्वा परिणमन्ति विपरिणामं ज्ञान्ते ।
जिज्ञार्थमनन्ते पुनरिमे गुणाः ।

सुतत्थाण गुणाणं, विज्जामता निमित्तजोगाणं ।

वीसत्ये पडिरिक्खे, परिजिणइ रहस्ससुत्ते य ॥

सुत्रार्थानां तथा विद्यानां मन्त्राणां निमित्तज्ञात्वाणां योगशा-
स्त्राणां च गुणनं परावर्त्तनं भवति । तथा विश्वस्तः सन् प्रतिरि-
क्तं विविक्तं प्रदेशे रहस्वसुत्राणि परिजयति अत्यन्तं स्वज्ञ्यस्तानि
करोति तस्मान्न भिज्ञार्थमदितव्यमाचार्येण गतं वादिप्यारम् ।

इदानीं मुक्तिमद्द्वारमाह ।

रम्मा वि दुवक्खरको, उवितो सव्वस्स उत्तमो होति ।

गच्छम्मि वि आयरितो, सव्वस्स वि उत्तमो होइ ॥

राज्ञा द्वयकरको दासो यद्यपि ज्ञात्वा हीनस्तथाऽपि संस्था-
पितः सन् सर्वस्याप्युत्तमो जवति । उत्तमत्वाच्च यथा न कश्च-
न प्रेषणेन हिण्डाप्यते सोऽप्येवं यथा तथा गच्छेऽप्याचार्यः स-
र्वस्याप्युत्तमो जवतीति स सुतरां भिज्ञां न हिण्डाप्यितव्यः ।

रायामच्चपुरोहिण्य, सेट्ठी सेणावती तलवरा य ।

अभिगच्छंतायरिण, वड्ढियं च इमं उदाहरणं ॥

यथा तीर्थकरश्च अस्थकाले हिण्डमानोऽप्युत्पन्ने ज्ञाने देवेन्द्रा-
द्यभिगमाज्ञ हिण्डते । एवमाचार्यानापि आचार्यपदस्थापिता-
न् राजा अमात्यः पुरोहितः श्रेष्ठी सेनापतिः तलवराश्चाभिगच्छ-
न्ति ततस्तेऽपि भिज्ञां न हिण्डते । अन्यथा दोषस्तत्रेदमुदाहर-
णं तदेवाह ।

सोऊण य उवसंतो, मच्चो रम्पो तगं निवेदेइ ।

राया वितिण् दिवसे, तइण्ऽमच्चो य देवी य ॥

राज्ञोऽमात्य आचार्यसमीपे धर्मं श्रुत्वा उपशान्तः स च राज्ञः
स्वकमाचार्यं निवेदयति । यथा गुणवानतीवाचार्योऽमुकप्रदेशे
तिष्ठति ततो द्वितीयदिवसे राजा अमात्येन सह गतः धर्मं
श्रुत्वा पारितुष्ट आगतो निजाग्रमहिष्याः परिकथयति अमात्येना-
प्यामीयनार्यायाः कथितं ततोऽमात्यो देवी च तृतीयदिवसे ध-
र्मश्रवणाय समागते आचार्यो जिज्ञार्थं गतस्ततः ।

सोऊं पविच्छिऊण, वगया अहवा पविच्छणे खिसा ।

हिंन्ति होति दोसा, कारण पविचित्तिसुलोहिं ॥

भिज्ञार्थं गत इति श्रुत्वा ते हीलयित्वा गते । अथवा क्षणमात्रं
प्रतीक्ष्य हीलयन्त्यौ गते । यदि वा यावदाचार्य आगच्छति
तावत्प्रतीक्षमाणे हीलयतः । अथवा प्रस्विन्नशरीरं परिगलत्प्र-
स्वेदमागतं दृष्ट्वा खिसतो यदि वा क्लमेन सुष्टु कृतं वन्दनं वा
सोमं कथयतो वा परिश्रमेण न सुष्टु वचनविनिर्गमस्तत उ-
त्थिते हीलयतो, यथा पिण्डोलक इवैष भिज्ञामयति किमाचा-
र्यत्वमेतस्य । एते जिज्ञां हिण्डमाने दोषाः । यदि पुनः कारणे
वक्ष्यमाणे भिज्ञार्थं गतो भवेत् राजादयश्च तत्र गतास्ते च पृ-
च्छेयुः क्व गत आचार्यस्तत्र ये प्रतिपत्तिकुशलास्तेनैवं प्रतिवक्त-
व्यं भिज्ञार्थं गत इति किंतु चैत्यवन्दननिमित्तं गत इति । यदि
राजादय आचार्यमागच्छन्तं प्रतीक्षेरन् तदा येऽतीव दक्षा गी-
तार्थास्ते सुन्दरं पानकं प्रथमालिकां च सुन्दरं कल्पं खोलपट्टं
च गृहीत्वाऽऽचार्यस्य कथयन्ति । तत आचार्यो मुखहस्तपा-
दादि प्रक्षाल्य प्रथमालिकां पानकं च कृत्वा अल्पं प्रावृत्य पात्रा-
खण्डस्य समर्प्य तादृशवेषो वसतावानीयते यथाऽनाख्या-

तोऽपि राजादिभिर्ज्ञायते एष आचार्य इति । ततो वसति प्राप्तस्य
पादप्रोक्ष्णं पादप्रमार्जनार्थमादाय साधव उपतिष्ठन्ति । पादप्र-
मार्जनानन्तरं वसतेरन्तः प्रविश्य पूर्वरचितायां निषद्यायामुप-
विशति उपविष्टस्य चरणकल्पकरणाय कोऽपि साधुरूपदौकते
चरणप्रक्षालनानन्तरं च सर्वे साधवः पुरतः पार्श्वतः पृष्ठतो वा
किंकरभूतास्तिष्ठन्ति यथा राजा चकितस्तिष्ठति । एतदेवाह ।

कारणजिक्खस्स गते, वि कज्जमन्नं निवस्स साहिता ।

निजोगनयनपदमा, कमादिधुवणं मणुष्साइ ॥

कारणे वक्ष्यमाणलक्षणे समापतिते भैक्षस्य गतेऽप्याचार्ये नृ-
पस्यान्यत्कार्यं कथयित्वा प्रथमालिकादेर्नियोगस्य तथनं ततः
क्रमादिप्रक्षालनं ततो मनोःकम्पमालिकावितरणम् ।

कयकुरुकुय आसत्थो, पविसई पुव्वरइयनिसेजाए ।

पयया य होति सीसा, जह चकितो होइ राया वि ॥

कृतकुरुकुचः कृतकुलकुल आस्वस्थः प्रविशति प्रविश्य पूर्व-
रचितायां निषद्यायामुपविशति ततः पादप्रक्षालनसमीपोपवे-
शनप्रयतास्तथा भवन्ति यथा राजाऽपि चकितो जायते ।

अत्र परप्रश्नमाह ।

सीसा य परिच्छत्ता, चोयगवयणं कुटुंबिसामणिया ।

दिट्ठतो दंभिएण, सावेक्खे चेव निरेक्खे ॥

चोदकवचनमाचार्यं रक्षयित्वा शिष्या भिज्ञायां प्रेषितास्तर्हि
ते त्यक्ताः । आचार्य आह । अत्र कुटुम्बगृहप्रदीपनदृष्टान्त-
स्तथा दण्डिकेन दृष्टान्तः सापेक्षो निरेपेक्षश्चाचार्ये एष द्वार-
गाथाक्षरार्थः ।

संप्रत्येनामेव विवरीषुः प्रथमतः "सीसा य परिच्छत्ता"

इति भाषयति ।

वायादीया दोसा, गुरुस्स इतरेसि किं न ते होति ।

रक्खयसिस्सच्चाए, हिंमणतुद्धे असमता य ॥

वातादयो दोषा गुरोर्भवन्ति इतरेषां साधूनां किं तेन जवन्ति
जवन्त्येवेति ज्ञायः । ततो हिण्डमाने हिण्डनदोषे तुल्ये आत्मनो
रक्षा क्रियते शिष्याणां च त्याग इत्यसमता नेहं समञ्जसमित्य-
र्थः । अन्यच्च ॥

दसविहवेपावच्चे, निचं अबुद्धिया असदभावा ।

ते दाणिं परिभूआ-अणुज्जमंताण दंमो य ॥

दशविधे आचार्यादिभेदतो दशप्रकारे वैयावृत्ये नित्यं सर्वका-
लमशत्रुजावाः सन्तोऽभ्युत्थितास्ते संप्रति वातादिदोषान्पश्य-
न्निरपि जिज्ञास्ते प्रेष्यमाणाः परित्यक्तास्तथा दशविधे वैयावृ-
त्ये नोद्यच्छन्ति ततस्तेषामनुद्यच्छतामाचार्यादिवैयावृत्याकरणे
यथाऽहं प्रायश्चित्तं दण्डो दीयते तदेवं "सीसा य परिच्छत्ता"
इति भावितम् ॥

इदानीं कुटुम्बिसामणियेति दृष्टान्तं भाषयति ॥

बुद्धीधम्मसुजरियं, कोष्ठागारं मज्जति कुटुंबिस्स ।

किं अम्ह मुहा देइ, केई तहियं न अस्सीणा ॥

एकः कौटम्बिकः स कर्षकाणां कारणे उत्पन्ने वृद्ध्या काष्ठान्तररू-
पया धान्यं ददाति तथा च वृद्ध्या कौटुम्बिकस्य कोष्ठागाराणि
धान्यसुजृतानि जातानि । अन्यदा च तस्यैकं कोष्ठागारं वृद्धिधा-
न्यसुजृतं वह्निना प्रदीप्तेन दह्यते तत्र केचित्कर्षका विध्मापननि-
मित्तं तत्र प्रदह्यमाने कोष्ठागारे समागतास्तत्र केचित्कथयन्ति

किमेव कौटुम्बिकोऽस्माकं शुभा ददाति येन वयं विष्णुपनार्थ-
मच्युधता भवामः ॥

एयस्स पन्नावेणं, जीवा अम्हेति एव नाऊण ।

अस्से उ समद्वीणा, बिज्जविण तेसि सो तुट्ठो ॥

अन्ये कर्षका एतस्य कौटुम्बिकस्य प्रभावेण वयं जीवन्तः स्म
जीव अनुप्रत्ययः जीविता इत्यर्थः । एवं ज्ञात्वा समांक्षीनास्तत्र
समागता विष्णुपनाय च प्रवृत्तास्ततो विष्णुपिते कोष्ठागारे स
कौटुम्बिकस्तेषां तुष्टः । ततः किमकार्षीदित्यत आह ॥

जे उ हायागत्तं, करेसु तेसि अवहियं दिशं ।

दट्ठंति न दिण्णिणयरे, अकासमा दुक्खजीवी य ॥

ये विष्णुपने सहायकत्वमकार्षुस्तेषामवृद्धिं क कान्तरवृद्धिर-
हितं धन्यं दत्तमितरेषां तु सहायत्वमकृतवतां दुःखमित्युत्तरं
विधाय न दत्तं ततस्ते अकर्षकाः सन्तो दुःखजीविनो जाताः ।
एष दृष्टान्तः ॥

संप्रतमुपनयमभिधित्युराह ॥

आयरिय कुटुवी वा, सामाणियथाणिया जवे साहू ।

वावाहअगणितुद्धा, सुत्तथा जाण धम्मं तु ॥

आचार्यः कुटुम्बी इव कुटुम्बितुल्य इत्यर्थः । सामान्यकर्षक-
स्थानीयाः साधव आचार्यस्य निष्ठायां वातादिव्यावाधा अस्ति-
तुल्या सूत्रार्थान् जानीहि धान्यं धान्यतुल्यान् ॥

एमेव विणीयाणं, करेति सुत्तत्थसंगहं थेरा ।

हावेति उदासीणे, किलेसभागी यं संसारे ॥

एवमेव कौटुम्बिकदृष्टान्तप्रकारेण ये विनीतास्तेषां स्थविरा
आचार्याः सूत्रार्थसंग्रहं कुर्वन्ति सूत्रार्थान्प्रयच्छन्ति यस्तदुदासी-
नस्तत्र हापयन्तीति न प्रयच्छन्तीति ज्ञायः स उदासीना वर्त-
मानः केवलं सूत्रार्थयोग्यो भवति क्लेशभागी च संसारे जायते
गतं आपनद्वारम् ।

संप्रति दक्षिणकट्टान्तं विभावयिषुरिदमाह ॥

उप्पसकारणे पुण, जइ सयमेव सहसा गुरू हिंसे ।

अप्पाण गच्छमुज्जयं, परिचयती तत्थिमं नायं ॥

उत्पन्ने कारणे वक्ष्यमाणवृक्षणे यदि सहसा स्वयमेव गुरुरा-
त्मानं गच्छमुज्जयं च परित्यजति तत्र चेद् वक्ष्यमाणं ज्ञातमुदा-
हरणम् । तदेवाह ।

सोउं परवत्तमायं, सहसा एकागिओ उ जो राया ।

निगच्छति सो चयती, अप्पाणं रज्जमुमयं च ॥

यो निरपेक्षो राज्ये परवत्तमागतं श्रुत्वा वत्तवाहनायमेव श्रित्वा
सहसा एकाकी परवत्तस्य संमुखो निर्गच्छति स आत्मानं
राज्यमुमयं च त्यजति वत्तवाहनव्यतिरेकेण युद्धारम्भे मरण-
भावात् । एवमाचार्योऽपि निरपेक्षः समुत्पन्नेऽपि कारणे सहसा
भिक्षामट्टनात्मानं गच्छमुज्जयं च परित्यजति । उक्ता निरपेक्ष-
दक्षिणकट्टान्तज्ञाना ।

संप्रति सापेक्षदण्डकदृष्टान्तभावनामाह ।

सावेक्खो पुण राया, कुमारमादीहि परवत्तं खवियं ।

अजिण सयं पि जुज्झइ, उवमा एमेव गच्छे पि ॥

सापेक्षः पुन राजा प्रथमं कुमारान् युद्धाय प्रेषयति ततः
कुमारान्निभिः परवत्तं कृपयित्वा यदा कुमारैः परवत्तं क्षपितं तदा
तस्मिन्नजिते स्वयमपि राजा युध्यते एषोपमा गच्छेऽपि दृष्ट्या ।

अत्थायांऽपि पूर्व यतनां करोति तथाऽपि असंस्तरणे स्वयमपि
हिण्डते एवं चात्मानं गच्छमुज्जयं निस्तारयतीति ज्ञायः ।
संप्रति यैः कारणैराचार्येण निष्कार्थमदित्यं तानि कारणान्याह ।

अच्छाणकक्खमासति, गेलसादेसमाइएसुं तु ।

संथरमाणे भइतो, हिंसेज्ज असंथरंतम्मि ॥

अध्वानं प्रपन्नः सार्थेन समभाचार्यो गच्छंस्तत्र चासंस्तरणे
यदि सार्थिका आचार्यस्य गौरवेण प्रयच्छन्ति ततः स्वयमेवा-
चार्यो हिण्डते एवं कर्कशोऽपि क्षेत्रे भाषमधिं तथा असति
सहायानामभावे को भिक्षामानीय ददातीति स्वयं हिण्डते ।
तथा भ्रान्ता बहवस्ततस्तेषां सर्वेषामपि गच्छसाधवः प्रयो-
ग्यमुत्पादयितुमशक्ता अथवा भ्रानप्रयोग्यमन्यः कोऽपि न सज्जते
तत आचार्यो हिण्डते एयमदेशः प्राधूर्षका आदिशब्दात्
घातवृद्धासहपरिग्रहस्तेष्वपि जावनीयम् । एतेषु विषयेषु असंस्-
तरति गच्छे नियमादाचार्यो हिण्डते अन्यथा प्रायश्चित्तसंभवा-
त्संस्तरति पुनर्भको विकल्पितः हिण्डते कदाचिन्न अच्युधत-
विहारपरिकर्म कुर्वन् हिण्डते शेषकाश्च नेत्यर्थः । एष द्वारगा-
थासंक्षेपार्थः । अत्र यदुक्तं संस्तरणे न हिण्डते इति तत्र सं-
स्तरणं त्रिविधं जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं च तत्र जघन्यमधिकृत्याह ।

पंच वि आयरियादी, अत्थंते जहन्ण वि संथरणे ।

एमेव संथरंते, सयमेव गाणी अरुते गांम ॥

जघन्येऽपि वक्ष्यमाणस्वरूपे संस्तरणे पञ्चाप्याचार्योपाध्ययप्र-
वर्त्तिस्त्विगणावच्छेदिनस्तिष्ठन्ति जघन्येऽपीत्यपिशब्दः संभाव-
ने स चैतत्संजाययति । यदि तावत् जघन्येऽपि संस्तरणे प-
ञ्चाप्याचार्यादयस्तिष्ठन्ति ततो मध्यमे उत्कृष्टे संस्तरणे नियमा-
त्प्रवर्त्तिरपि स्थातव्यम् । एवमपि जघन्येनापि संस्तरणेनासं-
स्तरति गच्छे स्वयमेव वणी आचार्यो ग्रामे भिक्षामटति स च
प्रतिलोमपरिपाट्या पर्यन्ते तथाहि जघन्येनापि असंस्तरति प्रथमं
गणावच्छेदको हिण्डते तथाऽप्यसंस्तरणे स्थविराऽपि हिण्डते
एवमप्यसंस्तरणे प्रवर्त्यते तथाप्यसंस्तरणे उपाध्यायोऽपि त-
थापि चेन्न संस्तरति गच्छस्तत आचार्योऽपि ।

तत्र प्रथमत उत्कृष्टसंस्तरणमाह ॥

मंडलगयाम्मि सुरे, उल्लिखा जाव पटवणवेला ।

ता एंति जुत्तासेस-गया च उकोससंथरणे ॥

नजोमएरुत्तस्य मध्यगते सुर्ये मध्याह्ने इत्यर्थः निष्कार्थमवतीर्ण-
स्ततः पर्याप्तं हिण्डित्वा यावत् तृतीयपौरुष्या आदौ स्वाध्याय-
प्रस्थापनवेद्या तावत्स निवर्त्तते एतदुत्कृष्टं संस्तरणम् । इथवा तृ-
तीयपौरुष्या आदौ स्वाध्यायप्रस्थापनवेद्यायां स निवर्त्तते एत-
दुत्कृष्टं संस्तरणम् ।

मध्यमं जघन्यं चाह ।

सप्पातो आगयाणं, चउपोरिसि मज्झिमं हवति एयं ।

विसुयाविय मत्तदिणे, समतिऽत्थंते जहन्ण तु ॥

मध्याह्नादारभ्य भिक्षार्थमवतीर्णानां पर्याप्तं हिण्डित्वा वसता-
वागतानां लुक्तानां सञ्ज्ञातः सञ्ज्ञाचूमित आगतानां यदि ऋतु-
र्था पौरुषी अवगाहते एतत् मध्यमं संस्तरणं भवति । मध्या-
ह्नादारभ्य भिक्षामटित्वा लुक्त्या सञ्ज्ञाचूमितः प्रत्यागतमात्रेषु त्रि-
सुयावियसु, विशोधितेष्वस्तमये पुनर्दिने समति जघन्यं संस्-
रणमवसातव्यं तदेवमुक्तं जघन्यादिनेदन्निष्ठं संस्तरणम् ।

इदानीं मध्यादिद्वारद्वयारुणानार्थमाह ॥

अच्छाणेऽसंथरणे, अकोवियाणं विकरणं पल्लवे ।

एमेव कस्वस्वमि वि, असति त्ति सहायगा नत्थि ॥

अन्वयेन सार्थेन समं व्रजतामसंस्तरणे भिक्षार्थमाचार्यो हि-
रुते । अथवा ते सहायाः अर्कोविदाः सार्थे च प्रव्रम्भान्यविक-
रणीकृतान्यस्वामीकृतानि व्रज्यन्ते तत आचार्यः स्वयमेव हि-
रुमानस्तानि विकरणानि कृत्वा सन्निवर्तते अथवा द्दतामु-
पदेशं ददाति विकरणानि कृत्वा ददधमिति । एवमर्कोविदानां
सहायानां जावे प्रलम्भविकरणानिभित्तमाचार्यो गच्छति । एव-
मेव कर्कशेऽपि हेत्रे भिक्षार्थं गमनमाचार्यस्य भवति तत्रान्यसं-
स्तरणे अर्कोविदाः सहायजावे प्रव्रम्भविकरणाय वा गच्छन्तीति
तथा असतीति नाम सहायका न सन्ति ततः स्वयमेव जि-
ज्ञामदति ।

बहुया तस्य तरंता, अह गिह्वाणस्स सो परं लहति ।

एमेव य आदेसे, सेसेसु विज्ञासबुद्धीए ॥

बहवस्तत्र गच्छे अतरन्तो श्रानास्ततः सर्वेषां गच्छसाधवः प्रा-
योग्यमुत्पादयितुमशक्ता अथवा श्रानस्य परं प्रायोग्यमन्या न
लभते किन्तु स एवाचार्यस्ततः स हिण्डते । एवमेवादेशेषु प्र-
श्रानकेषु शेषेषु च बाह्वृकासहेषु विभाषा विज्ञाषणं तच्च बु-
द्ध्या कर्त्तव्यं तच्चैव यथादेशादयो बहवः सर्वेषां साधवः कर्तुं
न शक्नुवन्ति यदि वा स एवादेशादिप्रायोग्यं लभते नान्यः को-
ऽपि ततः स हिण्डते ।

संप्रति “ संथरमाणे भइओ इति ” व्याख्यानयति ।

अब्भुज्जयपरिकम्मं, कुणमाणो जा गणं न वोसिरिति ।

ताव सयं सो हिंमइ, इति भयणे संथरन्तम्मि ॥

अन्युद्यतविहारपरिकम्मं कुर्वन् यावत् गणं न व्युत्सृजति ता-
वत्सयं स आचार्यो हिण्डते इत्येषा भजना संस्तरति गच्छे ।

अच्छाणादिमुवेहं, सुहसीलत्तेण जो करेज्जाहि ।

गुरुगाय जं च जत्थ व, सव्वपयत्तेण कायव्वं ॥

अध्वादिषु अध्वकर्कशादिव्यसंस्तरति गच्छेत् सुखशीलत्वेन
सुखमाकाङ्क्षमाण आचार्योऽहमित्यालम्बनमाधाय य उपेक्षा-
माचार्यः करोति जिज्ञां न हिण्डते इत्यर्थस्तस्य प्रायश्चित्तं च-
त्वारो गुरुकाः । यच्च तत्र वा अनागादपरितापनादि साधवः
प्राप्नुवन्ति तन्निष्पन्नमपि तस्य प्रायश्चित्तं तस्मात्सर्वप्रयत्नेना-
ध्वादिष्वसंस्तरणे जिज्ञाटनं कर्त्तव्यम् ।

संप्रतमसंस्तरणयतनामाह ।

असती पमिलोमं तु, सग्गामे गमणदाणसद्वेसु ।

पेसति विंतिए दिवसे, आवज्जइ मासियं गुरुयं ॥

असति अवमौदर्यादिना गच्छसंस्तरणाभावे प्रतिलोमं गणा-
वच्छेदकादारभ्य प्रतिकूलगमनमवसातव्यं तद्यथा प्रतिकृपभादि-
नाऽसंस्तरणे गणावच्छेदकः प्रतिकृपभादिभिः सह हिण्डते तथा
प्यसंस्तरणे स्वविरौऽपि तथा प्यसंस्तरणे प्रवर्त्तकोऽपि तथा-
प्यसंस्तरणे उपाध्यायोऽपि तथानेन संस्तरति तर्हि स्वग्रामे
दानश्राद्धेषु कुलेष्वाचार्यगमनं भवति तथापि ज्ञेयसंस्तरणं
तत आचार्योऽन्यान्यपि गृहाणि । तथा केनापि साधुना कस्मिंश्चि-
त्कुले ग्लानप्रायोग्यं किमपि द्रव्यं याचितं परं न लब्धम् । अथवा
तद्रव्यं तस्मिन्गृहे प्रभूतमस्ति अन्यत्र च न विद्यते तत्र यदि द्वि-
तीयं दिवसे तस्मिन्कुले येन न लब्धं तमेवाचार्यः प्रेषयति ततो
गुरुकं आसिकं प्रायश्चित्तम् । तस्मिन् कुले प्रतिलोमं प्रेषयति ।
तद्यथा प्रव्रम्भं गणावच्छेदकः प्रेष्यस्तेनालये स्थविरस्तेनाप्य-

लये प्रवर्त्तकस्तेनाप्यलये उपाध्यायस्तेनाप्यलये स्थयमा-
चार्यो व्रजति । यदि वा स गृहप्रभुस्य गौरवं करोति स
प्रेषयितव्यः ।

संप्रतमस्या एव गाथायाः पूर्वार्द्धं भाषयति ।

गणावच्छेदओ पुव्वं, ठवणकुलेसुं व हिंमइ सगामे ।

एवं थेरपवित्ती, अभिसेयं गुरुयपमिन्नोमं ॥

पूर्वं गणावच्छेदकः स्वग्रामे स्थापनाकुलेषु हिण्डते एवं गणा-
वच्छेदकादारभ्य प्रतिलोमं वक्तव्यं तद्यथा असंस्तरणे स्थविरा-
ऽपि हिण्डते तथाऽप्यसंस्तरणे अभिवेक उपाध्यायस्तथापि सं-
स्तरणाभावे गुरुपि । अधुना “ पेसति विंतिए दिवसे ” इत्यादि
भाषयति ।

ओभासिय पडिसिद्धं, तं चेव न तत्थ पडवेज्जा उ ।

पमिलोमं गणिमादी, गारवं जत्थ वा कुणति ॥

केनापि साधुना ग्लानप्रायोग्यं किमपि द्रव्यं कस्मिंश्चित्कुले
अवभाषितं याचितमित्यर्थः । तच्च गृहप्रभुणा प्रतिषिद्धमन्यत्र
तत् द्रव्यं नास्ति किं तु तस्मिन्नेव गृहे ततो द्वितीयदिवसे तत्र
कुले न तमेव प्रेषयेत्किं तु प्रतिलोमं गणावच्छेदकप्रभृतिकं
यथोक्तं प्राक् यत्र वा गृहप्रभुगौरवं करोति तं वा प्रेषयेत् ।

तित्थकर त्ति समत्तं, अट्ठणा पावयणनिज्जरा चेव ।

वच्चंति दो व समगं, दुवाहसंगं पवयणं तु ॥

तीर्थकर इति द्वारं समाप्तम् । अधुना प्रवचनं निज्जरा चति द्वे
अपि द्वारे समकमेककालं व्रजतस्तत्र प्रवचनं नाम द्वादशाङ्ग-
गणपिटकम् ।

तं तु अहिज्जंताणं, वेयाव्वे उ निज्जरा तेसिं ।

कस्म भवे केरिसिया, सुत्तथे जहोत्तरं वलिया ॥

ननु द्वादशाङ्गं गणपिटकमधीयानानां वेयावृत्ये क्रियमाणे
तेषां वेयावृत्यकराणां महती निज्जरा तदावर्णीयरथ कर्मणः क्ष-
यकरणात् महापयंवसानः पुनरन्यनवकर्मबन्धाभावात् । अत्र
शिक्ष्यः प्राह । कस्य कीदृशां निज्जरा भवति । आचार्यः प्राह
सूत्रे अर्थे च यथोत्तरं वलिका एतदेव विभावयिषुराह ।

सुत्तावस्तगरादी, चोदसपुव्वाण तह जिणाणं च ।

जावे सुद्धममुच्छं, सुत्तथे मंझी चेव ॥

सूत्रमावश्यकादि यावच्चतुर्दशपूर्वाणि एतद्द्वारा यथो-
त्तरं महती महत्तरा निज्जरा एवमर्थेऽपि जावनीयम् । तथा
जिनानामप्येवंविधजिनप्रवृत्तीनां यथोत्तरं वदिका निज्जरा ।
इयमत्र जावना । एक आयथ्यकसूत्रधरस्य वेयावृत्यं करोति
अरथे दशैकादिकसूत्रधरवैयावृत्यकरस्तस्य आयथ्यकरा-
न्महती निज्जरा एवमप्रवचनाधस्तनवरश्रुतधरवैयावृत्यकरादुप-
र्युपरितरश्रुतधरवैयावृत्यकरो यथोत्तरं महानिज्जरास्तावदवसेयो
यावत्त्रयोदशपूर्वधरवैयावृत्यकराच्चतुर्दशपूर्वधरवैयावृत्यकरा-
महानिज्जराः । एवमर्थेऽपि जावनीयं तदुभयचिन्तायां ग्लान-
वेयावृत्यकरादर्थवैयावृत्यकरो महत्किं नवरं निर्वाथकल्प-
व्यवहारार्थधराणां वेयावृत्यकरो महानिज्जराः । तथा भुनज्जा-
निवेयावृत्यकरः । तथा जायः परिणामस्तस्मिन् शुके अशुके च
भदनुत्तरेण निज्जरा प्रवर्तते । तथा सूत्रार्थं युगपच्छिन्त्यमानं यथो-
त्तरं वदिका । तथा मग्गहीसूत्रार्थविधित्यविचारणीया । इहा-
नार्यः प्रस्तुतस्तमधिष्ठय वेयावृत्यकरणे महती निज्जरातामाह ।

पावयणी खलु जम्हा, आयरितो तेण तस्म कुणमाणो
महतीए निज्जराए, वडति साहू दसविहम्मि ॥

पावयणी प्रायश्चित्तकः खलु यस्मादाचार्यस्तेन तस्य वैयावृत्यं कु-
र्वन् साधुमहत्यां निर्जरायां वर्त्तते एवं दशविधेऽपि वैयावृत्यं
महा तर्जराकत्वं भावनीयम् । संप्रति यदुक्तं ज्ञावे गृहे अगृहे
च तदनुसारतो निर्जरा जवतीति तत्र भावो व्यवहारतः गुरु-
वस्तुप्रज्ञावाद्भवतीति प्रतिपिपादयिषुराह ।

जारिसमं जं वत्थु, सुयं च तिण्हं च ओहिमादीणं ।

तारिमतो च्चिय भावो, उप्पज्जति वत्थुतो जम्हा ॥

यादृशं यद्वस्तु प्रतिमादिकं यस्य यावच्च श्रुतं त्रयाणां चावृ-
द्धादीनां स्वस्मिन् ये विशेषास्तस्माद्वस्तुनः श्रुताद्विशेषात्तादृशा-
त् ज्ञायः परिणामो व्यवहारस्तादृश उपपद्यते तदनुसारेण च
निज्जरा ततः पूर्वं श्रुतचिन्तायामर्थचिन्तायां तथा जिनानां च य-
थोत्तरं वलिका निर्जराका । तथा चैवमेव व्यवहारनयं प्रति-
पिपादयिषुराह ।

गुणजूइहे द्वव-म्मि जेण मत्ताह्वयत्ताणं जावे ।

इति वत्थुतो इच्छति, ववहागो निज्जरं विउल्लं ॥

यत् यतो गुणजयिष्ठं ह्ययं ततस्नास्मिन् येन कारणेन मात्रा-
धिकत्वं परिणाम इति अस्मात्कारणात् वस्तुनः प्रतिमाश्रुतादे-
र्यथोत्तरं गुणजयिष्ठात् विपुलां निर्जराभिरुच्यति व्यवहारो व्यव-
हारनयः । एतदेव स्पष्टतरं जावयति ॥

लक्खणजुत्ता पस्सिमा, पासादीया समत्तलंकारा ।

पट्हायति जह व माणं, तह निज्जरं मो वियाणाहि ॥

या प्रतिमा लक्षणयुक्ता प्रसादी मनःप्रसादकारणं समस्तालं-
कारा तां पश्यतो यथैव मनः प्रहादने तथा निर्जरां विजानाहि
यथाधिकं मनःप्रह्विस्ततो महती निर्जरा मन्दमनःप्रह्वो तु
मन्देति भावः ॥

सुयवं अनिमयजुत्तो, मुहोचितो तह वि तवगुणजुत्तो ।

जो सो मणप्पसातो, जायइ सो निज्जरं कुण्णि ॥

श्रुतवानेवः अत्राप्यनेके जेदास्तथा अनिश्चययुक्ता अवध्यायनि-
शयेपिनोऽत्राप्यवध्याद्विषये बहवस्तरतमविशयाः सुखोचि-
तोऽपि तपसि स वात्साज्यन्तरे गुणं ज्ञातादौ । उक्तस्तपोगु-
णायत इत्येवं योऽनौ यादृशो मनःप्रसादो मनःप्रसत्तिपरिणा-
मो जायते स तादृशी निर्जरा करोति । तस्माद्वस्तुनो निर्जरेति
व्यवहारनयः । तदेवमुक्तं व्यवहारनयमतमाह ।

अधुना निश्चयनयमतमाह ।

निच्छयतो पुण अप्पे, जस्म वत्थुम्मि जायते भावो ।

ततो सो निज्जरागो, जिण्णोयम सीहआहरणं ॥

निश्चयतः पुनरप्येऽपि महागुणाः गुणान्तगद्गीनगुणेऽपि व-
स्तुनि यस्य जायते तीव्रः शुभो जावस्तस्मात्तमहागुणतरविषय-
भावयुक्तात् स दीनगुणविषयतीव्रशुभभावो निर्जराका महानि-
ज्जरतरः सद्भावस्यातीव शुभत्वात् । अत्र जिनगातम-
मिह उदाहरणम् । तच्चैवम् "तिविट्ठत्ते भयवया वरुमाण-
सामिणा सीहो निहो, अधिनि करेइ खुद्वग्गेण निहो हम्मि-
ति परित्रवतो मोयमेण साराहत्तणेण मणुसासितो मा भधि-
ति करेह तुमं पसुमीहो नरसीहण मारियस्स तुज्ज कां परिभ-
धो एवं सो अणुसासिज्जतो मनो । ततो संसारं भमिक्कण भय-

वतो वरुमाणसामिस्स चरमतिथगरभावे रायगिहे नयरे क-
वित्रस्स बंभणस्स य वरुणो जातो सो अणुया समोसरणे आ-
गतो जयवंतं दट्टण धमधम्मोइ । ततो जयवया गोयमसामी पे-
सितो जहा उवसामेह ततो गतो अणुसासितो य जहा एस
महप्पा तित्थकरो एयम्मि जो परिनिवसति सो पुग्गई जाति ।
एवं सो उवसामितो तस्स दिक्खा गोयमसामीणा विआ ।

एतदेवाह ।

सीहो ति विट्ठनिहो, भमिउं रायगिहं कविलवकुग ति ।

जिणवरकट्टणमणुवमम, गोयमोवस मे दिक्खा य ॥

सिंहस्त्रिपुष्टेन निहतः संसारं जमिक्का राजगृहे कपिलस्य ब्रा-
ह्मणस्य बटुकोऽनृत जिनस्य वीरस्य कथने तथाऽपि तस्यानु-
पशमो गौतमेन चानुशासने कृतेऽनृत उपशमो दीक्षा च । अत्र
भगवदपेक्षया हीनगुणेऽपि यौतमे तस्य गुरुपरिणामो जायते
इति महती निर्जराऽभवति ।

संप्रति 'सुत्तये' इत्यस्य व्याख्यानमाह ।

सुत्ते अत्थे तदुजए, पुब्बि जणिया जहोत्तरं वलिया ।

मंमद्विए पुण भयणा, जइ जाणइ तस्य जूयत्थं ॥

सुत्ते अर्थे तदुजयस्मिन् स्वस्थाननिर्जरा पूर्वं यथोत्तरं वलिका
वत्तवती जणिता । संप्रति पुनः सूत्रार्थतदुजयेषु युगपच्छिन्त्य-
मनेषु यथोत्तरं निर्जरा बलवती । संप्रति 'मंमद्वि' चेवलि' व्या-
ख्यानार्थमाह (मंमद्वि ए पुण इत्यादि) मण्डल्यां पुनर्भोजना वि-
कल्पना यदि जानाति तत्र मण्डल्यां चूतार्थं सद्गतमर्थं तदा
स महानिर्जरकः । इयमत्र भावना मण्डल्यां पठन्ति पाठय-
न्ति च तत्रावश्यकादि पठतां यथोत्तरं पठन्तां वलिकाः । अथ
जानाति वैयावृत्यकरो यथाऽधस्तनभ्रुतवाचको ज्ञानादिभिरभू-
त्तरधिकतरस्ततोऽधस्तनभ्रुतवाचकस्य वैयावृत्यकरणे महती
निर्जरा इदतां मध्ये य उपरितनभ्रुतवाचकः स ज्ञानादिभिरधिक-
तर इति तद्वैयावृत्यकरणे महती निर्जरा । अथ जानाति वैया-
वृत्यकरो यथाऽधस्तनभ्रुतवाचको ज्ञानादिभिरधिकतरस्ततोऽ-
धस्तनभ्रुतवाचकस्य वैयावृत्यकरणे वत्तवती निर्जरा । वाचकप्रा-
तीच्छिकानां मध्ये यो वाचकस्तद्वैयावृत्यकरणे महती निर्जरा
अथ वैयावृत्यकरो जानात्येव प्रातीच्छिक आचार्यो वाचयते
तन्प्रत्युच्चारणमात्रं यावता सर्वमेतस्यायति सूत्रतोऽर्थतश्चा-
धिकतर इति तदा तस्य प्रातीच्छिकस्य वैयावृत्यकृते महती
निर्जरा । इह सुत्तेऽर्थे तदुभये च यथोत्तरं वत्तवती निर्जरेत्युक्तम्
तत्र यथोत्तरं निर्जराया बलवतां जावयति ।

अर्थो उ महकित्तो, करणेणं घरस्म निप्पत्ती ।

अव्वुड्डाणे गुरुगा, रसो यासो य देवी य ॥

दृष्टान्तः सूत्रात् केवलान् अर्थाद्वा स सूत्रार्थो महर्जिकः किं
कारणमिति चेत् उच्यते । अत्र कृतकरणेन गृहस्य निष्पत्तिः
इत्यत्र सूत्रार्थः स सूत्रो महर्जिकः सूत्रमण्डल्यामाचार्यार्थः
प्राचुर्यकप्रभृतीनामनुष्ठानं कुर्वन्ति अर्थमण्डल्यां पुनर्यस्य
समीपे अनुयोगं श्रुतवान् तमेकं मुक्त्वा अन्यस्य दीक्षागुरो-
रनुष्ठानं चत्वारो गुरुकाः प्रायश्चित्तं ततः सूत्रार्थो वशीयान्
अत्रार्थे राज्ञः शातवाहनस्य याने निर्गमने देवी दृष्टान्तः । एष
गायधिरार्थः ।

संप्रतिमेनामेव विवरीषुः कृतकरणेन गृहस्य

निष्पत्तिरिति दृष्टान्तं भावयति ।

आराहितो नरवती, तिहि उ पुरिसेहि तेसि संदिसति ।
अमुयपुरे सयसहस्स, घरं व एएसि दायवं ॥
पट्टग घेत्तूण गतो, उंभियं वितियो उ तइओ उभयं ।
निष्फज्जगा दोणि तहिं, मुद्दापट्टे उ सफज्जो उ ॥

एको नरपतिस्त्रिजिः पुरुषैराराधितस्ततः परितुष्टः स नरपति-
स्तेषां प्रत्येकं संदिशति । यथा अमुकपुरे सुन्दरं गृहं शतं सह-
स्रं च दीनारणामित्येषां प्रत्येकं दातव्यमिति तत्रैकोऽमुं संदेशं
पट्टके गृहीत्वा लेखयित्वा गतो द्वितीयः (उपरिकका) मुद्दां
गृहीत्वा गतस्तृतीय उभयं पट्टके लेखयित्वा गतस्तत्र येन
पट्टके तद्व्यतिरेकेण मुद्दाप्रतिबिम्बमात्रं गृहीतं तौ द्वावपि निष्फज्जौ
जातौ । तथाहि ते त्रयोऽपि तत्रागरे गतास्तत्र य आयुक्तस्तस्य
समीपमुपागताः । पट्टकं मुद्दामुनयं च दर्शयन्ति तत्रायुक्तेन प्र-
थमो ज्ञपितो मुद्दां न पश्यामि कथं ददामि द्वितीयो ज्ञपितो
जानामि राज्ञो मुद्दां न पुनर्जानामि राज्ञः संदेशं किं दातव्य-
मिति । एवं तौ निष्फज्जौ जातौ यस्य तृतीयस्य मुद्दा पट्टकद्वय-
स सफज्जस्तस्यायुक्तेन यथाङ्गप्रदानात् एव दृष्टान्तः ।

संप्रतमुपनयमाह ।

एवं पट्टगसरिसं, सुत्तं अत्थो य उंभियट्ठाणे ।
उत्सगववायत्थो, उभयसरिच्छेय तेण वट्ठी ॥

एवमुक्ता प्रकारेण पट्टकसदृशं पट्टकस्थानीयं सूत्रम् उपरिकका
मुद्दा तत्स्थानीयोऽर्थः उत्सगापवादस्य उभयसदृकस्तेन श्री
तस्योपनयस्य जायते ।

संप्रति 'अवुत्ताणे गुरुगा' इत्यस्य व्याख्यानार्थमाह ।

सुत्तस्स मंमणीए, नियमा उट्ठति आयरियमादी ।
सुत्तुण पवापंतं, न उ अत्थे दिक्खाणं गुरुं पि ॥

सूत्रमण्डप्यां वाचयन्त आचार्यादय आचार्योपाध्यायप्रभृतयः
प्रःपूर्णकादीनामागच्छतां सर्वेषामपि नियमावृत्तिप्रति अच्युत्था-
नं कुर्वन्ति अथेमण्डप्यां पुनरुपविष्टः सन् यस्य समीपेऽनुयो-
गः श्रुतस्तमेकं प्रवाचयन्ते मुक्त्वा अन्यं दीक्षणगुरुमपि नाच्यु-
त्तिप्रति यद्यन्युत्तिप्रति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।
श्रोतारोऽपि यथाचार्ये अनच्युत्तिप्रत्यन्युत्तिप्रति तदा तेषाम-
पि प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकं यदि पुनर्यस्य समीपेऽनुयोगं श्रुतवान्
तस्य नाच्युत्तिप्रति तर्हि तदाऽपि तस्य चतुर्गुरुकम् । अत्र द-
ष्टान्तो राज्ञो देवी ते जाययति ।

पतिलीलं करेमाणी, नोड्डिया सातवाहणं ॥

गुहवी नाम सा देवी, सो य रुडो तहिं निवो ॥

राज्ञः शा (त्रि) तवाहनस्य पृथिवी नाम अग्रमहिषी अन्वदा सा
कापि निर्गते राक्षि शेषाभिरन्तःपुरिकानिर्देवीभिः संपरिवृता
जातवाहनधेयमाश्रय राज्ञ आस्थानिकायामुपपत्तिस्त्रीणां विमम्ब-
मानाऽप्रतिष्ठते । राजा प्रत्यागतः प्रविष्टस्तस्मिन्प्रदेशे सा च पति-
स्त्रीणां कुर्यन्ती पृथिवी नाम देवी शातवाहनं राजानमायान्तमपि
दृष्ट्वा नोत्थिता तस्या अनुत्थाने शेषा अपि देव्यो नाच्युत्थितव-
त्यस्ततः स लुपो राजा तत्र रुष्टो भूते त्वं तावन्महादेवी ततो म-
हादेव्येति नाच्युत्थिता गताः किं स्वया वारिता यत्रानुत्थानम-
कार्षुस्ततो न सुन्दरमेतदिति ।

ततो एं आह सा देवी, अन्थाणीए तवाणदा ।

दासा वि सामियं एतं, नोड्डिनि अवि पत्थियं ॥

ततो राजोत्थानन्तरं सा पृथिवी नाम देवी राजानमाह ।
तवास्थानिकायामुपविष्टा दासा अपि नाथाः संपूर्णगुणा पा-
थिवमपि स्वामिनमागच्छन्तं नाच्युत्तिष्ठन्तं तवास्थानिकायाः
प्रज. व एवैषः । तथाहि ।

तुंवावि गुरुणो मोत्तुं, न वि उट्ठेमि कस्सइ ।

न ने लीला कया हूँती, उट्ठती हं म तोसितो ॥

स्वमप्यस्यामास्थानिकायामुपविष्टो गुरुन् मुक्त्वा नात्यस्य क-
स्यापि महीयसोऽच्युत्तिष्ठन्ति अहमपि तवास्थानिकायां त्वदीयां
स्त्रीणां धरन्ती समुपविष्टा ततो न सपरिवाराऽच्युत्थिता यदि
पुनस्ते तव स्त्रीणां न कृता स्यात्ततोऽहमच्युत्तिष्ठेयमित्येवं राजा
देव्या तोषितः । एवमपि तीर्थकरस्थानीय आचार्योऽर्थमण्ड-
प्यामुपविष्टः सन् न कस्याप्यच्युत्तिष्ठति ॥

अमुमेवार्थं गौतमदृष्टान्तेन ददयति ।

कदं ते गोयमो अत्थ, मोत्तुं नित्थगरं मयं ।

न वि उट्ठेइ अब्बस्स, तग्गयं चेव गम्पति ॥

न खलु भगवान् गौतमोऽर्थं कथयन् स्वकमान्मायं तीर्थकरं
मुक्त्वा अन्यस्य कस्यापि उत्तिष्ठति अभ्युत्थानं कृतवान् तदंतं
चेदानीं सर्वैरपि गम्यते तदनुष्ठितं सर्वभिदानोमनुष्ठेयते ततोऽ
र्थं कथयन् न कस्याप्युत्तिष्ठेत् ।

संप्रति श्रवणविधिमाह ।

सोयवे उ विट्ठी पुण, अब्बक्येवादि होइ नायव्वो ।

विकखेवमि य दोसा, आणादीया मुण्येव्वा ॥

श्रोतव्ये पुनर्यं विधिरव्याक्रेपादिज्ञेयानि ज्ञातव्य आदिशब्दा-
दिकथादिपरिग्रहस्तद्व्याक्रेपे पुनराज्ञादयः । आज्ञानवस्थामि-
त्यात्यविराजनारूपशेषा ज्ञातव्याः । अत एवाच्युत्थानमपि न
क्रियते तस्मिन्सति व्याक्रेपादितं भवात्तथा चैतदर्थमेव द्वारगा-
यादयेनाह ।

काउत्सग्गे विकखे-यथा य विकहा वि सोतिया पयते ।

उवणय वाउलणा वि य, अक्खेवो चेव आहरणं ॥

आरोवणा परूवण, उग्गह निज्जरा य वाउलणा ।

एणाहं कारणेहिं, अब्बुट्ठाणं तु पमिहुट्ठं ॥

अनुयोगारम्भनिमित्तं कार्यात्सर्वे कृत एतैः कारणैरच्युत्थानं
प्रति कुट्ट निराकृतम् । कैः कारणैरत आह । “ दिक्खेवया य
इति ” व्याक्रेपस्य व्याक्रेपशब्दस्य ज्ञातः प्रवृत्तिनिमित्तं व्या-
क्रेप इत्यर्थः । अच्युत्थाने क्रियमाणे व्याक्रेपो भवति व्याक्रेपाच्च
विकथा चतुर्विधा प्रवर्तते तत्र प्रवृत्तौ चेष्टियमनसा विश्रान्त-
स्तिका संयमस्थानप्राप्तमिति भावः । तस्मादच्युत्थानमकुर्वन्
प्रयतः शृणुयात् प्रयतो नाम कृताञ्जलिप्रवेशो दृष्ट्या सुखमुखार-
विन्दमेवेष्टमाणा बुध्युपगुनस्तथाऽऽनुत्थाने क्रियमाणे उपन-
यस्य विषये व्याकुलना उपनयः कस्याप्यर्थं न क्रियेत । उप-
नयग्रहणमुपलक्षणं तेन यद्ग्रहणं जातं तत् व्याकुलनात् भ्रश्यति
पुच्छा वा कर्तुमारब्धा विस्मृतिमुपयाति काही वा व्याख्यानस्य
पुच्छतीति । तथा निरन्तरमविच्छेदेन आपमाणेऽस्य शृण्वतो
महाव्याक्रेपस्तीव्रश्रुतपरिणामरूपो जायते अच्युत्थानं च तद्व्य-
घातस्तथा च सति कुतपन्निषामभावतो योऽवस्थादिज्ञातः सं-
ज्ञाव्यते तस्य विनाशोऽत्रार्थे चाहरणं जातं वक्तव्यम् । तथा
आरोपणायाः प्रायश्चित्तप्रकरणे क्रियमाणे अच्युत्थाने व्याघा-
तो भवति, व्याघाताच्च सम्यगवग्रहो ग्रहणं न भवति न खलु

व्याक्रिमोऽवग्रहीतुं सक्नोति किं त्वव्याक्रिम इति प्रतीतमेतत् ।
तथाऽभ्युत्थाने क्रियमाणे व्याकुलता ततः सम्यक् श्रुतोपयोगो
न भवति तदज्ञात्वाच्च ज्ञानावरणायस्य कर्मणो न निर्जेरा । ए-
तैः कारणैरभ्युत्थानं प्रतिकुलम् ।

संप्रतमेतदेव गाथाद्वयं विवरीषुः प्रथमतः “ काउस्समो
विश्वेवया य ” इति ज्ञायति ॥

उच्चारियाए नंदीए, विक्खेवे गुरुतो जवे ।

अपसत्थं पसत्थं य, दिट्ठतो इत्थिस्सवका ॥

अनुयोगारम्भार्थं काथोत्सर्गे कृते नन्द्यां कृत्वा नपञ्चकृपाया-
मुच्चारितायामभ्युत्थानेतात्पर्येण वा प्रकारेण यो व्याक्रेपं करो-
ति तस्य प्रायश्चित्तं गुणको मास्सस्तस्माद्व्याक्रेपो न कर्त्तव्यः ।
अत्राप्रशस्ते व्याक्रेपकरणे प्रशस्ते च व्याक्रेपकरणे दृष्टान्ता
इतिस्सवकाः इस्ती च शास्तीनां सवकाश्च । तत्राप्रशस्ते प्रातः-
पादयति ॥

जह सालिं लुण्णेतो, कोइ अत्थारिपदि उ ।

सेयं हत्थि तु दावेइ, धाविया ते य मग्गओ ॥

न ज्जना अहं सास्सीओ, वक्खेवेणेव तेण उ ।

वक्खेवावरयाणं तु, पोरिसीए व जज्जइ ॥

यथा कोऽपि कुटुम्बी निजे क्षेत्रे “अत्थारिपदि तु” ये मूल्य-
प्रदानेन शालिदायनाय कर्मकराः क्षेत्रे क्षिप्यन्ते ते आन्तरिका-
स्त्रैर्लाघव्यकथमपि सप्ताङ्गप्रतिष्ठितं भ्येतमारण्यहस्तिनमागतं
दृष्ट्वा दर्शयति तदर्थितं च ते इस्तिनो मार्गेनः पृथुतो धाविताः ।
आगतैरपि इस्तिनो रूपेण क्षिमेर्हस्तिरूपं वर्धयिस्सन्तेन व्याक्रे-
पेणा ते शास्त्रयो न लूना एवमिहापि अभ्युत्थानेन व्याक्रेपरता-
नां पौरुषीभङ्गा प्रवति । व्याक्रेयानं पुनर्न किमपि याति तस्मा-
द्व्याक्रेपो न विधेयः । प्रशस्ते व्याक्रेपाकरणे दृष्टान्तः स्वयं ज्ञाव-
नीयः । स चैवं एकः कौटुम्बिकः शास्त्रिज्ञानं दाधयति तस्य
सत्कथा दास्या शालिं लूनत्या सप्ताङ्गप्रतिष्ठितः भ्येतो वनहस्ती
चरन् दृष्टो दास्या ज्ञानं यदि शालिस्सवकानां कथयिष्यामि ततो
इस्तिनं दृष्ट्वा इस्तिनो रूपेणाक्षिप्त्वा इस्तिनो रूपं वर्धयन्त आसि-
ष्यन्ते एष च इस्ती दिनेऽस्मिन्नवकाशे दृश्यते ततः शास्त्रिर्न
नविष्यते यदा तु शालिः परिपुष्पो लूनोऽनघत् तदा सा दास्मी
स्यामिनः शालिदायकानां चाचक्षत् ततस्तेरुक्तं किं तदा
न ज्जातं तदा दास्मी प्राह शालिस्सवितव्यव्याघातो नविष्यतीति
हेतोस्तत एवमुक्ते कौटुम्बिकः परितुष्टेन च परितुष्टेन मस्त-
कप्रक्षालनतोऽदासी कृता । एवमिहापि व्याक्रेपो न करणीय-
स्तथा च सति जगवदाज्ञापरिपाहनतः कर्मकथेण शिष्याम-
स्तकरथो प्रवति ।

संप्रति विकथादिपदव्याख्यानार्थमाह ।

विकहा चउज्जवा वुत्ता, इदिण्हिं विसोतिया ।

अंजलीपगहो चैव, दिट्ठो बुक्खुवजुत्तया ॥

विकथा स्त्रीकथादिशेदाच्चतुर्विधोक्ता विप्रोतसिका इन्द्रियै-
रपन्नकृणमेतन् मनसा वाचा प्रयता अज्जकिप्रमदो गुरोमुक्ते
वधिवृत्तयुक्तता च ।

उपनयव्याकुलनेति व्याख्यानयति ।

नस्सने बाज्जाना मो, अज्जहा बोवणिज्जइ ।

नायं वा करणे वा वि, पुच्छाअद्दाव जस्सइ ॥

अभ्युत्थानेनात्थेन वा व्याकुलतायां स दर्शित उपनयो न-

श्यति विस्मृतिं याति यदि वा व्याकुलनया अन्यथोपनीयते
ज्ञातं वा व्याकरणं वा पुच्छा वा कर्तुमारब्धा अद्दा वा पौरुषी-
लक्षणा भ्रूयति आक्षेपव्याख्यानार्थमाह ।

भासतो भावतो वावि, तिव्वं मे ज्ञायमाणसो ।

लजंतो ओहिंजंजादी, जहा मुम्विंमो मुणी ॥

निरन्तरमविच्छेदेन भाषकः श्रावको वा उत्तरविशिष्टावगाह-
नतस्तीव्रसंज्ञातमानसो ज्ञातपरमोत्तेपो यद्यभ्युत्थाने व्या-
क्षेपो नाभविष्यत् ततोऽवधिलाभादिकमलप्स्यत यथा मुडि-
म्बको मुनिस्तथा मुडिम्बक आचार्यः परमकाष्ठीभूते शुभ-
ध्याने प्रवृत्तोऽवध्यादिलब्धिमलप्स्यत यदि तस्य पुष्पमिवैव
ध्यानविघ्नो नाकरिष्यत परं सर्वसाधुसाध्वीप्रभृत्याकुलमभ-
वदिति तेन ध्यानव्याघातः कृतः ।

अधुना “ आरोचना पक्वणेति ” व्याख्यानार्थमाह ।

आरोवणमक्खेवं, दाउं कामो तहिं तु आयरितो ।

बाउलणाए पिट्ठइ, उत्थेत्तुज्जेण न ओगेरहे ॥

आरोपणां प्रायश्चित्तं तत्रार्थमणकल्याणाचार्यो दातुकामः प्रक-
पयतुकाम इति तात्पर्यार्थः । यद्यभ्युत्थानं करोति ततो व्याकुल-
नया स्फिष्टति व्याकुलनेन प्रायश्चित्तप्रकरणेन निवृत्तीति भाव-
स्तथा अवग्रहीतुमना अभ्युत्थानेन व्याकुलनातो नावगृह्णाति ।

एकंगा ओगिणइइ, विक्खिपंतस्स विस्मृतिं जाइ ।

इंदपुरे इंददत्तो, अज्जुणत्तेणो य दिट्ठतो ॥

एकान्नः सन् अवगृह्णाति अभ्युत्थानेन पुनर्व्याक्षिप्यमाणस्या-
वगृहीतमपि विस्मृतिं याति कुतोऽनवगृहीतार्थावग्रहणव्याक्षे-
पाच्च विस्मृतिगमने इन्द्रपुरपत्तने इन्द्रदत्तस्य राज्ञः सुताः दृ-
ष्टान्तस्तथा च तेषां कला अयस्यतां प्रमादविकथादिव्याक्षेपाच्च
किमप्यवगृहीतमभूत् यदपि किञ्चिदवगृहीतं तदपि विस्मृति-
मुपगतमत एव तै राधावेधो न कर्त्तुं शक्तिः । तथा अज्जुन-
स्तेनश्च दृष्टान्तस्तथाहि सोऽज्जुनकम्पेनोऽगडदत्तेन सह युध्य-
मानो न कथमप्यगडदत्तेन पराजितुं शक्यते ततो निजनायाऽ-
तीव रूपवती सर्वालंकारविभूषिता रथस्य तुण्डे निवेशिता
ततः स्त्रीरूपदर्शनव्याक्षेपात् युद्धकरणं विस्मृतिमुपगतमिति
सोऽगडदत्तेन विनाशितः । एवमिहापि व्याक्षेपात् श्रुतोपयोगः
प्राणविनाशमाप्नोति ।

एए चेव य दोमा, अज्जुत्ताणे वि होति नायव्वा ।

नवरं अज्जुत्ताणं, इमेहिं तिहिं कारणेहिं तु ॥

यस्मात् श्रवणे कर्तव्ये व्याक्षेपादिषु क्रियमाणेष्वेतेऽनन्तरोक्ता
दोषास्तस्माद्व्याक्षेपादिरहितैः श्रोतव्यम् । एते एव च व्याक्षे-
पादयो दोषा अभ्युत्थानेऽपि क्रियमाणे भवन्ति तस्मादभ्यु-
त्थानमपि न कर्त्तव्यं नवरमभ्युत्थानमेभिर्वदव्यमानैस्त्रिभिः का-
रणैः कर्त्तव्यं तात्पर्याह ।

पगयसमने कात्ते, अज्जुत्ताणूदेस अंगमुयम्वंघे ।

एएहिं कारणेहिं, अज्जुत्ताणं तु अणुयोगो ॥

प्रकृते समाप्ते तथा काले समाप्ते अध्ययनोद्देशाद्भ्रुतस्कन्धेषु
वा समाप्तेषु यदि प्राधूमिकाद्यागमने भवन्ति तदैतैः कारणैरभ्यु-
त्थानमनुयोगो भवति तत्र कालोऽध्ययनादिकं च प्रतीतं न
प्रकृतमिति । कल्पे व्यवहारे च प्रकृतप्रतिपादनार्थमाह ।

कथमिं दोसि पगया, पलंवपुत्तं च पासकथे य ।

दो चेव य ववहारे, पढमे दसमे य जे जणिया ॥
कल्पे कल्पाध्ययने द्वे प्रकृते तद्यथा प्रलम्बसूत्रं मासकल्पसूत्रं
च व्यवहारे द्वे प्रकृते ये जणिते प्रथमे आरोपणासूत्रं दशमे
पञ्चविधव्यवहारसूत्रम् । न केवलमेतदेव प्रकृतं कित्वन्यदपि
तथा चाह ।

पाठिपातो य मव्वातो, चूलियातो तहेव य ।

निष्पत्ती कप्पनामस्म, ववहारस्म तहेव य ॥

सर्वाः प्रकल्पकल्पादिगताः पाठिकास्तथा सर्वाश्चलिकास्तथा
कल्पनाम्नो व्यवहारस्य च तथा चैवेति वचनादभ्येषां च दश-
वैकालिकप्रभृतीनां च नियुक्तयः प्रकृताः ।

अत्रैवादेशान्तरमाह ।

अप्पो वि य आप्पो, जो रायणितो य तस्य सोयव्वे ।

अणुओगधम्मपाए, किंक्कम्मं तस्म कायव्वं ॥

अन्योऽपि चादेशो मतान्तरं तत्र श्रुतये यो रत्तिको रत्ता-
धिकोऽनुज्ञापक इत्यर्थः तस्य नन्वामुच्चारितायामनुयोगधर्म-
तया कृतिकर्म वन्दनं कर्तव्यम् । तथा ।

केवलिमादी चोदस, दसनवपुष्वी य उट्ठणिज्जो उ ।

जे तीहि उण्णतरंगा, समाणे अगुरुं न उट्ठति ॥

अर्थमपि कथयता समागच्छन् केवली अभ्युत्थानव्यः । आ-
दिशब्दात् मनःपर्यवक्षानी अवाधिज्ञानी च परिगृह्यते तथा ये
तेभ्यो नवपूर्वधरादिभ्य ऊनतरास्तैर्नवपूर्वधरादिरभ्युत्थानी-
यस्तथाहि कथको यदि कालिकश्रुतधार्मि तर्हि तेनाश्रमपि क-
थयता नवपूर्वां दशपूर्वां चतुर्दशपूर्वां वाऽभ्युत्थातव्यां नवपूर्विणा
दशपूर्वां दशपूर्विणा चतुर्दशपूर्वांति । तथा यदि समागच्छन्
समानः समानधुनोऽगुरुश्च तदा नेतरेऽभ्युत्तिष्ठति । तदेवं प्र-
वचने निर्जरा चेति द्वारद्वयं गतम् ।

इदानीं सापेक्षद्वारमाह ।

मावेस्खे निरवेस्खे, गच्छे दिट्ठंतगाममगमेण ।

राउल्लकज्जनिउत्तं, जह गामेणं कयं मगमं ॥

अस्सामिबुद्धियाए, पमियं सडियं व न वि य रक्खंति ।

रम्माणेत्तं दंभो, मयं न दीमांति कज्जेसु ॥

आचार्यस्य शिष्यैः प्रातीच्छिकैश्च सर्वैः कर्त्तव्यं ते च तथा कु-
र्वन्तः सापेक्षा उच्यन्ते ये न कुर्वन्ति ते निरपेक्षास्तत्र सापे-
क्षे निरपेक्षे च गच्छे दृष्टान्तो ग्रामशकटेन तद्यथा एकस्मिन्
ग्रामे ग्रामेयकैः पुरैः राजकुलकार्यनियुक्तं शकटमेकं कृते ततो
यत्नेन राजकुलेनाङ्गयते धान्यं घृतघटादि वा नेतव्यमानेनव्यं
वाऽस्मिन् शकटे आगम्य आनयन्ति नयन्ति वा । तथा नास्य क-
श्चिन्त्यामांस्यामिबुद्ध्याऽऽत्मनोऽपि कार्याणि तेन कुर्वन्ति अ-
स्यामिबुद्धौ यत्नितं शक्यं वा तस्य शकटस्य तापि रक्तेति
ततः कालेन गच्छता तस्म । अन्यदा राजकुलेन ते आज्ञा भङ्गाऽकारिणी तेषां
दण्डः कृतः कार्येषु वा सम्पादितेषु स्वयं ते न दृश्यन्ते । एव
दृष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः ।

एवं न कर्तेति सीमा, काङ्क्षितं परिच्छेदयति काष्ठेण ।

ने वि य सीमन्ति ततो, हिमणपेहादिमुं मिगो ॥

प्रथं ग्रामेयकदृष्टान्तप्रकारेण शिष्याः प्रातीच्छिकाः करिष्यन्ती-

ति मत्वा न कुर्वन्तीति तेषां च प्रातीच्छिकाः शिष्याः करिष्य-
न्तीति बुद्ध्या न कुर्वन्ते ततः सीदन्त्याचार्यः स्वयं जित्वा मर्दति
स्वयं चोपकरणप्रेक्षादिकं विधत्ते इति हि एवमेव प्रेक्षादौ च निर-
पेक्षाः शिष्याः प्रातीच्छिकाश्च शकटनियुक्तभृत्य इव दण्डनी-
याः जयन्ति विनाशं चोपयन्ति ।

अथ सापेक्षे दृष्टान्तमाह ।

सारावियं जेहिं मगमं रम्मा ते उकरा य कया ।

इय जे करेति गुरुणो, निज्जरलाभो य किच्ची य ॥

अपरस्मिन् ग्रामे द्वितीयके ग्रामे ग्रामेयकैः राजकुलकार्यनियुक्तं
शकटं कृते तेन राजकीयं धान्यघृतघटाद्यानयन्ति नयन्ति च तच्च
शकटं तैः सम्यक् सारापितं ततो न कदाचिदाज्ञाङ्गः कृत इति
परितुष्टेन राज्ञा ते उकराः करविहीनाः कृताः । एव दृष्टान्तोऽयम-
र्थोपनय इति एवमुक्तेन प्रकारेण शिष्याः प्रातीच्छिकाश्चात्मानु-
प्रदबुद्ध्या ये गुरोः कृत्यं कुर्वन्ति तेषां महान् भूयान् ज्ञानादि-
ज्ञानः कीर्त्तिश्च गते सापेक्षद्वारम् ।

संप्रति प्रकृत्यवच्छेदद्वारमाह ।

दव्वे जावे जत्ती, दव्वे मणिगाउ इति जाराणं ।

जावम्मि सीमवग्गो, करेति जत्तिं सुयधरस्स ।

आचार्यस्य भक्तौ क्रियमाणायां तीर्थस्याव्यवच्छेदो ज्ञातव्य-
क्रियमाणायां तु तीर्थस्याव्यवच्छेदः सा च प्रकृतिर्द्विधा द्रव्ये भावे च ।
तत्र यन्नाम गणिका भुजङ्गानां प्रकृतिं कुर्वन्ति द्रुतयो वा
जाराणां सा द्रव्ये द्रव्यभक्तिर्भावे जावविषया भक्तिः पुनरियं
यन् शिष्यवर्गः श्रुतधरस्य भक्तिं करोति । यद्यपि चान्योऽपि
गुरोर्भक्तिं करोति तथापि ममपि निर्जरा स्यादित्यात्मानुप्रदबु-
द्ध्याऽप्येनापि प्रकृतिः कर्तव्येति बोद्धव्यं गौतमदृष्टान्तेन जावयति ।

जइवि य झोहसमाणो, मेएहइ खीणंतराऽणो उच्छं ।

नह वि य गोयमसामी, पारणए मेएहए गुरुणो ॥

यद्यपि च झोहसमानो बोद्धव्यः क्षीणान्तरास्य जगवतो वर्त्तमान-
नस्वामिनः सदैवाच्छमेयणीयतत्तादिकं गृह्णानि । तस्य भग-
वद्देयावृत्त्यकरत्वात् उक्तं च । “ धञ्जो सो लोहज्जो खंतिखमो
पवरलोहसगिवञ्जो लस्स जिणो पत्ता तो इच्छइ पाणीहिं खुणुं
जे ” तथापि गौतमः स्वामी स्वपारणके गुरोर्वर्त्तमानस्वामिनो
योग्यं गृह्णानि एवमन्येनापि देयावृत्त्यकरभावे यथायोग्यं गुरोः
कर्तव्यम् । तदेवं भक्तियोग्यत्वात्तदधुना तस्यां क्रियमाणायां यथा
तीर्थस्याव्यवच्छेदो भवति तथाह ।

गुरुअणुकंपाए पुण, गच्छो अणुकंपितो महाजागो ।

गच्छाणुकंपयाए, अव्वोच्छित्ती कया तिन्ये ॥

गुरोरेनुकम्पया अनुग्रहेण गच्छो महाचिन्त्यशक्तिरेनुकम्पितो
गृहीतो भवति गच्छानुकम्पया चाव्यवच्छिन्तितोर्धस्य कृता ।

कह तेण नु होइ कयं, देयावृत्तं दसविहं जेण ।

तस्म पउत्ता अणुकं-पितो उ धेरो थिरसट्ठावो ॥

कथं तेन दशविधं देयावृत्तं कृतं येन स्थविर आचार्यः स्थविर-
स्यजायाऽनुत्तमुक्तस्य दशविधस्य देयावृत्तस्य प्रयोक्ताऽनुक-
म्पितोऽनुगृहीतस्तत्करणे कृते तेन दशविधमपि देयावृत्तं
तत्प्रपणायस्तदधीनत्वादिति भावः । तदेवमव्यवच्छेदोऽपि
जावितः तदधुना अतिसेसा पंच आयरिण इति व्याख्यायति ॥

अथे वि अतिथि जगिया, अतिसेसा पंच होंति आयरिण् ।

जो अन्नस्स न कीरइ, नयातिचारो असति सेसे ॥

अतिशेषाः पञ्च भवन्त्याचार्ये इत्यनेन वचनेनान्येऽप्यतिशयाः पञ्चाचार्येण जगिताः सन्ति यः पञ्चानामन्यतरोऽप्यन्यस्यानाचार्यस्य न क्रियते न च शेषेऽनाचार्ये पञ्चानामेकतरस्त्रिष्वप्यक्रियमाणेऽतीचारः । तानेव पञ्चातिशयानाह ॥

जत्ते पाणे धुक्वण, पसंसणा इत्यपायसोण् य ।

आयरिण् अतिसेसा, अणातिसेसा अणायरिण् ॥

उत्कृष्टं जलमुत्कृष्टं पानं मलिनोपधिभावने प्रशंसनं हस्तपादशौचं च । एते पञ्चातिशेषा अतिशया आचार्ये अनाचार्ये त्वनतिशया अनाचार्ये एते न कर्तव्या इति ज्ञातः ।

संप्रति रक्तादिव्याख्यानार्थमाह ।

कालसहावाणुमयं, जत्ते पाणं च अच्चिन् खेत्ते ।

मलिनमलिनं य जाया, चोलादी तस्म धोवंति ॥

यत् कालानुमतं स्वभावानुकूलं चेत्यर्थः भक्तमाचार्यस्य आदेशमिति प्रथमोऽतिशयः । तथा यत् यत्र क्वे अर्चितं पानीयं तत्संपाद्यमाचार्यस्येति द्वितीयोऽतिशयस्तथा चोलादीनि मलिनमलिनानि जातानि तस्याचार्यस्य प्रकाश्यन्ते किं कारणमिति चेदत आह ।

परवादीण अगम्मे, नेव अवणं कर्गिंते मुझेहा ।

जह् अकहितो वि नज्जइ, एस गणी एज्जपरिहीणो ॥

यथा परवादिनामगम्यो जवति यथा च शुचिशैलाश्चोक्षिशः अवाहने न कुर्वन्ते यथा चाकथितोऽपि ज्ञायन्ते एष गणी आचार्यस्तथाऽनुद्यमसौन्दर्यतत्परिहीनो मलिनमलिनवस्त्रप्रकाशने कर्तव्यं न च एवं विभूषादोषप्रसक्त्यत आह ।

जह् उवगरणं मुज्जइ, परिहरमाणो अमु च्छतो साहू ।

तह खज्जु विमुद्धभावो, विमुद्धवासाण प रजोगो ॥

यथा साधुरूपकरणं कर्मोपकरणममूर्च्छितः सन् परिहरन् परिभोगयन् शुद्ध्यते न परिग्रहदोषेण त्रिष्यते अमूर्च्छितन्यास्तथाऽऽचार्योऽपि विमुद्धवाससां परिभोगेन विमुद्धजायः सन् शुद्ध्यतीति गतस्तृतीयाऽतिशयः ।

संप्रति प्रशंसनमाह ।

गंभीरो मदविती, अब्जुवगयवच्छजो मिवो सोमो ।

विन्थिणाकुज्जणजो, दाया य कयाणुतो मुयवं ॥

खंतादिगुणोवेओ, पहाणणाणतवमंजमावसतो ।

एमाइसत्तगुरुगुण, विकत्थणं संसणातिसये ॥

गंभीरोऽर्थाश्रयी मार्दविती मार्दवोपेतस्तथा अज्युपगतस्य शिष्यस्य प्रतीक्षिकस्य वत्सलो यथोचितवत्सल्यकारी तथा शिवोऽनुपद्रवस्तथा सोमः शान्ताकृतिः तथा विस्तीर्णकुलोपशो दाता कृतज्ञः श्रुतवान् तथा क्लान्थादिगुणोपेतः प्रधानज्ञानतपः संयमानमावसथा गृह एवमादीनां सतां गुरुणां नाविकत्थने श्लाघनमेवं चतुर्थः प्रशंसनतिशयः अथवा प्रशंसनस्य फलनान् ।

सग्गुणकिंताणाए, अवगवादीण चैव पमियातो ।

आवि होज्ज संसईणं, पुच्छाजिगमे दुविहलानो ॥

सद्गुणोत्कीर्तनायां महती निजरा जवति तथा सद्गुणकीर्तनया अर्णवादिनां प्रतिपत्तः कृती भवति । अपि भवेद्यं

महान् गुणो गुणवन्तमाचार्यं श्रुत्वा बहूनां राजेश्वरतत्त्ववरप्रभूतीनां पृच्छार्थमजिगमो भवति । पृच्छानिमित्तमाचार्यसमीपमागच्छन्त आगताश्च धर्मं श्रुत्वा भगारधर्ममनगारधर्मं वा प्रतिपद्यन्ते इति द्विविधलाभः ।

पञ्चमातिशयप्रतिपादनार्थमाह ।

करचरणनयणदसणा, ईशावणपंचमो उ अतिसेसो ।

आयरियस्स उ सययं, कायव्वो होति नियमेण ॥

करचरणनयनदशनादिप्रकाशनं पञ्चमोऽतिशयः सततमाचार्यस्य नियमेन जवति कर्त्तव्यः । अत्र पर आह ।

मुहनयणदंतपाया—दिधोवणे को गुणो ति ते बुद्धी ।

अग्निमतिवाणिपहुया, होइ अगोतप्पया चैव ॥

मुखनयनपदादिधावने को गुण इति एषा ते बुद्धिः स्यात् अत्रोच्यते मुखदन्तादिप्रकाशनेऽग्निपटुता जातराग्निप्राप्त्यर्थं मतिपटुता वाक्यपटुता च नयनपादादिप्रकाशने “अगोतप्पया” अज्ञज्ञनीयशरीरता भवति । एष गुणो मुखदिप्रकाशने एते चातिशयाः पञ्च । उपलक्षणमन्यदापि यथायोगमाचार्यस्य कर्त्तव्यं तथा चाह ॥

असदस्स जेण जोगाण संधाणं जह् उ होइ थेरस्स ।

तं तं करेति तस्स उ, जह् संजोगा न हायंति ॥

यथा स्थविरस्याश्वस्य सतो येन येन क्रियमाणेन योगानां संधानं भवति तत्तत्तस्याचार्यस्य साधवः कुर्वन्ति तथा (से) तस्याचार्यस्य योगा न हीयन्ते न हानिमुपगच्छन्ति ।

एण पुण्ण अतिसेसे, उवजीवे न यावि को वि दददेहो ।

निदरिसाणं एत्थ जवे, अज्जसमुदा य मंगू अ ॥

एतान् पुनरतिशयान् कोऽप्याचार्यो दददेहः सन् नोपजीवति यस्त्वददेहः सोऽश्वतो जृत्वा उपजीवति न तु तैरतिशयैर्गर्वं करोति हर्षं वा मनसि सन्त्यते । अत्र निदर्शनं जवत्यार्यसमुद्रो मङ्गवाचार्यश्च ।

एतदेव निदर्शनद्वयं भावयति ।

अज्जममुदा दुव्वल, कितिकम्मा तिणि तस्स कीरंति ।

मुत्तयपोरिसिसमु—द्वियाण तइयं तु चरमाए ॥

आर्यसमुद्राः सूरयो दुर्बला दुर्बलशरीरास्ततस्तेऽतिशयानुपजीवितवन्तोऽनुपजीवने योगसंधानकरणाशक्तेस्तथा च तस्य प्रतिद्विषं त्रीणि कृतकर्मणि विश्रामणारूपाणि क्रियन्ते तद्यथा हे सूत्रार्थपौरुषीसमुपस्थितानां तृतीयं कृतकर्म चरमायां पौरुष्यामिदमत्र भावना सूत्रपौरुषीसमाप्यन्तरं यावद्विषया क्रियन्ते तावत्प्रथमा विश्रामणा द्वितीयाऽर्थपौरुषीसमाप्यन्तरं तृतीया चरमपौरुषी पर्यन्तं कालप्रतिक्रमणानन्तरम् ।

सहकुलेसु य तेसिं, दो वंगादी उ वीसु घेप्पंति ।

मंगुस्स न किइकम्मं, न य वीसुं घेप्पणं किं वि ॥

आह कुलेषु जनेषु नेपामार्यसमुद्राणामाचार्याणां योग्यानि कृगदीनि जितं याद्वादी मावकादी विषयक गृह्यन्ते आर्यमङ्गोः पुनराचार्यस्य न कृतिकर्म क्रियते नापि तद्योग्यं पौद्गलिकादि किञ्चित् विषयक मात्रक गृह्यते किन्तु यदापि आह कुलेष्वपि जनेषु गृह्यते तदपि गृहीत्वा ज्ञानोत्थपतदगृहे ह्रियन्ते विषयगतीतमपि न जुङ्गे तौ च द्वाप्याचार्यौ विहरन्तापन्यदा सौपारिके गतां तत्र च द्वौ श्रावकावेकः शाकटिकोऽपरो वैकटिको

वैकटिको नाम सुरासन्धानकारी तौ द्वावपि आवकाचार्यसमु-
क्षाणां योग्यमतिशायिपौ द्विकप्रनृतिकं विष्वक् भात्रके गृह्यमाण-
मार्थमङ्गनां पुनर्योग्यमेकस्मिन्नेव एतद्वदे गृह्यमाणं पश्यतो दृष्ट्वा-
ऽऽचार्यमङ्गसमीपमागच्छताम् ।

वैति ततो णं सङ्गा, तुञ्जे वि वीसुं न घेप्पए कीस ।

तो वैति अज्जमंगू, तुञ्जे चिय इत्थ दिट्ठतो ॥

ततः समीपागमनान्तरं तौ आचर्यौ ब्रुवते किञ्चार्यसमुक्षा-
णामिव युष्माकमपि विष्वक् प्रायेत्यं गृह्यते ततो ब्रुवन्त्यार्थम-
ङ्गवः आचार्या अत्रार्थं यूयमेव दृष्टान्तः कथमिस्याह ॥

जा जंमी दुव्वञ्जा उ, तं तुञ्जे बंधह प्पयसेण ।

न वि बंधह बलियाउ, दुव्वलवलिण व कुंमी वि ॥

अहो शाकटिक ! या तव भगमी गन्त्री दुर्वला तां यूयं प्रयत्नेन
बध्नीथ । ततः सा वहति यदि पुनरबद्धा बाह्यते तदा चित्तस्थ-
ति या पुनर्वलिका तां नैव बध्नीथ । बन्धनव्यतिरेकेणापि तस्या
वहनात् । वैकटिकं प्रति ब्रुवते भो वैकटिक ! या तव कुण्डी
दुर्वला तां वंशद्वैर्बद्धा तत्र मद्यं संधत्थ या तु वलिका कुण्डी
तस्या बन्धनमङ्गवापि तत्र संधानं कुरुथ “दुव्वलवलिण व कुंमी
वि ” एवं कुण्डीपि दुर्वला वलिका च जगमीवत् वक्तव्या ।
उक्तो दृष्टान्तः ।

सांप्रतमुपनयमाह ।

एवं अज्जसमुद्धा, दुव्वलजंमी व संठवयणाए ।

धरेंति सरीरं तु, बलिभंमीसरिसगवयं तु ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण दुर्वलभगमी दुर्वला गन्त्री चात्मीयं शरीरं
संस्थापनया धारयति नेतरथा ततस्तेषां योग्यं विष्वक् भा-
त्रके गृह्यते वयं तु वलिकजगमीसदृशास्ततो न शरीरस्य सं-
स्थापनामपेक्षामहे ।

निप्पडिकम्मो वि अहं, जोगाण तरामि संघणं काउं ।

नेच्छामि य वितियंगे, वीसुं इति वैति ते मंगू ॥

निष्प्रतिकर्माऽपि योगानां संधानं कर्तुं शक्नोति ततो नेच्छामि
द्वितीये अङ्गे भात्रके विष्वक् गृह्यमाणमिति ते मङ्गवाचार्या ब्रुवते ।

न तरंति य तेण विणा, अज्जसमुद्धा उ तेण वीसं तु ।

इय अतिसंसा यरिए, संसा पंतेण ह्वाहेंति ॥

आर्यसमुद्धाः पुनराचार्यास्तेन विष्वक् प्रायेत्यग्रहणेन विना
योगानां सम्भानं कर्तुं न शक्नुवन्ति । तेन तत्प्रायेत्यं विष्वक्
गृह्यते एवं शेषाणामपि इत्यस्मात् कारणात् अतिशेषा अतिशया
आचार्ये भवन्ति शेषाः पुनः साधवः प्रान्तेन ह्वाहयन्ति आत्मानं
यापयन्ति गतस्तृतीयोऽतिशयः । आचार्योपाध्यायस्य वसतेरन्त-
र्बहिर्वा एकाकिवेन वास इति चतुर्थपञ्चमावतिशयौ ।

संप्रति चतुर्थपञ्चमावतिशयावाह “ अंतो उवस्सयस्स एगरायं
वा दुरायं वा ” इत्यादिद्विकर्ण (पूर्वोक्तं) विज्ञावयिषुरिदमाह ।

अंतो बहिं व वीसुं, वसमाणे मासियं तु जिकखुस्त ।

संजमआयविराहण, सुप्पे अमुजोदतो होइ ॥

यदि भिक्षुरुपाश्रयस्यान्तरपवरके विष्वक् वसति यदि वा बहि-
रुपाश्रयात् शून्यगृहादिषु तदा तस्य प्रायश्चित्तं मासिकं न केव-
लमिदं प्रायश्चित्तं किन्तु दोषाश्च तानेवाह । अन्तर्बहिर्वा शून्य-
स्थाने वसतोऽशुभोदयोऽशुभकर्मोदयो जवति तद्गवाच्चात्म-
विराधना संयमविराधना च । एनामेव ज्ञावयति ॥

तस्मादुवयोगेण, रदिण कम्मादि संजमे जेदो ।

भेरावत्तंविश मे, वेहाणसमादिनिव्वंदा ॥

तस्य ज्ञावस्तत्त्वावः पुंयेद इत्यर्थः । तस्मिन्नुपयोगस्तेन तद्भा-
वोपयोगेन धिज्जने स्थाने च वर्त्तमानः सहायरहितो हस्तकर्मो-
दि कुर्यात् एवं संयमे संयमस्य भेदो विराधना । तथा कोऽप्य-
तिप्रबलपुंवेदोदयपीडित एवं चिन्तयेत् यथा मयामयादा सक-
लजनसमकं गुरुपादसमीपेऽवस्थिता संप्रति चाहमतिपीडित
आसितुं न शक्नोमि ततो निवेदात् वैहानसमुत्कलभ्यतमादि-
शब्दादप्यहं आत्मघातादिकमाचरेत् एषा आत्मविराधना ।
तथा विहरता वा एकाकिना न म्यातव्यमाह यदि संयमानिर्गत-
ज्ञावस्तनस्तस्य सहाया अपि किं करिष्यन्ति तत आह ॥

जइ वि य निगयजावो, तह वि य रक्खिज्जए स अस्सेहिं ।

वंसकडिह्णे जिन्ने, विवेणुतो पावए न महिं ॥

यद्यपि च स संयमात् निर्गतभावस्तथापि सोऽन्यैर्हस्तकर्मोदि
वैहानसादि वा समाचरन् रक्षयते अत्रैवार्थं प्रतिवस्तूपमाह ।
(वंसकडिह्णेति) वेणुको वंशो महीं न प्राप्नोति अन्यैरन्यैर्व-
शैरपान्तराले स्खलितत्वात् एवं संयमभावानिर्गताऽपि शेषसा-
धुभिः सर्वथा पतन् रक्षयते तदेतद्ब्रह्मोक्तम् ।

इदानीं गणावच्छेदकाचार्ययोरह ॥

वीसु वसंते दप्पा, गणिआयरिए य होंति एमेव ।

सुनं पुण कारणियं, जिकखुस्त वि कारणे सुञ्जा ॥

विष्वक् दप्पात् कारणमन्तरेण गणिनि गणावच्छेदके आचा-
र्ये च एवमेव निकोरिव प्रायश्चित्तं संयमात्मविराधने च भव-
तः । यद्येवं तर्हि सूत्रमनवकाशमत आह । सूत्रं पुनः कारणि-
कं कारणमधिकृत्य प्रवृत्तं ततो नानवकाशं न केवलं गणावच्छे-
दकाचार्ययोः कारणे वसतेरन्तर्बहिर्वा वसनमनुज्ञातं किं तु भि-
होरपि कारणे बहिरन्तर्वा वसनस्यानुज्ञा ।

अथ किं तत्कारणं यदधिकृत्य सूत्रं प्रवृत्तमत आह ।

विज्जाणं परिवामी, पव्वे एए य देंति आयरिया ।

मासप्पमासियाणं, पव्वं पुण होइ मज्जंतु ॥

आचार्याः पर्वणि विद्यानां परिपाटीर्ददति विद्याः परावर्त्तन्ते
इति भावः । अथ पर्वं किमुच्यते तत आह मासार्क मासयोर्मे-
ध्यं पुनः पर्वं भवति । तदेवाह ।

पक्खस्स अफमी खड्डु, मासस्स य पक्खियं मुणेपव्वं ।

अप्प पि होइ पव्वं, उवरागो चंदसूराणं ॥

अर्द्धमासस्य पञ्चात्मकस्य मध्यमाऽष्टमी सा खड्डु पर्व । मास-
स्य मध्यं पाक्षिकं पक्षेण निर्वृत्तं ज्ञातव्यं तच्च कृष्णचतुर्दशीरु-
पमवसातव्यं तत्र प्रायो विद्यासाधनोपचारज्ञावात् बहुला-
दिका मासा इति वचनाच्च न केवलमेतदेव पर्वं कित्वन्यदपि
पर्वं भवति यत्रोपरागो ग्रहणं चन्द्रसूर्ययो रेतोषु पर्वसु विद्या-
साधनप्रवृत्तिर्यथेवं तत एकरात्रग्रहणं तत आह ।

चउदसीगहो होइ, कोई अह्वा वि सोलमिगहणं ।

वत्त तु अणुज्जंतो, होइ दुरायं तिरायं वा ॥

कोऽपि विद्याया ग्रहचतुर्दश्यां भवति अथवा चोदश्यां
शुक्लपक्षप्रतिपदि विद्याया ग्रहणम् । किमुक्तं जवति कोऽपि
विद्याग्रहचतुर्दश्यां कृतः कोऽपि प्रतिपदि क्रियते इत्येवं
विरात्रवसनमथ च केन दिवसेन व्यक्रमनुज्ञायमानं वि—

याया ग्रहणं भवति । द्विगत्रं त्रिगत्रं वा विषयकं वसन्तमिति ।
यदुक्तं सूत्रेतिरायं चेति तत्र वाशब्दव्याख्यानार्थमाह ।

वासदेण चिरं पि, महपाणादीमु सो उ अत्यजा ।

ओयणिर् भरहम्मि, जह राया चक्रवट्टादी ॥

वाशब्देनेदं सूच्यते चिन्मपि कालं महा (पाना) प्राणा-
दिषु ध्यानेषु स तिष्ठन् स हि यावत्प्राणापि विशिष्टलाभो भ-
वति तावत्तन् निवर्त्तते ध्यानादत्रैव दृष्टान्तमाह । यथा राजा
चक्रवर्त्योदिगादिशब्दाद्वासुदेवपुत्रः (ओयणिर्) प्रमाधि-
ते अर्द्धभरते वा न निवर्त्तते यावद्व्यादिलाभो न भवतीति ।

अथ महाप्राणध्याने कः कियन्ते कालमुत्कर्षतस्तिष्ठतीति
प्रतिपादनार्थमाह ।

वारसनामा भरहा-हिवस्स छच्चेव वासुदेवाणं ।

तिणि य मंभलिपम्म, उम्मापा पागयजणस्स ॥

महाप्राणध्यानमुत्कर्षतो भगताधिपस्य चक्रवर्त्तिनो द्वादश
वर्षाणि यावत्पदं वर्षाणि वासुदेवानां वलदेवानामित्यर्थः ।
तीणि वर्षाणि माण्डलिकस्य परमात्मान् यावत् प्राकृतजनस्य ।

जे जत्थ अट्टिगया खलु, अस्सादक्खमाइया रग्गा ।

तेसि जरणम्मि ऊणे, भुंजति भोए अदंदादी ॥

ये “ अस्सादक्खमाइया ” महाश्वपत्यादयो यत्राश्वभर-
णादौ राक्षा अधिकृता व्यापारितास्ते तेषामश्ववादीनां भरणे
ऊने स्मृति भोगान् अदंदादीन् दण्डादिरहितान् भुङ्क्ते न तस्य
तथा भोगान् भुञ्जानस्य दण्डोऽपराधो वा अद्याप्यश्वदिभ-
रणभावान् एव दृष्टान्त उक्तः ।

संप्रति दार्ष्टान्तिकयोजनामाह ।

इय पुव्वगयाधीते, बाहुनामेव तम्मि ए पच्छा ।

पियइ त्ति व अत्यपण, मिणइ त्ति व दो वि अविच्छा ॥

इत्येवममुना दृष्टान्तप्रकारेण पूर्वगते अधीते “बाहुसनामेव”
भद्रबाहुग्वि तत् पूर्वगतं पश्चात् महापानध्यानवलेन मिनोति
निःशेषमात्रमेच्छया तावत्तन् निवर्त्तते ततश्चिरकालमपि वसति
तस्य न कोऽप्यपराधः प्रायश्चित्तं दण्डो वा । संप्रति महापान-
शब्दस्य व्युत्पत्तिमाह पिबतीति वा मिनोतीति चेति द्वावपि
शब्दावेतावद्विरुद्धौ तत्पत्र एकार्थाधित्यर्थः । तत एव व्य-
प्यतिः पिबति अर्थपदानि यत्र स्थितस्तत् पानं महश्च तत्पानं
च महापानमिति ।

अंतो गणी वा गणो, विक्खेवो माहु होज्ज अगहणं ।

वमनेहिं पिरिक्खित्तो, उ अत्यते कारणे तेहिं ॥

अन्तर्गणी गणो वा वाशब्दादेवं बहिरपि । इयमत्र भावना ।
यथाचार्यो वसन्तर्गन्तस्ततो गणो बहिर्यस्य अथ गणोऽन्त-
स्तत आचार्यो बहिः किं कारणमाचार्यो गणश्च विषयकं व-
सति तत आह (विक्खेवो) इत्यादि आचार्यस्य विद्यादिगुणा-
दिषु व्याप्तेषां मा भूत (अगहणमिति) अयोण्यानां कर्षण-
नतो विद्यादीनामग्रहणं भूयान् एताभ्यां कारणभ्यां वृषभः
परितोऽन्तर्धर्मा विषयमाचार्यो वसति । व्य० १ उ० ।

आचार्योपाध्यायस्य गणे सप्त अतिशयाः ।

आयरियउवज्जायस्स एं गणंसि सत्त अइसेसा पणत्ता
तं जहा आयरियउवज्जाय अंतो उवस्सगस्स पाए निग-
ज्झिय २ पणोमेमाणे वा पमज्जेमाणेवा नाइकमइ एवं

जहा पंचठाणे जाव वाहिं उवस्सगस्स एगमायं वा दुगायं वा
वसमाणे नाइकमइ उवगरणाइसेमे जत्तपाणाइमेसे ॥

एतद्वाक्यान्तमेवेति इदमधिकमुपकरणानिशेषः शेषसाधुभ्यः
सकाशात् प्रधानोऽज्यलवस्त्राद्युपकरणतः उक्तं च । “आयरि-
यगिलाणाणं, महला महला पुणो वि धोवन्ति । मा हु गुरुण
अवप्पी, लोणम्मि अजिरणं इयरोत्ति” ॥ १ ॥ ग्लाने इत्यर्थः
भद्रपानानिशेषः पूज्यतरभद्रपानतेति उक्तं “कलमेयणा
उ पयसा, परिहाणी जाव कोइवज्जज्जी । तत्थ उ मिउत्तनरे,
जत्थ य जं अच्चियं दोसु” ॥ १ ॥ (कोइवज्जज्जित्ति कोइव-
जाउलये दोसुत्ति) क्षेत्रकालयोरिति गुणाश्चैते “सुत्तथथि-
रीकरणं, विण्णो गुरुपूय से य बहुमाणो । दाणवइस्सद्वुद्धो,
वुद्धोवलचद्धणं चेव त्ति” स्था० ७ त० ॥ १ ॥

गणावच्छेदकस्य गणे द्वौ अतिशयौ ।

(मृत्रम्) गणावच्छेयस्स गणसि ए दो अइसेसा प-
णत्ता तं जहा गणावच्छेय अंतो उवस्सगस्स एगमायं वा
दुगायं वा वसमाणे णो अइकमइ ? गणावच्छेय वाहिं उ-
वस्सगस्स एगमायं वा दुगायं वा वसमाणे णो अतिक्रमइ ॥

“ गणावच्छेयस्स गणंसि एं ” इत्यादि गणावच्छेदकस्य
गणे गणमध्ये द्वावतिशयौ भवतस्तथा गणावच्छेदक उपा-
श्रयस्यान्तः एकरात्रं वा द्विरात्रं वा वसन् नातिक्रामति ना-
तीचात्रभागभवति तथा गणावच्छेदको दहिरुपाश्रयादेकरा-
त्रं वा द्विरात्रं वा वसन् नातिक्रामति । एतौ च द्वावप्यतिश-
यो सुत्रोक्तौ गणावच्छेदकस्य दृष्टव्यौ यो नियमादाचार्यो भ-
विष्यति यः पुनर्गणावच्छेदकत्वे वर्त्तमान आचार्यपदस्यानर्ह-
स्तस्यैतौ द्वावप्यतिशयौ न कल्पेते । भाष्यम् ।

पंचेते अतिसेसा, आयरिए होंति दोभि उ गणिस्स ।

भिकखुस्स कारणम्म उ, अतिसेसा पंच वा जणिया ॥

एते अनन्तरसूत्रादिताः पञ्चातिशया आचार्ये भवन्ति । द्वा ग-
णिनो गणावच्छेदकस्य जितोः पुनः कारणेऽप्यतिशया भणि-
ताः । एतदेवाह ।

जे मुत्ते अतिसेसा, आयरिए अत्यतो व जे जणिया ।

तं कज्जे जयसेवी, भिकखु वि न वाउमी जवाति ॥

येऽतिशेषा आचार्यसूत्रे साक्षादभिहिता ये चान्ये पञ्चार्थतो
भणितास्तान् दशाप्यतिशयाश्च कार्ये कारणे समागते । “कज्जति
ता कारणंति वा पणमिति” वचनात् (जयसेवीति) यतनया
सेवमानो भिक्षुरपि न वक्तुशक्त्यदोषेण गृह्यते इति भावः किं त-
त्कार्यमत आह ।

वालासहमतर्तं, सुइवादि पण इड्डिवुद्धं वा ।

दस वि भइयातिसेसा, जिकखुस्स जइकमं कज्जे ॥

बोधमसहमतर्तन् ग्लाने शुचिवादिनं ऋद्धिवृद्धं वा प्राप्य
दशाप्यतिशयो जितोः कार्ये समापनिते यथाकम् जजिता विक-
ल्पिता भवन्तीति भावः तथा हि वाजस्य हस्तपादादयः प्रेक्षाल्य-
न्ते अन्ये वातिशया यथासंज्ञं क्रियन्ते तथा असदो नामास-
मर्थस्तस्यापि यथाप्रयोगमतिशयाः क्रियन्ते । तथाऽतरन् ग्लानः
शुचिवादी शौचप्रधानः शिष्य ऋद्धिवृद्धो राजादिः प्रव्रजित इ-
त्येवमपि दशाप्यतिशया यथायोगे विधेयाः । व्य० ६ उ० ।

(जितकदिपकस्य दौ अतिशयौ) “दुविहो तेसि” (जिनक-

लिपिकानाम्) “अइसेसो नाणाइसेसो सरीगइसेसो य । नाणा-
इसेसो ओहि , मणपञ्चवसुत्तत्थ तउजयं च । निवत्ती अभि-
अवच्चा, सारीरा होति अइसेसा ” पं० चू० ॥ (तीर्थकृतः च-
त्वारः सुलानिशयाः) “अपायापगमातिशया ज्ञानातिशयः पूजा-
तिशयो वा गतिशयश्च ” पं० सु० । २० । २० । २० । २० ।

बुद्धस्य (तीर्थकृतः) चतुस्त्रिंशदतिशयाः ।

चोर्त्तीसं बुद्धाऽसेसा पणत्ता तं जहा अवद्धियकेसमं-
सुरोपनहे ? निरामया निरुत्तेवा गायलद्धी २ गोक्खीर
पंरुरे पंससोणिण ३ पउमुप्पलंगधिण उस्सामनिस्सासे ४
पच्छन्ने आहारनीहारे अदिस्से पंसचक्खुणा ५ आगा-
सगयं चक्कं ६ आगासगयं उत्त ७ आगासगयाआ सेय-
वरचामराओ ८ आगासफालियामयं सपायपीढं मीढा-
सणं ९ आगासगओ कुरुभीसहस्सपरिमंभियाजिरामो
इंज्जओ पुरओ गच्छइ १० जत्थ जत्थ वि य णं अर-
हंता जगवंता चिद्धंति वा निसीयंति वा तत्थ तत्थ वि
य णं तक्खणादेव सच्छन्नपत्तपुप्फपल्लवसमाउलो सच्छत्तो
सज्जओ सवटो सपमागो अभोगवरपायवे अभिसंजायइ
११ ईसिं पिट्ठओ मउरुट्ठाणम्मि तेयमरुलं अभिसंजायइ
अंधकारं वि य णं दस दिसाओ पजासेइ १२ बहुसमरम-
णिज्जे भूमिजागे १३ अहोसिरा कंटया जायंति १४ उऊ
विवरीया सुहफासा भवंति १५ सयिलेणं सुहफासेणं सु-
रजिणा मारुणं जोयणपरिमंरुलं सव्वओ समंता संपम-
ज्जिज्जइ १६ जुत्तफुमिणं मेहेण य निहयरयरेण पकि-
ज्जइ १७ जलथलयभामुरपज्जतेणं विट्ठविदसप्फवन्नेणं
कुसुमेणं जाणुस्सेहप्पमाणमित्ते पुप्फोवयारे किज्जइ १८
अमणुआणं सहफारिसरसरुवंगंधाणं अवकरिसां भवइ
मणुआणं सहफारिसरसरुवंगंधाणं पाउब्भाओ जवइ १९
उज्जओ पासिं च णं अरहंताणं जगवंताणं दुवे जक्खा
कडयतुडियथंभियभुया चामरुक्खेवणं करंति २० पन्वा-
हरओ वि य णं हिययगमणीओ जोयणनीहारी सरो २१
भगवं च णं अद्धमागहीणं जासाणं धम्ममाइक्खइ २२ सा
वि य णं अद्धमागही जासा जासिज्जमाणी तेसिं सव्वेसिं
आरियमणारियाणं दुषयचउप्पयमियंपसुपक्खिसरीसि-
वाणं अप्पण्णो हियसिवसुहदाए जासत्ताए परिणमइ २३
पुव्ववद्धवेरा वि य णं देवागुरनागसुवमज्जवरक्खसाकिं-
नरकिपुरिसगरुवंगंधवमहोरगा अरहओ पायमूले पसेत-
चित्तमाणसा धम्मं निसामंति २४ अअतित्थियपावयणिआ
वि य ममागया वंदंति २५ आगया समाणा अरहओ
पायमूले निष्पट्ठिवयणा हवंति २६ जओ जओ वि य णं
अरहंता भगवंता विरहंति तओ तओ वि य णं जोयण-
पणवीसाएणं ईती न जवइ २७ मारी न जवइ २८ सच-
कं न जवइ २९ एपरचकं न जवइ ३० अइवुट्ठी न भवइ ३१

अण्णवुट्ठी न भवइ ३२ दृग्भिवक्खं न भवइ ३३ पुव्वुप्पक्का
वि य णं उप्पाइया वाही विप्पामेव उवसमंति ३४ । म.। ३५

अथ चतुस्त्रिंशत्तमस्थानकं किमपि त्रिष्यने (बुद्धाऽसेससिं)
बुद्धानां तीर्थकृतानामप्यतिशेयाः अतिशयाः बुद्धानिशेयाः अत्र-
स्थितमनुस्मिन्स्वभावे केशाश्च शिरोजाः स्मध्राणि च कूर्चरोमाणि
च शेषशरीरस्रोमानि तस्माश्च प्रतीता इति द्वन्द्वकन्यामत्येकः १
निरामया नारीणा निरुपत्रेणा निर्मत्ता गात्रयष्टिस्तनुत्रनेति द्विती-
याः २ गोक्षीरपाण्डुरं मांसशोणितमिति तृतीयाः ३ तथा पदं च
कमलं गन्धद्रव्यविशेषी वा यः पद्मकमिति रुद्रमुपलं च नीलो-
त्पल्लमुपलकुट्टं वा गन्धद्रव्यविशेषस्तयोर्गो गन्धः स यत्रास्ति
तत्तथोच्चासनिःश्वासमिति चतुर्थः ४ प्रच्छन्नमाहारगनिर्हारम
अन्यवहरणमूत्रपुरीषोत्सर्गं प्रच्छन्नत्वमेव स्फुटतरमाह अदृश्यं
मांसचक्षुषा न पुनरवध्यादिलोचनेन इति पञ्चमः ५ एतच्च द्विती-
यादिकमतिशयचतुष्कं जन्मप्रत्ययम् । आकाशके चक्रं पष्ठेतथा
आकाशगतं व्यामवति आकाशकं वा प्रकाशमित्यर्थः चक्रं धर्म-
चक्रमिति पष्ठः ६ आकाशके व्रतमिति सप्तमः एवमाकाशगं व्रतं
व्रतत्रयमित्यर्थः ७ आकाशके प्रकाशे श्वेतवरचामरे प्रकीर्णके
इत्यष्टमः ८ (आगासफालियामयसिं) आकाशमिव यदत्यन्त-
मच्छं स्फटिकं तन्मयं सिंहासनं सहपादपीठमिति नवमः ९
(आगासगओसिं) आगासगतोऽन्यर्थं तुल्यमित्यर्थः कुट्टिजि-
सिंघपुतताकाः संभाव्यन्ते तन्महत्तैः परिमण्डितश्चासावभि-
रामश्चातिरमणीय इति विग्रहः (इंज्जओसिं) शेषध्वजापे-
क्षयाऽस्तिमहत्त्वादिन्द्रश्चासौ ध्वजश्च इन्द्रध्वज इति (पुरओसिं)
जिनस्याप्रतो गच्छतीति दशमः १० “ चिद्धंति वा निसीयंति
वेत्ति ” तिष्ठन्ति गतिनिवृत्त्या निर्वादन्युपविशति (तक्खणा-
देवासिं) तत्क्षणमेवाकाशहीनमित्यर्थः पवैः संविद्ध इति वक्त-
व्ये प्राकृतत्वात् संकृष्यपत्र इत्युक्तं स चासौ पुष्पपल्लवसमाकुल-
श्चेति विग्रहः पल्लवा अङ्कुराः सच्छत्रः सध्वजः सघण्टः सपताका-
ऽशोकवरपादप इत्येकादशः ११ (ईसिंसिं) ईपदत्तं (पिट्ठओसिं)
पृष्ठतः पश्चाद्भागे (मउरुट्ठाणमिति) मस्तकप्रदेशे तेजामण्डलं
प्रभापट्टमिति द्वादशः १२ बहुसमरमणीयो जूमिभाग इति त्रयो-
दशः १३ (अहोसिरसिं) अधोमुखाः कण्टका भवन्तीति चतु-
र्दशः १४ अतवा विपरीताः कथमित्याह । सुखस्पर्शा भवन्तीति
पञ्चदशः १५ योजनं यावत् क्षेत्रशुद्धिः संवर्तकवातेनेति षोडशः
१६ (जुत्तफुमिणसिं) उचितविन्दुपातेनेति (निहयरयरे-
णुयंति) धातोत्खानमाकाशवर्ति रजो भूचर्त्ती तु रेणुरिति ग-
न्धादिकर्षाभिधानः सप्तदशः १७ जलस्थलजं यद्वास्वरं प्र-
भूतं च कुसुमं तेन वृन्तस्थागिता ऊर्द्धमुखेन दशार्द्धवर्गेन प-
ञ्चवर्गेन जानुनोरुत्सेधस्य उच्चत्वस्य यत्प्रमाणं यस्य स
जानूत्सेधप्रमाणमात्रः पुणोपचारः पुष्पप्रकर इत्यष्टादशः १८
तथा (कालागुरुपवङ्गकुदुरुक्कतुरुक्कधूवमधमघंतंघुद्धयाभि-
रामे भवइसिं) कालागुरुश्च गन्धद्रव्यविशेषः प्रवरकुन्दुरुक्क-
श्च कीडाभिधानं गन्धद्रव्यं तुरुक्कं च शिङ्काभिधानं गन्ध-
द्रव्यमिति द्वन्द्वस्तत एतस्मिन्तयो यो धूपस्तस्य मधमवायमा-
नो बहुलसौरभ्यो यो गन्ध उद्धूत उद्धूतस्तेनाभिराममभि-
रमणीयं यत्तत्तथा स्थानं निर्पीदगस्थानमिति । प्रकम इत्येको
नविशतितमः १९ तथा उभयोः “ पासिं च णं अरहंताणं भग-
वंताणं दुवे जक्खा कडयतुडियथंभियभुया चामरुक्खेवणं क-
रंतिस्ति ” कटकानि प्रकोष्ठाभरणविशेषाश्चट्टितानि बाह्याभर-
णविशेषास्तैर्गणित्युत्वेन स्तम्भिताविव स्तम्भितौ भुजौ ययो-

स्तौ तथा यत्तौ देवाविति विंशतितमः २० बृहद्वाचनायामन-
न्तरोक्तमतिशयद्वयं नाधोयते अतस्तस्यां पूर्वेऽष्टादशैव अम-
नोन्नानां शब्दादीनामपकर्षोऽभाव इत्येकोनविंशतितमः १६ म-
नोन्नानां प्रादुर्भाव इति विंशतितमः २० (पञ्चाहरश्चोत्ति) प्रव्या-
हरतो व्याकुर्वतो भगवतः (हिययगमणीउत्ति) हृदयकमः (जी-
यणीनारीत्ति) योजनातिक्रमी स्वर इत्येकविंशः २१ (अष्टमा-
गहीयत्ति) प्राकृतादीनां यथा भागविशेषाणां मध्ये या मागधी ना-
म भाषा 'रसोलसौ' मागध्यामित्यादिलक्षणवती सा असमा-
श्रितस्वकीयसमग्रलक्षणैर्मागधीत्युच्यते तथा धर्ममाख्याति
तस्या एवातिकोमलत्वादिति द्वाविंशः २२ (भासिजमाणीत्ति)
भगवताऽभिधीयमाना (आरियमणारियाणत्ति) आर्यानायद-
शोत्पन्नानां द्विपदा मनुष्याश्चतुष्पदा गवादयः सुगा आटव्याः
पशवो ग्राम्याः पक्षिणः प्रतीताः सरीसृपा उरःपरिसर्पा भुजप-
रिसर्पाश्चेति तेषां किमात्मन आत्मतया आत्मीययेत्यर्थः भाषा
तया भाषाभावेन परिणमतीति संयन्त्रः । किं भूताऽसौ भा-
षेत्याह हितमभ्युदयः शिवं मोक्षः सुखं श्रवणकालोद्भवमा-
नन्दं ददातीति हितशिवसुखदेति त्रयोविंशः २३ पूर्वं भवा-
न्तरेऽनादिकाले वा जातिप्रत्ययबद्धं निकचितं वैरममित्रभा-
षो येषां ते तथा तेऽपि च आसतां मध्ये देवा वैमानिका अ-
सुरा नागाश्च भवनपतिविशेषाः सुवर्णाः शोभनवर्णा एते
च ज्योतिष्का यत्तराक्षसकिन्नराः किंपुरुषाः व्यन्तरभेदाः ग-
रुडागरुडलाञ्छनत्वात् सुपर्णकुमारा भवनपतिविशेषाः ग-
न्धर्वा महोरगाश्च व्यन्तरविशेषा एव एतेषां द्वन्द्वः (पसंत-
चित्तमाणसत्ति) प्रशान्तानि समझतानि चित्राणि रागद्वेषा-
द्यनेकविधविकारयुक्ततया विविधानि मानसान्यन्तःकरणा-
नि येषां ते प्रशान्तचित्रमानसा धर्मे निशामयन्ति इति चतु-
विंशः २४ वृक्षवादतया इदमन्यदातिशयद्वयमधीयते यदुत अ-
न्यतीर्थिकप्रावचनिका अपि च एषं वन्दन्तो भगवन्तमिति ग-
म्यते इति पञ्चविंशः २५ आगताः सन्तोऽर्हतः पादमूले नि-
ष्पतिवचना भवन्ति इति षट्तिशः २६ (जश्चो जश्चो वि य-
शंति) यत्र यत्रापि च देशे (तश्चो तश्चो स्ति) तत्र तत्राऽ-
पि च पञ्चविंशतियोजनेषु इतिर्व्याख्यासुपद्रवकारी प्रचुरमे-
षकादिप्राणिगण इति सप्तविंशः २७ मारिर्जनमारक इत्यष्टा-
विंशः २८ स्वचक्रं स्वकीयराजसैन्यं तदुपद्रवकारि न भव-
तीति एकोनविंशः २९ एवं परचक्रं परराजसैन्यमिति त्रिंशः
३० अतिवृष्टिरधिकवर्ष इत्येकत्रिंशः ३१ अनावृष्टिर्वर्षणाभाव
इति द्वाविंशः ३२ दुर्मितं दुष्काल इति त्रयस्त्रिंशः ३३ (उत्पा-
द्यावाहिति) उत्पाता अनिष्टसूचका रुधिरवृष्ट्यादयस्तद्वे-
तुका येऽनर्थास्ते औत्पातिकास्तथा व्याधयो ज्वराद्यास्तदु-
पशमोऽभाव इति चतुस्त्रिंशतमः ३४ अन्यच्च " पञ्चाहरश्चो "
इत आरभ्य येऽभिहितास्ते प्रभामण्डलं च कर्मक्षयकृताः
शेषा भवप्रत्ययेभ्योऽन्ये देवकृता इति एते च यदन्यथाऽपि
दृश्यन्ते तन्मतान्तरमेव मन्तव्यमिति सम० ३५ स० (इदमत्र नि-
गमनं चत्वारो जन्मप्रवृत्तित एकोनविंशतिः देवकृताः एका-
दश घातिकर्मणां कृष्याद्भवन्तीति चतुस्त्रिंशदतिशयाः उक्ताः
दश०) । सत्यवचनस्य पञ्चविंशदतिशयाः ।

पणतीसं सच्चवयणाइसेसापणत्ता ।

पञ्चविंशत् स्थानकं सुगमं नवरं सत्यवचनातिशया आगमेन
दृष्टा एते तु ग्रन्थान्तरं दृष्टाः संजावितवचनं हि गुणवद्वक्तव्यं
तद्यथा संस्कारवत् १ उदात्तं २ उपचारापेतं ३ गम्भीरशब्दम् ४
अनुनादि ५ दक्षिणम् ६ उपनीतरागं ७ महार्थं ८ अव्याहतपौ-

र्वापर्यम् ९ शिष्टम् १० अर्सदिग्धम् ११ अपहृतान्योत्तरम् १२
हृदयग्राहि १३ देशकालाव्ययीतम् १४ तत्त्वानुरूपम् १५ अप्र-
कीर्णप्रसृतम् १६ अन्योऽन्यप्रगृहीतम् १७ अभिजातम् १८
अतिस्निग्धमधुरम् १९ अपरममेविद्धम् २० अर्थधर्माभ्यासा-
नोपेतम् २१ उदारम् २२ परनिन्दात्मोत्कर्षविप्रयुक्तम् २३ उपग-
तशब्दाद्यम् २४ अनपनीतम् २५ उत्पादितान्निष्ठकौतूहलम् २६
अदुतम् २७ अनतिविश्रम्बितम् २८ विभ्रमविक्रान्तकिलकिञ्चिता-
दिविमुक्तम् २९ अनेकजातिसंश्रयाद्विचित्रम् ३० आहितविशे-
षम् ३१ साकारम् ३२ सत्वपरिग्रहम् ३३ अपरिखेदितम् ३४
अव्युच्छेदम् ३५ चेतिवचनम् महानुजायैवैतत्त्वमिति । तत्र
संस्कारवत्वं संस्कृतादिविक्रान्तयुक्तत्वम् । उदात्तत्वमुच्चैर्वृत्तिता २
उपचारापेतत्वमग्राम्यता ३ गम्भीरशब्दं मेघस्येव ४ अनुनादित्वं
प्रतिरवोपेतता ५ दक्षिणत्वं सरलत्वं ६ उपनीतरागं च माद्व-
कोशादिग्रामरागयुक्तता ७ एते सप्त शब्दापेक्षा अतिशयाः ।
अन्ये त्वार्थश्रयास्तत्र महार्थत्वम् बृहदभिधेयता ८ अव्याहत-
पौर्वापर्यत्वम् पूर्वोपरवाक्याविशेषः ९ शिष्टत्वम् अभिमत-
सिद्धान्तोक्तार्थता वक्तुः शिष्टतासूचकत्वं वा १० अर्सदिग्धत्वम्
असंशयकारिता ११ अपहृतान्योत्तरत्वम् परद्रवणाविषयता १२
हृदयग्राहित्वम् श्रोतृमनोहरता १३ देशकालाव्ययीतत्वम् प्रस्ता-
वोचितता १४ तत्त्वानुरूपत्वम् विवक्षितवस्तुस्वरूपानुसारिता १५
अप्रकीर्णप्रसृतत्वम् सुसंबन्धस्य सतः प्रसरणम् अथवाऽ
संबद्धाधिकारित्वातिविस्तरयोरजावः १६ अन्योऽन्यप्रगृहीतत्वम्
परस्परपेक्षया पदानां वाक्यानां वा सापेक्षता १७ अभिजातत्वं
चक्षुःप्रतिपाद्यस्येव नृमिकानुसारिता १८ अतिस्निग्धमधुरत्वम्
भूतगुरादिवत् सुखकारित्वम् १९ अपरममेविधित्वम् परमर्मा-
नुद्धूतस्वरूपत्वम् २० अर्थधर्माभ्यासानोपेतत्वम् अर्थधर्मप्रति-
बद्धत्वम् २१ उदारत्वम् अभिधेयार्थस्यानुच्छेदत्वगुणं गुणवि-
शेषं वा २२ परनिन्दात्मोत्कर्षविप्रयुक्तत्वमिति प्रतीतमेव २३
उपगतशब्दाद्यत्वम् उक्तगुणयोगात् प्राप्तशब्दात् २४ अनपनीत-
त्वम् कारककालवचनद्विधादिव्यत्ययरूपवचनदोषापेतता २५
उत्पादितान्निष्ठकौतूहलत्वम् स्वविषये श्रोतृणां जनितमविच्छिन्नं
कौतुकं येन तत्तथा तद्भावस्तत्त्वम् २६ अदुतत्वमनतिविलम्बि-
तत्वं च प्रतीतम् २७—२८ विभ्रमविक्रान्तकिलकिञ्चितादिवि-
मुक्तत्वम् विभ्रमो वक्तुमनसो भ्रान्तता विक्रान्तस्वैवाभिधेयार्थं
प्रत्ययासक्तता किलिकिञ्चतं रोषमयाजिज्ञासादिज्ञावानां युग-
पदा सहकरणमादिशब्दात्मनोदोषान्तरपरिग्रहस्तैर्विमुक्तं यत्त
तथा तद्भावस्तत्त्वम् २९ अनेकजातिसंश्रयाद्विचित्रत्वम् इह
जातयो वर्णनीयवस्तुरूपवर्णनानि ३० आहितविशेषत्वम् वच-
नान्तरापेक्षया दौकितविशेषता ३१ साकारत्वम् विच्छिन्नवर्ष-
पदवाक्यत्वेनाकारप्राप्तत्वम् ३२ सत्वपरिग्रहीतत्वं साहसोपेतता
३३ अपरिखेदितत्वम् अनयाससंज्ञकः ३४ अव्युच्छेदित्वं विव-
क्षितार्थसम्यक्सिद्धिं यावदनवच्छिन्नवचनप्रमेयतेति ३५ सम० ।

सूत्रार्थाद्यतिशयाः ।

सुत्तये अइसेसा, सामायारी य विज्जजोगाह ।

विज्जजोगाह सुप, विमंति दुविहा अओ हौति ॥

इहातिशयास्त्रिविधास्तद्यथा सूत्रार्थातिशयाः सामाचार्यति-
शयाः विद्या योगा आदिशब्दान्मन्त्राश्चेति त्रयोऽतिशयास्तत्र-
विद्या स्त्रीदेवताभिष्टिता पूर्वसेवादिप्रक्रियासाध्या वा योगाः
पादद्वेपप्रवृत्तयो गगनगमनादिक्रियाः । मन्त्राः पुरुषदेवताः,

पठितसिद्धा वा । यदा विद्या यागाश्चशब्दान्मन्त्राश्च श्रुते एवं विशन्ति अन्तर्भवन्ति अतो द्विविधा अतिशयाः भवन्ति तत्र सूत्रार्थातिशयाः सामान्यार्थतिशयाश्चेत्येतदतिशयानामुपलब्धिः प्रवचनान्तरार्थपासनया भवति वृ० १ उ० । अवध्यादौ, श्री० । कर्मणि प्रत्ययः अतिक्रान्ते, स्था० ४ डा० १ उ० अतिशेष्यते कर्मणि घञ् । स्वल्पाऽवशिष्टे, वाच० ।

अइसेसइहि-अतिशेषि-पुं० अतिशेषा अतिशेषनःपर्यायज्ञानामर्षोपध्यादयोऽतिशयास्ते तैर्वा ऋक्षिर्यस्याऽसौ अतिशेषार्थः । प्रथमे प्रवचनप्रज्ञाचके, प्रव० १४ डा० १ नि० च० । दश० अइसेमपत्त-अतिशेषप्राप्त-त्रि० आमर्षोपध्यादिलब्धीः प्राप्ते, कल्प० ॥

अइसेमपहुत्त-अतिशेषमनुत्त-न० अतिशयायिप्रभुत्वे, व्य० ६ उ० । अइसेसि (न)-अतिशेषिन्-त्रि० स्फांते, ओघ० ।

अइसेसिय-अतिशेषित-त्रि० अतिशयिते, व्य० ६ उ० ।

अइ (ति) हि-अतिथि-पुं० न विद्यन्ते सततप्रवृत्त्या विशद्वैकाकाराऽनुष्ठानतया तिथयो दिनविभागा यस्य सोऽतिथिः “ तिथिपूर्वोत्सवाः सर्वे, त्यक्त्वा येन महान्मना । अतिथिं तं विज्ञानीयाच्छेषमभ्यागतं विदुरित्युक्तलक्षणे (घ० २ अधि०) तिथिपूर्वादिलौकिकव्यवहारपरिवर्जके भोजनकालोपस्थायिनि भिलुविशेषे, घ० २ अधि० । आच० । आ० । आतु० । प्रति० । आचा० । आगन्तुके, भ० ११ श० ६ उ० ।

अइ (ति) हिपूत्रा-अतिथिपूजा-स्त्री० ६ त० आहारादिदानेनातिथेः सत्कारलक्षणे लोकोपचारविनयभेदे, द० ५ अ० “ बलिबइस्सदेवं करेइत्ता अतिहिपूयं करेइ करेइत्ता तओ पच्छाअप्पणा आहारमाहारेइ” भ० ११ श० ६ उ० नि०, अइ (ति) दिवस-अतिथिवस-न० अतिथेः शक्त्युपचये, आचा० १ भु० २ अ० २ उ० । प्रति० ।

अइ (ति) हिम-अतिहिम-न० अतिशयितहिमे, पि० ।

अइ (ति) दिवर्णीम-अतिथिवर्णीपक- पुं० अतिथिमाश्रित्य वर्णीपकः । अतिथिदानप्रशंसनेन तद्भक्तात् लिप्स्यमाने याचकभेदे, स्था० ५ डा० ।

साम्प्रतमतिथिभक्तानां पुरतोऽतिथिप्रशंसारूपं वर्णीपकत्वं यथा साधुर्विदधाति तथा दर्शयति ।

पाएण देइ लोमां, उवगारिमु परिचिएमु कुसिए वा ।

नो पुण अप्पाखिन्नं, अतिहिं पूएइ तं दाणं ॥

इह प्रथेण लोक उपकारिषु यदा परिचितेषु यदि वा अभ्युपिते आश्रिते ददाति भक्तादि यः पुनरुपपन्नमतिथिं पूजयति तदेवं जगति दानं प्रधानमिति शेषः । पि० । नि० चू० ।

अइ (ति) हिंसंविज्ञाग-अतिथिसंविज्ञाग-पुं० तिथिपूर्वादिलौकिकव्यवहारत्यागाद् भोजनकालोपस्थायी आश्रयस्यातिथिः साधुरुच्यते तस्य संगतो निदोषो न्यायागतानां कल्पनीयाभपानादीनां देशकालश्रद्धासत्कारक्रमयुक्तः पश्चात्क्रमोदिदोषपरिहारेण विशिष्टो भाग आत्मानुग्रहबुद्ध्या दानमतिथिसंविभागाः । यथा संविभागापरनामके चतुर्थे शिक्षाव्रते, घ० ३ अधि० (तत्त्वं च)

अतिहिसेविभागो नाम न्यायगयाणं कप्पाणिज्जाणं अन्नं

पाणाईणं दव्वाणं देसकाइससद्गमकारकमनुत्त पराए भत्तीए आयाणुमहवुच्चीए संजयाणं दाणं ॥

नामशब्दः पूर्ववत् न्यायागतानामिति न्यायो द्विजसन्निवित्-दशद्राणां स्ववृत्त्यनुष्ठानं स्ववृत्तिश्च प्रसिद्धैव प्राये लोकव्यवहार्या तेन तादृशा न्यायेनागतानां प्राप्तानामनेनान्यायेनागतानां प्रतिषेधमाह । कल्पनीयानामित्युद्गमादिदोषवर्जितानामनेनाकल्पनीयानां निषेधमाह अभपानादीनां द्रव्याणामादिग्रहणाद्वस्त्रप्राप्तौपधमेपजादिपरिग्रहः अनेनापि हिरण्यादिव्यवच्छेदमाह । देशकालश्रद्धासत्कारक्रमयुक्तं तत्र नानाब्रोहिकोद्रवकडुगोधूमादिनिष्पत्तिभाग्देशः, सुमित्तदुर्भिक्षादिः कालः, विशुद्धचित्तपरिणामः श्रद्धा, अभ्युत्थानासनदानवन्दनानुव्रजनादिः सत्कारः, पाकस्य पेयादिपरिपाद्या प्रदानं क्रमः, एभिर्देशादिभिः युक्तं समन्वितमनेनापि विपक्षव्यवच्छेदमाह । परया प्रधानया भक्त्योत्पन्नेन फलप्राप्तौ भक्तिरुत्तमतिशयमाह । आत्मानुग्रहबुद्धेति न पुनर्यस्यनुग्रहबुद्धेति तथा ह्यात्मपरानुग्रहपरा एव यतयः संयताः मूलशुणोत्तरशुखसंपन्नाः साधवः तेभ्यो दानमिति सूत्राक्षरार्थः आच० ६ अ० । अत्र वृद्धोक्ता सामाचारी आचकेण पोषधं पारयता नियमात्साधुभ्यो दत्त्वा पारयितव्यमन्यदा पुनरनियमो दत्त्वा वा पारयति पारयित्वा वा ददाति तस्मात्पूर्वं साधुभ्यो दत्त्वा पश्चात्पारयितव्यम् । कथं यदा देशकालो भवति तदात्मनो विभूषां कृत्वा साधुस्तत्प्रश्रयं गत्वा निमन्त्रयते भिक्षां गृहीतेति । साधूनां का प्रतिपत्तिरुच्यते । तदा एकः पटलकमन्यो मुखानन्तकमपरो भाजनं प्रत्युपेक्षते मा अन्नरायदोषाः स्थापनदोषा वा भवन्तु स च यदि प्रथमायां पौरुष्यां निमन्त्रयते अस्ति च नमस्कारसहितप्रत्याख्यानीयस्तनस्त गृह्यते । अथवा नास्त्यसौ तदा न गृह्यते यतस्तदोद्वेगं भवति । यदि पुनर्धनं लगेत्तदा गृह्यते संस्थाप्यते च यो बोद्धाटपौरुष्यां पारयति पारणकवानन्यो वा तस्मै तद्दीयते पश्चात्तेन आचकेण समं संघाटको व्रजत्येको न व्रजेत् प्रेषयितुं साधुपुरतः आचकस्तु मार्गतो गच्छति ततोऽसौ गृहं नीत्वा तावासनेनोपनिमन्त्रयेत् यदि निविशेते तदा अष्टमथ न निविशेते तथाऽपि विनयः प्रयुक्तो भवति ततोऽसौ भक्तं पानं च स्वयमेव ददाति अथवा भाजनं धारयत्यथवा स्थित एवास्ते यावदन्नं साधू अपि सावशेषं गृहीतः पश्चात्कर्मपरिहरणार्थं ततो दत्त्वा वन्दित्वा च विसर्जयत्यनुगच्छति च कतिचित्पदानि ततः स्वयं भुङ्के यच्च किल साधुभ्यो न दत्तं तत् आवकेण न भोक्तव्यम् । यदि पुनस्तत्र ग्रामादौ साधवो न सन्ति तदा भोजनवेलायां द्विगवलोकनं करोति विशुद्धभावेन च चिन्तयति यदि साधवोऽभविष्यस्तदा निस्तारितोऽहमभक्षिष्यमिति विभाषेति गार्थार्थः ३१ पंचा० १ विव० । ध० २० । ध० । आ० । “ एसा विही णाणासु बंभयारीसु भत्तीए गिही उगहं कुज्जा पारि-उकामो य वरं इह परलोमे य दाण फलं” आ० चू० ४ अ० ॥

अस्य पञ्चातिचाराः ।

तयाणंतरं च ए अहामंविज्ञागस पंच अइआरा जा-णियव्वा न समारियव्वा । तं महा सच्चित्तनिक्खेणया १ सच्चित्तपेहणया २ कालाइकमदाणे ३ परवदेसे ४ मच्छरया ५

यथा सिद्धस्य स्वार्थं निर्धर्तितस्थेत्थोऽज्ञानादेः समितिः सङ्गतत्वेन पञ्चात्कर्मोद्दिष्टोपरिहारेण विभजनं साधवे दान-
द्वारेण विभागकरणं यथा सविभागस्तस्य (सचित्तनिकलेवणे-
त्यादि) सचित्तपुत्राद्यादिषु निक्षेपणमभ्यादेरदानबुद्ध्या मा.
तुलानतः सचित्तनिक्षेपणमेवं सचित्तेन फलादिना स्थगनम्
सचित्तपिधानम् २ कालातिक्रमः कालस्य साधुभोजनकाल-
स्यातिक्रम उल्लङ्घनं कालातिक्रमः । अयमभिप्रायः कालमून-
मधिकं च ज्ञात्वा साधवो न ग्रहीष्यन्ति ज्ञास्यन्ति च यथा-
ऽयं ददात्येवं विकल्पतो दानार्थमभ्युत्थानमतीचर इति ३ ।
तथा परव्यपदेशः परकीयमेतत्तेन साधुभ्यो न दीयते इति
साधुसमर्पणं भणनं जानन्तु साधवो यथस्यैतद्भक्तादिकं प्र-
वेत्तु तदा कथमस्मत्तयं न दद्यादिति साधुप्रत्ययार्थम् अथवा
ऽस्मादानाम्प्रमाणादेः पुण्यमस्ति यति भणनमिति ४ मत्सरिता
अपरेणैवं दत्तं किमहं तस्मादपि रूपणो हीनो वाऽतोऽहमपि
ददामीत्येवंरूपोदानप्रवर्तकविकल्पो मत्सरिता पते चाति-
चारा एव न भङ्गा दानार्थमभ्युत्थानं दानपरिणतेष्व दूषितत्वात् ।
मङ्गस्वरूपस्य चेदेवमभिधानात् यथा “ दानंतराय दोसा, य
देव दिज्जंतयं च वारेइ । विन्ने वा परितप्पइ, इति किवणत्ता
भवे भगो ” १ उपा० १ अ० । घ० ।

अई (ति) व-अतीव-अ० अति-उव-समासः । अतिशयार्थे,
पञ्चा० १९ विव० । “अईव निक्षं धयारकल्लिपु ” प्रअ० आअ०
२ द्वा० । “अईव सोमचारुक्का” अतीव अतिशयेन सोमं दृष्टि-
भगं चारु रूपं येनां तेऽतीव सोमचारुक्काः जी० ३ प्रति० ३ उ० ।
अउअ [य]-अयुत-न० चतुरशीत्या दक्षैर्गुणिते, अनु० । अ-
युताङ्गे, स्था० २ गा० । अनु० । जी० । जं० । दशसहस्रेषु, क-
ल० । असंख्ये, असंयुक्ते च वाच० ।

अउअंग-अयुताङ्ग-न० चतुरशीत्या दक्षैर्गुणिते अर्धनिपूरे, जी०
३ प्रति० । जं० । कल्प० । स्था० । अनु० ।

अउअ सिद्ध-अयुतसिद्ध-त्रि० कारणकपालादेरपृथग्वृत्ततया
सिद्धे कायस्थे घटादौ, तथाभूते वैशेषिकेते कल्याणिते गुणे,
कर्मणि च वाच० । आ० म० । सम० । स्या० ।

अउज्ज-अयोध्य-त्रि० परैर्योद्धमशक्ये, जी० ३ प्रति० ।
जगतत्वात्परबलैः संग्रामयितुमशक्ये, स्था० ४ गा० ।

अउज्झा-अयोध्या-स्त्री० विनीताऽपरनामके पुरीजेदे,
तन्माहात्म्यम् ।

अउज्जाप एगठियाइ जहा अउज्जा अउज्जा कोसला विणीया
सा केयं इक्ष्वागुत्रुमी रायपुरी कोसलसि एसा सिरिउसज
अज्जिअभिनंदणसुमइअणंतजिणाणं तदा नयमस्स सिरिती-
रणहरस्स अवज्जजाउणा जम्मनूमी रहुवंसज्जाणं वसरदराम-
भरहाइणं च रज्जजाणं विमज्जवाइणाइ सत्त कुलगरा इत्थ उप्प-
आ वसअसामिणो रज्जजिसेए मिहुणगंदिं जिसीणीपत्तेयं उ-
दयं घिच्छं पापसुच्छं तसो सा हविणीया पुरिससि जणिअं स-
क्केण तसो विणीयसि सा नयगे रुढा । जत्थ य मदासंए सो-
याए अप्पाणं साहंतीए निअसीववलेण अगी जलपूरा कसो सो
अज्जपुगे नयदिं दोहंतो निअमाहप्पेण तीए चेव रक्खिओ जाय
अह्ज्जरहवसुदागोत्रस्स मज्जतूआ सया नवजोअणविधिष्सा
वरसजोअणदीहा य जत्थ चक्केसरी रयणमयायतणदिअप-
डिमा संवविअं हरेइ । सोमुहज्जखो अ जत्थ थम्भरदहो उ-

सरज्ज नईए समं मिलित्ता सम्पदुवारंति पसिद्धमावओ जीए
उत्तरविसाए बारसहिं जोयणेहिं अद्दावयनगवरो जत्थ भ-
गवं आइगरो सिद्धो जत्थ य भरहेसरेण सीहनिंसिज्जाययणं
ति कोसुअं कारियं नियनियवणप्पमाणसठाणजुत्ताणि अ च-
उवीसजिणाणं बिबाइं ठावियाइं तत्थ पुच्चदारे उअसजियाणं
दाहिणदारे संभवाइणं चउअं, पच्छिमदुधारे सुपासाइणं अ-
दुहं उत्तरदुधारे धम्मार्णं दसरहं थूमसयं च भाउआणं
तेण च कारिअं । जीए नयरीए वत्थव्वा जण अद्दावयउअव्य-
यासु किलिसु अओ असेरीसयपुरे नवंगविस्तिकारसाहास-
मुअभवेहिं सिरिदेविदसूरीहिं चत्तारि महाबिबाइं दिव्वसत्तीए
गयणमगेण आणीआइं जत्थ अज्जवि नाभिरायस्स मंदिरे
जत्थ पासनाहवामिअसीयाकुंडं सहस्सधारं च पायारदिओ
मत्तगयंदज्जखो अलाविज्जस्स अओ करिणो न संचरंति
संचरंति वा ता मरंति गोपथराइणि य अणेगाणि य लोइअति-
छाणि वरंति “एसा पुरी अउज्जा, सरज्जज्जाभिसिच्चमाण-
गदभित्ति । जिणसमयसंतिथी, जत्तपवित्तिअज्जणा जयइ ॥
कइं पुण देविदसूरीहिं चत्तारि बिबाणि अउज्जापुरओ आणि-
याणित्ति अज्जइ सेरीसयभयरे विहरंता आराहिअपठमावइध-
रणिंदा उत्तावद्धीयसिरे देविदसूरीणो उ कुरुमि अणए ठाणे-
काउसमि करिसु एवं बहुवारं कारिते ददूण सावएहिं पुच्छियं
भयवं को विसेसो इत्थ काउसमकरणे सूरिहिं जणिअं इत्थ
पढाणफइहिं चिइइ जीसे पासनाहपदिमा कीरइ सा य ससिहिं
अपादिहेरा हवइ तसो सावयवयणेणं पठमावइ अराहणत्थं
उववासतिगं कयं गुरुणा आगया जगवइ तीए आइहुं जहा सो
पारए अओ सुत्तहारो चिइइ सा जइ इत्थ आगच्छइ अठमजत्तं
च करेइ सूरिए अत्थमिए फलदिअं अंथाउउमादवइ अणुदिप
पडिपुअं संपादेइ तसो निप्पज्जइ । तसो सावएहिं तदाइवणत्थं
सो पारए पुरिसा पठविआ सो आगओ तदेव धदिउमादत्ता
धरणिंधारिआ निप्पजा पदिमा धर्मितस्स सुत्तहारस्स पदि-
माएहिं अपमासा पाउअओ । तमुविस्सिउणा उत्तरकाउं घ-
मिओ पुणो समारिणेण मसो दिट्ठे । दंकिआ वाहिआ रुहिरं निस्स-
रिउमारुं तसो सूरिहिं जणिअं किमेयं तुमए कयं एवअम
मसे अत्थतं सा पदिमा अईव अज्जुअ अइ वसमणभवा हुता ।
तसो अंगुट्ठेणं चंपिउं थंभिउं सरुदिरं एवं तीसे पदिमाए नि-
प्पजाए चउवीसं अज्जाणि बिबाणि आणीहिंता आणिसा ठावि-
आणिताओ दिव्वसत्तीए अउज्जापुरओ तिअ महाबिबाणि रत्तीए
गयणमगेण आणियाणि । चउत्थे वि आणिज्जमाणे बिहाया
रयणी चउधारासेणेयगामे खिसमज्जे बिअं तविअं रामासि-
रिकुमारपाक्षेण चालुकचक्कवइणा चउत्थं बिअं कारिसा ठाविअं ए
वं सेरासे महप्पजायो पासनाहो अज्ज वि संघेण पुइज्जइ मि-
ज्जावि उवइवं कारिउं न पारंति कुसुअगमिसेण न तथा सत्ता-
वप्पा अवयवा दीसंति तम्मिअ गामे तं बिअं अज्ज वि चेईहरे पु-
इज्जसि । इति श्री अयोध्याकल्पः समाप्तः ती० १३ कल्प० । गन्धि-
हायतीविजये वर्तमाने पुरीयुगत्रे च “दो अउज्जाओ” स्था० २ गा
अउ (तु) क्ष-अतुल-त्रि० अनन्यसदृशे, आच० ६ अ० ।
दणं निरुपमे, उक्त० २० अ० । प्रधाने, आ० । नास्ति तुला शु-
च्रताया यस्यामिति तिअकवुक्के, पुं० । वाच० ।
अओ-अतर-अ० इदम् तसिअ-एतच्छेतुकार्यं, वाच० “अओ सव्वे
अहिंसिया ” सूत्र० १ अ० १ अ० १ उ० ।

अओघण-अयोघन-पुं० बोहघने, अयोमये घने, " सीसं पि निदंति अओघणेहि " सूत्र० ५ अ० २ उ० ।

अओघय-अयोमय-त्रि० बोहमये विकारे, "अओमपणं संदास-पणं गहाय" सूत्र० २ अ० २ अ० ।

अओमुह-अयोमुख-त्रि० अय इव मुखं यस्य बोहमुखे पक्ष्यादौ, "पक्ष्यादि सज्जंति अओमुहेहि" सूत्र० १ अ० ५ अ० २ उ० । अयोमुखद्वीपनिवासिनि मनुष्ये, पुं० स्था० ५ उ० ॥

अओमुहद्वीप-अयोमुखद्वीप-पुं० गोकर्णनाम्नोऽन्तरद्वीपस्य परतो दक्षिणपश्चिमायां विदिशि पञ्चयोजनशतव्यतिक्रमेण स्थिते पञ्चयोजनशतनायामविक्रम्ये एकाशीत्याधिकपञ्चदशयोजनशतपरिक्रमे पञ्चवरवेदिकावनखण्डमपरितवाराप्रदेशेऽन्तरद्वीपविशेषे, न० । प्रज्ञा० । स्था० ।

अंक-अङ्क-पुं० अङ्क-अक्ष । शुल्कमणिविशेषे, वत्स० ३४ अ० । रत्नविशेषे, ज्ञा० १ अ० । ज० । ज्ञा० । रा० । सूत्र० । वत्स० । जी० । अ० । आ० म० प्र० । प्रज्ञा० । नि० चू० । " पद्मासनोप-विष्टस्योत्सङ्करूपे आसनवन्धे, चन्द्र० ४ पाहु० । चन्द्रविम्बा-न्तर्वर्तिमृगावयवे च । यल्लोके मृगादिव्यपदेशं लजते ज० १ वक्र० । सू० । चिहे, चन्द्र १० पाहु० । द्वाञ्छने, औ० । उत्सङ्के, व्य० ८ उ० । ज० । ज्ञा० । सूत्र० । आचा० । दृश्यकाव्यभेदे च पुं० । न वाच० । दृश्यकाव्यरूपभेदे, एकत्वादिसंख्याबोधकरेखास-त्रिवंशे नवसंख्यायाश्च पुं० वाच० ।

अंककंड-अङ्ककाण्ड-न० अङ्करत्नमये योजनशतवाहल्ये रत्न-प्रभायाः खरकाण्डस्य चतुर्दशे भागे, स्था० १० उ० ।

अंककरेसुअ-अङ्ककरेलुक-न० वनस्पतिविशेषे, आचा० १ अ० १ अ० ५ उ० ।

अंकटि-अङ्कस्थिति-स्त्री० संख्यारेखाविस्त्रिस्थापनरूपायां त्रयभ्यन्तारिंशत्कत्रायाम्, कल्प० ।

अंकण-अङ्कन-न० अङ्क-ल्युट् । तत्तायः शस्त्राकादिना गवाश्वानां चिह्नकरणे, प्रश्न० आ० १ द्वा० । अ० । भृशगात्रचरणादिनि-र्वाञ्छनकरणे च आच० ४ अ० । अङ्क-करणे ल्युट् । अङ्कसा-धनद्रव्ये " गदागामीति " प्रसिद्धे, वाच० ।

अंकध (ह) र-अङ्कधर-पुं० ६ त० चन्द्रमसि, जी० ३ प्रति० । तं० । ज० ।

अंकधा-अङ्कधात्री-स्त्री० उत्सङ्गस्थापिकायां धात्र्याम्, ज्ञा० १ अ० । नि० चू० । आचा० ।

अंकवणिय-अङ्कवणिज् (ज)-पुं० अङ्करत्नवणिजि, रा० ।

अंकमुह-अंकमुख-न० ६ त० पद्मासनोपविष्टस्य उत्सङ्करू-पासनवन्धायामे, सू० ५ पाहु० च० ।

अंकमुहसंतिग-अङ्कमुखसंस्थित-त्रि० पद्मासनोपविष्टस्योत्स-ङ्करूप आसनवन्धस्तस्य मुखमप्रभागोऽर्द्धवन्नयाकारस्तस्यैव सं-स्थितं यस्य । अर्द्धवन्नयाकारसंस्थानसंस्थिते, सू० ५ पाहु० । च० ॥

अंकलपि-अङ्कलपि-स्त्री० ब्राह्म्या लिपेर्द्धांशे द्वेष्टविधाने, प्रज्ञा० १ पद० । स० ।

अंकपय-अङ्कपय-त्रि० अङ्करत्नमये, अङ्करत्नविकारे, अङ्क-रत्नप्रचुरे वा "अंकामया पक्ष्वा पक्ष्वाहा" ओ० । रा० । प्रति० ।

एकावर्द-अङ्कवर्तनी-स्त्री० सहाविदेहरम्यविजये वर्तमानायां

राजधान्याम् । " रम्मे विजये अंकावर्द रायदाणी अंजणे वक्खारपव्वय " ज० ४ वक्र० " दो अंकावर्दो " स्था० २ उ० । मन्दरस्य पूर्वे शीतोदाया महानद्या दक्षिणे वर्तमाने वक्खार-रपर्वते च स्था० ५ उ० ।

अंकिअ (य)-अङ्कित-त्रि० लाङ्किते, आच० ४ अ० । औ० । अंकिअ-देशी० नद्रे, ज्ञा० १ अ० ।

अंकुडग-अङ्कुटक-पुं० नागदन्तके; ज० १ वक्र० ।

अंकुत्तरपास-अङ्कुत्तरपावर्द-त्रि० अङ्का अङ्करत्नमया उत्तर-पाशा यस्य तत् अङ्कुत्तरपावर्दम् । अङ्करत्नमयोत्तरपावर्दयु-क्ते द्वारे, रा० । जी० ।

अङ्कुर-अङ्कुर-पुं० न० अङ्क-उरश्च । प्ररोहे, वृ० १ उ० । शाल्यादिवीजसूत्रौ, ज० ७ उ० ७ श० । कालकृतावस्थावि-शेषजाजि प्रवाले, जी० ३ प्रति० । स्था० । " दग्धे बीजे यथा-ऽत्यन्तं प्रादुर्भवति नाङ्कुरः । कर्मबीजे तथा दग्धे न रोहति भवाङ्कुरः " ध० २ अधि० । जले, शीघ्रोत्पत्तिसाधर्म्यात् । रुधिरं, लोभं, मुकुले च वाच० ।

अङ्कुस-अङ्कुश-पुं० न० अङ्क उशच् शृणौ, प्रश्न० आ० ४ द्वा० ।

" अङ्कुसेण जहा णागो धम्मे संपनिवाइओ " वत्स० २२ उ० । अङ्कुशाकारे मुक्तादामावलम्बनाभयभूते चन्द्रोपके, जी० ३ प्रति० । स्था० । आ० म० चि० । विमानविशेषे, स० । देवाचनार्थं वृत्तपल्लवाकर्षणार्थं परित्राजकोपकरणविशेषे, औ० । षष्ठे धन्-नकदोषे, तत्स्वरूपं च ।

उत्तमगणे हत्यमि व, धितं णिवेसेति अङ्कुसंति ।

यत्राङ्कुशेन गजमिव शिष्यः सूरि तूर्ध्वस्थितं शयितं प्रयोजना-न्तरव्यग्रलोपकरणे चोत्तपट्टकल्पादौ हस्ते वाऽवक्रया समाकृ-प्य चन्दनकदानार्थमासने उपवेशयति तदङ्कुशवन्दनकमुच्यते नहि श्रीपूज्याः कदाचनाप्युपकरणाद्यकार्येण महन्त्यविनयत्वात् किं तु प्रणामं कृत्वा कृताञ्जलिपुटे विनयपूर्वकमिदमभिधीयते नयविशन्तु भगवन्तो येन चन्दनकं प्रयच्छामीत्यतो दोषदुष्टमि-दमिति । आचर्यकवृत्तौ तु रजोदरणमङ्कुशवत् करण्येन गृहीत्वा यत्र चन्दने तदङ्कुशमिति व्याख्यातम् । अन्ये तु अङ्कुशाकान्तस्य हस्तिन इव शिरोवनमनोन्मने कुर्वाणस्य यद्वन्दनं तदङ्कुशमित्याहुः एतच्च द्वयमपि सूत्रानुयायि न मन्-ति । तत्त्वं पुनर्बहुश्रुता जानन्ति प्रव० ५ द्वा० । आच० । घ० । " अङ्कुसो दुविहा सूत्रे गंरुस्स रयहरणं गहाय भणति निवेस जा ते वंदांमि अदधा दोहि वि हत्थेहि अङ्कुसं जहा भा० चू० ३ उ० । प्रतिबन्धे च वाच० ।

अङ्कुसा-अङ्कुशा-स्त्री० अनन्तजिनस्य शासनदेवतायाम्, सा च देवी गौरवर्णा पद्मासना चतुर्भुजा खड्गपाशयुक्तदक्षिणपा-णिद्वया फलकाङ्कुशयुक्तवामकरद्वया च प्रव० २० द्वा० ॥

अङ्केल्लणपहार-अङ्केल्लणपहार-पुं० अश्ववादीनां तर्जकविशे-षाघाते, अङ्केल्लणपहारपरिवर्जित्यङ्गे अङ्केल्लणपहारपरिवर्जिताङ्कः अश्ववारमनोऽनुकूलत्वादेऽङ्केल्लणपहाररहितशरीरे अश्ववादी, त्रि० ज० ४ वक्र० ।

अंकोष्ठ-अंकोट [उ] [ल] पुं० अङ्कयते लङ्यते कीला-कारकण्टैः अङ्क-ओट-ओठ-ओल-वा । अंकोटेलः ८ । १ । २०० । इति सूत्रात् तस्य द्विरुक्तो लः प्रा० पीतवर्णसारं गन्धयुक्तपुष्पे दीर्घकण्टकयुक्ते रक्तवर्णफले वृक्षाविशेषे, वाच० । एकास्थिकवृ-द्धभेदे, गुणउत्तेदे च प्रज्ञा० १ पद० । कल्प० ।

अंकोल्लतेल्ल-अंकोट [उ] तेल्ल- न० अङ्कोट-तेल्लन् अनङ्को-
तात्त्रस्य क्लृप्तः ॥ २ । ५५ । इत्यङ्कोटगुण्युदात्तान्न तैलप्रत्य-
यस्य डेल्लः । अङ्कोटस्नेहे. प्रा० ॥

अंग-अङ्ग-अ० आमन्त्रणे, ज० ए० श० ३३ उ० दशा० । झा० ।
ओ० । अलंकारे च । “विमंग पुण अहं अज्जोवगमिओ” स्था०
४ ता० । अज्जुयत्तिअङ्गणगतिविधितिअज्जु धातोउयन्ते गर्भोत्पत्ते
रारण्य व्यकीजवन्ति जन्मप्रभूतेमंद्ध्यन्ते चेत्यङ्गानि । शिर-
उदरादिषु न० कर्म० । देहावयवेषु, प्रव० ८ द्वा० । आ० चू०
प्रज्ञा० निचू० विरो० उक्त० अङ्गान्यष्टौ शिरः प्रजुतीनि तदुक्तं
“ सीसमुरोत्तरपिछा, दो वाह ऊरुया य अट्टंगा ” कर्म० रा० ।
“ बाहुरुपुठिसिरउरउयरंगा ” बाहू लुजद्वयम् ऊरू ऊरुद्वयं
पृष्ठिः प्रतीता शिरो मस्तकमुरो वक्त्रः उदरं पोदुमित्यष्टावङ्गान्यु-
च्यन्ते इह विभक्तिकोपः प्राकृतत्वात् कर्म० १ क० । आ० म० ।
गात्रे, औ० । स्था० । उक्त० । अवयवे, स्था० ७ डा० । “ अट्ट-
गाहं ” झा० १ अ० । स० । स्था० । धौकिकानि वेदस्य षड-
ङ्गानि तद्यथा शिक्षा १ कल्पो २ व्याकरणं ३ मन्दा ४ नि-
रुक्तं ५ ज्योतिषं ६ चेति आ० चू० २ अ० । अनु० । आ० म० ।
आव० । लोकोत्तराणि प्रवचनस्य द्वादश अङ्गान्याचा-
राङ्गादीनि (तानि अंगप्यविदुश्चन्द्रे व्याख्यास्यन्ते) कारणे,
प्रति० । स्था० ।

अस्य निक्षेपमाह ।

एामंगं ठवणंगं, दव्वंगं चैव होइ भावंगं ।

एसो खलु अंगस्स, एिक्खेवो चउव्विहो होइ उच० नि०
नामाङ्गं स्थापनाङ्गं द्रव्याङ्गं चैव जयति भावाङ्गमेष खलु
(अंगस्स इति) प्राकृतत्वाद्द्रव्यस्य निक्षेपश्चतुर्विधो भवतीति गा-
थासमासाधः । अत्र च नामस्थापने प्रसिद्धत्वाद्नादस्य द्रव्या-
ङ्गमभिधिसुराह ।

गंधंगमोमहंगं, मज्जाज्जं सरीरजुद्धंगं ।

एत्तो एकैकं पि य, ऐगविहं होइ एायव्वं ॥

गन्धाङ्गमौषधाङ्गं (मज्जाज्जं सरीरजुद्धंगं) चिन्दौरलाक्षणिकत्वा-
द्द्रव्यशब्दस्य च प्रत्येकमभिसंबन्धात् मथाङ्गमातायाङ्गं शरीराङ्गं
युक्ताङ्गमिति पक्षिधम (एत्तोति) सुव्यत्ययाद्देयु मध्ये एकै-
कमपि चानेकविधं भवति ज्ञातव्यमिति गाथाकाराधः । भावार्थं
तु विवधुराचार्यो “यथोद्देशं निर्देशमिति” व्यायमाश्रित्य गन्धाङ्गं
प्रतिपादयन्नाह ।

जमदग्निजटा हरेणु-या सवरणिवसणयं सपिप्पियं ।

रुक्खस्स बाहिरा तथा, मल्लियवासियकोडिअग्रयती ॥

उसंरहिरिवेराणं, पल्लं भइदारुणो करिसो ।

सत्तपुप्फाण भागो य, भागो य तमालपत्तस्स ॥

एयं पण्हाणमयं, विस्सेवणं एस चैव पटवामो ।

वासवदत्ताकत्तो, उदयणमजिधारयंतीए ॥

तत्र जमदग्निजटा बालको हरेणुका प्रियङ्गुः सवरनियसनकं
तमालपत्रं (सपिप्पियं) पिप्पिका ध्यामकास्यं गन्धद्रव्यं तथा सह
सपिप्पिकं वृक्षस्य च बाह्या त्वक् चानुर्यातकाङ्गं प्रतीतमेव
“मल्लियवासियन्ति” मल्लिका जातिस्तद्भासितमन्तरोक्तद्रव्य-
जानं चूर्णोद्भूतमिति गम्यते कोटि (अग्रय इति) अहंति कोटि-
मृत्याहं जवान् । महार्घतेपत्रकणं चैतत् तथा उशीरं प्रसिद्धं
हीम्रे बालकः पल्लं पल्लमनयोस्तथा भइदारुणोद्देवदारोः कर्षः

“सयपुष्पाणति” वचनव्यत्ययात् शतपुष्पाया जागो जागश्च
तमात्रपत्रस्य भाग इह गलिका मात्रा । अस्य माहात्म्यमाह । एन
त्मानमेतदिलेपनमेव चैव पटवासः वासवदत्तया चण्डप्रद्योत-
दृष्टिवाक्यतो विहित उदयनं घोषावत्सराजमजिधारयन्त्या चै-
तसि वहन्त्या अनेन परिचित्ताक्षेपकत्वमस्य महात्म्यमुक्त-
मिति सूत्रार्थः । औषधाङ्गमाह ।

दोषि य रयणी महिद-फलं च तिषि य समुत्तंगं ।

सरसंव कणयमूलं, एसा उदगड्डमागुत्तिया ॥

एसा उ हणइ कंसु, तिमिरं अवहेरुगं मिरोरोगं ।

तेइज्जगचाउत्थग-मूसगसप्पावरणं च ॥

हे रजन्यौ पिण्डवाकुरिद्रे माहेन्द्रफलं चेन्द्रयवा श्रीणि च
समुत्तंगं त्रिकटुकं तस्याङ्गानि सुण्डीपिप्पलीमरिचद्रव्याणि स-
रसं चार्द्रकनकमूलं शिल्बमूलमेवोदकाष्टमेत्युदकमष्टमं यस्य
सा च तथा गुटिका वटिका । अस्याः फलमाह । एसा तु हन्ति
कणसु तिमिरं (अवहेरुयति) अक्षेशिरोरोगं समस्तशिरो-
व्यथां (तेइज्जगचाउत्थगति) सुषो लोपे तार्तीयकचातुर्थिकौ
रुद्ध्या ज्वरौ मूषकसर्पपराद्धमुन्द्राहिदष्टं चः समुच्चय इति
गाथाद्वयार्थः । मथाङ्गमाह ।

सोलस दक्खाजागा, चउरो जागा य धावतीपुप्फे ।

आदगमो उच्छुरसे, मागहमाणेण मज्जंगं ॥ दारं ॥

(सोलसगाहा) षोडश द्राक्षाजागाश्चत्वारो भागाश्च धात-
कीपुष्पे धातकीपुष्पविषयाः (आदगमोति) आप्यवादादक
इल्लुरस्यविषयः आदक इह केन मानेनेत्याह । मागधमानेन “दो-
असइ” इत्यादिरूपेण मथाङ्गं मदिराकारणं जवतीति गाथाधः ।
आतोद्याङ्गमाह ।

एगं मगुंदातूर-मेगं अहिमारुदारुअं अग्गी ।

एगं सान्नियपोंमं, बज्जो आमोल्लतो होइ ॥

(एगंगाहा) एकं मकुन्दातूर्यमिति । एकैव मकुन्दा वादित्र-
विशेषो गम्भीरस्वरत्वादिना तूर्यकार्यकारित्वात् तूर्यमनेनास्या
विशिष्टमातोद्याङ्गत्वमेवाह । किमेकैव मकुन्दातूर्यं सोपस्कार-
त्वाद्यैकमभिमारस्य वृक्षविशेषस्य दारुकं काष्ठमभिमारदारु-
कमग्निविशेषतोऽग्निजनकत्वाद्यथा वा एकं शास्त्रमलोपोण्डं
शास्त्रमदीपुष्पं बज्जमामोरुको जवति । आमोरुं पुष्पोन्मिश्रा
बालबन्धविशेषः स्फारत्वादस्येत्थं दृष्टान्ताभिधायितयेव व्या-
ख्यायते प्रसङ्गतो वाग्यामोरुकाङ्गयोरप्यभिधानमिति सू-
त्रार्थः । शरीराङ्गमाह ।

सीसं उरो य उदरं, पिड्डी वाहू य दोषि ऊरू य ।

एए होंति अट्टंगा खलु, अंगोवंगाइं सेसाइं ॥

होंति उवंगा कन्हा, एासच्छीहत्थपादजंघा य ।

एहकेसमंसअंगुलि, ओट्टा खलु अंगुवंगाइं [दारम्]

शिरश्च उरश्च प्राग्भुजदरं “पिठित्ति” प्राकृतत्वात्पुष्टं बाहू द्वौ
ऊरू च पतान्यष्टाङ्गानि । प्राग्भुज लिङ्गव्यत्ययः खलुरवधारणे
पतान्येवाङ्गानि अङ्गोपाङ्गानि शेषाणि नखादीनि उपलक्षणत्वा-
दुपाङ्गानि च कर्णादीनि यत् उक्तम् । होंति उवंगा कम्पा नासच्छी
अघहत्थपाया य । नहकेसमंसअंगुलि ओट्टा खलु अंगुवंगाणि
इति गाथाधः ।

संप्रतं युष्माकमाह ।

जाणावरणपहरणे, जुष्टे कुसलक्षणं व एतीति य ।

दक्खचं बवसातो, शरीरमारोग्यं चैव ॥

(दारम) (जाणावरणपहरणेति) यानं च दस्त्यादि तत्र सत्यपि न शक्नोत्यभिभवितुं शक्नुमत आवरणं च कवचादि सत्यप्यावरणे प्रहरणं विना किं करोतीति प्रहरणं च खड्गादि याणावरणप्रहरणानि यदि युद्धे कुशलत्वं नास्ति किं यानादिनेति युद्धे संग्रामे कुशलत्वं च प्राचीन्यरूपं सत्यप्यस्मिन्नाति विना न शक्नुजयनमतो नीतिश्चापक्रमादिलक्षणा सत्यामपि चास्यां दत्तवाधीनो जयस्ततो दत्तत्वमाशुकारित्वं सत्यस्मिन्निवृत्तयसायस्य कुतो जय इति व्यवसायो व्यापारस्तत्रापि यदि न शरीरमहीनाङ्गं ततो न जय इति शरीरमर्थात्परिपूर्णाङ्गं तत्राप्यारोग्यमेव जयथेति (आरोग्यसि) आरोग्यता चः समुच्चये एवावधारणे ततः समुदितानामेवैषां युष्माकत्वमिति सूत्रार्थः भावाङ्गमाह ।

जावंगं पि य जुवेहं, सुतमंगं चैव णोमुतं अंगं ।

सुतमंगं वारसहा, चउव्विहं शोभ्यज्जंगं ॥

भावाङ्गमपि च द्विविधम् (सुयमंगं चेवसि) श्रुताङ्गं चैव नो-श्रुताङ्गं च । श्रुताङ्गं द्वादशधा आचारादि भावाङ्गता चास्य क्षायोपशमिकजायात्तर्गतत्वात् । उक्तं च “ भावे खञ्जोवसमिप जुवालसंगं पि होति सुयणाणांति ” चतुर्विधं चतुष्पकारं नोश्रुताङ्गं तु नोशब्दस्य सर्वानिधेयार्थत्वादश्रुताङ्गं पुनः मकारश्च सर्व-आशङ्कणिक इति गार्थः । एतदेवाह ।

माणुस्सं धम्ममुत्ती, सच्चा तवसंजममि विरयं च ।

एए जावंगा खनु, दुल्लभमा होति संसारे ॥

मानुष्यं मनुजत्वमस्य चादावुपन्यास एतद्भावे शेषाङ्गभावात् धर्मश्रुतिरहितप्रणीतधर्माकर्षणे अद्वा धर्मकरणाभिहापः । तपोऽनशनादिस्तःप्रधानः संयमः पञ्चाश्रयविरमणादिस्तपः संयमो मध्यमपदलोपी समासः । तपश्च संयमश्च तपःसंयममिति समाहारो वा तस्मिन्वोर्यं च वीर्यान्तरायद्वयोपशमसमुत्था शक्तिः । अस्य च द्विष्टस्याप्येकत्वेन विवर्कितत्वाद्योक्तसंख्या-विरोधः । एतानि जावाङ्गानि खनु निश्चितं दुर्लभकानि भवन्ति संसारे द्विज्ज्यत्ययश्च प्राकृतत्वादितच्चातुक्तमपि सर्वत्र जावनीयमिति गार्थः । इह ज्ञ्याङ्गेषु शरीराङ्गं भावाङ्गेषु च संयमः प्रधानमिति । तदेकार्थिकान्याह ।

अंगं दसजागभेए, अवयव असगल्लचुणियाखंभे ।

देसे पदेसपव्ये, साहापमलपज्जवखिलं च ॥

दया य संजमे लज्जा, दुगुठा अच्छदणादि य ।

तितिकसा य अहिंसा य, हिरी ति एगद्विया पदा ।

अङ्गदशभागो भेदोऽवयवोऽसकलहर्णः खणो देशः प्रदेशः पर्यशाखा पाटलं पर्यवः खिलं चेति शरीराङ्गपर्याया इति वृद्धाः । व्याख्यानिकस्त्वविशेषतोऽस्मि अङ्गपर्यायास्तथा (दसभाग-सि) दशभाग इति च भिन्नावेव पर्यायावित्याह । चः समुच्च-यं सूत्रत्वाच्च सुपः क्वचिदश्रवणमिति । संयमपर्यायानाह दया च संयमो लज्जा जुगुप्सा अच्छदना । इतिशब्दः स्वरूप-परामर्शकः पर्यन्ते योदयते तितिकसा चाहिंसा च न्हीश्रेयैकार्थ-काम्यजिन्नाभिधेयानि पदानि सुवन्तशब्दरूपाणि पर्यायाभिधानं च नानादेशजविनेयानुपदार्थमिति गार्थाद्वयार्थः । उक्तं ३ अ० स्था० । अउयते व्यक्तीक्रियते ऽस्मिन्निति चतुर्विधं नामस्थाप-

नाद्वयभावमेदात् । तत्र नामस्थापने भ्रूणे द्रव्याङ्गं इशरीरज-व्यशरीरव्यतिरिक्तं शिरो बाह्यादि जावतोऽयमेवाचारः आचा-राङ्गम् आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । चिन्ने अङ्गजे कामे उपाये, प्रधानोपयोगिनि उपकरणे, फलवन्सन्निधावफलं तदङ्गमिति मीमांसा जन्मादिलभ्ये, यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गमिति पाणिनिपरिज्ञापिते प्रत्ययार्थाध्वचूने शब्दभूते च वाच० । अय-भदेवस्य द्वादशे पुत्रे, कल्प० । तो० जनपदावशेदे, यत्र चम्पा-नगरी ज्ञा० ८ अ० । प्रवः । स्था० । वृ० । कल्प० । सूत्र० ।

आङ्ग-पुं० अङ्गानां राजा आङ्गः अङ्गदेशाधिपे, बहुवचनो लुक् अङ्गा अङ्गदेशस्तद्वाजानो वा भक्तिरस्य अए आङ्गः । अङ्गदेशभक्ते, अङ्गराजभक्ते वा त्रि० । अङ्गादागतम् आङ्गम् । अङ्गानिमित्ते कार्थ्यं, वार्णादाङ्गं बलीयः इति परिज्ञाया वाच० । अङ्गं शरीरा-वयवस्तद्विकार आङ्गम् । देहावयवविकारे, स्था० ८ उ० । अङ्गे जवमाङ्गम् । शरीरोत्पत्ते, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । अङ्गविषयमा-ङ्गम् । आव० ४ अ० । शिरःस्फुरणादौ, स्था० ८ उ० । शरीरावयवप्रमाणस्फुटितादिविकारफलोद्भावेकं महानिमित्त-जेदे, स० । अङ्गस्फुरणादिभिः शरीरावयवस्फुटनप्रमाणादि-भिर्यदिह वर्तमानमतोऽनमनागतं वा श्रुतं प्रशस्तमनुते वाऽप्रश-स्तमन्यस्मै कथ्यते तद्भाष्यते आङ्गं निमित्तं यथा ‘सुंति स्फुर-त्याश्च पृथिव्यवसिः, स्थानप्रवृत्तिश्च ललाटदेशे । जूष्माणमभ्य प्रियसंगमः स्यात्तासाक्षिमध्ये च महार्थवान्’ इत्यादि प्रव० ११७ द्वा० “दक्षिणपार्श्वे स्फुटनमजिधास्ये तत्फलं स्त्रिया वामे । पृथि-वीलात्मं शिरसि, स्थानविवृत्तिर्ललाटे स्यात्” इत्यादि स्था० ८ उ० (आङ्गनाम्नो महानिमित्तस्य सूत्रादिमानम्) “अगस्स सय-सदस्सं, सुत्तवितीय कोडिविन्नेया । वक्ख्वाण अपारिमयं, इय-मेव य वत्तियं जाण” आव० ४ अ० । आ० चू० । स० ।

अंगत्र-अङ्गज-पुं० अङ्गाजायते जन-र-पुत्रे, को० ज्ञा० । आ० चू० । दुहितरि, स्त्री० देहजातमात्रे, त्रि० रुधिरं, न० रोग, पुं० लोमि, न० अङ्गं मनस्तस्माज्जायते कामे, पुं० वाच० । अङ्गद-न० अङ्गं दायति शोभयति दै-क-बाहुरीर्षाभरणे, प्रज्ञा० २ पद० । जी० । ज० । ज्ञा० । स्था० । रा० । औ० । बालि-वानरराजपुत्रे, वाच० ॥

अंगद-अङ्गजित्-पुं० आवस्तीवास्तव्ये गृहपतिभेदे, नि० स्था० । (स च पार्श्वजितान्तिके प्रज्यां गृहीत्वाऽनशनेन मृत्वा चन्द्र-विमाने चन्द्रत्वेनोपपन्न इति चंद्रशब्दे वदयते) अंगद (रि) सि-अङ्गर्षि-अङ्गकृषि-पुं० चम्पावास्तव्ये कौ-शिकार्थशिष्ये, तस्य जद्रत्वादङ्गर्षिरिति कौशिकार्थेण नाम कृतम् । आ० म० द्वि० । आव० । आ० चू० । आ० क० । तीर्थे० । (तेनोपशमे सति सामायिकमवाप्य केवलमधिगतमिति अङ्ग-वशब्दे वदयते)

अंगचुलिया-अङ्गचुलिका-स्त्री० अङ्गस्याऽऽचारादेश्चुलिका यथावाच्यस्यानेकविधा इहानुक्तार्थसंग्रहिका चूलिका । वा-लिकश्रुतजेदे, पा० । नं० स्थानाङ्गसूत्रे तु संक्षेपिकादशायास्तु-तीयः प्रयत्नत्वेनेयमुक्ता स्था० १० उ० ।

सम्प्रत्युपलभ्यमानाङ्गचुलिकाग्रन्थस्येत्थमारम्भादिः ।

नमो मुअदेवयाए भगवईए नमो अरिहंतार्णं नमो सिद्धार्णं नमो आयरियाणं नमो उवज्जायाणं नमो होए सेवसा-हणं । तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपाणामं एयररी होत्था

वसुओ पुसभदे वेत्तिण । तेणं काक्षेणं तेणं समणं
समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतेवासी अज्जसोहम्मे
णामं अणगारे । जाइसंपन्ने जहा उववाए जाव चउणा-
णसंपन्ने । पंचहिं अणगारसएहिं संपरिवुमे पुव्वाणपुव्वि
चरमाण जाव जेणेव पुसभदे वेइए अहापडिखुवं विहरइ
परिसा गिगया । धम्मं सोक्षा णिसम्म जामेव दिसिं पा-
उज्जआ तामेव दिसिं पडिगया । तेणं काक्षेणं तेणं सम-
एण अज्जमुहम्मस्स अंतेवासी अज्जजंजूणाम अणगारे ।
जायसहे जाव जेणेव अज्जसोहम्मे सामी तेणेव उवागच्छइ
उवागच्छइत्ता तिलुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करइ करिआ
बंदति एमंसति बंदित्ता एमंसित्ता जाव पज्जुवास-
ति एवं वयासी । जइ एं भंते समणेणं भगवया महावी-
रेणं जाव संपत्तेणं इकारस अंगणं अयमहे पन्नत्ते इका-
रस अंगणं अंगचूलियाए केअइ पन्नत्ते ततेणं अज्जमुह-
म्मे अणगारे जंवूअणगारं एवं वयासी । एवं खडु जंवू
समणेणं जाव संपत्तेणं अंगचूलियाए अयमहे पन्नत्ते ।
जंवूअंगचूलिया अंगचूलियाजूया णायव्वा । जहा कण-
यगिरिचूलिया सिआ । चत्तालीसं जोअण्वा कणयगि-
रम्मि रमणिज्जे दीसंति । जहा पुरिसिस्थीणमच्छी ।
जहा य चूलियाए सिरं सोजति मणिरयणमंभियमउमेणं
मउझियं दिप्पति तिलयरयणेणं जालं दिप्पति । विवि-
हनाणामणिसचियकुंमलजुअलेणं कषे दिप्पति । तेहिं
विलिहिज्जमागेणं गंडे दिप्पति । उअयनासाए विमलस-
मुत्ताहलं दिप्पति । कज्जलेणं विसाअलोअणे दिप्पति ।
पंचसुगंधिणं तंवेक्षेणं वयणकमलं दिप्पति । गीवात्तर-
णेणं भीवा दिप्पति । वरमुत्ताहलहारणं वच्छत्थलं दि-
प्पति । वरकणगरयणखचियकमिसुत्तएणं कडी दिप्पति ।
नेउरेणं पाए दिप्पति । तहा अंगचूलियाए इकारसं अं-
गाणि दिप्पति । सा अंगचूलिया निगंघाणं निगंघीणं
सम्मं जाणि व्वा फासियव्वा तीरियव्वा किट्टियव्वा भुज्जो
भुज्जो अडा रुहेउआ सवागरणा गुरुपरंपरागमेण गहि-
यव्वा । तत एं अज्जमुहम्मसामिणा एवं वुत्ते समाणेहइ-
तुइ चित्तमाणंदिए जेभ एवं वयासी । कह एं जंते ! गुरु-
परंपरागमो जणइ । जंवूसमणेणं भगवया महावीरेणं तओ
आगमा पणत्ता । तं जहा अत्तागमे अणंतरागमे परंप-
रागमे अत्तओ अरहताणं भगवंताणं अत्तागमं । सुत्तओ
गणहराणं अत्तागमे । गणहरसीसाणं अणतरागमे । तओ
परं मव्वेसि परंपरागमे ॥

(अस्य ग्रन्थस्य श्लोकमानमष्टौ शतानीति तत्रैव ग्रन्थसमाप्तौ
प्रतिपादितम् ।

अंगच्छ इय-अङ्गच्छ-त्रि० अङ्गेषु विभः । कृत्ताङ्गे, “ इमं

नक्तओदूसासमुद्विगणयं करेह वेयगच्छदियं अंगच्छदियं इमं
पुक्खाफोदियं करेह ” सूत्र० २ भु० २ अ० ।

अंगच्छे [य] द-अङ्गच्छेद-पुं० दूषितावयवकर्त्तने, “ अं-
गच्छेदो सञ्ज्ञितो सेसरक्खछा ” पंचा० १६ विव० ।

अंग [अङ्ग] ण-अङ्गण (न)-न० अंगि-गतौ अङ्गयते गृ-
हादिःसुत्य गम्यते ल्युट् । पृषोदरादित्वाद्वा णत्वम् । वगैःसुत्यो
वा मा० १।३० इत्यनुस्वारस्य वा परस्वरणः । प्रा० अजिरे, प्रश्न०
सं० २ द्वा० ४ अ० । गृहाग्रभागे, कल्प० । “ अंगणं मंभवद्वाणं ”
नि०चू० ३ उ० ।

अंगणा-अङ्गना-स्त्री० अङ्गे स्वशरीरे पयोधरनितम्बजघनस्म-
रकूपिकादिरूपे अनुरागो येषां ते अङ्गानुरागास्तान् अङ्गानुरा-
गान् कुर्वन्तीति अङ्गनाः स्त्रीषु, । तं० आचा० । नि० चू० ।

अंगदिया-अङ्गदिका-स्त्री० तीर्थविशेषे, यत्र धीमदजितस्वा-
मिशान्तिदेवताद्वयं श्रीब्रह्मेन्द्रदेवतावसरः ती० ४४ कल्प० ।

अंगप्पजव-अङ्गप्रभव-त्रि० अङ्गद् दृष्टिवादादेः प्रभवउत्पत्ति-
रस्येति अङ्गप्रभवः । दृष्टिवादादेरूपत्वे, यथोक्तग्राभ्ययने पराबहा-
ध्ययनम् “ कम्मणवायपुव्वे सत्तरसे पाहुममि जं सुत्तं । स-
णयं सोदाहरणं, ते चेव इहं पि णायव्वं ” उत्त० १ अ० ।

अंगप्पविट्ठ-अङ्गप्रविष्ट-न० इह पुरुषस्य द्वादश अङ्गानि भव-
न्ति तद्यथा द्वौ पादौ च जङ्घे च ऊरुणी च गात्रार्धे द्वौ बाहु
श्रोत्रा शिरश्च एवं श्रुतरूपस्यापि परमपुरुषस्याचारादीनि द्वा-
दशाङ्गानि क्रमेण वेदितव्यानि तथा चोक्तम् । “ पायपुगं जं-
घोह गायपुगं तु दो य बाहु य । गीवासिरं च पुरिसो, वार-
स अंगेसु य पविठो ” श्रुतपुरुषस्याङ्गेषु प्रविष्टमङ्गप्रविष्टम् ॥
अङ्गभावेन व्यवस्थिते श्रुतभेदे, नं० । स्था० । अनु० । पा० ।
अङ्गप्रविष्टस्यानङ्गप्रविष्टाद् भेद इह प्रदर्श्यते ॥ “ अहं जगवं तु-
हे चेव सव्वनुमते को विसेसो । जहा इमं अंगप्पविट्ठं इमं अं-
गबाहिरंति । आयरिओ आह जे अरहंतेहिं भगवंतेहिं अतीता-
णगतवट्ठमाणदव्विगिगखेत्तकालजावजहावत्थितदंसीहिं अत्थ-
परुविता ते गणहरेहिं परमबुद्धिसिञ्चिवाद्गुणसंपन्नेहिं सयं चे-
व तित्थगरसकासातो उववमिऊण सव्वसत्ताणं दिव्यताय सु-
त्ता तेण वचणिबद्धा तं अंगप्पविट्ठं आयारादि तुवावसविहं ।
जं पुण अङ्गेहिं विसुद्धागमबुद्धिजुत्तेहिं घेरेहिं अप्पाज्याणं मणु-
याणं अप्पबुद्धिसत्ताणं बहुगगाहकंति नाऊण तं चेव आयारादि
सुयणाणं परंपरागयं अत्थतो गंधंतो य अतिबहुंति काऊण अ-
ण्णकंपानिमित्तं दसवेयवियममदिपरुवितं अणेगभेदं अणंगप्पवि-
ट्ठं ” आ० चू० १ अ० ॥ तथा च ॥

गणधरथेरकयं वा, आपसा मुक्कवागरणओ वा ।

धुवचलविसेसओ वा, अंगाणंगेसु णाणत्तं ॥

अङ्गानङ्गप्रविष्टश्रुतयोरिदं नानात्वमेतद् भेदकारणं किमि-
त्याह गणधरा गौतमस्वाम्यादयस्तत्कृतं श्रुतं द्वादशाङ्गरूपमङ्ग-
प्रविष्टमुच्यते विशेषः ॥ गणधरदेवा हि मूलचतुर्मात्रादिकं
श्रुतमुपरचयन्ति तेषामेव सर्वोत्कृष्टश्रुतबन्धिसंपन्नतया तद्वचयि-
तुमीशत्वान्न शेषाणां ततस्तत्कृतं सूत्रं मूलचतुर्मात्रप्रविष्टमु-
च्यते (नं) यःपुनः शेषैः श्रुतस्थविरैः तदेकदेशमुपजीव्य विर-
चितं तद्वदङ्गप्रविष्टम् (नं) स्थविरास्तु भट्टबाहुस्वाम्यादय-
स्तद्वदङ्गं श्रुतमावश्यकनिर्युक्त्यादिकमनङ्गप्रविष्टमङ्गबाह्यमुच्यते
अथवा वारत्रयं गणधरपृष्ठस्य तीर्थकरस्य संबन्धनीय आदेशः

प्रतिवचनमुत्पादय्यधौव्यवाचकं पदत्रयमित्यर्थः तस्माद्यत्रिण-
श्रं तदङ्गप्रविष्टं द्वादशाङ्गमेव विपा० २ श्रु० १० अ० । आदेशा यथा
“आर्यमङ्गुराचार्यस्त्रिविधं शङ्खमिच्छति एकभक्तिं बद्धायुष्क-
मभिमुखनामगोत्रं च । आर्यसमुद्रो द्विविधं बद्धायुष्कमभिमुख-
नामगोत्रं च । आर्यसुहृस्ती एकमभिमुखनामगोत्रमिति । वृ०
१ उ० । मुक्तं मुक्तत्वमप्रपूर्वकं यद् व्याकरणमर्थप्रतिपादनम्
(वि० २ श्रु० १० अ०) यथा वर्षदेवकुलाद्यामित्यादि ।
तथा मरुदेवी जगवती अनादिवनस्पतिकायिकातद्भवेन सिद्धा
इति (वृ० १ उ०) तस्मान्निष्पन्नमङ्गुराह्यमभिधीयते तस्याव-
श्यकादिकं वाशब्दोऽङ्गप्रविष्टत्वे पूर्वोक्तभेदकारणादन्यत्व-
सूचकः । तृतीयभेदकारणमाह (ध्रुवेति) ध्रुवं सर्वेषु तीर्थकर-
तोऽप्येव निश्चयभावि (विपा० २ श्रु० १० अ०) सर्वेषु क्षेत्रेषु
सर्वकालं चार्थकं चाधिकृत्य एवमेव व्यवस्थितं ततस्तदङ्गप्र-
विष्टमुच्यते अङ्गप्रविष्टमङ्गुतं मूलचूतमित्यर्थः । न० ॥ द्वा-
दशाङ्गमिति यत्पुनश्चलमनियतमनिश्चयभावि तत्तत्पञ्चैका-
दिकप्रकीर्णकादिभूतमङ्गुराह्यं वाशब्दोऽत्रापि भेदकारणान्तर-
त्वसूचकः । इदमुक्तं भवति गणधरकृतं पदत्रयलक्षणतीर्थकरा-
देशनिष्पन्नं ध्रुवं च यत् भूतं तदङ्गप्रविष्टमुच्यते । तच्च द्वादशाङ्गी-
रूपमेव यत्पुनः स्थविरकृतमुक्तलार्थानिधानं चतुर्षु च तदाव-
श्यकप्रकीर्णादि भूतमङ्गुराह्यमिति विशेषः ।

अङ्गप्रविष्टभूतज्ज्ञेदा यथा ।

से किं तं अंगपविष्टं अंगपविष्टं दुवालसविष्टं पञ्चत्तं तं
जहा । आयारो १ सुयगमो २ ठाणं ३ समवाओ ४
विवाहपञ्चत्तं ५ नायाधम्मकहाओ ६ उवासगदसाओ ७
अंतगमदसाओ ८ अनुत्तरोववाइयदसाओ ९ पएहावा-
गरणाई १० विवागसुयं ११ दिट्ठिवाओ य १२ ॥

अथ किं तदङ्गप्रविष्टं सुरिराह अङ्गप्रविष्टं द्वादशविधं प्रकृतं त-
द्यथा आचारं सूत्रकृतमित्यादि न० आ० म० प्र० ध० । (आचारा-
दीनामर्थः स्वस्वस्थाने) एतेषां मानं तथा हि ‘अचरसपयसहस्ता
आयारे १ दुगुणदुगुणसेसेसु । सुयगड २ ठाण ३ समवाय ४
भगवई ५ नायधम्मकहा ६ ॥ ११ अंगं उवासगदसा, ७ अंतगमं ८
अनुत्तरोववाइदसा ९ । पएहावागरणं तहा, १० विवागसुयं ११
मिगदसं अंगं’ दृष्टिवादे सर्वभूतसद्भावेऽपि शेषभूतरचने हेतुः
विशेषः । आह ननु प्रथमं पूर्वोक्तयोपनिबध्नाति गणधर इत्या-
गमे श्रूयते पूर्वकरणादेव चैतानि पूर्वोक्त्यभिधीयन्ते तेषु च नि-
र्दशोपमपि बाह्यमवतरति अतश्चतुर्दशात्मकं द्वादशमेवाङ्गमस्तु
किं शेषाणामङ्गविरचनेन अङ्गवाह्यभूतरचनेन वा इत्याशङ्क्याह ॥

जइ वि य जूतावाए, सव्वस्स बि उगयस्स ओयारो ।

निव्वूदणा तहा वि हु, दुम्मेहे पप्प इत्थीया ॥

अशेषविशेषान्वितस्य समप्रवस्तुस्तोमस्य चूतस्य सज्जतस्य
वादो भणनं यत्राऽसौ चूतवाद् । अथवाऽनुगतव्यावृत्तापरिशे-
षधर्मकद्रापान्वितानां समेदप्रज्ञेदानां चूतानां प्राणिनां वादो य-
त्राऽसौ भूतवादो दृष्टिवाद् । दीर्घत्वं च तकारस्यावतारोऽस्ति तथापि दु-
र्मेधसां तद्वधारणाद्ययोग्यानां मन्दमतीनां तथा स्त्रीणां चानु-
प्रहार्यं निर्व्यूहणा विरचना शेषभूतस्येति । विशेषः १८० पत्र० ।
अंगबाहिर-अंगबाह्य-न० द्वादशाङ्गात्मकस्य भूतपुरुषस्य बहि-
र्व्यतिरेकेण स्थितमङ्गुराह्यम् । अङ्गबाह्यत्वेन व्यवस्थिते भूतवि-

शेषे, न० । एतज्ज्ञेदा यथा “अंगबाहिरं पुत्रिहे पमसे तं जहा
आवस्सप चेव आवस्सयवहरिते चेव” इथा० १ ठा० न० । अनु०
आ० चू० । रा० । कर्म० । (अङ्गप्रविष्टादस्य भेदोऽनन्तरमेव
अङ्गपविष्ट शब्दे उक्तः)

अंगबाहिरिया-अङ्गबाह्या-स्त्री० अङ्गान्याचारादीनि तेज्या बा-
ह्या अङ्गबाह्याः । अनङ्गप्रविष्टायाम्, चन्द्रमूरजम्बूदीपद्वीपसागर-
प्रकृतयः ए अङ्गबाह्याः । इथा० ४ ठा० ॥

अंगभंजण-अङ्गभञ्जन-न० शरीराऽवयवप्रमोदने, प्रअ०
संव० ५ ठा० ।

अंगभूय-अङ्गभूत-वि० कारणजने, प्रव० १ ठा० ।

अंगभंग-अङ्गाङ्ग-न० (प्राकृतेऽङ्गाङ्गको मकारः) अङ्गप्रत्य-
ङ्केषु, “रायवृक्षलणविराड्यंगमंगा” रा० । स० । शरीराऽवय-
वेषु, इथा० ५ अ० ।

अंगमंगिभावचार-अङ्गाङ्गिभावचार-पुं० परिणामपरिणामि-
जावगमने, इथा० ।

अंगमंदिर-अङ्गमन्दिर-न० चम्पानगर्यां बहिविद्यमाने चैत्ये,
“अंगमंदिरसि चैत्यसि मल्लारामस्स सरीरं विप्पजहामि” ।
ज० १ श० १ उ० ।

अंगमदिया-अङ्गमर्दिका-स्त्री० शरीरमर्दनकारिण्यां दास्याम्,
“अहं अंगमदियाओ अहं उम्मदियाओ” इहाङ्गमर्दिकानामु-
न्मर्दिकानां चालम्बहुमर्दनकृतो विशेषः । म० ११ श० ११ उ० ।

अंगरक्ख-अङ्गरक्ष-न० अङ्गं रक्षयति । अङ्गरक्ष-अच चर्मणि,
इथा० ३ अ० ।

अंगलुहण-अङ्गलुहण-न० अंशुकेनाङ्गस्य स्नानजङ्घिघ्नताप-
नयने, ध० २ अधि० ।

अंगविज्जा-अङ्गविद्या-स्त्री० अङ्गरूपा व्याकरणादिशास्त्ररूपा
विद्या ज्ञानसाधनम् । ज्ञानसंपादके व्याकरणादिशास्त्रे, वाच० ।
शिरःप्रभृत्यङ्गस्फुरणतः शुभाशुभसूचिकायां विद्यायाम्, अङ्ग-
स्फुरणफलशास्त्रे, यथा “शिरसः स्फुरणे राज्यं, हृदयस्फुरणे
सुखम् । आहोश्च मित्रसंलापो जङ्गयोर्जोगसंगमः ॥ १॥ उत्त० ८
अ० । स्वनामख्यानेऽङ्गादिनिमित्तफलदेशके ग्रन्थविशेषे च ।
स च ग्रन्थः कुतो निर्युद्धः कति तत्राध्यायाः कियत्यो वा तत्र
विद्या इति तत्रैवादी प्रदर्शितं । यथा अङ्गानि च विद्याश्च अ-
ङ्गविद्या । अङ्गविद्याव्यावर्णितेषु भौमान्तरिकादिषु हिलि हिलि
मातङ्गिनि स्वाहा इत्यादिषु विद्यानुवादप्रसिक्तसु विद्यासु च ।
“अंगविजं च जे पउंजंति न हु ते समणा” उत्त० ८ अ० ।

अंगवियार-अङ्गविकार-पुं० ६ त० शिरःस्फुरणादौ, शरीर-
स्फुरणादितः बुजाशुभसूचके शास्त्रे, उत्त० १५ अ० ।
अङ्गविचार-पुं० ६ त० शरीरस्पर्शनस्य नेत्रादीनां स्फुरणस्य
वा विचारे । तद्विचारेण फलादेशके शास्त्रे च उत्त० १५ अ० ।
“अंगवियारं सरस्स विजयं जो विज्जाहिं न जीवई स जिक्खू”
उत्त० १५ अ० ।

अंगसंचाल-अङ्गसंचार-पुं० रोमोङ्गादिषु गात्रविचलनप्रकारे-
षु, “सुहुमेहि अंगसंचालेहि” आव० ५ अ० । ध० । इ० ।

अंगसुहफरिस (फासिय)-अङ्गस्पर्शक-वि० अङ्गस्य सुखा-
सुखकारी स्पर्शो यस्य तत्तथा । क० । देहसुखहेतुस्पर्शयुक्ते
भ० ११ अ० ११ उ० ।

अंगादाण-आङ्गादान-न० अङ्गं शरीरं शिर आदीनि वा अङ्गा-
नि तेषामादानं प्रत्ययः प्रसूतिरङ्गादानम् । मेढ्रे, अङ्गादानस्य सं-
चालनादिनिषेधस्तत्र प्रायश्चित्तम् ।

[सूत्रम्] जे जिकवू अंगादाणं कट्टेण वा कळिचेण वा अंगु-
लियाए वा सिन्नागाए वा संचाळेइ संचालंतं वा साइज्जइ । १ ।

अङ्गं शरीरं शिरमादीणि वा अंगाणि तेषि आदाणं अंगादा-
णं प्रभवो प्रसूतिरित्यर्थः । तं पुण अंगादाणं मेढ्रे भण्णति तं
जो अणत्तरेण कट्टेण वा कळिचो वेसकपट्टी अंगुली प्रसिद्धा
वेत्तमादि सन्नागाए तेहि जो संचालेति साइज्जति वा तस्स मास-
गुरुं पच्चित्तं ॥

इदानीं निज्जुत्तीए भण्णति ।

अंगाण उवंगाणं, अंगोवंगाण एयमादीणं ।

एतेणंगा ताणं, अणंतणं वा जवे वितियं ॥ १५ ॥

अंगाणि अष्टसिरादीणि उवंगा कफादीणि । अंगोवंगाणकखपज्वा-
दी एतेसि सयं आदाणं कारणमिति तेण एयं अंगादाणं भण्णति ।
अहवा अणायत्तणं वा जवे वितियं नाम अंगादाणं ति ॥
अस्य व्याख्या ।

सीसं उरो य उदरं, पिट्ठी वाद्दु य दोष्णि ऊरुओ ।

एते अट्टंगा खलु, अंगोवंगाणि सेसाणि ॥ १६ ॥

शिरः प्रसिद्धं उरः स्तनप्रदेशः उदरं पोष्टं पिट्ठी पसिद्धा
दोष्णि वाद्दु दोष्णि ऊरु आणि एताणि अट्टंगाणि खलु अवधारणे
जणितं अवसेसा जे ते उवंगा अंगोवंगाय ते इमे य ।

होति उवंगा कएणा, एासच्छी जंघहत्थपासा य ।

णह केसु मेसु अंगुलि, तद्धोवतत्तअंगुवंगाउ ॥ १७ ॥

कक्षा नासिगा अञ्जी जंघा हत्था पादा य एवमादी सव्वे
उवंगा भवन्ति नटा बाझा स्मभु अङ्गुली हस्ततलं हत्थतलाओ
समेता पासेसु अक्षाया उवतलं भण्णति । एते नखादि अंगोव-
गादीन्यर्थः तस्स संचालणसंभवो इमो ।

संचालणं तु तस्स, सणिमित्तं अणिमित्तए वा वि ।

आतपरतदुभए वा, अणंतरं परंपरा चेव ॥ १८ ॥

तेस्यैति मेढ्रेस्य संचालणा सणिमित्ते उद्ग्राहारे सरीरे य
इदमपि प्रथमसूत्र एव व्याख्यातम् (एतप्याविति) सणिमि-
त्ताणिमित्तवज्जा सामण्येण सव्वा विचालणा त्रिविधा अप-
णेण परेण वा उभएण वा । एकेका दुविधा अणंतरा परंपरा
वा अणंतरेण हत्थेण परंपरेण कछादिणा एत एवाविति ।
अस्य व्याख्या ।

उद्ग्राणिवेसुद्धंघण, उच्चत्तणगमणमादिएसि तए ।

ए य पट्टणवोसिरिजं, चिष्टति ताणि पज्जलं जाव ॥ १९ ॥

उद्धतस्स णिसीएतस्स वा लंघणीयं वा उल्लंघेतस्स सुत्तस्स
वा उवत्तणादि करैतस्स स गच्छंतस्स वा आदिसहातो पकि-
वेहणादिकिरिया एवमादि इतरा संचालणा सणं काइयं वा
वोसिरिक्कण संचालेति काइयपरिसारुणमिच्चं ताव चिट्ठइ
जाव सयं चेव णिपगलं अणंतरं परंपरे संचालणेमाणस्स
मासगुरुं आणादीणो य दोसा भवन्ति ॥

[सूत्रम्] जे भिकवू अंगादाणं संचाळेज्ज वा पळिमहे-
ज्ज वा संचाहंतं वा पालिमहंतं वा सातिज्जति ॥ २० ॥

जे भिकवू पूर्ववत् संचाहति एकस्मिं परिमहति पुणो पुणो सा
संचाहणा सणिमित्ता वा अणिमित्ता वा पूर्ववत् । अणादिवि-
राहणा पूर्ववत् ॥

(सूत्रम्) जे जिकवू अंगादाणं तेह्णेण वा घएण वा
णवणीएण वा वसाए वा अट्ठमंगेज्ज वा मंखेज्ज वा अ-
ट्ठमंगंतं वा मंखंतं वा साइज्जइ ॥ ४ ॥

जे जिकवू पूर्ववत् तेह्णघना पसिद्धा । वसा अयगरमच्छसू-
कराण अट्ठमंगेसि एकस्मिं मंखेति पुणो पुणो अइवा धोवेण
अट्ठमंगणं बहुणा मंखणं उवट्टणासूत्रे सणिमित्तअणिमित्ता-
या पूर्ववत् साइज्जणा तदेव आणातिविराहणा पूर्ववत् ।

[सूत्रम्] जे जिकवू अंगादाणं कट्टेण वा दोहेण वा
पठमचुएणेण वा एहाणेण वा चुण्णोहिं वा वण्णोहिं वा
उवट्टेइ वा परिवट्टेइ वा उवट्टंतं वा परिवट्टंतं वा साइज्जइ ५ ५

ककं उवट्टणयं उव्यसंयोगेन वा ककं क्रियते किंचिल्लोहं
इह उव्यं तेण वा उवट्टेति पट्टचूर्णेन वा एहाणं एहाणमेव ।
अहवा उवएणाणयं जणति तं पुण मासचूर्णादिसिणाणं गंधि-
यावणे अंगावसणयं बुद्धति वएणओ जो सुगंधो चंदनादिचू-
णाणि जहा वट्टमाणचुएणे परवासादिवासनिमित्तानिमित्तं
तदेव उवट्टेति एकस्मिं परिवट्टेति पुणो पुणो ।

[सूत्रम्] जे जिकवू अंगादाणं सीओदगवियमेण वा
उसिणोदगवियडेण उच्छोळेज्ज वा पधोएज्ज वा उच्छो-
लंतं वा पधोयंतं वा सातिज्जइ ॥ ६ ॥

शतमुदकं शतोदकं वियमं ववगयजीवियं उसिणमुदकं
उसिणोदकं उच्छोळेति सकृत् पधोवणा पुणा पुणा ।

[सूत्रम्] जे जिकवू अंगादाणं णिच्छोह्णइ णिच्छोलंतं
वा साइज्जति ॥ ७ ॥

णिच्छोह्णं च त्वचं अवणेति महामणिं प्रकाशयतीत्यर्थः ।

[सूत्रम्] जे भिकवू अंगादाणं जिघति जिघंतं वा साइज्जइ ॥ ८ ॥

जे भिकवू पूर्ववत् जिघ्रति नासिकया आघ्रातीत्यर्थः । इत्ये-
ण वा मलकणं लवणं सिघति । एतेसि संचालणादीणि
जिघणावसाणाणं सत्तएह वि सुत्ताणं इमा सुत्तफासनिभासा-
सुत्ताणि वक्तव्यानि ।

संचाहणमज्जगण, उवट्टणाधोवणे य एस कपो ।

णायवो णियमो उ, णिच्छद्वणजिघणाए य ॥ १०० ॥

संचाहणसूत्रे अट्ठमंगणासूत्रे उवट्टणासूत्रे धोवणासूत्रे एस गमो
त्ति संचालणासूत्रे जणिओ सो चेव य पमारा णायवो णियमो
अवस्सं णिच्छलणासूत्रे जिघणासूत्रे च । एतेसु चेव सत्तसु वि
सुत्तेसु इमो दिट्ठतो जहक्केण ।

सीहासीविसअग्गी, भिद्धी वग्गे य अयगरणारिंदो ।

सत्तसु वि पदेसु ते, अहारणा होति णायव्वा ॥ १०१ ॥

संचालणासुत्ते दिट्ठतो । सीहो सुत्तो संचालितो जहा जीयंत-
गरो भवति एवं अंगादाणं संचालियं मोहुब्भयं जणयति । त-
तो चारित्रविराधना इमा आयविराहणा सुक्कखणण मारज्ज-
प्पेण वा कछाहणा संचालेति तं सविसं उसुत्तियल्लयं वा खयं
वा कट्टेण हवेज्जा । संचाहणासूत्रे इमो दिट्ठतो । जो आसीविसं
सुहसुत्तं संवोदेति सो विबुद्धो तस्स जीवियंतकरो भवति ।

एवं अंगादाणं पि परिमहमाणस्स मोहुज्जवो ततो चारिअजी-
वियविणासो जवति । अन्नेगणासूत्रे इमो दिट्ठतो इहरइ वि-
ताय अग्गी ज्ववति किं पुण घनादिणा सिन्धमाणो एवं अंगा-
दाणं वि मरिज्जमाणो सुदुत्तरं मोहुज्जवो भवति । उव्वट्ठणासूत्रे
इमो दिट्ठतो जह्वा । शस्त्रविशेषः सा सज्जावेण तिग्गहा किमंग !
पुण णिसिया एवं अंगादाणसमुत्थो सज्जावेण मोहो दिप्पति कि-
मंग ! पुण उव्वट्ठिते । उव्वट्ठोत्तणा सुत्ते इमो दिट्ठतो एगो वग्घो
सो अट्ठिउरोगेण गहिओ संबद्धा य अट्ठो तस्स य एगेण वेज्जे-
ण वरियण अक्खोणि अंजुण पण्णीकताणितेण सो चैव य
खट्ठो एवं अंगादाणं पि सो इतरं चारिआवनाशाय भवती-
त्यर्थः । णिज्जोत्तणासूत्रे इमो दिट्ठतो जहा अयगरस्स सुहप्प-
सुत्तस्स मुहं विपतेति तं तस्स अप्पवहाय भवति एवं अंगा-
दाणं पि णिज्जवियं चारिअविनाशाय भवति । जिघणासूत्रे इ-
मो दिट्ठतो णरिदिति एगो राया तस्स वेज्जपत्तिसिद्धे अन्ने जि-
घमाणस्स अं इहा आहो उवाइ सो गंधप्रियेण वा कुमारेण गंध-
मग्घायमाणेण अप्पा जीविया वज्जसिओ एवं अंगादाणं जिघ-
माणो संजमजीवियाओ दुओ अणाइयं च संसारं जमिस्सति
त्ति सत्तसु वि पदेसु एते आहारणा भवतीत्यर्थः ॥ भणिओ
वस्सग्गो । इदानीं अवयातो जप्पति ॥

तिवियपदमणपमे, अपदंसे मुत्तसकरपमेहे ।

मत्तमु वि पदेसु ते, वितियपदा होंति णायव्वा ॥१०२॥

वितियपदं अवघायपदं मणपपेओ अनात्मवशः ग्रहगृहीत
इत्यर्थः । सो संचालणादी पदे सव्वे करेज्जा । अपदंसां पि-
त्तारअं मुत्तसुक्कए पाषाणकः पमेहो रोगो संसत्तं काइयं भ-
रंने अक्कति एतेसु पदेसु सत्तसु वि जहासंभवं भाणियव्वा
भणियं संजयाणं ।

इदानीं संजतीणं ।

एसेव गमो णियमा, संचालणवज्जित्तो उ वज्जाणं ।

सवाहणमादीसुं, उवरिक्खेसुं उमु पदेसु ॥१०३॥

एसेव पमारो सव्वो णियमा संचालणासुत्तविज्जिओ सं-
वाहणादिसु उवरिक्खेसु उमु वि मुत्तेसु इत्यर्थः ।

[सूत्राणि] जे जक्खू अंगादाणं अन्नपरंसि अचिंचंसि
सोयमास आणुपव्वेसित्ता मुक्कपोगले णिग्घाएतं णिग्घायंतं
वा साइज्जति ॥ ए ॥

जे भिक्खू पृथेयत् अमतरं णाम बहूणं परुवियाणं अमतरं
अचिंचं णाम जीवविरोहिणं श्रवतीति श्रोत्रं तत्र अंगादाणं प-
विसेरुण मुक्कपोगले णिग्घ पति गाइयतीत्यर्थः साइज्ज वा ।

इदानीं णिज्जुत्ती ।

अचिंचं सोचं पुण, देहे पडिमा जुतेतरं चैव ।

दुविधं तिविधमणगे, एक्केके तं पुणं कमसो ॥१०४॥

अचिंचं जीवगहितं सोचं छिद्दे पुणसहो भेदपदरिखणे तं
अचिंचसोचं तिविहं देहजुयं पडिमजुयं चैयं च । एक्केकस्स
पुणो इमो भेदो कमसो इच्छवो । देहजुत्तं दुविहं पडिमाजुत्तं
तिविहं एतत्तरं अंगगहा । नत्थ देहे जुअं देहजुयं दुविहं इमं ।

तिरियमणुस्सिस्तीणं, जे खलु देहा भवति जीवजहा ।

अपरिग्गहेतरा वि य, तं देहजुत्तं तु णायव्वं ॥१०५॥

तिरियमणुस्सिस्तीणं जे तहा जीवजहा नवति खलु अवधारणे

ते पुण सरीरा अपडिग्गहा इतरा सपरिग्गहा । सचेतणं सपरि-
ग्गहं उपरिवक्खमाणं भविस्सति । एयं देहजुयं जवतीत्यर्थः ।
इदानीं परिमाजुत्तं तिविहं परुविज्जति ।

तिरियमणयदेवीण, जा य परिमा असन्निहितिओ ।

अपरिग्गहेतरा वि य, तं परिमजुत्तं ति णायव्वं ॥१०६॥

तिरियपडिमा मणुयपरिमा देवपडिमा या असंनिहियाओ
संनिहियाओ अ । असंनिहियाओ दुविहा अपरिग्गहा इतरा
सपरिग्गहा य । जे एयविहाण त्रियं तं परिमाजुत्तं ति णायव्वं ।

इदानीं एतत्तरं अणेगविहं परुविज्जति ।

जुगग्घिणालियाकर-गविमपति सोतगं जं तु ।

देहच्चा विवरीत, तु एतत्तरं तं गुणेयव्वं ॥१०७॥

जुगं वदिज्जाण खंधे आरोविज्जति लोगपसिद्धं तस्स छिद्दे
अमतरं वा । णालिआ वंसणलगादीणं छिद्दे करगीयाणीयभंरुगं-
तस्स गीवा छिद्दे वा एवमादि सोतगं देहं सरीरं अचयंति ता-
मिति अच्चा प्रतिमा तसि विवरीतं अणतवुत्तं जवति । इह
पुण असंनिहियअपरिग्गहेसु अधिकारो जं परिसं तं एतत्तरं मु-
णेयव्वमित्यर्थः । एतेसि सीआणं अमतरं जो सुक्कपोगले सि-
ग्घातेति तस्स पच्छिंतं भवति ।

मासगुरुगादि छल्लहु, जहसए मज्जिमे य उक्कोमे ।

अपरिग्गहिचिंचं, अदिट्ठदिट्ठे य देहजुते ॥१०८॥

देहजुए अपरिग्गहिते अचिंचे जहसए अदिट्ठे मासगुरुं दिट्ठे
चउलहु अट्ठोक्कतीए चारियव्वं मज्जिमे अदिट्ठे चउलहु दिट्ठे
चउगुरुं उक्कोमेते अदिट्ठे चउगुरुं दिट्ठे उल्लहु । तिरियमणुसा-
मणेण देहजुअं अपरिग्गहितं जणियं ।

इदानीं तिविहं परिग्गहितं भवति ।

चउल्लहुगादी मूलं, जहसगादिमि होति अचिंचे ।

तिविहेहिं परिजुत्ते, अदिट्ठदिट्ठे य देहजुते ॥१०९॥

इमा वि अट्ठोक्कती चारणीया देहजुते अचिंचे यावच्च परि-
ग्गहे जहसए अदिट्ठे चउलहुअं दिट्ठे चउगुरुअं कोडुवियपरि-
ग्गहे जहसए अदिट्ठे चउगुरु दिट्ठे अहुं दंरियपरिग्गहे जहसए
अदिट्ठे लहुअं दिट्ठे उगुरुअं एतेण चैव कस्मेण तिपरिग्गहे म-
ज्जिमए चउगुरुगादी छेदे ठाति एतेण चैव कस्मेण तिपरिग्गहे
उक्कोसए छल्लहुआदी मूले ठाति जणियं देहजुअं ।

इदानीं परिमाजुअं जप्पति ।

पडिमाजुअं वि एवं, अपरिग्गहेतरे असंनिहिते ।

अचिंचसोयसुत्ते, एसा भणिता भवे सोधी ॥११०॥

परिमाजुअं पि एवं चैव जाणियव्वं जहा देहजुअं अचिंचं
अपरिग्गहं तहा परिमाजुअं असंनिहितं अपरिग्गहितं ॥
जहा देहजुअं अचिंचं सपरिग्गहं तहा परिमाजुअं असंनिहितं
सपरिग्गहं भाणियव्वं । इतेसु पुण जुगग्घिणालियादिसु मास-
गुरुं एत्थ मुत्तनिवानो एसा अचिंचसोयसुत्तेसोही जणिया ।

एते सामएणतरे, तु सोत्तए जे उदिएणमोहाओ ।

साणिमित्तमाणिमित्तं वा, कुज्जा शिग्घत्तणादीणि ॥

एतेसि अचिंचसोआणादिविराहणं पावेइ इमा संजमविगट्ठणा
रामगिसंजमिधण, माहो अह संजमे विगट्ठणया ।

सुक्कस्वए य मरणं, अकिंच्चकारि त्ति उव्वणे ॥११२॥

गग एव अग्निः रागाग्निः संयम एव इन्धनं संयमेधनम्

अतस्तेन रागाग्निना संयमन्धनस्य दाघो जवति विनाश इत्यर्थः
अह इति एषा संयमविराधना इमा आत्मविराधनापुणो पुणो
विन्यापमाणस्स सुक्ककस्सए मरणं भवति ते वा सुक्कपोमाळे
णिग्घाएत्ता अक्किञ्जकारिस्सि काउं अप्पाणं उब्बेधेति उक्ककलं-
धेतिस्सि वुत्तं जवति (अपवाद्दमार्गस्तु ग्रन्थत एवावसेयः) नि०
चू० १ उ० । जीनकटपे नयमपत्रे स्नेहादिना प्रक्षणादिकं पञ्च-
कल्याणकप्रायश्चित्तमुक्तम् (मैथुनप्रतिज्ञया अङ्गादानसंचालन
म् मेहुण शब्दे प्रदर्शयिष्यते) (अङ्गादानाकारां कर्काटिकां
दृष्ट्वा जातकौतुकायाः देव्या उदाहरणं पल्लव शब्दे दर्शयिष्यते)
अं (ई) गार (ल)-अङ्गार-पुं० न० अङ्ग-आरन् । पका-
ङ्गारवृद्धाटे वा । ५ । १ । ४७ । इति सूत्रेणादेरत इत्वं वा प्रा० ।
विगतधूमज्वालादहमानेधनादिके बादरतेजस्कायनेदे, उक्त०
३६ अ० । आचा० । पि० । जीवा० । जी० । प्रज्ञा० । ज० । औ० ।
स्था० । ज्ञा० ॥ आरिन्धनस्य रागाग्निनाऽङ्गारस्येव करणे, ग०
७ अधि० । स्वाद्धनं तदातारं वा प्रशंसयतो भोजने आपतति
आहारदोषविशेषे, ध० ३ अधि० । पं० व० । प्रव० । उत्त० ॥
आचा० । तत्त्वे च ।

जे णं णिग्गंत्ये वा णिग्गंयी वा फामुयं एसाणेज्ज अ-
सणं पाणं खाइमं साइमं पदिग्गहेत्ता सम्मुच्छिण्ण एण्डे
गटिण्ण अन्धोत्तवण्णए आहारमाहारेइ एस णं गोयमा !
सइंगाले पाणभोयणे भ० ७ श० १ उ० ।

“रागेण सइंगाले” महा० ३ अ० । एतदेव सव्याख्यानमाह ।

तं होइ सइंगालं, जं आहारेइ मुच्छिभो संतो ।

तं पुण होइ सधूमं, जं आहारेइ निर्दंतो ॥

तद्वयति जोजनं साङ्गारं यत्तत्तविशिष्टगन्धरसास्वादवशतो
जाततद्विषयमूर्च्छः सन् अहो मिष्टमहो सुसंभृतमहो सक्किधं
सुपक्कवं सरसमित्येव प्रशंसन्नाहारयति । तत्पुनर्भवति भोजनं स-
धूमं यत्तत्तविरूपरसगन्धस्वादतो जाततद्विषयव्यलीकचित्तः
सन् अहो रूपम् कथयितमपक्वमसंस्कृतमवर्णं चेति निन्दन्ना-
हारयति । अयं तत्र भावार्थः । इह द्विविधा अङ्गाराः तद्यथा
दृश्यतो भावतश्च । तत्र दृश्यतः कृशानुदग्धाः खदिरादिवनस्प-
तिविशेषाः भावतो रागाग्निना निर्दग्धं चरणेन्धनम् । धूमोऽपि
द्विधा तद्यथा दृश्यतो जावतश्च । तत्र दृश्यतो योऽर्द्धदग्धानां
काष्ठानां संबन्धः । भावतो द्वेषाग्निना दहमानस्य मानस्य संब-
न्धी कलुषभावो निन्दात्मकः ततः सहाङ्गारेण यद्वर्तते तत्सा-
ङ्गारं धूमेन सह वर्तते यत्तत्सधूमम् ।

संप्रत्यङ्गारधूमयोर्द्वैक्यमाह ।

अंगारत्तमपत्तं, जलमाणं इन्धणं सधूमं तु ।

अंगारत्ति पवुब्बइ, तं वि य दहुंगए धूमे ॥

अङ्गारत्वमप्राप्तं ज्वलन्निधनं सधूममुच्यते तदेवेन्धनं दग्धे
धूमे गते सति अङ्गार इति । एवमिहापि चरणेन्धनं रागाग्निना
निर्दग्धं सत् अङ्गार इत्युच्यते । द्वेषाग्निना तु दहमानं चरणेन्ध-
नं सधूमं निन्दात्मककलुषभावरूपधूमसन्निभत्वात् ।

एतदेव भावयति ।

रागगिमंपलिचो, जुंजंनो फामुयं पि आहारं ।

निर्दग्धंगालनिभं, करेइ चरिण्णधं खिण्णं ॥

प्रायुक्तमप्याहारं जुञ्जानो रागाग्निना संप्रदीतश्चरणेन्धनं नि-
र्दग्धाङ्गारनिभं क्षिप्रं करोति ।

दोसग्गी वि जलंतो, अप्पत्तियधूमधूविणं चरणं ।

अंगारमित्तसरिंसं, जो न हवइ निर्दही ताव ॥

द्वेषाग्निरपि ज्वलन् अप्रीतिरेव कलुषभाव एव धूमोऽप्रीति-
धूमस्तेन धूमितं चरणेन्धनं यावदङ्गारमात्रसदृशं न भवति
तावत् निर्दहति

तत इदमागतम् ।

रागेण सइंगालं, दोसेण सधूमं मुणेयव्वं ।

आयालीसं दोसा, बाधन्वा जोयणविहीए ॥

रागेण धमातस्य यद्भोजनं तत्साङ्गारं चरणेन्धनस्याङ्गारमूलत्वा-
त् । द्वेषेण धमातस्य तु यद्भोजनं तत्सधूमं निन्दात्मककलुषभाव-
रूपधूमसन्निभत्वात् पि० १० ए पत्र० । पं० चू० । भौमप्रदे, पुं०
रक्तवर्णं, न० तद्वति, पि० वाच० ।

आङ्गार-त्रि० अङ्गाराणामयमाङ्गारः । अङ्गारसंबन्धिनि, “इ-
गालं आरियरासि” दशा० ५ अ० ॥

अं (ई) गार (ल) कटिणी-अङ्गारकर्षिणी-स्त्री० अङ्गारो-
त्थापिकायामीपद्धकाप्रायां लोहमययष्टौ, भ० १६ श० १ उ० ।

अं [उ] गार [ल] कम्म-अङ्गारकर्मन्-न० अङ्गारविषयं
कर्माङ्गारकर्म । अङ्गाराणां करणविक्रयस्वरूपे कर्मादानत्वाद-
कर्तव्ये कर्मणि, एवमविन्यापाररूपं यदन्यदप्येष्टकापाकादिकं
कर्म तदङ्गारकर्मोच्यते अङ्गारशब्दस्य । तदन्योपलक्षणत्वात्
ज० ८ श० ५ उ० । समानस्वभावत्वात् उपा० १ अ० । यतो
योगशब्दे “अङ्गारप्रापृकरणं, कुम्भायःस्वर्णकारिता । उगार-
त्वेष्टकापाका-विति ह्यङ्गारजीविका ॥ ध० २ अधि० । प्रव० ।

आच० । “इङ्गात्रे द्दिकुणं विक्रिणेति तत्थ उक्कायपाणं बयो तन्न
कप्पति अहवा लोहकारादि” आ० चू० ६ अ० । आ० ध० । पंचा० ।

अं [ई] गार [ल] कारिया-अङ्गारकारिका-स्त्री० अ-
ङ्गारान् करोतीति अङ्गारकारिका । अग्निशकटिकायाम्, ।

इंगालकारिणं जंते ! अगणिकाए केवइयं कालं सं-
चिहइ गोयमा ! जहसेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिसि रा-
इंदियाइं अण्वेत्य वाउकाए वक्कमइ ए विणा वाउकाइएणं
अगणिकाए उज्जलइ ॥

अङ्गारान् करोतीति अङ्गारकारिका अग्निशकटिका । न के-
वलं तस्यामग्निकायो जवति (अण्वेत्यस्ति) अन्योऽप्यत्र
वायुकायो व्युत्क्रामति यत्ताग्निस्तत्र वायुरिति कृत्वा कस्मादेव-
मित्यादि “न विणेत्यादि” । ज० १६ श० १ उ० ।

अं (ई) गार (ल) ग-अङ्गारक-पुं० अङ्गार-स्वार्थे-कन्-अ-
ङ्गार, वाच० । मङ्गलनामके तारग्रहभेदे, स्था० ६ ठा० । औ० ।
प्रश्न० । आद्ये महाग्रहे च कल० । सू० प्र० । चं० प्र० । भ० ।
“दो इंगालगा ” स्था० २ ठा० । अङ्गारमिव इवार्थे कन् रक्त-
वर्णत्वात् । कुरगटकवृत्ते, भृङ्गराजवृत्ते च पुं० अत्यार्थे कन् र-
क्तवर्णत्वात् विस्फुलिङ्ग इति विख्याते अङ्गारकुडांशे, न० वाच० ।

अं (ई) गार (ल) दा (दा) ह-अङ्गारदाह-पुं० अ-
ङ्गारा दहन्ते यत्र । यत्राङ्गाराणां दाहो भवति तादृशे स्थाने, नि०
चू० ३ उ० । आचा० । अङ्गारान् दहतीति अङ्गारदाहः । अङ्गा-
राणां दाहके, त्रि० (अङ्गारदाहकेन तद्गुणमजानता चन्दनखोटी
दग्धेति चन्दनखोटीदृष्टान्तः सच आरिय शब्दे) (मुक्तिसु-
खमसदृशमित्यत्राङ्गारदाहदृष्टान्तः सिद्ध शब्दे)

अं (इ) गार (ल) पतावणा-अङ्कारप्रतापना-खी० अ-
ङ्कारेषु प्रतापनाऽङ्कारप्रतापना । शरीरस्य शीतकालादी अङ्का-
रषु प्रतापनायाम्, प्रश्न० सं० ५ द्वा० ।

अं (इ) गार (ल) मद्ग-अङ्कारमर्दक-पुं० जीवाश्रयान-
ताऽङ्काराणां मर्दनेनाङ्कारमर्दकेति प्रसिद्धिं गते रुद्रदेवाभिधे
प्रभव्याचार्ये, तत्संविधानकं चैवं श्रूयते ।

“ सूरिर्विजयसेनाख्यो, मासकल्पविहारतः ।
समायातो महाजागः, पुरे गर्जनकाभिधे ॥ १ ॥
अथाऽत्र तिष्ठतस्तस्य, कदाचिन्मुनिपुङ्गवैः ।
गवां विसर्गवेद्यायां, स्वप्नोऽयं किल वीक्षितः ॥ २ ॥
कन्नानां शतैः शूरैः, शूकरः परिवारितः ।
पञ्चजिनेन्द्रजातीनां-मस्मदाश्रयमागतः ॥ ३ ॥
ततस्ते कथयामासुः, सुरैः स्वप्नं तमद्भुतम् ।
सूरिस्तुवाच तस्यार्थं, साधूनां पृच्छताममुम् ॥ ४ ॥
सुसाधुपरिवारोऽयं, सूरिरेष्यति कोऽपि वः ।
प्रापूर्णकः परं ज्ञयो, नासाविति विनिश्चयः ॥ ५ ॥
यावज्जलणस्यसौ तेषां, साधूनां सूरिरग्रतः ।
रुद्रदेवाभिधेः सूरि-स्तावत्तत्र समागतः ॥ ६ ॥
शनैश्चर द्रव स्फार-सौम्यप्रहमणान्वितः ।
परस्परतत्त्वत्कान्त-कल्पवृक्षगणान्वितः ॥ ७ ॥
कृता च तस्य तैस्तुर्ण-मन्त्रयुथानादिका क्रिया ।
अतिथेयी यथायोगे, स गच्छस्य यथागमम् ॥ ८ ॥
ततो विकान्त्रवेद्यायां, कोलाकारस्य तस्य तैः ।
पराङ्मुखाय निक्षिप्ताः, अङ्गाराः कायिकीचुवि ॥ ९ ॥
स्वकीयाचार्यनिर्देशा-न्प्रच्छन्नेष्व तर्कैः स्थितैः ।
वास्तव्यसाधुनिर्दृष्टा-स्ते प्रापूर्णकसाधवः ॥ १० ॥
पादसंचूर्णिताङ्गार-कशत्काररवस्तुतौ ।
मिथ्यापुष्कृतमित्येत-द्रुषाणः प्राणिशङ्कया ॥ ११ ॥
कशत्काररवस्थाने, कृतचिह्ना इतीच्छया ।
दिने निभात्रयिष्यामः, कशत्कारः किमुद्भवः ॥ १२ ॥
अचार्यो रुद्रदेवस्तु, प्रस्थितः कायिकीं शुचम् ।
कशत्काररवं कुर्य-अङ्गारपरिमर्दनात् ॥ १३ ॥
जीवाश्रयानतो मूढो, वदंश्चैतज्जिनैः किल ।
जन्तोऽसौ विनिर्दिष्टाः, प्रमाणैर्युक्ता अपि ॥ १४ ॥
वास्तव्यसाधुभिर्दृष्टो, यथादृष्टं च साधितम् ।
सूरिर्विजयसेनस्य, तेनापि गदितं ततः ॥ १५ ॥
स एष शूकरो भद्रा-स्त एने वरहस्तिनः ।
स्वप्नेन सूचिता ये वां, न विधेयोऽत्र संशयः ॥ १६ ॥
तैः प्रभातेऽयं तच्छिष्या, बाधितास्तूपपत्तिभिः ।
यथैवं चेष्टिते नाय-मभव्य इति बुध्यताम् ॥ १७ ॥
स्याज्यो वोऽयं, यतो घोर-संसारतरुकारणम् ।
ततस्तैरगुपायेन, क्रमेणासौ विवर्जितः ॥ १८ ॥
ते आकङ्क्षसाधुत्वं, विद्यायाथ दिवं गताः ।
ततोऽपि प्रव्युताः सन्तः, केवेषुमुत्रैव भारते ॥ १९ ॥
श्रीवसन्तपुरं जाता, जितशत्रोर्महीपतेः ।
पुत्राः सर्वेऽपि कालेन, ते प्राप्ता यौवनश्रियम् ॥ २० ॥
अभ्यदा तान् सुखैवात्, कलाकौशलयोगतः ।
सर्वत्र ख्यातकीर्तिता-स्सर्वानाञ्च न्यमन्त्रयत् ॥ २१ ॥
इतिनागपुरे राजा, कनकध्वजसंजितः ।
स्वकन्याया सरार्याय, तान् स्वयंवरमरूपे ॥ २२ ॥

तत्रायातेः स तैर्दृष्टो, गुरुरङ्गारमर्दकः ।
चपूत्वेन समुत्पन्नः, पृष्ठाकूटमहाभरः ॥ २३ ॥
गङ्गावर्धितस्त्वृक्ष-कुतुपोऽपेसवं रटन् ।
पामनः सर्वजीर्णाङ्गो, गतत्राणोऽतिदुःखितः ॥ २४ ॥
तमुप्रीक्षमाणानां, तेषां कारुण्यतो भृशम् ।
जातिस्मरणमुत्पन्नं, सर्वेषां शुभभावतः ॥ २५ ॥
देवज-मोद्भवज्ञान-ज्ञातत्वासैरसौ स्फुटम् ।
करभः प्रत्यभिज्ञातो, यथाऽयं चञ्चलो गुरुः ॥ २६ ॥
ततस्ते चिन्तयामासु-र्ध्रिक् संसारविचेष्टितम् ।
यनैष तादृशज्ञान-मवाप्यापि कुजावतः ॥ २७ ॥
अवस्थामीदृशीं प्राप्तः, संसारं च त्रिमिष्यति ।
ततोऽसौ मोचितस्तेज्य-स्तत्स्वामिन्त्र्यः कृपापरैः ॥ २८ ॥
ततस्तदैव ते प्राप्य, भवनिर्वेदकारणम् ।
कामजोगपरित्यागा-त्ते प्रव्रज्यां प्रपेदिरे ॥ २९ ॥
ततः सुगतिसंताना-श्रिवांस्यत्यचिरादमी ।
अन्यः पुनरभव्यत्वाद्, जवारण्ये त्रिमिष्यतीति ॥ ३० ॥
(गाथार्थः १२) पंचा० २ विव० ॥

अं [इ] गार [ल] राभि-अङ्कारराभि-पुं० खदिराङ्कारपुजे,
सूत्र० १ अ० ५ अ० १ उ० । आ० क० । आ० व० । आ० सू० ।

अं [इ] गारवर्द-अङ्कारवती-खी० धुन्धुमारनृपसुतायाम्,
(तद्वत्कथ्यता संवेगशब्दे वक्ष्यते)

अं [इ] गार [ल] सहस्र-अङ्कारसहस्र-न० ६ त० सप्त-
तराणामग्निकणानां सहस्रे, स्था० ८ ता० ।

अं (इ) गालसोष्ठिय-अङ्कारशू [ल] ज्य-त्रि० अङ्कारैरि-
व पके, न० ११ श० ६ उ० ॥

अं (इ) गारा [द्वा] यतण-अङ्कारायतन-न० यत्राङ्कार-
परिकर्मं क्रियते तस्मिन् गृहे, आचा० २ धु० २ अ० २ उ० ।

अं [इ] गारि [लि] य-अङ्कारित-त्रि० विवर्णीयते, आ-
चा० २ अ० १ अ० ८ उ० ।

अंगिरस-अङ्गिरस-पुं० गोतमगोत्रविशेषचूताङ्गिरःपुरुषापत्ये,
स्था० ७ ता० ।

अङ्गीकृत-अङ्गीकृत-त्रि० अङ्गीतिच्छ्यन्तं तत्पूर्वकात् रुजः कः
स्वीकृते, स्था० ५ ता० 'अङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयतीति' चौ-
रपञ्चाशिका वाच० ।

अं [इ] गुअ-इङ्गु-पुं० दग्नि-उः इङ्गुः रोगः तं घृतिं ज्वर-
यति दो क "शिथिलेऽङ्गदे वा" ८ । १ । ८६ । इति सुबे-
प्राकृते आदिर्वा इत्वम् । तापसतरौ, प्रा० ।

अङ्गु-अङ्गु-पुं० अङ्गौ पाणौ प्राधान्येन तिष्ठति स्या-क-क-
त्वम् । हस्ताऽवयवे, स्था० १० ता० ।

अङ्गुपासिण-अङ्गुप्रभ-न० विद्याविशेषे, यथाऽङ्गुष्ठे देवता-
चतारः क्रियते तत्प्रतिपादके प्रश्रव्याकरणानां नवमेऽध्ययने च
परमिदानीतने प्रश्रव्याकरणपुस्तके नेदमुपलज्यते स्था० १० ता० ।

अङ्गुम-पूरि-धा० पूर० णिच् पूरेरधाडोषबोद्धूमाङ्गुमाहिरेमाः
८ । ४ । ६८ । इति सूत्रेण पूरेरङ्गुम इत्यादेशः । पूर्ती, अङ्गुमे-
पूरयति प्रा० ।

अङ्गुल-अङ्गुल-पुं० अङ्गु उल० । इत्तपादशाखायाम्, वाच०
अष्टयवमध्यात्मके परिमाणनेदे, न० "अङ्गुजवमङ्गाओ से एगे

अंगुले" भ० ३ श० ७ उ० । ज्यो० । स्वा० । अगिरगीत्यादिद-
मरुके पठितः अगिरगीत्यर्थो धातुर्गत्यर्थो ज्ञानार्थो अपि भवत्य-
तोऽङ्गुले प्रमाणतो ज्ञायते पदार्थो अनेनेत्यङ्गुलम् । मानवि-
शेषे, प्रव० २४४ द्वा० । तद्देहा यथा ।

से किं तं अंगुले ? अंगुले तिविहे पञ्चत्ते तंजहा ।

आयंगुले उस्सेहंगुले पमाणंगुले ॥

अङ्गुलं त्रिविधं प्रकृतं तद्यथा आत्माङ्गुलमुत्प्रेधाङ्गुलं प्रमाणाङ्गुल-
म् । तत्र ये यस्मिन् काले भरतसगरादयो मनुष्याः प्रमाणयुक्ता
भवन्ति तेषां च संबन्धी अत्रात्मा गृह्यते आत्मनामङ्गुलमात्मा-
ङ्गुलत एवाह आत्माङ्गुलम् ।

से किं तं आयंगुले आयंगुले जेणं जे ण जया मणुस्सा
जवइ तेसि णं तथा अप्पणो अंगुलेणं कुवात्तस अंगुलाइं
पुहं नवमुहा पुरिसं पमाणजुचे भवइ । दोसिए पुरिसे माण-
जुचे भवइ । अद्भारं तुहमाणे पुरिसे उम्माणजुचे भवइ
माणुम्माणुपमाणजुत्ता लक्खणवज्जणगुणेहिं उववेआ
उत्तमकुलपम्मा उत्तमपुरिमा मुणेअक्का १ हुंति पुण
अहियपुरिमा, अद्भसयं अंगुलाण उकिट्ठा । द्दसउइ
अद्भम्पपुरिमा, चउत्तरं मज्झिमिद्धाओ । २ । हीणा वा
अहिया वा जे खल्लु सरसत्तमारपरिहीणा । ते उत्तमपु-
रिसाणं, अवसा पेसत्तणमुपेति । ३ । एणं अंगुलपमा-
णेणं उ अंगुलाइं पादो, दो पाया विहत्थी, दो विहत्थी-
ओ रयणा, दो रयणीओ कुत्थी, दो कुत्थीओ देमं, धणु-
जुगेनादिभा अक्खममुमले, दो धनूमहस्माइं गाउअं ।
चचारि गाउआइं जोअणं । एणं आयंगुलपमाणेणं किं
पओयणं ? एणं आयंगुलेणं जे णं जया मनुस्सा हवन्ति
तेमि णं तथा णं आयंगुलेणं अगमनज्ञागदहनदी वा वि-
पुक्खरिणो दोहि य गुजालिआओ सरासरपंतिआओ
मरामरपंतिआओ विलपंतिआओ आरामुज्जाणकाणण-
वणवणमंवरणगहओ देउल्लसभापवायुभस्वाअपरिहाओ
पागरअट्टायचरिअदारनोपुरपायायघरसरणत्तयणआवण-
मिंभोमगतिगचउक्कचउम्मुहमहापहपहासगकरइजाणजुग-
गिल्लिपिद्धिसिवेअधंमाणिआओ लोहीओहकडाहकनि-
द्धयनरुपत्तोवगरणमार्हिणि अज्जकलिआइं च जोअणइं
भविज्जेति से ममासओ तिविहे पञ्चत्ते तंजहा सृइअंगुले
पयरंगुले घणंगुले अंगुलायया एगपएसिया मेही सृइअंगु-
ले सृइअंगुणिया पयरंगुले पयरं सृइए गुणिनं घणंगुले
एएसि णं सृइअंगुलपयरंगुलघणंगुलाणं कयरे कयरेहिं तो
अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा सव्वथोवे
सृइअंगुले पयरंगुले अमंखेज्जगुणे घणंगुले अमंखेज्जगु-
णे सेत्तं आयंगुले ॥

ये जरतादयः प्रमाणयुक्ता यदा जवन्ति तेषां तदा स्वकीयम-
ङ्गुलमात्माङ्गुलमुत्प्रेधाङ्गुलम् इति शेषः । इदं च पुरुषाणां कालादिभेदे-
नानवस्थितमानत्वादनियतप्रमाणं दृष्टव्यम् । अनेनेत्यात्माङ्गुलेन

पुरुषाणां प्रमाणयुक्ततादिनिर्णयं कुर्वन्नाह (अल्पणो अंगुले णं
कुवात्तसेत्यादि) यद्यस्यात्मीयमङ्गुलं तेनात्मनोऽङ्गुलेन द्वाद-
शाङ्गुलानि मुखं प्रमाणयुक्तं भवत्यनेन च मुखप्रमाणेन नव मुखा-
नि सर्वोऽपि पुरुषः प्रमाणयुक्तो भवति प्रत्येकं द्वादशाङ्गुलैर्न-
घनिर्मुखैरष्टोत्तरं शतमङ्गुलानां संपद्यते । ततश्चैतावदुच्यते : पुरुषः
प्रमाणयुक्तो भवतीति परमार्थः । अथ तस्यैव मानयुक्तताप्रति-
पादनार्थमाह । कौणिकः पुरुषो मानयुक्तो भवति छोणी जल-
परिपूर्णा महती कुण्डिका तस्यां प्रवेशितो यः पुरुषो जलस्य
छोणं पूर्वाक्षस्वरूपं निष्काशयति छोणजलोनां वा तां पूरयति
स कौणिकः पुरुषो मानयुक्तो निगद्यते इति भावः । इदानीमेत-
स्यैवोमानयुक्ततामाह । सारपुरुषरचितत्वात्तुहारोपितः सख-
कंजारं तुलयन्पुरुष उमानयुक्तो भवति । तत्रोत्तमपुरुषाः यथोक्तैः
प्रमाणमानोमानैः अन्यैश्च सर्वैरेव गुणैः संपन्ना एव जघन्तीत्ये-
तदर्थेयथाह (माणुम्माणगाहा) अनन्तरोक्तस्वरूपैर्मानोमान-
प्रमाणैर्युक्ता उत्तमपुरुषाश्चक्रवर्त्यादयो ज्ञातव्या इति संबन्धस्त-
था लक्षणात् शङ्खस्वस्तिकादीनि व्यञ्जनानि मणीतिवकादीनि
गुणाः ज्ञातव्यादयस्त्वेतरेपेतास्तथोत्तमकुड्यान्मुद्रादीनि तत्प्रसूता
इति गार्थायः । अथात्माङ्गुलेनैवोत्तममध्यमाधमपुरुषाणां प्रमा-
णमाह (हुंति पुण गाहा) भवन्ति पुनरधिकपुरुषा उत्तमपुरपा-
श्चक्रवर्त्यादयोऽष्टशतमङ्गुला (उच्चिच्छाउ) लक्षमिता उच्चैस्त्वेन
वा पुनःशब्दस्त्वेवामेवाधिकपुरुषादीनामनेकभेदादर्शकः ।
आत्माङ्गुलेनैव षष्ठवन्थङ्गुलान्यधमपुरुषा भवन्ति (चउत्तरमस्स-
मिद्धाउत्ति) तेनैवाङ्गुलेन चतुरस्तरमङ्गुलशतं मध्यमानः तुशब्दो
यथानुरूपशेषलक्षणादि भावप्रतिपादनपर इति गार्थायः । अष्टो-
त्तरशताङ्गुलमानाङ्गीना अधिका वा ते किं जवन्तीत्याह (हीणा
वा गाहा) अष्टोत्तरशताङ्गुलङ्गीना वा अधिका वा ये खलु स्वरः
सकलजनादेयत्वप्रकृतिगङ्गीरतादिगुणांलङ्कृतो ध्वनिः सत्यं दैन्य-
विनिर्मुक्तो मानसोऽवष्टम्भः सारः कुजपुङ्गवोपचयजः शारीरशक्ति-
विशेषस्तैः परिहीना सन्तस्ते उत्तमपुरुषाणां उपचितपुण्यप्राग्भा-
राणाम् अवशा अनिच्छन्तोऽप्यशुनकर्मवशतः प्रेष्यत्यमुपयान्ति
स्वरादिशेषलक्षणैकल्यसाहाय्यात् यथोक्तप्रमाणान्नाधिक्य-
मनिष्फलप्रदायि प्रतिपत्तव्यं तत्केवलमिदं लक्ष्यते । जरतचक्र-
वर्त्यादीनां स्वाङ्गुलतो विशाल्यधिकाङ्गुलशतप्रमाणानामपि निर्णो-
तत्वात् । महाधीरादीनां च केवाचिर्मतेन चतुरशीत्याङ्गुल-
प्रमाणत्वाद्भवन्ति विशिष्टाः स्वरादयः प्रधानफलदायिना यत
उक्तम् " अस्थिपथ्यां सुखं मांसे त्वचि जोमाः स्त्रियोऽङ्किषु ।
गतौ याने स्वरे चाह्ना, सर्वं सत्त्वे प्रतिष्ठितमिति " गार्थायः ।
एतेनाङ्गुलप्रमाणेन षडङ्गुलानि पादः पादस्य मध्यतः प्रदेशः परङ्गु-
लविस्तीर्णः पादैकदेशावात्पादाः द्वौ च युग्मोऽङ्गुलौ पादौ धित-
स्तिः द्वे च धितस्ती रन्तिर्हस्त इत्यर्थः । रन्तिर्द्वयं कुक्तिः प्रत्येकं
कुक्तिद्वयनिष्पन्नास्तु षट्प्रमाणविशेषा दारुधनुर्गुणालिकाऽवमुस
लक्षणा भवन्ति । अत्राह्ना धुरी केवो गतार्थः । द्वे धनुःसह-
स्रे गव्यतं चत्वारि गव्यतानि योजनम् । " एतेणं आयंगुलपमा-
णेणं किं पओअणमिति " गतार्थं नवरं ये यदा मनुष्या भवन्ति
तेषां तदा आत्मनामङ्गुलेन स्वकीयस्वकीयकादिसंज्ञान्यथ-
दहदादीनि मीयन्त इति संदङ्कः । (अचटादीनां व्याख्या स्वस्व-
स्थानं) अनु० । तदेवमात्माङ्गुलेनान्मीयान्मीयकादिसंज्ञानि च-
क्रवर्त्यकाङ्गीनानि च योजनानि मीयन्ते । ये यत्र काले पुरुषा
भवन्ति तदपेक्षयाऽयं शब्दो छष्टयः । इदं चात्माङ्गुलं सत्यङ्गुला-
दिभेदाखिविविधं तत्र दीर्घेणाङ्गुलायता यादस्यस्वैकप्रवेशिकं नभः

प्रदेशश्रेणिः सूर्ययङ्गुलमुच्यते । एतच्च सङ्गावतोऽसंख्येयप्रदेश-
मप्यसत्कल्पनया सूच्याकारव्यवस्थापितप्रदेशप्रयनिष्पन्नं दृष्ट-
व्यम् । तद्यथा सूची सूच्यैव गुणिता प्रतराङ्गुलम् । इदमपि पर-
माधितोऽसंख्येयप्रदेशात्मकम् । असङ्गावतस्त्वेवैवानन्तरदर्शि-
ता त्रिप्रदेशात्मिका सुचिस्तथैव अतः प्रत्येकं प्रदेशनिष्पन्नं सूची-
व्यात्मकं नवप्रदेशसंख्यं संपद्यते । स्थापना प्रतरश्च सूच्या गु-
णिता देशेण विष्कम्भतः पिण्डतश्च समसंख्यं घनाङ्गुलं भवति
देश्यादिषु त्रिष्वपि स्थानेषु समनात्रकणस्यैव समयचर्यया
घनस्यैव रुढत्वात् प्रतराङ्गुलं तु देश्यविष्कम्भाभ्यामेव समं न
पिण्डतस्तस्यैकप्रदेशमात्रवादिति जायः । इदमपि वस्तुवृत्त्या
ऽसंख्येयप्रदेशात्मकम् । असत्प्ररूपणया तु सप्तविंशतिप्रदेशात्मकं
पूर्वोक्तसूच्या अनन्तरोक्तनवप्रदेशात्मके प्रतरे गुणिते एतावता-
मेव प्रदेशानां भावात् । एषा च स्थापना अनन्तरनिर्दिष्टा नवप्र-
देशात्मकप्रतरस्याध उपरि च नव नव प्रदेशान् दत्वा भावनी-
या । तथा देश्यविष्कम्भपिण्डैस्तुल्यमिदमापद्यते “ एषसिणं
जतं ” इत्यादिना सूच्यङ्गुलादिप्रदेशानामरूपबहुत्वचिन्ता यथा-
निर्दिष्ट्यायानुसारतः सुखावसेयेति तदेतदात्माङ्गुलमिति ॥

उत्सेधाङ्गुलनिर्णयार्थमाह ।

मे किं तं उत्सेहंगुले ? उत्सेहंगुले अणगविहे पणगत्ते
तंजहा “परमाणु तसरेणूरहरेणू अणायं च वाञ्छस्स । त्रिकखा
ज्जा य जवो अट्टगुणविवद्धिआ कमतो ” ॥

उत्प्रेषः “अणुताणं सुदुमपरमाणुपोगगलाणमित्यादि” क्रमेणो-
च्छ्रयो वृद्धिनयने तस्माज्जातमङ्गुलमुत्सेधाङ्गुलम् अथ वा उत्सेधो
नारकादिशरीराणामुत्सृज्यं तत्स्वरूपनिर्णयार्थमङ्गुलमुत्सेधाङ्गु-
लम् । तच्च कारणस्य परमाणुप्रसरेणवादेरनेकविधत्वादेनेक-
विधं प्रज्ञप्तम् ॥ (परमाणवादीनां स्वरूपं स्वस्थस्थाने)

एष णं उत्सेहंगुलं किं पओअणं ? एष णं उत्सेहं-
द्वेण ऐरइअतिरिक्खजोणिअणुस्सदेवाणं सररीरागहणा
मविज्जंति ॥

(तदेवमेषा ओगाहणा शब्दे वक्ष्यमाणा अवगाहना सर्वाऽप्यु-
त्सेधाङ्गुलेन मीयते)

से समासओ तिबिहे पत्तत्ते तंजहा सूअंगुले पयरंगुले
यणंगुले एअंगुलथया एगपणसिया सेदी सइअंगुले सइ
सइए गुणिया पयरंगुले पयरं सइए गुणितं घणंगुले । एष-
सिणं सूअंगुलपयरंगुलघणं पुत्ताणं कयरे कयरेहिं । अप्पे
वा बहुए वा तुत्ते वा विसेसाहिए वा सव्वथाव सइअंगुले
पयरंगुल असंखेज्जगुणे घणंगुले असंखेज्जगुणे सेत्तं
उत्सेहंगुले ॥

एतच्च सूचीप्रतरघनभेदाच्चिविधमात्माङ्गुलवद्भावन्यम् । उक्त-
मुत्सेधाङ्गुलम् ।

अथ प्रमाणाङ्गुलम् ।

मे किं तं पमाणंगुले ? पमाणंगुले एगमेगस्सरन्नां चाउरंत-
चकवट्ठिस्स अट्ट सोवणिए कागणीरियणे उत्तले दुवालस-
सिए अट्टकणिए अहिगरणमंडाणसंतिर पणत्त तस्स णं
एगमेगा कोमी उत्सेहंगुले विक्खंजा तं ममाणस्स जगवओ

महावीरस्स अट्टुलंज स गुणं पमाणंगुलं भवइ । एष-
णं अंगुलपमाणेणं क्ख अंगुलाइ पादोदुवालसंगुलाइ विह-
त्थी दो विहत्थीओ रयणी । दो रयणीओ कुच्छी दो
कुच्छीओ धणू दो धणमहस्साइ गाउअं चत्तारि गाउआइ
जाअणं । एणं पमाणंगुलेणं किं पओअणं एणं पमा-
णंगुलेणं पुढवीणं कंमाणं पातालाणं जवणाणं जवणपत्थ-
णाणं निस्साणं निरयावल्लीणं निरयपत्थणाणं कप्पाणं
विमाणेण विमाणपत्थणाणं टंकाणं कुंमाणं सेलाणं सिह-
रीणं पञ्जाराणं विजयाणं वक्खाएणं वरुहराणं पव्वयाणं
वेलाणं वेइस्सणं वेइयाणं दाराणं तोलाणं दीवाणं समु-
हाणं आयापवक्खंजोच्चतोव्वेहपरिवखेवो मविज्जंति ॥

सदस्रगुणिताङ्गुलमुत्सेधाङ्गुलप्रमाणज्जातं प्रमाणाङ्गुलम् । अथवा
परमप्रकर्षरूपं प्रमाणं प्राप्तमङ्गुलं प्रमाणाङ्गुलं नातः परं वृद्धतर-
मङ्गुलमस्तीति भावः । यद्वा समस्तलोकव्यवहारादिराज्या-
दिस्थितिप्रथमप्राणनाथेन प्रमाणज्ञतोऽस्मिन्नवसर्पिणाकासे
तावद्युगादिदेवो जगतो वा तस्याङ्गुलं प्रमाणाङ्गुलमेतच्च काक-
णीरत्नस्वरूपपरिज्ञानेन शिष्यव्युत्पत्तिवृत्तं गुणाधिक्यमपश्यं
स्तद्द्वारेण निरूपयितुमाह । “ एगमेगस्स णं रणो इत्यादि ”
एकैकस्य राष्ट्रश्चतुरन्तचक्रवर्त्तिनोऽष्टसौवर्णिकं काकणीरत्नं
षट्तलादिधम्मोपेतं प्रज्ञप्तं तस्यैकैका कोटिरुत्सेधाङ्गुलविष्कम्भा
तत्प्रमाणस्य जगवतो महावीरस्यार्द्धाङ्गुलं तत्सदस्रगुणं प्रमाणा-
ङ्गुलं जवतीति समुदायार्थः तत्रान्यान्यकालोत्पन्नानामपि चक्रि-
णां काकणीरत्नतुल्यताप्रतिपादनार्थमेकैकग्रहणं निरूपचरितरा-
जशब्दविषयज्ञापनार्थं राजग्रहणं दिक्त्रयभेदाभिन्नसमुज्जि-
मवपञ्चनपर्यन्तसीमाचतुष्टयवृत्तग्राह्यत्वारोऽन्तास्तांश्चतुरोऽपि
व्यक्रेण वर्त्तयति पादयतीति चतुरन्तचक्रवर्त्ती तस्य परिपूर्ण-
षट्त्वगुणजगतमोक्तुरित्यर्थः । चत्वारि मधुरतृणफलाभ्येकसर्पपः,
पोरुश सर्पया एकं धान्यमाषफलं, द्वे धान्यमाषफले पकागुञ्जा,
पञ्च गुञ्जाः एकः कर्ममाषकाः, पोरुश कर्ममाषका सुवर्णः,
एतैरष्टभिः काकणीरत्नं निष्पद्यते । एतानि च मधुरतृणफला-
दीनि जगतचक्रवर्त्तिकादसंज्ञान्यव गृह्यन्ते अन्यथा काशभेदे-
न तद्वैषम्यसंज्ञं काकणीरत्नं सर्वचक्रिणां तुल्यं न स्यात्
तुल्यं चेप्यते तदिति क्त्वारि च सूच्यापि दिक्षु द्वे ऊर्ध्वा-
ध इत्येवं षट् तलानि यत्र तत् षट्त्वम् । अथ उपरि पा-
श्चतश्च प्रत्येकं चतसृणामश्रीणां जावात् । द्वादश अश्वयः
कोटयो यत्र तद् द्वादशाश्रिकं कर्णिकाः कोणास्तेषां च अथ
उपरि च प्रत्येकं चतुर्णां सङ्गावादष्टकणिकम् । अथः क-
रणिः सुवर्णकारोपकरणं तत्संस्थानेन संस्थितं तत्सदृशाकारं
समचतुरस्रमिति यावत्प्रज्ञप्तं प्रकृपितं तस्य काकणीरत्नस्यैकैका
कोटिरुत्सेधाङ्गुलप्रमाणविष्कम्भा द्वादशाप्यथय एकैकस्य उत्से-
धाङ्गुलप्रमाणा भवन्तीत्यर्थः । अस्य समचतुरस्रत्वादायामो
विष्कम्भश्च प्रत्येकमुत्सेधाङ्गुलप्रमाण इत्युक्तं जयति । यैव च
कोटिरुर्द्धाङ्गुला आयामं प्रतिपद्यते साऽधस्तिनयव्यवस्थापिता
विष्कम्भनामावर्त्तित्यायामावप्यमज्यैरेकतरनिर्णयेऽप्यपरिनिश्च-
यः स्यादेवेति सूत्रे विष्कम्भस्यैव प्रहणं तद्वहणे नायामाऽप्य
गृहीत पव समचतुरस्रत्वात्तरये त तदेव सन्नेत उत्सेधाङ्गुल-

प्रमाणमिदं सिद्धं तदाऽन्यत्र चतुरङ्गुलप्रमाणसुवर्णा वरकागर्णौ
नेयेति श्रूयते तन्मतान्तरं संभाव्यते निश्चयं तु सर्वधेदिनो विद-
न्तीति । तदैकैकोटिगतमुत्सेधाङ्गुलं श्रमणस्य भगवतो महा-
वीरस्यार्द्धाङ्गुलं कथमिदमुच्यते श्रीमहावीरस्य सप्तहस्तप्रमा-
णत्वादेकैकस्य हस्तस्य चतुर्विंशत्युत्सेधाङ्गुलमानत्वादष्टपृष्ठ-
धिकशताङ्गुलमानो भगवानुत्सेधाङ्गुलेन सिद्धो भवति स एव
आत्माङ्गुलेन मतान्तरमाश्रित्य स्वहस्तेन सार्द्धहस्तत्रयमानत्वा-
च्चतुरशीत्यङ्गुलमानो गीयतेऽतः सामर्थ्यादेकमुत्सेधाङ्गुलं श्रीम-
न्महावीरात्माङ्गुलापेक्षया अर्द्धाङ्गुलमेव भवति । येषां च मतेन
जगवानात्माङ्गुलेनाष्टोत्तरशताङ्गुलमानः स्वहस्तेन सार्द्धहस्तचतु-
ष्टयमानत्वात्तन्मतेन भगवत् एकस्मिन्मात्माङ्गुले एकमुत्सेधाङ्गुलं
तस्य च पञ्च नव जागा भवन्ति अष्टपृष्ठधिकशतस्य अष्टोत्त-
रशतेन भागापहारे पतावत् एव भावात् यन्मतेन तु जगवा-
न्यधिकमङ्गुलशते स्वहस्तेन पञ्चहस्तमानत्वात्तन्मतेन जगवत्
एकस्मिन्मात्माङ्गुल एकमुत्सेधाङ्गुलं तस्य च द्वौ पञ्चमागौ भ-
वतः । अष्टपृष्ठधिकशतस्य विंशताधिकशतेन भागे हते इयत्
एव बाभात्तदेवमिहाद्यमतमपेक्ष्यैकमुत्सेधाङ्गुलं भगवद्मात्माङ्गु-
लस्यार्द्धरूपतया प्रोक्तमित्यवसेयमिति । तदुत्सेधाङ्गुलं सहस्रगु-
णितं प्रमाणाङ्गुलं भवति । कथमिदमवसीयते ? उच्यते जरत-
श्चक्रवर्ती प्रमाणाङ्गुलेनात्माङ्गुलेन च किल विंशतिशतमङ्गुलं नां
जवनि भरतमात्माङ्गुलस्य प्रमाणाङ्गुलस्य चैकरूपत्वात् उत्सेधाङ्गु-
लेन तु पञ्चचतुःशतमानत्वात्प्रतिधनुश्च षण्णवत्यङ्गुलसंज्ञावा-
दष्टचत्वारिंशत्सहस्राण्यङ्गुलानां संपद्यन्तेऽतः सामर्थ्यादेकस्मिन्
प्रमाणाङ्गुले चत्वारि शतान्युत्सेधाङ्गुलानां भवन्ति । विशत्यधि-
कशतेन अष्टचत्वारिंशत्सहस्राणां भागापहारे पतावतो ला-
जात् । यद्येवमुत्सेधाङ्गुलाप्रमाणाङ्गुलं चतुःशतगुणमेव स्यात्ततः
कथं सहस्रगुणमुक्तं सत्यं किं तु प्रमाणाङ्गुलस्यार्द्धतृतीयोत्से-
धाङ्गुलरूपं बाहल्यमस्ति ततो यदा स्वकीयबाहल्येन युक्तं य-
थावस्थितमेवेदं चिन्त्यते तदा उत्सेधाङ्गुलाच्चतुःशतगुणमेव भवति
यदा त्वद्धेतृतीयोत्सेधाङ्गुललक्षणं बाहल्येन शतचतुष्टयल-
क्षणं दैर्घ्यं गणयते तदा अङ्गुलविष्कम्भा सहस्राङ्गुलदर्घ्या प्र-
माणाङ्गुलविषया सूचिर्जायते । इदमुक्तं जवनि अर्द्धतृतीयाङ्गुल-
विष्कम्भे प्रमाणाङ्गुले तिस्रः श्रेणयः कल्पन्ते एकाऽङ्गुलविष्कम्भा
शतचतुष्टयदीर्घा द्वितीयाऽपि तावन्मानैव तृतीयाऽपि दैर्घ्येण
चतुःशतमानैव विष्कम्भतस्त्वर्द्धाङ्गुलं ततोऽस्यापि दैर्घ्यद्वयं गृ-
हीत्वा विष्कम्भोऽङ्गुलप्रमाणः संपद्यते तथा च सत्यङ्गुलशतद्व-
यदीर्घा अङ्गुलविष्कम्भा इयमपि सिद्धा । ततस्तिष्ठानामप्येता-
सामुपपर्यपरि व्यवस्थापने उत्सेधाङ्गुलतोऽङ्गुलसहस्रदीर्घा अङ्गु-
लविष्कम्भा प्रमाणाङ्गुलस्य सूचिः सिद्धा भवति । ततस्तमधि-
कृत्योत्सेधाङ्गुलात्सहस्रगुणमुक्तं वस्तुतस्तु चतुःशतगुणमेव ।
अत एव पृथ्वीपर्वतविमानादमाना अनेनैव चतुःशतगुणन अ-
र्द्धतृतीयाङ्गुललक्षणस्वविष्कम्भान्वितेन मीयन्ते न तु सहस्रगु-
णया अङ्गुलविष्कम्भया सूच्यति शेषं भावितार्थं यावत् (पुढ-
वीणति) रत्नप्रभादीनां (कंमाणति) रत्नकाण्मादीनां (पा-
तालाणति) पातालकलशानां (भवणाणति) भवनपत्यावा-
सादीनां (जवणपथमाणति) भवनप्रस्तटनरकप्रस्तटान्तरे तेषां
(निरयाणति) नरकावासानां (निरयावलिणति) नरका-
वासपट्टीनां (निरयपथमाणति) नरेकारसनवसतपञ्चतिष्ठित-
हेव एकादयादिना प्रतिशदितानां नरकप्रस्तटानां शेषं प्रतीतं

नवरम् (टंकाणति) विभ्रटङ्गानां (कूमाणति) रत्नकूटादीनां
(सेलाणति) मुरडपर्यनानां (सिहरीणति) पर्यतानामेव
शिखरयनां (पञ्चमाराणति) तेषामेवैषजतानां (वेलाणति) ज-
लधिबेलाविषयभूमीनामूर्द्धाधोभूमिमध्येऽवगाहाः । तदेवम् “अं-
गुलविहतिरयणी” त्यादिगाथोपन्यस्ताङ्गुलादीनि योजनाव-
सानानि पदानि व्याख्यातानि ।

साम्प्रतं शेषाणि श्रेण्यादीनि व्याचिख्यासुराह ।

से समासश्चोतिविद्दे पस्यते तं जहा सेदं अंगुले परं-
गुले घणंगुले असंखेज्जाओ जोअणकोडाकोदीओ सेदी
सेदीए गुणियाणं परं परं सेदिगुणियं लोगो संसेज्जए-
णं लोगो गुणओ संखेज्जा लोगा असंखेज्जएणं गुणिओ
लोगो असंखेज्जा लोगा अणंतेणं लोगो गुणिओ अ (णंता)
लोगा एषभिणं सेदिअंगुलपरंगुलघणंगुलाणं कयं
कयरोहिंतो अप्पे वा बहुए वा तुल्ल वा विसेसाहिणं वा
सव्वयेवे सेदिअंगुले परंगुले असंखेज्जगुणे घणंगुले
असंखेज्जगुणे सेत्त पमाणंगुले ।

अनन्तरनिर्णीतप्रमाणाङ्गुलेन योजनं तेन योजनेनासंख्येया यो-
जनकोटीकोट्यः संवर्त्तितसमचतुरस्रीकृतलोकस्यैका श्रेणिर्ज-
यति (सप्तरज्जुप्रमाणत्वं लोकस्य लोगशब्दे) अनु० तदिदं
सप्तरज्जुव्यामन्याप्रमाणाङ्गुलतोऽसंख्येययोजना कोटिकोट्या-
यता एकप्रदोशिका श्रेणिः सा च तथैव गुणिता प्रतरः सोऽपि
यथोक्तश्रेण्या गुणितो लोकः अयमपि संख्येयेन राशिना गुणि-
तः संख्येया लोकाः असंख्येयेन तु राशिना समाहतोऽसंख्ये-
या लोकाः अनन्तैश्च लोकेरलोकः ॥ अनु० ॥ प्रव० । आ०
म० प्र० । विशेष० । वात्स्यभ्यनसुनौ, पुं० अङ्गौ पाणौ लभ्यते वा
रु-अङ्गुष्ठे, न० वाच० ।

अंगुलपोहत्तिय-अङ्गुलपृथक्त्विक-त्रि० अङ्गुलमुच्चयाङ्गुलं पृथ-
क्त्वं हि द्विप्रभृतिरानवच्य इति परिभाषा ऋङ्गुलपृथक्त्वं शरीर-
वगाहनामानमेषामस्तीति अङ्गुलपृथक्त्विकाः अतोऽनेकस्वरा-
दिनीक प्रत्ययः जी० १ प्रति० । अङ्गुलद्विकादिशरीरावगाहना-
माने, प्रज्ञा० १ पद ।

अंगुलि (ली) अङ्गुलि- (ली) ली० अङ्गुलि या डीए वा-
च० करपादशास्त्रायाम्, तं० । औ० । प्रव० । गजकर्णिकावृत्ते,
गजगुणमात्रे च पुंस्त्वमपि संवृताधरोष्ठमङ्गुलिनेति शकु० वाच० ।
अंगुलिकोश-अङ्गुलिकोश-पुं० अङ्गुलीनां रक्षार्थं त्रिप्रमाणे
तदावरणे चर्मोदौ, रा० । तकारणे “अंगुलिकोसे पणमं” । नि०
चू० १ उ० ।

अंगुलि [ले] जग-अङ्गुलीयक-न० अङ्गुली भवमङ्गुलीयं
ततः कः । अङ्गुल्याजरणविशेषे, औ० । उपा० । प्रव० । आध० ।
कल्प० । आ० । आ० म० प्र० ।

अंगुलिष्फोरण-अङ्गुलिस्फोटन-न० अङ्गुलीनां परस्परं तार-
नं, कदिकारणे च तं० ।

अंगुलिजमुद्रा-अङ्गुलिज-ली० अङ्गुलीभ्रुवौ वा चाक्षयतः
कायोत्सर्गस्थितिरूपे उत्सर्गदोषे, । तत्त्वं च “अंगुलिजमुद्रा-
ओ वि य, चाक्षतो तद य कुण्डलस्समां । आक्षायगगण-
द्रा, संववणं च जोगाणं” आध० ५ अ० । प्रव० । आलाप-

कणनार्थमङ्गुलीआलयन् तथा योगो नाम स्थापनार्थं व्यापा-
रान्तरनिरूपणार्थं ध्रुवो चालयन् भ्रूसंज्ञां कुर्वन् चकारादेवमेव
वा भ्रूत्वं कुर्वन्नुत्सर्गे तिष्ठतीति अङ्गुलीभ्रूदोषः प्रव० ५ द्वा० ।
अंगुलि [ली] विज्ञा-अङ्गुलि [ली] विद्या-स्त्री० आ-
यस्यां नगर्यां बुद्धप्रकाशिते महाप्रज्ञावे विद्याभेदे, “ अंगुलि-
विज्ञा य इत्येव बुद्धेण संपयासिया महप्पनाया ” ती० २५ पत्र ।
अंगोवंग-अङ्गोपाङ्ग-अङ्गानि शिरःप्रभृतीन्पृष्टौ उपाङ्गानि अङ्गा-
वयवभूतान्यङ्गुल्यादीनि शेषाणि तत्प्रत्ययवयवभूतान्यङ्गुलीपर्व-
रेखादीनि अङ्गोपाङ्गानि अङ्गानि च उपाङ्गानि च अङ्गोपाङ्गानि
अङ्गोपाङ्गस्यादावसंख्येय इत्येकशेषः । इतरेतरयोगः शिरःप्रभृ-
तिषु अङ्गुल्यादिषु तत्पर्वरेखादिषु च प्रज्ञा० २३ पद० । कर्म० ।
नहकेसमसु अंगुलिओट्टा खलु अंगुवंगाणि ” उक्त० ३ अ० ।
अंगोवंगणम-अङ्गोपाङ्गनामन्-न० अङ्गोपाङ्गनिबन्धनं नाम अ-
ङ्गोपाङ्गनाम । नामकमभेदे, यदुदयाच्छरीरतयोपात्ता अपि पु-
त्रला अङ्गोपाङ्गवभागेन परिणमन्ति तत्कर्माङ्गोपाङ्गनाम । कर्म०
१ क० । अङ्गोपाङ्गनाम त्रिविधं मन्तव्यं तथाहि आहारिकाङ्गोपा-
गनाम वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम, आहारकाङ्गोपाङ्गनाम तैजसकर्मण-
योस्तु जीवप्रदेशसंस्थानानुरोधित्वास्मास्ति अङ्गोपाङ्गसंभव
इत्युक्तं त्रिविधमङ्गोपाङ्गनाम । कर्म० ६ क० । प्रज्ञा० । प० सं० ।
प्रव० । आ० । आ० चू० ।

अंवि—अञ्चि—पु० गमने, भ० १५ श० १ उ० ।

आञ्चि—पु० आसमने, १५ श० १ उ० ।

अं च अ (त)—आञ्चित-त्रि० पूज्ये राजमान्ये पितृव्यादौ,
व्य० ४ उ० । सकृन्मते, भ० १५ श० १ उ० । पञ्चविंशतितमे-
नाट्यभेदे, रा० । आ० म० प्र० । ज० । दाप्रसन्धौ, नि० चू० १ उ० ।
अं चि अं चय-अञ्चितञ्चिक-पु० अञ्चिते सकृन्मते अञ्चितेन
सकृन्मतेन वा देशेनाञ्चि पुनर्गमनमञ्चिताञ्चि । गतपूर्वदेशे तेन
वा पुनर्गमने अञ्चयाञ्चि अञ्चया गमनेन सह आञ्चिरागमन-
मञ्चयाञ्चि । गमागमे, “ गो कमह णो पक्रमह अंचियंचियं करेह
भ० १५ श० १ उ० । स्था० ।

अं चि अ [य] रिजिय-अञ्चितरिजित-न० नाट्यभेदे, रा० ।
आ० म० प्र० ।

अंचिता-अंचयित्वा-अव्य० उत्पादयित्वेत्यर्थे, आ० म० । द्वा० ।

अंज-देशी धा० उ० प० आकर्षणे, अंजति वासुदेवं अगमतम-
स्मि आ० म० प्र० । विशेष० । भ० । कल्प० ।

अंजण-देशी० आकर्षणे, ओ० । नि० चू० ।

अंजण-अञ्जन-न० अञ्ज ल्युट् । नयनयोः कञ्जपापादने,
सूत्र० १ अ० ए अ० । तं० । तत्तायः शलाकया नेत्रयोः दुः-
खोत्पादने, क्वास्तैलादिना देहस्य झक्षणे च स० । अज्यतेऽ
नेन अञ्ज-करणे ल्युट् वाच० । कञ्जले, द्वा० ६ अ० । सौवीरा-
दौ, सूत्र० २ अ० १ अ० । ज० । आ० म० प्र० । औ० । जी० ।
प्रज्ञा० । भाव० । रसाञ्जने, द्वा० ३ अ० । रत्नविशेषे, आ०
म० प्र० । रत्नप्रज्ञायाः खरकाण्डस्य दशमे भागे च । तद्दश-
बोजनशतानि बाहस्येन प्रज्ञप्तम् स्था० १० ठा० । वनस्पतिविशे-
षे, औ० । आ० म० प्र० । चन्दसूर्याणां लेइयानुबन्धचारिणां पुत्र-
ज्ञानां पञ्चमे पुत्रले, च० प्र० १० पाठ० । सु० प्र० । मन्दरस्य पूर्व-
शीतोदाया महानद्या दक्षिणेन स्थिते वक्रस्कारपर्वतभेदे, स्था०
५ ज० । ज० । “ वा अंजणा ” स्था० २ ठा० । द्वीपकुमारेन्द्रस्य

वेत्तव्यस्य तृतीये लोकपात्रे, भ० ३ श० ६ उ० । उदधिकुमारे-
न्द्रस्य प्रभञ्जनस्य चतुर्थे लोकपाले, स्था० ४ ठा० मन्दरस्य
पुरतो रुचकवरपर्वते, सप्तमे कूटे च पु० । स्था० ५ ठा० ।

अंजण-अञ्जनिका-स्त्री० यद्वाभेदे, प्रज्ञा० १ पद० ।

अंजणकेसिया-अञ्जनकेशिका-स्त्री० वनस्पतिविशेषे, आ० ।
म० प्र० । ज० । रा० । प्रज्ञा० ।

अंजणग-अञ्जनक-पु० अञ्जनरत्नमयत्वादञ्जनास्ततः स्वार्थे-
कप्रत्ययः । कृष्णवर्णत्वेन अञ्जनतुल्या अञ्जनकाः उपमाने क-
प्रत्ययः । ज० २ वक्र० । नन्दीश्वरर्द्धपस्य चतुर्दिक्षु व्यवस्थितेषु
पर्वतभेदेषु, स्था० ४ ठा० । प्रव० ।

अथ नन्दीश्वरस्य चतुर्दिक्षु व्यवस्थिता अञ्जनकपर्वताः उच्यन्ते

एंदीमरवरस्स एं दीवस्स चक्राद्वविकस्वम्भस्स बहुमज्ज-
देमभाए चउद्दिहिं चत्तारि अंजणगपव्वया पणत्ता तंज-
हा पुरच्छ मत्थे अंजणगपव्वए पच्च च्चामिद्धे अंजणगप-
व्वए उत्तरिद्धे अंजणगपव्वए दाहिणिद्धे अंजणगपव्वए
तेणं अंजणगपव्वया चत्तरसीति जोयणसहस्साइं उच्चं
उच्चतेणं, एगमेगं जोयणसहस्सं उच्चं देणं मूले दसजोयण-
सहस्साइं धरणिपले दसजोयणसहस्साइं आयामविकस्वजेणं
ततो णंतरं चणं माताए पदेसपरिहाये माणामाणः उव्वरिं
एगमेगं जोयणसहस्सं आयामविकस्वभेणं मूले एकतीसं
जोयणसहस्साइं उच्च तेवीसजोयणसते किंचि विसेसाहिए
परिक्खेवेणं सिहरितले तिसि जोयणसहस्साइं एगं च
छावद्धजोयणसतं किंचिविसेमाहिंयं परिक्खेवेणं पणत्ता
मूले विरियण मज्झे संखित्ता उप्पिं तण्णया गोपुउसंठा-
णं मंत्रिया अच्छा जाव पत्तेयं पत्तेयं पञ्चमवरवेतिया परि-
क्खेवेणं पत्तेयं पत्तेयं वणत्तंमपरिक्खेत्ता वणत्तो गोयया !
तसि एं अंजणपव्वयाणं उव्वरिं पत्तेयं पत्तेयं बहुसमरमणि-
जा जूमिजागा पणत्ता से जहानामए आलिगपुक्खरं चि
वा जाव सयंति ।

ते अञ्जनकपर्वताश्चतुरशीनियोजनसहस्राणि ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन
एकं योजनसहस्रमुद्वेधेन मध्ये सातिरेकाणि दशयोजनसहस्रा-
णि विष्कम्भेन धरणितले दश योजनसहस्राणि । तदुन्तरे च
मात्रया परिहीयमानाः परिहीयमाना उपरि एकैकं योजनसहस्रं
विष्कम्भेन मूले एकत्रिंशत् योजनसहस्राणि षट्शतानि त्रयो-
विंशतियोजनानि किंचिद्विशेषाधिकानि (३१६२३) परिकेपे-
ण धरणितले एकत्रिंशत् योजनसहस्राणि षट्शतानि त्रयोविं-
शतियोजनानि देशोनानि [३१६२३] परिकेपेण उपरि त्रीणि
योजनसहस्राणि एकं च द्वापष्टियोजनशतं किंचिद्विशेषाधिकं
[३१६२] परिकेपेण ततो मूले विस्तीर्णा मध्ये संक्रिप्तानि उप-
रि तनुकाः अत एव गोपुउसंस्थानसंस्थिताः सर्वात्मना अञ्ज-
नमया अञ्जनरत्नात्मकाः “ अच्छा जाव पक्खिवा ” इति प्राग्वत् प्र-
त्येकं पञ्चवरवेदिकाः परिक्रिताः प्रत्येकं वनखण्डपरिक्रिताः पञ्च-
वरवेदिका वनखण्डवर्णनं प्राग्वत् “ तेसिणमित्थादि ” तेषामञ्ज-
नपर्वतानां प्रत्येकं प्रत्येकमुपरि बहुसमरमणीयो जूमिभागः प्र-
कृतः तस्य “ से जहानामए आलिगणपुक्खरं वा इत्यादि ” अर्थ-

ने जम्भद्वीपजगत्या उपरितनजगस्येव तावद्वक्तव्यं याचत 'तत्थ
एणं बहुवे बाणमंतरा देवा देवीओ य आसयंति जाव विहरंति'

तेसि एं वुसमरमणिजाणं जूमिजागाणं वु मज्झदे-
मजाए पत्तयं पत्तयं चत्तारि सिद्धायतणा एगमेकं जोय-
णसयं आयामेणं पप्पासं जोयणाइं विक्खंजेणं द्वावत्तरि
जायणाति उहुं उच्चत्तेणं अणेगखनसयमन्निविद्धा वण-
ओ गोयमा ! तेसि एं सिद्धायतणाणं पत्तयं पत्तयं चउ-
दिसिं चत्तारि दारा पप्पत्ता तंजहा देवदारे असुरदारे नाग-
दारे सुवर्णदारे तत्थ एं चत्तारि देवा महिद्धिया जाव प-
लिओवमद्वितिया परिवसंति तं देवे असुरे नाग सुवर्णे
तेणं दारा सोलसजोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं अट्ट जायणाइं
विक्खंजेणं तावतियं पवेसेणं सेतावक्कण। एओ जाव
वणमात्ताओ। तेसि एं दाराणं चउदिसिं चत्तारि मुहमंमवा
पप्पत्ता ते एं मुहमंमवा एगमेकं जोयणसयं आया—
मेणं पप्पासं जोयणाइं विक्खंजेणं सातिरेगाइं सोलसजो-
यणाइं उहुं उच्चत्तेणं वणओ तेसि एं मुहमंमवाणं चउ-
दिसिं चत्तारि दारा पप्पत्ता ते एं दारा सोलस जायणाइं
उहुं उच्चत्तेणं अट्टजोयणाइं विक्खंमेणं तावतियं चेव पवे-
सेणं सेसं तं चेव जाव वणमात्ताओ। एवं पिच्छापरमह-
वा वि तं चेव पमाणं जे मुहमंमवाण दारा वि तहेव
णवरिं बहुमज्झदेसभाए पेच्छापरमंमवाणं अक्खंमगा म-
णिपेदियाओ अट्टजोयणप्पमाणातो सीहासणा सपरि-
वारा जाव दामा थूभा वि चउदिसिं तहेव णवरिं सोलस
जोयणप्पमाणा साइरेगाइं सोलस उच्चा सेसं तहेव। जिण-
पट्टिमाओ चेइयरुक्खा तहेव चउदिसिं तं चेव पमाणं
जहा विजयाए रायहाणीए णवरिं मणिपेदियाओ सोलस
जोयणप्पमाणाओ तेसि एं चेतियरुक्खाणं चउदिसिं च-
त्तारि मणिपेदियाओ अट्ट जोयणविक्खंमेणं चउजोयण-
बाहद्वीओ महिदज्झयाणं चउसाइं जोयणुच्चा जोयणउ-
व्वेहा जोयणविक्खंजा सेसं तहेव एवं चउदिसिं चत्तारि
नंदापुक्खरिणीओ नवरिं खोयरसपट्टिपुक्काओ जोयणसयं
आयामेणं पप्पासं जोयणाइं विक्खंमेणं दस जोयणाइं उ-
व्वेहेणं सेसं तहेव। मणोगुलिया गोमाणसिया अमया-
लीसं अरुयालीसं सहस्साओ पुरच्छिमेण वि सोलसपक्-
च्छिमेण वि सोलस सहस्सा दाहिणेण वि अट्ट सहस्सा उ-
त्तरेण वि अट्ट सहस्साओ तहेव सेसं उच्चोया जूमिजागा
जाव बहुमज्झदेसजूमिभागे मणिपेदिया सोलस जोयणाइं
आयामविक्खंजेण अट्ट जोयणाइं बाहद्वेणं तेसि एं मणि-
पेदियाणं उप्पि देवच्छंदगा सोलस जोयणाइं आयामविक्खं-
मेण सातिरेगाइं सोलस जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं सव्वरय-
णपभाओ अट्ट मयं जिणपमिमाणं सव्वो सो चेव गयो

जहा वेमणिआ सिद्धाययणस्स ॥

तेषां बहुसमरमणीयानां जूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं
प्रत्येकं सिद्धायतनं प्रकृतं तानि च सिद्धायतनानि प्रत्येकं प्रत्येकं
योजनशतमायामेन पञ्चाशद्योजनानि विष्कम्भेन द्विसप्ततियो-
जनानि ऊर्ध्वमुखैस्त्वेन अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टानीत्यादि तद्व-
र्णनं विजयदेवसुधर्मसंभावद्वक्तव्यम् (तेसिणमित्यादि) तेषां
सिद्धायतनानां प्रत्येकं चतुर्दिशि चतसृषु दिक्षु एकैकस्यां दि-
शि एकैकजावेन चत्वारि द्वाराणि प्रकृतानि तद्यथा पूर्वेषां पूर्व-
स्यामेव दक्षिणस्यां पश्चिमायामुत्तरस्याम् । तत्र पूर्वस्यां दिशि
द्वारं देवद्वारं देवनामकस्य तदधिपतेस्तत्र भावादेवं दक्षिणस्या-
मसुरद्वारं पश्चिमायां नागद्वारम् उत्तरस्यां सुवर्णद्वारम् (तथे-
त्यादि) तत्र तेषु चतुर्षु द्वारेषु यथाक्रमं चत्वारो देवा महर्हि-
का याचत्पल्लोपमस्थितयः परिवसन्ति तद्यथा (देवेत्यादि)
पूर्वद्वारे देवा देवनामा दक्षिणद्वारे असुरनामा पश्चिमद्वारे नाग-
नामा उत्तरद्वारे सुवर्णनामा (तेषां दारा इत्यादि) तानि द्वा-
राणि पञ्चाशद्योजनानि प्रत्येकमूर्ध्वमुखैस्त्वेन अष्टा योजनानि वि-
ष्कम्भतः (तावद्वयं चेवति) तावत्स्थेव अष्टावन् योजनानो-
ति जावः । प्रवेशेन (स्यात्परकणगपुत्रिया इत्यादिवर्णकः विज-
यदारस्येवेति विजयदारशब्दे भावयिष्यते)

तत्थ एं जेसिं पुरच्छिमिद्धाणं अंजणपव्वते तस्स एं चउ-
दिसिं चत्तारि नंदापुक्खरिणीओ पप्पत्ताओ तंजहा एंदा-
त्तरा य एंदा आणदा णदिवद्धणा । ताओ णंदापुक्खरि-
णीओ एगमेकं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंजेणं दस
जोयणाइं उव्वेहेणं अच्चाओ सएहाओ पत्तयं पत्तयं पत्त-
मवरवेत्तिया पत्तयं पत्तयं वणसंमपरिविक्खत्ता तत्थ तत्थ
जाव तिसोपाणपमिरूवगा तोरणा तासि एं पुक्खरिणीणं
बहुमज्झदेसभाए पत्तयं पत्तयं दहिमुहपव्वए पप्पत्ते तेणं
दहिपुहपव्वया चउसट्ठिं जोयणसहस्साइं उहुं उच्चत्तेणं एगं
जोयणसहस्सं उव्वेहेणं सव्वतय समा पल्लगसंठाणसंठिता
दसजोयणसहस्साइं विक्खंभणं एकतीसं जोयणसहस्साइं
ऊच्च तेवीसजोयणसए परिकखेवेणं पप्पत्ता सव्वरयया-
मता अच्चा जाव पमिरूवा पत्तयं पत्तयं पत्तमवरवेत्तिया
वणसंमवरण उ बहुसमरमणीयं जाव आसयंति सिद्धाय-
यणं तं चेव पमाणं तं अंजणपव्वएसु वत्तव्वया निरवसेसा
जाणियव्वा जाव उप्पि अट्टहमंगलया ॥

तत्र तेषु चतुर्षु अञ्जनपर्वतेषु मध्ये यांस्तौ पूर्वदिग्जाली अ-
ञ्जनपर्वतस्तस्य चतुर्दिशि चतसृषु दिक्षु एकैकस्यां दिशि ए-
कैकनन्दापुष्करिणीभावेन चतस्रो नन्दापुष्करिण्यः प्रकृतस्त-
द्यथा पूर्वस्यां दिशि नन्दिषेणा दक्षिणस्याममोघा अपरस्यां
गोस्तूपा उत्तरस्यां सुदर्शना ताश्च पुष्करिण्य एकं योजनशत-
सहस्रमायामविष्कम्भाभ्यां त्रीणि योजनशतसहस्राणि योद्धश
सहस्राणि द्वे शते सप्तविंशत्यधिकत्रीणि गव्यतानि अष्टाविंशं
धनुःशतं त्रयोदश अङ्गुलानि अर्धङ्गुलं च किञ्चिद्विशेषाधिकं
परितोषेण प्रकृतः । इदं योजनानि उद्धेधेन " अच्चाओ स-
एहाओ रययमयकूलाओ इत्यादि " जगत्सुपरि पुष्करिणीय-
स्तिरवशेषं वक्तव्यं नवरं " वट्टाओ समतीराओ खोदोदगपट्टि-

पुष्पाग्राओ " इति विदेशः । तस्य प्रत्येकं प्रत्येकं पञ्चवरवेदि-
कया परिकृष्टाः प्रत्येकं प्रत्येकं वनस्त्रण्डेन परिकृष्टाः । अत्रा-
पीदमन्यदधिकं पुस्तकान्तरं दृश्यते " तासि एं पुष्करिणीं
पत्तये पत्तये चउदिसि चत्तारि वणसंभा पञ्चत्ता तं जहा पुर-
च्छिमेण दाहिणेण अवरेण उत्तरेण पुच्छेण असोमवणं जाव
जुयवणं उत्तरे पासे " एवं शेषाञ्जनपर्वतसंस्थानां नामपि
नन्दापुष्करिणीनां वाच्यम् (तासिणमित्यादि) तासां पुष्करि-
णीनां बहुमध्यदेशाजगे प्रत्येकं प्रत्येकं दधिमुखो दधिमुखनामा
पर्वतः प्रकृतः (तेणमित्यादि) ते दधिमुखपर्वताश्चतुःषष्टि-
योजनसहस्राणि ऊर्द्धमुच्चैस्त्वेन एकं दशयोजनसहस्राणेन स-
र्वत्र समाः पत्यसंस्थानसंस्थिता दशयोजनसहस्राणि विष्क-
म्भेन एकविंशद्योजनसहस्राणि षट्त्रयोविंशानि त्रयोविंशत्य-
धिकानि योजनशतानि परिक्रमेण प्रकृताः । सर्वात्मना स्फटि-
कमया अञ्ज यावत्प्रतिरूपाः प्रत्येकं प्रत्येकं पञ्चवरवेदिकया
परिकृष्टाः प्रत्येकं २ वनस्त्रण्डेन परिकृष्टाः (तेसिणमित्यादि)
तेषां दधिमुखपर्वतानामुपरि प्रत्येकं बहुसमरमणीयो भूमिभागः
प्रकृतः तस्य च वर्णनं तावद्वक्तव्यं यावद्भवो " वाणमन्तरा
देवा देवाओ य आसयन्ति सयन्ति जाव विहरन्ति " (तेसि-
णमित्यादि) तेषां बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्य-
देशाजगे प्रत्येकं प्रत्येकं सिद्धायतनं प्रकृतं सिद्धायतनवद्वक्तव्यता
प्रमाणद्विका अञ्जनकपर्वतोपरि सिद्धायतनवद्वक्तव्यता यावद-
ष्टयतं प्रत्येकं प्रत्येकं धूपकमञ्चुकानामिति ।

तत्त एं जे मे दक्षिणिल्ले एं अंजणपव्वए तस्स एं
चउदिसि चत्तारि एंदापुक्खरिणीओ पञ्चत्ताओ तंजहा
जहा य विमात्ता य कुमुया पुंरुरीगिणी तं चैव तंहेव दहि-
मुहपव्वया तं चैव पमाणं जाव सिद्धायतणे ।

[तत्त एं जे से दाहिणिल्ले अंजणपव्वए इत्यादि] दक्षि-
णाञ्जनकपर्वतकस्यापि पूर्वदिग्भावाञ्जनकपर्वतस्येव निरवशेषं
वक्तव्यं नवरं नन्दापुष्करिणीनामिमानि नामानि तद्यथा पूर्वस्यां
नन्दोत्तरा दक्षिणस्यां नन्दा अपरस्यामानन्दा उत्तरस्यां नन्दि-
वर्दना शेषं तथैव ॥

तत्त एं जे से पच्छिमेण अंजणपव्वए तस्स एं चउ-
दिसि चत्तारिपुक्खरिणीओ पञ्चत्ताओ तं जहा णेदिसिणा
य अमोहा य गोत्थुजा य सुदंसणा य तं चैव सव्वं भाणिय-
व्वं जाव सिद्धायतणं तत्त जे से उत्तरिल्ले अंजणपव्व-
ते तस्स एं चउदिसि चत्तारि नन्दापुक्खरिणीओ पञ्चत्ता-
ओ तंजहा विजया वेजयन्ती जयन्ती अपराजिता सेसं तंहेव
जाव सिद्धायतणं सव्वो चेति य वप्पणा ऐयव्वा । तत्त
णं बह्वे भवणवद्वाणमन्तरजोतिमवेमाणिया देवा चाउ-
म्मासियपणियण्णु संवच्छरेणु य अण्णेषु बहुजिणजम्भण-
निकखमणणाणुपपातपरिणिव्वाणमादिण्णु य देवकज्जेणु य
देवसमुदण्णु य देवसमतीणु य देवममण्णु य देवपओयण्णु
य एगंतओ सदिया समुवागया समाणा पमुदितपकालिया
अट्ठहियाओ महामहिमाओ कारेमाणा पालेमाणा सुहं
सुहेण विहरन्ति । कयस्तासहरिवाहणा य तत्त दुवे देवा
महिहिया जाव पालिओवमट्ठितिया परिवसन्ति से तेषा-

हेणं गोयमा ! जाव निच्चे जोतिसं संखेज्जं ॥

पूर्वदिग्भावाञ्जनकपर्वतस्येव पश्चिमदिग्भावाञ्जनपर्वतस्या-
पि वक्तव्यं यावत्प्रत्येकं प्रत्येकमष्टयतं धूपकमञ्चुकानां नवरं
नन्दापुष्करिणीनां नामनानात्वं तद्यथा पूर्वस्यां भद्रा दक्षिणस्यां
विशाला अपरस्यां कुमुदा उत्तरस्यां पुंरुरीकिणी शेषं तथैव ।
एवमुत्तरदिग्भावाञ्जनकपर्वतेऽपि वक्तव्यं नवरमपि नन्दा-
पुष्करिणीनां नामनानात्वं तद्यथा पूर्वस्यां दिशि विजया
दक्षिणस्यां वेजयन्ती अपरस्यां जयन्ती उत्तरस्यामपराजिता
शेषं तथैव यावत्प्रत्येकं प्रत्येकमष्टयतं धूपकमञ्चुकानां मातं पोरु
शानामपि चामूषां वापीनामपान्तराले प्रत्येकं प्रत्येकं रतिकर-
पर्वतो जिनभवनमणिप्रतिशिखरौ शास्त्रान्तरे अत्रिहिताविति ।
सर्वसंख्यया नन्दीश्वरद्वीपे चापञ्चाशत्सिद्धायतनानि (तत्तथ
मित्यादि) तत्र तेषु सिद्धायतनेषु णमिति पूर्ववत् बहवो जव-
नपतिवारणमन्तराज्योतिष्कवैमानिका देवाश्चातुर्मासिकेषु पर्यु-
षणायामंशेषु च बहुषु जिनजन्मनिष्क्रमणज्ञानोत्पादपरिनिर्वा-
णादिषु देवकार्येषु देवसमितिषु एतदेव पर्यायद्वयेन व्याचष्टे
देवसमवायेषु देवसमुदायेष्वागताः प्रमुदितप्रक्रीमिता अष्टा-
द्विकारुपा महामहिमाः कुर्वन्तः सुखं सुखेन विहरन्ति आसते ।
(अनुत्तरं च एं गोयमा ! इत्यादि) अधान्यत् गौतम ! नन्दीश्व-
रद्वीपे चक्रधातुविष्कम्भेन बहुमध्यदेशाजगे चतसृषु दिक्षु
एकैकस्यां विदिशि एकैकजावेन चत्वारो रतिकरपर्वताः प्रकृ-
ताः तद्यथा एक उत्तरपूर्वस्यां द्वितीयो दक्षिणपूर्वस्यां तृतीयो
दक्षिणापरस्यां चतुर्थ उत्तरापरस्याम् । (तेणमित्यादि) ते र-
तिकरपर्वता दशयोजनसहस्राणि ऊर्द्धमुच्चैस्त्वेन एकयोजनस-
हस्रसमुद्वेधेन सर्वत्र समाः झट्टरीसंस्थानसंस्थिता दशयोजन-
सहस्राणि विष्कम्भेन एकविंशद्योजनसहस्राणि षट्त्रिंशानि
योजनशतानि परिक्रमेण सर्वात्मना रत्नमया अञ्ज यावत् प्र-
तिरूपाः । तत्र योऽसावुत्तरपूर्वो रतिकरपर्वतस्तस्य चतुर्दिशि
चतसृषु दिक्षु एकैकराजधानीभावेन ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवरा-
जस्य चतसृणामग्रमहिषीणां जम्बूद्वीपप्रमाणाः चतस्रो राजधा-
न्यः प्रकृतास्तद्यथा पूर्वस्यां दिशि नन्दोत्तरा दक्षिणस्यां नन्दा
पश्चिमायामुत्तरकुरा उत्तरस्यां देवकुरा । तत्र कृष्णायाः कृष्ण-
नामिकाया अग्रमहिष्या नन्दोत्तरा कृष्णराज्या नन्दा रामाया
उत्तरकुरा रामरक्षिताया देवकुरा । तत्र योऽसौ दक्षिणपूर्वो र-
तिकरपर्वतस्तस्य चतुर्दिशि शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य च-
तसृणामग्रमहिषीणां जम्बूद्वीपप्रमाणाश्चतस्रो राजधान्यः प्रकृ-
तास्तद्यथा पूर्वस्यां सुमनाः दक्षिणस्यां सौमनसा अपरस्याम-
न्विमात्री उत्तरस्यां मनोरमा । तत्र पद्मायाः पद्मनामिकाया अग्र-
महिष्याः सुमनाः शिवायाः सौमनसा सोमाया अन्विमात्री म-
ञ्जुकाया मनोरमा । तत्र योऽसौ दक्षिणपश्चिमो रतिकरपर्वत-
स्तस्य चतुर्दिशि शक्रस्य देवराजस्य चतसृणामग्रमहिषीणां
जम्बूद्वीपप्रमाणमात्राश्चतस्रो राजधान्यः प्रकृतास्तद्यथा पूर्व-
स्यां दिशि नृता दक्षिणस्यां नृतावतंसा अपरस्यां गोस्तूपा उ-
त्तरस्यां सुदर्शना । तत्र अमलाया अमलनामिकाया अग्रमहि-
ष्या नृता राजधानी अप्सरसोश्चतस्रो राजधान्यः प्रकृतास्तद्यथा
पूर्वस्यां दिशि रत्ना दक्षिणस्यां रत्नोच्चवा अपरस्यां सर्वरत्ना
उत्तरस्यां रत्नसञ्ज्ञया । तत्र रत्नवसुनामिकाया अग्रमहिष्या

रत्ना वसुप्राप्ताया रत्नोच्चया वसुमित्रायाः सर्वरत्ना वसुधरायाः सर्वस्तव्यया । इयं रतिकरपर्वतचतुष्टयवत्तव्यता । कुेषुचित् पुस्तकेषु सर्वथा न दृश्यते कैलासहरिवादननामानौ च द्वौ देवौ तत्र यथाक्रमं पूर्वार्कापराक्षाधिपतौ महर्षिकौ यावत् पत्योपम-
खितिकौ परिवसतस्तत एव नन्दा समृद्धा दुर्नदिसमृद्धाविति वचनात् ईश्वरः स्फातिमान् न तु नान्नेति नन्दीश्वरः । तथाचाह ।
सं पण्डितेणमित्यादि उपसंहारवाक्यं प्रतीतं चन्द्रादिसंख्यासूत्रं प्राप्यत् जी० ३ प्रति० । स० । वनस्पतिविशेषे, रा० । दाअंजणा
स्था० २७० । वायुकुमारेन्द्राणां तृतीये लोकपाले, भ० ३३००८७० ।
अंजण [णा] गिरि-अञ्जनगिरि-पुं० हृणवर्णपर्वतविशेष-
ये, झा० ८ अ० । मन्दरपर्वते भद्रशास्त्रवने व्यवस्थिते चतुर्थे
विद्यस्ति कूटे, स्था० ८ ठा० तदधिपे देवे च जं० ४ वक्र० ।
(वर्णनं विसादस्थिपदे)

अंजणजोग-अञ्जनयोग-पुं० सप्तविंशकलाभेदे, कल्प० ।

अंजणपुलग-अञ्जनपुलक-पुं० रत्नभेदे, रा० । आ० म० प्र० ।
रत्नप्रजायाः पृथिव्याः खरकाण्डस्य एकादशे जगे, स्था०
१० गा० । मन्दरस्य पूर्वे रुचकवर्ते पर्वते व्यवस्थितेऽष्टमे कूटे
स्था० ८ गा० ॥

अंजणमूल-अञ्जनमूल-पुं० रुचकपर्वतस्याष्टमे कूटे, झी० ।

अंजणरिष्ठ-अञ्जनरिष्ठ-पुं० वायुकुमाराणां चतुर्थे इन्द्रे, ज०
३ श० ८ उ० ।

अंजणसमुगग-अञ्जनसमुद्रक-पुं० सुगन्ध्यजनाधारे, जी०
३ प्रति० । रा० ।

अंजणसन्नागा-अञ्जनशलाका-स्त्री० अक्षणोरञ्जनार्थं शलाका-
कायाम्, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

अंजणसिद्ध-अञ्जनसिद्ध-पुं० अक्षणोरञ्जनविशेषप्रकरणेनाद-
व्यतां गते, पि० । नि० चू० । (यथा सुस्थिताभिधसुरिमुक्ताद्यो-
निप्राभृतोक्तमदृशिकरणमञ्जनं श्रुत्या कुसुमकण्डयेनादृश्यं चूत्वा
चन्द्रगुप्ताऽऽहारो लुक्तः इत्यादि चुष्य शब्दे)

अंजणा-अञ्जना-स्त्री० तृतीयनरकपुण्यव्याम, जी० ३ प्रति० ।
स्था० । प्र० । जम्बाः सुदर्शनाया अपरदक्षिणस्यां व्यवस्थि-
तायां पुष्करिण्याम्, जं० ४ वक्र० । जी० ।

अंजणिया अञ्जनिका-स्त्री० कज्जलाधारचूतायां नक्षिकायाम्,
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।

अंजलि (ली) -स्त्री० पुं० अञ्जलि-पुं०-अञ्ज-अलि-
वेमाञ्जनायाः स्त्रियाम् ८ । १ । ३५ । इति प्राकृतसूत्रेण वा स्त्री-
त्वम् । प्रा० । मुकुञ्जितकमलाकारकरद्वयरूपे (जं० ३ वक्र०) इ-
स्तन्यासविशेष, रा० । भ० । चं० प्र० । दां विहत्था मवत्तकम-
लसंज्ञिया अंजनी जम्बुनि नि० चू० १ उ० । मुकुञ्जितदन्तयो-
र्ललाटसंश्रये, “ पण्ये वा दाहिं वा मवत्तपहिं हत्थेहिं निरुत्त-
संसिनेहिं अंजली जम्बुनि ” नि० चू० ५ उ० । द्वयोर्दन्त-
योर्गन्धोऽन्यानन्तरिताङ्गुलिकयोः संपुटरूपतया एकत्र मीलने च ।
जी० ३ प्रति० । आ० म० प्र० । प्रदनादौ क्रियमाणे कायिक-
विनयभेदे, अञ्जलिप्रणामादौ यदि पुनः कथमप्येको दन्तः कृण-
को नवति तदैकतरं दन्तमुत्पाद्य नमः क्रमाश्रमणेष्व्य हाते व-
क्तव्यम् व्य० १ उ० । झा० दश० ।

अंजलिपद्मद-अञ्जलिपद्मद-पुं० दस्तजोमने, झा० १ अ० ।

अञ्जलिकरणरूपे विनयविशेषे, भ० १४ श० ३ उ० । प्र० ।
सम्भोगभेदे च । स० (संजोग शब्दे निरूपणम्)
अंजलिवन्ध-अञ्जलिवन्ध-पुं० करकुण्डलस्य शिरसि विधाने,
दश० ।

अंज [म्]-अञ्जम्-न० अनक्ति गच्छति मिश्रयति घाटनेन
अञ्जु गतौ' मिश्रणे च असुन्द येगे, बद्धे, औचित्ये च 'अञ्जस
उपसंख्यानमिति' धार्तिकात् तृतीयायाः भलुक् । अञ्जसाकृतस्य
वाच० । प्रगुणे, न्याये, विशेष० ।

अंजिय-अञ्जित-त्रि० अञ्जि-क० कञ्जलेन प्रक्षिते, तेअंजि-
यकक्षा तिलए च ते कए" नि० चू० १ उ० ।

अंजु-अञ्जु-त्रि० प्रगुणे, अकुटिद्धे, “ अप्पणो य विनयकक्षाहिं अ-
यमज्जुहिं पुम्मइ ” आचा० १ श्रु० ५ अ० । मायाप्रपञ्चरहितत्वा-
दवके, “ अञ्जुधम्मं जहा तथं जिणाणं तं सुणेइ मे ” सूत्र० १
श्रु० १ भ० । संयमे प्रगुणे अव्यभिचारिणि सूत्र० १ श्रु० १ भ० ।
आचा० । व्यक्ते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । निर्दोषत्वात्प्रकट, सूत्र०
२ श्रु० ७ अ० ।

अंजुआ-अञ्जुका-स्त्री० अरनाथस्य प्रथमशिष्यायाम्, स० ।

अंजु-अञ्जु-स्त्री० धनदेवसार्धवाहपुहितरि, तद्वत्तव्यता वि-
पाकभुते दुःखविपाकानां दशमेऽध्ययने श्रवते स्था० १० गा० ।

जइ एं भंने ! समणेणं जगवया महावीरेणं दन्मस्स
उक्खेवओ एवं खलु जंवं ! तेणं कालेणं तेणं समएणं
वच्छमाणपुरे णामे णयरे होत्था । विजयवच्छमाणे उज्जा-
णं मणिज्जे जक्खे विजयमित्ते राया । तत्थ एं धनदेव-
णामं मत्थवाहे होत्था । अग्गे पियंगुजारिया अंजदारिया
जाव मरीरा समोसरणं परिसा णिग्गया जाव पडिग्गया
तेणं काद्धेणं तेणं समएणं जेद्धे जाव अरुमाणे जाव विज-
यमित्तस्स रणो गिहस्स अमोग्गवीणियाए अदूरसामंते एं
वीईयमाणं पासइ पासइत्ता एगं इत्थियं सुक्कं जुक्खं णिम्मं-
सं किमिकिम्भूयं अट्ठिचम्मावणकं णीलसालगणि-
यत्थं कछाई कछुणाई विस्मराई क्वमाणं पासइ पासइत्ता
चिंता तहेव जाव एवं वयासी एस एं भंने ! इत्थिया पु-
व्वज्जे का आसी वागरणं एवं खलु गोयमा ! ।

अञ्जवाः पूर्वजवः ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंवंदीवेदीवे भारहे वासे
इंदपुरे णामं णयरे तत्थ एं इंददत्ते राया पुढविसिरिणामं
गणिगया वण्णओ तएणं मा पुढविसिरिगणिगया इंदपुरे णयरे
बहवे राईसरं जाव प्पजिइओ वट्ठहिं चुम्पप्योगेहि य जाव
अभिओगिता उराद्धाई माणुस्सगाई जोगभोगाई जंजमाणं
विहरइ । तए एं मा पुढविसिरिगणिगया एए कम्माए य
मकम्मा ४ सुवहु पावं समज्जिणित्ता पमात्तीसं वाससयाई
परमाउसं पालित्ता कालमासे काद्धं किंवा उट्ठीए पुढवीए
उक्कोसे णेरइग्गए उववणा । सा एं तओ उव्वट्ठिता

अञ्जुया यत्समाप्तमवः ।

इहेव वच्ममाणे णयरे धणदेवस्स सत्यवाहस्स पियंगु-
चारियाए कुञ्जिसि दारियत्ताए उप्पसा तएणं सा पियं-
गुजारिया एवएहं मासाणं दारियंधयाणं णामं अंजु सेसं
जहा देवदत्ताए । तएणं से विजये राया आसवाहणियाए
णिज्जायमाणे जहा वेसमणदत्ते तहा अंजु पासइ एवअं अ-
प्पणे अट्ठावए बरेइ जहा तेतद्धी जाव अंजुए दारियाए
सद्धि उप्पि जाव विहरइ । तएणं तीसे अंजुदेवीए अण्णया
ओणीमूले पाउञ्जुए या वि होत्था । तएणं से विजये राया
कोहंबियदुरिसे सहावेइ सहावेइत्ता एवं बयासीगच्छइ णं
देवा वच्ममाणपुरे णयरे सिंधारुग जाव एवं वयह एवं
खलु देवा विजए अंजुए देवीए जोणीमूले पाउञ्जुए जा
एणं इच्छसि वा ६ जाव उग्घोसइ तएणं से बहवे वज्जा वा
६ इमं एयारुवं सोच्चा णिसम्म जेणेव विजए राया तेणेव
उवागच्छइ उवागच्छत्ता अंजुए देवीए बहवे उप्पत्ति-
याहिं ४ बुद्धिं परिणामेमाणा इच्छन्ति । अंजुए देवीए
जोणीमूले उवसामित्ते णो संचाएइ उवसामित्तए तएणं
ते बहवे विज्जा य जाहे णो संचाएइ अंजुए देवीए जोणी-
मूले उवसामित्तए ताहे संता तंता जामं व दिसं पाउञ्जुए
तामं व दिसं पडिगया तएणं सा अंजु देवी ताए वेयणाए
अजिज्जया समाणी सुका मुक्खा शिम्मंसा कट्टाई कट्टुणाई
वीसराई विलवइ । एवं खलु गोयमा ! अंजु देवी पुरा
जाव विहरइ अंजु णं जंते ! देवी कालमासे कालं किञ्चा
कहिं गच्छिहिंति कहिं उववज्जिहिंति । गोयमा ! जहा
तेयद्धि च ॥

ज्ञाताधर्मकथायां यथा तेतल्लिखुतनामा आभात्यः पोट्टिला-
भिधानां कलादस्तषिकादारश्रेष्ठिसुतामात्मार्थं याचयित्वाऽऽत्म-
नैव परिणतवानेयमयमपति दशमाध्ययनविवरणम् ।

अञ्जुया भविष्यद्भवः ।

अंजु णं देवी णउइवासाई परमाउयं पाळइत्ता कालमासे
कालं किञ्चा इमीसे रयणप्पजाए णेरइयत्ताए उववणे ;
एवं संसारो जहा पढमो तहा एयेववं जाव वणस्सईसाणं ।
तओ अणंतरे उव्वट्ठित्ता सव्वओ जहे णयरे मयूरत्ताए
पच्चायाहिंति से णं तत्थ साउणिएहिं बहिए समाणे
तत्थेव सव्वओ भंइ णयरे सेड्डिकुल्लेसि पुत्तत्ताए पच्चा-
याहिंति से णं तत्थ उम्मुकतहारूवाणं थेराणं अंतिए
केवद्धि बोहिं बुज्जिहिंति बुज्जिहिंतिता पवज्ज सोहम्मे
सेणं ताओ देवलोगाओ आउक्खणं ३ कहिं गच्छिहिं-
ति कहिं उववज्जिहिंति गोयमा ! महाविदेहे वासे जहा
पढमे जाव मिज्जिहिंति जाव अंतं काहिंति । एवं खलु
अंजुसमणेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं दसमस्स

अञ्जुयणस्स अयमद्व पक्षते सेवं जंते विपा० १० अ० ।

तत्तत्तयताप्रतिबद्धे कर्मविपाकानां दशमेऽध्ययने च स्था०
१० उ० । शक्रस्य चतुर्थ्यामग्रमहिष्यां च स्था० ८ उ० । सा च
पूर्वभवे हस्तिनापुरे पश्चाद् विजयायामुत्पन्ना पार्श्वार्हतोऽस्तिके
प्रवर्जिता शक्रस्याग्रमहिषी जाता । स्थितिः सप्तपदयोपमा
महाविदेहेऽतं कारयति तत्प्रतिपादके ज्ञाताधर्मकथायाः
द्वितीयधनुसस्य नवमवर्गस्य चतुर्थेऽध्ययने च स्था० २ उ० ॥

अंजु-अण्ण-न० अमान्ति सम्प्रयोगं याम्ति अनेनेति अम-
रुवर्गादिवेऽपि नस्य नेत्वम् । पुंसोऽवयवभेदे मुष्के, वाच० ।
पिपीलिकादीनां मिम्बे, वृ० उ० । आचा० चतुरिन्ध्रिकीटवि-
शेषनिर्वातितकोशकारे, विश० । ज्ञाताधर्मकथायाः प्रथमधनुस-
स्य मयूराण्णकवक्तव्यताप्रतिबद्धे तृतीयेऽध्ययने, स्था० १ अ० ।
आव० । प्रअ० । स० । आ० चू० ।

तरुपानकं चैवम् ।

अइ णं जंते ! समणेणं जगवया महवीरेणं जाव एवं खलु
जंबू तेणं कात्तेणं तेणं समणं चंपा नामं नयरी होत्था
वसुओ तीसे णं चंपाए नयरीए बहिया उत्तपुर चउमे
दिसीजाए सुजूमिजाणे णामं उज्जाणे सव्वओ य सुरम्मे
एंदणवणं इव भूइसुराजिसीयलच्छायाए समणवक्के तस्स
णं सुजूमिभागस्स उज्जाणस्स उत्तरे एगदेसम्मि मावूया
कच्छए होत्था वरणओ तत्थ णं एगा वणमपूरी दो पुठे
पारेयागते पिठ्ठुंमी पंडुरे णिव्वणे निरुवइए भिन्नमुट्टि-
प्पमाणे मयूरी अंरुए पसवइ मएणं पक्खवाएणं संवत्तमा-
णी संगोवेमाणी संचिट्टेमाणी विहरइ । तत्थ णं चंपाए
णयरीए छुवे सत्यवाहदारगा परिवसंति तंजहा जिणदत्त-
पुत्ते य सागरदत्तपुत्ते य सह जायया सहवड्डियया सह
पंमुकीलिया सह दारदरिंसी अन्नमन्नमणुरत्तया अस्समस्स-
मणुव्वयया अस्समस्सच्छंदाणुवत्तया अस्समस्सहिययइ-
च्छियकारया अस्समस्सेसु गिहेसु किञ्चाई करणिज्जाई
पञ्चाणुवत्तमाणा विहरंति । तए णं तेसिं सत्यवाहदारगाणं
अस्सया कयाई एगओ सहियाणं समुवगयाणं सस्सिसस्साणं
सस्सिचिद्धाणं एमेयारूवे मिहो कट्टासमुद्धावे समुप्पज्जित्था
जेणं देवाणुप्पिया अम्हं सुहं वा दुहं वा पव्वज्जां वा वि-
देसगमणं वा समुप्पज्जति तेणं अम्हे एगओ समेच्च रि-
चउरियव्वं तिकट्टु अण्णमस्स एयारूवं संकेयं मुणंति सक्-
म्मसंपत्तता जाया वि होत्था । तत्थ णं चंपाए नयरीए
देवदत्ता नामं गणिया परिवसति अट्ठा जाव भत्तपाणा
चउसट्टिकलापंभिया चउसट्टिगणियागुणोववेया अउणती-
सं विसेसरममाणी एकवीसरुगुणप्पहाणा वत्तीसपुरिसोव-
यारकुसला एवंगमुत्तपडिबोहिया अट्ठारस देसभासा-
विसारया सिंगारागारचास्सेमा संगयगयहसियजणियविदि-
यविज्ञासल्लियसंज्ञावनिउणजुचोवयारकुसला ऊसिय-
ऊया सहस्सज्जं विदिएणउत्तचापरवाहवीयाणिया क-

एणीरहृषयायी वि हांत्वा । बहूणं गणियासहस्रमाणं आ-
हेवच्च जाव विहरति । तएणं तेसिं सत्यवाहदारयाणं
अएणया कयाइं पुव्वावरएहकालसमयंसि जिमियभुत्त-
रागयाणं समाणाणं आयत्ताणं चोक्खवाणं परमसुइज्याणं
सुहासणवरगयाणं इमेयारुवे मिहो कट्ठासमुल्लावे समुप्प-
जित्या से णं खलु देवाणुप्पिया कट्ठं जाव जलंते विपुलं
असणं पाणं खाइमं साइमं उक्खवावेत्ता तं विपुलं अस-
णं पाणं खाइमं साइमं धूवपुप्फगंधवत्थं गहाय देवदत्ताए
गणियाए सच्चि मज्झिभागस्स उज्जाणस्स उज्जाणसिंरिं
पच्च पुब्बवमाणा णं विहरत्तए तिकट्टु अस्समएणस्स एय-
मट्ठं पभिसुणेइ पभिसुणेइत्ता कट्ठं पाउन्नए कोहुंविपुलसे
सदावेति सदावेइत्ता एवं वयासी गच्छ णं तुब्भे देवाणुप्पिया
विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं उक्खवावेत्ता उक्खवावेत्ता
तं विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं धूवपुप्फगहाय जेणेव
सुज्झिमिभागे जेणेव णंदापुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ उ-
वागच्छइत्ता णंदाए पुक्खरिणीए अदूरसामेते धूणा मंरुवं
आहणहं आमियसमज्झिओवलित्तं सुगंधं जाव कलियं क-
रेह अमहे पभियज्झिमाणा चिट्ठइ । तए णं से सत्यवाहदा-
रगा दांवे पि कोहुंविपुलसे सदावेति सदावेइत्ता एवं व-
यामी खिप्पामेव अहुकरगजुत्तजोइयं समरसुखात्तिहा-
णं ममज्झिदियतेवखपसंगहिणहिं रययामययंतसुत्त-
रज्जुयपवकंचणखचियणत्थवग्गहोवग्गहिणहिं नीलोप्प-
लकयमेलएहिं पवरगोणजुवाणएहिं णाणांमणिरयणकंच-
णयंटियाजाइपरिक्खत्तं पवग्लक्खणोवचियं जुत्तामेव
पहाणं उवणंते ते वि तहेव उवणंति तएणं से सत्यवाह-
दारगा पट्टाया जाव सव्वमरीरपवहणं पुरुहंति जेणेव दे-
वदत्ताए गणियाए गिहे तेणेव उवागच्छति । पवहणाओ
पचोरुहंति देवदत्ताए गणियाए गेहं अणुपविसंति तएणं सा
देवदत्ता गणिया ते सत्यवाहदारगा एज्जमाणे पामइ पा-
सइत्ता हट्टुट्ठा आमणाओ अञ्जुट्टेति अञ्जुट्टित्ता सत्त-
इययाइं अणुगच्छति अणुगच्छइत्ता ते सत्यवाहदारए एवं
वयामी संदिसह णं तुमं देवाणुप्पिया किमागमण्यओय-
णं तएणं ते सत्यवाहदारगा देवदत्तं गणियं एवं वयासी
इच्छामि णं देवाणुप्पिया तुब्भेहिं सच्चि सुज्झिमिभागस्स उज्जा-
णस्स उज्जाणसिंरिं पच्चणुब्जवमाणा विहरत्तए । तएणं
सा देवदत्ता गणिया तेसिं सत्यवाहदारगाणं एयमट्ठं पडि-
मुणेति पभिसुणेत्तिता एहाया कयवलिकम्मा किं ते पवर०
जाव मेरिसमाणवेसा जेणेव सत्यवाहदारए तेणेव उवा-
गच्छंति । तए णं से सत्यवाहदारगा देवदत्ताए गणियाए
सच्चि जाणं दुहंति चंपाए नयरीए मन्धं मज्झेणं जेणेव
सुज्झिमिभागे उज्जाणे जेणेव नंदापोक्खरिणी तेणेव उवाग-

च्छति उवागच्छंतिता पवहणंते पचोरुहंति णंदापोक्ख-
रिणी ओग्गहंति जलमज्जणं करोति जलकीरं करोति एहाया
देवदत्ताए सच्चि पचोरुहंति जेणेव धूणामंरुवाओ पडिनिक्खमंति इत्थसंगलिए
अणुपविसंति सव्वालंकारविज्झुसिया
आसत्था बीसत्था सुहासणवरगया देवदत्ताए गणियाए
सच्चि तं विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं धूवपुप्फगंधव-
त्थं आसाएमाणा विसाएमाणा परिभुजइ एवं च णं विहरं-
ति जिमियभुत्तोत्तरागया देवदत्ताए गणियाए सच्चि विपु-
लं माणुस्सगाइं कामजोगाइं जुज्जमाणा विहरंति तएणं से
सत्यवाहदारया पुव्वावरएहकालसमयंसि देवदत्ताए गणि-
याए सच्चि धूणामंरुवाओ पडिनिक्खमंति इत्थसंगलिए
सुज्झिमिभागे बहुधु अलियधरेसु य कयत्तीधरेसु य दयाधरे-
सु य अच्चणधरेसु य पेच्चणधरेसु य पासणधरेसु य मोहण-
धरेसु य सालधरेसु य जालधरेसु य कुसुमधरेसु उज्जाणसिंरिं
पच्चणुब्जवमाणा विहरंति तए णं ते सत्यवाहदारया जेणेव
से मालुवया कच्छे तेणेव पहारेत्थगमणाए तए णं सा वणम-
यूरी ते सत्यवाहदारए एज्जमाणे पासति पासतिता जीया
तत्थ महया महया सहेणं केकारवं विणिमुयमाणा मालुया
कच्छाओ पभिनिकखमइ । एगंसि खखकालियं ठिच्चा ते
सत्यवाहदारए मालुयाकच्छेयं च पविसमाणा अणिमिसदि-
डीए पेहमाणी चिट्ठइ । तए णं ते सत्यवाहदारए अणमसं
सदावेइ सदावेइत्ता एवं वयासी जहा णं देवाणुप्पिया एमा
वणमयूरी अमहे एज्जमाणे पासित्ता भीया तत्थ तसिया उ-
व्विग्गा पट्टाया महया महया सहेणं जाव अमहे मालुया
कच्छं च पेहमाणी पेहमाणी चिट्ठति तं भवियव्वमेत्थका-
रणेणं । तिकट्टु मालुया कत्थं अतो अणुपविसंति । तत्थ
णं दो पुट्टे परियागए जाव पासत्ता अस्समसं सदावेति
सदावेइत्ता एवं वयासी तं से यं खलु देवाणुप्पिया अमहे
इमे वणमयूरी अंरुए सा णं जाइमंताणं कुक्कडियाणं अंरुए
सुपक्खवावेत्तए तए णं ताओ जाइमंताओ कुक्कडियाओ
एए अंरुए य सएणं पक्खवाएणं सारक्खमाणीओ संगो-
वेमाणीओ विहरिस्संति । तए णं अमह एत्थ दो कीलावण-
गा मयूरीपायगा जविस्संति तिकट्टु अणमसस्स एयमट्ठं
पभिसुणइ पभिसुणेत्ता सए सए दासवेइए सदावेइ सदा-
वेइत्ता एवं वयामी गच्छ णं तुब्भे देवाणुप्पिया । इमे अंरुए
गहाय सयाणं जाइमंताणं कुक्कडि ए अंरुएसु पक्खवव
जाव ते वि पक्खववंति तए णं ते सत्यवाहदारगा देवदत्ता-
ए गणियाए सच्चि सुज्झिमिभागस्स उज्जाणस्स उज्जाण-
सिंरिं पच्चणुब्जवमाणा विहरत्ता तमेव जाणं दुरुहा सभा-
णा जेणेव चंपानयरी जेणेव देवदत्ताए गणियाए गिहे तेणेव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता । देवदत्ताए गिहे अणुपविसंति

देवदत्ताय गणियाय विपुलं जीवियारिहं पीतिदाणं दत्तयति
सकारेति सम्माणेति देवदत्ताय सिहाज पमिणिकस्वमंति पमि
णिकस्वमंतिता जेणेव सयाइ गिहाइ तेणेव उवागच्छति सक-
म्पसंपत्तिता जाया वि होत्था । तथ एं से सागरदत्तपुत्ते
सत्यवाहे से णं कद्धं जाव जइते जेणेव से वणमयूरीअंडए ते-
णेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता तंसि मयूरीअंडयंसि संकिण
कंतिचे त्रितिगिच्छे समावणणे भेयसमावणे कवुससमावणणे
किणं समं मं एत्थ कीद्वानवणमयूरीपोयए जविस्संति उदाहु
नो जविस्संति चिकहु तं मयूरी अंडयं अजिक्खणं अभिक्खणं
उव्वत्तइ पण्येत्तेति असारेति संसारेति चाद्वेति पदेइ खो-
भेति अजिक्खणं अजिक्खणं कम्ममूलंसि टिट्ठियावेति तएणं
से मयूरीअंडए अभिक्खणं अजिक्खणं उव्वत्तिज्जमाणे
जाव टिट्ठियावेज्जमाणे पोच्चमे जाण्या वि होत्था । तए णं
से सागरदत्तपुत्ते सत्यवाहदारए अणया कयाइ जेणेव से
मयूरीअंडए तेणेव उवागच्छति उवागच्छइत्ता तं मयूरी-
अंडयं पोच्चमेव पासति पासइत्ता अहो णं ममेसकीद्वान-
वणमयूरीपोचए जाए चिकहु ओह्यमाणं जाव पियायति
एवमेव समणाउसो जो अमहं निगंथे वा निगंथी वा
आयरियं उवज्जायाणं अंतिप पव्वइए समाणे पंचमहव्वए-
सु जाव उक्कीवानिकाएसु निगंथे पावयणे सारिण जाव कव-
ससमावणणे से णं इह भवे चेव बहूणं समणाणं बहूणं समणी-
णं बहूणं सावयाणं बहूणं सावियाणं ह्रीलणज्जे निंदाणज्ज
खिसिणज्जे गरहणज्जे परिभवणज्जे परत्तोए वि य एं
आगच्छइ बहूणि दंरुणाणि य जाव मणुपरियइति ।
तए णं से जिणदत्तउत्ते जेणेव से मयूरीअंडए तेणेव उवा-
गच्छइ उवागच्छइत्ता तंसि मयूरीअंडयंसि निस्संकिण सुव-
त्तणं ममेत्थ कीद्वानवणमयूरीपोयए जविस्सति चि कहु तं
मयूरीअंडयं अजिक्खणं नो उव्वट्टेइ जाव नो टिट्ठियावेइ
तए णं से मयूरीअंडए अणुवत्तिज्जमाणे जाव अटिट्ठिया-
विज्जमाणे । तएणं काद्वेणं तएणं समणेणं उज्जिखे मयूरीपोय-
ए एत्थ जाए तए णं से जिणदत्तउत्ते तं मयूरपोययं पासइ
पासइत्ता हट्टुइयहियए मयूरीपोसए सदावेइ सदावेइत्ता
एवं वयासी तुब्बे णं देवाणुप्पिया इमं मयूरपोययं बहूहि
मयूरपोसणपाउमोहि दव्वेहि आणुपुव्वेणं संरक्खमाणे
संगोवमाणे संवेट्टेइ एट्टल्लगं च सिक्खावेह । तए णं से
मयूरपोसगा जिणदत्तस्स एयमट्टं पमिसुणेति पमिसुणेइत्ता
तं मयूरपोययं गिहहेति जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ
उवागच्छइत्ता तं मयूरपोययं जाव एट्टल्लगं सिक्खावेति ।
तएणं से मयूरपोयए उम्मुक्कवाजजावे विज्जाय जोव्वण-
लक्खणं वज्जणमाणुम्माणपमाणपमिपुणपक्खपहुणकलावे
विचित्तापिच्छोसत्तचंदए नीद्वकउए एव्वल्लसीलए एगाए

चण्णियाए कयाए समाणीए अणोगाइं णट्टल्लगसयाइं
केगाइं सयाणि य करमाणे विहरति । तएणं ते मयूरपोस-
गा तं मयूरपोययं उम्मुक्कवालं जाव करमाणे पासिन्ता तं
मयूरपोययं गिहहेति गिहहेतिता जिणदत्तउत्ते उवणोति ।
तएणं से जिणदत्तउत्ते सत्यवाहदारए मयूरपोययं उम्मु-
क्कं जाव करमाणे पासिन्ता हट्टुइं तंसि विउलं जीवि-
यारिहपीयदानं दत्तइ पडिविसज्जेइ । तए णं से मयूरपो-
यए जिणदत्तपुत्तेणं एगाए चण्णियाए कयाए ममाणीएणं
गोद्वान भंगसिरोधरे सेयावगे उत्तरीयपइणपक्खे उक्खित्तचंद-
गाइयकलावे केकाइयसइय विमुच्चमाणे नच्चइ तएणं से जि-
णदत्तपुत्ते तं मयूरपोययं चंपाए एयरीए सिधामग, जाव पहेसु
सएहि य साहास्सिएहि य सयमाहस्सिएहि य पणियएहि
जयं करमाणे विहरति एवमेव समणाउसो अमहं पि णि-
ग्गंथो वा णिग्गंथी वा पव्वइए समाणे पंचमु मट्टव्वएसु उम्मु
जीवानिकाएसु निगंथे पावयणे निस्संकिण निकंखिए नि-
व्वितिगिच्छे से णं इह जवे बहूणं समणेणं बहूणं समणीणं
जाव विविक्खइस्संति एवं खलु जंबुसमाणेणं जगवया म-
हावीरेणं जाव संपत्तेणं तच्चस्स णायज्जयणस्स अयमट्टे
पमात्ते चि वेमि तच्चं णायज्जयणं सम्पत्तं ॥

टीका सुगमत्वाच्च गृहीता मवरम एवमेवेत्यादि उपनयनवच-
नमिति । जवन्ति चात्र गाथाः “जिणवरजासियभावे, सुभावस-
व्वेसु भावभो मइमं । नो कुज्जा संदेहं, संदेहो णत्थ देओ ति १
निस्संदेहत्तं पुण, गुणहेऊ जं तओ तयं कज्जं । एत्थं दो सेटि-
सुया, अंरुयगाही उदाहरणं २ (तथा) कथं मइउव्वेणं, त-
व्विहायिरियविरहओ वावि । नेयग्गहणत्तणेणं, नाणावरणोदए-
णं च ३ हेऊदाहरणानं, भवे य सइसुहुजनवुत्तिज्ज्जा । सव्व-
एणुप्रयमवितहं, तह वि इति चित्तए मइमं ४ अणुवकयपराणु-
ग्गह-परायणा जं जिणा जुगप्पवरा । जियरागइओमोहा, य नअ-
हा बाइणो तेणं ५ तृतीयमध्ययनं विवरणतः समाप्तमिति हा०
३ अ० । पुरिमतालनगरवास्तव्यस्य कुकुटाद्यनेकविधाएरुजभा-
एरुव्यवहारिणो वाणिजकस्य निम्नकाभिभ्रानस्य पापविपाकप्र-
तिपादके कर्मविपाकानां द्वितीयेऽध्याने च स च निम्नको नरक-
कृतस्तत उज्जुत्याभग्नसेननामा पट्टीपातिर्जातः । स च पुरिम-
तालनगरवास्तव्येन निरन्तरं देशलूयणातिक्रोपितेन विश्वास्या-
नीय प्रत्येकं नगरचत्वारेषु तद्गतः पितृव्यपितृव्यानीप्रवृत्तिक-
स्वजनवर्गं विनाश्य तिष्ठशो मांसच्छेदनरुधिरमांसभोजनादि-
भिः कर्तृथयित्वा निपातित इति विपाकश्रुते वा भाग्नसेन-
मितादमध्ययनमुच्यते स्था० १० उा० ।

अंडल्लग-अएरुपुट-न० कर्मथा-स- स्वकीये अपडके अएड-
कस्य पुटम । अएरुकस्य संबद्धद्वयस्य, दशा० ए अण० स० ।

अंरुक-अएरुक-न० जन्तुयोनिविशेषे, प्रअ० आअ० २ उा० ।

अंरुकड-अएरुकृत-त्रि० अएरुजाते, सूत्र० १ अ० १ अ० ३
उ० । अएरुकप्रभूतशुद्धनवादिनां मतधित्यमाचक्षते ते “संजुभो

अंडकाड लोको " संभूतो जातोऽण्डकाज्जन्तुयोनिविशेषाल्लोकः
कितिजज्ञानज्ञानिज्ञवननरनारकितिर्यग्रूपः प्रश्न० आश्र० २ द्वा०

" पुंश्च आसि जगसिणं, पंचमहन्तुय वज्जियगज्जीरं ।

एगण्वजलेणं, महण्पमाणं तहि अंरु ॥ १ ॥

बीई परंपरेणं, घोघंतं अत्थिउ सुइरकावं ।

पुंठं दुभागजायं, अज्जंतूमी य संयुत्तं ॥ २ ॥

तत्थ सुरासुरनारग-समणुयसच्चउण्यं जगं सव्वं ।

उण्णं जणियमिणं, वंभंरुपुराणसत्थमि ॥ ४ ॥

माहणा सपणा एगे, आह अंरुकेडे जगे ।

असो तत्तमकासी य, अयाणता मुसंवदे ॥ १ ॥

ब्राह्मणा द्विजातयः श्रमणास्त्रिद्विगमप्रभृतयः एके केचन पौ-
राणिका न सर्वे एवमाहुरकवन्तो वदन्ति च । यथा जगदेतच्च-
राचरमएकेन कृतमएककृतम् । अएमाज्जातमित्यर्थः । तथाहि
ते वदन्ति यदा न किंचिदपि वस्वासीत् एदार्थशून्योऽयं संसार-
स्तदा ब्रह्माऽएकमप्स्वसृजतस्माच्च क्रमेण वृक्षात्पश्चाद् द्विधा-
भावमुपगतादूर्ध्वाधोविजागोऽनृत तन्मध्ये च सर्वाः प्रकृतयोऽभू-
वन् । एवंपृथग्यतेजोवाय्वाकाशसमुद्रसरित्पर्वतमकराकरनि-
वेशादिसंस्थितिरज्जुदिति । तथा चोक्तं " आसीदिदं तमोऽनृत-
मप्रकृतमलक्षणम् ॥ अप्रतर्क्यमविज्ञेयं, प्रसुप्तमिव सर्वतः " ॥१॥
एवंभूते चास्मिन् जगत्पक्षौ ब्रह्मा तस्य ज्ञायस्तत्त्वं पदार्थजातं
तद्वग्रादि प्रक्रमेणाकार्षीत् कृतवानिति । ते च ब्राह्मणादयः प-
रमार्थमजानानाः सन्तो मृषा वदन्ति अन्यथा च खितं तत्त्वम-
न्यथा प्रतिपादयन्तीत्यर्थः (सूत्र० एतदसमीचीनम्) यतो यास्व-
प्सु तद्वग्नं निस्पृष्टं ता यथाऽएकमन्तरेणाभूवन् तथा लोकोऽपि
चुत इत्यभ्युपगमे न काचिद्वाधा दृश्यते तथाऽसौ ब्रह्मा यावद-
एकं सृजति तावन्नोक्तमेव कस्मान्नोत्पादयति किमनया कष्टया
युक्त्यसंगतया चाएरुपरिकल्पनया सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । नि०
चू० भरतस्य तिमिरगुहाप्रवेशे सतरात्रं वर्षं वर्षति नागकुमा-
रे, जरहो विष्णुमरणे खंधावारं त्रैलोक्य उवरं उत्तरयणं त्र-
वेदं मणिरयणं उत्तरयणं वत्थिजाप उवेइ ततो पभिइ लोणेण
अंरुसंतवं जगं पणीयं ति ॥ आ० म० प्र० ।

अंडपजव-आरुपजव-त्रि० अरुः प्रजव उत्पत्तिर्बस्य स
तथा । अएमादुपक्षे, "जहा य अंरुप्पमवा वल्लागा" उक्त० ३ अ० ।

अंरुय-अरुडज-पुं० अरुमाज्जापतेऽरुमजः । हंसादौ, खचर-
पञ्चेन्द्रियोनिंसग्रहेदे, ज० ७ श० ९ उ० । आचा० ।
विशे० । " अंरुया तिविहा पणसा तंजहा इत्थी पुरिसा णपुं-
सका" अरुमाज्जिविधा प्रकृतास्तद्यथा स्त्रियः पुरुषा नपुंस-
काश्च ज्ञावा० ३ प्रति० । शकुनिगृहकोकिलसरीसृपादि-
षु, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० असंभेदेषु, सूत्र० १ श्रु० ७
अ० ८ । आचा० । दश० । मत्स्यभेदेषु च । स्था० ३ ग० ।
अरुडेभ्यो हंसाद्यण्डकेभ्यो यज्जायते तदरुडजम् । सूत्रभेदे,
न. यथा कश्चित्पट्टसूत्रम् उक्त० २६ अ० । "अंडयं हंसगर्भादि"
अण्डाज्जातमण्डजं हंसपतङ्गश्चतुरिन्द्रियो जीवविशेषो गर्भ-
स्तु तन्निवर्तितः कोशकारो हंसस्य गर्भो हंसगर्भः तदुत्पन्नं
सूत्रमण्डजमुच्यते । तर्हि सूत्रे अण्डजं हंसगर्भादीति सामा-
नाधिकरण्यं विरुध्यते हंसगर्भस्य प्रस्तुतसूत्रकारणत्वादिति
चेत्तस्य कारणे कार्योपचारादविरोधः । कोशकारभवं सूत्रं
पट्टसूत्रमिति लोके प्रतीतमण्डजमुच्यत इति हृदयम् ।
पञ्चेन्द्रियहंसगर्भसंभवम् । अनु० । विशे० । आ० म० प्र० ।

शणकादिवस्त्रे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । प्रतिबन्धभेदे च । अण्डजो
हंसादिर्ममायमित्युल्लेखेन वा प्रतियन्त्रो भवति अथवा अ-
ण्डकं मयूयादीनामिदं रमणकमयूरादि कारणमिति प्रति-
बन्धः स्यादित्यथवा अण्डजं पट्टसूत्रजमिति वा स्था० ६
ठा० । सूत्र० ।

अंडमुहुम-आरुमुहुम-न० अण्डमेव सूक्ष्मम् । मस्तिकाकीटि-
कागृहकोकिलाब्राह्मणीकुक्कलाशाद्यण्डकरूपे सूक्ष्मभेदे, सूत्र०
१ श्रु० ६ अ० । दश० ।

से किं तं अंडमुहुमे ? अंरुमुहुमे पंचविहे पण्त्ते तंजहा
उदंसडे ? उक्कडिअडे २ पिपीडिअडे ३ हाडिअडे ४
हल्लोहडिअडे ५ जे निगंथे णं वा जाव पल्लेहियव्वे
जवइ सेत्तं अंरुमुहुमे ६ ।

" अण्डसुहुम उदंसडे इत्यादि " उदंशा मधुमस्तिका मकु-
णाद्यास्तेषामण्डं उदंशाण्डम् १ उत्कलिकाण्डं लूनापुटाण्डम् २
पीपिलिकाण्डं कीटिकाण्डम् ३ हल्लिका गृहकोलिका ब्रा-
ह्मणी वा तस्या अण्डम् ४ हल्लोहल्लिआ अहिलोडीसरडीक-
क्किएडी इत्येकार्थास्तस्या अण्डम् एतानि सूक्ष्माणि स्युः ।
कल्प० । स्था० ।

अंडु-आरु (रु)-न० काष्ठमयेषु लोहमयेषु वा हस्तयोः
पादयोर्वा बन्धनविशेषेषु, औ० ।

अंत-अन्त-पुं० अम् गच्छादसु तस्सेह अमणमंतो वसानमे-
गत्य अम् धातुर्गत्यादिष्वर्थेषु पठ्यते तस्येहान्त इति रूपं भ-
वति । अमनमन्तः । अवसाने, विशे० । स्था० । यस्मात्पूर्व-
मस्ति न परं सोऽन्तः अनु० । पर्यन्ते, आ० म० प्र० । सूत्र० ।
निक्षेपोऽस्य षड्विधः तद्यथा नामान्तः स्थापनान्तो द्र-
व्यान्तः क्षेत्रान्तः कालान्तो भावान्तश्च । तत्र नामस्थापने प्र-
तीते द्रव्यान्तो घटाद्यन्तः क्षेत्रान्तो ऊर्ध्वलोकादि कालान्तः
समयाद्यन्तो भावान्त औदारिकादि आ० म० प्र० । आ०
चू० । परमकाष्ठायाम्, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । परिसमाप्तौ,
विशे० । पारे, ज्ञा० १ अ० । समीपे, व्य० १ उ० । न० ।
स्था० । अमनमधिगमनमन्तः । परिच्छेदे, निर्णये, स्था० ३
ठा० । प्रज्ञा० । स त्रिविधः ।

तिविहे अंते पण्त्ते तंजहा लोगंते वेयंते समयंते स्था० ३ ठा० ।

अमइ व अंतेणतो अमतीति वा यस्मात्तेनान्त इति कस्मिं
साध्यते । अवसानं गते, विशे० । देशे, " एतंतमंतं अबक्कमंति "
एकान्तं विज्जनमन्तं देशमवक्कामन्ति ज० ३ श० २ उ० । " अम
रोगे वा अंतो रोगो भंगो विणासपज्जाओ" अम रोगे रज्जो जङ्गे
अम्-तन् रोगे, भङ्गे, विनाशे, । अन्तो रोगो जङ्गो विनाश इति
पर्यायशब्दा पते विशे० । स्था० । धर्म० । अन्त० । स० । न० ।
अन्तहेतुत्वाद्गन्ते रागद्वेषयोश्च आचा० १ श्रु० ३ अ० " दोहिं
अंतेहिं अदिस्समाणा " आचा० १ श्रु० ३ अ० । जीर्णे, अव्यय-
हरणीये, त्रि० नि० चू० १ उ० । कृये, भेदे, व्यवच्छेदे, कल्प० ।
अन्त्य-न० दशभिर्गुणिते जज्ञाधिसंख्याभेदे, कल्प० ।

अन्त्र-न० अन्यते देहोऽध्यतेऽनेनोति । अति-बन्धने वारणे पृन्
देहबन्धने, " उक्ताः सार्द्धास्त्रयो व्यामाः पुंसामन्त्राणि सुरिजिः ।
अर्द्धव्यामेन हीनानि स्त्रीणामन्त्राणि निर्दिशदिति वैद्यकोक्त-
परिमाणवति नार्त्तभेदे, वाच० । सूत्र० । उद्गमध्याऽवयववि-
शेषे च तं० ।

दो अंता पंच वामापसृता तंजहा शृङ्गने य तणुयंते य
२ तत्थ एं जे से धूयंते तेणं उच्चारे परिणमइ तत्थ एं जे
से तणुयंते तेणं पामवणे परिणमइ ॥

इे अन्त्रे प्रत्येकं पञ्च पञ्च व्यायामप्रमाणे प्रकृते जिनैः तद्यथा
स्थूलान्त्रं १ तन्त्रन्त्रम् २ तत्र यन्त्रयुवान्त्रं तेनोच्चारः परिणमति ।
तत्र च यन्त्रन्त्रं तेन प्रथवणं मूत्रं परिणमति तं । प्रतिबोधा-
यं भगवता वीरेण दृष्टे चतुर्थे स्वप्ने च. आ० म० द्वि० ।

आन्त-न० अन्ते जयमान्तम् । लुकावशेषे, पंचा० १९ विव०
अरसतया सर्वधान्यान्तवर्तिनि बल्लचणकादौ, ज० ए श० ३३
उ० । स्था० “ शिष्यावमाइ अंतं ” निष्पावा बल्लचणकाः
प्रतीताः आदिशब्दात्कुलमावादिकं च आन्तमित्युच्यते वृ०
१ उ० । ज्ञा० ।

अंत [१] अन्तर-अन्त्र० अम-अरन्तु नुगागमश्च । वाच० ।
स्वरेऽन्तरश्च ८ । १ । १४ इति अन्तःशब्दस्यान्त्यव्यञ्जन-
स्य स्वरे परे न लुक् अन्यत्र लुक् प्रा० मध्ये, । आ० म० द्वि० ।
रा० । आचा० । विशेष० । “अन्तरण्या” अत्र स्वरपरत्वान्न लुक् ।
कचिद्वच्यपि “ अंतोवरि ” प्रा० ।

अंतक (ग)-अन्तक-पुं० अन्तयति अन्तं करोति अन्त-शिच्-
एवुक् वाच० । मृत्तौ, “ समागमं कंखति अंतकस्स ” सूत्र० १
श्रु० ७ अ० । पर्यन्ते, “ जे एवं परिभासंति, अंतए ते
समाहिण ” सूत्र० १ श्रु० २ अ० । अन्तवर्तिनि च. सूत्र० १
श्रु० १५ अ० ।

अंतकम्प-अन्तकर्मन्-न० अचलकर्मणि, औ० ।

अंतक(ग)र-अन्तकर-त्रि० अन्तस्य करः । संसारस्य तत्कार-
णस्य वा लयकारिणि, “ अंताणि धीरा सेवंति तेणं अंतकरा
इह ” सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । आ० म० द्वि० । भ० । स्था० ।

अंतकर (गर) जूमि-अन्तकर-(कृत्) जूमि-स्त्री० अन्तं
भवस्य कुर्वन्तीति अन्तकराः (अन्तकृतो वा) तेषां भूमिः
कालः कालस्य चाधारत्वेन कारणत्वाद् भूमित्वेन व्यपदेशः ।
मुक्तिगामिनां काले, सा द्विधा युगान्तकरभूमिः पर्यायान्तक-
रभूमिश्च ज० २ वृत्त० (यस्य तीर्थकृतो यावती अन्तकरभूमिः
सा तच्छब्दे वक्ष्यते)

अंतकाल-अन्तकाल-पुं० मरणकाले, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

अंतकिरिया-अन्तक्रिया-स्त्री० अन्तोऽवसानं तच्च प्रस्तावा-
विह कर्मणामवसातव्यमन्यप्रागमे अन्तक्रियाशब्दस्य कृत्-
त्वात् तस्य क्रिया करणमन्तक्रिया । कर्मान्तकरणे, मोक्षे, कृ-
त्स्नकर्मक्षयान्मोक्ष इति वचनात् प्रज्ञा० १५ पद ।

अन्त्य(न्त)-क्रिया-स्त्री० अन्त्या च सा पर्यन्तवर्तिनी क्रिया अ-
न्त्यस्य वा कर्मान्तस्य क्रियाऽन्त्यक्रिया । कृत्स्नकर्मक्षयलक्ष-
णायां मोक्षप्राप्तौ, भ० १ श० २ उ० । आ० म० प्र० । स० ।

चत्वारि अंतकिरियाओ पसृता तंजहा तत्थ खसु इमा
पढमा अंतकिरिया अप्पकम्पपच्चाएया वि भवइ से णं
मुंडे जविता अगाराओ अणगारियं पच्चइए संजमबहुले
संवरबहुले समाहिबहुले वृहे तीरइी उवहाणवं दुख-
खवे तवस्सी । तस्स णं णो तहप्पगारे तवे भवइ णो
तहप्पगारा वेयणा भवइ तहप्पगारे पुरिसजाए दीहेणं प-

रियाएणं सिज्जइ बुज्झइ मुच्चइ परिणिजाइ मच्चलुक्खा-
णमंनं करइ जहा से भग्गे राया चाउरंतचक्कवई । पढमा
अंतकिरिया ।

यस्य न तथाविधं तपो नपि परीपहादिजनिता तथाविधा
वेदना दीर्घेण प्रवज्यापर्यायेण सिद्धिर्भवति तस्यैका यस्य तु
तथाविधे तपोवेदने अल्पेनैव च प्रवज्यापर्यायेण सिद्धिः स्या-
त्तस्य द्वितीया यस्य च प्रकृष्टे तपोवेदने दीर्घेण च पर्यायेण
सिद्धिस्तस्य तृतीया यस्य पुनरविद्यमानतथाविधतपोवेद-
नस्य ह्रस्वपर्यायेण सिद्धिस्तस्य चतुर्थीति । अन्तक्रियाया
एकस्वरूपत्वेऽपि सामग्रीभेदाच्चातुर्विध्यमिति समुदायार्थः ।
अवयवार्थस्य च तत्त्वोऽन्तक्रियाः प्रकृता भगवतेति गम्यते
तत्रेति समग्री निर्धारणे तासु चतसृषु मध्य इत्यर्थः । सलुर्वा-
क्यालङ्कारे इयमनन्तरवक्ष्यमाणत्वेन प्रत्यक्षासञ्ज्ञा प्रथमा इ-
तरापेक्षया आद्या अन्तक्रिया । इह कश्चित् पुरुषः देवलोकदौ
गत्वा ततोऽल्पैः स्तोकैः कर्मभिः करणभूतैः प्रत्यायातः प्रत्या-
गतो मानुषत्वमिति अल्पकर्मप्रत्यायातो य इति गम्यते । अ-
थवा एकल जनित्वा ततोऽल्पकर्मा सन् यः प्रत्यायातः स
तथा लघुकर्मतयोत्पन्न इत्यर्थः । चकारो वक्ष्यमाणमहाक-
र्मपेक्षया समुच्चयार्थः । अपिः सम्भावने सम्भावनेऽय-
मपि पद इत्यर्थः भवति स्यात् स इति । असौ णमिति वा-
क्यालङ्कारे मुण्डो भूत्वा द्रव्यतः शिरोलोचनेन भावतो रागा-
द्यपनयनेनागारात् द्रव्यतो गेहात् भावतः संसाराभिनन्दितां
वेदिनामावासभूतादविवेकगेहाभिष्क्रम्येति गम्यतेऽनगारि-
ताम् अगारी गृही असंयतस्तत्प्रतिषेधादनगारी संयतस्तद्वा-
वस्तत्ता तां साधुतामित्यर्थः । प्रवजितः प्रगतः प्राप्त इत्यर्थः ।
अथवा विभक्तिपरिणामादनगारितया निर्ग्रन्थतया प्रवजितः
प्रवज्यां प्रतिपन्नः किंभूत इत्याह (संजमबहुलेति) संयमेन
पृथिव्यादिसंस्मरणलक्षणेन बहुलः प्रचुरो यः स तथा । सं-
यमो वा बहुलः प्रचुरो यस्य स तथा । एवं संवरबहुलोऽपि
नवरमाश्रयनिरोधः संवरः अथवा इन्द्रियकषायनिग्रहादि-
भेदः । एवं च संयमबहुलप्रहणं प्राणातिपातविरतेः प्राधान्य-
स्थापनार्थम् । यतः “एकं चिय एत्थ वयं, निदिट्ठं जिणवरं हि
सव्वेहिं । पाणाइवायविरमणं-मवसेसा तस्स रक्खट्ठसि”
॥ १ ॥ एतच्च द्वितयमपि रागादुपशमयुक्तचित्तवृत्तेर्भवति । यत
आह सामाधिबहुलः समाधिस्तु प्रशमवाहिता ज्ञानादिर्षा
समाधिः पुनर्निःस्नेहस्यैव भवतीत्याह (लूहेति) रुद्धः शरीरं
मनसि च द्रव्यभावस्नेहवर्जितत्वेन रुषः लूयति वा कर्मम-
लमपनयतीति लूयः कथमसावेवं संवृत्त इत्याह यतः (ती-
रद्वी) तीरं पारं भवार्णवस्यार्थयत इत्येवं शीलस्तीरार्थी
तीरस्थायी वा तीरस्थितिरिति वा प्राकृतत्वात् ‘तीरद्वीति’ अत
एवाह (उवहाणवंति) उपधीयते उपधृयते श्रुतमनेनेति उपधानं
श्रुतविषयस्तप उपचार इत्यर्थस्तद्वान् अत एव च (दुक्खक्ख-
वेत्ति) दुःखमसुखं तत्कारणत्वाद्वा कर्म तत् क्षपयतीति दुःख-
क्षपः । कर्मक्षपणं च तपोहेतुकमित्यत आह । (तवस्सीति) त-
पोऽभ्यन्तरकर्मन्धनदहनज्वलनकल्पमनवगतशुभध्यानलक्षण-
मस्ति यस्य स तपस्वी (तस्स णं ति) यश्चैवविधस्तस्य णं
वाक्यालङ्कारे नो तथाप्रकारमत्यन्तघोरं वर्द्धमानजिनस्येव त-
पोऽनशनादिर्भवति । तथा नो तथाप्रकारा अतिघोरैर्योऽपसर्गा-
दिसंस्थाद्या वेदना दुःखासिका जवाते अल्पकर्मप्रत्यायातत्वा-

दिति । ततश्च तत्तथाप्रकारमप्यकर्मप्रत्यायातादिविशेषणक-
लापोपेतं पुरुषजातं पुरुषप्रकारो दीर्घेण बहुकालेन पर्यायेण
प्रमज्जालक्षणेन कर्मभूतेन सिध्यति । अणिमद्वियोगेन निष्ठिता-
र्थो वा विशेषतः सिद्धिगमनयोग्यो वा भवति सकलकर्मनाय-
कमोहनीयघातात् ततो घातिचतुष्टयघातेन बुध्यते कैवल्यज्ञान-
जावात् समस्तवस्तूनि ततो मुच्यन्ते भवोपग्राहिकर्मसिः परि-
निर्याति सकलकर्मैकधिकारव्यतिकरनिराकरणेन । शीतोभव-
तीति । किमुक्तं प्रवतीत्याह सर्वदुःखानामन्तं करोति शारी-
रमानसानामित्यर्थः । अतथाविधतपोवेदनो दीर्घेणापि पर्याये-
ण किं कोऽपि सिद्ध इति शङ्कापनोदार्थमाह । “ जहसेइत्या-
दि ” यथाऽसौ प्रथमजिनप्रथमनन्दनो नन्दनशानाप्रजन्मा जर-
तो राजा चत्वारोऽन्ताः पर्यन्ताः पूर्वदक्षिणपश्चिमसमुद्रदिग्भ-
यलक्षणा यस्याः पृथिव्याः सा चतुरन्ता तस्या अयं स्वामित्वेन-
नि चातुरन्तः । स चासौ चक्रवर्ती चेति स तथा । स हि प्राग्ग-
वे लघुकृतकर्मा सर्वार्थसिद्धिमानात् व्युत्पाद्य चक्रवर्तितयाप्यस्य
राज्यावस्थ एव केवलमुत्पाद्य कृतपूर्वैलक्षप्रवत्यः अतथाविध-
तपोवेदन एव सिद्धिमुपगत इति प्रथमाऽन्तक्रियेति ॥

अहावरे दोचा अंतकिरिया महाकम्म पच्चाएया वि जवइ
से एं मुंढे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए संजमव-
हुंसे सवरहुंसे जाव इवहाणवं दुक्खक्खवे तवस्मी तस्म
ए तहप्पगारे तवे भवइ तहप्पगारा वेयणा जवइ तहप्पगारे
पुरिमजाए निरुद्धेणं परियाएणं सिज्जइ जाव अंतं करेइ
जहा से गजमुकुमाहे अणगारे दोचा अंतकिरिया ॥

अथानन्तरमपरापूर्वापेक्षया अन्याद्वितीयस्थानेऽभिधानात् द्वि-
तीया महाकर्मजिगुरुकर्मजिः महाकर्मा वा सन् प्रत्यायातः प्र-
त्याजातो वा यः स तथा “ तस्स णमित्यादि ” तस्य महाकर्म-
प्रत्याजातत्वेन तत्कृपणाय तथाप्रकारं घोरं तपो भवति । एवं
वेदनाऽपि कर्माद्यसम्पाद्यत्वादुपसर्गादीनामिति निरुद्धेनेति अ-
ल्पेन यथाऽसौ गजमुकुमारो विष्णोर्लघुजाता स हि भगवतोऽरि-
हनेमिजिननाथस्यान्तिके प्रमज्ज्यां प्रतिपद्य स्मशाने कृतकायो-
स्सर्गलक्षणमहातपाः शिरोनिहितज्जवह्यमानाङ्गारजनितात्य-
न्तवेदनोऽप्येनैव पर्यायेण सिद्धानिति शेषं कण्ठ्यम् ।

अहावरे तच्चा अंतकिरिया महाकम्मपच्चाएया वि जवइ
से एं मुंढे जवित्ता अगाराओ जाव पव्वइए जहा दोचा
णवरं दीहेणं परियाएणं सिज्जइ जाव सव्वदुक्खाणमंतं
करेइ जहा से सणकुमार राया चाउरंतचक्रवर्ती । तच्चा अंत-
किरिया १ ॥

“अहावेत्यादि” कण्ठ्यं यथाऽसौ सनत्कुमार इति चतुर्थचक्रवर्ती
स हि महातपाः महावेदनश्च सरोगत्वात् दीर्घतरपर्यायेण च
सिद्धस्तद्भवे सिद्धभावेन भवान्तरे सेत्स्यमानत्वादिति ॥

अहावरा चउत्था अंतकिरिया अप्पकम्मपच्चाएया वि
जवइ से एं मुंढे भवित्ता जाव पव्वइए संजमवहुंसे जाव
तस्स एं णो तहप्पगारे तवे भवइ नो तहप्पगारा वेयणा
भवइ तहप्पगारे पुरिमजाए निरुद्धेणं परियाएणं सिज्जइ
जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेइ जहा सा मरुदेवी जगवई
चलन्त्या अंतकिरिया ॥

“अहावेत्यादि” कण्ठ्यं यथासौ मरुदेवी प्रथमजिनजननी सा
दिस्यावरुदेऽपि क्षीणप्रायकर्मत्वेनाल्पकमी अवियमानतपोवेदना
च सिद्धा गजवराहदाया पवायुःसमाप्तौ सिद्धत्वादिति । एषा-
श्च दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकानामर्थानां न सर्वथा साधर्म्यमन्वेष्टव्यं
देशदृष्टान्तत्वादेयं यतो मरुदेव्याः “मुण्णे भवित्तेत्यादि” विशेष-
णानि कानिचित् न घटन्ते । अथवा कृततः सर्वसाधर्म्यमपि
मुण्णनादिकार्यस्य सिद्धत्वेस्य सिद्धत्वादिति स्था० ४ ग ० १ उ ०

अन्तक्रियायाः सकला वक्तव्यता प्रदर्श्यते

तत्रेयमादावधिकारगाथा ।

नेरइयअंतकिरिया, अणंतरं एगसमय उव्वइ ।

तित्थगरचक्खिज्जदे-व वासुदेवमंफलयरयणा य ॥ १ ॥

प्रथमतो नैरयिकौपलक्षितेषु चतुर्विंशतिस्थानेष्वन्तक्रिया ।
चिन्तनीया तस्योऽन्तरागताः किमन्तक्रियां कुर्वन्ति परम्परागता
वेत्येवमन्तरं चिन्तनीयम् । ततो नैरयिकादिभ्यांऽन्तरमागताः
कियन्त एकसमये अन्तक्रियां कुर्वन्तीति चिन्त्यं तत् “उव्वइइति”
उद्भूताः सन्तः कस्यां योनावुत्पद्यन्ते इति वक्तव्यं तथा यत् उद्भू-
त्तास्तथैकराश्चक्रवर्तीनो ब्रह्मेया वासुदेवा मरुदेविकाश्चक्रव-
र्तीनो रत्नानि च सेनापतिप्रमुखाणि भवन्ति ततस्तानि क्रमेण
वक्तव्यानीति द्वारगाथासंक्षेपार्थः । विस्तरार्थं तु सूत्रब्रह्मेव वदयति
तत्र प्रथमतोऽन्तक्रियामभिधिसुराह ।

जीवे णं भंते ! अंतकिरियं करेज्जा ? गोयमा ! अत्ये ग-
तिए करेज्जा कत्येगइए नो करेज्जा एवं नेरइए जाव वेमाणिए
जीवे णमिति वाक्यादं कुतौ भदन्त ! अन्तक्रियामिति अन्तोऽ
वसानं तच्च प्रस्तावादिह कर्मणामवसानाद्यम् । अन्यत्रागमे
ऽन्तक्रियाशब्दस्य रुढत्वात् तस्य क्रिया करणमन्तक्रिया कर्मा-
न्तकरणं मोक्ष इति भावार्थः । कृत्स्नकर्मत्वाभ्योक्त इति वचनात्
तां कुर्याद्भगवानाह । गौतम ! अस्येकको यः कुर्यात् अस्येकको
यो न कुर्यात् । इयमत्र भावना यतस्तथाविधमभ्यस्यपरिपाकव-
शतो मनुष्यत्वादिकामविकलां सामग्रीमवाप्य तत्सामर्थ्यसमु-
द्भूतमित्प्रवर्तवीर्याल्लासवशतः कृपकश्रेणिसमारोदणेन केवलज्ञा-
नमासाद्य घातीन्यपि कर्माणि क्षपयेत् स कुर्यात् अन्यस्तु न
कुर्याद्विपर्ययादिति । एवं नैरयिकादिचतुर्विंशतिवैरुक्कमेण
तावद्भावनीया यावद्वैमानिकाः सुप्ततस्त्वेवम् “ नेरइयाणं जंते !
अंतओ किरियं करेज्जा गोयमा ! अत्येगइए करेज्जा अत्येगइए
नो करेज्जा इत्यादि ”

इदानीं नैरयिकेषु मध्ये वर्तमानोऽन्तक्रियां करोति किं वा न
करोतीति विपुच्छिबुरिदमाह ॥

नेरइएणं भंते ! असुरकुमारसु अंतकिरियं करेज्जा गो-
यमा ! नो इण्हे समहे एवं जाव वेमाणिएसु णवरं णण-
स्सेसु अंतकिरियं करेज्जइ पुच्छा ! गोयमा ! अत्येगति-
ए करेज्जा अत्येगतिए नो करेज्जा एवं असुरकुमारे जाव
वेमाणिए । एवमेवं चउवीसं चउवीसा दंरुगा भवंति ॥

नेरइएणमित्यादि भगवानाह गौतम ! नायमर्थः समर्थो युक्तपु-
ण्य इत्यर्थः कथमिति चेदुच्यते इह कृत्स्नकर्मकथः प्रकर्षप्राप्तात्
सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रसमुदायाद्भवति न च नैरयिकायस्थानं
चारित्रपरिणामस्तथा स्वाभाव्यादिति । एवमसुरकुमारादिषु

वैमानिकपर्यवसानेषु प्रतिषेधो वक्तव्यः । मनुष्येषु मध्ये समागतः सन् कश्चिदन्तक्रियां कुर्यात् यस्य परिपूर्णा चारिवादिसामग्री कश्चिन्न कुर्यात् यस्तद्विकल इति एवमसुरकुमारादयोऽपि वैमानिकपर्यवसानाः प्रत्येकं नैरयिकादिचतुर्विंशतिद्वैतकक्रमेण वक्तव्यास्तत एवमेते चतुर्विंशतिद्वैतकाश्चतुर्विंशतयो जवन्ति । अथ ते नैरयिकादयः स्वस्वनैरयिकादिजवेभ्योऽनन्तरं मनुष्यजवे समागताः सन्तोऽन्तक्रियां कुर्वन्ति किं वा तिर्यगादिसं-व्यवधानेन परम्परागता इति निरूपयितुकाम आह ।

नेरइयाणं भंते ! किं अणंतरागया अंतकिरियं करंति परंपरागया अंतकिरियं करंति ? गोयमा ! अणंतरागया वि अंतकिरियं करंति परंपरागया वि अंतकिरियं करंति एवं रयणप्पजापुढविणेरइया वि जाव पंकप्पभापुढविणेरइया भुमप्पभापुढविणेरइयाणं पुच्छा ? गोयमा ! नो अणंतरागया अंतकिरियं पकरंति परंपरागया अंतकिरियं पकरंति जाव ओहसत्तमा पुढविणेरइया असुरकुमारा जाव थणियकुमारा । पुढविआउवणस्सइकाइया य अणंतरागया वि अंतकिरियं पकरंति परंपरागया वि अंतकिरियं पकरंति । तेजवाउबेइदियतेइदियचउरिंदिया नो अणंतरागया अंतकिरियं पकरंति परंपरागया अंतकिरियं पकरंति सेसा अनंतरागया वि अंतकिरियं पकरंति परंपरागया वि अंतकिरियं पकरंति ॥

प्रश्नसूत्रं भुगमं भगवानाह गौतम ! अनन्तरागता अपि अन्तक्रियां कुर्वन्ति परंपरागता अपि तत्र रत्नशर्करावालुकापङ्कप्रभाभ्योऽनन्तरागता अपि भूमप्रभापृथिव्यादियः पुनः परंपरागता एव तथा स्वाभाव्यादेनमेव विशेषं प्रतिपादयिषुः स्वसप्तकमाह । “ एवं रयणप्पजापुढविणेरइया वि इत्यादि ” भुगमम असुरकुमारादयः स्तनितकुमारपर्यवसानाः पृथिव्यध्वनस्पतय-आनन्तरागता अपि अन्तक्रियां कुर्वन्ति परंपरागता अपि अन्तक्रियां कुर्वन्ति उभयथा आगता अपि । उभयथाऽप्यागतानां तेषामन्तक्रियाकरणाविरोधात् तथा केवलचक्षुरुपपन्नैः । तेजोवायुद्वित्रिचतुरिन्द्रियाः परम्परागता एव नत्वनन्तरागतास्तत्र तेजोवायूनामानन्तर्येण मनुष्यत्वस्थैवाप्राप्तेः द्वान्द्रियादीनां तु तथा जवस्वाभाव्यादिति । शेषास्तु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियादयो वैमानिकपर्यवसाना अनन्तरागता अपि परम्परागता अपि ।

नैरयिकादिभवेभ्योऽनन्तरागताः कियन्ते एकरमये अन्तक्रियां कुर्वन्तीत्येवरूपं तृतीयं चारमजिधिसुराह ।

अणंतरागया णं भंते ! नेरइया एगसमएणं केवतिया अंतकिरियं पकरंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं दस रयणप्पभा पुढविणेरइया वि एवं चेव जाव वाह्युयप्पजापुढविणेरइया । अणंतरागयाणं भंते ! पंकप्पभापुढविणेरइया एगसमएणं केवतिया अंतकिरियं पकरंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं चत्तारि । अणंतरागयाणं भंते ! असुरकुमारा एगसमएणं केवइया अंतकिरियं पकरंति जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं दस । अणंतरागयाभो णं भंते !

असुरकुमारीओ एगसमएणं केवतियाओ अंतकिरियं पकरंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं पंच एव जहा असुरकुमारा सदेवीया तहा थणियकुमारा वि । अणतरागया णं भंते ! पुढविकाइया एगसमएणं केवइया अंतकिरियं पकरंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एगो वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं चत्तारि एवं आउकाइया वि चत्तारि वाणस्सइकाइया उ पंचिंदियतिरिक्खजोणिया दस तिरिक्खजोणिणीओ दस मणुस्सा दस मणुस्सीओ वीसं वाणमंतरा दस वाणमंतरीओ पंच ओइसिया दम जोइसिणीओ वीसं वेमाणिया अट्टसतं वेमाणिणीओ वीसं ॥

“ अणंतरागया णं भंते इत्यादि ” नैरयिकभवादनन्तरमव्यवधानेन मनुष्यजवमागता अनन्तरागता नैरयिका इति प्राग्भवपर्यायेण व्यपदेशः सुरादिप्राग्भवपर्यायप्रतिपत्तिव्युदासार्थः एवमुत्तरत्रापि तत्तत्प्राग्भवपर्यायेण व्यपदेशः प्रयोजनं चिन्तनीयं शेषं कण्ठ्यम् ।

सम्प्रति तत उद्धृताः कस्यां योनामुत्पद्यन्ते इति चतुर्थचारमजिधिसुराह ।

नेरइया णं भंते ! नेरइएहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता नेरइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एो इण्ठे समट्ठे । नेरइएणं भंते ! नेरइएहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता असुरकुमारेसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! नो इण्ठे समट्ठे एवं निरंतरं जाव चउरिंदिएसु पुच्छा गोयमा ! नो इण्ठे समट्ठे । नेरइए णं जंते ! नेरइएहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता पंचिंदियतिरिक्खजोणिणसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! अत्थेगइए उववज्जेज्जा अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा जे णं जंते ! नेरइएहिंतो अणंतरपंचिंदियतिरिक्खजोणिणसु उववज्जेज्जा से णं केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए गोयमा ! अत्थेगइए लभेज्जा अत्थेगतिए नो लभेज्जा । जे णं जंते ! केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए से णं केवलबोहिं बुज्जेज्जा ? गोयमा ! अत्थेगइए बुज्जेज्जा अत्थेगइए नो बुज्जेज्जा । जे णं जंते ! बुज्जेज्जा से णं सदहेज्जा पत्तिएज्जा रोएज्जा ? गोयमा ! सदहेज्जा पत्तिएज्जा रोएज्जा । जे णं भंते ! सदहेज्जा पत्तिएज्जा रोएज्जा से णं आभिणिबोहियनाणसुयनाणाइं उप्पाडेज्जा गोयमा ! उप्पाडेज्जा । जे णं जंते ! आभिणिबोहियनाणसुयनाणाइं उप्पाडेज्जा से णं संचाएज्जा सीलं वा वयं वा गुणं वा वेरमणं वा पच्चक्खणं वा पोसहोववासं वा पमिवज्जित्तए ? गोयमा ! अत्थेगतिए संचाएज्जा अत्थेगइए नो संचाएज्जा । जे णं जंते ! संचाएज्जा सीलं वा जाव पोसहोववासं वा पडिवज्जित्तए से णं ओहिनाणं उप्पाडेज्जा गोयमा ! अत्थेगतिए उप्पाडेज्जा अत्थेगतिए एो उप्पाडेज्जा । जे णं जंते ! ओहिनाणं उप्पाडेज्जा से णं संचाएज्जा मुंढे जयित्ता आगाराओ

अणगारियं पव्वइत्तए ? गोयमा ! णो इण्णहे समट्ठे । णेरइए
 णं जंते ! णेरइएहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता मणुस्सेसु
 उव्वज्जेज्जा गोयमा ! अत्येगतिए उव्वज्जेज्जा अ-
 त्येगतिए नो उव्वज्जेज्जा । जे णं भंते ! उव्वज्जेज्जा
 मे णं केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए गोयमा !
 जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु जाव जे णं भंते ! ओहि-
 नाग उप्पादेज्जा से णं संचाएज्जा मुंने भित्ता अगाराओ
 अणगारिए पव्वइत्तए ? गोयमा ! अत्येगतिए संचाएज्जा
 अत्येगतिए नो संचाएज्जा से णं भंते ! मुंने जवित्त. अगारा-
 ओ अणगारियं पव्वइत्तए से णं मणपज्जवनाणं उप्पादे-
 ज्जा ? गोयमा ! अत्येगतिए उप्पादेज्जा अत्येगतिए नो
 उप्पादेज्जा । जे णं जंते ! मणपज्जवनाणं उप्पादेज्जा से णं
 के लना । उप्पादेज्जा ? गोयमा ! अत्येगतिए उप्पादेज्जा
 अत्येगतिए नो उप्पादेज्जा । जे णं भंते ! केवलनाणं
 उप्पादेज्जा से णं सिज्जेज्जा बुज्जेज्जा मुजेज्जा सव्वदु-
 क्खाण अंतं करेज्जा ? गोयमा ! सिज्जेज्जा जाव सव्वदु-
 क्खाण अंतं करेज्जा । नेरइए णं जंते ! नेर. एहिंतो अणं-
 तरं उव्वट्ठित्ता बाणमंतरेसु जोइसियवेमाणिएसु उव्वज्जेज्जा ?
 गोयमा ! णो इण्णहे समट्ठे । असुरकुमारा णं भंते ! असुरकु-
 मारेहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता नेरइएसु उव्वज्जेज्जा ? गोयमा !
 णो इण्णहे समट्ठे । असुरकुमारेणं जंते ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता
 असुरकुमारेसु उव्वज्जेज्जा ? गोयमा ! णो इण्णहे समट्ठे एवं
 जाव थणियकुमारेसु । असुरकुमार. णं भंते ! असुरकुम-
 रेहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता पुढ विकाइएसु उव्वज्जेज्जा हंता
 गोयमा ! अत्येगतिए उव्वज्जेज्जा अत्येगतिए नो उव्वज्जे-
 ज्जा । जे णं जंते ! उव्वज्जेज्जा से णं केवलपन्नत्तं
 धम्मं लभेज्जा सवणयाए गोयमा ! णो इण्णहे समट्ठे एवं
 आउकाइएहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता नेरइएसु उव्वज्जेज्जा ? गो-
 यमा ! अत्येगतिए उव्वज्जेज्जा अत्येगतिए नो उव्वज्जे-
 ज्जा । जे णं जंते ! उव्वज्जेज्जा से णं केवलपन्नत्तं
 धम्मं लभेज्जा सवणयाए गोयमा ! अत्येगतिए लभेज्जा अत्ये-
 गतिए नो लभेज्जा जेणं केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सव-
 णयाए से णं केवलनाणं उप्पादेज्जा ? गोयमा ! णो इण्णहे समट्ठे
 पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु अणंतरं उव्वट्ठित्ता नेरइएसु उव्वज्जेज्जा ? गो-
 यमा ! अत्येगतिए उव्वज्जेज्जा अत्येगतिए नो उव्वज्जे-
 ज्जा जे णं भंते ! उव्वज्जेज्जा से णं केवलपन्नत्तं धम्मं
 लभेज्जा सवणयाए गोयमा ! अत्येगतिए लभेज्जा अत्ये-
 गतिए नो लभेज्जा जेणं केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सव-
 णयाए से णं केवलनाणं उप्पादेज्जा ? गोयमा ! णो इण्णहे समट्ठे
 एवं असुरकुमारेसु वि जाव थ-
 णियकुमारेसु । पुढविकाइएहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता
 पुढविकाइएसु उव्वज्जेज्जा ? गोयमा ! अत्येगतिए उव्वज्जे-
 ज्जा अत्येगतिए नो उव्वज्जेज्जा । जे णं भंते ! उव्वज्जेज्जा
 से णं केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए ? गोयमा !
 नो इण्णहे समट्ठे । एवं आउकाइयादिसु निरंतरं जाणिय-
 व्वं जाव चउरिंदिएसु पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्सेसु
 जहा णेरइयाणमंतरजोइसियवेमाणिएसु पणिसेहो एणं

जहा पुढविकाइओ जणिओ तहा आउकाइओ वि वण-
 स्सइकाइओ जाणियव्वो । तेउकाइएणं जंते ! तेउकाइए-
 हिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता नेरइएसु उव्वज्जेज्जा ? गोयमा ! नो
 इण्णहे समट्ठे एवं असुरकुमारेसु वि जाव थणियकुमारेसु
 वि । पुढविकाइयाउव उव्वज्जेज्जा से णं केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा
 सवणयाए गोयमा ! णो इण्णहे समट्ठे । तेउकाइएणं भंते !
 तेउकाइएहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता पंचिंदियतिरिक्खजोणि-
 एसु उव्वज्जेज्जा ? गोयमा ! अत्येगतिए उव्वज्जेज्जा अत्ये-
 गतिए णा उव्व० जेणं उव्व० से णं केवलपन्नत्तं धम्मं लभे-
 ज्जा सवणयाए ? गोयमा ! अत्येगतिए लभेज्जा अत्येगतिए नो
 लभेज्जा जे णं जंते ! केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए
 से णं केवलनाणं उप्पादेज्जा ? गोयमा ! णो इण्णहे समट्ठे
 एवं जहेव तेउकाइए निरंतरं एवं वाउकाइए वि । वेइंदिएणं
 भंते ! वेइंदिएहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता नेरइएसु उव्वज्जे-
 ज्जा गोयमा ! जहा पुढविकाइए एवरं मणुस्सेसु जाव मणप-
 ज्जवनाणं उप्पादेज्जा एवं तेइंदियचउरिंदिया वि जाव म-
 णपज्जवनाणं उप्पादेज्जा जे णं मणपज्जवनाणं उप्पादेज्जा
 से णं केवलनाणं उप्पादेज्जा ? गोयमा ! णो इण्णहे समट्ठे
 पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु अणंतरं उव्वट्ठित्ता नेरइएसु उव्वज्जेज्जा ? गो-
 यमा ! अत्येगतिए उव्वज्जेज्जा अत्येगतिए नो उव्वज्जे-
 ज्जा जे णं भंते ! उव्वज्जेज्जा से णं केवलपन्नत्तं धम्मं
 लभेज्जा सवणयाए गोयमा ! अत्येगतिए लभेज्जा अत्ये-
 गतिए नो लभेज्जा जेणं केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सव-
 णयाए से णं केवलनाणं उप्पादेज्जा ? गोयमा ! अत्येगति-
 ए उव्वज्जेज्जा अत्येगतिए नो उव्वज्जेज्जा । जे णं केवलना-
 णं उप्पादेज्जा से णं सहेज्जा पत्तिएज्जा रोएज्जा हंता गो-
 यमा ! जाव रोएज्जा । जे णं जंते ! सहेज्जा जाव रोए-
 ज्जा से णं आज्जिणिवोइयनाणसुइनाणओहिनाणां उ-
 प्पादेज्जा ? गोयमा ! जाव उप्पादेज्जा जे णं भंते ! जाव उ-
 प्पादेज्जा से णं संचाएज्जा सीदं वा जाव पणिवज्जित्तए
 गोयमा ! णो इण्णहे समट्ठे एवं असुरकुमारेसु वि जाव थ-
 णियकुमारेसु पंचिंदियविगलिंदिएसु जहा पुढविकाइए पं-
 चिंदियतिरिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु य जहा नेरइयाणमं-
 तरजोइसियवेमाणिएसु जहा नेरइएसु उव्वज्जेज्जा पुच्छा ज-
 णिया एवं मणुस्सेसु वि बाणमंतरजोइसियवेमाणिय० जहा
 असुरकुमारेसु ॥

(इतः पूर्वं टीका सुगमेति न गृहीता) नघरं जे णं भंते ! इत्या-
 दि मूलं) जूया अनगायतां प्रवज्जितुं शक्नुयान्नेवेति प्रश्ने जग-

वानाह नायमर्थः समर्थः तिरिश्चां जवस्वभावतः तथारूपपरिणामासंज्ञात् अनगारताया अभावे मनः पर्यवहानस्य चाभावः सिद्ध एव यथा च तिर्यक्पञ्चेन्द्रियविषयं सूचकदम्बकमुक्तं तथा मनुष्यविषयमपि वक्तव्यं नवरं मनुष्येषु सर्वजावसम्भवात् मनःपर्यवहानकेवलज्ञानसूत्रे अधिकं प्रतिपादयति “ जे णं भंते ! संचाएज्जा मुंमे भविता इत्यादि ” सुगमं नवरं सिज्जेज्जा इत्यादि सिद्धेयत् समस्ताणिमैश्वर्यादिसिद्धिजाक भवेत् बुध्येत् लोकालोकस्वरूपमशेषमवगच्छेत् मुच्येत् भवोपग्राहककर्मभिरपि । किमुक्तं जवति सर्वेदुःखानामन्तं कुर्यात् वागमन्तरज्योतिष्कवैमानिकेषु प्रतिषेधो वक्तव्यो नैरयिकस्य भवस्याज्ञायाच्चैरयिकदेवभवयोग्यायुर्धन्वाऽसंभवात् तदेवं नैरयिकादिचतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिन्तितं साम्प्रतमसुरकुमारान् नैरयिकादिचतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिन्तयति “ असुरकुमारान् जने ” इत्यादि प्राग्बत् नवरमेते पृथिव्यभवनस्पतिष्वप्युत्पद्यन्ते ईशानान्तदेवानां तेषुत्पादाविरोधात् तेषु चोत्पन्ना न केवलिप्रकृतं धर्मं लभन्ते । अवणतया अवणेन्द्रियस्यानावात् शेषं सर्वं नैरयिकवत् । “ एवं जाव थणियकुमारा इति ” एवमसुरकुमारोकेन प्रकारेण तावद्वक्तव्यं यावत्स्तनितकुमाराः पृथिवीकायिका नैरयिकेषु च प्रतिषिध्यन्ते तेषां विशिष्टमनोऽव्यासम्भवतस्तीव्रसंकलेशविशुद्धाध्यवसायाभावात् । शेषेषु तु सर्वेष्वपि स्थानेषु उत्पद्यन्ते तद्योग्याध्यवसायस्थानसम्भवात् । तत्रापि च तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु च नैरयिकवद्वक्तव्यमेवमप्यायिकवनस्पतिकायिकाश्च वक्तव्याः तेजस्कायिका वायुकायिकाश्च मनुष्येष्वपि प्रतिषेधनीयास्तेषामानन्तर्येण मनुष्येषूत्पादसंज्ञात् असम्भवश्च किञ्चिदपरिणामतया मनुष्यगतिमनुष्यानुपूर्वमनुष्यायुर्धन्वासम्भवात् । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषूत्पन्नाः कवलिप्रकृतं धर्मं अवणतया लभ्येरन् अवणेन्द्रियस्य भावात् । पुनस्तां केवलिं बोधिं नावबुध्येरन् संकिलप्रपरिणामत्वात् द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः पृथिवीकायिकवत् देवनैरयिकवर्जेषु शेषेषु सर्वेष्वपि स्थानेषूत्पद्यन्ते नवरं पृथिवीकायिका मनुष्येष्वगता अन्तक्रियामपि कुर्युस्ते पुनरन्तक्रियां न कुर्यन्ति तथास्वभावत्वात् मनःपर्यवहानं पुनरुत्पादयेयुस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याश्च सर्वेष्वपि स्थानेषूत्पद्यन्ते तद्वक्तव्यता पाठसिद्धा । वानमन्तरज्योतिष्कवैमानिका असुरकुमारवज्रावनीया गतं चतुर्थद्वारम् । (लेख्याधिशेषेणान्तक्रियाविचारो माकंदिक शब्दे) ।

इदानीं पञ्चमे तीर्थकरत्ववक्तव्यतालक्षणद्वारमग्निधिसुराह ।

रयणप्पभापुढविनेरइए णं जंते ! रयणप्पभापुढविनेरइए-
हिंता अणंतरं उव्वट्ठिता तित्थगरत्तं लभेज्जा ? गोयमा !
अत्येगतिए लभेज्जा अत्येगतिए नो लभेज्जा से केणट्ठेणं
जंते ! एवं बुच्चइ अत्येगतिए लजेज्जा अत्येगतिए नो
लजेज्जा ? गोयमा ! जस्सन्नं रयणप्पभापुढविनेरइयस्स ति-
त्थगरनामगोयाई कम्माई बच्चाई पुट्टाई कम्माई पट्टविपाई
णिविट्टाई अभिनिविट्टाई अभिसमन्नागयाई उदिन्नाई नो
उवसंताई हवंति से णं रयणप्पभापुढविनेरइएहिंता अणं-
तरं उव्वट्ठिता णं तित्थगरत्तं लभेज्जा जस्सन्नं रयणप्पभा-
पुढविनेरइयस्स तित्थगरनामगोयाई णो बच्चाई जाव नो
उदिन्नाई उवसंताई जवंति से णं रयणप्पभापुढविनेरइएहिं-
ता अणंतरं उव्वट्ठिता तित्थगरत्तं नो लजेज्जा से तेणट्ठेणं

गोयमा ! एवं बुच्चइ अत्येगतिए लभेज्जा अत्येगतिए नो
लभेज्जा एवं जाव वालुयप्पभापुढविनेरइएहिंता तित्थगरत्तं
लजेज्जा । पंकप्पभापुढविनेरइए णं भंते ! पंकप्पभानेरइएहिंता
अणंतरं उव्वट्ठिता तित्थगरत्तं लभेज्जा ? गोयमा ! णो इ-
एणट्ठे समट्ठे अंतकिरियं पुण करेज्जा धूमप्पभापुढविनेरइए
णं पुच्छा ? गोयमा ! णो इएणट्ठे समट्ठे विरतिं पुण लजेज्जा
तमाए पुच्छा ? गोयमा ! णो इएणट्ठे समट्ठे विरयाविरतिं
पुण लजेज्जा अहेसत्तमाए पुच्छा ? गोयमा ! णो इएणट्ठे
समट्ठे सम्मत्तं पुण लजेज्जा असुरकुमारे णं पुच्छा ? गोयमा !
णो इएणट्ठे समट्ठे अंतकिरियं पुण करेज्जा एवं निरंतरं जाव
आउकाइए । तेउकाइए णं भंते ! तेउकाइएहिंता अणंतरं
उव्वट्ठिता उव्वज्जेज्जा ? गोयमा ! णो इएणट्ठे समट्ठे केवलि-
पसत्तं धम्मं लजेज्जा सवणयाए एवं वाउकाइए वि ।
वणस्सइकाइए णं पुच्छा ? गोयमा ! णो इएणट्ठे समट्ठे अंत-
किरियं पुण करेज्जा वेइदियतेइदियवउरिंदिय पुच्छा ?
गोयमा ! णो इएणट्ठे समट्ठे मणपज्जवनाणं उप्पामेज्जा पं-
चिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्सत्राणमंतरजोइसिएणं पुच्छा ?
गोयमा ! णो इएणट्ठे समट्ठे अंतकिरियाणं करेज्जा । सो-
हम्मदेवेणं जंते ! अणंतरं चइत्ता तित्थगरत्तं लजेज्जा ?
गोयमा ! अत्येगतिए लजेज्जा अत्येगतिए नो लजेज्जा
एवं जहा रयणप्पभापुढविनेरइए एवं जाव सव्वड्डसिद्ध-
गदेवे रयणप्पभापुढविनेरइए णं भंते ! अणंतरं उव्वट्ठिता
चकवट्ठितं लजेज्जा ? गोयमा ! अत्येगतिए लजेज्जा अ-
त्येगतिए नो लजेज्जा से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ गोय-
मा ! जहा रयणप्पभापुढविनेरइयतित्थगरत्तं । सकरप्पभा-
पुढविनेरइए णं भंते ! अणंतरं उव्वट्ठिता चकवट्ठितं ल-
भेज्जा ? गोयमा ! णो इएणट्ठे समट्ठे एवं जाव अहेसत्त-
माए पुढविनेरइए तिरियमणुएहिंता पुच्छा ? गोयमा !
नो इएणट्ठे समट्ठे । जवणवज्जाणमंतरजोइसियवमाणिएहिंता
पुच्छा ? गोयमा ! अत्येगतिए लजेज्जा अत्येगतिए नो लजे-
ज्जा । एवं च बलदेवत्तं एवरं सकरापुढविनेरइए वि लभे-
ज्जा एवं वासुदेवत्तं दोहिंता पुढविहिंता वेमाणिएहिंता य
अणुत्तरोववातियवज्जेहिंता सेसेसु णो इएणट्ठे समट्ठे । मं-
रुलियत्तं अहेसत्तमाए तेउवाउवज्जेहिंता सेणावइरयण-
त्तं गाहावइरयणत्तं वड्डइरयणत्तं पुरोहिंरयणत्तं इत्थियर-
णत्तं च एवं चैव नवरं अणुत्तरोववाइयवज्जेहिंता आसर-
यणत्तं हत्थियरयणत्तं च रयणप्पभाओ निरंतरं जाव सह-
स्सरो अत्येगतिए लजेज्जा अत्येगतिए नो लजेज्जा । च-
करयणत्तं चम्मरयणत्तं दंकरयणत्तं छत्तरयणत्तं मणिरय-
णत्तं असिरयणत्तं कागिणिरयणत्तं एएसिं असुरकुमारेहिं-
ता आरद्धं निरंतरं जाव ईमाणाओ सेसेहिंता नो इएणट्ठे समट्ठे ।

एवं शर्करप्रज्ञावायुप्रज्ञाविषयेऽपि सूत्रे वक्तव्ये पङ्कप्रभापृ-
थिवीनैरयिकस्ततोऽनन्तरमुद्भूतः संस्तीर्थकरत्वं न लभते अ-
न्तक्रियां पुनः कुर्यात्, धूमप्रज्ञापृथिवीनैरयिकोऽन्तक्रियामपि न
करोति सर्वविरतिं पुनर्जनेते, तमःप्रज्ञापृथिवीनैरयिकः सर्व-
विरतिमपि न लभते विरत्यविरतिं देशविरतिं पुनर्लभते । अथः
सप्तमपृथिवीनैरयिकस्तामपि देशविरतिं न लभते परं सम्य-
क्त्यमात्रं लभते । असुरादयो यावद्भनस्पतिकादयोऽनन्तरमु-
द्भूतास्तीर्थकरत्वं न व्रजन्ते अन्तक्रियां पुनः कुर्याः । वसुदेवच-
रिते पुनः नागकुमारज्योऽप्युद्भूता अनन्तरभैरवतत्वेऽस्यामवा-
यसर्पिण्यां चतुर्विंशतितमस्तीर्थकर उपदर्शितः तदर्थतत्त्वं के-
वलिनो विदन्ति । तेजोवायवोऽनन्तरमुद्भूता अन्तक्रियामपि न
कुर्वन्ति मनुष्येषु तेषामानन्तर्येणात्पादाभावादपि च ते तिर्यक्पु-
न्माः केवलप्रकृतं धर्मं श्रवणतया लभेरन् न तु बोधिमित्युक्तं प्राण-
वनस्पतिकायिकाद्यनन्तरमुद्भूतास्तीर्थकरत्वं न व्रजन्ते अन्त-
क्रियां पुनः कुर्याः । द्विचित्रुरिन्दिया अनन्तरमुद्भूतास्तामपि न
कुर्वन्ति मनःपर्यवहानं पुनरुत्पादयेयुः तिर्यक्पञ्चन्द्रियमनुष्यव्य-
न्तरज्योतिष्का अनन्तरमुद्भूतास्तीर्थकरत्वं न व्रजन्ते अन्त-
क्रियां पुनः कुर्याः । सौधमादयः सर्वार्थसङ्ग्रहपर्यवसाना नैरयि-
कवृत्तकथाः । गते तीर्थकरद्वारम् । संप्रति चक्रवर्तित्यादीनि द्वा-
राण्युच्यन्ते तत्र चक्रवर्तित्वं रत्नप्रज्ञानैरयिकभवनपतिव्यन्तर-
ज्योतिष्कवैमानिकेज्यो न शेषेभ्यः बलदेववासुदेवत्वे शर्करा-
तोऽपि नवरं वासुदेवत्वे वैमानिकेज्योऽनुत्तरोपपातयर्ज्यो मा-
गकलिकवमधःसप्तमतेजोवायवर्ज्यः शेषेज्यः सर्वेज्योऽपि
स्थानेज्यः सेनापतिरत्नत्वं वर्द्धिकिरत्नत्वं पुरोहितरत्नत्वं स्त्री-
रत्नत्वमधःसप्तमपृथिवीतेजोवायवुत्तरोपपन्नदेववर्ज्यः शेषे-
भ्यः स्थानेज्यः अश्वरत्नत्वं हस्तिरत्नत्वं रत्नप्रज्ञाया आरभ्य नि-
रन्तरं यावदासहस्राष्टकरत्नत्वं व्रजरत्नत्वं दण्डरत्नत्वमसि-
रत्नत्वं मणिरत्नत्वं काकिणिरत्नत्वं चासुरकुमारादारभ्य नि-
रन्तरं यावदीशानात् । सर्वत्र विधिवाक्यम् । “अत्येगइ लभे-
ज्जा अत्येगइ नो लभेज्जा ” इति वक्तव्यं प्रतिषेधे “ ना इण्ठे
समठे ” इति तदेवमुक्तीनि द्वाराणि प्रका० १९ पृ । (तीर्थ-
कृतमन्तक्रिया तित्थयर शब्दे)

उयादयोऽस्मिन् धर्मेऽवगाहमाना अन्तक्रियां कुर्वन्ति ।

जे इमे भंते ! उग्गा जोगा राइसा इक्खागा णाया कोर-
वा एए णं अस्सि धम्मे ओगाहइ ओगाहइत्ता अट्ठविहं
कम्मरयमलं पवारिंति पवारिंतिता तओ पच्छा सिज्झं-
ति जाव अंतं करेति हंता गोयमा ! जे इजे उग्गा भोगा तं
चेव जाव अंतं करेति अत्येगइया अण्यरेसु देवलौणसु दे-
वत्ताए उववत्तारो जवंति ।

(अस्सि धम्मेत्ति) अस्मिन्नैग्रन्थे धर्मे इति म०२० श०८३० ।

[जीवः सवसदमितमेजनादिभावं परिणमन्वान्तक्रियां
करोतीति मरुगपुत्त शब्दे]

केवलिन पव अन्तक्रियां कुर्वन्तीति विवकुवाह ।

व्रजमत्येणं जंते ! मणूसे तीतमणंतं सासयं समयं केवले-
णं संजमेणं केवलेणं संवरेणं केवलेणं बंधचेरवासेणं केव-
लीहिं पवयणमायाहिं सिज्झंसु बुज्झंसु जाव सव्वदुक्खा-
णमंतं करिसु ? गोयमा ! एणो इण्ठे समठे से केण्ठेणं जंते !
एवं बुच्चइ तं चेव जाव अंतं करिसु ? गोयमा ! जे केइ अं-

तकरा वा अंतिमसरीरिया वा सव्वदुक्खाणमंतं करिसु वा
करिति वा करिस्संति वा सव्वे ते उप्पन्ननाणंदसणधरा
अरहा जिणे केवली जविता तओ पच्छा सिज्झंति मुच्चंति
परिनिव्वायंति जाव सव्वदुक्खाणमंतं करिति करिस्संति
वा से तेण्ठेणं गोयमा ! जाव सव्वदुक्खाणमंतं करिसु पदु-
प्पण्णे वि एवं चेव नवरं सिज्झंति जाणियव्वा अणायणं वि
एवं चेव नवरं सिज्झिस्संति जाणियव्वा जहा छुउमत्थो
तहा आहोहिओ वि तहा परमोहिओ वि तिन्नि तिन्नि आ-
लावगा भाणियव्वा ॥

इह छद्मस्थोऽवधिज्ञानरहितोऽवसेयो न पुनरकेवलिमात्रमुत्त-
रत्रावधिज्ञानिनो वक्ष्यमाणत्वादिति (केवलेणंति) असहाये-
न शुद्धेन वा परिपूर्णं वा असाधारणेन वा यदाह “केवलमेवं
सुखं सगलमसाधारणमणंतं च” (संजमेणंति) पृथिव्यादिरङ्ग-
रूपेण (संवरेणंति) इन्द्रियकषायनिरोधेन “सिज्झंसु” इ-
त्यादौ च बहुवचनं प्राकृतत्वादिति एतच्च गौतमेननेनाजिप्रायेण
पृष्ठं यदुत उपशान्तमोहाद्यवस्थायां सर्वविशुद्धाः संयमा यतयोऽ
पि भवन्ति विशुद्धसंयमादिसाध्या च सिद्धिरिति सा छद्म-
स्थस्यापि स्यादिति (अंतकरेत्ति) भवान्तकारिणस्ते च दी-
र्घतरकात्वापेक्षयाऽपि भवन्तीत्यत आह (अंतिमसरीरियावत्ति)
अन्तिमं शरीरं येषामस्ति तेऽन्तिमशरीरिकाश्चरमं देहा इत्यर्थः ।
वादादौ समुच्चये “ सव्वदुक्खाणमंतं करिसु ” इत्यादौ “सि-
ज्झंसु सिज्झंती” त्याद्यपि द्वष्टव्यम् । सिद्ध्याद्यविनाभूतत्वात्स-
र्वदुःखान्तकरणस्येति (उप्पन्ननाणंदसणधरोति) उत्पन्ने ज्ञान-
दर्शने धारयन्ति ये ते तथा त्वनादिर्सिद्धज्ञाना अत एव (अर-
हत्ति) पूजार्हाः (जिणस्ति) रागादिजेतारस्ते ब्रह्मस्था अपि
ज्वन्तीत्यत आह । केवलीति सर्वज्ञाः “सिज्झंती” त्यादिषु चतुर्थे
पदेषु वर्तमाननिर्देशस्य शेषोपलक्षणत्वान् “सिज्झंसु सिज्झंति
सिज्झिस्संति” इत्येवमतीतदिनिर्देशो दृष्टव्यः । अत एव “सव्व-
दुक्खाण ” मित्यादौ पञ्चमपदेऽसौ विहित इति । “जहा व्रजम-
त्थो” इत्यादिरियं भावना “आहोहिणं जंते ! मणूसे तीतमणंतं
सासयमित्यादि” दण्डकत्रयं तत्र अथः परमावधेरधस्ताद्योऽव-
धिः सोऽधोऽवधिस्तेन यो व्यवहरत्यभावाधोवधिकः परिमित-
क्षेत्रविषयावधिकः (परमाहं हिओत्ति) परम आधोवधिकाद्यः
स परमाधोवधिकः प्राकृतत्वाच्च व्यत्ययनिर्देशः (परमोहिओत्ति)
कश्चित्पात्रो व्यक्तश्च स च समस्तरूपिद्वय्यासंख्यातत्रो-
कमात्रालोकखण्डासंख्यातावसर्पिणीविषयावधिज्ञानः (तिक्षि-
आलावगत्ति) कावत्रयवेदिनः केवलिनोऽप्येत एव त्रया दण्ड-
काः विशेषस्तु सूत्रोक्त एवेति ।

केवली णं जंते ! मणूसे तीतमणंतं सासयं समयं जाव
अंतं करेसु ? हंता गोयमा ! सिज्झंसु जाव अंतं करिसु
एते तिन्नि आलावगा जाणियव्वा । छुउमत्थस्म जहा
नवरं सिज्झंसु सिज्झंति सिज्झिस्संति । से ण्णं जंते !
तीतमणंतं सासयं समयं परुप्पणं वा सासयं समयं अणा-
गयमणंतं वा सासयं समयं जे केइ अंतकरा वा अंतिमस-
रीरिया वा सव्वदुक्खाणमंतं करिसु वा करिति वा करि-
स्संति वा सव्वे ते उप्पन्ननाणंदसणधरा अरहा जिणे

केवली जचित्ता तत्रो पच्छा सिज्झन्ति जाव अंतं करि-
स्सन्ति वा हंता गोयमा ! तीतमणंते सासये जाव अंतं
करिस्सन्ति वा से नूणं जंते ! उप्पन्नानाणदंसणधरे अरहा
जिणे केवली अलमत्थु चि वत्तव्वंसिया हंता गोयमा !
उप्पन्नानाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली अलमत्थु चि व-
त्तव्वंसिया सेवं जंते भंतेत्ति ॥

“से नूण” मित्यादिषु काव्यत्रयनिर्देशो वाच्य एवेति (अलम-
त्थुचि) अत्रमस्तु पर्याप्तं भवतु नातः परं किञ्चिज्ज्ञानान्तरं प्रा-
प्तकव्यमस्तीति एतद्वक्तव्यं स्याद् भवेत्सत्यत्वादस्येति ज०
१ श० ४ ब० । विनाशे, “कुक्कुराणमंतं करिय काही अचिरेण
कावेण” ध० २ अधि० । अन्तो जवान्तस्तस्य क्रियाऽन्तक्रिया
भवच्छेद इत्यर्थस्तत्केतुर्याऽऽराधना शैलेशीरुपा सा अन्तक्रिये-
त्युपचारात् केवल्याराधनाभेदे, एषा च क्लायिककानिकेवलिना-
मेव जवति स्या० २ ग० ।

रागद्वेषक्षये पवान्तक्रिया जचितुं शक्नोति ।

से नूणं जंते ! कंखापदोसे खीणे समणे णिग्गये अंत-
करे भवइ अंतिमसरीरिण वा बहुमोहे नि य णं पुंवि विह-
रित्ता अट्ठ पच्छा, संवुके काव्वं करेइ तओ पच्छा सिज्झ-
इ वुज्जइ मुच्चइ जाव अंतं करेइ ? हंता गोयमा ! कंखापदो-
स खीणे जाव अंतं करेइ भ० १ श० ६ उ० ।

(जीवो यावदेजते तावन्नो अन्तक्रियां कर्तुं शक्नोति । तिरियाध-
दिया शब्दे) (आचार्य उपाध्यायो वाऽऽत्रान्या गणसंग्रहं कुर्वन्
कतिनिर्भवैः सिद्ध्यति इति गणसंग्रहकर शब्दे)

अंतकुल-अन्त्यकुल-न० शूद्रकुले, कल्प० । आ० म० द्वि० ।

अंतकरविरिया-अन्त्याकुरिका-खी० ब्राह्म्या लिपेर्नवमे लेख्य-
विधाने, प्रज्ञा० १ पद । विषष्टिमकलायाश्च । कल्प० ।

अंतग-अन्तक-त्रि० विनाशकारिणि, सूत्र० १ भु० ए अ० ।

अन्तग-त्रि० अन्तं गच्छत्यन्तगः । तुष्परित्यजे, “चिच्छाण अंतगं
सो यं गिरिवेक्खो परिववण” सूत्र० १ भु० ए अ० । अन्तयति
अन्तं करोति अन्तं णिच्च एवुव् मृत्यौ, वाच० ।

अंतगह-अन्तकृत (त)-पुं० अन्तो विनाशः स च कर्मणस्तत्फ-
लस्य वा संसारस्य कृतो यैस्तेऽन्तकृताः । तीर्थकरादिषु, स० ।
स्था० । पा० । अन्त० । तं० । सूत्र० । अनु० । कल्प० ।

अंतगरुदसा-अन्तकृद् (त) दशा-खी० बहु० अन्तो जवान्तः
कृतो विहितो यैस्तेऽन्तकृतास्तत्फलव्यता प्रतिबद्धा दशा दशा-
ध्ययनरूपा ग्रन्थपकृतय इति अन्तकृद् (त) दशा इह चाष्टौ
वर्गा भवन्ति तत्र प्रथमवर्गे दशाध्ययनानीति तानि शब्दव्युत्प-
त्तेर्निमित्तीकृत्यान्तकृद् (त) दशाः । अष्टमेऽङ्के, अन्त० । स्था० ।
स० । पा० । नं० । अनु० ।

छासां वर्गाऽध्ययनानि ।

तेणं कालेणं तेणं समणं चंपा नामं नयरी होत्था पुस-
भदे चेतिण वनसंमे वसुओ तेणं कालेणं तेणं समणं अज्ज-
मुहम्मि समोसरिते परिसा णिग्गया जाव पडिग्गता । तेणं का-
लेणं तेणं समणं अज्जमुहम्मि अंतेवासी अज्जजंबू जाव
पज्जुवासति एवं वयासी जति णं जंते ! समणेणं ३ जाव

संपत्तेणं सत्तमस्म अंगस्स उवामगसाणं अयमट्ठे पन्नत्ते ।
अट्ठमस्म णं जंते ! अंगस्स अंतगदसाणं समणेणं के
अट्ठे पसत्ते एवं खलु जंबू ! समणेणं जाव संपत्तेणं अट्ठमस्म
अंगस्स अंतगरुदसाणं अट्ठवग्गा पसत्ता जति णं जंते !
समणेणं ३ जाव संपत्तेणं अट्ठमस्म अंगस्स अंतगरुदसाणं
अट्ठवग्गा पसत्ता पटमस्म णं भंते ! वगस्म अंतगदसाणं
समणेणं ३ जाव संपत्तेणं कति अज्जयणा पसत्ता एवं
खलु जंबू ! समणेणं जाव संपत्तेणं अट्ठमस्म अंगस्स अंत-
गरुदसाणं पटमस्म वगस्स दम अज्जयणा पसत्ता नं
जहा [अन्त० १ वर्ग०] नमी य मंगे सोमिद्धे, रामगुत्ते
सुदंसणे । जमाली य जगाली य, किं कमे पट्टपण्ण ॥ १ ॥
फाले अ अट्ठपुत्ते य, एमेते दस आहिया । स्या० १० ठा० ।
अन्तगमेत्यादि इह चाष्टौ वर्गास्तत्र प्रथमवर्गे दशाध्य-
यनानि तानि चामूनि (नमीत्यादि) सार्द्धं श्लोकमेतानि
च नमीत्यादिकान्यन्तकृत्साधुनामानि अन्तदृशद्वयप्रथमवर्गे
अध्ययनसंग्रहे नोपलभ्यन्ते यतस्तत्रानिधीयते “गोयम ! स-
मुदसागर, गंभीरे केव होइ थिमिण य । अयले कं पिद्धे खलु अ-
क्खोज पसेणइ विण्णु सि ॥ १ ॥ ” ततो वाचनान्तरापेक्षाणांमा-
नीति सप्रभावयामो न च जन्मान्तरनामापेक्षयैतानि भविष्यन्ता-
नि वाच्यं जन्मान्तराणां तत्रानभिधीयमानत्वादिति ॥

द्वितीये वर्गे इमानि ।

अक्खोमि १ सागरे खलु, २ समुद ३ हिमवंत ४ अच-
लनामे य ५ । धरणे य ६ पूरणे य, ७ अजिचंदे केव
अट्ठमए ॥

तृतीये वर्गे ।

जति णं भंते ! तच्चस्म उक्खेवओ एवं खलु जंबू अट्ठ-
मस्स अंगस्स तच्चस्स वगस्स तेरस अज्जयणा पसत्ता
तंजहा अणीयसेसे १ अणंतसेणे २ अजियसेणे ३ अणिह-
यरेसिओ ४ देवसेणे ५ सत्तुसेणे ६ सारणे ७ गए ८ समुह
ए कुम्मुहे १० कुवण ११ दारुण १२ आणाहिहा १३ ॥

चतुर्थे वर्गे ।

जति णं जंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं चउत्थस्स वगस्स
अंतगरुदसाणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पसत्ते ? एवं खलु
जंबू ! समणेणं जाव संपत्तेणं चउत्थस्स वगस्स दस अज्ज-
यणा पसत्ता तंजहा जाद्वी १ मयाद्वी २ उवयाद्वी, ३ पुरि-
ससेणे य ४ वारिसेणे य ५ । पज्जुएण ६ संवे ७ अनिरुद्धे,
८ सच्चणेमी य ९ ददनेमी य १० ॥

पञ्चमे वर्गे ।

जति णं भंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं पंचमस्स वगस्स
अंतगरुदसाणं समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पणत्ते एवं
खलु जंबू समणेणं जाव संपत्तेणं पंचमस्स वगस्स दस अज्ज-
यणा पसत्ता पउमावतीए गोरी गंधारी लवखणा सुसीमा
य । जंबुवती सत्तनामा य, रुप्पिणी मूत्तसिरी मूत्तदत्ता वि ।

षष्ठे वर्गे ।

जति एं जंतः षडस्स उक्खेवतो णवरं सोलस अज्जयणा पणत्ता तंजहा “ मकारी १ किंमए चेव २ मोगगरपाणी य ३ कासवं ४ खेमती ५ द्वितवरे चेव ६ केव्वाले ७ हरिचंदण ८ वारत ९ सुदंसणे १० पुण्णजहे ११ तह सुमणजहे १२ सुपप्पे १३ मोहति १४ मुत्ते १५ अन्नक्खे १६ अज्जयणेण तु सोलसयं ॥ ५ ॥

सप्तमे वर्गे ।

जति णं जंतः समणेणं सत्तमस्स वग्गस्स उक्खेवतो जाव तेरस अज्जयणा पणत्ता तंजहा “ नंदा १ तह नंदवती २ नंदत्तर ३ नंदसेणिया ४ चेवामरुता ५ सुमरुता ६ महामरुता ७ मरुदेवा ८ य १ । अट्टमी मदा ९ मुज्झा य १० सुजया ११ सुमणाइया १२ जूयदिप्पा १३ य बोद्धवा सेणियज्जाण नामानि १४

अष्टमे वर्गे ।

समणेणं जगवया महावीरेणं जाव अट्टमस्स वग्गस्स उक्खेवतो जाव नवरं दस अज्जयणा पणत्ता तंजहा “ काली १ सुकाली २ महा-काली ३ कएहा ४ सुकएहा ५ य वीरकएहा य ७ बोद्धवा समकएहा ८ तहेव य । पउमसेणकएहा नवमी दसमी महासेणकएहा य ॥

सर्वसंप्रदेण ।

अंतगदसाणं अट्टमस्स अंगस्स एगो सुयक्खंधो अट्ट वग्गा अट्टसु चेव दिवसेसु उद्दिंसति तत्थ पढमविईयवग्गे दस दस उद्दिंसगा तइयवग्गे तेरस उद्दिंसगा चउत्थपंचमवग्गे दस दस उद्दिंसगा उट्ठवग्गे सोलस उद्दिंसगा सत्तमवग्गे तेरस उद्दिंसगा अट्टमवग्गे दस उद्दिंसगा सेसं जहा नायाधम्मकहा ॥

विषयोऽन्तकृद्देशानाम् ।

से किं तं अंतगदसाओ अंतगदसासु णं अंतगदसाणं णगरां उज्जजाणचंइयवणराया अम्मा । पयरो समोसरणधम्मा धम्मकहा इह होइअपरलोइअ इहिवितेसा भोगपरिचया पञ्चज्जाओ सुयपरिगाहा तवोवहाणां पणिमाओ बहुविहाओ खमा अज्जवं मइवं च सोअं च सच्चसहियं सत्तरसविहो य संजमो उत्तमं च बंधं आकिंचिणया तवो-किरियाओ समिइगुत्तीओ चेव । तह अप्पमायजोगो सज्जायज्जाणेण य उत्तमाणं दोणहं पि लक्खणां पत्ताण य संजमुत्तमं जियपरीसहाणं चउव्विहकम्मक्खयम्मि जहा केवहास्स लंभो परिया उ जत्तिओ य जह पाप्पिओ मुणीहिं पावोवगओ य जहिं जत्तियाणि जत्ताणि ठेअइत्ता अंतगमे मुणिवरो तमरयोधविमुक्को मोक्खसुहमणंतरं च पत्ता एए अओ य एवमाइत्थवित्थरेणं परूवेइ । सम ० । अंतगदसाणं परिता वायणा, संखिज्जा अणुओगदारा, संखिज्जा वेदा, संखिज्जा सिद्धोगा, संखिज्जाओ निज्जुत्ती-

ओ, संखिज्जाओ संगहणीओ, संखिज्जाओ पविचत्तीओ, सेणं अंगअट्टयाए अट्टमे अंगे एगे सुयक्खंधे अट्ट उद्दिंसणकाला अट्ट समुद्दिंसणकाला, संखिज्जा पयसहस्सा, पयग्गेणं संखिज्जा अस्सरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परिता तमा, अणंता थावरा, सासयकडनिवच्छनिकाइया जिणपणत्ता भावा आयविज्जंति पन्नविज्जंति परूविज्जंति दंसि-ज्जंति निर्दंसिज्जंति उवदंसिज्जंति । से एवं आया एवं नाया एवं विआया एवं करणकरणपरूवणा आघविज्जइ सेसं अंतगदसाओ ॥ ८ ॥

तथा प्राप्तानाञ्च संयमोत्तमं सर्वधिरतिजितपरीवहाणाञ्चतुर्विध-कर्मक्षये सति यथा केवलस्य ज्ञानादेर्लाभः पर्यायः प्रवृत्त्यायाः लक्षणो यावत्तत्र यावद्वर्षादिप्रमाणो यथा येन तपोविशेषश्च-णादिना प्रकारेण पात्रितो मुनिभिः पादपोषणमश्च पादपोषणमा-जिधानमनशनं प्रतिपन्नो वो मुनिर्यत्र शत्रुजयपर्वतादौ यावन्ति च भक्तानि भोजनानि वेद्यित्वा अनशननिर्वाहि प्रतिदिनं भक्त-यच्छेदो भवति अन्तकृतो मुनिवरो जात इति शेषः । तमोरज्ज-ओधविप्रमुक्त एवं च सर्वेऽपि क्षेत्रकालादियिशेषिता मुनयो मो-क्तसुखमनुत्तरञ्च प्राप्ता आख्यायन्त इति क्रियायोगः । एते अ-न्ये “वेत्थादि” प्राग्वत् नयरं (दस अज्जयणसि) प्रथमवर्गो-पेक्कयैव थट्ठन्ते नन्दां तथैव व्याख्यातत्वात् यच्छेह पठ्यते “सत्त वग्गासि” तत्प्रथमवर्गादन्यवर्गापेक्कया यतोऽत्र सर्वेऽप्यष्ट-वर्गा नन्दांमपि तथा पठित्वात्तद्धृत्तिश्चेत्यम् (अट्टवग्गासि) अत्र वर्गः समूहः स चान्तकृतानामध्ययनानां सर्वाणि चैकवर्गगता-नि युगपदुद्दिश्यन्ते ततो भणितं “अट्ट उद्दिंसणकाला” इत्यादि इह च दश उद्दिशनकाला अधीयन्ते इति नास्याजिप्रायमवग-च्छामः । तथा संख्यातानि पदशतसहस्राणि पदाम्रेणेति तानि च किञ्च त्रयोविंशतिर्लक्षणि चत्वारि च सहस्राणीति (अ-ट्टवग्गासि) वर्गः समूहः स चान्तकृतानामध्ययनानां वेदित-व्यः सर्वाणि चाध्ययनानि धर्मावर्गान्तरगतानि युगपदुद्दिश्यन्ते अत आह अट्टो उद्दिशनकालाः अष्टौ समुद्दिशनकालाः संख्येया-नि पदसहस्राणि पदाम्रेण च तानि च किञ्च त्रयोविंशतिर्लक्षाः चत्वारः सहस्राः शेषं पाठसिद्धं यावन्नियमनम् न ० । “दस उद्दि-सणकाला दस समुद्दिंसणकाला” सं ० ।

अंतगत (य)-अन्तगत-न० अन्तशब्दः यद्यन्तधावी यथा वनान्ते इत्यत्र ततश्चान्ते पर्यन्ते गतं व्यवस्थितमन्तगतम् । अ-नुगामिकाऽवधिजेदे, इहार्थव्यवस्था अन्ते गतमात्मप्रदेशानां पर्यन्ते स्थितमन्तगतम् इयमत्र भावना इहावधिरूपप्रमाणः कोऽपि स्पर्शकरूपतयोत्पद्यते स्पर्शकं नामावधिज्ञानप्रभाया गवाक्-जालादिचारविनिर्गतप्रदीपप्रज्ञाया इव प्रतिनियतो विच्छेदवि-शेषः । तथा चाह जिनजज्जणिकुमाअमणः स्त्रोपकृताप्यटी-कायां स्पर्शकोऽयमवधिर्विच्छेदविशेष इति तानि चैकजीवस्य संख्येयान्यसंख्येयानि वा जवन्ति । यत उक्तं मूलावश्यकप्रथम-पीठिकायाम् “फट्ठा वि असंखेजे, संखेज्जावि पगजीव-स्सेति” तानि च विविचरूपाणि तथाहि कानिचित्पर्यन्तव-त्तिध्वात्मप्रदेशेषूपपद्यते तत्रापि कानिचित् पुरतः कानिचि-त्पृष्ठतः कानिचिदधोभागे कानिचिदुपरितनभागे कानि-चिन्मध्यवर्तिध्वात्मप्रदेशेष्ववधिज्ञानमुपजायते तदात्मनोऽन्ते

पर्यन्ते स्थितमिति कृत्वा अन्तगतमित्युच्यते तैरेव पर्यन्तवर्ति-
निरात्मप्रदेशैः साक्षादवधिरूपेण ज्ञानेन ज्ञानाश्रयेतिरिति । अथ-
वा औदारिकशरीरस्य अन्ते गतं स्थितमन्तगतं कयाधिदेकदि-
शापशमज्ञात् इहमपि स्वर्द्धकरूपमवधिज्ञानम् । अथवा सर्वेषां
मप्यात्मप्रदेशानां क्षयोपशमज्ञावेऽपि औदारिकशरीरान्ते क-
याऽपि दिशा यद्वशादुपलभ्यते तदप्यन्तगतम् । आह यदि सर्वा-
न्मप्रदेशानां क्षयोपशमस्ततः सर्वतः किं न पश्यति ? उच्यते ए-
कदिशैव क्षयोपशमस्य संभवात् विचित्रो हि क्षयोपशमस्ततः
स्वैरामप्यात्मप्रदेशानामित्थं नूत एव स्वसामग्रीवशात् क्षयो-
पशमः संवृत्तो यदौदारिकशरीरमपेक्ष्य कयाचिद्विवक्षितया ए-
कदिशा पश्यतीति उक्तं च च्युत् । “ओराद्वियसरीरंते हियं ग-
यति एगदुं ते चायप्पएसफडुगावहिण्णदिसेवल्लभओ य अंत-
गडं ओहिनाणं जसुह । अहवा सव्वायप्परासविसुक्खेसु वि ओ-
राद्वियसरीरगते एगदिसि पासणागयति अंतगयं भमह ” नृ-
त्तयोऽर्थः एकदिग्भाविनाऽवधिज्ञानेन यदुद्योतितं क्षेत्रं तस्यां
वर्तते तदवधिज्ञानमवधिज्ञानवतस्तदन्ते वर्तमानत्वात्ततोऽन्ते
एकदिग्भूपस्यावधिज्ञानविषयस्य पर्यन्ते व्यवस्थितमन्तगतम् ।

तज्जेदा यथा ।

से किं तं अंतगयं अंतगयं ति विहं पसुत्तं तं जहा पुरओ अंतगयं
मगओ अंतगयं पासओ अंतगयं । से किं तं पुरओ अं-
तगयं ? पुरओ अंतगयं से जहानामए केइ पुरिसे उक्कं वा
चरुद्वियं वा अलातं वा मणिं वा पईवं वा जोइं वा पुरओ
काउं पणोद्वेमाणे पणोद्वेमाणे गच्छिज्जा सेत्तं पुरओ अ-
तगयं । से किं तं मगओ अंतगयं मगओ अंतगयं से जहा-
नामए केइ पुरिसे उक्कं वा चरुद्वियं वा अलातं वा मणिं वा
पईवं वा जोइं वा मगओ काउं अणकदेमाणे अणुकदेमाणे
गच्छिज्जा सेत्तं मगओ अंतगयं । से किं तं पासओ अंत-
गयं पासओ अंतगयं से जहानामए केइ पुरिसे उक्कं वा चरु-
द्वियं वा अलातं वा मणिं वा पईवं वा जोइं वा पासओ काउं
परिकदेमाणे परिकदेमाणे गच्छिज्जा सेत्तं पासओ अंतगयं
सेत्तं अंतगयं ॥

अथ किं तत् अन्तगतम् अन्तगतं त्रिविधं त्रिप्रकारं प्रकृतं तद्य-
था पुरतोऽन्तगतमित्यादि । तत्र पुरतोऽवधिज्ञानिनः स्वयंपेक्ष-
या अप्रभागे अन्तगतं पुरतोऽन्तगतम् । तथा मार्गतः पृष्ठतोऽन्त-
गतं मार्गतोऽन्तगतम् । तथा पार्श्वतो द्वयोः पार्श्वयोरेकतरपार्श्वतो
वाऽन्तगतं पार्श्वतोऽन्तगतम् । अथ किं तत्पुरतोऽन्तगतम् (से ज
हेत्यादि) स विवक्षितो यथा नाम कश्चिन्पुरुषः अत्र सर्वेष्वपि
पदेषु एकारान्तत्वमतः सौ पुंसि इमानि मागधिकजाषालक्षण-
त्सर्वमधीदि प्रवचनमर्कमागधिकजाषालक्षकम् । अर्धमागधिकजा-
षया तीर्थकृतां देशनाप्रवृत्तेः । ततः प्रायः सर्वत्रापि मागधिक-
भाषालक्षणमनुसरणीयम् । (उक्कं वेसे) उक्का दीपिका वा-
शब्दः सर्वोऽपि विकल्पार्थः । चटुली वा चटुली पर्यन्तज्वलित-
नृणपृथ्विका अज्ञातं वा अज्ञातमुद्युक्तं च अप्रजाने ज्वलत्काष्ठमि-
त्यर्थः । मणिं वा मणिः प्रतीतः ज्योतिर्वा ज्योतिः सपवाद्याध-
रो ज्वलद्भिः । आह च च्युत् । “ जोइं सि मल्लगाहविओ
अगणी जसंतो इति ” प्रदीपं वा प्रदीपः प्रतीतः पुरतोऽन्तगतो
वा हस्ते दण्डदौ वा कृत्वा (पणोद्वेमाणे पणोद्वेमाणेति) प्र-

णुद्वं प्रणुद्वं हस्तस्थितं दण्डाग्राद्यवस्थितं वा क्रमेण स्व-
गत्यनुसारतः प्रेरयन् प्रेरयन् गच्छेत् यायात् एष दृष्टान्तः ।
अपनयस्तु स्थयमेव जायनीयः । तत् उपसंदरति (सेत्तं पुरओ
अंतगयं) से शब्दः प्रतिवचनोपसंदारदर्शने तदेतत् पुरतोऽन्त-
गतम् । इयमत्र भावना । यथा स पुरुषः उल्कादिभिः पुरत
एव पश्यति नान्यत्र एवं येनावधिज्ञानेन तथाविधक्षयोपशमज्ञा-
यतः पुरतः एव पश्यति नान्यत्र तदवधिज्ञानं पुरतोऽन्तगतम-
निधीयते । एवं मार्गतोऽन्तगतं पार्श्वतोऽन्तगतमुच्यं जायनीयं न-
वरम् (अणुकदेमाणे अणुकदेमाणेति) हस्तगतं दण्डाग्रादिस्थितं
वा अनु पश्चात् कर्षन् अनुकर्षन् पृष्ठतः पश्चात् कृत्वा समाकर्षन्
समाकर्षन्नित्यर्थः । तथा (पासओ काउं परिकदेमाणे परिकदेमा-
णेति) पार्श्वतो दक्षिणपार्श्वतोऽथवा वामपार्श्वतो यद्वा द्वयो-
रपि पार्श्वयोः उल्कादिकं हस्तस्थितं वा दण्डाग्रादिस्थितं वा प-
रिकर्षन् परिकर्षन् पार्श्वभागे कृत्वा समाकर्षन् समाकर्षन्नित्यर्थः ।
नं० १९ पत्र० । (मध्यगतादस्य विशेषः आणुगामिय शब्दे)
अन्तगत-त्रि० अन्तर्गत-त्रि० तोऽन्तरि ६१ । ६० इति सूत्रस्य क्वा-
चित्कत्वाभ्यान्तः शब्दे तस्यात् एत्वम् । मध्यगते, प्रा० । अन्त-
न्तरे, अप० ।

अंतचरय-अन्तचरक-पुं० पार्श्वचारिणि, अभिप्रदविशेषधार-
के भिक्षाके, स्था० ५ वा० । यो हि अभिप्रदविशेषधारकेष्वन्तरेषु
चरति स्था० ४ वा० ।

अंतचारि [न] अन्तचारिन्-पुं० अन्तेन लुक्तावशेषेण बह्वादिप्र-
कृतेन चरन्तीति । अभिप्रदविशेषधारके भिक्षाके, स्था० १०
वा० । सूत्र० ।

अंतजीवि (न)-अन्तजीविन्-पुं० अन्तेन जीवितुं शीलमाज-
न्माऽपि यस्य स तथा । अभिप्रदविशेषधारके भिक्षाके, स्था० ५
वा० । सूत्र० ।

अंतह-अन्तःस्थ-पुं० अन्तः स्पर्शात्मनोर्वर्णयोर्मध्ये तिष्ठतीति
स्था-क्विप् । यरहवाक्येषु वर्णेषु, ते हि कादिमावसानस्पर्शानां
शुषसहस्ररूपोष्मणां च मध्यस्थाः । वा विसर्गलोपेऽन्तस्था अपि
मध्यस्थितमात्रे, त्रि० वाच० ।

अंतद्व्याण-अन्तर्धान-न० अन्तर-धा०-द्व्युद् । तिरोधाने,
शक्तिस्तम्भे तिरोधानं, कायरूपस्य संयमात् ।

कायः शरीरं तस्य रूपं चक्षुर्ग्राह्यो गुणस्तस्य नास्यस्मिन् जा-
ये रूपमिति संयमादस्य चक्षुर्ग्राह्यत्वरूपायाः शक्तेः स्तम्भे,
जायनावशात् प्रतिबन्धे सति तिरोधानं प्रवति चक्षुषः प्रकाश-
रूपस्य सात्विकस्य धर्मस्य तद्गुणव्यापाराजावात्तया संयम-
वान् योगी न केनचिद् दृश्यत इत्यर्थः । एवं शब्दादितिरोधानम-
पि हेयम् । तदुक्तं कायरूपसंयमात् प्राज्ञशक्तिस्तम्भे चक्षुषः
प्रकाशसंयोगेऽन्तर्धानम् । एतेन शब्दाद्यन्तर्धानमुक्तमिति द्वा०
२६ द्वा० । अज्जनविद्यादिनाऽदृश्यीभवने, नि० सू० १८० । व्यवधानं
च-अप० २ वा० ।

अंतद्व्याणपिंड-अन्तर्धानपिण्ड-पुं० आत्मानमन्तर्हितं कृत्वा
गृहमाणे पिण्डे, “ अप्पाणं अंतरहितं करेत्ता जो पिंनं गेरहइ
सो अंतद्व्याणपिंडो जस्यति जो अंतद्व्याणपिंडं जुंजइ जुंजंतं वा
साहज्जइ ” आकादयोऽत्र दोषाश्चतुर्धेयु प्रायश्चित्तम् । नि० सू०
२ उ० । अशिवान्निकारणेऽन्तर्धानपिण्डमुत्पादयेत् (अज्जइहा-
रणं कुम्भ शब्दे)

- अंतर्द्विषी (गिग्या) एी-अन्तर्धानिका-स्त्री० अन्तर्धानकारिणि
विद्याविशेष, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
- अन्तर्द्धि-अन्तर्द्धि-पुं० व्यवधाने, हेम० ।
- अन्तर्द्विषी-अन्तर्धानी-वि० नष्टे, " नष्टेति वा विगणति वा
अन्तर्धानीति वा पण्डा " आ० सू० १ अ० ॥
- अन्तर्पात्र-अन्तःपात-पुं० कगत्रस्तदपशषसःकःपामूर्ध्वं लु-
क ८ । २ । ७७ इति ककारादूर्ध्वस्थस्य जीह्वामूलीयस्य लुक् ।
मध्ये यतने, प्रा० ।
- अन्तर्भाव-अन्तर्भाव-पुं० प्रवेशे, विशेषे ।
- अन्तर-अन्तर-न० मध्ये, आ० १ श्रु० ६ अ० विशेषे, ध० १ अधि०
अवधौ, परिधानांशुके, अन्तर्धाने, जेदे, परस्परवैलक्षण्यरूपे
विशेषे, तादर्थ्ये, निष्ठे, आत्मीये, विनार्थे, बहिरर्थे, सदृशे,
वाच० । सूत्रविशेषे, पानीयान्तरमिति सूत्रधारैर्यद् व्यपदिश्यते
ज्ञा० १ अ० व्यवधाने, जं १ वक्त० । स्था० । अन्तं राति द-
दाति रा-क- । वि० । तं० । अवकाश, भ० ७ श्रु० ८
उ० । प्रव० । सूत्र० । नि० ।
- [१] अन्तरस्य भेदाः ।
- [२] द्वीपपर्वतानां परस्परं व्यवधाने वक्तव्ये ईषत्प्राभायाः
अलोकस्यान्तरमुक्तम् ।
- [३] कुष्ठहिमवत्कूटस्योपरितनाच्चरमान्तादूर्ध्वधरपर्वतस्य स
मधरणितलस्यान्तरम् ।
- [४] गोस्तूभस्य पौरस्त्याच्चरमान्तादूर्ध्वधरपर्वतस्य पाश्चात्यचर-
मान्तस्यान्तरम् ।
- [५] जम्बूद्वाराणां परस्परमन्तरम् ।
- [६] जम्बूद्वीपस्य पौरस्त्यचरमान्तादूर्ध्वधरपर्वतस्य पाश्चात्यचर-
मान्तस्यान्तरम् ।
- [७] जम्बूद्वीपस्य पौरस्त्याद्वेदिकान्ताद् धातकीखण्डस्य पा-
श्चात्यचरमान्तस्यान्तरम् ।
- [८] जिनान्तराणि ।
- [९] ऋषभाद्वीरस्यान्तरम् ।
- [१०] ज्योतिष्काणां चन्द्रमण्डलस्थ चान्तरम् ।
- [११] चन्द्रसूर्याणां परस्परमन्तरम् ।
- [१२] ताराणां परस्परमन्तरम् ।
- [१३] सूर्याणां परस्परमन्तरम् ।
- [१४] धातकीखण्डस्य द्वाराणामन्तरम् ।
- [१५] नन्दनवनस्याधस्तनाच्चरमान्तात्सौगन्धिकस्य काण्ड-
स्याधस्तनचरमान्तस्यान्तरम् ।
- [१६] नरकपृथ्वीनां रत्नप्रज्ञाकाण्डानामन्तरम् ।
- [१७] रत्नप्रभादिभ्यो घनवातादेरन्तरम् ।
- [१८] रत्नप्रज्ञादीनां परस्परमन्तरम् ।
- [१९] निषधकूटस्योपरितनाच्चरमान्तात्समधरणितलस्या-
न्तरं निरूप्य निषधपर्वतस्य रत्नप्रभायाः बहुमध्यदेश-
भागो निरूपितः ।
- [२०] पुष्करवरद्वाराणामन्तरम् ।
- [२१] मन्दराजम्बूद्वीपाच्च गोस्तूभस्यान्तरम् ।
- [२२] मन्दराज्ञौतमस्यान्तरम् ।
- [२३] मन्दराद्विषयस्यान्तरं निरूप्य महाहिमवतोऽन्तरं
प्रतिपादितम् महाहिमवदुक्किमकस्यापीति इहैव महा-
हिमवत्सूत्रे प्रतिपादितम् ।

- [२४] लवणसमुद्रचरमान्तयोरन्तरम् ।
- [२५] लवणसमुद्रद्वाराणामन्तरम् ।
- [२६] वडवामुखादीनामधस्तनाच्चरमान्ताद्वत्तप्रभाया अध-
स्तनचरमान्तस्यान्तरम् ।
- [२७] विमानकल्पानामन्तरम् ।
- [२८] आहारमाश्रित्य जीवानामन्तरं प्रतिपाद्य तस्मिन्नेव सू-
त्रे सयोगिभ्यश्चकेवल्यनाहारकस्य चान्तरम् ।
- [२९] एकेन्द्रियाद्याश्रित्य कालतोऽन्तरम् ।
- [३०] कषायमाश्रित्यान्तरं प्रतिपाद्य कायमाश्रित्यान्तरं नि-
रूपितम् ।
- [३१] गतिमाश्रित्यान्तरं प्रतिपाद्य ज्ञानमाश्रित्य जीवानाम-
न्तरमभिहितम् ।
- [३२] असत्स्थावरनोत्रसत्स्थावरानामन्तरम् ।
- [३३] समष्टिकमाश्रित्यान्तरम् ।
- [३४] पर्याप्तिमाश्रित्यान्तरमभिधाय कायादिपरितानामन्त-
रमभिहितम् ।
- [३५] पुष्कलमाश्रित्यान्तरमुक्त्वा प्रथमसमयाऽप्रथमसमय-
विशेषणैर्नैकेन्द्रियाणां नैरयिकादीनां चान्तरम् ।
- [३६] बादरसूक्ष्मनोसूक्ष्मनोबादराणामन्तरम् ।
- [३७] सूक्ष्मस्यान्तरं प्रतिपाद्य भाषामाश्रित्य जीवानामन्तरं
निरूपितम् ।
- [३८] योगमाश्रित्यान्तरमुक्त्वा लेश्यामाश्रित्य जीवानाम-
न्तरं निरूपितम् ।
- [३९] वेदविशिष्टजीवानामन्तरं प्रतिपाद्य मनुष्यादिभेदेन
वेदविशेषविशिष्टानां स्त्रीपुंशुसकानामन्तरं प्रति-
पादितम् ।
- [४०] औदारिकादिशरीरविशिष्टानामन्तरमुक्त्वा संज्ञावि-
शेषणेन अन्तरं निरूपितम् ।
- [४१] संयमविशेषणेनान्तरमभिधाय सिद्धस्यासिद्धस्य चा-
न्तरं निरूपितम् ।

[१] अन्तरस्य भेदाः ।

चञ्चल्विहे अन्तरे पष्ठते तं जहा कडुंतरे पम्हंतरे लोहं-
तरे पथ्यंतरे एवामेव इत्थि ए वा पुरिसस्म वा चञ्चल्विहे अं-
तरे पष्ठते तं जहा कडुंतरसमाणे पम्हंतरसमाणे लोहंतरस-
माणे पथ्यंतरसमाणे ॥

काष्ठस्य च काष्ठस्य चेति काष्ठयोरन्तरं विशेषो रूपनिर्माणा-
दिभिः एवमेव काष्ठान्तरमिव पङ्कमकर्णासकृतादि पङ्कमणोर-
न्तरं विशिष्टसौकुमार्यादिभिर्लोहान्तरमन्यन्ताच्चेदकत्वादि-
भिः प्रस्तरान्तरं पाषाणान्तरं चिन्तितार्थप्रापणादिभिरेवमेव का-
ष्ठान्तरवत् स्त्रिया वा रुयन्तरापेक्षया पुरुषस्य वा पुरुषान्तरा-
पेक्षया वाशब्दौ स्त्रीपुंसयोश्चातुर्विध्यं प्रति निर्विशेष-
तास्यापनार्थौ काष्ठान्तरेण समानं तुल्यमन्तरं विशेषो विशि-
ष्टपदवियोग्यत्वादिना पङ्कमान्तरसमानं वचनसुकुमारतयैव
लोहान्तरसमानं स्नेहच्छेदेन परीषदादौ निर्भेकत्वादिभिश्च
प्रस्तरान्तरसमानं चिन्तातिक्रान्तमनोरथपूरकत्वेन विशिष्टगु-
णवत् वन्धपदवियोग्यत्वादिना चेति स्था० ४ । वा० ।

(२) द्वीपपर्वतादीनां परस्परं व्यवधानं दर्शयते तत्र ईषत्प्रा-
भाया अलोकस्य यथा

ईसिण्णनाराण एं भंते ! पुढवीए अद्दोगस्स य केवइए

अवाहाए पुच्छा, गोयमा ! देसुणं जोअणए अवाहाए अंतरं पणत्ते ।

(देसुणं जोयणंति) इह सिक्खलोकयोदेशानं योजनमन्तरमुत्तम, आवाहयके तु योजनमेव । तत्र च किञ्चिन्न्यूनताया अवि-
वक्षणाच्च विरोधो मन्तव्य इति भ० ४ श० = ३० ।

[३] कुट्टहिमवत्कुट्टस्योपरितनाश्चरमान्ताद्वर्षश्चर-
पर्वतस्य समभरणितलेऽन्तरम् ।

कुट्टहिमवत्कुट्टस्स णं उवरिद्धाओ चरमंताओ कुट्टहिमव-
तस्स वासहरपव्वयस्स समभरणितले एम णं उ जायणसयाई
अवाहाए अंतरे पणत्ते एवं सिहरिकूटस्स वि ।

इह ज्ञावाथो हिमवान् योजनशतोच्छ्रितस्तत्कुट्टं पञ्चशतोच्छ्रि-
तमिति सूत्रोक्तमन्तरमभवतीति. स० ।

(४) गोस्तुभस्य पौरस्त्याच्चरमान्ताद् वरुवामुखस्य पाश्चा-
त्यचरमान्तेऽन्तरम् ।

गोणूजस्स णं आवासपव्वयस्स पुरत्थिमिद्धाओ चरमं-
ताओ वलयामुहस्स महापायावस्स पच्चच्छिमिद्धे चरमेते
एम णं बावन्तं जोयणसहस्साई अवाहाए अंतरे पणत्ते ।

[गोणूमेत्यादि] गोस्तुभस्य प्राच्यां लवणसमुद्रमध्यवर्तिनो
वेलन्धरनागराजनिवासभूतपर्वतस्य पौरस्त्याच्चरमान्तादपसु-
त्य वरुवामुखस्य महापातालकलशस्य पश्चात्यचरमान्ता येन
भवतीति गम्यते [एसणंति] एतदन्तरमध्येऽबाधया व्यवधान-
नलक्षणमित्यर्थः द्विपञ्चाशद्योजनसहस्राणि भवन्तीत्यन्तरघ-
टना । भावार्थस्त्वयम् इह लवणसमुद्रं पञ्चनवतियोजनसहस्रा-
ण्यवगाह्य पूर्वादिषु दिक्षु चत्वारः क्रमेण वडवामुखकेतुकयूप-
केभ्यराभिधाना महापातालकलशा भवन्ति । तथा जम्बूपत्येताद्
क्षिप्तवारिंशद्योजनसहस्राण्यवगाह्य सहस्रविक्षम्भाश्चत्वार
पञ्च वेलन्धरनागराजपर्वताः गोस्तुभादयो भवन्ति । ततश्च
पञ्चनवत्यास्त्रिचत्वारिंशत्यपकर्षितायां द्विपञ्चाशत्सहस्राण्य-
न्तरं भवति स० ४६ सम० ।

[५] जम्बूद्वीपाणां परस्परमन्तरम् ।

जंबूदीवस्स णं भंते ! दीवस्स दारस्स य दारस्स य केवइए
अवाहाए अंतरे पणत्ते ? गोयमा ! अजणामीई जोअणम-
हस्साई बावन्तं च जोअण्णई देसुणं च अज्जोअणं दारस्स
य दारस्स य अवाहाए अंतरे पणत्ते जी० ।

जम्बूद्वीपस्य णमिति प्राग्वत् जदन्त ! द्वीपस्य संवन्धिनो
द्वारस्य २ च कियत् किममाणम् (अवाहाए अंतरेत्ति) बाधा
परस्परं संश्लेषतः पीरुनं नवाधा अवाधातया कियदन्तरं व्य-
वधानमित्यर्थः प्रक्रमम् । इहान्तरशब्दो मध्यविशेषादिस्वर्थेषु
वर्तमानो दृष्टस्तनस्तद्व्यवच्छेदेन व्यवधानार्थपरिग्रहार्थमवाधा-
ग्रहणम् अत्र निर्यचनं भगवानाह गौतम ! एकोनाशीतियोजन-
सहस्राणि द्विपञ्चाशद्योजनानि देशानं चार्द्धयोजनं द्वारस्य
द्वारस्य चाबाधया अन्तरं प्रक्रमम् । तथाहि जम्बूद्वीपपरिधिः प्राग-
निर्दिष्टयोजनानि तिस्रो लक्षाः पौरुषा सहस्राणि द्वे शते सप्त-
विंशत्यधिके (३१६२५७) क्रोशत्रयम् (३) अष्टविंशत्यनु-
(१२८) त्रयोदशाङ्गुलानि (१३) एकमर्द्धाङ्गुलमिति । अस्माद्-
द्वारचतुष्कविस्तराऽष्टादशयोजनरूपोऽपनीयते यत एकैकस्य
द्वारस्य विस्तरा योजनानि चत्वारि चत्वारि (४) प्रतिहारम् ।
द्वारशाखाद्वयचिस्तारश्च क्रोशत्रयं क्रोशत्रयम् । अस्मिंश्च द्वारस्य

शाखयोश्च परिमाणे चतुर्गुणं जातान्यष्टादश योजनानि (१८)
ततस्तदपनयने शेषपरिधिस्तत्कस्यास्य योजनरूपस्य (३१६२०९)
चतुर्गुणलब्धानि योजनानि एकोनाशीतिः सहस्राणि द्वि-
पञ्चाशदधिकानि (७९०५२) क्रोशत्रयम् । तथा परिधि-
स्तस्य क्रोशत्रयस्य धनुष्करणं जातानि धनुर्पापद् सहास्रानि
(६०००) एष च परिधिस्तत्कः अष्टाविंशत्यधिकधनुःशतस्य
क्षेपे जातानि धनुषामेकपट्टिशतान्यष्टाविंशत्यधिकानि (६१२८)
ततोऽस्य चतुर्भिर्भागे लब्धानि पञ्चदश शतानि द्वित्रिंशदधि-
कानि (१५३२) यानि च परिधिस्तत्कत्रयोदश अङ्गुलानि (१३)
तेषामपि चतुर्भिर्भागे लब्धानि त्रीण्यङ्गुलानि (३) शेषे चैक-
स्मिन् अङ्गुले यवाः अष्टौ (८) पशु परिधिस्तत्कयवपञ्चक (५) क्षेपे
जातास्तयोदश यवाः (१३) एषां च चतुर्भिर्भागे लब्धास्तयो-
यवाः (३) शेषे चैकस्मिन् ये यवाः अष्टौ (८) आसु परिधि-
स्तत्कैकयूकाक्षेपे जाता नव (९) आसां चतुर्भिर्भागे लब्धे द्वे यूके
(२) शेषस्याल्पत्वाच्च विवक्षा । एतच्च सर्वं देशोनमेकं गम्यन्-
मिति जातं पूर्ववद्भगव्युनेन सह देशोनमर्कयोजनमिति (ज०-
१६०००) “इममेवार्थं द्विषन् सुवचमिति” अथकसुत्रतो बहसुत्रं
ज्ञावचरचित्तानुग्राहकमिति वा गाथयाऽऽह । “कुट्टुव्वार पमा-
णं, अचारस जोयण्णई परिहाए । मोहियच्चउहिं विजत्ते, इणमो
दारन्तरं होह । अउणासीइसहस्सा, बावण्णा अउ जोयणं तूण ।
दारस्स य दारस्स य, अंतरमेयं विणिहिट्ठुं” जी० ३ प्रति० । स० ।

[६] जम्बूद्वीपस्य पौरस्त्याच्चरमान्ताद् गोस्तुभस्य
पाश्चात्यचरमान्ते अन्तरमाह ।

जंबूदीवस्स णं दीवस्स पुरत्थिमिद्धाओ चरमंताओ, गोणू-
भस्स णं आवासपव्वयस्स पच्चच्छिमिद्धे चरमेते एमणं वाया-
लीसं जोयणसहस्साई अवाहाए अंतरे पणत्ते । एवं चउदिसिं
पि दगजासे संखोदयसीमे य ।

(पुरत्थिमिद्धाओ चरमंताओ ति) जगतीबाह्यपरिधेरपसुत्य
गोस्तुभस्यावासपर्वतस्य वेलन्धरनागराजसंवाधिनः पाश्चात्य-
सीमान्तश्चरमविभागो वा यावताऽन्तरेण भवति [एमणंति]
एतदन्तरं क्षिप्तवारिंशत् योजनसहस्राणि प्रक्षमन्तरशब्देन
विशेषोऽप्यभिधीयते इत्यत् आह [अवाहाएत्ति] व्यवधानापेक्षया
यदन्तरं तदित्यर्थः ।

(७) जम्बूद्वीपस्य पौरस्त्याद् वेदिकान्तात् धातकी-
खण्डस्य पाश्चात्यचरमान्ते अन्तरम् ।

जंबूदीवस्स णं दीवस्स पुरत्थिमिद्धाओ वेइयंताओ धाय-
इरुंरुचक्कवालस्स पच्चच्छिमिद्धे चरमेते सत्तजोयणमयसह-
स्साई अवाहाए अंतरे पणत्ते ।

तत्र लक्षं जम्बूद्वीपस्य द्वे लवणस्य सत्वारि धातकीखण्डस्येति
सप्त लक्षाण्यन्तरं सूत्रोक्तमभवतीति [७०००००] ।

(८) जिनान्तराणि ।

जम्मा जम्पो जम्मा, सिवं सिवा जम्ममुक्खओ मुक्खा ४।
इय चउजिणंतराई, इत्य चउत्तं तु नायवं ५६ । सत्त०
१६५ द्वा० ।

सांप्रतं यश्चक्रवर्ती वासुदेवो वा यस्मिन् जिने जिनान्तरे वाऽऽ-
सीत् तत् प्रतिपाद्यन् इत्यनेन संबन्धेन जिनान्तरागमनं तत्रा-
पि तावत् प्रसंगत एव कालतो जिनान्तराणि निर्दिश्यन्ते । अ-

सभाओ कोमिलकखं, ५० अजियाओ कोमिलकखं ३०। संभव-
ओ कोमिलकखं १० अभिनंदनओ कोमिलकखं ९ सुमतिकोडी-
ओ उ णवइसहस्सेहि १०० पउमपभओ कोमीणंतव सहस्सेहि
ए सुपासो कोमी नवसपरहि १०० चंदपभो कोमीओ णवती
१० पुण्फदंतो कोमीउ णवहिओ १ सियलो कोमीकणाऊणा १००
सा [६६२६०००) वरिसाई सेज्जंओ सागरोपमाई ४४ वासुपु-
ओ तीससागराई ३० विमओ सागरोवमाई ४ धम्मो सागरो-
वमाई ३ कणाई १ पलियचउभाओहि ३ संतिपलियकं कंषुप-
लियचउभाओ ४ कणाओ वासकोडीसहस्सेण १ ओरो वास-
कोमीसहस्सं २ मल्ली वरिसहस्सचउपन्ना ५४ मुणिसुखओ
वरिसलकखं ६ नमो वरिसहस्सं ५ अरिउनेमि वरिसहस्सं
८३७५० पासो वाससयाई ३५० बडमाणो जिणंतराई " इह
आसम्मोहार्थं सर्वेषामेव जिनचक्रवर्तिवासुदेवानां यो यस्मिन्
कावेऽन्तरे वा चक्रवर्ती वासुदेवो वा जघिष्यति वज्रुष वा त-
स्यानन्तरव्यावर्णितप्रमाणायुःसमन्वितस्य सुखपरिहानार्थमयं
प्रतिपादनोपायः ।

" बत्तीसं धरयाई, काउं तिरिया य ताहि रेहाहि ।

उह्वाययाहि काउं, पंच धराई तओ पढमो ॥

पन्नरस जिणनिरंतर-सुन्नदुमां तिजिए सुन्नतिगं च ।

दो जिणसुन्नजिणिदो, सुन्नजिणो सुन्न दोषि जिण ॥

[वितीयपंतिद्वणा]

दो चक्कि सुन्नतेरस, पण चक्की सुन्नचक्कि दो सुन्ना ।

चक्की सुन्नदुचक्की, सुन्नं चक्की दुसुन्नं च ।

(ततीयपंतिद्वणा)

इस सुन्न पंच केसव, पण सुन्नं केसि सुन्नकेसी य ।

दो सुन्नकेसवो वि य, सुन्नदुगं केसव तिसुन्नं ॥

स्थापना चेयम् ।

६३ (सा चेहैव सप्त पष्टितमे पत्रे विव्रियते)

प्रसङ्गादायुः शरीरप्रमाणं च ।

(ए) ऋषभाद् वीरस्य ।

उसभस्स भगवओ महावीरस्स य एगा सागरोवमकोडा-
कोडी अवाहाए अंतरे पण्त्ते ।

प्राकृतवेन श्रीअपज इति वाच्ये व्यत्ययेन निर्देशः कृतः एक-
सागरोपमकोडाकोटी द्विचत्वारिंशता वर्षसहस्रैः किञ्चित्साधि-
कैरुनाऽप्यल्पवाञ्छिशपस्याविशेषितोक्तेति स०। कटप० । वीर-
महापद्मयोः " चुलसीसहस्साई, वासा सत्सेव पंच मासाई ।
वीरमहापउमाणं, अंतरमेयं विणिदिट्टं " ति० ।

[१०] उद्योतिष्काणां चन्द्रमण्डलस्य चान्तरं यथा ।

चंदमण्डलस्स एं भंते ! चंदमण्डलस्स चंदमण्डलस्स केवइआए
अवाहाए अंतरे पण्त्ते ? गोयमा ! पण्त्तीसं पण्त्तीसं
जोअण्णं तीसं च एगसट्टिजाए जोअणस्स एगस-
ट्टिजागं च एगं सत्तहा ठेत्ता चत्वारि चुप्पिअजाए
चंदमण्डलस्स २ अवाहाए अंतरे पण्त्ते ।

चन्द्रमण्डलस्य भदन्त ! चन्द्रमण्डलस्य कियत्था अवाधया
अन्तरं प्रहसं गौतम ! पञ्चविंशद्योजनानि विंशैकपष्टिभागान्
योजनस्य एकं च एकपष्टिभागे सप्तधा छिन्वा चतुरवचूर्णिका-
भागान् एतच्च चन्द्रमण्डलस्य अवाधया अन्तरं प्रहसं अत्र
असत्तत्वारवचूर्णिका यथा समायाति तथाऽनन्तरं व्याध्यातम्
अ० ७ वक्ता ।

[११] चन्द्रसूर्याणां परस्परमन्तरमाह ।

चंदातो सूरस य, सूर चंदस्स अंतरं होइ ।

पण्माससहस्साई, तु जोयणाणं अण्णणाई ॥ २७ ॥

सूरस्स य सूरस्स य, सिसिणो सिसिणो य अंतरं होइ ।

बही तु माणुसनगस्स, जोयणाणं सतसहस्सं ॥ २८ ॥

मानुषनगस्य मानुषोत्तरपर्वतस्य बहिः सूर्यस्य सूर्यस्य परस्परं
चन्द्रस्य चन्द्रस्य परस्परमन्तरं भवति योजनानां सतसहस्रं
लक्षम् । तथाहि चन्द्रान्तरिताः सूर्याः सूर्यान्तरिताश्चन्द्रा व्यवस्थि-
ताश्चन्द्रसूर्याणां च परस्परमन्तरं पञ्चाशद् योजनसहस्राणि
(५००००) ततश्चन्द्रस्य सूर्यस्य च परस्परमन्तरं योजनानां
लक्षं भवतीति सु० प्र० १ ए पाठु० । (६० प०)

वे जोयणाणि सूरस्स, मंडलाणं तु हवइ अंतरिया ।

चंदस्स वि पण्त्त सं, साहीया होइ नायव्वा ॥

सूर्यस्य सधितुः सत्कानां मण्डलानां परस्परमन्तरिका अन्त-
रमेवान्तरे भट्टजादित्वात् स्वार्थे यण्प्रत्ययः ततस्त्रीत्वविधत्वायां
ङीप्प्रत्यये आन्तरी अन्तरमेव आन्तर्येव आन्तरिका जवति
द्वे योजने पुनश्चन्द्रस्य आन्तरिका भवति हातव्या पञ्चविंशद्यो-
जनानि साधिकाणि पञ्चविंशत् योजनानि पञ्चविंशतिरेकपष्टि-
भागा योजनस्य एकस्य च एकपष्टिभागस्य सप्तधा द्विषस्य
सत्काश्चत्वारो जागा इत्यर्थः ज्यो० १० पाठु० ।

[१२] ताराणां परस्परमन्तरम् ।

जंबुद्वीपे एं जंते ! दीवे ताराए अ ताराए अ केवइ अवाहाए
अंतरे पण्त्ते गो : मा ! दुविट्ठे अंतरे पण्त्ते तंजहा वायाइए अ
निव्वायाइए अ । निव्वायाइए जहसेणं पंचधणुसयाई उको-
सेणं दो गाउआइ । वायाइए जहसेणं दोषि ठावट्ठे जोअण-
सए उकोसेणं बारस जोअणसहस्साई । दोषि अ वायाले
जोअणसए तारावस्स तारावस्स अवाहाए अंतरे पण्त्ते
जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे तारायास्तारायाश्च कियद्वाधया अ-
न्तरं प्रहसं जगवानाह । गौतम ! द्विविधं व्याघातिकं निर्व्याघा-
तिकं च । तत्र व्याघातः पर्वतादिस्त्वन्नं तत्र भवं व्याघातिकं
निर्व्याघातिकं व्याघातिकादिर्गतं स्वाभाविकमित्यर्थस्तत्र यन्नि-
र्व्याघातिकं तज्जघन्यतः पञ्चधनुःशतानि उक्थ्यते द्वे गव्येते
एतच्च जगत्स्वभावादेवाद्यगन्तव्यं यच्च व्याघातिकं तज्जघन्यतां
द्वे योजनशते पट्पष्ट्यधिके एतच्च निषधकृतादिकमपेक्ष्य वेदि-
तव्यं तथाहि निषधपर्वतः स्वभावतोऽप्युच्चैश्चत्वारि योजनशता-
नि तस्य चोपरि पञ्चयोजनशतोच्चानि कूटानि तानि च मूलं
पञ्चयोजनशतान्यायामविष्कम्भाज्यां मध्यं त्रीणि योजनशतानि
पञ्चसप्तत्यधिकानि उपरि अर्द्धतृतीये द्वे योजनशते तेषां चोप-
रितभागसमश्रेणिप्रदेशे तथा जगत्स्वाजादयादष्टाधष्टौ योजना-
न्यबाधया कृत्वा ताराविमानानि परिजुमन्ति ततो जघन्यतो व्या-
घातिकमन्तरं द्वे योजनशते पट्पष्ट्यधिके जघन्यतः उत्कर्षतो द्वाद-
शयोजनसहस्राणि द्वे योजनशते द्विचत्वारिंशदधिके । एतच्च
मेरुमपेक्ष्य उल्लेख्यम् । तथाहि मेरौ दशयोजनसहस्राणि मेरो-
ओभयतोऽव्याधया एकादशयोजनशतान्येकविंशत्यधिकानि ततः
सर्वसंख्यामीक्षणे भवन्ति द्वादश योजनसहस्राणि द्वे च योजने
शते द्विचत्वारिंशदधिके एतत्तारावृत्तस्य अन्तरं प्रहसमिति जं०
७ वक्ता । जी० । चं० प्र० ।

उत्तमो	अजिओ	संभवो	अभिनंदयो	सुमती	पद्मपद्मो	सुपासो	चंद्रपद्मो	पुष्करंतो	सीयलो	देवसो	वासुपुष्पो	विमलो	अग्रतो	धर्मो	*
भरहो	सागरो	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	मयवं
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	लिखिदू	हुविदू	सयंव	पुरिसो- लमो	पुरिस साहा	०
५००	४५०	४००	३५०	३००	२५०	२००	१५०	१००	६०	८०	७०	६०	५०	४५	४२॥
धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं
८४००००००	७२००००००	६०००००००	५०००००००	४०००००००	३०००००००	२०००००००	१०००००००	२०००००००	१०००००००	८४००००००	७२००००००	६०००००००	५०००००००	४०००००००	३०००००००
पुष्कलकलं	पुष्कलकलं	पुष्कलकलं	पुष्कलकलं	पुष्कलकलं	पुष्कलकलं	पुष्कलकलं	पुष्कलकलं	पुष्कलकलं	पुष्कलकलं	वरिस लकलं	वरिस लकलं	वरिस लकलं	वरिस लकलं	वरिस लकलं	वरिस लकलं

(६७)

अभिधानावेन्द्रः

(६७)

*	संती	कुंय	अरो	*	*	*	*	मल्लो	मुणिसु- व्यओ	*	गामी	*	लेमी	*	पासो	वक्रमालो
सणकुमारो	संती	कुंय	अरो	०	सुभूमो	०	०	०	पद्मो	०	हरिसेणो	जयनामा	०	बंभदत्तो	०	०
०	०	०	०	पुरिपुंडा	०	दत्तो	०	०	०	नारायणो	०	०	०	०	०	०
४१॥	४०	३५	३०	२६	२८	२६	२५	२०	१६	१५	१२	१०	७	६	७	७
धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनूस्तं	धनू	हया	हया
३००००००	१००००००	६५००००	८४००००	६५००००	६०००००	५६००००	५५००००	३०००००	१२००००	१०००००	३००००	१००००	७००	१००	७२	७२
वरिस लकलं	वरिस लकलं	वरिस सहस्र	वरिस सहस्र	वरिस सहस्र	वरिस सहस्र	वरिस सहस्र	वरिस सहस्र	वरिस सहस्र	वरिस सहस्र	वरिस सहस्र	वरिस सहस्र	वरिस सहस्र	वरिस सहस्र	वरिस सहस्र	वरिस सहस्र	वरिस

[१३] सूर्याणां परस्परमन्तरम् ।

ता केवतिथं तं दुवे सूरिया अक्षमणस्स अंतरं कट्टु चारं चरंति आहिताति वदेज्जा । तत्थ खलु इमातो ढ पक्खिच्छि-
ओ पक्खिच्छिओ तत्थ एगे एवमाहंसु ता एगं जोयणसह-
स्सं एगं च तेतीसं च जोयणसतं अक्षमणस्स अंतरं कट्टु
सूरिया चारं चरंति आहिताति वदेज्जा एगे एवमाहंसु । १ ।
एगे पुण एवमाहंसु ता एगं चउतीसं जोयणसयं अक्षम-
णस्स अंतरं कट्टु सूरिया चारं चरंति आहितेति वदेज्जा
एगे एवमाहंसु । २ । एगे पुण एवमाहंसु । ता एगे जोयणसहस्सं
एगं च पण्तीसं जोयणसयं अक्षमणस्स अंतरं कट्टु सू-
रिया चारं चरंति आहितेति वदेज्जा एगे एवमाहंसु । ३ । एगं
दीवं एगं समुहं अक्षमणस्स अंतरं कट्टु । ४ । दो दीवे दो
समुहे अक्षमणस्स अंतरं कट्टु सूरिया चारं चरंति । ५ । ति
न्नि दीवे तिन्नि समुहे अक्षमणस्स अंतरं कट्टु सूरिया चारं
चरंति आहितेति वदेज्जा एगे एवमाहंसु । ६ । वयं पुण एवं
बयासी ता पंच पंच जोयणां पण्तीसं च एगद्धिभागे
जोयणस्स एगमेगे मंडले अक्षमणस्स अंतरं अजिबट्टेमा-
णे वा निवट्टेमाणे वा सूरिया चारं चरंति आहितेति वदे-
ज्जा । तत्थ एं को हेओ चि वदेज्जा ता अयणं जंबूद्वीपे
दीवे जाव पक्खिच्छेणं पक्खिच्छे ता जदा एं एगे दुवे सू-
रिया सव्वज्जन्तरं मंडलं उवसंकमिच्छा चारं चरंति तदा एं
एवणउतिजोयणसहस्सां ङ च चत्ताले जोयणसते अक्षमण-
स्स अंतरं कट्टु चारं चरंति आहितेति वदेज्जा । तदा एं
उत्तमकट्टपत्ते उक्कोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे जवति ज-
हणिया दुवालसमुहुत्ता राई भवति ते णिक्खममाणे
सूरिया एवं सव्वज्जन्तरं अयमिणे पदमंसि अहोरत्तंसि अ-
ज्जितराणन्तरं मंडलं उवसंकमिच्छा चारं चरंति । ता ज-
ता एं एते दुवे सूरिया अभितराणन्तरं मंडलं उवसंकमि-
च्छा चारं चरंति तदा एं नवनउति जोयणसहस्सां ङ
पण्ताले जोयणसते पण्तीसं च एगद्धिभागे जोयणस्स
अक्षमणस्स अंतरं कट्टु चारं चरंति आहिताति वदेज्जा ।
तदा एं अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति दोहिं एगद्धिभागमु-
हुत्तेहिं ऊणा दुवालसमुहुत्ता राती जवति । दोहिं एग-
द्धिभागमुहुत्तेहिं अधिया ते णिक्खममाणे सूरिया दोब्बंसि
अहोरत्तंसि अन्धितरं तच्चं मंडलं उवसंकमिच्छा चारं चरं-
ति ता जता एं दुवे सूरिया अन्धितरं तच्चं मंडलं उवसंक-
मिच्छा चारं चरंति तथा एं नवनउति जोयणसहस्सां ङ
इकावण्णजोयणमए णव य एगद्धिभागे जोयणस्स अण-
मणस्स अंतरं कट्टु चारं चरंति आहितेति वदेज्जा । तदा
एं अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति चउहिं एगद्धिभागमुहुत्तेहिं
ऊणा दुवालसमुहुत्ता राई जवति चउहिं एगद्धिभागमुहुत्ते-

हिं अधिया । एवं खलु एते एवाएणं णिक्खममाणे एगे
दुवे सूरिया तदा एन्तरतो तदाणन्तरं मंडलातो मंडलं संक-
ममाणे संकममाणे पंच पंच जोयणां पण्तीसं च एग-
द्धिभागे जोयणस्स एगमेगे मंडले अक्षमणस्स अंतरं अभि-
वट्टेमाणे अभिवट्टेमाणे सव्वज्जन्तरं मंडलं उवसंकमिच्छा
चारं चरंति । ता जया एं एते दुवे सूरिया सव्वज्जन्तरं मंडलं
उवसंकमिच्छा चारं चरंति तदा एं एगं जोयणसतसहस्सं
ङ्ग सद्धिजोयणसते अणमणस्स अंतरं कट्टु चारं चरं-
ति । तदा एं उत्तमकट्टपत्ता उक्कोसिया अट्टारसमुहुत्ता राई
जवति जहणिए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति । एस एं पद-
मे ढम्मामे एस एं पदमस्स ढम्मामस्स पज्जवसाणे ते य वि
समाणे दुवे सूरिया दोब्बे ढम्मामे अयमीणे पदमंसि अहो-
रत्तंसि बाहिराणन्तरं मंडलं उवसंकमिच्छा चारं चरंति । ता
जया एं एते दुवे सूरिया बाहिराणन्तरं मंडलं उवसंकमिच्छा
चारं चरंति तदा एं एगं जोयणसयमहस्सं ङ च चउण्णसं
जोयणसते छत्तीसं च एगद्धिभागे जोयणस्स अक्षमण-
स्स अंतरं कट्टु चारं चरंति आहितेति वदेज्जा । तदा एं
अट्टारसमुहुत्ता राई भवति दोहिं एगद्धिभागमुहुत्तेहिं ऊणा
दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति । दोहिं एगद्धिभागमुहुत्तेहिं
आहिते ते पविसमाणे सूरिया दोब्बंसि अहोरत्तंसि बाहिरं
तच्चं मंडलं उवसंकमिच्छा चारं चरंति ता जता एं एते
दुवे सूरिया बाहिरं तच्चं मण्डलं उवसंकमिच्छा चारं चरंति ।
तदा एं एगं जोयणसयमहस्सं ङ च अरयाले जोयणसते
बावणं च एगद्धिभागे जोयणस्स अक्षमणस्स अंतरं कट्टु
चारं चरंति । तदा एं अट्टारसमुहुत्ता राई भवति । चउहिं
एगद्धिभागमुहुत्तेहिं ऊणा दुवालसमुहुत्ते दिवसे जवति
चउहिं एगद्धिभागमुहुत्तेहिं अहिते । एवं खलु एते एवा-
एणं पविसमाणे एते दुवे सूरिया तदाणन्तरतो तदाणन्तरं
मंडलाओ मंडलं संकममाणे पंच पंच जोयणां पण्तीसं
च एगद्धिभागे जोयणस्स एगमेगे मंडले अक्षमणस्स अंतरं
अिवट्टेमाणे अिवट्टेमाणे सव्वज्जन्तरं मंडलं उवसंकमिच्छा
चारं चरंति । ता जया एं एते दुवे सूरिया सव्वज्जन्तरं मंडलं
उवसंकमिच्छा चारं चरंति । तदा एं एवणउतिजोयणसहस्सां-
इ ङ च चत्ताले जोयणसते अक्षमणस्स अंतरं कट्टु चारं
चरंति । तदा एं उत्तमं कट्टं पत्ते उक्कोसए अट्टारसमुहुत्ते
दिवसे भवति जहणिया दुवालसमुहुत्ता राई जवति । एस-
एं दोब्बे ढम्मामे एस एं दोच्चस्स ढम्मामस्स पज्जवसाणे ।
एस एं आइच्चे सव्वज्जन्ते एस एं आइच्चेसव्वज्जन्ते
पज्जवसाणे चउत्थं पाहुणपाहुणं ममत्तं ।

(ता केवदयं एव दुवे सूरिया इत्यादि) ता इति प्राग्यत

एतौ द्वावपि सूर्यौ जम्बूद्वीपगतौ कियत्प्रमाणं परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः चरन्तावाख्याताविति भगवान् वदेत् एवं जगवता गौतमेन प्रश्ने कृते सति शेषकुमतविषयतत्त्वबुद्धिबुद्ध्यासाथं परमतरूपाः प्रतिपत्तिर्दीक्षयति । “तत्थ खलु इमाओ इत्यादि” तत्र परस्परमन्तरचिन्तायां खलु निश्चितमिमा वक्रमाणस्वरूपाः षट् प्रतिपत्तयो यथास्वरुचिर्वस्त्वैर्युगमत्रकृणास्तैस्तैर्नीर्था-न्तराधैराधैर्यमाणाः प्रज्ञप्तास्ता एव दर्शयति “तत्थेगे इत्यादि” तेषां पक्षां तत्प्रतिपत्तिरूपकाणां तीर्थकानां मध्ये एकं तीर्थान्तर-रीयाः प्रथमं स्वशिष्यं प्रत्येवमाहुः “ता एगमित्यादि” ता इति पूर्ववद्भावनीयम् एकं योजनसदृशमेकं च त्रयस्त्रिंशदधिकं योजनशतं परस्परस्यान्तरं कृत्वा जम्बूद्वीपे द्वौ सूर्यौ चारं चर-तश्चरन्तावाख्याताविति स्वशिष्येभ्यो वदेत् । अत्रैवोपसंहार-माह । “एके एवमाहुरिति” । एवं सर्वत्राप्युक्तयोजना कर्त्त-व्या । एके पुनर्दिनीयास्तैर्नीर्थांतररीया एवमाहुरेकं योजनसदृश-मेकं च त्रयस्त्रिंशदधिकं योजनशतं परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः । एके तृतीयाः पुनरेवमाहुः एकं योजनसदृशमेकं च पञ्चविंशदधिकं योजनशतं परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः । एके पुनश्चतुर्था एवमाहुः एकं द्वीपमेकं च समुद्रं परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः । एके पुनः पञ्चमा एवमाहुः द्वौ द्वीपौ द्वौ समुद्रौ परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः । एके षष्ठाः पुनरेवमाहुः त्रीन् द्वी-पान् त्रीन् समुद्रान् परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरत इति । एते च सर्वे तीर्थान्तररीया मिथ्यावादिनोऽप्यथार्थवस्तुव्यवस्थापनात् । तथा चाह (वयं पुण इत्यादि) वयं पुनरासादितकेवलज्ञानलाभाः परतीर्थिकस्थापितवस्तुव्यवस्थाव्युदासेन एवं वक्ष्यमाणप्रका-रेण केवलज्ञानेन यथावस्थितं वस्तुतत्त्वमुपलभ्य वदामः । क-थं वदथ यूयं जगवन्त इत्याह (ता पंचेत्यादि) ‘ता इति’ आ-स्तामन्यद्वक्तव्यमिदं तावत्कथ्यते द्वावपि सूर्यौ सर्वाभ्यन्तराभ्य-मण्डलान्निष्क्रामन्तौ प्रतिमण्डलं पञ्च पञ्च योजनानि पञ्चविंशतं चैकपष्टिभागान् योजनस्य पूर्वपूर्वमण्डलगतान्तरपरिमाणे अ-निवर्द्धन्तौ वाशब्द उत्तरविकल्पापेक्षया समुच्चये (निबुद्धे-माणा वा इति) सर्वबाह्याभ्यमण्डलादभ्यन्तरं प्रविशन्तौ प्रति-मण्डलं पञ्च पञ्च योजनानि पञ्चविंशतं च एकपष्टिभागान् यो-जनस्य निर्वृष्टयन्तौ पूर्वपूर्वमण्डलगतान्तरपरिमाणान् हापय-न्तौ वाशब्दः पूर्वविकल्पापेक्षया समुच्चये सूर्यौ चारं चरतः च-रन्तावाख्याताविति स्वशिष्येभ्यो वदेत् । एवमुक्ते भगवान् गौ-तमो निजशिष्यनिःशङ्कितत्वव्यवस्थापनार्थं ज्ञयः प्रश्नयति । (तत्थमित्यादि) तत्र एवंविधया वस्तुतत्त्वव्यवस्थाया अथ-गमे का हेतुः का उपपत्तिरिति प्रसादं कृत्वा वदेत् भगवा-नाह (ता अथममित्यादि) इदं जम्बूद्वीपस्वरूपप्रतिपादकं वा-क्यं पूर्ववत्परिपूर्णं स्वयं परिभाषनीयम् । (ता जयाणमि-त्यादि) तत्र यदा णमिति वाक्याङ्गकारे एतौ जम्बूद्वीपप्रसि-द्धौ जारतैरावतौ द्वावपि सूर्यौ सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरतः तदा नवनवतियोजनसदृशाणि षट् योजनशतानि चत्वारिंशदधिकानि परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः चरन्तावा-ख्याताविति वदेत् । कथं सर्वाभ्यन्तरं मण्डले द्वयोः सूर्ययोः प-रस्परमेतावत्प्रमाणमन्तरमिति चेदुच्यते । इह जम्बूद्वीपे योज-नलक्षप्रमाणविष्कम्भस्तत्रैकापि सूर्यो जम्बूद्वीपस्य मध्ये अशी-त्यधिकं योजनशतमवगाह्य सर्वाभ्यन्तरे मण्डले चारं चरति । द्वितीयोऽप्यशीत्यधिकं योजनशतमवगाह्य अशीत्यधिकं च श-तं द्वाभ्यां गुणितं त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकानि (३६०) नवति

एतानि जम्बूद्वीपविष्कम्भपरिमाणास्तुत्तरूपादपनीयन्ते ततो य-थोक्तमन्तरपरिमाणं भवति (तथा णमित्यादि) तदा सर्वाभ्य-न्तरे द्वयोरपि सूर्ययोश्चरणकाले उत्तमकाष्ठां प्राप्तः परमप्रकर्षं प्राप्तः उन्कर्षक उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्त्तौ दिवसो भवति जघन्या सर्वजघन्या द्वादशमुहूर्त्तौ रात्रिः (ते निष्क्रममाणा इत्यादि) ततस्तस्मात्सर्वाभ्यन्तराभ्यमण्डलान्तौ द्वावपि सूर्यौ निष्क्रामन्तौ नव सूर्यसंवत्सरमादशतौ नवस्य सूर्यसंवत्सरस्य प्रथमं अ-होरात्रे (अर्धमन्तराण्तरमिति) सर्वाभ्यन्तराभ्यमण्डलादनन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरतः (ता जया णमित्या-दि) ततो यदा एतौ द्वावपि सूर्यौ सर्वाभ्यन्तरमण्डल-मुपसंक्रम्य चारं चरतस्तदा नवनवतियोजनसदृशाणि-षट् शतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि योजनानां पञ्चविंशतं चैकपष्टिभागान् योजनस्येतेतावत्प्रमाणं परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतश्चरन्तावाख्याताविति वदेत्तदा कथमेतावत्प्रमाण-मन्तरमिति चेदुच्यते । इहैकोऽपि सूर्यः सर्वाभ्यन्तरमण्ड-लगतान्तराचत्वारिंशदेकपष्टिभागान् योजनस्य अपरे च द्वे योजने विक्रम्य सर्वाभ्यन्तरानन्तरे द्वितीये मण्डले चरति । एवं द्वितीयोऽपि ततो द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशदेकपष्टिभा-गा योजनस्येति द्वाभ्यां गुणयते गुणिते च सति पञ्च योज-नानि पञ्चविंशदेकपष्टिभागा योजनस्येति भवति एताव-दधिकपूर्वमण्डलगतान्तरपरिमाणादत्र प्राप्यते ततो यथो-क्तमन्तरपरिमाणं भवति (तथा णमित्यादि) तदा सर्वाभ्यन्-तरानन्तरद्वितीयमण्डलचारचरणकाले अष्टादशमुहूर्त्तौ दिव-सो भवति द्वाभ्यां (एगद्विभागमुहूर्त्तेहि ति) मुहूर्त्तैकपष्टिभा-गाभ्यामूनः । द्वादशमुहूर्त्तौ रात्रिः द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकपष्टिभागा-भ्यामधिका (ता निष्क्रममाणा इत्यादि) ततस्तस्मादपि द्वितीयाभ्यमण्डलान्निष्क्रामन्तौ सूर्यौ नवस्य सूर्यसंवत्सरस्य द्वितीये अहोरात्रे अभ्यन्तरस्य सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्य तृतीयमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरतः (ता जया णमित्यादि) ततो यदा णमिति पूर्ववत् एतौ द्वौ सूर्यौ अभ्यन्तरतृतीयं सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्य तृतीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरतः तदा तस्मिंस्तृतीयमण्डलचारचरणकाले नवनवति-योजनसदृशाणि षट् च शतानि एकपञ्चाशदधिकानि योज-नानां नव चैकपष्टिभागान् योजनस्य परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः चरन्तावाख्याताविति वदेत्, तदा कथमेताव-त्प्रमाणमन्तरकरणमिति चेदुच्यते । इहाप्येकः सूर्यः सर्वाभ्य-न्तरद्वितीयमण्डलगतान्तराचत्वारिंशदेकपष्टिभागान् योजन-स्यापरे च द्वे योजने विक्रम्य चारं चरति द्वितीयोऽपि ततो द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशदेकपष्टिभागान् योजनस्येति द्वाभ्यां गु-णयते द्विगुणमेव पञ्च योजनानि पञ्चविंशदेकपष्टिभागा योज-नस्येति भवति । एतावत्पूर्वमण्डलगतान्तरपरिमाणादत्रा-धिकं प्राप्यते इति भवति यथोक्तमन्तरपरिमाणम् (तथा णमित्यादि) यदा सर्वाभ्यन्तराभ्यमण्डलान्तृतीयं मण्डले चारं चरतस्तदा अष्टादशमुहूर्त्तौ दिवसो भवति चतुर्भिः [एगद्विभागमुहूर्त्तेहि ति] प्राकृतत्वात्पदव्यत्यासस्ततोऽ-यमर्थः मुहूर्त्तैकपष्टिभागैरूनः, द्वादशमुहूर्त्तौ रात्रिश्चतुर्भि-मुहूर्त्तैकपष्टिभागैरधिका (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्रकारेण खलु निश्चितमेतेनोपायेन प्रतिमण्डलमेकतोऽप्येकः सूर्यो द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशतं चैकपष्टिभागान् विक्रम्य चारं चरत्य-परतोऽप्यपरः सूर्योऽप्यपरैरुपेक्षेण निष्क्रामन्तौ एतौ जम्बूद्वी-

पगतौ द्वौ सूर्यौ पूर्वस्मात्पूर्वस्मात्तदनन्तरमण्मन्त्रात्तदनन्तरं मण्मन्त्रं संक्रामन्तौ एकैकस्मिन्मण्मन्त्रे पूर्वपूर्वमण्मन्त्रगतान्तरपरिमाणपेक्षया पञ्च पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशत् चैकपष्टिनागान् योजनस्य परस्परमन्त्रिवर्द्धयन्तौ नवसूर्यसंवत्सरसत्के अशीत्यधिकशततमे अहोरात्रे प्रथमपण्मासपर्यवसानभूते सर्वबाह्यमण्मन्त्रमुपसंक्रम्य चारं चरतः । (ता जया णमित्यादि) ततो यदा एतौ द्वौ सूर्यौ सर्वबाह्यं मण्मन्त्रमुपसंक्रम्य चारं चरतस्तदा तावेकं योजनशतसहस्रं षट् शतानि षष्ट्यधिकानि (१००६६०) परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः । कथमेतद्व्यसेयमिति चेत् उच्यते इह प्रति मण्डलं पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशच्चैकपष्टिभागं योजनस्येत्यन्तरपरिमाणचिन्तायामभिवर्द्धमानं प्राप्यते सर्वाज्यन्तराच्च मण्मन्त्रात्सर्वबाह्यं मण्मन्त्रं व्यङ्गीत्यधिकशततमं ततः पञ्च योजनानि व्यङ्गीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि योजनानामेकपष्टिभागश्च पञ्चत्रिंशत्संख्याकयशोत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते जातानि तेषां चतुःपष्टिशतानि पञ्चोत्तराणि (६४०५) तेषामेकपष्ट्या भागे हृते लब्धं पञ्चोत्तरं योजनशतम् (१०५) एतत्प्राक्तेन योजनराशौ प्रक्षिप्यते जातानि दश शतानि विशत्यधिकानि योजनानि (१०१०) एतत्सर्वाज्यन्तरमण्मन्त्रगतात्तरपरिमाणे नवनवतियोजनसहस्राणि षट् शतानि चत्वारिंशदधिकानि (६६६४०) इत्येवंरूपे प्रक्षिप्यते ततो यथोक्तं सर्वबाह्ये मण्मन्त्रे अन्तरपरिमाणं भवति (तथा णमित्यादि) तदा सर्वबाह्यमण्मन्त्रचारचरणकाले उत्तमकाष्ठां प्राप्ता परमप्रकर्षप्राप्ता उत्कृष्टा अष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति जघन्यश्च द्वादशमुहूर्तो दिवसः “पस्यं पढमे ब्रम्मासे” इत्यादि प्राग्वत् (ते पविस्त्रमाणा इत्यादि) तौ ततः सर्वबाह्यान्मण्मन्त्रादज्यन्तरं प्रविशन्तौ द्वौ सूर्यौ द्वितीयपण्मासमाद्धानौ द्वितीयस्य पण्मासस्य प्रथमे अहोरात्रे बाह्यान्मन्तरं सर्वबाह्यान्मण्मन्त्राद्वर्गानन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरतः (ता जया णमित्यादि) तत्र यदा एतौ द्वौ सूर्यौ सर्वबाह्यान्मन्तरमर्वाकने द्वितीयं मण्मन्त्रमुपसंक्रम्य चारं चरतस्तदा एकं योजनशतसहस्रं षट् शतानि चतुःपञ्चादशधिकानि षट्त्रिंशति चैकपष्टिभागान् योजनस्य परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः चरन्तावाख्याताविति वदेत् कथमेतावन्तस्मिन्सर्वबाह्यान्मण्मन्त्राद्वर्वाकने द्वितीयं मण्मन्त्रे परस्परमन्तरकरणमिति चेत् उच्यते इहैकोऽपि सूर्यः सर्वबाह्यान्मण्मन्त्रगतान् अष्टाचत्वारिंशदेकपष्टिभागान् योजनस्यापरे च छे योजने अज्यन्तरं प्रविशन्सर्वबाह्यान्मण्मन्त्राद्वर्वाकने द्वितीयं मण्मन्त्रे चारं चरति अपरोऽपि ततः सर्वबाह्यगतादन्तरपरिमाणाद्वान्तरपरिमाणं पञ्चत्रिंशत्तैः पञ्चत्रिंशत् चैकपष्टिभागैर्योजनस्योनं प्राप्यते इति ज्ञवति यथोक्तमन्त्रान्तरपरिमाणम् [तथा णमित्यादि] तदा सर्वबाह्यान्मन्तराद्वर्वाकनद्वितीयमण्मन्त्रचारचरणकाले अष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति द्वाभ्यां तु मुहूर्तैकपष्टिभागज्यामूना, द्वादशमुहूर्तो दिवसो घाज्यां मुहूर्तैकपष्टिभागज्यामधिकः [ते पविस्त्रमाणा इत्यादि] ततस्तस्मादपि सर्वबाह्यान्मण्मन्त्राद्वर्वाकनद्वितीयमण्मन्त्रादज्यन्तरं प्रविशन्तौ तौ द्वौ सूर्यौ द्वितीयस्य पण्मासस्य द्वितीये अहोरात्रे (बाहिरतश्चति) सर्वबाह्यान्मण्मन्त्राद्वर्वाकनं तृतीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरतः (ता जया णमित्यादि) तत्र यदा एतौ द्वौ सूर्यौ सर्वबाह्यान्मण्मन्त्राद्वर्वाकनं तृतीयं मण्मन्त्रमुपसंक्रम्य चारं चरतः तदा एकं योजनशतसहस्रं षट् च योजनशतानि अष्टाचत्वारिंशदधिकानि द्विपञ्चा-

शतं चैकपष्टिभागान् योजनस्य परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः प्रागुक्तयुक्त्या पूर्वमण्मन्त्रगतादन्तरपरिमाणाद्वान्तरपरिमाणमस्य पञ्चत्रिंशत्तैः पञ्चत्रिंशत् चैकपष्टिभागैर्योजनस्य हीनत्वात् [तथा णमित्यादि] तदा सर्वबाह्यान्मण्मन्त्राद्वर्वाकनतृतीयमण्मन्त्रचारचरणकाले अष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति चतुर्भिर्मुहूर्तैरेकपष्टिभागैर्योजना । द्वादशमुहूर्तो दिवसश्चतुर्भिरेकपष्टिभागैर्मुहूर्तैरेकपष्टिभागैः [एवं खसु इत्यादि] एवमुक्तप्रकारेण खसु निश्चितमेतेनोपायेन एकतोऽप्येकः सूर्योऽभ्यन्तरं प्रविशन् पूर्वपूर्वमण्मन्त्रगतादन्तरपरिमाणादन्तरं विवक्षिते मण्मन्त्रे अन्तरपरिमाणस्याष्टाचत्वारिंशत्तमेकपष्टिभागान् छे च योजने हापयत्यपरतोऽप्यपरः सूर्य इत्येवंरूपेण एतौ जम्बूद्वीपगतौ सूर्यौ तदन्तरान्मण्मन्त्रात्तदनन्तरमण्मन्त्रं संक्रामन्तौ एकैकस्मिन्मण्मन्त्रे पूर्वपूर्वमण्मन्त्रगतादन्तरपरिमाणान् अनन्तरं अनन्तरं विवक्षिते मण्मन्त्रे पञ्च पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशत् चैकपष्टिभागान् योजनस्य परस्परमन्तरपरिमाणं निर्वृष्टयन्तौ हापयन्तावित्यर्थः । द्वितीयस्य पण्मासस्य व्यङ्गीत्यधिकशततमे अहोरात्रे सूर्यसंवत्सरपर्यवसानभूते सर्वाज्यन्तरं मण्मन्त्रमुपसंक्रम्य चारं चरतः [ता जया णमित्यादि] तत्र यदा एतौ द्वौ सूर्यौ सर्वाज्यन्तरं मण्मन्त्रमुपसंक्रम्य चारं चरतः तदा नवनवतियोजनसहस्राणि षट् योजनशतानि चत्वारिंशानि चत्वारिंशदधिकानि परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः । अत्र चैवंरूपान्तरपरिमाणे भावना प्रागेव कृता शेषं सुगमम् । सू० प्र० १ पा० ७० । च० २० । ज्यो० । मं० । जं० । [मन्दरात् कियत्याऽबाधया ज्योतिष्का इत्यादि अवाहा शब्दे]

(१४) धातकीखण्डस्य चाराणामन्तरं यथा ।

धायइसंसस एं जंते ! दीवस्म दारस्स य दारस्स य एस णं केवतिय अवाहाए अंतरे पस्यते ? गोयमा ! दस जोयणसतसहस्साइं सत्तावीमं च जोयणसहस्साइं सत्त य एस—तांसे जोयणसते तिष्ठि य कोसे दारस्स य दारस्स य आवाहाए अंतरे पस्यते ।

धातकीखण्डस्य भवन्त ! द्वीपस्य द्वारस्य च द्वारस्य च परस्परमेतत् अन्तरं कियत् किंप्रमाणमबाधया अन्तरितत्वाद् (व्याघातेन) व्यवधानेन प्रक्षतं भगवानाह गौतम । दश योजनशतसहस्राणि सप्तविंशतिसहस्राणि सप्तशतानि पञ्चत्रिंशानि द्वारस्य परस्परमन्तरमबाधया प्रक्षतम् । तथाहि एकैकस्य द्वारस्य द्वारशाखाकस्य जम्बूद्वीपद्वारस्येव पृथुत्वं साद्वानि चत्वारि योजनानि । ततश्चतुर्णां द्वाराणामेकत्र पृथुत्वपरिमाणमीक्ष्यते जातान्यष्टादश योजनानि तान्यनन्तरोक्तात्परिमाणपरिमाणान् (४११०६६१) शोध्यन्ते शोधितेषु च तेषु जातं शेषमिदमेकचत्वारिंशल्लक्षा दश सहस्राणि नव शतानि त्रिचत्वारिंशदधिकानि (४११०६४३) एतेषां चतुर्भिर्भागे हृते लब्धं यथोक्तं द्वाराणां परस्परमन्तरम् । उक्तं च “पण्तीसा सत्त सथा, सन्तावीसा सहस्स दस लक्खा । धायइसंडे दारं—तरं तु अवचं च कोसतियं” जी० ३ प्रति० ।

(१५) नन्दनवनस्याधस्तनाच्चरमान्तात्सौगन्धिकस्य कारणस्याधस्तनचरमान्तस्यान्तरम् ।

नंदणवणस्स एं हेडिद्धाओ चरमेताओ सोगंधियस्स कंरस्स हेडिद्धं चरिमेते एस एं पंचासीइं जोयणसथाइं अवाहाए अंतरे पस्यते ॥

मन्दनवनस्य मेरोः पञ्चयोजनशतोच्छ्रितायां प्रथममेखलायां व्यवस्थितस्याधस्ताच्चरमान्तात् सौगन्धिककाण्डस्य रत्न-प्रभापृथिव्याः खरकाण्डाभिधानाधमकाण्डस्यावान्तरका-ण्डभूतस्याष्टमस्य सौगन्धिकाभिधानरत्नमयस्य सौग-न्धिककाण्डस्याधस्त्यधरमान्तः पञ्चाशीतियोजनशतान्य-न्तरमाश्रित्य भवति । कथं पञ्च शतानि मेरोः सम्बन्धीनि प्रत्येकं सहस्रप्रमाणत्वाद्वावान्तरकाण्डानामष्टमकाण्डमशीति-शतानीति । स० ।

(१६) नरकपृथ्वीनां रत्नप्रभाकाण्डानामन्तरम् ।

इमी से एं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए उवरिद्धातो च-रिमंतातो हेड्डिछे चरिमंते एस एं केवतियं अबाधाए अंतरे पणत्ते ? गोयमा ! असी उत्तरं जोयणसतसहस्रं अबा-धाए अंतरे पणत्ते । इमी से एं जंते ! रयणप्पजाए पुढ-वीए उवरिद्धातो चरिमंतातो खरकमसस हेड्डिछे चरिमंते एस एं केवतियं अबाधाए अंतरे पणत्ते ? गोयमा ! सो-लस जोयणसहस्राई अबाधाए अंतरे पणत्ते । इमी-से एं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए उवरिद्धातो चरिमंतातो रयणसस कंरुसस हेड्डिछे चरिमंते एस एं केवतियं अबा-धाए अंतरे पणत्ते ? गोयमा ! एकं जोयणसहस्रं अबाधाए अंतरे पणत्ते ॥

अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्डस्य प्रथ-मस्य खरकाण्डविभागस्य (उवरिद्धातो इति) उपरितना-च्चरमान्तात् परतो योऽधस्तनश्चरमान्तश्चरमपर्यन्तः (एस णमित्यादि) एतत्सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् अन्तरं किय-योजनप्रमाणम् अबाधया अन्तरव्याघातरूपया प्रकृतं भग-वानाह गौतम ! एकं योजनसहस्रमेकयोजनसहस्रप्रमा-णमन्तरं प्रकृतम् ।

इमी से एं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए रयणकंडसस उवरिद्धातो चरिमंतातो वडरसस कंरुसस उवरिद्धे चरिमंते एस एं भंते ! केवतियं अबाधाए अंतरे पणत्ते ? गोयमा ! एकं जोयणसहस्रं अबाधाए अंतरे पणत्ते ।

(इमी से णमित्यादि) अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः रत्नकाण्डस्य उपरितनाच्चरमान्तात्परतो यो वज्रकाण्डस्योप-रितनश्चरमान्त एतत् अन्तरं कियत् किंप्रमाणमबाधया प्रकृतं भगवानाह गौतम ! एकं योजनसहस्रमबाधया अन्तरं प्रकृतं रत्न-काण्डाधस्तनचरमान्तस्य वज्रकाण्डोपरितनचरमान्तस्य च परस्परसंलग्नतया त्रयत्रापि तुल्यप्रमाणजावात् ।

इमी से एं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए उवरिद्धातो च-रिमंतातो वडरसस कंरुसस हेड्डिछे चरिमंते एस एं भंते ! केवतियं अबाधाए अंतरे पणत्ते गोयमा ! दो जोयणसह-स्राई अबाधाए अंतरे पणत्ते एवं जाव रिट्टसस उवरिद्धे पभरस जोयणसहस्राई हेड्डिछे चरिमंते सोलस जोयणस-हस्राई ॥

अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्डस्योपरितना-च्चरमान्तात् वज्रकाण्डस्य योऽधस्तनश्चरमान्त एतत् अन्तरं

कियत् अबाधया प्रकृतं भगवानाह गौतम ! द्वे योजनसहस्रे अबाधया अन्तरं प्रकृतम् । एवं काएने काण्डे द्वौ द्वौ चात्ताप-कौ वक्तव्यौ काण्डस्य चाधनस्तने चरमान्ते चिन्त्यमाने योज-नसहस्रपरिवृत्तिः कर्त्तव्या यावत् रिट्टस्य काण्डस्याधस्तने चरमान्ते चिन्त्यमाने षोडश योजनसहस्राणि अबाधया प्रकृत-मिति वक्तव्यम् जी० ३ प्रति० ।

इमी से एं रयणप्पजाए पुढवीए वडरकंडसस उवरि-द्धातो चरिमंतातो दोहियक्खकंडसस हेड्डिछे चरिमंते एस एं तिन्नि जोयणसहस्राई अबाधाए अंतरे पणत्ते ।

(इमी से णमित्यादि) अयमिह ज्ञावार्थः रत्नप्रजापृथिव्याः प्रथमस्य बोमहाविजागस्य खरकाण्डाभिधानकाण्डस्य वज्रका-ण्डं नाम रत्नकाण्डं द्वितीयं वैर्यकाण्डं तृतीयं बोदिताकका-ण्डं चतुर्थं तानि च प्रत्येकं साहस्रिकाणीति त्रयाणां यथोक्तमन्तरं प्रवर्त्तति स० ।

इमी से एं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए उवरिद्धातो च-रिमंतातो पंकवहुलसस कंरुसस उवरिद्धे चरिमंते एस एं अबाधाए केवतियं अंतरे पणत्ते ? गोयमा ! सोलस जो-यणसहस्राई अबाधाए अंतरे पणत्ते हेड्डिछे चरिमंते एकं जोयणसयसहस्रं ॥

अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्डस्योपरितना-च्चरमान्तात् परतो यः पङ्कबहुलस्य काण्डस्योपरितनश्चरमान्तस्तत् कियत् किंप्रमाणमबाधया अन्तरं प्रकृतं भगवानाह गौतम ! बोमहा योजनसहस्राणि अबाधया अन्तरं प्रकृतम् । [इमी से णमित्यादि] अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्ड-स्योपरितनात् चरमान्तात् परतो यः पङ्कबहुलस्योपरितनश्च-रमान्त एतदन्तरं कियत् अबाधया प्रकृतं भगवानाह गौतम ! एकं योजनशतसहस्रमबाधया अन्तरं प्रकृतम् ।

पंकवहुलसस णं कंरुसस उवरिद्धातो चरिमंतातो हेड्डिछे चरिमंते एस एं चोरासीजोयणसयसहस्राई अबाधाए अंतरे पणत्ते ॥

धेयांसजिनं पङ्कबहुलं कणं द्वितीयं तस्य च बाहल्यं चतुरशी-तिः सहस्राणीति यथोक्तसूत्रार्थ इति स० ।

आयवहुलसस उवरि एकं जोयणसयसहस्रं हेड्डिछे चरि-मंते असी उत्तरं जोयणसयसहस्रं । घणोदधिस्स उवरिद्धे असी उत्तरं जोयणसयसहस्रं हेड्डिछे चरिमंते दो जोय-णसयसहस्राई ।

अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्डस्योपरितना-च्चरमान्तात् परतोऽवबहुलस्य योऽधस्तनश्चरमान्त एतदन्त-रं कियत् अबाधया प्रकृतं भगवानाह गौतम ! अशीत्युत्तरं यो-जनशतसहस्रं घनोदधेरुपरितने चरमान्ते पृष्ठे एतदेव निर्वच-नमशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रम् । अधस्तने पृष्ठे इदं निर्वचनं द्वे योजनशतसहस्रे अबाधया अन्तरं प्रकृतम् ।

(१७) रत्नप्रभादिभ्यो घनवातादेः ॥

इमी से एं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए घणवातसस उव-रिद्धे चरिमंते दो जोयणसयसहस्राई हेड्डिछे चरिमंते असं-खेजाई जोयणसयसहस्राई इमी से एं भंते ! रयणप्पजाए

पुढवीए तणुवानस्स उवरिद्धे चरिंमंते असंखेज्जाई जोयण-
मतसहस्साई अवाधाए अंतरे हेडिद्धे वि संखेज्जाई जोयण-
मतसहस्साई एवं उवामंतरे वि ।

घनवातस्थोपरितने चरमान्ते पृष्ठे इदमेव निर्वचनं घनोदध्य-
धस्तनचरमान्तस्य घनवातोपरितनचरमान्तस्य च परस्परं सं-
लग्नत्वात् घनवातस्याधस्तने चरमान्ते एतन्निर्वचनम् । असं-
ख्येयानि योजनशतसहस्राण्यवाधया अन्तरं प्रकृतम् । एवं
तनुवानस्थोपरितने चरमान्ते अवकाशांतरस्याप्युपरितने चरमा-
न्ते इन्धमेव निर्वचनं वक्तव्यम् । असंख्येयानि योजनशतसह-
स्राण्यवाधया अन्तरं प्रकृतमिति । सूत्रपाठस्तु प्रत्येकं सर्वत्रा-
पि पूर्वोक्तानुसारेण स्वयं परिज्ञायनीयः सुगमश्चात् ।

सकरप्पभाए णं भंते ! पुढवीए उवरिद्धातो चरिंमंतातो हेडिद्धे
चरिंमंते एस णं केवतियं अवाधाए अंतरे पणत्ते गोयमा !
वसीमुत्तरं जोयणमतसहस्सं अवाधाए अंतरे पणत्ते । सकर-
प्पजाए णं भंते ! पुढवीए उवरि घणोदधिस्स हेडिद्धे चरिंमंते
केवतियं अवाधाए अंतरे पणत्ते गोयमा ! बावणुत्तरं जोयणमय-
सहस्सं अवाधाए घनवातस्स अमंखेज्जाई जोयणमतसहस्साई प-
णत्ताई एवं जाव उवासंतरस्स वि जाव अहेसत्तमाए । एवरं
जोसे नं बाहद्धं तेण घणोदधिं संबधेयब्बो बुद्धीए मकरप्प-
भाए अणुमारेण घणोदधिमहिताणं इमं पमाणं । बावुयप्प-
भाए अड्यालं मुत्तरं जोयणमतसहस्सं पंकप्पभाए पुढवीए
चत्तालीमुत्तरं जोयणमतसहस्सं धूमप्पजाए पुढवीए अड-
तीमुत्तरं जोयणमतसहस्सं तमाए पुढवीए छत्तीमुत्तरं
जोयणमतसहस्सं अधस्सत्तमाए पुढवीए अट्ठावीमुत्तरं जाय-
णमतसहस्सं जाव अहेसत्तमाए । एस णं भंते ! पुढवीए
उवरिद्धातो चरिंमंतातो उवासंतरस्स हेडिद्धे चरिंमंते केव-
तियं अवाधाए अंतरे पणत्ते गोयमा ! असंखेज्जाई जोय-
णमतसहस्साई अवाधाए अंतरे पणत्ते ॥

द्वितीयस्या ज्ञानं ! अस्याः पृथिव्या उपरितनाच्चरमान्तात्
परतो योऽधस्तनचरमान्त एतत् किंप्रमाणमवाधया अन्तरं
प्रकृतं भगवानाह गौतम ! द्वात्रिंशदुत्तरं द्वात्रिंशत्सहस्राधिकं
योजनशतसहस्रम् अवाधया अन्तरं प्रकृतं घनोदधेरुपरितने
चरमान्ते पृष्ठे एतदेव निर्वचनं द्वात्रिंशदुत्तरं योजनशतसहस्रम्
अधस्तने चरमान्ते पृष्ठे इदं निर्वचनं द्विपञ्चाशदुत्तरं योजन-
शतसहस्रम् । एतदेव घनवातस्थोपरितनचरमान्तपृच्छायामपि
घनवातस्याधस्तनचरमान्तपृच्छायां तनुवातायकाशान्तरयोरु-
परितनाधस्तनचरमान्तपृच्छासु च यथा रत्नप्रभायां तथा वक्त-
व्यमसंख्येयानि योजनशतसहस्राण्यवाधया अन्तरं प्रकृतमिति
वक्तव्यमिति ज्ञावः (तच्चाए णं जंते इत्यादि) तृतीयस्या ज्ञानं !
पृथिव्या उपरितनाच्चरमान्तात् अधस्तनचरमान्त एतदन्तरं
क्रियत् अवाधया प्रकृतं भगवानाह । अष्टाविंशत्युत्तरम् अष्टा-
विंशतिमहस्राधिकं योजनशतसहस्रमवाधयाऽन्तरं प्रकृतम् ।
एतदेव घनोदधेरुपरितनचरमान्तपृच्छायामपि निर्वचनम् अध-
स्तनचरमान्तपृच्छायामष्टाविंशत्युत्तरं योजनशतसहस्रम-
वाधया अन्तरं प्रकृतमिति वक्तव्यम् । एतदेव घनवातस्थोपरित-

ने चरमान्तपृच्छायामपि अधस्तनचरमान्तपृच्छायां तनुवाताय-
काशान्तरयोरुपरितनाधस्तनचरमान्तपृच्छासु च यथा रत्नप्र-
भायां तथा वक्तव्यम् । एवं चतुर्थपञ्चमपष्ठसप्तमपृथिवीविज-
यसुआण्यपि भावनीयानि जी० ३ प्रति०

छट्ठीए पुढवीए बहुमज्जादेसभायाओ छट्ठस घणोदहि-
स्स हेडिद्धे चरिंमंते एस णं एगूणासीतिजोयणमतसहस्साई
अवाधाए अंतरे पणत्ते ॥

अस्य ज्ञावार्थः षष्ठपृथिवी हि बाहव्यतो योजनानां ब्रह्म षो-
डश सहस्राणि भवन्ति । घनोदध्यस्तु यद्यपि संसापि प्रत्येकं
विंशतिसहस्राणि स्युस्तथाप्येतस्य ग्रन्थस्य मतेन षष्ठ्यामसावे-
कविंशतिः संभाव्यते तदेवं षष्ठपृथिवीबाहव्यार्कमष्टपञ्चाशत्
घनोदधिप्रमाणं चैकविंशतिरित्येवमेकोनाशीतिर्भवति । ग्रन्था-
न्तरमतेन तु सर्वघनोदधीनां विंशतियोजनसहस्राबाहव्यत्वा-
त्पञ्चमीमाश्रित्येदं सूत्रमवलेयं यतस्तद्बाहव्यमष्टादशोत्तरं ब्रह्म-
मुक्तं एत आह । “पढमा सीइसहस्सा, १ वत्तीसा २ अट्ठावीस
३ वीसा य ४ । अट्ठार ५ सोळ ६ अट्ठ य, ७ सहस्सत्तक्खोवरि
कुल्लज्जि” ॥ १ ॥ अथवा षष्ठ्याः सहस्राधिकोऽपि मध्यभागो
विभक्तित एवमथसूत्रकत्वाद्बहुशब्दस्येति ॥ १६ ॥

[१८] रत्नप्रभादीनां परस्परमन्तरम् ।

इमी से णं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए सकरप्पजाए य
पुढवीए केवइयं अवाधाए अंतरे पणत्ते ? गोयमा ! असंखे-
ज्जाई जोअणमतसहस्साई अवाधाए अंतरे पणत्ते । सकर-
प्पजाए णं भंते ! पुढवीए बावुयप्पजाए य पुढवीए केव-
इय एवं केव एवं जाव तमाए अहेसत्तमाए य । अहेसत्त-
माए णं भंते ! पुढवीए अलोगस्स य केवइयं अवाधाए
अंतरे पणत्ते ? गोयमा ! असंखेज्जाई जोअणमतसहस्साई
अवाधाए अंतरे पणत्ते । इमी से णं जंते ! रयणप्पभाए
पुढवीए जोइमियस्स केवइयं पुच्छ, गोयमा ! सत्तणउजो-
अणसए अवाधाए अंतरे पणत्ते ॥

“ इमी से णमित्यादि ” (अवाहे अंतरेति) बाधा परस्परं
संश्लेषतः रीडनं न बाधा अवाधा तया अवाधया, अवाधया
यदन्तरं व्यवधानमित्यर्थः । इहान्तरशब्दो मध्यविशेषादिष्व-
र्थेषु वर्तमानो दृष्टस्तत्तद्व्यवच्छेदेन व्यवधानार्थपरिग्रहार्थ-
मवाधाग्रहणम् (असंखेज्जाई जोयणमतसहस्साई ति) इह योजनं
प्रायः प्रमाणाद्बलनिष्पन्नं आह “ नगपुढविविमाणाई म्मिणसु-
यमाणुलेणं तु ” इत्यत्र मगादिग्रहणस्योपलक्षणत्वाद-
न्यथा आदित्यप्रकाशादेरपि प्रमाणयोजनाप्रमेयता स्यात्तथा
बाधा लोकग्रामेषु तत्प्रकाशाप्राप्तिः प्राप्नोत्यात्माद्बलस्यानिय-
तत्वेनाव्यवहाराकृतया रविप्रकाशस्योच्छ्रययोजनाप्रमेयत्वा-
त्तस्य चातिलघुत्वेन प्रमाणयोजनाप्रमितक्षेत्राणामप्राप्तिरिति ।
यच्चेष्टप्राग्भारायाः पृथिव्या लोकान्तस्य चान्तरं तदुच्छ्रया-
द्बलनिष्पन्नयोजनाप्रमेयमित्यनुमीयते यतस्तस्य योजनस्योप-
रितनक्रोशस्य षष्ठागे सिद्धावगाहना धनुस्त्रिभागयुक्तत्रयस्त्रि-
शदधिकधनुःशतत्रयमानाऽभिहिता भावोच्छ्रययोजनाभयत्न-
त एवं युज्यत इति उक्तं च “ ईसिप्पभाराए, उवरिं खलु जो-
अणस्स जीकीसी । कीसस्स य छुग्भाए, सिद्धाणोगाहणा
भसिय ति ” भ० १४ श० ७ उ० ।

[१६] निषधकूटस्य उपरितलाच्छिखरतलात्सम-
धरणितलस्यान्तरम् ।

निसदकूटस्म णं उवरिद्धाओ सिहरतलाओ णिसदस्म
वासहरपव्वयस्स समधरणितले एस णं नवजोयणसयाई
अवाहाए अंतरे पसुत्ते एवं नीलवंतकूटस्स वि ॥

(निसहकूटस्स णमित्यादि) इहायम्भावः निषधकूटं पञ्च-
शतोच्छिन्नं निषधश्चतुःशतोच्छिन्न इति यथोक्तमन्तरम्भव-
तीति । स० ।

निषधपर्वतस्य रत्नप्रभाया बहुमध्यदेशभागे यथा ।

निसदस्म णं वासहरपव्वयस्स उवरिद्धाओ सिहरतलाओ
इमी से णं रयणप्पजाए पुढवीए पदमस्स कंदस्स बहुम-
ज्जदेसभाए एस णं नवजोयणसयाई अवाहाए अंतरे प-
सुत्ते एवं नीलवंतस्स वि ।

(टीका नास्तीति न गृहीता) स० १६२ पत्र.

[२०] पुष्करवरद्वाराणामन्तरम् ।

पुष्करवरस्स णं जंते! दीवस्स दारस्स य दारस्य य एस
णं केवतियं अवाहाए अंतरे पसुत्ते ? गोयमा ! “अमया-
लसयसहस्सा, बावीसं खलु भवे सहस्साई । अगुणुत्तराई
चउरां, दारंतरं पुष्करवरस्स ” ॥

प्रअवृत्तं सुगमं भगवानाह गौतम ! अपृच्छत्वारिंशत् योजन-
शतसहस्राणि द्वाविंशतिसहस्राणि चत्वारि योजनशतानि
एकोनसप्ततिद्वारस्य च परस्परमबाधयाऽन्तरपरिमाणम् ।
तथाहि चतुर्धामपि द्वाराणामेकत्र पृथुत्वमीलने अष्टादश यो-
जनानि तानि पुष्करवर्दीपपरिपरिमाणत्वात् (१६२८६८४)
इत्येवंरूपात् शोधयन्ते शोधितेषु च तेषु जातमिदमेका योज-
नकोटी द्विनवतिशतसहस्राणि एकोनवतिसहस्राणि अष्टौ
शतानि पदसप्तत्यधिकानि (१६२८६८७६) तेषां चतुर्भिर्भागे
हृते लब्धं यथोक्तं द्वाराणां परस्परमन्तरपरिमाणं (४८२२४६६)
मिति जी० ३ प्रति ।

[२१] मन्दराद् गोस्तूभादीनामन्तरम् ।

मंदरस्स णं पव्वयस्स पुरत्थिमिद्धाओ चरमंताओ गो-
यमदीवस्स आवासपव्वयस्स पुरत्थिमिद्धे चरमंते एस णं
अट्ठासीई जोयणसहस्साई अवाहाए अंतरे पसुत्ते एवं
चउसु वि दिसासु नेयव्वं स० १४६ पत्र ।

मेरोः पूर्वान्तात् जम्बूद्वीपस्य पञ्चत्वारिंशद्योजनसहस्रमा-
नत्वात् जम्बूद्वीपान्ताच्च द्विचत्वारिंशद्योजनसहस्रेषु गोस्तू-
भस्य व्यवस्थितत्वात्स्य च सहस्रविष्कम्भत्वाद्यथोक्तः सूत्रा-
र्थो भवतीति । अनेनैव क्रमेण दक्षिणादिदिग्व्यवस्थितान् दका-
वभासशब्दकसीमाभ्यान् बेलन्धरनागराजनिवासपर्वताना-
धित्य वाच्यमत एवाह ‘एवंचउसु वि दिसासु नेयव्वमिति’ स० ।

जंबूदीवस्स णं दीवस्स पुरत्थिमिद्धाओ चरमंताओ गो-
यमस्स णं आवासपव्वयस्स पुरत्थिमिद्धे चरमंते एस णं
बायालीसं जोयणसहस्साई अवाहाए अंतरे पसुत्ते एवं
चउदिसिं पि दगभसे संखोदयसीमे य ।

(पुरत्थिमिद्धाओति) जगतीवाह्यपरिधेरपवृत्य गोस्तूभ-
स्यावाप्तपर्यंतस्य बेलन्धरनागराजमन्थिनः पाश्चात्यसीमा-

न्तश्चरमविभागो वा यावताऽन्तरेण भवति (एसगंति) पत-
दन्तरं द्विचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि प्रक्षप्तमन्तरशब्देन विशे-
षोऽप्यभिधीयते इत्यत आह (अवाहाएति) व्यवधानापेक्षया
यदन्तरं तदित्यर्थः स० १०६ पत्र. ।

मंदरस्स णं पव्वयस्स पचत्थिमिद्धाओ चरमंताओ गो-
यमस्स णं आवासपव्वयस्स पचत्थिमिद्धे चरमंते एस णं
सत्ताणउई जोयणसहस्साई अवाहाए अंतरे पसुत्ते एवं
चउदिसिं पि ।

भावाथोऽयं मेरोः पश्चिमान्तात् जम्बूद्वीपस्यान्तः पञ्चपञ्चा-
शत् सहस्राणि ततो द्विचत्वारिंशतो गोस्तूभ इति यथोक्तमे-
वान्तरमिति स० १४२ पत्र. ।

मंदरस्स णं पव्वयस्स बहुमज्जदेसभागाओ गोयुजस्स
आवासपव्वयस्स पचत्थिमिद्धे चरमंते एस णं बाणउई जो-
यणसहस्साई अवाहाए अंतरे पसुत्ते एवं चउाह वि आ-
वासपव्वयाणं ॥

भावाथो मेरुमध्यभागात् जम्बूद्वीपस्य पञ्चाशत् सहस्राणि
ततो द्विचत्वारिंशत् सहस्राण्यतिक्रम्य गोस्तूभपर्वत इति
सूत्रोक्तमन्तरम्भवतीति । एवं शेषाणामपि स० १४९ पत्र. ।

[२२] मन्दराजैतमस्यान्तरं यथा ।

मंदरस्स णं पव्वयस्स पुरत्थिमिद्धाओ चरमंताओ गो-
यमदीवस्स पुरत्थिमिद्धे चरमंते एस णं सत्तसद्धिं जोयणस-
हस्साई अवाहाए अंतरे पसुत्ते ।

मेरोः पूर्वान्ताज्जम्बूद्वीपोऽपरस्यां दिशि जगतीवाह्यान्तर्पर्यव-
सानः पञ्चपञ्चाशद्योजनसहस्राणि तावदस्ति ततः परं द्वादश-
योजनसहस्राण्यतिक्रम्य लवणसमडमध्ये गौतमद्वीपान्तिधा-
नो दीपोऽस्ति तमधिकृत्य सूत्रार्थः सम्प्रवृत्तिः । पञ्चपञ्चाशतो
द्वादशानां च सप्तषष्टित्वभावात् । यद्यपि सूत्रपुस्तकेषु गौतम-
शब्दो न दृश्यते तथाप्यसौ दृश्यः जीवाग्निगमादिषु लवणस-
मुद्धे गौतमचन्द्रविद्वीपान् विना द्विषान्तरस्याभ्यवमानत्वादि-
ति । स० १२५ पत्र. ।

मंदरस्स पव्वयस्स पचत्थिमिद्धाओ चरमंताओ गोयमदी-
वस्स पचत्थिमिद्धे चरमंते एस णं एगुणसत्तरिं जोय-
णसहस्साई अवाहाए अंतरे पसुत्ते ॥

लवणसमुद्रपश्चिमायां दिशि द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य
द्वादशसहस्रमानः सुस्थिताभिधानस्य लवणसमुद्राधिपतेर्भवने-
नालंकृतो गौतमद्वीपो नाम द्वीपोऽस्ति तस्य च पश्चिमान्तो मेरोः
पश्चिमान्तादेकोनसप्ततिसहस्राणि भवन्ति पञ्चत्वारिंशतो
जम्बूद्वीपसम्बन्धिनां द्वादशानामन्तरसम्बन्धिनां द्वादशानामेव
द्वीपविष्कम्भसम्बन्धिनां च मीलनादिति ।

(२३) मन्दरस्य दक्षिणस्यान्तरम् ।

मंदरस्स णं पव्वयस्स दक्खिणिद्धाओ चरमंताओ दगभा-
सस्स आवासपव्वयस्स उत्तरिल्ले चरमंते एस णं सत्तासीई
जोयणसहस्साई अवाहाए अंतरे पसुत्ते एवं मंदरस्स पच-
त्थिमिद्धाओ चरमंताओ मंगस्स वा पुरत्थिमिद्धे चरमंते एवं
चैव मंदरस्स उत्तरिद्धाओ चरमंताओ दगसीमस्स आवा-

सपञ्चयस्स दाहिणिश्चे चरमंते एम एं सत्तासीई जोयण-
सहस्साई अवाहाए अंतरे पणत्ते स० १६० पत्र ।

महाहिमवतोऽन्तरं यथा ॥

महाहिमवतस्स वासहरपञ्चयस्स समधरणितले एस एं
सत्तजोयणसयाई अवाहाए अंतरे पणत्ते एवं रुप्पि-
कूस्स वि ॥

जाधार्योऽयं हिमवान् योजनशतद्वयोच्चित्तस्तकूटं च पञ्च-
शतोच्चित्तमिति सूत्रोक्तमन्तरमवर्तते स० १४४ पत्र ।

महाहिमवतकूटस्स एं उवरिमंताओ सोगंधियस्स कं-
स्म हेड्डिश्चे चरमंते एस एं सत्तासीइजोयणसयाई अवा-
हाए अंतरे पणत्ते एवं रुप्पिकूटस्स वि ।

महाहिमवति द्वितीयवर्षधरपर्वते अष्टौ सिंहायतनकूटमहा-
हिमवत्कूटादीनि कूटानि भवन्ति तानि पञ्चशतोच्चित्तानि तत्र
महाहिमवत्कूटस्य पञ्च शतानि चे शते महाहिमवत्तृतीयोच्च-
यस्य अशीतिश्च शतानि प्रत्येकं सहस्रमानानामष्टानां सौगन्धिक-
काण्डावसानानां रत्नप्रमाखरकाण्डावसानरकाण्डानामित्येवं
मोलिते सत्ताशीतिरु रत्नवतीति । (एवं रुप्पिकूटस्साविति)
रुक्मिणि पञ्चमवर्षधरे यद् द्वितीयं रुक्मिकूटमिधानं कूटं तस्या-
प्यन्तरं महाहिमवत्कूटस्येव वाच्यं समानप्रमाणत्वाद् द्वयो-
रपीति स० १३८ पत्र ।

महाहिमवतो वर्षधरपर्वतस्यान्तरं यथा ।

महाहिमवतस्स एं वामहरपञ्चयस्स उवरिष्ठाओ चरमं-
ताओ सोगंधियस्स कंस्म हेड्डिश्चे चरमंते एस एं वासीई
जोयणसयाई अवाहाए अंतरे पणत्ते ।

महाहिमवतो द्वितीयवर्षधरपर्वतस्य योजनशतद्वयोच्चित्तस्य
(उवरिष्ठाओति) उपरितनाश्वरमान्तात् सौगन्धिककाण्डस्या-
धस्तनश्वरमान्तो अशीतियोजनशतानि कथं रत्नप्रज्ञापृथिव्यां
हि त्रीणि काण्डानि खरकाण्डपङ्ककाण्डावहलकाण्डानि खर-
काण्डं पङ्ककाण्डमवहलकाण्डं चेति । तत्र प्रथमं काण्डं
बौद्धविधिं तद्यथा रत्नकाण्डं १ वज्रकाण्डम् २ एवं वैदूर्य ३
लोहिताङ्ग ४ मसारणम् ५ हेमगर्भं ६ पुष्पक ७ सौगन्धिक ८
ज्योतीरसा ९ ज्जना १० ज्जनपुष्पक ११ रजत १२ जातक १३
पङ्क १४ स्फटिक १५ रिष्टकाण्डं चेति १६ एतानि च प्रत्येकं सहस्र
प्रमाणानि ततश्च सौगन्धिककाण्डस्याष्टमत्वादशीतिशतानि द्वे
च शते महाहिमवदुच्चय इत्येवं अशीतिशतानि एवं रुक्मि-
णोऽपि पञ्चमवर्षधरस्य वाच्यं महाहिमवत्समानोच्चयत्वा-
त्तस्येति स० १६५ पत्र ।

(७४) लवणसमुद्रचरमान्तयोऽन्तरं यथा ।

लवणस्स एं समुहस्स पुरत्थिमिष्ठाओ चरमंताओ पञ्च-
त्थिमिद्वे चरमंते एम एं पंचजोयणसयमहस्साई अवा-
हाए अंतरे पणत्ते ॥

तत्र जम्बूद्वीपस्य लङ्कं चत्वारि च लवणस्येति पञ्च । स०
१६४ पत्र ।

(७५) लवणसमुद्राशरणान्तरं यथा ।

लवणस्स एं समुहस्स दारस्य य दारस्स य केवइयं अवा-
हाए अंतरे पणत्ते गोयमा ! तिष्ठि जोयणसयसहस्साई

पंचाण्डसहस्साई दुष्णि य असीए जोयणसए कोसं च
दारंतरे लवणे जाव अवाहाए अंतरे पणत्ते ॥

लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य द्वारस्य द्वारस्य [एसणमिति] पत-
त् अन्तरं कियत्था अवाधया अन्तराश्रवाद् व्याघातरूपया प्रहसं
जगवानाह गौतम ! त्रीणि योजनशतसहस्राणि पञ्चनवति-
सहस्राणि अशीती द्वे योजनशते क्रोशश्चैको द्वारस्य द्वारस्यावा-
धया अन्तरं प्रहसतम् । तथाहि एकैकस्य द्वारस्य पृथुत्वं चत्वा-
रि योजनानि एकैकस्मिन् द्वारे एकैव द्वारशाखा क्रोशबाहल्याद्
द्वारे च द्वे द्वे शाखे ततः एकैकस्मिन् द्वारे सामस्येन चिन्त्य-
माने सार्द्धयोजनचतुष्टयप्रमाणं प्राप्यते चतुर्णामपि च द्वारणा-
मेकत्र पृथुत्वमीदृशे जातान्यष्टादश योजनानि तानि लवणसमु-
द्रपरिरयपरिमाणात् पञ्चदशशतसहस्राणि एकाशीतिः
सहस्राणि एकोनचत्वारिंशद्योजनशतमित्येवं परिमाणादपनीय
च यच्छेपं तस्य चतुर्भिर्भागे द्वैते यदागच्छति तत् द्वारणां पर-
स्परमन्तरपरिमाणं तच्च यथोक्तमेव । उक्तं च “असीया दोञ्जि
सया, एणनउइसहस्सतिञ्जि लक्खा य । कोसो य अंतरे सा-
गरस्स दाराण विज्ञेयं” ज० ३ प्रति ।

[१६] वरवामुखादीनामधस्तनाश्वरमान्ताद्गत-

प्रज्ञाया अधस्तनश्वरमान्तः ।

वलयामुहस्स एं पायालस्स हिड्डिष्ठाओ चरमंताओ
इमीसे रयाणप्पजाण पुदवीए हेड्डिल्ले चरमंते एस एं
एगणासिं जोयणसहस्साई अवाहाए अंतरे पणत्ते एवं
केउस्स वि जूयस्स वि ईसरस्स वि ।

तत्र [वलयामुहस्सति] वरवामुखानिधानस्य पूर्वदिग्भ्यव-
स्थितस्य [पायालस्सति] महापातालकव्रशस्याधस्तनवरमा-
न्ताद्गतप्रज्ञापृथ्वीचरमान्त एकोनाशीत्या सहस्रेषु जवति । कथं
रत्नप्रज्ञा हि अशीतिसहस्राधिकं योजनानां लङ्कं वादृत्यते ज-
वति तस्याश्चैकं समुद्रावगाहसहस्रं परिहृत्याऽधो तत्रप्रमाणा-
वगाहो वलयामुखपातालकलशो भवति ततस्तधरमान्तात्
पृथिवीचरमान्तो यथोक्तान्तरमेव जवति । एवमन्येषां त्रयो
वाच्या इति स० १३६ पत्र ।

[१७] विमानकल्पानामन्तरम् ।

जोइसियस्स एं जंते ! सोहम्मीमाणाण य कप्पाणं
केवइयं पुच्छा ? गोयमा ! असंखेज्जाई जोअणसहस्साई
जाव अंतरे पणत्ते सोहम्मीमाणाणं भंते ! सणकुमार-
माहिंदाण य केवइयं एवं चेव सणकुमारमाहिंदाणं भंते !
वंभन्नोगस्स कप्पस्स केवइयं एवं चेव वंभन्नोगस्स णं जंते !
लंतगस्स य कप्पस्स केवइयं एवं चेव लंतगस्स एं जंते !
महामुक्कस्स य कप्पस्स केवइयं एवं चेव महामुक्कस्स य
कप्पस्स सहस्सारस्स य एवं सहस्सारस्स आणयपाणयक-
प्पाणं एवं आणयपाणयाणं आरणच्चुयाण कप्पाणं एवं
आरणच्चुयाणं मेविज्जगविमाणाय य एवं मेविज्जगविमा-
णाणं अणत्तरविमाणाय य एवं अणत्तगविमाणाय जंते !
ईसिप्फभाणए पुदवीए केवइयं पुच्छा ? गोयमा ! दुवालस
जोयणे अवाहाए अंतरे पणत्ते ज० १४ श० ८ उ० ।

[वीका सुगमत्वात् गुदीता]

[विवक्षितस्वभावपरित्यागे सति पुनस्तद्भावाप्राप्तिर्विरहे आनु-
पूर्वीद्रव्याणामन्तरम् आणुपूर्वी शब्दे]

[२८] आहारमाश्रित्य जीवानामन्तरम् ।

ज्जन्मत्यआहारगस्स एं जेतुं ! केवतियं कालं अंतरं होइ
गोयमा ! जहएणेणं एकं समयं उक्कोसेणं दो समय। केव-
त्रिआहारगस्स णं अंतरं अजहएणमणुक्कोसेणं तिणिण स-
मया ज्जन्मत्यअणाहारगस्स अंतरं जहएणेणं खुड्ढमभव-
ग्गहणं दुममऊणं उक्कोसेणं अमखेज्जं काळं जाव अंगुल-
स्स अमखेज्जतिभागं । सिद्धकेवलिअणाहारगस्स सात-
यस्स अपज्जवमियस्स णत्थि अंतरं सजोगिजवत्येकेव-
लिअणाहारगस्स जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वि अंतो-
मुहुत्तं अजोगिजवत्येकेवलिअणाहारगस्स नत्थि अंतरं ॥

प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह गौतम ! जघन्येन श्रुद्धकभवग्रहणं
क्षिसमयान्तमुत्कर्षतोऽसंख्येयं काळं यावदङ्गुलस्यासंख्येयो भा-
गः यावानेव हि क्षुद्रस्थानाहारकस्य कालस्तदेव क्षुद्रस्थाना-
हारकस्यान्तरं क्षुद्रस्थानाहारकस्य च जघन्यतः कालोऽन्तर्मुहुत्त-
मुत्कर्षतोऽसंख्येयः उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽङ्गुल-
स्यासंख्येयो भागः पतावन्तं काळं सततमविग्रहेणोत्पादसंजवा-
त् । ततः क्षुद्रस्थानाहारकस्य च जघन्यतः उत्कर्षतश्चेतावदन्तरं
चेति जी० ३ प्रति० । [अधिकं खुड्ढमभवग्गहणशब्दे नवरम्]
सयोगिमवत्येकेवलिअणाहारगस्स णं जेतुं " इत्यादि प्रश्नसूत्रं सु-
गमं भगवानाह । गौतम ! जघन्येनाप्यन्तर्मुहुत्तमुत्कर्षणोपपन्न-
मुहुत्तं समुदातप्रतिपत्तेरन्तरमेवान्तर्मुहुत्तं शैलं प्रतिपत्ति-
भावात् नवरं जघन्यपद्मादुत्कर्षत्वं विशेषाधिकमवसातव्यम-
व्यथोभयपदोपन्यासायोगात् अयोगिमवत्येकेवल्यनाहारकसु-
त्रे नास्त्यन्तरमयोग्यवस्थायां सर्वस्याप्यनाहारकत्वात् । एवं
सिद्धस्यापि साधपर्यवसितस्थानाहारकस्यान्तराभावाच्च भाव-
नीयः जी० ३ प्रति० ॥

[२९] इन्द्रियमाश्रित्यान्तरम् ।

एगिदियस्स एं भंते ! एगिदियस्स अंतरं कालतो केव चिरं
हांति गोयमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दो सागरो-
वमसहस्साई संखेज्जवासमम्भहियाई । वेइदियस्स एं भंते !
अंतरं कालतो केव चिरं होइ गोयमा ! जहएणेणं अंतो-
मुहुत्तं उक्कोसेणं वणप्फतिकालो एवं तेइदियस्स वि चउ-
रिंदियस्स वि एरइयस्स वि पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स
वि मणुसस्स वि देवस्स वि सन्वेसिं अंतरं भाणियव्वं ॥

अन्तराचिन्तायामेकेन्द्रियस्य जघन्यमन्तर्मुहुत्तमुत्कर्षतो द्वे सा-
गरोपममहस्रं संख्येयवर्षाभ्यधिके द्वित्रिचतुरिन्द्रियनैरधिकति-
र्यक्पञ्चेन्द्रियमनुप्यदेवानां जघन्यतः प्रत्येकमन्तर्मुहुत्तमुत्कर्षतो
वनस्पतिकालः [सर्व० जी० ८ प्रति०] " एगिदियस्स णं जेतुं ! अंतरं
कालतो केव चिरं होइ " इति प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह । गौतम !
जघन्येनान्तर्मुहुत्तं तच्चैकेन्द्रियादुद्भूतं द्विन्द्रियादावन्तर्मुहुत्तं
स्थित्वा ज्ञेयं पकेन्द्रियत्वेनाप्यमानस्य वेदितव्यम् । उत्कर्षतो द्वे

सागरोपममहस्रं संख्येयवर्षाभ्यधिके यावानेव हि व्रसकायस्य
कायस्थितिकालस्तावदेवैकेन्द्रियस्यान्तरं व्रसकायस्थितिका-
लश्च यथोक्तप्रमाण एव तथा बह्व्यति । " तसकाए णं भंते !
तसकायसि कालतो केव चिरं होइ गोयमा ! जहएणेणं अंतोमुहु-
त्तं उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साई संखेज्जवासा अम्भहियाई "।
द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियसूत्रेषु जघन्यतोऽन्तर्मुहुत्तं तच्च पूर्वप्रकारे-
ण भावनीयमुत्कर्षतः सर्वत्रापि वनस्पतिकालः द्विन्द्रियादिभ्यः
उद्भूतस्य वनस्पतिषु यथोक्तप्रमाणमन्तरमपि कावमवस्थानात्
यथैवामूनि पञ्चसूत्राण्यन्तरविषयाण्यौघिकान्युक्तानि तथैव
पर्याप्तविषयाणि अपर्याप्तविषयाण्यपि भावनीयानि तानि चैवम् ।
" एगिदियअपज्जसे " इत्यादि एवं पञ्च पर्याप्तसूत्राण्यपि वक्तव्या-
नि । जी० ५ प्रति० । [उत्पादमधिकृत्यान्तरम् उच्यते शब्दे]

[३०] कषायमाश्रित्यान्तरम् ।

कोहकसाई-माणकसाई-मायाकसाई एं भंते ! अंतरं ?
गोयमा ! जहएणेणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं लोभ-
कमायियस्स अंतरं जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वि
अंतोमुहुत्तं कसाई तदेव जहा हेइडा ।

कोषकषायिणोऽन्तरं जघन्येनैकं समयं तदुपशमसमयानन्तरं
मरणे ज्ञेयः कस्यापि तदुद्भूतात् उत्कर्षतोऽन्तर्मुहुत्तमेव मानक-
षायिमायाकषायिसूत्रे अपि वक्तव्ये " लोभकसायियस्स अंतरं
जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं अकसाई तदेव
जहा हेइडा " । सर्व० जी० ४ प्रति० ।

कायमाश्रित्यान्तरम् ।

पुद्वीकाइयस्स एं जेतुं ! केवतियं कालं अंतरं होति
गोयमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सतिकालो
एवं आउतेउवाउकाइयतसकाइयाणं वि वणस्सइकायियस्स
पुद्विकालो एवं पज्जत्ताणं वि वणस्सतिकालो । वणस्सइ-
काइयाणं पुद्विकालो पज्जत्ताणं वि एवं चेव वणस्सति-
कालो पज्जत्ताणं वणस्सतीणं पुद्विकालो ।

प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहुत्तं पृथिवी-
कायादुद्भूतस्याप्यन्तर्मुहुत्तं स्थित्वा भूयः पृथिवीकायिकत्वेन
कस्याप्युत्पादात् उत्कर्षतोऽनन्तं कालं स चानन्तकालः प्रागु-
क्तस्वरूपो वनस्पतिकालः प्रतिपत्तव्यः पृथिवीकायादुद्भूतैता-
वन्तं काळं वनस्पतिष्ववस्थानसम्भवात् एवममेजोवायुव्रस-
सूत्राप्यपि जावनीयानि वनस्पतिसूत्रे उत्कर्षतोऽसंख्येयं काळं
" असंखेज्जाओ उरसप्पिणीओ काळतो खेततो असंखेज्जा लोगा "।
इति वक्तव्यं वनस्पतिकयादुद्भूतस्य पृथिव्यादिष्ववस्थानात् ते
च सर्वेष्वुत्कर्षतोऽप्येतावत्कावभावात् जी० ६ प्रति० ।

[३१] गतिमाश्रित्यान्तरं यथा ।

नेरइयस्स अंतरं जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्स-
तिकालो एवं मव्वाणं तिरिक्खजोणियवज्जाणं तिरिक्ख-
जोणियाणं जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसह-
पुहुत्तं सातिरेणं ॥

नैरयिकस्य जघन्येनान्तरमन्तर्मुहुत्तं तच्च नरकादुद्भूतस्य तिर्य-
ग्मनुष्यगर्ग एवाकुभाभ्यवसायेन मरणतः परिभावनीयं सानु-
बन्धकर्मफलमेतदिति तात्पर्यार्थः । उत्कर्षतोऽनन्तं काळं स

चानन्तः कालो वनस्पतिकालो नरकादुत्सस्य पारम्पर्येणानन्तं काष्ठं वनस्पतिध्वस्तानात् तिर्यग्योनिकसूत्रं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं तच्च तिर्यग्योनिकभवाद्दुस्त्यान्तर्मुहूर्तं स्थित्वा जूयः तिर्यग्योनिकत्वेनोत्पद्यमानस्य वेदितव्यमुत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं तिर्यग्योनिकसूत्रं मनुष्यसूत्रं मानुषीसूत्रं देवसूत्रं च जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः जी० ७ प्रति० ।

नैरयिकस्य ।

नैरयमणुस्सदेवाणं य अंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उ-
कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं सादरेणं ॥

नैरयिकस्य भवन्त ! अन्तरं नैरयिकत्वात्परिग्रहस्य भूय आ-
नैरयिकत्वप्राप्तेरपान्तरात् काष्ठतः कियच्चिरं भवति कियन्तं काष्ठं
यावद्भवतीत्यर्थः । भगवानाह जघन्येनान्तर्मुहूर्तं कथमिति चेत्
उच्यते नरकादुत्सस्य मनुष्यभवे तिर्यग्नये वा अन्तर्मुहूर्तं स्थि-
त्वा भूयो नरकेपुन्यदात् । तत्र मनुष्यभवे भावना इयं कश्चि-
न्नरकादुत्सस्य गर्भजमनुष्यत्वेनोत्पद्य सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तो
विशिष्टसंज्ञानोपेतो वैकियलक्षिमान् राज्याद्याकाङ्क्षी परचक्रा-
णुपलब्धमाकर्ण्य स्वशक्तिप्रजावतश्चतुर्भुजं सैन्यं विकुर्वित्वा सं-
ग्रामयित्वा महारौडध्यानोपगतो गर्भस्थ एव काष्ठं करोति
कृत्वा च कालं जूयो नरकेपुन्यद्यते तत एवमन्तर्मुहूर्तं तिर्यग्नये
नरकादुत्सस्य गर्भजमुत्क्रान्तिकतन्तुलमस्यत्वेनोत्पन्नश्च महा-
रौडध्यानोपगतोऽन्तर्मुहूर्तं जीवित्वा भूयो नरके जायते इति
उत्कर्षतोऽनन्तं कालः परम्परया च वनस्पतिपुन्यादाद्वसात्
व्यस्तथाचाह वनस्पतिकालः स च प्रागेवोक्तः तिर्यग्योनिकधि-
षयं प्रश्नसूत्रं पूर्ववत् निर्वचनं जघन्येनान्तर्मुहूर्तं तच्च कस्यापि
तिर्यग्येन मुक्त्वा मनुष्यभवेऽन्तर्मुहूर्तं स्थित्वा जूयः तिर्यग्ये-
नोत्पद्यमानस्य द्रष्टव्यम् उत्कर्षतः सातिरेकं सागरोपमशतपृथ-
क्त्वं तच्च नैरन्त्येण देवनारकमनुष्यजवभ्रमणेनावसानव्यं मनु-
ष्यवपयमपि प्रश्नसूत्रं तथैव निर्वचनं जघन्येनान्तर्मुहूर्तं तच्च
मनुष्यभवाद्दुस्त्य तिर्यग्नयेऽन्तर्मुहूर्तं स्थित्वा जूयो मनुष्यत्वेनो-
त्पद्यमानस्यावसानव्यम् उत्कर्षतोऽनन्तं काष्ठं स चानन्तकालः
प्रागुक्तो वनस्पतिकालः । देवविषयमपि प्रश्नसूत्रं सुगमं निर्वचनं
जघन्येनान्तर्मुहूर्तं कश्चित् देवजवाद् व्युत्वा गर्भजमनुष्यत्वे-
नोत्पद्य सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तो विशिष्टसंज्ञानोपेतस्तथा-
विधस्य भ्रमणोपासकस्य वा धर्मध्यानोपगतो गर्भस्थ एव
काष्ठं करोति कालं च कृत्वा देवेपुन्यद्यते ततः एवमन्तर्मुहूर्त-
मुत्कर्षतोऽनन्तं कालं स चानन्तः कालो यथोक्तस्वरूपो वनस्प-
तिकालः प्रतिपक्षयः जी० ४ प्रति० । (गुणस्थानकाव्याभि-
त्यान्तरं गुणछाण शब्दे)

चरिमाणं भंते ! चरिमएत्ति कालतो केव चिरं होति
गोयमा ! चरिमे अणादिणं सवज्जवसिणं अचरिमे दुविहे
अणादिणं वा अपज्जवसिणं सातीणं वा अपज्जवसिणं
दोएहं पि नत्थि अंतरं ॥

प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह गौतम ! अनादिकस्य सपर्यवसित-
स्य नास्त्यन्तरं चरमम्वापगमे सति पुनश्चरमत्वायोगात् अचरम-
स्यापि अनाद्यपर्यवसितस्य साद्यपर्यवसितस्य वा नास्त्यन्तरम्
विद्यमानचरमत्वात् जी० ४ प्रति० ।

ज्ञानमाश्रित्य जीवानामन्तरम् ।

णाणिस्म अंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं णं काष्ठं

अवहं पोगलपरियदं देसुणं अन्नाणिस्सदोएहं वि आदि-
ह्माणं एत्थि अंतरं सातियस्स सपज्जवसियस्स जहण्णेणं
अंतोमुहुत्तं उकोसेणं णवाडिं सागरोवमाइं सातिरेकाइं ।

ज्ञानिनो भवन्त ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति जगवानाह
गौतम ! सादिकस्य अपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वेन
सदा तद्भावापरित्यागात् सादिकस्य सपर्यवसितस्य जघन्य-
नान्तर्मुहूर्तमेतावता मिथ्यादर्शनकालेन व्यवधानेन जूयोऽपि
ज्ञानजायात् उत्कर्षेण अनन्तं कालमनन्ता वत्सर्पर्यवसितस्य-
व्यः कालतः क्षेत्रतोऽपार्थं पुञ्जलपरावर्त्तं देसोऽनं सम्यग्दृष्टेः स-
म्यक्त्वात् प्रतिपतितस्य एतावन्तं कालं मिथ्यात्वमनुज्यूय तद्-
नन्तरमवश्यं सम्यक्त्वासादनात् “अष्टाणिस्स णं जन्ते !” इत्या-
दि प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह गौतम ! अनाद्यपर्यवसितस्य
नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वादिधमनादिपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरं
मवातकेवलज्ञानस्य प्रतिपाताभावात् सादिपर्यवसितस्य जघ-
न्येनान्तर्मुहूर्तं जघन्यस्य सम्यग्दर्शनकालस्य एतावन्मात्रत्वात्
उत्कर्षतः पट्पट्टिसागरोपमाणि सातिरेकाणि एतावतोऽपि का-
लादुभयं सम्यग्दर्शनप्रतिपाते सत्यज्ञानभावात् जी० सर्वजी० १ प्रति०

आजिनिबोधिकादेरन्तरम् ।

आजिणिबोहियणाणिस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केव
चिरं होइ गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं अ-
णं कालं जाव अवहं पोगलपरियदं देसुणं एवं भुयणा-
णिस्म वि ओहिणाणिस्म वि मणपज्जवणाणिस्स वि के-
वलणाणिस्स णं भंते ! अंतरं सादियस्स अपज्जवसिय-
स्स एत्थि अंतरं । मति अणणाणिस्स णं भंते ! अंतरं
अणादियस्स अपज्जवसियस्स एत्थि अंतरं । अणाइ-
यस्स सपज्जवसियस्स एत्थि अंतरं । सादियस्स सपज्ज-
वसियस्स जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं णवाडिं साग-
रोवमाइं सातिरेगाइं एवं भुयणाणिस्स वि विज्जेगणाणि-
स्स णं भंते ! अंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं वणा-
स्सइकाडो ।

अन्तरचिन्तायामाभिनिबोधिकज्ञानिनोऽन्तरं जघन्येनान्तर्मुहूर्त-
मुत्कर्षतोऽनन्तं कालं यावदपार्कपुद्गलपरावर्त्तं देशोन्तम् । एवं
भुतज्ञानिनो मनःपर्यवज्ञानिनश्चान्तरं वक्तव्यम् । केवलज्ञानिनः
साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं मत्यज्ञानिनः भुतज्ञानिनश्चानाद्य-
पर्यवसितस्यानादिसपर्यवसितस्य च नास्त्यन्तरं सादिपर्यव-
सितस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतः पट्पट्टिः सागरोपमाणि
विभङ्गज्ञानिनः जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतोऽनन्तं काष्ठं वनस्प-
तिकालः जी० सर्वजी० ७ प्रति० । आ० चू० । ज० ।

(३२) व्रसस्थावरनोव्रसस्थावरानामन्तरम् ।

तसस्स णं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होति गोयमा ! ज-
हण्णेणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं वणस्मइकालो यावरस्म णं
भंते ! केवतियं कालं अंतरं होति गोयमा ! जहण्णेणं अंतो-
मुहुत्तं उकोसेणं अस्सेज्जाओ ओमप्पिण्णिउस्मप्पिणीओ ।

सुगमं नवरमसंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्र-
तोऽसंख्येया लोका इत्येतावत्प्रमाणमन्तरं तेजस्कायिकया-

कार्यक्रमध्ये गमनेनावसातव्यमन्यत्र गतावेतावत्प्रमाणस्यान्तरस्यासंभवात् " तस्स एं भेत ! अंतरमित्यादि " सुगमं नवरं " उक्कोसेण वणस्सइकालो " इति उत्कर्षतो वनस्पतिकालो चतुर्थः स चैवम् । " उक्कोसेण अणंतं काळमणंतोओ उस्सपिण्णीओ कालतो खेततो अणंतो होगा असंखेज्जा पोग्गलपरियट्ठा तेणं पोग्गलपरियट्ठा आवलिया असंखेज्जइभागो " इति पतावत्प्रमाणं चान्तरं वनस्पतिकायमध्यगमनेन प्रतिपत्तव्यमन्यत्र गतावेतावत्प्रमाणान्तरत्वात् जी० १ प्रति० ।

तसस्स एं अंतरं वणस्सतिकालो थावरस्स तसकालो नो तसस्स नो थावरस्स एत्थि अंतरं । जी० सर्वजी० २ प्रति० ।

दर्शनमाश्रित्य जीवानाम् ।

चक्षुर्दंशणस्स अंतरं जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सतिकालो अचक्षुर्दंशणस्स वुविहस्स एत्थि अंतरं ओहिदंशणस्स जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सइकालो केवलदंशणस्स एत्थि अंतरं ।

चक्षुर्दर्शनोऽन्तरं जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं प्रमाणेन अचक्षुर्दर्शनजघनेन व्यवधानात् उत्कर्षतो वनस्पतिकालः स च प्रागुक्तस्वरूपः अचक्षुर्दर्शनोऽनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् अनादिपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरम् अचक्षुर्दर्शनत्वापगमे ज्ञेयोऽचक्षुर्दर्शनत्वायोगात् क्वाणघातिकर्मणः प्रतिपातासंभवात् अवधिदर्शनो जघन्येनैकं समयमन्तरं प्रतिपातसमयानन्तरसमय एव कस्यापि पुनस्तद्भाभभावात् कच्चिदन्तर्मुहूर्त्तमिति पाठः स च सुगमः तावता व्यवधानेन पुनस्तद्भाभभावात् । न चायं निर्मूलः पाठो मूलटीकाकारेणापि मतान्तरण समर्थितत्वात् उत्कर्षतो वनस्पतिकालः तावतः काळादूर्ध्वमवश्यमवधिदर्शनसंभवाद्नादिमिथ्यादृष्टेरप्यविरोधात् कानं हि सम्यक्त्वं स चैव न दर्शनमपीति जावता केवलदर्शनेन साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् जी० सर्वजी० ३ प्रति० ।

(३३) दृष्टिमाश्रित्यान्तरम् ।

सम्मादिट्ठिस्स अंतरं सातियस्स अपज्जवसियस्स एत्थि अंतरं सातियस्स सपज्जवसियस्स जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं जाव अवहं पोग्गलपरियट्ठं देसूणं भिच्चादिट्ठिस्स अणादियस्स अपज्जवसियस्स एत्थि अंतरं अणादियस्स सपज्जवसियस्स एत्थि अंतरं । साइयस्स सपज्जवसियस्स जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं आवहिं सागरोवमाइं सातिरेमाइं । सम्माभिच्चादिट्ठिस्स जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं जाव अवहं पोग्गलपरियट्ठं देसूणं ।

" सम्मादिट्ठिस्सणं जेतो इत्यादि " प्रश्नसूत्रं सुगमं जगवानाह गौतम ! साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् सादिसपर्यवसितस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं सम्यक्त्वात् प्रतिपत्त्यान्तर्मुहूर्त्तेन नूयः कस्यापि सम्यक्त्वप्रतिपत्तेः । उत्कर्षतोऽनन्तं काळं यावदपार्द्धं पुनरपरावर्त्तं मिथ्यादृष्टिसूत्रेऽनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपरित्यागात् अनादिसपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरमनादित्वात् अन्यथाऽनादित्वायोगात् । सादिसपर्यवसितस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः बद्धवृत्तिः सागरोपमाणि सातिरेकाणि सम्यग्दर्शनकाल एव हि मिथ्यादर्शनस्य प्रायोऽन्तरं सम्य-

ग्दर्शनकालश्च जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावानिति । सम्यग्मिथ्यादृष्टिसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं सम्यग्मिथ्यादर्शनात् प्रतिपत्त्यान्तर्मुहूर्त्तेन नूयः कस्यापि सम्यग्दर्शनभावात् । उत्कर्षतोऽनन्तं काळं यावदपार्द्धं पुनरपरावर्त्तं देशेन यदि सम्यग्मिथ्यादर्शनात् प्रतिपत्तितस्य नूयः सम्यग्मिथ्यादर्शनज्ञानस्ततः पतावता काळेन नियमेनान्यथा तु मुक्तिः जी० २ प्रति० (निर्मेयानामन्तरं निर्गन्धं शब्दे)

(३४) पर्याप्तिमाश्रित्यान्तरम् ।

पज्जत्तगस्स अंतरं जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं अपज्जत्तगस्स जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं तइयस्स एत्थि अंतरं

अन्तराश्रित्यायां पर्याप्तकस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तमन्तरम् अपर्याप्तकाल एव हि पर्याप्तकस्यान्तरम् । अपर्याप्तकालस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तम् अपर्याप्तकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं पर्याप्तकालस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावत्प्रमाणत्वात् नोपर्याप्तनोअपर्याप्तस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् ।

परीतानामन्तरम् ।

कायपरित्तस्स अंतरं जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सतिकालो संसारपरित्तस्स एत्थि अंतरं कायअपरित्तस्स जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं । पुदवि-कालो संसारअपरित्तस्स अणातियस्स अपज्जवसियस्स एत्थि अंतरं । अणादियस्स सपज्जवसियस्स एत्थि अंतरं नोपरित्तणोअपरित्तस्स वि एत्थि अंतरं ।

प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं साधारणेष्वान्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा नूयः प्रत्येकशरीरेष्वागमनात् उत्कर्षतोऽनन्तं काळं स चानन्तः कालः प्रागुक्तस्वरूपो वनस्पतिकालस्तावन्तं काळं साधारणेष्वावस्थानात् । संसारपरीतविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं जगवानाह गौतम ! नास्त्यन्तरं संसारपरीतत्वापगमे पुनः संसारपरीतत्वाजावात् मुक्तस्य प्रतिपातासंभवात् । कायापरीतसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं प्रत्येकशरीरेष्वन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा नूयः कायापरीतेषु कस्याप्यागमनसंज्ञात् उत्कर्षतोऽसंख्येयं काळं यावत् असंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसंख्येया लोकाः पृथिव्यादिप्रत्येकशरीरजवभ्रमणकाक्षस्योत्कर्षतोऽप्येतावन्मात्रत्वात् । तथा चाह । पृथिवीकाक्षः पृथिव्यादिप्रत्येकशरीरकाल इत्यर्थः । संसारपरीतसूत्रे अनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वाद्नादिपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरं संसारपरीतत्वापगमे पुनः संसारपरीतत्वस्यासंभवात् । नोपरीतनोअपरीतस्यापि साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं अपर्यवसितत्वात् जी० २ प्रति० ।

[३५] पुद्गलमाश्रित्यान्तरम् ।

परमाणुपोग्गलस्स एं जेतो ! सव्वेयस्स काळओ केव चिरं अंतरं होइ ! गोयमा ! सट्ठाणंतरं पडुच्च जहणेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं काळं । परट्ठाणंतरं पडुच्च जहणेणं एकं समयं उक्कोसेणं एवं चेव । णिरेयस्स केवइं सट्ठाणंतरं पडुच्च जहणेणं एकं समयं उक्कोसेणं आव-

लियाए असंखेज्जज्जागं, परद्धाणंतरं पमुच्च जहएणेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं दुपदेसियस्स एणं भंते ! खंभस्स देसेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ ? गोयमा ! सद्धाणंतरं पमुच्च जहएणेणं एकं समयं उक्कोमेणं असंखेज्जं कालं परद्धाणंतरं पमुच्च जहएणेणं एकं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं । सव्वेयस्स केवइयं कालं एवं चेव जहा देसेयस्स । णिरेयस्स केवइयं कालं सद्धाणंतरं पमुच्च जहएणेणं एकं समयं उक्कोमेणं आवलियाए असंखेज्जज्जागं, परद्धाणंतरं पमुच्च जहएणेणं एकं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं एवं जाव अणंतपदेसियस्स । परमाणुपोगगल्लस एणं भंते ! सव्वेयाणं केवइयं कालं अंतरं होइ ? गोयमा ! णत्थि अंतरं णिरेयाणं केवइयं णत्थि अंतरं दुपदेसियाणं भंते ! खंभणं देसेयाणं केवइयं कालं अंतरं सव्वेयाणं केवइ णत्थि अंतरं णिरेयाणं केवइ णत्थि अंतरं एव जाव अणंतपदेसियाणं ज० २५ श० ४ उ० ।

[टीका नास्तीति न व्याख्याता]

परमाणुपोगगल्लस एणं भंते ! अंतरं कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहएणेणं एणं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं दुपदेसियस्स एणं भंते ! खंभस्स अंतरं कालओ केव चिरं होइ गोयमा ! जहएणेणं एणं समयं उक्कोमेणं अणंतं कालं एवं जाव अणंतपदेसिओ । एगपएसोगाढस्स एणं भंते ! पोगगल्लस संयस्स अंतरं कालओ केव चिरं होइ गोयमा ! जहएणेणं एणं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं एवं जाव असंखेज्जपएसोगाढे । एगपएसोगाढस्स एणं भंते ! निरेयस्स अंतरं कालओ केव चिरं होइ गोयमा ! जहएणेणं एणं समयं उक्कोमेणं आवलियाए असंखेज्जज्जागं, परद्धाणंतरं पमुच्च जहएणेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं दुपदेसियस्स एणं भंते ! पोगगल्लस अंतरं कालओ केव चिरं होइ गोयमा ! जहएणेणं एणं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं असदपरिणयस्स एणं भंते ! पोगगल्लस अंतरं कालओ केव चिरं होइ गोयमा ! जहएणेणं एणं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जज्जागं ज० ५ श० ७ उ० ।

(टीका सुगमव्याख्या गृहीता)

प्रथमसमयप्रथमसमयविशेषणैकेन्द्रियाणां
नैरधिकारिणां चान्तरं यथा ।

पदमसमयएगिन्द्रियाणं भंते ! केवतियं कालं अंतरं हाति ? गोयमा ! जहएणेणं दो खुड्डाई जवग्गहणाई समयोणाई उक्कोसेणं वणस्सतिकालो अपदमसमयएगिन्द्रियस्स अंतरं जहएणेणं खुड्डागभवग्गहणं समयाहियं उक्कोसेणं दो-सागरोवमदस्साई संखेज्जा वा समग्गहियाई सेसाणं सव्वे-

भि पदमसमयइकाणं जहएणेणं दो खुड्डाई जवग्गहणाई सम-योणाई उक्कोसेणं वणस्सतिकालो अपदमसमयियाणं सेसाणं जहएणेणं खुड्डागभवग्गहणं समयाहियं उक्कोसेणं वणस्सतिकालो ॥

प्रथमसमयैकेन्द्रियस्य जन्त ! अन्तरं कालतः क्रियश्चिरं भव-ति जगवानाह गौतम ! जघन्यतो षे क्षुल्लकजवग्रहणे समयोने ते च क्षुल्लकद्वीन्द्रियादिभवग्रहणव्यवधानतः पुनरेकेन्द्रिय-व्येवोत्पद्यमानस्यावसातव्ये तथा लोकं प्रथमसमयानमेके-न्द्रियक्षुल्लकभवग्रहणमेव द्वितीयं सम्पूर्णमेव द्वीन्द्रियाद्यन्य-तमक्षुल्लकजवग्रहणमिति उत्कर्षतो घनस्पतिकालः सत्त्वान्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः काञ्चतः केवतोऽनन्ताः लोका असंख्येयाः पुल्लपरावर्ता आवलकया असंख्येयो भाग इत्ये-वं स्वरूपं तथाहि एतावन्तं हि कालं सोऽप्रथमसमयः न तु प्र-थमसमयस्ततो द्वीन्द्रियादिषु क्षुल्लकजवग्रहणमेवाऽवस्था-य पुनरेकेन्द्रियत्वेनोत्पद्यमानः प्रथमे समये प्रथमसमय इति भवत्युत्कर्षतो घनस्पतिकालोऽन्तरं प्रथमसमयैकेन्द्रियस्य जघन्यमन्तरं क्षुल्लकभवग्रहणं समयाधिकं तथैकेन्द्रियजवगन्त-चरमसमयस्याप्यधिकप्रथमसमयरात्रात् तत्र मृतस्य द्वीन्द्रिया-दिक्षुल्लकजवग्रहणेन व्यवधाने सति भूय एकेन्द्रियत्वेनोत्पन्न-स्य प्रथमसमयातिक्रमे वेदितव्यम् । एतावन्तं कालमप्रथमस-मयान्तराज्जायात् उत्कर्षतो षे सागरोपमसदृशे संख्येयवर्षा-न्यधिके द्वीन्द्रियादिभवग्रहणस्योत्कर्षतोऽपि सातत्येनैताव-न्तं कालं संभवात् । प्रथमसमयद्वीन्द्रियस्य जघन्येनान्तरं द्वे क्षुल्लकजवग्रहणे समयोने तद्यथा एकं द्वीन्द्रियक्षुल्लकजवग्र-हणमेव प्रथमसमयोनं द्वितीयं सम्पूर्णमेकेन्द्रियत्रिन्द्रिया-द्यन्यतमं क्षुल्लकभवग्रहणम् एवं प्रथमसमयं त्रीन्द्रियक्षुल्लकभव-ग्रहणमेव प्रथमसमयोनं द्वितीयं सम्पूर्णमेकेन्द्रियस्य जघन्यम-न्तरं क्षुल्लकभवग्रहणं समयाधिकं तच्च द्वीन्द्रियजवापुद्गत्यान्यत्र क्षुल्लकजवग्रहणे स्थित्वा भूयो द्वीन्द्रियत्वेनोत्पन्नस्य प्रथमसमयाति-क्रमे वेदितव्यम् । उत्कर्षतोऽनन्तं कालमनन्ता उत्सर्पिण्यवस-र्पिण्यः काञ्चतः केवतोऽनन्ता लोका असंख्येयाः पुल्लपरावर्ता आवलिकाया असंख्येयो भागः एतावन्तं द्वीन्द्रियजवापुद्गत्यै-तावन्तं कालं घनस्पतिषु स्थित्वा भूयो द्वीन्द्रियत्वेनोत्पन्नस्य प्रथमसमयातिक्रमे भावनीयः एवं प्रथमसमयत्रिचतुःपञ्चेन्द्रि-याणामपि जघन्यमुत्कृष्टं चान्तरं वक्तव्यं भावनाऽप्येतदनुसारेण स्वयं ज्ञावनीया ज० १० प्रति० ।

पदमसमयएइयस्स एणं भंते ! अंतरं कालतो केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहएणेणं दसवःससदस्साई अंतोमुहुत्तम-न्नद्वियाई उक्कोसेणं वणस्सतिकालो अपदमसमयएइ-यस्स एणं भंते ! अंतरं कालतो केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सतिकालो । पदमसमय-तरिक्खजोणिएणं भंते ! अंतरं कालओ केव चिरं हो-ति ? गोयमा ! जहएणेणं दो खुड्डाई जवग्गहणाई समयोणा-ई उक्कोसेणं वणस्सतिकालो अपदमसमयतरिक्खजोणि-यस्स एणं भंते ! अंतरं कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहएणेणं दो खुड्डाई जवग्गहणाई समयो-हियं उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेणं । पदमसमय-

दिसपर्यवसितस्य जघन्येनैकं समयमुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तं जाय-
ककालस्याभापकान्तरत्वात् तस्य च जघन्यत उत्कर्षतश्चेता-
बन्मात्रत्वात् । जी० १ प्रति० ।

[३८] योगमाश्रित्यान्तरम् ।

मणजोगिस्स अंतरं जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वण-
स्सतिकालो तहेव वयजोगिस्स वि कायजोगिस्स जहएणेणं
एकं समय उक्कोसेण अंतोमुहुत्तं अजोगिस्स एत्थि अंतरं ।
अन्तरमन्तर्मुहूर्त्तं विप्रदसमयादारभ्य औदारिकजारीरपयांस-
कक्ष यावदेवमन्तर्मुहूर्त्तं छट्ठयमिति (अत्रत्या टीका उस्तु-
त्तपक्वणा शब्दे) ।

लेख्यामाश्रित्य जीवानाम् ।

कएऽलेसस्स एं भंते ! अंतरं कालओकेव चिरं होति ?
गोयमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसमागरोव-
माइं अंतोमुहुत्तमन्तर्मुहूर्त्तं । एव नीलस्स वि काजलेस-
स्स वि । तेऽलेसस्स एं भंते ! अंतरं कालओ केवाचरं होइ ?
गोयमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सतिकालो
एवं पम्हलेसस्स वि सुकलेसस्स वि दोणह वि एवमंतरं ।
अलेसस्स णं जवे ! अंतरं काजतो केव चिरं होइ ? गोयमा !
सादियस्स अपज्जवाऽयस्स एत्थि अंतरं ।

कृष्णलेख्याकस्यान्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं तिर्यग्मनुष्याणामन्त-
र्मुहूर्त्तं न लेख्यापरावर्त्तनात् उत्कर्षतस्त्वयिस्सिस्तान्तरागरोपमाग्य-
न्तर्मुहूर्त्ताज्यधिकानि बुक्कलेख्याकृष्णकालस्य कृष्णलेख्यान्त-
रोत्कृष्टकालत्वात् । एवं नीललेख्याकापोतलेख्ययोरपि जघन्यत
उत्कर्षतश्चान्तरं वक्तव्यम् । तेजःपद्मबुक्कलानामन्तरं जघन्यतोऽन्त-
र्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः स च प्रतीत एवेति । अलेख्यस्य
साध्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् ।

(३९) वेदविशिष्टजीवानामन्तरम् ।

सवेदस्म ए भंते ! केवतियं कालं अंतरं होति ? गोयमा !
अणादियस्स अपज्जवसियस्स एत्थि अंतरं अणादियस्स
सपज्जवसियस्स वि एत्थि अंतरं । सादियस्स सपज्जव-
सियस्स जहएणेणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं ।
अवेदगस्स णं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होति ? गोयमा !
सातियस्स अपज्जवसियस्स एत्थि अंतरं सातियस्स सप-
ज्जवसियस्स जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण । अणंतं-
काल जाव अवहं पोगलपरियट्ठं देसूणं ।

प्रश्नपूर्वं सुगमं भगवानाह गौतम ! अनादिकस्यापर्यवसितस्य स-
वेदकस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसिततया सदा तद्भावापरित्यागात्
अनादिकस्य सपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरम् अनादिसपर्यव-
सितो ह्यपान्तरात्ते उपशमश्रेणिं प्रतिपद्य जावी क्षीणवेदो नञ्
क्षीणवेदस्य पुनः सवेदकत्वं प्रतिपाताज्जायते । सादिकस्य सपर्य-
वसितस्य सवेदकस्य जघन्येनैकं समयमन्तरं द्वितीयं वारमुपश-
मश्रेणिं प्रतिपद्य वेदोपशमसमयानन्तरं कस्यापि मरणसंज्ञा-
त् उत्कर्षेणान्तर्मुहूर्त्तं द्वितीयं वारमुपशमश्रेणिं प्रतिपद्य उपशम-
वेदकस्य श्रेणिसमाप्तकाले पुनः सवेदकत्वाभावात् । अवेदकस्य
सादिकस्यापर्यवसितस्यावेदकस्य नास्त्यन्तरं क्षीणवेदस्य पुनः

सवेदकत्वाभावात् वेदानां निर्मलकार्यकथितत्वात् । सादिकस्य
सपर्यवसितस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुपशमश्रेणिसमाप्तौ सवे-
दकत्वे सति पुनरन्तर्मुहूर्त्तनोपशमश्रेणिलाभतोऽवेदकत्वोपपत्तेः
उत्कर्षतोऽनन्तं कालम् अनन्ता उत्सर्पित्यवसर्पिण्यः कालतः
क्षेत्रतोऽपार्कं पुद्गलपरावर्त्तं देशोन्मकं वारमुपशमश्रेणिं प्रतिपद्य
तत्रावेदको ज्ञत्वा श्रेणिसमाप्तौ सवेदकत्वे सति पुनरेतावता कालेन
श्रेणिप्रतिपत्ताववेदकत्वोपपत्तेः । जी० सर्वजी० २ प्रति० ।

वेदविशेषविशिष्टानां स्त्रीणां पुंसां नपुंसकानां चान्तरम् ।

इत्थि ए णं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होति ? गोयमा !
जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अनन्तं कालं वणस्सतिका-
लो एवं सन्वासि तिरिक्खत्थीणं मणसित्थीणं मणसित्थी-
ए खेत्तं पमुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सति-
कालो । धम्मचरणं पमुच्च जहएणेणं समओ उक्कोसेणं
अणंतं कालं जाव अवहं पोगलपरियट्ठं देसूणं एवं जाव
पुव्वविदं अववदेहिमाओ । अकम्मजूमगमएस्सीणं
भते ! केवातयं कालं अंतरं होति ? गोयमा ! जम्म एं पमुच्च
जहएणेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमन्तर्मुहूर्त्तं उक्कोसे-
णं वणस्सइकाओ सहरणं पमुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं
उक्कोसेणं वणस्सइकाओ एवं जाव अंतरदीवियाओ । देवि-
त्थियाणं सन्वासि जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वण-
स्सतिकालो ।

स्त्रिया भदन्त ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं जवति स्त्री भूत्वा स्त्रीः वा-
त् अष्टा सती पुनः कियता कालेन स्त्री भवतीत्यर्थः । एवं गौत-
मेन प्रश्ने कृते सति जगद्यानाह गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं
कथमिति चेत् उच्यते इह काचित् स्त्री स्त्रीत्वाभरणेन च्युत्वा
भवान्तरं नपुंसकवेदं पुरुषवेदं वाऽन्तर्मुहूर्त्तं मनुभूय स्त्रीत्वेना-
त्यज्यते तत एवं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं जयति उत्कर्षतो वनस्पति-
कालोऽसंख्येयपुद्गलपर्यवर्त्तस्यो वक्तव्यस्तावता कालेनामुक्तौ
सत्यां नियोगतः स्त्रीत्वयोगात् । स च वनस्पतिकाल एवं वक्त-
व्यः “ अणताओ ओसप्पिणिउरसप्पिणीओ कालओ केत्तओ
अणता ओगा असंखेजा पोमलपरियट्ठा तेणं पोगलपरियट्ठा
आवहियाए असंखेज्जभागो इति ” येषामौघिकतियं कृत्स्नीणां
जसखरस्सखरस्सखरस्त्रीणामौघिकमनुष्यस्त्रीणां च जघन्यतः
उत्कर्षतश्चान्तरं वक्तव्यमभिलापोऽपि सुगमत्वात् स्वयं परिभा-
वनीयः । कर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियाः क्षेत्रं कर्मभूमिक्षेत्रं प्रतीत्य
जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽनन्तं कालं वनस्पतिकालप्रमाणं
यावत् धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्येनैकं समयं सर्वजघन्यस्य सम-
यात्वात् उत्कर्षेणानन्तं कालं देशोन्मपार्कं पुद्गलपरावर्त्तं यावत्
नातो ह्यधिकतरावरणलघिपातकालासंपूर्णस्याप्यपार्कपुद्गलपरा-
वर्त्तस्य दर्शनलघिपातकालस्य तत्र प्रतिबंधात् । एवं भरतै-
रावतमनुष्यस्त्रियाः पुर्वविदेहापरविदेहस्त्रियाश्च क्षेत्रतो धर्म-
चरणं वा आश्रित्य वक्तव्यम् । अकम्मजूमकमनुष्यस्त्रिया जन्म
प्रतीत्यान्तरं जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताज्यधिकानि
कथमिति चेत् उच्यते इह काचित् कर्मभूमिका स्त्री मृत्वा जघन्य-
स्थितिषु देवपूतया तत्र दशवर्षसहस्राण्यायुः परिपाल्य
तत्काले च्युत्वा कर्मभूमिषु मनुष्यपुरुषत्वेन मनुष्यस्त्रीत्वेन
द्योत्पद्यते देवेज्योऽनन्तरमकर्मभूमौ न जन्मेति कर्मभूमिपूया-

दिता ततोऽन्तर्मुहुर्त्तैर्न मृत्वा जूयोऽप्यकर्मजमिजस्त्रीत्वेन जायते इति भवति जघन्यतो दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहुर्त्तान्यधिकानि उत्कर्षतो वनस्पतिकालोऽन्तरं संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहुर्त्तम् । अकर्मजमिजस्त्रियाः (कर्मजमिजस्त्रियाः) कर्मजमिषु संहृत्य तावता कालेन तथाविधबुद्धिपरावृत्त्या जूयस्तथैव नयनात् उत्कर्षतो वनस्पतिकालोऽन्तरं तावता कालेन कर्मजम्युत्पत्तिवत् संहरणमपि नियोगतो जवेत् । तथाहि काचिदकर्मजमिका कर्मजमौ संहृता सा च स्वायुःक्षयानन्तरमनन्तं कालं वनस्पत्यादिषु संसृत्य जूयोऽप्यकर्मजमौ समुत्पन्ना । ततः केनापि संहृतेति यथोक्तं संहरणस्योत्कृष्टकालमानम् । एवं हैमवतहैरण्यवतहरिवर्षरम्यकवर्षदेवकुक्षरकुर्वन्तरलुमिकामपि जन्मतः संहरणतश्च प्रत्येकं जघन्यमुत्कृष्टं चान्तरं वक्तव्यं सूत्रपात्रोऽपि सुगमत्वात् स्वयं परिज्ञावनीयः । संप्रति देवस्त्रीणामन्तरप्रतिपादनार्थमाह (देवस्त्रियाणां जन्ते इत्यादि) देवस्त्रिया जन्त ! अन्तरं काष्ठतः कियच्चिरं जवति भगवानाह गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहुर्त्तं कस्याप्यित् देवस्त्रिया देवीभवात् च्युताया गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्येष्टपद्य पर्याप्तिसमनन्तरं तथाध्यवसायमरणेन पुनर्देवीत्वेनोत्पत्तिस्संज्ञात् उत्कर्षतो वनस्पतिकालः स च सुप्रतीतः पद्मसुरकुमारदेव्या आरभ्य तावदाशानदेवस्त्रिया उत्कृष्टमन्तरं वक्तव्यं पात्रोऽपि सुगमत्वात् स्वयं परिज्ञावनीयः जी० १२ प्रसि० ।

पुरिसस्स णं भंते ! केवतियं काळं अंतरं होति ? गोयमा ! जह्मणेणं एगं समयं उक्कोसेणं वणस्सइकाळो तिरिक्खजो-णियपुरिसाणं जह्मणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सइ-कालो एवं जाव खह्यरतिरिक्खजोहियपुरिसाणं ॥

पुरुषाणामिति पूर्ववत् भवन्त ! अन्तरं काष्ठतः कियच्चिरं भवति पुरुषः पुरुषत्वात् परिश्रष्टः सन् पुनः कियता कालेन तदवाप्नोतीत्यर्थः । तत्र भगवानाह गौतम ! जघन्येनैकं समयं समवादनन्तरं जूयोऽपि पुरुषत्वमवाप्नोतीति जावः । इयमत्र प्रावना यदा कश्चित् पुरुष उपशमभ्रेणि गतः उपशान्ते पुरुषधेदे समयमेकं जीवित्वा तदनन्तरं झियते तदाऽसौ नियमादेवपुरुषेष्टपद्यते इति समयमेकमन्तरं पुरुषत्वस्य । मनु स्त्रीनपुंसकयोरपि भेजिलाभो भवति तत्कस्माद्-नयोरप्येवमेकः समयोऽन्तरं न भवति वच्यते स्त्रिया नपुंसकस्य च भेज्याकदावदेवकजावान्तरं मरणे तथाविधश्रुभाध्यवसायतो नियमेन देवपुरुषत्वेनोत्पादात् । उत्कर्षतो वनस्पतिकालः । स चैवमजिलपनीयः “अणता उस्सप्पिणिओसप्पिणीओ कालतो वेत्ततो अणता भोगा असंखेज्जा पुग्गलपरियद्दा तेणं पुग्गलपरियद्दा आवसियाप असंखेज्जाभागो इति ” तदेवं सामान्यतः पुरुषत्वस्यान्तरमभिधाय संप्रति तिर्यक्पुरुषविषयमतिदेशमाह ” (जं तिरिक्खजोणित्थीणमंतरमित्यादि) यत्तिर्यग्योनिस्त्रीणामन्तरं प्रागभिहितं तदेव तिर्यग्योनिकपुरुषाणामप्यविशेषितं वक्तव्यं तथैवं सामान्यतस्तिर्यक्पुरुषस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहुर्त्तं तावत्कालस्थितिना मनुष्यादिभवेन व्यवधानात् उत्कर्षतो वनस्पतिकालोऽसंख्येयपुद्गलपरावृत्तस्यः तावता कालेनामुक्तौ सत्यां नियोगतः पुरुषत्वयोगात् । एवं विशेषचिन्तायां जलचरपुरुषस्य स्थलचरपुरुषस्य सचरपुरुषस्यापि प्रत्येकं जघन्यतः उत्कर्षतश्चान्तरं वक्तव्यम् ।

सम्प्रति मनुष्यपुरुषत्वविषयान्तरप्रतिपादनार्थमाह ।

मणुस्मपुरिसाणं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होति ? गोयमा ! खेत्तं पमुच्च जह्मणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्स-तिकालो धम्मचरणं पमुच्च जह्मणेणं एकं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणता उस्सप्पिणीओ जाव अवहं पोगल-परियद्देसुणं कम्मजूमकाणं जाव विदेहो जाव धम्मचरणे एको समयो सेसं जह्मथीणं जाव अंतरदीवकाणं ॥

वन्मनुष्यस्त्रीणामन्तरं प्रागभिहितं तदेव मनुष्यपुरुषाणामपि वक्तव्यं तथैवं सामान्यतो मनुष्यपुरुषस्य जघन्यतः केवमधि-कृत्यान्तरमन्तर्मुहुर्त्तं तच्च प्रागिव भावनीयम् । उत्कर्षतो वनस्पतिकालो धर्मचरणमधिकृत्य जघन्यतः एकं समयं चरणपरिणामात्परिश्रष्टस्य समयानन्तरं भूयोऽपि कस्यचित् चरणप्रतिपत्तिसंभवात् उत्कर्षतो देशेनोऽपारुपुद्गलपरावृत्तः एवं भरतैरावतकर्मजमकमनुष्यपुरुषस्य पूर्वविदेहापरविदेहाकर्मजमकमनुष्यपुरुषस्य जन्म प्रतीत्य चरणमधिकृत्य च प्रत्येकं जघन्यतः उत्कर्षतश्चान्तरं वक्तव्यं सामान्यतोऽकर्मजमकमनुष्यपुरुषस्य जन्म प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तरं दश वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहुर्त्तान्यधिकानि । अकर्मजमकमनुष्यपुरुषत्वेन मृतस्य जघन्यस्थितिषु देवेष्टपद्य ततोऽपि च्युत्वा कर्मजमिषु स्त्रीत्वेन पुरुषत्वेन योत्पद्य कस्याप्यकर्मजमकत्वेन जूयोऽप्युत्पादात् देवभवात् च्युत्वा अनन्तरमकर्मजमिषु मनुष्यत्वेन तिर्यक्स-क्षिप्रेन्द्रियत्वेन उत्पादाजायादपान्तरावे कर्मजमिषुत्पादा-भिधानमुत्कर्षतो वनस्पतिकालोऽन्तरं संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहुर्त्तमकर्मजमैः कर्मजमिषु संहृत्यान्तर्मुहुर्त्तानन्तरं तथाविधबुद्धिपरावृत्त्यादिज्ञावतो जूयस्तथैव नयनसंज्ञात् उत्कर्षतो वनस्पतिकाल एतावतः काज्ञादूर्मकर्मजमिषुत्पत्तिवत् संहरणस्यापि नियोगतो भावात् । एवं हैमवतहैरण्यवतादिष्वप्यकर्मजमिषु जन्मतः संहरणतश्च जघन्यतः उत्कर्षतश्चान्तरं वक्तव्यं यावदन्तरदीपकाकर्मजमकमनुष्यपुरुषत्व-वक्तव्यता ।

संप्रति देवपुरुषाणामन्तरप्रतिपादनार्थमाह ।

देवपुरिसाणं जह्मणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सति-काळो भवणवासिदेवपुरिसाणं ताव जाव सहस्सरो जह-मणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सतिकालो । आनतदेव-पुरिसाणं जंते ! केवतियं कालं अंतरं होति ? गोयमा ! जह्मणेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सतिकालो एवं जाव गेवेज्जगदेवपु-रिसाणं वि अनुत्तरोववतियदेवपुरिसाणं जह्मणेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जाइं सागरोवमाइं अनुत्तराणं अंतरे एको आत्तावओ ॥

देवपुरुषस्य जन्त ! काष्ठतः कियच्चिरमन्तरं जवति भगवानाह । गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहुर्त्तं देवजवात् च्युत्वा गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्येष्टपद्य पर्याप्तिसमनन्तरं तथाविधाध्यवसायमरणेन जूयोऽपि कस्यापि देवत्वेनोत्पादसंज्ञात् उत्कर्षतो वनस्पतिकालः पद्मसुरकुमारादारभ्य निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावत्सहस्रारकरूपदेवपुरुषस्यान्तरम् आनतकरूपदेवस्यान्तरं जघन्येन वर्षपृथक्त्वं कस्मादेतावदिद्वान्तरमिति चेत् उच्यते इदयो गर्भस्थः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः स क्षुभाप्यवसाधोपेतो

मृतः सन् अनन्तकल्पादारतो ये देवास्तेष्वप्युच्यते नाऽऽन-
तादिषु तस्य तावन्मात्रकालस्य तन्मोहाध्यवसायविशुद्धभावा-
त् ततो य आनन्तादिच्यश्च्युतः सन् त्रयोऽप्यनन्तादिपूरयते
स नियमाचारित्रमवाप्य चारित्रं चाष्टमं वर्षं तन उक्तं जघन्यतो
वर्षपृथक्त्वमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः । एवं प्राणतारणाच्युतक-
ल्पप्रेषेयकदेवपुरुषाणामपि प्रत्येकमन्तरं जघन्यतः उत्कर्षतश्च
यत्कथ्यम् । अनुत्तरोपपातिककल्पातीतदेवपुरुषस्य जघन्यतोऽन्तरं
वर्षपृथक्त्वम् उत्कर्षतः संख्येयानि सागरोपमाणि सातिरे-
काणि तत्र संख्येयानि सागरोपमाणि तदन्यथैमानिकेषु संख्ये-
यवारोपस्या सातिरेकाणि मनुष्यभवे तत्र सामान्याभिधानेऽ-
प्येतत् अपराजितान्तमवगन्तव्यं सर्वार्थसिद्धे सहृदेवोत्पादत-
स्तत्रान्तरसंभवात् । अन्ये त्वज्जिदधति जवनवासिन आरज्य
आ ईशानादमरस्य जघन्यतोऽन्तरमन्तर्मुहूर्त्तं सनत्कुमारादार-
ज्यासहस्रारात् नव दिनानि आनन्तकल्पादारज्याच्युतकल्पं
यावन्नव मासा नवसु प्रेषेयकेषु सर्वार्थसिद्धमहाविमानवर्जेष्व-
नुत्तरविमानेषु च तत्र वर्षाणि प्रेषेयकान् यावत् सर्वत्रापि
उत्कर्षतो वनस्पतिकावः विजयादिषु चतुर्षु महाविमानेषु द्वे
सागरोपमे उक्तं च “ आ ईशानादमरस्य अन्तरं हीज्यं मुहूर्त्त-
तो आ सहस्रसरे अन्त्युत्तरदिणमासवासनवथायरकाक्षुको-
सो सवद्द्वयीयश्रो नव उववाश्रो दो अपरा विजयादिसु इति ”
नैरयिकनपुंसकानामन्तरम् ।

अकम्पभूमकमणुस्मणुसणुसणु जंते ? गोयमा ! जम्भ णं
पमुव जहमेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं (अंतोमु-
हुत्तपुहुत्तं) संहरणं पडुच्च जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं
देसुणा पुव्वकां । सव्वेसि जाव अंतरदीवगाणं । णपुंसम-
स्स णं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होति ? गोयमा ! जह-
एणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसतपुहुत्तं सातिरेगं
नेरइयणपुंसगस्स णं जंते ! केवतियं काळं अंतरं होति
जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तस्काळो । रतणप्पजापुह-
विनेरइयणपुंसगस्स जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तस्-
काळो एवं सव्वेसि जाव अट्टेसत्तमा तिरिक्खजोणियणपुं-
सकस्स जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसतपुहु-
त्तं सातिरेगं ।

णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति
नपुंसको ज्ञेया नपुंसकत्वाद् भ्रष्टः पुनः कियता कालेन नपुंस-
को भवतीत्यर्थः भगवानाह । गौतम ! जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमेता-
वता पुरुषादिकालेन व्यवधानात् उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथ-
क्त्वं सातिरेकं पुरुषादिकालस्य एतावदेव संभवात् तथा चात्र
संग्रहणीयाया “ इत्थिनपुंसा संचि-छणेषु पुरिसंतरे य समऊ-
ओ । पुरिसनपुंसा संचि-छणंतरे सागरपुहुत्तं ॥ २ ॥ ” अस्या-
ङ्गरामनिका “ संचिछणा नाम ” सातयेनावस्थानं तत्र स्त्रिया
नपुंसकस्य च सातयेनावस्थाने पुरुषान्तरे च जघन्यत एकः स-
मयस्तथा च प्रागभिहितम् “ इत्थीणं भंते ! इत्थीति कालतो
केव चिरं होइ गोयमा ! पणेणं आदिसेणं जहणेणं एगं समयं
इत्यादि ” तथा “ नपुंसगेणं नपुंसगेसि कालतो केव चिरं होइ
गोयमा ! जहणेणं एक्कं समयमित्यादि ” तथा “ पुरिसस्स णं
भंते ! अन्तरं कालतो केव चिरं होइ गोयमा ! जहणेणं एक्कं स-
मयमित्यादि ” तथा पुरुषस्य च नपुंसकस्य यथाक्रमं (संचिछणं)

सातयेनावस्थानमन्तरं चोत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं पदैकदेशै
पदसमुदायोपचारात् सागरोपमशतपृथक्त्वं तथा च प्रागभिहि-
तं “ पुरिसंखं जंते । पुरिससि कालतो कियच्चिरं (केव चिरं)
होइ गोयमा ! जहणेणं (जहणेणं) अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सा-
गरोवमसतपुहुत्तं सातिरेगं ” नपुंसकान्तरोत्कर्षप्रतिपादकं के-
दमेवाधिकृतं सूत्रमिति । तथा सामान्यतो नैरयिकनपुंसकस्यान्तरं
जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं सप्तमनरकपृथिव्या उच्यते तन्तुलमत्स्या-
दिजघेवन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा ज्ञेयः सप्तमनरकपृथिवीगमनस्य च श्र-
यणात् प्रतिपृथिव्यपि वक्तव्यम् जी० २ प्रति० ।

तिरश्चामन्तरम् ।

एगिदियतिरिक्खजोणियणपुंसकस्स जहणेणं अंतोमु-
हुत्तं उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साई संखेजवासमम्भियाई
पुहविआउतेउवाऊणं जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं व-
णस्सतिकालो वणस्सतिकाइयाणं जहणेणं अंतोमुहुत्तं
उक्कोसेणं असंखेजं काळं जाव असंखेजा लोपा सेसणं
वेदियादीणं जाव खहयराणं जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्को-
सेणं वणस्सतिकालो ।

तथा सामान्यचिन्तायां तिर्यग्योनिकनपुंसकस्यान्तरं जघन्यतो-
ऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकम् । अत्र ज्ञा-
वना प्रागिव विशेषचिन्तायां सामान्यत एकेन्द्रियतिर्यग्योनिक-
नपुंसकस्यान्तर्मुहूर्त्तं तावता द्वीन्द्रियादिकालेन व्यवधानात्
उत्कर्षतो द्वे सागरोपमसहस्रे संख्येयवर्षाभ्यधिके त्रसकायस्त्रि-
तिकालस्य एकेन्द्रियत्वव्यवधायकस्योत्कर्षतोऽप्येतावत् एव
संभवात् । पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघ-
न्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकावः । एवमप्यायिकेत्त्रसका-
यिकायिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानामपि वक्तव्यं व-
नस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्त-
र्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसंख्येयं कालं यावत् स चासंख्येयः काळोऽसं-
ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसंख्येया लोकाः ।
किमुक्तं भवत्यसंख्येयलोकाकाशप्रदेशानां प्रतिसमयमेकैकाप-
हारे यावत् उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो जयन्ति तावत् इत्यर्थः । वन-
स्पतिमन्त्रात् प्रच्युतस्यान्यत्रोत्कर्षत एतावन्तं कालमवस्थानसं-
भवात् तदनन्तरं संसारिणो नियमन भूयोऽपि वनस्पतिकायि-
कत्वेनोत्पादभावात् । द्वीन्द्रियश्रीन्द्रियसत्तुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिकनपुंसकानां जलचरस्थलचरखचरपक्षेन्द्रियतिर्यग्यो-
निकनपुंसकानां सामान्यतो नपुंसकस्य च जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्त-
मुत्कर्षतोऽनन्तं कालं स चानन्तः काळो वनस्पतिकालो यथा-
कसरूपः प्रतिपत्तव्यः ।

मनुष्यनपुंसकस्य ।

मणुस्सणपुंसकस्स खेत्तं पडुच्च जहमेणं अंतोमुहुत्तं उ-
क्कोसेणं वणस्सतिकाओ भम्मचरणं पडुच्च जहमेणं एगं स-
मयं उक्कोसेणं अणंतं काळं जाव अवहं पोमलपरियइं दे-
सुणं । एवं कम्मजूमगस्स वि भग्हेरवयस्स पुव्वविदेहअ-
वरविदेहकस्स वि अकम्मजूमकमणुस्मणुपुंसकस्स णं भंते !
केवतियं काळं० जम्भणं पडुच्च जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्को-
सेणं वणस्सतिकाओ संहरणं पडुच्च जहणेणं अंतोमुहुत्तं
उक्कोसेणं वणस्सतिकाओ एवं जाव अंतरदीवगति ।

कर्मभूमकमनुप्यनपुंसकस्यान्तरं क्त्रे प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः । धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्यत एक समय यावत् चरणव्यतिपातस्य सर्वजघन्यस्य एकसामयिकत्वात् उत्कर्षतोऽन्तर् कालं तमेवातन्तं कालं निर्धारयति “अणताओ उस्मदिपणिओसोपिणिओ कावतो खेत्ततो अणता ओगा अवहुं पोगलपरियट्टं देसणमिति” एवं जरतैरवतपूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुप्यनपुंसकानामपि क्त्रे धर्मचरणं च प्रतीत्य जघन्यत उत्कर्षं चान्तरं प्रत्येकं वक्तव्यम् । अकर्मभूमकमनुप्यनपुंसकस्य जन्म प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमेवावता गत्यन्तरादिकात्रेन व्यवधानत्वात् उत्कर्षतो वनस्पतिकालः संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम् । तच्चैवं कोऽपि कर्मभूमकमनुप्यनपुंसकताप्यकर्मभूमा संहृतः स च मागधपुरुष-हृष्टान्तवलादकर्मभूमक इति व्यपदिश्यते ततः कियत्कालानन्तरं तथाविधवृद्धिपरावर्त्तनजावतो भूयोऽपि कर्मभूमौ संहृतस्तत्र चान्तर्मुहूर्त्तं भूत्वा पुनरप्यकर्मभूमावानीतः उत्कर्षतो वनस्पतिकालः । एवं विशेषचिन्तायां हेमवतैरवतहरिपरिपरम्यक-वर्षदेवकुसुतरकुर्वकर्मभूमकमनुप्यनपुंसकानामन्तरादीपकमनुप्यनपुंसकस्य च जन्म संहरणं च प्रतीत्य जघन्यत उत्कर्षत-आन्तरं वक्तव्यं तदेवमुक्तमन्तरम् जी० २ प्रति० । पं० सं० ।

(४०) औदारिकादिशरीरविशिष्टानामन्तरम् ।

ओरालियसरीरस्स अंतरं जहणेणं एकं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमञ्जहियाइं वेत्तवियसरीरस्स जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं काइं वणस्सतिकालो आहारगसरीरस्स जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं काइं जाव अवहुं पोगलपरियट्टं देसूणं तेयगकम्मगसरीरस्स य दुविहा एत्थि अंतरं ॥

औदारिकशरीरिणोऽन्तरं जघन्यतः एकः समयः स च द्विसामयिक्यामपात्ररालगतौ भावनीयः । प्रथमे समये कामंशशरीरोपेतत्वात् उत्कर्षतस्त्वर्थस्त्रिंशसागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कृष्टा वैक्रियकाले इति भावः । वैक्रियशरीरिणोऽन्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं सङ्कटैक्रियकरणे यावता कालेन पुनर्वैक्रियकरणात् मानधवेवेषु भावात् । उत्कर्षतो वनस्पतिकालः प्रकट एव आहारकशरीरिणो जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं सकृत्करणे एतावता कालेन पुनः करणात् उत्कर्षतोऽन्तर् कालं यावदपार्द्धं पुनःपरावर्त्तम् । जी० सर्वजी० ५ प्रति० । (संघातपरिशादकरणयोरन्तरं करणं शब्दे)

संज्ञाविशेषणेनान्तरम् ।

संक्षिप्स अंतरं जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्स-इकालो असंक्षिप्स अंतरं जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं ततियस्स एत्थि अंतरं ।

अन्तरचिन्तायां संज्ञिनोऽन्तरं जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽन्तर् कालम् । स चानन्तः कालो वनस्पतिकालः । असंज्ञिकालस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चेतावत्प्रमाणत्वात् । असंज्ञिनोऽन्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं संज्ञिकालस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चेतावत्प्रमाणत्वात् नोसंज्ञिनोऽसंज्ञिनः साद्यसपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् । जी० सर्वजी० २ प्रति० ।

(४१) संयमविशेषणेनान्तरम् ।

संजयस्स संजयासंजयस्स दोएह वि अंतरं जहणेणं अं-

तोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं जाव अवहुं पोगलपरियट्टं देसूणं । असंजयस्स आदिपुवे एत्थि अंतरं साइयस्स सपज्जवमियस्स जहणेणं एकं समयं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोमी चउत्थगस्स एत्थि अंतरं ।

संयतस्य जघन्येनान्तर्गमन्तर्मुहूर्त्तं तावता कालेन पुनः कस्यापि संयतत्वभावात् उत्कर्षतोऽन्तर् कालमनन्ता उत्सर्पित्यवसर्पित्यः कालतः क्षेत्रतोऽपार्द्धं पुनःपरावर्त्तं देशोनम एतावतः कालादूर्द्धं पूर्वमवाप्तसंयमस्य नियमतः संयमलाभान् । संयतस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् । अनादिमपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरं तस्य प्रतिपातासंभवात् । सादिसपर्यवसितस्य जघन्यत एकं समयं स चैकसमयः प्राग्व्यावस्थितः संयतसमय एवमुत्कर्षतो देशानां पूर्वकोटी असंयतव्यवधायकस्य संयतकालस्य संयतासंयतकालस्य वा उत्कर्षतोऽप्येतावत्प्रमाणत्वात् संयतासंयतस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं तद्भावापाते एतावता कालेन तज्ज्ञाभसिद्धेः । उत्कर्षतः संयतवत् त्रिनयप्रतिपेधवर्तिनः सिद्धस्य साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसिततया सदा तद्भावपरित्यागात् । जी० सर्वजी० ३ प्रति० । (सामायिकादिसंयतानामन्तरं संजय शब्दे) सिद्धासिद्धयोः ।

सिद्धस्स एं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होति ? गोयमा ! सातीयस्स अपज्जवमियस्स एत्थि अंतरं । अमिद्धस्स एं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होति ? गोयमा ! अणातीयस्स अपज्जवमियस्स अणातीयस्स सपज्जवमियस्स एत्थि अंतरं ।

प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह गौतम ! भिद्धस्य सादिकस्यापर्यवसितस्य नास्त्यन्तरम् । अथ “निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनमिति” न्यायात् हेतौ पटौ ततोऽयमर्थो यस्मात्सिद्धः सादिरपर्यवसितस्तस्मात्नास्त्यन्तरमन्यथाऽपर्यवसितत्वायोगात् । असिद्धसूत्रे असिद्धस्यानादिकस्यापर्यवसितस्य नास्ति अन्तरमपर्यवसितत्वादेवासिद्धत्वाप्रच्युतेः अनादिकस्य सपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरं भूयोऽसिद्धत्वायोगात् जी० सर्वजी० १ प्रति० ।

अंतरंग-अन्तरङ्ग-पुं० अन्तरं सदृशमङ्गं यस्य । अत्थन्तप्रिये, बहिरङ्गशास्त्रीयनिमित्तसमुदायमध्ये अन्तर्भूतानि अङ्गानि निमित्तानि यस्य । व्याकरणोक्ते परनित्यबहिरङ्गवाधके कार्य्यभेदे, तद्वाधके शास्त्रे च वाच० । अन्तरङ्गबहिरङ्गयोरन्तरङ्ग एव विधिवेलवान् आ० म० द्वि० । अभ्यन्तरे, त्रि० तं० । विशेषः । (काल शब्दे पददुदाहरणम्)

अंतरंजिया-अन्तरङ्गिका-स्त्री० नगरीभेदे, वष भूतगृहं चैवं बलश्री राजा वैराशिकानामुत्पत्तिश्चाभूत्, उत्त० ३ अ० । वि० । आ० म० द्वि० । कल्प० । स्या० । आ० चू० ।

अंतरंगगोद्विया-अन्तराण्मृगगोद्विका-स्त्री० अण्मृगकोशाभ्यन्तरस्य गोद्विकायाम्, महा० ४ अ० ।

अंतरकंद-अन्तरकन्द- पुं० अन्तर्जीवात्मकधनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पदः ।

अंतर (रा) कल्प-अन्तर (रा) कल्प- पुं० चरित्राणामन्तरस्वरूपे कल्पभेदे, तद्वर्णनमिधम् ।

गिन्विसकप्पो एसो, एतो वोच्चांमि अंतराकप्प ।
 संखेवपिंनियत्थं, गुरुवएसं जहाकमसो ॥ दारं ॥
 पंचट्टाणमसंखा, बारसगं चैव तिण्हि वितियाणं ।
 अज्जत्थकरणणाण-ट्टया य एसोतराकप्पो ॥
 सामादिसंजतादी, पंचहचरणं तु तेसि एक्केकं ।
 संजमत्ताणमसंखा, एक्केकं तत्थ ठाणम्मि ॥
 होति अणंता चारि-त्तपज्जवा ताण संखगुणियाणि ।
 एकं संजमकरुण-कंदसंखा य छट्ठाणं ॥
 गट्ठाणा संखेज्जा, संजमसेदी तु होति बोधन्वा ।
 सामाइयउदेसंजम-ठाणागं तु असंखेज्जा ॥
 परिहारसंजमत्ताण, ताहे लग्गंति ते असंखागा ।
 गंतुं ण होति डिष्ठा, ताहे तत्तो पुणो परतो ॥
 बट्ठंति जे असंखा, सामाइयउदेसंजमट्ठाणा ।
 सामाइयउदेसंजम-ठाणा, ताहे डिष्ठा भवन्ती तु ॥
 तो सुहुमएगट्ठाणा, ते वि असंखेज्जां तु वाच्छिन्ना ।
 तस्स अपच्छिमत्ताणा, अणंतगुणवड्ठितं णियमा ॥
 एकं परमविमुक्कं, होति अहक्खाय संजमट्ठाणं ।
 पंचमसंखतिगं तं, बारस गयारपडिमाओ ॥ दारं ॥
 सुद्धपरिहारचत्तरो, अणुपरिहारी वि एवमकप्पत्तिओ ।
 एते तिण्हि तिया खट्ठु, एतेसि एक्केकस्स ॥
 अंतरसंजमत्ताणा, द्वौति असंखादु तेसि सव्वेसि ।
 होति पुविहा तु सोही, करणे अज्जत्थतो चैव ॥
 तो दो बी कायन्वा, णाणट्टाए वउत्तेणं ।
 एसो अंतरकप्पो पं०भा० ॥

इयानि अंतरकप्पो गाहा-(पंचट्टाण) अंतरकप्पो नाम पंच-
 विहं चारिणं सामाइयमाह एक्केकस्स असंखेज्जा संजमट्ठा-
 णां अंतरं बारससि बारस भिक्खुणडिमाओ तासि पि तद्देव
 अंतरं तिष्ठि तिगतिसु च परिहारिणा एव चत्तारि परिहारिया
 अणुपरिहारिया वि चत्तारि एसो कप्पट्ठिओ । एयसि असं-
 खेज्जा अंतरा संजमट्ठाणां तेसु पुण सव्वेसु वि पुविहा
 सोही अभत्थसोही य करणसोही य । दो वि कायव्याओ
 नाणट्टया एवं नाणनिमित्तं वा नाणोवउत्तो वा जं करेइ तत्थ वि
 अभत्थकरणं पडुक्क निज्जराविसेसो करणविसोहीए वि बाहि-
 रए अभत्थओ चैव निज्जराविसेसो एस अंतरकप्पो । पं०बू० ।

अंतरकरण-अन्तरकरण-न० यथाप्रवृत्तकरणापूर्वकरणनि-
 वृत्तिकरणभेदभिन्ने सम्यक्त्वौपयिककरणे, पं० सं० १ द्वा० ।
 [तदुक्तं यथा प्रवृत्तादिशब्देषु करणशब्दे च]

अंतरगय-अन्तर्गत-त्रि० मध्यगते, प्रश्न० सं० ३ द्वा० ।

अंतरगिह-अन्तरगृह-गृहान्तर-न० गृहस्य गृहयोर्वा अन्तरं
 राजदन्तादित्वात् अन्तरशब्दस्य पूर्वनिपातः । गृहस्य गृह-
 योर्वा अन्तराले, वृ० ३ उ० । गृहयोरन्तराले स्थानादि न
 कर्तव्यम् “ गिहंतरणिस्सिज्जा य स्ति ” अनाचारत्वेन तस्य
 कथनात् ।

(सूत्रम्) नो कप्पति निगंथाणं वा निगंथीणं वा अंतरा-
 गिहम्मि चिद्धित्तए वा निसीयत्तए वा तुअट्टत्तए वा निहाइ-
 त्तए वा पयट्ठाइत्तए वा असणं वा पाणं वा स्वाइमं वा साइमं
 वा आहारं आहारित्तए उच्चारं वा पासवणं वा खेलं वा
 सिंघाणं वा परिट्ठवित्तए सज्जायं वा करित्तए भाणं वा
 भाइत्तए काउस्सगं वा ठाणं वा ठाइत्तए अह पुण एवं
 जाणिज्जा बाहि ए जराजुष्णो तवस्सी पुब्बले किद्धंते सु-
 च्छिज्ज वा पवस्सिज्ज वा एवं से कप्पइ अंतरगिहंसि चिद्धि-
 त्तए वा जाव ठाणं ठाइत्तए ।

नो कप्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा अन्तरं गृहे गृहस्थ
 गृहयोर्वा अन्तरे मध्ये राजदन्तादित्वादायत्वाद्वा अन्तरशब्द-
 स्य पूर्वनिपातः स्थातुं वा निषण्णुं वा यावत्करणात्त्वन्वर्तयितुं
 वा निष्ठापयितुं वा प्रचक्षायितुं वा असनं वा पानं वा खादिमं
 वा स्वादिमं वा आइतुमुच्चारं वा प्रक्षयणं वा खेलं वा सिंघाणं वा
 परिष्ठपयितुं स्वाध्यायं वा कर्तुं ध्यानं वा ध्यातुं (काउस्स-
 मांति) कार्यात्संग्रहकृपां वा स्थातुं स्थानं कर्तुं सूत्रेणैवापवादं
 दर्शयति । अथ पुनरेवं जीनीयान् (बाहि इत्यादि) व्याधि-
 तो भूतानो जराजर्णः स्थविरस्तपस्वी क्षपको दुर्बलो स्नानत्वा-
 दधुनैवोत्थितोऽसमर्थश्चरीरः एतेषां मध्यादन्यतमस्तपसा भि-
 क्षापयट्टनेन वा क्लान्तः परिभ्रान्तः सन् मूर्च्छंश्च प्रपतेद्वा एवं
 कारणमुद्दिश्य कप्पते अन्तरगृहे स्थातुं वा यावत् कार्यात्संगं
 वा कर्तुमिति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यविस्तरः ।

सञ्जावमसम्भावे, पुण्ह गिहाणंतरं तु सम्भावे ।

पासपुरोहकअंगण, मज्झंति य होतसञ्जावं ॥

गृहान्तरं द्विधा सञ्जावतोऽसञ्जावतश्च । गृहयोर्गृहयोर्वा अन्त-
 रं मध्यं तत्सञ्जावो गृहान्तरम् । यस्तु गृहस्य पार्श्वतः पुरोहते
 अङ्गणे गृहमध्ये वा तत्सञ्जावगृहान्तरं भवति एतस्मिन् द्विधि-
 धेऽपि भिक्षाद्यर्थे निर्गतस्य स्थानादि कर्तुं न कप्पते ।

कुङ्कुतरजिणीए, णिवसणे गिहे तद्देव रत्थाए ।

बायंतगणे लहुगा, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥

द्वयोः कुङ्कुपयोरन्तरे (जिनीएणि) सटितपतितस्याभिनव-
 क्रियमाणस्य वा गृहस्य जिनी निवेशितश्चारित्रप्रभृतीनां गृहा-
 णामाजोगे (गिहिस्सि) गृहपार्श्वे रथ्यायां प्रतीतायामेतेषु स्था-
 नेषु तिष्ठतश्चतुर्धनुकाः तत्राप्याह्वाद्यो दोषा मस्तस्यास्तस्मिन्
 प्रायश्चित्तं पृथग्भवतीति ज्ञातः । तथा-

खरिण खरिया सुएहा, एण्डे वट्टे खरे व संकिज्जा ।

खिएण य अगणिकाए, दारे विचित्तिं व केण तिरियवस्सं ॥

खरको दासः खरिका दासी स्नुषा वधूः वृत्तखरस्तुरङ्गमः एतेषु
 मष्टेषु साधुः शङ्क्येत यः श्रमणकः कट्ये अत्र गृहान्तरे उपविष्टः
 आसीत् तेन हतं भविष्यति । द्वारे वा श्रमणन उद्घाटिते स्तनः
 प्रविश्य हतघानिति (वेत्तिस्सि) चेत्तं केनचित् स्नातं दत्तमि-
 त्यर्थः अग्निकायो वा केनापि दत्तो भवेत् द्वारेण वा प्रविश्य
 वृत्तिं वा क्षिप्वा केनापि सुवर्णादिकमपि हतं स्यात् तिर्यम्या-
 नीया वा गोमहिषीप्रवृत्तिको मृतो भवेत् तत्रापि शङ्कायां ग्रह-
 णाकर्षणादयो दोषा बत एवमसो गृहान्तरे स्नातव्यम् ।

अथ सूत्रोक्तं द्वितीयपदं भावयति ।

उच्छुष्कशरीरे वा, दुष्कृतपसोसिते व जे होज्ज ।

थेरे जुष्मद्विह्वे, वीसंभणवेसहतसंके ॥

उच्छुष्क रोगाघातं शरीरं यस्य स उच्छुष्कशरीरो वाशब्दः उत्तरापेक्षया विकल्पार्थं दुर्बलशुनोत्थितग्लानः तपःशोषितो वा विकृष्टतपोनिष्ठसदेहो ज्ञेयः यो वा स्थविरो जीर्णः पष्ठिवर्षा-तिक्रान्तजन्मपर्यायः सोऽपि यदि महान् सर्वेभ्योऽपि वृद्धतर एते विश्रामग्रहणार्थं गृहान्तरे तिष्ठेयुः । इह च व्याधितोदये उत्सर्गतो जिज्ञातुं न कार्यते परमात्मव्यधिकारणापेक्षया भिन्ना-मदृतां प्राकृतस्तत्रावतारो मन्तव्यः स च व्याधितादिविश्रम्भण-वेयः संविभवेयधारी इतश्चक्षुः हास्यादिविकारविकृततया अ-संजावनीयव्यक्तीकशङ्कः सन् तत्र स्थानादीनि पदानि कुर्यात् ।

अहवा ओसहदेउं, संखनिसंघामए व वासासु ।

वाघाए वा तत्थ उ, जयणाए कप्पती उअं ॥

सूत्रोक्तस्तावदपवादो दर्शितः । अयार्थतः प्रकारान्तरेणाप्यु-च्यते इत्यत्र वाशब्दार्थः औषधहेतोर्दातारं गृहे अस्वाधीनं प्र-तीकृते संखण्डां वा यावद्वेला भवति संघाटकसाधुर्वा याव-द्वक्तपानभूतं भाजनं वसतीं विमोच्य समागच्छति वर्षासु वा गृहं प्रविष्टानां वर्षे निपतेत् वधूचराद्यागमनेन वा रथ्यायां व्या-घातो ज्ञेयः तावत्तत्रैव गृहान्तरे यतनया वक्ष्यमाणया स्थानुं कल्पते एष द्वारगाथासमासार्थः ।

अथेतामेव विबरीषुरौषधिसंखन्दिद्वारे व्याख्यानयति ।

पासंसि ओसहाई, ओसहदाता व तत्थ असहीणो ।

संखदि असती काओ, उद्धते वा पमिच्छंति ॥

ग्लानस्यौषधानि पेष्यानि तत्र पेषणशिला प्रतिश्रये नेतुं न कल्पते अतस्तेषां चागारिणां गृहान्तरे स्थित्वा तानि पेषन्ति । औषधमार्गणार्थं वा कस्यापि गृहं गताः स औषधदाता त-दानीं तत्रास्वाधीनोऽतस्तं प्रतीक्षमायैः श्वतव्यम् । संखडी वा कापि वर्तते तत्र वसेत्कालोऽद्यापि देशकालो न भवति गृहस्वामिना चोक्तं प्रतीक्षध्वं क्षणमेकं यावद्वेला भवति तत-स्तस्मिन्नन्यस्मिन् वा गृहे प्रतीक्षणीयम् । अगारिणो वा तदानीं गृहाङ्गणमापूर्य भोक्तुमुपविष्टाः सन्ति ततस्तानुपतिष्ठतः प्रतीक्षन्तः ।

संघाटकद्वारमाह ।

एगयर उभयओ वा, अहंजे अहव वा उभयलंभे ।

वसहिं जाणे एगो, ता इअरो चिह्णं दूरे ॥

एकतरस्य भक्तस्य वा पानस्य वा उभयोर्वा अलाभे दुर्ल-भतायामित्यर्थः । [आहव] कदाचिदुभयमपि प्रचुरतरं लब्धं तेन च भाजनमापूरितं ततः संघाटकस्य भव्याद्यावदे-कस्तद्भाजनं वसति नयति तावदितरः साधुरगारिणां दूरं भूत्वा तिष्ठति एष चूर्ण्यमिषायाः । पुनरयं भक्तस्य पानकस्य उभयस्य दुर्लभस्य लाभः समुपस्थितो मात्रकं च तस्मिन् दिने अनाभोगेन न गृहीतं ततो यावदेको मात्रकं वसतेरानयति तावदितरस्तत्र गृहिणां दूरे तिष्ठतीति ।

धर्मद्वारमाह ।

वामासु च वामंते, अणुसचित्ताण तत्थ णावाहे ।

अंतरंगिहे गिहे वा, जयणाए दो वि चिह्णंति ॥

वर्गसु वा कापि गृहे गतानां वर्षे वर्षेति गृहस्वामिनमनु-

द्याप्य तत्रानावाधे अवकाशे अन्तरगृहे वा गृहे वा द्वावपि संघाटकसाधू यतनया विकथादिपरिहारेण तिष्ठतः ।

प्रत्यनीकद्वारमाह ।

पमिणीपनिवेपंते, तस्स अतेउरे गतो फिमिण ।

बुग्गहनिव्वहजावे, वाघातो एवमादीसु ॥

प्रत्यनीकं समागच्छन्तं दृष्ट्वा यावदसौ अतिव्रजति तावदेकान्ते निलीय तिष्ठन्ति नृपो वा सम्मुखेनैति तस्य वा नृपस्यान्तः-पुरं गतो वा हस्ती निर्गच्छति ततो यावदसौ स्फिटितो जव-ति तावत्तत्रैवासते (बुग्गहसि) दक्षिणैर्द्विजौ वा द्वौ परस्परं विग्रहं कुर्वन्तौ समागच्छतो निर्वाहं बधूवरं ततो महता वि-च्छेदेन समायाति आदिशब्देन गौष्टिका गीतं गायन्तः समा-यान्ति एवमादिषु कारणेषु व्याघातस्तत्रैव प्रतीक्षणसङ्गो भवति । तत्र च तिष्ठतामियं यतना ॥

अयाणगुत्ता विकहाविह्णणा,

अच्छाणछाणणे व त्रिया पविछा ।

अत्यंति ते संतमुहा विविधं,

भजंति वा सेसपदे जहुत्ते ॥

आदानैरिच्छैर्गुप्तास्तथा विकथया भक्तकथादिरूपया वि-शेषेण हस्तसंज्ञादिरपि परिहारेण हीनास्त्यक्तास्तत्र गृहान्तरे अच्छन्ने छन्ने वा प्रदेशे ऊर्ध्वस्थिता उपविष्टा वा ते साधवः शान्तमुखा आसते । निवेद्य शोपविश्य शेषाण्यपि स्वाध्याय-विधानादीनि यथोक्तानि पदानि यथायोगं भजन्ते न च दोष-मापद्यन्ते । कथमिति चेदुच्यते ।

थाणं च कालं च तदेव वत्थुं,

आसज्ज जो दोसकरे तु उणे ।

तेणेव अन्नस्स अदोसवंते,

जवंति रोमिस्स व ओसहाई ।

स्थानं च स्त्रीपशुपण्डकसंसक्तं भूभागादि काष्ठं च ऋतुषट्पा-दिकं तथैव वस्तु तरुणीरोगादिकं पुरुषव्यमासाद्य यान्ये-कस्य गृहान्तरे स्थाननिपदनादीनि स्थानानि दोषकारीणि भवन्ति तान्येवान्यस्य पूर्वोक्तविपरीतस्थानकाष्ठपुरुषवस्तुसा-न्विद्याददोषवन्ति रोगिण इवौषधानि । यथा किञ्च यान्यौषधा-न्येकस्य पित्तरोगिणो दोषाय भवन्ति तान्येवापरस्य वातरोगि-णो न कमपि दोषमुपजनयन्ति एवमत्रापि भावनीयम् ।

अन्तरगृहे धर्मकथा न कथनीया ।

[सूत्रम्] नो कप्पति निर्गमथाण वा निर्गमथाण वा अन्तर-गिहम्मि जाव चउगाहं वा पंचगाहं वा आइस्वित्तए वा वि-जावित्तए वा किह्णइत्तए वा पवयइत्तए वा नन्नत्थ एगना-एण वा एगवागरेण वा एगगाहाए वा एगसिद्धोएण वा सेविय ठिवा नो चेव एं अठिच्चा ।

नो कल्पते निर्ग्रथानां वा निर्ग्रन्थानां वा अन्तरगृहे यावच्चतुर्गांधं वा पञ्चगांधं वा विभावयितुं वा कीर्तयितुं वा प्रवेदयितुं वा । एत-देवापवादमाह । "नन्नत्थ" इत्यादि नो कल्पते इति योऽयं निषेधः स एकजाताद्वा एकगाथाया वा एकश्लोकाद्वा अन्यत्र मन्तव्यः । सूत्रे च पञ्चम्यास्थाने तृतीयानिर्देशः प्राकृतत्वात् । अपि च एकगाथादिव्याख्यानं स्थित्वा कर्तव्यं नैवास्थित्वा भिक्षां पर्यट-ता उपविष्टेन वा इति सूत्रार्थः ।

अत्र विषमपदानि आप्यकृद् विवृणोति ।

मंथियकट्टणमादि-कथं तं तु पदच्छेदं मो विज्ञागो उ ।

मुत्तन्थोकिट्टणया, पंचतणं तण्णं जाण ॥

इदं संहिताया अस्मलितपदोच्चारणरूपाया यदाकर्षणं तदा-
स्यानमुच्यते तच्चेदं वनसमिन्तिकापायाणां धारणरूपाणि-
प्रहाः सम्यग्भावेन्यश्चोपरमो धर्मः पञ्चेन्द्रियदमश्च एवं भिक्षां-
गते गृहस्थानां धर्मकथनार्थं संहिताकर्षणं करोति । यस्तु पद-
च्छेदः ' मो ' इति पादपूरणं स विभागो विज्ञायना ज्ञायते यथा
वतानां धारणं समिन्तीनां रूपाणि कथायाणां निग्रह इत्यादि ।
यत्तु सूत्रार्थं कथने सा चत्कीर्तना सा चैवं वतानि प्राणानिपा-
तादिधिरमणरूपाणि तेषां सम्यगप्रमत्तेन धारणं कर्त्तव्यम् ।
समिन्तय ईयांसमित्यादयस्तासामेकाग्रचैतसा रूपाणि विधेय-
मित्यादिकस्य धर्मस्य यन्कर्ममैहिकामुष्मिकह्याभयकृपां तन्प्र-
रूपणं प्रवेदनं जानीयात् यथा जगत्प्रणीतममुं धर्ममनुतिष्ठन्
इदं भुवनचन्दनीयनायशः प्रवादादयो गुणा उपदौकन्ते परत्र
च स्वर्गापवर्गसौख्यप्राप्तिर्भवतीति एवं श्लोकादेराख्यानादिषु
भिक्षां गतेन विधीयमानेषु दोषानाह ।

एका वि ता महत्ता, किमंग पुण हंति पंच गाहाओ ।

माहण लहूगा आणा-दिदंसा ते चेविमं अणं ॥

एवं संहितादिविस्तारेण व्याख्यायमाना तावदेकाऽपि गा-
था महती महाप्रमाणा भवति किमङ्ग पुनः पञ्च गाथाः अतो
यद्येकामपि गाथां कथयति तदा चतुर्लघुका आजादयश्च
दोषाः । तथा चतुरङ्गमादिहतनष्टादयस्त एवान्तरगृहोक्ता
दोषा भवन्ति । इमे च वक्ष्यमाणा अन्ये दोषास्तानेवाह ।

अर्द्धीकारगपोन्थग-खररुणमक्खरा चेव ।

माहारणपणिण्णे, गिज्ञाणलहूगा जा चरिमं ॥

भिक्षां पर्यटनं कमन्त्यगारिणमशुद्धां गाथां पठन्तं श्रुत्वा प्र-
वीति विनाशितेयं त्वया गाथा । तथा (अर्द्धीकारगगति) गा-
थाया अर्द्धमहं करोमि अर्द्धं पुनस्त्वया कर्त्तव्यम् । (पुन्थगति)
पुस्तकादेव शास्त्रमर्थान् भवता न पुनर्गुस्मुन्नात् । (खररु-
णत्ति) किमेवं खर इयारुटने करोमि (अक्खरा चेवन्ति) अ-
क्षराण्येव तावज्ज्ञात्र जानीति अतः पट्टिकामानयाहं भवन्तं
तानि शिस्तयामि इत्यादिशुभाणां यावत्तत्र व्याक्षेपं करोति ता-
वन् इमे दोषाः (माहारणत्ति) माधारणं सत्तेषु मालिनेषु
यन्मण्डल्यां भोजनं तस्मिन्मिन्तरे साधयः तं प्रतीक्षमाणा-
स्तिष्ठन्ति (पडणित्ति) तेन साधुना कश्चिन् ग्लानः प्रति-
क्ष्मः अद्याहं भवतः प्रायोग्यमानेध्यामीति ततस्तेन चेलाचि-
लध्वेन यदसौ ग्लानः परितापादि प्राप्नोति तत्र चतुर्लघु-
कादि चरमं पागाक्षिकं यावत्प्रायश्चित्तमिति द्वारगाथा-
समासार्थः ।

सांघ्रनमेनामेव व्याख्यानयति ।

जग्गविभग्गा गाहा, भणई हीणा च जा तुमे जणिता ।

अहं मे करोमि अहं, तुम मे अहं पमाहेहि ॥

साधुभिक्षां गतः सुपाणिद्वयव्यापनार्थं गृहस्थं पठन्तं श्रुत्वा
प्रवीति येयं त्वया गाथा भणिता सा भगविभग्गा इति भगति
हीना वा कृता । यथा अहं (से) तस्या गाथाया अहं क-
रोमि अहं पुनस्त्वं प्रमाधय इत्येवमभिनवा गाथा क्रियते ।

पोन्थगपवगपडियं, किं रडमि रागहु च्च अभिलापं ।

अकयमुह ! फलयमाणय, जा ते लिक्खं तु पंचगं ॥

पुस्तकप्रत्ययादेव भवता पठितं न गुरुमुखात् अतः किमेतेन
प्रयासेन किं वा त्वमेवं रासज इव अभिलापं विस्तारमागच्छसि ।
यथा अकृतमङ्गसंस्कारेणासंस्कृतं मुखं यस्यासावकृतमुखस्त-
स्यामन्त्रणं हे अकृतमुख ! अपठिताशक्तिम् ! एवं भवान्न किमपि
ज्ञास्यति अतः फलकं पट्टिकामानय येन तत्र योग्यानि पञ्चा-
माणयकाराणि लिख्यन्तामस्माजिः । एवं भिक्षां पर्यटनं यदि विक-
र्यते तत्र इदं प्रायश्चित्तम् ।

लहूगादीं लहूगुरुगा, तवकालविमेषिया चउगुरुगा ।

अधिकरणमुत्तरुत्तर-एसणसंकाइ फिन्दिमि ॥

गाथायामर्द्धीकारके च चतुर्लघु, पुस्तके चतुर्गुरु, अक्षरशि-
क्षणे परलघु, खररुटने परगुरु, । अथवा तपःकालविशेषिता-
श्चतुर्लघुकाः तद्यथा गाथार्द्धीकारकयोस्तपःकालाभ्यां लघुकाः
पुस्तके कालेन गुरुका अक्षरेषु तपसा गुरुकाः खररुटने तपसा
कालेन च गुरुकाः । अधिकरणं च कलहस्तेन समं ज्ञवति उ-
पगोत्तरा उक्तिप्रत्युक्तीः कुर्वाणस्य च तस्य भिक्षायां देशकालः
स्फिटति तस्मिन् स्फिटिते पर्यटनेषणयोः प्रेरणं कुर्यात् अकाल-
चारिणश्च शठकादयो दोषा जवन्ति ।

वागिण्णत्ति इय सो जाव, तेण ता गहिय भायणा इयेर ।

अत्थंते अंतरा य, एमेव य जो पक्खिमुत्तो ॥

यावदसौ तेन समनुत्तरप्रत्युत्तरिकां कुर्वन् व्यागृह्णाति व्याक्ते-
पेण वेलां गमयति तावदितरे साधया गृहीतजानाः सन्तः
आमन्ते ततोऽन्तरायदोषः । एवमेव यो ग्लानः प्रतिक्ष्मस्त्वद्यो-
म्यं प्रायोग्यमय मया आनेतव्यमित्यर्थः ततस्तस्मिन्नापि तावन्तं
कालं बुद्धिने तिष्ठति तस्य साधोरन्तर्गतं जवति ।

कात्ताइक्कमदाणे, होइ गिज्ञाणस्स रोगपरिवुद्धी ।

परितावणगादानि, चउलहूगा जाव चरिमपदं ॥

कात्रातिक्रमेण च ध्यानस्य जल्पानदाने रोगपरिवुद्धिर्भवति
ततश्च यदसायनागादपरिभाषादिकं प्राप्नोति तत्र चतुर्लघुका-
दिप्रत्यक्षितं यावत् कालगते चरमपदं पागाक्षिकम् । द्विती-
यपदे गोचरप्रविष्टोऽपि परेण स्पृष्टः सत् कथयेत् किं कारणमि-
ति चेदुच्यते ।

किं जाणति य चग्गा, हउं जहि ताण जे उ पवइया ।

एवंविधो अवणो, मा होहि तेण कथयंति ॥

यदा परेण प्रवृत्तिना अपि न कथयन्ति तदा स चिन्तयति किमे-
ते चरका जानन्ति ये हलं परित्यज्य प्रवृत्तिनाः एवंविधोऽवर्णः
प्रवचनस्य मा नूत् तेन कारणेन कथयन्ति । अथ "पगनाण-
चा" इत्यादिमुत्रपदव्याचिख्यामयाऽऽह ।

एगं नायं उदगं, वागरणमहिंसवक्खणी धम्मो ।

गाहादिं मिलोगेहि वू ममासतो तं पि त्रिच्चा एं ॥

परप्रवृत्तिन विवृतिनाथममर्थनाथमेकं ज्ञातमभिधातव्यं तत्र
चोदकदृष्टान्तो भवति व्याकरणं निर्वचनं यथा केनचित् धर्मल-
क्षणं प्रवृत्तनः प्रतिवृत्त्यात् अहिंसावृत्तयो धर्मः । अथवा गाथाभिः
श्लोकैर्वी समामनो धर्मकथनं कर्त्तव्यं तदापि च स्थित्वा नोपवि-
ष्टेन न वा भिक्षां हिण्डमानेनेति निर्गुणतायासमासार्थः ।

अथनामेव विवृणोति ।

नजइ अणेण अत्थे, एणं दिट्ठं इति व एगदं ।

वागरणं पुण जा ज-स्स धम्मता होति अत्थस्स ॥

ज्ञायते अनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इति ज्ञाते दृष्टान्त इति चैकार्थं व्याकरणं पुनर्या यस्य मोक्षादेशस्य धर्मता स्वभावस्तस्य निर्वचनम् । अथोक्तदृष्टान्तो भाष्यते "एगो साहू अम्मामगभिक्षावरियाए अन्ने गामं वञ्चइ तत्थ अंतरा गिहत्थो भिक्षितो ते दो वि वञ्चता अंतरापदे उदगं उक्खिएणा सो अगारो गामं पविट्ठो तस्स य भगिणी अत्थि तीए घरं पाहुणगो गतो । साहू वि भिक्षुं हिंसतो तं घरं गतो जगिणीए पुरेकम्मं कथं साहुणा पडिसिद्धं । भगिणीए कादियं कीस न गिएहसि । साहू भणइ उदगसमारजो न वट्टइ । अगारा जणंति जे मए समं पंथे उदगं उत्तिष्ठो सि नं किह कप्पइ अहो मायाविणो दुद्धिधम्मणो सि । साहू जणइ न वयं मायाविणो न वा दुद्धिधम्मणो किं तु " पप्पं खु परिहरामो, अण्णं विवज्जं ण विज्जति हु । पप्पं खलु सावज्जं, वज्जतो होइ अणवज्जो " प्राप्यमेव परिहर्तुं शक्यमेवं दयं परिहरामः अप्राप्यस्य परिहर्तुमशक्यस्य मार्गक्रमायातोक्कवाहकादेर्विधर्जकः परिहर्ता न विद्यते अत एव प्राप्यं सावद्यं पुरःकर्मादिकं वर्जयन् अनवद्यो निर्दोषो भवति । अपि च नायमेकान्तो यदेकत्रानवद्यतया दृष्टं तदस्यत्र प्राप्यमवद्यमेव ज्ञवति । तथाहि ।

चिरपाहुणतो भगिणि, अवयामितो अदोसवं होति ।

तुं चेव मज्ज सक्खी, गरहिज्जइ अण्णहिं काले ॥

चिरकालादायातः प्राधूर्णको जगिनीमवकाशमानः सस्नेहमालिङ्गन् अदोपवान् भवति । तथा चात्र त्वमेव मम साक्षी प्रमाणं सांप्रतमेव भवता चिरप्राधूर्णकतया जगिनीपरिष्वङ्गस्य कृतत्वादिति ज्ञावः । तामेव च जगिनीमन्यस्मिन् काले परिष्वजन् गर्हते निन्यते अत्रापि त्वमेव प्रमाणमिति । तथा ।

पादोहे अघातोहे वि, आकमिय तम्मि कीरती अच्चा ।

सीमण वि मंकिज्जति, मच्चं चित्तीकया उविओ ॥

अर्चा प्रतिमा सा यावन्नाद्यापि प्रतिष्ठिता तावदधौतैरपि पादैराकम्यापरि चढित्वाऽपि क्रियते । सैव प्रतिमा निर्माकृता चैत्यत्वेन व्यवस्थापिता शीर्षेणापि स्पर्ष्टुं शङ्क्यते शिरसा स्पृशद्भिरपि शङ्का विधीयते इति ज्ञावः ।

केइ सरीरावयवा, देहत्था पूया न पुण विउता ।

सांहिज्जंति वणमुहा, मलम्मि वुंढे ए सव्वे उ ॥

केचित् शरीरावयवा दन्तकेशनखादयो देहस्थाः सन्तः पूजिताः प्रशस्ता भवन्ति न पुनर्विमुताः शरीरात्पृथग्गताः । तथा वणमुह्याऽपि श्रोत्रचक्षुःपायुप्रज्ञातीनि मल्ले व्यूढे सन्ति न सर्वाण्यपि शोध्यन्ते किंतु कानिचिद्व्यति ।

जइ एमत्थुवल्लुं, मच्चत्थ वि एवमणमी मोहा ।

जूमती होति कण्णं, किय मुवामा पुणो जूम ॥

यदि नाम एकत्र यदुपलब्धं सर्वत्रापि तेन भवितव्यमित्येवं मोहादज्ञानान् मन्यसे ततः कथय भूमिमतः कनकमुत्पद्यमानं दृश्यते ततः सुवर्णात्पुनरपि किं न भूमिः सम्पद्यते ।

तम्हा उ अणेमंतो, ए दिट्ठेमन्थ सव्वहिं होति ।

लोए भवममभवम्, पिज्जमपिज्जं च दिट्ठाइ ॥

तस्मादनेकान्तोऽनियमो यः कीदृश इत्याह । नैकत्र दृष्टं सर्वत्रापि भवतीति । तथाच लोके प्राग्यङ्ग्ये समानेऽप्योदनपकाश्चादिकं भव्यं मांसवत्सादिकमभव्यं तत्रजलादिकं पेयं

मद्यरुधिरादिकमपेयमित्यादीनि पृथक् व्यवस्थोत्तराणि दृष्टानि तथा अपि उदकसमम्भमादौ मन्तव्यानि गतमेकज्ञातम् । अथैकव्याकरणेन यथा धर्मोऽभिधीयते तथा दर्शयति ।

जं इच्छसि अप्पणतो, जं व ए इच्छसि अप्पणतो ।

तं इच्छ परस्म वि यं, इत्तियं जिणसासणयं ॥

यदात्मनः स्वजीवस्य सुखादिकमिच्छसि यच्च दुःखादिकमात्मनो नेच्छसि तत्परस्याप्यात्मव्यतिरिक्तस्य जन्तोरेच्छ आत्मवत् परमपि पश्येति भावः । एतावत् जिनशासनमित्यन्मात्रो जिनेपदेश इति । गाथया पुनरित्थं धर्मं उपदिश्यते ।

सव्वारंजपरिग्गह-णिकखेवो सव्वज्जतसमया य ।

एकमणसमाहा-णया अह एत्तिओ मोक्खो ॥

सर्वस्य सूक्ष्मवादाद्यशेषजीवविषयस्यात्मस्य सर्वस्य च सचित्ताचित्तमिश्रभेदभिन्नस्य परिग्रहस्य यो निक्षेपः स न्यासो यावत्सर्वभूतेषु समता, या च एकाग्रमनःसमाधानता, अथैव एतावान् मोक्ष उच्यते । कारणे कार्योपचारादेयो मोक्षोपाय इत्यर्थः । श्लोकेन यथा ।

सव्वज्जतप्पज्जतस्स, सम्मं जूताइ पासउ ।

पिहिया सम्मस्स दंरस्स, पावं कम्मं न वंथइ ॥

पाठसिद्धः । ये तु संस्कृतरुचयस्तेषामित्थं गाथया श्लोकेन वा धर्मकथा क्रियते । "व्रतसमितिकथायाणां, धारणरक्षणविनिग्रहाः सम्यक् । दण्डेभ्यश्चोपरमो, धर्मः पञ्चेन्द्रियदमश्च ॥ यत्र प्राणियश्चो नास्ति, यत्र सत्यमनिन्दितम् । तत्रात्मनिग्रहो दृष्टः स धर्ममपि रोचयेत् " ।

अथ किं कारणं स्थित्वा धर्मः कथनीय इत्याशङ्क्याह ।

इरियावहियावसे, मिच्छं ए गिएहए अतो ठिच्चा ।

जदिही पणिणीए, अभिओगे चउएह वि परेण ॥

ईर्योपधिको चक्रमणक्रिया तां कुर्वन् यदि कथयति तदा लोके अवर्णो भवति दुर्दृष्टधर्मोऽस्मी यदेवं गच्छन्तो धर्मे कथयन्ति अपि च शिष्टमपि कथितमपि धर्ममेवं श्रोता न गृह्णाति । अतः स्थित्वा एकश्लोकादि कथनीयम् । अथापवाद उच्यते कश्चिद्भद्रको धर्मेश्वरालुः ऋद्धिमान् धर्मं पृच्छति ततः सत्त्वानुकम्पया प्रवचनोपग्रहकरश्च भविष्यतीति कृत्वा निश्चिन्तयः पञ्च वा बहुतरा वा गाथा उपविश्य कथयितव्याः । प्रत्यनीको वा कश्चिद् व्यतिव्रजति तं प्रतीक्षमाणस्तावद्धर्मं कथयत् यावदसौ व्यतीतो ज्ञवति । यदा स प्रत्यनीकः सहसा दृष्टो भवेत् ततो यः सत्त्वधिकः स उपशमनातिमितं बहुविधमुपदेशं दद्यात् । दण्डिकस्य वा अभियोगो वलात्कारो भवेत् । किमुक्तं ज्ञवति । एकश्लोकेन धर्मं वदितुं दण्डिको द्यात् कथय कथय मे संप्रति मदती भ्रष्टा वर्तते तव श्रुतुर्णां श्लोकानां परतोऽपि कथयेत् । आह कीदृशी पुनः कथा कथयितव्या कीदृशी वा नेति ।

सिमाररमुत्तिजिया, मोहमई फुंफुका हसदमेति ।

जं पुण माणुस्मकहं, समणेण तु सा कहेयव्वा ॥

यां कथां गृणन्तः श्रोतुः स्त्रीसुवर्णकादिश्रवणजनितो रसस्स गृह्णागो नाम रसस्तेनोत्तेजिता सती मोहमयी फुंफुका (हसद-सन्ति) जायन्त्यन्ते सा कथं श्रवणेन कथयितव्या ।

समणेण कहेयव्वा, तवनियमकहा विरागमंजुत्ता ।

जं सौकण मणुसो, वच्चइ संवेगणिज्वेयं ॥

तपोऽनशनादि नियमा इन्द्रियनिग्रहास्तत्प्रधाना कथा तपो-
नियमकथा विरागसंयुक्ता न निदानादिना रागादिसंगता श्र-
मणेन कथयितव्या यां श्रुत्वा मनुष्यः श्रोता संवेगनिर्वेदं व्रजति ।
संवगो मोक्षाभिलाषो निर्वेदः संसारवैराग्यम् ।

महाव्रतानि न गृहान्तरं कथनीयानि ।

(मूत्रम्) नो कण्ड निगंधाणं वा निगंधीणं वा अंतरंगिहमि
इमां पंचमहव्यायं सजावणां आइखित्तए वा विजावि-
त्तए वा किट्टित्तए वा पवेयत्तए वा नश्रत्तए पगनाएण वा
जाव सिलाएण वा सेविय ठित्त्वा नो चेव ण अट्टित्त्वा ।

अस्य व्याख्या प्राक्सूत्रवद् द्रष्टव्या । नवरम्-इमानि स्वयमनु-
च्यमानानि पञ्च महाव्रतानि सभावानि प्रतिव्रतं जावनापञ्चा-
युक्तानि आख्यातुं वा विजावयितुं वा कीर्तयितुं वा श्रवेदयितुं वा
न कल्पते । आख्यानं नाम साधुनां पञ्च महाव्रतानि जावनायुक्तानि
श्रुत्वायत्तकृष्णसाराणि भवन्ति । विभावने तु प्राणातिपातादि-
रमणं यावत्परिग्रहादिरमणमिति । जावनास्तु “इरियासमिण स-
या जए इत्यादि” गाथोक्तस्वरूपाः वदूयास्तु पृथिव्यादयः को-
कनं नाम या प्रथमव्रतरूपा अहिंसा सा जगवती सदेवमनु-
जासुरस्य लोकस्य पूज्या प्राणं गतिः प्रतिष्ठेत्यादि एवं स-
र्वेषामपि प्रश्नव्याकरणाङ्गोक्तान् गुणात्कीर्तयति प्रवेदने तु म-
हाव्रतानुपालनात् स्वर्गोऽपवर्गो वा प्राप्यत इति सूत्रार्थः । परः
प्राह । ननु पूर्वसूत्रेण गतार्थमिदमतः किमर्थमारभ्यते उच्यते ।

गहियागहियविसेमा, गाथासुत्ता तु होति वयमुत्ते ।

णिदेसकतो व जेवे, परिमाणकतो व विसेयो ॥

गाथासूत्रादुत्तसूत्रे पठितो ग्रथितः विशेषो मन्तव्यः किमुक्तं भव-
ति अनन्तरसूत्रे च उगाहं वा पंचगाहं वा इत्येकं ताश्च गाथा ग्रथि-
ता भवन्ति इमानि तु महाव्रतानि ग्रथितानि अग्रथितानि वा भवे-
युग्रथितानि नाम पदपाठबन्धेन वा श्लोकबन्धेन वा बह्वानि क-
थयति अग्रथितानि तु मुकुलैरेव यच्चतैरन्यभिधीयन्ते यथा
निर्देशः कृतोऽत्र पदोक्तो भवति अनन्तरसूत्रे चतुर्गाथं पञ्चगाथं
वा कथयितुं न कल्पते इत्युद्देशमात्रमेव कृतम् अत्र तु महाव्र-
तानि सभावनाकातीत्यनेन तस्यैव विशेषनिर्देशः क्रियते । परि-
माणकतो वा विशेषो विज्ञेयः । यदधस्तनसूत्रे धर्मस्वरूपमुक्तं
तद्व्याज महाव्रतमञ्जकमिति संख्यया विशेषो निरूप्यते ।

अथात्रैव दोषानाह ।

पंचमहव्ययतुंगं, जिणवयणं जावणापिण्डुगं ।

साहणवहुगा आणाइ-दोभं जं वा णिसिज्जाए ॥

इह जिनवचनं मेरुसदृशं पञ्चजिर्महाव्रतस्तुङ्गमुच्छ्रितं पञ्च-
महाव्रतमयोच्छ्रितमित्यर्थस्तस्यैव महाव्रतोच्छ्रितस्य रक्षणार्थं
भावनाभिः पञ्चविंशतिसंख्याकाभिः पिनडंगादनरं नियन्त्रित-
मीदृशं जिनवचनमन्तरगृहे उपविश्य कथयतश्चतुर्गुणाः आ-
ह्वार्यो दोषाः । यथा गृहनिषयायां वाहितायां प्रायश्चित्तं यथा
दोषजालं तदापद्यते । तथा महाव्रतपञ्चकविषया दोषा भवन्ति ।
प्राणवधमापद्यते प्राणवधं वा शङ्क्यते । एवं यावत्परिग्रहमापद्यते
परिग्रहं वा शङ्क्यते । तथाहि ।

पाणवहमि गुविण्णी, कण्डादाणए य संकाओ ।

जणिऊण दाइ कोइ, पोभमियं संकेणा साणे ॥

गृहे उपविश्य साधुधर्मे कथयति गुर्विणी च तस्यान्तिके उ-
पविश्य शृणोति यावच्चासौ तत्र तिष्ठति तावत्तदीयगर्भस्याहा-
रव्यवच्छेदेन विपत्तिर्भवति । एवं प्राणवधो लगति । तथा ध-
र्मे कथयतः कान्तिदिविरतिका शृण्वत्येवापान्तराले कायिक-
पूजि गच्छेत् स्व च पुनस्तत्रैवास्ते ततः सपत्नी द्विदं लब्ध्वा-
तत्तनयं मिषेण साधोरग्रतो निपात्य क्वाययति एवं प्राणातिपात-
विषया शङ्का जवेत् । तथा यत्कीर्तयति प्रतिषिद्धं तन्मया न क-
र्तव्यमिति प्रतिज्ञातैः प्रतिषिद्धां निषद्यां वाहयतो मृषावादो भव-
ति । यथा स्वमुखेनैव गृहनिषथां निषिष्य पञ्चादात्मनैव तां परि-
भुजानो मृषावादमापद्यते । अथवा स दिने दिने तस्या अविर-
तिकाया अग्रे धर्मे कथयति ततो गृहस्वमिना भणितो मे भ्रम
गृहं नायासीरिति । साधुना ज्ञेयम् । आगमिष्यन्ति ते गृहं पा-
णशूनका पचमुक्त्वाऽपि जिह्वालोततादिदोषेण तदेव गृहं व-
ज्जन् भणितोऽपि तेन गृहस्थेन वारितोऽपि कश्चिदिति एवं मृषा-
वादमाप्नोति । स च गृहस्थो ब्रूयात् किं पाणशूनकः संवृत्तोऽ
स्तीति । यथा गृहस्थो जोजनं कुर्वन् धर्मे शृण्वतीमगारी किम-
प्युक्तं द्वितीयाहं याचेत् सा ब्रूयात् शुना भक्षितम् । अगारो
ब्रूयात् जानाम्यहं तं ह्वानं येन जक्षितमिति । एवं मृषावादवि-
षया शङ्का भवेत् । अथास्या एव पूर्वाहं व्याचष्टे ।

खुहिया पिपासिया वा, भंदकवेणं न तस्स उड्डे ।

गञ्जस्स अंतरायं, वाधिज्ज संनिरोधेणं ॥

गुर्विणी धर्मकथां शृण्वती लुपिता वा पिपासिता वा भ-
वेत् सा च तस्य साधोः संबन्धिना मन्दाक्षेण लज्जमाना ति-
ष्ठति ततो गर्भस्यान्तरायं भवति । तेन चाहारव्यवच्छेदलक्ष-
णेन संनिरोधेन स गर्भो बाध्यते । ततो व्यापसिमप्यसौ
प्राप्नुयादिति प्राणवधमापद्यते ।

अथ प्राणवधविषयशङ्कां दर्शयति ।

उक्खितो सो हत्था, चुत्ता तस्सगतो णिवाभित्ता ।

सुणते य वियारगते, हाहं सि स विच्छिणी कुणति ॥

अविरतिकाया अग्रे स धर्मे कथयति सा चापान्तराले का-
यिकार्थं निर्गता ततस्तस्यां शृण्वत्यां आधिकार्यां विचार-
भूमौ गतायां सपत्नी तदीयं पुत्रं तस्य साधोरग्रतः उत्क्षिप्य
भूमौ सहसैव निपातयति निपात्य च अहो अनेन धर्मलेन
अयं पुत्र उत्क्षिप्तः सन्नेनदीयहस्ताच्छ्रुतो विपन्न इति महता
शब्देन हातिपूत्कारं करोति । ततो भूयान् लोको मिलितस्तं
साधुं तत्र स्थितं दृष्ट्वा शङ्कां कुर्यात् किमेतत्सत्यमेवेदमिति ।
मृषावाददोषप्रकाशः सप्रपञ्चमुक्त इति न भूयो भाव्यते ।

अथादसादानमैथुनयोर्दोषानाह ।

सयमेव कोइ लुद्धो, अपहरती तं पणुव कम्मकरी ।

वाणिगिणी मेहुणए, बहुसो य चिरं च संका य ॥

कश्चिद्वर्ती लुद्धः सन् विजनं मत्वा स्वयमेव सुघर्णकलिकां
मुद्रिकामपहरति एवमदसादानमापद्यते । तं वा संयतं प्र-
तीत्य “साधुत्रायं शङ्क्यते नाहमिति” कृत्वा कर्मकारी का-
चिदपहरेत् । वाणिजिका वा काचित्प्रोपितभर्तृका तथा समं
मैथुनविषया आत्मपरोपयसमुत्था दोषा भवन्ति । अथवा
यत्र प्रोपितपतिकास्तिष्ठन्ति तत्रासौ बहुशो वारं व्रजति
चिरं च नाभिः सह कन्दर्यं कुर्वाणस्तिष्ठति ततश्चतुर्थवि-
षये शङ्क्येत ।

अथ परिग्रहदोषमाह ।

धम्मं कहेइ जस्स उ, तस्मिं उ वीपाए गए संते ।

मारक्खणपरिग्रहो, परेण दिट्ठस्मि उट्ठाहो ॥

यस्य श्रावकादेशे धर्मं कथयति स वृथात यावदहं कायिकीं व्युत्सृज्य अत्र समागच्छामि तावद्भवता गृहं रक्षणीयमेव-मुक्त्वा तत्र विचारभूमौ गते स संयतो यावत्तद्गृहं संगतानि तावत्परिग्रहदोषमापद्यते तदेवं गृहं रक्षन् परेण दृष्टः स शङ्कां कुर्यात् नूनमेतस्यापि हिरण्यं सुवर्णं वा विद्यते उट्ठाहं च स कुर्यात् अहो अयं श्रमणकः सपरिग्रह इति । यत एते दोषा अतो नान्तरगृहे धर्मकथा कथ्यो ।

द्वितीयपदमाह ।

एगं एणं उदकं, वागरणमहिमन्नक्खणो धम्मो ।

गाहाहिं सिलोमेहि य, समासतो तं पि विच्चा एं ॥

गतायेम । वृ० ३ उ० ।

अंतरजाय-अन्तरजात-न० भाषाच्छब्दजातभेदे, यानि द्रव्या-णि अन्तराले समश्रेण्यामेव निस्सृज्य तानि जायापरिणामं जजन्ते तावन्तरजातमुच्यते आचा० २ श्रु० ४ अ० ।

अंतरणई (दी)-अन्तरनदी-स्त्री० चुद्रनदीपु,

यत्र यावत्प्रायः अन्तरनद्यस्तत्प्रतिपादयति ।

जंबूद्वीपे पुरच्छिमेणं सीयाए महारणईए उत्तरेणं तओ अंतरणईओ पणत्ता तेजहा गाहावई दहवई पंकवई । जंबूद्वीपपुरच्छिमेणं सीयाए महारणईए दाहिणेणं तओ अंतरणईओ पणत्ता तेजहा तत्तजला मत्तजला उम्मत्तजला । जंबूद्वीपपच्छिमेणं सीओदाए महारणईए दाहिणेणं तओ अंतरणईओ पणत्ता तेजहा खीरोदा सीहसोया अतो-वाहिणी । जंबूद्वीपपच्छिमेणं सीओदाए महारणईए उत्तरेणं तओ अंतरणईओ पणत्ता तेजहा उम्मिमालिणी फेणमालिणी गंजीरमालिणी । एवं धायइखंडीवपुरच्छि-मदे वि । अकम्मज्मीओ आदवेत्ता जाव अंतरणदीओ त्ति णिरवसेसं जाणियव्वं जाव पुक्खरवरदीवपुक्खच्छि-मदे तदेव णिरवसेसं जाणियव्वं ।

अन्तरनदीनां विष्कम्भः पञ्चविंशत्यधिकं । योजनशतमिति स्था० ३ उ० ॥

जंबूद्वीपपुरच्छिमेणं सीयाए महारणदीए उज्जयकूले उ अन्तरणईओ पणत्ताओ तेजहा गाहावई दहवई पंकवई तत्तजला मत्तजला उम्मत्तजला । जंबूद्वीपपच्छिमेणं सीओयाए महारणईए उज्जयकूले उ अंतरणईओ पणत्ता तेजहा खीरोदा सीहसोया अतोवाहिणी उम्मिमालिणी फेणमालिणी गंजीरमालिणी स्या० ६ उ० ॥

संग्रहेण

दो गाहावईओ दो दहवईओ दो पंकवईओ दो तत्तजला-ओ दो मत्तजलाओ दो उम्मत्तजलाओ दो खीरोयाओ दो सीहसोयाओ दो अतोवाहिणीओ दो उम्मिमालिणीओ दो फेणमालिणीओ दो गंजीरमालिणीओ ॥

चित्रकूटपद्मकूटवक्रस्कारपर्वतयोरन्तरे नीलवर्षधरपर्वतमित-स्यव्यर्थास्थितत्वात् प्राद्वतीकुण्डाद्विगतोरणविनिर्गता अष्टा-विंशतिनदीसहस्रपरिवारा शोताधिगामिनी सुकच्छमहाकच्छ-विजययोर्विभागकारिणी प्राद्वती नदी । एवं यथायोगं द्वयोर्द्वयोर्वक्रस्कारपर्वतयोर्विजययोरन्तरे क्रमेण प्रदक्षिण्या द्वादशा-प्यन्तरनद्यो योज्यास्तद्विन्व च पूर्वार्धादिति स्था० २ उ० (पूर्व-पश्चिमार्द्धांप्रकया द्विगुणत्वादिति)

अंतरदीव-अन्तरद्वीप-पुं० अन्तरशब्दो मध्यवाची अन्तरे लव-णसमुद्रस्य मध्य द्वापा अन्तरद्वीपाः प्रज्ञा० १ पदः । अथवा अन्तरे परस्परं विभागस्तत्प्रधाना द्वीपा अन्तरद्वीपाः । एकोरु-कादिषु अष्टाविंशतिविधद्वीपदेशेषु, स्या० ४ उ० ।

मे किं तं अंतरदीवया ? अंतरदीवया अष्टावीसविधा प-ल्लता एगोरुया अट्टामिया वेसाणिया णंगोली ? इयकन्न गयकन्ना गोकन्ना सकन्निन्ना २ आयंसमुट्टा मेदमुट्टा अय-मुट्टा गोमुट्टा ३ आममुट्टा दृत्थिमुट्टा सीहमुट्टा वग्गमुट्टा ४ आसकन्ना सीहकन्ना अकन्ना कम्पणउरणा ५ उक्का-मुट्टा मेहमुट्टा विज्जुमुट्टा विज्जुदंता ६ घणदंता लहदंता गृहदंता सुद्धदंता ७ सेसं अन्तरदीवगा ।

से किं तमित्यादि सुगमं नवरमष्टाविंशतिविधा इति यादृशा एवं यावत्प्रमाणा यावदपान्तरात्रा यस्मान्नो हिमवन्पर्वतपूर्वा-परदिग्ध्यवस्थिता अष्टाविंशतिविधा अन्तरद्वीपास्तादृशा एव तावत्प्रमाणास्तावदपान्तरात्रास्तस्मान्न एव शिखरिपर्वतपूर्वा-परदिग्ध्यवस्थिता अपि ततोऽप्यन्तसदृशतया व्यक्तिभेदमनपेक्ष्य अन्तरद्वीपा अष्टाविंशति विधा एव विवक्षिता इति तज्जाता म-नुष्या अपि अष्टाविंशतिविधा उक्तास्तानेव नामग्राहमुपदर्श-यति “ तेजहा एगोरुया इत्यादि ” एते सम चतुष्का अष्टाविं-शतिसंख्यत्वात् एते च प्रत्येकं हिमवति शिखरिणि तत्र हिम-वततया तावद्भाष्यते (प्रज्ञा० १ पदः) इह एकोरुकादिनामा-नो द्वीपाः परं तावत्स्यात्तद्व्यपदेश इति न्यायान्मनुष्या अप्येको-रुकादय उक्ताः यथा पञ्चालदेशमिवास्मिन् पुरुषाः पञ्चाला इति । जीवा० ३ प्रति० । एतेषु सप्तसु चतुष्केषु प्रथमश्चतु-ष्कः । तथा च एकोरुकमनुष्याणामेकोरुकद्वीपं पिपुच्छिपुराह ।

काहि एं भंते ! दाहिणिह्माणं एगुरुयमणुस्माणं एगुरुयदीवे णामं दीवे पन्नत्ते ? गोयमा ! जंबूदीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुट्टहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरपुरच्छिमि-ह्माओ चरिमंताओ झवणसमुद्धं तिस्सि जोयणसयाइं उग्मा-दित्ता एतय एं दाहिणिह्माणं एगुरुयमणुस्माणं एगुरुयदीवे नामं दीवे पणत्ते तिस्सि जोयणसयाइं आयामविकखंजेणं एव एकणपणणे जोयणसए किंचि विसेसूणे पारिक्खेवणं । से णं एगाए पणमवरवेइयाए एगेणं वणसकेणं मव्वओ समंता संपरिकखेत्ता से एं पणमवरवेइया अट्टजोयणं उच्चं उच्च-त्तेणं पंच धणुसेयाइं विकखंभेणं एगुरुयदीवसमंता परि-क्खेवेणं पन्नत्ता । तीसेणं पणमवरवेइयाए अयमेयारुवे व-न्नावासे पन्नत्ते तेजहा वयगमया निम्मा एवं वेतिया व-न्नओ जहा रायपसेणीए तहा भाणियव्वा । सेणं पणम-

वरवेद्या एगेणं वणसंकेणं सव्वओ समंता संपरिक्वित्ता
मे णं वणसंकेणं देसुणां दो जोयणां चकवालविक्रवं-
भेणं वेद्या समए परिक्वेवेणं पन्नत्ते से णं वणखंमे कएहे
किएहोवभासे एवं जहा रायपसेणइज्जे वणसंडवन्नओ त-
हेव निरवसेसं भाणियव्वं । तणाण य वन्नगंधफासो सद्दो
तणाणं वा वीओप्पायपव्वयगा पुढविसिला पट्टगा य जा-
णियव्वं जाव तत्थ णं बहवे वाणमंतरा देवा य देवीओ
य आमयंति जाव विहरंति । एगुर्यदीवस्स णं दीवस्स
अंतो बहुसमरमणिज्जे जूमिजागे पन्नत्ते से जहानामए
आलिगपुक्खरेइ वा एवं सयणीए भाणियव्वे जाव पुढवि-
सिजापट्टगं ति । तत्थ णं बहवे एगुर्यदीवया मणुस्सा य
मणुस्सीओ य आमयंति जाव विहरंति । एगुर्यदीवे णं दीवे
तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे उदात्तका मोद्दालका
कोद्दालगा कतमाला नत्तमाला एट्टमाला सिंगमाला सं-
खमाला दंतमाला सेलमाला णाम दुमगणा पन्नत्ता सम-
णाउसो ! कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला मूलमंतो कंदमंतो जाव
वीयमंतो पत्तेहि य पुप्फेहि य अच्छन्नपम्भिच्छन्ना सिरीए
अईव २ सोभेमाणा ओयसोजेमाणा चिट्ठांति । एगुर्यदीवे णं
दीवे तत्थ तत्थ बहवे हेरुयालवणा जेरुयालवणा मेरुया-
लवणा सेरुयालवणा मालवणा सरलवणा सन्नपणवणा
प्यफन्नवणा खज्जूरीवणा नालिएरवणा कुसविकुस जाव
चिट्ठांति । एगुर्यदीवे णं दीवे तत्थ बहवे तिलयाउत्ता
नगोहा जाव रायरुक्खा एंदिरुक्खा कुसविकुस जाव चि-
ट्ठांति । एगुर्यदीवे णं दीवे तत्थ बहुओ पउमलयाओ नागन्न-
याओ जाव मोमलयाओ निच्चं कुसमियाओ एवं जयावन्नओ
जहा उववाईए जाव पमिरुवाओ । एगुर्यदीवे णं दीवे तत्थ
बहवे सिरियगुम्मा जाव महाजाइगुम्मा तणगुम्मा दमच्छ-
वन्नं कुमुमं कुमुमेति जेणं वायविहुल्लगसाला । एगुर्यदी-
वस्स बहुसमरमणिज्जं जूमिभागं मुक्कपुप्फपुंजोवयारकल्लियं
कएहि । एगुर्यदीवे णं दीवे तत्थ बहुओ वणगईओ पन्नत्ता-
आओ ओ णं वनगईओ किएहाओ किएहोवभासाओ जाव
रम्भाओ महामेहणिगुरुंवज्ज्याओ जाव महता गंधराणि मुयं-
ताओ पासाईयाओ । एगुर्यदीवे णं दीवे तत्थ बहवे मत्तंगा
नाम दुमगणा पन्नत्ता समणाउसो ! जहा से चंदप्पभमणिसि-
त्तागवरसीधुपवरवारुणिमुजायफलपुप्फचोणिउजा संसार-
वहुदक्खजुत्तिसंसारकात्तसंधिय आसवमहुमेरगरिट्ठाभट्टजा-
इपसन्नत्तेज्जगा स ताओ खज्जूरमुदियासारका विमायण-
सुपक्खोयरसवरसुरावएणरसगंधफरिमजुत्तवलवीरियप -
रिणामा मज्जविधी य बहुप्पगारा तहेव ते मत्तंगया वि दुम-
गणा अणेगवहुविविहवीससा परिणयाए भज्जविहीए उव-

वेया फलेहिं पुआ विव विसट्ठंति कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला
जाव चिट्ठांति । एगुर्यदीवेणं दीवे तत्थ बहवे भिंगेगा णाम
दुमगणा पन्नत्ता समणाउसो ! जहा से चारगघडकरगक-
ल्लसककरिपायकंचाणिउल्लूकवद्धणिमुपइट्टकविट्ठा पारावस-
गा भिंगारा करोमिसरंगपरंगपत्तीयाल्लणिद्वगचवलियअ-
यपल्लगवालविचित्तवट्टकमणिउट्टकसिप्पिखारपिणद्धकंचण-
मणिरयणभत्तिविचित्तविभायणविहिवहुप्पगारा तहेव तेसिं
जिंगेगेया वि दुमगणा अणेगवहुविविहवीससा परिणया-
त्ताए भायणविहीए उववेया फलेहिं पुएणा विव विसट्ठंति
कुसविकुस जाव चिट्ठांति । एगुर्यदीवे णं दीवे तत्थ बहवे
तुर्यंगा नाम दुमगणा पन्नत्ता समणाउसो ! जहा
से आलिगपणवदहरपरुहकिंरुमाभंभातहोरंजकिणियख-
रमुहिमुयंगंसंखियपरिद्वए पव्वगा परिवायणिव्वंसवेणुवी-
गोमुग्घोसगविपंचमहतिकच्छतिरिक्खसतकलाकंसालता -
ल्लकसंपत्ताओ आतोयविधीए एउणगंधव्वसमयकुस-
लेहिं फंदिया तिट्ठाणकरणसुद्धा तहेव ते तुहियंगा
वि दुमगणा अणेगवहुविविहवीससा परिणयाए ततवितत-
बंधणसिराए चउव्विहाए आतोज्जविहीए उववेया फलेहिं
पुएणा विव विसट्ठंति कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूलाओ जाव
चिट्ठांति । एगुर्यदीवे णं दीवे तत्थ बहवे दीवसिहा
णाम दुमगणा पन्नत्ता समणाउसो ! जहा से संभवि-
रागममए नवनिसीहिपतिणो विदीविया चकवालचंदे पभूय-
वट्ठिपलित्तज्जणेहिं विउज्जन्निय तिमिरमइए कणगनिकर-
कुसुमियपारिजायघणप्पगासे कंचणमणिरयणविमलमहरि-
हतवणिज्जुज्जलविचित्तदंभाहिं दीवियाहिं सहसा पज्जा-
द्धिओ सवियणिक्खतेयदिपंतविमल्लगहणसमयप्पदाहिं वि
तिमिरकरकमूरपसरिउज्जोवविद्धियाहिं जालाउज्जलपह-
सियाभिरामाहिं सोजमाणाहिं सोजमाणा तहेव ते दीवसि-
हा वि दुमगणा अणेगवहुविविहवीससा परिणयाए उज्जो-
यविहीए उववेया फलेहिं कुसविकुस जाव चिट्ठांति ।
एगुर्यदीवे णं दीवे तत्थ बहवे जोइसिया नाम दुमगणा
पन्नत्ता समणाउसो ! जहा से अचिरुग्गयंसरयसूरुग्ग-
पमंतउक्कामहस्सदिप्पंतविज्जुज्जलद्वयवहुनिज्जूमजालि-
निष्कंतथोयतत्तवणिज्जकिंसुया सोगजामुयणकुमुमविमउ-
न्नियपुंजमणिरयणकिरणजच्चहिंगुल्लयतिरयरुवाइरेगरुवा त-
हेव ते जोतिसिहा वि दुमगणा अणेगवहुविविहवीससा
परिणयाए उज्जोयविहीए उववेया मूदलेमा मंदलेसा मंदा-
तवलेसा कूमाठाणद्विया अन्नोन्नसमोगाहाहिं देसाहिं साए
पभाए तेयसा सव्वओ समंताओ जासंति उज्जोवंति
पजासंति कुसविकुस वि जाव चिट्ठांति । एगुर्यदीवे णं

दीवे तत्थ बहवे चित्तंगा नाम दुमगणा पन्नत्ता समणाउसो !
जहा से पेच्चाघरे व्व चित्ते एमेव कुमुदाममाला कुलु-
ज्जलेसा जासंतमुक्कपुप्फपुंजोवयारकद्विए विरद्वियविचि-
त्तमल्लसिरिसमुदप्पगारंभे गंधिमवेदिमपूरिमसंघयमेणं मद्धेणं
छेयसिरियविजागरइएणं सब्बओ समंता चेव ममणुवच्चे प-
विरललंबंतविप्पइडेहिं पंचवन्नेहिं कुमुदामेहिं सोजमाणा
वनमालकतमगए चेव दिप्पमाणे तहेव ते चित्तंगया वि छुम-
गणा अणेगवहुविविहवीससा परिणयाए मद्धविहीए उव-
वेया कुसविकुस वि जाव चिट्ठंति । एगुरुयदीवे एं दीवे
तत्थ बहवे चित्तरसा नाम दुमगणा पन्नत्ता समणाउसो !
जहा से सुगंधवरकलमहात्तित्तुलविसिष्णिक्खयदुद्धर-
च्चे सारयवयमंरुखंरुमहुमेलिए अइरसे परमन्ने देज्जउत्त-
मेगवन्नगंधमत्ते रसो जहा वावि चक्कवट्टिस्स होज्ज निउणे-
हिं सूपपुरिमेहिं सज्जिए चाउरकप्पमेयसिच्चे व ओदणे
कन्नमसाक्षिणव्वतिए विवक्केसेवप्फमिउविसयसगल्लसित्थे
अणेगतालणगसंजुत्ते अहवा पन्निपुन्नदव्वुवक्खडे सुसकए
वप्पगंधरसफरिसजुत्तवन्नवीरियपरिणामे इंदियवत्तवप्पणे
खुप्पिवासासहणे पहाणगुलकटियखंडमच्छंदिउवणीय व्व
मोयगे सएहसमितिगन्ने हवेज्जा । परमइट्ठगसंजुत्ते जहेव
ते चित्तरसा वि दुमगणा अणेगवहुविविहवीससा परिण-
याए भायणविहीए उववेया कुसविकुस जाव चिट्ठंति ।
एगुरुयदीवे एं दीवे तत्थ बहवे मणियंगा नाम दुमगणा पण-
त्ता समणाउसो ! जहा से हारद्धहारवेंटणगमउरुकुंडलवा-
सुज्जमहंमजात्तमणिजात्तकणगजात्तगसुत्तगउचितियकडग-
खड्डयएगावलिकंठमुत्तमगरगउरत्थगेवेज्जसोणिमुत्तमचूत्ता-
मणिकणगतिलगफुट्ठगसिद्धतियकप्पवालिससिसूरुसज-
चक्कगतत्तभंगेयतुडियहत्थमात्तगवत्तखदीनारमात्तिया चंद-
सूरमात्तिया हरिसयकेयूरवत्तियपात्तवत्तंगुलिज्जगकंचीमेह-
लाकलावपरकपायजाल्पट्टियखंविणिरयणोरुजात्तउदि-
वरनेउरवत्तणमात्तिया कणगणिगमालिया कंचणमणि-
रयत्तभत्तिचित्तव्वज्जमणविही बहुप्पगारा तहेव ते मणियंगा
वि दुमगणा अणेगवहुविविहवीससा परिणयाए जूसणावि-
हीए उववेया कुसविकुस वि जाव चिट्ठंति । एगुरुयदीवे एं दीवे
तत्थ बहवे गेहागारा नाम दुमगणा पन्नत्ता समणाउसो !
जहा से पागारट्टात्तगचरियागोपुरपासायागामनल्लगमंडवए-
गसात्तगचाउसात्तगगञ्जघरमोहणपरवल्जिघरचित्तसात्त-
गमालियजत्तियरवत्तसंनंदियात्तसंठियावत्तपंरुतलपुरुमा
त्तदम्मियअहवणंथलहरअत्तसागहंविभत्तसेत्तद्वमेत्तसंठि-
यकूदारगमुविहिकोड्ढगअणेगघरसरणत्तणेआवेणविडंगजात्त-
चंदनिव्वूहअपवरककरोत्तात्तचंदसात्तविभत्तिकुत्तिता जव-

णविही बहुविगप्पा तहेव ते गेहागारा वि दुमगणा अणेगवहु-
विविहविस्ससा परिणयाए मुहाक्कणमुहोनासाए मुहनिक्ख-
मणपवेसाए दहरसोपाणपंतिकद्वियाए पइरिणाए मुहविहाराए
मणाण्णुत्ताए भवणविहीए उववेया कुसविकुस वि जाव चि-
ट्ठंति । एगुरुयदीवे एं दीवे तत्थ बहवे अणिगणा नाम दुमगणा
पन्नत्ता समणाउसो ! जहा से अणेगआइगन्वोमतणयकंच-
लदुग्गकोसेज्जकात्तमियपट्टचाणअंमृतवन्नावरणतवारवा-
णगपच्छन्नाभरणचित्तसहिणगकल्लाणगजिगमेत्तल्लकज्जल-
बहुवन्नरत्तपीयसुक्किन्नमरकयमिगत्तोमेत्तप्फल्लगअवरतगसि-
धुउसभदामिद्विविगकल्लिगनत्तित्तुमयभत्तिचित्ता वत्थविही
बहुप्पगारा हवेज्ज वरपट्टणुगता वएणगगकात्तिया तहेव ते
अणियणा वि दुमगणा अणेगवहुविविहवीससा परिणयाए
वत्थविहीए उववेया कुसविकुस वि जाव चिट्ठंति ए० । एगु-
रुयदीवे एं जंते ! दीवे मणुयाणं कैरिसए आगारभावपटो-
यारे पप्पत्ते ? गोयमा ! ते एं मणुया अणित्तरसोमचारुत्था
भोगुत्तमा भोगलक्खणधरा जोगमस्तिरीया सुजायसव्वं-
गमुंदरंगा सुपइट्ठियकुम्भचारुत्तलणा रत्तुप्पलपत्तमउयसुकु-
मात्तकोमत्तलला नगणगरमगरसागरचक्कहंरंक्कख-
णंकियचत्तणा अणगुव्वसुसाद्वयंगुलिया उल्लयतणुयत्तं-
णिक्खणखा संठियसुसलिट्ठगुट्ठगुप्फा एणकुलविदावत्तवत्ता-
णुपुव्वजंघा सामुग्गानिमुग्गगूढजाणुगतससणसुजातसंखिभो-
रुवरवारणमत्ततुत्तविक्रमविद्वान्नासित्तमती सुजातवरतुरगगम्भ-
देसा आइन्नहतो व्व णिरुवत्तेवा पमुइयवरतुरगभीहअइ-
रेगवट्टियकमी साहयसोणिदमुसलदप्पणाणिगरित्तरकणम-
ठरुसरिसवरवइरवलित्तमज्जा उज्जुअसमसंहित्तुजायजच्च-
तणुकसिण्णिक्खआदेज्जलउहसुकुपालमउयरमणिउजरोम-
राई गंगावत्तयपयाहिणावत्तत्तंगजंरुरविकिरणत्तरुणवो-
धियअकोसा तंतपउमगंजीरविगकणाभा ऊसविट्ठमृजायपी-
णकुच्छी ऊमोदरा सुइकरणी पट्टविगकणा जामन्नत्तपासा
संगतपासा सुंदरपासा सुजातपासा मितमाइतपीणरइत्तपासा
अकरंडुयकणगरुयगनिम्मत्तसुजायनिरुवहयदेहधारी पसत्थ-
वत्तीसत्तवत्तधरा कणगसिद्धात्तज्जत्तपसत्थसमतलउव-
चियविच्छिन्नपिहुत्तवत्ता सिरिवत्तंकियवत्ता पुरवफत्ति-
हवट्टियज्जया जुयगीसरविपुत्तजोगआयाणफलिहउत्तवत्त-
दीहवाहुज्जगमन्निभपीणरइयपीवरपउट्टसंठियउवचियघणा-
धिरसुवत्तसुसलिट्ठपव्वसंधी रत्तत्तवोवत्तमउयमंसत्तपमत्तल-
क्खणसुजायअत्तिइज्जालयाणी पीयरवट्टियसुजायकोमत्तवर-
गुलीआ तंवत्तत्तिसुत्तिरत्तिज्ज (रुचिर) निद्धसुक्खा (नखा)
चंदपाणिलेहा सूरपाणिलेहा संखपाणिलेहा चक्कपाणिलेहा
दिसासोवत्तियपाणिजेहा चंदसूरसंखचक्कदिसासोवत्तियपा-

णित्रेहा अणेगवरलखणुत्तमपसत्यमुविरह्यपाणिलेहा वरम
हिसवराहसीहसद्वलसभणागवरविउलउत्तमसंदखंधा च-
उरंगुलमुणपमाणकंबुवरसरिसगीवा अवद्वितसुविजत्तमु-
जातचित्तमसुमंसलसंडियपसत्यसद्वलविउलहणुया उतवित-
सिलप्पवालविक्कलसन्निजाधरोहा पंडुरससिमगलविम-
लानिम्मलसंखदधियणमोखीरफेणदगरपमुणालियाधवद्व-
दंतसेही अखंरुदंता अफुमियदंता अविरसदंता सुसिणि-
रुदंता मुजातदंता एमदंतासेदि व्व अणेगदंता हुतवहनि-
रुदंतथोतत्ततवणिज्जरत्ततद्वतालुजीहा गुरुज्जायतद्वज्जुतुग-
णासा अवद्वानियपौर्रीयणया कौकासितधवन्नपत्त-
दंता आणामियचावरुडलकिहद्वज्जराइयसंडियसंगतआ-
यतमुजाततणुकसिणनिच्छुमया अद्वीणपमाणजुत्तसव-
णा सुस्तवणा पीणमंसलकवोद्वदेसभागा अइरुगयवाद्वच-
दसंडियपसत्यविच्छिन्नममणिडाला उमुवद्वपिपुन्नसोम-
वयणा उत्तागरुजिमंगदेसा धणनिचियसुवच्छलखणुन्न-
यडूडागारणिज्जपिमियसिरा हुतवहनिच्छंतथोतत्ततवणिज्ज-
रत्तकेमंतकेमज्जुमिसामिनिपौर्यणणिचियजोडियमिउविमय-
पसत्यमुट्टमन्नखणसुगंधसुंदरजुयमोयगजिगणीद्वकज्जलप-
ट्टमरमयणिच्छिणकुंरुवणिचियकुंचियपयाहिणावत्तमुद-
सिरिया लखणवज्जणगुणोववेया मुजायसुविभत्तमरूवा
पामाइया दरिसणिज्जा अजिरूवा पडिरूवा । ते णं मणुया
आद्वस्सरा हंसस्सरा कौचस्सरा एंदियोसा सीहस्सरा सीह-
योमा मंजुस्सरा मंजुयोसा सुस्सरा निग्घोसा ज्ञायाउज्जो-
इयंगमंगा वज्जरिसद्वनारायसंधयणा समचउरंसंठाणमं-
डिया सिणिच्छुवो निरायंका उत्तमपसत्यअइसेसनिरुवम-
तणु जद्वमन्नकद्वकसेयरयदोसविविज्जियसरीरा निरुवमले-
वा अणुलोपवाउवेगा कंकगहणी कपोतपरिणामा सडनि-
पोषपिउंतरोरुपरिणया विग्गहियउन्नयकुच्छी पउमप्पद्व-
सरिसमंधनिसासमुरहियवयणा अट्टधणुसयल्लसिया तेसिं
मणुयाणं चउसाट्टिपिडिकरंरुगा पन्नत्ता समणाउसो ! ते णं
मणुया पगइभद्वया पगइविणीया पगइउवमंता पगइपयणु-
कोहमाणमायालोजा मिउमइवसंपन्ना अद्वीणा भद्वगा वि-
णीया अपिच्छा अमसिहिमंचया अचंका विमिमंतरपवि-
रुणा जडिथियकामगाणिणो य ते मणुयगणा पन्नत्ता समणा-
उसो ! तेसि णं भंते ! मणुयाणं केवतिकात्तस्स अहागट्टे ससु-
प्पज्जइ ? गोयमा ! चउत्तयभत्तस्स आहारट्टे समुप्पज्जइ एगुरु-
यमणुणं भंते ! कैरिसए आगारभावपकोयारे पत्तत्ते ! गोयमा !
ताओ णं मणुइओ मुजायसव्वंगमुंदरीओ पट्टाणमहिलागु-
णेहिं जुत्ता अचंतविसप्पमाणपउमसुमाद्वकुम्मसंडियविमि-
द्वचन्नणा उज्जुमन्नयपीवरनिरंतरमुमातचन्नणंगुह्मीओ अ-
रुसुयरतियतल्लिणंतवसुसिणिच्छणखा रोमरहियवट्टल-

द्वसंडियअजहन्नपसत्यलखणअकोप्पजंयजुयहा सुणिमि-
यमुगद्वजाणु मंसलसुवच्छसंधा कयसिखंजातिरेगसंडिया णिव्व
णसुमाद्वमउयकोमद्वअविरद्वसमसंहंतमुजातवट्टपीवरनिरंतरो-
रुअअद्ववयदीविपट्टसंडिया पसत्यविच्छिन्नपिहुद्वसोणिबद-
णायामप्पमाणजुगुणियविसाद्वमंसलसुवच्छजहन्नवरधारिणि-
उवज्जविराड्यपसत्यलखणणिरोदरा तिबलियतणुणामियम-
ज्जिज्याओ उज्जुयसमसहियजच्चतणुकसिणाणिच्छादेज्जल
हद्वसुविभत्तकंतमुजायसो जंतरुद्वलरमणिज्जरोमराई गंगावत्त-
कप्पयाहिणावत्ततरंगजंगुरविकिरणतरुणबोधियअकोसायं-
तपउमगंजीरविगणणा अणुवन्नपसत्यपीणकुच्छी सन्न-
यपामा संगयपासा मुजायपासा मियमाईयणिरह्यपासा अ-
करंरुयकणगुर्यगनिम्मलमुजायणिरुवद्वयगायद्वट्टी कंचण-
कद्वसपमाणसमसहियमुजायालडूचुयआमद्वजमद्वजुगद्व-
वद्वियअच्छुमयरतियसंडियपयोधराओ जुजंगअणुप्पवत्त-
णुयगोपुच्छवट्टसमसहियणामियआएज्जलालियवाहाओ तं-
वणहा मंसलगद्वया पीवरकोमलवरंगुलीओ णिच्छपा-
णिलेहा रविससिखचकसोत्थियविजत्तमुविरतियपाणि-
लेहा पीणुसयककखवक्खवत्थिपदेमा पडिपुसगलकवोला
चउरंगुलमुणपमाणकंबुवरसरिसगीवा मंसलसंडियपसत्यह-
णुमा दालिमपुक्कपमासपीवरयलंबकुंचियवराधरा सुंदरोत्त-
रोहा दधिदगरयचंदकुंदवासंतिमउलअच्छिद्विमलदसणा
रत्तुप्पलरत्तमउयमुमाद्वतालुजीहा कणयरमउद्वअकुमिलअ-
वज्जुगयउज्जुतुगणासा सारयनवकमलकुमुदकुवलयविमु-
कमउलदद्वनिगरसरिमलखणअंकियकंतनयणा पत्तल-
धवलायततंवद्वोयणाओ आणमितचावरुडलकिहद्वभराइमं-
डियसंगयआयसुजायतणुकसिणनिच्छुमया अद्वीणप-
माणजुत्तसवणा सुस्तवणा पीणमद्वरमणिज्जगंदलेहा चउरं-
सपसत्यसमणिडाला कोमुदीरयणीकरविमलपडिपुन्नसोम-
वयणा उत्तमयउत्तिमंगा कुमिद्वसुसिणिच्छीहसिरिया
उत्तज्जमयजुवधूजदामिणिकमंरुद्वकद्वसवाविसोत्थियपट्टा -
गजवमच्छकुम्मरहवरमगरज्जमयसुकयाद्वअंकुसद्वट्टावयवी-
ईसुपइककम्मऊरसिरियाजिसेयतोरणमेइणीउदधिवरजव-
णगिरिवरआयंसद्विलयगयउत्तज्जसीहचमरउत्तमपसत्यद्व-
त्तसिलखणधरीओ हंससरिसगईओ कोइन्नमहुरगिरसुस्स-
राओ कच्चाओ सव्वस्स अणुमयाओ ववगयवन्नपक्षिया-
वंगदुवन्नवाही दोभगसोगमुक्काओ वत्तेणयनराण थोचूण-
मूसियाओ सव्वजावसिगारचारुवेसा संगतगतद्वसियभणिय-
चिद्वियविज्जासंसद्वावनिज्जणुत्तोवयारकुसद्वा सुंदरयणजह-
णवयणकरचरणणयणद्वावसवन्नरुयजोव्वणविभासकलिया
नंदणवणविवरचारिणीओ व्व अच्छराओ अच्छेरगपिच्छ-
णिज्जा दासाइतातो दरिसणिज्जातो अजिरूवाओ पडिरूवाओ

તાસિ નં જંતે ! મણુઈનં કેવતિકાદ્વસ્મ આદારદ્વે સમુપ્પજ્જઈ ?
 ગોયમા ! ચત્તરજત્તસ્મ આદારદ્વે સમુપ્પજ્જઈ । તે ણં ધં-
 તે ! મણુયા કિમાદારંતિ ? ગોયમા ! પુઢવીપુપ્ફફલાહારા
 તે મણુયગણા પન્નત્તા સમણાઝસો ! તીસે ણં જંતે ! પુઢ-
 વીણ કેરિસણ અસ્સાણ પન્નત્તે ? ગોયમા ! સે જહાનામણ ગુ-
 દ્વેઈ વા સ્વેન્દ્રે વા સક્રારાઈ વા મન્ડેડિયાઈ વા મિસકંદેઈ
 વા પપ્પમ્મોત્તેતિ વા પુપ્પત્તરાઈ વા પડમુત્તરાઈ વા
 અકોસિયાતિ વા વિજત્તાતિ વા મહાવિજયાતિ વા પાય-
 સોવમાઈ વા ઉવમાઈ વા આણોવમાઈ વા ચરુકે ગોલ્લીરે
 ચરુટ્ટારો પરિણ પુઢવંમપ્પન્નંમિત્તવણીણ મંદગ્ગિકદિવ-
 ત્તોણ ઉવવેણ જાવ પામેણં જવે ઇતારુવેસિ તા નો ઇણદ્વે
 સમદ્વે । તીસે ણં પુઢવીણ ઇતો ઇટ્ટપરાણ ચેવ જાવ મળામ-
 તરાણ ચેવ । આમાણં ધંતે ! પુપ્ફફલાણં કેરિસણ આસા-
 ણ પન્નત્તે ? ગોયમા ! સે જહાનામણ રન્નો ચાત્તરંતચક્કવટ્ઠિસ્મ
 કલ્લાણપવરજોયણે સયસહસ્સનિપ્પન્ને વન્નેણં ઉવવેણ ગં-
 ધેણં ઉવવેણ રસેણં ઉવવેણ પાસેણં ઉવવેણ આસાયાણિ-
 જ્જે વીસાયણિજ્જે દીવણિજ્જે દપ્પણિજ્જે વીઠિણિજ્જે મયણિ-
 જ્જે સન્નિદિયગાયપલ્લાયણિજ્જે ધવે તા રુવે મિયા નો ઇ-
 ણદ્વે સમદ્વે । તેસિ ણં પુપ્ફફલાણં ઇતો ઇટ્ટપરાણં ચેવ જાવ
 અસ્સાણં પન્નત્તે । તે ણં ધંતે ! મણુયા તમાદારેત્તા કાઠિં
 વસાઠિં ઉવેતિ ? ગોયમા ! રુક્ખગેહાલયાણં તે મ-
 ણુયગણા પન્નત્તા સમણાઝસો ! તે ણં ધંતે ! રુક્ખા કિં
 સંઝિયા પન્નત્તા ? ગોયમા ! કલ્લાગારસંઝિયા પચ્ચાધર-
 સંઝિયા ઢત્તાગારસંઝિયા ઝયસંઝિયા ધૂમસંઝિયા તારણ-
 સંઝિયા ગોપુરસંઝિયા પાલ્લગસંઝિયા અટ્ટાલ્લગસંઝિયા પાસા-
 યસંઝિયા હમ્મિત્તલ્લસંઝિયા ગલ્લક્ખસંઝિયા વાલ્લભ્ગપાતિય-
 સંઝિયા વલ્લભીસંઝિયા અણે તત્ત વહવે વરજવણસય-
 ણાસણવિસિદ્ધસંઝાણસંઝિયા સુમસીતલક્કાયા ણં તે દુમ્મ-
 ણા પન્નત્તા સમણાઝસો ! અત્થિ ણં ધંતે ! ઇગુરુયદીવે
 ણં દીવે મેહાણિ વા મેહાવયણાણિ વા ણો ઇણદ્વે સમદ્વે રુક્ખ-
 ગેહાલયા ણં મણુયગણા પન્નત્તા સમણાઝસો ! અત્થિ ણં
 ધંતે ! ઇગુરુયદીવે ણં દીવે ગામાઈ વા નગરાઈ વા જાવ
 સન્નિવેસાઈ વા ણો ઇણદ્વે સમદ્વે । જહલ્લિયકામગામિણો
 ણં તે મણુયગણા પન્નત્તા સમણાઝસો ! અત્થિ ણં જંતે ! ઇ-
 ગુરુયદીવે ણં દીવે અમીઈ વા મસીઈ વા કિસીતિ વા તિવણી-
 ઈ વા પળીઈ વા વાણિજ્જાઈ વા નો ઇણદ્વે સમદ્વે । વવગયઅ-
 સિમસિકિર્મીવિવણિપણિયવાણિજ્જવજ્જા ણં તે મણુયગણા
 પન્નત્તા સમણાઝસો ! અત્થિ ણં ધંતે ! ઇગુરુયદીવે ણં દીવે
 હિરણેઈ વા સુવન્નેઈ વા કંસેઈ વા હૂસેઈ વા મળીઈ વા મુત્તિણ-
 વા વિપુલધણકણગરયણમણિમોત્તિયસંસ્થસિલ્લપ્પવાસંત-

સારમાવયજ્જે વા હંતા ! અત્થિ ણો ચેવ ણં તેસિ મણુયાણં
 તિવ્વે મમત્તિજાવે સમુપ્પજ્જઈ । અત્થિ ણં જંતે ! ઇગુરુયદીવે
 દીવે રાયાઈ વા જુવરાયાઈ વા ઈસેઈ વા તલ્લવેઈ વા
 માડંવિણઈ વા કોઠુંવિણઈ વા ઇન્નેઈ વા સેટ્ટિણઈ વા સેના-
 વર્ડે વા સત્થવાદેઈ વા નો ઇણદ્વે સમદ્વે વવગયદ્વિસ-
 કારાણં તે મણુયગણા પન્નત્તા સમણાઝસો ! અત્થિ ણં
 ધંતે ! ઇગુરુયદીવે ણં દીવે દાસાઈ વા પેસાઈ વા સિસ્સાઈ વા
 ધયગતિ વા જાદ્વિગાઈ વા કમ્મગારાઈ વા મોરાપુરિસાઈ
 વા નો ઇણદ્વે સમદ્વે વવગયઆમોગિયા ણં તે મણુયગણા
 પન્નત્તા સમણાઝસો ! અત્થિ ણં ધંતે ! ઇગુરુયદીવે ણં
 દીવે માતાતિ વા પિયાઈ વા જાયાઈ વા જયણીઈ વા
 મજ્જા વા પુત્તાઈ વા ધૂયાઈ વા સુણહાઈ વા હંતા ! અત્થિ નો
 ચેવ ણં તેસિ ણં મણુયાણં તિવ્વે પેમ્મવંધણે સમુપ્પજ્જઈ પય-
 ણુપેમ્મવંધણા ણં તે મણુયગણા પન્નત્તા સમણાઝસો ! અત્થિ
 ણં ધંતે ! ઇગુરુયદીવે ણં દીવે અરીઈ વા વેરિઈ વા પાયગાઈ
 વા વહગાઈ વા પડણીઈ વા પચ્ચામિત્તાઈ વા ણો ઇણદ્વે
 સમદ્વે વવગયવેરાણુવંધા ણં તે મણુયગણા પન્નત્તા સમણા-
 ઝસો ! અત્થિ ણં જંતે ! ઇગુરુયદીવે ણં દીવે મિત્તાઈ વા વયં-
 સાઈ વા ધમિયાતિ વા સુદ્ધીતિ વા સુદ્ધીયાઈ વા મહાભાગા-
 તિ વા સંગતિયાતિ વા નો ઇણદ્વે સમદ્વે વવગયપેમાણુરગા ણં
 તે મણુયગણા પન્નત્તા સમણાઝસો ! અત્થિ ણં ધંતે !
 ઇગુરુયદીવે ણં દીવે આવાહાઈ વા વિવાહાઈ વા જક્કાઈ વા
 સદ્ધાઈ વા થાલિપાગાઈ વા ચોલોવણતણાઈ વા સીમંતો-
 વણતણાઈ વા પિતિપિંડનિવેયણાઈ વા નો ઇણદ્વે સમદ્વે વવ-
 ગયઆવાહવિવાહજન્નસચ્ચાલિપાગચોલોવણસીમંતોવણ-
 તણપિતિપિંડનિવેદણા ણં તે મણુયગણા પન્નત્તા સમણાઝસો !
 અત્થિ ણં જંતે ! ઇગુરુયદીવે ણં દીવે ઇંદમહાઈ વા રુદ્ધમહાઈ વા
 સ્વંદમહાઈ વા સિવમહાતિ વા વેસમણમહાતિ વા મુગ્ધમહાતિ
 વા નાગમહાઈ વા જક્કમહાઈ વા ભૂતમહાઈ વા કૂવમ-
 હાઈ વા તલ્લાગમહાઈ વા નંદિમહાઈ વા ઇંદમહાઈ વા
 પચ્ચમહાતિ વા રુક્ખમહાઈ વા ચેતિયમહાઈ વા ધૂજમહાઈ
 વા ણો ઇણદ્વે સમદ્વે વવગયમહાતિયા ણં તે મણુયગણા પન્ન-
 ત્તા સમણાઝસો ! । અત્થિ ણં ધંતે ! ઇગુરુયદીવે ણં દીવે
 નરુપિચ્છાઈ વા ણદ્વપેચ્છાતિ વા મહ્થપેચ્છાતિ વા મુટ્ઠિયપે-
 ચ્છાતિ વા વિરુમ્બગપેચ્છાતિ વા કહ્લકપેચ્છાતિ વા પવગ-
 પેચ્છાતિ વા અક્ખવાઈગપેચ્છાતિ વા લ્લાસગપેચ્છાતિ વા
 હંસપેચ્છાતિ વા મંચપેચ્છાતિ વા તણદ્વલ્લપેચ્છાતિ વા
 તુવવીણપેચ્છાતિ વા કીવપેચ્છાતિ વા માગપેચ્છાતિ વા
 જલ્લપેચ્છાઈ વા કહ્લપેચ્છાઈ વા ણો ઇણદ્વે સમદ્વે વવગ-
 યકોઠદ્વિગા ણં તે મણુયગણા પન્નત્તા સમણાઝસો ! અત્થિ

एणं भंते ! एगुरुयदीवे एणं दीवे सगमाइ वा रहाइ वा जाणाइ वा गिल्लीति वा पट्टीति वा थिल्लाइ वा पवहणाइ वा सीयाइ वा संदमाणियाइ वा नो इण्ठे समेट्ठे पादचारविहारिणो एणं ते मणुयगणा पन्नत्ता समणाउसो ! अत्थि एणं भंते ! एगुरुयदीवे एणं दीवे आमाइ वा हत्थीइ वा उट्ठाति वा गोणाइ वा महिसाइ वा खराइ वा अयाइ वा एलगाइ वा हंता अत्थि नो चेव एणं तेसि मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति । अत्थि एणं भंते ! एगुरुयदीवे एणं दीवे गावीइ वा महिसीइ वा उट्ठीति वा अयाइ वा एलगाइ वा हंता ! अत्थि नो चेव एणं तेसि मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति । अत्थि एणं भंते ! एगुरुयदीवे एणं दीवे सीहाइ वा बग्गाइ वा दीवियाइ वा अत्थाइ वा परस्सराइ वा सियाळाइ वा विडालाइ वा मुणगाइ वा कोल्लमुणगाति वा कौकतियाइ वा ससगाइ वा दिच्चित्तलानि वा चित्तुलगाइ वा हंता ! अत्थि नो चेव एणं अन्नमन्नस्स तेसि वा मणुयाणं किंचि आवाहं वा पवाहं वा उप्पायंति उविच्छेयं वा करेति । पगइभद्दगा एणं ते सावयगणा पन्नत्ता समणाउसो ! अत्थि एणं भंते ! एगुरुयदीवे एणं दीवे साझीइ वा बीहीइ वा गोहमाइ वा इक्खूइ वा तिल्लाय वा हंता ! अत्थि नो चेव एणं तेसि मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति । अत्थि एणं भंते ! एगुरुयदीवे एणं दीवे गत्ताइ वा दरीइ वा पाइ वा घंसीइ वा जिगूइ वा उवाएइ वा विसमेइ वा विजलेइ वा धूडीइ वा रेणुति वा पंकेइ वा वललीइ वा एणो इण्ठे समेट्ठे । एगुरुयदीवे एणं दीवे बहुसपरमाणेज्जे जूमिजागे पन्नत्ते समणाउसो ! अत्थि एणं भंते ! एगुरुयदीवे एणं दीवे खाणुइ वा कंटाएइ वा करीमहाइ वा सक्कराइ वा तणकयवराइ वा सत्तकयवराइ वा असुईइ वा पूईइ वा पुब्बिगंथाइ वा अचोक्खाइ वा एणो इण्ठे समेट्ठे ववगयखाणुकंटेकरीसहसकरतणकयवरअसुईपूईपुब्बिगंथमचोक्खवज्जिणएणं एगुरुयदीवे पन्नत्ते समणाउसो ! अत्थि एणं भंते ! एगुरुयदीवे एणं दीवे दंसाइ वा मसगाति वा पिसुगाइ वा जूयाइ वा लिक्खाइ वा ठिकुणाइ वा नो इण्ठे समेट्ठे ववगयदंसमसगपिसुगजूयालिक्खवठिकुणपरिवज्जिणएणं एगुरुयदीवे पन्नत्ते समणाउसो ! अत्थि एणं भंते ! एगुरुयदीवे एणं दीवे अहीइ वा अयगराइ वा महोरगाति वा हंता अत्थि नो चेव एणं ते अन्नमन्नस्स तेसि वा मणुयाणं किंचि आवाहं वा पवाहं वा उविच्छेयं वा पकरेति पगइभद्दगा एणं ते बाद्धगणा पन्नत्ता समणाउसो ! अत्थि एणं भंते ! एगुरुयदीवे एणं दीवे गहदंकाति वा गहमुसळाइ वा गहगज्जियाइ वा गहजुळाइ वा गहसंघाडाइ वा गहअवसव्वा अब्जाइ वा अन्नरक्खाइ वा संभाइ वा गंधवणगराइ वा गज्जियाइ वा विज्जुयाइ वा उक्कापयाइ वा दि-

सादाहाइ वा णिग्गाइ वा पंसुविट्ठीइ वा जूयाइ वा जक्खालित्ताइ वा धूमियाइ वा महियाति वा रत्तम्यायाइ वा चंदोवरागाइ वा सुरोवरागाइ वा चंदपरिवेसाइ वा सुरपरिवेसाइ वा पण्चिंदाइ वा पण्चिमूराइ वा इंदधणुआइ वा उगमच्छाइ वा अमोहाइ वा कविहसीयाइ वा पाईणवायाइ वा पडीणवायाइ वा जाव सुद्धवायाइ वा गामदाहाइ वा नगरदाहाइ वा जाव सन्निवेसदाहाइ वा बाणक्खयजणक्खयकुलक्खयधणक्खयवसणज्जतमणारयाइ वा नो इण्ठे समेट्ठे । अत्थि एणं भंते ! एगुरुयदीवे एणं दीवे डिंवाइ वा रुमराइ वा कलहाइ वा बोळाइ वा खाराइ वा वेराति वा विरुद्धरज्जाइ वा नो इण्ठे समेट्ठे ववगयविंवरुमरकलहवोलखारवेरिविरुद्धरज्जविवज्जिया एणं ते मणुयगणा पन्नत्ता समणाउसो ! अत्थि एणं भंते ! एगुरुयदीवे एणं दीवे महाजुळाइ वा वा महासंगामाइ वा महासत्यपडणाइ वा महापुरिसपडणाइ वा महारुधिरपडणाइ वा नागवाणाति वा खेलवाणाति वा तामसवाणाति वा दुब्बुट्ठयाइ वा कुल्लरोगाइ वा गामरोगाइ वा नगररोगाइ वा मंजरोगाइ वा सीसवेयणाइ वा अच्छिवेयणाइ वा कन्नवेयणाइ वा नक्खेयणाइ वा दंतवेयणाइ कासाइ वा सासाइ वा जराइ वा दाहाइ वा कच्छूइ वा खमराइ वा कोट्टाइ वा कुमाति वा दगोवराइ वा अरिसाइ वा अजिरगाइ वा जगंदलाइ वा इंदगहाइ वा खंदगहाइ वा कुमारगहाइ वा नागगहाइ वा जक्खगहाइ वा जूयगहाइ वा उब्बेवगहाइ वा धणुगहाइ वा एमाहियाइ वा वेयाहियाइ वा तेयाहियाइ वा चाउत्थगाहियाइ वा हियसूलाइ वा मत्थगसूलाइ वा पाससूलाइ वा कुच्छिसूलाइ वा जोणिसूलाइ वा गाममारं वा जाव सन्निवेसमारी वा पाणक्खय जाव वसणज्जतमणारियं वा नो इण्ठे समेट्ठे ववगयरोगायंका एणं ते मणुयगणा पन्नत्ता समणाउसो ! अत्थि एणं भंते ! एगुरुयदीवे एणं दीवे अइवासाइ वा मंदवासाइ वा सुवुट्ठीइ वा मंदवुट्ठीइ वा उदवाहीइ वा पवाहाइ वा दगुब्बेयाइ वा दगुप्पीलाइ वा गामवहाइ वा जाव सन्निवेसवहाइ वा पाणक्खय जाव वसणभूतमणारियाइ वा नो इण्ठे समेट्ठे ववगयवगोवद्दगा एणं ते मणुयगणा पन्नत्ता समणाउसो ! अत्थि एणं भंते ! एगुरुयदीवे एणं दीवे आयागराइ वा तंवागराइ वा सीसागराइ वा सुवन्नागराइ वा रयणागराइ वा वइरागराइ वा वसुहाराइ वा हिरणवासाइ वा सुवन्नवासाइ वा रयणवासाइ वा वइवासाइ वा अजरणवासाइ वा पत्तं वा पुप्फं वा फलं वा वीर्यं वा संगंथं वा समल्लं वा सवन्नं वा सउन्नं वा सखीरनुट्ठीइ वा रयणनुट्ठीइ वा

हिरण्यवुट्टी वा सुवर्णं तदेव जाव चुन्नवुट्टी वा सुकाला वा दुकाला वा सुभिक्षा वा दुभिक्षा वा अप्पमा वा महग्गा वा कया वा विक्रया वा मणिदी वा संचेया वा निधी वा निहाणा वा चिरपोराणा वा पहीणमामिया वा पहीणसुया वा पहीणगोत्तामाई जाई इमाई गामागरनगरखेमकवडमंरुवडोहमु-हपट्टणमसंवाहसन्निवेशेसु सिंघारुगतिगचउकचवरचउ-म्मुहमहापट्टमहेसु नगरनिष्क्रमेसु सुसाणगिरिकंदरसंतिस-लोवच्छाणभवणगिहेसु सन्निखित्ता चिडंति नो इण्टे समट्टे एगुरुयदीवे एं भंते ! दीवे मणुयाणं केवइयं कालं तिई पसत्ता ? गोयमा ! जहाएणेणं पत्तिओवमस्स असंखेज्जइ-भागं अमंखेज्जति भागेणं ऊणगं उक्कोसेणं पत्तिओवमस्स असंखेज्जइभागं । ते एं जंते ! मणुया काज्जमासे काज्जं किच्चा कहिं गच्छंति कहिं उववज्जति गोयमा ! ते एं मणुया उ-म्मासावतेसाउम्मा मिहुणाई पसवंति अउणासीई राईदियाई मिहुणाई सारक्खंति संगोवंति सारखित्ता उस्समित्ता णि-स्ससित्ता कासित्ता छित्तिता अकिट्ठा अव्वहिया अपरि-याविया सुहं सुहेणं कालमासे कालं किच्चा अस्सपरेसु देव-ओएसु देवत्ताए उववत्तारो जवंति देवओमपरिगहिया एं ते मणुयगणा परणत्ता समणान्णो ॥

एकोरुक्कमनुष्याणामेकोरुक्कदीपं पिपुच्छिपुराह । कदिणं भंते ! इत्यादि क जदन्त ! दाक्षिणात्यानामिह एकोरुकादयो मनुष्याः शिखरिण्यपि पर्वते विद्यन्ते ते च मेरोरुत्तरदिग्वातेन इति तद्व्यव-च्छेदार्थं दाक्षिणात्यानामित्युक्तम् एकोरुक्कमनुष्याणामेकोरुक्क-दीपः प्रज्ञप्तः जगवानाह गौतम ! जम्बूद्वीपे मन्दरपर्वतस्यान्य-त्रासंभवादस्मिन् जम्बूद्वीपद्वीपे इति प्रतिपत्तव्यं मन्दरपर्वतस्य मेरोरुदक्षिणस्यां दिशि कुल्लहिमवद्वर्षधरपर्वतस्य कुल्लप्रदणं म-हाहिमवद्वर्षधरपर्वतव्यवच्छेदार्थं पूर्वस्मात् पूर्वरुपाश्चरमान्तात् उत्तरपूर्वेण उत्तरपूर्वस्यां दिशि लवणसमुद्रं त्रीणि योजनश-तान्यवगाह्यान्तरे कुल्लहिमवद्वर्षा उपरि दाक्षिणात्यानामे-कोरुक्कमनुष्याणामेकोरुक्कदीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः स च त्रीणि योजनशतान्यायामविष्कम्भेन समाहारो द्वन्द्वः आयामेन वि-ष्कम्भेन व्यत्यर्थः । नवैकोनपञ्चाशतान्येकोनपञ्चाशदधिकानि नवयोजनशतानि (७५७) परिसेपेण प्रज्ञप्तः परिकेपेण परिमा-णगणितभावना विष्कम्भः “ वग्गदहदहस गुण-करणीवत्तस्स परिरओ होइ ” इति कारणवशात् स्वयं कर्त्तव्या सुगमत्वात् “ से णमित्यादि ” स एकोरुक्कनामा द्वीप एकया पञ्चवरवेदि-कया एकेन वनखएनेन सर्वतः सर्वासु दिक्षु समंततः सामस्येन परिक्षिप्तः । तत्र पञ्चवरवेदिकावर्षको घनखएरुवर्णकश्च वद्व्यमाणजम्बूद्वीपजगत्पुपरि पञ्चवरवेदिकावर्णकवर्णकवत् भावनीयः । स च तावत् यावच्चरममासयतीति पदम् । “ एगुरुयदीवस्स एं भंते ! इत्यादि ” एकोरुक्कदीपस्य एमिति पूर्ववत् भदन्त ! कीदृशः क इव इह्यः आकारभवप्रत्यवतारः जूम्पादिस्वरूपसम्भवः प्रज्ञप्तः जगवानाह गौतम ! एकोरुक्कदीपे गहुसमरमणीयः प्रभूतसमः सन्न रम्यो जूमिभागः प्रज्ञप्तः “ से

जहा णामए आदिगपुक्खरेइ वा इत्यादि ” उत्तरकुल्लमस्ताव-दनुमर्त्तव्यो यावदनुमज्जनासु च नवरमत्र नानान्वमिदं मनुष्याः अष्टौ धनुःशतान्युच्छिन्ना वनस्याश्चतुःपष्टिपुष्टकरमकाः पृष्ट-वशा वृहत्प्रमाणानाहिते बहवो भवन्ति एकोनाशीति च रात्रिन्दिवा नि स्वापत्यान्युपपालयन्ति स्थितिस्तेषां जघन्येन देशेनः पत्त्योपमासंख्येयभागः पतदेव व्याचष्टे पत्त्योपमासं-ख्येयभागान्यून उत्कर्षतः परिपूर्णः पत्त्योपमासंख्येयभागः जी० ३ प्रति० ।

कहिं एं जंते ! दाहिणिद्व्याणं आभासियमणुयाणं आजा-सियदीवे नाम दीवे पसत्ते ? गोयमा ! जंबुदीवे दीवे तदेव चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणपूव्वच्छिमिल्ला-तो चरिमंताओ लवणसमुद्रं तिन्नि जोयणं सेसं जहा ए-गुरुयाणं निरवसेसं सव्वं ॥

क भदन्त ! दाक्षिणात्यानां प्राभाषिकद्वीपानामन्तरद्वीपः प्रज्ञप्तो भगवानाह गौतम ! जम्बूद्वीपे मन्दरस्य दक्षिणेन दक्षिणस्यां दिशि कुल्लहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य पूर्वस्माच्चरमान्तात् दक्षिणपूर्वेण दक्षिणपूर्वस्यां दिशि लवणसमुद्रं कुल्लहिमवद्वर्षा उपरि त्रीणि योजनशतान्यवगाह्यान्तरे दृष्टाया उपरि दाक्षिणात्यानामा-प्राषिकमनुष्याणामप्राषिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः शेषवत्तव्यता एकोरुक्कवद्व्यवशा यावत् स्थितिसूत्रम् ।

कहिं एं भंते ! दाहिद्व्याणं वेसाणियमणुस्माणं पुच्छा ? गो-यमा ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्लहिमवं-तस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं पव्वच्छिमिल्लाओ चरिमंता-ओ लवणसमुद्रं तिन्नि जोयणा सेसं जहा एगुरुयाणं ।

“ कदिणं जंते इत्यादि ” क भदन्त ! दाक्षिणात्यानां वैशाखि-कमनुष्याणां वैशालिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः जगवानाह गौ-तम ! जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणस्यां दिशि कुल्लहिम-वतो वर्षधरपर्वतस्य पाश्चात्याश्चरमान्तात् दक्षिणपश्चिमायां दि-शि लवणसमुद्रं त्रीणि योजनशतान्यवगाह्या अत्रान्तरे दाक्षि-णात्यानां वैशालिकमनुष्याणां वैशालिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः शेषं यथा एकोरुकाणां तथा वक्तव्यं यावत् स्थितिसूत्रम् ।

कहिं एं भंते ! दाहिणिद्व्याणं नंगोलियमणुस्माणं पुच्छा गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्ल-हिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरपव्वच्छिमिल्लाओ चरि-मंताओ लवणसमुद्रं तिन्नि जोयणसयाई सेसं जहा एगु-रुयमणुस्माणं ।

क जदन्त ! नाङ्गोलिकमनुष्याणां नाङ्गोलिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः जगवानाह गौतम ! जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षि-णस्यां दिशि कुल्लहिमवतो वर्षधरस्य पाश्चात्याश्चरमान्तात् उत्तरपश्चिमेन उत्तरपश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रं त्रीणि यो-जनशतानि अवगाह्यान्तरे दृष्टाया उपरि नाङ्गोलिकमनुष्याणां नाङ्गोलिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः शेषमेकोरुक्कवत् वक्तव्यं या-वत् स्थितिसूत्रम् । जी० ३ प्रति० । स्था० । न० । कर्म० ।

द्वितीयश्चतुष्कः ।

कहिं एं भंते ! दाहिणिद्व्याणं हयकस्समणुस्माणं हयक-न्ददीवे नाम दीवे पसत्ते ? गोयमा ! एगुरुयदीवस्स उत्तर-

व्यास्तद्यथा अह्यकर्णस्य परतः उल्कामुखः हरिकर्षस्य परतो मेघमुखः अकर्णस्य परतो विद्युन्मुखः कर्णप्रावरणस्य परतो विद्युदन्तः ॥ जी० ३ प्रति० । प्रज्ञा० । कर्म० ।

तेषु एं दीवाणं चउसु वि दिसासु लवणसमुद् एव एव जोयणसयाई ओगाहिता एव एं चत्तारि अंतरदीवा पणत्ता तंजा घणदंतदीवे लट्टदंतदीवे गूढदंतदीवे सुद्ध-
दंतदीवे । तेषु णं दीवेषु चउविवहा मणुस्सा परिवर्तंति तंजा घणदंता लट्टदंता गूढदंता सुद्धदंता ।

पतेषामप्युल्कामुखादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं नव योजनशतानि लवणसमुद्रमव-
गाह्य नवयोजनशतायामविष्कम्भाः पञ्चचत्वारिंशदधिकाष्टा-
विंशतियोजनशतपञ्चवरवेदिकावनखण्डसमवगृहा जम्बूद्वीप-
वेदिकान्तात् नवयोजनशतप्रमाणान्तरा घनदन्तलघुदन्तगूढदन्त-
शुद्धदन्तनामानश्चत्वारो द्वीपास्तद्यथा उल्कामुखस्य परतो घ-
नदन्तः मेघमुखस्य परतो लघुदन्तः विद्युन्मुखस्य परतो गूढ-
दन्तः विद्युदन्तस्य परतः शुद्धदन्तः जी० ३ प्रति० ।

अन्तरद्वीपप्रकरणार्थं संग्रहाथाः ।

“ बुद्धहिमवन्तपुत्रा-वरेण विदिंसासु सागरं तिस्रः ।

मंतूनंतरद्वीवा, तिष्ठि सप्त द्वीति विस्थिता ॥ १ ॥

अत्रणावसुनवसप्त, किंचूणे परिहिपसिमे नामा ।

एगोरुय आभासिय, वेसाणी चैव लंगुदी ॥ २ ॥

एणसि दीवाणं, परओ चत्तारि जोयणसयाई ।

ओगाहिरुण लवणं, स पमिदिंसि चउसयपमाणा ॥ ३ ॥

चत्तारंतरदीवा, हयगयमोकसुसंकुलीकषा ।

एवं पंच सयाई, उ सत्त अठे व नव चैव ॥ ४ ॥

ओगाहिरुण लवणं, विक्खंभोगाहसरिसया भणिया ।

चउरो चउरो दीवा, इमेहि नामेहि नायत्वा ॥ ५ ॥

आयंसमंदगमुहा, अओमुहा गोमुहा य चउरंते ।

अस्समुहा इत्थिमुहा, सीहमुहा चैव वग्घमुहा ॥ ६ ॥

ततो य अस्सकषा, इत्थिअकषा अकषपाठरणा ।

उक्कामुह मेहमुहा, विज्जुमुहा विज्जुदंता य ॥ ७ ॥

घणदंत लट्टदंता, निगूढदंता य सुद्धदंता य ।

वासदरे सिहरम्मि वि, एवं चिय अठवीसावि ॥ ८ ॥

अंतरदीवेषु नरा, धणुसयअदसिया सया मुद्धा ।

पाल्लिति मिदुणधम्मं, पल्लस्स असंख जागाओ ॥ ९ ॥

चउससि पिट्टिकरं-रुगाणि मणुयाण वच्चपालयया ।

मउणासीई तु विणा, चउत्थभसेण आहारो सि ॥ १० ॥

स्या० ४ ता० । पतेषामेव द्वीपानामवगाहनायामविष्कम्भ-
परिरयपरिमाणसंग्रहाथापट्टकमाह ।

पदमम्मि तिष्ठि उ सया, सेसाण सतोत्तरा नवउज्जा च ।

ओगाहण विक्खंजं, दीवाणं परिरयं बोच्चं ॥

पदमचउकपरिरया, बीयचउकस्स परिरओ अहिओ ।

सोझेहि तिहि उ जोयण-सयाई एमेव सेसाणं ।

एगोरुयपरिक्खेवो, नव चैव सयाई अउणपण्णाई ॥

बारसपण्णइई, हयकषाणं परिक्खेवो ।

पणरस एकसीया, आयंसमुहाण परिरओ होइ ।

अट्टारसनउयाओ, आसमुहाणं परिक्खेवो ।

वावीसं तेराई, परिक्खेवो होइ आसकण्णाण ॥

पण्णास अउणतीमा, उक्कामुहपरिरओ होइ ।

दो चैव सहस्साई, अट्टेव सया हवंति पण्णायाला ॥

घणदंता दीवाणं, विसेसमहिओ परिक्खेवो ।

प्रथमद्वीपचतुष्के चिन्त्यमाने त्रीणि योजनशतानि अवगाहना
लवणसमुद्रावगाहं विष्कम्भं च विष्कम्भग्रहणादायामोऽपि
गृह्यते तुल्यपरिमाणत्वात् जानाहि इति क्रियाशेषः । शेषाणां द्वी-
पचतुष्काणां शतोत्तराणि त्रीणि शतानि अवगाहनाविष्कम्भं
तावज्जानीयात् यावन्नव शतानि तद्यथा द्वितीयचतुष्के चत्वारि
शतानि तृतीये पञ्च शतानि चतुर्थे षट् शतानि पञ्चमे सप्त श-
तानि षष्ठे अष्टौ शतानि सप्तमे नव शतानि अत ऊर्ध्वं द्वीपाना-
मेकोरुप्रभृतीनां परिरयप्रमाणं वक्ष्ये । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहय-
ति “ पदमचउकेत्यादि ” प्रथमचतुष्कपरिरयात् प्रथमद्वीपच-
तुष्कपरिरयपरिमाणात् द्वितीयचतुष्कस्य द्वितीयद्वीपचतु-
ष्टयस्य परिरयः परिरयपरिमाणमधिकः षोरुशैः षोरुशोत्त-
रेक्षिभिर्योजनशतैरेवमेवानेनैव प्रकारेण शेषाणां द्वीपानां द्वीप-
चतुष्काणां परिरयपरिमाणमधिकं पूर्वपूर्वचतुष्कपरिरयपरिमा-
णादवसातव्यमेतदेव चैतेन दर्शयति (एकोरुकेत्यादि) एको-
रुकपरिकेप एकोरुकोपशक्तिप्रथमद्वीपचतुष्कपरिकेपो नव श-
तानि एकोनपञ्चाशदधिकानि ततस्त्रिषु योजनशतेषु षोरुशोत्त-
रेषु प्रक्षिप्तेषु “ हयकषाणमिति ” बहुवचनात् हयकर्णप्रमुखाणां
द्वितीयानां चतुर्णां द्वीपानां परिकेपो जयति स च द्वादश योज-
नशतानि पञ्चषष्ठ्यधिकानि तत्रापि त्रिषु योजनशतेषु षोरु-
शोत्तरेषु प्रक्षिप्तेषु (आयंसमुहाणंति) आदर्शमुखप्रमुखाणां
तृतीयानां चतुर्णां द्वीपानां परिरयपरिमाणं भवति तच्च पञ्च-
दशयोजनशतान्येकाशीत्यधिकानि ततो ज्ञेयोऽपि त्रिषु योजन-
शतेषु षोडशोत्तरेषु प्रक्षिप्तेषु (आयंसमुहाणंति) अश्वमुखप्र-
भृतीनां चतुर्थानां चतुर्णां द्वीपानां परिकेपस्तद्यथा अष्टादशयो-
जनशतानि सप्तनवत्यधिकानि तेष्वपि त्रिषु योजनशतेषु षोरु-
शोत्तरेषु प्रक्षिप्तेषु (आसकण्णाणंति) अश्वकर्णप्रमुखाणां
पञ्चमानां चतुर्णां द्वीपानां परिकेपो भवति तद्यथा द्वाविंशति-
योजनशतानि त्रयोदशधिकानि ततो ज्ञेयोऽपि त्रिषु योजनश-
तेषु षोरुशोत्तरेषु प्रक्षिप्तेषु उल्कामुखपरिरयः उल्कामुखप्रमुखष-
ष्ठद्वीपचतुष्कपरिरयपरिमाणं जयति तद्यथा पञ्चविंशतियोजनश-
तानि एकोनत्रिंशदधिकानि ततः पुनरपि त्रिषु योजनशतेषु षोरु-
शोत्तरेषु प्रक्षिप्तेषु घनदन्तद्वीपस्य घनदन्तप्रमुखसप्तद्वीपचतु-
ष्कस्य परिकेपस्तद्यथा द्वे सहस्रे अष्टौ शतानि पञ्चचत्वारिंश-
दधिकानि (विसेसमहिओइति) किञ्चिद्विशेषमधिकोऽधिकृतः
परिकेपः पञ्चचत्वारिंशानि किञ्चिद्विशेषाधिकानीति ज्ञावार्थः ।
इदं पदमन्ते प्रणिहितत्वात्सर्वत्राप्यभिसेबन्धनीयं तेन सर्वत्रापि
किञ्चिद्विशेषाधिकमुक्तरूपं परिरयपरिमाणमवसातव्यम तदे-
वमेते हिमवति पर्वते चतसृषु विदिक्षु व्यवस्थिताः सर्वसं-
ख्यया अष्टाविंशतिः एवं हिमवतुल्यवर्णप्रमाणे पञ्चह्रदप्रमाणा-
यामविष्कम्भावगाहपुणरुकीकह्रदोपशोभितशिखरिण्यपि पर्वते
लवणोदादणैवजलसंस्पर्शादारज्यं यथोक्तप्रमाणान्तराश्रित-
सुषु विदिक्षु एकोरुकादिनामानोऽशुष्कापान्तराश्रयामविष्कम्भा
अष्टाविंशतिसंख्या द्वीपा वेदितव्याः ।

काहि णं भंते ! उत्तरिद्वीपां एगुरुयमणुस्साणं एगुरुयदी-

वे नाम दीवे पणत्ता ? गोयमा ! जम्बूद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं सिंहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरपुर-
च्छिमिद्धाओ चरिमंताओ हवणसमुदं तिन्नि जोयणस-
याइ ओगाहिन्ता एवं जहा दाहणिद्धाणं तहा उत्तरिद्धाणं
भाणियव्वं णवरं सिंहस्स वासहरपव्वयस्स विदिसासु
एवं जाव सुद्धंददीवेत्ति जाव सेत्तं अंतरदीवगा ॥

“कहि णं जेते ! पगुरुयेत्यादि” सर्वे तदेव नवरमुत्तरेण विभा-
षा कर्त्तव्या सर्वसंख्यया षट्पञ्चाशदन्तरद्वीपाः । उपसंहारमा-
ह । सेत्तमन्तरदीवगा ते एते अन्तरद्वीपका इति ॥ जी० ३
प्रति० ॥ प्रज्ञा० । स्था० । ज० । कर्म० । एतज्ज्ञात मनुष्या अन्ये-
नभामान उपचाराद्भवन्ति । तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशो यथा पञ्चा-
सवेशानिवासिनः पुरुषाः पञ्चाद्या इति प्रज्ञा० । पद० । जी० । स्था० ।
अंतरदीवग [य] अन्तरद्वीपग [ज]-पुं० अन्तरद्वीपेषु गता
अन्तरद्वीपगाः प्रज्ञा० । पद० । तेषु जाता वा अन्तरद्वीपजाः ।
न० । एकोरुका अन्तरद्वीपवासिगर्भव्युत्क्रांतिकमनुष्यभेदेषु, ते
च एकोरुकादिनामानोऽष्टाविंशतिर्दाक्षिणात्यौत्तराहभेदेन भि-
द्यमानाः षट्पञ्चाशत् कर्म० । १ क० । स्था० । आ० म० द्वि० ।
(तद्वर्णकोऽनन्तरमेव अंतरदीवशब्दे दर्शितः)

अंतरदीववेदिया-अन्तरद्वीपवेदिका-स्त्री० द्वीपान्तरवेदिका-
याम्, तथा अन्तरद्वीपवेदिकायां द्वाराणि सन्ति न वेति प्रश्ने
जगत्यां द्वाराणि कथितानि सन्ति अन्तरद्वीपेषु वेदिका जगत्याः
स्थानेऽस्ति अतो वेदिकायामपि द्वाराणि संभाव्यन्ते ह्येन० ४
उद्गा० ३८ प्र० ।

अंतरदीविया-आन्तरद्वीपिका-स्त्री० अन्तरे मध्ये समुद्रस्य
द्वीपा ये ते तथा तेषु जाता आन्तरद्वीपास्त एवान्तरद्वीपिकाः ।
अन्तरद्वीपवास्तव्यमनुष्यस्त्रीषु, स्था० ३ ज० । जी० । (व-
क्तव्यता चासामंतरदीवशब्दे दर्शिता) ।

अंतरक्षा-अन्तरक्षा-स्त्री० अन्तरकाले, आचा० १ भु० ८ अ० ।
अन्तर्धा-स्त्री० अन्तर्धाने, “सह अन्तरक्षा” स्मृतेश्चोऽन्तर्धानं
किं मया परिगृहीतं कया मर्यादया मतमित्येवमननुस्मरणमि-
त्यर्थः आच० ६ अ० ।

अंतरपद्मी-अन्तरपद्मी-स्त्री० मूलकेवात्सार्कच्छिगव्यूतस्थे प्रा-
मविशेषे, प्रव० ७ द्वा० । वृ० ।

अंतरप्पा-अन्तरात्मन-पुं० अन्तर्मध्यरूप आत्मा शरीररूप इ-
त्यन्तरात्मेति भ० २० द्वा० २ ल० । स्वरेऽन्तरश्च ८ । १ । १४
इति सूत्रेणात्मव्यञ्जनस्य स्वरे परे लुक् निषिद्धः प्रा० । जीव,
प्रश्न० संव० १ द्वा० । अष्ट० । आत्मभेदे, यो हि सकर्मावस्था-
यामपि आत्मनि ज्ञानाद्युपयोगलक्षणे शुरुचैतन्यलक्षणे महान-
न्दस्वरूपे निर्विकारामृताव्याबाधरूपे समस्तपरमावमुक्ते आ-
त्मबुद्धिः (सः) अन्तरात्मा सम्यग्दृष्टिगुणस्थानकतः क्षणमो-
हं यायत् अन्तरात्मा उच्यते अष्ट० ११ अष्ट० ।

अंतरभाव-आन्तरभाव-पुं० परमार्थे, पञ्चा० १८ विव० ।

अंतरभावविहण-आन्तरभावविहीन-वि० परमार्थविगुक्ते,
पञ्चा० १८ विव० ।

अंतरभासा-अन्तरभाषा-स्त्री० गुरोर्भाषमाणस्य विचारभाषणे,
अ० २ अधि० । आच० । विहरन् साधुः चैरिः पृष्टः “ आयरिण
उवज्जण वा संभासेज्ज वा विथागरेज्ज वा आयरिणउवज्जण-

यस्स ज्ञासमाणस्स वा विथागरेमाणस्स वा लो अंतराज्ञासं
करेज्जा ” आचा० २ भु० ३ अ० ।

अंतराहिय-अन्तर्हित-वि० व्यवहिते, “ अयंतराहियाए पुढ-
वीए ” आचा० २ भु० १ अ० । नि० नृ० ।

अंतरा-अन्तरा-अव्य० अन्तरेति इण्-ना-निकटे, वर्जने, मेदि-
नी-चाच० । अन्तराले, सूत्र० १ भु० ८ अ० । विशेष० । आचा० ।
मध्ये, “ इच्छाद्वयारमाणंतु अंतरायं विसीयइ ” सूत्र० भु० ३ अ० ।
अर्वागर्थे च. कल्प० “ अंतरा वि य से कप्पइ ना से कप्पइ ”
अर्वागपि कल्पते परं न कल्पते कर्म० ५ क० ।

अंतरा (य) इय-अन्तराय-न० पुं० अन्तरा दातृप्रतिप्रा-
हकयोस्तर्भाण्डागारिकवद् विघ्नहेतुतया अयते गच्छती-
त्यन्तरायम् उक्त० ३३ अ० । अन्तरा अय-अच्-प्रव० १५ द्वा० ।
जीवं दानादिकं वा अन्तरा व्यवधानापादानाय पति गच्छ-
तीति अन्तरायम् । अन्तरा-इ-अच्-प० सं० ३ द्वा० । कर्म० ।
अन्तर्मध्ये दातृप्रतिप्राहकयोर्विचाले आयातीत्यन्तरायः । जी-
वस्य दानादिविघ्नकारकेऽष्टमे कर्मभेदे, यथा राजा कसैचि-
दातुमुपदिशति तत्र भाण्डागारिकोऽन्तराले विघ्नवद् भवति
तदन्तरायकर्माऽष्टमम् भवति उक्त० ३३ अ० । “ जह राया
दाणां, न कुणइ भंडारिणं विकूलमि । एवं जेणं जीवो,
कम्मं तं अंतरायंति ” स्था० ।

तद्भेदा यथा-

अंतराए कम्मे दुविहे पप्पत्ते तंजहा पमुप्पसविणा-
मिणं चैव पिहतिय आगामिपहं स्था० ९ ज० ।

(पमुप्पसविणासिपचैवसि)प्रत्युत्पन्नं वर्तमानं द्रव्यं वस्तु इत्यर्थो
विनाशितमुपहतं येन तत्तथा । पात्रान्तरेण प्रत्युत्पन्नं विनाशय-
तीत्येवं शीलं प्रत्युत्पन्नविनाशि चैव समुच्चये इत्येकमन्यत्र पि-
धत्ते च निरुणद्धि च आगामिनो ह्यव्ययस्य वस्तुनः पन्थाः
आगामिपथः तमिति कचेद्वागामिपथानिति दृश्यते कचिच्च
(आगमपहंति) तत्र च लाजमार्गमित्यर्थः । स्था० २ ज० ।

अंतराए णं भंते ! कम्मे कतिविहे पप्पत्ते ? गोयमा !
पंचविहे पप्पत्ते तंजहा दाणंतराए जाव वीरियंतराए
प्रज्ञा० १५ पद० ।

तत्र यदुदयवशात् सति विभवे समागते च गुणवति पात्र-
दत्तमस्मै महाफलमिति जानन्नापि दातुं नोत्सहते तद्दानान्तरायं
यथा यदुदयवशाद्दानगुणेन प्रसिद्धादपि दातुर्गृहे विद्यमानम-
पि दीयमानमर्थजातं यावत्प्राकृतादपि गुणवानपि याचको न
लभते तद्दानान्तरायं तथा यदुदयवशात् सत्यपि विशिष्टाहा-
रादिसंभवे असति च प्रत्याख्यानपरिणामे वैराग्ये वा प्रवृत्त-
कार्पण्याश्रोतसहते प्रोक्तं तद्भोगान्तरायमेवमुपभोगान्तरायमपि
भावनाथम् । नवरं भोगोपभोगयोरयं विशेषः सकृत् दृश्यते इति
भोगः “आहारपुष्पमाई उ, उवभोगो उ पुणो पुणो । उवभुज्जइ व-
त्थविज्जयाई” तथा यदुदयात्सत्यपि निरुज्ज शरीरे यौवनिकाया-
मपि वर्तमानोऽल्पप्राणो भवति यद्वलवत्यपि शरीरे साध्येऽपि
प्रयोजनेऽपि हीनसत्त्वतया प्रवर्त्तते तद्वीर्यान्तरायम् प्रज्ञा० २३ पद० ।

दाणे हाभे य भोगे य, उवभोगे वीरिणं तद्दा ।

पंचविहमंतरायं, समासेण विधाहियं उक्त० ३३ अ० ॥

एतच्च भाण्डागारिकसममिति दर्शयन्नाह ।
सिरिहरियसमं एवं, जह पन्तिकूलेण तेण रायार्ह ।
न कुण्ड दाणार्हं, एवं विधेण जीवो वि ॥
धियो गृहं श्रीगृहं भाण्डागारं तद्विद्यते यस्य स श्रीगृहको
भाण्डागारिकस्तेन समं तुल्यमेतदन्तरायकर्म पथा तेन श्री-
गृहकेण प्रतिकूलेन राजादिः राजा नृपतिः आदिशब्दात् श्री-
गृहश्चरतलवरादिपरिग्रहः न करोति कर्तुं न पारयति दानादि
आदिशब्दाच्च लाभभोगोपभोगादिग्रहणम् । एवममुना श्रीगृ-
हकृष्टान्तेन विघ्नेनान्तरायकर्मणा जीवोऽपि जन्तुरपि दा-
नादि कर्तुं न पारयतीति व्याख्यातं पञ्चविधमन्तरायं कर्म ।
कर्म० १ कर्म० । पुं० सं० । आ० । (अनुभागादयोऽस्य अणु-
भागादिशब्देषु) (बन्धोदयसत्तास्थानान्यस्य कर्म शब्दे)
विघ्ने, सूत्र० १ भु० ११ अ० ।

योगस्थान्तरायाः ।

प्रत्युहा बाधयःस्त्यानं, प्रमादालस्यविज्रमाः ।

संदेहाविरतीज्म्य-लाजश्चाप्यनवस्थितिः ॥ ए ॥

(प्रत्युहा इति) व्याधिस्त्यानसंशयप्रमादालस्याविरतिभ्रा-
न्तिदर्शनालम्बभूमिकत्वानवस्थितत्वानि विस्रविघ्नेपास्तेऽ-
न्तराया इति सूत्रम् । द्वा० १६ द्वा० । विघ्नकरणे, स्वा० धडा० ।
व्यवच्छेदे, “जे अंतराशं चेपइ ” स० । शक्यभावे च ।
“ नञ्त्थ अंतरापणं परगेहे णिसीयण ” सूत्र० १ भु० ६ अ० ।
आन्तरायिक-न० विघ्ने, प्रश्न० संव० ३ द्वा० । बहुप्रत्यवाये,
आचा० १ भु० ६ अ० ।

अंतरापह-अन्तरापण-पुं० विवाक्षितस्थानयोरन्तरालमार्गं,
भ० २ श० १ उ० ।

अन्तरायबहुल-अन्तरायबहुल-त्रि० विघ्नप्रचुरे, तं० ।

अन्तरायवर्ग-अन्तरायवर्ग-पुं० अन्तरायप्रकृतिसमुदाये, क० प्र० ।

अन्तराश-अन्तराल-न० अन्तरं सीमानमाराति गृह्णाति-आ-रा-
क-रस्य द्वावम वाच० । मध्ये, विशेष० । संकीर्णवर्णं च पुं०
तद्वर्तिनि त्रि० वाच० ।

अन्तरावण-अन्तरापण-पुं० अन्तरे ग्रामादीनामर्हपथे आपणाः
अन्तरापणाः प्रश्न० आश्र० ३ द्वा० । राजमार्गप्रवृत्तिमध्यभाग-
वर्तिषु हृष्टेषु, विपा० १ भु० ३ अ० । वीथीषु दृष्टमार्गेषु, वृ० १
उ० । “ अन्तरावणाश्रो घनपडण गिरहंति ” परिखोदकमार्गान्त-
रावर्तिनो दृष्टात् कुम्भकारसम्बन्धिन इत्यर्थः द्वा० १२ अ० ।
अन्तरावणगिह-अन्तरापणगृह-न० गृहविशेषे, तद्यथा ।

अह अन्तरावणो पुण, वीहीसा एगओ व उहओ वा ।

तत्थ गिहं अन्तरावण-गिहं तु सयमावणो चेव ॥

अधेन्यानन्तर्ये अन्तरापणो नाम वीथी दृष्टमार्ग इत्यर्थः सा
एकतो वा एकपार्श्वेन (उहओ वित्ति) द्वाभ्यां वा पार्श्वभ्यां
भवेत् तत्र यद्गृहं तदन्तरापणगृहमुच्यते वृ० १ उ० ।

अन्तरावास-अन्तरवर्ष-पुं० अन्तरमवसरवर्षस्य वृष्ट्यैवासा-
वन्तरवर्षः । वर्षाकात्रे, ज० १५ श० १ उ० ।

अन्तरावास-पुं० अन्तरेऽपि जिगमिषतः क्षेत्रमप्राप्याऽपि यत्र
सन्ति साधुभिरवश्यमावासो विधीयते सोऽन्तरावासः । वर्षा-
कात्रे, ज० १५ श० १ उ० । “ अद्विये गामं नीसाए पदमं अंतरा-
वासं उवागए ” कल्प० ।

अन्तरि (लि) कख-अन्तरि (री) क्ष-न० अन्तः स्वर्गपृ-
थिव्योर्मध्ये ईक्ष्यते इक्ष-कर्मणि घञ्-अन्तः अन्तः अन्तः अन्तः
पृथेवरादिवाचके ह्रस्वः अकारस्य रिचं वा वाच० । अन्तर्मध्ये
ईका दर्शनं यस्य तदन्तरीकर्म भ० १७ श० १० उ० । आकाशे,
विशे० ‘ अन्तर्दिक्कस्ति णं बुया, गुज्जाणुचरियस्ति य’ दश० ७ अ०
अन्तरिक्ष-न० अन्तरिक्षमाकाशं तत्र जवमान्तरिकम् । गन्ध-
र्वनगरादौ, स्था० ८ उ० । उत्त० । मेघादिके, सूत्र० २ भु० २
अ० । ग्रहाणामुदयास्तादिपरिज्ञानात्मके, कल्प० । उदकापात-
धूमकेतुप्रमुखानामुदयविचारविद्यात्मके, (उत्त० १५ अ०)
आकाशप्रभवग्रहयुद्धभेदादिभावफलनिवेदिके वा चतुर्थे
महानिमित्तशास्त्रे, स० । “ गृहबहूअग्रहहासपमुहं जमेतरि-
कस्ते ” प्रव० १५७ द्वा० । ग्रहवैधनुतादृहासप्रमुखमान्त-
रिक्षं निमित्तम् । तत्र ग्रहवैधो ग्रहस्य ग्रहमध्येन निर्गमः ।
चूतादृहासोऽन्तिमहानाकाशे आकिलिकितारायः यथा “ जिनासि
सोममध्येन, ग्रहेध्वन्यतमो यद् । तदा राजजयं विद्यात्प्रजाको-
भं च दारुण ” मित्यादि प्रमुखग्रहणाश्र्वर्धनगरादिपरिग्रहः ।
यथा “ कपित्थं शस्यपाताय, माज्जिपुं हरणं गवाम् । अव्यक्तवर्णं
कुरुते बललोभं न संशयः । गन्धर्वनगरं क्लेशं, सप्राकारं संतेर-
णम् । सोम्यां दिशं समाश्रित्य, राक्षस्तद्विजयं करमित्यादि ”
प्रव० २५७ द्वा० । अस्य सूत्रं सदस्यप्रमाणं वृत्तिलैक्यप्रमाणा
वार्तिकं कोटिप्रमाणम् स० ७९ पत्र- । आव० ।

अन्तरि (लि) कखजाय-अन्तरिक्षजात-त्रि० स्कन्धमश्वक-
प्रासादादौ, भुव उपरिवर्तिपदार्थजाते, आचा० २ भु० ५ अ० ।

अन्तरि (लि) कखपमिवण-अन्तरिक्षप्रतिपक्ष-त्रि० आ-
काशगते, उपा० २ अ० । जं० ।

अन्तरि (लि) कखपासणाह-अन्तरिक्षपार्श्वनाथ-पुं० श्री-
पुरेऽन्तरिक्षपार्श्वनाथप्रतिमायाम्,

तत्कल्प इत्यम् ।

‘पयदपहावनिवासं, पासं पणमित्तु सिरिपुरं नगरं । किंतेपि
अन्तरिक्ष-द्विअतप्पनिमाइ कप्पलवं’ पुर्व्वि लंकापुरीए द-
समीवेण अरुचकिणा माली सुमालिनामानो निअगाओ
लग्गा केणावि पेसिया तेसिं ठविमाणरूढाई तह पहे व-
चंताणं समागया भेअणवेत्ता । फट्ठवकुण्ण चित्तिवं मए
ताव अज्ज जिणपदिमाकरंभिया ओसग्गत्तेण घरे विसा-
रिआ एणसिं च कुएह वि पुक्कवंताणं देवपूयाए अकयाए
न कत्थ वि भोयणं तओ देवयावसरकरंभिअमदहु ममोवरि
पकुविसंति त्ति । तेण विज्जावलेण पविचवाहुआए अदि-
णवा भाविजिणपासनाहपडिमा निम्मविआ । माक्षिमुमा-
त्तिहिं तं पुइत्ता जोअणं कणं तओ तेसु तह मग्गे पडिणसु
सा पडिमा आसन्नसरोवरमज्जे अस्सेदिअरूवा चेव तत्थ
त्रिया । काव्वाकमेण तस्स सरोवरस्स जल्लं अप्पिअभं जल्लज-
रिअं खरुगं व दीसइ । तओ काव्वांतरेण विंगउद्धीदेसे दिग-
द्धनयरं तत्थ सिरपालो नाम नरवई हुत्था । सो अगादको-
ठविदुरिअसव्वंगो अज्जयेहिं हउहिं बाहिं गओ ते तत्थ पि-

वासाए ब्रह्माए तस्मिं खड्गकमेणं पत्तो तत्थ पाणिअं पीअं मुहं इत्था य पक्खाद्विया । तओ ते अंगावयवा जाया नीरोगा कणयकमलुज्जलच्छाया । तओ धरं गयस्स रत्तो महादेवी तमच्चेरं दहुं पुच्छिच्छा सामि ! कत्थ वि तुम्हेहिं अज्ज एहाणइ कयं राएण जहद्वियं पल्लत्तं देवीए चित्तियं । अहो सामि ! सा दिव्वं ति बीयदिणे राया तत्थ नीओ तीए सव्वंगं पक्खालियं जाओ पुण एवसररीरावयवो राया, तओ देवीए बलिपूआइअं काऊण भणिअं जो इत्थ देवया विसि-सो चिट्ठइ सो पयमेउ अप्पाणं । तओ धरं पचाए देवीए सुमिणंतरे देवयाए जणिअं इत्थ भावित्थयरपासनाह-पडिमा चिट्ठइ तस्स पभावेणं रन्नो आरुगं संजायं एअं पडिमं सगमे आरोविऊण सत्तदिस्सजाए सि णिज्जुत्तिता आमसुत्तंतुमिच्छरस्सीए रन्ना मयं सारहिहूणं सट्ठाणं पड्वाले अघाडमा । जत्थेव निवो पच्छा हत्थं पडोइस्सइ तत्थेव पडिमा ठाहिइ । तओ नरनाहेण तं खुड्गजलमा-लोइऊण सा पडिमा लच्छा । तेण तहेव काउं पडिमा चा-द्विआ कित्तिअं पि जूमि गएण रन्ना किं पडिमा एइ न वि चि सिंहावल्लोइअं कयं पडिमा तत्थेव अंतरिक्षे ठि-आ । सगमे अगओ हुत्तं नीसरिओ रन्ना पडिमा अ-द्धाणि अधिइ मया । तत्थेव य सिरिपुरं नामं नयरं नि-अनामोवद्वक्खियं निवेसिअं वेइअं च तहिं कारियं । तत्थ पडिमा अणेगमदूसवपुव्वं ठाविआ पूयइत्तं पुहवि पडि-कात्तं अज्जवि सा पडिमा तहेव अंतरिक्षे चिट्ठइ । पुव्वि-किर सा वाहकिअं धरं सिरिम्मि वहुंती नारी पडिमाए सी-हासणवल्लोसि वरिसु काळेण जूमिवेगचरणेण वा मिच्छाइ-दूमिअकालाणुजावेण वा अहो अहो दीसंती जाव संपइ नारी मित्तं पडिमाए हिडे संचरइ पईवपयाहयसीहास-णजूमिअंतरात्ते दीसइ जया य सा पडिमा सगरुमारोवि-आ तथा देवी खित्तवालो असहेव पडिमाओण सगत्तेण सिद्धबुद्धाणं अन्नयरो पुत्तो अंवाए देवीए गहिओ अ-ओ अए ठाविओ तओ खित्तवात्तस्स आणती दिन्ना जहा एसदारओ ताए आणेअवो तेणावि अइउत्तात्तं वलं तेण नाणीओ तओ देवीए मुंषण सप्तयइ अह सो अं-तवालसीसे दीसइ एवं अंवाए वि खित्तवात्तेहिं सेवि-ज्जमाणे धरणिदपलमावईहिं च कयपडिहेरो सा पडिमा सन्वत्तोएहिं पूज्जइ अंतरिक्षवट्ठिअपासनाहकप्पे जहासु-अं किं पि सिरजिणप्पहमूरिहिं विहिओ सपरोवयारकए अन्तरिक्षपार्श्वनाथकल्पः ती० ५२ क० ।

अंतरि (लि) कखोदय-अन्तरिक्षोदक-न० अन्तरिक्षे उदक-मन्तरीसोदकम् । वर्षोदके, नि० चू० १ उ० । यउजलमाकाशा-त्पतदेव गुह्यते ” उपा० १ अ० ।

अंतरिज्ज-अन्तरीय-न० अन्तरे भवं महादित्वाच्छः “ नाभौ धृतं च यद्वस्त्र-माच्छादयति जानुनी । अन्तरीयं प्रशस्ते त-द-च्छिन्नमुभयान्तयो ” रित्येवंलक्षणे परिधानवस्त्रे, वाच० शय्या-या अधस्तेन वस्त्रे च । “ अंतरिज्जं णाम णियंसणं अहवा अं-तरिज्जं णाम जं सेज्जाए हेठिल्लं पोत्तं ” नि० चू० १५ उ० । आचा० । नवाद्यर्थ-बुद्ध् अन्तरीयकः तद्वदे, त्रि० वाच० । अंतरिज्जिया-अन्तरीया-स्त्री० स्थविशत्कामज्जनिर्गतस्य वेषपा-तित (धंसवामिय) गणस्य तृतीयशाखायाम्, कल्प० १८१ पत्र । अन्तरिय-अन्तरित-त्रि० अन्तर-इण-कर्त्तरि कः । अन्तर्गते, अन्तरं व्यवधानं करोतीति णिचि-कर्मणि-कः । व्यवधापिते, तिरस्कृते, अलङ्कारादिने, वाच० व्यवहिते, विशेषे आ० म० द्वि० अन्तरिया-अन्तरिका-स्त्री० अन्तस्य विच्छेदस्य कारणमन्तरि-का स्त्रीलिङ्गशब्दः विवक्षितवस्तुनः समाप्तौ, “ भ्रान्तरीयाए वट्ठमाणस्स ” आरब्धध्यानस्य समाप्तिरपूर्वस्यानारम्भणमित्य-र्थः जं० १ वक्त्र० ।

अन्तरिका-स्त्री० अन्तरमेवान्तर्यं जेषजादित्वात्स्वार्थेषु अण-ततः स्त्रीत्वविवक्षायां ङीप् प्रत्यये अन्तरी अन्तर्येष्व अन्तरि-का । अन्तरे, व्यवधाने, सू० प्र० १० पाहु० । लघ्वन्तरे च. रा०॥ अंतरुच्छुय-अन्तरिच्छुक-पुं० इधुपूर्वमध्ये, आचा० २ शु० १ अ० “ उभयोपेररुद्धियं अंतरुच्छुअं होति ” नि० चू० १६ उ० । अंतरेण-अन्तरेण-अव्य० अन्तरेति इण-ण-टवर्गादित्वेऽपि लस्य नेत्संज्ञकत्वम् । मत्त्यार्थे, वाच० । विनार्थे च. उत्त० १ अ० । अदारमंतरेण नाम अहाराजावेन नि० चू० १ उ० ।

अंतव (त)-अन्तवत्-त्रि० अन्तोऽस्थास्ती अन्तवान् । परि-मिते, “ अंतवणिइए लोए इति धीरोति पासइ ” अन्तवान् लोकः समद्वीपाः वसुंधरेति परिमाणेकेस्तादृक्परिमाणेनेत्यर्थः । सूत्र० १ शु० १ अ० ।

अंतवाल-अन्तपाद-पुं० अन्तं तच्छिणिण आदेश्येदशसम्बन्धिनां पालयति उपलवादिज्य इत्यन्तपादः । पूर्वदिगादिदेशलोकानां देवादिद्रुतसमस्तोपलवनिवारके, जं० ३ वक्त्र० आ० म० ।

अंतविकट्टियंतमाल-अन्तविकर्षितान्त्रमात्र-त्रि० गृयालादि-जिह्वादिदोदरमध्यावयवे, तं० ।

अंतसुह-अन्तसुख-न० परिणामसुखे, “ मासैरष्टजिरहा च पूर्वैण वयसाऽऽयुषा । तत्कर्त्तव्यं मनुष्येण, यस्यान्ते सुखमेध-ते ” सूत्र० १ शु० ४ अ० ।

अंतसो-अन्तशस्-अव्य० अन्त-शस् निरवशेषत इत्यर्थे, “ सल्लं कंतति अंतसो ” सूत्र० १ शु० ८ अ० । विपाककाले इत्य-र्थः सूत्र० १ शु० ८ अ० । यावज्जीवमित्यर्थे, “ मज्झसा वयसा चेव कायसा चेव अंतसो ” सूत्र० १ शु० ११ अ० । कथञ्चित्कार्थ-निस्तारे, “ भत्तपाणे अ अन्तसो ” जके पाने खान्तशः सम्भगु-पयोगवता जाव्यमिति सूत्र० १ शु० १ अ० ।

अंतावेइ (ई)-अन्तर्वेदि (दी)-स्त्री० अन्तर्गता वेदिर्वेद-वेदे । दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ ण । १४ । इति ह्रस्वस्य दीर्घः । प्रह्लावर्त्तदेशे, प्रा० । वाच० ।

अंताहार-अन्त्याहार-पुं० अन्ये भवमन्त्यं अद्ययधान्यं बह्ना-दि आहारो यस्य । कृतरसपरित्यागे, औ० । सूत्र० । स्था० ।

अंति (न)-अन्तिन्-त्रि० अन्तो जात्यादिप्रकर्षपर्यन्तोऽ-
स्यास्तीत्यन्ती । जात्यादिभिरुच्यतया पर्यन्तवर्तिनि,
स्था० १० डा० ।

अंतित्र [य]-अन्तिक-न० अन्त्यते संबध्यते सामीप्येन
अन्त-घञ् । वाच० । समीपे, तं० । सूत्र० । उक्त० । स्था० ।
विशे० । उक्त० । “ बुद्ध्याणं अंतीष सया ” उक्त० १ अ० ।
आ० म० द्वि० । नि० । भ० । रा० । पर्यवसाने, “ अह भिक्षु
गिलाणज्जा, आहारस्सेव अंतिथा ” आचा० १ ध्रु० ८ अ० ।
पार्श्वे च “ देवाणांवाप माहलीप अंतिप एयमहुं सोष्वा ”
कल्प० । अन्तोऽस्यास्तीति अन्तिकोऽन्ते वा चरतः।त्यन्तिकः ।
पर्यन्तवासिनि, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

अंतिम-अन्तिम-त्रि० अन्ते भवमन्तिमम् । चरमे, स्था० १
डा० । यतः परं न किञ्चिदस्ति विशे० ।

अंतिमराज्ञा-अन्तिमरात्रिका-स्त्री० अन्तिमाऽन्तिमभागरू-
पावयवे समुक्षयोपचारात् सा चासौ रात्रिका चान्तिमरा-
त्रिका । रात्रेरवसाने, स्था० १० डा० । भ० ।

अंतिमसंभरणतिग-अन्तिमसंहननत्रिक-न० अर्धनाराचसं-
हननकीलिकासंहननसेवार्तसंहननरूपे संहननत्रिके, कल्प० ।

अंतिमशारीरिय-अन्तिमश (शा) रीरिक-त्रि० अन्ते भव-
मन्तिमं चरमे तच्च तच्छरीरं चेत्यन्तिमशरीरं तत्र भवा अ-
न्तिमशारीरिकी दीर्घत्वं च प्राकृतशैल्या । चरमदेहभवेणु क्रि-
यादिषु, स्था० १ डा० ।

अंतेअरि (न) अन्तअरिन्-त्रि० अन्तअरति अन्तर चर-
णिनि । तोऽन्तरि ८।१।६०। इति अत एत्वम् । मध्यगामिनि, प्रा० ।

अंतेज [पु] र-अन्तःपुर-न० अन्तरभ्यन्तरं पुरं गृहकर्म
वाच० । तोऽन्तरि ८।१।६०। इत्यन्तःशब्दस्वात् एत्वम् प्रा० ।
अवरोधे, राजस्त्रीणां निवासगृहे, रा० । ज्ञा० । “ स्त्रिय अंतेउर
वरदारपवेसी ” औ० । तत्र गमनं निषिद्धम् ।

[सूत्रम्] जे भिक्षु रायंतेपुरं पविसइ पविसंतं वा
साइज्जइ ॥ ३॥

इमेव सूत्रं गाथया ध्याख्यायति ।

अन्तेउरं च तिविधं, जुणं एव च कसुगाणं च ।

एकेकं पि य दुविधं, सत्थाणत्थं च परत्थाणे ॥ १॥

रक्षो अंतेपुरं तिविधं एहंसियं जोव्वणाओ अपरिभुज्जमा-
लीओ अत्यति एयं जुणंतेपुरं । जोव्वणं पत्ताओ परिभुज्जमा-
लीओ जत्थ अत्यति तं एवंतेपुरं । अपत्तजोव्वणाणं रायदु-
हियाणं संगओ कण्ठंतेपुरं । तं सेसओ एकेकं दुविधं सट्ठाणे
परट्ठाणे य । सट्ठाणत्थं रायघरे वेध परट्ठाणत्थं वसंतादिसु
उज्जाणियागयं ।

एते सामणतं, रक्षो अंतेउरं तु जो पविसे ।

सो आणाअणवत्थं, मिच्छुचविराधणं पावे ॥ १॥

इमे दोषाः ।

दंरारविखगदोवा-रिण्हि वरिसवकखं चुइज्जेहि ।

भित्तेहि अनित्तेहि य, वाघातो होइ भिक्षुस्स ॥ २०॥

इमं वक्ख्वाणं ।

दंडधरो दंरारविखओ, दोवारिज्जा तु दारिड्ढा ।

वरिसवरट्ठविप्पिति, कंचुगिपुरिसा महत्तरगा ॥ २१ ॥

दंरगदियदधो सच्चतो अंतेपुरं रक्खइ रक्षा वद्वेण इण्हि पुरि-
सं वा अंतेपुरं णीणेति पवेसेति वा एस वद्वरक्खितो । दोवारि-
या दारं चेव जं संमेहेति हिक्केति ता तप्पिया रणो आणस्तीप
अंतेपुरियसमीवं गच्छति । अंतेपुरिया जतीए वा रक्षो समी-
वं गच्छति जं रक्षो समीवं अंतेपुरिया जयंति आणंति चार्द्ध-
एहायं वा कहकहिते कुखियं वा पसादंति कहंति य रक्षो त्रिदि-
ते कारणे अप्पुससो वि जे अग्गतो काउं वयंति ते महत्तरगा ।
अणं य इमे दोसा ॥

असो व होंति दोसा, आइसो गुम्मतणइत्थीओ ।

तल्लीसाए पवेसो, तिरिक्खमणया जवे दुड्ढा ॥ २२ ॥

पूर्ववत् ।

सदादिइदियत्थो, पयोगदोसाण एस णं सीवे ।

सिंमारकहाकहणे, एगतसुजए य वहु दोसा ॥ २३ ॥

तत्थ गीथादिसहोवओणेण इरियं एसणं वा ण सोहेति
तहि वा पुच्छितो सिंगारकहं कहेज्ज । तत्थ य आयपरोजय-
समुत्था दोसा एते सट्ठाणत्थे दोसा । इमे परछाणे ।

केहिता वहोंति दोसा, केरिसगा कभणगिएहणादीया ।

गव्वो पायसिउत्तं, सिंगाराणं व संजरणं ॥ २४ ॥

उज्जाणादिद्वियासु कोइ साधू कोउगेण गच्छेज्ज ते चेव पु-
व्ववणिण्या दोसा सिंगारकहाकहणे वा गणहणादिया दोसा
अंतेपुरे धम्मकहा णाणगव्वं गच्छेज्ज ओरालसदीरो वा गव्वं क-
रेज्ज अंतेउरपवेसे ओज्झातितो मिहइ, अत्थे पद्दादिकणं करंते
पाउसदोसा भवंति सिंगारे य सोअं पुव्वरयकीलिते सुमरेज्ज
अहवा पाउ वहु अप्पणो पुव्वसिगारे संभरेज्ज पच्छा पमिगम-
णादी दोसा हवेज्ज ।

वितियपदमणाजोमे, विसंधिपरिसेवसेज्जसंघारे ।

दयमादी दुड्ढाणे, संघकुलगणण कज्जे व ॥ २५ ॥

अणाओणेण पविट्ठो अहवा अंतेपुरं परछाणत्थं साधुणा णातं
एयाओ अंतेपुरिअस्ति पुव्वभासेण पविट्ठो अयाणंतो अहवा
ओ परिषेदिय ठियं अणवसहिअभावे य तं वसहि अंतेपुरं म-
ज्जेण अतिति णिति वा । अहवा संथारगस्स पक्कप्पणाणहेओ
पविट्ठो अहवा सोहवग्गमहिसादियाण दुट्ठाण परणीयस्स वा
जया रायंतेपुरं पविसेज्ज अणतो णत्थि एमिरणो वा तो क-
ज्जेति कुलगणसंघकज्जेसु वा पविसेज्ज तत्थ देधी दव्वसा-
रायणं उपणेति अंतेपुरपविट्ठो रायदव्वो नि० चू० ए व० ।

अंतेउरपरिवारसंपरिवुड-अन्तःपुरपरिवारसंपरिवृत-त्रि० अन्तः
पुरं च परिवारअ अन्तःपुरलक्षणो वा परिवारो यः सः ।
ताभ्यां तेन वा संपरिवृतः । अन्तःपुरलक्षणेन परिवारेण अ-
न्तःपुरेण परिवारेण वा संपरिवृते, हा० ८ अ० ।

अंतेउरिया-अन्तःपुरिकी-स्त्री० अन्तःपुरे विद्या आन्तपु-
रिकी । शैविप्रागुण्यकारके विद्योजेदे, यया आनुरस्य नाम गृ-
हीत्वा आत्मनोऽङ्गमपमाजयति आनुरअप्रगुणो जायते सा आ-
न्तःपुरिकी व्य० ४ उ० ।

अंतेवासि (न) अन्तेवासिन्-पुं अन्ते समीपे वस्तुं चारित्र-
क्रियायां वस्तुं शीलं स्वभावो यत्येत्यन्तेवासि । दशा० ४ अ० ।

अन्ते गुरोः समीपे वस्तुं शीलमस्येत्यन्तेवासी । शिष्ये, स्था०
खं० प्र० । जं० । सूर० । रा० । भ० ।

अन्तेवासिनां जेदप्रतिपादनार्थमाह ।

चत्तारि अंतेवासी पञ्चा तंजहा उद्देमणंतेवासी नाम ए-
गे नोवायणंतेवासी, वायणंतेवासी नाम एगे नो उद्देसणं-
तेवासी, एगे उद्देमणंतेवासी वि वायणंतेवासी वि, एगे नो
उद्देसणंतेवासी वि नो वायणंतेवासी वि ।

अस्य सूत्रस्य संबन्धप्रतिपादनार्थमाह ।

पमुचायरियं होइ, अंतेवासी उ मेद्वणा ।

अतिगमन्मासमासन्नं, समीवं चैव आहियं ॥

अधस्तनान्तरसूत्रे आचार्याः प्रोक्ताः आचार्यं च प्रतीत्यान्ते-
वासी भवति ततोऽन्तेवासिसुत्रमित्येषां मेलतः संबन्धः । अ-
न्तेवासी तत्र योऽन्तश्चद्वस्तव्याख्यानार्थमेकार्थिकान्याह ।
अन्तं नाम अन्तिकमभ्यास आसन्नं समीपं चाख्यानं तत्र वस-
तीत्येवंशीलोऽन्तेवासी ।

संप्रति भङ्गजावनार्थमाह ।

जह चैव उ आयरिया, अंतेवासीति होति एमेव ।

अंते य वसति जम्हा, अंतेवासी ततो होइ ॥

यथा चैव आचार्यो उद्देशनादिजेदतश्चतुर्द्धा जयन्ति एवमेव
अन्तेवासिनोऽपि यस्मादाचार्यस्यान्ते वसति तस्माद्भवत्याचा-
र्यवचनतुर्द्धाऽन्तेवासी । इयमत्र जावना यो यस्यान्ते उद्देशनमेवा-
धिकृत्य वसति वसति स तं प्रत्युद्देशनान्तेवासी । यस्य त्वन्ते वा-
चनामेवाधिकृत्य वसति तस्य वाचनान्तेवासी । यश्चोद्देशनं वा-
चनां वाधिकृत्य यस्यान्ते वसति स तं प्रत्युज्जयान्तेवासी । य-
स्य त्वन्ते नोद्देशनं नापि वाचनामाधिकृत्यान्ते वसति किं तु ध-
र्मश्रवणमधिकृत्य स तं प्रत्युभयविकल्पो धर्मान्तेवासी । उद्दे-
शनान्तेवासी वाचनान्तेवासी वा । तत्र कश्चित्त्रिभिरपि प्रकारैः
समन्वितो भवति कश्चिद् द्वाभ्यां कश्चिदेकैकेन । व्य० १० उ० ।

चत्तारि अंतेवासी पञ्चा तंजहा पञ्चावणंतेवासी एगे
उवट्टावणंतेवासी, उवट्टावणंतेवासी, एगामेगे नो पञ्चावणंते-
वासी, पञ्चावणंतेवासी वि उवट्टावणंतेवासी वि, एगे नो
पञ्चावणंतेवासी नो उवट्टावणंतेवासी ॥

अन्ते गुरोः समीपे वस्तुं शीलमस्येत्यन्तेवासी शिष्यः । प्रमा-
जनया दीक्षया अन्तेवासी प्रमाजनान्तेवासी दीक्षित इत्यर्थः ।
उपस्थापनान्तेवासी महाव्रतारोपणतः शिष्य इति चतुर्थभङ्ग-
कस्थः क इत्याह धर्मान्तेवासीति धर्मप्रतिबोधनतः शिष्यो
धर्माधितयोपसम्पन्नो वेत्यर्थः । स्था० ४ ठा० ।

वीरान्तेवासिनां वर्णकः ।

तेणं कालेणं तेणं मपणं समणस्स जगवओ महावीरस्स
अंतेवासी बहवे समणा भगवंतो अप्पेगइया उग्गपव्वइआ
भोगपव्वइया राइसणातकोरव्वखत्तिअपव्वइआ भग्ना
जोहा सेणावइपमत्थारो सेट्ठी इब्भे अस्से बहवे एवमाइणो
उत्तमजातिकुलरूवविणयविष्साणवण्णावस्सविक्रमपहाण -
सोत्तमगंतिपुत्ता बहुभणधणणिचयपरिणात्तफिनिआ णर-
वइगुणाइच्चिअभोगा मुहसंपलिआ किंपागफलोवमं च

मुणिअ विसयसोक्खं जलबुब्बुअसमाणं कुलसंगजलविंदुचं-
चलं जीवियं च एणज्जण अक्खुवमिणं रययमिव पडम्मद्वम्भं
संविधुणित्ताणं चइत्ता हिरखं जाव पव्वइआ । अप्पेगइआ
अक्खमासपरिआया अप्पेगइया मासपरिआया एवं दुमामा
तिमासा जाव एक्कारस । अप्पेगइया वासपरिआया पुवा-
स तिवासा अप्पेगइया अणेगवासपरिआया संजमेणं तवसा
अप्पाणं भावेमाणा विहरंति । तेणं कालेणं तेणं समणं
समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी बहवे णिग्गंथा
भगवंतो अप्पेगइया आभिणिबोहियणाणी जाव केवल-
णाणी । अप्पेगइआ मणबलिआ वयवद्विआ कायवद्विआ
अप्पेगइआ मणेणं सावाण्णगहसमत्था ३ अप्पेगइआ खे-
लोसहिपत्ता एवं जहोसहि विष्णोसहि आमोसहि सव्वोसहि
अप्पेगइआ कोडबुद्धी एवं वीअबुद्धी पम्बुद्धी अप्पेगइया
पयाणुमारी अप्पेगइआ संजिन्नसीआ अप्पेगइया खीरा-
सवा अप्पेगइआ महुवासवा अप्पेगइआ सप्पिआसवा अ-
प्पेगइआ अक्खीणमहाणसिआ एवं उज्जुपती अप्पेगइआ
विउल्लमई विउच्चिणिह्विपत्ता चारणा विज्जाहरा आगासा-
तिवाइणो । अप्पेगइआ कणगावलिं तवोकम्मं पमिवस्सा एवं
एकावलिं खुट्ठाकसीहनिक्कीलियं तवोकम्मं पडिवस्सा अप्पे-
गइया महालयं सीहानिक्कीलियं तवोकम्मं पडिवस्सा जहप-
डिमं महाभट्ठपडिमं सव्वतो जहपडिमं आयंविभवस्समाणं
तवोकम्मं पडिवस्सा मासिअं जिक्खुपडिमं एवं दोमासिअं
पडिमं तिमासिअं पडिमं जाव सत्तमासिअं भिक्खुपडिमं
पडिवस्सा पडमं राइंदियं भिक्खुपडिमं पडिवस्सा जाव तच्चं
सत्तराइंदियं भिक्खुपडिमं पडिवस्सा । अहोराइंदियं जिक्खु-
पडमं पडिवस्सा इकराइंदियं भिक्खुपडिमं पडिवस्सा सत्त-
सत्तमिअं जिक्खुपडिमं अट्ठट्ठमिअं भिक्खुपडिमं एवण-
वमिअं जिक्खुपडिमं दसदसमिअं जिक्खुपडिमं खुट्ठिय-
मोअपडिमं पडिवस्सा महद्वियं मोअपडिमं पडिवस्सा जव-
मज्झं चंदपडिमं पडिवस्सा वज्जमज्झं चंदपडिमं पडिवस्सा
संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति औ०७५५५५ ।

(मनोवलिकादीनामर्थः स्वस्वशब्दे)

तेणं काज्जेणं तेलं समणं समणस्स भगवओ महावीरस्स
अंतेवासी बहवे थेरा जगवंतो जातिमंप्पसा कुलसंपप्सा
बलसंपप्सा रूवसंपप्सा विणयसंपप्सा णाणसंपप्सा
दंसणसंपप्सा चरित्तसंपप्सा लज्जासंपप्सा लाघवसंपप्सा
उ अंसंतेअंसी वच्चंसी जसंसी जिअकोहा जियमाणा
जिअमाया जिअओभा जिअइंदिआ जिअणिहा जिअप-
रीसहा जीविआसमरणभयविण्णुक्का वयप्पहाणा गुण-
प्पहाणा करणप्पहाणा चरणप्पहाणा णिग्गहप्पहाणा

निच्छयप्पहाणा अज्जप्पहाणा महवप्पहाणा लाघवप्प-
हाणा खंतिप्पहाणा मुत्तिप्पहाणा विज्जापहाणा मंतप्प-
हाणा वेअप्पहाणा बंभप्पहाणा नयप्पहाणा नियमप्पहा-
णा सच्चप्पहाणा सोअप्पहाणा चारुवप्पहाणा लज्जातवस्सी
जिईदिआ सोही अणियाणा अप्पसुआ अवहिद्वेस्सा
अप्पभिलेस्सा सुसामणस्या दंता इणमेव णिग्गंये पावयणं
पुरओ काउं विहरंति तेसि एं जगवंताणं आयवादी विदि-
ता भवंति परवादी विदिता जवंति आयावाद् जमइत्ता
लवणमिव मत्तमातंगा आच्छिदपसिएणवागरणं रयणकरं-
मगसमाणा कुत्तिआवणजूआ परवादिपरमहणा दुवा-
लसंगिणो सम्मत्तगणिपिमगधरा सव्वक्खरसस्सिवाइणो
सव्वभासाणुगामिणो अजिणा जिणसंकासा जिणा
इव अवितहं वा करेमाणा संजमेणं तवसा अप्पाणं जावे-
माणा विहरंति । तेणं काद्वेणं तेणं समणं सम-
णस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी बहवे अणगारा
भगवंतो इरिआसमिआ भासासमिआ एसणासमिआ
आदाणजेममत्तनिकखेवणासमिआ उच्चरापासवणखेलसि-
याणजल्लपारिद्वारणियासमिआ मणगुत्ता वयगुत्ता कायगु-
त्ता गुत्तिदिया गुत्तबंभयारा अममा अकिंचणा णिएणगन्था
णिएणमोआ निरुवद्वेवा कंसपातीव मुक्तोआ संख इव
निरंगणा जीवो विव अप्पमिहयगती जच्चकणं पिव जा-
तरूवा आदरिसफलगा विव पगदभावा कुम्भो इव गुत्ति-
दिआ पुक्खरपत्तं व निरुवलेवा गगणमिव निरालंबणा
अणिलो इव निरालया चंद इव सोमलेसा सूर इव तेअ-
द्वेसा सागरो इव गंभीरा विहग इव सव्वओ विष्णुमुक्का मंदर
इव अप्पकंपा सायरसद्विलं व मुच्छिदिया खगविसाणं
व एगजाया जारंरुपक्खी व अप्पमत्ता कुंजरो इव सौंडी-
रा वमजो इव जायत्थामा सीहो इव पुच्छरिसा वसुंधरा
इव सव्वफासविसहा सुहुअहुआसणो इव तेअसा जइत्ता
नत्थि एं तेसि णं भगवंताणं कत्थय पडियंथे । से अप्पडि-
बंथे चउव्विदे पप्पत्ते तंजहा दव्वओ खित्तओ कालओ
भावओ । दव्वओ णं सचित्ताचित्तमीसएसु दव्वेसु, खेत्तओ
गामे वा एगरे वा रणे वा खेत्ते वा खेत्ते वा घरे वा अंगणे-
वा, कालओ समए वा आवलिआए वा जाव आयणे वा
अणत्तरे वा दीहकालसंजोगे, भावओ कोहे वा माणे वा
मायाए वा छोहे वा भए वा हासे वा एवं तेसि एं जवइ तेणं
जगवंतो वामावासवज्जं अद्द गिम्हहेमंतिआणि मासाणि
गामे एगराइआ एगरे पंचगाइआ वासी चंदणसमाणकप्पा
समइदुक्कंणा समसुहउक्खा इहलोगपरलोगअप्पमिवक्खा
संमारपारगामी कम्मणिग्घायणट्ठाए अण्णुडिआ वि-
हरंति ॥ औ० १०१ पत्र ।

(पदार्थमात्रविन्यसिनी टीकेति न विन्यस्ता) (तेसि णं ज-
गवंताणं एते णं विहारेणं विहारमाणा एं इमेयारूपे अज्जितर-
प बाहिरप तवोवहाणे होत्था तंजहा अज्जितरप उव्विदे बाहिर-
प उव्विदे इत्यादितव आदिशब्देषु प्रदर्शयिष्यते । तेणं काद्वेणं
तेणं समणं समणस्स भगवओ महावीरस्स बहवे अणगारा
जगवंतो अप्पेगइया आयरधरा इत्याद्यणगरशब्दे) ।

वीरान्तेवासिनः कति सेत्स्यन्तीति पृच्छा ।

तेणं काद्वेणं तेणं समणं महासुक्काओ कप्पाओ महास-
गाओ विमाणाओ दो देवा महहिआ जाव महाणुभागा
समणस्स जगवओ महावीरस्स अतियं पाउव्वूया । तए
एं ते देवा समणं भगवं महावीरं मणसा चेव वंदंति न-
मंसंति वंदंतिता नमंसंतिता मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं
पुच्छंति । कइ णं देवाणुप्पियाणं अंतेवासिसयाइं सिज्झिहि-
ति जाव अंतं करेहिंति ? तए णं समणे जगवं महावीरं
तेहिं देवेहिं मणसा पुत्ते तेसि देवाणं मणसा चेव इमं ए-
यारूवं वागरणं वागरेइ एवं खुव्वु देवाणुप्पिया ममं सत्त
अंतेवासिसयाइं सिज्झिहिंति जाव अंतं करेहिंति तए एं
ते देवा समणेणं भगवया महावीरेणं मणसा पुत्तेणं मण-
सा चेव इमं एयारूवं वागरणं वागरिया समाणा हउत्तुइ
जाव हियया समणं जगवं महावीरं वंदंति एमंसंति मण-
सा चेव सुस्सुसमाणा एमंसमाणा अज्जिमुद्दा जाव पज्जु-
वामंति भ० ५ श० ५ उ० ।

इहापि टीका प्रसिद्धशब्दार्थमात्रविन्यसिनीति न गृहीता ।

अन्तो-अन्तर-अव्य० मध्ये, दशा० २ अ० । “अंतो पश्चिमदगं-
सि” आचा० २ श्रु० ६ अ० । इथा० । ज्ञा० । प्रश्न० । आच० ।
सूत्र० । “एवामेव मायी मायं कट्टु अंतो अंतोज्जयाइ” अन्तर-
न्तःक्रियया ध्यायन्ति इन्धनैर्दीप्यन्ते इथा० ५ उ० ।

अंतोअंत-अन्तोपान्त-पु० सान्तमध्ये, “तुमं खेव णं संति-
यं वत्थं अंतोअंतेण पमिलेहिस्सामि” खदीयमेवाहं वत्थमन्तो-
पान्तेन प्रत्युपेक्षितं गृह्णीयाम । अन्तःसहितमन्तोपान्तकरपमि-
लेह्यादिग्रहणकरे, आचा० २ श्रु० १ अ० ।

अंतोकरण-अन्तःकरण-न० कृ-करणे-ल्युट् । अन्तरज्यन्त-
रस्थं करणं कर्मधा० । तदृत्तिपदार्थानां सुखादीनां करणं
ज्ञानसाधनम् । ज्ञानसुखादिसाधने, अज्यन्तरे मनोबुद्धिचि-
त्तादिपदाभिप्रेत्यमाने इन्द्रिये, वाच० । तच्चान्तःकरणं स्मृति-
प्रमाणवृत्तिसंकल्पविकल्पादिवृत्त्याकारेण चित्तबुद्धिमनोऽह-
ङ्कारशब्दैर्व्यवहृत्यते न० ।

अंतोखरियत्ता-अन्तःखरिका-खी० नगराभ्यन्तरवेइयात्वे,
विशिष्टवेइयात्वे च । “दोचं पि रायगिहे खयरं अंतोखरियत्ता-
ए उव्वज्जहिंति” ज० १५ श० १ उ० ।

अंतोगिरिपरिरय-अन्तगिरिपरिरय-पु० गिरेरन्तः परिक्रमे,
जी० ३ प्रति० ।

अन्तोजल-अन्तर्जल-न० जलाभ्यन्तरे, “अन्तो जले वि पबं
गुज्जं कं कामसुव्वणिच्छंते” इ० १ उ० ।

अंतोणाय-अन्तर्नाद-त्रि० हृदये सद्यःस्वमारटाति, “ह्रोण्डं मुहं हृत्थेणं अंतोणायं गजे रवं” आव० ४ अ० ।

अंतोणायसर्णी-अन्तर्निवसनी-स्त्री० आर्याणामौघिकोपधिजे-दे, तत्स्वरूपम् ॥ “अंतोणायसर्णी पुण, वीक्षतरा जाय अज-जंघातो” । अन्तर्निवसनी पुनरुपरिकटिजागादारज्याधोऽर्धज-हा यायत् भवति सा च परिधानकावे वीनतरा परिधीयते मा जृदनाधुता जनोपहास्येति” वृ० ३ उ० । नि० सू० । पं० सू० ।

अंतोदहणसील-अन्तर्दहनशील-त्रि० हृदयस्य दुःखाग्निना दाहके, “कुंकुया विव अंतोदहणसीलाओ” (नाथ्येः) कुंकुकः करीषाभिस्तद्वत् अन्तर्दहनशीलाः पुरुषाणामन्तर्दुःखाग्निना ज्वालनत्वात् । उक्तं च “पुत्रश्च सुखो विधवा च कन्या, शठं च मित्रं च पलं कलत्रम् । विद्यासकालेऽपि दरिद्रता च, विनाऽग्निना पञ्च दहति कायम् ” तं० ४६ पत्र ।

अंतोदुष्ट-अन्तर्दुष्ट-पु० सुतादिदोषतो नवहीराद्यजायेन सौ-म्यत्वात् अभ्यन्तरदोषयुते षण्मेदे, शठतया संवृताकारत्वाद् हृदयदुष्टे पुरुषमेदे च पुं० स्था० ४ ग० ।

अंतोधूम-अन्तर्धूम-पुं० अभ्यन्तरधूमे, गृहादिनिरुद्धधूमे, आव० ४ अ० । अंतोमज्जोवसाणिय-अन्तर्मेध्यावसानिक-पुं० लोकमध्याव-सानिकाख्ये अभिनयमेदे, नाट्यकुशलेभ्यो ऽयं विशेषतो वेदि-तव्यः रा० ।

अंतोमुह-अन्तर्मुख-न० अन्त्यन्तरद्वारे, “अंतोमुहस्त अस-वी उभयमुहे तस्त बाहिरं पिहय ” वृ० १ उ० ।

अंतोमुहुत्त-अन्तर्मुहूर्त्त-१० मुहूर्त्तस्य घटिकाद्वयवृत्तस्य का-लविशेषस्यान्तर्मध्ये ऽन्तर्मुहूर्त्तम् । निपातनादेवात्र अन्तः-शब्दस्य पूर्वनिपातः न० । भिन्नमुहूर्त्तं, आव० ५ अ० ।

अंतोलित-अन्तर्लिप्त-त्रि० अन्तर्मध्ये लिप्तमन्तर्लिप्तम् । मध्ये ले-पेनोपदिग्धे, “घस्मिन्तोलिप्तं” वृ० १ उ० ।

अंतोवट-अन्तर्वृत्त-त्रि० मध्ये वृत्तसंस्थानसंस्थिते, तेण णरगा अंतोवट्टा वडि चडरंसा” बाह्व्यमङ्गीकृत्यान्तर्मध्ये वृत्ता सूत्र० २ सू० २ अ० ।

अंतोवत्ति-अन्तर्व्याप्ति-स्त्री० पक्षीकृत एव विषये साधनस्य साध्येन व्याप्तौ, यथाऽनेकान्तात्मकं वस्तु सत्त्वस्य तथैवोपपत्तेः २० ६ पत्र ।

अंतोवाहिणी-अन्तर्वाहिनी-स्त्री० मन्दरस्य पश्चिमे शीतोदाया महानद्या दक्षिणे प्रवहन्त्यामन्तरजयाम्, स्था० ३ ग० । “कुमुए विजए अरजा रायहाणी अंतोवाहिणी णई” जं० ४ वल० ।

अंतोवीसंज-अन्तर्विश्रमज-पुं० अन्तर्विश्रमजः त० स० । तोऽ-न्तरीत्यस्य क्वाचित्कत्वान्तात्स्यैत्वम् । चित्तविश्वासे, “अंतो-वीसंजनविशेषाणं” प्रा० ।

अंतोसल्ल-अन्तःशल्य-त्रि० अन्तर्मध्ये शल्यं यस्य अदृश्यमा-नमित्यर्थः तत्तथा । बहिरनुपलब्धयमाणे व्रणभेदे, स्था० ४ ग० । अनुद्धृततोमरादौ, म० २ श० ५ उ० । अन्तर्मध्ये मनसीत्यर्थः । शल्यमित्य शल्यमपराधप्रदं यस्य सोऽन्तःशल्यः । अजिमानादि-भिरनालोचितातिचारैः, स० ५१ पत्र ।

अंतोसल्लमरण-अन्तःशल्यमृतक-त्रि० अनुद्धृतभायशब्देषु मध्यवर्त्तिमहादिशल्येषु वा सत्सु मृतेषु, औ० २५६ पत्र ।

अंतोसल्लमरण-अन्तःशल्यमरण-न० अन्तःशल्यस्य शल्य-तोऽनुद्धृततोमरादेर्जावतः सातिचारस्य यन्मरणं तदन्तःशल्य-मरणम् । बालमरणभेदे, म० २ श० १ उ० । स० ।

तत्स्वरूपम्

लज्जाए गारवेण च, बहुस्सुयमयेण वावि दुच्चरियं ।

जेण कहेंति गुरुणं, एण हु ते आराहगा होंति ।

गारवयंकणिवृत्ता, अङ्गारं जे परस्स ण कहेंति ।

दंसणणाणचरित्ते, ससल्लमरणं हवति तेसि उच्च० नि० ।

तत्र लज्जया अनुचितानुष्ठानसंवरणात्मिकया गौरवेण च सातर्किसगौरवात्मकेन मा हूनमालोचनाहंमाचार्यमुपसर्पत-स्तद्वन्दनादिना तदुक्ततपोनुष्ठानासेवनेन च ऋक्षिरसत्ता-जावसंजव इति बहुभुतमेदेन वा बहुभुतोऽदं तत्कथमप्यभुतोऽयं-मम शल्यमुद्धरिष्यति कथं चाहमस्मै वन्दनादिकं दास्याम्यपञ्चा-जना दीयं मेमेत्यजिमानेन अपिः पूरणे ये गुरुकर्माणो न कथय-न्ति नाद्योचयन्ति केषां गुरुणामालोचनाहंणामाचार्यादीनां किं तव दुश्चरितं दुरनुष्ठितमिति संबन्धः । न हु मैव तेऽनन्तरमुक्त-रूपाः आराध्यन्त्यविकलतया निष्पादयन्ति सभ्यदर्शनादी-नीत्याराधका भवन्ति । ततः किमित्याह । गौरवपङ्क इव काबुध्यहेतुतया तस्मिन्निबुद्धा इति प्राकृतत्वान्निमन्ना इव निम-न्नास्तत्त्वोमीकृततया लज्जामदयोरेव प्रागुपादाने यदिह गौर-वस्यैवोपादानं तदस्यैवातिदुष्टताख्यापनार्थम् । अतिचारमपरा-धं परस्याचार्यादेर्न कथयन्ति किं विषयमित्याह । दर्शनज्ञान-चारित्र्ये दर्शनज्ञानचारित्र्यविषयं दर्शनविषयं शङ्कादिज्ञानविषयं कात्वातिक्रमादि चारित्र्यविषयम् । समित्यननुपासनादिशल्यमिव शल्यं कालान्तरेऽप्यनिष्टफलविधानं प्रत्यक्षयतया सह तेनेति सशल्यं तच्च तन्मरणं च सशल्यमरणं तच्चान्तःशल्यमरणं भवति । तेषां गौरवपङ्कमन्नानामिति गाथाद्वयार्थः ॥

अस्यैवात्यन्तपरिहार्यतां ख्यापयन् फलमाह ।

एतं ससल्लमरणं, मरिज्जण महाभए दुरंतम्मि ।

सुचिरं भमांत जावा, देही संसारकंतारे ॥ उच्च० नि०

एतदुक्तस्वरूपं सशल्यमरणं यथा भवति तथेत्युपस्कारः ।

सुख्यत्यवाद्या एतेन सशल्यमरणेन मृत्वा त्यक्त्वा प्राणान् जीवा इति संबन्धः । किं सुचिरं भ्रमन्ति बहुकालं पर्यटन्ति क संसारः कान्तारमिवातिगहनतया संसारकान्तारस्तस्मि-न्निति संदङ्कः । कीदृशि महद्भयं यस्मिन्स्तन्महामयं तस्मिन्स्था दुःखेनान्तःपर्यन्तो यस्य तद्दुरन्तं तस्मिन् । तथा दीर्घं अ-नादौ केषांचिदपर्यवसिते चेति तत्सर्व्वथा परिहर्त्तव्यमेवेति भाव इति गाथार्थः । प्रव० १५७ द्वा० ।

अंत्रमी-स्त्री०-अन्त्र-न० अपभ्रंशे स्वार्थिकप्रत्यये कृते । लिङ्ग-मतन्त्रम् ५४५५ इति नपुंसकस्याऽपि स्त्रीत्वम् । उदरम-ध्याऽवयवभेदे, “पादविलग्नो अंत्रडी” प्रा० ।

अंद्-अन्द्-स्त्री० अन्धते बध्यतेऽनेनेति अदि-कू-वाच० ।

निगाडे, “अंद् सुपक्षिखप्पविहन् देहे” सूत्र० १ सू० ५ अ० ।

अंदेउर-अन्तःपुर-न० अधःकचिद् ५४२६० इति शौरसेन्यां

तकारस्य दकारः । राजत्वाणां गृहे, प्रा० ।

अंदोलग-आन्दोलक-पुं० यत्रागत्य मनुष्या आत्मानमान्दो-

क्षयन्ति ते आन्दोलकाः । हिरडोल इति लोकप्रसिद्धेषु, जी० ३ प्रति० । रा० । जं० । दोलनकर्त्तरि, त्रि० वाच० ।

अंदोल (झ) ए-अ (आ) न्दोलन-न० वृक्षशाखादौ खे-
लने, घ० २ अधि० । करणे-वञ्-हिण्डोल इति प्रसिद्धे आन्दो-
लनयञ्, सूत्र० १ शु० ११ अ० । यत्रान्दोलनेन दुर्गमतिलङ्घयते
तस्मिन् मार्गविशेषे, सूत्र० १ शु० ११ अ० ।

अंध-अन्ध-त्रि० अन्ध-अन्ध-नयनरहिते, झ० १२ हा० । पो० ।

पञ्चा० । सूत्र० । स चान्धो द्विधा जात्यन्धः पञ्चाद्या हीनने-
त्रोऽपगतचक्षुः सूत्र० १ शु० १२ अ० । स चान्धो द्रव्यतो
भावतश्च । तत्रैकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियाः द्रव्यभावाध्याः । च-
तुरिन्द्रियादयस्तु मिथ्यादृष्टयो जावान्धाः उक्तञ्च “एकं हि
चक्षुरमलं सहजो विवेक-स्तद्विद्विरेव सह संयसति द्वितीयम् ।
एतद् द्वयं भुवि न यस्य स तत्त्वतोऽन्ध-स्तस्यापमार्गचलने खलु
कोऽपराधः” सम्यग्दृष्टयस्तूपहतनयना द्रव्यान्धास्त एव स-
चक्षुषो न द्रव्यतो नापि भावतस्तदेवमन्धत्वं द्रव्यभावभेदभि-
न्नेकान्तेन दुःखजननमवाप्नोतीत्युक्तञ्च “जीवज्ज्ञेय मृतोऽन्धो,
यस्मात्सर्वेक्रियास्तु परतन्त्रः । नित्यास्तमितदिनकर-स्तमो-
न्धकाराणैवनिमग्नः” “लोकद्रव्यव्यसनध्विविदीपिताङ्ग-मन्धं
समीक्ष्य रूपणं परयष्टिनेयम् । को नोद्विजेत भयकृज्जननादि-
बोधात्, कृष्णाहिनैकनिचितादिव चान्धगर्तात्” आचा० १
शु० २ अ० ३ उ० । अन्ध इवान्धः । अज्ञाने, ज्ञानरहिते, “ए-
रणं अंधा मूढा तमप्पविद्धा” भ० ७ श० ७ उ० । “तिष्ठतो
व्रजतो वापि, यस्य चक्षुर्न दूरगमः । चतुष्पदां भुवं मुक्त्वा,
परिमाडन्ध उच्यते” इत्युक्तलक्षणे परिमाम्भेदे, वाच० ।
पुं० । अन्धयतोत्यन्धम् अन्ध-चु० प्रेरणे-णिच् अन् । अन्ध-
करणे, अन् वा अन्धकारे, तमसि, अज्ञाने च । जले, न.
मेदि० । वाच० ।

अन्ध-पुं० अन्ध-रन्० । देशभेदे, स च देशः जगन्नाथार्द्धजा-
गादर्वाकृ श्रीभ्रमरात्मकात् तावदन्धामिधो देश इत्युक्तः वाच० ।
तद्देशोत्पन्ने जने च. भ्य० ७ उ० । स च स्लेच्छत्वेनोक्तः प्रज्ञा० १
पदः । प्रअ० । प्रब० । सूत्र० । वैदेहेन कारावरस्य स्त्रियासु-
त्पादिते अन्त्यजभेदे, व्याज्भेदे इति काश्यपः वाच० ।

अंधकट्टञ्ज-अन्धकरट्टकीध-न० अन्धस्यावितर्कितकण्टको-
पगमनरूपेऽतिक्रितोपगमने, आचा० १ शु० १ अ० ।

अंधकट्ट-आन्धकृत्-त्रि० स्वरूपावलोकनशक्तियिकले, अष्ट०
२ अष्ट० । अहं ममेति मन्त्रोऽयं, मोहस्य जगदान्धकृत् अष्ट० ।

अंधका (या) १-अन्धकार-पुं० न० अन्धं करोति कृ-अण्
उप० । वाच० । कृष्णजूतस्वादिजवे, अरुणमयसमुद्रोद्भवत-
मस्काये च. तं० ४६ पत्रः । बहुव्रतमोनिकुम्बे, अनु० ।
स्था० । झ० । तच्च तेजोद्रव्यसामान्याजावरूपमिति नैयायिकाः
वाच० । “काष्ठं महलं तं पियं वियाणं तं अंधयारं ति” इत्युक्त-
लक्षणः पुत्रलपरिणाम इति समर्थयिषः सूत्र० १ शु० १ अ० ।
अन्यत्रापि “सद्वयारज्जोभो, पहाजायातवेद्या । वनमंधर-
साफसा पोगाहाणं तु लक्खणं” उच्च० १ अ० । नच तमसः
पौल्लिकत्वमसिद्धं चाक्षुषत्वान्यथानुपपत्तेः प्रदीपादौकधत् ।
अथ यच्छाक्षुषं तत् सर्वं प्रतिज्ञासे आलोकमपेक्षते नचैवं
तमस्तत्कथं चाक्षुषं मेवम् उक्त्यादीनामालोकमन्तरेणापि तम-
तिज्ञासात् । येस्त्वस्मद्विद्विजिरन्यव्याक्षुषं घटादिकमालोकं
विना नापलभ्यते तैरपि तिमिरमालोकयिष्यते विचित्रत्वाद्वा-
धानां कथमन्यथा पीतभवेतादयोऽपि स्वर्णमुक्ताफलाद्या आलोक-
पेक्षशानाः प्रदीपचन्द्रादयस्तु प्रकाशान्तरनिर्गमेका इति सिद्धं

तमश्चाक्षुषम् । रूपयन्मात्रं स्पर्शवत्त्वमपि प्रतीयते । इत्थिरूप-
शप्रत्ययजनकत्वात् । यानि त्वनिचिराययवत्वमप्रतिघातिवत्वम-
नुद्धतस्पर्शविशेषत्वमप्रतीयमानस्वप्नावयविद्व्यप्रविभागत्व-
मित्यादीनि तमसः पौल्लिकत्वनिषेधाय परैः साधनान्युपन्य-
स्तानि तानि प्रदीपप्रभादृष्टान्तेनैव प्रतिषेध्यानि स्या० ६ पत्रः ।

सर्धान्यन्तरं माण्डवमधिकृत्यान्धकारसंस्थितिं प्रति-

पिपादयिषुस्तद्विषयं प्रअसूत्रमाह ।

तता एं किंसंजिता अंधकारसंजिता आहिताति वदेज्जा ।
ता उद्धीमुहकलंबुतापुष्पगठिता आहितेति वदेज्जा । अं-
तोसंकुमा बाहिं वित्थमा तं चेव जाव ता से एं दुवे बाहातो
अणवद्वितातो भवंति तं सव्वब्भंतरिता चेव बाहा सव्व-
बाहिरिता चेव बाहा । तीसे एं सव्वब्भंतरिता बाहा मंदरं
पव्वयं तेणं छ जोजणसहस्साइं तिप्पि य चउव्वीसे जो-
यणसते उ विदसजागे जोजणस्स परिकखेवेणं । ता से एं
परिकखेवविसेसो कतो आहितेति वदेज्जा । ता जे एं मंद-
रस्स पव्वस्स परिकखेवेणं तं परिकखेवं दोहिं गुणिता द-
सहिं छेत्ता दसहिं जागे हिरमाणे हिरमाणे एम एं परि-
कखेवविसेसे आहिताति वदेज्जा । ता से एं सव्वबाहिरिता
बाहा लवणसमुद्धं तेणं तेवद्वि जोजणसहस्साइं दोप्पि य
पणयाले जोजणसते उच्च दसजागे जोजणस्स परिकखेवेणं
ता से एं परिकखेवविसेसो कतो आहितेति वदेज्जा । ता
जे एं जंबुद्धीवस्स दीवस्स परिकखेवेण परिकखेवं दोहिं गु-
णिता दसहिं छेत्ता दसहिं जागे हिरमाणे हिरमाणे एस
एं परिकखेवविसेसे आहिताति० ता मे एं अंधकारे केवतितं
आयमेणं आहिताति० ता अट्टुत्तिं जोजणसहस्साइं तिप्पि
य तेत्तीसे जोजणसते जोजणतिजागं च आयामेणं आहितेति
वदेज्जा तता ण उच्चमकट्टे उक्कासे अट्टारसमुद्धते दिवसे जवति
जहप्पिया छुवालसमुद्धता राती भवति । ता जता एं सूरिए
सव्वबाहिरं मंमलं उव्वसंकपित्ता चारं चरति ता उप्पीमुह-
कलंबुतापुष्पसंजिता तावक्खत्तसंजिता अंतो संकुमा बाहिं
वित्थमा जाव सव्वब्भंतरिया चेव बाहा सव्वबाहिरिता
चेव बाहा । ता से एं सव्वब्भंतरिता बाहा मंदरपव्वतेणं
उ जोजणसहस्साइं तिप्पि य चउव्वीसे जोजणसते छच्च
दसजागे जोजणस्स एवं जंपमाणं अब्भंतरमंदले अंधका-
रसंजिते तं इमाए वि तावक्खत्तं संजिता खेतव्वा । बाहिर-
मंमले आयामो सव्वत्थ वि एको तथा एं किंसंजिता
अंधकारसंजिता आहिताति वदेज्जा । ता उप्पीमुहकलंबुता
पुष्पसंजिता अंधकारसंजिता आहिताति वदेज्जा । अंतो
संकुमा बाहिं वित्थमा तं चेव जाव सव्वब्भंतरिता बाहा
सव्वबाहिरिता आहिता चेव बाहा । ता से एं सव्वब्भन्त-
रिता बाहा मंदरपव्वयं तेणं एव जोजणसहस्साइं चत्तारि
य उलसीते जोजणसते एव दसभागे एवं जंपमाणे अब्भन्त-

तरमंरुद्राणि सूरिण तावत्वेत्तसंतितीण तं चेव पेयव्वं जाव आनामो ता जता एं उत्तमउक्कोसा अट्टारसमुहुत्ता राती जवति जहृषण दुवाडसमुहुत्ते दिवसे भवति ।

तदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारकाले (किं संदिशति) किं संस्थितं संस्थानं यस्याः । यद्वा कस्येव संस्थानं संस्थिति-र्यस्याः सा किं संस्थिता अन्धकारसंस्थितिराख्यातेति वदेत् । भगवानाह “ ता इत्यादि ” ता इति पूर्ववत् ऊर्द्धाकृतकल-भ्युक्ता पुष्कसंस्थिता अन्धकारसंस्थितिराख्यातेति वदेत् । सा चान्तमैरुदिशि विष्कम्भमधिकृत्य (संकुडा) संकुचिता बहिलेवणदिशि विस्तृता । तथा अन्तमैरुदिशि वृक्षा ऊर्द्ध बलयाकारा सर्वतो वृक्षा मेरुगतौ द्वौ देशभागौ व्याप्य तस्या-वस्थितत्वात् । बहिलेवणदिशि पृथुला विस्तीर्णा एतदेव संस्थानकथनेन स्पष्टयति “ अतो अंकमुहसंदिश्या बाहिं स-त्थिमुहसंदिश्या ” अनयोः पदयोर्व्याख्यानं प्राग्वत् वेदितव्यम् । “ उभयोपसेणमित्यादि ” तस्या अन्धकारसंस्थितेस्तापक्षेत्र-संस्थितेर्द्विविधवशाद् द्विधा व्यवस्थिताया मेरुपर्वतस्योभय-पार्श्वेन उभयोः पार्श्वयोः प्रत्येकमेकैकभावेन ये जम्बूद्वीपगते वाहे ते आयामेन आयामप्रमाणमधिकृत्यावस्थिते भवतस्त-यथा पञ्चत्वारिंशत् योजनसहस्राणि (४४०००) द्वे च वाहे विष्कम्भमधिकृत्य एकैकस्या अन्धकारसंस्थितेर्भवतस्तद्यथा सर्वाभ्यन्तरा सर्वबाह्या च एतयोश्च व्याख्यानं प्राग्वि द्रष्ट-व्यम् । ततः सर्वाभ्यन्तराया वाहाया विष्कम्भमधिकृत्य प्रमा-णमभिधित्सुराह (तासेणमित्यादि) तस्या अन्धकारसंस्थितेः सर्वाभ्यन्तरवाहा मन्दरपर्वतान्ते मन्दरपर्वतसमीपे सा च षड्योजनसहस्राणि त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि (६३२४) षड् दश भागा योजनस्य (६) यावत् परिक्षेपे-याख्याता इति वदेत् । अमुमेवार्थं स्पष्टावबोधनार्थं पृच्छति (ता से णं इत्यादि) ता इति पूर्ववत् तस्या अन्धकारसंस्थि-तेर्यथोक्तः परिसाणपरिक्षेपविशेषो मन्दरपरिरयपरिक्षेपेण विशेषः कृतः । कस्मात्कारणादाख्यातो नोनाधिको वेति भग-वान् वदेत् एवं प्रश्ने कृते भगवानाह । ता इति प्राग्वत् । यो एमिति वाक्यालङ्कारे मन्दरपर्वतस्य परिक्षेपः प्रागुक्तप्रमाणः तं परिक्षेपं द्वाभ्यां गुणयित्वा कस्माद् द्वाभ्यां गुणनमिति चेदुच्यते इह सर्वाभ्यन्तरे मण्डले चारं चरतोः सूर्य-योरेकस्यापि सूर्यस्य जम्बूद्वीपगतस्य चक्रवालस्य यत्र तत्र प्रवेशे तत्तच्चक्रवालक्षेत्रानुसारेण दश भागास्तयः प्र-काश्या भवन्ति । अपरस्यापि सूर्यस्य त्रयः प्रकाश्या दश भागास्तत उभयमीलने षड्दश भागा भवन्ति तेषां त्रयाणां दशानां भागानामपान्तरात्रे द्वौ द्वौ दशभागौ रजनो ततो द्वाभ्यां गुणनं तौ च दशभागौ विद्विंशतिभागौ रजो द-शभिर्भागहरणे यथोक्तं मन्दरस्य समीपे अन्धकारसंस्थिति-परिमाणमागच्छति । तथाहि मेरुपर्वतपरिरयपरिमाणमेकत्रिंश-द्योजनसहस्राणि षड् शतानि त्रयोविंशत्यधिकानि (३१६३३) एतानि द्वाभ्यां गुणयन्ते जातानि त्रिषष्टिसहस्राणि द्वे शते ष-ट्त्वारिंशदधिके (६३२४६) एतेषां च दशभिर्भागे द्वे ल-ब्धानि षड् योजनसहस्राणि त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्यधि-कानि । षड्दश भागा योजनस्य (६३२४) (६) तत एव एतावान-न्तरोदितप्रमाणोऽन्धकारसंस्थितेः परिक्षेपो मन्दरपरिरयपरि-क्षेपेण विशेष आख्यात इति वदेत् । तदेवमुक्तमन्धकार-

संस्थितेः सर्वाभ्यन्तराया वाहाया विष्कम्भपरिमाणम् । अधुना सर्वबाह्याया वाहाया आह । “ तासेणं इत्यादि ” तस्या अन्ध-कारसंस्थितेः सर्वबाह्या वाहा लवणसमुद्रान्ते लवणसमुद्र-समीपे जम्बूद्वीपपर्यन्ते सा च परिक्षेपेण जम्बूद्वीपपरिरयपरि-क्षेपेण आख्याता त्रिषष्टियोजनसहस्राणि द्वे शते पञ्चत्वारिंश-द्योजनशते षड् दशभागा योजनस्य यावत् (६३२४६) (६) एत-देव स्पष्टं स्वशिष्यान्वयोपयितुं भगवान् गौतमः पृच्छति “ ता-सेणं इत्यादि ” ता इति पूर्ववत् तस्या अन्धकारसंस्थितेः स एतावान् परिक्षेपविशेषो जम्बूद्वीपपरिरयपरिक्षेपेण (१०) विशेषः कृतः कस्मात्कारणादाख्यातो नोनाधिको वेति वदेत् भग-वान् षड्दशमानस्वामी आह “ ता जे णं इत्यादि ” ता इति पूर्व-वत् यो एमिति वाक्यालङ्कारे जम्बूद्वीपस्य परिक्षेपः प्रागुक्त-प्रमाणस्तं परिक्षेपं द्वाभ्यां गुणयित्वा दशभिर्भूत्वा दशभिर्वि-भज्य अत्र च करणं प्रागेवोक्तं दशभिर्भागे न्हियमाणे यथोक्त-मन्धकारसंस्थितेर्जम्बूद्वीपपरिरयपरिक्षेपमागच्छति । तथाहि जम्बूद्वीपस्य परिक्षेपपरिमाणं त्रीणि लङ्काणि षोडशसहस्रा-णि द्वे शते अष्टाविंशत्यधिके (३१६२७८) तद् द्वाभ्यां गुणयन्ते जातानि षड् लङ्काणि द्वात्रिंशत्सहस्राणि चत्वारि शतानि षट्-पञ्चाशदधिकानि (६३२४६) तेषां दशभिर्भागे द्वे लब्धा-नि त्रिषष्टियोजनसहस्राणि द्वे शते पञ्चत्वारिंशदधिके षड् च दशभागा योजनस्य (६३२४६) (६) तत एव एतावानन्त-रोदितप्रमाणोऽन्धकारसंस्थितेः परिक्षेपविशेषो जम्बूद्वीपपरि-रयपरिक्षेपेण विशेष आख्यात इति वदेत् । तदेवमुक्तं स-र्वबाह्याया अपि वाहाया विष्कम्भपरिमाणम् । “ सम्प्र-ति सामस्येनान्धकारस्थितेरायामप्रमाणमाह ” । “ तासेणं इत्यादि ” । इदं चायामपरिमाणं तापक्षेत्रसंस्थितिगतायाम-परिमाणञ्चाश्वनीयं समानजावनिकत्वात् । अत्रैव सर्वाभ्यन्त-रे मण्डले वर्तमानयोः सूर्ययोर्दिवसरात्रिमुहूर्त्तप्रमाणमाह । “ तथा णं इत्यादि ” सुगमं सर्वाभ्यन्तरे मण्डले तापक्षेत्रसंस्थि-तिमन्धकारसंस्थिति चाभिधाय सम्प्रति सर्वबाह्यमण्डले ताम-भिधित्सुराह “ ता जया णमित्यादि ” ता इति पूर्ववदेव यद्वा सूर्यः सर्वबाह्यमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा किं संस्थिता तापक्षेत्रसंस्थितिराख्यातेति जगवान्वदेत् । भगवानाह । “ ता वज्जीमुदेत्यादि ” पूर्ववद्वाक्येया “ ता से णं इत्यादि ” तस्याश्च तापक्षेत्रसंस्थितेः सर्वाभ्यन्तरवाहाऽभ्यन्तरमेरुसमीपे सा च परिक्षेपेण मन्दरपरिरयपरिक्षेपेण षड् योजनसहस्राणि त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि (६३२४) षड् च दशभागा योजनस्य (६) आख्यातानि मयेति वदेत् स्वशिष्येभ्यः । “ एवं इत्यादि ” एवमुक्ते सति कारणे यदभ्यन्तरमण्डलगतसूर्ये-ऽन्धकारसंस्थितेः प्रमाणमुक्तं तद्वाह्ये बाह्यमण्डलगते सूर्येऽस्या अपि तापक्षेत्रसंस्थितेः परिमाणं जगितव्यम् । तच्चैवम् “ ता से णं परिक्षेपविसेसकतो आदिशति । जे णं मंदरस्स पव्वयस्स परिक्षेपे तं दोहिं भागेहिं हिरमाणे एस णं परिक्षेपविसेसे आदिशति वपज्जा ता जे णं जम्बुद्वीवस्स दीवस्स परिक्षेपे दोहिं गुणिता दसहिं छित्ता दसहिं भागेहिं हिरमाणे एस णं परिक्षेपविसेसे आदिशति वपज्जा ता से णं तावक्खित्ते केवद्वयं आयामेणं आदिशति वपज्जा । तीतेसीइ जोअणसह-स्साइ तिस्सि अ तेतीसइजोअणातिभागं चायामेण आदिशति वपज्जा ” इदं सकलमपि सुगमं नवरं मन्दरपरिरयादेर्यद् द्वाभ्यां गुणनं तत्रैव कारणम् इह सर्वबाह्ये मण्डले चारं चरतोः सूर्ययो-

जम्बूद्वीपगतस्य चक्रवालस्य यत्र तत्र वा प्रदेशे तत्त्वक्रवालक्रे-
त्रानुसारेण द्वौ द्वौ दशभागौ तापक्षेत्रम् । एतच्च प्रागेव ज्ञातं
ततो मन्दरपरिरयादि द्वाभ्यां गुणयते गुणयित्वा च दशजिर्भा-
गहरणं तथा सर्वबाह्ये मण्डले सूर्यस्य चारं चरतो ह्यधनस-
मुद्रमध्ये पञ्चयोजनसदृशाणि तापक्षेत्रं वर्द्धते तत्तद्वयशोऽतियो-
जनसदृशाणि इत्याद्युक्तम् । शेषाक्षर्योजना तु प्राग्वद्भावनीया
तदेवं सर्वबाह्ये मण्डले वर्त्तमाने सूर्ये तापक्षेत्रसंस्थितं परि-
माणमभिधाय सम्प्रति तत्रैवान्धकारसंस्थितिपरिमाणमाह ।
(तथा ण किं संठिआ इत्यादि) तदा सर्वबाह्ये मण्डले चारचरण-
काले णमिति वाक्यालङ्कारं किंसंस्थिताऽन्धकारसंस्थितिरा-
ख्यातेति वदेत् । जगत्तानाह “ ताउसीमुहेत्यादि ” सुगमं
“ ता से णं इत्यादि ” तस्या अन्धकारसंस्थितेः सर्वाऽन्यतरत्वात्
मन्दरपर्वतान्ते मन्दरपर्वतसमीपे । “ ताव जाव परिक्खेववि-
सेसे आदिअत्ति वणज्जा । ता से णं अंधकारे केणइअं आया-
मेण आदिअत्ति वणज्जा ता तेसीइं जोअणसहस्साइं तिअि अ
तेसीसप जोअणस्स जोअणतिभागं च आदिअत्ति वणज्जा ”
इह यन्मन्दरपरिरयादेस्त्रिजिर्गुणनं हरणं च शेषाक्षर्योजना तु
प्राग्वत्कर्त्तव्या । तदेवं सर्वबाह्येऽपि मण्डले तापक्षेत्रसंस्थितिः प-
रिमाणं चोक्तमधुना सर्वबाह्ये मण्डले वर्त्तमानयोः सूर्ययो रा-
विन्दिवसंमुद्रसैपरिमाणमाह । (ता जया णं इत्यादि) तदा सा
सर्वबाह्यमण्डलचारकाले उत्तमकाष्ठां प्राप्ता वत्कुट्टाऽष्टादशमु-
हूर्त्वा रात्रिर्भवति जघन्यो द्वादशमुहूर्त्वा दिवसः तदेवमुक्तं ताप-
क्षेत्रसंस्थितिपरिमाणमन्धकारसंस्थितिपरिमाणं च । चं० प्र०
४ पाठु० । सू० प्र० ॥

उद्योतान्धकारौ दूरतकक्रमेणाह ।

से गूणं भंते ! दिवा उज्जोए राइअंधयारे ? हंता गो-
यमा ! जाव अंधयारे से केणट्टेणं ? गोयमा ! दिवा सुभा
पोगगला सुजे पोगगलपरिणामे राति असुजा पोगगला
असुजे पोगगलपरिणामे । से तेणट्टेणं नेरइया णं जंते !
किं उज्जोए अंधयारे ? गोयमा ! नेरइयाणं नो उज्जोए
अंधयारे से केणट्टेणं ? गोयमा ! नेरइयाणं असुभा पो-
गगला असुभे पोगगलपरिणामे से तेणट्टेणं असुरकुमाराणं
भंते ! किं उज्जोए अंधयारे ? गोयमा ! असुरकुमाराणं
उज्जोए नो अंधयारे । से केणट्टेणं ? गोयमा ! असुरकु-
माराणं सुभा पोगगला सुभे पोगगलपरिणामे से तेणट्टेणं
जाव एवं वुच्च जाव थाणियाणं पुढवीकाइया जाव तेइंदिया
जहा नेरइया । चउरिंदियाणं भंते ! किं उज्जोए अंधयारे ?
गोयमा ! उज्जोए वि अंधयारे वि से केणट्टेणं ? गोयमा !
चउरिंदियाणं सुभासुभा पोगगला सुभासुजे पोगगलपरि-
णामे से तेणट्टेणं एवं जाव मणुस्साणं वाणमंतरजोइसवे-
माणिया जहा असुरकुमारा ॥

“ से गूणमित्यादि ” (दिवा सुभा पोगगलसि) दिवा दिवसे
सुभाः पुद्गला जयन्ति । किमुक्तं भवति शुभपुद्गलपरिणामः स
चार्किकरसंपर्कात् (रसिति) रात्रौ (नेरइयाणं असुभा पोग-
गलसि) तत्क्षेत्रस्य पुद्गलश्रुतगामिस्तत्तत्तद्विकरादिप्रकाश-
कवस्तुवर्जितत्वात् । (असुरकुमाराणं सुभा पोगगलसि) तदा-
अवादीनां मास्वरत्वात् (पुढवीकाइयेत्यादि) पृथिवीकायि-

काद्यस्मान्दियान्ता यथा नैरयिका उक्तास्तथा वाच्या । एषां
हि नास्मद्दुद्योतोऽन्धकारं चास्ति पुद्गलानामनुभवाद् इह चेयं
भावना एतत्क्षेत्रे सत्यपि रविकरादिसंपर्के एषां चक्षुर्गिन्द्रिया-
भावेन दृश्यवस्तुनो दर्शनाभावात् । शुभपुद्गलकार्यकरणेनाशु-
जाः पुद्गला उच्यन्ते ततश्चैषामन्धकार एवेति (चउरिंदियाणं
सुभासुजपोगगलसि) एषां हि चक्षुःसंज्ञावेन रविकरादिसंज्ञा-
वे दृश्यार्थवबोधहेतुत्वात् शुजाः पुद्गला रविकराद्यभावे त्वर्था-
वबोधजनकत्वादशुभा इति ज० ५ श० ९ उ० ।

अधोलोकेऽन्धकारः ।

अधोलोमे णं चत्तारि अंधकारं करेति तंजहा राग्गा
ऐरइया पावाइं कम्माइं असुजा पोगगला ॥

“ अहेत्यादि ” सुगमं किन्तु अधोलोके उक्तलक्षणं चत्वारि
वस्तूनीति गम्यते नरका नरकावासा नैरयिका नारका एते कृ-
ष्णरूपत्वाद्अन्धकारं कुर्वन्ति पापानि कर्माणि ज्ञानावरणादीनि
मिथ्यात्वाज्ञानलक्षणजावान्धकारित्वाद्अन्धकारं कुर्वन्तीत्युच्यते ।
अथवाऽन्धकारस्वरूपेऽधोऽक्षे प्राणिनामुत्पादकत्वेन पापानां
कर्मणामन्धकारकर्तृत्वमिति तथा अशुभाः पुद्गलास्तमिस्रभावे-
न परिणता इति । स्था० ४ उ० । तथा स्थानाङ्गे चतुर्भिः कारणैर्लोके
उद्योतो भवति तथा अन्धकारमपि अर्हन्निर्वाणं ऽहं कुतश्च-
र्माज्ञावे जाततेजस उच्छेदेऽपि तत्र यथाऽर्हतां निर्वाणं सांके-
ऽन्धकारं जयति तथा अयाणां नागे समानमुत कश्चिद्विशेषो वेति
प्रश्ने लोकानुजावादिवाहदादीनां चतुर्णामप्युच्छेदे द्रव्यान्धकारं
समानमग्निविनाशे त्रयोच्छेदे भावान्धकारमधिकं स्यादिति
विशेषः स्थानाङ्गवृत्त्यनुसारेण हायत इति १६० इयेन० उ० ॥
(अर्हति निर्वाणं गच्छति धर्मे व्युच्छिद्यमाने पूर्वगते वा व्युच्छि-
द्यमाने लोकान्धकार इत्यहं च्छन्दे) तमसि, स्था० ३ उ० । अह-
णभवसमुद्रोद्भवतमस्काय च० तं० । तमोरूपत्वात्तस्य ज० ।
स्था० । अर्शाद्यन् अन्धकारवति, त्रि० ज्ञा० १ अ० । औ० ।
अंधका (या) रपक्व-अन्धकारपक्व-पुं० कृष्णपक्वे, सू०
१३ पाठु० ॥

अंधग-अंहिप-पुं० वृक्के, भ० १८ श० ४ उ० ॥

अंधगवहिह-अंहिपवहि-पुं० अंहिपा वृक्षास्तेषां बह्वयस्तदा-
अयत्वेनेत्याहपवह्वयः । वादरतेजस्कायेषु, ज० १८ श० ४ उ० ।
अन्धकवहि-अन्धका अप्रकाशकाः सूक्ष्मनामकर्मोदयाद्ये
बह्वयस्ते अन्धकवह्वयः । सूक्ष्मतेजस्कायेषु ।

जीवइया णं भंते ! चरा अंधगवहिहणो जीवा तावइया
परा अंधगवहिहणो जीवा ? हंता ! गोयमा ! जावइया चरा
अंधगवहिहणो जीवा तावइया परा अंधगवहिहणो जीवा
सेवं जंते ! भंतेति ।

तत्परिमाणः (परास्ति) पराः प्रकृष्टाः स्थितितो दीर्घायुष
इत्यर्थः इति प्रश्नः हन्तेत्याद्युत्तरमिति । भ० १८ श० ४ उ० ।
यदुवंशजन्मपदे, “ वारवतीए खयरीए अंधगवहिह णामं
राया परिवसइ महया हिमवंत वण्णो तस्स णं अंधगव-
हिहस्स रणो धारणी णामं देवी होत्था ” अन्त० । अन्धक-
वह्वेदेश पुलाः “ समुहे १ सागरे २ गभीरे ३ धिमिप ४ अ-
यले ५ कपिल्ले ६ अक्खोभे ७ पसेणइ ८ विण्णइ ९ एते नव
एतेषां प्रथमो गौतम इति दश-अन्त० १ वर्गः । “ अहं व

भोगरायस्स तं च सि अंधगवर्णिहणो” त्वं च भवसि अन्ध-
कवृद्धेः समुद्रविजयस्य सुत इति गम्यते ” दश० २ अ० । ग० ।
अंधतम-अन्धतमस-न० अन्धकारे, तत्रान्धतमसस्तेजोरूपा-
न्तरस्य संक्रमे, “असुरियं नाम महाभितावं अंधतमं दुष्पतरं
महतं” सूत्र० १ श्रु० ५ अ० । (अत्र प्राकृतत्वादन्यतम इति)
अंधतमस-अन्धतमस-न० अन्धं करोतीत्यन्धयति अन्धयती-
त्यन्धं तच्च तमश्चेति अन्धतमसम् । समवान्धास्तमस इत्यप्र-
त्ययः । निविडान्धकारे, स्या० ६८ पत्र० ।
अंधतामिस-अन्धतामिस-न० तमिस्रा तमस्सन्ततिः । तमि-
स्त्रैव तमिस्रम् । अन्धयतीत्यन्धम् कर्म-स० । निविडान्ध-
कारे, साङ्ख्यशास्त्रप्रसिद्धे भयविशेषविषयकेऽभिनिवेशे, पुं०
स्या० ३६ पत्र० । देहे नष्टे अहमेव नष्ट इत्यज्ञाने च, वाच० ।
अंधपुर-अन्धपुर-न० नगरभेदे, यत्र अनन्धो राजाऽन्धभ-
क्तः वृ० ४ उ० ।

अंधपुरिस-अन्धपुरपु-पुं जात्यन्धे, यथा मृगापुच्छः वि० १ अ० ।
अंधज्ञ-अन्ध-पुं० प्राकृते “विद्युत्पन्नपीतान्धाज्ञः ८२।७३इति
स्वार्थे लः प्रा० । चतुर्द्वयहीने, वृ० ४ उ० । नि० चू० (अन्धद-
द्यान्तो व्युद्ग्राहितशब्दे—सिक्काशब्देऽप्यन्धदद्यान्तः)
अंधारू-अन्धरूप-त्रि० अन्धारूतौ, “तप एं सामिया देवी
नवा रूपं हुंडं अंधारूवं पासद्” विपा० १ अ० ।
अंधिया-अन्धिका-स्त्री० चतुरिन्द्रियजीवविशेषे, उत्त० ३६
अ० । प्रज्ञा० । जी० ।

अंधि (धे) लृग-अन्ध-पुं० अन्ध एवान्धिहृक्कः । जात्यन्धे,
प्रश्न० आश्न० १ द्वा० । चतुर्विकले, पि० । प्रश्न० ।
अंधी-अन्धी-स्त्री० अन्धदेशजस्त्रियाम्, “अन्धीणां च ध्रुवं
लीला-चलितं भूतले मुखे । आसज्य राज्यभारं स्व, सुखं स्व-
पिति मन्मथः” आश्व० ४ अ० ।

अंध-अन्ध-पुं० पञ्चदशाक्षरनिकायान्तर्वर्तिपरमाधार्मिकनि-
कायानां प्रथमे परमाधार्मिके, यो देवो नारकान्धरतले नीत्वा
विमुञ्चत्यसाम्ब इत्युच्यते ज० ३ श० ६ उ० ।

ते चास्माभिधाः परमाधार्मिका यादृक्षां घेदनां परस्परोदी-
णदुःखं चोत्पादयन्ति तां दर्शयितुमाह ।

धामेति पहामेति य, हणंति विधंति तह णिसुंभंति ।

सुंभंति अंधरतले, अंधा खलु तत्प एरइया ॥ ७० ॥

“धामेतीत्यादि” तत्रास्माभिधानाः परमाधार्मिकाः स्वभव-
नाक्षरकायासं गत्वा क्रीरया नारकान् अत्राणान् सारमेयानिव
शूलादिप्रहारैस्तुदन्तो [धामेतिस्ति] प्रेरयन्ति । स्थानात् स्थान-
नान्तरं प्रापयन्तीत्यर्थः । तथा (पहामेतिस्ति) स्वेच्छयेत-
श्चेतश्चाऽनाथं ज्ञमयन्ति । तथाऽम्बरतले प्रक्षिप्य पुनर्निपतन्तं
मुञ्चरादिना गच्छन्ति । तथा शूलादिना विध्वंसन्ति तथा (निस्-
भंतिस्ति) रुकादिकायां गृहीत्वा जूमौ पातयन्ति । अथोमुखमथो-
त्किप्याम्बरतले मुञ्चन्तीत्येवमादिकया विडम्बनया तत्र नरक-
पृथिवीषु नारकान् कदर्थयन्ति सूत्र० १ श्रु० ५ अ० । आश्व० आ०
चू० । (अंधरीशब्देऽपि)

अम्ह-न० अम-ल-तक्रे, रसभेदे, पुं० तद्वति, त्रि० वाच० ।

आम्ह-त्रि० तक्रादिसंस्कृते, ज० ३ वल्ह० प्र० ॥

आम्ह-पुं० अम गत्यादिषु रन् दीर्घश्च । च्दस्वः संयोगे ही-

र्घस्य ण । १ ८४ इति सूत्रेण आदेर्ह्रस्वत्वम् । प्रा० । चूत-
वृद्धे, स्था० दर्श० (पार्श्वस्थादिभिः संसर्गे तेजनाशे आक्षकटश-
न्तः खेत्तशब्दे) तस्य फलम् अणत्तस्य लुक् आक्षफले नपुं, अणु०
अप्राप्तुकामप्रदणनिषेधो यथा ।

अहं निक्खू इच्छेज्जा अंवं जोत्तए वा सेज्जं पुण अंवं
जाणेज्जा सअंवं जाव ससंताणं तहप्पगारं अंवं अफासुयं
जाव णो पडिगाहेज्जा । से निक्खू वा भिक्खुणी वा से-
ज्जं पुण अंवं जाणेज्जा अप्पं जाव संताणं अतिरिच्छ-
च्छिणं अवोच्छिणं अफासुयं जाव णो पडिगाहेज्जा । से भि-
क्खू वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण अंवं जाणेज्जा अप्पं
जाव संताणं तिरिच्छच्छिणं वोच्छिणं फासुयं जाव प-
डिगाहेज्जा । से निक्खू वा निक्खुणी वा अभिक्खेज्जा
अंवंभित्तं वा अंवंपेसियं वा अंवंचोयं वा अंवंसादणं
वा अंवंदादणं वा जोत्तए वा पायए वा सेज्जं पुण जा-
णेज्जा अंवंभित्तं जाव अंवंदादणं वा सअंवं जाव सं-
ताणं अफासुयं जाव णो पडिगाहेज्जा । से भिक्खू वा
निक्खुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंवंभित्तं वा अप्पं
जाव संताणं अतिरिच्छच्छिणं वा अफासुयं जाव णो प-
डिगाहेज्जा । से भिक्खू वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण जाणे-
ज्जा अंवंभित्तं वा अप्पं जाव संताणं तिरिच्छच्छि-
णं वोच्छिणं फासुयं जाव पडिगाहेज्जा ॥

से इत्यादि स भिक्षुः कदाचिदाश्रमेऽतःप्रहमीहवरादिकं
याचेत तत्रस्थश्च सति कारणे आम्त्रं त्रोकुमिच्छेत्तन्नाम् साएम्
ससन्तानकमप्राप्तुकमिति च मत्वा न प्रतिगृह्णीयादिति । किंच
‘से त्यादि’ स भिक्षुर्धन्युत्तराश्रममप्यारम्भमप्यसन्तानकं वा जानी-
यात्किंत्वतिरिच्छीनच्छिन्नं तिरिच्छीनमपदितं तथा व्यवच्छिन्नं न
स्मरन्तं यावत्प्राप्तुकं न प्रतिगृह्णीयादिति । तथा ‘से इत्यादि’
स भिक्षुरप्यारम्भमप्यसन्तानकं तिरिच्छीनच्छिन्नं तथा व्यवच्छिन्नं
यावत्प्राप्तुकं कारणे सति गृह्णीयादिति । एवमाश्रमवयवसंबन्ध-
सूत्रत्रयमपि नेयमिति । नवरम् । “अंवंभित्तं” आम्त्रार्कम् “अंवं-
पेसी” आम्त्रफाली (अंवंचोयं) आम्त्रच्छिन्नीसादणं (रसं-
दादणं) आम्त्रशूद्धमक्षरानीति । आचा० २ श्रु० ७ अ० ३ उ० ।
(सूत्रम्) जे भिक्खू सचित्तं अंवं जुजइ अंवं सुंजं वा
साइज्जइ । ५ । जे निक्खू सचित्तं अंवं विदसइ विमसंतं वा
साइज्जइ । ६ ।

एवं सचित्तपश्चित्ते विदो सुत्ता । एते चउरो सुत्ता एतेसि
इमो अत्थो । सचित्तं णाम सजीवं चतुर्धरसास्वादं गुणणिष्फ-
म् णाम अंवं जुज पालनान्यवहारयोः इह ज्ञेयणे दृष्टव्यो
आणादी चउज्जहुं च पच्छित्तं । एवं वितियसुत्तं पिणवरं विरस-
णं निक्खणं विविहं पगारेहि असति विरसइ एवं पइट्ठिण
वि एवरं चउमंगो । सचित्ते पइट्ठिइते पइट्ठितं सचित्तं, अचि-
त्ते अचित्तं सचित्तेसु अदिह्तेसु दोसु मंगेसु चउज्जहुं । चरिमेसु
दोसु मासलहुं । इमा सुत्तफासो ।

सचित्तं वा अंवं, सचित्तपट्टिद्वयं च दुविहं तु ।

जो जुंजे विमणे सो, दणअगाहं भोदि तो भणति । ३ ।

आगाहकरुसमीसग, दममुहेसम्मि वक्षियं पुवं ।

तं चेव वज्जवत्थो, सो पावति आणमादीणि ॥ ४ ॥

सच्चित्तं सच्चित्ते पइदियं वा एयं चेव डुयिहं सेसं कंठं ।

अमिलाताजिणवं वा, अपक्कं सच्चित्तहोति ठिणं वा ।

तं चियं सयं मिज्ञातं, रुक्खगयं सचेयणपतिट्ठं ॥ ५ ॥

जं अभिणवं ठिणं अभिहाणं तं सच्चित्तं जवति । जं च रुक्खे चेव ठितं अचिच्छं वड्ढियं अवड्ढियं वा अपक्कं वा तं पि सच्चित्तं । तं चियं तदेव अंवादिंयं पल्लवरुक्खे चेव ठियं दुव्वा-यमादिणा अप्पणा वा अप्पज्जति भावं मिलणं ते सवयणपति-ठियं भवति ।

अहवा जं वड्ढियं, बाहिरं पक्कं तं चियं एपतिट्ठं ।

विविहं दमणेयं जं वा, अक्खुंदति विडसणे होति ॥ ६ ॥

जं वा पल्लवं बाहिरं कमाहपक्कं अतो सचेयणं वीयं तं वा स-च्चित्तपतिठियं भवति । अपतीतत्वं अनपतीतत्वं च गुणेन वा सह कप्पूरेण वा सह तथायेन वा सवणचानुजातकथासा-दिना सह एसा विविहदसणा अक्खुंद इति चक्खिउं मुंचति अन्वीन्यं णहेहि वा अक्खुंदति नखपदा यि ददातीत्यर्थः एसा वा विरुसणा भवति । एवं परिते भणियं अणंते वि एवं च नवरं चउगुरुपट्ठित्तं । सच्चित्ते सच्चित्तं पतिठिते य दोसु वि सुत्तेसु इमो अवचातो गाहा ।

वितियपदमणप्पभे, जुंजे अविकोविणं य अप्पज्जा ।

आणंते वावि पुणो गिलाण अट्ठाणओमेव ॥ ७ ॥

खेत्तादिगो अणप्पभो वा जुंजति सेहो वा अविकोवियत-राओ अजाणतो रोगोवसमणिमत्तं वेज्जं वा दसतो गिलाणो वा जुंजे अट्ठाणोमेसु वा असंथरंता जुंजता विसुखा इमो दोसुवि विडवमाणसुत्ते अवचातो गाहा ।

वितियपदमणप्पभे, विडसे अवितेव अप्पभे ।

जाणंतेयावि पुणो, गिलाण अट्ठाणओमेव ॥ ८ ॥

कंठं णवरं चोदग आह-विरुसणा ठीवा तं अवचाते माकरेउ । आचार्य आह । जरट्ठाहिरकमाहं तं अवणेउं खायंतस्स अव-चादो ण दोसो । जइ वा पल्लवस्स जो उवकारी हवणादिके तेण सह तं जुंजंतस्स ण दोसो । कोमलं जरट्ठा वा इमंति परि-ष्साहेउं णहमादीहि वि अखुहेज्जा ।

(सूत्रम्) जे भिक्खू सच्चित्तं अंबं वा अंबपेसियं वा

अंबभित्तिं वा अंबसालगं वा अंबचोयगं वा जुंजइ जुंजंतं वा साइज्जइ ॥ ९ ॥ जे निक्खू सच्चित्तं अंबं वा अंबपे-

सियं वा अंबभित्तिं वा अंबसालगं वा अंबमालगं वा अंब-चोयगं वा विमसइ विडसंतं वा साइज्जइ ॥ १० ॥ जे भिक्खू सच्चित्तपइदियं अंबं जुंजइ जुंजंतं वा साइज्जइ ॥ ११ ॥ जे निक्खू सच्चित्तपइदियं अंबं वा अंबपेसियं वा

अंबसालगं वा अंबमालगं वा अंबचोयगं वा जुंजइ जुंजंतं वा साइज्जइ ॥ १२ ॥ जे भिक्खू सच्चित्तपइदियं अंबं वा अंब-

पेसियं वा अंबभित्तिं वा अंबसालगं वा अंबमालगं वा अंबचोयगं वा विमसइ विडसंतं वा साइज्जइ ॥ १३ ॥

अंबगपेसिया-आम्रकपोशिका-ली० आम्रफलखण्डे, अनु० ।

अंबगपेसिया-आम्रकपोशिका-ली० आम्रफलखण्डे, अनु० ।

एते उ सुत्तपदा विरुसणाए वि हवेय एतेसि इमो अथो अंबं संकलं ण केणइ ऊणं चोदग आह अत्रिद्वेसु चउसु सुत्तेसु ण प-ल्लवसंकल्पं चेव भणियं । आचार्य आह सच्चं किंतु ननं पल्लव-सणेण पज्जत्तं वंछियं गहियं इमं तु पल्लवत्तणं अपज्जत्तं अथक्-ठियं अविपक्करं सव्वादसकलमेवत्यर्थः । पेसी दाहागारा अट्ठ-मितं बाहिरा छल्ली सात्रं जणइ । अदीहं वि समचक्रलियागा-रेण जं खंरंतं गलं भवति एहदणिभागारा जे केसरा तं चोयं भवति । इमो सुत्तफालो । गाहा ।

एसेव गमओनिदा-मगलेसोद्वेयमिषं चोए ।

चउसु वि सुत्तेसु भवे, पुव्वे अवरग्गि य पदे उ ॥ १० ॥

अंबगं पेसिवज्जा चउसु सुत्तेसुत्ति सेसं कंठं । अहवा आ-दिहेसु चउसु सुत्तेसु जो गमो भणितो सो चेव गमो अंबगा-दिणसु छसु पदेसु सविरुसणेसु भाणियज्जो । चोदगाह णसु-पदमसुत्तेसु जणितो चेव अथो किं पुणो अंबगादियाणं गह-णं । आचार्य आह । गाहा ॥

एवं ताव आभिसे, अस्मेव पुणो इमो भेदो ।

मगलंतु दोइ खंडं, सालं पुण बाहिरा उल्ली ॥ १० ॥

एवं ताव आदिहेसु चउसु सुत्तेसु अजिण्णभगहणं । अहवा आदिहसुत्तेसु अजिसिठं गहणं इह विसिठं गहणं कयं । अह-वा मा काइ वि तिठिनि अजिण्णभक्खणिज्जं भिण्णं अभक्ख-णिज्जं भिण्णं पुण जक्खंतं अंबगपेसिमादिगायिणि सिज्जं-ति । मगलंतु पच्छं कंठं । गाहा ।

जित्तं तु दोइ अच्छं, चोयं जे तस्स केसरा होति ।

मुहपएहकरं हारि, तेण तु अमेकयं सुत्तं ॥

पुव्वं कंठं चोदगाहा किं अणेमाओ वंछादिया फला ज-क्खा जेण अंबं चेव णिसिज्जति । आचार्य आह । एगमहणागहणं तउज्जातीयानंति सव्वे संगहिया । अंबं पुण मुहपएह पच्छं अंबेण सुहं पट्ठाति पस्पंदते इत्यर्थः । किंच हारितं जिह्वेन्द्रिय-प्रीतिकारकमित्यर्थः । अनेन कारणेन अंबे सूत्रप्रतिबन्धः कृ-तः । अन्याचार्याभिप्रायेण गाथा ।

अंबे केणतिऊणं, मगलच्छं भित्तगं चउवभागो ।

चोयणतया उ जप्पति, मगलं पुण अक्खुयं जाण ॥ ११ ॥

थोवेण ऊणं अंबं भवति मगलं अट्ठं भवति भिण्णं चउ-भागादितया चोयणं भवति नरकादिभिक्षुण सात्रं जणति । अक्खुं अंबसात्रमित्यर्थः पेसी पूर्ववत् ।

सच्चित्तं च फलेहिं, अमपल्लं वा तु सुत्तिता सव्वे ।

अमपल्लंवेहि पुणो, मूळं चेव कया सुया य ॥ १२ ॥

नि० चू० १५ उ० ।

अंबक-अम्बक-न० अम्बति शीघ्रं नक्कत्रस्थानपर्यन्तं गच्छ-ति अम्ब एवुइ १ नेत्रे, अम्बयते स्नेहेनोपशयते घञ् स्वाथं क-२ पितरि, वाच० ।

अम्लक० पु० अल्पोम्लः अल्पार्थं कन वक्रचवृत्ते वाच० ।

आम्रक-न० चूतफले, पि० ।

अंबगपेसिया-आम्रकपोशिका-ली० आम्रफलखण्डे, अनु० ।

अंबगपेसिया-आम्रकपोशिका-ली० आम्रफलखण्डे, अनु० ।

अंबचोयग-न० आभ्रत्वच्-स्त्री० आभ्रच्छ्रयाम्, आचा० २-
श्रु० ७ अ० २ उ० ।

अंबट्ट-अम्बट्ट-पुं० अम्बाय चिकित्सकत्वाय तत्प्रख्यापनार्थं
तिष्ठते अभिप्रेति स्था. क. षत्वम् । चिकित्सके, वाच० ।
ब्राह्मणेन वैद्ययां जातेऽवान्तरजातीये, सूत्र० १ श्रु० ए अ० ।
आम्बा० अयं जात्याऽऽख्यत्वेनेत्यजातित्वेन चोपदिशितः स्था०
६ उ० । प्रज्ञा० । देशभेदे, इतिपके, च । यूथिकायाम् स्त्री०
स्वार्थे कन् अत इत्वे अम्बष्टिकाऽप्यत्र " वामनहारी " इति स्था-
तायां लतायाम्, वाच० ।

अंब (म्) म-अम्ब (म्) ड-पुं० ब्राह्मणपरिव्राजकभेदे
औ० । तद्वक्तव्यता चैवम् ।

अम्बरुशिष्याणामनशनेन मृत्वा देवल्लोके उपपातः ।

तेणं कात्रेणं तेणं समणं अम्मरुस्स परिव्वायगस्स सत्त
अंतेवासिसयाइं गिम्हकात्तसमयंसि जेड्डामूलं मांसंसि गंगाए
महानईएओ उज्जकूले कं पिण्डपुरातो एगगराओ पुरिमतालं
एगंरं संपत्तिआ विहारए । तएणं तेसिं परिव्वायगएणं
तीसे अगामियाए णिस्सोवायाए दीहमप्ताए अमवीए किं-
चिदेसंतरमणुपत्ताणं से पुव्वगहिए उदए अणुपुव्वेणं परि-
चुंजमाणे भूणिए तएणं ते परिव्वाया जीणोदका समाणा
तएहाए परिजवमाणा परिपरिउदगदातारमपस्समाणा अस्स-
मसं सदावेत्ति अस्समसं सदावेत्ता एवं वयासी एवं खलु
देवाणुप्पिया अम्ह इमीसे अगामिआए जाव अडवी ए-
गंवि देसंतरमणुपत्ताणं से उदए जावज्जीणे तं सेयं खलु
देवाणुप्पिया अम्ह इमीसे अगामियाए जाव अडवीए-
उदगदातारस्स सव्वओ समंता मग्गणं गवेसणं करित्ता
कट्ठु अस्समसस्स अंतिए एअमड्डं पमिसुणंति पमिसुणंति-
त्ता तीसे अगामियाए जाव अमवीए उदगदातारस्स सव्व-
ओ समंता मग्गणगवेसणं करेइ करित्ता उदगदातारमलभ-
माणा दोच्चं पि अस्समसं सदावेइ सदावेइत्ता एवं वयासी
इहसं देवाणुप्पिया उदगदातारो णत्थि । तं णो खलु कप्पइ
अम्ह अदिस्सं गिहएत्तए अदिस्सं सति जित्तए तं माणं अम्ह
इदाणिं आवइ कात्तं पि अदिस्सं गिहहामो अदिस्सं सादि-
ज्जामो माणं अम्हं तवल्लोवे नविस्सइ । तं सेयं खलु
अम्हं देवाणुप्पिया तिदंमयं कुंडियाओ य कंचणि
याओ य करोमियाओ य जिसियाओ य ण्णालए
य अकुंमए य केसरीयाओ य पव्वित्तए य मणेत्तिया
ओ य उत्तएय वीहणाओ अ पाउआओ अ धाउरत्ताओ
य एगंते पमिक्ता गंगामहाणइं ओगाहिक्ता वालुअसंथा-
ए संथरित्ता संत्तेहणअम्माओमियाणं भत्तपाणयाइपच्च-
क्खित्ताणं पाइओवगयाणं कालं अणवकंखमाणं
विहरित्तए तिकट्ठु अस्समसस्स अंतिए एअमड्डं पमिसुणंति
अस्समसस्स अंतिए पमिसुणित्ता तिदंमयं य जाव एगंते

पमेइ पमेइत्ता गंगामहाणइं ओगाहेइ ओगाहेइत्ता वेलुआ-
संथारए संथरंति वालुया संथारयं वुरुहिंति वावुरुहिंति ता
पुरत्थाजिमुहा संपलियं कनिस्सआ करयय जाव कट्ठु एवं
वयासी नमोत्थुणं अरइंताणं जाव संपत्ताणं नमोत्थुणं सम-
णस्स भगवओ महावीरस्स जाव संपाविडकामस्स नमोत्थुणं
अंबरुस्स परिव्वायगस्स अम्हं धम्मायारियस्स धम्मोवदेस-
गस्स पुव्वेणं अम्हे अम्ममस्स परिव्वायमस्स अंति-
ए थूलगपाणाइवाए पच्चक्खाए जावज्जीवाए मूसावा-
ए अदिष्ठादाणं पच्चक्खाए जावज्जीवाए सव्वे मेहुणे
पच्चक्खाए जावज्जीवाए थूलए परिग्गहे पच्चक्खाए जा-
वज्जीवाए । इदाणिं अम्हे समणस्स भगवओ महावीरस्स
अंतियं सव्वं पाणाइवायं पच्चक्खामो जावज्जीवाए एवं
जाव सव्वं परिग्गहं पच्चक्खामो जावज्जीवाए सव्वं
कोहं माणं मायं लोहं पेज्जं दोसं कट्ठहं अम्भक्खाणं पेसु-
सं परपरिवायं अरइइमायामोसं मिच्छादंसणसद्धं अकर-
णिज्जं जोगपच्चक्खामो जावज्जीवाए सव्वं असणं पाणं
खाइमं साइमं चउव्विहं पि आहारं पच्चक्खामो जावज्जीवाए
जंपिय इमं सरीरं इहं कंतं पियं मणुसं मणामं येज्जं वेसासि-
यं समंतं बहुमतं अणुमतं भंरुकरंडकसमाणं माणं सीयं माणं
उरइं माणं खुहा माणं पिवासा माणं वाला माणं चोरा
माणं दंसा माणं मसगा माणं वातियं पित्तियं संनिवाइयं
विविहा रोगातंकापरीसहोवसग्गा फुसं तु तिकट्ठु एतं पिणं
चरमेहिं ऊसासणीसासेहिं वोसिरामि तिकट्ठु संत्तेहणा शु-
सणा अस्सिया जत्तपाणा पमियाइक्खिया पाओवगया
कात्तं अणवकंखमाणं विहरंति तए णं ते परिव्वाया बहुइं
भत्ताइं अणसणाए ठेतिचि ठेतिक्का आलोइयपमिक्कंतो
समाहिपत्ता कालमासे कात्तंकिक्का बंभलोए कप्पे देवत्ताए
उव्वक्खा तेहिं तेसिं गई दससागरोवमाइं डिइ पव्वत्ता प-
रडोगस्स आराहगा सेसं तं येव १३ ॥ औ० ॥

एते च यद्यपि देशविरतिमन्तस्तथापि परिव्राजकक्रियया ब्र-
ह्मलोकं गता इत्यवसेयमन्यथैतज्जननं वृथैव स्याद्देशविरतिफलं
त्वेनां परलोकाराधकत्वमेवेति न च ब्रह्मलोकगमनं परिव्राजक-
क्रियाफलमेवामेवोच्यते अन्येषामपि मिथ्यादृशां कपिलप्रभृ-
तीनां तस्योक्तत्वादिति । औ० । प्र० । अम्बरुस्य व्रतग्रहणम् ।

बहुजणेणं भंते ! अस्समसस्स एवमाइक्खंति एवं जासइ
एवं परुवेइ एवं खलु अंबडे परिव्वायाए कं पिण्डपुरे णयरे
घरासते आहारमाहारेति घरसतेवसहिउ ते तीसे कहमेयं भंते !
एवं गोयमा ! जसं से बहु जणो अस्समसस्स एवमाइक्खइ
जाव एवं परुवेति एवं खलु अंबडे परिव्वाए कं पिण्डपुरे जाव
घरासते वसहि उवेइ सव्वेणं समट्ठे अहं पि णं गोयमा !
एवमाइक्खामि जाव एवं परुवेमि एवं खलु अंबडे परि-
व्वायाए जाव वसहि उववेसे केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ

अंबडे परिव्वायाए जाव वसहिं उवेइ गोयमा ! अम्ममस्स एं परिव्वायगस्स पगइजइयाए जाव विणीयाए उट्टं उट्टेणं अतिविस्वत्तेणं तवोक्कमेणं उट्टं वाहाओ पगिन्जिय २ सूरानिमुहस्स आतावणजूमिए आतावेमाणस्स सुभेणं परिणामेणं पसत्थेहिं लेसाहिं विमुञ्जमाणीहिं अन्नया कयाइ तदावरणिज्जाणं कम्माणं जाणं कम्माणं खओवसमेणं ईहायमगणगवेसणकरेमाणस्स वीरियलक्ष्मीए वेउव्वियलक्ष्मीए ओहिणाणलक्ष्मी समुप्पसा । तए एं से अम्ममे परिव्वायए ताए वीरियलक्ष्मीए वेउव्वियलक्ष्मीए ओहिणाणलक्ष्मीए समुप्पसाए । जणविम्हावणहेउं कंपिद्धपुरे घरसते जाव वसहिं उवेइ से तेणहेउं गोयमा ! एवं बुच्चइ अंबडे परिव्वायए कंपिद्धपुरे नगरे घरसए जाव वसहिं उवेइ । पभूणं जंते ! अंबडे परिव्वायए देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंमे ज-विच्चा आगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए एोतिणहे समहे गोयमा ! अम्ममेणं परिव्वायए समणोवासए अजिगयजी-वाजीवे जाव अप्पाणं जावेमाणे विहरति खवरं ऊसिय-फलिहे अवंगुदुबारे चियत्तं पुरयरदारपवेसीणं वं न बुच्चति अम्ममस्स णं परिव्वायगस्स थूलए पाणातिवाते पक्कत्वाते जावज्जीवाए जाव परिगहे खवरं सव्वे मेहुणे पक्क-त्वाते जावज्जीवाए अम्ममस्स णं एो कप्पइ अक्खसो-त्तप्पमाणमेत्तं पि जलं सयएहं उत्तएहं उत्तरितए । एणत्थ अच्चाणमणेणं अम्ममस्सणं एो कप्पइ सगं एवं चेव जाणियव्वं । जाव एणत्थ एगा एगं गामट्टियाए अंबरस्सणं परिव्वायगस्स णो कप्पइ आहाकम्मिणं वा उदेसिए वा सीसजाएति वा अज्जोअरएइ वा पूइक्कमे वा कीयगमेति वा पामिच्चे वा णिअणिसिच्चे वा अभिहंनेइ वा इइत्तए वा रइत्तए वा कंतारज्जेइ वा दुब्भिकखज्जेइ वा पाहुणकज्जेइ वा गिलाणसुत्तेइ वा बदलियाभत्तेइ वा जोत्तए वा पाइत्तए वा अंबरस्स-णं परिव्वायगस्स एो कप्पइ मूलजोयणे वा जाव बीयभोयणे वा भोत्तए वा पाइत्तए वा अंबरस्स णं परिव्वायगस्स चउव्विहे अ-णत्थादंहे पक्कत्वाए जावज्जीवाए तंजहा अवज्झाणाय-रिए पमादायरिए हिंसपयाणे पावकम्मोवदेसे अंबरस्स कप्पइ मागहए अ आहए जलस्स पढिग्गाहत्तए सेविय-वहमाणए नो चेव णं अहहमाणए जाव से वि पूए नो चेव णं अपरिपूए से वि य सावज्जेत्ति काजं णो चेव णं अ-णवज्जे से वि य जीवाइ कट्ठ एो चेव णं अजीवा से वि य दिसे एो चेव णं अदिसे से वि य दंतहत्थपायचारुवमस-क्खाज्जणट्टाए पवित्तए वा णो चेव णं सिणाइत्तए अंबर-स्स णं परिव्वायगस्स कप्पइ मागहएय आहए जलसपाक-ग्गाहत्तए से वि य वयमाणे दिसे नो चेव णं अदिसे से ।

य सिणाइत्तए णो चेव णं इत्थपादचारुवमसपक्खालयणट्ट-याए पवित्तए वा अंमरस्स परिव्वायगस्स एो कप्पइ अज्ज-त्थिया वा अज्जत्थितदेवयाणि वा अज्जत्थितपरिग्गाहि-याणि वा चेइयाइ वंदितए वा एमंसित्तए वा जाव पज्जुवा-सित्तए वा अरिहंते वा अरिहंतचेइयाणि वा ।

[गुणत्थ अरहंतेहिं वसि] न कल्पते इह योऽयं नेति प्रतिषेधः सोऽन्यत्रार्थद्वयः अर्हतो वज्जयित्थेयथः । स हि किञ्च परिवाज-कवेवधारकोऽतोऽन्ययूथिकवेवतावन्दनादिनिषेधं अर्हतामपि वन्दनादिनिषेधो मात्रादिति कृत्वा णत्थेत्याद्यधीतं, श्री० । भ० ।

अम्ममस्स मृत्योपपातः ।

कालमासे कालं किञ्चा कहिं गच्छंहिति कहिं उव्वज्जि-हिति ? गोयमा ! अंबडेणं परिव्वायए उज्जावएहिं सीलव्व-यगुणवेरमणपक्कत्वाणपोसहेववासेहिं अप्पाणं जावेमाणे बहूँ वासाइ समणोवासयपरियायं पाउणित्तए पाउणि-त्ता मासियाए संझेणए अप्पाणं जूसित्ता सद्धिं जत्ताइ अणसणाइ उेदिता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते काल-मासे कालं किञ्चा बंभन्नोए कप्पे देवत्ताए उव्वज्जेहिति तत्थ णं अप्पेगइयाणं देवाणं दससागरोवमाइ उिती पणत्ता तत्थ णं अम्ममस्स वि देवस्स दससागरोवमाइ उिती । से णं भंते ! अंबडे देवत्ताओ देवलोगाओ आउ-क्खएणं जवक्खएणं द्विक्खएणं अणत्तरं चइ चइत्ता क-हिं गच्छंहिति कहिं उव्वज्जइच्चि ? गोयमा ! महा-विदेहे वासे जाइकुलाइ जवंति अह्माइ दित्ताइ वि-त्ताइ विच्छिन्नविउल्लजवणसयणासणजाणवाहणाइ बहुध-णजायक्खवरयत्ताइ आओगपओगसंपउत्ताइ विच्छिदि-यपउरभत्तपाणाइ बहुदासीदासगोमहिंसवेलगप्पजूयाइ व-हुज्जणस्स अपरिज्जयाइ तहपगारेसु कुत्तेसु पुमत्ता प-व्वायाहिति । तए णं तस्स दारगस्स गन्धत्थस्स चेव समाणस्स अम्मपिती णं धम्मे दहपतिष्णो भविस्सइ से णं तत्थ ए-वएहं मासाणं बहुपमिपुष्माणं अक्खड्डमाणराइदियाणं वीतिकंताणं सुकुमालपाणिपाए जाव सासिसोमाकारे कंतं पियदंसणे सुरूवे दारए पयाहिति । तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पदमे दिवसे छिती पमियं काहिति तइयदिव-से चंदसरदंसणियं काहिति उट्टे दिवसे जागरियं काहिति एकारसमे दिवसे वीतिकंति णिव्वते अमुइ जावइ कम्मं करणे संपत्ते बारसमे दिवसे अम्मापियरो इयं पयारूवं गुणं गुणणिप्पन्नं णामधेज्जं काहिति जम्हाणं अम्हं इयं-सि दारगंसि गन्धत्थंसि चेव समाणंसि धम्मे दहपतिष्णा तं होऊणं अम्हं दारए दहपइष्णणामेणं तत्तेणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो णामधेज्जं करोहिति “दहपइष्णेत्ति” तं दहपइष्णं दारगं अम्मापियरो सातिरेगव्वासाजतमं जाणिता सोभ-

णंसि तिहिकरणदिवसणकवत्तमुहुत्तंसि कलायारियस्स उव-
मोहिति । तए णं से कलायारिणं तं ददपइस्सं दारगं लेहा-
नियाओ गणियण्णहाणाओ सउणरूपपज्जवसाणाओ
बावत्तरिकत्ताओ मुत्ततो य अत्थतो य करणतो य सेहा-
विहिति । औ० (कलानामानि कलाशब्दे) सिक्खावेत्ता
अम्मापितीणं उवणेहिंति तए णं तस्स ददपइस्सं दारगस्स
अम्मापियरो तं कलायारियं विपुलेणं असणपाणत्ताइमेणं
माइमेणं कत्यगंधमन्नालंकारेण य सकारेहिंति सम्माणेहिंति
सकारेत्ता सम्माणेत्ता विपुलं जीवियारिहं पीइदाणं दल्ल-
स्सति विपुलं विपुलेत्ता पमिन्निस्सज्जेहिंति तए णं से ददपइस्सं
दारणं बावत्तरिकत्तापंभिणं नवंगमुत्तपमिन्निहिये अट्टारस-
देसीजासाविसारणं गीतरति गंधवण्णकुसले ह्यजोही
गयजोही रइजोही बाहुजोही बाहुपमही वियज्जवारी
साहसिए अल्लं भोगसमत्थे आविज्जिस्सति तते णं ददपइ-
स्सं दारगं अम्मापियरो बावत्तरिकत्तापंडित्तं जाव अलं
जोगसमत्थं वियाणित्ता विपुलेहिं अल्लजोगेहिं लेणजोगेहिं
कत्यजोगेहिं सयणभोगेहिं कामभोगेहिं उवणिमंतेहिंति ।
तए णं से ददपइस्सं दारणं तेहिं विउलेहिं अल्लभो-
गेहिं जाव सयणजोगेहिं णो सज्जिहिंति णो रज्जिहिं-
ति णो गिन्निहिंति णो अववज्जिहिंति से जहाणामए
उप्पेइ वा पउमेइ वा कुमुमेइ वा नमिणेइ वा सुभ-
गेत्ति वा सुगंधेत्ति वा पोंडरीएत्ति वा महापोंडरीएत्ति
वा सत्तपत्तेइ वा सहस्सपत्तेइ वा सतसहस्सपत्तेइ वा
पंके जाते जत्ते संबुद्धे णोवलिप्पइ पंकरणं णोवलिप्पइ
जलरएणं एवमेव ददपइस्सं वि दारणं कामेहिं जाते भोगे-
हिं संबुद्धे णो वलिप्पहिंति कामरएणं णोवलिप्पहिंति मो-
गरणं णोवलिप्पहिंति । मित्तणाइणियगमयणसंवंधिपरि-
जणेणं सेणं तहाख्खाणं थेराणं अंतिणं केवळं बोहिं बुज्झि-
हिंति । केवलबोहिं बुज्झित्ता अगाराओ अणगारियं पव्व
हिंति । से णं जविस्सइ अणगारे भगवते इरियासमिति
जाव गुत्तवंधयारी तस्स णं जगवंतस्स एते णं विहारेणं
विहरमाणस्स अणंते अणुत्तरे णिवायाए निरावरणे क-
सिणे पडिपुष्से केवलवरणाणंदमणे समुप्पज्जेहिंति । ततेणं
से ददपइस्सं केवली बंदूइ वासाइं केवली परियाणं पाउणिहिंति
पाउणिहिंति मासियाए संलेहणाए अप्पाणं कुसित्ता सट्ठि
जत्ताइ अणसणाणं जेएत्ता जस्सट्ठाए कीरणगभावे मुं-
मजावे अन्हाणए अदंतवणए केसलोए बंधचेरवासे अ-
न्नुतकं अणोवाहणकं जूमिसेज्जा फल्लहसेज्जा कट्ठसेज्जा
परधरपवेसो हल्लवाल्लं वित्तीए परोहिं हील्लणाओ
स्विमणाओ शिंदणाओ गरहणाओ ताद्वणाओ तज्ज-

णाओ परिजवणाओ पव्वहणाओ उवावया गामकंदका
बावीसं परीसहोवसग्गा अहियासज्जांति । तमट्टपारा-
हिंत्ता चरिमेहिं उस्सामणिस्सासेहिं सिज्जिहिंति बुज्झि-
हिंति मुचहिंति परिणिव्वाहिंति सव्वदुक्खाणमंतं करेहिं-
ति औ० । ज० ।

परिवाजके विद्याधरभ्रमणोपासके च अस्य वक्तव्यता ।

चम्पायां नगर्यामम्बको विद्याधरभावको महावीरसमीपे ध-
र्ममुपश्रुत्य राजगृहं प्रस्थितः स च गच्छन् भगवता बहुसत्त्वो-
पकाराय भणितो यथा सुवसात्राविकायाः कुशलवार्ता कथ-
य स च चिन्तयामास पुरयवतीयं यस्याल्लोकनाथः स्व-
कीयकुशलवार्ता प्रेषयति, कः पुनस्तस्या गुण इति तावत्सम्य-
क्त्वं परीक्षे, ततः परिवाजकवेषधारिणा गत्वा तेन भणित-
त्वा, आयुष्मति ! भ्रमो भवत्या भविष्यतीत्यस्मभ्यं भक्त्या भो-
जनं देहि तथा जणितं येज्यो दत्तं भवत्यसौ ते विदिता एव, त-
तोऽसावकाशविरचिततामरसासनासीनो जनं विस्मापयति
स्म, ततस्तं जनो जोजनेन निमग्नयामास स तु नैच्छत् ।
लोकस्तं पप्रच्छ कस्य भगवन् ! भोजनेन भागधेयतां
मासकपणकपर्यंतं संवर्द्धयिष्यसि । स प्रतिभणति स्म सुल-
सायाः । ततो लोकस्तस्या वर्द्धनकं न्यवेदयत् । यथा तव
गेहे भिक्षुरयं बुभुक्षुः तयाऽन्यथायि किं पास्वाग्निरभिरस्माकमि-
ति लोकस्तस्मै न्यवेदयत् । तेनापि व्यङ्गायि परमसम्यक्दृष्टि-
रेषा या महातिशयदर्शनेनापि न दृष्टिभ्यामोहमगमदिति ततो
लोकेन सदासौ तद्गेहे नैषेधिकीं कुर्वन्पञ्चनमस्कारमुच्चारयन्
प्रविवेश । साऽप्यन्युत्थत्ताविकां प्रतिपत्तिमकरोत् तेनाप्यसा-
वुपबृंहितेति । स्था० १८० । अयमागमिष्यन्त्यामुस्तपिणां देवो
नाम द्वाविंशस्तीर्थरुद्रं चूत्वा धर्मं प्रज्ञाप्य सेत्स्यति यावत्सर्वदुः-
खानामन्तं करिष्यति । स्था० १९० । ती० । आ० म० द्वि० ।
नि० चू० । ही० । अयं पूर्वोक्तादम्बरपरिवाजकादन्य एव ।
तदुक्तम् । यश्चौपपातिकोपाङ्गे महाविदेहे सेत्स्यतीत्यभिधीयते
सोऽन्य इति सम्भाव्यते । इति स्था० १९० । नि० चू० ।

अंबमा(दा)लग-आम्रडालक-न० आम्रसूदमखरमेणु, आचा०
शु० २ अ० ७ ।

अंबत्त-अ (आ) म्लत्व-न० (अम्लरसयत्वे) “अंबत्तणेण
जीहाप, कूविया होइ खीरमुदगमि ” विशेष० ।

अंबदेव-आम्रदेव-पुं० नेमिचन्द्रसूरिहृताऽऽख्यानकमणिकोश-
स्योपरि टीकाकारके स्वनामख्याते आचार्ये, जै० १० ।

अंबपलंबकोरक-आम्रपलंबकोरक-न० आम्रचूतस्तस्य प्रल-
म्बः फलं तस्य कोरकं तन्निष्पादकं मुकुलमात्रफलकोरकम् कोरक-
विशेष, एवं यः पुरुषः सेव्यमान उचितकाले उचितमुपकारक-
फलं जनयत्यसावाप्रपलम्बकोरकसमान उच्यते, स्था० ४८० ।

अंबपल्लवपविज्जि-आम्रपल्लवपविज्जि-न. नाट्यविधिनेदे, रा.
अंबपेसिया-आम्रपेशी-स्त्री० आम्रस्य पेशीय शुष्काप्रकोशे, वाच०
आम्रपेशी-स्त्री० आम्रफलयात्र । आचा० २ शु० ७ अ० ७ ।

अंबफल-आम्रफल-न० रसालफले, व्य० ९३० (सागारिकस्या-
प्रफलानि आम्रवृक्षआरोपित इत्येतत्कल्पते न वेति सागारीय-
पिकशाब्दे) ।

अंबजित्तय-आम्रजित्तक-न० आम्रादे आम्रा० २ शु० ७ अ० २ व० ।

अंबर-अम्बर-न० अम्बेव मातेव जननसाधर्म्यादम्बा जलं तस्य राणाहानाश्रितिकितोऽम्बरम् आकाशे । अ० २ श० २ उ० । झा० वस्त्रे, नि० चू० १ उ० । आ० म० प्र० । सूत्र० । आच० प्र० । स्वनामख्याते गन्धकद्रव्ये, अम्बरकधातौ च, वाच० ।

अंबरतल-अम्बरतल-न० आकाशतले, रा० । झा० ।

अंबरतिष्ठय-अम्बरतिष्ठक-पुं० धातुकीस्वरदस्थे पर्यतजेदे, यत्र मङ्गलावलीविजयवर्त्तिनन्दिग्रामसन्निवेशस्थदरिद्रकुलजा-तनिर्नायिका नाम कन्या मातुः स्वाद्यमनवाप्य तद्वचनेन गत्वा पक्षफलानि गृहीतवती । आ० म० प्र० । आ० चू० ।

अंबरतिलग्रा-अम्बरतिष्ठका-स्त्री० नगरीभेदे यत्र हस्तारिर्दण्ड-विमर्दनो महाराजः । दर्श० ।

अंबरवत्-अम्बरवत्-न० स्वच्छतया अम्बरतुल्यानि वस्त्राणि अम्बरवस्त्राणि स्वच्छवस्त्रेषु । कल्प० ।

अंबरस-अम्बरस-न० अम्बा पूर्वोक्तयुक्त्या जलं तद्वपो रसो यस्मात्प्रकृतिकितोऽम्बरसम् आकाशे, अ० २ श० २ उ० ।

अंबरि (री) स-अम्बरि (री) ष-पुं० न० अम्ब्यते पच्यतेऽत्र अम्ब-अरिष नि० वा दीर्घः भर्जनपात्रे, अम्बरीसमपि वाच० । आ०, अ० ३ श० ६ उ० । प्रव० कोष्ठके, लोहकाराम्बरीषे वा, जी० ३ प्रति ।

अंबरि (री) स (सि)-अम्बरिष (रीष) ऋषि (र्षि)-पुं० यस्तु नारकान् निहितान् कल्पनिकाभिः खण्डनः कृत्वा भ्राष्ट्रपाकयोग्यान् करोतीत्यसावम्बरीषस्य भ्राष्ट्रस्य संबन्धाद-म्बरीष इति द्वितीयपरमाधार्मिकः, प्रव० १८० झा० । अ० स० ।

ओहयहयेय तदियं, णिस्सन्ने कप्पणीहिं कप्पति ।

विपुल्लगचदुल्लगन्निभे, अंबरिसी तत्थ णेरइ ॥७१॥

(ओहप्यादि) उप सामीप्येन मुञ्जरादिना इता उपहताः पुनरप्युपहता एव खड्गादिना इता उपहतहतास्ताक्षराकान् तस्यां नरकपृथिव्यां निःसंज्ञकान् नपसंज्ञकान् मूर्च्छितान्सतः कर्षणीभिः कल्पयन्ति गिन्दन्तीतश्चेतश्च पाटयन्ति । तथा द्विद-लचदुल्लगचिद्विज्ञानिति मध्यपाटितान् खंरुशश्चिद्विज्ञानं नारकां-स्तत्र नरकपृथिव्यामर्वाषिणामानोऽसुराः कुर्वन्तीति सूत्र० ५ अ० ५ अ० आच० प्रव० । आ० चू० । प्र० ।

अंबरिसि-अम्बरिषि (र्षि)-पुं० उज्जयिनीवास्तव्ये ब्राह्मण-भेदे, यस्य मालुष्या प्रिया निम्बः सुतः (इति विणओवगय शब्दे वक्ष्यते) आ० क० । आच० । आ० चू० ।

अंबरवण-अम्बरवण-न० आम्रस्य वनम् । नित्यं णत्वम् । आम्रवृ-क्षसमुदायात्मके वने, वाच० । आच० ।

अंबरसमाण-अम्बरसमान-पुं० “अंबरसिसेहिं अंबो न तेहिं सिस्किं तु ववहारो” येषु वचनेषूकेषु परस्य शरीरं विम्विरायते तानि अम्बरानि अम्भैः परवैश्च वचनैर्व्यवहारं न सिस्किनयति सोऽम्बर-वचनयोगादम्बर इति इत्युक्तवृत्ते दुर्व्यवहारिणि । अ० १ उ० ।

अंबरसालवण-अम्बरसालवन-न० आम्रफले आम्रैः शब्दैश्चाति-प्रचुरतयोपलक्षिते वने तद्योगादाम्रकल्पाया ईशानकोणस्थे चैत्ये च “आम्रकल्पाय णयरीप बहिया उत्तरपुरच्छिमे दि-सीभाय अंबरसालवणे णामं चेश्च होत्था पोराणे जाव पमिरू-वे” पूर्णप्रदचैत्यवदस्य वर्णकः । रा० । उ० । ग० । आ० म० ।

अंबरहुंदि-अम्बरहुणिम-स्त्री० देवीभेदे । महा० २ अ० ।

अंबा-अम्बा-स्त्री० अम्ब्यते स्नेहेनोपगम्यते अम्बा । कर्मणि घञ् ।

वाच० । मातरि । उ० ३ अ० । स्था० । श्रीनेमिनाथस्य तीर्थाधिष्ठा-तृदेवतायां च सा च, अम्बादेवीकनककान्तशक्तिः सिद्धवाहना च-तुर्भुजा आम्रलुम्बिपाशयुतदक्षिणकरद्वयासिपुष्पाकुशाधिष्ठितवा-मकरद्वया च । प्रव० २७ झा० । तस्याः प्रतिमा यथा-अहिच्छत्राया अ-विदूरे (सकृद्वे पाश्वर्यामिनश्चैत्यप्राकारसमीपे श्रीनेमिमूर्तिस-हिता सिद्धबुद्धकक्षिता आम्रलुम्बिहस्ता सिद्धवाहना अम्बादेवी तिष्ठति, ती० ७ कल्प० । प्रतिष्ठानपुरपक्षेने ऐरवतमेखलायां कृष्णेन अम्बादेवीप्रतिमा कृता “तत्थय अंबाय सेण वववासतिगेण ” ती० २ कल्प० । अम्बछात्रतायां, कार्श्रीराजकन्यायां च, । वाच० ।

अंबाजवत्-अम्बायक्त-पुं० यत्तजेदे, “गोधारुमि णिरूढा, समणा रोसेण मिसिमिसाणं ता । अंबाजवत्तो य जणति, एवम-वाहेहि संघंति” ति० ।

अंबामग-आम्नातक-पुं० आम् इवातति आम्नात् किञ्चिद्धी-नरसफलकत्वात्, अत्र-एषु (आमडा) १ वृक्के २ तत्फलं, न० आम्नेण तत्फलरसेन तक्ते प्रकाशते । आम्नातक हासे अच् । शु-ष्काभ्ररसननिर्मिते (आमद्) द्रव्यभेदे, तत्करणप्रकारः भाव-प्र० उक्तः । यथा “आम्नस्य सहकारस्य, कटेर्विस्तरितो रसः । घर्ममृक्षो मुहुर्दृष्ट, आम्नातक इति स्मृतः ” वाच० । प्र० । अनु० । आच० ।

अंबाहिय-आम्भित-त्रि० आम्भ इव कृतः खरगिते, आ० म० । द्वि० ‘चमडेति खरगिते अंबाडेति च वृत्तं जवति’ नि० चू० ४३० ।

अंबातव-अम्बातपस्-न० अम्बोदेसेन कृतं तपः अम्बातपः द्यौ-किकफलप्रदे तपोभेदे, तच्च अम्बातपः पञ्चसु पञ्चमीष्वेकाशना-दि विधेयं नेमिनाथाऽम्बिकापूजा वेति, पञ्चा० १९ वि० ।

अंबावल्ली-अम्बलवल्ली-स्त्री० अम्बरसेवती वल्ली त्रि० पार्णिका-नामकन्दभेदे, वाच० वल्लीभेदे, प्र० १ पद० ।

अंबिआ (या)-अम्बिका-स्त्री० अम्बैव । कन्, मातरि, दुर्गायां, वाच० । नेमितीर्थाधिपदेवतायां, तस्याः प्रतिमा मयुरायाम् “इत्थं कुबेरो नरवाहणो अंबिआ सीद्धवाहणा” ती० १० कल्प० । उज्ज-यन्तशैलशिखरेऽवलोकनशिखरात्प्राक् “अंबियाए भवणं दीस-इ” ती० ५ कल्प० । टिपुण्यामम्बिकामूर्तिः “अम्बाभिकाद्वारसमीप-वती, श्रीकेशपात्रो जुजषट्कमास्वरः । सर्वरूपादाम्बुजसेवनाशि-नौ, संघस्य विघ्नौघमपोहतः कृणात्” ती० ४४ कल्प० । पञ्च-मवास्तुदेवमातरि च । स० । आच० ।

अंबियासमय-अम्बिकासमय-पुं० उज्जयन्तशैले गिरिप्रमुखा-वतारे स्वनामख्याते तीर्थजेदे । “गिरिपञ्जुषवयारे, अंबिअ-समय व नामेणं । तत्थ वि पीआपुढवी, हिमवाए होइ घरहेमं” ती० ४ कल्प० ।

अंबिणी-अम्बिनी-स्त्री० कोटीनारनगरवास्तव्यसोमब्राह्मण-जार्णायाम् । ती० ५६ कल्प० । (कोहंदिदेवकल्पशब्दे)

अंबिल-अम्बिल-अ (आ) म्ल-पुं० अम्-कः प्राकृते “लात्” ०२६ । इति सूत्रेण संयुक्तकारात्पूर्वमिदागमः, प्रा० । अम्बि-दीपनदिकृति अम्बिकायाश्चिते रसभेदे, “अम्बोऽम्बिदीमिकृत् स्निग्धः, शोःकपित्तकफावहः । क्रेदः पाचनो रुच्यो, मूढवाता-नुलोमकः ” ॥ १ ॥ कर्म० १ कर्म० । अनु० । ज० । एगे अंबिले-आश्रवणक्रेदनकृद्भ्यः । स्था० १ ठा० । अम्बरस-

वनि, त्रि० लकादिसंस्कृते, ज्ञा० १७ अ०। तकारनालकादौ, ल०। काञ्जिके, स्था० १० ठा० सौख्ये, स्था० १० ठा०। वाच०। 'कङ्काल-धरेसु अंबिलं साउत्रं' कल्पपात्रगुह्येषु किलांशशब्दसमुच्चारिते सुरा विनश्यति अनिष्टपरिहारार्थममं स्यादुच्यते, अनु०। अंबिलणाम-अम्बिलनामन्-न० रसनामकर्मभेदे, यदुदयाजी-वशरीरमल्लीकादिवदमलं भवति तदम्बिलनाम, कर्म० १ कर्म०। अंबिलरस-अम्बिलरस-पुं० क० स० अम्बिले रसे, तद्वति, त्रि० वाच० अम्बिलरसश्च तद्वत्। प्रश्न० संव० ५ द्वा०। अंबिलरसपरिणय-अम्बिलरसपरिणत-पुं० अम्बिलवेतसाविच-दम्बिलरसपरिणामं गते पुङ्गले, प्रश्न० १ पद०। अंबिलिआ-अम्बिलका-स्त्री० अम्बिलैव स्वार्थे कन् १ तन्तिङ्गाम्, अम्बिलीकेत्यपि सा च २ पलाशीलतायां ३ श्वेताम्लिकायां ४ लुङ्गास्त्रिकायाञ्च, राजनि०। जं० ३ वृत्त०। अंबिलोदग-अम्बिलोदक-न० काञ्जिकवत्स्वजावत एवाम्लपरिणामे, जज्ञे, जी० १ प्रति०। प्रश्न०। अंबुणाह-अम्बुनाथ-पुं० समुद्रे, व्य० ६ उ०। अंबुत्थंभ-अम्बुस्तम्भ-पुं० जलनिरोधरूपे त्रयोदशे कलाभेदे, कल्प०। अंबुभक्ति (ण)-अम्बुनक्तिन्-पुं० जलमात्रभक्तके वानप्रस्थभेदे, औ०। नि०। अंबुवासि (न्)-अम्बुवासिन्-पुं० अम्बुप्रधाने देशे वसति, वस-णिनि-ङीप्। पाटशवृक्षे, जलवासिमात्रे, त्रि० वाच०। वानप्रस्थभेदेषु, पुं० ये जलनिमग्ना एवास्ते। औ०। अंभ-अम्भस्-न० आप्यते। आप्-असुन्। उदके नुम्भौ चेति उणा० अम्भः शब्दे असुन् वा। वाच०। जज्ञे, प्रति०। अष्ट०। अंस-अंश-(स)-पुं० अंश (श) जावे अच्। विज्ञागे, स्था० ३ ठा०। कर्मणि अच्। जज्ञे, विशेष०। आ० चू०। प्रति०। आचा० करणे अच्। अवयवे, पञ्चा० ७ विध०। जेदे, विशेष०। जेदाः विकल्पा अंशा इत्यनर्थान्तरम्। आ० म० प्र०। आच०। पर्याये, विशेष०। स्कन्धे च, ज्ञा० १८ अ०। अंम (सा) गय-अंश (श) गत-त्रि० स्कन्धदेशमागते, विपा० १ श्रु० ३ अ०। स्कन्धावस्थिते, ज्ञा० १८ अ०। अंसलग-अंश-पुं० स्कन्ध, त०। अंसि-अस्ति-स्त्री०। अंस-किः। कोटौ, स्था० ८ ठा०। अंसिया-अंशिका-स्त्री०। अंश एवांशिका। स्वार्थे कप्रत्ययः। भागे, "सागारियस्स अंसिया अविमत्ता" वृ० ३ उ०। "अंसियाओ गामइमाईओ" अंशिका तु यत्र ग्रामस्थार्हम्। आदिशब्दात् त्रिभागं वा चतुर्भागं वा गत्वा स्थितः स ग्रामस्यांश एवांशिका, नि० चू० ३ उ०। अंशस्-न० बहिकाकारे रोगभेदे, "अंसिया अरिसा ता य अहिदृष्टेण णासाए वणेसु वा ज्वंति" नि० चू० ३ उ०। तस्म (आ-तापयतः) "अंसिया ओद्वंषं तं चेव विज्जो अदक्खु इस्सि णामेइ णामेइत्ता अंसियाओ डिदेइजा" (अंसियाओत्ति) अ-र्शासि तानि च नासिकासम्भवाणीति चूर्णिकारः, ज० १६ श० ३ उ०। प्रति० (शेषं अणगारशब्दे) अंसु-अंश-पुं० अंश मृग-कु किरणे, सुत्रे, सूत्रमांशे, प्रकाशे, प्रमायां, वेगे च, वाच०।

अशु-न० अशुने व्याप्नोति नेत्रमदर्शनाय। अश-शुन्। प्राकृते। वक्तादावन्तः दा१। २६ इति सूत्रेण अनुस्वारागमः, प्रा०। नेत्रजज्ञे, वाच०। "गुरुवृक्षभरकंतस्स अंसुणि वाएण जं जज्ञे गालियं तं अगमतलायणईसमुदमाईसु ए वि होइजा" महा० ६ अ०। "अंसुपुण्णयणे तिस्थयरसरीरयं तिकखुत्तो" जं २ वृत्त०। 'अंसुपुण्णेहि णयणेहि उरं मे परिसिंचइ' उक्त० ३० अ०। अंसुय-अंशुक-न० चीनविषये बहिस्तादुत्पन्ने सूत्रे, अनु०। आ० म० प्र०। "अमंतरहीरे जं उणज्जत्ति तं अंसुयं" नि० चू० ७ उ०। आचा०। अंशुकं ऋद्धणपट्टस्तन्निष्पन्नमंशुकम्, वृ० २ उ०। वस्त्रविशेषे, ज्ञा० १ अ०। जं०। जी०। पत्रे च, अंशु स्वार्थे कन्। अंशुशब्दार्थे, पुं०। वाच०। अंसोवसत्त-अंसोपसक्त-त्रि०। ७ त०। अंश (स) योः स्कन्धयोरुपसक्तं लग्नं यत् स्कन्धलग्ने, कल्प०। अकइ (ति)-अकत्ति-त्रि० न कति न संख्याता इत्यकति असंख्यातेषु अनन्तेषु, स्था० ३ ठा०। म०। अकइ (ति) संचिय-अकतिसञ्चित-पुं० न कति न संख्याता इत्यकति असंख्याता अनन्ता वा तत्र ये अकत्यकति असंख्याता असंख्याता एकैकसमये उत्पन्नाः सन्तस्तथैव संचितास्ते अकति सञ्चिताः। स्था० ३१ ठा०। एकसमयेऽसंख्यातोत्पादेनानन्तोत्पादेन च पिण्डितेषु नैरयिकादिषु (अत्र दण्डकक्रमेण नैरयिकादीनामकतिसंचितत्वमुपपातशब्दे) ज० २ श० १० उ०। अकंटग-अकण्टक-त्रि० न० व०। कण्टकरहितेषु न तेषु मध्ये बम्बूआदिवृक्षाः सन्तीति, जी० ३ प्रति०। पाषाणादिभ्यः व्यकण्टकधिकारेषु, आच० ५ अ०। प्रतिस्पद्धिगोत्रजे (राज्ये) "ओहयकंटयं मल्लियकंटयं अकंटयं" ज्ञा० १ अ०। स्था०। सूत्र०। अकंस-अकांस-न०। न० त०। अप्रस्तावे, अनवसरे, आतु०। "एथ मया अकंमे विणञ्चिया तं कारणं सुणइ" आ० म० प्र०। अकाञ्जे, वृ० १ उ०। अकंसूयग-अकांसूयक-पुं० न कण्ठयते इत्यकण्ठयकः स्था० ५ ठा०। अकण्ठयनकारके अभिग्रहविशेषवति, प्रश्न० संव० १ द्वा०। अकंत-अकान्त-त्रि० कान्तः कान्तियोगात्, स्था० ८ ठा०। न कान्तोऽकान्तः। जी० १ प्रति०। स्वरूपेणाकमनीये, उपा० ८ अ०। म०। प्रश्न०। अकंततर-अकान्ततर-त्रि० स्वरूपतोप्यकमनीयतरे, जी० ३ प्रति०। वि०। अकंतता-अकान्तता-स्त्री० असुन्दरतायाम्, म० ६ श० २ उ०। अकंतदुख-अकान्तदुःख-त्रि० अकान्तमनमिमत्तं दुःखं येषा-न्तेऽकान्तदुःखः। अनजिमताशातेषु सूत्र० १ श्रु० १ अ०। "अकंतदुःखं तसथावरा दुहो अबूसए" आचा० २ श्रु० २ अ०। दुःखद्विदुःसु, सूत्र० १ श्रु० ११ अ०। अकंतस्वर-अकान्तस्वर-त्रि० ६ व० अकान्तियुक्त्स्वरे, स्था० ८ ठा०। अकंदपि (न्)-अकन्दर्पिन्-त्रि० कन्दर्पोद्दीपनजावितादिविक्रमे, व्य० १ उ०। अकंप-अकम्प-त्रि० स्वरूपनिष्ठे, अष्ट०। अकोप्ये, "नाणंमि

इंसणमि य, तवे चरित्ते य चउत्तु पि अकंपे ” अकम्पोऽङ्को-
ज्यो देवैरुयचाल्य इत्यर्थे, आतुं ।

अकंपिय-अकम्पित-पुं० । न० त० । श्रीमहावीरस्याष्टमे गणधरे,
स० (अस्यागारपथ्यादयो गणधरशब्दे) आ० चू० । आ०
म० द्वि० । कल्प० । (अयमकम्पितनामा पिजोपाध्यायो
वीरान्तिकं गतो भगवता नामगोत्राद्यामाभाष्य) वि० । “आ-
इट्टो य जियेणं, जाइजरामरणविप्पमुक्केणं । नामेण य गुत्तेण
य, सव्वन्तुसव्वदरिसिणं ॥ किं मत्ते नेरइया, अत्थि नत्थिसि
संसओ तुज्ज, वेदपयाणं अत्थं, न याणसी तेसिमो अत्थो ”
(इत्याहुक इति नारपशब्दे प्रदर्शयिष्यते)

अकक्कसत्तासा-अकक्कसत्तासा-खी० अतिशयोक्त्या ह्यमत्स-
रपूर्वायां भाषायाम्, दश० ७ अ० ।

अकक्कसवेयणिज्जा-अकक्कशवेदनीय-न० अकक्कशेन सुखेन
चेद्यन्ते यानि तानि अकक्कशवेदनीयानि जरतादीनामिव सुख-
वेदनीयेषु कर्मसु ॥ अत्र द्वावमकः “अत्थि णं भंते जीवाणं अकक्क-
सवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ? हंता अत्थि कहणं भंते ! जीवा-
णं अकक्कसवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति ! गोयमा ! पाणाइयायवे-
रमणेणं जाव परिणइवेरमणेणं कोहिविबेणेणं जाव मिच्छादंस-
णसल्लुबिबेणेणं एवं खलु गोयमा ! जीवाणं अकक्कस-
वेयणिज्जा कम्मा कज्जंति अत्थिणं भंते ! नेरइयाणं अकक्क-
सवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति षोइणट्ठे समट्ठे एवं जाव वेमा-
णियाणं एवरे मणुस्साणं जं जीवाणं । भ० ७ श० ६ व० ।

अकक्क-अकार्य-न० अप्रशस्तं कार्यम् अप्राशस्त्येन त० कुत्सि-
तकार्यं, निषिद्धकार्यं च । कर्त्तव्यभिन्ने, त्रि० वाच० । आत्मा०

अकक्कमाण-अक्रियमाण-त्रि० न० त० वर्त्तमानकाले अ-
निवर्त्तमाने भ० १ श० १० उ० ।

अकक्कमाणकम-अक्रियमाणकृत-त्रि० क्रियमाणं वर्त्तमान-
काले कृतं चार्त्तकाले तन्निषेधादक्रियमाणकृतं (वर्त्तमाना-
तीतकालयोरनिवर्त्तमानानां निवृत्ते) “अकिञ्च दुक्खं अफु-
सं दुक्खं अकक्कमाणकडं दुक्खं ” भ० १ श० १० उ० ।

अकड-अकाष्ठ-त्रि० न० व० काष्ठरहिते अनिन्धने, “जंसीज-
लंतो अगणी अकडो ” सूत्र० १ शु० ५ अ० ।

अकड-अकृत-त्रि० न० त० अविहिते । “ कडं कडित्ति भा-
सिज्जा, अकडं नो कडित्ति य ” उक्त० १ अ० “अकडं करि-
स्सामिस्ति मक्कमखे” यदपरेण न कृतम् । आत्मा० १ शु० ३ अ० ।

अकडजोगि (न्)-अकृतयोगिन्-पुं० यतनया योगमकृत-
वति, व्य० ३ उ० । अकृतयोगी अगीतार्थः त्रीन् वारान् कल्पमेष-
णीयं वा परिभाष्य प्रथमवेलायामपि यतस्ततोऽकल्पमनेषणी-
यमपि ग्राही । व्य० १० उ० । “ अकडजोगित्ति दारं तिगुणं प-
चञ्चदंति तिसंखा तिसि गुणीओ तिगुणो असंधरातीसु
तिसि वारा एसणीयं सखिसिओ जाता ततियवाराए वि ए
लज्जति तदा चउत्थपरिवाडीए अणेसणीयं घेत्तव्वं एवं ति-
गुणं जोगं काऊण जोगो व्यापारः वितियवाराएव अणेस-
णीयं नेरहत्ति जो सो अकडजोगी भवति अकडजोगित्ति
गयं ” नि० चू० १ उ० ।

अकडपायुच्छित्त-अकृतप्रायश्चित्त-त्रि० न कृतं प्रायश्चित्तं येन
अननुष्ठितविशोधः “ जे भिक्खू साहिगरणं अविउसविय-
पाहुइ अकडपायुच्छित्तं ” नि० चू० १० उ० ।

अकमसामायारि-अकृतसामाचारि-पुं० ३ व० अचित्तया मण्ड-
ल्युपसंपत्तामाचारीमकुर्वति, वृ० ३ उ० । एवंविधां (सामाचारि-
शब्दे वक्ष्यमाणां उपसम्पन्नमण्डलीविषयां द्विविधामपि सा-
माचारिं यो न करोति सोऽकृतसामाचारीक उच्यते, वृ० १, ६० ।
अकटिण-अकठिन-त्रि० क्रोमले, जी० ३ प्रति ।

अकट्ट-अकर्ण-पुं० सिंहमुखद्वीपस्य नैऋतक्रोणे (अन्तरद्वी-
पशब्दोक्त) प्रमाणे अन्तरद्वीपे, तद्वास्तव्यं मनुष्ये च, स्था० ४
ग० । प्रज्ञा० न० । कर्णरहिते, वाच० ।

अकट्टिण-अकर्णच्छिन्न-अच्छिन्नकर्णे त्रि० न द्विनौ
कर्णौ यस्य स तथा । अकृतश्रवणे, नि० चू० १४ उ० ।

अकट्टण-अकर्त्तन-त्रि० उच्चस्थं फलं कर्त्तितुं शीलमस्य । कृत-
युक् न० त० । उच्चत्वविरोधिह्रस्वत्ववति खर्दे, कृत-भावे लघुद-
न० व० वेदनकर्त्तरि त्रि० वाच० ।

अकत्तिम-अकृत्रिम-त्रि० न कृत्रिमः । न० त० कृत्रिमजिज्ञे, स्वजा-
वसिडे, वाच० “अकत्तिमेहिं चेव कत्तिमेहिं चेव” ज० २ वक्र० ।

अकप्प-अकटप-पुं० कलपो न्याय्यो विधिराचार्यश्चरणकरण-
व्यापार इति यावत् । न कलपोऽकल्पः । अतद्रूप इत्यर्थः । घ० १
अधि० अविधौ चरकादिदीक्षायाम्, अग्राह्ये, पंचा० १२ धिक् ।
आव० । आ० चू० । अकृत्ये, अयोग्ये, “अकर्णं परियाणांमि
कप्पं उवसंपज्जामि ” आव० ४ अ० । दर्पादौ, व्य० १ उ० ।
अभोज्ये, “जइकम्मं अकप्पं तत्थिक्कं ” पि० । “अकप्पं पडिगा-
हेज्ज, चउत्थाइ जहाजोग कप्पं या । पडिसेहेइ उवत्ता-वणं
गोयर पविट्ठो उ ” । महा० ७ अ० । दृपणीये । नि० चू० १५
उ० । अनाचारे, कल्प० । अकल्पः अमर्यादा अनीतिः अनुपदश
इत्यनर्थान्तरम्, पं० चू० । पिण्डशय्यावस्त्रपात्ररूपचतुष्टयेऽक-
ल्पनीये, व्य० २ उ० । “चयवक्कं कायउक्कं, अकप्पो गिडिजायणं”
अकल्पः शिक्षकस्थापनाकल्पादिः । दश० ६ अ० । तत्राकल्पो
द्विविधः शिक्षकस्थापनाकल्पः अकल्पस्थापनाकल्पश्च तत्र
शिक्षकस्थापनाकल्पः अनधीतपिण्डनिर्गुण्यदिनानीतमाहा-
रादि न कल्पते इत्युक्तं च “अणहीया खलु जेणं, पिण्डेस-
णसेज्जवत्थपाएसा । तेण्णणियाणि जतिणो, कप्पंति न पिम-
माईणि ॥ उववक्कंमि ण अणहा, यामावासेउ दो वि णो सेहा ।
दिक्खिज्जंती पायं, उवणाकप्पो इमो होइ ” अकल्पस्थाप-
नाकल्पं त्वाह ॥

जाइं चत्तारिज्जुज्जाइ, इसिणा हारमाइणि ।

ताइं विहिणा वज्जंतो, संजमं अणुपालणं ॥ ४७ ॥

सूत्रं व्याख्या-यानि चत्वार्यभोज्यानि संयमापकारित्वेनाकल्पनी-
यानि ऋषीणां साधूनामाहारदान्याहारशय्यावस्त्रपात्राणि
तानि तु विधिना वर्जयन् संयमं समदशप्रकारमनुपालयेत् ।
तदत्यागे संयमाभावादिति सूत्रार्थः । एतदेव स्पष्टयति ।

पिण्डसेज्जं च वत्थं च, चउत्थं पायमेव य ।

अकप्पियं न इच्छिज्जा, पमिगाहिज्ज कप्पियं ॥ ४८ ॥

पिण्डशय्यां च वस्त्रं चतुर्थं पात्रमेव च । एतत्स्वरूपं प्रगटा-
र्थमकल्पिकं नेच्छेत् प्रतिगृहीयात् कल्पिकं यथाचितमिति
सूत्रार्थः । अकल्पिके दोषमाह ।

जे नियाणं ममायंति, कियमुहेसियाहं ।

वहं ते अणुजाणंति, इइ वुत्तं महेसिणा ॥ ४९ ॥

ये केचन द्रव्यसाध्वादयो द्रव्यलिङ्गधारिणः (नियागंति) नित्यमामन्त्रितं पिरण्डं (समायन्तीति) परिगृह्णन्ति । तथा क्रीत-मुद्देशिकाहतम् । एतानि यथा सुल्लकाचारकथायां बर्धं अस-स्वावरादिघातं ते द्रव्यसाध्वादयोऽनुजानन्ति । दानुप्रवृत्त्यनुमो-दनेनन्युक्तं च महर्षिणा बर्धमानेनेति सूत्रार्थः । यस्मादेवम् ।

तस्मा असणपाण्डं, कियमुद्देशियाहम् ।

वज्रयंति त्रियप्पाणो, निग्गंथा धम्मजीविणो ॥९०॥

तस्मादशनपानादि चतुर्विधमपि यथोदितं क्रीतमौद्देशिक-माहतं वर्जयति स्थितात्मानो महासत्त्वा निर्ग्रन्थाः साधवो धर्मजीविनः संयमैकजीविनः इति सूत्रार्थः । उक्तोऽकल्पः । दश० ६ अ० जात० पं० चू० पं० भा० । “अपरिगृहणा अकण्ठमि-हारे पलंवादीसलोममम जिणादि ह्येति उचहीए सेज्जाए द-गसाला अकण्ठसेहा य जे अत्रे ” पं० क० चू० । पं० भा० ।

एतो अकण्ठं वोच्छामि णिक्किव णिरणुक्कपो पुप्फ-लाणं च सारणं कुणति जे च एह एवमादं । सव्वं तं जाणमु अकण्ठं जो तु किं ण करेती दुक्खभेसुं तु सव्वसत्तेसुं णिरवेक्खो रीयादिषु पवत्तइ णिक्किवो सोतुं सहसा वय-साए ण व परितावणमादिविदियादाणं काऊण नाणु-तप्पइ णिरणुक्कपो हवति एसो सत्तइमग्गणेषु सट्ठाणासे-वणाए सट्ठाणं गच्छागाहंमि तु कारणंमि वितियं भवेत्ताणं सत्तइमग्गणइ उ कण्ठो चेव तह अकण्ठो य ते निक्कार-रणसेवी यावति सट्ठाणं पच्छित्तं पत्तंमि कारणे पुण रा-यत्तइदिगंमि आगाइ जयणा य करेमाणो हेतियकण्ठो मि निट्ठाणं दारं । पं० चू० ।

“इयानि अकण्ठो गाहा नामणिओ नामणी येभणीओ विजा-ओ पञ्जइ अद्धवेयाली नाम जो उट्ठं नेऊण पणिपात्रेइ वेयाली उट्ठेइ गम्भादाणं परिसामेइ संमुच्छियं पाडेइ जोणिपाहुडं वा करेइ अणेषु य एवमाइसु पावायपणेषु वट्ठइ गाहा तसप-गिदियतसपाणइमत्तगाइविच्छिण वा संसेइमे वा संमुच्छवेइ मुत्तणमरणअभिघागाइहिं महिसेरिं वा आहंअणं वा पडेइइ रुद्धा हिंअणं वेभडं वा अणिकायं थंमेइ गाहा निक्कोवो नाम निग्गिणो निरयुक्कपो पुप्फफलयानि य विट्ठमेइ विजा-ओ परसुमादि पडेइइ एवमाइ कम्मकरां सो अकण्ठो एयाणि पुण ओकण्ठअकण्ठाणि निक्कारणे करेती अट्ठाणपच्छित्तमावज्जइ । एतदर्थं गाहा सत्तइमग्गणेषु गच्छमाइसु पुण कारणेषु य रायत्तइमाइसु असिवाइसु य कारणेषु जयणाए करेत्तस अकण्ठा कण्ठा विट्ठं टाणं भवति किं पुण तं वितियं टाणं पक-णो चेव सो भवइ एस अकण्ठो ” पं० चू० [अपरिणतादेरकल्प-स्याग्राह्यताऽपरिणयादिशब्देषु वक्ष्यते] अस्थितकल्पे च, वृ० ४३ । अकण्ठवावराकण्ठ-अकल्पस्थापनाकल्प-पुं० अनेवणीयाप-णस्ययाचत्त्रपात्रकण्ठेऽकल्पजेदे, जीत० ।

अकण्ठपट्टि-अकल्पस्थित-पुं० कल्पे दशविधे आचेलुक्यादौ संपूर्णं न स्थिताः अकल्पस्थिताः चतुर्णामधर्मप्रतिपत्तयु, वृ० ४ उ० मध्यमद्वविशतिजिनसाधुषु महाविदेहजेषु च, जीत० [कल्प-स्थितानामर्थाय कृतं कल्पते कल्पस्थितानां तदर्थं कृतं कल्पते कल्पस्थितानां नेतरथा]

जे कमे कण्ठपट्टियाणं कण्ठ से अकण्ठपट्टियाणं, नो कण्ठ कण्ठपट्टियाणं । जे कडे अकण्ठपट्टियाणं नो मे कण्ठ कण्ठपट्टियाणं, कण्ठ से अकण्ठपट्टियाणं । कण्ठे ट्टिया कण्ठ-ट्टिया णो कण्ठे ट्टिया अकण्ठपट्टिया ।

यदशनादिकं कृतं विहितं कल्पस्थितानामर्थाय कल्पते तदकल्पस्थितानां, न कल्पते कल्पस्थितानां । इहाचेलुक्या-दौ दशविधे कल्पेऽवस्थितास्ते कल्पस्थिता उच्यन्ते पञ्चयाम-धर्मप्रतिपत्ता इति भावः । ये पुनरेतस्मिन् कल्पे संपूर्णं न स्थिता-स्ते अकल्पस्थिताश्चतुर्णामधर्मप्रतिपत्तार इत्यर्थः । ततः पाञ्चया-मिकानुद्दिश्य कृतं चातुर्यामिकानां कल्पते इत्युक्तं भवति तथा यदकल्पस्थितानां चातुर्यामिकानामर्थाय कृतं नो स क-ल्पते कल्पस्थितानां, पाञ्चयामिकानां किन्तु कल्पते तदक-ल्पस्थितानां चातुर्यामिकानामर्थेव व्युत्पत्तिमाह कल्पे आचेलु-क्यादौ दशविधे स्थिताः कल्पस्थिता न कल्पे स्थिता अकल्प-स्थिताः । एष सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

कण्ठपट्टिपरवणाता, पंचेव महव्वया चउज्जामा ।

कण्ठपट्टियाण पणमं, अकण्ठचउज्जाम सेहे वि ॥

कल्पस्थितेः प्रथमतः प्ररूपणा कसंख्या । तद्यथा । पूर्वपश्चिम-साधूनां कल्पस्थितिः पञ्चमहाव्रतरूपा मध्यमसाधूनां महाविदेह-साधूनां च कल्पस्थितिश्चतुर्णामधर्मप्रतिपत्तार ततो ये कल्पस्थितास्ते वां (पणगंति) पञ्चैव महाव्रतानि प्रवन्ति अकल्पस्थितानां तु चत्वारो यमाश्चत्वारि महाव्रतानि प्रवन्ति नापरिशुद्धीता स्त्री । जुज्यत इति कृत्वा चतुर्थव्रतपरिग्रहवतामेव तेषां अन्तर्जन्त-ति भावः । यश्च पूर्वपश्चिमतीर्थकरसाधूनामपि सम्बन्धी सैकस्या-पि सामायिकसंयत इति कृत्वा चातुर्यामिकोऽकल्पस्थितश्च मन्तव्यः यदा पुनरुपस्थापितो भविष्यति तदा कल्पस्थित इति प्ररूपिता कल्पस्थितिः । इह “ जे कमे कण्ठपट्टियाण ” इत्यादिना आधाकर्मसूचितमतस्तस्य उत्पत्तिमाह ।

सालीययगुल्लगोर-सावसु बद्धी फलेसु जातेसु ।

पसड्ढकरणसट्ठा, आहाकम्मे णिमंतणता ॥

कस्यापि दानरुचेरभिगमश्चाद्धस्य चानवः शालिः भूयान् गृहे समायातस्ततः स चिन्तयति एवं यतोनामदत्त्वा ममात्मना परि-जोक्तुं न युक्त इति परिभाष्याधाकर्म कुर्यात् एवं घृतेगुदेगोरसं-नवे यवतुम्यादिवह्नीफलेषु जातेषु पुण्यार्थं दानरुचिः श्राद्धः (करणंति) आधाकर्म कृत्वा साधूनां निमन्त्रणं कुर्यात् । तस्य चाधाकर्मणोऽमृत्येकार्थकपदानि ।

आहा आहयकम्मे, अत्ताहम्मेय अत्तकम्मे य ।

ते पुण आहाकम्मे, णायव्वं कप्पते कस्स ॥

आधाकर्म, अधःकर्म, आत्मघ्न, आत्मकर्म, चेति चत्वारि नामानि तत्र साधूनामधेयप्राणिघातेन यत्कर्मधर्मकायविनाशेना-शनादिनिष्पादनं तदाधाकर्म । तथाविशुद्धसंयमस्थानेभ्यः प्रतिपत्त्यात्मानमविशुद्धसंयमस्थानेषु यदाधः करोति तदधःकर्म । आत्मानं ज्ञानदर्शनचारित्ररूपं विनाशयतीत्यात्मघ्नः । यत्पाचका-दिसम्बन्धि कर्म पाकादिवह्नीफलावरणीयादिलक्षणं वा तदा-त्मनः सम्बन्धि क्रियते, अनेनेत्यात्मकर्म । तत्पुनराधाकर्म कस्य पुरुषस्य कल्पते न वा यद्वा कस्य तीर्थे कथं कल्पते न कल्प-ते वेत्यमीजिह्वारैर्ज्ञातव्यं, तान्येव दर्शयति ।

संघस्स पुरिममज्झिम-समण्णाणं चैव समणीणं ।

चउएहं उवस्सयाण, कायव्वा मग्गणा होति ॥

आधाकर्मकारी सामान्येन विशेषेण वा संघस्योद्देशं कुर्यात् तत्र सामान्येनाविशेषितं संघमुद्दिशति विशेषेण तु पूर्वं वा मध्यमं वा पश्चिमं वा संघं चेतसि प्रणिधत्ते श्रमणानामप्योद्यतो विज्ञागतश्च निर्देशं करोति, तत्रौद्यतो विशेषितश्रमणानां विज्ञागतः पाञ्चयामिकश्रमणानां चातुर्यामिकश्रमणानामेवं श्रमणीनामपि वक्तव्यं तथा चतुर्णामुपाश्रयाणामप्येवमेव सामान्येन विशेषेण च मार्गणा कस्यवा भवति, तत्र चत्वार उपाश्रया इमे पाञ्चयामिकानां श्रमणानामुपाश्रयमुद्दिशतीत्येकः पाञ्चयामिकानामेव श्रमणानां द्वितीयः, एवं चातुर्यामिकश्रमणश्रमणीनामप्येवं भावयति ।

संघं समुद्दिशित्वा, पट्ठो वित्तिओ य समणसमणीओ ।

तत्तिओ उवस्सए खमु, चउत्थओ एगपुरिसस्स ॥

आधाकर्मकारं प्रथमो दानश्राव्यादिः संघं सामान्येन विशेषेण वा समुद्दिश्याधाकर्म करोति । द्वितीयः श्रमणश्रमणीः प्रणिधाय करोति । तृतीय उपाश्रयानुद्दिश्य करोति । चतुर्थे एकपुरुषस्योद्देशं कृत्वा करोति ।

अत्र यथाकर्म कल्पाकल्पविधिमाह ।

जदि सव्वं उद्दिस्सिउं, संघं करोति दोएह वि ए कप्पे ।

अद्ववा सव्वे समणा, समणी वा तत्थ वि तह्वे ॥

यदीत्यज्युपगमे यदि नाम अप्रभस्वामिनोऽजितस्वामिनश्च तीर्थमेकत्र मिलितं जवति पार्श्वस्वामिबर्जमानस्वामिनोर्वा तीर्थं मिलितं यदा प्राप्यते तदा तत्कालमङ्गीकृत्यायं विधिरजि-ज्योयते, सर्वमपि संघं सामान्येनोद्दिश्य यदाधाकर्म करोति । यदा द्वयोरपि पाञ्चयामिकचातुर्यामिकसंघयोर्न कल्पते अथ सर्वान् श्रमणान् सामान्येनोद्दिशति तत्रापि श्रमणानामपि सामान्येनोद्देशेन तथैव सर्वेषामपि पाञ्चयामिकानां चातुर्यामिकानां न कल्पते एवं श्रमणीनामपि सामान्येनोद्देशे सर्वासामकल्प्यम् ।

अथ विभागोद्देशे विधिमाह ।

जं पुण पुरिसं संघं, उद्दिशती मज्झिमस्स तो कप्पो ।

मज्झिमउद्दिष्टे पुण, दोएहं पि अकप्पितं होति ॥

यदि पुनः पूर्वपञ्चमस्वामिस्तकं संघमुद्दिशति ततो मध्यम-स्याजितस्वामिसंघस्य कल्पते अथ मध्यमं संघमुद्दिशति तदा द्वयोरपि पूर्वमध्यमसंघयोरकल्पं जवति, एवं पश्चिमतीर्थकरस-त्कसंघमुद्दिश्य कृतं मध्यमस्य कल्पते मध्यमस्य कृतं द्वयोरपि न कल्पते ।

एमेव समणवग्गे, समणीवग्गे य पुव्वमुद्दिष्टे ।

मज्झिमगाणं कप्पे, तसि कदं दोएहं वि ए कप्पं ॥

एवमेव श्रमणवर्गे श्रमणीवर्गे पूर्वपामृषमस्वामिसंबन्धिनान् श्रमणानां श्रमणीनां वा यदुद्दिष्टमुद्दिश्य कृतं तन्माध्यमिकानां श्रमणश्रमणीनां कल्पते तेषां मध्यमानामर्थाय कृतमुभयेषामपि पूर्वमध्यमानां साधुसाध्वीनां न कल्पते । एवं पश्चिममध्य-मानामपि वक्तव्यम् ।

अथैकपुरुषोद्देशे विधिमाह ।

पुरिमाणं एगस्स वि, कयं तु सव्वंसि पुरिमचरिमाणं ।

चरिमाणं ए वि कप्पे, उवणामत्तगहणं तद्धि नत्थि ॥

पूर्वपामृषमस्वामिस्तकानामेकस्यापि पुरुषस्यार्थाय कृतं सर्वेषामपि पूर्वपश्चिमानामकल्प्यं पश्चिमानामप्येकस्यार्थाय कृतं सर्वेषां पूर्वपश्चिमानामकल्प्यम् । एतच्च स्थापनामात्रं प्रर-पणामात्रं संज्ञाविज्ञानार्थं क्रियते यदुक्तकालान्तरत्वेन पूर्वपश्चि-मसाधूनामेकत्रासंभक्त्यतः परस्परं ग्रहणं नास्ति न घटते मध्यमानां तु यदि सामान्येनैकं साधुमुद्दिश्य कृतं तत एकेन गृहीते शेषाणां कल्प्यते अथ किमप्येकं विशेष्य कृतं ततस्त-स्थैवाकल्प्यं शेषाणां सर्वेषामपि कल्पं पूर्वपश्चिमानां तु सर्वे-षामपि तत्र कल्पते ।

अथोपाश्रयोद्देशे विधिमाह ।

एवमुपस्सय पुरिसे, उद्दिष्टं तं तु पच्छिमा भुज्जो ।

मज्झिमं तु वज्जणं, कप्पं उद्दिष्टसम पुव्वे ॥

एवं यदि सामान्येनोपाश्रयाणामुद्देशं करोति तदा सर्वेषाम-कल्प्यम् । अथ पूर्वपामाद्यतीर्थकरसाधूनामुपाश्रयानुद्दिशति ततस्तदर्थमुद्दिष्टं पश्चिमानामुपलक्षणत्वात्पूर्वं वा साधवः स-र्वेऽपि न भुज्जते मध्यमानां पुनः कल्पनीयम् । अथ मध्यमसाधू-नामुपाश्रयान् सर्वानुद्दिश्य करोति ततो मध्यमानां पूर्वपश्चि-मानां सर्वेषामकल्प्यम् । अथ क्रियत एव मध्यमोपाश्रयानुद्दिश-ति ततस्तद्वर्जानान्तेषुपाश्रयेषु ये श्रमणास्तान् वर्जयित्वा शे-षाणां मध्यमश्रमणश्रमणीनां कल्पते (उद्दिष्टसमपुव्वेति) पूर्वं साधवः श्रुपभस्वामिस्तका भगवन्ते ते उद्दिष्टसमये साधुमु-द्दिश्य कृतं तत्तुल्याः । एकमुद्दिश्य कृतं सर्वेषामकल्पनीयमिति भावः । एवं तावत्पूर्वेषां मध्यमानां च भणितम् ।

अथ मध्यमानां पश्चिमानां वा अभिधीयते ।

सव्वे समणा समणी, मज्झिमगा चैव पच्छिमा चैव ।

मज्झिमसमणसमणी, पच्छिमगा समणसमणीता ॥

सर्वे श्रमणाः श्रमण्यो वा यदुद्दिश्यन्ते तदा सर्वेषामकल्प्यं (मज्झिमगा चैवति) अथ मध्यमाः श्रमणाः श्रमण्यो वा उ-द्दिष्टस्ततो मध्यमानां पश्चिमानां च सर्वेषामकल्प्यम् (पच्छिमा-चैवति) पश्चिमानां श्रमणश्रमणीनामुद्दिष्टे तेषां सर्वेषामकल्प्यं मध्यमानां कल्प्यं मध्यमश्रमणानामुद्दिष्टं मध्यमसाध्वीनां कल्पते मध्यमश्रमणीनामुद्दिष्टमध्यमसाधूनां कल्पते पश्चिमश्रमणीनामु-द्दिष्टे पश्चिमसाधुसाध्वीनां न कल्पते मध्यमानामुभयेषामपि कल्पते । एवं पश्चिमश्रमणीनामप्युद्दिष्टे वक्तव्यम् ।

उवसयगणिय विभाइअ, उज्जुमज्झा य वंजज्झा य ।

मज्झिमगउज्जुपप्पा, पेच्छासप्पायगागमणं ॥

अथोपाश्रयेषु साधून् गणितविभाजितान् करोति गणिताना-मित्यां एच्चादिसंख्याकानां दातव्यं विभाजिता अनुकस्यामु-कस्येति नामोत्कीर्त्तनेन निर्धारिताः अत्र चतुर्भेदौ यथा गणिता अपि विभाजिता अपि १ गणिता न विज्ञाजिता २ विभाजिता न गणिता ३ न गणिता न विज्ञाजिता, ४ अत्र प्रथमजं मध्य-मानां गणितविभाजितानामेवाकल्प्यं शेषाणां कल्पते । द्वितीयजं यावत् प्रमाणैर्न गृहीतं तावत् सर्वेषामकल्प्यं गणितप्रमाणैर्गृ-हीते मध्यमानां शेषाणां कल्प्यम् । तृतीयजं यावत् सदृशानामा-नस्तेषां सर्वेषां सममकल्प्यं शेषाणां कल्प्यम् । चतुर्थे भेदे सर्वेषां कल्प्यं पूर्वपश्चिमानां तु सर्वेष्वपि जङ्गेषु न कल्पते (साधूनां क-ल्पस्थितत्वात् कल्पस्थितत्वकारणं कल्पशब्दे) घृ० एतेन का-रणेन चातुर्यामिकपाञ्चयामिकानामाधाकर्मग्रहणे विशेषः कृत इति प्रकम् ।

अथ द्वितीयपदमाह ।

आयुरिह अजिसेगे, जिकुम्भि गिज्ञाणं य भयणाओ ।
भितुस्सडविपवेसे, चउपरिवट्टे तओ गहणं ॥

आचार्यो जिषेकभिक्षुणामेकतमः सर्वे वा ग्नाना भवेयुः तत्र सर्वेषामपि योग्यमुक्तमादिदोषशुद्धं ग्रहीतव्यम् अद्वयमाने पञ्चकपरिहाण्या यत्तत्रा चतुर्गुरुकं यदा प्राप्तं जवति तदा आ-
धाकमणे भजना सेवना भवति अथवा भजना नाम आचा-
र्यस्याभिषेकस्य गीतार्थमिहोअ येन दोषेणाशुक्रमानीतं तत्प-
रिस्फुटमेव कथ्यते । यः पुनरगीतार्थोऽपरिणामको वा तस्य न निवेद्यते । अशिवादिभिर्वा कारणैरटवीमध्वानं प्रवेष्टुमजित्व-
ति तत्र प्रथममेव शुद्धोऽध्वकल्पस्त्रिहृत्स्वस्त्रीन् वारान् गवेभ्यते
यदा न लभ्यते तदा चतुर्थे परिवर्ते पञ्चपरिहाण्याधाकर्मिकस्य
ग्रहणं करोति ।

अध्वनिर्गतानां चार्यं विधिः ।

चउरो चउत्यभत्ते, आयंविहएगठाण पुरिमहं ।

णिब्बोयगदायब्बं, सयं व पुब्बागहं कुज्जा ॥

आचार्यः स्वयमेव चतुष्कल्याणकं प्रायश्चित्तं गृह्णाति तत्र च-
त्वारि चतुर्थभक्तानि चत्वारि आचामाप्नोति चत्वार्यैकस्थाना-
नि एकासनकानीत्यर्थः चत्वारि पूर्वार्थानि चत्वारि निर्वृत्ति-
कानि च जवन्ति । ततः शेषा अप्यपरिणामकप्रत्ययनिमित्तं च-
तुष्कल्याणकं प्रतिपद्यन्ते । योऽपरिणामिकस्तस्य पञ्चकल्याण-
कं दातव्यं तत्र चतुर्थजक्तादीनि प्रत्येकं पञ्च पञ्च भवन्ति
स्वयं आचार्यः पूर्वमेव प्रायश्चित्तस्यावग्रहणं कुर्यात् येन शेषाः
मुखेनैव प्रतिपद्यन्ते यत्पूर्वं प्रतिसिद्धं वक्ति एवं भूयोऽ-
नुज्ञायते अनुज्ञातं चेति ।

अतः किमर्थं प्रायश्चित्तं दीयत इत्याह ।

कादशरीरावेक्खं, जगस्स भावं जिणा वियाणिता ।

तह तह दिसंति धम्मं, जिज्जति कम्मं जहा अखिलं ॥

कालशरीरापेक्षं कालस्य शरीरस्य च यादृशः परिणामो भ-
वे वा तदनु रूपं जगतो मनुष्यलोकस्य स्वभावं विज्ञाय जिना-
स्तीर्थकराः तथा तथा विधिप्रतिषेधरूपेण प्रकारेण धर्ममुपादिश-
न्ति यथा अखिलमपि कर्म क्षीयते यच्चानुज्ञातं प्रायश्चित्त-
दानं तदनवस्थाप्रसंगवारणाय । वृ० ४ उ० ।

अकप्यय-अकल्पिक-पुं० अर्गातार्थं, “ किं वा अकप्ययणं,
गहियं फासुयं तत्तं होइ ” व्य० १ उ० अनेपणीये, जि० “ अकप्यय
ण इच्छिज्जा पदिगाहेउज कप्ययं ” दश० ५ अ० ॥

जं जम्मि देसजाए, अकप्ययं जेण जेण कालेण ।

वुज्जामि अन्नपाणे, वि कारणं मुत्तनिदिहं ॥५॥

मगहाइ मगहसाक्षी-णं ओयणमुह यं हवइ भुज्जं ।

सीयलगं तु अभुज्जं, कुंयुममाणं रसज्जेणं ॥६॥

तेमि तु तंदुलोदं, एगंतेण जवे अप्पिज्जं तु ।

पिमालु य पद्धकं, परिवुच्छा सा वि य अभुज्जा ॥७॥

वालमकोडिसरिसा, उरुपरिसप्पा तहिं सुहुमदेहा ।

संमुच्छति अणेगा, दुप्पिक्खा मंसचक्खुणा ॥८॥

तामि य चेव पणसे, उहं सालुअं हवइ जक्खं ।

सीयलगंमि य जलजा, रसया संमुच्छंति य अणेगा ॥९॥

सरिसवभागं मुग्गेण, मासायां अंबलेण जं रच्छं ।

एगंतेण अजक्खं, तहिं मंहुका जवे सुहुमा ॥१०॥

मासा मूलपसिच्छा, परिवुच्छा संजयाणपसिच्छं ।

मच्छाय संमुच्छंति, न सरएणसंविआ वहे ॥११॥

सो पबलजाया ? अय-तको उमणियाहिं सिच्छाओ ।

परिमुच्छंति य विविहा, सव्वे पंचिदिया हंति ॥१२॥

आमे तके सिच्छे, कुमुंजसुगं अकप्ययं निव्वं ।

बादसरिसा अणेगा, सप्पा संमुच्छिमा तत्थ ॥१३॥

जवसामरअनाअं ? परिवुच्छं नेव कप्ययं होइ ।

संमुच्छंति अणेगा, मच्छा जलुआ सहस्साइ ॥१४॥

एगंतेण अपेयं, खारं दुरजाइयं तहिं देसे ।

संसज्मं तत्थ जिया, गंडुलया सप्पमंमुका ॥१५॥

दहियं तिरत्तिपुव्वं, अकप्ययंति जलूयसंघाया ।

गुलवाणिअं अपेयं, पहरंमि गए तहिं देसे ॥१६॥

गुलवाणियं अपेयं, अंमाओगजीवसंजवो तत्थ ।

जवपाणियं अपेयं, सेमाण य उएहतोयाणि ॥१७॥

एगंतेण अभक्खा, परिवुच्छा मासपोविआ तत्थ ।

संमुच्छंति निगोया, तेहि य जीवा बहुविहा य ॥१८॥

अद्वगपिडगगब्जा, मंडुकाया परअपरिवुच्छा ।

पुव्वएहे सा कप्पइ, अवरएहे तंतुआ जीवा ॥१९॥

जक्खा य पंचत्तं, तु मोयगा देसमंडले तम्मि ।

एगंतेण न कप्पइ, सीयलकूरो अतुसिणो अ ॥२०॥

आयारो पडिसिच्छो, जीमेतासी ? अलंजई भत्तं ।

आयारियपरिभट्टा, पाणिवहकरा अ साहूआ ॥२१॥

मूलगद्वष्टा चंचु अ, तत्थ य संसज्जए मुहुत्तेणं ।

न हु मूलगसंसत्ता, कंदफलाई उ संसत्ते ॥२२॥

सव्वं तिलगयआमं, गोरसमासं तु रत्तिपज्जसियं ।

द्वष्टासीईजूया, संसज्जए मुहुत्तेणं ॥२३॥

उवरुक्खलगतिगेयं, पत्तेयं तन्निरत्तकालेयं ।

विज्जलयणद्वब्बाइ ? सूहुमुहाईसु संसत्ते ॥२४॥

एवं जुज्जं मगहे, विसए तदेव समासओ भणियं ।

मगहा इव नायव्वं, जाव कडिगाउ नेपालं ॥ २५ ॥

दविमं वा विमुवासो ? एयंमि य देसमंडले पत्ता ।

पाणाणि य भक्खाणि य, नायव्वाइ पयत्तेणं ॥ २६ ॥

मिरियकुडंगकुसंजी, करमियअग्गे सन्निक्रमाया ।

एसा निगोयजोणी, परिवुच्छा होइ अब्बक्खा ॥ २७ ॥

कुहवतंतुज्जजाओ, दगकूलं पंचरत्तिपरिवुच्छं ।

एगंतेण अपेयं, जलयरपरिनाण जायंति ॥ २८ ॥

पूरियमंडुकमिआ, मासा वयुला य देसत्ता जाया ।

हंति अभक्खा कुंथुअ-मक्खिअमसगाण सा जोणी ॥२९॥

कुच्छ न तंजुलउदगं, कूरो जो होइ रत्तिपरिवुच्छो ।
 एगतेण अपेयं, बहुविहसत्ताण सा जोणी ॥ ३६ ॥
 गुलपाणियं तु पेयं, मज्झाएहे विच्छुपाणियं चेव ।
 सेसं काल न पेयं, तेसु वि जीवा अणेगविहा ॥ ३७ ॥
 आजारसरद्धीए, करंवगे वगन्नतकसिद्धो अ ।
 एगतेण अभक्खो, सो ऊ उएहो अ सन्निसेणं ॥ ३८ ॥
 समुच्छंति निगोया, तस्सा पंचिदिया अणेगविहा ।
 सुहुमा जइहिं दिट्ठा, तज्जोणीया बहु जीवा ॥ ३९ ॥
 सूरणकंदो मीसे-हिं सीसिओ ? एगरत्तिपरिवुच्छो ।
 एगतेण अभक्खो, तेसि निगोया य मंडूका ॥ ४० ॥
 व्हागलतके सिद्धो, उगणेहिं किएइकंगुओ जीओ ।
 धूलं करिहिं मासो, परिवुच्छो तत्थ बहुयया ॥ ४१ ॥
 पंचन्नवमुहुत्तकंदा, अकपिया सिद्धयारिनिच्चं पी ।
 पत्ता कसाणवचयं, सोरद्धा जारदेसंमि ॥ ४२ ॥
 चउहिं पयारेहिं सया, न कप्पए कंगुओ तहिं देसे ।
 जो अंबलंमि सद्धो, तत्थयमावजिया जीवा ॥ ४३ ॥
 उएहे समुच्छंमि य, अणेगजीवा निगोयसंठाणा ।
 सीयलपमि य मच्छा, रहरेण संठिया दहवे ॥ ४४ ॥
 व्हागलतके सिद्धो, कंगुओ खायरे हि कडेहिं ।
 उएहे निगोयजीवा, सीयलए तंतुया हुंति ॥ ४५ ॥
 तक्कं विलंमि सिद्धो, मासो लणएयरएउमासमि ।
 उएहंमि तसा जीवा, सीयलए हुंतिय निगोया ॥ ४६ ॥
 माहिसत्तके वगलेहिं, सिद्धओ जइति कंगुओ होइ ।
 समुच्छंति अणेगा, सीयलए तंतुआ जीवा ॥ ४७ ॥
 चट्ठापत्तंतिद्धं-मि सिद्धयं उएहयं च अगिणीए ।
 उप्पज्जंति अणेगा, सीयलए किएइया जीवा ॥ ४८ ॥
 अंबिन्नसिद्धविराट्ठी, एगतेणं च सा वि पमिसिद्धा ।
 उएहंमि तसा जीवा, निगोयजीवा य सीयलए ॥ ४९ ॥
 सात्तासरसाकंगुओ, एए तिन्नि च उएइया कूरा ।
 परिहरियव्वा निच्चं सीयलए तंतुआ जीवा ॥ ५० ॥
 व्हागलतके सिद्धो, कंगुओ खायरेहिं कडेहिं ।
 तिन्नयमलूणमिस्सो, निगोयपंचिदिया हुंति ॥ ५१ ॥
 निग्गंथाण अभक्खं, मूळगसागं तिरत्ति रिवुच्छं ।
 कुंयुत्तायनिगोया, उप्पज्जंति य बहुय जीवा ॥ ५२ ॥
 मसाविहुपरिवुच्छा, एगतेण वि हुंति अभक्खा ।
 हुंति य निगोयजीवा, तंतुअ पंचिदिया तत्थ ॥ ५३ ॥
 सतु अजक्खा भक्खा, भक्खा परिवुच्छजेसुरहदेसमि ।
 पेत्तामुहुकुक्कुमिया, पंचिदियजीवजोणी सा ॥ ५४ ॥
 एगं नामं जक्खा, पूवरिया कुंथुआ भवे पच्छा ।
 एगतेण अजक्खा, परिवुच्छा मासपोलीया ॥ ५५ ॥
 उप्पज्जंति निगोया, जीवा पंचिदिया बहुविहा य ।

दुविहेसु मोयगेसुं, परिवुच्छाइसु तहिं देसे ॥ ५६ ॥
 गोसत्तखाइयाणं, गोणीणं मोरसेण जं मिस्सं ।
 संसप्पइ रसएहिं, खणेण वाद्वग्गसरिसेहिं ॥ ५७ ॥
 सव्वेसु वि देसेसुं, परिवुत्तियाइं अकप्पणिज्जाइं ।
 असणं पाणमज्जक्खं, नाणा जीवाण सा जोणी ॥ ५८ ॥
 जा परिवुच्छं जुंजइ, एगरसं चउविहं पि आहारं ।
 सा बहुविहजीवाणं, करेइ अंतं अयाणंतो ॥ ५९ ॥
 जो नाही पडिवात्ति, एणादेमेसु सत्तभणिणं ।
 सो संजमं अविकसं, करेइ साहु य परिहरंतो ॥ ६० ॥
 अंकुल्लघाणिय १, बायाद्वट्ठीइ जो य इक्खुरसो ।
 मच्छासमुच्छंति अ, तक्कासं सव्वदेसेसु ॥ ६१ ॥
 संसत्तयणिज्जुत्ती, एसा साहुहिं चेव पडिअव्वा ।
 अत्थो पुण सव्वेहिं वि, सोयव्वो साहु पासाओ ॥ ६२ ॥
 सं० नि० । आचा० ।

अकडिपत्त-त्रि० अयोग्ये, ग० १ अधि० ।

अकडवर-पुं० पारसीकोऽयं शब्दः दिल्लीनगराधिपता, भू-
 चक्रराज, स हीरविजयप्रतिबोधितः “ यो जीवाजयदानमि-
 ममिषात् स्वीयं यशोमिदम्, परमासान्प्रतिवर्षमुग्रमखिले
 चूमण्डलेऽधीवदत् । जेजे धार्मिकतामधर्म्मरसिको भू-
 व्काग्रिमोऽकडवरः, श्रुत्वा यद्वदनादनाविलमतिधर्म्मोपदेशं
 ब्रूयन् ॥ १ ॥ कल्प० ॥

अकम्म-अकर्मन्-न० न० त० कर्मकरणाज्जावे, वृ० १ उ० आ-
 श्वनिरोधे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । न विद्यते कर्मास्येति (क्री-
 णकर्मणि) पुं० आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० ।

अकर्मणा गतिः ।

अत्थि एं भंते ! अकम्मस्स गई पणायइ हंता अत्थि
 काहं भंते ! अकम्मस्स गई पणायइ गोयमा ! निस्संगयाए
 निरंगणयाए गइपरिणामेणं बंधणउयणयाए निरिंधणयाए
 पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पणायइ काहं भंते ! नि-
 स्संगयाए निरंगणयाए गइपरिणामेणं अकम्मस्स गई प-
 णायइ गोयमा ! से जहा नामए केइ पुरिसे सुकं तुंबं निच्छिइ
 निरुवहयं आणुपुव्वीए परिकम्ममाणं ५ दब्बेहिं कुसेहि-
 य वेहेइ अट्ठहिं मट्ठियालेवेहिं डिंपइ उएहं दन्नयइ जइं जइं
 सुकं समाणं अत्थाहमतारमपोरुसियंसि उदगंसि पक्खिजेज्जा
 से नृणं गोयमा ! से तुंवे तेसिं अट्ठएहं मट्ठियालेवाणं गुरुयत्ताए-
 भारियत्ताए गुरुयसंजारियत्ताए सल्लिलतलमइवइत्ता अहे
 धरणिंतलपइट्ठाणे भवइ हंता हवइ अहे एं से तुंवे तेसिं
 अट्ठएहं मट्ठियालेवाणं परिकखणं धरणिंतलमइवइत्ता
 उप्पि सल्लिलपइट्ठाणे भवइ हंता भवइ एवं खड्डु गोयमा !
 निस्संगयाए निरंगणयाए गतिपरिणामेणं अकम्मस्स
 गइपणायइ काहं भंते ! बंधनउयणयाए अकम्मस्स
 गई पणायइ गोयमा ! से जहा नामए कलसियलियाइ वा

मुग्गसिंबलियाइ वा मामसिंबलियाइ वा सिंबलिसिंबलियाइ वा एरुमिजियाइ वा उगहेदिणा सुका समाणी फुडित्ताणं एगंतमंतं गच्छइ एवं खलु गोयमा ! कहणहं जंतं ! निरिधणयाए अकम्मस्स गई गोयमा ! से जहा नामए धूमस्स इंधणविण्णुकस्स उहुं वीससाए निव्वाघाएणं गई पवत्तइ एवं खलु गोयमा ! कहणहं भंते ! पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पप्पत्ता गोयमा ! से जहानामए कंमस्स कोदंमविण्णुकस्स लक्खानिमुहं निव्वाघाएणं गई पवत्तइ एवं खलु गोयमा ! पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई वपवत्तइ एवं खलु गोयमा ! नीत्तंगयाए निरंगणयाए जाव पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गई पवत्तइ ।

(गह पष्ठायाइति) गतिः प्रज्ञायतेऽन्युपगम्यत इति यावत् (निस्संगयाएत्ति) निःसङ्गतया कर्ममत्तापगमेन (निरंगणयाएत्ति) नीरागतया मोहापगमेन (गहपरिणामेणंति) गतिस्वभावतया अन्तानुबन्धस्येव (बंधनत्रयणयाएत्ति) कर्मबन्धन-उद्देनेन परपरफलस्येव (निरंधणयाएत्ति) कर्मन्धनविमोचनेन धूमस्येव (पुव्वप्पओगेणंति) सकर्मतायां गतिपरिणाम-वत्त्वेन द्वाणस्येवैत पतदेव विवण्वन्नाह (कहणहमित्यादि) (निरुहयंति) वाताद्यनुपहतं (दग्धेदियत्ति) दग्धैः समूहैः (कुसेदियत्ति) कुशैर्दग्धैरेव छिन्नमूलैः (चूईमूइत्ति) चूया दूयः (अस्थाइत्यादि) इह मकरौ प्राकृतप्रजवावतोऽस्ताद्येऽत एवातारेऽत एवापैरुषेयेऽपुरुषप्रमाणे (कवसिंबलियाइ वा) कलायाभिधानध्यान्यफलिका (सिंबलित्ति) वृक्षविशेषः (परंमिजियाइ वा) परपरफलं (एगंतमंतं गच्छइत्ति) एक इत्येवमन्तो निश्चयो यत्रासावेकान्त एक इत्यर्थोऽतस्तमन्तं ज्ञानां गच्छति इह च बीजस्य गमनेऽपि यत् कदाय सिम्बलिकादि । तल्लुक् “तत्तयोरभेदोपचारादिति” (उहुं वीससाएत्ति) उर्ध्वं विस्त्रसया स्वज्ञायेन (निव्वाघाएणंति) कटाद्याच्छादनाज्ञावात्, भ० ७श० १ उ० (अकम्मस्स धवहारो ए विज्जति) आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । न विद्यते कर्मास्येति अकर्मा कर्मराहिते, धीर्यान्तरायक्यजनिते जीवस्य सहजे धीर्ये, “किन्तु धीरस्स धीरत्तं, कहं नेयं पबुच्चइ । कम्ममेगे पवदेति, अकम्मं वा वि सुव्वया” सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । अकम्मओ—अकर्मतस्—अव्य० कर्माणि विनेत्यर्थे, “एणं अकम्मओ विभत्तिजावं परिणमइ” ज० १२ श० ५ उ० ।

अकम्मस—अकर्माश—पुं० न विद्यते कर्माशो यस्य सोऽकर्माशः । कर्मत्वविप्रमुक्ते “अपत्तिंयं अकम्मसे, एयमहम्मिगे सुए” सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । विगतघातिकर्मणि स्नातकभेदे, भ० १५ श० ६ उ० ।

अकम्मकारि [न]—अकर्मकारिन्—त्रि० स्वभूमिकानुचितकर्मकारिणि, प्रश्न० आश्न० २ ज्ञा० ।

अकम्मग—अकर्मक—त्रि० नास्ति कर्म यस्य बहु० कप् । व्याकरणोक्ते कर्मशून्ये घातौ । “लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेत्यः” ३ । ४ । ६९ इति [पाणिनिः] “फलव्यापारयोरैकनिष्ठतायामकर्मकः” इति हरिः । स्त्रियां टापि कपि अत इत्वम अकर्मिका “प्रसिद्धेरविश्रुताः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया” इति हरिः । वाच० । अविश्रुतकर्मका अकर्मका जवन्ति । यथा, पश्य मृगो धावति, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

अकम्मजूमग—अकर्मजूमक—पुं० कर्म कृपिवाणिज्यादि मोक्षा-नुष्ठानं वा तद्विकला जूमियेथान्ते अकर्मजूमस्ते एवाकर्मजूमका आर्पत्वात्समासात्तोऽप्रत्ययः । जीवा० १ प्रति । अकर्मजूमिजेषु गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्येषु, प्रज्ञा० १ पद । ते च त्रिशद्विधाः ।

से किं तं अकम्मभूमिगा ? अकम्मजूमिगा तीसति-विहा पणत्ता तंजहा पंचहिं हेमवण्हिं पंचहिं हेरणवण्हिं पंचहिं हरिवासेहिं पंचहिं रम्मगवासेहिं पंचहिं देवकुरुण्हिं पंचहिं उत्तरकुरुण्हिं सेत्तं अकम्मभूमिगा ।

अथ के ते अकर्मभूमिकाः ? सूरिराह अकर्मभूमिकास्त्रिशद्विधाः प्रज्ञाः । तच्च त्रिशद्विधत्वं क्षेत्रज्ञेदात् । तथा चाह । “तं जहा पंचहिं हेमवण्हिं” इत्यादि । पञ्चनिर्हैमवतैः पञ्चभिर्हैरणवतैः पञ्चभिर्हरिवतैः पञ्चभिः रम्यकवतैः पञ्चभिर्देवकुरुभिः पञ्चभिर्उत्तरकुरुभिर्निर्मिद्यमानास्त्रिशद्विधा जवन्ति । येषां पञ्चानां त्रिशत्संख्यात्मकत्वात् तत्र पञ्चसु हैमवतेषु मनुष्या गव्यतिप्रमाणशरीरोच्छ्रया पत्योपमायुषो वज्रर्षभनाराचसंहननिनः समचतुरस्रसंस्थानाः चतुष्पष्टिपृष्ठकरणकाश्चतुर्थ्यतिप्रमाणभोजिनः एकोनाशीतिदिनान्यपत्यपालकाः । उक्तं च “गात्रयमुष्ठापल-ओ-वमात्रणो वज्जरसहस्रघयणा । हेमवण रन्नवण, अहमि-दनरा मिहुणवासी ॥ १ ॥ चउसट्टीपिट्टकरं-रयाणमणुयाण तेसिमाहारो । जत्तस्स चउसट्टीस्से-गुणसिइदिणवण्णाल-णया” ॥ २ ॥ पञ्चसु हरिवर्षेषु पञ्चसु रम्यकेषु द्विपत्योपमा-युषो द्विगव्यतिप्रमाणशरीरोच्छ्रया वज्रर्षभनाराचसंहननिनः समचतुरस्रसंस्थानाः षष्ठमकातिक्रमाहारिणोऽष्टात्रिशत्य-धिकशतसंख्यपृष्ठकरणकाश्चतुष्पष्टिदिनान्यपत्यपालकाः (आ-ह च “हरिवासरम्मपसु, आउपमाणं सरीरमुस्सेहो । पविओ-वमाणे दोन्नि य, दोन्नि य कोसुस्सिया भणिया ॥ १ ॥ उट्टस्स य आहारो, चउसट्टिदिणाणि पालणा तेसि । पिट्टकरंराणसयं, भ-छावीसं मुण्येव्व” ॥ २ ॥ पञ्चसु देवकुरुषु पञ्चस्वत्तरकुरुषु त्रिपत्यो-पमायुषो गव्यतित्रयप्रमाणशरीरोच्छ्रयाः समचतुरस्रसंस्था-ना वज्रर्षभनाराचसंहननिनः षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाणपृष्ठ-करणका अष्टमकातिक्रमाहारिण एकोनपञ्चाशदिनान्यपत्य-पालकाः । तथोक्तं च “दोसु वि कुरुसु मणुया, तिपट्टपरमाउसो तिकोसुच्चा । पिट्टकरंरसयाइ, दोउप्पन्नाइ मणुयाण ॥ १ ॥ सुसमसुसमाणुजावं, आणुभवमाणानवच्चंगोवणया । अउणा पञ्चदिणाइ, अट्टमजत्तस्स आहारो” ॥ २ ॥ एतेषु सर्वेष्वपि क्षेत्रेष्वन्तरङ्गीपेष्विव मनुष्याणामुपयोगाः कटपदमसम्पादिताः नवरमन्तरङ्गीपापेक्षया पञ्चसु हैरणवतेषु मनुष्याणामुत्थानब-लवीर्यादिकं कल्पपादपफलानामास्वादो जूममाधुर्यमित्येधमा-दिका भावाः पर्यायानधिकृत्यानन्तगुणा रूपव्यास्तेज्योऽपि पञ्चसु हरिवर्षेषु पञ्चसु रम्यकवर्षेषु अनन्तगुणास्तेज्योऽपि पञ्चसु देव-कुरुषु पञ्चस्वत्तरकुरुष्वनन्तगुणाः । प्रज्ञा० १ पद । जी० । आ० म० छि० । येषां कल्पवृक्षाः—

अकम्मभूमयाणं मणुआणं दसविहा रुक्खा उवजोगत्ताए उवत्थिया पणत्ता । तंजहा-मत्तंगया य भिगा, तुमि-अंगा दीव-जोइ-चित्तंगा । चित्तरसा मणिअंगा, गेहामारा अणमिया य ॥

तथा अकर्मभूमिकानां भोगजूमिजम्मनां मनुष्याणां दशविधा (रुक्खति) कल्पवृक्षाः (उवभोगत्ताएत्ति) उपभोग्यत्वाय

(उवत्थियसि) उपस्थिता उपनीता इत्यर्थः । तत्र मत्ताङ्गकाः मयकारणभूताः (भिगसि) भाजनदायिनः (तुमियंगसि) तुर्याङ्गसम्पादकाः (वीवसि) दीपशिखाः प्रदीपकार्यकारिणः (जोइसि) ज्योतिरभितस्तकार्यकारिण इति (चित्तंगसि) चि-
आङ्गाः पुष्पदायिनः चित्ररत्नाः जोजनदायिनः मयङ्गा आनर-
णदायिनः गेहाङ्काराः भवनत्वेनोपकारिणः अनन्तत्वं सवत्तत्वं
तत्केतुत्वादनम्ना इति, स० १० सम० ।

अकम्मज्जमि-अकर्मज्जमि-ली० न० कृपादिकर्मरहिताः । क-
ल्पपादपफलोपभोगप्रधाना भूमयो हेमवतपञ्चकहरिवर्षपञ्चक-
देवकुरुपञ्चकोत्तरकुरुपञ्चकरम्यकपञ्चकैरण्वतपञ्चकरूपसि-
शदकर्मज्जमयः । म० । इत्येतासु जोगज्जमिषु, प्रश्न० आश्र० ५
ब्रा० । स्था० । प्रश्न० ।

जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिलेणं तओ अकम्म-
भूमीओ पप्पत्ताओ तंजहा-हेमवए हरिवासे देवकुरा । जंबुदी-
वे दीवे मंदरस्स उत्तरेणं तओ अकम्मज्जमिओ पप्पत्ताओ
तंजहा-उत्तरकुरा रम्मगवासे हेरएवए (स्था० ३ ग्रा० ४ उ०)
जम्बुदीवे दीवे देवकुरुत्तरकुरुवज्जाओ चत्तारि अकम्मज्ज-
मीओ पप्पत्ताओ तंजहा-हेमवए हेरएवए हरिवासे रम्म-
गवासे, स्था० ४ ग्रा० ।

सर्वसङ्गहे ।

जंबुदीवे दीवे उ अकम्मज्जमीओ पप्पत्ताओ । तंजहा-हेमवए
हेरणवए हरिवासे रम्मगवासे देवकुरा उत्तरकुरा । धायइत्वं म-
दीवपुरच्छिमकेणं व अकम्मज्जमीओ पप्पत्ताओ । तंजहा-हेम-
वए जहा जंबुदीवे तहा जाव अंतरणंओ जाव पुक्खरवस्दीव-
हे पव्वत्थिमप्पे भाणियव्वं (स्था० ६ ग्रा०) कइविहेणं जंते !
अकम्मभूमीओ पप्पत्ताओ ? गोयमा ! तीसं अकम्मज्ज-
मीओ पप्पत्ताओ, तंजहा पंच हेमवयाइं पंच हेरणवयाइं ।
पंच हरिवासाइं पंच रम्मगवासाइं पंच देवकुराइं पंच उत्तर-
कुराइं एयासु णं भंते ! तीसासु अकम्मज्जमीसु अत्थि
उस्सप्पिणीति वा ओसप्पिणीति वा ? णो इण्ठे समणे ।
भ० १० श० ८ उ० ।

अकम्मज्जमि-अकर्मभूमिज-पुं० अकर्मज्जमिषु जाता अकर्म-
ज्जमिजा गर्भजमनुष्यभेदेषु, न० ।

अकम्मज्जमिआ-अकर्मज्जमिजा-ली० अकर्मज्जमिभोगज्जमि-
स्तत्र जाता अकर्मज्जमिजा जोगज्जमिजगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्य-
लीषु, स्था० ३ ग्रा० १ उ० ।

से किं तं अकम्मज्जमियाओ अकम्मज्जमियाओ तीसति-वि-
धाओ पप्पत्ताओ । तंजहा-पंचसु हेमवएसु पंचसु हेरणवएसु
पंचसु हरिवासेसु पंचसु रम्मगवासेसु पंचसु देवकुरुसु पंचसु
उत्तरकुरुषु सेतं अकम्मज्जमगमणस्सीओ । जी० १ प्रति० ।

अकम्मया-अकर्मता-ली० कर्मणामभावे, अस्याः फलं यथा-

अहाउयं पालइत्ता अंतोमुहुत्तावसेसाउए जोगनिरोहं
करेमाणे सुहुमकिरियं अप्पमिवाइयं मुक्कज्जाणं भायमाणे
तप्पढमयाए मणजोगं निरंभइ मणजोगं निरंजइत्ता वइजोगं

निरंभइ वइजोगं निरंजइत्ता कायजोगं निरंभइ कायजोगं
निरंभइत्ता आणापाणनिरोहं करेइ आणापाणनिरोहं
करेइत्ता इसि पंच रहस्सकस्वस्वारप्पाएय णं अणगारे समु-
च्छिन्नकिरियं अणियइइ सुक्कज्जाणं जियायमाणे वेय-
णिज्जं आउयं नामं गोयं च एए चत्तारि वि कम्मं से जुग-
वं खवेइ ॥११॥ तओ ओराद्वियकम्माइं च सव्वाहिं विप्प-
जहणहिं विप्पजहत्ता उज्जसेदी पत्ते अफुसमाणगई उहुं
एगसमएणं अविग्गहेणं तत्थ गंता सागासोवउत्ते सिज्जइ
बुज्जइ मुच्चइ परिनिव्वाएइ सव्वज्जुक्खाणं अंतं करेइ ॥१३॥
शैलेस्यकर्मताद्वारमर्थतो व्याचिख्यासुराह (अहेति) केव-
लाऽवाप्यनन्तरमायुष्कं जीवितमन्तर्मुहूर्त्तादिपरिमाणं पाल-
यित्वा अन्तर्मुहूर्त्तपरिमाणः अन्ता कालोऽन्तर्मुहूर्त्ताद्धा तदशेष
मुहूर्तरितं यस्मिन्स्तदन्तर्मुहूर्त्ताद्धावशेषम् । तथाविधमायुरस्येति
अन्तर्मुहूर्त्ताद्धावशेषमायुष्कः सन् पाठान्तरतश्चान्तर्मुहूर्त्तावशे-
षमायुष्कः । पठन्ति च “ अंतोमुहुत्तअन्तावसेसा ” इति प्राकृ-
तत्वादन्तर्मुहूर्त्तावशेषाद्यायाम् (जोगनिरोहं करेमाणसि)
योगनिरोधं करिष्यमाणः सूक्ष्मक्रियमप्रतिपत्तनशीलमप्रति-
पात्यधःपतनाभावात् शुक्लध्यानं “ समुदायेषु दि प्रवृत्ताः श-
ब्दा अवयवेष्वपि वर्तन्ते ” इति शुक्लध्यानतृतीयभेदं, ध्यायं-
स्तत्प्रथमतया तदाद्यतया मनसो योगो मनोयोगः मनोद्रव्य-
साचिव्यजनितो व्यापारस्तं निरुणद्धि । तत्र च पर्याप्तमात्रस्य
संज्ञिनो जघन्ययोगिनो यावन्ति मनोद्रव्याणि तज्जनितश्च या-
वान् व्यापारस्तदसंख्यगुणविहीनानि मनोद्रव्याणि तद्यापारं
प्रतिसमयं निरुध्नन् तदसंख्येयसमयैस्तत्सर्वनिरोधं करोति ।
यत उक्तम् “ पज्जत्तमिसससि-स्सजत्तियाइं जहणजोगिस्स ।
होति मणोद्व्याहं, तव्वावारो य जम्मसो ” ॥ तयसंख्यगुण-
विहीणे, समए २ निरंभमाणो सो । मणसो सव्वनिरोहं, कु-
णइ असंखेज्जसमएहिं ” तदनन्तरं च वाचो वाचि वा योगो
वाग्योगो भाषाद्रव्यसाचिव्यजनितो जीवव्यापारस्तं निरु-
णद्धि तत्र च पर्याप्तमात्रद्वीन्द्रियजघन्यवाग्योगपर्यायेभ्योऽसं-
ख्यगुणविहीनास्तत्पर्यायान्समये २ निरुध्नन्नसंख्येयसमयैः
सर्ववाग्योगं निरुणद्धि । यत उक्तम् “ पज्जत्तमेत्तंवेदिय, जह-
णवइजोगपज्जवा जे उ । तदसंख्यगुणविहीणा, समए २ निरं-
भतो ॥ सव्ववइजोगरोहं, संखादीएहिं कुणइ समएहिं ।
आणापाणनिरोहं, पढमसमओयसुहुमपणसि ” आणापा-
नावुच्चासनिःश्वासौ तन्निरोधं करोति सकलकाययोगनि-
रोधोपलक्षणं चैतत्तं च कुर्वन् प्रथमसमयोत्पन्नसूक्ष्मपनक-
जघन्यकाययोगतोऽसंख्येयगुणहीनं काययोगमैकैकसमये
निरुध्नन् देहविभागं च मुञ्चन्नसंख्येयसमयैरेव सर्वं निरुण-
द्धि । उक्तं च । “ जो किर जहणजोगो, संखेज्जगुणहीणम्मि
इक्किहे । समए निरंभमाणो, देहतिभागं च मुंचंतो ॥ रंभइ
सकायजोगं, संखाइएहिं चैव समएहिं । तो काययोगनिरोहो,
सेलेसीभावणामेति ” इत्थं योगत्रयनिरोधं विधाय (इसि-
त्ति) ईषदिति स्वल्पप्रयत्नपेक्षया पञ्चानां ह्रस्वाक्षराणां
अइउऊलृइत्येवंरूपाणामुच्चारो भणनं तस्याद्धाकाहो यावता
उच्चार्यन्ते ईषत्पञ्च, ह्रस्वाक्षरोच्चारणाद्वा तस्यां च (गमिति) प्रा-
स्वत् अनगारः समुच्छिन्नोपरता क्रिया मनोव्यापारादिरूपा य-
स्मिन्स्तत् समुच्छिन्नक्रियं न निवर्तते कर्मकयात् प्राणित्येवंशी-

लमनिवर्त्ति ब्रुक्लभ्यान् चतुर्थभेदरूपं ध्यायन् दैलेस्यवस्थाम-
नुभवन् इति भावः । इस्वाकरोच्चारणं च न विलम्बितं इतं वा
किं तु मध्यमेव गृह्यते, यत आह । “ हस्तकस्तराई मज्जे-
जेण कालेण पंच भवेति । अस्मिन् सेवेसिगतो, तस्यमिच्छं
ततो कालं ” एवंविधश्च यः कुरुते तदाह वेदनीयं शास्तादि आ-
युष्यं मनुष्यायुर्नाम मनुजगत्यादि गोत्रं चोच्चैर्गोत्रम् (पपत्ति)
एतानि चत्वार्यपि (कम्मं सैत्ति) सत्कम्माणि युगपत् कृपयति
एतत्तत्पण्ययायच्च भाष्यगाथाभ्योऽवसेयस्तादृशैः “ते संवे-
ज्जगुणाए, सेदीए य रइयं पुरा कम्मं । समए २ खयं, कम्मं सेवे-
सिकांसेण ॥ सर्वं खवेइ तं पुण, निह्वेवंकिंचिदुच्चरिमसमए । किं-
चिख होइ चरिमे, सेवेसीएत्तं वोच्चं ॥ मणुवगाइजायतसवा-यरं
च पज्जत्तसुजगमाएज्जं । अखयरवेयणिज्जं, नराउमुच्चं जसो पांमं ॥
संभवओ जिणपांमं, नराणुपुव्वीयचरिमसमयंमि । सेसा जिण-
संताऊ, दुच्चरिमसमयंमि दिट्ठंति ” तत इति वेदनीयादिक्रिया-
नन्तरम् (ओरासियकम्माइ च सि) औदारिककार्मणे शरीरे व-
पलकणासैजसं च (सव्वाहिं विण्णजह्वाहिंति) सर्वाभिर-
शेषाभिर्विशेषेण विविधे वा प्रकपेते दानयस्यागो विप्रदाण-
यो व्यक्तघपेकं बहुवचनं तामिः किमुक्तं भवति सर्वथा परिहा-
टेन न तु यथापूर्वं संघातपरिशादाज्यां देशत्यागतः (विण्ण-
जहिंसा) विशेषेण प्रहाय परिशाट्य । उक्तं हि “ओरासियाहिं
सव्वा, चयइ विण्णजह्वाहिं जं भणियं । नीसेसतयाण जहा,
देसव्वाएण सो पुत्थि ” वेशब्दोऽत्र औदारिकादिप्रावनिवृत्तिम-
स्थामनुकामपि समुच्चिनोति । यत उक्तम् “ तस्सेदयिया-
भावा, प्रव्वत्तं च विणियत्तप जुगवं । सम्मत्तणायुदंसण, सुइसि-
द्धाणिमोत्तूण ” अजुवका अणिराकाशप्रदेशपङ्क्तिस्तं प्राप्त
ऋजुश्रेणिगत इति यावत् (अफुसमाणसहसि) अपृशतिरिति
नायमर्थो यथा सर्वानाकाशप्रदेशाश्च स्पृशत्यपि तु यावत्स जीवो-
ऽवगाढस्तावत् एव स्पृशति न तु ततोऽतिरिक्तमेकमपि प्रदेश-
मूर्ध्वमुपर्येकसमयेन द्वितीयादिसमयांतराऽस्पृशनेनाविप्रेक्षेण
वक्रगतिरूपविप्रदाभावेन अन्वयव्यतिरेकाज्यामुक्तोऽर्थः स्पृष्ट-
तरो प्रवतीत्यनुश्रेणिप्राप्त इत्यनेन गतार्थत्वेऽपि पुनरभिधानं
तत्रेति विवक्षिते मुक्तिपद इति यावत् (गतेसि) गत्वा साका-
रोपयुक्तो हानोपयोगवान् सिध्यतीत्यादि यावदन्तं करोतीत्या-
दि प्राग्वत् । उक्तं च “ अजुसेदिं पडिवन्तो, समयपएसंतं
अफुसमाणो । एगसमएण सिज्जइ, अहसागारोवत्तो सो ”
इति द्वांसप्ततिसुप्रार्थः । इह चूर्णितः “सेवेसीए णं भंते !
जीवे किं जणयइ अकम्मं जणयइ अकम्मयाओ जीवा सिज्जंति”
इति पाठः पूर्वत्र च कचित् किंचित्पाठभेदेनाल्पा एव प्रश्ना
आश्रिताः । अस्माभिस्तु भूयसीषु प्रतिषु यथाव्याख्यातपाठदर्श-
नादित्यमुश्रितमिति । उक्तं २१ अ० ।

अकम्हा (म्मा) - अकस्मात्-अव्य० न कस्मात् किञ्चित्कार-
णाधीनत्वं यत्र । अलुक्समासः । घाच० ‘पद्महमप्सस्महां इदः’
८ । २ । ७४ । इति सूत्रेण स्मेति भागस्य मकाराक्रान्तो हकारः ।
प्रा० । अथवा मगधदेशे गोपालबालावलादिप्रसिद्धोऽकस्मा-
दिति शब्दः । स इह प्राकृतेऽपि तथैव प्रयुक्तः । स्था० ५५ ठा० ।
कारणानधीनं, अतर्कितोपनते वा, बाह्यनिमित्तानपेक्षे, स्था० ७
ठा० । अनभिसन्धे, प्रश्न० संव० ५ द्वा० आचा०

अकम्हा (म्मा) किरिया-अकस्मात्क्रिया-खी० अन्यस्मै निस्-
हेन शरादिनाऽन्यघातज्ञकरणे चतुर्थे क्रियास्थाने, ध० ३ अधि० ।

अकम्हा (म्मा) दंड-अकस्माद्दण्ड-पु० अकस्मादनभि-
सन्धिनाऽन्यवधार्थप्रवृत्त्या दण्डोऽन्यस्य विनाशोऽकस्माद्द-
ण्डः । स० १३ सम० । अन्यवधार्थप्रहारे मुक्तेऽन्यस्य वधलक्षणे
चतुर्थे दण्डे, स्था० ५ ठा० २ व० । प्रव० । प्रह० । आव० ।

अकम्हा (म्मा) दंभवत्ति-अकस्माद्दण्डप्रत्ययिक-न० अ-
कस्माद्दण्डः प्रत्ययः कारणं यस्य । चतुर्थे दण्डसमादाने,

अहावरे चउत्थे दंरुसमादाने अकम्मादंभवत्तिएत्ति आ-
हिज्जइ से जहाणामए केइ पुरिसे कच्छंसि वा जाव वण-
दुगांसि वा मियवत्तिए मियसंकप्पे मियपणिहाणे मियवहा-
ए गंता एए मियत्ति काउं अन्नयरस्स मियस्स बहाए इंसु-
आयमेत्ता एं णिसिरेज्जा स मियं बहिस्सामित्तिकइ तित्ति
रं वा वट्ठं वा चमगं वा द्वावगं वा कवोयगं वा कविं वा
कविंजलं वा विथिता जवइ इह खलु से अन्नस्स अछाए
अमं फुसति अकम्मादंमे ॥ १० ॥ से जहा णामए केइ पुरिसे
सालीणि वा वीहीणि वा कोइवाणि वा कंगूणि वा पर-
गाणि वा रालाणि वा णिलिज्जमाणे अन्नयरस्स तणस्स
बहाए सत्थं णिसिरेज्जा से सामगं तणगं कुमुदुगं वीहीज्ज
सियं कलेसुयं तणं छिंदिस्सामित्तिकइ साहिं वा वीहिं वा
कोइवं वा कंगुं वा परगं वा रालयं वा छिंदित्ता भवइ इति
खलु से अन्नस्स अछाए अमं फुसति अकम्मादंमे एवं खलु
तस्स तप्पत्तियं सावज्जं आहिज्जइ चउत्थे दंरुसमादाने
अकम्मादंभवत्तिए आहिइ ॥ ११ ॥

अथापरं चतुर्थे दण्डसमादानमकस्माद्दण्डप्रत्ययिकमाख्या-
यते । इह चाकस्मादित्ययं शब्दो मगधदेशे सर्वेणाप्यागोपा-
लाङ्गनादिना संस्कृत एवोच्चार्यते इति । तदिहापि तथाभूत-
एवोच्चारित इति । तद्यथानाम कश्चित्पुरुषो लुब्धकादिकः
कच्छेद्यथायावद्वनदुर्गे वा गत्वा मृगैर्हरिणैराट्यपशुनिर्वृत्ति-
वर्चनं यस्य स मृगवृत्तिकः स चैवंभूतो मृगेषु संकल्पो यस्या-
सौ मृगसंकल्पः । एतदेव दर्शयति । मृगेषु प्रणिधानमन्तःकर-
णवृत्तियस्यासौ मृगप्रणिधानः क मृगान्द्रव्यामीत्येतदध्यव-
सायी सन् मृगवधार्थं कच्छादिषु गन्ता भवति । तत्र च गतः
स दृष्ट्वा मृगानेते मृगा इत्येवं कृत्वा तेषां मध्येऽन्यतरस्य मृगस्य-
वधार्थमिषुं शरम् (आयामेतत्ति) आयामेन समाकृष्य मृगमु-
दिश्य निस्सृजति स चैवंसंकल्पो भवति । तथाऽहं मृगं हनि-
ष्यामीति इषुं क्षिप्तवान् । स च तेनेषुणा तित्तिरादिकं पद्वि-
शेषं व्यापदयिता भवति, तदेवं खल्वसावन्त्यस्यार्थोय निक्षिप्तो
दण्डो यदान्यं स्पृशति घातयति तदा ‘अकस्माद्दण्ड’ इत्यु-
च्यते ॥ १० ॥ अधुना वनस्पतिमुदिश्याकस्माद्दण्ड उच्यते
(से जहेत्यादि) तद्यथानाम कश्चित्पुरुषः कुर्याद्वलादिः शा-
ल्यादेर्धान्यजातस्य श्यामादिकं तृणजातमपनयन् धान्य-
झुडिं कुर्वीतः सन् अन्यतरस्य तृणजातस्यापनयनार्थं शरं
दात्रादिकं निस्सृजेत् स च श्यामादिकं तृणं छेत्स्यामीति कृ-
त्वाऽकस्मात्छालिं वा रालकं वा छिद्याद्रक्षणीयस्यैवासावक-
स्मात्छेत्ता भवति । इत्येवमन्यस्यार्थान्यकृतेऽन्ये वा स्पृश-
ति छिनत्ति । यदि वा स्पृशतीत्यनेनापि परितापं करोतीति द-

शयति । तदेवं खलु तस्य तत्कर्तुस्तत्प्रत्ययिकमकस्माद्दण्डनि-
मित्तं सावयमिति पापमाधीयते संबद्धते । तदेतच्चतुर्थदण्ड-
समादानमकस्माद्दण्डप्रत्ययिकमाध्यातमिति ॥ ११ ॥ सूत्र०
२ ध्रु० २ अ० ।

अकम्हा (म्हा) भय-अकस्माद्भय-न० अकस्मादेव बाह्य-
निमित्तानपेक्षं गृहादिवेच स्थितस्य राज्यादौ भयमकस्माद्भ-
यम्, आच० ४ अ० । आ० । बाह्यानिमित्तनिरपेक्षे स्वधिकल्पा-
ज्जाते भयभेदे, स० ९ सम० । आ० चू० नि० चू० । अकस्मात् सह-
सैव विश्रब्धस्यार्तध्वनिश्रवणाद्भयमकस्माद्भयम् । यथा हस्त्या-
गच्छतीत्यादिश्रवणाद्भयसनम्, दर्श० ।

अकय-अकृत-त्रि० कृ कर्मणि कः । न० त० । कृतजिज्ञे, अन्यथा-
कृते, बलपूर्वकृते, ऋणलेख्यपत्रादौ, साध्वर्थं दायकेन पाकतोऽ-
विहिते, प्रश्न० संब० १ द्वा० “ अकयमकारियमसंक्ल्पियमणा-
हुयं ” न० ९ वा० १ उ० । (एकदेशग्रहणेन प्रहणान्) अकृ-
तकरणे, अगृहीतप्रायश्चित्ते, व्य० १ उ० । ज्ञावे कः । अभावायै,
न० त० करणाभावे, निवृत्तौ, वाच० ।

अकयकरण-अकृतकरण-पुं० पष्टाष्टमादिनिस्तपोविशेषैरप-
रिकर्मितशरीरे, प्रायश्चित्तयोप्ये पुरुषजने, व्य० १ उ० । “ अ-
कयकरणाय पुविहा, अदिगया अणहिगया धं योधवा ” व्य० १
उ० । अकृतकरणा द्विविधाः । अधिगता अनधिगताश्च । तत्र ये
अगृहीतसूत्रार्थास्ते अनधिगताः । गृहीतसूत्रार्थास्तु अधिगताः,
व्य० १ उ० ।

अकयसु-अकृतसु-त्रि० कृतमुपकारं परसंबन्धिनं न जानाती-
त्यकृतसुः, स्या० ४ डा० ४ उ० । हा० । क० । असमर्थे स० ।
कृतोपकारास्मारके कृतमे, वाच० ।

अकयसुया-अकृतसुया-स्त्री० अकृतसुस्य प्रायस्तत्ता । कृतप्र-
तायाम्, “ चउहिं गणेहिं संते गुणे णासेज्जा तंजहा-कोहेणं प-
मिणिवेसेणं अकयसुयाय मिच्छुत्ताहिणिचेसेणं ” स्या० ४
जा० ४ उ० ।

अकयपुष्प-अकृतपुष्प-त्रि० अविहितपुष्पे, विपा० १ सु० ७
अ० “ अकयपुष्प जणमणोरहा विवचित्तिस्समाणी ” हा० ए अ० ।
अकयप्प (ण्)-अकृतात्मन्-त्रि० अयतेन्द्रियं, “ सुखमात्य-
न्तिकं यत्तद्, बुद्धिप्राप्तमतोन्द्रियम् । तं हि मोक्षं विजानीयाद् दु-
ष्प्रापमकृतात्मनिः, स्या० ।

अकयमुह-अकृतमुख-त्रि० अकृतमङ्गरसंस्कारेणासंस्कृतं मुखं
यस्यासांवृतमुखः । अपठितशिक्षिते, “ पोत्थगपक्षयपठियं, किं
रमसे एस हुव्व अदितायं । अकयमुहफलगमाणय-जाते हि-
क्खंतु पंचमा ” वृ० ३ उ० ।

अकयसमायायीय-अकृतसमाचारीक-पुं० उपसंपद्विषयाया
मणुक्लीविषयायाश्च द्विविधाया अपि समाचार्या अकारके,
वृ० १ उ० ।

अकयसुय-अकृतश्रुत-पुं० अनीतार्थे-व्य० ६ उ० । अगृहीतो-
चितसूत्रार्थे, तदुभये, व्य० ४ उ० ।

अकरंमग-अकरमक-त्रि० करणको वंशप्रथितः समतलक-
स्तस्येवाकारो यस्य तत्करणमकम् न करणमककरणमकम्,
औ० । करणमकाकाररहिते दीर्घे, समचतुरस्रे, वा “ अकरंमयंमि
भाणे, इत्थो उच्चं जहा न घट्टेसि ” वृ० ३ उ० ।

अकरंमुय-अकरममुक-त्रि० अविद्यमानं मांसलतया अनुपल-

क्षयमाणं करणमकं पृष्ठवंशास्थिकं यस्य देहस्यासौऽकरणमकः ।
जी० ३ प्रति० । मांसलतयाऽनुपलक्ष्यमाणपृष्ठवंशास्थिके,
औ० । मांसोपचितत्वाद् विद्यमानपृष्ठपाश्चास्थिके, तं० । प्रश्न०
“ अकरंमुयकणगगण्यगणिम्मसुजायणिहवहयदेहधारी ”
जी० ३ प्रति० ।

अकरण-अकरण-न० । कृ० ज्ञावे ल्युट्, । अर्थाज्ञावे, न० त०
अव्यापारे, आच० १ ध्रु० ए अ० । १ उ० । अनासेवने, आव० ।
६ अ० । पञ्चा० । परिहरणे, आ० चू० १ अ० । अकरणान्मन्दकर-
णं धेयः । अकरणं च न्यायादिमते करणाभावः, मीमांसकवेदा-
न्तिमते निवृत्तिः, अकरणीये मैयुने, “ जइ सेवंतअकरणं, पंचएहं
विवाहिराहुति ” व्य० ३ उ० । संस्कारहीनताकृते, साधन (हेतु)
दोषे, यथाऽनित्यः शब्दः कृतकत्वस्मादिति । अत्र कृतकत्वादिति
वक्तव्ये कृतकत्वस्मादिति संस्काररहितोऽशुद्ध उक्तः ।
रत्ना० ८ परि० ।

अकरणया-अकरणा-स्त्री० करणनिषेधरूपतायाम्, भ० १ उ० श०
१ उ० “ अकरणयाय अङ्गुष्ठितप ” न पुनः करिष्यामीत्यङ्गु-
पस्थातुमङ्गुपगन्तुमिति, स्या० २ जा० १ उ० । अनासेवनयाम्,
ध० ३ अधि० । “ सज्जयस्स अकरणयाय उभयो कासं ”
आच० ४ अ० ।

अकरणओ-अकरणतस्-अव्य० अकरणमाश्रित्येत्यर्थः । अकुर्वत्
इति यावत्, “ अकरणओ णं सादुक्खा ” भ० १ श० १ उ० ।

अकरणणियम-अकरणनियम-पुं० अनासेवननियमे, “ अ-
संप्रज्ञातनामा तु, संमतो वृत्तिसंक्रयः । सर्वतोऽस्मादकरणो, नि-
यमः पापगोचरः ” ॥ द्वा० २० द्वा० ॥

अकरणि-अकरणि-स्त्री० नञ् । कृ. आप्रोक्षे अणिः । करणं माचु-
दित्याक्रोशात्मके शापे, ‘ तस्याकरणिरेवास्तु ’ इति, वाच० । प्रश्न० ।

अकरणिज्ज-अकरणीय-स्त्री० न० त० सामान्येनाकर्तव्ये, आव०
४ अ० । आ० चू० “ इच्छामि पणिकमिउं, अकप्पो अविराहिओ
अकरणिज्जो ” आव० ४ अ० । अकर्तव्ये, इहलोकपरलोकवि-
रुद्धत्वादकार्ये, आच० १ ध्रु० १ अ० ९ उ० । “ अप्पाणेणं
अकरणिज्जं पावकम्मं तं णो असेसी ” आच० १ ध्रु० ५ अ०
३ उ० । असत्ये, “ मिच्छन्ति वा यितहन्ति वा असंघति वा
असंघयन्ति वा अकरणीयन्ति वा एगद्धा, ” आ० चू० १ अ० ।

अकरणोदय-अकरणोदय-त्रि० भाविकालभाश्रित्याकरणस्यैवा-
दयो यस्मिन्निति तत्तथा (अनागते कालेऽकरणत्वेनोदयं प्रा-
प्स्यति) “ उत्थाने निर्वेदात्, करणमकरणोदयं सदैवास्याः ”
षो० १५ विध० ।

अकलंक-अकलङ्क-पुं० विद्वद्भेदे, अकलङ्कोप्याह-द्विविधं प्रत्यक्ष-
ज्ञानम् । सांख्यवहारिकं मुख्यं च, इत्यादि न० त० कलङ्करहिते च, त्रि०
अकलुण्-अकरुण-त्रि० नास्ति करुणा यस्य यत्र वा, दैन्यशून्ये
च, वाच० । निर्दये, प्रश्न० आश्र० ३ डा० ।

अकलुस-अकलुष-त्रि० न० व० क्रोधादिकालुष्यरहिते, अणु०
द्वेषवर्जिते, अन्त० ७ वर्गः ।

अकसाइ (न)-अकषायिन्-पुं० कषाया विद्यन्ते यस्यासौ
कषायी न कषायी अकषायी, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । आच० । कषा-
योदयरहिते, प्रज्ञा० ३ पद ।

अकसाय-अकषाय-त्रि० कषायरहिते, “ अकषायं अहन्खायं,

छुमत्तस्स जिणस्स वा” । उक्तं २७ अ० अकपायाः अशान्त-
मोहादयश्चत्वारः सिद्धाश्च, स्था० ४ ठा० ।

अकसिण-अकृत्स्न-त्रि० अपरिपूर्णं, प्रति० । पञ्चा० ।

अकसिणपवत्तय-अकृत्स्नपवर्तक-पुं० अकृत्स्नमपरिपूर्णं संयमं
प्रवर्त्तयन्ति विदधति ये ते तथा । देशविरते, “अकसिणपवत्तया-
णं, विरयाविरयाण एस खसु जुत्तो । संसारपयणुकरणे,
दव्वत्थयकुवदिट्ठो ॥ पञ्चा० ६ विव० ।

अकसिणसंजम-अकृत्स्नसंयम-पुं० देशविरतौ, प्रति० ।

अकसिणसंजमवत-अकृत्स्नसंयमवत्-पुं० देशविरतिमति आकेः
“किं योभ्यत्वमकृत्स्नसंयमवतां, पूजासु पूज्या जगुः, प्रति० ।

अकसिणा-अकृत्स्ना-स्त्री० चतुर्थे आरोपणामेदे, स्था० ५ ठा०
२ उ० । यस्यां पाणमासाधिकं भ्रोज्यते तस्यां हि तदतिरिक्त-
जाटनेनापरिपूर्णत्वादिति, स्था० ५ ठा० २ उ० व्य० । नि० नृ०
अकहा-अकथा-स्त्री० मिथ्यादृष्टिना अज्ञानिना विद्वत्स्थेन वा
गृहिणा कथ्यमानायां कथायाम्, । तद्वृत्तणम् ।

मिच्छन् वेयंतो, जं अन्नाणी कहे परिकहे ।

झिगत्यो व मिही वा, सा अकहा देसिया समए ॥२१॥

मिथ्यात्वमिति । मिथ्यात्वमोहनीयं कर्म वेदयन् विपाकेन यां कां-
चित् अज्ञानी कथां कथयति । अज्ञानित्वं चाऽस्य मिथ्यादृष्टिवादेव
यथेवं नाथोऽज्ञानिग्रहणेन मिथ्यावेदकस्याज्ञानित्वाव्यभिचारादि-
ति चेन्न प्रदेशानुभववेदकेन सम्यग्दृष्टिना व्यभिचारादिति । किं-
विशिष्टोऽसावित्याह-विद्वत्स्थो वा स्वयंप्रवृत्तितोऽङ्गारमर्हकादिः
गृही वा यः कश्चिदितर एव । सा एव प्ररूपकप्रयुक्तयुक्त्या श्रोत-
र्येपि प्रज्ञापकतुल्यपरिणामनिबन्धना कथा देशिता समये । ततः
प्रतिविशिष्टकथाफलान्नावादिति गार्थः ॥२१॥ दश० ३ अ०
अकाइय-अकायिक-पुं० नास्ति कायः (औदारिकादिः पृथि-
व्यादिपदकायस्तदन्यो वा) येषां ते अकायास्त एवाकायिकाः ।
सिक्खेपु, ज० ७ श० २ उ० ।

अकाम-अकाम-पुं० कर्मन् काम इच्छा, न कामो ऽकामः । अनि-
च्छायाम्, सूत्र० २ श्रु० ६ उ० अपरोधशीलतायाम् “ तं च हुञ्ज
अकामेणं, विमणेणं पमिच्छियं ” दश० ४ अ० ६ ब० । इच्छाम-
दनकामरहिते, आचा० निर्जराद्यनभिज्ञाविणि, निरभिप्राये, भ०
१ श० १ उ० । मोक्षे च, तत्र सकलाभिलाषनिवृत्तेः । उक्तं १४ अ०

अकामअण्हाण-अकामास्नानक-पुं० अकामस्नानरहिते,
“अकामअण्हाणगसीयायवदंसमसगसेयजल्लमपकपरितावं”
अकामानामस्नानादिभिर्यः परितोषः परिदाहः स तथा । अका-
मा येऽस्नानकादयस्तेभ्यो यः परिदाहः स तथा निर्जराद्यनभि-
लाषिणामस्नानादिभिः परितोषे, औ० । अस्नानादिभिः परिदाहे,
निरभिप्राये वा, भ० १ श० १ उ० ।

अकामकाम-अकामकाम-त्रि० कामनिच्छामदनकामभेदान् का-
मयते प्रार्थयते यः स कामकामो न तथा अकामकामः । न विद्यते
कामस्य कामोऽभिज्ञातो यस्य स अकामकामः कामानिज्ञाप-
रहिते, अकामो मोक्षाभिज्ञावस्तत्र सकलाभिज्ञावनिवृत्तेः, तं
कामयते यः स तथा (मोक्षार्थिनि) “ संथवं जहेज्ज अकाम-
कामे ” उक्तं १५ अ० ।

अकामकिञ्च-अकामकृत्य-त्रि० कर्मन् काम इच्छा न कामो-
ऽकामस्तेन कृत्यं कर्त्तव्यं यस्यासावकामकृत्यः । अनिच्छाकारि-
णि, । सूत्र० २ श्रु० ६ अ०

अकामग-अकामक-त्रि० कर्मणि प्रत्ययः । अनभिलषणीये, प्रश्न०
आश्र० १ द्वा० । कर्तरि एबुक् । अनिच्छति, “ अकामगं परि-
कम्मं, कोउ ते वारेउ मरिदति ” सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।
अनिच्छन्तं गृह्यापारेच्छारहितं पराक्रमन्तं स्वाभिप्रेतानुष्ठानं
कुर्वन् कस्त्वं भवन्तं वारयितुं निषेधयितुमर्हति योग्यो भवति
यदि वा (अकामगंति) वार्त्तक्यावस्थायां मदनेच्छाकामरहितं
पराक्रमन्तं संयमानुष्ठानं प्रति कस्त्वामवसरप्राप्तः कर्मणि प्रवृत्तं
वारयितुमर्हतीति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । ज्ञा० । विषयादि
आच्छारहिते, तं० प्रश्न० ।

अकामलुहा-अकामकुधा-स्त्री० निर्जराद्यनभिज्ञाविणां प्रथम-
परिपहसदने, भ० १ श० १ उ० ।

अकामणिगण-अकामनिकरण-त्रि० अनिच्छाप्रत्यये, तद्यथा ।

ए एं अंधा मूढा तमप्पविट्ठा तमपरुल्लमोह जालपडिच्छसा
अकामनिगणं वेयणं वेदंतीति वत्तव्वं मिया हंता गोयमा !
जे ङ्गे अससिणो पाणा पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया
उट्टा जाव वेयणं वेदंतीति वत्तव्वं सिया । अत्थि एं भंते !
पजू वि अकामनिकरणं वेदणं वेदेइ हंता अत्थि कहएहं भंते !
पजू वि अकामनिकरणं वेयणं वेदेइ गोयमा ! जे एं नो
पजू विणा पदीवेणं अंधकारंसि रुवाई जे एं एणो पजू पुर-
ओ रुवाई अणिज्जाइत्ताणं पासित्तए जे एं नो पजू
मागाओ रुवाई अणवयन्निस्सत्ताणं पासित्तए जे एं नो पजू
पासओ रुवाई अणुलोएत्ता एं पासित्तए एस एं अकामनि-
करणं वेदणं वेदेइ अत्थि एं जंते ! पजू वि पकामनिकरणं
वेयणं वेदेइ हंता कहएहं समुहस्स जाव वेदणं वेदेइ जे एं
नो पजू समुहस्स पारंगमेत्तए जे एं नो पजू पारगयाइ रुवाई
पासित्तए जे एं नो पजू देवलोगं गमित्तए जे एं नो पजू दे-
वलोगगयाइ रुवाई पासित्तए एस एं गोयमा ! पजू वि पका-
मनिकरणं वेदणं वेदेइ ।

(अंधति) अन्धा इवान्धा अज्ञानाः (मूढति) मूढास्तत्त्व-
अज्ञानमपि एत एवोपमयोच्यन्ते (तमप्पविट्ठि) तमःप्रवि-
ष्टा इव तमःप्रविष्टाः (तमपरुल्लमोहजालपडिच्छसि) तमः-
पटलमिव तमःपटलं ज्ञानावरणं मोहो मोहनीयं तदेव जालं
मोहजालं ताभ्यां प्रतिच्छन्ना आच्छादिता ये ते तथा (अकाम-
निगणसि) अकामो वेदानुभवेऽनिच्छा अमनस्कत्वात्मक एव
निकरणं कारणं यत्र तदकामनिकरणमज्ञानप्रत्ययमिति भावः ।
तद्यथा । भवतीत्येवं वेदानां सुखदुःखरूपां वेदानां वा संवेदनं
वेदयत्यनुभवन्तीति अथासंक्षिपपक्षमाश्रित्याह (अत्थीत्यादि)
अस्त्ययं पक्षो यदुत । (पजूवित्ति) प्रचुरपि संक्षित्वेन यथावद्
रूपादिज्ञाने समर्थोऽप्यास्तामसंक्षित्वेनाऽप्रभुरित्यपिशब्दार्थः ।
अकामनिकरणमनिच्छाप्रत्ययमनाभोगात् । अन्ये त्वाहुः । अका-
मेनाऽनिच्छया निकरणं क्रियाया इष्टार्थप्राप्तिलक्षणया अभावो
यत्र वेदने तत्तथा । यद्यथा । भवतीत्येवं वेदानां वेदयन्तीति प्रश्नः,
उत्तरन्तु (जेणति) यः प्राणी संक्षित्वेनोपायसद्भावेन च हेया-
दीनां हानादौ समर्थोऽपि (नोपडुत्ति) न समर्थः विना प्रदी-
पेनान्धकारे रूपाणि (पासित्तपत्ति) छुपेवोऽकामप्रत्ययं

वेद्यतीति संबन्धः (पुरास्ति) अग्रतः (अभिज्ञापनांति) अनिर्भाय चकुरव्यापार्य । (मगाउत्ति) । पृष्ठतः (अणवय-
विस्तारंति) अनवेद्य पश्चाद्भागमनवलोकेति अकामनिक-
रणवेदनां वेद्यतीत्युक्तमथ तद्विपर्ययमाह (अर्थीणमित्यादि)
प्रचुरपि संकित्वेन रूपदर्शनसमर्थोऽपि (एकामनिकरणंति)
प्रकाम ईप्सितार्थोऽप्राप्तिः प्रवर्द्धमानतया प्रकृष्टोऽजिलाषः । सं
एव निकरणमिष्टार्थसाधकक्रियाणामभावो यत्र, तत्र प्रकामनि-
करणम् । तद्यथा भवति एवं वेदनां वेद्यतीति प्रश्नः । उत्तरन्तु
(जेणमित्यादि) यो न प्रभुः समुद्रस्य पारं गन्तुं तत्रतच्छ्रव्याप्राप्त्य-
र्थित्वे सत्यपि तथाविधसत्यैकत्वात् एव च, यो न प्रभुः
समुद्रस्य पारगतानि रुपाणि द्रष्टुं स तत्रतामभिलाषातिरेकात्
प्रकामनिकरणवेदनां वेद्यतीति । न० ७ श० ७ व० ।

अकामणिज्जरा-अकामनिर्जरा-स्त्री० अकामेन निर्जरां प्रत्य-
नभिलाषेण निर्जरा कर्मनिर्जरेण हेतुर्बुद्धादिसहनं यत्सा अ-
कामनिर्जरा । निर्जरानभिलाषेणैव बुद्धादिसहने, स्था० ४
ठा० ४ उ० । औ० । कर्म० । (अकामनिर्जरया असंयता व्यन्त-
रेषूपपद्यन्ते इति 'वन्तर' शब्दे व्याख्यास्यामि)

अकामतण्डा-अकामतृणा-स्त्री० निर्जराद्यनभिलाषिणां सतां
तृषि, भ० १ श० १ उ० । औ० ।

अकामवभचेरवास-अकामब्रह्मचर्यवास-पुं० अकामानां नि-
र्जराद्यनभिलाषिणां सतामकामो वा निरभिप्रायो ब्रह्मचर्येण
रुयादिपरिभोगाभावमात्रलक्षणेन वासो रात्रौ शयनमकाम-
ब्रह्मचर्यवासः । (फलानभिसन्धिनां ब्रह्मचर्यसेवने) न० १ श०
१ उ० । औ० ।

अकाममरण-अकाममरण-न० अकामेन अनीप्सितत्वेन जि-
यतेऽस्मिन् इति अकाममरणम् । बालमरणे, " बालाणं च अ-
कामं तु, मरणं असहं भवे " उक्तं ५ अ० । (' बालमरण ' शब्दे
एतद्विवरिष्यते)

अकामिय-अकामिक-त्रि० न० ब० निरभिलाषे, " तदेव संता
तंतापरितंता अकामिया " वि० १ श्रु० १ अ० ।

अकामिया-अकामिका-स्त्री० अनिच्छायाम् । " अकामियाप
चिंति दुक्खं " प्रश्न० आश्र० ३ द्वा० ।

अकाय-अकाय-पुं० न० ब० पृथिव्यादिष्वविधकायविरहिते,
स्था० २ ठा० ३ उ० । औदारिकादिकायपञ्चकविप्रमुक्ते (वा)
सिद्धे, प्रव० १४६ द्वा० । आव० । राहौ, तस्य शिरोमात्रत्वेन
कायशून्यत्वात् देहशून्ये, त्रि० वाच० ।

अकारग-अकारक-पुं० (न करोति भोजने रुचिम्) भक्षेणरूपे,
रोगविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । उपा० अपथ्ये, औ० ।
[अकर्सरि] त्रि० । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

अकारगवाइ (ए)-अकारकवादिन्-पुं० अकारकं वदन्ति
तच्छीलाः, आत्मनोऽमूर्तत्वमित्यत्वसर्वव्यापित्वेभ्यो हेतुभ्यः
निष्क्रियत्वमेवाभ्युपगम्ये, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (' शि-
क्रियवाइ ' शब्दे चैतेषां मतं तत्त्वखण्डनं च कारिष्यते)

अकारण-अकारण-त्रि० नास्ति करणं हेतुरुद्देश्यं वा यस्य हेतुर-
हिते, उद्देश्यरहिते च । वृ० १७ । कारणमिच्छे, न० वाच० । यदा तपः-
स्वाध्यायवैयाख्यादिकारणपदं विना बलवीर्याद्यर्थं सरसा-
हारं करोति तदा पञ्चमोऽकारणदोष इत्येवलक्षणे पञ्चमे
परिभाषणायाम् दोषे, उक्तं २४ अ० ।

अकारवित्त-अकारयत्-त्रि० आरम्भकयकारणे परमव्यापार-
यति । " आरम्भनियत्ताणं, अकिंताणं अकारवित्ताणं । ध-
म्मस्सा दायव्वं " वृ० १ उ० ।

अकारिय-अकारित-त्रि० अन्यैरकारिते, प्रश्न० संव० १ द्वा० ।
अकाक्ष-अकाक्ष-पुं० अप्राशस्त्ये, न० त० अप्राशस्तकाले, विहि-
तकर्मसु पर्युदस्ततयाऽनिहिते, गुरुशुकाद्यस्तकाक्षादौ, अप्रस्ता-
वे, उक्तं १ अ० । कर्तव्याऽनवसरे, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । वृ० ।
अवर्षासु, " अकाले वरिस्सइ " स्था० ७ ठा० । अप्राप्तः कालो यस्य
" प्रादिभ्यो धातुजस्य वाच्यो वा चोत्तरपदलोपः " इति वा० अ-
न्यलोपश्च । अप्राप्तकाले, अनुचितकाले, पदार्थे । अति कालः
कृष्णः, न० त० । कृष्णविरुद्धावर्णे, न० व० । कृष्णत्व विरोधि-
शुभ्रत्ववति, त्रि० । वाच० ।

अकाक्षपमिबोहि(ण)-अकालप्रतिबोधिन्-त्रि० (असमये व्याप्रि-
यमाणे) " मिलवृक्षणि अणारियाणि दुस्ससप्पाणि दुण्णमव-
णिज्जाणि अकालपमिबोहीणि " अकाक्षप्रतिबोधीनि । न तेषां
कश्चित् पर्यटनकाक्षोऽस्ति अर्धरात्रावपि मृगयादौ गमनस-
म्भवात् । आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० । नि० च० ।

अकालपदण-अकालपठन-न० असमयवाचनायाम्, पञ्चा० ।
१५ वि० ।

अकालपरिहीण-अकालपरिहीण-न० परिहाणिः परिहीणं का-
लविलम्बः न विद्यते परिहीणं यत्र प्रादुर्ज्वने तत् कालप-
रिहीणम् (शीघ्रप्रकटीभवने) " अकालपरिहीणं चैव सूरि-
याजस्स अतियं पावम्भवह " रा० ।

अकालपरिभोगि (ए) अकालपरिभोगिन्-त्रि० रात्रौ सर्वा-
द्वरेण लुञ्जने, " अकालपमिबोहीणि अकालपरिभोईणि "
नि० च० १६ उ० । आचा० ।

अकालमच्चु-अकालमृत्यु-पुं० अकाल एव जीवितभ्रंशे, " प-
दमो अकालमच्चू, तर्हि तावफलेण दारको वहतो " आव० १ अ० ।
अकालवासि (ए) अकालवर्षिन्-पुं० अनवसरवर्षिणि मेघे,
तद्वदनवसरे दानव्याख्यानादिपरोपकारार्थप्रवृत्ते पुरुषे च ।
स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

अकाक्षसज्जायकर (कारिन्)-अकालस्वाध्यायकर (कारिन्)-
पुं० असमाधिस्थानविशेषे, " अकाक्षे सज्जायकारी य कालियसुयं
संघारपोरुसीए पढइयंत[?] देवया असमाहिप योजयति "
इत्यसमाधिस्थानत्वं तस्य । आव० ४ अ० । स० ।

अकासि-देशी-पर्याप्ते, दे० ना० ।

अकाहल-अकाहल-त्रि० अमन्मनाहरे, प्रश्न० संव० २ द्वा० ।

अकिंचण-अकिञ्चन-त्रि० नाऽस्य किञ्चन प्रतिबन्धास्पदं धनक-
नकादि अस्तीति अकिञ्चनः । निष्परिग्रहे, उक्तं ३ अ० । आव० ।
आ० च० । स्था० । औ० । प्रश्न० । आचा० । हिरण्यादि-
मिथ्यात्वादिद्वयज्ञावकिञ्चनविनिर्मुक्ते, दश० ६ अ० । " समणा-
भविस्सामो अ, अणगारा अकिंचणा अजुत्ता य " सूत्र० १ श्रु० १
अ० । द्रि०, वाच० ।

अकिंचणकर-अकिञ्चनकर-त्रि० अकिञ्चित्संपादके, अकिञ्चना-
नां साधूनां प्रयोजनकरे, " व्यवहारइदिअ वाप्य अकिंचणकरे-
य " योऽपि कश्चित्सधूनां प्रत्यनीकः सोऽपि तेषां राजादि-

कुमारप्रव्रजितानां भयतो न किञ्चित् करोति । अथवाऽकिञ्चनानां साधूनां यदि कथमपि केनाप्यर्थजाते प्रयोजनमुपजायते तर्हि तत् सर्वं लोके प्रायोऽप्रार्थित एव करोति, व्य० २ उ० ।

अकिञ्चणया-अकिञ्चनता-स्त्री० न विद्यते किञ्चनद्रव्यजात-मस्येत्यकिञ्चनस्तद्भावाऽकिञ्चनता । निष्परिग्रहितायाम्, “चञ्च-विह । अकिञ्चणया पक्षस्ता तज्ज्ञा मणअकिञ्चणया वइ अकिञ्च-णया कायअकिञ्चणया उवकरणअकिञ्चणया ” अकिञ्चनता च मनःप्रभृतिभिरुपकरणपेक्षया च भवतीति चानुर्विध्यम् । स्था० ४ ठा० ३ उ० । चतुर्थस्य द्वितीयोद्देशकः भोगसाधनानामस्वी-कारलक्षणे यमभेदे, द्वा० द्वा० २१ ।

अकिञ्चिकर-अकिञ्चित्कर-पुं० हेत्वाजासजेदे, स च यथा प्र-तीते प्रत्यक्षादिनिराकृते च, साध्ये हेतुरकिञ्चित्करः प्रतीयते । यथा-शब्दः श्रावणः शब्दत्वात् प्रत्यक्षादिनिराकृते । यथानुष्णः कृष्णवर्त्मा द्रव्यत्वात् । पत्या वनिता, सेवनीया पुरुषत्वादित्यादि र० ६ परि० (अस्य हेत्वाभासत्वमयुक्तमिति ‘हेतुआज्ञास’ शब्दे)

अकिञ्च-अकृत्य-न० त० । कृ-क्यप् । अप्राशस्त्ये । अकर-णीये, साधूनामविधेये, पञ्चा० १५ विव० । स्था० । प्रअ० । “अकिञ्चमण्णया काउं कयमेण भासइ अकिञ्च पाणा-इयायादि अप्पणा काउं कयमेतेण भासइ अमस्स उच्छेदेइ” (समहामोहं प्रकरोति) भाव० ४ अ० । न कृत्यमस्य । न० ब० । कर्मरहिते, त्रि० वाच० ।

अकिञ्चण-अकृत्यस्थान-न० कृत्यस्य करणस्य स्थानभा-अयः कृत्यस्थानं तन्निषेधोऽकृत्यस्थानम् । मूलगुणादिप्रति-सेवारूपेऽकार्यविशेषे, भ० ८ श० ६ उ० ।

अभयरं तु अकिञ्चं, मूलगुणे चैव उत्तरगुणे य ।

मूलं व सञ्चदेसं, एमेव य उत्तरगुणेषु ॥

अन्यतरदकृत्यं पुनः सूत्रोक्तं मूलगुणे मूलगुणविषयमुत्तर-गुणे वा उत्तरगुणविषयं वा तत्र मूलं मूलगुणविषयं सर्वदेशं वा सर्वथा मूलगुणस्योच्छेदे देशतो वेत्यर्थः । एवमेवाने-नैव प्रकारेणोत्तरगुणेष्वपि द्वैविध्यं भावनीयम् । तद्यथा । उत्तर-गुणस्यापि सर्वतो देशतो वा उच्छेदेनेति तत्रैव व्याख्या-नान्तरमाह ।

अहवा एणगादीयं, मासादीयं वि जाव अम्मासा ।

एवं तवोऽरिहं खलु, वेदादिचउहमेगयरं ॥

(अहवेति) अकृत्यस्थानस्य प्रकारान्तरतोपदर्शने पञ्च-कादिकं रात्रिदिवपञ्चकप्रभृति, प्रायश्चित्तस्थानमकृत्यस्थानं यदि वा मासादिकं तच्च तावद्यावत्परमासाः एतत् खलु अ-कृत्यस्थानं तपोऽहं तपोरूपप्रायश्चित्तार्हं यदि वा वेदादीनां चतुर्षां प्रायश्चित्तस्थानमकृत्यस्थानम् । व्य० १ उ० ।

अकिञ्ज-अक्रेय-त्रि० क्रेयानर्हं “सुक्रियं वा सुविक्कीयं, अकिञ्जं किञ्जमेव वा” दश० ७ अ० ।

अकिञ्ठ-अकृष्ट-त्रि० अविलिखिते, भ० ३ श० २ उ० ।

अकिण्त-अक्रीणत्-स्त्री० वस्त्रादिक्रयमकुर्वाणे, बृ० १ उ० ।

अकिञ्ति-अकीर्त्ति-स्त्री० सर्वदिरव्याप्याऽस्तेषुवादे, ग० २ अधि० दानपुण्यफलप्रवादे, दश० १ च्छ्रि० । दानकृताया एकदिग्गामि-न्या वा प्रसिद्धेरजावे, औ० “अकिञ्ती मे वा सिया” स्था० ७ ठा० ।

अकिरिय-अक्रिय-पुं० । न० ब० । कायिक्याधिकरणिक्यादि-

क्रियायजिते, स्था० ७ ठा० । कायिक्यादिक्रियाभिध्वक्वजिते, प्रशस्तमनेविनयभेदे, भ० ३५ श० ७ उ० । न विद्यन्तेऽन-भ्युपगमात्परलोकविषयाः क्रिया येषान्तेऽक्रियाः । नास्तिकेषु, “अकिरियराहुमुहदुकरिस” न० । नास्य क्रिया साधया विद्य-ते इत्यक्रियः । संवृत्तात्मकतया सांपरायिककर्माऽन्धके, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

अकिरिया-अक्रिया-स्त्री० नमिह दुः शब्दार्थो यथा अशीला दुःशीलेत्यर्थः । ततश्चाक्रिया दुष्टक्रिया मिथ्यात्वाद्युपहतस्यामो-क्षसाधके अनुष्ठाने, यथा मिथ्यादृष्टेर्ज्ञानमप्यज्ञानमिति । एषा मि-थ्यात्वभेदत्वेन दर्शिता, स्था० ३ ठा० ३ उ० । “अकिरिया ति विहा पक्षस्ता तज्ज्ञा पञ्चोगकिरिया समुदाणकिरिया अघाणकिरिया” अक्रिया हि अशोभना क्रियेवातोऽक्रिया । त्रिविधेत्यभिधायऽपि प्रयोग इत्यादिना क्रियैवोक्तेति । स्था० ३ ठा० ३ उ० । सूत्र० । क्रियाऽस्तीति रूपा सकलपदार्थसार्थव्यापिनी सैव यथा वस्तुविष-यतया कुत्सिता अक्रिया नञः कुत्सार्थत्वात्, नास्तिक्ये, स्था० ७ ठा० । नास्तिकवादे, “अकिरियं परियाणामि किरियं उच-संपज्जामि” ध० ३ अधि० । योगनिरोधे, स्था० ८ ठा० । “एका अकिरिया” एका अक्रिया योगनिरोधलक्षणा, नास्तिकत्वं वा । स० १ सम० । अभावे, न० त० । अपरिस्यन्दे, सूत्र० २ ध्रु० ३ अ० । सर्वक्रियाविगमे च । ध० २ अधि० । क्रियाया अभावे, भ० २५ श० २ उ० ।

अकिरियाआय अक्रियात्पन्-पुं० अक्रिय आत्मा येषामन्युप-गमे ते अक्रियात्मानः । सांख्येषु, सूत्र० १ ध्रु० १० अ० ।

जे केइ लोगंमि अकीरियाया, अग्नेण पुष्ठा धुयमादिसंति ।

आरभसत्ता गढिता य लोए, धम्मं ए जाणंति विमुक्खहेउं ॥

ये केचन अस्मिन् लोके अक्रिय आत्मा येषामन्युपगमे ते-प्रक्रियात्मानः सांख्यास्तेषां हि सर्वव्यापित्वादात्मा नि-ष्क्रियः पश्यते । तथा चोक्तम् । “अकर्ता निर्गुणो भोक्ता, आत्मा कपिलदर्शन” इति तुशब्दो विशेषणे, स चैत-द्विशिनाष्टि । अमूर्तत्वव्यापित्वाभ्यामात्मनोऽक्रियत्वमेव बुध्य-ते, ते चाक्रियात्मवादिनोऽन्येनाक्रियत्वे सति बन्धमौदौ न घ-टेते इत्यभिप्रायवता मोक्षसद्भावं पृष्टाः सन्तोऽक्रियावाददर्श-नेऽपि धृतं प्रोक्तं तदभाषमादिशन्ति प्रतिपादयन्ति । ते तु पच-नपाचनादिक स्नातार्थे जलावगादनरूपे वाऽरम्भे साधये सक्ता अभ्युपगमा लोके मोक्षैकहेतुमूलं धर्मं भूतचारित्राख्यं न जान-न्ति कुमारग्राहिणो न सम्यगवगच्छन्तीति, सूत्र० १ ध्रु० १० अ० ।

अकिरिय (या) वाइ (न्)-अक्रियावादिन्-पुं० कि-या अस्तीतिरूपा सकलपदार्थसार्थव्यापिनी, सैवाप्यथावस्तु-विषयतया कुत्सिता अक्रिया, नञः कुत्सार्थत्वात्, तामक्रियां व-दन्तीत्यवशीला अक्रियावादिनः । यथाऽवस्थितं हि वस्त्वेनका-न्तात्मकं, तत्रास्त्येकान्तात्मकमेव वास्तीति प्रतिपत्तिमत्सु नास्ति-केषु, स्था० ८ ठा० । ते चाऽष्ट “अठ अकिरियावादी पक्षस्ता तं जहा पक्कावादी अणिक्कवाइ मितवादी निमित्तवादी सायवादी समुच्छेदवादी णियावादी ए संति परलोगवादी ” स्था० ४ ठा० ४ उ० । (ऐक्यवाद्यादिपदानामर्थो निजनिजस्थानेषु) अक्रि-यां क्रियाया अज्ञावं वदन्ति तच्छ्रीला अक्रियावादिनः न कस्य-चित्प्रतिकूलमनवस्थितस्य पदार्थस्य क्रिया सम्भवति उत्पत्त्य-नन्तरमेव विनाशादित्येवं वदन्तु, न० । न० । तथा बाहुरेके । क-णिकाः सर्वसंस्कारा अस्थिराणां कुतः क्रिया “भूतियेषां क्रिया

सैव कारकं सैव बोध्यते" न०। अक्रियां जीवादिपदार्थो नास्तीत्या-
दिकां धवितुं शीलं येषान्तेऽक्रियावादिनः । अ० २६ श० २ २०।
नास्त्येव जीवादिः पदार्थ इत्येवं वादिषु, सूत्र० १ श्रु० १२ अ०।
नास्ति माता नास्ति पितेत्येवमादिवादिनि, नास्तिके, वच० ३
अ०। आचा०। ते चाशीतिः "अक्रियवाद् ए होइ जुलसी-
ई" सूत्र० १ श्रु० १० अ०।

इह जीवाइ पयाई, पुष्पं पावं विणा ठविज्जंति ।

तेसिमहोजायमि, ठविज्जए सपरसइदुगं ॥ २०८ ॥

तस्स वि अहो छिद्धिज्जइ, कालजदिच्छाइपयडुगसपेयं ।

नियइस्सहवईसर, अप्पात्ति इमं पयचउकं ॥ २०९ ॥

इहाक्रियावादिभेदानां प्रक्रमे जीवादीनि पूर्वोक्तानि पुण्यपा-
पवर्जितानि नवसप्तपदानि परिपाठ्या पट्टिकादौ स्थाप्यन्ते
तेषां च जीवादिपदानामधोभागे प्रत्येकं स्वपरशब्दद्विकं स्था-
प्यते स्वतः परत इति द्वे पदे न्यस्येते इत्यर्थः । अस्तत्वादा-
त्मनो नित्यानित्यविकल्पौ न स्तस्तत्त्वमिसिद्धापत्तेः । तस्यापि
च स्वपरशब्दद्विकस्याधस्तात् कालयहच्छारूपपदद्वयसमेत-
मेतन्नियतस्वभावेभ्यश्चराम्भलक्षणं पञ्चतुर्लक्षं लिख्यते, कालयह-
च्छानियतस्वभावेभ्यश्चराम्भलक्षणं पदं पदानि स्थाप्यन्ते इत्यर्थः।
इह यहच्छावादिनः सर्वेऽप्यक्रियावादिन एव न केचिदपि क्रिया-
वादिनस्ततः प्राग्वहच्छा नोपन्यस्ता । अथ विकल्पाजिज्ञापमाह ।

पदमे भंगे जीवो, नत्थि सओ कालओ तयणु बीए ।

परओ वि नत्थि जीवो, कालाइ य भंगगादोअ ॥ २१० ॥

एव जइच्छाईहिं वि, पएहिं भंगडुगं डुगं पत्तं ।

मिथियावि ते डुबावस-संपत्ता जीवतत्तेण ॥ २११ ॥

नास्ति जीवः स्वतः कालत इति प्रथमो भङ्गः । तद्वनु नास्ति
जीवः परतः कालत इति द्वितीयो भङ्गः । एतौ द्वौ च भङ्गौ
काहेन लक्ष्यौ, एवं यहच्छादिभिरपि पञ्चभिः पदैः प्रत्येकं द्वौ
द्वौ विकल्पौ जायेते । सर्वेऽपि मिलिता द्वादश । अमीषां च
विकल्पानामर्थः प्राग्वहच्छावनीयः । नवरं यहच्छात इति यहच्छा-
वादिनां मते । अथ गाथा । के ते यहच्छावादिनः वक्ष्यन्ते । इह
ये भावानां सत्तापेक्षया न प्रतिनियतं कार्यकारणजावभिच्छन्ति
किन्तु यहच्छाया ते यहच्छावादिनस्तथा त एवमाहुर्न कस्य
प्रतिनियतो वस्तुनां कार्यकारणजावस्तथा प्रमाणेनाग्रहणात्
तथाहि-शालूकादपि शालूको जायते गोमयादपि, अङ्गोरप्य-
ऽग्निर्जायते अरुणिकाद्यादपि, धूमादपि जायते धूमः अग्नीन्धनसंप-
र्कादपि, कन्दादपि जायते कदलीबीजादपि, घटादयोऽपि बी-
जाडुपजायन्ते शास्त्रैकदेशादपि, ततो न प्रतिनियतः कचिदपि
कार्यकारणजाव इति । यहच्छातः कचित् किञ्चिज्जवतीति प्रति-
पक्षं, न खल्वन्यथा वस्तुसङ्गावं पश्यन्तोऽन्यथाऽऽत्मानं प्रेक्षा-
धन्तः परिक्रेशयन्ति । एते च द्वादश विकल्पा जीवतत्त्वेन
जीवपदेन संप्राप्ता लक्ष्याः । एवमजीवादिभिरपि वस्तुभिः पदैः प्र-
त्येकं द्वादश विकल्पाः प्राप्ताः । ततो द्वादशाभिः सप्त गुणिता
जाता चतुरशीतिः । सर्वसंख्यया चाक्रियावादिनामेते जेदा जव-
न्तीति । प्र० २०६ द्वा० । सूत्र० । स्था० । ध० । आव० ।

साम्प्रतमक्रियावादिदर्शने निराचिकीर्तुः गाथापञ्चार्कमाह ।

लवावसंकीयअणागएहिं, णो किरियमाहुंसु अक्रियवादी ।

ज्ञवं कर्मे तस्मादपशंकिंतुमपसर्तुं शीलं येषान्ते लवापशं-
किनो लोकायतिकाः शाक्यादयश्च, तेषामात्मैव नास्ति कुतस्तत्त्व-

क्रिया तज्जानितो वा कर्मबन्ध इति । उपचारमात्रेण त्वस्ति बन्धः ।
तद्यथा "बद्धा मुक्ताश्च कथ्यन्ते, मुष्टिप्रस्थिकपोतकाः । न चान्ये
द्रव्यतः सन्ति, मुष्टिप्रस्थिकपोतकाः" तथा बौद्धानामयमन्युप-
गमो यथा कृणिकाः सर्वसंस्कारा इत्यस्थितानां च कुतः क्रिये-
त्यक्रियावादित्वम् । योऽपि स्कन्धपञ्चकाभ्युपगमस्तेषां सोऽपि
संबृतमात्रेण न परमार्थेन यतस्तेषामयमन्युपगमः । तद्यथा विचा-
र्यमाणाः पदार्था न कथंचिदप्यात्मानं विज्ञानेन समर्पयितुमलम् ।
तथाह्यवयवी तत्त्वतत्त्वान्यां विचार्यमाणो न घटां प्राप्नोति ना-
प्यवयवाः परमाणुपर्यवसानतयाऽतिसूक्ष्मस्वाज्ञानगोचरतां प्र-
तिपद्यन्ते । विज्ञानमपि ज्ञेयाभावेनामूर्तस्य निराकारतया न
स्वरूपं विभर्ति । तथा चोक्तं " यथा यथार्थमिच्छन्त्यन्ते, दिविवि-
न्यन्ते तथा तथा । यद्येतत् स्वयमर्थेन्यो, रोचते तत्र के वयम् " ।
इति प्रच्छन्नलोकायतिका हि बौद्धास्तत्राऽनागतैः कृणैः चशब्दा-
दतीतैश्च वर्तमानकृणस्यासङ्गतेन क्रिया नापि च तज्जनिताः कर्म-
बन्ध इति तदेवमक्रियावादिनो नास्तिकवादिनः सर्वोपज्ञापितया
लवावशङ्किनः सन्तो न क्रियामाहुस्तथा अक्रिय आत्मा येषां सर्व-
व्यापितया तेऽप्यक्रियावादिनः सांख्यास्तदेवं लोकायतिका बौद्धाः
सांख्या अनुपसंख्यया अपरिज्ञानेनेत्येतत्पूर्वोक्तमुदाहृतवन्तस्तथै-
व तत्त्वाज्ञानेनैवोदाहृतवन्तः । तद्यथा । अस्माकमेवमन्युपगमोऽ-
र्थोऽवज्ञासते युज्यमानको भवतीति । तदेवं श्लोकपूर्वार्द्धे काका-
किगोलकन्यायेनाक्रियावादिमतेऽप्यारोप्यमिति ।

साम्प्रतमक्रियावादिनामज्ञानविजृम्भितं दर्शयितुमाह ।

सम्मिस्सभावं व गिरा गहीए, से मुम्मई होइ अणाणुवाई ।

इमं डुपक्खं इममेगपक्खं, आहुंसु उट्ठायातणं च कम्म । १॥

स्वकीयया गिरा वाचा स्वाच्युगमेनैव गृहीते तस्मिन्नर्थे-
नान्तरीयकतया वा समागते सति तस्याऽयातस्यार्थस्य गिरा
प्रतिषेधे कुर्वाणाः संमिश्रोभावमस्तित्वं नास्तिवापगमे ते लो-
कायतिकादयः कुर्वन्ति, चशब्दात् प्रतिषेधे प्रतिपाद्येऽस्ति-
त्वमेव प्रतिपादयन्ति । तथाहि । लोकायतिकास्तावत्स्वशिष्येभ्यो
जीवाद्यभावप्रतिपादकं शास्त्रं प्रतिपादयन्तो नान्तरीयकतया-
त्मानं कर्तारं करणं च शास्त्रं कर्मातापञ्चांश्च शिष्यान्वश्यमन्यु-
पगच्छेयुः सर्वशून्यत्वे त्वस्य तृतयस्याभावान्मिश्रीभावे व्यत्य-
यो वा । बौद्धा अपि मिश्रीभावमेवमुपगताः । तद्यथा, " गन्ता
च नास्ति कश्चि-न्नतयः परं बौद्धशास्त्रे प्रोक्ताः । गम्यत इति
च गतिः स्या-च्छ्रुतिः कथं शोभना बौद्धी ॥ १ ॥ तथा कर्म च
नास्ति फलं चास्तीत्यसति चात्मनि कारके कथं परं गतयो ज्ञा-
नसन्तानस्यापि सन्तानव्यतिरेकेण संबुतिसत्त्वात् कृणस्य चा-
स्थितत्वेन क्रियाभावाच्च नानागतिसम्भवः सर्वाण्यपि कर्मा-
ण्यवधनानि प्ररूपयन्ति स्वागमे तथा पञ्चजातकशतानि च
बुद्धस्योपदिशन्ति, तद्यथा "मातपितरौ इत्वा, बुद्धशरीरे च रुधि-
रमुत्पाद्य । अहं ब्रह्म च कृत्वा, स्तूपं भित्वा च पञ्चैते ॥ १ ॥ निर-
न्तरमावीचिनरकं यान्ति एवमादिकस्यागमस्य सर्वशून्यत्वे प्रणय-
नमयुक्तिसङ्गतं स्यात् तथा जातिजरामरणरोगशोकान्तमभ्य-
माश्रमत्वानि च न स्युः एष एव च नानाविधकर्मविपाको जीवा-
स्तित्वं कर्तृत्वं कर्मवत्त्वं चावेदयति तथा "गन्धर्वनगरतुल्या, मा-
या स्वप्नोपपातधनसदृशी । मृगतृणानिहारां बुचन्धिकासातच-
क्रसमा" इति भाषणाच्च स्पष्टमेव मिश्रीभावोपगमने बौद्धानामि-
ति । यदि वा नानाविधकर्मविपाकाभ्युपगमात्तेषां व्यत्यय एवेति ।
तथा चोक्तं "यदि शून्यस्तवपक्को, मत्पक्षनिवारकः कथं भवति ।
अथ मन्यसे न शून्य-स्तथापि मत्पक्ष एवासौ" इत्यादि, तदेवं

बौद्धाः पूर्वोक्तया नीत्या मिश्रीभावमुपगता नास्तित्वं प्रतिपादयन्तोऽस्तित्वमेव प्रतिपादयन्ति । तथा सांख्या अपि सर्वव्यापितया अक्रियमात्मानमन्युपगम्य प्रकृतियोगान्मोक्षसद्भावं प्रतिपादयन्तस्तेऽप्यात्मनो बन्धं मोक्षं च स्ववाचा प्रतिपादयन्ति । ततश्च बन्धमोक्षसद्भावे सति स्वकीयया गिरा सक्रियत्वे गृहीते सत्यात्मनः संमिश्रीभावं व्रजन्ति, यतो न क्रियामन्तरेण बन्धमोक्षौ घटेते, वाशब्दादक्रियत्वे प्रतिपाद्ये व्यत्यय एव सक्रियत्वं तेषां स्ववाचा प्रतिपाद्यते, तदेवं लोकायतिकाः सर्वं ज्ञावाभ्युपगमेन क्रियाभावं प्रतिपादयन्ति । बौद्धाश्च कृणिकत्वात्सर्वशून्यत्वाच्चक्रियामेवाभ्युपगमयन्तः स्वकीयागमप्रणयनेन चोदिताः सन्तः संमिश्रीभावं स्ववाचैव प्रतिपद्यन्ते । तथा सांख्याश्चाक्रियमात्मानमन्युपगच्छन्तो बन्धमोक्षसद्भावं च स्वाभ्युपगमेनैव संमिश्रीभावं व्रजन्ति । व्यत्ययं चैतद्व्यतिपादितम् । यदि वा बौद्धादिः कश्चित्स्याद्वादिना सम्यग्धेतुष्टान्तैर्व्याकुलीक्रियमाणः सन् सम्यगुत्तरं दातुमसमर्थो यत्किञ्चन जायितया (मुमुर्षु हो-इति) गच्छन्नापित्वेनाऽव्यक्तभाषी जवति । यदि वा प्राकृतशैल्या लान्दसत्वाच्चायमर्थो द्रष्टव्यः । तद्यथा । मूकादपि मूको मूकमूको जवति । एतदेव दर्शयति । स्यादादिनोक्तं साधनमनुवादितुं शीलमस्येत्यनुवादी तत्प्रतिषेधादननुवादी संकृतुमिर्ध्याकुलितमना मौनमेव प्रतिपद्यत इति भावः । अनुभाष्य च प्रतिपक्षसाधनं तथाऽदूषयित्वा च स्वपक्षं प्रतिपादयन्ति । तद्यथा । इदमस्मद्भ्युपगमं दर्शनम् एकः पक्षोऽस्येति एकपक्षमप्रतिपक्षतयैकान्तिकमविरुद्धार्थमिधायितया निष्प्रतिबाधं पूर्वापरविरुद्धमित्यर्थः । इदं चैवंभूतमपि सदित्याह । द्वौ पक्षावस्येति द्विपक्षं सप्रतिपक्षमनैकान्तिकं पूर्वापरविरुद्धार्थमिधायितया विरोधिवचनमित्यर्थः । यथा च विरोधिवचनत्वं तेषां तथा प्राग्दर्शितमेव । यदि त्वेतदस्मीयं दर्शनं द्वौ पक्षावस्येति द्विपक्षं कर्मबन्धनिर्जरणं प्रतिपक्षद्वयसमाश्रयणात् । तत्समाश्रयणं चेहामुत्र वेदना चौरपारदारिकादीनामिव । ते हि करचरणनासिकादीनामिहैव पुष्पकल्पां स्वकर्मणो विम्वनानुभवन्त्यमुत्र च नरकादौ वेदनां समनुभवन्तीति । एवमन्यदपि कर्मोन्नयवैद्यमन्युपगम्यते । तच्चेदम् । प्राणी प्राणिज्ञानमित्यादि पूर्ववत् । तथेदमेकः पक्षोऽस्येत्येकपक्षम्, इहैव जन्मनि तस्य वेद्यत्वात् । तच्चेदमविज्ञोपचिन्तं परज्ञोपचितमीर्यापथं स्वप्नादिकं चेति । तदेवं स्याद्वादिनाभियुक्ताः स्वदर्शनमेवमनन्तराक्तया नीत्या प्रतिपादयन्ति तथा स्याद्वादिसाधनोक्तौ ब्रह्मायतनं ब्रह्म 'नवकम्बलो देवदत्त' इत्यादिकमाहुस्तत्त्वतः । अशब्दादन्यच्च दूषणाभासादिकं तथा कर्म च एकपक्षोऽपिपक्षादिकं प्रतिपादितवन्त इति । यदि वा परमायतनानि उपादानकारणानि आश्रयद्वाराणि श्रोत्रेन्द्रियादीनि यस्य कर्मणस्तत्परमायतनं कर्मत्वेवमाहुरिति ॥ ५ ॥

साम्प्रतमेव तद्दूषणायाह ।

ते एवमक्खन्ति अबुज्जमाणा, विरुवरूपाणि अक्रिययावई ।
जे मायइत्ता वहवे मणूसा, भयन्ति संसारमणोवदग्गं ॥ ६ ॥

(ते एवमक्खन्ति) ते चार्वाकबौद्धादयोऽक्रियावादिन एवमाचक्षते । सद्भावमनुभूयमाना मिथ्यामलपटलनृतात्मानः परमात्मानं च व्युद्ग्राहयन्तो विरूपरूपाणि नानाप्रकाराणि शास्त्राणि प्रकथयन्ति । तद्यथा । दानेन महानोगो, देहिनां सुरगतिश्च शीघ्रेण । भावनया च विमुक्ति-स्तपसा सर्वाणि सिध्यन्ति ॥ तथा पृथिव्यापस्तेजोवायुरित्येतान्येव चत्वारि नूतानि विद्यन्ते

नापरः कश्चित्सुखदुःखभागात्मा विद्यते । यदि चैतान्यप्यविचारितरमणीयानि न परमार्थतः सन्तीति स्वप्नेच्छजालमहमरीचिकानि च यद्विचिन्नादिभ्रतिज्ञासरूपत्वात्सर्वस्येति । तथा सर्वं कृणिकं निरात्मकं मुक्तिस्तु शून्यता दृष्टेस्तर्थाः शेषभावना इत्यादीनि नानाविधानि शास्त्राणि व्युद्ग्राहयन्त्यक्रियात्मानोऽक्रियावादिन इति । ते च परमार्थमनुभूयमाना यद्दर्शनमादाय गृहीत्वा बहुधा मनुष्याः संसारमनवदग्रमपर्यवसानमरहदृष्टदीन्यायेन भ्रमन्ति पर्यटन्ति । तथाहि लोकायतिकानां सर्वशून्यत्वे प्रतिपाद्येन प्रमाणमस्ति । तथा चोक्तम् । "तत्त्वान्युपहृतामीति, युक्त्यज्ञावेन सिध्यति । नास्ति चेत्सैव नस्तत्त्वं तत्सिद्धौ सर्वमस्तु सत्" न च तत्प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणम् । अतः तानागतज्ञावतया पितृनिबन्धनस्यापि व्यवहारस्यासिद्धेस्ततः सर्वसंव्यवहारोच्छेदः स्यादिति । बौद्धानामप्यत्यन्तकृणिकत्वेन वस्तुत्वाभावः प्रसज्जति । तथाहि । यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थतः सत् । न कृणः क्रमेणार्थक्रियां करोति । कृणिकत्वेनानापि यौगपदेन तत्कार्याणामेकस्मिन्नेव कृणे सर्वकार्योपपन्नं चैतदुद्दृष्टमिष्टं वा । न च ज्ञानाधारमात्मानं गुणिमन्तरेण गुणभूतस्य संकलना प्रत्ययस्य सद्भाव इत्येतच्च प्रागुक्तप्रायम् । यद्योक्तं 'दानेन महाभोग' इत्यादि तदाहं तैरपि कथंचिद्विध्यत एवेति न चाभ्युपगमा एव बाधायै प्रकल्प्यन्त इति ॥ ६ ॥ सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । अक्रियैव परलोकसाधनायाऽग्रमित्येवं वदितुं शीघ्रं येषान्तेऽक्रियावादिनः । ज्ञानवादिषु अक्रियावादिनो ये भवन्ते किंक्रियया चित्तबुद्धिरिव कार्या ते च बौद्धा इति, ज० ३० श० १ उ० । तेषां हि यथाऽवस्थितवस्तुपरिज्ञानादेव मोक्षः । तथा चोक्तम् । "पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो, यत्र तत्राश्रमे रतः । शिखी मुपरी जटीवापि, सिध्यते नात्र संशयः" ॥ १ ॥ सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । धर्मधर्मिणोरन्नेदोपचारात् समवसरणविशेषं च । भ० २६ श० २ उ० (अक्रियावादिनः कीदृशा किं किं च प्रकुर्वन्तीति 'वादि समवसरण' शब्दे दृश्यं मिथ्यादृष्टिवर्णके) "अक्रियवादी वि जवति नो हियवादी नो हियपप्पे नोहिय दियनोस्सम्मावादी णो णितियावादी ए संति परलोगवादी" दशा० ६ अ० ।

अकील-अकील-त्रि० न० ७० शङ्करदिते, ध० २ अधि० । पञ्चाण

अकुओ (तो) भय-अकुतो जय-त्रि० न विद्यते कुतः कस्माद् भयं यस्य तत् कुतश्चिदपि भयशून्ये, "चित्ते परिणतं यस्य चरित्रमकुतो भयम् । अस्वाप्तज्ञानराज्यस्य, तस्य साधोः कुतो जयम्" अष्ट० १९ । न विद्यते कुतश्चित्तोः केनापि प्रकारेण जन्तूनां भयं यस्मात् सोऽकुतो भयः । संयमे, "अणाप अजिसमेष्वा अकुओ-भयं" आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

अकुचियाग-अकुचिकाक-त्रि० कुञ्जिकाविरहिते, पि० ।

अकुंठाइ-अकुंठादि-पुं० सम्पूर्णपाण्यादौ, प्रब० ६४ द्वा० ।

अकुक्षुय-अकुक्षुच-त्रि० न० ७० हस्तपादमुखादिविरूपचेष्टारहिते । व्य० ३ उ० । ईषन्मुखविकाररहिते, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

सुसाणे सुसगारे वा, रुक्खमूले व एगओ ।

अकुक्षुओ शिसीएज्जा, ए य वित्तासए परं ॥

अकुक्षुओऽशिष्टचेष्टारहितो निषीदेत् तिष्ठेत्, यद्वा, अकुक्षुचः कुन्धादिविराधनाजयात् कर्मबन्धहेतुत्वेन कुत्सितं हस्तपादादिभिरसन्दमानो निषीदेत् । उक्त० ३ अ० ।

अकुकूज-त्रि० आर्षत्वात्प्राकृते तथात्वम्, कुत्सितं कूजति पी-
रितः सञ्जाक्रन्दति कूकूजो न तथेत्यकुकूजः, कुत्सितकूजना
कर्त्तरि, वक्त० २१ अ० ।

अकौकुर्य-त्रि० नास्ति कौकुर्यं जाणमविदचेष्टा यस्य सोऽकौ-
कुर्यः । सम्यक्सामुद्रायुक्ते, उक्त० १६ अ० ।

अकुटिल-अकुटिल-त्रि० न० त० अमायिनि, व्य० ३ उ० ।
अवके, जं० २ वक्त० । अजौ, आचा० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।

अकुतूहल-अकुतूहल-त्रि० न विद्यते कुतूहलं यस्य स अकुतू-
हलः, कुहकेन्द्रजालभग्नविद्यानाटकादीनामविलोकके । "नी-
यावित्तो अचवले, अतर्ह अकुहले" वक्त० १० अ० ।

अकुमारजूय-अकुमारजूत-त्रि० अकुमारब्रह्मचारिणि, "अकुमा-
रभूय जे केह कुमारजूय तिहवप" । स० ३० सम० ।

अकुय-अकुच-त्रि० कुचस्पन्दने, न कुचर्तात्यकुचः । इगुपान्त्य-
लक्षणः कप्रत्ययः । व्य० ८ उ० । निश्चले, नि० चू० १ उ० ।

अकुसल-अकुशल-त्रि० अनजिहे, पं० व० ४ द्वा० वक्तव्यावक्तव्य-
विनागानिपुण । प्रहन् आभ० २ दा० स्थूलमत्तौ, "तसथावर-
दिसाप, जणा अकुसला उलपति" दश० १ अ० । अशोभने च ।
औ० । न कुशलं मङ्गलमस्य, मङ्गलविरोध्यमङ्गलपुक्ते, न० त० ।
कुशलविरोधिनि अजहे, न० वाच० ।

अकुमलकम्पोदय-अकुशलकम्पोदय-पुं० अकुमलकम्पोद-
ये, अकर्मानुभावे च । ध० २ अधि० ।

अकुसलचित्तिणरोह-अकुशलचित्तिनिरोध-पुं० आर्षत्वात्ता-
दिप्रतिषेधनाऽकुशलमनोनिरोधे, दश० ६ अ० ।

अकुसलजोगणरोह-अकुशलजोगनिरोध-पुं० अकुशलानां
मनोवाङ्मययोगानां व्यापाराणां निरोधः अकुशलजोगनिरोधः ।
मनआदिविविचरणैरायुक्ततायाम्, औघ० ।

अकुसलणित्तिरूप-अकुशलनिवृत्तिरूप-त्रि० सपापारम्भो
परमणस्वभावे, पञ्चा० ७ विध० ।

अकुसील-अकुशील-पुं० न कुशीलोऽकुशीलः । कुशीलमिन्ने,
सूच० १ ध्रु० ६ अ० ।

अकुहय-अकुहक-त्रि० न० त० । इन्द्रजालादिकुहकरहिते,
"अलोलुप अकुहय अमार्ह, अपीसुणे आवि अहीणविष्ठी" ।
दश० ६ अ० २ उ० ।

अकू (कू) र-अक्रूर-पुं० न० त० । अरौद्राकारे । दर्श० ।

अक्रिष्टाध्यवसाये, क्रूरो हि परच्छिद्रान्वेषणलम्पटः कलुष-
मनाः स्वातुष्टानं कुर्वन् अपि फलभाग् न भवतीति (अक्रूरत्वं
पञ्चमः भावकगुणः) प्रव० २३६ द्वा० । अ० ।

क्रूरो किलिङ्गभावो, सम्मं धम्मं न साहिउं तरइ ।

इय सो न इत्य जोगो, जोगो पुण होइ अक्रूरो ॥ १२ ॥

क्रूरः किलिङ्गभावो मत्सरविदूषितपरिणामः सम्यक् निष्क-
लङ्गं धर्मं न नैव साधयितुमाराधयितुं (तरइति) शक्नोति
समरविजयकुमारवत् । इत्यस्मादेतोरसौ नैवान् शुद्धधर्मे
योग्य उचितः । पुनरेवकार्यः । ततो योग्योऽक्रूर एव की-
र्तिचन्द्रनृपवदिति । तयोः कथा चैवम्—

बहुसाहारा पुत्रा-गसोहिया उच्चसालरेहिहा ।

आरामभूमिसरिसा, चंपा नामेण अत्थि पुरी ॥ १ ॥

तत्तत्थि किस्तिचंदो, नरनाहो सुयणकुमयधणचंदो ।

तस्स कण्ठो भाया, जुवराया समरविजउ त्ति ॥ २ ॥

अह हणियरायपसरो, समियरओ मल्लिअंवरो सदओ ।

अंगीकयमइवओ, पत्तो सुमुणि व्व धणसमओ ॥ ३ ॥

तंमिय समप नीरं-धनीरपूरेण अइवहु वइती ।

भवणोवरिट्ठिएणं, दिट्ठा सरिया नरिंदेणं ॥ ४ ॥

तो कौऊहलआउल-हियओ बंधवजुओ तहि गंतुं ।

चउइ निवो इकाए, तीइ सेसासु सेसजणो ॥ ५ ॥

जा ते कीलंति तहि, ता उवरि जलहरम्मि बुट्ठम्मि ।

सो कोधि नइपवाहो, पत्तो अइतिव्ववेगेण ॥ ६ ॥

निज्जंति कडियाओ, अन्नअदिसासु जेण वेडीओ ।

थोवो वि तत्थ न पुरइ, वावरो कन्नधारणं ॥ ७ ॥

तो सरियामज्झणओ, तउट्ठिओ पुक्केइ पुरत्तोओ ।

अह पपुपवणहया निव-दोणी उ अइसणं पत्ता ॥ ८ ॥

लम्मा दीहतमाला-मिहाणअइवीए सा कहि रुक्खे ।

तत्तो उत्तरइ निवो, कइवयपरिवारबंधुओ ॥ ९ ॥

जा बीसमेइ संतो, तत्तोरे ताव पिच्छइ नरिंदो ।

नइपूरखणियडुत्तमि-रूपयणं सुमणिरयणनिहिं ॥ १० ॥

गंतूण तत्थ सम्मं, पासिय दंसेइ समरविजयस्स ।

चत्थियं च तस्स चित्तं, प्रासुररयणुत्तयं ददं ॥ ११ ॥

चित्तइ सहावकूरो, मारिचु निव इमं पणिहामि ।

तं रज्जं सुहसज्जं, अखिट्ठियं रयणनिहिमेयं ॥ १२ ॥

रन्नो मुक्को घाओ, पुरीइ सोयम्मि पुक्कंतम्मि ।

हाहा किमियं ति विचि-तिक्कण वच्चाविओ तेण ॥ १३ ॥

भणइ य अक्रूरमणो, निवइ बाहाइ तं धरेक्कण ।

नियकुलअणुत्थियमसमं, किं प्रायतप इमं विदियं ॥ १४ ॥

जइ कज्जं रज्जेणं, निहिणा इमिणा व ता तुमं चेव ।

गिह्वाहि आहिमुक्को, समर धरेमो धयंतु वयं ॥ १५ ॥

तं सो निसुणिय अमुणिय, कोवविवागो विवेगिपरिमुक्को ।

विच्छोक्किण वाहं, ओसरिओ निवसगासाओ ॥ १६ ॥

जस्स निमित्तं अनिमि-स्वहरिणो वंधुणो वि इय हुंति ।

अन्नमिमाणा निहिणामे, तं मुत्तु निवो गओ सपुरं ॥ १७ ॥

समरो भमराजिसमा, पुत्रवत्ताओ पुरट्ठियं पि तयं ।

रयणनिहाणमदट्ठं, चित्तइ रत्ता धुवं नीयं ॥ १८ ॥

तो जाओ चारदमो, चरमो लुंटेइ वंधुणो देसं ।

सामंतेहिं धरिउं, कयावि नीओ निवसमीवे ॥ १९ ॥

मुक्को अणेण रज्जे, निमित्तओ चित्तिउं गओ एवं ।

गहियव्वं रज्जमिणं, हणेण नहु दिज्ज मेपणं ॥ २० ॥

एयं कयाइ देहे, भंमारे जणवप य सो चुक्को ।

पत्तो निवेण मुक्को, रज्जेण भत्थिओ य ददं ॥ २१ ॥

तो जाओ अणवाओ, नियह अहो सोयराण सविसेसं ।

पगस्स दुज्जणत्तं, असरिसमन्नस्स सुयणत्तं ॥ २२ ॥

गुरुवेरणो राया, अइविरसे वासरे खिवइ जाव ।

ता तत्थ समोसरिओ, पबोहनामा पवरणा ॥ २३ ॥

चलिओ पमोयकत्थिओ, तन्नमत्तं यिन्नो सपरिवारो ।

निसुणिय धम्मं पुच्छइ, समप निययंभवचरित्तं ॥ २४ ॥

अंपइ गुरु विपेदे-सु मंगले मंगलावइ विजए ।

सोगंधिपुरे सागर-कुरंगया मयणसिट्ठिसुया ॥ २५ ॥

पदमवयसमुत्थियाहिं, कीलाहिं ते कयावि कीलता ।

पिच्छंति बालगदुगं, तह एगं बालियं रम्मं ॥ २६ ॥

पुद्गा य तेहि एष. के तुम्हे ता भणाइ ताजेगो ।
 अत्थिथ मोहनमा, निवई जगतीतलपसिको ॥ २७ ॥
 तस्सत्थि वहरिकरकर-इंकेसरी रायकेसरी तणओ ।
 तप्पुत्तोऽहं सागर, महासओ सागरऽभिहाणो ॥ २८ ॥
 मम तणओ कुडविणओ, एत्तो उ परिग्हाऽभिहाणुत्ति ।
 वइसानरस्स भूया, एसा किर कूरयानाम ॥ २९ ॥
 इय सुणिय हरिसिया ते, कीलंति परुपरं तओ मित्ति ।
 निम्मेइ सागरो सह, सिसुहि न उ कूरवाएवि ॥ ३० ॥
 कुणइ कुरंगो मित्ति, तेहि समं कूरयाइ सविससं ।
 जयाभित्तयसिकमा, पत्ता ते तारतारुणं ॥ ३१ ॥
 अइ मित्तपेरियमणा, दविणोवज्जणकए गहियजंदा ।
 पियरेहि वारिया वि दु, नलिया देसंतरम्मि इमे ॥ ३२ ॥
 भिल्लेहि अंतरा अ-तरायवसओ य गहियचुरिषणा ।
 उरुरियथोषद्ववा, धवत्तपुरं पट्टणं पत्ता ॥ ३३ ॥
 दविण तण तहियं, गहियं हट्टं कुणंति ववसायं ।
 दीणारसहस्सज्जुगं, कुक्कसहस्सेहिं अज्जंति ॥ ३४ ॥
 तो वट्ठियवट्टतण्हा, कप्पासत्तिहाइ भंमसालाओ ।
 पकुणंति करिसणं पि दु, उच्चुक्खित्ताई कारंति ॥ ३५ ॥
 तससंसत्तत्तिहाणं, निपीणणं गुत्तियमाइ बघहारं ।
 कारंति एव जाया, ताणं दीणारपणसहसा ॥ ३६ ॥
 तो तहसगे इच्छा, कमेण सक्खे वि जाव तं मिळियं ।
 अइ कोरि पूरणिच्छा जाया मित्ताणुजावेण ॥ ३७ ॥
 तो गुरुगंतीनिवहा, पट्टिया देसंतरेसु विविहेसु ।
 जल्लहिम्मि पोयसंघा-ययत्तिया करहमंरुलिया ॥ ३८ ॥
 गहियाइ निवकुलाओ, पट्टेण बहूणि सुक्कठाणाइ ।
 विहिया धणगणियाओ, बक्का उ हयाइ हेडाओ ॥ ३९ ॥
 इच्छाइ पावकोमिहिं, जा कोमि वि तेसि संमिळिया ।
 तो पायमित्तवसओ, उववसा रयणकोडिच्छा ॥ ४० ॥
 अइ खिब्बिक्कण सव्वं, पोए ते पत्थिया रयणभूमिं ।
 ताकूरया विलग्गा, गाढं कप्पे कुरंगस्स ॥ ४१ ॥
 जंपेइ हंत हंतुं, अंसहरमिमं करेसु अप्पवसं ।
 सयलं दविणमिणं जं, धणियो सव्वेवि इह सुयणा ॥ ४२ ॥
 इय सा जंपेइ निब्बं, तहेव तं परिणयं इमस्स तओ ।
 पक्खिवइ सागरं सा-गरम्मि लहिकण सो जिहं ॥ ४३ ॥
 असुदज्जाणोवगओ, जल्लहिज्जुप्पीवपील्लियसरीरो ।
 मरिक्कण तइयनरग-म्मिनारओ सागरो जाओ ॥ ४४ ॥
 काउं मयकिच्चं जा-उगस्स हिओ कुरंगओ हियए ।
 जा जाइ किपि दूरं, ता फुट्टं पयइणं ऊत्ति ॥ ४५ ॥
 बुद्धो बोओ गलियं, कयाणमं फल्लइयं लहिय एत्तो ।
 कह कहवि तुरियदिवसे, पत्तो नीरनिहितीरम्मि ॥ ४६ ॥
 अज्जिणिय धण्णेण, भुंजिस्सं इय विवित्तिरो धणियं ।
 भमिरो वणम्मि हरिणा, हणिओ धूमप्पहं पत्तो ॥ ४७ ॥
 तो भमिय जवं ते दो, वि कहवि अज्जणनगे हरी जाया ।
 इकगुहत्थं जुज्जिय, चउत्थनरए गया मरिउं ॥ ४८ ॥
 तो अहिणो इगनिहिणो, कए कुणंता महत्तयं जुज्जं ।
 विज्जायसुक्कजाणा, पत्ता धूमप्पहं पुढवि ॥ ४९ ॥
 अइ बहुभवपज्जेते, एगस्स वणिस्स भविय जज्जाओ ।
 तम्मि मए विहवकए, जुज्जिय मरिउं गया उट्ठिं ॥ ५० ॥
 भमिय जवं पुण जाया, तणया निवइस्स उवरए तम्मि ।
 कउइंता रज्जकए, मरिउं पत्ता तमतमाए ॥ ५१ ॥

एवं द्ववनिमित्तं, सहियाओ तेहि वेयणा विविहा ।
 न य तं कस्सइ दिन्ने, परित्तुत्तं तं सयं नेव ॥ ५२ ॥
 अइ पुव्वभवे काउं, अज्जाणतवं तहाविहं किपि ।
 जाओ सागरजीवो, तं निव इयरोउ तुहबधू ॥ ५३ ॥
 तुम्हाणवि पच्चक्खो, इओ परं समरविजयवुत्तं तो ।
 सो काही उवसमं, इक्कसि तुह गहियचरणस्स ॥ ५४ ॥
 तो कूरयाइ सहिओ, अहिओ तस्स थावरण जीवाणं ।
 उस्सइउहदहियदेहो, भमिहीही जवमणंतमिओ ॥ ५५ ॥
 इअ सुणिअ गरुयवेर-गपरिगओ गिएहए वयं राया ।
 नियभाइणिज्जहरिकुम-रवसहसंकमियरज्जधुरो ॥ ५६ ॥
 कमसो अइतव सोसिय, देहो बहुपट्टिय सुक्क सिद्धतो ।
 अण्णुज्जयं विहारं, उज्जयचित्तो पवज्जेइ ॥ ५७ ॥
 कस्सवि नगरस्स बहिं, पल्लववाइ छिओ य सो जयवं ।
 दिओ पाविणेणं, समरेणं कहिवि गमिरेणं ॥ ५८ ॥
 वहरं सुमरंतेणं, इणिओ खगगेण कपराइ मुण्णि ।
 गुरुवेयणाभिभूओ, पमिओ धरणीयत्ते सहसा ॥ ५९ ॥
 चित्ते रे जीव ! तए, अज्जाणवसा त्रिवेगरहिण ।
 बियणाओ अयणाओ, नएसु अणंतसो पत्ता ॥ ६० ॥
 गुरुजरवहणंकणदो-इवाहसीउल्लुहपिवासाइ ।
 उस्सइदुइदंढोली, तिरिणसु वि विसहिया बहुसो ॥ ६१ ॥
 ता धीर मा विसीयसु, इमासु अइअण्णवेयणासु तुमं ।
 को उत्तरिउं जल्लहिं, निव्वुरूप गुप्पई नीर ॥ ६२ ॥
 वज्जेसु कूरजावं, विसुक्खचित्तो जिणसु सव्वेसु ।
 बहुकम्मसयसहाओ विसेसओ समरविजयम्मि ॥ ६३ ॥
 तं लको इह भम्मो, जं न कया कूरया पुरावि तए ।
 इय चित्तं तो चत्तो, पावेण समं स पाणेहिं ॥ ६४ ॥
 सुइसारे सहसारे, सो उववन्नो सुरो सुकयपुओ ।
 तत्तो चविय विदेहे, बहिही मुत्ति समुत्तीवि ॥ ६५ ॥
 श्रुत्वेत्यगुरुपरिणामविरामहेतोः,
 श्रीकीर्तिचन्द्रनरचन्द्रचरित्रमुच्चैः ।
 प्रव्या नरा जननमृत्युजरादिज्जीता,
 अकूरतागुणमगौणधिया दधध्वम् ॥ ६६ ॥ ५० २० ।

अकेवद-अकेवद-त्रि० न विद्यते केवलमस्मिन्नित्यकेवलम् ।
 अशुके, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।
 अकोउहद्व-अकोतूहल-त्रि० न० ब० स० नटनर्तकादिषु, अ-
 कौतुके, “ नो मावप नो वि य माविअप्पा, अकोउहल्ले य सया
 सपुज्जा ” दश० ए अ० ३ उ० ।
 अकोप-अकोप-त्रि० अकोपनीये, अदूषणीये, इ० १ उ०
 “ अकोपजंघजुयत्ता ” अकोप्यमदेष्यं रम्यं जङ्गल्युगलं यासां
 तास्तथा । प्रश्न० आश्र० ३ अ० ।
 अकोविय-अकोपित-त्रि० अदूषणीये, “ अरियं उवसंपज्जे, स-
 व्वधम्ममकोविय ” । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।
 अकोविद-पुं० श्रुतेन वयसा चाऽप्राप्तयोग्यताके, व्य० १ उ० ।
 अपरिणते, सञ्जालावबोधरहिते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० “ आ-
 रंजाइ न संकेत्ति, अवियत्ता अकोविया ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३
 उ० । सम्यग्ज्ञानानिपुणे, “ वणे मूढे जहा जंतु, मूढे गेयाणुगा-
 मिण । दो वि एए अकोविया, तिद्वं सोयं तियच्छइ ” सूत्र० १
 श्रु० १ अ० ३ उ० । दश० । पि० ।

अक्रोवियप्प (ए)-अक्रोविदात्मन्-पुं० सम्यक्परिज्ञानवि-
कले, वृ० १ उ० ।

अक्रोहण-अक्रोधन-त्रि० क्रोधरहिते, " एसप्पमोक्खो अमुसे
यं वि, अक्रोहेण सञ्चरते तवस्सी " सूत्र० १ भु० १० अ० ।
अक्रंत-देशी-प्रवृत्ते, वे० ना० ।

अक्रंत-आक्रान्त-त्रि० आक्रम-कः । अवष्टब्धे, आत्मा० १ भु० ६
अ० ५ उ० । अभिज्ञते, स्वोपरिगत्या व्याप्ते, सूत्र० १ भु० १
अ० ४ उ० । भावे कः । आक्रमणे, न० । भ० १ श० ३ उ० । आ-
क्रान्ते, पादादिना चूतलादौ जघति । अचित्तवायुकायिकभेदे,
पुं० स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

अक्रंतदुक्ख-दुःखाक्रान्त-त्रि० आक्रान्ता अभिभूता दुःखेन
शरीरमानसेनाऽसातोद्वेगेन दुःखाक्रान्ताः (दुःखान्निभूतेषु)
सूत्र० १ भु० १ अ० ४ उ० । " सव्वे अक्रंतदुक्खाय, अओसव्वे
अहिसिया " सूत्र० १ भु० १ अ० ४ उ० ।

अक्रंद-आक्रन्द-पुं० आक्रन्द-घञ् । सारथे रोदने, वाच० । तदा-
त्मके एकचत्वारिंश उक्तुष्टाऽऽशतनाभेदे, आक्रंदरुदितविशेषं
पुत्रकलत्रादिवियोगे तं विधत्ते । प्रव० ३८ द्वा० । आह्वाने, शब्दे च,
कर्मणि घञ् । मित्रे, भ्रातरि च, आधारे घञ् । दारुणे युक्ते, दुःखि
नां रोदनस्थाने च । आक्रन्दयति-अच् पार्णिप्राहपाश्चादवर्त्तिनि
नृपभेदे, 'पार्णिप्राहं च संप्रेक्ष्य तथाऽऽक्रन्दच्च मण्डले' मनु० ।
अक्रंदण-आक्रन्दन-न० । आ+क्रन्द-ल्युट् । महता शब्देन वि-
रवणे, वाच० ४ अ० । आह्वाने च, वाच० ।

अक्रतूरी-अर्कतु (तू) वरी-स्त्री० गुच्छभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

अक्रथल-अर्कस्थल-न० मधुरास्थलभेदे, ती० ६ कल्प ।

अक्रम-आक्रम-पुं० आक्रम-घञ् । अवृद्धिः । बलेनाऽतिक्रमणे,
अभिभवे, व्याप्तौ, आग्रहे च । वाच० । प्राकृते " आक्रमे रोहावो-
च्छारब्बदा " धा१।५।६ इति सूत्रेणाक्रमेत्यय आदेशः वा ओहावह
उच्छावह लुट् । अक्रम इ आक्रमते, प्रा० । आक्रमणमाक्रमः । परा-
जये, उच्छेदे, आ० म० प्र० । बलात्कारे, भाव० ४ अ० । आक्रम्यते
परलोकोऽनन । करणे घञ् । परलोकप्राप्तिसाधने विद्याकर्मादौ,
कृताक्रमणे, अभिभूते, व्याप्ते, आग्रहे च । वाच० ॥

अक्रमण-आक्रमण-न० अभिभवने, विशेष० । पादेनाक्रमने,
भाव० ४ अ० ।

अक्रमित्ता-आक्रम्य-अ० आक्रमणं कृत्वत्यर्थे " भीमकवेहिं अ-
क्रमित्ता दददाढा गाढं " प्रश्न० आश्र० १ द्वा० ।

अक्रशास्त्रा-देशी० बलात्कारे, ईषन्मत्तायां स्त्रियाम्, वे० ना० ।

अक्रा-देशी-भगिन्याम्, वे० ना० ।

अक्रासीदेवी-स्त्री० व्यन्तरदेवीविशेषे, ती० ६ कल्प ।

अक्रिड-अक्रिष्ट-त्रि० न० त० अबाधिते, निर्वेदने, भ० ३ श०
२ उ० । स्वशरीरोत्थकेशरहिते, जी० ३ प्रति ।

अक्कुट-देशी० अभ्यासिते, वे० ना० ।

अकुम्-गम्-धा० गतौ, " गमेरइ अइल्लणुवज्जावसज्जो-
कुसाऽकुस० " धा१।६१। इति सूत्रेण गमेरकुसाऽऽदेशः । अकु-
सर, गच्छति, प्रा० व्या० ।

अक्रैज (य)-अक्रैय-त्रि० अक्रयणीये, स्था० ६ ठा० ।

अक्रो-देशी-दूते, वे० ना० ।

अक्रोमण-आक्रोमन-न० संग्रहे, विशेष० भु० अ० ।

अक्रोभो-देशी-छागे, वे० ना० ।

अक्रोस-अक्रोश-न० वर्षायोग्यक्षेत्रविशेषे, यस्य मूलनिबन्धा-
त्परतः पक्षां दिशामन्यतरस्यामेकस्यां द्वयोस्तिसृषु वा दिक्षु
अटवीजलश्वापदः सन्ति, तेन पर्वतनदीव्याघातेन च गमनं
भिक्षाचर्या च न सम्भवति, तन्मूलनिबद्धमात्रमक्रोशम् ।
व्य० १० उ० ।

आक्रोश-पुं० आक्रुश-घञ् । दुर्वचने, भ० ८ श० ८ उ० ।
निपुर्वचने, भाव० ४ अ० । असम्भवाभाषायाम्, उत्त० २
अ० । विरुद्धचिन्तने, शापे, निन्दायां च । वाच० ।

अक्रोसग-आक्रोशक-त्रि० दुर्वचनवादिनि, उत्त० २ अ० ।

अक्रोसणा-आक्रोशना-स्त्री० मृतोऽसि त्वमित्यादिवचनेषु,
ज्ञा० १६ अ० ।

अक्रोसपरि (री) सह-आक्रोशपरि (री) षट्-पुं० आ-
क्रोशनमाक्रोशोऽसम्भवाभाषात्मकः स एव परीषदः आक्रोशप-
रीषदः द्वादशे परीषदे, उत्त० २ अ० । आक्रोशोऽनिष्टवचनं,
तच्छ्रुत्वा सत्येतराक्षोचनया न कुप्येत् किन्तु सदेत भाव० ४ अ० ।
"आक्रुष्टोऽपि हि नाक्रोशेत्, क्रमाभ्रमणतां विदन् । प्रत्युताक्रोष्ट-
रि यतिश्चित्तयेष्टपकारिताम् " ध० ३ अधि० । " माक्रुष्टो मु-
निराक्रोशे-तस्यैकानाद्यवर्जकः । अपेक्षेतोपकारित्वं न तु द्वेषं
कदाचन " भाव० १ अ० । आ० म० द्वि० । तथादि सत्यं, कः
कोपः, शिष्ययति हि मामयमुपकारी, न पुनरेवं करिष्यामीति ।
अनृतं चेत् सुतरां कोपो न कर्तव्यः । उक्तं च "आक्रुष्टेन मति-
मता, तत्त्वार्थविचारणे मतिः कार्या । यदि सत्यं कः कोपः,
स्यादनृतं किमिह कोपेन " इत्यादि परिभाषा न कोपं कुर्यात् ।
प्रव० ८६ द्वा० । "चापरात्रः किमयं द्विजातिरथवा शूद्रोऽथवा
तापसः, किं वा तत्त्वनिवेशपेशसमतिर्योगीश्वरः कोऽपि वा । इ-
त्यस्वल्पविकल्पजल्पमुखैः संभाष्यमाणो जनै-नो रष्टो न हि
त्रैव हृष्टद्वयो योगीश्वरो गच्छति ।" पुनर्गोली, श्रुवेति वि-
चिन्तयेत् । "ददतु ददतु गाली गालिमन्तो जवन्तः, ययमपि त-
दभावात् गालिदानेऽप्यशक्ताः । जगति विदितमेतद्दीयते विद्य-
मानं, ददतु शशबिषाणं ये महात्यागिनोऽपि ॥१॥ " इति वि-
चार्य समत्वेन तिष्ठेत् । उत्त० २ अ० । " अक्रोस गहणमारण,
धम्मभंसाणबालसुज्जाणं । लाभं मज्झ धीरो, जहुत्तराणं
अभावस्मि " सूत्र० १ भु० ८ अ० । एतदेव सूत्रकदाह ।

अक्रोसेज्ज परो जिकसुं,

न तेसिं पस्सिंजले ।

सरिसो होइ बालाणं,

तम्हा भिक्खु न संजले ॥ २४ ॥

आक्रोशोस्तिरस्कुर्यात् । परोऽन्यो धर्मापेक्षया धर्मवाह्य आत्म-
व्यतिरिक्तो वा जिह्नुं यतिं यथा धिक् सुमुक् ! किमिह त्वमागतोऽसी-
ति (न तेसिति) सूक्तवचनस्य च व्यत्ययात् तस्मै प्रतिसंज्वलेत्
निर्यातनं प्रति । ततश्चाक्रोशज्ञानतो न संज्वलेदेतन्निर्गतात्तार्थम्,
देहदाहोहितपातप्रत्याक्रोशाभिघातादिभिराग्निवद्दीप्येत्, सं-
ज्वलनकोपमपि न कुर्यादिति । संज्वलेदित्युपादानं किमेवमुपदि-
श्यत इत्याह सदृशः समानो भवति संज्वलन्निति प्रक्रमः । केवां ?
बालानामज्ञानां, तथाविधकूपकवत् । यथा कश्चित् कूपको देवत-

यागुणैरावर्जितया सततमजिबन्धते, उच्यते च मम कार्यमावेदनी-
यम् । अन्यदैकेन धिज्जातिना सह योद्धुमारब्धस्तेन च बलवता क्षु-
त्कामशरीरो भुवि पातितस्ताम्रितश्च, रात्रौ देवता बन्दिनुमा-
याता कृपकस्तूष्णीमास्ते । ततश्चासौ देवतयाऽभिहितो, भगवन् !
किं मयाऽपगच्छम् । स ग्राह । न तस्य त्वया दुरात्मनो ममापका-
रिणः किञ्चित्कृतम् । सोऽवादीत् न मया विशेषः कोऽप्युपलब्धः,
यथाऽयं भ्रमणोऽयं धिज्जातिरिति यतः कोपाविष्टौ ज्ञावपि समानौ
संपन्नाविति । ततः सती प्रेरणेनेति प्रतिपन्नं क्षपकणेति । उक्तमे-
वार्थं निगमयितुमाह । (तम्हृत्ति) यस्मात्सदृशो भवति बा-
लानां तस्माद् भिक्षुने संज्वलेदिति सूत्रार्थः ।

कृत्योपदेशमाह ।

सोचा एं फरुसा जासा, दारुणा गामकंटया ।

तुसिणीओ उवेहिजा, ए ताओ मणसी करे ॥३५॥

श्रुत्वाऽऽकर्ण्य णमित्ति वाक्यालंकारे परुषाः कर्कशा ज्ञाया गिरः।
दारयन्ति मन्दस्तवानां संयमविषयां धृतिमिति दारुणास्ताः ग्राम
इन्द्रियग्रामस्तस्य कण्टका इव ग्रामकण्टकाः प्रतिकूलशब्दादयः
कण्टकत्वं चैषां दुःखोत्पादकत्वेन मुक्तिमार्गप्रवृत्तिविघ्नद्वयतया च
तदेकदेशत्वेन च परुषज्ञाया अपि तथोक्ताः । भाषाविशेषणत्वे-
ऽपि चात्राविष्टलिङ्गत्वात्पुष्टिङ्गता, तूष्णींशिलेन कोपात्प्रतिपु-
षभाषी एवंविधश्च । “ जो सहर् उ गामकंटय, उक्रोसपहार-
तज्जणायसि ” इत्यागमे परिजावयन्नुपेक्षेतावधीरयेत् । प्रक-
मात्परुषज्ञाया एव कथमित्याह न ता मनसि कुर्याद्, ज्ञापिणि
हेपाकरणेनेति सूत्रार्थः । उक्तं २ अ० ।

कम्मत्ता दुब्भगा चेव, इच्चाऽऽहंसु पुहोजणा ॥ ६ ॥

पृथक्जनाः प्राकृतपुरुषा अनार्यकल्पा इत्येवमाहुरित्येवमुक्तव-
न्तः । तद्यथा । य एते यतयः जलाविद्धदेहा लुञ्जितशिरसः कृधा-
दिवेदनाप्रस्तास्ते एतैः पूर्वाचरितैः कर्मजिरातः पूर्वस्वकृतकर्मणः
फलमनुभवन्ति । यदि वा कर्मजिः कृधादिभिरातस्तत्कर्तुमसम-
र्था तद्विप्रा सतो यतयः संवृत्ता इति, तथैते पुत्रेणाः सर्वेणैव पुत्र-
दारादिना परित्यक्ता निर्गतिकाः सन्तः प्रव्रज्यामच्युपगता इति।

एते महे अचायंता, गामेसु णगरेसु वा ।

तत्थ मंदा विसीयंति, संगामंमिव जीस्या ॥३॥

एताव् पूर्वोक्तानाक्रोशरूपान् तथा चौरचारकादिरूपान् श-
ब्दान् सोढुमशक्नुवन्तो ग्रामनगरादौ तद्वस्तराले वा व्यवस्थि-
ताः, तत्र तस्मिन् आक्रोशे सति मन्दा अज्ञानबधुप्रकृतयो विषी-
दन्ति विमनस्का भवन्ति संयमाद् भ्रश्यन्ति तथा, भीरवः संग्रामे
रणशिरसि चक्रकुन्तासिशक्तिनाराचाकुले रटत्पट्टहशङ्खज्जरी-
नादगम्भीरे समाकुलाः सन्तः पौरुषं परित्यज्याऽयशःपट्टमङ्गी-
कृत्य जग्यन्ते, एवमाक्रोशादिशब्दाकर्णनादस्त्वाः संयमे वि-
षीदन्ति । सूत्रं १ श्रु० ३ अ० १ व० ।

अत्रार्जुनमाज्ञाकार्षिकथा ।

रायगिहे मालारो, अज्जुणओ तस्स भज्ज खंदसिरी ।

मोगगरपाणी गोड्डो, सुदंसणो वंदओणीति ॥ उच्च० नि० ।

राजगृहे मालाकारोऽऽर्जुनकस्तस्य ज्ञायी स्कंदश्रीः सुकरपाणि-
यन्तो गोप्त्री सुदर्शनो (वंदणीति) वंदनार्थं निर्गच्छतीति गा-
थाकारार्थः, ज्ञावार्थस्तु संप्रदायगम्यः । उक्तं ३ अ० । (स
च ‘अज्जुण’ शब्दे)

जो सहर् दु गामकंटय, अक्रोसपहारतज्जणाओ अ ।

जयजैरवसदसप्पहासे, समसुहदुक्खसहसे य जे स जिकवू ॥

किञ्च (जो सहर्हृत्ति) यः खलु महात्मा सहते सम्यग्ग्रामकण्ट-
कान् मामा इन्द्रियाणि, तदुःखहेतवः कण्टकास्तान्, स्वरूपत एवाह,
आक्रोशान् प्रहारान् तर्जनाभ्येति । तत्राक्रोशो जकारादिभिः, प्र-
हारः कशादिभिः, तर्जना असूयादिभिः, तथा भैरवभया अत्यन्त-
रौद्रभयजनकाः शब्दाः संप्रदासा यस्मिन् स्थाने इति गम्यते
तत्तथा तस्मिन्, वेतास्त्रादिकृतार्तनादादृष्टास इत्यर्थः । अत्रोपस-
र्गेषु सत्सु समसुखदुःखसहस्य योऽवलितभावः स भिक्षुरिति
सूत्रार्थः । ३० १० अ० ।

अक्रोसपरि (री) सहविजय-आक्रोशपरि (री) वह-

विजय-पुं० मिथ्यादर्शनेदृष्टोदीरितदुर्वृत्तांसि ज्ञानिदावदाही-
ति क्रोधवृत्तवदोदीपनपरिष्ठानि शृण्वन्तोऽपि तत्प्रतीकारं कर्तुं-
मपि शक्नुवन्तो ‘दुरन्तः क्रोधादिकषायोदयनिमित्तपापकर्मवि-
पाक’ इति चिन्तयतः कषायलवमात्रस्यापि स्वहृदयेऽनव-
काशदाने, पंचा १३ विव० ।

अक्रोह-अक्रोध-त्रि० न० व० क्रोधोदयविरहिते, विफल-
कृतक्रोधे, औ० । नमः स्वल्पार्थत्वात् स्वल्पक्रोधे, जं० २ व० ।
क्रोधमकुर्वणे, उक्तं २ अ० । “ से एणं भंते ! अक्रोहत्तं अ-
माणत्तं अमायत्तं अलोभत्तं समणत्तं निग्गोणत्तं पसत्तं ? हंता
गोयमा ! अक्रोहत्तं जाव पसत्तं ” अ० १ श० ए व० ।

अखम्मिअं-देशी-तथेत्यर्थे, दे० ना०

अक्ख-अक्ख-पुं० जीवे, आ० म० प्र० । स्था० उज्जयन्नापि “मा-
घविद्यमिकमिहानिकण्यणी” इत्यादिना औणादिकः सप्रत्ययः ।
आ० म० प्र० ।

जीवो अक्खो अत्थ-व्वावणभोयणगुणाणिओण ।

अक्रस्तावज्जीव उच्यते, केन हेतुनेत्याह (अत्थवावणेत्यादि)
अर्थव्यापनजो जनगुणान्वितो येन तेनाक्रो जीवः । इदमुक्तं भव-
ति “अशक् व्यसौ” अश्नुते ज्ञानात्मना सर्वार्थान् व्याप्नोतीत्यौ-
णादिकनिपातनादक्रो जीवः । अथवा “अश भोजने” अश्नाति
समस्तत्रिष्टुवनन्तर्वर्तिनो देवलोकसमृद्धादीनर्थान् पादयति
शुक्ले वेति निपातनादक्रो जीवः । अश्नातेर्जो जनार्थत्वाद्, शृजे-
अ पश्नान्यवहारार्थत्वादिति भावः । इत्येवमर्थं व्यापनभोज-
नगुणयुक्तत्वेन जीवस्याकृत्वं सिद्धं भवति । विरो० । इन्द्रिये,
न० “ खमकमिन्द्रियं प्रोक्तं, हृषिकं करणं स्मृतम् ” इति वच-
नात् । “ अक्खस्स पोग्गलमया, जं दव्वेदियमणपरा होति ”
आ० म० प्र० । प्रज्ञा० । ज्ञा० । विशेष० नि० चू० । दश० । अश्ना-
ति नवनीतादिकमित्यक्तः । धुरि, (चक्रनाभौ) उक्तं १ अ० । “ अ-
क्खमंगमि सोयह ” । उक्तं ५ अ० । अनु० । औ० । जं० । ज० ।
चतुर्भिर्हस्तैर्निष्पन्नऽवमानविशेषे, अनु० । ज्यो० । व्यावहारिको-
ऽक्तः षष्ठ्यत्यङ्गुलमननं भवति । स० ६६ सम० । अक्ख इत्यक्रोपाङ्ग-
दानवश्चेति द्वमपुष्पिकाऽध्ययने, दश० १ अ० । चन्दनके, अस्मिन् हि
अनाकारवर्ती साध्वादेः स्थापनां कृत्वाऽऽवश्यकक्रियां कुर्वतः
स्थापनाऽऽवश्यकं भवति । अनु० । आव० । तत्प्रे उक्तद्विप्र-
दिकोपधिविशेषे, “अक्खसंयारो वा, एगमणेगंगिओ अउक्रो-
सो । पोत्थगपणमं फल्लमं, उक्कोसोवग्गहो सव्वो” घ० ३
अधि० ग० पि० । पं० व० । रुद्राक्षफलविशेषे, अणु० ३ वर्गः ।
पाशके, कपर्दके, “कुज्य अपराजिय जहो, अक्खेहि कुसवेहि
दीवयं” सूत्रं १ श्रु० २ अ० २ व० । विनीतके, रावणसुतभेदे, सपे.

जातान्धे, गरुडे च, तुन्दे, सौवर्चले, कर्षपरिमाणे च, न० वाच० ।
अक्षय-अक्षय-त्रि० अक्षये, “अक्षयवर्षाणं अपाणं
कम्मबंधणेण मुहरि” अक्षयकबीजेन अक्षयेण दुःखहेतुनेत्य-
र्थः । प्रश्न० आश्र० १० ३० ।

अक्षय-अक्षय-त्रि० अक्षयं शाश्वतमविनाशयुक्तं
जलं यस्य सोऽक्षयः । नित्यसन्निलभ्यते, “जहा से सय-
जुगमणे उदही अक्षय” उक्त० ११ अ० ।
अक्षय-अक्षय-न० जलापकपणकोशे, “अक्षयचर्म
उच्छेददेसं” क्ता० ६ अ० ।

अक्षय-देशी-सुरते, प्रदोषे च । दे० ना० ।

अक्षय-अक्षय-स्त्री० गम्याम्, पि० ।

अक्षय-अक्षय-पुं० अक्षं नेत्रं दर्शनसाधनतया जातं पा-
देऽस्य न्यायसूत्रकारके गौतममुनी, स हि स्वमतदृष्टकस्य व्या-
सस्य मुखदर्शनं चक्षुष्या न करणीयमिति प्रतिज्ञाय पश्चाद् व्या-
सेन प्रसादितः पादे नेत्रं प्रकाश्य तं दृष्टवानिति पौराणिकी
कथा । वाच० । अक्षपादमते किञ्च षोडश पदार्थाः । “प्रमाणप्रमेय-
संशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धान्ताध्ययनार्थनिर्णयवाद् जल्पवित् —
एवमेवाभासच्छब्दजातिनिग्रहस्थानानां तत्त्वज्ञानाभिधेयसा-
ध्यागमः” इति वचनात् । इत्याद्यन्यत्र प्रकृपयिष्यते । स्या० ।
“अक्षपादेनोक्ते ग्रन्थे च” विशेष० । आ० म० प्र० ।

अक्षय-अक्षय-त्रि० कृमते कृमः । अक्ष० न० त० । असमर्थे, क-
म-भावे अक्ष, अभावार्थे, न० त० । कृमाभावे, ईर्ष्यायाम्, स्त्री०
वाच० । अयुक्तत्वे, स्था० ३ उ० ३ व० । अनुचितत्वे असम-
र्थत्वे, स्था० ५ उ० १ उ० ।

अक्षय-अक्षय-न० अक्षाद् इन्द्रियसंज्ञिकार्थज्ञातः । जन-रुः
इन्द्रियविषयसंज्ञिकार्थोत्पत्ते प्रत्यक्ज्ञाने, वाच० । “अक्षय्यापा-
रमाश्रित्य, भवदक्षजमिष्यते । तद्व्यापारो न तत्रेति, कथमक्ष-
भवं जवेत्” आ० म० छि० ।

अक्षय-पुं० बहु० न क्षताः । अक्षारुतगुप्ते, दर्श० । प्रव० ।
पञ्चा० । सस्यमात्रे, न० कृययुक्तजिने, उत्कर्षान्विते, अविदा-
रिते, यवे च, त्रि० कृणभावे, वाच० । परिपूर्णे, स० १ सम० ।
प्रश्न० । क० न० त० क्षयाजवे, न० वाच० ।

अक्षय-त्रि० नाऽस्य कृयोऽस्तीत्यक्षयः न० । अपर्ययसत्ते,
आव० ४ अ० । अप्रणाशिनि, पञ्चा० ४ विव० । स० । “सि-
वमयलमरुभ्रमणतमक्षयमव्वावाहमपुणरावत्तयं सिक्किगना-
मधेयं ग्राणं संपाविउकामे” अक्षयं कथरहितं साद्यन्तवत्त्वात् ।
कल्प० । अनाशंसाद्यपर्यवस्थितकत्वात् भ० १ श० १ व० ।
विनाशकरणाभावात् । जी० ३ प्रति० । रा० ४० । “स पञ्चया
अक्षयसागरे वा, महोदही वा विअणंतपारे” स भगवान्
प्रज्ञयाऽक्षयोऽक्षीणज्ञान इत्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

अक्षय-अक्षय-पुं० देवजाण्मागरे, अक्षययणि-
हि च अणुयष्टेस्सामि” विपा० १ श्रु० ७ अ० । अव्यये भा-
एमागरे । क्ता० १ श्रु० २ अ० ॥

अक्षय-अक्षय-न० सौकिकफलप्रदे त-
पोत्रेदे, यत्र जिनविम्बस्य पुरतः स्थापितकलशः प्रतिदिनं प्र-
क्षिप्यमाणतण्डुलमुत्था यावद्भिर्दिनैः पूर्यते तावान्ति दिना-
न्येकाशनेनाऽकारितपोऽक्षयनिधितपः । पञ्चा० ९ विव० ।

अक्षय-अक्षय-स्त्री० अक्षयनीवि-स्त्री० अक्षयनीचासौ नीविश्च अ-

क्षयनीविः । श्रु० ६ विव० । अव्यये मूलधने, येन जीर्णाञ्जलस्य
देवकुलस्योद्धारः करिष्यते । क्ता० १ श्रु० २ अ० ।

अक्षय-अक्षय-स्त्री० अक्षयतृतीया-स्त्री० कर्म-स० । वैशाखशुक्ल-
तृतीयायाम्, “वैशाखममिराजेन्द्र, शुक्लपक्षे तृतीयाया । अक्षय-
सा तिथिः प्रोक्ता, कृतिकारोहिणीयुता । तस्यां दानादिकं सर्व-
भक्ष्यं समुदाहृतमिति, वाच० । तन्माहात्म्यकथा चैवम्-
प्रणिपत्य प्रभुं पार्श्वे श्रीचिन्तामणिसंज्ञकम् । अथाक्षयतृतीयाया
व्याख्यानं लिख्यते मया ॥ १ ॥ एतदेवाह श्रुतकेवली भगवान्
भद्रबाहुः । “उसभस्स इ पारणप, इस्सुरसो आसि लोग
नाहस्स । सेसाणं परमं, अमियरसस्सोवमं आसी ॥ १ ॥
धुट्ठं च अहो दाणं, दिव्वाणि आहियाणि तूराणि । देवा विस-
न्निवडिआ, वसुहारा चैव बुट्ठीय ॥ २ ॥ भरणं धरणे भुवणं,
जसेण भयवं रसेण पडिहत्थो । अप्पा निरुवमसुक्खं, सुपस-
दाणं महग्घविअं ॥ ३ ॥ रिसहेण समं पत्तं, निरवज्जं इस्सु-
रससमं दाणं । सेयंससमो भावो, हविज्ज जइमंगियं हुज्जा ॥ ४ ॥”
इति । एतासां गाथानां भावार्थः कथयाऽवगन्तव्यः । तथाहि-

श्रीशुभदेवस्वामिनो जीवः सर्वार्थसिद्धविमानात् व्युत्वाऽऽ-
पादकृष्णचतुर्थ्या तिथौ नाभिनाम्नः कुलकरस्य भार्याया मरु-
देव्याः कुलाववतीर्णः । नव मासान् चत्वारि दिनानि च तत्रो-
षित्वा चैत्रकृष्णाष्टम्यां निशीथसमये जन्म जगृहे । तदानीं
विष्टपत्रयं विदित्वा । तत्र नारकैरपि जीवैः शमध्यगामि ।
तदनु पटपञ्चाशद्विकुमारिकाणामासनानि चकम्पिरे । ताभ्या-
वधिज्ञानेन भगवतो जनिमवगम्य जन्मस्थानमासाद्य च स्वस्व-
कार्यं संपाद्य निजनिकेतनानि प्रत्यगमन् । ततश्चतुष्पष्टिसं-
ख्यकानामिन्द्राणामपि विष्टराश्वेलुः । तेऽप्यवधिज्ञानेनैव भग-
वतो जगृहणं विदित्वा सौधर्म्मैन्द्रव्यतिरिक्ता अन्ये त्रिष-
ष्टिरिन्द्रा हेमाद्रिं प्रतिजग्मुः । ततः सौधर्म्मैन्द्रोऽपि जन्मस्थानं
समागत्य तत्रस्थेभ्यो मातृप्रमुखेभ्यो जनिभ्योऽवस्थापिनीं निद्रां
दत्त्वा मातृसन्निधौ स्वशक्त्या रचितं भगवत्प्रतिबिम्बं निधाय
भगवन्तमुजाभ्यां पाणिभ्यां गृहीत्वा कनकाद्रिं समाययौ । तत्र
च चतुष्पष्टिसंख्यकैरिन्द्रैः संभूय स्नात्रमहोत्सवं कृत्वा ततः
सौधर्म्मैन्द्रविरहितैरन्यैरिन्द्रैरष्टमो नन्दीश्वरः क्रीडो जग्मे । सौध-
र्म्मैन्द्रस्तु भगवज्जनन्याः सन्निकृष्टे बालकं पूर्ववत् संस्थाप्य
अवस्थापिनीं निद्रां पूर्वनिहितं भगवत्प्रतिबिम्बं चापहत्य “न-
मो रत्नकुक्षिधारिण्यै” इत्युक्त्वा मातरं प्रणिपत्य ततो भग-
वन्तं च नमस्कृत्य नन्दीश्वरः क्रीडोपमवाजीत् । तत्र सर्वे इन्द्रा
अष्टाद्विकमहोत्सवं विधाय निजनिजसुरालयं समासदन् ।
अथ स भगवान् सौधर्म्मैन्द्रसंचारितामृतवन्तं निजाद्भुमेव
सुचूष । मातृस्तन्यपानं न चकार आऽआशनात् तीर्थङ्कराणां
तादृशाचरितत्वात् । ततः क्रमेण पिता ‘शुभ’ इति भग-
वतो नाम विदधे । इन्द्रस्तु तदानीमिदवाकुवंशमतिष्ठित् ।
विशतिलक्षपूर्वपर्यन्तं भगवान् कुमारावस्थायामेवातिष्ठत् ।
वासवो विनीताभ्यां नगरं कारयित्वा भगवते प्रायच्छत् रा-
ज्याभिषेकं चाकरोत् । आत्रिषष्टिलक्षपूर्ववर्षं महाराजपदवी-
मनुभूव । सुतन्दा सुमङ्गला चेति द्वे पत्न्यौ भगवतो बभू-
वतुः । तयोर्भरतबाहुबलीप्रमुखं सुनुशतमजनिष्ठ । तथा आ-
दित्ययशःसोमयशःप्रभृतयो बहवः पौत्रा अभूवन् । ततो भग-
वान् अयोध्याराज्यं ज्येष्ठपुत्राय भरताय ददौ, बाहुबलिने च
तत्तशिलाराज्यमदात् । अन्येभ्योऽपि तन्ज्येष्ठो यथाहं देश-
नगरादिराज्यं प्रदाय स्वयं चैत्रकृष्णाष्टम्यां दीप्तां जगृहे, आ-

हारार्थं प्रतिग्रामं विजहार च, भद्रपुरुषास्तु साधुनामाहार-
दानं न विदुरतो भिक्षां याचमानाय भगवते मणिमालिक्या-
दीन्युत्तमवस्तून्वेवोपाजहः । भगवता त्यक्त्वापरिग्रहत्वात्
दीयमानमपि तत्सर्वं न जगृहे, अतः सर्वतः पर्यटन् चतुर्वि-
धाहाररहित एव किञ्चिदधिकमेकं वर्षमतिष्ठत् । अस्मिन्नेवा-
वसरे गजपुरनगरे बाहुबलिनः प्रपौत्रः सोमयशःपुत्रः श्रेयां-
सकुमारोऽभूत्, तत्र भगवान् ऋषभदेव आहारार्थं विहरआ-
जगाम । तदा नरकं श्रेयांसकुमारः “ मेरुपर्वतः कृष्णबभूव,
मया चामृतकलशैश्चालयित्वा स शुद्धीकृतः ” इतीदृशं स्वप्न-
मपश्यत् । तस्यामेव निशि तस्मिन्नेव पत्तने सुषुप्तिनामा श्रे-
ष्ठपति “ सूर्यस्य किरणसहस्रं भूमौ निपपात श्रेयांसकुमा-
रस्तु तदुत्थाप्य पुनः सूर्यविम्बे संयुयोज ” इति स्वप्नव्रा-
त्तीत् । पुनः सोमयशा भूपतिरपि “ प्रचुररिपुसमवकरो
व्याकुलः कश्चन सुभटो यदा तान् स्वरिपून् जेतुं नाशकत्, तदा
श्रेयांसकुमारेण तस्य साहाय्यमकारि, येन स तत्क्षणमेव स-
र्वान् विजिग्ये ” इति स्वप्नं निरीक्षाञ्चक्रे । एवं स्वप्नत्रयं त्रयः
पुरुषा अद्राक्षुः । ततः प्रजाते सर्वे राजसभामुपसंगम्य य-
थास्वं स्वप्नं प्रत्युचुः । तदवधार्य “ अद्य श्रेयांसकुमारस्यापूर्व-
लामो भविष्यति ” इति सर्वे सभ्या व्याजहुः । एतस्मि-
न्नन्तरे सदाऽप्रतिषरुविहार्यप्रमत्तो भगवान् भिक्षार्थं प्र-
तिगृहं परिभ्रमन् तत्र श्रेयांसकुमारनिकेतनमुपतस्थे । तमाग-
च्छन्तं जगवन्तं समवलोक्य कुमारोऽतीव जहर्ष । अन्ये च जना
अदृष्टचरसाधुमुद्राः पादाभ्यामेव पर्यटन्तं तमवलोक्य हस्त्यश्व-
प्रभृतीनि विविधवस्तूनि समुपाहरन् । भगवांस्तु किमपि नो-
पाददे ! तेन ते लोकाः कोलाहलं कृत्वा विषममानसा चिन्तय-
न्ति स्म, यतो जगवान् अस्मदस्तदन्तं किमपि नोपादत्ते, जातु
अस्मासु कुरु इवोपलक्ष्यत इति । ते तु युगवत्वावस्थामचिरेणै-
वाहासिधुरतः साधुजिज्ञासुविधिं न विदन्ति । अथ श्रेयांस-
कुमारो जगवतः साधुमुद्रां समवलोक्य ‘ ईदृशी मुद्रा मया पूर्वं
कुत्रापि निरीक्षिता ’ इत्येवमुद्गाहोहौ कुर्वन् तदानीं तस्य मतिज्ञा-
नभेदभूतं जातिस्मरणज्ञानं समजनि । तेन ज्ञातेन ‘ भगवता साकं
नव ज्ञया मे व्यतीता ’ इत्यादि सर्वे सोऽबुध्यत । तत्र “ धण १
मिहुण २ सुर ३ महव्वल ४, ललियंग ५ धयरजंघ ६ मिहुणो य
७ । सोहम्म ८ विज्ज ९ अण्णुय १०, चक्की ११ सव्व १२
उसभो य १३ ” ॥ इति गाथोक्तानां त्रयोदशजवानां मध्ये प्रथ-
मे भवे जगवान् सार्धवाहोऽभूत्, द्वितीये युगलिकः, तृतीये
देवता, चतुर्थे महाबलनामा राजा, पञ्चमे वलिताङ्गनामको
देवोऽभवत् । श्रेयांसकुमारस्तु प्रथमे भवे स्त्रीत्वजातौ धर्मि-
णीनामिका स्त्री समजनि । एवं क्रमेण वलिताङ्गदेवावतारस्य
भगवतः स्वयंप्रजाख्या देवी बभूव । ततश्च्युत्वा वलिताङ्गदेव-
जीवः षष्ठे भवे वज्रधराख्यो राजाऽभवत्, स्वयंप्रभा च तस्य
श्रीमतीत्याख्या राजपत्नी बभूव । एवं सप्तमे भवे चोन्नौ युगलि-
का बभूवतुः । अष्टमे सौधर्मदेवलोका उभौ देवी समजनिषाताम् ।
नवमे भगवान् जीवानन्दामिधो वैद्यः, श्रेयांसजीवस्तु केशवा-
ख्यः श्रेष्ठिपुत्रः संजातः । तत्रापि द्वयोर्गतीवमित्रता बभूव । ततो
दशमे जयेऽच्युतदेवलोका उभौ मित्रदेवौ संजातौ एकादशे ज-
गवान् चक्रवर्ती श्रेयांसश्च सारथिः । द्वादशे चोन्नौ सर्वाथैस्त्रि-
विमान देवौ । तत आरुपि क्लीणे सति त्रयोदशे भवे भगवतो
जीवोऽयमृषभदेवोऽहञ्च श्रेयांसकुमारोऽस्मि । एवं स श्रेयांसो जा-
तिस्मरणज्ञानेन प्राक्तनानां नवभवानां स्वरूपमवेदीत् तेषु भ-

वेषु पूर्वं साधुक्रियामाकाङ्क्षीत्, अत एव श्रेयांसकुमारो व्यचिन्त-
यत् यत् संसारिजीवानां कीदृशमज्ञानित्वं जघति येन त्रिलोकी-
प्रभुं राज्यपदवीं दृणवत् विस्ृज्य विषयभोगरूपं सांसारिकसुखं
किंपाकफलमिव विदित्वा साधुत्वं गृहीत्वा च कर्मबन्धनविमो-
चनाय प्रयतमानं रागद्वेषाद्येनैकानर्थकारणीभूतं परिग्रहं परमा-
णुमाश्रमप्यस्वीकुर्वाणं जगवन्तं नावेदिषुः । यः सर्वथा निर्ग्र-
न्थो निष्परिग्रहः स कथं पुनर्हस्यन्वकन्यास्वर्णमणिमालिक्य-
मुक्ताफलादीन् परिग्रहान् ग्रहीष्यति ? । एवं बुद्ध्वा स श्रेयांस-
कुमारो निजप्रासादगवाक्षात् तृणमधः समवतीर्य जगवतश्चर-
णोपकरणं समाययौ जगवन्तं त्रिः परिक्रम्य परमानन्दसिन्धु-
निमग्नो बबन्धे च । पुनरज्ज्वा यद्वा भगवन्तं तुष्टाव व्यजिह्वपञ्च
। हे स्वामिन् ! मयि कृपा विधीयतामहं संसारतापतप्तोऽस्मि ।
अतो मे संसारविस्तारः कियताम् । अष्टादशकोटाकोटिसाग-
रोपमपत्यन्तविच्छिन्नो मुनिजनानां प्रासुकाहारदानविधिः प्रका-
श्यताम् । मम गृहे उपहाररूपेण समागतान् इक्षुरसपूर्णान्
शुक्लाहारभूतान् अष्टोत्तरशतघटान् भवान् समाददातु । इति
यच्चे निशम्य ज्ञानचतुष्टयसम्पन्नो भगवान् तमिहुरसं इव्यक्तेष्व-
कालजावानुकूलं निरवधाहारं समवगम्य श्रेयांसनिकेतनमुपेत्य
निजहस्ताङ्गद्वौ सर्वं युगपज्जग्राह । यतो भगवता पाणिपात्र-
शब्धिमता ज्ञयते, तेनैव स निखिलोऽष्टोत्तरशतघटसोऽङ्गि-
प्रविवेश । रसग्रहणसमये वैकविन्दुरपि तमौ न निपपात ।
यद्यप्यममष्टोत्तरशतघटपरिच्छिन्न एव रसोऽभूत् यदि च शत-
सहस्रलक्षपरिमितः समुद्रपरिमितो वा स्यात् तथापि प्रविशेत् ।
एवं भगवते विशुक्लाहारदानस्य महानानन्दः श्रेयांसस्य तनौ न
ममौ । पुनर्व्यचिन्तयत् त्रिलोकीपूज्योऽनन्तगुणनिधिर्भगवान्
ऋषभदेवो यन्मे हस्तेनाहारमाददे तन्मयि परमप्रसादं व्यध-
त् । भगवते निर्दोषाहारं ददतो मे सर्वः पापसन्तापः क्लीणः ।
यावत् स एवं विचिन्तयति तावच्छर्षनिर्जरा देवाः पञ्च दिव्यानि
प्रकटाचक्राः, ‘ अहोदानमहोदानम् ’ एवं प्रजटपन्तो देवदुन्दुभी-
न् च वादयन्चक्रिरे । तिर्यग्जम्भकाख्यास्त्रिदशाः साधेद्वादश-
कोटिसुवर्णदीनाराणां रत्नानां च वृष्टिमकारुः । तदा श्रेयांस-
गृहं सुवर्णदीनारै रक्षैः समृद्ध्यादिभिश्च परिपूर्णं समजनि ।
विष्टपत्रयं धनधान्यादिभिः परिपूर्णम् । श्रेयांसस्यात्मा निरुप-
मसुखज्जाजनं संजातम् । तदारण्य लोके सर्वे साधूनां भिक्षा-
दानविधिं विदोऽङ्गुः । भगवान् यस्मिन् यस्मिन् देशे विहरति
तस्मिन् तस्मिन् देशे कदापीतथान भवन्ति स्म, सकलगृहाण्य-
पि परमोत्तमाहारपूर्णानि बभूवुः, येन अकिञ्चना अपि जगवन्तं
परमाश्रं प्रयच्छन्ति स्म तस्यातिशयविशिष्टत्वात् । अस्मिन्
वैशाखशुक्लतृतीयादिने जगवतः श्रीऋषभदेवस्य पारणा श्रेयां-
सगृहे इक्षुरसेन निर्वृत्ता । इदं च दानं श्रेयांसस्याकृत्यसुखका-
रणीभूतं संजातमतोऽस्यास्तृतीयायाः ‘ अकृत्यतृतीया ’ ‘ इक्षु-
तृतीया ’ वा संज्ञा लोके प्रावर्तिष्ठ । अत्र कश्चित् प्रश्नं करोति,
त्रैलोक्यनाथस्य भगवतो वर्षमेकं ज्ञानान्तरायः कथम् ? । अत्रो-
च्यते कल्पविवरणे प्रदर्श्यमानमन्तरायनिदानं कर्म । तथाहि ।
पूर्वभवे जगदान् मार्गे गच्छन् खड्गे धान्यानि खादतो वृषजान्
कृषीवह्नैस्ताड्यमानानवलोक्य संजातकरुणस्तान् प्रावोचत्,
अरे रे मूर्खाः कृषाणाः ! एतान् बुभुक्षुन् यूयं न तामयत किन्तु
मुखबन्धनीं निर्मयैतेषां मुखानि बध्नीत । तदा नैते किमपि
भाक्तुं शक्यन्ति । तदा ते प्रत्युचुः, वयं न तां निर्मातुं जानीमः ।
ततो जगवान् तत्रोपविश्य खड्गस्तन तां निर्माय तथा च वृषजमु-

खं बद्धा तान् प्रादर्शयत् । तथा बद्धमुखो वृषजो महता कष्टेन
बधुपुत्रशतप्रयुक्तः श्वासानमुञ्चत्, अतस्तत्रोपार्जितमन्तराय-
कर्म दीक्षाग्रहणसमये प्रादुर्भूयैकवर्षानन्तरमद्योपशमतामवापे-
ति । अथास्य दानस्य प्रजावेण श्रेयांसो मोक्षपद्वीमवाप्स्यति ।
भगवांश्चैकसहस्रं वर्षाणि तत्रस्थावस्थायामतिष्ठत् । एकसहस्र-
वर्षानन्तरपूर्ववर्षावधिकेवलित्वावस्थायां स्थित्वाऽनेकान् ज-
व्यजीवान् प्रतिबोधयन् विचचार । ततोऽष्टापदपवंतोपरि नभ-
रमिमं लोकमपास्व मोक्षमवाप । अतोऽक्षयतृतीयादिने भव्य-
जीवानां सुपात्रदानं, शीघ्रपालनं, तपस्याऽचरणं, प्राञ्चनाज-
नं, देवपूजनं, क्षात्रमहोत्सवादिकं च कर्म विधीयत इति ॥
गद्यपद्यमयं श्रोतव्यं पूर्वाचार्यैर्विनिर्मितम् ।

माहात्म्यं लिखितं सारं मया राजेन्द्रसूरिणा ॥ १ ॥

युगे प्रथमायामक्षयतृतीयायां केनापि पृष्टम् । के ऋतवः पूर्व-
मतिक्रान्ताः का वा सम्प्रति वर्तन्ते ? तत्र प्रथमाया अक्षयतृती-
यायाः प्राक् युगस्यादित आरभ्य पर्वण्यतिक्रान्तानि एको-
नविंशतिः । तत एकोनविंशतिर्धियते धृत्वा च पञ्चदशभिर्गुण्यते
जाते द्वे शते पञ्चाशीत्यधिकं (२८५) अक्षयतृतीयायां किल-
पृष्ठमिति पर्वण्यमुपरि तिष्ठति तथः प्रक्षिप्यन्ते जाते द्वे शते
अष्टाशीत्यधिकं (२८८) तावति च कालेऽवमरात्राः पञ्च ज-
वन्ति, ततः पञ्च पात्यन्ते जाते द्वे शते त्र्यशीत्यधिकं (२९३) ते
द्वाभ्यां गुण्यन्ते जातानि पञ्च शतानि षट्षष्ट्यधिकानि (५६६)
तान्येकषष्टिसंहितानि क्रियन्ते जातानि षट् शतानि सप्तविंशत्य-
धिकानि (६२७) तेषां द्वाविंशतिशतेन जगहरणं ब्रह्माः
पञ्च ते च परं निर्भागं न सहन्त इति न तेषां परमिर्जागहारः,
शेषस्त्वंशा उचरन्ति सप्तदश, तेषामर्कजाताः सार्धशौ, आगतं,
पञ्च ऋतवोऽतिक्रान्ताः पृष्ठस्य च ऋतोः प्रवर्तमानस्याष्टौ
दिवसा गता नवमो वर्तते इति । सु० प्र० १२ पाहु०

अक्षयपूया-अक्षयतृतीया-ब्री० जिनप्रतिमानां पुरतोऽखण्डत-
रमुत्सवसमर्पणे, तन्माहात्म्यविषये शुककथानकं विजयचन्द्र-
चरित्रालिख्यते । तद्यथा—

अखंमफुमियचुक्ख-क्खएहि पुंजत्तयं जिणिदस्स ।
पुरओ नरा कुणतो, पावति अखंमियसुहाइ ॥ १ ॥
जह जिणपुरओ चुक्ख-क्खएहि पुंजत्तयं कुणतेण ।
कीरमिहुणेण पत्तं, अखंमियं सासयं सुक्खं ॥ २ ॥
अत्थिथ मरहवासं, सिरिपुरनयरस्स बाहिउज्जाणे ।
रिहजिणेसरनुषणं, देवयिमाणं व रमणीयं ॥ ३ ॥
भवणस्स तस्स पुरओ, सहयारमहादुसुत्तं सच्छुओ ।
अनुषणेहरत्तं, सुअमिहुणं तम्मि परिवसह ॥ ४ ॥
अह अअया कयाइ, भणिओ सो तीह अत्तणो जत्ता ।
आणेइ मोहलो मे, सीसं इह साबिखित्ताओ ॥ ५ ॥
जणिया सो तेण पिप, एयं सिरिकंतराणो खित्तं ।
जो एयम्मि वि सीसं, गिहइ सीसं निवो तस्स ॥ ६ ॥
भणिओ तोए सामिय, तुह सरिस्सो नत्थि इत्थिकापुरिस्सो ।
जो भञ्जं पि य मरणं, इच्छसि नियजीवलोहेण ॥ ७ ॥
इय भणिओ सो तीए, जज्जाए जीवियस्स निरुविकखो ।
गत्तुण साबिखित्ते, आणइ सो सालिसीसाण ॥ ८ ॥
एयं सो पइदियहं, रक्खंताणं पि रायपुरिसाणं ।
आणेइ मंजरीओ, भज्जाएसेण सो निब्बं ॥ ९ ॥
अह अअया नरिंदो, समागओ तम्मि सालिखित्तम्मि ।
विच्छइ सउणविलत्तं, तं खित्तं एणदसम्मि ॥ १० ॥

पुछो य आयरेणं, पुहवीपालेण सालिया सुत्ति ।
किं इत्थ इमं दीस्सइ, सउणंहिं विणासियं खित्तं ॥ ११ ॥
सामिय ! इक्को कीरो, गच्छइ सो सालिमंजरी धित्तं ।
रक्खिज्जंतो वि ददं, चोरुव ऊरुत्ति नासेइ ॥ १२ ॥
अणिओ सो तरवइणा, मंभियपासेहिं तं गहेऊणं ।
आसेइ मज्जपासे, हणेइ चोरुव तं छुट्ठं ॥ १३ ॥
(आणेयव्यो पासे, सहसो चोरुव अइछुट्ठो । इतिपागन्तरम्)
अह अअदिणे कीरो, रायाएसेण तेण पुरिसेणं ।
पासनिबद्धो निज्जइ, सूरुए पिच्छमाणीए ॥ १४ ॥
पुछविलग्गा भावइ, अंसुजग्गा पुअओयणा सूरुइ ।
पत्तादइण सभं, सुउक्खिया रायभयणम्मि ॥ १५ ॥
अछाणत्ति राया, विअसो तेण सालिपुरिसेणं ।
देवेसो सो सूओ, बद्धो चोरुव आणीओ ॥ १६ ॥
तं दट्ठणं राया, खंमं गहिऊण जाव पण्णेइ ।
ता सहसखिय सूरुइ, नियपइणो अंतरे पमिया ॥ १७ ॥
पभणइ सूरुइ पण्णसु, निस्संको अज्ज मज्ज देहम्मि ।
मुंचसु सामिय ! एयं, महजीवियदायगं जीयं ॥ १८ ॥
तुह सालीए उवारि, संजाओ देव मोहलो मज्ज ।
सो तणसारिंसं काउं, नियजीयं महवि ओयम्मि ॥ १९ ॥
हसिऊण जणइ राया, कीर ! तुमं पमिओत्ति विक्खाओ ।
महिलाकजे जीयं, जो चयसि वियक्खणो कहणु ॥ २० ॥
पजणइ सूरुइ सामिय, ! अच्छउ ता जणणिजणययित्ताइ ।
नियजीवियं पि उट्ठइ, पुरिस्सो महिआणुराएण ॥ २१ ॥
तं नत्थि जं न कीरइ, वसणासत्तेहिं कामलुद्धेहि ।
ता अच्छइ इयरजणो, इरेण देहट्ठयं दिअं ॥ २२ ॥
जह सिरिदेवीइ कपं, देवतुमं जीवियं पि छुट्ठइ ।
तह अओ वि हु उट्ठइ, को दोसो इत्थ कीरस्स ॥ २३ ॥
तीह वयणेण राया, खित्तइ हियएण खित्तियं इंतो ।
कह एसा पक्खिणिया, वियाणए मज्ज कुत्तं ॥ २४ ॥
पजणइ राया भइ, दिट्ठंतो कह कओ अहं तुमए ।
साहसु सव्वं एयं, अइगइयं कोउयं मज्ज ॥ २५ ॥
पजणइ कीरी निसुणसु, दिट्ठंतो इत्थ जह तुमं जाओ ।
आसि पुरा तुह रज्जे, सामिय ! परिदायगा एगा ॥ २६ ॥
बहुकूडकवमभरिया, भत्ता जा रुहंखंदेववाणं ।
सा तुह जज्जाइ चिरं, सिरिया देविप उवयरिया ॥ २७ ॥
नरवइणोहं जज्जा, बहुभज्जो एस मज्जभत्तारो ।
कम्मवसेणं जाया, सव्वेसिं दूहवा अहयं ॥ २८ ॥
ता तह कुणसु पसायं, जयवइ जह होमि वल्लहा पइणो ।
महजीविण जीवइ, मरइ मरंतीइ किं बहुणा ॥ २९ ॥
जणिया एसा वच्छे, गिहइ तुमं ओसहीवलयं ।
तं देसु तस्स पाणे, जेण वसे होइ तुह जत्ता ॥ ३० ॥
भयवइ भवणपवेसो, वि नत्थि कह दंसणं सभं तेण ।
कह ओसहीवलयं, देमि अहं तस्स पाणम्मि ॥ ३१ ॥
जइ एवं ता भइ, गहिऊण अज्ज महसयासाओ ।
साहुसु पगग्गमणा, मंतं सोहमासंजणणं ॥ ३२ ॥
भणिऊण सुहमुहुत्ते, दिओ पव्वाइयाइ सो मंतो ।
पूअं काऊण पुणो, तीए वि पमिच्छिओ विहिणा ॥ ३३ ॥
जा जायइ सा देवी, तं मंतं पइदिणं पयत्तेण ।
ता सहसा नरवइणा, पमिहारी पेसिया भणइ ॥ ३४ ॥
आणवइ देवि देवो, जह तुमए अज्ज वासभवणम्मि ।

आगतव्यमवस्सं, कुवियप्पो नेव कायव्यो ॥ ३५ ॥
 रयणी-कयसिगारा, समंतओ रायलोयपरियरिया ।
 करिणीखंधारुद्धा, समागया रायभवणम्मि ॥ ३६ ॥
 नरवरकयसम्माणा, दोहगं देवि सेसमहिवाणं ।
 सोहगं गहिकणं, संजाया सा महादेवी ॥ ३७ ॥
 जुजह इच्छियसुक्खं, संतुट्ठा देह इच्छियं दाणं ।
 रुद्धा पुण सा जेसि, ताणं च विणिग्गहं कुणह ॥ ३८ ॥
 अह अन्नदिणे पुट्ठा, तीए परिवाइया इमा देवी ।
 वच्चे तुह संपत्ता, मणोरहा इच्छिया जेउं ॥ ३९ ॥
 भयवह तं नत्थि जए, तुह पयभत्ताण जं न संजवई ।
 तह विहु जयवह अज्ज वि, हिययं दोलायए मज्ज ॥ ४० ॥
 जह जीवह महजीवं, तियाह अह मरह महमरंतीए ।
 जा जासिज्जह नेहो, महववरि नरवरिदस्स ॥ ४१ ॥
 जह एवं ता गिहसु, नासं महमूलियाय एयाए ।
 जेण तुमं मयजीवा, लक्खीयासि जीवमाणा वि ॥ ४२ ॥
 बीयाह मूलियाए, नासं दाऊण तुह करिस्सामि ।
 देहं पुणन्नवं चिय, मा भीयसु मज्ज पासत्था ॥ ४३ ॥
 एवंति पभणिकणं, गहिउं देवीए मूलियावल्लयं ।
 सा वि अ समणिकणं, संपत्ता निययणम्मि ॥ ४४ ॥
 अह सा नरवह पासे, सुत्ता गहिकण ओसही नासं ।
 ता दिट्ठा निष्ठा, नरवहणा विगयजीवव ॥ ४५ ॥
 एत्तो आकंदरओ, वच्चलितओ ज्जत्ति राइणो जवणे ।
 देवी मया मयत्ति य, धाहावह नरवह लोओ ॥ ४६ ॥
 नरवहआएसेणं, मिलिया बहुमंतविज्जकुसला य ।
 तह वि य सा परिचत्ता, महत्ति दट्ठण निष्ठा ॥ ४७ ॥
 भणिओ मंतीहि निवो, किज्जउ एयाह अगिसक्कारो ।
 भणिया ते नरवहणा, मज्जवि किज्जउ सह इमाए ॥ ४८ ॥
 चलणविलमो लोओ, पभणइ न हु देव परिसं जुत्तं ।
 भणइ सुडुक्खं राओ, नेहस्स न जुत्ति मग्गाओ ॥ ४९ ॥
 ता मा कुणह विद्धं, कट्ठह सुहु चंदीणधणं पउरं ।
 इय जणिकणं राया, संचलितओ पिअयमासहिओ ॥ ५० ॥
 वज्जिर तूरवेणं, रोविर नरनारिपउरनिवहेण ।
 पूरितो गयणयलं, संपत्तो पेयणम्मि ॥ ५१ ॥
 जा विरइकण चिअयं, राया आरुहइ पिअयमासहिओ ।
 ता दूराउ रुयंति, पत्ता परिवाइया तत्थ ॥ ५२ ॥
 भणिओ तीए तुमं, मा एवं देवसाहसं कुणसु ।
 भणियं तुमए जयवह, महजीयं पिअयमासहिं ॥ ५३ ॥
 जह एवं तां विसहसु, खणमेगं मा हु कायरो होसु ।
 जीवाविमि अवस्सं, तुह दहअं होअपक्कक्खं ॥ ५४ ॥
 तं वयणं सोऊणं, ऊससियं तस्स राइणो चित्तं ।
 न हु जीवियस्स लाहे जह लाहे तीह जज्जए ॥ ५५ ॥
 जयवह कुणसु पसायं, जीवावसु मज्ज वल्लहं दहमं ।
 तीए वि हु देवीए, दिओ संजीवणी नासो ॥ ५६ ॥
 तस्स पजावेणं चिय, सा देवी सयत्रलोयपक्कक्खं ।
 वज्जिअिया य समयं, नरवहणो जीवियासाए ॥ ५७ ॥
 तं जीवियंति नावं, आणंदजलुल्लोयणो लोओ ।
 नच्चइ उभियवाहो, वज्जिरवहुत्तलनिवहेण ॥ ५८ ॥
 सव्यंगातरणेहिं, पाए परिवाइआइ पूएणं ।
 पभणइ अज्ज अज्ज, जे मग्गसि तं पणामेमि ॥ ५९ ॥
 भणिओ तीए राया, सुपरिसमह नत्थि किं पि करसिउं ।

जिक्खागहणेण अहं, संतुट्ठा नयरमज्जम्मि ॥ ६० ॥
 गयवरखंधारुद्धं, काऊण निययपिययमाराया ।
 संपत्तो नियभवणे, आणंदमहसवं कुणह ॥ ६१ ॥
 फल्लिमयभित्तमिआ, कंचणसोवाणयंभनिम्मविया ।
 काराविया निवेणं, मदिया अज्जाइ तुटेणं ॥ ६२ ॥
 पव्वइया सा नरवरं-मरिऊणं अट्ठण्ण दोसेणं ।
 संजाया सुहसूहं, साहं पत्ता तुह सयासे ॥ ६३ ॥
 दट्ठणं देव ! तुमं, तुह पासपरिचित्तं महादेवि ।
 जायं जाईसरणं, संभरिअं तुह मए चरिअं ॥ ६४ ॥
 सोऊण तीह वयणं, रोवंती भणइ सा महादेवी ।
 भयवह कह मरिऊणं, संजाया पक्खिणी तुमं ॥ ६५ ॥
 मा भूपसि किसोयारि, दुक्खित्ता अज्जमज्जम्मणे ।
 कम्मवसेणं जीवो, तं नत्थिहं जं न पावेइ ॥ ६६ ॥
 तेण तुमं दिठंतो, दिओ नरनाहमहिलिया विसए ।
 सोऊण इमं राया, संतुट्ठा सूरुगं भणए ॥ ६७ ॥
 सच्चो दिठंतोहं, दिओ तुम एत्थ महिलिया विसए ।
 ता तुट्ठोहं पज्जणसु, जं इहं तं पणामेमि ॥ ६८ ॥
 पज्जणइ सूरु निज्जणसु, महइओ नाह अत्तणो जत्ता ।
 ता तस्स देसु जीयं, न हु कज्जं किं पि अणेण ॥ ६९ ॥
 इसिऊण भणइ देवी, देव तुमं कुणसु मज्जवयणेण ।
 एयाए पीईदाणं, ज्ञेयणदाणं च निक्कपि ॥ ७० ॥
 भणिया सा नरवहणा, वच्चसु जहे जहिअियं ठाणं ।
 मुक्कोय एस जत्ता, तुट्ठेणं तुज्ज वयणेण ॥ ७१ ॥
 भणिओ य साविवाहो, एयाणं तंजुलाणदाणं च ।
 एइदियहं दावळं, रासिं काऊण श्रित्तं ॥ ७२ ॥
 जं आणवेइ देवो, इय भणिए भणइ कीरमिहुणं पि ।
 एस पत्ताओ सामिय, ! इय भणिउं जत्ति उट्ठीणं ॥ ७३ ॥
 पुब्बुत्ते चूअट्ठमे, गंतूण पुन्नोहत्ता सूरु ।
 नियनियम्मि पसूया, निप्पन्नं अंडयज्जगंति ॥ ७४ ॥
 अह तम्मि चेव समये, तीए सवकीं वि निययनीम्मि ।
 तम्मि डुमम्मि पसूया, संपुअं अंडगं एगं ॥ ७५ ॥
 जा सा चूणि निमित्तं, विणिग्गाया तं दुमं पमुक्खं ।
 ता मच्छरेण पदमा, आणइ तं अंगं तीए ॥ ७६ ॥
 जा पच्छिमा न पिच्छइ, समागया तत्थ अत्तणो अंगं ।
 ता सफरिअ विलोडइ, धरणियल्ले डुक्खसंतत्ता ॥ ७७ ॥
 तं विलवंति य दट्ठं, पच्छावायेण तवियहिययाए ।
 पदमाए नेऊणं, पुणो वि तत्थेव तं मुक्कं ॥ ७८ ॥
 धरणियल्ले लुल्लिऊणं, अंगं आरुहइ जाव नीरम्मि ।
 ता पिच्छइ तं इमं, सा कीरिय अमयसित्तव ॥ ७९ ॥
 बरं च तं निमित्तं, कम्मं पदमाए वारुणविवागं ।
 पच्छायावेण हयं, धरियं चिय एगभवदुक्खं ॥ ८० ॥
 तम्मिय अंडयज्जले, संजाया सूरुगा य सुअगो अ ।
 कीरति वणनिगुंजे, समयंचिअ जणजिज्जणेहिं ॥ ८१ ॥
 रइए तंजुलक्खं, नरवहयणाउ सालिखित्तम्मि ।
 चंचुपुडे गहिकणं, वच्चइ तं कीरमिहुणं ति ॥ ८२ ॥
 अह अन्नया कयाई, चारणसमणो समागओ नाणी ।
 रिसहजिजेसरभवणे, वंदणहेउ जिणिदस्स ॥ ८३ ॥
 पुरनरारिनरिदो, देवं पुणक्कलपहिं पूएउं ।
 पुच्छइ नमिऊण सुणिं, अवखयपूयाफलं राया ॥ ८४ ॥
 अखंमफुमियचोक्ख-क्खपहिं पुंजत्तयं जिणिदस्स ।

पुरओ नरा कुणंतो, पावंति अखंडियसुहाई ॥ ५५ ॥
 इय गुरुवयणं सोउं, अकरखयपूआ समुच्छलं लोओ ।
 दृष्टं सा सूरि, पभणइ निअअसणो कंतं ॥ ५६ ॥
 अहो वि नाह ! एवं, अकरखयपुंजत्तएण जिणनाहं ।
 पूपमो अचिरेणं, सिद्धिसुहं जेण पावेमो ॥ ५७ ॥
 एवं तीए जणिक-ण चंशुपुमे खिविय चोक्खक्खएहि ।
 रइअं जिणिंदपुरओ, पुंजतिअं कोरमिहुणेण ॥ ५८ ॥
 भणिअं अक्खज्जअलं, जणणीजणएहि जिणवरिदस्स ।
 पुरओ मुंचह अक्खे, पावह जेणक्खयं सुक्खं ॥ ५९ ॥
 इय पइदियहं कावं, अकरखयपूअं जिणिंदमत्तीए ।
 आउक्खए गयाइ, चत्तारि वि देवलोममि ॥ ६० ॥
 जुभूण देवसुक्खं, सो सुअजावो पुणो वि चविकण ।
 संजाओ हेमपुरे, राया हेमप्पहो नाम ॥ ६१ ॥
 सो वि य सूरिजीवो, तसो चविकण देवलोगाओ ।
 हेमप्पहस्स भज्जा, जाया जयसुंदरी नाम ॥ ६२ ॥
 सा पच्चिमा वि सूरि, संसारे हिमिकण सा जाया ।
 हेमप्पहस्स रओ, रइनामा जारिया दुइया ॥ ६३ ॥
 अभाओ वि कमेणं, पंचसया जाव जारिया तस्स ।
 जायाओ पुण इट्ठा, पढमा ते भारिया दो वि ॥ ६४ ॥
 (संजाया पुण इट्ठा, पढमाओ भारिया दुअि) इति पाठान्तरम् ।
 अह अज्जा नरिंदो, दूसहजरतावतावियसरीरो ।
 चंदणजलुद्धिओ वि हु, बोसह जुमीइ अण्णाणं ॥ ६५ ॥
 एवं असणविहुणो, चिहइ जा तिअि सत्तए राया ।
 ता संततंतकुसत्रा, विज्जा वि परं मुहा जाया ॥ ६६ ॥
 उग्घोसयई सत्ती, विज्जंति य बहुविहाई दाणाई ।
 जिणजवलेसु य पूआ, देवअराहणाओ य ॥ ६७ ॥
 रयणी य पच्चिमके, पयमी होऊण रक्खसो भणइ ।
 किं सुत्तो सि नरेसर ! भणइ निवो कह णु मह निहा ॥ ६८ ॥
 ओआरणं करेउं, अण्णाणं जइ नरिंद ! तुह भज्जा ।
 वक्खिवइ अग्गिकुं, तो जीअं अअहा नत्थि ॥ ६९ ॥
 इअ भणिकण नरिंद, विणिग्गओ रक्खसो नियछाणं ।
 राया विमिहयहियओ, चितइ किं इंदजालु चि ॥ ७० ॥
 किं वा दुक्खत्तेणं, अज्ज मए एस सुविणो दिट्ठो ।
 अहवा न होइ सुविणो, पक्खक्खो रक्खसो पसो ॥ ७१ ॥
 इत्तो विनयपसहिया, चोलीणा जामिणो नरिंदस्स ।
 उदयाचलमि चट्ठिओ, सुरो वि हु कूमलिणीनाहो ॥ ७२ ॥
 रयणीए वुसंतो, नरवइणा साहिओ सुमंतिस्स ।
 तेण वि भणिअं किज्जउ, देव ! इमं जीयकज्जमि ॥ ७३ ॥
 परजीएणं नियजी-यरक्खणं न हु कुणंति सप्पुरिसा ।
 ता होउं मज्ज विहियं, इय भणिओ राइणा मंती ॥ ७४ ॥
 सहायिकण सच्चाउ, मंतिणा नरवइस्स जज्जाओ ।
 कहिओ रक्खसभणिओ, वुसंतो ताण नीसेसो ॥ ७५ ॥
 सोऊण मंतिवयणं, सच्चाओ नियजियस्स लेहेण ।
 ठाउं अहोमुहीओ, न दिति मंतिस्स पडिवयणं ॥ ७६ ॥
 वण्णुवयणकमला, उठेउं जणइ रई महदेवी ।
 मह जीविण देवो, जइ जीवइ किं न पज्जत्तं ॥ ७७ ॥
 इय भणिए सो मंती, जवणगवक्खस्स हिट्ठभूमीए ।
 काराविकण कुंडं, आरोहइ अगहकट्ठेहि ॥ ७८ ॥
 सा वि य कयसिगारा, नमिऊणं जणइ अत्तसो कंतं ।
 सामिय ! मह जीवणं, जीवसु नियडामि कूममि ॥ ७९ ॥

जणइ सहुक्खं राया, मज्ज कए देवि ! चयसु मा जीयं ।
 अणुहवियअं च मए, सयमेव पुराकयं कम्म ॥ ११० ॥
 पज्जणइ चत्तएविज्जगा, सामिय ! मा भणसु परिसं वयणं ।
 जं जाइ तुज्ज कज्जे, तं सुलहं जीवियं मज्ज ॥ १११ ॥
 ओआरणं करेउं, अण्णाणं सावला वि नरवइणा ।
 भवणगवक्खे ठाउं, जलिय कूममि पक्खिवई ॥ ११२ ॥
 अह सो रक्खसनाहो, तीसे सत्तेण तोसिओ सहसा ।
 अप्पत्तं वि य कुंडे, हुयासदूरं समुक्खिवई ॥ ११३ ॥
 भणिया रक्खसवइणा, तुट्ठो हं अज्ज तुज्ज सत्तेण ।
 मग्गसु जं हियइट्ठं, देमि वरं तुज्ज किं बहुणा ॥ ११४ ॥
 जणणिजणएहि दिओ, हेमपहो महवरो किमहेण ।
 मग्गसु तह वि हु भइ, देवाण न दंसणं विहलं ॥ ११५ ॥
 जइ एवं ता एसो, भइ भत्ता देव तुह पसाएण ।
 जीवउ वाहिविहीणो, चिरकालं होउ एस वरो ॥ ११६ ॥
 एवं ति पभणिकणं, दिव्वालंकारभूसियं काउं ।
 कंचणपउमे भुत्तं, देवो हु अदंसणीहुओ ॥ ११७ ॥
 जीव तुमं भणइ जणो, सीसे पुप्फक्खए खिवेऊण ।
 नियजीवियदाणेणं, जीए जीवाविओ भत्ता ॥ ११८ ॥
 तुट्ठो तुह सत्तेणं, वरसु वरं जंपिए पियं तुज्ज ।
 भणिया पइणा पभणइ, देव वरो मह तुमं चेव ॥ ११९ ॥
 जीवियमुहेण तुए, वसीकओ हं सया वि कमलच्छि ।
 ता अअं करणीयं, भणसु तुमं भणइ सा हसिउं ॥ १२० ॥
 जइ एवं ता चिट्ठउ, एस वरो सामि ! तुह सयासमि ।
 अवसरवडियं पयं, पच्छिस्सं तुह सयासाओ ॥ १२१ ॥
 अह अज्जा रईए, भणिया पुत्तत्थितोइ कुलदेवी ।
 जयसुंदरिपुत्तेणं, देमि बलि होउ मह पुत्तो ॥ १२२ ॥
 भवियववयावसेणं, जाया दुन्हं पि ताण वरपुत्ता ।
 बहुलक्खणसंपुआ, सुहजणया जणणिजणयाणं ॥ १२३ ॥
 तुट्ठा रई वि चितइ, दिओ कुलदेववाइ मह पुत्तो ।
 जयसुंदरिपुत्तेणं, कह कायव्वा मए पूआ ॥ १२४ ॥
 एवं चितंतोए, लओ पूयाइ साहुणो वाओ ।
 नरवइघरेण रज्जं, काऊण वसे करिस्सामि ॥ १२५ ॥
 इय चितिऊण तीए, अवसरपत्ताइ पभणिओ राया ।
 जो पुर्वि पडिवओ, सो दिज्जउ मह वरो सामि ॥ १२६ ॥
 मग्गसु जं हियइट्ठं, देमि वरं जीवियं पि किं बहुणा ।
 जइ एवं ता दिज्जउ, मह रज्जं पंचदियहाइ ॥ १२७ ॥
 एव सि पभणिकणं, दिअं तुह पिये मए रज्जं ।
 पडिवत्तं तं तीए, महापसाउ सि काऊणं ॥ १२८ ॥
 पालइ सा तं रज्जं, पत्तो रयणीए पच्छिमे जामे ।
 जयसुंदरीइ पुत्तं, आणाचइ रोयमाणीए ॥ १२९ ॥
 तं न्हाविऊण बालं, चंदणपुप्फक्खएहि पूएउं ।
 पडलयउवरिं काउं, ठावइ दासीइ सीसमि ॥ १३० ॥
 वच्चइ परियणसहिया, उज्जाणे देवयाइ भवणमि ।
 वज्जिरतूरइणेणं, नखिर नरनारिलोएण ॥ १३१ ॥
 अह विज्जाहरवइणा, कंचणपुरसामिएण सुरेण ।
 वच्चंतेण नहेणं, दिट्ठो सो दारगो तेण ॥ १३२ ॥
 उज्जोयंतो गयणं, दिणयरतेउ व्व निययतेएण ।
 गहिऊण तेण अलक्खं, अअं मयबालगं मुत्तं ॥ १३३ ॥
 भणिया सुत्ता भज्जा, जंघोवरियालगं ठवेऊण ।
 उठह तहुं किंतोयारि, पिच्छसु नियदारगं जायं ॥ १३४ ॥

किं हससि तुमं सामिय !, हसिवा हं निग्धिणेण देवेण ।
 किं कइया वि सुवद्वह, बंधापुत्तं च पसेवइ ॥ १३५ ॥
 पभणइ पहसियवयणे, जरु मह वयणेण नत्थि सहइणं ।
 ता पिच्छेहि सयं चिय, नियपुत्तं रयणरासिं व ॥ १३६ ॥
 इय संसयहिययाप, परमत्थं साहिकण सा भणिया ।
 नियपुत्तविरहियाणं, अग्गहाणं एस पुत्तो त्ति ॥ १३७ ॥
 पमिधज्जिण एयं, नीओ नयरमि सो य पइदियं ।
 परिवहेइ कलाहिं, सियपक्खगओ मिथं कु व्व ॥ १३८ ॥
 सा वि य रइमयबालं, सीसोयारि नाभिज्जण देवीए ।
 आफालइ तं पुरओ, बत्थं वसियायले तुहा ॥ १३९ ॥
 गंतूण तओ भवणे, संपुत्तमणोरहा सुहं वसइ ।
 जयसुंदरी वि दियहा, सुयविरहे दुक्खिया गमइ ॥ १४० ॥
 कयविज्जाहरनामो, मयणकुमारुत्ति गहियवरविज्जो ।
 वधंतो गयणयले, पिच्छइ तं अत्तणो जणसि ॥ १४१ ॥
 भयणगवक्खारुहा, सुयसोयजरंतनयणसद्विहेहिं ।
 अइनेहनिग्गरेणं, उक्खित्ता मयणकुमरेण ॥ १४२ ॥
 तं वट्ठण कुमारं, हरिसवसत्तं च नयणसद्विलेन ।
 सिचंतो अवलोयइ, पुणो पुणो निरुदिहीए ॥ १४३ ॥
 उत्तिभयवाहो लोओ, धाहावइ पुरवइ मज्जमि ।
 एसा हरिज्जइ धरिणी, नरवइणो उच्चकंठेण ॥ १४४ ॥
 अइसुरो वि हु राया, एयनारी किं करेइ गयणत्थे ।
 खुज्जंउ किं कुणइ फलं, तरुसिहरपयछिप दिट्ठे ॥ १४५ ॥
 चितइ मणमि राया, दुक्खं खयखारसज्जिहं जायं ।
 एगं सुअस्स मरणं, बीअं पुण जारियाहरणं ॥ १४६ ॥
 एवं दुक्खियहियओ, विच्छइ राया नियमि नयरमि ।
 अहवा धरिणीहरणे, भण कस्स न जायए दुक्खं ॥ १४७ ॥
 अयविहिसपण नाउं, पुत्तं तं सुग्गाइ देवीए ।
 मह जाया नियज्जणो, धरिणीकुद्धिइ अवहरए ॥ १४८ ॥
 नियपुरपक्खासणे, सरवरपादीइ चूयजायाए ।
 जणणीसहिओ कुमरो, जा चिछइ ताव सा देवी ॥ १४९ ॥
 वानररुवं तइ वा-नरीइ काऊण चूयसाहाए ।
 पभणइ वानररुवी, कामयतिथं इमं भज्जे ॥ १५० ॥
 तिरिओ वि एत्थ पभिओ, नित्थपभावेण लहइ मणुअत्तं ।
 मणुओ वि हु देवत्तं, पावइ नत्थित्थ संदेहो ॥ १५१ ॥
 ता खु पेच्छसु दोडि वि म-णुसाइ पक्खवेवभूओइ ।
 एअइ मणे काउं, निवडामो इत्थ तित्थमि ॥ १५२ ॥
 जण तुमं माणुसिओ, अग्गं पुण एरिओ मणुस्सुत्ति ।
 होहामि त्ति पभणिअं, को नामं गिरहइ इमस्स ॥ १५३ ॥
 जो निअज्जणणिं पि इहं, धरिणीबुद्धिइ नेइ हरिज्जण ।
 तस्स वि पावस्स तुमं, सामियरुवमि अहिवासो ॥ १५४ ॥
 सोऊण वानरीए, तं वयणं दो वि त्थिअमणाइं ।
 चितंति कइं एसा, मह जणणी सा वि कइ पुत्तो ॥ १५५ ॥
 नेहेणं हरिप वि हु, एसा मह जणइ जणणिबुद्धिं त्ति ।
 सा वि य चितइ एसा, मह पुत्तो उअरजाओ त्ति ॥ १५६ ॥
 पुच्छइ संसयहियओ, कुमरो ते वातहिं पयत्तेणं ।
 भइ ! किं सच्चमिणं, जं तुमए भासियं वयणं ॥ १५७ ॥
 तीए जणियं सच्चं, जरु अज्ज वि तुज्ज अत्थि संदेहो ।
 ता एयमि निगुंजे, पुच्छसु वरनाणिणं साहुं ॥ १५८ ॥
 इय नणिऊणं सहसा, वानरजुअलं अइस्सणीहुअं ।
 सो वि य विमहयहियओ, पुच्छइ तं मुणिवरं गंतुं ॥ १५९ ॥

भयवं ! किं तं सच्चं, जं भणियं वानरीइ मह पुरओ ।
 मुणिवइणा वि हु भणिओ, सच्चं तं होइ नहु अद्विअं ॥ १६० ॥
 निच्चं चिद्धामि त्तिओ, कम्मक्खयकारणमि जायंतो ।
 हेमपुरे सधिसेसं, साहिससइ केवली तुज्ज ॥ १६१ ॥
 इय भणिओ तं नमिउं, सहिओ जणणीइ सो गओ नेहं ।
 जणणिज्जणपहिं दिट्ठो, हरिसियहियपहिं सो विमणो ॥ १६२ ॥
 एगंतं ठविऊणं, चलयवलगेण पुच्छिया जणणी ।
 अम्मो साहेसु फुनं, कइ जणणी मज्ज को जणओ ॥ १६३ ॥
 चितइ सा सविइका, किं एसा अज्ज पुच्छए एयं ।
 पभणइ पुत्तय ! अइ यं, तुह जणणी एस जणओ त्ति ॥ १६४ ॥
 सच्चं अम्मो एयं, तइ वि हु पच्छामि जम्मदायारे ।
 तं परमत्थं पुत्तय !, तुइ जाणइ एस जणओ त्ति ॥ १६५ ॥
 तेण वि परितुट्ठेणं, कहिं पमलाइवइयरां तस्स ।
 तह पुण जणओ पुत्तय, विआओ किंचि नहु सम्मं ॥ १६६ ॥
 भणिओ कुमरेण पुणो, एसा जा ताय आणिया नारी ।
 सा वानरीइ सिहा, एसा तुह जम्मज्जणणिं त्ति ॥ १६७ ॥
 मुणिया वि हु पुठेणं, एयं चिय साहिकण भणिओ हं ।
 हेमपुरे गंतूणं, पुच्छसु तं केवलं एयं ॥ १६८ ॥
 तो ताय तत्थ गंतुं, पुच्छामो केवलं निरवसेसं ।
 जेणेसो संदेहो, तुइ मह जुअतंतु व्व ॥ १६९ ॥
 इय भणिऊणं कुमरो, चलिओ सह निययज्जणणिज्जणपहिं ।
 (इय भणिऊणं चलिओ सहिओ सह जणणि जणयलोपहिं
 इति पाठान्तरम्)

संपत्तो हेमपुरे, केवलियो पायमूलमि ॥ १७० ॥
 भत्तिभरनिग्गरेणो, केवलियो पायपंकयं नमिउं ।
 उवविट्ठो धरिययले, सपरियणो सुरकुमार व्व ॥ १७१ ॥
 जयसुंदरी वि देवी, बहुनारिसहस्समज्जयारमि ।
 नियपुत्तेण समेया, निसुणइ गुरुभासियं वयणं ॥ १७२ ॥
 हेमपभो वि य राया, नियपुरनरनारिलोयपरियरिओ ।
 उवविट्ठो गुरुमूले, निसुणइ गुरुभासियं वयणं ॥ १७३ ॥
 पत्थावं लहिऊणं, नरनाहो भणइ केवलं नमिउं ।
 भयवं ! सा मह मज्जा, जयसुंदरि केण अवहरिया ॥ १७४ ॥
 भणिओ सो केवलियो, हरिया नरनाह ! निययपुत्तेण ।
 विम्वियहियओ पभणइ, भयवं ! कइ तीह पुत्तं त्ति ॥ १७५ ॥
 जो आसि तीह पुत्तो, सो वालो वेव हयकयतेण ।
 कवलीकओ महायस, बीओ पुत्तो वि से नत्थि ॥ १७६ ॥
 अलियं न तुह वयणं, बीओ पुत्तो वि तिय से वत्थि ।
 इय विहडियकज्जं पिब, संतावं संसओ कुणइ ॥ १७७ ॥
 भणइ मुणिदो नरवर ! सच्चं मा कुणसु संसयं एत्थ ।
 भयवं ! कहसु कइं चिय, अइगरुअं कौउअं मज्ज ॥ १७८ ॥
 कुलदेवयपूयाए, बुत्तंतो ताव तस्स परिकहिओ ।
 जा वेयकूपुराओ, समागओ तम्मि उज्जालो ॥ १७९ ॥
 विष्फारियनयणजुओ, जोयइ नरवर तमुज्जालं ।
 तो विहडियसंदेहो, कुमरो वि हु नमइ तं जणयं ॥ १८० ॥
 आलिगिऊण पुत्तं, अंसुजलभरियलोयणो राया ।
 रोयंतो बहुदुक्खं, दुक्खेण य बोहिओ गुरुणा ॥ १८१ ॥
 (रोयंतो वि हु दुक्खं दुक्खेण विबोहिओ गुरुणा
 इति पाठान्तरम्)

जयसुंदरी वि पइणो, चक्षणे गहिऊण तीह तह रुअं ।

जह देवाण वि परिसा, बहुदुक्खसमाउत्ता जाया ॥ १८२ ॥
 (जह देवाण वि दुक्खं, परिसा मज्जे समावसं इत्यपि)
 पुटो य दयंतीए, भयवं ! मह केण ! कम्मणा एसो ।
 जाओ पुत्तविभागो, सोलसवरिसाण अइवुसहो ॥ १८३ ॥
 सोलसमुदुत्तगाहं, सुइभवे जं सुइदुहे उविया ।
 अमं इरिक्ख तए, सुअविरहो तेण तुह जाओ ॥ १८४ ॥
 जो दुक्खं व सुइ वा, तिहत्तुसमिच्चं पि देह अन्नस्स ।
 सो बीअ व सुखित्ते, परलोए बहुफलं लहए ॥ १८५ ॥
 सोउं गुरुणो वयणं, गुरुपच्चायावतावियमणाए ।
 जम्मंतरदुक्खरियं, खमाविया सा रई तीए ॥ १८६ ॥
 तीए वि उट्ठिक्खं, जणिया जयसुंदरी वि नमिक्खं ।
 खमसु तुमं पि महात्तह, जं जणिंयं तुज्ज सुयदुक्खं ॥ १८७ ॥
 जणिया गुरुणा पुन्न वि, जं बहं मच्छरेण गुरु कम्मं ।
 तं अज्ज खामणाए, खावयं तुम्हेहिं नीसेसं ॥ १८८ ॥
 जणइ नरिंदो भयवं ! अज्जभवे किं कयं पावं ।
 जेण सह सुंदरीए, कुमरेण य पाविथं रज्जं ॥ १८९ ॥
 जह सुगजम्ममि तए, जिणपुरओ अक्खपाहिं खिविक्खं ।
 संपत्तं देवत्तं, रज्जं तह साहिंयं गुरुणा ॥ १९० ॥
 जं जम्मंतरविहिंयं, अक्खयपुज्जसयं जिणिंदस्स ।
 तस्स फलं तुह अज्ज वि, तइयजवे सासयं ठाणं ॥ १९१ ॥
 इय भणिए सो राया, रज्जं दाऊण इयपुत्तस्स ।
 जयसुंदरिकुमरजुओ, पव्वज्जं गुरुसर्मावमि ॥ १९२ ॥
 पव्वज्जं पावेउं, सदिओ दइआइ तह य पुत्तेण ।
 मरिक्खण समुपपन्नो, सत्तमकप्पमि सुरनाहो ॥ १९३ ॥
 तत्तो बुओ समानो, ब्रह्मण स माणुसत्तणं परमं ।
 पाविहिसि कम्ममुक्को, अक्खयसुक्खं गओ मुक्खं ॥ १९४ ॥
 जह राया तह जाया, कुमरो देवत्तणमि जा देवी ।
 चत्तारि वि पत्ताहं, अक्खयसुक्खमि मुक्खमि ॥ १९५ ॥

अकखयायार-अकृताचार-पुं० ६ ब० । स्थापितादिपरिहारिणि
 आचारवति साधौ, “आहाकमुद्देसिय, उवियरइयकीयकारियं
 वेज्जं । उब्भिआहुरुमले, वणमगाजीषणणिकाय परिहरति-
 तणं पाणं, सेज्जोवहिं पृत्तिसेकियंमीसं । अक्खयमभिषममए,
 संकिलिठं वासए जुत्तो” एताणि (आध्याकर्मादीनि) वोऽशनपा-
 नादिशय्योपधींश्च परिहरति । तथा पूर्तिं संशंकितं मिश्रम, उप-
 लक्षणमेतत् अध्यवपूरकादिकं च यथावश्यकं युक्तं संज्ञा-
 ताचारः । व्य० ३ उ० ।

अकखयायारया-अक्षताचारता-स्त्री० परिपूर्णाचारतायाम् व्य०
 ३ उ० ।

अकखयायारमंपण-अकृताचारसंपण-त्रि० अकृतेनाचारेण सं-
 पणः । अकृताचारसंपणं, व्य० ३ उ० ।

अकखर-अक्षर-न० न करतीत्यक्षरं स्वभावात्कदाचिन्न प्रच्यव-
 त इति कृत्वाऽक्षरम् परे तत्वे, “ज्योतिः परं परस्ताव, तमसो यद्-
 गीयते महामुनिभिः । आदित्यवर्णममलं, ब्रह्माद्यैरक्षरं परं ब्रह्म”
 षो० १५ वि० । न क्षरति न विनश्यतीत्यक्षरम् । केवलज्ञाने,
 “सर्वजीवाणं पियं अक्खरस्स अणंतभाणिच्छुग्घाडिओ”
 विशेषेण क्षर संचक्षते, न क्षरतीति अक्षरम् । ज्ञाने, चेतनायाम्,
 न खल्विदमनुपयोगेऽपि प्रच्यवते ततोऽक्षरमिति, आ० म० प्र० ।

न कखरइ अणुवओगे, वि अकखरं सो य चेयणाजावो ।

अविसुद्धनयाणमयं, सुद्धनयाणकखरं चेव ।

‘क्षर संचक्षते’ न क्षरति न खल्वनुपयोगेऽपि न प्रच्यवत इ-
 त्यक्षरः स च चेतनाभावो जीवस्य ज्ञानपरिणाम इत्यर्थः । (तथा
 च तन्मतानुसारिणो मीमांसका नित्यं शब्दमतिप्रमानाः प्र-
 तीता एव । वृ० १ उ०) एतच्च जैगमादीनामविसुद्धनयानां मतं
 बुद्धानां तु श्रुतमुद्भादीनां ज्ञानं क्षरमेव न त्वक्षरमिति ।

कुत इत्याह—

उवओगे चिय नाणं, सुक्खा इच्छंति जण तव्विरहे ।

उप्पायजंगुरा वा, जं तेसिं सव्वपज्जाया ॥

यस्माच्छुद्धनया उपयोग एव सति ज्ञानमिच्छन्ति नानुपयोगे,
 घटादेरपि ज्ञानवत्त्वप्रसङ्गात् । अथवा यस्मात्तेषां शुद्धनयानां
 सर्वेऽपि सृष्टादिपर्याया घटादयो भावा उत्पादभङ्गुरा उत्पत्ति-
 मन्तो विनश्वराश्चेत्यर्थः । न पुनः केचिन्नित्यत्वादक्षरा इति
 भावः । अतो ज्ञानमप्युत्पादभङ्गुरत्वेन क्षरमेवेति प्रकृतम् । अ-
 शुद्धनयानां तु सर्वभावानामप्यवस्थितत्वाज्ज्ञानमप्यक्षरमि-
 ति । एवं तावदभिलापहेतोर्विज्ञानस्याक्षरतानक्षरता चोक्ता ॥

इदानीं सामिलापविज्ञानविषयभूतानामभिलाष्यार्थो-
 नामप्यक्षराऽनक्षरते नयविभागेनाह ।

अभिलप्पा वि य अत्था, सव्वे दव्वट्ठयाए जं निच्चा ।

पज्जापणानिच्चा, तेण खरा अकखरा चेव ॥

अभिलप्स्या अप्यर्था घट्टयोमादयः सर्वेऽपि द्रव्यास्तिकन-
 याभिप्रायेण नित्यत्वादक्षराः, पर्यायास्तिकनयाभिप्रायेण त्व-
 नित्यत्वात् क्षरा एवेति (क्षरा घटादयोऽक्षरा धर्मास्तिकाया-
 दयः । वृ० १ उ०)

अथ परोऽतिव्याप्तिमुद्भाषयन्नाह ।

एवं सव्वं चिय ना-एणकखरं जमविसेसियं सुत्ते ।

अविसुद्धनयमएणं, को सुयनाणे मइविसेसो ॥

यदि न क्षरतीत्यक्षरमुच्यते एवं सति सर्वे पञ्चप्रकारमपि
 ज्ञानमविसुद्धनयमतेनाक्षरमेव । सर्वस्यापि ज्ञानस्य स्वरूपा-
 विचलनाद्यतश्चाविशेषितं सूत्रेऽप्यभिहितमित्युपस्कारः । त-
 द्वा “सर्वजीवाणं पियं अक्खरस्स अणंतभागो निच्छु-
 ग्घाडियओसि” तत्र ह्यक्षरशब्देनाविशेषितमेव ज्ञानमभिप्रेतं
 न पुनः श्रुतज्ञानमेव अपरं च सर्वेऽपि भावा अविसुद्धनया-
 मिप्रायेणाक्षरा एव ततोऽत्र श्रुतज्ञाने को मतिविशेषो येनो-
 च्यते ‘अक्षरश्रुतमनक्षरश्रुतम्’ इति ।

अत्रोत्तरमाह ।

जइ वि हु सव्वं चिय ना-एणकखरं तह वि रुद्धिओ वओ ।

जणइ अकखरमिहरा, न खरइ सव्वं सज्जावाओ ॥

यद्यप्यविसुद्धनयाभिप्रायेण सर्वमपि ज्ञानमक्षरं तथा सर्वेऽपि
 भावा अक्षरास्तथापि रुद्धिवाङ्मूर्ता एवेहाक्षरं भग्यते इतर-
 था तु यथा त्वं भणसि तथैवाविसुद्धनयमतेन सर्वमपि वस्तुस्व-
 भावान्न क्षरत्येवेति । इदमुक्तं भवति । यथा गच्छतीति गौः,
 पङ्के जातं पङ्कजम्, इत्याद्यविशिष्टार्थप्रतिपादका अपि शब्दा
 रुद्धिवाङ्मूर्ता एव वर्तन्ते, तथाऽप्यक्षरशब्दो वर्ण एव
 वर्तते । वर्णं च श्रुतमेवेत्यतस्तदेवाक्षरानक्षररूपमुच्यते इति ।
 विशेष० । न० ।

अथे य खरः न य जेणखरं तेणं ।

अर्थानभिधेयान् क्षरति संशब्दयतीति निरुक्तिविधिनार्थकार-
रलोपादक्षरम् । अथवा क्षीयते इति क्षरम् । अन्योन्यवर्णसं-
योगे अनन्तानर्थान् प्रतिपादयति न च स्वयं क्षीयते तेनाक्ष-
रमिति भावः । वर्ये, स च स्वरव्यञ्जनभेदेन द्विधा भवति ।
विशे० । तत्र रुदिवशादक्षरं वर्ण इत्युक्तम् ॥

तच्च त्रिविधं भवतीति दर्शयति ।

से किं तं अक्षरसुयं २ त्रिविधं पञ्चत्वं । तं जहा सन्न-
क्षरं वंजणक्षरं लक्षिक्खरं । से किं तं सन्नक्षरं २ अ-
क्षरस्स संज्ञाणागिइ । सेत्तं सन्नक्षरं । से किं तं वंजणक्षरं
वंजणक्षरं अक्षरस्स वंजणाजिलावो सेत्तं वंजणक्षरं ।
से किं तं लक्षिअक्षरं लक्षिअक्षरं अक्षरलक्षिस्स
लक्षिअक्षरं समुणज्जइ । तं जहा सोइदियलक्षिक्खरं
चर्खिदियलक्षिक्खरं घाणिदियलक्षिक्खरं रसणिदिय-
लक्षिक्खरं फासिंदियलक्षिक्खरं नोइदियलक्षिक्खरं सेत्तं
लक्षिअक्षरं सेत्तं अक्षरसुयं ।

(से किं तमित्यादि) अथ किं तदक्षरश्रुतं ? सूरिराह—अक्ष-
रश्रुतं त्रिविधं प्रकृतं तद्यथा संज्ञाक्षरं व्यञ्जनाक्षरं लक्ष्यक्षरम् ।
तत्र ' क्षर संचलने ' न क्षरति न चलतीत्यक्षरं ज्ञानम् । तद्वि-
जीवस्वाभाव्यादनुपयोगेऽपि तत्त्वतो न प्रच्यवते । यद्यपि च
सर्वज्ञानामेवमविशेषेणाक्षरं प्राप्नोति तथापीह श्रुतज्ञानस्य प्र-
स्तावादाक्षरं श्रुतज्ञानमेव द्रष्टव्यं न शेषमित्यभूतभावाक्षरकार-
णं चाकारादिवर्णजातम्, ततस्तदप्युपचारादक्षरमुच्यते, तत-
श्चाक्षरं च तच्छ्रुतं च श्रुतज्ञानं चाक्षरश्रुतं भावश्रुतमित्यर्थः ।
तच्च लक्ष्यक्षरश्रुतं वेदितव्यम् । तथा अक्षरात्मकमकारादि-
वर्णात्मकं श्रुतमक्षरश्रुतं द्रव्यश्रुतमित्यर्थः । तच्च संज्ञाक्षरं व्य-
ञ्जनाक्षरं च द्रष्टव्यम् । अथ किं तत् संज्ञाक्षरम् । अक्षर-
स्याकारादेः संस्थानाकृतिः संस्थानाकारः । तथाहि—सं-
ज्ञायतेऽनयेति संज्ञा नाम तन्निबन्धनं तत्कारणमक्षरं संज्ञा-
क्षरम् । संज्ञा च निबन्धनभाकृतिविशेषः । आकृतिवि-
शेष एव नाम्नः करणात् व्यवहरणाच्च । ततोऽक्षरस्य
पट्टिकादौ संस्थापितस्य संस्थानाकृतिः संज्ञाक्षरमुच्यते ।
तच्च ब्राह्म्यादित्रिपिभेदतोऽनेकप्रकारम् । तत्र नागरीत्रिपि-
मधिकृत्य प्रदर्श्यते, मध्यस्थापितचुल्लीसन्निवेशसदृशो रेखा-
सन्निवेशविशेषेणकारः । वक्त्रीचूतश्च सारमेयपुच्छसन्नि-
वेशसदृशो ढकार इत्यादि तदेतत्संज्ञाक्षरम् । अथ किं तद्
व्यञ्जनाक्षरम् । आचार्ये आह—व्यञ्जनाक्षरमक्षरस्य व्यञ्जनाभि-
लापः । तथाहि—व्यञ्ज्यतेऽनेनार्थः प्रदीपेन घट इव व्यञ्जनना-
व्यकारमकारादिकवर्णजातं तस्य विवक्षितार्थाभिव्यञ्जकत्वात् ।
व्यञ्जनं च तदक्षरं च व्यञ्जनाक्षरं ततो युक्तमुक्तं व्यञ्जनाक्षर-
मक्षरस्य व्यञ्जनाभिलापः । अक्षरस्याकारादेर्वर्णजातस्य व्यञ्ज-
नेन अत्र प्राप्ते अनन्तं । व्यञ्जकत्वेनाभिलाप उच्चारणमर्थव्यञ्जक-
त्वेनोच्चार्यमाणमकारादिवर्णजातमित्यर्थः (से किं तमित्यादि)
अथ किं तत् लक्ष्यक्षरम् । लक्ष्यरूपयोगः, स चेह प्रस्तावात्
शब्दार्थपर्यालोचनानुसारो गृह्यते, लक्ष्यरूपमक्षरं लक्ष्यक्षरं
भावश्रुतमित्यर्थः । (अक्षरलक्ष्यस्तेत्यादि) अक्षरेऽक्षरस्यो-
च्चारणेऽवगमं या लक्ष्यस्य सोऽक्षरलक्ष्यकस्तस्याकाराद्यक्षरा-
नुविद्धश्रुतलक्ष्यसमन्वितस्येत्यर्थः । लक्ष्यक्षरं ज्ञावश्रुतं समुत्प-

द्यते, शब्दादिग्रहणसमनन्तरमिन्द्रियमनोनिमित्तं शब्दार्थपर्या-
लोचनानुसारि ' शब्दोऽयम् ' इत्याद्यक्षरानुविद्धं विज्ञानमुप-
जायते इत्यर्थः ।

नन्विदं लक्ष्यक्षरं संज्ञिनामेव पुरुषादीनामुपपद्यते नासंज्ञि-
नामेकेन्द्रियादीनां तेषामकारादिवर्णानामवगमे उच्चारणे वा ल-
क्ष्यसंभवात् । न हि तेषां परोपदेशे श्रवणं संभवति येनाकारादि-
वर्णानामवगमादि भवेत् । अथ कैकेन्द्रियादीनामपि भावश्रुत-
मिष्यते । तथाहि—पार्थिव्यादीनामपि भावश्रुतमुपवर्णयते " द्रव्य-
सुयाज्ञावन्मि वि, भावसुयं पत्थिवार्णं " इति वचनप्राप्त्या-
त् । ज्ञावश्रुतं च शब्दार्थपर्यालोचनानुसारिविज्ञानं शब्दार्थपर्या-
लोचनं चाक्षरमन्तरणं न भवतीति सत्यमेतत् । किं यद्यपि
तेषामेकेन्द्रियादीनां परोपदेशश्रवणासंभवस्तथापि तेषां तथा-
विधितयोपशमाभावतः कश्चिद्व्यक्तोऽक्षरलाजो जवति यद्वशा-
दक्षरानुषक्तं श्रुतज्ञानमुपजायते इत्थं चेतदक्षीकर्तव्यम् । तथा-
हि—तेषामप्याहाराद्यभिलाप उपजायते, अजिज्ञाषश्च प्रार्थना, सा
च यदीदमहं प्राप्नोमि ततो भव्यं भवतीत्याद्यक्षरानुविद्धैव,
ततस्तेषामपि काचिद्व्यक्ताक्षरलक्ष्यरवश्यं प्रतिपत्तव्या तत-
स्तेषामपि लक्ष्यक्षरं भवतीति न कश्चिदोषः । तच्च लक्ष्य-
क्षरं षोढा । तद्यथा (ओत्रेन्द्रियलक्ष्यक्षरमित्यादि,) इह
यत् ओत्रेन्द्रियेण शब्दश्रवणे सति शब्दोऽयमित्याद्यक्षरानु-
विद्धं शब्दार्थपर्यालोचनानुसारिविज्ञानं तत् ओत्रेन्द्रियलक्ष्यक्ष-
रं तस्य ओत्रेन्द्रियनिमित्तत्वात् । यत्पुनश्चक्षुषा आसन्नपलापुषल-
भ्यान्नफलमित्याद्यक्षरानुविद्धं शब्दार्थपर्यालोचनात्मकं विज्ञानं
तच्चक्षुरिन्द्रियलक्ष्यक्षरमेव । शेषेन्द्रियलक्ष्यक्षरमपि ज्ञावनीय-
म् (सेत्तमित्यादि) तदेतत् लक्ष्यक्षरं तदेतदक्षरश्रुतम् । न० ।
वृ० । कल्प० । आ० चू० । विशेष० ॥

अथाभिवंजगं वं—जणक्षरं इच्छितेतरं वदतो ।

रुवं च पगासेणं, विज्जति अत्थो जज्जो तेणं ॥

इह यद्विवक्षितं तदेव यदि वदति यथा अभ्वं भणिप्यामीति
तदेवं ब्रूते तदा तदीप्सितमन्यद्विवक्षिताऽन्यच्चेदुच्चरति तदा
तदितरादनीप्सितमीप्सितमितरं वा वदतो यदर्थजिव्यञ्जकम-
जिधानं तद् व्यञ्जनाक्षरम् । अथ कस्माद्व्यञ्जनाक्षरमुच्यते
नाभिधानाक्षरमत आह—रूपमिव घटादिकमिव प्रकाशेन
दीपादिना तमसि वर्त्तमानम् अर्थो घटादियतो यस्माद्व्यज्यते
प्रकटीक्रियते तेन कारणेन व्यञ्जनाक्षरमित्युच्यते ॥

तं पुण जहत्थनियतं, अजहत्थं वा वि वंजणं दुविहं ।

एगमणेगपरिययं, एवेव य अक्षरेसुं पि ॥

तत् पुनर्व्यञ्जनं द्विविधम् यथार्थनियतमथार्थं च । यथार्थ-
नियतं नामान्वर्थयुक्तं, यथा कृपयतीति कृपणः, तपतीति तपन
इत्यादि । अथार्थं यथा—नेह गोपयति तथापीन्द्रगोपकः ।
न पञ्चमश्नाति तथापि पञ्चाश इत्यादि । अथवा तद् व्यञ्जनं
द्विधा एकपर्यायमनेकपर्यायं च । एकः पर्यायोऽभिधेयो यस्य
तदेकपर्यायम् । यथा अलोकः स्थण्डिलमित्यादि । अलोकशब्देन
ह्यलोकत्वलक्षण एक एव पर्यायोऽभिधीयते । स्थण्डिलशब्देन
स्थण्डिलत्वमेकमिति । अनेके पर्याया अभिधेया यस्य तदनेक-
पर्यायम् । यथा जीव इति जीवशब्देन हि जीवोऽप्युच्यते
सत्त्वोऽपि प्राण्यपि भूतोऽपि च । जीवादयश्च प्रतिनियतविशे-
षाः । तथा चोक्तम् । " प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ता, भूताश्च त्रयः
स्मृताः जीवाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः, शेषाः सत्त्वा उदीरिताः " ततो

भवति सामान्येन जीवशब्दस्यानेकपर्यायाभिधायकत्वमिति । एवमेव एकानेकभेदेनाक्षरेष्वपि दृष्टव्यम् । तद्यथा—द्विविधं व्यञ्जनमेकाक्षरमनेकाक्षरं च । एकाक्षरं धीः धीरित्यादि । अनेकाक्षरं धीणा लता माता इत्यादि ।

सकयपाययज्ञासा-विणिजुत्तं देसतो अयोगविहं ।

अजिहाणं अजिधेया-तो होइ भिन्नं अभिन्नं च ॥

अथवा द्विप्रकारं संस्कृतं प्राकृतभाषाविनियुक्तं च, यथा-वृक्षः रक्षो इति । देशतो नानादेशानाश्रित्य अनेकविधम्, यथा-मागधानामोदनो लाटानां कूरो इमिलानां चौरोऽन्ध्राणामिरा-कुरिति, तथा तदभिधानं व्यञ्जनाक्षरमभिधेयात् भिन्नमभिन्नं च । तत्र भिन्नं प्रतीतं, तादात्म्याभावात् ।

तमेव तादात्म्याभावमाह-

सुरअग्निमोयगुच्चा-रणम्मि जम्हाउ वयणसवणाणं ।

न वि ठेओ न वि दाहो, न वि पूरणं तेण जिहं तु ॥

यस्मात् सुरशब्दोच्चारणे अग्निशब्दोच्चारणे मोदकशब्दोच्चारणे च यथाक्रमं वदतो वदनस्य अण्यतः अघणस्य न छेदो नापि दाहो नापि पूरणमतो ज्ञायतेऽभिधेयादभिधानं भिन्नम्, अन्यथा तादात्म्यबन्धनात् सुरादयोऽपि तत्र सन्तीति वदनस्य अण्यस्य च जेदादिप्रसङ्गः । अजिह्वत्वं नाम संबन्धत्वम् । तथा च लोकेऽप्यभिज्ञशब्दः संबन्धवाची व्यवहियते यथाऽयमस्माकं खादनपानेनाभिज्ञः संबन्ध इत्यर्थः ।

ततस्तदेव संबन्धत्वं भाषयति-

जम्हाउ मोयगे अजि-ह्वम्मि तत्थेव पच्चओ होई ।

न य होइ सो अणत्ते, तेण अजिह्वं तदत्थातो ॥

यस्मान्मोदके अजिहिते तत्रैव मोदके प्रत्ययो जवति नान्यत्र, न च स नियमेन तत्र प्रत्ययोऽन्यत्वेऽसंबन्धत्वे सति भवति संबन्धजावतो नियामकाज्ञावेनान्यत्रापि तत्प्रत्ययप्रसक्तः, तेन कारणेन ज्ञायते तदभिधानमर्थादभिज्ञमर्थेन सह वाच्यवाचक-भावसंबन्धम् ।

एकैकमक्षरस्स उ, सप्पजाया इवन्ति इयरे य ।

संबद्धमसंबद्धा, एकैका ते भवे दुविहा ॥

व्यञ्जनस्य यान्यक्षराणि तस्याक्षरस्यैकैकस्य द्विविधाः पर्यायाः स्वपर्याया इतरे च परपर्यायाश्च । तत्र वर्णस्त्रिधा-ह्रस्वो दीर्घः प्लुतश्च । पुनरैकैकस्त्रिधा-वदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्च । पुनरैकैको द्विधा-सानुनासिको निरनुनासिकश्च । एवमष्टादशप्रकारोऽवर्णः । उक्तं च-“ह्रस्वदीर्घप्लुतत्वाच्च, त्रैस्वर्योपनयेन च । अनुनासिकभेदाच्च, संख्यातोऽष्टादशात्मकः” एते अवर्णस्य त्रयः पर्यायाः, तथा ये एकैकाक्षरसंयोगतोऽक्षरसंयोगत एव यावन्तो घटन्ते संयोगास्तावत्संयोगवशतो येऽवस्थाविशेषा ये च तत्त-र्थाभिधायकत्वस्वजावास्तेऽपि तस्य स्वपर्याया इतरे तत्रा-सन्तः परपर्यायाः । एवमिषण्णादीनामपि स्वपर्यायाः परपर्यायाश्च दृश्यन्ते । येषु परपर्यायास्तेऽपि तस्येति व्यपादिश्यन्ते । व्यवच्छेद्यतया तेषां तद्विशेषकत्वात्, यथाऽयं मे पर इति । ते च स्वपर्यायाः, परपर्यायाश्च एकैके द्विविधा भवन्ति । तद्यथा-संबन्ध असंबन्धश्च ।

एतदेव भाषयति-

अत्थिच्चे संबन्धा, हुंति अकारस्स पज्जया जे उ ।

ते चेव असंबन्धा, नत्थिच्चे एं तु सव्वे वि ॥

ये अकारस्य पर्यायाः स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन संबन्धा भव-न्ति, नास्तित्वेन पुनस्त एव सर्वेऽप्यसंबन्धाः, तत्र तेषां ना-स्तित्वाभावात् ।

एमेव असन्ता वि उ, नत्थिच्चे णं तु होति सैवन्धा ।

ते चेव असंबन्धा, अत्थिच्चे णं अजावत्ता ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेणासन्तः परपर्यायाः, अपि नास्तित्वेन प्रवन्ति संबन्धाः । ते चैवं परपर्याया अस्तित्वेनासंबन्धाः, तेषाम-स्तित्वस्य तत्राजावत्वात् ।

अत्रैव निदर्शनमाह-

घटसद्दे घटकारा, इवन्ति संबन्धपज्जया एते ।

ते चेव असंबन्धा, हुवन्ति रहमदमाईसु ॥

घटशब्दे ये घकारटकाराकारास्तेषां ये पर्यायास्ते एते भव-न्ति । तत्रास्तित्वेन संबन्धास्तेषां तत्र विद्यमानत्वात्, त एव घकारटकाराकारपर्यायाः रथशब्दादिषु भवन्ति अस्तित्वे-नासंबन्धाः, तेषां तत्राभावात् । तदेवमस्तित्वेन स्वपर्या-यास्तत्र संबन्धा अन्यत्र चासंबन्धा उपदर्शिताः । एतदुप-द-र्शनेनैतदर्थोदात्तम् । ते स्वपर्यायास्तत्र नास्तित्वेनासंबन्धा अन्यत्र तु संबन्धाः । तथा ये रथशब्दस्य स्वपर्यायास्ते त-त्रास्तित्वेन संबन्धास्तेषां तत्र विद्यमानत्वात्, घटशब्देन स-बन्धास्तेषां तत्रासत्वात् त एव च रथशब्दे नास्तित्वेनासंबन्धा घटशब्दे तु संबन्धा इति । तदेवं स्वपर्यायाः परपर्यायाश्च प्रत्येकं संबन्धा असंबन्धाश्च निदर्शिताः ।

अधुना स्वपर्यायान् दर्शयति-

संजुत्तासंजुत्तं, इय लनते जेसु जेसु अत्थेसु ।

विणिज्जोगमक्खरं ते-सिं होति सभावपज्जया ॥

इत्येवं घटशब्दरथशब्दादिगतेन प्रकारेण संयुक्तमसंयुक्तं वाऽक्षरमकारादिकं येषु येष्वर्थेषु विनियोगं लभत ते तेषां स्वभावपर्यायाः स्वपर्याया भवन्ति । अर्थादिदमायातम् अपरे परपर्याया इति । तदेवमभिहितं व्यञ्जनाक्षरम् । तदभिधाना-च्चाभिहितं त्रिविधमप्यक्षरम् । वृ० १ उ० ।

लब्धक्षरमाह-

जो अक्खरोवलंभो, सा लब्धी तं च होइ विष्ठाणं ।

इंदियमणोनिमिच्चं, जो आवरणक्खओवसमो ॥

योऽक्षरस्योपलम्भो लाभः सा लम्भनं लब्धिः, तत्तलब्धक्षर-मित्यर्थः । तच्च किमित्याह-इन्द्रियमणोनिमिच्चं श्रुतग्रन्थानु-सारि विज्ञानं श्रुतज्ञानोपयोग इत्यर्थः । यश्च तज्ज्ञानोपयोगो यश्च तदावरणकर्मक्षयोपशम एतौ द्वौ वापि लब्धक्षरमिति भावार्थः । उक्तं त्रिविधमक्षरम् ।

अथात्र किं द्रव्यश्रुतं किं वा भावश्रुतमित्याह-

दब्बसुयं सप्पावं-जणक्खरं जावसुत्तमियरं तु ।

मइसुयक्खिसेसणम्मि वि, मोत्तूणं दब्बसुत्तं ति ॥४॥

संज्ञाक्षरं व्यञ्जनाक्षरं चैते द्वे अपि भावश्रुतकारणत्वात् द्रव्य-श्रुतम्, इतरसु लब्धक्षरं भावश्रुतम् । अत्र विनियः प्राह-ननु पूर्वं मतिश्रुतभेदविचारे येयं गाथा प्रोक्ता “सोइंदिओवलब्धी, होइ सुयं सेसयं तु महनाणं । मोत्तूणं दब्बसुयं, अक्खरलंभो य सेसेसु ति” अस्यां किमस्य त्रिविधस्याक्षरस्य संग्रहोऽस्ति, श्रुताविचारस्य तत्रापि प्रस्तुतत्वात्, यद्यस्ति तर्हि दर्शयतां कथ-

मसौ ? अथ नास्ति तर्हि त्रापि किमनेनाप्रस्तुतेन इति । सूरिः पूर्वापरग्रन्थसंवादे दिदर्शयिषुस्तत्राप्यस्याक्षरत्रयस्य संग्रहमुपदर्शयति (मइसुयेत्यादि) मतिश्रुतविशेषणेऽपि मतिश्रुतभेदविचारेऽपि “सोइदिओवलडी” इत्यादिगाथायां “मोच्छृणुं दवसुयं” इत्यनेन गाथावयवेन किमित्याह—

दवसुयं मक्षखर-मखरंभोति भावसुयमुत्तं ।

सोओवलडिचयणे, ए वंजणं भावसुत्तं च ॥

संज्ञाक्षरमुक्तम्, कथंभूतमित्याह-द्रव्यश्रुतं भावकारणत्वात् द्रव्यश्रुतरूपम् “अक्षरलंभो य सेसेसुत्ति” अनेन त्ववयवेन लब्धक्षरमुक्तमिति शेषः । कथंभूतमित्याह-भावश्रुतं विज्ञानात्मकत्वात् भावश्रुतरूपं “सोइदिओवलडी होइ सुयं” इत्यनेन त्ववयवेन श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिर्यस्य शब्दस्येति बहुव्रीहिसमासाश्रयणात्, व्यञ्जनं व्यञ्जनाक्षरमुक्तम् । श्रोत्रेन्द्रियस्योपलब्धिर्विज्ञानमिति पक्षीसमासाङ्गीकरणेन तु पुनरपि लब्धक्षरं भावश्रुतरूपमभिहितमित्येवं न पूर्वापरविसंवादः ।

ननु लब्धक्षरं कथं प्रमाता लभत इत्याह—

पक्षखरमिदियमणे-हि दब्भः डिमणे वखरं कोइ ।

डिगमणुमाणमणे, सारिखवाई पभासंति ॥

तच्छाक्षरं लब्धक्षरं कश्चित्प्रत्यक्षं लभते प्रत्यक्षरूपतयैव कस्यचिदुत्पद्यत इत्यर्थः । काभ्यां कृत्या इत्याह-इन्द्रियमनोभ्याम्, इन्द्रियमनोनिमित्तं यद् व्यवहारप्रत्यक्षं तत्र कस्यचिद्द्रव्यक्षरं श्रुतज्ञानरूपमुपजायत इत्यर्थः । अन्यत्तु लिङ्गेन धूमादिना तदुत्पद्यते, धूमादिलिङ्गं दृष्ट्वा अभ्यादिज्ञानरूपं तत्कस्यचिदुपजायत इत्यर्थः । लिङ्गं किमुच्यते इत्याह-अनुमानमिति । ननु लिङ्गग्रहणं संबन्धस्मरणाभ्यामनुपश्चान्मानमनुमानं लिङ्गं ज्ञानमुच्यते । कथं लिङ्गमेवानुमानमिति चेत्-सत्यम्, किं तु कारणे कार्योपचारादप्यनुमानम्, यथा प्रत्यक्षज्ञानजनको घटोऽपि प्रत्यक्ष इति । तदिह तात्पर्यम्-लब्धक्षरं श्रुतज्ञानमुच्यते । तच्चेन्द्रियमनोनिमित्तं प्रत्यक्षं वा स्यादनुमानं वा स्यादन्यत्, शेषस्यात्मप्रत्यक्षस्यावध्यादिरूपत्वादिति भावः । सादृश्यादिभ्यो जायमानत्वात्तदनुमानं पञ्चविधमिति केचित्प्रभाषन्ते । विशेषः ।

सामन्नविसंसेण य, दुविहा दब्धी पढमा अजेया य ।

तिविहा य आणुवलड्डी, उवलड्डी पंचहा विइया ॥

लब्धिलब्धक्षरं द्विविधं द्विप्रकारम् । तद्यथा-सामान्येन विशेषेण च । सामान्यलब्धक्षरं विशेषलब्धक्षरं चेति भावः । तत्र प्राथमिकी सामान्योपलब्धिः । सामान्योपलब्धक्षरमनेदसामान्ये भेदाज्ञावात् । इहोपलब्धिर्नुपलब्धपेक्षातस्तस्या अपि प्ररूपणा कर्तव्येत्यत आह-त्रिविधा त्रिप्रकारा अनुपलब्धिर्या पुनर्द्वितीया विशेषोपलब्धिर्विशेषोपलब्धक्षरं सा पञ्चधा पञ्चप्रकारा । वृ० १ उ० ।

संप्रतमक्षरश्रुताधिकारादेव यदुक्तं सूत्रे “अक्षरत्रयिअस्स दडिअक्षरं समुपजइ” इति तत्र प्रेर्यमुत्थापयन्नाह—

अक्षरंभो सखी-ए होज्ज पुरिसाइवण्णविगण्णं ।

कत्तो उ असखीणं, जणियं च सुयस्मि तेसि पि ॥

पुरुषस्त्रीनपुंसकघटपटादिवर्णविज्ञानरूपोऽक्षरलाजः संज्ञिनां समनस्कजीवानां भवेच्छ्रद्धामहे एतदसंज्ञिनां चामनस्कानां कुत एतद्वर्णविज्ञानं भवति ? न कुतश्चिदित्यर्थः । अक्षरलाजस्य परोपदेशजत्वात्मानोविकलानां तु तदसंनधात्, मा नृत् तेषां तर्हि

तदित्याह-भणितं च वर्णविज्ञानं भूतं तेषामप्येकेन्द्रियाद्यसंज्ञिनाम् “एगिदियाणं मइअन्नाणी सुयअन्नाणी य” इत्यादि वचनात्, न हि श्रुतज्ञानमक्षरमन्तरेण संभवति तदेतत्कथं अज्ञातव्यमिति ? अत्रोत्तरमाह—

जह चेषणमकित्तिम-मसखीण तह होहि नाणं पि ।

थोवत्ति नोवलज्जइ, जीवत्तमिव इंदियाईणं ॥

यथा चैतन्यं जीवत्वमकृत्रिमस्वभावमाहारादिसंज्ञाद्वारेणासंज्ञिनामवगम्यते तथा द्रव्यकारात्मकसमूहज्ञानमपि तेषामवगम्यते, स्तोकात्वात् स्पूलदर्शिभिस्तन्मोपलब्धयते जीवत्वमिव पृथिव्याद्येकेन्द्रियाणाम् । एकशब्दस्य चेह द्वेषः, भासा सत्त्वजामेत्यादिदर्शनादिति । यदपि परोपदेशजत्वमक्षरस्योच्यते तदपि संज्ञाव्यञ्जनाक्षरयोरेवावसेयम् । लब्धक्षरं तु क्षयोपशमेन्द्रियादिनिमित्तमसंज्ञिनां न विरुध्यते, तदेव च मुख्यतयेह प्रस्तुतम् । तत्तु संज्ञाव्यञ्जनाक्षरे श्रुतज्ञानाधिकारादिति । दृष्टान्तरमाह—

जह वा सखीणमण-खखराणं असइ नरवण्णविण्णणे ।

लख्खखरं ति भण्णइ, किमपि त्ति तहा असखीणं ॥

यथा संज्ञिनामपि परोपदेशाभावे नवाक्षराणां केषांचिदतीव मुख्यप्रकृतानां पुत्रिन्दबालगोपालगवादीनामसत्यापि नकारादिवर्णविशेषविज्ञाने द्रव्यक्षरं किमपीदृश्यते नरादिवर्णोच्चारणे तच्छ्रवणादग्निमुखनिरीक्षणदर्शनाच्च । गौरपि हि सबलाबहुलादिशब्देनाकारिता सती स्वनाम जानीते प्रवृत्तिनिवृत्त्यादि च कुर्वती दृश्यते, न चैषां गवादीनां तथाविधपरोपदेशः समस्ति । अथवास्ति द्रव्यक्षरं नरादिविज्ञानसद्भावात् । एवमसंज्ञिनामपि किमपि तदेष्टव्यमिति । तदेवं साधितमेकेन्द्रियादीनामपि यत्र यावच्च लब्धक्षरम् ॥

अथैकैकस्याकाराक्षरस्य यावन्तः पर्याया

भवन्ति तदेतद्विशेषतो दर्शयति—

एकैकमखरं पुण, सपरपज्जायभेयओ जिन्नं ।

तं सव्वदव्वपज्जा-यरासिमाणं मुणेयव्वं ॥

इह भिन्नं पृथगेकैकमपि तदकाराक्षरं पुनः स्वपर्यायभेदतः सर्वाणि यानि द्रव्याणि तत्पर्यायराशिमानं ज्ञातव्यम् । इदमुक्तं जयति-इह समस्तत्रिचुवनवर्त्तानि यानि परमाणुद्रव्यणुकादीन्येकाकाशप्रदेशादीनि च यानि द्रव्याणि ये च सर्वेप्रति वर्णास्तदभिधेयाश्चार्थास्तेषां सर्वेषामपि पिपेकतो यः पर्यायराशिर्भवति स एकैकस्याप्यकाराक्षरस्य जयति, तन्मध्ये ह्यकारस्य केचित्तोकाः स्वपर्यायास्ते चानन्ताः, शेषास्त्यनन्तगुणाः पर्याया इत्येवं सर्वसंग्रहः । अयं च सर्वोऽपि सर्वद्रव्यपर्यायराशिः सद्भावतोऽनन्तानन्तस्वरूपोऽप्यसत्कल्पनया किल द्रव्यपदार्थाश्चाकारेकारादयो धर्मास्तिकायादयः सर्वाकाशप्रदेशसहिताः सर्वेऽपि किल सहस्रं तत्रैकस्याकारपदार्थस्य सर्वद्रव्यगतलक्षणपर्यायराशिमध्यादस्तित्वेन संबद्धाः किल शतप्रमाणाः स्वपर्यायाः, शेषास्तु नास्तित्वेन संबद्धाः सर्वेऽपि परपर्यायाः । एवमिकारादेः परमाणुद्रव्यकादेश्चैकैकस्य द्रव्यस्य वाच्यमिति । आह-के पुनः स्वपर्यायाः के च परपर्याया इत्याह—

जे लज्जइ केवल्लोण-वण्णसहिओ व पज्जवायारो ।

ते तस्स सपज्जाया, सेसा परपज्जया सव्वे ॥

यानुदात्तानुदात्तसानुनासिकनिरनुनासिकादीनात्मसङ्गतान्

पर्यायात् केवलान्यवर्णनं संयुक्तान्यवर्णनसंयुक्तो वाऽकारो लभतेऽनुजयति तस्य स्वपर्यायाः प्रोच्यन्तेऽस्तित्वेन संबन्धत्वात् । तेऽन्तस्तास्तद्व्यवस्थं विष्णुपरमावादिद्वयस्यानन्तत्वात्तद्व्यवस्थितिपादनशक्तेश्चास्य निवृत्तत्वात्, अन्यथा तत्प्रतिपाद्यस्य सर्वस्याप्येकत्वप्रसङ्गादेकरूपवर्णवाच्यत्वात् । शेषास्त्विकारादिसंबन्धिनो घटादिगताश्चास्य परपर्यायास्तेऽन्यो व्यावृत्तित्वेन नास्तित्वेन संबन्धात्, एवमिकारादीनामपि जावनीयम् । अक्षरविचारस्य चेह प्रकान्तत्वादेकैकमक्षरं सर्वव्यवपर्यायराशिमानमुच्यते, अन्यथाऽन्येषामपि परमाणुद्वयगुणघटादिद्व्यवस्थामिदमेव पर्यायमानं द्रष्टव्यमिति । एवमुक्ते सति परः प्राह—

जइ ते परपञ्जाया, न तस्स अह तस्स न परपञ्जाया ।
जं तम्मि असंबन्धा, तो परपञ्जायववसो ॥

इह स्वपर्यायाणामेव तत्पर्यायता युक्ता । ये त्वमी परपर्यायास्ते यदि घटादीनां तर्हि नाक्षरस्य, अक्षरस्य ते तर्हि न घटादीनाम्, ततश्च यदि पर्यायास्तर्हि तस्य कथं, तस्य चेत्परस्य कथमिति विरोधः । तदयुक्तमभिप्रायापरिक्रानात् । यस्मात्कारणात्तस्मिन्नाकारे कारणाक्षरे घटादिपर्याया अस्तित्वेनासंबन्धाः, ततस्तेषां परपर्यायव्यपदेशोऽन्यथा व्यावृत्तेन रूपेण तेऽपि संबन्धा एवेत्यतस्तेषामपि व्यावृत्तरूपतया पारमार्थिकं स्वपर्यायत्वं न विरुध्यते । अस्तित्वेन तु घटादिपर्याया घटादिष्वेव संबन्धा इत्यक्षरस्य ते परपर्याया व्यपदिश्यन्ते इति भावः । द्विविधं हि वस्तुनः स्वरूपमस्तित्वं नास्तित्वं च । ततो ये यत्रास्तित्वेन प्रतिबन्धास्ते तस्य स्वपर्याया उच्यन्ते, ये तु यत्र नास्तित्वेन संबन्धास्ते तस्य परपर्यायाः प्रतिपाद्यन्ते इति निमित्तभेदव्यापनपराधेयं स्वपरशब्दौ, न त्वेकेषां तत्र सर्वथा संबन्धनिराकरणपरौ, अतोऽक्षरघटादिपर्यायाः अस्तित्वेनासंबन्धा इति परपर्याया उच्यन्ते न पुनः सर्वथा, ते तत्र संबन्धा नास्तित्वेन तत्रापि संबन्धाः । न चैकस्याभयत्र संबन्धो न युक्त एकस्यापि हिमवदादेशशब्देन पूर्वापरसमुद्घादिसंबन्धात् । यदि होकेनैव रूपेणैकस्याभयत्र संबन्ध इष्येत तदा स्याद्विरोधः, एतच्च नास्ति, रूपद्वयेन घटादिपर्यायाणां तत्रान्यत्र च संबन्धात् । सत्त्वेन तत्र संबन्धादसत्त्वेन त्वक्षरादिषु । असत्प्रभावत्वाद्दन्तुनो रूपमेव न भवति खरविषाणवदिति चेदयुक्तं खरविषाणकटपत्तयस्य वस्त्वभावेऽसिद्धत्वात् न हि प्रागभावप्रध्वं साभावघटाभावपटाभावादिवस्त्वभावविशेषणवत्खरविषाणादिष्वपि विशेषणं संभवति, तेषां सर्वोऽप्याख्याधिरहलक्षणं निरभिलष्ये षष्ठभूतवन्निरूपेऽत्यन्ताभावमात्र एव व्यवहारिभिः संकेतितत्वात् । न च षष्ठभूतवद्वस्त्वभावोऽप्यस्मान्निर्नीरूपोऽभ्युपगम्यते, नीरूपस्य निरभिलष्यत्वेन प्राग्भावादिविशेषणानुपपत्तेः, किं तु यथैव मृत्पिण्डादिपर्यायो भाव एव सन् घटाकारादिव्यावृत्तिमात्रात् प्राग्भाव इति व्यपदिश्यते, यथावा कपाडादिपर्यायो भाव एव सन् घटाकारः परममात्रात् प्रध्वंसाभावोऽनिर्धीयते, तद्वत्पर्यायान्तरापञ्चोऽक्षरादिभाव एव घटादिवस्त्वभावः प्रतिपाद्यते, न तु सर्वथैवाभावस्तथा, सर्वथा न किञ्चिद्रूपस्यानभिलष्यत्वात् । न च वक्तव्यं खरविषाणादिशब्देन साऽप्यभिलष्यत एवेति निरभिलष्यताख्यापनार्थमेव संकेतमात्रजाविनां खरविषाणादिशब्दानां व्यवहारिजिस्तत्र निवेशात् । किं च यदि घटादिपर्यायाणामक्षरे नास्तित्वेन संबन्धो नेष्येत तर्ह्यस्तित्वनास्तित्वयोरन्योन्यव्यवच्छेदरूपत्वादास्तित्वेन तेषां तत्र संबन्धः स्यात्तथा च सत्यक्षरस्यापि घटादिरूपतैव स्यात्, एवं च सति सर्वैश्वर्यमेकरूपतामेवासादयेत्, ततश्च सहोत्पत्त्यादिप्रसङ्गः ।

न च वक्तव्यं घटादिपर्यायाणां घटादौ व्यवस्थितानां नास्तित्वलक्षणं रूपं कथमक्षरे प्राप्तं, रूपिणामन्तरेण रूपायोगात् । अथ तेऽपि तत्र सन्ति तर्हि विश्वैकत्वमिति घटादिपर्यायाणां घटादीन् विद्यान्यत्र नास्तित्वेन व्याप्तेरिष्टत्वात् अन्यथा स्वपरभावायोगादत एव कथंचिद्विश्वैकताऽप्यबाधिकैव । इत्यादिरूपतया तदेकत्वस्याप्यभ्युपगमादतो गम्भीरमिदं दिग्दर्शकभिः परिभाषनीयम्, तस्मात् घटादिपर्याया नास्तित्वेनाक्षरेऽपि संबन्धा इति तत्पर्याया अप्येते अस्तित्वेन घटादावेव संबन्धा न त्वक्षरे इति परपर्यायताव्यपदेश इति स्थितमिति ।

यदि घटादिपर्यायास्तत्राक्षरे असंबन्धत्वेन परपर्याया व्यपदिश्यन्ते तर्हि ते तस्य कथमुच्यन्ते इत्याह—

चायसपञ्जाया वि-सेसाइणा तस्स जमुवउज्जति ।

सधणमिवासंबन्धं, जवंति तो पज्जथा तस्स ॥

ततस्तस्मात् घटादिपर्याया अपि तस्याक्षरस्य पर्याया भवन्ति यतोऽक्षरस्यापि ते उरयुज्यन्ते उपयोगं यान्ति । केनेत्याह— त्यागस्वपर्यायविशेषणादिना त्यागेन स्वपर्यायविशेषणेन चोपयोगादित्यर्थः । इदमुक्तं भवति—घटादिपर्यायाः सत्त्वेनाक्षरे असंबन्धा अपि ते स्वपर्याया भवन्ति, त्यागेनाजावेनोपयुज्यमानत्वात् । यदि हि तत्र तेषामजावो न जवेत्तर्हि तदक्षरं घटादिष्वो व्यावृत्तं न सिध्येतत्रापि घटादिपर्यायाणां जावादिति । ततोऽक्षरस्य त्यागेनाजावेनोपयोगात् घटादिपर्यायास्तस्य भवन्ति तथा स्वपर्यायाणां विशेषणेन विशेषव्यवस्थापकत्वेन परपर्याया अपि तस्य जवन्ति, न हि परपर्यायेष्वस्तसु स्वपर्यायाः केचिद्वेदेन सिध्यन्ति, स्वपरशब्दयोरापेक्षिकत्वात्प्रयोगः । इत्थं यद्यस्योपयुज्यते तज्ज्ञेयत्वमपि तस्येति व्यपदिश्यते, यथा—देवदत्तादेः स्वधनम् । उपयुज्यते च त्यागस्वपर्यायविशेषणादिजावेन घटादिपर्याया अप्यक्षरस्यातस्ते तस्यापि जवन्तीति । एवमक्षरपर्याया अपि घटादेर्वाच्या इति । एतदेव भावयति—

सधणमसंबन्धं पि हु, चेयाणं पि व नरे जहा तस्स ।

उवउज्जइ चि सधणं, भसइ तह तस्स पज्जयाया ॥

इह देवदत्तादिके नरे चेतन्यं यथाऽऽत्मानि संबन्धं तथा स्वधनम्, असंबन्धमपि स्वधनं तस्य होके भग्यते । कुत उपयुज्यत इति कृत्वा तथाऽक्षरे असंबन्धा अपि घटादिपर्यायास्तस्याऽक्षरस्य पर्याया भवन्ति । अमुमेवार्थे दृष्टान्तान्तरेण साधयति—

जह दंसणनाणचरि-त्तगोयरा सव्वदव्वपज्जयाया ।

सच्छेयनेयकिरिया-फलोवओगि चि भिन्ना वि ॥

जइ णो सपज्जया इव, सकज्जनिष्फाइग चि सधणं च ।

आणायच्चायफहा, तह सव्वे सव्ववआणं ॥

इह यथा सर्वद्रव्यपर्याया जिज्ञा अपि संयतेरेव भवन्ति यतेः संबन्धिनो व्यपदिश्यन्ते । कुत इत्याह—स्वकार्यनिष्पादका इति हेतारेतदपि कुत इत्याह—अद्वैयज्ञेयक्रियाफलोपयोगिनो यतेरिति कृत्वा अद्वैयत्वेनोपयोगात्, ज्ञेयत्वेनोपयोगात्, त्यागादानादिक्रियारूपं यच्छ्रुतज्ञानफलं तदुपयोगित्वाच्चेति । कथं तदास्ते सर्वव्यवपर्याया इत्याह—दर्शनज्ञानचारित्र्यगोचराः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यविषयचूताः, ते हि सम्यग्दर्शनेन अक्षीयन्ते ज्ञानेन तु ज्ञायन्ते चारित्रस्याप्याहारस्वरूपाप्राद्युपकरणेष्वज्ज्ञेयत्वादिद्वारेणोपग्रम्भहेतवो बहवो जवन्ति 'अव्यवहारी उनेरइया' इति वचनात् । अथवा 'पदमस्मि सव्वजीवा, वीए चरिमे

य सञ्चद्वयाह । सेसा महद्वया खलु, तद्विक्रमेण दृष्ट्याणं ” इति वचनादेते सर्वेऽपि ज्ञानदर्शनचारित्र्यगोचराः प्रतानां चारित्र्यात्मकत्वाचारित्र्यस्य च ज्ञानदर्शनाज्यां विनाभावाभावात् । अयुत एवैते भ्रष्टयेत्वाद्युपयोगिनमन्तरेण भ्रष्टानाद्ययोगाद्विषयमन्तरेण विषयिणोऽनुपपत्तेः । के यथा स्वकार्यनिष्पादकाः सन्तो यतेनैवन्तीत्याह—यथा ज्ञानदर्शनादिकृपाः स्वपर्यायाः स्वधनं वा यथा भिन्नमपि देवदत्तादेर्भवति तथा सर्वेऽपि द्रव्यपर्यायास्यागादानफलत्वात्प्रत्येकं सर्वेषामप्यकाराद्वर्णानामुपलक्षणत्वात् घटादीनां भिन्ना अपि भवन्तीति ।

न चैतदुत्सृज्यमिति दर्शयति—

एवं जाणं सर्वं, जाणं सर्वं च जाणमेव हि ।

इय सञ्चमजाणतो, नागारं सञ्चहा मुणइ ॥

इह सूत्रेऽप्युक्तं “जे एणं जाणइ से सर्वं जाणइ जे सर्वं जाणइ से एणं जाणइ हि” । किमुक्तं भवति, एकं किमपि वस्तु सर्वैः स्वपरपर्यायैर्युक्तं ज्ञानप्रवृत्त्युत्पन्नः सर्वलोकलोकगतं वस्तु सर्वैः स्वपरपर्यायैर्युक्तं जानाति सर्ववस्तुपरिज्ञाने नान्तरीयत्वादेव वस्तुज्ञानस्य । सर्वे सर्वपर्यायोपेतं वस्तु जानाति स एकमपि सर्वपर्यायोपेतं जानात्येकपरिज्ञानस्य नान्तरीयकत्वात् एतच्च प्रागपि ज्ञावितमेवत्यतः सर्वे सर्वपर्यायोपेतं यस्वज्ञानानो नाकाररूपमङ्गरं सर्वप्रकारैः सर्वपर्यायोपेतं जानाति वस्तु, तस्माच्छेषसमस्तवस्तुपर्यायैः परिकृतैरेव एकमङ्गरं कुरं ज्ञायते नान्यथेति भावः । यदि नामैवं तथापि प्रस्तुते घटादिपर्यायाणामङ्गरपर्यायत्वे किमायातमित्याह—

जेसु अनाएसु तओ, न नज्जए नज्जए य नापसु ।

किह तस्स ते न धम्मा, यमस्स रुदाइधम्म व ॥

तस्माद्येषु घटादिपर्यायेष्वज्ञातेषु यदेकं प्रस्तुतमङ्गरं न ज्ञायते, ज्ञातेषु च ज्ञायते ते घटादिपरपर्यायाः कथं न तस्य धर्मा अपि तु धर्मा एव, यथा घटस्य रूपादयः, प्रयोगः—येषामनुपलब्धौ यन्नोपलभ्यते उपलब्धौ चोपलभ्यते तस्य ते धर्मा एव यथा घटस्य रूपादयः नोपलभ्यते च प्रस्तुतमेकमङ्गरं समस्तघटादिपरपर्यायानामनुपलब्धौ, उपलभ्यते च तदुपलब्धविति ते तस्य धर्मा इति । इह चाङ्गरं विचारयितव्यं प्रस्तुतमित्येताधर्मात्रेणैव तत्सर्वपर्यायराशिप्रमाणं साधितं, न चैतदेव केवलमित्यभूतं दृष्टव्यं किं त्वस्ति यत्किमपि वस्तु तत्सर्वमित्यनुतमेव, सर्वस्यापि व्यावृत्तिरूपतया परपर्यायासद्भावादिति ।

नहि नवरमक्खरं पि, सञ्चपज्जायमसुमसं पि ।

जं वत्थुमत्थि ओए, तं सर्वं सञ्चपज्जायं ॥

गताथैव । यथेवं किमङ्गरमेवाङ्गीकृत्येवं पर्यायमानमुक्तमिति भाष्यकार एवोत्तरमाह—

इह अक्षरादिगारो, पञ्चवणिज्जा य जेण तच्चिसओ ।

ते चित्तिज्जेतं वं, कइ भागो सञ्चजावाणं ॥

इहाङ्गराधिकारो यस्मात्प्रस्तुतोऽतस्तस्यैवेवं पर्यायमानमुक्तं दृष्टव्यम् । उपलभ्यते च सर्वे वस्तित्वमेव, भवत्वैवं किं तु प्रस्तुतस्याङ्गरस्य के स्वपर्यायाः के च परपर्याया इत्यादि निवेद्यतामित्याह (पञ्चवणिज्जेत्यदि) तस्य सामान्येनाकाराद्यङ्गरस्य स्वपर्यायो विषयस्तद्विषयो येन यतः । के इत्याह—प्रज्ञापनीया अभिज्ञाप्याः पर्याया न पुनरभिज्ञाप्याः अतस्ते एवं

चिन्त्यन्ते विचार्यन्ते । कथमित्याह—कतिथो भागस्तेषां भवति, केषां सर्वज्ञावानां सर्वेषामभिज्ञाप्यानामभिज्ञाप्यपर्यायाणां समुदितानामित्यर्थः । इदमुक्तं ज्ञवति—अभिज्ञाप्यं वस्तु सर्वमङ्गरेणोच्यतेऽतस्तदभिधानशक्तिरूपाः सर्वेऽपि तस्याभिज्ञाप्याः प्रज्ञापनीयाः स्वपर्याया उच्यन्ते, शेषास्त्वनभिज्ञाप्याः परपर्यायाः । अतस्तेऽभिज्ञाप्याः स्वपरपर्यायाः सर्वपर्यायाणां कतिथो भागो ज्ञवतीत्येवं विचिन्त्यत इति । कथमित्याह—

पञ्चवणिज्जा जावा, वणिण सपज्जया तथा थोवा ।

सेसा परपज्जाया, तो णंतगुणा निरभिलप्या ॥

यतः प्रज्ञापनीया अभिज्ञाप्या प्राधाः सामान्येन वर्णनामकारादीनां स्वपर्यायास्ततः स्तोका अनन्ततमज्ञावर्तिनः शेषास्तु निरभिज्ञाप्याः प्रज्ञापयितुमशक्याः सर्वेऽपि परपर्याया इत्यतः स्वपर्यायेज्योऽनन्तगुणाः सर्वस्यापि हि वस्तुनो लोकालोकाकाशं विहाय स्तोकाः स्वपर्यायाः, परपर्यायास्त्यनन्तगुणाः, लोकालोकाकाशस्य तु केवलस्याप्यनन्तगुणात् । शेषपदार्थानां तु समुदितानामपि तदनन्तप्रागवर्तित्वाच्चिपरीतं दृष्टव्यम् । स्तोकाः परपर्यायाः स्वपर्यायास्त्यनन्तगुणाः । अत्र विनयानुप्रहार्ये स्थापना काचिन्निदर्शयते—तद्यथा—सर्वाकाशप्रदेशाशेरन्ये सर्वेऽपि धर्मास्तिकायप्रदेशपरमाणुगुणकादयः पदार्थाः सङ्ग्राह्यतोऽनन्ता अपि कल्पनीयाः किल, देशसर्वाकाशप्रदेशपदार्थास्तु केवला अपि किल शतं प्रतिपदार्थं च पञ्च स्वपर्यायाः । एवं च सति धर्मास्तिकायप्रदेशादीनां सर्वेषामपि पदार्थानां पञ्चाशदेव स्वपर्यायाः, ते च न नसः परपर्यायाः स्तोकाश्च स्वपर्यायाणां तु पञ्चाशतानि, बहवंधर्मा परपर्यायेभ्यस्तस्माच्छेषपदार्थानां सर्वेषामपि न नसोऽनन्तप्रागवर्तित्वान्न प्रसस्तु केवलस्यापि तेज्योऽनन्तगुणात्वात् स्वपरपर्यायाहपबहुत्वचिपरीत्यं दृष्टव्यमिति । न नसोऽन्यपदार्थानां च तेनैव निदर्शनेन स्वपर्यायाणां स्तोकत्वं परपर्यायाणां तु बहुत्वं परिभाषनीयम् । तथाहि—किलैकस्मिन् धर्मास्तिकायप्रदेशे पञ्च स्वपर्यायाः, परपर्यायाणां तु पञ्चवत्त्वारिंशदधिकानि पञ्च शतानि । एवमङ्गरपरमाण्वादावपि वाच्यमित्यसं विस्तरेणेति ।

अथ परो प्राप्यस्यागमेन सह विरोधमुद्गात्रयति—

नणु सञ्चागासपए—सपज्जया वणिमाणमाइहं ।

इह सञ्चद्वपज्जा—यमाणगहणं किमत्थं ति ॥

नन्वित्यस्यायाम्, सर्वस्य लोकालोकावर्तिन आकाशस्य प्रदेशास्तेषां मिश्रिता ये सर्वेऽपि पर्यायास्ते वर्णस्य पर्यायाणां सूत्रे मानं परिमाणमादिष्टम् । सर्वाकाशप्रदेशानां यावन्तः सर्वेऽपि पर्यायास्तावन्त एकस्याङ्गरस्य पर्याया भवन्ति इत्येतावदेवागमे प्रोक्तमित्यर्थः । इह तु “तं सञ्चद्वपज्जायरा(सिमाणं मुणेत्यव)” इत्यत्र किमिति सर्वद्रव्यपर्यायमानग्रहणं कृतम् । इदमुक्तं भवति—“सञ्चागासपएसगं सञ्चागासपएसहि अणंतगुणियं पज्जवक्खरं निप्पज्जसि” नन्दिस्त्रे प्रोक्तम् । एतच्च वृत्तौ तत्र व्याख्यातम् । तद्यथा—सर्वे च तदाकाशं च सर्वाकाशं लोकालोकाकाशमित्यर्थः । तस्य च प्रदेशा निर्विभागास्तेषामग्रं परिमाणं सर्वाकाशप्रदेशाग्रं, सर्वाकाशप्रदेशैः किमनन्तगु—जितम् । एकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽनन्तानामगुरुद्रव्यपर्यायाणां सङ्गावात्पर्यायाङ्गरं पर्यायपरिमाणाङ्गरं निष्पद्यत इति । तदेवमागमे केवलसर्वाकाशप्रदेशपर्यायराशिप्रमाणमङ्गरपर्यायमानमुक्तम् । अत्र तु धर्माधर्माकाशपुद्गलजीवास्तिकायकाललक्ष-

णसर्वद्रव्यपर्यायराशिप्रमाणं तदुच्यते इति कथं न विरोधः ? इति । अत्रोत्तरमाह-

योव त्ति न निदिष्टा, इह रा धम्मत्थियाइपज्जाया ।

के सपरपज्जायाणं, एवंतु किं होतु वाऽज्जावो ? ॥

स्तोका आकाशपर्यायेभ्योऽनन्तजागवत्सिन् इति कृत्वा नन्दि-
सूत्रे धर्मास्तिकायादीनां पञ्चद्रव्याणां पर्याया न निदिष्टा नाऽभि-
हिताः साक्षात् किन्तु य एवं तेभ्योऽतिबहवोऽनन्तगुणास्त एव
सर्वाकाशपर्यायाः साक्षादुक्ताः । अर्थतस्तु धर्मास्तिकायादिपर्या-
या अपि नन्दि-सूत्रे प्रोक्ता द्रष्टव्याः । इतरथा यद्येतन्नाच्युपगम्य-
ते तदा ते धर्मास्तिकायादिपर्याया अक्षरस्वपरपर्यायाणां मध्या-
त्मे भवन्तु ? किं स्वपर्याया भवन्तु परपर्याया वा ? किं वाऽभावः
स्वरविषाणरूपो भवतु ? इति त्रयी गतिः । त्रिचूचने हि ये पर्या-
यास्तैः सर्वैरप्यक्षरादेर्वस्तुनः स्वपर्यायेर्वा प्रक्षितव्यं, परपर्या-
येर्वा, अन्यथाऽज्ञातप्रसङ्गात् । तथाहि-यं केचन कश्चित्पर्यायाः
सन्ति तेऽक्षरादिर्वस्तुनः स्वपरपर्यायाऽन्यतररूपा प्रवन्त्येव,
यथा रूपादयः । ये त्वक्षरादेः स्वपर्यायाः परपर्याया वा न भवन्ति
ते न सत्येव, यथा स्वरविषाणतैर्गुणादयः । तस्माद्धर्मास्तिकाया-
दिपर्यायाः सूत्रे स्तोकात्वेनानुक्ता अपि ' जे एगं जाणइ ' इत्यादि-
सूत्रप्रामाण्यवादर्थतोऽक्षरस्य परपर्यायेत्वेनोक्ता द्रष्टव्या इति ।

अथान्यत् प्रेरयति-

किमणंतगुणा जणिया, जमगुरुलहुपज्जाया पपसम्मि ।

एकेकम्मि अणंता, पसुत्ता वीयगोहिं ॥

ननु " सव्वागासपपसेहिं अणंतगुणियं " इत्यत्र किमित्या-
काशप्रदेशः सूत्रे अनन्तगुणे भणितः । अत्रोत्तरमाह- (जमि-
त्यादि) यद्यस्मात्कारणात् एकैकसिन्नाकाशप्रदेशे, अगुरुलघुप-
र्याया वीतरागैस्तार्थकरगणधरैरनन्ताः प्रज्ञाः प्ररूपिताः । तत-
श्चायमभिप्रायः-इह निश्चयमतेन बादरं वस्तु सर्वमपि गुरु लघु
सूक्ष्मं चाऽगुरुलघु, तत्राऽगुरुलघुवस्तुसंबन्धिनः पर्याया अप्य-
गुरुलघवः समयेऽभिधीयन्ते । आकाशप्रदेशाश्चागुरुलघवोऽस्त-
स्ते च, तत्पर्याया अप्यगुरुलघवो भण्यन्ते । तेषु प्रत्येकमनन्ताः
सन्त्यतः सर्वाकाशप्रदेशाग्रं सर्वाकाशप्रदेशैरनन्तगुणमुक्तमिति
भाव इति । न केवलमप्यक्षरं संज्ञाक्षराद्युच्यते किन्तु ज्ञानम-
पि । तत्र शिष्यः प्रश्नयति- कियत्प्रमाणं तदक्षरमुच्यते, स-
र्वाकाशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणं कयमेतावत्प्रमाणमुच्यते ? । इहै-
कैक आकाशप्रदेशः स्वस्ववन्तैरगुरुलघुपर्यायैः संयुक्तः । ते च
सर्वेऽप्यगुरुलघुपर्याया ज्ञाने ज्ञायन्ते । न च येन स्वज्ञायेनैको
ज्ञायते तेनापरोऽपि, तयोरेकत्वप्रसङ्गात्, किन्त्वन्येन स्वज्ञावे-
न । ततो यावन्तो गुरुलघुपर्यायास्तावन्तो ज्ञानस्वज्ञावाः ।
उक्तं च- " जावइय पज्जवा ते, तावइया तेसु नाणभेया वि । "
इति भवति सर्वाकाशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणः । आह च-
बृहद्भाष्ये-" अक्षरमुच्यते नाणं, पुण होज्जाहि किं पमाणं
तु । भणइ अणंतगुणियं, सव्वागासपपसेहिं ॥ किं होइ अणं-
तगुणं, सव्वागासपपसरासीतो । भणइ जं एकेको, आगास-
स्स पपेसो व ॥ संजुत्तो णंतेहिं, अगुरुलहुपज्जेहिं नियमेण ।
तेण उ अणंतगुणियं, सव्वागासपपसेहिं ॥ " पुनरपि शिष्यः
आह-कथमेतद्वस्यत एकैक आकाशप्रदेशोऽनन्तैरगुरुलघु-
पर्यायैर्विरोधः ? उच्यते-इह द्विविधं वस्तु-रूपिद्रव्यमरूपिद्रव्यं
च । तत्र रूपिद्रव्यं वस्तुर्ज्ञा । तद्यथा-गुरुलघु अगुरुलघु च ।
एतदप्युच्यते-अथहारतो निश्चयतः पुनर्द्विविधमेव-गुरुलघु अगु-
रुलघु च । ५० ।

संप्रति यथा ज्ञानं सर्वाकाशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणं

भवति तथा दर्शयति-

उवन्नद्धी अगुरुलहु-संयोगसरादिणो य पज्जाया ।

एतेण हुंतणंता, सव्वागा सपपसेहिं ॥

चतुर्णामप्यस्तिकायानां पुद्गलास्तिकायस्य च ये अगुरुलघवः
पर्यायाः, उपलक्षणमेतत् बादरस्कन्धानाम् । अगुरुलघुपर्यायाश्च
यावन्तश्चाक्षरेषु स्वरूपतोऽभिलाषभेदतो वा संयोगा यैश्चोदा-
सादिभिः स्वरैरनिलप्यन्ते भावाः, आदिशब्दाद् ये चान्ये शकुन-
रुतादिगताः स्वरविशेषा ये च जीवपुद्गलगताश्चेष्टाविशेषास्तैः
सर्वेऽपि गृह्यन्ते । एतेषां सर्वेषामप्युपलब्धिर्भवति । न च येन
स्वभावेनैकस्य तेनैवान्यस्य, किन्तु भिन्नेन । तदेतेन प्रकारेण
ज्ञानस्य स्वभावाः सर्वाकाशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणाः ॥ ५०१ ॥

प्रकारान्तरेण प्रेरयमाह-

तत्थाविसेसयं ना-एमक्खरं इह सुयक्खरं पगयं ।

तं किं केवलपज्जा-यमाणतुल्लं हविज्जाहि ॥

(तर्थात) " सव्वागासपपसम्मं सव्वागासपपसेहिं अणंतगु-
णियं पज्जवक्खरं निपपज्जइ " इत्यत्र सूत्रे नन्दिध्यानेन अविशे-
षितं सामान्येनैव (नाक्खमक्खरं ति) ज्ञानमक्षरं प्रतिपादितम्,
अविशेषोऽभिधाने च केवलज्ञानस्य महत्त्वात्तदेव तत्राक्षरं ग-
म्यते । इह तु श्रुतज्ञानविचाराधिकाराच्छ्रुताक्षरमकाराद्योऽक्ष-
रशब्दवाच्यत्वेन प्रकृतं प्रस्तुतम् । ततः को दोष इत्याह-तथा-
कारादिश्रुताक्षरं कथं केवलपर्यायमानतुल्यं भवेन्न कथंचिदि-
त्यर्थः । अयमभिप्रायः-केवलस्य सर्वद्रव्यपर्यायत्वेऽनुयाद्व-
तु सर्वद्रव्यपर्यायमानता, श्रुतस्य तु तदनन्तजागवित्वात्कथं
तत्पर्यायमानतुल्यतेति ? अत्रोच्यते-ननु तत्रापि " अक्षरस-
प्पसम्मं साइयं खसु " इत्यादिप्रक्रमेऽप्यत्रासितश्रुते विचा-
र्यमाणे " सव्वागासपपसम्मं " इत्यादि सूत्रं पठ्यते, अतो यथेह
तथा तत्रापि श्रुताधिकारादक्षरमकाराद्येव गम्यते, न तु केवला-
क्षरम् । अथ ह्ये-तत्र द्वितीयमनन्तरं सूत्रं यत् पठ्यते " सव्व-
जीवाणं अक्खरस्स अणंतगो निच्चुग्घाणियओत्ति " एतस्मा-
त्केवलाक्षरं तत्र गम्यते न तु श्रुताक्षरं सकलछादशाङ्गविदां सं-
पूर्णस्यापि श्रुताक्षरस्य सद्भावात्सर्वजीवानामक्षरस्याऽनन्तभागो
नित्योद्घाट इत्यस्यार्थस्यानुपपत्तेः । अहो ! असमीकृताभिधा-
नं, यत् एवं सति केवलानां संपूर्णस्यापि केवलाक्षरसद्भावात्स-
र्वजीवानामक्षरस्याऽनन्तभागो नित्योद्घाट इत्यस्यार्थस्याऽनुप-
पत्तिरेव । अथ मनुष्ये तत्राऽविशेषेण सर्वजीवग्रहणे सत्यपि
प्रकरणादपिशब्दाद्वा केवलिनो विहायाऽन्येषामेवाऽक्षरस्याऽ-
नन्तभागो नित्योद्घाट इति केवलाक्षरग्रहणेऽविरोधः । हन्त !
तदेतच्छ्रुताक्षरग्रहणेऽपि समानम्, यत्तत्राविशेषेण सर्वजीव-
ग्रहणे सत्यपि प्रकरणादपिशब्दाद्वा समस्तछादशाङ्गविदो विहा-
याऽन्येषामेवास्मादीनामक्षरस्यानन्तभागो नित्योद्घाट इती-
हापि शक्यत एव वक्तुम् । तस्मात्तत्रेह च श्रुताक्षरमकाराद्येव
गम्यते । यदि वाऽत्र श्रुताक्षरं, तत्र केवलाक्षरमपि जघत्तु, न च
श्रुताक्षरस्य केवलपर्यायतुल्यमानता विरुद्ध्यते । कथमित्याह-

सयपज्जेहिं तं के दस्येण तुल्लं न होज्ज न परेहिं ।

सयपरपज्जाएहिं, तुल्लं तं केवल्लेणेव ॥

स्वकाः स्वकीया अकारेकारोकारादयोऽनुगताः पर्यायाः श्रुतज्ञान-

स्वपर्याया इत्यर्थः । तैरनुगतैः स्वपर्यायैः, तच्छ्रुताकरं केवलं केवलाकरेण तुल्यं न भवेत्, सर्वपर्यायानन्तजागर्धतित्वात् । तच्छ्रुतज्ञानं स्वपर्यायाणां, केवलज्ञानं तु सर्वद्रव्यपर्यायराशि-प्रमाणं, सर्वेष्वपि तेषु व्यापारतः । तथाहि—लोके समस्तद्रव्याणां पिण्डितः पर्यायराशिरनन्तानन्तस्वरूपोऽप्यसंकल्पनया किञ्च लक्ष्म, एतन्मध्याच्छ्रुतज्ञानस्य स्वपर्यायाणां किञ्च शतं, तद्वन्-लक्षं तु परपर्यायाः, केवलज्ञानत्वे तद्वत्कमपि पर्यायाणामुपल-भ्यते, सर्वोपलब्धिस्वभावत्वात्तस्य । ते चोपलब्धिप्रविशेषाः सर्वेऽपि केवलस्य पर्यायाः स्वभावाः, हेयोपलब्धिस्वभावत्वात् ज्ञानस्य । एवं च सति लक्षपर्यायं केवलं, श्रुतस्य तु शतं स्व-पर्यायाणाम्, अतस्तैस्तत्केवलपर्यायराशितुल्यं न प्रवेदिति स्थितम् । तर्हि परपर्यायेस्तत्तस्य तुल्यं भविष्यतीत्याह—न परै-र्नापि परपर्यायेस्तत् केवलेन तुल्यं भवेत् । तथाहि—घटादि-व्यावृत्तिरूपाः परपर्यायास्तस्य विद्यन्तेऽनन्तानन्ताः, कल्पन-या तु शतानलक्षमानास्तथापि सर्वद्रव्यपर्यायराशितुल्या न भवन्ति, सर्वपर्यायानन्तभागेन कल्पनया शतरूपेण सद्भावत-स्त्यनन्तात्मकेन स्वपर्यायराशिना न्यूनत्वात् केवलस्य तु संपूर्ण-सर्वपर्यायराशिमानत्वादिति । स्वपरपर्यायेस्तु तत्केवलपर्यायतु-ल्यमेव । केवलवत्स्पर्शापि सर्वद्रव्यपर्यायप्रमाणत्वादिति । आह-यद्येवंकेवलेन सहाऽस्य को विशेषः? उच्यते, अस्ति विशेषः यतः—

अविसेसकेवलं पुण, सपञ्जाएहि चेव तत्तुल्यं ।

जस्येयं पइ तं स—व्वभावनावार विणिजुत्तं ॥

उभयत्र सर्वद्रव्यपर्यायराशिप्रमाणत्वे तुल्येऽपि श्रुतकेवल-योरस्ति विशेष इत्येवं पुनः शब्दोऽत्र विशेषद्योतनार्थः । कः पुनरसौ विशेष इत्याह— आविशेषेण पर्यायसामान्येन युक्तं केवलमविशेषकेवलं स्वपरविशेषरहितैः सामान्यत एवाऽनन्त-पर्यायैर्युक्तं केवलज्ञानमविशेषकेवलमित्यर्थः । तदेवंश्रुतं केवलं स्वपर्यायेरेव तत्तुल्यं, तेन प्रक्रमानुयुक्तमानसर्वद्रव्यपर्यायराशि-ना तुल्यं तच्छ्रुतं, श्रुतज्ञानं तु समुदितैरेव स्वपरपर्यायेस्तत्तुल्य-मिति विशेष इति भावः । कथं पुनः केवलज्ञानस्य तावन्तः स्वपर्याया इत्याह— (जणणेयमित्यादि) यद्यस्मात्तत्केवलज्ञान सर्वद्रव्यपर्यायलक्षणं हेयं प्रति सर्वजावेपु निःशेषज्ञातव्यपदार्थेषु योऽसौ परिच्छेदलक्षणो व्यापारस्तत्र विनिर्युक्तं प्रतिसमयं प्रवृत्तिमदित्यर्थः । इदमुक्तं जयति । केवलज्ञानं सर्वानपि सर्वद्रव्यपर्यायान् जानाति । ते च तेन ज्ञायमाना ज्ञानवादिन-यमतेन तद्वत्तया परिणताः, ततो ज्ञानमयत्वात् केवलस्य स्व-पर्याया एव जयन्ति, अतः केवलज्ञानं तैरेव सर्वद्रव्यपर्यायराशि-तुल्यं भवति । अनादिज्ञानानि तु सर्वद्रव्यपर्यायराशेरनन्ततम-मेव जागं जानन्त्यनन्तैषां स्वपर्याया एतावन्त एव भवन्त्यतो न श्रुतज्ञानं स्वपर्यायेस्तत्तुल्यं, तदन्तन्तभागवत्स्वपर्यायमानत्वा-दिनि श्रुतकेवलव्यतिशेषः । अत्र पक्षे केवलस्य परपर्यायविवक्षा न कृता । ये हि केवलस्य निःशेषज्ञेयगता विषयभूताः पर्यायास्ते ज्ञानादित्यादिनयमतेन ज्ञानरूपस्यादर्शपर्यैव स्वपर्यायाः प्रोक्ता न तु पर्यायाजावः प्रोक्तः । वस्तुस्थित्या पुनरिदमपि स्वपरपर्या-यावन्तमेव दर्शयति—

वत्तुसहायं पइ तं, पि मपरपञ्जायनेयओ जिन्नं ।

तं जेण जीवभावो, भिन्ना य तओ घडाईयं ॥

वस्तुस्वभावं प्रति यथावस्थितं वस्तुस्वरूपमाश्रित्य तदपि

केवलं ज्ञानमकाराद्यकरवत्स्वपरपर्यायभेदतो भिन्नमेव न तु यथोक्तनीत्या स्वपर्यायान्वितमेवेति भावः । कुत इत्याह— येन कारणेन तत्केवलज्ञानं जीवजावः प्रतिनियतो जीवपर्यायो न घ-टादिवस्वरूपं तस्यापि घटादयस्तत्स्वभावाः किन्तु ततो भिन्ना इति, तेन ज्ञायमाना अपि ते कथं तस्य स्वपर्याया जनेयुः, सर्व-संकरैकत्वादिसंज्ञात् । तस्मादमूर्तत्वाच्चतन्तत्सर्ववेत्तृत्वाप्रति-पातित्वनिरावरणत्वादयः केवलज्ञानस्य स्वपर्यायाः । घटादिप-र्यायास्तु व्यावृत्तिमाश्रित्य परपर्यायाः । अन्ये तु व्याचक्षते—स-र्वद्रव्यगतात्सर्वानपि पर्यायान् केवलज्ञानं जानाति, येन च स्व-भावेनैकं पर्यायं जानाति न तेनैवापरमपि, किन्तु स्वभावभेदेन, अ-न्यथा सर्वद्रव्यपर्यायेकत्वप्रसङ्गात्, तस्मात्सर्वद्रव्यपर्यायराशि-तुल्याः स्वभावभेदलक्षणाः केवलज्ञानस्य स्वपर्यायाः, सर्वद्रव्य-पर्यायास्तु परपर्याया इत्येवं स्वपर्यायपरपर्यायाश्चो जयेऽपि पर-स्परं तुल्याः केवलस्येति । एवं च सति किं स्थितमित्याह—

अविसेसयं पि सुत्ते, अक्षरपञ्जायमाणमाइहं ।

सुयकेवलक्षराणं, एवं दोएहं पि न विरुद्धं ॥

एवं सत्यविशिष्टमपि नन्दिस्त्रे यत्सर्वाकाशप्रदेशाग्रमनन्त-गुणितमक्षरपर्यायप्रमाणमादिष्टं ततः श्रुतस्य केवलस्य वा न विरुद्धं, श्रुताक्षरस्य केवलस्य चोक्तन्यायेनार्थतो द्वयोरपि स-मानपर्यायत्वात्, तथापि श्रुतस्य केवलस्य च स्वपरपर्यायास्ता-वन्निर्वाहं तुल्या एव । स्वपर्यायास्तु ' यद्यप्यन्ये तु व्याचक्षते ' इत्यादिनाऽऽगमेनानन्तरमेव केवलस्य भूयांसः प्रोक्तास्तथापि तेभ्यो व्यावृत्तत्ववन्तः श्रुतस्य परपर्याया वर्द्धन्त इति तदेवं द्वयोरपि सामान्यतः पर्यायसमानत्वमित्युभयोरपि ग्रहणं सूत्रे न किमपि श्रूयत इति । नन्वेतत्सर्वपर्यायपरिमाणमक्षरं किं सर्वमपि ज्ञानावरणकर्मणाऽऽव्रियते न वेत्याह—

तस्स च अणंतजागो, निच्छुग्गाडो य मच्चजीवाणं ।

जणिओ सुयम्मि केवल्लि—वजाणं तिदिह भेओ वि ॥

तस्य च सामान्येनैव सर्वपर्यायपरिमाणाकरस्यानन्तभागे नित्योद्भाटितः सर्वदेवानाश्रुतः केवलविवर्जानां सर्वजीवानां ज-घन्यमध्यमोत्कृष्टविधित्रेदेऽपि श्रुतं भणितः प्रतिपादित इति ।

तत्र सर्वजघन्यस्याऽङ्गराऽनन्तभागस्य स्वरूपमाह—

सो पुण सव्वजहन्तो, चेयसं नावरिजइ कयाइ ।

उक्कोसावरणम्मि वि, जलयच्छुन्नकभासोव्व ॥

स पुनः सर्वजघन्योऽङ्गरानन्तभाग आत्मनो जीवत्वनिबन्धनं चैतन्यमात्रं, तच्च तावन्मात्रमनुश्रवणेऽपि सति जीवस्य कदा चिदपि नाव्रियते न तिरस्क्रियते, अजीवत्वप्रसङ्गात् । यथा—सु-पुष्टि जलच्छन्नस्याकस्याऽऽदित्यस्य भासः प्रकाशो दिनरात्रि-विज्ञाननिबन्धनं किञ्चिन्नजामात्रं कदापि नाऽऽव्रियते, एवं जी-वस्यापि चैतन्यमात्रं कदाचिन्नाऽऽव्रियत इति भाव इति । केयं पुनरसौ सर्वजघन्योऽङ्गराऽनन्तभागः प्राप्यत इत्याह—

धीणद्धिसद्वियणाणा—वरणोदयओ म पत्थिवाइणं ।

वेइंदियाइयाणं, परिवट्ठए कमविमोहीए ॥

स्थानकिंमहानिद्रादयसहितान्द्रष्टृज्ञानावरणोदयादसौ सर्व-जघन्योऽङ्गरानन्तभागः पृथिव्याद्येकैन्द्रियाणां प्राप्यते, ततः क्रमविकृष्ट्या द्वान्द्व्यादीनामसौ क्रमेण वर्द्धत इति । तर्ह्यनुश्र-मध्यमश्चैव केयं मन्तव्य इत्याह—

उक्कोसो उक्कोसय—सुयणाणविओ तओ वसेमाणं ।

होइ विमज्जो मज्जे ब्रह्माणगयाण पाएण ॥ ४९ ॥

स एवाकराऽनन्तजाग उत्कृष्टो भवत्युत्कृष्टश्रुतज्ञानविदः संपूर्ण-
श्रुतज्ञानस्येत्यर्थः । अत्राह-नन्वस्य कथमकराऽनन्तभागो या-
वता श्रुतज्ञानाऽकरं संपूर्णमप्यस्य प्राप्यत एव ? । सत्यम् । किन्तु
संलुलितसामान्यश्रुतकेवलज्ञाकराऽपेक्षयैवास्याऽकरानन्तभागो वि-
वक्षितः, “ केवलिवज्जाणं तिविहभेओवि ” इत्यनन्तरवचनात् ।
अन्यथा हि यथा केवलिनः संपूर्णकेवलाऽकरयुक्तत्वेनाकराऽनन्त-
भागस्त्रिविधोऽपि न संजयतीति तद्वर्जनं कृतम् । एवं संपूर्णश्रु-
तज्ञानिनोऽपि समस्तश्रुताऽक्षरयुक्तत्वेनाकराऽनन्तभागस्त्रिवि-
धोऽपि न संजयतीति, तद्वर्जनमपि कृतं स्यात्, तस्मात्संमिलित-
सामान्याकरापेक्षयैवास्याकरानन्तभागः प्रोक्तः, सामान्ये वाऽ-
करे विवक्षिते केवलज्ञाकरापेक्षया श्रुतज्ञानाकरस्य संपूर्णस्याप्य-
नन्तभागवर्तित्वं युक्तमेव, केवलज्ञानस्वपर्यायेत्यर्थः श्रुतज्ञान-
स्वपर्यायाणामनन्तभागवर्तित्वात् तस्य परोक्षविषयत्वेनास्पष्ट-
त्वाच्चेति । यच्च समुदितस्वपर्यायाऽपेक्षया श्रुतकेवलज्ञाकरयो-
स्तुल्यत्वं तद्विह न विवक्षितमेवेति । अन्ये तु “ सो उण स-
वज्जहसो नेपणं ” इत्यादिगाथायां स पुनरकरज्ञाभ इति व्याच-
कृते, इदं चाऽनेकदोषाऽस्त्वित्वाज्जिनभेदगणिकमाश्रमपूज्य-
टीकायां चाऽदर्शनादसङ्गतमेव लक्ष्यम् । तथा हि-“ तस्स
च अणंतभागो निच्छुगामो ” इत्याद्यनन्तरगाथायामकराऽनन्त-
जाग एव प्रकृतः, अकरत्वाज्जिनस्वजनन्तरपरामर्शना तच्छब्देन कु-
तो लब्धः ? किमाकाशात्पतितः ? । किं च, यद्यऽकरत्वाज्ज इतीह
व्याख्यायते तर्हि “ केवलिवज्जाणं तिविहभेओवि ” इत्यत्र कि-
मिति केवलिनो वर्जनं कृतं, यथा हि श्रुताकरमाश्रित्योत्कृष्टोऽकर-
ज्ञानः संपूर्णश्रुतज्ञानघतो लब्धयते तथा केवलज्ञाकरमङ्गीकृत्यो-
त्कृष्टोऽसौ केवलिनोऽपि लब्धयत एव, किं तद्वर्जनस्य फलम् ? । क्ष-
माश्रमपूज्यैश्च “ थोणद्धि ” इत्यादिगाथायामित्थं व्याख्यातम्-
स च किल जघन्योऽनन्तजाग इत्यादि । अथ सामान्यमकरं नेह
प्रक्रमे गृह्यते किन्तु श्रुताकरमेवेति । तदयुक्तम्, चिरन्तनटीकाह-
येऽप्यक्षरस्य सामान्यस्यैव व्याख्यानात् । किं च-विशेषतोऽत्र
श्रुताकरं गृह्यमाणे तस्य श्रुताकरस्याऽनन्तभागः सर्वजी-
वानां नित्यादघाट इति व्याख्यानमापद्यते । एतच्चाऽयुक्तम्,
संपूर्णश्रुतज्ञानिनो ततोऽनन्तजागादिहीनश्रुतज्ञानवतां च श्रुताक-
रानन्तजागवत्त्वानुपपत्तेः । किं च, “ सो उण केवलिवज्जाणं ति-
विहभेओवि ” इत्येतदसंयुक्तमेव स्यात्, केवलिनः सर्वथैव श्रुता-
करस्यासंजनं तद्वर्जनस्याऽऽनर्थक्यप्रसङ्गाच्चेति, परमार्थे चेह
केवलिनो बहुश्रुता वा विद्वन्नीत्यलं प्रसङ्गम् । विमध्यममकरान-
न्तभागमाह-ततस्तस्मादुत्कृष्टश्रुतज्ञानविदोऽयशेषाणामेकेन्द्रि-
यसंपूर्णश्रुतज्ञानिनो मध्ये वर्तमानानां पदस्थानपतितानामनन्त-
भागादिगणानां प्रायेण विमध्यो मध्यमाकरानन्तभागो भवति,
एकस्मादुत्कृष्टश्रुतज्ञानिनोऽवशेषाः केचित् श्रुतमाश्रित्य तुल्या
अपि भवन्त्यत उक्तप्रायेणावशेषाणां विमध्यम इति । अयमर्थः-
विवक्षितादेकस्मादुत्कृष्टश्रुतज्ञानिनोऽविशेषाणामपि केषांचिदु-
त्कृष्टश्रुतज्ञानवतां तत्तुल्य एवाऽकरानन्तभागो भवति न तु
विमध्यम उत्कृष्ट इत्यर्थः । इति सप्तचत्वारिंशद्भाष्यार्थः ।
इत्यक्षरश्रुत समाप्तम् । विशेषः ॥

पत्तेयमखराइं, अक्षरसंजोय जत्तिया झोए ।

एवइया सुयनाणे, पयमीओ होंति नायव्वा ॥

एकमेकं प्रति प्रत्येकमकराण्यकारादीन्यनेकेभेदानि । यथा-

अकारः सानुनासिको निरनुनासिकश्च । पुनरेकैकस्त्रिधा-ह्रस्वो
दीर्घः प्लुतश्चेति । पुनरेकैकस्त्रिधा-उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्च ।
इत्येवमकारोऽष्टादशभेदः । एवमिकारादिष्वपि यथोक्तं भवं भेद-
जालमभिधानीयमिति । तथाऽकराणां संयोगा अकरसंयोगा
द्व्यादयो यावन्तो ब्रूके, यथा-घटः पट इत्यादि, व्याघ्रः स्त्रीत्यादि ।
एवमेतेऽनन्ताः संयोगाः, तत्राप्येकैकः स्वपरपर्यायापेक्षयाऽनन्त-
पर्यायः, अत एतावत्यः श्रुतज्ञान प्रकृतयो भेदा ज्ञातव्या इति
निर्युक्तिगाथार्थः ।

अथ भाष्यम्—

संजुत्तासंजुत्ता-ए ताणमेकखराइमंजोगा ।

होंति अणंता तन्थ वि, एकेको एतपज्जाओ ।

एकमकरमादिर्येषां द्व्यादीनां तान्येकाकरादीनि, तेषां संयोगा
एकाकरादिसंयोगाः, ते अनन्ता भवन्ति । केषां ये एकाकरादिसं-
योगा इत्याह-तेषामकारककाराद्यकराणाम् । कथंभूतानामि-
त्याह-संयुक्तासंयुक्तानाम् । तत्र संयुक्तैकाकरसंयोगो यथा-
अग्निः प्राप्त इत्यादिः । असंयुक्तैकाकरसंयोगो यथा-घटः पट
इत्यादिः । एते चाकरसंयोगा अनन्ताः । एकैकश्च संयोगः स्व-
परपर्यायैः पूर्वानिहितन्यायेनाऽनन्तपर्याय इति ॥

अथ परमतमाशङ्क्योत्तरमाह—

मंखिज्जखरजोगा, होंति अणंता कट्ठं जमजिधेयं ।

पंचत्थिकायगोयर-मन्नोन्निलत्तखणमणंतं ॥

संख्येयानि च तान्यकाराद्यक्षराणि, तेषां योगाः संयोगाः कथ-
मनन्ता भवन्ति न घटन्त एवेति भावः । अत्रोत्तरमाह-यद्य-
स्मात्संख्येयानामप्यकराणामभिधेयमनन्तम् । कथं ज्ञतमित्याह-
अन्योन्यविलक्षणं परस्परविसदृशम् । किं विषयमित्याह-पञ्चा-
स्तिकायगोचरं पञ्चास्तिकायगतस्कन्धदेशप्रदेशपरमाणुका-
दिकम्, अभिधेयानन्याच्चाभिधानस्याप्यानन्यमवसेयमिति ।

एतदेव भावयति—

अणुओ पणमवुद्धी-ए जिन्नरुवाइं युवमणंताइ ।

जं कमो दव्वाइं, हवंति भिन्नाजिह्वाणाइं ॥

इहास्मादणुतः परमाणुतः प्रारब्ध क्रमशः प्रदेशवृद्ध्या पुन-
लास्तिकायेऽपि भूयः-सर्वदेवानन्तानि भिन्नरूपाणि द्रव्याणि
प्राप्यन्ते भिन्नाभिन्नानि चैतानि, यथा-परमाणुद्रव्यणुकस्य-
णुकश्चतुरणुको यावदनन्तप्रदेशिक इति, प्रत्येकं चानेकाभिधाना-
न्यतानि, तद्यथा-अणुः परमाणुनिर्गंशो निरवयवो निःप्रदेश
अप्रदेश इति, तथा द्रवणुको द्विप्रदेशिको द्विनेदा द्रववयवः । इ-
त्यादि सर्वद्रव्यसर्वपर्यायव्यायोजनीयम् । यस्माच्चैवमभिधेयम-
नन्तं विमदृशरूपं जिन्ताभिधानं च तस्मात्किमित्याह—

तेणाभिहाणमाणं, अभिधेयाणंतपज्जवसमाणं ।

जं च सुयम्मि वि भणियं, अणंतमपज्जयं सुत्तं ॥

यतोऽभिधेयमनन्तं जिन्नरूपं जिन्ताभिधानं तेन कारणेना-
करसंयोगरूपाणामभिधानानां यत्संख्यारूपं मानं परिमाणं त-
दपि जयति । कियदित्याह-अभिधेयजेदेनाऽभिधानस्यापि जे-
दात् न हि येनैव रूपेण घटादिशब्दे अकारादिवर्णाः संयुक्तास्ते-
नैव स्वरूपेण पटादिशब्देऽपि, अभिधेयैकत्वप्रसङ्गात्, करुणशब्दा-
भिधेयत्वात् घटनस्वरूपवदिति, अतोऽभिधेयानन्यादाभिधा-
नानन्त्यमिति यत्ततः सूत्रेऽप्यजिहितम् । “ अणंतगमा अणंता
पज्जवा ” इत्यतः स्थितमनन्तं “ संजुत्तासंजुत्ताणं ” इत्यादीति
गाथाचतुष्टयार्थः । विशेषः ॥

उच्चयं भावस्वरश्च, अणस्वरं होज्ज वंजणस्वरश्च ।

मडनाणं मुत्तं पुण, उभयं पि अणस्वरं कउ ॥

इहाकरं तावद्विधम-उच्चाकरं भावाकरं च । तत्र उच्चा-
करं पुस्तकादिन्यस्नाकारादिरूपं, तावदादिकारणजन्यः शब्दो
वा । एतच्च व्यज्यतेऽर्थोऽनेनेति व्यञ्जनाक्रमण्युच्यते, भावाकरं
त्वतः स्फुरदकारादिवर्णज्ञानरूपम् । एवं च मति (जावस्वर-
श्चो स्ति) जावात्तरमाश्रित्य मतिज्ञानं जवेत् । कथंभूतमित्याह-
(उभयं ति) उभयरूपमकरवदनकरं चेत्यर्थः । मतिज्ञानजदे-
ह्यवग्रहे भावाकरं नास्तीति तदनकरमुच्यते । ईहादिषु तु तद्वेदे-
षु तदेतेषु तदस्तीति मतिज्ञानमकरवत् प्रतिपादितमिति भावः ।
(अनस्वरं होज्ज स्ति) व्यञ्जनात्तरं विद्यते, तस्य व्यञ्ज्यभूतत्वेन-
रूढत्वात् द्रव्यमतिव्येनाप्रसिद्धत्वादिति (मुत्तं पुणो स्ति) सूत्रं
श्रुतज्ञानं पुनरुभयमपि उच्यते भावभूतं चेत्यर्थः । विशेषः ।
अकारादिलब्धकृपाणामन्यतरस्मिन् । कर्म० १ कर्म० । कृपणशू-
न्ये, त्रि० उज्ज्वले, मोक्षे च । न० वाच० ।

अक्षरगुण-अक्षरगुण-पुं० ६ त० स० । अकारादीनामकरा-
णां गुणोऽन्तागमपर्यायवत्त्वमुच्चारणं च, अन्यथाऽर्थस्य प्रति-
पादयितुमशक्यत्वात् । सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

अक्षरगुणमडसंघमणा-अक्षरगुणमतिसंघटना-स्त्री० अक्षरगु-
णेन मतेः (मतिज्ञानस्य) संघटना, भावभूतस्य व्यञ्ज्यभूतत-
प्रकाशनेऽक्षरगुणस्य मत्या संघटनायां बुद्ध्या रचनायां च । सूत्र०
१ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

अक्षरपुट्टिया-अक्षरपुट्टिका-स्त्री० ब्राह्म्या द्विपेनवमे द्वेखवि-
धाने । प्रज्ञा० १ पद ।

अक्षरलंज-अक्षरलान-पुं० पुरुषस्त्रीनपुंसकषट्पटादिवर्ण-
विज्ञाने, “ अक्षरलंजो सप्ती-ए होज्ज पुरिसाइयमविमाणं ।
कत्तो असप्तीणं, जणियं च सुयम्मि तेसि पि ” विशेषः । सूत्र० ।

अक्षरविमुक्त-अक्षरविमुक्त-त्रि० पदैरक्षरैर्वाऽलङ्कृते, पं० चू० ।

अक्षरसंवद्ध-अक्षरसंवद्ध-पुं० वर्णव्यक्तिमति, स्था० २ ग्रा० ३
उ० । (अस्य व्याख्या ‘भासा’ शब्दे)

अक्षरसंविवाय-अक्षरसंविपात-पुं० अक्षराणां संविपातः
संयोगः । राय० । अकारादि (वर्ण) संयोगेषु, “अजिणानं
जिणसंका-साणं सव्वक्खरसंविवायाणं” स्था० ३ ग्रा० ४ उ० ।

अक्षरसम-अक्षरसम-न० (अक्षरैः समो यत्र) नेयस्वरभेदे,
यत्र अक्षरे दीर्घे दीर्घस्वरः क्रियते, ह्रस्वे ह्रस्वः, प्लुते प्लुतः,
सानुनासिके सानुनासिकस्तदक्षरसममिति, स्था० ३ ग्रा० ।

अक्षरसमास-अक्षरसमास-पुं० अकारादिलब्धकृपाणां द्वा-
दिसमुदाये, कर्म० १ कर्म० ।

अक्षरवाया-देशी-दिगेत्यर्थे, दे० ना० १ वर्ग ।

अक्षरवल-देशी-पुं० (अक्षरोट्) इति प्रसिद्धे, वृक्षे, तत्फले
च, न० प्रज्ञा० १६ पद ।

अक्षरलिभं-देशी-प्रतिफलिते, दे० ना० १ वर्ग ।

अक्षरलिय-अस्वलित-त्रि० न० त० । अप्रच्युते, स्वकर्तव्ये,
अप्रमत्ते, वाच० । उपलक्षकलायाकुलजृजागे, लाङ्गलमिव स्ख-
लति यत्तत्स्वलितं, न तथाऽस्वलितम् । सूत्रगुणजदे, अनु० ।
ग० । आ० म० प्र० ।

अक्षरलियचरित्त-अस्वलितचारित्र-पुं० अस्वलितमतिचार-
रहितं चारित्रं मूलगुणरूपं यस्यासौ अस्वलितचारित्रः । नि-
रतिचारचारित्रे, ईदृशेन साकं केवल्यपि विदरेत् । “ गीयत्ये
जे सुसंघिमो, अणावस्सी इदव्वप । अक्षरलियचरित्ते य,
रागदोसविवज्जप ” ग० १ अधि० ।

अक्षरलियाइगुणजुत-अक्षरलितादिगुणयुत-त्रि० अस्वलित-
तममिनमयत्याच्चेरितमित्यादिगुणयुक्ते, “ अस्वलितादिगुणयु-
तैः स्तोत्रैश्च महामतिप्रधितैः ” पौ० ए विव० ।

अक्षरवाडग-अक्षरपाटक-पुं० अक्षरे व्यवहारे पाटयति दीप्यते ।
पट्टासौ-गवत् । व्यवहारनिर्णेतारि धर्माध्यक्षे, वाच० । चतुरस्त्रा-
कारे (आत्माने,) “ तेसि णं बहुमज्जदेसजाए पत्तेयं २ ववरा-
मया अक्षरवारुगा पमत्ता ” जी० ३ प्रति० ।

अक्षरमुत्तमाला-अक्षरमूत्रमाला-स्त्री० अक्षा रुडाक्षाः फलवि-
शेषास्तेषां सम्बन्धिनी सूत्रप्रतिवक्षा माला आघर्षी या सा तथा
संव गणयमाननिर्मासतयाऽतिव्यक्तत्वात् । रुडाक्षमालायाम्,
“ अक्षरमुत्तमाला चिव गणिज्जमाणेहि ” अणु० ३ वर्ग ।

अक्षरसोय-अक्षस्रोतस-न० चक्रधःप्रवेशरन्ध्रे, ज० ७ श० ६ उ० ।

अक्षरसोयपमाण-अक्षस्रोतःप्रमाण-त्रि० अक्षस्रोतश्चक्रधः-
प्रवेशरन्ध्रे, तदेव प्रमाणमक्षस्रोतःप्रमाणम् । ज० ७ श० ६ उ० ।
चक्रनाभिलिङ्गप्रमाणे, औ० ।

अक्षरसोयपमाणमेत-अक्षस्रोतःप्रमाणमात्र-त्रि० अक्षस्रोतः
प्रमाणेन मात्रा परिमाणमवगाहतो यस्य स तथा । (चक्रनाभि-
लिङ्गप्रमिताऽवगाह) “ तेणं कालेणं तेणं समणं गंगासिधुओ
महाणस्सो रहपहविथराओ अक्षरसोयपमाणमेत्तं जंयं
वोज्झिहि स्ति ” म० ७ श० ६ उ० ।

अक्षरा-आख्या-स्त्री० आ-ख्यायनेऽनया । आ-ख्या-अह ।
वाच० । अभिधाने, “ कालो उ बंदक्खा, ” बन्दाख्या इत्य-
भिधानम् । स काशः प्रतिपत्तयः । वृ० ३ उ० ।

अक्षराइय-आख्यातिक-न० पत्रति लुक्के इत्यादि (आख्यात-
निपत्रे) यवनेदे, आ० म० छि० । विशेषः । प्रावतीत्याख्याति-
कम्, क्रियाप्रधानत्वात् । अनु० । साध्यक्रियापदे, ‘यथाऽकरोत्
करोति करिष्यति’ प्रश्न० संब० १ द्वा० ।

अक्षराइयट्ठाण-आख्यायिकास्थान-न० कथानकस्थाने, आ-
चा० २ ध्रु० ११ अ० ।

अक्षराइयाणिसिय-आख्यायिकानिश्रित-न० आख्यायिका
प्रतिवक्तेऽसत्प्रज्ञापे, एष नयमो मृषाजदेः । स्था० १० ग्रा० ।

अक्षराइया-आख्यायिका-स्त्री० आ-ख्या-एवुत् । कल्पितक-
थायाम्, संथा० । यथा तरङ्गवतीमलयवतीप्रभृतयः, वृ० १ उ० ।

अक्षराउं-आख्यातुम्-अध्य० आख्यानं कर्तुमित्यर्थे, “ न य
दिदं सुयं सव्वं जिक्खू अक्खाउमरिदह ” दश० ८ अ० ।

अक्षराग-आख्याक-पुं० श्लेच्छविशेषे, सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० ॥

अक्षरामग-आखाटक-पुं० प्रेक्षाकारिजनासनजृते, स्था० ४
ग्रा० २ उ० । चतुरस्रे लोकप्रतीतेऽर्थे, स्था० ३ ग्रा० ३ उ० “ ते-
सि णं बहुसमरमणिजाणं भूमिभागाणं बहुमज्जदेसभाए पत्तेयं
२ ववरापे अक्खाडप ” राय० ।

अकखाण-आख्याण-न० । आ-ख्या, चकिइ वा, ल्युट् । आ-
भिमुख्येनादरेण वा ख्यापनं प्रकथनमभिधानं वा । “ अ-
कखाणं खावणाभिधानं वा ” आभिमुख्येनाऽऽदरेण वा
प्रकथनेऽभिधाने च, विशेष० । निवेदने, घ० १ अधि० । अ-
भिधाने, पञ्चा० २ विव० । आख्याणकानि धूर्ताऽऽख्यानकादी-
नि । इ० २ उ० । नि० चू० ॥

अकखाय-आख्यात-त्रि० आ-ख्या-क्तः । पूर्वतीर्थकरण-
धरादिभिः प्रतिपादिते, सूत्र० १ शु० ३ अ० । आव० । “ सं-
ति मे य उवे ठाणा, अकखाया मारणति य ” ॥ उत्त० ए अ० ।
समन्तात्कथिते, वक्त० २ अ० । “ सुयं मे आउसं तेणं भग-
वया एवमकखायं ” आ मर्यादया जीवाऽजीवलक्षणसंकी-
र्णतारूपतयाऽजिविधिना वा समस्तवस्तुविस्तारव्यापनलक्षणे-
न ख्यातं कथितमाख्यातमात्मविवस्तुजातमिति गम्यते । ख्या०
१ ग० । सूत्र० । द० । भणिते, संथा० । तिङ् रूपे प्रत्यये, भाव
एव साध्यतया लिङादिरभिधीयते न कर्ता “ पूर्वापरीभूतं जा-
वमाख्यातमाचष्टे ” इतिवचनात् । सम्म० ।

अकखायपञ्चज्या-आख्यातप्रज्या-स्त्री० आख्यातेन धर्मद-
र्शनेन आख्यातस्य वा प्रज्येत्यजिहितस्य गुरुभिर्या साऽख्या-
तप्रज्या । प्रज्यामेदे, स्था० ३ ग० २ उ० । “ अकखा-
याए जंखु धम्म अकखादिपभवस्स ” पं० भा० । “ अकखाया-
ए सुदंसणो सेट्ठी सामिणा संबोहिओ ” पं० चू० ।

अकखि-अक्षि-न० अरुते विषयान्, अग्-क्सि । नेत्रे, वाच० ।
“ अकखिह य णासाहि य जिम्माहि य ओट्टेहि य ” विपा० १
शु० २ अ० । “ ते अजिअकखितिल्लप ” नि० चू० १ उ० ।

अकखितर-अक्ष्यन्तर-न० ६ त० । नेत्ररन्ध्रे, (विपा०)
“ अकखितरेसु दुवे ” (नाड्यौ) विपा० १ शु० १ अ० ।

अकखत्त-आक्षिप्त-त्रि० आ-क्षिप्-क्तः । कृताक्षिपे, यस्याक्षेपः
कृतस्तस्मिन् । वाच० । आकुष्ठे, झा० १ शु० १ अ० । उपलोभिते,
झा० १ शु० २ अ० । आवर्जिते, दशा० ३ अ० । उपन्यस्ते च,
पंचा० १२ विव० ।

अकख (कखे) त्त-अक्षेत्र-न० । न० त० । क्षेत्रभावे, “ मग्गाणा
खेत्त अकखेत्ते ” एकक्षेत्रस्थितानां मार्गणा कर्तव्या, कस्य क्षेत्रं
भवति कस्य वा न भवति क्षेत्रमित्यर्थः । व्य० ४ उ० ।
क्षेत्रभिन्ने बहिर्ये, “ अकखेत्तुवस्सए पुच्छमाणे दूरावलि-
य मासो ” अक्षेत्रे स्थितानामुपाश्रये उपाश्रयविषया मार्गणा
कर्तव्या । अक्षेत्रे उपाश्रयस्य मार्गणा कर्तव्येत्युक्तं तत्र
तावदक्षेत्रमाह- “ एहाणाणुजाण अद्धा-णसीसए कुलगणे
चउके य । गामाहवाणमंतर-महे य उज्जाणमादीसु । इदंकील-
मणोणाहो जत्थ राया जेहि वपंच इमे । अमरुचपुरोहिया सेट्ठी,
सेणावति सत्थवाहो य ” व्य० ४ उ० । जं दिसं वाघातो तं दिसं
अकखुज्जाणं जाव खेत्तं भवति परओ अकखेत्तं ” नि० चू० १ उ० ।

अकखत्तणियंसण-आक्षिप्तनिवसन-त्रि० ३ व० । आकुष्ठप-
रिधानवस्त्रे, “ अकखत्तणियंसणा मत्तिणडंडिखंभवसणा ”
प्रश्न० आश्र० ३ द्वा० ।

अकखराग-अक्षिराग-पुं० अक्षणां रागो रञ्जनम् । सौवीरादि-
केऽञ्जने, “ आसूणिमकखरागं च, गिजुवघायकम्मगं । उच्चोत्तणं

च ककं च, तं विज्जं परियाणिया ” ॥ १५ ॥ सूत्र० १ शु० ए अ० ।

अकखिखण-अक्षिपण-न० चित्तव्यग्रतापादने, प्रश्न० आश्र० ३ अ० ।
अकखिखिणं-आक्षेपुम्-अव्य० आ-क्षिप्-तुमुन् । स्वीकर्तुमि-
त्यर्थे, नि० ।

अकखिखिउकाम-अक्षिपुत्तुकाम-त्रि० स्वीकर्तुकामे, नि० चू० १ उ० ।
अकखिखेयणा-अक्षिवेदना-स्त्री० नेत्रपीडात्मके रोगमेदे, विपा०
१ शु० ४ अ० ।

अकखीण-अक्षीण-त्रि०, न० त० । अश्रुदिते, औ० । कयमनुपगते,
प्रज्ञा० २६ पद । “ अक्षीणा विरतज्वरा हि गृहिणः ” प्रति० । “ ना
मगोयस्स वा कम्मस्स अकखीणस्स अवेइयस्स ” अक्षीणस्य
स्थितेरक्षयेण । कल्प० । “ अकखीणद्ववसारा ” प्रश्न० आश्र० ३ द्वा० ।

अकखीणपमिभोइ (ण) अक्षीणपरिजोगिन्-पुं० अक्षीण-
मक्षीणायुष्कमप्रासुकं परिभुजते इत्येवं शीघ्रा अक्षीणपरिमोगि-
नः । अप्रासुकपरिमोगिषु, इन्द्रप्रत्ययस्य स्वार्थकत्वाद्, अनपग-
ताहारशक्तिषु, “ आजीवियसमयस्स णं अयमठे पण्णत्तं अ-
कखीणपरिमोइणो सव्वस्सत्ता ” ज० ८ श० ५ उ० ।

अकखीणमहाणसिय-अक्षीणमहानसिक-पुं० महानसमन्त-
पाकखानं तदाश्रितत्वाद्वाऽनमपि महानसमुच्यते, ततश्चाक्षीणं
पुरुषशतसहस्रेभ्योऽपि दीयमानं स्वयमनुक्तं सत् तथाविधल-
ब्धिविशेषादश्रुदितं, तच्च तन्महानसं च भिक्षालब्धे भोजनमक्षी-
णमहानसं तदस्ति येषां ते तथा । औ० । अक्षीणमहानसीं नाम
सन्धिमुपपन्नेषु, येषामसाधारणान्तरायकयोपशमादल्पमात्र-
मपि पात्रपतितमन्नं गौतमादीनामिव पुरुषशतसहस्रेभ्योऽपि
दीयमानं स्वयमेवाहुक्तं न क्षीयते ते अक्षीणमहानसाः । उक्तं
च- “ अकखीणमहाणसिओ, जिक्खं जेणाणीयं पुणो तेण ।
परिउत्तं चिय खिज्जइ, बहुएहि वि न पुण अओहि ” ॥ १ ॥
ग० २ अधि० । अकखीणमहाणसियस्स जिक्खं ण अन्नं णिट्ठ-
विज्जइ, तस्मि जिमिते णिछाति । आ० चू० १ अ० । आ० म० प्र० ।

अकखीणमहाणसी-अक्षीणमहानसी-स्त्री० सन्धिमेदे, येना-
नीतं त्रैकं बहुभिरपि त्रिकसंख्यैरप्यन्यैस्तुस्तितोऽपि त्रुक्तं न
क्षीयते यावदात्मना न त्रुक्ते किन्तु तेनैव त्रुक्तं निष्ठां याति, त-
स्याक्षीणमहानसी सन्धिः । प्रव० २७० द्वा० । विशेष० ।

अकखीणमहालय-अक्षीणमहालय-पुं० सन्धिविशेषमवा-
सेषु, ते च यत्र परिमितभूप्रदेशेऽवतिष्ठन्ते तत्रासंख्याता अपि
देवास्तिर्यङ्गो मनुष्याश्च सपरिवाराः परस्परआधारहितास्तीर्थ-
करणपर्वदीप सुखमासते इति । ग० २ अधि० ।

अकखीरमधु (हु) सप्पिय-अक्षीरमधुसपिष्क-पुं० । न० व० ।
उग्रधकौकधृतवर्जके अजिग्रहविशेषधारके, प्रश्न० संब० १ द्वा० ।

अकखुअ-अक्षत-त्रि० आर्षत्वाङ्गकारः । अप्रतिहते,
घ० ३ अधि० ।

अकखुआआरचरित्त-अक्षताकारचरित्त-पुं० अक्षत आकारः
स्वरूपं यस्य अक्षताकारमतीश्वरैरप्रतिहतस्वरूपं चरित्तं येषां ते
तथा । विरतिचारचरित्रेषु, “ अट्टारस सीलंगधरा अकखुआ-
आरचरित्ता ते सव्वे सिरसा मणसा मत्थएण वंदामि ”
घ० ३ अधि० ।

तो खलभक्षिभो जोई, भणइ परिस्थीपसंगवारणओ ।
 निवडंतो इं नरप, साहु तप रक्षिओ कुमर ! ॥ ३७ ॥
 उचयारभो सि दां, रुवपराविसि कारिणि विज्जं ।
 पणइ जोगी मन्ने, गुरुविक्रमसाहसगुणेहिं ॥ ३८ ॥
 तुह पइ इमीइ दिछी, वल्लेण तंसि विक्रमकुमारो ।
 इयरो वि साहइ भदो, तुहिगियागारकुसलत्तं ॥ ४० ॥
 तो जोगि परिस्थो तं, बां तं परिणितु तं विसज्जेउं ।
 तीप जुओ कुमारो, नियभवणुज्जाणमणुपत्तो ॥ ४१ ॥
 ता किं जायं तस्सग्ग-ओ ति पुट्टमि कमलसेणाप ।
 ओल्लगाप वेत्त ति, जंपिउं निग्गओ खुज्जो ॥ ४२ ॥
 अथ तइयवासरम्मि, आगंतुं कहइ तरथ पुण पयं ।
 कुमरो जावुज्जाणो, कीलइ सह कमलसेणाप ॥ ४३ ॥
 परकज्जसज्ज ! मह कज्ज-मज्ज कुणसु ति ताव तं कोइ ।
 आह कुमारो वि जणइ, करेमि जीवियफलं एयं ॥ ४४ ॥
 तयणु विमाणाकुडो, कुमरो वेयद्विकणथपुरपहुणो ।
 विज्जयनिवस्स समीवे, नीओ सो तेण इय भणिओ ॥ ४५ ॥
 कुमर ! मह अत्थि सत्तु, भइसिपुरसामिधूमकेउनिवो ।
 तं अक्रमिउं आरा-हियाइ कुलदेवयाइ मय ॥ ४६ ॥
 तविज्जयकल्लमो तं, कुमर ! पभणिओ गिएहता इमा विज्जा ।
 आगासगामिणीमा-इयाउ तइ चेव सो कुणइ ॥ ४७ ॥
 अह साहियषहुविज्जं, इयगयघडसुहकामिसिअमियं ।
 कुमरं इतं निसुणिय, संखुहो धूमकेउनिवो ॥ ४८ ॥
 अणुज्जलविज्जविज्ज-मंमियं उंमियं गओ रज्जं ।
 तं गहिय महियसत्तु, पत्तो कुमरो वि सछाणं ॥ ४९ ॥
 हरिसुकरिसपरेणं, रन्ना वि सुलोयणं निययधूयं ।
 परिणविओ कुमारो, चिट्ठइ तत्थेय कह वि दिणं ॥ ५० ॥
 दहुं पुव्वपियाओ, कया वि कुमरो सुलोयणासहिओ ।
 इत्थेव पुणो नयरे, नियभवणुज्जाणमोइओ ॥ ५१ ॥
 सो कथ गओ ति सुलो-यणाइ पुट्टमि धामणो हसिरो ।
 नो तुम्हे विव अम्हे, खणिया इय वुत्तु नीहरिओ ॥ ५२ ॥
 नियनियचरियसवणओ, नियनियतणुनिउणफुरणओ ताहिं ।
 कयरुवपरावत्तो, नियभत्ता तक्किओ खुज्जो ॥ ५३ ॥
 अह रायपहे खुज्जो, गच्छंतो सुणिय कम्मि वि गिहम्मि ।
 करुणसरं तो कं पि हु, पुच्छइ रोइज्जए किमिइ ? ॥ ५४ ॥
 सो जणइ तिलयमंति-स्स पुत्तिया सरसइ ति नामेण ।
 भवणोवार कीलंती, रुक्का कसिणेण उरगेण ॥ ५५ ॥
 चत्ता नरिदविइ-रपाइ तो तीइ मायपियसयणा ।
 उम्मुककंठमुक्क-उवज्जिया इय रुयंति बहुं ॥ ५६ ॥
 तं सोउ भणइ खुज्जो, गच्छामो भइ मंतिगेइम्मि ।
 पिच्छामि तयं बां, अहमवि उज्जेमि तइ किं पि ॥ ५७ ॥
 इय वुत्तु मंतिजवण-म्मि धामणो तयणु तेण सह पत्तो ।
 पवणेइ पोढमंत-प्पभावओ जत्ति तं बां ॥ ५८ ॥
 नियविन्नाणं व तुमं, सरुवमविइंससु ति सचिवेण ।
 सो पत्थिओ खणेणं, नहुव्व जाओ सहावत्थो ॥ ५९ ॥
 तस्स पहाणं रुवं, दहुं अइविभिओ तिलयमंती ।
 जा चिट्ठइ ता पदियं, मागहविदेण पयरुमिं ॥ ६० ॥
 मणिरहनिवकुलससहर !, हरहारकरेणुधवज्जसप्पसर ! ।
 पसरियतिहुयणविक्रम !, विक्रमवर ! कुमर ! जय सुचिरं ॥ ६१ ॥
 तो मंती वरकुलरु-वविक्रमं विक्रमं निपूज्जण ।

कुमरीइ पाणिगुहणं, कारावइ इच्छुदुमणो ॥ ६२ ॥
 तं सुणिय जाणितं निय-सुयाइ कमलाइ पिययमं हिट्ठो ।
 वासवराया कारइ, महुसवं सव्वनयरम्मि ॥ ६३ ॥
 तत्तो मंतिगिहाओ, नीओ नियमंदिरे विज्जइण ।
 सो सव्वपियादि जुओ, सुहेण चिट्ठइ सुरु व्व तहिं ॥ ६४ ॥
 कइया वि जणयलेहेण पेरिओ पुच्छिउं ससुररायं ।
 चउहि वि प्रज्जाहि समं, कुमरो पत्तो तिज्जयनयरे ॥ ६५ ॥
 पणओ य जणणिजणप, इत्तो उज्जाणपात्रएण निवो ।
 विज्जसो सिरिअकज्ज-कसुरिआगमणकइणेण ॥ ६६ ॥
 तो ज्ञासुरभूइज्जुओ, स कुमारो भारसासणु व्व निवो ।
 चत्तिओ गुरुनमणत्थं, रायपहे नियइ नरमेणं ॥ ६७ ॥
 अइसलवलंतकिमिषहु-अज्जाअमच्छिअमच्छियाअज्जं ।
 निक्किच्छुदुसद्धिर-सिरहरमइदंणहीणसरं ॥ ६८ ॥
 तं दहुमणिअमरिअ-मंमलम्मि व विसायमल्लिणमुहो ।
 पत्तो गुरुवपासे, नमिउं निसुणेइ धम्मकइं ॥ ६९ ॥
 जीवो अणाइतणुक-म्मबंधसंजोगओ सया दुहिओ ।
 भमइ अणाइवणस्सइ-मज्जगओ णंतपरियट्ठे ॥ ७० ॥
 तो वायरेसु तत्तो, तस्सत्तणं कह वि पावइ जीवो ।
 सहुकम्मो य तओ जइ, पावइ पंनिदियत्तं च ॥ ७१ ॥
 पुअविट्ठणो य तओ, न अज्जसिस्ते वदेइ मणुयत्तं ।
 लके वि अज्जसिस्ते, न कुलं जाइ बलं रुवं ॥ ७२ ॥
 एयं पि कहवि पावइ, अप्पाक वा हविज्ज वाहिओ ।
 दीहावओ निरोगो हविज्ज जइ पुअजोएण ॥ ७३ ॥
 पत्ते नीरोगस्ते, इंसणनानस्स आधरणओ य ।
 न य पावइ जिणधम्मं, विवेयपरिवज्जिओ जीवो ॥ ७४ ॥
 लहुण वि जिणधम्मं, दंसणमोहणियकम्मउदएण ।
 संकाइकलुसियमणो, गुरुवयणं नेव सहइह ॥ ७५ ॥
 अह निम्मलसंमत्तो, जहट्ठियं सहदेइ गुरुवयणं ।
 नाणावरणस्सुदए, संसिज्जं तं न वुत्तमइ ॥ ७६ ॥
 कह संसियं पि वुज्जइ, सयं पि सहइह वंहाए अज्जं ।
 चारित्तमोहदोसेण, संजमं न य सयं कुणइ ॥ ७७ ॥
 खीणे चरित्तमोहे, विमलतवं संजमं च जो कुणइ ।
 सो पावइ मुत्तिसुहं इय भणियं खीणरामोहिं ॥ ७८ ॥
 खुल्लगपासगधन्ने, जुए रयणे य सुमिणचक्के य ।
 यम्मज्जुगे परमाणु, दस दिट्ठंता सुयपसिद्धा ॥ ७९ ॥
 पपाहिं इमं सव्वं, मणुयत्ताइ कमेण दुल्लभं ।
 लहुं करेइ सहलं, काळण जिणिदवरधम्मं ॥ ८० ॥
 अह समए भणइ निवो, भयवं ! किं दुक्कयं कयं तेण ? ।
 उक्किदुक्किपणं, तो इह जंपेइ मुनिनाहो ॥ ८१ ॥
 मणिसुंदरमंदिर-हिरम्मि मणिमंदिरम्मि नयरम्मि ।
 दो सोमभीमनामा, कुलपुत्ता निच्चमविउत्ता ॥ ८२ ॥
 पढमो गुत्ताणमई, अकलुहो भइओ विणीओ य ।
 तविवरिओ बीओ, परपेसणजीविणो दो वि ॥ ८३ ॥
 अन्नदिणे दिनमणिकिरणभासुरं सुरगिरि व उक्कुं ।
 कथं वि वरुवं तेहिं, तेहिं जिणमंदिरं दिट्ठं ॥ ८४ ॥
 सुहुममइ सोमो जणइ, भीम ! सुकयं कयं न किं पि पुरा ।
 अम्हेहि तेण नूणं, परपेसत्तणमिणं पत्तं ॥ ८५ ॥
 जं तुल्ले वि नरत्ते, एगे पहुणो पयाइणो अन्ने ।
 तं सुकयदुक्कयफलं, अकारणं हवइ किं कज्जं ॥ ८६ ॥

तो पणमामो देवं, देमो य जलजालि दुहसयाणं ।
 उत्ताणमई बाया-सभावओ भणइ अह भामो ॥ ७७ ॥
 न य अत्थि ज्ञयपचगपवं-अह्रिओ जिउ च्चिय जयम्मि ।
 हे सोम ! धोमकुसुमं, च तयणु देवाइणो किइणु ॥ ७८ ॥
 पासंभितुंडअइचंड-तंमवामंवरहि किं मुकु ! ।
 देवो देवु सि सुहा-कयत्थसे अप्पमप्पमई ॥ ८६ ॥
 इय वारिओ वि तेणं, सोमो सोमु व्व सुकुमइजुण्हो ।
 गंतुं जिणभवणे भुव-ण बंधवं नमइ समियतमो ॥ ९० ॥
 गहिउं रुवगकुसुमे, पुणइ जिणं पराइ जत्तीए ।
 तप्पुणवसा अज्जइ, स वोहिवीयं नराउज्जुयं ॥ ९१ ॥
 मरिउं स एस सोमो, जाओ मणिरहनरिइ ! तुह पुत्तो ।
 पमिपुअपुअसारो, मारो इव विक्रमकुमारो ॥ ९२ ॥
 जीमो उण खुइमई, जिणाइनिइणपरायणो मरिउं ।
 जाओ एसो कुठी, पुरओ जमिहि जवमणंतं च ॥ ९३ ॥
 अह जायजाइसरणो, कुमरो हरिसुल्लसंतरोमंओ ।
 नमिउं गुरुपयकमलं, गिणइ गिहिधम्ममइरम्मं ॥ ९४ ॥
 मणिरहगिवो वि विक्रम-कुमरो संकमियरज्जपवमारो ।
 गहियवओ उप्पामिय, केवलनाणो गओ सिक्कि ॥ ९५ ॥
 जिणमंदिरजिणपकिमा-जिणरहजत्ताकरावणुज्जुत्तो ।
 भुणिजणसेवणसत्तो, दढसंमत्तो विमलचित्तो ॥ ९६ ॥
 संपुअकत्तो पमिपु-अमंरुत्तो इणियदुरियतमपसरो ।
 विक्रमराया राउ-व्व कुवलंयं कुणइ सुहकलियं ॥ ९७ ॥
 अअम्मि दिणे निवई, नियपुत्तनिहिच्चगरुयरज्जधुरो ।
 अकलंकसुरिपासे, पवज्जं संपवज्जेइ ॥ ९८ ॥
 अकखुहो गंतीरो, सुहुममई सुयमहिज्जिउं बहुयं ।
 विहिणा मरिउं पत्तो, दिवम्मि व्हिही कमेण सिवं ॥ ९९ ॥

भुत्वेति गंभीरगुणस्य वैभवं,
 महान्तमुत्तानमतेश्च वै भवं ।

अकाधनाः आकजनाः समाहिता-

अकुट्टतां घत्त सदा समाहिताः ॥ १०० ॥ ध० २० ।

अक्सुपुरि-अत्तपुरि-खी० नगरीभेदे, यत्र सूर्यप्रभो ग्रहपतिः,
 सूरश्रीस्तस्य ज्ञार्थ्या, तस्याः सूरप्रभाद्या दारिकाः सूर्यस्य अ-
 ग्रमहिपीत्वेन जाताः । ज्ञा० २ धृ० ।

अक्सवेव-आक्षेप-पुं० आक्षेपणमाक्षेपः, आशङ्क्याम, आ० म०
 ङि० । पूर्वपक्षे, विशेष० । आ-क्षिप्, क्षिप प्रेरणे मर्यादोपदि-
 ष्ठमर्थमाक्षिपति न सम्यगेतदिति । किमाक्षिपति ?, आह-द्वि-
 विधमेव सूत्रम् । यत्संक्षेपकं, यद्वा विस्तारकं । संक्षेपकं सामा-
 यिकम्, विस्तारकं चतुर्दशपूर्वाणि । एवमेष नमस्कारः । नापि
 संक्षेपेणोपदिष्टः, नापि विस्तरतः । एतावती च परिकल्पना तृती-
 या नास्ति । “नमो सिद्धाणं ति णिवुया गहिया एमो साहूणं ति
 संसारत्था गहिया एवं संखेवो वित्थरो, णमो अरहंताणं णमो
 सिद्धाणं एमो आयरियाणं एमो चोइसपुव्वीणं २ जाव एमो
 आयतराणं णमो आमोसहिपत्ताणं पवमादि पंथंतरे णं काय-
 व्वो जेण ए कीरति तेण छुट्ठुत्ति अक्सवेवदारं” । आ० चू० १ अ० ।
 “अक्सवेवो सुत्तदोसा पुच्छा वा” आक्षेपो नाम यत्सूत्रदोषा उच्य-
 न्ते, पृच्छा वा क्रियते, वृ० १ उ० । परद्रव्याक्षेपस्वरूपे एकोन-
 विंशतितमं गौणचौयं, प्रश्न० आश्र० ३ द्वा० । भर्त्सने, अपवाद-
 आकर्षणे, धनादिन्यासरूपे निक्षेपे, अर्थावकाशे, निवेशने,
 उपस्थाने, अनुमाने, यथा जातिशक्तिवादिनामाक्षेपात् व्यक्ते-
 र्बोधः । सतिरस्कारवचने च, वाच० ।

अक्सवेवणी-आक्षेपणी-खी० आक्षिप्यते मोहात्तत्त्वं प्रत्याकृष्य-
 ते श्रोताऽन्येत्याक्षेपणी, कथामेदे, सा चतुर्विधा-“अक्सवेवणी
 कदा चउव्विहा पप्पत्ता, तं जहा-आयारक्सवेवणी बवहारक्सवेव-
 णी पप्पत्तिक्सवेवणी दिट्ठिवायक्सवेवणी” स्था० ४ ग० ।

आयारे बवहारे, पप्पत्ती चेव दिट्ठिवाए य ।

एसा चउव्विहा खलु, कदा उ अक्सवेवणी होइ । १२०० ।

आचारो लोचास्नानादिः, व्यवहारः कथंचिदापक्षदोषव्यपोहा-
 य प्रायश्चित्तलक्षणः, प्रज्ञासिद्धेव संशयापन्नस्य मधुरवचनैः
 प्रज्ञापना, दृष्टिवादश्च श्रोत्रापेक्षया सूक्ष्मजीवादिनामकथनम् ।
 अन्ये त्वजिदधृति-आचारादयो ग्रन्था एव परिगृह्यन्ते, आचारा-
 दभिधानादिति । एषामन्तरोदिता चतुर्विधा । खलुशब्दो विशेष-
 वार्थः । श्रोत्रापेक्षयाऽऽचारादिभेदानाश्रित्यानेकप्रकारेति कथा
 त्वाक्षेपणी भवति । तुरेवकारार्थः । कथैव प्रज्ञापकेनोच्यमाना
 नान्येन । आक्षिप्यन्ते मोहात्तत्त्वं प्रत्यनया भव्यप्रार्णत्याक्षेप-
 णी भवतीति गाथार्थः । इदानीमस्या रसमाह-

विज्जा चरणं च तवो, य पुरिसकारो य समिइगुत्तीओ ।

उवइस्सइ खलु जाहियं, कदाइ अक्सवेवणीइ रसो । १२०१ ।

विद्या ज्ञानमत्यन्तोपकारि भावतमोभेदकं, चरणं चारित्रं स-
 मप्रविरतिरूपम्, तपोऽनशनादि, पुरुषकारश्च कर्मशब्दं प्रति
 स्वकीर्योत्कर्षलक्षणः, समितिगुणतः पूर्वोक्ता एव । एतदुपदि-
 श्यते खलु श्रोत्रभावापेक्षया सामीप्येन कथ्यते । एवं यत्र क-
 चिदसाधुपदेशः कथाया आक्षेपण्या रसो निष्पन्दः सार
 इति गाथार्थः । दश० नि० ३ अ० ध० । ग० औ० । द्वा० (इयं
 कस्मै कथयितव्येति ‘धम्मकहा’ शब्दे)

अक्सवेवि (ए)-आक्षेपिन्-त्रि० आक्षिपन्ति वशीकरणा-
 दिना ये ते ततो मुष्णन्ति ते आक्षेपिणः (वशीकरणादिना
 परद्रव्यमुद्धु) प्रश्न० आश्र० ३ द्वा० ।

अक्सोम-कृष्-धा० असेः कोशात्कर्षणे, “असावक्खोडः”
 ८।४।१८७ । इति सूत्रेण असिविषयस्य कृषेरक्खोडादेशः । अ-
 क्खोडइ । अस्मि कोशात्कर्षतीत्यर्थः । प्रा० ।

अक्कोट (म)-पुं० आ+अत्त-ओट-ओड-शैलपीलुवृत्ते,
 ‘अखरोट्’ इतिलोके प्रसिद्धः । वाच० । तत्फलं, न० ।
 प्रश्न० १७ पद ।

अक्सोमभंग-अक्कोटजङ्ग-पुं० खोटमङ्गशब्दार्थे, “खोटमंगो
 सि वा उक्कोडमंगो सि वा अक्सोडमंगो सि वा एगट्ठं”
 व्य० १ उ० । नि० चू० ।

अक्सोज-अक्कोज-त्रि० न० ब० । क्षोभवर्जिते, “अक्सोभे सा-
 गरो व्व धिमिए” प्रश्न० सम्ब० ५ द्वा० । अचलितस्वरूपे,
 “पत्थुस्सगो अक्सोभो होइ जिणाच्चिओ” पंचा० ४ विव० ।
 “अक्सोहस्स भगवओ संघसमुदस्स” अत्तोभ्यस्य परी
 बहोपसर्गसंभवेऽपि निष्प्रकम्पस्य, न० । अन्धकवृष्णेर्धरि-
 र्यां जाते पुत्रे, स च द्वारावत्यां नगर्यामन्धकवृष्णेर्धरिर्यां
 देव्यामुत्पन्नोऽरिष्टनेमेरन्तिके प्रव्रजितः शत्रुञ्जये संलेखनां
 कृत्वा सिद्ध इत्यन्तर्दृश्यासु सूचितम् । तद्वक्तव्यताप्रति-
 बद्धेऽन्तर्दृश्यानां प्रथमवर्गस्य सप्तमेऽध्ययने च ।
 अन्त० १ वर्ग० । स्था० ।

अक्सोवजण-अक्कोपाञ्जन-न० शकटधूर्ध्वक्षणे, “अक्सोव-

जणवणाणुलेवणभूयं ” अक्षोपाञ्जनवणानुलेपनभूतम् (आहारम्) अक्षोपाञ्जनं च शकटधूर्त्तत्वं, वणानुलेपनं च क्षतस्थोपधेन विलेपनम्, अक्षोपाञ्जनवणानुलेपने, ते इव विवक्षितार्थसिद्धिरसादिनिरभिष्वङ्गतासाधर्म्याद्यः सोऽक्षोपाञ्जनवणानुलेपनभूतस्तम्, क्रियाविशेषणं वा । म० ७ श० १ उ० ।

अखंड-अखण्ड-त्रि० । न० ब० । पौर्णमासीचन्द्रबिम्बवत् (स्या० ४ ठा० १ उ०) संपूर्णवयवे, आ० म० द्वि० । तं० ज्ञा० । सर्वधर्मास्तिकायादिकं संपूर्णं देशदैशिककल्पनारहितमखण्डं वस्तु । विशेषः । “ सुहृदुजोगो तव्य-एसेवणा आभवमखंडा ” आभवमखण्डा आजन्माऽऽसंसारं वा । ल० । पञ्चा० । “ संधनगरभटं ते अखंडचरितपागारा ” अखण्डमविराधितं चारित्र्यमेव प्राकारो यस्य तत्तथा । नं० ।

अखंमणाणरज्ज-अखण्डज्ञानराज्य-त्रि० । अचूर्णितज्ञानराज्ये, “ चित्ते परिणतं यस्य, चारित्र्यमकुतोभयम् । अखण्डज्ञानराज्यस्य, तस्य साधोः कुतो भयम् ” । अष्ट० १७ अष्ट० । अखंडदंत-अखण्डदन्त-त्रि० । अखण्डाः सकला दन्ता येषां ते अखण्डदन्ताः (जी० ३ प्रति०) परिपूर्णदशनेषु, जं० २ वत्त० । औ० ।

अखंडिय-अखण्डित-त्रि० । परिपूर्णं, पंचा० १८ विव० । अखंमियसील-अखण्डितशील-त्रि० । अजमचारित्र्ये, पं० चू० । अखिल-अखिल-त्रि० । न खिल्यते न कणश आदीयते, खिलक । न० त० । वाच० । समस्ते, अष्ट० ८ अष्ट० । “ अखिले अगिरे अणिप य चारी ” अखिलो ज्ञानदर्शनचारित्र्यैः संपूर्णः । सूत्र० १ भु० ७ अ० । “ अखिलगुणाधिकसद्यो-गसारसदृश-यागपरः ” । षो० ६ विव० ।

अखिलसंपया-अखिलसंपद-स्त्री० । सर्वसंपत्तौ, “ आधीनां परमौषध-मर्याहतमखिलसंपदां बीजम् ” षो० १५ विव० ।

अखेद-अखेद-पुं० । अय्याकुलतायाम्, “ अखेदो देवकार्योदावन्त्यत्राद्वेष एव च ” द्वा० २० द्वा० ।

अखेम-अक्षेम-त्रि० । सोपद्रवे मार्गे, तद्वत् क्रोधाद्युपद्रवसहिते पुरुषजाते च । स्या० ४ ठा० २ उ० ।

अखेमरूप-अक्षेमरूप-पुं० । आकारेण सोपद्रवे मार्गे, तच्च व्युत्पत्तिरुपार्जिते, स्या० ४ ठा० २ उ० ।

अखेयाण-अखेदङ्ग-त्रि० । अनिपुणे, सूत्र० १ भु० १० अ० । अकुशले, आचा० १ भु० २ अ० ३ उ० ।

अग-अग-पुं० । न गच्छतीत्यगः । वृद्धे, आ० म० द्वि० । नि० चू० । विशेषः । पर्वते, कल्प० । गमनाकर्तरि शृङ्गादौ, त्रि० । न गच्छति वक्रगत्या पश्चिममित्यगः । सुर्ये, तस्य हि वक्रगत्यभावः ज्योतिषप्रसिद्धः । वाच० ।

अग-असुर-पुं० । “ गौणादयः ” । उ० २ । ७४ । इति सूत्रेण असुरशब्दस्य ‘ अग ’ इति निपातः । दैत्ये, प्रा० ।

अगइसमावण-अगतिसमापन्न-पुं० । अगति नरकादि गच्छति । नैरयिकादी,

सुविहा गेरइया पाणत्ता तं जहा-गइसमावणगा चेव अगइसमावन्नगा चेव जाव वेमाशिया ।

गतिवर्णके गतिसमापन्नका नरकं गच्छन्तः, इतरे तु तत्र ये गताः । अथवा गतिसमापन्ना नारकत्वं प्राप्ताः, इतरे तु अन्यनारकाः,

अथवा चलस्थिरत्वापेक्षया ते ज्ञेया इति । स्या० २ ठा० २ उ० ।

अगंतिम-अग्रन्थि-न० । कदलीफलेषु, खण्डाखण्डाभूतेषु वा फलेषु, वृ० १ उ० । अध्वकल्पे, “ सकरघययगुहमीसा खञ्ज-रअगंतिमा वत्तंमि ” अगंतिमा नाम कयद्यथा अक्षे भ्रमंति मर-इतिविसय फलाण कयत्तकल्पमाणाओ पि मीओ एकस्मि मावे बहुकिक्कओ भवंताणि फलाणि खंमाखंमाणि कयाणि धेप्पंति । नि० चू० १६ उ० ।

अगंदिगेहो-देशी-यौवनोन्मत्ते, दे० ना० १ वगं ।

अगंइयग-अकण्डूयक-पुं० । कण्डूयनाकारकेऽभिग्रहविशेष-धारके, सूत्र० २ भु० २ अ० ।

अगंध-अग्रन्ध-पुं० । न विद्यते ग्रन्थः सबाह्यान्त्यन्तरोऽस्येत्यग्रन्धः । निर्ग्रन्धे, “ पावं कम्मं अकुञ्चमाणे एस महं अगंधे वियाहिप ” आचा० १ भु० ८ अ० ३ उ० ।

अगंध-अग्रन्ध-त्रि० । नमः कुत्सार्थत्वाद्-अतीव दुर्गन्धे, वृ० १ उ० ।

अगंधण-अग्रन्धन-पुं० । नागजातिजेदे, नागानां भेदद्वयम्-ग्रन्धनोऽग्रन्धनम् । तत्र अग्रन्धना नागा मन्त्रैराकृष्टाः “ अवि मरणमज्जवस्सति ण य वंतमापिवंति ” । “ नेच्छति वंतयं ज्ञोत्तं कुलं जाया अगंधणे ” दश० २ अ० ।

अगच्छमान-अगच्छत्-त्रि० । न गच्छत् न० त० । पेशाच्यां न णत्वम् । अचलति, प्रा० ।

अगड-अकृत-पुं० । अकृते, “ सगामे मा वीसुं, वसेज्ज अगमे असुले से ” व्य० ६ उ० । गर्ते, वृ० ३ उ० ।

अगमतम-अवटतट-पुं० । कूपतटे, विशेषः ।

अगमदत्त-अगमदत्त-पुं० । शङ्खपुरे सुन्दरनृपस्य सुलसायां जातेऽगडदत्ते पुत्रे, अथ तत्कथा लिख्यते-शङ्खपुरे सुन्दरनृपः । तस्य सुलसा प्रिया । तत्पुत्रोऽगमदत्तः । स च सप्त व्यसनानि सेवते स्म । लोकानां गृहेष्वप्यन्यायं करोति स्म । लोकैस्तदुपलम्भा राज्ञे दत्ताः । राज्ञा स निर्वासितो गतो वाराणस्यां पवनचण्डोपाध्यायगृहे स्थितः । द्विसप्ततिकलावान् जातः । गृहोद्याने कलाभ्यासं कुर्वन् प्रत्यासन्नगृहगवाक्षस्थया प्रधानश्रेष्ठिसुतया मदनमञ्जर्या तदूपमोहितया च तया प्रक्षिप्तः पुष्पस्तवकः । सञ्जातप्रीतिस्तन्मय एव जातः । अन्यदा तुरगा-रुद्धः स नगरमध्ये गच्छन्ति स्म । तावता ईदृशो लोके कोलाहलः श्रुतः, यथा-“ किं खल्विदं व्यसमुद्रो, किं वा जलितो हुआसणो धीरो । किं पत्ता रिउसेणा, तमिदं को निवमिओ किं वा ? ” ॥ १ ॥ मन्त्रेण वि परिचक्षो, मारंतो सुमिगोयरं पत्तो । सवडं मुहं चवंतं कालु व्व अकारणे कुक्को ” ॥ २ ॥ तावता तेन कुमारेण अश्वं मुक्त्वा स हस्ती गजमदनविद्यया दान्तः । पञ्चासत्मारुहा राजकुलासन्नमायातो राज्ञा दृष्ट्वा आकारितो मानपूर्वम् । कुमारेण तं गजमाज्ञानस्तम्भे बद्ध्वा राज्ञः प्रणामः कृतः । राज्ञा चिन्तितम्-कश्चिन्महापुरुषोऽयम्, यतोऽप्यन्तविनीतो दृश्यते । यतः-“ सा-ली भरेण तोये-ण जलहरा फलजरेण तदसिहरा । विणपण य सप्पुरिस्ता, नमंति नहु कस्सइ भण्ण ” ॥ ततो विनयवडिजतेन राज्ञा तस्य कुलादिकं पृष्टम्, कियान् कलाभ्यासः कृतः ? इत्यपि पृष्टम् । कुमारस्तु सञ्जातत्वेन न किञ्चिज्जगौ । उपाध्यायेन तस्य

कुलादिकं सर्वविधनैपुण्यं च कथितम् । कुमारवृत्तान्तं श्रुत्वा
चमन्कृतो नृपतिः । अथ तस्मिन्नेवावसरे राज्ञः पुरो नगरलोकः
प्राभृतं मुक्त्वा एवमूचिवान्-हे देव ! त्वन्नगरं कुबेरसदृशं किय-
दिमानियावदासीत् साम्प्रतं घोरपुरुषमस्ति । केनापि तत्स्फे-
रं निरन्तरं मुष्यते, अतस्त्वं रक्षां कुरु । राज्ञा तद्वारक्षा आकारिता
भृशं वज्रोनिस्तर्जिताः । तैरुक्तम्-महाराज ! किं क्रियते, कोऽपि प्र-
चण्डस्तत्स्फेरोऽस्ति, बहुपक्षमेऽपि न दृश्यते । ततः कुमारोक्तम्-
राजन् ! अहं सप्तदिनमध्ये तत्स्फेरकषणं चेन्न करोमि ततोऽग्निप्रवेशं
करिष्यामीति प्रतिज्ञा कृता । राज्ञा तु पुरश्चोकप्राभृतं कुमाराय दत्त-
म् । कुमारस्ततः उत्थाय चौरस्थानानि विचारयति स्म । “वेसाणं
मंदिरं, पाणामारेषु जूयमाणेषु । कुलूरियमाणेषु अ, उज्जान-
निधानसाक्षात् ॥ १ ॥ मण्डसुभदेवलेषु य, चक्रचरचरहृदसुभ-
सालासु । पपसु ठाणेषु जओ पापणं नकरो होइ” ॥ २ ॥ एवं चौर-
स्थानानि पश्यतः कुमारस्य परं दिनानि गतानि । पञ्चासत्तमदिने
नगराद्द्विर्गत्वाऽथः स्थितः चिन्तयति स्म-“जिज्जड सीसं अह
हो-उ बंधणं चयनं सव्वहा बच्छी । पडिच्चनपाल्लेसु पु-रिसाणं
जे होइ तं होइ” ॥ १ ॥ एवं चिन्तयन्सौ कुमार इतस्ततो
दिग्बलोकनं करोति स्म । तस्मिन्नेवावसरे एकः परिहितधातुबल्लो
मुण्डितशिरःकुर्वेच्छिदरुधारी चामरहस्तः किमपि बुरुबुरु
इति शब्दं मुखेन कुर्वणः परिव्राजकस्तथायातः । कुमारेण दृष्ट-
श्चिन्तितश्च-अयमवश्यं चौरः, यतोऽस्य लक्षणानीदृशानि
सन्ति-“ करिसुएमाशुयदण्णो, विसाव्वच्चरथो पुरुस-
वेसो । नवजुव्वणो रत्तहो, रत्तच्छो द्दीहजंघो य” ॥ १ ॥ एवं चि-
न्तयतः कुमारस्य तेन कथितम्-अहो सत्पुरुष ! कस्त्वमाया-
तः ? केन कारणेन पृथिव्यां भ्रमसि ? । कुमारेण भणितम्-उज्ज-
यनीतोऽहमत्रायातः दारिद्र्यभग्नो भ्रमामि । परिव्राजक उवाच-
पुत्र ! त्वं मा खेदं कुरु, अथ तव दारिद्र्यं क्षिन्विष्ये, समीहितमर्थं
ददामि । ततो दिवसं यावता तत्र स्थितौ । रात्रौ कुमारसहितश्चौ-
रः कस्यचिद्विच्यस्य गृहे गतः । तत्र खात्रं दत्तवान् । तत्र स्वयं
प्रविष्टः । कुमारस्तु बहिः स्थितः । परिव्राजकेन छव्यवृत्ताः पेटि-
कास्ततो बहिष्कर्षिताः । ताः खात्रमुखे कुमारसमीपे मुक्त्वा स्व-
यमन्यत्र कचिक्त्वा दारिद्र्यजन्माः पुरुषा अनेके आनीताः । तेषां
शिरसि ताः पेटिका दत्त्वा कुमारेण समं स्वयं बहिर्गतः । स ता-
पसः कुमारं प्रत्येवमुवाच-कुमार ! कृणुमात्रं बहिस्तिष्ठामः, निद्रा-
सुखमनुजगामः । परिव्राजकेनेत्युक्ते सर्वेऽपि पुरुषास्तत्र सुप्ताः, कप-
टनिद्रया परिव्राजकोऽपि सुप्तः । कुमारोऽपि नो तादृशानां विद्वा-
सः कार्य इति कपटनिद्रयैव सुप्तः । तावता स परिव्राजक उत्थाय
तान् सर्वान् कङ्कपय्या मारयामास । यावत् कुमारसमीपे समा-
याति स तावत् कुमार उत्थाय तं खड्गेन जङ्घाद्वये जघान । जिघ्रे
जङ्घाद्वये स तत्रैव पतितः कुमारं प्रत्येवमुवाच-वत्स ! अहं जुज-
ङ्गनामा चौरः । ममेह इमं ज्ञानं पातालगृहमस्ति । तत्र घोरपत्नोना-
म्नी मम भगिन्यस्ति । अत्र वटपादपस्थ मूले गत्वा तस्याः समीपे
शब्दं कुरु । यथा सा जूमिगृहद्वारमुद्घाटयति त्वाञ्च स्वस्वामि-
नं करोति । सङ्केतदानार्थं मत्खड्गं गृहाणेत्युक्ते कुमारस्तत्खड्गं
गृहीत्वा तत्र गतः । स तु तत्रैव मृतः । कुमारेण सा शब्दिताऽऽ-
गता द्वारमुद्घाटयामास । कुमारेण भ्रातुः खड्गं दर्शयित्वा स्व-
रूपमुक्तम् । तस्या अन्तः खेदो जातः परं न मुखे खेदं दर्शयामा-
स । मध्ये आकारितः कुमारः पट्यङ्के शायितः । उक्तञ्च-तव वि-
लेपनाद्यर्थं चन्दनादिकमहमानयामीति । ततो निर्गता । कुमारेण
चिन्तितम्-प्रायः स्त्रीणां विद्वासो न कार्यः । यतः-शास्त्रे इमे

दोषाः प्रायो निरूपिताः-“ माया अद्वियं सोमो, मूढत्वं साहसं
असोयत्वं । निससिया तदं श्रियं, महिलाणं सहावया दोसा ”
एतस्यास्तु तथाविधचौरभगिन्या विद्वासो नैव कार्य इति
विचिन्त्य कुमारः शय्यां मुक्त्वाऽन्यत्र गृहकोणे स्थितः । सा
बाह्वर्गत्वा यन्त्रप्रयोगेण शय्योपरि शिलां मुमोच । तथा शय्या चू-
र्णिता । ततः कुमारेण सा सद्यः साक्रोशं केशेषु धृता राज्ञः स-
मीपमानीता । प्रोक्तः सर्वोऽपि वृत्तान्तः । राज्ञा तद्भूमिगृहात्
समस्तं विसृज्यमानस्य लोकैर्यो दत्तम् । कुमारेण सा जीवन्ती
मोचिता । पञ्चानृपाग्रहात् कुमारेण नृपसुता कमलसेनानाम्नी
परिणीता । नृपेण कुमाराय सहस्रं भ्रामा दत्ताः, शतं गज्जा
दत्ताः, दश सहस्राण्यम्बा दत्ताः, लक्षं पद्मातयो दत्ताः । ततः सु-
खेन कुमारस्तत्र तिष्ठति स्म । अन्यदा कलान्याससमये यथा धे-
ष्टिसुतया सह प्रीतिर्जाताऽऽसीत्तया मदनमञ्जर्या कुमारसमीपे
द्वीपे प्रेषिता । तथा वक्तुम्-तव गुणानुरक्ता तवैवेयं पत्नी जवितुं
वाञ्छति । कुमारेणाप्युक्तम्-यदाऽहं शङ्खपुरं यास्यामि तदा
त्वां गृहीत्वा यास्यामीति तस्यै त्वया वक्तव्यम् । अथान्यदा
तत्र पित्रा प्रेषिता नराः कुमारकारणाय समेताः । कुमारस्तु तेषां
वचनमाकर्ण्य पितुर्मित्रताय नृशमुत्करितः । इषयुरं पृष्ठा कम-
लसेनया समं चक्षितः । चलनसमये च मदनमञ्जरी आकारिता ।
साऽपि कुमारेण समं चक्षिता । ताभ्यां प्रियाभ्यां सह सैन्यवृत्तः
कुमारः पथि चक्षन् बहून् भिल्लान् संमुखमापततो ददर्श ।
तदा कुमारसैन्येन तैः समं युद्धं कृतम् । जन्मं कुमारसैन्यं भिल्लैर्हृ-
णितमितस्ततो गतम् । जिह्वपतिस्तु कुमाररथे समायातः । उत्प-
न्नबुद्धिना कुमारेण स्वपत्नी रथाग्रभागे निवेशिता । तस्या रूपेण
मोहङ्गतो भिल्लपतिः कुमारेण हतः । पतिते च तस्मिन् सर्वेऽपि
जिह्वा नष्टाः । कुमारस्तु तेनैव एकेन रथेन गच्छन्नेत्रं मह-
तः सार्धस्य भिल्लितः । सार्धोऽपि सनाथ इव मार्गे चलति स्म ।
कियन्मार्गे गत्वा सार्धैकैः कुमाराय एवमुक्तम्-कुमार ! इतः प्र-
ध्वरमार्गे भयं वर्तते, ततः प्रध्वरमार्गे विहाय अपरेण मार्गेण गम्य-
ते । कुमारेणोक्तम्-किं प्रयत्नः ? । ते कथयन्ति स्म-अस्मिन् प्रध्वर-
मार्गे महत्यटवी समेप्यति, तस्या मध्ये महानेकश्चौरो दुर्योधन-
नामा वर्तते, द्वितीयस्तु गजार्धं कुर्वन् विषमो गजो वर्तते । तृ-
तीयो दृष्टिविषमो वर्तते । चतुर्थो दारुणो व्याघ्रो वर्तते । एवं च-
त्वारि भयानि तत्र वर्तन्ते । कुमारः प्राह-एतेषां मध्ये नैकस्यापि
भयं कुरुत । चलत सत्वरं मार्गे । कुशलैर्नैव शङ्खपुरे यास्यामः ।
ततः सर्वेऽपि तस्मिन्नेवाध्वनिं चक्षिताः । अत्र गच्छतां तेषां दुर्यो-
धनश्चौरश्चिदण्डमागं मिलितः । सोऽपि पान्थोऽहं शङ्खपुरं समे-
प्यामीति घट्णं सार्धेन सार्धं चलति स्म । मार्गे नैकः सन्निवेशः
समायातः । तदा त्रिदण्डिना उक्तम्-मम उपलक्षितोऽयं सन्निवे-
शो वर्तते । तेनात्र गत्वा मया दध्यादि आनीयते, यदि भवद्भ्यो
रुचिः स्यात् । सार्धैरुक्तम्-आनीयताम् । ततस्तेन तदन्तर्गत्वा
आनीतं दध्यादि विषमिश्रितं कृत्वा सर्वे पायिताः । ततो मृताः
सर्वे सार्धिकाः । अगददत्तेन ज्ञायोद्वययुतेन न पीतमिति न मृतः
सः । त्रिदण्डी पुनः सन्निवेशमध्ये गत्वा कियत्परिवारयुतो
गृहीतशङ्खः कुमारमारणायऽऽयातः । कुमारेण खड्गं गृहीत्वा
संमुखं गत्वा घोरसंभ्रामकरणेन स हतः । परिवारस्तु नष्टः ।
शुभो पतता तेन चौरैर्नैवमुक्तम्-अहं दुर्योधनश्चौरः प्रसि-
द्धः, त्वयाऽहं हतो न जीविष्यामि, परं मम बहु छव्यं वर्तते,
मम भगिनी जयश्रीनाम्नी चैतद्वनमध्येऽस्ति, तत् त्वया गृही-
तव्यं सा च पत्नी कार्या । कुमारस्तत्र गतः । साऽऽहता सामाया-

ता । दृष्टः कुमारः । हातस्तया प्रातृवृत्तान्तः । तथा कुमारोऽपि
गुहामध्ये आकारितः । तत्र गच्छन्मदनमञ्जर्या वारितस्तां
तत्रैव मुक्त्वा कुमारोऽग्रे चलितः । कियन्मार्गं यावद्भूतेन कुमारेण
प्रचरन् शुण्डादपरमप्रज्ञतत्त्वादिनिष्ठगिरितटः सवेगं संमुख-
मागच्छन् यम इव रौद्ररूपे गजो दृष्टः । ततः कुमारो रथा-
दुत्तीर्य गजाभिमुखं प्रचलितः । वस्त्रीयवस्त्रवेष्टिकां कृत्वा गजाम्ने
मुमोच । गजस्तत्प्रहारार्थं शुरमादपरममधः क्लिपन् यावद्विपन्न-
तस्तावत् कुमारस्तदन्तद्वये पादौ कृत्वा तस्य स्कन्धेऽधिकरुदः वज्र-
कठिनाज्यां स्वमुष्टिन्यां तत्कुम्भस्थलद्वयं जघान । कुमारेण प्रका-
ममितस्ततो भ्रामयित्वा स गजो वशीकृतः । पश्चात् स गजो
गौरिव शान्तीकृतो मुक्तश्च । तत्रैव पुनः कुमारो रथे निविष्टोऽग्रे
चलितः । कियन्मार्गं यावद्भूतेन कुमारस्तावत् कुमारग्रीवतस्त-
कृतः स्वरवेण गिरिप्रतिशब्दान् विस्तारयन् विद्युच्चञ्चललोचनः
सर्पौपमां रसनां स्वमुखकुदराभिष्कासयन् सिंहः सामायातः ।
तेनापि समं कुमारो युद्धं कृतवान् । कुमारेण कर्कशप्रहारैर्जर्जरितः
सिंहस्तत्रैव पतितः । कुमारस्ततोऽग्रे चलितः । सर्वोऽयुपक्रुषो
मार्गे विद्ययैव निवारितः । कुशलेन कुमारः स्त्रियसंयुतः शङ्ख-
पुरे प्राप्तः । प्रवेशमहोत्सवः प्रकामं पितृभ्यां कृतः । सर्वेषां पौरा-
णां परमानन्दः सम्पन्नः । तत्र सुखेन कुमारस्तिष्ठति स्म । अन्यदा
वसन्ते मदनमञ्जर्या सह कुमार एकाक्येव क्रीडावने गतः ।
तत्र राज्ञो मदनमञ्जरी सर्पेण दष्टा मृतेव सज्जाता । कुमारस्तु
तन्मोहादसौ प्रविशन् गगनमार्गेण गच्छता विद्याधरेण वारितः ।
विद्याधरेण सा जीवता । विद्याधरस्तु स्वस्थानं गतः । कुमार-
स्तया समं रात्रिवासार्थं कस्मिंश्चिद्देवकुले गतः । तत्र तां मुक्त्वा
उद्योतकरणाया अभिमानेन कुमरो बहिर्गतः । तदानीं तत्र
पञ्च पुरुषाः पूर्वं कुमारदत्तदुर्घोधनचौरप्रातरः कुमारवधाय
पृष्ठ आगताः । इतस्ततो भ्रान्ताः कुमारस्थलमवममानास्समाग-
ताः सन्ति स्म । तैस्तु तत्र दीपको विहितः । मदनमञ्जर्या तेषां मध्ये
अधुना रूपं विभोक्तम् । रूपाकृततया तस्यैव प्रार्थनाविहि-
ता । त्वं मम भर्ता भव, अहं तव पत्नी भवामि । तेनोक्तम्-
तव जर्जरिजीवति सति कथमेवं जवति ? सा प्राह-तमहं मार-
यिष्यामि । तदानीमग्निं गृहीत्वा कुमारस्तत्र प्राप्तः । आगच्छ-
न्तं कुमारं दृष्ट्वा तथा तत्रस्थो दीपो विध्यापितः । तत्रायातेन
कुमारेण पृष्ठम्-अत्रोद्योतः कथमनूत् ? । तथा उक्तम्-तव-
दस्तस्थस्याग्नेरेवोद्योतः । सरलेन तेन तथैवाकृतम् ।
मदनमञ्जर्या हस्ते खड्गं गृहीतम् । कुमारोऽग्निप्रज्वालनार्थं
ग्रीवामधश्चकार । तावता तथा कुमारवधार्थं खड्गः प्रति-
कोशाभिष्कासितः । तस्याभ्रश्चिं दृष्ट्वा चौरलघुप्रातुर्वै-
रान्यमुत्पन्नम् । पश्चादस्या हस्तासेन खड्गोऽन्यत्र पा-
तितः । पश्चापि प्रातरस्ततः कुमारऽलक्षितः शनैः शनैर्नि-
र्गताः कस्मिंश्चिद्देवे गताः । तत्र चैत्यमेकमुत्तुङ्गं दृष्टम् । तत्र
सातिशयज्ञानी साकुर्दृष्टः । तत्समीपे तैः पञ्चभिरपि दीप्ता
गृहीता । तदाह्वां पालयन्तः संयमे रतास्तत्रैव तिष्ठन्ति स्म ।
कुमारेण नैतत्किमपि ज्ञातम् । अथ कुमारस्तत्र मदनमञ्जर्या
रात्रिमेकामुषित्वा प्रभाते स्वगृहे समायातः । कियद्दिनानन्तर-
मश्वापहृत एक एवागडदत्तकुमारस्तस्मिन्नेव वने तत्रैव चैत्ये
गतः । तत्र देवाग्रमस्कृत्य साधवो वन्दिताः । गुरुणा देशना
कृता । कुमारेण पृष्ठम्- भगवन् ! क एते पञ्चापि प्रातर इव
साधवः ? कथमेषां वैरान्यमुत्पन्नम् ? । कथमेभिर्यौवनभरेऽपि
व्रतं गृहीतम् ? । एवं कुमारेण पृष्ठे गुरुः प्राह सर्वे तदीयं वृ-

त्तान्तम् । कुमारस्तच्चरित्रं श्रुत्वा युवतीस्वरूपमेवं विचिन्त-
यति स्म “अथुरज्जति खणेणं, जुवइओ खणेण पुणो विरज्जति ।
अन्नुअरागनिरया, हलिइरागु व्व चलेपेमा ” ॥ १ ॥ इति वि-
चिन्त्य कुमारोऽपि वैराग्यात्प्रव्रजितः । यथाऽसौ अगडदत्तः
प्रतिबुद्धजीवी पूर्वं द्रव्यासुप्तः पश्चाद्वावासुप्तोऽपि इह लोके
परलोके च सुखी जातः । उक्तं ४ अ० । इयं कथोत्तराभ्य-
यनस्य बृहदृत्तावपि दृश्यते । तत्रायं विशेषः (जितशत्रुनामा
राजा । तस्य सारथिरमोघरथनामा । अमोघरथस्य स्त्री यशो-
मतिः, पुत्रभागडदत्तः । तस्य पितरि मृते माता भृशं हरोद् ।
तदाऽगडदत्तो मातरं नितान्तरोदनहेतुं पप्रच्छ । तदा माता
प्रत्युवाच—पुत्र ! अयममोघप्रहारी सारथिस्त्वदीयपितृपद-
मनुभवति, यदि त्वं कलावित् स्यास्तदा कथमेवं भवेत् ? ।
पुत्रोऽन्वयुक्-को मां कलामध्यापयिष्यतीति ? । माता प्रत्यगा-
दीत्-कौशाम्बीनगर्या दृढप्रहारीत्याख्यः कलाचार्यो विद्यते,
ते त्वमुपतिष्ठस्वेति । स मातृवचनमभ्युपगम्य तत्र गत्वा क-
लामध्यगीष्ट । ततो राजसभां प्रविवेश । तं दृष्ट्वा सर्वे प्रसदुः ।
राजा तु प्रसन्नताथिरहित एव केवलमुचिताचारं परिपाल-
यन् तस्यै किमपि दातुमिष्ये । स तु राजस्तदनादरदानमच-
गत्य नाहमीदृशं दानं जिघृक्षामि इत्यभिधाय न जग्राह ।
तदानीमनेके नागरिकाः ‘चौरोऽस्मान् बाधते’ इति राज्ञः पुरो
व्यजिज्ञपन् । राजा तलारत्नम् [कोटपालम्] आदृत्य न्य-
गादीत्-भोस्तलारत्न ! भवता सप्तभिरहोरात्रैश्चौरैः निग्रही-
तव्यः । इत्याकर्ण्योगडदत्तो राजानं प्रार्थयाञ्चक्रे-महाराज ! अहं
सप्तभिर्दिनैस्तं चौरं निग्रहीतुं प्रभवामीति) अन्यत्सर्वं समा-
नम् । उक्तं ।

अगमदहुर-अनटदहुर-पुं० कूपमण्डके, आ० ८ अ० ।

अगममह-अवटमह-पुं० कूपप्रतिष्ठोत्सवे, आचा० २ अ० १
अ० २ उ० ।

अगदिय-अग्रथित-त्रि० अप्रतिबद्धे, आहारे वाऽगृहे, “अ-
क्षाए अगद्वीए अदुट्टे अदीणे अविमणे” प्रश्न० १ संब० द्वा० ।
मुक्तलैरेव वचनैरभिधीयमाने, वृ० ३ उ० ।

अगणि-अग्नि-पुं० अकृति ऊर्ध्वं गच्छति । अग्नि-नि, नलोपः ।
वाच० । वन्ही, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वा० । उक्तं । “चत्तारि
अगणिआ समारमिस्ता जेहि कूरकम्माभि तवैति वालं” सूत्र०
१ अ० १ अ० १ उ० । “अंगारं अगणिं अग्निं, अलायं वा सजो-
इयं । ए उज्जिआ ए घट्टिज्जा, नो एं णिवावप मुणी” । दश०
८ अ० । प्रदीपनके, व्य० १ उ० । (अग्नेः सर्वो विषयः ‘ति-
उकाइय’ शब्दे)

अगणिआहिय-अग्न्याहित-पुं० अग्निराहितो यैः । “वाऽऽ-
हितान्यादिषु ” २।२।३७। इति वाऽऽहितशब्दस्य पूर्वनिपा-
तः । अग्न्याहिता आहिताग्नयः । कृतवन्त्याधानेषु, श्रीशृषभजि-
नेशचितायामग्निं स्थापितवन्तस्तेन कारणेनाहिताग्नय इति
तत एव च प्रसिद्धः । आ० म० प्र० ।

अगणिकंदयडाण-अग्निकाणकस्थान-न० अग्निप्रवेशस्थाने,
“अगणिकंदयडाणेसु अक्षयरंसि वा तहप्पगारंसि णो उ-
आरं पासवणं व्वोसिरेज्जा ” आचा० २ अ० १० अ० ।

अगणिकाय-अशिकाय-पुं० तेजस्काये, भ० ७ श० १० उ० ।

अनु०। (अस्य विषयः सर्व एव 'तेजःअकाश' शब्दे) नवरम-
अगणिकाए एं भंते! अहुणोज्जालिए समाणे महाकम्मतरा-
ए चैव महाकिरियतराए चैव महस्सवतराए चैव महावेय-
णतराए चैव जवइ, अह एं समए २ वोकसिज्जमाणे वोच्छि-
ज्जमाणे चरिमकासमयंसि इंगालनूए मुम्मुरनूए ढारिय-
नूए तओ पच्छा अप्पकम्मतराए चैव किरिया आसव अप्प-
वेयणतराए चैव भवइ?। हुंता, गोयमा! अगणिकाए एं
अहुणोज्जालिए समाणे तं चैव ।

(अगणिज्जालिए अहुणोज्जालिए) अहुणोज्जालितः सद्यः प्र-
दीप्तः (महाकम्मतराए) विध्याप्यमानानलापेक्षया उतिशयेन
महान्ति ज्ञानावरणादीनि बन्धमाश्रित्य यस्यासौ महाकर्मतरः।
एवमन्याप्यपि नवरं, क्रिया दाहुरूपः । आश्रयो नवकर्मोपादान-
हेतुः । वेदना पीडा । ज्ञावना तत्कर्मजन्या परस्परशरीरसम्बन्ध-
जन्या वा (वोकसिज्जमाणे) व्यवपकृष्यमाणोऽपकर्ष गच्छ-
न् (अप्पकम्मतराए) अङ्गाराद्यवस्थामाश्रित्याल्पशब्दः
स्तोकार्थः । ज्ञाराद्यवस्थायां त्वजावार्थः । भ० ५ श० ६ उ० ।
काशोदायिप्रश्नेन अम्युज्ज्वालकविध्यापकयोः कतरो महाकर्मति
विचारितम् । भ० ७ श० १० उ० ।

अगणिजीव-अग्निजीव-पुं० अम्ययश्च ते जीवाश्च अग्निजी-
वाः तेजस्कायिकेषु, विशेषे (अग्निजीवानां परिमाणमवधिः
'ओहि' शब्दे उक्तम्) ।

अगणिजीवसरीर-अग्निजीवशरीर-न० तेजस्कायजीवबद्ध-
शरीरे, जीवान्तरशक्तीराणामग्निजीवशरीरत्वम् ।

अह भंते! उदस्से कुम्मासे सुराए एणं किंसरीराइ वत्तव्वं सि-
या?। गोयमा! उदस्से कुम्मासे सुराए जे घणे दव्वे एए एं पुव्व-
जावपणवणं पमुच्च वणस्सइजीवसरीरा तओ पच्छा स-
त्थातीया सत्थपरिणामिया अगणिज्जामिया अगणिज्जुसि-
या अगणिलेविया अगणिपरिणामिया अगणिजीवसरीराइवा
वत्तव्वंसिया सुराए य जे दव्वे एएणं पुव्वजावपणवणं पमुच्च
आउजीवसरीरा तओ पच्छा सत्थातीया जाव अगणिसरीरा
इ वत्तव्वं सिया। अह भंते! अये तंवे तउए सीसए उवले कस-
पट्टियाए एणं किंसरीराइ वत्तव्वं सिया? गोयमा! अये तंवे तउए
सीसए उवले कसपट्टियाए एणं पुव्वभावपणवणं पमुच्च
पुदवीजीवसरीरा तओ पच्छा सत्थाइया जाव अगणिसरी-
राइ वत्तव्वं सिया । अह भंते ! अछी अट्टिज्जामे चम्मे चम्म-
ज्जामे रोमे २ सिंगे २ खुरे २ नहे २ किए एं किंसरीराइ
वत्तव्वं सिया ? , गोयमा ! अछी चम्मे रोमे सिंगे खुरे नहे
एए एं तसपाणजीवसरीरा अट्टिज्जामे चम्मज्जामे रोम-
ज्जामे सिंगखुरणहज्जामे एए एं पुव्वभावपणवणं पमुच्च
तसपाणजीवसरीरा तओ पच्छा सत्थाइया जाव अगणि-
ति वत्तव्वं सिया । अह भंते ! इंगाले ढारिए बुसे गो-
मए एए एं किं सरीराइ वत्तव्वं सिया ?। गोयमा ! इंगाले
ढारिए बुसे गोमए एए एं पुव्वभावपणवणं एए एमि-

दियजीवसरीरप्पओगपरिणामिया वि जाव पंचिदिय-
जीवसरीरप्पयोगपरिणामिया वि तओ पच्छा सत्थाइया
जाव अगणिजीव वत्तव्वं सिया ।

[अहेत्यादि एएणं ति] एतानि णमित्यहङ्कारे (किंसरीर-
सि) केषां शरीराणि किंशरीराणि (सुराए य जे घणे सि)
सुरायां द्वे द्रव्ये स्याताम्-घनद्रव्यं द्रवद्रव्यं च । तत्र यद् घनद्रव्य-
म्, (पुव्वभावपणवणं पमुच्च सि) अतीतपर्यायप्रकृषणामङ्गी-
कृत्य वनस्पतिशरीराणि, पूर्वं हि ओदनादयो वनस्पतयः (तओ
पच्छ सि) वनस्पतिजीवशरीरव्याच्यत्वान्तरमग्निजीवशरीराणी-
ति, वक्तव्यं स्यादिति सम्बन्धः । किंभूतानि सन्तीत्याह
(सत्थातीया सि) शस्त्रेणोदुष्यन्मुसल्यन्त्रकादिना, कारणचूतेन
अतीतानि अतिक्रान्तानि पूर्वपर्यायमिति शस्त्रातीतानि (सत्थ-
परिणामिय सि) शस्त्रेण परिणामितानि कृताभिनवपर्यायाणि
शस्त्रपरिणामितानि । ततश्च (अगणिज्जामिय सि)
वन्दिता ध्यामितानि ध्यामीकृतानि स्वकीयवर्णत्याजनात्, तथा
(अगणिज्जुसिय सि) अग्निना जोषितानि पूर्वस्वभावप्रकृषणात्
अग्निसेवितानि वा जुषी प्रीतिसेवनयोः, इत्यस्य धातोः प्रयो-
गात् (अगणिपरिणामियाइ सि) संजाताग्निपरिणामानि, औप्यय-
योगादिति । अथवा 'सत्थातीया' इत्यादौ शस्त्रमग्निरेव, 'अग-
णिज्जामिया' इत्यादि तु तद्यास्थानमेवेति । (उवले सि) इह
वृक्षपाषाणः (कसपट्टिय सि) कषपट्टः (अट्टिज्जामे ति) अ-
स्थिध्यामं चाम्निना इषामलोक्तमापादितपर्यायान्तरमि-
त्यर्थः । (इंगालेत्यादि) अङ्गारो निज्वलितेन्धनम् (छरिए सि)
क्षारिकं भस्म (बुसे सि) बुसम् (गोमय सि) उगणम् ।
इह बुसगोमयौ भूतपर्यायानुवृत्त्या दग्धावस्थौ ब्राह्मौ, अन्यथा
अग्निध्यामितादिवद्दयमाणविशेषणानामनुपपत्तिः स्यादिति ।
एते पूर्वभावप्रकृषणानां प्रतीत्य एकेन्द्रियजीवैः शरीरतया प्रयो-
गेण स्वव्यापारेण परिणामिता ये ते तथा । एकेन्द्रियशरीराणी-
त्यर्थः अपिः समुच्चये । यावत्करणाद् द्वीन्द्रियजीवशरीरप्रयोग-
परिणामिता अपीत्यादि दृश्यम् । द्वीन्द्रियादिजीवशरीरपरिणत-
त्वं च यथा सम्भवमेव न तु सर्वपदेष्टविति । तत्र पूर्वमङ्गारो
भस्म चैकेन्द्रियादिशरीररूपं भवति, एकेन्द्रियादिशरीराणा-
मिन्धनत्वात् । बुसं तु यद्यगोधूमहरितावस्थायामेकेन्द्रियशरी-
रम् । गोमयस्तु तृणाद्यवस्थायामेकेन्द्रियशरीरम् । द्वीन्द्रियादी-
नां तु गद्यादिभिर्भक्षणे द्वीन्द्रियादिशरीरमपि । भ० ५ श० २ उ० ।

अगणिज्जामिय-अग्निध्यात-त्रि० ३ त० । अग्निना दग्धे, (ज०)

अग्निध्यामित-त्रि० अग्निनेषद्गधे, अग्निना स्वकीयवर्णत्या-
जनाद् ध्यामीकृते, ज० ५ श० २ उ० ।

अगणिज्जुसिय-अग्निजोषित-त्रि० अग्निसेविते, जुषी प्री-
तिसेवनयोः, इत्यस्य धातोः प्रयोगात् । ज० ५ श० २ उ० ।

अग्निजोषित-त्रि० पूर्वस्वभावप्रकृषणात् (भ० ५ श० २ उ०)
अग्निना कृषिते, भ० १५ श० १ उ० ।

अगणिणिक्वित्त-अग्निनिक्षिप्त-त्रि० अग्निबुपरि निक्षिते,
"अगणिणिक्वित्तं अफासुयं अणसणिज्जं ज्ञाने संते लोपडिगा-
हेज्जा" अच्चा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

अगणिपरिणामिय-अग्निपरिणमित-त्रि० ३ त० औप्यययो-

गाद् सञ्जाताभिपरिणामे, भ० ५ श० २ उ० । पूर्वस्वभावत्वा-
जनेनाऽऽत्मजावं नीते, भ० १५ श० १ उ० ।

अग्निमुह-अग्निमुख-पुं० अग्निमुखमिव यस्य । देवे, इतः इव्यं
हि देवेरग्निरूपमुखद्वारेणैवाव्यते “ इव्यं वहति देवानाम् ”
इति श्रुतेस्तत्रैव तात्पर्यात् । “ अग्निमुखा वै देवाः ” इति च
श्रुतिः, इति वेदविदः । वाच० । ऋषभदेवचित्तायामग्निकमारा
वदनैः सत्त्वग्निं प्रक्षिप्तवन्तः, तत एव निष्पन्नोऽग्नौ के “ अग्निमु-
खा वै देवाः ” इति प्रसिद्धम्, इति समयविदः । आ० म०
प्र० । आ० चू० । अग्निमुखं प्रधानमुपास्यो यस्य । अग्निहो-
त्रिणि द्विजे, वाच० ।

अगत (द) अगद-पुं० नास्ति गदो रोगो यस्मात् ५ ब०, औ-
षधे, नि० चू० ११ उ० । परमौषधे, पं० व० ३ द्वा० । नकुसाद्यौ-
षधे, नि० चू० १ उ० । ६ ब० रोगग्रान्ये, त्रि० । “ गद भाषणे ”
अच्, न० त० भक्षके, त्रि० । वाच० ।

अगति-अगति-पुं० अगं विन्याचक्षमस्यति । अस्-किञ् ।
शक्त्यादिः । अगस्त्यनामके मुनौ, “ अगस्त्यस्यापत्यानि, व-
ह्यु यजो लुक्, तद्गोत्रापत्येषु ४० व० । तत्सम्बन्धित्वात्
दक्षिणस्यां दिशि, बृहत्संहितायामस्य गगनमण्डले दक्षिणस्यां
तारारूपेण स्थितिरुक्ता । वक्तृके, वाच० । अष्टाशीतिमहाप्रहा-
णां पञ्चत्वारिंशे महाग्रहे, “ दो अगती ” स्था० २ ज्ञा० ३
उ० । चं० प्र० सू० प्र० । जं० । कल्प० ।

अगम-अगम-पुं० न गच्छतीति । यम-अच् । न० त० । वृक्षे, अ-
गन्तरि, त्रि० । वाच० । आकाशे, न०, तस्मिन् गमनक्रियारहितत्वेना-
गमम् । भ० २० श० २ उ० ।

अगमिय-अगमिक-न० न गमिकमगमिकम् । प्रायो गाथाश्लो-
कवेषुकाद्यसदृशपाठात्मके श्रुतजदे, । तद्धैवंविधं प्रायः [विशे०]
आचारादिकालिकभुतम्, असदृशपाठात्मकत्वात् । तथाचाह-
“ अगमियं कालियसुर्यं ” न० । आ० म० प्र० । कर्म० । वृ० ।

अगम्य-अगम्य-त्रि० न गन्तुमर्हति । गम-यत् । न० त० । ग-
मनार्हसु स्तुषादिषु, चाप्राप्त्यादिकायां च, “ फासेकण
अगम्यं, भणाइ सुमिणे गओ अगम्यं ति ” स्पृष्टा कायेनेति ग-
म्यते । अगम्यां स्तुषां चाप्राप्त्यादिकां वा स्त्रियमिति शेषः ।
व्य० १ उ० ।

अगम्यगमि (ण) अगम्यगमिन्-त्रि० जगिन्याद्यभिगन्तरि,
प्रश्न० २ आश्र० द्वा० ।

अगरजा-अगर्भा-स्त्री० न व०, सुविजकाकरतया अरहस्यायां
वाण्याम्, औ० । “ अगरजाए अमम्मणाए सव्वक्खरसखिवा-
याए ” (जिनवाण्या) तत्र, अगर्जया व्यक्तवर्णोषयेत्यर्थः ।
उपा० २ अ० ।

अगरहिय-अगर्हित-त्रि० (आहारविषये) अकृतगर्हो, प्रश्न०
१ सम्ब० द्वा० ।

अगर्ही-त्रि० अनित्ये, “ से अगरहिए अचेत्ते जे समाहिए ”
आचा० १ ध्रु० ८ अ० ८ उ० ।

अगरु-अगरु-न० अगुरुचन्दनाख्ये गन्धिकद्रव्ये “ कुटं त-
गरं अगरुं संपिष्टं सम्मसुरिरेण ” सूत्र० १ ध्रु० ४ अ०
२ उ० । प्रश्न० । नि० चू० । उपा० । आचा० । “ संखतिणि सागु-
चंदणाइ ” नि० चू० २ उ० ।

अगरुगंधिय-अगुरुगन्धित-त्रि० अगुरुगन्धो धूपनादिप्रकारेण
जातोऽस्येति अगुरुगन्धितम् । अगुरुचन्दनेन धूपिते, तं० ।

अगरुपुम-अगरुपुट-पुं० ६ त० अगुरुनामकगन्धद्रव्यस्य पुटे,

“ अगरुपुडाण वा त्वंगपुडाण वा वासपुडाण वा ” । जं० १ वक्र० ।

अगुरुलहुय-अगुरुलघुक-न० न बिद्येते गुरुलघुनी यस्मिंस्त-
दगुरुलघुकम्, परिणामोपेतमूर्तद्रव्यत्वादगुरुलघुकम् । परतत्त्वे,
“ नित्यं प्रकृतिवियुक्तं, लोकाद्वोकावलोकनाभोगम् । स्तिमित-
तरङ्गोदधिसम-मवर्णमस्पर्शमगुरुलघुम् ” । बो० १५ विष० । न गुरुकम-
धोगमनस्वभावं न लघुकमूर्ध्वगमनस्वभावं यद् द्रव्यं तदगुरुल-
घुकम् । अत्यन्तसूक्ष्मे भावामनःकर्मद्रव्यादौ, स्था २० ज्ञा० १ उ० ।

अथ ‘ किं गुरुलघु किं वा अगुरुलघु ’ इति शङ्कायां

तत्स्वरूपप्रतिपादनार्थमाह-

ओराद्वियवेउन्विय-आहारगत्ये गुरुलघु द्रव्या ।

कम्मणमणभासाई, एयाई अगस्तलहुयाई ॥

इदं द्वौ नयौ-व्यवहारनयो निश्चयनयश्च । तत्र व्यवहारन-
यः प्राह-चतुर्धा द्रव्यं, तद्यथा-किञ्चिद् गुरु, किञ्चिद्गु, किञ्चिद् गुरुलघु, किञ्चिद्गुरुलघु । तत्र यद् द्रव्यं तिर्यग्वा प्रक्षिप्तम-
पि पुनर्निसर्गादधो निपतति द्रव्यं तद् गुरु । तद्यथा-लेष्ठादि ।
यत्तु द्रव्यं निसर्गत एवोर्ध्वगतिस्वभावं तद्गु । यथा-दीपकलि-
कादि । यत्पुनर्नोर्ध्वगतिस्वभावं नाप्यधोगतिस्वभावं किन्तु स्व-
भावेनैव तिर्यग्गतिधर्मकं तद् गुरुलघु, यथा-वायुः । यत्तुर्ध्वा-
धस्तिर्यग्गतिस्वभावानामेकतरस्वजावमपि न भवति सर्वत्र वा
गच्छति तदगुरुलघु । यथा-व्योम परमाण्वादि । उक्तं च -

गुरुलहुयं उभयं वि, नोभयमिति वावहारियनयस्स ।

द्रव्यं लेडुं दीवो, वाऊ बोमं जहासंखं ॥

निश्चयनयः पुनरेवमाह-न सर्वगुर्वेकान्तेन किमपि वस्त्वस्ति,
गुरोरपि लेष्ठादेः प्रयोगादूर्ध्वदिगमनदर्शनात् । नाप्येकान्तेन
सर्वत्रघ्वप्यस्ति, अतिलघोरपि वायवादेः करतारुनादिनाऽधो-
गमनादिदर्शनात् । तस्माद् द्विविधमेव वस्तु । तद्यथा-गुरुल-
घु, अगुरुलघु च । तत्र यद् बादरं भूजभरादिकं तत्सर्वं गुरुलघु,
शेषं तु भाषाप्राणापानमनोवर्गणादिकं परमाणुद्वयगुण्यमा-
दिकं च सर्वमगुरुलघु । उक्तं च-

निच्छयतो सव्वगुरुं, सव्वलहुं वा न विज्जए द्रव्वं ।

बायरमिह गुरुलहुयं, अगुरुलहुं सेसयं द्रव्वं ॥

तत्रेयं गाथा निश्चयनयमतेन । पदार्थव्याख्या चैवम-औदा-
रिकचैक्रियाहारकतैजसद्रव्याणि अपराण्यपि तैजसद्रव्यप्रत्या-
सन्नानि तदाभासानि बादररूपत्वाद् गुरुलघूनि गुरुलघुस्वजा-
वानि । कार्मेणमनोनाषाद्रव्याणि तु आदिशब्दत्वाणापानद्र-
व्याणि प्राणाद्रव्यार्वाग्वर्तीनि भाषाभासानि । अपराण्यपि च
परमाणुद्वयगुणादीनि, व्योमादीनि चैतानि अगुरुलघुस्वभावा-
नि । वक्ष्यमाणगाथाद्वयसंबन्धः । एवं पूर्वं किल क्षेत्रकालसंब-
न्धिनाः केवलयोरुद्भावलिकासंख्येयादिबिभागकल्पनया पर-
स्परपनिबन्ध उक्तः । आ० म० प्र० ।

इदमेव व्यक्तीकुर्वन्माह-

जा तेयगं सररीं, गुरुलहुद्वयाणि कायजोगो य ।

मणसा अगुरुलदूणि अ-रुविद्वयाय सव्वे वि ॥

औदारिकशरीरादारन्य तैजसशरीरं यावत् यानि द्रव्याणि
यश्च तेषामेव संबन्धी काययोगः शरीरव्यापारः, एतत्सर्वं गुरु-
लघुकमिति निर्देशः । यानि तु मनोनाषाप्रयोगाण्युपपन्नकल्पा-
दानपानकार्मेणप्रयोगाणि तदपास्तारलघुवर्तीनि च द्रव्याणि या-

नि च सर्वाण्यपि धर्माधर्माकाशजीवास्तिकायलक्षणान्यरूपि-
द्रव्याणि, तदेतत्सर्वमगुरुलघुकम् ।

अहं वा बायरबोदी-कलेवरा गुरुलहु नवे सव्वो ।

सुदुमाणंतपदेसो, अगुरुलहु जाव परमाणु ॥

अथवेति प्रकारान्तरद्योतने । बादरा बोन्दिः शरीरं येषां ते बादर-
बोन्द्यो बादरनामकर्मोदयवर्त्तिनो जीवा इत्यर्थः, तेषां सबन्धी-
नि यानि कलेवराणि यानि वाऽपराण्यपि बादरपरिणतानि त-
त्तदधरादीनि शक्रचापगन्धर्वपुरप्रजृतीनि वा वस्तूनि तानि
सर्वाण्यपि गुरुलघुच्यन्ते । यानि तु सूक्ष्मनामकर्मोदयवर्त्ति-
नां जन्तूनां शरीराणि यानि च सूक्ष्मपरिणामपरिणतानि अ-
नन्तप्रादेशिकादीनि परमाणुपुद्गलं यावत् द्रव्याणि तानि सर्वा-
ण्यगुरुलघूनि ।

अथ व्यवहारनयमतमाह—

व्यवहारनयं पप्प उ, गुरुया लहुया य मीसगा चेवं ।

लेदुपदीवगमारुय, एवं जीवाण कम्माइं ॥

व्यवहारनयं प्राप्याङ्गीकृत्य त्रिविधानि द्रव्याणि भवन्ति । त-
द्यथा-गुरुकानि लघुकानि मिश्रकानि च, गुरुलघुमिश्राणीत्य-
र्थः । तत्र यानि तिर्यग्गूर्द्धं वा प्रक्षिप्ताण्यपि स्वजावादेवाधो
निपतन्ते तानि गुरुकाणि, यथा-क्षेपुप्रजृतीनि । यानि तूर्द्धग-
तिस्वभावानि तानि लघुकानि, यथा-प्रदीपकादीनि । यानि
तु नाधोगतिस्वभावानि नवा कूर्द्धगतिस्वभावानि किं तर्हि
तिर्यग्गतिधर्मकाणि तानि गुरुलघूनि, यथा-मारुतो वायुस्त-
त्प्रजृतीनि । एवं जीवानां कर्माण्यपि त्रिविधानि भवन्ति-गुरु-
णि लघूनि गुरुलघूनि वा । तत्र यैरमी जीवा अधोगतिं नीयन्ते
तानि गुरुकाणि, यैस्तु त पर्वोर्द्धगतिं प्राप्यन्ते तानि लघुकानि,
यैः पुनस्तिर्यग्गतिनिकेषु वा मनुष्येषु वा गतिं कार्यन्ते तानि गुरु-
लघुकानीति । तदेवं व्यवहारनयानिप्रायेण समर्थितः कर्मणां
गुरुलघुत्वपरिणामः । ७० १ उ० ।

एतदेव सर्वमभिप्रेत्य सुप्रवृत्ताह—

सत्तमे णं भंते ! उवासंतरे किं गुरुए लहुए गुरुयलहुए
अगुरुयलहुए ? गोयमा ! नो गुरुए नो लहुए नो गुरुयलहुए
अगुरुयलहुए । सत्तमे णं भंते ! तण्णवाए य लहुए ? गोय-
मा ! नो गुरुए नो लहुए गुरुयलहुए । एवं नो अगुरुयल-
हुए । सत्तमे घणवाए सत्तमे घणोदही सत्तमा पुदवी उवा-
संतराईं सव्वाइं जहा सत्तमे उवासंतरे जहा तण्णवाए एवं गुरु-
यलहुए घणवायघणउदहिपुदवीदीवा य सागरावासा । ने-
रइयाणं भंते ! किं गुरुया जाव अगुरुलहुया ? गोयमा ! नो
गुरुया नो लहुया गुरुयलहुया वि अगुरुलहुया वि । से केण-
ट्ठेणं ? गोयमा ! वेउव्वियतेयाइं पमुच्च नो गुरुया नो लहुया
गुरुयलहुया नो अगुरुयलहुया । जीवं च कम्मं च पमुच्च नो
गुरुया नो लहुया नो गुरुयलहुया अगुरुयलहुया, से तेणट्ठे-
णं एवं जाव वेमाणिया, नवरं णाणत्तं जाणियव्वं सरीरेहिं
धम्मत्थिकाए जाव जीवत्थिकाए चउत्थपणं । पोमल-
त्थिकाए णं भंते ! किं गुरुए लहुए गुरुयलहुए अगुरुय-
लहुए ? गोयमा ! नो गुरुए नो लहुए गुरुयलहुए वि अ-
गुरुयलहुए वि । से केणट्ठेणं ? गोयमा ! गुरुयलहुयद-

व्वाइं पमुच्च णो गुरुए णो लहुए गुरुयलहुए नो अगुरुयलहु-
ए, अगुरुयलहुयदव्वाइं पमुच्च नो गुरुए नो लहुए नो गुरुय-
लहुए अगुरुयलहुए, समया कम्माणि य चउत्थपणं । क-
रुहत्तेस्साणं भंते ! किं गुरुया जाव अगुरुयलहुया ? गोयमा !
नो गुरुया नो लहुया गुरुयलहुया वि अगुरुयलहुया वि । से
केणट्ठेणं ? गोयमा ! दव्वत्तेस्सं पमुच्च तइयपणं भावत्तेस्सं
पमुच्च चउत्थपणं, एवं जाव मुक्खत्तेस्सा । दिट्ठीदंसणना-
णअभाणसखाओ चउत्थपणं णेयव्वाइं हेडिद्धा चत्तारि
सरीरा नायव्वा, तइएणं कम्मयं चउत्थपणं पणं मणजोगे
वइजोगे चउत्थपणं पदेणं कायजोगे तइयपणं पणं मामा-
रोवओगो अणागारोवओगो चउत्थपणं सव्वदव्वाओ
सव्वपदेसा सव्वपज्जवा जहा पोमलत्थिकाओ । अतीतइा
अणागयइा सव्वप्पा चउत्थपणं पणं ।

(सत्तमेणमित्यादि) इह चेयं गुरुलघुव्यवस्था—

निचुत्थयओ सव्वगुरुं, सव्वलहुं वा न विज्जप दव्वं ।

व्यवहारओ उ जज्जइ, बायरबोदेषु जावेसु ॥ १ ॥

अगुरुलहुं चउ फासा, अरुविदव्वा य होति नायव्वा ।

सेसा उ अउ फासा, गुरुलहुया निचुत्थययस्स ॥ २ ॥

(चउ फासं सि) सूक्ष्मपरिणामानि (अउ फासं सि) बादराणि
गुरुलघुद्रव्यं रूपि अगुरुलघुद्रव्यं त्वरूपि रूपि वेति । व्यवहा-
रतस्तु गुर्वादीनि चत्वार्यपि सन्ति । तत्र निदर्शनानि-गुरुलघो-
ऽधोगमनात्, लघुर्धुम कूर्द्धगमनात्, गुरुलघुकीयुस्तिर्यग्गमनात्,
अगुरुलघुकाशं तत्स्वभावत्वादिति । एतानि चावकाशान्तरा-
दिसुत्रायेतन्नाधानुसारेणावगन्तव्यानि । तद्यथा—“ववासवाय-
घणउदहि-पुदवीदीवाय सागरावासा । नेरइयाइं अस्थिय, स-
मयाकम्माइं सेसाओ ॥ १ ॥ दिट्ठी दंसणणाणे, सन्नसरीरा य
जोगवओगो । दव्वपणसा पज्जव, तीया आगामिसंबद्ध सि” ॥ २ ॥

(वेउव्वियतेयाइं पमुच्च सि) नारका वैक्रियतैजसशरीरे
प्रतीत्य गुरुलघुका एव । यतो वैक्रियतैजसवर्गणात्मके ते, ए-
ताश्च गुरुलघुका एव । यदाह—“ओराव्वियवेउव्विय-आहार-
गतेय गुरुलहु दव्व सि” । (जीवं च कम्मं च पमुच्च सि) जीवा-
पेक्षया कर्मणशरीरापेक्षया च नारका अगुरुलघुका एव,
जीवस्यारूपित्वेन गुरुलघुत्वात् । कर्मणशरीरस्य च कर्मव-
र्गणात्मकत्वात्कर्मणवर्गणायां चागुरुलघुत्वात् । आह च—
“कम्मणमणजासाई, पयाइं अगुरुलहुयाइं ति” (नाखत्तं जाणि-
यव्वं सरीरेहिं ति) यस्य यानि शरीराणि भवन्ति तस्य तानि
ज्ञात्वा असुरादिसुत्राण्यप्येयानीति इदमम् । तन्नासुरादिदेवा
नारकवद्वाच्याः । पृथिव्यादयस्तु औदारिकतैजसे प्रतीत्य गुरु-
लघवः, जीवं कर्मणं च प्रतीत्यागुरुलघवः । वायवस्तु औदा-
रिकवैक्रियतैजसानि प्रतीत्य गुरुलघवः । एवं पञ्चेन्द्रियतिर्य-
ज्जोऽपि मनुष्यास्त्वौदारिकवैक्रियतैजसाहारकाणि प्रतीत्येति
(धम्मत्थिकाये सि) इह यावत्करणात्, “अहम्मत्थिकाए आगा-
सत्थिकाए” इति इदमम् (चउत्थपणं ति) एते अगुरुलघु
इत्यनेन पदेन वाच्याः । शेषाणां तु निषेधः कार्यः, धर्मास्तिकाया-
दीनामरूपितया अगुरुलघुत्वादिति । पुद्गलास्तिकायसूत्रे उत्तरं नि-
श्चयनयाश्रितम्, एकान्तगुरुलघुनोस्तन्मतेनाज्ञात्वात् (गुरुयलहुय
दव्वाइं ति) औदारिकादीनि ४ (अगुरुयलहुयदव्वाइं ति) कर्म-

शादीनि (समया कर्माणि य चरुत्थपपणं ति) समया अमूर्ताः कर्माणि च कर्मणवर्गणात्मकानीत्यगुरुलघुत्वमेवाम् । (द्रव्यत्वे स पदुच चरुत्थपपणं ति) छव्यतः कृष्णलक्ष्या औदारिकादिशरीरवर्णः, औदारिकादिकञ्च गुरुलघ्विति कृत्वा गुरुलघ्वित्यनेन तृतीयविकल्पेन व्यपदेशः । जावलेइया तु जीवपरिणतिः, तस्याभामूर्त्तत्वाद्गुरुलघ्वित्यनेन व्यपदेश इत्यत आह (भावत्वे स पदुच चरुत्थपपणं ति) (विष्ठादिसणेत्यादि) दृष्ट्यादीनि जीवपर्यायत्वेनागुरुलघुत्वाद्गुरुलघुवृत्तकणेन चतुर्थपदेन धाव्यानि । अज्ञानपदं त्विह ज्ञानविपकृत्वाद्भीतिम्, अन्यथा द्वारेषु ज्ञानपदमेव दृश्यते (देहिले सि) औदारिकादीनि । (तद्व्यपपणं ति)-गुरुलघुपदेन गुरुलघुवर्गणात्मकत्वात् । (कर्मणा चरुत्थपपणं ति) अगुरुलघुद्रव्यात्मकत्वात् कर्मणशरीराणां मनोयोगवाग्योगौ चतुर्थपदेन धाव्यो, तद्व्याणामगुरुलघुत्वात्, काययोगः कर्मणवर्जस्तृतीयेन गुरुलघुत्वाच्चद्रव्याणामिति । (सर्वद्रव्येत्येदि) सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि सर्वप्रदेशास्तेषामेव निर्विभागा अंशाः सर्वपर्यवावर्णोपयोगादयो छव्यधर्माः, एते पुञ्जलास्तिकायवद् व्यपदेश्याः, गुरुलघुत्वेनागुरुलघुत्वेन वेत्यर्थः । यतः सूक्ष्माण्यमूर्तानि च छव्याण्यगुरुलघूनि, इतराणि तु गुरुलघूनि । प्रदेशपर्यवास्तु तत्तद्रव्यसम्बन्धत्वेन तत्तत्स्वभावा इति । भ० १ श० ९ उ० । संप्रति गुरुलघुद्रव्याणामगुरुलघुद्रव्याणां चाल्पबहुत्वेन वर्गणाभिन्यन्ते-तत्र बादरस्कन्धेषु जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदजिघ्र्खेकोत्तरवृक्षप्रवर्द्धमाना वर्गणा अनन्ता भवन्ति । ताश्च तावद्द्रव्या यावत्सर्वोत्कृष्टो बादरस्कन्धः ।

ततो य वगणाओ, सुहमाण जवंत एतगुणियाओ ।

परमाणुण य एका, संखेरपदेससंखाता ।

ताभ्यः समस्तबादरस्कन्धगतभ्यो वर्गणाभ्यः सूक्ष्माणां सूक्ष्मानन्तप्रदेशकस्कन्धानामनन्तगुणिता वर्गणास्तथा परमाणूनां समस्तानामेका वर्गणाः । (संखेरसि) संख्येयप्रदेशेषु द्रवादिप्रभृत्युत्कृष्टं संख्यातं यावत् संख्याताः संख्यातस्य संख्यातज्जन्मावात् । इतरस्मिन्संख्येयप्रदेशे असंख्येया वर्गणाः, असंख्यातस्य संख्यातभेदभिन्नत्वात् ।

इय पोगग्नकायम्मि य, सव्वत्थोवा उ गुरुलहु दव्वा ।

उजयपडिसेहिया पुण, अणंतकप्पा बहुविकप्पा ॥

इति एवमुपदर्शितेन प्रकारेण पुञ्जलाये पुञ्जलास्तिकाये गुरुलघुद्रव्याणि सर्वस्तोकानि उभयप्रतिषेधितानि संज्ञात-गुरुलघुप्रतिषेधानि अगुरुलघूनीत्यर्थः । पुनर्द्रव्याणि अनन्तकल्पानि अनन्तभेदानि । तत्रानन्तभेदत्वं गुरुलघुद्रव्येष्वप्यस्ति, तत आह-बहुविकल्पानि विकल्पातिशयेन बहुभेदानि । संप्रति पर्यायपरिमाणमल्पबहुत्वेन चिन्त्यते-इह पञ्चराशयः क्रमेण स्थाप्यन्ते । तद्यथा-परमाणुराशिः, संख्यातप्रदेशकस्कन्धराशिः, असंख्यातप्रदेशकस्कन्धराशिः, सूक्ष्मानन्तप्रदेशकस्कन्धराशिः, बादरानन्तप्रदेशकस्कन्धराशिश्च । तत्र बादरानन्तप्रदेशकस्कन्धराशौ योऽन्तिवदः सर्वोत्कृष्टो बादरस्कन्धस्तत्र बहवो गुरुलघुपर्यायाः, सर्वस्तोका अगुरुलघुपर्यायाः, इह बादरस्कन्धेष्वप्यगुरुलघवः पर्यायाः सन्ति परमुत्कलिता गुरुलघुपर्याया इति । त एवं तत्र शेषकालं गत्यन्ते, संप्रति तु वस्तुस्थितिचिन्त्यते । इत्यल्पबहुत्वचिन्तायां ते चिन्तिताः । तत्सर्वोत्कृष्टाद् बादरस्कन्धाद् येऽधस्तना बादरस्कन्धास्तेषु

गुरुलघुपर्यायाः क्रमेणानन्तगुणहान्या द्रष्टव्याः । अगुरुलघुपर्यायाः पुनरनन्तगुणवृद्ध्या । एवं च तावद् ज्ञातव्यं यावत्सर्वजघन्यो बादरस्कन्धः । उक्तं च-- “ परमाणुसंख्यसंज्ञा, सुहमाण ताण बायराणं च । एपसिं रासीतो, क्रमेण सव्वे ठवे-कणं ॥ तेसिं जो अतिसओ, सव्वुकोसो य बायरो अंधो । तस्स बह्व गुरुलहुया, अगुरुलहु पज्जया थोवा ॥ ततो हिट्ठा हुत्ता, अणंतहाणिण गुरुलहुहुत्ती । एवं ता जाव जहओ सि ” ॥

एतदेवाह-

ते गुरुलहुपज्जाया, पप्पाच्छेदेण वोगसित्ताणं ।

जा बायरो जहणो, अणंतहाणिण हायंता ॥

ते गुरुलघुपर्यायाः प्रज्ञाच्छेदनकेनागुरुलघुपर्यायेभ्यो व्युत्कृष्य पृथक्कृत्वा सर्वोत्कृष्टाद् बादरस्कन्धादधस्तनेषु बादरस्कन्धेष्वनन्तगुणहान्या हीयमानास्तावद् द्रष्टव्या यावद् जघन्यो बादरस्कन्धः । अगुरुलघुपर्यायास्तु क्रमेणानन्तगुणवृद्ध्या प्रवर्द्धमानाः, ततः परं सूक्ष्मानन्तप्रदेशादिषु स्कन्धेषु केवला अगुरुलघुपर्याया एव क्रमेणानन्तगुणवृद्ध्या प्रवर्द्धमाना द्रष्टव्याः । ते च तावत् यावत्परमाणवः । उक्तं च-- “ तेण परं सुहमाओ, अणंतवुद्धिण नवर वट्ठता । अगुरुलहु चिय केवल, जा परमाणु य तो नेया ” तदेवं पर्यायपरिमाणमल्पबहुत्वेन चिन्तितम् । सांप्रतमरूपि द्रव्यं चिन्त्यते- तच्चतुर्धा, तद्यथा-धर्मास्तिकायः, अधर्मास्तिकायः, आकाशास्तिकायः, जीवास्तिकायश्च ।

तेषां किमगुरुलघुपर्यायपरिमाणमत आह-

केण हविज्ज विरोहो, अगुरुलहुपज्जावाण उ अमुत्ते ।

अचंतमसंजोगो, जहियं पुण तव्विवक्खस्स ॥

यन्नामूर्त्तं धर्मास्तिकायादौ तद्विपक्षस्य गुरुलघुपर्यायजातस्यात्यन्तमेकान्तेनासंयोगोऽघटना तत्रागुरुलघुपर्यायाणां केन विरोधो विनाशनं भवेत्?, नैष केनचित् । ततः केनापि विनाशाभावात्सदैव प्रतिप्रदेशमनन्ता अगुरुलघुपर्यायाः ।

तथाचाह-

एवं तु अणंतोहिं, अगुरुलघुपज्जवेहिं संजुत्तं ।

होइ अमुत्तं दव्वं, अरूविकायाण चाउहं ॥

एवं तु सति चतुर्णामप्यरूपिकायानामरूपिणामस्तिकायानां धर्मास्तिकायप्रभृतीनामेकैकाख्यं यदमूर्त्तं द्रव्यं तद् भवति प्रत्येकमनन्तैरगुरुलघुपर्यायैः संयुक्तम् । तदेवंभावित एकैक आकाशप्रदेशोऽनन्तैरगुरुलघुपर्यवैरुपेतः । इ० १ उ० ।

अगरुलहुचउत्क-अगुरुलघुचउत्क- न० अगुरुलघुपघातपराघातोच्छ्वासलक्षणनामकर्मप्रकृतिचतुष्टये, कर्म० १ कर्म ।

अगरुलहुणाम-अगुरुलघुनामन्- न० नामकर्मभेदे, यदुदयादगुरुलघु स्वयं शरीरं जीवानां भवति । स० ।

अंगं न गुरु न लहुयं, जायइ जीवस्स अगरुलहुउदया ।

अगुरुलघुदयादगुरुलघुनामोदयेन जीवस्य अङ्गं शरीरं न गुरु न लघु जायते भवति, किन्तु अगुरुलघु, यत एकान्ते गुरुत्वे हि बोद्धुमशक्यं स्यात्, एकान्तलघुत्वे तु वायुनाऽपहियमाणं धारयितुं न पायैत, यदुदयाज्जन्तुशरीरं न गुरु न लघु नापि गुरुलघु किन्तु अगुरुलघुपरिणामपरिणतं भवति, तदगुरुलघुनामेत्यर्थः । कर्म० १ कर्म० । प्रघ० । आ० । प० सं० ।

अगरुल्लुपरिणाम—अगरुल्लुपुक्कपरिणाम—पुं० अगरुल्लुपुक्कमेव परिणामः, परिणामपरिणामवतोरभेदादगुरुल्लुपुक्कपरिणामः । अजीवपरिणामजेदे, स्था० १० ठा० । अगरुल्लुपुपरिणामस्तु परमाणोरारब्धय यावदनन्तान्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः सूत्रमाः । सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० ।

अगरुल्लुपरिणामे णं भंते ! कतिविहे पणुत्ते ! गोयमा !

एगागारे पणुत्ते ।

अगरुल्लुपरिणामो भावादिपुद्गलानां “कम्मणमणभासाई पयाई अगरुल्लुहयाई” इतिवचनात् । तथा अमूर्तद्रव्याणां चाकाशादीनाम् । अगरुल्लुपुपरिणामप्रदणमुपलक्षणम्, तेन गुरुल्लुपुपरिणामोऽपि द्रष्टव्यः । स चौदारिकादिद्रव्याणां तेजसद्रव्यपर्यन्तानामवसेयः । “ओराक्षियवेउविय—आहारगतेय गुरुल्लु दव्या” इति वचनात् । प्रज्ञा० १३ पद ।

अगरुवर—अगरुवर—पुं० कृष्णागरा, ज्ञा० १७ अ० ।

अगलंत—अगलंत—त्रि० अन्नाविणि, “असती मोयमहीए कयकण अगलंत सत्तए णिसिरे” व्य० ७ उ० ।

अगलिय—अगलित—त्रि० अपतिते, “अगलियणेइणिवट्टा—इं जोअण लक्खु विज्जाउ । वरिससएण वि जो मिलइ स हि सोक्खइं सो छाउं य” प्रा० १ पाद ।

अगविठ—अगवेषित—त्रि० गवेषण्या अपरिभाषिते, “अगविठस्स उ गहणं, न होइ नय अगदियस्स परिमोगो” । पिं० “अगविट्टा य गविट्टा, णिप्पणा धारणदिसासु” व्य० ४ उ० ।

अगहणवगणा—अग्रहणवर्गणा—स्त्री० अल्पपरमाणुरूपत्वेन स्थूलपरिणामतया च स्वभावाज्जीवानां ग्रहेऽसमागच्छन्तीषु वर्गणानु, कर्म० ५ कर्म० । पं० सं० । (आसां स्पष्टं स्वरूपं ‘वगणा’ शब्दे दर्शयिष्यते)

अगहिय—अग्रहीत—त्रि० न० त० अस्वीकृते, पञ्चा० १७ विव० ।

अगहियगहण—अग्रहीतग्रहण—न० साधुभिरस्वीकृतभक्तादिदातव्यद्रव्ये, “पडिबंधणिरागरणं, केइ अण्णं अगहियगहणस्स” पञ्चा० १७ विव० ।

अगहिल्लुगराय—अग्रहिल्लुकराज—पुं० राजजेदे, (ती०) तत्कथा कैवम्—केइ पुण अगहिल्लुगरायअक्खणगविहीए कालाइ दोसो वि अप्पाणं निव्वाइस्संति, तं च अक्खणयमेव पञ्चवंति पुव्वायरिया—पुर्व्व किर पुदवीपुरीए पुणो नाम राया । तस्स मंती सुबुद्धी नाम । अन्नया लोगदवो नाम नेमिस्सिओ आगओ । सो य सुबुद्धिमंतिणा आगमेस्सि कालं पुठो । तेण भणियम—मासाखंतरे इत्थ जलदरो वरिसिस्सइ । तस्स जलं जो पाहिइ सो सव्वो वि गहलीभूओ भविस्सइ । कित्तए वि काले गप सुवुट्ठी जवस्सइ । तज्जपणेण पुणो जणा सुत्थी भविस्संति । तओ मंतिणा तं राइणो विअत्तं । रखा वि परइण्योसेण वारिसं—गहत्थो जणो आइछो । जणेण वि तस्संगहो कओ । मासेण बुछो मेहो । तं च संगहियं नीरं कालेण निछविअं ओण्हि नवोदगं केव पाउमादत्तं । तओ गहिल्लुअ सव्वओआ सामंताइ गायंति नच्चंति सिज्जाए वि चिंटो । केवलं राथा अमच्चो अ संगहियं जलं न निट्ठियंति । तं केव दो वि सुत्था चिंटंति । तओ सामंताइहि विसरिसं चिंटे रायअमच्चोहि निरिक्खिऊण परण्णं मंतिअं । जहा गदिहो रायामंती य एए अम्हाहिंतो वि विसारसीयारा । तओ एए अवसारिऊण अवरे अप्पतुल्लायारे

रायाणं उवाधिरस्सामो । मंती ऊण तेसि मंते नाऊण राइणो विअवेइ । रखा वुत्तं—कइ मे एहुतो अप्पा रक्खियव्वो विदेहनरि—वतुल्लं हवइ । मंतिणा भणियं—महाराय ! अगहिल्लिहिं पि अम्हेहिं गहिल्लिहोऊण उयव्वं । न अन्नइ मुक्खो । तओ कित्तिमगहिल्लि—होउं ते रायमच्चो तेसि मज्जे निअसंपयं रक्खंता चिट्ठंति । तओ ते सामंताइ तुछा, अहो ! रायमच्चो विअम्हसरिसा सजायत्ति । उवायण तेण तेहि अप्पा रक्खिओ । तओ कालंतरेण सुइ—बुछो जाया । नवोदगे पीए सव्वे बोणा पगइमावव्वा सुत्था संवुत्ता । एवं दूसमकाले गीयत्थकुलिगोहिं सह सरिसो होऊण वट्ठंता अप्पणो समयं भाविणं पमिवाडितो अप्पाणं निव्वाइइस्संति । ती० २१ कल्प० ।

अगाढ—अगाढ—त्रि० अवगाढे, सूत्र० १ भु० १३ अ० ।

अगाढपण—अगाढप्रज्ञ—त्रि० अगाढा तत्त्वनिष्ठा प्रज्ञा बुद्धिर्यस्य सोऽगाढप्रज्ञः । परमार्थपर्यवसितबुद्धौ, “अगाढपण्णेषु वि भावियण्णा, अन्नं जणं सपन्न परिहवेज्जा” सूत्र० १ भु० १३ अ० ।

अ (आ) गार—अगार—न० गृहे, दश० १ अ० । अगैद्वेमह—षदादिभिर्निर्वृत्तमगारम् । दश० १० अ० । विशेष० । स्था० ॥ अनु० । सूत्र० । आचा० । प्रव० । पञ्चा० । नि० चू० । आ० म०, द्वि० । (अगारनिक्षेपः) अगारं द्विविधं कृष्यभावभेदात् । तत्र द्रव्यागारमगैद्वेमहषदादिभिर्निर्वृत्तम् । भावागारं पुनरगैर्विपाककालेऽपि जीवविपाकितया शरीरपुद्गलादिषु बहिःप्रवृत्तिरहितैरन्तानुक्त्यादिभिर्निर्वृत्तं कषायमोहनीयम् । “समरेसु य अगारेसु, संधीसु य महापहे” अगारेषु गृह्यगृहेषु । उच० १ अ० । “अगारभावसंतस्स, सव्वो संविज्जाए तहा” सूत्र० १ भु० ३ अ० ५ उ० विशेष० । अगारं द्विविधम्—खातमुच्छिन्नं च । तत्र खातं जूमिगृहादि, उच्छिन्नमुच्छ्रयेण कृतम्, उभयं भूमिगृहस्थोपरि प्रासादः । पञ्चा० १ विव० । स्थाने च । “सिंगारा—गारचारवेसा” औ० । अगारं गृहं तद्योगाद् । विशेष० । अगारं गृहं तदेषां (वा) विद्यते इत्यर्थादिगणत्वादन्वयः । गृहस्थे, पुं० । दश० १ अ० ।

अगारस्थ—अगारस्थ—पुं० अगारं गृहं, तत्र तिष्ठन्तीति अगार—स्थाः । गृहस्थेषु, आचा० १ भु० ए अ० १ उ० ॥

अ (आ) गारधम्म—अगारधम्म—पुं० न गच्छन्तीत्यागा वृत्तास्तैः कृतमा समन्ताज्जात इत्यगारं गृहम् । तत्र स्थितानां धर्मोऽगारधर्मः । शाकपार्थिवादित्वात्मध्यमपदलोपी समासः । देशविरतौ, आ० म० छि० ।

पंच य अणुव्वयाई, गुणव्वयाई च होंति तिभेव ।

सिक्खावयाइ चउरो, गिहियम्मो वारसविहो य । १३ ।

पञ्चाणुव्रतानि स्थूलप्राणातिपातविरत्यादीनि गुणव्रतानि च भवन्ति, त्रीण्येव दिग्व्रतादीनि शिक्षापदानि चत्वारि सामायिकादीनि, गृहियधर्मो ब्राह्मणविधस्तु एष एवाणुव्रतादिः । अणुव्रतादिविरूपं चावश्यके चक्षितत्वाशोक्तमिति गार्थायः । दश० नि० ६ अ० । ध० । तत्र सामान्यतो नाम सर्वविशिष्टजनसाधारणानुष्ठानरूपः, विशेषात् सम्यग्दर्शनाणुव्रतादिप्रतिपत्तिरूपः, चकार उक्तसमुच्चय इति । तत्राद्यं भेदं दशभिः श्लोकेर्दर्शयति—

“तत्र सामान्यतो गृह्य-धर्मो न्यायार्जितं धनम् ।

वैवाह्यमन्यगोत्रीयैः, कुलशीलसमैः समम् ॥ ५ ॥

शिष्टाचारप्रशंसाऽरि—धर्मवर्गेत्यजनं तथा ।

इन्द्रियाणां जय उपप्लुतस्थानविवर्जितम् ॥ ६ ॥

सुप्रतिवेदिमके स्थाने, नातिप्रकटगुप्तके ।
 अनेकनिर्गमधार-गृहस्थ विनिवेशनम् ॥ ७ ॥
 पापभीरुकताख्याता, देशाचारप्रपादनम् ।
 सर्वेष्वनपवादित्वं, नृपादिषु विशेषतः ॥ ८ ॥
 आयोचितव्ययो वेधो, विमवाधनुसारतः ।
 मातृपित्रर्चनं सङ्गः, सदाचारैः कृतज्ञता ॥ ९ ॥
 अजीर्णोऽभोजनं काले, युक्तिः सम्पदलोभता ।
 वृत्तस्थज्ञानवृक्षाहो, गृहितेष्वप्रवर्त्तनम् ॥ १० ॥
 भर्त्सव्यजरणं दीर्घ-दृष्टिर्धर्मश्रुतिर्देया ।
 अष्टबुद्धिगुणैर्योगः, पक्वपातो गुणेषु च ॥ ११ ॥
 सदाऽनजिनिवेशश्च, विशेषज्ञानमन्वहम् ।
 यथाईमतिथौ साधौ, दीने च प्रतिपन्नता ॥ १२ ॥
 अन्योन्यानुपघातेन, त्रिवर्गस्यापि साधनम् ।
 अदेशकालाचरणं, बलाबलविचारणम् ॥ १३ ॥
 यथार्थज्ञोकयात्रा च, परोपकृतिपाटवम् ।
 गृहीः सौम्यता चेति जिनेः, प्रज्ञतो हितकारिणिः ॥ १४ ॥

(दशजिः कुलकम्)

तत्र तयोः सामान्यविशेषरूपयोर्गृहस्थधर्मयोर्वैकुण्ठपुष्पकान्तयोर्मध्ये
 समान्यतो गृहधर्म इति अमुना प्रकारेण हितकारिभिः परोपकर-
 णशौचैर्जिनैर्दर्शयिः प्रज्ञतः प्रकृतिपित इत्यनेन संबन्धः ॥ ४० ॥ अधि० ।

(न्यायार्जितधनादिपदानामर्थः ' लायज्जिय' शब्दे)

अगारबंधण-अगारबन्धन-न० क० स० । पुत्रकलत्रधानधान्या-
 दिरूपे गृहपाशे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ॥ " एवं समुद्रिप
 जिक्वु, सोसिज्जा गारबंधणं " सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।
 अगारव-अगौरव-त्रि० न० ब० । ऋद्ध्यादिगौरववर्जिते, प्रश्न०
 ५ सम्ब० द्वा० ।

अगारवास-अगारवास-पुं० गृहवासे, " अगारवासमज्जे व-
 सित्ता " ज० १५ श्रु० १ उ० ।

इहलोग दुहावहं विज्ज, परलोमे य दुहं दुहावहं ।

विच्छंसणधम्ममेव तं, इति विज्जं कोऽगारमावसे ॥ १० ॥

(इहलोग इत्यादि) इहाऽस्मिन्नेव लोके हिरण्यस्वजनादिकं
 दुःखमावहति, (विज्जति) विद्याः जानीहि । तथाहि- " अर्थी-
 नामर्जने दुःख-मर्जितानां च रक्तेण । आये दुःखं व्यये दुःखं,
 धिगर्थं दुःखजाजनम् " ॥ ११ ॥ तथाहि- " रेवापयः किसलयानि च
 सल्लकांनां विन्ध्योपकण्ठविपिनं स्वकुलं च हित्वा । किं ताम्यसि
 छिप ! गतोऽसि वशं करिण्याः स्नेहो निषन्धनमनर्थपरम्परा-
 याः " ॥ १२ ॥ परलोके च हिरण्यस्वजनादिममत्वापादितकर्मजं
 दुःखं जवति, तदप्यपरं दुःखमावहति, तदुपादानकर्मोपादाना-
 दिति भावः । तथैतदुपाजितमपि विच्छंसनधर्मं विशारदस्वभावं
 गत्वरमित्यर्थः, इत्येवं विद्वान् जानन् कः सकण्ठोऽगारवासं
 गृहवासमावसेत्, गृहवासं वाऽनुबन्धयिष्यति ? उक्तं च " दाराः
 परिजवकाराः बन्धुजनो बन्धनं विषं विषयाः । कोऽयं जनस्य मोहो ?
 ये रिपवस्तेषु सुहृदाश्च " ॥ १३ ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

गारं पि अ आवसे नरे, अणुपुव्वं पाणेहि संजण ।

समता सन्वत्थ सुवत्ते, देवाणं गच्छे स होगयं ॥ १३ ॥

अगारमपि गृहमप्यावसन् गृहवासमपि कुर्वन् नरो मनुष्यः
 (अणुपुव्वं ति) आनुपूर्व्या अवधर्मप्रतिपत्त्यादिवृत्त्याया
 प्राणिषु यथाशक्त्या सम्यग यतः संयतस्तदुपमर्दादिवृत्तः, कि-
 मिति ? यतः समता समभावः आत्मपरतुल्यता, सर्वत्रयतौ गृ-

हस्थे च यदि चैकेन्द्रियादौ श्रयतेऽभिधीयते आर्हते प्रवचने
 तां च कुर्वन् स गृहस्थोऽपि सुवतः सन् देवानां पुरन्दरादीनां
 लोकं स्थानं गच्छेत्, किं पुनर्यो महासस्वतया पञ्चमहाव्रतधा-
 री यतिरिति । " सेओ अगारवासो (सित, इह भिक्षु न चित-
 प " उक्त० २ अ० ।

अगारि (ण) अगारिन्-पुं० गृहस्थे, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।
 आचा० क० । " अगारिणो वि समणा भवन्तु, सेवन्ति उ ते वि तह
 प्पगारं " सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

अगारिकम्म-अगारिकर्मन्-न० अगारिणां कर्माऽनुष्ठानम् । गृ-
 हस्थानां सावय आरम्भे, जातिमदादिके च । " निक्खम्म से से-
 च्छ गारिकम्मं, ण पारप होइ विमोयणाप " सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
 अगारियंग-अगार्यङ्ग-न० अगारिणां गृहस्थानामङ्ग कारण-
 म् । जात्यादिके मदस्थाने, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

अगारी-अगारी-स्त्री० गृहस्थस्त्रियाम्, व्य० १ उ० ।

अगारीपमिबंध-अगारीप्रतिबन्ध-पुं० अगार्याः प्रतिबन्धोऽगारि-
 प्रतिबन्धः । यत्रागार्या विषये आत्मपरोपयसमुत्था दोषा इत्ये-
 वरूपे गृहियोषिप्रतिबन्धे, व्य० ४ उ० ।

अगाह-अगाध-त्रि० गम्भीरे, स्था० ४ उ० ४ उ० ।

अगिज्ज-अगाह-त्रि० इस्तादिना ग्रहीतुमशक्ये " तओ अ-
 गिज्जा पण्णत्ता, तं जहा-- समप पयसे परमाणु " स्था० ३
 उ० २ उ० । अनाश्लेष्ये, " अणेगणरज्जुयाऽगिज्जे " औ० ।
 अप्रमेये, रा० ।

अगिहयव-अग्रहीतव्य-त्रि० । न ग्रहीतव्योऽग्रहीतव्यः । हेये,
 उपेक्षणार्थे च । उभयोरपि कार्यसाधकत्वात् । " गज्जो जो क-
 ज्जसाहो होइ " इति कार्यसाधकस्यैव ग्राह्यत्वोक्तेः " नायम्मि
 मेहिहयवम्मि, अगेहिहयवम्मि चैव अत्थम्मि " उक्त० १ अ० ।
 आव० ।

अगिह-अगृह-त्रि० न० त० । अनध्युपपन्ने अमूर्तिरे, " अगि-
 के सदप्पासेसु, आरंत्तेसु अणिस्सिप " सूत्र० १ श्रु० ६ अ०
 " उवहिम्मि अमुच्छिप अगिह्हे अण्णायउं पण्णायपुत्ताप "
 अगृहः प्रतिबन्धाभावेन । दश० १० अ० ।

अगिलाइ-अग्लानि-स्त्री० अखेदे, स्था० ७ उ० ७ अ० । " अगि-
 लाइ अण्णजीवी, नायव्वो वीरियायारो " पंचा० १५ विव० । अ-
 गिलाणाम णो मनोवाक्कापहिं अज्जजरमाणेत्यर्थः " नि० न्यू० १ उ० ।

अगिला-अग्लानि-स्त्री० निर्जरार्थमात्रोत्सादे, व्य० ४ उ० । गिला-
 व्याख्यानार्थमाह- " निववेद्धिं व कुणतो, जो कुणई एरिसा गिला
 होइ । पमिलेहुहवणार्ह, वेयावम्मियं तु पुव्वुत्तं " यो नाम नृपवर्द्धिं
 राजवेष्टिभिव कुर्वन् वैयावृत्यं करोति एतादृशी भवति गिला-
 ग्लानिस्तस्याः प्रतिपेक्षोऽगिला । तथा करणीयं वैयावृत्यम्, किं
 तदित्यत आह-प्रतिलेखोत्थापनादिकं भागइस्य प्रत्युपेक्षणमु-
 पविष्टस्योत्थापनमादिशब्दात् भिन्नानयनादिपरिग्रहः, एतत्पू-
 र्वोक्तं वैयावृत्यम् । व्य० १ उ० । " अगिलाणं भत्तेणं पालेणं
 विण्णणं वेयावडियं करेइ " भ० ५ श० ४ उ० ।

अगिलाय-अग्लान-पुं० अग्लाने, " कुज्जा भिक्षु गिला-
 णस्स, अगिलाणं समाहिप " भिक्षुः साधुग्लानस्य वैयावृ-
 त्तमग्लानोऽपरिग्रहः कुर्यात्, सम्यक् समाधिना ग्लानस्य

वा समाधिमुत्पादयेदिति । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।
अगीय-अगीत-पुं० अगीतार्थे, व्य० १ उ० ।

अगीयत्थ-अगीतार्थ-पुं० न० ब० । अनभिगताचारप्रकल्पा-
दिनिशीधान्तश्रुतार्थे, जी० १ प्रति० (अगीतार्थो येन ह्येदं श्रु-
तार्थो न गृहीतो गृहीतो, वा परं विस्मारितः । वृ० १ उ० ।

अधागीतार्थोपदेशः सर्वोऽपि दुःखावहो भवतीत्याह-

अगीयत्थस्स वयणेण, अमित्रं पि न पुंए ।

जेण नो तं भवे अमयं, जं अगीयत्थदेसिअं ॥४६॥

परमत्थो न तं अमयं, विसं हलाहलं खु तं ।

न तेण अजरामरो हुत्था, तत्त्वणा निहणं वए ॥४७॥

अनयोर्व्याख्या-अगीतार्थस्य (संविग्गा नाम एगे नो गीय-
त्था १, नो संविग्गा नाम एगे गीयत्था २, संविग्गा नाम एगे
गीयत्था वि ३, नो संविग्गा नाम एगे नो गीयत्था वि ४)
पूर्वोक्तप्रथमचतुर्थमङ्गलुत्पत्त्यस्य वचनेन अमृतमपि (न पुंए
त्ति) न पिबेत् । अगीतार्थोपदेशेनामृतवद् दृश्यमानं सुन्दरम-
प्यनुष्ठानं न कुर्यादिति परमार्थः । येन कारणेन न तदमृतं भ-
वेत् यद्गीतार्थेदशितमगीतार्थोपदिष्टम् । एतदेव विशेषेणाह-
परमार्थतः तत्त्वतस्तदमृतं न गुणकारीत्यर्थः । तद् विषं हला-
हलं (खु त्ति) निश्चितं, न तेन अजरामरो मोक्षसुखमाग-
वेत् । तत्तत्त्वणादेव निधनं विनाशमवन्तजन्ममरणलक्षणं व-
जेत् प्राप्नुयात्, अगीतार्थोपदेशेनामृतपानस्यापि अनन्तसं-
सारहेतुत्वात् । उक्तं च-“ जं जयइ अगीयत्थो, जं च अगी-
यत्थनिसिअओ होइ । वट्टवेइ य गच्छं, अखंतसंसारिअओ
होइ ॥ १ ॥ कहउ जयंतो साहू, वट्टवेइ य जो उ गच्छं तु ।
संजमजुत्तो होउ, अणतसंसारिअओ भणिअओ ॥ २ ॥ दव्वं खित्तं
कालं, भायं पुरिसपडिसेवणाओ य । न वि जाणई अगीअओ,
उत्सग्गाववाइयं चेव ॥ ३ ॥ जहणियदव्वं ण जाणइ, सखित्ता-
चित्तमीसिअं चेव । कप्पाकप्पं च तहा, जोगं वा जस्स अं
होइ” ॥४॥ इत्यादि उपदेशमालायामिति विषमाक्षरेति गाथा-
चन्द्रसी । ग०२ अधि० महा० । “अवहुस्सुए अगीय-त्थेणि-
सिए वा धारए व गणं । तद्देषसियं तस्स, मासा चत्तारि
भारिया होंति” वृ० १ उ० । (इत्यगीतार्थस्य गच्छुधारणनिषे-
धो ‘गणहर’ शब्दे) “अगीयत्थो दायव्वस्स धारेयव्वस्स वा
अकप्पिअओ” उच्यते नर्त्तकीदृष्टान्तेन गाथा-“ जह नट्टे जह न-
ट्टिया, अयाणितिया विवज्जासं । करेइ गिज्झमाणे, नट्टे णट्टिया
य गरहिया य” । १ । भवइ एवमगीयत्थो अगीयत्थो य न सक्केइ
समायरिउं पडिलेहणइ उवदिसिउं वा परेखुं’ पं० चू० वृ०
नि० चू० । (अगीतार्थो गच्छुसारणां कर्तुं न शक्नोतीति ‘ग-
च्छुसारणा’ शब्दे) अगीतार्थो दुःस्याज्यस्तत्सङ्गेन दुःखप्राप्तिः
“अगीयत्थत्तदोसेणं, गोयमा ! ईसरेण उ । जंपंतं तं निसा-
मेत्ता, लहु गीयत्थो मुणी भवे” महा० ६ अ० । (‘ईसरे’ शब्दे
अभि० राजेन्द्र-द्वि० जा० पृ० ६४५ तत्त्वथानकम्) “सारा-
सारमयाणिता, अगीयत्थत्तदोसओ । वितियमेतेणाविरज्जाए,
पावगं जं समज्जियं । तेणं तीए अहं ताए, जा जा होहि नियं-
तणा ! नारयतिरियकुमाणु-सत्तं सोच्चा को धिइं लमे ?” (र-
ज्जदिया” शब्दे कथानकम्) “अगीयत्थत्तदोसेणं, भावसुद्धि
ण पावण । विणा भावसुद्धिण, सकलसमाणसो मुणी भवे । अ-
गुथोवकलुसहिययत्तं अगीयत्थत्तदोसओ । काऊणं लक्ख-

जाए, पत्ता दुक्खपरंपरा । तम्हा तं शाउ बुद्धीहि, सव्वभावेण
सव्वहा । गीयत्थेहि भविस्सणं, कायव्वं निकलुसं मणं”
(महा० ६ अ०) “शाल्यादिबीजयुतोपाश्रये न स्वेयमिति निषेध-
द्वितीयपदे ‘विहयपयकारणमि पुंवि वसभा पमज्ज जत-
णाए’ इत्याद्युक्त्वा, “अगीयत्थस्स न कप्प-इ तिविहं ज-
यणं तु सो न जाणइ । अणुअवणाए जयणाए, जयणं सप-
क्खपरपक्खजयणं च” (वृ० २ उ०) इत्यगीतार्थस्य त्रिविध-
यतनाज्ञानप्रदर्शनं ‘घसइ’ शब्दे । अगीतार्थेन साकं
न विहरेत् । “गीयत्थो य विहारो, धीओ गीयत्थणि-
स्सिअओ होइ” इत्यनेन ‘विहार’ शब्दे दर्शयिष्यमाणे-
न निषेत्स्थमानत्वात्)

अणहीयपरमत्था वि, गोयमा ! संजए भवे ।

तम्हा ते वि विवज्जिज्जा, दुग्गईपणदायगे ॥ ४३ ॥

हे गौतम ! ये संयता अपि संयमवन्तोऽपि (अणहीयपरम-
त्थे त्ति) अनधीता अनन्यस्ताः परमार्था आगमरहस्यानि यैस्ते
अनधीतपरमार्थाः, अगीतार्था इत्यर्थः । ते यस्मात् अज्ञातद्वय-
क्षेत्रकालजावौचित्या जवन्तीति शेषः । तस्मान्नानगीतार्थान् वि-
वर्जयेत् । विहारे एकत्र निवासे वा दूरतस्त्यजेत् । अपिशब्दोऽ
त्र भिन्नक्रमः, स च यथास्थानं योजित एव । किंभूतान् दुर्गतिप-
थदायकान् तिर्यग्राकरककुमानुषकुदेवरूपदुर्गतिमार्गप्रापकानित्य-
र्थः । ग० २ अधि० । अगीतार्थेन सह सङ्गो न करणीयः । “अगी-
यत्थस्स कुसीवेहिं, संगं तिविहेण वज्झई । मोक्खमग्गंसिमे
विग्घे, पइम्मि तेणगे जहा ॥ पज्जवियं हुयवहं दट्ठं, णीसंको
तत्थ पविसिअओ । अत्ताणं पि इहिज्जासि, नो कुसीवं समज्झि-
ए ॥ वासलक्खं पि सूलीए, संभिअो अट्ठियासुहं । अगीय-
त्थेण समं पक्कं, खणकं पि न से वसे ॥ विणा वि तंतमंतहिं,
घोरदिठीविसं अहिं । रुसंतं पि समज्झिया, नागीयत्थं कुसील-
गं ॥ विसं खापज्ज हलाहलं तं, किर मारेइ भक्खणं ।
ए करे गीयत्थसंसमिं, विट्ठे लक्खं जइ तहिं ॥ सीहं वाधं
पिसायं च, घोररूपं भयकरं । आगिद्वमाळं पि बीपज्जा, न कुसी-
लमग्गं गीयत्थे । सत्तज्जमंतरं सत्तुं, अवमज्झिज्जा सहोयरं ।
वयनियमं जो विराहेज्जा, जणयं पि क्खेतयं तिअो ॥ महा० ।
६ अ० । अगीतार्थस्य स्वातन्त्र्येण विहारेऽनन्तसंसारितैकान्ति-
क्यनाथावेति प्रश्नः १४ । अत्रोत्तरम्-अगीतार्थस्य स्वातन्त्र्यवि-
हारेऽनन्तसंसारिता प्रायिकीति ज्ञायते, कर्मपरिणतैर्वैचित्र्यादि-
ति । सेम० १ उच्छा० ।

अगुण-अगुण-पुं० दोषे, न० । गुणविरोधिनि दोषे, गुणरहिते,
त्रि० । वाच० ।

अगुणगुण-अगुणगुण-पुं० अगुणे एव कस्यचिद् गुणत्वेन वि-
परिणममाणे, स वक्रविषयः यथा गौर्गत्रिरसज्जातकिणस्कन्धो
गोगणस्य मध्ये सुखेनैवास्ति । तथा च “गुणानामेव दौर्जन्या-
दुरि धुट्यो नित्युज्यते । असंजातकिणस्कन्धः, सुखं जीवति गौर्ग-
त्रिः” ॥१॥ आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

अगुणत्त-अगुणत्व-न० अविद्यमानगुणोऽगुणस्तद्भावस्तत्त्वम् ।
गुणानावे, “अज्जयणगुणी भिक्खू, न सेस इह णो पइअ को
देऊ । अगुणत्ता इह हेऊ, को दिट्ठो सुवणमिव” दश० २ अ० ।
अगुणपेहि (ण्)-अगुणपेहिनि-त्रि० अगुणान् प्रेक्षते तच्छी-
लस्य यः । अगुणदर्शनशीले, दश० ५ अ० ।

अगुणवज्ज-अगुणवर्ज-त्रि० अगुणाद् दोषाद् वर्जयति सतोऽ-
पि न गृह्णाति इत्यगुणवर्जकः । सतामप्यगुणानामग्राहे, न० ।
अगुत्त-अगुप्त-त्रि० गुप्तिरहिते, “केवधमेव अगुत्तो, सहसा
णाजोगपव्यपेहि” व्य० १ उ० । “असमिन्नो मित्ती कीस
सहसा अगुत्तो वा” अगुत्तो गुप्तिप्रमत्तः । पञ्चा० १६ वि० ।
अगुत्ति-अगुप्ति-स्त्री० मनःप्रभृतीनां कुशलानां निवर्त्तनेऽकुश-
लानां प्रवर्त्तने, स्था० ३ उ० १ उ० ।

तत्रो अगुत्तीओ पसुत्ताओ, तं जहा-मणअगुत्ती वयअगुत्ती
कायअगुत्ती । एवं एरेस्याणं जाव थणियकुमारणं पंचि-
दियतिरिक्खजोणियाणं असंजयमणुस्साणं बाणमंतराणं
जोइसियाणं वेमणियाणं ।

तत्रो इत्यादि कण्ठ्यम् । विशेषतश्चतुर्विंशतिदण्डके एता अति-
दिशब्राह्म-एवमित्यादि (एवमिति) सामान्यसूत्रवन्तारका-
दीनां तिष्ठो गुप्तयो वाच्याः, शेषं कण्ठ्यम्, नवरम्, इहैकेन्द्रिय-
विकलेन्द्रिया नोकाः, वाङ्मनसयोस्तेषां यथायोगमस्मन्वात् ।
संयतमनुष्या अपि नोकास्तेषां गुप्तिप्रतिपादनादिति । स्था०
३ उ० १ उ० । इच्छाया अगोपनरूपे त्रयोविशे गौणपरिग्रहे,
प्रश्न० ५ आश्र० द्वा० । नि० चू० ।

अगुरुलहुचउक-अगुरुलघुचतुष्क-न० । नामकर्मप्रकृतिचतुष्टये,
कर्म० १ क० (व्याख्या चास्य ‘कम्म’ शब्दे)

अगुरुलहुणाम-अगुरुलहुनामन्-न० । नामकर्मजैदे, कर्म० १ क०
(निरूपणमस्य ‘अगरुलहुणाम’ शब्दे) ।

अगुरुलहुय-अगुरुलघुक-न० अत्यन्तसूक्ष्मे जाणामनःकर्मक-
व्यादौ, स्था० १० उ० (स्पष्टमेतद् ‘अगरुलहुय’ शब्दे) ।

अगुरुलहुयपरिणाम-अगुरुलघुकपरिणाम-पुं० अजीवपरिणा-
मभेदे, स्था० १० उ० (प्ररूपणा चास्य ‘अगरुलहुयपरिणाम’ शब्दे)

अगुरुवर-अगुरुवर-पुं० कृष्णागरी, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

अगोविय-अगोपित-त्रि० प्रकटे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

अगोरसव्वय-अगोरसव्वत-पुं० गोरसमात्राऽभक्के, ‘पयोव्रतो
न दध्यन्ति, न पयोऽस्ति दधिव्रतः । अगोरसव्वतो नोभे, तस्मात्त-
त्त्वं त्रयामकम् ” ॥१॥ आ० ४ अ० ।

अग-अग्र-न० अङ्ग-रक्, नलोपः । उपरिभागे, शेषभागे,
आलम्बने, पूर्वभागे, वाच० ।

इदाणि अगो ति दारं दसजेदं भवति-

दब्बो १ गाहण २ आण-

स ३ काल ४ कम ५ गणण ६ संवण ७ जावे ८ ।

अगं भावो ए तु पहा-

एवहुय उपचारतो ति विहं १० ॥ ४ ए ॥

णामठवणाओ गताओ । दव्वमं दुविहं-आगमओ णो आग-
मओ य । आगमओ जाणए अणुवज्जे, णो आगमओ जाणगस-
रीरं भव्वसरीरं जाणगमव्वसरीरवहरितं ति विहं तं दिसंति ।

तिविहं पुण दव्वमं, सच्चितं मीसगं च अच्चितं ।

रुक्खमं दस उवचित-अवचित तस्सेव कुंतमं ॥ ५० ॥

(ति विहं ति) तिजेयं, पुणसहो दव्वमावधारणत्थं । सच्चितं
मीसगं च अच्चितं । पञ्चकेणं जहासंखं उदाहरणा-सच्चित्तेव-

काग्रं । से मीसे देसो । उवचितं णाम देसो सच्चित्तो, अवचितं
णाम देसो अच्चित्तो, जहा सीयमी, ईसि दट्टमित्तं रुक्खमं च ।
अच्चित्तं कुंतमं गतं ॥ १ ॥

इदाणि ओगाहणमं-

ओगाहणमं साम-त्तणगाण उस्सुअचउत्थजागो एं ।

मंदरविज्जितानं, जं चोगादं तु जावतियं ॥ ५१ ॥

अंजणगदहिमुखाणं, कुंतलरुयग्रवरमंदराणं च ।

ओगाहो उ सहस्सं, सेसा पादं समो गाढा ॥ ५२ ॥

अवगाहनमवगाहः, अधस्तात्प्रवेश इत्यर्थः । तस्समं अवगा-
हणमं । शाश्वज्वन्तीति शाश्वताः, एगा पवता । ते य जं जंहुदी-
वे वेयहाइणो ते छेपंति ण सेसदीवेसु, तेसि उस्सुअचउत्थभा-
गो अवगाहो जवति । जहा वेयहे पणुवीसं जोयणाणुस्सुओ ते-
सि चउत्थजाणं उज्जोयणाणि सणताणि । तस्स सेवावगाहो
जवति, सो अवगाहो वेयहुस्स भवति । एवं सेसाण विणेयं । मं-
दरो मेरु तं चजेऊण एवं चउत्थजावगाहलक्षणं भणितं तस्स
उ सहस्समेवावगाहो । जं वा अणदिहस्स चत्थुणो जावतियं
ओगादं तस्स अगं ओगाहणमं । गयं ओगाहणमं ॥ २ ॥

इदानीं आपसमं-

आदेसमं पंचं-गुलादि जं पच्छिमं तु आदिसं ।

तं पुरिसाण व जोजय, भोयणकम्मादिकज्जेसु ॥ ५३ ॥

(आदेसमं ति) आदेशो निर्देश इत्यर्थः । तेण आदेसेण अगं
आदेसमं । तत्पुदाहरणं-पंचगुलादि पंचएहं अंगुलिदव्वानं
कम्मट्ठिणं जदि पच्छिमं आदिस्सति तं आदेसमं जवति ।
आदेसकारणं इमं-भोयणकाले जहा सत्तहाणे बहुआण कम्म-
ट्ठिणं इमं बहुयं भोजयसु ति आदिसति । एवं कम्माइकज्जेसु
वि नेयं । गयं आदेसमं ॥ ३ ॥

कालम-कम्मो एग गाहा । ते भवति-

कादमं सव्वदा, कम्मगचतुधा तु दव्वमादीयं ।

खंभोगाहउत्तीसु य, जावेसु य अंतिमा जे ते ॥ ५४ ॥

कलनं कालः तस्स अगं कादमं, सव्वदा, कदं ? समयो
आवक्षिया लवो मुहुत्तो पहरो दिवसो अहोरेत्तं पक्खो मासो
उऊ अयणं संवच्छरो जुगपत्तिओवमं सागरोवमं ओसप्पिणी
वस्सप्पिणी पुमालपरियदी तीतकमणागतद्धा सव्वदा एवं सव्वे-
सि अगं भवति । बृहत्त्वात् कालमं गयं ॥ ४ ॥ इदाणि कम्म-
कमो परिवाडी, परिवादीए अगं कम्मं, तं चउव्विहं देवक-
ममं आदिसदातो खेत्तकम्मं कादकम्मं जावकम्मं चेति ।
पच्छुद्धेण जहासंखेण उदाहरणा-संखं इति दव्वमं । ओगाह
इति खित्तमं । उत्तीसु य ति कालमं । भावेसु य ति जावमं ।
एतेसि चउएह वि अंतिमा जे ते अगं भवति । उदाहरणं
जहा-दुपपसिओ चउपंचउसत्तद्वणवदसपसिओ असंखे,
एवं जाव णंताणंतपपसितो खंभो । ततो परं अगो
बृहत्तरो न जवति सो खंभो दव्वमं । एवं एगपपसागा-
दादि जाव असंखेयपदेसावगाहो सुहुमखंभो सव्वलोगे ततो प-
रं अणो उक्कोसावगाहणंतरो न जवति । स एव खेत्तमं ।
एवं एगसमयचितियं दव्वं दुसमयचितियं जाव असंखेज्ज-
समयचितियं जं तो परं अणं उक्कोसतरट्ठित्तुज्जं ण जवति
तं कादमं । चसहो जातिमेयमेवक्ख उदाहरणं, जहा-पुदावि-
काइयस्स अंतो मुहुत्तादारब्ध जाव वासीयरिससहस्सचि-
तिओ कालजुत्तो भवति, एवं सेसेसु वि लेयं । चित्तसु परमा-

एतसु एगसमयादारम्भ जाव असंखकालद्विती जाता । परमाणु-
द्वितीतो परं अणो परमाणु उक्कोसतरद्वितीओ ण भवति, तं
परमाणुं जानीत काळम्भं । एवं जीवाजीवेषु उवउज्जं येयं, एवं च-
सदो अवक्खेति, भावम्भं एगगुणकालमाप्ति जाव अणंतगुणका-
लम्भं न्ति भावजुतं तं भावम्भं ज्वति । ततो परं अणो उक्कोस-
सतरो ण ज्वति, एतं भावम्भं । गतं कमम्भं ॥ ५ ॥ इदाणि गण-
णम्भं-एगादी जाव सीसपहेलिया ततो परं गणणा ण पयद्वति
तेण गणणा ते सीसपहेलिया अग्गं । गतं गणणम्भं ॥ ६ ॥

संचय-जावग्गा, दो वि ज्वति—

तणसंचयमादीणं, जं उवरि पहाण खाइगो जावो ।

जीवादिउक्कए पुण, बहुयग्गं पज्जवा होति ॥ ५५ ॥

तणाणि दग्गादीणि तेसि चउपरिनेत्यर्थः । तस्स वयस्स उ-
वरि जा पुली ते तणम्भं भवति, आदिसदातो कट्टपवालातो
दट्टवो । गयं संचयम्भं ॥ ७ ॥ इदाणि जावग्गं मूलदारगाहाए
भणिये ॥ ८ ॥ (अग्गं भावो तु न्ति) तं एवं वक्खवं भावो अ-
ग्गं । किमुक्तं भवति-भाव एव अग्गं जावम्भं बन्धानुलोभ्यात् ।
(अग्गं जावो च) तं भावम्भं दुविहं-आगमओ णो आगमओ य ।
आगमओ जाणए उवउत्ते, णो आगमओ । इमं ति विहं-पहाणभा-
वम्भं बहुयजावग्गं उवचारजावग्गं, एवं ति विहं । तुशब्दोऽर्थज्ञाप-
नार्थः । ज्ञापयति-जहा एतेण ति विहभावग्गेण सहितो दश-
विहग्गाणिकखेवो ज्वति, तत्थ पहाणभावम्भं उदइयादीण जा-
वाण समीवओ पहाणे खातिगो भावो पहाणोत्ति गयं । इदा-
णि बहुयग्गं भवति—

जीवा पोगलसमया, दव्वपदेसा य पज्जवा चेव ।

थोवा खांताणंता, विसेसमहिया दुवे खांता ॥ ५६ ॥

जीवो आदी जस्स उक्कगस्स तं जीवाइल्लुक्कं, तं चिमं
पोगल्ला जीवा समया दव्वा पदेसा पज्जया चेति । एयमि उक्को
सव्वन्थो वा जीवा जीवेहिंतो पोगल्ला अणंतगुणा पोगल्लेहिंतो स-
मया अणंतगुणा समपीहिंतो दव्वा विसेसाहिता दव्वेहिंतो पदेसा
अणंतगुणा । जहासंखेण तेण भवति-बहुयग्गं पज्जवा होति बहु-
त्तेण अग्गं बहुयग्गं बहुत्वेनाग्रं पर्याया भवन्तीति वाक्यशेषः । पुण-
सदो बहुत्तावधारणत्थो दट्टवो । गतं बहुयग्गं । इयाणि उवचा-
रग्गं-उवचरणं उवचारो नामग्रहणम्, अधिगममित्यर्थः । स च
जीवाजीवभावेषु संभवति । जीवाजीवेषु औदयिकादिषु अजी-
वभावेषु वर्णादिषु । तत्थ जीवाजीवजावाणं पिट्ठिमो जा घेण-
इ सो उवचारग्गं भावम्भं ज्वति । इह तु जीवसुत्तभावोवचा-
रग्गं दुविहं-सगलसुत्तजावोवचारग्गं देससुत्तजावोवचारग्गं
च । तत्थ सगलसुयजावोवचारग्गं दिठ्ठिवातो दिट्ठिवातचूत्रा
वा देससुत्तजावोवचारग्गं पटुच्च भवति । तं चिमं चेव पक-
प्पज्जयणं । कहं ? जज्जो भवति—

पंचएह वि अग्गा एं, उवयारेणिदं पंचमं अग्गं ।

जं उवचरिन्तु ताई, तस्सुवयारो ए इहरा तु ॥ ५७ ॥

(पंचएह वि इति) पंच संखा (अग्गाणं ति) आयरग्गाणं ते
य पंच चूत्राओ । अविसेदो पंचग्गावहारणत्थे भणति । ण-
गारो देसिवयणेण पायपूरणे । जहा-समणेण रुक्खा णं गुच्छा णं
ति । उपचरणं उपचारः, तेण उवचारेण करणभूतेण (इमिति)
अयमाचारप्रकल्पः । (पंचमं अग्गं ति) पंचमं अग्गं उपचारेण
अग्गं न भवति । एवं वितियततियचउरग्गा वि भवति । पं-

चमचूलग्गं उवयारम्भं अग्गं ज्वति, तेण ज्वति पंचमं अग्गं ।
शिष्य आह-कथम् ? आचार्य आह—(जमिति) जं यस्मात् कार-
णात् (उवचरिन्तु न्ति) उवचरिन्तु गृहीत्वा (ताई ति) चउरो
अग्गाई (तस्से ति) आचारप्रकल्पस्य उपचारो ग्रहणं । ण इति
प्रतिषेधे (इहरा तु) तेज्वगृहीतेषु सीसो पुच्छति-एय दस-
विहवक्खणाणे कयमेण अग्गेणाहिकारो भवति ? ।

उपचारो तु पगतं, उवचरितार्थातगमितमेगहा ।

उवचारमेत्तमेयं, केसिंचि ए तं कमो जम्हा ॥ ५८ ॥

उवचारो वक्खातो । पगतं अहिगारः, प्रयोजनेत्यर्थः । तुश-
ब्दो अवधारणे पादपूरणे वा, उवयारसहसंप्रत्ययत्थं एगछिया
भवति । उवचारो न्ति वा अहितंति वा आगमियं ति वा गृहीतं
ति वा एगछं (उवचारमेत्तमेयं ति) जमेयं पंचमं अग्गं अग्गात्ते-
णोवचरिज्जति, एतं उपचारमात्रं । उवचारमेत्तं नाम कल्पनामा-
त्रं । कहं ? जेण पदमचूत्राए वि अग्गासहो पवत्तइ, एवं वितियच-
उसु वि अग्गासहो पवत्त न्ति, तम्हा सव्वणि अग्गाणि । सव्वगा-
पसंये य एगगा कप्पणा जा सा उपचारमात्रं ज्वति । केषांचि-
दाचार्याणामेवमाद्यगुरुप्रणीतार्थानुसारी गुरुराह—(ण तं क-
मो जम्हा इति) ण न्ति पमिसेहे (तं ति) केइ मयक-
प्पणा ण घमतीति वक्खसेसं । कमो न्ति नाम परिवामी, अनुक-
म इत्यर्थः (जम्हे न्ति) चउसु वि चूत्रासहितासु परीहय पंचमी
चूत्रा दिज्जति, तम्हा कमोवचारा पंचमी चूत्रा अग्गं भवति । उव-
चारेण अग्गाण वि अग्गं वक्खसेसं दट्टवमिति । गतं मूलग्गदारं
॥ ६॥ १० ॥ नि० चू० १० ॥

अग्गं च मूलं च विगिंच धीरे ।

अग्रं भवोपग्राहिकर्मचतुष्टयम् । मूलं घातिकर्मचतुष्टयं, यदि वा
मोहनीयं मूलम् । शेषाणि त्वग्रं, यदि वा मिथ्यात्वं मूलं, शेषं त्व-
ग्रम् । तदेवं सर्वमग्रं मूलं च (विगिंच इति) त्यजापनय पृथक्करु ।
तदनेनेदमुक्तं ज्वति-न कर्मणः पौद्गलिकस्यात्यन्तिककृत्याऽपि-
त्यात्मनः पृथक्करणम्, कथं मोहनीयस्य मिथ्यात्वस्य च मूलत्व-
मिति चेत्तद्वशाच्छेषप्रकृतिकथः । यत् उक्तम्— “ न मोहयति
वृत्त्यन्त उदितस्त्वया कर्मणां, न चैकविधबन्धनं प्रकृतिकथ-
तो यो महान् । अनादिजवहेतुरेष न च व्रथते नासकृत्, त्वयाऽ-
तिकुटिहा गतिः कुशलकर्मणां दशिता ” ॥१॥ तथा चागमः—“ कहं
जंते ! जीवा अट्टकम्मपगडीओ बंधंति ? । गोयमा ! खाणावर-
णिज्जस्स कम्मस्स उदएणं दरिसणावरणिज्जं कम्मं नियच्छइ ।
दरिसणावरणिज्जकम्मस्स उदएणं दंसणमोहणिज्जं कम्मं निय-
च्छइ । दंसणमोहणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मिच्छत्तं नियच्छइ ।
मिच्छत्तेणं उदिण्णेणं एवं खलु जीवे अट्टकम्मपगमीओ बंधइ ”
कथोपपि मोहनीयकथाविनाभावी । उक्तञ्च—“ णायगम्मि इए
सत्ते, जहा सेणा विणस्सति । एवं कम्मा विणस्सस्ति, मोह-
णिज्जे खयं गय ” ॥१॥ इत्यादि । अथवा, मूलमसंयमः कर्म वा,
अग्रं संयमतपसी मोहो वा, ते मूलाग्रे धीरोऽक्कोज्यो धीविरा-
जितो वा विवेकेन दुष्खसुखकारणतयाऽवधारय । आचा० १
अ० ३ अ० २ उ० । परिमाणे, नं० । विशेष० । सु० प्र० । स्था० ।
“ अग्गं ति वा परिमाणं ति वा एगहा ” । आ० चू० १ अ० ।
उत्त० । “ अन्ते जेणेव देसमो तेणेव उवागए । देसग्गं देशान्तम् ।
ज्ञा० १५ अ० । उत्कर्षे, समूहे, प्रधाने, अधिके, प्रथमे च । वि०
ऋषिजेदे, पुं० । वाच० ।

अग्ग-त्रि० अग्गे जवमग्गम् । प्रधाने, अन्त० ७ वर्ग० । बो० ।
नि० चू० ७० । ज्ञा० । सूत्र० । अत्यन्तोत्कृष्टे च । सूत्र० १ श्रु० २
अ० ३ उ० । जं० । अग्गे जातो यः । जेष्ठे आतरि, त्रि० वाच० ।

अग्गओ-अग्रतस्-अग्ग० । अग्गे अग्गाद्वा । अग्र-तसिद्वा । प्राकृते
“अतो मो विसर्गस्य ” । ८ । १ । ३७ । इति सूत्रेण अतः स्था-
ने मो इत्यादेशः, उ इत् । प्रा० । पूर्ववृत्तौ, पूर्वभागावधिके
च । वाच० ।

अग्गथ-अग्रन्थ-पुं० निर्ग्रन्थे, आचा० १ श्रु० ८ अ० ३ उ० ।

अग्गकेस-अग्रकेश-पुं० अग्रभूतेषु केशेषु, भ० ए श० ३३ उ० ।

अग्गकस्वंधो-देशी-रणमुखे, दे० ना० १ वर्ग ।

अग्गजाय-अग्रजात-न० । वनस्पतीनामग्रभागे जाते, “अ-
ग्गजायाणि मूलजायाणि वा खंधजायाणि वा ” आचा० १
श्रु० १ अ० ८ उ० ।

अग्गजिम्भा-अग्रजिह्वा-स्त्री० अग्रभूता जिह्वा अग्रजिह्वा । जिह्वाम्रे,
“सज्जं च अग्गजिम्भाय, उरेण रिसहं सरं” (सज्जमित्यादि) च-
कारोऽप्रावधारणे । वृजमेव प्रथमस्वरत्नकणं ब्रूयात् । कयेत्या-
ह-अग्रभूता जिह्वा अग्रजिह्वा, जिह्वाप्रमित्यर्थस्तथा । इह यद्यपि
वृजभणने स्थानान्तराण्यपि कण्ठादीनि व्याप्रियन्ते, अग्रजिह्वा
च स्वरान्तरेषु व्याप्रियन्ते, तथापि सा तत्र बहुव्यापारवतीति
कृत्वा तथा तमेव ब्रूयादित्युक्तम् । इदमत्र हृदयम्-वृजस्वरोऽग्रे
जिह्वां प्राप्य विशिष्टां व्यक्तिमासादयति तदपेक्षया सा स्वर-
स्थानमुच्यते । एवमन्यत्रापि भावना कार्या । अनु० ।

अग्गतावसग-अग्रतापसक-पुं० । ऋषिभेदे, यद्गोत्रे धनिष्ठान-
कृत्रम् । “धणिष्ठानकृत्रस्ते किं गोत्रे पश्यते ? । अग्गतावसगोत्रे
पश्यते ” । सू० प्र० १० पाह० । चं० । जं० ।

अग्गदारणिज्जापग-अग्रदारनिर्ग्यामक-पुं० अग्रद्वारमूलाव-
स्थापके, ग्नानप्रतिचारिणि च । प्रब० ७२ द्वा० ।

अग्गद्ध-अग्रार्ध-न० । पूर्वार्धे, नि० चू० १ उ० ।

अग्गपल्लव-अग्रपल्लव-पुं० न० । प्रलम्बानामग्रभागे, इमे अ-
ग्गपल्लवा-“तल्लणाद्विपरिलओप, कविट्ठं अंबाड अंबण चेव ।
एयं अग्गपल्लवं, रोयव्वं आणुपुव्वीय ” ॥ १४ ॥ जणपदसिद्धा
पते । (आणुपुव्वीयं) एसे च तल्लादिगा । नि० चू० १५ उ० ।

अग्गबीय-अग्रबीज-पुं० अग्गे बीजं येषामुत्पद्यते ते तथा । तल-
ताक्षीसहकारादिषु शाखादिषु च अग्रचाण्वेवोत्पत्तौ कारणतां
प्रतिपद्यन्ते येषां कोरएटकादीनां ते अग्रबीजाः । कोरएटकादिषु
बीजप्रकारेषु वनस्पतिषु, सूत्र० १ सू० ६ अ० । स्था० विशेष० ।
आ० म० द्वि० । अग्गबीया १ मूत्रबीया २ पोरबीया ३ खंधबीया
४ इत्यादयो वनस्पतिभेदाः । आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

अग्गपिण्ड-अग्र (इय) पिण्ड-पुं० तरुणोत्तीर्णोदनादिस्था-
ल्या अव्यापारितायाः शिखायाम्, (उपरितने भागे) प्रब० २
द्वा० । शाख्योदनादेः प्रथममुद्धृत्य भिक्षार्थं व्यवस्थाप्यमाने
पिण्डे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

से भिक्खू वा २ जाव पविट्ठे समणे से जं पुण जा-

खोज्जा, अग्गपिंडं उक्खिप्पमाणं पेहाए, अग्गपिंमं णि-
क्खिप्पमाणं पेहाए, अग्गपिंमं हीरमाण पेहाए, अग्गपिंमं
परिजाडजमाणं पेहाए, अग्गपिंमं परिजुजमाणं पेहाए, अ-
ग्गपिंमं परिट्ठवेजमाणं पेहाए, पुरा असिणाइ वा अवहा-
राति वा पुरा जत्थसे समणमाहणअतिहिक्किवणवणिमगा
खच्चं २ उवसंकमंति, से दंता अहमवि खच्चं उवसंक-
मामि, माइड्डाणं संपामे णो एवं करेज्जा ।

(से भिक्खू नेत्यादि) स भिक्षुगृहपतिकुलं प्रविष्टः सन् यत्पुन-
रेवं जानीयात् । तद्यथा-अग्रपिण्डो निष्पन्नस्य शाख्योदनादेरा-
हारस्य देवताद्यर्थं स्तोकस्तोकोद्धारस्तमुत्कृष्यमाणं दृष्ट्वा तथाऽ
न्यत्र निष्कृष्यमाणं तथा न्हियमाणं नीयमानं देवतायतनादौ तथा
परिजुज्यमानं विभज्यमानं स्तोकस्तोकमन्येज्यो दीयमानं तथा
परिजुज्यमानं तथा त्यज्यमानं देवतायतनाद्युत्तिष्ठुं कृष्यमाणं
तथा (पुरा असिणाइ वंति) पुरा पूर्वमन्ये भ्रमणादयो येषु अ-
ग्रपिण्डमशितवन्तस्तथा पूर्वमपहतवन्तो व्यवस्थयाऽन्यवस्थया
वा गृहीतवन्तः । तदभिप्रायेण पुनरपि पूर्वमिव वयमत्र ब्रूय्या-
मह इति । यत्राग्रपिण्डादौ भ्रमणादयः (खच्चं खच्चं ति) त्वरित-
मुपक्रामन्ति स भिक्षुरेतदपेक्षया कश्चिदेवं कुर्यादालोचयेद्यथा-
दंतेति वाक्योपन्यासार्थः । अहमपि त्वरितमुपसंक्रमामि । एवं
च कुर्वन् भिक्षुर्मातृस्थानं संस्पृशेदित्यतो नेत्रं कुर्यादिति ।
आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । काकपिण्डमाम “ अग्गपिण्डमि
वा वायसा संथमा सप्पियइया ” अग्रपिण्डे काकपिण्डम्यां वा
बहिःकृतायां वायसाः सप्पिपतिता जवेयुः । आचा० २ श्रु० १
अ० ५ उ० ।

जे भिक्खू णितियं अग्गपिंमं भुंजइ, जुंजंतं वा साइज्जा ३ १ ।

णितियं धुवं सासतमित्यर्थः । अग्रं वरं प्रधानं अहवा जं प-
दमं दिज्जति सो पुण जत्तुओ भिक्खामेत्तं वा होज्जा । एस सु-
त्ताथो । अधुना निर्युक्तिविस्तरः—

णिति ए तु अग्गपिंडे, णिमंतणो वीलना य परिमाणे ।

साजाविण् मिही दो, तिणि य कप्पंति तु कमेण ॥ २ १ ३ ॥

णितियमा सुप्ते वक्खाया गिहस्थो णिमंतेत्ति, साह उ वील-
णं करेति, साहू चेव परिमाणं करेति । साभाविणं गिहस्थो
दो तिणि आइल्लण कप्पंति, साजाविणं कप्पंति । णिमंतणो
वीलणपरिमाणं । इमाओ तिणि वक्खानगाहातो—

जगवं ! अणुग्गहं ता, करेहि मज्जत्ति जणति आमंति ।

किं दाहिसि जेणिट्ठो, गयस्स तं दाहिसि ण वत्ति ॥ २ १ ४ ॥

दाहामि चि य जणिते, तं केवतियं व केचिरं वा वि ? ।

दाहिसि तुमं ण दाहिसि, दिसेदिसे व किं तेण ? ॥ २ १ ५ ॥

जावतिणिट्ठो ते, जच्चिरकालं च रोयए तुव्भा ।

तं तावतियं तच्चिर, दाहामि अहं अपरिहीणं ॥ २ १ ६ ॥

मिही णिमंतेति-भगवं ! अणुग्गहं करेह मज्ज, घरे जत्तं मेरह-
ह । साहू भणति-करेम अणुग्गहं, किं दाहिसि ? । मिही जणति-
जेण जेइट्ठो । साहू उ वीलणं करेति, माहणो जणति-घरं गयस्स
तं दाहिसि वा ए वा ? गिहिणो दाहामि चि य जणिते, साह प-
रिमाणं कारवैतो भणति-तं परिमाणो केवतियं केव चिरं वा
कालं दाहिसि ? । प्रथमपादोत्तरं साहू आह-दाहिसि तुमं

ण दाहिसि । दन्मापे तन् अदत्तवद् उच्यम्, स्वदत्तत्वा-
द् । गृहस्थो द्वितीयपादोऽस्यमाह जावतिण्ण भत्तेण इहो
जे जावतियं वा कालं तुमिहो । गिही पुणो जणति-किं बहुणा
भणिण्ण, जं तुजं रोयते दव्वं जावतियं जलियं वा कालं, तमहं
अपरिहीणं अपरिसंतो दाहामि सिं । णिमंतणो पीलणपरि-
माणेसु वि मासलहुं पच्छितं । चोदग आह—

साभावितं च उचियं, चोदगपुच्छाण पेच्छिमो को वि ।

दोमो चतुर्विधम्मि, णितियम्मि य अग्गपिंडम्मि ॥२१॥

साभावि णितिय कप्पति, अणिमंतणा वीज अपरिमाणे य ।

जं वा वि य समुदाणी, संजिक्खं दिज्ज साधूणं ॥२१॥

सान्नायियं जं अप्पणो इच्छारुं उचियं दिणे दिणे जतियं
रज्जं तं चोक्खो भणति । परिसेसा भाविण णिमंतणापीलणा-
दिहि भिक्खामेति एमवि अक्खं अण्णहा सादूण कप्पोसाभा-
विय उचिण वि णिमंतणादिहि इमे दोसा—

निष्पेसे वि सअट्ठा, उग्गमदोसा उ उचितगादीया ।

उत्थं जंबे जम्हा, तम्हा सा य वज्जणिज्जा उ ॥२१॥

अप्पणहा वि निष्पेसे उग्गमादिदोसा भवन्ति । निकचितो-
दमिति अवश्यं दातव्यम् । कुमगादिसु स्थापयति तस्मान्निमं-
तणादिपिणो वर्यः ।

उक्कोसण अहिसकण, अज्जभोयरण तहेव ऐकंती ।

असत्थ भोयरम्मि य, कीते पामिच्च कम्मे य ॥ २२० ॥

अवस्सदायध्वे अतिपण साहुणो आगच्छति उचियपुव्वस्स
उसक्कण करेज्जा, उस्सुरे आगच्छति अतिहिसकणं करेज्ज, अज्जो-
यरयं वा करेज्ज । णिकातिओ ति काउं जतिते अण्णत्थ णि-
मंतिया तदा वि तदट्ठाण कियेज्ज वा पामिच्चेज्ज वा आहाकम्मं
वा करेज्ज । कारणे पुण णिकायणा पिं मेणहेज्ज । इमे कारण—

आसिरे ओभोयरिण, रायहुडे भए व गेलणो ।

अच्छाणरोहए वा, जयणा गहणंतु गीतये ॥ २२१ ॥

असिवग्गहितो ण लम्भति णिमंतणाइएसु वि गेहेज्ज । अथवा अ-
स्मिन्ने कारणट्ठितो अस्मिन्नेगहियकुलाणिय परिहरंतो अगहियकु-
लेसु अपावंतो णिमंतणो पीलणादिसु वि गेहेज्ज, ओमे वि अप्प-
वंतो । एवं रायहुडे जएसु वि अर्थतो गच्छंतो वा गिह्वाणपावगं
वा णिमंतणातिपसु गेएहेज्ज । अच्छाणे रोहए वा अप्पुवंतो गी-
तयो पणमपरिहाणीए जयणाए जोहे मासलहुं पत्ते ताहे णी-
यगापिमे गेएहति । नि० चू० १ उ० ।

अग्गपूया-अग्गपूजा-खी० “ गंधव्यलङ्काइय-लवणजलारत्ति-
याइ दोवाइ । जं किच्चंतं सव्वं, पि ओअरइ अग्गपूयाए ” इत्ये-
वं लक्षणे जिनप्रतिमापुरतः पूजाभेदे, ध० १ अधि० ।

अग्गप्पहारि (ण)-अग्गपहारिन्-पुं० । पुरः प्रहरणशीले,
“ चोरपह्निं गतो तत्थ अग्गप्पहारि णिसंसो य चोरसेणावति-
मनो ” आच० १ अ० । आ० म० टि० ।

अग्गमहिंसी-अग्गमहिंसी-खी० अग्रजूता प्रधाना महिषी, रा-
जनाथार्यायाम्, स्था० ४ ता० ७ उ० । प्रधानजार्यायाम्, उपा० १
अ० । पट्टपश्याम्, जी० ३ प्रति० । स्था० । अथ देवेन्द्राणा-
मग्रमहिष्यः प्रदर्शयन्ते—

तत्र चुवनपतीन्द्राणामग्रमहिष्यः—

चमरस्स एं भंते ! असुरिंदस्स असुरकुमाररणो कइ
अग्गमहिंसीओ पएणत्ताओ ? । अज्जो ! पंच अग्गम-
हिंसीओ पएणत्ताओ, तं जहा-काली रायी रयणी विज्जू
मेहा । तत्थ एं एगमेगाए देवीए अट्ठदेवीसहस्सपरिवारो
पएणत्तो, पभू णं ताओ एगमेगाए देवीए अएणाइ अट्ठ-
देवीसहस्साइ परिवारं विज्जवित्तए, एवामेव सपुव्वा-
वरेणं चत्तालीसं देवीसहस्सा सेतं तुमिण । पजू एं भंते !
चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया चमरचंचाए रायहाणीए
सजाए सुहम्माए चमरंसि सीहासणंसितुमिणं सच्चि दि-
व्वाइ जोगजोगाइ जुंजमाणे विहरित्तए ? । एो इण्ठे
समंठे, से केण्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ, णो पजू ! चमरे असु-
रिंदे असुरराया चमरचंचाए रायहाणीए जाव विहरि-
त्तए । अज्जो ! चमरस्स एं असुरिंदस्स असुरकुमाररणो च-
मरचंचाए रायहाणीए सजाए सुहम्माए माणवण चेइए
खंने वइरामएसु गोलवट्टममुगएसु बहुओ जिणसक-
हाओ सखिखित्ताओ चिट्ठेति, जाओ एं चमरस्स अ-
सुरिंदस्स असुरकुमाररणो अणोसिं च वट्ठणं असुरकुमा-
राणं देवाण यदेवीए य अच्चणिज्जाओ वंदणिज्जाओ णमंस-
णिज्जाओ पूयाणिज्जाओ सकारणिज्जाओ सम्माणणिज्जाओ
कट्ठाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासणिज्जाओ जवंति ।
तेसिं पणिहाणे णो पजू ! से तेण्ठेणं अज्जो ! एवं बुच्चइ-
णो पजू चमरे असुरिंदे असुरराया चमरचंचाए रायहाणीए
जाव विहरित्तए पजू एं ! अज्जो ! चमरे असुरिंदे असुरराया
चमरचंचाए रायहाणीए सजाए सुहम्माए चमरंसि सीहा-
सणंसि चउसट्ठी सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसाए जाव अ-
सिंहिं च वट्ठहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं य देवीहिं य सच्चि संपरि-
वुमे मइयाहय जाव जुंजमाणे विहरित्तए केवलं परियारि-
ट्ठीए एो चेव एं मेहुणवत्तियं ॥ ४० १० श० ५ उ० ॥

आसां पूर्वजवः—

तेणं काले एं तेणं समए एं रायगिहे णामं नयरी होत्था ।
वस्सओ तस्स-एणं रायगिहस्स नगरस्स बहिआ उत्तरपुर-
च्छिमे दिसिज्जागे तत्थ एं गुणसिले चेइए नामं चेइए
होत्था । वस्सओ-तेणं कात्तेणं तेणं समएणं समएस्स भग-
वओ महावीरस्स अंतेवासी अज्जसुहम्मे नामं थेरा भग-
वंतो जाइसपन्ना कुलसपन्ना जाव चउइसपुव्वी चउज्जाणो-
वगया पंचहिं अणगारसएहिं सच्चि संपरिवुमा पुव्वाणु-
पुव्वि चरमाणा गमाणुगामं दूइजमाणे सुहं सुहेणं जेणे-
व रायगिहे नयरे गुणसिले चेइए जाव संजमेणं तवसा
अण्याणं जावेमाणे विहरति । परिसा निग्गया । धम्मो क-
हिओ, परिसा जामेव दिसं पाठभूया तामेव दिसिं पामे-

गया । तेणं कालेणं तेणं समएणं अज्जसुहम्मस्स अणगा-
रस्स अंतेवासी अज्जजंबू नामं अणगारे जाव पज्जुवास-
माणे एवं वयासी-जइणं जंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं
उट्ठस्स अंगस्स पढमस्स सुयक्खन्धस्स नायज्जयणस्स
अयमट्ठे पणत्ते, दोच्चस्सणं जंते ! सुयक्खन्धस्स धम्म-
कहाणं समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पणत्ते, एवं
खलु जंबू ! धम्मकहाणं दसवग्गापणत्ता । तं जहा-चरम-
स्स अग्गमहिंसीणं । पढमवग्गे ॥ १ ॥ बल्लियस्स वड्रो-
यणिंदस्स वड्रोयरन्नो अग्गमहिंसीणं बीए वग्गे ॥ २ ॥
असुरिंदवज्जियाणं दाहिणिह्वाणं ईदाणं तइए वग्गे ॥ ३ ॥
उत्तरिह्वाणं असुरिंदवज्जियाणं जवणवासिइदाणं अग्गम-
हिंसीणं चउत्थे वग्गे ॥ ४ ॥ दाहिणिह्वाणं बाणमंतराणं
इदाणं अग्गमहिंसीणं पंचमे वग्गे ॥ ५ ॥ उत्तरिह्वाणं बा-
णमंतराणं इदाणं अग्गमहिंसीणं उट्ठे वग्गे ॥ ६ ॥ चंद-
स्स अग्गमहिंसीणं सत्तमे वग्गे ॥ ७ ॥ सूरस्स अग्गमहि-
सीणं अट्ठमे वग्गे ॥ ८ ॥ सकस्स अग्गमहिंसीणं नवमे
वग्गे ॥ ९ ॥ ईसाणस्स अग्गमहिंसीणं दसमे वग्गे ॥ १० ॥
जइणं भंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं धम्मकहाणं दसवग्गा
पणत्ता । पढमस्सणं जंते ! वग्गस्स समणेणं जाव संपत्तेणं
के अट्ठे पणत्ते ! एवं खलु जंबू ! समणेणं जाव संपत्तेणं प-
ढमस्स वग्गस्स पंच अज्जयणं पन्नत्ता । तं जहा-काळी १
राई २ रयणी ३ विज्जा ४ महा विज्जा ५ । जइणं भंते !
समणेणं जाव संपत्तेणं पढमस्स वग्गस्स पंच अज्जयणं
पन्नत्ता । पढमस्सणं जंते ! अज्जयणं समणेणं जाव संपत्तेणं
के अट्ठे पन्नत्ते ! एवं खलु जंबू ! तेणं काळेणं तेणं समएणं
रायगिहे नगरे गुणसिल्लेणं चेइए, सेणिए राया, चिल्लणाए दे-
वीए, सामी समोसरिए, परिसा निग्गया । जाव परिसा पज्जु-
वासति तेणं काळेणं तेणं समएणं काळी देवी
चमरचंचाए रायहाणीए काळवाभिसगजवणे कालंसि सी-
हासणंसि चउहिं सामाणियसाहसीहिं चउहिं मयहरिया-
हिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं आणिएहिं सत्त-
हिं अणीयाहिवतीहिं सोलसाहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं
अन्नेहिं य बहुएहिं कालवाभिसयभवणवासीहिं असुरकुमारे-
हिं देवेहिं य देवीहिं य सद्धिं संपरिनुमा महाहाय जाववि-
हरइ, इमं चणं केवलकप्पं जंबूदीवे दीवेणं विउल्लेणं ओ-
हिंणा आभोएमाणी पासइ । जत्थ समणं जगवं महावीरं
जंबूदीवे दीवे नारहे वासे रायगिहे नगरे गुणसिल्ले चेइए
अट्ठापभिरुवं ओगाहइ, ओगाहइत्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं
भावेमाणं पासइ, पासइत्ता हट्ठुट्ठचित्तमाणंदिया पीडमण
जाव हियया सीहासणाओ उब्बुट्ठेइ, उब्बुट्ठेइत्ता फयपीदा-

ओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहइत्ता करयन्न जाव कट्ठु एवं वयासी-
नमोऽस्तुणं अरिहंताणं जाव संपत्ताणं नमोऽस्तुणं ममणस्स
भगवओ महावीरस्स जाव संपाविउकामस्स । वंदामि णं
जगवं ! ते तत्थ गयं इह गया तिकट्ठु वंदइ णमंसइ सीहास-
णवरगंसि पुरत्थाजिमुहे सुहानिसत्ते तएणं तीसे कालीए
देवीए इमेया रूपे जाव समुप्पज्जित्था । सेयं खलु समणं भ-
गवं महावीरं वंदित्ता जाव पज्जुवासित्तए तिकट्ठु एवं स-
पेइइ, सपेइइत्ता आभिओगिअदेवं सदावेइ, सदावेइत्ता एवं
वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया समणे जगवं महावीरे एवं
जहा सूरियाभे तहेव आणत्तिं देइ जाव दिव्वं मुरवराजि-
रामगमणं जागं करेइ, करेइत्ता जाव पच्चुप्पिणहते वि तहे-
व करेत्ता जाव पच्चुप्पिणंति, नवरं, जोयणसहससवित्थिन्न
जाणं, सेसं तहेव नाम गोयं साहेइ, तहेव नट्ठविहिं उवदंसेइ,
उवदंसेइत्ता जाव पकिगया (जंतेत्ति) भगवं गोयमे ! ममणं
जगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, एवं वयासी-कालीएणं जंते !
देवी सा दिव्वा देवहीओ कट्ठिं गया कूडागारसालादिहंते ? ।
अहो णं जंते ! काळीदेवी महाहिया कालीएणं भंते ! देवीए सा
दिव्वा देवहीए किष्सा लप्पा किष्सा पन्नत्ता अजिसमन्ना गया-
एवं जहा सूरियाभस्स जाव एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं
तेणं समएणं इहेव जंबूदीवे नारहे वासे आमलकप्पा नामं न-
यरी होत्था । वण्णओ-अंवसाद्ववणे चेइए जियसत्तुराया । तत्थ
एवं आमलकप्पाए नयरीए काले नामं गाहावती होत्था । अट्ठे
जाव अपरिज्जुए तस्सणं कालस्स गाहावइस्स काळसिरीए
नामं भारिया होत्था सुकुमात्ता जाव सुखा । तस्सणं काळ-
स्स गाहावतस्स धूया कालसिरीए नारियाए अत्तया का-
ली णामं दारिया होत्था । वट्ठा वट्ठुकुमारी जुष्सा जुष्सुकुमारी
पडियपूयत्थणी निव्विन्नवरा वरगपरिवज्जिया वि होत्था ।
तेणं कालेणं तेणं समएणं पामे अरहा पुरिसा दाणिए
आइगरे जहा वच्छमाणसामी, णवरं, णवुस्मेहे सोत्तस-
हिं समणसाहस्सिहिं अट्ठत्तीसाए अज्जिआसाहस्सिहिं
सक्खिं संपरिवुडे जाव अंवसाद्ववणे समोमट्ठे, परिसा णि-
ग्गया जाव पज्जुवासति । ततेणं सा काळी दारिया इमी-
से कहाए लप्पत्ता समाणी हट्ठ तुट्ठ जाव हियया जेणेव
अम्मापियरो तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता करयल जाव-
एवं वयासी-एवं खलु अम्मायाओ पामे अरहा पुरिसा-
दाणीए आइगरे जाव विहरइ । तं इच्छामि णं अमया-
ओ तुब्भेहिं अब्भणुआया समाणी पासस्सणं अरहओ
पुरिसादाणीयस्स पायवंदणमत्तए । अट्ठासुहं देवाणु-
प्पिया मा पक्खिं करेइ । तस्सणं सा काली दारि-
या अम्मापिहिं अब्भणुआया समाणी हट्ठतुट्ठ जाव
हियया एहाया कयवन्निकम्मा, कयकोउयमंगलपायच्छित्ता

सुखप्राप्तेति मंगलाति वत्थाति पवरपरिहिया अप्प-
महग्घाभरणाद्धंक्रियसरीरा चेन्निआ चक्कवालपरिकिआ
साओ गिट्ठातो पमिनिक्खमइ, पमिनिक्खमइत्ता जेणेव
बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव धम्मियजाणपवरे तेणेव
उवागच्छति, उवागच्छिता धम्मियजाणपवरं दुरुहा ।
तए णं सा काली दारिया धम्मियं जाणपवरं एवं जहा
देवाणंदाए जहापज्जुवासइ । तए णं पासे अरहा पुरिसा-
दाणीए कालीए दारियाए तीसे महइ, महइत्ता महाझियाए
परिसाए धम्मकहाए तए णं सा काली दारिया पासस्स
ए अरहाओ पुरिसादाणियस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णि-
सम्म हट्ठुत्त जाव हियया पासस्स ए अरहाओ पुरिसा-
दाणीयस्स तिकवुत्तो वंदइ नमंसइ, एवं वयासी-सइहामि
ए जंते ! निगंथं पावयणं जाव से जहेयं तुम्हे वयह जं
नवरं देवाणुप्पिया अम्मापियरो आपुच्छामि तएणं अहं
देवाणुप्पियाणं अंतिए जाव पव्वयामि । अहासुहं देवाणुप्पि-
या मा पडिबंथं करेह । तए णं सा कालिदारिया पासेणं अ-
रहा पुरिसादाणीए ए एवं वुत्ता समाणी हट्ठुत्त जाव हि-
यया पासं अरहं वंदइ नमंसइ, नमंसइत्ता तमेव धम्मियं जा-
णपवरं दुरुहइ, दुरुहइत्ता पासस्स ए अरहा पुरिसादाणीए
अंतियाओ अंबसात्तवणचेइयाओ पमिनिक्खमइ, पडिनि-
क्खमइत्ता जेणेव आमलकप्पा नयरी तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छिता आमलकपं नयरिमज्झं मज्जेणं जेणेव बा-
हिरिआ उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छति, उवागच्छि-
त्ता धम्मियं जाणपवरं ठावइ, ठावइत्ता धम्मियाओ जाण-
पवराओ पचोरुहइ, पचोरुहइत्ता जेणेव अम्मापियरो तेणे-
व उवागच्छति, उवागच्छिता करयत्तपरिग्गहिअं एवं
वयासी-एवं खलु अम्मयाओ मए पासस्स ए अरहाओ
अंतिए धम्मं निसंते सेविय धम्मे इच्छिए पडिच्छिए अ-
भिरुइए । तए णं अहं अम्मयाओ संसारभज्जिग्गा जी-
या जम्ममरणाणं इच्छामि ए तुम्हेहि अम्भणुत्ताया समाणी
पासस्स ए अरहाओ अंतिए मुंआ जवित्ता आगाराओ अ-
णगारियं पव्वइत्तए । अहासुहं देवाणुप्पिया मा पमिबंथं करेह ।
तए एणं काळे गाहावई विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं
उवक्खडावेति, उवक्खडावेतिता मित्तनातिनियगसयणसंब-
धीपरियणं आमंतेइ । आमंतेइत्ता ततो पच्छा एहाए जाव विपु-
ल्लेणं पुप्फवत्थमंधमद्वाद्धंकारेणं सक्कारित्ता संमाणिता तस्सेव
मित्तणातिणियगसयणसंबंधिपरियणस्स पुरओ कालीदा-
रियं सेयापीएहिं कळसेहिं एहवेइ, एहवेइत्ता सव्वालंकार-
विभसियं करेइ, करेइत्ता पुरिससहस्सबाहिणीयं सीयं दुरुह-
इ, दुरुहइत्ता मित्तनाति जाव परियणसद्धिं संपरिवुडे स-
व्वहीए जाव रवेणं आमलकप्पानयरी मज्झं मज्झेणं नि-

गच्छइ, निगच्छइत्ता जेणेव अंबसात्तवणे चेइए तेणेव उवा-
गच्छति, उवागच्छिता उताइए तित्थयराइ पासइ ५ सीयं ठ-
वेइ, ठवेइत्ता कालिया दारिया सीयातो पचोरुहाति, पचो-
रुहइत्ता तते एणं तं कालीयं दारियं अम्मापियरो पुरओ का-
उं जेणेव पासे अरहा पुरिसादाणीए तेणेव उवागच्छति, उ-
वागच्छिता वंदंति, एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया का-
लियदारिया अमहं भूया इहा कंता जाव किमंग ! पुण पाम-
णयाए एस एणं देवाणुप्पिया संसारजिउज्जिग्गा इच्छइ देवा-
णुप्पियाणं अंतिए मुंडे जवित्ता, जाव पव्वइत्तए तं एयबं
देवाणुप्पियाणं सिसिणिं भिक्खं दलयामो पमिच्छंतु णं
देवाणुप्पिया सिसिणिं भिक्खं । अहासुहं देवाणुप्पिया मा-
पमिबंथं करेह । तए एणं सा काली देवी कुमारी पासं अ-
रिहं वंदइ, वंदइत्ता उत्तरपुरच्छिमं दिसिभागं अवकमति,
अवकमइत्ता सयमेव आजरणमद्वाद्धंकारा मुयति, मुयति-
त्ता सयमेव लोयं करेति, जेणेव पासे अरहा पुरिसादाणि-
ए तेणेव उवागच्छति, उवागच्छिता पासं अरहं तिकवुत्तो
वंदंति नमंसंति, एवं वयासी-आहि ! तेणं भंते ! ह्योए एवं
जहा देवाणंदा जाव सयमेव पव्वाविओ तए णं पासे अरिहा
पुरिसादाणीए कालीए सयमेव पुप्फचूलाए अज्जाए सि-
सिणियत्ताए दलयइ । तए एणं सा पुप्फचूला अज्जा कालि
कुमारी सयमेव पव्वावेइ, जाव उवसंपज्जित्ताणं विहरति,
तते एणं सा काली अज्जया इरिया समिता जाव
गुत्तवंभचारिणी । तए णं सा काली अज्जा पुप्फचूलाए
अज्जाए अंतिए सामाइयमाइयाइ एगारस अंगाइ अहिज्जइ,
अहिज्जइत्ता बहुहिं चउत्थं जाव विहरति । तए एणं सा
काली अज्जा अन्नया कयाइं सरीरपासिओसिआ जाया
वि होत्था । अन्निकखणं अभिक्खणं हत्थं धोवइ, पाए धो-
वेइ, सीसं धोवेइ, मुहं धोवेइ, एणंतरा य धोवेइ, कक्खंतरा य
धोवेइ, गुज्झंतरा य धोवेइ, जत्थ जत्थ वियट्ठाणं वा सेज्जं
वा निसीहिं वा चेइए, तं पुव्वामेव अन्नुक्खित्ता तओ
पच्छा आसइ वा, सयइ वा तएणं सा पुप्फचूला अज्जा का-
लि अज्जि एवं वयासी-नो खलु कप्पइ देवाणुप्पिया समणी-
णं निगंथीणं सरीरपाउसीयाणं हंतए तुमं च एणं देवाणु-
प्पिया सरीरपाउसिया जाया वि होत्था । अभिक्खणं
अभिक्खणं हत्था धोवसि, जाव आसयाहि वा सयाहि वा, तं
तुमं देवाणुप्पिआ एयस्स द्वाणस्स आलोएहिं जाव पाय-
च्छित्तं पमिवज्जाहि । तए एणं सा काली अज्जा पुप्फचूला-
अज्जाए एयमइ नो आढाइ जाव तुसिणीया संचिइ, त
एणं ताओ पुप्फचूलाओ अज्जाओ कालि अज्जं अभिक्खणं
५ हीहंति, निंदंति, खिसंति, गरहंति, अवमाणंति, अन्निकखणं
२ एयमइ निवारंति, तए एणं तीसे कालीए अज्जाए समणीहिं

निगंथीहिं अभिक्खणं २ ह्रीलिज्जमाणीए जाव वि-
हरिज्जमाणीए इमेयारूवे अग्गमहिंसीए जाव समुपपज्जित्या,
जया एं अहं अगारवासमज्जे वसित्ता तया एं अहं सयं-
वसा, जप्पजित्तिं च एं अहं मुंसा भवित्ता अगाराओ
अणगारियं पव्वइया तप्पजित्तिं च एं अहं परवसा
जाया । तं सेयं खलु मम कद्धं पाठ पत्तायाए
रयणीए जाव जलंते पानिकयं उवसंपज्जित्ता एं वि-
हरित्तिए तिकट्टु एवं संपेहेइ, संपेहेइत्ता कद्धं जाव
जलंते पानिकयं उवस्सयं गेहइ, गेहइत्ता तत्थ एं अणा-
वारिआ अणोहड्डिआ सच्छेदमती अभिक्खणं २ हृत्ये
धोवेइ, जाव आसयइ वा सयइ वा तए एं सा काळी
अज्जा पासत्था पासत्थविहारी कुसीझा कुसीझविहारी अ-
हाउंदा अहाउंदविहारी संसत्ता संसत्तविहारी बहूणि वा-
साणि सामन्नपरियागं पाउणित्ता अरुमासीयाए डेहणाए
अत्ताणं ऊसेइ, ऊसेइत्ता तीमं जत्ताइं अणसणाइं डेदिता
तस्स ठाणस्स अणाओइय अपडिक्कंता काळे मासे कालं कि-
ञ्चा चमरच्चाए रायहाणीए काळिं वरिसए भवणे उववाय-
सजाए देवसयणिज्जंसि देवदंसंतरिआ अंगुलस्स असंखेज्जइ
जागमेत्ताए ओगाढणाए काळी देवी देविताए उववन्नाए ।
तए एं सा काळी देवी अवहुणोववन्ना समाणी पंचविहा-
ए पज्जत्तीए जहा सूरियाभे जाव भासामणपज्जत्तीए ।
तए एं सा काली देवी चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं जाव
अभेसिं च बहूणं काळी वरिसगजवणवासीणं असुरकु-
माराणं देवाणं य देवीणं य आहेवच्चं जाव विहरइ, एवं
खलु गोयमा ! काळीए देवीए सा दिव्वा देवही लच्छा पन्न-
त्ता अजिसमएणा गया । काळीए एं भंते ! देवीए केवति-
यं कालं तिची पएणत्ता ? । गोयमा ! अह्माज्जा तिपडिओ-
वमाइं जिती पन्नत्ता, काळीए एं भंते ! देवी ताओ देवदो-
गाओ अणतरं उव्वट्ठिता कहिं गच्छहिंति कहिं उववज्जि-
हिंति ? । गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहइ, एवं
खलु जंबू ! समणे एं जाव संपत्ते एं पढमस्स वग्गस्स पढमज्ज-
यणस्स अयमट्ठे पएत्ते ति वेमि [पढमं अज्जयनं सम्मत्तं] । १ ।
जतिणं भंते ! समणे एं जाव संपत्ते एं धम्मकहा एं पढमस्स
वग्गस्स पढमज्जयणस्स अयमट्ठे पएत्ते, वितियस्स एं भंते !
अज्जयणस्स समणे एं जाव संपत्ते एं केअट्ठे पएणत्ते ? ।
एवं खलु जंबू ! तेणं काळे एं तेणं समए एं रायगिहे नगरे
गुणसिद्धए चेइए सायी समोसडे परिसा निगगया जाव पज्जु-
वासइ । तेणं काळे एं तेणं समए एं राई देवी चमरच्चाए रा-
यहाणीए, एवं जहा काली तहेव आगया नट्टविहिं उवदंसेत्ता
जाव पमिगया [भंते त्ति] जगवं गोयमे ! पुव्वजवपुच्छा । एवं

खलु गोयमा ! तेणं काले एं तेणं समए एं आमन्नकप्पा नयरी
अवसालवणे चेइए जियसच् राया, राई गाहावई रायसिरी
भारिया राई दारिया पासस्स समोसरणं राई दारिया जहेव
काळी तहेव णिक्खित्ता तहेव सरीरपाउसिया, तं चेव सव्वं
जाव अंतं काहिंति, एवं खलु जंबू ! वीयज्जयणस्स निक्खेवओ
॥ २ ॥ जतिणं भंते ! तइयस्स अज्जयणस्स उक्खेवओ, एवं
खलु जंबू ! रायगिहे नगरे गुणसिद्धे चेइए ० एवं जंहेव राई तहेव
रयणी वि, नवरं, आमन्नकप्पा नयरी, रयणी गाहावती रयण-
सिरी भारिया, रयणी दारिया, सेसं तहेव, जाव अंतं काहिंति
॥ ३ ॥ एवं विज्जू वि, आमन्नकप्पा नयरी, विज्जू गाहावती
विज्जुसिरी जारिआ विज्जू दारिया, सेसं तहेव ॥ ४ ॥ एवं मे-
हावो आमन्नकप्पा नयरी मेहा गाहावती मेहसिरी भारिआ
मेहा दारिआ, सेसं तहेव । एवं खलु जंबू ! समणे एं जाव संपत्ते एं
धम्मकहा एं पढमस्स वग्गस्स अयमट्ठे पएत्ते । ३० २३० २४० ।

चमरस्स एं जंते ! असुरिंदस्स असुरकुमाररखो सोमस्स
महारखो कइ अग्गमहिंसीओ पएत्ताओ ? । अज्जो !
चत्तारि अग्गमहिंसीओ पएत्ताओ । तं जहा— कणया
कणगद्वया चित्तगुत्ता वसुंधरा । तत्थ एं एगमेगाए देवीए
एगमेगं देवीसहस्सं परिवारो पएणत्तो । पज्जू ! एं ताओ एगमे-
गा देवी अस्सं एगमेगं देवीसहस्सपरिवारं विउच्चित्तए ?
एवमेव सपुव्वावरे एं चत्तारि देवीसहस्सा सेत्तं तुडिए ।
पज्जू एं जंते ! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररखो सोमे
महाराया सोमाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए सोमसि
सीहासणंसि तुमिए एं अवसेसं जहा चमरस्स, नवरं, परि-
यारो जहा सूरियाभस्स, सेसं तं चेव, जाव एो चेव एं मेहु-
णवत्तियं । चमरस्स एं जंते ! जाव रखो जमस्स महारखो
कइ अग्गमहिंसीओ ? । एवं चेव, एवरं, जमाए रायहाणीए ०,
सेसं जहा सोमस्स । एवं वरुणस्स वि, नवरं, वरुणाए रायहा-
णीए ०, एवं वेसमणस्स वि, नवरं, वेसमणाए रायहाणीए ०,
सेसं तं चेव जाव मेहुणवत्तियं । वल्लिस्स एं जंते ! वडरोयणिं-
दस्स पुच्छा । अज्जो ! पंच अग्गमहिंसीओ पएत्ताओ । तं
जहा— सुंभा णिसुंजा रंभा निरंजा मदणा । तत्थ एं एग-
मेगाए देवीए अट्ठहं, सेसं जहा चमरस्स, एवरं, वल्लिच्चाए
रायहाणीए परिवारो जहा मोआहेनए, सेसं तं चेव जाव
मेहुणवत्तियं । वल्लिस्स एं भंते ! वडरोयणिंदस्स वडरोयण-
रखो सोमस्स महारखो कइ अग्गमहिंसीओ पएत्ताओ ? । अ-
ज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ पएणत्ताओ । तं जहा— मीणगा
सुभदा विज्जुआ असणी । तत्थ एं एगमेगाए देवीए ०, सेसं
जहा चमरस्स । एवं जाव वेसमणस्स । भ० १० श० ५ उ० ।
आसां पूर्वभवः—

जइ एं भंते ! समणे एं जाव संपत्ते एं दोच्चस्स वग्गस्स उक्खेवओ । एवं खलु जंबू ! समणे एं जाव संपत्ते एं दोच्चस्स वग्गस्स पंच अज्जयणा पक्खत्ता । तं जहा—सुंभा १ निर्भुजा २ रंभा ३ निरंभा ४ मदणा ५ । जइ एं जंते ! समणे एं जाव संपत्ते एं धम्मकहा एं दोच्चस्स वग्गस्स पंच अज्जयणा पक्खत्ता । दोच्चस्स एं भंते ! वग्गस्स पदमज्जयणस्स केअट्ठे पक्खत्ते ? । एवं खलु जंबू ! तेणं काले एं तेणं समणं एं रायगिहे गुणसिल्ले चेइए, सामी समोसदे, परिसा ० जाव पज्जुवासति, तेणं काले एं तेणं समणं एं सुंभा देवी वल्लिचंवाए रायहाणीए सुंजवडिंसए जवणे सुंभंसि सिंहासणंसि काळिगमणं एं जाव एट्ठविहि उवदंसेत्ता जाव पडिगया पुव्वजवपुच्छा । साक्थी नयरी, कोट्टए चेइए, जियसत्तू राया, सुंभे गाहावडी, सुंजसिरी भारिआ, सुंजा दारिया, सेसं जहा काळीए, नवरं, अरुत्ताति पत्तिओवमाई त्रिती, एवं खलु जंबू ! उक्खेवओ पदमस्स अज्जयणस्स, एवं सेसा विचत्तारि अज्जयणा सावत्थीए, नवरं, माया पिया धूयसिरितिनामया । एवं खलु जंबू ! निक्खेवओ वीयस्स वग्गस्स । का०२५०१अ०

धरणस्य—

धरणस्स एं भंते ! णागकुमारिंदस्स णागकुमाररणो कइ अग्गमहिंसीओ पक्खत्ताओ ? । अज्जो ! उ पक्खत्ताओ । तं जहा—अला सक्का सतेरा सोदामिणी इंदा घणविज्जुया । तत्थ एं एगमेगाए देवीए उ उ देवीसहस्सपरिवारो पक्खत्तो । पजू ! एं ताओ एगमेगा देवी अस्साई उ उ देवीसहस्साई परिवारं विउव्वित्तए, एवमेव सपुव्वावरेणं उत्तीसं देविसहस्साई, सेत्तं तुडिप । पजू ! एं भंते ! धरणे, सेसं तं चेव, एवरं, धरणए रायहाणीए धरणंसि सींहासणंसि सओ परिवारो, सेसं तं चेव । धरणस्स एं जंते ! णागकुमारिंदस्स कालवाडस्स झोगवाडस्स महारणो कइ अग्गमहिंसीओ पाणत्ताओ ? । अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ पाणत्ताओ । तं जहा—असोगा विमला सुप्पजा सुदंसणा । तत्थ एं एगमेगाए देवीए०, अवसेसं जहा चमरझोगपालाणं, सेसाणं तिण्हि वि ।

भूतानन्दस्य—

जूयाणंदस्स एं भंते ! पुच्छा । अज्जो ! उ अग्गमहिंसीओ पक्खत्ताओ । तं जहा—रूया रूयंसा सुरूवा रूयगावडी रूयकांता रूपपजा । तत्थ एं एगमेगाए देवीए०, अवसेसं जहा धरणस्स जूयाणंदस्स एं भंते ! णागकुमारस्स चित्तस्स पुच्छा । अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ पक्खत्ताओ । तं जहा—सुनंदा सुभदा सुजाया सुमणा । तत्थ एं एगमेगाए देवीए०, अवसेसं जहा चमरझोगपालाणं । एवं सेसाणं वि तिण्हि वि लोगपालाणं तहा, दाहिणिद्धा इंदा, तेसिं जहा धरणस्स । लोगपालाणं वि, तेसिं जहा धरणलोगपालाणं । उत्तरिंदाणं जहा जूयाणं-

दस्स । लोगपालाणं वि, तेसिं जहा जूयाणंदस्स लोगपालाणं, एवरं, इंदाणं मव्वेसिं रायहाणीओ सींहासणाणि य सरिसणामगाणि, परिवारो जहा मोओदेसए, लोगपालाणं सव्वेसिं रायहाणीओ सींहासणाणि य सरिसणामगाणि परिवारो जहा चमरझोगपालाणं । ज० १० श० ५ उ० ॥

भूतानन्दसूत्रे—(एवमिति) यथा कालपालस्य तथाऽन्येषामपि, नवरं, तृतीयस्थाने चतुर्थो वाक्यः । धरणस्य दक्षिणनागकुमारनिकायस्य लोकपालानामग्रमहिंस्यो यथा २ यज्जामिकास्तथा २ तज्जामिका एव सर्वेषां दक्षिणात्यानां शेषाणामग्रानां वेणुदेवहरिकान्तान्निशिष्यपूर्णजलकान्तमितगतिवत्सम्बोधाख्यानामिच्छाणां ये लोकपालाः सूत्रे दक्षिणास्तेषां सर्वेषामिति । यथा च भूतानन्दस्यौदीच्यनगराजस्य तथा केषाणामग्रानामौदीच्येन्द्राणां वेणुदालिहरिसहासिमाणवधसिद्धजलप्रभाप्रमत्तथादनप्रभञ्जनमहाघोषाख्यानां ये लोकपालास्तेषामपीति । एतदेवाह—जहा धरणस्तेत्यादि ।

आसां पूर्वभयः—

उक्खेवओ तइयवग्गस्स । एवं खलु जंबू ! समणे एं जाव संपत्ते एं तइयस्स वग्गस्स चउप्पन्ना अज्जयणा पक्खत्ता । तं जहा—पदमे अज्जयणे जाव चउप्पन्नत्तिमे अज्जयणे । जइ एं भंते ! समणे एं जाव संपत्ते एं धम्मकहा एं तइयस्स वग्गस्स चउप्पन्ना अज्जयणा पक्खत्ता । पदमस्स एं भंते ! अज्जयणस्स समणे एं जाव संपत्ते एं केअट्ठे पक्खत्ते ? । एवं खलु जंबू ! तेणं काले एं तेणं समणं एं रायगिहे नगरे गुणसिल्ले चेइए सामी समोसदे, परिसा निग्गया जाव पज्जुवासति । तेणं काले एं तेणं समणं एं अला देवी धरणा रायहाणीए अहावडिंसए जवणे अट्ठंसि सिंहासणंसि, एवं काळी गमणं एं जाव नट्ठविहे उवदंसेत्ता पडिगया पुव्वजवपुच्छा । वाणारसीए काममहावणे चेइए अहे गाहावती अल्लजसिरी भारिआ अला दारिया, सेसं जहा काळीए, नवरं, धरणस्स अग्गमहिंसित्ताए उववाओ साइरेणं अरुपलियोवमं त्रिती, सेसं तहेवा एवं खलु निक्खेवओ पदमज्जयणस्स । एवं कया सक्का सतेरा सोदामिणी इंदा घणविज्जुया वि, सव्वाओ एयाओ धरणस्स अग्गमहिंसीओ । एते इ अज्जयणा वेणुदेवस्स अवसेसा जाणियव्वा, एवं जाव घोसस्स वि एते चेव अज्जयणा । एए चेव दाहिणिद्धाणं इंदाणं चउप्पन्नं अज्जयणा भवंति, सव्वाओ वि वाणारसीए काममहावणे चेइए तइयवग्गस्स निक्खेवओ । चउत्थस्स वग्गस्स उक्खेवओ । एवं खलु जंबू ! समणे एं जाव संपत्ते एं धम्मकहा एं चउत्थस्स वग्गस्स चउप्पन्ना अज्जयणा पक्खत्ता । तं जहा—पदमे अज्जयणे जाव चउप्पन्न इमे अज्जयणे, पदमस्स अज्जयणस्स उक्खेवओ । एवं खलु जंबू ! तेणं काले एं तेणं समणं एं रायगिहे समोसरणं जाव परिसा पज्जुवासइ । तेणं काले एं तेणं समणं एं रूया देवी रूयाणंदारायहाणीए रूयगवडिंसए जवणे रूयगंसि

सीहासणंसि जहा कालिणं तद्वा, नवरं, पुव्वजवे चंपाए पुअ-
जवे चेइए रूप गाहावती रूपमसिरी जारिआ रूया दारिया,
सेसं तद्देव, नवरं, जूयाणंदा अग्गमहिंसिचाए उववाओ देसू-
णं पलिओवमड्ढिती निक्खेवओ। एवं खलु जंबू ! सुख्वा
वि रूपंसा वि रूअगावई वि रूअकंता वि रूपपजा
वि, एयाए चेव उत्तरिद्धाणं ईदाणं भाणियन्वाओ जाव महा-
घोसस्स । निक्खेवओ चउत्थस्स वगस्स । ज्ञा० २ शु० १ वर्ग ।

व्यन्तरेन्द्राणां कालस्य—

कालस्स णं भंते ! पिसायइदस्स पिसायरणो कइ अग्ग-
महिंसीओ पणत्ताओ ? । अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ
पणत्ताओ । तं जहा-कमला कमलपपजा उप्पला सुदंसा । त-
त्थ णं एगमेगाए देवीए एगमेगं देवीसहस्सं, सेसं जहा चम-
रलोगपालाणं, परिवारे तद्देव, णवरं, कादाए रायहाणीए
कालंसि सीहासणंसि, सेसं तं चेव, एवं महाकालस्स वि ।

सुरूपस्य—

सुरुवस्स णं जंते ! जइंदस्स जूयरणो पुच्छा । अज्जो !
चत्तारि अग्गमहिंसीओ पणत्ताओ । तं जहा-रूपवई
बहुखा सुखा सुभगा । तत्थ णं एगमेगा०, सेसं जहा
कालस्स, एवं पमिरुवस्स वि ।

पुण्यभद्रस्य—

पुण्णदस्स णं भंते ! जर्विखदस्स पुच्छा । अज्जो ! च-
त्तारि अग्गमहिंसीओ पणत्ताओ । तं जहा-पुष्पा बहुपु-
त्तिया उत्तमा तारया । तत्थ णं एगमेगाए०, सेसं जहा
कालस्स, एवं माणिजदस्स वि ।

जीममहाभीमयोः—

जीमस्स णं जंते ! रक्खसिदस्स पुच्छा । अज्जो ! चत्ता-
रि अग्गमहिंसीओ पणत्ताओ । तं जहा-पडमा पडमावई
कणगा रणपपभा । तत्थ णं एगमेगा देवी०, सेसं जहा
कालस्स, एवं महाजीमस्स वि ।

किन्नरस्य—

किण्णरस्स णं जंते ! पुच्छा । अज्जो ! चत्तारि अग्गम-
हिंसीओ पणत्ताओ । तं जहा-बडिसा केतुमई रइसेणा
रइप्पिया । तत्थ णं०, सेसं तं चेव । एवं किंपुरिसस्स वि ।

सुपुरुषस्य—

सुपुरिसस्स णं पुच्छा । अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ
पणत्ताओ । तं जहा-रोहिणी नवमिया हिरी पुप्फवई । तत्थ
णं एगमेगा देवी०, सेसं तं चेव । एवं महापुरिसस्स वि ।

अतिकायस्य—

अइकायस्म णं पुच्छा । अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ
पणत्ताओ । तं जहा-जुयगा जुयगवई महाकच्छा फुमा ।
तत्थ णं०, सेसं तं चेव । एवं महाकालस्स वि ।

गीतरतेः—

गीयरइस्स णं जंते ! पुच्छा । अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिं-

सीओ पणत्ताओ । तं जहा-सुघोसा विमला मुस्सग म-
रस्सई । तत्थ णं०, सेसं तं चेव । एवं गीयजसस्स वि । सन्वे-
सिं एएसिं जहा कालस्स, णवरं, सरिसनामगाओ रायहा-
णीओ सीहासणाणि य, सेसं तं चेव । ज्ञ० १० श० ५ उ० ।

आसां पूर्वभवः—

पंचमवगस्स उक्खेवओ । एवं खलु जंबू ! जाव वत्तीसं
अज्जयणा पणत्ता । तं जहा—

कमला कमलपपभा, उप्पला य सुदंसाणा ।

रूपवई बहुखा, सुखा सुभगा वि य ॥ १ ॥

पुन्ना बहुपुत्तिया च, उत्तमा तारया वि य ।

पडमावती सुमई, कणगा कणपपजा ॥ २ ॥

वमैसा केतुमई च, रइसेणा रइप्पिया ।

रोहिणी नवमिया वि, हिरी पुप्फवई इय ॥ ३ ॥

जुयगा जुयगावती, महाकच्छा फुडाइया ।

सुघोसा विमला चेव, सुस्सराइ सरस्सई ॥ ४ ॥

उक्खेवओ पढमज्जयणस्स । एवं खलु जंबू ! तेणं काले णं
तेणं समए णं रायगिहे णयरे समोसरणं जाव पज्जुवासइ ।
तेणं काले णं तेणं समए णं कमला देवी कमलाए रायहाणीए
कमलवर्दिसए जवणे कमलंसि सीहासणंसि०, सेसं जहा
कालीए तद्देव, नवरं, पुव्वजवे नागपुरे एगरे सहसंबवणे
उज्जाणे कमलस्स गाहावइस्स कमलसिरी भारिया कमला
दारिया पासस्स णं अंतिए निक्खंता, कालस्स पिसायकुमा-
रिदस्स अग्गमहिंसीओ अरूपपडिओवमड्ढिती, एवं सेसावि
अज्जयणा । दाहिणिद्धाणं बाणमंतरीदाणं भाणियन्वाओ स-
न्वाओ, नागपुरे सहसंबवणे उज्जाणे मायापियरो धूयासिरि-
सनामया ठिती अरूपपलितोवमं । पंचमो वगो सम्पत्तो ॥ ५ ॥
उट्ठो वि वगो पंचमसरिसो, नवरं, महाकासिंदाणं उत्तरि-
द्धाणं ईदाणं अग्गमहिंसीओ पुव्वजवे साएए एगरे उत्तरकु-
रुज्जाणे मायापियरो धूयासिरिणामया सेसं तं चेव ।
उट्ठो वगो सम्पत्तो । ज्ञा० २ शु० ६ व० ।

ज्योतिष्केन्द्राणाम्—

चंदस्स णं जंते ! जोतिसिंदस्स जोतिसरओ कति अग्ग-
महिंसीओ पणत्ताओ ? । चत्तारि अग्गमहिंसीओ पणत्ताओ ।
तं जहा-चंदपभा जोसिणाजा अचिमाक्षी पभंकरा । तत्थ णं
एगमेगाए देवीए चत्तारि चत्तारि देवीसाहस्सीओ परिवारे
पणत्ताओ । पन्नु ! णं ततो एगमेगा देवी अन्नाइं चत्तारि चत्ता-
रि देवसाहस्साइं परिवारं विउव्वित्तए, एवामेव सपुण्णाव-
रेणं सोलसदेवीसाहस्सीओ पणत्ताओ, सेत्तं तुमिए ।

(चंदस्स णं भंते ! इत्यादि) चन्द्रस्य भद्रन्त ! ज्योतिषेन्द्रस्य
ज्योतिषराजस्य कति कियत्संख्याका अग्गमहिंस्यः प्रकृताः ? ।
जगत्तादा—गौतम ! चत्तारोऽग्गमहिंस्यः प्रकृताः । तद्यथा—च-
न्द्रपजा (जोसिणाभेत्ति) ज्योत्स्नाभा, अश्विभाली, प्रभङ्करा ।

(तत्थ णमित्यादि) तत्र तासु चतसृष्वग्रमहिषीषु मध्ये एकैकस्या देव्याश्चत्वारि ३ देवीसहस्राणि परिवारः प्रकृताः । किमुक्तं भवति । एकैका अग्रमहिषी चतुर्णां चतुर्णां देवीसहस्राणां पट्टराज्ञीनामैकैका च सा स्थभूताऽग्रमहिषी, परिवारणावसरे तथाविधां ज्योतिष्कराजस्य चन्द्रदेवेच्छामुपलज्य प्रचुरन्यानि आत्मसमानरूपाणि चत्वारि देवीसहस्राणि विकुर्वितुं स्वाज्ञाचक्रानि, पुनरेवमेव उक्तप्रकारेणैव पूर्वापरमीलनेन वामशदेवीसहस्राणि चन्द्रदेवस्य जवन्ति । “सेसं तुमिप”-तदेव तावत् बुद्धिकमन्तःपुरं व्यपदिश्यते ।

सजायामभोगः-

पचू ! णं जंते ! चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवर्दिसए विमाणे सजाए सुधम्माए चंदंसि सीहासणंसि तुमिण सच्चि दिव्वाइं भोगभोगाईं जुंजमाणे विहरित्तए ? गोयमा ! नो इण्डे समडे । से केण्डे णं भंते ! एवं बुद्धइ ? नो पचू ! चंदे जोइसराया चंदवर्दिसए विमाणे सभाए सुधम्माए चंदंसि सीहासणंसि तुमिण णं सच्चि विपुलं भोगभोगाईं जुंजमाणे विहरित्तए ? गोयमा ! चंदस्स णं जोतिसिंदस्स जोइसरसो चंदवर्दिसए विमाणे सभाए सुधम्माए माणवगंसि चेतियखंजंसि वइरामयेसु गोलवत्तसमुगएसु बहुयाओ जिणसकहाओ चिट्ठंति, जाओ णं चंदस्स जोतिसिंदस्स जोतिसरसो आणोसिं च बहुणं जोतिसयाणं देवाण य देवीण य अच्चणज्जाओ जाव पज्जुवासणिज्जाओ तासि णं पणिहाए नो पचू ! चंदे जोइसराया चंदवर्दिसए जाव चंदंसि सीहासणंसि जुंजमाणे विहरित्तए, से तेण्डेणं गोयमा ! नो पचू ! चंदजोतिसराया चंदवर्दिसए विमाणे सभाए सुधम्माए चंदंसि सीहासणंसि तुमिण सच्चि दिव्वाइं भोगभोगाईं जुंजमाणे विहरित्तए अदुत्तरं च णं गोयमा ! नो पचू ! चंदजोतिसिंदे जोतिसराया चंदवर्दिसए विमाणे सजाए सुधम्माए चंदंसि सीहासणंसि चउहिं सामाणियसहस्सीहिं जाव सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अचेहि य बहूहिं जोतिसिण्हिं देवेहि य देवीहि य सच्चि संपरिबुडे महायाहयणट्टगीयवाइयतंतीतल्लताल्लुमियघणमुंगपकुप्पवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाईं जुंजमाणा विहरित्तए केवलपरियारत्तुमिण सच्चि भोगभोगाईं चोसहिं बुद्धि-ए नो चेव णं मेहुणवत्तियं ।

(पचू णं जंते ! इत्यादि) प्रभुर्भदन्त ! चन्द्रो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसके विमाने सजायां सुधर्मायां चन्द्रे सिंहासने बुद्धिकेनालःपुरेण सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जमानो विहर्तुमासितुं भगवानाह- गौतम ! नायमर्थः समर्थः । अत्रैव कारणं पुच्छति- (से केण्डेणमित्यादि) तदेव भगवानाह- गौतम ! चन्द्रस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य चन्द्रावतंसके विमाने सजायां सुधर्मायां माणवकचैत्यस्तम्भे वज्रमयेषु गोलवृत्तसमुज्जकेषु ते च यथा तिष्ठन्ति तथा विजयराजधानीजतसुधर्मासभायामिव द्रष्टव्यम् । बहूनि जिनसकथानि सच्चिकित्तानि

तिष्ठन्ति यानि । सूत्रे स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । चन्द्रस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य अर्चनीयानि पुष्पादिभिर्वन्दनीयानि विशिष्टैः स्तोत्रैः स्तोतव्यानि पूजनयानि वस्त्रादिभिः सत्कारणीयानि आदरप्रतिपत्त्या सम्माननीयानि जिनोचितप्रतिपत्त्या कल्याणं मंगलं चैत्यमिति पर्युपासनीयानि (तासि पणिहाए सि) तेषां प्रतिभिया तानि आश्रित्य नो प्रभुश्चन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसके विमाने यावच्छिद्वत्तयमिति । (पचू णं गोयमा ! इत्यादि) प्रभुर्गौतम ! चन्द्रो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसके विमाने सजायां सुधर्मायां चन्द्रे सिंहासने चतुर्भिः सामानिकसहस्रैश्चतसृभिरग्रमहिषीभिः सपरिवाराजिस्तिमृजिः पथंजिः ससमिरनीकाधिपतिभिः षोडशभिरात्मरक्कदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभिर्ज्योतिषैर्वैदेवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतो महायाहयेत्यादि पूषेवद् दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुमिति न पुनर्मेधुनप्रत्ययं मेधुननिमित्तं दिव्यान् स्पर्शवीन् भोगान् भुञ्जानो विहर्तुं प्रभुरिति ।

सूर्यस्याग्रमहिष्यः-

सूरस्स णं भंते ! जोतिसिंदस्स जोतिसरन्ने कति अग्रमहि-सीओ पणत्ताओ ? गोयमा ! चत्तारि अग्रमहिषीओ पणत्ताओ । तं जहा-सूरिप्पजा आतपाभा अचिमाली पजंकरा । एवं अवसेसं जहा चंदस्स, णवरं, सूरिवर्दिसके विमाणे सूरंसि सीहासणंसि तद्देव ।

(सूरस्स णं भंते ! इत्यादि) सूरस्य भदन्त ! ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रकृताः ? जगवानाह-गौतम ! चतस्रोऽग्रमहिष्यः प्रकृताः । तत्थ अ-सूरप्रभा आतपाभा अचिमाली पजंकरा । ‘तत्थ णं एगमेगाए देवीए’ इत्यादि चन्द्रवत् तावद् वक्तव्यं, यावद् नो चेव णं मेहुणवत्तियं, नवरं, सूर्यावतंसके विमाने सूर्यसिंहासने इति वक्तव्यम्, शेषं तथैव । जी० ४ प्रति० । स्था० ।

अङ्गारकादीनाम्-

इंगालस्स णं भंते ! महागहस्स कति अग्रमहिषीओ ? पुच्छा । अज्जो ! चत्तारि अग्रमहिषीओ पणत्ताओ । तं जहा-विजया वेजयंती जयंती अपराजिता । तत्थ णं एगमेगाए देवीए०, सेसं तं चेव, जहा चंदस्स, णवरं, इंगालवर्दिसए विमाणे इंगालगंसि सीहासणंसि, सेसं तं चेव, एवं त्रियालस्स वि । एवं अछासीए वि महागहाणं वत्तव्वया णिरवसेसा भाणियव्वा जाव जावकेउस्स, णवरं, वर्दिसगा सीहासणाणि य सरिसणागणाणि, सेसं तं चेव । भ० १० श० ५ उ० । जीवा० । स्था० ।

आसां पूर्वभवः-

सत्तमवगस्स उक्खेवो । एवं खलु जंत्तु ! जाव चत्तारि अज्जयणा पणत्ता । तं जहा-सूरप्पभा आर्यवा अचिमाली पजंकरा । पढमस्स अज्जयणस्स उक्खेवओ । एवं खलु जंत्तु ! तेषां कात्ते णं तेषां समए णं रायगिहे समोसरणं जाव परि-सा पज्जुवासति । तेषां कात्ते णं तेषां समए णं सूरप्पजा देवी सूरंसि विमाणंसि सूरप्पजंसि सीहासणंसि सेसं जहा का-लिए तद्दा, नवरं, पुव्वभवो अक्खुपुरीए नगरे सूरप्पभस्स

गाहावइस्स सूरसिरिण भारियाण मूरप्पजा दारिया सूर-
स्स अग्गमहिंसी तिती अट्टपडिओवमं पंचहिं वाससएहिं
अग्गमहिंसी, सेसं जहा कालिए। एवं सेसाओ वि सव्वाओ
अकखुपुरीए नयरीए [सत्तमवग्गो सम्मतो] ॥७॥ अट्टमस्स
वग्गस्स उक्खेवो। एवं खलु जंबू ! जाव चत्तारि अज्जयणा
पन्नत्ता। तं जहा-चंदप्पभा दीतिप्पजा अविमाली पट्टंकरा।
पट्टमस्स अज्जयणस्स उक्खेवओ। एवं खलु जंबू ! तेणं काले
एणं तेणं समएणं रायगिहे समोसरणं जाव परिसा पज्जुवा-
सइ। तिणं काले णं तेणं समएणं चंदप्पजा देवी चंदप्पजंसि
सीहासणंसि, सेसं जहा कालिए, नवरं, पुव्वभवे महुराए न-
यरीए भंभीवडिसए जज्जाणे चंदप्पजे गाहावई चंदसि-
री भारिया चंदप्पभा दारिआ चंदस्स अग्गमहिंसी तिती
अट्टपडिओवमं पन्नासं वाससहस्सेहिं अग्गमहिंसी, सेसं जहा
कालीए, एवं सेसाओ वि महुराए नयरीए मायापियरो
धुयसिरीनामया [अट्टमो वग्गो सम्मतो] ॥८॥ १० श्रु० ।

वैमानिकानां शकस्थः—

सकस्स एणं भंते ! देविंदस्स देवरणो पुच्छा। अज्जो ! अट्ट
अग्गमहिंसीओ पणत्ताओ। तं जहा-पउमा सिवा सेवा
अंजू अमला अचर्रा नवमिया रोहिणी। तत्थ एणं एग्गे-
गाए देवीए मोद्धस २ देवीसहस्सपरिवारो पणत्ताओ। पभू !
एणं ताओ एग्गेगा देवी अन्नाइ सोद्धस २ देविसहस्सा-
इ परिवारं विज्जवित्तए। एवमेव सपुव्वावरणं अट्टावी-
सुत्तरं देवीसयसहस्सं परिवारो विज्जवित्तए, सेत्तं तुमिए।
ज० १० श० ५ उ० ।

उपासकदशाङ्कटीकार्या कामदेववक्तव्यतायामभयदेवसुरिणा
अग्गमहिंसीपरिवारः प्रत्येकं पञ्चसहस्राणि, सर्वमीलने चत्वारि-
ंशत्सहस्राणि।ति लिखितम्, तच्चिन्त्यम्। ज०। स्था० ।

जोगः—

पभू ! णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया सोहम्मे कप्पे सोह-
म्मवडिसए विमाणे सजाए सुहम्माए सक्कंसि सीहासणंसि
तुडिए णं सक्कि, सेसं जहा चमरस्स, णवरं, परिवारो जहा
माओदेसए।

शकलोकपालानाम्—

सकस्स एणं भंते ! देविंदस्स देवरणो सोमस्स महारणो
कति अग्गमहिंसीओ ? पुच्छा। अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसी-
ओ पणत्ताओ। तं जहा-रोहिणी मदणा चित्ता सोमा। तत्थ
एणं एणं, सेसं जहा चमरलोगपालाणं, णवरं, सयंपजे विमाणे
सभाए सुहम्माए सोमांसि सीहासणंसि, सेसं तं चेव, एवं जाव
वेसमणस्स, णवरं, विमाण्णं जहा तइयसए। ज० १० श०
५ उ० । सकस्स एणं देविंदस्स देवरओ वरुणस्स महारओ
सत्त अग्गमहिंसीओ पणत्ताओ। स्था० ७ उ० ।

ईशानस्य—

ईसाणस्स एणं भंते ! पुच्छा। अज्जो ! अट्ट अग्गमहिंसीओ
पणत्ताओ। तं जहा-कएहा कएहराती रामा रामरक्खिया
वसू वसुगुत्ता वसुमिन्ता वसुधरा। तत्थ एणं एग्गेगाए०, सेसं
जहा सकस्स। ज० १० श० ५ उ०। स्था० ।

ईशानलोकपालानाम्—

ईसाणस्स एणं जंते ! देविंदस्स देवरणो सोमस्स महार-
णो कति अग्गमहिंसीओ ? पुच्छा। अज्जो ! चत्तारि अग्गम-
हिंसीओ पणत्ताओ। तं जहा-पुटवी राई रयणी विज्जू।
तत्थ एणं, सेसं जहा सकस्स होगपालाणं। एवं जाव वरु-
णस्स, णवरं, विमाणा जहा चउत्थसए, सेसं तं चेव जाव णो
चेव एणं बेहुएवत्तयं। ज० १० श० ५ उ०। सकस्स एणं
देविंदस्स देवरणो सोमस्स महारणो उ अग्गमहिंसीओ
पणत्ताओ। सकस्स एणं देविंदस्स देवरणो जमस्स महार-
णो उ अग्गमहिंसीओ पणत्ताओ। स्था० ६ उ०। ईसा-
णस्स एणं देविंदस्स देवरणो सोमस्स महारणो सत्त अग्गम-
सीओ पणत्ताओ। ईसाणस्स एणं देविंदस्स देवरणो जमस्स
महारणो सत्त अग्गमहिंसीओ पणत्ताओ। स्था० ७ उ०।
ईसाणस्स एणं देविंदस्स देवरणो वरुणस्स महारणो नव
अग्गमहिंसीओ पणत्ताओ। स्था० ८ उ० ।

आसां पूर्वजवः—

नवमस्स० उक्खेवो। एवं खलु जंबू ! जाव अट्ट अज्जयणा
पन्नत्ता। तं जहा-पउमा सिवा सुइ अंजू रोहिणी नवमिया इय
अचला अपच्छरा। पट्टमज्जयणस्स उक्खेवओ। एवं खलु
जंबू ! तेणं काले एणं तेणं समएणं रायगिहे समोसरणं परिसा
जाव पज्जुवासइ। तेणं काले णं तेणं समएणं पउमावई देवी
सोहम्मे कप्पे पउमवडिसए विमाणे सभाए सुहम्माए पउ-
मंसि सीहासणंसि, जहा कालीए, एवं अट्ट वि अज्जयणे
कालीगमए णं नेयव्वा, नवरं, सावत्थिए दो जणीओ हत्थि-
णाउरे दो जणीओ कं पिड्डपुरे दो जणीओ सासए दो जणी-
ओ पउमे पियरो विजया मायरो सव्वाओवि पासस्स अ-
तिए पव्वइया सकस्स अग्गमहिंसीओ तिई सत्तपलिओव-
माइं महाविदेहे अंतं काहिति [नवमो वग्गो सम्मतो] ॥९॥
दममस्स० उक्खेवओ। एवं खलु जंबू ! जाव अट्ट अज्जयणा-
पन्नत्ता। तं जहा-कएहा य कएहराई रामा तहा रामर-
क्खिया वसुया वसुगुत्ता वसुमिन्ता वसुधरा चेव। ईसाणे
पट्टमज्जयणस्स उक्खेवओ। एवं खलु जंबू ! तेणं काले एणं
तेणं समएणं रायगिहे समोसरणं परिसा पज्जुवासइ। तेणं
काले णं तेणं समएणं कएहा देवी ईसाणे कप्पे कएइवडि-
सए विमाणे सजाए सुहम्माए कएइंसि सीहासणंसि०,
सेसं जहा कालीए। एवं अट्ट वि अज्जयणा काली-

गमणं नेयव्या, नवरं, पुव्वजवे चाणारसीए नयरीए
दो जणीओ रायगिहे नगरे-दो जणीओ सावत्थीए दो ज-
णीओ कोमवीए दो जणीओ रायेपिया धम्मा माया सव्वा-
वि पासस्स अरहओ अतिए पव्वइयाओ पुण्णचूलाए ज-
ज्जाए सिसिणीयत्ता ईसाणस्स अभ्युपनिषद्ओ त्रिती नव-
पलिओवमाइं महाविदेहे वासे सिज्जिहिइ जाव सव्वदुक्खा-
ए अंतं काहिइ । एवं खलु जंबू ! निक्खेवगो [दसमो वगो
सम्मतो] ज्ञा० २ शु० ।

कृष्णस्याभ्युपनिषदः—

कण्हस्स णं वासुदेवस्स अट्ठ अभ्युपनिषद्ओ, अरहओ
णं अरिहत्तेमिस्स अंतियं मुंमा भविता अगाराओ अणगारि-
यं पव्वइत्ता मिक्खाओ जाव सव्वदुक्खवण्णीणाओ । तं
जहा-पण्णमावई य गोरी, गंधारी लक्खणा सुसीमा य । जंबू-
वइ सच्चपपा रुप्पिणी अभ्युपनिषद्ओ ॥ १ ॥ स्या० ८ ग्रा० ।
अन्यत्रासां कथानकम् (आसां राजधान्यो ' रङ्गरपव्वय '
शब्दे दर्शिताः)

अगारस-अउपरस-पुं० अउयः प्रधानो रसो येज्यस्ते अउपरसाः ।
गृह्णाररसोत्पादकेषु रस्यादिषु, गृह्णाररसे च । उक्तं १४ अ० ।
रसाग्र-न० रसानां सुखानामग्रम् । प्राकृतत्वादग्रशब्दस्य पूर्व-
निपातः । सुखप्रधाने, उक्तं १४ अ० ।

सुसंभिया कामगुणा इमे ते, संविमिया अगारसपञ्चा
कीदशाः कामगुणाः ? । अग्रधरसप्रचूताः-अग्रधः प्रधानो रसो
येज्यस्ते अग्रधरसाः, गृह्णाररसोत्पादका इत्यर्थः । यदुक्तम्-“र-
तिमाह्यालङ्कारैः, प्रियजनगन्धर्वकामसेवाजिः । उपवनगमनवि-
हारैः गृह्णाररसः समुद्भवति ” ॥ १ ॥ अग्रधरसश्च ते प्रचू-
ताश्च अन्यरसप्रचूताः, प्रचूरा इत्यर्थः । अथवाऽन्यरसेन गृ-
ह्णाररसेन प्रचूरास्तान् कामगुणान् (अगारसं स्ति) चशब्दस्य
गम्यमानत्वात् अग्रधरसाश्च प्रधाना मधुरादयश्च प्रभूताः प्रचू-
राः कामगुणान्तर्गतत्वेऽपि रसानां पृथगुपादानमतिगृहीतत्वा-
च्छब्दादिष्वपि चेषामेव प्रवर्तकत्वात् । कामगुणविशेषणं वा,
अग्रधरसास्त एव गृह्णाररसो वा येषु ते तथा । वृक्षास्त्वाहुः-
रसानां सुखानामग्रं रसाग्रं ये कामगुणाः । सूत्रे च प्राकृतत्वा-
दग्रशब्दस्य पूर्वनिपातः । उक्तं १४ अ० ।

अगार-अर्गल-न० धमशीतिलमे महाग्रहे, सू० प्र० २० पादु० ।
अर्ज-कलञ्च-न्यङ्कादित्वात् कुत्वम् । कपाटमध्यस्थं रोधकं, क-
ल्लोत्रे, कपाटे च । वाच० । “अगारं फडिहं दारं, कवारं वा वि-
संजप । अवल्लेविया ण विट्ठिजा, गोअरभ्यओ मुणी” ॥ १ ॥ अर्ग-
लं गोपादिसंबन्धिनम् । दश० ५ अ० २ उ० ।

अगारपासग-अर्गलपाशक-पुं० यत्रार्गला निक्षिप्यन्ते तेषु,
आचा० २ शु० १ अ० ५ उ० ।

अगारपासाय-अर्गलपासाद्-पुं० स्त्री० यत्रार्गला निक्षिप्यन्ते
तेषु, जी० ३ प्रति० । जं० आह च जीवाभिममसूत्रटीकाकारः-
अर्गलपासादो यत्रार्गला नियम्यन्ते । रा० ।

अगार-अर्गल-स्त्री० अर्ज-कलञ्च । न्यङ्कादित्वात् कुत्वम् ।
कुदार्गलं, गौरादित्वाद् डीङ्, स्वार्थे कन्, अर्गलिकाऽप्यत्रार्थे,

विष्कम्भमात्रे, रोधकमात्रे, स्त्री० न० । वाच० । “अगारो अग-
लपासाया य वहरामईतो ” रा० ।

अगारबीज-अग्रबीज-न० । अग्रे बीजं येषां ते तथा, को-
रएत्तादयः । अग्रे वा बीजं येषां ते अग्रबीजाः । द्वाद्यादिषु,
स्था० ४ ग्रा० १ उ० ।

अगारवेओ-देशी-नदीपूरे, दे० ना० १ वर्ग ।

अगारि-अग्रशिरस्-न० शिरोऽग्रे, “अणनिविद्यसुबद्धकल-
खुण्णयकुमारणिजाणेरुवमपिदियग्गसिरा ” तं० ।

अगारिहर-अग्रशिरस्-न० वनस्पत्यादीनां शिखराग्रे, “सो
हियवरं कुरग्गसिहरा ” । औ० । रा० ।

अगारयुक्खन्ध-अग्रयुक्खन्ध-पुं० आचाराङ्गस्य द्वितीये श्रुत-
स्कन्धे, आचा० २ शु० १ अ० १ उ० ।

अगारोएमा-अग्रशुक्ला-स्त्री० शुक्लाग्रे, उपा० २ अ० ।

अगार-अग्रह-पुं० आ-ग्रह-अच् । ममताऽभिनिवेशे, प्रति० ।
मिथ्याभिनिवेशे, षो० १२ विव० । आवेशे, आसक्तौ, आक्रमे,
अनुग्रहे, ग्रहणे च । वाच० ।

अगारच्छेदकारि (ए)-अग्रहच्छेदकारिन्-त्रि० मूर्गावि-
च्छेदके, “समाधिराज एतच्च, ददे तत्तत्त्वदर्शनम् । आग्रहच्छेद-
कार्यैतत्, तदेतदमृतं परम् ” ॥ १ ॥ द्वा० २५ द्वा० ।

अगारहण-अग्रहण-न० अनादरे, “महा पुण अगारहणं, जाणं-
तो वा विपरिणमेज्जासो ” वृ० ३ उ० । अनुपादाने, उक्तं २
अ० । “यस्यमण्येसणिजं, तिण्हं अगारहणभोयणणयाणं” । उक्तं
नि० १ ख० ।

अगारहणवर्गण-अग्रहणवर्गण-स्त्री० वर्गणाग्रे, कर्म० ६ कर्म ।

अगारहण-अग्रहण-पुं० अग्रश्चासौ हस्तश्चेति गुणगुणिनोर-
भेदात् । क० स० । हस्तस्याग्रभागे, वाच० । हस्ताग्रे, अनु० ।

अगारि (ए)-अग्रदिन्-त्रि० अग्निनिवेशिनि, “अग्रहो
यत ! निनीधति युक्तिं, तत्र यत्र मतिरस्य निविष्टा । पक्षपात-
रहितस्य तु युक्तियत्र तत्र मतिरेति निवेशम् ” ॥ १ ॥ सूत्र० १ शु० १
अ० ३ उ० ।

अगारणी-अग्रणी (नी) क-न० अग्रश्च तदनीकं चेति गुण-
गुणिनोरभेदात् । क० स०, णत्वम् । वाच० । सैन्याग्रभागे, ‘जिणेव
भरहस्स रणो अगारणिञ्चं तेणेव उवागच्छति’ जं० ३ वक्त० ।

अगार (मो) ए-अग्रायणीय-न० अग्रं परिमाणं, तस्या-
यनं गमनं परिच्छेद इत्यर्थः, तस्मै हितमग्रायणीयम् । सर्वद्व्या-
दिपरिमाणपरिच्छेदकारिणि द्वितीयपूर्वे, तत्र हि-द्वितीयम-
ग्रायणीयम् । अग्रं परिमाणं तस्य अयनं गमनं, परिच्छेद इत्य-
र्थः, तस्मै हितमग्रायणीयम् । सर्वद्व्यादिपरिमाणपरिच्छेदका-
रीति भावार्थः । तथाहि-तत्र सर्वद्व्याणां सर्वपर्यायाणां
सर्वजीवविशेषाणां च परिमाणमुपवर्ण्यते । यत उक्तं चूर्णिकृ-
ता-“वीक्ष्यं अगोणीयं तत्थ सव्वद्व्याण पज्जवाण य सव्वजी-
वाण य अग्गं परिमाणं वञ्जिज्जस्ति” । अगोणीयं तस्य पदपरि-
माणं षण्णवतिपदशतसहस्राणि । न० । संधा० । “अगोणीयपु-
व्वस्स णं चोदिसवत्पुड्गलसच्चूखिया वत्थु षण्णत्ता ” । न० ।
अग्नि-अग्नि-पुं० अङ्गत्पूर्व गच्छति, अग्नि-नि, नलोपः ॥ “खे-
हाण्योर्वा ” ८ । २ । १०२ । इति प्राकृतसूत्रेण वाऽनयोर्म-

ध्येऽकारः । अग्निः, अग्नी । प्रा० । धैर्वाने, पि० । निर्घन्थानां निर्घन्थीनां चोत्रयेयामपि परस्परदर्शनेन बहवो दोषा भवन्तीति दर्शनायग्निदृष्टान्तप्रकरणे अग्निनिक्षेप उक्तः । यथा—

दुर्विहो य होइ अग्नी, दव्वग्नी चेव तह य भावग्नी ।

दव्वग्निग्नि अगारी, पुँरसो व घरं पलीवैतो ॥

द्विविधश्च जवत्यग्निः, तद्यथा—
द्व्याग्निश्चैव भावाग्निश्च । द्रव्याग्नी चित्यमाने अगारी अविरतिकापुरुषो वा गृहं प्रदीपयन् यथा सर्वस्वं दहति, एवं साध्वी वा साधुर्वी सजीवगृहं सदनं सत्वाग्निना प्रदीपयन् चारित्र्यसर्वस्वं दहतीति नियुक्तिगाथासंक्षेपार्थः । अथ विस्तरार्थमभिहितसुद्व्याग्नि विवृणोति—
तत्थ पुण होइ दव्वे, दहणादिणेगलक्खणा अग्नी ।

नामोदयपच्चइयं, दिप्पइ देहं समासज्ज ॥

तत्र तयोर्द्व्याग्निभावाम्बोर्मध्ये द्रव्याग्निः पुनरयं भवति—यः खलु दहनायनेकवृत्तः प्राग्निः, दहनं भस्मीकरणं तद्वृत्तः । आदिशब्दात् पचनप्रकाशनलक्षणश्च । देहमिन्धनकाष्ठादिकं समासाद्य प्राप्य नामोदयप्रत्ययमुष्णरूपशोदिनामकमोदयाद् दीप्यते, स द्रव्याग्निरुच्यते ।

किमर्थं पुनरयं द्रव्याग्निरिति चेदत आह—

दव्वाइसन्निकरिसा, उप्पन्नो ताणि चेव महमाणो ।

दव्वग्नि ति उ वुच्चइ, आदिमभावाइजुत्तो वि ॥

द्रव्यमूर्त्तौ व्ययस्थितमरणिकाष्ठं, तस्य, आदिशब्दात् पुरुषप्रयत्नादेश्च यः सक्षिप्यः समायोगस्तस्मादुत्पन्नः, तान्येव काष्ठादीनि द्रव्याणि दहनं यद्यप्यादिमनौदधिकलक्षणेन भावेन युक्तोऽग्निनामकमोदयेनेत्यर्थः, आदिशब्दात्पारिणामिकादिभावेन च युक्तो वर्तते तथापि द्रव्याग्निः प्रोच्यते, द्रव्यादुत्पन्नो द्रव्याणां आदाहकोऽग्निरिति न्युत्पत्तिसमाभयणात् ।

स पुनः कथं दीप्यत इत्याह—

सो पुणिधणमासज्ज, दिप्पति सीदती य तदभावा ।

नाणत्तं पि य लभए, इधणपरिमाणतो चेव ॥

स पुनर्द्रव्याग्निरिन्धनं तृणकाष्ठादिकमासाद्य दीप्यते, सीदती च विनश्यति, तदभावादिन्धनभावात् । नानात्वं विशेषस्तदपि च लभते, इन्धनतः परिमाणतश्च । तत्रेन्धनतो यथा—तृणाग्निः काष्ठाग्निरित्यादि । परिमाणतो यथा—महति तृणादाविन्धने महान् भवति, अल्पे चेन्धने स्वल्प इत्युक्तो द्रव्याग्निः ।

अथ भावाग्निं नियुक्तिगाथापर्यन्तं व्याचष्टे—

भावग्नि होइ वेदो, इत्तो तिविहो नपुंसगादी छ ।

जइ तासि तहं अत्थि, किं पुण तासिं तयं नत्थि ? ॥

जावे जावाग्निर्ब्रह्मास्य इत ऊर्द्धं वक्तव्यो भवति । स च वेदस्त्रि-विधो नपुंसकादिको ज्ञातव्यः । अत्र परः प्राह—यदि तासां संवतीनां तर्कं मोहनीयं स्यात् तर्हि युष्मदुक्तोऽग्निदृष्टान्तोऽपि सफलः स्यात्, किं पुनः परं तासां तर्कं मोहनीयं नास्ति, अतः कुतस्तासां भावाग्नेः संभवो जवेदिति भावः । एतन्तत्र भावयिष्यते । अथानन्तरौक्तभावाग्निस्वरूपं स्पष्टयति—

उदयं पत्तो वेदो, भावग्नी होइ तदुवओगेणं ।

जावो चरित्तमादी, तं रुहई तेण जावग्नी ॥

वेदः स्त्रीवेदादिकदयं प्राप्तः सन्, तस्य स्त्रीवेदादिसंबन्धी य उपयोगः पुरुषाभिप्रायादिब्रह्मणस्तेन हेतुभूतेन भावाग्निरैवति ।

कुत इत्याह—भावश्चारिषादिकपरिणामस्तं जावं येन कारणेन दहति तेन जावाग्निरुच्यते । जावस्य आहकोऽग्निर्भावाग्निरिति न्युत्पत्तेः । कथं पुनर्दहतीति चेदुच्यते—

जह व साहीणरयणे, जवणे कस्मइ पमायदप्पेणं ।

मज्जंति समादित्ते, अनिच्छमाणस्स वि वमूणि ॥

इय संदंसेणसंभा—सणेहि संदीविओ मयणवन्ही ।

बम्नादीगुणरयणे, रुहई अनिच्छस्स वि पमाया ॥

यथा वा स्वार्थानरत्ने पञ्चरागादिबहुतत्नकलिते जवने प्रमादेन दपेण वा समादाते प्रज्वालिते सति कस्यचिदिज्यादेरनिच्छतोऽपि वसूनि रत्नानि दहन्ते (इयं स्ति) एवं संदर्शनमवलोकनं, संभाषणं मिथः कथा, तादृयां संदीपितः प्रज्वालितो मदनवह्निरनिच्छतोऽपि साधुसाध्वीजनस्य ब्रह्मादिगुणरत्नानि ब्रह्मचर्यतपःसंयमप्रवृत्तयो ये गुणास्त एव दौर्गत्यदुःखापहारितया रत्नानि प्रमादाद्दहति भस्मसात्करोति ।

अमुमेवार्थं छदयति—

सुखिखण्णवाउवन्ना—भिदीवितो दिप्पते ऽहिं वन्ही ।

दिडिधणरागानिल—समीरितो वि इय जावग्नी ॥

बुष्केन्धनेन वायुबलेन वाऽग्निदीपितो यथा वह्निरधिकं दीप्यते (इयं स्ति) एवं दृष्टिरूपं यदिन्धनं यश्च रागरूपोऽग्निर्लो वायुस्तान्यां समीरितं दह्यति तो भृशं भावाग्निरपि दीप्यते । वृ० १ व० । कल्प० । (अग्नेर्वर्णको 'वीर' शब्दे) (अग्नेः प्रथमोत्पादादयः 'उत्सह' शब्दे) वह्निनामकं लोकान्तिकदेवे, आ० म० प्र० । कृत्तिकानक्षत्रस्य देवतायाम्, स्था० ४ डा० २ व० । "कस्तिया अग्निदेवयाप" ज्यो० ६ पाडु० । सू० प्र० । "दो अग्नीओ" स्था० २ डा० ३ व० । "चत्तारि अग्नी जाव जमा" । अग्निरिति कृत्तिकानक्षत्रस्य देवता यावद्यम इति । स्था० ४ डा० २ व० ।

अग्नि (अ) य—अग्निक—पुं० यमशिष्ये यमदग्निनामके तापसे, "यमास्यस्तापस्तत्र, स तत्पार्श्वेऽग्निकोऽगमत् । प्रपन्नस्तस्य शिष्यत्वं, स घोरं तप्यते तपः ॥ यमशिष्योऽग्निक इति यमदग्निरिति श्रुतः " आ० क० । आव० । आ० म० द्वि० । आ० चू० । (अस्य कथानकं 'कोह' शब्दे)

अग्निओ—देशी—इन्द्रगोपकीद्विशेषे, मन्दे च । दे० ना० १ वर्ग ।

अग्निकज्ज—अग्निकार्थ—न० यागादिविधौ, स्या० ।

अग्निकारिया—अग्निकारिका—स्त्री० अग्निकर्मणि, साधूनां द्रव्याग्निकारिकाव्युदासेन भावाग्निकारिकैवानुज्ञाता । प्रति० । ('अग्निहोत्र' शब्दे चैतद् दृश्यम्)

अग्निकुमार—अग्निकुमार—पुं० अग्निश्चासौ कुमारश्च कुमारवच्छेषमान इति जुवनपतिदेवजने, प्रज्ञा० १ पद । (अन्तराग्रमहिष्याद्वस्तत्तच्छब्द एव दृश्याः) ('जुवणवइ' शब्दे चाऽस्य वर्णादिकम्)

अग्निकुमाराहवण—अग्निकुमाराह्वान—न० तैजसदेवसंकीर्तने, "अग्निकुमाराहवणे ध्रुवं पमे इहं वेति" पञ्चा० २ वि० ।

अग्निकच—आग्नेय—पुं० उत्तरयोः कृष्णराज्ययोर्मध्ये आग्नेयाभविमानवास्तव्येऽष्टमे लोकान्तिकदेवे, स्था० ५ डा० ३ उ० । प्र० । ज० । ज्ञा० । ('लोगतिग' शब्देऽस्य सर्वं वृत्तम्)

अग्निच्चाभ-आग्नेयाभ-न०। उत्तरयोः कृष्णराज्ययोर्मध्ये वर्त्तमाने आग्नेयनामलोकात्तिकदेवविमाने, स्था०५४।३७।भ०।स०।
अग्निजस-अग्निशस्-पुं०। क्षीपसमुच्चविशेषाधिपतौ, द्वी०।
अग्निजोय-अग्निद्योत-पुं०। श्रीवीरस्याष्टमे जवे विप्रजेदे, श्री-
वीरस्याष्टमे भवे चैत्यसन्निवेशे च। पष्ठिद्वक्पूर्वागुष्कोऽग्निद्योतो
नाम विप्रस्त्रिदण्मीभूत्वा मृतः। कल्प०। आ०चू०।
अग्निदत्त-अग्निदत्त-पुं०। जगतक्रेत्रजपार्धजिनसमकालजाते
पेरवतक्रेत्रजे तीर्थकरे, ति०। भद्रबाहोद्वितीये शिष्ये, कल्प०।
अग्निदहण-अग्निदहन-न०। वह्नौ शरीरभस्मीकरणवत्कणे शा-
रीरदहणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वा०।

अग्निदेव-अग्निदेव-पुं०। क्षीपसमुच्चविशेषाधिपतौ, द्वी०।
अग्निजीरु-अग्निजीरु-पुं०। चण्डप्रद्योतनृपतेः रथरत्ने, आ०क०।
अग्निजुः-अग्निजुति-पुं०। मन्दरसन्निवेशजाते ब्राह्मणजेदे, श्री-
वीरस्य दशमभवे, मन्दरसन्निवेशे षट्पञ्चाशत्पूर्वागुष्कोऽग्नि-
जुतिर्नामा ब्राह्मणस्त्रिदण्डीभूत्वा मृतः। कल्प०। आ० चू०। आ०
म० प्र०। श्रीमतो महावीरस्य द्वितीये गणधरे, (अस्याऽऽयुरादिः
'गणधर' शब्दे, तवरमिन्द्रजुतौ प्रवर्जिते)

तं पञ्चदशं सोऽं, वीओ आगच्छई अमरिसेणं ।

वच्चाभि एमाणेमि, पराजिणिचा ए तं समणं ॥

तमिन्द्रजुतिं प्रवर्जितं श्रुत्वा द्वितीयोऽग्निजुतिनामा तत्सोऽर्च्यबन्धु-
रत्रान्तरेऽमर्षेणाकुलितचेताः समागच्छति जगवत्समीपम् । केना-
ग्निप्रायेणेत्याह-(वच्चाभि णमिति) व्रजाति णमिति वाक्यालङ्कारे ।
आनयामि निजप्रतारमिन्द्रजुतिम् । तत इति गम्यते, णेत्ययमपि
वाक्यालङ्कारे । तं श्रमणमिन्द्रजालिकं कमपि पराजित्येति ।
पुनरपि किं चिन्तयन्नासावागत इत्याह-

उल्लिओ उल्लाणा सो, मन्ने माणंदजालिओ वा वि ।

को जाणइ कइ पत्तं, चाहे वट्टमाणी से ॥

उर्जयस्त्रिभुवनस्यापि मज्जातेन्द्रजुतिः, केवलमहमिदं मन्ये
उल्लादिना उल्लितोऽसौ तेन धूत्तं लज्जजालिनिग्रहस्थानग्रहण-
निपुणेन, येन केनापि दुष्टेन भ्रामितो मद्गन्धुरित्यर्थः । अथवा
मायैच्छजालिकः कोऽपि निश्चितमसौ, येन तस्यापि जगदुरोर्म-
ज्जातुर्गामितं चेत् । तस्मात्किं बहुना, को जानाति तद्वादस्थानकं
तयोस्तत्र कथं वृत्तं, मत्परोक्त्वात् । इत ऊर्द्धं पुनर्मयि तत्र गते
(से)तस्य तदिन्द्रजालव्यतिकरभ्रमितमानसस्य खचरनरामरत्रा-
तवन्दनमाप्रवृत्तचित्तसः श्रमणकस्य (वट्टमाणि त्ति) या का-
चिच्छात्ता वर्तनी वा भविष्यति, तां द्रष्टव्यं समग्रोऽपि श्लोक
इति । किं च तेन तत्र गच्छता प्रोक्तमित्याह-

सो पक्खंतरमेणं, पि जाइ जइ मे तओ मि तस्सेव ।

सीसत्तं होज्ज गओ, तत्तो पत्तो जिणसगासे ॥

को जानाति तावदिन्द्रभूतिस्तेन कथमपि तत्र निर्जितो न ।
किंतु एकमपि पत्तान्तरं पत्तविशेषं मे स यदि यात्यवबुध्यते,
मद्विहितस्य सहेतुदाहरणस्य पत्तविशेषस्य स यशुत्तरप्रदा-
नेन कथमपि पारं गच्छतीति हृदयम् । ततः, मीति वाक्याल-
ङ्कारे । तस्यैव श्रमणस्य शिष्यत्वेन गतोऽहं भवेयमिति निश्चयः ।
तत इत्यादिवाग्वर्जितं कृत्वा जिनस्य श्रीमन्महावीरस्या-
न्तिकं प्राप्त इति । ततः किमित्याह-

आजासियो जिणेणं, जाइजरापरणविप्पमुक्केणं ।

नामेण य गोत्तेण य, सन्वाणु सन्वदरिमीणं ॥

आभाषितश्च संलपितश्च जातिजरापरणविप्रमुक्तेन सर्वज्ञे-
न सर्वदर्शिना च जिनेन । कथं?, नाम्ना च हे अग्निभूते! गोत्रेण
च हे गौतमसगोत्र! इति । इत्थं च नामगोत्राभ्यां संलपितस्य
तस्य चिन्ताऽभूत् । अहो! नामापि मम विजानाति, अथवा ज-
गत्प्रसिद्धोऽहं, कः किल मां न वेत्ति? यदि हि मे इदं संशयं
ज्ञास्यत्यपनेष्यति वा तदा भवेन्मम विस्मय इति चिन्तयति
तस्मिन् भगवानाह-

किं मन्ने अत्थि कम्मं, उयाहु नत्थि त्ति संसओ तुज्ज ।

वेयपयाण य अत्थं, न याणियो तेमि सो अत्थो ॥

हे अग्निभूते गौतम! त्वमेतन्मन्यसे चिन्तयसि यदुत कि-
यते मिश्यात्वादिहेतुसमन्वितेन जीवेनेति कर्म ज्ञानावर-
णादिकं तत्किमस्ति न वेति? नत्वयमनुचितस्तव संशयः ।
अयं हि भवतो विरुद्धवेदपदनिबन्धनो वर्तते, तेषां च वेदप-
दानां त्वमर्थं न जानासि तेन संशयं करोषि । तेषां च वेदपदा-
नामयं वक्ष्यमाणलक्षणोऽर्थ इति । विशेषः (इति विरुद्धवेदपदा-
नामर्थव्याख्यापुरस्सरमसौ यथा ज्ञानावरणादिकं कर्म प्राहित-
स्तथा चास्मिन्नेव ग्रन्थे 'कम्म' शब्दे तृती० २४६ पृष्ठे वक्ष्यते)
तं च प्रवर्जितं श्रुत्वा, दध्यौ तद्वाग्वचोऽपरः ।

अपि जानु द्रवेदस्सि-हिंमानी प्रज्वलेदपि ॥ १ ॥

वह्निः शीतः स्थिरो वायुः, संभवेन्न तु बान्धवः ।

हारयेदिति पप्रच्छ, लोकानश्रद्धाद् भृशम् ॥ २ ॥

ततश्च निश्चये जाते, चिन्तयामास चेतसि ।

गत्वा जित्वा च तं धूर्तं, बालयामि सहोदरम् ॥ ३ ॥

सोऽप्येवमागतः शीघ्रं, प्रभुणा ज्ञापितस्तथा ।

संदेहं तस्य चित्तस्य, व्यक्तीकृत्यावद्विजुः ॥ ४ ॥

हे गौतमाग्निभूते! कः, संदेहस्तव कर्मणः? ।

कथं वा वेदतत्त्वार्थं, विभावयसि न स्फुटम्? ॥ ५ ॥

स चायं " पुरुष एवेदं सर्वं यद्वत्तं यच्च भाव्य-

म् " इत्यादि । तत्र ५ इति वाक्यालङ्कारे, यद् भूत-

मतीतकाले, यच्च भाव्यं भाविकाले, तत्सर्वमिदं पुरुष

एव आत्मैव । एवकारः कर्मेश्वरादिनिषेधार्थः । अनेन च

वचनेन यन्नरामरतिर्यक्पर्वतपृथिव्यादिकं वस्तु दृश्यते तत्स-

र्वमात्मैव । ततः कर्मनिषेधः स्फुट एव । किं च । अमूर्-

त्तस्यात्मनो मूर्त्तेन कर्मणाऽनुग्रह उपधातश्च कथं भवति? ।

यथा आकाशस्य चन्द्रादिना मण्डनं खट्वादिना खण्डनं च

न संभवति; तस्मात् कर्म नास्ति इति तव चेतसि वर्त्तते । परं

हे अग्निभूते! नायमर्थः समर्थः । यत इमानि पदानि पुरुष-

स्तुतिपराणि । यथा-त्रिविधानि वेदपदानि-कानिचिद्विधि-

प्रतिपादकानि । यथा-"स्वर्गकामोऽग्निहोत्रं जुहुयात्" इत्यादीनि ।

कानिचिदनुवादपराणि । यथा-"द्वादश मासाः संवत्सरः" इ-

त्यादीनि । कानिचित् स्तुतिपराणि । यथा-"इदं पुरुष एव "

इत्यादीनि । ततोऽनेन पुरुषस्य महिमा प्रतीयते न तु कर्मोद्य-

भावः । यथा 'जले विष्णुः स्थले विष्णुः-विष्णुः पर्वतमस्तके ।

सर्वभूतमयो विष्णु-स्तस्माद्विष्णुमयं जगत्' ॥ १ ॥ अनेन हि

वाक्येन विष्णोर्महिमा प्रतीयते, नत्वन्यवस्तूनामभावः । किं च,

अमूर्त्तस्यात्मनो मूर्त्तेन कर्मणा कथमनुग्रहोपधातौ? । तद-

प्युपक्रम, यदमूर्त्तस्यापि ज्ञानस्य मद्यादिनोपधातो ब्राह्म्या-

चौपथेन चानुग्रहो दृष्ट एव । किं च । कर्म विना एकः सुखी, अन्यो दुःखी, एकः प्रभुः, अन्यः किङ्कर इत्यादि प्रत्यक्षं जगद्विचित्र्यं कथं नाम संभवतीति भुत्वा गतसंशयः प्रवर्जितः । इति द्वितीयो गणधरः । कल्पः । आ० म० प्र. (अन्यद् 'गणधर' शब्दे दृष्टव्यम्) पावकविभूत्यां, वीर्ये च । स्त्री० । ६ ब० । यहिस्मभवे, स्त्री० । वाच० ।

अग्निगमाणव-अग्निमानव-पुं० वाकिणायानामशिकुमारणा-मिन्द्रे, स्था० २ ग्रा० ३ उ० । ज० । (अग्रमहिषीलोकपालादयश्चास्य 'अग्रमहिषीलोकपालादि' शब्देषु निरूपिताः)

अग्निमाद्वी-अग्निमाली-स्त्री० । रतिकरपर्वतस्थोत्तरेण स्थितायां शक्रप्रमहिष्याम्, स्त्री० ।

अग्निपिता-अग्निमित्रा-स्त्री० । पोलासनगरवास्तवस्याजीविकमतापासकस्येभ्यकुम्भकारस्य सहासपुत्रस्य भार्यायाम्, वपा० ७ म० । ('सहासपुत्र' शब्देऽस्या वक्तव्यता)

अग्निमेह-अग्निमेघ-पुं० । अग्निवद्वाहकारिजले मेघे, ज० ७ श० ६ उ० ।

अग्निग-अग्नि-पुं० । जस्मकाभिधाने वायुविकारे, विपा० १ श्रु० १ अ० । इन्द्रसेन राज्ञा स्वमन्त्रिसुतायामुत्पादितस्य सुरेन्द्रस्य दास्यां जाते पुत्रे, ('मणुस्स' शब्दे चैतद्विवृतिः) आ० चू० १ अ० । मा० क० । वत्सगोत्रवान्तर्गतगोत्रे, स्था० ७ ग्रा० ।

अग्निलिय-अग्नि-पुं० । अग्ने भवः । अग्र-डिमचू । ज्येष्ठजातरि, श्रेष्ठ, वाच० । "अग्निलिया पच्छिलिया सेसं सादृण पाउम्" । पं० व० २ ग्रा० ।

अग्निह्वय-अग्नि-पुं० । पञ्चपञ्चाशत्तमे महाग्रहे, सु० प्र० १० पादु० । च० प्र० । "दो अग्निह्वय" स्था० २ ग्रा० । उ० ।

अग्निवेश-अग्निवेश-पुं० । लोकप्रसिद्धे ऋषिजेदे, नं० ।

अग्निवेश-पुं० । पक्षस्य सतुर्दशे दिने, जं० १ वक्ष० कल्प० । जो० । दिवसस्य द्वाविंशतितमे मुहूर्त्ते, खं० प्र० । १० पादु० ।

अग्निवेशाण-अग्निवेशायन-पुं० । अग्निवेशस्यापत्यमग्निवेशः । गर्भोदयमिति यप्रत्ययः । तस्याऽपत्यमग्निवेशायनः । अग्निवेशाविषोत्रं, नं० । तत्रोत्रजाते च । यथा-सुधर्मा गणधरः । आ० म० छि० । कल्प० । गोशास्त्रस्य मङ्गलिपुत्रस्य पञ्चमे दि-कचरे, म० १५ श० १ उ० । द्वाविंशे दिवसमुहूर्त्ते, खं० ३० सम० ।

अग्निसकार-अग्निसंस्कार-पुं० । अग्निना संस्कारो मन्त्रपूर्वक-बाहः । विधानेन अग्निरुतदाहे, वाच० । "जावणया अग्निसं-स्कारो" ध्यःपना नामाग्निसंस्कारः, स च जगवत ऋषयस्य निर्वाणप्राप्तस्याऽन्येषां च साधूनामिह्वाकूनामितरेषां च प्रथमं त्रिदशैः कृतः पञ्चाङ्गैरेऽपि संजातः । आ० म० छि० ।

अग्निसप्पजा-अग्निमित्रा-स्त्री० । अवसर्पिण्यां द्वादशतीर्थ-करस्य बासुपुत्रस्य दीक्षासमय उपयुक्तशिविकायाम्, स० ।

अग्निसम्म (ष) अग्निशर्मन्-पुं० । तीक्ष्णकोषाम्बिते ऋषि-भेदे, वाच० । यमुपहसता गुणसेनेन नवभवानुषङ्गि वैरं वर्कितम् । स्वनामक्याते ब्राह्मणेभ्यः, आ० १ ध्रु० ३ अ० २ उ० । (अस्य कथानकं 'सीओसपिञ्ज' शब्दे दृष्टव्यम्)

अग्निसाहिय-अग्निसाधिक-त्रि० । अग्नेर्दायभाक्त्वेन साधारणे, यथा-"हिरण्ये य सुवधे य जाव सावधे अग्निसाहिय कोरसाहिय रावसाहिय मञ्जुसाहिय" इत्यादि । म० ए १ ग्रा० ३३ उ० । ग्रा० ।

अग्निनिह-अग्निशिव-पुं० । अग्नेरिव अग्निरिव वा शिखा यस्य । कुङ्कुमवृत्ते, कुसुमवृत्ते च । वाच० । अवसर्पिण्याः सप्तम-दत्तनामक्यामुदेवमन्दननामकबलदेवयोः पितरि, ति० । स० । आव० । श्रीस्तराणामग्निकुमारणामिन्द्रे, स्था० २ ग्रा० । ज्यलनशिखनाम्नो राज्ञा मित्रे च । उक्त० १३ अ० । अग्नितुल्यजटावति, त्रि० । अग्निशिखेव शिखाग्रमस्य त्राङ्गु-कावृत्ते, स्त्री० । अग्नितुल्याग्रभागे, त्रि० । स्वर्णे, कुसुमभूपुरे च । न० । ६ त० । अग्निज्वालायाम्, स्त्री० । वाच० । स्था० ।

अग्निसिद्धाचारण-अग्निशिखाचारण-पुं० । अग्निशिखामुपा-दाय तेजस्कायिकानविराधयत्सु स्वयमद्वैतमानेषु पादविहा-रनिपुणेषु चारणभेदेषु, प्रव० ६९ ग्रा० ।

अग्निमेण-अग्निमेण-पुं० । वर्तमानायामवसर्पिण्यां भरतक्षेत्र-जसम्भवजिनसमकाक्षिकैरवतजे तीर्थकरे, "भरहे य संज-वजिणो, पेरवण अग्निमेणजिनचंदो" ति० । नारतजारिणो-मिसमकालिकैरवतजे तीर्थकरे च, "जरहे अरिणोमि, पेर-वण अग्निमेणजिनचंदो" ति० । प्रव० ।

अग्निहोत-अग्निहोत्र-न० । अग्नये ह्यतेऽत्र । हु-वा । ४ त० । म-न्त्रकरणवह्निस्थापनानन्तरं तदुद्देश्यकदोमे, वाच० । तत्स्वरूपं च समये वर्णिताद् लौकिकप्रतिदिनकृत्यादवगतव्यम् । यथा 'सिव' शब्दे शिवराज्यवर्चिचरित्रोपाख्याने वर्णितम् । तच्च नित्यं काम्यं च यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहोति । वाच० । 'जरामर्यं वापत्तत्सर्वं यदग्निहोत्रं, तज्जरामर्यमेव, यावज्जीवं कर्त्तव्यमिति' [आ० म० छि० । विशेषः] श्रुत्या, 'नित्यस्य उपसद्भिश्चरित्वा मासमेकम-ग्निहोत्रं जुहोतीति' श्रुत्या च, काम्यस्य विधानमुक्तम् । वाच० ।

एतच्चार्थिकश्चिन्तकमिति सिद्धान्ते दर्शितम्—

हुपण एमे पवयंति मोक्खं ॥ १५ ॥

एके तापसब्राह्मणादयो हुतेन मोक्षं प्रतिपादयन्ति । ये किल स्वर्गादिकलमनाशस्य समिधा घृतादिर्निर्हव्यविशेषैर्हुताशनं तर्पयन्ति ते मोक्षायाग्निहोत्रं जुह्वन्ति, शेषास्त्वन्युदयायेति । युक्तिं चात्र त आहुः-यथा ह्यग्निः सुवर्णादीनामक्षं दहत्येषं द-हनसामर्यदर्शनादात्मनोऽप्यान्तरं पापमिति ।

इति पूर्वपक्षमुदाहरणम्—

हुतेण जे सिद्धिमुदाहरंति
सायं च पायं अगाणिं फुसंता ।

एवं मिया सिद्धि हवेज्ज तम्हा

अग्निं फुसंताण कुकम्पिणं पि ॥ १६ ॥

"अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः" इत्यस्माद्वाक्याद् ये केचन मूढा हुतेनाग्नौ हव्यप्रक्षेपेण सिद्धिं सुगतिगमनादिकां स्व-र्गावाप्तिलक्षणामुदाहरन्ति प्रतिपादयन्ति । कथंभूताः, सायम-पराहं विकाले वा, प्रातः प्रत्युप वाऽग्निं स्पृशन्तो यथेष्टै-र्हव्यैरग्निं तर्पयन्तस्तत एव यथेष्टमिति भिन्नवर्ति । आहुश्चैव ते-यथा अग्निकार्याभ्यादेव सिद्धिरिति । तत्र च यथेष्टमग्नि-स्पृशेन सिद्धिर्न वेत्, ततस्तस्मादग्निं स्पृशन्तां कुकर्मिणामङ्गा-रदाहककुम्भकारायस्कारादीनां सिद्धिः स्यात् । यदपि च मन्त्रपूनादिकं तैरुदाह्रियते तदपि च निरन्तराः सुहृदः प्रत्येक्य-न्ति, यतः कुकर्मिणामभ्यग्निकायं जस्मापादनमग्निहोत्रिका-दीनामपि जस्मसात्करणमिति नातिविच्यते कुकर्मिण्योऽग्नि-होत्रादिकं कर्मेति । यदप्युच्यते-अग्निमुखा वै देवाः, एतदपि

युक्तिविकलत्वाद् वाङ्मात्रमेव । विष्ठादिभक्त्येन आग्नेस्तेषां बहुतरदोषोत्पत्तेरिति । सूत्र०१ श्रु०१ अ० । यदप्यभिहितम्-देवताऽतिथिपितृप्रीतिसंपादकत्वाद् वेदविहिता हिंसा न दोषाय इति । तदपि वितथम् । यतो देवानां संकल्पमात्रोपनताभिमत-हारपुङ्गवरसास्वादसुहितानां वैक्रियशरीरत्वाद् युष्मदावर्जितजुगुप्सितपशुमांसाद्याहुतिप्रतिगृहीताविच्छेद दुःसंभवा, औदारिकशरीरिणामेव तदुपादानयोग्यत्वात् । प्रक्षेपाहारस्वीकारे च देवानां मन्त्रमयदेहत्वात्पुण्यपगमबाधः । न च तेषां मन्त्रमयदेहत्वं भवत्येके न सिद्धम् । “चतुर्थ्यन्ते पदमेव देवता” इति जैमिनिवचनप्रामाण्यात् । तथा च मृगेन्द्रः-“शब्देतरत्वे युगप-द्विभक्त्येऽपि येषु । न सा प्रयति साभिध्यं, मूर्त्तत्वादस्य-दादिवत्” ॥१॥ इति । सेति देवता । ह्यमानस्य च वस्तुनो भस्मी-प्रावमात्रेपलम्भात् तदुपज्ञेगजनिता देवतानां प्रीतिः प्रला-पमात्रम् । अपि च । योऽयं वेताऽग्निः स त्रयस्त्रिंशत्कोटिदेवता-नां मुखम्, “अग्निमुखा वै देवाः” इति श्रुतेः । ततश्चोत्तम-मध्यमाधमदेवानामेकैकैव मुखेन सुज्ञानानामन्योन्योच्चि-ष्टभुक्तिप्रसङ्गः । तथा च ते तुरुष्केऽप्यतिरिच्यन्ते । तेऽपि तावदेकैवामत्रे लुजते, न पुनरेकैकैव वदन्ते । किंच । एकस्मिन् वपुषि वदनबाहुभ्यां कचन श्रूयते, यत् पुनरनेकशरी-रेवेकं मुखमिति महदाश्चर्यम् । सर्वेषां च देवानामेकस्मिन्नेव मुखेऽङ्गीकृते यदा केनचिदेको देवः पूजादिनाऽऽराधोऽप्यभ्य-न्दादिना विराजस्ततश्चैकैव मुखेन युगपदनुग्रहनिग्रहवाक्यो-च्चारणसंकरः प्रसज्यते । अन्यच्च । मुखं देहस्य नवमो भागस्त-दपि येषां दाहात्मकं तेषामेकैकशः सकलदेहस्य दाहात्मक-त्वं त्रिभुवनजननरस्मीकरणपर्यवसितमेव संभाव्यते, इत्यत्र-तिचर्चया । यच्च कारीरीयज्ञादौ वृष्ट्यादिफलाव्यभिचारस्त-न्प्रीणितदेवताऽनुग्रहेतुकं वक्तुः । सोऽप्यनैकान्तिकः । कचि-द्व्यभिचारस्यापि दर्शनात् । यत्रापि न व्यभिचारस्तत्रापि न तदाहिताहुतिभोजनजम्मा तदनुग्रहः, किं तु स देवताविशेषोऽ-तिशयज्ञानो स्वोद्देशनिर्वर्तितं पूजापचारं यदा स्वस्थानावस्थि-तः सन् जानीते तदा तत्कर्तारं प्रति प्रसन्नचेतोऽवृत्तितत्तत्कार्याणीच्छावशात्साधयति । अनुपयोगादिना पुनरजानानो जाना-नोऽपि वा पूजाकर्तुरभाष्यसहकृतः सन्न साधयति, अव्यक्तेकाल-ज्ञावातिसहकारिसाख्यपेक्षस्यैव कार्योत्पादस्योपलम्भात् । स च पूजापचारः पञ्चविंशसनव्यतिरिक्तैः प्रकारान्तरैरपि सुकरः, तत्किमनया पापैकफलया शौनिकवृत्त्या ? । यच्च उगलजाङ्गलहो-मात् परराष्ट्रवशीकृतिसिद्ध्या देव्याः परितोषानुमानम् । तत्र कः किमाह ? । कासांचित् शुद्धदेवतानां तथैव प्रत्यङ्गीकारात् । केवलं तत्रापि तद्वस्तुदर्शनज्ञानादिनैव परितोषो न पुनस्तद्वक्तव्यः । नि-म्बपत्रकटुकतैलाऽऽरालधूमादीनां ह्यमानस्यप्राणमपि तद्-भोग्यत्वप्रसङ्गात् । परमार्थतस्तु तत्तत्सहकारिसमवधानसचि-चाराप्रकारानां भक्तिरेव तत्तत्फलं जनयति, अचेतने चिन्तामण्यादौ तथा दर्शनात् । स्या०११ श्रु०१० ॥ ननु “न वि जाणसि वेयमुहं न वि जज्ञाण जं मुहं ति” जयघोषेण पृष्टो विजयघोषोऽशङ्क व-त्तरदाने “वेयाणं च मुहं बूहि, बूहि जज्ञाण जं मुहं ति” जयघोष-मेवं जिज्ञासमानः “अभिहोत्रमुहा वेया जज्ञाणं वेयसां मुहं” । इति तथ्यमुत्तरमवाप्तो विजयघोषः प्रवर्त्ताज । उक्त० २५ अ० । इत्यभिहोत्रस्य सिद्धांतेऽपि कर्तव्यत्वमन्युपगतं कथं दृष्यते ? । सत्यम् । न तत्र प्राणिधर्मप्रधानं अव्यभिहोत्रं गृह्यते, किं तर्हि ध्यानाग्निहोत्रम् । तथाच तर्हीका-अभिहोत्रमग्निकारिका, सो

चेह “कर्मन्धनं समाश्रित्य, दृढा सज्जावनाऽऽहुतिः । धर्मध्याना-ग्निना कार्या, दीक्षितेनाग्निकारिका” ॥१॥ इत्यादिरूपा परिगृह्यते । तदेव मुखं प्रधानं येषां तेऽग्निहोत्रमुखा वेदाः । वेदानां हि ध्या-देरिव नवनीतादि आरण्यकमेव प्रधानम् । उक्तं हि-“नवनीतं यथा दध्मन्धनं मलयादिव । औषधेऽप्योऽमृतं यद्व-द्वेदेऽप्यार-ण्यकं तथा” ॥१॥ तत्र च दशप्रकार एव धर्म उक्तः । तथा च तद्व-चः-“सत्यं तपः संतोषः संयमश्चारिष्यमार्जवं क्रमा धृतिः श्रद्धा अहिंसेत्येतद्दशविधमिह ध्यामेति” । तत्र च धामशब्देन धर्म एव विवक्षितः । एतदनुसारि चोक्तरूपमेवाग्निहोत्रमिति । उ-क्त० २५ अ० ।

एतदेव प्रपञ्चितं दारिमद्राष्टके—

कर्मन्धनं समाश्रित्य, दृढा सज्जावनाऽऽहुतिः ।

धर्मध्यानाग्निना कार्या, दीक्षितेनाग्निकारिका ॥ १ ॥

कर्म ज्ञानावरणादिकं मूलप्रकृत्यपेक्षयाऽष्टप्रकारं, तदेव दाहा-त्वादपनेयत्वादिन्यनमिवेन्धनं कर्मन्धनं तत्समाश्रित्याङ्गीकृत्या-ग्निकारिका कार्येति योगः । किंविधा ? , दृढा कर्मन्धनदाहं प्रति प्रत्यक्षा । तथा सज्जावना शुनरूपा या जीवस्य वासना सैवा-हुतिघृतादिप्रक्षेपलक्षणा यस्यां सा तथा । केन करणभूतेनेत्या-ह-धर्मध्यानाग्निना धर्मध्यानमुपलक्षणत्वाच्चतुर्ध्यानं तच्चाग्निरि-वान्निधर्मध्यानं च तदग्निश्च धर्मध्यानाग्निस्तं कार्या विधेया । केनेत्याह-दीक्षितेन प्रयजितेन । काऽसौ ? , अग्निकारिका अतिक-र्मति । इत्थं चैतदङ्गीकर्त्तव्यम्—दीक्षितस्य अव्याग्निकारिका अनुचिता, तस्या चूतोपमर्दरूपत्वात्, तस्य च तन्निवृत्तत्वेन तत्रानधिकारित्वात् । अधिकारिवशाच्च धर्मसाधनसंस्थितिरिति प्रागुक्तम् । गृहस्थस्य तु सर्वथा चूतोपमर्दानिवृत्तत्वेनाधिका-रित्वात्तां करोत्यपि । अत एव धूपदहनक्षीपप्रबोधादिना प्रका-रेण अव्याग्निकारिकामपि कुर्वन्त्यार्हतगृहस्था इति । अनेन श्लोकेनेदमुक्तं भवति—यदि हे कुतीर्थिकाः ! यूयं दीक्षितास्तदा कर्मलक्षणाः समिधः कृत्वा धर्मध्यानलक्षणमग्निं प्रज्वाल्य सज्जावनाहुतिप्रक्षेपतोऽग्निकारिका कार्या, नत्यन्या, तस्या दी-क्षितानामनुचितत्वात् । यदि तु हन्त ! गृहस्थास्तच्छ्रुत्वा पा, ततः कुरुष्व द्रव्याग्निकारिकामिति ॥ १ ॥

अथ ध्यानाग्निकारिकैव कार्या दीक्षितेनेति परसि-

द्धान्तेनैव प्रसाधयन्नाह—

दीक्षा मोक्षार्थमाख्याता, ज्ञानध्यानफलं स च ।

शाल्म उक्तो यतः सूत्रं, शिवधर्मोत्तरं हृदः ॥ ५ ॥

दीक्षा प्रयज्या, मोक्षार्थं सकलकर्मनिर्मुक्तिनिमित्तमाख्याता त-त्स्वरूपैर्निगदिता । यत एवं ततस्तां प्रतिपन्नेन मोक्षसाधक-मेवानुष्ठानमाश्रयणीयं न पुनर्द्रव्याग्निकारिकेति हृदयम् । अ-व्याग्निकारिकैव साधनं मोक्षस्येत्याशङ्क निराकरणायाह- (ज्ञानध्यानफलं स चेति) स पुनर्मोक्षो विज्ञप्तिशुभ्रैकाग्रत्वयोः साध्यो वर्तते न पुनर्द्रव्याग्निकारिकाया इति भावना । कथमि-दमवसितं प्रत्यक्षाद्यगोचरत्वात्तस्येति चेदत आह-शास्त्रे उक्तः आगमे ज्ञानध्यानफलतयाऽभिहित इत्यर्थः । यद्यपि हि प्रत्यक्षा-नुमानयोरसावतीन्द्रियत्वेनागोचरस्तथाऽप्यागमाभिहितत्वात् ज्ञानफलतयाऽसौ प्रतिपत्तव्यः । आगमश्च प्रमाणतया सर्वमोक्ष-वादिजिरज्युपगत एव । यद्यपि च बौद्धैः स तथा नेष्यते, त-थापि संशयविशेषनिबन्धनतया प्रवृत्तनिवृत्तिहेतुत्वात् तैः क-थंचिदप्युपगतं पद्येति । अथ कथमवसितमिदं यदुत शास्त्रेऽसौ

तत्फलतयाऽभिहित इत्याशङ्क्याह—यतो यस्मात्कारणात् सूत्र-
मर्थसूचकं वाक्यं शिवधर्मोत्तरं शिवधर्माभिधाने पराजिम्ते
ज्ञेयमविशेषं, हिरिति वाक्यालंकारे । अद एतद्वद्वयमाण-
मिति । अतो भवद्वयपगतशास्त्रे मोक्षस्य ज्ञानादिफलतयोक्त-
त्वाच्च मोक्षार्थिना दीक्षितनानाधिकृता द्रव्याग्निकारिका का-
र्येति ज्ञावार्थ इति ॥ २ ॥

तदेव सूत्रं दर्शयन्नाह—

पूजया विपुलं राज्यं—मग्निकार्येण संपदः ।

तपः पापविशुद्ध्यर्थं, ज्ञानं ध्यानं च मुक्तिदम् ॥३॥

पूजया देवतायाः पुण्याद्यर्चनलक्षणया न तु तदन्यथा, तदन्य-
स्यास्तपोज्ञानरूपत्वेन पापविशुद्धिमोक्षयोरेव संपादकत्वाद् । वि-
पुलं विस्तीर्णं राज्यं राजभाष्यो भवति, तत्कारकस्येति गम्यते ।
तथा अग्निकार्येण अग्नावशिना वा कार्यं कृत्यमग्निकार्यम्, तेन
द्रव्याग्निकारिकेत्यर्थः, न ज्ञावाग्निकारिकया, तस्या ध्यानरूप-
त्वेन मुक्तिसाधकत्वात् । संपदः समृद्धयो जयन्तीति गम्यम् ।
तथा तपोऽनशानादि, पापविशुद्ध्यर्थमशुभकर्मकृत्याय भवति ।
तथा ज्ञानमवबोधविशेषः, ध्यानं च शुभचित्तैकाग्रतालक्षणम्, च
शब्दः समुच्चये, मुक्तिदं मोक्षप्रदं जयतीति शिवधर्मोत्तरग्रन्थ-
सूत्रार्थ इति ॥ ३ ॥

एवं तावत् पराज्यपगमेनैव द्रव्याग्निकारिकाकरणं दीक्षितस्य
दूषितम्, अथ तस्यैव पूजां पुनरग्निकारिकां च प्रकारान्तरेण
दूषयन्नाह—

पापं च राज्यसंपत्सु, संभवत्यनर्थं ततः ।

न तद्धेतोरुपादानं—मिति सम्यग् विचिन्त्यताम् ॥४॥

न केवलं मुमुक्षोरग्निकारिकाकरणमपार्थक्यम्, पापं चाशुभं कर्म
च, राज्यसंपत्सु नरपतित्वसमृद्धिषु पूजाग्निकारिकाकरणान-
न्तरं फलभूतासु सतीषु, संभवति संजायते । यत एषं ततस्त-
स्मादनर्थं निरवयवं ते नैव भवति, तद्धेतोः राज्यसंपत्कारणयोः
पूजाग्निकारिकारूपयोरुपादानमाश्रयणमिति । एतदनन्तरं पू-
जाग्निकारिकयोरुपादानस्य संपापत्वं सम्यक् स्वमिदन्तावि-
रोधेन विचिन्त्यतां पर्यालोच्यतामिति । सुपर्यालोचितकारिणो
हि भवन्ति मुमुक्षव इति ॥ ४ ॥

राज्यसंपत्सु पापं भवतीत्युक्तं तदेवाश्रित्याक्षेपः क्रियते,

ननु राज्यसंपत्प्राप्ते भवतु नाम पापम्, दानादिना तु
तस्य शुद्धिर्न विप्यतीत्याशङ्क्याह—

विशुद्धिश्चास्य तपसा, न तु दानादिनैव यत् ।

तदियं नान्यथा युक्ता, तथा चोक्तं महात्मना ॥५॥

विशोधनं विशुद्धिः, सा पुनरस्य राज्यादिजन्मपापस्य तपसा,
अवधारणस्यैव संबन्धात्तपसैव अनशनादिनैव, तपः पापवि-
शुद्ध्यर्थमिति वचनात्, न तु दानादिना न पुनर्दानहोमादिना,
दानेन जोगानाप्नोतीति वचनात् । तत् कथं दीक्षितस्य पूजाग्निक-
ारिके युक्ते इति । इह च द्रव्याग्निकारिकाया एव मुख्यं दूषणं,
पूजायास्तु प्रासङ्गिकमित्यग्निकारिकाया एव निगमनमाह—(त-
दियं नान्यथा युक्तेति) यस्मात् मुमुक्षोर्व्यर्थेयं पापसाधनसंघ-
टेतुदृता च, तत्तस्मादियमग्निकारिका, नैव, अन्यथा धर्मध्याना-
ग्निकारिकायाः प्रकारान्तरापत्ता, द्रव्याग्निकारिकेत्यर्थः, युक्ता सं-
गतेति । विशोधनाहं पापसंपादकसंपत्तिमित्येव द्रव्याग्निका-
रिकाया अकरणीयत्वं व्यासस्यापि न्यायतः संमतमिति दर्शय-
न्नाह—तथा चोक्तं महात्मनेति । तथा च यथाऽस्मदुक्तार्थसंवादा
भवति, तथैव उक्तमभिहितं, महात्मना परमस्वभावेन, व्यासेनेति

शेषः । इह च यन्मिथ्याहृष्टेरपि व्यासस्य महात्मत्वाभिधान-
मावायेण कृतं, तत्परसंमतानुकरणमात्रमात्मनो माध्यस्थ्य-
विष्करणार्थमिति न द्रष्टव्यम् । संमतश्च परस्य माहात्म्यतया व्या-
सः । अत एव च तद्वचनं स्वपक्षे पर्यातिजननायोपन्यस्तमिति ॥५॥

तदेवाह—

धर्मार्थं यस्य विवेका, तस्यानीहा गरीयसी ।

प्रज्ञालनाच्छि पङ्कस्य, दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ ६ ॥

धर्मार्थं धर्मनिमित्तं, यस्य पुंसः, विवेका द्रव्योपाज्जनचेष्टा कृषिवा-
णिज्यादिका, तस्य पुरुषस्य, अनीहा अचेष्टा विस्तानुपाज्जनमेव, ग-
रीयसी श्रयसितरा, सङ्गततरेत्यर्थः । अयमभिप्रायः—वित्तार्थं चेष्टा-
यामवश्यं पापं भवति, तच्चोपाज्जितवित्तवितरणेनावश्यं शोध-
नीयं जयति । एवं च वित्तार्थमचेष्टैव भरतरा, वित्तवितरणविशो-
ध्यपापान्नावात्, परिग्रहारजनवर्जनात्मकत्वेन चेष्टाया एव च धर्म-
त्वादिति । अत्रार्थे दृष्टान्तमाह—प्रज्ञालनाकावनात् सकाशाद् दिव्य-
स्मात्, पङ्कस्याशुचिरूपकर्दमस्य दूराद् विप्रकर्षादस्पर्शनममृतेष्वपि
मेव, वरं प्रधानमिति । इदमुक्तं भवति—यदि पङ्कः करचरणादिरवय-
वः क्षिप्त्वाऽपि प्रज्ञालनीयस्तदा वरमस्ति एव, एवं यद्यग्निकारि-
कां विधाय संपदं उपाज्जनीयास्तज्जन्यपातकं च पुनर्दानेन शोधनी-
यं, तदा सैवाग्निकारिका वरमस्तीति । प्रयोगश्चेह—न विधेया मुमु-
क्षुणा द्रव्याग्निकारिका, तत्संपादस्य कर्मपङ्कस्य पुनः शो-
धनीयत्वात्, पादादेः पङ्कपेषवदिति । एवं तर्हि गृहस्थेनापि पू-
जादिन कार्यं स्यात्, नैवम्, यतो जैनगृहस्था न राज्यादिनिमित्तं
पूजां कुर्वन्ति । न च राज्याद्यावर्जितमवयवं दानेन शोधयिष्याम
इति मन्यन्ते, मोक्षार्थमेव तेषां पूजादौ प्रवृत्तेः । मोक्षार्थितया च
विहितस्यागमानुसारिणो वीतरागपूजादेर्मोक्ष एव मुख्यं फलम्,
राज्यादि तु प्रासङ्गिकम् । ततो गृहिणः पूजादिकं नावि-
धेयम्, दीक्षितेतरेष्वेव अनुष्ठानस्यानन्तर्यपरंपर्यंकृत एव फले
विशेष इति ॥ ६ ॥

दीक्षितस्यापि संपदर्थित्वे सति युक्ता द्रव्याग्निका-

रिक्त्याशङ्कानिराकरणायाह—

मोक्षाध्वसेवया चैताः, प्रायः शुभतरा जुवि ।

जायन्ते अनपायिन्य—इयं सच्चासुसंस्थितिः ॥ ७ ॥

मोक्षा निर्वाणम्, तस्याध्वा मार्गः सम्यग्दर्शनज्ञानधरणलक्षण-
स्तस्य सेवाऽनुष्ठानं मोक्षाध्वसेवा, तथा, चशब्दः पुनःशब्दार्थः ।
तत्तद्वाग्निकारिकायाः कार्यभूताः संपदः पापहेतुतया अशुभाः,
मोक्षाध्वसेवया पुनः शुभतरा जयन्तीत्यर्थो व्यच्यते । अशुभार-
णार्थो वा चशब्दः, तेन मोक्षाध्वसेवयैव, नाग्निकारिकाकर-
णत एता अनन्तरोदिता अग्निकारिकाफलभूताः संपदः, प्रायो
बाहुल्येन । प्रायोग्रहणं च कस्यापि मोक्षाध्वसेवाजय एव नि-
र्वाणभावाच्च जायन्त एवेति ज्ञापनार्थम् । शुभतरा अग्निकारि-
काकरणेभ्यः सकाशात्प्रशस्ततराः । भुवि पृथिव्यां, जायन्ते भव-
न्ति । हिशब्दो यस्मादर्थः, अनपायिन्यः पापवर्जिताः । यस्मा-
न्मोक्षाध्वसेवया प्रशस्ततराः, अनपायिन्यश्च संपदो जायन्ते, त-
स्मादियमग्निकारिकाया नान्यथा युक्तेति प्रक्रमः । मोक्षाध्वसेवया
शुभतरा एता भवन्तीति कथमिदमवसितमित्याशङ्क्यामाह—
इदंयमनन्तरोदिता सच्चासुसंस्थितिरविवेकादकागमव्यवस्था;
यदाह—“मोक्षमार्गप्रवृत्तस्य, महाज्युदयव्यवस्थयः । संजायन्तेऽनु-
पङ्केण, पलाशं सत्कृषाविष ” ॥१॥ मुमुक्षुणां च शास्त्रं प्रमाण-
मेव । यदाऽऽह—“ न मानमागमादन्यद्, मुमुक्षुणां हि विद्यते ।
मोक्षमार्गं ततस्तत्र, यतितव्यं मनीषिभिरिति ” ॥ ७ ॥

अथ परसमयसमाधयत्नेनैव कल्याणिकारिकारणं
निराकुर्वन्नाह-

इष्टापूर्त्तं न मोक्षाङ्गं, सकामस्योपवर्णितम् ।

अकामस्य पुनर्योक्ता, सैव न्याय्याऽभिकारिका ॥ ७ ॥

इत्येते दीयते स्मेतीष्टम्, पूर्यते स्मेति पूर्त्तम्, इष्टं च पूर्त्तं चे-
तीष्टापूर्त्तमिति समाहारद्वन्द्वः। क्त्वात्सत्वाच्चेष्टापूर्त्तम् । तत्त्वकथं
चेदम्-“अन्तर्वेद्यां तु यद्वत्, ब्राह्मणानां समकृतः। श्रुतिविभिन्-
नसंस्कारैरिष्टं तदभिधीयते ॥ धापीकूपतडागानि, देवतायत-
नानि च। अन्नप्रदानमारामाः, पूर्त्तं तदभिधीयते ॥ २५ ॥” तदेवमुक्-
त्वरूपमिष्टापूर्त्तम्, न नैव, मोक्षाङ्गं मुक्तिकारणम् । इहायमभि-
धायः-अभिकारिका न मोक्षाङ्गमिष्टकमेकपत्वात् । तस्या यतोऽन्त-
र्वेद्यामाहुतिप्राधान्येन कर्माणोऽप्यन्त इति । कुतस्तत्र मोक्षाङ्गमि-
त्याह-सकामस्याभ्युदयाजिज्ञासिषः, यस्मात्तद्विषये वाक्यशो-
षो दृश्यः । उपवर्णितमुपविष्टम्, भवद्वायसिक्तान्त एव यतः श्रु-
यते-“स्वर्गकामो यजेत” इत्यादि श्रुतिवचनम् । तथा “इष्टापू-
र्त्तं मन्यमाना वरिष्ठं, नान्यच्छ्रेयो येऽभिनन्दन्ति मूढाः । नाकस्य
पृष्ठे सुकृतेन भूत्वा, इमे लोकं दीनतरं वा विशन्ति” इति ।
अथाकामस्य का वार्तेत्याशङ्क्याह-अकामस्य स्वर्गपुत्राद्यनाशं-
सावतो मुमुक्षोः, पुनःशब्दः पूर्ववाक्यार्थस्य विशेषाभिधायकः ।
योका कर्मेन्धनमित्यादिना प्रतिपादिता, सैव, नान्या परान्युपग-
ता, न्याय्या न्यायादनपेता । न्यायश्च दर्शित एव । अभिकारिकाऽ-
भिनिक्रियेति ॥ ८ ॥ इति चतुर्थाष्टकविवरणम् ॥ ६१० ॥ अष्ट० ।
अग्निहोत्रसम्बन्धित्वाद् द्विविधिः, वही च । पुं० । वाच० ।

अग्निहोत्रवाङ् (ण) अग्निहोत्रवादिन्-पुं० । अग्निहोत्रादेव
स्वर्गगमनमिच्छति, तस्मिन्त्ये युक्तिवादिनि, “जे अग्निहो-
त्रवादी जलसोयं जे य इच्छति” इत्याग्निहोत्रवादिनां कुशील-
त्वं दर्शितम् । सूत्र० १ भु० ७ अ० ।

अगुज्जाण-अडयोद्यान-न० । नगरादेर्बहिः प्रधानोद्याने, “ह-
यिषीसे जस्स जयरस्स बहिया अगुज्जाणे सत्थसधिवेसं क-
रेति” । ज्ञा० १७ अ० । आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

अग्नेत्र-आग्नेय-त्रि० अग्नेरिदम्, अग्निदेवतास्य वा ढक् । अ-
ग्निदेवताके हविरादौ, वाच० । शास्त्रभेदे च । न० । सूत्र० १
भु० ७ अ० ।

अग्नेर् (पी) आग्नेयी-स्त्री० अग्निदेवता यस्याः सा आग्ने-
यी । दक्षिणपूर्वस्थां विदिशि, (‘दिशा’ शब्दे वक्तव्यता) ज०
१ श० १ व० । स्था० । आ० म० द्वि० ।

अग्नेयीय-अग्रायणीय-न० । चतुर्दशपूर्वोक्षां मध्ये द्वितीयपूर्वै,
(अथ विस्तरस्तु ‘अग्राणीय’ शब्दे) न० । स्था० ।

अग्नेत (य) ण-अग्नेतन-त्रि० । अग्ने भवति, अग्ने-टपु । पौर-
स्ये, आ० म० प्र० ।

अग्नोदय-अग्नोदक-न० । उपरितन उदके, “लवणस्स णं समु-
हस्स सर्पिं जागसाहस्सीघ्रो अग्नोदयं धारैति” अग्नोदयंति-
कोडशसहस्रोच्छ्रिताया वेलाया यद्यपरि गत्युतिद्वयमानं वृद्धि-
दानिस्वजावं तदग्नोदकम् । जीवा० ३ प्रति० ।

अग्न्य-राज-वा० दीप्तौ, ज्वालि०, ज०, अक०, सेट्, फणादिः ।
वाच० । “राजेरग्न्यजसहरीरेहाः” ८ । ४ । १०० । इति
राजेरग्न्यः । अग्न्यह, राजति, राजते । प्रा० ।

अर्घ्य-पुं० अर्ह-घञ् । राजतादिद्रव्यरूपे मूल्ये, वाच० । संथा० ।

आव० । मत्स्यभेदे, “लवणसमुद्गे अस्थिवेले धरंति वा जाग-
राया अग्निसिंहा विज्जाह वा” अर्घादयो मत्स्यकच्छपविश-
याः । जी० ३ प्रति० ।

अर्द्ध-करणे घञ्, न्यङ्कादिवात् कुन्वम् । पूजोपचारं दूर्वाक-
तदौ, वाच० । पुष्पादिषु पूजाद्रव्येषु, ज्ञा० १६ अ० ।

अर्घ्य-त्रि० अर्घाय देये यत्तद्वच्यम् । पूजायै देये अज्ञादौ, अ-
र्धकल्याणि च “आपः कीरं कुशामं च, दधि सर्पिः सततमुत्तम ।
यवः सिन्धोर्धकश्चैव अष्टाङ्गोऽर्घ्यः प्रकीर्तितः” ॥ १ ॥ वाच० ।

अग्राह-पूर-वा० पूर्त्तौ, प्रीणने च । दिवा०, आत्म०, सक०, से-
ट् । चुरा०, उभ०, सक०, सेट् । वाच० । प्राकृते “पूरेरग्राहोऽग्न्योक्तु-
मांगुमाहिरमाः” ८ । ४ । १६० । इति पूरेरग्राहदेशः । अग्रा-
हः, पूर्यते, पूरयति वा । प्रा० ।

अग्राह्य-अग्राहक-पुं० । गुच्छवनस्पतिकार्यभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

अग्राहो-देशी, अपामार्गे, दे० ना० १ वर्ष० ।

अग्राह्य-देशी, तृप्तयर्थे, दे० ना० १ वर्ष० ।

अग्राय-अग्राय-अव्य० । नासिकया गन्धं गृहीत्वैत्यर्थः । “सुर-
जिगंधाणि वा अग्राय से तथ आसाय वदियाप मुच्छिप”
आचा० २ भु० १ अ० ७ उ० । आ० म० प्र० ।

अग्रायमाण-आजिग्रत्-त्रि० । तस्मिन्नुक्ति गन्धं नासिकया गृ-
ह्णाति, “महया गन्धकृणिं मुयंतं अग्रायमाणीषो दोहसं चिजि-
ति” ज्ञा० ७ अ० । आ० म० द्वि० ।

अग्निधय-अग्निध-त्रि० । अर्घ्य-क, अर्घ्यः संजातोऽस्य इत्यच् वा ।

बहुमूल्ये, “अग्निधं नाम बहुमोलं” नि० चू० २ व० ।

अध-अध-न० । अध-भावऽच् । पापे, वाच० । “ब्राह्मणो नि-
प्यते नधै-न्रियागप्रतिपत्तिमाद्” अष्ट० २७ अष्ट० । कर्त्तरि अच् ।
पापकारके, त्रि० । व्यसने, छ्वा० च । न० । पूतनावकासुरयो-
र्जातरि असुरजने, पुं० । वाच० ।

अधण-अधन-त्रि० । न० त० । अष्टदे, ओ० । विरले, पि० ।

अघाङ्गी-अघातिनी-स्त्री० ज्ञानदर्शनादिगुणानां मध्ये न कि-
ञ्चिद् गुणं प्रन्तीत्येवंशिक्षा अघातिन्यः। ज्ञानादिगुणानामघातनाम-
करणशीलास्तु कर्मप्रकृतिषु, अघातिन्यः प्रकृतया ज्ञानादिगुणं न
प्रप्ति, केवलं यथा स्वयमतस्करस्वभावोऽपि तस्करैः सह वर्त-
मानस्तस्कर इव दृश्यते, एवमेता अपि घातिनीभिः सह विद्यमा-
नास्तदोपा इव भवन्ति । यदाहुः श्रीशिवशर्मसूरिप्रवराः-“अवसे-
सा पयसीभो, अघाड्याहं पन्नियभागो” पन्नियभागुंति । साहचर्यं
घातित्वं च प्रकृतीनां रसाविशेषाद् विज्ञेयम् (ताश्च पञ्चसप्ततिसं-
ख्याका अभिधीयन्ते, इत्यादि ‘कम्म’ शब्दे तृतीयभागे २६५
पत्रे प्रतिपादितम्)

अघाडरस-अघातिरस-पुं० ज्ञानादिगुणस्य स्वकार्यसाधनं प्र-
त्यसामर्थ्याकारके रसस्पर्द्धकसङ्कान्ते, पं० सं० ३ ज्ञा० ।

अघातिरसस्वरूपमाह-

जाण न विसओ घाड-तणम्मि ताणं पि सन्वघाडरसो ।

आयड घाडसगासे-ण चोरया वेव चोराणं ॥ ३६ ॥

यासां प्रकृतीनां चातिस्वमधिकृत्य न कोऽपि विषयो न किमपि
ज्ञानादिगुणं घातयतीत्यर्थः, तासामपि घातिसकाशेन सर्वघा-
तिप्रकृतिसंपर्कतो जायते सर्वघातिरसः । अत्रैव निदर्शनाह-
यथा स्वयमचौराणां सतां चौरसंपर्कतश्चौरता । पं० सं० ३ ज्ञा० ।

अधुणित (य)-अधुणित-त्रि० पुणैरविद्धे, वृ० १३० ।

अचं (चं) कारियभट्ट-अचङ्कारितभट्ट-स्त्री० धन्यश्रेष्ठिनो
महायां नार्यायामुत्पादितायामुपायव्यवहारादतिक्रोहननकेनचि-
देवा चङ्कारितयेति स्नानमस्यातायां सुतायाम्, ग० २ अधि० अ-
मानफले अचंकारितभट्टोदाहरणम् । यथा-खितिपतिद्वियं नगरं ।
जियसत् रायाधारिणी देवी । सुयुक्ती सचिधो । तस्य य नगरे धणो
नाम सेट्टी । तस्स भट्टा णाम भारिया । तस्स य घृया भट्टा । सा य
माउपियभाउयाण य न्नायल्लका । मार्यापतादि य सव्वपरिजणं
जणति-पसा ण य केण वि किंचि चंकारेयव्व सि । ताहे
सांगेण से कयं णामं अचंकारियभट्ट सि । सा य अतीव रुववती
बहुसु वणिजकुलेसु बरिज्जति । धणो य सेट्टी भणइ-जो पयं ण चं-
कारेहि तस्सेसा दिज्जहि त्ति, एवं वरगे परिसहति । अण-
याए सचिधेण वरिया । धणेण भणियं-जइ ण किंचि वि अवराहं
चंकारेहिसि तो ते पयइमो । तेण य पमिसुयं । तस्स दिक्षा
भारिया । सो तं न चंकारेति । सो य अमञ्जे रातीए जामेगए रा-
यकज्जाणि समानेउं आगच्छति । सा तं दिणे खिसति-सवेलाए
नागच्छति सि । ततो सवेलाए पनुमसुतो । अणया रण्णा खि-
ता जाया-किमेसो मंत्री सवेलाए गच्छति ? रण्णो अण्णेहिं कहियं-
एस जारियाए आणाजमंण करेति सि । अणया रण्णा भणियं-इमं
परिसं तारिसं च कज्जं सवेलाए तुमे ण गंतव्वं । सो उस्सुयनु-
तो वि रायाणुयत्तीए तितो । सा य रुद्धा दारं बन्धेउं ठिआ । अ-
मच्चओ आगओ । उस्सुरो दारमुग्घाडेहिं त्ति बहुजणिये वि जा-
हे ण उग्घाडेति, ताहे तेण चिरं अथिऊण भणिया-तुमं ण चे-
व सामिणी होज्जसि त्ति । अहो ! मे आलो अंगीकओ, ताहे सा
अहमाहोहिं त्ति भणिया दारमुग्घाकिउं पिउघरं गथा, सव्वालं-
कारविभूसिआ अंतरा चोरेहिं गहिया । तीसे सव्वालंकारे घेतु
चोरेहिं सेणावतिस्स उवणीया । तेण सा भणिया-मम महिला
होहिं त्ति । सो तं बन्धेण जुज्जति । सा वितं नेच्छति । ताहे तेण वि
सा जल्लगवेज्जस्स हय्ये विक्किया । तेण वि सा जणिया-मम ज-
ज्जा भवाहिं त्ति । तं पि अणिच्छंती तेणावि रुसिपण भणिया-पा
णीयातो जल्ला गेहहिं त्ति । सा अण्णाणं णवणीएण मंखिउं
जल्लमवगाहइ । एवं जल्लाओ गिरहति । सा तं अण्णुखुवं कम्म
करेति, ण य सीलभंगं इच्छति । सा तेण रुहिरसावेण विरुव-
लावणा जाया । इतो य तस्स भाया दूयकिवेण तत्थागओ । तेण
सा अण्णुसरिसि त्ति काउं पुच्छिया । तीए कहियं । तेण दव्वेण
मोयाविया । आणिया य वमणविरियेहिं पुण णवसरीरा जा-
या । अमञ्जेण पच्छा गियघरमाणिया, सव्वसामिणी ठविया ।
ताहे कोहपुरस्सरस्स माणस्स दोसं ददुं अभिगगहो गहियो ।
ए मए कोहो भाणो वा कायव्वो । तस्स घरे सयसहस्सपागं
तेज्जमथि । तं च साहुणा वणसंरोहणत्थं ओसहं मगियं । तीये
दासचेडी आणत्ता-आणेहिं त्ति । तीए आणत्तीए सह तेज्जणं
भायणं भिण्णं । एवं तिण्णि भायणाणि भिण्णाणि, ण य सा रुद्धा ।
तिसु सयसहस्सेसु विण्णुसु चउत्थवाराए अण्णणा उट्टेऊण
दिण्णं । जइ तीए कोहपुरस्सरो मेरुसरिसो भाणो निजिओ ।
साहुणीहिं सुदुतरं रिहंतव्वो त्ति । ग० २ अधि० ।

अचंचल-अचञ्चल-त्रि० वशीकृतेन्द्रिये, प्रच० ६४ द्वा० । 'चं-
चल' शब्दे प्रतिपादयिष्यमाणे चञ्चलविपरीते अनुयोगशब्द-
णार्हे, वृ० १ उ० ।

अचंम-अचाण्ड-त्रि० । न० त० । अतीवकोपे, तं० । निष्कार-

णप्रबलकोपरहिते, प्रश्न० ४ आश्र० द्वा० । स० । सौम्ये, "मा
अचंडालियं कासी" उक्त० १ अ० ।

अचकि (ण)-अचक्रिन्-पुं० न चकी । नञः पर्युदासवा-
चकत्वेन सदशग्राहकत्वात् सामान्यपार्थिवे, वृ० १ उ० ।

अचकिय-अचकित-त्रि० । अत्रासिते, " समुद्गंभीरसमा दु-
रासया, अचकिया केणइ दुण्णहंसया " उक्त० ११ अ० ।

अचक्ख-इण्-धा० चाक्षुषज्ञाने, भ्यादि०, पर०, सक०, अ-
निद् । वाच० । " दृशो निअच्छुपेक्खावयक्खावयज्झक्ख-
सव्वदेक्खो अक्खाचक्खा " । ८।४।१८० । इत्यादिना सूत्रेणाच-
क्खादेशः । अचक्खइ, पश्यति । प्रा० ।

अचक्खु-अचक्षुप्-न० । न० त० । चक्षुर्वर्जशेषेन्द्रियचतुष्टये,
मनसि च । कर्म० १ कर्म० । जी० । उक्त० । न० व० । चक्षुर्व-
र्शनवजिते, कर्म० ४ कर्म० ।

अचक्खुदंसण-अचक्षुर्दर्शन-न० । अचक्षुषा चक्षुर्वर्जैन्द्रियच-
तुष्टयेन मनसा वा दर्शनं यत्तदचक्षुर्दर्शनम् । स्था० ६ ठा० ।
चक्षुर्वर्जशेषेन्द्रियमनोभिः स्वस्वविषयस्य सामान्यग्रहणस्वरूपे
दर्शनभेदे, पं० सं० १ द्वा० । कर्म० । स्था० । (" दंसण " शब्दे
वच्यते सर्वम्)

अचक्खुदंसणावरण-अचक्षुर्दर्शनावरण-न० । अचक्षुर्दर्शन-
स्यावरणम् । दर्शनावरणकर्मभेदे, स्था० ६ ठा० ।

अचक्खुफाम-अचक्षुःस्पर्श-पुं० । अन्धकारे, " पुरओ पवाए
पिटुओ हत्थिमयदुहओ अचक्खुफासो मज्जे सरा खिण्यं-
ति " ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० ।

अचक्खुय-अचक्षुष्क-त्रि० । अन्धे, " अचक्खुओवनेयारं, बुद्धि
अण्णसए गिरा " व्य० १ उ० ।

अचक्खुविमय-अचक्षुर्विषय-पुं० । ६ त० । चक्षुरगोचरे, " अ-
चक्खु विसओ जत्थ, पाणा दुण्णडिलेहया " अचक्षुर्विषयो यत्र
न चक्षुषो व्यापारो यत्रेत्यर्थः । दश० ५ अ० ४ उ० ।

अचक्खुम-अचाक्षुष-त्रि० । चक्षुषाऽदृश्ये, प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।

अचक्खुस्स-अचक्षुष्य-त्रि० । छट्टमनिष्ठे, वृ० ३ उ० ।

अचयंत-अशकुवत्-त्रि० । असमर्थे, " चोइया भिक्खवरिया,
अचयंता जविसए " सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

अचर-अचर-पुं० । न० त० । पृथिव्यादिषु स्थावरेषु, दर्श० ।
चलनशून्ये, त्रि० । ज्योतिषोक्तवृषसिंहवृश्चिककुम्भराशिसेषु
स्थिरराशिषु, वाच० ।

अचरग-अचरक-त्रि० । अनुपभोक्तारि, " चारिचरकसंजीविन्य-
चरकचारणविधानतश्चरमे " यो० ११ विव० ।

अचर (रि) म-अचरम-त्रि० । न० त० । प्रान्तिममध्यवर्तिनि,
तच्छापेक्षिकं, तस्य चरमापेक्षाभावान् । यथातथाविधान्य-
शरीरापेक्षया मध्यशरीरमचरमशरीरम् । प्रज्ञा० ६ पद० ।
(सर्वेषां चरमाचरमत्वं 'चरम' शब्दे दर्शयिष्यते) चरमभि-
क्षेषु नारकादिषु वैमानिकपर्यन्तेषु जीवेषु, ते हि अचरमाः
येषां भव्यत्वे सत्यपि चरमो भवो न भविष्यति, न निर्वा-
स्यन्तीत्यर्थः । स्था० २ ठा० २ उ० । " दुविहा सव्वजीवा प-
णत्ता-चरमा चेव अचरमा चेव " स्था० २ ठा० ४ उ० ।

अचरिमे तुविहे पण्ते । तं जहा-अणादिण वा अप-
ज्जवसिण, सादिण वा अपज्जवसिण ।

अचरमो द्विविधः-अनाद्यपर्यवसितः साद्यपर्यवसितश्च ।
सत्राऽनाद्यपर्यवसितोऽभव्यः, साद्यपर्यवसितः सिद्धः ।
प्रश्ना० १६ पद ।

अचर (रि) मंतपण-अचरमान्तप्रदेश-पुं० अचरम पञ्च क-
स्याप्यपेतयाऽन्तवसित्वाद्भेदे, प्रश्ना० ९ पद । ('चरम' शब्दे-
ऽचरमान्तप्रदेशत्वपृच्छा कारिष्यते) ।

अचर(रि) मसमय-अचरमसमय-पुं० चरमसमयादन्यस्मिन्
यावच्छैलेइयवस्थाचरमसमये, न० ।

अचर (रि) मावट्ट-अचरमावट्ट-चरमपुल्लपरावर्तादवाक्
समये, अष्ट० १८ अष्ट० ।

अच (य) झ-अचल-त्रि० । न० त० । निष्प्रक्रमे, "अयले भव-
भेरवाणं" कल्प० । "अणिहे अचले चले अवहिल्लेस्से परिउव-
प" । न चलतीत्यचलः परीषहोपसर्गवातेरितोऽपि । आत्रा० १ भु०
६ अ० ३ उ० । "अचले जे समादिण" यद्यप्यसाविक्रितप्रदेशे स्वतः
शरीरमात्रेण चलति तथाप्यभ्युद्यतमरणाच्च चलतीत्यचलः । आ-
त्रा० १ भु० ८ अ० ८ उ० । "अचले जगवं ! रीइजा" आत्रा० १ भु०
६ अ० ३ उ० । "अचले जह मंदरे गिरिवरे" अचलो निश्चलः परीष-
हादिभिः । प्रश्न० ५ संख० द्वा० । "सिवमयलमरुयमकलयमण-
तमवावाहमपुणरायित्ति सिद्धगणामधेयं त्राणं संपत्ताणं"
अचलम, स्वाभाविकप्रायोगिकचलनक्रियाव्यपोहात् । जी० ३
प्रति० । स० । ल० । भ० । औ० । स्पन्दनाद्विजितत्वात् । प्रश्न०
४ संख० द्वा० । रा० । ध० । दशाहोणां षष्ठे दशाहपुरुषे, अन्त० १ वर्गः ।
पूर्वजने मल्लिनाथजीवस्य महावज्रनाम्नो बालधयस्ये, स च तेन
सह प्रवज्जितो विपुलं तपः कृत्वाऽनशनेन मृत्वा जयन्तविमाने
रुपपन्ना देशानानि २० सागरोपमाणि स्थितिं परिपाक्य च्युतः
प्रतिबुद्धो नामेद्वक्त्राजो जातः । मल्लिनाथेन च सह प्रवज्जितो
गृहीत्वा सिद्धः । आ० १ भु० ८ अ० । ('मल्लि' शब्दे चैतद् विस्तरणं)
अवसर्पिण्यां प्रथमे बलदेवे, प्रव० २० ए द्वा० । आव० ।
स० । (स च प्रजापतेर्भेदानामन्यां भार्यायां जातः, तस्य
भागनी, मृगावती । तां तस्य पिता प्रजापतिश्चक्रे, इति
जायन्तेन कल्पयित्वा तस्यां त्रिविष्टपनामानं दशमे वासुदेवे
जनयामास । अचलश्च माहिर्मती नाम पूर्वी सह मरुऽऽख्यया
मात्रा गतः । इति 'चीर' शब्दे न्यङ्केण दर्शयिष्यते) गृहं, दे०
ना० १ वर्गः । तद्वक्तव्यता समासेन-

पुत्तो पयावतिस्स, जहा अयलो वि कुच्छिसंज्जओ ।
गेरुपपडिक्खमहणे, तिबिडु अयलो त्ति दो वि जणा । ७५ ।
अयलं तिबिडु दोन्न वि, संगामे आसि दोवि रायाणं ।
हंतूणं मन्वदाहि ण, दाहिणज्जरहं अइजणं ति ॥ ७६ ॥
उण्णणरयणविहवा, कोमिमिल्लाप वडं तुजेऊणं ।
अरुज्जरहादिसेयं, अह अयल तिबिडुणो पत्ता ॥ ७७ ॥
चकं मुदरिसणं मे, संखो वि य एव पंचजम्पनामो ति ।
नंदयनामो आसी, रिबुसोणियमंसितो आसी ॥ ७८ ॥
मात्ता य वेजयती, विचित्तरयणोवसोहियारजा ।
सारिक्खा मा जणियं, यणसमए इंदरायस्स ॥ ७९ ॥

सत्तुजणस्स जयकरं, जावं दवियारिजीवउच्छावं ।
जीवानिग्योसेणं, सत्तु सहसा पमड जस्स ॥ ७७ ॥
कोस्तुभमणी य दिव्वो, वच्छत्थल्लज्जमणो तिबिडुस्स ।
लच्छीए परिगहिओ, रयणुत्तमस्सरसंगहिओ ॥ ७८ ॥
अमरपरिगहियाई, संत वि रयणाइ अह तिबिडुस्स ।
अमरेसु जसणेसु य, एयाइं अजिअपुव्वाइं ॥ ७९ ॥
वहइ हली वि हलं जो, पणयजिभं व तिकस्वइरवउं ।
पवरं समरमहाभम-विहत्तकित्तीण जीवहरं ॥ ८० ॥
माणंदं वा णंदिय, आसं पि य सत्तुमुक्तसययदं ।
मुसलं से जे महपुर-जंजलकुसलं वडरसारं ॥ ८१ ॥
सव्वो उ पंचमालं, कुसमासवलोल्लक्षयं विउलं ।
माणिकुमलं च वामं, कुवेरघरआमरारामं ॥ ८२ ॥
अचलस्स वि अमरपरि-गाहाई एयाईं पवररयणाईं ।
सत्तुणं अजियाईं, समरगुणपट्टाणगेयाईं ॥ ८३ ॥
वडमउडाण निच्चं, रज्जवुरवहणधोरवसजाणं ।
जोइनरिंदाजाणं, सोलसरातीसहस्साइं ॥ ८४ ॥
वायाज्जीसं झक्खा, हयाण रहगयवरीण पौडिपुम्प ।
अडयदेवसहस्सा, अभिउग्गा सव्वकज्जेसु ॥ ८५ ॥
अडयाजाकोडीओ, पाइकमयाण रणसमत्थाणं ।
सोलसहस्सा उ तहा, सजणवयाणं पुरवराणं ॥ ८६ ॥
पण्णासं विज्जाहर-नगराण सजणवयाईं रम्माणं ।
पव्वंतराल्हावासी, नेगो य फलाम्भरमउमो ॥ ८७ ॥
नेगाईं सहस्साइं, गामागरनगरपट्टणादीणं ।
वेयह्मदाहिणेण उ, पुव्वावरअंतराडियाणं ॥ ८८ ॥
हुरियानुमाणमहणं, अवसे वसमाणइतु नरवइणो ।
दाहिणभरहं सयलं, भुजंति तिज्जाण पम्बिक्खा ॥ ८९ ॥
सोलससाहस्सातो नरवइतणयाण रूवकलियाणं ।
तवेइ य चिय जणवइ-कट्ठाणीतो तिबिडुस्स ॥ ९० ॥
इय वत्तीमसहस्सा, चारुपत्तीण ता तिबिडुस्स ।
धारिणपामोक्खाण य, अट्टसहस्साइं अयलस्स ॥ ९१ ॥
ऊसियमगरवयाणं, विदिणवरल्लत्तवाहवियणाणं ।
सोलसगणियसहस्सा, वसंतसेणपट्टाणाणं ॥ ९२ ॥
एवं तु मए जणियं, अयज्जतिविट्ठाण दोएहवि जणाणांति० ।

"अयले बलदेवे, असीइं धण्डं उड्डं उड्डसेणं होत्था" स० ८
सम० । मनोहरपुत्र, (स चापरविदेहे शत्रिलावतीविजये
वीतशोकायां नगर्यां जितशत्रोः राज्ञो मनोहराभार्यायामुपपन्नो
वज्रदेवे जातः । पितर्युपरते मानरि प्रवज्जितो गृहीत्वा मृतायां
लान्तके कल्पे देवत्वेनोपपन्नयामटवीं गत्वा साध्वे त्रिभी-
पणनाम्नि भ्रानरि मृते तत्रैवागत्य तद्रूपं विकृत्य देवरू-
पया मात्रा मिलित उक्तश्चानित्यां मनुजर्हि ज्ञात्वा परलोकहितं
कुर्विति । ततः प्रवज्जितो मृत्वा बलिताङ्गको देवो जात इति,
एतत्सर्वं व्यासेनाऽऽत्मनोऽष्टजयसम्बन्धं प्रारूपयत्त श्रेयांसः,

इति 'उत्तम' शब्दे चि० भा० ११३३ पृष्ठे वक्ष्यति) भा० सू० १
अ० । आ० म० प्र० । निर्जयपुरात्रीश्वरस्य रामचन्द्रस्य सामन्तेः
स च स्वगवेषितकपटयोगिनो ध्वं दृष्ट्वा संवेगमापद्य प्रमजितो
मुनीश्वरो जातः । तच्चरितं चैवम्—

भयरहिणं निभयपुर-स्मि पुञ्जजणविहियगरुयहरिसो वि ।
रायासि रामचंदो, सलक्षणो रामचंद्रं व ॥ १ ॥
तस्स गुरुगउरवपयं, अयलो नामेण अत्थि सामन्तो ।
नयसच्चसोयसोत्री-रयाइगुणरयणरयणनिही ॥ २ ॥
कइया वि सो नरिंदो, सभागओ चुरिसारपरिवारो ।
कुक्खजरसुइयाए, गिराइ पउरेहि इय जणिओ ॥ ३ ॥
देव ! न दीसइ चोरो, न य खसो न वि य चरणसंचारो ।
केण वि तह वि मुसिउजइ, अद्रिठरुवेण पुरमेयं ॥ ४ ॥
तं सोउं कुविणं, भणियं रत्ता अहो सुहइसंघा ! ।
किं को वि तकरं तं, निगगहिउं मे समत्थु ति ? ॥ ५ ॥
जो किं पि न बिंति भग्ना, ता अयलो आइ देव ! मद देखु ।
आएसं नलु किंशिय—मिंत्तं एसो वराओ ति ॥ ६ ॥
रत्ता सहत्थतंबो—ददाणपुव्वं पयंपिओ स इमं ।
तह कुणसु जइ ! सिग्गं, जह लब्भइ तक्करो एसो ॥ ७ ॥
जइ पक्खंतो चोरं, न लहेमि अहं विसामि तो जलणं ।
इय काउ पइअं सो, विणिग्गओ रायजवणाओ ॥ ८ ॥
परिजमिओ पुरमज्जे, सिंघारुगतिगचवक्कमाईसु ।
लखो न को वि चोरो, नोहरिओ तयणु नयराओ ॥ ९ ॥
करकलियखमाइं, निविडीकयपरियरो दइपइओ ।
सो रयणिपढमपहरे, पत्तो कुंडाभिहमसाणे ॥ १० ॥
तत्थ अइकमुयक्कख—मरंतधूयरुकुंडुबहुणिक्खे ।
भल्लुकक्कक्कपरिक्क—पिक्कपिक्ककरवे व रुहे ॥ ११ ॥
एगत्थ काइवेया-उज्जासंजणियकिक्ककिंकारावे ।
अन्नत्थ मुक्कपुट्ट-दृहासपरिजमियभूयउखे ॥ १२ ॥
जा अखुहिओ अयलो, अयलो इव जाइ किं पि नूभागं ।
ता साहगगहनपरं, पिसायमेगं स पिच्छेइ ॥ १३ ॥
तं पइ भणइ मदायस ! साहगपुरिसं इणेसि किं एयं ? ।
आह पिसाओ इमिण्ण, पसाइओ हं दिणे सत्त ॥ १४ ॥
संपइ अइडुहिपणं, मए इमो मग्गिओ मदामंसं ।
न तरइ दाउं खुहो, ता एयं लहु इणिस्सामि ॥ १५ ॥
परउवयारपदाणो, अयलो पक्काह मुंख नरमेवं ।
तुह देमि मदामंसं, अदमिंयं मन्नइ पिसाओ वि ॥ १६ ॥
तो बुरियाए छित्तुं, नियमंसं स तस्स वियरेइ ।
असइ पिसाओ वि अहो !, अभुत्तपुंत्थं ति जंपेतो ॥ १७ ॥
उक्किंत्तिऊण जह जह, अयलो स देइ मेसखंमाइं ।
तह तह दिव्वोसहिविहि—कयं व वुट्ठिं डुहा जाइ ॥ १८ ॥
नीसेसमंसवियव्वं, निए वि सयलं कलवरं अयलो ।
अह जोवियनिरंविक्खो, सीसं पि हु छित्तुमारुओ ॥ १९ ॥
धरिऊण पिसाएयं, दाहिणदत्थेण सत्तनुत्तेण ।
भणिओ सो अदमेए-णं साहसेणं वरेसु वरं ॥ २० ॥
अयलो भणइ साइग-इहं पकरेसु जइसि तुट्ठो मे ।
एवं कयं चिय मए, मगसु अन्नं पि आह सुरो ॥ २१ ॥
अयलो जंपइ तुज्ज वि, किं सीसइ अमरमुणियकज्जस्स ।
नाउं ओहिबलेणं, तं कज्जं आइ इय अमरो ॥ २२ ॥
तं अयल ! गच्छ समिदे, वीसत्थो होसु मुंखसु विसायं ।
एसो चोरपव्वओ, गोसे सयलो फुमो होही ॥ २३ ॥

इय भणिय गओ अमरो, अन्नओ वि विसिउदेहवावओ ।
निययावासे पत्तो, निर्विचतो लहइ निहं च ॥ २४ ॥
ववगयनिहो अयलो, पए पिसाएण पजणिओ जइ ! ।
तं तक्करुत्तंतं, निस्सुणसु सो आह कहसु फुमं ॥ २५ ॥
पयस्स पुरस्स बहि पुव्वदिसाभासमे वसइ जोगी ।
एव्वयओ से सिद्धो, कविलक्खो वेरुओ अत्थि ॥ २६ ॥
तेणं हरेइ नयरे, सो सारं रमइ निसि जहिच्छाए ।
काऊण ओगिरुवं, दिवसे पुण कहइ धम्मकइ ॥ २७ ॥
तस्सासमजुमिहरे, चिछइ अवहारयिदव्वसव्वासं ।
मा काहिसि इह संसय-मिय भणिय तिरोदिओ देवो ॥ २८ ॥
अह काउ गोसकिक्कं, अयलो कइवयजणाणुगो पत्तो ।
सुरकदियभासमे त-त्थ तेण दिछो कवमजोगी ॥ २९ ॥
गाऊण य तत्थ खणं, अयलो पत्तो नरिदपयमूले ।
निवपुछो पंगंतं, कइइ तं चोरवुत्तंतं ॥ ३० ॥
को इत्थ पक्खओ इय, नरवरपुट्ठो पयंपए अयलो ।
तस्सासमजुमिगिह-स्मि मोसजायं सयलमत्थि ॥ ३१ ॥
तो सिरवियणामिसवस-विसज्जियासेसपरियणो राया ।
सुत्तो तयणु जणेणं, पारइ विविहउवयारा ॥ ३२ ॥
जाओ न य को वि गुणो, आइया मंतवाइपमुहजणा ।
ते वि अकयपमियारा, गया विलक्खा सगणिसु ॥ ३३ ॥
तो सुविसज्जमणेण व, सो जोगी बाहराविओ रत्ता ।
संभासिउममारुओ, सायरदिक्खासणो य तयं ॥ ३४ ॥
पुरिसे य पेसिऊणं, खणाविओ तस्स आसमो उत्ति ।
निगयमसेसमोसं, आणीयं रायजवणम्मि ॥ ३५ ॥
आइओ तव्वेवं, मदायणो दंसियं तयं मोसं ।
उवलक्खिऊण जं ज-स्स आसि तं तस्स उवणीयं ॥ ३६ ॥
अह बुत्तो सो जोगी, रे रे पासंमियाहम ! अणज ! ।
को एसो बुत्तंसो, सो भीओ जंपइ न किं पि ॥ ३७ ॥
चेमो दूरीहुओ, सिक्खज्जम्मि डुअणु व लहुं ।
सुबहुं विडंविचं सो, जोगी माराविओ रत्ता ॥ ३८ ॥
इय दहु तस्स मरणं, अयलो चित्तेइ फुरियवेरयो ।
हा ! कह जीवा धणव्व-विमोदिया जंति इह निदणं ॥ ३९ ॥
धणव्वोत्तेणं जीवो, हणेइ जीवे सया मुसं वइइ ।
पियपुत्तमित्तसुकल-त्तपमुहलोयं पि वंखेइ ॥ ४० ॥
इह बोइयतुच्छपओ-यणत्थमित्थं अक्किज्जक्खं पि ।
काउं कखइ जीवो, न य पिच्छइ तक्कं दुक्खं ॥ ४१ ॥
अइगरुयलोहमुग्गर-पहारभरगाइविहुरियसरीरा ।
हा ! किह णु डुमाडुमाइ अवमे निवमत्तिमे जीवा ? ॥ ४२ ॥
ता सयव्वोइसंखोह-निविमसरधोरणीखल्लणइक्खं ।
कयं पिव पव्वज्जं, संपइ गिएहामि दइससो ॥ ४३ ॥
इय जा अचलो अचलिय-संवेगजरो विंचितए चित्ते ।
ता तत्थ समोसरिओ, सूरी गुणसुंदरो नाम ॥ ४४ ॥
सुब्बा गुरुणो तक्खण, स आगमो आगओ गुरुसगासे ।
पणमियत्तपयपउमं, आसीणो उच्चियदेसम्मि ॥ ४५ ॥
तयणु जवपरमनिव्वेय-कारिणी लोहमोइनिम्मदियी ।
विसयाणुरागपायव-करिणी संवेयसंजणणी ॥ ४६ ॥
संसारसमुत्थसमत्थ-वत्पुविगुणत्तपयमणपहाणा ।
सुइसुहकरेहि वयणे-हिं देसणा सुरिणा विहिया ॥ ४७ ॥
तं सोउं पमिबुओ, अयलो पुच्छे वि कह वि नरनाइं ।
गुरुणो तस्स समीचे, संविमो गिएहए दिक्खं ॥ ४८ ॥

पमिवश्रद्धाविहसिक्खो, गुरुणा संह विहरय मदीवत्तप ।
 अरहंते अरिहंते आराहइ सम्ममरुहंते ॥ ४५ ॥
 पवयणवच्चलपरो, जायइ सिद्धे सया सुदसमिद्धे ।
 सिवफलतरुणी गुरुणो, सेवइ दंसलविषयजुत्तो ॥ ४६ ॥
 सुयवयपज्जायधरे, धरे सुवहुस्सुए तवस्सी य ।
 जह उच्चिय आराहइ, अन्निकखनाणोवजोगपरो ॥ ४७ ॥
 सीलव्वपसु आव-स्सपसु परिहरइ दूरमइयारे ।
 अपुञ्जनाणमहणं, सुयभत्तिपरायणो कुणइ ॥ ४८ ॥
 तयसा निकाइयाणं, कम्माण खउ त्ति कुणइ गरुयतवं ।
 खणलवज्जाणवउत्तो, मुणीण भत्ताइ वियरेइ ॥ ४९ ॥
 पमिभमास्स मयस्स व, नासइ चरणं सुयं अगुणत्ताए ।
 न हु वेयावच्चयियं, सुहोदयं नासए कम्मं ॥ ५० ॥
 इय चित्तं तो वेया-वच्चं पकुणइ अतिप्पमाणमणो ।
 पवयणपजावणपरो, कुणइ समाहिं च संघस्स ॥ ५१ ॥
 एवमणुत्तरदंसण-नाणवत्तिसे अतिप्पमाणस्स ।
 उगतवकारिणो सु-ज्जमाणसुपसत्थलेसस्स ॥ ५२ ॥
 अज्जियतिरंकरना-मकम्मणो तस्स अचलसाहुस्स ।
 सव्वोसहिपमुद्दाओ, जायाओ विविहलकीओ ॥ ५३ ॥
 इत्तो निभयपुरे रा-मचंदरन्तो विसिठविजोहि ।
 पयडिज्जंते सु वि स ब-हुमेसज्जो सहपओगेसु ॥ ५४ ॥
 बहुमंतंतवार्इ-हिं कारमाणसु अवि सुकिरियासु ।
 रोगेण मरंति करी-तो आद-नो निवो जाओ ॥ ५५ ॥
 अइ गुरुणा गुन्नाओ, अचलमुणी तत्थ आगओ तइया ।
 पत्तो निवो मणं तं, नमिय निसन्तो उच्चियदेस्से ॥ ५६ ॥
 मुणिया वि निवइजुम्भो, संहंसणयूलमूलपरिकलिओ ।
 पंचाणुव्वयस्संधो, तिगुणव्वयगरुयसाहीयो ॥ ५७ ॥
 सिक्खवावयपरिसाहो, विम्मलबहुनियमकुसुमसंकिन्तो ।
 सुरमणुयसमिक्खिकलो, कहिओ गिहिधम्मकप्पतरु ॥ ५८ ॥
 इय सोउ निवो जंपइ, पट्ट ! धम्ममिमं समीहिमो काउं ।
 किं तु अकाळे सिधुर-संदोहं दट्ट मरमाणं ॥ ५९ ॥
 न गिहे न बंदि न जणे, न काण्णे न य दिणे न रयणीए ।
 मह संपइ सेपज्जइ, रई मणानं पि मुणिपवरा ॥ ६० ॥
 तो कहसु किं पि जेणं, सुत्थमणो हं करेमि धम्ममिमं ।
 इय रत्ता पुणरुत्तं, वुत्तो वि हु सुमुणिसहूलो ॥ ६१ ॥
 सावज्जकज्जवज्जो, सन्नाणो वि हु न किं पि जा भणइ ।
 ता मुणिसमीवडियखे-यरेण एवं निवो वुत्तो ॥ ६२ ॥
 बहुलद्विसमिद्धिसम-न्नियस्स एयस्स समणसीहस्स ।
 पयरेणहिं संफुसि-य कुणसु सज्जं करिसमूहं ॥ ६३ ॥
 तं सुणिय निवो तुट्ठो, मुणियसंफुसियरेणुनियरेण ।
 करिनियरं सव्वं पि हु, आमरिसावेइ तिक्खुत्तो ॥ ६४ ॥
 विसमिव पीऊसहयं, तमं व दिवसयरकिरणपडिरुद्धं ।
 वेगेण रोगजायं, तं नट्टं कुजरकुलाओ ॥ ६५ ॥
 तं पिच्छि वि अच्छुरियं, अणंतहरिसो इमं भणइ राया ।
 भयवं ! वारणवाही, केण निमित्तेण संजाओ ? ॥ ६६ ॥
 मुणिया भणियं नरवर ! जो जोई घाइओ तथा तुमए ।
 मरिउं अकामनिज्जर-वसेण सो रक्खसो जाओ ॥ ६७ ॥
 सरिऊण पुव्ववइरं, स तुह सरीरमि अप्पभवमाणो ।
 एयं पि होउ दुक्खं, ति कासि दंतीण रोगमरं ॥ ६८ ॥
 मह चरणरेणुपुट्ठा, संपइ तै वाहिणो समुवसंता ।
 सां रक्खसो पणट्ठो, सज्जं जायं करिकुडंबं ॥ ६९ ॥
 मुणिमाहप्पमणपं, दट्टणं गहियसुद्धगिहिधम्मो ।

तुट्ठो राया पवयण-पभावगो सावओ जाओ ॥ ७० ॥
 अयलो वि अतिप्पंतो, चरणासु काउ अणसणं सुमणो ।
 सोहम्मे उववओ, तत्तो य चओ विदेहम्मि ॥ ७१ ॥
 कच्छाविजय, सिरिजय-पुरीइरओ पुरंदरजसस्स ।
 देवी सुदंसत्ताए, चउदसवरसुमित्तकयसुओ ॥ ७२ ॥
 गम्मे पाउम्भूओ, समुच्चियसमए य जम्ममणुपत्तो ।
 अहिसित्तो स सुरासुर-वग्गेण सुमेरुसिहरम्मि ॥ ७३ ॥
 कयजयमित्तभिहाणो, उच्चिय समयम्मि पवइउकामे ।
 लोगतियतियसेहिं, सविसेसवुद्धिउच्छाहो ॥ ७४ ॥
 लोगाणं संवच्छुर-मच्छिअविदिअविहवसंभारो ।
 चउसट्ठिसुरेसरविहिय-गरुयनिकखमणवरमहिमा ॥ ७५ ॥
 तिजयं एगजयं पि व, एगत्थागयसुरासुरनरेहिं ।
 कुणमाणो पडिवओ, निस्सामन्नं ससामन्नं ॥ ७६ ॥
 तो सुक्कज्जाणानल-ससूलनिइद्धाइकम्मदुमो ।
 उप्पन्नकेवलालोय-लोइयासेसतइलुको ॥ ७७ ॥
 सीहासणोवविट्ठो, सिरउवरं धरिय सेयज्जुत्तगो ।
 नियदेहदुवालसगुण-महल्लकंकिक्खियसोहो ॥ ७८ ॥
 चाडियसियवरचमरो, पुरओ पक्खित्तकुसुमवरपयो ।
 निज्जियदिणयरमंरुह-भामंरुहल्लभियतमोहो ॥ ७९ ॥
 सुरपहयडुद्धिस्सर-पयमियदुज्जेयभावउविजओ ।
 सव्वसज्जासाणुगदि-व्ववाणिहयतिजयसंदेहो ॥ ८० ॥
 पायमियसुगइमग्गो, पमिबोहियभूरिजावभयियजणो ।
 विहरित्ता चिरकालं, अणंतसुहसं पथं पत्तो ॥ ८१ ॥
 श्रीजैनशासनवर्नीनवनोरदस्य
 भुवेति वृत्तमचलस्य मुनीश्वरस्य ।
 सज्ज्ञानदर्शनतपश्चरणादिकेषु
 अक्षममृतमनसो मुनयो विधत्त ॥ ८२ ॥ ४० ॥

अच (य) लट्ठाण-अचलस्थान-न०। अचओ निष्प्रकल्पः परमा-
 एवादिर्भवति, तस्य स्थानमचलस्थानम् । निरेजः काळे, अचलं च
 तत्स्थानं चावस्थानमचलस्थानमिति व्युत्पत्तिर्वा । निरेजः काळश्च
 परमाएवादीनामयस-“ परमाणुपोगल्ले णं जंते ! निरेए काळ-
 ओ केव चिरं होइ ? । गोयमा ! जहखेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं
 असंखेज्जं कालं असंखेज्जाओ उसप्पिणी ओस्सप्पिणीतो ” ॥ ८३ ॥
 १ उ० । नि० ८० । अचलस्थानं तु चतुर्था, सादिसपर्यवसानभे-
 दात् । तद्यथा-सादिसपर्यवसानं परमाएवादेर्द्वैत्यस्यैकप्रदेशा-
 दाववस्थानं जघन्यत एकं समयमुत्कृष्टासांख्येयकालमिति ।
 साद्यपर्यवसानं सिद्धानां भविष्यदकारूपम्, अनादिसपर्यवसा-
 नमतीताद्वारूपस्य शैलेयवस्थानस्यसमये कामेणतैजसशरी-
 रजन्मत्वात्वा चेति; अनाद्यपर्यवसानं धर्माधर्माकाशानामिति ।
 आचा० १ भू० २ अ० १ उ० ।

अच (य) लपुर-अचलपुर-न०। आजीरदेशास्तर्गते अक्षही-
 पासन्ते पुरजेदे, कल्प० । (‘बंभदीविया’ शब्दे कथा चास्य)
 “अयलपुरा खिक्खंत, कालियसुयआणुआगिण धीरे ” । न० ।
 अच (य) लजाया-अचलजाता-पु०। श्रीमहावीरस्य नव-
 मे गणधरे, विशेष० । आ० म० द्वि० । कल्प० । (तस्य पुरादिकं
 ‘गणहर’ शब्दे वक्ष्यते)

अच (य) ला-अचला-खी०। शक्रस्य देवेन्द्रस्य सप्तम्यामग्रहि-
 ध्याम, ला० २ भू० । (तत्कथा प्र० जा० १७३ पृष्ठे ‘अमामहिस्ती’ शब्दे)
 अच (य) लिय-अचलित-न०। वस्त्रं शरीरं वा न चञ्चितं

कृतं यत्र तदचलितम् । अप्रमादप्रत्युपेक्षणभेदे, स्था० ६ डा० ।
ध० । ओघ० । अत्र चतुर्भङ्गी यथा—“वर्त्य अचलियं अप्पाणं
अचलियं; तथा वर्त्यं चलियं अप्पाणं अचलियं; तथा वर्त्यं
चलियं अप्पाणं चलियं; तथा वर्त्यं अचलियं अप्पाणं चलियं ।
एत्थं पट्ठमो भंगो सुखो” । ६ त० । अनारब्धचलनक्रिये, त्रि० । “अ-
चलियभावो पवत्तो य” । प० ख० ४ डा० । नि० चू० ।
अचवचव-अचवचव-त्रि० । चवचवेति शब्दरहिते, प्रश्न० १
संख० डा० । “असुरसुरं अचवचवं आहारमाहारे” । प्र० ७
श० १ उ० ।

अचवल-अचवल-त्रि० । न० त० । स्थिरस्वभावे, व्य० ३ उ० ।
“गतिगणनासभावा-दिपहिण णि कुणति चंचलसं तु । गाणं
गणिताणं भवे, अचवल्लो सोऽमुणेयवो” पं० भा० । पं० चू० ।
अचवलत्वं चतुर्थो जवति-गत्याऽचवलः १, स्थित्याऽचवलः
२, माषयाऽचवलः ३, भावेनाऽचवलः ४ । गत्याऽचवलः शीघ्रचा-
री न भवति १ । स्थित्याऽचवलस्तिसृन्नापि शरीरहस्तपादा-
दिकमचालयन् स्थिरस्तिष्ठति २ । माषयाऽचवल्लोऽस्त्यादि-
जायी न स्यात् ३ । भावेनाऽचवलः सूत्रेऽर्थेऽनागतेऽसमाप्ते
सत्येवाऽग्रेतनं गृह्णाति ४ । (एवंभूतः शिष्यः) “णीया-
वित्ती अचवत्ते, अमाहि अकुतुहले” उत्त० १० अ० ।
कायिकादिचापव्यरहिते, प्रश्न० ४ आश्र० डा० । “अतुरि-
यमचवलमसंजते मुहपोत्तिथं पडिलेहे” अचवलं मान-
सचापव्यरहितम् । भ० २ श० ५ उ० । “अतिंतिणे अचवत्ते, अ-
प्पभासी मियासणे” अचवलौ भवेत् सर्वत्र स्थिर इत्यर्थः ।
दश० ८ अ० । विशेष० । रा० । “अचवल्लाए” गत्या कायचा-
पव्यवर्जितया । कल्प० । “अचवत्ता” अचपत्ता मनो-
वाक्कायसैव्यात् । स० ।

अचाइय-अशक्त-त्रि० । असमर्थे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
“जहा दियापोतमपत्तजातं, सावासगा पविउँ मण्णमाणं । त-
मचाइयं तरुणमपत्तजातं ढंकाइ अव्वत्तगमं हरेज्जा” ॥१४॥
सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

अचापंत-अशकुवत्-त्रि० । असमर्थे, “अवावाध अचापंतो ने-
च्छइ अप्पचेतए पए” व्य० ३ उ० । सूत्र० ।

अचाग-अत्याग-पुं० । त्यागपरिहारे, ध० २ अधि० ।

अचारुया-अचारुता-स्त्री० । असुन्दरत्वे, “बुधविक्षेयं त्वचारु-
तया” षो० १ विव० ।

अचालणिज्ज-अचालनीय-त्रि० । सैव्यादभ्रंशनीये, “अभि-
गयजीवाजीवा, अचालणिज्जाउ पवयणाओ” दर्श० ।

अचित्त-अचिन्त्य-त्रि० । चिन्तयितुमनुमापकहेत्वभावेन तर्क-
यितुमशक्ये, शक्यार्थे कर्मणि एयत् । न० त० । वाच० । अनि-
र्वचनीये, डा० १६ डा० ।

अचित्तगुणसमुदय-अचिन्त्यगुणसमुदय-न० । अचिन्त्यो गुण-
समुदयो ज्ञानादिसमुदयो यस्य तदचिन्त्यगुणसमुदयम् । पर-
तत्त्वे, “तनुकरणादिविरहितं, तच्चाचिन्त्यगुणसमुदयं सूक्ष्मम्”
षो० १५ विव० ।

अचित्तचिन्तामणि-अचिन्त्यचिन्तामणि-पुं० । चिन्ताप्रतिक्रान्ताऽ-
पवर्गविधायकत्वेन चिन्तामणिरत्नकल्पे तीर्थकरे, पं० सू० ३ सू० ।

अचित्तण-अचिन्तन-न० । न० त० चिन्तनाभावे, यत्कदाचिद्

रूपादिकं दृष्टं तस्य चेतसि न स्मरणमपरिभावनमित्यर्थः ।
“अचित्तणं चेव अचित्तणं च” उत्त० ३२ अ० ।

अचित्तसत्ति-अचिन्त्यशक्ति-स्त्री० । अनिर्वचनीयस्वीर्योह्या-
से, “अचिन्त्यशक्तियोगेन, चतुर्थो यम उच्यते” डा० १६ डा० ।
अचिट्ट-अचेष्ट-त्रि० । अविद्यमानचेष्टे, आच० ३ अ० ।

अचित्त-अचित्त-त्रि० । न विद्यते चित्तमस्मिन्नित्यचित्तमचेत-
नम् । जीवरहिते, आचा० १ श्रु० १ अ० ८ उ० । आच० ।
अनु० । नि० चू० । सूत्र० । सचित्ताचित्तमिभ्रव्यक्तिः-
प्रायः सर्वाणि धान्यानि । धानकजीराऽजमकविरहाली-
सूआराईखसखसप्रभृतिर्वर्कणाः सर्वाणि फलपत्राणि
लवणखारीक्षारकः रक्तसैन्धवसूक्ष्मादिरुक्त्रिमः क्षारो मृत्-
खटीवर्णिकादि आर्द्रदन्तकाष्ठादि च व्यवहारे सचित्ता-
नि । जले निक्षेदिताश्चणकगोधूमादिकणाश्चणकमुष्णादिदाल-
यश्च क्लिप्ता अपि क्वचिन्नखिकासंभवाग्निभाः, तथा पूर्वं लघ-
णादिप्रदानं वाष्पादिप्रदानं बालकादिक्षेपे वा विना सेकिता-
श्चणका गोधूमयुग्मधूर्यादिधानाः क्षारादिप्रदानं विना लोलि-
ततिला ओलकउंबिकाः पृथुकसेकितफलिकाः पर्पटकादयो
मरिचरजिकावधारादिमात्रसंस्कृतचिर्भटिकादीनि सचित्ता-
न्तर्बीजानि सर्वपक्वफलानि च मिश्राणि । यद्दिने तिलकुट्टिः
कृता तद्दिने मिश्रा, मध्येऽन्नसेटिकादिक्षेपे तु मुहूर्तादनुप्रासु-
का, दक्षिणमालवादौ प्रभूततरगुडक्षेपेण तद्दिनेऽपि तस्याः प्रा-
सुकत्वव्यवहारः । वृत्तात्तत्कालगृहीतं गुंदासाद्याल्यादि, ता-
त्कालिको नालिकेरनिम्बूकनिम्बोदवादीनां रसस्तात्कालिकं
तिलादितैले, तत्कालभञ्जं निर्बीजीकृतं नालिकेरशुष्काटकपूगी-
फलानि, निर्बीजीकृतानि पक्वफलानि, गाढमर्दितं निष्कणं जी-
रकाजमकादि च मुहूर्ते यावन्मिश्राणि, मुहूर्तादूर्ध्वं तु प्रासुका-
नीति व्यवहृतेः । अन्यदपि प्रबलाभियां विना यत्प्रासुकी-
कृतं स्यात्तन्मुहूर्तोपधि मिश्रं, तदनु प्रासुकं व्यवह्रियते । यथा
प्रासुकं नीरादि, तथा कषफलानि, कच्चधान्यानि, गाढं मर्दि-
तमपि लवणादि च प्रायोऽग्न्यादिप्रबलशस्त्रं विना न प्रासुका-
नि । योजनशतात्परत आगतानि हरीतकीखारिकीकिसिमि-
सिद्राक्षारजूरमरीचपिप्पलीजातिफलवदामवायमाक्षौटकन-
मिजापिस्ताचिणीकषायस्फटिकानुकारिसैन्धवादिनिसार्जिका-
विरुलवणादिः रुक्त्रिमः क्षारः कुम्भकारादिपरिकर्मितमृदादि-
कम्, एलालवङ्गजावित्रीशुष्कमुस्ताकोङ्कणादिपक्वदलीफ-
लान्युत्कलितशुष्काटकपूगादीनि च प्रासुकानीति व्यवहारो
दृश्यते । उक्तमपि श्रीकल्पे—

जोअणसयं तु गंतुं, अणहारेणं तु भंगसंकंती ।

वायागणिधूमेण य, विच्छत्यं होइ लोणई ॥ १ ॥

लवणादिकं तु स्वस्थानाद् गच्छत् प्रत्यहं बहुबहुतरादिक-
मेण विध्वस्तमानं योजनशतात्परतो गत्वा सर्वधैव विध्वस्तम-
चित्तं भवति । शस्त्राभावे योजनशतगमनमात्रेणैव कथमचिन्ती-
जवतीत्याह—अनाहारेण यद्भुत्पत्तिदेशादिकं साधारणं तत्
ततोव्यवस्थितं सोपष्टम्भकादारविच्छेदाद् विध्वस्यते । तच्च ल-
वणादिकं भाण्डसंक्रान्त्या पूर्वस्मात् ५ जाजनादपरभाजनेषु ।
यद्वा । पूर्वस्या भाण्डशालाया अपरस्यां भाण्डशालायां संक्र-
म्यमाणं विध्वस्यते तथा चातेन वा अग्निना वा महानसादौ
धूमेन वा लवणादिकं विध्वस्तं जवति ‘लोणई’ इति । अत्रादि-
शब्दादमी छष्ट्याः—

हरियालमणोसिलपि-पद्मी अ खज्जूर मुद्दिआ अजया ।

आइअमणान्ना, ते विहु एमेव नायवा ॥ २ ॥

हरितालं मनःशिला पिप्पली च खज्जूर पते प्रसिद्धाः, मृद्वी-
का झाङ्गा, अभया हरीतकी, एतेऽप्येवमेव लवणमिव योजनश-
तगमनादिभिः कार्पैरचित्तीभवन्तो ज्ञातव्याः । परमेकऽत्रा-
चीर्णा अपरेऽनाचीर्णाः । तत्र पिप्पलीहरीतकीप्रभृतय आचीर्णा
इति गृह्यन्ते । खज्जूरमृद्वीकादयः पुनरनाचीर्णा इति न गृह्यन्ते । २।

अथ सर्वेषां सामान्येन परिणमनकारणमाह-

आरुहणो ओरुहणे, णिसिअण गोणाङ्गं च गाउम्हा ।

भोमाहारच्छेष्ट, उवक्कमेणं च परिणामो ॥ ३ ॥

शकटादिषु लवणादीनां यदि जूयो जूय आरोहणमवरोहणं च
तथा यत् तस्मिन् शकटादौ लवणादिजारोपरि मनुष्या निषी-
दन्ति तेषां गवादीनां - यः कोऽपि पिष्टादिगात्रोष्मा, तेन वा
परिणामो भवति । तथा यो यस्य भौमादिकः पृथिव्यादिक आ-
हारस्तद्व्यवच्छेदे तस्य परिणामः-उपक्रमः-शस्त्रम्, तच्च त्रिधा-
स्वकायपरकायतदुभयरूपम् । तत्र स्वकायशस्त्रं यथा-लवणो-
दकं मधुरोदकस्य, कृष्णजूमं पाण्डुरजूमस्य । परकायशस्त्रं यथा-
अमिरुदकस्य, उदकं चानेति । तदुभयशस्त्रं यथा-उदकं कु-
क्षोदकस्येत्यादि । एवमादीनि सचित्तवस्तूनां परिणमनकारणा-
नि मन्तव्यानि ॥ ३ ॥

उपपलपउमाई पुण, उहे दिहाई जाम न धरिंति ।

मोगरगजुहिआओ, उहे बूढा चिरं हुंति ॥ ४ ॥

मगदंतिअपुफाई, उदकचूढाई जाम न धरिंति ।

उपपलपउमाई पुण, उदक बूढा चिरं हुंति ॥ ५ ॥

उत्पन्नानि पञ्चानि च उदकयोनिकत्वादुष्णे आतपे दत्तानि
यामं प्रहरमात्रं कालं न ध्रियन्ते, नावतिष्ठन्ते, किन्तु प्रहराद्वर्ग-
वाचित्तीजवन्ति । मुष्णकानि-मगदन्तिकापुष्पाणि यूथिकापुष्पा-
णि च उष्णयोनिकत्वादुष्णे क्षिप्तानि चिरमपि कालं भवन्ति,
सचित्तायेव तिष्ठन्तीति ज्ञातव्यः । मगदन्तिकापुष्पाणि उदके क्षि-
प्तानि याममपि न ध्रियन्ते, उत्पलपञ्चानि पुनरुदके क्षिप्तानि चि-
रमपि भवन्ति ॥ ४ । ५ ॥

पत्ताणं पुष्पाणं, सरहुफलाणं तहेव हरिआणं ।

विटंमि मिलाणम्मि य, णायव्वं जीवविपपजडं ॥ ६ ॥

पत्राणां पुष्पाणां शरदुफलानामवद्धास्थिकफलानां वास्तुला-
दीनां सामान्यतस्तद्व्यवस्थानस्पर्शानां बृते मूलनाम्ने म्लाने सति
ज्ञातव्यं जीवविप्रयुक्तमेतत्पत्रादिकमिति (श्रीकल्पवृक्षौ शाल्या-
दिधान्यानां तु श्रीपञ्चमाङ्गे षष्ठशतकसप्तमोद्देशके सचित्ताचि-
त्तविविभाग एवमुक्तः, स च 'ओणि' शब्दे दर्शयिष्यते) कथास-
स्याचित्तता त्रिवर्षानन्तरं स्यात् । यदुक्तं श्रीकल्पवृक्षभाष्ये-

सेमुगं तिवरिसाई गिएहंति ।

सेमुकं त्रिवर्षातीति विध्वस्तयोर्निकमेव कल्पते । सेमुकः क-
र्पास इति । तद्वृक्षौ पिष्टस्य तु मिश्रताद्येवमुक्तं पूर्वसुरभिः-
" पण्दिनमीसो लुट्टो, अवाञ्छितो सावणे अ भइवए । चउ आ-
सोए कसिअ-मगसिरपोसेसु तिस्सि दिणा ॥ १ ॥ पणपहर माह
फण्णुण, पहरा चत्तारि चेत्तवेसाहे । जिघासाहे तिपहर, तेण
परं होइ अञ्चिओ " ॥ २ ॥ चालितस्तु मुहुर्त्तादूर्ध्वमचित्तः,
तस्य आचिन्तीभूतानन्तरं दिनशनकावमानं तु शास्त्रे न दृश्यते,

परं ज्ञयादिविशेषेण वर्णादिविपरिणामभवनं यावत् कल्पते ।
उष्णनीरं तु त्रिदण्डोत्कलितावधि मिश्रम् । यदुक्तं पिरुनियुक्तौ-
उसिणोदगमणुवत्ते, दंमे वासे य पडिअमिच्चाम्मि ।

मोत्तूणादेसतिगं, चाउलउदगं बहुपसन्नं ॥

अनुकृतेषु त्रिदण्डेषुत्कालेषु जलमुष्णं मिश्रं, ततः परमचित्त-
म् । तथा वर्षे वृष्टौ पतितमात्रायां ग्रामादिषु प्रभूतमनुष्यप्रचार-
जुमी यज्जलं तद् यावन्न परिणमति तावन्मिश्रम्, अरण्यभूमौ तु
यत् प्रथमं पतति तत्पतितमात्रं मिश्रं, पश्चादपतत् सचित्तम् । आ-
देशाच्चिकं मुक्त्वा तन्नुद्धोदकमबहुप्रसन्नं मिश्रम्, अतिस्वच्छीचूतं
त्वचित्तम् । अत्र त्रय आदेशाः । यथा केचिद्धान्ति-तण्णुलोदके
तण्णुप्रकालनजालादप्यत्र जाले क्लिप्यमाणे ब्रुत्वा जाल-
एवपार्थं लग्ना विन्दवो यावन्न शाम्यन्ति तावन्मिश्रम् । अपरे-
तथैव याता यावद्ब्रुवा न शाम्यन्ति तावत् । अन्ये तु-यावत्त-
ण्णुवा न सिद्ध्यन्ति तावत् । एते त्रयोऽप्यदेशा रुक्तेतरजाल-
पचनान्निसम्भवादिभिः, एषु कालनियमस्याभावात्, ततोऽति-
स्वच्छीचूतमेवाचित्तम् ।

तिव्वोदगस्स गहणं, केइ जाणेसु असइ पडिसेहो ।

गिहिजायणेसु गहणं, ठिअवासे मीसगं ठारो ॥ २ ॥

तीव्रोदकं हि धूमधूत्राकृतदिनकरकरसम्पर्कसोष्मतीव्रसम्प-
र्कादचित्तम्, अतस्तदुग्रहणे न काचिद्विधाधना । केचिदाहुः-स्व-
भाजनेषु तद् ग्राह्यम् । अत्राचार्यः प्राह-अवचित्तवान्स्वपात्रेषु
ग्रहणप्रतिषेधः, ततो गृहभाजने कुण्ठिकादौ ग्राह्यम् । वर्षति मे-
घे च तन्मिश्रम्, ततः स्थिते वर्षेऽन्तर्मुहूर्त्तादूर्ध्वं ग्राह्यम् । जलं
हि केवलं प्रासुकीचूतमपि प्रहरत्रयादूर्ध्वं भूयः सचित्तं स्या-
दतस्तन्मध्ये जारः क्लेपः, एवं सच्छताऽपि स्यादिति । पिप्पलि-
युक्तिवृत्तौ तन्मुलधावनोदकानि प्रथमद्वितीयतृतीयान्यचिर-
कृतानि मिश्राणि, चिरं तिष्ठन्ति त्वचित्तानि, चतुर्थादिधावनानि
तु चिरं स्थितान्यपि सचित्तानि । प्रासुकजलादिकावमानमेव-
मुक्तं प्रवचनसारोक्त्यादौ-"उसिणोदगं तिदं कु-कालिभं फासु-
अ जलं जइ कयं । नवरि गिलाणाइकए, पहरतिगोवरि विधरि-
अव्वं ॥ १ ॥ जायइ सचित्तपासे, गिम्हासु उ पहरपंचगस्सुवरि ।
चउपहरवरि सिंसिरे, वासासु जलं तिपहरवरि " ॥ २ ॥ तथा-
उचेतनस्यापि कङ्कुकमुद्गरोतकीकुक्षिकादेरविनष्टयोनिरक्त-
णार्थं निःशुक्तादिपरिहारार्थं च न दन्तादिभिर्भज्यते । यदुक्तं
श्रीओघनियुक्तिपञ्चसततितमगाथावृत्तौ-अचित्तानामपि केषा-
ञ्चिद्वनस्पतीनामविनष्टा योनिः स्याद् शुद्धीमुद्गादीनाम् । तथा-
हि-गुमुची कुष्काण्डपि जलसेकात्तादात्म्यं भजतीति दृश्यते,
एवं कङ्कुकमुद्गादिरपि, अतो योनिरक्तणार्थमचेतनयतना न्याय-
वत्येवेति । ४० २ अधि० । वृ० । नि० चू० । पि० ।

पतदेवाऽन्यच्च सद्गहेस-

अह एयाणं जं जं, कालपमाणं भणामि सव्वेसि ।

भत्तं सिद्धं वियत्तं, कट्टदत्तं हिंसुसहिं जं ॥ ६२ ॥

पुष्पफलपत्तसायं, वीयकड्डाली विणा य आमफत्तं ।

मंडपूवाइयं जल-लप्पसीवडीयपप्पमवा ॥ ६३ ॥

चउपहरमाणमेसि, ओयणममवारजामजगराय ।

तह तक्करवन्नभिमि, अहिंयं परिमाणमवि वुत्तं ॥ ६४ ॥

दहितकरराईणं, कयसागाण सोलजामं च ।

वासासु पक्ख हेमं-त मासुसिएण वीसदिल्लमाणं ॥ ६५ ॥

पक्कन्नयकालो विउ, विण्णो कुलिकोप पक्कन्नो ।

वासासु एगदिणं वा, चक्षियरसं जत्थ जं जाइ ॥ ६६ ॥
 निविगयं पक्कनं, असणुजुयं तस्सिमेव परिमाणं ।
 उच्चुवियारगयाणं, चक्षियरसे तं तथा जाण ॥ ६७ ॥
 घयतिष्ठगुमाईणं, वप्परसंगंधपमुदपज्जासे ।
 कावपरिमाणमुत्तं, जाणुज्जा नो तथा पायं ॥ ६८ ॥
 इत्थं यं चक्षियरसमि, जीथा वेइदिया समुच्चंति ।
 पुप्फिय पणिदिया, वट्टंति दुबे वि समगं वा ॥ ६९ ॥
 अचित्तजज्ञे सचित्तो-जवणे एगदिया समुच्चंति ।
 अरणं सुज्जियमिलिए, पणिदी समुच्चिमा हुति ॥ ७० ॥
 तिलमुग्गमसूरचवलय-मासकुवत्थयकलायतुबरीणं ।
 बल्लाण वट्टचणयाण, पंचगवरिसप्पमाणं च ॥ ७१ ॥
 सात्रिविद्धिजवजुगंधरि-गोहुमतिप्रक्षतिवकपासाणं ।
 वासातियं परिमाणं, ततो विरुसए जोणी ॥ ७२ ॥
 मुट्ठा कंगू अयसी, सणकोहुसगवरट्टसिद्धया ।
 पत्रयकुद्वमेही, मूलगवीया चवड्ढा य ॥ ७३ ॥
 पहियाणं वत्ताणं, उक्कोसठिई सत्तवासाइं ।
 होइ जहसेण पुणो, अंतमुहुत्तं समग्गाणं ॥ ७४ ॥
 पिप्परिखज्जूरमिरी-मुहिय अमया बढाम खारिका ।
 पत्ता जाइफले पुण, कंकोलं चार कुडिया य ॥ ७५ ॥
 विरुसिज्जइ जोणी, पपसिं जलथलोवभोगेहिं ।
 संघारयजलफलाइ, घाणं जोणी तथा चित्ता ॥ ७६ ॥
 जायणसयं जलमि, थलमि सट्टीइ भंरुसंकीर्ती ।
 वायागणिधूमेहिं, पविद्धजोणी हवइ तोसं ॥ ७७ ॥
 हरियावन्नवणमणसिन्न-पूगसेवालनाशिकेरा य ।
 एमेव अणाइसा, विरुत्था अवि मुणेयवा ॥ ७८ ॥
 सीयासिधवपासक-रणीकयहिगुलजाइवमिगनागई ।
 अचित्तजोभिया कं-दासणोइयमिदलमज्जिठा ॥ ७९ ॥
 पिट्ठं मिस्समसुक्कं, पणचउतियदिणपमाणमापक्खं ।
 सावणासोयपोसे-सु जुयन्नमि वए अणुओगो ॥ ८० ॥
 पक्खचउतियजामाण, मादुगे चित्तजुयलजिठुगे ।
 तइ जजियधक्षाणं, दालीण विपज्जए पायं ॥ ८१ ॥
 चालियगमियतुसरदिण, सुक्कं जा ताव मिस्सियं नेयं ।
 लोणजुयं जं सागं, भजियतविण तं सुद्धं ॥ ८२ ॥
 अक्षे जणंति भजिय-धक्षाणं पक्कतलियमिव कावो ।
 सत्तपणदसदसदिणं, वासाइसु मिस्सलोणस्स ॥ ८३ ॥
 अंतमुहुत्तं मोद-स्स चोवीसजाम धाउपत्तगयं ।
 गोमुत्तं जइ केवल-महिता इमं रसाविवज्जासे ॥ ८४ ॥
 खइमितले विरुत्तासे, तिचउपपज्जामसुसिणनीरस्स ।
 वासाइसु पमाणं, फासुजवस्सावि एमेव ॥ ८५ ॥

वस्सेइम १ संसेइम, २

तंदुन्ननीरं ३ तिलोदगं ४ वा वि ।

तुस ५ जव ६ आयामं ७ वा

सोवीरं ८ सुद्धवियरं च ९ ॥ ८६ ॥

अव १० कविट्ठा ११ मनगं १२,

अवामग १३ माउवणि १४ खज्जूरं १५ ।

दक्खा १६ दामिम १७ कैरं १८,

चित्ता १९ नारिअर २० कोवजलं २१ ॥ ८७ ॥

पुवातियं भत्ते, उठे तिलतुसजवोदगं भणियं ।

आ जामं सोवीरं, अट्टमे उसियं नीरं च ॥ ८८ ॥

मत्थमसित्थं गलिकं, तियदं दुक्कलियपरिमियमलेवं ।

परकडजई ण कप्पइ, न कप्पइ अक्षमरुदेसे ॥ ८९ ॥

वस्सेइम संसेइम, तंदुवतिलतुसजवाण नीरं च ।

आ जामं सोवीरं, सुक्कं वियरं जलं जवइ ॥ ९० ॥

तिहत्ता तमालपत्तं, सुत्थयकुट्टं च खयरमाईहिं ।

फासुकयं खज्जाइहि, कारणओ कप्पणिज्जं तु ॥ ९१ ॥

जिठ तवे भत्ते, पमिमुवहासु अभिमाहायामे ।

सट्टाणं जियकप्पइ, उणहज्जे अणसणे वि तथा ॥ ९२ ॥

फलाच्चोदगमिगजा-ममाजामं धम्मनीरं मुहुत्ततिगं ।

वच्चुरसे सोवीरे जामदुगं घोयणं तिमहु ॥ ९३ ॥

वप्परसंगंधपज्जव-भेयविमिस्सं खु हवइ फासुजलं ।

सक्करगुलखंडाई, वत्थुविजेपहिं परिणमियं ॥ ९४ ॥

गोपवगमहिसीलं, खीरं पण अट्टदसदिणाणुवरि सुक्कं ।

तिदिणाणुवरि बलकी, नवप्पसूयाण एमेव ॥ ९५ ॥

चउपहरोवरि जायं, दहि सुद्धं हवइ कप्पणिज्जं च ॥

तक्करजुयखीरेयी, वीयदिणे होइ वा कप्पा ॥ ९६ ॥

निष्ठीरं तिलमिस्सं, संघाणं तह विचारियकत्तायं ।

आचित्तनोइणो पुण, कप्पइ तक्करमणुगालियं ॥ ९७ ॥

निव्वल्लिनिच्छियकत्तं, जामगमामुहुत्तमुवरि कयं ।

वियलं तक्करमिस्सं, न कप्पमुसिणीकण विणा ॥ ९८ ॥

मोयाफलं पत्ताली, धोसामोलं च हक्कसुग्गाइं ।

तणमित्तं जं नो, हवइ तं देवडीचिठी ॥ ९९ ॥

उक्किजहक्कमज्जिम-जेपहिं होइ तिविहमज्जत्तं ।

चउहा सचित्तपरि-वापणुकिट्टजेण ॥ १०० ॥

तिविहमि अभिगहे खल्लु, न कप्पइ सचित्तवायारो ।

तत्थाणाहारवत्थु, कप्पइ सज्जावि रयणीए ॥ १०१ ॥

आयंघिलमवि तिविहं, उक्किजहक्कमज्जिमवपहिं ।

तिविहं जं वियलं पु-याइं पक्कपए वि तय ॥ १०२ ॥

सियसिधवसुग्गिमिरी, मेही सोबक्कलं च विडलवणं ।

हिंसुसुगंधिसुयाइ य, पक्कपए साइमं वत्थु ॥ १०३ ॥

कारणजाएण जइ ण, असणे सिक्कं हविज्ज विमियं वा ।

पिट्ठं जलेण रक्कं, घुघेरिट्ठाइ सिक्केण ॥ १०४ ॥

पप्पडवरया रुक्खा, सिद्धा तिगपीकया हवइ कप्पा ।

भजियधणं तिणप्रक्ष, कट्टद्वलं सिणेहवियलं जं ॥ १०५ ॥

सज्जाणं धक्षाणं, पि हु या कुक्केण सिक्किसाइमं ।

वेससत्थाए इह, विट्ठया तीइ अकणं च ॥ १०६ ॥ अ० प्र० ।

अचित्त-त्रि० अकर्तुरे, ४०५ उ० ।

अचित्तद्वियकप्प-अचित्तद्वयकल्प-पुं० । अचित्तद्वयाणा-

माहारादीनामुपयोगविधिशिरोधे, “ अचित्तद्वियकल्पं, एतो

लोचं समासेणं । आहारे उवहिमि य, ओवसणे तह य पस्स-

वणे ॥ १ ॥ पयसं निसज्जणणे, दंमे वंमे चित्तमिच्छिणी अवल्ले-

हणिया वप्पाणं सो-चणे दंतसोहणे चेव ॥ २ ॥ पिप्पलगसुत्तिज-

क्खा-ण्णेदणे चेव सोलसं मज्जा । हारो खल्लु द्विविहो लो-इयलो-

उत्तरं णायवो ॥ ३ ॥ तिविहो तु लोइओ खल्लु, तत्थ इमो होति

णायवो” ॥ १०० जा० ॥ १०० चू० (‘आहार’ प्रभृतिशब्देषु विवृतिः)

अचित्तद्वयसंघ-अचित्तद्वयस्कन्ध-पुं० । अविद्यमानचित्तोऽ

चित्तः, स चाऽसौ द्वयस्कन्धः । द्विप्रदेशिकादिपुल्लस्कन्धरूपे

अचेतने द्वयस्कन्धभेदे, अनु० ।

अचित्तद्वयचूला-अचित्तद्वयचूला-स्त्री० चूलामणिकुन्ताप्र-

सिंहकर्णप्रासादपादपाद्यमे, नि० चू० १७० ।

अचित्तमंत-अचित्तवत्-त्रि० । न विद्यते चित्तमुपयोगो ज्ञानं यस्य । कनकरजतादावचेतने, सूत्र० १ श्रु० १ श्रु० १ उ० । 'चित्तमंतमचित्तं वा खेव सयं अदिशं गिणहेउजा' । दश० ४ अ० । पा० । आचा० ।

अचित्तमहाखंभ-अचित्तमहास्कन्ध-पुं० । उत्कृष्टावगाहनेऽनन्तप्रदेशिके स्कन्धे, (तत्स्वरूपं 'खंभ' शब्दे वक्ष्यते) विशेषः ।

अचित्तसोय (ग)-अचित्तस्रोतस् (क)-न० । जीवरहित-विद्रे, (अचित्तस्रोतसो भेदास्तत्र शिश्नं प्रवेक्ष्य युक्तपुल्लनिष्कासनं च 'अंगादाण' शब्देऽदर्शितं) ॥ नि० चू० १ उ० ।

अचियत-देशी-त्रि० अप्रीतिकरे, 'अचियंति वा अणियंति वा एगं' इति वचनात् । व्य० २ उ० । पि० । अप्रीतौ च । व्य० १ उ० । सूत्र० । देशीपदमेतत् । वृ० १ उ० । स्त्री० अप्रीतिमत्याम्, व्य० ७ उ० ।

अचियंतेउरपरधरपवेस-अचियतान्तःपुरपरगृहप्रवेश-पुं० । अचियतोऽनभिमतोऽन्तःपुरप्रवेशवत् परगृहप्रवेशोऽन्यतीर्थिकप्रवेशो येषां ते तथा । अनभिमतपरमतप्रवेशेषु सम्यक्त्वबुद्ध्या राक्षामन्तःपुरे गन्तुं नेष्यते, एवं परतीर्थिकेष्वपि यैः प्रवेशो नेष्यते, ते श्रावकाः । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । "ऊसियफ-लिहा अवंगुयदुवारा अचियंतेउरपरधरपवेसा चाउहस-डमुहिदुपुष्पमासिखेसु पडिपुष्पं पोसहं सम्मं अणुपालेमाणा विहरंति" सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

अचु (चो) कस्-अचोक्ष-त्रि० । न० त० । अशुद्धे, तं जी० । अचिहण-अचेष्टन-न० । न० त० । चेष्टाभावे, सर्वथा चेष्टा-निरोधे, ध० ३ अधि० ।

अचेयकम-अचेतस्कृत-त्रि० । अचेतन्यकृते, भ० १६ श० २ उ० । (जीवानामचेतस्कृतकर्मकत्वं 'चेयकड' शब्दे)

अचेयण-अचेतन-त्रि० । न० त० । चेतनाविकले, आव० ४ अ० । 'अचेयणा' नराधमाः, विशिष्टचेतन्याभावात् । प्रश्न० २ आश्र० द्वा० ।

अचेयस-अचेतन्य-न० । न० त० । चेतनाविकल्ये, "अचेतन्यमजीवता" द्रव्या० ११ अध्या० ।

अचेल-अचेल-न० । अव्य० । चेलस्याभावोऽचेलम् । जिनक-लिपिकादीनामन्येषां सुयतीनां भिन्ने स्फुटितेऽल्पमूल्ये च चेले, प्रव० ११३ द्वा० । वस्त्राणां वासगन्धनवीनावदातसुप्रमाणानां सर्वेषां वा ऽभावे, स० २२ सम० ।

अचेष्ट (ग)-अचेष्ट (क)-पुं० । न विद्यन्ते चेष्टानि वासांसि यस्यासावचेलकः । स्या० ५ ठा० ३ उ० । नञ् कु-त्सार्य, कुतिसत् वा चेलं यस्यासावचेलकः । प्रव० ७८ द्वा० । अल्पकुतिसत्चेले, जिनकलिपके च । आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० । सदसचेलत्वेन तस्य स्त्रीविध्यम्-

दुविहो होति अचेलो, संताचेलो असंतचेलो य ।

तिस्थगर असंतचेष्टा, संताचेष्टा भवे सेसा ॥

द्विविधो भवत्यचेलः-सदचेलो असदचेलश्च । तत्र तीर्थ-करा असदचेलो देवदूष्यपतनानन्तरं सर्वदैव तेषां वस्त्राभावात् । शेषाः सर्वेऽपि जिनकलिपकादिसाधवः सदचेलान्, जघन्यतोऽपि रजोहरणमुखवस्त्रिकासम्भवात् । वृ० १ उ० ।

आह-यद्येवं ततः कथममी अचेलो भण्यन्ते?, सत्यम् । सति च चेलेऽचेलकत्वस्यागमे लोके च रुढत्वात् ।

एतदेवाह-

सदमंतचेलगोऽचे-लगो य जं ह्योगममयमंसिच्छो ।

तेणाचेष्टा मुणिओ, संतेहि जिणा असंतेहि ॥

सच्चासच्च सदसती चेले यस्यासौ सदसच्चेलो यद्यस्मा-ल्लोके समये चाऽचेलकः संसिद्धः प्रसिद्धः । चशब्दः प्रस्ता-वनायाम्, सा च कृतैव । तेन तस्मादिह मुनयः सामान्यसा-धवः सद्भिरेव चेलैरुपचारतोऽचेलो भण्यन्ते । जिनास्तु ती-र्थकरा असद्भिश्चेलैर्मुख्यवृत्त्या अचेलो व्यपदिश्यन्ते । इदमुक्तं भवति-इहाचेलत्वं द्विविधम्-मुख्यमुपचरितं च । तत्रेदानीं मुख्यमचेलत्वं संयमोपकारि न भवत्यत औपचारिकं गृह्यते, मुख्यं तु जिनानामेवासीदिति ।

इदमेवौपचारिकमचेलत्वं भावयति-

परिसुक्क जुन्नकुत्थी-यं थोवाऽनिययभोगभोगेहि ।

मुणिओ मुच्छारहिया, संतेहि अचेष्टया होंति ॥

मुनयः साधवो मूर्च्छारहिताः सद्भिरेव चेलैरुपचारतोऽचे-लका जवन्ति । कथम्भूतैश्चैरित्याह-परिसुक्कति लुप्तविज्जि-कदर्शनात् परिशुद्धैरेषणीयेः, तथा जीर्णैर्बहुदिवसेः, कुतिसैरसा-रैः, स्तोत्रैर्गणनाप्रमाणतोऽनैस्तुच्छैर्वा (अनियतभोगभोगेहि ति) अनियतभोगेन कादाचित्कसेवनेन भोगः परिभोगो येषां तानि तथा तैरेवचूतैश्चेलैः सद्भिरेव्युपचारतोऽचेलका मुनयो जग्य-न्ते । तथा 'अन्नजोगजोगेहि ति' इत्येवमपि शोध्यते, ततश्च लोक-रुढप्रकारादन्यप्रकारेण भोगः आसवनं, प्रकारलक्षणस्य मध्यमप-दस्य लोपादन्यभोगः, तेनान्यभोगेन भोगः परिजोगो येषां तानि तथा तैरप्येवभूतैश्चैरेवचेलकत्वं लोके प्रसिद्धमेव, यथा कटी-वाससा वेष्टितशिरसा ज्ञावगादपुरुषस्य साधोरपि कच्छाब-न्धाभावात्कूर्पराभ्यामग्रभागः, एवं चात्रपट्टकस्य धारणान्मस्त-कस्योपरि प्रावरणाद्यभावाच्च लोकरुढप्रकारादन्यप्रकारेण चेल-जोगो छप्यः । तदेवं 'परिशुद्धजुन्नकुत्थिय' इत्यादिविशेष-णविशिष्टैः सद्भिरेव चेलैस्तथाविधवस्त्रकार्यकारणाच्चेष्टु सू-र्गजावाच्च मुनयोऽचेलका व्यपदिश्यन्त इतीह तात्पर्यम् ।

आह-ननु चेष्टस्यान्यथापरिजोगेन किमचेष्टत्वव्यपदेशः

क्वापि दृष्ट इत्याशङ्क्य तदुपदर्शनार्थमाह-

जह जलमवगाहंतो, बहुचेष्टो विसिरेद्विपकाडिहो ।

भसु नरो अचेष्टो, तह मुणिओ संतचेष्टो वि ॥

जीर्णादिनिरपि वस्त्रैरचेष्टकत्वं लोके रुढमेवेति भावयति-

तह थोव जुन्नकुत्थिय-चेष्टेहि विज्जन्न अचेष्टो ति ।

जह तुर सैलिय ! अप्पय, मे पोत्ति नमिया वत्ते ॥

इयमपि सुगमा, नवरं, जह तुरेत्यादिदृष्टान्तः । यथेदं क्वापि योषित कटीवेष्टितजीर्णबहुविद्रैकशाटिका कञ्चित्कोलिकं वद-ति-स्वरस्व ज्ञाः शैल्यिक ! इतीहो भूत्वा मदीयपोसां शाटिकां निर्माय्य ददस्व समरं च, तन्निका वतंऽहम्, तदिह सबस्त्राया-मपि योषिति नाम्न्यवाचकशब्दप्रवृत्तिः । विशेषः ।

अथ तत्रैवोपनयमाह-

जुष्सेहि खंमिणहि य, असव्वतण्णुपाउतेहि ए य णिच्चं ।

संतेहि विणिग्गंथा, अचेष्टगा होंति चेष्टेहि ॥

एवं जीर्णैः पुराणैः, खरिभूतैश्चिन्तैः, असर्वतनुप्रावृत्तैः स्वल्पप्रमाणतया सर्वस्मिन् शरीरे अप्रावृत्तैः, प्रमाणैः हानैरित्यर्थः । न च नित्यं सदैव प्रावृत्तैः किन्तु शीतादिकारणसद्भावे एवंविधेभ्यो-
लैः, सन्निरपि विद्यमानैरपि, निर्ग्रन्था अचेलो जयन्ति ।

अथ पराजिप्रायमाशङ्क्य परिहरति—

एवं दुर्गतपट्टिया, अचेलगा ह्येति ते जने बुद्धी ।

ते खलु असंततीए, धारंति ए धम्मबुद्धीए ॥

यदि जीर्णस्मृतादिभिर्वस्त्रैः प्रावृत्तैः साधवोऽचेलकास्तत एवं दुर्गताश्च दूरिद्राः पथिकाश्च पान्था दुर्गतपथिकास्तेऽप्यचेलका भवन्तीति ते भवेद् बुद्धिः स्यात् । तत्रोच्यते-ते खलु दुर्गतपथिका असत्तया नववृत्तसदृशकादीनां वस्त्राणामसम्पत्त्या परि-
जीर्णादीनि वासांसि धारयन्ति, न पुनर्धर्मेषु ख्या । अतो भावत-
स्तद्विषयमूर्च्छापरिणामस्यानिवृत्तत्वात् नैतेऽचेलकाः । साधवस्तु
सति लाभे महाधनादीनि परिहृत्य जीर्णस्मृतादीनि धर्मेषु-
ख्या धारयन्तीत्यचेलो उच्यन्ते ।

यद्येवमचेलास्ततः किमित्याह—

आचेलकको धम्मो, पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स ।

पज्जिममाण जिणाणं, होति अचेन्नो सचेलो वा ॥

अचेलकस्य प्राव आचेलक्यम्, तदस्यास्तीत्याचेलक्यः ।
अन्नादेराकृतिगणत्वादप्रत्ययः । एवंविधो धर्मः पूर्वस्य च
पश्चिमस्य च जिनस्य तीर्थे जयति । मध्यमकानां तु जिनानाम-
चेलः सचेलो वा जयति ।

इदमेव भावयति—

पामेमाए पाउत्ता, एणातिकमंते उ पज्जिमा समणा ।

पुरिमचरिमाण अमह-द्वणाइ जिष्साइ मोमोत्तुं ॥

मध्यमा मध्यतीर्थकरसत्ताः साधवः प्रतिमया वा लग्नतया
प्रावृता वा प्रमाणतिरिक्तमहामूल्यादिजिवांसोभिराच्छादितव-
पुषो नातिक्रामन्ति, जागवतीमाक्रामन्ति गम्यते । पूर्वचरमाणं
तु प्रथमपश्चिमतीर्थकरसाधूनाममहाधनानि स्वल्पमूल्यानि,
भिन्नानि वा कृत्स्नानि प्रमाणोपेतान्यदृशकानि चेत्यर्थः । पर-
मिमामानि कारणानि मुक्त्वा तान्येवाह—

आसज्ज खेत्तकप्पं, वासावासे अजावितो असहू ।

काक्षे अच्चाणम्मि य, सागरि तेणो व पाउरणं ॥

क्षेत्रकल्पं देशविशेषाचारमासाद्याभिन्नान्यपि प्राप्तिर्यन्ते, यथा
सिन्धुविषये तादृशानि प्रावृत्य हि एरुन्ते । वर्षावासे वा वर्षाक-
ल्पं प्रावृत्य हि एरुन्ते । अभावितः शैलः कृत्स्नानि प्रावृत्यो हि एरु-
न्ते यावद्भावितो जयति । असाहिष्णुः शीतमुष्णं वा नाधिसोढुं
शक्नोति ततः कृत्स्नं प्रावृणुयात् । काक्षे वा प्रत्यूषे भिक्षार्थं
प्रविशन् प्रावृत्य निर्गच्छेत् । अध्वनि वा प्रावृता गच्छन्ति ।
यत्सागारिकप्रतिबद्धप्रतिश्रये स्थितास्ततः प्रावृताः सन्तः
कायिकादिबुद्धं गच्छन्ति, स्तेना वा पथि वर्तन्ते, तत उत्कृष्टोपधि
स्कन्धे कक्षायां वा विण्टिकां कृत्वोपरि सर्वाङ्गीणप्रावृता गच्छ-
न्ति । एतेषु कारणेषु कृत्स्नस्योपधेः प्रावरणं कर्तव्यम् । तथा-

निरुवहपल्लिगभेदे, गुरुगा कप्पन्ति कारणञ्जाए ।

भेदस्योयारोगे, सरीरेवेतावरियमादी ॥

निरुपहतो नाम नीरोगस्तस्य लिङ्गभेदं कुर्वतश्चतुर्गुणकाः ।
अथवा निरुपहतं नाम यथाजातलिङ्गं तस्य भेदे चतुर्गु-
तस्य च लिङ्गभेदस्येमे भेदाः—

खंधे पुनार संजति, गरुळ्दंसे य पट्टलिगपुवे ।

लहुगो लहुगो य तिसु वि, चउगुरुओ दोसु मूअं तु ॥

स्कन्धे कल्पं शीर्षद्वारिकां वा करोति, मासलपु संयती प्रावरणं
करोति, चतुर्लघु गरुडपादिकं प्रावृणोति, अर्धशकृतं करोति,
कटीपट्टकं बध्नाति, एतेषु त्रिष्वपि चतुर्गुणं गृहस्थलिङ्गं पर-
लिङ्गं वा करोति, द्वयोरपि मूलम् । द्वितीयपदे तु कारणजाते
लिङ्गभेदोऽपि कर्तुं कल्पते । कुत्रेत्याह-ग्लानत्वं कस्यापि विद्य-
ते । तस्योद्घातनमुपदेशनमुत्थापनं वा कुर्वन् कटीपट्टकं बध्नी-
यात् । लोचं वा अन्यस्य साधोः कुर्वाणः पट्टकं बध्नाति । (रो-
गिन्ति) कस्यापि रोगिणोऽर्शसि लम्बन्ते, द्वौ वृषणौ वा शूना,
स कटीपट्टकं बध्नीयात् । गृहलिङ्गान्यलिङ्गयोरप्यमपवादः—

असिंवे ओमोयरिण, रायदुट्टे व वादिदुट्टे वा ।

आगाढ अज्झिगं, काक्षखेवो व गमणं वा ॥

स्वपक्षप्रान्ते आगाढे अशिवे अन्यलिङ्गं कृत्वा तत्रैव काल-
क्षेपं कुर्वन्ति, अन्यत्र वा गच्छन्ति । एवं राजद्विष्टे राक्षि सा-
धूनामुपरि द्वेषमापन्ने, वादिद्विष्टे वा वादपरयजिते कापि धा-
दिनि व्यपरोपणादिकं कर्तुकामे एवंविधे कारणे आगाढे
अन्यलिङ्गमुपलक्ष्यत्वाद्गृहलिङ्गं कृत्वा कालक्षेपो वा गम-
नं वा विधेयम् । वृ० ६ उ० । पं० भा० । पं० चू० ।
पंचा० । पं० सं० । आव० । कल्प० । जीत० । प्रव० ।
स्था० । (तिन्दुकोद्याने केशीकुमारेण चातुर्यामपञ्चयामधर्म-
भेदहेतुप्रश्नकारकेण " अचेलगो य जो धम्मो, जो
इमो संतरुत्तरो । देसिओ वद्धमाणेणं, पासेण य महायसा " (उत्त० २३ अ०) इत्याचेलक्यधर्मस्य कथं वीरतीर्थे सत्त्वं पार्श्व-
तीर्थेऽसत्त्वमिति पृष्टो गौतमो विभेदकारणं ' गोयमकेसि-
ज्ज ' शब्दे वक्ष्यते) महापद्मस्य भविष्यत्प्रथमप्रार्थनकरस्य स-
मयेऽप्यचेलकधर्मो भविष्यति । स्था० ए डा० ।

पञ्चभिः प्रकारैरचेलकः प्रशस्तो भवति—

पंचहिं ठाणेहि अचेलए पसत्थे जवइ । तं जहा-अप्पा-
पडिलेहा, लायविए पसत्थे, रुवे वेसासिए, तवे आणु-
प्पाए, विउले इंदियनिगहे ॥

(पञ्च होत्यादि) प्रतीतम्, नवरं, न विद्यन्ते चेलानि वासांसि
यस्यासावचेलकः, स च जिनकल्पिकविशेषः, तदन्नावादेव । त-
था स्वविरकल्पिकश्चात्पादपमूल्यसंप्रमाणजीर्णमलिनवसनत्वा-
दिति प्रशस्तः, प्रशंसितस्तीर्थकरादिभिरिति गम्यते । अल्पा प्र-
त्युपेक्षा अचेलकस्य स्यादिति गम्यं प्रत्युपेक्षणीयं, तथाविधोपधे-
रजावात् । एवं च न स्वाध्यायादिपरिमन्थ इति । तथा लघोर्जावो
लाघवं तदेव लाघविकं, द्रव्यतो भावतोऽपि रागाधिषयाज्जाघात प्र-
शस्तमनित्यं स्यात् । तथा रूपं नेपथ्यं वैश्वसिकं विश्वासप्रयोज-
नमलिप्सुतासूचकत्वात् स्यादिति । तथा तप उपकरणसंज्ञोनता-
रूपमनुज्ञातं जिनानुमतं स्यात् । तथा विपुलो महानिष्कियनिग्रहः
स्यात्, उपकरणं विना स्पर्शनप्रतिकूलशीतघातातपादिसहनदि-
ति स्था० ५ उ० ३ उ० । (प्रतिमां प्रतिपन्नो वस्त्रप्रयवान् चतुर्थं वस्त्र-
मन्वेष्टयन् लब्ध्वा च तद् देमन्ते तस्मिन् जीर्णं, " अद्भुवा पगसादे
अद्भुवा अचेले लाघवियं आगममाणे तवे से अजिसमणगतो
भवति त्ति " ' मरण ' शब्दे दर्शयिष्यते) ॥ (अचेलस्य निर्ग्रन्थस्य
सचेष्टिकाभिर्निर्ग्रन्थानिः संवासः ' संवास ' शब्दे ऊपयम्)
अचेलगधम्म-अचेलकधर्म-पुं० । अविद्यमानानि जिनकल्प-

कविशेषापेक्षया असत्त्वादेव, स्थविरकल्पिकापेक्षया तु जी-
र्णमलिनस्त्रिण्डितम्बेताल्पत्वादिना चेन्नानि वस्त्राणि यस्मिन् स
तथा, धर्मश्चारिष्यम्, स चासौ धर्मश्चात्रेकधर्मः । आचेलक्याख्ये
ह्यविशतिर्तीर्थकराप्रक्रमे ऋषयन्वीरतीर्थसम्मते साध्याचारे, स्वा०
६ ठा० (यथा चैव धर्मस्तथाऽनन्तरम् 'अचेलग' शब्दे दर्शितः)
अचेलपरि (री) सह-अचेलपरि (री) षह-पु० । अचे-
लं चेलाभावो जिनकल्पिकादीनाम्, अन्येषां तु भिन्नमल्प-
मूल्यं च चेन्नमप्यचेलम्, अवस्त्राशीलवत्, तदेव परीषदोऽचेल-
परीषदः । उक्तं २ अ० । अचेलतायां जीर्णापूर्णमस्त्रिणादिचे-
लत्वे लज्जादेन्याऽऽकाङ्क्षाद्यकरणेन परिषद्गमाणात्वादिति ।
अ० ७ श० ७ उ० । षष्ठे परीषदे, प्र० ५ संव० द्वा० ६ स० अ-
महासूत्रानि स्त्रिण्डितानि जीर्णानि च वासांसि धारयेत् । आव०
४ अ० । न च तथाविधवस्त्रः सन् मम प्राक् परिगृहीतं वस्त्रं
नास्ति, नापि तथाविधो दातेति दैन्यं गच्छेत् ; अन्यज्ञानसम्भा-
वनया प्रमुदितमानसश्च न भवेदिति । प्रव० ७६ द्वा० । यथा-
“ नाश्रिते वासोऽशुभं चैतत्, तन्नेच्छेत्साध्यापु या । नाग्नयेन
विष्णुतो जानन्, लाभाऽलाजविचिन्तितम् ” ॥१॥ अ० ३ अधि० ।
“ शीताजितापेऽपि यति-स्वध्वस्त्राणवर्जितः । वासोऽकल्पं
न गृहीया-दग्निं नोऽज्जालयेदपि ” ॥ १ ॥ आव० १ अ० ।

एतदेव सूत्रकार आह—

परिजुष्टेहि वत्येहि, होक्वामिति अचेलए ।

किंवा सचेन्नए होक्खं, इइ निक्खू ए चित्ते ॥

परिजीर्णं समन्ताद् हानिमुपगतैर्वस्त्रैः शाटकादिभिः (हो-
क्वामिति) इतिर्निर्लभः, ततो भविष्याम्यचेलकश्चेन्नकविक्रमो-
ऽल्पदिनभावितादेषामिति भिक्षुर्न चिन्तयेत् । अथवा सचेन्न-
कश्चेन्नान्वितो भविष्यामि, परिजीर्णवस्त्रं हि मां दृष्ट्वा कश्चित् आ-
हः सुन्दरतराणि वस्त्राणि दास्यतीति भिक्षुर्न चिन्तयेत् । इदमु-
क्तं भवति-जीर्णवस्त्रः सन्नसमः प्राक् परिगृहीतं न परं वस्त्रम-
स्ति, न च तथाविधो दातेति न दैन्यं गच्छेद्, न चान्यलाभसंभाव-
नया प्रमुदितमानसो भवेदिति सूत्रार्थः । इत्थं जीर्णादिवस्त्रतया-
ऽचेलं स्थविरकल्पिकमाश्रित्याचेलपरीषद उक्तः । संप्रति तमेव
सामान्येनाह—

एगयाऽचेलए होई, सचेले वा वि एगया ।

एयं धम्महियं णच्चा, एणणी णो परिदेवए ॥ १३ ॥

एकैकस्मिन्काले जिनकल्पप्रतिपत्तौ, स्थविरकल्पेऽपि कुल-
भवत्सासौ वा सर्वथा चेन्नाभावेन, सति वा चेन्न विना वर्षादी-
नि तमप्रावरणेन, जीर्णादिवस्त्रतया वा अचेलक इत्यवलो भव-
ति । पठ्यते च- ' अचेलए सयं होति ' तत्र स्वयमेवात्मनैव
न परानियोगतः सचेन्नः सवस्त्रश्चाप्येकदा स्थविरकल्पिकत्वे
तथाविधालम्बनेनावरणे सति । यद्येवं ततः किमित्याह—एतदि-
त्यवस्थौचित्येन सचेलत्वमचेलत्वं च धर्मो यतिधर्मस्तस्मै हि
तमुपकारकं धर्महितं, ज्ञात्वाऽवबुध्य, तत्राचेलकत्वस्य धर्म-
हितत्वमल्पप्रयुपेक्षादिभिः । यद्योक्तम्—“ एञ्चिदि उणेहिं पुरिम-
पच्छिमाणं अरहंताणं भगवंताणं अचेलए पसत्थे भवति । तं
जहा-अप्पापदिग्गेहा वेसासिए रुवे १ तवे २ अणुमए ३ लाघ-
वपसत्थे ४ विउले इंदियणिग्गहे ५ ति ” । सचेन्नत्वस्य तु धर्मो-
पकारित्वमन्याचारमनिवारकत्वेन संयमफलत्वात् । ज्ञानी
तन्ना एव प्रायस्तिर्यग्गतरास्तद्भवजयादेव च मया सत्यपि
वासांस्पृश्यास्त इत्येवंबोधत्वात्र परिदेवयेत् । किमुक्तं भवति-

अचेलः सन् किमिदानीं शीतादिपीमितस्य मम शरणमिति न
दैन्यमादध्वेत इति सूत्रार्थः । उक्तं २ अ० ।

अत्र ' एवं धम्महियं णच्चेति ' सूत्रसूचितं दृष्टान्तमाह—

वीतजये देवदत्ता, गंधारं सावगं पमियारिचा ।

लज्जं सयंगुहियाणं, पज्जोतेणाणि उज्जोणिं ॥

ददुणं चेमिरणं, पभावई पव्वइतु कालगया ।

पुक्खरकरणं गहणं, दस पुरपज्जोयमुयणं च ॥

माया य रुद्धसोमा, पिया य एामेण सोमदेवो त्ति ।

जाया य फग्गुरक्खिय, तोसद्धिपुत्ता य आयरिया ॥

सीहगिरिजहगुत्ते, वड्ढरक्खमणा पढित्तु पुव्वगयं ।

पव्वावितो य जाया, रक्खियक्खमणेहि जणओ य ॥

उक्तं नि० ॥

गाथाचतुष्टयम् । वीतजये देवदत्ता गंधारं श्रावकं प्रतिजा-
गर्ष्या लज्जते शताहुलिकानां, प्रद्योतेनानीतो उज्जयिनीं, दृष्ट्वा चेटीम-
रणं प्रजावतीं प्रमज्ज्य कादं गता, पुष्करकरणं, ग्रहणं, दशपुरप्रद्यो-
तमोचनं च, माता च रुद्धसोमा, पिता च नाम्ना सोमदेव इति,
भ्राता च फग्गुरक्कितः, तोसद्धिपुत्राश्चाचार्याः । सिंहगिरिभद्र-
गुप्ताचार्या यज्जक्रमणः पत्नित्वा पूर्वगतं प्रमज्जितश्च भ्राता रक्कि-
तक्षमणैर्जनकश्चेति गाथाचतुष्टयाक्तार्थः । जावार्थस्तु-वृद्धसं
प्रदायादवसेयः । स चायं (जीवितस्वामिप्रतिमावक्तव्यता आ-
र्यरक्कितसुरिणां दशपुरमगमनावधि 'अज्जरक्खिय' शब्दे वदथ-
ते) उक्तं ३ अ० । अथार्यरक्कितसुरिणा तत्र स्वमातृभगिनीप्रमुखः
सर्वसांसारिकवर्गो दीक्षां प्रादितः । पिता तु प्रतिबोधितोऽ-
पि साधुलिङ्गं न गृह्णाति । एवज्ञातीयजनानां लज्जां च वदति ।
आचार्या दीक्षाग्रहणाय तस्य बहु कथयन्ति । ततः स कथ-
यति-पुण्यवस्त्रयुगलयज्ञोपवीतकमण्डलुच्छत्रिकोपानज्जिः समं
चेद् दीक्षां ददासि तदा ब्रामि । ततो लाजं दृष्ट्वा तादृशमेव
तं गुरुः प्रमज्जितवान् । प्रादितभरणकरणस्याध्यायम् । अन्यदा
चैत्यवन्दनार्थं गता आचार्यास्तत्र साधुशिक्षिता गृहस्थदिग्ग-
का वदन्ति—एनं त्रिणं मुक्त्वा सर्वान् साधून् वन्दामहे । ततः
स वृद्धो वक्ति-मम पुत्रनप्तादय एते वन्दिताः, अहं कस्मान्न
वन्दितः, किं मया दीक्षा न गृहीता ? त आहुः—किं दीक्षितस्य ज-
क्रमणद्वयादीनि स्युः । ततो गुरुष्यागतेषु स वृद्धो वक्ति-पुत्र ! मम
दिग्गका अपि हसन्ति, ततो न कार्यं त्रेणेन । एवं प्रयोगेण
क्रमतो धौतिकवस्त्रं मुक्त्वा सर्वं त्याजितः । बहुशस्तथा प्रयोगक-
रणेऽपि धौतिकं न मुञ्चति स्म । अन्यदा एकः साधुर्गृहीतानशनः
स्वर्गं गतः । तत आचार्यैर्वृद्धस्य धौतिकत्याजनाय साधून् प्रत्येव-
मुक्तम्—य एनं मृतसाधुं व्युत्पृष्टं स्कन्धेन वहति, तस्य महत् पु-
ण्यम् । ततः स स्वविरो वक्ति-पुत्राश्च किं बहुनिर्जरा ? आचार्या
आहुः—वाढम् । ततः स वक्ति—अहं वहामि । आचार्या वदन्ति-
अत्रोपसर्गो जायन्ते, चेत्करुणाणि लयन्ते, यदि शक्यतेऽधिसोढुं
तदा वरं, यदि कोभो भविष्यति तदा शुभमस्माकं भविष्यति,
एवं स्थिरीकृत्य स तत्र नियोजितः साधुसाध्वीसमुदायः पृष्ठे
स्थितः । यावत्तेन साधुर्गुरुं स्कन्धे समारोप्य वोढुमारब्धं, तावत्त-
स्य धौतिकं गुरुशिक्षितदिग्गकैराकर्षितम्, स लज्जया याव-
त्तत्साधुशब्दं स्कन्धान्मुञ्चति तावदन्यैरुक्तम्—मा मुञ्च २, एकेन
चोत्पट्टको दवरकेन कृत्वा कटौ बद्धः । स तु लज्जया तत्साधुश-

व द्वाभूमिं यावदुद्धा तत्र व्युत्सृज्य पश्चादागतो वक्ति-पुत्र ।
अथ महानुपसर्गो जातः । आहुराचार्याः-अनीयतां धौतिकं,
परिधाप्यताम् । ततः स वक्ति-अथाऽलं धौतिकेन, यद् उपपद्यं
तद् दृष्टमेव । अथ चोलपट्ट एवास्तु । पूर्वं तेनाऽचेलेपरीषहो न
सोढः, पश्चात् सोढः । वक्त० २ अ० ।

एतदेवाचेलेतासदनं प्रत्यपादि यथा—

एयं खु गुणी आयाणं सया सुअकवायवम्मे विभूतक-
पे णिज्जोसइत्ता, जे अचेले परिजुसिते तस्स णं भिक्खु-
स्स णो एवं जवति, परिजुण्णे मे वत्थे वत्थं जाइस्सामि मुत्तं
जाइस्सामि सुइं जाइस्सामि संधिस्सामि सीविस्सामि उक्क-
सिस्सामि वोक्कसिस्सामि परिहिस्सामि पाउणिस्सामि,
अदुवा तत्थ परिकमं जूज्जो अचेले तण्णासा फुसंति
सीयफासा फुसंति तेउफासा फुसंति दंसमसगफासा फुसंति
एगयरे अण्णयरे विरूवरूवे फासे अहियासेत्ति अचेले
हायवं आगममाणं, तवे मे अभिसमण्णाणं जवति, जहेयं
भगवता पवेदितं, तमेव अजिसमेच्चा सव्वतो, सव्वत्ताए
सम्मत्तमेव समभिजाणिया, एवं तेसि महावीराणं चिरराइं
पुन्नाइं वासाणि रीयमाणं दवियाणं पास अहियासियं
आगयपण्णाणं किंसा बाह्वा भवंति । पयण्ण पंससोण्णि
विस्सेण्णि कट्टु परिण्णाए एस तिस्से मुत्ते विरए वियाहि-
ए चि वेमि ।

एतद्यत् पूर्वोक्तं वक्ष्यमाणं वा, खुर्वाक्यालङ्कारे, आदीयत इत्या-
दानं कर्म, आदीयत इति वाऽनेन कर्मोत्पादनं कर्मोत्पादनम् ।
तच्च धर्मोपकरणान्तरिकं वक्ष्यमाणं वस्त्रादि तन्मुनिर्भोषयितेति
संबन्धः । किंभूतः ? सदा सर्वकालं सुष्ठुस्थितो धर्मोऽस्येति स्वा-
क्यातधर्मो संसारजीवत्वाद्यथारोपितज्जरावाहीत्यर्थः, तथा वि-
भूतः ध्रुवः सम्यक् स्पृष्टः कल्प आचारो येन स तथा, स एवंचूतो
मुनिरादानं भोषयित्वा आदानमपनेत्यति । कथं पुनस्तदादानं
वस्त्रादि स्यादयेन तद् जोषयितव्यं भवेदित्येह- (जे अचेले इत्या-
दि) अल्पार्थं नञ्, यथा-अयं पुमानहः स्वल्पज्ञान इत्यर्थः । यः
साधुर्नास्य चेले वस्त्रमस्तीत्यतोऽचेलेऽल्पचेले इत्यर्थः । संयमे
पर्युषितो व्यसथित इति तस्य भिक्षोर्नैतद्भवति नैतत्कल्पते ।
यथा परिजीर्णं मे वस्त्रमचेलेकोऽहं जविष्यामि, न मेऽत्र त्वक्का-
णं जविष्यति, ततश्च शीताद्यदितस्य किं शरणं मे स्याद् वस्त्रं
विनेत्यतोऽहं कञ्चन आवकादिकं प्रत्येत्य वस्त्रं याचिष्ये, तस्य
वा जीर्णस्य वस्त्रस्य संधानाय सूत्रं याचिष्ये, सूचीं याचिष्ये
वा, आभूषणं सूचीसूत्राभूषणं जीर्णवस्त्रम्भं संधास्यामि, पाटितं
सीविष्यामि, लघु वा सद्परशकललगनत उत्कर्षयिष्यामि,
दीर्घं वा सत् खण्डापनयनतो व्युत्कर्षयिष्यामि । एवं च कृतं स-
त्परिधास्यामि, तथा प्रावरिस्थामीत्याद्यास्तं ध्यानापहनः सत्यपि
जीर्णादिवस्त्रसद्भावे यद्वाविष्यताभ्यवसायिनो धर्मैकप्रवणस्य
तु भवत्यन्तःकरणवृत्तिरिति । यदि वा जिनकल्पिकाभिः प्राये-
णैवेतत् सूत्रं व्याख्येयम् । तद्यथा- (जे अचेले इत्यादि) मास्यावेले
वस्त्रमस्तीत्येवः छिद्रपाणितात्पाणिपात्रः । पाणिपात्रत्वात्पा-
त्रादिसप्तविधतन्त्रिणोऽजिग्रहविशेषात् त्यक्तकल्पत्रयः ।
केवलं रजोहरखमुषवस्त्रिकासमन्वितस्तस्याचेलेस्य भिक्षोर्नैत-

द् भवति, यथा परिजीर्णं मे वस्त्रं सच्छिद्रं पाटितं चेत्येवमादिव-
स्त्रगतमपधानं न भवति, धर्मिणोऽभावाद्धर्माभावः । सति च
धर्मिणि धर्मान्वेषणं न्याय्यमिति सत्यं वचस्तथेदमपि तस्य न
भवत्येव । यथा परं वस्त्रमहं याचिष्ये इत्यादि पूर्ववन्नेयम् । यो-
ऽपि छिद्रपाणितात्पात्रनिर्योगसमन्वितः कल्पत्रयान्तरमुक्तो-
ऽसावपि परिजीर्णादिसद्भावे तद्गतमपधानं न विधत्ते, यथा
कृतस्याल्पपरिकर्मणो ग्रहणात् सूचिसूत्रान्वेषणं न करोति ।
तस्य चाचेलेस्याल्पचेलेस्य वा तृणादिस्पर्शसद्भावे यद्वि-
षयं तदाह- (अदुवा इत्यादि) तस्य ह्यचेलतया परिवसतो
जीर्णवस्त्रादिकृतमपधानं न प्रवति, अथैतत् स्यात्तत्राचेलत्वे
पराक्रममाणं (खुज्जो) पुनस्तं साधुमचेले क्वचिद् ग्रामादौ त्य-
क्त्राणाभावात् तृणशय्याशायिनं तृणानां स्पर्शाः पर्यास्तृणै-
र्वा जनिताः स्पर्शा दुःखविशेषास्तृणस्पर्शास्ते कदाचित् स्पृ-
शन्ति, तांश्च सम्यग्दीनमनसाऽतिसहते इति संबन्धः । तथा
शीतस्पर्शाः स्पृशन्त्युपतापयन्ति, तेजःशून्यस्पर्शाः स्पृशन्ति, तथा
दंशमशकस्पर्शाः स्पृशन्ति । तेषां तु परीषहणामेकतरे विरुद्धा
दंशमशकतृणस्पर्शादयः प्रादुर्भवेयुः, शीतोष्णादिपरीषहणां
वा परस्परविरुद्धानामन्यतरे प्रादुःष्यः । प्रत्येकं बहुवचननिर्दे-
शश्च तीव्रमन्त्रमध्यमावस्यासंख्यक इति । एतदेव दर्शयति-विरूपं
बीभत्सं मनोनयनानाङ्गादि विविधं वा मन्दादिभेदादप्येषां ते वि-
रूपरूपाः के ते ? स्पर्शा दुःखविशेषास्तदापादकास्तृणादिस्पर्शा
वा, तां सम्यक्करणेनापधानरहितोऽधिसहते, कोऽसौ ? अ-
चेलेऽपगतचेलेऽल्पचेले वाऽचेलेस्वरूपो वा सम्यक् तितिक्रते ।
किमभिसन्ध्य परिषदानधिसहते इत्यत आह- (लाघवमित्यादि)
लाघोर्जीवो लाघवं, छव्यतो भावतश्च, छव्यतो ह्युपकरणलाघवं,
भावतः कर्मलाघवम् । आगमयजवगमयन्नबुध्यमान इति यावद-
धिसहते परीषहोपसर्गानिति । नागाजुर्नीयास्तु पठन्ति-“ एवं
अमुं से उवगरणलाघवियं तवं कम्मक्खयकारणं करोति ” एव-
मुक्तकमेण लाघवाद्यर्थमुपकरणलाघवं तपश्च करोतीति भा-
वार्थः । किञ्च (तवे इत्यादि) (से) तस्योपकरणलाघवेन कर्म-
लाघवभागमयन्तं कर्मलाघवेन उपकरणलाघवभागमयतस्तृ-
णादिस्पर्शानधिसहमानस्य तपः कायक्लेशरूपतया बाह्यमभिस-
मन्वागतं जवति । सम्यगाभिमुख्येन सोढुं भवति । एतच्च न प्रयोच्य-
त इत्येतद्दर्शयितुमाह- (जहेयं इत्यादि) यथा येन प्रकारेणैदमिति
यदुक्तं वक्ष्यमाणं चैतद्, जगवता वीरधर्मानस्वामिना, प्रकर्षे-
णाऽऽहौ वा वेदितं प्रवेदितमिति । यदि नाम भगवता प्रवेदितं ततः
किमित्याह- (तमेव इत्यादि) तदुपकरणलाघवमाहारलाघवं वा-
प्रभिसमेत्य ज्ञात्वा, एवकारोऽवधारणे, तदेव लाघवं ज्ञात्वेत्यर्थः ।
कथमिति चेदुच्यते- सर्वत इति छव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च ।
तत्र द्रव्यत आहारोपकरणादौ, क्षेत्रतः सर्वत्र ग्रामादौ, कालतो-
ऽहनि रात्रौ वा, दुर्मित्कादौ वा । सर्वोत्तमेति । भावतः कृत्रिम-
कल्काद्यभावेन, तथा सम्यक्त्वमिति । प्रशस्तः शोभनश्चैव, एकः सं-
गत एव च । इत्येतैरुपसृष्टस्तु, भावः सम्यक्त्वमुच्यते ॥१॥ तदेव-
चूतं सम्यक्त्वमेव वा समभिजानीयात् सम्यगाभिमुख्येन जानी-
यात् परिच्छिन्नात् तथा ह्यचेलेऽप्येकचेलादिकं नावमन्येत, यत
उक्तम्-“ जो वि दुवत्थ तिवत्थो, एगेण अचेलेगो व संयरह । ए हु ते
हीसेति परं, सव्वे वि हु ते जिणा णाप ॥१॥ तथा-“ जेअमुं विस-
रिसंक्कप्पा, संखयणधियादिकारणं प्रणियं । पप्पणवमणयहीणं,
अप्पणं मण्णई तेहि ॥१॥ सव्वे वि जिणा णाप, जहाविहि कम्म-

खवणमद्वय । विहरति बज्जुया खलु , सम्मं अभिजाणई पव्वं ॥२॥ इति । यदि वा तदेव लाघवमजिसमेस्य सर्वतो द्रव्यादिना सर्वात्मनादिना सम्यक्त्वमेव सम्यग्भिजानीयात् तीर्थकरणधरोपदेशात् सम्यक् कुर्यादिति तात्पर्यार्थः । एतच्च नाशक्यानुष्ठानम् । ज्वरहरतृकचूडावङ्काररत्नोपदेशाद् जवतः केवलमुपपत्त्यते , अपि त्वन्यैर्बहुभिश्चिरकासमासेवितमित्येतद्दर्शयितुमाह— (एवमित्यादि) एवमित्येवतया पर्युषितानां तृणादिस्पर्शानिषिद्धमानानां तेषां महावीराणां सकललोकात्मतत्त्वकारिणां चिररात्रं कालं यावज्जीवमित्यर्थः । तदेव विशेषतो दर्शयति—पूर्वां प्रश्नः नियमानानां संयमानुष्ठाने गच्छतां, पूर्वस्य तु परिमाणं वर्णां—तं सप्ततिः कटिस्तथाः पञ्च वा शतकोटिस्तद्वत्तथा प्रज्ञातानि वर्णाणि रीयमानानां तत्र नाभेयान्दारभ्य शीतलं दशमतीर्थद्वारं यावत्पूर्वसंस्थासद्वत्तावात् पूर्वाणीत्युक्तम् । तत्र आरभ्य श्रेयांसादारभ्य वर्षसंस्थाप्रवृत्तेर्वर्षाणीत्युक्तमिति । तथा द्रव्याणां ज्वानां मुक्तिगमनयोभ्यानां पश्यावधारय, यत्तृणस्पर्शादिकं पूर्वमभिहितं, तद्विषाद्व्यमिति सम्यक्करणेन स्पर्शातिसहनं कृतमेतद्वगच्छेति । एतच्चापि सद्वत्मानां यत्स्यात्तदाह—(आगय इत्यादि) आगतं प्रज्ञानं पदार्थाविर्भावकं येषां ते तथा, तेषामागतप्रज्ञानानां तपसा परीषहान्तिसहनेन च कृशा बाहवो भुजा भवन्ति । यदि वा सत्यपि महोपसर्गपरीषदाववगतप्रज्ञानत्वाद्वाः पीडाः कृशा भवन्ति, कर्मकृपणयोस्त्यतश्च शरीरमात्रपीडाकारिणः परीषदोपसर्गान् सहायानिति मन्यमानस्य न मनःपीकोत्पद्यत इति । तदुक्तम्—“निष्माणे परोविषय, अपाणओ न वियणं सरीराणं । अप्पाणोच्छिय दिवस्स, न उण्णं दुक्खं परो वेत्ति” ॥१॥ इत्यादि । शरीरस्य तु पीडा जवत्येवेति दर्शयितुमाह—(पयणुण इत्यादि) प्रतनुके च, मांसं च शोणितं च मांसशोणितं, द्वे अपि । तस्य हि कृशाद्वारत्वाद्वत्पाहारत्वाच्च प्रायशः क्षलत्वेनैवाहारः परिणमति, न रसत्वेन कारणात्तावाच्च प्रतनुके च शोणितं तत्तनुत्वात् मांसमपीति, ततो मेदोऽस्यादीन्यपि । यदि वा प्रायशो रुक्णं वातद्वं भवति वातप्रधानस्य च प्रतनुतैव मांसशोणितयोरचेलतया च तृणस्पर्शादिप्राप्तुर्भावेन शरीरोपतापात्प्रतनुके मांसशोणिते भवत इति संबन्धः । तथा संसारभ्रेणी संसारावतरणी रागद्वेषकाषायसंततिस्तां क्लान्त्यादिना विभ्रेणी कृत्वा तथा परित्यात्वा च समत्वज्ञानया । तद्यथा—जिनकल्पिकः कश्चिदेककल्पधारी द्वौ त्रीन् वा बिभर्ति, स्थविरकल्पिको वा मासाद्देमासकल्पकस्तथा विकृष्टाविकृष्टतपश्चारी प्रत्यहं भोजी कूरगडुको वा । एते सर्वेऽपि तीर्थकृच्चनानुसारतः परस्परानिन्द्या संस्तुणन्ति सम्यक्त्वदर्शन इति । उक्तं च— “ जो वि दुवत्थवित्थो, एणेण अचेलगो व संथरइ । न हु ते हंतिं परे, सव्वे वि हु ते जिणा णए” ॥१॥ तथा जिनकल्पिकः प्रतिमाप्रतिपन्नो वा कश्चित्कदाचित्त्वरूप मासानात्मकत्वेन जिह्वां न ज्ञेयं तथाऽप्यसौ कूरगडुकमपि यथोदनमुण्णस्त्वमित्येवं न दीक्षयति तदेवं समत्वदृष्टिप्रज्ञया विभ्रेणीकृत्यैव उक्तलक्षणो मुनिस्तीर्णः संसारसागरम्, पप एव मुक्तः सर्वसङ्केभ्यो विरतः सर्वसावधानुष्ठानेभ्यो व्याख्यातो नापर इति मवीमि । इतिशब्दः पूर्ववत् । आचा० १५०६ अ० २० ।

अचेलपरि(री)महविजय-अचेलपरि(री)महविजय-पुं० वत्सम धृतिसहननादिविकलानामिदानीन्तनसाधूनां तृणग्रहणान्नसेवापरिहारतः संयमस्फूर्तिनिमित्तं अणिडताद्व्यपमूल्यपरिजीणां सर्वजीर्णानि वस्त्राणि धारयतामाचेलक्यपरीषहसहने, पं० सं० ।

संजमजोगनिमित्तं, परिजुआदीणि धारयंतस्स ।

कह न परीसहसहणं, जइ णो सइ निम्ममत्तस्स ॥

आचेलक्यमुक्तप्रकारेण तावदौपचारिकं ततस्तथारूपाचेलक्या-सेषणं परीषहसहनमप्यौपचारिकमेव स्यात् । तथा च सति कुतो मोक्षावाप्तिरुपचरितस्य निरुपचरितार्थक्रियाकारित्वायोगात्, न हि माणवको इह नोपचारादाधीयते पाके इति यद्येवं तर्हि कल्पनीयमाहारमपि क्षुज्जानस्य न सम्यक् कृत्परीषहसहनं भवेत् भवदुक्त्यायेन सर्वथा आहारपरित्यागत एव तत्सहनोपपत्तेः । एवं च सति जगवानप्यहं क्षुत्परीषहजेता न जवेत् । सोऽपि हि भगवान् ब्रह्मावस्थायां जवन्मतेनापि कल्पनीयमाहारमुपयुज्जे । न च स तथा कल्पनीयमाहारमुपयुज्जानोऽपि क्षुत्परीषहजेता नेष्टः, ततो यथाऽनेषणीयाकल्पनीयभोजनपरित्यागतः क्षुत्परीषहसहनमिष्टं, तथा महामूल्यानेषणीयाकल्पनीयवस्त्रपरित्यागत आचेलक्यपरीषहसहनमेष्ट्यम् । न च वाच्यम्—एवं तर्हि कमनीयकार्मिनीजनपरिजोगपरिहारतः कालेक्षणविरूपवामनेत्रापरिभोगमपि कुर्वतः स्त्रीपरीषहसहनप्रसङ्ग इति, स्त्रीपरिभोगस्यान्यत्र सर्वात्मनां सूत्रान्तरेण प्रतिषिद्धत्वात् । न चैवं परिजीर्णरूपमूल्यवस्त्रपरिभोगः सूत्रान्तरेण प्रतिषिद्धः, ततो नातिप्रसङ्गावाप्तिः, कृतं प्रसङ्गेन । विस्तरेण तु धर्मसंग्रहणीटीकायामपवादः प्रपञ्चित इति तत एवावधार्यः । पं० सं० ४ द्वा० ।

अचेलिआ-अचेलिका-स्त्री० । वस्त्ररहितयां स्त्रियाम्, निर्ग्रन्थ्याऽचेलिकया न भवितव्यम् । शृ० ५ उ० ।

नो कपपः निर्गन्धीए अचेलियाए हुंतए ।

नो कल्प्यते निर्ग्रन्थ्या अचेलिकया वस्त्ररहितया जवितुमेव सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यम्—

बुत्तो अचेद्वधम्मो, इति काइ अचेलगतणं ववप्सा ।

जिनकप्पो वज्जाणं, निवारिओ होइ एवं तु ॥

अचेद्वको धर्मो भगवता प्रोक्त इति परिभाष्य काचिदचेद्वकत्वं व्यधस्येत कर्तुमजिलषेत्, अतस्तन्निषेधार्थमिदं सूत्रं कृतम्, अचेद्वकत्वप्रतिषेधेन आचार्याणां जिनकल्पोऽप्येवमनेनैव सूत्रेणैव निवारितो मन्तव्यः । कुत इत्याह—

अजिअम्मि साहसम्मि, इत्थी ण वए अचेलिआ होउं ।

साइसमन्नं पि करे, तेणैव अइपसंगेणं ॥

कुलभाविताविणेच्छति, अचेलयं किमु सई कुले जाया ॥

धिकारदुक्किआणं, तित्युच्चेओ दुलभावित्ती ॥

साध्वसे भये तरुणादिकृतोपसर्गसमुत्थे अजिते सति अचेलिका भवितुं स्त्री निर्ग्रन्थी न शक्नुयात् । अथ जवति ततस्तेनैवातिप्रसङ्गनाचेलतालक्षणेनान्वदपि चतुर्थसेवादिकं साहसं कुर्यात्, तथा कुलटाऽपि तावद् नेच्छत्यचेद्वतां किं पुनः कुले जाता सती साध्वी । अचेद्वतां प्रतिपन्नानां चर्याकाणां (धिकारदुक्किआणं ति) लोकापवादजुगुप्सितानां तीर्थोच्छेदः, दुर्बला च वृत्तिर्भवति, न कोऽपि प्रव्रजति, न वा जकपानादिकं ददातीत्यर्थः ॥

गुरुणा अचेद्विगाणं, समलं व दुगंअियं गरहियं च ।

होइ परपत्यणिजा, विइयं अचण्णमाईसु ॥

अत एव यथार्थिका अचेलिका न भवन्ति, यतस्तासां चतुर्गुणा आकाशयश्च दोषाः। तथा चेलरहितां संयतीं समयां मन्नादिष्वेहां दृष्ट्वा लोको जुगुप्सितं जुगुप्सां कुर्यात् । आः कष्टमिहलोक एता-
द्वयवस्था, परल्लोके तु पापतरा भविष्यति । गहितं च गही प्रवचनस्य कुर्यात्-असारं सर्वमेतद्दर्शनमिति । अचेलिका च परस्य प्रार्थनीया भवति । अत्र द्वितीयपदमन्वादिषु विविक्ता-
नां मन्तव्यम् । अपि च-

पुणराचित्तिनिवारण-उदिस्समोहो व दहु पेहेज्जा ।

पढिबंधो समणार्ह, भिमियदोसा य नगिणाए ॥

अचेलामार्ग्य दृष्ट्वा प्रमज्जाभिमुखानामपि कुलस्त्रीणां पुनरावृ-
त्तिर्भवति, प्रमज्जां न प्रह्नीयुरित्यर्थः । अन्यो वा कश्चाभिवा-
रं कुर्यात्, किमेतासां कापालिनीनां समीपे प्रमज्जितेनेति । यच्चा-
कश्चिदुदीर्णमोहस्तामप्राप्तुतां दृष्ट्वा कर्मगुरुकतया प्रेरयेत्,
साऽपि तत्रैव प्रतिबंधं कुर्यात्, प्रतिगमनादीनि वा विद्वेद्यात् ।
मिरिकमदोषाश्च प्रवेयुः, यत एते नगनाया दोषा अतोऽचेष्टया न
भविष्यन्त्यम् । द्वितीयपदे संयत्या अच्यनि स्तेनैर्विधिकायास्ततो
न किमपि वक्तुं भवेत् । आदिशब्दात् क्लृप्तचित्ता यद्वाविष्टा वा
वस्त्राणि परित्यजेत्, एवमचेष्टाऽपि भवतीति । ७०५ उ० नि० चू० ।
अचोइय-अचोदित-त्रि० । अप्रेरिते, “चित्तो अचोइओ णिधं,
खिणं हवइ सुचोइए” उक्त० १ अ० ।

अचोप्पका-अचोपहा-स्त्री० । निस्तुपाख्ये अक्षेपकृते पेयद्रव्ये,
ध० ३ अधि० ।

अचोरिय-अचौर्य-न० । अत्य० । चोरताभावे, “अचोरियं करे-
तं” अचौर्यं कुर्वन्तं, चौरतामकुर्वाणमित्यर्थः । प्रअ० २ आअ० द्वा० ।

अर्च-अर्च-धा० पूजयाम, उभ०, ज्वादि०, सक०, सेट् । अर्च-
ति, अर्चते, आनर्च, आनर्च, आर्चात्, आर्चिष्ट । चुरा०, उज०,
सक०, सेट् । अर्चयति, अर्चयते । वाच० । “अर्चो मुक्ते महाभा-
गा, एति किं चण अर्चिमो ” उक्त० १२ अ० ।

अर्च-त्रि० । अर्चति यः सः । अर्च-अर्च । “कगचजतदपयचां प्रायो
लुक् ” ८ । १ । ७७ । इत्यसंयुक्तस्यैव सुविधायकत्वेन न
लुक् । पूजके, प्रा० । कालविशेषात्मकत्वभेदे च, यस्मिन्
हि भ्रमणो भगवान् महावीरो निर्वृतः । कल्प० ।

अर्च्य-त्रि० । पूज्ये, स्था० ३ त्रि० १ उ० ।

अर्चंग-अत्यङ्ग-न० । आतिशायिषु कारणेषु, “ वज्जणमणंतगुं-
वरि, अर्चंगणां च भोगओ माणं ” । अत्यङ्गानीत्यतिशायीनि
जोगस्य कारणान्यवयवा मधुमयमांसादीनि रात्रिर्जोतस्त्रक-
चन्दनाङ्गनादीनि च । पञ्चा० १ विव० ।

अर्चंतकाल-अत्यन्तकाल-त्रि० । अन्तर्मतिक्रान्तोऽत्यन्तः,
अत्यन्तः कालो यत्र सोऽत्यन्तकालः । असीमकालिके, “अर्चंत-
कालस्स समुत्थस्स, सर्वस्स दुक्कस्स उ जो पमोक्खो ”
उक्त० ३२ अ० ।

अर्चंतथावर-अत्यन्तस्थावर-पुं० स्त्री० । अनादिस्थावरे, “मरु-
देवा अर्चंतथावरा सिक्का ” मरुदेवा अत्यन्तस्थावरा अनादि-
वनस्पतिराशेरुद्धृत्य सिक्काः । आ० म० द्वि० ।

अर्चंतपरम-अत्यन्तपरम-त्रि० । अधिकोत्कृष्टे, “ अर्चंतपरमो
आसी, अउल्लो रुवविमिहओ ” उक्त० २० अ० ।

अर्चंतभावसार-अत्यन्तभावसार-त्रि० । अतीव प्रशस्ताभ्यव-
सायप्रधाने, पञ्चा० १४ विव० ।

अर्चंतविशुद्ध-अत्यन्तविशुद्ध-त्रि० । सर्वथा निर्दोषे, स्था०
ए त्रि० । “ अर्चंतविसुद्धीहरायकुसवंसप्पसूय ” अत्यन्तं
विशुद्धः सर्वथा निर्दोषो दीर्घश्च पुरुषपरम्परापेक्षया यो राज्ञां
भूपालानां कुललक्षणो वंशः सन्तानस्तत्र प्रसूतो जातो यः स
तथा । स्था० ए त्रि० ।

अर्चंतसंकिहेस-अत्यन्तसंक्लेश-पुं० । अतिनिविडतया रागदे-
षपरिणामे, ध० १ अधि० ।

अर्चंतमुपरिसुद्ध-अत्यन्तमुपरिशुद्ध-त्रि० । अतिनिर्मलतरे,
पञ्चा० १४ विव० ।

अर्चंतसुद्धि (ण्)-अत्यन्तसुखिन-त्रि० । निरतिशयसुखा-
ऽऽप्नुते, “तो होइ अर्चंतसुद्धी कयत्थो ” उक्त० ३२ अ० ।

अर्चंतजाव-अत्यन्तजाव-पुं० । अत्यन्तोऽन्तर्मतिक्रान्तो नित्योऽ-

भावः । क० सं० । नास्तीति वाक्याभिज्ञप्यमाने नाशप्रागभाव-
निष्ठे संसर्गाभावे, वाच० । अत्यन्तजावमुपादिशन्ति- काश-
त्रयापेक्षिणी तादात्म्यपरिणामानिवृत्तिरत्यन्तभाव इति । अती-
तानागतवर्तमानरूपकाद्यत्रयेऽपि याऽसौ तादात्म्यपरिणाम-
निवृत्तिरकत्वपरिणतिव्यावृत्तिः सोऽत्यन्ताभावोऽभिधीयते ।
निर्दर्शयन्ति-यथा चेतनाचेतनयोरिति, न खलु चेतनमात्मत-
त्त्वमचेतनपुद्गलात्मकतामचकलत्कलयति कलयिष्यति वा, तच्चै-
तन्यविरोधात् । नाप्यचेतनं पुद्गलतत्त्वं, चेतनस्वरूपमचेतनत्वावि-
रोधात् । रत्ना० ३ परि० ।

अर्चंतिय-अत्यन्तिक-त्रि० । अत्यन्त-मन्वाद्ये उज् । अतिशयेन
जाते, वाच० । सर्वकालजाविनि, “ जेगंतणुचंतिय उदए वं,
वयंतिते दोवि गुणोदयम्मि ” सूत्र० २ शु० ६ अ० । सोऽत्यन्तिको
दुःखविगमः सोऽपवर्गः । अत्यन्तं सकलदुःखशक्तिनिर्मूलनेन
जवतीत्यात्यन्तिको दुःखविगमः । ध० १ अधि० ।

अर्चंतोसस-अत्यन्तावसन्न-पुं० । अवसन्नेष्वेव प्रमाजितेषु, सं-
विष्टैः प्रमाजितमात्रेष्वेवावसन्नतया विहृतेषु च । “अर्चंतोससे-
सु य, परल्लिगडुगे य मूलकस्से य । भिक्खुम्मि य विहिपतवोऽ-
णवट्टपारं चियं पत्तं ॥ ” जीत० ।

अर्चवसर-अत्यसर-त्रि० । एकादिनिरक्षरधिके, “अनत्यक्ष-
रत्वं हि सूत्रगुणः ” इत्ययं दोषः । अनु० । विशेषः । आ० ।
आ० म० प्र० । आ० चू० । ध० ।

अचण्ण-अर्चन-न० । पुष्पादिजिः सत्करणे, “अचण्णं सेषणं चेष,
मणसा वि ण पत्थए ” । उक्त० ३५ अ० ।

अचण्ण-अर्चना-स्त्री० । अर्च-युच् । पूजयाम, वाच० । “गन्धै-
र्मन्त्रैर्विनिर्गद्गद्गपरिमलैरक्षतैर्धूपदीपैः, साक्षाद्यैः प्राज्यभेदे-
अक्षिरूपहृतैः पाकभूतैः फलैश्च । अन्नमः सम्पूर्णप्रावरिति हि
जिनपतेरर्चनामष्टभेदां, कुर्वाणा वेदमप्राजः परमपदसुखस्तोम-
माराहजन्ते ” ॥ १ ॥ ध० ३ अधि० ।

अच्छिण्ज-अर्चनीय-त्रि० । अर्च-अतीत्यर् । चन्दनगन्धादिभिः
सत्करण्ये, “अच्छिण्जे वंदनिजे कल्लणं मंगलं देवयं चे-
यं ।” औ० । उपा० । जी० । भ० । झा० ।

अच्छिणिआ-अर्चनिका-स्त्री० । सिद्धायतने जिनप्रतिमाधर्चने,
भ० ४ श० १ उ० ।

अच्छित्त-अत्यर्थ-न० । अतिशयान्तमर्थमनुपपत्त्यर्थम् । अतिश-
ये, तद्वति च । त्रि० । अत्यये, अत्य० स० । अर्थाभावे, अत्य० स० ।
वाच० । “अंगारपलिकककण्यअच्छित्तसीयवेयणा ” प्रअ०
२ आश्र० द्वा० ।

अच्छित्त-अत्यर्थत्व-न० । महार्थत्वाऽपरपर्याये परिपुष्टार्था-
निधायितारूपेऽष्टमे सत्यवचनातिशये, रा० ।

अच्छय-अत्यय-पुं० । अति-इण-अच् । अतिक्रमे, अभावे, विना-
शे, दोषे, कृत्रे, अतिक्रम्य गमने, कार्यस्याऽवश्यंजावाभावे,
वाच० । प्रत्ययाये, वृ० ३ उ० । अत्यन्तिके विनाशे च ।
वृ० ४ उ० ।

अच्छलीण-अत्यालीन-त्रि० । अतीवात्यर्थमाहीने आसक्ते, प्रा० ।

अच्छसण-अत्यज्ञान-न० । अतिशयितमज्ञानम् । अतिभोजने,
वाच० । प्रतिपदादीनां पञ्चदशदिवसानां (तिथीनां) लोका-
तरसंख्या द्वादशे दिवसे, पुं० । चं० प्र० १० पादु० ।

अर्चा-अर्चा-स्त्री० । अर्च्यतेऽसावाहारालङ्कारादिभिरित्यर्चा ।
देहे, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० सूत्रा० स्था० । “दुविहृष्टा प-
दिमेयरसिंहितेतर अचित्तसच्चित्ते” अर्चा द्विविधा । तद्यथा-
सच्चित्ता अचित्ता च । तत्राचित्ता द्विविधा-प्रतिमा इतरा च ।
इतरा नाम स्त्रीशरीरं निर्जीवम् । एकैकं पुनर्द्विधा-सन्निहिता, अ-
सन्निहिता च । व्य० ६ उ० । “एगच्छाए पुण एगे भयंतारो
भवन्ति” एकं पुनरेकयाऽर्च्यैकेन शरीरेणैकस्माद् भवात् सि-
द्धिगतिं गन्तारो जवन्ति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । क्रोधाध्यवसा-
यात्मिकायां ज्वालायाम्, आचा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ० स्था० ।
लेड्यायाम्, “इओ विरुसमाणस्स, पुणो संवाइदुल्ला ।
डुल्लाओ तदच्छाओ, जे धम्मडुं वियागरे” अर्चालेड्याऽन्तः-
परिणतिः, अर्चा मनुष्यशरीरम् । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।
पुत्रायां च, “मध्यान्दुर्चा सत्पात्र-दानपूर्वन्तु भाजनम्”
ध० ३ अधि० ।

अर्चाइष्ण-अत्याकीर्ण-त्रि० । जनसंकुश्रुत्वाद्दीवाकीर्णे,
“अर्चाइष्णा वित्तो णो परस्स णिक्खमणपवेसाए” आचा०
२ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

अर्चाउर-अत्यानुर-त्रि० । नृशं खाने, “अर्चाउरं वा वि स-
मिक्खिऊणं, सिण्वं तत्रो धेत्तु दलित्तु तस्स” वृ० १ उ० ।

अर्चागाढ-अत्यागाढ-न० । अत्यन्तम्लेच्छादिभये, “अर्चागाढे
वसिया, णिक्खित्तो जइ व होज्ज जयणाए” वृ० २ उ० ।

अर्चावेदण-अत्यावेदुन-न० । अतीवाऽऽवेदनेन परितापने, नि०
न्यु० १२ उ० ।

अर्चासण्या-अत्यासनता-स्त्री० । अत्यन्तं सततमासनमु-
पवेशनं यस्य सोऽत्यासनस्तद्भावस्तत्ता । सततमुपवेशने,
स्था० ९ डा० ।

अत्यशनता-स्त्री० । अतिमात्रमशनमत्यशनं तदेवाऽत्यशनता ।

दीर्घत्वं च प्राकृतत्वात् । प्रमाणाधिकभोजने, स्था० १ डा० ।
अर्चासम्-अत्यासम्-त्रि० । अतिनिकटे, “एणासखे णाध्वरे सु-
स्सुसमाणे” भ० १ श० १ उ० । रा० । सू० प्र० ।

अर्चासाइत्तए-अत्याशातयितुम्-अव्य० । आयाया अंशयितुमि-
त्यर्थे, “तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया सक्कं देविंद सयमेव अर्चा-
साइत्तए ।” ज० ३ श० २ उ० ।

अर्चासाइय-अत्याशातित-त्रि० । उपसर्गिते, “से य अर्चा-
साइय समाणे परिकुषिये” स्था० १० डा० ।

अर्चासाएमाण-अत्याशातयत्-त्रि० । उपसर्गं कुर्वति, स्था०
१० डा० ।

अर्चासायणा-अत्याशातना-स्त्री० । साध्यादीनां ज्ञात्याद्युद्-
घाटनादिदीक्षाकृत्यायाम्, कर्म० १ कर्म० । आत्यन्तिक्यामाशा-
तनायाम्, स्था० १० डा० ।

जे जिकवू जदंत ! अणायरीए अर्चासायणाए अर्चा-
साइए अर्चासाएतं वा साइज्जइ चि । नि० चू० १० उ० ।
(अ० रा० २ जा० ४७८ पृष्ठे ‘आसायणा’ शब्दे वक्ष्यते)

अर्चाहार-अत्याहार-पुं० । प्रभूताऽऽहारे, “अर्चाहारेण स-
इ अणिकेण विसया उइज्जंति” । आव० ४ अ० ।

अर्चि-अर्चि-स्त्री० । अर्च-इन् । अर्चि-न० । अर्च-इसि ।
वाच० । किरणे, रा० । झा० । शरीरस्थरत्नादितेजोऽज्वालायाम्,
“अर्चीए तेण लेसाए दसादिसाए उज्जाएमाणे” ज०
२ श० ५ उ० प्रज्ञा० । जी० । उपा० औ० । शरीरनिर्गततेजो-
ज्वालायाम्, स्था० ८ डा० । वेड्यायाम्, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।
दाहप्रतिषेधे ज्वालाविशेषे, आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० झा० ।
स्था० । अनलाविच्छिन्नायां ज्वालायाम्, जी० ३ प्रति० । “एव
वादरेतजसो भेदः” प्रज्ञा० १ पद । दश० । दीपशिखायाम्,
उत्त० ३ अ० । प्रथमकृष्णराजेरन्यतरपूर्वयोरवकाशान्तरे
स्थिते लोकान्तिकविमाने, ज० ६ श० ५ उ० ।

अर्चिमालि (ण)-अर्चिर्मालिन्-त्रि० । अर्चिणि किरणा-
स्तेषां माला, सा अस्यातीति अर्चिर्माली । सर्वतः कि-
रणमात्रापरिवृते, “अर्चिमालिभासरासिवन्नामे” (सौध-
मकल्पः) जी० ४ प्रति० । रा० । प्रज्ञा० । आदित्ये, पुं० । सूत्र०
१ श्रु० ६ अ० । स० । पूर्वयोः कृष्णराज्योरवकाशान्तरे (स्थिते)
लोकान्तिकविमानेदे, ज० ६ श० ५ उ० ।

अर्चिमालिपभ-अर्चिर्मालिप्रभ-त्रि० । अर्चिर्माली आदित्य-
स्तद्वत्प्रभान्ति शोभन्ते यानि तानि अर्चिर्मात्रिप्रभाणि सूर्यवत्
किरणैः शोभमानेषु, स० ।

अर्चिमालिणी-अर्चिर्मालिनी-स्त्री० । सूर्याचन्द्रमसोस्तृतीया-
यामप्रमहिष्याम्, ज० १० श० ५ उ० । सू० प्र० । ज० ।
जी० । स्था० । (अनयोर्भवत्रयकथाऽत्रैव १७२ पृष्ठे ‘अग-
महिनी’ शब्दे प्रोक्ता) दक्षिणपौरस्त्यरतिकरपर्वतस्य प-
श्चिमदिशि, शक्रस्य सेवानामन्यास्तृतीयाया अग्रमहिष्या लक्ष-
योजनप्रमाणायां राजधान्यां च । स्था० ४ डा० १ उ० ।

अर्चिवय-अर्चित-त्रि० । चन्दनादिना चर्चिते, झा० १ श्रु० १ अ० ।
महाध्वे, वृ० ३ उ० । प्रमाणीकृते, नि० चू० २ उ० । मान्ये,
“जं जस्स अर्चिवयं तस्स पूयणिज्जं तमस्सिया लिंगं” । ज्ञा-

वे कप्रत्यय इति चिन्त्यम्, भावप्रत्यये सिद्धविशेषणानुपपत्तेः ।
४०० १ उ० । “अचितं यत् तत् पूर्वं निपतति । यथा-मातापितरौ,
वासुदेवाजुनाविति ” । नि० चू० १ उ० ।

अचिसहस्रमालाणिज-अचिःसहस्रमालानीय-त्रि० अचि-
षां किरणानां सहस्रैर्मालानीयं परिवारणीयम् । हा० १ अ० ।
रा० । मणिरत्नप्रभाज्वालानां सहस्रैः परिवारणीये, किमुक्तं
भवति । एवं नाम अत्यद्भुतैर्मणिरत्नप्रभाजैराकलितमवभा-
ति, यथा-नूतमिदं न स्वाभाविकं किन्तु विशिष्टविद्याशक्ति-
मत्पुरुषप्रपञ्चप्रभावितमिति । “अचिसहस्रमालाणिजं क्वगस-
हस्रकलियं मिसमाणं भिम्भिसमाणं चक्षुःश्रोत्रयणलेखं ”
आ० म० प्र० । रा० । जी० ।

अचिसहस्रमाला-अचिःसहस्रमाला-स्त्री० । दीप्तिसहस्राणा-
मावलीषु, ज० १० हा० ५ उ० ।

अचिसहस्रमालिणीया-अचिःसहस्रमालिनिका-स्त्री० अचिः
सहस्रमाला दीप्तिसहस्राणामावलीः सन्ति यस्यां सा तथा ।
स्वार्थिककप्रत्यये च अचिःसहस्रमालिनिका । दीप्तिसहस्रपरिवृ-
तायाम्, ज० १० हा० ५ उ० ।

अचीकरण-अचीकरण-न० । अकर्तव्या अर्चा अनर्चा, अनर्चाया-
अर्चाकरणमर्चाकरणम् । अनृततद्भावे चिवः । राजादीनां
गुणवर्णेन, नि० चू० ४ उ० ।

जे निक्खू रायरक्खियं अचीकरेइ अचीकरंतं
वा साइज्जइ । ३ । जे भिक्खू एगगरक्खियं अचीकरेइ अची-
करंतं वा साइज्जइ । ४ । जे भिक्खू एगगरक्खियं अचीकरेइ
अचीकरंतं वा साइज्जइ । ५ । जे भिक्खू मन्वारक्खियं अ-
चीकरेइ अचीकरंतं वा साइज्जइ । ६ । (नि० चू०) जे भिक्खू
गामरक्खियं अचीकरेइ अचीकरंतं वा साइज्जइ । जे भि-
क्खू देसरक्खियं अचीकरेइ अचीकरंतं वा साइज्जइ । जे
भिक्खू सीमरक्खियं अचीकरेइ अचीकरंतं वा साइज्जइ ।
जे निक्खू रसो रक्खियं अचीकरेइ अचीकरंतं वा सा-
इज्जइ । जे निक्खू रसो रक्खियं अचीकरेइ अचीकरंतं वा सा-
इज्जइ । नि० चू० ५ उ० ।

अचीकरणं रसो, गुणवयणं तं समासओ दुविधं ।
संतमसंतं च तद्वा, पञ्चक्खपरोक्खमेकेकं ॥ १५ ॥
रसो अचीकरणं किं गुणवक्खणं सौन्दर्यादि तं दुविधं संतं
असंतं च एकेकं पञ्चक्खं परोक्खं ।

एत्तो एगतरेणं, अचीकरणेण जो तु रायाणं ।
अचीकरेति भिक्खू, सो पावति आणमादीणि ॥ १६ ॥

इमं गुणवयणं-

एकत्तो हिमवंतो, अस्सतमो साववाहणो राया ।
समभारतरोक्कता, तेण ए वड्ढत्थए पुहइ ॥ १७ ॥
राया रायसुदी वा, रायापित्ता अमित्तसुहिणो वा ।
भिक्खुस्स व संबंधी, मवंधे सुदी तवं सोच्चा ॥ १८ ॥
संजमविग्यकरे वा, मरीरवाधाकरे व निक्खुस्स ।
अणुणोमे पडिलोमे, कुज्जा दुविधे व उवसगो ॥ १९ ॥

मेह्मसरायदुडो, वेरज्जविरुक्खरोहमद्धाने ।
उवमुज्जावणिकखम-णुक्खसकज्जसत्थेसु वि य ॥ २० ॥
एतेहिं कारणेहिं, अचीकरणं तु होति कातव्वं ।
रायारक्खियणागर-णेगमसव्वे वि एस गमा ॥ २१ ॥
नि० चू० ५ उ० ।

अच्युकम्-अत्युत्कट-त्रि० अत्यन्त उत्कटः । अत्यन्तोप्रे, वाच० ।
अच्युन्नते, आ० म० प्र० ।

अच्युगकम्-अत्युगकम्-न० । कर्कशवेदनीये कर्मणि, प्रव०
२२४ हा० ।

अच्युगकम्पदहण-अत्युगकर्मदहन-त्रि० अत्युगं कर्कशवेद-
नीये यः कर्म तस्य दहनोऽपनायकः । कर्कशवेदनीयस्य कर्मणो-
ऽपनायके, “ संक्षेपान्भिरपेक्षाणां, यतीनां धर्मे ईरितः । अत्यु-
गकर्मदहनो, गहनोऽप्रविहारतः ” ॥ १ ॥ थ० ४ अधि० ।

अच्युचिय-अत्युचित-त्रि० लोकानामतिस्त्राघनीये, “गर्भयोगे-
ऽपि मातृणां, भ्रूयतेऽत्युचिता क्रिया ” हा० १४ हा० ।

अच्युद्विय-अत्युत्थित-त्रि० । अतीवाकार्यकरणं प्रत्युत्थिते,
“दासीत्वेनाऽत्यन्तमुत्थिता” इति । दास्या अपि दास्याम्, स्त्री० ।
“अच्युद्वियाप घमदासिए वा अगारिणं वा समयाणुसिग्गि”
सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

अच्युद्वह-अत्युष्ण-त्रि० । अतीवोष्ण उष्णधर्मो यत्र सोऽत्यु-
ष्णः । अतिशयितोष्णस्वभावे, स्था० ५ हा० ३ उ० ।

अच्युद्वय-अत्युदक-न० । महामहति वर्षे, “समप वा सत्ताणं,
अच्युद्वये सुखतरुण वा णेइ ” ओ० प्रहृतजले, जी० ३ प्रति० ।
अच्युय-अच्युत-पुं० । सौधर्मावतंसकादिसकलविमानप्रधाना-
च्युतावतंसकाजिधानविमानविशेषोपलक्षिते षादशे देवलोके,
अनु० । दर्श० । नि० चू० । प्रव० । स० । आरणाच्युतयोरैका-
दशद्वादशयोः कल्पयोरिन्द्रे च । स्था० २ हा० ३ उ० ।

अच्युया-अच्युता-स्त्री० । श्रीपद्मप्रज्ञस्य शासनदेव्याम्, सा
च मतान्तरेण श्यामा (नाम्नी) देवी श्यामवर्णा नरवाहना
चतुर्भुजा वरदवाणान्वितदक्षिणकरद्वया कार्मुकाजययुतवामपा-
णिद्वया च । श्रीकुन्धोः शासनदेव्यां च, सा च मतान्तरेण
बलजिधाना कनकच्छविर्मयूरवाहना चतुर्भुजा बीजपूरकश्ला-
न्वितदक्षिणपाणिद्वया भुशुण्णिरुपान्वितवामपाणिद्वया च ।
प्रव० २७ हा० ।

अच्युन्वाय-अत्युद्गात-त्रि० । अतीवोद्गातः परिभ्रान्तः । नृशं
भ्रान्ते, “अच्युन्वाया वसुवैत्ति” वृ० ३ उ० । नि० चू० ।

अच्युसिण-अत्युष्ण-त्रि० । अतीव तप्ते ओदनादिके, “अच्यु-
सिणं सुपेण वा जाव फुमाहि वा” आचा० २ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

अच्छ-आस्-था० उपवेशने । अदादि०, आ०, अक०, सेट् ।
प्राकृते “गमिष्यमासां ङः” ङ । ४ । २१४ । इति प्राकृतसूत्रेण
अत्यस्य ङः । अच्छइ, आस्ते । प्रा० । “अच्छति अयलोपति य
लहुगा” । (अच्छति चि) प्रतीकृता व्य० १ उ० । “अच्छेज वा चिछे-
ज वा” । आसीत सामान्यतः । तं० । भ० । अधिपूर्वः अधिरोहणे,
सक० । गगतमध्यमध्यास्ते, वाच० ।

अच्छ-अव्य० । न उपयति दधि, सम्मुखत्वात् । छो-क । न०-
त० । अभिमुखे, “अच्छ गत्यर्थवदेषु” १।४।६९ । इति पाणिनिस्तु

अच्छगत्य, अच्छोद्य इत्यादावृत्य, अजिमुखं गत्वा अजिमुखमु-
क्तेति व्याकृतम् । सि० कौ० त० ४० ।

अच्छ-त्रि० । न जयति दृष्टिम् । जो-क । न० त० । आकाश-
स्फटिकरत्नवद्विस्वच्छे, प्रज्ञा० २ पद । जी० । आ० म० प्र० ।
म० । औ० । स्था० । रा० । जं० । निर्मले, ज्ञा० १ श्रु० १२ अ० ।
पञ्चा० । भ० । अनादित्रे, जी० ३ प्रति० । स्फटिकवद्विनिर्म-
लप्रदेशे, जी० ३ प्रति० । “अच्छा सगृहा ब्रह्मा णीरया शिप्यंका”
मेरौ, पुं० । सुनिर्मलजाम्बूनदरत्नवहुलत्वात्तस्य “ता अच्छंशि
णं पश्यंसि” च० प्र० ५ पाहु० सू० प्र० । जी० । आर्यदेशभेदे,
स्फटिके च । पुं० । प्रव० २७५ द्वा० न क्वृति मलयति नाशित-
सत्त्वम् । ग-मङ्गणे-क । न० त० । वाच० । श्रु०, आवा०
२ श्रु० १ अ० ५ उ० । प्रति० । जी० । प्रज्ञा० । ज० । एष
सनक्षपद्भेदः । प्रज्ञा० १ पद ।

अप्स-त्रि० । अपः सनोति । सन-मा । प्राकृते “ह्रस्वात् थ्यश्च-
सप्तमनिश्चये ॥ २ । २१ । इति प्सभागस्य कङ्कः । प्रा० ।
अपां विशेषगुणीभूते रसे, वाच० ।

अच्छ-देवी-अत्यर्थे, शीघ्रे च । दे० ना० १ वर्ग ।

अच्छन्द-अच्छन्द-त्रि० । नास्ति ऋद्धौ यस्याः । अस्वयशे । “अ-
च्छन्दा जे ण जुजंति ण से चाइति बुच्चई” दश० २ अ० । अ-
भिप्रायशून्ये च । वाच० ।

अच्छन्दग-अच्छन्दक-पुं० । मोराकग्रामसन्निवेशस्थे पाषाणिकनि,
“मोराए सक्करं सक्को अच्छिन्दए कुविओ” आ० क० । (स
मोराके वसन्मन्त्रतन्त्रो लोकपूजितस्तत्र समागतस्तत्र समाग-
तस्य श्रीवीरस्य पुरतः सिद्धार्थव्यन्तरेणाच्छेद्यमिवमिति प्र-
तिज्ञाय गृहीतं तृणं छिन्दन् शक्रेण वज्रं प्रक्षिप्य जिघ्रदशाहुली-
कृतो जनैरुपहसित इति ‘वीर’ शब्दे वक्ष्यते) आ० चू० ।
आ० म० द्वि० ।

अच्छण-आसन-न० । अवस्थाने, ग० १ अधि० । ज्ञा० । पर्युपास-
ने, वृ० ३ उ० । प्रतिश्रवणे, “अच्छण अवलोगणे वा” व्य० १ उ० ।
अक्षण-पुं० । अहिंसायाम्, दश० ८ अ० ।

अच्छणधरग-आसनगृहक-न० । अवस्थानगृहकेषु, येषु यदा
तदा वाऽऽगत्य बहवः सुखासिकयाऽवतिष्ठन्ते । जी० ३ प्रति० । जं० ।
अच्छणजोय-अभणयोग-पुं० । अहिंसाव्यापारे, “तेसि अच्छ-
णजोयण णिच्चं होयवं” तेषां पृथिव्यादीनामक्षणयोगेनाहिं-
साव्यापारेण नित्यं भवितव्यम् । दश० ८ अ० ।

अच्छाणत्थ-अच्छक्षस्थ-त्रि० । अच्छक्षप्रदेशे स्थिते, वृ० ३ उ० ।
अच्छति (दि) त-अच्छादित-त्रि० । निरुद्धे, “संणद्धवका-
छतित व्व” प्रश्न० ४ संव० द्वा० ।

अच्छतय-अच्छत्रक-त्रि० । न० ७० । अक्षरहिते, वीरमहापद्मयोरक्ष-
को धर्मो मतः “अदंतवणे अच्छतवए अणुवाणहए” स्था० ९८ ग० ।
अच्छदव-अच्छद्रव-पुं० । स्वच्छोदके, पं० व० २ द्वा० ।

अच्छधी-अच्छधी-त्रि० । ६ व० । विमलबुद्धौ, “विष्णुः
प्रातः प्रजुं नत्वा, सार्धंश्चापृच्छदधधीः” आ० क० ।

अच्छभल्ल-अच्छन्नल्ल-पुं० । ऋद्धे, व्य० १० उ० । व्याघ्रविशेषे
च । प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।

अच्छमाण-आसीन-त्रि० । तिष्ठति, “सुचिरमपि अच्छमाणो”
पं० व० ३ द्वा० । ज्ञा० ।

अच्छरगणसंघसंविद्विष्णु-अप्सरोगणसंघसंविदीर्ण-त्रि० । अ-
प्सरोगणानां संघः समुदायस्तेन सम्यक् रमणीयतया विदीर्णो
व्याप्ता अप्सरागणसंघसंविदीर्णा । अप्सरोयूथसंपरिवृते, “अ-
च्छरगणसंघसंविदिषा दिव्यतुमियमधुरसद्वसपश्या” । जी०
३ प्रति० । प्रज्ञा० । रा० ।

अच्छरस-अच्छरस-त्रि० । अच्छो रसो येषां ते अच्छरसाः । प्रत्या-
सन्नवस्तुप्रतिबिम्बाधारचूलेष्विवाऽतिनिर्मलेषु, जी० ३ प्रति० ।

अच्छरसा-अप्सरस्-स्त्री० । व० व० । अद्भ्यः सरन्ति उद्ग-
च्छन्ति । सू-असन् । अप्सरसः “ह्रस्वात् थ्यश्चसप्तम-
निश्चये” ण । २ । २१ । इति सूत्रेण प्राकृते ‘प्स’ भागस्य ‘च्छ’
आदेशः । प्रा० । “आयुरप्सरसोर्वा” ण । १ । ३० । इति सूत्रेण
च अन्यव्यञ्जनस्य वा सः । प्रा० । देवीभावे, रूपेण देवीकल्पा-
यां स्त्रियां च । “णंदणवणविवरचारिणीओ अच्छराओ उत्तर-
कुरुमाणसच्छराओ अच्छरेगपेच्छिणियाओ तिष्ठि पलिओवमा-
ई परमाउं पालयिच्छा ताओ वि उवणमंति मरणधम्मं” प्रश्न० ४
आश्र० द्वा० । औ० । (आसां वर्णकम् ‘उत्तरकुरु’ शब्दे वक्ष्यामः) ।

अच्छरसांतमुत्त-अच्छरसतरदुल-न० । अच्छो रसो येषु तेऽ-
च्छरसाः प्रत्यासन्नवस्तुप्रतिबिम्बाधारचूता इवातिनिर्मला इत्य-
र्थः । अच्छरसाश्च ते तण्कुत्वा अच्छरसतण्मुत्ताः । पूर्वपदस्य
दीर्घत्वं प्राकृतत्वात् । श्वेतेषु दिव्यतण्कुलेषु, रा० । “अच्छेहिं
सेपहिं रयणामपहिं अच्छरसंतदुलेहिं अछट्टमंगले आलिहइ”
रा० । जी० । आ० म० प्र० ।

अच्छरा-अप्सरा-स्त्री० । शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य षष्ठ्या-
मग्रमहिष्याम्, स्था० ८ ग० । भ० । ती० । (तस्याः पूर्वाऽपर-
भवकथा एतस्मिन्नेव ज्ञाने १७३ पृष्ठे ‘अग्रमहिसी’ शब्देऽदर्शिते)

अच्छराणिवाय-अप्सरानिपात-पुं० । चण्डिकायां, सत्करण-
काले च । यावता कालेन चण्डिका क्रियते तावान् कालोऽप्यप्स-
रोनिपातशब्देनाजिधीयते “अच्छरानिवातेहिं तिसत्तकलुत्तो
अणुपरियसाणं हवमागच्छेज्जा” जी० ३ प्रति० । सूत्र० । ज० ।

अच्छवि-अच्छवि-पुं० । न० व० । योगनिरोधेनाविद्यमानशरीरे
स्नातकार्यनिर्ग्रन्थभेदे, अत्र चत्वारोऽनुवादाः-‘अव्य-
थक’ इत्येके । त्रिविद्याच्छविः शरीरं तद्योगनिरोधेन यस्य ना-
स्त्यसौ ‘अच्छविक’ इत्यन्ये । कृपा सच्छेदो व्यापारस्तस्या
अस्तित्वात् कृपी, तन्निषेधात् ‘अक्षपी’ इत्यन्ये । घातिकर्मचतुष्ट-
यकृपणानन्तरं वा तत्कृपणाभावादकृपीत्युच्यते । भ० २५
शृ० ६ उ० ।

अच्छविकर-अक्षपिकर पुं० । न कृषिः स्वपरयोरायासो यः सः,
तत्करणशीलो न भवति सोऽक्षपिकरः । ज० २५ शृ० ७ उ० ।
व्यथाविशेषस्याऽकारके प्रशस्तमनोविनयभेदे, स्था० ८ ग० ।

अच्छविमलसलिलपुष्प-अच्छविमलसलिलपूर्ण-त्रि० । अ-
च्छेन स्वरूपतः स्फटिकवच्छुद्धेन विमलेनाऽऽगन्तुकमलरहिते-
न सलिलेन पूर्णः । स्फटिककल्पस्वच्छनिर्मलजलभूते, रा० । जी० ।

अच्छा-अच्छा-स्त्री० । वरुणदेशप्रतिषेधे पुरीभेदे, आर्यदेशग-
णनायां वरुणा अच्छा । वरुणा नगरी, अच्छा देशः । अन्ये तु
वरुणा देशः, अच्छा पुरीत्याहुः । प्रव २७५ द्वा० । सूत्र० ।

अप्सा-त्रि० । अपो जलानि सनति ददाति । सन्-विच् । जल-
दातरि, वाच० ।

अच्छादणा-आच्छादना-खी० स्वगने, "संतस्तु अच्छादयणाप
भगस्तु" । व्य० ३ उ० ।

अच्छि-अक्षि-न० । अक्षते विषयान् । अक्ष-क्विप् । "ओऽक्ष्या-
दौ" ॥ १२ । ३१७ । इति सूत्रेण संयुक्तस्य क्षुभागत्यः । प्रा० ।
"द्वितीयतुर्ययोरपरिपूर्वः" । ७ । १ । ७० । इति द्वितीयस्योपरि
प्रथमः । प्रा० । लोचने, तं० । दशा० । "वाऽक्ष्यर्थवचनादाः" ।
॥ १ । ३३ । इति वा पुंस्त्वम् "अज्ज वि सासइ ते अच्छी नखा वि
आइ तणमइ अच्छीइ" अज्जलयादिपाठादक्षिशब्दः खी० लिङ्गेऽपि ।
प्रा० । "एसा अच्छी" उपा० २ अ० । (अक्ष्णोऽप्राप्यकारित्वम्
'इदिय' शब्दे द्वि० भा० १५७ पृष्ठे कृष्टव्यम्)

अच्छादयणा-आच्छादना-खी० । स्थगने, ('अच्छादणा'
शब्दसमानार्थः)

अ (आ) चिद्धण-आच्छेदन-न० । एकवारमीयद् वा गेदने,
"एक्कसि ईषद् वा आच्छिद्धणं" नि० चू० ३ उ० । "पायपु-
ण्णमाच्छिद्धवा" आच्छिनन्ति बलादुद्वाहयतीति । स्था० ५ उ०
१३० । "आच्छिदिहि सि-ईषच्छेत्स्यतीति । भ० १५ श० १ उ० ।

अ (आ) चिद्धिदत्ता (य)-आच्छिद्य-अव्य० । आ-
चिद्ध-ल्यप् । इस्तादुद्वालेनापहृत्येत्यर्थे, उपा० ७ अ० । "अच्छि-
दिय जं भिच्चसामिमादीणं" पञ्चा० १३ विव० । आवा० ।

अ (आ) चिद्धदमाण-आच्छिन्दत्-त्रि० । ईषत्सकृद् वा
चिन्दति ("सत्थजाणं आच्छिद्धमाणे" ज० ७ श० ३ उ० ।
अच्छिक्क-देशी-अस्पृष्टे, "अच्छिक्कोवहिपेइ" व्य० १ उ० ।

अच्छिचमदण-अक्षिचमदन-न० । चक्षुषोर्मेलने, वृ० ३ उ० ।
अच्छिञ्ज-अच्छेद्य-न० । न० त० । नेप्थुमशक्ये, (स्था०)

तओ अच्छेज्जा पाणत्ता । तं जहा-समए पएसे परमाणु ।
एवमेज्जा अमज्जा अगिज्जा अणज्जा अमज्जा अपएसा
तओ अविभाइमा ।

लेखमशक्या बुद्ध्या क्षुरिकादिशस्त्रेण वेत्यच्चेष्टा, अच्छे-
ष्टत्वे समयादित्वायोगादिति । समयः कालविशेषः,
प्रदेशो धर्माधर्माकाशजीवपुद्गलानां निरवयवोऽशः पर-
माणुरस्त्वन्धः पुद्गल इति । उक्तं च- "सत्थेण सुतिकक्षेण वि,
च्छेत्तुं मेत्तुं च जं किरन सक्कं । तं परमाणुं सिद्धा, वयंति आइं
पमाणणं" ॥ १॥ एवमिति । पूर्वसूत्राभिप्रायसूचनार्थे इति, अभेद्याः
सुच्यादिना, अद्राह्या अग्निहारादिना, अग्राह्या हस्तादिना, न
विद्यते अर्द्धं येषामित्यनर्द्धाः, विज्रागच्याज्जात्वात्, अमरुषा विभा-
गत्रयाभावात् । अत एवाह-अप्रदेशा निरवयवाः, अत एवा-
विभाज्या विजकुमशक्याः । अथवा विभागेन निर्दृष्टा विज्रागि-
मास्तन्निषेधाद्विभागिमाः । स्था० ३ उ० २ उ० । "लोणे अच्छि-
ज्जमेज्जो" छेद्यः शस्त्रादिना, तन्निषेधाच्छेद्यः । कृत्यपरमाणौ,
भ० १० श० ६ उ० ।

आच्छेद्य-न० । आच्छिद्यते अनिच्छतोऽपि भूतकपुत्रादेः सका-
शात् साधुदानाय परिगृह्यते यस्तदाच्छेद्यम् । पि० । "अच्छेज्जं
वा गिदिय, जं सामी भिच्चमाइणं" । आच्छेद्यं वाऽऽच्छेद्या-
क्यः पुनर्दोषः । आच्छिद्यापहृत्य यद् भूतकदिकं स्वामी प्रभुः
भृत्यादीनां कर्मकरादीनां सत्कं वदाति तदिति । पञ्चा० १५
विव० । चतुर्दशोद्गमदोषदुष्टे, तदभेदोपचारात् चतुर्वशे
उद्गमदोषे च । ग० १ अधि० ।

तदभेदाः—

अच्छेज्जं पि य तिविहं, पभू य सामी य तेणए चेव ।
अच्छेज्जं परिकुट्टं, समणाण न कप्पए पेत्तुं ॥

आच्छेद्यमपि प्रागुक्तशब्दार्थं त्रिविधं त्रिप्रकारम् । तद्यथा-प्रभौ
प्रभुविषयं प्रभुरूपकर्त्राश्रितमित्यर्थः । एवं स्वामिनि स्वामि-
विषयं, स्तेनकविषयं च । एतच्च त्रिविधमप्याच्छेद्यं तीर्थकरग-
णधरैः प्रतिकुट्टं निराकृतमतः श्रमणानां तत्तद् गृहीतुं न कल्पते ।

तत्र प्रथमतः प्रभुविषयं भाषयति—

गोवालए य जयए-अवरए पुत्ते य धूय सुएहाए ।
अचियत्तसंखमाई, केइ पठस्सं जहा गोवां ॥

प्रभुकर्तृकमाच्छेद्यं गोपालके गोपालविषयं, तथा भूतकः कर्म-
करस्तद्विषयम् । अक्षरको अक्षरको अक्षरकाभिधानो दास इ-
त्यर्थः, तद्विषयम् । पुत्रविषयं, दुहितृविषयं, स्नुषाविषयम् । उप-
लक्षणेनेतद् भार्याविषयं च । अत्रैव दोषमाह- (अचियत्त-
त्यादि) अचियत्तमप्राप्तिः, संखरं कलहः, आदिशीघ्रादा-
त्मपोतादिपरिग्रहः । केचित् पुनः प्रद्वेषमपि साधौ गच्छति ।
यथा-गोपो गोपालकः ।

एतमेव दृष्टान्तं गाथाद्वयेनाह—

गोवपयं अच्छेत्तुं, दिन्नं तु जइस्स भइ दिणे पड्डणा ।
पयज्जा एणं दइ, खिसइ जेइ स्वे चेमा ॥
पयिरण पओसे एं, नावं नाउं जइस्स आलावो ।
तन्निवंधा गहियं, हुंदि उ मुकोसि मा वीयं ॥

वसन्तपुरं नगरम् । तत्र जिनदासो नाम धावकः । तस्य भार्या रु-
क्मिणी । जिनदासस्य गृहे वत्सराजो नाम गोपालः । स चा-
ष्टमेऽष्टमे दिने सर्वासामपि गोमहिषीणां दुग्धमादत्ते, तथैव
तस्य प्रथमतो भूतत्वात् । अन्यदा च साधुसंघाटको भिक्षाये
तत्रागमत् । इतश्च तस्मिन् दिने गोपालस्य सर्वदुग्धादानेवा-
रकः, ततस्तेन सर्वा अपि गोमहिष्यो दुग्ध्वा महती पारिदु-
ग्धेनाऽऽपूर्णा । जिनदासश्च जिनवचनजावितान्तःकरणतया
साधुसंघाटकं परमपात्रभूतमायातमवलोक्य भक्तितो यथेच्छं
भक्तपानादिकं तस्मै दत्तवान् । ततो दुग्धान्तानि जोजनानीति
परिज्ञाव्य भक्तिरलितमनस्कतया गोपालस्य दुग्धं बध्नेनाच्छि-
द्य कतिपयं ददौ । ततः स गोपालो मनसि साधोरुपरि मनाकं
प्रद्वेषं धयी, परं प्रभुभयात् न किमपि कर्तुं शक्तः । ततस्तत्परोज्जा-
जनं कतिपयन्यूनं स्वगृहे नीतवान् । तच्च तथाजुतं न्यूनमवलो-
क्य भार्या सरोषं पृष्ठवती-किमिति न्यूनमिदं पयोभाजनमिति ?
ततो गोपेन यथावस्थिते कथिते साऽपि साधूनां क्रोष्टुं प्रावर्त्तत ।
चेटरूपाणि च दुग्धं स्तोकमवलोक्य किमस्माकं जिविष्यती-
ति रोदितुं प्रवृत्तानि । तत इत्थं सकलमपि स्वकुटुम्बमाकुलमवे-
त्य स गोपः संजातसाधुविषयमहाकोपः साधून् व्यापादयितुं
चलितवान् । दृष्टश्च निक्कार्थं परिश्रमन् अपि प्रदेशे साधुः । ततः
प्रधाविनो लकुटमुत्पाट्य साधोः पृष्ठतः । साधुरपि कथमपि
पश्चादवलोक्य तं गोपं तथाभूतं कोपावगन्तयन्मात्रावलोच्य परिभा-
वयामास-नूनमेतस्य दुग्धं बद्धादाच्छिद्य जिनदासेन मह्यं ददं,
तेन मारणार्थमेव कुपित एष समागच्छन्नुपव्रज्यते । ततः साधु-
विशेषतः प्रसन्नवदनो जूत्वा तस्यैव संमुखं प्रत्यागन्तुं प्रवर्त्त-
ते स्म । वभाण च-यथा भो ज्ञोः क्षीरगृहनि्युक्तक ! तव
प्रभुनिर्वन्धेन मया तदानीं दुग्धमात्रं गृहीतम्, संश्रुति तु
गृहाण त्वमात्मीयं दुग्धमिति । एवं चेत्ते सत्युपशान्तकोपः
साधुं प्रति स्वस्वभावं प्रकटितवान्-यथा भोः साधो !

सुविहित ! तव मारणार्थमहमिदानीमागतः, परं संप्रति त्वद्वच-
नामृतपरिषेकत उपशशाम मे सर्वोऽपि कोपानलः । ततो गृहाण
त्वमेवेदं दुग्धम्, मुक्तश्चाकृतप्रापणो मया, परं भूयोऽप्येवमाच्छे-
द्यं न ग्रहीतव्यमिति निवृत्तो गोपः । स्वस्थानं च गतः साधुरिति ।
सूत्रं सुगमं, नवरं (पयजा णुणं ति) विजक्तव्योपात् पयोजाज-
नं न्यूने दृष्ट्वा (भोई इति) भोग्या ज्ञार्था इत्यर्थः (हवेत्ति)
रुदन्ति । हृदीत्यामन्त्रणे । तन्निर्वन्धात् तदीयजिनदासाख्यप्र-
तिर्वन्धात् गृहीतम् । ततः प्रत्याह-मुक्तोऽसि संप्रति मा द्वितीयं
वारमेवं गृहीथाः ।

संप्रति गोपालविषय एव 'अचियत्तसंखडाइ' इत्येतस्या-
विख्यासुराह—

नानिन्विटं लज्जइ, दासी वि न जुज्जए रिते जत्ता ।

दोभेगयर पओसं, जं काही अंतरायं च ॥

प्रचुणा बलादाच्छिद्यमाने दुग्धे कोऽपि गोपो रुष्टः प्रभोः
संमुखमेवमपि बुवाणः संभाव्यते । यथा—किमिति मदीयं दुग्धं
बलादागृह्णासि न खल्वनिर्विष्टमनुपाजितमिह किमपि व्रज्यते,
ततो मया स्वशरीरायासबलेनेदं दुग्धमुपाजितम्, अतः कथमत्र
प्रभवसि ? । न हि दास्यपि, आस्तामुत्तमवेद्यादिकमित्यपिश-
ब्दार्थः । जक्तमृते जक्तदानमृते भरणपोषणमृत इत्यर्थः । जुज्यते
भोक्तुं लज्यते । ततो मदीयं भोजनमिदमतो न ते तत्र प्रचुत्वा-
वकाशः । एवं चोक्ते सति कदाचित् द्वयोःपि प्रचुगोपासकयोः
परस्परमेकस्य द्वितीयस्योपरि प्रद्वेषो वर्तते । प्रद्वेषे प्रवर्धमाने
यत् करिष्यति धनहरणमारणादिकं तत्स्वयमेव आच्छेद्यादाने
दोषत्वेन विज्ञेयम् । तथा यच्चान्तरायं गोपालकस्य तत्कुटुम्बस्य
च, तदपि दोषत्वेन विज्ञेयमिति । तदेवं 'गोवाहण' इत्यादि
व्याख्यातम् । एतदनुसारेण च नृतकादावपि यथायोगमप्रो-
त्यादिकं संभावनीयमिति ।

संप्रति स्वामिष्विषयमाच्छेद्यं विज्ञावयिषुराह—

सामी चारजभा वा, संजय दट्टण तेसि अट्टाए ।

कलुणाणं अच्छेज्जं, साहूणं न कप्पए धेत्तुं ॥

इह स्वगृहमात्रनायकः प्रजुः; ग्रामादिनायकः स्वामी । चार-
जटा वा स्वामिजटा वा; तेऽपि स्वामिग्रहणेन गृह्यन्ते । संयता-
न दृष्ट्वा तेषां संयतानामर्थीय करुणानां कृपास्थानानां दरिद्र-
कौटुम्बिकादीनां संवख्याच्छिद्य यद्ददाति तत्साधूनां न कल्पते ।
एतदेव व्यक्तं भावयति—

आहारोवहिमाई, जइ अट्टाए उ केइ अच्छिज्जे ।

संखमिअसंखडीए, तं गेहंते इमे दोसा ॥

यदि कोऽपि स्वामी जटो वा यतीनामर्थीय केषांचित्संघन्धि
आहारोपध्यादिकं संखड्या कलहकरणेन, असंखड्या अकलह-
ज्ञावेन । कोऽपि हि तत्संबन्धिनि बलादाच्छिद्यमाने कलहं करोति,
कोऽपि स्वामिभयादिना न किमपि वक्ति । तत उक्तं संखड्या
असंखड्या वेति । बलादाच्छिद्य यतिभ्यो यद् ददाति तद्यतीनां
न कल्पते । यतस्तद्गृह्यतामिमे दोषाः ।

तानेवाह—

अचियत्तमंतरायं, तेनाहं एगणेगवोच्छेओ ।

निच्छरणाई दोसा, तस्स अहंजे य जं पावे ॥

येषां सत्कामाच्छिद्य बलात् स्वामिना दीयते तेषामचियत्त-
मप्रतिरूपं जायते । तथा तेषाम् (अंतरायं) दीयमानवस्तु-

परिजोगहानिः कृता भवति । तथा इत्थं साधूनामाददानात्
स्तेनाहृतं भवति, दीयमानवस्तुनायकेनाननुज्ञातत्वात् । तथा
येषां संबन्धि स्वामिना बलादाच्छिद्य दीयते ते कदाचित् प्रद्वि-
ष्टाः सन्तोऽपि तस्यैकस्य साधोर्भक्तपानव्यवच्छेदं कुर्वन्ति,
यथा-अनेन संप्रति बलादस्माकं भक्तादि गृहीतं ततः कालान्त-
रेऽप्यस्मै न किमपि दातव्यमस्माज्जिरिति । अथवा सामान्यतः
प्रद्वेषमुपयाति, यथा-अनेन संयतेन बलादस्माकं भक्तादि गृहा-
ते तस्मात् कालान्तरे न कस्मायपि संयताय दातव्यमित्यनेक-
साधूनां भक्तादिव्यवच्छेदः । तथा ते रुष्टाः सन्तो यः पूर्वमुपा-
श्रयो दत्तः तस्मान्निष्काशयन्ति । आदिशब्दात् खरपरुषाणि
भावन्ते इति परिगृह्यते । तथा तस्योपाश्रयस्याऽद्यामे यत्किम-
पि कष्टं प्राप्नुवन्ति तदप्याच्छेद्यादानमिति सति दोषः ।

संप्रति स्तेनाच्छेद्यं ज्ञावयति—

तेणा व संजयट्ठा, कलुणाणं अप्पणो व अट्टाए ।

ते य पओसं जं वा, न कप्पई कप्प णुन्नायं ॥

इह स्तेना अपि केचित् संयतान् प्रति प्रद्वेषा जयन्ति । सं-
यता अपि कापि दरिद्रसार्थेन सह व्रजन्ति । ततस्तान् जि-
ज्ञावेलायां निकामप्राप्नुवतो दृष्ट्वा संयताथीय संयतानामर्थीय,
यद्वा-स्वस्यात्मनोऽर्थाय तेषां करुणानां कृपास्थानानां दरिद्र-
सार्थमानुषाणां सकाशादाच्छिद्य यद्ददाति स्तेनास्ततस्तेनाच्छे-
द्यं छष्टव्यम् । तच्च साधूनां न कल्पते, यतस्तस्मिन् गृह्यमाणे येषां
संबन्धि तद् द्रव्यं ते पूर्वोक्तप्रकारेण एकानेकसाधूनां जक्तव्य-
वच्छेदं कुर्वन्ति । यद्वा-प्रद्वेषं रोषमुपयाति । तथा च सति सा-
र्थान्निष्काशनम्, कालान्तरेऽपि तेषां पार्श्वे उपाश्रयाप्रतिवृत्ति-
इत्यादयो दोषाः । यदि पुनस्तेऽपि सार्थिका वदयमाणप्रकारेणा-
नुज्ञानते तर्हि कल्पते ।

एतदेव गाथाद्वयेन स्पष्टं भावयति—

संजयभट्टा तेणा, आयंते वा असंधरे जइणं ।

जइ देंति न धेत्तव्वं, निच्छुभ वोच्छेठ मा होज्जा ॥

ययसत्तुयदिदंतो, समणुन्नाया व धेत्तुणं पच्छा ।

देति जइ गतेसि वि य, समणुन्नाया य जुंजंति ॥

इह स्तेना अपि केचित् संयतभट्टका जयन्ति, साधवश्च क-
दाचित् दरिद्रसार्थेन सह क्वापि व्रजन्ति । ततस्तेषां साधूनां
भिज्ञावेलायामसंस्तरे अनिर्वाहे ते स्तेनाः स्वग्रामाभिमुखं प्र-
त्यागच्छन्तः, वाशब्दात् स्वग्रामादन्यत्र गच्छन्तो वा, यदि ते-
षां दरिद्रसार्थमानुषाणां बलादाच्छिद्य भक्तादि प्रयच्छन्ति,
तर्हि न प्राप्ते, यद् मा भूत् निकृजः सार्थानाम् । एकानेक-
साधूनां तेष्वो भक्तादिव्यवच्छेदो वा । यदि पुनस्तेऽपि सार्थि-
काः स्तेनैर्बलाद्वाध्यमाना एवं ब्रुवते-यथाऽस्माकमिह घृतशक्तु-
दृष्टान्त उपातिष्ठत । घृतं हि सक्तुमध्ये प्रक्षिप्तं विशिष्टसंयोगाय
जायते, एवमस्माकमप्यवश्यं चौरैर्गृहीतव्यम्, ततो यदि चौरा
अपि युष्मभ्यं दापयन्ति ततो महानस्माकं समाधिरिति । तत
एवं सार्थिकैरनुज्ञाताः साधवो दीयमानं गृह्णन्ति । पश्चाच्चौरैश्च-
पगतेषु नृयोऽपि तद् द्रव्यं गृहीतं ते समर्पयन्ति । तदानीं
चौरप्रतिभयादस्माभिर्गृहीतं संप्रति ते गतास्तत एतदास्मीयं द्र-
व्यं यूयं गृह्णीथ इति । एवं चोक्ते सति यदि तेषां समनुज्ञानते ।
यथा-युष्मभ्यमेतदस्माभिर्दत्तमिति तर्हि जुज्जते, कल्पनीयत्वा-
दिति । अनेन कप्प युन्नायमित्यवयवो व्याख्यातः । पि० । नि०

चू० आच्छेद्ये प्रायश्चित्तम्-‘अच्छिञ्जे अणिसिधे य चउल्लु’ पं०
चू० । सर्वस्मिन्नाच्छेद्ये आचामाम्लम् । जी० । दशा० । ध० । प्र-
अ० । दर्श० । वृ० । पं० व० । व्या० । पंचा० । स्था० । सूत्र० । सत्त० ।
आचा० । (आच्छेद्याहारग्रहणनिषेधः ‘पसणा’ शब्दे, आच्छेद्य-
पात्रग्रहणनिषेधः ‘पस्त’ शब्दे, आच्छेद्यवसतौ स्थाननिषेधो
‘वसइ’ शब्दे छप्यः)

अच्छिज्जंती-आच्छिद्यमाना-स्त्री० । तुम्बवीणादिवादनप्रकारेण
वाद्यमानायाम्, “तुम्बकाणं तुम्बवीणाणं वाज्जंताणं” आ० १ अ० ।
अच्छिणिमीक्षिय-अक्षिनिमीक्षित-न० । अक्षिनिकोचे, जी० ३
प्रति० ।

अच्छिणिमीक्षियमेत्त-अक्षिनिमीलितमात्र-न० । अक्षिनिको-
चकालमात्रे, “अच्छिणिमीलियमेत्तं, णत्थि सुहे दुक्खमेव
अणुवदं । एरण शेरइयाणं, अहोसिंसं पच्चमाणाणं ” ॥ १ ॥
जी० ३ प्रति० ।

अच्छिञ्ज-अच्छिञ्ज-त्रि० । छिद्-कर्मणि क्त । अपृथग्भूते, स्था०
१० ग० । अस्खलिते, अनवरते च । पं० व० १ द्वा० । (छि-
ञ्जमच्छिञ्जं चेत्यौदेशिकस्य भेदद्वयं कृत्वाऽच्छिञ्जस्य व्याख्या-
नम् ‘उद्देशिञ्ज’ शब्दे द्वि० ग्रा० ८१६ पृष्ठे छप्यम्)

आच्छिञ्ज-त्रि० । आ-छिद्-क्त । बलेन गृहीते, सम्यक्-
छिन्ने च । वाच० । प्रतिनियतकालविवक्षारहिते, वृ० १ उ० ।

अच्छिञ्जच्छेदणाय-अच्छिञ्जच्छेदनय-पुं० । सूत्रमच्छिञ्जच्छेदेने-
च्छति । नयभेदे, यथा ‘धम्मो मंगलमुक्खि’ इति श्लोकोऽर्थतो
द्वितीयादिश्लोकमपेक्षमाणः । स० १२ सम० ।

अच्छिञ्जच्छेदणाय-अच्छिञ्जच्छेदनयिक-न० । अच्छिञ्जच्छे-
दनयवति सूत्रे, “अच्छिञ्जच्छेदणइयाइं आजीवियसुत्तपरि-
वाडीए ” स० १२ सम० ।

अच्छिञ्जिणाय-अच्छिञ्जिनय-पुं० । नित्यवादिनि सव्यास्तिके,
विशे० । प्रव० ।

अच्छिद्-अच्छिद्-त्रि० । न छिद्रं तत्तत्कार्येषु प्रमादादिना
स्खलनं रन्ध्रं वा यत्र । प्रमादादिना स्खलनरहिते, “अच्छिद्रं
च भवत्वेत-त्सर्वेषां च शिवाय नः ” रन्ध्ररहिते, वाच० । अ-
विरले, जं० २ वक्त० “गोशालस्य मङ्गलपुत्रस्य पक्षां
दिक्चराणां चतुर्थे दिक्चरे, पुं० । भ० १५ श० १ व० ।

अच्छिद्जाल-अच्छिद्जाल-न० । अविचरे, यत्किञ्चिदुवस्तु-
समूहे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वा० ।

अच्छिद्जालपाणि-अच्छिद्जालपाणि-पुं० । अच्छिद्जालौ
विवक्षिताङ्गुल्यन्तरालसमूहरहितौ पाणी हस्तौ यस्य स तथा ।
अविचराङ्गुलिसमुदयवद्वहस्ते, “अच्छिद्जालपाणी पीव-
रकोमलवराङ्गुली ” इति करयोः सुलक्षणम् । औ० । प्रश्न० ।

अच्छिद्रपत्त-अच्छिद्रपत्र-त्रि० । अच्छिद्राणि पत्राणि यस्य सः ।
जीरन्ध्रपर्णैः, द्वा० १ भु० १ अ० । औ० । “अच्छिद्रपत्ता अविरल-
पत्ता अवार्णपत्ता अण्णपत्ता शिङ्गुज्जरदयंकुपत्ता ” (इति
पत्रवर्णनाद् वृत्तवर्णकः) अच्छिद्राणि पत्राणि येषां ते अच्छि-
द्रपत्राः । किमुक्तं भवति । न तेषां पत्रेषु वातदोषतः कालदोष-
तो वा गड्ढिकादिरीतिरुपजायते, येन तेषु पत्रेषु छिद्राण्यभ-
विध्यन्, इत्यच्छिद्रपत्राः । अथवा एवं नामान्योन्यशास्त्राप्र-
शास्त्रानुप्रवेशात्पत्राणि पत्राणामुपरि जातानि येन मनागप्य-
पान्तरालरूपं छिद्रं नोपलक्ष्यत इति । तथा चाह-“अविरल-
पत्ता इति ” रा० । जी० । जं० ।

अच्छिद्रपमिणवागरण-अच्छिद्रप्रभव्याकरण-पुं० । अच्छिद्रा-
ण्यविरलानि निर्दयणानि वा प्रभव्याकरणानि येषां ते तथा ।
अविरलप्रभोत्तरेषु, निर्दुष्टप्रभोत्तरेषु च । भ० २ श० १ उ० । औ० ।
अच्छिद्रविमलदसण-अच्छिद्रविमलदशन-पुं० स्त्री० । अच्छि-
द्रा विमला दशना यासां तास्तथा । अविरलस्वच्छुरदना-
याम्, जं० २ वक्त० ।

अच्छिपत्त-अक्षिपत्र-न० । अक्षिपदमणि, भ० १४ श० ८ उ० ।
अच्छिवेहग-अक्षिवेधक-पुं० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, उक्त०
३६ अ० । जीवा० ।

अच्छिमल-अक्षिमल-पुं० । दूषिकादौ, तं० नेत्रमले, “अच्छि-
मलो दूषिकादि ” नि० चू० ३ उ० ।

अच्छिरोरुय-अक्षिरोरुहक-पुं० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, उक्त०
३६ अ० । जी० ।

अच्छिल-अक्षिल-पुं० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, उक्त० ३६ अ० ।

अच्छिवहण-देशी-निमीलने, दे० ना० १ वर्ग ।

अच्छिविअच्छि-देशी-परस्परमाकर्षणे, दे० ना० १ वर्ग ।

अच्छिवेयणा-अक्षिवेदना-स्त्री० । ७ त० । लोचनयोऽङ्गु-
नुभयने, उक्त० २ अ० । “बोमशानां रोगानां द्वादशोऽयम् ” उपा०-
४ अ० । द्वा० ।

अच्छिदुल्लो-देशी-द्वेष्ये, वेधे च । दे० ना० १ वर्ग ।

अच्छी-आच्छी-स्त्री० । अच्छनामकदेशोद्भवायां स्त्रियाम्,
प्रज्ञा० ११ पद ।

अच्छुय-अप्सुज-त्रि० । अप्सु जले तद्देहौ अन्तरिक्षे वा जाय-
ते । जन-ड, अलुक स० । जलजाते, वाच० ।

आस्तृत-त्रि०-आच्छादिते, द्वा० १ भु० ८ अ० ।

अच्छुरण-आस्तरण-न० । प्रस्तरणे, नि० चू० १५ उ० । दावा-
नत्वादिभये, यद् भूमावास्तीर्यते प्रलम्बादिवितरणाय वा यत्त-
दास्तरणम् । एतत्प्रायश्चित्तमयं प्रवर्तते । साधूनामौपग्रहिकोपधा-
वन्तर्भवति । वृ० ३ उ० ।

अच्छुरिय-आच्छुरित-न० । आ-चुर-क्त । सशब्दहासे, नखा-
घाते, नखवाधे च । आस्तीर्णे, वृ० १ उ० ।

अच्छुल्लूद-अच्छोल्लूद-त्रि० । स्वस्थानं त्याजिते, वृ० १ उ० ।

अच्छेज्ज-अच्छेद्य-न० । छेत्तुमशक्ये, स्था० ३ ग० २ व० ।

अच्छेद-अच्छेद-न० । “जम्हा तु अव्वोच्छिन्ती, सो कुण्ठाणा-
णचरणमादीणं । तम्हा खलु अच्छेदं, गुणप्पसिद्धं इवति णामं”
॥ १७ ॥ गौणानुज्ञायाम्, पं० भा० ।

अच्छे (ग)-आश्चर्य-न० । आ विस्मयतश्चर्यन्तेऽवगम्यन्ते
इत्याश्चर्याणि । आ-चर-यत् ; सकारः कारस्करादित्वात् ।
स्था० ६ ग० । प्राकृते “ह्रस्वात् थ्यश्चत्सप्तमनिश्चले ” ण० २ । २१ ।
इति अभागस्य ङः, तुक् च । प्रा० । ओत्तरस्याऽकारस्य वा पत्व-
म् । तत् “आश्चर्ये” ण० २ । ६६ । इति एतः परस्य र्यस्य ङः,
अच्छेरे । पत्वाजावे “अतो रिआरिज्जरीअं” ॥ ८ । २ । ६७ ॥ इति
अकारात् परस्य र्यस्य रिअ अर रिज्जरीअ इत्येत आदेशाः । अ-
च्छरिअ, अच्छरं, अच्छरिज्जं, अच्छरीअं । प्रा० । मृदुतेषु, “रि-
कथमियसमिद्धं, भारदवासं जिणिदकालम्मि । बहुअच्छेरय
पुण्णं, उसत्ताओ जाव वीरजिणो” । १ । दससु विवासे सेवं, दस

दस अच्छेरगाह जायाई । उस्सपिणिप पवं , तित्थुमासीह भणियाई ” ॥ १ ॥ ति० ॥

दस अच्छेरगा पसत्ता । तं जहा—“ उवसग्ग गम्भहरणं , इत्थी तित्थं अभाविपा परिसा । कण्हस्स अवरकंका , उत्तरणं चंदमूराणं ॥ १ ॥ हरिवंसकुयुप्पत्ती , चमरुप्पाओ य अड्डमयसिष्ठा । असंसंजपु पूया , दस वि अण्णतेण कालेण ” ॥ २ ॥

उपसृज्यते क्लिप्यते च्याव्यते प्राणी धर्मादेरित्युपसर्गाः, देवादि-
कृतोपपत्त्याः ते च भगवतो महावीरस्य उच्चस्थकावे केवलिका-
ले च नरामरतिर्यक्कृता अत्रवन् । इदं च किल न कदाचिद्भूत-
पूर्वम् । तीर्थकरा हि अनुत्तरपुण्यसंभारतया नोपसर्गभाजनम्,
अपि तु सकलनरामरतिरश्चां सत्कारादिस्थानमेवेत्यनन्तकाल-
भाव्ययमर्थो लोकेऽद्भुतोऽद्भुदिति । १ । तथा गर्भस्य उदरसंस्वस्य
हरणमुदरान्तरसंक्रामणं गर्भहरणम् । एतदपि तीर्थकराण्येकयाऽ-
नूतपूर्वं सद्गगनतो महावीरस्य जातम् । पुरन्दरादिष्टेन हरिर्नैगमे-
पिदेवेन देवान्दाभिधानब्राह्मणयुद्धोत्तिशलाऽभिधानाया राज-
पत्न्या उदरसंक्रामणात् एतदप्यनन्तकालज्ञानित्वादाश्चर्यमेवेति ।
तथा स्त्री योषित्, तस्यास्तीर्थकरत्वेनोपपन्नायास्तीर्थं द्वादशाङ्गं,
सङ्को वा, स्त्रीतीर्थं हि पुरुषसिंहाः पुरुषवरगन्धस्तिनलिषुव-
नेऽप्यव्याहतप्रज्जवावाः प्रवस्यन्ति । इह त्ववसर्पिण्यां मिथिज्ञा-
नगरीपतेः कुम्भकमहाराजस्य दुदितो मल्लघाजिधाना एकोनविं-
शतितमतीर्थकरस्थानोपपन्ना तीर्थं प्रवर्तितवतीत्यनन्तकालजा-
तत्वादस्य ज्ञावस्थाश्चर्येतेति । २ । तथा अत्रव्या अथेभ्या चारि-
त्रधर्मस्य, पर्वत् तीर्थद्वारसमवसरणोत्तुल्लोकः । श्रूयते हि-
भगवतो वद्धेमानस्य जुम्भिकग्रामनगराद् बहिरुपपन्नकेवलस्य
तदनन्तरमिहितचतुर्विधदेविकायविरचितसमवसरणस्य ज-
किमुद्गुह्यकृष्टसमायातानेकनरामरविशिष्टतिरश्चां स्वस्वजाया-
नुसारिणाऽतिमनोहारिणा महाध्वनिना कल्पपरिपालनयैव
धर्मकथा बभूव, यतो न केनापि तत्र विरतिः प्रतिपन्ना, न चैतत्
तीर्थकृतः कस्यापि भूतपूर्वमिति दमाश्चर्यमिति ॥ ४ ॥ तथा
कृष्णस्य नवमवासुदेवस्य ‘अपरकङ्का’ राजधानी गतिविषया
जातेत्यप्यजातपूर्वत्वादाश्चर्यम् । श्रूयते हि-पाण्डवभार्या द्रौ-
पदी धातकील्लरुज्जरतक्तेत्रपरकङ्काराजधानीनिवासिना पञ्च-
राजन दैवसामर्थ्येनापहृता । द्वारावतीनास्तव्यश्च कृष्णो वासु-
देवो नारदादुपलब्धतद्भक्तिकरः समाराधितसुस्थिताभिधानब्र-
वणसमुद्राधिपतिदेवः पञ्चजिः पाण्डवैः सह द्वियोजनलक्षप्रमा-
णं जलधिमतिक्रम्य पञ्चराजं रणविमर्देन विजित्य द्रौपदीमा-
नीतवान् । तत्र च कपिलवासुदेवो मुनिसुम्रतजिनात् कृष्णवासु-
देवागमनवार्तामुपलब्ध स बहुमानं कृष्णदर्शनार्थमागतः । कृष्ण-
श्च तदा समुद्रमुल्लङ्घयति स्म । ततस्तेन पाञ्चजन्यः पुरितः ।
कृष्णेनापि तथैव । ततः परस्परं शङ्कशब्दश्रवणमजायतेति ॥ ५ ॥
तथा भगवतो महावीरस्य वन्दनार्थमवतरणमाकाशात्समवसर-
णभूम्यां चन्द्रसूर्ययोः शाश्वतविमानोपेतयोर्बभूव । इदमप्याश्च-
र्यमेवेति ॥ ६ ॥ तथा हरेः पुरुषविशेषस्य वंशः पुत्रपौत्रादिपर-
म्परा हरिवंशस्तद्वृक्षेण यत्कुलम् । तस्योत्पत्तिकुलं हानकेधा,
ततो हरिवंशेन विशेष्यते । एतदप्याश्चर्यमेवेति । श्रूयते हि-भर-
तक्तेत्रापेकया यत्तृतीयं हरिवंशं लब्धं मिथुनकक्षेत्रं, ततः केनापि
पूर्वविरोधिना व्यन्तरसुरेण मिथुनकक्षेत्रं जरतक्तेत्रेक्षितम्, तच्च

पुण्यानुभावाद्राज्यं प्राप्तम्, ततो हरिवंशजातहरिनाम्नः पुरुषाद्यो
वंशः स तथैति ॥ ७ ॥ तथा चमरस्यासुरकुमारराजस्योत्पत्त-
नमूर्ध्वगमनं चमरोत्पातः, सोऽप्याकस्मिन्कत्वादाश्चर्यमिति ।
श्रूयते हि-चमरश्चक्षुराजधानीनिवासः । चमरेन्द्रोऽभिनवोत्पन्नः
सन्पूर्वमवधिनाऽऽज्ञोकयामास । ततः स्वशीर्षोपरि सौधमध्यव-
स्थितशक्रं ददर्श । ततो मत्सराभ्यातः शक्रतिरस्काराहितमति-
रिहागत्य जगवन्तं महावीरं उच्चस्थावस्थमेकरात्रिकीं प्रतिमां
प्रतिपन्नं सुसुमारनगरोद्यानवासिनं सबहुमानं प्रणम्य जगवन्स्व-
त्पादपङ्कजवनं मे शरणमरिपरजितस्यति विकल्पविरचितद्यो-
रूपो लक्ष्योऽनमानशरीरः परिघरत्नप्रहरणं परितो आभयन्
गर्जनास्फाटयन् देवांस्त्रासयन्नुत्पतात् । सौधमावतंसकविमान-
वेदिकायां पादप्यासं कृत्वा शक्रमाक्रोशयामास । शक्रोऽपि
कोपाज्जाल्पमानस्फारस्फुलिङ्गशतसमाकुलं कुलिशं तं प्रति
मुमाच । स च जयाप्रतिनिवर्त्य भगवत्पादौ शरणं प्रपदे । श-
क्राऽप्यवधिज्ञानावगततदव्यतिकरस्तीर्थकराशतनाभयाच्छीघ्र-
मागत्य वज्रमुपसंजहार । बभाण च—मुक्तोऽस्यहो ! जगवतः
प्रसादान्नास्ति मत्तस्ते जयमिति ॥ ८ ॥ तथाष्टाभिरधिकं
शतमष्टशतम्, अष्टशतं च ते सिद्धा निर्दुक्ता अष्टशत-
सिद्धाः । इदमप्यनन्तकालजातमित्याश्चर्यमिति । तथा असं-
यता असंयमवन्त आरम्भपरिग्रहप्रसक्ता अग्रहचारिण-
स्तेषु पूजा सत्कारोऽसंयतपूजा । सर्वदा हि किल संयता एव
पूजार्हाः, अस्यां त्ववसर्पिण्यां विपरीतं जातमित्याश्चर्यम् । १० ।
अत एवाह दशाप्येतानि अनन्तेन कालेनानन्तकालात्संवृत्ता-
न्यस्यामवसर्पिण्यामिति । स्था० १० डा० ।

‘से भयवं ! अत्थि केई जेण मिणमो परमगुरूणं पि अल्लंघ-
णिज्जं परमसरणकुमं पयमं पयडपयडं परमकल्लाणं कसि-
णकमड्डुक्खनिड्डवणं पवयणं अड्कमेज्ज वा पड्कमेज्ज वा
खंडेज्ज वा विराडिज्ज वा आसाइज्ज वा से मणसा वा व-
यसा वा कायसा वा जाव एं वयसि गोयमाणं तेणं का-
लेणं पत्तिवमाणेणं सयं दस अच्छेरगे जविंसु । तत्थ एं
असंखेज्जे अभव्वे असंखेज्जे मिच्छादिद्वे असंखेज्जे सासा-
यणदव्वल्लिणं मासीय सडुत्ताए । मंभेणं सकारिज्ज ते ए-
त्थए धम्मं गत्ति काळणं बहवे अदिद्वकल्लाणे जइ एं पवय-
णमब्भुवगमंति । तत्थुवगमियं रसज्जोलुत्ताए विसयलोलुत्ता-
ए पुइंतियदोसेणं अणुदियेई जहडियं मगं निड्डवं-
ति । उम्मगं च ऊसप्पियंति सव्वे तेणं काले एं इमं
परमगुरूणं पि अल्लंघणिज्जं पवयणं जाव णं आसायंति ।
से भयवं ! कयरेणं तेणं काले एं दस अच्छेरगे जविंसु । गो-
यमा ! एं इमे तेणं काले एं दस अच्छेरगे जविंसु । तं जहा-
तित्थयराणं उवसग्ग, गज्जसंक्रमणे, वप्पा तित्थयरे, तित्थ-
यरस्स एं देसणाए अभव्वसमुदाए णं परिसा, वंदियसवि-
माणाणं चंदाइक्काणं तित्थयरसमवसरणे, आगमणं वा-
सुदेवाणं, संखेज्जणं ए अन्नयरेणं वा रायकड्डेणं परो-
प्परमेलावगो । इह इंतु भारहे खेत्ते हरिवंसकुलुप्पत्तीए,
चमरुप्पाए एगसमए णं अड्डसयसिष्णिगमाणं, असंजयाणं

पूया कारणे ति । महा० ५ अ० । कल्प० । प्रव० । पं०
व० । प्रसो णाम सत्यवाहो, तस्म य दुवे अच्छेराणाणि
चउसमुहसारजूया मुत्तावही, भूया । आ० म० द्वि० ।

अच्छेरेपेच्छणिज्ज-आश्चर्यप्रेक्षणीय-त्रि० । अहो ! किमिद-
मिति कौतुकेन सौष्ठवादर्शनीये, जी० २ प्रति० ।

अच्छेरेवंत-आश्चर्यवत्-त्रि० । चमत्कारवति, “ वक्तुमाश्चर्य-
वान् भवेत् ” अष्ट० ४ अष्ट० ।

अच्छोमण-आस्फोटन-न० । आ-स्फुट्-ल्युट्-पृ० । अहुल्लि-
मोटने, वाच० । वस्त्राणां रजकैरिव शिलायामास्फालने, पि० ।

अच्छोमणं-देशी-मृगयायाम्, दे० ना० १ वर्ग ।
अच्छोदग-अच्छोदक-न० । स्वच्छपानीये, रा० ।

अच्छोदगपडिहत्थ-अच्छोदकपडिहत्थ-त्रि० । स्वच्छपानीय-
परिपूर्ण, “ ताउं थं पाइओ अच्छोदगपडिहत्थाओ ” रा० ।

अजंगम-अजङ्गम-त्रि० । गमनशक्तिविकले, व्य० १ उ० । ज-
ङ्गावलपरिहीने, “ बुद्धो खलु समधिगतो, अजंगमो सो य
जंगमविसेसो ” व्य० ८ उ० ।

अजज्जर-अजर्जर-त्रि० । जरारहिते, जी० ३ प्रति० ।

अजणियकण्डिया-अजनिन्नकण्डिया-खी० । केनचिदजनि-
तस्य प्रवज्यायाम्, “ उदायणसंबोही, पडमावती देवसरहत्ति;
वच्च अणुबंधी मणको; कक्षाए अंजणिओ तु केणइ वि
पुत्तो जाय त्ति; जो तूसो होति अजणियकण्डी तु णिवति-
सुतात्ति दोषि वि निस्संताइं तु भातुमंमाइं । अन्नदा रायसुओ
तु णिसाए दोयप्पणो कुणति बडेहामि पभाते चलणाहो कातुं
कालपभियरत्तो पोगलभेदागमण । अह णिवतिपसु बाहेसु वी-
सरिया, ते तस्स य सिरोरुहा तंमि नेव ठाणंमि । तथ य पव-
त्तिणीय य अहागता गमं गंतुमणा । अइ तीए रायडुहिया न वं-
दितुं संपदेसे । अइ तम्मि उवचिठ्ठणवरितीए पमोत्तुगं सइ समो-
गाहं तज्जाए सइ स घेत्तुं तेसि रज्जे सुक्कपोगलाएणहे तुज्जम्मि
सन्निवेशे । अइ सुक्कं जोणिमोगाहंतो गम्भो आत्तो । अइ पोहं
वंदिउं एयत्तं च सुणिया य सुविहिया हि पुछा वेती तु न वि
जाणे अतिसयणाणी थेरा य पुच्छिन्ता तेहिं सिट्ठा जहावुत्तं
होही जुगण्णहाणो रक्खइणं अण्णमादेणं जं मं सद्धकुलेसु संव-
ह्वितो गोत्तणामकतकेसीए । सा तु अजणकण्डी पव्वज्जा होति
णायव्या ” पं० भा० । पं० चू० ।

अजमेरु-अजमेरु-पुं० । प्रियग्रन्थसुरप्रतिष्ठाधिष्ठानसुभटपाखजू-
पालपालितहर्षपुरनिकटस्थे ‘ अजमेर ’ इतीदानीं प्रसिद्धे नगर-
जेदे, कल्प० ।

अजय-अयत-पुं० । न विद्यते यत् यतिर्यस्येति सर्वसावद्यविर-
तिहीने, कर्म० ४ कर्म । गृहस्थकद्वे साधौ, ग० १ अधि० ।
अविरतसम्यग्दृष्टौ, कल्प० । कर्म० ६० । अयत्नवति च, ओ० ।
यतनाभावे, न० । “ अजयं चरमाणो य प्राणजूयाइं हिंसइ ”
अयतमनुपदेशं न सूत्राहयेति क्रियाविशेषणमेतत्, चरन्
गच्छन् । दश० ४ अ० ।

अजयचउ-अयतचतुर-पुं० । अविरतसम्यग्दृष्टिनोपवृत्तितेषु अ-
विरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तवृत्तयेषु चतुर्षु तृतीयादि-
गुणस्थानवर्तिषु, “ मिच्छ अजयचउआळ ” कर्म० ५ कर्म ।

अजयणकारि (ण्)-अयतनकारिन्-पुं० । अयतनया कार्य-

कारणि, “ अजयणकारिस्सेवं, कज्जे परद्वार्धिगकारिस्स ”
अजयणं जो करेत्ति सो भणत्ति अजयणकारी “ णिक्कारणप-
मिसेवी, अजयणकारी य कारणे साहु ” । नि० चू० १ उ० ।

अजयणा-अयतना-खी० । यतनाभावे इत्यादिशोधने, “ अज-
यणाए पकुव्वंति, पाहुणमाणं अवच्छन्ता ” ग० ३ अधि० ।

अजयदेव-अजयदेव-पुं० । दाउलतावादानामकाद् म्बेच्छनगरादा-
गच्छतां जिनप्रभसूरीणां जह्वारके राज इति प्रतिष्ठितनामदातरि
अयोधशशतनवाशीतितमवर्षकादिके नरेश्वरजेदे, ती० ४१ कटप० ।

अजयभाव-अयतभाव-त्रि० । ६ ब० । असंयताध्यवसाये,
“ परस्स तं देइ सवग्गे होइ अहिगरणमजयभावस्स ” अय-
तभावस्य अयतोऽशुद्धाऽऽहारापरिहारकत्वेन जीवरक्षणरहितो
भावोऽध्यवसायो यस्य स तथा । पि० ।

अजयसेवि (ण्)-अयतसेविन्-त्रि० । अयतनया प्रतिसेवके,
“ थोयं गमियमि य अजयसेविम्म ” व्य० १ उ० ।

अजर-अजर-पुं० । नास्ति जरा यस्य । देवे, जराशून्ये, त्रि० ।
वाच० । “ उम्मुक्कम्मकवया अजरा अमरा असंगया ” सि-
द्धा अजराः, वयसोऽभावात् । औ० । नास्ति जराऽस्याः, घृत्त-
कुमारीवृत्ते, तस्य जराऽभावात्तत्त्वम् । वाच० । वृद्धदारकवृत्ते,
पुं० । गृहगोधिकायाम्, खी० । न विद्यते जरा यस्य तदजरम् ।
आ० म० प्र० ।

अजरामर-अजरामर-न० । जरा वयोदालिः, मरणं मरः, स्वरा-
न्तत्वाच्चप्रत्ययः । न विद्यते जरामरौ यत्र तदजरामरम् । मोक्षे,
विशे० । ज० । तं० । ६ ब० । वार्धक्यमृत्शुरहिते, त्रि० । “ अहोय-
राओ परितप्पमाणे, अठे सुमुहं अजरामरे इव ” अजरामरव-
द्भावः, क्लिश्यते धनकाश्रया ” सूत्र० १ ध्रु० १० अ० । “ शांथि कोइ
जगम्मि अजरामरो ” । महा० ७ अ० । मम्मणाख्ये वणि-
ग्भेदे, पुं० । (तत्कथा ‘ मम्मण ’ शब्दे ऊष्टव्या)

अजस-अयशस्-न० । विरोधे, न०त० । अश्वाद्यायाम्, असद्वृत्त-
तया निन्दायाम्, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । ग० । सर्वदिग्गामिन्याः प्र-
सिद्धरभावे, त्र० । ए श० ३३ उ० । अपराक्रमकृते, न्यूनत्वे च ।
“ इहेष धम्मो अजसो अकित्ती ” । दश० १ चूलि० । अवर्ण-
वाद्भाषायाम्, नि० चू० ११ उ० ।

अजसकारग-अयशःकारक-त्रि० । सर्वदिग्गामिन्याः प्रसिद्धेः
प्रतिषेधके, भ० ए श० ३३ उ० ।

अजसकित्तिणाम-अयशःकीर्तिनामन्-न० । नामकर्मभेदे, य-
दुदयाद्यशःकीर्ती न भवतस्तदयशःकीर्तिनाम् । कर्म० १ कर्म० ।
यदुदयवशान्मध्यम्यजनस्याप्यप्रशस्यो भवति तदयशःकीर्ति-
नाम् । कर्म० ६ कर्म० । प्रव० । आ० ।

अजसजणग-अयशोजनक-त्रि० । निन्दनीयतादिकारके, ग० २
अधि० ।

अजसवहुल-अयशोबहुल-त्रि० । अयशोऽश्वाघाऽसद्वृत्ततया
निन्दा तद्वहुलः, यानि यानि परापकारभूतानि कर्मानुष्ठा-
नानि विप्रत्ते तेषु तेषु कर्मसु करवरणच्छेदनादिषु अयशो-
नाजि, “ णियडिबहुले साइवहुले अजसवहुले, उस्ससत्तस-
पाणघाती ” सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

अजससयविसप्पमाणहिय-अयशःशतविसर्पकृदय-त्रि० ।
न यशःशतानि अयशःशतानि, तेषु विसर्पद् विसतारं गच्छद्

इदयं मानसं यस्य स तथा, प्रज्ञाताश्चाविस्तृतमनस्के, “ अ-
जससयविसप्पमाणहिययाणं कइयवपण्णत्तीणं ” (स्त्रीणां) तं० ।

अजस-अजस-न० । न० । जस-र । अनवरते, “आमरणंतम-
जसं, संजमपरिपालणं विहिणा ” पञ्चा० ८ विव० । त्रिका-
द्यावस्थायिनि वस्तुमात्रे, त्रि० । वाच० ।

अजहमुकोस-अजघन्योत्कृष्ट-त्रि० । न जघन्योत्कृष्टा स्थितिर्यस्य
सः, एवं स्थितिशब्दोपात्तया । मध्यमायां स्थितौ वर्तमाने,
आ० म० छि० ।

अजहमुकोसपणिसिय-अजघन्योत्कर्षप्रदेशिक-पुं० । जघन्या-
श्लोकार्थश्च जघन्योत्कर्षः, न तथा ये तेऽजघन्योत्कर्षाः, मध्यमा
इत्यर्थः, ते प्रदेशाः सन्ति येषां ते अजघन्योत्कर्षप्रदेशिकाः । म-
ध्यमप्रदेशनिष्पन्नेषु, स्था० १ गा० १ उ० ।

अजहत्थ-अययार्य-न० । पञ्चाशादावयथावदर्थके नामभेदे,
स्था० १ गा० १ उ० ।

अजाइय-अयाचित-त्रि० । अयाचय्या ह्यध्वे, अदत्तादाने च ।
“मुसावायं बहिं च, उगाहं च अजाइयं । सत्था दाणाइ हो-
गसि, तं विज्जं परिजाणिया” ॥१॥ अयाचितमित्यनेनादत्तादानं
गृहीतम् । सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

अजाणंत-अजानन्-अजानान-त्रि० । अनवबुध्यमाने, “ अ-
जाणन्ता मुसंवदे ” सूत्र० १ भु० १ अ० ३ उ० । कल्पाऽकल्पम-
जानति अगीतार्ये, पुं० । वृ० ३ उ० ।

अजाणय-अङ्ग-त्रि० । न जानाति । ह्या-क । न० त० । स्वल्प-
ज्ञाने, आचा० १ भु० ६ अ० ३ उ० । “ एवं विप्यद्विबन्ने,
अप्पणा उ अजाणया ” सूत्र० १ भु० ३ अ० । ज्ञानशून्ये, सूत्रे,
वेदान्तिमतसिद्धान्तानुरूपपदार्थवति च । वाच० ।

अजाणिय-अज्ञात्वा-अव्य० । अविज्ञायेत्यर्थे, नि० चू० १ उ० ।

अजाणिया-अङ्गिका-स्त्री० । न-ङ्गिका, ङ्गिकाविलङ्गणयां स-
म्यक् परिज्ञानरहितायां पर्यदि, “ अजाणिया जहा जा होइ
पगइमहुरा मियगावयसीहकुङ्कुमयजूया रयणमिव असंठ-
विया अजाणिया सा जवे परिसा ” याताअचूकएठीरवकुर-
ङ्गपोतवत्प्रकृया मुखस्वभावा असंस्यापितजात्यरत्नमिवान्तर्गु-
णविशिष्टगुणसमृद्धा सुखप्रकापनीया पर्यत् सा अङ्गिका । उ-
क्तं च-“ पगई सुइअजाणिय, मियगावयसीहकुङ्कुमयजूया ।
रयणमिव असंठविया, सुहसरणणागुणसमिद्धा ” ॥ १ ॥ न० ।

अजाणू-अङ्गा-स्त्री० । अङ्गस्य हिंसादेहेतुस्वरूपफलाविदुषो ह्या
नाद् व्यावृत्तौ, स्था० २ गा० ४ उ० ।

अजाय-अजात-त्रि० । न० त० । अनिष्पन्ने, भुतसम्पदनुपेतत-
याऽब्रह्मात्मब्रह्मे साधौ, तद्व्यतिरेकात्कल्पभेदे च । पुं० ।
“गीयथ जायकण्णो, अगिओ खलु भवे अजाओ अ” अगीतः
खल्वेगीतार्थयुक्ते विहारः पुनर्भवेदजातोऽजातकल्पः, अव्यक्तत्वे-
न जातत्वात् । ध० ३ अधि० । पञ्चा० ।

अजायकपिय-अजातकल्पित-पुं० । अगीतार्ये, “पगविहारो
अजायकपियो जो भवे उवण्णकप्ये” ग० १ अधि० ।

अजिअ-अजित-त्रि० । न० त० । अपराजिते, “अजियं महत्थं”
(जिनाहाम्) अजितामशेषपरप्रवचनाङ्गानिरपराजिताम्,
दर्श० । आव० । जिधातोर्द्विकर्मकत्वाद्निर्जितशत्रौ, अ-
पराजितदेशादौ चास्य प्रवृत्तिः, एकस्य कर्मणोऽविवक्षाया-
मन्यस्य विवक्षायां, तत्रैव कर्मणि क्तः । भूरिप्रयोगस्तु-अनिर्जित-

शत्रावेव । तथा च ‘गौणे कर्मणि दुष्ठादेः’ इत्युक्तेः, गौणकर्मण
एवाजिधाननियमात् तस्यैव जयकर्मतायां केनाऽभिधातुं योग्य-
त्वम्, न च नास्त्येषामजितो देश इत्यादौ गौणकर्मणोऽविवक्ष-
यैव जयप्राप्तदेशादौ जितशब्दप्रयोगात् ततो नञ्समास
इति नेदः । रागादिभिर्जितत्वाभावात् शिवे, विष्णौ, बुद्धे च ।
वाच० । परीषदादिभिर्निर्जितो गर्भस्थे भगवति जननीयते
राज्ञा नजित इत्यजितः । ध० २ अधि० । अवसर्पिण्याद्वितीये तीर्थक-
रे, “अक्खेसु जेण अजिया, जणणी अजितो जिणे तम्हा” अक्के-
षु अङ्गाविषयेण कारणेन भगवतो जननी अजिता गर्भस्थे भग-
वत्यभूतस्मादजितो जितः । अत्र बृहत्संप्रदायः- “जगवतो ऋ-
म्मापियरो जयं रमंति, पढमं राया जिणया इतो जाहे भयवं
आयाओ ताहे देवी जिणाइओ राया ततो अक्खेसु कुमारप्रभावात्
देवी अजिय ति, अजिओ से नामं कयं” । आ० म० द्वि० आ०
चू० । ध० स० कल्प० । (अन्तरागुरादिकमस्य ‘तिथय’ शब्द-
चक्ष्यते) भाविनि द्वितीये बलदेवे, ती० २१ कल्प० । श्रीसुवि-
धिजिनस्य यक्ते च । स च भवेतवर्णः कर्मवाहनश्चतुर्भुजो मातु-
लिङ्गात्सूत्रयुक्तदक्षिणपाणिद्वयो नकुलकुन्तकालितवामपाणि-
द्वयश्च । प्रव० २७ द्वा० ।

अजिअदेव-अजितदेव-पुं० । मुनिचन्द्रसूरेः शिष्ये, विजयसिंहस्य
गुरौ, “जातौ तस्य (गुरुचन्द्रस्य) विनयौ, सूरियशोभद्वनेमि-
चन्द्रादौ । ताभ्यां मुनीन्द्रचन्द्रः श्रीमुनिचन्द्रो गुरुः सम-
चूत ॥ १ ॥ श्रीअजितदेवसूरिः प्राच्यस्तस्माद्वचनं शिष्य-
वरः । वादीति देवसूरिर्द्वितीयशिष्यस्तदीयोऽभूत् ॥ २ ॥
तत्राऽऽदिमाद् ब्रह्मासे गुरुर्विजयसिंह इति मुनिवासिंहः” । ग० ३
अधि० । अन्योऽप्येतन्नामा (वि० सं० १२७३ वर्षे) आसीत् । स च
भानुप्रभसूरेः शिष्यः, योगविधिनाम्नो ग्रन्थस्य कर्ता । जै० ६० ।
अजिअप्पभ-अजितप्रभ-पुं० । स्वनामख्याते गणिनि । स च (वि०
सं० १२०२ वर्षे) गुर्जरधरिण्यां विद्यापुर (बीजापुर) प्रान्ते व्यवहारी-
त्, धर्मरत्नधावकाचारनाम्नानं ग्रन्थं च व्यरारचत् । जै० ६० ।

अजिअवला-अजितवला-स्त्री० । श्रीअजितस्य शासनदेव्याम्,
सा च गौरवर्णा लोहासनाधिरूढा चतुर्भुजा चरदपाशकाधि-
ष्ठितदक्षिणकरद्वया बीजपूरकाङ्कुशालङ्कृतवामपाणिद्वया च ।
प्रव० २७ द्वा० ।

अजिअसीह-अजितसिंह-पुं० । स्वनामख्यातेऽञ्जलगच्छीये
सूरौ, स च (वि० सं० १२८३ वर्षे) जिनदेवेन पित्रा जिनदेव्यां
नाम मातरि जन्म लब्ध्वा सिंहप्रजसूरिपादमूले प्रवव्राज, देव-
न्द्रीसिंहनाम्नानं च शिष्यं प्रामाजयत् । जै० ६० ।

अजिअसेण-अजितसेन-पुं० । जम्बूद्वीपे जारतवर्षेऽतीताया-
मुत्सर्पिण्यां जाते चतुर्थे कुलकरे, स्था० १० गा० । कौशाम्ब्या
अधिपतौ धारणीवल्लभे नृपतिभेदे, “ कौशाम्बीत्यस्तित् पुस्तत्रा-
जितसेनो महीपतिः । धारणीत्यभिधादेवी, तत्र धर्मवसुगुरुः ”
॥१॥ आ० क० । आव० । आ० चू० । (तत्कथा ‘अणाय’ शब्दे
चक्ष्यते) आवस्तीनगरीं समवसृते यशोभञ्जायाः कीर्तिमत्या म-
हत्सरिकायाः प्रमाजके आचार्यजेदे, (‘अलोद’ शब्दे कथा छ-
द्व्या) आ० चू० । आव० । दर्श० । अजितसेनो नाम अजयदेवसूरि-
शिष्यः राजगच्छीयवादमहार्णवनाम्नो ग्रन्थस्य कर्ता, यत्समये
(वि० सं० १२१३ वर्षे) अञ्जलगच्छः समजनि । जै० ६० ।
आ० क० । महिलपुरनगरे नागस्य गृहपतेः सुलसानाम्न्यां
भार्यायामुत्पन्ने पुत्रे, स चाऽरिष्टमेरुनितके प्रमज्य शत्रुञ्जये
सिद्धः । अन्त० ४ वर्ग ।

अजिआ-अजिता-स्त्री० । अवसर्पिण्याश्चतुर्थस्याभिनन्दनजि-
नस्य प्रवर्तिन्याम्, “अजिखण्डणस्स अजिआ, कासवी सुमतो-
जिणिदस्स ” ति० ।

अजिइंदिय-अजितेन्द्रिय-त्रि० । न जितानि श्रोत्रादीनीन्द्रि-
याणि येन स तथा । इन्द्रियावशे, “अजिइंदियसोवहिया, व-
हगा जइ ते खाम पुज्जति ” दश० नि० १ अ० । असर्वज्ञत्वे,
स्था० ५ डा० ।

अजिण-अजिन-न० । अजति क्षिपति रज आदि आवरणेन ।
अज-इनच्, न व्यादेशः । वाच० । मृगादिचर्मणि, उत्त० ५
अ० । आचा० । सूत्र० । चर्मधारित्वे, “चीराजिणं नगिणिणं,
जडीसंघाडिमुंडिणं” उत्त० ५ अ० । न जिनोऽजिनः । न० त० ।
अवीतरागे, भ० १५ श० १ उ० । असर्वज्ञ, पुं० । “अजिणा
जिणसंकासा जिणाइ वाऽवितहं वागरेमाणा ” । औ० ।
कल्प० । स्था० ।

अजिस्स-अजीर्ण-न० । अजरणे परिपाकमनागते, त्रि० । अ-
जीर्णेऽभोजनम् । एतदपि गृहिभिर्ममोऽयमस्माकमिति बु-
द्ध्या कार्यम् । तथाऽजीर्णेऽजरणे पूर्वभोजने, अथवाऽजीर्णे प-
रिपाकमनागते पूर्वभोजनेऽर्धेजीर्णे इत्यर्थः । अभोजनं भोज-
नत्यागः । अजीर्णभोजने हि सर्वरोगमूलस्य वृद्धिरेव कृता
भवति । यदाह-“अजीर्णप्रभवा रोगाः ” इति । तत्राजीर्णे
चतुर्विधम्-“आमं विदग्धं विष्टग्धं, रसशेषं तथा परम् । आ-
मे तु ङ्वगन्धित्वं, विदग्धे धूमगन्धिता ॥१॥ विष्टग्धे गात्रभ-
ङ्गोऽत्र, रसशेषे तु जाम्बता” ङ्वगन्धित्वमिति । द्रवस्य गूथ-
स्य कुथिततक्रादेरिव गन्धो यस्यास्ति तत्तथा, तद्भावस्तत्त्व-
मिति । “मलघातयोर्विगन्धो, विरुज्जेदो गात्रगौरवमरौच्यम् ।
अविशुद्धश्चोद्गारः, षडजीर्णव्यक्लिलक्लानि ॥१॥” सूच्यो प्रलापो
वमणुः, प्रसेकः सदनं भ्रमः । उपद्रवा भवन्त्येते, मरणं वाऽ-
प्यजीर्णतः ॥१॥ प्रसेक इत्यधिकनिष्ठोचनप्रवृत्तिः, सदनमित्यङ्ग-
ग्लानिरिति । ध० १ अधि० । “जिआजिषे अभोयणं बहुसो”
जीर्णाजीर्णे च भोजने बहुशः, एष आयुष उपक्रमः । अस्माद्
भ्रियन्ते प्राणिन इत्यर्थः । आव० १ अ० । जी० । एतत्प्रती-
कारो यथा-“भवेदजीर्णं प्रति यस्य शङ्का, स्निग्धस्य जन्तो-
र्बलिनोऽन्नकाले । पूर्वं स शुण्ठीमभयामशङ्कः, संप्राश्य भु-
ञ्जीत हितं हि पथ्यम् ॥१॥” इति चक्रः । “अजीर्णे भोजने वारि,
जीर्णे वारि बलप्रदम् ” इति वैद्यके । कसरि कः । जीर्णो-
वृद्धः, तदभिज्ञे, त्रि० । वाच० ।

अजिम्मकंतणयणा-अजिष्मकान्तनयना-स्त्री० । अजिष्मेऽमन्वे
मद्रभावतया निर्विकारचपल इत्यर्थः, कान्ते नयने यासां
तास्तथा । सुभगत्वयतत्त्वसहजचपलत्वभाजनलोचनासु,
“अजिम्मकंतणयणा पत्तलधवलयातआयतंबलोअणाओ ”
जं० २ वस्त्र० ।

अजिय-अजित-त्रि० । अपराजिते, (‘अजिअ’ शब्देऽस्य विस्तरः)
अजियदेव-अजितदेव-पुं० । मुनिचः द्रुसुरेः शिष्ये, (निरूपणमस्य
‘अजिअदेव’ शब्दे)

अजियप्पज-अजितप्पज-पुं० । स्वनामख्याते गणिनि, (विशेषो-
ऽस्य ‘अजिअप्पभ’ शब्दे)

अजियवला-अजितवला-स्त्री० । धीमजितस्य शासनदेव्याम्,
(‘अजिअवला’ शब्देऽस्य विस्तरः)

अजियसीह-अजितसिंह-पुं० । स्वनामख्यातेऽञ्जलगच्छीये
सुरौ, (‘अजिअसीह’ शब्दोऽत्र छन्दः)

अजियसेण-अजितसेन-पुं० । जम्बूद्वीपस्थचतुर्थे कुलकरे,
(स्पष्टोऽयं ‘अजिअसेण’ शब्दे)

अजिया-अजिता-स्त्री० । अवसर्पिण्याश्चतुर्थस्याभिनन्दन-
जिनस्य प्रवर्तिन्याम्, (अस्मिन् विषये ‘अजिआ’ शब्दो द्रष्टव्यः)
अजीर-अजीर्ण-न० । आहारस्याऽजरणे, तद्भावे च रोगोत्पत्तिः ।
व्य० १ उ० । जं० । ज्ञा० । वि० । उपा० ।

अजीव-अजीव-पुं० । न जीवा अजीवाः । जीवविपरीतस्वरू-
पेषु धर्माधर्माकाशपुञ्जलास्तिकायाद्वासमयेषु, प्रज्ञा० १ पद ।
ते च चतुर्धा, नामस्थापनाद्रव्यभावभेदात् । द्रव्याजीवाः,
यदा पुञ्जलद्रव्यमजीवरूपं सकलगुणपर्यायविकलतया क-
ल्प्यते, तदा तद्व्यतिरिक्तो द्रव्याजीवः, भावे चाजीवद्रव्यस्य
पुञ्जलस्वरूपस्य दशविधपरिणामोऽजीव इति प्रक्रमः । ततः
शब्दादयः पञ्च शुभाशुभतया भेदेन विवक्षिताः । तथाच सं-
प्रदायः-शब्दस्पर्शरसरूपगन्धाः शुभाश्चाशुभाश्चेति । उत्त०
३५ अ० ।

एतेषां ङ्व्यतः क्षेत्रतः काव्यतो भावतश्च व्याख्या-

रुविणो य अरूवी य, अजीवा दुविहा जवे ।

अरूवी दसहा बुत्ता, रुविणो त्रि चउव्विहा ॥ ४ ॥

अजीवा त्रिविधा भवेयुः, एके अजीवा रुपिणो रुपवन्तः, च
पुनरन्ये अजीवा अरुपिणोऽरुपवन्तः । तत्र रूपं स्पर्शाद्याश्रय-
ज्ञातं मूर्ते तदस्ति येषु ते रुपिणः, तद्व्यतिरिक्ता अरुपिण इत्यर्थः ।
तत्रारुपिणोऽजीवा दशधा उक्ताः, रुपिणोऽजीवाश्चतुर्विधाः
प्रोक्ताः ॥ ४ ॥

पूर्वं दशविधत्वमाह-

धम्मत्थिकाए तद्देसे, तप्पप्पे य आहिए ।

अहम्मे तस्स देसे य, तप्पप्पे य आहिए ॥ ५ ॥

आगासे तस्स देसे य, तप्पप्पे य आहिए ।

अप्पासमयए चेव, अरूवी दसहा भवे ॥ ६ ॥

अरूपी अजीव एवं दशधा भवेदिति द्वितीयगायानामन्वयः ।
प्रथमं धर्मास्तिकायः-धरति जीवपुञ्जद्वौ प्रतिगमनोपकारिणेति
धर्मस्तस्याऽस्तयः प्रदेशसङ्ग्राहास्तेषां कायः समूहो धर्मा-
स्तिकायः, सर्वदेशानुगतसमानपरिणतिमद् ङ्व्यमिति भावः
॥ १ ॥ पुनस्तद्देशस्य धर्मास्तिकायस्य कतमो विभागो देश-
स्तृतीयचतुर्थादिनागस्तद्देशो धर्मास्तिकायदेशः ॥ २ ॥ तथा
पुनस्तत्प्रदेशस्तस्य धर्मास्तिकायविजागस्य अतिसूक्ष्मो नि-
रंशोऽणः प्रदेशो धर्मास्तिकायप्रदेशस्तर्धकैराराख्यातः क-
थितः ॥ ३ ॥ एवमधर्मो जीवपुञ्जयोः स्थिरकारी धर्मास्ति-
कायाद्विरुद्धोऽधर्मास्तिकायः ॥ ४ ॥ पुनस्तस्य अधर्मास्तिका-
यस्यापि देशस्तद्देश एकः कश्चिद्भागोऽधर्मास्तिकायदेशः
॥ ५ ॥ एवं पुनस्तस्याधर्मास्तिकायस्य प्रदेशोऽणस्तत्प्रदेश
आख्यातोऽधर्मास्तिकायप्रदेश इत्यर्थः ॥ ६ ॥ इत्यनेन षट्
प्रेदा अरुपिणोऽजीवद्रव्यस्य । अथ शेषाश्चत्वार ङ्व्यन्ते-आका-
श इति सप्तमो भेदः । आकाशमाकाशास्तिकायः, जीवपुञ्जयो-
रवकाशादपि आकाशम् ॥ ७ ॥ तस्याऽऽकाशस्य देशः कतमो
विजाग आकाशास्तिकायदेशः ॥ ८ ॥ तस्य आकाशास्तिकाय-

स्य निरंशो देशस्तत्प्रदेश आकाशास्तिकायप्रदेशः ॥ ६ ॥
दशमो भेदश्चाद्वासमयः; अद्या कालो वर्तमानलक्षणस्तद्वपः
समयोऽकासमयः। अस्यैक एव भेदो निर्विजागत्वात्। देशप्रदे-
शावपि कालस्य न सम्भवतः ॥ १० ॥ एवं दशभेदा अरूपिणो
हेयाः ॥ ६ ॥

एतान् अरूपिणः क्षेत्रत आह—

धम्माधम्मे य दो एए, लोममिच्छा वियाहिया ।

लोमालोमे य आगासे, समए समयसिच्छिण ॥ ७ ॥

धर्माधर्मौ धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायौ, एतौ द्वावपि लोक-
मात्रौ व्याख्यातौ । यावत्परिमाणा लोकास्तावत्परिमाणौ धर्मा-
स्तिकायाधर्मास्तिकायौ। चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकं व्याप्तावित्यने-
नालोके धर्माधर्मौ न स्तः। आकाशं लोकालोके वर्तते इत्यनेना-
ऽऽकाशास्तिकायः चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकं व्याप्य स्थितः, ततो
बहिर्लोकमपि व्याप्याऽऽकाशास्तिकायः स्थित इत्यर्थः। स-
मयः समयदिकः कालः समयक्षेत्रिको व्याख्यातः। समयोप-
लक्षितं क्षेत्रं सार्द्धद्वयद्वीपसमुद्रात्मकं समयक्षेत्रं, तत्र भवः
समयक्षेत्रिकः। सार्द्धद्वयद्वीपेभ्यो बहिस्तु समय आध्यात्मिका-
दिवसमासादिकालभेदो मनुष्यलोकाभावात् विवक्षितः ॥ ७ ॥

पुनरेतानेव कालत आह—

धम्माधम्मागासा ति—भि वि एए अणाइया ।

अपज्जवसिया चेव, सन्वच्छं तु वियाहिया ॥ ८ ॥

धर्माधर्माकाशानि एतानि त्रीण्यपि सर्वार्थे इति सर्वकालं
सर्वदा स्वस्वरूपापरित्यगेन नित्यानि अनादीनि च पुनरपर्य-
वसितानि अन्तर्हितानि व्याख्यातानि ॥ ८ ॥

अथ कालस्वरूपमाह—

समए वि संतइं पण, एवमेव वियाहिया ।

आएसं पण सार्इए, सपज्जवसिए वि य ॥

समयोऽपि कालोऽपि, एवमेव, यथा धर्माधर्माकाशानि अना-
द्यनन्तानि; तथा कालोऽपि अनाद्यनन्त इत्यर्थः। किंत्वा ?
सन्तति प्राप्य, अपरापरोत्पत्तिरूपप्रवाहात्मिकामाश्रित्य,
कोऽर्थः?, यदा हि कालस्योत्पत्तिर्विलोक्यते तदा कालस्याऽऽ-
दिरपि नास्ति, अन्तोऽपि नास्तीत्यर्थः। पुनरादेशं प्राप्य का-
र्यारम्भमाश्रित्य कालः सादिक आदिसहितः, तथा सपर्यव-
सितोऽवसानसहितो व्याख्यातः। यदा च यत् किञ्चित् कार्यं
यस्मिन् काल आरभ्यते तदा तत्कार्यारम्भवशात् कालस्या-
प्युपाधिवशादादिः, एवं कार्यारम्भसमाप्तौ कालस्याऽप्यन्तो
व्याख्यात इत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ रूपिणोऽजीवाश्चतुर्विधाश्चतुर्भेदा उच्यन्ते—

खंधा य खंधदेसा य, तण्णसा तहेव य ।

परमाणवो य बोधवा, रूविणो वि चउव्विहा ॥ १० ॥

रूपिणोऽप्यजीवाश्चतुर्विधाश्चतुर्प्रकाराः। के ते भेदास्तानाह-
स्कन्धाः—यत्र पुञ्जे परमाणवो विचटनाद् मिलनाच्च न्यूना-
अधिका अपि भवन्ति, एतादृशाः परमाणुपुञ्जाः स्कन्धाः १,
स्कन्धदेशाः २, तथा तत्प्रदेशाः—तेषां स्कन्धानां निर्विभागा
अंशाः स्कन्धप्रदेशाः ३; तथैवेति पूर्ववत्; च पुनः परमाणवो
बोद्धव्याः, परमाणव एव परस्परमभिलिता इत्यर्थः। ४। एवं
चत्वारो रूपिणश्चतुर्विधा बोद्धव्या इति भावः। अत्र च मु-

ख्यवृत्त्या परमाणुद्रव्यस्य द्वौ भेदौ—परमाणवः स्कन्धाश्च। दे-
शप्रदेशयोः स्कन्धेष्वेवान्तर्भावः ॥ १० ॥

अथ स्कन्धानां परमाणूनां लक्षणमाह—

एगत्तेण पहुत्तेण, खंधा य परमाणुओ ।

लोएगदेशे लोए य, भइवा ते उ सिच्छिओ ॥

इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वोच्छं चउव्विहं ॥ ११ ॥

एते स्कन्धाश्च पुनः परमाणवः, एकत्वेन पुनः पृथक्त्वेन
लोकैकदेशे च पुनर्लोकै क्षेत्रतो भङ्गव्याः। तत्र केचित् स्कन्धाः
परमाणवश्च एकत्वेन समानपरिणतिरूपेण लक्ष्यन्ते। अथ च
स्कन्धाः परमाणवश्च पृथक्त्वेन परमाणवन्तरैरसङ्गातरूपेण
लक्ष्यन्ते इत्यध्याहारः। इति द्रव्यतो लक्षणमुक्तम्। अथ च
क्षेत्रत आह—ते स्कन्धाः परमाणवश्चेति तत्स्कन्धपरमाणूनां
ग्रहणेऽपि परमाणूनामेवैकप्रदेशावस्थानत्वात् ते परमाणवः
स्कन्धेषु लोकैकदेशे लोके सर्वत्र भङ्गव्या भजनीया दर्शनीया
इति यावत्। ते हि विचित्रत्वात्परिणतेर्बहुप्रदेशे तिष्ठन्ति।
इतः क्षेत्ररूपणातोऽनन्तरं तेषां स्कन्धानां परमाणूनां चतु-
र्विधं कालभेदं वक्ष्ये, साधनादिसपर्यवसितापर्यवसितभेदेन
कथयिष्यामि। इदं च सूत्रं षट्पादं गाथेत्युच्यते ॥ ११ ॥

संतइं पण तेऽणार्इ, अपज्जवसिया वि य ।

ठिई पमुच्च सार्इया, सपज्जवसिया वि य ॥ १२ ॥

ते स्कन्धाः परमाणवश्च सन्ततिमपरापरोत्पत्तिप्रवाहरूपां
प्राप्याऽनाद्य आदिरहितास्तथाऽपर्यवसिता अन्तरहिताः
स्थितिं प्रतीय क्षेत्रावस्थानरूपां स्थितिमङ्गीकृत्य सादिकाः,
सपर्यवसिताश्च वर्तन्ते ॥ १२ ॥

सादिसपर्यवसितत्वेऽपि कियत्कालमेषां स्थितिरित्याह—

असंखकालमुक्कोसं, इकं समयं जहन्नयं ।

अजीवाण य रूवीणं, ठिई एसा वियाहिया ॥ १३ ॥

स्कन्धानां परमाणूनां चोत्कृष्टाऽसंख्यकालं स्थितिः जघ-
न्यिका एकसमया स्थितिः। एषाऽजीवानां रूपिणां पुङ्गलानां
स्थितिर्व्याख्याता ॥ १३ ॥

अथ कालतः स्थितिमुक्त्वा तदन्तर्गतमन्तरमाह—

अणंतकालमुक्कोसं, इकं समयं जहन्नयं ।

अजीवाण य रूवीणं, अंतरे यं वियाहिया ॥ १४ ॥

अजीवानां रूपिणां पुङ्गलानां स्कन्धदेशप्रदेशपरमाणूनाम-
न्तरं विवक्षितक्षेत्रावस्थिते प्रच्युतानां पुनस्तत्क्षेत्रप्राप्त्यव-
धानमन्तरमुत्कृष्टमनन्तकालं भवति। जघन्यकमेकसमयं या-
वद्भवति। इदमन्तरं तीर्थकरैर्व्याख्यातम्—पुङ्गलानां हि विव-
क्षितक्षेत्रावस्थितिः प्रच्युतानां कदाचित्समयावलिक्तादि-
संख्यातकालतो वा पद्मोपमादेर्यावदनन्तकालादपि तत्क्षेत्र-
त्वावस्थितिः सम्भवतीति भावः ॥ १४ ॥

अथ भावतः पुङ्गलानाह—

वअओ गंधओ चैव, रसओ फासओ तहा ।

संठाणओ य विन्नेओ, परिणामो तेसि पंचहा ॥ १५ ॥

तेषां पुङ्गलानां परिणामो वर्णतो गन्धतो रसतः स्पर्शतस्तथा
संस्थानतश्च पञ्चधा प्रज्ञप्रकारो हेयः। यतो हि पूरणगलनध-
र्माणः पुङ्गलास्तेषामेव परिणतिः सम्भवति। परिणमनं स्वस्व-
रूपावस्थितानां पुङ्गलानां वर्णगन्धरसस्पर्शसंस्थानादिरन्यथाभ-
वनं परिणामः। स पुङ्गलानां पञ्चप्रकार इत्यर्थः। (उक्तं)

पुद्गलानां वर्णगन्धरसस्पर्शसंस्थानानां जेदान् वक्ष्ये । अथ तेषां क्रमेण प्रत्येकं संस्थां वदति । तद्यथा-एकस्मिन्नेकस्मिन् पुद्गल-
आश्रितवर्णे गन्धौ द्वौ, रसाः पञ्च, स्पर्शा अष्टौ, संस्थानानि पञ्च ।
एवं सर्वेऽपि विंशतिविंशतिभेदा जवन्ति । कृष्णनीललोहित-
पीतशुक्लानां पञ्चवर्णानां प्रत्येकं २ विंशतिभेदमीक्षणात् शतं
भेदा वर्णपुद्गलस्य । अथ गन्धयोर्द्वयोः षट्चत्वारिंशद्भेदाः जव-
न्ति । तद्यथा-वर्णाः पञ्च, रसाः पञ्च, स्पर्शा अष्टौ, संस्थानानि
पञ्च । एवं सर्वे त्रयोविंशतिसंस्थाकाः ते च सुगन्धदुर्गन्धतत्त्व-
योर्विंशतित्रयोविंशतिप्रमिताः । उज्जयमीलने षट्चत्वारिं-
शद्भवन्ति । अथ रसपुद्गलानां शतं भेदा जवन्ति । तद्यथा-
वर्णाः पञ्च, गन्धौ द्वौ, स्पर्शा अष्टौ, संस्थानानि पञ्च । एवं विं-
शतिभेदाः । प्रत्येकं २ तित्कटुकषायाम्बमधुरादिपञ्चभि-
र्जकाः सन्तः शतं जेदा जवन्ति । अथ स्पर्शभेदाः
षट्त्रिंशदधिकशतम् । तद्यथा-वर्णाः पञ्च, गन्धौ द्वौ, रसाः
पञ्च, संस्थानानि पञ्च । एवं सप्तदश जेदाः । ते च खरमृदुगुह-
लघुरूक्षस्निग्धशीतोष्णपुद्गलैरष्टाभिर्गुणिताः षट्त्रिंशदधिकं
शतं भेदा भवन्ति । प्रज्ञापनायां स्पर्शपुद्गलानां चतुरशी-
त्यधिकशतं भेदा उक्ताः सन्ति । तद्यथा-वर्णाः पञ्च, रसाः पञ्च,
गन्धौ द्वौ, स्पर्शाः षट्, एवं गृह्यन्ते । यतो हि यत्र खरस्पर्शः पु-
द्गलो गण्यते, तत्र तदा मृदुः पुद्गलो न गण्यते । यत्र स्निग्धो
गण्यते, तदा तत्र रूक्षो न गण्यते । परस्परविरोधिनौ हि एक-
त्र न तिष्ठतः, तस्मात् स्पर्शाः षट्, संस्थानानि पञ्च, एवं सर्वे
मिथित्वास्तुत्रयोविंशतिर्भवन्ति । ते त्रयोविंशतिभेदाः प्रत्येकं खर-
मृदुगुहलघुस्निग्धरूक्षशीतोष्णाद्यष्टाभिः पुद्गलैर्गुणिताः चतु-
रशीत्यधिकशतं भेदा भवन्ति । वीतरागोक्तं वचः प्रमाणम्,
येन यादृशं ज्ञातं तेन तादृशं व्याख्यातम्, तत्त्वं केवली धेद ।

अथोपसंहारेणोत्तरग्रन्थसम्बन्धमाह—

एसा अजीवविभक्ती, समासेण विवाहिया ।

एसाऽजीवविभक्तिः समासेन संक्षेपेण व्याख्याता । उक्तं ३६
अ० १३ अ० १० । प्रज्ञा० । जी० । आ० । आ० चू० नं० । सूत्र० ।
दर्श० । स्था० । “णत्थि जीवा अजीवा वा, णेवं सखं णिवेसए”
सूत्र० । (‘अत्थिवाय’ शब्दे व्याख्यास्यामः)

अजीवआणवणिया-अजीवाज्ञापनिका-खी० । आज्ञापनिका-
जन्यः कर्मबन्धोऽप्याज्ञापनिका । अजीवनिषयाऽज्ञापनिका अ-
जीवाज्ञापनिका । ‘अजीवमाज्ञापयत’ इत्यादेशनरूपाया आज्ञाप-
निकाः क्रियाया भेदे, स्था० २ अ० १ उ० ।

अजीवानायनी-खी० । अजीवविषया आनायनी, “अजीवमाना-
यनम् । आनायनरूपायाः क्रियाया भेदे, स्था० २ अ० १ उ० ।

अजीवआरंजिया-अजीवारम्भिका-खी० । या चाजीवान्
जीवकलेवरणि पिष्ठादिमयाजीवाकूर्तिश्च वस्त्रादीन् वाऽऽर-
भमाणस्य सा अजीवारम्भिका । आरम्भिकाः क्रियाया भेदे,
स्था० २ अ० १ उ० ।

अजीवकाय-अजीवकाय-पुं० । अजीवाश्च तेऽचेतनाः कायाश्च
राशयोऽजीवकायाः । जीवविपरीतेषु धर्माधर्माकारपुद्गलेषु,
अ० १ श० १० उ० ।

अजीवकायअसंजय-अजीवकायासंयम-पुं० । पुस्तकादीनाम-
जीवकायानां ग्रहणपरिभोगानुपरमेण तत्समाश्रितजीवविधाते,
स्था० ७ अ० ।

अजीवकायअसमारंज-अजीवकायासमारम्भ-पुं० । पुस्त-
कादीनां ग्रहणपरिभोगतस्तदाश्रितजीवानां परितापकरणे,
स्था० ७ अ० ।

अजीवकायआरंभ-अजीवकायासंयम-पुं० । पुस्तकादीनां ग्रह-
णपरिभोगतस्तदाश्रितजीवानामुपकृषणे, स्था० ७ अ० ।

अजीवकायसंजय-अजीवकायासंयम-पुं० । पुस्तकादीनामजीव-
कायानां ग्रहणपरिभोगोपरमे, स्था० ७ अ० । आव० । प्रअ० ।

अजीवकिरिया-अजीवक्रिया-खी० । जीवस्य पुद्गलसमुदाय-
स्य यत्कर्मैरर्थापत्त्यं तथा परिणमनं साऽजीवक्रिया । “अजीव-
किरिया दुविहा पणत्ता । तं जहा-इरियावहिया चेव, संप-
राइया चेव” स्था० २ अ० १ उ० ।

अजीवणिस्सिय-अजीवनिःश्रित-त्रि० । अजीवाश्रिते, स्था० ७ अ० ।

अजीवनिःमृत-त्रि० । अजीवेभ्यो निर्गते, स्था० ७ अ० ।

अजीवद्वविवज्जि-अजीवद्वविवज्जि-खी० । अजीवद्वव्या-
णां विजागरूपे विभक्तिभेदे, अजीवद्वविवज्जिस्तु रूप्यरूपि-
द्वव्यजेदाद् द्विधा । तत्र रूपिद्वव्यविवज्जिस्तु र्था । तद्यथा-स्क-
न्धाः, स्कन्धदेशाः, स्कन्धप्रदेशाः, परमाणुपुद्गलाश्च । अरूपि-
द्वव्यविभक्तिर्दशधा । तद्यथा-धर्मास्तिकाया धर्मास्तिकायस्य
देशो धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः । एवमधर्माकाशयोरपि प्रत्येकं
त्रिजेदता रूप्यव्या । अस्मासमयश्च दशम इति । सूत्र० १
श्रु० ५ अ० १ उ० ।

अजीवदिद्विगा-अजीवद्विष्टिका (जा)-खी० । अजीवानां चित्र-
कर्मादीनां दर्शनार्थं गच्छतो गतिक्रियारूपे द्विष्टिकायाः क्रियाया
भेदे, स्था० २ अ० १ उ० ।

अजीवदेस-अजीवदेश-पुं० । धर्माधर्मास्तिकायादिदेशेषु, अ०
१६ अ० ७ उ० ।

अजीवधम्म-अजीवधर्म-पुं० । अचेतनानां मूर्तिमतं द्रव्याणां
वर्णगन्धरसस्पर्शेषु, अमूर्तिमतं द्रव्याणां धर्माधर्माकाशानां ग-
त्यादिकेषु धर्मेषु, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

अजीवपञ्जव-अजीवपर्याय-पुं० । अजीवानां पर्यायेषु, प्रज्ञा० ।
पर्याया गुणा विशेषा धर्मा इत्यनर्थान्तरम् । प्रज्ञा० ५ पद ।

अजीवपञ्जवा णं जंते ! कइविहा पणत्ता ? । गोयमा !
दुविहा पणत्ता । तं जहा-रुविअजीवपञ्जवा य अरु-
विअजीवपञ्जवा य । अरुविअजीवपञ्जवा णं जंते !
कतिविहा पणत्ता ? । गोयमा ! दसविहा पणत्ता ? ।
तं जहा-धम्मत्थिकाए, धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिका-
यस्स पदेसा । अधम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकायस्स देसे,
अधम्मत्थिकायस्स पदेसा । आगासत्थिकाए, आगास-
त्थिकायस्स देसे, आगासत्थिकायस्स पदेसा । अद्दासमए ।
रुविअजीवपञ्जवा णं जंते ! कतिविहा पणत्ता ? । गो-
यमा ! चउविहा पणत्ता । तं जहा-खंधा, खंधपदेसा,
खंधपदेसा, परमाणुपोगला । ते णं भंते ! किं संखेज्जा, अ-
संखेज्जा, अणंता ? । गोयमा ! नो सखिज्जा, नो असंखिज्जा,

अणंता । से वेणुंते एं जंते ! एवं वुचइ, नो संखिज्जा, नो असंखिज्जा, अणंता ? गोयमा ! अणंता परमाणुपोग्गला, अणंता दुपणसिया खंधा, जाव अनंता दसपणसिया खंधा, अणंता संखिज्जपदेसिया खंधा, अनंता असंखिज्जपदेसिया खंधा, अणंता अणंतपदेसिया खंधा, से तेणट्ठे णं गो-यमा ! एवं वुचइ; ते णं नो संखेज्जा, नो असंखिज्जा, अणंता । प्रज्ञा० ५ पद ।

अजीवपणवणा-अजीवप्रज्ञापना-खी० अजीवानां प्रज्ञापनाऽजीवप्रज्ञापना । प्रज्ञापनाभेदे, प्रज्ञा० ।

से कितं अजीवपणवणा ? अजीवपणवणा उविहा पणवणा । तं जहा-रुविअजीवपणवणा, अरुविअजीवपणवणा य । से कितं अरुविअजीवपणवणा ? अरुविअजीवपणवणा दसविहा पणवणा । तं जहा-धम्मत्थिकाए, धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पणसा । अधम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पणसा । आगासत्थिकाए, आगासत्थिकायस्स देसे, आगासत्थिकायस्स पदेसा, अण्णासमए । सेत्तं अरुविअजीवपणवणा । से कितं अरुविअजीवपणवणा ? अरुविअजीवपणवणा चउविहा पणवणा । तं जहा-खंधा, खंधेसा, खंधपणसा, परमाणुपोग्गला । ते समासओ पंचविहा पणवणा । तं जहा-वणपरिणया, गंधपरिणया, रसपरिणया, फामपरिणया, संठाणपरिणया । जे वणपरिणया ते समासओ पंचविहा पणवणा । तं जहा-कालवणपरिणया, नीलवणपरिणया, लोहियवणपरिणया, हासिदवणपरिणया, सुक्खिवणपरिणया ।

अमीपामित्थ कमोपन्यासे किं प्रयोजनम् ? उच्यते-इह धर्मास्तिकाय इति पदं मङ्गलभूतम्, आदौ धर्मशब्दान्वितत्वात् । पदार्थप्रकृपणा च सम्प्रतिप्रथमत उक्तिता वर्तते, ततो मङ्गलार्थमादौ धर्मास्तिकायस्योपादानम् । धर्मास्तिकायप्रतिपक्षचूतधर्मास्तिकायस्ततस्तदनन्तरमधर्मास्तिकायस्य । द्वयोरपि चानयोरभारचूतमाकाशमिति तदनन्तरमाकाशास्तिकायस्य । ततः पुनरजीवसाधर्म्यादकाशसमयस्य । अथवा इह धर्माधर्मास्तिकायौ विचूतं भवतस्तद्विशृत्वे तत्सामर्थ्यतो जीवपुद्गलानामस्खलितप्रचारप्रवृत्तौ लोकाश्लोकव्यवस्थानुपपत्तेः । अस्ति च लोकाश्लोकव्यवस्था; तत्र तत्र प्रदेशे सूत्रं साक्षाद्दर्शनात् । ततो यावति केवडवगादौ (धर्माधर्मौ) तावत्प्रमाणो लोकः, शेषस्त्वलोक इति सिद्धम् । उक्ते च-

“ धर्माधर्मविभुत्वात्, सर्वत्र च जीवपुद्गलविचारात् ।

नाश्लोकः कश्चिन्स्यात्, न च सम्मतमेतदार्थानाम् ॥ १ ॥

तस्माद्धर्माधर्मा-ववगादौ व्याप्य लोककं सर्वम् ।

एवं हि परिच्छिन्नः, सिरुचति लोकस्तदविभुत्वात् ॥ २ ॥

तत एव लोकाश्लोकव्यवस्थाहेतू धर्माधर्मास्तिकायावित्यनयोरादावुपादानम् । तत्रापि माङ्गलिकत्वात् प्रथमतो धर्मास्तिकायस्य, तत्प्रतिपक्षत्वात्ततोऽधर्मास्तिकायस्य, ततो लोकाश्लोकव्यापित्वादाकाशास्तिकायस्य, तदनन्तरं लोके समयासमयकेश्व्यवस्थाकारित्वाद्काशसमयस्य । एवमागमानुसारेणान्यदपि यु-

क्त्यनुपाति वक्तव्यमित्यत्र प्रसङ्गेन । प्रकृतोपसंहारमाह- (सेत्तं अरुविअजीवपणवणा) सैषा अरुप्यजीवप्रज्ञापना । पुनराह विनेयः- (से कितमित्यादि) अथ का सा रूप्यजीवप्रज्ञापना ? सूरिराह-रूप्यजीवप्रज्ञापना चतुर्विधा प्रकृता । तद्यथा-स्कन्धाः-स्कन्दन्ति गुप्यन्ति, धीयन्ते च गुप्यन्ते पुद्गलानां विचटनेन चटनेन वेति स्कन्धाः । पुषोदरादित्वाद् रुपनिष्पत्तिः । अत्र बहुधा वचनं पुद्गलस्कन्धानामानन्धव्यापनार्थम् । नचानन्धमनुपपन्नम्, आगमेऽभिधानात् । तथा चाजीवशब्दे उक्तम्- “ द्रव्यतो एं पुमात्तत्थिकाएणंता दव्वा ” इत्यादि । स्कन्धदेशः स्कन्धानामेव स्कन्धत्वपरिणाममजहन्तो बुद्धिपरिकल्पिता ह्यादिप्रदेशात्मका विभागाः । अत्रापि बहुवचनमनन्तप्रदेशिकेषु तथाविधेषु स्कन्धेषु प्रदेशानन्तत्वसम्भावनार्थम् । स्कन्धानां स्कन्धत्वपरिणामपरिणतानां बुद्धिपरिकल्पिताः प्रकृष्टा देशानिर्विभागा ज्ञायाः, परमाणव इत्यर्थः, स्कन्धप्रदेशाः । अत्रापि बहुवचनं प्रदेशानन्तत्वसम्भावनार्थम् । (परमाणुपुद्गला इति) परमाण्वेते अणवश्च परमाण्वो निर्विभागद्रव्यरूपाः, ते च ते पुद्गलाश्च परमाणुपुद्गलाः स्कन्धत्वपरिणामरहिताः केवलाः परमाणव इत्यर्थः । (ते समासओ इत्यादि) ते स्कन्धादयो यथासम्भवं समासतः सङ्क्षेपेण पञ्चविधाः प्रकृताः । तद्यथा-वर्णपरिणता वर्णतः परिणताः, वर्णभाज इत्यर्थः । एवं गन्धपरिणताः, रसपरिणताः, स्पर्शपरिणताः, संस्थानपरिणताः । परिणता इत्यतीतकालनिर्देशो वर्तमानानागतकालोपलक्षणम् । वर्तमानानागतत्वमन्तरणातीतत्वस्यासम्भवात् । तथाहि-यो वर्तमानत्वमतिक्रान्तः सोऽतीतो भवति । वर्तमानत्वं च सोऽनुजवति योऽनागतत्वमतिक्रान्तवान् । उक्तञ्च- “ भवति स नामातीतो, यः प्राप्तो नाम वर्तमानत्वम् । एष्यश्च नाम स जवति, यः प्राप्यति वर्तमानत्वम् ” ॥ १ ॥ ततो वर्णपरिणता इति वर्णरूपतया परिणताः परिणमन्तीति परिणमिष्यन्तीति वा द्रष्टव्यम् । एवं गन्धरसपरिणता इत्याद्यपि परिभाषनीयम् । प्रज्ञा० १ पद ।

अजीवपरिणाम-अजीवपरिणाम-पुं० । ६ त० । पुद्गलानां परिणामे, “ दसविहे अजीवपरिणामे पणवणे । तं जहा-बंधनपरिणामे, गन्धपरिणामे, ठाणपरिणामे, जेदवअरसपरिणामे, गंधपरिणामे, फासपरिणामे, अगदयलहुयसदपरिणामे ” । (बन्धनपरिणामादीनां व्याख्याप्रयत्नः) स्या० १० ता० ।

अजीवपाउसिया-अजीवप्राद्वेषिकी-खी० । अजीवे पाषाणादौ स्खलितस्य प्रद्वेषादजीवप्राद्वेषिकी । स्या० २ ता० १ उ० । अजीवस्योपरि प्रद्वेषाद्याः क्रियाः, प्रद्वेषकरणमेव वा । प्राद्वेषिक्याः क्रियाया भेदे, भ० ३ श० ३ उ० ।

अजीवपामुचिया-अजीवप्रातीतिकी-खी० । अजीवं प्रतिय यो रागद्वेषोच्चवस्तुजो यो बन्धः सा अजीवप्रातीतिकी । प्रातीतिक्याः क्रियाया भेदे, स्या० २ ता० १ उ० ।

अजीवपुठिया-अजीवपृष्ठिका (जा) (स्पृष्टिका) -खी० । अजीवं रागद्वेषाभ्यां पृच्छतः स्पृशतो वा क्रियात्मके, पृष्ठिका (जा) (स्पृष्टिका) याः क्रियाया जेदे, स्या० २ ता० १ उ० ।

अजीवमिसिया-अजीवमिश्रिता-खी० । सत्यमृषाजदे, यदा यदा प्रभूतेषु मृतेषु स्तोकेषु जीवस्तु एकत्र राशीकृतेषु शङ्कादिषु एवं वदति-अहो! महानयं मृतोऽजीवराशिरिति तदा सा अजीवमिश्रिता, अस्या अपि सत्यमृषात्वम्, मृतेषु सत्यत्वात्, जीवस्तु मृषात्वात् । प्रज्ञा० ११ पद ।

अजीवरासि-अजीवराशि-पुं० । राशिभेदे, स० ।

अजीवरासी दुविह पञ्चत्ता । तं जहा-रुवी अजीवरासी,
अरुवी अजीवरासी य । से कितं अरुवी अजीवरासी ?
अरुवी अजीवरासी दसविह पञ्चत्ता । धम्मत्थिकाए० जाव
अस्मासमए । रुवी अजीवरासी अणेगविहा ।

नत्राजीवराशिर्विधः, रूप्यरूपिभेदान् । तत्रारूप्यजीवरा-
शिर्देशधा-धर्मास्तिकायस्तदेशस्तन्प्रदेशश्चेति । एवमधर्मास्तिका-
याकाशास्तिकायावपि वाच्यौ । एवं नच । दशमोऽस्मासमय
इति । रूप्यजीवराशिश्चतुर्धा-स्कन्धाः, देशाः, प्रदेशाः, परमाणव-
श्चेति । ते च वर्णगन्धरसस्पर्शसंस्थानभेदतः पञ्चविधाः । सं-
योगतोऽनेकविधा इति । स० ।

अजीवविजय-अजीवविचय-पुं० न० । धर्माधर्माकाशकाल-
पुद्गलानामनन्तपर्यायात्मकानामजीवानामनुचिन्तने, स-
म्भ० ४ ख० ।

अजीववेयारणिया-अजीववैदारणिका-अजीववैक्रयणिका-
अजीववैचारणिका-अजीववैतारणिका-स्त्री० । अजीवं वि-
दारयति स्फोटयति, अजीवमसमानभागेषु विक्रीणाति, द्वैभा-
षिको विचारयति, पुरुषादिविप्रतारणबुद्ध्याऽजीवं भणत्येता-
दृशमेतदिति यत्सा तथा । अजीववैदा- (वैक्रय-) (वैचा-)
(वैता-) रणिक्याः क्रियाया भेदे, स्था० २ डा० १ उ० ।

अजीवसामंतोवणिवाद्या-अजीवसामन्तोपनिपातिकी-स्त्री० ।
कस्यापि रथो रूपवानस्ति, तं च जनो यथा यथा प्रलोकयति
प्रशंसति च, तथा तथा तत्स्वामी हृष्यतीति । रथादौ हृष्यतः
क्रियात्मके सामन्तोपनिपातिक्याः क्रियाया भेदे, स्था० २
डा० १ उ० ।

अजीवसाहस्त्रिया-अजीवस्वाहस्तिका-स्त्री० । स्वहस्तगृही-
तेनैवाजीवेन खड्गादिनाऽजीवं मारयति सा अजीवस्वाह-
स्तिकी, स्वहस्तेनाजीवं ताडयतोऽजीवस्वाहस्तिका । स्वाह-
स्तिक्याः क्रियाया भेदे, स्था० २ डा० १ उ० ।

अजीवापञ्चकषाणकिरिया-अजीवाप्रत्याख्यानाक्रिया-स्त्री० ।
अजीवेषु मयादिषु अप्रत्याख्यानात्कर्मबन्धनरूपेऽप्रत्याख्या-
नाक्रियाभेदे, स्था० २ डा० १ उ० ।

अजीवाभिगम-अजीवाजिगम-पुं० । दत० । गुरुप्रत्ययावध्या-
दिप्रत्ययतः पुद्गलास्तिकायाभिगमे, स्था० ३ डा० २ उ० । "से
कितं अजीवाभिगमे ? अजीवाजिगमे दुविहे पञ्चत्ते । तं जहा-
रुविअजीवाभिगमे य, अरुविअजीवाभिगमे य । से कितं अरु-
विअजीवाभिगमे ? अरुविअजीवाभिगमे दसविहे पञ्चत्ते । तं
जहा-धम्मत्थिकाए एवं जहा पञ्चवणाए जाव । सेत्तं अरुवि-
अजीवाभिगमे० " । जी० १ प्रति० ।

अजीवुभवे-अजीवोदजव-त्रि० । अजीवप्रभवे, दश० १ अ० ।
अजु-अयु-त्रि० । युक्त मिश्रणे इत्ययं परैरमिश्रणे चेत्यर्थेऽभिधी-
यते । अतो यौति पृथग्भवति इति यु-विचि, छान्दसत्वाद्
गुणाभावः । न युरयुः । अपृथग्भूते, " धियोऽयो नः प्रचोद-
यात् " जैनगायत्री ।

अजुअद्ववसा-देशी-अम्लिकावृक्षे, दे० ना० १ वर्ग ।

अजुअद्ववसो-देशी-सप्तच्छदनामके वृक्षविशेषे, दे० ना० १ वर्ग ।

अजुओ-देशी-सप्तच्छदवृक्षविशेषे, दे० ना० १ वर्ग ।

अजुगद्विअ-अयुगद्वित-त्रि० । असमभ्रेणस्थे, "अजुगलिआ,
अतुरंता, विगहरहिआ वयंति पढं तु " ध० ५ अधि० ।
पं० व० । ओ० ।

अजुसदेव-अजीर्णदेव-पुं० । अत्रावुहीनाऽऽगमनसमयात्प्रा-
ग्भाविति जैननरेन्द्रभेदे, ती० २७ कल्प० ।

अजुत्त-अयुक्त-त्रि० । युज-क्त । न० त० । विषयान्तरासक्त-
या कर्तव्येष्वनवहिते, अनुचिते, आपन्नते, असंयुक्ते, " अयुक्तः
प्राकृतः स्तब्धः " अयुक्ताऽनवहितः । अयोग्ये, बहिर्मुखे, युक्त-
रूप्ये, अनियोजिते च । वाच० । बुद्ध्या चिन्त्यमाने अनुपपत्ति-
कमे सूत्रदोषविशेषदृष्टे, न० । यथा- " तेषां कटतटप्रष्टे-नजानां
मदविन्दुजिः । प्राघर्षत नदी घोरा, हस्त्यभ्वरथवाहिनी " ॥१॥
इत्यादि । विशेष० । आ० म० द्वि० । अनु० । वृ० ।

अजुत्तरुव-अयुक्तरूप-त्रि० । न० व० । असंगतरूपे, अनुचित-
वेष्टे, स्था० ४ डा० ३ उ० ।

अजूरण्या-अजीर्णता-(अजरण्या)-स्त्री० । शरीरजीर्णत्वाऽ-
विधाने, पा० । ध० । शरीरापचयकारिशोकानुत्पादने, " व-
ह्णं पाणानं जाव सत्ताणं अदुक्कणयाए असोयणयाए अजूर-
णयाए " । म० ७ डा० ६ उ० ।

अजोग-अयोग-पुं० न० त० । शैलेशीकरणे, सकलयोगचापल्य-
रहिते योगे च । " प्रीतिजक्तियचोसङ्गैः, स्थानाद्यपि चतुर्विधम् ।
तस्मादयोगयोगात्तेमोक्तयोगः क्रमाद् भवेत् " ॥१॥ अष्ट० २५ अष्ट० ।
" तत्रायोगाद्योगमुख्याद्, भवोपप्रादिकर्मणाम् । कृत्यं कृत्वा प्र-
यात्युच्चैः, परमानन्दमन्दिरम् " ॥१॥ डा० २५ डा० । "अतस्त्वयोगो
योगानां, योगः पर उदाहृतः । मोक्षयोजनजनेन, कर्मसंन्यास-
सङ्कल्पः " ॥१॥ ल० । अद्यापारे, डा० २५ डा० । असम्भवे च । डा०
१० डा० । अप्राशस्त्ये, न० त० । ज्योतिषोक्ते तिथिवारादीनां
दृष्टे योगे, " अयोगः सिद्धियोगश्च, द्विवैतो भवतो यदि । अ-
योगो हन्यते तत्र, सिद्धियोगः प्रवर्तते " ॥१॥ राजमार्तणम् । न०
व० । विधुरे, कूटे, कठिनोदये, सुश्रुतोक्ते धमनापशमनीये रोग-
जने च । यत्राध्मानं हृदयग्रहस्तृण्णा मूर्च्छा दाहश्च भवति तमयो-
गमित्याचकृते, तमाशु वमयेदिति । वाच० ।

अजोगया-अयोगता-स्त्री० । योगनिरोधोत्तरं शैलेशीकरणात्प्रा-
भवर्तमानायामवस्थायाम्, औ० " योगनिरोहं करेइ, करेइत्ता
अजोगत्तं पाउणइ, अजोगत्तं पावणित्ता धंसि रहस्स० " औ० ।
अजोगरूप-अयोगरूप-त्रि० । ६ व० । अष्टमानके, " अजोग-
रूपं इह संजयाणं, पावं तु पाणान य संभक्काउं " सूत्र० २
श्रु० ६ अ० ।

अजोगि (ण)-अयोगिन्-पुं० । न सन्ति योगा यस्य । स्था० २
डा० १ उ० । बहुवीहेर्मत्वर्थीय इति । यथा-सर्वधनी । सर्वध-
नादेराकृतिगणत्वात् । दर्श० । न योगीति वा योऽसावयो-
गी । स्था० २ डा० १ उ० । निरुद्धयोगे, स्था० ४ डा० ४ उ० ।
शैलेश्यवस्थायाम् सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । आच० । कर्म० । कथमयो-
गिन्वमसावुपगच्छतीति चेत् ? उच्यते-स भगवान् सयो-
गिकेवली जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्समुकृष्टो देशानां पूर्वकीर्तिं विहृत्य
कश्चित्कर्मणां समीकरणार्थं समुद्घातं करोति, यस्य वेदनी-
यादिकमायुषः सकाशादधिकतरं भवति, अन्यस्तु न करोति ।
(' कैवलिसमुद्गाय ' शब्दे चैतद् वद्व्यामः) भवोपप्रादिकर्म-
क्षपणाय लेश्यातीतमत्यन्ताप्रकर्षं परमनिर्जराकारणं ध्यानं

प्रतिपित्तुयोगनिरोधार्थमुपक्रमते । तत्र पूर्वं बादरकाययो-
गेन बादरप्रनोयोगं निरुणद्धि, ततो वाग्योगम् । ततः सूक्ष्मका-
ययोगेन बादरकाययोगं, तेनैव सूक्ष्ममनोयोगं सूक्ष्मवाग्योगं
च । सूक्ष्मकाययोगं तु सूक्ष्मक्रियमनिवर्ति शुक्लध्यानं ध्यायन्
स्वावष्टम्भेनैव निरुणद्धि, अन्यस्यावष्टम्भनीयस्य योगान्त-
रस्य तदाऽऽस्तावत् । तदध्यायनसामर्थ्याच्च वदनोदरादिविवरपू-
रणेन संकुचितदेहप्रभागवर्तिप्रदेशो भवति । तदनन्तरं समु-
त्सन्नक्रियमप्रतिपाति शुक्लध्यानं ध्यायन् मध्यमप्रतिपत्त्या ह्रस्व-
पञ्चाक्षरोद्विरणमात्रकालं शैलेशीकरणं प्रविशति । कर्म० २ कर्म० ।

अजोगिकेवलि (ए)—अयोगिकेवलि—पुं० । अयोगी चाऽसौ
केवली च अयोगिकेवली । निरुद्धमनःप्रभृतियोगे शैलेशीगते,
म० १४ म० । विगतक्रियानिवर्ति शुक्लध्यानं ध्यातवांश्चा-
योगिकेवली निःशेषितमलकलङ्कोऽवाप्तशुद्धनिजस्वभाव ऊ-
र्ध्वगतिपरिणामः स्वाभाव्याश्रितवातप्रदेशप्रदीपशिखाचदूर्ध्वं
गच्छत्येकसमयेनाऽऽलोकान्तात् । सम्म० १ खं० । कर्म० । अयं
च शैलेशीकरणं चरमसमयानन्तरमुच्छिन्नचतुर्विधकर्मबन्ध-
नन्वावष्टमृत्तिकालेपि लिमाधोनिमग्नक्रमापनीतमृत्तिकालेप-
जलनलमर्यादोर्ध्वगामि तथाविधाऽलावुवदूर्ध्वलोकान्ते गच्छ-
ति, नापरतोऽपि, मत्स्यस्य जलकल्पं गत्युपष्टम्भकधर्मास्ति-
कायाभावात् । स चोर्ध्वं गच्छन् ऋजुश्रेण्या यावत् स्वाका-
शप्रदेशेष्ववगाढस्तावदेव प्रदेशादूर्ध्वमवगाहमानो विवक्षित-
समयाच्च समयान्तरमसंपृशन् गच्छति । तदुक्रमावश्यकचू-
र्णौ—“जति ए जीवो अवगाढो तावद्व्याप ओगाहणा ए उहुं उज्जु-
गं गच्छइ न वंके वीयं च समयं न फुसइ ति” । दुःषमान्ध-
कारनिमग्नजिनप्रवचनप्रदीपप्रतिमाः श्रीजिनभद्रगणिपूज्या
अप्याहुः—“उज्जुसेदीपडिविषो, समये समयंतरं अफुसमाणो ।
एगसमयेण सिज्झइ, अह सागारेवउत्तो सो” ॥ ११ ॥ कर्म० २
कर्म० । प्रव० ।

अजोगिकेवलिगुणगण—अयोगिकेवलिगुणस्थान—न० । ६ त० ।
चतुर्दशे गुणस्थाने, कर्म० १ कर्म० । न योगी अयोगी, अयो-
गी चासौ केवली च अयोगिकेवली । तस्य गुणस्थानम-
योगिकेलिगुणस्थानम्, तस्मिन् वर्तमानः कर्मक्षपणाय
व्युपरतक्रियमनिवृत्ति ध्यानमारोहति । आह च—“स ततो
देहत्रयमोन्नाथमनिवृत्तसर्ववस्तुगतम् । उपयाति समुच्छिन्न-
क्रियमतमस्कं परं ध्यानम् ॥ १ ॥ एवमसावयोगिकेवली स्थितिघाता-
दिरहितो यान्युदयवन्ति कर्माणि तानि स्थितिक्रयेणानुभवन्
क्षपयति । यानि पुनरुदयवन्ति तदानीं न संभवन्ति तानि घटमा-
नासु प्रकृतिषु स्तिबुकसंक्रमेण संक्रमयन् वेद्यमानप्रकृतिरूपतया
वा वेद्यमानस्तावद् याति यावदयोग्यवस्थद्विकचरमसमयः,
तस्मिन् च द्विचरमसमये देवगतिदेवानुपूर्वांशरीरपञ्चकबन्धनप-
ञ्चकसंघातपञ्चकसंस्थानपङ्क।कोपाङ्गत्रयसंहननपङ्कवर्णादिविश-
तिपराघातोपघातागुरुलक्ष्मणासप्रशस्तप्रशस्तविहायोगतिस्थि-
रास्थिरशुभाशुभसुखदुःखस्वरजुर्भगप्रत्येकानादेयायशः कीर्ति-
निर्माणार्थासकनीचैर्गोत्रसातासातान्यतरानुदितवेदनस्वरूपा-
णि द्विसप्ततिसंख्यानि स्वरूपसत्तामधिकृत्य कथमुपगच्छन्ति ।
चरमसमये स्तिबुकसंक्रमेणोदयवतीषु प्रकृतिषु मध्ये संक्रम्यमा-
णत्वात् । संक्रमश्च सर्वोऽप्युक्तस्वरूपो मूलप्रकृत्यभिन्नासु परप्रकृ-
तिषु छद्मः । “मूलप्रकृत्यभिन्नाः, संक्रमयति गुणत उत्तराः प्रकृ-
तीः” इति वचनात् । चरमसमये च सातासातान्यतरवेदनीयमनु-

भ्यगतिमनुष्यानुपूर्वमनुष्यायुःपञ्चेन्द्रियजातिशससुजगादेय—
शःकीर्तिपर्याप्तबादरार्थकरोन्मैर्गोत्ररूपाणां त्रयोदशप्रकृतीनां
सत्ताव्यवच्छेदः । अन्ये पुनराहुः—मनुष्यानुपूर्व्या द्विचरमसमये
व्यवच्छेदः, उदयाभावात् । उदयवतीनां हि स्तिबुकसंक्रमा-
भावात् स्वस्वरूपेण चरमसमये दलिकं दृश्यत एवेति युक्त-
स्तासां चरमसमये सत्ताव्यवच्छेदः । आनुपूर्वीनाम्नां तु चतु-
र्णामपि क्षेत्रविपाकतया जवापान्तरागतार्थबोध्यः, तेन भ-
वस्थस्य तदुदयसंभवः, तदसंजवाच्यायोऽयावस्था द्विचरम-
समये एव, मनुष्यानुपूर्व्याः सत्ताव्यवच्छेद इति तन्मतेन द्विच-
रमसमये त्रिसप्ततिप्रकृतीनां सत्ताव्यवच्छेदः, चरमसमये द्वाद-
शानामिति । ततोऽनन्तरसमये कोशबन्धमोक्षलक्षणसहकारि-
समुत्थस्वप्नाविशेषादेराकृष्टमिव भगवानपि कर्मसंबन्धनि-
र्मोक्षवृत्तणसहकारिसमुत्थस्वभावाविशेषादूर्ध्वं लोकान्ते गच्छ-
ति । स बोद्धं गच्छन् ऋजुश्रेण्या यावत्स्वाकाशप्रदेशेष्ववगा-
ढस्तावदेव प्रदेशानुर्ध्वमप्यवगाहमानो विवक्षितसमयाच्चा-
न्यत्समयान्तरमस्पृशन् गच्छति । वक्तव्याऽऽवश्यकचूर्णौ—“जति-
ए जीवो अवगाढो तावद्व्याप ओगाहणा ए उहुं उज्जुगं गच्छइ,
न वंके वीयं च समयं न फुसइ ति” तत्र च गतः सन् भगवान्
शाश्वतं कालमवतिष्ठते । पं० सं० १ द्वा० ।

अजोगिजवत्थ—अयोगिजवत्थ—पुं० । अयोगी चासौ भवस्थ-
आयोगिभवस्थः । शैलेयवस्थामुपगते, न० ।

अजोगिजवत्थकेवलणाण—अयोगिजवत्थकेवलज्ञान—न० । ६-
त० । शैलेशीकरणव्यवस्थितस्य केवलज्ञाने, न० । (‘केवलज्ञाने’
शब्दे व्याख्याऽस्य छद्म्या)

अजोगिसंतिगा—अयोगिसत्ताका—स्त्री० । अयोगिकेवलिनि स-
त्ता यासां ता अयोगिसत्ताकाः । चतुर्दशगुणस्थानिनि लब्ध-
सत्ताकासु प्रकृतिषु, पं० सं० १ द्वा० ।

अजोग्ग—अयोग्य—त्रि० । अनुचिते, पञ्चा० १० विव० ।

अजोगिज्यू—अयोनिज्यू—न० । विव्वस्तयोनौ प्ररोहासमये,
दश० ।

अजोगिण्य—अयोनिक—पुं० । न० ब० । सिद्धे, स्था० २ त० १ उ० ।

अजोसिय—अजुषु—त्रि० । असेविते, “जे विषवणा अजोसिया”
सूत्र० १ अ० २ अ० १ उ० ।

अज्ज—अज्जे—धा० प्रतियत्ते । भ्वादि०, पर०, सक०, सेट् “अज्जे-
विट्ठः” ८ । ४ । १०८ । इति प्राकृतसूत्रेण विट्वादेशाभावे,
अज्जइ, अज्जति । आनर्ज । आर्जीत् । प्रा० । अज्जिज्जइ, अ-
ज्ज्यते । प्रा० । अज्जे संस्कारे, चुरा०, उज्ज०, सक०, सेट् । अज्जय-
ति—ते । आर्जिजत्—त । “अनुपपन्नं पितृद्वयं, अमेण यदुपा-
र्जयेत्” स्मृतिः । वाच० ।

अज्जु—त्रि० । न० त० । “हो अः” ८ । १ । ८३ । इति अत्रोपे
द्वित्वं जस्य । हानराहिते मूर्खे, प्रा० ।

अज्ज—अज्ज्य० । अस्मिन्नहति इदंशब्दस्य निपातः सप्तम्यर्थे ।
उत्त० ३ अ० । सूत्र० । वर्तमानदिने, नि० सू० ए० उ० । “अज्जो! अ-
ज्जम्ह सफलं जीअ” प्रा० । अद्यतया वाऽधुनातनतया वर्तमान-
काल इत्यर्थः । म० १४ श० ए० उ० । वैजारपर्वतस्याऽधःस्थे
ह्रदे, पुं० । म० २ श० ५ उ० ।

अज्ज—न० । अशु जायते । जन—न० । ७ त० । पद्मे, सङ्के, पुं० न० ।

निचुमवृक्षे, तस्य जलप्रायप्रवत्वात् तथात्वम् । चन्द्रे, चन्वन्तरौ च (पुं०) तयोः समुद्रजातत्वात् तथात्वम् । चन्द्रनामके कर्पूरे, पुं० । जलजातमात्रे, (त्रि०) वाच० । दशार्बुदसंख्यायां, शतकोटिसंख्यायां, तत्संख्येयं च (न०,) कल्प० ।

आर्य-त्रि० । आ-यत् । “आर्यः स्वामिवैश्ययोः” ३। १। १०३। इति पाणिनिस्त्रात् स्वामिनि वैश्ये च वाच्ये श्यतोऽपवादो यत् । स्वामिनि, भ० ३ श० २ उ० ।

आर्य-त्रि० । आरात् सर्वदेवधर्मेज्यो यातः प्राप्तो गुणैरित्यार्यः । प्रज्ञा० १ पद । न० । आच० । पापकर्मवदिर्भूतत्वेनापाये, स्था० ४ ग० २ उ० । न० । साधौ, कल्प० । आ० । “अणायरियजज्जाणं, आस-इत्तु सइत्तु वा” दश० ६ अ० । चारिआर्हे, आच० १ भु० ५ अ० २ उ० । आर्यकर्मकारिणि अञ्जगुप्सितकारिणि, व्य० १ उ० । सुजने, वृ० १ उ० । आमन्त्रणे आर्यशब्दप्रयोगः “अञ्जो! सामाह्यं जाणा-मो” हे आर्य !, ओकारान्तता सम्बोधने प्राकृतत्वात् । भ० १ श० ६ उ० । “एस गं अञ्जो कएहं वासुदेव” अञ्जोति आमन्त्रणवचनम् । भगवान् महावीरः किं साधूनामन्त्रयति-हे आर्याः ! । स्था० ६ ग० । “अञ्जोति समणे जगवे महावीरे गोयमाइसम-णे णिगंथे आमंतिना एवं वयासो” । स्था० ३ ग० २ उ० । मातामहे, नि० । पितामहे, ज्ञा० ८ अ० । गोमप्रवर्तके ऋषिभेदे, पुं० । यद्गोत्रे जीतधरः, “मंदे संमिद्धं अ-ञ्जजीयधरं” शाण्डिल्यस्यापि शिष्य आर्यगोत्रो जीतधरना-मा सुरिरासीत् । न० ।

अञ्जसिवाक्षिय-आर्यर्षिपालित-पुं० स्त्री० । आर्यशान्तिश्रेणि-कस्य मातरसगोत्रस्य चतुर्थे यथापत्ये अन्तेवासिनि, कल्प० । आ-र्यर्षिपालिताभिः सुतायां शास्त्रायाम्, स्त्री० । “धेरेहितो अञ्जश-वाक्षिर्षहितो इत्य णं अञ्जशसिवाक्षिया सादा णिगम्या” । कल्प० ।

अञ्जउत्त-आर्यपुत्र-पुं० । ६ त० । अपापकर्मवतोर्मातापित्रोः पुत्रे, स्था० ८ ग० ।

अञ्जओ-देशी-सुरसगुरेदयोस्तृणजदयोः, दे० ना० १ धर्ग ।

अञ्जकह-आर्यकृष्ण-पुं० । दिगम्बरमतप्रवर्तकस्य शिवचूतेर्गु-रौ, आ० म० छि० । उत्त० । विदो० । आ० चू० । (‘बोमिय’ शब्दे किञ्चित् विशेषं बह्यामः)

अञ्जकम्म-आर्यकर्मन्-न० । आर्य देवधर्मेज्यो भृशं सतादिज्यो दूरयातं कर्म । शिष्टजनोचिते अनुष्ठाने, “जइ तंसि भोए चइवं असतो अज्जाइं कम्मइं करेह रायं” उत्त० १३ अ० ।

अञ्जकालग-आर्यकालक-पुं० । स्वातिशिष्ये हारीतगोत्रे श्या-मार्यापरनामके आचार्ये, न० । (‘सम्भावय’ शब्देऽस्य ताका-रित्वं छल्यम्) आ० म० छि० । आ० चू० ।

अञ्जखड्ग-आर्यखपुट-पुं० । विद्यासिद्धे आचार्यभेदे, आ० म० छि० । आ० चू० । (‘विज्जासिद्ध’ शब्देऽस्य वक्तव्यता)

अञ्जग-आर्यक-पुं० । पितामहे, व्य० १ उ० । ज्ञा० । आ० म० प्र० । “अञ्जए पज्जए वावि वप्पवुद्ध पिउ त्ति य । मावला भा-इणिजे सि पुत्तो नत्त पइत्ति य” ॥ १ ॥ दश० ७ अ० । “अञ्जयपञ्जयपिउपञ्जयागए य बहुहिरण्णे य सुधरणे य” भ० ६ श० ३३ उ० ।

आधक-पुं० भूतृणे, नि० चू० ११ उ० ।

अञ्जगंग-आर्यगङ्गा-पुं० । ऐक्यनिहवमतप्रवर्तके निहवाऽऽचार्य भेदे, “उल्लुकातीरक्षेत्रे महागिरिशिष्यो धनमुक्तो नाम । अस्यापि शिष्य आर्यगङ्गो नामाऽऽचार्यः । अयं च नद्याः पूर्वतटे, तदा-ऽऽचार्यस्त्वपरतटे । ततोऽन्यदा शरत्समये सुरिवन्दनार्थं गच्छन् गङ्गानदीमुत्तरति स्म । स च खत्वाटः । ततस्तस्योप-रिष्ठादुष्णेन दहते स्म खल्ली, अधस्तात् नद्याः शतद्वज्ज्वेन शैत्यमुत्पद्यते स्म । ततोऽग्रान्तरे कथमपि मिथ्यात्वमोहनीयोद-यदसौ चिन्तितवान्-अहो! सिक्तास्ते युगपत्क्रियाद्वयानुभवः किल निषिद्धः । अहं त्वेकस्मिन्नेव समये शैत्यमौष्यं च वे-द्यि । अतोऽनुभवविरुद्धत्वात्तदभागभोक्तं शोचनमाभातीति वि-चिन्त्य गुरुज्यो निवेदयामास । ततस्तैवेदयमाणयुक्तिभिः प्रहा-पितोऽसौ यदा स्वःग्रहप्रस्नवृद्धित्वात् किञ्चित्प्रतिपद्यते स्म, तदा उद्घाट्य बाह्यः कृतः । स विहरन् राजगृहनगरमागतः । तत्र च महातपस्तीरप्रभवनाग्निं प्रस्त्रवणे मणिनागनाम्नो नागस्य चैत्यमस्ति । तत्समीपे च स्थितो गङ्गाः पर्यटुरः सरं युगपत्क्रि-याद्वयवेदनं प्ररूपयति स्म । तच्च श्रुत्वा प्रकुपितो मणिनागस्तम-वादीत्-अरे दुष्ट शिष्यक ! किमेवं प्रज्ञापयसि, यतोऽत्रैव प्रदे-शे समवस्तुतेन श्रीमद्वर्द्धमानस्वामिना एकस्मिन् समये एकस्या एव क्रियायां वेदनं प्ररूपितम्, तच्चेदं स्थितेन मयाऽपि श्रुतम् । तर्हि ततोऽपि लघुतरः प्ररूपको भवान् येनैवं युगपत्क्रियाद्वयवेदनं प्ररूपयति ? तत्परित्यज्यैनां कूटप्ररूपणम्; अन्यथा नाशयिष्या-मीत्यादि । तत्र तत्र यवाक्यैर्युक्तिवचनैश्च प्रबुद्धोऽसौ मिथ्यादुष्कृतं दत्त्वा गुरुमुखं गत्वा प्रतिक्रान्त इति । अत्र ज्ञाप्यम्-“नहमुल्ल-गमुत्तरओ, सपरसीय जइमञ्जगंगस्स । सुराजितत्तसिरसे, उ-सिणवेयणेभयउ लभो” ॥ १ ॥ (अ) यमसमाहो जुगवं, उजयकिरि-याय उवओगो त्ति । जं हो वि समयमेव य, सीओसिणवेयणाभो मे” ॥ २ ॥ गतार्थेव । विदो० । (‘दोकिरिय’ शब्दे एतन्मतम्)

अञ्जपोस-आर्यघोष-पुं० । पार्श्वनाथस्य द्वितीये गणधरे, स्था० ८ ग० । कल्प० ।

अञ्जचंदणा-आर्यचन्दना-स्त्री० । भगवतो महावीरस्य प्रथम-शिष्यायाम्, कल्प० । आ० चू० । आ० म० प्र० । अन्त० ।

तद्वक्तव्यता चैवम्—

“इतञ्च नगरी चम्पा नरेन्द्रो दधिवाहनः ।
तामादातुं शतानीको, नौसैन्येन स्म गच्छति ॥ २४ ॥
निशैकया शतचम्पा-मवेष्टयदचिन्तितम् ।
चम्पापतिः पलायिष्ट, तदानीं दधिवाहनः ॥ २५ ॥
यद्ग्राहो घोषितस्तत्र, शतानीकमहीभुजा ।
तदनीकभटाश्चम्पां, स्वेच्छया मुमुक्षुस्ततः ॥ २६ ॥
औष्टिकः कोऽपि जग्राह, दधिवाहनवज्रजाम् ।
वसुमत्या समं पुज्या, नश्यन्ती धारिणीं तदा ॥ २७ ॥
कृतकृत्यः शतानीको, निजं नगरमागतम् ।
औष्टिकोऽप्याह लोकानां, पत्येषा मे भविष्यति ॥ २८ ॥
विक्रये कन्यकां चैतां, राक्षी भुवेति दुःखिता ।
मृता हृदयसंघट्टात्, स्वजीवभ्रंशशङ्कया ॥ २९ ॥
दधिबानौष्टिकोऽथा-न्तर्गुप्तं नोकमिदं मया ।
सुताऽथ रुदती तेन, नीता संबोध्य चादुभिः ॥ ३० ॥
अनुष्पथेऽथ विकेतुं, दत्त्वा सूर्तिं तृणं धृताम् ।
कन्यामनन्यसामान्यां, दृष्ट्वा भेष्टी धनावहः ॥ ३१ ॥
दधौ राक्षः सुता कस्या-पीश्वरस्याथवा जनेव ।

तन्माऽऽपदापदमसौ, कापि हीनकुलं गता ॥ ३२ ॥
बाधेयं स्वजनेर्जातु, मिलेदस्मद्गृहे स्थिता ।
पत्यर्थितमथ ह्यन्यं, दत्त्वा तामग्रहीकृतः ॥ ३३ ॥
नीत्वा सा स्वगृहं पृष्टा, कथ्ये ! काऽसीति नावदत् ।
सुतेत्यथ प्रपन्ना सा, श्रेष्ठिना मूलयाऽपि च ॥ ३४ ॥
चिखेत्र स्वेच्छया श्रेष्ठि-गेहे स्वे वेश्मनीव सा ।
सुत्राग्विनयशीलायै-गृहलोको वशीकृतः ॥ ३५ ॥
स लोकस्तां ततोऽवादीत्, तैर्गुणैश्चन्द्रनेत्यसौ ।
ततो चितीयमवैत-न्नामाऽनूद्विध्विष्टतम् ॥ ३६ ॥
ग्रीष्मेऽन्यदा मध्यमाहे, श्रेष्ठि मन्दिरमागमत् ।
कोऽप्यङ्गिकाङ्गको नासीत्, तदाऽदौ किञ्च चन्दना ॥ ३७ ॥
श्रेष्ठिना वार्यमाणाऽपि, ब्रह्मावकाशयत् पदौ ।
काशयन्त्यास्तदा तस्याः, वृष्टिता केशवल्ली ॥ ३८ ॥
पतन्ती पाणियष्ट्यैव, धृत्वा श्रेष्ठि बबन्ध ताम् ।
सार्द्धायां मा पतेद् भूमौ, मूलैकत गवाक्का ॥ ३९ ॥
अचिन्तयत्ततो मूला, मया कार्यं विनाशितम् ।
यद्येतामुद्धरेत् श्रेष्ठि, तदाऽहं पतिता बहिः ॥ ४० ॥
व्याधिर्यावत्सुकुमारस्तावदेनं तिनश्चहम् ।
गते श्रेष्ठिन्याऽऽहूय, नापितं तामुद्दयत् ॥ ४१ ॥
निगमैर्यत्रयित्वाऽऽहूय, किंसा कापि गृहान्तरे ।
श्रेष्ठिनोऽवारि कथयन्, सर्वः परिजनोऽनया ॥ ४२ ॥
मूला मूलगृहे ऽयासौ, भोक्तुं श्रेष्ठि गृहाऽऽगतः ।
एव चन्दनेति पप्रच्छ, मूलाभीतो न कोऽप्यवक् ॥ ४३ ॥
सोऽङ्गासीकृतममाणा सा, भविष्यत्यथवोपरि ।
पृष्टा निहयपि नाऽऽस्थाता, ज्ञातं सुप्ता भविष्यति ॥ ४४ ॥
द्वितीयेऽप्यह्नि नादर्शि, तृतीयेऽप्यनवेक्ष्य ताम् ।
ऊचे श्रेष्ठि न यो जानन्नास्थाता स हनिष्यते ॥ ४५ ॥
ततः स्थविरया दास्यै-कया मज्जीवितेन सा ।
जीवत्वित्याचचक्षेऽस्य, चन्दनाचारकक्रियाम् ॥ ४६ ॥
दृष्ट्वा तावत्कं भङ्गत्वा, तद्द्वारमुद्घाटयत् ।
धुत्तृषात्ता निरीक्ष्यैता-माश्वास्याथ घनावहः ॥ ४७ ॥
पश्यन्, भोज्यं कृते तस्याः, नापश्यत् किञ्चनापि सः ।
कुल्माषान् वीक्ष्य दत्त्वाऽऽस्यै, सूर्यकोणे निधाय तान् ॥ ४८ ॥
निगडानां भञ्जनाया-ऽगात्कर्मागृहे स्वयम् ।
तदा सा कुलमस्माधौ, दुःखपूरेण दुःखिता ॥ ४९ ॥
क मे राजकुलं तावत्, दुर्देशा केयमीदृशी ? ।
किं मया प्राक् कृतं कर्म, विपाकोऽयं यतोऽभवत् ? ॥ ५० ॥
स्वैकसि ध्यासनस्यापि, तपसः पारणादिने ।
सार्धमिकाणां वात्सल्यं, कृत्वा पारणकं व्यधाम् ॥ ५१ ॥
कस्याप्यदत्त्वा किमपि, षष्ठं पारणकं कथम् ? ।
अश्नामीत्यतिथेर्मार्गं, पश्यन्त्याऽऽस्तेऽस्ति सा न तु ॥ ५२ ॥
मध्यंऽह्निमेकं देहल्याः, बहिष्कृत्वा द्वितीयकम् ।
द्वारशाखाविलग्नाऽऽस्ते, रुदती मन्दमुन्मनाः ॥ ५३ ॥
तदाऽगाद्गवान् वीरो, भिक्षार्थं तमवेक्ष्य सा ।
अहो ! पात्रं मया प्राप्तं, किञ्चित्पुण्यं ममास्त्यपि ॥ ५४ ॥
नोचितं वः प्रभो ! देयं, परं कृत्वा कृपां मयि ।
कल्पते चेदादोषं, ज्ञात्वाऽथावधिना प्रभुः ॥ ५५ ॥
पूर्णाऽद्याभिग्रह इति, पाणिपात्रमधारयत् ।
कुल्माषांस्तान् ददौ सर्वान्, धन्यं मत्वाऽतिमङ्गितः ॥ ५६ ॥
सार्द्धं द्वादशकोट्यस्तु, पतन्त्यस्य तद्गृहे ।

चेलोत्क्षेपः पुष्पगन्ध-वृष्टयो दुन्दुभिध्वनिः ॥ ५७ ॥
केशपाशस्तथैवाभू-न्निगडानि च पादयोः ।
स्वर्णनूपुरतां मेज्जु-र्वपुःकान्तिर्नवाऽभवत् ॥ ५८ ॥
तत्क्षणाच्चन्दना चक्रे, सुरैः सर्वाङ्गभूषिता ।
आययौ देवरात् शक्रः, प्रमोदभरनिर्भरः ॥ ५९ ॥
दुन्दुभिध्वनिमाकर्ण्य, ज्ञात्वा पारणकं प्रभोः ।
शतानीकः सपत्नीको-ऽप्यागमश्चनवेश्मनि ॥ ६० ॥
धाव्यानीतः संपुलोऽभूद्, दध्निवाहनकञ्चुको ।
सोऽप्यागात् तत्र तां वीक्ष्य, तदङ्गुलीः प्रलिपत्य च ॥ ६१ ॥
मुक्तकण्ठं रुदन् सोऽथ, कैवेत्यप्रच्छि भूभुजा ? ।
सोऽवक् चम्पेशपुत्रीयं, वसुमत्यभिधानतः ॥ ६२ ॥
तादृश्यपि कथं प्रेष्य-भावं प्राप्तेति रोदिमि ? ।
मृगावती तदाकर्ण्य-वोचन्मेऽसौ खसुः सुता ॥ ६३ ॥
अमात्योऽपि सपत्नीक-स्तत्रैवावन्दत प्रभुम् ।
पञ्चाहन्त्यूनवमस्याः, कृत्वा पारणकं प्रभुः ॥ ६४ ॥
निर्ययौ कनकं गृह्णन्, भूपः शक्रेण वारितः ।
यस्मै दास्यत्यसौ खरी-मेतत्तस्य भविष्यति ॥ ६५ ॥
सा पृष्टा भर्त्पितुः स्वर्णं, ततः श्रेष्ठि तदाददे ।
शक्रेणाऽभाणि राजाऽथ, स गोप्या चन्दना त्वया ॥ ६६ ॥
आस्वामिज्ञानमेषा यत्, शिष्याऽऽद्या भाविनी प्रभोः ।
चन्दनाऽस्थादृहे राक्षः, शक्राद्याः स्वाग्रयं ययुः ॥ ६७ ॥
लोकनिन्द्याऽजवन्मूला, स्तुता चन्दनया पुनः ।
दुर्देशैव न चन्मे स्यात्, कथं स्यात्पारणा प्रभोः ? ॥ ६८ ॥
धन्याऽहं कृतपुण्याऽहं, पारणाकारणात् प्रभोः ।
बभूव दुर्देशाऽपीयं, मम सर्वोत्तमा दशा ॥ ६९ ॥
स्थाऽ । अनयैव काली-अन्तः ८ वर्गः देवानन्दप्रभृतयः प्रवा-
जिताः । भ० ए श० ३३ उ० । उपालम्भे, दश० १ अ० ।
अञ्जजंजु-आर्यजम्बू-पुं० । सुधर्मस्वामिनः शिष्ये, “ अञ्जसु-
हम् अन्तेवासी अञ्जजंजु जाव पञ्जुवासति ” अन्तः १ वर्गः ।
अञ्जजकिवणी-आर्यजिणी-स्त्री० । अरिष्टनेमेः प्रथमशि-
ष्यायाम्, कल्प० ।
अञ्जजयंत-आर्यजयन्त-पुं० । आर्यवज्जसेनस्य तृतीये शि-
ष्ये, कल्प० ।
अञ्जजयंती-आर्यजयन्ती-स्त्री० । स्थविरादार्यरथाभिर्ग-
तायां शाखायाम्, “ थेरेहितो णं अञ्जरेदहितो णं इत्थ णं अ-
ञ्जजयंती साहा जिग्गया ” कल्प० । आर्यजयन्ताभिर्गतायां
शाखायां च । “ थेराओ अञ्जजयंताओ अञ्जजयंती साहा
जिग्गया ” । कल्प० ।
अञ्जजीयध (ह) र-आर्यजीतधर-पुं० । आरात्सर्वहेयधर्मभ्या-
ऽर्वायुयातमार्यम्, जीतमिति सूत्रमुच्यते । जीतं, स्थितिः, कल्पः,
मर्यादा, व्यवस्था, इति हि पर्यायाः । मर्यादाकरणं च सूत्र-
मुच्यते । “ धृञ् धारणे ” ध्रियते, धारयतीति वा धरः । लिहादि-
न्य इत्यच्प्रत्ययः । आर्यजीतस्य धर आर्यजीतधरः । सूत्र-
सम्पन्ने, आर्यश्चासौ जीतधरः । आर्यगोत्रे शारिडव्यशिष्ये
जीतधरनामके सुरौ, “ वंदे कौसियगुप्तं, संडिल्ल अञ्जजीयधरं ”
इत्यत्राऽऽर्यजीतधरशब्दस्य प्रदर्शितार्थद्वयपरतया व्याख्या-
नात् । न० ।
अञ्जण-अर्जन-न० । अर्ज-ल्युट् । ग्रहणे, विशेषे ।

आत्र० । सम्पादने, स्वामित्वसंपादके व्यापारभेदे च । वाच० ।
अञ्जणवत्त्व-आर्यनक्षत्र-पुं० । आर्यनक्षत्रस्य शिष्ये, कल्प० ।
अञ्जणदिल-आर्यनन्दिल-पुं० । आर्यमङ्गोः शिष्ये आर्यना-
गहस्तिगुरौ,

नाणम्मि दंसणम्मि य, तवविणयणिच्चकालमुज्जुत्तं ।

अज्ञानदिलखमाणं, सिरसा वंदे य संतमणं ॥

आर्यमङ्गोरपि शिष्यमार्थनन्दिलकृपणं प्रसन्नमनसं शमरित-
द्विष्टान्त-करणं शिरसा वन्दे । कथंचूतमित्याह-ज्ञाने क्षुतज्ञा-
नदर्शने, सध्यकत्वे, चशब्दाधारित्रे च, तथा तपसि यथायो-
गमनशनादिरूपे, विनये ज्ञानविनयादिरूपे, नित्यकालमुद्युक्तमप्र-
मादिनम् । नं० । अनेनैवायंनन्दिलेन धरणेन्द्रपत्न्या नागेन्द्राया
'नमिऊण सि' शब्दादि स्तोत्रं कृतम् । जौ० १० ।

अञ्जणइल-आर्यनागिल-पुं० । आर्यवज्रसेनस्य प्रथमेऽन्ते-
वासिनि, कल्प० ।

अञ्जणइला-आर्यनागिला-स्त्री० । स्थविरादार्यनागिलाभि-
र्गतायां शाखायाम्, " थेराओ अञ्जणइलाओ अञ्जणइला सा-
हा णिग्गया " कल्प० ।

अञ्जणइली-आर्यनागिली-स्त्री० । आर्यवज्रसेनाभिर्गतायां
शाखायाम्, " थेरेहिंतो अञ्जणइरसेणिपरिंहितो इत्थं णं अञ्ज-
णइली साहा णिग्गया " कल्प० ।

अञ्जणित्ता-अर्जयित्ता-अव्य० उपादायेत्यर्थे, " एतदुक्त्वं
भवमञ्जणित्ता, वेदंति दुक्खी तमणंतदुक्त्वं " सूत्र० १ भु० ५
अ० २ उ० ।

अञ्जतवस-आर्यतापस-पुं० । आर्यवज्रसेनस्य चतुर्थेऽन्तेवा-
सिनि, कल्प० ।

अञ्जतावसी-आर्यतापसी-स्त्री० । आर्यतापसाभिःसृतायां
शाखायाम्, " थेराओ अञ्जतावसाओ अञ्जतावसी साहा णि-
ग्गया " कल्प० ।

अञ्जता-अद्यता-स्त्री० । वर्त्तमानकालतायाम्, " अञ्जका-
लिना अञ्जत्ता वा " कल्प० ।

आर्यता-स्त्री० । पापकर्मबहिर्भूततायाम्, " जे इमे अञ्जताप-
समणा णिग्गया विहरंति " अष्ट० २ अष्ट० कल्प० । म० ।

अञ्जपूजभइ-आर्यपूजभइ-पुं० । आर्यसंचूतविजयस्य शि-
ष्ये महागिरिसुहस्तिनैगुरौ, कल्प० । आब० ।

अञ्जदिस-आर्यदत्त-पुं० । पार्श्वनाथस्य प्रथमगणधरे, स० ।
"पासस्स अञ्जदिरणो पढमो अढेव गणहरा " ति० । इन्द्र-
त्तस्य काश्यपगोत्रस्य शिष्ये च । तस्य शान्तिश्रेणिकः सिंह-
गिरिश्च । कल्प० ।

अञ्जदय-आर्यदिक-पुं० । आर्यदिकनामिधीरशिष्ये, ('अहय'
शब्दे कथा चास्य) सूत्र० २ भु० ६ अ० ।

अञ्जधम्म-आर्यधर्म-पुं० । आर्यमङ्गोः शिष्ये जङ्गुसगुरौ, " वं-
दामि अञ्जधम्मं, तस्सो वंदे य जहगुत्ते य " । नं० । आर्यसिंहस्य
शिष्ये आर्यशाण्डिल्यस्य गुरौ, कल्प० ।

अञ्जपणम-आर्यपण-पुं० । आर्यवज्रस्य शिष्ये द्वितीये, कल्प० ।
अञ्जपठमा-आर्यपन्ना-स्त्री० । आर्यपन्नाद्विनिःसृतायां शा-

खायाम्, " थेरेहिंतो अञ्जपठमेहिंतो इत्थं णं अञ्जपठमा साहा
णिग्गया " कल्प० ।

अञ्जपुंगल-आर्यपुङ्गल-पुं० । बौद्धपरिभाषितेषु बाह्यार्थाजावात्
केवलबुद्धात्मसु अर्थेषु, अने० ४ अधि० ।

अञ्जपूसगिरि-आर्यपुष्पगिरि-पुं० । आर्यरथस्य शिष्ये, कल्प० ।

अञ्जपोमिल-आर्यपोमिल-पुं० । आर्यवज्रसेनस्य द्वितीये शि-
ष्ये, कल्प० ।

अञ्जपोमिल-आर्यपोमिला-स्त्री० । आर्यपोमिलाभिर्गताया
शाखायाम्, " थेराओ अञ्जपोमिलाओ अञ्जपोमिला साहा णि-
ग्गया " कल्प० ।

अञ्जप्पभव-आर्यप्पभव-पुं० । आर्यजम्भूनाम्नः काश्यपगोत्र-
स्य शिष्ये, कल्प० । ('पभव' शब्दे वक्तव्यता चास्य)

अञ्जप्पनिइ-अञ्जप्रचृति-अव्य० । इतो वर्त्तमानदिनादार-
भ्येत्यर्थे, " सो खलु मंते ! कप्पइ, अञ्जप्पनिइ अञ्जप्रचृतिं
वा " उपा० १ अ० । प्रति० ।

अञ्जफगुमित्त-आर्यफगुमित्त-पुं० । आर्यपुष्पगिरिः शिष्ये
आर्यधनगिरिगुरौ, कल्प० ।

अञ्जम (ण)-आर्यमन-पुं० । अर्यं श्रेष्ठमिमीते । मा-कनिन् ।

सूर्ये, आदित्यनेत्रे, पितृणां राजनि, वाच० । अर्यमनामके देव-
विशेषे, ज० ७ वक्क० । अनु० । उत्तरफाल्गुनीनक्षत्रस्यार्यमा दे-
वतेति । ज्यो० ६ पाहू० । अर्यमदेवोपलक्षिते उत्तरफाल्गुनीन-
क्षत्रे, ज्यो० १५ पाहू० । चं० प्र० । सू० प्र० । ग० । " दो अञ्ज-
मा " स्था० २ ग० ३ उ० ।

अञ्जमंगु-आर्यमङ्गु-पुं० । आर्यसमुद्रस्य शिष्ये,

भणंगं करंगं ऊणंगं, पभावंगं णाणदंसणुणाणं ।

वंदामि अञ्जमंगुं, सुयसागरपारंगं धीरं ॥ ३० ॥

जणगमित्यादि । आर्यसमुद्रस्यापि शिष्यमार्थमङ्गुं वन्दे । किञ्च-
तमित्याह-जणकं कालिकादिसूत्रार्थमनवरतं भणति प्रतिपाद-
यतीति भणः, भण एव भणकः । "कञ्च" इति प्राकृतद्वक्कणसु-
आत् स्वार्थे कप्रत्ययः, तम् । तथा कारकं कालिकादिसूत्रोक्तमेवो-
पधिप्रत्युपेक्षणादिरूपक्रियाकक्षापं करोति कारयतीति वा कार-
कः, तम् । तथा धर्मध्यानं ध्यायतीति ध्याता, तं ध्यातारम् ।
इह यद्यपि सामान्यतः कारकमितिवचनेन ध्यातारमिति वि-
शेषणं गतार्थम्, तथापि तस्य विशेषतोऽभिधाने ध्यानस्य प्रधा-
नपरलोकाङ्गताख्यापनार्थमिति । यत एव जणकं कारकं ध्यातारं
वा, अत एव प्रभावकम् । ज्ञानदर्शनगुणानाम्, एकग्रहणे तज्जाती-
यग्रहणमिति न्यायात् चरणगुणानामपि परिग्रहः । तथा धिया
राजते इति धीरः, तम् । तथा श्रुतसागरपारंगम् । नं० । "तेन प्र-
मादेनातिलोभतो यकृत्वं नावाप्तम् " ध० २० ।

इह अञ्जमंगुसूरी, ससमयपरसमयकणयकसवट्टो ।

बहुमत्तिजुत्तसुसू-ससिस्ससुत्तत्थदाणपरो ॥ १ ॥

सज्जमदेसणाप, पमिवोहिथन्नविद्यलोयसंदोहो ।

कइया वि विहारेण, पत्तो महुसाइ नयरीप ॥ २ ॥

सो गाढपमायपिसाय-गहियइययो विमुक्कतवचरणो ।

गारवतिगपमिबडो, सट्टेसु ममत्तसंजुत्तो ॥ ३ ॥

अणवरयमत्तजणदि-ज्जमाणरुद्धरभवत्थल्लेजेण ।

सुत्थो तहिं चिय चिरं, दूरज्जियउज्जुयविहारो ॥ ४ ॥

ददसिदिलयसामञ्जो, निरुसामञ्जं पमायमचइत्ता ।
 कालेण मरिय जाओ, जक्खो तथेव निरुमणे ॥ ४ ॥
 मुखिं नयनाणेण, पुञ्जजं तो विचित्तए एव ।
 हा हा पावेण मए, पमायमयमत्तचित्तेण ॥ ५ ॥
 पमिपुअपुअममं, दोग्गहंरं महानिहाणं व ।
 सत्तं पि जिणमयमिणं, कहं पु विहसत्तमुपणीयं ॥ ६ ॥
 माणुस्सखित्तज्जाइ-एमुहं जत्तं पि धम्मसामग्गि ।
 हा हा पमायजत्तं, इत्तो कत्तो लहिरुसामि ॥ ७ ॥
 हा जीव ! पाव तइया, इधूरसमारवाण विरसत्तं ।
 सुत्तथजाणणेण वि, इयासमं हू लक्खियं तइया ॥ ८ ॥
 चउदसपुव्वधरा वि हू, पमायओ जत्ति पांतकाएसु ।
 एयं पि इ हा हा पा-वे जीवन्तए तथा सरियं ॥ ९ ॥
 धिक्खी महसुहमत्तं, धिक्खी गारवपमायपडियमं ।
 धिक्खी परोवएस-एवाणपंमिच्छमत्तं ॥ १० ॥
 एवं पमायज्जित्त-सियं नित्यं आयपरमनिव्वेओ ।
 निदंतो दिवसाइ, गमेइ सो गुत्तिक्खित्तु व्व ॥ ११ ॥
 अह तेण पपसेणं, विचारज्जुमिह गच्छमाणा ते ।
 दण्ण नियविण्णए, तेसि पमिओहणनिमित्तं ॥ १२ ॥
 जक्खपमिमामुहाओ, दीहं निरुसारिं विओ जीइं ।
 तं च पलोइय मुणिणो, आसव्वीहोउ इय विंति ॥ १३ ॥
 जो कोइ इय देवो, जक्खो रक्खो व किनरो वा वि ।
 सो पयमं खिय पण्णउ, न किपि एयं वयं मुणिमो ॥ १४ ॥
 तो सविसायं जक्खो, जंपइ भो भो तवस्सिणो ! सोहं ।
 तुमह गुरु किरियाए, सुपमत्तो अज्जमंगु सि ॥ १५ ॥
 साह हि वि पडिअणियं, विसव्वहियएहि हा सुयनिहाण ! ।
 किद देव ! दुग्गममिं, पत्तोसि अहो ! महच्छरियं ॥ १६ ॥
 जक्खो वि आह न इमं, बुद्धं इह साहुणो महाभागा ! ।
 एस चिख्य होइ गई, पमायवससिद्धिचरणानं ॥ १७ ॥
 ओसव्विहारीणं, इधूरससायगारवगुरुणं ।
 अमुक्कसाहुकिरिया-नराण अमहारिसाण फुरं ॥ १८ ॥
 इय मज्ज कुदेवत्तं, भो भो मुणिणो ! वियाणितं सम्मं ।
 जइ सुगईए कज्जं, जइ भीया कुगइगमणाओ ॥ १९ ॥
 ता गयसयत्तपमाया, विहारकरणुज्जुया चरणजुत्ता ।
 गारवरहिया अममा, होह सया तिण्वतवकलिया ॥ २० ॥
 भो भो देवाणुणिय !, सम्मं पमिवोदिया तए अम्हे ।
 इय जंपिय ते मुणिणो, पमिविआ संजमुज्जायं ॥ २१ ॥
 इति सुरिरायमहु-मैह्णफलममभत प्रमादवशात् ।
 तद्यतयः शुजमतयः !, सदोद्यता जवत चरणजरे ॥ २२ ॥
 (इत्यार्यमहुकथा) दर्श० । ती० । आ० चू० । नि० चू० ।

अज्जमणग-आर्यमणक-पुं० । श्रीशय्यस्त्रवसुरिपुत्ते,

बहि मासेहिं अहिंअं, अज्जयणमिणं तु अज्जमणगेणं ।

उम्मासा परियाओ, अह कालगओ समाहीए ॥ २३ ॥

बहुनिर्मसैरधीतं पठितमभ्ययनमिदं तु अधीयत इत्यभ्ययनम्, इदमेव दशवैकालिकार्यं शास्त्रम् । कनाधीतमित्याह-आर्यमण-केन त्रावाराधनयोगात्, आराद् यातः सर्वहेयधर्मभ्य इत्यार्यः । आर्यश्चासौ मणकश्चेति विग्रहः । तेन षण्मासाः पर्याय इति, तस्यार्यमणकस्य षण्मासा एव प्रव्रज्याकालः, अ-एपजीवितवात् । अत एवाह-अथ कालगतः समाधिनेति यथो-कशास्त्राभ्ययनपर्यायानन्तरं कालगतः । आगमोक्तेन विधिना

मृतः, समाधिना बुभुक्षेत्याध्याययोगेनेति गाथार्थः । अत्र चैवं वृत्तादः-यथा तेनैतावता धृतेनाराधितम्, एवमन्येऽप्येतदा-राधनानुष्ठानत आराधका भवन्त्विति ।

आणंदं सुपायं, कासी सिज्जंजवा तहिं थेरा ।

जसभइस्स य पुच्छा, कहणा अ विआदण्णासंघे ॥ २४ ॥

आनन्दाश्रुपातमहो ! आराधितमनेनेति हर्षाश्रुमोक्षणमकार्षुः कुतश्चतः, शय्यस्त्रयाः प्रागुत्पादयितव्यवृत्ताः तत्र तस्मिन् काश-गते स्थविराः श्रुतपर्यायवृत्ताः प्रवचनगुरुवः । पूजार्थं बहुवच-नमिति । पशोऽज्जस्य च शय्यस्त्रयप्रधानशिष्यस्य गुर्वश्रुपातव-शनेन किमेतदाश्चर्यमिति विस्मितस्य सतः पुच्छा-भगवद् ! किमेतद्वक्तुं पूर्वमित्येवंभूता । कथना च भगवतः-संसारलोह ईह-शः स्वतो ममाथमित्येवंरूपा । चशब्दादनुतापश्च यशोभक्षादीना-म-अहो ! गुराविव गुरुपुत्रके वर्तितव्यमिति, न तत् कृतमिदमस्मा-भिरित्युक्तप्रतिबन्धव्यपरिहारार्थं मया न कथितं, नात्र जवतां दोषो गुरुपरिस्स्थापनं च विचारणासङ्ग इति शय्यस्त्रयेना-स्यायुधमेनमवेत्य मयेदं शास्त्रं निर्व्यूढं किमत्र युक्तमिति निवेदिते विचारणासङ्गे काशहासदोषात् प्रभूतसत्त्वानामिदमेवोपकारक-मतस्तिष्ठत्वेतदित्येवमुता स्थापना वेति गाथार्थः ।

अज्जमहागिरि-आर्यमहागिरि-पुं० । आर्यस्वृहभरुस्य पेत्ता-पत्यसगोत्रे शिष्ये, नं० । अयञ्च जिनकल्पिकवज्रप्रविहारः रा-जपिण्डोपभोजिन आर्यसुहस्तिनः स्वगुरुशिष्यादपि सतः वि-संभोगमुत्पाद्य पृथग्भाजं कृत्वा विजहार । तदाप्रवृत्त्येव गच्छ-पृथक्त्वमासीत् । ('संभोग' शब्दे चैतद् वक्ष्यामि)

अज्जरक्ख-आर्यरत्त-पुं० । आर्यनक्षत्रस्य शिष्ये, 'थेरस्स णं अ-ज्जरक्खत्तस्स कासवगुत्तस्स अज्जरक्खे थेरे अंतेवासी कासव-गोत्ते' अयं रक्षितार्याद् (अश्वोऽजिन्नो वेत्यत्र कल्पसूत्रसुवोचिका-टीकाहतां विप्रतिपत्तयः- 'थेरे अज्जरक्ख सि' अहो ! वत किरणावलीकारस्य बहुभुतप्रसिद्धिभाजोऽप्यनाभोगविक्षितम्, यतो येन श्रीतोसलिपुत्राचार्यशिष्याः श्रीवज्रस्वामिपार्श्वेऽधीत-साधिकनवपूर्वा नास्ते च श्रीश्रीआर्यरक्षितास्ते जिन्नाः, एते च श्रीवज्रस्वामिज्यः शिष्यप्रशिष्यादिगणनया नवमस्थानभाविनो नाम्ना चार्यरक्षा इत्येवमनयोरार्यरक्षितार्यरक्षयोः स्फुटं जेदं विस्मृत्याऽऽर्यरक्ष्याने आर्यरक्षितव्यतिकरं लिखितवान् । कल्प० ।

अज्जरक्खिय-आर्यरक्षित-पुं० । सोमदेवजिनेन रुद्रसोमार्थां प्रार्थयामुत्पादिते तोसलिपुत्राचार्यशिष्ये वज्रस्वामिसमीपेऽधी-तसाधिकनवपूर्वे स्थविरभेदे, " वंदामि अज्जरक्खिय, खमणे रक्खियचरित्तसव्वगे । रयणकरंरुग्गओ, अणुगोओ रक्खि-ओ जेहिं " ॥ १ ॥ नं० । तदुत्पत्तिस्त्वेवम्-

" माया य रुद्रसोमा, पिआ य नामेण सोमदेवु सि । प्राया य फणुरक्खिय, तोसलिपुत्ता य आयारिआ ॥ २४ ॥

निज्जमणभइगुत्ते, वीसुं पढणं च तस्स पुव्वगयं ।

पव्वाविओ अ माया, रक्खिअखमणेहि जणओ सि" ॥ २५ ॥

"आस्ते पुं दनापुरं, सारं दशदिशामिष ।

सोमदेवो द्विजस्तत्र, रुद्रसोमा च तत्प्रिया ॥ १ ॥

तस्यार्थरक्षिनः मृनुरनुजः फणुरक्षितः " ।

(वशपुरोत्पत्तिः 'दसउर' शब्दे दृष्टव्या) आ० क० ।

उत्पन्नो रक्षितस्तत्र, शास्त्रं यावद्वृत्तितुः ।

तत्रैवाधीतवांस्ताव-दथागात् पाटलीपुरम् ॥ ७६ ॥

चतुर्दशापि तत्रासौ, विद्यास्थानान्यधीतवान् ।
 अथागच्छद्दशपुरं, राजाऽशासत्य संमुखम् ॥ ७७ ॥
 उत्सम्भितपताकऽत्र, ब्रह्मोति ब्राह्मणैः स्तुतः ।
 अधिरुदः करिस्कन्धे, प्रविवेशोत्सवेन सः ॥ ७८ ॥
 स्वगृहे बाह्यशालायां, स्थितो लोकार्थमग्रहीत् ।
 पुरोधसः सूनुरिति, न वा कैः कैरपूज्यतः ? ॥ ७९ ॥
 सुदर्णरत्नवस्त्राद्यै-स्तद्गृहं प्राभृतैर्भूतम् ।
 अथान्तर्जनेन गत्वा, जननीमन्यवादयत् ॥ ८० ॥
 वत्स ! स्वागतमित्युक्त्वा, मध्यस्थेव स्थिता प्रसूः ।
 सोऽवदत् किं न ते मात- स्तुष्टिर्मद्विद्ययाऽजवत् ? ॥ ८१ ॥
 सन्त्वानां वधकृत्स्ना-ऽधीतं बहुपि पाप्मने ।
 तुभ्याम्यहं दृष्टिवादं, पठित्वा चेत्स्वमागमः ॥ ८२ ॥
 स दध्यौ तमधीत्याम्नां, तोषये किं ममापरैः ? ।
 दृष्टिवादस्य नामापि, तावदाह्वाद्यत्यलम् ॥ ८३ ॥
 अस्य काव्यापका मातः !, साऽऽख्यदिक्षुगृहे निजे ।
 सन्ति तोसद्विपुत्राख्याः, आचार्याः श्वेतवाससः ॥ ८४ ॥
 तं प्रगेऽध्येतुमारप्से, मातर्मैवाधृतिं कृथाः ।
 अथोत्थाय प्रभतेऽपि, नत्वाऽम्नां प्रस्थितः सुधीः ॥ ८५ ॥
 रक्षितं द्रष्टुमागच्छत्, ग्रामाप्रियसुहृत्पितुः ।
 नवेक्यष्टिकाः सार्द्धा, विभ्रतप्राभृतदेतये ॥ ८६ ॥
 पुरस्तं प्रेक्ष्य सोऽप्राङ्गीत, कस्त्वं भोः ! रक्षितोऽस्म्यहम् ।
 तमथाविक्रम्य सस्नेह-मूचे त्वां द्रष्टुमागमम् ॥ ८७ ॥
 सोऽवदद्याम्यहं कार्या-द्यायास्त्वं मद्गृहे पुनः ।
 रक्षितः प्रेक्षतादी मा-मिति मातुर्निवेदयेः ॥ ८८ ॥
 तेन तत्कथितं गत्वा, माता दध्याविदं ततः ।
 नवपूर्वाणि सार्द्धानि, मत्पुत्रोऽध्येष्यते स्फुटम् ॥ ८९ ॥
 सोऽपि दध्यौ नवाऽध्यायान्, शकलं दशमस्य तु ।
 अध्येष्ये दृष्टिवादस्य, ज्ञायते शकुनादतः ॥ ९० ॥
 ततः सेकुगृहे यातो, दध्यौ यामि किमहवत् ? ।
 पतङ्गकेन केनापि, समं गत्वा नमामि तान् ॥ ९१ ॥
 इति यावद् बहिः शोऽस्थात्, तावदागादुपाश्रयम् ।
 दहुरश्रवको गाढं, व्यधाकैवेधिकीश्रयम् ॥ ९२ ॥
 ईर्यादिषदं सर्वं, स चकार खरस्तरम् ।
 अनुगस्तस्य तत्सर्वं, मेधावी सोऽपि निर्ममे ॥ ९३ ॥
 आग्नेनावन्दि तेनेति, ज्ञातो नव्यः स सूरिभिः ।
 पृष्टोऽथ भोः ! कुतो धर्मा-ऽऽप्तिस्ते सोऽग्रवीदिति ॥ ९४ ॥
 साधुभिः कथितं पूज्याः !, रक्षितः आविकासुतः ।
 ह्यः प्रवेशोऽभवद्यस्य, विमर्देन महीयसा ॥ ९५ ॥
 आचार्याः साहुरस्माकं, दीक्षयाऽधीयते हि सः ।
 परिपाठ्या च सोऽवादी-दस्त्वेवं नाहमुत्सुकः ॥ ९६ ॥
 किं त्वन्न स्यान्न मे पूज्याः !, प्रज्या यन्नृपादयः ।
 बलान्मो मोचयेयुस्तां, यामो देशान्तरं ततः ॥ ९७ ॥
 अथाऽऽख्यरक्षितस्तेषां, जनन्या प्रेषितः प्रजो ! ।
 युष्माकं संनिधौ दृष्टि-वादमध्येतुमागमम् ॥ ९८ ॥
 सोऽदीक्ष्यत तथा कृत्वा, पाठ्याऽसौ शिष्यचैरिका ।
 तेनाथिकादशाङ्गानि, पठितान्यचिरादपि ॥ ९९ ॥
 दृष्टिवादो गुरोः पार्श्वे, योऽचूकमपि सोऽपठत् ।
 सोऽथाध्येतुं दशपूर्वी, वज्रस्वाम्यन्तिकेऽचलत् ॥ १०० ॥
 याते तेनान्तराले च, श्रीमद्गुप्तसुरयः ।
 अवस्थां वन्दितास्तैः स, धन्य इत्युपबृंहितः ॥ १०१ ॥
 तैरुक्तं मम निर्यामो, नास्त्यन्यस्त्वं ततो जव ।

स तत्प्रतिश्रणोति स्म, नोद्विष्यं गुरुशासनम् ॥ १०२ ॥
 कालं कुर्वद्भिरुचे तैर्मा वात्सीर्वज्रसंनिधौ ।
 वसेद्यस्तैः सदैकाम-प्युषां तैः सह तन्मृतिः ॥ १०३ ॥
 पठेभिन्नाश्रयस्थस्त-त्तयेति स्वीचकार सः ।
 तेषां स्वर्गमने सोऽगात्, श्रीवज्रस्वामिसंनिधौ ॥ १०४ ॥
 दृष्ट्वा तैरपि स्वप्नः, किञ्चित् किन्तुदृतं पयः ।
 सावशेषभृतग्राही, तत्प्रतीच्छ समेष्यति ॥ १०५ ॥
 इति यावद्विमृष्टं तैः, रक्षितस्तावदागतः ।
 पृष्टस्तोसद्विपुत्राणां, किं शिष्योऽस्म्यर्थरक्षितः ॥ १०६ ॥
 एवमुक्तेऽवदद्वज्रः, स्वागतं तव वत्स ! किम् ? ।
 क स्थितोऽसि बहिः स्वामिन् !, बहिः स्थोऽध्येष्यसे कथम् ? ॥ १०७ ॥
 स ऊचे भगवन् ! भक्त-गुप्ताऽऽदेशाद्बहिः स्थितः ।
 वज्रस्वाम्युपयुज्योचे, गुरुक्तं युक्तमाचर ॥ १०८ ॥
 ततोऽध्येतुं प्रवृत्तो जाक्, नव पूर्वाण्यधीतवान् ।
 प्रारम्भे दशमं पूर्व-मार्थवज्रस्ततोऽभजत् ॥ १०९ ॥
 यविकानि शिष्यायुक्त-परिकर्मसमान्यहो ! ।
 पठाऽऽदौ जिनसंख्यानि, कष्टान्ताम्यथ सोऽपठत् ॥ ११० ॥
 इतस्तन्मातापितरौ, शोकार्त्ताविति दध्यतुः ।
 उद्योते कर्तुमिष्टे चे-दन्धकारान्तरं ह्यदः ॥ १११ ॥
 यन्नैत्यद्यापि नः पुत्रोऽ-थाहृतोऽप्यागमेत्तु सः ।
 अथानुजं तमाह्वतुं, प्रहैष्टां फलगुरुरक्षितम् ॥ ११२ ॥
 सोऽप्यथाह्वतारगच्छ, व्रतार्थी ते जनोऽखिलः ।
 स ऊचे सत्यमेतच्चे-त्तत्स्वमादौ परिव्रज ॥ ११३ ॥
 लग्नः प्रव्रज्य सोऽध्येतु-मधीयन् रक्षितोऽग्रतः ।
 यविकैर्भूषितोऽप्राङ्गीत, शेषमस्य कियत्प्रभो ! ? ॥ ११४ ॥
 स्वाम्युचे सर्वं मेरो-र्विन्दुमग्नेस्त्वमग्रहीः ।
 ततो दध्यौ विषयात्मा, दुष्प्राशं पारमस्य मे ॥ ११५ ॥
 अथापृच्छत्प्रभो ! यामि, ज्ञाता मामाह्वयत्यलम् ।
 आह्वस्तेऽधीष्व तस्याथ, पौनःपुन्येन पृच्छतः ॥ ११६ ॥
 उपयुज्य गुरुज्ज्ञे, पूर्वं स्थास्यत्यदो मयि ।
 व्यसृजत्तं दशपुरं, सानुजः सोऽथ जग्मिवान् ॥ ११७ ॥
 वज्रस्वामी तु याति स्म, विहरन् दक्षिणापथम् ।
 श्रेष्ठास्याऽऽनायितां गुरो-मेकदा श्रवणे न्यधात् ॥ ११८ ॥
 मुखे कोऽस्यामि मुक्त्वेति, भोजनान्ते स्मृता न सा ।
 विकाशे च प्रतिक्रान्तौ, मुखपोतीहताऽपठत् ॥ ११९ ॥
 उपयोगादथ ज्ञात-माः ! प्रमादोऽन्तिके मृतिः ॥
 प्रमादे संयमो नास्ति, युज्यतेऽनशनं ततः ॥ १२० ॥
 द्वादशाब्दं च दुर्मिक्तं, तदा सन्नवहाः पथाः ।
 विद्यापिण्डं तदानीय, वज्रः साधूनभोजयत् ॥ १२१ ॥
 अथोचे तान्न मिक्ताऽस्ति, विद्यापिण्डेन वर्त्तनम् ।
 ऊचुस्ते व्रतहान्या किं, क्रियतेऽनशनं न भोः ! ? ॥ १२२ ॥
 वज्रसेनोऽन्तिषद् ज्ञात्वा, प्राक् प्रैषीत्यनुशिष्य तु ।
 यत्र त्वं बभसे मिक्तां, वज्रजान्तात्तदा मुने ! ॥ १२३ ॥
 गतं दुर्मिक्तमित्येत-द्विज्ञाथ स्थानमाचरेः ।
 वज्रस्वामी पुनर्भक्तं, विमोक्तुं सपरिच्छदः ॥ १२४ ॥
 लघुः कुल्लक एकस्तु, तिष्ठत्युक्कोऽपि साधुभिः ।
 नात्मादाख्याय भव्याना-पथ व्यामोहा तं गतः ॥ १२५ ॥
 शैलमेकमयावृक्षत्, कुल्लकोऽप्यनु तत्पदैः ।
 नितम्बे तद्भिरेः स्थित्वा, पादपोषणं व्यधात् ॥ १२६ ॥
 तापेन तु कृणमिव, विव्रीय द्यां स जग्मिवान् ।

सुरैस्तन्महिमा चक्रे, किमिदं मुनयोऽवदन् ? ॥ १२७ ॥
 आचक्षुर्गुरुवस्तेषां, कुलुः स्वार्थमसाधयत् ।
 कचुस्ते कुष्करं तर्हि, नास्माकं स्वार्थसाधनम् ॥ १२८ ॥
 प्रत्यनीकाऽमरी तत्र, आविका रूपजाण् मुनीन् ।
 न्यमन्त्रयद्भक्तपानैः, पारणं कियतामिति ॥ १२९ ॥
 प्रत्यनीकेति तां ज्ञात्वा, गुरवोऽन्यं गिरिं ययुः ।
 कायोत्सर्गमधिष्ठायै, चक्रुः साऽऽगत्य तानवक् ॥ १३० ॥
 पूज्याः सन्तु सुखेनात्र, ततस्तत्र समाधिना ।
 चक्रुः कालं रथेनैव, शकस्ताननमत् ततः ॥ १३१ ॥
 प्रदक्षिणां रथस्थोऽदा-पृक्कादीनप्यनामयत् ।
 ते तथैवास्थुराद्रिः स, तद्व्यावर्तं इत्यचूत् ॥ १३२ ॥
 (तस्मि जगवन्ते अञ्जनायां दसपुत्रा धुच्छिन्ना । आ० म० द्वि०)
 वज्रसेनस्तु यः प्रैषि, स सोपारं पुरं गतः ।
 धान्यमाशाय लक्ष्मणा-प्याङ्गीचत्रेश्वरी तदा ॥ १३३ ॥
 दध्यौ चात्र विषं क्षिप्त्वा, स्मृत्वा पञ्चनमस्कृतम् ।
 कुर्मः समाधिना काष्ठ-मिति तत्प्रगुणीकृतम् ॥ १३४ ॥
 स चागाक्षदगृहे साधु-स्तेन तं प्रतिलान्य सा ।
 स्वमाश्याभिन्तितं तस्य, सोऽम्बोन्मा कृथा इदम् ॥ १३५ ॥
 यत्र लक्ष्मणभिक्षाऽऽतिः, स्यात्तत्राऽऽशु सुनिक्षिता ।
 वज्रस्यामीदमूचे मां, नान्यथा भाषि तद्वचः ॥ १३६ ॥
 तण्डुलानां तदैवाप्त-पीतास्तत्र समागमन् ।
 मुनिकं सहसा जातं, कुटुम्बं प्रत्यवोधितम् ॥ १३७ ॥
 चन्द्रनागेन्द्रविद्यानृ-दसुरैः सममीश्वरीभू ।
 अदीक्ष्यच्छत्रेन-स्तेन्योऽचूद्वज्रसन्ततिः ॥ १३८ ॥
 इतश्च रक्षिताचार्यैः, गतैश्च पुरं तदा ।
 प्रवाज्य स्वजनान् सर्वान्, सौजन्यं प्रकटीकृतम् ॥ १३९ ॥
 स्नेहात् पिताऽपि तैः सार्धं-मास्ते गृह्णाति तद् व्रतम् ।
 धृते सुतास्नुषादीनां, पुरो नावसरक्षणे ॥ १४० ॥
 उक्तः पुत्रेण सोऽवादीत्, प्रवज्रिण्याम्यहं परम् ।
 उपानत्कुलिङ्काच्छत्र-वस्त्रयुग्मांगवीतजम् ॥ १४१ ॥
 ददिरे पितुराचार्याः, प्रपद्येदमपि व्रतम् ।
 स च तत्पालयामास, ब्रह्मवेषं तु नामुचत् ॥ १४२ ॥
 अथोचुः शिक्षिता भिक्षाः, सर्वान् वन्दामहे मुनीन् ।
 मुक्त्वा व्रणिममेकं तु, तत्परामभवतोऽथ सः ॥ १४३ ॥
 ऊचे पुत्रेण पुत्राऽलं, गुरुप्याह साप्रतम् ।
 तापे दद्याः पटीं मौला-वेषं सर्वाण्यमोचयत् ॥ १४४ ॥
 अन्यदोपगते साधौ, साधवः पूर्वसंज्ञिताः ।
 अहंपूर्विकया बोधुं, गुरुमूढमुपस्थिताः ॥ १४५ ॥
 स्थविरोऽप्युचिवान् पुत्र! , श्रेयश्चेत्तद्वहाम्यहम् ।
 गुरुः स्माहोपसर्गः स्यात्, स सख्यो मेऽन्यथा कितिः ॥ १४६ ॥
 तत्रोत्क्रिते स संघानां, गच्छतां पथि डिम्भकैः ।
 कट्यंशुके हृतेऽप्यस्थात्, तूर्णो माऽचूद् गुरोः कितिः ॥ १४७ ॥
 साधुभिश्च तदैवास्य, बह्व्योऽक्षपटः पुरः ।
 अथाऽऽगतानां गुरुः, शाटकानायनेऽवदन् ॥ १४८ ॥
 द्रष्टव्यं दृष्टमेवेदं, स्याच्छालपट एव तत् ।
 पितुर्निष्ठाटनार्थं च, गुरुः साधून् रहोऽन्यथात् ॥ १४९ ॥
 भिक्षामानीय भुञ्जीष्वं, मा स दत्त पितुर्मम ।
 भक्तिः कार्या पितुर्ममत्, साक्षादुक्तवा मुनीनिति ॥ १५० ॥
 आपृच्छार्थमगाद् ग्राम-भागन्तास्मि पितः ! प्रगे ।
 सर्वेऽप्याहुन् तस्यादुर्विहृत्यैकैकशोऽथ ते ॥ १५१ ॥

दध्यौ कष्टोऽथ संप्राप्ते, सुनावाक्यास्यतेऽखिलम् ।
 आचार्योः प्रातरायाताः, पृष्टस्तातोऽखिलं जगौ ॥ १५२ ॥
 किं च त्वं नाजविष्यसे-न्नाजीविष्यमहोऽप्यहम् ।
 ततः सर्वेऽपि गुरुजि-निर्भरमर्त्यन्त साधवः ॥ १५३ ॥
 पात्रमानय ताताञ्ज-मानेभ्यामि स्वयं तव ।
 अहमप्येतदानीतं, ज्ञेयं नैवाऽद्य हे पितः ! ॥ १५४ ॥
 सोऽथ दध्यौ लोकपूज्यो, निष्ठां यास्यत्यसौ कथम् ? ।
 ततोऽहमेव यास्यामी-त्युक्त्वा भक्ष्याय सोऽगमन् ॥ १५५ ॥
 सोऽथैकत्र गृहेऽविल-दपद्मारेऽवदद् गृही ।
 साधो ! चारेण किं नैषि, सोऽवदद् मूर्ख ! वेत्ति नो ॥ १५६ ॥
 किं द्वारं किमपचारं, प्रविशन्त्या गृहे श्रियः ।
 तं गृही शकुनं मत्वा, ददौ स्थालेन मोदकान् ॥ १५७ ॥
 आगत्यालोचयत्तान् स, तत्संस्थान् वीक्ष्य सूरयः ।
 कचुः शिष्या भविष्यति, द्वाविंशतिजसन्ततौ ॥ १५८ ॥
 कुटुम्बमिति साधूनां, लार्जं स प्रथमं ददौ ।
 आनीयादात्स्वयं पश्चात्, सख्येऽहोऽन्यं सपायसम् ॥ १५९ ॥
 स एवं ब्रह्मिषसम्पन्नो-ऽचूद् बालाद्युपकारकः ।
 तदा दुर्बलिकापुष्पो, पुष्पो च घृतवस्त्रयोः ॥ १६० ॥
 गुर्विण्या धिग् यथा वक्षि-र्भासैर्यन्तीति घृतम् ।
 घृतपुष्पस्य तद्व्यात्, साऽपि तद्विधिरिदृशी ॥ १६१ ॥
 निर्वीरा काऽपि कष्टेन, कर्तनात् शाटकं व्यधात् ।
 वस्त्रपुष्पस्य तद्व्यात्, साऽप्यन्येषां किमुच्यते ? ॥ १६२ ॥
 तत्र दुर्बलिकापुष्पो-ऽधिगतां नवपूर्विकाम् ।
 दुर्बलोऽभूत्स्मरचित्थं, विस्मारयति चास्मरन् ॥ १६३ ॥
 सौगतैर्भाषितास्तस्य, स्वजना गुरुमूचिरे ।
 अस्माकं त्रिकुषो ध्यान-परा न ध्यानमस्ति वः ॥ १६४ ॥
 ध्यानाद् दुर्बलिकापुष्पो, दुर्बलोऽयं गुरुर्जगौ ।
 तान्याहुर्गृहवासेऽचूत्, स्निग्धादारादसौ बली ॥ १६५ ॥
 न स वोऽस्ति गुरुः स्नाह, घृतपुष्पाद्बहुः स नः ।
 प्रत्ययश्चेन्न वो नीत्वा, स्वगृहे पोष्यतामथम् ॥ १६६ ॥
 ततस्तैः पोषितोऽन्यन्तं, पूर्वध्यानात्तथैव सः ।
 अध्यायानः कृतः पूज्यैः, प्रान्तजोऽयंऽप्यचूद् बली ॥ १६७ ॥
 ततस्तानि प्रवृत्तानि, भावकत्वं प्रपदिरे ।
 तत्र गच्छे च चत्वारो, मुख्यास्तिष्ठन्ति साधवः ॥ १६८ ॥
 आद्यो दुर्बलिकापुष्पो, द्वितीयः फल्गुरक्षितः ।
 विन्ध्यस्तृतीयको गोष्ठा-मादिष्ठश्च चतुर्थकः ॥ १६९ ॥
 विन्ध्यस्तेष्वपि मेधावी, सूत्रग्रहणधारणे ।
 गुरुनुवाच मरुत्या-माज्ञापाऽऽतिश्चिरान्मम ॥ १७० ॥
 गुरुर्दुर्बलिकापुष्पं, ततोऽस्यालापकं ददौ ।
 दिनानि कतिचिद्वत्सा, धाचनं तस्य सोऽन्यथात् ॥ १७१ ॥
 धाचनं ददतोऽमुष्य, पूर्वं मे नवमं प्रजो ! ।
 विस्मरिष्यत्यतः पूज्या-देशोऽस्तु मम कीदृशः ? ॥ १७२ ॥
 अथैवं दध्युराचार्याः, यद्यमुष्यापि विस्मृतिः ।
 भविष्यति ध्रुवं प्रज्ञा-दीनां हानिरतः परम् ॥ १७३ ॥
 चतुर्वर्कैकसुवार्था-स्थाने स्यात्कोऽपि न क्रमः ।
 ततोऽनुयोगाश्चतुरः, पार्थक्येन व्यधात् प्रभुः ॥ १७४ ॥

चातुर्विध्यमाह—

“कालिअसुअं च इसिमा-सिआई तइओ अ सुपन्नत्त ।
 सव्वो व दिठ्ठिवाओ, चउत्थओ होइ अणुओगो” ॥

कालिकश्रुतमेकादशाङ्गरूपं करणचरणानुयोगः, ऋषिजावितानि
वत्तराध्ययनानि धर्मकथानुयोगः, सूर्यप्रज्ञप्त्यादीनि गणितानु-
योगः, दृष्टिवादश्च, सर्वोऽपि ज्ञानानुयोगः; दृष्टिवादादुद्धृत्य
ऋषिभिर्भाषितत्वात् । कल्पादीनामपि तर्हि धर्मकथानुयोग-
त्वम् । तत्रेत्याह-

“जं च महाकण्ठसुभं, जाणि अ सेसाणि छेअसुत्ताणि ।

चरणकरणाणुओगो-त्ति कालिअत्थे उव्वगयाणि ” ॥ १ ॥

यच्च महाकण्ठश्रुतमेकादशाङ्गरूपम्, यानि च शेषाणि निशी-
यादीनि वेदसूत्राणि, चरणकरणानुयोग इति चरणकरणानु-
योगसङ्गणे कालिकायै कालिकश्रुतसङ्केऽयं उपगतानि सम्ब-
द्धानीत्यर्थः ।

अर्धार्थरक्षिताचार्याः, मधुरां नगरीं गताः ।

तत्र यद्गुहायां च, व्यन्तरायतने स्थिताः ॥ १७५ ॥

ततः शक्रो विदेहान्तः, असीमन्धरसन्निधौ ।

निगोदजीवानप्राक्की-ज्जगवान् व्याचकार तान् ॥ १७६ ॥

अथोचे भरतेऽप्येव, निगोदान् वक्ति कश्चन ?

जगवान्निवानार्थ-रक्षिताः सन्ति सुरयः ॥ १७७ ॥

भिक्षाये साधुवृन्दं च, वृक्षग्राहणरूपजाक ।

शक्रोऽन्यागत्य पप्रच्छ, कियदायुः प्रभो ! मम ॥ १७८ ॥

प्राणितं यवकेष्वायु-ज्याथ प्राप्तेषु तेषु ते ।

यावत्तदायुरीक्षन्ते, तावद् द्वे सागरे गते ॥ १७९ ॥

अथोत्पाठ्य जुवावूचे, शक्रस्त्वं सोऽमर्षीत्ततः ।

हेतुं स्वागमने तेऽथ, निगोदान् स्वामिवज्जगुः ॥ १८० ॥

ततस्तुष्टः प्रणम्योचे, शक्रो यामीति तेऽभ्यधुः ।

तावदागमयस्व त्वं, यावदायान्ति साधवः ॥ १८१ ॥

ये चत्वा निश्चलास्ते स्यु-यैन त्वां वोक्त्य दीक्षिताः ।

स ऊचेऽल्पाः करिष्यन्ति, निदानं वोक्त्य माममी ॥ १८२ ॥

तेऽभ्यधुः कुरु तच्चिच्छ-मथ यद्गुहामुखम् ।

शक्रोऽन्यथा विधायगा-दाजग्मुश्च तपोधनाः ॥ १८३ ॥

ते च द्वारं न वीक्षन्ते, गुरवस्तानथान्यधुः ।

शक्रो द्वारं व्यधादित्थ-मित एव ततोऽधुना ॥ १८४ ॥

ऊचुस्ते किं मुहूर्तं न, धृतोऽस्माकं निरीक्षितम् ?

शक्रोऽकमथ ते तेषा-माख्यन् दुःखमथ स्थिताः ॥ १८५ ॥

अथान्यथा दशपुरं, यान्ति स्म गुरवः क्रमात् ।

मयुरां नास्तिकस्त्वागात्, सर्वे नास्तीति स ब्रुवन् ॥ १८६ ॥

सङ्गः सङ्काटकं प्रैषीद्, गुरुं ज्ञापयितुं ततः ।

तैर्गोष्ठामाहिलः प्रैषि, न्यग्रहीत् स वादिनम् ॥ १८७ ॥

आवकैरथ तत्रैव, चतुर्मासीं स कारितः ।

इतश्चायुर्निजं ज्ञात्वा, गुरवो गच्छन्निरे ॥ १८८ ॥

आचार्यः कोऽस्तु वः स्माहुः, स्वजनाः फल्गुरक्षिताः ।

स्यान्नेष्टामाहिलो वाऽपि, पुष्पस्त्वज्जिमतो गुरोः ॥ १८९ ॥

शब्दयित्वा च निःशेषान्, गुरुर्दृष्टान्तमन्विषान् ।

निष्पावतैलहव्यानां, क्रियन्तेऽधोमुखाः कुटाः ॥ १९० ॥

सर्वे निर्यान्ति निष्पावा-स्तैलांशाः सन्ति केचन ।

तिष्ठत्याज्यं पुनः प्राज्य-मेवमेतेष्वहं त्रिषु ॥ १९१ ॥

पुष्पं प्रति श्रुतेनाहं, निष्पावकुटसन्निभः ।

धृतकुम्भः पुनर्गोष्ठा-माहिलं मातुलं प्रति ॥ १९२ ॥

फल्गुरक्षितमाश्रित्य, तैलकुम्भसमस्तथा ।

तदाचार्योऽस्तु वः पुष्प-स्तैरपि प्रत्यपद्यत ॥ १९३ ॥

नवाऽऽचार्यं तथा साधून-नुशिष्य यथोचितम् ।

विधायानशनं शुद्धं, स्वर्गलोकमगाद् गुरुः ॥ १९४ ॥

तद् गोष्ठामाहिलेनापि, श्रुतं यद् घामगाद् गुरुः ।

निष्पावकुटदृष्टान्तात्, पुष्पश्च स्वपदे कृतः ॥ १९५ ॥

स गोष्ठामाहिलोऽयैत्य, पृथक् तस्यै तदाश्रयात् ।

कर्मबन्धविचारेऽभू-अहवः सोऽन्यथाऽक्तितः ॥ १९६ ॥ आ० क० ।

देविद्वंद्विदिहि, महानुभावेहि रक्खियजेहि ।

जुगमासज्जविभत्तो, अणुओगो तो कओ चउहा ॥

देवेन्द्रवन्दितामैहानुभावैरार्यरक्षितैर्दुर्बलिकापुष्पमित्रप्राह्मण्य-
तिगुपिलतयाऽनुयोगस्य विस्मृतसुत्रार्थमवलोक्य युगमासाद्य
प्रवचनहिताय विनक्तः पृथग् व्यवस्थापितोऽनुयोगः, ततः
कृतश्चतुर्धा, चतुर्षु स्थानेषु नियुक्तः चरणकरणानुयोगादिरिति ।
आ० म० द्वि० । उत्त० । आ० चू० । ध० २० । दर्श० । ती० ।
विशे० । स्था० । अञ्जलगच्छस्थापके आचार्ये च । अयं च
(विक्रमसं० ११३६ वर्षे) दन्ताश्रीनामग्रामे द्रोणश्रेष्ठिनो वेदीना-
मन्याजार्थायाः जातः, (विक्रमसं० ११४२ वर्षे) प्रमजितः, (वि-
क्रमसं० ११६९ वर्षे) विधिपक्व- (अञ्जल-) गच्छमस्थापयत्,
(विक्रमसं० १२२६ वर्षे) ९१ वर्षजन्मपर्यायो मृत्वा देवलोकं
गतः । जौ० ६० ।

अज्जरक्खियमीस-आर्यरक्षितमिभ-पुं० । अनुयोगचतुर्विध्य-
कारके रक्षिताचार्ये, सूत्र० १ अ० १ उ० ।

अज्जरह-आर्यरथ-पुं० । आर्यवज्रस्वामिनस्तृतीये शिष्ये, कल्प० ।

अज्जद-आद्यज्ञ-पुं० । मूच्छभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

अज्जव-आर्जव-न० । ऋजोः रागद्वेषवत्त्ववर्जितस्य सामायिक-
वतः कर्म भावो वा आर्जवम् । संवरे, स्था० ५ ग० १ उ० । ऋ-

जुभाव आर्जवम् । आव० । मनोवाक्पायविक्रियाविरहे मायारा-

हित्ये, ध० ८ अधि० प्रथ० व्य० । पंचा० । आत्मा० । कल्पा० । आव० ।

ज्ञा० । परस्मिन्निष्ठितपरिऽपि मायापरित्यागे, दश० १० अ० ।

एतच्च वीरेणाज्यनुज्ञातम् । स्था० ५ ठा० १ उ० । एतच्चृतीय-

भ्रमणधर्मः । स्था० २ ग० १ उ० । दशमो योगसंग्रहः । स०

३१ सम० । आव० । “ चंपाए कोसिअज्जो, अंगरिसी रहए अ

आणत्ती । पंथगजो इजसा वि अ, अभक्कलणे असंवेही ” ॥ १ ॥

चम्पायां कौशिकार्योऽभू-दुपाध्यायो महामतिः ।

तस्याद्योऽङ्गश्रुतिः शिष्यो, ग्रन्थिच्छिद्रुद्धकोऽपरः ॥ १ ॥

उपाध्यायेन दार्ढ्यं, द्वावपि प्रेषितौ वने ।

दारुमारं गृहीत्वैति, सायमङ्गश्रुतिर्वनात् ॥ २ ॥

रुद्रो रन्त्वा दिवा सायं, स्मृत्वा बहिरभावत ।

इत्थौ बोध्य तमायान्तं, गुरुर्नःसारयाम्यमुम् ॥ ३ ॥

इतो ज्योतिर्यशा वत्स-पार्श्वो नीत्वाऽज्जमात्मनः ।

पुत्रस्य पञ्चकस्यार्थे, चलन्ती दारुकाष्ट्रजत् ॥ ४ ॥

दृष्टा तेनाथ तां हत्वाऽऽ-दाय तद्दारुमारकम् ।

शीघ्रं मार्गान्तरणैत्य, गुरोरग्रे कर्तुं धुनन् ॥ ५ ॥

आरुह्यद्वः प्रियशिष्येण, ज्योतिर्यशा व्यनाश्यत ।

आगतः सोऽथ गुरुणा, यथो निस्सारितोऽटवीम् ॥ ६ ॥

तत्र दृष्ट्वा मनोध्यानात्, जातजातिस्मृतिर्भूतम् ।

सोऽवाप केवलं चाथ, महिमानं व्यधुः सुराः ॥ ७ ॥

देवैः कथितमेतस्या-ऽभ्याख्यानं प्रवदेऽमुना ।

रुद्रको हीलितो लोके, इत्थौ सत्यं मया वदे ॥ ८ ॥

अभ्याख्यानमिति ध्यायन्, सोऽगात्प्रत्यकुद्धताम् ।

उपाध्यायः सपत्नीकः, प्रव्रज्य प्राप केवलम् ॥ ९ ॥

सत्वारोऽपि ययुः सिद्धि-मेवं कर्तव्यमार्जवम् । आ० क० ।
आ० चू० । आव० ।

अज्जवइर-आर्यवज्ज- (वैर)-पुं० । आरात्सर्वदेयधर्मेषो यातः
प्राप्तः सर्वैरुपादेयगुणैरित्यर्थः, स चासौ वज्जश्च । आ० म० द्वि० ।
धनगिरेः सुनन्दायां जार्यायामुत्पादिते पुत्रे आर्यसिंहगिरेः शिष्ये ।

के ते आर्यवैरा इति स्तवद्वारेण तदुत्पत्तिमाह-

तुंववणसंनिवेसा-उ निगयं पिउसगासमद्वीणं ।

उम्पासिअं उमु जुअं, पाऊ अ समभिअं बंदे ॥ १ ॥

तुम्बवनसन्निवेशाभिर्गतं पितृसकाशमालीनं पाण्मासिकं षड-
सु जीवनिकायेषु युतं प्रयत्नवत्तं मात्रा च समन्वितं बन्दे । एष-
गाथाऽक्षरार्थः । भावार्थस्तु कथातेऽवगन्तव्यः ।

कथा चेयम्-

शक्रस्य लोकपः श्रीद-स्तस्य सामन्तिकः पुनः ।
अज्जवइरविमोर्जीवः, प्राग्भवे जूम्भकामरः ॥ २ ॥
इतश्च पृष्ठचम्पायां, श्रीवीरः समवासरत् ।
सुभूमिभाग उद्याने, शालस्तत्र नृपः पुरि ॥ ३ ॥
युवराजो महाशाल-स्तथोर्यामिर्यशोभती ।
पिठरो रमणस्तस्याः, गागलिस्तनयः पुनः ॥ ४ ॥
शालः श्रुत्वा प्रनोर्धर्म, व्रताथानुजमूचिवान् ।
राज्ये त्वं विश सोऽवादीद्, न व्रतेऽप्यस्मि ते नु किम् ? ॥ ५ ॥
समानीयाथ काम्पिल्या, गागलि स्वस्वसुः सुतम् ।
राज्येऽभिविच्य तं तौ द्वौ, पावर्षे प्राव्रजतां प्रजाः ॥ ६ ॥
साऽपि तद्गर्भा जाता, अमणोपासिका ततः ।
तावप्येकादशाब्दाभ्य-ध्यर्गपातां महाऋषी ॥ ७ ॥
विहरन्त्यदा स्वामी, ययौ राजगृहे पुरे ।
ततोऽपि चम्पां नगरीं, प्रति प्रातिष्ठत प्रजुः ॥ ८ ॥
मुनी शालमहाशालौ, प्रजुं पप्रच्छतुस्तदा ।
आवां यावः पृष्ठचम्पां, कोऽपि स्यात्तत्र धर्मेवान् ॥ ९ ॥
ज्ञात्वाऽवबोधं तौ तत्र, प्रैषयन्तौ तमाश्रितौ ।
ततः स्वामी ययौ चम्पां, पृष्ठचम्पां च गौतमः ॥ १० ॥
समातापितृकस्तत्र, गागलिगौतमान्तिके ।
श्रुत्वा धर्मं सुतं राज्ये, निवेद्य व्रतमग्रहीत् ॥ ११ ॥
यातां मार्गेऽथ चम्पायां, स्वजनव्रतहर्षतः ।
प्राप्तौ शालमहाशालौ, निधानमिव केवलम् ॥ १२ ॥
समातापितृकस्याथ, गागलेरपि केवलम् ।
अत्रामुत्रार्थदावेतौ, ममेति ध्यायतोऽभवत् ॥ १३ ॥
अथ चम्पां ययौ स्वामी, गौतमस्तपरिच्छदः ।
प्रजुं प्रदक्षिणीकृत्य, प्रणिनंसुः पुरोऽजवत् ॥ १४ ॥
इत एव प्रजुं नन्तुं, तानित्याचष्ट गौतमः ।
प्रजुर्गौतममूच मा, केवल्यशातनां कथाः ॥ १५ ॥
गौतमोऽथ प्रजुं नत्वा, क्मयामास तान् समी ।
गौतमं केवलाऽऽनासि-खिन्नं मत्वाऽदिशत्प्रजुः ॥ १६ ॥
अष्टापदं तपोलब्ध्या-ऽऽरोहेद्यः स्यात्स केवली ।
उद्गच्छार्त्तयदेव-मुखात् श्रुत्वाऽथ तां गिरम् ॥ १७ ॥
अष्टापदोपकण्ठस्था-स्तापसास्तपसा कृशाः ।
कौण्डिन्यदक्षशैवाला, एकद्विष्यन्तरेऽहनि ॥ १८ ॥
आर्द्रकन्दशुष्ककन्द-बुष्कशैवावभोजनाः ।
आरुक्कन् पादिका एक-द्विष्यन्तेऽपि तपःक्रमात् ॥ १९ ॥
गौतमोऽपि प्रजुं पृष्ट्वा-ऽष्टापदादिमुपेयिवान् ।
दृष्ट्वा ते तं मिथः प्राहुः, स्युवोऽप्येषोऽधिरोक्ष्यति ॥ २० ॥

तपःकृशा अपि वयं, न शक्नुम इतः परम् ।
गौतमस्तावदकीशु-भिश्चां कृत्वाऽऽरुहोह तम् ॥ २१ ॥
तद्वृत्तविस्मितास्तेऽथ, दध्युर्यथेवमेष्यति ।
ततोऽमुष्य वयं शिष्याः, जविष्यामो महाऋषेः ॥ २२ ॥
नत्वाऽहंतः प्रजुश्चैद्यां, दिश्यशोकतरोस्तले ।
तत्र पृथ्वीशिखापट्टे, तामवात्सीद्विजान्नीम् ॥ २३ ॥
आगादष्टापदं नन्तुं, तत्र वैश्रवणस्तदा ।
जूम्रकेण समं सख्या, नत्वा सर्वान् जिनानथ ॥ २४ ॥
स्वाध्यायध्वनिना ज्ञात्वा-ऽन्येत्य गौतममानम् ।
कुर्वाणः स्वाम्यपि व्याख्यां, सुधामधुरगीर्ण्यधात् ॥ २५ ॥
अस्ताहारपन्ताहारे-त्यादिकं साधुवर्णनम् ।
तच्छ्रुत्वा मुखमालोक्य, मिथस्तौ हसितौ सुरौ ॥ २६ ॥
एवं साधुगुणानाह, स्वयमीदृक् पुनः प्रभुः ।
ज्ञात्वाऽऽर्यस्तन्मनः पुण्ड्र-रीकाध्ययनमूचिवान् ॥ २७ ॥
न दौर्बल्यं बलित्वं वा, सक्त्यै किं तु ज्ञावना ।
श्रीदोऽथ ध्यानविक्रानात्, प्रीतो नत्वा प्रतीयवान् ॥ २८ ॥
जूम्रकस्तु प्रतिबुद्धः, बुद्धं सम्यक्त्वमाददे ।
सर्वं च प्रकृया पुण्ड्र-रीकाध्ययनमग्रहीत् ॥ २९ ॥
गौतमस्तु द्वितीयेऽह्ण-ष्टापदादेरवातरत् ।
भीतास्ते प्रहमाहुर्नः, शिष्यं कुरु गुरुर्भव ॥ ३० ॥
स्वाम्यधादाद् व्रतं तेषां, वेशान् शासनदेवताः ।
पारणे वोऽस्तु किं वस्तु, पृष्टास्ते प्रहृमन्त्यधुः ॥ ३१ ॥
इष्टासिञ्चेत्तदस्त्वद्य, पायसं घृतलण्डयुक् ।
तदैवानीय तस्वामी, तानूचे जोकुमास्यत ॥ ३२ ॥
दध्युस्ते नो भविष्यन्ति, नेयतां तिलकान्यपि ।
परं गुरुवचः कार्यं, न विचार्य नृपोक्तवत् ॥ ३३ ॥
आसीनास्तेऽथ सर्वेऽपि, स्वाम्यङ्गीणमदानसः ।
आतृप्तिं जोजयित्वा ता-नश्नाति स्म स्वयं ततः ॥ ३४ ॥
शतानां तेषु पञ्चानां, जुजानानां महाहिनाम् ।
ध्यायतां गौतमीं लब्धि, जह्ने केवलमुज्ज्वलम् ॥ ३५ ॥
गच्छतां च प्रनृपान्ते, विलोक्य प्राभवीं श्रियम् ।
पञ्चशत्या ब्रह्महृज्जां, समजायत केवलम् ॥ ३६ ॥
एकान्तरज्जुजां चासौ, श्रीवीरजिनदर्शने ।
गौतमस्तैः समं भर्तु-दैवौ तिलः प्रदक्षिणाः ॥ ३७ ॥
नवीनाः साधवस्तेऽथ, जग्मुः केवलपिषेदम् ।
गौतमः स्माह तानेवं, नमत त्रिजगत्पतिम् ॥ ३८ ॥
स्वाम्याहाशातनामिन्द्र-जृते ! केवलानां व्यधाः ।
नत्वा प्रजुं ददौ मिथ्या-बुद्ध्युक्तं तेषु गौतमः ॥ ३९ ॥
गौतमेऽथाधृतिं सुष्टु, प्रपञ्चे स्वाम्यवोचत ।
अन्ते तुल्या भविष्यामो, मा कार्षीर्गौतमाऽधृतिम् ॥ ४० ॥
तृणद्विद्वच्चर्मोर्णा-कटवत्कस्यचित्पुनः ।
कोऽपि क्वापि भवेत्स्नेहो, मेघोर्णाकटवत्सु ते ॥ ४१ ॥
तत्र स्नेहे चिरजघे, प्रावृषीव व्यपेयुषि ।
केवलज्ञानहंसस्ते, हृत्सरस्यां स रस्यते ॥ ४२ ॥
उद्दिश्य गौतमं लोक-प्रतिषोधकं तथा ।
आदिशद्भूमपरीया-ध्ययनं भगवांस्तदा ॥ ४३ ॥
इतश्चावन्तिदेशोर्वी-हृदि हारतटोपमः ।
सन्निवेशस्तुम्बवन-नामा धामाद्भुतश्रियाम् ॥ ४४ ॥
तत्रैन्यसूधनगिरि-व्रतार्थी पितरौ पुनः ।
तच्छ्रुते वृणुतः कन्यां, यस्य तं संन्यपेययत् ॥ ४५ ॥

स्वयम्भराऽथ तस्यापुत्र, सुनन्दा धनपालसुः ।
 विवाहिताऽथ सा तेन, तथा रुक्मोऽथ स व्रतात् ॥ ४६ ॥
 अथान्यदा स्वतः स्थानात्, स च्युत्वा जृम्भकामरः ।
 सुनन्दाकुक्षिकासारे-ऽवातरत्कलहसवत् ॥ ४७ ॥
 तवाधारोऽभवद्भावी-त्युक्त्वा धनगिरिः प्रियाम् ।
 अचूतिसहगिरिः शिष्यः, शालकात्संमितादनु ॥ ४८ ॥
 जाते च तनये जन्मो-स्सवे स्फूर्जति काऽप्यवक् ।
 पिता चेत् प्रावजिष्यन्ता-स्याजविष्यच्चरं तदा ॥ ४९ ॥
 स संज्ञां तद्वचः श्रुत्वा-ऽज्ञासीमे ब्रह्मचर्यिता ।
 एवं चिन्तयतस्तस्य, जाता जातिस्मृतिः शिशोः ॥ ५० ॥
 अहर्निशं ततोऽरोदीत्, माता निर्विच्यते यथा ।
 प्रमन्यानिमुखं पश्चा-देवं षण्मासिकाऽगमत् ॥ ५१ ॥
 अन्यदा समवासाधीत्, तत्र सिंहगिरिर्गुरुः ।
 समितौ धनगिरिश्च, पश्याचः स्वजनानिति ॥ ५२ ॥
 यावद्यतो गुरुं पृष्ट्वा, शकुनस्तावदुचिवाच ।
 ततस्तौ सुरयोऽवोचन्, ज्ञावी लाभोऽथ वां महान् ॥ ५३ ॥
 सचित्तं धाप्यचित्तं वा, प्राह्यं तत् तौ ततो गतौ ।
 सुनन्दा ससखीवृन्दा, दृष्ट्वा तावित्यवोचत ॥ ५४ ॥
 कान्तेयन्ति दिनान्यग्नेः, पाल्यते स्म मया तव ।
 त्वमेनं गोपयेदानीं, रुदतोऽद्यादितोऽमुना ॥ ५५ ॥
 तेनोच मास्तु ते पश्चा-त्तापः सोऽत्र निःस्पृहा ।
 कृत्वाऽथ साक्षिणोऽप्राहि, सोऽन्दार्कः पात्रवन्धने ॥ ५६ ॥
 व्रतप्राप्तं च तत्काष्ठं, रोदनाद्विरराम सः ।
 अथायातो मुनेर्दोष्णा-ऽदासीतोऽथः करं गुरुः ॥ ५७ ॥
 अतिजाराचथाऽऽहैवं, साधो ! वज्रं किमानयः ? ।
 आकृष्यालोक्ष्य तं बाह्वे, वाह्यमासमिव स्मरम् ॥ ५८ ॥
 भाव्येप शासनाधारो, वज्रस्वामी गुरुस्ततः ।
 साध्वीशय्यातरीणां तं, नीविष्यन्नातुमार्पयत् ॥ ५९ ॥
 प्रहृष्य-प्रासुकाहार-स्नानमण्डनखेलनैः ।
 तत्रावर्द्धिष्ट वज्रः स, सार्कं गुरुमनोरथैः ॥ ६० ॥
 बहिर्ग्याहार्बुदाचार्याः, सुनन्दाऽमार्गयत्सुतम् ।
 उचुस्ता एष निकेपो, गुरुणा नार्थ्यते परैः ॥ ६१ ॥
 आगमन्गुरुवस्तत्र, वज्रे जाते त्रिवार्षिके ।
 सुनन्दा याचते सुतं, गुरुवस्त्वर्पयन्ति न ॥ ६२ ॥
 विवादोऽथाभवत्ताज-कुले जातश्च निर्णयः ।
 यदप्रतः सुतस्तस्याऽऽहूतो याति यदतिके ॥ ६३ ॥
 ससंधो गुरुरेकत्र, नन्दाऽन्यत्र सनागरा ।
 अविक्लदमितो भूपं, वज्रस्तु नृपतेः पुरः ॥ ६४ ॥
 राजोचं शब्दयत्वादै, पिता स्त्रीपाक्षिका जगुः ।
 स्वामिभ्रम्याऽऽह्वयत्वादै, दयास्थानमियं यतः ॥ ६५ ॥
 प्राग् राजोकाऽह्वयन्माता, खाद्यखेलनचाटुमिः ।
 वीह्याप्यम्बां परं सोऽस्थात्, नाचालीत्किन्त्वचिन्तयत् ॥ ६६ ॥
 पालनस्थोऽप्युपश्रुत्या, योऽधीतैकादशाक्षकः ।
 सोऽहं मोहं जनन्याः किं, यामि सङ्गं विवक्ष्य तत् ? ॥ ६७ ॥
 व्रतस्थे मयि माताऽपि, व्रतमङ्गीकरिष्यति ।
 राक्षा प्रोक्तः पिताऽवोचत्, वचस्तं प्रति तद्यथा ॥ ६८ ॥
 “ जशसि कयज्जवसाओ, धम्मज्जयमूसिअं इमं वडरं ।
 गिन्द लहुं रयहरणं, कम्मरयप्पमज्जणं धीर ! ” ॥ ६९ ॥
 तच्छ्रुत्वा तत्क्षणादत्य, स रजोद्वितीमाददे ।
 तदैवादीक्षि गुरुणा, सपौरौऽप्यबुधन्नुपः ॥ ७० ॥

दध्यावथ सुनन्दाऽपि, भ्राता मर्त्ता सुतश्च मे ।
 प्रावजन्कि ममान्येन, साऽपि प्रव्रजिता ततः ॥ ७१ ॥
 पञ्च तत्रैव संस्थाप्य, साधुभिः पञ्चवैवृतम् ।
 व्यहारुर्गुरवोऽन्यत्र, यन्नैकत्र यतिस्थितिः ॥ ७२ ॥
 अथाष्टवर्षो वज्रपि-र्यहरदुरुभिः समम् ।
 जग्मुश्च गुरवोऽवन्त्यां, वृष्टिश्च प्रावृतस्तदा ॥ ७३ ॥
 तस्य प्राग्नवमिश्राणि, व्रजन्तो जृम्भकामराः ।
 दृष्ट्वा तं तत्र तैः साहै, कृत्वा तस्युः परीक्षितुम् ॥ ७४ ॥
 रात्र्या न्यमन्त्रयद्वज्रं, विप्रयो वीह्य संस्थिताः ।
 पुनराहून् स्थिते वर्षे, गतस्तत्रोपयुक्तवान् ॥ ७५ ॥
 छव्यतः पक्कूष्माणं, क्षेत्रतस्तुज्यन्यसी ।
 काञ्चितः प्रथमं वर्षा, भावतो दायकाः पुनः ॥ ७६ ॥
 अभूस्पृशो निर्निमेषा, देवा इत्यादौ न तत् ।
 तेऽथ तुष्टा निवेद्य स्वं, विद्यां वैकुर्षिकीं ददुः ॥ ७७ ॥
 जूयोऽवन्त्यां पुरि ज्येष्ठे, वज्रे बाह्यहृत्वं गते ।
 प्राग्वद्विधाय सार्कं ते, घृतपूर्णैर्मन्त्रयन् ॥ ७८ ॥
 द्रव्यादिकोपयोगेन, ज्ञात्वा नास्तेषु तेष्वपि ।
 तस्याकाशगमां विद्यां, दत्त्वाऽगुः स्वं निरूप्य ते ॥ ७९ ॥

निर्मुक्तिकारोऽप्येतदेवाह-

“ जो गुग्गुमेहिं बाहो, निमंतिओ भोअणेण वासंते ।
 नेच्छं विणीअविणओ, तं धयरसिं नमंसांमि ” ॥ १ ॥
 गुह्यकैर्देवैः वासंते वर्षति नेच्छति विनीतविनयोऽभ्यस्तविनयः ।

तथा-

“ उज्जेणीए जो जं-भगेहिं आणक्खिक्कण पुअमहिअं ।
 अक्खीणमहानसिअं, सीहगिरिपसंसिअं वंदे ” ॥ १ ॥
 आणक्खिक्कण परीह्य, स्तुतो वचनैः, महितो विद्यादानेन ।
 तच्छिष्यान् पठतः श्रुत्वै-कादशाङ्गी स्थिराऽभवत् ।
 श्रुतं पूर्वगमप्यात्तं, यत्किञ्चित्पठता श्रुतम् ॥ ८० ॥
 पठेत्पुक्तोऽपठन् नित्यं, तमेवालापकं मुहुः ।
 अपरान्पठतः श्रुत्वा, गृह्णानश्च ततः श्रुतम् ॥ ८१ ॥
 जिज्ञार्थमन्यदा साधु-व्राते याते हि मध्यमे ।
 बहिर्भूमौ गुरौ प्राप्ते, तस्यौ वज्रः प्रतिश्रये ॥ ८२ ॥
 अथान्यस्य स मण्डल्या, मध्ये त्रियतिवोष्टिकाः ।
 मध्ये स्थितः स्वयमदात्, क्रमेणाङ्गादिवाचनाम् ॥ ८३ ॥
 आयाताः सुरयो दध्यु-भुनयो द्राक् किमाययुः ? ।
 स्वरमाकर्ण्य गर्भारं, ज्ञातं वज्रविजृम्भितम् ॥ ८४ ॥
 अपसृत्य कणं स्थित्वा, व्यधुर्नैवेधिकं ध्वनिम् ।
 यथास्थानेऽपि मुक्त्वा ताः, प्रामाङ्गीत्स गुरोः पदौ ॥ ८५ ॥
 ज्ञातं त्वमुं श्रुतधरे, माऽवजानन्तु साधवः ।
 इत्याचार्यो विहारार्थं, चक्षिताः पञ्चान् दिनान् ॥ ८६ ॥
 योगिनः स्माहुरस्माकं, भावी को वाचनागुरुः ? ।
 गुरवो वज्रमादिक्कं-स्ते तथेति प्रपेदिरे ॥ ८७ ॥
 साधवोऽपि गुरुं वज्र-मासयित्वाऽऽसने प्रगे ।
 योगाऽनुष्ठानमाधाय, वाचनार्थमुपाविशन् ॥ ८८ ॥
 वाचनां स तथाऽऽदत्त, मन्दा अप्यपठन् यथा ।
 अधीतमपि तैः स्पृष्टी-कर्तुं पृष्टं स शिष्टवान् ॥ ८९ ॥
 अथ ते साधवो दध्यु-गुरुणां बहवो दिनाः ।
 चेल्लगन्ति तदाऽस्माकं, श्रुतस्कन्धः समाप्यते ॥ ९० ॥
 गुरोरधीयतेऽह्नाय, तत्पौरुष्याऽपि वज्रतः ।
 इत्येवं सर्वसाधूनां, वज्रो बहुमतोऽभवत् ॥ ९१ ॥

ज्ञापितास्ते वज्रगुणा-नित्याचार्याः समाययुः ।
 आप्राप्त्यतिनो जज्ञे, स्वाध्यायो वस्त ऊचिरे ॥ ९२ ॥
 जज्ञे किं त्वेष एवास्तु, स्वाभिन् ! नो वाचनागुरुः ।
 गुरुत्वेऽमुनोपात्तं, कर्णाघातात् भुतं ततः ॥ ९३ ॥
 युज्यते वाचनां दातुं, नास्य स्वयमतद्ग्रहे ।
 ज्ञातुं वो वज्रमाहात्म्यं, वाचनाध्याप्यपीयती ॥ ९४ ॥
 यत्स्वस्थाऽऽसीद् गुरुः सर्वं, भुते वज्रस्य तद्दौ ।
 विहरन्नन्यदऽऽयासीत्, पुरं दशपुराह्वयम् ॥ ९५ ॥
 वृक्षावासे सन्त्यवन्त्यां, श्रीमच्छुभसूरयः ।
 तेभ्योऽन्यश्रुतमादातुं, वज्रः प्रैषि त्रिसाधुयुक् ॥ ९६ ॥
 तदा च भद्रगुप्तार्याः, स्वप्नेऽपश्यन् यथा मम ।
 पतद्ग्रहं क्षीरभृतं, पीत्वाऽऽगन्तुः समाश्वसीत् ॥ ९७ ॥
 साधूनां प्रातराचक्षु-स्तेऽन्योन्यफलमूचिरे ।
 गुरुत्वे प्रतीच्छेमे, ह्यस्येत्याखिलं भुतम् ॥ ९८ ॥
 वज्रोऽप्यस्याद्वहिर्नेक-मदृश्यायात एव हि ।
 ज्ञात्वादेशादुत्सृज्य, माहात्म्ये तव गृहवान् ॥ ९९ ॥
 तेषां पार्श्वेऽथ वज्रवि-दंशपूर्वमधीतवान् ।
 यत्रोद्देशस्तत्रानुके-त्यागादशपुरेऽनु सः ॥ १०० ॥
 तत्रानुयागानुज्ञायां, वयस्यैस्तस्य जृम्भकैः ।
 इन्द्राद्यैर्गौतमादीना-मिव चक्रे महान्महः ॥ १०१ ॥
 अमुमेवार्थं प्रत्यकृदाह—
 “ जस्स अणुन्नाए वा-यगत्तए दसपुरम्मि नयरम्मि ।
 देवेहि कया महिमा, पयाणुसारिं नमंसांमि” ॥ १ ॥
 यस्याऽनुज्ञाते वाचकत्वे आचार्यत्वे, शेषं स्पष्टम् ।
 अधान्यदा सिद्धिगिरि-दत्त्वा वज्रमुनेर्गणम् ।
 विधायानशनं धीमान्, ययौ स्वर्गं समाधिना ॥ १०२ ॥
 वज्रस्वाम्यथ संयुक्तः, साधूनां पञ्चभिः शतैः ।
 सर्वतः प्रसरत्कीर्ति-व्यहरद्दोधयन् जनम् ॥ १०३ ॥
 इतश्च पाटलीपुत्रे, श्रेष्ठः श्रेष्ठो धनी धनः ।
 तत्पुत्री रुक्मिणी नाम्ना, रूपापास्तपुत्रोमजा ॥ १०४ ॥
 साध्यस्तद्यानशास्त्रास्था-श्चकुर्ध्वजगुणस्तुतिम् ।
 वज्रमेव पतीयन्ती, भुत्वा तं रुक्मिणी स्थिता ॥ १०५ ॥
 आगच्छतोऽप्यनेकान् सा, वरकान् प्रत्येषधयत् ।
 साध्योऽप्यधुने हे जज्ञे !, व्रती परिणयत्यसौ ॥ १०६ ॥
 साऽवदत् मां न वज्रविः, परिणयति चेत्ततः ।
 प्रव्रजिष्याम्यहमपि, स्त्रियो हि पतिवर्धगाः ॥ १०७ ॥
 विहरन् पाटलीपुत्रे, वज्रोऽप्यन्येयुरागमत् ।
 निर्ययौ संमुखस्तस्य, नगरेशः सनागरः ॥ १०८ ॥
 दृष्ट्वाऽऽयातो वृद्धवृन्दै-र्दिव्यरूपान् बहुन्मुनीन् ।
 राजोचे सैष वज्रस्ते-ऽन्येषुस्तस्यैकशिष्यकः ॥ १०९ ॥
 मा भूत्पौरजनकोभः, इति वज्रगुरुस्तदा ।
 कृत्वा वपुःपरावृत्ति-मागच्छन्नस्ति शस्तधीः ॥ ११० ॥
 पश्चिमस्थार्धके दृष्टो, वज्रः स्वल्पपरिच्छदः ।
 सानन्दं बन्दिता राज्ञा, तत उद्यानवेश्मनि ॥ १११ ॥
 धर्ममाख्यत्यष्टुः क्षीरा-श्रवणध्वनिर्जोदितम् ।
 तेनाक्षितमनाः क्कामृत, नाऽविदत् क्लृप्तं तथा ॥ ११२ ॥
 अन्तःपुरे तदाचक्षौ, बन्दिनुं तं तदप्यगात् ।
 श्रुत्वा श्रेष्ठिसुता लोकात्, रुक्मिणी जनकं ययौ ॥ ११३ ॥
 आयातोऽस्त्यत्र वज्रः सः, तात ! तस्मै प्रदेहि माम् ।
 सोऽथ शृङ्गारयित्वा तां, निन्दे सार्कं स्वकोटिभिः ॥ ११४ ॥

भगवान् धर्ममाचक्षौ, शोकः सर्वोऽपि रञ्जितः ।
 दक्षौ चास्य यथाऽनेके, गुणा रूपं न तादृशम् ॥ ११५ ॥
 ज्ञात्वा तदाशयं स्वामी, सहस्रदलमभ्युजम् ।
 कृत्वाऽन्येषुः स्वरूपस्थः, केवलीवोपविष्टवान् ॥ ११६ ॥
 तं वीक्ष्योवाच लोकोऽस्य, सदजं रूपमीदृशम् ।
 प्राथ्योऽङ्गनानां मा भूय-मित्यास्ते मध्यरूपजाक् ॥ ११७ ॥
 नृपोऽपि विस्मितः स्माद्, शक्तिरेवाऽपि वोऽस्ति किम् ? ।
 लब्धारनेकाः साधूनां, तदाख्यन्मुपतेर्गुरुः ॥ ११८ ॥
 श्रेष्ठिना मन्त्रिपुत्र्याद्यै-स्तानुपास्यजगौ च सः ।
 मच्छता चेद्वदित्यस्तु, जगृहे साऽपि तद्व्रतम् ॥ ११९ ॥
 अमुमेवार्थमाह—
 “ जो कझाह धणेण य, निमंतिओ जुव्वणम्मि गिहवइणा ।
 नयरम्मि कुसुमनामे, तं वयरिंसि नमंसांमि” ॥ १२० ॥
 पदानुसारिणा तेन, स्वामिना प्रस्मृता सती ।
 महापरिज्ञाप्ययना-द्विद्योद्भवे नजोगमा ॥ १२१ ॥
 “ जेणुकारिआ विज्जा, आगासगमा महापरिज्ञाओ ।
 वंदांमि अञ्जवइरं, अपाच्छिमो जो सुअहराणं ॥ १२२ ॥
 प्रणइ अ आहिंमिज्जा, जंबुदीवं इमाइ विज्जाए ।
 गंतूण माणुसनगं, विज्जाए एत्त मे विसओ ॥ १२३ ॥
 प्रणइ अ धारेअव्वा, न हु दायव्वा मए इमा विज्जा ।
 अप्पक्खिआ य मणुआ, होहिंति मओ परं अणे” ॥ १२४ ॥
 वज्रोऽथाऽगात् पूर्वदेशा-द्विहरन्नुत्तरापथम् ।
 अज्ज्वच तत्र दुर्जिकं, पन्थानोऽपार्थकाः स्थिताः ॥ १२५ ॥
 ततः सङ्ग उपागत्याऽ-बादोन्नितारयेति तम् ।
 पटेऽथ विद्यया सङ्ग-मारोप्य प्रस्थितः प्रभुः ॥ १२६ ॥
 शय्यातरस्तु चार्यथ, गतोऽन्यायाद्विज्ञेय्य तात् ।
 शिक्षां नित्वाऽवद्वज्रं, प्रभो ! साधर्मिकोऽस्मि वः ॥ १२७ ॥
 अथेदं स्मरता सूत्रं, सोऽप्यप्यारोपितः पटे ।
 (“ साहम्मिअवच्छल्ल-म्मि उज्जुया य सज्जाए ।
 चरणकरणम्मि अ तहा, तित्थस्स एभाषणाए य ” ॥ १ ॥)
 पञ्चाङ्गुत्पलितः स्वामी, प्राप्तो नाम्ना पुरी पुरीम् ॥ १२८ ॥
 सुजिकं वसैते तत्र, आचकास्तत्र भूरयः ।
 तत्र ताथागतः आको, राजा तेऽहं यवस्ततः ॥ १२९ ॥
 आर्हतानां च तेषां च, चैत्येषु स्पर्शया पुनः ।
 कुर्वतां स्नात्रपूजादि, जैनैर्यस्तत्पराभवः ॥ १३० ॥
 न्यवार्यन्ताथ तैः पुष्पा-एवहेतां राजवर्चसा ।
 आकाः पर्युषणायां च, पुष्पाभावं गुरुं जगुः ॥ १३१ ॥
 प्रजो ! जैत्रेषु पुष्पासु, शासनं वोऽभिचूयते ।
 अथोत्पत्य ययौ वज्रः, कृष्णान्माहेइवरीं पुरीम् ॥ १३२ ॥
 हुताशनवने तत्र, पुष्पकुम्भः प्रजायते ।
 भगवत्पितृमित्रं च, तक्षितस्तस्य चिन्तकः ॥ १३३ ॥
 प्रभुं दृष्ट्वाऽवदत्तोवा-त्किं वोऽप्रागमकारणम् ? ।
 स्वाम्यूच पुष्पसम्प्राप्तिः, स स्नादानुग्रहो मम ॥ १३४ ॥
 स्वाम्यूचे सुमनसोऽभि-मेलयेयांचदेम्यहम् ? ।
 तुजे हिमवति स्वामी, ययौ श्रीसन्निधौ ततः ॥ १३५ ॥
 देवार्चाधोपास्तपश्चा, पश्चा पश्चाद्वदत्तदा ।
 प्रैक्ष्य प्रभुं प्रमोदेन, प्रणुज्ञा प्राणमत्यधीः ॥ १३६ ॥
 ऊचेऽथादिश्यतां स्वामी, सोऽवदत्पद्ममर्पय ।
 साऽर्पयत्तं गृहीत्वा स, हुताशनगृहेऽगमत् ॥ १३७ ॥
 विमानं तत्र निर्माय, पुष्पकुम्भं निधाय च ।

जुम्भकैः कृतसंगीतः, पञ्चमूले स्वयं स्थितः ॥ १३४ ॥
व्योम्ना पुष्यो उपर्यागा-वृच्चिरे सौगतास्ततः ।
अहो ! अस्मत्प्रातिहार्यं, देवा अप्याययुर्दिवः ॥ १३५ ॥
तद्विहारमथोद्धृष्ट्य, गतास्ते चैत्यमर्हतः ।
तन्माहात्म्यं नृपः प्रेक्ष्य, सपौरोऽप्यार्हतोऽभवत् ॥ १३६ ॥

उक्तमेवार्थमाह—

“माहेसरीउ स्रेसा, पुरिअं नीआ हुआसणगिहाओ ।
गयणतलमइवइत्ता, बइरेण महाणुजावेण” ॥ १ ॥
माहेइवर्थो नग्याः सफाशात् सस्थामिकात् नत्तरणादेरस्वामि-
कात् प्रस्तावात्पुष्पसंपदिति ज्ञेयम् । वज्रेण महानुभावेन हुताशन-
व्यन्तरगृहभूताऽऽरामात् गगनतलमतिव्यतीत्य अतिशयेन उल्ल-
ङ्घ्य पुरिकां पुरीनाम्नीं नगरीं नीता, एवं विहरन् वज्रस्वामी श्रीमा-
लपुरं गतः । इत्यन्तं कालं यावदनुयोगस्यापृथक्त्वमासीत्, ततः
पृथक्त्वमज्ञातयाह—

“अपुहसे अनुओगो, चत्तारि दुवारभासए एगो ।
पुहत्ताणुओगकरणे, ते अत्थ तओ अवुच्छिआ” ॥ १ ॥
आ०क० । आ० म० । आ० नू० । विशेष० । पंचा० । ओघ० । ध० २० ।
कल्प० । तं० । (अस्य वज्रस्वामिनोऽनशनं कृत्वा देवलोकगमनं
'अज्जरक्खिय' शब्देऽत्रैवजागे २१२ पृष्ठे उक्तम्) अस्य वज्रस्वामिनो
जन्म (वि० सं० १६) (सर्वायुः ८८) (वि० सं० १४ वर्षे) स्वर्गं गतः
जि० इ० । अत्रकाव्यानि—“माहाग्निश्चक्षुःसुकीचक्रे, येन बालेन ली-
लया । स्निग्दीस्नेहपूरतं वज्रं विस्त्रावयेत्कथम् ? ” ॥ १ ॥ आ०क० ।
“बंदामि अज्जधम्मं, तत्तो वंदे य जइगुत्तं च । तत्तो य अज्जव-
इरं, तन्नियमगुणेहि वयरसमं” ॥ नं० । “समजनि वज्रस्या-
मी, जुम्भकदेवापितस्फुरद्विद्यः । बाल्येऽपि जातजाति-स्मृतिः
प्रभुअरमदशपूर्वी” ॥ १ ॥ ग० ४ अधि० । अस्याचार्यस्य शिष्य-
सम्पद—“थेरस्स णं अज्जवइरस्स गोयमसगोत्तस्स अंतेवासी
थेरे अज्जवइरसेणे उक्कोसियगोत्ते” । “थेरे अज्जपउमे थेरे अज्ज-
रहे” । कल्प० । (तीर्थोक्तात्मकमत एतन्मरणे स्थानाङ्गव्युच्छेदः)
“तेरसवरिस्सएहिं, एणणासासमहिणहि वोच्छेदो ।
अज्जवइरस्स मरणे, उणस्स जिणेहिं निदिट्ठो” ॥ १ ॥ ति० ।

अज्जवइरसेण-आर्यवज्जसेन-पुं० । आर्यवज्जस्य शिष्ये, कल्प० ।
अज्जवइरी-आर्यवज्जी-स्त्री० । आर्यवज्जाभिः स्मृतायां शास्त्राया-
म्, “थेरेहिंतो सुं अज्जवइरेहिंतो णं गोयमसगोत्तेहिंतो इत्थ
णं अज्जवइरी साहा णिग्गया” । कल्प० ।

अज्जवइराण-आर्जवस्थान-न० । आर्जवं सम्बरस्तस्य स्थाना-
नि भेदा आर्जवस्थानानि । साध्वार्जवाविषु सम्बरमेदेषु,

पंच अज्जवइराणा पणत्ता । तं जहा-साहुअज्जवं साहुमदवं
साहुलाधवं साहुखंती साहुमोत्ती ।

साधु सम्यग्दर्शनपूर्वकत्वेन शोभनमार्जवं मायानिग्रहस्ततः
कर्मधारयः, साधोर्वा यंतेरार्जवं साध्वार्जवम् । एवं शेषाण्यपि ।
स्था० ५ ग० १ उ० ।

अज्जवप्पहाण-आर्जवप्रधान-त्रि० । मायोदयनिग्रहप्रधाने, औ० ।
अज्जवभाव-आर्जवभाव-पुं० । अशक्ततायाम्, “मायं चज्ज-
वभावेण” ६० ८ अ० ।

अज्जवया-अर्जवता-स्त्री० । मायावर्जनात्मके भ्रमणभेदे, पा० ।
अस्याः फलम्—

अज्जवयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ? अकिंचणाए णं

काउज्जुययं जासुज्जुययं अविस्वायणं जणयइ । अवि-
स्वायणसंप्रसयाए जीवे धम्मस्स आराहए भवइ ४२
लोजाविनांजाविनी च मायेति तदभावेऽवश्यं जावार्जवमतस्त-
दाह- (अज्जवयाए स्ति) सुप्रत्वाद् अज्जुरवकस्तद्भाव आर्जवम्, तेन
मायापरिहाररूपेण कायेन, अज्जुरेव अज्जुकः कायअज्जुकस्तद्भा-
वस्तत्ता, कुञ्जादिवेषभूविकाराद्यकरणतः प्राञ्जलिता, ताम् तथा
जावोऽभिप्रायस्तस्मिन्नेन वा अज्जुकता भावअज्जुकता, यदन्य-
द्विचिन्तयन् लोके भक्त्यादिनिमित्तमन्यद्वाचा कायेन वा स-
माचरति तत्परिहाररूपा, एवं भाषायामज्जुकता भाषज्जुकता, य-
दुपहासादिहेतोरन्यदेशभाषया भाषणं तत्परित्यागात्मिका,
तथाऽविस्वादनं पराविप्रतारणं जनयति, तथा विधिश्चा-
विस्वादनसम्पन्नतयोपलक्षणत्वात् कायज्जुकतादिसम्पन्नतया
च जीवो धर्मस्याराधको भवति, विशुद्धाध्यवसायत्वेनान्यज-
न्मन्यपि तदवाप्तेः । उक्त० १७ अ० ।

अज्जविय-आर्जव-न० । मायावक्तृतापरित्यागात् (आचा०)

अमायित्वे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

अज्जवेमय-आर्यवेटक-न० । श्रीगुप्ताकारितसगोत्राभिः स्मृतस्य
चारुणगणस्य षष्ठे कुक्षे, कल्प० ।

अज्जसमिथ-आर्यसमित-पुं० । आर्यवज्रस्वामिमातुः सुनन्दाया
प्रातरि आर्यसिंहगिरिशिष्ये, कल्प० । आ० म० द्वि० । आ०
चू० । येन योगप्रभावाच्चहपुरासन्नब्रह्मक्षीपे पादक्षेपेन जलो-
परि गच्छन्तं तापसं जित्वा तं सानुगं प्रवाज्य ब्रह्मक्षी-
पिका शस्त्रा निर्गमिता । कल्प० । (‘बभदीविया’ शब्दे
वदयामि)

अज्जसमुद्-आर्यसमुद्-पुं० । उद्भिनामनि आचार्यभेदेऽज-
ह्वाबलपरिशीलानामुद्भिनाम्नामाध्यसमुद्राणामपराक्रमं म-
रणमभूदिति वृद्धप्रसिद्धिः । आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

अज्जसाम-आर्यस्याम-पुं० । आरात् सर्वहेयधर्मेभ्यो यातः
प्राप्तो गुणैरित्याद्यः, स चासी श्यामश्च आर्यश्यामः ।
प्रज्ञापनाकृतिकालकाचार्यनामके आचार्ये, प्रज्ञापनासूत्रक-
रणप्रयोजनादि तदुपक्रम एवोक्तम्—“वायगवरवंसाओ, ते-
धास इमेण धीरपुरिसेण । दुद्धरयेण मुणिणा, पुण्वसुयसमि-
द्धबुद्धीणं” ॥ ३॥ “सुयसागरा वि एऊ-ए जेण सुययणमु-
त्तमं दिण्णं । सीसगणस्स भगवओ, तस्स एमो अज्जसा-
मस्स” ॥ ४२॥ (‘पणवणा’ शब्दे चैतद् व्याख्यास्यते)

अज्जमुदत्थि (ए)-आर्यसुहृत्स्ति-पुं० । आर्यस्थूलभ-
क्षस्य शिष्ये स्थविरे, आव० ४ अ० । धैराध्यसुहृत्स्तिभिर्दीक्षितो
द्रमको मृत्वा सम्प्रति तामा राजाऽभूत् । कल्प० । (‘संपद’
शब्देऽस्य कथानकम्)

अज्जसुहम्म (ए)-आर्यसुधर्मन्-पुं० । भ्रमणस्य भगवतो
महावीरस्य पञ्चमे गणधरे, तत्स्वरूपं चेदम्-कुल्लागसन्निवेशे
धम्मिल्लविप्रस्य भार्या भदिला, तयोः सुतश्चतुर्दशविधापात्र-
म् । पञ्चाशद्वर्षान्ते प्रव्रजितः । त्रिशद्वर्षाणि धीरसेवा कृता धीर-
निर्वाणाद् द्वादशवर्षान्ते जन्मतो द्विनवतिवर्षान्ते च केवलम् ।
ततोऽष्टौ वर्षाणि केवलित्वं परिपाल्य शतवर्षायुषं जम्बूस्वा-
मिनं स्वपदे संस्थाप्य शिवं गतः । अन्त० १ वर्गं । अणु० । सं० ।
अज्जसेणिय-आर्यसैनिक-पुं० । आर्यशान्तिसैनिकस्य द्वि-
तीये शिष्ये, कल्प० ।

अज्जसेणिया-आर्यसैनिकी-स्त्री०। आर्यसैनिकाभिर्नतायां शास्त्रायाम्, “ धेरेहिंते शे अज्जसेणिएहिंते इत्थं शे अज्जसेणिया साहा सिग्गया ” कल्प० ।

अज्जा-आद्या-स्त्री० । आदौ भया, दिगादिवात् यत् । वाच० ‘ गवि ’ इति केचित् । अम्बिकायाम्, दे० मा० १ वर्ग० ।

आर्या-स्त्री०। श्रु-एयत् । प्रशान्तरूपायां तुरीयाम्, झा० ८ अ०, ग० । सप्तचतुष्कलगणादिव्यवस्थानिबद्धे मात्राद्वन्दसि, ज० २ वक्र० । आर्यैव संस्कृततरभाषासु गाथासंज्ञा । ग० १ अधि० । आर्यारक्षमं हि एकविंशतिरूपायां कक्षायां गण्यते (तच्च ‘ कला ’ शब्दे तु० जा० पृष्ठे ३७७ द्रष्टव्यम्) झा० १ अ० । साध्ययाम्, ग० ३ अधि० । आर्यासामाचार्याः सूचनिकामात्रमत्र दृश्यते विस्तरस्तु यथास्थानम् (‘ एकामि ’ शब्दे एकाकित्वनिषेधो वक्ष्यते) आर्याया गृहिसमकं दुष्टभाषणे दोषमाह—

जत्थ जयारमयारं, समणी जंपइ गिहत्थपच्चक्खं ।

पच्चक्खं संसारे, अज्जा पक्खिवइ अप्पाणं ॥११०॥

यत्र गच्छे (जयारमयारमिति) अवाच्यदुष्टगालिरूपं उकार-मकारसहितं वचनं या श्रमणी गृहस्थप्रत्यक्कं गृहिसमकं जल्पति । हे गौतम ! तत्र गच्छे सा आर्या आत्मानं संसारे प्रत्यक्कं सा-कान् प्रक्षिपतीति ॥ ११० ॥ (‘ गारत्थियवयण ’ शब्दे दोषं प्राप्यश्चित्तं च वक्ष्यामः)

अथार्याया विचित्रवस्त्रपरिधाने दोषमाह—

गणि ! गोअम ! जा उचिअं, सेअवत्थं विवज्जिउं ।

सेवए चितरूपाणि, न सा अज्जा विआहिआ ॥१११॥

हे गणिन् गौतम ! याऽऽर्या उचितं भवेत्तवस्त्रं विषयं चित्ररूपाणि विविधवर्णानि विविधानि चित्राणि वा वस्त्राणि सेवते, उपद्रवकृणात्पात्रदण्डाद्यपि चित्ररूपं सेवते, सा आर्या न कथितेति । विषमाक्षरेति गाथाद्वन्दः ॥ १११ ॥

अथार्याया गृहस्थादीनां सीवनादिकरणे दोषमाह—

सविणं तुभणं जरणं, गिहत्थाणं तु जा करे ।

तिष्ठुव्वट्ठणं चावि, अप्पणो य परस्स य ॥११२॥

या आर्या गृहस्थानां तुशब्दादन्यतीर्थिकादीनां च वस्त्रकम्बल-चीनांशुकादिसंबन्धि सीवनं, तुभनं, [जरणमिति] भरणं करोति, तथा या आत्मनश्च स्वस्य परस्य च गृहस्थस्त्रिभूतः (तिष्ठन्ति) तैलाज्यङ्गम (उव्वट्ठणंति) सुखभिक्षुणादिनोद्धर्तनं च अपीति शब्दाभयनाञ्जनमुखप्रक्षालनमण्यनादिकं च करोति, न सा आर्या व्याहृतेति पूर्वगाथात् आकर्षणीयम् । तस्याः पार्श्वस्थादित्वसमासादनात् । ग० ३ अधि० । (अत्र सुजजा काली चेत्पुदा-हरणे ‘ बहुपुत्तिआ ’ काली ’ शब्दयोः गच्छप्रत्यनीकाऽऽर्या)

अथ गाथाश्रयेण गच्छप्रत्यनीकाऽऽर्याः दर्शयति—

गच्छइ सविस्सामगई, सयणीयं तूलिअं सविस्सोअं ।

उव्वट्ठइ सरिं, सिणाणमाईणि जा कुणइ ॥ ११४ ॥

गेहेसु गिहत्थाणं, गंणू कहा कहेइ काही आ ।

तरुणाइ अहिर्वन्ते, अणुजाणे साइ पणिणीया ॥११५॥

याऽऽर्या सविस्सोर्कं यथा स्यात्तथा सविस्सासा गतिर्यस्याः सा सविस्सासगतिर्यच्छति, तथा शयनीयं पल्लव्यादि वा तूलिकां च संस्कृतकृतादिभूतामर्कतुलादिभूतां वा, तथा या शरीरसु-द्वर्त्यते, तथा या स्नानाद्रीनं च करोति । अथवा सविस्सास-

गतिर्यच्छति तथा शयनीयं तूलिकां च (सविस्सोअंति) उच्छी-र्वकसहितं सेवते । शेषं तथैव । तथा गृहस्थानां गृहेषु गत्वा उपलक्षणत्वात् उपाश्रयेऽपि स्थिता संयमवागान् मुक्त्वा या कायिका कथिकल्लणोपेता आर्या कथा धर्मविषयाः संसार-व्यापारविषया वा कथयति, तथा या तरुणादीन् पुरुषान् अजि-पतत अजिमुखमाच्छतोऽनुजानाति सुन्दरमागमनं जवतां पुनराग-मनं विधेयम्, कार्यं ज्ञाप्यमित्यादिप्रकारेण ‘ ईजे इराः पादपूरणे ’ मा२।२।७।इति प्राकृतसूत्रोक्तेरकारः पादपूरणार्थः । गच्छस्य प्रत्य-नीका शत्रुतुल्या स्यात्, भगवदाज्ञाविराधकत्वादिति ॥ १५ ॥

बुद्धाणं तरुणाणं, रत्ति अज्जा कहेइ जा धम्मं ।

सा गणिणी गुणसायर ! पडिणीया होइ गच्छस्स २१६
बुद्धानां स्थविराणां, तरुणानां यूनां, पुरुषाणां (रत्ति ति) “ सप्तम्या द्वितीया ” मा३।१३।इति प्राकृतसूत्रेण सप्तमीस्थाने द्वितीयाविधानात् । रात्रौ वा आर्या गणिनी (धम्मं ति) धर्मकथां कथयति, उपलक्षणाद् दिवसेऽपि या केवल-पुरुषाणां धर्मकथां कथयति, हे गुणसागर ! हेन्द्रभूते ! सा गणिनी गच्छस्य प्रत्यनीका भवति । अत्र च गणिनीप्रहरोन शे-षसाध्वीनामपि तथाविधाने प्रत्यनीकत्वमवश्यमिति ॥ २१६ ॥

अथ यथा श्रमणीभिर्गच्छस्य प्रधानत्वं—

स्यात् तथा दर्शयति—

जत्थ य समणीणमसं-खमाई गच्छम्मि नेव जायंति ।

तं गच्छं गच्छवरं, गिहत्थभासाज्ज नो जत्थ ॥ ११७ ॥

यत्र च गणे श्रमणीनां परस्परम् (असंखमानि) कवहा नैव जायन्ते नैवोत्पद्यन्ते, तथा यत्र गणे गृहस्थानां जायाः ‘ मामा आई वाप जाई ’ इत्यादिका अथवा गृहस्थैः सह सावद्यजाया गृहस्थजायास्ता नोच्यन्ते, स गच्छः गच्छवरः सकलगच्छप्रधा-नः स्यादिति ॥ ११७ ॥

अथ स्वच्छन्दाः श्रमण्यो यत् प्रकुर्वन्ति

तन्नाथापञ्चकेन प्रकटयति—

जो जसो वा जाओ, नाऽऽलोअइ दिवसपक्खिअं वा वि ।

सच्छन्दा समणीओ, मयहरिआण न ठायंति ॥ ११८ ॥

यो यावान् वा अतिचार इति शेषः । जातः कृत्पञ्चः, तं तथा दैवसिकं पात्रिकं वा अपिशब्दाच्चातुर्मासिकं सांवत्सरिकं वाऽतीचारं नाऽऽलोचयन्ति । अत्र वचनव्यत्ययः प्राकृतत्वात् । स्वेच्छाचारिण्यः श्रमण्यः, तथा महत्तरिकाया साध्व्या आज्ञा-यामिति शेषः । न तिष्ठन्ति इति ॥ ११८ ॥

विटलियाणि पडंजति, मिळाणसेहीण मेव तप्यंति ।

अणगादे आगादं, करंति आगादि अणगादं ॥ ११९ ॥

बिण्टलिकानि निमिस्तादीनि बिण्टलं निमिस्तादीत्येधनियुक्तिवृ-त्त्यावै व्याख्यानात् । तानि प्रयुज्यते। अत्रापि वचनव्यत्ययः प्राकृत-त्वादेव । तथा ग्लानाश्च रोगिण्यः शैथिल्यमनवदीकृता इति द्वन्द्वः । अतस्ता नैव तर्पयन्ति-औषधभेषजवस्त्रपात्रज्ञानदानादिना नैव प्रीणयन्तीत्यर्थः । अत्र सूत्रे “ कच्चिद् द्वितीयादेः ” मा३।१३।इति प्राकृतसूत्रेण द्वितीयास्थाने षष्ठी । यथा—“ सीमाधरस्स वंदे-त्ति ” तथा आगादमवश्यकर्त्तव्यं ग्लानप्रतिजागरणादिकं, न आगादं अनागादं तस्मिन् अनागादे, कार्यं इति शेषः । आगाद-मवश्यकर्त्तव्यमिति कृत्वा कुर्वन्तीत्यर्थः । तथा आगादेऽवश्यकर्त्त-व्ये कार्येऽनागादं कार्यं, येन कृतेन विनाऽपि सरति तत्कार्यं कुर्वन्ती

त्यर्थः । अथवा अनामादयोगानुष्ठाने वर्तमाने आगादयोगानुष्ठानं कुर्वन्ति, तथा आगादयोगानुष्ठानेऽनागादयोगानुष्ठानं कुर्वन्ति, स्वच्छन्दाः श्रमण्य इति कर्तृपदं पूर्वग्रथात् आकर्षणीयम् । एवमप्रेतनगाथात्रिकेऽपीति ॥ ११७ ॥

अजयाए पकुवन्ति, पाहुणगाण अबच्छला ।

चिचलयाणि असेवन्ति, चित्ता रयहरणे तद्वा ॥ १२० ॥

अयतनया ईर्याद्यशोधनेन प्रकुर्वन्ति गमनादिकमिति शेषः । तथा प्रादूर्णकानां आमान्तराद्यागतसाध्वीनामवत्सला निर्वो-विशुनाभपानादिना भक्तिं न कुर्वन्तीत्यर्थः । तथा चित्रहानि, सूत्रे च कप्रत्ययः स्वार्थिकः, प्राकृतलक्षणवशात् । अकारः समुच्चये । विचित्राणि वस्त्राणि इति शेषः । सेवन्ते परिदधति, तथा चित्राणि पञ्चवर्णगुह्यादिरचनोपेतानि रजोहरणानि सेवन्ते धारयन्ति । स्वच्छन्दाः श्रमण्य इति, चित्रमाकरोति गाथाच्छन्दः ॥ १२० ॥

गडविम्भमाइएहिं अगार-बिगार तद् पयासंति ।

जह वुहुगाण मोहो, समुहरेइ किं तु तरुणाणं ? ॥ १२१ ॥

स्वच्छन्दाः श्रमण्यो गतिविम्भमादि (अगारविगारस्ति) अत्र विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात् । तत् अकारं मुखनयनस्तनाद्याकृति, विकारं च मुखनयनादिविकृति, यद्वा-आकारस्य स्वाभाविकाकृतेर्विकारो विकृतिस्तं तथा प्रकाशयन्ति प्रकटयन्ति यथा वृक्षानाम्, अपेक्ष्यमानत्वात् स्थविराणामपि, मोहः कामानुरागः, समुदीर्यते समुत्पद्यते, किं पुनस्तत्स्थानाम्, तेषां सुतरां समुत्पद्यत एवेत्यर्थः । तुः पुनरर्थः ॥ १२१ ॥

बहुसो उच्छाहन्ती, मुहनयणे हृत्थपायकक्खाओ ।

गिण्हेइ रागममल, सोइदिअ तद् य कव्वडे ॥ १२२ ॥

मुखनयनानि हस्तपादकङ्काश्च बहुशो वारं वारं उच्छालयन्ति स्वच्छन्दाः श्रमण्यः, तथा रागममलं वसन्तादिरागसमूहं अप्रेतनं 'तद् यस्ति' पदस्य 'गिण्हेइ' इतिपदेन सह संबन्धात् (तद् य गिण्हेइ स्ति) तथैव गृह्णन्ति तथैव कुर्वन्तीत्यर्थः । यथा (कव्वडे स्ति) कल्पस्थाः समयपरिभाषया बाह्यकास्तेषामपि भोत्रेन्द्रियं भवणन्द्रियम्, 'गिण्हेइ' इति क्रियाया अत्रापि संबन्धाद् गृह्णन्ति हरन्तीत्यर्थः । अथवा कारणे कार्योपचारात् रागो रागोत्पत्तिहेतुर्वस्तु, यथा-मुखे शृङ्गारगीतादि, नयनेऽञ्जनादि, मस्तके सीमन्तादि, बलाटे तिळकादि, कण्ठे कुसुममालादि, अधरे ताम्बूलरागादि, शरीरे चन्दनलेपादि; तस्य मण्डलं समूहं तथा गृह्णन्ति यथा बाह्यानामपि भोत्रेन्द्रियमुपलक्षणत्वादन्यदिन्द्रियवस्तुत्वं मनश्च गृह्णन्ति हरन्ति । अत्रोत्तरार्धे पाठान्तरम् । यथा-"सेहण रामण मंडण, भोयंति च तार कव्वडे" । अस्यार्थः-गृहस्थबाह्यकानां ग्रहणं कुर्वन्ति, रामणं मञ्जुकीमनं, मण्डनं वा प्रसाधनम्; यदि वा ताः कल्पस्थान् गृहस्थबाह्यकान् प्रोजयन्ति । अत्रापि गाथायां विभक्तिलोपविभक्तिव्यत्ययवचनव्यत्ययाः प्राकृतत्वादेवेति ॥ १२२ ॥

अथ साध्वीनां शयनविधिं दर्शयन्नाह-

जत्थ य थेरी तरुणी, थेरी तरुणी य अंतरे सुयई ।

गोअम ! तं गच्छवरं, वरणाणचरिचआहारं ॥ १२३ ॥

यत्र च गणे स्थविरा, ततस्तरुणी, पुनः स्थविरा, ततस्तरुणीत्येवमन्तरिताः साध्यः स्वपन्तीति भावार्थः । तरुणीनां निरन्तरशयने हि परस्परजङ्गलकारस्तनादिस्पर्शनेन, पूर्वक्रीकृतस्मरणादिदोषः स्यादतः स्थविरान्तरिता एव ताः शेरते । हे गौतम ! वर-ज्ञानचारित्र्याधारं तं गच्छवरं जानीहीति ॥ १२३ ॥

अथ या आर्या न भवन्ति ता गाथात्रयेण दर्शयति-

धोअंति कीठिआओ, पोअंती तद् य दिंति पोचाणि ।

गिहिकज्जचित्तगाओ, नहु अञ्जा गोअमा ! ताआं ॥ १२४ ॥

कण्ठिका गलप्रदेशान् धावन्ति नीरेण स्नालयन्ति, तथा (पोअंति स्ति) मुक्ताफलविद्रुमादीनि प्रोतयन्ति, गृहस्थानामिति गम्यते । तथा च (पोचाणि स्ति) बालकाद्यर्थे वस्त्राणि इद-ति, चकारादीषद् धजटिकादिकमपि ददति । अथवा 'पोचा-णि स्ति' जलाद्रीकृतवस्त्राणि इदति, मलस्फोटनाय शरीरे धर्षयन्तीत्यर्थः । तथा गृहिकार्यचिन्तिका अगारकृत्यकारणतत्पराः, हे इन्द्रभूते ! ता आर्या 'नहु' नैव भवन्तीति गाथार्थः ॥ १२४ ॥

खरघोराइइहाणे, वयंति ते ना वि तत्थ वचंति ।

वेसत्थीसंसम्मी, उवस्सयाओ समीवम्मि ॥ १२५ ॥

खरा गर्दभाः, घोटास्तुरङ्गमाः आदिशब्दाद् इत्यादयः, तेषां स्थाने या व्रजन्ति । उक्तं च व्यवहारभाष्यसप्तमोद्देशके-"तद् चेव हस्तिशाला, घोडगशाला न चेव आसत्ता । जंति तद् जंतशाला, कोहीयसं च कुव्वन्ति" । अथवा [खरस्ति] खरका दासाः, घोटा भट्टाः, अयं चानयोः शब्दयोरर्थः, आदिशब्दान् घृतकारादयः, तेषां स्थाने व्रजन्ति, ते वा गर्दभाश्चादयो दासभट्टादयो वा, तत्राऽऽर्थिकोपाधये व्रजन्ति समायान्तीत्यर्थः । श्री-व्यवहारभाष्यसप्तमोद्देशके त्विदं प्रथमपदस्य पाठान्तरम्-थ-लिघोडाइइहाणे स्ति' तत्र स्थात्वा देवद्रोण्यः, तत्र घोटा मिहाराः, अत्रादिशब्दस्तेषामेव देवडिङ्गराणामनेकभेदस्यापनार्थः, तेषां स्थाने व्रजन्ति । तथा स्थलीघोटादेवडिङ्गरापरपर्यायास्तत्रार्थिकोपाधये व्रजन्ति । तथा वेश्यास्त्रीसंसर्गां पुमान् सदैव यासां समीपे वसति, यदि वा वेश्यागृहसमीपे यासामुपाधयः, ता आर्थिका न भवन्तीति शेषः ॥ १२५ ॥

सज्झायमुक्कजोगा, धम्मकहाविकहपेसण गिहीणं ।

गिहिनिस्सिज्जं वाहिं-ति संयवं तद् करंतीओ ॥ १२६ ॥

स्वाध्यायेन मुक्तो योगो व्यापारो यासां ताः स्वाध्यायमुक्तयो-गाः । 'लुक्कायजोग स्ति' पाठे तु षट्कायेषु मुक्तो योगो यतनाल-क्षणो व्यापारो याभिस्ताः षट्कायमुक्तयोगास्तथाभूताः सत्यो गृहिणा धर्मकथानामाख्याने, विकथानां च स्त्रीकथादीनां क-रणे, प्रेषणे प्रेरणे च नानारूपे गृहिणामुक्ताः, तथा या गृहिनि-षद्यां बाधन्ते गृहे निषद्यामुपविशन्तीत्यर्थः । तथा याः संस्तवं परिचयं गृहस्थैः सह कुर्वन्त्यो वर्तन्ते, ताः साध्यो न भव-न्तीति ॥ १२६ ॥ ग० ३ अधि० ।

अथ गाथात्रयेण ध्वनगुप्तिमाश्रित्य साध्याचारं दर्शयति-

जत्तुत्तरपडित्तर, वुडिआ अञ्जा उसाहुणा सक्कि ।

पलवंति मुरुडा वा, गोयम ! किं तेण गच्छेण ? ॥ १२७ ॥

यत्र गणे आर्या साधुना सार्कमुत्तरं प्रत्युत्तरं वा (वुडिअ स्ति) वृक्षा अपि ताः, अप्यर्थस्यात्र योजनात्, तथा मुरुडा अपि भृशं सरोषा अपि प्रवृणन्ति प्रकर्षेण यदन्ति । हे गौतम ! तेन गच्छेन किम् ? न किमपीत्यर्थः ॥ १२७ ॥

जत्थ य गच्छे गोयम !, उप्पसे कारणम्मि अञ्जाओ ।

गणिणीपिच्छिआओ, जासंती मउअसदेण ॥ १२८ ॥

हे गौतम ! यत्र च गच्छे ज्ञानादिकारणे उत्पन्ने (अञ्जाओ स्ति) आर्याः साध्यो गणिमीपुष्टिस्थिता मृडुकशब्देन भाषन्ते स गच्छः स्यादिति शेषः ॥ १२८ ॥

माऊए दुहियाए, सुहाए अहव जइणिमाईणं ।

जत्थ न अज्जा अक्खइ, गुत्तिविभेयं तयं गच्छं ॥१३१॥

यत्र गच्छे आर्या मातुः दुहितुः स्नुषाया अथवा भगिन्यादीनां सबन्धि (गुत्तिविभेयं ति) गुप्तेर्वचनगुप्तज्ञेदो भज्जो यस्मात्तद् गुप्तिविभेदम्, नात्रकोद्घाटकमित्यर्थः । वचनमिति शेषः । नाख्याति । इदमुक्तं भवति-हे मातः ! हे स्नुषे ! हे भगिनि ! इत्यदिनात्रकोद्घाटकवचनेन मात्रादीनामापयति । यदुक्तं श्रीदशवै-काशिके सप्तमाध्ययने-“ अज्जिण पज्जिण वा वि, अम्मो माउ-सिय चि अ । पिउसिसए भायणिज्जि, धूप नत्तुणियत्तिय ” ॥१॥ ॥ २५ ॥ तथा-“अज्जए पज्जए वा वि, वप्पचुल्ल पिउ चि अ । माउसा भायणिज्ज चि, पुत्ते नत्तुणियत्तिय” ॥१॥ ॥ अथवा ममेयं माता ममेयं दुहितेत्यादि, अहमस्या वा माता अहमस्या वा दुहिता अहमस्या वा यदुहीत्यादि वा नात्रकोद्घाटनवचनं कारणं विना न जटपति । अथवा मात्रादीनामपि ‘ गुत्तिविभे-यं ति ’ गोपनीयमर्थं न कथयति; स गच्छः स्यादिति ॥१३१॥

अथ गाथात्रयेण साध्वीस्वरूपवक्तव्यताशेषमाह-

दंसणियारं कुणई, चरित्तनासं जणेइ मिच्छत्तं ।

दुएण वि वग्गाएज्जा, विहारभेयं करेमाणा ॥१३२॥

दर्शनातिचारं करोति, चारित्रनाशं, मिथ्यात्वं च जनयति, द्वयोरपि वर्गयोः साधुसाध्वीरूपयोः, आर्याः किं कुर्वाणाः?, विहार-आगमोक्तविधिना विचरणम्, तस्य भेदो मर्यादाहङ्गनम्, तं कुर्वाणाः ॥१३२॥ ग० ३ अधि० ।

आर्याणां जायणप्रकारः-

तम्मूलं संसारं, जणेइ अज्जा वि गोयमा ! नूणं ।

तम्हा धम्मवएसं, मुत्तुं अन्नं न भासिज्जा ॥ १३३ ॥

तद् धर्मोपदेशयतिरिक्तं वाक्यं, मूलं कारणं यत्र संसारजनने तत्तम्मूलं, तद्यथा स्यात्तथा हे गौतम ! आर्याऽपि साध्यापि नूनं निश्चितं संसारं जनयति विचर्यति, यस्मात् इति शेषः । तस्मा-रूपोपदेशं मुक्त्वा अन्यदर्थमार्या न जायेत ॥१३३॥

मासे मासे ऊ जा, अज्जा एगसित्थेण पारए कलहे ।

गिहत्थजासाहिं, सव्वं तीइ निरत्थयं ॥ १३४ ॥

‘ मासे मासे ऊ ’ इत्यत्र “क्रियामध्येऽध्वबाले पञ्चमी च” इति सूत्रेण सप्तमी । वीप्सायां चिर्वचनम् । तुञ्चैवकारार्थः । ततश्च मासे मासे एव नत्वर्द्धमासादौ या आर्या साध्वी एकासिकथेन एककणेन पारयेत पारणकं कुर्यात् । (कलहे चि) कलहयेच्च कलहं कुर्यात् गृहस्थजायाभिर्मर्मोद्घाटनशापप्रदानजकारम-कारादिवचनैरित्यर्थः । अथवा कलहे राटौ गृहस्थजायाभिः क्रि-यमाणे सतीति शेषः । सर्वं तपः प्रवृत्ति धर्मानुष्ठानं तस्याः निरर्थकं निष्फलमिति । विषमाकरोति गाथाचन्द्रः ॥१३४॥ ग० ३ अधि० ।

अन्यच्च साध्वीनामनाचरितम्-

जत्थ य तेरसहत्थे, अज्जाओ परिहरंति नाणधरे ।

मणसा सुयदेवमिय, सव्वमवि त्थी परिहरंति ॥

इतिहासखेडुकंद-पण्णाहवादणं कीरण जत्थ ।

धावणदूवणलंघण-मयारजयारउच्चरणं ॥

जत्थित्थीकरफरिसं, अंतरियं कारणे वि उप्पन्ने ।

दिट्ठीविसादित्तगी, विसं व वज्जिज्जइ स गच्छे ॥

जत्थित्थीकरफरिसं, लिगी अरहा विसयमवि करेज्जा ।

तं निच्छयओ गोयम ! जाणिज्जा मूलगुणवाहा ॥

मूलगुणेहि उ खलियं, बहुगुणकलियं पि द्वाक्खिसंपन्नं ।

उत्तमकुत्रे वि जायं, निद्धामिज्जइ जहि तहि गच्छं ॥

जत्थ हिरसमुवण्णे, जणधन्ने कंसदोसफलिहाणं ।

सयणाए आसणाए य, नयपरिभोगो तयं गच्छं ॥

जत्थ हिरसमुवण्णं, हत्थेण परागयं पि नोच्छिप्पे ।

कारणसमप्पियं पि हु, खणानिमिसच्छं पि तं गच्छं ॥

दुद्धरव्वंजवयपाल-णट्ट अज्जाए चवलचित्ताणं ।

सतसहस्सं परिहरे-ज्ज ए वी जत्थत्थि तं गच्छं ॥

जत्थुत्तरचरपण्डित-त्तरेहि अज्जा उ साहुणा सच्छिं ।

पलवंति सकुप्पा वि य, गोयम ! किं तेण गच्छेण ॥

जत्थ य गोयम ! बहुवि-प्पकम्भोत्तचंचलमणाणं ।

अज्जाणमण्डिज्जइ, जणियं तं केरिसं गच्छं ॥

जत्थ वखंगसरीरो, साहु अणसाहु णिच्च हत्थसया ।

उट्ठं गच्छेज्ज बहिं, गोयम ! गच्छम्मि का मेरा ॥

जत्थ य अज्जाहि समं, संलावुद्धावमाइ ववहारं ।

मोत्तुं धम्मवएसं, गोयम ! तं केरिसं गच्छं ॥

भवमणियत्थविहारं, णिययविहारं ए ताव साहुणं ।

कारणनीयावासं, जो सेवे तस्स का वत्ता ॥

निम्मम निरहंकारे, उज्जुत्ते नाणदंसणचरित्ते ।

सयलारंभविमुक्के, अप्पमिक्खे सदेहे वि ॥

आयारमायरंते, एगखेत्ते वि गोयमा ! मुणिणो ।

वाससयं पि वसंते, गीयत्थाराहगे जणिए ॥

जत्थ समुदेसकाले, साहुणं मंमल्लीइ अज्जाओ ।

गोयम ! उवंति पादे, इत्थीरज्जं न तं गच्छं ॥

जत्थ य हत्थसए वि य, रयणीवारं चउएहमूणाओ ।

उट्ठं दसएहमसई, करेत्ति अज्जाउ णो तयं गच्छं ॥

अववाएण वि कारण-वसेण अज्जा चउएहमूणाओ ।

गोयम ! वीपरिसक्कं-ति जत्थ तं केरिसं गच्छं ॥

जत्थ य गोयम ! साहु, अज्जाहि समं पहम्मि अहुण ।

अववाएण वि गच्छे-ज्ज तत्थ गच्छम्मि का मेरा ॥

जत्थ य तिसाट्ठिभेयं, चक्खुरागग्गुदीराणि साहु ।

अज्जाओ निरिक्खेज्जा, तं गोयम ! केरिसं गच्छं ॥

जत्थ य अज्जालदं, पडिग्गहमादि विविहउवगरणं ।

परिभुंजइ साहुहिं, तं गोयम ! केरिसं गच्छं ॥

अइ दुलहं जेसज्जं, बलवुद्धिविबुद्धं वि पुट्ठिकरं ।

अज्जालदं भुंजइ का मेरा तत्थ गच्छम्मि ॥

साऊण गइ सुकुमाळि-याए तह ससगजसगजइणीए ।

ताव न वीससियव्वं, सेयट्ठी धम्मओ जाव ॥

दहचारित्तं मोत्तुं, आयरियं मयहरं च गुणरासिं ।

अज्जा वज्जावेई, तं अणगारं न तं गच्छं ॥

घणगज्जिय कुहुकुहुय, चिज्जुदुगेज मूढहिययाओ ।

होञ्ज वावारियाओ, इत्थीरज्जं न तं गच्छं ॥
 पक्कखा सुयदेवी, ते च दप्पीइ सुराहि आणुया वि ।
 जत्थ एरिसए कुज्जा, इत्थीरज्जं न तं गच्छं ॥
 गोयम ! पंचमहव्वय-गुत्तीणं दसविहसस धम्मस्स ।
 एकं कइ वि खज्जिज्जइ, इत्थी रज्जं न तं गच्छं ॥
 दिणदिक्खियस्स दमग-स्स अभिमुहा अज्जवंदणा अज्जा ।
 निच्छइ अत्ताणगहणं, सो विणओ सव्वअज्जाणं ॥
 वाससयादिविख्याए, अज्जाए अज्जदिक्खिओ साहू ।
 जत्तिभरनिज्जराए, वंदणविणएण सो पुज्जो ॥ महा ० प ५ ॥
 (उपध्यादिकम् ' उवहि ' आदिशब्देषु ङि० जा० १०६०
 पृष्ठे दृश्यम्) नि० चू० । ग० ।

अज्जाकप्प-आर्याकल्प-पुं० आर्याणांमेव साध्वीनामेव क-
 ल्पते इत्यार्याकल्पः । साध्वीनीताऽऽहारे, ग० ।

अथार्याव्यतिकरेण गच्छस्वरूपमेव गाथादशकेनाह-
 जत्थ य अज्जाकप्पो, पाणच्चाए वि रोरुब्भिवस्से ।
 न य परिज्जुज्जइ सहसा, गोयम ! गच्छं तयं भणियं ॥ ६ ॥
 यत्र च गणे आर्याणांमेव साध्वीनामेव कल्पते इत्यार्याक-
 ल्पः, साध्वीनीताहार इत्यर्थः । प्राणत्यागेऽपि मरणगमने-
 ऽपि, रोरुर्भुज्जते दारुणदुष्काले, न च नैव, परिभुज्यते साधुभि-
 रिति शेषः । कथम्? सहसेति । अविमुश्य संयमस्य विराधना-
 विराधने, यतः सर्वत्र संयममेव रक्षेत्, संयमे च तिष्ठति आ-
 त्मानमेव रक्षेत्, आत्मानं च रक्षन् हिंसादिदोषाद् मुच्यते ।
 मुक्तस्य च प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या विशुद्धिः स्यात् । तेन च हिंसा-
 दिदोषप्रतिषेवनकालेऽप्यविरतिः, तस्याशये विशुद्धतया
 विशुद्धपरिणामत्वात् । उक्तं चौघनिर्युक्तौ गाथायाम्-“सव्वत्थ
 संजमं सं-जमाउ अण्णाणमेव रक्खंता । मुच्चइ वायाओ
 पु-णो विसोही न याविरई” ॥ १ ॥ ततो विमुश्य परिभुज्यतेऽपि
 अशिकापुत्राचार्यैरिव । वदाह-“अशियपुत्तायरिओ, भत्तं पाणं
 च पुक्कचूलाए । उवणीयं भुज्जंतो, वंभवयेण सो अलंगज्जा” ॥ १ ॥
 हे गौतम ! स गच्छो भणितः । सूत्रं नपुंसकत्वं प्राकृतत्वादि-
 ति ॥ ६ ॥ ग० २ अधि० । (अशिकापुत्राचार्यसंबन्धश्च ‘ अ-
 शिआउत्त ’ शब्दे वक्ष्यते)

अज्जाणंदिल-आर्येनन्दिल-पुं० आर्यमङ्गोः शिष्ये आर्यनाग-
 हस्तिगुत्तौ, नं० । व्याख्याऽस्य ‘ अज्जणंदिल ’ शब्दे दृश्यः ।

अज्जालङ्क-आर्यालङ्क-त्रि० साध्वीं प्राप्ते, ग० २ अधि० ।

जत्थ य अज्जालङ्कं, पडिगहमाई वि विविहउवगरणं ।

परिभुज्जइ साहूहिं, तं गोयम ! केरिसं गच्छं ॥ ६ ॥

यत्र च गणे आर्यालङ्कं साध्वीप्राप्तं पतद्ग्रहादिकं विविध-
 मुपकरणमपि किं पुनराहारादिकमित्यपिशब्दार्थः । कारणं विना
 साधुभिः परिभुज्यते, हे गौतम ! स कीदृशो गच्छः?, न कीदृशो-
 ऽपि । नन्वत्राऽऽर्यालङ्कत्वं पतद्ग्रहाद्युपकरणस्य कथं संभवति?,
 आर्याणां गृहस्थसकाशात् स्वयं वस्त्रपात्रस्यैव ग्रहणनिषेधात्,
 ग्रहणे च प्रायश्चित्तम्, अनेके दोषाश्च । उक्तं च यतिर्जातकल्प-
 प्रकरणे-“गुरुउयदिअ पमिखेहे, उण्णयअसोहिकमिततगाहणे ।
 बडुगा गुरुज्जाणं, सयमेव वत्थपायगिहे” ॥ १ ॥ अस्याः
 किञ्चिदनपश्चाद्भूतिलेशो यथा-आर्याणां संयतीनां गृहस्थ-
 सकाशात् स्वयमेव वस्त्रपात्रग्रहणे चतुर्गुहकाः । यतः संय-

तीनां गृहस्थेभ्यः स्वयमेव वस्त्रादिग्रहणेऽनेके दोषाः संभवन्ति ।
 तथाहि-संयतीं गृहस्थाद्वस्त्राणि गृह्णन्तीं दृष्ट्वा कोऽप्यभिनवभ्रात्रो
 मिथ्यात्वं गच्छेत्, निर्ग्रन्थोऽपि भार्दी गृह्णातीति शङ्कने वा । गृह-
 स्थो वा वस्त्राणि दत्त्वा मैपुनमवभाषेत्, प्रतिषिद्धे चेषामेव व-
 स्त्राणि गृहीत्वोक्तं न करोतीत्युद्गारि कुर्यात् । स्त्री च स्वभावे-
 नाल्पसत्त्वा, ततो येन तेन वा वस्त्रादिनाऽल्पेनापि बोधेन दा-
 जिता चाकार्यमपि करोति, बहुमोहा च स्त्री, ततः पुरुषैः सह
 संलापं कुर्वन्त्या वस्त्राणि गृह्णत्याश्च तस्याः पुरुषसंपर्कतो मोदी
 दीप्यते, उदाररूपां वा संयतीं दृष्ट्वा कार्मेणादिना कश्चिद्भ्रष्टीकु-
 र्यात् । वशीकृता च चारित्र्यविराधनां करोति, तस्मान्निर्ग्रन्थीभि-
 र्गृहस्थेभ्यः स्वयं वस्त्राणि न ग्राह्याणि, किन्तु तानि गणधरेण
 दातव्यानि । तत्रायं विधिः-संयती प्रायोग्यमुपधिमुत्पाद्य सप्त-
 दिनानि स्थापयति, ततः कल्पे कृत्वा स्थविरं स्थविरां वा परि-
 धायति, यदि नास्ति विकारस्ततः सुन्दरम् । एवं परीक्षाम-
 कृत्वा यदि ददाति, तदा चतुर्गुहकम् । तं च परीक्षितमुपधिमा-
 चार्यो गणित्याः प्रयच्छति, गणिनी च संयतीनां विधिना ददा-
 ति । अथाचार्यः स्वयं न तासां ददाति तदा चतुर्गुहकम्, यतः
 काचित्पदधर्मा जणेदस्याश्चोत्तरं दत्तं तेनेषांऽस्थेष्टा यौवनस्था
 च एवमस्थाने स्थापयति । तस्मादाचार्येण प्रवर्त्तिन्या एव हस्ते
 दातव्यमित्यादि । एतच्च निशथिपञ्चदशोद्देशकचूर्णावपि सवि-
 स्तरमस्तीति । अब्रूच्यते-यदुक्तं भवता, सत् सत्यं, परं संजत्येव,
 भ्रमणाजावादौ आर्यालङ्कवत्पुण्यकरणस्य भ्रमणासङ्गावादौ
 निर्ग्रन्थीनामपि स्थविरादिकमेण स्वयमेव वस्त्रग्रहणस्यानुज्ञा-
 नात् । उक्तं च निशथिपञ्चदशोद्देशकचूर्णावपि-यथा चोयग
 आह-यथेवं, सूत्रस्य नैरर्थस्य प्रसज्यते । आयरिओ आह-

‘ असइ समणाण चोअग !, जायंते निमंतणे तइ चैव ।

जायंति धेरिप सती, व मीसगा मोत्तुमे ठाणो’ ॥ १ ॥

हे चोदग ! समणाणं अस्ति धेरियाओ वत्थे जायंते, निमंतणे
 वत्थं वा गेहंति, जहा साहू तहा ताओ वि, धेरीणं अस्ति
 तरुणी व ति मिस्साउ जायंति इमे ठाणे मोत्तुमित्यादि । अत्र
 वस्त्रग्रहणवत्पात्रग्रहणमनुक्तमपि भ्रमणाभावादावनुज्ञातं सं-
 भाव्यते ॥ ६ ॥

अइदुद्धह-जेसज्जं, बलबुद्धिविवहृणं पि पुट्टिकरं ।

अज्जालङ्कं जुज्जइ, का मेरा तत्थ गच्छम्मि ? ॥ ७ ॥

यत्र गणे, अपिशब्दस्य प्रतिविशेषणं संबन्धात् अतिदुर्ल-
 भमपि अतिशयेन दुष्प्राप्यमपि । अत्र विनक्तिर्लोपः प्राकृतत्वा-
 त् । समासो वा भैषज्यशब्देन सह । तथा बलबुद्धिविवर्धनमपि,
 तत्र बलं शरीरसामर्थ्यं, बुद्धिर्मेधा, तथा पुष्टिकरमपि शरीरोगन्ध-
 कार्यपि, भैषज्यमौषधमार्यालङ्कं साध्वीनीतं जुज्यते, साधु-
 भिरिति शेषः । हे गौतम ! (का मेरा) का मर्यादा तत्र गच्छे?,
 न काचिदपीत्यर्थः । मेरेति मर्यादावाची देशीशब्दः । ॥ ७ ॥

एणो एगिस्थिणं सच्चिं, जत्थ चिद्धिज्ज गोअमा ! ।

संजईए विसेसेण, निमेरं तं तु ज्ञासिमो ॥ ८ ॥

एक एकाकी साधुरेकाकिन्यास्त्रिया सार्धं हे गौतम ! यत्र ति-
 ष्ठेत् तं गच्छं निमेरं निर्मेयाद् ज्ञापामहेवयम् । संयत्या च एका-
 किन्या एकाकी यत्र साधुस्तिष्ठेत् तं तु गच्छं विशेषेण निमेरं
 भाषामहे इति । अत्र एकाकिन्या स्त्रिया साध्व्या च सार्धमे-
 काकिनः साधोर्यदेकत्र स्थानवर्जनं तत्तेषामेकान्ते परस्परमङ्ग-
 प्रत्यङ्गादिदर्शनाऽऽलापादिकरणतो दोषोत्पत्तेः संभवात् । किं-

च-प्रतीतमेकान्तेऽपि श्रेणिकचेलुणयोः रूपादिदर्शनेन श्रीमन्महा-
वीरसाधुसाध्वीनां निदानकरणादिदोषोत्पत्तिः संजातेति श्रीद-
शाश्रुतस्कन्धे तथोपलब्धमिति । अतुष्टुचन्द्रः ॥ १३ ॥ ग० २ अधि०
महा० । आव० । ('अग्निआवत्' शब्दे तत्कथा वक्ष्यते)
अञ्जावेयव-आज्ञापयितव्य-वि० । आज्ञाप्य समाज्ञापयितव्ये,
“अहं णं अञ्जावेयवो अस्मे अञ्जावेयवा” सूत्र० २ श्रु० २ अ०
अञ्जासंसर्गी-आर्यासंसर्गी-स्त्री० । साध्वीपरिचये, ग० ।

आर्यासंसर्गवर्जने कारणमाह—

वज्जेह अप्पमत्ता, अञ्जासंसर्गि अग्निविससरिसी ।
अञ्जाणुचरो साह, सहइ अकिस्सि खु अचिरेण ॥ ६३ ॥
वर्जयत मुञ्चतः, अप्रमत्ताः प्रमादवर्जिताः सन्तो प्रोः साधवः !
युयम् काः?, आर्यासंसर्गीः साध्वीपरिचयान् । अत्र शतो लोपः
प्राकृतत्वात् । उपलब्धेऽग्निविषसदृशीरुपलक्षणत्वात् व्याघ्रविष-
धरादिसदृशीश्च, खुर्यस्मादर्थे । ततोऽयमर्थः—यस्मात्कारणात्
आर्यानुचरः साधुर्मुनिर्नभते प्राप्नोति अकीर्तिमसाधुवादमचि-
रेण स्तोककालेनेति ॥ ६३ ॥

धेरस्स तवस्सिस्स, बहुस्सुअस्स व पमाणजूयस्स ।

अञ्जासंसर्गीए, जणजंणयं हविज्जाहि ॥ ६४ ॥

स्थविरस्य वृक्षस्य तपस्विनो वा तपोयुक्तस्य बहुभुतस्य वाऽ-
धीतवद्भागमस्य प्रमाणनूतस्य वा सर्वजनमान्यस्य एवंविध-
स्यापि साधोः आर्यासंसर्ग्या साध्वीपरिचयेन (जणजंणयं
ति) जनवचनीयता जनापवाद इत्यर्थः, भवेदिति ॥ ६४ ॥

अथ यद्येवंविधस्यार्यासंसर्ग्या जनापवादः स्यात्तर्हि—

एतद्वीपरीतस्य का कथेत्याह—

किं पुण तरुणो अवहु-स्सुअ न य विगिह्वतवचरणो ।

अञ्जासंसर्गीए, जणवंचणयं न पाविज्जा ॥ ६५ ॥

तरुणो युवा अवहुभुतभागमपरिज्ञानरहितः, न चापि बहुवि-
ह्वतप्रचरणो न दशमादितपःकर्ता, एवंविधो मुनिरार्यासंसर्ग्या
जनवचनीयतां किं पुनर्न प्राप्नुयात्?, अपि तु प्राप्नुयादेवेत्यर्थः
॥ ६५ ॥ ग० २ अधि० ।

अञ्जासाद-आर्यापाद-पुं० । श्रीधीरसिद्धे चतुर्देशाधिकव-
र्षशतद्वयेऽतिक्रान्ते उत्पन्नाव्यक्तदृष्टीनां गुरौ, ते चाऽऽर्यापादा-
जिघा आचार्याः श्वेताभ्यां नगर्यां समवसृत्य तत्रैव हृदयश-
लरोगतो मृत्वा सौधमं उपपद्य पुनः शरीरमधिष्ठाय कञ्चित्स्व-
शिष्यमाचार्यं हत्वा दिवं गता इति । तच्छिष्याश्चाव्यक्तदृष्टयोऽज-
वन् । मा० क० । उक्त० आ० म० । ('अव्यक्तिय' शब्देऽस्य विस्तरः)

अज्जिअ-अजित-वि० । उत्पादिते; उक्त० १ अ० । उपाजिते,
“ धम्मज्जियं च ववहारं, बुद्धेहायरियं सथा ” उक्त० १ अ० ।
सञ्चिते, “ अद्भुविहं कममूलं, बहुएहि भवेहि अज्जियं पावं ”
संथा० । नि० सू० । उक्त० ।

अज्जिअज्ञाज-आर्यिकालाज-पुं० । आर्यिकालाभ्यो लाज-
आर्यिकालाजः । साध्यानीतवस्त्रपात्रादौ, आव० ।

अज्जिअज्ञाभे गिद्धा, मएण लाजेण जे असंतुद्धा ।

जिक्तायरियाजग्गा, अण्णियपुत्तं वड्डसंति ॥ ११७ ॥

आर्यिकालान्यो लाजः तस्मिन् गृह्य आसक्ताः, स्वकीयेनात्मीये-
न लाजेन ये असन्तुष्टा मन्दधर्मा भिक्षार्चयया भग्नाः जिक्ताऽ-
टनेन निर्विषा इत्यर्थः । ते हि सुसाधुना चोदिताः सन्तः अभ-

व्योऽयं तपस्विनामिति अत्रिकापुत्रमाचार्या व्यदिशन्त्याल-
म्बन्त्वेनेति गार्थार्थः ॥ ११७ ॥

कथम् ?—

अण्णियपुत्तायारिओ, भत्तं पाणं च पुण्णचूलाए ।

उवणीयं जुंजतो, तेणैव भवेय अंतगदो ॥ ११८ ॥

अक्रारथो निगदसिद्धः । भावार्थस्तु कथानकादवसेयः (तच्च
'अण्णियावत्' शब्दे वक्ष्यते) तेन मन्दमतय इदमालम्बनं कु-
र्वन्तः सन्तः, इदमपरं नेकान्ते । किमत आह—

गयमीसगणा ओमे, भिक्खायारिआ अपवत्तं येरं ।

निगमंति सहो विसदो, अज्जिअलाभं गवेसंता ॥ ११९ ॥

गतः शिष्यगणोऽस्येति समासस्तम्, (ओमे) कुम्भिके जिक्ता-
चर्यायाम्, (अपवत्तं) असमर्थः, जिक्ताचर्यायामपवत्तं अस-
मर्थस्तं स्थविरं वृक्षमेवंगुणयुक्तं न गणयन्ति नाज्ञोचयन्ति, स-
हा विसदाः समर्थाः, अपिशब्दात् सहायादिगुणयुक्तत्वेऽपि सव-
मायाविन आर्यिकालाभं वेषं गवेषयन्ति अन्वेषन्त इति गार्था-
र्थः ॥ ११९ ॥ आव० ३ अ० ।

अज्जिआ-आर्यिकाला-स्त्री० । मातुर्मातरि, दश० ७ अ० । पिता-
मह्यम्, वृ० १ उ० । ग० । साध्यां च । “जानीते जिनवचनं, भ्रष्टं
चार्यिकासकलम् । नास्यास्त्यसम्भवोऽस्या-नादृष्टविरो-
धगतिरस्ति” ॥ १ ॥ ध० २ अधि० ।

अज्जु-अद्य-अव्य० । अपजृंशे वकारान्तत्वम् । अस्मिन्नहनि,

“विष्पिययारव जहवि, पिठतो वि तं आणही अज्जु” प्रा० ।

अज्जुण-अर्जुन-पुं० । अर्ज-वनम् । ककुभपयोये, औ० । बहु-

बीजकवृक्षजेदे, प्रज्ञा० १ पद० । ज्ञा० । रा० । तत्पुष्पे, तच्च सु-

रति भवति । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । तृणविशेषे, प्रज्ञा० १ पद० । आ-

खा० । स्वनामख्याते पारसुरक्षणे, जं० ३ वक्त्र० । गोशालस्य

मङ्गविपुत्रस्य पष्ठे गौतमपुत्रे दिक्कचरे, म० १ ए श० १ उ० । “अ-

ज्जुणस्स गोयमपुत्तस्स सररीरं विप्पजहामि” ज० १४ श० १

उ० । हैहयवंश्ये कृतवीर्याऽपत्ये नृपजेदे, भूतावमानी हैहयभा-

जुनः । ध० १ अधि० । पाण्डुराजस्य तृतीये आत्मजे, ज्ञा० १

श्रु० १६ अ० । (विवाहादि चास्य 'दोवइ' शब्दे दृष्टव्यम्)

“अज्जुणगुहं व तस्स जाणइ” उपा० २ अ० ।

अज्जुणग-अर्जुनक-पुं० । माताकारजेदे, अन्त० । तत्कथा चैवम्-

ते णं काले णं ते णं समएणं रायगिहे णयरे गुणसिद्धए चेइ-

ए, सेणिए राया, चेद्धणा देवी, तत्थ णं रायगिहे णयरे

अज्जुणए नामा मालागारे परिवसति । अहे जाव

अपरिचूते तस्स णं अज्जुणयस्स मालागारस्स बंधुमती-

नामं जारिया होत्था । सुमालस्स तस्स णं अज्जुणयस्स मा-

लागारस्स रायगिहस्स नगरस्स बहिया । एत्थ णं महं एगे

पुण्फारामे होत्था, किन्हे जाव निकुलं वचूते दमच्चवणकुसु-

मेइ पासा ते तस्स णं पुण्फारामस्स अदूरमामेते एत्थ णं

अज्जुणयस्स मालागारस्स अज्जयपज्जयपिप्पज्जयागते अ-

ण्णकुलपरीसं परंपरागते मोगरपाणस्स जक्खाययणे हो-

त्था, पोराणे दिव्वे सच्चे सच्चवातिणं जहा पुण्णभेदे तत्थ

णं भोगरपाणिस्स एणं महं पन्नसहस्सनिप्पसस्रओभयमो-
गारं गहाय चिद्धति, तस्सेव अञ्जुणए मालागारे बालप्पजि-
तिं चैव भोगरपाणिजक्खस्स जत्तेया वि होत्था, कल्ला-
कल्लिं पच्छियपभिया ति गेएहोवेति, गेएहोवेतिचा रायगि-
हातो णगराओ पमिनिक्खमति, पडिनिक्खमत्ता जेणेव पु-
प्फारामे उज्जाणे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छतिचा पु-
प्फचयं करेति, करेतिचा अग्गाइं वराइं पुप्फाइं गहाय जे-
णेव भोगरपाणिस्स जक्खस्स अक्खायतणे तेणेव उवा-
गच्छति, उवागच्छतिचा भोगरपाणिजक्खस्स महारिइ पुप्फ-
चणं करेति, करेतिचा जाणुपाते पक्खिते पणामं करेति,
करेतिचा ततो पच्छा रायमग्गंसि विति कप्पेमाणे विहरति,
तत्थ एणं रायगिहे नगरे ब्रह्मिजनानां गोष्ठीं परिवसति, अद्वा
जाव अपरिभुया जक्खसुकया या वि होत्था, तं रायगिहे
णयरे अस्सया कयाइं पमोये घुट्टे या वि होत्था, तस्सेव अञ्जु-
णए मालागारे कल्लपभुयतराएहिं पुप्फाइं कज्जमिं तिकट्टु
पच्चूसकात्तसमयंसि बंधुमतीए जारियाए सद्धिं पच्छिय प-
डियाइं गेएहति, गेएहतिचा सयाउ गिहातो पमिनिक्खमति,
पमिनिक्खतिचा रायगिहं णयरे मज्झं मज्जेणं निगच्छइ,
निगच्छइत्ता जेणेव पुप्फारामे उज्जाणे तेणेव उवाग-
च्छति, उवागच्छतिचा बंधुमतीए जारियाए सद्धिं पुप्फचयं
करेति, तीसे लब्धियाए गोष्ठीं; तत्थ गोष्ठीह्मा पुरिसा जेणेव
भोगरपाणिस्स जक्खायतणे तेणेव उवागया अजिर-
ममाणा चिद्धति, तस्सेव अञ्जुणए मालागारे बंधुमतीए
जारियाए सद्धिं पुप्फचयं करेति, करेतिचा पच्छीयं भरेति
अग्गाइं पुप्फाइं मिहाइं जेणेव भोगरपाणिस्स जक्खस्स
जक्खायतणे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छतिचा ते छ गो-
ष्ठीह्मा पुरिसा अञ्जुणए मालागारे बंधुमतीजारियाए सद्धिं
एज्जमाणं पासंति, पासंतिचा अएणमएणं एवं वयासी-एस
णं देवाणुप्पिया ! अञ्जुणमालागारे बंधुमतीए जारियाए स-
द्धिं हव्वमागच्छति, हव्वमागच्छतिचा तं सेयं खल्ल देवा-
णुप्पिय ! अहं अञ्जुणयं मालागारं अउरुयबंधणयं क-
रेति, करेतिचा बंधुमतीए जारियाए सद्धिं विपुलाइं भोग-
भोगाइं जुंजमाणाणं विहरित्तए तिकट्टु एयमट्ठं अएण-
माणस्स पडिसुणति, पडिसुणतिचा कवाभंतरेसु निलुक्कति,
निब्बत्ता निप्फंदा तुसिणिं एया पठ्ठा चिद्धति, तस्से अञ्जु-
णए मालागारे बंधुमतीए जारियाए सद्धिं जेणेव भोगर-
जक्खायतणे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छतिचा आलोए
पणामं करेति, करेतिचा महारिइं पुप्फचणं करेति, जाणुपायं
परणामं करेति, तत्ते एणं ते उ गोष्ठीह्मा पुरिसा दवदवस्स
कवाभंतरेहिं तो निगच्छंति, निगच्छंतिचा अञ्जुणयं मा-
ल्लागारं गेएहंति, गेएहंतिचा अवमगं बंधणं करेति, बंधुमती-

मालागाराए सद्धिं विहरताइं भोगजोगाइं जुंजमाणा विहर-
ति, तस्स अञ्जुणयस्स माल्लागारस्स अयं अपसत्थीए । एवं
खल्ल अहं बालप्पभितिं चैव भोगरपाणिस्स भगवतो कल्ला-
कल्लिं जाव कप्पेमाणे विहरामि, तं जयणं इहं सखिहिते सुच्च-
चेण एस कट्ठे तत्तेणं से भोगरपाणिजक्खे अञ्जुणयस्स
माल्लागारस्स अयमेयारूवं अवत्थियं जाव वियाणिचा
अञ्जुणयस्स माल्लागारस्स सरीरयं अणुपविसति, अणुप-
विसतिचा तमतमतहसंबच्चाइं छिंदति, छिंदतिचा तं पन्नस-
हस्सनिप्पसं अन्नमयं भोगारं गेएहति, ते इत्थी सत्तमे छ
पुरिसे घाएइ तसे अञ्जुणए मालागारे भोगरपाणिणा ज-
क्खेण अणाइत्ते समाणे रायगिहस्स णगरस्स परिपेरं तेणं
कल्लाकल्लिं उ इत्थिसत्तमे पुरिसे घायमाणे विहरति, तए एणं
रायगिहे णयरे सिंघामग जाव महापडेसु बहुजणो अस्सम-
स्स एवमाइक्खति०४ । एवं खल्ल देवाणुप्पिय ! अञ्जुणए
माल्लागारे भोगरपाणिणा अणाइत्ते समाणे रायगिहे णयरे
वडिया छ इत्थिसत्तमे पुरिसे घायमाणे विहरति, तत्ते एणं
से सेणिण राया इमीसे कहाए द्वादट्ठे समाणे क्रोमुंवि ए स-
हावेति, सहावेतिचा एवं वयासी-एवं खल्ल देवाणुप्पिया ! एणं
अञ्जुणमाल्लागारे जाव घाएमाणे विहरति, तंमाणं तुज्जके-
इकट्ठस्स वा तस्सस्स वा पाणिस्स वा पुप्फफलाणं वा अट्ठाए
संतिरं निग्गच्छउमाणं तस्स सरीरयस्स बावत्ती भविस्सति,
तिकट्टु दोब्बं पि तत्तं पि घोसणघोसेहाति, घोसणघोसेहातिचा
खिप्पा मम एयं माणत्थियं पच्चप्पिणंति, तए णं कोहुं-
विय जाव पच्चप्पिणंति, तत्थ एणं रायगिहे णगरे सुदंसणे
नामे सेट्ठी परिवसति, अट्ठे तस्से सुदंसणे समणो वासए या
वि होत्था, अजिगयजीवाजीवे जाव विहरति । ते णं काले एणं
ते एणं समए एणं समणे भगवं महावीरे जाव समोसट्ठे जाव वि-
हरति, तं रायगिहे णयरे सिंघामगबहुजणो अस्समस्स एव-
माइक्खति जाव किमंग ! पुण विपुलस्स अट्ठस्स महणताए
ते तस्स सुदंसणस्स बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सुच्चा निसम्म
अव्भत्थित्ते० ५ । एवं खल्ल समणे एणं जाव विहरति, तं गच्छा-
मि, एणं वंदामि, एवं संपेहेति, संपेहेतिचा जेणेव अम्मापियरो
तेणेव उवागच्छति, उवागच्छतिचा करयल० एवं वयासी-
एवं खल्ल अम्मयाओ समणे जाव विहरति, तं गच्छामि एणं
समणं भगवं महावीरं वंदामि, जाव पज्जुवासामि, तत्ते एणं ते
सुदंसणं सेट्ठी अम्मापियरो एव वयासी-एवं खल्ल पुत्ता
अञ्जुणए माल्लागारे जाव घाएमाणे विहरति, तंमाणं तुमं
पुत्ता समणं जगवं महावीरं वंदंति, पज्जुवासंति, निग्गत्ताहि-
माणं तवसरीरस्स वा विति भविस्सति, तुमणं इह गए चैव स-
माणं भगवं महावीरं वंदाहि, तए एणं से सुदंसणे सेट्ठी अम्मापि-

यरो एवं वयासी-किं एं अम्मयातो समणं भगवं महावीरं इह-
मागते इह पत्तं इह समोसदं इह गते चेव वंदिस्सामि, तं गच्छा-
मि, एं अहं अम्मयाउ तुज्झेहिं अञ्जुण्णाते समाणे समणं
भगवं महावीरं वंदति, तं सुदंसणं सेट्ठी अम्मापियरो जा से नो
संचाएति, बहुहिं आघवणेहिय ४ जाव पख्वेहिं संता तंता
परितंता तीहे एवं वयासी-अहामुहं तत्ते एं से सुदंसणे अ-
म्मापितीहिं अञ्जुण्णाते समाणे एहाति, सुच्छया वेसाई जाव
सरीरे सयातो गिहातो पडिनिक्खमति, पमिणिक्खमतिता
पायाविहारचारेणं रायगिहं एयरं मज्जं मज्जेणं निग्गच्छति,
निग्गच्छतिता मोग्गरपाणिस्स जक्खस्स जक्खायतणे अउर-
सामंते एं जेणेव गुणसीद्धए चेति ए जेणेव समणे जगवं तेणेव
पाहिरेत्थगमणाए तत्ते एं से मोग्गरपाणी जक्खे सुदंसणं स-
मणो वासयं अदूरसामंते एं वीयीवयमाणे पासति, पासतिता
आमुरुते २ तं पल्लसहस्सनिप्फुसं अओमयमोग्गरं उद्धाझेमाणे
जेणेव सुदंसणे समणो वासए तेणेव पहारेत्थगमणाए तत्ते
एं से सुदंसणे समणो वासए मोग्गरपाणिं जक्खं एज्जमाणं
पासति, पासतिता अजीते अतत्थे अणुव्विग्गे अक्खुमिते
अचिद्धए असंभंते वत्थंतेणं जूमी पमज्जति, पमज्जतिता
करयद्ध ० एवं वयासी-एमोत्थु एं अरहंताणं जाव संपत्ताणं;
नमोत्थु एं समणस्स भगवं जाव संपाविउकामस्स पुवं पि
एयए समणस्स जगवओ महावीरस्स अंति ए थूलए
पाणातिवातं पच्चक्खाए जावजीवाए थूलए मूसावाए
थूलए अदिण्णादाणे सदारसंतोसे करे जावजीवाए तं
इदाणिं पि ए तस्सेव अंतिअं सव्वं पाणातिवायं पच्च-
क्खामि जावजीवाए, मूसावायं अदत्तादाणं मेहुणपरिग्गहं
पच्चक्खामि जावजीवाए, सव्वं कोहं जाव मिच्छादंसणस-
दहं पच्चक्खामि जावजीवाए, सव्वं असणं पाणं खाइमं
साइमं चउव्विहं पि आहारं पच्चक्खामि जावजीवाए, जति
णं एतो उवमयातो मुच्चिस्सामि, तो मे कप्पई पारे तत्ते ।
अह एं एतो उवमयातो न मुच्चिस्सामि, तो मे तहा
पच्चक्खाए वि तिकट्टु सागारं पमिमं पडिवज्जति । से
मोग्गरपाणी जक्खे तं पल्लसहस्सनिप्फुणं अओमयं मोग्ग-
रं उद्धाझेमाणे २ जेणेव सुदंसणे समणो वासए तेणेव
उवागते नो चेव एं संचाएति सुदंसणं समणोवासयं तेयसा
समज्जिपडिताते । तत्ते एं से मोग्गरपाणी जक्खे सुदंसणं स-
मणोवासयं सव्वओ समंताओ परिघोलमाणे २ जाहे नो संचा-
एति सुदंसणं समणो वासयं तेयसा समज्जिपडितते ताहे सुदं-
सणस्स समणो वासयस्स पुरतो सपक्खिं सपमिदिसिं ठिच्चा
सुदंसणं समणोवासयं आणमिसाए दिट्ठीए मुचिरं निरिक्ख-
ति, निरिक्खतिता अञ्जुणयस्स मात्तागारस्स सरीरं विप्प-
जहति । तं पल्लसहस्सनिप्फुणं अओमयं मोग्गरं गहाय जाये-

व दिसिं पाउज्जते तामेव दिसिं पमिगते । तए णं अञ्जुणए
मालागारे मोग्गरपाणिणा जक्खेणं विप्पमुक्किस्समाणे ध-
सति धरणीयतलंसि, सव्वं गेहं निवाडिए ते सुदंसणे समणो
वासए निरुवमग्गाम्मि तिकट्टु पमिमं पारेति, तत्ते एं से
अञ्जुणए मालागारे ततो मुहुसंतरेण आसत्थे समाणे उट्ठेति,
उट्ठेतिता सुदंसणं समणो वासयं एवं वयासी-तुज्झेणं
देवाणुप्पिया ! कहिं वासं पथिया ! तत्ते एं से सुदंसणे समणो
वासए अञ्जुणयं मालागारं एवं वयासी-एवं खलु देवाणु-
प्पिया ! अहं सुदंसणे नाम समणो वासए अज्जिगयजीवाजीवे
गुणसिद्धे चेइए समणं जगवं महावीरस्स वंदते, सपथिए
तसे अञ्जुणए मात्तागारे सुदंसणं समणो वासयं एवं वया-
सी-तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! अहमवि तुमए सक्किं समणं
जगवं महावीरस्स वंदिए जाव पज्जुवासिए । अहामुहं देवाणु-
प्पिया ! तत्ते णं से सुदंसणे समणो वासए अञ्जुणएणं मात्ता-
गारेणं सक्किं जेणेव गुणसिलए चेति ए जेणेव समणे जगवं
महावीरे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छतिता अञ्जुणएणं
मालागारेणं सक्किं समणं भगवं महावीरं तिकवुत्तो जाव पज्जु-
वासति । तत्तेणं से समणे भगवं महावीरे सुदंसणं समणो वा-
सए अञ्जुणयस्स मात्तागारस्स तिसयद्धम्मकहासुदंसणे स-
मणोवासए पमिगते तसे अञ्जुणए मात्तागारे समणस्स भगवतो
महावीरस्स अंति ए धम्मं सोच्चा इहत्तुट्ठा सदहामि, णं जंते !
निग्गंथं पावयणं जाव अब्भुट्ठेमि, अहामुहं तसे अञ्जुणए
उत्तरपुरच्छिमे य सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेति, करेतिता
जाव अणगारे जाते जाव विहरति, तत्ते एं से अञ्जुणए अ-
णगारे जं चेव दिवसं मुंभे ० जाव पव्वइए तं चेव दिवसं स-
म-
णं जगवं महावीरं महावीरस्स वंदति, वंदतिता इमं एया-
रुवं उग्गहं उग्गिहहेति, कप्पति, मं जावजीवाए छट्ठं छट्ठेण
अनिक्खित्तेण तवौकम्मेणं अप्पाणं जावेमाणस्स विहरित्तए
तिकट्टु अयमेयारुवं उग्गहं उग्गिहहेति, जावजीवाए विह-
रति, तत्ते एं अञ्जुणए अणगारे उट्ठक्खमाणपारणायंसि
पढमपोरसीए सज्झायं करेति, जहा गायमसामी जाव अ-
वति, तत्ते एं से अञ्जुणयं अणगारं रायगिहे एयरं उच्च-
नीचं च जाव अरुमाणं बहवे इत्थी उ य पुरिसा य रुहरा
य महला य जुवाणा य एवं वयासी-इमे एं मे पितामातरा
इमे एं मे मा मारिया जायजगिणीजज्जा पुत्ते धूया सुएहा मा
मारिया, इमे एं मे अस्से य सयणसंबंधे परियणं मा मारेति, ति-
कट्टु अप्पेगइया अक्कोसंति, अप्पेगइया हीसंति, अप्पे ० निंदंति,
अप्पे ० खिसति, अप्पेगइया गरहंति, अप्पे ० तज्जेति, तत्ते-
एं से अञ्जुणए अणगारे तेहिं बहूहिं पुरसेहिं महत्ते
य जाव अक्कोसिज्ज मा जाव ताझेणेते संमणसा वि अ पड-

सस्समाणे समं सहति, समं क्वपति, तित्तिक्खति, अहिज्जमाणे अहिंयासे, समं सहमाणे क्वमतो तित्तिक्खति, अहिंयासेति, रायगिहे णयरे ऊंचनीचमज्जिमकुलाइं अरुमाणे जइ भत्तं लज्जति, तो पाणं न लभति, जइ पाणं लभइ, तो जत्तं न लभइ, तत्ते णं ते अज्जुणए अणगारे अदीणे अविमणे अकलुसे अणाइहे प्रबीसादी अपरितत्तजोगी अमति, अरुत्तिचा रायगिहातो नगरातो पडिनिक्खमति, पडिनिक्खमत्तिचा, जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे जहेव गोतमसामी जाव पडिदंसेते २ समणं भगवं महावीरे अरुभणुसाते समाणे अज्जुत्ते ४ विज्जमिव पणगज्जुतेण अप्पाणेण तमाहारं आहारेति, आहारेत्तिचा तत्ते णं समणे भगवं महावीरे अत्रया कयाति, कयात्तिचा रायगिहाओ पडिणिक्खमति, पडिणिक्खमत्तिचा वहिया जणविहं विहारं विहरति, तत्ते णं से अज्जुणए अणगारे तेणं ठारालेणं विपुत्तेणं पयत्तेणं पग्गहिणं महाणुभागेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणे बहुपडिपुत्ते ढम्मासे सामणपरियागं पाउणाति, अरुमासियाए संझेहणाए अप्पाणं कुसेति, तीसं भत्ताइं अणसणाए उदेति, उदेत्तिचा जसद्धाते कीरति, कीरत्तिचा जाव सिद्धे ॥ अंतं ६ वर्गं ३ अ० ।

स्वनामस्याते तस्करभेदे, आचा० १ शु० ३ अ० १ उ० । (तस्य शब्दासक्तत्वात् 'सह' शब्दे कथा वदयते)

अज्जुणसुवण-अर्जुनसुवर्ण-न० । श्वेतकाञ्चने, औ० ।

अज्जोग-अयोग-पुं० । "सवादौ वा" ॥ ८ । २ । ६६ ॥ इति प्राकृतलक्षणजस्य वा चित्त्वम् । योगवर्जिते, पं० सं० १ द्वा० ।

अज्जोगि (ए)-अयोगिन्-पुं० । सेवादित्वाद् जाद्वित्वम् । अयोगिकेवज्जिनि, " अज्जोगो अज्जोगी, संमत्तसज्जोगमि होति जोगाउ " पं० सं० १ द्वा० ।

अज्जुओ-देशी-प्रातिवेद्मिके, दे० ना० १ वर्ग० ।

अज्जुत्त-अध्यात्म-न० । अधि आत्मनि वर्त्तते इत्यध्यात्मम् ।

चेतसि, दश० १ अ० । आचा० । प्रव० । स्थाने, आव० ५ अ० । सम्यग्धर्मध्यानादिभावनायाम्, सूत्र० १ शु० ८ अ० । आत्मानमधिकृत्य यद्वर्त्तते तदध्यात्मम् । सुखदुःखादौ, "जे अज्जुत्तं तत्तं जाणइ से वहिया जाणइ, जे वहिया जाणइ से अज्जुत्तं जाणइ" आचा० १ शु० १ अ० ७ उ० । (आत्मनि इति अध्यात्मम्, 'अव्ययं विज०' ॥ २ । १ । ६ ॥ इति पाणिनिस्मृत्येण समासः) आत्मनीत्यर्थे, उक्तं १ अ० । अध्यात्मस्य-न० । अध्यात्मं मनस्तस्मिन् तिष्ठत्यध्यात्मस्यम्, प्राकृतत्वाद्दर्शलोपः, इष्टसंयोगानिष्टसंयोगादिहेतुभ्यो जाते सुखदुःखादौ, उक्तं । "अज्जुत्तं सव्वओ सव्वं, विस्समाणे पियायए" उक्तं ६ अ० ।

अज्जुत्तओग-अध्यात्मयोग-पुं० । सुप्रणिहितान्तःकरणतायाम्, धर्मध्याने च । सूत्र० १ शु० १६ अ० । योगभेदे च, तल्लक्षणम्-तत्रादनादिपरजाव औद्यिकभावरमणीयतां धर्मत्वेन निर्धार्य तत्पुष्टिहेतुं क्रियां कुर्वन् अधर्मं धर्मवृत्त्या इच्छन् प्रवृत्तः स एव निरामयनिःसंगशुद्धात्मभावनाजावितान्तःकरणस्य स्वभाव एव धर्म इति योगवृत्त्याऽध्यात्मयोगः । अष्ट० ८ अष्ट० ।

औचित्याद् वृत्तयुक्तस्य, वचनात्तत्त्वचिन्तनम् ।

मैत्र्यादिजावसंयुक्त-मध्यात्मं तद्विदो विदुः ॥ २ ॥

(औचित्यादिति) औचित्यादुचितप्रवृत्तिवृत्तणाद् वृत्तयुक्तस्याऽऽश्रुतमहाश्रुतसमन्वितस्य वचनाज्जिनागमात्तत्त्वचिन्तनं जीवादिपदार्थसार्थपर्यालोचनं मैत्र्यादिभावैर्मैत्रीकरुणामुदितोपेक्षावृत्तैः समन्वितं सहितमध्यात्मं तद्विदोऽध्यात्मज्ञातारो विदुर्जानते । द्वा० १८ द्वा० । " अज्जुत्तओगं गयमाणस्स " आचा० १ शु० ।

अज्जुत्तओगसाहजुत्त-अध्यात्मयोगसाधनयुक्त-पुं० । अध्यात्मं मनस्तस्य योगा व्यापारा धर्मध्यानादयस्तेषां साधनान्येकाग्रतादीनि तैर्युक्तोऽध्यात्मयोगसाधनयुक्तः । चित्तैकाग्रताऽऽदिभाजि, उक्तं २६ अ० । " निव्विकारे णं जीवे वइ-गुत्ते अज्जुत्तओगसाहजुत्ते या वि भवइ " उक्तं २६ अ० ।

अज्जुत्तओगसुद्धादाण-आध्यात्मयोगशुद्धादान-त्रि० अध्यात्मयोगेन सुप्रणिहितान्तःकरणतया धर्मध्यानेन शुद्धमवदात्मादानं चरित्रं यस्य स तथा । शुभचेतसा विशुद्धचारित्रे, " अज्जुत्तओगसुद्धादाणे उवट्टिए ठिअप्पा संखाए परद-त्तभोई भिक्खू ति वच्चे " सूत्र० १ शु० १६ अ० ।

अज्जुत्तकिरिया-अध्यात्मक्रिया-स्त्री० । केनापि कथञ्चनाप्यपरिभूतस्य दौर्मेनस्यकरणरूपेऽष्टमे क्रियास्थाने, स्था० ५ द्वा० २ उ० । कोङ्कणसाधोरिव यदि सुताः सम्प्रति क्षेत्रवृत्तराणि संज्वलयन्ति तदा भव्यमित्यादि चिन्तनमध्यस्तमक्रिया । ध० ३ अधि० ।

अज्जुत्तज्जाणुत्त-अध्यात्मध्यानयुक्त-त्रि० । अध्यात्मना शुभमनसा ध्यानं यत्नेन युक्तो यः स तथा । प्रशस्तध्यानापयुक्ते, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वा० ।

अज्जुत्तदंर-अध्यात्मदंर-पुं० । शोकाद्यभिभवेऽष्टमक्रियास्थाने, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वा० ।

अज्जुत्तदोस-अध्यात्मदोष-पुं० । कषाये, सूत्र० ।

कोहं च माणं च तहेव मायं,

लोभं चउत्थं अज्जुत्तदोसा ।

एआणि वंता अरहा महेसी,

ए कुव्वई पाव ए कारवेइ ॥ २६ ॥

(कोहं चेत्यादि) निदानोच्छेदेन हि निदानिन उच्छेदो भवतीति न्यायात् संसारद्विधेतश्च क्रोधादयः कारणमत एतान्ध्यात्मदोषांश्चतुरोऽपि क्रोधादीन् कषायान् वान्त्वा परित्यज्याऽसौ भगवानर्हस्तीर्थकृद् जातः । तथा महर्षिश्च । एवं परमार्थतो महर्षित्वं भवति यद्यध्यात्मदोषा न भवन्ति, नान्यथेति, तथा न स्वतः पापं सावद्यमनुष्ठानं करोति, नाप्यन्यैः कारयतीति । सूत्र० १ शु० ६ अ० ।

अज्जुत्तपयपरिक्खा-अध्यात्ममत्तपरीक्षा-स्त्री० । नामानुरूपाभिधेये, शतग्रन्थीकृता नयविजयशिष्येण यशोविजयवाचकेन कृते ग्रन्थविशेषे, प्रति० । द्वा० ।

अज्जुत्तरय-अध्यात्मरत-त्रि० । प्रशस्तध्यानासक्ते, दश० १० अ० ।

अज्जुत्तवत्तिय-अध्यात्मप्रत्ययिक-(पुं०)-आध्यात्मिकप्रत्ययिक-न० । आत्मनि अधि अध्यात्मम् । तत्र भव आध्यात्मिको द-

एतद्वत्तत्त्वव्यतिक्रमः । अष्टमे क्रियास्थाने, तद्यथा-निर्निमित्तमेव दुर्मना उपहतमनःसंकल्पो हृदयेन द्वियमाणश्चिन्तासागरावगाढः संतिष्ठते । सूत्र० २ श्रु० १२ अ० ।

एतदेव सूत्रकारो व्यस्यन्नाह—

अहावरे अष्टमे किरियाठाणे अज्जत्तवत्तिं चि आहिज्जइ से जहा णामए केइ पुरिमे णत्थि णं केइ किं विसंवादेति सयमेव हीणे दीणे छुडे छुम्माणे ओहयमणसंकपे चिंतासोगसागरसंपविट्ठे करतलपल्लवत्तमुहे अट्टज्जाणावेगए भूमिगयदिट्ठिए फियाई तस्म एं अज्जत्तवत्तया आसंसइया चत्तारि ठाणा एवमाहिज्जइ, तं कोहे माणे माया लोहे अज्जत्तमेव कोहमाणमायालोहे एवं खलु तस्स तप्पनियं सावज्जंति आहिज्जइ अष्टमे किरियाठाणे अज्जत्तवत्तिं चि आहिण ॥ १६ ॥

अथापरमष्टमं क्रियास्थानमाध्यात्मिकमित्यन्तःकरणोद्भवमाख्यायते । तद्यथा नाम कश्चिद्विषयचिन्तोपेक्षाप्रधानस्तस्य च नास्ति कश्चिद्विषयादयिता न तस्य कश्चिद्विषयादेन परिज्ञावेन वा सद्भूतोद्भावेन वा चित्तशुद्धिमुत्पादयति, तथाप्यसौ स्वयमेव वर्णापसदवद्दीनो दुर्मतवद्दीनो दुश्चिन्तया दुष्टो दुर्मनास्तथोपहतोऽस्वच्छतया मनःसंकल्पो यस्य स तथा । चिन्तैव शोक इति सागरश्चिन्ताप्रधानो वा शोकश्चिन्ताशोकः सागर इव चिन्ताशोकसागरः । तथातूतश्च यदवस्थो जवति तद्दर्शयति-करतले पर्यस्तं मुखं यस्य स तथा अहर्निशं भवति, तथाऽऽर्थापानोपगतोऽपगतसंख्येकतया धर्मेध्यानदूरवर्ती निर्निमित्तमेव द्वाष्टोपहतवच्छायायति । तस्यैव चिन्ताशोकसागरावगाढस्य सत आध्यात्मिकमित्यन्तःकरणोद्भवानि मनःसंस्तान्यसंज्ञायितानि वा निःसंज्ञायितानि वा चत्वारि वक्ष्यमाणानि स्थानानि जवन्ति, तानि चैवं समाख्यायन्ते; तद्यथा-क्रोधस्थानम्, मानस्थानम्, मायास्थानम्, लोभस्थानमिति । ते चावश्यं क्रोधमानमायालोभा आत्मनोऽपि भवन्त्याध्यात्मिकाः, परिभरेव सद्भिर्दुष्टं मनो भवति । तदेव तस्य दुर्मनसः क्रोधमानमायालोभघत एवमेवोपहतमनःसङ्कल्पस्य तत्प्रत्ययिकमध्यात्मनिमित्तं सावद्यं कर्माऽऽधीयते संबध्यते । तदेवमेतत्क्रियास्थानमाध्यात्मिकाख्यायामाख्यातमिति ॥१६॥ सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

अज्जत्तवत्ति-अध्यात्मवचन-न० । आत्मन्याधि अध्यात्मम्, तच्च तद्वचनम् । हृदयगते वचनभेदे, बोधवचनानां सप्तममिदम् । आचा० २ श्रु० ४ अ० १ व० । आत्मन्याधि अध्यात्मं हृदयं तं तत्परिहारेणान्यद् भविष्यतस्तेदेव । सहसा पतिते वचने, विशेषः । आचा० ।

अज्जत्तविदु-अध्यात्मविदु-पुं० । यथार्थनामधेये ग्रन्थभेदे, “ये यावन्तोऽध्वस्तबन्धा अज्जन्, जेदज्ञानाज्यास एवात्र मूलम् । ये यावन्तो ध्वस्तबन्धा भवन्ति, जेदज्ञानाभाव एवात्र बीजम्” ॥१॥ इति तद्वचनम् । अष्ट० १४ अष्ट० ।

अज्जत्तवत्ति-अध्यात्मविषीदन्-न० । संयमकष्टमनुजय मनसि विषमिजवने, सूत्र० ।

जहा संगामकाश्मि, पिडितो जीरु वेहइ ।

वज्जयं गहणं एणं, को जाणइ पराजयं ? ॥ १ ॥

(जहेत्यादि) दृष्टान्तेन हि मन्दमतीनां सुखेनैवाप्यवगतिर्भव-

त्यत आदावेव दृष्टान्तमाह-यथा कश्चिद्गीहरक्तकरणः सं-
ग्रामकाले परानीकयुद्धावसरे समुपस्थितः पृष्ठतः प्रकृते आदा-
वेवाऽऽपत्प्रतीकारहेतुचूतं दुर्गादिकं स्थानवमलोकयति । तदे-
व दर्शयति- (वज्जयमिति) यत्रोदकं वज्जयाकारेण व्यवस्थित-
मुदकरहिजा वा गर्तो दुःखनिर्गमप्रवेशास्तथा गहनं धवादिशु-
द्धैः कटिस्तस्थानीयम् (एणं ति) प्रच्छन्नं गिरिगुहादिकम् । किमि-
त्यसावेवमलोकयति ? यत एवं मन्यते तत्रैवचूते तुमुले संग्रामे
सुजटसङ्कुले को जानाति कस्यात्र पराजयो भविष्यतीति ? यतो
देवायत्ताः कार्यसिद्धयः स्तोकेरपि बहवो जायन्त इति ॥१॥

किञ्च-

मुहुत्ताणं मुहुत्तस्स, मुहुत्तो होइ तारिसो ।

पराजिया वसप्पामो, इति जीरु अवेहइ ॥२॥

मुहुर्तानामेकस्य वा मुहुर्तस्यापरो मुहुर्तः कालविशेषलक्ष-
णोऽवसरस्तादृग्भवति यत्र जयः पराजयो वा संभाव्यते, त-
त्रैवं व्यवस्थिते पराजिता वयमपसर्पामो नश्याम इत्येतदपि
संभाव्यते, अस्मद्विधानमिति भीरुः पृष्ठतः आपत्प्रतीकारार्थं
शरणमपेक्षते ॥२॥

श्लोकद्वयेन दृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकमाह-

एवं तु समणा एगे, अवलं नच्चा ण अप्पणं ।

अणागयं जयं दिस्स, अ विकपंति मं सुयं ॥३॥

यथा संग्रामे प्रवेष्टुमिच्छुः पृष्ठतोऽवलोकयति किमत्र मम
पराभग्नस्य वलयादिकं शरणं प्राणाय स्यादिति, एवमेव
भ्रमणाः प्रवृजिता एके केचनाऽदृढमतयोऽल्पसत्त्वा आत्मा-
नमवलं यावज्जीवं संयमभारवहनाक्षमं ज्ञात्वा अनागतमेव
भयं दृष्टोत्प्रेक्ष्य । तद्यथा-निष्किञ्चनोऽहं किं मम वृद्धावस्थायां
मलानावस्थायां दुर्मिते वा प्राणाय स्यादित्येवमजीविकाभ-
यमुत्प्रेक्ष्य विकल्पयन्ति परिकल्पयन्ति मन्यन्ते, इदं व्याकरणं,
गणितं, ज्योतिष्कं, वैद्यकं, होराशास्त्रं, मन्त्रादिकं वा भूतम-
धीतं ममाऽयमादौ प्राणाय स्यादिति ॥३॥

एतच्चैते विकल्पयन्तीत्याह-

को जाणइ विज्जवार्तं, इत्थीओ उदगाउ वा ।

चोइज्जंता पक्खामो, एण णो अत्थि एकप्पियं ॥४॥

अल्पसत्त्वाः प्राणिनः, विचित्रा च कर्मणां गतिः, बहूनि प्रमाद-
स्थानानि विद्यन्ते, अतः को जानाति कः परिच्छिन्नस्य व्यापातं
संयमजीविताद् भ्रमयन्तस् । केन पराजितस्य मम संयमाद् भ्रंशः
स्यादिति । किं स्त्रीतः स्त्रीपरीषदाद् उतोदकात् स्नानाद्यर्थमुदका-
सेवनाजिलाषादित्येवं ते वराकाः प्रकल्पयन्ति, न नोऽस्माकं कि-
ञ्चन प्रकल्पितं पूर्वोपाजितरूपव्यजातमस्ति, यत्तस्यामवस्थाया-
मुपयोगे समेत्य यास्यति, अतश्चोद्यमानाः परेणापृच्छमानाः ह-
स्तिशिखाधनुर्वेदादिकं कुटिलविण्टलादिकं वा प्रवक्ष्यामः कथ-
यिष्यामः प्रयोक्ष्याम इत्येवं ते हीनसत्त्वाः संग्रामार्थं व्याकरणा-
दौ श्रुते प्रयतन्त इति । न च तथापि मन्दभाग्यानामभिप्रेतार्थावा-
प्तिर्भवतीति । तथा चोक्तम्—“ उपशमफलाद्विद्याधीजातफले
धनमिच्छताम्, भवति विफलो यद्यायास्तदत्र किमद्भुतम् ? ।
न नियतफलाः कर्तुर्जावाः फलान्तरमीशते, अनयति खलु मीहे-
र्वीजं न जानु यवाङ्कुरम् ” ॥१॥

उपसंहारार्थमाह—

इवेवं पमित्तेहंति, वलया पमित्तेहंति ।

वितिमिच्छसमावन्ना, पंधाणं च अकोत्रिया ॥ ५ ॥

इत्येवमिति पूर्वप्रकान्तपरामर्शार्थः । यथा भीरवः संग्रामे प्रवि-
विक्लवो बलयादिकं प्रत्यपेक्षिणो भवन्तीत्येवं तेषां प्रव्रजिता
मन्दभागतया अल्पसत्त्वा आजीविकाभयाद्याकरणादिकं जी-
वनेोपायत्वेन प्रत्यपेक्षन्ते परिकल्पयन्ति । किंभूताः विचिकि-
त्सा चित्तविप्लुतिः, किमेतं संयमभारमुत्क्रिस्तमन्तं नेतुं धयं सम-
र्थः, उत नेतीत्येवंचूताः । तथा चोक्तम्—“ लुक्खमणुण्हमणि-
ययं, कालाङ्कतं भोयणं विरसं । चूमीसयणं होओओ, असिणा-
णं ब्रजचेरं च ” ॥ १ ॥ तां समापन्नाः समागताः । यथा पन्थानं
प्रत्यकोविदा अनिपुणाः—किमयं पन्था विवक्तितं भूभागं या-
स्यत्युत नेति?, इत्येवं कृतचित्तविप्लुतयो भवन्ति, तथा तेषां
संयमभारवहनं प्रति विचिकित्सां समापन्ना निमित्तगणितादिकं
जीविकार्थं प्रत्यपेक्षन्त इति ॥ ५ ॥

साम्प्रतं महापुरुषचेष्टिते दृष्टान्तमाह—

जे उ संगमकालम्मि, नाया सूरपुरंगमा ।

णो ते पिडमुओहंति, किं परं मरणं सिया ? ॥ ६ ॥

ये पुनर्महासत्त्वाः, तुशब्दो विशेषणार्थः, संग्रामकाले परा-
नीकयुद्धावसरे हातारो लोकविदिताः, कथम?, शूराणामग्रग-
मिनो युद्धावसरे सैन्याग्रस्कन्धवर्तिन इति, एवंभूताः संग्रामं
प्रविशन्तो न पृष्ठमुत्प्रेक्षन्ते न दुर्गादिकमापन्नाणाय पर्यालोच-
यन्ति, ते चाभङ्गकृतशुद्धयोऽपि त्वेवं मन्थन्ते—किमपरमभ्रा-
स्माकं भविष्यति, यदि परं मरणं स्यात्, तच्च शाश्वतम्, यशः प्रवा-
हमिच्छतामस्माकं स्तोकं वर्तत इति । तथा चोक्तम्—“ विश-
राहभिरविनश्वर—मतिचपटैः स्थास्नु वाञ्छतां विशदम् । प्राणै-
र्यदि च सुराणां, भवति यशः किं न पर्याप्तम् ? ” ॥ ६ ॥

तदेवं सुजटदृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकमाह—

एवं समुट्ठिणं भिक्खू, वोसिज्जाऽगारबंधणं ।

आरंजं तिरियं कट्टु, आतत्ताए परिन्वए ॥ ७ ॥

एवमित्यादि । यथा-सुभट्टा हातारो नामतः कुलतः शौर्यतः
शिक्षातश्च, तथा सन्निबद्धपरिकराः करगृहीतहेतयः प्रतिभट्ट-
समितिभेदिनो न पृष्ठतोऽवज्ञोकयन्ति । एवं भिक्षुरपि साधु-
रपि महासत्त्वः परलोकप्रतिस्पर्द्धिनमिन्द्रियकषायादिकमरिच-
गं जेतुं सम्यक् संयमोत्थानेनोत्थितः समुत्थितः । तथा चोक्तम्—
“कोहं मायं च मायं च, लोहं पंचेदियाणि य । पुज्जयं चेवमप्या-
णं, सव्वमप्ये जिणं जिय” ॥ १ ॥ किं कृत्वा समुत्थितः? इति दर्शयति-
व्युत्सृज्य त्यक्त्वा, अगारबन्धनं गृहपाशम् तथा आरम्भं सावद्या-
नुष्ठानरूपं तिर्यक् कृत्वाऽपहस्तयित्वाऽऽप्तमनो ज्ञाव आत्मत्वमशेष-
कमेकलङ्कारहित्वं तस्मै आत्मत्वाय । यदि वा आत्मा मोक्षः, संय-
मो वा, तज्ज्ञावस्तस्मै तदर्थं, परि समंताद् भजेत् संयमानुष्ठानक्रि-
यायां दत्तावधानो भवेदित्यर्थः ॥ ७ ॥ सूत्रं १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।
अज्जत्तविमुद्ध—अध्यात्मविशुद्ध—त्रि० । सुविशुद्धान्तःकरणे,
सूत्रं १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

अज्जत्तविसोहिजुत्त—अध्यात्मविशोधिपुत्त—त्रि० । ३ त० ।

विशुद्धभावे, “जा जयमाणस्स भवे, विराहणा सुत्तविहिसमग-
स्स । सा होइ णिज्जरफला, अज्जत्तविसोहिजुत्तस्स” ॥ १ ॥ ओ० ।

अज्जत्तवेइ (ण)—अध्यात्मवेदिन—त्रि० । सुखदुःखादेः स्व-
रूपतोऽवगन्तरि, आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

अज्जत्तसंनुम—अध्यात्मसंवृत—त्रि० । अध्यात्मं मनस्तेन संवृतः ।

स्त्रीजोगादत्तमनासि, सूत्रार्थोपयुक्तनिर्हृदमनोयोगे च । “वइशुत्ते
अज्जत्तसंनुमे परिवज्जए सया पावं” आचा० १ श्रु० ५ अ० ४
उ० । सुब० ।

अज्जत्तसम—अध्यात्मसम—त्रि० । अध्यात्मानुरूपे परिणामानु-
सारिणि, व्य० २ उ० ।

अज्जत्तसुद्ध—अध्यात्मशुद्धि—स्त्री० । चित्तजयोपायप्रतिपादन-
शास्त्रे, प्रश्न० १ सम्ब० द्वा० ।

अज्जत्तसुद्धि—अध्यात्मशुद्धि—स्त्री० । चेतःशुद्धौ, अध्यात्मशु-
द्धिरेव फलदान बाह्यशुद्धिः, जतरतचक्रवर्तिनः बाह्यकरणस्य रजो-
हरणादेरभावेऽपि अध्यात्मशुद्धयै केवलोत्पत्तेः । प्रसन्नचन्द्र-
स्य च बाह्यकरणवतोऽपि आन्यन्तरकरणविकलस्य सप्तमपुधि-
वीप्रायोध्यकर्मध्यातृ पश्चाद्वर्तिन्या अध्यात्मशुद्धयैव मोक्षगम-
नात् । आ० चू० १ अ० ।

अज्जत्तसोहि—अध्यात्मशोधि—त्रि० । चेतःशुद्धौ, आ० चू० १
अ० । (वर्णनमस्य ‘अज्जत्तसुद्धि’ शब्दे कृतम्)

अज्जत्तिय—आध्यात्मिक—त्रि० । आत्मनि अधि-अध्यात्मम्, तत्र
भव आध्यात्मिकः । आत्मविषये, आ० मं० प्र० । भ० । वि० ।
ज्ञा० नि० । “ अज्जत्तियं चित्तिप ” आत्मनि क्रियमाणे, “ पर-
किरियं अज्जत्तियं संसेइयं णोतं सात्तिप ” आचा० २ श्रु० १३
अ० । आन्तरोपायसाध्ये सुखदुःखादौ, आध्यात्मिकं दुःखं द्वि-
विधम्—शारीरं मानसं च । शारीरं वातपित्तश्लेष्मणां वैषम्यनि-
मित्तम्; मानसं कामक्रोधलोभमोहेर्ष्याविषयादर्शननिबन्धनम् ।
सर्वं चैतदान्तरोपायसाध्यत्वादाध्यात्मिकं दुःखमिति साह्रुषाः ।
स्या० । अध्यात्मनि मनसि भव आध्यात्मिकः । बाह्यनिमित्तान-
पेक्षे शोकाग्निभवे; “ अष्टमं क्रियास्थानमेतत् ” स० ।

अज्जत्तियवीरिय—आध्यात्मिकवीर्य—न० । आत्मन्यधि इति
अध्यात्मम्, तत्र जयमाध्यात्मिकम् । आन्तरशक्तिजनितं सात्वि-
कमित्यर्थः । तच्च वीर्यं चेति । “ वज्जमधितिधीरत्तं; सौदीरत्तं
खमा य गंजीरं । उवओगयोगतव सं—जमादि य होइ अज्जु-
ण्यो ” ॥ १ ॥ इत्युक्तेः उद्यमधृत्यादौ, सूत्रं १ श्रु० ७ अ० ।

अज्जत्तय—अध्यात्म—न० । अधि आत्मनि वर्तत इत्यध्यात्मम् ।
सम्यग्धर्मध्यानादिज्ञावनायाम्, सूत्रं १ श्रु० ७ अ० ।

अज्जत्तयओग—अध्यात्मयोग—पुं० । सुप्रणिहितान्तःकरणता-
याम्, धर्मध्याने च । सूत्रं १ श्रु० १६ अ० । (निरूपणमस्य ‘ अ-
ज्जत्तयओग ’ शब्दे कृतम्)

अज्जत्तयओगसाहणजुत्त—अध्यात्मयोगसाधनयुत्त—पुं० । चित्तै-
काग्रतादिप्राप्ति, उत्त० २६ अ० ।

अज्जत्तयओगसुद्धादाण—अध्यात्मयोगशुद्धादान—त्रि० । शु-
भचेतसा विशुद्धचारित्र्ये, सूत्रं १ श्रु० १६ अ० ।

अज्जत्तयओग—अध्यात्मयोग—पुं० । योगभेदे, अष्ट० ६ अष्ट० ।
(वक्तव्यताऽस्य ‘अज्जत्तयओग’ शब्दे)

अज्जत्तयओगसाहणजुत्त—अध्यात्मयोगसाधनयुत्त—पुं० । चित्तै-
काग्रतादिप्राप्ति, उत्त० २६ अ० ।

अज्जत्तयओगसुद्धादाण—अध्यात्मयोगशुद्धादान—त्रि० । शु-
भचेतसा विशुद्धचारित्र्ये, सूत्रं १ श्रु० १६ अ० ।

अज्जत्तयओगजुत्त—अध्यात्मध्यानयुत्त—त्रि० । प्रशस्तध्यानो-
पयुक्ते, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वा० ।

अज्झत्थदंड-अध्यात्मदाण-पुं० । अष्टमे क्रियास्थाने, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वा० ।

अज्झत्थदोस-अध्यात्मदोष-पुं० । कषाये, सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

अज्झत्थविन्दु-अध्यात्मविन्दु-पुं० । स्वनामख्याते ग्रन्थभेदे, राष्ट्र० १४ अष्ट० ।

अज्झत्थमयपरिक्खा-अध्यात्ममतपरीक्षा-स्त्री० । यशोविजयवाचकेन कृते ग्रन्थविशेषे, प्रति० ।

अज्झत्थपरय-अध्यात्मपरत-त्रि० । प्रशस्तध्यानासक्ते, दश० १० अ० ।

अज्झत्थवत्तिथ-अध्यात्मप्रत्ययिक-पुं० । अष्टमे क्रियास्थाने, सूत्र० २ भु० १२ अ० ।

अज्झत्थवयण-अध्यात्मवचन-न० । बोरुशवचनानां सप्तमे वचने, आचा० २ भु० ४ अ० १ उ० ।

अज्झत्थविसीयण-अध्यात्मविषीदन-न० । संयमकष्टमनुत्तममनसि विषयीभवने, सूत्र० १ भु० ३ अ० ३ उ० । (विवृतिरस्य 'अज्झत्थविसीयण' शब्दे निरूपिता)

अज्झत्थविमुक्क-अध्यात्मविमुक्क-त्रि० । सुविशुद्धान्तःकरणे, सूत्र० १ भु० ४ अ० २ उ० ।

अज्झत्थविमोहिजुत्त-अध्यात्मविशोधियुक्त-त्रि० । विशुद्धताये, श्लो० ।

अज्झत्थवेइ (ष)-अध्यात्मवेदिन्-त्रि० । सुखदुःखादेः स्वरूपतोऽवगन्तारि, आचा० १ भु० १ अ० ७ उ० ।

अज्झत्थसंबुद्ध-अध्यात्मसंवृत-त्रि० । स्त्रीभोगादक्षमनसि, सूत्रार्थोपयुक्तनिरुद्धमनोयोगे च । आचा० १ भु० ५ अ० ४ उ० ।

अज्झत्थसम-अध्यात्मसम-त्रि० । अध्यात्मानुरूपे परिणामानुसारिणि, द्य० २ उ० ।

अज्झत्थसुइ-अध्यात्मश्रुति-स्त्री० । चित्तजयोपायप्रतिपादनशास्त्रे, प्रश्न० १ सम्ब० द्वा० ।

अज्झत्थसुद्धि-अध्यात्मशुद्धि-स्त्री० । चेतःशुद्धौ, आ० चू० १ अ० ।

अज्झत्थसोहि-अध्यात्मशोधिन्-स्त्री० । चेतःशुद्धौ, आ० चू० १ अ० ।

अज्झत्थिय-आध्यात्मिक-त्रि० । आत्मविषये, आ० म० प्र० । आन्तरोपायसाधये सुखदुःखादौ, स्या० ।

अज्झत्थियवीरिय-आध्यात्मिकवीर्य-न० । उद्यमधृत्त्यादौ, सूत्र० १ भु० ८ अ० ।

अज्झत्थोवाहिसंबन्ध-अध्यस्तोपाधिसम्बन्ध-पुं० । आत्मनि प्राप्तपुद्गलसंसर्गजकर्मोपाधिसम्बन्धे, "निर्मलस्फटिकस्येव, सदृशं रूपमात्मनः । अध्यस्तोपाधिसम्बन्धो, जगत्तत्र विमुक्कति" ॥१॥ अष्ट० ४ अष्ट० ।

अज्झत्थ-अध्यात्म-न० । चेतसि, दश० १ अ० । ध्याने, आच० ५ अ० ।

अज्झत्थओम-अध्यात्मयोग-पुं० । अन्तःकरणशुद्धे धर्मध्याने, सूत्र० १ भु० १६ अ० ।

अज्झत्थओगसाहणजुत्त-अध्यात्मयोगसाधनयुक्त-पुं० । बुभुक्षेतसा विशुद्धचारित्र्ये, सूत्र० १ भु० १६ अ० ।

अज्झत्थओगसुद्धादाण-अध्यात्मयोगशुद्धादान-त्रि० । शुद्धचेतसा विशुद्धान्तःकरणे, सूत्र० १ भु० १६ अ० ।

अज्झत्थकिरिया-अध्यात्मक्रिया-स्त्री० । अष्टमे क्रियास्थाने, स्या० ५ उ० २ उ० ।

अज्झत्थजोग-अध्यात्मयोग-पुं० । सुप्रणिहितान्तःकरणतायां धर्मध्याने, सूत्र० १ भु० १६ अ० ।

अज्झत्थजोगसाहणजुत्त-अध्यात्मयोगसाधनयुक्त-पुं० । चित्तैकामतादि जाति, उत्त० २ ए अ० ।

अज्झत्थजोगसुद्धादाण-अध्यात्मयोगशुद्धादान-त्रि० । बुभुक्षेनावेन विशुद्धचारित्र्ये, सूत्र० १ भु० १६ अ० ।

अज्झत्थजाणजुत्त-अध्यात्मध्यानयुक्त-त्रि० । प्रशस्तध्यानोपयुक्ते, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वा० ।

अज्झत्थदं-अध्यात्मदाण-पुं० । शोकाद्यजिज्ञासुरूपे अष्टमे क्रियास्थाने, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वा० ।

अज्झत्थदोस-अध्यात्मदोष-पुं० । कषाये, सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

अज्झत्थविन्दु-अध्यात्मविन्दु-पुं० । यथार्थनामाभिधेये स्वनामख्याते ग्रन्थे, अष्ट० १४ अष्ट० ।

अज्झत्थमयपरिक्खा-अध्यात्ममतपरीक्षा-स्त्री० । यशोविजयकृते ग्रन्थविशेषे, प्रति० ।

अज्झत्थपरय-अध्यात्मपरत-त्रि० । प्रशस्तध्यानासक्ते, दश० १० अ० ।

अज्झत्थवत्तिथ-अध्यात्मप्रत्ययिक-पुं० । अष्टमे क्रियास्थाने, सूत्र० २ भु० १२ अ० ।

अज्झत्थवयण-अध्यात्मवचन-न० । हृदयगते वचनभेदे, बोरुशवचनानां सप्तममिदम् । आचा० २ भु० ४ अ० १ उ० ।

अज्झत्थविसीयण-अध्यात्मविषीदन-न० । संयमकष्टमनुत्तममनसि विषयीभवने, सूत्र० १ भु० ३ अ० ३ उ० ।

अज्झत्थविमुक्क-अध्यात्मविमुक्क-त्रि० । सुविशुद्धान्तःकरणे, सूत्र० १ भु० ४ अ० २ उ० ।

अज्झत्थविमोहिजुत्त-अध्यात्मविशोधियुक्त-त्रि० । विशुद्धताये, श्लो० ।

अज्झत्थवेइ (ष)-अध्यात्मवेदिन्-त्रि० । सुखदुःखादेः स्वरूपतोऽवगन्तारि, आचा० १ भु० १ अ० ७ उ० ।

अज्झत्थसंबुद्ध-अध्यात्मसंवृत-त्रि० । स्त्रीभोगादक्षमनसि, सूत्रार्थोपयुक्तनिरुद्धमनोयोगे च । आचा० १ भु० ५ अ० ४ उ० ।

अज्झत्थसम-अध्यात्मसम-त्रि० । अध्यात्मानुरूपे परिणामानुसारिणि, द्य० २ उ० ।

अज्झत्थसुइ-अध्यात्मश्रुति-त्रि० । चित्तजयोपायप्रतिपादनशास्त्रे, प्रश्न० १ सम्ब० द्वा० ।

अज्झत्थसुद्धि-अध्यात्मशुद्धि-स्त्री० । चेतःशुद्धौ, आ० चू० १ अ० ।

अज्झत्थसोहि-अध्यात्मशोधि-त्रि० । भावशुद्धौ, आ० चू० १ अ० ।

अज्झत्थिय-आध्यात्मिक-त्रि० । आत्मनि क्रियमाणे आन्तरोपायसाधये सुखदुःखादौ, आचा० २ भु० १३ अ० ।

अज्जयणीवीरिय-आध्यात्मिकवीर्य-न० । उद्यमधृत्त्यादौ,
सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

अज्जयण-अध्ययन-न०। अधीयते हाबन्ते एभिरित्यध्ययनानि ।
नामसु (वाचकशब्देषु), "ता कथं देवतां अज्जयणं आदिताति-
वप्पन्ना" च० प्र० १ पाहु० । सू० प्र० । अधीयते विनयादिक्रमेण
गुरुसमीप इत्यध्ययनम् । विशिष्टार्थध्वनिसंदर्भरूपे श्रुतज्ज्ञे, जी०
१ प्रति० । "अज्जयणं पिय तिविहं, सुत्ते अत्थे य तदुत्तप चेव"
विशे० । तन्निक्षेपो यथा-

से कितं अज्जयणे? । अज्जयणे चउत्तिहे पणत्ते । तं जहा-
णामज्जयणे, उवणज्जयणे, दव्वज्जयणे, भावज्जयणे । एा-
मद्ववणाओ पुव्ववप्पिआओ । से कितं दव्वज्जयणे? । दव्वज्ज-
यणे दुविहे पणत्ते । तं जहा-आगमओ अ, णोआगमओ अ ।
से कितं आगमओ दव्वज्जयणे? । आगमओ दव्वज्जयणे जस्स
सं अज्जयणं चि पदं सिक्खितं तितं जितं पितं परिजितं जाव
एवं जावइआ । आणुवउत्ता आगमओ तावइआइं दव्वज्ज-
यणाइं । एवमेव ववहारस्स वि। संगहस्स णं एगो वा अणोगो वा
जावसेत्तं आगमओ दव्वज्जयणे । से कितं णो आगमओ दव्व-
ज्जयणे? । णो आगमओ दव्वज्जयणे तिविहे पणत्ते । तं जहा-
जाणगसरीरदव्वज्जयणे, भवियसरीरदव्वज्जयणे, जाणग-
सरीरजविअसरीरवइरित्ते दव्वज्जयणे । से कितं जाणगसरी-
रदव्वज्जयणे? । जाणगसरीरदव्वज्जयणे अज्जयणपदत्थाहि-
गारजाणयस्स अं सरीरं ववगयचुअचाविअचत्तदेहं जीववि-
प्पज्जं जाव अहोणं इमेणं सरीरसमुस्सएणं जिणदिहेणं भा-
वेणं अज्जयणेत्ति पदं आघवितं जाव उवदंसितं जहा-को दिट्ठं
तोअयं घयकुंभे आसी, अयं महुकुंभे आसी, सेत्तं जाणगसरी-
रदव्वज्जयणे । से कितं भवियसरीरदव्वज्जयणे? । भवियस-
रीरदव्वज्जयणे जे जीवे जोणजम्मणानिक्खंते इमेणं चेव आ-
दत्तएणं सरीरसमुस्सएणं जिणदिहेणं जावेणं अज्जयणोत्ति
पदं से अकास्से भिक्खिस्सति, न ताव सिक्खति, जहा-को दि-
ट्ठतोअयं महुकुंभे भविस्सइ, अयं घयकुंभे जविस्सइ, सेत्तं भ-
विअसरीरदव्वज्जयणे । से कितं जाणगसरीरजविअसरीरवइ-
रित्ते दव्वज्जयणे? । जाणगसरीरभवियसरीरवइरित्ते दव्वज्ज-
यणे पच्चयपोत्तयलिखितं, सेत्तं जाणगसरीरभवियसरीरवइ-
रित्ते दव्वज्जयणे । सेत्तं णो आगमओ दव्वज्जयणे । से कितं भा-
वज्जयणे? । भावज्जयणे दुविहे पणत्ते । तं जहा-आगमओ अ
णो आगमओ अ । से कितं नो आगमओ भावज्जयणे? । अ-
ज्जप्पस्साणयणं, कम्माणं अवचओ उवचिआणं । अणु-
वचउ न वियाणं, तस्मा अज्जयणमिच्छइ ॥ १ ॥ सेत्तं णो
आगमओ भावज्जयणे, सेत्तं भावज्जयणे, सेत्तं अज्जयणे ।
(से कितं अज्जयणे इत्यादि) नामस्थापना, व्यवज्ञावभेदात् ।
चतुर्विधोऽध्ययनशब्दस्य निक्षेपः । तत्र नामादिविचारः सर्वो-
ऽपि पूर्वोक्तव्यावहयकानुसारेण वाच्यः, यावन्मो आगमतो जा-
न्यायने । अज्जप्पस्सायणमित्यादिगाथाव्याख्या-अस्य सचित्त-
स्य आध्यायणं, इह निरुक्तिविधिना प्राकृतस्वाभावात्पकारस-

काराऽऽकारणकारणमभ्यगतवर्णचतुष्टयज्ञेदे अज्जयणमिति
भवति, अध्यात्मं चेतस्तस्याधनमध्ययनमुच्यत इति ज्ञावः । आ-
नीयते च सामायिकाद्यध्ययने शोभनं चेतोऽस्मिन् सत्यगुणक-
र्मप्रबन्धमात् । अथ एवाह-कर्मणामुपचितानां प्रागुपनिषक्तानां
यतोऽपचयो हासोऽस्मिन् सति विद्यते नवानां चानुपचयो ब-
न्धो यस्तस्माद्विदं यथोक्तशब्दार्थप्रतिपत्तेः 'अज्जयणं' प्राकृत-
भाषायामिच्छन्ति सूरयः, संस्कृते त्विदमध्ययनमुच्यत इति ।
सामायिकादिकं चाध्ययनं ज्ञानक्रियासमुद्भात्मकम् । ततश्चागम-
स्यैकदेशवृत्तित्वान्नो आगमतोऽध्ययनाभिदमुक्तमिति गार्थार्थः ।
अनु० । "जेण सुहृत्पज्जयणं, अज्जप्पणायणं महियणयणं वा ।
वोहस्स संजमस्स व, मोक्खस्स व जंतमज्जयणं" । १ । इह कैरु-
केव विधिना प्राकृतस्वाभावात्पकारसिद्धम् । विशेष० । आ० अ० ३० ।

निरुक्त्यन्तरेणैतदेव व्याख्यातुमाह-

अधिगममिति व अत्था, अणेण अधिगं व रायणमिच्छंति ।

अधिगं व साहु गच्छति, तस्मा अज्जयणमिच्छंति । उक्त० नि०
अधिगम्यन्ते वा परिच्छिद्यन्ते वाऽर्था जीवादयोऽनेनाधिकं वा
नयनं प्रापणं मर्यादात्मनि ज्ञानादीनामनेनेतीच्छन्ति, विद्वांस-
इति शेषः । अधिकमनर्गलं शीघ्रतरमिति यावत्, वा सर्वत्र
विकल्पार्थः । (साहु स्ति) साधयति पौरुषेयीभिविशिष्टक्रिया-
निरपवर्गमिति साधुर्गच्छति यानर्थान् मुक्तिम्, अनेनेत्यत्रापि या-
ज्यते, यस्मादेवमेव च ततः किमित्याह-तस्मादध्ययनमिच्छ-
न्ति, निरुक्तिविधिनाऽर्थनिर्देशपरत्वाद् वा । अस्यायतरेतरेवा अधि-
पूर्वस्थाध्ययनमिच्छन्तीति वाऽभिधानम् । सर्वत्र सूत्रार्थावा-
ध्या व्याख्याविकल्पानां पूर्वाचार्यसंमतत्वेनाहुष्टव्यापना-
र्थमिति गार्थार्थः । उक्त० १ अ० । अनु० । आ० म० । दश०
स्था० । सूत्र० । अधीयत इत्यध्ययनम् । कर्मणि ल्यट् । पठ्य-
माने, आव० ४ अ० । धर्मप्रज्ञसौ, दश० ४ अ० । "अध्ययनानि
शुलोकच्युतानि "

चोयालीसं अज्जयणा इसिजासिया दियाल्लोगच्चुया
भासिया ।

चतुश्चचारिहातं (इसिभासिय स्ति) श्रुतिभाषिताध्ययनानि
कालिकश्रुतविशेषतानि (दियाल्लोयच्चुयाभासिय स्ति) देवलो-
कच्युतैः ऋषीजृतेराभाषितानि देवलोकच्युताभाषितानि । क-
चित्पाठस्तु- " देवलोयच्चुयाणं चोयालीसं इसिभासियज्जयणा
पञ्चत्ता " । सम० ४३ सम० । अधि-इह-ज्ञाव ल्युट् । पुनः पु-
नर्गन्धाज्यासे, विशेष० । स्वाध्याये, षो० १३ चिब० । पठने, गु-
रुमुखोच्चारणानुसारिणि उच्चारणे च । वाच० । (पठनवक्तव्यताऽ
खिला 'उहस' 'वायणा' 'उवसेपया' इत्यादिशब्देषु द्रष्टव्या)

अज्जयणकप्प-अध्ययनकल्प-पु० । योभ्यताऽनुसारेण वाचना-
दानसामाचार्याम्, पं० आ० ।

वक्खातो सुतकप्पो, एतो वोच्छामि अज्जयणकप्पं ।

दायव्वं जेण विहिणा, जग्गुणजुत्तस्स वा तं तु ॥

जोए परिआए अण-रिहे अरहे य विणयपनिवक्खे ।

सुत्तथ तदुभएसुं, जे अज्जयणमु अणुभागा ॥

जस्सागाढो जोगो, तं आगाढे ण चेव दायव्वं ।

अणगाढे अणगाढं, एतो वोच्छामि परिआगं ॥

जं संखपरिमाणं, जणितं सुत्तमि तिवरिसादीयं ।

तं तेणं भाणेणं, उदिसियव्वं जवे सुत्तं ॥
 खुदियविसाणयविज-त्तिमादि दीहे च जूयमायाए ।
 एवि दिज्जंति अणरिहे, अणरिहेत्ते तु इमो होंति ॥
 तित्तिणिण् चलचित्ते, गाणं गाणिण् य दुब्बलचरित्ते ।
 आयरिय पारिभावी, वामायट्टे य पिसुणे य ॥
 आदी अदिहभावे, अकमसमायारिए तरुणधम्मे ।
 गन्वितपइणहणिएहइ, ठेदसुत्ते वज्जितो अउंरुहरो ॥
 अकुलीणो ति य दुम्मे-हो दमगे मंदबुद्धि ति ।
 अवियप्पलाभलप्पी, सीसो परिजवइ आयरिए ॥
 सो वि य सीसो दुविहो, पव्वावियतो य सिक्खवउ चेव ।
 सो सिक्खितो वि तिविहो, सुत्ते अत्थे य तदुजयणं ॥
 एतेसि अणरिहाणं, जे पमिवक्खाउ होंति सव्वेसि ।
 परिणामगा य जे तु, ते अरिहा होंति णायव्वा ॥
 एतारिसे विणीतो, सुत्ते अत्थे य जत्तिया भेदा ।
 अज्जयणा वेसजुया, सेणा असेसए देजा ॥ पं० जा० ।
 ('सुय' शब्देऽस्य विस्तरो द्रष्टव्यः)

अज्जयणगुणउत्त-अध्ययनगुणनियुक्त-त्रि० । प्रकान्तशा-
 खनिष्पन्दचूते प्रकान्ताध्ययनानिहितगुणसमान्विते, दश० ए
 अ० ४ उ० ।

अज्जयणगुणि (ए)-अध्ययनगुणिन्-त्रि० । प्रकान्ताध्यय-
 नोक्तगुणवति, दश० १० अ० ।

अज्जयणलुक्क-अध्ययनषट्क-न० । आवश्यकनामभूते, तस्य
 सामायिकादिष्वध्ययनकत्तापात्मकत्वात् । विशेष० ।

अज्जयणलुक्कवर्ग-अध्ययनषट्कवर्ग-पुं० । आवश्यके, षडध्य-
 यनकत्तापात्मकत्वात्तस्य । विशेष० । अनु० ।

अज्जवसाण-अध्यवसान-न० । अतिहर्षविषादान्यामधिकम-
 वसानं चिन्तनमध्यवसानम् । विशेष० । रागस्नेहभयात्मकेऽध्य-
 वसाये, स्वा० ७ डा० । रागभयस्नेहभेदात् त्रिविधमध्यवसानम् ।
 (तन्निमित्तक आयुर्भेदो द्वि० भा० १० पृष्ठे 'आउ' शब्दे वक्ष्यते)
 अन्तःकरणप्रवृत्तौ, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । मानस्यापारिणतौ,
 ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । उत्त० । "मणसंक्रुप्पेत्ति वा अज्जवसाणं-
 ति वा एगट्ठा" नि० सू० १० उ० । प्रकर्तव्योऽपि प्रयत्नजेदे, अनु० ।
 विशेष० । औ० ।

ऐरइयाणं जंते ! केवतिया अज्जवसाणा पसत्ता ? ।

गोयमा ! असंखिज्जा अज्जवसाणा पसत्ता । ते णं जंते !
 किं पसत्ता, अपसत्ता ? । गोयमा ! पसत्ता वि अपसत्ता
 वि । एवं जाव वेमाणियाणं ।

अध्यवसायचिन्तायां प्रत्येकनैरयिकादीनामसंख्येयाध्यवसाना-
 नि प्रत्येकं प्रायोऽन्यान्त्याध्यवसायजाधात् । प्रज्ञा० ३५ पद ।
 अन्तःकरणे, भा० प्र० द्वि० । उपा० । प्रज्ञा० । आव० ।

अज्जवसाणजोगणिव्वत्तिय-अध्यवसानयोगनिर्वर्तित-त्रि० ।
 अध्यवसानं जीवपरिणामः, योगश्च मनःप्रभृतिव्यापारस्तान्यां
 निर्वर्तितो यः स तथा । परिणामेन मनोयोगादिना चासाधिते,
 भ० २५ श० ८ उ० ।

अज्जवसाणगणिव्वत्तिय-अध्यवसाननिर्वर्तित-त्रि० । मनःप-
 रिणतिसाध्ये, " अज्जवसाणगणिव्वत्तियं करणोवापणं से य
 काले तं गाणं विप्पजहिता " अध्यवसाननिर्वर्तितेन उत्प्लो-
 तव्यं मयेत्येवंरूपाध्यवसायनिर्वर्तितेन । भ० २५ श० ८ उ० ।

अज्जवसाणावरणिज्ज-अध्यवसानावरणीय-न० । अध्य-
 वसानस्याऽऽवरणरूपे कर्मभेदे, भ० ६ श० ३१ उ० ।

अज्जवसाय-अध्यवसाय-पुं० । अधि-अव-पो-घञ् । इदमेवेति
 विषयपरिच्छेदे निश्चये, स चात्मधर्म इति नैयायिकाः । बुद्धिधर्म
 इति वेदान्तिनः । उपासविषयाणामिन्द्रियाणां वृत्तौ सत्यां बुद्धेः
 रजस्तमोऽभिभवे सति यः सत्त्वसमुद्रकः सोऽयमध्यवसाय इति
 वृत्तिरिति ज्ञानमिति चाऽऽख्यायत इति साङ्ख्यः । तत्साहे,
 वाच० । संकल्पे, आव० ३ अ० । सूत्रेषु आत्मनः परिणामविशेषेषु,
 आवा० १ श्रु० १ अ० २ उ० । अनुभागबन्धस्थाने, "अनुभाग-
 बन्धगणं, अज्जवसाया व एगट्ठा" पं० सं० २ द्वा० । पं० चू० ।

अज्जवसायट्ठाण-अध्यवसायस्थान-न० । परिणामस्थाने, तानि
 कारणत्रयेऽसंख्यानि । अष्ट० ५ अष्ट० । ('करण' शब्दे तू० ना०
 ३६१ पृष्ठे दृष्ट्यानि चैतानि)

अज्जवसिअं-निवापिते, मुख्ये च । दे० ना० १ वर्ग ।

अज्जवसिय-अध्यवसित-न० । अध्यवसाये, अनु० ।

अज्जवस्सं-देशी-आकुप्ते, दे० ना० १ वर्ग ।

अज्जद्विय-आत्महित-न० । आत्मनां हितमात्माहितम् ।
 स्वहिते, प्रश्न० १ संव० द्वा० ।

अज्जा-देशी-अस्त्याम, शुभायाम्, नवधम्माम्, तरुणायाम्,
 पतस्यां च । दे० ना० १ वर्ग ।

अज्जाय-अध्याय-पुं० । आ मर्त्यादया प्रवचनोक्तेन प्रकारेण
 पठनमध्यायः । स्वाध्यायकरणे, प्रश्न० । अध्ययने, आव० ४ अ० ।
 स्था० । कर्मणि घञ् । वेदादिशास्त्रस्यैकार्थकविषयसमाप्ति-
 द्योतके विश्रामस्थानरूपे अंशविशेषे, वाच० ।

अज्जारुह-अध्यारुह-पुं० । उपर्युपर्यध्यारोहन्तीति अध्यारुहाः ।
 वृत्तौपरिजातेषु वृत्तानिधानेषु कामवृत्ताभिधानेषु वा वनस्पतिषु,
 सूत्र० । ते च बल्लीवृत्तानिधाना इति वृत्ताणां शास्त्राप्ररोहे च । सूत्र०
 २ श्रु० ३ अ० । प्रज्ञा० । आवा० । (अध्यारुहत्तयोत्पन्नानां जीवा-
 नामाहारशरीरवर्णादिव्यवस्था 'वणस्सइ' शब्दे वक्ष्यते)

अज्जारोव-अध्यारोप-पुं० । अधि-आ-रुह-णिच्-पान्ता-
 देशः-घञ् । अतस्मिन् तद्बुद्धौ, यथा-रज्जौ सर्पधीः । वाच० ।
 भ्रान्तौ, बो० ४ विच० ।

अज्जारोवण-अध्यारोपण-न० । अधि-रुह-णिच् । पान्तादेशः,
 ल्युट् । अतिशयेनाऽऽरोपणे धान्यादेर्वपने, वाच० । पर्य्यजु-
 योजने, विशेष० ।

अज्जारोवममल-अध्यारोपमण्डल-न० । अध्यारोपो भ्रान्ति-
 स्तथा मण्डलं मण्डलाकारम् । मिथ्याज्ञानेन वृत्ताऽऽकाराऽऽ
 रोपणे, " आगमद्वीपेऽध्यारोपमण्डलं तत्त्वतोऽसदेव "
 बो० ४ विच० ।

अज्जारोह-अध्यारोह-पुं० । वृत्ताणां शास्त्राप्ररोहे, सूत्र० २
 श्रु० ३ अ० ।

अज्जावय-अध्यापक-पुं० । अध्यापयति । अधि-इह-णिच्,

एषुक् । अध्ययनकारयितरि, वाच० । उपाध्याये च, “अज्जा-
वयाणे पडिक्कलभासी ” उक्त० १२ अ० । आ० म० । आ० चू० ।
अज्जावसत-अध्यावसत-त्रि० । मध्ये वर्त्तमाने, “गिहमज्जा-
वसंतस्स ” गृहमध्यावसतः-गृहे वर्त्तमानस्य । उपा० १ अ० ।
अज्जावसिता-अध्युध्य-अव्य० । मध्ये वर्त्तयित्वेत्यर्थे, “पंच-
तिथ्यग्रा कुमारवासमज्जावसिता ” स्था० ५ टा० ३ उ० ।
अधिष्ठायेत्यर्थे च । वाच० ।

अज्जासणा-अध्यासना-स्त्री० । सहने, उक्त० २ अ० । (परी-
वहाणामध्यासहना ‘परीसह’ शब्दे दृष्ट्या)

अज्जाहार-अध्याहार-पुं० । अध्याहृत्यते ज्ञानायाभ्युसन्धी-
यते । अधि-आ-ह-घञ् । आकाङ्क्षविषयपदानुसन्धाने, ऊहे,
तर्के, अपूर्वोत्प्रेतणे च । वाच० । व्याख्याऽङ्गमेव । आचा० १
श्रु० १ अ० ४ उ० ।

अज्जीण-अहीण-न० । अर्थिभ्योऽनवरतं दीयमानमपि वर्द्धत
एव, न तु क्षीयत इत्यहीणम् । अथवा व्यचक्षिप्तिनयमतेन
सर्वदेव व्यवच्छेदादलीकवदक्षीणम् । विशे० । आ० म० ।
सामग्र्यिकचतुर्विंशतिसत्त्वात्मक अध्ययने, अनु० ।

अस्य निक्षेपः-

से कितं अज्जीणे ? अज्जीणे चतुर्विधे पण्ये । तं जहा-
णामज्जीणे, उवणज्जीणे, दव्वज्जीणे, जावज्जीणे । नामउ-
वणाओ पुवं वसिआओ । से कितं दव्वज्जीणे ? दव्वज्जीणे
दुविहे पण्ये । तं जहा-आगमओ अ, एओआगमओ अ । से किं-
तं आगमओ दव्वज्जीणे ? दव्वज्जीणे जस्स एं अज्जीणे सिं
पदं सिक्खित्तं जितं मितं परिजितं जाव सेत्तं आगमओ दव्व-
ज्जीणे । से कितं नो आगमओ दव्वज्जीणे ? नोआ० दव्व-
ज्जीणे ति विहे पण्ये । तं जहा-जाणमसरीरदव्वज्जीणे, जवि
असरीरदव्वज्जीणे, जाणमसरीरजविअसरीरवइरिसे दव्व-
ज्जीणे । से कितं जाणमसरीरदव्वज्जीणे ? जाणमसरीरदव्व-
ज्जीणे अज्जीणपयत्थाहिगारजाणयस्स जं सरीरयं ववगय-
चुअचाविअचत्तेदहं जहा दव्वज्जयणे नहा जाणिअव्वं जाव
सेत्तं जाणमसरीरदव्वज्जीणे । से कितं जविअसरीरदव्वज्जी-
णे ? जविअसरीरदव्वज्जीणे जे जीवे जोणिजम्मणि निक्खं-
ति जहा दव्वज्जीणे जाव सेत्तं जविअसरीरदव्वज्जीणे ।
से कितं जाणमसरीरजविअसरीरवइरिसे दव्वज्जीणे ?
दव्वज्जीणे सव्वागाससेदी सेत्तं जाणमसरीरजविअसरी-
रवइरिसे दव्वज्जीणे, सेत्तं नो आगमओ दव्वज्जीणे, सेत्तं
दव्वज्जीणे । से कितं जावज्जीणे ? भावज्जीणे दुविहे
पण्ये । तं जहा-आगमओ अ, नोआगमओ अ । से कितं आ-
गमओ भावज्जीणे ? जावज्जीणे जाणए उवइत्ते । सेत्तं आ-
गमओ भावज्जीणे । से कितं नो आगमओ भावज्जीणे ?
जह दीवा दीवसतं, इण्ण दीप्प अ सो दीवो । दीवसमा
आपरिआ, दिप्पंति परं च दीवंति ॥ १ ॥ सेत्तं नो आ-
गमओ जावज्जीणे, सेत्तं जावज्जीणे, सेत्तं अज्जीणे ॥

अत्रापि तथैव विचारः, या तु (सव्वागाससेदी ति)
सर्वाकांशं लोकालोकनमःस्वरूपम्, अस्य संबन्धेऽपि प्रदे-
शापहारतोऽपह्नियमाणाऽपि न कदाचित् क्षीयते, अतो ज-
शरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्याक्षीणतया प्रोच्यते, द्रव्य-
ता चास्याऽऽकाशद्रव्यान्तर्गतत्वादिति । अत्र वृद्धा व्याचक्षते-
यस्माच्चतुर्देशपूर्वविद् आगमोपयुक्तस्यान्तर्मुहूर्त्तमात्रोपयोग-
काले येऽर्थोपलम्भोपयोगपर्यायास्ते प्रतिसमयमेकैकापहारे-
णानन्ताभिरप्युत्सर्पिणीभिर्नापह्नियन्ते, अतो भावाक्षीणतेहा-
वसेया । नो आगमतस्तु भावाक्षीणता-शिष्येभ्यः सामायिकां-
दिश्रुतप्रदानेऽपि स्वात्मन्यनाशादित्येतदेवाह— (जह दीवा)
यथा दीपादवधिज्ञतादीपशतं प्रदीप्यते प्रवर्त्तते, स च मूलभूतो
दीपस्तथापि तेनैव रूपेण प्रवर्त्तते, न तु स्वयं क्षयमुपयाति । प्र-
कृते संबन्धयन्नाह-एवं दीपसमा आचार्या दीप्यन्ते स्वयं वि-
वक्षितभुतत्वेन तथैवावतिष्ठन्ते, परं च शिष्यवर्गं दीपयन्ति-भुत-
सम्पदं लभन्त्यन्ति । अत्र नो आगततो भावाक्षीणता भुतदायका-
चत्वापयोगस्यागमत्वाद्, वाङ्मययोग्योश्चागमत्वाद्भावनीयेति
वृद्धा व्याचक्षते इति माथार्थः । अनु० । यथा दीपाद् दीपशतं प्रदी-
प्यते ज्वलति, सोऽपि च दीप्यते दीपः, न पुनरन्यान्यदीपोत्पत्ता-
वपि क्षीयते । तथा किमित्याह-दीपसमा आचार्या दीप्यन्ते सम-
स्तशास्त्रार्थविनिश्चयेन स्वयं प्रकाशन्ते, परञ्च शिष्यं दीपय-
न्ति शास्त्रार्थप्रकाशनशक्तियुक्तं कुर्वन्ति । इह च तारस्थ्यात्तद्व्य-
पदेश इत्याचार्यशब्देन भुतज्ञानमेव चोक्तम् । भावाक्षीणस्य प्रस्तुत-
त्वात्, तस्यैव चाकृत्यत्वसंभवादिति माथार्थः । उक्त० १ अ० ।
अज्जीणज्जंजय-अक्षीणज्जंजय-त्रि० । अक्षीणकलहे,
आव० ४ अ० ।

अज्जुववण-अध्युपपन्न-त्रि० । अधिकमत्यर्थमुपपन्नस्तच्चित्त-
स्तदात्मकः । विषयपरिभोगायतजीविते, आचा० १ श्रु० १ अ०
७ उ० । स्था० । म० । अधिकं तदेकाग्रतां गते, स्था० २ अ० । वि० ।
म० । जातानुरागे, व्य० २ उ० । मूर्च्छिते, आचा० २ श्रु० १ अ०
७ उ० । सुखे, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । “मुच्छिष्टं गिद्धं गदिप अज्जु-
ववणे य ” इति एकार्थाः । वि० । “अज्जोववणा कामेहि, चा-
इज्जंता गया गिहं ” अध्युपपन्नाः कामगतिचित्ताः । सूत्र० १
श्रु० ३ अ० २ उ० । अज्जोववणा कामेहि मुच्छिन्त्या ” अध्युप-
पन्ना गृह्णाः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । पौनःपुन्येनाभिलषमाणे,
सूत्र० १ श्रु० १० अ० । आधिक्येन भोगेषु ब्रूये, सूत्र० २ श्रु० १
अ० । स्था० ।

अज्जुसिर-अशुपिर-त्रि० । न० ब० । रुद्धणशुभिररहिते, रा० ।
“अज्जुसिरं जत्थ कोट्टरं नत्थि ” नि० चू० २ उ० । तृणाद्य-
नवच्छिन्ने, ध० ३ अधि० । कुशवनतृणादौ, संस्तारकभेदे च । नि०
चू० २ उ० ।

अज्जुसिरतण-अशुपिरतण-न० । दर्जादौ, शुभिररहिते तृणे
च । जीत० ।

अज्जेमणा-अध्येषणा-स्त्री० । अधि-इ-य-यु-टाप् । सत्कारपूर्व-
कनियोगे, सम्म० । अधिका एषणा प्रार्थना । अधिकमर्थने, स्त्री० ।
वाच० ।

अज्जोयरय-अध्यवपूरक-पुं० । अधि आधिक्येनाध्यवपूरण
स्वार्थेदत्ताधिग्रहणादेः साध्वागमनमवगम्य तद्योग्यभक्तिसि-
द्ध्यर्थं प्राप्नुयेत् भरणमध्यवपूरः । स एव स्थार्थिककप्रत्ययवि-
धानाध्यवपूरकः, तद्योगाद्भक्ताद्यव्यवपूरकः । प्रव० ६७

द्वा० स्वार्थमूलाद् ग्रहणे कृते साध्याद्यर्थमधिकतरकणप्रत्येपणे-
न भूलादौ संपादिते सति, तत्र सम्भवति षोडशे उद्गमदोषे,
भ० ६ श० ३३ उ० । “सद्यप्य मूलमाहणे, अज्जोयर होइ प-
कखेवो” स्था० ६ उ० । ४० । ५० । आन्ना० । प० व० पंचा० ।

अधुनाऽध्यवपूरकप्रकारमाह-

अज्जोयरओ तिविहो, जावत्तिय सयरपीस पासंडे ।

मूलाम्मिय पुव्वकण, ओयरई तिएह अट्टाए ॥

अध्यवपूरकप्रकारः । तद्यथा- (जावत्तिय इति) स्वगृह-
मिश्रयोः शब्दयोरत्रापि संयन्धनात् स्वगृहयावदर्थिकमिश्रः (स
यत्तमीसति) अत्र साधुशब्दोऽध्याहियते, स्वगृहसाधुमिश्रः ।
(पासंडे इति) अत्रापि यथायोगं स्वगृहमिश्रशब्दसंयन्धः ।
स्वगृहपाषण्डिमिश्रः । स्वगृहभ्रमणमिश्रः । स्वगृहपाषण्डिमिश्र-
ऽन्तर्भावितः पृथग् नोक्तः । त्रिविधस्यापि सामान्यतो लक्ष-
णमाह- (मूलमूलाद्यादि) मूले आरम्भेऽग्निसंभुतगुणस्थालीज-
लप्रत्येपादिरूपे, पूर्वे यावदर्थिकाद्यागमनात् प्रथमेव स्वार्थं
निष्पादिते पश्चात् यथासंभवं त्रयाणां यावदर्थिकादीनाम-
र्थत्यावतारयति, अधिकतरान् तण्डुलादीन् प्रक्षिपति, ए-
वोऽध्यवपूरकः । अत एव चास्य मिश्रजाताद्देदः । यतो मिश्र-
जातं तदुच्यते-यत् प्रथमत एव यावदर्थिकाद्यर्थमात्मार्थं च
मिश्रं निष्पाद्यते, यत् पुनराभ्यते स्वार्थं, पश्चात्प्रभूतानर्थिनः
पाषण्डिनः साधून् वा समागतानवगम्य तेषामर्थ्यायाधिकतर-
जलतण्डुलादि प्रक्षिप्यते, सोऽध्यवपूरकः, इति मिश्रजाता-
दस्य भेदः ।

अमुमेव भेदं दर्शयति-

तंदुल जल आयाणे, पुष्कफले सागवेसणे लोणे ।

परिमाणे नाणत्तं, अज्जोयर मीसजाए य ॥

इह “ययत्ययोऽप्यास्वाम” इति वचनात् सप्तमी-यथायोगं पष्ठ्यर्थे
तृतीयाथैवेदितव्यां ततोऽयमर्थः-अध्यवपूरकस्य मिश्रजातस्य
च परस्परं नानात्वं हि तण्डुलपुष्पफलशाकवेशनलवणादान-
काले यद् विचित्रं परिमाणं तेन द्रष्टव्यम् । तथाहि-मिश्रजाते
प्रथमत एव स्थाव्यां प्रभूतं जलमारोप्यते, अधिकतराश्च त-
ण्डुलाः कण्ठनादिनिरुपक्रम्यन्ते, फलादिकमपि च प्रथमत एव
प्रचूततरं सरन्त्यते । अध्यवपूरके तु प्रथमतः स्वार्थं स्तोकरं
तण्डुलादि गृह्यते, पश्चाद् यावदर्थिकादिनिमित्तमाधिकतरं तण्डु-
लादि प्रक्षिप्यते, तस्मात्तण्डुलादीनामादानकाले यद् विचित्रं
परिमाणं तन्मिश्राध्यवपूरके विशोधिकदौ नानात्वमवसेयम् ।

संप्रत्यध्यवपूरकस्य कष्टविधिमाह-

जावत्तिण विसोही, सयरपासंमिमीसए पूई ।

दिन्ने विसोहि दिन्न-म्मि कप्पइ न कप्पई सेसं ॥

यावदर्थिके स्वगृहयावदर्थिकमिश्रेऽध्यवपूरके शुरुभक्तमध्य-
पतिते यदि तावन्मात्रमपनीयन्ते ततो विशोधिर्भवति । अत-
एव स्वगृहयावदर्थिकमिश्रोऽध्यवपूरको विशोधिकोऽपि बह्यते ।
स्वगृहपाषण्डिमिश्रे, उपलक्षणत्वात् स्वगृहसाधुमिश्रे च शुरु-
भक्तमध्यपतिते प्रतिर्भवति, न कल्पते तद्वक्तम्, प्रतिदोषदुष्टं ज-
वतीत्यर्थः । तथा विशोधौ विशोधिकोटिरूपे यावदर्थिकाध्यव-
पूरके मिश्रे यावन्तः कणाः कार्पटिकाद्यर्थे पश्चात् क्षिप्तास्ताव-
न्मात्रे स्थाव्याः पृथक्कृते, कार्पटिकादिभ्यो वा दत्ते सति, शेष-
मुद्धरितं यद्गच्छेत् तत्साधूनां कल्पते । शेषं पुनः स्वगृहपाषण्डि-
मिश्रस्वगृहसाधुमिश्राध्यवपूरकं न कल्पते । किमुक्तं भवति ? ।

गृहीतं तत्तावन्मात्रं स्थाव्याः पृथक्कृते, दत्तं वा पाषण्ड्यादि-
न्यस्तथापि यत् शेषं, तन्न कल्पत इति ।

‘ जावत्तिण विसोही ’ इत्यवयवं विशेषतो व्याख्यानयति-
त्रिभिर्मि तत्रो उक्त-क्षिप्यमि पुद्गल कप्पइ सेसं ।

आहवणाए दिन्नं, व तत्तियं कप्पइ सेसं ॥

विशोधिकोटिरूपे यावदर्थिकेऽध्यवपूरके यावदर्थिकं पश्चात्
प्रक्षिप्तं तावन्मात्रे दिन्ने पृथक्कृते, तत्र देदो रेखयाऽपि जवति,
तत आह- (तत्रो उक्तक्षिप्यमि) तत्स्वस्थादुत्कर्षितं उत्पादिते,
इहोत्कर्षितं स्वस्थानादुत्पाद्य शेषभक्तस्योपरि निक्षिप्तमपि भ-
ण्यते, ततो विशेषणान्तरमाह-पृथक्कृते स्थाव्या बहिर्निष्का-
शिते, शेषं यद्गच्छेत् तत्साधूनां कल्पते । अथवा आजवनया उद्दे-
शेन, न तु शिक्थादिपरिगणनेन यदि तावन्मात्रं कार्पटिकादिभ्यो
दत्तं स्यात् ततः शेषं कल्पते । पि० । तत्र प्रायश्चित्तं प्रत्येकं
मासगुरु । वृ० १ उ० । “ यावत्तिय अज्जोयर मासगुरु, सध-
रपासंम अज्जोयर मासगुरु ” । पं० चू० । अध्यवपूरकान्तर्भेदद्वये
एकाशनकम् । जी० । पंचा० ।

अज्जोवज्जणा-देशी-क्रोडाभरणे, दे० ना० १ वर्गे० ।

अज्जोवज्जणा-अध्युपपादना-स्त्री० । कचिदिन्द्रियार्थेऽध्युप-
पत्तौ, अभिषङ्गे च । “ तिविहा अज्जोवज्जणा-जाणू, अजाणू,
वित्तिणिच्छा ” तत्र जानतो विषयजन्यमर्थं या तत्राध्युपपत्तिः
सा जाणू । या त्वजानतः सा अजाणू । या तु संशयवतः सा विचि-
कित्सा । स्था० ३ उ० ४ उ० ।

अज्जोववण-अध्युपपन्न-त्रि० । विषयपरिजोगायतजीविते,
आन्ना० ।

अज्जोववाय-अध्युपपात-पुं० । ग्रहणैकाग्रचित्तायाम्, “ पर-
स्स अज्जोववायलोभजणणाइ ” पात्राणि परस्यान्यस्य अ-
ध्युपपातं च ग्रहणैकाग्रचित्तां लोभं मूर्च्छां जनयन्ति यानि
तानि अध्युपपातलोभजनानि । प्रश्न० ५ सम्ब० द्वा० ।

अज्ज-कृष्-धा० आकर्षणे, विशेषेण च । तुदा०, आत्म०, सक०,
अनिद् । “ कृषेः कट्टसाअछाञ्चाणञ्जयञ्जइञ्छाः ” ॥ ७१॥ १७७॥
इति कृषेरञ्चादेशः । अज्जइ, कृषते । प्रा० ।

अज्जिअ-अज्जित-त्रि० । अज्ज-क्त । वर्गेऽन्त्यो वा । ७ । १ ।

३० । इत्यनुस्वारस्य वा परसवर्णः । पूजिते, आकुञ्चिते च । प्रा० ।

अज्ज-अज्ज-त्रि० । “ न्यययज्जं ज्जः ” ॥ ८॥ ४२६३ ॥ इति सूत्रे
मागध्यां ज्जस्य ज्जः, चिरुक्तो प्रकार इत्यर्थः । सूत्रे, प्रा० ।

अन्य-त्रि० । न्यस्य स्थाने द्विरुक्तो प्रकारः । जिज्ञे, सदृशे च । ए-
वमेतद्वादिता अप्युदाहार्याः । प्रा० ।

अज्जलि-अज्जलि-पुं० । अज्ज-अलि, “ न्यययज्जं ज्जः ” ॥ ७॥

४ । २६२ । इति मागध्यां ज्ज इति मागस्य ज्जः । संयुतकर-
पुटे, प्रा० ।

अट्ट-अट्ट-धा० गतौ । ज्वा०, सक०, पर०, सेट् । “ शकादीनां
द्वित्वम् ” ॥ ७॥ ४२२६ इति द्वित्वम् । परिअट्टइ, पर्यटति । प्रा० ।

अट्ट-क्वथ-धा० निष्पाके । ज्वा०, पर०, सक०, सेट् । “ क्वथेरट्टः ”
॥ ८॥ १२६६ इति क्वथेरट्ट इत्यादेशः । अट्टइ, क्वथति । प्रा० ।

अट्ट-अट्ट-पुं० । अट्टयति नादियतेऽन्यद् यत्र । अट्ट-आधारे

ग्रज्ज । प्रासावस्योपरि गृहे, प्राकारोपरिस्थसैन्यगृहे च । यत्र स्थि-
ता हि नरा अन्यान् हीनतया नादियन्ते । यस्मिन् वसतश्चा-

न्योत्कर्षेऽनादरः । वाच० १ “ अष्टाणि वा अष्टालयाणि वा ”
आचा० २ श्रु० १२ अ० । अष्टयतेऽतिक्रम्यतेऽनेनेत्यङ् । आका-
शे, न० २० श० २ उ० ।

आर्त-त्रि० अर्तिः शरीरमानसी पीमा, तत्र प्रव आर्तः ।
आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । पीमिते, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।
दुःखिते, आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । मोहोदयेन आर्ते,
आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । शरीरतो दुःखिते, औ० ।
मोहोदयादगणितकार्याकार्यविवेके च । आचा० १ श्रु० ६ अ०
१ उ० । अस्य निक्षेपः—“ अष्टे लोप परिजुषे ष्टसंवेहे
अविजाणय ” । आचा० १ श्रु० १ अ० २ उ० । ‘पुढविकाय’ शब्दे
एतत्सूत्रव्याख्यानं वक्ष्यते)

अष्टे चञ्चिवहे खयु, दन्वे नदिमादि जत्थ तणकठा ।

आवत्तंते पमिया, से व सुवसादि आवहे ॥

आर्तः खलु चतुर्विधः । तद्यथा-नामार्तः, स्थापनार्तः, द्रव्यार्तः,
भावार्तश्च । तत्र नामस्थापने सुप्रतीते । द्रव्यार्तोऽपि नो आगम-
तो ह्यशरीरव्यतिरिक्तो यत्र नद्यादेः प्रदेशे तृणकाष्ठानि पतितानि
आवर्त्तन्ते, यच्च वा सुवर्णाद्यावर्त्तन्ते, स ह्यप्यर्थः । आ सर्वतः प-
रिभ्रमणेन कृतानि गतानि यत्र यो वा स आर्त इति व्युत्पत्तेः ।

अहवा अचीचूतो, सचित्तादिहि होइ दन्वम्मि ।

जावे कोहादीहिं, उ अजिचूतो होति अष्टो उ ॥

अथवा सचित्तादिभिर्द्रव्यैरसंप्राप्तैः प्राप्तवियुक्तैर्वा य आर्तः स
द्रव्यार्तः, द्रव्यैरातो ह्यव्यार्त इति व्युत्पत्तेः । क्रोधादिभिरजि-
भूतो नो आगमतो भावार्तः । तदेवमार्तशब्दार्थ उक्तः । व्य० ४
उ० । आचा० । अतस्य पीमितस्येदं वचनमिति कृत्वा बोधो
गौणालोके, प्रश्न० २ आश्र० ६ अ० । अतं दुक्खं, तत्र भवमार्तम् ।
यदि वा आर्तः पीमा, पातनं च, तत्र प्रवमार्तम् ” ध० २ अधि० ।
प्रव० । क्लिष्टे, आव० ४ अ० । विषयानुरज्जिते, ध० ३ अधि० ।
इष्टविषयसंयोगाभिलाषं, प्रश्न० ४ सम्ब० ६ अ० । एतद्वत्तमे शो-
काकन्दविलेपनादिलक्षणे वा ध्यानभेदे, आव० ४ अ० । ज्ञा० ।
अष्ट-देशी-कथे, दुर्बले, गुरौ, महति, शुकपक्षिणि, सुखे, सौ-
ख्ये, धृष्टे, विपाते, अलसे, शीतके, गर्भे, ध्वनौ, असत्ये च ।
दे० ना० १ वर्ग ।

अष्ट-देशी-कथने, दे० ना० १ वर्ग ।

अष्टक-अष्टक-पुं० (आठमो) कुट्टितलेपरुतकूपे पात्रलिङ्गपूर-
के ऊव्ये, वृ० १ उ० ।

अष्टज्जाण-अर्तिध्यान-न० । अतं दुःखम् । उक्तं हि-अतशब्दो
दुःखपर्यायवाच्याधीयते । अतं प्रवमार्तम्, उक्त० ३० अ० ।
अतं दुःखं, तस्य निमित्तं, तत्र वा भवम् । कृते वा पीमिते भवमा-
र्तम् । स्था० ४ अ० १ उ० । आव० । तच्च तद् ध्यानं च । आर्तभावं
गत आर्तः, आर्तस्य वा ध्यानमार्तध्यानम् । आ० सू० ४ अ० ।
मनोज्ञानमनोज्ञवस्तुवियोगसंयोगादिनिबन्धनचित्तविषुवत्तणे
ध्यानभेदे, स० १ सम० । “ राज्योपभोगशयनासनवाहनेषु,
स्त्रीगन्धमात्यमणिरत्नविभूषणेषु । इच्छाजिज्ञासमतिमात्रमुपैति
मोहा-रुचानं तदार्तमिति संप्रवदन्ति तज्ज्ञः ” ॥१॥ दश० १ अ० ।
“ भवकारणमदृष्टाह ” । आर्तध्यानं स्वविषयसङ्कलने-
तश्चतुर्था । उक्तं च भगवता वाचकमुख्येन—आर्तममनो-
ज्ञानं संप्रयोगे, तद्विप्रयोगाय स्मृतिसमन्वाहारः, वेदना-
ग्रश्च विपरितम्, मनोज्ञानं निदानं चेत्यादि । आव० ४ अ० ।

“अष्टज्जाणे चउत्विहे पणसे” चतस्रो विधा भेदा यस्य तत्तथा ।
अपणुत्तसंप्रयोगसंपञ्जते तस्स विष्ण्वोगसितिसमसागए
यावि भवइ ॥

अमनोज्ञस्यानिष्टस्य ‘असमणुत्तस्स च्ति’ पाठान्तरे अस्वमनो-
ज्ञस्यानात्मप्रियस्य शब्दादिविषयस्य, तत्साधनवस्तुनो वा सं-
प्रयोगः संबन्धस्तेन संप्रयुक्तः संबद्धोऽमनोज्ञसंप्रयोगसंप्रयुक्तो-
ऽस्वमनोज्ञसंप्रयोगसंप्रयुक्तो वा, य इति गम्यते । तस्येति, अ-
मनोज्ञस्य शब्दादेर्विप्रयोगाय वियोगार्थं स्मृतिश्चिन्ता, तां सम-
न्वागतः समनुप्राप्तो भवति यः प्राणी, सोऽभेदोपचायादात्तमिति ।
वाऽपीतिशब्दः विकल्पापेक्षया समुच्चयार्थः । अथवा मनोज्ञसं-
प्रयोगसंप्रयुक्तो यः प्राणी, तस्य प्राणिनः विप्रयोगे प्रक्रमादमनो-
ज्ञशब्दादिवस्तूनां वियोजने, स्मृतिश्चिन्तनम्, तस्याः समन्वागतः
समागमनं समन्वाहारो विप्रयोगस्मृतिसमन्वागतं वाऽपीति
तथैव प्रवति, आर्तध्यानमिति प्रक्रमः । अथवाऽमनोज्ञसंप्रयो-
गसंप्रयुक्ते प्राणिनि, तस्येति अमनोज्ञशब्दादेर्विप्रयोगस्मृति-
समन्वागतमार्तध्यानमिति ।

अपणुत्तानां सदा-इविसयवत्थूण दोसमइस्स ।

धाणिअं विओगचित्ता-मसंपओगाणुसरणं च ॥६॥

अमनोज्ञानमिति । मनसोऽनुकूलानि मनोज्ञानि, इष्टानीत्यर्थः । न
मनोज्ञानि अमनोज्ञानि, तेषाम्, केषामित्यतः ॥ ६ ॥ शब्दादिविषयव-
स्तूनामिति । शब्दादयश्चेति विषयाश्च, आदिशब्दाद्वर्णादिपरिग्र-
हः । विषयदन्त्येतेषु सक्ताः प्राणिन इति विषयः । विष्ण्वोगोचराः,
वस्तूनि तु तदाधारवृत्तानि रासभादीनि । तेषाम् शब्दादि-
विषयाश्च, वस्तूनि चेति विग्रहः । तेषाम्, किंसंज्ञायां येषाम् ?
धर्णियमत्यर्थम्, वियोगचित्तने विप्रयोगचित्तनेन योगः ।
कथं नु नमैज्जिचियेगः स्यादिति प्राधः । अनेन वर्त्तमानकाल-
ग्रहः । तथा सति च वियोगेऽसंप्रयोगानुस्मरणं, कथमेभिः सहैव
संप्रयोगाभाव इत्यनेन वाऽनागतकालग्रहः । चउत्तानुपूर्वमपि वि-
युक्तासंप्रयुक्तयोर्वैतुमतत्वेनातीतकालग्रह इति । किंविशिष्टस्य
सत इदं वियोगचित्तनादि ? अत आह-देवमलिनस्य, जन्तो-
रिति गम्यते । तत्राप्रोतिलक्षणो द्वेषः, तेन मलिनस्य, तदाक्रान्त-
मूर्त्तिरिति गार्थः । इति प्रथमो भेदः ।

साम्प्रतं द्वितीयमभिधित्सुराह-

तह मूलसीसरोगा-इवेअणाए विओगपणिहाराणं ।

तयसंपओगचित्ता, तप्पडिआगल्लमणस्स ॥७॥

तथेति धर्णियमत्यर्थमेव । शूलशिरोरोगादिवेदनाया इत्यत्र
शूलशिरोरोगो प्रसिद्धः । आदिशब्दाच्छेदरोगातङ्कपरिग्रहः । त-
तश्च शूलशिरोरोगादियो वेदना । वेद्यत इति वेदना । तस्याः
किम् ? वियोगप्रणिधानम्, वियोगे दृढाध्यवसाय इत्यर्थः । अनेन
वर्त्तमानकालग्रहः । अनागतमधिकृत्याह-तदसंप्रयोगचित्तेति,
तस्या वेदनायाः कथंचिद्भावे सति असंप्रयोगचित्ता, कथं
पुनर्ममलनाऽऽयत्या संप्रयोगो न स्यादिति चिन्ता चार्तध्यानमेव
गृह्यते । अनेन वर्त्तमानानागतकालग्रहणेनातीतकालग्रहोऽपि
कृत पय वेदितव्यः । तत्र प्रावनाऽनन्तरगाथायां कृतैव । किंविशि-
ष्टस्य सत इदं वियोगप्रणिधानादि ? अत आह-तत्प्रतीकारेवेद-
नाप्रतीकारे चिकित्सायामाकुलं व्यग्रं मनोऽन्तःकरणं यस्य स
तथाविधस्तस्यावियोगप्रणिधानाद्यार्तध्यानमिति गार्थः ।
उक्तो द्वितीयो भेदः । आव० ४ अ० ।

अधुना तृतीयमुपदर्शयन्नाह—
आत्मकसंप्रयोगसंपउत्ते तस्स विष्ण्वोगसितिसमसाग-
ए यावि भवइ ॥

आतङ्को रोगः इति । स्था० ४ ग० १ उ० ।

इष्टाणं विसर्पाई—ए वेअण्णाए अ रागरत्तस्स ।

अविष्ण्वोगज्जवसाणं, तह संजोगानिन्नासो अ ॥८॥

इष्टानां मनोहानां विषयादीनामिति । विषयाः पूर्वोक्ताः आदि-
शब्दाश्चतुष्टयः । तथा वेदनायाश्च इष्टाया इति वर्तते । किम्?,
अविष्ण्वोगाध्यवसानमिति योगः । अविष्ण्वोगहृदाध्यवसाय इति
भावः । अनेन च वर्तमानकालग्रहः, तथा संयोगान्निष्ठा-
श्चेति, तत्र तथेति । धर्म्मियत्तमित्यनेनात्यर्थप्रकारोपदर्शनार्थः ।
संयोगान्निष्ठाः—कथं ममैभिर्विषयादिभिरायत्तं संबन्धः ? इ-
तीच्छा । अनेन च अनागतकालग्रह इति वृत्ता व्याचक्रते । चश-
धात्पूर्ववदतीतकालग्रह इति । किंविशिष्टस्य सत इदमविवो-
गाध्यवसानादि । अत आह—रागरत्तस्य, जन्तोरिति गम्यते ।
तत्रान्निष्ठसङ्गकणो रागः, तेन रक्तस्य तद्भावितमूर्तेरिति गा-
थार्थः । उक्तस्तृतीयो जेदः । आव० ४ अ० ।

साम्प्रतं चतुर्थमभिधत्तुराह—

परिकुसिय कामजोगसंप्रयोगसंपउत्ते तस्स अविष्ण्वो-
गसितिसमसागए यावि भवइ ॥

(परिकुसिय च्छि) निषेविता ये कामाः कमनीया जोगाः
शब्दादयः । अथवा कामौ शब्दरूपे, जोगा गन्धरसस्पर्शाः ।
कामजोगाः कामानां वा शब्दादीनां यो भोगस्तेस्तेन वा
संप्रयुक्तः । पागन्तरे तु तेषां तस्य वा संप्रयोगस्तेन संप्रयुक्तो
यः स तथा । अथवा (परिकुसिय च्छि) परिकीणो जरादिना, स
चासौ कामजोगसंप्रयुक्तश्च यस्तस्य, तेषामेवाविप्रयोगस्मृतेः स-
मन्वागतं समन्वाहारस्तदपि जवत्यात्तध्यानमिति । स्था० ४ ग०

देविदचक्काट्टे—त्तणाइ गुणरिक्खित्थणामइयं ।

अहं निआणचित्थणमन्नाणुगयमच्चंतं ॥६॥

दीव्यन्तीति देवा भवनवास्यादयस्तेषामिन्द्राः प्रभवो देवे-
न्द्राश्चमरादयः । तथा चक्रं प्रहरणं, तेन विजयाधिपत्ये वर्त्तितुं
शीलमेवामिति चक्रवर्तिना प्रस्तादयः । आदिशब्दाद् ब्रह्मदेवा-
दिपरिग्रहः । अमीषां गुणकृत्यो देवेन्द्रचक्रवर्त्यादिगुणकृत्यः ।
तत्र गुणास्तु रूपादयः, अकिंस्तु विज्ञातिः, तत्प्रार्थनात्मकं
तद्याजप्रामयमित्यर्थः । किं तद्?, अधमं जघन्यं, निदानचिन्तनं नि-
दानाध्यवसायः, अहमनेन तपस्यागादिना देवेन्द्रः स्यामित्यादि-
रूपः । आह—किमिति तदधममुच्यते?, तस्मादज्ञानानुगतम, अत्य-
न्तम, तथा च नाहानिनो विहाय सांसारिकसुखेऽप्येषामभिलाष
उपजायते । उक्तं च—“अज्ञानान्धाश्चतुलवनितापाक्कविकेपि-
नास्ते, कामे सक्तिं दधति विजवाजोगतुक्काज्जे वा । विद्वच्चित्तं
भवति हि महम्मोक्ककाक्कैकतानं, नात्पस्सकम्भे विटपिनि कथत्थं-
समिस्सि गजेन्द्रः” ॥१॥ इति गाथार्थः । उक्तश्चतुर्थो जेदः । आव०
४ अ० । द्वितीयं वस्तुभधनादिविषयं, चतुर्थं तत्संपादशब्दादि-
जोगविषयमिति जेदोऽनयोर्भावनीयः । शास्त्रान्तरे (आव० ४ अ०
क) तु द्वितीयचतुर्थयोरेकत्वेन तृतीयत्वम, चतुर्थं तत्र निदानमु-
क्तम् । उक्तं च—“अमणुष्साणं सहाणं” इत्यादि । स्था० ४ ग० १ उ० ।
साम्प्रतमिदं यथाभूतस्य भवति यद्वर्धनं चेदमिति तदेतदजि-
धातुकाम आह—

एयं चउच्चिहं रा-गदोसमोहंकिअस्स जीवस्स ।

अट्टज्ज्ञाणं संसा—रवहुणं तिरिअगइमूलं ॥१०॥

एतदनन्तरोदितं चतुर्विधं चतुःप्रकारं रागद्वेषमोहम, किं तस्य?,
रागादिहाङ्गितस्येत्यर्थः । कस्य?, जीवस्य आत्मनः । किम्?, आ-
संध्यानमिति । तथा चतुष्टयमपि किं विशिष्टम्?, इत्यत आह—
संसात्वरूपं, ओषतस्तिर्यग्गतिमूलं विशेष इति गाथार्थः ।
आह—साधोरपि शूलवेदनाज्जिभूतस्यासमाधानादासंध्यानप्रा-
प्तिरित्युच्यते, रागादिवशावर्त्तनो भवत्येव, न पुनरन्यस्ये-
ति । आह च ग्रन्थकारः—

मज्जत्थस्स उ मुणिलो, सकम्मपरिणामत्राणिअमेअं ति ।

वत्थुस्सहावचित्थण—परस्स सम्मं सहंतस्स ॥ ११ ॥

मत्थे तिष्ठतीति मध्यस्थः, रागद्वेषयोरिति गम्यते । तस्य मध्य-
स्थस्य, तुशब्द पक्षकारार्थः, स चाऽवधारणे । मध्यस्थस्यैव नेतर-
स्य । मनुते जगतस्त्रिकाष्ठावस्थामिति मुनिः, तस्य मुनेः, साधारि-
त्यर्थः । स्वकर्मपरिणामजनितमेतत्तुल्लादि, यच्च प्राकर्मविपरिणा-
मिदेषादशुभमापतति न तत्र परिताप्या जवन्ति सन्तः । उक्तं च
परममुनिभिः—“पुण्वि च खलु जो कमाणं कमाणं उविआणं
उत्परिकंताणं वेइत्ता मोक्खो नरिय, अवेइत्ता तवसा वा जोस-
इत्ता” इत्यादि । इत्येवं वस्तुस्वभावचित्तनपरस्य सम्यक्शोभ-
नाध्यवसायेन सदमानस्य सतः कुतोऽसमाधानम्?, अपि तु ध-
र्ममनिदानमिति वक्ष्यतीति गाथार्थः ॥ ११ ॥ परिहृताऽऽश-
ङ्का, गतः प्रथमपङ्कः ।

द्वितीयतृतीयावधिहृत्याह—

कुणओ व पसत्थालं—वणस्स पडिआरमवसावज्जं ।

तवसंजमपमिआरं, च सेवओ धम्ममणिआणं ॥ १२ ॥

कुर्वतो वा, कस्य?, प्रशस्तं ज्ञानाद्युपकारकम्, आलम्ब्यत इत्या-
म्बनं प्रवृत्तिनिमित्तं शुभमध्यवसानमित्यर्थः । उक्तं च—“कोहं
अच्छिस्सिमित्यादि” प्रशस्तमात्मम्बनं कृत्स्नं यस्यासौ प्रशस्ताल-
म्बनः, तस्य । किं कुर्वतः?, इत्यत आह—प्रतीकारं चिकित्सासङ्गणम्,
किंविशिष्टम्?, अल्पसावधम्, अवघं पापं, सहावघेन सावधम् ।
अल्पशब्दोऽभाववाचकः स्तोत्रवचनो वा । भद्रं सावधं यस्मि-
न्सावधसावधस्तं धर्ममनिदानमेवेति योगः । कुतः?, निर्दोष-
त्वात् । निर्दोषत्वं च वचनप्रामाण्यात् । उक्तं च—“मीयत्थो जय-
णाप कडजोगी कारणमि निहोसो” । इत्याद्यागमस्योत्सर्गापधा-
दरूपत्वात् । अन्यथा परलोकस्य साधयितुमशक्यत्वात्, साधु
चेतदिति । तथा तपःसंयमप्रतीकारं च सेवमानस्येति । तपःसंय-
मावेव प्रतीकारः, सांसारिकदुःखानामिति गम्यते । तं च सेवमा-
नस्य, चशब्दात् पूर्वोक्तप्रतीकारं च । किम्?, धर्मं धर्मप्याभमेव भ-
वति, कथम्?, सेवमानस्यानिदानमिति क्रियाविशेषणम्, देवेन्द्रा-
दिनिदानरहितमित्यर्थः । आह—कृत्स्नकर्मसंसाधोको भवत्वित्ती-
दमपि निदानमेव उच्यते, सत्यम् । तदपि निश्चयतः प्रतिषिद्धमेव ।
कथम्?, “मोक्खे जवे च सर्वत्र, निरुपुहो मुनिसत्तमः । प्रकृत्यभ्या-
सयोगेन, यत् उक्तो जिनागमे” ॥१॥ इति । तथापि तु भावनायामप-
रिणतं सत्त्वमङ्गीकृत्य व्यवहारत इदमदुष्टमेव । अनेनैव प्रकारेण
तस्य चित्तशुद्धेः, क्रियाप्रवृत्तियोगाच्चेत्यत्र बहु वक्तव्यम्, तस्य
नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयादिति गाथार्थः ॥१२॥ अन्ये पुनरिदं गा-
थाद्वयं चतुर्भेदमप्यासंध्यानमधिकृत्य साधोः प्रतिषेधरूपतया
व्याचक्रते. न च तदत्यन्तसुन्दरम्, प्रथमतृतीयपङ्कद्वये सत्यराश-

ज्ञाया एषानुपपत्तेरिति । आह-उक्तं भवता आर्तध्यानसंसारध-
र्मेनमिति, तत्कथमुच्यते ? , बीजत्वात् ।

बीजत्वमेव दर्शयन्नाह-

रागो दोसो मोहो, जेणं संसारहेअवो जणिआ ।

अट्टमि अ ते तिअि वि, तो तं संसारतरुबीअं ॥ १३ ॥

रागो दोसो मोहश्च येन कारणेन संसारहेतवः संसारकारणा-
नि भविता उक्ताः, परममुनिभिरिति गम्यते । आर्तं चार्तध्याने च
त्रयोऽपि ते रागादयः संजयन्ति यत पत्रं, ततस्तत्संसारतरुबीजं भ-
ववृत्तकारणमित्यर्थः । आह-यथेवमोघत एव संसारतरुबी-
जं ततश्च तिर्यग्गतिमूत्रमिति किमर्थमभिधीयते ? उच्यते-तिर्य-
ग्गतिगमननिबन्धनत्वेनैव संसारतरुबीजमिति । अन्ये तु व्याच-
कृते-तिर्यग्गतावेव प्रभूतसत्त्वसंजवात्स्थितिबहुत्वाच्च संसारो-
पचार इति गार्थार्थः ॥ १३ ॥

इदानीमार्तध्यायिनो लेख्याः प्रतिपाद्यन्ते-

कावोअनीलकाद्या, हेसाओ एाईसंकिलिडाओ ।

अष्टज्जाणोवगय-स्स कम्मपरिणामजणिआओ ॥ १४ ॥

कापोतनीलकुण्डला हेद्याः किंभूताः, नातिसंक्लिष्टा रौद्रध्यानवे-
द्यापेक्षया नातीवाशुजानुभावाः, भवन्तीति क्रिया । कस्येत्यत-
आह-आर्तध्यानेपगतस्य, जन्तोरिति गम्यते । किमिदं न्या-
यताः ? इत्यत आह-कर्मपरिणामजनिताः । तत्र-“कृष्णादिव्य-
साचिव्यात्, परिणामो य आत्मनः । स्फटिकस्येव तत्रायं, ले-
द्याशब्दः प्रयुज्यते” ॥ १४ ॥ एताश्च कर्मोदयायत्ता इति गार्थार्थः ॥
१४ ॥ आव० ४ अ० ।

आह-कथं पुनरोद्यत एवार्तं ध्यायन् ज्ञायत इत्युच्यते, लिङ्गे-
ज्यः; तान्येवोपदर्शयन्नाह-

अट्टस्स एं भाणस्स चत्तारि वक्खणा पञ्जता । तं जहा-
कंदणया, सोयणया, तिप्पणया, परिदेवणया ।

लक्ष्यते निर्णयिते परोक्षमपि चिच्छृत्स्वरूपत्वात् आर्तध्यानमे-
भिरिति वृत्तानि । तत्र क्रन्दनता-महता शब्देन विरवणम्, शो-
चनता-दीनता, तेपनता-तिषः कृष्णार्थत्वाद्भ्रुविमोचनम्, परि-
देवनता-पुनः पुनः क्लिष्टभाषणमिति । एतानि चैष्टवियोगानिष्ट-
संयोगरोगवेदनाजनितशोककल्पस्येवार्तस्य वृत्तानि ।

(स्था० ४ ग० १ उ०) यत आह-

तस्स कंदणसोअणपरिदेवणताडणाईं सिंगाई ।

इट्ठाणिट्ठविओगा-विओगविओणानिमिच्छाईं ॥ १५ ॥

तस्यासंध्यायिनः, आक्रन्दनादीनि लिङ्गानि । तत्राक्रन्दनं महता
शब्देन विरवणम्, शोचनं त्वभ्रुपरिपूर्णनयनस्य दैन्यम्, परिदेव-
नं पुनः ३ क्लिष्टभाषणम्, तारुननुरागिरःकुट्टनकेशलुञ्चनादि,
एतानि लिङ्गानि चिह्नानि, अमूनि च इष्टानिष्टवियोगावियोगवेद-
नानिमित्तानि । तत्रेष्टवियोगानिमित्तानि, तथाऽनिष्टावियोगानि-
मित्तानि, वेदनानिमित्तानि चेति गार्थार्थः ॥ १५ ॥

किं चान्यद्-

निंदइ निअयकयाईं, पसंमईं विमिडुओ विजुईओ ।

पत्थेइ तासु रज्जइ, तयज्जणपरायणो होई ॥ १६ ॥

निन्दति च कुत्सति च निजकृतानि आत्मकृतानि अल्पफलधि-
कृतानि, कर्मशिष्टफलतावाजिज्यादीन्धेत्युच्यते । तथा प्रशंसति
स्तौति बहू मन्यते सविस्मयः साश्चर्यः विजृतीः परसंपद इ-

त्यर्थः । तथा प्रार्थयते अभिषणति, परविभूतीरिति । तथा तासु
रज्यते-तास्विति प्राप्तासु विजृतीषु रागं गच्छति, तथा तदर्ज-
नपरायणो भवति-तासां विजृतीनामर्जन उपादाने परायण उ-
द्युक्तस्तदर्जनपरायण इति । ततो यश्चैवंचुतो भवत्यसावप्यासं
ध्यायतीति गार्थार्थः ॥ १६ ॥

किञ्च-

सदाइविसयगिदो, सद्धम्मपरम्मुहो पमायपरो ।

जिणमयमणविकल्वंतो, वट्टइ अट्टमि जाणम्मि ॥ १७ ॥

शब्दादयश्च ते विषयाश्च शब्दादिविषयास्तेषु गृह्यते मूर्च्छितः,
काङ्क्षुवानित्यर्थः । तथा सद्धर्मपराङ्मुखः प्रमादपराः । तत्र दुर्गता
प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः, संश्रालौ धर्मश्च सद्धर्मः,
कान्त्यादिकश्चरणकरणधर्मो गृह्यते, तत्पराङ्मुखः । प्रमादपरा
मद्यादिप्रमादासक्तः, जिनमनमनपेक्षमाणो वर्तते आर्तं ध्यान
इति । तत्र जिनास्तीर्थकरास्तेषां मतमागमरूपम्, प्रवचनमित्यर्थः ।
तदनपेक्षमाणस्तत्तिरपेक्ष इत्यर्थः । किम्, वर्तते, आर्तध्याने । इति
गार्थार्थः ॥ १७ ॥

साम्प्रतमिदमार्तध्यानसंज्ञमधिकृत्य यदनुगतं यदहं च

वर्तते तदेतदभिधित्सुराह-

तयविरयदेसविरय-एपमायपरसंजयाणुगज्जाणं ।

सव्वं पमायमूलं, वज्जेअव्वं जइजणेणं ॥ १८ ॥

तदार्तध्यानमिति योगः । अविरतदेशधिरतप्रमादपरसंयतानु-
गतमिति । तत्राविरता मिथ्यादृष्टयः सम्यग्दृष्टयश्च, देशविरता
एकव्याद्यणुवतधरभेदाः श्रावकाः, प्रमादपराः प्रमादिनिष्ठाश्च,
ते संयताश्च, ताननुगच्छतीति विग्रहः । नैवाप्रमत्तः संयता-
नामिति भावः । इदं च स्वरूपतः सर्वं प्रमादमूलं वर्तते, यत-
श्चैवमतो वर्जयितव्यं परित्यजनीयम्, केन?, यतिजनेन साधुलोकेन,
उपलक्षणत्वात् श्रावकजनेन च । परित्यागार्हत्वादेवास्येति गार्-
थार्थः ॥ १८ ॥ आव० ४ अ० । ध० । प्रव० । ग० । द्वा० ।

अष्टज्जाणवियप्प-आर्तध्यानविकल्प- पुं० । अशुभध्यानभेदे,

“जो एत्थ अभिस्संगो, संतासंतेसु पावहेउ त्ति । अष्टज्जाण-
वियप्पो, स इमीए संगओ रुवं” ॥ ११ ॥ पं० १ द्वा० ।

अष्टज्जाणवेरम्ग-आर्तध्यानवैराग्य-न० । आर्तध्यानं च तद्
वैराग्यम् । वैराग्यजेदे, द्वा० । तद्वृत्तकणम्-

इष्टेतरवियोगादि-निमित्तं प्रायशो हि यत् ।

यथाशक्यपि हेयादा-वप्रवृत्त्यादिवर्जितम् ॥ १९ ॥

उद्वेगकुट्टिषादादय-मात्मघातादिकारणम् ।

आर्तध्यानं ह्यदो मुख्यं, वैराग्यं द्वोक्तो मतम् ॥ २० ॥

इष्टश्च प्रियः, इतरश्चानिष्टः, इष्टेतरौ विषयाविति गम्यते । तयोर्थ-
यासङ्घेन यो वियोगादिर्विरहसंप्रयोगौ, स निमित्तं कारणं
यस्य तदिष्टेतरवियोगादिनिमित्तम्, प्रायशो बाहुल्येन न पुनरिष्टे-
तरवियोगादिनिमित्तमेव, स्वविकल्पनिमित्तस्यापि तस्य संभ-
वात् । हिशब्दो यस्मादर्थः । तत्प्रयोगं च दर्शयिष्यामः । य-
दिति वैराग्यमद एतदार्तध्यानमेवेति संबन्धः । कुतस्तदार्त-
ध्यानमेव न पुनर्यथावच्चैराग्यमित्याह-यस्माद्यथाशक्यपि
सामर्थ्यानुरूपमप्यास्तां श्रद्धाऽतिशयाच्छततकमतः हेयादौ
हेयोपादेयवस्तुविषये क्रमेणाप्रवृत्त्यादिवर्जितं निवर्तनविरहितं
यत्किल यथावद्वैराग्यं भवति तच्छिद्रियाधैवप्रादेपे च तपोध्या-

नादिषु यथाशक्ति निवृत्तिप्रवृत्तियुक्तं भवति, तत्स्वरूपत्वात् । इदं तु तद्वर्जितं यस्मात् तस्मादासंभ्यानमेवेति भावः । तथा उद्वेगं मनःस्वास्थ्यचलनं करोतीति उद्वेगकृत, तथा विवादो दैन्यं, तेनाऽऽज्यं परिपूर्णं विवादऽऽज्यम्, अनेन मनोदुःखहेतुताऽस्योक्ता । अथ शारीरदुःखहेतुतामस्यैवाह—आत्मेहं कथितः स्वशरीरम्, तस्य घातदि हिंसनताडनादि, तस्य कारणं हेतुतामघातादि-कारणम्, आसंभ्यानम् । हिंसादस्यैवकारार्थत्वादासंभ्यानमेव अहं इति संबन्धितमेव । किंभूतमित्याह—मुखे ज्ञेयं मुख्यं प्रधानम्, निरुपचरितमित्यर्थः । ननु यथासंभ्यानमेतत्तदा कस्माद्वैराग्यतयो-क्तमित्याह—वैराग्यमुक्तनिर्वचनं लोकती, लोकं पृथग्जनमाश्रित्य तद्वद्वैराग्यं न पुनस्तत्त्वतो मतं संमतं तत्त्वविदुषामिति । हा० १० अष्ट० ।

अट्टज्जाणोवगप—आसंभ्यानोपगत—त्रि० । अपगतसद्विवेकतया धर्मध्यानदुर्धर्तेनि आसंभ्यानध्यायिनि, “अट्टज्जाणोवगप, चू-मिगयदिट्ठि जिज्याहं” सूत्र० २ भु० २ अ० ।

अट्टदहास—अट्टदहास—पुं० । उच्चैर्हस्तनरूपे हासविशेषे, उपा० २ अ० । “जीमं अट्टदहासं मुयंते वीहावेह” आ० म० छि० । आ० १० । अट्टदो—देशी—यते, दे० ना० १ वगे ।

अट्टण—अट्टन—न० । अट्टते परिच्यते रिपुरनेन । अट्ट—करणे ल्युट् । चक्राकारफलकाखे, ज्ञेये ल्युट् । अनादरे, न० । वाच० । स्वनामख्याते मल्ले, पुं० । उच० ४ अ० । तत्कथा चैवम्—उज्जयिन्यां जितशत्रुपुत्रस्य अट्टनमल्लो वर्सते स्म । स च प्रतिवर्षं सोपारके गत्वा सिद्धिगिरे राज्ञः सभायां मल्लान् विजित्य जयपताकां लाति स्म । अन्यदा राज्ञा एवं चिन्तितम्—अदेशीयोऽयमट्टनमल्लो मत्स-जयां जित्वा बहु लब्धं प्राप्नोति, मदीयः कोऽपि मल्लो न जयति, नैतद्वरम्, एवं हि ममैव मद्वत्कृतिर्जायते । इति मत्वा कश्चिद्-लभ्यते मत्स्यीनरं दृष्ट्वा स्वमल्लं चकार । तस्य त्वरितमेव मल्लविद्या समायाता । ‘मत्स्यी मल्ल’ इति नाम तस्य कृतम् । अन्यदा अट्टनमल्लः सोपारके समायातस्तेन समं राज्ञा मत्स्यीमल्लस्य युद्धं कारितम्, जितो मत्स्यीमल्लः । अट्टनः पराजितः स्वनगरे गत एव चिन्तयति स्म—मत्स्यीमल्लस्य तारुण्येन बलवृद्धिः, मम तु वार्द्धक्येन बलहानिः, ततोऽयं स्वपक्षापातिनं मल्लं करोमि । ततोऽसौ बलवन्तं पुरुषं विलोक्यन् जगुक्छदेशे समागतः । तत्र हरिणीग्रामे एकः कर्षक एकेन करेण हलं वादयन् द्वितीयेन फ-लहीमुत्पादयन् दृष्टः । स जोजनाय स्वस्थानके सार्कं नीतः । त-स्य बहु भोजनं दृष्टम् । उत्सर्गसमये च सुदृढमल्लं पुरीषं दृष्ट्वा मल्ल-विद्यां प्राहिता । ‘फलहीमल्ल’ इति तस्य नाम कृतम् । अट्टनः सो-पारके फलहीमल्लं गृहीत्वा गतः । राज्ञा मत्स्यीमल्लेन समं फल-हीमल्लस्य युद्धं कारितम् । प्रथमे दिवसे द्वयोः समैव जाता । अट्टनेन सोपारके फलहीमल्लः पृष्टः—पुत्र ! तवाङ्गे कं प्रहारा-लभ्याः । तेन स्वाङ्गप्रहारस्थानानि दर्शितानि । अट्टनेनौषधिरसेन तानि स्थानानि तथा मर्दितानि यथाऽसौ पुनर्नवीभूतः । मत्स्यी-मल्लस्यापि राज्ञा पृथम्—एव तवाङ्गे प्रहारा लभ्यास्तथा तान् द-र्शय ? फलहीमल्लः पुनर्नवीभूतः श्रूयते । मत्स्यीमल्लोऽभिमानात् स्वस्थानं न दर्शयति स्म, किं स्म च—अहं पुनर्नवीभूतः फलही-मल्लं न जयामि । द्वितीयदिवसे पुनर्गुहासरे द्वयोरपि साम्यमेव जातम् । तृतीयदिवसे मत्स्यीमल्लो जितः फलहीमल्लेन । अ-ट्टनेन स्वपराजयः स्मरितः । ततो मत्स्यीमल्लेनान्याययुद्धाचर-णान् फलहीमल्लस्य मस्तकं विजम् । स्निग्धोऽट्टनमल्लो गत उज्ज-

यिनीम् । तत्र विमुक्तयुक्त्यापारः स्वगृहे तिष्ठति स्म । परं जरक्रान्त इति न कस्मैचित् कार्याय क्रम इति स्वजनैः पराजयते स्म । अन्यदा स्वजनापमानं दृष्ट्वा ताननापृच्छंयैव कौशाभ्बी नगरीं गतः । तत्र वर्ष-मेकं यावद्भ्रातृयनं भक्तिवान् । ततोऽप्यन्तर्गतवान् जातः । उज्जयि-न्यां राजपर्वदि मल्लमहे प्रवर्त्तमाने पुनर्नवागतयौवनेन अट्टनमल्लेन समागत्य राज्ञो नीरङ्गणनामा महामल्लो जितः । राज्ञा तु मदीयोऽयं भागन्तुकेनानेन जित इति कृत्रा न प्रशंसितः । लोकोऽपि राजप्र-शंसामन्तरेण मौनज्ञात् जातः । अट्टनस्तु स्वस्वरूपज्ञापनाय सभा-पक्षिणः प्रत्याह—जो जोः पक्षिणः, भूत—अट्टनेन नीरङ्गणो जितः । ततो राज्ञा उपलक्षितः मदीय एवायमट्टनमल्ल इति कृत्वा सत्कृतः । बहु ब्रह्मं चासौ राज्ञा वसम् । स्वजनस्तं तथाभूतं श्रुत्वा सम्मु-खमागत्य मिश्रितः । सत्कारादि चकार । अट्टनेन चिन्तितम्—ब्र-ह्मलोभादेते मम साम्प्रतं सत्कारं कुर्वन्ति, पश्चाच्चिद्व्यं मामप-मानयिष्यन्ति, जरापरिगतस्य मे न कश्चित् प्राणाय भविष्यति, यावद्दहं सावधानमल्लोऽस्मि तावत्प्रज्जामीति विचार्य गुरोः समीपेऽट्टनेन दीक्षां गृहीतेति । “जरोवणीअस्स ह नत्थि ताण्” उच० ४ अ० । आ० चू० । आ० १० ।

अट्टन—न० । गमने, घ० ३ अधि० । व्यायामे, औ० ।

अट्टणसाला—अट्टनशास्त्रा—स्त्री० । व्यायामशास्त्रायाम्, हा० ।

तद्वर्णकः—

जेणेव अट्टणसाला तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता अट्टणसालं अणुणविसति, अणेगवायामजोगवग्गणवामह-णमल्लयुक्करणेहि संते परिसंते सयपागसदस्सपागेहि सुगं-धवरतेल्लमाईएहि पीयणिज्जेहि दीवणिज्जेहि दुप्पणिज्जेहि मरणिज्जेहि विहणिज्जेहि सव्विदियगायपन्हायणिज्जेहि अन्निभगेहि अन्निभगिणं समाणे तेल्लचम्मंसि पमिपुमपाणि-पायमुकुमाद्वकोमल्लतलेहि पुरिसेहि देएहि दक्खेहि पडेहि य कुसलेहि पेहावीहि निडणेहि निडणसिप्पोवगतेहि जियप-रिस्समेहि अन्निभगपरिमहणुवन्नहकरणगुणनिम्माएहि अ-ट्टिसुहाए मंसुहाए तपासुहाए रोमसुहाए चउव्विहाए संवाहणाए संवाहिणं समाणे अवगयपरिस्समे नरिंदे अट्ट-णसालातो पमिनिक्खमेति । हा० १ अ० । आ० चू० । औ० ।

अट्टणियट्टियचित्त—आर्त्तनिवर्तितचित्त—त्रि० । आर्त्तं निवर्त्तितं चित्तं यैस्ते आर्त्तेनिवर्त्तितचित्ताः । आर्त्ताद्वा निवर्त्तितं चित्तं यैस्ते आर्त्तनिवर्त्तितचित्ताः । क्लिष्टाभ्यवसायिषु, औ० । “अट्टणियट्टि-यचित्ता, जह जीवा दुक्खसागरमुवेति” म० २ श० १ व० ।

आर्त्तनिरर्दितचित्त—त्रि० । क्लिष्टपरिणामे, आर्त्तेन नितरामर्दि-तमनुगतं चित्तं येषां ते तथा । औ० ।

अट्टतर—आर्त्ततर—न० । अतिशयिते आर्त्तध्याने, “पज्जिज्ज-माणाऽट्टतरं रसंति” सूत्र० १ भु० ४ अ० १ उ० ।

अट्टदुहट्ट—आर्त्तदुर्घट—त्रि० । ६ त० । आर्त्तनाम्नो ध्यानविशेषस्य दुष्पण, उच० २ अ० ।

आर्त्तदुःखात्त—त्रि० । ३ त० । आर्त्तेन दुःखपीडिते, उपा० २ अ० । आर्त्तेऽथासौ दुःखात्तः । मनसा देहेन च दुःखिते, विशेष० ।

अट्टदुहट्टवसट्ठ—आर्त्तदुर्घटवशार्त्त—त्रि० । आर्त्तस्य ध्यानविशेष-

यस्य यो दुर्घटो दुःस्थगो दुर्निरोधो वशः पारतन्त्र्यं, तेनार्त्तः पी-
डित आर्त्तदुर्घटवशात् । असमाधिप्राप्ते, ज्ञा० ७ अ० ।
आर्त्तदुःखार्त्तवशात्-त्रि० । आर्त्तेन दुःखार्त्त आर्त्तदुःखार्त्त-
या वशेन च विषयपारतन्त्र्येण श्रुतः परिगतो, वशात् ।
ततः कर्मधारयः । क्लिष्टाध्यवसायेन विषययन्त्रणया च
दुःखिते, उपा० २ अ० । आर्त्तो मनसा दुःखितः, दुःखात्तो
देहेन, वशात्स्तु इन्द्रियवशेन पीडितः । ततः कर्मधारयः ।
विपा० १ श्रु० १ अ० । मनसा, देहेनेन्द्रियवशेन च पीडिते,
“जहा शं तुणं अद्वयद्वयसह अकाले चैव जीवियाओ ववरो-
विहज्ज” उपा० २ अ० ।

अद्वयद्वयचित्त-आर्त्तदुःखार्त्तचित्त-त्रि० । आर्त्तेन दुःखार्त्त-
तं चित्तं येषां ते तथा । क्लिष्टाध्यवसायतो दुःखितमनस्केषु, औ०
अद्वयद्वयवगय-आर्त्तदुर्घटोपगत-त्रि० । आर्त्तमार्त्तध्यानं, दुर्घटं
दुःस्थगनीयं दुर्धार्थमित्यर्थः, उपगतः प्राप्तो यः स तथा ।
दुर्निवार्यार्त्तध्यानवति, विपा० १ श्रु० २ अ० ।

अद्वय-आर्त्तमतिक-पुं० । आर्त्त आर्त्तध्याने मतिर्येषां ते आर्त्त-
मतिकाः । आर्त्तध्यानोपयुक्ते, आतु० ।

अद्वय-आर्त्तवश-पुं० । आर्त्तध्यानवश्यतायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

अद्वयसहद्वय-आर्त्तवशात्तुःखार्त्त-त्रि० । आर्त्तवशमार्त्तध्यान-
वश्यतामृतो गतो, दुःखार्त्तश्च यः स तथा । आर्त्तध्यानविषयी-
भूतदुःखिते, “अद्वयसहद्वय काले मासे काले किञ्चा”
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

अद्वयसहवगय-आर्त्तवशात्तोपगत-त्रि० । आर्त्तवशात्तश्च स उ-
पगतश्चेति समासः । आर्त्तध्यानसामर्थ्येनार्त्तं, धा० ।

अद्वयस्वर-आर्त्तस्वर-त्रि० । दुःखेन शब्दायमाने, “अद्वयस्वरे ते
कक्षुणं रसंते” सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

अद्वयहास-अद्वयहास-पुं० । अद्वेनातिशयेन हासः । ३ त० । इस-
यम् । उक्ताहासे, वाच० “अद्वयहासजीसणो” भाव० ४ अ० ।

अद्वयलङ्ग-अद्वयलङ्ग-पुं० न० । अद्वय इव प्रासादग्रहमिव अलति
पर्याप्तो जवति । अल-अच् । वाच० । प्राकारोपरिवर्त्यभ्यन्त्रि-
शेषे, प्रश्न० १ आश्र० ४० । जं० । स० । जी० । ज्ञा० । नि०
चू० । ज० । प्रज्ञा० । आचा० । रा० । अनु० । प्राकारकोष्ठकोप-
रिवर्तिनि मन्दिरे, “पागारं कारविस्तारं, गोपुरद्वालगाणि य”
उत्त० ६ अ० ।

अद्वि-आर्त्ति-स्त्री० । शरीरमानस्यां पीमायाम्, आचा० १ श्रु० २
अ० ५ उ० । यातनायाम्, ध० २ अधि० ।

अद्वयचित्त-आर्त्तितचित्त-त्रि० । आर्त्तिना आर्त्ताद् वा ध्यान-
विशेषादाकुलं चित्तं येषां ते आर्त्तितचित्ताः । शोकादिपीडिते,
“अद्वयद्वयचित्ता” उपा० २ अ० ।

अद्व-अर्थ-पुं० । भावकर्मादौ यथायथमन् । “स्थानचतुर्थार्थे
वा” ८ । २ । २३ । इति संयुक्तस्य वा उः । प्रा० । प्रयोजने,
नि० चू० १ उ० । कल्प० । सूत्र० । उत्त० । आचा० । स्था० । ज्ञा०
आव० । “अद्वयं अप्यणो अद्वयं चेद्वयार्त्तं जवति” आचा० २
श्रु० २ अ० २ उ० । प्रयोजन एव उः, यदा तु धनमुच्यते तदा
उा न स्यात् । अथो धनम् । आर्थे तु जवति-“अथा वयं न
सिक्खिज्जा, वेहाइयं न णो वप” इत्यत्र अर्थयत इत्यर्थो धनधा-
न्यदिरण्यादिक इति व्याख्यानात् । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

जाविप्रयोजने, “अद्व वा हेवं वा समणस्स च विरहिणं कहमो”
व्य० २ उ० । धर्मविषयेऽर्थित्वे, उत्त० ३ अ० । कार्ये, स्था० ५
उ० २ उ० । मोक्षे, तत्कारणभूते संयमे च । “अठे परिहायतो
बहु, अदिगरणं न करेज्ज पणिए” सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । निवृत्तौ,
ज्ञा० १ अ० । सूत्राभिधेये, प्राकृतत्वाद् नपुंसकत्वमप्यर्थशब्दस्या
पा० । अत्रिधेये (वाच्ये), सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । स्था० । वस्तुनि,
“स नृणं कामदेवा अठे समठे इता ! अदि” अस्त्येषोऽर्थे इत्य-
र्थः । अथवा मयोदितं वस्तु समर्थः संगतः । उपा० २ अ० ।
“उद्विहे अठे पणसे । तं जहा-संसयअठे, बुगाहअठे, अणुजोगी,
अणुसोमे, तहणणे, अतहणणे” स्था० ६ उ० । (टीकास्थ ‘पट्ट’
शब्दे छष्ट्या) अर्थात् गम्यत इत्यर्थः । अर्त्तैरीणादिकः धन ।
हेये उपादेये वा वस्तुनि, उजयस्याप्यर्थ्यमानत्वान् । उत्त० १
अ० । आ० चू० । नि० । विषयजोगादिके, आचा० १ श्रु० ३
अ० ३ उ० । सूत्र० । (अचत्वरूपतामप्राप्तस्यार्थशब्दस्य अर्था ‘अ-
त्य’ शब्दे वक्ष्यन्ते)

अपुन-त्रि० । व० व० । अग्न्याहो कनिन्, तुद च । सङ्ख्या-
भेदे, तत्संख्यान्विते च । वाच० । प्रज्ञा० ।

अद्वय-अष्टाङ्ग-त्रि० । अष्टावङ्गानि यस्य तदष्टाङ्गम् । यमनियमा-
दायष्टाङ्गयोगे, वाच० ।

अद्वयगणित-अष्टाङ्गनिमित्त-न० । भौमम् १, उत्पातम् २,
स्वप्नः ३, आन्तरिकम् ४, आङ्ग ५, स्वरं ६, लक्षणं ७, व्यञ्जनम्
८; इत्येवं नवमपूर्वतृतीयाचारवस्तुनिर्गते सुखदुःखादिसूचके
निमित्ते, सूत्र० ।

संवच्छरं सुविणं लक्खणं च,

निमित्तं देहं च उपायं च ।

अद्वयमेवं बहवे आहिता,

द्वोगंसि जाणंति अण्णागताई ॥ १६ ॥

सांवत्सरमिति ज्योतिषम्, स्वप्नप्रतिपादको ग्रन्थः स्वप्नः, तम-
धीत्य । लक्षणं श्रीवत्सादिकम् । चशब्दादान्तरबाह्यभेदजि-
अम् । निमित्तं वाक्प्रशस्तशकुनादिकम् । देहे भवं देहम्, मषक-
तिवकादि । उत्पाते जवमौत्पातिकमुल्कापातदिग्दाहनिर्घातभू-
मिकम्पादिकम् । तथाऽष्टाङ्गं च निमित्तमधीत्य । तद्यथा-जौम-
मुत्पातमान्तरिकमाङ्गं स्वरं लक्षणं व्यञ्जनमित्येवंरूपम् । नवमपू-
र्वतृतीयाचारवस्तुनिर्गते सुखदुःखजीवितमरणलान्नाऽन्नाभा-
दिसंयुक्तं निमित्तमधीत्य लोकेऽस्मिन्नतीतानि वस्तूनि अना-
गतानि च जानन्ति परिच्छिदन्ति । न च शून्यादिवादेऽप्येतद् घ-
टते, तस्मादप्रमाणिकमेव तैरभिधीयत इति । एवं व्याख्याते
सति आह परः-ननु व्यञ्जितार्थं श्रुतमुपलभ्यते । तथाहि-
चतुर्दशपूर्वविदामपि वदस्थानपतितत्वमागमे वदुच्यते, किं
पुनरष्टाङ्गनिमित्तशास्त्रविदाम् । अत्र चाङ्गवर्जितानां निमित्तशा-
स्त्राणामनुपपन्नेन चन्द्रसा प्रयोदशशतानि सूत्रम्, तावत्येव सह-
स्राणि वृत्तिः, तावत्प्रमाणलक्षणा परिजायते । अङ्गस्य त्र-
योदशसहस्राणि सूत्रम्, तत्परिमाणलक्षणा वृत्तिः, अपरिमितं
वार्तिकमिति ॥

तदेवमष्टाङ्गनिमित्तवेदिनामपि परस्परतः वदस्थानपतितत्वेन
व्यञ्जितारित्वमत इदमाह—

केऽनिमित्ता तद्विद्या जवंति,

केसि च तं विप्पिण्णति णाणं ।

चोकम्—“पुंश्च रसं च अलं-क्रियं च वत्तं तदेव अविपुट्टं । महु-
रं समं सन्नद्धिं, अट्टगुणा होति गेयस्स” ॥१॥ जी० ३ प्रति० ।

अट्टचक्रवालपट्टाण-अट्टचक्रवालप्रतिष्ठान-त्रि० । अट्टचक्र-
प्रतिष्ठिते, “एगमेगेणं मदाणिही अट्टचक्रवालपट्टाणे अट्ट
अट्ट जोअणाइं उट्टं उट्टसेणं ” जी० ३ प्रति० ।

अट्टजाय-अट्टजात-न० । जातशब्दे भेदवाचकः । अर्थभेदे, नि०
चू० १ व० । धनार्थिनि, ००० २ व० ।

सूत्रम्—

अट्टजायं जिवहुं गिहायमाणं नो कप्पइ । तस्स गणाव-
च्छेदयस्स निज्जुहिचए अगिलाए करणिज्जं वेषावाइयं
जाव रोगातंकातो विण्णमुक्के, वतो पच्चा अहा लहुस्सगे
नामं ववहारे पट्टवियव्वे सिया ॥

साम्प्रतमर्थजातं भिन्नुं ग्लायन्तमित्यत्र योऽर्थजातशब्दस्तदु-
त्पत्तिप्रतिपादनार्थमाह—

अत्येण जस्स कज्जं, संजातं एस अट्टजातो य ।

सो पुण संजमभावा, चाभिज्जंतो परिगित्ताइ ॥

अर्थेनार्थितया जातं कार्यं यस्य । संबन्धविवक्षायामत्र षष्ठी,
येनेत्यर्थः । सोऽर्थजातः । गमकत्वादेवमपि समासः । उपल-
क्षणमेतत् । तेनैवमपि व्युत्पत्तिरवसातव्या-अर्थः प्रयोजनं
जातोऽस्येत्यर्थजातः । पक्षद्वयेऽपि कान्तस्य परनिपातः, सु-
खादिगणे दर्शनात् । स पुनः कथं ग्लायतीति चेदत आह-स
पुनः प्रथमतः प्रथमव्युत्पत्तिसूचितः संयमभावाद् चाल्यमानः
निष्कास्यमानः परिग्लायति । द्वितीयव्युत्पत्तिपक्षे प्रयोजना-
निष्पत्त्या ग्लायति, तस्योभयस्यापि अगिलया प्रागुक्तस्वरूपया
वक्ष्यमाणं वैयर्थ्यं करणीयम्, यावद् रोगातङ्कादिव रोगात-
ङ्कात् संयमभावचलनात् प्रयोजनानिष्पादनाच्च विप्रयुक्तः
स्यात् । ततः पञ्चाद्यात्मिकमप्याचरितं भीषणादि, तद्विषये यथा
लघुस्वको व्यवहारः प्रस्थापितः स्यादिति ।

सम्प्रति निर्युक्तिरुत् येषु संयमस्थितस्याप्यर्थजातमुत्पाद्यते,
तान्यभिधित्सुराह—

सेवगपुरिसो ओमे, आवन्न अणत्त बोहिगे तेणे ।

एण्हि अट्टजाते, उप्पज्जइ संजमठियस्स ॥

सेवकपुरुषे सेवकपुरुषविषये, एवमवधे दुर्मित्ते, तथाऽऽपक्षे
दारः वं समापन्ने, तथा विदेशान्तरगमने उत्तमार्गेनानान्ते, तथा
बोधिकैरपहरणे, स्तेनैरपहरणे च । बोधिकाः-अनार्यग्लेच्छाः,
स्तेना आर्यजनपदजाता अपि शरीरापहारिणः । एतैः कारणै-
रर्थजातं प्रयोजनजातमुत्पाद्यते, संयमस्थितस्यापीति । एष नि-
र्युक्तिगयासंक्षेपार्थः ॥

साम्प्रतमेनामेव विधरीतुकामः प्रथममाह—

अपरिगहगणिणाए, सेवगपुरिसो उ कोइ आलत्तो ।

सा तं अतिरागेणं, पणयए हू अट्टजाया य ॥

सा रूविणि ति काउं, रप्पाऽऽणैया उ खंधवारेण ।

इपरो तीए विजतो, दुक्खत्तो चेय निक्खंतो ॥

पच्चागय तं सोउं, निक्खंतं वेइ गंतु एं तहियं ।

बहुयं ये उवउत्तं, जइ दिज्जइ तो विसज्जामि ॥

न विद्यते परिग्रहः कस्यापि यस्याः साऽपरिग्रहा, सा चा-
हो गणिका च अपरिग्रहगणिका, तथा, कोऽपि राजादीनां से-

वकः पुरुष आलपितः संभाषितः । आलप्य च स्वगृहमानी-
तः । सा अर्थजाता सती तं पुरुषमतिरागेणाऽतिरागवशा-
त्पणयते प्रसादयति । अन्यथा सा गणिका रूपिणी अतिशयेन
रूपवतीति कृत्वा राजा स्कन्धाचारेण कटकेन गच्छता आगमना
सहानीता । इतरोऽपि च सेवकपुरुषस्तया गणिकया वियुक्तो
दुःखार्त्तः । प्रियाविप्रयोगपीडितो निष्कान्तस्तथारूपाणामन्तिकं
प्रव्रज्यां प्रतिपन्नः । सा च वेश्या राजा सह प्रत्यागता तं पुरुषं
न पश्यति स्म, गवेषयितुमारब्धः । ततः कस्यापि पार्श्वे निष्कान्तं
भूत्वा यत्र स तिष्ठति स्म, तस्यां वसतौ गत्वा तान् स्वरिरान्
भूते-बहुकं प्रभूतं मम तु हृदयमनेनोपयुक्तमात्मोपयोगं नीतम्, हृ-
कमित्यर्थः ; तद्यदि दीयते ततो विसृजामि ॥

एवमुक्ते यत् कर्तव्यं स्थविरैस्तदाह—

सरजेयवस्सजेयं, अंतद्दाणं विरेयणं वा वि ।

वरधणुमयवेम पुस्स-भूती कुसलो सुहुमे य भ्राणम्मि ॥

गुटिकाप्रयोगतस्तस्य स्वरभेदं वर्णभेदं वा स्थविराः कुर्वन्ति,
यथा सा तं न प्रत्यभिजानाति, यदि वा ग्रामान्तरादिप्रेषणेना-
न्तर्धानं व्यवधानं क्रियते । अथवा तथाविधौषधप्रयोगतो विरे-
चनं कार्यते येन स ग्लान इव हृदयते, कृच्छ्रेणैव जीवतीति ज्ञा-
त्वा सा तं मुञ्चति । अथवा शकौ सत्यां यथा ब्रह्मदत्तद्विदग्ध्यां
धनुःपुत्रेण वरधनुना मृतकत्रेणः कृतस्तथैव निश्चलो निरुच्छ्वासः
सूक्ष्ममुच्छ्वासं तिष्ठति, येन मृत इति ज्ञात्वा तथा विसृज्यते ।
यदि वा पुष्पचूतिराचार्यः सूक्ष्मे ध्याने कुशलः सन् ध्यानवशाद्
निश्चलो निरुच्छ्वासोऽप्यतिष्ठत् तथा तेनापि सूक्ष्मध्यानकुशलेन
तथा स्थातव्यं येन सा मृत इत्यवगम्य विमुञ्चति ।

एषां प्रयोगाणामभावे—

अणुसिद्धिं उच्चरती, गमेति एं मित्तणायगादीहि ।

एवं पि अट्टजायं, करंति मुत्तम्मि जं वुत्तं ॥

तस्या गणिकाया यानि मित्राणि, ये च हातयः, आदिशब्दात्तद-
न्यतथाविधपरिग्रहः । तैः स्थविरास्तां गमयन्ति बोधयन्ति, येना-
नुशिष्टमुच्चरति, मुत्कलनं करोतीति भावः । एवमपि अतिष्ठ-
न्त्यां तस्यां यदुक्तं सूत्रे तत्कुर्वन्ति, “ स मोचयितव्यः ”
इति सूत्रे मोचनस्याभिधानात् । तथा चोकम्—“ तह सो मो-
क्खेयज्जो एवं सुत्ते भणियं ” इति । गतं सेवकपुरुषधारम् ।

अधुनाऽवमग्नारमाह—

सुकुटुब्बो निक्खंतो, अच्चत्तं दारगं तु निक्खिस्सविओ ।

मित्तस्स घरे सो वि य, कालगतो तोऽवमं जायं ॥

तस्य अणादिज्जंतो, तस्स उ पुत्तेहि सो तज्जो चेमो ।

घोलंतो आवण्णो, दासत्तं तस्स आगमणं ॥

मथुरायां किञ्च नगर्यां कोऽपि वणिक् अव्यक्तं बाणं, दारकं पुत्रं,
मित्रस्य गृहे निक्षिप्य सुकुटुब्बो निष्कान्तः, सोऽपि च मित्रचू-
तः पुरुषः कावं गतः । (तो त्ति) तस्मात्तस्य कालगमनादवम-
रमवमं दुर्मित्कं जातम् । तत्र च दुर्मित्के तस्य मित्रस्य पुत्रेः स्व चे-
मोऽनाद्वियमाणोऽन्यन्नान्यत्र घोलति परिभ्रमति, स च तथा
परिभ्रमन् कस्यापि गृहे दासत्वमापन्नः । तस्य च पितृव्यथावि-
हारक्रमं विहरतस्तस्यामेव मथुरागमनागमने जातम् । तेन च
सर्वं तज्जातम् ।

सम्प्रति तन्मोचनेविधिमभिधित्सुराह—

अणुसिद्धिं उच्चरती, गमेति एं मित्तणायगादीहि ।

दूराभोग गवेषण, पंथे जयणा य जा जत्य ॥

पूर्वमनुशासने तस्य कर्तव्यम्, ततो धर्मकथाप्रसङ्गेन कथनं स्थापत्यापुत्रादेः करणीयम् । एवमप्यतिष्ठति यन्निष्कामता स्थापितं द्रव्यं तद् गृहीत्वा समर्पणीयम्, तस्याज्ञावेनिजकानां तस्य वा भीषणमुत्पादनीयम्, यदि वा राजकुले गत्वा व्यवहारः कार्यः । एवमप्यतिष्ठति यतो यत् लिङ्गं पूज्यते, ततस्तत्र परिगृह्य स मोक्षनीयः । एतस्यापि प्रयोगस्याभावे दूरेणोच्छिन्नस्वामिकतया, दूरदेशव्यवधानेन वात्यन्निधानं तस्याभोगः कर्तव्यः, तदनन्तरं तस्य गवेषणया च गमने पथि मार्गे यतना यथौघनियुक्तावुक्ता तथा कर्तव्या । या च यत्र यतना साऽपि तत्र विधेया यथासूत्रमिति द्वारगाथासंक्षेपार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतोऽनुशासनकथनद्वारं प्राह—

निस्थिणो तुज्झपरे, रिसिपुत्तो मुंच होहिई धम्मो ।

धम्मकहापमंगेण, कहणं थावच्चपुत्तस्स ॥

एष ऋषिपुत्रस्तत्र गृहेऽवमादिकं समस्तमपि निस्तीर्णोऽधुना व्रतग्रहणार्थमुद्यत इत्यमुमुञ्च, तथापि प्रभूतो धर्मो ज्ञविष्यतीति । एतावता गतमनुशासनद्वारम् । तदनन्तरं धर्मकथाप्रसङ्गेन च कथनं स्थापत्यापुत्रस्य करणीयम्, यथा स स्थापत्यापुत्रो व्रतं जिघृक्षुर्वासुदेवेन महता निष्कमणमहिम्ना निष्काश्य पार्श्वस्थितेन व्रतग्रहणं कारितः, एवं युष्माभिरपि कर्तव्यम् ।

तद् वि य अउंते उवियं, जीसण ववहार निक्खमंतेण ।

तं घेत्तुणं देज्जइ, तस्सासइए इमं कुज्जा ।

तथापि च, अनुशासने कथने च कृते इत्यर्थः । अतिष्ठति स्थापितं देयम्, जीषणं वा करणीयम्, व्यवहारे वा समाकर्षणीयम् । तत्र स्थापितं जावयति—तेन पित्रानिष्कामता यत्किमपि स्थापितं द्रव्यमस्ति तद् गृहीत्वा तस्मै दातव्यम् । उपलक्षणेनेतत् । तेनैतदपि द्रष्टव्यम्—अनिनवः कोऽपि शिष्यक उपस्थितस्तस्य यत्किमप्यर्थजातं स्थापितमस्ति, यदि वा गच्छान्तरे यः कोऽपि दौकिक उपस्थितस्तस्य इस्ते यद् द्रव्यमवतिष्ठते, तद् गृहीत्वा तस्मै दीयते, तस्य द्रव्यस्यास्तव्यभावे इदं वक्ष्यमाणं कुर्यात् ।

तदेवाह—

नीयद्वाण तस्स व, जीसणं रायउद्धे सयं वावि ।

अविरिकामो अग्गहे, कहं व जज्जा न तुज्ज सि ।

ववहारेणं अहयं, जागं पेच्छामि बहुतराणं भे ।

अच्चियलिंगं च करे, पमवणा दावणहाए ॥

निजकानामात्मीयानां स्वजनानां, तस्य वा जीषणं कर्तव्यम् । यथा वयमविरिका अविभक्तिकथावर्त्तामहे, ततो मोक्षयत मदीयं पुत्रं, कथं वा केन युष्माकं न लज्जाऽनूद् यदेवं मदीयपुत्रो दासत्वमापनोऽद्यापि धृतो वर्त्तत इह । अथैवमुक्ते ते द्रव्यं न प्रयच्छन्ति तत इदमपि वक्तव्यम्—राजकुलं गत्वा व्यवहारेणाप्यहं भागं बहुतरकं प्रभूततरकं ग्रहीष्यामि (भे) जयतां पार्श्वैः तद् वरमिदानीं स्तोकं प्रयच्छथ । एवं तेषां भीषणं कर्तव्यम् । यदि वा येन गृहीतो वर्त्तते तस्य भीषणं विधेयम्, यथा यदि मोक्षनीयं तर्हि मोक्षय, अन्यथा भवतस्तं शापं दास्यामि येन न त्वम्, नेदं वा तव कुटुम्बकमिति । एवं भीषणेऽपि कृते यदि न मुञ्चति, यदि वा ते स्वजना न किमपि प्रयच्छन्ति, तदा स्वयं राजकुले गत्वा निजकैः सह व्यवहारः करणीयः, व्यवहारं च कृत्वा जाग आत्मीयो गृहीत्वा तस्मै दातव्यः । यद्वा—स एव राजकुले

व्यवहारेणाकृत्यतेः तत्र च गत्वा वक्तव्यम्—यथाऽयमुषिपुत्रो व्रतं जिघृक्षुः केनापि कपटेन धृतस्तं न वर्त्तते, यूयं च धर्मस्यापारनिबन्धास्ततो यथाऽयं धर्ममाचरति, यथा चाभीषासृषाणां समाधिरुपजायते तथा यतध्वमिति । अस्यापि प्रकारस्याभावे यद्यत्र लिङ्गमस्ति तत्परिगृह्य दापनार्थम्, विवर्त्तितबाहकमाचनार्थमित्यर्थः । तादृक्प्रधारिणां मध्ये ये महान्तस्तेषां प्रज्ञापना कर्तव्या, येन ते मोक्षयन्ति ।

सम्प्रति दूराभोगेत्यादि व्याख्यानार्थमाह—

पुट्ठा व अपुट्ठा वा, जुयसामिनिहिं कहिति ओहाई ।

घेत्तुण जावदट्ठा, पुणारवि सा रक्खणा जयणा ॥

यदि वा अवध्यादयोऽवधिज्ञानिनः । आदिशब्दाद्विशिष्टभूतज्ञानिपरिग्रहः । पुट्ठा वा अपुट्ठा वा तथाविधं तस्य प्रयोजनं ज्ञात्वा च्युतस्वामिकं निधिमुत्सन्नस्वामिकं निधिं कथयन्ति, तदानीं तस्य तेषां तत्कथनकस्योचितत्वात् । ततो यावद्धर्मः, यावता प्रयोजनं तद् गृहीत्वा पुनरपि तस्य निधिसंरक्षणं कर्तव्यम् । प्रत्यागच्छता च यतनाविधिर्या, सा चाग्रे स्वयमेव वक्ष्यते ।

सोक्काण अट्टजायं, अट्ठं पमिजगए य आपरिओ ।

संधामयं वि देति य, पडिजगए णं गिलाणं पि ॥

निधिग्रहणार्थं मार्गे गच्छन्तमर्थजातं साधुं भुत्वा सांभोगिको वाऽऽचार्योऽर्थं प्रतिजागर्ति उत्पादयति । यदि पुनस्तस्य द्वितीयः संघाटको न विद्यते, ततः संघाटकमपि ददाति । अथ कथमपि ग्लानो जायते ततो ग्लानमपि जागर्ति न तूपेक्षते, जि नाङ्गाविराधनप्रसक्तेः ॥

यदुक्तमनन्तरं यतना प्रत्यागच्छता कर्तव्या, तामाह—

काउं निसीहियं जा—ट्टजायमावेयणं च गुरुहत्थे ।

दाज्जाण पमिकमणं, मा पेहंता भिगा पेसो ॥

यत्रान्यगणे स प्राचूर्णक आयाति, तत्र नैवेधिकीं कृत्वा, 'नमः क्रमाश्रमणेभ्यः' इत्यादित्वा च मध्ये प्रविशति । प्रविश्य च यदर्थजातं तद्गुरुभ्य आवेदयति कथयति । आवेद्य च तदर्थजातं गुरुहस्ते दत्त्वा प्रतिक्रामति । न स्वपार्श्वे एव स्थित इति वेद्यत आह—मा प्रेक्षमाणा मृगा इव मृगा भगीतार्थाः कुलकादयः पश्येयुर्गुरुहस्तेऽवस्थितं तद् निरीकन्ते, अस्मद्वरुणां समर्पितमिति धिरूपसंकल्पेऽप्रवृत्तेः ॥

सम्प्रति 'जयणा य जा जत्येति' तद्व्याख्यानार्थमाह—

सखी व सावको वा, निरुविण् देज्ज अट्टजातस्स ।

पच्चुप्पसनिहाणे, कारणजाए गहणसोही ॥

यत्र सङ्गी सिद्धपुत्रः आवको वा वर्त्तते तत्र गत्वा तस्मै स्वरूपं निवेदनीयं, प्रज्ञापना च कर्तव्या । ततो यत्तत्र तेन प्रत्युत्पन्नं तत्र निधानं गृहीतं वर्त्तते तस्यार्थजातस्य मध्यात्कतिपयान् जागान् दद्यात् । स्वयं तदानीं प्रज्ञापनातो वा गीतार्थत्वात् । अस्य प्रकारस्याज्ञावे यन्निधानं दूरमवगाढं वर्त्तते, ततस्तेन उत्कृष्ट दीयमानमधिकृते कारणजाते गृह्णानोऽपि शुक्रा, भगवदाज्ञावर्त्तनात् । गतमवमद्वारम् ।

इदानीमायन्नद्वारमाह—

योवं पि धरेमाणो, कप्पइ दासत्तमेव अददंते ।

परदेसिम्म वि लब्धमि, वाणियधम्मो ममेस सि ॥

स्तोकमापि श्रुत्वा शेषं धारयन् कश्चिदेशे कोऽपि पुरुषः, ततः (अवस्रंते चि) अवदानः कालक्रमेण प्रवृद्ध्या, दासत्वमेव प्रतिपद्यते । तस्यैव दासत्वमापन्नस्य, स्वदेशे वीक्षा न दातव्या । अथ कदाचित्परदेशे गतः सन्नविदितस्वरूपोऽऽदिषादिकारणतो वा दीक्षितो भवेत् । तत्र च वणिजा वणिज्यार्थं गतेन द्रष्टो ज्ञवेत् । तत्रायं किल न्यायः—परदेशमपि गता वणिज आत्मीयं लभन्ते, तत एव वणिग्धर्मे व्यवस्थिते स एव द्रष्टात् 'मम एव दास' इति न मुञ्चिष्येऽमुमिति ।

तत्र यत्कर्त्तव्यं तदप्रतिपादनार्थं धारयाधामाह—

नाहं विदेशाद्गृहं—णमाह विज्जा य मंत जोगा य ।

नेमित्तं राय धम्मो, पासंइ गणे भणे चेव ॥

परदय दासत्वमापन्नो वर्त्तते, न सोऽहं, किं त्वहमन्यस्मिन्विदेशे जातः, त्वं तु सदृक्तया विप्रलब्धोऽसि, अथ सम्भूतजनविदितो वर्त्तते तत एव न कर्त्तव्यं, किं तु स्थापत्यापुत्राद्याहरणं कथनीयम्, यद्यपि कदाचित् तच्छ्रवणतः प्रतिबुद्धो मुक्तलयति । आदिशब्दात् गुटिकाप्रयोगतः स्वरभेदादि कर्त्तव्यमिति प्रहः । एतेषां प्रयोगाणामभावे विद्या मन्त्रो योगो वा, ते प्रयोक्तव्याः, यैः परिगृहीतः सन् मुक्तलयति । तेषामप्यभावे निमित्तेनानीतानागतविषयेण राजा, उपलक्षणमेतत्, तदन्यो वा नगरप्रधान आवर्जनीयः, येन तत्प्रभावात् प्रेर्यते, धर्मो वा कथनीयो राजाक्षीनाम्, येन त आवृताः सन्तस्तं प्रेरयन्ति । एतस्यापि प्रयोगस्याभावे पाषण्डान् सहायान् कुर्यात् । यद्वा यो गणः सारस्वतादिको बलीयान् तं सहायं कुर्यात् । तदभावे दूराभोगादिना प्रकारेण धनमुत्पाद्य तेन मोचयेत् । एव धारयाधामसंक्षेपार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव गार्थां विवरीयुराह—

सारस्वतपणं जंपासि, जातो अन्नत्थं ते वि आमंति ।

बहुजणविष्णायमि उ, यावच्चपुपादिआहरणं ॥

यदि प्रभूतजनविदितो न भवति, यथा-अयं तद्देशे जात इति, तत एव द्रष्टात् । अहमन्यत्र विदेशे जातस्त्वं तु साह-क्येण विप्रलब्ध एवमसमञ्जसं जल्पसि । एवमुक्ते तेऽपि तत्रत्या आमेवमेतद् यथाऽयं वर्त्ततीति साक्षिणो जायन्ते, अथ तद्देशजाततया प्रभूतजनविदितो वर्त्तते, ततस्तस्मिन्बहुजनविज्ञाते पूर्वोक्तं न कर्त्तव्यम्, किन्तु प्रबोधनाय स्थापत्यापुत्राद्याहरणं कथनीयम् ।

विज्जा मंत जोगा, अंतद्धाणं विरेयणं वा वि ।

वरधणु य पुस्सभूती, गुलिया सुहुमे य जाणमि ॥

विद्यादयो विद्यामन्त्रयोगाः प्रयोक्तव्याः, येन तैरभियोजितः सन् मुक्तलयति । आहरणमाद्रीत्यादिशब्दव्याख्यानाधेमाह—गुटिकाप्रयोगतः स्वरभेदेन । उपलक्षणमेतत् । धर्मेणैव कारयेत्, यदि वा अन्तर्धानं प्रामाण्यप्रेषणेन व्यवधानम्, विरेचनं वा ग्लानतपदर्शनाय कारयितव्यो यत्कच्छुणैष जीवतीति ज्ञात्वा विसृज्यते । यदि वा वरधनुरिव गुटिकाप्रयोगतः, पुष्पभूतिराचार्य इव सूक्ष्मध्यानवशतो निष्कला निरुच्छ्वासः तथा स्याद् येन मृत इति ज्ञात्वा परित्यज्यते ।

असतीए विणवेत्ती, रायाणं सो व होज्जउ अ निओ ।

तो से कहिज्ज धम्मो, अणिच्छमाणा इमं कुज्जा ॥

एतेषां प्रयोगाणामसति अभावे राजानं विहाययन्ति । यथा—

तपस्विनमिह परलोकनिःस्पृहमेनं व्रताद्यापयतीति; अथासौ राजा तेन भिक्षो व्युत्क्राहितो वर्त्तते । ततः स तस्य राज्ञः प्रतिबोधनाय धर्मः कथ्यते, अथ स धर्मे नेच्छति, ततस्तस्मिन् धर्ममनिच्छति, उपलक्षणमेतत्, निमित्तेन वाऽतीतानागतरूपेणाधार्यमाणे इदं वक्ष्यमाणं कुर्यात् ।

तदेवाह—

पासंमे व सहाए, गेएहइ तुज्जं पि एसिं कुज्जा ।

होहामोह सहाया, तुज्जं वि जो वा गणो बलिओ ॥

पाषण्डान् वा सहायान् गृह्णाति । अथ ते सहाया न जवन्ति, तत इदं तान् प्रति वक्तव्यम्—युष्माकमपीदृशं प्रयोजनं भवेद् जविष्यति तदा युष्माकमपि वयं सहाया भविष्यामः । एवं तान्सहायान् कृत्वा तद्व्यलतः स प्रेरणीयः, यदि वा यो गणो बलीयान् तं सहायं परिगृह्णीते ।

एसिं असतीए, संता वि जया न होति उ सहाया ।

ठवणा दूराभोगे, छिंमेण व एसिउं देति ॥

एतेषां पाषण्डानां गणानां वा असति अभावे, ये सन्तः शिष्टास्ते सहायाः कर्त्तव्याः । यदा तु सन्तो वा सहाया न जवन्ति, तदा (ठवणं चि) निष्क्रामता या रुच्यस्य स्थापना कृता तद्दानतः स मोचयितव्यः । यदि वा दूराभोगेन प्रागुक्तप्रकारेण, अथवा यद्यत्र शिक्षमचितं, तेन धनमेषित्वा उत्पाद्य ददति, तस्मै वरवृत्तभाः । गतमापन्नधारम् ।

इदानीमनासहारमाह—

एमेव अणत्तस्स वि, तवतुज्जणा नवरि एत्थ नाणत्तं ।

जं जस्स होइ भंमं, सो देति मयंतिगे धम्मो ॥

एवमेव अनेनैव दासत्वापन्नगतेन प्रकारेण अनासस्यापि प्रागुक्तार्थार्थस्य मोक्षणे यतना द्रष्टव्या, नवरम्, अत्र धनदानचिन्तायां नानात्वम् । किं तदित्याह—तपस्तुलना कर्त्तव्या । सा चैवं जण्यते—साधवस्तपोधना अहिरण्यसुवर्णाः, लोकेऽपि यद्यस्य ज्ञाणं जवति, स तत्तस्मै उत्तमर्णाय ददाति । अस्माकं च पार्श्वे धर्मस्ततस्त्वमपि धर्मं गृहाण ।

एवमुक्ते स प्राह—

जोऽणेण कतो धम्मो, तं देउ न एत्थिं समं तुलइ ।

हीणं जावेताहिं, तावइयं विज्जयंभणया ॥

योऽनेन कृतो धर्मः सर्वं मह्यं वदातु, एवमुक्ते साधुनिर्वक्तव्यम्, नैतावद्द्वयः, यतो नैतावत्समं तुलति । स प्राह—एकेन संवत्सरेण हीनं प्रयच्छत, तदपि प्रतिषधनीयं चेद् द्वाभ्यां संवत्सराभ्यां हीनं दत्त । एवं तावत् विभाषा कर्त्तव्या—यावदेकेन दिवसेन कृतो योऽनेन धर्मस्तं प्रयच्छत । ततो वक्तव्यम्—नाज्यधिकं दक्षः किन्तु यावत्तद् गृहीतं मुहूर्तादिकृतेन धर्मेण तोल्यमानं समं तुलति तावत्प्रयच्छामः । एवमुक्ते यदि तोलनाय ढौकते, तदा विद्यादिजिस्तुला स्तम्भनीया, येन कृण्मात्रकृतेनापि धर्मेण न समं तोलयतीति । धर्मतोषनं च धर्माधिकरणिकनीतिशास्त्रप्रसिद्धमस्ति, ततोऽवसातव्यम् ।

जइ पुण नेच्छेज्ज तवं, वाणियधम्मोण ताहे सुच्छो उ ।

को पुण वाणियधम्मो, सामुदे संजमे इणमो ॥

वत्थाणाजरणाणि य, सव्वं उड्डितु एगविदेण ।

पोयमि विवणमि उ, वाणियधम्मो हवइ सुच्छो ॥

एयं इमो वि साहु, तुज्जं नियगं च सारमुत्तुणं ।

निरुत्ततो तुज्जं भरे, करेइ इहिं तु वाणिज्जं ॥

यदि पुनरुक्तप्रकारेण कृष्णमात्रकृतस्यापि धर्मस्यालाभेन नेच्छेत् तपो ग्रहीतुम् । ततो वक्तव्यम्—वणिग्धर्मेण वणिग्गन्धारेण एव शुद्धः स प्राह—कः पुनर्वणिग्धर्मो येनैव शुद्धः क्रियते ? साधु-
बो वदन्ति—समुद्रे संप्रभे गमनेऽयं वक्ष्यमाणः । तमेवाह—(वत्था-
णाभरणेत्यादि) यथा वणिक् ऋणं कृत्वा प्रवहणेन समुद्रमव-
गाढः, तत्र पोते प्रवहणे विपश्चे आत्मीयानि परकीयानि च प्रज-
तानि वस्त्रागयाभरणानि, चशब्दाच्छेषमपि च नानाविधं कया-
णकं सर्वं छर्दयित्वा परित्यज्य, एकवृन्दं, ज्ञावप्रधान एकशब्दः—
एकतैव वृन्दं, तेनैकाकी उत्तीर्णा, वणिग्धर्मे वणिग्भाये शुद्धो
भवति, न ऋणं दाप्यते । एवमयमपि साधुस्तव सत्कमात्मीयं
च सारं सर्वं तव गृहे मुक्त्वा निष्क्रान्तः संसारसमुद्रादुत्तीर्णो
इति वृक्तः, न धनिका ऋणमात्मीयं याचितुं हसन्ते, तस्मात्
किञ्चिदत्र तवाऽऽदेश्यमस्तीति । करोत्विदानीमेष स्वेच्छया त-
पोवाणिज्यस्य, पोतप्रवहणनिव निरुद्धो वाणिज्यमिति । गतम-
नासङ्कारम् ।

अधुना बोधिकस्तेन दारप्रतिपादनार्थमाह—

बोहियतेणेहि हिण, विमग्गणा साहुणो नियमतो य ।

आणुसामणमादीतो, एसेव कमो निरवसेसो ॥

बोधिकाः स्तेनाश्च प्रागुक्तस्वरूपाः, तैर्हते साधौ नियमशो
नियमेन साधोर्विमार्गेण कर्त्तव्यम्, तस्मिन् विमार्गेण कर्त्तव्येऽ-
नुशासनादिकोऽनुशिष्टिप्रदानादिको धनप्रदानपर्यन्त एव पञ्च-
नस्तरोदितः कमो निरवशेषो वेदितव्यः ।

संप्रत्युपसंहारव्याजेन शिक्षामपवादं चाह—

तम्हा अपरायत्ते, दिक्खिज्जाऽणारिएण वज्जेज्जा ।

अच्छाण अणजोगा, विदेस असिवादिसुं दो वि ॥

यस्मात्परायत्तदीक्षणेऽनार्यदेशगमने चैते दोषास्तस्मादपरा-
यत्तान् दीक्षयेत्, अनार्याश्च देशान् वज्जयेत् । अत्रैवापवाद-
माह—(अच्छाणत्ति) अच्छाने प्रतिपन्नस्य ममोपग्रहमेते करि-
ष्यन्तीति हेतोः परायत्तानपि दीक्षयेत् । यदिवाऽनजोगतः प्र-
श्नाजयेत् । विदेशस्थान् वा स्वरूपमज्ञानतो दीक्षयेत् । पुनरशि-
वादिषु कारणेषु (दो वि त्ति) द्वे अपि परायत्तदीक्षणात्यर्थे-
शगमनेऽपि कुर्यात् । किमुक्तं जवति—अशिवादिषु कारणेषु स-
मुपास्थितेषु परायत्तानपि गच्छोपग्रहनिमित्तं दीक्षयेत्, अना-
र्यान्पि देशान् विदेरेदिति । व्य० २ उ० । एतत्पुरुषस्यार्थजात-
त्वमुपदर्शितम् ।

अथ संपत्त्याऽर्धजातत्वमुच्यते—

अट्टजायं णिग्गंथे णिग्गंथिं गिण्हमाणे वा अवलंबमाणे
वा णाइकमइ ॥

अर्थः कार्यमुत्पन्नजनतः स्वकीयपरिणेत्रादेर्जातं यथा साऽ-
र्धजाता पतिचौरादिना संयमाच्छाल्यमानेत्यर्थः । स्था० ५
भा० २ उ० ।

इह गाथा—

अट्टेण जायकज्जं, संजायं एस अट्टजाया उ ।

तं पुण संयमभावा, चालिज्जंती समवदंवे ॥ १ ॥

अर्थेनार्थतया संजातं कार्यं यथा । यद्वा—अर्थेन द्रव्येण जातमु-
त्पन्नं कार्यं यस्याः सा अर्थजाता । गमकत्वादेवमपि समासः ।

उपलक्षणमेतत् । तेनैवमपि व्युत्पत्तिः कर्तव्या । अर्थः प्रयोजनं
जातमस्या इत्यर्थजाता । कथं पुनरस्या अवलम्बनं क्रियते इ-
त्याह—तां पुनः प्रथमव्युत्पत्तिसूचितां, संयमजायाच्छाल्यमानायां
द्वितीयतृतीयव्युत्पत्तिपक्षे तु द्रव्याभावेन प्रयोजनानिष्पत्त्या वा
सीदन्तीं समवलम्ब्येत—साहाय्यकरणेन सम्यग्वारयेत्; उप-
लक्षणत्वाद् गृहीयादपि । व्य० ६ उ० । (संयमस्थिताया निर्गन्ध्या
अर्थजातवक्तव्यता निरवशेषा निर्गन्धस्येव भावनीया, केवलं
स्यभिधापः कार्यो भवतीति बृहत्कल्पोक्ता साऽत्र नोपन्यस्ता) ।

अट्टजुत्त—अर्थयुक्त—त्रि० । अर्थेन हेयोपादेयात्मकेन युक्तान्यन्वि-
तानि अर्थयुक्तानि । हेयोपादेयाभिधायकेषु आगमवचनादिषु,
अर्थो मोक्षस्तत्र युक्तान्यन्वितानि अर्थयुक्तानि । मोक्षे उपादेय-
तया सङ्गतेषु वचनादिषु, “ अट्टजुत्ताणि सिक्खेज्जा णिग्गणि
उ वज्जप ” उक्तं १ अ० ।

अट्टट्टमिका—अष्टाष्टमिका—स्त्री० । अष्टाष्टमानि दिनानि यस्यां
साऽष्टाष्टमिका । यस्यां हि अष्टौ दिनाष्टकानि भवन्ति तस्याम-
ष्टौ अष्टमानि जवन्त्येवेति । चतुष्पष्टिदिननिष्पन्नायां त्रिभुप्रति-
मायाम्, स० ।

अट्टट्टमियाणं चिकखूपडिमा चउसट्टीए राइदिहिं दो-

हि य अट्टासीएहिं, भिक्खासएहिं अट्टासुत्तं जाव भवइ ।

त्रिभुप्रतिमाऽभिग्रहविशेषः । अष्टाष्टकानि यतोऽष्टौ भवन्त्य-
तश्चतुष्पष्ट्या रात्रिर्दिवः सा पालिता जवति, तथा प्रथमेऽष्टके
प्रतिदिनमेकैका भिक्षा, एका दत्तिर्ज्ञानस्य पानकस्य च, एवं
द्वितीये द्वे द्वे यावदष्टमे अष्टाष्टकविंशति संकलनया द्वे शते भिक्षा-
णामष्टाष्टत्यधिके भवतः अत उक्तं द्वात्रिंशं चेत्यादि यावत्करणा-
त् । “ अट्टाकप्पं अट्टामग्गं फासिया पाविया सोहिया तीरिया
कित्तिया सम्मं आणाए आराहिया वि भवइ ” इति दृश्यम् ।
स० ६४ सम० । स्था० । अष्टाष्टकिकायामष्टक आदिरष्टक उ-
त्तरमष्टको गच्छः । तत्राष्टककृणो गच्छ उत्तरेणाष्टकेन युतः क्रि-
यते, जाता चतुष्पष्टिः, सा उत्तरहीना आदियुता क्रियते, तथापि
सैव चतुष्पष्टिः । एतदष्टमेऽष्टके भिक्षापरिमाणम्, एतदादिनाऽष्ट-
केन युते क्रियते, जाता द्वासप्ततिः ७२ । सा गच्छार्द्धेन चतुष्कण
गुणयते, जाते च शते अष्टाष्टीत्यधिके । व्य० ७ उ० । प्रव० अन्त० ।
अट्टट्टाण—अष्टस्थानक—न० । प्रज्ञापनाया अष्टमे स्थाने, “ एवं
अट्टा अट्टट्टाणे ” स्था० १० भा० ।

अट्टणाम्—अष्टनामन्—न० । अष्टविधपदार्थनामनि, “ से कितं
अट्टणामे ? । अट्टणामे अष्टविहा वयणविमत्ती ” अनु० (‘ वय-
णविमत्ति ’ शब्दे निरूपितमेतत्)

अट्टदंसिण—अर्थदर्शिन्—त्रि० । यथावस्थितमर्थं यथा गुरुस-
काशाद्वधारितमर्थं प्रतिपाद्यं दृष्टुं शीलमस्य स भवत्यर्थदर्शी ।
सत्पदार्थवेत्तरि, “ समाववेज्जा पम्पुन्नभासी, निसामिया
सामिय अट्टदंसि ” सूत्र० १ भु० १४ अ० ।

अट्टदुग्ग—अर्थदुर्ग—त्रि० । अर्थतः परमार्थतो दुर्गं विषमम् ।
सूत्र० १ भु० १० अ० । परमार्थतो विचार्यमाणे गहने दुर्विज्ञेयं,
सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० । परमार्थतो दुरुत्तरे, “ इओ चुतेसु
उहमट्टदुग्गं ” सूत्र० १ भु० १० अ० ७ उ० ।

अट्टपणसिय—अष्टप्रदेशिक—त्रि० । अष्टौ प्रदेशा यस्मिन्नित्यष्टप्र-
देशिकः । स्वार्थिककप्रत्ययविधानादिति । प्रदेशाष्टकनिष्पक्षे,
“ एथ णं अट्टपणसिय हयगे ” स्था० १० भा०

वीतरागस्य नोपपद्यन्ते, एवं पुष्पाद्यपि, ज्ञयेषामपि सराभै-
राचरितत्वादिति । अष्टपुष्पीविधाने कारणमाह-अपायोऽनर्थ-
स्तदेतत्त्वाद्याया ज्ञानावरणादयः, अष्टावपायाः समाहृताः
अष्टापायम्, तस्माद्विशेषेण प्रकारान्तरेणैव, दग्धरज्जुकल्पक-
रणतः जयोपग्राहिभ्यश्चतुर्थ्य इत्यर्थः । नितरां निःसत्ताकतया
चतुर्थ्य एव घातिकर्मभ्यो मुक्तः अपेतः । धात्वर्थमात्रवृत्ती वा
विशब्दनिःशब्दाविति । विनिर्मुक्त इव विनिर्मुक्तः, अष्टापायवि-
निर्मुक्तस्तथा, तस्मादष्टापायविनिर्मोक्षणोऽप्युक्त्या उक्त्या यस्याः
सा तदुक्त्या, गुणा अनन्तज्ञानदर्शनादयस्तेषां ज्ञूतिः प्राबुर्भावः,
त एव वा भूतिर्लक्ष्मीगुणभूतिः, तदुक्त्या गुणजुतिर्यस्य स तथा ।
अष्टापायविनिर्मुक्तस्तदुक्त्या गुणभूतिश्च यः स तथा, तस्मै । यद्यपीह
गुणीभूतं विनिर्मोचनं, कप्रत्ययार्थस्यैव प्रधानत्वात्, तथापि
तच्छब्देन तदेव परामृश्यते, वक्ष्या तथैव विवक्षितत्वात् । दृष्ट-
श्चायं न्यायः । यथा-सम्यग्ज्ञानपूर्विका सर्वपुरुषार्थसिद्धिरिति
तद्व्युत्पाद्यत इत्यादाविति । दीयते वितर्यते, देवदेवाय स्तु-
त्यस्तुत्याय, याऽष्टपुष्पी सा शुभाऽसावद्या, उदाहृता सर्वहैर-
भिहितेति । नन्वाष्टापायविनिर्मुक्त्या एतद्विनिर्मोक्षणोऽप्युक्त्या
गुणजुतिर्यस्येत्यनेनैवाष्टपुष्पीनिबन्धनस्यावस्यमानत्वात्किं त-
च्छब्दोपादानेनेति । नैवम्, अष्टापायविनिर्मुक्त्या दीयते इत्यनेना-
ष्टपुष्पीनिबन्धनमाह । तदुक्त्या गुणजुतये इत्यनेन चतुःपुष्पिकाया
अनन्तज्ञानदर्शनसुखवीर्यचतुष्टयरूपाया दृष्टकर्मविनिर्मुक्तिप्रजव-
गुणानाम्, अष्टापायविनिर्मुक्त्यायेत्यनेनैवावसितमिदमिति चेन्न,
सिद्धानां हि कैश्चित् प्रकृतिवियोगाद् ज्ञानाभावः, शरी-
रमनसोरजावाहीर्याभावः, विषयाजावाञ्च सुखाजावो भाष्यते,
तन्मतव्युदासार्थत्वादित्यमुपन्यासः, तदाऽऽवारककृत्ये हि तेषां
न्यायप्राप्तत्वात् । यदेवं ज्ञानावरणपञ्चककृत्ये केवलिनो
ज्ञानपञ्चकप्रसङ्गः, न वेध्यते, “ नदुर्मि ग्राहमतिथय नास्ते ”
इतिवचनःदिति । नैवम् । केवलज्ञानेनैव शेषज्ञानक्षेयस्य प्रकाशि-
तत्वेन तेषामनर्थकत्वात्तद्व्युत्पादित्यत इति । एतेन तु पूर्वार्हेन
ये मन्यन्ते जिनविम्बप्रतिष्ठापामवस्थाप्रथम, कल्पन्ते तेन बाह्या-
धस्याभयं स्नानम्, निष्क्रमणावस्थोचितं रथारोपणपुष्पपूजादि-
कम्, केवल्यवस्थाभयं च वन्दनं प्रवर्तत इति, तन्मतमपाकरोति ।
नन्वाष्टापायविनिर्मुक्तिद्वारेण पूजा क्रियमाणा गृहस्थावस्थां वि-
षयीकरोति, किन्तु केवल्यवस्थामिव । ननु चिन्तनीयमिदं यद्-
अष्टापायविनिर्मुक्तिमालम्ब्य केवल्यवस्थायां पूजा कार्येति, यतो
न चारित्रिणः स्नानादयो घटन्ते । तद्वत्साधूनामपि तत्प्रसक्तेः ।
न च तच्चरितं सताऽऽलम्बनीयम्, अन्यथा परिणताप्यायाविप-
रिहार आचरणनिषेधार्थः कथं स्यात् ? श्रूयते हि-एकदा स्वजावतः
परिणतं तद्गोदरस्थाप्यायं तित्रराशिं स्थण्डिलदेशं च दृष्ट्वाऽ-
पि जगवान् महावीरस्तःप्रयोजनवतोऽपि साधून् तत्स्तेवनार्थं
न प्रवर्तितवान् । मा एतदेवास्मच्चरितमालम्ब्य सूरयोऽन्यास्तेषु
प्रवर्तयन्तु, साधवश्च मा तथैव प्रवर्त्तन्तामिति । सत्यम्, किन्तु वि-
म्बकलोऽप्य इति मन्यते, यथैव जावार्हति च वर्तितव्यं न त-
थैव स्थापनाहृत्यपीति जावः । अत एव भगवत्समीपे गौतमाद-
यः साधवस्तितष्ठन्ति स्म । तद्विम्बसमीपावस्थाने तु तेषां निषेध
उक्तः । यदाह-“ जहं वि न आहं कर्म, जविककृत्यं तह वि व-
ज्जयंतेहि । जसी खलु होहं कया, इहरा आसायणा परमा ” ॥१॥
तथा-“ दुग्धिगंधमग्नस्सावि, तणुरपि सगहणि य । वभञ्जो व-
वहो वेव, तेणहुंति न चेहं ” ॥१॥ तेनैवार्थिका दण्डकं स्थाप-
नाचार्यं स्थापयन्ति । अन्यथा यथा भावाचार्यसमीपे नावश्यकं

कुर्वन्ति, तथा स्थापनाचार्यसमीपेऽपि न कुर्युः, न च ताः प्रव-
र्तिनीं स्थापयन्तीति वाक्यम् । प्रतिक्रमणकाश्च एव चैत्यवन्दना-
वसरे महावीरादेरक्षयं कल्पनीयत्वेन तद्दण्डस्य समानत्वा-
त्, नन्वाचार्य एव पुरुषो न भगवान् । नच वीतरागत्वेऽपि
भगवत्समीपे आर्यवन्दनाचार्यिका रात्रौ तस्युः । ननु प्रतिक्रम-
णादिकालेऽहंस्थापनां कृत्वा चैत्यवन्दने क्रियमाण आशातनादो-
षप्रसङ्ग इति नैवम् । जिनायतनेऽपि चैत्यवन्दनस्यानुज्ञातत्वात् ।
यदाह-“ निसकरुमनिसकडे वा, वि चेहं सव्वहिं पुहं तिज्जि ।
वेत्थंवेहियाणि व, नाउं एक्केकिया वा वि ” ॥ १ ॥ इत्यलं प्र-
सङ्गेनेति ॥ ३ ॥

अष्टपुष्पाऽष्टपुष्पी स्वरूपत उक्ता, सैव स्वर्गप्रसाधनीति
यदुक्तं तदधुना प्रदर्शयामाह-

संकीर्णेषा स्वरूपेण, अन्यथावप्रसत्तितः ।

पुण्यबन्धनिमित्तत्वा-दिज्ञेया स्वर्गसाधनी ॥ ४ ॥

संकीर्णा अवद्येन व्यामिंभा, एषाऽनन्तराऽष्टपुष्पी, स्वरूपेण
स्वभावेन । कथमित्याह-अन्यात् पुष्पादेः सकाशाद् भावप्रसूति-
तो जगवति वित्तप्रसादोत्पत्तेः । इदमुक्तं भवति-पुष्पादिद्रव्यो-
पयोगादवद्यं, शुभभावश्च स्यातामिति संकीर्णत्वम् । इदं च न क-
र्मरूपणनिमित्तमपि तु पुण्यबन्धनिमित्तमेवेत्यत आह-पुण्यस्य
शुभकर्मणो बन्धो बन्धनं तस्य निमित्तं कारणं पुण्यबन्धनिमित्तं
तद्भावस्तत्त्वं, तस्मात्पुण्यबन्धनिमित्तत्वाहेतोर्विज्ञेयाऽवसेया, स्व-
र्गसाधनी देवलोकाप्राप्तिहेतुः । उपलक्षणत्वात् सुमानुषत्वसा-
धनी, पारंपर्येण भावपूजानिबन्धनतां प्रतिपद्य मोक्षसाधनी चेति
रूपव्यमिति ॥ ४ ॥

अथ शुद्धामष्टपुष्पीमभिधातुमाह-

या पुनर्जावजैः पुष्पैः, शास्त्रोक्तिगुणसङ्गतैः ।

परिपूर्णत्वतोऽम्भानै-रत एव सुगन्धिभिः ॥५॥

याऽष्टपुष्पी, पुनःशब्द उक्तवक्ष्यमाणार्थयोर्विशेषणोक्तार्थः ।
जावजैरात्मपरिणतिसंभवैः, पुष्पैरिव पुष्पैर्वक्ष्यमाणलक्षणैरात्म-
धर्मविशेषैः, किं जूतैः, शास्त्रोक्तिगुणसंगतैः, शास्त्रमागमस्तस्या-
किर्जणितिराहोत्यर्थः । अथवा शास्त्रोक्तिरेव गुणो दवरकस्तत्सं-
गतैः । एतेनैवां प्राद्वारकपताका, तथा च द्रव्यपुष्पाद्यपि यदा माहं
कृत्वाऽऽरोप्यन्ते तदाऽष्टावपायापगमान् स्मृत्वा रोपणीयानीति
दर्शितम् । पात्रान्तरे तु-शास्त्रोक्तगुणसंगतैरिति, तथा शास्त्रीयस-
मित्यादिगुणोपेतैरित्यर्थः । पुनः किं जूतैस्तैरित्याह-परिपूर्णत्वतो
ऽम्भानैः परिपूर्णतया सकलजीवमुपावादादिविषयत्वेन निरति-
चारतया वाऽम्भानैर्ग्रीणिमनुपगतैः । अत एव च परिपूर्णत्वादेव,
सुगन्धिभिः सङ्गोपेतैः, परिपूर्णताधर्म पदैषामम्भानिसुगन्धि-
तालक्षणौ पुष्पधर्मौ द्रष्टव्यावित्यर्थः । विधीयते सा शुक्लेत्येवं-
रूपः श्लोकावसाने वाक्यशेषो रूढ्य इति ॥ ५ ॥

नामतस्तान्यवाह-

अहिंसा सत्यमस्तेयं, ब्रह्मचर्यमसङ्कता ।

गुरुनक्तिस्तपो ज्ञानं, सत्पुण्याणि प्रचक्रते ॥ ६ ॥

प्रसक्ततायोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा, तद्भावोऽहिंसा, सैकं
पुष्पम् । तथा सङ्गो हितं सत्यम्, अनृताज्ञावो द्वितीयम् । तथा
स्तेनस्य चोरस्य कर्म भावो वा स्तेयं चौर्यं तद्भावोऽस्तेयमि-
ति तृतीयम् । तथा ब्रह्म कुशलं कर्म तदेव चर्यते सेव्यत इति
चर्यम् । ब्रह्मचर्यं, मनोवाक्यायैः कामसेवनवर्जनमित्यर्थः, तच्छतु-
र्थम् । तथा नास्ति सङ्कोऽभिषङ्को यस्य सोऽसङ्गस्तद्भावो-

उसकृता, धर्मोपकरणातिरिक्तपरिग्रहपरिवर्जनम्, धर्मोपकरण-
स्यापरिग्रहत्वात् । यदाह- “ जं पि वत्यं व पायं वा, कंवलं
पायपुत्रं । तं पि संजमलज्जघा, आरंति परिहरंति य ॥१॥ न
सो परिग्रहो वृत्तो, नायपुत्रेण तादृशा । मुच्छा परिग्रहो वृत्तो,
इह वृत्तं महेसिना ॥२॥ ” इतरथा शरीराहाराद्यपि परिग्रहः
स्यादिति पञ्चमम् । तथा गृणाति शास्त्रार्थमिति गुरुः । आह
च- “ धर्मज्ञो धर्मकर्ता च, सदा धर्मपरायणः । सत्त्वेज्यो धर्म-
शास्त्रार्थ-देशको गुरुर्ह्येत ॥१॥ तस्य भक्तिः सेवा, बहुमान-
श्च, गुरुभक्तिरिति षष्ठम् । तथा तापयतीति तपोऽनशनादि ।
आह च- “ रसकीधरमांस्त्रयो-ऽस्थिमज्जशुक्राण्यनेन तप्यन्ते ।
कर्माणि वा ऽशुभानित्यतस्तपो नाम नैरुक्तम् ॥१॥ इति सप्तमम् ।
तथा ज्ञायन्तेऽर्था अनेनेति ज्ञानम्, सम्यक्प्रवृत्तिनिष्पत्तिहेतुज्ञातो
बोध इत्यष्टमम् । इह समुच्चयाभिधायी चशब्दो छद्मव्यः ।
सप्तपुष्पाणि अत्यन्तमेकान्तेन च विवक्षितार्थसाधकतया छव्य-
पुष्पापेक्षया सन्ति शोभनानि पुष्पाणीव पुष्पाणि, भावपुष्पा-
णीत्यर्थः । प्रचक्षते शुद्धाष्टपुष्पीस्वरूपज्ञाः प्रतिपादयन्तीति ॥६॥

उक्तमेवार्थं वाक्यान्तराह-

एभिर्देवाभिदेवाय, बहुमानयुरस्सरा ।

दीयते पालनाद् या तु, सा वै शुद्धेत्युदाहता ॥ ७ ॥

एभिर्नन्तरोदितैर्जावपुष्पैः, देवानां पुरन्दरादीनामधिको देवः
पूज्यत्वाद् देवाभिदेवः प्रागुक्तो महादेवस्तस्मै, बहुमानः प्रीतियो-
गः पुरस्सरः प्रधानो यत्र सा बहुमानपुरस्सरा, दीयते वित्तीयते ।
कथमित्याह- पालनादहिसादिपुष्पाणां परिरक्षणकारेण, तत्पा-
लने हि देवाभिदेवाज्ञा कृता भवति । आज्ञाकरणमेव च सर्व-
था कृतकृत्यस्य तस्य पूजाकरणम्; नद्याज्ञां विराधयता शे-
षपूजोद्यतेनाप्यसाधारणधितो जवति, आज्ञेश्वरमहाराजवदिति ।
या तु यैवाष्टपुष्पी, सा वै सैव, शुद्धा निरवद्या, इतिरेवंप्रकारा-
र्थः, उदाहता तत्त्ववेदिनिरजिहितेति ॥ ७ ॥

अथ शुद्धाया एव मोक्षसाधनीयत्वं दर्शयन् विशेषेण

सत्संमतत्वं प्रतिपादयन्नाह-

प्रशस्तो ह्यनया भाव-स्ततः कर्मक्षयो भुवः ।

कर्मक्षयाच्च निर्वाण-मत एषा सतां मता ॥ ८ ॥

प्रशस्तः प्रशस्यः शुद्धः, हिशब्दो यस्मादर्थे, ततश्च यस्मात्प्र-
शस्तोऽनयाऽनन्तरोदितत्वेन प्रत्यक्षासन्नया शुद्धाष्टपुष्पया, भाव
आत्मपरिणामो भवतीति गम्यते, न पुनर्ज्याष्टपुष्प्या जीवो-
पमर्दाश्रितत्वात्तस्याः । ततः प्रशस्तज्ञावात्, कर्मक्षयो ज्ञानाव-
रणादिकर्मविलयो जवति, भुवोऽवश्यंभावी, कर्मक्षयाच्चोक्त-
स्वरूपात् । चशब्दः पुनरर्थः । निर्वाणं मोक्षो भवतीति मोक्ष-
साधनीयमतः प्रशस्तज्ञावजन्यकर्मक्षयसाध्यनिर्वाणसाधनत्वा-
देवा शुद्धाष्टपुष्पी, सतां विदुषां, यतीनामित्यर्थः, मता विधेयत्वे-
नेष्टा, न पुनर्ज्याष्टपुष्पी । ततो हे कुतीर्थिकाः ! यदि यूयं यत-
यस्तदा ज्ञापज्ञामेव कुरुतेत्युक्तं जवति । अथवा यतो अन-
या निर्वाणमतः सतां विदुषामेषा संमतंति ॥ ८ ॥ इति तृतीया-
ष्टकाविवरणम् । हा० ३ अष्ट० ।

अष्टशुक्तिगुण-अष्टबुद्धिगुण-पुं० । क० स० । शुद्धादिषु अ-
ष्टसु बुद्धिगुणेषु, तैरष्टबुद्धिगुणैर्योगः समागमः कर्तव्यः ।
(एष सामान्यशुद्धिधर्मः) बुद्धिगुणाः शुद्धादयः, ते त्व-
मी- “ शुद्धा भवणं चैव, ग्रहणं धारणं तथा । उदोऽपोहोऽर्थ-
विज्ञानं, तत्त्वज्ञानं च श्रीगुणाः ” ॥ १ ॥ शुद्धादिभिर्हि उपहित-

प्रकर्षः पुमान् कदाचिदकस्याणमाप्नोति, एते च बुद्धिगुणा यथा
सम्भवं प्राप्ताः । ध० १ अधि० ।

अष्टजात्या-अष्टभागिका-स्त्री० । अष्टमे भागे वर्तते इत्यष्टजा-
गिका । षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयफलमानायां भागिकायाम्, भा-
गिकाया (षट्कपर्यायायाः) अष्टमभागवर्तित्वात्, द्वात्रिंश-
त्पञ्चमभागे रसमानविशेषे, अनु० । भ० ।

अष्टमय-अष्टमदिक-त्रि० । अष्टौ मद्रस्थानानि येषां तेऽष्टम-
दिकाः । अष्टसु मद्रस्थानेषु प्रमत्तेषु, “ जे पुण अष्टमईओ, प-
शियपसखाऽपसखा य ” आनु० ।

अष्टमगद-अष्टमङ्गल-न० । अष्टगुणितानि अष्ट वा मङ्गलानि ।
स्वनामख्यातेषु श्रीवत्सादिषु, “ तस्स णं असोगवरपायवस्स
उवरि बहवे अट्टमंगलगा पण्त्ता । तं जहा-सोचयिय १ सिरि-
वत्था २ सुंदियावत्त ३ बरमाणग ४ जहासण ५ कलस ६
मच्छ ७ दण्ण ८ । ” तत्र अष्टावष्टाविति वीप्साकरणात् प्रत्येकं
तेऽष्टाविति बुद्धाः । अन्ये त्वष्टाविति संख्या, अष्टमङ्गलानीति
च संज्ञा । औ० । झा० । आ० चू० । आ० म० प्र० । भ० । जं० ।
रा० । लोकेऽपि च- “ मृगराजो वृषो नामः, कलशो व्यजनं
तथा । वैजयन्ती तथा मेरी, दीप इत्यष्टमङ्गलम् ॥१॥ लोकेऽस्मिन्
मङ्गलान्यष्टौ, ब्राह्मणो गौर्हुताशनः । हिरण्यं सर्पिरादित्य-
आपो राजा तथाऽष्टमः ” ॥ २ ॥ वाच० ।

अष्टमभक्त-अष्टमनक्त-न० । एकैकस्मिन् दिने द्विवारं भोजनै-
चित्येन दिनत्रयस्य षष्ठां जक्तानामुत्तरपारणकदिनयोरेकैकस्य
भक्तस्य च त्यागेनाष्टमजक्तं त्याज्यं यत्र तत्तथा, इति व्युत्पत्त्या
समयपरिज्ञापया वा उपवासत्रये, “ तएण से जरहे राया अट्ट-
मभक्तसि परिणममाणंसि पोसहसाशाओ पडिणिक्खमइ ”
जं० ३ वक्क० । पंचा० ।

अष्टमजत्तिय-अष्टमजत्तिक-त्रि० । दिनत्रयमनाहारिणि, जं०
३ वक्क० ।

अष्टमयमहर-अष्टमदमथन-त्रि० । अष्टमद्रस्थाननाशके, प्रश्न०
५ सम्ब० झा० ।

अष्टमहापामिहेर-अष्टमहाप्रातिहार्य-न० । अर्हतां पूजौपयिके-
षु अशोकवृक्षादिषु, “ अशोकवृक्षः सुरपुष्पवृष्टि-दिव्यध्वनि-
भामरमासनं च । जामरुत्तं दुन्दुभिरातपन्नं, सत्प्रातिहार्याणि
जिनेश्वराणाम् ” ॥२॥ न० ।

अष्टमिपोसहिय-अष्टमीपौषधिक-त्रि० । अष्टम्याः पौषध उप-
वासादिकोऽष्टमीपौषधः, स विद्यते येषां तेऽष्टमीपौषधिकाः ।
अष्टम्याः पौषधमते क्रियमाणेषुत्सवेषु, आचा० ७ भु० १
अ० २ उ० ।

अष्टमी-अष्टमी-स्त्री० । अष्टानां पुरणी पोरुशकज्ञात्मकचन्द्र-
स्याष्टमकला । क्रियारूपायां स्वनामख्यातायां तिथौ, वाच० ।
“ चाउहसि पन्नरसि, वज्जेज्जा अष्टमिं च णवमिं च । गट्ठिं च
चउत्थिं वा-रसि च सेसासु देज्जाहि ॥१॥ ” विशेष० । बुद्धवैयाकरण-
संमते विभक्तिभेदे, “ अष्टमी आमंतण्णी भवे ” अष्टमी संवुकि-
रामन्त्रणी भवेत्, आमन्त्रणार्थं विधीयत इत्यर्थः । अनु० । “ अष्टम्या-
मन्त्रणी भवेत् ” इति । सु औ जसिति प्रथमाऽपीयं विभक्तिरामन्त्र-
णवृत्तस्यार्थस्य कर्मकरणादिवत् द्विज्ञार्थमात्रातिरिक्तस्य प्रति-
पादकत्वेनाष्टम्युक्ता । स्वा० ८ ग० । “ आमंतणे भावे अष्टमी उ जहा
हे जुवाण । लि ” आमन्त्रणे भावे अष्टमी तु यथा-हे युवजिति, वृ-

अष्टवैयकरणदर्शनेन चैयमष्टमी गण्यते, ऐदंयुगानां त्वसौ प्रथमैवेति मन्तव्यमिति । अनु० । अष्टसंख्यापुरण्यां च, अष्ट-क । अष्ट संघातं व्याप्तिं वा भाति, मा-क, गौरा०-डीप् । कोटाकृतायाम, वाच० ।

अष्टमुत्ति-अष्टमूर्ति-पुं० । अष्टौ नूय्यादयो मूर्तयोऽस्य । शिबे, “ कितिजलपवनहुताशन-यजमानाऽऽकाशचन्द्रसूर्याख्याः । इति मूर्तयो महेश्वर-सम्बन्धिन्यां जवन्त्यष्टौ ” ॥१॥ स्था० ६ ठा० । अष्टरससंपन्न-अष्टरससंप्रयुक्त-त्रि० । ३ त० । अष्टजिः अष्ट-रादिभी रसैः सम्यक् प्रकषेण युक्ते, जी० ३ प्रति० ।

अष्टविह-अष्टविध-त्रि० । अष्ट विधाः प्रकारा यस्य । अष्ट-प्रकारे, भ० १५ वा० १ उ० । ५० । पञ्चा० । “ अष्टविहकम्म-त-मपञ्चपमिच्छन् ” अष्टविधकम्मैव तमः पटञ्चमन्धकारसमूहस्तेन प्रत्यवच्छिन्नानि तथा ” विशेष० ।

अष्टसंख्या-अर्थशतिका-त्रि० । अर्थशतानि यासु सन्ति ता अर्थशतिकाः । अथवा-अर्थानामिष्टकार्याणां शतानि याभ्यस्ता अर्थशतास्ता एवार्थशतिकाः । स्वार्थे कप्रत्ययः । अर्थशतोत्पादिकासु वागादिषु, “ अपुणरुत्ताहिं अष्टसंख्याहिं वमूहिं अण-वरयं अज्जिणंदता य ” ज० २ वक्त० । भ० ।

अष्टसंघार-अष्टसङ्घाट-पुं० । क० स० । अष्टसु प्रायश्चित्तवृत्ता-सु, “ संघारो सि वा लयति वा पगारो सि वा एगट्ठं ” इति वचनात् । वृ० १ उ० ।

अष्टमय-अष्टशत-न० । अष्टानिरधिकं शतम् । अष्टोत्तरशते, स्था० १० ठा० ।

अष्टमयसिद्ध-अष्टशतसिद्ध-पुं० । अष्टशतं च ते सिद्धाश्च निर्वृत्ता अष्टशतसिद्धाः । एकस्मिन् समये अष्टप्रज्ज्वामिना सह निर्वृत्तिं गतेष्वष्टोत्तरशतेषु सिद्धेषु । इदञ्चाऽनन्तकालजातमिति नवममाश्चर्यमुच्यते इति । स्था० १० वा० । कटप० । अत्र गुण-विजयगणिना कृतस्य प्रश्नस्य हीरविजयसुरिदत्तमुत्तम । अष्ट-प्रज्ज्वामी अष्टाप्रशतैर्नैकस्मिन्नेव समये सिद्धः । इदं चाश्चर्यम-तत्र बाहुबल्याद्यायुराश्रिता का गतिः ? इदं च तत्प्रतिपादकग्रन्थ-नामप्रसाधनपूर्वं निर्णयकारि प्रसाध्यमिति ॥ ५ ॥ उत्तरम्-अत्र ‘अष्टमयसिद्धा’ अस्मिन्नेवाश्चर्यं बाहुबलैरायुषोऽपवर्त्तनमन्तर्भवति । यथा-हरिवंशकुलुप्पसि” ति, आश्चर्यं हरिवर्षकेऽत्रानीतस्य युगत्रस्यायुरपवर्त्तने शरीरव्युत्करणं नरकगमनादि चान्तर्भवतीति ॥ ५ ॥ ही० ।

अष्टसहस्र-अष्टसहस्र-न० । अष्टोत्तरसहस्रसङ्ख्येषु, “ वइराम-यवःथणिउणजोइयअष्टसहस्रसंवरकंचणं सलणिम्मिएण ” औ० ।

अष्टसामय्य-अष्टसामयिक-त्रि० । अष्टौ समया यस्मिन्तोऽष्टसम-याः, स एवाष्टसामयिकः । समयाष्टकोद्भवै, स्था० ८ वा० । “ केवलिसमुग्धाए अष्टसामय्ये पणसे ” औ० ।

अष्टसेण-अष्टसेन-पुं० । वत्सगोत्रजे पुरुषभेदे, तदपत्येषु च । स्था० ७ वा० ।

अर्थसेन-पुं० । पुरुषविशेषे, स्था० ७ वा० ।

अष्टसोवसिय-अष्टसोवसिक-त्रि० । षोडशकर्षमापात्मकसु-वर्णमानाष्टकमिते, “ एगमेगस्स खं रत्तो चाउरंतचक्कवट्ठिस्स अट्ठसोवसिय काकिणिरयणे ” स्था० ८ वा० ।

अष्टहत्तरि-अष्ट (ह्ता) सप्तति-त्रि० । अष्टाधिकार्यां सप्तति-

संख्यायाम्, “ अट्ठहत्तरीए सुवणकुमारदीवकुमारावाससय-सहस्सार्ण ” स० ।

अट्टा-अट्टा-स्त्री० । प्रवमजियोः स्तोककेशग्रहणे, “ निएहइ गुरुवडत्तो, अट्टा से तिभि अच्छिन्ना ” । पं० व० १ वा० । मुष्टौ, “ चउहि अट्टाहि लोयं करेइ ” ज० २ वक्त० ।

आस्था-स्त्री० । आस्थानमाख्या । प्रतिष्ठायाम्, सूत्र० २ भु० १ अ० । आ-स्था-अङ् । आलम्बने, अपेक्षायां, भ्रष्टायां, स्थितौ, यत्ने, आदरे, सभायाम्, आस्थाने च । वाच० ।

अट्टाण-अस्थान-न० । अनुचिते स्थाने, स्था० ६ ठा० । वेश्या-पाटकादौ कुस्थाने, व्य० २ उ० । प्र० । अयुक्ते, “ अट्टाण-मेयं कुसला वयंति, दणेण जे सिद्धिमुदाहरति ” सूत्र० १ भु० ७ अ० ।

अट्टाणद्ववणा-अस्थानस्थापना-स्त्री० । गुर्ववग्रहादिके अस्था-ने प्रत्युपेक्षितोपधेः स्थापनं निक्षेपोऽस्थानस्थापना । प्रमाद-प्रत्युपेक्षणाभेदे, स्था० ७ ठा० ।

अट्टाणमंभव-आस्थानमण्डप-पुं० । उपस्थानगृहे, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

अट्टाणिय-अस्थान (नि) क-न० । अभाजने, अनाधारे, “ अट्टाणिप होइ बहु गुणार्ण, जेएणाण संकाइ मुसं वयज्जा ” सूत्र० १ भु० १३ अ० ।

अट्टादंम-अर्थदण्ड-पुं० । अर्थेन स्वपरोपकारलक्षणेन प्रयोज-नेन दण्डो हिंसा अर्थदण्डः । स० ए सम० । व्रसानां स्थावराणां वाऽऽत्मनः परस्य वोपकाराय हिंसायाम्, स्था० ५ वा० २ उ० ।

अट्टादंमवत्तिय-अर्थदण्डवत्तिय-पुं० न० । आत्मार्याय स्वप्रयो-जनकृते दण्डोऽर्थदण्डः पापोपादानम्, तत्प्रत्ययः । प्रथमे क्रिया-स्थाने, सूत्र० । तत्स्वरूपं च—

पहमे दंमसमादाणे अट्टादंमवत्तिए ति आहिज्जइ, से जहा णामए केइ पुरिसे आयहेउं वा णाइहेउं वा आगारहेउं वा परिवारहेउं वा मिच्छहेउं वा णागहेउं वा जूतहेउं वा जक्खहेउं वा तं दंमं तमथावरोहिं पाणेहिं सयमेव णिसि-रिति, अणेण वि णिसिरावेति, असेण वि णिसिरितं सम-णाजाणइ, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जति, आहिज्जइ, प-हमे दंमसमादाणे अट्टा अट्टादंडवत्तिए ति आहिज्जइ ॥ ५ ॥

यः प्रथममुपासं दण्डसमादानमर्थाय दण्डमित्येवमाख्यायते, तस्यायमर्थः—तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः; पुरुषग्रहणमनुक्तो पलक्षणार्थम् । सर्वोऽपि चातुर्गैतिकः प्राण्यात्मनिमित्तमात्मार्यं तथाऽजिज्ञातिनिमित्तं स्वजनार्थं तथाऽगारं गृहं तन्निमित्तं, तथा परिवारो दासकर्मकरादिकः परिकरो वा गृहादेभृत्यादिक-स्तन्निमित्तं, तथा मित्रनागभूतयक्षादर्थं, तथा जूतं स्वपरोपधात-रूपं दण्डं व्रतस्थावरेषु स्वयमेव निस्सृजति निक्षिपति, दण्ड-मिव दण्डमुपरि पातयति, प्राण्युपमर्दकारिणीं क्रियां करोती-त्यर्थः । तथाऽन्येनापि कारयत्यपरं दण्डं निस्सृजति, निस्सृजन्तं समनुजानीते । एवं कृतकारितानुमतिभिरेव तस्याऽनामकस्य तत्प्रत्ययिकं सावज्जतिप्रार्थना कर्माधीयते संवध्यत इति । एतत्प्रथमदण्डसमादानमर्थदण्डप्रत्ययिकमित्याख्यातामिति ॥ ५ ॥ सूत्र० २ भु० २ अ० । आ० चू० । आ० ।

अष्टायमाण-अतिष्ठत्-त्रि० स्थितिमकुर्वति, “ तद्विचयमष्टायमाणं गौर्यं ” पञ्चा० १६ विव० ।

अष्टार-अष्टादशन्-त्रि० प्राकृतत्वावस्थानोपः। अष्टाधिकेषु दशसु, “ एष सन्ने वि अष्टारा ” पञ्चा० ३ विव० ।

अष्टारस-अष्टादशन्-त्रि० । अष्टौ च दश च, अष्टाधिका वा दश अष्टादशन् । (अष्टारह) सङ्ख्यायां, तत्सङ्ख्येये च । वाच० “ पदमेवमासे अस्थि अष्टारसमुद्धारताती ” सू० प्र० १ पादु० ।

अष्टारसकम्मकारण-अष्टादशकर्मकारण-न० । अष्टादशचौ-रप्रसूतिहेतौ, प्रश्न० ३ आश्र० द्वा० ।

अष्टारसङ्घाण-अष्टादशस्थान-न० । क० स० । प्रतिसेषनीयेषु अष्टादशसु स्थानेषु, दश० ।

इह खलु भो पञ्चइणं उपपन्नदुक्खेणं संजमे अरइसमावप्पचिनेणं ओहाणुपेहिणा अणोहाइणं चैव हररसि-गयंकुसपोयपपागाभूआई इमाई अष्टारसठाणाई सम्मं संपमिहेहिअन्वाई हवंति । तं जहा-ईजो दुस्समाई दु-प्पजीवी । १ ।

इह खलु जोः प्रवर्जितेन, इदेति जिनप्रवचने, बहुशब्दोऽवधारणे । स च भिन्नक्रम इति दर्शयिष्यामः । जो इत्यामन्त्रणे । प्रवर्जितेन साधुना, किञ्चिद्विद्वेदनेत्याह — उत्पन्नदुःखेन संजात-शीतादिशरीरस्थानिषद्यादिमानसदुःखेन, संयमे व्यापणितस्वरूपे, अरतिसमापन्नचित्तेनोद्वेगगताभिप्रायेण, संयमनिर्विघ्नभावेनेत्यर्थः । स एव विशेष्यते-अवधावनोत्प्रेक्षणा-अवधावनम-पसरणं, संयमादुत्पाद्यत्वेन प्रेक्षितुं शीलं यस्य स तथाविधस्तेन, उत्प्रजितुकामेनेति भावः । अनवधावितेनैवानुत्प्रजितेनैव, अ-भूनि वक्ष्यमाणशृङ्गान्यष्टादशस्थानानि, सम्यग्ज्ञावसारं संप्रत्यु-पेक्षितव्यानि सुपुत्रोच्चमीयानि, जयन्तीति योगः । अवधावितस्य तु प्रत्युपेक्षणं प्रायेऽनर्थकमिति । तान्येव विशेष्यन्ते-हररसिमग-जाकुलपोतपताकाभूतानि अश्वत्थानीनगजाकुशबोहिःस्थितपट-तुल्यानि । एतदुक्तं भवति-यथा इयादीनामुन्मार्गप्रवृत्तिकामा-नां रक्ष्यादयो नियमनहेतवस्तथैतान्यपि संयमादुन्मार्गप्रवृ-त्तिकामानां भावसत्त्वानामिति । यतश्चैवमतः सम्यक् संप्रत्यु-पेक्षितव्यानि भवन्ति । बहुशब्दावधारणयोगात् सम्यगेव संप्र-त्युपेक्षितव्यान्वेत्यर्थः । (तं जहेत्यादि) तद्यथेत्युपन्यासार्थः । हंभो दुःखमायां दुष्प्रजंविन इति, ‘ हंभो ’ शिष्यामन्त्रणे । दुःखमायामश्रमकाष्ठाख्यायां कालदोषादेव दुःखेन कृच्छ्रेण प्रकर्षणोद्धारजोगापेक्षया जीवितुं शीलं येषां ते, दुष्प्रजंविनः प्राणिन इति गम्यते, नरेन्द्रादीनामप्यनेकदुःखप्रयोगदर्श-नात् । उद्धारमोगरहितेन च विमम्बनाप्रायेण कुगतिहेतुना किं गृहाश्रमेणेति, संप्रत्युपेक्षितव्यमिति प्रथमं स्थानम् । १ ।

लहुसगा इत्तरिआ गिहीणं कामभोगा । २ । जुज्जो असायवहुता मणुस्सा । ३ । इमे अ मे दुक्खेन चिरका-दोवडाई भविस्सई । ४ । ओमजणपुरकारे । ५ । वे-तस्स प पकिपायणं । ६ । अहरगइवप्पोवसंपया । ७ । दुल्लहे खलु भो गिहीणं धम्मे गिहिपासमज्जे वसंताणं । ८ । आयंके से वहाय होइ । ९ । संकप्पे से वहाय होइ । १० । सोवकेसे गिह्वासे । ११ । निरुवकेसे परिआए

। १२ । वंघे गिह्वासे । १३ । मुक्के परिआए । १४ । सावज्जे गिह्वासे । १५ । अणवज्जे परिआए । १६ । बहुसाहार-णा गिहीणं कामभोगा । १७ । पत्तेअं पुक्कावं । १८ । अ-णिबे खलु भो मणुस्साणं जीविणं कुसगजलविबुच्चंभे, बहु च खलु भो पावं कम्मं पगडं, पावाणं च खलु जो कमाणं कम्माणं पुव्वि बुविआणं दुप्पमिकंताणं वेइत्ता, मुक्खो नरिय अवेइत्ता, तवसा वा जोसइत्ता अष्टारसमं पयं जवइ । भवइ अ इत्थं सिद्धो गो-

तथा-स्रव इत्तरा गृहिणां कामभोगाः, दुःखमायामिति वर्त-ते । सन्तोऽपि स्रवस्तुच्छाः । प्रकृत्यैव तुषमुष्टिवदसाराः, इत्त-रा अल्पकाशाः गृहिणां गृहस्थानां कामभोगा मदनकामप्रधानाः शब्दादयो विषयाः विपाककटवश्च न देवानामिष विपरीताः अतः किं गृहाश्रमेणेति संप्रत्युपेक्षितव्यमिति द्वितीयं स्थानम् । २ । तथा-जुयश्च स्वातिबहुला मनुष्याः, दुःखमायामिति वर्तत एव । पुनश्च स्वातिबहुला मायाप्रभुराः, मनुष्या इति प्राणिनः, न कदाचिद्विभ्रमभैतवोऽमी, तद्गहितानां च कीदृशं सुखम् ? तथा मायाबन्धहेतुत्वेन च दारुणतरो बन्ध इति किं गृहाश्रमेणेति संप्रत्युपेक्षितव्यमिति तृतीयं स्थानम् । ३ । तथा-इव च मे दुःखं न चिरकालोपस्थापि जविष्यति, इदं वानु-ज्यमानं, मम आमयमनुपालयतो, दुःखं शरीरमानसं कर्म-फलं परीषदजनितं, न चिरकालमुपस्थातुं शीलं भविष्यति, आ-मयपात्रनेन परीषदनिराकृतेः, कर्मनिर्जरणात्संयमराज्यप्राप्तेः, इतरथा महानरकादौ विपर्ययः, अतः किं गृहाश्रमेणेति ? संप्र-त्युपेक्षितव्यमिति चतुर्थं स्थानम् । ४ । तथा- (ओमजणं सि) न्यूनजनपूजा, प्रवर्जितो हि धर्मप्रवादाजामात्यादिभिरन्यु-त्थानासनाञ्जलिप्रमहादिभिः पूज्यते । उत्प्रजितेन तु न्यूनजनस्या-पि स्वयसनगुप्तयेऽभ्युत्थानादि कार्यम्, अधार्मिकराजविषये वा वेष्टिप्रयोजकः खरकर्मणो नियम्यत एव, इहैवेदमधर्मकर्ममतः किं गृहाश्रमेणेति संप्रत्युपेक्षितव्यमिति पञ्चमं स्थानम् । ५ । एवं सर्वत्र क्रिया योजनीया । तथा बान्तस्य प्रत्यापानम्, भुक्तोऽजितपरिमोग इत्यर्थः । अयं च श्वशृगाश्चैकृत्कृत्सत्त्वाचरितः सतां निन्द्यो व्या-धिदुःखजनकः । बान्ताश्च जोगाः, प्रवज्याङ्गीकरणेनैतत् प्रत्या-पानमप्येवं चिन्तनीयमिति षष्ठं स्थानम् । ६ । तथाऽधरगतिवासो-पसंपत्, अधोगतिर्नरकतिर्येभ्यस्तेस्तस्यां वसनमधोगतिवासः, एतन्निमित्तभूतं कर्म गृह्यते, तस्योपसंपत्सामीप्येनाङ्गीकरणं यदेतदुत्प्रमज्जनमेवं चिन्तनीयमिति सप्तमं स्थानम् । ७ । तथा दुर्लभः खलु भोः गृहिणां धर्म इति प्रमादबहुलत्वाद् दुर्लभ एव, ‘ भो ’ इत्यामन्त्रणे । गृहस्थानां परमनिवृत्तिजन-को धर्मः । किञ्चिद्विद्वानामित्याह- गृहपाशमध्ये वसतामि-त्यत्र गृहपाशशब्देन पाशकल्पाः पुत्रकलत्रादयो गृह्यन्ते, तन्म-ध्ये वसतामनादिमवाभ्यासादकारणं केहवन्धनमेतच्चिन्तनी-यमित्यष्टमं स्थानम् । ८ । तथाऽऽतङ्कस्तस्य वधाय भवति; आतङ्कः सद्योघाती विसूचिकादिरोगः, तस्य गृहिणो धर्म-बन्धुरहितस्य, वधाय विनाशाय भवति । तथा वधश्चानेक-वधहेतुरेवं चिन्तनीयमिति नवमं स्थानम् । ९ । तथा संक-ल्पस्तस्य वधाय भवति; संकल्प इष्टानिष्टवियोगप्राप्तिजो मानस आतङ्कः, तस्य गृहिणः, तथाचेष्टायोगाद् मिथ्या-विकल्पाभ्यासेन ग्रहादिप्राप्तेर्वधाय भवत्येतच्चिन्तनीयमिति

दशमं स्थानम् । १० । तथा-सोपक्लेशो गृहवास इति; सहो-
पक्लेशैः सोपक्लेशो गृहवासो गृहाश्रमः । उपक्लेशः-कृषि-
पाशुपाल्यवाणिज्याद्यनुष्ठानानुगताः परिहृतजनगर्हिताः शी-
तोष्णभ्रमादयो घृतलवणचिन्तादयश्चेत्येवं चिन्तनीयमि-
त्येकादशं स्थानम् । ११ । तथा-निरुपक्लेशः पर्याय इति; परि-
रेखोपक्लेशैः रहितः प्रव्रज्यापर्यायोऽनारम्भी कुचिन्तापरिव-
र्जितः श्लाघनीयो विदुषामित्येवं चिन्तनीयमिति द्वादशं स्था-
नम् । १२ । तथा-बन्धो गृहवासः, सदा तद्धेतुवनुष्ठानात्
कोशकारकीटवदित्येतच्चिन्तनीयमिति त्रयोदशं स्थानम् । १३ ।
तथा-मोक्षः पर्यायोऽनवरतकर्मनिगडविगमनाद् मुक्तवदित्येवं
चिन्तनीयमिति चतुर्दशं स्थानम् । १४ । अत एव सावधो
गृहवास इति; सावधः सपापः, प्रणालिपातसृषावादादिप्रवृ-
त्तेरतच्चिन्तनीयमिति पञ्चदशं स्थानम् । १५ । एवमनवद्यः पर्याय
इति; अपाप इत्यर्थः; अहिंसादिपालनात्मकत्वादतच्चिन्तनीयमिति
षोडशं स्थानम् । १६ । तथा-बहुसाधारणा गृहिणां कामभोगा इति;
बहुसाधारणाश्चौरजाराजकुशदिसामान्याः, गृहिणां गृहस्था-
नां, कामभोगाः पूर्ववदित्येतच्चिन्तनीयमिति सप्तदशं स्थानम्
। १७ । तथा प्रत्येकं पुण्यपापमिति; मातापितृकलत्रादिनिमित्त-
मन्यनुष्ठितं पुण्यपापं प्रत्येकं पृथग् २, येनानुष्ठितं तस्य कर्तुंरेव
तदिति भावार्थः; एवमष्टादशं स्थानम् । १८ । एतदन्तर्गतो वृक्षा-
भिप्रायेण शेषग्रन्थः समस्तोऽथैव ॥ अन्ये तु व्याचकृते-सोपक्ले-
शो गृहवास इत्यादिषु षट्सु स्थानेषु सप्रतिपक्षेषु स्थानग्रंथं
गृह्यते । एवं च बहुसाधारणा गृहिणां कामभोगा इति चतु-
र्दशं स्थानम् । प्रत्येकं पुण्यपापमिति पञ्चदशं स्थानम् । शेषा-
ण्यभिधीयन्ते-तथाऽनित्यं स्वस्वनित्यमेव नियमतः, 'मो'
इत्यामन्त्रणे, मनुष्याणां पुंसां, जीवितमायुः एतदेव विशेष्यते-
कुशाग्रजलबिन्दुचञ्चलं सोपक्रमत्यादनेकोपद्रवविषयत्वादित्य-
न्तासारम्, तदलं गृहाश्रमेणेति संप्रत्युपेक्षितव्यमिति शोभशं
स्थानम् । तथा-बहु च खलु भोः पापं कर्म प्रकृतं; बहु चेत्त्रय चश-
ब्दात् किञ्चिद्, 'खलु' शब्दोऽवधारणे, बहुव, पापं कर्म चारित्र-
मोदनीयादि, प्रकृतं निर्वर्तितं, मयेति गम्यते । अमप्यप्रासावप्ये-
वं कुक्षुद्विप्रवृत्तेः, नहि प्रज्ञातकिलकर्मरहितानामेवमकुशला
बुद्धिर्भवति, अतो न किञ्चिद् गृहाश्रमेणेति संप्रत्युपेक्षितव्यमिति
सप्तदशं स्थानम् । तथा-पापानां चेत्यादि; पापानां चापुण्यरूपी-
णां चशब्दपुण्यरूपाणां च, खलु नोः कृतानां कर्मणाम्; खलुश-
ब्दः कारितानुमतविशेषणार्थः; 'नो' इति शिष्यामन्त्रणे, कृतानां
मनोवाक्काययोगैरोद्यतो निर्धर्तितानां कर्मणां ज्ञानावरणीया-
द्यसातवेदनीयादीनां, प्राक् पूर्वम्, अन्यजन्मसु दुश्चरितानां प्रमाद-
कथायजदुश्चरितजनितानि दुश्चरितानि, कारणकार्योपचारात् ।
दुश्चरितहेतूनि वा दुश्चरितानि, कार्ये कारणोपचारात् । एवं
दुष्पराक्रान्तानां मिथ्यादर्शनाविरतिजदुष्पराक्रान्तजनितानि
दुष्पराक्रान्तानि, हेतौ फलोपचारात् । दुष्पराक्रान्तहेतूनि वा
दुष्पराक्रान्तानि, फले हेतुपचारात् । इह च दुश्चरितानि-मद्य-
पानास्त्रीसन्तुष्टिप्राणघादीनि, दुष्पराक्रान्तानि-वधवन्धनादीनि ।
तदमीशमित्रभूतानां कर्मणां वेद्यित्वाऽनुसृत्य फलमिति वाक्य-
शेषः । किं मोक्षो भवति, प्रधानपुरुषार्थो भवति?, नास्त्यवेद्यि-
त्वा न जवत्यननुभूय, अनेन सकर्मकमोक्षव्यवच्छेदमाह । इष्येत
च स्थलपकर्मोपेतानां कैश्चित् सहकारिनिरोधस्तत्फला-
दानवादिभिः, तस्यपि नास्त्यवेद्यित्वा मोक्षस्तधारूपत्वात्कर्म-
णः स्वज्ञाने कर्मत्वायोगात्, तपसा वा कृष्याद्या, अनश-

नप्रायश्चित्तादिना वा विशिष्टकृपापोषणमिच्छुमभावरूपेण त-
पसा प्रसूयं नीत्वा, इह च वेदनमुदयप्राप्तस्य व्याधेरिद्वानारम्भो-
पक्रमस्य कमशोऽनन्यनिबन्धनपरिहृतेन, तपःकृपणं तु सम्य-
गुपक्रमेणानुदीर्णोदीरणदोषरूपवद्व्यभिचित्तम्, अक्रमेणाप-
रिहृशमित्यतस्तपोनुष्ठानमेव श्रेय इति, न किञ्चिद् गृहाश्रमेणेति
संप्रत्युपेक्षितव्यमित्यष्टादशं पदं जवति-अष्टादशं स्थानं जवति ।
जवति चात्र ह्येकः, अभेत्पष्टादशस्थानार्थव्यातिकर उक्तानु-
कार्यसंग्रहपर इत्यर्थः । श्लोक इति च जातिपरो निर्देशः । ततः
श्लोकजातिरनेकमेवा भवतीति प्रसूतश्लोकोपन्यासेऽपि न
बिरोधः ।

जया य चपद् धम्मं, अणज्जो जोगकरणा ।

से तत्थ मुच्छिण् बाहे, आयद्दं नावबुज्जइ ॥ १ ॥

यदा वैधर्म्यपष्टादशसु व्यावर्तनकारणेषु सत्स्यपि त्यजति
जहाति, धर्मे चारित्र्यरक्षणम्, अनार्य इत्यनार्य इवानार्यो म्लेच्छ-
चेष्टितः। किमर्थमित्याह-भोगकारणात् शब्दादिभोगनिमित्तं सद्
धर्मत्यागी, तत्र तेषु भोगेषु, मूर्खितो गृहो, बालोऽङ्गः, आयति-
मग्नमिच्छां, नावबुज्जयेते न सम्यगवगच्छतीति सूत्रार्थः ॥ १ ॥
एतदेव दर्शयति-

जया ओहाविमो होई, इंदो वा पमिओ ढयं ।

सव्वधम्मपरिज्जहो, स पच्छा परितप्पइ ॥ २ ॥

यदा चावधाबितोऽपस्तुतो भवति संयमसुखविचृतेः, उत्प्रव्रजित
इत्यर्थः । इन्द्रो वेति देवराज इव, पतितः इमांगतः, स्वविभ्र-
न्तशेन भूमौ पतित इति भावः । इमा भूमिः । सर्वधर्मपरिज्जहः
सर्वधर्मैः ज्ञान्यादिभ्यः आसित्वेभ्योऽपि यावत् प्रतिज्ञाम-
ननुपालनात्, शौकिकेभ्योऽपि वा गौरवादिभ्यः, परिज्जहः सर्वतः
च्युतः, स पतितो जृत्वा पश्चात्तन्मात्रं मोहावसाने, परितप्यते, कि-
मिदमकार्यं मयाऽनुष्ठितमित्यनुतापं करोतीति सूत्रार्थः । दश० १
चुत्ति०। (अनेतनमाथा नृ०जा० १३३पृष्ठे 'ओहावण' शब्दे विन्यस्ता)
समणेणं जगवया महावीरेणं समणाणं निगंथाणं स-
वसुद्धयं विचत्ताणं अष्टारसङ्गणा पणत्ता । तं जहा-“वय-
ज्जं कायज्जं, अकण्णो गिहिजायणं । पलियं कनिसेज्जा य,
सिणाणं सोभवज्जणं” ॥ १ ॥ स० १८ सम० ।

(अतपदकादीनि विस्तरतोऽन्यत्र स्वस्वस्थाने लिखितानि) एषु
अतपदकं, शोभावर्जनं चेति विधेयं, शेषं प्रतिषेधनीयम् । व्य०-
१० उ० ।

अष्टारसहिं ठाण्हिं जो होति अपंतिद्धितो नल्लमत्थो
तारिसो होइ ववहारं ववहरित्थ । अष्टारसहिं ठाण्हिं जो
होति पतिद्धितो अल्लमत्थो तारिसो होइ ववहारं ववहरित्थ ।
“व्य० १० उ० । (इति व्यवहारिलक्षणं 'ववहार' शब्दे
वक्ष्यते)

अष्टारसपावट्टाण-अष्टादशपापस्थान (क)-न० । पापहेतूनि
स्थानकानि पापस्थानकानि, अष्टादश च तानि स्थानकानि ।
प्राणालिपातादिषु अष्टादशसु पापोपादानहेतुषु स्थानेषु, प्रव० ।

सव्वं पाणाइवार्थं, अल्लियमदत्तं च मेहुणं सव्वं ।

सव्वं परिगहं तह, राईजत्तं च वोसिरिमो ॥ १ ॥

सव्वं कोहुं माणं, मायं लोचं च रामदोसे थ ।

कलहं अन्नवखाणं पेसुञ्चं परपरीवायं ॥ ५ ॥

भाया-पोसं मिच्छा-दंसणसञ्चं तदेव वोसिरिपो ।

अंतिमलसासम्मि य, देहं पि जिणाइपच्चक्खं ॥ ३ ॥

सर्वे सप्रजेदं प्राणातिपातं, तथा-सर्वमल्लिकं मृषावाद्, तथा-सर्वमदसमदत्तादानं, तथा-सर्वं मैथुनं, तथा-सर्वं परिग्रहं, तथा-सर्वं रात्रिभक्तं रजनिभोजनं, व्युत्सृजामः परिहरामः । तथा-सर्वं क्रोधं, मानं, मायां, लोभं च, रागद्वेषौ च, तथा-कथं, अभ्याख्यानं, पैशुन्यं, परपरिवादं, मायां, भृषा, मिथ्यादर्शनशल्यं च, तथैव सप्रतिकं व्युत्सृजामः । एतान्यष्टादशपापहेतूनि स्थानकानि पापस्थानकानि, न केवल-मेतान्येव किन्तु अस्तिमे उच्छृङ्खले, परलोकगमनसमय इत्यर्थः, देहमपि निजशरीरमपि, व्युत्सृजामः, तत्रापि ममत्वमोचनाद् जिनादिप्रत्यङ्गं तीर्थंकरसिद्धानां समकमिति । प्रव० २३७८।० ।

अष्टारसर्वजणाल-अष्टादशव्यञ्जनाकुल-वि० । अष्टादश-भिलोकप्रतीतिव्यञ्जनैः शालनतकादिभिराकुलं सङ्कीर्णं यत्त-तथा । अथवा अष्टादशभेदं च तद् व्यञ्जनाकुलम्, शाकपा-रिवादिदर्शनान्नेदशब्दलोपः । स्याद्यष्टादशव्यञ्जनसङ्कीर्णं, च० प्र० अष्टादश च भेदा इमे-“सूत्रो १ दशो २ जवणं, ३ ति-थि य मंसाह ६ गोरसो ७ जूसो ८ । भक्ष्या ९ गुललावणिया, १० मूलफला ११ हरियंगं १२ डागो १३ ॥ १ ॥ होइ रसालू य १४ तहा, पाणं १५ पाणीय १६ पाणं चव १७ । अष्टारसमो सागो १८, शिखरहओ लोहओ पिंडो ” ॥ २ ॥ च० प्र० २० पाहु० । स्था० । म० ।

अष्टारसविहिप्पयारदेसीभासाविसारय-अष्टादशविधिप्रका-रदेशीजाषाविशारद-पुं० स्त्री० । अष्टादशविधिप्रकाराः, अष्टा-दशभिर्वा विधिभिर्भैः प्रचारः प्रवृत्तिर्यस्याः सा तथा, तस्यां देशीभाषायां देशभेदेन वर्णवलीरूपायां विशारदः परिष्ठतो यः स तथा । अष्टादशधाभिन्नदेशीभाषापरिष्ठते, “ अष्टार-सविहिप्पयारदेसीभासाविसारय गीयरहं धवणहकुसले हयजोही ” ज्ञा० १ भु० १ अ० ।

अष्टारससीलंगसहस्र-अष्टादशशीलाङ्गसहस्र-न० । शी-लभेदानामष्टादशसहस्रेषु, पञ्चा० ।

तानि चैवम्-

नभिकण वळमाणं, सीलंगाई समासओ वोच्चं ।

समणण सुविहियाणं, गुरुवपसाणुसारेण ॥ ११ ॥

नत्वा प्रणम्य, वर्द्धमानं महावीरं, शीलाङ्गानि चारित्रांशक-पाणि, तत्कारणानि वा, समासतत्त्वं ज्ञेयेण, वक्ष्ये भणित्वा । केषां संबन्धीनि इत्याह-भ्रमणानां यतीनां, सुविहितानां सदनु-ष्ठानानां, गुरुपदेशानुसारेण जिनादिब्रह्मचरानुवृत्त्येति गा-थार्थः ॥ १ ॥

शीलाङ्गानां तावत्परिमाणमाह-

सीलंगाण सहस्सा, अष्टारस एत्थ होति णियमेणं ।

जावेणं समणणं, अखंरुचारित्तजुत्ताणं ॥ ५ ॥

शीलाङ्गानां चारित्रांशानां, सहस्राण्यष्टादश, अन्न-भ्रमणधर्मे, प्रवचने वा, भवन्ति स्युः । नियमेनावश्यतया, न न्यूनान्यधिकानि वेति भावः । कथमित्याह-भावेन परिणामेन, बहिर्बुद्ध्या तु कल्प-प्रतिसेवया न्यूनान्यपि स्युरिति भावः । केषामित्याह-भ्रमणा-नां यतीनां न तु आचक्राणां, सर्वविरतानां चैव तेषामुक्तसंख्या-

वतां संज्ञवात् । अथवा भावेन भ्रमणानां न तु ह्ययभ्रमणानाम्, तेषामपि किञ्चिधानामित्याह-अखंरुचारित्तजुत्तानां सकलचर-णोपेतानां, न तु दर्पप्रतिसेवया खणितचरणांशानाम् । नन्वखंरु-चरणा एव सर्वविरता भवन्ति, तत्त्वएकमेव सर्वविरतत्वप्रसंगा-त्, तथा ‘पनिवज्जइ अइकमइ पंच’ इत्यागमप्रामाण्यात् सर्व-विरतः पञ्चापि महाव्रतानि प्रतिपद्यतेऽतिक्रामति च पञ्चा-प्येव, नैककादिकमिति कथं सर्वविरते देशखण्डनमिति? । अत्रो-च्यते-सत्यमेतत्, किं तु प्रतिपत्त्यपेक्षं सर्वविरतत्वं, परिपाल-नापेक्षया त्वन्यथापि संज्वलनकथाद्योदयात्स्यात् । अत एवात्कम्-“सत्त्वे वि य अइयारा, संजलणणं उदयओ होति” इति । अ-तिचारा हि चरणदेशखण्डनरूपा एवेति । तथैकव्रतातिक्रमे सर्वा-तिक्रम इति यदुक्तं, तदपि वैयक्तिकम् । विवक्षा चेयम्-“त्रेयस्स जाव दाणं, ताव अइकमइ चव एणं पि । एणं अइकमंतो, अइक-मे पंचमूलेणं” ॥ १ ॥ एवमेव हि दशविधप्रायश्चित्तविधानं सफलं स्यात् । अन्यथा मूलाद्येव, तस्माद्यवहारनयतश्चातिचारसंज्ञवः, निश्चयतस्तु सर्वविरतितया जङ्ग एवेत्यत्र प्रसंगेनेति गाथार्थः । २ ।

कथं पुनरेकविधस्य शीलस्याङ्गानामष्टादशसहस्राणि

भवन्तीत्याह-

जोणं करणे सप्पा-इदियज्जमादि समणधम्मो य ।

सीलंगसहस्साणं, अष्टारसगस्स णिप्पत्ती ॥ ३ ॥

योगे व्यापारे विषयजृते, करणे योगस्यैव साधकतमे, संज्ञादी-नि चत्वारि पदानि द्वन्द्वैकत्ववन्ति । तत्र संज्ञासु खेतनाविशेष-ज्ञतासु, इन्द्रियेष्वक्षेपु, चूम्यादिषु पृथिव्यादिजीवकायेष्वजीव-काये च, भ्रमणधर्मे च क्लान्त्यादौ, शीलाङ्गसहस्राणां प्रस्तुतानाम्, अष्टादशपरिमाणमस्य वृन्दस्यत्यष्टादशकं, तस्य, निष्पत्तिः सि-द्धिर्भवतीति गाथार्थः ॥ ३ ॥

योगादीनेव व्याख्यातुमाह-

करणादि तिप्पि जोगा, मणमादीणि उ हवंति करणाई ।

आहारादी सप्पा, चउ सप्पा इदिया पंच ॥ ४ ॥

भोमादी एव जीवा, अजीवकाओ य समणधम्मो उ ।

खंतादि दसपगारो, एवं त्रेण जावणा एसा ॥ ५ ॥

(करणाहं ति) सूत्रत्वात्करणादयः, करणकारणानुमतयस्ययो योगा भवन्ति । तथा मन आदीनि तु मनोवचनकायरूपाणि, पुन-र्भवन्ति स्युः, करणानि त्रीण्येव; तथा आहारादयः आहारभ-थमैथुनपरिग्रहविषयाः वेदनीयमयमोहवेदमोहलोप्रकथायोद्-यसंपाद्याध्यवसायविशेषरूपाः संज्ञाः, (चउ ति) चतस्रः संज्ञा प्रव-न्ति । तथा-श्रोत्रादीनि श्रोत्रचक्षुर्ग्राणरसनस्पर्शनाग्निन्द्रियाणि पञ्च भवन्तीति । तथा-भूम्यादयः पृथिव्यतेजोवायुवनस्पतिश्चित्रिषुतुः-पञ्चेन्द्रिया नव जीवा जीवकायाः, अजीवकायस्तु अजीवराशिः पुनर्दशमो यः परिहार्यतयोक्तः । स च महाधनानि वस्त्रपात्राणि विकटहिरण्यादीनि च, तथा-पुस्तकानि मूलाद्यप्रत्युपेक्षितानि प्रावारादिद्रुप्रत्युपेक्षितानि । कोट्वादिमृत्पुण्यजादिचर्माणि चागमप्रसिद्धानि । तथा-भ्रमणधर्मस्तु यतिधर्मः । पुनः क्लान्त्या-दिः क्लान्तिमार्गवाज्यमुक्तिपः संयमसत्यशौचाकिञ्चन्यग्रहस-र्यरूपो दशप्रकारो दशविध इति । (एवं ति) एवमुक्तव्यायेन, स्थिते औसराधयेण पट्टकादौ व्यवस्थिते, द्वित्रिषुतुष्वष्टदश-संख्येयमूलपदकलाभभात्रा भङ्गकषकाशना, एषा अनन्तरव-च्यमाणलक्षणेति गाथाद्वयार्थः ॥ ५ ॥

तामेवाह-

ए क रति मणेण आह्वा-रससविप्यजदगो उ शिपमेण ।
सोईदियंसुवुदो पु-दविकायारंज खंतिजुओ ॥ ६ ॥

न करोतीति करणलक्षणः प्रथमयोग उपासः । मनसैति प्रथमकरणम् । (आहारससविप्यजदगो उ शिप) आहारसंज्ञाविप्रदी-
णः । अनेन च प्रथमसंज्ञा । तथा-नियमेनावश्यंतया भोत्रेन्द्रियसं-
वृतो निरुद्धरागादिमत्तोभेन्द्रियप्रवृत्तिः, अनेन च प्रथमेन्द्रियम् ।
एवंविधः सन् किं करोतीत्याह-पृथिवीकायारंजं पृथ्वीजीव-
हिंसाम्, अनेन च प्रथमजीवस्थानम् । कान्तियुतः कान्तिसंपन्नः,
अनेन प्रथमधमणधर्मभेद इति । तदेवमेकं शीलाङ्गमाविर्भावित-
मिति गाथार्थः ॥ ६ ॥

अथ शेषाण तान्यतिदेशतो दर्शयन्नाह-

इय मद्वादिजोगा, पुढवीकाए जवंति दस जेया ।
आठकायादीसु वि, इय एते पिमियं तु सयं ॥ ७ ॥
सोईदिण एयं, सेसेहि वि जे इमं तओ पंचो ।
आहारससजोगा, इय सेसाहि सहस्रसुगं ॥ ८ ॥
एयं मणेण वइमा-दिणसु एयं ति ठसहस्राई ।
ण करइ सेसेहि पि य, एण सन्वे वि अट्टारा ॥ ९ ॥

इत्यनेनैव च पूर्वोक्तमिलापेन, मार्दवाद्योगान् मार्दवाजवा-
दिपदसंयोगेन, पृथिवीकाये पृथिवीकायमाश्रित्य, पृथिवीकाय-
समारम्भमित्यभिलापेनेत्यर्थः । भवन्ति स्युः, दश भेदा दश शील-
विकल्पाः, अप्कायिद्विष्वपि नवसु स्थानेषु, अपिशब्दो दशे-
त्यस्येहसंबन्धनार्थ इति । अनेन क्रमेण एते सर्वेऽपि भेदाः ।
(पिडियं तु शिपि) प्राकृतत्वात्पिडिताः पुनः सन्तः, अथवा पि-
गिडतं पिडितमाश्रित्य, शतं शतसंख्याः स्युरिति, भोत्रेन्द्रियेणैत-
च्छतं लब्धम्, शेषैरपि चतुरिन्द्रियादिभिः, यद्यस्मादिदं शतं प्र-
त्येकं लभ्यते, ततो मीलितानि पञ्चशतानि स्युः । एतानि चाहा-
रसंज्ञायोगाङ्गव्यानि इति । एवं शेषाभिस्तिसृभिः पञ्च पञ्चश-
तानि स्युः, एवं च सर्वशीलाने सहस्रद्वयं स्यादिति । एतत् सह-
स्रद्वितीयं मनसा लब्धं (वइमाइणसु शिपि) वागाद्येविचन-
काययोः प्रत्येकमेतत् सहस्रद्वयम्, इति एवं, षट्सहस्राणि न क-
रोतीति अत्र करणपदे स्युः । शेषयोरपि च कारणानुमत्योरि-
त्यर्थः । षट् षट् सहस्राणि स्युः । एतै अनन्तरोक्ताः, सर्वेऽपि
शीलभेदाः पिडिताः सन्तः, (अट्टार शिपि) प्राकृतत्वाद्दशदशस-
हस्राणि भवन्तीति गाथाश्रयार्थः ॥ ६ ॥ नन्वेकयोग एवाष्टदश-
सहस्राणि स्युर्यदा तु व्यादिसंयोगजन्या इह क्षिप्यन्ते तदा बहु-
तराः स्युः । तथाहि-एकव्यादिसंयोगेन योगेषु सप्त विकल्पाः,
एवं करणेषु, संज्ञाषु पञ्चदश, इन्द्रियेष्वेकत्रिंशद्, भौम्यादिषु त्र-
योविंशत्यधिकं सहस्रम्, एवं क्षमादिष्वपि । इत्येषां च राशीनां
परस्पराभ्यासे द्वे कोटिसहस्रे, त्रीणि कोटीशतानि, चतुरशीति-
कोटीनामेकपञ्चाशत्सहस्राणि, त्रिषष्टिसहस्राणि, द्वे शते, पञ्चषष्टि-
श्चेति [२३८४४१६३२६५] ; ततः किमष्टादशैव सहस्राण्यु-
क्तानि ? उच्यते-यदि श्रावकधर्मेवदन्यतरभङ्गेन सर्वविरति-
प्रतिपत्तिः स्यात्, तदा युज्येत, तद्भङ्गेन तत्रैवमेकतरस्यापि शी-
लाङ्गकल्पस्य शेषसंज्ञाव एव भावात् । अन्यथा सर्वविरतिरेव
न स्यादित्येतदेवाह-

एतय इमं विसेयं, अइदंपज्जं तु बुद्धिमंतेहि ।

एकं पि सुपरिचुद्धं, सीलंगं सेससम्भावे ॥ १० ॥

अत्र एषु शीलाङ्गेषु, इदं वक्ष्यमाणं, विज्ञेयं ज्ञातव्यम् । (अइदंपज्जं
ति) इदं परं प्रधानमभेतीदंपरं, तज्ज्ञाव एदंपर्यं तत्त्वम् । तुशब्दः पु-
नःशब्दार्थः । तज्ज्ञावना चैवम्-शीलाङ्गसहस्राण्यष्टादश भव-
न्ति । एदंपर्यं पुनरेष्विदं ज्ञेयं, बुद्धिमंतिर्बुधैः । किं तदित्याह-एक-
मपि अपिशब्दाद् बह्वन्यपि, सुपरिचुद्धं निरतिचारं, शीलाङ्गं चर-
णांशः, शेषसंज्ञाये तदन्यशीलाङ्गसंज्ञायामेव, तदेवं समुदिताभ्ये-
धैतानि जयतीति न व्यादिसंयोगभङ्गकोपादानमपि तु सर्वेषां
न्यभङ्गस्येयमष्टादशसहस्रांशतोक्तम् । यथा त्रिविधं त्रिविधेनेत्यस्य
नवांशतेति । इह च सुपरिचुद्धमिति विशेषणव्यावहारनयमते-
नापरिशुद्धानि पात्रनायामन्यतरस्याभावेऽपि स्युरिति दर्शितम् ।
एवं हि संन्यस्तनोदयभरितायो जवेदिति; चरणैकदेशभङ्गे तु-
त्वात् तस्य । अत एव यो मन्यते लब्धं भङ्गयामीति तेन (मुनिना)
मनसा न करोत्याह-रसंज्ञाविहीनो रसनेन्द्रियसंवृतः पृथिवीकाय-
समारम्भमुक्तिसंपन्न इत्येतदेकं तज्ज्ञम् । तज्ज्ञे च प्रतिक्रमणादि-
प्रायश्चित्तेन बुद्धिः स्यात्, अन्यथा मूढेनैव स्यादिति गाथार्थः ॥ १० ॥

अनन्तरगाथार्थं समर्थयन्नाह-

एको वाऽऽयपएसोऽसंखेयपएससंगओ जह तु ।

एतं पि तहा एयेयं, सतत्तचाओ इहरहा उ ॥ ११ ॥

एकोऽपि, आस्तामनेकः । आत्मप्रदेशो जीवांशः; असंख्येयप्रदेशसं-
गत एव संख्यातीतांशसमन्वित एव भवति, तस्य तथास्यजावत्वा-
त् । यथा यद्वत्, तुशब्द एवकारार्थः । तत्प्रयोगश्च दर्शित एव । एत-
दपि शीलाङ्गमपि, तथा तद्वत्त्वेयशीलाङ्गसमन्वितमेव, ज्ञेयं ज्ञातव्य-
म्, शेषानपेक्षत्वे तस्य को दोष इत्याह-स्वतत्त्वत्यागः सर्वविर-
तिलक्षणशीलाङ्गहानिः स्यात् । इतरथा तु एकतायां पुनरित्यर्थः ।
समुदिताभ्येतानि सर्वविरतिशीलाङ्गतामापद्यन्ते । अन्यथा पुनः
सर्वविरतिशीलाङ्गतां त्यजन्तीति जायनेति गाथार्थः ॥ ११ ॥

इदमेव समर्थयन्नाह-

जम्हा समग्गमेयं, वि सव्वसावज्जजोगविरई उ ।

तत्तेणोगसरुद्धं, ण खंमरूपत्तणमुवेइ ॥ १२ ॥

यस्मात् कारणात्समग्रं परिपूर्णमेव, सदा वैशिकमित्यर्थः । एत-
दपि शीलं, न केवलमात्मा समग्रः स आत्मा स्यात् । सर्वसावद्य-
योगविरतिः समस्तपापव्यापारनिवृत्तिर्भवति, तत्त्वभावमित्यर्थः ।
तुशब्द एवकारार्थः । योजितश्च-तथा च-तत्त्वेन सर्वनिवृत्तिरूप-
त्वेन हेतुना एकस्वरूपमष्टादशसहस्रांशमेव । अन्यथा सर्ववि-
रतित्वायोगाद्, न अजकपत्त्वमेकाद्यंशवैकल्यम्, उपैत्युपयाती-
ति । प्रयोगोऽत्र-यद्यपेक्षया स्वतत्त्वं लजते तत् तन्न्यूनतायां तत्र
भवति । यथा-प्रवेशहीन आत्मा, यथा वा शतमेकाद्यजावे, सम-
ते च सर्वस्यापेक्षया सर्वविरतिः स्वतत्त्वम्, अत एकादशी-
लाङ्गविक्रहोऽसौ न जयतीति गाथार्थः ॥ १२ ॥

उक्तार्थं एव विशेषाभिधानायाह-

एयं च एतय एवं, विरतीजावं पनुच्चं दट्ठव्वं ।

न ठ वज्झं पि पविचिं, जं सा जावं विणावि भवे ॥ १३ ॥

एतच्च एतत् पुनः शीलम्, अत्र शीलाङ्गप्रक्रमे, एवमख-
ण्डरूपं, विरतिभावं सावद्ययोगविरमणपरिणामं, प्रतीत्याश्रि-
त्य, दृष्टव्यं ज्ञेयम् । न तु न पुनः, बाह्यमपि कायवाक्संबन्धिनी-
मपि, अपिशब्दः समुच्चयः, प्रवृत्तिं चेष्टाम् ; कुत एतदेव-
मित्याह-यद् यस्मात्, सा बाह्या प्रतिपत्तिः, भावमध्यवसायं, वि-
नाऽपि अन्तरेणापि अपिशब्दाद्भवेन सहापि, भवेत् स्यादिति
गाथार्थः ॥ १३ ॥ पंचा-१४ विव-० । आवा-० । धवा-० पं० व० । द० ।

अट्टारससेणि-अष्टादशश्रेणि-खी०। कुम्भकारादिषु अष्टादश-
सु रात्रः प्रजासु, जं०। अष्टादशश्रेण्यधोमाः-“कुंजार १ पट्टरत्न २,
सुवर्णकारा य ३ सूचकारा य ४। गंधर्वा ५ कासवगा ६, मा-
लाकारा य ७ कञ्जकरा ८ ॥१॥ तंबोलीआ ९ य एए, नवप्प-
यारा य एहआ भणिआ। अहं णं णवप्पयारे, कारुअवधे
एवक्खामि ॥ २ ॥ चम्मयर १ जंतपीलग २, गंछिअ ३ छिप-
य ४ कंसकारा य ५। सीवग ६ गुआर ७ भिह्मा ८, धीवण ९
चम्माह अट्टदस” ॥३॥ चित्रकारादयस्तु एतेष्वेवान्तर्भवन्ति ।
“तए णं ताओ अट्टारससेणिप्पसेणीओ भरहेणं रत्ना एव बु-
त्ता समाणीओ हट्टाओ” जं० ३ वत्त० ।

अट्टारसय-अष्टादशक-त्रि०। अष्टादशवर्षप्रमाणे, “ते वरिसा
होइ खवा, अट्टारसिया उ हरिया होइ” अष्टादशिका अष्टा-
दशवर्षप्रमाणा । वय० ४ उ० ।

अट्टालोनि (ए)-अर्थालोभिन-त्रि०। अर्थोऽत्र कुप्यादि-
स्तत्र आ समन्तालोभः अर्थलोभः स विद्यते यस्येति समन्त-
तो धनलुब्धे, “अहोयराओ परियप्पमाणे कालाकालसमुद्धा-
ई संजोगट्टी अट्टालोभी” आचा० १ भु० २ अ० ३ उ० ।

अट्टावय-अष्ट (ष्टा) पञ्चाशत्-खी०। अष्टाधिका पञ्चाशत्
अष्टपञ्चाशत्; अष्ट च पञ्चाशच्च अष्टपञ्चाशदिति वा । ‘अ-
ट्टावन’ इति प्रसिद्धायां संख्यायां, तत्संख्येये च । “पदमदो-
च्चपंचमासु तिसु पुदवीसु अट्टावयं णेरयावाससयसहस्सा”
स० ५८ सम० ।

अट्टावय-अर्थपद-न०। अर्थेत इत्यर्थो धनधान्यहिरण्यदि-
कः, पद्यते गम्यते येनार्थस्तत्पदं शास्त्रम्, अर्थार्थपदमर्थपद-
म् । चाणक्यादिकेऽर्थशास्त्रे, सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

अष्टापद-न०। द्यूतकीडाविशेषे, सूत्र० १ भु० ६ अ०। द्यूतफल-
के, जं २ वक्क०। प्रअ०। द्वांससतिकलासु चैवं त्रयोदशी कला ।
ज्ञा० १ भु० १ अ०। स०। द्यूतसामान्ये, जं० २ वक्क० । नि०
सू०। “अट्टावयेण सिक्खिआ” सूत्र० १ भु० ६ अ०। अथवा-अष्टौ
अष्टौ पदानि पञ्चाशस्य । कुसौ संख्याशब्दस्य विप्सार्वथाङ्गी-
कारः, आत्वम्, अर्धर्चदिः । शारीफलके, अष्टसु धातुषु पञ्च
प्रतिष्ठा यस्य, स्वर्णैः उपचारात्, स्वर्णमयेऽपि, शरभे, लूतायां च ।
(पु०) तयोरष्टपदत्वात् । अष्टं यथा स्यात्तथा पद्यते, कर्मौः
अष्टसु दिक्षु आपद्यते, कीलके, अष्टभिः सिद्धिजिरापद्यते । (आ-
पद्-अ० ३ त०) अणिमाद्यष्टसिक्तियुक्तत्वे, कैशसे च । पुं० ।
वाच०। स्वनामक्याते पर्वतविशेषे, यत्र ऋषभदेवः सिद्धः ।
पञ्चा० १ ए विव०। आ० म० प्र०। कल्प० । “अट्टावयमि
सेले, चउदसमसेण सो महरिखीणं । दसहिं सहसेहि समं,
णिष्वाणमसुत्तरं पत्तो” ॥ १ ॥ आ० क०। जं०। संथा०। जं०।
(गौतमस्याष्टपदगमने तत्र तापसप्रमाज्जनम् ‘अज्जवइर’ शब्देऽ-
त्रैव भागे २१६ पृष्ठे द्रष्टव्यम्) आ० क०। भ०। आ० म०
हि० । एतस्मादेव चास्य तीर्थत्वम् । तन्माहात्म्यं यथा—

वरधर्मकीर्तिश्च जनां, विद्यान्दाधितः पवित्रयुतः ।
देवेन्द्रवन्दितो यः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ १ ॥
शृषभसुता नवनवति-बाहुबलिप्रभुनयः प्रवरयतयः ।
यस्मिन्नभज्यते मूर्तः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ २ ॥
अयुजश्चिबुत्तिसांगं, वियोगभीरव इव प्रजोः समकम् ।
यत्राष्टपुत्रपुत्राः, युगपद् वृषभेण नवनवतिपुत्राः ।

समयैकेन शिवमगुः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ ४ ॥

रत्नत्रयमिव मूर्त्तं, स्तूपव्रित्तं चित्त्रयस्थाने ।

यत्रास्थापयदिन्द्रः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ ५ ॥

सिद्धायतनप्रतिमं, सिद्धनिष्येति यत्र सुचतुर्धा ।

भरतोऽरचयश्चैत्यं, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ ६ ॥

यत्र विराजति चैत्यं, योजनदीर्घं तदकंप्रयमानम् ।

कोशत्रयोच्चमुच्चैः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ ७ ॥

यत्र भ्रातृप्रतिमाः, व्यधाष्टतुर्विंशतिर्जिनप्रतिमाः ।

जरतः सात्मप्रतिमाः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ ८ ॥

स्वस्वाकृतिमितिवर्णाङ्क-वर्णितान् वर्तमानजिनविम्बान् ।

भरतो वर्णितवानिह, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ ९ ॥

सप्रतिमा नवनवति, वन्धुस्त्र्यांस्तथाऽईतस्तूपम् ।

यत्रारचयचक्रौ, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ १० ॥

(‘सज्ज’ शब्दे द्वि० भा० ११५१ पृष्ठे वक्तव्यताऽस्य वक्ष्यते)

जरतेन मोहसिंहं, हन्तुमिवाष्टापदः कृताष्टपदः ।

शुश्रुभेऽष्टयोजनो यः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ ११ ॥

यस्मिन्ननेककोट्यो, महर्षयो जरतचक्रवर्त्याद्याः ।

सिद्धिं साधितवन्तः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ १२ ॥

(‘जरह’ शब्देऽस्य वक्तव्यता वक्ष्यते)

सगरसुतामे सर्वा-र्थशिवगतीन् भरतराजवर्षर्षीन् ।

यत्र सुबुद्धिरकथयत्, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ १३ ॥

परिखासागरमकर-न्त सागराः सागराऽऽशया यत्र ।

परितो रक्तिकृतये, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ १४ ॥

क्वाव्यितुमिव स्वेनो, जैनो यो गङ्गाया श्रितः परितः ।

संततमुल्लोलकरैः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ १५ ॥

(‘गंगा’ शब्दे कथाऽस्य द्रष्टव्या)

यत्र जिनतिशकदाना-द्मयस्याऽऽपे कृतानुरूपफलम् ।

जालस्वजावतिलकं, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ १६ ॥

(‘दमयंती’ शब्दे कथेषा निरूपयिष्यते)

यमकूपारे कोपात्, क्षिपन्नं बाहिनाऽङ्घ्रिणाऽऽक्रम्य ।

आरावि रावणोऽरं, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ १७ ॥

भुजतन्त्रा जिनमहङ्क-लुङ्केन्दोऽवाप यत्र धरणेन्द्रात् ।

विजयामोघां शक्तिं, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ १८ ॥

(‘रावण’ शब्दे कथेयं प्ररूपयिष्यते)

चतुरश्रतुष्टोऽष्टादश, द्वौ प्राच्यादिदिक्षु जिनविम्बान् ।

यत्राव-द्धं गणभूव, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ १९ ॥

अचलेऽशोद्वयमचलं, स्थशक्तिवन्दितजिनो जनो सजते ।

धीरोऽवर्णयदिति यं, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ २० ॥

प्रभुभाणितपुण्डरीका-ध्ययनाध्ययनात् सुरोऽत्र दशमोऽचूत् ।

दशपूर्विपुण्डरीकः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ २१ ॥

यत्र स्तुतजिननाथो-ऽदीक्षत तापसशतानि पञ्चदश ।

श्रीगौतमगणनाथः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ २२ ॥

(‘अज्जवइर’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ११६ पृष्ठे कथेयं निरूपिता)

इत्यष्टापदपर्वत इव योऽष्टापदमपि चिरस्थाधी ।

व्यावर्णि महातीर्थे, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ २३ ॥ ०१८ कल्प० ।

भरतचक्रवर्तिकारितचैत्यानामिदानीं सस्ये प्रश्नोत्तरं—

तन्वष्टापदपर्वते भरतचक्रवर्तिकारिताः सिद्धनिषयाप्रमुखप्रासा-

दास्ततश्चिम्बानि चाद्यायावत्कथं स्थितानि सन्ति? तथा श्रीशत्रु-
जपर्वतेऽपि भरतकारितानि ताभ्येव प्रासादविम्बानि कथं न स्थिता-

नि ?। यतस्तथाऽस्याता उच्चार जाताः श्रूयन्ते, तेनाष्टापदे कस्य-
सान्निध्यं, शत्रुञ्जये च कस्य न ? , यदेतावान् मेद इति व्यक्या
प्रसाध्यमिति । उत्तरम-अष्टापदपर्वते भरतचक्रवर्तिकारितप्रासा-
दादीनां स्थानस्य निरपायत्वाद्, देवादिसाग्नित्वात् च “केवलयं
पुण कालं आययणं अवसिञ्जिस्सइ ?। ततो तेण अमेष्ण
भणिअं-जाव इमाओ ओसण्णिणि सि मे केवल्लिजिणाण भंतिप
सुयं” इत्यादि वसुदेवदिगण्यकरसंज्ञावाचचाध्यायवदवस्थानं
युक्तिमदेव । शत्रुञ्जये तु स्थानस्य सापायत्वात्, तथाविधदे-
वादिसाग्नित्वाभावाच्च, भरतकारितप्रासादादीनामध्याय-
वदवस्थानाभाव इति संभाव्यते । तत्त्वं तु तत्त्वविज्ञेयमिति ।
ही०४ प्रका० । किञ्च-अष्टापदपर्वते प्रतिमाप्रतिष्ठा केन कृता ? ,
कुत्र वा सा कथिताऽस्तीति ? , विष्णुश्रुतिगणितप्रश्नः । तदुत्तरम-
अत्र अष्टापदपर्वते प्रतिमाप्रतिष्ठा श्रीश्रृणुभदेवशिष्येण कृतेति
श्रीशत्रुञ्जयमाहात्म्यमध्ये कथितमस्तीति । (ही०) अष्टापद-
गिरौ स्वकीयलक्ष्या ये जिनप्रतिमां वन्दन्ते ते तद्भवसिद्धिगा-
मिन इत्युत्तराणि सन्ति, तथा च सन्ति ये विद्याधरयमिनस्त-
था राक्षसवानरचारणभेदमिमां अनेके ये तपस्विनस्तत्र गन्तुं
शक्नास्तेषां सर्वेषामपि तद्भवसिद्धिगामित्वमापद्यते, ततः सा
का लक्षिणी, यया तत्र गम्यते, तथा गौतमादिवत्तद्भवसिद्धिगा-
मिनो भवन्तीति । तथाऽष्टापदगिरौ ये तपःसंयमोत्थलक्ष्या
यात्रां कुर्वन्ति ते तद्भवसिद्धिगामिन इति संभाव्यते, व्यक्ता-
क्षरानुपलम्भान् । ही० १ प्रका० ।

अष्टावयवाइ (ञ्)-अष्टापदवादिन्-पुं० । इन्द्रभूतिना सह
वीरजिनसमीपं समागते विप्रभेदे, कल्प० ।

अष्टावीस-अष्टाविंशति-स्त्री० । अष्टाऽधिका विंशतिः । अष्ट
च विंशतिश्चाष्टाविंशतिः । ‘अष्टावीस’ अष्टाधिकविंशति-
संख्यायाम्, “तिष्ठि य केसे अष्टावीसं धणुसयं” जं० १ वृत्त० ।

अष्टाह-अष्टाह-न० । अष्टानामहं समाहारे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

अष्टाहिया-अष्टाहिका-स्त्री० । अष्टानामहं समाहारोऽष्टाहम्, त
द्वस्ति यस्यां महिमायां साऽष्टाहिका । महिमामात्रे, म्युत्पत्तेः
प्रदर्शनमात्रफलत्वेन महिमामात्रस्यैव प्रवृत्तिनिमित्तत्वात् ।
ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । अष्टद्वैचसिक्यां च । “अष्टाहिया य महिमा,
सम्भं अणुबंधसाहिगा केइ” पञ्चा० ८ विष० । आ० म० प्र० ।
(अष्टाहिकाया रथयात्रायाः स्वरूपम् ‘अणुजाल’ शब्दे वक्ष्यते)

अष्टि-अस्थि-न० । अस्थ्यते । अस-विधन् । “ठोऽस्थिविसंस्तु-
ले” ॥ ८ । १ । ३२ ॥ इति संयुक्तस्य धस्य ठः । प्रा० । कीकरो
प्रश्न० १ आश्र० ज्ञा० । औ० । कुलके, आचा० २ श्रु० १ अ० ८ उ० ।
कुल्ये पञ्चमे धातौ, तं० । स्था० । सास्थिके सरजस्के कापा-
लिके, “अठी विजा कुच्छित्तमिक्ख” वृ० १ उ० ।

अष्टि (ञ्)-अर्थेन-त्रि० । अर्थोऽस्याऽस्तीत्यर्थः । प्रयोजन-
वति, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

अष्टिअगाम-अस्थिकग्राम-पुं० । स्वनामक्याते ग्रामभेदे, तत्र
वीरजिनः समवासरत् । तदेतत्सर्वमुक्तम्—

‘अस्थिकग्राम’ इत्याख्या, कथं जातेति कथ्यते ।

ग्रामोऽयं वर्धमानोऽस्ते, वेगवत्यस्य नद्यभूत् ॥ १२ ॥

मण्यादिपरयपूर्णा-मनसां पञ्चभिः शतैः ।

धनदेवो बलिह तत्रा-यातः प्रेक्ष्य महानदीम् ॥ १३ ॥

महोत्समेकं सर्वेषु, शकटेषु नियोज्य सः ।

ग्रामतो दक्षिणान्यां-स्तां नदीमुदतारयत् ॥ १४ ॥

अतिभाराकर्षणेन, सोऽथान्तस्त्रुटितो बृषः ।

तस्य छायां विधायाथ, ग्राम्यानाकार्यं तत्पुरः ॥ १५ ॥

चारिवारिकृते तस्य, तेषां द्रविणमार्पयत् ।

पात्सोऽयमिति चोक्त्वा तान्, साश्रुदृक् स वशिष् ययौ ॥ १६ ॥

ग्राम्या विभज्य तद् द्रव्यं, सर्वे जगृहिरे स्वयम् ।

तस्यासौ निर्दयो ग्राम-आरिं वारि न कोऽप्यदात् ॥ १७ ॥

आस्तां किञ्चित्करिष्यन्ति, दयया मे प्रतिक्रियाम् ।

मत्स्वामिदत्तद्रव्येणा-प्येते किञ्चिन् कुर्वते ॥ १८ ॥

ततः प्रक्षेपमापन्न-स्तद्ग्रामोपरि सत्वरः ।

सोऽकामनिर्जरायोगात्, सुश्रूषावाधितो मृतः ॥ १९ ॥

यक्षोऽभूत् शूलपाण्याख्यो, ग्रामेऽत्रैव पुरो बने ।

उपयुक्तोऽथ सोऽज्ञासीत्, तद्वपुः सं ददर्श च ॥ २० ॥

मारिं तज्जामलोकस्य, स विचिन्ने ततः क्षुधा ।

तज्जोको मर्त्यमारजे-ऽभूत्वंस्तैरस्थिसंख्याः ॥ २१ ॥

कारितैरपि रक्षाद्यै- मारिर्नोपशशाम सा ।

ग्रामान्तरेष्वगुर्लोकाः, स तांस्तत्राप्यमारयत् ॥ २२ ॥

अन्वितायस्ते तत्रस्थैः, कोऽप्यस्मान्निर्विराधितः ।

यामस्तत्रैव तद्ग्रामे, तत्प्रसादनहेतवे ॥ २३ ॥

अथागतास्तदर्थं ते, प्रचक्रुर्विपुलां बलिम् ।

समन्ततः क्षिपन्तोऽथ, ग्रामस्याज्यधुक्मुखाः ॥ २४ ॥

देवो वा दानवो वाऽपि, यः कश्चित्पुपितोऽस्ति नः ।

हारणं नः स एवास्तु, काम्यत्वागः प्रसीदतु ॥ २५ ॥

यक्षोऽन्तरिके सोऽवादीत्, कामणां कुलाधुना ।

वशिग्दत्तधनेनापि, तदा गोर्नं तृणाद्यधुः ॥ २६ ॥

बलीवर्धः स मृत्वाऽहं, शूलपाणिः सुरोऽभवम् ।

तेन वैरेण वः सर्वान्, मारयामि ततोऽधुना ॥ २७ ॥

तेऽथ तं भक्तिमद्भाङ्गाः, दैम्यात् प्रक्षपयन्तः ।

कृतोऽस्मानिरवन् मनुः, शान्त्यै कर्त्तव्यमादिश ॥ २८ ॥

तद्वैम्यात् सोऽपि शान्तस्ता- नूके मन्मारितास्थिभिः ।

कृत्वा कूटं तदुपरि, कुक्ष्यायतनं मम ॥ २९ ॥

मध्ये विधाय मे मूर्तिं, बलीवर्धस्य चैकतः ।

पूजयेयुर्नमस्येयु-स्ततो मारिः शमिष्यति ॥ ३० ॥

तथैव विदधुस्ते च, मारिश्चापि म्यवर्त्तत ।

इन्द्रशर्मो भूतिं दत्त्वा, ग्राम्यैस्तस्यार्चकः कृतः ॥ ३१ ॥

वीर्यास्थिकूटं पयिकै-रस्थिग्रामं हतीरितः ।

‘अस्थिकग्राम’ इत्याख्या ग्रामस्यास्य तदाद्यभूत् ॥ ३२ ॥

आ० क० । कल्प० । आ० वृ० । आ० म० ज्ञि० । स्था० ।

अष्टिकच्छन्न-अस्थिकच्छप-पुं० । अस्थिबहुले कच्छपभेदे,
ग्रहा० १ पद० ।

अष्टिकदिश-अस्थिकत्रिन-त्रि० । अस्थिभिः कत्रिनम् । कीक-
शैरमृद्भुनि, तं० ।

कत्रिनास्थिक-त्रि० । कत्रिनाणि अस्थिकानि यत्र तत्तथा ।
अमृद्भुकीकशके, “अष्टिकदिशे सिरपह्णकबंधले” तं० ।

अट्टिग-अस्थिक-न० । इडुके, प्रश्न० ३ आश्र० ज्ञा० । कापालिके,
पुं० वृ० २ उ० । अवर्त्तमाने अनिष्पत्ते फले, न० । वृ० १ उ० ।

आ (अ) धिक-न० । अर्थत इत्यर्थो मोक्षः, स प्रयोजनम-
स्येत्यार्थिकम् “तदस्य प्रयोजनम्” इति उक्तं । अथवाऽर्थः स
एव प्रयोजनरूपोऽस्यास्तीति अधिकम् “अत इतिवनी” ५।३।
११५ । इति उक्तं । वृत्त० १ अ० । मोक्षोत्पादके, “पसन्ना ज्ञा-

नस्सन्ति, विवसं अट्टियं सुयं ” उक्तं १ अ० । अभिधाविणि,
सूत्रं १ अ० २ अ० ३ उ० ।

अट्टिग (य) कट्टिग-अस्थिककाष्ठोत्थित-त्रि० । अस्थि-
कान्येव काष्ठानि, काष्ठिन्यसाधर्म्यात्, तेभ्यो यदुत्थितं तत्तथा ।
कठिनकीकरोभ्यः समुत्थिते देहे, ज० ६ श० ३३ उ० ।

अट्टिचम्मसिरत्ता-अस्थिचर्मशिरावत्ता-स्त्री० । अस्थीनि च
चर्म च शिराश्च स्नायवो विच्यन्ते यस्य स तथा, तद्भावस्तत्ता ।
अस्थिचर्मशिरामात्रशालित्वे, (धनान्गारस्य) ‘अट्टिचम्म-
सिरत्ताए पप्पायंति णो जेव णं मंससोणियत्ताए धणं अन्गारं’
अस्थिचर्मशिरावत्तया प्रज्ञायेते तदुत्पादावेताविति, न पुनर्मा-
ंसशोणितवत्तया, तयोः कृणत्वादिति । अणु० २ वर्ग० ।

अट्टिचम्मावणञ्च-अस्थिचर्मावनञ्च-त्रि० । अस्थीनि चर्माव-
नञ्चानि यस्य सोऽस्थिचर्मावनञ्चः । कृशत्वाच्चर्मलङ्घनकीकशके,
“अट्टिचम्मावणञ्चे किन्किडिन्नुए किसे धम्मणिस्तए यावि
होत्था ” ज० २ श० १ उ० ।

अट्टिजुञ्च-अस्थियुञ्च-न० । योधप्रतियोधयोरस्थिभिः संप्र-
हारे, ज्ञा० १ अ० १ अ० ।

अट्टिज्जाप-अस्थिध्याप-न० । अस्थि च तद् ध्यामं चाग्निना
इयामतीकृतम् । आपादितपर्यायान्तरेऽस्थिनि, भ० ५ श० २ उ० ।

अट्टिदामसय-अस्थिदामशत-न० । इडुमालाशते, तं० ।

अट्टिधमणिसंताणसंतय-अस्थिधमणिसन्तानसन्तत-त्रि० । अ-
स्थिधमन्यः सन्तानेन परम्परया सन्ततं व्याप्तं यत्तदस्थिधम-
णिसन्ततम् । अस्थिधमणिपरम्परया व्याप्ते, “अट्टिधमणिसंतान-
संतयं सञ्चओ समंता परिसमंतं च ” तं० ।

अट्टिजंजण-अस्थिभञ्जन-न० । कीकशजञ्जनकूपे शरीरदण्डे,
प्रअ० १ आअ० ज्ञा० ।

अट्टिभिजा-अस्थिमिज्जा-स्त्री० । अस्थिमध्यरसे, स्था० ३ ज्ञा०
५ उ० । तं० ।

अट्टिभिजापुसारि(ण)-अस्थिमिज्जानुसारि-त्रि० । अस्थि-
मिज्जान्तधातुव्यापके, स्था० ६ ज्ञा० ।

अट्टिभिजापेमाणुरागरत्त-अस्थिमिज्जापेमानुरागरत्त-त्रि० ।
अस्थीनि च कीकशानि मिज्जा च तन्मध्यवर्तिधातुरस्थिमिज्जा-
स्ताः प्रेमानुरागेण सार्वहप्रवचनप्रतीतिरूपकुसुमज्जाद्वाराणेन रक्ता
इव रक्ता येवां ते तथा । अधवाऽस्थिमिज्जालु जितशासनगतप्रेमानु-
रागेण रक्ता ये ते तथा । भ० २ श० ५ उ० । सम्यक्त्ववासितान्तमे-
तःसु, सूत्रं २ अ० ७ अ० । “अयमाउसो णिमंथे पाययणे अट्टे
अयं परमठे सेते अणठे” इत्येवमुल्लेखेन सम्यक्त्वविशु, ज्ञा० ५
अ० । दशा० । दश० । रा० ।

अट्टिय-अर्थित-त्रि० । चाट्टिते, उक्तं १ अ० ।

अट्टियत्त-त्रि० । अव्यवस्थिते, प्रअ० ३ आअ० ज्ञा० ।

अट्टियकप्प-अस्थितकल्प-पुं० । क० सू० । अनवस्थितसमा-
चारे, पञ्चा० ।

अस्थितकल्पराजिधानायाह-

उसु अट्टिओ उ कप्पो, एत्तो मज्झिमज्झिणाय विस्सोओ ।

णो सययसेवणिज्जो, अण्णिच्चमेरासरुवो ति ॥ ७ ॥

पदसु दर्शयिष्यमाणकूपेषु पदेषु, अस्थितस्तु अनवस्थितः, पुनः
कल्पः समाचारः, (एत्तो ति) एतेभ्य एव दशज्यः पदभ्यो, मध्या-

नां मध्यमजिनानां, तत्साधूनामित्यर्थः; चिद्देवो ज्ञातव्यः । कुतो-
ऽस्थितोऽयमित्याह—नो नैव, सततसेवनीयः सदाविधेयो,
दशस्थानकापेक्षया । एतदपि कुत इत्याह—अनित्यमर्यादा-
स्वरूपोऽनित्यतव्यवस्थास्वभाव इति कृत्वा । ते हि दशानां स्था-
नानां मध्यात् कानिचित् स्थानानि कदाचिदेव पालयन्तीति
भाव इति गाथार्थः ॥ ७ ॥

पदस्ववस्थितः कल्प इत्युक्तमय तानि दर्शयन्नाह—

आचेलव कुहेसिय-पक्कमणरायपिक्कमासेसु ।

पज्जुसणाकणम्मि य, अट्टियकप्पो मुणेयव्वो ॥ ८ ॥

आचेलकयोद्देशिकप्रतिक्रमणराजपिण्डमासेसु प्रतीतेषु विष-
यभूतेषु, पर्युषणाकल्पे च वर्षाकालसमाचारे, चः समुच्चये ।
अस्थितकल्पोऽजिहितार्थो (मुणेयव्वो ति) ज्ञातव्य इति
गाथार्थः ॥ ८ ॥

एवमपि शेषपदापेक्षया स्थितकल्प एवेति दर्शयन्नाह—

सेसेसु ट्टियकप्पो, मज्झिमगाणं पि होइ विस्सेओ ।

चउसु ठिताउसु अठिता, एत्तो च्चिय भणियमेयं तु ॥ ९ ॥

शेषेषु तु प्रागुक्तैः पदभ्योऽव्येषु पुनः शय्यातरपिण्डादिषु,
स्थितकल्प उक्तार्थः, मध्यमकानामपि द्वाविंशतिजिनसाधूनामपि
न केवलमाद्यचरमाणं, भवति स्याद्, चिद्देवो ज्ञातव्यः । उक्तमेवा-
र्थमागमेन समर्थयन्नाह—चतुर्थे स्थानकेषु शय्यातरपिण्डाषु, स्थि-
ताः परिहारादितोऽवस्थिताः, पदसु आचेलक्यादिषु अस्थिता
अनवस्थिताः कादाचित्कपरिहारादितो मध्यमजिनसाधवः,
अत एव पूर्वोक्तार्थवशादेव, जणितमुक्तमागमे, एतत् इदम्,
अनन्तरोक्तम् । तुशब्दः पूरणे, इति गाथार्थः ॥ ९ ॥

शेषेषु स्थितः कल्प इत्युक्तमयैतदेव स्पष्टयन्नाह—

सिज्जायरपिक्कम्मि य, चाउज्जामे य पुरिसज्जे य ।

कितिकम्मस्स य करणे, ठियकप्पो मज्झिमगाणं पि ॥ १० ॥

शय्यातरपिण्डे च प्रसिद्धे, तथा चतुर्णां परिग्रहविरत्यन्तर्ह-
तप्रत्ययत्वेन चतुःसंख्यानां यामानां मतानां समाहारश्चतुर्धामम्,
तत्र च; पुरुष एव ज्येष्ठः पुरुषज्येष्ठस्तत्र च, कृतिकर्मणश्च वन्दन-
कल्पः चशब्दाः समुच्चयार्थाः । करणे विधाने, स्थितकल्पः प्रतीतः,
मध्यमानामपि द्वाविंशतिजिनसाधूनामपि न केवलमाद्यचरमा-
णमिति गाथार्थः ॥ १० ॥ पंचा० १७ वि० । पं० भा० । पं० सू० ।
(‘अचेल’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८८ पृष्ठे अस्थितकल्पो
व्यक्तविस्तरः)

.....अहुणा वोच्छामि अट्टितं कप्पं ।

संखेवपिण्डियत्थं, जह जणियमणंताणाणीहिं ॥

वत्थे पाए गहुणे, उकोसजहणगम्मि अठिओ तु ।

ठियमट्टिते विसेसो, परुविता सत्त कप्पम्मि ॥

वत्थाणि य पाताणि य, मज्झिमनित्थंकराण कप्पम्मि ।

वत्थण्णमाण वेगे, अट्टियकप्पो समक्खाओ ॥

मांश्वगरूयं पि वत्थं, अट्टारमपन्नं रुवगजेहणं ।

एत्तो य सतमहस्सं, उकोसमोद्धं तु णायव्वं ॥

जहणग अट्टारसगं, वत्थं पुण साहुणो अणुण्णातं ।

एत्तो अतिरित्तं पुण, णाणुण्णातं भवे वत्थं ॥

जिन्नप्रेराणं कप्पं, अहुणा वोच्छामि आणुपुब्बीए ।

जं जत्थ जहा णिवयति, समासतो तं जहा सुणसु ॥
 जिणयेराणं कप्पं, जम्हा उद्धितंमि अट्टिए चव ।
 उितअद्धितकप्पाणं, तम्हा अंतगता एते ॥
 जो तु विसेसो एत्थं, तं तु समासेण णवरि वक्खामि ।
 जिणयेराणं कप्पे, जिणकप्पे ता इमं वोच्चं ॥
 दुयसत्तगे तियचउ-ककेगस्स अक्कएगउदेणं ।
 अवि होज्ज कायकरणं, पुणरावत्ती ण वि य तेसिं ॥
 पिंसेसणा उ सत्त उ, हवंति पाणेषणा उ सत्तेव ।
 चउ सेज्ज वत्थ पाते, तिसे ते चउकगा होति ॥
 दोल्लादिमाउ सत्तसु, अवणेउं सेसमायं च ।
 अक्कद होति ठेदो, दो दो अवणे चउकेसु ॥
 गेएहंति उवारिमासुं, तत्थ अवि धेसु अस्सतरियाए ।
 हेडिला पुण गेएहति, जदि विकरे कायकिरियं तु ॥
 अणजिग्गहेण णविता, गिणहंति विट्ठी तु एस जिणकप्पे ।
 अहुणा उ थेरकप्पो, वोच्चामि विहिं समासेणं ॥
 गहणे चउव्विहम्मि, वितिण गहणं तु परमजत्तेणं ।
 जं पाणवीयरीहयं, हवेज्ज तरमाणए सोही ॥
 गहणं चउव्विहंती, वत्थं पातं च सेज्ज आहारो ।
 एतेसिं असतीए, गहणं पढमं तु बीयस्स ॥
 वितियं पातं जसति, किं कारणं तस्स गहण पढमं तु ।
 तंण वि ण बोमिपडिमा-गिहिभायणभोगहाणी य ॥
 अहवा चउव्विहं तु, असणादी तत्थ ओज्जगहणं तु ।
 तत्थ तु वितियं पाणं, तस्स तु गहणं पढमताए ॥
 असतीए फासुयस्स, वसहिण एकं ठविय सहिए वा ।
 किं कारण तेण विणा, आसुं पाणक्खओ होज्जा ॥
 तरमाणे गेएहंती, सुद्धं अतरो प्रेष्ठेय संथरे ।
 संथरं तो तु गेएहति, पावति सट्ठाणपच्छित्तं ॥
 सेत्तं दुए दसए व, अणेण ठाणए वा भवग्गहणं ।
 एत्तो सि गादिरित्तं, उग्गमउप्पायणएसणासुद्धं ॥
 जणियं ति कप्पति ची, तस्स असतीए असुद्धं पि ।
 एत्तो तु थेरकप्पो, पं० भा० ॥

इयाणि अट्टियकणो । तत्थ गाहा-‘वत्थे पाए’ सि । वत्थाणि सय-
 सहस्सभोग्गानि वि धेप्पति, मज्झिमाणं तिथणराणं, सेसं पुण जं
 त्रियकप्पियाणं भणियं तं भाणियम्भं । जहा-सत्तविहकप्पे ताओ
 चेव, गओ एस त्रियकप्पो । इयाणि जिणकप्पो । तत्थ गाहा-‘दुय-
 सत्तगे’ ति । सत्त पिंसेसणाओ, सत्त पाणेषणाओ अहवा पि-
 रचउग्गहपडिमाओ य, तियचउके सेज्जपडिमाओ य ४ वत्थप-
 डिमाओ ४ पायपडिमाओ ४ पयासि अक्कउओ दो आह उवणे-
 ऊणं सेससहिण संति आहारार पयासु एसमाणा जइ न जजंति
 तो अविकालकिरिया होज्जा, न य हेडिल्लासु-गेएहंति, एस जि-
 णकप्पो । इयाणि थेरकप्पो । गाहा-‘गहणे चउव्विहम्मि’ ति । वत्थं
 पायं आहारो सेज्जा चउव्विहवि असइ, पढमं पायं धेप्पइ, किं का-
 रणं? तेण वि पडिमा चेव, अहवा असणाई पढमं, तत्थ विइयं पा-

णग्गहणं परमपयत्तेणं मयमाणो, पढमं संथरमाणो तसपाणवी-
 यरहिया कंदमूलसहिण गेएहइ, अंतरंतो पुण तसपाणसहिण वा
 बीयकंदमूलसहिण वा गेएहइ, किं कारणं? तेण विणा आसुं पा-
 णक्खओ होज्जा, तरमाणो सुद्धं गेएहेज्जा, अतरंतो प्रेष्ठेज्जा । गाहा-
 ‘सत्त दुय तिथि पिंसेसणापाणेषणाओ दसए’ सि । दस एसणा-
 दोसो । ‘अणेगहाणे सि’ उग्गमाइअं न दस सोलस । ‘एत्तो सि’
 गादिरित्तं नाम उग्गमउप्पायणएसणासुद्धं, तविवरीयं जं एतेहि
 चेव उग्गमाईहि असुद्धं, तं गेएहेज्जा गच्छसारक्खणहेउं, गच्छ-
 वासीहि भणियं नामकारणे कप्पइ, दयरहान कप्पइ । एस थेरक-
 प्पो । पं० चू० । (अस्थितकल्पप्रसङ्गाद् जिनस्थविरकटपावप्युक्तौ)
 अट्टियप (ण) अस्थितात्मन्-त्रि० । चञ्चलाचित्ततया अस्थिर-
 स्वनावे, “ अट्टियप्पा भविस्ससि ” उक्त० ३३ अ० ।

अट्टिमरक्ख-अस्थिसरजस्क-पुं० । कापालिके, व्य० ७ उ० ।

अट्टिसुहा-अस्थिसुत्ता-स्त्री० । अस्थ्यां सुखहेतुत्वादस्थिसुत्ता ।

औ० । अस्थ्यां सुखकारिण्यां संवाधनायाम्, कल्प० ।

अट्टुत्तर-अट्टोत्तर-त्रि० । ६ व० । अट्टाभिरधिके, “अट्टुत्तर सयस-
 हस्सं पीइदाणं दलयंति ” अट्टोत्तरं शतसहस्रं सकं रजतस्य
 तुषिदानं ददाति स्मेति । औ० ।

अट्टुत्तरसयकूड-अट्टोत्तरशतकूट-पुं० । शत्रुञ्जयपर्वते, तस्य ता-
 वत्प्रमाणकूटत्वात् । ती० १ कल्प० ।

अट्टुपत्ति-अर्थोत्पत्ति-स्त्री० । अर्थस्योत्पत्तिर्यस्मात् । व्यवहारे;
 अर्थो व्यवहारादुत्पद्यते इति तस्य तथात्वम् । व्य० २ उ० ।

अट्टुस्सास-अट्टोच्छ्वास-पुं० । पञ्जनमस्कारे, “अट्टुस्सासे अहवा
 अणुग्गहाई उहापज्जा ” पं० व० २ डा० ।

अट्टुस्सेह-अट्टोत्सेध-त्रि० । मष्टौ योजनान्युत्सेध उच्छ्रयो ये-
 षां ते तथा । अष्टयोजनोक्ते, “चक्रद्वपद्मछाणा अट्टुस्सेहा य ”
 स्था० ६ डा० ।

अम-अट-भा० गतौ, । ज्वादि०, सक०, पर०, सेद् । वाच० ।

‘अमंति संसारे’ प्रश्न० १ आ० चा० ।

अट-पुं० लोमपक्षिभेदे, जीव० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

अवट-पुं० । अव-अटव् । “ यावत्तावज्जीवितावर्त्तमानावट-
 प्राचारकदेवकुलैयमेवेवः ” ८ । १ । २७१ । इति सूत्रेण अन्तर्वर्त्त-
 मानस्य वस्य लोपः । कूपे, प्रा० ।

अमज्जिभुअं-देशी-पुरुषायिते, विपरीतरते च । दे० ना०
 १ वर्गे ।

अमज्ज-अदाह-त्रि० । अग्निहारादिना भक्ष्यमवदकरणीये,
 “तश्चो अज्जेज्जा पक्खत्ता । तं जहा-समप पयसे परमाणु” स्था० २
 डा० ४ उ० । “अमज्जकुच्छं अट्टुसुवधे य गुणा भणिवा ”
 दश० १० अ० ।

अमम-अट्ट-न० । चतुरशीतिलकैर्गुणितेऽट्टाङ्गे, स्था० २ डा०
 ४ उ० । “ चउरासीई अममंगसयसहस्साई से एगे अममे ”
 अनु० । जी० । भ० । जं० । कर्म० ।

अममंग-अट्टाङ्ग-न० । चतुरशीत्या लकैर्गुणिते वृद्धिते, “चउ-
 रासीई तुमियसयसहस्साई से एगे अममंगे” अनु० । वाचना-
 न्तरमतेन चतुरशीतिलकगुणिते मदावृद्धिते, ज्यो० २ पादु० भ० ।

अमण-अटन-न० चरणे, गमने च । स्था० ६ डा० । आम० ४० ।
अमणी-देशी-मार्गे, दे० ना० १ वर्ग ।

अमणपञ्चाण-देशी-न० । साटेषु स्वनामप्रसिद्धेऽन्यत्र पिट्ठिरिति
स्याते वाहनभेदे, जी० ३ प्रति० ।

अमणाल-अटत्-त्रि० गच्छति, “अणाठ्ठो संयच्छुरस्समणंसि
अमणो ” आ० म० प्र० ।

अमया-देशी-असत्याम्, दे० ना० १ वर्ग ।

अमयणा-देशी-असत्याम्, दे० ना० १ वर्ग ।

अटयाल-अट्ट (ण) चत्वारिंशत्-त्रि० अष्ट च चत्वारिंशच्च,
अष्टाधिका वा चत्वारिंशत् । (अट्टतालिस) द्रष्टुं पञ्चाशति,
आव० ।

अटयाल-देशी-प्रशंसायाप्त, प्रज्ञा० २ पद । जं० । स० ।
जी० । प्रव० ।

अमयालकयवणमाल-अष्ट (ष्ट) चत्वारिंशत्कृतवनमाल-त्रि० ।
अष्टचत्वारिंशद्भेदभिन्ना विच्छिन्नयः कृता वनमाला येषु तानि
अष्टचत्वारिंशत्कृतवनमालानि । अष्टचत्वारिंशद्विचित्रवृक्षवृक्ष-
मालायुतेषु, जी० ३ प्रति० ।

अमयालकृतवनमाल-देशी-‘अमयाल’ शब्दो देशीवचनत्वा-
त्प्रशंसावाचीत्यनुपदमेव निरूपितम् । तेन कृता वनमाला येषु
तानि । प्रशस्तकृतवनमालेषु, जी० ३ प्रति० । प्रज्ञा० ।

अटयालकोटगरइय-अष्टचत्वारिंशत्कोष्ठकरचित-त्रि० । अष्टच-
त्वारिंशद्भेदभिन्नविच्छिन्नकलितः कोष्ठका अपवरका रचिताः
स्वयमेव रचनां प्राप्ता येषु तानि अष्टचत्वारिंशत्कोष्ठकरचितानि ।
सुखादिगणे दर्शनात्पाक्षिको निष्ठान्तस्य परिभाषातः । “अमया-
ल” शब्दो देशीवचनत्वात्प्रशंसावाची वा । प्रज्ञा० २ पद ।
अष्टचत्वारिंशद्भेदभिन्नविच्छिन्नचन्द्रो गोपुररचितेषु, “अमया-
लकोट्टरइय अमयालकयवणमाला” स० । जं० । जी० ।

अटवि-अटवि (वी)-स्त्री० । अटति मृगपाथार्थिनो यत्र ।
अट्-अधि, वा डीप् । कान्तारे, स्था० ५ डा० २ व० । अरस्वे, तं० ।

तद्भेदाः सव्याख्याकाः-

“अमवि सपववायं, योत्तेडं देसिओवपसेणं ।
पाविति अट्टिपुत्तं, भवामवि पी तहा जीवा ॥ १ ॥
पाविति निम्बुरपुत्तं, जिणोवद्वेण चैव मणेणं ।
अमवीर्दं विसिअत्तं, एव न्नेअं जिणिवाणं ॥ २ ॥
इहाटवी द्विआ-ऊव्याटवी, जावाटवी च । तयोः कथा-
इहास्ति हास्तिकाभ्योय-रथपादातिसंकुलम् ।
वसन्तपुरमुखीस्थ-मप्यधःकारि यद्विचः ॥ १ ॥
सार्थवाहो धनस्तत्र, गन्तुं देशान्तरं प्रति ।
प्रस्थितः कारयामास, घोषणां पुरि स्रजतः ॥ २ ॥
यः कोऽप्यस्ति यियासुः स, सर्वोऽप्येतु मया सह ।
मिलितानां च सर्वेषां-माख्यन्मार्गेगुणागुणान् ॥ ३ ॥
तत्रैकः सरलोऽन्वाऽन्यो, वक्त्रेणैव गम्यते ।
मनाक सुखेन किं त्विष्ट-पुरावसिभिराङ्गवेष्ट ॥ ४ ॥
सः पुनः सरलः पन्था, अस्ते मिलति सोऽपि च ।
गम्यते सत्वरं तेन, कष्टेन महता परम् ॥ ५ ॥
तत्रादितोऽपि मार्गे स्तः, सिंहव्याघ्रौ विज्रीवरौ ।
मीनानां ह्यकमार्गीणां, तावन्धीय नान्यथा ॥ ६ ॥

इष्टपूर्वदेनं यावत्, तावन्ती आनुधावतः ।

तत्रैके तरवः सन्ति, पत्रपुष्पफलाद्भूताः ॥ ७ ॥

तच्छायास्त्रपि विध्रान्ति-र्न कार्या मृत्यवे हि ताः ।

ये जीर्णशीर्षपर्णाख्याः, स्थेयमीवसदाश्रये ॥ ८ ॥

मनोऽरूपलाघरथा, मनोहरगिरी नराः ।

सूर्यासौ मार्गपार्श्वस्था-स्तत्राऽऽह्वयन्ति वत्सदाः ॥ ९ ॥

अथ न तद्वत्तो मोक्षया, न मच्छिका कदाचन ।

दावाग्निः प्रज्वलन् मार्गे, विध्वाप्यः सततोद्यतैः ॥ १० ॥

अविधायतः पुनः सर्वे, निवमानिर्द्विहत्यसौ ।

अग्नेऽपि दुर्गः शैलोऽस्ति, सोपयोगिः स लक्ष्यते ॥ ११ ॥

अन्यथा लङ्घने तु स्यात्, स्खलनाद्यैर्मृतिः क्वचित् ।

पुरस्तादस्ति गुपित-गङ्गा वंशजालिका ॥ १२ ॥

सा विश्वकस्या भगित्येव, तत्रस्थानां महापदः ।

अरुपीयानस्ति गर्तोऽग्रे, सर्वदा तत्समीपगः ॥ १३ ॥

द्विजो मनोरथाभिर्यो, वक्ष्येनं पुरयेति सः ।

वचस्तस्यावमन्तव्यं, पूर्यः स्तोकोऽपि नैव सः ॥ १४ ॥

वर्द्धते पूर्यमाणः स, खनित्रैः स्वयमानवत् ।

तथा पञ्चप्रकाराणि, स्निग्धमुग्धानि वर्णतः ॥ १५ ॥

न प्रेक्ष्याणि न भक्ष्याणि, किपाकानां फलानि च ।

द्वार्धिशतिः करालास्तु, वेताला विरुचन्ति च ॥ १६ ॥

न गण्यास्ते तथासारा, आहारास्तत्र दुर्लभाः ।

द्वौ यामौ निद्रयपि स्यापः, सर्वदाऽपि प्रयाणकम् ॥ १७ ॥

गच्छद्भिरेवमन्त्रान्त-मटवी लङ्घयते वधु ।

प्राप्यते पुरमिष्टं च, तत्र चाऽऽसाद्यते सुखम् ॥ १८ ॥

तत्र केचित् समं तेन, प्रवृत्ताः सरलाध्वना ।

दतरेण पुनः केचित्, स प्रशस्तेऽह्नि निर्ययी ॥ १९ ॥

पृष्ठानुगामिलोकानां, शिलादौ बर्म्म वेदितुम् ।

गतागताध्वमानं च, लिखन् वर्णान् जगाम सः ॥ २० ॥

तस्मिन्नेव शक्तो येऽत्र, त्रिस्तितानुसृताश्च ये ।

ते सर्वेऽपि समं तेन, संप्राप्ताः पुरमीप्सितम् ॥ २१ ॥

निषिद्धकारिणो ये च, याता यास्यान्ति वा न ते ।

जिनेन्द्रः सार्थवाहोऽत्र, घोषणा धर्मदेशना ॥ २२ ॥

पान्थाः संसारिणो जीवा, भवो जात्राटवी पुनः ।

ऋजुमार्गः साधुधर्मो, गृहिधर्मस्ततोऽपरः ।

सिंहव्याघ्रौ रागद्वेषौ, वासनार्थानुगामिनौ ॥ २३ ॥

वसत्यः रुपादिसंस्काराः, सद्रूपकृष्णायया समाः ।

जरद्वृक्षोपमानास्तु, निरवद्याः प्रतिभयाः ॥ २४ ॥

पार्श्वस्थाद्याः पुनः पार्श्व-स्थाङ्गात्पुरुषोपमाः ।

ज्वलद्वाहनश्च क्रौडो, मानो दुर्गमहीधरः ॥ २५ ॥

वंशजालिः पुनर्मोघा, होत्रो गर्भस्तु दुर्जरः ।

फलप्रायाश्च विषया, वेतालास्तु परीषदाः ॥ २६ ॥

दुर्लभं चैषणीयाच्च, ध्यानं द्वौ प्रहरौ निशि ।

प्रयाणे तूद्यमो नित्यं, मोक्षश्चेत्सितपत्तनम् ॥ २७ ॥

शिलादौ वर्णलिखनं, सिक्कान्तग्रन्थनिर्मितिः ।

पञ्चाङ्गाविमुनीन्काणां, गतगम्याध्वसंविदे ॥ २८ ॥

इष्टप्राप्तिसाहाय्या-अम्यते सार्थयो यथा ।

एवं मोक्षपुरावाप्त्यु-पकारी नम्यते जिनः ॥ २९ ॥ आ० क० ।

अमविजम्भण-अटविजम्भण-न० । कान्तारजम्भसङ्कणे दुःखे,
प्रज्ञा० १ आश्र० द्वा० ।

अडविदेसदुग्गवासि(ण्)—अडविदेशदुर्गवासिन्-पुं०। अडविदेशे
जलस्थदुर्गरूपेषु दुर्गेषु वसति चौरादौ, प्र० ३ वा० ३००।
अडावि (वी) वास—अटावि (वी) वास—पुं०। अरण्यावसने,
“ तद्विष्णुमन्त्रपया असरणं अरणीवासं उच्येति ” प्र० ३
वा० ३००।

अरुसहि—अष्ट (ष्टा) षट्—स्त्री०। अष्ट च षट्त्रिंश, अष्टात्रिं-
का वा षष्टिः । (अरुसत्र) अष्टात्रिंशपष्टिसंख्यायाम्, “ विम-
सस्स णं अरुसत्रो अरुसट्ठि समणसामस्सीओ ” स० ६९ सम०।
अडाडो—देशी—तथेत्यर्थ, दे० ना० १ वर्ग ।

अरिद्ध—अटिल—पुं०। चर्मपात्रिजेदे, प्र० १ पद । जी० ।

अडो—देशी—कूपे, दे० ना० १ वर्ग ।

अडोलिका—अटोलिका—स्त्री०। यवनाम्नो राक्षः पुत्र्यां गर्दभराज-
स्य जगिन्याम्, वृ० १ उ० ।

अडुक्ख—क्षिप-धा०। प्रेरणे, तुदा०, उभ०, सक०, अनिद् “क्षिपे-
गैत्रथाडुक्ख” ॥ ८ । ४ । १४२ ॥ इति सूत्रेण अडुक्खादेशः ।
अडुक्खर, क्षिपति । प्रा० ।

अड्डिया—अड्डिका—स्त्री०। उपदेशमात्ररूपे शास्त्रानिबद्धे मत्तानां
करणविशेषे, विशेष० । आ० म० ।

अड्ड—अर्धे-न०। अर्ध-यञ् । “अर्द्धर्द्धिर्मुर्धार्धेऽन्ते वा” ॥ ८ । २ ।
४१ ॥ इति सूत्रेण संयुक्तस्य वा ङः । प्रा० ।

आदय—त्रि०। आ-ध्वै-कः पृषो०। युक्ते, विशिष्टे च । वाच० । अ-
दया परिपूर्णे, नि० । औ० । धनधान्यादिभिः परिपूर्णे, भ० २
श० ५ व०। समृद्धे, ज० ९ श० ३२ उ० । स्था० । धनवति,
स्था० ९ ग०। महति च । संथा० ।

अड्डकली—देशी—कट्यां हस्त (पाणि) निवेशे, दे० ना० १ वर्ग ।

अड्डरवेत्त—अर्धक्रेत—न०। अहोरात्रप्रमितस्य क्षेत्रस्य चन्द्रेण
सह योगमनुवत्सु नक्षत्रेषु, च० प्र०। अर्धक्रेत्राणि नक्षत्राणि षट् ।
तद्यथा—वज्रराजाद्रपदा, उत्तराफाल्गुनी, वज्ररा० ५ पादा, रोहि-
णी, पुनर्वसु, विशाखा चेति । च० प्र० १० पाद० ।

अड्डग—आदय—त्रि०। युक्ते, परिपूर्णे च । पंचा० १२ विव०। “सं-
जमतवहुगस्स उ, अविगप्पेणं तहकारो” आ० म० ३० ।

अड्डरत्त—अर्धरात्र—पुं०। अर्ध रात्रेः, अत्र समा० । निशीथे, “अ-
ड्डरत्ते आगतो दारं मग्गह” आ० म० ३० ।

अड्डाज्ज—अर्धतृतीय—त्रि०। व० व०। अर्ध तृतीयं येषां तेऽर्ध-
तृतीयाः । अवयवेन विग्रहः, समुदायः समासार्थः । (अडाई)
सार्धद्वयोः, जी० १ प्रति० । प्र० ३० । “अड्डाज्जं गुग्गुहण-
मुस्सेहं” नं० । रा० । आ० म० ।

अड्डाज्जदीव—अर्धतृतीयद्वीप—पुं०। अर्ध तृतीयं येषां तेऽर्धतृती-
याः, ते च ते द्वीपाश्चेति समासः । अर्धतृतीयद्वीपाः । जम्बूद्वीप-
धातकीखण्डपुष्करार्कलक्षणे सार्धद्वीपद्वये, भ० ९ श० ३ व० ।

अड्डाज्जदीवसमुद्रतदेकदेशजाग—अर्धतृतीयद्वीपसमुद्रतदे-
कदेशभाग—पुं०। जम्बूद्वीपधातकीखण्डपुष्करार्कद्वीपलवणस-
मुद्रकाशोदधिसमुद्राणां विभक्तिते भागे, “साधारणं पडुअ अ-
ड्डाज्जदीवसमुद्रतदेकदेशजाग होज्जा” भ० ९ श० ३ व० ।

अड्डापकंति—अर्धपक्रान्ति—स्त्री० । अर्धस्याऽसमप्रविभाग-

पस्य एकदेशस्य वा एकादिपदात्मकस्यापक्रमणमवस्थानं, हे
पस्य तु ह्यादिपदसङ्घातरूपस्यैकदेशस्थोर्ध्वं गमनं यस्यां रक्ष-
भायां सा समयपरिभाषयाऽर्धपक्रान्तिरुच्यते । इत्युक्तमिदं किम-
त्यां तपोरचनायाम्, विशेष० ।

अड्डेज्ज—आदयत्व—न० । धनपतित्वे, तस्य सुखकारणत्वाद्
सुखभेदे च । स्था० १० ग० ।

आदयेज्ज्या—स्त्री०। आदयैः क्रियमाणा इत्या पुञा आदयेज्या, प्रा-
कृतत्वात् ‘अड्डेज्ज’ इति । धनिकृतसत्कारे, स्था० १० ग० ।

अड्डेरुग—अर्द्धोरुक—पुं० । अर्धे ऊरुकाद् विभज्यतीति निरुक्ताद्-
कौरुकः । साध्वीनामौपग्रहिकोपधिविशेषे, ध० ३ अधि०। “अ-
ड्डेरुगो उ दोरिह वि गिदिह उ नादप कमीभागं” अर्द्धोरुको-
ऽपि तौ ह्यपि अवप्रदानन्तकपट्टावपरिष्ठाद् गृहीत्वा सर्वे क-
टीभागमासादयति । स च मल्लचलनाकृतिः केवलमुपरि ऊरुद्वये
च कशावद्यः । वृ० ३ उ० । नि० वृ० । पं० व० ।

अण—अव्य०। नञर्थे, “अण णाई नञर्थे” । उ । २ । १९० । एतौ
नञर्थे प्रयोक्तव्यौ । “अणं चितिभ्रममुणंति” प्रा० ।

अण—अण—न० । कुत्सिते, कुत्सितत्वावर्णन्ति कुत्सितानि कर-
णानि शब्दयन्ति; अणन्त्यनेनेति व्युत्पत्तेर्वा । पापे, विशेष०। आ०
म० । अण वशेति दण्डकधातुः । अणति गच्छति तासु तासु यो-
निषु जीवैऽनेनेति । पापे, आ० म० द्वि० । भ० । शब्दकरणमा-
ह्यादिप्रदाने, तं०। अणन्त्यनेन जन्तुअतुर्गतिकं संसारमित्यणम् ।
कर्मणि, आन्ना० १ भु० १ अ० १ उ०। शब्दे, गतौ च । विशेष०। अण
रणेत्यादि दण्डकधातुः । अणन्तीवाऽधिकलहेतुत्वेनासातवेद्यं
नरकाद्यायुक्तं शब्दयन्तीत्यणाः । क्रोधादिषु चतुर्थे कथा-
येषु, विशेष० ।

अन—न० । एकदेशेन समुदायस्य गम्यमानत्वादनन्तानुबन्धिषु
क्रोधादिषु चतुर्थे कवायेषु, विशेष० । “अण दस नपुंसिःषी-वेचं
उक्कं च पुरिसवेयं च” विशेष० । आ० म० प्र० ।

अनस्—न०। शकटे, अन इव अनःशरिर, तस्याऽन्तरात्मसाराधि-
ना प्रवर्तनीयत्वात् । जै० गा० ।

अण—न०। व्यवहारकदेयद्रव्ये, हा० १ भु० १८ अ० । अष्टप्रकारे
कर्मणि, वत्त० १ अ० । आध० ।

अणइ—अनति—अव्य० । अतीति अव्ययमतिक्रमार्थे, न अति
अनति । अनतिक्रान्ते, तं० ।

अणइकमणिज्ज—अनतिक्रमणीय—त्रि० । व्यञ्जित्वयितुमश-
क्ये, “अणइकमणिज्जाई वागरणाई” भ० १५ श० १ व० ।

अणइप्पगरु—अनतिप्रकट—त्रि० । अनतिप्रकाशे, ध० १ अधि०।

अणइवसिय—अनतिपत्य—अव्य० । अनतिक्रम्येत्यर्थे, “अणइव-
सिय सव्वेसि पाणाणं” आन्ना० १ भु० ६ अ० ५ व० ।

अणइवर—अनतिवर—न० । प्रधाने, न विशतेऽतिवरं यस्मात्त-
दनतिवरम् । सर्वश्रेष्ठे, औ० ।

अणइवरसोमचाररूप—अनतिवरसोमचाररूप—त्रि० । अतीव
अतिशयेन सोमं दृष्टिसुभगं चारु रूपं येषां ते तथा । यच्चा-अ-
तीति अव्ययमतिक्रमार्थे, न अति अनति; सौम्यं च तच्चारु च
सौम्यचारु, सौम्यचारु च तद्रूपं च सौम्यचारुरूपम्, वरं च तत्सौ-

अणंतकिंति-अनन्तकीर्ति-पुं० । धर्मदासगण्यपरनामके उपदे-
शमालाकृति आचार्य्ये, जै० ६० ।

अणंतखुत्तो-अनन्तकृत्वसू-अथ०। अनन्तवारान्त्यर्थः । “अ-
हं भंते ! जीवे णेरुत्ताप उद्यमफुल्ले हुंता गीयमा ! असति
अहुवा अणंतखुत्तो ” ज० १२ श० ६ उ० ।

अणंतग (य) अनन्तक-न० । गणनासंख्याभेदे, स्था० ।

तच्च पञ्चधा—

पंचविहे अणंतए पणत्ते । तं जहा-णामाणंतए, उवणाणं-
तए, दव्वाणंतए, गणणाणंतए, पणसाणंतए । अहवा पंच-
विहे अणंतए पणत्ते । तं जहा-एगओणंतए, दुहओणंतए,
देसवित्थाराणंतए, सव्ववित्थाराणंतए, सासयाणंतए ॥

पंचविहेत्यादिसूत्रद्वयं प्रतीतिार्थम्, नवरं, नाम्ना अनन्तकं नामा-
न्तकम्, अनन्तकमिति यस्य नाम यथासमयज्ञापयथाश्वस्थ-
मिति । स्थापनैव स्थापनया वा अनन्तकं स्थापनाऽनन्तकम्,
अनन्तकमिति कल्पनयाऽकादिन्यासः कृशरीरादिव्यतिरिक्तम्,
द्रव्याणामप्यादीनां गणनीयानामनन्तकं द्रव्यानन्तकं, गणना
संख्यानं तल्लक्षणमनन्तकमप्येवङ्किताऽसंख्येयविषयः सं-
ख्याविशेषो गणनानन्तकम्, प्रदेशानां संख्येयानामनन्तकं प्रदेशा-
नन्तकमिति । एकत एकैनां दीनानामलक्षणानन्तकमेकतोऽनन्त-
कम्-एकश्रेणीकं क्षेत्रम्, द्विधा आयातविस्ताराभ्यामनन्तकं द्विधा-
ऽनन्तकं-प्रतरक्षेत्रम्, क्षेत्रस्य यो रुक्कपक्षया पूर्वोऽन्यतरदिग्ग-
क्षणो देशस्तस्य विस्तारो विष्कम्भस्तस्य प्रदेशापेक्षयाऽनन्तकं
देशविस्तारानन्तकम्, सर्वाकाशस्य तु चतुर्थम्, शाश्वतं च त-
दनन्तकं च शाश्वतानन्तकमनाद्यपर्यवसितं यज्जीवादिद्रव्यम्,
अनन्तसमयस्थितिकत्वादिति । स्था० ५ ग० ३ उ० ।

दसविहे अणंतए पणत्ते । तं जहा-णामाणंतए, उवणाणं-
तए, दव्वाणंतए, गणणाणंतए, पणसाणंतए, एगओ-
णंतए, दुहओणंतए, देसवित्थाराणंतए, सव्ववित्थारा-
णंतए, सासयाणंतए ।

आमानन्तकम्-अनन्तकमित्येषां नामभूता वर्णानुपूर्वी यस्य, वा
सचेतनादेर्वस्तुनोऽनन्तकमिति नाम तन्नामानन्तकम् । स्थाप-
नानन्तकं-यद्वादावनन्तकमिति स्थाप्यते । उद्य्यानन्तकं-जीवद्र-
व्याणां पुद्गलद्रव्याणां वा यदनन्तकम्, गणनाऽनन्तकं-यदेको द्वौ
त्रय इत्येवं संख्याता असंख्याता अनन्ता इति संख्यामानव्य-
पेक्षं संख्यामात्रतया संख्यातामात्रं व्यपदिश्यत इति । प्रदेशानन्त-
कम्-आकाशप्रदेशानां यद्वा नन्यमिति । एकतोऽनन्तकम्, अती-
ताऽकाशनागताऽकाश वा द्विधाऽनन्तकम्, सर्वाद्धा देशविस्तारा-
नन्तकम्-एक आकाशप्रतरः । सर्वाविस्तारानन्तकं सर्वाकाशा-
स्तिकाश्च इति । शाश्वतानन्तकमज्ञं जीवादि द्रव्यमिति ।
स्था० १० ग० ।

से किंतं अणंतए ? अणंतए तिविहे पणत्ते । तं जहा-
परिचाणंतए, जुत्ताणंतए, अणंताणंतए । से किंतं परिचा-
णंतए ? परिचाणंतए तिविहे पणत्ते । तं जहा-जहण-
ए, उक्कोसए, अजहणमणुक्कोसए । से किंतं जुत्ताणं-
तए ? जुत्ताणंतए तिविहे पणत्ते । तं जहा-जहणए,
उक्कोसए, अजहणमणुक्कोसए । से किंतं अणंताणंतए ?
अणंताणंतए तिविहे पणत्ते । तं जहा-जहणए,
अजहणमणुक्कोसए ।

अनन्तकमपि-परीक्षानन्तकं, युक्तानन्तकम्, अनन्तानन्तकम् ।
अत्राद्यनन्तमेवद्वये जघन्यदिभेदात् प्रत्येकं त्रैविध्यम् । अनन्ता-
नन्तकं तु-जघन्यमजघन्योत्कृष्टमेव जघतीति । उत्कृष्टानन्तानन्त-
कस्य क्वाप्यसंज्ञादिति सर्वमपीदमष्टविधम् । अनु० ।

जहणमयं परिचाणंतयं केवइअं होइ ? जहणमयं असंखे-
ज्जासंखेज्जमेत्ताणं रासीणं अणमणव्वासो पडिणुसो
जहणमयं परिचाणंतयं होइ, अहुवा उक्कोसए असंखेज्जा-
संखेज्जए रूवं पक्खित्तं जहणमयं परिचाणंतयं होइ,
तेण परं अजहणमणुक्कोसयाइं ठाणाइं जाव उक्कोसयं प-
रिचाणंतयं ण पावइ । उक्कोसयं परिचाणंतयं केवइयं होइ ?
जहणमयं परिचाणंतयमेत्ताणं रासीणं अणमणव्वासो
रूवणो उक्कोसयं परिचाणंतयं होइ, अहुवा जहणमयं
जुत्ताणंतयं रूवणं उक्कोसयं परिचाणंतयं होइ । जहणमयं
जुत्ताणंतयं केवइयं होइ ? जहणमयं परिचाणंतयमेत्ताणं रा-
सीणं अणमणव्वासो पडिणुसो जहणमयं जुत्ताणंतयं होइ,
अहुवा उक्कोसए परिचाणंतए रूवं पक्खित्तं जहणमयं जुत्ता-
णंतयं होइ, अजवसिद्धिआ वि तत्तिआ होइ, तेण परं अज-
हणमणुक्कोसयाइं जाव उक्कोसयं जुत्ताणंतयं ण पावइ ।
उक्कोसयं जुत्ताणंतयं केवइअं होइ ? जहणमयं जुत्ताणंतएणं
अजवसिद्धिआ गुणित्ता अणमणव्वासो रूवणो उक्कोसयं
जुत्ताणंतयं होइ, अहुवा जहणमयं अणंताणंतयं रूवणं
उक्कोसयं जुत्ताणंतयं होइ । जहणमयं अणंताणंतयं केवइअं
होइ ? जहणमयं जुत्ताणंतएणं अजवसिद्धिआ गुणित्ता
अणमणव्वासो पडिणुसो जहणमयं अणंताणंतयं होइ, अ-
हुवा उक्कोसए जुत्ताणंतए रूवं पक्खित्तं जहणमयं अणंता-
णंतयं होइ, तेण परं अजहणमणुक्कोसयाइं ठाणाइं ।

जघन्यपरीक्षानन्तके यावन्ति रूपाणि भवन्ति तावत्संख्येयानां
राशीनां प्रत्येकं जघन्यपरीक्षानन्तकप्रमाणानां पूर्ववदन्येन्या-
न्यासरूपेणमुत्कृष्टं परीक्षानन्तकं भवति । ‘अहुवा जहणमयं जु-
त्ताणंतयमित्यादि’ स्पष्टम् । ‘जहणमयं जुत्ताणंतयं केत्तियमित्या-
दि’ व्याख्यातार्थमेव । ‘अहुवा उक्कोसयं परिचाणंतयं’ इत्यादि
सुशोधम् । जघन्ये च युक्तानन्तके यावन्ति रूपाणि जघन्यभव-
सिद्धिका अपि जीवाः कथलिता तावन्त एव दृष्टान्तः । ‘तेण पर-
मित्यादि’ कएउद्यम् । ‘उक्कोसयं जुत्ताणंतयं केत्तियमित्यादि’
जघन्येन युक्तानन्तकेनाभ्यराशिगुणितौ रूपेण सन्नुदृष्टं युक्ता-
नन्तकं जवति, तेन तु रूपेण सह जघन्यमनन्तानन्तकं सम्पद्यते ।
अत एवाह-‘अहुवा जहणमयं अणंताणंतयमित्यादि’ गतार्थम् ।
‘जहणमयं अणंताणंतयं केत्तियमित्यादि’ जवितार्थमेव । ‘अहुवा
उक्कोसए जुत्ताणंतए इत्यादि’ प्रतीतिमेव । ‘तेण परं अजहणमणु-
क्कोसयाइं इत्यादि’ जघन्यादनन्तानन्तकान्तरतः सर्वोपपत्तिं अज-
घन्योत्कृष्टान्येवानन्तानन्तकस्य स्थानानि भवन्ति, उत्कृष्टमनन्ता-
नन्तकं नास्त्येवेत्यभिप्रायः । अन्ये त्वाचार्याः प्रतिपादयन्ति-
अजघन्यमनन्तानन्तकं वारत्रयं पूर्वं वर्ग्यते, ततश्चेत यदनन्तकाः
प्रक्षेपाः प्रक्षिप्यन्ते । तद्यथा-

अणुतग

“सिद्धा निगोयजीवा, वषस्सर्दे काल पुमाला खेव ।
सव्वमसोगागासं, उप्पेतं उणंत पक्खेवा” ॥ १ ॥

अयमर्थः—सर्वे सुहृद्भावाद्दमिगोदजीवाः प्रत्येकानन्ताः, सर्वे
घनस्पतिजन्तवः सर्वोऽप्यतीतानागतवर्तमानकालसमयराशिः,
सर्वपुल्लज्ज्यसमूहः, सर्वालोकाकाशप्रदेशराशिः । एते च प्रत्ये-
कमनन्तस्वरूपाः बद् प्रक्षेप्याः, एतैश्च प्रक्षिप्तैर्यो राशिर्जायते, स
पुनरपि वारत्रयं पूर्ववद्वर्त्यते, तथाऽप्युत्कृष्टमनन्तानन्तकं न प्र-
तिः, ततश्च केवलज्ञानकेवलदर्शनपर्यायाः प्रक्षिप्यन्ते । एवं च
सत्युत्कृष्टमनन्तानन्तकं सम्पद्यते, सर्वस्यैव वस्तुजातस्य संगृ-
हीतत्वात् । अतः परं वस्तु सर्वस्यैव संख्याविषयस्याभावादि-
ति ज्ञावः । सूत्राभिप्रायस्तु—इत्थमप्यनन्तानन्तकमुत्कृष्टं न प्रा-
प्यते; अजघन्योत्कृष्टस्थानानामेव तत्र प्रतिपादितत्वात् इति । त-
त्त्वं तु केवलज्ञानो विदन्तीति ज्ञावः । सूत्रे च यत्र कुत्राऽपि अन-
न्तानन्तकं पृच्छते तत्र सर्वत्राजघन्योत्कृष्टं दृश्यम्, तदेवं प्र-
पितमनन्तकम् । अनु० ।

इदानीं नवविधमसंख्येयकं नवविधमेव ध्वान्तकं
निरूपयितुमिच्छुर्गायायुगमाह—

रुवजुयं तु परिचा—संखं लहु असस रासि अभासे ।

जुतासंखिजं लहु, आवलिथासमयपरिमाणं ॥ ७८ ॥

पूर्वाक्तमेवोत्कृष्टं संख्येयकं, रूपयुतं तु रूपैकेन सर्वेषु पुन-
र्युक्तं सङ्गु जघन्यं परीक्षासंख्यं परीक्षासंख्येयकं भवति । इ-
दमत्र हृदयम्—इह येनैकेन सर्वपरूपेण रहितोऽनन्तरोहिष्ठो राशि-
रुत्कृष्टसंख्यातकमुक्तं तत्र राशौ तस्यैव रूपस्य निकृष्टो यदा क्रियते
तदा तदेवोत्कृष्टं संख्यातकं जघन्यं परीक्षासंख्यातकं भवतीति ।
इह च जघन्यपरीक्षासंख्येयकेऽनिहिते यद्यपि तस्यैव मध्यमोत्कृ-
ष्टभेदप्ररूपणावसरस्तथापि परीक्षयुक्तनिष्पन्नभेदतस्मिन्नेदानीं-
मध्यसंख्येयकानां मध्यमोत्कृष्टभेदौ पञ्चादल्पवक्तव्यत्वात्प्ररूप-
यिष्येते । अतोऽधुना जघन्ययुक्तासंख्यातकं तावदाह—(असस
रासि अभासे इत्यादि) अस्य राशेजघन्यपरीक्षासंख्येयकगतरा-
शेः, अजघन्ये परस्परगुणने सति, लघु जघन्यं, युक्तासंख्येयकं भ-
वति, तच्चावलिकासमयपरिमाणम् । आवलिका—“असंखिजाणं
समयाणं समुदयसमिदिसमागमेण ” इत्यादिसिद्धान्तप्रसिद्धा,
तस्याः समया निर्विभागाः काळविभागाः, तत्परिमाणमावलि-
कासमयपरिमाणम्; जघन्ययुक्तासंख्येयकतुल्यसमयराशिप्रमा-
णा आवलिका इत्यर्थः । एतदुक्तं जवति-जघन्यपरीक्षासंख्येय-
कसंबन्धीनि यावन्ति सर्वपदक्षणानिरूपाणि तान्येकैकशः पृथ-
क् पृथक् संस्थाप्य तत एकैकस्मिन् रूपे जघन्यपरीक्षासंख्यात-
कप्रमाणो राशिर्व्यवस्थाप्यते । तेषां च राशीनां परस्परमज्यासो
विधीयते । इहैवं जावना-असत्कल्पनया किञ्च जघन्यपरीक्षासं-
ख्येयकराशिस्थाने पञ्च रूपाणि कल्प्यन्ते; तानि विव्रियन्ते-जाताः
पञ्चैककाः १११११ एककानामधः प्रत्येकं पञ्चैव धाराः पञ्च व्य-
वस्थाप्यन्ते । तद्यथा—१११११—अत्र पञ्चभिः पञ्च गुणिता

जाता पञ्चविंशतिः । साऽपि पञ्चभिरभ्यासे जातं पञ्चविंशं
शतम् । इत्यादिक्रमेणामीषां राशीनां परस्परभ्यासे जा-
तानि पञ्चविंशत्यधिकान्येकविंशच्छतानि ३१२५ । एवं कल्प-
नया तावदेतावन्मात्रो राशिर्भवति, सद्भावेतस्त्वसंख्येयरूपो
जघन्ययुक्तासंख्यातकतया मन्तव्य इति ॥ ७८ ॥

सम्प्रति शेषजघन्यासंख्यातासंख्यातकभेदस्य जघन्यपरीक्षा-

नन्तकादिसंख्यातां त्रयाणां जघन्यानन्तकभेदानां च स्वरूपम-
तिदेशतः प्रतिपिपद्यिषुराह—

वि ति चउ पंचम गुणणे, कमा सगासंख पदमचउसत्ता—

ऽणता ते रुवजुया, मज्झा रुवूण गुरु पञ्चा ॥ ७९ ॥

इह ‘संखिजैगमसंखमित्यादि’ गार्थोऽन्यस्तमुत्कृष्टं संख्यातकम् ।
उत्कृष्टसंख्यातकादिभौतसप्तपदापेक्षया संख्यातकाद्यनेदविक-

परी० सं० २	युका सं० ३	असंख्या सं० ४	सानि यानि प-
परी० अ० ३	युक्तानं ६	अनन्तानन्तं ७	रीक्षासंख्यात-

कादीनि वदपदानि तानि परीक्षासंख्यातकानन्तानन्तकभेद-
विकल्पानि द्वित्रिचतुःपञ्चसंख्यात्वेन प्रोक्तानि, ततो द्वित्रिचतुः-
पञ्चमगुणने द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमपदवाच्यराशेरन्योन्याज्या-
से सति, क्रमात् क्रमेण, (सगासंख सि) प्राकृतत्वात् सप्तमासं-
ख्यातम् । स्थापनापेक्षया जघन्यासंख्यातासंख्यातकम् । (पदम-
चउसत्ताऽणत सि) प्राकृतत्वात् प्रथमचतुर्थसप्तमान्यनन्तकानि,
तत्र प्रथमानन्तकं जघन्यपरीक्षानन्तकं चतुर्थानन्तकं जघन्ययु-
क्तानन्तकं सप्तमानन्तकं जघन्यानन्तानन्तकं जवतीति । इह जघन्य

जघ० सं० १	मध्य० सं० २	वत्क० सं० ३	मध्यमोत्कृष्टभेद-
परी० अ० ज० १	परी० अ० म० २	प० अ० उ० ३	तोऽसंख्येयान-
यु० अ० ज० ४	यु० अ० म० ५	यु० अ० उ० ६	स्तकयोः प्रत्ये-
अ० अ० ज० ७	अ० अ० म० ८	अ० अ० उ० ९	कं नवविधत्वात्
प० अ० ज० १	प० अ० म० २	प० अ० उ० ३	प्रदर्शितभेदानां
यु० अ० ज० ४	यु० अ० म० ५	यु० अ० उ० ६	सप्तमप्रथमादि-
अ० अ० ज० ७	अ० अ० म० ८	अ० अ० उ० ९	संख्यानं संग—

चउत पव । इदमत्रैदं पर्यम्—द्वितीये युक्तासंख्यातकपदवाच्ये ज-
घन्ययुक्तासंख्यातकसङ्गणे राशौ विवृते सति यावन्ति रूपाणि
तावत्सु प्रत्येकं जघन्ययुक्तासंख्यातकमाना राशयोऽज्यसनी-
यास्ततस्तेषां राशीनां परस्परतारुने यो राशिर्भवति, तत्
सप्तमासंख्येयकं मन्तव्यम् । तृतीये त्वसंख्येयकासंख्येयक-
पदवाच्ये जघन्यासंख्येयकासंख्येयकरूपे राशौ यावन्ति रू-
पाणि तावतामेव जघन्यासंख्येयकासंख्येयकराशीनामन्यो-
न्यगुणने सति यो राशिः संपद्यते तत्प्रथमानन्तकं जघ-
न्यपरीक्षानन्तकमधसेयम् । चतुर्थे तु परीक्षानन्तकपदवाच्ये
जघन्यपरीक्षानन्तकरूपे राशौ यावन्ति रूपाणि तावत्संख्यानां
जघन्यपरीक्षानन्तकराशीनां परस्परमभ्यासे यावान् राशिर्भव-
ति तच्चतुर्थमनन्तकं जघन्ययुक्तानन्तकं भवति । पञ्चमे युक्तान-
न्तकपदवाच्ये जघन्ययुक्तानन्तकरूपे राशौ यावन्ति रूपाणि
तत्प्रमाणानामेव जघन्ययुक्तानन्तकराशीनां परस्परगुणने यावान्
राशिः संपद्यते तत्सप्तमानन्तकं जघन्यानन्तानन्तकं भवति ।
आह—परीक्षासंख्यातक १ युक्तासंख्यातक २ असंख्यातासं-
ख्यातक ३ परीक्षानन्तक ४ युक्तानन्तक ५ अनन्तानन्तक ६
तत्क्षणाः वरुपि राशयो जघन्यास्तावन्नदिष्टाः, मध्यमा उत्कृष्टा-
श्चैते कथं मन्तव्या इत्याह—(ते रुवजुया इत्यादि) ते अनन्तरोहि-
ष्ठा जघन्याः वरुपि राशयो रूपैकैकसङ्गणेन युताः सम्मि-
ताः । रूपयुताः सन्तः किं भवन्तीत्याह—मध्या मध्यमाः, ज-
घन्योत्कृष्टा इति यावत् । तत्र यः प्राग्निर्दिष्टो जघन्यपरीक्षा-
संख्यातकराशिः स एकस्मिन् रूपे प्रक्षिप्ते मध्यमो भवति । उ-
पलक्षणं चैतत्—नैकरूपप्रक्षेप एव मध्यमजननं, किन्त्वैकैक-
रूपानिकेपेऽयं तावन्मध्यमो मन्तव्यो यावदुत्कृष्टपरीक्षासंख्येयक-
राशिर्न प्रवृत्तीत्येवमनया दिशा जघन्ययुक्तासंख्यातकद्वयोऽपि

राशय एकैकस्मिन् रूपे निहिते मध्यमाः संपद्यन्ते, तदनु चैकैकरूपवृद्ध्या तावन्मध्यमा अवसेया यावत् स्वस्वमुत्कृष्टपदे नासादयन्तीति । तद्येते यत्रापि किंस्वरूपाः सन्त उत्कृष्टा भवन्तीत्याह—(रूपेण गुरुपञ्च स्ति) रूपैकैकवृत्तणेनोना न्यूना रूपोनाः सन्तस्ते एव प्रागभिहिता जघन्या राशयः, तेषां आवृत्त्येहापि संबन्धनीयः । किं भवतीत्याह—गुरुव उत्कृष्टाः, पाश्चात्याः पश्चिमराशय इत्यर्थः । इयमत्र जावना—जघन्ययुक्तसंख्यातकराशिरेकेन रूपेण न्यूनः, स एव पाश्चात्य उत्कृष्टपरीक्षासंख्येयकस्वरूपो भवति । जघन्यासंख्यातासंख्यातकराशिस्तु एकेन रूपेण न्यूनः सन् पाश्चात्य उत्कृष्टयुक्तसंख्यातकस्वरूपो भवति । जघन्यपरीक्षानन्तराशिः पुनरेकेन रूपेण न्यूनः पाश्चात्य उत्कृष्टसंख्यातकस्वरूपो भवति । जघन्ययुक्तानन्तराशिस्तु एकैक रूपोनाः पाश्चात्य उत्कृष्टपरीक्षानन्तरकस्वरूपो भवति । जघन्यान्तानन्तराशिरेकरूपपरहितः पाश्चात्य उत्कृष्टयुक्तानन्तरकस्वरूपो भवतीति ॥ ७६ ॥

इदं च संख्येयकानन्तरकभेदानामित्थं प्ररूपणमागमाभिप्रायत उक्तम् । कैश्चिदप्यथाऽपि चोच्यते, अत एवाह—

इयं मुत्तुत्तं अग्ने, वगियमिक्कांसि चउत्थयमसंखं ।

होइ असंखासंखं, लहु ख्वजुयं तु तं मज्जं ॥ ७७ ॥

इति पूर्वोक्तप्रकारेण यदसंख्यातकानन्तरकस्वरूपं प्रतिपादितं, तत्सुखेऽनुयोगद्वारावृत्तये सिद्धान्ते उक्तं निगदितम् । कर्म०४कर्म (अत्र मतान्तरम् 'असंखिज' शब्दे व्याख्यास्यते) । मृताच्छादनसमये वस्त्रे, आव०४अ० नवप्रवचनप्रसिद्धे अनन्तकाये, पंचा०४ वि०० । अनन्तग—वि० । अन्ते गच्छतीत्यन्तगः, नास्त्यगः अनन्तगः । भविनाशिनि, “चिन्ना अणतगं सोयं, निरवेकसो परिक्खप” सु०१ ५० ६ अ० ।

अणतगुणिय—अनन्तगुणित—वि० । अनन्तगुणिते, वि०० ।

अणतथाऽ (ण)—अनन्तघातिन—पुं० । अनन्तविषयतया अनन्ते ज्ञानवर्धने हन्तुं विनाशयितुं शक्तिं येषां तेऽनन्तघातिनः । ज्ञानदर्शनविनाशनशीलेषु ज्ञानावरणीयादिकर्मपर्येषु, “पस—त्यजोगपमिवं य ण अणगारे अणतथाऽपज्जे खवेइ” उक्त० २६ अ० ।

अणतचक्रवु—अनन्तचक्रवु—पुं० । अनन्तं ज्ञेयानन्ततया नित्यतया वा चक्रुरिव चक्रुः केवलं ज्ञानं यस्य, अनन्तस्य वा लोकस्य पदार्थप्रकाशकतया वा चक्रुर्भूतो यः स भवत्यनन्तचक्रुः । सु०१ ५० ६ अ० । अनन्तमपर्यवसानं नित्यं ज्ञेयानन्तत्वाद्वा अनन्तं चक्रुरिव केवलज्ञानं यस्य स तथा । केवलज्ञानिनि, “तरिउं समुदं च महाभवोघं, अजयंकरे वरि अणतचक्रवु” सु०१ ५० ६ अ० ।

अणतजिण—अनन्तजिन—पुं० । अनन्तश्चासौ ज्ञानात्मतया नित्यतया वा जिनश्च रागद्वेषजयनादनन्तजिनः । अवसर्पितयाभतुर्दशो तथिकरे, आचा० । कल्प० । प्रथ० ।

अणतजीव—अनन्तजीव—पुं० । अनन्तकायिके वनस्पतिभेदे, ला० ३ वा० १ उ० ।

अनन्तजीवस्य भेदास्तत्तुक्कणं चेत्थम्—

तणमूलकंदमूलो, वंसीमूळि ति याऽवरे उ ।

संखेजमसंखिज्जा, बोधव्वा णंतजीवा य ॥ १ ॥

सिंघाडगस्स गुच्छो, अणेगजीवो उ हीति णायव्वो ।

पत्ता पत्तेय जीवा, दोणि य जीवा फले भण्णिथा ॥२॥

जस्स मूलस्स भग्गस्स, समो भंगो य दीसए ।

अणंतजीवे उ से मूले, जे यावणे तहाविहा ॥ १ ॥

जस्स कंदस्स भग्गस्स, समो भंगो य दीसई ।

अणंतजीवे उ से कंदे, जे यावणे तहाविहा ॥ २ ॥

जस्स खंदस्स भग्गस्स, समो भंगो य दीसई ।

अणंतजीवे उ से खंदे, जे यावणे तहाविहा ॥ ३ ॥

जस्स तथाए भग्गाए, समो भंगो य दीसई ।

अणंतजीवा तथा सा उ, जे यावन्ना तहाविहा ॥ ४ ॥

जस्स सालास्स भग्गस्स, समो जंगो य दीसई ।

अणंतजीवे उ से साले, जे यावणे तहाविहा ॥ ५ ॥

जस्स पवाडस्स जग्गस्स, समो जंगो य दीसई ।

अणंतजीवे पवाले से, जे यावणे तहाविहा ॥ ६ ॥

जस्स पत्तस्स भग्गस्स, समो जंगो य दीसई ।

अणंतजीवे उ से पत्ते, जे यावणे तहाविहा ॥ ७ ॥

जस्स पुप्फस्स भग्गस्स, समो भंगो य दीसई ।

अणंतजीवे उ से पुप्फे, जे यावणे तहाविहा ॥ ८ ॥

जस्स फलस्स जग्गस्स, समो भंगो य दीसई ।

अणंतजीवे फले से उ, जे यावणे तहाविहा ॥ ९ ॥

जस्स बीयस्स भग्गस्स, समो भंगो य दीसई ।

अणंतजीवे उ से बीए, जे यावणे तहाविहा ॥ १० ॥

तणमूलं कन्दमूलं यच्चापरं वंसीमूलम्, एतेषां मध्ये कञ्चिज्जातिभेदतो देशभेदतो वा सङ्ख्याता जीवाः, क्वचिदसंख्याताः, क्वचिदनन्ताश्च ज्ञातव्याः । (सिंघाडगस्सेत्यादि) शृङ्गाटकस्य यो गुच्छः सोऽनेकजीवो जवतीति ज्ञातव्यः; त्वक्कुशाखादीनामेकजीवात्मकत्वात् । केवलं तत्रापि यानि पत्राणि तानि प्रत्येकजीवानि, फले पुनः प्रत्येकमेकैकस्मिन् द्वौ २ जीवौ भणितौ । (जस्स मूलस्सेत्यादि) यस्य मूलस्य जलस्य सतः सम एकान्तरूपभक्ताकारो भङ्गः प्रकर्षेण दृश्यते, तन्मूलमनन्तजीवमवसेयम् । (जे यावणे तहा इति) यान्यपि चान्यानि अभङ्गानि तथाप्रकाराणि अचिह्नमूलभग्गसमप्रकाराणि तान्यप्यनन्तजीवानि ज्ञातव्यानि । एवं कन्दस्फुटवत्कुशाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजविषया अपि न च व्याख्येयाः ॥१०॥ ब्रह्मा० १ पद ।

अधुना मूलादिगतानां बलकलरूपाणां छद्मीनामनन्तजीवत्वपरिज्ञानार्थं लक्षणमाह—

जस्स मूलस्स कट्ठाओ, छद्दी बहुलतरी जवे ।

अणंतजीवा उ सा छद्दी, जा याऽवष्ठा तहाविहा ॥१॥

जस्स कंदस्स कट्ठाओ, छद्दी बहुलतरी भवे ।

अणंतजीवा उ सा छद्दी, जा याऽवष्ठा तहाविहा ॥२॥

जस्स खंभस्स कट्ठाओ, छद्दी बहुलतरी जवे ।

अणंतजीवा उ सा छद्दी, जा याऽवष्ठा तहाविहा ॥३॥

जस्स सालाइ कट्ठाओ, छद्दी बहुलतरी भवे ।

अणंतजीवा उ सा छद्दी, जा याऽवष्ठा तहाविहा ॥ ४ ॥

यस्य मूलस्य काष्ठाद् मध्यसारात् छद्मी बलकलरूपा बहुलतरा

भवति, सा अनन्तजीवा ज्ञातव्या । (आ याऽवस्था तद् इति) याऽपि चान्या, अधिकृतया अनन्तजीवत्वेन निश्चितया समानरूपा ब्रह्मी, साऽपि तथाविधा अनन्तजीवात्मका, ज्ञातव्या । एवं कैन्दस्कन्ध-शाखाविषया अपि तिस्रो गाथाः परिभाषनीयाः । प्रका० १ पद । यदुक्तं 'जस्स मूलस्स भग्गस्स समो भगो य दीसई' इत्यादि तदेव लक्षणं स्पष्टं प्रतिपिपादयिषुरिदमाह—

चक्रागं भज्जमाणस्स, गंती चुसुषणो जवे ।

गूढवीसरिसभेदेण, अणंतजीवं वियाणाहि ॥ १ ॥

चक्रकं चक्राकरमेकान्तेन समं भङ्गस्थानं यस्य भज्यमानस्य मूलकन्दस्कन्धत्वकशाखापलपुष्पादेर्भवति, तन्मूत्रादिकमनन्त-जीवं विजानीहि इति सम्बन्धः । तथा 'गंतीचुसुषणो जवे' इति । ग्रन्थिः पर्वे सामान्यतो भङ्गस्थाने वा स यस्य जज्यमानस्य चूर्णेन रजसा घनो व्याप्तो जवति, अथवा यस्य पत्रादेर्भज्यमानस्य चक्राकारं जङ्गलजसा ग्रन्थिस्थाने व्याप्तिं च विना पृथिवीसदृशेन भेदेन जङ्गलानं भवति, सूर्यकरनिकरप्रतसकेदारतरिकाप्रतरक-एकस्येव समो भङ्गो भवतीति ज्ञावः । तमनन्तकार्यं विजानीहि ॥ १ ॥

पुनरपि लक्षणांतरमाह—

गूढसिरागं पत्तं, सच्छीरं जं च होइ निच्छीरं ।

जं पि य पण्डसन्धिं, अणंतजीवं वियाणाहि ॥ २ ॥

यत्पत्रं सच्छीरं निःक्षीरं वा गूढसिराकमलक्ष्यमाणसिराविशेषं, यदपि च पण्डसन्धिः सर्वथाऽनुपलक्ष्यमाणपत्रार्कद्वयसन्धिः, तदनन्तजीवं विजानीहि ॥ २ ॥

सम्प्रति पुष्पादिगतं विशेषमभिधित्सुराह—

पुष्पा जल्लया यल्लया, विटवक्का य णालिवक्का य ।

संखिज्जमसंखेज्जा, बोधव्वा णंतजीवा य ॥ ३ ॥

पुष्पाणि चतुर्विधानि, तद्यथा-जल्लजानि सदस्सपत्रादीनि, स्थल-जानि कोरएटकादीनि, एतान्यपि च प्रत्येकं द्विधा । तद्यथा-कानि चिद् भुत्तवक्कानि-अतिमुक्तप्रभृतीनि, कानिचिन्नालवक्कानि-जातिपुष्पप्रभृतीनि, अत्रैतेषां मध्ये कानिचित्पत्रादिगतजीवारे-क्या लक्षणेभ्यजीवानि, कतिचिदसङ्ख्येयजीवानि, कानिचिदन-न्तजीवानि यथागमं बोधव्यानि ॥ ३ ॥

अत्रैव किञ्चिद्विशेषमाह—

जे केइ नालिया बद्धा, पुष्पा संखेज्जजीविया ।

खिहुया अणंतजीवा, जे याऽवसो तहाविहा ॥ ४ ॥

पउमुप्पल्लिणी कंदे, अंतरकंदे तद्देव मिद्धी य ।

एते अणंतजीवा, एगो जीवो भिस मुणाले ॥ ५ ॥

यानि कानिचिद् नालिकावद्धानि पुष्पाणि जात्यादिगतानि तानि सर्वाण्यपि सरूपातज्जीवकानि जणितानि तीर्थकरणधरैः । किंहु किंहुपुष्पं पुनरनन्तजीवम्, यान्यपि चान्यानि किंहुपुष्पक-ल्पानि तान्यपि तथाविधानि अनन्तजीवात्मकानि ज्ञातव्यानि । (पउमुप्पल्लिणी कंदेत्यादि) पक्षिनीकन्द, वृत्पक्षिनीकन्दः, अ-न्तरकन्दो जलजवनस्पतिविशेषः कन्दः, फिल्लिका वनस्पतिविशे-षरूपा, एते सर्वेऽप्यनन्तजीवाः, नवरं पक्षिन्यादीनां विशेष, मृणाले च, एकजीवात्मके विशमृणाले इति ज्ञावः ॥ ५ ॥ प्रका० १ पद ।

सप्पाए सज्जाए, उव्वेहलिया य कुहणकुहुके ।

एए अणंतजीवा, कुहुके होइ जयणाओ ॥ १३ ॥

एते कुहनादिवनस्पतिविशेषा लोक्तः प्रत्येतव्याः । एते च

अनन्तजीवात्मकाः, नवरं कन्दुके जजनाः, स हि कोऽपि देशविशेषादनन्तोऽनन्तजीवो भवति, कोऽप्यसंख्येयजीवात्मक इति ॥ १३ ॥

किं बीजजीव एव मूत्रादिजीवो जवति, चतान्यस्तस्मिन्नपक्रान्ते उत्पद्यते इति परप्रश्नाशङ्क्याह—

जोणिञ्जुए बीए, जीवो वक्कमइ सो व अस्सो वा ।

जो विअ मूले जीवो, सो वि हु पत्ते पढमयाए ॥ १४ ॥

बीजे योनिभूते योन्यवस्थां प्राप्ते, योनिपरिणाममुज्जहतीति भा-वः । बीजस्य हि द्विविधाऽवस्था । तद्यथा-योन्यवस्था, अयोन्यवस्था च । तत्र यदा बीजं योन्यवस्थानं जहाति, अथ चोज्जितं जन्तुना तदा तद् योनिजतमित्यभिधीयते । उज्जितं च जन्तुना निश्चय-तो नावगन्तुं शक्यते, ततोऽनतिशायिना सम्प्रति सचेतनमचे-तनं वा अविध्वस्तयोनि योनिजतमिति व्यवनिहयते । विध्वस्त-योनि तु नियमादचेतनत्वाद्योनिभूतमिति । अथ योनिरिति किं-मभिधीयते ? उच्यते-जन्तोऽरुपत्तिस्थानमविध्वस्तशक्तिकं तत्र-स्थजीवपरिणमनशक्तिसम्पन्नमिति भावः । तस्मिन् बीजे यो-निजते जीवो व्युत्क्रामति उत्पद्यते, स एव पूर्वको बीजजीवोऽन्यो वा आगत्य तत्रोत्पद्यते । किमुक्तं भवति-तदा बीजनिवर्त्तकेन जीवेन स्वायुषः कृयाद् बीजपरित्यागः कृतो भवति । तस्य च बीजस्य पुनरमुकात्ताऽवनिर्संयोगरूपसामग्रीसम्भवस्तदा क-दाचित् स एव प्राक्तनो बीजजीवो मूत्रादिनामगोत्रं निवृत्त्य तत्रागत्य परिणमति; कदाचिदन्यः पृथिवीकायिकादिजीवः । 'योऽपि च मूत्रे जीव इति' य एव मूलतया परिणमते जीवः 'सोऽपि पत्रे प्रथमतयेति' स एव प्रथमपत्रतयाऽपि च प-रिणमते, इत्येकजीवकर्तृके मूलप्रथमपत्रे इति । आह—यद्येवं " सर्वो वि किसलओ खलु, उगममाणो अणंतओ भ-णिओ " इत्यादि वक्ष्यमाणं कथं न विरुध्यते ? । उच्य-ते-इह बीजजीवोऽन्यो वा बीजमूलत्वेनोत्पद्य तदुच्छ्रानावस्थां करोति, ततस्तदनन्तरं भाविनी किसलयावस्थां नियमतोऽनन्ता जीवाः कुर्वन्ति । पुनश्च तेषु स्थितिक्रियात्परिणतेषु अ-सावेव मूलजीवोऽनन्तजीवतनुं स्वशरीरतया परिणमय्य ताव-द्धर्ते यावत्प्रथमपत्रमिति न विरोधः । अन्ये तु व्याचक्रते-प्र-थमपत्रमिह याऽसौ बीजस्य संमूर्च्छनावस्था, तेन एकजीवक-र्तृके मूलप्रथमपत्रे इति । किमुक्तं जवति—मूलसंमूर्च्छनाव-स्थे एकजीवपरिणमते एव । शेषं तु किसलयोदिनाऽवश्यं मूल-जीवपरिणामाधिर्जावितमिति । ततः 'सर्वो वि किसलओ खलु, उगममाणो अणंतओ भणिओ ' इत्यादि वक्ष्यमाणमविरुद्धम् । मूलसंमूर्च्छनावस्थानिर्वर्तनाऽरम्भकाले किसलयत्वाभावादिति । आह-प्रत्येकशरीरे वनस्पतिकायिकानां सर्वकालशरीरावस्था-मधिकृत्य किं प्रत्येकशरीरत्बमुत कस्मिंश्चिदवस्थाविशेषेऽनन्त-जीवत्वमपि सम्भवति ? । तथा साधारणवनस्पतिकायिकाना-मपि किं सर्वकालमनन्तजीवत्वमुत कदाचित्प्रत्येकशरीरत्वम-पि भवति ? ।

तत आह—

सर्वो वि किसलओ खलु, उगममाणो अणंतओ भणिओ ।

सो चेव विवहंतो, होइ परित्तो अणंतो वा ॥ १५ ॥

इह सर्वशब्दः परिशेषवाची । सर्वोऽपि वनस्पतिकायः प्रत्ये-कशरीरः साधारण एव किसलयावस्थामुपगतः सन् अनन्त

कायस्तीर्थकरणधर्मैर्भणितः । स एव किसलयरूपः अनन्तकायिकः प्रवृद्धिं गच्छन् अनन्तो वा भवति परीतो वा । कथम् ? । उच्यते-यदि साधारणं शरीरं निर्वर्त्यते तदसाधारण एव भवति, अथ प्रत्येकशरीरं ततः प्रत्येक इति । कियतः काशादूर्ध्वं प्रत्येको भवति इति चेदुच्यते-अन्तर्मुहूर्त्ताः । तथाहि-निगोदानामुत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तं कालं यावत् स्थितिरुक्ता, ततोऽन्तर्मुहूर्त्तात्परतो विवर्त्तमानः प्रत्येको भवतीति । प्रज्ञा० १ पद ।

निगोदादिशब्दैः सहास्य सविषयत्वादनन्तजीवस्य च अनन्तजन्तुसन्ताननिपातननिमित्तत्वाद् भक्षणं वच्यम् । यतः-“नृज्यो नैरयिकाः सुराश्च निखिलाः पञ्चाकृतिर्युगणो, द्व्यकाया ज्वलनो यथोत्तरममी संख्यातिगा भाषिताः । तेज्यो नृजलवायवः समधिकाः प्रोक्ता यथाऽनुक्रमं, सर्वेभ्यः शिवगा अनन्तगुणितास्तेज्योऽप्यनन्ता नगाः ” ॥ १ ॥ तानि आर्यदेशप्रसिद्धानि द्वात्रिंशत् । तदाहुः-

सन्वा य कंदजाई, सूरणकंदो अ वज्जकंदो अ ।

अह्न हलिहा य तहा, अह्नं तह अह्नकचूरो ॥ १ ॥

सत्तावरी विराली, कुंआरि तह थोहरी गदोई अ ।

लगुणं वंसकरिझा, गज्जर लुणो अ तह लोढा ॥ २ ॥

गिरिकसि किसलिपत्ता, खरिसुआ येग अह्न मुत्था य ।

तह लूणरुखवल्ली, खिल्लहको अमयवल्ली य ॥ ३ ॥

मूला तह नूमिरुहा, विरुहा तह ढकवत्युलो पढमो ।

सूअरवल्लो अ तहा, पल्लंको कोपलंबिझिआ ॥ ४ ॥

आवू तह पिंडालू, हवंति एए अणंतनामेणं ।

अनमणंतं नेअं, लक्खणजुत्तीई समयाओ ॥ ५ ॥

सर्वैव कन्दजातिरनन्तकायिका इति सम्बन्धः । कन्दो नाम भूमध्यगोवृक्षावयवः । ते चात्र कन्दा अशुष्का एव ग्राह्याः, शुष्काणां तु निर्जीवत्वादनन्तकायिकत्वं न सम्भवति । श्रीहेमसूरिरप्येवमेव ‘आर्द्रः कन्दः समग्रोऽपि, आर्द्रोऽशुष्कः कन्दः । शुष्कस्य तु निर्जीवत्वादनन्तकायिकत्वं न सम्भवति’ इति योगशास्त्रसु ब्रुव्योराह । अथ तानेव काश्चित्कन्दान् व्याप्रियमाणत्वात्सामत आह-सूरणकन्दोऽशोभः कन्दविशेषः १, वज्जकन्दोऽपि कन्दविशेष एव २, आर्द्रो अशुष्का, हरिद्रा प्रतीतैव ३, आर्द्रकं शृङ्गवेरम् ४, आर्द्रकचूर्णस्तिकडव्यविशेषः प्रतीत एव ५, शतावरी ६ वराहिके ७ वल्लीभेदौ । कुमारी मांसलप्रणात्ताकारपत्रा प्रतीतैव ८, थोहरी स्नुहीतरुः ९, शुम्भूची वल्लीविशेषः प्रतीत एव १०, लज्जन कन्दविशेषः ११, वंसकरिझानि कोमलतनववंशावयवविशेषाः प्रसिद्धा एव १२, गज्जरकाणि सर्वजनविदिता न्येव १३, लवणको वनस्पतिविशेषः-येन दग्धेन सर्जिका निष्पद्यते १४, लोढकः पद्मिनीकन्दः १५, गिरिकर्णिका बल्लीविशेषः १६, किसलयरूपाणि पत्राणि प्रौढपत्रादर्भाक् बीजस्थोक्कनावस्थावृक्षानि सर्वाण्यप्यनन्तकायिकानि, न तु कानिचिदेव १७, खरिसुकाः कन्दभेदाः १८, यमोऽपि कन्दविशेष एव १९, आर्द्रो मुस्ता प्रतीता २०, लवणापरपर्यायस्य भ्रमरनान्नो वृक्षस्य छुष्टिस्त्वक्, न त्वन्येऽवयवाः २१, खिल्लहडो लोकप्रसिद्धः कन्दः २२, अमृतवल्ली वल्लीविशेषः २३, मूलको लोकप्रतीतः २४, भूमिरुहाणि वृक्षाकाराणि वर्षाकालभवानि भूमिरुफोटकानीति प्रसिद्धानि २५, विरुडान्यङ्कुरितानि द्विदलधान्यानि २६, ढक्कास्तुलः शाकविशेषः, स च प्रथमोद्भूत एवानन्त-

कायिको न तु छिन्नप्रकटः २७, शूकरसंज्ञको वल्लः, स एवानन्तकायिको न तु धान्यवल्लः २८, पल्लवङ्कः शाकभेदः २९, कोमलाम्लिका अवस्थास्थिका चिञ्चिणिका ३०, आलुक ३१, पिण्डालुकौ ३२ कन्दभेदौ । एते पूर्वोक्ताः पदार्था द्वात्रिंशत्संख्याका अनन्तकायनामभिर्भवन्तीत्यर्थः । न चैतावन्येवानन्तकायिकानि किन्त्वन्येऽपि, तथाऽऽह-‘अन्यदपि’ पूर्वोक्तातिरिक्तमनन्तकायिकम्, लक्षणयुक्त्या वक्ष्यमाणलक्षणविचारण्या, समयात् सिद्धान्ततः ज्ञेयम् ।

तान्येवानन्तकायानि यथा-

घोसकरीरं कुर ति-मुयं अइकोमलं वगाईणि ।

वरुणवर्णवयार्ई-ए अंकुराई अणंताई ॥ १ ॥

घोषातकीकरीरयोः कुराः, तथाऽतिकोमलान्यवगाईणिकानि तिन्दुकाभ्रफलादीनि, तथा वरुणवटनिर्वादीनामंकुरा अनन्तकायिकाः । अनन्तकायलक्षणं चेदम्-“गूढसिरसंधिपञ्च, स मभंगमहिरुहं च छिन्नरुहं । साधारणं शरीरं, तत्त्विवरीअं च पत्तेअं” ॥ १ ॥ एवं लक्षणयुक्ता अन्येऽपि अनन्तकायाः स्युः, ते हेयाः । यतश्च-“चत्वारो नरकद्वाराः, प्रथमं रात्रिभोजनम् । परस्त्रीसंगमश्चैव, संधानानन्तकायिके ” ॥ १ ॥ उक्तमनन्तकायिकम् । घ० २ अधि० । (अनन्तकायिकस्यादाने प्रायश्चित्तं ‘पलंब’ शब्दे प्रदर्शयिष्यते) ।

अहं जंते ! आलुए मूलए सिंगवेरे हरिली । सिरिली सिसिरली किट्टिया निरिया ढीरविरालिया कण्हकंदे व-ज्जकंदे सूरणकंदे खेळूडे अइमुत्था पिण्डहलिहा लो-हाणि हूथिहूविनागा अस्सकणी । सीहकणी सादंमी मुमुंमी जे याऽवणे तहप्पगारा सव्वे ते अणंतजीवा विविहसत्ता ? । हंता गोयमा ! आलुए मूलएणंजाव अणंतजीवा विविहसत्ता ॥ भ० ७ श० २ उ० । प्रज्ञा० ।

जे भिक्खू अणंतकायसंमिस्सं जुत्तं आहारं आहारेई, आहारंतं वा साइज्ज ५ ।

जे निक्खू अणंतिकातो मूलकंदो अहणफमादि वा एवमादि संमिस्सं जो भुंजति तस्स चउशु ॥

जे भिक्खू भसणादी, भुंजेज्ज अणंतकायसंजुत्तं ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्चताविराहणं पावे ॥ ५३ ॥

आणादिया दोसा हवंति; इमे दोसा-

तं कायपरिव्यओ, तेण य बत्तेण समं वयति ।

अतिस्वप्नं अणुचित्ते, ए य विस्मृतीकादीणि आयाए ॥ ५५ ॥

इमा आयविराहणा-तेण रसालेण अतिस्वप्नेण अणुत्तेण य विस्मृतीकादी भवे मरेज्ज वा अजीरंतो वा अणतरो रोगांतको भवे-ज्ज, एवं आयविराहणा, जम्हा एते दोसा तम्हा ए भोतव्वं; कारणे तु हंजेज्जा ।

असिंवे ओमोयरिण, रायहुडे भए च गेलस्ये ।

अप्पाए रोहए वा, जयणा इमा तत्थ कायव्वा ॥ ५५ ॥

पूर्ववत् इमे वक्खमाणजयणा-

ओमं तिभागमहे, तिभाग आर्यविले चउत्थादी ।

निम्मिस्से मिस्सेया, परित्तणं ते य जा जतणा ॥ ५६ ॥

जह णव सुत्ते वक्खमाणो जहा वा पेदे भणिमा तहा वत्तव्वा ।

इमो से अक्षरस्थो-ओमं एसणिज्जं जुंजति, तिज्जाणेण वा ऊणं एसणिज्जं जुंजति, अरुं वा एसणिज्जं, तिभागं वा एसणिज्जं, आ-यं विलेण वा अत्थति । चउत्थं वा करेति, ण य अणंतकार्यं तम्मि-स्सं भुंजति जाहे णिमिस्सं लज्जति, जाहे णिमिस्सं ण लज्जति ताहे परीत्तकायमिस्सं गेएहति, जाहे तं पि न लज्जति ताहे अणंतकायमिस्सं गेएहति, जा य एणगादिजयणा सा दहव्या । नि० चू० १० व० ।

अणंतजीविअ-अनन्तजीविक-पुं० । अनन्तकार्यिकवनस्पतौ, भ० ८ श० ३ व० ।

अणंतणाण-अनन्तज्ञान-न० । अनन्तं स्वपरपर्यायापेक्षया वस्तु ज्ञायते येन तदनन्तज्ञानम् । केवलज्ञाने, दश० २ अ० ।

अणंतणाणदंसि-(ए)अनन्तज्ञानदर्शिन्-पुं० । अनन्तं ज्ञानं दर्श-नं च यस्यासावनन्तज्ञानदर्शी । केवलज्ञानिनि, सूत्र० १४ अ० ।

अणंतणाणि (ए) अनन्तज्ञानिन्-पुं० । अनन्तमविनाश्य-नन्तपदार्थपरिच्छेदकं वा ज्ञानं विशेषप्रादुर्भूतं यस्यासावनन्त-ज्ञानी । सूत्र० १४ अ० ६ अ० । उत्पन्नकेवलज्ञाने तीर्थकरे, ज्यो० ६ पाहु० । स० ।

अणंतदंसि (ए) अनन्तदर्शिन्-पुं० । अनन्तमविनाशयनन्त-पदार्थपरिच्छेदकं दर्शनं सामान्यार्थपरिच्छेदकं यस्य स अनन्तदर्शी । उत्पन्नकेवलदर्शने, सूत्र० १४ अ० ६ अ० ।

अणंतपणसिय-अनन्तप्रदेशिक-पुं० । अनन्तपरएवात्मके स्कन्धे, ज० ८ व० २ उ० ।

अणंतपार-अनन्तपार-स्त्री० । अनन्तः पारः पर्यन्तो यस्य कालस्य स अनन्तपारः । अन्तविरहितपर्यन्ते, “ केण अणंतं पारं, संसारं हिंरुई जीवो? ” आलु० । “ से पञ्चा अक्षयसा-गरे वा, महोदही वा वि अणंतपारे ” सूत्र० १४ अ० ६ अ० ।

अणंतपासि (ए) अनन्तदर्शिन्-पुं० । देखते भविष्यति वि-ज्ञानितमे तीर्थकृति, ति० ।

अणंतमिस्सिया-अनन्तमिश्रिता-स्त्री० । मूलकादिकमनन्त-कार्यं, तस्यैव सत्कैः परिपाररुपत्रैरन्येन वा केनचित् प्रत्ये-कवनस्पतिना मिश्रमवबोध्य सर्वोऽप्येषोऽनन्तकार्यिक इति वदतः सत्यमृषाजाभाभेदे, प्रज्ञा० ११ पद० ध० ।

अणंतमीसय-अनन्तमिश्रक-न० । अनन्तविषयकं मिश्रक-मनन्तमिश्रकम् । सत्यमृषाभेदे, यथा मूलकन्दादौ परीतपत्रा-दिमन्यनन्तकार्योऽयमित्यभिदधतः । स्था० १० ग्रा० ।

अणंतमोह-अनन्तमोह-त्रि० । अनन्तोऽपर्यवसितस्तद्भाषा-पेक्षया प्रायस्तस्याऽनपगमाद् मुह्यते येनाऽसौ मोहो ज्ञा-नावरणदर्शनमोहनीयात्मकः । ततश्चानन्तो मोहोऽस्येत्यनन्त-मोहः । उक्त० ४ अ० । अविनाशिदर्शनावरणमोहनीयकर्मणि, ‘ दीवपण्डेव अणंतमोहे, नेयाउयं दहमदहमेव ’ उक्त० ४ अ० ।

अणंतर-अनन्तर-त्रि० । न विद्यतेऽन्तरं व्यवधानं यस्य । ६ व० । अन्यवहिते, न० । पञ्चा० । निर्व्यवधाने, “ अण-तरं देवलोए अणंतरं मणुस्सए भवे किं परं ” । भ० १४ श० ७ उ० । कल० । “ अणंतरं चयं चइत्ता ” अन्य-वहितं व्यवधे कृत्वैत्यर्थः । (ज्ञा० ८ अ०) देवजवसम्बन्धिनं देहं त्यक्त्वैत्यर्थः । अथवाऽनन्तरम्-आयुःकयाद्यनन्तरं (चयं ति) व्यवधे (चइत्ता ति) व्युत्थां, महाधिदेहे अनन्तरं शरीरं

त्यक्त्वा, व्यवधे वा कृत्वा । विपा० १ श्रु० १ अ० । न विद्यते-ऽन्तरं व्यवधानमस्येत्यनन्तरः । वर्तमानसमये, स्था० १० ग्रा० । अणंतरस्वेतोगाढ-अनन्तरस्त्रेत्रावगाढ-त्रि० । आत्मशरीरा-वगाढक्षेत्रापेक्षया यदनन्तरं क्षेत्रं तत्रावगाढे, ‘ नो अणंतरस्त्रे-तोगाढं पोग्गत्रे अत्तमायाए आहारेति ’ । ज० ६ श० १० व० । अणंतरस्वेदोववसग-अनन्तरस्वेदोपपन्नक-त्रि० । अनन्तरं स-मयाद्यव्यवहितं खेदेन दुःखेनोपपन्नमुत्पादक्षेत्रमाप्तिलक्षणं ये-षां तेऽनन्तरस्वेदोपपन्नकाः । खेदप्रधानोत्पत्तिप्रथमसमयवर्तिषु नैरयिकादिषु, ज० १४ श० १ उ० । (अत्र दण्डकस्तेषामायुर्वन्धश्च ‘ आउ ’ शब्दे द्वि० भा० १४ पृष्ठे वक्ष्यते)

अणंतरगंठिय-अनन्तरग्रन्थित-त्रि० । ३ त० । प्रथमग्रन्थी-नामनन्तरव्यवस्थितैर्ग्रन्थिभिः सह ग्रन्थिते, ज० ५ श० ३ व० । अणंतरच्छेद्य-अनन्तरच्छेद-पुं० । स्वाक्षैव द्वैधीकरणे, “ णह-दंतादि अणंतरं णहेहिं दंतेहिं वा जं छिदति तं अणंतरच्छेद्यो जयति ” नि० चू० १ व० ।

अणंतरणिग्गय-अनन्तरनिर्गत-त्रि० । निश्चितं स्थानान्तरप्राप्त्या गतं गमनं निर्गतम् । अनन्तरं समयादिना निर्व्यवधानं निर्गतं येषां तेऽनन्तरनिर्गताः । प्रथमसमये नगरादेरुत्पत्तिषु स्थानान्तर-प्राप्तेषु, भ० १४ श० १ उ० । (अत्र दण्डकस्तेषामायुर्वन्धश्च ‘ आउ ’ शब्दे द्वि० भा० १४ पृष्ठे वक्ष्यते)

अणंतरदिट्ठंतय-अनन्तरदृष्टान्तक-पुं० । यः स्वत्वनन्तरप्रयुक्तो-ऽपि परोक्तत्वादागमगम्यत्वाद् दार्ष्टान्तिकार्थसाधनायात् न जवति तस्मिन् दृष्टान्तभेदे, दश० १ अ० ।

अणंतरपज्जत्त-अनन्तरपर्याप्त-पुं० । न विद्यते पर्याप्तत्वेऽन्तरं येषां तेऽनन्तराः, ते च ते पर्याप्तकाश्चेत्यनन्तरपर्याप्तकाः । प्रथ-मसमयपर्याप्तकेषु नैरयिकादिषु, स्था० १० ग्रा० ।

अणंतरपञ्चाकम-अनन्तरपञ्चाकृत-त्रि० । अनन्तरं व्यवधाने-न पञ्चाकृतोऽनन्तरपञ्चाकृतः । व्यवधानेन पञ्चाकृते, च० प्र० ८ पाहु० ।

अणंतरपरंपरअणिग्गय-अनन्तरपरम्परानिर्गत-पुं० । प्रथमसम-याभिर्गतेषु, ये हि नरकादुद्बृत्ताः सन्तो विग्रहगतौ वर्तन्ते न ताव-दुत्पादक्षेत्रमासादयन्ति, तेषामनन्तरजायेन परस्परजायेन चोत्पा-दक्षेत्रमाप्तत्वेन निश्चयेनानिर्गतेत्वात् । ज० १४ श० १ उ० । (अत्र दण्डकस्तेषामायुर्वन्धश्च ‘ आउ ’ शब्दे द्वि० भा० १४ पृष्ठे वक्ष्यते)

अणंतरपरंपरअणुववसग-अनन्तरपरम्परानुपपन्नक-पुं० । अनन्तरमव्यवधानं परम्परं च द्वित्रादिसमयरूपमविद्यमानमुप-पन्नमुत्पादो येषां ते तथा । विग्रहगतिकेषु, विग्रहगतौ हि द्वित्रि-धस्याप्युत्पादस्याविद्यमानत्वादिति । ज० १४ श० १ उ० ।

अणंतरपरंपरखेदाणुववसग-अनन्तरपरम्परखेदानुपपन्नक-पुं० । अनन्तरं परम्परं खेदेन नास्ति उपपन्नकं येषां ते तथा । विग्रहगतिवर्तिषु, भ० १४ श० १ उ० ।

अणंतरपुरस्खड-अनन्तरपुरस्कृत-त्रि० । स्वाव्यवहितोत्तरव-र्तिनि, “ अणंतरपुरस्खडे कालसमयसि ” अनन्तरमव्यवधानेन पुरस्कृतोऽप्रे कृतो यः सोऽनन्तरपुरस्कृतः । अनन्तरं द्वितीय इ-त्यर्थः । सू० प्र० ८ पाहु० । च० प्र० ।

अणंतरसमुदाणकिरिया-अनन्तरसमुदानक्रिया-स्त्री० । ना-स्त्यन्तरं व्यवधानं यस्याः सा अनन्तरा, अव्यवहिता । सा च

समुदानक्रिया च । क० स० । प्रथमसमयवर्तिसमुदानक्रियाया-
म, स्था० ३ डा० २ उ० ।

अणंतरसिद्ध-अनन्तरसिद्ध-पुं० । न विद्यतेऽन्तरं व्यवधान-
मर्थात् समयेन येषां तेऽनन्तराः, ते च सिद्धाश्चानन्तरसिद्धाः।
सिद्धत्वप्रथमसमये वर्तमानेषु सिद्धेषु, प्रज्ञा० १ पद । स्था० ।

अणंतरहिय-अनन्तरहित-त्रि० । अव्यवहिते, आचा० १ शु० १
अ० ३ उ० । सचिन्ते, आय० ३ अ० । “जे भिक्खू माउग्गामस्स
मेहुणवडियाए अणंतरहियाए पुढवीए णिसियावेज्ज वा” अन-
न्तरहितया, अनन्तरहिया णाम सचिन्ता । नि० चू० ७ उ० ।

अणंतरागम-अनन्तरागम-पुं० । आगमभेदे, अर्थोपेक्षया गण-
धराणामनन्तरागमः । सूत्रापेक्षया गणधराणिप्याणामनन्तरा-
गमः । सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० ।

अणंतराहारग-अनन्तराहारक-पुं० । अनन्तरानव्यवहितान्
जीवप्रदेशैराक्रान्ततया स्पृष्टतया वा पुद्गलानाहारयन्तित्यन-
न्तराहारकाः । जीवप्रदेशैः स्पृष्टानां पुद्गलानामाहारकेषु नैर-
यिकादिषु, स्था० १० डा० । अनन्तरमुपपातक्षेत्रप्राप्तिसमयमेव
आहारयन्ति इत्यनन्तराहाराः । प्रज्ञा० ३४ पद । प्रथमसमया-
हारकेषु, स्था० १० डा० । (‘आहार’ शब्दे अनन्तराहारग्रहणं
शरीरस्य निष्पत्तिरित्येवमादिक्रमो द्वि० भागे वदयते)

अणंतरिय-अनन्तरित-त्रि० । न० त० । अव्यवहिते, विशेष० ।

अणंतरोगाढग-अनन्तरावगाढक-पुं० । अनन्तरं संप्रत्येव स-
मये कचिदाकाशदेशेऽवगाढा आश्रितास्त एवानन्तरावगा-
ढकाः । प्रथमसमयावगाढकेषु विवक्षितं क्षेत्रं द्रव्यं वाऽपेक्षया-
व्यवधानेनावगाढेषु नैरयिकादिजीवेषु, स्था० २ डा० १ उ० ।

अणंतरोपनिधा-अनन्तरोपनिधा-स्त्री० । उपनिधानमुपनिधा,
धातूनामनेकार्थत्वात्तन्मार्गणमित्यर्थः । अनन्तरेणोपनिधाऽनन्त-
रोपनिधा । अनन्तरयोगस्थानमधिकृत्य उत्तरस्य योगस्थानस्य
मार्गणे, पं० सं० ५ डा० । क० प्र० ।

अणंतरोववणग-अनन्तरोपपन्नक-पुं० । न विद्यतेऽन्तरं व्य-
धानमस्येत्यनन्तरः वर्तमानः समयः । तत्रोपपन्नकाः, स्था०
१० डा० । न विद्यतेऽन्तरं समयादिव्यवधानमुपपन्ने उपपाते
येषां ते अनन्तरोपपन्नकाः । प्रथमसमयोत्पन्नेषु, भ० १३ श०
१ उ० । येषामुत्पन्नानामेकोऽपि समयो नातिक्रान्तस्ते एते ।
स्था० १० डा० । एकस्मादनन्तरमुत्पन्नेषु नैरयिकादिषु वैमानि-
कपर्यन्तेषु, स्था० २ डा० २ उ० ।

अणंतवगभइय-अनन्तवर्गजक्त-त्रि० । अनन्तवर्गापवर्तिते,
“ सोऽणंतवगभइओ सव्वागासेण मीणज्जा ” औ० ।

अणंतवचित्ताणुपेक्ष-अनन्तवृत्तितानुपेक्षा-स्त्री० । अनन्ता
अत्यन्तं प्रभूता वृत्तिवर्तनं यस्यासावनन्तवृत्तिः, तस्या अनु-
पेक्षा अनन्तवृत्तितानुपेक्षा । भवसन्तानस्यानन्तवृत्तितानु-
वृत्तितानुपेक्षायां शुक्रध्यानस्य प्रथमानुपेक्षायाम्, यथा-‘एस अ-
णार्ह जीवो, संसारसागरो व्व दुत्तारो । नारयतिरियनरामर-
भवेसु परिहिंइए जीवो ’ ॥१॥ स्था० ४ डा० १ उ० । औ० । भ० ।
अनन्तवर्तितानुपेक्षा-स्त्री० । अनन्ततया वर्तते इति अनन्तव-
र्ती, तद्भावस्तत्ता, भवसन्तानस्येति गम्यते; तस्या अनुपेक्षा ।
शुक्रध्यानभेदे, स्था० ४ डा० १ उ० ।

अणंतविजय-अनन्तविजय-पुं० । भरतक्षेत्रे भविष्यति चतुर्वि-
ंशे तीर्थकरे, स० । ति० । युधिष्ठिरशस्त्रे, वाच० ।

अणंतविष्णु-अनन्तविज्ञान-पुं० । अनन्तमप्रतिपाति, विशि-
ष्टं सर्वव्यपार्यायविषयत्वेनोत्कृष्टं, केवलाख्यविज्ञानं ततोऽनन्तं
विज्ञानं यस्य सोऽनन्तः । केवलनि, स्था० १ श्लो० ।

अणंतवीर्य-अनन्तवीर्य-पुं० । जमदग्निजार्ज्याया रेणुका-
याः स्वसुःपत्न्यौ कार्तवीर्यपितरि, आ० चू० १ अ० । आ० म० ।
आ० क० । दर्श० । भरतक्षेत्रे भविष्यति त्रयोविंशे तीर्थ-
करे, ती० २१ कल्प० ।

अणंतसंसारि-अनन्तसंसारिक-पुं० । अनन्तश्चासौ संसार-
श्चानन्तसंसारः, सोऽस्यास्तीत्यनन्तसंसारिकः । ‘अतोऽनेकस्व-
रात्’ इतीकप्रत्ययः । अपरिमितसंसारे, रा० । प्रति० । नैर-
यिकादिवैमानिकपर्यन्तेषु, स्था० २ डा० २ उ० ।

अथ केनाजितमनन्तसंसारित्वम् ? इति प्रश्ने उत्तरमाह—

जे पुण गुरुपादिणीया, बहुमोहा ससबला कुसीला य ।

असमाहिणा मरंति ज, ते हुंति अणंतसंसारी ॥१६॥

(जे पुण) ये पुनः, गृणात्यभिधत्ते तत्त्वमिति गुरुः, तं प्रति, ज्ञा-
नाद्यवर्णवाद्भाषणादिना प्रत्यनीकाः प्रतिकूलाः, तथा बहुमोहा-
स्त्रिशमोदनीयस्थानवर्तिनः, सह शबलैरेकविंशत्या शबलस्था-
नैर्वर्तन्ते ये ते सशबलाः, कुत्सितं शीघ्रमाचारो येषां ते कुशी-
लाः । चः समुच्चये । एवंविधा येऽसमाधिनाऽऽतैरौघजावे वर्त्त-
माना भ्रियन्ते, तेऽनन्तसंसारिणो भवन्तीति । आनु० ।

अणंतसमयसिद्ध-अनन्तसमयसिद्ध-पुं० । अनन्तेषु समयेषु
एकैकसिद्धे, स्था० १ डा० १ उ० ।

अणंतसेण-अनन्तसेन-पुं० । तृतीयायामवसर्पिण्यां जाते च-
तुर्थकुलकरे, स० । मञ्जिलपुरवास्तव्यस्य नागगृहपतेः सु-
रसानाभ्यां प्रार्थयां जाते पुत्रे; तत्कथा अन्तर्दृष्टायास्तृती-
ये वर्गे द्वितीयाध्ययने सूचिता, तत्रैव प्रथमाध्ययनोक्ताऽणीय-
स्येव ज्ञावनीया (अन्त०) । अस्य द्वाविंशद्भार्याः, द्वाविंशत्क एव
दानम्, त्रिंशतिवर्षाणि पर्यायः, चतुर्दशपूर्वाणि भुतम्, शत्रुञ्जये
सिद्धिः । वस्तुतस्तु अयं वसुदेवदेवकीसुतः । अन्त० ४ धर्गे ।

अणंतसो-अनन्तशस्-अव्य० । बहुवारमित्यर्थे, निरवधिक-
काक्षमित्यर्थे च । सूत्र० १ शु० १ अ० ३ उ० । “ गम्यमेस्सं-
ति णंतसो ” इति । अनन्तशो निर्विच्छेदमिति वृत्तिकारः ।
सूत्र० १ शु० १ अ० २ उ० ।

अणंतहियकापुय-अनन्तहितकामुक-त्रि० । मोक्षकामुके, दश०
६ अ० २ उ० ।

अणंताणंत-अनन्तानन्त-त्रि० । अमन्तेन गुणिता अनन्ताः ।
अनन्तगुणितेषु अनन्तेषु, भ० १४ श० २ उ० ।

अणंताणुबंधि [ण]-अनन्तानुबन्धिन्-पुं० । अनन्तं संसारं
प्रथमनुबध्नाति अविच्छिन्नं करोतीत्येवंशीलोऽनन्तानुबन्धी । अ-
नन्तो वाऽनुबन्धो यस्येत्यनन्तानुबन्धी । सम्यग्दर्शनसहभावि-
कमास्वरूपपशमादिचरणलवनिबन्धिनि क्रोधादिकषाये, स्था०
४ डा० १ उ० । यद्वाचि-“ यस्मादनन्तं संसारं-मनुबध्नाति देहि-
नः । ततोऽनन्तानुबन्धीति, संज्ञा तेषु निवेशिता ” ॥१॥ ते च चत्वारः
क्रोधमानमायालोभाः । यद्यपि जैतेषां शेषकषायोदयरहिताना-
मुद्यो नास्ति, तथाऽप्यवश्यमनन्तसंसारमूलकारणमिध्यायो-

इयाऽऽपेक्षकत्वादेवोमेवानन्तानुबन्धित्वव्यपदेशः । शेषकपाया
 ह्यवश्यं मिथ्यात्वोदयमाक्षिपत्यतस्तेषामुदययोगपक्षे सत्यपि
 नायं व्यपदेश इत्यसाधारणमेवैतन्नामेति । कर्म० १ कर्म० ।
 ('कसाय' शब्देऽपि तृ०भा०३६७पृष्ठे भावितमेतद् विस्तरतः)
 अण्ताणुबंधिविसंजोयणा-अनन्तानुबन्धिविसंजोयना-स्त्री०
 अनन्तानुबन्धिनं कषायाणां विषमयोजनायाम्, (विनाशे) । अन-
 तानुबन्धिनं कषायाणामुपशमनास्थाने विसंयोजना भवति ।
 क० प्र० (तत्प्रकार 'उवसम' शब्दे द्वि०जा०१०२७ पृष्ठे वक्ष्यते)
 अण्तिथि-अनन्तिक-न० । अन्तिकमासकं तन्निषेधादनन्तिकम्,
 नञोऽलपार्थत्वात् । अनासन्ने, भ० ५ श० ४ उ० ।
 अण्दमाण-अनन्दमत्-त्रि० । सौख्यमनुज्जति, तं० ।
 अण्दिय-अनन्दित-त्रि० । अधोलोकवासिन्यामष्टम्यां दिक्कु-
 मार्याम्, आ० क० ।
 अण्ध-अनन्ध-पुं० । अन्धपुरनगरेष्वरे राक्षि, "अंधपुरं नगरं
 तत्थ अण्धो राया" इ० ४ उ० । नि० चू० ।
 अण्विद्व-अनामद्व-त्रि० । न० त० । स्वस्वादादचक्षिते, आचा०
 २ श्रु० १ अ० ७ उ० । अनाम्लीभूते जीवितविप्रमुक्ते पानकादौ,
 नि० चू० १९ उ० ।
 अण्मुवाइ [ण]-अनश्रुपातिन्-पुं० । न अश्रु पातयतीति
 मार्गादिस्त्रेदेष्वपि अनश्रुपातनशीले शुभाश्वदौ, "अं अचंरुपा-
 नि अदंरुपाणि अण्मुवाइ" जं० ३ वक्त्र० ।
 अणकम्म-अनःकर्मन्-न० । अनः शकटम्, तत्कर्म अनःकर्म । शकटश-
 कटाङ्गघटनखेटनविक्रयादौ, थ० । एतच्च पापप्रकृतीनां कारणमि-
 ति कृत्वा श्रवणेन त्यक्तव्यम् । यदाह-"शकटानां तदङ्गानां, घट-
 नं खेटनं तथा । विक्रयश्चेति शकटा-जीविका परिकीर्तिता" ॥१॥
 तत्र शकटानामिति चतुष्पदवाह्यानां वाहनानां, तदङ्गानां चक्रा-
 दीनां घटनं स्वयं परेण वा निष्पादनं, खेटनं वाहनं च शकटाना-
 मेष सम्भवति, स्वयं परेण वा विक्रयश्च । शकटादीनां तदङ्गा-
 नां खेदं कर्माणि सकलचतुोपमर्दनजननं गवादीनां च वधबन्धा-
 दिहेतुः । थ० २ अधि० ।
 अणकर-ऋणकर-पुं० । अण्णं पापं करोतीति ऋणकरः । चतुर्विंशे
 गौणप्राणातिपाते, प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।
 अणक [वख] अनक्ष-पुं० । ग्लेच्छभेदे, प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।
 अणकजिण्ण-अनासाभिन्न-त्रि० । अनस्तिते बलीवदादौ,
 "अणिहंणिण्हिं अणकभिण्हिं गोणेहिं तसपाणविवज्जिण्हिं
 विस्सेहिं विस्तिं कप्पेमाणा विहरंति" भ० ८ श० ५ उ० ।
 अणक्खरसुय-अनङ्गरश्रुत-न० । द्वेदितशिरःकम्पनादिनि-
 मित्ते मामाह्वयति वारयति वेत्यादिरूपे अभिप्रायपरिहान-
 स्वरूपेऽक्षरश्रुतविप्रकृते भुतभेदे, कर्म० १ कर्म० ।
 से किं तं अणक्खरसुयं ? । अणक्खरसुयं अणोगविहं पप्पुत्तं ।
 तं जहा-"ऊससियं नीससियं, निच्छूढं स्वासियं च द्वीयं
 च । निहंसिधिय मणुसारं, अणक्खरं गेलियाईयं" ॥१॥ सेत्तं
 अणक्खरसुयं ॥
 अथ किं तदनङ्गरश्रुतम्-अनङ्गरात्मकं श्रुतमनङ्गरश्रुतम् । आचा-
 र्ये आह-अनङ्गरश्रुतमनेकविधम्-अनेकप्रकारं प्रकृतम् । तथा-
 (ऊससियमित्यादि) उच्छ्वसनमुच्छ्वसितम्, भावे निष्ठाप्रत्य-

यः । तथा निःश्वसनं निःश्वसितम्, निष्ठीवनं निष्ठीवितम्, काशनं
 काशितम् । चशब्दः समुच्चयार्थः । द्विका कृतम्, एवाऽपि ।
 चशब्दः समुच्चयार्थः, परमस्य व्यवाहितः प्रयोगः । सेटिकादिकं
 चेत्येवं छुध्यम् । तथा निःसिक्तितम् । अनुस्वारवत्-अनुस्वार-
 मित्यर्थः । तथा सेटिकादिकं चानङ्गरं श्रुतम् : न० ।

अथ ज्ञाप्यम्-

ऊससियाई दव्वसु-यमेत्तमहवा सुओवउत्तस्स ।

सव्वो वि य वावारो, सुयमिह तो किं न चेद्वा वि ? ॥

इदोच्छ्वसितादि अनङ्गरश्रुतं, छव्यश्रुतमात्रमेवाधगतव्यम्;
 शब्दमात्रत्वात् । शब्दश्च जावश्रुतस्य कारणमेव; यच्च कारणं
 तद्व्यमेव जवतीति जावः । जवति च तथाविधोच्छ्वसितनिःश्व-
 सितादिश्रवणे शशकोऽयमित्यादि ज्ञानम् । एवं विशिष्टाभि-
 सन्धिपूर्वकनिष्ठश्रुतकासितश्रुतादिश्रवणेऽप्यात्मज्ञानादि ज्ञानं
 वाच्यमिति । अथवा श्रुतज्ञानोपयुक्तस्यात्मनः सर्वात्मनोप-
 योगात्सर्वोऽप्युच्छ्वसितादिको व्यापारः श्रुतमेवेह प्रतिपत्तव्य-
 मित्युच्छ्वसितादयः श्रुतं भवत्येवेति । आह-यद्येवं ततो गमना-
 गमनचलनस्पन्दनादिरूपाऽपि चेष्टा व्यापार एव, ततः श्रुतोपयुक्त-
 संबन्धिनी एवाऽपि किं श्रुतं न जवति ? । उच्यते-कः किमाह ? ।
 प्राप्नोत्यनेन न्यायेन साऽपि श्रुतं, किन्तु-

रूढी य तं सुयं सु-चइ चि चेद्वा न सुचइ कयाइ ।

अहिगमया वण्णा इव, जमणुस्सारादओ तेणं ॥

उक्तन्यायेन श्रुतत्वप्राप्तौ समानायामपि तदेवोच्छ्वसितादि श्रुतं,
 न शिरोधूननकरचलनादिचेष्टा ; यतः शास्त्रलोकप्रसिद्धा
 रूढिरियं तत् उच्छ्वसिताद्येव श्रुतं रूढं, न चेष्टेत्यर्थः । श्रूयते
 इति श्रुतमिति चान्वर्थवशात् । तदेवोच्छ्वसितादि श्रुतम्, न चेष्टे-
 त्येवं चशब्दः पक्षान्तरसूचको भिन्नक्रमश्च । करादिचेष्टा तु
 हृदयत्वात्कदापि न श्रूयत इति कथमसौ श्रुतं स्यात् ? इत्यर्थः ।
 अनुस्वारादयस्त्वकारादिवर्णा इवार्थस्याधिगमका, एवेति तेन
 कारणेन ते निर्विवादमेव श्रुतमिति गाथायः । इत्यनङ्गरश्रुतमि-
 ति विशेषः ।

टिट्ठि चि नंदगोव-स्स बालि वत्थे निवारोइ ।

टिट्ठि चि य मुच्छदण, सेसा लट्ठीनिवाण ॥

नन्दगोपस्य बालिका केशादिकं रक्तांती वत्सकान् बालगोरु-
 पान् टिट्ठि इत्यनुकरणानुरूपमनुकार्यमुच्चरन्ती निवारयति । तथा
 ये मुग्धा हरिणादयस्तानपि टिट्ठि इत्येवं निवारयति । शेषास्तु
 सण्णभ्रूतीन् यष्टिनिपातेन निवारयति । अत्र टिट्ठि इत्येतदन-
 क्रमपि वत्सादीनां प्रतिषेधलक्षणार्थप्रतिपत्तिहेतुरूपं जायते,
 इत्यनङ्गरश्रुतम् । वृ० १ उ० । कर्म० । विशेषः ।

अण्णगरहिय-अगर्हित-त्रि० । परममुनिभिरपि महापुरुषैः सेलि-
 तत्वात् सामायिके, आ० म० द्वि० ।

अण्णगर-अनगर-पुं० । अनगरशब्दो व्युत्पन्नोऽव्युत्पन्नश्च । अ-
 व्युत्पन्नः साधौ, "अनगरो मुनिमौनी, साधुः प्रव्रजितो व्रती ।
 श्रमणः कृपणश्चैव, यतिश्चैकार्थवाचकाः" ॥१॥ इति । वत्त० । व्यु-
 त्पन्नोऽनगरशब्दो द्विधा-उच्यते-जावभेदात् । तत्र उच्यते-अनगरमनै-
 र्हुमहपदादिभिर्निवृत्तम्, भावागारं पुनरगैर्विपाककालेऽपि जीव-
 विपाकतया शरीरपुद्गलादिषु बहिःप्रवृत्तिरहितैरवस्थासु-
 ष्यादिभिर्निवृत्तं कषायमोहनीयम् । तत्र उच्यते-अनगरपक्षे नञ-
 तु निषेधे । अविद्यमानगृहे; भावागारपक्षे स्वल्पकषयमोहनीये;

कषायमोहनीयं हि कर्म । न च कर्मणः स्थित्यादिभूयस्त्वे विर-
तिसम्भवः । यत आगमः—“ सप्तहं पयमीयं, अम्भितरओ य
कोडकोमीए । काठण सागराणं, जह लहइ चउण्हमखयरं” ॥१॥
इत्यादि । उक्तं १ अ० ।

(१) एतन्निर्णयः—

अणगारे निक्खेवो, चउण्विहो डुविहो होइ दव्वम्मि ।

आगम नोआगमतो, आगमतो होइ सो तिविहो ॥

जाणगसरीरभविण, तव्वइरित्ते य णिएहवईसु ।

जावे सम्मदिट्ठी, अगारवासा विणिम्मुक्को ॥ उक्तं नि० ।

स्पष्टमिदं गाथाचयम्, नवरं, तद्व्यतिरिक्तं निह्वादिषु, आदि-
शब्दादन्त्येष्वपि चारित्रपरिणामं विना गृह्यजावत् । निर्धारणे
सप्तमी । ततश्च यस्तेषु मध्ये अनगारत्वेन लोके रुढ इत्युपस्था-
रः स तद्व्यतिरिक्तो ध्यानगारो, भावे सम्यग् दृष्टिः सम्यग्-
दर्शनवान्, निश्चयतो यत्सम्यक्त्वं तन्मैत्रिमिति । चारित्र्यं च अना-
रवासेनानगरवासेन वा, प्राकृतत्वात् तृतीयार्थे पञ्चमी । विशेष-
ण तत्प्रतिबन्धपरित्यागरूपेण, निर्मुक्तस्त्यक्तः, विनिर्मुक्तोऽन-
गार इति प्रक्रमः । उक्तं ३४ अ० भ० प्रज्ञा० स० सुत्र० । नि०
चू० । द्वा० । सु० प्र० । रा० । जं० । आचा० । परित्यक्तद्रव्य-
जावगृहे, नं० । सामान्यसाधौ, भ० १५ श० १ उ० । गृहस्थेति,
सूत्र० २ श्रु० १ अ० । त्यक्तगृहव्यापारे, आचा० २ श्रु० ६ अ०
२ उ० । द्वा० । पुत्रदुहितृनुपाश्रयतिधाज्यादिरहिते, आचा० १
श्रु० २ अ० ५ उ० । भिक्षौ, स्था० ६ त्रा० १० उ० ।

(२) अनगारत्वं वीरान्तेवासिनां वर्णकः—

ते एं काले एं ते णं समए णं समणस्स जगवओ महावीरस्स
बहवे अणगारा जगवतो अप्पेगइआ आथारधरा जाव विवाग-
सुअधरा (तत्थ तत्थ) ताहिं ताहिं देसे देसे गच्छागच्छं गुम्मागुम्मं
फुड्डाफुड्डं अप्पेगइआ वायंति, अप्पेगइया पडिपुच्छंति, अप्पे-
गइया परियट्ठंति, अप्पेगइया अणुप्पेहंति, अप्पेगइआ अक्खे-
वणीओ निक्खेवणीओ संवेअणीओ णिव्वेअणीओ चउ-
ण्विहाओ कहाओ कहंति । अप्पेगइआ उहुं जाणू अहो सिरा
काणकोटोवगया संजमेणं तवसा अप्पाणं जावेमाणो विहरं-
ति संसारजउव्विग्गा जीआ जम्मणजरमरणकरणं गंभीरउ-
क्खपक्खुजिअपउरसज्जितं संजोगविओगवीचीचिंतापसंग-
पपरिअवहबंभमहद्विउल्लकल्लोलकलुणा विलाविअलोजक-
लकजंतवोलवहुत्तं अवमाणफेणतिव्विक्खिसणपुल्लपुल-
प्पजूअरोगवेंअणपरिभवविणिवायफरुसधरिसणासमावडि-
अकडिणकम्मपनत्थतरतरंगंतनिच्चमच्चुजयतो अपडं क-
सायपायालसंकुलं भवसयसहस्सकलुसजलसंचयं पतिजयं
अपरिमिअमहित्थकलुसमतिवाउवेगे उच्छुम्ममाणदगरयरं-
धआरवरफेणपउरआसापिवासधवलं मोहमहावत्तजोगभम-
माणगुप्पमाणुच्छलंतपच्चोणिपत्ताणि यपमायचंरुवहुदुत्ता-
वयसमाहयुच्छायमाणपञ्जारघोरकंदियमहारवरवंतजेरवरवं
अएणाण भभंतमच्छपरिहत्थअणिहुतिदितमहामगरतुरिअ-
चरियवोरुवभमाणनचंतचवलचंचलचलंतयुम्भंतजलसमूहं
अरतिअविसायमोगमिच्छत्तसेलसंककं अणाइसंताणकम्म-

बंधणकिळेसचिक्खिउत्तारं अमरासुरनरतिरियनिरयगइग-
मणकुडिलपरिवत्तविउल्लवेत्तं चउरंतमहंतमणवदग्गसंसार-
रसागरं जीमदरिसणिज्जं तरंति, धीइधणिअनिप्पकंपेण तुरि-
यं चवत्तं संवरवेरगगतुरंगकूवयसुसंपउत्तेणं एणसितविगल-
मूसिएणं सम्मत्तविमुच्छल्लणिज्जामएणं धीरा संजमपोएण
सोल्लकलिआ पसत्थज्जाणतववायपणोद्धिअपहाविएण उ-
ज्जमववसायगगहियणिज्जरणजयणउवओगणणदंसणवि-
सुदवयसंरुजरिअसारा जिणवरवयणोवदिट्ठमग्गेण अकु-
दिलेण सिद्धमहापट्ठणाभिमुहा समणवरसत्थवाहा सुसुइ-
सुसंभाससुपएहसासा गामे गामे एगरायंणगरे एगरे पंच-
रायं दूइजया जिइदिया णिब्भया गयजया सचित्ताचित्त-
मीसिएसु दव्वेसु विरागइंगया संजया विरया मुत्तां हहआ
णिरवकंखा साहू णिहुआ चरंति धम्मं ॥

‘अप्पेगइया आथारधरेत्यादि’ प्रतीतम् । कश्चित् दृश्यते (तत्थ
तत्थं ति) उद्यानादौ (तहिं तहिं ति) तदंशोक्तामेवाह-वेद्ये
देशे अवग्रहभागी वीप्साकरणं वाऽऽधारबाहुल्येन साधुबाहु-
ल्यप्रतिपादनार्थम् (गच्छागच्छं ति) एकाचार्यपरिवारो गच्छुः
गच्छे गच्छे गत्वा गच्छागच्छि, वाचयन्तीति योगः । दण्डा-
दण्ड्यादिवच्छब्दसिद्धिः । एवं गुम्मागुम्मि फुड्डाफुड्डं च; न-
वरं, गुल्मं गच्छैकदेशः उपाध्यायाधिष्ठितः, फुडुकं लघुतरो
गच्छदेश एव गणावच्छेदिकाधिष्ठित इति । अथ प्राकृतवा-
चना- (वायंति) सूत्रवाचनां ददति (पडिपुच्छंति
ति) सूत्रार्थं पृच्छन्ति (परियट्ठंति) परिवर्तयन्ति तावेव
(अणुप्पेहंति ति) अनुप्रेक्षन्ते तावेव चिन्तयन्ति (अ-
क्खेवणीओ ति) आतिप्प्यते मोहात् तत्त्वं प्रत्याकृष्यते श्रोता
यकाभिरित्याक्षेपणः (विक्खेवणीओ ति) वित्तिप्यते कुमा-
र्गविमुखो विधीयते श्रोता यकाभिस्ता विक्षेपणः (संवेय-
णीओ ति) संवेद्यते मोक्षसुखाभिलाषी विधीयते श्रोता य-
काभिस्ता संवेदन्यः (निव्वेयणीओ ति) निर्वेद्यते संसारनि-
र्विणो विधीयते श्रोता यकाभिस्ता निर्वेदन्यः । तथा (उहुं
जाणू अहो सिर ति) शुद्धपृथिव्यासनवर्जनादौप्रपहिकति-
पद्याया अभावाच्चोक्तुकासनाः सन्तोऽपदिश्यन्ते ऊर्द्धं जा-
नूनी येषां ते ऊर्द्धजानवः, अधः शिरसोऽधोमुखाः, नोद्धंतिर्य-
ग्धा वित्तिसदृश्य इत्यर्थः । (आणकोटोवगय ति) ध्यानरूपो
यः कोष्ठस्तमुपगता ये ते तथा, ध्यानकोष्ठप्रवेशनेन संवृतेन्द्रिय-
मनोवृत्तिध्याना इत्यर्थः, संयमेन तपसाऽऽत्मानं भाषयन्तो वि-
हरन्तीति । प्रकारान्तरेण स एवोच्यते—(संसारभउव्विग्ग ति)
प्रतीतम् । (जम्मणजरमरणेत्यादि) जन्मजरामरणान्येव करणा-
नि साधनानि यस्य तत्तथा तच्च तज्जमीरदुःखं च तदेव प्र-
क्षुभितं प्रचुरं सलिलं यत्र स तथा; तं संसारसागरं तरन्ती-
ति योगः । (संजोगविओनेत्यादि) संयोगवियोगा एव वि-
चयस्तरङ्गा यत्र स तथा, चिन्ताप्रसङ्गश्चिन्तासातत्यमित्यर्थः,
स एव प्रसृतं प्रसरो यस्य स तथा, बधाः हननानि, बन्धाः
संयमनानि, तान्येव महान्तो दीर्घा विपुलाश्च विस्तीर्णाः क-
ल्लोला महोर्मयो यत्र स तथा, करुणानि विलापितानि यत्र स
तथा, स चासौ लोभश्च स एव कलकलायमानो यो बोलो
ध्वनिः स बहुलो यत्र स तथा—ततः संयोगादिपदानां कर्म-
धारयः अतस्तम्, (अवमाणेत्यादि) अपमानमवापूजनमेव,

फेनो यत्र स तथा । तीव्रखिसनं चात्यर्थनिन्दा, पुलमुलप्रभृता अनवरतोद्भूता या रोगवेदना । पाठान्तरे-तीव्रखिसनप्रलुम्पितानि च, प्रभूतरोगवेदनाश्च; परिभवविनिपातश्च पराभिभवसम्पर्कः । परुषधर्षणाश्च निष्ठुरवचननिर्मत्सनानि, समापितानि समापन्नानि बद्धानि यानि कठिनानि कर्कशोद्यानि, कर्माणि ज्ञानावरणादीनि, तानि चेति द्वन्द्वः; ततः एतान्येव ये प्रस्तराः पायाणाः, तैः कृत्वा तरङ्गैः रिङ्गद्वीचिभिश्चलद्, नित्यं ध्रुवं, मृत्युभयमेव मरणभीतिरिव, तोयपृष्ठं जलापरितनभागो यत्र स तथा, ततः कर्मधारयः । अथवा अपमानफेनमिति तोयपृष्ठस्य विशेषणमतो बहुव्रीहिरेवास्तु, तम्, [कसायेत्यादि] कषाय एव पातालाः पातालकषायास्तैः संकुलो यः स तथा तम्, भवसयसहस्सेत्यादि भवशतसहस्राण्येव कलुषं जलानां संचयो यत्र स तथा तम्, पूर्वं जननादिजन्यदुःखस्य संलिलतोक्ता, इह तु भवानां जननादिधर्मवतां जनिविशेषसमुदायतोक्तेति न पुनरुक्तव्यमिति [पश्यति] व्यक्रमः, [अपरिमितेत्यादि] अपरिमिता अपरिमाणा या महच्छा बृहदभिलाषा सा येषां ते लोकास्तेषां कलुषा मलिना या मतिः सैव वायुवेगस्तेन 'उद्धुम्भमाणं उद्धुम्भमाणं वा' उत्पाद्यमानं यदुदकरज उदकरेणुसमूहः, तस्य रयो वेगस्तेनान्धकारो यः स तथा, वरफेनेनेव प्रचुराशापिपासाभिः, तत्र प्रचुरा बहव आशाः अप्राप्तार्थानां प्राप्तिस्मभावनाः, पिपासास्तु तेषामेवाकाङ्क्षाः, अतस्ताभिर्धवल इव धवलो यः स तथा, ततः कर्मधारयः, अतस्त्वमः [मोहमहावचेत्यादि] मोहरूपे महावर्त्ते भोमरूपं भ्राम्यन्मण्डलेन भ्रमद् गुण्यभ्राकुलीभवत्, उच्छलन् उत्पतत्, प्रत्यवनिपतच्छाधःपतत्, पानीयं जलं यत्र स तथा, प्रमादा मयाद्यस्त एव चण्डबहुदुष्टस्वापदाः रौद्रभूरिचुद्रव्यालास्तैर्यै समाहताः प्रहता उद्भावन्तश्च उत्तिष्ठन्तो वा विविधं चेष्टमानाः, समुद्रपक्षे मत्स्यादयः, संसारपक्षे पुरुषादयः, तेषां प्राग्भारः पूरो वा समूहो यत्र स तथा, तथा घोरो यः क्रन्दिमहारवः स एव रवन् प्रतिशब्दकरणतः शब्दायमानो भैरवरवो भीमघोरो यत्र स तथा, तत्पदत्रयस्य कर्मधारयः, ततस्तम्, [अणगारमतेत्यादि] अज्ञानान्येव भ्रमन्तो मत्स्याः (परिहृतं ति) दक्षा यत्र स तथा, अनिभृतान्यनुपशान्तानि यानिन्द्रियाणि तान्येव महामकारास्तेषां यानि त्वरितानि शीघ्राणि चरितानि चेष्टितानि तैः (खो-खुन्नमाणे ति) शृशं कुञ्चमाणो, नृत्यन्निव नृत्यंश्च चपन्नानां मध्ये चञ्चलश्चास्थिरत्वेन, चञ्चलश्च स्थानान्तरगमनेन, घूर्णश्च घ्राम्यन् जलसमूहो जलसंघातः, अन्यत्र जरुसमूहो यत्र स तथा, ततः कर्मधारयः, ततस्तम्, [अरतिजयेत्यादि] अरतिभयविषादशोकमिथ्यात्वानि प्रतीतानि, तान्येव शैलास्तैः संकटो यः स तथा, तम् । (अणाइसंताणेत्यादि) अनादिसन्तानमनाविप्रवाहं यत् कर्मबन्धनं तच्च, क्रेशाश्च रागादयस्तल्लक्षणं यच्चिक्खिद्धं कर्दमस्तेन सुष्ठु दुस्तारो यः स तथा, तम्, (अमरासुरेत्यादि) अमरासुरतिर्दह-निरयगतिषु यक्रमनं तदेव कुटिलपरिवर्त्तावर्तपरिवर्त्तना विपुला च विस्तीर्णा वेला जलवृक्षलक्षणा यत्र स तथा, तम्, (चउरत-मइतं ति) चतुर्विभागं दिग्भेदगतिज्ञेदाज्यां महान्तं च महायामम्, (अणवदगं ति) अनवदग्रमनन्तमित्यर्थः, विस्तीर्णं संसारसागरमिति व्यक्तम् । (भीमदरिसाण्डजं ति) भीमो दृश्यत इति-भीमदर्शनीयस्तं, तरन्ति लङ्घयन्ति संयमपोतेनेति योगः । किम्भूतेन (धीईधणिअणिपकपेण ति) धृतिरज्जुबन्धनेन, धनिकमन्त्यर्थः, निष्प्रकम्पोऽविचलितो यः स, मध्यमपदलोपाद् धृतिधनिक-

निष्प्रकम्पस्तेन त्वरितं, चपलमतित्वरितं यथा जघनीत्येवं तरन्ति । (संवरवेरगेत्यादि) संवरः प्राणातिपातादिविरतिरूपः, वैराग्यं कषायनिग्रहः, एतल्लक्षणो यस्तुल्ल उच्चः कूपकस्तम्भविशेषस्तेन, सुष्ठु संप्रयुक्तो यः स तथा, तेन [णाणेन्यादि] ज्ञानमेव सितः सितपटः स विमल उच्छिद्यो यत्र स तथा तेनः णकारश्चेह प्राकृतशैलीप्रभवः [सम्मत्तेत्यादि] सम्यक्वरूपो विशुद्धो निर्दोषो बन्धोऽवाप्तो निर्यामकः कर्णधारो यत्र स तथा, तेन, धीराः अक्को-जाः, संयमपोतेन शीघ्रकक्षिता इति च प्रतीतम् । (पसत्थेत्यादि) प्रशस्तं ध्यानं धर्मादि तद्वत् यत्तपः स एव वातो वायुस्तेन यत् प्रणेदितं प्रेरणं तेन प्रधावितो वेगेन चञ्चितो यः स तथा, तेनः संयमपोतेनिति प्रकृतम् । (उज्जमववसायेत्यादि) उद्यम अनालस्यं, व्यवसायो वस्तुनिर्धायः, सङ्घापापो वा, ताज्यां मूलक-लपाज्यां यद् गृहीतं क्रीतं निर्जरणयतनोपयोगज्ञानदर्शनविशुद्ध-व्रतकूपं भाएरुकायाणकं तस्य भरितः संयमपोतभरणेन पिण्डितः सारो वैस्ते तथा; श्रमणवरसार्थवाहा इति योगः । तत्र निर्जे-रणं तपः, यतना बहुदोषत्यागेनाल्पदोषाश्रयणम्, उपयोगः सावधानता, ज्ञानदर्शनाज्यां विशुद्धानि व्रतानि, अथवा ज्ञानदर्शने च विशुद्धव्रतानि चेति समासः । व्रतानि च महाव्रतानि । पाठान्तरे- (णारुदंस्तेत्यादि) तत्र ज्ञानदर्शनचरित्राण्येव विशुद्धवरभाएन, तेन भरितः सारो वैस्ते तथा । [जिणवरेत्यादि] व्यक्तम् । (सुसुह इत्यादि) सुश्रुतयः सम्यक्श्रुतग्रन्थाः, सत्सिद्धान्ता वा, सुश्रुचयो वा, सुखः सम्भाषो येषां, सुखेन वा सम्भाष्यन्त इति सुसम्भाषाः, शोभनाः प्रश्नाः, सुखेन वा प्रश्न्यन्ते ये ते सुप्रश्नाः, शोभना आशाः वाञ्छा येषां ते स्वाशाः । अथवा सुखेन प्रश्न्यन्ते शास्यन्ते च शिष्यन्ते ये ते सुप्रश्नशास्याः, शोभनानि वा प्रश्नशास्यानि पृच्छाधान्यानि येषां ते तथा, अथवा सुप्रश्नाः शस्याश्च प्रशंसनीयाः, ततः कर्मधारय इति । (दूइजयं ति) उवन्नो वसन्तः, अनेकार्थत्वाका-तूनम् । (णिभयं ति) भयमोहनीयोदयनिषेधात् । (गयभयं ति) उदयविक्रयताकारणात् । (रंजयं ति) संयमवन्तः । कुत इत्याह- (विरयं ति) यतो निवृत्ताः हिंसादिभ्यः, तपसि वा वि शेषेण रता विरताः 'विरया' वा निरौत्सुक्याः विरजसो वा अपापाः । 'संचयाओ विरयं ति' क्वचिद् दृश्यते, तत्र सन्निधे-त्रिभुत्ता इत्यर्थः । (मुत्तं ति) मुक्ताः प्रथेन, (बहूअं ति) बहुधा अत्योपधित्वात्, (णिरवकंस्सं ति) अप्राप्तार्थाकाङ्क्षावियुक्ताः (साहू) मोक्षसाधनात्, (णिहुआ) निवृत्ताः प्रशान्तवृत्तयः, चरन्ति । [भ्रमं ति] व्यक्तम् । अत्र साधुवर्णके जितेन्द्रियत्वादीनि विशेषणानि बहुशोऽधीतानि, तानि च गमन्तरतया निरवधानि, यत् पुनरत्रैव गमे पुनरुक्तमवज्ञासते, तत् स्तवत्वाच्च दुष्टम् । यदाह- "सज्जायज्जाणनवओ-सइसु उवएसधुइणामेसु । संतगुण-किंणसु य, न हुंति पुनरुत्तदोसाओ" ॥१॥ ओ॥ "तिहि ठाणेहि संपणे अणगारे अणाइयं अणवदगं दीहमइ चउरंतसंसार-कंतारं विईवणज्जा । तं जइ-अणिदाणयाप दिट्ठिसंपणयाप जो-गवाहियाप " स्था० ३ ठा० । (सर्वेषां पदानां व्याख्या स्वस्थ-स्थाने द्रष्टव्या)

(३) पृथिवीकायिकादिहिंसकानामनगरत्वं न भवति-

पत्रपति य अणगारा, ए य तेसिं गुणेहि जेहि अणगारा ।
पुढवि विहिंसमाणा, न हौंति वायाइ अणगारा ॥८८॥
अणगारवाणो पुढ-विहिंसगा नग्गुणा अणारिसमा ।
निहोस ति य मइला, विरइ दुगुंछइ मइलतरा ॥१००॥
आचा० नि० ।

इह ह्येके कुतीर्थिका यतिवेपमास्थाय एवञ्च प्रवदन्ति-वयम-
नगाराः प्रव्रजिताः । न च तेषु गुणेषु निरवद्यानुष्ठानरूपेषु वर्तन्ते
येष्वनगराः । यथा चानगरगुणेषु न वर्तन्ते तद्वदर्थयति-यतस्तेऽह-
निंशं पृथिवीजन्तुविपत्तिकारिणो दृश्यन्ते शुद्धपाणिपादप्रकाश-
नार्थम्, अन्यथाऽपि निर्लेपनिर्गन्धत्वं कर्तुं शक्यम् । अतश्च ते गुण-
कलापशून्याः, न बाह्यान्नेन युक्तिनिरपेक्षेणानगरता जवतीत्यनेन
प्रयोगः सूचितः । तत्र गायत्र्यापूर्वाधेन प्रतिज्ञा, पश्चाद्धेन हेतुः, उत्त-
रगाथाधेन साधर्म्यद्वयान्तः । स चायं प्रयोगः-तीर्थिका यत्य-
भिधानवादिनोऽपि यतिगुणेषु न वर्तन्ते, पृथिवीहिंसाप्रवृत्तत्वा-
त्, इह ये ये पृथिवीहिंसाप्रवृत्तास्ते ते यतिगुणेषु न वर्तन्ते, गृ-
हस्थवत् । साम्प्रतं दृष्टान्तगर्ज निगमनमाह-[अणेत्यादि] अनगा-
रवादिनः-वयं यतय इति वदन्शीलाः पृथिवीकायविहिंसकाः
सन्तो निर्गुणाः, यतोऽगारिसमा गृहस्थतुल्या जवन्ति ।
अभ्युच्चयमाह-'सचेतना पृथिवी' इत्येवं ज्ञानरहितत्वेन त-
त्समारम्भवर्तिनः सदोषा अपि सन्तो वयं निर्दोषा इत्येवं
मन्यमानाः स्वदोषप्रेक्षाविमुखत्वान्मलिनाः कलुषितद्वयाः,
पुनश्चातिप्रगल्भतया साधुजनाश्रिताया निरवद्यानुष्ठानात्मिका-
या विरतेः जुगुप्सया निन्दया मज्जितरा भवन्ति । अनया च
साधुनिन्दयाऽनन्तसंसारित्वं प्रदर्शितं भवतीति । आचार्य ०१ शु०
१ अ० २ उ० । "अणगारे पासंडी, चरगे तह बंधणे चेव"
इति । दश० १० अ० । "बुद्धः प्रव्रजितो मुक्तो-ऽनगारश्चरकस्त-
था" । द्वा० २७ द्वा० ।

(४) क्रियाऽसंवृतोऽनगारो न सिध्यति, किन्तु संवृत इति
सायतारमाह-ननु सत्यपि ज्ञानादेर्मोक्षहेतुत्वे दर्शन एव यति-
तयम्, तस्यैव मोक्षहेतुत्वात् । यदाह-"भट्टेण चरित्ताओ, सु-
दुयरं दंसणं गहेयय्यं । सिज्झन्ति चरणरहिया, दंसणरहिया ए
सिज्झन्ति" ॥१॥ इति यो मन्येत तं शिकयितुं प्रश्नयन्माह-

असंवृते एं जंते ! अणगारे सिज्झति बुज्झति मुक्खति
परिणिव्वति सव्वसुक्खाणमंतं करेति ? ।

प्रश्नसूत्रं सुगमम् । उत्तरमाह-

गोयमा ! एो इण्हे समट्ठे । से केणट्ठे एं जंते ! जाव
अंतं न करेति ? गोयमा ! असंवृते अणगारे आउयवज्जा-
ओ सत्तकम्मपगढीओ सिद्धिबबंधणवप्पाओ धणियबंध-
णवप्पाओ पकरेइ, हस्सकासद्धितियाओ दीहकालद्धिती-
याओ पकरेइ, मंदाणुभावाओ तिब्बाणुजावाओ पकरेइ,
अप्पपदेसगाओ बहुपदेसगाओ पकरेइ । आउयं च एं
कम्मं सिय बंधइ, सिय नो बंधइ, असायावेयणिज्जं च एं
कम्मं भुज्जो जुज्जो उवविणइ, अणाइयं च एं अणव-
यगं दीहमप्पं चाउरंतसंसारकंतारं अणुपरियट्ठति, से ते-
णट्ठे एं गोयमा ! असंवृते अणगारे एो सिज्झइ ॥

एतदपि काण्डम् । नवरं (नो इण्हे समट्ठे स्ति) नो नैव,
अयमनन्तरोक्तत्वेन प्रत्यक्षोऽर्थो भावः, समर्थो वज्जवान्, वज्ज-
माणकृष्णमुद्रप्रहारजर्जरितत्वात् । [आउयवज्जाओ स्ति]
यस्मादेकत्र भवप्रसंगे सङ्गदेव अन्तर्मुहूर्त्तमात्रकाश एव, आयुषो
बन्धाः, तत् उक्तम्-आयुवर्जा इति । [सिद्धिबबंधणवप्पाओ स्ति]
अथबन्धनं स्पृष्टता वा, वरुता वा, निधत्तता वा, तेन वद्धा
आत्मप्रदेशेषु सम्बन्धिताः, पूर्वावस्थायां समुत्तरपरिणामस्य

कथञ्चिद्भावादिति शिथिलबन्धनवद्धाः । एताश्चाशुजा एव
द्रष्टव्याः, असंवृतभावस्य निन्दाप्रस्तावात् । ताः किमित्याह-
[धणियबंधणवप्पाओ पकरेइ स्ति] गाढतरबन्धनवकावस्था वा,
निधत्तावस्था वा, निष्कासितावस्था वा प्रकरोति । प्रशब्दस्यादि-
कर्माधेत्वात्कर्तुमारज्यते, असंवृतत्वस्य शुभयोगरूपत्वेन गाढ-
तरप्रकृतिबन्धहेतुत्वात् । आह च-"जो गायपडिपपसं ति" यौनः-
पुन्यजावे त्वसंवृतत्वस्य ताः करोतीत्येवेति । तथा-पुण्यकाश-
स्थितिका दीर्घकालस्थितिकाः प्रकरोति, तत्र स्थितिरुपात्तस्य
कर्मणोऽवस्थानं, तामल्पकालां महतीं करोतीत्यर्थः, असंवृत-
त्वस्य कषायरूपत्वेन स्थितिबन्धहेतुत्वात् । आह च-"ठिइमशु-
जागं कसायओ कुणइ स्ति" । तथा [मंदाणुजावेत्यादि] इहानुभा-
वो विपाकः, रसविशेष इत्यर्थः, ततश्च मन्दानुभावाः परिपेक्ष-
वरसाः सतीर्गाढरसाः प्रकरोति । असंवृतत्वस्य कषायरूपत्वा-
देवानुभावावस्थस्य च कषायप्रत्ययत्वादिति । [अप्पपदेसगा-
दि] अल्पं स्तोत्रं प्रवेशाग्रं कर्मदक्षिणपरिमाणं यासां तास्तथा,
ताः बहुप्रदेशायाः प्रकरोति प्रदेशबन्धस्यापि योगप्रत्ययत्वाद्-
संवृतत्वस्य च योगरूपत्वादिति । [आउयं चेत्यादि] आयुः,
पुनः, कर्म, स्यात् कदाचिद्, ब्रज्जाति, स्यान्न ब्रज्जाति । यस्मात्त्रि-
जगाद्यवशेषायुषः परजवायुः प्रकुर्वन्ति, तेन यदा त्रिजगादि-
स्तदा ब्रज्जाति, अन्यदा न ब्रज्जातीति तथा । [असाय इत्यादि]
असातवेदनीयं च दुःखवेदनीयं कर्म पुनर्भूयोभूयः पुनरुपचि-
नोति उपचितं करोति । ननु कर्मसत्कान्तर्वासित्वाद्सातवेद-
नीयस्य पूर्वोक्तविशेषणस्य एव तदुपचयप्रतिपत्तेः किमेतद्-
ग्रहणेन ? । इत्यत्रोच्यते--असंवृतोऽत्यन्तदुःखितो भवतीति-
प्रतिपादनेन भयजननाद्संवृतत्वपरिहारार्थमिदमित्युद्दिष्टमिति ।
[अणाइयं स्ति] अनादिकं अविद्यमानादिकम्, अज्ञातिकं वा
अविद्यमानस्वजनम्, अणं वा अतीतम्, अणजन्यदुःखताऽति-
क्रान्तदुःस्थतानिमित्ततयेति अणुणातीतम् । अणं वा अणकं
पापमतिशयेनेतं गतम्--अणातीतम् [अणवयगं स्ति] 'अवय-
गं स्ति' देशीवचनोऽन्तर्वाचकस्ततस्तत्त्वशेषात् 'अणवयगं'
अनन्तमित्यर्थः । अथवा अवयवमात्रमात्रमप्रमत्तो यस्य तत्तथा,
तत्त्वशेषादनवयवताप्रमेतदेवर्णनाशान्नवयवताप्रमिति । अथवा अन-
वयवतापरिच्छिन्नमप्रं परिमाणं यस्य तत्तथा । अतएव [दीहम-
प्पं स्ति] दीर्घाद्धे दीर्घकाशं, दीर्घाप्पं वा दीर्घमागम् । [चाउरंत
स्ति] चतुरन्तदेवादिगतिर्जज्ञात्पूर्वादिदिग्भेदाच्चतुर्विजगं तत्रैव
स्थाधिकं कालप्रत्ययोपादानाच्चातुरन्तम् । [संसारकंतारं स्ति]
नवारणयम् [अणुपरियट्ठ स्ति] पुनःपुनर्जन्मतीति ॥

असंवृतस्य तावदिव फलं, संवृतस्य तु यत्स्यात्तदाह-
संवृते एं जंसे ! अणगारे सिज्झइ ? । इता सिज्झइ
जाव अंतं करेइ । से केणट्ठे एं भंते ! एवं बुच्चइ ? गोयमा !
संवृते एं अणगारे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगढीओ
धणियबंधणवप्पाओ सिद्धिबबंधणवप्पाओ पकरेइ, दीह-
कालद्धितियाओ हस्सकासद्धितियाओ पकरेइ, तिब्बाणुभा-
वाओ मंदाणुजावाओ पकरेइ, बहुपदेसगाओ अप्पपदेसगा-
ओ पकरेइ, आउयं च एं कम्मं न बंधइ, असायावेयणिज्जं
च एं कम्मं एो भुज्जो जुज्जो उवविणइ, अणादीयं च एं
अणवदग्गं दीहमप्पं चाउरंतसंसारकंतारं वीइवयइ । से तेण-
ट्ठे एं गोयमा ! एवं संवृते अणगारे सिज्झइ जाव अंतं करेइ

(संयुक्ते णमित्यादि) व्यक्तम्, नवरं, संवृतोऽनगारः प्रमत्तसंय-
तादिः, स च चरमशरीरः स्यादचरमशरीरो वा, तत्र यश्चरम-
शरीरस्तदपेक्षयेद् सूत्रम्, यस्त्वेवचरमशरीरस्तदपेक्षया परम्परया
सूत्रार्थोऽवसेयः । ननु पारम्पर्येणासंवृतस्यापि सूत्रोक्तार्थस्या-
वश्यंभावः, यतः शुक्लपात्रिकस्यापि मोक्षोऽवश्यंजावी, तदेवं
संवृतासंवृतयोः फलतो ज्ञेयान्तावप्येति । अत्रोच्यते-सत्यम्,
किन्तु यत्संवृतस्य पारम्पर्यं तदुत्कर्षतः सप्ताष्टनवप्रमाणम् ।
यतो वक्ष्यति-“जडश्रियं चारिसारादणं आराहिता सप्तजव-
महणोहिं सिज्जइहिं” । यच्चाऽसंवृतस्य पारम्पर्यं तदुत्कर्षतो-
ऽपार्थपुद्गलपरावर्तमानमपि स्यात्, विराधनाफलत्वात् तस्येति ।
(वीर्यवइहिं) व्यतिव्रजति, व्यतिक्रामतीत्यर्थः ॥ भ० १ श० १३० ।

(५) अनगारस्य भावितात्मनोऽसिधारादिष्ववगाहना--

रायगिहे जाव एवं वयासी-अणगारेणं जंते ! जाविय-
प्पा असिधारं वा खुरधारं वा ओगाहेज्जा ? हंता ओगाहे-
ज्जा । से एणं तत्थ जिज्जेज्ज वा भिज्जेज्ज वा ? एणो इण्ठे
समठे, एणो खलु तत्थ सत्थं कमइ । एवं जहा पंचमसए
परमाणुपोगळे वत्तव्वया जाव । अणगारेणं जंते ! भावि-
यप्पा उदावत्तं वा जाव । एणो खलु तत्थ सत्थं कमइ ।

[रायगिहे इत्यादि] इह ज्ञानगारस्य कुरधारादिषु प्रवेशो
वैक्रीयसंश्रितसामर्थ्यादवसेयः । [एवं जहा पंचमसए इत्यादि]
अनेन च यत्सूचितं तद्विदुः-“अणगारेणं भंते ! भावियप्पा अण-
णिकायस्स मज्जे मज्जेणं वीर्यवइहा ? , हंता वीर्यवइहा , से
णं तत्थ जिज्जाएज्जा ? । नो इण्ठे समठे, नो खलु तत्थ सत्थं
कमइ ” इत्यादि । भ० १८ श० १० उ० ।

[६] अनगारस्य जन्तप्रत्याख्यातुराहारः--

जत्तपच्चक्खायए णं भंते ! अणगारे मुच्छिअ अज्जीव-
वसे आहारमाहारेइ, अहे णं वीससाए कालं करेइ, तओ
पच्छा अमुच्छिअ अगिच्छे जाव अणज्जीववाणे आहार-
महारेति ? । हंता गोयमा ! जत्तपच्चक्खायए णं अणगारं तं
चेव । से केण्ठे णं भंते ! एवं वुच्चइ जत्तपच्चक्खायए णं तं
चेव ? । गोयमा ! जत्तपच्चक्खायए णं अणगारे मुच्छिअ जाव
अज्जीववाणे आहारे भवइ, अहे णं वीससाए कालं करेइ,
तओ पच्छा अमुच्छिअ जाव आहारे भवइ, से तेण्ठे णं जाव
आहारमाहारेइ ॥

(भवेत्यादि) तत्र (भक्तपच्चक्खाय एणं ति) अनगानी मूर्च्छि-
तः संजातमूर्च्छः जाताहारसंरक्षणानुबन्धस्तद्विषयिष्ये वा
भूढः ‘मूर्च्छा मोहसमुद्भाययोः’ इति वचनात् ; यावत्करणा-
दिवं इत्यम्- (गहिण) ग्रथित आहारविषयस्नेहतनुभिः स-
न्द्भिर्भितः , ‘ग्रन्थ ग्रन्थ सन्द्भिः’ इति वचनात् । (गिहं) गृ-
हः प्रासादारे आसक्तः, अतृप्तत्वेन वा तदः काङ्क्षावान् , ‘शुभ्र’ अ-
भिकाङ्क्षायाम्’ इति वचनात् । (अज्जीववसे ति) मध्यपणोऽप्रा-
साहारचित्तायामाधिक्येनोपपन्नः । आहारं वायुतैलान्यङ्गादि-
कम्, ओदनादिकं वाऽन्यवहार्यं तीक्ष्णवेदनीयकर्मोदयादसमाधौ
सति तदुपशमनाय प्रयुक्तमाहारयत्युपभुङ्क्ते । (अहे णं ति) अथा-
हारान्तरं विव्रसत्या स्वभावत एव, (कालं ति) कालो मरत्तं,
काल इव कालो मारुताभितकसमुद्घातः, तं करोति याति । (तओ
पच्छा ति) ततो मारुताभितकसमुद्घातदपभावात् तस्माद्विमुक्त

इत्यर्थः । अमूर्च्छितादिविशेषणविशेषित आहारमाहारयति, प्र-
शान्तपरिणामसङ्गादादिति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्- (हंतागोयमेत्यादि)
अनेन तु प्रश्नार्थ एवाच्युपगतः, कस्यापि जन्तप्रत्याख्यातुरेवंभूत-
भावस्य सङ्गादादिति । भ० १४ श० ७ उ० ।

[७] शैलेशीप्रतिपक्षस्यानगारस्य पञ्चना--

सेहेसिपमिवसुए णं भंते ! अणगारे सया समियं ए-
यति वेयति जाव तं तं जावं परिणमइ ? । एणो इण्ठे समठे, ए-
णत्थेगेणं परप्पओगेणं ॥

(नो इण्ठे समठे ति) योऽयं निषेधः सोऽन्यत्रैकस्मात्परप्रयो-
गादेज्जादिकारणेषु मध्ये परप्रयत्नेनैकैकेन शैलेश्यामेज्जादि
जयति, न करणान्तरेणेति जावः । भ० १७ श० ३ उ० ।

[८] अनगारो भावितात्माऽऽत्मनः कर्मक्षेत्राशरीरं जानाति-

अणगारे णं जंते ! भावियप्पा अप्पणो कम्महेस्सं ए
जाणइ, एण पासइ, तं पुण जीवसरुविं सकम्महेस्सं जाणइ,
पासइ ? । हंता गोयमा ! अणगारे णं भावियप्पा अप्पणो
जाव पासइ ।

(अणगारे णमित्यादि) अनगारो भावितात्मा संयमजावनया
वासितान्तःकरणः, आत्मनः संबन्धिनी कर्मणो योग्या हेइया
कृष्णादिका, कर्मणो वा लेइया, “ लिश श्लेषणे ” इति वचना-
त् । संबन्धः कर्मक्षेत्राया, तां न जानाति विशेषतो न पश्यति च,
सामान्यतः कृष्णादिक्षेत्रायाः, कर्मक्षेत्रक्षेत्राण्यस्य चानिसूक्ष्म-
त्वेन छन्नस्थज्ञानागोचरत्वात् । (तं पुण जीवं ति) । यो जीवः
कर्मक्षेत्रावास्तं पुनर्जीवभात्मानं (सरुविं ति) सह रूपेण
रूपरूपधत्तोरज्जोपचाराच्छरीरेण वर्तते योऽसौ [समासान्तवि-
धिः] सरुपी, तं सरूपिणम्-सशरीरमित्यर्थः । अत एव सक-
र्मक्षेत्राया कर्मक्षेत्राया सह वर्तमानं जानाति शरीरस्य च कुर्माहा-
त्यात् जीवस्य च कथंचिच्छरीराव्यतिरेकादिति “ सरुविं सकम्म-
हेस्सं ति ” । भ० १४ श० ७ उ० । (अनगारस्य अनायुक्तं गच्छतः
क्रियाः ‘ किरिया ’ शब्दे तृतीयभागे वक्ष्यते)

(९) अनगारस्य जावितात्मनः क्रिया-

रायगिहे जाव एवं वयासी-अणगारस्स णं जंते ! भा-
वियप्पणो पुरओ छुहओ जुगमायाए वेहाए रीयं रीयमाणस्स
पायस्स अहे कुक्कुमपोते वा वट्टापोते वा कुलिंगच्छाए वा
परियावज्जेज्जा, तस्स णं जंते ! किं इरियावहिंया किरिया
कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ ? । गोयमा ! अणगारस्स
णं जावियप्पणो जाव तस्स णं इरियावहिंया किरिया क-
ज्जइ, एणो संपराइया किरिया कज्जइ । से केण्ठे णं भंते !
एवं वुच्चइ ? । जहा सत्तमसए संवुमुदेसए जाव अट्टो णि-
विस्सतो सेवं भंते ! जंतेसि जाव विहरइ । तए णं समणे
जगवं महावीरे जाव विहरइ ॥

(पुरओ ति) अग्रतः (छुहओ ति) द्विधाऽन्तराऽन्तरा पार्श्वतः
पृष्ठतश्चेत्यर्थः (जुगमायाए ति) यूपमाश्रया दृष्ट्या (वेहाए ति)
प्रेक्ष्य (रीयं ति) गतं गमनं, (रीयमाणस्स ति) कुर्वत इत्यर्थः ।
(कुक्कुमपोए ति) कुक्कुटकिञ्जः (वट्टापोए ति) इह वर्तका
पक्षिविशेषः । (कुलिंगच्छाए ति) पिपीलिकादिसदृशः (प-
रियावज्जेज्ज ति) पर्याप्येत शिथेत, (एवं जहा सत्तमसए इत्या-

दि) अनेन च यत्सुचितं तस्यार्थवैश एवम्-अथ केनार्थेन भ-
वन्मैवमुच्यते ?। गौतम ! यस्य कोधादयो व्यवच्छिन्ना भवन्ति
तस्यैवापि कियेव क्रिया भवतीत्यादि । [जाव अष्टो निश्चितो
नि] "से केणट्टे णं जेतं !" इत्यादिवाक्यस्य निगमनं यावादित्यर्थः ।
तच्च [से तेणट्टे णं गोयमेत्यादि] इति प्राग्गमनमाश्रित्य विचारः
कृतः । अथ तदेवाश्रित्यान्ययूथिकमतनिषेधतः स एवोच्यते-
[तएणमित्यादि] भ० १० श० ७ उ० ।

अणगारस्स णं जेतं ! जावियप्पणो उट्ठं उट्ठे णं अणि-
क्खित्ते णं जाव आयावेमाणस्स तस्म णं पुरच्छिमेणं अ-
वहं दिवसं णो कप्पइ, हत्थं वा पादं वा जाव ऊरुं वा आऊं-
ट्ठावेत्तए वा पसारित्तए वा पच्चच्छिमे णं अवहं दिवसं कप्पइ,
हत्थं वा पादं वा जाव ऊरुं वा आऊंट्ठावेत्तए वा पमारित्तए
वा तस्म य अंसियाओ लंवइ तं चेव विज्जे अदक्खु, इसिं
पाभेइ, पाभेइत्ता अंसियाओ उिदेज्जा, से णुणं जेतं ! जे उि-
देज्जा, तस्स कइ किरिया कज्जइ ?, जस्स विज्जइ णो तस्स
किरिया कज्जइ ?, णणत्थेगेणं धम्मंतराएणं ? । हंता
गोयमा ! जे उिदइ जाव धम्मंतराइए णं से णं भंते ! भंते ति ।

(पुरच्छिमेणं ति) पूर्वभागं पूर्वाह्न इत्यर्थः । (अवहं ति) अ-
पगतार्द्धमर्द्धदिवसं यावद् न कल्पते हस्ताद्याकुण्डयितुं, का-
योत्सर्गव्यवस्थितत्वात् । (पच्चच्छिमेणं ति) पश्चिमभागे
(अवहं दिवसं ति) दिनार्द्धं यावत् कल्पते हस्ताद्याकुण्डयि-
तुं, कायोत्सर्गभावान् । तदेतच्च चूर्णयनुसारितया व्याख्यातम् ।
[तस्स य त्ति] तस्य पुनः साधारेवकायोत्सर्गाभिग्रहवतः
(अंसियाओ त्ति) । अशीसि, तानि च नासिकासत्कानीति
चूर्णिकारः । (तं च त्ति) तं चानगारं कृतकायोत्सर्गं लम्ब-
मानार्थसम्, (अदक्खु ति) अद्राक्षीत् । ततश्चाशीसं हेतुार्थम्
(इसिं पाभेइ त्ति) मनागनगारं भूम्यां पातयति, नापातित-
स्याशीश्चेदः कर्तुं शक्यत इति । (तस्स त्ति) वैद्यस्य, क्रिया
व्यापाररूपा, सा च शुभा धर्मवुद्ध्या । छिन्दानस्य लोभा-
दिना क्रियेत त्वशुभा भवति । (जस्स विज्जइ त्ति) यस्य सा-
धोरशीसि छिद्यन्ते नो तस्य क्रिया भवति, निर्व्यापारत्वात् ।
किं सर्वथा क्रियाया अभावः ?, मैवम् । अत आह-(नत्थेत्या-
दि) न इति योऽयं निषेधः सोऽन्यत्रैकस्माद्धर्मान्तरायाद्ध-
र्मान्तरायलक्षणा क्रिया, तस्यापि भवतीति भावः । धर्मा-
न्तरायश्च शुभध्यानविच्छेदादर्शरक्षेदानुमोदनाद् वेति । भ०
१६ श० ३ उ० ।

(१०) संवृतस्यानगारस्य क्रिया-

रायगिहे जाव एवं वयासी-संवुडस्स णं भंते ! अणगा-
रस्स वीइपंथे ठिच्चा पुरओ रुवाइं निज्झायमाणस्स मग्ग-
ओ रुवाइं अवयक्खमाणस्स पासओ रुवाइं अवट्ठोएमा-
णस्स उट्ठं रुवाइं उट्ठोएमाणस्स अट्ठे रुवाइं आलोए-
माणस्स तस्स णं भंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ,
संपराइया किरिया कज्जइ ?। गोयमा ! संवुडस्स अणगा-
रस्स वीइपंथे ठिच्चा जाव तस्स णं णो इरियावहिया कि-
रिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ । से केणट्टे णं भंते !
एवं वुच्चइ, संवुडस्स संपराइया किरिया कज्जइ ?। गो-

यमा ! जस्स णं कोहमाणमायालोभा एवं जहा सत्तमसए
पटमुडेसए जाव से णं उस्सुत्तमेव रीयइ । से तेणट्टे णं जाव
संपराइया किरिया कज्जइ । संवुडस्स णं भंते ! अणगा-
रस्स वीइपंथे ठिच्चा पुरओ रुवाइं निज्झायमाणस्स
जाव तस्स णं जेतं ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ,
पुच्चा । गोयमा ! संवुडस्स जाव तस्स णं इरियावहिया कि-
रिया कज्जइ, णो संपराइया किरिया कज्जइ । से केणट्टे णं
जेतं ! जहा सत्तमसए सत्तमुडेसए जाव से णं अहामुत्तमेव
रीयइ, से तेणट्टे णं जाव णो संपराइया किरिया कज्जइ ।

(रायगिहे इत्यादि) तत्र (संवुडस्स त्ति) संवृतस्य सामा-
न्येन प्राणतिपाताद्यास्त्रवद्वारसंवरोपेतस्य (वीइपंथे ठिच्च त्ति)
वीचिशब्दः सम्प्रयोगे । स च सम्प्रयोगो द्वयोर्भवति । ततश्चह
कथायाणां जीवस्य च सम्बन्धो वीचिशब्दवाच्यः, ततश्च वी-
चिमतः कथायवतः, मनुष्यस्य पृथ्वाश्च लोपस्य दर्शनात् ।
अथवा " विचिरं पृथग्भावे " इति वचनाद् विविच्य पृथ-
भूय यथाख्यातसंयमात्कथायोदयमनपकार्येत्यर्थः । अथवा
विचिन्त्य रागविकल्पावित्यर्थः । अथवा विरूपा कृतिः क्रि-
या सरागत्वाद् यस्मिन्नवस्थाने तद्विकृति यथा भवतीत्येव
स्थित्वा (पंथे त्ति) भागं (अवयक्खमाणस्स त्ति) अव-
काङ्क्षतोऽपेक्षमाणस्य वा, पथिग्रहणस्य चोपलक्षणत्वाद्-
न्यत्राप्याधारे स्थित्वेति द्रष्टव्यम् । (नो इरियावहिया किरि-
या कज्जइ त्ति) न केवलयोगप्रत्यया कर्मबन्धक्रिया भव-
ति, सकषायत्वात्तस्येति (जस्स णं कोहमाणमायालोभा) इह-
एवं जहेत्याद्यतिशयादिदं दृश्यम्- (वोच्छिन्ना भवन्ति तस्स
णं इरियावहिया किरिया कज्जइ, जस्स णं कोहमाणमायालो-
भा अवाच्छिन्ना भवन्ति तस्स णं संपराइया किरिया कज्जइ,
अहामुत्तं रियं रीयमाणस्स इरियावहिया किरिया कज्जइ, उ-
स्सुत्तं रीयं रीयमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ त्ति)
व्याख्या चास्य प्राग्वदिति । (से णं उस्सुत्तमेव त्ति) स पुन-
रुत्तमेवमागमतिक्रमणत एव (रीयइ त्ति) गच्छति ' संवुडस्से-
त्यादि ' इत्युक्ताविपर्ययसूत्रम्, तत्र च [अवीइ त्ति] अवीचिमतोऽ
कषायसम्बन्धवतोऽविविच्य वा अपृथग्भूय यथाऽऽख्यातसंय-
मात् अविचिन्त्य वा रागविकल्पाभावेनेत्यर्थः । अविकृतिर्वा
यथा भवतीति । भ० १० श० २ उ० ।

संवुडस्स णं भंते ! अणगारस्स आउत्तं गच्छमाणस्स
जाव आउत्तं वत्थपमिगहं कंबलं पायपुच्छणं गेएहमाण-
स्स वा निक्खिमाणस्स वा तस्स णं भंते ! किं इरिया-
वहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ ? ।
संवुडस्स णं अणगारस्स जाव तस्स णं इरियावहिया
किरिया कज्जइ, नो संपराइया किरिया कज्जइ । से के-
णट्टे णं जेतं ! एवं वुच्चइ संवुडस्स णं जाव नो संप-
राइया किरिया कज्जइ ? । गोयमा ! जस्स णं कोह-
माणमायालोभा वोच्छिन्ना भवन्ति तस्स णं इरियाव-
हिया किरिया कज्जइ, तदेव जाव उस्सुत्तं रीयमाणस्स
संपराइया किरिया कज्जइ, से णं अहामुत्तमेव रीयइ, से

तेण्णे एं गोयमा ! जाव नो संपराइया किरिया कज्जइ ।
ज० ७ श० ७ उ० ।

(११) अनगारस्य गत्युपपादौ-

रायगिहे जाव एवं वयासी-अणगारे एं भंते ! जावियप्पा चरमं देवावासं वीइकंते परमं देवावासं असंपत्ते एत्थ एं अंतरालं कांठं करेज्जा, तस्स एं जंते ! कहिं गई कहिं उववाए पवत्ते ? । गोयमा ! जे से तत्थ परिस्सओ तल्लेस्सा देवावामा तहिं तस्स गई, तहिं तस्स उववाए पाएणत्ते । से य तत्थ गए विराहेज्जा, कम्मलेस्सामेव पक्खिइ, से य तत्थ गए नो विराहेज्जा, तामेव लेस्सं उवसंपजित्ताणं विहरइ ।

[चरमं देवावासं वीइकंते परमं देवावासं असंपत्ते ति] चरममर्वाभागवर्तिनं स्थित्यादिजिदेवावासं सौधर्मादिदेवलोको व्यतिक्रान्तो लङ्घितस्तदुपपातहेतुभूतलेइयापरिणामापेक्षया परमं परजागवर्तिनं स्थित्यादिजिरेव देवावासं सनत्कुमारादिदेवलोकोमसंप्राप्तोप्राप्तस्तदुपपातहेतुभूतलेइयापरिणामापेक्षया इदमुक्तं भवति-प्रशस्तेष्वध्यवसायस्यानेषुत्तरोत्तरेषु वर्तमान आराङ्गगस्थितसौधर्मादिगतदेवस्थित्यादिवन्ध्यो-भ्यतामतिक्रान्तः परमभाष्यवर्तिसनत्कुमारादिगतदेवस्थित्यादिवन्ध्ययोग्यतां चाप्राप्तः । [एत्थ एं अंतरत्ति] इहावसरे [कांठं करेज्जत्ति] म्रियते यस्तस्य कोत्पाद् इति प्रश्नः । उत्तरं तु- [जिसे तत्थत्ति] अथ ये तत्रेति तयोश्चरमदेवावासपरमदेवावासयोः परिपार्श्वतः समीपे सौधर्मादेरासन्नाः सनत्कुमारादेर्वा आसन्नास्तयोर्मध्यभागे ईशानादौ इत्यर्थः । [तल्लेस्सा देवावासं त्ति] यस्यां ज्ञेयार्थां वर्तमानः साधुभूतः सा लेइया येषु ते तल्लेइया देवावासाः [तहिं ति] तेषु देवावासेषु तस्यानगारस्य गतिर्भवतीति, यत् उच्यते- 'जल्लेस्से मरइ जिए, तल्लेस्से चेव उववज्जे' इति । [से य त्ति] स पुनरनगारस्तत्र मध्यजागवर्तिनि देवावासे गतः [विराहेज्जत्ति] येन ज्ञेयापरिणामेन तत्रोत्पन्नस्तं परिणामं यदि विराधयेत् तदा [कम्मलेस्सामेव त्ति] कर्मणः सकाशाद्या ज्ञेया जीवपरिणतिः सा कर्मज्ञेया, जावलेश्येत्यर्थः । तामेव प्रतिपतति-तस्या एव प्रतिपतति अशुजतरतां याति, न तु द्रव्यलेइयायाः प्रतिपतति । सा हि प्राक्तन्येवास्ते द्रव्यतोऽवस्थितलेइयात्यादेवानामिति पक्कात्तरमाह- [से य तत्थेत्यादि] सोऽनगारस्तत्र मध्यमदेवावासे गतः सन्न यदि न विराधयेत् तं परिणामं, तदा तामेव ज्ञेयां यतोत्पन्न उपसंपद्याश्रित्य विहरत्यास्त इति । इदं सामान्यं देवावासमाश्रित्योक्तम् ।

अथ विशेषितं तमेवाश्रित्याह-

अणगारे एं जंते ! जावियप्पा चरमं असुरकुमारावासं वीइकंते, परमं असुरं एवं चेव० एवं जाव थणियकुमारावासं जोइसियावासं एवं वेमाणियावासं जाव विहरति ॥

ननु यो भावितात्माऽनगारः स कथमसुरकुमारेषूत्पत्स्यते, विराधितसंयमानां तत्रोत्पादादिति ? । उच्यते-पूर्वकालापेक्षया भावितात्मत्वमनकात्रे च संयमविराधनासद्भावादसुरकुमारादितयोपपाद् इति न दोषः । वास्तवपक्षी वाऽयं भावितत्मा दृश्य इति । भ० १४ श० १ उ० ।

(१२) असंवृत्तस्यानगारस्य विकुर्वणा-

अमेवुमे एं जंते ! अणगारे वाहिरए पोम्गले अपरियाइत्ता पभू एगवणं एगखं विउव्वित्तए ? । गोयमा ! एं इण्णे समट्ठे । असंवुडे एं जंते ! अणगारे वाहिरए पोम्गले परियाइत्ता पचू ! एगवणं एगखं जाव । हंता । पचू ! से भंते ! किं इह गए पोम्गले परियाइत्ता विउव्वइ, तन्थ गए पोम्गले परियाइत्ता विउव्वइ, अस्सन्थ गए पोम्गले परियाइत्ता विउव्वइ ? । गोयमा ! इह गए पोम्गले परियाइत्ता विउव्वइ, नो तन्थ गए पोम्गले परियाइत्ता विउव्वइ, नो अस्सन्थ गए पोम्गले जाव विउव्वइ, एवं एगवणं अणेगखं चउजंगो जइ उट्ठसए नवमे उदेमए तदा इहावि भाणियव्वं, नवरं अणगारं इह गए य पोम्गले परियाइत्ता विउव्वइ, सेसं तं चेव जाव खुक्खपोम्गलं एण्णपोम्गलत्ताए परिणामेत्ताए ? । हंता । पभू ! से जंते ! किं इह गए पोम्गले परियाइत्ता जाव नो अस्सन्थ गए पोम्गले परियाइत्ता विउव्वइ ।

असंवृत्तः प्रमत्तः (इह गए त्ति) इह प्रकृत्यौ गौतमः, तदेपकया इहशब्दवाच्यो मनुष्यलोकस्ततश्च इहगतान् नरलोकव्यवस्थितान् (तत्थ गए त्ति) वैकियं कृत्वा तत्र यास्यति तत्र व्यवस्थितानित्यर्थः । (अस्सन्थ गए त्ति) उक्तस्थानद्वयव्यतिरिक्तस्थानाश्रितानित्यर्थः । (नवरं ति) अयं विशेषः- (इह इति) इह शान्ते, अनगार इति, इहगतान् पुद्गलानिति च वाच्यम् ; तत्र तु देवइति, तत्र गतानिति चोक्तमिति । भ० ७ श० ६ उ० ।

[१३] केयाघटिकावकणकृत्यादिविकुर्वणा-

रायगिहे जाव एवं वयासी-से जहाणामए केइ पुरिमे केयाघडियं गहाय गच्छेज्जा, एवामेव अणगारे वि जावियप्पा केयाघमिया किच्चहत्थमएणं अप्पाणेणं उट्ठं वेहामं उप्पएज्जा ? । हंता गोयमा ! जाव समुप्पएज्जा । अणगारे एं जंते ! भावियप्पा केवइयाई पचू ! केयाघमियं किच्चहत्थमयाई ख्वाइं विउव्वित्तए ? । गोयमा ! से जहाणामए जुवतिं जुवाणे हत्थेणं हत्थं एवं जहा तइयसए पंचमोदेमए जाव एो चेव एं संपत्तीए विउव्विमु वा विउव्विति वा विउव्विस्संति वा से जहाणामए केइ पुरिसे हिरसपेकिं गहाय गच्छेज्जा, एवामेव अणगारे वि भावियप्पा हिरसपेकिं हत्थकिच्चगएणं अप्पाणेणं सेसंतं चेव । एवं सुवस्सपेकिं एवं रयणपेकिं वयरपेकिं वत्थपेकिं आजरणपेकिं, एवं वियन्नकिं सुवकिं चम्मकिं कंवलकिं, एवं अयजारं तंबजारं तउयभारं सीसगजारं हिरसभारं सुवस्सजारं वडरजारं से जहाणामए वग्गुद्धी सिया दोवि पाए उलंवि य उलंवि उट्ठं पाया अहो सिरा चिटेज्जा, एवामेव अणगारे वि जावियप्पा वग्गुद्धी किच्चगएणं अप्पाणेणं उट्ठं वेहासं । एवं जणो वडयवत्तवया भाणियव्वा जाव विउव्विस्संति वा से जहाणामए जद्धोयासिया

उदगंसि कायं वि उन्विहिय उन्विहिय गच्छेज्जा, एवामेव सेसं जहा वग्गुलीए से जहाणामए वीयं विचगसउणे सिया दोवि पाए समतुरंगेमाणे समतुरंगेमाणे गच्छेज्जा, एवामेव अणगारे, सेसं तं चेव । से जहाणामए पक्खिविरालए सिया रुक्खाओ रुक्खं मेवेमाणे गच्छेज्जा, एवामेव अणगारे, सेसं तं चेव । से जहाणामए जीवं जीवगसउणे सिया, दो वि पाए समतुरंगेमाणे समतुरंगेमाणे गच्छेज्जा, एवामेव अणगारे, सेसं तं चेव । से जहाणामए हंस सिया तीराओ तीरं अजिरममाणे अभिरममाणे गच्छेज्जा, एवामेव अणगारे हंसकिचगएणं अप्पाणेणं, सेसं तं चेव । से जहाणामए समुद्वायसए सिया वीईओ वीई मेवेमाणे गच्छेज्जा, एवामेव तहेव । से जहाणामए केइ पुरिसे चक्कं गहाय गच्छेज्जा, एवामेव अणगारे जावियप्पा चक्ककिचहत्थगएणं अप्पाणेणं, सेसं जहा केयाघमियाए, एवं उत्तं, एवं चम्मं, से जहा केइ पुरिसे रयणं गहाय गच्छेज्जा एवं चेव । एवं वइए वेरुलियं जाव रिं एवं उप्पलहत्थगं पउमहत्थगं कुमुदहत्थगं एवं जइव । से जहाणामए केइ पुरिसे सहस्सपत्तगं गहाय गच्छेज्जा, एवं चेव । से जहाणामए केइ पुरिसे जिसं अवदालिय अवदालिय गच्छेज्जा, एवामेव अणगारे वि जिसं किच्चगएणं अप्पाणेणं तं चेव, से जहाणामए मुणादिया सिया उदगंसि कायं उम्मज्जिअ उम्मज्जिअ चिडेज्जा, एवामेव सेसं जहा वग्गुलीए, से जहाणामए वणखंडे सिया किएहे किएहोभासे जाव निकुंबचूए पासादीए ४, एवामेव अणगारे भावियप्पा वणखंडकिच्चगएणं अप्पाणेणं उहुं वेहासं उप्पएज्जा, सेसं तं चेव । से जहाणामए पुक्खरिणी मिया चउकोणा समतीरा अणुपुव्वसु जाय जाव सदुसइय महुरसरणादिया पासादीया ४ एवामेव अणगारे वि जावियप्पा पोक्खरिणी किच्चगएणं अप्पाणेणं उहुं वेहासं उप्पएज्जा ? । हंता उप्पएज्जा अणगारेणं भंते ! जावियप्पा केवयाई पत्तु ! पोक्खरिणी किच्चगयाई रुवाइं विउव्विस्संति वा । से जंते ! किं मायी विउव्वइ, अमायी विउव्वइ ? । गोयमा ! मायी विउव्वइ, एणो अमायी विउव्वइ, मायीणं तस्स ठाणस्स अणालोइय एवं जहा तइयमए चउत्तुइसए जाव अत्थि तस्स आराहणा ॥

(रायमिहेत्यादि) (केयाघमियं ति) रज्जुप्रान्तवच्छटिका केयाघडिया (किच्चहत्थगएणं ति) केयाघटिकावक्कणं यत्कृत्यं कार्यं तच्छस्ते गतं यस्य स तथा, तेनात्मना [वेहासं ति] विज्जकिविपरिणामाद्विहायस्याकाशे केयाघमिया [किच्च हत्थ गयाइं ति] केयाघटिकालक्षणं कृत्यं हस्ते गतं येषां तानि तथा [हि-वक्कपेयं ति] हिरण्यमज्जयां (वियमकिलं ति) विट्ठलानां वंशार्द्धाणां यः कटः स तथा तं (संबुकिडं ति) वीरणकटं [चम्मकिमं ति] चर्मव्यूतं खट्वादि [कंबलकिमं ति] श्रीमणा-

मयं कंबलं जीनादि [वग्गुली ति] चर्मपक्कः पक्खिविशेषः । [वग्गुलिकिच्चगए ति] वग्गुलीवक्कणं कृत्यं कार्यं गतं प्राप्तं येन स तथा, तद्रूपतां गत इत्यर्थः । [एवं जहावइयवत्तव्वया ज्ञाणीयव्व] इत्यनेनेदं सूचितम् । “ हंता उप्पएज्जा, अणगारे णं भंते ! भावियप्पा केवयाई पत्तु ! वग्गुलिकवाइं विउव्विस्संति ? । गोयमा ! से जहाणामए जुवातिं जुवाणे हत्थेणं हत्थं गिरहंजेत्यादि ” [जलोय ति] जलौका जलजो द्वीन्द्रियजीव विशेषः । [उ-द्विहिय ति] उद्व्यूह्य २ उत्प्रेर्य २ इत्यर्थः । [वीयं वीयगसउणे ति] वीजं बीजकामिधानः शकुनिः स्यात् [दोवि पाए ति] द्वावि पादौ । [समतुरंगेमाणे ति] समौ तुल्यौ तुरङ्गस्याभ्यस्य समुत्क्रैपणं कुर्वन् समतुरङ्गयमाणः समकमुत्पाटयन्नित्यर्थः । (पक्खिविरालए ति) जीवविशेषः [डेवेमाणे ति] अतिक्रामन्नित्यर्थः [वीईओ वीई ति] कल्लोत्तरकल्लोत्तरम्-वेरुलियम् । इह यावत्करणादिदं दृश्यम्-“ बोहियवक्खं मसारगल्लं हंसगल्लं पुल्लगं सोमं (भयं) जोईरसं अंकं अंजणं रयणं जायरुवं अंजणपुल्लगं फल्लिहं ति ” । “ कुमुदहत्थगं ” इत्यत्र तु एवं यावत्करणादिदं दृश्यम्-“ नल्लिणहत्थगं सुजगहत्थगं सोमं धियहत्थगं पुंरुरीयहत्थगं महापुंरुरीयहत्थगं सयवतहत्थगं ति ” । [भिस्सं ति] विशं मृणालं [अवदालिय ति] अवदायं दारयित्वा [मुणालिय ति] नल्लिनीकायं [उम्मज्जिय ति] कायमुन्मज्ज्य उन्मज्जं कृत्वा [किएहे किएहो ज्ञासे ति] कृष्णः कृष्णवर्णो जनवत्स्वरूपेण कृष्ण एवावज्ञास्ते कृष्णां प्रतिभातीति कृष्णावभासः । इह यावत्करणादिदं दृश्यम्-“ नीले नीलोभासे हरिणं हरिओभासे सीए सीओभासे निक्कं निच्छोभासे तिक्खे तिक्खोभासे किएहे किएहच्छाप नीले नीलच्छाप हरिणं हरियच्छाप सीये सीयच्छाप तिक्खे तिक्खच्छाप घणकडिच्छाप रम्मे महामेहानिउरंबचूए ति ” तत्र च [नीले नीलोभासे ति] प्रवेशान्तरे, [हरिणं हरिओभासे ति] प्रवेशान्तरे पथ । नीलश्च भयूरगलवत्, हरितस्तु कुक्किच्छवत्, हरितालाभ इति च वृत्ताः । [सीए सीओभासे ति] शीतः स्पर्शपेक्षया, वल्ल्याद्याक्रान्तत्वादिति च वृत्ताः [निक्खे निक्खोभासे ति] स्निग्धो रुक्त्ववर्जितः [तिक्खे तिक्खोभासे ति] तीक्ष्णो वर्षादिगुणप्रकर्षवान् [किएहे किएहच्छाप ति] इह कृष्णशब्दः कृष्णच्छाय इत्यस्य विशेषणमिति न पुनरुक्तता । तथाहि-कृष्णः सन् कृष्णच्छायः, ज्ञाया चादित्यावरणज्म्यो वस्तुविशेषः । एवमुत्तरपदेऽपि [घणकडिच्छाप ति] अग्न्यान्त्यं शास्त्रानुप्रवेशाद्वहलनिरन्तरच्छाय इत्यर्थः । “ अणुपुव्वसुजाय ” इत्यत्र यावत्करणादेवं दृश्यम्-“ अणुपुव्वसुजायवपणगेनीरसीयलजला ” आनुपूर्व्येण सुजाता वप्रा यत्र, गम्भीरं शीतत्वं च जलं यत्र सा तथा इत्यादि । [सदुसइय महुरसरणादिय ति] इदमेवं दृश्यम्-“ सुयवरहिणमयणसालूकोउल्लकोरुक्कणिगारककोडलकजीवजीवकनंदीमुहकविलपिगलक्खगकारंडक्कवायकलहंससारसअणेगसउणगणमिहुणविरइयसइसइयमहुरसरणाइय ति ” तत्र शुकादीनां सारसान्तानामनेकेषां शकुनगणानां मिथुनैर्विरचितं शब्दोक्तिकं चोक्तशब्दकं मधुरस्वरं च नादितं वृत्तं पितं यस्याः सा तथेति । ज० १३ श० ६ व० ।

[१४] अणगारस्य भावितात्मनो विकुर्यणा बाह्यं पुद्-

गज्ञापयिद्वानपुर्वकं स्वीरूपस्य—

अणगारे णं जंते ! जावियप्पा बाहिरए पोमग्गे अपरि-याइत्ता प्रभू ! एगं मइं इत्थिरुवं वा जाव संदमाणियरुवं

वा विकुवित्तए ?। गोयमा ! एणो इण्ठे समेट्ठे । अणगारे णं भंते ! भावियप्पा बाहिरए पोग्गळे परियाइत्ता पञ्च ! एणं महं इत्थिरूवं वा जाव संदमाणिरूवं वा विकुवित्तए ?। हंता । पञ्च ! अणगारे णं भंते ! जावियप्पा केवइयाइं पञ्च ! इत्थिरूवाइं विउवित्तए ?। गोयमा ! से जहानामए जुवइ जुवाणे हत्थेण हत्थे गेण्णेज्जा, चक्कस्स वा नाज्जी अरगा उत्ता सिया, एवामेव अणगारे वि भावियप्पा वेउवियसमुग्घाएणं समोहणइ जाव पञ्च ! णं ?। गोयमा ! अणगारे णं भावियप्पा केवलकणं जंनुदीवं दीवं बह्णि इत्थिरूवेहिं आयन्नं वित्तिकिएणं जाव एस णं गोयमा ! अणगरस्स जावियप्पाए अयमेयारूवं विसए विसयमेत्ते बुइए नो चेव णं संपत्तीए विउवित्तए वा ३, एवं परिवाकिए नेयवं जाव संमाणिया । से जहानामए केइ पुरिसे असिचम्मपायं गहाय गच्छेज्जा, एवामेव अणगारे वि भावियप्पा असिचम्मपायं हत्थकिच्चगएणं अप्पाणेणं उहं वेहासं उप्पएज्जा ?। हंता उप्पएज्जा । अणगारे णं भंते ! जावियप्पा केवइयाइं पञ्च ! अमिचम्महत्थकिच्चगयाइं रूवाइं विउवित्तए ?। गोयमा ! से जहानामए जुवइ जुवाणे हत्थेण हत्थे गेण्णेज्जा तं चेव जाव विउवित्तए वा ३, से जहानामए केइ पुरिसे एगओ पढागं काउं गच्छेज्जा, एवामेव अणगारे जाविअप्पा एगओ पढागा हत्थकिच्चगएणं अप्पाणेणं उहं वेहासं उप्पएज्जा ?। हंता गोयमा ! अणगारे णं भंते ! जावियप्पा केवइयाए पञ्च ! एगओ पढागा हत्थकिच्चगयाइं रूवाइं विउवित्तए, एवं जाव विउवित्तए वा ३, एवं दुहओ पढागं पि से जहानामए केइ पुरिसे एगओ जणोवइ तं काउं गच्छेज्जा । एवामेव अणगारे वि भावियप्पा एगओ जणोवइ य किच्चगएणं अप्पाणेणं उहं वेहासं उप्पएज्जा ?। हंता उप्पएज्जा । अणगारे णं भंते ! जावियप्पा केवइयाइं पञ्च ! एगओ जणोवइयं किच्चगयाइं रूवाइं विउवित्तए, तं चेव जाव विउवित्तए वा ३ । एवं दुहओ जणोवइयं पि । से जहानामए केइ पुरिसे एगओ पल्लट्ठियं काउं चिटेज्जा, एवामेव अणगारे भावियप्पा तं चेव जाव विउवित्तए वा ३ । एवं दुहओ पल्लट्ठियं पि, से जहानामए केइ पुरिसे एगओ पल्लियं काउं चिटेज्जा, तं चेव विउवित्तए वा ३ । एवं दुहओ पल्लियं पि । अणगारे णं भंते ! भावियप्पा बाहिरए पोग्गळे अपरियाइत्ता पञ्च ! एणं महं आसरूवं वा हत्थिरूवं वा सीहरूवं वा बग्घवग्घदीविय अछत्तरअपरासरूवं वा अभिजुजित्तए ?। एणो इण्ठे समेट्ठे । अणगारे णं एवं बाहिरए पोग्गळे परियाइत्ता पञ्च ! अणगारे णं भंते ! जावियप्पा एणं महं आसरूवं वा अभिजुजित्तए अणेगाइं जोयणाइं

गमित्तए ?। हंता । पञ्च ! से जंते ! किं आइड्डीए गच्छइ, परिहिए गच्छइ ?। गोयमा ! आयकूए गच्छइ नो परिह्रीए । एवं आयकम्मूणा परकम्मूणा आयप्पओगेणं परप्पयोगेणं उस्सिओदयं वा गच्छइ, पयोदयं वा गच्छइ । से णं भंते ! किं अणगारे आसे ?। गोयमा ! अणगारे णं से नो खलु से आसे, एवं जाव परामरूवं वा । सं भंते ! किं मायी विउवइ, अमायी विउवइ ?। गोयमा ! मायी विउवइ, नो अमायी विउवइ । मायीणं जंते ! तस्स ठाणस्स अणालोइयपन्निक्कं काउं करेइ कहिं उववज्जइ ?। गोयमा ! अस्सयरेसु अभियोगेसु देवओगेसु देवत्ताए उववज्जइ । अमायीणं तस्स ठाणस्स आलोइय पन्निक्कं कालं करेइ, कहिं उववज्जइ ?। गोयमा ! अस्सयरेसु अणजियोगेसु देवओगेसु देवत्ताए उववज्जइ, सेवं भंते ! जंतेत्ति । गाहा — “ इत्थी असीपढागा, जसोवइए य होइ वोधवो । पल्लट्ठियं य पल्लियंके, अभियोगविउवइ मायी ॥१॥ ” तइयसए पंचमोइसो सम्पत्तो । अणगारे णं भंते ! भावियप्पा मायी मिच्छदिट्ठी वीरियलक्षीए वेउवियलक्षीए विभंगणाणलक्षीए वाणारसिं नगरिं समोहए समोहणित्ता रायगिहे नगरे रूवाइं जाणइ पासइ ?। हंता जाणइ पासइ । से जंते ! किं तद्वाभावं जाणइ पासइ । अस्सहाजावं जाणइ पासइ ?। गोयमा ! एणो तद्वाभावं जाणइ पासइ, अस्सहाजावं जाणइ पासइ । से केण्ठे णं जंते ! एवं बुच्चइ—नो तद्वाभावं जाणइ पासइ, अस्सहाजावं जाणइ पासइ ?। गोयमा ! तस्स णं एवं जवइ, एवं खलु अहं रायगिहे नगरे समोहए समोहणित्ता वाणारसीए नयरीए रूवाइं जाणामि पासामि, सेसे दंसणे विवच्चासे भवइ, से तेण्ठे णं जाव पासइ, अणगारे णं जंते ! मायी मिच्छदिट्ठी जाव रायगिहे नगरे समोहए समोहणित्ता वाणारसीए नयरीए रूवाइं जाणइ पासइ ?। हंता जाणइ पासइ, तं चेव जाव तस्स णं एवं होइ, एवं खलु अहं वाणारसीए नयरीए समोहए समोहणित्ता रायगिहे नगरे रूवाइं जाणामि पासामि, सेसे दंसणे विवच्चासे भवइ, से तेण्ठे णं जाव अस्सहाभावं जाणइ पासइ, अणगारे णं जंते ! भावियप्पा मायी मिच्छदिट्ठी वीरियलक्षीए वेउवियलक्षीए विजंगलक्षीए वाणारसिं नगरिं रायगिहं च नग । अंतरए एणं महं जणवयवग्गं समोहए समोहएत्ता वाणारसिं नगरिं रायगिहं तं च अंतरा एणं महं जणवयवग्गं जाणइ पासइ ?। हंता जाणइ पासइ । से जंते ! किं तद्वाभावं जाणइ पासइ, अस्सहाजावं जाणइ पासइ ?। गोयमा ! एणो तद्वाभावं जाणइ पासइ, अस्सहाभावं जाणइ पासइ । से केण्ठे णं जाव पासइ ?। गोयमा ! तस्स खलु एवं जवइ, एस खलु वाणारसीए नयरीए एस खलु रायगिहे नगरे एस खलु अंतरा एणं महं

जणवयवगं नो खलु एस महं वीरियलद्धी वेउव्वियलद्धी विभंगनाणलद्धी इही जुत्ती जसे बले वीरिए पुरिसकारपरकमे लद्धे एते अभिसमणगए, सेसे दंसणे विवचासे भवइ, से तेण्डेणं जाव पामइ । अणगारे एं भंते ! भावियप्पा अमायी सम्मदिही वीरियलद्धीए वेउव्वियलद्धीए ओहिनाणलद्धीए रायगिहे नगरे समोहए समोहणित्ता वाणारसीए नयरीए रुवाइं जाणइ पासइ ? इंता जाणइ पासइ । से भंते ! किं तहाजावं जाणइ पासइ, अणहाजावं जाणइ पासइ ? गोयमा ! तहाजावं जाणइ पासइ, नो अणहाजावं जाणइ पासइ । से केण्डेणं भंते ! एवं बुच्चइ ? गोयमा ! तस्म एं एवं जवइ, एवं खलु अहं रायगिहे नगरे समोहए समोहणित्ता वाणारसीए नगरीए रुवाइं जाणामि पासामि । सेसे दंसणे अविपच्चासे जवइ, से तेण्डेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ । वीओ वि आलावगो एवं चेव, एवरं वाणारसीए नयरीए समोहणा गेयव्वो । रायगिहे नयरे रुवाइं जाणइ पासइ अणगारे एं भंते ! जावियप्पा अमायी सम्मदिही वीरियलद्धीए वेउव्वियलद्धीए ओहिनाणलद्धीए रायगिहे वाणारसी नगरिं च अंतरा एगं महं जणवयवगं समोहए समोहएत्ता रायगिहं नगरं वाणारसीं च नगरिं तं च अंतरा एगं महं जणवयवगं जाणइ पासइ ? इंता जाणइ पासइ । से भंते ! किं तहाजावं जाणइ पासइ, अणहाजावं जाणइ पासइ ? गोयमा ! तहाजावं जाणइ पासइ, नो अणहाजावं जाणइ पासइ । से केण्डेणं ? गोयमा ! तस्म एं एवं जवइ, नो खलु एस रायगिहे णो खलु एस वाणारसी नगरी नो खलु एस अंतरा एगे जणवयवगं एस खलु ममं वीरियलद्धी वेउव्वियलद्धी ओहिनाणलद्धी इही जुत्ती जसे बले वीरिए पुरिसकारपरकमे लद्धे एते अजिसमणगए सेसे दंसणे अविवचासे जवइ, से तेण्डेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ, तहाजावं जाणइ पासइ, नो अणहाजावं जाणइ पासइ । अणगारे एं भंते ! जावियप्पा बाहिरए पोगले अपरियाइत्ता पजू ! एगं महं गामरूवं वा नगररूवं वा जाव सन्निवेशरूवं वा विकुव्वित्तए ? गोयमा ! णो इण्डे समहे । एवं वितिओ वि आलावओ, नवरं बाहिरए पोगले परियाइत्ता । पजू ! अणगारे एं भंते ! केवइयाइं पजू ! गामरूवाइं विकुव्वित्तए ? गोयमा ! से जहानामए जुवइं जुवाणे हत्थेण हत्थे गेण्डेजा तं चेव जाव विकुव्वित्ति वा ३ । एवं जाव साधि वेसरूवं वा ३ ।

[असिचर्मपायं गहाएत्ति] असिचर्मपात्रं स्फुरकः । अथवा असिश्च खड्गः, चर्मपात्रं च स्फुरकः, खड्गकोशको घो, असिचर्मपात्रं तद् गृहीत्वा । [असिचर्मपायहत्थाकेभ-

गएणं अप्पायेणं ति] असिचर्मपात्रं हस्ते यस्य स तथा कृत्यं संग्रहादिप्रयोजनं गत आश्रितः कृत्यगतः, ततः कर्मधारयः । अतस्तेन आत्मना । अथवा असिचर्मपात्रं कृत्यं हस्ते कृतं येनासौ असिचर्मपात्रहस्तकृत्यकृतः, तेन, प्राकृतत्वाच्चैवं समासः । अथवा असिचर्मपात्रस्य हस्तकृत्यं हस्तकरणं गतः प्राप्तो यः स तथा, तेन । [पलियं कं ति] आसनविशेषः प्रतीतश्च [विगं ति] वृकः । [वीवियं ति] चतुष्पदविशेषः । [अच्छं ति] । अक्षः । [तरच्छं ति] व्याघ्रविशेषः । [परासरं ति] शरभः । तथाऽन्यान्यपि शृगालादिपदानि वाचनान्तरे दृश्यन्ते । [अभिजुंजित्ताए ति] अभियोगं विद्याऽऽदिसामर्थ्यतस्तदनुप्रवेशेन व्यापारयितुं यच्च स्वस्यानुप्रवेशेनाभियोजनं तद्विद्यादिसामर्थ्योपासनाद्यपुद्गलान् विना न स्यादिति कृत्योच्यते [नो बाहिरए पोगले अपरियाइत्ता ति] [अणगारेणं से ति] अणगार एवासौ तत्त्वतोऽनगारस्यैवाऽऽभाद्यनुप्रवेशेन व्याप्रीयमाणत्वात् [मार्या अभिजुंजइ ति] कषायवानभियुक्त इत्यर्थः । अधिकृतवाचनार्थां ' मार्याविउव्वइ ति ' दृश्यते । तत्र चाभियोगोऽपि विकुर्वणेति मन्तव्यम्, विक्रियारूपत्वात्तस्येति । [अणयरेसु ति] आभियोगिकदेवा अच्युतान्ता भवन्तीति कृत्वा अन्यतरेष्वित्युक्तम्, केषुचिदित्यर्थः । व्युत्पद्यते चाभियोगभावनायुक्तः साधुराभियोगिकदेवेषु करोति च विद्यादिलब्ध्युपजीवकोऽभियोगभावनाम् । यदाह- ' भंता जोगं काउं, भूईकम्मं तु जे पडंजति । साइरसइहिहेउं, अभिओगं जावणं कुणइ ॥ १ ॥ ' इत्थीत्यादिसङ्ग्रहाद्या गतार्था (इति कृतीयशतके पञ्चमः) विकुर्वणधिकारसम्बद्ध एव षष्ठ उद्देशकः, तस्य चाद्यसूत्रम् । (अणगारे णमित्यादि) अणगारौ गृहवासत्यागाद्भावित्वात् स्वसमयानुसारिप्रशमादिभिर्मार्यात्युपलक्षणत्वात् कषायवान् । सम्यग्दृष्टिरप्येवं स्यादित्याह- मिथ्यादृष्टिरन्यतीर्थिक इत्यर्थः । वीर्यलब्ध्यादिभिः करणचूताभिर्वीराणसीं नगरीं (संमोहएत्ति) विकुर्वित्तवान् राजगृहं नगरे रूपाणि पशुपुरुषप्रासादप्रभृतीनि जानाति पश्यति विभङ्गज्ञानलब्ध्या (नो तहा भावं ति) यथा वस्तु तथा भावोऽजिसंश्रियंज्ञाने तत्तथाभावम् । अथवा यथैव संवेद्यते तथैव भावो बाह्यं वस्तु यत्र तत्तथाभावम्, अन्यथा भावो यत्र तदन्यथाभावम् । क्रियाविशेषणे जेमे । स हि मन्यतेऽहं राजगृहं नगरं समवहतो वाराणस्या रूपाणि जानामि पश्यामीत्येवम् । (सेत्ति) तस्याऽनगारस्य [सेत्ति] असौ दर्शने विपर्ययो विपर्ययो भवति; अन्यद्वायरूपाणामन्यदीयतया विकल्पितत्वात् । दिक्कोहादिषु पूर्वमपि पश्चिमां मन्यमानस्येति क्वचित् [सेसे दंसणे विवरीए विवचासेत्ति] दृश्यते तत्र च तस्य तद्दर्शनं विपरीतं क्षेत्रव्यत्ययेनेति कृत्वा विपर्ययो मिथ्येत्यर्थः । एवं द्वितीयसूत्रमपि । तृतीये तु [वाणारसीं नगरीं रायगिहं नयरं अंतराए एगं महं जणवयवगं समोहएत्ति] वाराणसीं राजगृहं तयोरेव चात्तरालवर्तिनं जनपदवर्गं देशसमूहं समवहतो विकुर्वित्तवान्, तथैव च तानि विभङ्गतो जानाति पश्यति केवलं नो तथाभावम्, यतोऽसौ वैक्रियाण्यपि तानि मन्यते स्वाभाविकानीति [जस्से ति] यशोहेतुत्वाद्यज्ञाः [नगररूवं वा] इह यावत्करणदिदं दृश्यम्- " निगमरूवं वा, रायहाणिरूवं वा, खेडरूवं वा, कवररूवं वा, ममंवरूवं वा, दोणमुडरूवं वा, पट्टणरूवं वा आगररूवं वा, आसमरूवं वा, सवाहरूवं वत्ति " ज० ३ श० ६ उ० ।

[१५] अनगारस्य भावितात्मनो वृक्षमूलस्कन्धादिदर्शनम्—

अणगारे एं जंते ! जावियप्पा रुक्खस्स किं अंतो पासइ, बाहिं पासइ चउजंगो ? , एवं किं मूलं पासइ, कंदं पासइ चउजंगो, मूढं पासइ, खंथं पासइ चउजंगो । एवं मूलेणं बीजं संजोएयव्वं । एवं कंदेण वि समं जोएयव्वं जाववीयं । एवं जाव पुप्फेण समं बीयं संजोएयव्वं । अणगारे एं जंते ! भावियप्पा रुक्खस्स किं फलं पासइ, बीयं पासइ चउजंगो ॥

[अंतो ति] मध्यं काष्ठसारादि, [बाहिं ति] बहिर्वर्तित्वकूप-
प्रसञ्ज्यादि । [एवं मूलेणमित्यादि] एवमिति मूलकन्दसुआभि-
लापेन मूलेन सह कन्दादिपदानि वाक्यानि, यावद् बीजपदम् ।
तत्र च मूलं १, कन्दः २, स्कन्धः ३, त्वक् ४, शाखा ५, प्रबालं ६,
पत्रं ७, पुष्पं ८, फलं ९, बीजं १० चेति दश पदानि । एषां च प-
ञ्चत्वारिंशद्दिकसंयोगाः । एतावन्त्येव चतुर्जङ्गीसूत्राण्य-
धेयानीति । एतदेव दर्शयितुमाह—[एवं कंदेण वीत्यादि] भ०
३ श० ४ उ० ।

[१६] अनगारस्य भावितात्मनो बाह्यपुद्गलदानपूर्वके

उल्लङ्घनप्रलब्धेन—

अणगारे एं जंते ! जावियप्पा बाहिरए पोग्गळे अप-
रियाइत्ता पञ्चू ! वेजारपव्वयं उल्लंघेत्तए वा पलंघेत्तए वा ? ।
गोयमा ! एं इण्ढे समडे । अणगारे एं जंते ! जावियप्पा
बाहिरए पोग्गळे परियाइत्ता पञ्चू ! वेभारपव्वयं उल्लंघेत्तए वा
पलंघेत्तए वा ? । हंता । पञ्चू ! अणगारे एं जंते ! भावियप्पा
बाहिरए पोग्गळे अपरियाइत्ता जावइयाई रायगिहे नगरे
रूवाइं एवइयाई विउव्वित्ता वेजारपव्वयं अंतो अणुप्प-
विसित्ता पभू ! समं वा विसमं करेत्तए, विसमं वा
समं करेत्तए ? । गोयमा ! नो इण्ढे समडे, एवं चेव
वित्तिओ वि अलावगो, एवरं परियाइत्ता । पञ्चू ! से भंते !
किं मायी विकुव्वइ, अमायी विकुव्वइ ? । गोयमा ! मायी
विकुव्वइ, एं अमायी विकुव्वइ । से केण्ढे एं जंते !
एवं वुच्चइ जाव नो अमायी विकुव्वइ ? । गोयमा !
मायीणं पणीयं पाणजोयणं जोच्चा भोच्चा वामेइ, तस्स
एं तेणं पणीएणं पाणभोयणे णं अट्ठि अट्ठि मिजा बह्वी
जवंति, पयणुए मंससोणिए भवइ, जे वि य से अहा वायरा
पोग्गळा ते वि य से परिणमंति । सोइदियत्ताए जाव फा-
सिदियत्ताए अट्ठि अट्ठि मिजकेसमंसूरोमनहताए सुक्कत्ताए
सोणियत्ताए अमायीणं बूहं पाणजोयणं भोच्चा भोच्चा
एं वामेइ, तस्स एं तेणं बूहेणं पाणजोयणे णं अट्ठिअट्ठि-
मिजापयणुजवंति बह्वे मंससोणिए जे वि य से अहा वादरा
पोग्गळा ते वि य से परिणमंति । तं जहा—उच्चारत्ताए
जाव सोणियत्ताए से तेण्ढे एं जाव नो अमायी विकुव्वइ ।
मायीणं तस्स ठाणस्स अणालोइय पमिकंते काळं करेइ,

नत्थि तस्स आराहणा, अमायीणं तस्स ठाणस्स आलो-
इय पमिकंते काळं करेइ, अत्थि तस्स आराहणा, से वं
जंते ! जंते ति ।

[बाहिरए ति] औदारिकशरीरव्यतिरिक्तान् वैक्रियानित्यर्थः ।
[वेभारं ति] वैजारभिधाने राजगृहकीडापर्वते [उल्लंघित्तए
वेत्त्यादि] तत्रोल्लङ्घने सकृत्, प्रलङ्घने पुनःपुनरिति [नो इण्ढे
समडे ति] वैक्रियपुद्गलपर्यादानं विना वैक्रियकरणस्यैवाभा-
वान् । बाह्यपुद्गलपर्यादाने तु सति पर्वतस्याल्लङ्घनादौ प्रजुः
स्यात्, महतः पर्वतातिक्रमिणः शरीरस्य सम्भवदिति ।
[जावइयाई इत्यादि] यावान्ति रूपाणि पशुपुरुषादिरूपाणि
[एवइयाई ति] एतावन्ति [विउव्वित्त ति] वैक्रियाणि
कृत्या वेभारं पर्वतं समं सन्तं विपमं, विपमं तु समं कर्तुमिति
सम्बन्धः । किं वृत्तेत्याह—अन्तर्मध्ये वैजारस्यैवानुप्राविश्य [मायी
ति] मायावानुपलक्षणत्वादस्य सकृदायप्रमत्त इति यावत् ।
प्रमत्तो हि न वैक्रियं कुरुत इति । [पणीयं ति] प्रणीतं गहनस्नेह-
विन्दुकम् [भोच्चा वामेइ ति] वमनं करोति विरंघने वा करो-
ति, वर्णबलाद्यर्थे यथाप्रणीतभोजनं तद्वमनं च विक्रियास्वभावं
मायित्वाद् भवति, एवं वैक्रियकरणमपीति तात्पर्यम् । [बह्वी-
जवंति ति] घनीजवन्ति, प्रणीतसामर्थ्यात् [पयणुए ति] अघ-
नम् [अहावायरा ति] यथाचित्वाद्वा आहारपुङ्गवा इत्यर्थः ।
‘परिणमंति’ श्रोत्रेन्द्रियादित्येन, अन्यथा शरीरदाह्याऽसंज्ञवा-
त् । [लुं ति] रुक्षमप्रणीतम् [नो वामेइ ति] अकषायितया
विक्रियायामनर्थित्वात् ‘पासवणत्ताए’ इह यावत्करणादिदं
दृश्यम्—‘खेलत्ताए सिंघानत्ताए वंतत्ताए पित्तत्ताए पूयत्ताए
त्ति’ कृकृजोजिन उच्चारादित्यैवाहारादिपुङ्गवाः परिणमन्ति,
अन्यथा शरीरस्यासारताऽनापत्तेरिति । माय्यमायिनोः फलमाह-
[मायीणमित्यादि] [तस्स ठाण ति] तस्मात् स्थानात् विकुर्वणा-
करणात्, प्रणीतभोजनलक्षणाद् वा [अमायीणमित्यादि] परम-
मायित्वाद्वैक्रियं प्रणीतभोजनं वा कृतवान्, पश्चाद् जातानु-
तापोऽमायी सन् तस्मात् स्थानात् आलोचितप्रतिक्रान्तः सन्
कालं करोति यस्तस्यास्त्याराधनंति । भ० ३ श० ४ उ० ।
[१७] वैक्रियसमुद्घातेन कृतरूपमनगारो जानाति न वेति—

अणगारे एं भंते ! जावियप्पा देवं वेउव्विय समुग्घाए णं
समोहय जाणरूवे एं जायमाणं जाणइ पासइ ? । गोयमा !
अत्थेगइए देवं पासइ, नो जाणं पासइ ? । अत्थेगइए एं
जाणं पासइ, नो देवं पासइ २ । अत्थेगइए देवं पि जाणं पि
पासइ ३ । अत्थेगइए नो देवं पासइ नो जाणं पासइ ४ ।
अणगारे एं भंते ! जावियप्पा देवं विउव्विय समुग्घाए णं
समोहय जाणरूवे एं जायमाणं जाणइ पासइ ? । गोयमा !
एवं चेव । अणगारे णं भंते ! जावियप्पा देवं सदेवियं
वेउव्विय समुग्घाए णं समोहय जाणरूवे एं जायमाणं जा-
णइ पासइ ? । गोयमा ! अत्थेगइए देवं सदेवियं पासइ, नो
जाणं पासइ । एणं अजिज्ञावेणं चत्तारि भंगा ॥

तत्र भावितात्मा संयमतपोऽयामेवंविधानामनगाराणां हि प्रा-
योऽवधिज्ञानाधिलब्धयो भवन्तीति कृत्वा जावितामेत्युक्तम्;
विहितोत्तरवैक्रियशरीरमित्यर्थः । येन प्रकारेण शिबिकाद्याका-

रखता, वैक्रियविमानेनैतृष्यः । येनन्तं गच्छन्ते, ज्ञानेन दर्शनेन । उत्तरमिह चतुर्भङ्गोविचित्रत्वादर्शविज्ञानस्येति । म० ३ श० ३ उ० । [अणगारस्य भावितात्मनः केवलीसमुद्घातसमवहतस्य, मारणान्तिकसमुद्घातसमवहतस्य वा चरमपुङ्गवाः सर्वशोकं स्पृष्ट्वा तिष्ठन्ति इति 'केवलिसमुद्घाय' शब्दे तृतीयनागे वक्ष्यते]

- (१) अनगारस्य निक्षेपः ।
- (२) अनगारत्वं वीरान्तेष्टासिनां धर्मकः ।
- (३) पृथ्वीकायिकादिहिसकानामनगारत्वं न भवति ।
- (४) क्रियाऽसंवृतोऽनगारो न सिद्ध्यति ।
- (५) अनगारस्य भावितात्मनोऽस्तिधारादिष्ववग्राहना ।
- (६) अनगारस्य भक्तप्रत्याख्यातुराहारः ।
- (७) शैश्वेर्वाप्रतिपन्नस्यानगारस्य एजना ।
- (८) अनगारो भावितात्माऽऽत्मनः कर्मलेइयाशरीरं जानाति ।
- (९) अनगारस्य भावितात्मनः क्रिया ।
- (१०) संवृतस्यानगारस्य क्रिया ।
- (११) अनगारस्य गन्तुपपादौ ।
- (१२) असंवृतस्थानगारस्य विकुर्वणा ।
- (१३) कैयाष्टिकालकृणकृत्यादिविकुर्वणा ।
- (१४) अनगारस्य भावितात्मनः स्त्रीरूपस्य बाह्यपुङ्गवादानपूर्वकं विकुर्वणा ।
- (१५) अनगारस्य भावितात्मनो वृत्तमूलस्कन्धादिदर्शनम् ।
- (१६) अनगारस्य भावितात्मनो बाह्यपुङ्गवादानपूर्वकमुल्लङ्घनप्रलङ्घने ।
- (१७) वैक्रियसमुद्घातेन कृतरूपमनगारो जानाति न वेति । ऋणकार-पु० । ऋणमिव कालान्तरक्लेशानुभवहेतुतया ऋणमष्टप्रकारं कर्म, तत्करोतीति कोऽर्थः-तथा २ मुख्यचनविपरितप्रवृत्तिभिरुपचिनोतीति ऋणकारः । दुःशिक्ष्ये, उत्त० १ अ० ।

अणगारगुण-अनगारगुण-पु० । ६ त० । साधोः प्रतपदकेन्द्रियाभिग्रहादिषु सप्तविंशतिगुणेषु, उत्त० ३१ अ० ।

मत्तावीर्यं अणगारगुणा पणत्ता । तं जहा-पाणाइवाया-ओ वेरमणं मुसाअयाओ वेरमणं अदिआदाणाओ वेरमणं मेहुणाओ वेरमणं परिग्गहाओ वेरमणं सोइंदिय-निग्गहे चक्खिंदियनिग्गहे घाणिंदियनिग्गहे जिह्मिंदियनिग्गहे फासिंदियनिग्गहे कोह्विग्गे माणविग्गे मायाविग्गे ह्योनविग्गे जावसच्चे करणसच्चे जोगसच्चे खमाविरा-गया मणसमाहरणया वयसमाहरणया कायसमाहरणया णाणसंपन्नया दंसणसंपन्नया चरित्तसंपन्नया वेयणअहिया-सणया मारणंतियअहियासणया ॥

अनगाराणां साधूनां, गुणाश्चारित्र्यविशेषाः अनगारगुणाः, तत्र महावतानि पञ्च (५) पञ्चेन्द्रियनिग्रहाश्च पञ्च (१०) क्रोधादिविवेकाश्चत्वारः (१४) सत्यानि त्रीणि । तत्र भावसत्यं शुद्धान्तरात्मना, कारणसत्यं-यत्प्रतिलेखनादिक्रियाः । तां यथोक्तं सम्यगुपयुक्तः कुरुते । योगसत्यं-योगानां मनःप्रभृतानामवितथत्वम् [१७] जमाऽनमिष्यक्रोधमानस्वरूपस्य द्वेषसंश्रितस्याप्रीतिमात्रस्याभावाः । अथवा क्रोधमानयोरुदयनिरोधः क्रोधमानविवेकशब्दाभ्यां तदुदयप्राप्तयोर्निरोधः, प्रागेवाभिहित इति न पुनरुक्तताऽपीति (१८) विरागता-अभिष्वङ्गमात्रस्य भावः । अथवा मायालोभयोर्दुदयो मायालोभविवे-

कशब्दाभ्यां त्वयप्राप्तयोस्तयोर्निरोधः प्रागेवाभिहित इतीहापि न पुनरुक्ततेति (१९) मनोवाक्कायानां समाहरणता, पाठान्तरतः-‘समत्वाहरणता’ अकुशलानां निरोधश्चायः (२२) ज्ञानादिसंपन्नतास्तिक्रः (२५) वेदनाप्रतिसहनता शीताद्यतिसहनता (२६) मारणान्तिकतिसहनता-कल्याणमित्रबुद्ध्या मारणान्तिकोपसर्गसहनमिति (२७) स० २७ सम० । उत्त० । प्रश्न० । जीत० । आ० सू० । संथा० ।

पुनरन्येन प्रकारेण साधुगुणान् दर्शयितुमाह-

से जहाणामए अणगारा भगवंतो इरियासमिया जासा-समिया एसणासमिया आयाणजंमत्तणिक्खेवणासमिया उच्चारपासवणखेलंसिधाराजक्षपरिट्ठावणियासमिया मण-समिया वयसमिया कायसमिया मणगुत्ता वयगुत्ता काय-गुत्ता गुत्ता गुत्तिदिया गुत्तवंचवारी अकोहा अमाणा अ-माया अलोजा संता पसंता उवसंता परिणिव्वुमा अणा-सवा अग्गथा विन्नसोया निरुवलेवा कंसपाइ व मुक्ततोया संख इव छिरंजणा जीव इव अपमिहयगती गगणतर्धं पि व निराखंवणा वाउरिव अपमिबंधा सारदसलिल इव सुच्छहियया पुक्खरपत्त इव निरुवलेवा कुम्भो इव गुत्तीदि-या विहग इव विप्पमुक्का खग्गिविसाणं व एगजाया भारंड-पक्खी व अप्पमत्ता कुंजरो इव सौमीरा वसजो इव जातस्थि-मा सीहो इव दुक्करसा मंदरो इव अप्पकपा सागरो इव गंजीरा चंदो इव सोमलैसा सूर्रो इव दित्ततेया जच्चकंच-णगंच इव जातरुवा वसुधरा इव सव्वपासविसहा सुहु-यहुयासणो विव तेयसा जज्ञंता एत्थि णं ॥ ७० ॥ तेसिं जगवंताणं कस्यवि पमिबंधे भवइ, से पडिबंधे चउव्विहे पाणत्ते । तं जहा-अंडणइ वा (वोरुजेइ वा) पो-यणइ वा उम्माहेइ वा पग्गहेइ वा जन्नं जन्नं दिसं इच्छंति तन्नं तन्नं दिसं अपडिबद्धा सुइत्तया अप्पन्नहुत्तया अप्प-मग्गथा संजमेणं तवसा अप्पाणं जावेमाणे विहरंति ॥ ७१ ॥ तेसिं णं भगवंताणं इमा एत्तास्सा जाया माया वित्ती होत्था । तं जहा-चउत्थे भत्ते उट्ठे जत्ते अट्ठमे भत्ते दसमे जत्ते दुवालसमे भत्ते चउदसमे जत्ते अऊमासिए जत्ते मासिए भत्ते दोमासिए तिमासिए चाउम्मासिए पंचमासिए उम्मासिए अट्ठत्तरं च णं उक्खित्तचरया णिक्खित्तचरया उक्खित्त-त्तणिक्खित्तचरया अंतचरया पंतचरया बूहचरया समुदाणचरया संसट्ठचरया असंसट्ठचरया तज्जातसंसट्ठच-रया दिट्ठलाभिया अदिट्ठलाभिया पुट्ठजाजिया अपुट्ठजा-भिया जिक्खुत्ताभिया अभिक्खुत्ताजिया अन्नायचरया अन्नायजोगचरया उवनिहिया संखादत्तिया परिमितपिंरवा-इया मुद्धेसणिया अंताहारा पंताहारा अरसाहारा विर-साहारा लूहाहारा तुच्चाहारा अंतजीवी पंतजीवी आ-यंविद्धिया पुरिपट्ठिया विगइया अमज्जपंसा ससिणो णो-णियायरसजोइट्ठाणइया पमिमाटाणइया उक्कड्ढास-

प्रिया एषसज्जिया वीरासणिया दंभायतिया द्वागंसाइणो
अण्णामा अणत्तया अकंडुया अण्णिदुहा धुतकेसमंसरोपन-
हा सव्वगा य पडिक्कमविप्पमुक्का चिट्ठति ॥ ७२ ॥ तेणं
एतेणं विहारेणं विहरमाणा बहूंसं वासाइं सामन्नपरियाणं
पाउणंति बहु बहु आवाहंसि उप्पन्नंसि वा अणुप्पन्नंसि
वा बहुइं जत्ताइं पच्चक्खाइं, पच्चक्खाइत्ता बहुइं वासाइं अ-
णसणाइं वेदिंति, अणसणाइं वेदिंत्ता जस्सट्ठाए कीरति
नगजत्ते मुंरुभावे अण्णण्णत्ते अदंतवणगे अदत्तए अ-
ण्णोवाहणए चूमिसेज्जा फलगसेज्जा कट्टसेज्जा केसन्नोए वंज-
चेरवासि परधरपवेसे लक्का अलक्कमाणा अण्णणाओ ही-
लणाओ निंदणाओ खिसणाओ गरहणाओ तज्जणाओ ता-
लणाओ उच्चावया गामकंटगा वावीसं परीसहोवसगं अहिया
सिज्जंति, तमट्ठं आराहंति, तमट्ठं आराहिंत्ता चरमेहिं उस्सा-
सनिस्सासेहिं अण्णं अण्णत्तरं निव्वापातं निरावरणं कसिणं
पामिपुष्पं केवलवरणाणंदं सणसमुप्पन्नंति, समुप्पन्नंतित्ता
ततो पच्चा सिज्जंति वुज्जंति मुच्चंति परिणिव्वायंति सव्वा-
यंति सव्वडुक्खाणं अंतं करंति ॥ ७३ ॥

तद्यथा नाम केचनोत्तमसंननधृतिप्रदोपेता अनगारा भगव-
न्तो जवन्तीति । ते पञ्चभिः समितिभिः समिताः, एवमित्युपदर्श-
ने । औपपातिकमाचारङ्गसंबन्धिप्रथममुपाङ्गं तत्र साधुगुणाः
प्रबन्धेन व्यावर्त्यन्ते, तदिहापि तेनैव क्रमेण छष्ट्यमित्यतिदे-
शः । यावद्धृतमपनीतं केशवमधुसूतमन्त्रादिकं यैस्तैः, तथा
सर्वगात्रपरिकर्मविप्रमुक्ता निष्पतिकर्मशरीरास्तिष्ठन्तीति ॥ ७० ॥
॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ते चोपविहारिणः प्रव्रज्यामनुपाद्य वाधारूपे
रोगातङ्के समुत्पन्नेऽनुत्पन्ने वा भक्तप्रत्याख्यानं विदधति, किं बहु-
नोक्तेन-यत्कृतं ऽयमयोगोद्वेकवन्निरास्वादः कर्त्तव्यधाराभारगव-
द् दुःस्थवसायः श्रमणभावोऽनुपाद्यते, तमर्थं सम्यग्दर्शनज्ञान-
चारित्राख्यमाराध्य, अव्याहतमनसं मोक्षकारणं केवलज्ञानमा-
प्नुवन्ति, केवलज्ञानावाप्तेरर्थं सर्वदुःखविमोक्षलक्षणं मोक्षम-
वाप्नुवन्तीति । सूत्रं २ श्रुं २ अ० ।

अणगारचरित्तधम्म-अनगारचरित्रधर्म-पुं० । अणारं नास्ति
येषां तैऽनगाराः साधवः, तेषां चारित्रधर्मः । महाव्रतादिपावनरूपे
चारित्रधर्मप्रदे, “अणगारचरित्तधम्मं दुविहे पसस्से । तं जहा-
सरागसंजमे, वीयरगसंजमे” स्था० २ गा० १ उ० । [व्याख्या
चास्य स्वस्वस्थाने छष्ट्या]

अणगारधम्म-अनगारधर्म-पुं० । ६ त० । सर्वविरतिचारित्रे य-
तिधर्मे, औ० ।

अणगारधम्मो ताव इह खलु सव्वओ सव्वयाए मुंमे
भविंत्ता आगाराओ अणगारियं पव्वइस्सं सव्वओ पाणाइ-
वायाओ वेरमाणं मुसावायअदिवादाणमेहुणपरिग्गहराई-
ओअणाओ वेरमाणं अयमानुमो ! अणगारसामइए धम्मं
पसस्से । एअस्स धम्मस्स सिक्खाए उवडिणं निग्गंये वा नि-
ग्गंयी वा विहरेमाणे आणाए आराहए जवति ॥

अथाधिकृतवाचना-इह खलु-इहैव, मर्त्यलोके, [सव्वओ स-

व्वयाए सि] सर्वतः-द्रव्यतो जावतश्चेत्यर्थः । सर्वात्मना स-
र्वान क्रोधादीनात्मपरिणामानाश्रित्येत्यर्थः । एते च मुण्दीभू-
त्वैत्यस्य विशेषणे, अनगारिता प्रव्रजितस्येत्यन्तस्य वा [अय-
मानुमो सि] अयमायुष्मन् ! [अणगारसामइए सि] अनगाराणां
समये समाचारे, सिक्खान्ते वा जवोऽनगारसामयिको, अनगार-
सामयिकं वा [सिक्खाए सि] शिक्षायामभ्यासे [आणाए सि]
आज्ञाया विहरन् आराधको भवति ज्ञानादीनाम् । अथवा आ-
ज्ञाया जिनीपदेशस्थाराधको जवतीति । औ० ।

साधुधर्ममाह—

खंती य मइवज्जव, मुत्ती तवसंजमे अ बोधव्वे ।

सच्चं सोयं आकिं-चणं च वंनं च जइप्पमो ॥ १४ ॥

क्रान्तिश्च, मार्दवम्, आर्जवम्, मुक्तिः, तपःसंयमी च बौद्धयौ;
सत्यं, शौचम्, आकिञ्चन्यं, ब्रह्मचर्यं च यतिधर्मे इति गाथाक-
रार्थः ॥ १४ ॥ दश० नि० ६ अ० ।

सापेको निरपेक्कश्च, यतिधर्मो द्विधा मतः ।

सापेक्कस्तत्र शिक्षयि, गुर्वन्तेवासिताऽन्वहम् ॥

यतिधर्म उक्तलक्षणः मुनिसंबन्धनुष्ठानविशेषः, द्विधा द्वाभ्यां
प्रकाराभ्यां, मतः प्ररूपितः, जिनीरिति शेषः । द्वैविध्यमेवाह-
सापेको निरपेक्कश्चेति । तत्र गुरुगच्छादिसाहाय्यमपेक्षमाणो यः
प्रव्रज्यां परिपालयति स सापेक्कः । इतरस्तु निरपेको यतिः, ग-
च्छाद्यपेक्षारहित इत्यर्थः । तयोर्धर्मोऽपि क्रमेण भक्तवासलक्षणां
जिनकटपादिलक्षणश्च सापेक्षो निरपेक्कश्चोच्यते, धर्मधर्मिणो-
रभेदोपचारात् । तत्र तयोः सापेक्षनिरपेक्षयतिधर्मयोर्मध्यात्
अयं सापेक्षयतिधर्मो भवतीति क्रियासंबन्धः । एवमत्रऽपि यो-
ज्यम् । स च यथा शिक्षाया इत्यादि । तत्र शिक्षा अन्यासः ।
सा च द्विधा—ग्रहणशिक्षाऽऽसेवनाशिक्षा चेति । तत्र ग्रहण-
शिक्षा—प्रतिदिनसूत्रार्थग्रहणाभ्यासः । आसेवनाशिक्षा—प्रति-
दिनक्रियाऽभ्यासः । तस्यैतदर्थं न तद्वत्पूर्वार्थमिति भावः ।
ध० १ अधि० ।

अणगारमगगड-अनगारमार्गगति-स्त्री० । ६ त० । सम्यग्दृष्टे-
स्तत्प्रतिबन्धपरित्यागरूपेण निर्मुक्तस्य सम्यग्दर्शनज्ञानचरित्रेषु,
सिद्धिगतौ च । उक्त० ।

एषां चोत्तराध्ययनानां पञ्चत्रिंशेऽध्ययने दर्शितानि सूत्राणि-
सुणेह मेगगमाणे, मगं बुद्धेहि देसियं ।

जमायरंतो जिकखू य, डुक्खाणंतकरो जवे ॥ १ ॥

शृणुत आकर्णयत, मे मम, कथयत इति शेषः । एकाग्रमनसः
कोऽर्थः-अनन्यगतचित्ताः सन्तः, शिष्या इति शेषः । किं तद्विरत्याह-
मार्गमुक्तरूपं प्रक्रमानुसृत्यैवैवगतयथास्थितयस्तुनसैरुपपन्न-
केवलैरईदृभिः श्रुतकेवलजिनिर्गणधरादिभिर्वैयुक्तं भवति । दर्शितं
प्रतिपादितम् । अर्थतः सूत्रतश्च । तमेव विशेषयितुमाह-[ज-
मिति] मार्गमाचरन् आसेवमानो, भिज्जुरनगारो, दुःखानां शा-
रीरमानसानामन्तः पञ्चन्तः तत्करणशीलोऽन्तकरो, भवेत्
स्यात्, सकलकर्मनिर्मूलन इति ज्ञावः । तदनेनासेव्यामेवक-
संबन्धेनाऽनगारसंबन्धिमार्गः, तत्फलं च मुक्तिगतिरिति
दर्शितम् । ततश्चानगारमार्गं, तज्जतिं च शृणुत इत्यर्थ उक्तं भव-
तीति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

यथाप्रतिज्ञातमाह—

गिहवासं पस्सिज्ज, पव्वज्जामसिसओ सुणी ।

इमे संगे त्रियाणिज्जा, जेहिं सज्जंति माणवा ॥ २ ॥

गृहवासं गृहावस्थानं, यदि वा गृहमेव पारवश्यहेतुतया पा-
शो गृहपादास्तं, परित्यज्य परिहृत्य, प्रव्रज्यां सर्वसङ्गपरि-
त्यागलक्षणं भागवतीं दीक्षाम्, आश्रितः प्रतिपन्नः, मुनिः, इमान्
प्रतिप्राणिप्रतीततया प्रत्यक्षान्, सङ्गान् पुत्रकलत्रादींस्तत्प्रति-
बन्धान् वा, विजानीयाद् भवहेतवोऽमीति विशेषेणावबुध्येत,
निश्चयतो निष्कलत्रस्याऽसत्त्वात् ज्ञानस्य च विरतिफलत्वात्
प्रत्याचक्षीतेत्युक्तं भवति । संगशब्दव्युत्पत्तिमाह—[जेहिं ति]
सुव्यवस्थायाद् येषु, सज्जन्ते प्रतिवश्यन्ते, अथवा ये संगेः सज्जन्ते
संबध्यन्ते, ज्ञानावरणादिकर्मणेति गम्यते । के ते ? मानवा
मनुष्याः, उपलक्षणत्वादस्येऽपि जन्तवः ॥ २ ॥

तदेव हिंसं अक्षिपे, चोज्जे अवज्जेसवणं ।

इच्छाकामं च लोहं च, संजओ परिवज्जे ॥ ३ ॥

तथेति समुच्चये । एवेति पूरणे । हिंसा प्राणव्यपरोपणम्,
अवीकमनृतभाषणम्, चौर्यमदत्तादानम्, अब्रह्मसेवनं मैथु-
नाचरणम्, इच्छारूपः काम इच्छाकामस्तं चाभासवस्तुकाङ्क्षारूपं,
लोभं च लब्धवस्तुविषयगृह्यात्मकम्, अनेनोभयेनापि परिग्रह-
उक्तः । परिग्रहं च संयतो यतिः, परिवर्जयेत् परिहरेत् । अनेन
मृगगुणः उक्तः । एतदवस्थितस्यापि च शरीरिणोऽवश्यमाश्र-
याहाराभ्यां प्रयोजनं, तयोश्च तदतिचारहेतुत्वमपि कथोश्चि-
त्स्यादिति मन्वानस्तत्परिहाराय सूत्रपटकेन तावदाश्रयचिन्तां
प्रतियतते ॥ ३ ॥

मणोहरं चित्तयं, मल्लधूवणं वासियं ।

सकृद्वारं पंरुल्लोयं, मणमा वि न पत्ये ॥ ४ ॥

[मनोहरं चित्तं] चित्ताङ्गेपकं, किं तत् ? चित्रप्रधानं गृहम् । तदपि
कीदृशम् ? माल्यैर्ग्रथितपुष्पैर्धूपनैश्च कालागुरुतुरुष्कादिसम्ब-
न्धिनिर्घोषितं सुरजीकृतं, माल्यधूपनवासितं, सह कपाटन वर्तत
इति सकृपाटम्, तदपि पागुरोल्लोचं श्वेतवस्त्रविजृम्भितं, मनसा-
पि, आस्तां वक्षसा, न प्रार्थयेत् नाभिलषेत्, किं पुनस्तत्र
निष्ठेदिति भावः ॥ ४ ॥

किं पुनरेवमुपदिश्यत इत्याह—

इंदियाणि उ भिखुस्स, तारिस्सिम्म उवस्सए ।

दुक्काइ निवारो उ, कामरागविवहणे ॥ ५ ॥

इन्द्रियाणि चक्षुरादीनि, तुरिति यस्माद्, जिह्वोरतनगरस्य
तादृशं तथाभूते उपाश्रये, दुःखेन क्रियन्ते-करोतेः सर्वधात्वर्थ-
स्वाच्छ्रयन्ते दुष्कराणि, दुःशकानीत्यर्थः । तुरेवकार्थः । दुष्क-
राण्येव धारयितुमुन्मार्गप्रवृत्तिनिषेधनो मार्ग एव व्यवस्थापि-
तुम् । पञ्चने च-‘दुक्काणि निवारिउं ति’ । तत्रापि निवारयितुमि-
ति नियन्त्रितं, स्वस्वविषये प्रवृत्तिरिति गम्यते । कीदृशीम् ? काम्य-
मानव्यात् कामममनोऽङ्गा इन्द्रियविषयास्तेषु रागोऽभिष्वङ्गस्त-
स्य विवर्तने विशेषणं वृद्धिहेतौ कामरागविवर्धने, तथाविध-
चित्तव्याङ्गपसंभवात् । कस्यचित्सूत्रगुणस्य कथंचिदतिचार-
संज्ञये दोष इत्येवमुपदिश्यत इति ज्ञावः ॥ ५ ॥

एवं तर्हि क कीदृशं स्यात्तव्यम् ? —

सुसाणे सुभगां वा, स्वयंभूने व एगए ।

पराङ्गे परकं वा, वामं तत्याभिरोयए ॥ ६ ॥

इमंज्ञाने प्रेतमू, शुन्यागारे उडसित गृहे, वा-विकल्पे, वृक्षमू

वा पादपसमीपे, एकदेत्येकस्मिन्स्थविधकाले । पठ्यते चैवम-
पि-‘एगोत्ति’ एकको रागद्वेषवियुक्तोऽसहायो वा, तथाविधयो-
म्यतायां, पारक्ये वा परसम्बन्धिनि तथाविधप्रतिबन्धनास्वीकृते ।
पराङ्तरतः— “पतिरिक्के” देशीभाष्यैकान्ते रुयाद्यसंकुले,
परकृते-परैरन्यैर्निष्पादितं, स्वार्थमिति गम्यते । वा समुच्चये ।
वासमवस्थानं, तत्र इमशानादौ, अभिरोचयेत् प्रतिज्ञासयेत् ।
अर्थादात्मनो त्रिकुरित्युत्तरेण योगः ॥ ६ ॥

फासुयस्मि अणावाहे, इत्थीहिं अणजिहुए ।

तत्थ संकप्पए वामं, भिक्खू परमसंजए ॥ ७ ॥

फासुके अचिन्तीभूतभूजागरूपे, तथा-अविद्यमाना बाधा, आत्म-
नः परेषां वाऽऽगन्तुकसत्त्वानां गृहस्थानां च यस्मिन्तत्तथा
तस्मिन्, तथा-स्त्रीजिरङ्गनाभिः, उपलक्षणत्वात् परमकादिजि-
आनभिदुते, तदुपलब्धवदित इत्यर्थः । एतानि हि मुक्तिपथप्रतिप-
न्धित्वेन तत्प्रवृत्तानामुपलब्धहेतुभूतानां तेष्वमभिधानम् । तत्रेति
प्रागुक्तविशेषणविशिष्ट इमशानादौ सम्यक्त्वपेक्षं कुर्यात् । किम् ?
वासम्, भिक्षणशीलो जिह्वाः । स च शाक्यादिरपि स्यादत आह-
परमः प्रधानः, स चेह मोक्षस्तदर्थं सम्यक् यतते परमसंयतः,
जिनमार्गप्रतिपन्न इत्युक्तं भवति । तस्यैव मुक्तिमार्गं प्रति वस्तु-
तः सम्यग् यत्नसंभवात् । प्राग्वासं तत्राजिरोचयेदित्युक्ते, रुचि-
मात्रेणैव कश्चित्तुष्येदिति । तत्र संकल्पयेद्वासामित्यभिधानम् ॥ ७ ॥

ननु किमिह परकृत इति विशेषणमुक्तमित्याशङ्क्याह—

न सयं गिहाइ कुवेज्जा, नेव अन्नोहिं कारण ।

गिहकम्मसमारम्भे, जूयाणं दिस्सए वट्ठो ॥ ८ ॥

न स्वयमात्मना, गृहाणि उपाश्रयरूपाणि कुर्वीत विदधीत, नै-
वाऽन्यैर्गृहस्थादिभिः, कारयेद्विधापयेत्, उपलक्षणत्वाच्चापि कुर्व-
न्तमनुमन्येत् । किमिति ? यतो गृहनिषण्यर्थं कर्म गृहकर्म, इष्ट-
कामूदानयनादि, तदेव समारम्भः, प्राणिनां परितोपकरत्वात् ।
उक्तं हि—‘परितोपकरो भवे समारंजोत्ति’ । यद्वा-तस्य समार-
म्भः प्रवर्तने गृहकर्मसमारम्भः, तस्मिन्, जूतानामेकेन्द्रियादिप्रा-
णिनां, दृश्यते प्रत्यक्षत एवोपलब्ध्यते, कोऽसौ ? वधो विनाशः ।

जूतानां वध इत्युक्तं तत्र मा भूत केषां—

चिदेवासावित्याशङ्क्याह—

तसाणं थावराणं च, सुहुमाणं बायराण य ।

तम्हा गिहसमारंभे, संजओ परिवज्जे ॥ ९ ॥

वसानां द्वीप्श्यादीनां, स्थावराणां पृथिव्याद्येकेन्द्रियाणाम्,
चः समुच्चये । तेषामपि सूक्ष्माणामतिशृङ्खलानां शरीरा-
पेक्षया, जीवप्रदेशापेक्षया तस्यामूर्तत्वैव प्राया व्यवहारायोगाद्,
बादराणां चैवमेव, स्थूलानाम् । यद्वा-सूक्ष्मनामकमौदयात्सू-
क्ष्माणां, तेषामपि प्रमादतो भावहिंसासंज्ञवात् । बादरनामक-
मौदयाच्च बादराणाम् । उपसंहृतुमाह—[तम्हा स्ति] यस्मादेवभूत-
वधस्तस्माद् गृहसमारम्भं संयतः सम्यग्गृहस्थादिभ्य उपर-
तः, अनगार इत्यर्थः । परिवर्जयेत् परिहरेत् ॥ ९ ॥

इत्थमाश्रयचिन्तां विधायाहाराचिन्तामाह—

तदेव जप्पपाणेषु, पयणे पयावणेषु य ।

पाणज्जयदयद्वाए, न पए न पयावए ॥ १० ॥

तथैव तेनैव प्रकारेण, भक्तानि च शाल्योदनादीनि, पीयन्त इ-
ति पानानि च पयःप्रजृतीनि, भक्तपानानि, तेषु पचनानि च
स्वयं यिद्वेदापादनकथनानि, पाचनानि च तान्येवान्यैः पचन-

पाचनानि, तेषु च भूतयथो दृश्यत इति प्रक्रमः । ततः किमि-
त्याह-प्राणा द्वीन्द्रियादयः, चूतानि पृथिव्यादीनि, तेषां दया
रक्षणम्, प्राणभूतदया । तदर्थम्-तद्धेतोः । किमुक्तं जवति-पचन-
पाचनप्रवृत्तानां यः संभवी जीवोपधातः स मा चूदिति न पचे-
त्, स्वतो भक्तादीनिति प्रक्रमः । नापि पाचयेत्, तदेवान्यै-
रिति ॥ १० ॥

अमुमेवार्थं स्पष्टतरमाह—

जलधननिस्सिया जीवा, पुढवीकट्टानिस्सिया ।

हस्यंति जत्तपाणेषु, तम्हा भिक्खु न पयावण ॥ ११ ॥

जले च पानीयं, धान्यं च शाल्यादि, तन्निःश्रितास्तन्धान्यत्र च
उत्पद्य ये तन्निःश्रिताः स्थिताः-पूतरकचुज्जेलिकापिपीलिका-
प्रचूतयः । उपलक्षणत्वात् तदपक्ष जीवाः प्राणिनः । एवं
पृथ्वीकायानिःश्रिता एकैन्द्रियादयो दृश्यन्ते, भक्तपाणेषु प्रक्रमात्
पच्यमानादिषु । यत एव तस्माद् भिक्षुर्न पानयेत् । अत्र अपेग-
भ्यमानत्वात् पाचयेदपि न, किं पुनः स्वयं पचेत् । अनुमतिनि-
वेधोपलक्षणं चेतत् ॥ ११ ॥

अपरं च—

विसप्पे मव्वओ धारे, बहुपाणिविणसणे ।

नत्थि जोइसमे सत्थे, तम्हा जोइ न दीवण ॥ १२ ॥

विसर्पतीति विसर्पम्, स्वल्पमपि बहु भवति । यत उक्तम्-
“अणथोवं वणथोवं, अग्गीथोवं” इत्यादि । सर्वतः सर्वासु
दिक्षु, धारेव धारा जीवविनाशिका शक्तिरस्येति सर्वतो धारम्,
सर्वदिगवस्थितजन्तुपघातकत्वात् । उक्तं च-“पादणपरुणं वा
वि” इत्यादि । अतएव बहुधा प्राणविनाशनमनेकजीवजीवि-
तं व्यपरोपकं, नास्ति न विद्यते, ज्योतिःसमस्-अक्षितुल्यम्, शस्यन्ते
हिंस्यन्तेऽनेन प्राणिन इति शस्त्रं प्रहरणम्, अन्यदिति गम्यते ।
तस्याविसर्पित्वादसर्वतोधारत्वादल्पजन्तुपघातत्वाच्चेति ज्ञातः ।
सर्वत्र लिङ्गव्यत्ययः प्राग्वत् । यस्मादेवं तस्माद्, ज्योतिर्वैश्वान-
रस, न दीपयेत् न उवाहयेत् । अनेन च पचनस्याग्निज्वलनाऽवि-
नाभावित्वात् तत्परिहार एव समर्थितः । इत्थं च विशेषप्रक्रमेऽपि
सामान्याभिधानं प्रसङ्गतः शीतापनोदादिप्रयोजनेनापि तदारम्भ-
निषेधार्थम्, आधाकर्मादिका विगुहकोटिरनेनैवार्थतः परिहाया-
त्, तदपरिहारे ह्यवश्यं भाविपचनानुमत्यादिप्रसङ्ग इति ॥ १२ ॥
नन्वेवं जीववधनिमित्तत्वेमेव पचनादेर्निषेधे निबन्धनम्, तच्च
नास्ति क्रयविक्रययोरिति, युक्तमेवात्र्यां निर्वहणमिति कस्यचि-
दाशङ्का स्यात्, अतस्तदपनादनाय हिरण्यत्रादिपरिग्रहपूर्वकत्वात्-
योस्तन्निषेधपूर्वकत्वे सूत्रत्रयेण तत्परिहारमाह—

हिरण्णे जायहूवं च, मणसा वि न पत्थण ।

समहेफुक्कणे भिक्खु, विरण कयविकण ॥ १३ ॥

हिरण्यं कनकम्, जातरुपं रूप्यम् । चकारोऽनुक्ताशेषधनधान्यादि-
समुच्चये । मणसाऽपि चित्तनापि, आस्तां वाचा, न प्रार्थयेद्-ममा-
मुक्तं स्यादिति । अपेगभ्यमानत्वात्प्रार्थयेदपि न, किं पुनः परिगृही-
यात् । कीदृशः सन्?, समे कोऽर्थः-प्रतिबन्धाभावतस्तुल्ये, हेतुका-
ञ्चने मृतपिण्डखाण्डकनकेऽस्येति समहेतुकाञ्चनः, एवंविधश्च सन्
भिक्षुर्विरतो निवृत्तः, स्यादिति शेषः । कुतः?, क्रयो-मूल्येनान्य-
संश्लेषेण तथाविधवस्तुनः स्वीकारः, विक्रयश्च-तस्यैवात्मीयस्य
तथाविधवस्तुजातेनान्यस्य दानम्, क्रयश्च विक्रयश्च क्रयविक्रय-
मिति समाहारः, तस्मात् । पञ्चभ्यर्थे सप्तमी, विषये सप्तमी वा ।

तत्र च क्रयविक्रयविषये विरत इति-विरतिमानित्यर्थः ॥ १३ ॥
किमित्येवमत आह—

किणंतो कइओ होइ, विकणंतो य वाणिओ ।

कयविकपम्मि वटंतो, भिक्खु न हवइ तारिसो ॥ १४ ॥

कीणन् परकीयं वस्तु मूल्येनाददानः, क्रयोऽस्यास्तीति क्रयिको
जवति, तथाविधेतरलोकास्तदश एव भवति । विक्रीणानश्च स्व-
कीयं वस्तु तथैव परस्य ददद् वणिग्भवति, वाणिज्यप्रवृत्तत्वा-
दिति भावः, अतएव क्रयविक्रय उक्तरूपे, वर्तमानः प्रवृत्तमानो,
भिक्षुर्न तादृशो भवति, गम्यमानत्वाद् यादृशः सूत्राजिहितो
भावभिक्षुरिति ॥ १४ ॥

किमित्याह—

भिक्षिखयन्त्वं न केयव्वं, भिक्खुणा जिकखुवित्तिणा ।

कयविक्रओ महादोसो, जिकखावित्ति सुहावहा ॥ १५ ॥

निक्रितव्यं याचितव्यम्, तथाविधं वसिष्यति गम्यते । न नैव,
केतव्यं मूल्येन प्रहीतव्यम्, केन?, भिक्षुणा । कीदृशः?, जिक्रयैव
वृत्तिवर्तनं निर्वहणं यस्यासौ भिक्षावृत्तिस्तेन । उक्तं हि-“सव्यं
से जाइयं होइ, नत्थि किञ्चि अजाइयं” । क्रयविक्रयवद् भिक्षाऽपि
सद्वैवैव भविष्यतीति मन्दधीर्भन्येत, तत आह-क्रयश्च विक्रयश्च
क्रयविक्रयम्, व्यवच्छेदफलत्वादस्य, तदेव महादोषः उक्तव्यायतः,
बिह्वल्यत्ययश्च प्राग्वत् इति । जिक्राया वृत्तिः शुभ्रमिदलोकपर-
लोकयोः कल्याणं, सुखं वा तदावहति समन्तात् प्रापयतीति
शुभावहा, सुखावहा वा । एतेन कीदृशोपरिहार उक्तः, स आ-
शेषविगुहकोटीगतदोषपरिहारेऽपलक्षणम् ॥ १५ ॥

जिक्रितव्यमित्युक्तं, तच्च दानश्रद्धादिवैश्वमनि कचिदेकैव
स्यादन्त आह—

समुयाणं उंउमसेज्जा, जहासुत्तमाणिदियं ।

लाभालाभम्मि संतुट्ठे, पिमवायं चरे मुणी ॥ १६ ॥

समुदानं भैद्यस, न त्वेकभिक्षामेव, तच्चेज्जमिथोऽज्जम्-अस्या-
न्यवैश्वमनःस्वरूपस्वरूपमात्राणां मोक्षानामभुकरवृत्त्या हि भ्रमन
इदमेव भवतीत्येवमुक्तम्, एष्येत्तवेपयेत् । एतच्छोभनमपि
स्यात् । अत आह-सूत्रमागमस्तदनतिक्रमेण यथासूत्रमागमाभि-
हितोऽपेक्षादृष्टाधात् । इत्युक्तं जवति-तत एवानिन्दितं शिष्टा-
निःश्रेण स्वपरप्रशंसादिहेतुनोत्पादितं जात्यादिगुणैस्तत्तजनसं-
बन्धिवान् जवति । तथा लाजश्च श्रद्धाभश्च लाभाज्ञाभं, नस्मिन्,
संतुष्टोद्दनादेः प्राप्ताप्राप्तौ च संतोषवान्, न तु वाञ्छाविधु-
रितचित्त इति ज्ञातः । इह च लाभेऽपि वाञ्छा-वसरोत्तरवस्तु-
विषयत्वेन भावनीया । पिण्डयत इति पिण्डो जिज्ञा, तस्य
पातः पतनम्, प्रक्रमात् पात्रेऽस्मिन्निति पिण्डपातं भिक्षादनस, तद्
चरेदास्तेवेत, मुनिरिति तपस्वी । पात्रान्तरतः-पिण्डस्य पातः
पिण्डपातस्तं गवेषयेदन्वेपयेत् । उभयत्र च वाक्यान्तरविष-
यत्वादपौनरुक्त्यम् ॥ १६ ॥

इत्थं च पिण्डमवाप्य यथा जुञ्जीत तथाऽऽह—

अतोले न रसे गिच्छे, जिञ्जादंते अमुच्छिण ।

न रसट्ठाए जुंज्जा, जवणट्ठाए महामुणी ॥ १७ ॥

अलोचनः सरसात्रे प्राप्ते लाभपट्यवान् न, रसे स्निग्धमधुरादौ
गूढोपप्राप्तवज्रिकाङ्कावान्, कथं चैवविधः? । यतो [जिञ्जादंते
सि] प्राकृतत्वादान्ता वशीकृता जिज्ञा रसना येनासौ दान्त-
जिह्वा, अत एवासूचिमतः सन्निधेरकरणेन तत्कावे चाजिज्वला-

भावेन । उक्तं हि-“णो वामातो हणूयाओ, दाहिणं दाहिणाव वा । वामं संचालय” एवंविधश्च सन् नैव [रसघापेति] रसार्थं सरसमिदममास्वाद्यामीति, धातुविशेषो वा रसः । स च शेषधातूपलक्षणं, ततस्तदुपचयः स्यादित्येतदर्थं न सुज्ञीत नाभ्यवहरत् । किमर्थं तर्हि ? यापना-निर्वाहः, स चार्थात्संयमस्य, तदर्थं महामुनिः प्रधानतपस्वी । अनेन पितृविशुद्धि-रक्ता । तदेवमादौ मूलगुणान् विधेयतयाऽभिधाय तत्प्रतिपादनार्थमाश्रयाहारचिन्ताद्वारेण उत्तरगुणाश्च उक्ताः ॥ १७ ॥

संप्रति तदवस्थितस्तत एवात्मन्युत्पन्नबहुमानः कश्चिद्वर्चनावि प्रार्थयेदिति तन्निषेधार्थमाह--

अचरणं सेवणं चैव, वंदणं पूयणं तदा ।

इहोसकारसम्पाणं, मणमा वि न पत्यए ॥ १८ ॥

अर्चनां पुष्पादिभिः पूजाम्, सेवनां निषद्यादिविषयां, स्वस्ति-कादिन्यासात्मिकां वा । चः समुच्चये; एवोऽवधारणे, नेत्यनेन संभन्त्यते । वन्दनं नमस्तुत्यामित्यादि वाचाऽभीष्टवचनम्, पूजनं विशिष्टवस्त्रादिभिः प्रतिज्ञाजनम् । तथेति समुच्चये । ऋ-क्षिश्च आश्रयकोपकरणादि संपदाऽमर्षौषध्यादिरूपा वा, सत्कार-श्चार्थप्रदानादि, संमानश्च अच्युत्थानादि, ऋक्षिसत्कार-संमानम्, ततो मनसाऽपि, आस्तां वाचा, नैव प्रार्थयेत्-यमेव स्थदित्यजिज्ञेत् ॥ १८ ॥

किं पुनः कुर्यादित्याह--

सुकञ्भाणं क्रियाएजा, अनियाणे अकिंचलो ।

वोसडकाए विहरेज्जा, जाव कालस्स पज्जओ ॥ १९ ॥

शुक्रध्यानमूकत्वं यथा भवत्येवं ध्यायेच्चिन्तयेत् । अनिदानो-ऽविद्यमाननिदानः, अकिञ्चनः प्राप्तुः, व्युत्पद्य इव व्युत्पद्यः का-यः शरीरं येन स तथा, विहरेत्; अप्रतिबद्धविहारतयेति गम्यते । यावदिति मर्यादायाम्, कालस्येति मृत्योः, [पज्जओति] पर्यायः परिपाटी, प्रस्ताव इति यावत् । यावन्मरणसमयः क्रम-प्राप्तो भवतीति ज्ञावः ॥ १९ ॥

एवंविधाऽनगारगुणस्थश्च यावदायुर्विहृत्य मृत्युसमये

यत्कृत्वा यत्फलमवाप्नोति तदाह--

निज्जुहिऊण आहारं, कालधम्मे लवडिण् ।

चइऊण माणुसं बोदिं, पदं दुक्खे विमुच्चइ ॥ २० ॥

(निज्जुहिऊण ति) परित्यज्य, आहारमशनादि, तत्परित्याग-श्च संलेखनाक्रमेणैव, ऊगिति तत्करणे बहुतरदोषसंज्ञवात् । तथा आगमः--“ देहम्मि असंविदिण्, सहसा आतुहि खिज्जमा-ल्लोहि । जायइ अट्टज्जाणं, सरोरिणो चरिमकालम्मि ” ॥ १ ॥ कदाऽऽ, कालधर्मे आयुःकयज्ञकणे मृत्युस्वजावे, उपस्थिते प्रत्यासञ्जीत-ते, त्यक्त्वाऽपहाय, [माणुसं ति] मानुषीं मनुष्यसम्बन्धिनीम्, बोदिं शरीरम्, पधुः-वीर्यान्तरायकृतो विशिष्टसामर्थ्यवान्, [दुक्खे ति] दुःखैः शरीरमानसैः, विमुच्यते-विशेषेण मुच्यते, तन्निषन्धनकर्मपगत इति ज्ञावः ॥ २० ॥

कीदृशः सन्नित्याह--

निम्ममो निरहंकारी, वीयरगो अणासवो ।

संपपो केवलं नारां, मासए परिनिव्वुमे ॥ २१ ॥-सि वेमि ॥

निर्ममोऽपगतममकारः, निरहंकारोऽहममुकजातीय इत्याद्यहं-काररहितः, ईदृशकुतः, वीतरागः प्राग्बुद्धिगतरागद्वेषः, तथाऽना-श्वः कर्मश्रवणरहितः, मिथ्यात्वादित्येव भावात् । संप्राप्तः, केव-

लज्ञानम-उत्तरूपम् । शाश्वतम्, कदाचिदव्यवच्छेदात् । परिनि-र्वृतोऽस्वास्थ्यहेतुकर्मजावतः सर्वथा स्वस्थीनृतः, इत्येकविंश-तिसूत्रभावायः ॥ २१ ॥ उक्तं ३५ अ० । स० ।

अणगारमहेमि-अनगारमहर्षि-पुं० । अनगाराश्च ते महर्षय-श्चेति । अनगारगुणविशिष्टेषु महर्षिषु, स० ।

अणगारवाइ(ण्)अनगारवादिन-पुं० । यतिवेषमारिधितेषु अ-नगारगुणरहितेषु अनगारमन्येषु शाक्यादिषु, आचा० १ भु० १ अ० ५ उ० । [‘अनगार’ शब्देऽप्येव भागे २७० पृष्ठे भावितं चैतद् यत् शाक्यादयो नानगाराः]

अणगारसामाडय-अनगारसामायिक-त्रि० । अनगाराणां स-मये भव इति । अनगाराणां समाचारे सिद्धान्ते वा भवे, औ० । स्था० ।

अनगारसीह-अनगारमिह-पुं० । मुनिसिंहे, “ एवं धुणिन्ताण स रायसीहं परमाह जत्तीए ” उक्तं २० अ० ।

अनगारसुय-अनगारश्रुत-न० । आचारश्रुतापरनामके सूत्रहता-ङ्गस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धे पञ्चमाऽध्ययने, सूत्र० । (‘आचारसुय’ शब्दे द्वि० भा० ३६१ पृष्ठेऽस्य प्रवृत्तिनिमित्तम्) ।

अणगारि (ण्)-अनगारिन्-पुं० । अगारी गृही असंयतस्तत्प्र-तिषेधादनगारी । संयते, प्रश्न० ।

अणगारिय-अनगारिक-त्रि० । न विद्यते अगारं यस्येत्यनगारः साधुस्तस्येदमिति । अनगारसम्बन्धिनि सर्वविरतिसामायिका-दौ, विशेषे ।

अणगारिया-अनगारिता-स्त्री० । अगारी गृही असंयतः, तत्प्र-तिषेधादनगारी संयतः, तद्भावस्तत्ता । साधुतायाम्, स्था० ४ ग० १ उ० ।

अणगाल-अनगाल-पुं० । डुष्काले, वृ० ३ उ० ।

अणगिण-अनगन-पुं० । सुयमसुयमायां जरतवर्षे कर्मचूमिषु च सदा भवति कल्पवृक्षनेदे, ति० । अनगेषु कल्पपादपेषु अत्यर्थं बहुप्रकाराणि वस्त्राणि विभ्रसा त-एवातिसूक्ष्मसुकुमा-रदेवहुमानुकाराणि मनोहराणि निर्मलानि उपजायन्ते । तं० । जी० । अदिगम्बरे, आच्छादनविशिष्टे च । वाच० ।

अणग्य-अनग्य-स्त्री० । सर्वोत्तमत्वाद्विद्यमानमूल्ये, आच० ४ अ० । अर्धगोचरातीते, संथा० । “ सञ्जे वि य सिद्धंता, सादव्वरयणमया सतेलोका । जिण्वयणस्स भगवओ, न तुल्ल-मित्तं अणग्येय ” ॥ १ ॥ यथाऽवस्थितार्थप्रकाशकत्वेन सकलप-रप्रणेतृशास्त्रार्थाद्विद्यमानमूल्यमनर्घ्यम् । अथवा ऋणग्यमिति, तत्र ऋणं पूर्वजवपरम्परोपात्तमष्टप्रकारं कर्म, तद् हन्ति यस्तत् ऋणग्रम् । दर्श० ।

अणग्यरयणचूड-अनर्घरत्नचूड-पुं० । भृगुपत्तने श्रीमुनिसुवते देवे, जृगुपत्तने अनर्घरत्नचूडः श्रीमुनिसुवतः । ती० ४४ कल्प ।

अणग्य-अनग्य-त्रि० । नास्ति अद्य पापं दुःखं व्यसनं कालुष्यं वा यस्य । पापशून्ये, मलशून्ये, स्वच्छे, वाच० । शोभने, पं० व० १ द्वा० । दर्श० । व्यावृत्ततत्त्वप्रतिपत्तिबाधकमिथ्यात्वमालिन्ये, “संविन्नस्तच्छूतेरेव, ज्ञानतत्त्वो नरानघः ” ध० १ अधि० ।

अणग्यमय-अनग्यमत-त्रि० । ६ त० । अवदातबुद्धौ, पं० व० ४ द्वा० ।

अणचउक्क-अनन्तानुबन्धिचतुष्क-न० । अनन्तानुबन्धिको-धमानमायालोभाख्ये कषाये, कर्म० २ कर्म ।

अणञ्चतिय-अनात्यन्तिक-पुं० । सदायिनं मुक्त्वाऽप्रतिनिधित्वं
त्यति सदायमेदे, वृ० ४ उ० ।

अणञ्चकर-अनत्यकर-न० । एकादिभिरकरैरधिकमत्यकरं,
न तथा अनत्यकरम् । अनु० । एकेनाप्यकरेणानधिके, आ० म० प्र० ।

अणञ्चाविय-अनर्तित-न० । वस्त्रमात्मानं वा न नर्तितं न नृत्य-
चदिव कृतं यत्र तदनर्तितं प्रत्युपेक्षणम् । अप्रमादप्रत्युपेक्षणाभेदे,
स्था० । वस्त्रं नर्तयत्यात्मानं चेत्येवमिह चत्वारो भङ्गाः-“ वृत्य
अप्याणमि य चरहं अणञ्चावियं ” स्था० ६ ग्रा० १ उ० । पं०
व० । औ० । “णञ्चणं सरीरे वृत्ये वा, सरीरे उक्कपणं, वृत्ये वि
विकारा करेति, ण णञ्चावियं अणञ्चावियं” नि० चू० ८ उ० ।

अणञ्चासायणासीद्ध-अनत्याशातनाशील-पुं० । अतीचायं
सम्यक्त्वादिलाभं शातयति विनाशयति इत्याशातना, तस्याः
शीलं तत्करणस्वभावात्मकमस्येत्याशातनाशीलः, न तथाऽ-
नत्याशातनाशीलः गुरुपरिवारादिकृतिः । आचार्यादीनामभ-
क्तिनिन्दाहीलावर्णवादाद्याशातनानिषारके, उक्त० २६ अ० ।

अणञ्चासायणाविणय-अनत्याशातनाविनय-पुं० । अत्या-
शातनं शातना, तन्निवेधरूपो विनयोऽनत्याशातनाविनयः । भ०
२५ श० ७ उ० । दर्शनविनयभेदे, औ० ।

से किं तं अणञ्चासायणाविणयः । अणञ्चासायणा-
विणयं पणयालीसविद्दे पक्षत्ते । तं जहा-अरहंतार्णं अण-
ञ्चाभायण्या अरहंतपक्षत्तस्स धम्मस्स अणञ्चासायण्या
आयरियाणं अणञ्चाभायण्या उवज्जायाणं अणञ्चासा-
यण्या थेराणं अणञ्चासायण्या कुल्लस्स अणञ्चासाय-
ण्या गणस्स अणञ्चाभायण्या संप्रस्स अणञ्चासायण्या
किरियाणं अणञ्चासायण्या संजोगस्स अणञ्चासाय-
ण्या आभिणिबोद्धियाणस्स अणञ्चासायण्या जाव
केवल्लणाणस्स अणञ्चासायण्या एएसिं चैव भत्तिबहु-
माणे एं एएसिं चैव वल्लसंजलण्या, सेत्तं अणञ्चासाय-
ण्या विणय, सेत्तं देसणविणय ॥

(किरियाणं अणञ्चासायणयत्ति) इह क्रिया-अस्ति परलो-
कोऽस्त्यात्माऽस्ति च सकलकेशकलकृतं मुक्तिपदमित्यादि
प्रकरणान्तिका गृह्यते । (संभोगस्स अणञ्चासायणयत्ति)
संभोगस्य समानधार्मिकाणां परस्परं भक्त्याविद्वानग्रहण-
रूपस्यानत्याशातनाविपर्यासवत्करणपरिवर्जनम् (भत्तिबहु-
माणे एति) इह णंकारो वाक्यालङ्कारे, भक्त्या सह बहुमानो
भक्तिबहुमानः, भक्तिभेद बाह्या परिजुष्टिः, बहुमानश्चान्तरः
प्रतियोगः (वल्लसंजलणयत्ति) सद्भूतगुणवर्णनेन यशोदी-
पनम् । भ० २५ श० ७ उ० ।

अणञ्च-कृष्-धा० । आकर्षणे, विलेखने च । तुदा०, आत्म०,
सक०, अनिदं । भवादि०, पर०, सक०, अनिदं । “कृषेः कक्षसा-
अधाञ्चाणञ्चायञ्चाइञ्चाः ” ॥ ८ । ४ । १८७ ॥ इति कृषेरण-
ञ्चादेशः । अणञ्चइ-कृषते, कर्षति वा । प्रा० ।

अणञ्चिआरं-देशी-अच्छिष्टे, दे० ना० १ वर्ग ।

अणञ्चैय-कृणञ्चेद्-पुं० । उत्तमर्णाद् गृहीतद्रव्यस्योच्छेदे,
ध० । अणञ्चैद् च न विलम्बनीयम् । तदुक्तम्-“धर्मारम्भे
अणञ्चैदे, कन्यादाने धनागमे । शत्रुघातेऽसिरोगे च, काल-

स्येन कारयेत्” ॥ १ ॥ स्वनिर्वहणमतया अणुदानाशक्तेन तूत्त-
मर्णगृहे कर्मकरणादिनाऽपि अणुमुच्छेद्यम्, अन्यथा भवान्तरे
तद्गृहे कर्मकरमाहिषभूषमकरभरासभादित्यस्यापि संभवात् ।
उत्तमर्णेनाऽपि सर्वथा अणुदानाशक्तो न याच्यः, मुधाऽऽसंध्या-
नक्षत्रपापवृक्षवादिप्रादुर्भावात्, किन्तु यदा शक्तोऽपि तदा
दद्याः नो चेदिदं मे धर्मेपदे भूयादिति वाच्यः, न तु अणुसं-
न्धश्चिरं स्थाप्यः, तथा सत्यायुः समाप्तौ भवान्तरे द्वयोर्मिथः
संबन्धवैरवृत्त्याद्यापत्तेः । ध० २ अधि० ।

अणञ्ज-अनार्य-पुं० । आराधातं सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्यम्,
न आर्यमनार्यम् । आव० ४ अ० । आर्येतरं, करे च । प्रश्न०
४ आश्र० द्वा० । पापकर्मणि, प्रश्न० २ आश्र० द्वा० । अनार्य इ-
धानार्यः । स्तेच्छुचेष्टिते, दश० १ चू० । अनार्यलोककरणात्,
प्रश्न० १ आश्र० द्वा० । अनार्यप्रयुक्ते, प्रश्न० २ सम्ब० द्वा० ।
अन्यार्य-त्रि० । अन्यायोपेते, प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।

अणञ्जधम्म-अनार्यधर्म-पुं० । अनार्य्याणामिव धर्मः स्वभा-
वो येषां ते तथा, अनार्यकर्मकारित्वात् । सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।
कृत्कर्मकारिषु, “ इच्छेवमाहंसु अणञ्जधम्मं, अणारिया बाल-
रसेसु गिद्धा ” सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

अणञ्जनाव-अनार्यनाव-पुं० । क्रोधादिमति पुरुषजाते, स्था०
४ ठा० २ उ० ।

अणञ्जवसाय-अनध्यवसाय-पुं० । आलोचनामात्रे अन्य-
सायभावे, रत्ना० ।

अथानध्यवसायस्वरूपं प्रकथयन्ति-

किमित्यालोचनमात्रमनध्यवसायः ॥ १३ ॥

अस्पृष्टविशिष्टविशेषं किमित्युल्लेखेनोत्पद्यमानं ज्ञानमात्रमन-
ध्यवसायः । प्रोच्यते-समारोपरूपत्वं चास्यौपचारिकम्, अत-
स्मिन्तदध्यवसायस्य तद्वत्त्वस्याभावात् । समारोपनिमित्तं
तु यथार्थापरिच्छेदकत्वम् । उदाहरन्ति-

यथा-गच्छतस्तृणस्पर्शज्ञानम् ॥ १४ ॥

गच्छतः प्रमातृस्तृणस्पर्शविषयं ज्ञानमन्यत्रासक्तचित्तत्वादेवं-
जातीयकमेवेनामकमिदं वस्त्वित्यादिविशेषानुल्लेखि किमपि
मया स्पृष्टमित्यालोचनमात्रमित्यर्थः । प्रत्यक्षयोगविषयश्चाय-
मनध्यवसायः । एतदुदाहरणविज्ञा च परोक्षयोगविषयोऽप्यन-
ध्यवसायोऽधसेयः । यथा-कस्यचिदपरिज्ञातगोजातीयस्य पुंसः
कृचन वननिकुञ्जे सास्नामात्रदर्शनात् पितृरुमात्रमनुमाय को नु
चक्षुः अत्र प्रवेशे प्राणी स्यादित्यादि । रत्ना० १ परि० ।

अणञ्जोवसु-अनध्युपपक्ष-त्रि० । अमूर्च्छिते, आवा० २
श्रु० १ अ० १ उ० ।

अणद्वकिन्ति-अनर्तकीर्ति-त्रि० । अनर्ता कीर्तिर्यस्य । सकल-
दोषविगमतोऽवाधितकीर्तिके, “ तद्देव विजओ राथा, अणद्व-
किन्तिपव्वण ” आर्यत्वादनर्ते आर्तभयानविकलः । कीर्त्यादि-
नाऽनाथाविद्वानोच्चया प्रसिद्धोपलक्षितः । उक्त० १७ अ० ।

अणद्व-अनर्थ-पुं० । अनर्थोऽप्रयोजनमनुपयोगो निष्कारणतेति
पर्यायाः । अर्थस्याभावादनर्थः । अ० । अप्रयोजने, आव० ६ अ० ।
निष्प्रयोजने, नि० चू० १ उ० । सूत्र० । गुणद्वानौ, द्वा० ६ अ० ।
उपपत्ते, प्रश्न० २ आश्र० द्वा० । स्था० ।

अणद्वग-अनर्थक-पुं० । अष्टाविंशे गौणपरिग्रहे, तस्य परमा-
र्थवृत्त्या निरर्थकत्वात् । प्रश्न० १ सम्ब० द्वा० ।

इंडवेरमणस्स समणोवासगस्स पंच अइयारा जाणियव्वा,
न समायरियव्वा । तं जहा—“एहाणावट्टणवचम-विलेवणे सह-
रवरसंगं । चन्धासणआभरणे, पत्तिकमणे देवस्सियं सव्वं
॥१॥ कंदणे १ कुकुए २, मोहरिए असंजुतादिकरणे ४ य । उ-
वभोगपरिभोगातिरिक्ते-” उपा० १ अ० अस्यानर्थेदण्डविरमण-
स्य अमणोपासकेन अमी पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरि-
तव्याः । आव० ६ अ० (इयाख्या ‘कंदण’ आदिशब्देषु उच्यते)

अण्णादंडांधि-अनर्थबन्धिन-पुं० । पक्षमध्ये अनर्थकं निष्प्रयोजन-
भेकवारोपरि द्वौ त्रीन् चतुरो वा चारान् कथ्यासु कथ्यान् ददाति,
चतुरपरि बहूनि अट्टकानि वा बध्नाति, तथा च स्वाध्यायवि-
घ्नपलिमन्धाद्यो दोषाः, यद्दि कैकाक्षिकं चम्पकादिपदे लभ्य-
ते तदा तदेव आह्वय, बध्नादिपलिमन्धपरिहारात् । कल्प० ।

अण्णमण-अनटन-न० । अण्णमणे, पंचा० १३ विव० ।

अण्णो-देशी । जारे, दे० ना० १ वर्ग ।

अण्णणिप्पित्तु-अनर्थ-अव्य० । प्रतीपमन्येत्यर्थे, “अपमिह-
दुमण्णिप्पित्तु संपवण” “अण्णणिप्पित्तु”-न प्रतीपं अर्पयतीत्य-
र्थः । नि० सू० ३ उ० ।

अण्णुओम-अननुयोग-पुं० । अनुयोगविपर्यस्ते अननुरूपे यो-
ने, विशेष० ।

नामादिभेदास्सविधमनुयोगं व्याख्याय तद्विपक्षभूतमननु
योगं विभण्णिषुक्तोपसंहारं प्रस्तावनां चाह--

एसोऽण्णुवजोमो, गम्भोऽण्णुओमो इओ विवज्जत्थं ।

जो सो अण्णुओमो, तस्ये-मे होंति दिहंता ॥१॥

तदेवं गतो भणित एवोऽनुरूपयोगोऽनुयोगः सप्तविधोऽपि ।
अथ विपर्यस्तमेतद्विपर्ययेण योऽयमननुयोगः, स उच्यते, तत्र
स्वैते वक्ष्यमाणदृष्टान्ता भवन्तीति ॥ १ ॥

के पुनस्तेऽननुयोगदृष्टान्ता इत्याह--

वज्जगोणी खुज्जा, सज्जाए वेव बाहिरुद्धावे ।

गामद्वए य वयणे, सत्ते यं होंति भावम्मि ॥ २ ॥

सावगजजा सत्तव-इए य कौकणगदारए नउले ।

कमझामेला संब-स्स साहसं सेणिए कोवा ॥ ३ ॥

यथाऽनुयोगो नामादिभेदास्समविधस्तथाऽननुयोगो यथासं-
भवं वक्तव्यः । तत्र नामस्थापने सुगमे, इव्यानुयोगस्तत्प्रसंगतः ।
द्रव्यानुयोगो च वत्सगौरदाहरणम् । क्षेत्रे त्वननुयोगानुयोगयोः
कुञ्ज उदाहरणम् । काले स्वाध्यायः । वचने पुनरुदाहरणद्वयम्,
तद्यथा-बध्निरोद्धापः, ग्रामेयकञ्च । जवे तु सप्तोदाहरणानि जव-
न्ति, तद्यथा--आवकभार्या १ सासपदिकः पुरुषः २ कौकुणक-
दारकः ३ नकुलः ४, कमलामेला ५, शम्भस्य साहसम्, ६ श्रे-
णिककोप ७ अत्रेति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥ ३ ॥

अथ विस्तरतो वत्सगौरमुदाहरणं भाष्यकारः प्राह-

खीरं न देइ सम्मं, परवज्जनिओयओ जहा गावी ।

लुङ्गज व परपुक्कं, करेज्ज देहोवरोहं वा ॥

यथा काचिच्छलादिका गौरन्यस्या बहुव्रीहिकायाः संबन्धि-
निगोदोदकेन वत्से नियुक्ते सत्यननुयोगोऽयमिति कृत्वा तस्मिन्ना-
गतः क्षीरं दुग्धं सम्यग् न ददाति । अथवा न तावता तिष्ठेत् कि-
न्तु परपुष्पम्-अन्यस्या अपि गोः सत्कं दुग्धमपि गोदोहनि-
काया व्यवस्थितमुल्लसती र्दयेत् त्याजयेत्, यदि वा देहोपरो-

धेक्षताप्रहारादिभिर्जनान् दहति न दहति वा धामपि कुर्यादित्यर्थः ।

तथा किमित्याशङ्क्य प्रस्तुते योजयन्नाह--

तह न चरणं पमूतं, परपजायविणिओमओ दव्वं ।

पुव्वचरणोवघायं, करेज्ज देहोवरोहं वा ॥

जिणवयणसायणाओ, उम्पायातंकमरणवमणाइं ।

पावेज्ज सव्वज्जोवं, स वोहिलाभोवघायं वा ॥

दव्वविज्जजासाओ, साहणभेओ तओ चरणभेओ ।

तत्तो मोक्खाजाओ, मोक्खाजावेऽफला दिक्खा ॥

तथाऽत्रापि व्याख्या-यदा जीवादिद्रव्यमजीवादिधर्मैः प्ररु-
पयति, अजीवादिद्रव्यं वा जीवादिधर्मैः प्ररूपयति, तदित्थं
प्ररूप्यमाणं तद् द्रव्यमनुयोगतो द्रव्यस्थानीयं चरणं चारित्रं
न प्रसूते । परपर्यायविनियोगतो विपर्यासात्तदेतत्, तत्र भव-
तीत्यर्थः । न चैतावता तिष्ठति, किन्निवर्धमननुयोगं कुर्वतः
पूर्वप्राप्तचरणोपघातं च करोति, नथेत्थमवधिप्ररूपणप्रवृत्तस्य
रोगाद्युपसर्गेहस्याप्युपरोधं बाध्यां विदधाति । किञ्चेत्थं जिन-
वचनाशास्त्रतोत्पत्तेरुन्मादात्कुमरणव्यसनाभ्यापि प्राप्नुयात्, तथा
सर्वव्रतलोपं, वोधिज्ञानोपघातं च प्राप्नुयादिति । ननु कथं-
चित्पर्यायप्ररूपणमात्रादेवेतावन्तो दोषा स्युरित्याह--“द्व्यावि-
वज्जासत्यादि) विपरीतप्ररूपणे हि द्रव्यस्य विपर्यासो भव-
ति, तथा च सति साधनस्य सम्यग्गुणानादेर्ज्ञेयोऽन्यथाभावो
जायते, ततः साधनभेदाच्चरणजेदस्तद्वेदात् तत्साध्यस्य
मोक्षस्याजावप्रसङ्गः, उपायाभावे उपेयः सिद्धेः । ततो मोक्षा-
भावे निष्फलैव दीप्ता, मोक्षार्थमेव तत्प्रतिपत्तिस्तत्तदभावे
निरर्थकैव सेति । तदेवं इव्याननुयोगे निर्दिष्टा दोषाः ।

अथ द्रव्यस्य सम्यगनुयोगे गुणानाह--

सम्मं पयं पयज्जइ, सव्वज्जविणिओमओ जहा धेणु ।

तह सयपज्जवजोया, दव्वं चरणं तओ मोक्खो ॥

यथा परवत्सपरिहारेण स्ववत्सविनियोगतो गौः सम्यक् पयः
प्रयच्छति तथा स्वकपर्याययोगाद् द्रव्यं, तत्तत्परणं, ततो मोक्षः प्रा-
प्यत इति तदेवं इव्याननुयोगे च दोषगुणयोर्वत्सगोदृष्टान्त उक्तः ।

अथ क्षेत्राद्यननुयोगे दोषास्तदनुयोगे तु

गुणास्सोदाहरणानतिदिशप्राह--

एवं सेखाईसु वि, सधम्मविणिओमओऽण्णुओम ति ।

विवरीए विवरीओ, सोदाहरणोऽण्णुगंतव्वो ॥

एवमुक्तानुसारेण, क्षेत्रकावचनभावेणैव स्थधर्मविनियो-
गतः आत्मोचितधर्मयोजनात्, अनुयोगः । विपरीते तु-वि-
परीतधर्मयोजने तु, विपरीतोऽननुयोगः सोदाहरणः स्वबुद्ध्या,
ग्रन्थान्तराद्वाऽनुगन्तव्यो ज्ञातव्यः ।

तत्रैतधर्मातिदिष्टेऽपि सुगन्धविनेयानुग्रहार्थं किञ्चिदुच्यते-तत्र
क्षेत्रतोऽननुयोगोऽनुयोगे च कुञ्जादाहरणमभिधीयते-प्रतिष्ठा-
ननगरे शालिवाहनो नाम राजा । स च प्रतिवर्षं समागत्य
भृगुकच्छे नजोवाहनमृगं रुणञ्चि स्म । अतुषके च काले तत्र
स्थित्वा वर्षासु स्वनगरं गच्छति स्म । अन्यदा च रोहक
समागते तेन राज्ञा स्वनगरं जिगमिषुणा आस्थानसभाभ-
रुपिकायां पतङ्गहकमन्तरेणपि भूमौ निष्ठूतम् । तस्य च रा-
हः पतङ्गहधारिणी कुञ्जा समस्ति स्म । तथा चातीवभावज्ञतया
लक्षितम्-दूतं परिजिहासुरिदं स्थानं नरपतियांस्यति प्रजाते
स्वनगरं, तेनेथमिह निष्ठीवतीति संचिन्त्य निगदितं कथ-

मध्यात्मपरिचितस्य यानशास्त्रिकस्य । ततस्तेन प्रगुणीकृत्य या-
नान्यगच्छत एव राज्ञः पुरतोऽपि प्रवर्तितानि, तत्पृष्ठतश्च सर्वो-
ऽपि स्कन्धाधारः प्रवृत्तो गन्तुम् । व्यासं च ननु मण्डलं कटकधू-
त्रिनिकर्षण । ततश्चित्तं विस्मितमनसा नराधिपेन-ननु कस्या-
पि प्रयाणकं न कथितं भूत्रीभयात्किञ्चाहं स्वल्पपरिच्छेदो भू-
त्वा सैन्यस्य पुरत एव यास्याम्येतच्च विपरीतमापन्नम्, तत्कथ-
मिदं कटकत्रोकेन विज्ञानमिति । परम्परया शोधयता विज्ञाना-
कुञ्जा । पृष्ट्या च तथा कथितं सर्वमपि यथावत्तम् । तदत्र सना-
मपमपिकादिकेरेण निर्णीयनस्य अननुयोगः, निर्णीयनादिरक्ता-
णप्रमार्जनोपप्रेषणादिकस्त्वनुयोगः । एवमेकान्तनित्यमेकमप्रदेशं
चाकाशं प्ररूपयतोऽननुयोगः, स्याद्वाद्वाञ्छितं तु तदेव प्ररूप-
यतोऽनुयोग इति ।

कालाननुयोगानुयोगयोः स्वाध्यायदृष्टान्तः-तद्यथा-एकः सा-
धुः प्रादोषिककालग्रहणानन्तरं कात्रिकभुवनमर्तातामपि तदुण-
नवेष्टामज्ञानानः परावर्तयते स्म । ततः स्वम्यदृष्टिदेवतया चि-
न्तितम-बोधयाम्यमुं, मा जृम्भित्यादृष्टिदेवताग्रमस्य, ततो
मथितकारुणेण मथितभुनमेव घटं मस्तके निधाय तस्यैव सा-
धोरनिके गतागतानि कुर्वन् 'मथितं ज्ञायते' इति महता शब्दे-
न पुनः पुनर्योषयन्ती परिभ्रमति स्म । ततोऽप्युद्वेजितेन साधुना
प्रोक्तम्-अहो ! जवत्यास्तक्रयिक्रयवेला ? । ततो मथितकारिक-
याऽप्यबोधि-अहो ! तथापि स्वाध्यायवेला ? । ततो विस्मितः सा-
धुरूपयुज्य मिथ्यादुष्कष्टं ददति स्म । ततोऽस्मात्स्वाध्यायविधा-
नेन मिथ्यादृष्टिदेवताविहितच्छलानि भवन्त्यतः पुनरप्येव मा का-
यीस्त्वमित्यादि साधुदेवतयाऽनुशासितः । इत्येष स्वाध्यायस्य
काज्ञाननुयोगः, कालेऽनुपगतस्तदनुयोगः, प्रस्तुतेऽपि काष्ठधर्मा-
णां वैपरीत्यावैपरीत्यप्ररूपणे अननुयोगाऽनुयोगौ वाच्यविति ।

अथ वचनविषयमनुयोगाननुयोगयोरुदाहरणद्वयमुच्यते-तत्र
प्रथमं बधिरोल्लापः । तत्र कैकस्मिन् ग्रामे बधिरकुटुम्बं परिवस-
ति स्म । स्थविरः, स्थविरा, पुत्रो, बधूश्च । अन्यदा च पुत्रः केचिद्दलं
धाहयन् पथि कैर्यामि पृष्टो बधिरतया प्रवीति-गृहजातौ मम बन्धी-
वदीविमौ, न पुनरन्यस्य सत्कौ । ततो बधिरोऽयमिति विज्ञाय गताः
पथिकाः । ततो जक्तं गृहीत्वा बधुः समायाता । शृङ्गितौ पथिकै-
र्वर्त्तवद्दत्तित्यादि निवेदितं तेन तस्याः । तथा च प्रोक्तम्-काग्रमत्र-
घणं वेति न जानाम्यहम्, एतत्स्वदीयजनस्यैव हि संस्कृतम् । ततो
गृहं गतया तथाऽपि ज्ञारादिभग्ननव्यतिकरो निवेदितः । स्थविर-
या च कर्तव्यस्या प्रोक्तम्-स्थूयं सूयं वा भवन्तिदं, स्थविरस्य प-
रिधानं भविष्यतीति । निवेदितं चैतस्मानुशयचित्तया स्थविरया
गृहमागतस्य स्थविरस्य । तेनाऽपि विन्यता प्रोक्तम्-तव जीवितं
पिबामि, यद्येकमपि तिलमहं भक्षयामीति । एवमेकवचनादिकम-
प्युक्तम् । द्विवचनादितया यः शृणोति तथैव चान्यस्य प्ररूपयति,
तस्याननुयोगः, यथावच्छृण्वणनिरूपणे त्वनुयोग इति ॥ वचना-
नुयोगस्यैवेह प्राधान्यस्थापनार्थं वचनविषयमेव चिन्तयिष्याम-
कोदाहरणमुच्यते-तत्र कैकस्मिन्नग्रमे कस्याश्चिन्महिलाया प्रती
मृतः, तत्रेन्धनजलादिकेन बाधिता निर्वहन्ती ब्रयुना निजत-
नयेन सह ग्रामं गताऽसौ । ततो वृद्धि मनेन पुत्रेण सा पृष्टा-भर्त-
यपितुः का जीविका आसीत् ? । तथा प्रोक्तम्-राजसेवा । तेनोक्तम्-
अहमपि तां करोमि ? । तथा प्रोक्तम्-पुत्र ! दुष्कराऽसौ, महता
विनयेन कियते । कीदृशः पुनरसौ विनयः ? । तथा प्रोक्तम्-सर्व-
स्यापि दृष्टस्य प्रणामः कार्यः, नैवेद्यस्या सर्वस्यापि प्रवर्तितव्यम्,
पूर्यन्दाऽनुवृत्तिपरैश्च सर्वैश्च भवितव्यम् । एवं कार्ययामीत्य-

न्युपगम्य चलितोऽयं राजधानीम् । सम्मुखे मार्गे च हरिलोष्वा-
गच्छत्सु वृक्मूलेष्वारुण्यनुर्यप्यो निलीना व्याधा दृष्टाः । तेषां
च तेन महता शब्देन योत्कारः कृतः, ततस्त्रस्ताः प्रपलाथ्य गता द-
रिणाः । ततो व्याधैः कुट्टयित्वा बद्धोऽसौ । ततस्तेनोक्तम्-जनन्याऽहं
शिक्षितः-दृष्टस्य सर्वस्यापि योत्कारः कर्तव्य इत्यादि । ततश्च क्र-
नुरयमिति ज्ञात्वा मुक्तस्तैः, शिक्षितश्च-यथा-ईदृशे दृष्टे निर्जानैर-
वनतैः शब्दमकुर्वद्भिः सैन्या जल्पद्भिर्निनृतमागम्यते । तदनुप-
गम्य पुरतो गन्तुं प्रवृत्तोऽसौ । दृष्टाश्च वस्त्राणि कालयन्तो रज-
कास्तेषां च वस्त्राणि तस्करैर्नित्यमपह्नियन्ते स्म, ततस्तत्र दिने
बहुमादिव्यग्रपाणयो रजकाः प्रच्छन्नोपविष्टा देरयन्तस्तिष्ठन्ति
स्म । आगतश्चाजल्पन्वनतगात्रो निर्जीयमानः शनैः सः तत्र ग्रामे-
यकः । स एष चार इति कृत्वा कुट्टयित्वा बद्धोऽसौ रजकैः । सद्भावे
च कथिते मुक्तस्तैः शिक्षितश्च-यथेदं कस्मिंश्चित् दृष्टे एवमुच्य-
ते, यथा-ऊषकारोऽत्र पततु, शूरं च भवत्विति । इदं चाऽनुप-
गम्य प्रवृत्तः पुरतो गन्तुम् । ततो दृष्टं क्वचिद्ग्रामे बहुभिर्मज्जुः
प्रथमं हलयादनस्य दिवसकरणं क्रियमाणम् । तत उक्तम्-ऊषे-
त्यादि । ततस्तैरपि कृषीबलैः पिष्टितो बद्धश्च, सद्भावे ज्ञाते मुक्तः,
शिक्षितश्च-यथेदं क्वचिद् दृष्टं प्रोच्यते, यथा-गन्धोऽत्र म्रियन्तः,
बद्धश्च भवतु, सदैव चेदमस्त्विति । अभ्युपगतं च तेनेदम् ।
अन्यत्र च मृतके बहिर्नीयमानं प्रोक्तमिदम् । तथापि कुट्टितो बद्ध-
श्च, सद्भावकथने च मुक्तः, शिक्षितश्च-यथेदं मा भूद्वचनं क-
दाचिदपि वियोगश्चेदशो नास्त्विति । एतच्चान्यत्र विवाहे प्रोक्तम्-
तत्रापि तथैव बद्धः, सद्भावे परिज्ञाते मुक्तः, शिक्षितश्च-यथेदं
प्रोच्यते-सदैव पश्यन्तीदृशानि भवन्तः, शाश्वतश्च भवत्वेतत्सं-
वन्धः, मा जृदिह वियाग इति । इदं चाऽन्यत्र क्वचिन्नगरबद्धं
राजानमवलोक्य पुत्राणस्तथैव कदर्थयित्वा मुक्तः, शिक्षितश्च-
यथेदं वियोगः शीघ्रं भवत्वनेन, एवं च मा जृत्कदाचिदपीत्य-
भिधीयते । एतच्चान्यत्र क्वचिद्वाज्ञां संज्ञा जल्पमाने प्रोक्तं, तत-
स्तत्रापि तथैव कदर्थितः । एवं स्थाने २ कदर्थ्यमानोऽन्यदा क-
स्यापि विभवतः प्रमुक्तस्य उक्कुरस्य सेवां विधातुमारब्धः, त-
त्र चान्यदा गृहे आसूत्रिकायां सिद्धायां ग्रामसभाजनसमूह-
मध्ये उपविष्टस्य उक्कुरस्य शीतलीभूता पया जोकुमयोग्या
भविष्यतीति ज्ञायया तदाकारणाय प्रेषितो ग्रामेयकः । तेनापि
तस्य जनसमूहस्य शृण्वतो महता शब्देन प्रोक्तम्-आगच्छ
उक्कुर ! शीघ्रमेव गृहं, जुह्वस्व, आम्बखलिका शीतलीभवति
स्थिताऽसौ, ततो लज्जितउक्कुरो गृहं गतस्ततो वादं ताम्रयिवा
शिक्षितोऽसौ, यथा नेयं कुर्वाणैर्गृहप्रयोजनानि भव्यन्ते, किं तु
वस्त्रेण मुखं स्थगयित्वा कर्णाभ्यर्णे च स्थित्वा शनैः कथ्यन्ते ।
ततोऽन्यदा वह्निदीप्ते गृहे गतो ग्रामसभायां, शनैरग्रतः स्थि-
त्या वस्त्रं च मुखद्वारे दत्त्वा कथितं तत्तस्य कर्णे । ततः
संभ्रमाद् भावितो गृहाजिमुखः उक्कुरो, दग्धं च सर्वस्वं सर्वमपि
गृहं, ततः कुपितेन वादं ताम्रितोऽसौ उक्कुरेण, जणितश्च निर्वे-
क्षणः । प्रथममेव धूमं निर्गते जलाच्चाभ्रधूविभ्रमादिकं किमिति
त्वया न निक्षिप्तं, महता च शब्देन किमिति त्वया न पृक्तम् ? ।
तेनोक्तम्-अन्यदा इत्थं करिष्यामीति । ततः कदाचिद्विहितस्नानो
धूपनायोपविष्टः उक्कुरः, निर्गतां च प्रच्छादनपटस्यापरि अग्रह-
धूमशिखां दृष्ट्वा च ग्रामेयकेन किमा चोत्पादय तदुपर्याचाम्ब्रज-
तमहास्थाज्ञो, जलधूवीजस्मादिकं च; तथा च पृक्तं महाज्ञः
शब्दैरिति । ततोऽन्योऽन्यमिति निष्कासितो गृहात् । एवं शिष्यो-
ऽपि यावन्मात्रं वचनं गुरुः कथयति तावन्मात्रमेव स्वयं जल्प-

काचिद् गृहवृत्त्याद्याभिता गुर्विणी, पदातिजायया सह एकस्यां राज्ञ्यां प्रसूता । तस्या नकुलो जातः, इतरस्यास्तु पुत्रः, ततोऽस्य समीपे नकुलः सदैव तिष्ठति स्म । अन्यथा च पदातिजा-
दया द्वारे कण्डयत्या मध्ये मञ्जिकायां स्थापितो बालकः स-
पेण दृष्टो भूतश्च । ततो मञ्जिकाया उत्तरं नकुलेन दृष्टो विपथरः
सहस्रमः कृत्वा मरितश्च, ततो द्वारे पदातिभार्यायाः समीपे गत्वा
शैलेणोपश्रितश्च कण्डयत्यथोऽतो आदृति कर्तुमारब्धः, दृष्टश्च
तथा । ततो पुनः मदीयपुत्रं मरित्या भक्तिनोऽनेनेति विचिन्त्य
कोदाहेऽन्मृशेन हत्वा मरितो नकुलः । गता च
पुत्रमासीद । दृष्टश्च पुत्रं सप्त विमष्टः सर्पः, ज्ञातं च
यथा सप्तं निहतस्तेनो हस्तेत्यं निरपराधोऽप्युपकार्यपि मया नि-
कृष्टया हतो भराको नकुलः, इति विचिन्त्य द्विगुणतरं शोकमापन्ना ।
पूर्वभरणधिनं विज्ञाय नकुलं प्रत्यास्तस्या ज्ञाननुयोग इति; य-
थावस्थितावगमे त्वनुयोगः । प्रस्तुतयोजना त्वनन्तरोक्तवदिति ।

अथ कमलामेखोदाहरणम्—

तत्र द्वारावत्यां नगर्यां ब्रह्मदेवपुत्रो निषधः, तस्यापि सुतुः सागर-
रचन्द्रः, स च रूपेणार्तिवाङ्मूढः, शम्भोदीनां च कुमाराणां सर्वे-
पामप्यतिप्रियः, तस्यामेव च द्वारावत्यां नगर्यामन्यस्य राज्ञो दु-
हिता कमला नाम समस्ति स्म । सा चोपसेनतनयस्य नभसेनकु-
मारस्य दत्ता वृता च तिष्ठति स्म । अन्यथा च तत्र नारदः सागर-
रचन्द्रस्य समीपं गतः । तेनाप्युत्थाय उपवेश्य प्रणम्य च पृष्टः—
दृष्टं भगवन् ! आश्चर्यं किमपि क्वापि ? नारदेनोक्तम्—दृष्टं कमला-
मेखानिधानराजपुत्रिकाया न खलु ममैव किन्तु भुवनत्रयस्या-
प्याश्चर्यकारि रूपम् । सागररचन्द्रेणोक्तम्—किं दत्ता कस्यचित्सा ?
नारदेनोक्तम्—दत्ता परं नाद्यापि परिणीता । कथं पुनर्मम सा संप-
त्स्यते ? इति सागररचन्द्रेणोक्ते, न जानाम्येतदहमित्यभिधाय गतो
नारदः । सागररचन्द्रस्तु तद्दिनादारभ्य न शयानो नाप्यासीनः
क्वापि रतिं ब्रभते, तामेव कस्यकां फलकादिभ्यालिखन्, तन्नाम-
मात्रजापं चानवरतं कुर्वन्नास्ते स्म । नारदोऽपि कमलामेखाऽन्तिकं
गतः । तयाऽपि तथैवाश्चर्यं किमपि दृष्टम् ? इति पृष्टः कलहदर्शन-
प्रियतया स प्राह—दृष्टमाश्चर्यं मया सागररचन्द्रे सुरूपत्वं, नभः-
सेने तु कुरूपत्वम् । ततो ऊगियेव सा विरक्ता नभःसेने, अनुरक्ता
च सागररचन्द्रे । तत्प्राप्तिचिन्ताऽऽतुरा च समाभ्यासिता नारदेन
सा-वत्से ! स्थिरीभव संपत्स्यते अचिरादेव तवावमित्युक्त्या गतः
सागररचन्द्रसमीपे । दृष्टवति त्वां सेत्यभिधाय गतः । ततो विरहा-
वस्थावधिने प्रलपति च सागररचन्द्रे, आर्तः सर्वोऽपि मात्राविस्म-
जनवर्गः खिद्यन्ते यादृशाः, तद्व्रान्तरे समायातः कथमपि साग-
ररचन्द्रसमीपे शम्भुकुमारः, दृष्टश्च तेनासौ तद्वत्स्थः, ततः पृष्ठतस्त-
स्य स्विता इस्तद्वयेनाङ्गादिते तद्विणी शम्भेन । सागररचन्द्रेणो-
क्तम्—किं कमलामेखा ? शम्भेनोक्तम्—नादं कमलामेखा, किन्तु कमला-
मेखोऽहम् । ततः सागररचन्द्रेण शम्भोऽयमिति ज्ञात्वा प्रोक्तम्—सत्य-
मेव कमलसमदीर्घलोचना कमलामेखा मेखाधिप्यासि, कोऽत्रार्थोऽ-
न्यः समर्थ इति । ततोऽप्यैवैन्दुकुमारैः पीतमद्यः परवशीभूतः शम्भो
ब्राह्मिस्तद्वापनप्रतिज्ञाम् । उत्पीर्णं च मदभावे विचिन्तितं शम्भेन-
ब्रह्म । अलं मयाऽप्युपगतम्, अशक्यं ह्येतद्वस्तु, कथमियं प्रतिज्ञा
निर्वोदियस्यते, ततः प्रयुक्तं पार्श्वोत्प्रेक्षसिविद्यायाचित्ता शम्भेन ।
विवाहाद्विषसे च बहुनिर्याद्वकुमारैः परिवृतेन तेन सुरक्षां पा-
तयित्वा पितृगृहाद्विषय नीता बहिरुद्याने कमलामेखा । नारदं
च साक्षिणं कृत्वा कारितस्तस्याणिग्रहणसंबन्धः सागररचन्द्रस्य ।
ततः सर्वेऽपि कृतविद्याधररूपाः क्रीमस्तस्तिष्ठन्ति स्म । उद्या-

ने पितृभ्रसुरपाक्षिकैश्चान्वेषयद्भिर्दृष्टा कृतविद्याधररूपा नवपरि-
णीतवेषधारिणी च क्रीमन्ती कमलामेखा । विद्याधरैरपहृत्य प-
रिणीता कमलामेखेति कथितं तैर्वासुदेवस्येति । निर्गतश्च विद्या-
धरोपरि कुपितः सबलबाहोऽसौ, स्रग् च महदायोधनं ताव-
द्यावत्पञ्चाक्षरम् परिहृत्यैकियरूपः पतितो जनकस्याङ्घ्रियुग्मे ।
ततश्चोपमंडितः सङ्ग्रामः दत्ता च कृणेन कमलामेखा सागरर-
चन्द्रस्येव । गताश्च सर्वे स्वस्थानम् । तत्र सागररचन्द्रस्य शम्भं कम-
लामेखां मन्दमानस्य ज्ञानानुयोगः, यथावस्थितावगमे तु ज्ञा-
वानुयोगः । विपरीतादिप्रकरणयोजना तु प्रस्तुता पूर्ववदिति ।
शम्भसाहसोदाहरणमिति वचनान्तरे शम्भस्योदाहरणम्—वासु-
देवाच्छ्रेयसाश्च सदैव शृणोति जाम्बवती—समस्तानामप्यासीनां
मन्दिरं त्वत्पुत्रः शम्भ एति । ततो जाम्बवत्या विष्णुरभिहितः—
मया पुत्रसत्का एकाऽप्यात्तिने दृष्टा । विष्णुना प्रोक्तम्—आगच्छ
येनाद्य दर्शयामि । ततो जाम्बवती उःकुण्डलाद्ययमाजीरीरूपं
कारिता, स्वयं पुनराभीररूपं कृत्वा दण्डहस्तः स्वयं पृष्ठे व्यव-
स्थितः । अग्रतस्तु मस्तकन्यस्तदधिहृदिमका जाम्बवती कृता,
प्रविष्टोऽथ दधिविकार्यं नगरीमध्ये । दृष्टा च शम्भेन माता ।
तदुक्तप्ररूपा अभीरीति विज्ञाय प्रोक्ता शम्भेनैवा-आगच्छ मद्गृहं
सर्वस्यापि त्वदीयदण्डो यावन्मावं मृत्यं याचसे तदहं दास्या-
मीत्यग्रतः स्वयं पृष्ठतस्वाभीरी पञ्चात्वाभीरः । स्वतः शून्यदेव-
कुलिकायामेकस्यां गत्वा प्रोक्ता शम्भेनाभीरी—प्रविश पतन्म-
ध्ये, मुञ्च दधि । तथा च विरूपाजिमायं च विज्ञाय प्रोक्तम्—नादमत्र
प्रविशामि, द्वारस्थिताया एव गृहाण दधि, प्रयच्छ मृत्यम् ।
बलादपि प्रवेशयिष्यामीत्यभिधाय गृहीता शम्भेन सा बाहौ,
ततो धाक्त्वा द्वितीयबाहौ लग्न आभीरः । द्वयोरपि चाकर्षणं
विकर्षणं कुर्वतोऽनेन भारमभ्य । ततः कृतं सहजरूपमात्मनो,
जाम्बवत्याश्च विष्णुना । तच्च दृष्ट्वा लज्जितो नष्टः शम्भः, नाग-
च्छति चावसरेऽपि लज्जया राजकुले । ततोऽप्यदिने विष्णु—
नियुक्तबृहत्पुरुषैः कष्टेनानीयमानः क्षुरिकया वंशकीलकं घट्टय-
न्नागच्छत्यसौ । प्रणामे च कृते पृष्ठो वासुदेवेन शम्भः—किमेतत्
क्षुरिकया घट्टयते । तेनांक्तम्—कीलकोऽयम् । किमर्थं पुनरसौ ? यः
पर्युषितामतीवजहपान्बुद्धियति तन्मुखे आदनाधिमिति । तद-
च शम्भस्य मातरमप्याजीरी मन्दमानस्य भावानुयोगः, पञ्चा-
द्यथावदवगमे तु ज्ञानानुयोगः । प्रस्तुतयोजना तु पूर्ववदिति ।

अथ श्रेणिककोपोदाहरणम्—

राजगृहे नगरे समवस्तस्य भगवतः श्रीमन्महावरिस्य श्रेणिक-
नराधिपो राह्या चेष्टणया सह माधमासे हिमकणप्रवर्षिणि
महाशीते पतति चन्द्रनार्थं गतः । ततो निवर्तमानस्य च तस्य,
राह्या चेष्टणया मार्गोत्सन्नः तपःकर्षितशरीरः सर्वथाऽप्यनावर-
णो मेक्षशिखरमिव निष्प्रकम्पः प्रतिमाप्रतिपन्नोऽजिनवकायोत्सर्गे
स्थितः संध्यायां दृष्टः कोऽपि तपस्वी । गताऽसौ तद्गुणानेव मन-
सि ध्यायन्ती गृहम्, सुप्ता च राज्ञ्यामनेकशीतापहर्तृप्रावरणप्रा-
वृता पदयुक्ते, निर्गतश्च प्रावरणेज्यो बहिस्तात्कथमप्येकः करः,
शीताभिजुतधायमतीव स्तब्धीभूतः, तदनुसारेण च समस्तमपि
शरीरं तथा व्याप्तं शीतेन यथा निष्कान्तरऽपि आगीरतं तथा ।
ततः किमो इस्तः प्रावरणमध्ये, स्थितश्च हृदये स तथा कायो-
त्सर्गस्यायो महासुनिः, तद्गुणोत्पन्नातुच्छबहुमानया विस्मिताया
च प्रोक्तं तथा—स तपस्वी किं करिष्यतीति, यथेकेनाप्यावरण-
बहिर्निर्गतेन हस्तेनाहमेतावती शीतबाधां प्राप्ता, तर्ह्यपये निरा-
वरणे कृत्तपःकषितश्चैवंविधमहाशीतबाधितः स तपस्वी किं

करिष्यतीति तस्याश्चिन्ताप्रियायः, अयं चेत्थालुतया श्रेणिकनृप-
स्यान्यथापरिणतः-नूनमनया कस्यापि सङ्केतो दस्तस्तद्वक्तिके
च मयि सन्निहिते गन्तुमशक्ता, ततस्तच्चित्तच्छेदं चेतसि निधा-
य पतदुक्तम् । ततो महता खेदेन तस्य विभाता रजनी । चञ्चितः
श्रीमन्महावीरस्यान्तिकम् । गच्छता चातिकोपावेशाश्रिरूपितोऽ-
भयकुमारः-सर्वाभिरैवान्तःपुरिकाजिः सह प्रदीपय सर्वाण्यन्तः-
पुरगृहाणि । ततोऽभयकुमारेण चिन्तितम्-केनाप्याभिनयोत्पन्न-
कोपावेशेनैवमसौ वक्ति, प्रथमकोपे च यदुच्यते तत्क्रियमाणं
न खलु परिणतौ सुखयाति । अथवाऽनुवर्तनीयं गुरुणा वचनमतः
शून्या इस्तिशास्त्रामेकां प्रदीप्य प्रस्थितः सोऽपि भगवच्छन्दना-
थम् । इतश्च भगवान्पृष्ठः श्रेणिकराजन-जगवन् ! चेष्टुणा किमे-
कपत्नी, अनेकपत्नी वा ? । भगवता प्रोक्तम्-एकपत्नीति । ततो
निवृत्तः सत्वरमेव गृहाभिमुखमभयकुमारनिवारणाय । मार्गे चा-
गच्छन्वीकितोऽसौ पृष्ठश्च-किं दग्धमन्तःपुरम् ? । तेनोक्तम्-दग्धम् ।
राज्ञा प्रकुपितेनाऽन्यथायि-त्वमपि तत्रैव प्रविश्य किं न दग्धोऽ-
स्ति ? । कुमारेणोक्तम्-किं ममाग्निप्रवेशेन ?, मतमेव ग्रहीष्याम्यह-
म्, ततो मा जूदस्य महान् खेद इति कथितं यथावदेवेति । तदत्र
सुशीलामपि चेष्टुणा कुशीलां मन्यमानस्य राज्ञो भावानुयोगः,
यथावदवगमने च तदनुयोगः । एवमौदयिकादिभावान् विपरीत-
स्वरूपान् प्ररूपयतो भावानुयोगः, यथाऽवस्थितस्वरूपास्तु
तान् प्ररूपयतो भावानुयोग इति । विशेषः । विषयः ।

अणुश्रुचीय-अननुचित-त्रि० । शास्त्रानुज्ञाते, “ जो तु अ-
कारणसेवा सा सञ्चा अणुश्रुचीयातो होति, जा अकारणतो प-
मिसेवा गुणदोसे अचित्तिरुण सा अणुश्रुचीति ” नि० चू० १ उ० ।
अणुश्रुपालन-अननुपादन-न० । न० त० । अनसेवने, आय०
६ अ० । पंचा० । “ पोसहोववासस्स सम्ममणुपालनया ”
पोषधोपवासातिचारः । उपा० १ अ० ।

अणुश्रुवाइ (ण)-अननुपातिन्-त्रि० । सिद्धान्तेन सहोऽघट-
मानके, इय० १ उ० ।

अणुश्रुवाय-अननुपात-पुं० । अनाश्रमने, पंचा० ७ वि० ।

अणुश्रुसासणा-अननुशासना-स्त्री० । शिक्ताया अभावे, का०
१ भु० १३ अ० ।

अणुश्रु-अनन्य-त्रि० । अभिक्षे, विशेषः । “ अणुश्रु अभिक्षं ”
अपृथगित्यर्थः । नि० चू० १ उ० । मोक्षमार्गादन्योऽसंखमः, ना-
न्योऽनन्यः । ज्ञानादौ, “ अणुश्रु चरमाणे से ण क्लेषे ण कुणा-
वप ” आचा० १ भु० ३ अ० २ उ० ।

अणुश्रुण्य-अनन्यनेय-त्रि० । अन्येन नेत्राऽनेतव्ये, “ नेतारो अ-
नेसि अणुश्रुणेया बुद्धा हु ते अंतकमा हवति ” न च स्वयं बुद्ध-
त्वादन्येन नीयन्ते तत्त्वावबोधं कार्यन्ते इत्यनन्यनेयाः, हिता-
हितप्रतिपरिहारं प्रति नान्यस्तेषां नेता विद्यत इति भावः ।
सुत्र० १ भु० १२ अ० ।

अणुश्रुदर्शि (ण) अनन्यदर्शिन्-पुं० । अन्यद् द्रष्टुं शीलमस्ये-
त्यन्यदर्शी यस्तथा, नासावनन्यदर्शी । यथावस्थितपदार्थद्रष्ट-
रि, आचा० १ भु० २ अ० १ उ० ।

अणुश्रुपरम-अनन्यपरम-पुं० । न विद्यतेऽन्यः परमः प्रधानो य-
स्मादित्यनन्यपरमः । संयमे, “ अणुश्रुपरमं पाणी, एो पमाप-
कयाइ वि ” । आचा० १ भु० ३ अ० ३ उ० ।

अणुश्रुमण-अनन्यमनस्-त्रि० । न विद्यते अन्यद् धर्मव्यानल-

कणात्मनो यस्य सोऽनन्यमनाः । एकाग्रचित्ते, संधा० । भग-
वन्मनसि, औ० ।

अणुश्रुवाइ (ण) अनन्यथावादिन्-पुं० । सत्यवक्ति, “ अ-
णुवक्यपराणुगह-परायणा जं जिणा जगप्पवरा । जिभराग-
दोसमोहा, अनसहावाइणो तेण ” ॥ १ ॥ आवा० ४ अ० ।

अणुश्रुआराम-अनन्याराम-त्रि० । मोक्षमार्गादन्यप्रारममाणे, आ-
चा० १ भु० २ अ० १ उ० ।

अणुश्रुहय-अनाश्रव-पुं० । न० त० । नवकर्माऽनादाने, प्रश्न०
१ आश्र० द्वा० । स्था० ।

अणुश्रुहयकर-अनाश्रवकर-पुं० । प्राणातिपाताद्याश्रवकरणर-
हिते पञ्चमे प्रशस्तमनोविनयभेदे, ज० २५ श० ७ उ० । स्था० ।

अणुश्रुहयत्त-अनंहस्कत्त्व-न० । न विद्यते अंहः पापं यस्मिन्
तत् अनंहस्कत्त्वम्, तस्य भावोऽनंहस्कत्त्वम् । अविद्यमानकर्मत्वे,
“ संजमेण अणुश्रुहयत्तं जणयइ ” उक्त० १ अ० ।

अणुश्रुतिक्रमणिज्ज-अनतिक्रमणीय-त्रि० । न० त० । अचाल-
नीये, भ० २ श० ५ उ० । दश० ।

अणुश्रुतिक्रमणिज्जवयण-अनतिक्रमणीयवचन-त्रि० । अनतिक्र-
मणीयं वचनं येषां ते । वचनानतिक्रामकेषु, “ अस्मापिउणं अ-
णुश्रुतिक्रमणिज्जवयणा ” अम्भापित्रोः सत्कमनातिक्रमणीयं वचनं
येषां ते तथा । औ० ।

अणुश्रुतिचार-अनतिचार-त्रि० । न विद्यन्ते अतिचारा यस्मिन् ।
अतिचाररहिते, ध० ३ अधि० ।

अणुश्रुतिवाइ (ण)-अनतिपातिन्-पुं० । अतिपतनमतिपातः प्राप्स्यु-
पमर्दमं, तद्विद्यते यस्यासावतिपातिकस्तत्प्रतिषेधादनतिपा-
तिकः । अहिंसके, सुत्र० २ भु० १ अ० ।

अणुश्रुतिविलंबियत्त-अनतिविलम्बितत्व-न० । अतिविलम्बरा-
हित्यरूपे वचनातिशये, औ० ।

अणुश्रुत्त-अणुश्रुत्त-पुं० स्त्री० । राजादीनां हिरण्यादिकधारके,
ग० १ अधि० । अणुश्रुत्तिते, स्था० ३ ग० ४ उ० । स न दा-
कणीयः । ध० ३ अधि० । प० भा० । प० चू० ।

अनात्त-अपरिगृहीते, ध० २ अधि० । स्था० ।

इयार्णि अणुश्रुते-

सचित्तं अचित्तं, वा मीसगजोयणं तु धरंति ।

समणाय व समणीण व, न कप्पती तारिसं दिक्खा ४ ? ?

कठा । इमे दोसा-

अथ सो य अकिच्ची या, तम्मूहा गंतहिं पवयणस्स ।

अणुश्रुत्तव्वरुक्कं भन्धिया, सन्वे एयारिसा मग्गा ४ ? ?

अणं रिणं, पोव्वरुं मइलं, चक्कवरायपरिजवे अणुश्रुत्तपोव्ववेडा,
(ऊंजकिए सि) ऊंजमिया रिणे आदंजंति अणुश्रुत्तहिं अणे-
गप्पमारे रोड पुव्ववणेहिं उडियाऊंजडियालसकसादिपहिं
वा ऊंजिस्ता सन्वे एयारिसा । एत्ते गेहणकट्टणादिया दोसा ।

इमं वितियपदं गाहा-

दाणेण मे तोसितो, अहवा वीसाजितो पइहं एं ।

अट्टाणपरविदेसे, दिक्खा से उत्तमाऽच्चवदो ॥ ४ ? ? ॥

अट्टपदके दाणेण तोसिपण धणिण विसजितो (पभु सि)

धनितो सत्त्वमि अदिचे तेण विसज्जितो पव्वाविज्जति, सेसं केत्तं। अणत्ते गतमिति । नि० चू० ११ उ० ।
 अणत्त-देशी । निर्माद्ये, दे० ना० १ वर्ग ।
 अणत्तद्विग-अनात्मार्थिक-त्रि० । नात्मार्ये एव यस्यास्त्यसाव-
 नात्मार्यिकः । परमार्थकारिणि, प्रश्न० १ सम्ब० डा० ।
 अणत्तपण-अनात्मप्रज्ञ-त्रि० । नात्माने हिताय प्रज्ञा येषां ते
 अनात्मप्रज्ञाः । व्यर्थबुद्धिषु, “ एते विस्तीर्यमाणे अणत्तपणे ”
 आचा० १ भू० ५ अ० ६ उ० ।
 अणत्तव-अनात्मव-त्रि० । अकषायो ह्यात्मा भवति, स्वस्व-
 रूपावस्थितत्वात्, तद्वाच्यं भवति यः सोऽनात्मवान् । सकषा-
 ये, स्था० ६ डा० ।
 अणत्तागमण-अनात्तागमन-न० । अनात्ता अपरिगृहीता-वेऽया,
 स्वैरिणी, प्रोषितजन्तुका, कुलाङ्गना वाऽनाथा, तस्यां गमनम् ।
 अपरिगृहीतागमने स्वदारसन्तोषातिचार, घ० २ अधि० ।
 अणत्त-अनर्थ-पुं० । अनर्थहेतुत्वाद् गौणे एकविंशे परिग्रहे,
 प्रश्न० ५ आश्र० डा० ।
 अणत्तक-अनर्थक-पुं० । परमार्थबुद्ध्या निरर्थके अष्टाविंशे
 गौणपरिग्रहे, प्रश्न० ५ आश्र० डा० । निष्प्रयोजने, पञ्चा० ६ विव० ।
 अणत्तकारग-अनर्थकारक-त्रि० । पुरुषार्थोपघातकारके,
 प्रश्न० ३ आश्र० डा० ।
 अणत्तन्तर-अनर्थान्तर-न० । अन्योऽर्थोऽर्थान्तरम्, न विद्यतेऽ-
 र्थान्तरं यस्य पर्याये । एकार्थे शब्दे, “ योग्यमहमित्यनर्थान्तरम् ”
 आ० म० द्वि० ।
 अणत्तगंय-अनर्थग्रन्थ-पुं० । न० त० । जावधनयुक्ते, औ० ।
 अणत्तचूल-अनर्थचूर-पुं० । निजगुणोपाजितनामके रत्नव-
 त्याः सुते, दर्श० ।
 अणत्तदंड-अनर्थदण्ड-न० । अनर्थदण्डो निष्प्र-
 योजनं हिंसाधिकरणं तस्य ध्यानम् । दुर्दान्तमत्ततया द्वापायनं
 कष्टीकुर्वतां शास्त्रादीनामिव, वक्रमण्डलीं सर्पविशेषरूपां घ्नतो
 गच्छदत्तस्येव, विष्णुश्रीदेवीस्वयंसेदेशकधननिपुणस्य वा बाल-
 स्येव, ध्याने, आतु० ।
 अणत्तफलद-अनर्थफलद-त्रि० । स्वपरयोरपकाररूपफलदा-
 यके, पञ्चा० ३ विव० ।
 अणत्तभियसंकप-अनस्तमितसंकल्प-पुं० । अनस्तमिते सुखे
 संकटो भोजनभिलाषो यस्य । अनिष्टरात्रिभोजने दिवाजो-
 जिनि, वृ० १ उ० ।
 अणत्तवाग-अनर्थवाद-पुं० । निष्प्रयोजने जल्पे, प्रश्न०
 २ सम्ब० डा० ।
 अणत्तादं-अनर्थदण्ड-पुं० । निष्प्रयोजनहिंसाकरणे, आतु० ।
 (‘ अणच्छंड ’ शब्देऽत्रैव भागे १८५ पृष्ठे चास्य विवृतिः)
 अणत्तादंवेरमण-अनर्थदण्डविरमण-न० । तृतीये गुणव्रते,
 पञ्चा० १ विव० (‘ अणदुदंडवेरमण ’ शब्देऽत्रैव भागे १८५
 पृष्ठेऽस्य विस्तरः)
 अणधारग-अणधारक-पुं० । अणं व्यवहारकदेयं द्रव्यं, तद्यो
 धारयति । अधमर्णे, आ० १७ अ० ।
 अणत्तचोद-अनःप्रचोद-पुं० । अनः शकटं प्रचोदयति प्रेर-

यति । विष्णौ, शैशवे हि विष्णुना चरणेन शकटं पर्यस्तमिति
 भुतेः । “ धियो योऽनः प्रचोदयात् ” जै० गा० ।
 अणप (प) उज-अनात्मज्ञ-त्रि० । अनात्मवशे ग्रहगृहीते,
 क्षिप्तचित्तादौ च । नि० चू० १ उ० ।
 अणधिकारि(ण)-अनधिकारि-पुं० । अधिकारिविरुद्धे, ल० ।
 अणरु-अनर्थ-त्रि० । न विद्यतेऽर्थे येषामित्यनर्थाः । निर्वि-
 भागेषु, “ समयः प्रदेशः परमाणव एते अनर्थाः ” स्था० ३
 डा० २ उ० ।
 अणपणिय-अप्रहृष्टिक-पुं० । व्यन्तरनिकायोपरिवर्तिनि व्य-
 न्तरभेदे, प्रश्न० १ आश्र० डा० । स्था० । औ० । ते च रत्नप्र-
 भाया उपरितने रत्नकाण्डरूपे योजनसहस्रे अध उपरि च
 दशयोजनशतरहिते वसन्ति । प्रश्न० १९४ डा० ।
 अणपपमंथ-अनर्प्यग्रन्थ-त्रि० । अनर्प्योऽनर्पणीयोऽदौकनीयः
 परेषामाप्यात्मिकत्वाद् ग्रन्थवद् द्रव्यवत् ग्रन्थो ज्ञानादिर्यस्य
 सोऽनर्प्यग्रन्थ इति । परेष्योऽदातव्यज्ञानादिके, स्था० ६ डा० ।
 अणलपग्रन्थ-त्रि० । न० व० । बह्वागमे, औ० ।
 अनात्मग्रन्थ-त्रि० । अविद्यमानो वा आत्मनः सम्बन्धी
 ग्रन्थो हिरण्यादिर्यस्य । अपरिग्रहे, औ० । सूत्र० ।
 अणपिय-अनर्पित-न० । अविशेषिते, यथा जीवद्रव्यं सं-
 सारी, संसार्यपि असरूपं, असरूपमपि पञ्चेन्द्रियं, तदपि नरु-
 पमित्यादि तु अप्रति विशेषितं विशेषः । स्था० १० डा० ।
 अणपियण्य-अनर्पितनय-पुं० । अनर्पितमविशेषितं सामा-
 न्यमुच्यते, तद्वादी नयोऽनर्पितनयः । सामान्यमेवास्ति न वि-
 शेष इत्येवं वादिनि आगमप्रसिद्धे नयभेदे, विशेषः । आ० चू० ।
 अणवल-अणवल-पुं० । अणुं प्रहीतव्ये बलं यस्येति । बलव-
 त्युत्तमर्णे, प्रश्न० २ आश्र० डा० ।
 अणवलजणिय-अणवलभणित-पुं० । उत्तमर्णेनास्मद् द्रव्यं
 देहीत्येवमभिहिते अधमर्णे, प्रश्न० २ आश्र० डा० ।
 अणन-अनभ्र-त्रि० । अभ्ररहिते, डा० २४ डा० ।
 अणभय-अनभ्रक-त्रि० । अभ्रकरहिते, तं० ।
 अणभ्युवगय-अनभ्युपगत-त्रि० । श्रुतसंपदानुपसंपन्ने अनि-
 वेदितात्मनि, आ० म० प्र० ।
 अणभंजग-अणजंजक-पुं० । अणं देयं द्रव्यं भञ्जति न ददति
 ये ते । उत्तमर्णेभ्यः अणं गृहीत्वाऽदायकेषु, प्रश्न० ३ आश्र० डा० ।
 अणजिओग-अनभियोग-पुं० । न अभियोगोऽनभियोगः ।
 अनभियोक्तव्ये, औ० ।
 अणजिकंत-अनजिक्रान्त-त्रि० । न अभिक्रान्तो जीविताद-
 नभिक्रान्त इति । सचेतने, आचा० २ भू० १ अ० १ उ० । अनतिल-
 क्षिते, आचा० १ भू० ४ अ० ४ डा० । अन्यैरनभिक्रान्तायामपरिभु-
 क्तायां दोषविशेषविशिष्टायां वसतौ, स्त्री० ग० । अधि० । आचा० ।
 अणभिकंतकिरिया-अनजिक्रान्तक्रिया-स्त्री० । चरकादिजिर-
 नवसेवितपूर्वायां वसतौ, सा चानजिक्रान्तत्वादेवाऽकटवर्णा-
 या । आचा० २ भू० १ अ० २ उ० ।
 अणजिकंतसंजोग-अनजिक्रान्तसंयोग-पुं० । अनजिक्रान्तोऽन-
 तिलक्षितः संयोगो धनधान्यहिरण्यपुत्रकत्रादिकृतोऽसंयम-

संयोगो वा येनाऽसावनभिष्टतसंयोगः । परिग्रहग्रस्तेऽसंयते,
आचा० १ भू० १ अ० ४ उ० ।

अणजिगम-अनभिगम-पुं० । न० त० । विस्तरबोधानावे, म० २
श० १ उ० । सम्यगप्रतिपत्तौ, ध० ३ अधि० । पा० ।

अणभिगमिह्य-अनभिग्रहिक्-न० । अभिग्रहः कुमतपरिग्रहः स
यथास्ति तदभिग्रहिकं, तद्विपरीतमनभिग्रहिकम् । मिथ्यात्व-
जने, स्था० २ ग्रा० १ उ० । तच्च प्राकृतजनानां सर्वे देवा बन्धान
निन्दनीयाः, एवं सर्वे गुरुवः, सर्वे धर्मा इत्याद्यनेकविधम् । ध० २
अधि० । “अणभिगमिह्यमिच्छादंसणे दुविह पक्षसे । तं जहा-सप-
ज्जवसिए नेव अपज्जवसिए नेव” अनभिग्रहिकं भव्यस्य सपर्य-
वसितमितरस्यापर्यवसितमिति । स्था० २ ग्रा० १ उ० ।

अनभिग्रहित-पुं० । अभिग्रहिकमिथ्यात्वरहिते, वृ० १ उ० ।

अणभिगमिह्यकुदिट्टि-अनजिगृहीतकुदृष्टि-पुं० । अनजिगृहीता
अनङ्गीकृता कुदृष्टिर्विद्वत्तादिरूपा येन सोऽनभिगृहीतकुदृष्टिः ।
संक्षेपदृष्टौ, येन मिथ्यात्विनां कुमतमङ्गीकृतं नास्तीत्यर्थः ।
उत्त० २८ अ० ।

अणभिगमिह्यसिज्जासणिय-अनजिगृहीतशय्यासनिक-पुं० ।
न अजिगृहीते शय्यासने येन सोऽनजिगृहीतशय्यासनिकः ।
स्वायं इकप्रत्ययः । शय्यासनविषयकमभिग्रहरहिते, “नो क-
प्यइ निगंथाण वा निगंथाण वा अणभिगमिह्यसिज्जासणिय-
णं हुसए” कल्प० ।

अणभिगमिह्यपुमपाव-अनजिगृहीतपुण्यपाप-त्रि० । अनधिग-
तपुण्यपापे, अविविक्तपुण्यपापकर्महेतौ च । प्रश्न० २ आश्र० ४ ग्रा० ।
अणभिगमिह्या-अनभिगृहीता-स्त्री० । अर्थानभिग्रहेण कि-
त्वादिबहुव्यमानायां भाषायाम्, “अणभिगमिह्या भासा,
भासा य अभिगमं निबोधवा” । म० १० श० ३ उ० ।

अणनिणिवेस-अनजिनिवेश-पुं० । अतत्त्वेऽभिनिवेशाभावे, अ-
नाभोगे च । पंचा० ११ विव० । अभिनिवेशराहित्ये, अभिनिवेश-
श्च नीतिपथमनागतस्यापि पराभिभवपरिणामेन कार्यस्यार-
म्भः । ध० १ अधि० ।

अणजिप्पेय-अनजिप्पेत-पुं० । अनजिप्पेतार्थविषये संयोगे, उ-
त्त० १ अ० । पं० सं० ।

अणजिचूय-अनभिचूत-त्रि० । नाभिचूतोऽनभिचूतः । अनुकू-
लप्रतिकूलोपसर्गैः परतीर्थिकैर्वाऽजातानिभवे, आचा० १ भू०
२ अ० ।

अणभिलप्प-अनजिलाप्प-त्रि० । प्रज्ञापनायोगे, आ० म० प्र० ।
“पक्षवणिज्जा जावा, अणेतभागो उ अणजिलप्पाणं” सूत्र० १
भू० १ अ० १ उ० । आ० चू० ।

अणजिस्संग-अनभिष्वङ्ग-पुं० । निष्प्रतिबन्धे, पंचा० १४ वि० ।

अणभिय-अनजीत-पुं० । अण वणति दण्डकधातुः, अणति
गच्छति तामु तामु योनिषु जावोऽनेनेत्यणं पापं, तस्माद् जीतः ।
असावद्ययोगे, आ० म० छि० ।

अणजिस्संगओ-अनभिष्वङ्गतम्-अध्य० । अनिष्वङ्गाभावादि-
त्यर्थे, पंचा० ४ विव० ।

अणभिहिय-अनजिहित-न० । आत्मन एवेकस्याऽभणितलक-
णं, वृ० १ उ० । स्वसिद्धान्तानुपदिष्टरूपे सूत्रदोषजने, यथा-
मममः पदार्थो वेशविकस्य, प्रकृतिपुरुषाज्यधिकं वा साहस्य-

स्य, दुःखं समुदायमार्गनिरोधलक्षणं, चतुरार्यसत्यादानातिरि-
क्तं वा वीक्ष्येत्यादि । अनु० । आ० म० छि० । विशेषः ।

अणराय-अराजक-न० । राज्ञोऽभावः, प्राक्तनस्य राज्ञो मरणे
संजाते सति यावदद्यापि राजा युवराजश्चैतौ द्वायोपि नाभिषि-
क्तौ तावदराजकं भग्यते, वृ० १ उ० । (‘विहार’ शब्दे व्याख्या)

अणारिक-देशी-न० । अधिकीरादौ, नि० चू० १६ उ० ।

अणल-अनल-पुं० । नास्ति अलः पर्याप्तियस्य, बहुदहदहने-
ऽपि तृप्तेरभावात् । न० ब० । वन्हा, अनलदैवतत्वात् कृत्तिका-
क्षेत्रे, चित्रकवृक्षे, पुं० । तस्य सर्वतः पर्याप्तित्वेऽपि पर्याप्तेः स्त्री-
माभावात्तत्त्वम् । भल्लातके वृक्षे च । वाच० । प्रश्न० । स्था० ।
आव० । न अलोऽनलः । अप्रत्यक्षे अपर्याप्ते अयोम्ये, नि० चू०
११ उ० । असमर्थे, आ० म० छि० ।

अनलमित्यस्य—

कामं खलु अलसदो, तिबिहो पञ्जत्तहिं पगतं ।

अणलो अपचलो ति य, होंति अजोगो व एगट्ठा २२१

चोदक आह-ननु अलशब्दः त्रिष्वर्थेषु दृष्टः, तथा-पर्याप्ते,
भूषणे, वारणे च । आचार्य आह-यद्यपि त्रिष्वप्यर्थेषु दृष्टः
तथापि अर्थवशाद् पर्याप्ते दृष्टव्यः, न अलोऽनलः, अपचलः
अबोग्यश्च पते एकार्थाः । नि० चू० ११ उ० ।

अणलंकिय-अनलङ्कृत-त्रि० । न० त० । मुकुटादिभिरविचूषिते,
म० २ श० १ उ० ।

अणलंकियविज्जसिय-अनलङ्कृतविज्जुषित-त्रि० । न० त० । अ-
लङ्कृतं मुकुटादिभिः, विज्जुषितं वस्त्रादिभिः, तन्निषेधादनल-
ङ्कृतं विज्जुषितम् । मुकुटादिभिर्वस्त्रादिभिर्वा शोभामप्रापिते,
ज० २ श० १ उ० ।

अणलंगिरि-अनलंगिरि-पुं० । चण्डप्रद्योतनूपतेर्हस्तिरत्ने, उ-
त्त० ९ अ० । “स्त्रीरत्नं च शिवा देवी, गजोऽनलंगिरिः
पुनः” । आ० क० ।

अणलस-अनलस-त्रि० । उत्सादवति, दृश० १ अ० ।

अणल्लणिहत्तणवणस्सग्गणणिस्सिमय-अनल्लानिहत्तणवणस्स-
तिगणनिःश्रित-त्रि० । अनल्लस्तेजस्कायोऽनिलो वायुकायस्तृण-
वनस्पतिगणो बादरवनस्पतीनां समुदायः, एतन्निःश्रिताः ।
तेजस्कायाश्चुपजीवकेषु व्रसेषु, प्रश्न० १ आश्र० ४ ग्रा० ।

अणलिय-अनलीक-न० । सत्यं, वृ० १ उ० ।

अणल्लियणीज्ज-देशी-त्रि० । अनाश्रयणीये अयोम्ये, “वि-
स्वल्लीअणल्लियणीज्जाओ” । स्त्रियः विषवल्लीबद्धहाडादह-
विषवतावत् अनाश्रयणीयाः सर्वथा सङ्गादिकर्तुमयोग्याः
तन्कायप्रणयणहेतुत्वात् । पर्वतकस्य राज्ञो नन्दपुत्रीविषक-
न्याचन । तं० ।

अणव-अणवत्-पुं० । दिवसस्य षड्विंशे लोकोत्तरमुद्गुप्तं,
कल्प० । सं० प्र० ।

अणवकंस्वमाण-अनवकाङ्क्षत्-त्रि० । विहर्तुमिच्छति, क-
ल्प० । स्था० ।

अणवकंस्वत्तिया-अनवकाङ्क्षप्रत्यया-स्त्री० । अनवकाङ्क्षा
स्वशरीराद्यनपेक्षत्वं सैव प्रत्ययोर्यस्याः साऽनवकाङ्क्षप्रत्यया
इहलोकपरलोकापायानपेक्षस्य क्रियाभेदे, स्था० २ ग्रा० १ उ०

अणवकंखवत्तिया किरिया दुविहा पमाता । आयशरीर-
अणवकंखवत्तिया चेव, परशरीरअणवकंखवत्तिया चेव ।
तत्रात्मशरीरानवकाङ्क्षप्रत्यया सा स्वशरीरकृतिकारिकर्मा-
णि कुर्वतः, तथा परशरीरकृतिकराणि तु कुर्वतो द्वितीयेति ।
आ० २ डा० १ उ० । “अणवकंखवत्तिया इहलोगे परलोगे य ।
इहलोगे अणवकंखवत्तिया लोगविरुद्धाणि विचोरेक्कादीणि
करेति जेण वहवंधादीणि इहेव पावति, परलोगे अणवकंख-
वत्तिया अट्टरुद्धभाती इंदियपराभूतो हिंसादिकम्माणि करे-
माणो परलोगं नावकंखति ” आ० चू० ४ अ० ।

अणवकंखा-अनवकाङ्क्षा-खी० । अनाकाङ्क्षायां स्वशरीराद्य-
नपेत्तत्वे, स्था० १ डा० १ उ० ।

अणवगप-अनवगत-त्रि० । अपरिज्ञाते, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

अणवगल्ल-अनवकल्प-पुं० । जरसा पीडिते, अनु० । अत्य-
न्तवृद्धे, पं० व० १ डा० १ अ० ।

अणवगुण-अनवगुण-त्रि० । न० त० । अपृथग्भूते, व्य० ७ उ० ।

अणवज्ज-अनवज्ज(अणवज्ज्य)-न० । अवयवं पापं, नास्मिन्नव-
यमस्तौत्यनवयम । सामागिके, विशेष० । आ० चू० । सावय-
योगप्रत्याख्यानात्मकत्वात्तस्य । आ० म० द्वि० ।

पावमवज्जं सामा-इयं अपावं ति तो तदणवज्जं ।

पावमणंति व जम्हा, वज्जिज्जं तेण तदसैसं ॥

अणवज्जस्य कुत्सितार्थत्वाद्गन्ति कुत्सितानि करणानि श-
ब्दयन्ति, अणन्त्यनेनेति व्युत्पत्तेर्वा, अणं पापमुच्यते । तदशेषं
सर्वमपि वर्ज्यते परिह्रियते यस्मात्तेन सामायिकेन अणं वर्ज-
यतीति वा, ततः सामायिकमणवज्ज्यमुच्यते इति शेषः ।
विशे० ।

इदानीमनवयद्धारम् । तत्र कथानकम-वसन्तपुरे नगरे जिय-
सन् राया । धारिणी देवी । तीसे पुत्तो धम्मरुई । सो य राया
धेरो । अणया तावसो पव्वइउकामो धम्मरुईस्स रज्जं दाउ-
मिच्छइ । सो मायरं पुच्छइ-कीस तातो रज्जं परिवव्वइ ? ।
सो भणइ-रज्जं संसारवट्ठणं । सो भणइ-मम वि न कज्जं ।
ततो सो वि सह पियरेण तावसो जाओ । तत्थ अमावसा
होहि ति गडओ घोसेइ आसमसु-कल्लं अमावसा होहि इ-
तो पुप्फफलाणं संगहं करेह । कल्लं नट्ठइ छिंदिउं । धम्मरुई
चिन्तेइ-जइ सब्बकालं न छिंदिउज्जा तो सुंदरं होज्जा । अणया
साहु अमावसाए नावसासमस्स अदूरेण बोलंति । ते धम्म-
रुई पेच्छिऊण भणति-भयवं ! किं तुम्हे अणाकुट्टी नत्थि तो
अरुयि जाह । ते भणति अम्हं जावज्जीवं अणाकुट्टी । सो
संभंतो चित्तिउमारुद्धो-साहु वि गथा जाईसंभरिया पत्ते य-
बुद्धो जातो ।

अमुमेवार्थमभिधत्तुराह-

सोऊण अणाज्झिं, अणाजितो वज्जियाण अणगतं ।

अणवज्जयं उवगतो, धम्मरुई नाम अणगारो ॥

श्रुत्वा आकर्ण्य, आकुट्टिनाकुट्टिः छेदने हिंसेत्यर्थः । न
आकुट्टिनाकुट्टिः, तां सर्वकालिकीमाकर्ण्य अणभीतः अण
वर्णति इण्डकधातुः, अणति गच्छति तासु तासु योनिषु जीवो
अनेनेति अणं पापं, परित्यज्य सावययोगमित्यर्थः । अणस्य
वर्ज्यं अणवर्ज्यस्त्वद्भावस्तामणवर्ज्यतामुपगतः प्राप्तः साधुः
संवृत इति भावः । धर्मरुचिर्नाम अनगारः । गतमनवयद्धार-

रम् । आ० म० द्वि० । निर्दोषे, अ० ५ श० ६ उ० । उत्त० ।
पापाभावे कर्मोपचयाभावे, “अणवज्जमतहं तेसि” कुतोऽपि
हेतोः केवलमनसः प्रदेवेऽपि अनवयवं पापाभावः, कर्मोपच-
याभावो वा जवतीति । सूत्र० १ भु० १ अ० २ उ० । कामादि-
पापव्यापाराप्ररूपके, विशेष० । गुणविशेषविशिष्टे सूत्रे, अनवय-
मगर्ह्यमहिंसाप्रतिपादकम् । यतः “यद्दशानि नियुज्यन्ते, पशूनां
मध्यमेऽहनि । अश्वमिधस्य वक्षनान्यूनानि पशुभिस्त्रिभिः” ॥१॥
इत्यादिवचनमिव न हिंसाप्रतिपादकम् । आ० म० द्वि० । अनु० ।
पीडानुत्पादके, अपापे वाक्ये “संखेसु वा अणवज्जं वयंति”
सूत्र० १ भु० ६ अ० । (‘संखे’ शब्देऽस्य विवृतिः)

अणवज्जगी-अनवज्जाङ्गी-खी० । सुदर्शनापरनामिकायां भगवतो
महावीरस्य दुहितरि जमाद्विगृह्णियाम, विशेष० । उत्त० ।

अणवज्जजोग-अनवययोग-पुं० । कुशलानुष्ठाने, “अणवज्जजो-
गमेगं” अनवयं योगं कुशलानुष्ठानमेकं सकलकुशलानुष्ठानानाम-
नवययोगत्वाव्यभिचारात् । पा० ।

अणवज्जया-अणवज्ज्यता-खी० । अणस्य पापस्य वर्ज्योऽणव-
ज्ज्यस्तद्भावोऽणवज्ज्यता । संखरे, आ० म० द्वि० ।

अणवद्व-अनवस्य-पुं० । अनवस्थाप्ये, व्य० १ उ० ।

अणवद्वप-अनवस्थाप्य-न० । अवस्थाप्यत इत्यवस्थाप्यस्य, तस्मि-
न्नेधादनवस्थाप्यम् । दुष्टतापरिणामस्याऽकृततपोविशेषस्य यता-
नामनारोपणे, ध० ३ अधि० । ग० । औ० । यो हि आसेविता-
तिचारविशेषः सन्ननाचरिततपोविशेषः, तदोषोपरतो महाप्र-
तेषु नावस्थाप्यते नाधिक्रियते इति; तदतिचारजाते तच्छुकि-
रूपे, नवमे प्रायश्चित्ते च । स्था० ३ डा० ४ उ० । यत्र प्रति-
सेवते उत्थापनायामप्ययोग्यत्वेन यावदनाचीर्णतपाः पश्चाच्छी-
र्णतपाः पुनर्महाप्रतेषु स्थाप्यते तत् । जीत० । व्य० ।

अनवस्थापनीयाः—

ततो अणवद्वप्पा पन्नत्ता तं जहा-साहम्मियाणं तेसं करेमाणे ।

अन्नधम्मियाणं तेसं करेमाणे, हत्थादालं दक्षेमाणे ॥

अथोऽनवस्थाप्यास्तत्कृणादेव अतएव नवस्थापनीयाः प्रकृताः ।
तद्यथा-साधर्मिकाः साध्वस्तेषां सत्कस्योऽकृष्टोपधेः शिष्या-
देर्वा स्तैर्म्यं चौर्यं कुर्वाणः । अन्यधार्मिकाः शाक्यादयो गृहस्था
वा, तेषां सत्कस्योऽप्यादेः स्तैर्म्यं कुर्वन् । तथा हस्तेन ताम्रं ह-
स्तातालं, सूत्रे चतकारस्य वकारधृतिः, आपत्तवान्, तं दक्षमाणो व-
दन् यष्टिमुष्टिलुमादिभिश्चात्मनः परस्य वा प्रहरन्निति भावः ।
अथवा हस्तालम्ब्येति पाठः । हस्तालम्ब्य इव हस्तालम्ब्योऽशिवादि-
प्रशमनार्थमजिचारकमन्त्रादिप्रयोगस्तं दक्षमाणः कुर्वन् । यद्वा-‘ह-
त्थादाणं दक्षमाणे सि’ पाठः । सूत्रार्थादानमर्थोपादानकारणमष्टा-
ङ्गनिमित्तं ददत्प्रयुज्जानः । एष सूत्रसंज्ञेपार्थः । वृ० ४ उ० । जीत० ।

अथ विस्तरार्थं विज्जणिपुराह—

आसायणपप्पिसेवी, अणवद्वप्पो वि होति दुविहो तु ।

एक्केको वि य दुविहो, सचरित्तो चेव अचरित्तो ॥

आशातनाऽनवस्थाप्यः, प्रतिसेवनाऽनवस्थाप्यश्चेत्यनवस्थाप्यो
द्विविधो भवति । न केवलं पाराजिक इत्यपिशब्दार्थः । पुन-
रेकैकोऽपि द्विविधः—सचारित्रोऽचारित्रश्चेति । एतौ द्वौ अपि
नेदौ पाराजिकवद्वक्तव्यौ ।

अथाशातनाऽनवस्थाप्यमाह—

तित्थपरपवणमुत्ते, आयरिये गणहरे माहिहीण ।

मूलं वा जलमज्जे, वोच्चेद पमज्जणा सेसे ॥

एवं तेन साधुना स्तैन्येन वस्त्रेषु गृहीतेषु यद्यप्यसौ आहोऽनुग्रहं मन्यते-यथापि तथापि ददामीति साधव इति, तथापि चतुर्लघवः । अथवाऽप्रीतिकं करोति, ततश्चतुर्गुरुवः प्रायश्चित्तं कर्तव्यः । अथासौ स्तेनोऽयमिति शब्दं जनमध्ये विस्तारयति, तदा मूलम् । यच्च शेषद्रव्याणां शेषसाधूनां वा व्ययच्छेदं (पसज्जणं स्ति) प्रसंगतः करोति; तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

अथ सर्ती ध्यामनां दर्शयति-

मुव्वत्तामिओऽवधि-पेसण गहिंते य अंतरा लुद्धो ।

लहुगो अदेति गुरुगा, अणवदृष्ट्यो य आदेसे ॥

अथ मुख्यकृतसत्यमेव ध्यामितोपधिगुरुमिस्तथैव प्रेषणं कृतम्, प्रेषितश्च सन् येनाचार्या निमन्त्रितास्तस्मादन्यस्याह्वा आचक्राद् वस्त्रादिकमुपधि गृहीत्वा अन्तरालुद्धो लोभाभिभूतो यदि गृह्णाति, तदा लघुको मासः । आगते यदि गुरुणां न प्रयच्छति, तदा चतुर्गुरुवः । तेऽप्रादेशा अनवस्थाप्या भवन्ति । गतं ध्यामनाद्वारम् ।

अथ प्रस्थापनाद्वारमाह-

उकोस सनिजोगो, पमिगहो अंतरा गहण लुद्धो ।

लहुगा अदेति गुरुगा, अणवदृष्ट्यो व आदेसा ॥

केनाप्याचार्येण कस्यापि संयतस्य हस्ते अपराचार्यस्य द्वैकनहेतोः प्रतिग्रहः प्रेषितः । स चात्कुष्ठ उत्कुष्टोपधिरूपः, यद्वा-वृत्तसमचतुरस्त्रवर्णाक्षयतादिगुणोपेतः, तथा सह नियोगेन पात्रकवन्धादिना यः स सनियोगः । एवंविधस्य प्रतिग्रहस्यान्तराल एवासौ लुद्धो ग्रहणं स्वीकरणं करोति, तत्र चतुर्लघु । तत्र गतस्तेषां सृरीणां तं प्रतिग्रहं न प्रयच्छति, तदा चतुर्गुरुवः । तत्रादेशेन वा अनवस्थाप्योऽसौ द्रष्टव्यः । गतं प्रस्थापनाद्वारम् ।

अथ शैलद्वारमाह-

पव्वावणिज्ज बाहिं, उवेचु भिक्खुस्स अतिगते संते ।

सेहस्स आसियावण, अजिधारेते य पावयणी ॥

कोऽपि साधुः प्रवाजनीयं सशिखाकं शैलं गृहीत्वा प्रस्थितः, तं भिक्षाकाले कापि ग्रामं बहिः स्थापयित्वा भैक्षार्थमतिगतः-प्रविष्टः, प्रविष्टे च सति तस्मिन् परः साधुस्तं शैलं वृक्षा विप्रतार्य च तस्य 'आसियावणं' अपहरणं करोति, साधुविरहितो वा एकाकी कमपि साधुमभिधारयन् शैलो व्रजेत् । तमपरः साधुर्विप्रतार्य प्रवाजयेत्; एतौ द्वावपि यदा प्रावचनिकौ जातौ, तदा द्वावपि शैलो स्वयमेवात्मनो विरूपपरिच्छेदं कुरुत इति संग्रहगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवृणोति-

सप्पादिगओ अद्धा-णिओ व वणदणम पुच्छ से होमि ।

सो कत्थ मज्ज कम्मे, उतपिवासिस्स वा अड्ढति ॥

संज्ञाभूमिगत आदिशब्दाद्भक्तादिपरिष्ठापनिकार्थं निर्गतः कोऽपि साधुः शैलं दृष्टवान्, अथवा अध्वनिकः पथिकोऽसौ साधुस्ततः पथि गच्छन् शैलं दृष्टवान् । तेन च वन्दनके कृते सति, साधुः पृच्छति-कोऽसि त्वं, कुत आगतः, क वा प्रस्थितः ? शैलः प्राह-अमुकेन साधुना सार्द्धं प्रस्थितः प्रव्रजितुकामः, शैलोऽस्म्यहम् । साधुः पृच्छति-स साधुः त्वं प्रति क गतः ?

शैलो भणति-स मम कार्ये बुभुक्षितस्य पिपासितस्य वा भक्षणार्थं पर्यटति ।

मज्झ मिएमसपाणं, उवजीवऽणुकंपणा य सुच्छो उ ।

पुट्टमपुट्टे कट्टणा, एमेव य इहरहा दोसो ॥

ततः स साधुर्पदीयमिदमन्नपानमुपजीव नृक्ष्वेति कुर्वाणो यदि साधार्मिकोऽयमित्यनुकम्पया ददाति, तदा शुद्धः । शैलेण पृष्ठो अपृष्ठो वा यद्ययमेवानुकम्पया धर्मकथां करोति, तदा शुद्धः । इतरथा अपहरणार्थं जकपानं दत्तो धर्मं च कथयतो दापः, चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तम् ।

अपहरणप्रयोगानेव दर्शयति-

जत्ते पाणवण निगू-हणा य वावार ऊपणा चेव ।

पत्थावण सयहरणा, सेहे अन्वत्त वत्ते य ॥

अपहरणार्थं जकपानं ददाति, धर्मं वा तस्य पुरतः प्रज्ञापयति । तत्र स शैल आहतः सन् जगति-जवत एव सकाशेऽहं प्रव्रजामीति किन्तु न शक्नोमि येनानीतस्तत्पुरतः स्थातुं ततो मां गुप्तिले प्रवेशे निगूहतु । ततोऽसौ तं व्यापारयति-अमुकत्र निव्रिय तिष्ठति । ततस्तं तत्र निव्रियं साधुः पत्तालादिना ऊम्पयति, स्थगयतीत्यर्थः । अन्यैः सार्धमन्यं ग्रामं प्रस्थापयति, एकाकिनं वा प्रेषयति, अमुकत्र ग्रामादौ व्रज, अहमग्रेऽमुष्मिन्निवसे तत्रागमिष्यामि । अथवा स्वयमेव गृहीत्वा तमपहरति, यतानि षट् पदानि भवन्ति । तद्यथा-जकप्रदानं १, धर्मकथा २, निगूहना-वचनं ३, व्यापारणं ४, ऊम्पनं ५, प्रस्थानं स्वयंहरणं ६ वेति । एतेषु षट्सु शैले व्यक्तेऽव्यक्ते च प्रायश्चित्तमिदं भवति-

गुरु चउलहु चउगुरु उलहु उगुरुमेव वेदो य ।

निक्खुगणायरियाणं, मूद्धं अणवदृष्ट्य पारंची ॥

भिक्षुर्गृह्यकशैलस्यापहरणार्थं भक्तं ददाति, तदा मासगुरु; धर्मप्रज्ञापनायां चतुर्लघु; निगूहनवचने चतुर्गुरु; व्यापारणे षमलघु, ऊम्पने षरुगुरु, प्रस्थापने स्वयं हरणे वा वेदः । एवमव्यक्तशैले भणितम् । अव्यक्तो नाम-यस्याद्यापि श्मश्रु न संजातम् । यस्तु व्यक्तः संजातश्मश्रुः, तस्य चतुर्लघुकादारब्धं मूलं यावत् भिक्षोः प्रायश्चित्तम्, गच्छिन् उपाध्यायस्य चतुर्लघुकादारब्धमनवस्थाप्यं तिष्ठति । आचार्यस्य चतुर्गुरुकादारब्धं पाराश्रिकं पर्यवस्यति । एवं ससहाये शैले भणितम् ।

यः पुनरसहायोऽभिधारयन् व्रजति तत्र विधिमाह-

अजिधारं पवयंतो, पुच्छो पव्वामहं अमुगकुलं ।

पाणवणजत्तदाणे, तहेव सेसा पदा एत्थं ॥

कोऽपि शैल एकाकी कमप्याचार्यमभिधारयन् प्रव्रज्याभिमुखो व्रजति, तेन क्वचिद् ग्रामे पथि वा साधुं दृष्ट्वा वन्दनकं कृतम् । साधुना पृष्ठः-क गच्छसि ? स प्राह-अमुकस्याचार्यस्य पादमूले प्रव्रजनार्थं व्रजामि । एवमुक्ते यदि जिह्वारस्यकशैलकस्य जकप्रदानं करोति, तदा मासगुरु, धर्मप्रज्ञापनायां चतुर्लघु, व्यक्तशैलस्य जकप्रदाने चतुर्लघु, धर्मकथायां चतुर्गुरु, उपाध्यायाचार्ययोर्थेयाक-मं षट्गुरुकं च भवति । अथस्तनमेकैकं पदं नृहसतीति ज्ञातः । शेषाणां तु निगूहनव्यापारणऊम्पनादीनि पदानि न सन्ति, असहायत्वात् । तदज्ञावात्प्रायश्चित्तमपि नास्तीति ।

एते चाऽपरे द्वायाः-

आणादणंतसंसा-रियसं बोहियदुल्लजत्तं वा ।

साहम्मियतेम्मि, पमत्त उल्लणाऽधिकरणं च ॥

शैक्रमपहरत आकाभङ्गादयो दोषा प्रवन्ति, अनन्तसंसारिक-
त्वं च भगवतामाज्ञानङ्गाद्वचति । बोधेऽपि दुर्लभत्वं जायते,
साधर्मिकस्तैर्न्यं च कर्वाणः प्रभसो भवति; प्रभसस्य च प्रान्ते
वेद्यतया न्यना प्रवति । यस्य च संबन्धी सोऽपह्रियते, तेन
सममधिकरणं कलह उपजायते । एवं तावत्पुरुषविषयादयो
दोषा उक्ताः ।

अथ स्त्रीविषयांस्तानेयातिविशति—

एमेव य इत्यीए, अजिधारेतिए तह वर्यतीए ।

वत्तव्वत्ताए गम, जहेव पुरिसस्स नायव्वा ॥

एवमेव स्त्रिया अपि शैक्रकाया अभिधारन्त्याः, तथा (वर्यतीए
ति) ससहायायाः प्रवर्जितुं व्रजन्त्याः, व्यक्ताया अव्यक्तायाश्च
गमः स एव ज्ञातव्यो यथा पुरुषस्योक्तः ।

अथ प्रावचनिकपदं व्याचष्टे—

एवं तु मो अवहिओ, जहे जाओ सयं तु पावयणी ।

निष्कारणे य गहिओ, पवयति ताहे पुरिद्वारं ॥

एवमनन्तराक्तैः प्रकारैः स शैक्रोऽपहृतः सन् यदा स्वयमेव
प्रावचनिको जातः, अन्यो वा निष्कारणे यः केनापि गृहीतः,
स आत्मनो दिक्परिच्छेदं कृत्वा भूयोऽपि बोधिज्ञाभाभावात्
पूर्वेषामेवाचार्याणामन्तिके प्रवर्जितः ।

अमस्स व असतीए, गुरुम्मि अब्भुज्जएगतरजुत्तो ।

धारंति तमेव गणं, जाव हओ कारणज्जाते ॥

येन स शैक्रो निष्कारणमपहृतस्तस्यार्थे अपरः कोऽप्याचार्यः
पदयोऽथो न विद्यते, ततोऽन्यस्याभावे, यद्वा-गुरावाचार्योऽ-
न्युद्यतस्यैकतरं गुणं अन्युद्यतमरणमन्युद्यतविहारं वा
प्रतिपन्न इत्यर्थः । ततो यदि कोऽपि शिष्यस्तेषां निष्पन्नो ना-
स्ति तदा तमेव गणमसौ धारयति, यावत्कोऽपि तत्र निष्पन्न
इति । यश्च कारणजाते केनाप्याचार्येण हृतः, सोऽपि तमेव
गणं धारयति ।

किं पुनस्तत्कारणमित्याह—

नाऊण य वोच्चेदं, पुव्वगते काशियाणुओगे एं ।

अज्जा कारणजाते, कप्पति सेहाऽवहारो उ ॥

कोऽप्याचार्यो बहुभुतः, तस्य पूर्वगते किञ्चिदस्तु प्राभृतं वा,
कालिकानुयोगेऽपि श्रुतस्कन्धोऽध्ययनं वा, विद्यते, तच्चान्यस्य
नास्ति, ततो यदन्यस्य न संक्राम्यते, तदा तद् व्यञ्जयते । एवं
पूर्वगते कालिकानुयोगे च व्यञ्जयेद् ज्ञात्वा तं च संप्रस्थितं शैक्रं
ग्रहणधारणसमर्थं विज्ञाय भक्तादानधर्मकथादिभिर्विपरिणा-
मभ्रम्पनादीन्पि कुर्वीतः गुरुः । यद्वा-तस्याचार्यस्य नास्ति
कोऽप्याचार्यः प्रवर्तकस्ततस्तासामपि कारणजाते शैक्रमपह-
रेत्, एवं कल्प्यते शैक्रापहारः कर्तुम् ।

तस्य च कारणेऽपहृतस्य को विधिरित्याह—

कारणजाए अवहिअ, गण धारंती तु अवहरंरत्तम् ।

जा एगो निष्फसो, पच्छा से अप्पणो इच्छा ॥

यः कारणजातेऽपहृतः स तदीये गणे धारयन् अपहरत एव
विनेयो प्रवति । अथ येन कारणेनापहृतस्तत्कारणं न पुरयति
तदा पूर्वेषामेव भवति, नापहरतः । स च कारणापहृतस्तस्मि-
न्गणे तावदास्ते यावदेको गीताधो निष्पन्नः, पश्चात्तस्यात्माया
इच्छा-तत्र वा तिष्ठति पूर्वेण वा सकाशे गच्छति । यस्तु

निष्कारणे अपहृतः स एकस्मिन्निष्पन्ने नियमापूर्वेणामन्तिके
गच्छति । स तस्यात्मीयेच्छेति भावः । गतं शैक्रद्वारम् ।

अथाहारविधिचारमाह—

ठवणापरम्मि लहुगो, पायी गुरुगो अणुगमे लहुगा ।

अप्पित्तिम्मि गुरुगा, वोच्चेद पसज्जणा सेसे ॥

दानभ्रष्टादिकुलं स्थापनागृहं प्रणयते, तस्मिन् य आचार्यैरसं-
विष्टोऽननुज्ञातो वा प्रविशति, तस्य मासवधुः । अथवा प्राधूर्णक-
ग्लानार्थमहमिदायात् इति तेषां आरूपाणां पुरतो मायां करोति,
ततो मायिनो मासगुरुकम्, एवमुक्ते यदि ते आरूपा अनुग्रहोऽ-
यमिति मन्यन्ते, तदा चतुर्लक्षं । अथाप्रीतिकं कुर्वन्ति, ततश्चतु-
र्गुरुवः, यश्च तद्व्यव्यवच्छेदाद् शेषदोषाणां प्रसज्जनाप्रसङ्गात्
तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

इदमेव व्याचष्टे—

अज्ज अहं निदिट्ठो, पुट्ठोऽपुट्ठो व साहई एवं ।

पाहुणगगिद्वानट्ठा, तं च पट्ठोजेति तो वितियं ॥

कश्चिदाचार्यैरसंविष्टः स्थापनाकुलेषु प्रविश्य पृष्ठोऽपृष्ठो वा इदं
प्रणति-अद्याहं गुरुजिः संविष्टः प्रेषित इति, ततो मासवधुः ।
यदि च पूर्व संविष्टसंघाटकप्रविष्ट आसीत्, आरूपाश्च तस्यासंविष्ट-
स्याग्र इदं भणितं भवेत्-संविष्टसंघाटकस्य दत्तमिति । ततो यदि
श्रूयात्-प्राधूर्णकार्थं ग्लानार्थं वा साम्प्रतमहमागत इति, एवं तं
आरूपाजनं मायया यदि प्रज्ञोजयति, ततो द्वितीयं मासगुरु । ते
च आरूपा विपरिणमेयुः, विपरिणताश्चाचार्यादीनां प्रायोग्यं न
दद्युः, ततः शुक्रं शुक्लेनाप्येतत्प्रायश्चित्तं भाव्यम् ।

आयरिगिलाण गुरुगा, अहुगा य हवंति खमणपाहुणए ।

गुरुगो य बालवुट्ठे, सेसे सव्वेसु मासलहु ॥

आचार्यस्य ग्लानस्य च प्रायोग्यमददानेषु आरूपाश्च चतुर्गुरुवः ।
कृपणकस्य प्राधूर्णकस्य च प्रायोग्यमददानेषु चतुर्लक्षवः । बाल-
वृद्धानां प्रायोग्ये अलभ्यमाने गुरुमासः । शेषाणामेतद्व्यति-
रिक्तानां सर्वेषामपि प्रायोग्ये अलभ्यमाने मासवधुः । गतं साध-
र्मिकस्तैर्न्यम् ।

अथान्यधार्मिकस्तैर्न्यमाह—

परधम्मिया त्रि दुविहा, लिंगपविट्ठा तहा गिहत्था य ।

तोसिं तेणं तिविहं, आहारे उपधि मच्चिने ॥

परधार्मिका अन्यधार्मिका इत्येकोऽर्थः । ते च द्विविधा-त्रिक-
प्रविष्टाः, गृहस्थाश्च । त्रिकप्रविष्टाः शाक्यादयः, गृहस्थाः प्रती-
ताः, तेनामुजयेषामपि स्तैर्न्यं त्रिविधम्-आहारविषयमुपधि-
विषयं सच्चित्तविषयं चेति ।

तत्राहारविषयं तावदाह—

जिकवूण संखमीए, विकरणरूवेण जुंजई लुके ।

आभोगणमुच्छंसण-पवयणहीला नुरप्पाआ ॥

भिक्षुवो बौद्धास्तेषां सङ्खमयां कश्चिच्छुद्धो विकरणरूपेण
त्रिकविषयेन मुक्ते, तदीये लिङ्गं कृतेति भावः । एवं जुञ्जानं
यदि कोऽप्याभोगयति उपलब्धयति, तदा चतुर्लक्षवः । पतमुप-
लब्धय यथासावुच्छरेण कोऽर्थः निर्भरसंनं करोति-ततश्चतुर्लक्षकाः ।
प्रयत्ननदीनां वा ते कुणुः- यथा बुरासानांऽमी भोजननिधि-
समयं प्रवर्जिता इति ।

अपि च-

गिहवासे वि वरागा, ध्रुवं क्व एते अदिहकक्षाणा ।

गल्लए णावारे ग वल्लिता, एएसिं सत्थुणा चव ॥

गृहवासेऽप्येते वराका ध्रुवं निश्चितमेवाहृकल्याणाः, एतेषां च यां तीर्थकृता दुश्चरितामाहारशुभ्याविचर्यामुपदिशता गल्लकः एव नवरं न वल्लितः, शेषं तु सर्वमपि कृतमिति ज्ञातः । गतमाहारविषयं स्तैन्यम् ।

अधोपधिषियमाह-

उवस्सए उवहि उवे-तुं गतभिक्षुमि गिएहती लहुमा ।

गेएहणकट्टणववहा-रपच्चकदडुहणणिविसए ॥

उपाश्रये नव, उपश्रमुपकरणं, स्थापयित्वा कश्चिन्निकुको बौद्धो भिक्षां गतस्तस्मिन् गते यदि तदीयमुपधि गृह्णाति, तदा चतुर्ध्वजः । स भिक्षुकः समायातः स्वकीयमुपकरणं स्तेनितं मत्वा तस्य संयतस्य ग्रहणं करोति, तदा चतुर्ध्वजः । राजकुलान्निमु-खमाकर्षणे एह गुरवः । व्यवहारं कारयितुमारभ्ये देवः । पश्चात्कृते सति मूलम् । उडुहणेऽनवस्थाप्यम् । निर्विषयाङ्गापने पाराश्रिकम् ।

अथ सचित्तविषयं स्तैन्यमाह-

सचित्ते खुड्ढादी, चउरो गुरुगा य दोस अस्सादी ।

गेएहणकट्टणववहा-रपच्चकदडुहणणिविसए ॥

सचित्ते स्तैन्यं चिन्त्यमाने भिक्षुकादेः सम्बन्धिनं कुल्लकम्, आदि-शब्दादकुल्लकं वा यद्यपहरति, तदा चत्वारो गुरुकाः, आज्ञादयश्च दोषाः । ग्रहणकर्षणव्यवहारपश्चात्कृताङ्गाहनिर्विषयाङ्गापनादय-श्च दोषाः प्राग्वन्मन्तव्याः ।

अथ तेष्वेव प्रायश्चित्तमाह-

गहणे गुरुगा उमास, कट्टणे छेओ होइ ववहारे ।

पच्छा करम्मि मूलं, उडुहणविरंगणे नवम् ॥ १ ॥

उहावणनिविसए, एगमण्णे य दोस पारंची ।

अणवद्वपा दोसु य, दोसु उ पारंचिओ होइ ॥ २ ॥

गाथाद्वयं गतार्थम् ।

खुडुं व खुडुयं वा, ऐति अवत्तं अपुच्छियं तेषं ।

वत्तम्मि णत्थि पुच्छा, खेत्तछाणं च नाऊणं ॥

कुल्लको वा कुल्लिका वा योऽव्यक्तः, स यस्य शाक्यादेः सम्बन्धी, तमपृच्छा यदि तं कुल्लकं कुल्लिकां वा नयति, ततः स्तेनः अन्यधार्मिकस्तैन्यकारी स मन्तव्यः, चतुर्गुरुकं च तस्य प्रायश्चित्तम् । यस्तु व्यक्तस्तत्र नास्ति पृच्छा । तामन्तरेणापि स प्रवर्जनीयः किं सर्वधैर्यानेन्याशङ्कयाद-केप्रस्थानं च ज्ञात्वा । किमुक्तं भवति-यदि विवर्जितं केप्रं शाक्यादिभाविनं राजवल्ल-जनादिकं वा तेषां तत्र बलं, तदा पृच्छामन्तरेण व्यक्तोऽपि प्रव-र्जयितुं न कल्पते, अन्यथा तु कल्पत इति । एवं तत्र लिङ्गप्रवि-ष्टानां स्तैन्यमुक्तम् ।

अथ गृहस्थानां तदेवाह-

एमेव होति तेषं, निविहं गारत्थियाण जं वुत्तं ।

गहणादिगा य दोसा, सविसेसतरा जवे तेसु ॥

एवमेवागारस्थानामपि त्रिविधम्-आहारादिभेदाद्विप्रकारं, स्तैन्यं भवति, यदनन्तरमेव परतीर्थिकानामुक्तम् । तेषु च गृहस्थे-

षु आहारादिकं स्तेनयतां ग्रहणादयो दोषाः सविशेषतरा जवे-युः । ते हि राजकुले करादिकं प्रयच्छन्ति, ततस्तद्वलेन समधि-कतरान् ग्रहणाकर्षणादीन् कारयेयुः ।

कथं पुनरमीषामाहारादिकं स्तेनयतीत्युच्यते-

आहारं पिड्ढादी, तंतुण खुड्ढादियं भणितपुवं ।

पिड्ढम्मि य कप्पड्ढी, संभण पम्मिगह कुसद्धा ॥

आहारे, पिष्टादिकं बहिर्विरहितं दृष्ट्वा कुल्लकः स्तेनयति, उप-धौ, [तंतु [स] सूत्राष्टिकास, उपलक्षणत्वाद्वादिक् वा, अपहर-ति, सचित्ते, कुल्लकं वा स्तेनयति । एव यदेष पूर्वं परतीर्थिकानां ज्ञातं, तदेवात्रापि मन्तव्यम् । कथं पुनः पिष्टां स्तेनयति-(पिष्ठ-म्मीत्यादि)काश्चित्कुल्लिका भिक्षामन्तव्याः किंचिद् गृहं प्रविष्टास्त-त्र च बहिः पिष्टं विसारितमास्ते, तच्च दृष्ट्वा तासां मध्यादेका कल्प-स्थिका पिष्टपिण्डिकां गृहीत्वा पतद्ग्रहे प्रक्षिपवती । सा चा-विरतिकया दृष्टा । ततो ज्ञातम्-पनां पिष्टपिण्डिकामत्रैव स्थापय, ततस्तया कुल्लिकया कुशलत्वेनान्यस्याः संघटिकाया अन्तरे प्रक्षिप्ता । एवं सूत्राष्टिकामपि दक्षत्वेनापहरेत् ।

अथ सचित्तविषयं विधिमाह-

नीएहिं अविदिमं, अप्पचवयं पुमं ए दिक्खिती ।

अपरिग्गहो उ कप्पति, विजहो जो सेसदेसेहिं ॥

निजकैर्मातृपितृप्रभृतिभिः स्वजनैरवितीर्णमथ तमप्राप्तवयस-मव्यक्तं पुमांसं न दीक्षयति । यदि पुनरपरिगृहीतोऽव्यक्तः स शे-षदोषैर्बालजम्भ्याभ्रतादिभिर्विमुक्तस्तर्हि प्रवर्जयितुं कल्प्यते ।

अपरिग्गहा उ नारी, ए जवति तो मा ए कप्पति अदिस्सा ।

सा वि य हु काचि कप्पति, जह पडमा खुडुमाता य ॥

नारी स्त्री सा प्रायेणापरिग्रहा न जवति; पितृपतिप्रभृतीनाम-न्यतरेण परिगृहीता जवतीति भावः । ततो नामावदत्ता सती कल्पते प्रवर्जयितुम् । साऽपि च काचिददत्ताऽपि कल्पते । यथा पद्मावती देवी-करकणकुमाता प्रवर्जिता । यथा वा क्षुल्लककु-मारमाता योगसंग्रहानिहिता यशोभक्षा नाम्नी प्रवर्जिता ।

अथ द्वितीयपदमाह-

विइयपयं आहारे, अक्काणे हंसमादियो उवही ।

उवज्जिऊण पुविं, होहिंति जुगप्पहाणत्ति ॥

द्वितीयपदमाहारादिषु त्रिष्वप्यभिधीयते । तत्राहारेऽध्वानं प्रवेष्टुकामास्ततो वा उत्तीर्णा उपलक्षणत्वादशिवादी वर्त्त-माना असंस्तरेण अदत्तमपि ज्ञापनं गृहीयुः । आगा-दे कारणे उपश्रमपि हंसादेः सम्बन्धना प्रयोगेणात्पादयेत् । सचित्तविषयेऽपि भविष्यन्त्यमी युगप्रधाना इत्यादिकं दृढा-लम्बनं पूर्वं प्रथममेवोपयुज्य परिभाष्य गृहस्थकुल्लकान् अन्य-तीर्थिककुल्लकान् वा हरेत् ।

इदमेव भावयति-

असिं अम विहं वा, पविमिउकामो ततो व उतिस्सा ।

नियलिंमिअप्पतिस्सिग, जायइ अदिस्से तु गेएहंति ॥

अशिवगृहीते धिषये स्वयं वा साधवोऽशिवगृहीता भक्तपा-नलाभाभावाच्च संस्तरेयुः । अधमं दुर्भिक्षं तत्र वा भक्तपानं न लभेरन् । विहमध्वानं वा प्रवेष्टुकामास्ततो वा उत्तीर्णा न सं-स्तरेयुः । ततः स्वलिङ्गिनां या स्थलिका-देवद्रोणिः, तस्यां याच-न्ते-यदि ते न प्रयच्छन्ति तदा बलादपि गृहहन्ति । अथ बल-

चन्तस्ते, दारुणप्रकृतयो वा, ततोऽन्यतीर्थिकानामपि स्थलीषु याच्यते, यदि न प्रयच्छन्ति ततः स्वयमेव प्रकटं, प्रच्छन्नं वा गृहीयुः । एवं गृहस्थेष्वपि याचितमलभमानाः स्वयमपि गृह्णन्ति । असंस्तरणे उपधिरप्येवमेव स्तैन्यप्रयोगेण ग्रहीतव्यः ।

नाऊण य वोच्छेदं, पुव्वगण काञ्जियाणुओगे य ।

गिहि अण्णतिथियं वा, हरेज्ज एतेहि हेतुहि ॥

पूर्वगते कालिकानुयोगे वा व्यवच्छेदं ज्ञात्वा यो गृहस्थकुलकोऽन्यतीर्थिककुलको वा ग्रहणधारणमेधावी, स याचितो यदा न लभ्यते तदा स्वयमपि गृहीयात् । एतैरेवमादिभिर्हेतुभिः कारणैर्गृहस्थमन्यतीर्थिकं वा हरेत् । मतमन्यधार्मिकस्तैन्यम् ।

अथ 'हत्यादालं दलमाणे' इत्यादिपदत्रयं विवरीयुराह-

हत्याताले हत्या-लंवेऽद्यादाणे य वोचवो उ ।

एतेसि णाणत्तं, वोच्चामी आणुपुव्वीए ॥

हस्तातालो हस्तालम्बोऽर्थादानं चेति त्रिधा पाठोऽत्र बोद्धव्यः । एतेषां त्रयाणामपि नानात्वं वक्ष्यामि यथानुपूर्व्याऽहम् ।

तत्र हस्तातालं तावद्विचक्षणोति-

उक्किम्मि य गुरुणो, दंमो पडियम्मि होइ जयणा उ ।

एवं खु होइयाणं, लोउत्तरियाण वोच्चांमि ॥

इह हस्तेन, उपलक्षणत्वात् खड्गादिभिश्च यदा ताडनं, स हस्तातालः । स च द्विधा-लौकिको लोकोत्तरिकश्च । तत्र लौकिके हस्ताताले पुरुषवधाय खड्गादायुक्तीणो गुरुको रूपकाणाम-शतिसहस्रलक्षणे दण्डो भवति । पतिने तु प्रहारे यदि कथमपि न मृतस्तदा भजना देशे देशे अपरापरदण्डलक्षणा भवति । अथ मृतस्तदेवाशतिसहस्रं दण्डः । एवं खुरवधारणे, लौकिकानां दण्डो भवति । लोकोत्तरिकानां तु दण्डमनः परं वक्ष्यामि ।

हत्थेण व पादेण व, अणवद्वयो उ होति उगिणो ।

पमियम्मि होति जयणा, उदवणे होति चरमपदं ॥

हस्तेन वा पादेन वा उपलक्षणत्वाद् र्याष्टमुष्ट्यादिभिर्वा यः साधुः स्वपत्नस्य परपत्नस्य च प्रहारमुक्तिरिति सोऽनवस्थाप्यो भवति, एतिते तु प्रहारे भजना, यदि न मृतस्ततोऽनवस्थाप्य एव । अथापद्रावणे मृतस्तदा चरमपदं पाराञ्चिकं भवति ।

अत्रेदं द्वितीयपदम्-

आयरिय विणयगाहण, कारणजाते व वोधिकादीमु ।

करणं वा पडिमाप, तत्थ तु भेदोपमण वा ॥

आचार्यः कुलकस्य विनयग्राहणं कुर्वन् हस्तातालमपि दद्यात् । कारणजाते वा गुरुगच्छप्रभृतीनामात्यन्तिके विनाशे प्राप्ते, वोधिकस्तेनादिष्वपि हस्तातालं प्रयुज्जीत । पश्चाद्धैन हस्तालम्बमाह-(करणं वा इत्यादि) अशिवपुरावरोधादौ तत्प्रशमनार्थं प्रतिमां पुत्तलिकां करोति, तत्र अभिचारिकमन्त्रं परिजपन् तत्रैव प्रतिमाया भेदं करोति; ततस्तस्योपद्रवस्य प्रशमनं भवति । एषा निर्युक्तिमाथा ।

अत एनां विवृणोति-

विणयस्स उ गाहणया, कणामोडणखड्गवधेमाहिं ।

सत्तेख हत्थताडं, दत्ताति मम्मणि केमंतो ॥

इह विनयशब्दः शिष्टायामपि वर्तते । यत उक्तम्-विनयः

शिक्षाप्रणयोरिति । ततोऽयमर्थः-विनयस्य ग्रहणशिक्षायां आसेवनाशिक्षायां वा कर्णामोडकेन खड्गकामिश्चपटाजिर्वा सापेक्षो जीवनापेक्षां कुर्वन्, अत एवमर्माणि स्फेदयन्-येषु प्रदेशेष्वहताः सन्तो स्त्रियस्ते तानि परिहरन् आचार्यः कुलकस्य हस्तातालं ददाति । अत्र परः प्राह-ननु परस्य परिताप क्रियमाणे अशातवेदनीयकर्मवन्धो जवति तत्कथमसावनुज्ञायते ? । उच्यते-

कामं परपरितानो, असायहेतु जिणेहिं पणत्तो ।

आत-परहितकरो पुण, इच्छिज्जइ दुस्सले खड्ग उ ॥

काममनुमतमस्माकं परपरितापो जिनैरशातहेतुः प्रकृतः, परं परपरितापो दुःशब्दे मारुवके शिक्षया दुर्ग्रेहे दुर्धिनोति शिष्ये खड्ग निश्चितमिष्यत एव । कुत इत्याह-(आतपरहितकरोति) हेतौ प्रथमा, भावप्रधानश्च निर्देशः । ततोऽयमर्थः-आत्मनः परस्य च हितकरत्वात्, तन्नात्मनः शिष्याशिक्षां ग्राहयतः कर्मनिर्जरा-त्वाजः । परस्य तु सम्यग्गृहीतशिक्षस्य यथावचरणकरणानु-पालनादयो भूयांसो गुणाः पुनःशब्दो विशेषणम् । स चैतद्विशिनष्टि-यो दुःशब्दवसायतया परपरितापः क्रियते स एवाशात-हेतुः प्रकृतः, यस्तु शुद्धाध्यवसायेन आत्मपरहितकरः क्रियते स नैवाशातहेतुरिति ।

असुमेवार्थं दृष्टन्तेन दृढयति-

सिप्पं णेउणियड्ढा, वाते वि सहंति लोइया गुरुणो ।

ए य मधुरणिच्छया ते, ए होति एसेविहं उवमा ॥

शिष्टपानि स्थकारकर्मप्रभृतीनि, नैपुण्यानि च द्विपिगणिता-दिकलाकौशलानि, तदर्थं लौकिकाः शिक्षका गुरोराचार्यस्य घा-तान् परिमहन्ते, न च तथा ते, तदानीं दारुणा अपि मधुरान-श्रयाः, तैः सुन्दराः क्रियन्ते, तेनैवापरिणामा न जवन्ति, किन्तु शिष्टपादिपरिज्ञाने वृत्तिब्राम्जनपूजनीयतादिना परिणामस्ते-षां सुन्दरो जवतीति ज्ञायः । एवैवोपमा इह प्रस्तुतार्थं मन्तव्या, यथा तेषां ते घाता हितास्तथा प्रस्तुतस्यापि द्विधनीतरस्य शिष्यस्येति भावः ।

अत्रायं बृहद्भाष्ये उक्तः सोपमेयोऽपरो दृष्टान्तः-

अहया वि रोगियस्सा, ओसह विज्जेहि दिज्जए पुट्ठि ।

पच्छा ताहेतुमवी, देहहियछा पडिज्जइ स ॥

इय नवरोगिणस्स वि, अणुकूलं न तु सारणा पुट्ठि ।

पच्छा पमिकुलेण वि, परलोगहियछ कायव्वा ॥

(ओसहति) विभक्तिलोपादौ पञ्चमिति मन्तव्यम् । अत एव साधुरेवंविधो जवेत्-

संविगो मइविओ, अमुई अणुवत्तओ विसेसन् ।

उज्जुत्त अवहितेतो, इच्छियमत्तं दाहइ साह ॥

संविगो मोक्षाभिलाषी, मार्दाधिकः स्वभावकोमलः, अमोची गुरुणाममोचनशीलः, अनुवर्तकस्तेषामेव उन्दाऽनुवर्ती, विशेष-ज्ञा वस्तुवस्तुविभागवेदी, उद्युक्तः स्वाध्यायादौ, अपहृताः तो वैयावृत्यादौ, एवंविधः साधुरीप्सितमर्थमिह परत्र च लभते ।

अथ कारुणजाने ' बोहिगाइमुत्ति ' पदं व्याचष्टे-

बोहिकतेण जयादिसु, गणस्स गणिणो व अच्च ए पत्ते ।

इच्छंति हत्थताडं, कालातिचरं च सज्जं वा ॥

बोधिकस्तेनभये, आदिशब्दाद् आपदादिभयेषु वा यद्वि

गणस्य गणस्य गणितो वा आचार्यस्य अत्यय आत्यन्तिको विनाशः प्राप्तः, तदा कालातिचारं वा कालातिक्रमेण, मद्यो वा तरकालमेव, हस्तनात्रमिच्छति, गीतार्थो इति गम्यते ।

अथ हस्तात्रम्यं व्याख्यातयति—

असिधे पुरोवरोधे, एमादी वदससेसु अन्निजृता ।

संजायपचया खलु अपेसु य एवमादीसु ॥

मरणभयेणऽभिजृते, ते षातुं देवतं बुवासंते ।

पमिम कातं मज्जे, विंशति पने परिज्वंतो ॥

अशिधेन लोको भूयान् क्षियते, परयत्नेन वा पुरं समस्तादुपरु-
द्धं, तत्र बहिः कटकयौधेराज्यन्तराणां कटकमर्दः क्रियते,
अन्नकयाद्वा कृथा क्षियते, आदिशब्दाद् गल्लगादिविर्वा रो-
गादितः प्रभूतो जवो मरणमनुते । एवमादिभिर्वैशसैर्दुःखैरभि-
जृतास्ते पौरजनाः संजातप्रत्यया योऽत्र पुरे आचार्यो बहुश्रुतो
गुणवांस्तपस्वी स शक्तो वैशसमिदं निरोद्धुं नान्यः कश्चिदिति ।
(समिति) सम्पन्नं जातः प्रत्ययो येषां ते तथा, न केवलमत्रैव
किन्तु अन्येष्वप्येवमादिषु संजातप्रत्ययास्ते संज्ञय तमाचार्यमु-
पास्ते-शरणमुपगतः प्राञ्जलिपुत्रः पादपतितास्तिष्ठन्ति । ततः
स एवाचार्यस्तान् पौरजनान् मरणजयेनाभिजृतान् देवतामिवा-
त्मानं पर्युपासीनान् ज्ञात्वा तदनुकम्पापरीतचित्तः प्रतिमां कृत्वा
तत आभिचारिकमन्त्रान् परिजपन् तां प्रतिमां मध्यजागे विध्यति,
ततो नष्टा सा कुत्रदेवता, प्रसमितः सर्वोऽप्युपद्रवः । अथविश्व-
स्तालम्बदायो यदा अन्यस्तिष्ठति तदा तत्कालमेव नोपस्थाप्यते
किन्तु कियन्तमपि काये गच्छ एव वसन् ध्यमर्दनं कार्यते ।

अथार्थदानमाह—

अणुकंपणा निमित्तं, जायण पमिसेहणा सउणि मे वा ।

वणिण पुच्छा य तहा, सारण उज्जावणविणसे ॥

कस्याप्याचार्यस्य भागिनेयो वतं परित्यज्य मुक्तत्वापयति । तत्र
आचार्यस्य अनुकम्पा-कथमय द्रव्यमन्तरेण गृहवासमध्यासि-
ष्यते इत्येवैककणा वक्ष्यते । स च निमित्तेऽतीवकुशल इति
नेनैवावर्जितयोर्द्वयोर्वणिजोरन्तिके भागिनेयं रूपकयाचनाय
प्रेषितवान्, स च तत्रैकेन वणिजा-किं मम शकुनिका रूपका-
न् हृदते, एवमुक्त्वा निषिद्धः, द्वितीयेन तु रूपकनवलकानां
दर्शना कृता । द्वितीये च वपे चाभ्यामपि वणिजस्यां पृच्छा
कृता, तत आचार्येण सारणा कयाणकग्रहणविषया शिक्षा दत्ता,
ततो येन रूपका न दत्तास्तस्य सर्वस्वाविनाशः समजनि, येन तु
दत्तास्तस्याद्वावेन महधिकतासंघादनं कृतवान् । एष निर्यु-
क्तिगाथाऽहंकारः । वृ० ४ उ० ।

भावार्थस्तु कथानकादवसेयः । तच्चेदम्—

“वणिजावुज्जायिन्यां ह्यै, प्रायः पुष्टा गुरुं सदा ।

पणायमानौ पण्यौधैः, परमामृद्धिमीयतुः ॥ १ ॥

औरुद्धं गुरुणां जामेयो, जोगार्थो व्रतमन्यदा ।

ततस्तैः कृपयोवे स, विनाऽर्थैः किं करिष्यसि ? ॥ २ ॥

तथाहि वणिजो तौ त्वं, भणाऽर्थे मे प्रयच्छतम् ।

गुर्यादेशात्ततः सोऽपि, गत्वा तौ भणति स्म तत् ॥ ३ ॥

अथैकः स्माह जोः ! कस्मा-दस्माकं द्रव्यसंचयः ।

शकुनी रूपकाद् भञ्ज !, कुत्रापि हृदतेऽत्र किम् ? ॥ ४ ॥

अदौकयद् द्वितीयस्तु, तस्याग्रे ज्ञानिणं बहु ।

ऊचे देव ! गृहाण त्वं, यथेच्छं सोऽपि चाग्रहीतु ॥ ५ ॥

द्वितीयेऽपि स तैर्द्रव्य-प्रदः पृच्छन्नपयत ।

क्रीणीहि तृणकाष्ठानि, स्थापयेथ पुराद् बहिः ॥ ६ ॥

द्वितीयकस्तु तेरुक्तः क्रीत्वा स्नेहं गुडं कणान् ।

तत्प्रकारापासकाष्टादीन्, पुरमध्ये तिथेहि भोः ! ॥ ७ ॥

वर्षीरम्भे समस्तेषु, कृदादिनेष्वथ वेश्मस्तु ।

दग्धं सर्वं पुरं जहो, तृणकाष्ठमहर्घता ॥ ८ ॥

प्राज्यं तदाऽर्जयद्विक्तं, गुरुजामेयविस्तदः ।

दग्धं सर्वं द्वितीयस्य, सोऽप्याचर्येत्यावदहं गुरुम् ॥ ९ ॥

किं न ज्ञातमिदं पुण्याः, गाढं प्लुष्टोऽहमेवमपः ।

निमित्तयुक्ते निमित्तं नः शकुनी हृदतेऽत्र किम् ? ॥ १० ॥

तथाऽन्यथाऽपि वा किंचित्, स्वात्कथंचन मे घनम् ।

ततो रुष्टं गुरुं ज्ञात्वाऽत्यर्थं क्रमयति स्म सः ॥ ११ ॥ जीत० ।

उज्जेणीओसणं, दो वणिजा पुच्छियं ववहरंति ।

जोगाजिलास तव्वक्क, मुंचंति ए रुवण सउणी ॥ १ ॥

एगो व एणुलदायण, वितिण्णं जत्तिण तर्हि एको ।

अणम्मि हायणम्मि य, गेएहामो किंति पुच्छंति ? ॥ २ ॥

तणकट्ठनेहधसे, गिएहह कप्पासदूसगुत्तमादी ।

अंतो बहिं च उवणा, हग्गी सउणी ण य निमित्तम् ॥ ३ ॥

इति तिस्रोऽपि व्याख्यातार्यः, नवरं, मित्रकेण वणिजा भागिनेय-
उच्यते—[जत्तिण तर्हि एको ति] यावन्तो युष्मन्त्यं रोचन्ते तावन्तो
नवलकान् गृहीत, एवं द्वितीयेन वणिजा भणितम् ; तत्र तेषां
मध्ये एको नवलको गृहीतः । अन्यस्मिन् हायने वपे इत्यर्थः ।
दूष्यं वक्ष्यमुच्यते, (सउणी न य निमित्तं ति) न च नैव मम
शकुनिका निमित्तं हृदते ।

एयारिसो य पुरिसो, अणवदृष्टो उ सो मुदेसम्मि ।

नेत्तूण अण्णदेसं, चिट्ठ उवणावणा तस्म ॥

एतादृशोऽर्थो दानकारी यः पुरुषोऽभ्युत्तिष्ठते स स्वदेशेऽनन-
स्थाप्यो न महाव्रतेषु स्थाप्यते, किं तु तमन्यदेशं नीत्वा तस्य
च तत्र तिष्ठत उपस्थापना कर्तव्या ।

कुत इति चेदुच्यते—

पुव्वज्जासा जासे-ज्ज किंवि गोरेवसिणेहनयतो वा ।

न सहइ परीसइं पि य, णाणं कंमुव कच्छुद्धो ॥

तनैमित्तिकं लोकः पूर्वाज्यासाभिमितं पृच्छेत्, सोऽपि ऋद्धि-
गौरवतः स्नेहाद्वा नयाद् वा किंचिद्वाजादिकं तत्र स्थितो जायते ।
अपि च स ज्ञानविषयं परीषदं तत्र न सहते, सोऽहं न शक्नोतीत्य-
र्थः । यथा कच्छुः पामा तज्जान् पुरुषः, कण्ठं खार्जितं विनाशितुं
न शक्नोति ; एवमेषोऽपि तत्र निमित्तकथनमन्तरेण न स्थातुं
शक्त इति भावः ।

अथ पूर्वोक्तमप्यर्थं विशेषज्ञापनार्थं भूयोऽप्याह—

तस्यस्स दोप्पि मोत्तुं, दव्वे जावे य सेस जयणा उ ।

पमिसिद्धालिंकरणं, करणा अमत्थ तथेव ॥

इह ‘साधम्मियतेणियं करमाणे’ इत्यादिसूत्रक्रमप्रामाण्येन ह-
त्थाताहतस्तृतीय उच्यते । स च त्रिधा-हस्तातालो हस्तातस्त्रो-
ऽर्थादानं चेति । तत्राद्ये द्वे पदे मुक्त्वा यच्छेषमर्थादानाख्यं तृतीयं
पदं तत्र उच्यते आवतश्च लिङ्गप्रदाने भजना भवति । कथमि-
त्याह—(पमिसिद्ध इत्यादि) उत्तरत्र कारणे इत्यभिधास्यमानत्वा-
दिह निष्कारणमिति मस्यते । ततो निष्कारणे प्रतिषिद्धमर्थादा-

नकारिणो लिङ्गकरणं द्रव्यलिङ्गस्य भावलिङ्गस्य वा तत्र क्षेत्रे प्रदानम्, कारणं तु भक्तप्रत्याख्यानप्रतिपत्तिलिङ्गणे अन्यत्र वा तत्र वा अनुज्ञातमेव । एषा पुरातनी गाथा ॥

अत एनां विवरीपुराह—

हस्तातालो जणिओ, तस्स उ दो आइमे पदे मोचुं ।

अस्यायाणे लिंगं न दिति तथेव विसयम्मि ॥

हस्तातालमूत्रकमप्रामाण्यात् तृतीयम्, अर्थात् तस्य द्वे आदिमे हस्तातालहस्तालिङ्गबद्धकणे पदे मुक्त्वा यदर्थदानाख्यं पदं तत्र वर्तमानस्य तत्रैव विषये देशे लिङ्गं न ददति । स च अर्थादानकारी गृही लिङ्गी वा । तत्र—

गिहिलिंगस्स उ दोम वि, आसन्ने न दिति जावलिंगं तु ।

दिज्जंति दोवि लिंगा, ओवत्ति य उत्तमद्वस्स ॥

यो गृहीलिङ्गी प्रवज्यायमज्युत्तिष्ठति तस्य द्वे अपि-द्रव्यजाव-लिङ्गे तस्मिन्देशे न दीयते । यः पुनरवसन्नस्तस्य द्रव्यलिङ्गं विद्यत एव, परं भावलिङ्गं तत्र तस्यैव ददति । यदा पुनरसावुत्तमार्थस्य प्रतिपत्त्यर्थमुपतिष्ठते तदा तस्मिन्नपि देशे द्वयोरपि गृहस्थावसन्नयोर्द्वे अपि लिङ्गे दीयते ।

अथवेदं करणम्—

ओमासिचमाईहि व, सप्पिस्सति तेण तस्म तथेव ।

न य असहाओ मुच्चइ, पुडो य भणिज्ज वीसरियं ॥

अवमाशिवराजद्विधादिषु वा समुपस्थितेषु गच्छस्य प्रतिस-र्पित्यति उपग्रहं करिष्यति, तेन कारणेन तत्रैव क्षेत्रे तस्य लिङ्गं प्रयच्छन्ति । तत्र चेयं यतना- [नय असहाओ इत्यादि] स तत्रा-रोपितमहावतः सन्निहाय एकाकी न मुच्येत, लोकं च नि-मित्तं पृष्टो जगति-विस्मृतं मम सांप्रतं तन्निमित्तमिति ।

अथ साधर्मिकादिस्तैन्येषु प्रायश्चित्तमुपदर्शयति—

साहम्मियअप्पभम्मिय-तेणमु उ तत्थ होति (इ)मा जयणा ।

चउल्लुगा चउ गुरुगा, अणवद्वयो य आएसा ॥

साधर्मिकस्तैन्यान्धार्मिकस्तैन्ययोस्तावदियं जज्जा प्रायश्चित्त-रचना भवति-आहारं स्तेनयतश्चतुर्लघु, सचित्तं स्तेनयतश्चतुर्गुरुवः, आदेशेन वा अनवस्थाप्यम् ।

अहवा अणवज्जाओ, एएसु पएसु पावती तिविहं ।

तेसुं चेव पएसुं, गणिआयरियाण एवमं तु ॥

अथवा अनुपाध्यायो य उपाध्यायो न भवति किं तु सामान्य-भिन्नुः स एतेषु आहारोपधिसन्निरूपेषु यथाक्रमं त्रिविधं त्रि-धुमासं चतुर्लघु चतुर्गुरुवद्वयमाणं प्रायश्चित्तं प्राप्नोति । तेष्वेव चाहारादिषु पदेषु गणिन उपध्यायस्याचार्यस्य च नवममनव-स्थाप्यं भवति । अत्र परः प्राह-ननु सूत्रे सामान्येनानवस्थाप्य एव भणितो न पुनर्लघुमासादिकं त्रिविधं प्रायश्चित्तं, तत्कथ-मिदमर्थेनानिधीयते ? । उच्यते-आहृतानामेकान्तवादः कापि न भवति । तथाहि—

तुहम्मि वि अवराहे, तुह्वपतुह्वं व दिज्जए दोएहं ।

पारांचिके पि नवमं, गणिस्स गुरुओ उ तं चेव ॥

तुल्यः सहशोऽपराधो द्वाज्यामपि आचार्योपाध्यायाभ्यां से-वितः, तत्र द्वयोरपि तुल्यमतुल्यं वा प्रायश्चित्तं दीयते, तत्र तुल्य-दानं प्रतीतमेव । अतुल्यदानं पुनरिदम्-पाराञ्चिके पाराञ्चिकाप-त्तियोग्येऽप्यपराधपदे सेविते गणिन उपाध्यायस्य नवममनव-

स्थाप्यमेव दीयते, न पाराञ्चिकम्, गुरोराचार्यस्य पुनस्तदेव पा-राञ्चिकं दीयते, ततो यद्यपि सूत्रे सामान्येनानवस्थाप्यमुक्तं त-थापि तत् पुरुषविशेषापेक्षं प्रतिपत्तव्यम्, यद्वा-अभीक्ष्णसेवा-निष्पन्नम् । तथा चाह—

अहवा अजिक्खसेवी, अणुवरयं पावई गणी नवमं ।

पावति मूलमेव उ, अजिक्खपमिसेविणो सेसा ॥

अथवा साधर्मिकस्तैन्यादेरभीक्ष्णसेवी पुनः २ प्रतिसेवां यः करोति स ततः स्थानादनुपरमम् अनिवर्तमानो गणी उपाध्या-यो नवमं प्राप्नोति । शेषास्तु ये उपाध्यायत्वमाचार्यत्वं वा न प्राप्तास्ते अभीक्ष्णप्रतिसेविनोऽपि मूलमेव प्राप्नुवन्ति, नानव-स्थाप्यम् ।

अस्यादाणो ततिओ, अणवद्वो खेत्तओ समक्खाओ ।

गच्छे चेव वसंतो, निज्जुहज्जंति सेसाओ ॥

अष्टाङ्गनिमित्तप्रयोगेणार्थं द्रव्यमादत्ते इति अर्थादानाख्यो य-स्तृतीयोऽनवस्थाप्यः, स क्षेत्रतः समाख्यातः, तत्र क्षेत्रे नोपस्था-प्यत इत्यर्थः । शेषास्तु हस्तातालकारिप्रभृतयो गच्छ एव वसन्तो निर्वृहन्ते आलोचनादिभिः पदैर्बहिः क्रियन्ते इत्यर्थः । बृ०४३० ।

उकोसं बहुसो वा, पउट्टचित्तो व तेणियं कुणइ ।

पहरइ जो य सपक्खे, निरवेक्खो घोरपरिणामो ॥

अजिसेओ सव्वेसु वि, बहुसो पारंचियाऽवराहेसु ।

अणवद्वप्पावत्तिसु, पसज्जमाणो अणोगासु ॥

उत्कृष्टं चस्तुविषयं बहुशो वा पौनःपुन्येन प्रदुष्टचित्तो वा संक्लि-ष्टमनाः क्रोधश्लोभादिकदुषितमनसो यत स्तैन्यं साधर्मिकस्तैन्य-मन्यधार्मिकस्तैन्यं वा करोति । जीतौ एवंविधार्थोपादानकारौ आचार्यः स्वस्य महावतान्यारोपयितुमभ्यर्थयमानो तद्दोषकरण-निवृत्तौऽपि तत्र क्षेत्रे न महाव्रतेषु स्थाप्यते, तथा हस्तालिङ्ग इव हस्तालिङ्गस्तं ददानः, अशिवे पुरोधादौ तत्प्रशमनार्थमजिचार-मन्त्रादीन्प्रयुज्जान इत्यर्थः । तथा हस्तेन ताम्रं हस्ततालस्तं ददानः यष्टिमुष्टिगुडादिजिरात्मनः परस्य च प्रशमयनिरपे-क्षः, स्वपक्षे, चशब्दात्परपक्षे च, घोरपरिणामो निर्दयो यः प्रहर-ति । एते त्रयोऽप्यनवस्थाप्याः क्रियन्ते । यदि वाऽऽचार्योदीन् कोऽपि हिनस्ति ततस्तन्मारणेनापि तान् रक्षेत् । यदाह—“आय-रियस्स विणासे, गच्छे अहवा वि कुव्वगणे सेवे । पंचिदियंव-रमणं, काउं नित्थारणं कुज्जा ॥ १ ॥ एवं तु करितेण, अ-ल्लुच्छित्ती कया उ तित्थंमि । जइ विसरीराघाओ, तह वि य आराहओ सो उ ॥ २ ॥ ” यस्तु समर्थोऽप्यागादेऽपि प्रयोजने न प्रगल्भते स विराधकः । इहाजिषेक उपाध्यायः स येषु येष्व-पराधेषु पाराञ्चिकमापद्यते तेषु बहुशः पाराञ्चिकापराधेषु स-र्वेष्वपि शुद्धिनिमित्तमनवस्थाप्यः क्रियते । यथा भिक्कारनव-स्थाप्यपाराञ्चिकेऽपि प्राप्तस्य मूलमेव चरमं प्रायश्चित्तं भवति, एवमुपाध्यायस्याप्यनवस्थाप्यमेव परमं, तथा अनवस्थाप्याप-त्तिषु उपचारादनवस्थाप्याख्यप्रायश्चित्तापत्तिकारिणीभवति-चारप्रतिसेवापवनेकासु प्रसज्जनं प्रसक्तिं कुर्वाणोऽनवस्थाप्यः क्रियते ।

स चानवस्थाप्यः क्रियमाणः कस्मिन्क—

स्मिन्विषये क्रियते इत्याह—

कीरइ अणवद्वणो, सो लिंगसित्तकालओ तवतो ॥

लिंगेण दव्वजायो, जणिओ एववावणाऽहरिहो ॥

क्रियते तथाविधापराधकारित्वात्मदावतेषु द्विज्ञे वा नाऽवस्था-
प्य इत्यनवस्थाप्यः । स चतुर्था-द्विज्ञतः, क्षेत्रतः, कालतः,
तपोविशेषतश्चेति । द्विज्ञे द्विधा-द्वये च जाये च । तत्र द्रव्यद्वि-
ज्ञे रजाहरणादि, भावलिकं महाव्रतादि । अत्र चतुर्भेदो-द्वय-
द्विज्ञेन भावलिकेन चानवस्थाप्य इत्येको ज्ञः । द्रव्यद्विज्ञेनाव-
स्थाप्यो न भावलिकेनेति द्वितीयः । जावलिकेनानवस्थाप्यो
न द्रव्यद्विज्ञेनेति तृतीयः । राज्ञ्यामप्यनवस्थाप्य इति चतुर्थः ।
इह द्रव्यद्विज्ञेन भावलिकेन चाऽनवस्थाप्यः प्रथमभेदस्थः
प्रज्ञाजनाऽनर्हो भणितः ।

लिङ्गानवस्थाप्यविचार्तुर्विध्यमेव वितन्वन्ब्राह्म-

अणमिविरतोसन्नो, न भावलिंगारिहोऽणवद्वयो ।

जो जत्य जेण दूसइ, पडिसिच्छो तत्य सो खित्तो ॥

अप्रतिविरतः सार्धमिकान्यधार्मिकसैव्याप्रदुष्टचित्तत्वेना-
निवृत्तः स्वपक्षपरपक्षप्रहरणोद्यतश्च निरपेक्षानुपशान्तवैरो यः
स द्रव्यभावलिकज्ञाननवस्थाप्योऽनवस्थाप्यप्रथमभेदवर्ती
क्रियते । इत्यादिस्वदायी अर्थान्नकारो वाऽवसन्नादिकश्च तत्त-
द्दोषानिवृत्ता न जावलिकार्हः । अयं भावः-स द्रव्यद्विज्ञो भव-
ति न भावलिकमर्हति, भावलिकमपेक्षानवस्थाप्यतृतीयजज्ञवर्ती
जयतीत्यर्थः । द्वितीयचतुर्थभेदो पुनर्न संभवतः, क्षेत्रतोऽनवस्था-
प्यो यो यत्र क्षेत्रे येन कर्मणा दृश्यते स तद्दोषकरणानिवृत्तोऽपि
क्षेत्रे प्रतिपिच्छो महाव्रतेषु स्थापने निराकृतो यथार्थान्नकारः ।
तत्रैव क्षेत्रे न महाव्रतेषु स्थाप्यते, यतः पूर्वज्ञासात् तं लोको
निमित्तं पृच्छेत्, स च तं निमित्तज्ञानजमुत्पिद्यौरवं सोऽनुमत्तमः
कदाचित् कथयेत्, ततोऽन्यत्र नीत्वोपस्थाप्य उक्तमाद्यप्रतिप-
न्नस्य पुनस्तत्रापि स्वस्थानेऽपि स्थितस्य महाव्रतारोपः कार्य-
यव । उक्तौ लिङ्गक्षेत्राऽनवस्थाप्यौ । जीत० ।

जत्तियमितं कालं, तवसा उ जह्मण्ण छम्मासा ।

संवच्चरमुक्कोसं, आसायइ जो जिणार्इणं ॥ ९१ ॥

यो यावन्तं कालं दोषात्रोपरमते तावन्तं कालमनवस्थाप्यः
क्रियते । तपसा त्वनवस्थाप्यो द्विधा-आशातनाऽनवस्थाप्यः,
प्रतिसेवनाऽनवस्थाप्यश्च । तत्र जिनादीनां तीर्थकरसङ्गश्रुता-
चार्यमहर्षिकगणधराणांमाशातनां यः कुर्यात् । यथा-तीर्थकरैः
सर्वोपायकुशलैरपि गृहवासस्यागादिकाऽतिकर्कशा देशना कृताः
यदि च गृहवासो न श्रेयान् ततः किमिति स्वयं गृहवासे वस-
न्ति स्म, जोगाश्च शुकवन्त इत्येवं कृतोऽधिकोपः । सङ्गं च दृष्ट्वा
ऽपज्ञया वदेत्-हं २ दृष्ट्वा मयाऽरण्येऽपि सङ्गाः शृगालश्चानवृक-
चित्रकादीनामिति । श्रुतं चैवमधिक्रियति यथा-“कायाववाय
निचिचय, पुणो वि तिचिचय पमायपया । सुक्खस्स वेसणाए,
जोइमजीणीहिं किं कज्ज ॥ १॥” आचार्यं च जात्यविमिरधिक्रि-
यति । महर्षिकाश्च गणजृनो गौतमादयः, ये वा यस्मिन् युगे प्रधान-
मृताः, तान् श्रुत्वा गौरवप्रसक्ताः कथका इव लोकावर्ज-
नीयता इत्यादियाक्यैरधिक्रियति । स आशातनाकारित्वादाशा-
तनतपोऽनवस्थाप्यः । स जघन्येन परमासात् उत्कर्षतः संवत्स-
रं यावत् तपः कुर्वन् कर्तव्यः, तावता च तपसा क्षपिताऽऽशा-
तनातनितकर्मवाधूयं महाव्रतेषु स्थाप्यते, प्रतिसेवनाऽनव-
स्थाप्यश्चोत्तरगाथायां बह्यते ।

सा चेयम्—

वासं वारसवासा, पमिसेवी कारणात्तु सव्वो वि ।

योत्रं योत्रतरं वा, वहिज्ज मुब्बिज्ज वा सव्वं ॥ ९२ ॥

प्रतिसेवी प्रतिसेवनाऽनवस्थाप्यः साधर्मिकान्यधार्मिकस्तेना-
ज्यां इस्तातालादिनिश्च भवति, स च जघन्यतो वर्षम्, वरुष्टतो
छादश वर्षाणि, तदनन्तरं व्रतेषु स्थाप्यते । स चानवस्थाप्यः
संदननादिगुणयुक्त एव क्रियते, अन्यस्य तु मूलमेव दीयते ।

अथ कीदृशगुणयुक्तस्यानवस्थाप्यं दीयत इत्याह—

“संहणणविरियआगम-सुत्तयविहीइ जो समभो य ।

तवसी निग्गहजुत्तो, पवयणसारे य गहिथथो ॥ १ ॥

तिलतुसमतिभागमित्तं, वि जस्स असुभो न विज्जई भावो ।

निज्जुहणारिहो सो, सेसे निज्जुहणा नत्थि ॥ २ ॥

एयगुणसंपत्ततो, पावइ अणवद्वमुत्तमगुणोहो ।

एयगुणविप्पहुणे, तारिसगम्मा भवे मूढं ॥ ३ ॥”

[तपसी] तपश्चरणवान् [निग्गहजुत्तो] जितेन्द्रियः [नि-
ज्जुहणारिहो] गच्छात् पृथक्करणार्हः अपवादतत्स्वन्यसाध्यकु-
लगणसङ्घकार्यकारी, बहुजनसाध्यं च कार्यं शृङ्खवादितमुच्य-
ते, तत्साधकश्चायमित्यतः कारणः सर्वोऽपि द्विप्रकारोऽपि आ-
शातनैनावस्थाप्यते । प्रतिसेवनाऽनवस्थाप्यश्च गुरुमुखात् सङ्गा-
देशात् स्तोकं स्तोकतरं वा, मासद्वयं मासैकमात्रं वा अनवस्था-
प्यतपो वहेत् । सङ्गो वा सार्धोपपन्नमादिकैर्नैवान्नवस्था-
प्यशोधमतीत्यारमभं कालयिष्यतीति सर्वं मुञ्चेत्, अनवस्था-
प्यतपो न कारयेदित्यर्थः । जीत० । वृ० ।

यस्त्वनवस्थाप्यतपः प्रतिपद्यते तद्विधिमाह—

आसायणा जह्मि, उम्मासुकोस वारस उ मासा ।

वासं वारसमासे, पमिसेवओ कारणे भणिओ ॥

इत्तिरियं निक्खेवं, काउं वण्णं गणं गमित्ताणं ।

दव्वाइ सुहे वियरुण, निरुवस्सगह उवस्सगो ॥

अप्पच्चय निब्भयया, आणाभंगो य जंतणा सगणे ।

परगणे न होति एए, आणा थिरया जयं चेव ॥

गाथापटकं यथा पाराश्रिके व्याख्यातं तथैवात्र मन्तव्यम्, नवरं,
[दव्वाइसुहे वियरुणत्ति] द्रव्यक्षेत्रकालजावेषु शुनेषु प्रशस्तेषु;
द्रव्यतो वटवृक्षादौ क्षीरवृक्षे, क्षेत्रतः इक्षुक्षेत्रादौ, कालतः पूर्वाह्णे,
जावतः प्रशस्तेषु चन्द्रतारादिवक्षेपु, गुरुणां विकटनामाहोचनं
ददाति । तत आचार्या भणन्ति—“एय साहुस्स अणधट्टपत्तव-
स्स निरुवसम्मनिमित्तं गमि काउसमं ति । अन्नत्थुससिए-
णं” इत्यादि वोंसिरामीति यावत् । ततश्चतुर्विंशतिसुषुप्चार्या-
चार्या भणन्ति-एव तपः प्रतिपद्यते, ततो न भवद्भिः सार्धमाहा-
पादिकं विधास्यति, स्वयमप्येतेन सार्धमाहापादिकं परिहरध्व-
मिति । वृ० ४ उ० ।

वंदइ नइ वंदिज्जइ, परिहारतवं सुट्ठवरं वरइ ।

संवासो से कप्पइ, नाहवणाईणि केसाणि ॥ ९३ ॥

अनवस्थाप्यतपश्चरणकरणकालं यावत् स्वगणं गीतार्थं नि-
क्षिप्याचार्यं उपाध्यायो वा प्रशस्तेषु द्रव्यक्षेत्रकालजावेषु,
तत्र द्रव्यतो वटवृक्षादौ क्षीरवृक्षे, क्षेत्रतः इक्षुक्षेत्रादौ, कालतः
पूर्वाह्णे, जावतः प्रशस्तेषु चन्द्रतारावलेषु, संख्यागतादि-
नक्षत्रवर्जमालोचनां प्रयुक्ते स्वातिचारं प्रकाशयति । आहो-
च १ऽनन्तरं जघन्येन मासमुत्कर्षतः षणमासादिकमनवस्था-
प्यतपःप्रथमने आलोचनादायकः काथोत्सर्गं करोति । “ए-
यस्स आयरियस्स अणवद्वपत्तवस्स निरुवसम्मनिमित्तं गमि

काउत्ससगं अन्नस्य उत्ससिपणं, इत्यादि' सोसिरामि' इति यावत् चतुर्विंशतिस्तवमुचिन्त्य पारयित्वा चतुर्विंशतिस्तवमुच्चार्याऽऽचार्यो वक्ति—“एस तवं पमिवज्जह, न किञ्चि आहवइ माइ आहवह । अत्तद्वचितगस्स व, वायाओ भे न कायव्यो । ” एष युष्मानालपिष्यति, युष्माभिरपि नालाप्यः, एष सूत्रार्थे शरीर-वार्ता वा न प्रदयति, युष्माभिरपि न पृच्छ्यः । खेत्तमल्लकमा-त्रादिकं वा नास्य ग्राह्यमर्पणीयं वा, उपकरणं परस्परं न प्रति-क्षेप्यं, भक्तपानं परस्परं न ग्राह्यम् । संघाटकोऽस्य न मेलनीयः । अनेन सहैकमण्डल्यं न भोक्तव्यम्, किमप्यनेन सार्धं न कार्यं कार्यमिति । अधुना माथाऽङ्गारार्थः—प्रतिपक्षाऽनवस्थाप्यत-पः शैक्षादीनपि वन्दते, न चासौ वन्द्यते । परिहारतपश्च पारि-हारिकसाधूनां तपः प्रीप्ते चतुर्थपञ्चाष्टमानि, शिशिरे षष्ठाष्टमद-शमानि, वर्षास्वष्टमदशमद्वाद्दशानि जघन्यमध्यमोत्कृष्टानि, पार-णके च निल्लेपः, भक्तमित्येवं रूपं सुदुश्चरं चरति । संवासः स-हवासो गच्छेनास्य एकक्षेत्रे एकोपाश्रये एकस्मिन् पार्श्वे शेष-साधुपरिभोग्यप्रदेशे कल्पते, नालपनादीनि शेषाणि; इत्येष संक्षेपतोऽनवस्थाप्यविधिः । उक्तमनवस्थाप्यार्हम् । जीत० ।

एवंविधं तपः प्रतिपद्य यदसौ विदधाति तदुपदर्शयति—
सेहार्इ वंदंतो, पगहियमहातवो जिणो चेव ।

विहरइ वारसवासे, अणवद्विषो गणे चेव ॥

शैक्षादीनपि वन्दमानो जिनकल्पिक इव प्रगृहीतमहातपाः पारणके निल्लेपं भक्तपानं प्रगृहीतमित्याद्यनकाजिग्रहयुक्तं चतुर्थपञ्चादिकं विपुलं परिहारतपः कुर्वन्निति भावः । एवंवि-धोऽनवस्थाप्यो गण एव गच्छान्तर्गत एवेत्कर्षतो द्वादश वर्षाणि विहरति ।

इदमेव ज्ञावयति—

अणवद्वं वहमाणो, वंदइ सो सेहमायिणो सव्वे ।

संवासो से कण्णइ, सेसा उ पया न कण्णंति ॥

परगणेऽनवस्थाप्यं वहमानः स उपाध्यायादिः शैक्षादीनपि सर्वाद साधून् वन्दते, तस्य च गच्छेन सार्धमेकत्रोपाश्रये एक-स्मिन् पार्श्वे शेषसाधुजनापरिजोष्ये प्रदेशे संवासं कर्तुं क-ल्पते । शेषाणि तु पदानि न कल्पन्ते ।

कानि पुनस्तानीत्याह—

आत्तावणपमिपुच्छण-परियुच्छाणवंदणम मत्ते ।

परिलोहणसंघाडण-भत्तदाणसंभुजणा चेव ॥ १०३ ॥

आत्तापनं स साधुभिः सह न कार्यते, सर्वेषामपि स करो-ति, तस्य पुनः साधवो न कुर्वन्ति, (मत्ते स्ति) खेत्तमानादिप्रत्य-र्पणं तस्य न क्रियते, सोऽपि तेषां न करोति । उपकरणं परस्परं न प्रत्यपेक्षन्ते, संघाटकेन परस्परं न भवन्ति । भक्तदानम-न्योन्यं न कुर्वन्ति । एकत्र मण्डल्यं न संभुजते । यच्चान्यत् कि-ञ्चित्करणीयम्, तत्तेन सार्धं न कुर्वन्ति । ‘संघो न लभइ कज्जं’ इत्यादिगाथाः पाराञ्चिकवद्गृह्यन्ताः ॥ ४ ॥ (अनवस्थाप्य-स्य गृहिभूतस्यागृहिभूतस्य चोपस्थापना ‘उवठावणा’ शब्दे द्वि० भा० ८७० पृष्ठे वक्ष्यते) तपोऽनवस्थाप्यश्च चतुर्विंशपूर्वधरे श्रीभट्टबाहुस्वामिनि व्युत्तिष्ठः । “अणवद्विषो तवसा, तव पारंविष दावि बुच्छिणा । चउदसपुवधरम्मि, धरंति सेसाउ जा तित्थं ” ॥ १ ॥ जीत० ।

अणवद्विषया-अनवस्थाप्यता-स्त्री० । येन पुनः प्रतिसेवितेन स्थापनाया अप्ययोग्यः सन् कश्चित्काष्ठं न व्रतेषु स्थाप्यते

तदनवस्थाप्यताऽर्हत्त्वानवस्थाप्यता प्रायश्चित्तम् । यद्वा-यथो-क्तं तपो यावन्न कृतं तावन्न व्रतेषु लिङ्गे वाऽनवस्थाप्यत इत्यनव-स्थाप्यस्तस्य भावोऽनवस्थाप्यता । नवमप्रायश्चित्ते, प्रथ० ९८ द्वा० । आवा० । पंचा० ।

अणवद्विष्यारिह-अनवस्थाप्यार्ह-न० । नवमप्रायश्चित्ते, स्था० । य-स्मिन्नासेविते कश्चन काष्ठं व्रतेष्वनवस्थाप्यं कृत्वा पञ्चाशीर्णतया तद्विशेषपरतो व्रतेषु स्थाप्यते तदनवस्थाप्यार्हम् । स्था० १० द्वा० ।

अणवद्विष्यावृत्ति-अनवस्थाप्यार्ह-स्त्री० । (उपचारात्)

अनवस्थाप्यार्हप्रायश्चित्तापत्तिकारिणीषु प्रतिसेवासु, जीत० ।

अणवद्विषाण-अनवस्थान-न० । न० त० । सामायिककालावधे-

रूपरेणे यथा कथञ्चिद्वाऽनादृतस्य करणे, एष सामायिकस्य पञ्चमोऽतिचारः । उपा० १ अ० धर्म० ।

अणवद्विष्य-अनवस्थित-त्रि० । अनियतप्रमाणे, “अणवद्वि-त्ताणं तत्थ खलु राहंदिता पक्का ” च० प्र०८ पाहु० । अस्थिरे कल्पानुयोगाश्रवणानर्हभेदे, वृ० ।

तत्रानवस्थितं तावदाह-

दुविहो लिंगविहारो, एकैको चेव होइ दुविहो उ ।

चउरो य अणुग्याया, तत्थ वि आणाणो दोसा ॥

अनवस्थितो द्विविधः । तद्यथा-लिङ्गानवस्थितो विहारान-वस्थितश्च । एकैकः पुनरपि द्विविधो भवति । तदुभयमपि द्वैविध्यमनन्तरगाथायां वक्ष्यते । चत्वारो मासा अनुद्धाता गुरुवः, उपलक्षणत्वाद्गुमासादिकं वा अत्र यन् प्रायश्चित्तं भवति, तत्तु यथास्थानमेव भावयिष्यते । तत्राऽपि लिङ्गानव-स्थितविहारानवस्थितयोरप्याज्ञादयो दोषा वृष्टव्याः ।

अथैनामेव गाथां व्याख्यानयति-

गिहिलिंगं अन्नद्विगं, जो उ करेइ स द्विगओ दुविहो ।

चरणे गणे अ अथिरो, विहार अणवद्विओ एसो ॥

गृहिलिङ्गं गृहस्थानां वेषम्, अन्यलिङ्गमतीर्थिकानां नेपथ्यम् । यः साधुः, तुशब्दो विशेषणं । किं विशिनष्टि? दर्पणं यो लि-ङ्गद्वयं करोति, स एष लिङ्गतो द्विविधोऽनवस्थितः । अस्य च द्विविधस्यापि मूलं यथा खोलपट्टकं बध्नात एकत उभयतो वा स्कन्धोपरि कल्पाञ्जलानामारोपणरूपं गरुडपालिकं प्रावृण्व-त उत्तरासङ्गरूपमर्द्धीसन्त्यासं कुर्वतः प्रत्येकं चत्वारो गुरु-मासाः, द्वावपि बाहू छादयित्वा संयती प्रावरणमातन्वानस्य चत्वारो लघवः, कल्पेन शिरस्थगनरूपां शीर्षद्वारिकां कुर्वतो मासलघु, चतुष्कलं मुत्कलं वा कल्पं स्कन्धोपरि कृत्वा गो-पुच्छवदधोलम्बमानं कुर्वतो मासलघु । एतेऽपि लिङ्गाऽनव-स्थितेऽन्तर्भवन्ति । तथा चरणे चारित्र्ये अस्थिरो यः पुनः पुनः आरिच्चाप्रतिपतति, तस्य यदि सूत्रं ददाति तदा चतुर्लघु, अर्थं ददाति तदा चतुर्गुरु, गणे गच्छे अस्थिरः पुनर्गणाकणं संक्रामति । एष द्विविधोऽपि विहारानवस्थितः । एतद्विपरीतस्य स्थलिकावस्थितस्य संविग्नविहारावस्थितस्य च दातव्यं यदि न ददाति, तदा तथैव सूत्रे चतुर्लघु, अर्थं चतुर्गुरु । गतमनव-स्थितद्वारम् । वृ० १ उ० । स्था० । (आचेलक्यादयः षडनव-स्थितकल्पाः ‘कण्ण’ शब्दे तु० जा० ११६ पृष्ठे वक्ष्यते) “अ-णवद्विष्यस्स करणया ” अनवस्थितस्याल्पकालानस्यानिय-तस्य सामायिकस्य करणमनवस्थितकरणमल्पकालकरणान-

नरमेव त्यजति, यथाकथञ्चिद् वा करोतीति भावः । उपा० १ अ० । पेचा० । आ० । आव० ।

अणवद्विषयचित्त-अनवस्थितचित्त-त्रि० । एकत्र स्थापितान्तःकरणत्वरहिते, नि० सू० १ उ० ।

अणवद्वि (त) यसंठाण-अनवस्थितसंस्थान-न० । सततचारप्रवृत्त्या सम्यगवस्थाने, जी० ३ प्रति० ।

अणवणीयत-अनपनीतत्व-न० । कारककालवचनलिङ्गादिव्यत्ययरूपवचनदोषापेतरारूपे पञ्चविंशे सत्यवचनातिशये, स० ३५ स्वप्न० । रा० । औ० ।

अणवतप्पया-अनवत्राप्यता-स्त्री० । अपतापयितुं लङ्घयितुमर्हः शक्यो वा अपत्राप्यो लङ्घनीयः, न तथाऽनवत्राप्यस्तद्भावोऽनवत्राप्यता । हीनसर्वाङ्गत्वे, उक्त० १ अ० । अलज्जनीयाङ्गतायाम्, स्था० ८ टा० ।

अणवतारण-अनवतारण-न० । न० त० । अनुपस्थापने, ध० २ अधि० ।

अणवत्या-अनवस्था-स्त्री० । अव-स्था-अङ् । अवस्थितिः । न० त० । अवस्थाभावे, तर्कदोषविशेषे च । उपपाद्यस्य समर्थनाय उपपादकस्यानुसरणं तर्कः, यत्र तर्क उपपाद्योपपादकयोर्विश्रान्तिर्नास्ति तादृशतर्कस्यानवस्थादोषः । तत्र स तर्को न ग्राह्यः । वाच० । अनवस्था तु पुनः पुनः पदद्वयावर्तनरूपा प्रसिद्धेय, इह तु अनवस्थाचक्रयोनौमकत एव विशेषो लभ्यते न पुनरर्थकृतः । कश्चिद् यद्व्यति-सामान्यविशेषवादे चक्रकमनवस्थानिवृत्तेरिति । अत्र हि चक्रके साध्ये अनवस्थानिवृत्तिलक्षणो हेतुरप्यन्यस्तः । अतो ज्ञायतेऽनवस्थैव चक्रवत् पुनः पुनर्भ्रमणा च चक्रकमित्युच्यते इति । अने० १ अधि० । कश्चिदप्यवस्थानाऽप्राप्तौ, विशेषः । अनाश्रवासे, दर्श० । किञ्चिदकार्यं कुर्वन्ते ह्युपान्येषामपि तथाकरणे, व्य० ७ उ० । यथा किमयमेवविधं करोति किमहमेतन्न करिष्यामीत्येवंप्रकारः । (तत्स्वरूपं च 'पलंब' शब्दे वदयते)

अणवदग्न-अनवताग्र-त्रि० । अनवतमासन्नमग्रमन्तो यस्य तत्तथा । तन्निषेधादनवनताग्रम्, तदेव वर्णनाशादनवताग्रमिति । आसन्नग्रे अनवगतमपरिच्छिन्नमग्रं परिमाणं यस्य तत्तथा । अपरिच्छिन्नान्ते, म० १ श० १ उ० ।

अनवदग्र-त्रि० न विद्यतेऽवदग्रं पर्यन्तो यस्य सोऽयमनवदग्र इति । अपर्यन्ते अन्ते, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । सम० ज्ञा० । ज० । प्र० । अपर्यवसाने, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । अपरिमिते, नि० सू० २ उ० । सूत्र० । प्र० ।

अणवयविक्षत्ता-अनवेद्ध्य-अव्य० । पश्चाद् प्रागमनवलोक्येत्यर्थः, "जेणं नो पभू मग्गो रुवाइ अणवयविक्षत्ताणं पासित्ताए" म० ७ श० ७ उ० ।

अणवयवगं-देशी-अवयवगं इति देशीवचनोऽन्तवाचकः, ततस्तन्निषेधादणवयवगं । अनन्ते, म० १ श० १ उ० ।

अणवयवमाण-अनपवदत्-त्रि० । अपवदन् अन्यथैव व्यवस्थितं वस्तुन्यथावदपवदन् । न अपवदन् अनपवदत् । प्राकृतत्वादायत्वाद् वा पकारलोपः । मृषावादमकुर्वति, व्य० ३ उ० ।

अणवरय-अनवरत्-त्रि० । अव-रम्-जावे कः । अवरत् विरामस्तन्नास्ति यस्य । व० । निरन्तरे, विश्रामशून्ये च । वाच० ।

निरन्तरे, कट्टप० । सतते, म० १ श० ३३ उ० । पंचा० । आचा० । ज० । सकञ्चकाले, आ० म० दि० ।

अणववाद्-अनपवादित्व-न० । सर्वेषु जघन्योत्तममध्यमजेषु जन्तुषु अपवादमश्लाघां करोतीत्येवं शीलोऽपवादी, नापवादी अनपवादीति । न० त० । तस्य भावस्तत्त्वम् । अपवादभाषणे, परापवादे हि बहुदोषः । यदाह वाचकचक्रवर्ती-"परपरिज-वपरिवादा-दात्मोत्कर्षाच्च बध्यते कर्म । नीचैर्गोत्रं प्रतिजव-म-नेकजनकोटिहुमौचम्" ॥१॥ इति । तदेवं सकञ्चजनगोचरोऽप्यवर्णवादी न श्रेयान्, किं पुनर्नृपमात्यपुरोहितादिषु बहुजनमान्येषु । नृपाद्यवर्णवादात् प्राणनाशादिदोषादिति । ध० १ अधि० ।

अणवाय-अनपाय-त्रि० । अपायरहिते निर्दोषे, "आगमवचनपरिणति-भेवरोगसदोषं यदनपायम्" षो ५ विव० ।

अणविक्रियया-अनपेक्षता-स्त्री० । शिक्कारहितत्वे, ग० १ अधि० ।

अणवेकस्वमाण-अनपेक्षमाण-त्रि० । शरीरनिरपेक्षे, "धुणे उ-रालं अणुवेहमाणे, चिच्छा ए सोयं अणवेकस्वमाणे" सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

अणवे (वि) क्त्वा-अनपेक्षा-स्त्री० । स्वपरविशेषाकरणे, व्य० ३ उ० ।

अणसण-अनशन-न० । अहयते भुज्यते इत्यनशनम् । अशेषाहारप्रत्याख्यानं, उक्त० । एकस्मादुपवासादारभ्य वाणमासिकपर्यन्ते, उक्त० ३० अ० । पा० । आहारत्यागरूपे बाह्यतपोनेदे, स्था० ६ ग्रा० । ग० ।

से किं तं अणसणे ? अणसणे णुविहे पणत्ते । तं जहा-इत्तरिणं य, आवकाहिणं य । से किं तं इत्तरिणं ? इत्तरिणं अणगविहे पणत्ते । तं जहा-चउत्त्ये भत्ते, उट्ठे भत्ते, अट्ठमे भत्ते, दसमे भत्ते, णुवाअसमे जत्ते, चउट्ठमे भत्ते, अट्ठमा-सिणं भत्ते, मासिणं भत्ते, दोमासिणं जत्ते, तिमासिणं जत्ते, जाव उम्मासिणं जत्ते, सेत्तं इत्तरिणं । से किं तं आवकाहिणं ? आवकाहिणं णुविहे पणत्ते । तं जहा-पाओवगमेण य, जत्तपच्चक्खणेण य । ज० २५ श० ७ उ० ।

अनशनं द्विधा-इत्तरं, यावत्कथिकं च । तत्रेत्तरं चतुर्थादि षण्मासान्तमिदं तीर्थमाश्रित्येति, यावत् कथिकं त्वाजन्मजावि विधा-पादपोपगमनेऽङ्गितमरणभक्तपरिज्ञाभेदात् । एतच्च प्रायो व्याख्यातमिति । स्था० ६ ग्रा० । तत्रेत्तरं परिमितकालम्, तत्पुनः श्रीमहावीरतीर्थे नमस्कारसहितादिषण्मासान्तं, श्रीनाभयतीर्थं, जूरीतीर्थं संवत्सरपर्यन्तं, मध्यमतीर्थं करतीर्थं अष्टौ मासान्, यावत्कथिकं पुनराजन्मभावि । तत्पुनश्चेष्टाजनेदोषधिविशेषतस्त्रिधा । यथा-पादपोपगमनम्, इङ्गितमरणम्, भक्तपरिज्ञा चेति । प्रव० ६ ग्रा० ।

इत्तरिय मरणकाला य, अणसणा णुविहा जवे ।

इत्तरिया सावकंखा, निरवकंखउ वेइजिया ॥ ए ॥

(इत्तरियत्ति) इत्तरमेव इत्तरकं स्वल्पकालं नियतकालावधिकमित्यर्थः, मरणावसानः काजो यस्य तन्मरणकालम् । प्रा-व्यन्मध्यमपदलोपो समासः । यावज्जीवमित्यर्थः । यद्वा-मरणं का-

लोऽवसरो यस्य तन्मरणकालम् । चः समुच्चये । अइयते जुज्यत इत्यशनम्, अशेषादाराभिधानमेतत् । उक्तं हि—“सव्वो वि य आहारो, असणं सव्वो वि बुध्णं पाणं । सव्वो वि खादमं चिय, सव्वो वि य साइमं होइ” ॥१॥ ततश्चाविद्यमानं देशतः सर्वतो वाऽशनमस्मिन्नित्यनशनं, द्विविधं द्विः प्रकारं भवेत्, तत्र [इत्तरियत्ति] इत्तरकं सहावकाङ्क्षया घटिकाद्वयाद्युत्तरकाञ्चं जोजनाभिलाषरूपया वर्तते इति सावकाङ्क्षम्, निष्क्रान्तमाकाङ्क्षातो निराकाङ्क्षम्, तज्जन्मनि जोजनाशंसाभावात्, तुशब्दस्य भिन्नक्रमत्वात् । द्वितीयं पुनर्मरणकालम् । पाठान्तरतश्च निरवकाङ्क्षं द्वितीयम् ।

जो सो इत्तरियतवो, सो समासेण उव्विहो ।

सेदितवो पयरतवो, घणो य तह होइ वगो य ॥ १० ॥

ततो य वगवगो, पंचम उट्ठओ पइअतवो ।

मणइच्छियचित्तत्थो, नायव्वो होइ इत्तरिओ ॥ ११ ॥

यथोद्देशं निर्देश इति न्यायतः इत्तरकानशनस्य जेदनाह—यत्तदित्तरकं तपः इत्तरकानशनरूपमनन्तरमुक्तं तत्समासेन संक्षेपेण षड्विधं विस्तरेण तु बहुतरभेदमिति भावः । षड्विधत्वमेवाह—(सेदितवो इत्यादि) अत्र च श्रेणिः पङ्क्तिस्तदुपपन्नं तपः श्रेणितपस्तत्तुर्थ्यादिक्रमेण कियमाणमिह षणमासान्तरं परिगृह्यते, तथा श्रेणिरैव श्रेण्या गुणिता प्रतरं वच्यते, तदुपपन्नं तपः प्रतरतपः, इह चाव्यामोहार्थं चतुर्थपष्ठमदशमाख्यपदचतुष्टयात्मिका श्रेणिविवक्ष्यते । सा च चतुर्जिगुणिता षोडशपदात्मिकाः प्रतरो भवति । अयं च आयामतो विस्तरतश्च तुल्य इति । अस्य स्थापनोपाय उच्यते—

“ एकाद्याद्या व्यवस्थाप्याः, पङ्क्त्योऽत्र यथाक्रमम् ।

एकादींश्च निवेद्यान्ते, क्रमात्पङ्क्तिं प्रपूरयेत् ” ॥

अस्यार्थः—एकः आदिर्येषां ते एकादयः एककद्विकत्रिकचतुष्कास्ते आद्यायास्तु ता एकाद्याद्याः, व्यवस्थाप्या न्यसनीयाः, पङ्क्तयः श्रेणयो, यथाक्रमं क्रमानतिक्रमेण, कोऽर्थः—प्रथमा एकाद्या एककादारभ्य संस्थाप्यते, द्वितीया द्विकाद्या द्विकादारभ्य, तृतीया त्रिकाद्या, त्रिकादारभ्य, चतुर्थी चतुष्काद्या चतुष्कादारभ्य । आह—एवं सति प्रथमपङ्क्तिरेव परिपूर्णा भवति, द्वितीयाद्यास्तु न पूर्णत एव, तत्कथं पूर्णीयाः ? उच्यते—एकादींश्च निवेद्य व्यवस्थाप्य, अन्त इत्यग्रे, क्रमादिति क्रममाश्रित्य, पङ्क्तिमपूर्यमाणं श्रेणीं, पूरयेत् परिपूर्णां कुर्यात् । तत्र च द्वितीयपङ्क्तौ द्विकात्रिकचतुष्कानामग्रे एककः; तृतीयपङ्क्तौ त्रिकचतुष्कयोः पर्यन्ते एकको द्विकश्च; चतुर्थपङ्क्तौ चतुष्काद्यसाने एकद्विकत्रिकाः स्थाप्यन्ते ।

स्थापना चेयम्—

प्रक्रमाद् घन इति घनतपः, चः पूरणे, तथेति समुच्चये, भवतीति क्रिया प्रतितपोनेहं योजनीया ।

अत्र च बोमशपदात्मकः प्रतरः

पदचतुष्टयात्मिकया श्रेण्या गु-

णिता घनो भवति आगतं चतुः

षष्टि ६४, स्थापना तु पूर्विकैव, नवरं, बाहुल्यतोऽपि पदचतुष्टया-

त्मकत्वं विशेष एतदुपपन्नं तपो घनतप उच्यते । चः समुच्च-

ये । तथा भवति वर्गश्चेतीहापि प्रक्रमाद्वर्ग इति वर्गतपः, तत्र

च घन पद घनेन गुणितो वर्गो ज्ञवति, ततश्चतुष्पष्टिश्चतुष्पष्ट्येव

गुणिता जातानि षड्विधयधिकानि चत्वारि सहस्राणि, एतदु-

चतुर्थ०	षष्ठ०	अ०	द०
१	२	३	४
२	३	४	१
३	४	१	२
४	१	२	३

पलङ्कितं तपो वर्गतपः, ततश्च वर्गतपसाऽनन्तरं वर्ग २ इति वर्ग २ तपः, तुः समुच्चये । पञ्चमं पञ्चसंख्यापूरणम्, अत्र वर्ग एव यदा वर्गेण गुण्यते तदा वर्ग वर्गो भवति, तथाच चत्वारि सहस्राणि षड्विधयधिकानि तावतैव गुणितानि जातैककोटिः, समष्टि-लक्षाः, समसप्ततिसहस्राणि, द्वे शते षोडशाधिके । अङ्कतोऽपि १६७७७२१६ । एतदुपपन्नं तपो वर्गवर्गतप इत्युच्यते । एवं पदचतुष्टयमाश्रित्य श्रेण्यादितपो दर्शितम् । एतदनुसारेण पञ्चादिपदेष्वप्यतत्परिज्ञाना कार्या । षष्ठकं प्रकीर्णकतपो यत् श्रेण्यादिनियतरचनादिरहितं स्वशक्त्यपेक्षं यथा कथंचिद्विधीयते, तच्च नमस्कारसहितादि पूर्वपुरुषचरितं यवमध्यवज्रप्रतिमादि च । इत्थं भेदानजिधाय उपसंहारमाह—(मणइच्छियचित्तत्थो-त्ति) मनसश्चित्तस्य ईप्सितं दृष्टिश्चोऽनेकप्रकारोऽर्थः स्वर्गापवर्गादिस्तेजोलेयादिर्वा यस्मात् तन्मनःईप्सितचित्तार्थं ज्ञातव्यं भवतीत्येकं प्रक्रमादनशनार्थं तपः । उक्तं ३ अ० । (कियत्कादिकेनाऽनशनेन कियती निर्जरा जवतीति ‘अश-इलाय’ शब्दे वक्ष्यते)

संप्रति मरणकालमनशनं वक्तुमाह—

जा सा अणसणा मरणे, दुविहा सा वियाहिया ।

सवियारमवीथारा, कायचेहं पई भवं ॥ १२ ॥

(जा सा अणसणा इति) प्राकृतत्वाद्वा स्त्रीत्वम्, यदनशनं मरणे मरणावसरे द्विविधं, तद्विशेषणार्थं कथितं व्याख्यातं, तीर्थकृदादिभिरिति गम्यते । द्वैविध्यमेवाह—सह विचारेण चेष्टात्मकेन वर्तते यत्तत्सविचारं, तद्विपरीतमविचारम् । विचारश्च कायवाङ्मनोभेदात् त्रिविधमिति । तद्विशेषपरिज्ञानार्थमाह—कायचेष्टाम्, उद्धर्तनपरिवर्तनादिकं कायप्रविचारं प्रतीतिमाश्रित्य, जवेत् स्यात् । तत्र सविचारं भक्तप्रत्याख्यानमिङ्गिनीमरणं च । तथाहि—त्रुक्तप्रत्याख्याने गच्छमध्यवर्ती गुरुदत्ताहोचनो मरणायोद्यतो विधिना संलेखनां विधाय ततास्त्रिविधं चतुर्विधं चाऽऽहारं प्रत्याचष्टे; स च समास्तुतमृदुसंतरकं समुत्सृज्य शरीराद्युपकरणममत्वं स्वयमेवोद्गाहितनमस्कारः समीपवर्ति-साधुदत्तनमस्कारो वा सत्यां शक्तौ स्वयमुद्धर्तते, परिवर्तते च, शक्तिविकलतायां चापरैरपि किंचित्कारयति । यत् उक्तम् “वि-यमणमभ्युत्थानं, उच्चियं संलेहणं च काऊणं । पञ्चकस्मिन् आ-हारं, तिविहं च चउव्विहं वा वि ॥ उव्वत्तइ परियत्तइ, सयमण-णावि कारणं किंचि । जत्थ समत्थो नवरं, समाहिजणयं अप-मिवद्धो ॥” इङ्गिनीमरणमप्युक्तन्यायतः प्रतिपद्य शुरुस्थणिक-लस्थानामेकाक्येव कृतचतुर्विधाद्विधप्रत्याख्यानस्तत्स्थणिक-स्थानच्छायात उष्णमुष्णावस्थायार्थं स्वयं संक्रामति । तथा चाह—“इंगियमरणविहाणं, आपव्वज्जे तु वियरुणं दाउं । संलेहणं च काऊं, जहासमाही महाकाहं ॥१॥ पच्चकस्मिन् आहारं, चउव्विहं नियमओ गुरुसगासे । इंगियदेसम्मि तहा, चिट्ठपि इ इंगियं कुणइ ॥ उव्वत्तइ परियत्तइ, काइयमाईसु होइ उ विलासो । किच्चं पि अप्पणञ्चिय, हुंजइ नियमण धीवल्लिओ ” ॥ अविचारं तु पादपोषणमनं तत्र हि सव्याघाताव्याघातभेदतो द्विनेहोऽपि पादपत्रभिश्चेष्टतयैव स्थीयते । तथा च तद्विधिः—“अभिविद्विज्जण देवे, जहाविहिं सेसपय गुरुमाइ । पच्चकस्माइसु तओ, तयंतिप सव्वसमाहारं ॥ सव्वभावम्मि तियप्पा, सम्मं सिक्तं भणियमग्गेणं । गिरिकंदरं तु गंतुं, पायवगमणं अहं करोति ॥ सव्वत्थापमिवद्धो, देवो य पमायवणमिह नाउं ।

जावज्जीवं चिद्वृद्धं, निचिद्वृद्धं पायवसमाणो ॥ ”

पुनरपि द्वैविध्यं प्रकारान्तरेणाह—

अहवा सपरिकम्मा, अपरिकम्मा य आहिया ।

नीहारिमनीहारि, आहारच्छेदो य दोसु वि ॥ १३ ॥

अथवेति प्रकारान्तरसूचने, सह परिकर्मेणा स्थाननिषेदनत्ववृत्तेनादिना विभ्रामणादिना च वर्तते यत्तत्सपरिकर्म, अपरिकर्म च तद्विपरीतमाख्यातं कथितम् । तत्र सपरिकर्म जक्रप्रत्याख्याना-मिङ्गिनामरणं चैकत्र स्वयमनेन वा कृतस्य अन्यत्र तु स्वयं विहितस्य, उद्धर्तनादिचेष्टात्मकपरिकर्मणोऽनुष्ठानात् । तथा चाह—“आय परपरिकम्मं, भत्तपरिआइ दो अणुष्माया । परवज्जिया य ई-गिणि, चउव्विहाहारिउरती य ॥ आणनिसीय तुयद्वृद्धं, तिरियाहिं जहा समाहीय । सयमेव य सो कुणइ, उवसमा परीस-हहिया से” । अपरिकर्म च पादपोषणमनम, निष्प्रतिकर्मताया एव तत्राभिधानात् । तथा चागमः—“समविसममि य पडिओ, अ-उइ जह पायवोय निकंपो । निचउनिपडिकम्मो, निविस्वइ जं जहिं अंगं ॥ तं चिय होइ तद्विचिय, खवरं चउणं परपओ-गाओ । वायाईहि तरस्स व, पमिणीयाईहिं तहिं तरस्स” ॥ यथा-परिकर्म संलेखना सा यत्रास्ति तत्सपरिकर्म, तद्विपरीतमपरि-कर्म । तत्र च व्याघाते त्रयमप्येतत्सूत्रार्थोभयनिष्ठितो निष्पा-दितशिष्यः संलेखनापूर्वकमेव विधत्ते, अन्यथा आर्तध्यानसंज्ञ-वात् । उक्तं चा—“देहमि असंविहिप, सहसा धातुहिं विज्जमाणोहिं जायति अट्टउभाणं, सरीरिणो चरिमकालमि” इति सपरिकर्मो-च्यते । यत्पुनर्व्याघाते गिरिमिसिपतनाभिघातादिरूपे संलेख-नामविधायैव जक्रप्रत्याख्यानादि क्रियते, तदपरिकर्म । उक्तं चा-गमे—“अभिघाउ वा विज्जुगिरि-भित्तिकोणगा य वा होज्जा । संबउहत्थपाया, दायावापण होज्जाहिं ॥ एपाहिं कारणेहिं, वा घातिममरण होइ नायव्वे । परिकम्ममकळणं, पच्चक्खत्ती तओ भत्तं” । तथा निर्हरणं निर्हारो गिरिकन्दरादिगमनेन ग्रामादे-र्वहिर्निर्गमनं, तद्विद्यते यत्र तन्निर्हारि, तद्व्यवनिर्हारि, यदुत्था-तुकामेन वृजिकादौ विधीयते, एतच्च प्रकारद्वयमपि पादपो-षणमनविषयम्, तत्प्रस्ताव एवागमेऽस्याभिधानात् । तेषां चागमः “पच्चक्खत्ती काउं, णेयव्वं जाव होइ वंछिन्ती । पंचतले ऊ-णय सो, पाओवगमं परिणओ य ॥ तं दुविहं नायव्वं, नीहारि चेव तद्व अणोहारि । बहिया गामादीणं, गिरिकंदरमाइ नीहारि ॥ बइयाइसु जं अंतो, उट्टेओ मणानगाइ अणहारि । तम्हा पायव-गमणं, जं उवमा पायवणेत्थं” । आहारोऽशनादिस्तच्छेदस्तन्नि-राकरणमाहारच्छेदः । शूकयोरपि सपरिकर्मोपरिकर्मणोर्नि-र्हार्थनिर्हारिणोश्च सम इति शेषः । उभयत्र तद्व्यवच्छेदस्य तुल्यत्वादिति सूत्रपञ्चकार्थः । उक्तमनशनम् । उक्तं ३० अ० । स्यात् । औ० । (अनशनविधानं, येन येनाऽनशनं कृतं तत्तच्छ-ब्देऽपि दृश्यम्, यथा ‘खंदग’ शब्दे ‘मेषकुमार’ शब्दे ‘मरण’ शब्दे च विशिष्टो विधिः) अपरिमोगे, सूत्रं १ श्रु० ७ अ० । तथा दाघ-ज्यरी कश्चिदनशनं कृत्वा रजस्यामपि जलपानं विधत्ते । यद्वा-हियाऽनशनमेव न करोतीत्यत्र रात्रौ सर्वथा जलत्यागाशक्तेन ते-नाहारत्यागरूपमनशनं तु विधेयमेवेति ज्ञातमस्ति । तथाऽनश-निना आदेनाऽचित्तमेव जलं पेयं, तदप्युष्णमेवेति ही० १ प्रका० । “नंदे जइ सुभदे य, वे पुजेऽणसण करे” (इति तन्मुहूर्तम्) गणि० प्र० ।

अणसिय-अनशित-त्रि० । न अशितोऽनशितः । अलुके, “न-

यवं पदीणमणसो, संवच्छरमणसिओ विहरमाणो” आ० म० प्र० ।

अणसूत्रा-देशी-आसन्नप्रसवे, दे० ना० १ वर्ग ।

अणह-अनघ-त्रि० । आऽनघस्याऽस्तीति अनघः । निरवधानुष्ठा-यिनि, सूत्रं १ श्रु० २ अ० २ उ० । अपापे, आव० ४ अ० । नि-दोषे, औ० । प्रश्न० । अकृते, सू० प्र० २० पादु० । चे० प्र० ।

अणहृत्पण्यं-देशी-अनेष्ट, दे० ना० १ वर्ग ।

अणहृदीय-अनघबीज-पुं० । अविनष्टबीजे, वृ० ४ उ० । नि० चू० ।

अणहसमग्ग-अनघसमग्ग-त्रि० । अनघमकृतं न पुनरपान्त-राले केनापि चोरादिना विभ्रुसं समग्रं द्रव्यं नाएकोपकरणादि यस्य स तथा । तस्करादिनाऽलुपितसर्वस्वे, चं० प्र० २० पादु० । निर्दूयणे, अहीनपरिवारे, “बद्धे कयकउजे अणहसमग्गे णि-यंगे धरं इव्वमागए” अनघत्वं निर्दूयणतया समप्रत्यमहीनधन-परिवारतया । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

अणहारओ-देशी-खल्ले, दे० ना० १ वर्ग ।

अणहिवखल्ल-अनधिसादनार्थ-पुं० । अविषमसमुद्देशनार्थे, “तस्मिं पच्चयदेउं अणहिवखल्ला अ कल्लहो अ” वृ० १ उ० ।

अणहिय-अनधिय-त्रि० । अगीतार्थे, व्य० १ उ० । अन-न्तरभाविनि, विशेष० । अविज्ञाते, व्य० १ उ० ।

अणहियपुष्पाव-अनधियतपुष्पाव-त्रि० । सूत्रार्थकथने-ऽप्यविज्ञातपुष्पावपे, “अणहियपुष्पावं उववावत्तरस्स चउ गुरू होति” व्य० ४ उ० ।

अणहियजमाण-अनधीयमान-त्रि० । अपठति, “ते विज्ज-माणा अणहियजमाणा, आहंसु विज्जा परिमोक्खमेव” सूत्रं १ श्रु० १२ अ० ।

अणहियविट्ठ-अननिनिविट्ठ-त्रि० । अतस्वाभिनिवेशवर्जिते, पंचा० ३ विव० ।

अणहियास-अनधिसह-पुं० । असहिष्णौ, वृ० १ उ० ।

अणहिलपा (वा) मणायर-अनहिलपाटकनगर-न० । गुर्जरधरिण्यां सरस्वतीनदीतीरे ‘पाटण’ इतीदानीं ख्याते नगरे, यत्रारिष्टनेमिः पूज्यते । “पणमि अरिष्टनेमी, अणहिल-पुरपट्टणावयंसस्स । धनंण गच्छणिसिअ, अरिष्टनेमिस्स कि-त्तिमो कण्ठं” ती० ३६ कल्प । [‘अरिष्टनेमि’ शब्दे दर्शयि-ष्यतेऽयं कल्पः] यत्र अजयदेवसूरिभिर्ग्रन्था विरचिताः । यथोक्तं पञ्चाशके—“चतुरधिकविंशतियुते, वर्षसहस्रे शते च सिद्धेयम् । धवलकपुरे वसत्यां, धनपर्योर्वकुलचन्द्रिकयोः । अणहिलपा-टकनगरे, सत्त्वैर्वर्तमानबुधमुख्यैः । श्रीद्रोणाचार्य्योद्यो-वि-द्विजः शोधिता चेति” पञ्चा० १६ विव० । भगवतीवृत्तन्ते—“अष्टाविंशतियुक्ते, वर्षसहस्रे शतेन चाज्यधिके । अणहिलपा-टकनगरे, कृतेयमच्छुसधनिवसता” म० ४२ श० १ उ० ।

अणही-अनधी-स्त्री० । पाणिनानकनगरे कपर्दिनामधेयस्य ग्राममहत्तरस्य भार्यायाम्, ती० ३३ कल्प ।

अणहीय-अनधीत-त्रि० । अनच्यस्ते, ग० १ अधि० ।

अणहीयपरमत्थ-अनधीतपरमार्थ-पुं० । अनधीता अनभ्यस्ता

परमार्था आगमरहस्यानि यैस्तेऽनर्थापरमार्थाः । अगी-
तार्थे, “ जे अणहीयपरमत्थे गोयमा ! संजए जवे ”
म० १ अधि० ।

अणाइ-अनादि-त्रि० । न विद्यते आदिः प्राथम्यमस्येत्यनादिः ।
वच० १ अ० । अप्राथम्ये, हा० ३० अष्ट० । पं० सं० । आदि-
विक्रमे, उक्त० १ अ० । छत्या० आ० म० । नास्याऽऽदिरस्यना-
दिः । संसारे, सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । आदिरहिते, स्था० ३
वा० १ उ० ।

अणाइज्जणाम[ण]अनादेयनामन-न० । नामकर्मभेदेः कर्म० १
कर्म० प्रव० । आ० । वद्वयवशाद्गुणपञ्चमपि भ्रुवाणो नोपादेयव-
चनो जवति, नाप्युपक्रियमाणोऽपि जनस्तस्याऽनुत्थानावि समा-
चरति । पं० सं० ३ द्वा० ।

अणाइ (ए) ज्वयणपवायाय-अनादेयवचनप्रत्याजात-
त्रि० । अनादेये वचनप्रत्याजाते येषां ते तथा । अनुपादेयवचन-
जन्मसु, ज० ७ हा० ६ उ० ।

अणाइणिहण-अनादिनिधन-त्रि० । आदिः प्रथमं निधनं प-
र्यन्तः, ततश्च ते आदिनिधने, न विद्येते आदिनिधने यस्य स
अनादिनिधनः । दर्श० । सम्म० । अनाद्यपर्यवसिते, अनुत्पन्न-
शाश्वते च । आव० ४ अ० ।

अणाइसु-अनाचीर्ण-त्रि० । अनासेविते, महापुरुषैरनाचीर्णम्
[नाऽऽचरणीयम्] वृ० १ उ० । तदेवाशङ्क्य परः प्राह-यदि
यद्यप्राचीनगुरुजिराचीर्णं तत्प्राप्त्यैरप्याचरितव्यं, तर्हि ती-
र्थकरैः प्राकारत्रयकृत्रयप्रज्ञातिकाप्राज्ञातिका तेषामेवार्थाय सु-
दैर्विरचिता यथा समुपजीविता, तद् वयमपि अस्मिन्मिच्छते
किं नोपजीवामः ? । सूरिराह-

कामं खलु अणुगुरुणो, धम्मा तद् वि ह न सव्वसाहम्मा ।

गुरुणो जं तु अइसए, पाहुनियाई समुपजीवे ॥

काममनुमतं खल्वस्माकं यवनगुरवो धर्माः, तथापि न सर्वथा-
साधर्म्याच्चिन्त्यन्ते किन्तु देशसाधर्म्यादेव । तथाहि-गुरव-
स्तीर्थकराः, यच्च यत्पुनरतिशयाद् प्राज्ञातिकादीन् कोऽर्थः प्रा-
ज्ञातिका सुरेन्द्रादिकृता समवसरणरचना, आदिशब्दादवस्थि-
तनखरोमाधोमुखकण्टकादिसुरकृतातिशयपरिग्रहः, तान्, समु-
पजीवति, स तीर्थकरो जीतकल्प इति कृत्वा न तत्रानुधर्मे-
ता चिन्तनीया, यत्र पुनस्तीर्थकृतामितरेषां च साधूनां सामा-
न्यधर्मत्वं तत्रैवानुधर्मता चिन्त्यते, सा चेत्यमनाचीर्ण्येति दृश्यते ।

सगरुहसमभोमे, अवि अ विसेसण विरहियतरं से ।

तद् वि खलु अणाइअं, एसऽणुधम्मो पवयणस्स ॥

यद्वा स भगवान् श्रीमन्महावीरस्वामी राजगृहनगरादुदा-
यननरेन्द्रप्रजाजनार्थं सिन्धुसौवीरदेशावतंसं वीतभयं नगरं प्र-
स्थितस्तदा किलापान्तराले बहवः साधवः क्षुधास्तास्तृपादितः
संज्ञावाधिताश्च वज्रुः, यत्र च भगवानावासितस्तत्र तिलजुता-
नि शकटानि, पानीयपूर्णश्च हृद्, समजौमं च गर्ताविह्वलवर्जि-
तं स्थण्डिलमभवत् । अपि च-विशेषण तस्मिन्लोके स्थण्डिलजा-
तं विरहिततरम, अतिशयेनाऽऽगन्तुकैश्च जीवैर्वर्जितमित्यर्थः ।
तथापि खलु भगवताऽनाचीर्णं, नानुज्ञातं च, एषोऽनुधर्मः प्रवच-
स्य तीर्थस्य, सर्वैरपि वचनमध्यमव्यासजैः शस्त्रोपहतपरिहार-
ज्ञेय एव च धर्मोऽनुगन्तव्य इति भावः ।

अधैतदेव विवृणोति-

वर्कतजोणि थमिल-अतसा दिवा ठिई अवि बुहाई ।

तद् वि न गेण्हंसु जिणो, माहु पसंगो असत्थहए ॥

यत्र जगवानावासितस्तत्र बहूनि तिलशकटान्यावासितान्या-
सन्, तेषु च तिलानां व्युत्क्रान्तयोनिका अशस्त्रोपहता अप्यायुःसंज्ञ-
येणाचिन्तीभूताः। ते च यद्यस्थण्डिले स्थिता भवेयुस्ततो न कल्पे-
रक्षित्यत आह-स्थण्डिले स्थिताः । एवंविधा अपि त्रसैः संस-
का भविष्यन्तीत्याह-अत्रसास्तदभवागन्तुकवसविरहिताः, ति-
लशकटस्त्रामिभिरच गृहस्यैर्दत्ताः । एतेन चाऽऽस्तादानदोषोऽपि
तेषु नास्तीत्युक्तं जवति । अपि च-ते साधवः क्षुधापीमिता आयुषः
स्थितिक्षयमकापुः तथापि जिनो वर्कमानस्वामी नाप्रहीत, मा
भूदशस्त्रहते प्रसङ्गः । तीर्थकरणापि गृहीतमिति मदीयमालम्बनं
कृत्वा मत्सन्तानवर्तिनः शिष्या अशस्त्रोपहतमग्रहीपुरिति
भावः । युक्तियुक्तं चैतद् प्रमाणस्थपुरुषाणाम् । यत् उक्तम्—
“प्रमाणानि प्रमाणस्यैः, रक्षणीयानि यत्नतः । विधीदन्ति प्रमा-
णानि प्रमाणस्यैर्विसेसंस्तुतेः ” ॥ १ ॥

एमेव य निज्जीवे, दहम्मि तसवज्जिए दए दिन्ने ।

समभोमे अ अवि त्रिती, जिमिताऽऽसन्ना न याणुन्ना ॥

एवमेव च हृदे निज्जीवे यथाऽऽयुष्ककयादचित्तीचूते अचित्त-
पृथिव्यां च स्थिते वसवर्जिते च उदके पानीये हृदस्वामिना च
दत्ते तृपादितानां स्थितिक्षयकारणेऽपि जगवानानुज्ञाने स्म, मा
चतुप्रसंग इति, तथा स्वामी तृतीयपौरुष्यां जिमितमात्रैः सा-
धुजिः सार्द्धमेकामटवीं प्रपन्नः सन्नतिसंज्ञाया आवाधा, यद्वा-
[आसन्नं च] नावासन्नता साधूनां समजनि । तत्र समभौमं गत्त-
गोष्पदबिलादिवर्जितं यथा स्थितिक्षयं व्युत्क्रान्तयोनिकपृथिवीकं
वसप्राणविरहितं स्थण्डिलं वर्तते, अपरं च शस्त्रोपहतं स्थण्डि-
लं नास्ति न प्राप्यते, अपि च ते साधवः संज्ञावाधिताः स्थिति-
क्षयं कुर्वन्ति, तथापि भगवानानुज्ञां करोति, यथाऽत्र व्युत्सृज-
तेति, मा भूदशस्त्रहते प्रसङ्गः, इत्येषोऽनुधर्मः प्रवचनस्येति स-
र्वत्र योज्यम् । वृ० १ उ० । नि० चू० । [फलविषयाऽऽचीर्णताऽऽ-
नाचीर्णता च ‘पलम्ब’ शब्दे वक्ष्यते]

अणाइवन्ध-अन. दिवन्ध-पुं० । यस्त्वनादिकात्तान् सन्तानजा-
वेन प्रवृत्तो न कदाचिद् व्यवच्छिन्नः सोऽनादिवन्धः । कर्मब-
न्धजेदे, कर्म० ५ कर्म० ।

अणाइभव-अनादिभव-पुं० । निप्राथम्यसंसारे, पंचा० ३ विव० ।

अणाइभवद्वलिंग-अनादिजवज्जलिङ्ग-न० । अनादिजवे नि-
प्राथम्यसंसारे यानि ज्जलिङ्गानि भावविकलत्वेनाप्रधानप्रव-
जितादिनेपथ्यचरणवृत्तानि तानि तथा । संसारे परतीर्थक-
प्रवर्जितेषु, “ एतो उ विभागओ अणाइभवद्वलिंगओ चेव ”
पंचा० ३ विव० ।

अणाइय-अज्ञातिक-त्रि० । अविद्यमानस्यजने, म० १ श० १ उ० ।

अणातीत-त्रि० । अणमणकं पापमतिशयेनेतं गतमणातीतम् ।
पापं प्राप्ते, म० १ श० १ उ० ।

अनादिक-त्रि० । अविद्यमानादिके, ज० १ श० १ उ० । स्था० ।
नास्यादिः प्रथमोत्पत्तिर्विद्यते इत्यनादिकः । चतुर्दशरज्ज्वात्मके
लोके, धर्मोऽधर्मादिके वा ज्ञेये, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० ।

अणातीत-त्रि० । अणमतीतम्, अणजन्मदुःस्थतानिमित्ततया
संसारे, म० १ श० १ उ० ।

अणाइल-अनाविल-त्रि०। अकलुषे, “अणाइलेया अकसाइ मुके, सकेव देवाहिवरे जुईमं” यथा चासौ सागरोऽनाविलोऽकलुष-जम् एव जगवानपि तथाविधकर्मवैशाजायादकलुषज्ञान इति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । “णीवारो वणलोएजा, द्विअसांए अणाविले । अणाइले सया दंते, संधि पसे अणेविसं” यथाऽना-विबोऽकलुषो रागद्वेषाऽसंप्रकृततया महरहितोऽनाकुलो वा, वि-वयाप्रवृत्तेः । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । आभादिनिरपेक्षे, “णो तुच्छए णो य विकंपइजा, अणाइलेया अकसाइ भिक्खू” अ-नाविलो ज्ञानादिनिरपेक्षः । सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

अणाइसंयुक्त-अनादिमंयुक्त-पुं०। न विद्यते आदिः प्राथम्य-मस्येत्यनादिः । स चेह प्रकृमात् संयोगस्तेन संमिते, “अणो-गणाणुगयाणं, इमं च तं च तिविभयणमजुत्तं” इत्यागमादिभा-गाजनेन युक्तः श्लिष्टोऽनादिसंयुक्तः स एवानादिसंयुक्तकः । यद्वा-संयोगः संयुक्तस्ततोऽनादिसंयुक्तमस्येत्यनादिसंयुक्तकम् । कर्मणाऽनादिसंयोगसंयुक्ते जीवे, उक्त० १ अ० ।

अणाइसंताण-अनादिमन्तान-पुं०। अनादिप्रवाहके, औ० । “अणाइसंताणकम्मवंधणकिंसेसिचिखिखुसुहुत्तारं” अनादिः सन्तानो यस्य कर्मबन्धनस्य तत्तथा । प्रश्न० ३ आश्र० ४० ।

अणाइसिद्धंत-अनादिसिद्धान्त-पुं०। अमनमन्तो वाच्यवाच-करूपतया परिच्छेदोऽनादिसिद्धासावन्तश्चानादिसिद्धान्तः । अनादिकालादारभ्येदं वाचकमिदं तु वाच्यमित्येवं सिद्धे प्रति-ष्ठिते परिच्छेदे, अनु० ।

अणाउ-अनायुष-पुं०। न विद्यते चतुर्विधमप्यायुर्यस्य स भवत्यानायुः । दधकर्मबीजत्वेन पुनरुत्पत्तिविरहे जिने, “अ-णुत्तरे सव्यजगंसि विजं, गंधा अतीते अनए अणाऊ” सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । अपगतायुःकर्मणि सिद्धे, “तं सहहाणा य जया अणाऊ, इदा व देवाहिब आगमिस्सं” सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । जीवमेदे, स्था० २ गा० १ उ० ।

अणाउट्टी-अनाकुट्टी-पुं०। ‘कुट्टं च्छेदने’ आकुट्टनमाकुट्टः, स विद्यते यस्यसायाकुट्टी, नाकुट्टी अनाकुट्टी । अहिंसायाम्, आचा० १ श्रु० ९ अ० १ उ० । आ० म० ६० । “जाणं काएण णाउट्टी, अबुहो जं च हिंसति । पुटो संवेदइ परं, अवियत्तं क्वसु सावज्जं” सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । (‘कम्म’ शब्दे चैतद् तृतीयजगं ३३० पृष्ठे स्पष्टीकृतमिति ।)

अणाउट्टिया-अनाकुट्टिका-स्त्री०। अनुपेत्य करणे, पंचा० १६ विव० ।

अणाउत्त-अनायुक्त-त्रि०। न० त० । अनाभोगवति अनुपयुक्ते, स्था० २ गा० १ उ० । उक्त० । असावधाने, औ० । आलस्य-भाजि प्रत्युपेक्षाऽनुपयुक्ते, उक्त० १७ अ० ।

अणाउत्तआणया-अनायुक्तादानवा-स्त्री०। अनायुक्तोऽना-जोगवाननुपयुक्त इत्यर्थः । तस्यादानता अनायुक्तादानता । अनायुक्तस्य यत्नादिविषये ग्रहणतायाम्, अनाजोगप्रत्ययक्रिया-भेदे, स्था० २ गा० १ उ० ।

अणाउत्तपमज्जणया-अनायुक्तपमार्जनता-स्त्री०। ६ त० । अनायुक्तस्य पात्रादिविषयपमार्जनतारूपे अनाजोगप्रत्ययक्रिया-भेदे, इह द्वयोः शब्दयोः ताप्रत्ययः स्वार्थिकः । प्राकृतत्वेन अनादीनां भावविवक्षयेवेति । स्था० २ गा० १ उ० ।

अणाउल-अनाकुल-त्रि०। समुद्रवन्नकादिभिः परीषहोपसर्गै-

रकुञ्चयति, “जत्थमिअ अणाउले, समविसमाइ मुणी हिआ सए” सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । सूत्रार्थादनुत्तरति, “सध्वे अणो परिउज्जयंते, अणाउलेया अकसाइ भिक्खू” सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । “गवंपि अणाउलो संवत्थारखमणांसि” आ० म० प्र० । अन्त० । क्रोधादिरहिते, दशा० १ अ० । औत्सुक्य-रहिते, श्रु० १ उ० ।

अणाउलया-अनाकुलता-स्त्री०। निराकुलतायाम्, “सर्वता-नाकुलता-यतिजावाऽय्यपरसमासेन” बो० १३ विव० ।

अणाएम-अनादेश-पुं०। आङ्किते मर्यादया विशेषरूपानतिक्र-माभिकया दिश्यते कथ्यते इत्यादेशो विशेषः, न आदेशोऽना-देशः । सामान्ये, उक्त० १ अ० । (सोदाहरणोऽयं ‘संजोग’ शब्दे एव प्रदर्शयिष्यते)

अणागइ-अनागति-स्त्री०। न० त० । अनागमने, अशेषकर्मच्यु-तिरूपायां लोकाप्राऽऽकाशदेशस्थानरूपायां वा सिद्धौ, “गइ च जो जाणइ णागइ च” सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

अणागता-अनागत्य-अव्य०। अगमनमकृत्वेत्यर्थे, स्था० ३ गा० २ उ० ।

अणागत (य)-अनागत-त्रि०। न आगतोऽनागतः । वर्तमा-नत्वमप्राप्ते जविष्यति, स्था० ३ गा० ४ उ० । समयदौ पुद्गल-परावर्तने काले भविष्यत्कालसम्बन्धिनि, सम्म० । सूत्र० । “अणागयमपस्संत्ता, परचुप्पन्नगवेसगा । ते पच्चा परितप्पंति, खीणे आउस्मि जोव्वणे” अनागतमेव्यत्कामानिवृत्तानां नर-कादियातनास्थानेषु महादुःखमपश्यन्तोऽपय्यालोचयन्तः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । “तेतिय उप्पन्नमणागयाइ, लोगस्स जा-गंति तहागयाइ” अनागतानि च भवान्तरभावीनि सुखदुःखा-दीनि । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । “जे य बुद्धा अतिकंता, जे य बुद्धा अणागया” अनागता भविष्यदन्तकाळभाविनः । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

अणागत (य) काल-अनागतकाल-पुं०। विवर्कितं वर्तमानं समयमवधीकृत्य भाविनि समयराशौ, उद्यो० १ पाहु० ।

अणागता-अनागता-स्त्री०। आगामिष्यन्नपुल्लपरा-वर्तेषु, कर्म० ५ कर्म० ।

अणागत (य) कालगहण-अनागतकालग्रहण-न० । न-विष्यत्कालग्राह्यस्य वस्तुनः परिच्छेदात्मके विशेषदृष्टानुमान-भेदे, अनु० ।

से किं तं अणागयकालगहणं ? अणमयकालगहणं-

अंभस्स निम्मन्नत्तं, कसिणायगिरी सविज्जुआ मेहा ।

यणियं वाउब्भामो, सज्जारत्तापण्ण य ॥१॥

वारुणं वा महिदं वा अणयरं वा उप्पायं पसत्थं पा-सित्ता तेण माहिज्जइ । जहा-सुवुद्धिं जविस्सइ । सेत्तं अणा-गयकालगहणं ॥

गाथा सुगमा, नवरं, स्तनितं मेघगर्जितं (वारुभामो सि) तथा-विशो दृष्टव्यभिचारी प्रदक्षिणं दिक्षु भ्रमन् प्रशस्तो वातः (वारु-णं ति) आर्द्रामूलदिनकृत्रप्रजवं, माहेन्द्रोर्हण्योष्ठादिनकृत्र-संभवम्, अन्यतरमुत्पातमुत्कापातदिग्दाहादिकं, प्रशस्ते कृष्ट-व्यभिचारिणं दृष्ट्वाऽनुमीयते, यथा-सुवाष्टिरत्र भविष्यति, तद-व्यभिचारिणामनुमितिर्मात्रत्वादीनां समुदितानामन्यतरस्य वा दर्श-

नायथाऽन्यदिति । विशिष्टा ह्यत्र निर्मलत्वादयो वृष्टिर्न व्यञ्ज-
चरन्ति, अतः प्रतिपन्नैव तत्र निपुणेन भाव्यमिति । अनु० ।

अणागम-अनागम-पुं० अनागमने, आच्० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । अपौ-
रुपेयादौ आगमे, आगमलक्षणविहीनत्वात्तस्य । स्था० १० ठा०
अणागमणधम्म-अनागमनधर्मे-त्रि० । अनागमनं धर्मो येषां
ते यथाऽऽरोपितप्रतिष्ठाभारवाहित्वात् । न पुनर्गृहप्रत्यागमने-
प्सुषु, आच्० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ।

अणागयपञ्चक्खाण-अनागतप्रत्याख्यान-त० । प्रत्याख्यान-
भेदे भविष्यति प्रत्याख्याने, आच्० । अनागतकरणादनागतपर्यु-
षणादावाचार्यादिवैयवृष्यकरणात्तरायसङ्गाधाहारत एव त-
त्तत्तपःकरणे, स्था० ।

उक्तं च—

होही पजोसवणा, ममयतया अंतराह्यं होज्जा ।

गुरुवेयाववेणं, तवस्तिगेलसया एव ॥ ५ ॥

सो दाइ तवोक्कम्मं, पडिवज्जइ तं अणागए काले ।

एवं पञ्चक्खाणं, अणागयं होइ नायव्वं ॥ ६ ॥

भविष्यति पर्युषणा मम च तदाऽन्तरायं भवेत् । केन हेतुनेत्यत
आह-गुरुवेयावृष्येन तपस्विग्नानतया वेत्युपलक्ष्णमिति गाथा-
समासार्थः (सो दाइत्ति) स इदानीं तपःकर्मप्रतिपद्यते तदनागते
काले एतत्प्रत्याख्यानमेवंभूतमनागतकरणादनागतं ज्ञातव्यं प्रव-
तीति गाथासमासार्थः ॥ ६ ॥ “इमो पुण एत्थ जावत्थो-अणा-
गयं पञ्चक्खाणं, जहा अणागयं तवं करेज्जा पजोसवणा
गहणेण एत्थ विगिट्ठं कीरइ, सव्वजह्मो अछमं, जहा पजोसव-
णाए तहा चाउम्मासिए ण्डुं पक्खिए अब्भत्तं अणेषु य
एहाणाणुजाणदिसु तहिं मम अंतराह्यं होज्जा, गुरुआयरिया
तेसि कायव्वं, ते किं ण करेति असइ होज्जा अहवा अन्ना काइ
आणत्तिया होज्जा कायत्तिया गामंतरादि सेहस्स वा आणे-
यव्वं सरीरवेयावरिया वा ताहे सो उववासं करेइ, गुरुवेया-
वव्वं न सक्केइ जो अन्नो दोणहवि समत्थो सो करेइ, जो वा
अन्नो समत्थो उववासस्स सो करेइ नत्थि न वा लभेज्जा ण-
यणि० जाव विधि ताहे सो चेव पुव्वं उववासं काळणं पच्छा त-
दिवसं भुज्जेज्जा तवस्सी नाम स्वामओ तस्स कायव्वं होज्जा
तो किं तदा न करेइ सो तीरं पत्तो पजोसवणा ऊसारिया
(असइत्ति) वा सयं पाराविओ ताहे य सयं हिं डिउमसमत्थो
जाणि अब्भासे ताणि वव्वओ नत्थि लभइ सेसं जहा गुरुम्मि
विभासा गेलसं जाणइ जहा तहिं दिवसे असइ होइ विज्जेण
वा भणियं अमुणं दिवसं (कारहत्ति) अहवा सयं चेव जाणाति
संगरोगादिहिं तेहिं दिवसेहिं असइ होइ (सामित्ति) सेसे वि-
भासा जहा गुरुम्मि कारणकुलगणसंघआयरियगच्छे वा तहेव
विभासा पच्छा सो अणागते काले काळण पच्छा भुज्जेज्जा
पजोसवणादिसु तस्स जा किर निज्जरा पजोसवणादिहिं त-
हेव सा अणागते काले भवति ॥ गतमनागतद्वारम् । आच्०
१ अ० । आनु० । ध० । ल० प्र० ।

अणागलिय-अनर्गलित-त्रि० । अनिवारिते, म० १५ श० १ उ० ।

अनाकलित-त्रि० । अप्रमेये, म० १५ श० १ उ० । उपा० ।

अणागलियचंरुतिव्वरोस-अनर्गलितचंरुतीव्वरोष-त्रि० ।

अनिवारितचंरुतीव्वकोषे, म० १५ श० १ उ० ।

अनाकलितचंरुतीव्वरोष-त्रि० । अनाकलितप्रमेयचंरुती-

व्वकोषे, “अनागद्वियचंरुतिव्वरोसं समुहकुरियं च वलं धम्मं

तं दिट्ठिविंसं सप्पं संघट्ठेति” । म० १५ श० १ उ० । उपा० । हा० ।
अणागाद-अनागाद-त्रि० । अनभिगृहीतदर्शनविशेषे, वृ० १
उ० । आगादभिज्ञे कारणे, व्य० ३ उ० । [‘आगाद’ शब्दे द्विती-
यजागे ८६ पृष्ठे व्याख्यास्यते] अथ किमिदमागादं किं वा अ-
नागादम् ? । उच्यते-“अहिदट्ठविसविसुइय-सज्जक्खयस्सलमा-
गादं” । अहिना सपेण दष्टः कश्चित्, विषं वा केनचिद् भक्ता-
दिमिश्रं दत्तं, विसूचिका वा कस्यापि जाता, सद्यः कृयकारि
वा कस्यापि शूलमुत्पन्नम्, एवमादिकमाद्युधाति सर्वधर्म्यागा-
दम् । एतद्विपरीतं तु चिरधाति कुब्जादिरोगात्मकमनागादम् ।
वृ० १ उ० । नि० चू० । अनागादे योगे भवे उत्तराध्ययमादौ
श्रुते, नि० चू० ४ उ० ।

अणागार-अनाकार-त० । अविद्यमाना आकारा महत्तराका-
रादयो विच्छिन्नप्रयोजनत्वात् प्रतिपत्तुर्यस्तिस्तदनाकारम् ।
स्था० १० ठा० । अविद्यमानमहत्तराद्याकारे, प्रव० ३३ हा० ।
अविद्यमानाकारे प्रत्याख्यानभेदे, यच्चिशिष्टप्रयोजनसम्भवा-
त्तवे कान्तारदुर्जिज्ञादौ महत्तराद्याकारमनुधारयद्विजिघ्री-
यते तदनाकारमिति केवलमनाकारेऽपि अनाभोगसहसाकारा-
नुधारयितव्यावेव काष्ठाद्व्यादर्मुखे प्रकेपणतो ब्रह्म मा चृदि-
ति । अतोऽनाभोगसहसाकारापेक्षया सर्वदा साकारमेव । म०
७ श० २ उ० । ल० प्र० । अनाकारं नाम तत् किन्तु केवलमि-
हानाकारेऽपि अनाभोगः सहसाकारश्च द्वावाकारौ भणितव्यौ,
येन कदाचिदनाभोगतोऽज्ञानतः सहसा वा रभसेन तृणादि
मुखे क्षिपन्निपतेषा कुतोऽपि इति कृताकारादिकमापि शैर्षमहत्त-
राकारादिभिराकारैः रहितमनाकारमभिधीयते । इदं चानाकारं
कदा विधीयते ? । अत्राह-“दुग्धिमक्खवित्तिकंता-रगादरोगाएण
कुब्जा” दुग्धिमौ वृष्ट्यभावे हि एरुमानैरापि भिक्षा न लज्यते,
तत इदं प्रत्याख्यानं कृत्वा प्रियते । वृत्तिकान्तारे वा, वसन्ते
शरीरं यथा सा वृत्तिर्भिक्षादिका तद्विषये कान्तारमिव कान्तारं
तत्र यथाऽऽव्यां भिक्षा न लज्यते तथा स्थिणध्वज्यादिषु स्यना-
वाऽऽदात्तद्विजाकीर्णेषु शासनद्विष्टैर्वाऽर्थाष्टितेषु भिक्षादि नाऽऽ-
साद्यते, तदेदं प्रत्याख्यानम् । तथा चेद्याष्टप्रतिविधये ग्राहतर-
रीरौ सति गृह्यते । आदिशब्दात् कान्तारे केशरिकशोरादिज-
न्यमानायामापदि कुर्यादिति । प्रव० ४ हा० । अविद्यमान आ-
कारो भेदो प्राहस्यास्येत्यनाकारम् । सम्म० । अतिक्रान्तविशेष
सामान्यालम्बिनि दर्शनै, “साकारं सेणाणे अणागारे दंसणे”
सम्म० । “महसुयवहिमणकेवल-विहंगमइसुयणाणसामारा”
सह आकारेण जातिवस्तुप्रतिनियतग्रहणपरिणामरूपेण “आ-
गारो उ विसेसा” इति वचनाद् विशेषेण वर्तन्त इति साका-
राणि । अयमर्थः-चक्षुष्याणामि चत्वारि दर्शनानि अनाका-
राणि, अमुनि च पञ्च ज्ञानानि साकाराणि । तथाहि-सामान्यं
शेषात्मकं हि सकलं ज्ञेयं वस्तु । कथमिति चेदुच्यते-दूरादिव
हि शालतमाश्वकुलाशोकचम्पककदम्बजम्बूनिम्बादिशिशिष्टवृ-
क्षिरूपतयाऽवधारितं तरुनिकरमवलोकयतः सामान्येन वृक्ष-
मात्रप्रतीतिजनकं यदपरिस्पृष्टं किमपि रूपचकाशिन, तासामा-
न्यरूपमनाकारं दर्शनमुच्यते, निर्विशेषं विशेषाणामग्रहो दर्शन-
मुच्यते’ इति वचनप्रामाण्यात् । यत्पुनस्तस्यैव निकटीभूतस्य
तावन्तमात्रशालादिव्यक्तिरूपतयाऽवधारितं, तमेव महोरुहमुत्प-
श्यतो विशिष्टव्यक्तिप्रतीतिजनकं परिस्पृष्टं रूपमाभिति, तदिशे-
परूपं साकारं ज्ञानमप्रमेयम् । प्रमा च पारमेश्वरप्रवचन-
प्रवीणचेतसः प्रतिपादयन्ति, सह विशिष्टाकारेण वर्तत इति

कृत्वा । तदेवं प्रतिप्राणिमसिद्धप्रमाणात्वाधितप्रतीतिवशात्सर्वम-
पि वस्तुजातं सामान्यविशेषरूपद्वयात्मकं भावनीयमिति । कर्म०
४ कर्म० । “चक्षुः अचक्षुः ओर्ध्वं केवलदंशगणागारा” दर्श-
नशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धाच्चक्षुर्दर्शना १ उचक्षुर्दर्शना २ उचधिद-
र्शन ३ केवलदर्शनरूपाणि चत्वारि दर्शनानि । तत्र चक्षुषा व-
स्तुसामान्यांशात्मकं प्रदणं चक्षुर्दर्शनम् १, अचक्षुषा चक्षुर्वर्ज्यशे-
वेन्द्रियचतुष्टयेन मनसा च यदर्शनं सामान्यांशात्मकं प्रदणं तद-
चक्षुर्दर्शनम् २, अवधिना रूपिष्ठमयां दया दर्शनं सामान्यांशा-
त्मकमवधिदर्शनम् ३, केवलेन संपूर्णवस्तुतत्त्वग्राहकबोधविशेष-
रूपेण यदर्शनं सामान्यांशप्रदणं तत्केवलदर्शनमिति । किंरूपा-
ण्येतानि दर्शनान्यत आह—अनाकाराणि सामान्याकारयुक्त-
त्वे सत्यपि न विद्यते विशिष्टव्यक्त आकारो येषु तान्यनाकारा-
णि इति । कर्म० ४ कर्म० ।

अणाजीव--अनाजीविक--पुं० । निःस्पृहे, दश० ३ अ० । “अणि-
लाह अणाजीवे नायवो सो तवायारो ” ग० १ अधि० ।

अणाजीवि (ए)--अनाजीविन्-त्रि० । न आजीवी अनाजीवी ।
अनाशंसिनि, नि० चू० १ उ० ।

अणाभो--देशी-जारे, दे० ना० १ वर्ग ।

अणादियमाण--अनादियमाण--त्रि० । अनादरयति, आचा० २
श्रु० १ अ० २ उ० ।

अणादिय-अनादित-न० । न० त० । आ-ह-भावे-क । अनादरे सं-
भ्रमरहिते, आच० ३ अ० । “आयरकरणं आढा, तविवरीयं अणा-
दियं होइ” । आदरः संभ्रमस्तत्करणमादृतता, सा यत्र न प्रवति
तदनादृतमुच्यते । इत्येवंप्रकारेण वन्दनदोषाणां प्रथमे दोषे, वृ० ३
उ० । आच० । आ० चू० । ध० । आदरः संभ्रमः, तत्करणमादृतम् ।
आर्पत्वादादियं तद्विपरीतं तद्विहितमनादृतं प्रवति । प्रव० ३ अ० ।
अनादरेण वन्दने, एष वन्दनकस्य प्रथमदोषः । आ० चू० ३ अ० ।
तिरस्कृते, त्रि० । काकन्दीनगरीवास्तव्ये गृहपतिजेदे, पु० । तत्क-
थानिर्यावल्याः ३ वर्गे १० अध्ययने सूचिताऽस्ति । तत्रैव पञ्चमा-
ध्ययने तत्पूर्णजस्त्येव ज्ञावनीया । सारार्थस्तु--अणादियगृहप-
तिः काकन्दी नगरी समवस्तुतानां स्थविराणामन्तिके प्रवृत्त्यां
गृहीत्वा श्रुतमधीत्य तपः कृत्वा आम्रमनुपादय अनशनेन का-
लं कृत्वा सौधमं कल्पे अणादियविमाने द्विसागरोपमायुष्कत-
या देवत्वेनोपपन्नः, ततश्च युत्वा महाविदेहे सेतस्यति । नि० ।
आदृता आदरक्रियाविषयीकृताः, दोषा जम्बुद्वीपगता देवा येना-
त्मना इत्यद्भुतं महर्दिकवमीकमाणेन सोऽनादृतः । जी० ३ प्रति० ।
अनर्दिक-पुं० । जम्बुद्वीपाधिष्ठानदेवे, उच० ११ अ० । “ज-
म्बुद्वीपादिर्वरं अणादिभ्यो” द्वि० । जी० । स्या० । (‘जम्बुसुदंशन’
शब्देऽस्य वक्तव्यता)

अणादिया--अनादता--स्त्री० । अनादतादनादराया सा अनादता,
नन्दिपेणस्येव अनादतस्य वा शिथिलस्य या सा तथा । स्या०
१० उ० । “रोगनिययं सादिक्सा अणादिया रामकण्ठपुत्रजे ”
पं० ज्ञा० । पं० चू० । अनादतस्य जम्बुद्वीपाधिपतेः राजधान्याम्,
जी० ३ प्रति० ।

अणाणा--अनाज्ञा--स्त्री० । आह्वयते इत्याज्ञा हिताहितप्राप्तिप-
रिहारतया सर्वज्ञोपदेशस्तद्विपर्ययोऽनाज्ञा । तीर्थकरानुपदिष्टे
स्वमनीषिकया आचरितेऽनाचारे, आचा० ।

अणाणाए एगे सोवडाणा, अणाणाए एगे निरुवडाणा,

एवं ते मा होउ एयं कुसलस्स दंसणं ।

इह तीर्थङ्करगणधरादिनोपदेशगोचरोभूतो विनयोऽभिधीयते-
यदि वा सर्वभावसंभावित्वाद् भावस्य सामान्यतोऽजिधानम्, अ-
नाज्ञानुपदेशः स्वमनीषिकाचरितोऽनाचारस्तथाऽनाज्ञाया तस्यां
वा एकेन्द्रियवशगा दुर्गतिं जिगमिषवः स्वाभिमानप्रदप्रस्ताः ।
सह उपस्थानेन धर्मचरणानासोद्यमेन वर्तते इति सोपस्थानाः,
किंल वयमपि प्रव्रजिताः सदसकर्मविशेषविधेयविकलाः साव-
धारम्भतया वर्तन्ते । एके तु न कुमार्गवासितान्तःकरणाः किन्तु
आत्रस्यावर्णस्तम्भाद्युपबृंहितबुद्ध्य आज्ञायां तीर्थकरोपदेशप्र-
णीते सदाचारे निर्गतमुपस्थानमुद्यमो येषां ते निरुपस्थानाः,
सर्वरूपणीतसदाचारानुष्ठानविकलाः । एतत्कुमार्गानुष्ठानं सन्मा-
गावलीद्वनं च द्वयमपि ते तव गुरुविनेयोपगतस्य दुर्गतिहेतु-
त्वान्मा नृदिति सुधर्मस्वामी स्वमनीषिकापरिहारार्थमाह--(एव-
मित्यादि) । एतद्यत्पूर्वोक्तं यदि वा अनाज्ञायां निरुपस्थानत्वमा-
ज्ञायां च सोपस्थानत्वमित्येतत्कुशलस्य तीर्थकृतो दर्शनमजि-
प्रायः, यदि वैतद् वक्ष्यमाणं कुशलस्य दर्शनम् । आचा० १
श्रु० ५ अ० ६ उ० ।

अणाणत्त--अनानात्त--न० । भेदवर्जिते, स्या० १ उ० ।

अणाणय--अनाङ्क--तीर्थकरोपदेशशून्ये स्वैरिति, आचा० १
श्रु० २ अ० ६ उ० ।

अणाणुगामिय--अनानुगामिक--त्रि० । न अनुगच्छति इति
कालान्तरमुपकारित्वेनाननुयातरि, स्या० ५ उ० १ उ० । अशु-
जानुबन्धे, स्या० ६ उ० । न अनुगामिकमनानुगामिकम् । शृ-
ङ्गाप्रतिबन्धप्रदीपसदृशे गच्छन्तमननुगच्छति अवधिज्ञानविशे-
षे, न० । तच्च--

से किं तं अणाणुगामियं ओहिनाणं ? । अणाणुगामियं
ओहिनाणं से जहानामणं केइ पुरिसे एगं महंतं जोइहाणं
काउं तस्सेव जोइहाणस्स परि पेरेतेहिं २ परिघोलेमाणे
परिघोलेमाणे तमेव जोइहाणं पासइ, अणाणुगामियं नो
पासइ, एवमेव अणाणुगामियं ओहिनाणं जत्थेव सुप्पजइ,
तत्थेव संखिज्जाणि वा असंखिज्जाणि वा संबद्धाणि वा
असंबद्धाणि वा जोयणाइं जाणइ पासइ अणाणुगामियं न
पासइ, सेत्तं अणाणुगामियं ओहिनाणं ।

अथ किं तत् अनानुगामिकमवधिज्ञानम् ? । सूरिराह--अनानुगा-
मिकमवधिज्ञानं स विवर्कितः, यथा नाम-कश्चित्पुरुषः पूर्णः सुख-
कुःखानामिति । पुरुषः पुरि शयनाद्वा पुरुष एकं महज्ज्योतिः स्थान-
मग्निस्थानं कुर्यात् कस्मिंश्चित्स्थाने, अनेकज्वालाशतसंकुलमग्नि-
प्रदीपं वा रूपलवर्तिज्वालाऽनुरूपमुत्पादयत्यर्थः । ततस्तत्कृत्वा
तस्यैव ज्योतिःस्थापनस्य परि पर्यन्तेषु २ परितः सर्वासु दिक्षु पर्य-
न्तेषु परिपूर्णम् परिभ्रमन् इत्यर्थः । तदेव ज्योतिःस्थानं ज्योतिः-
स्थानप्रकाशितक्रेत्रं पश्यति, अन्यत्र गतो न पश्यति । एष
दृष्टान्तः । उपनयमाह--एवमेव अनेनैव प्रकारेणानानुगामिकमव-
धिज्ञानं यत्रैव क्रेत्रे व्यवस्थितस्य सतः समुत्पद्यते तत्रैव व्य-
वस्थितः सन् सङ्गधेयानि असङ्गधेयानि वा योजनानि स्वावगा-
हक्रेत्रेण सह संबद्धानि असंबद्धानि वा अवधिभ्रष्टक्रिकोऽपि जा-
यमानः स्वावगाहदशादारज्य निरन्तरं प्रकाशयति कोऽपि पुन-
रपान्तरात्वे अन्तरं कृत्वा परतः प्रकाशयति, तत उच्यते--सम्ब-

कान्यसंश्रद्धानि धेति जानाति विशेषाकारेण परिच्छिन्नानि,
पश्यति सामान्याकारेणावबुध्यते, अन्यत्र देशान्तरगतौ नैव पश्य-
ति; अवधिज्ञानावरणकृतोपशमस्य तत्क्षेत्रसापेक्षत्वात् । तदेव-
मुक्तमनानुगामिकम् । न० । कर्म० ।

अणानुगामि-अनानुगामि-त्रि० । अनाशक्ते, 'से' एतत्तु जाण म-
णेसणं च, अन्नस्स पाणस्स अणानुगामि' सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
अणानुतावि-(ए)-अनानुतापिन्-पुं० । अपवादपदेन कायाना-
मुपद्रवेऽपि कृते पश्चादनुतापरहिते, व्य० २ उ० । हा ! दुष्ट कृत-
मित्यादि पश्चात्तापमकुर्वति निःशङ्क, निर्दये च प्रवर्तमाने,
वृ० ३ उ० ।

अणानुतावित्ति दारम-

वित्तियपदे जो तु परं, तावेत्ता णानुतप्पते पच्छा ।

सो होति अणानुतावी, किं पुण दप्पेण सेवित्ता ? ॥४९९॥

वित्तिय अववातपदं, तेण अववातपदेण जो साहू परा पुढविकाया
तेजोसंघट्टणपरितावणवद्वेणेण वा तावणं करेत्ता, पच्छा णानुत-
प्पति, जहा-हा ! दुष्ट कृतं, सो होति अणानुतावी-अपच्छत्तावीत्य-
र्थः । कारणवित्तियपदेण जयणाप पमिसेविकुण अपच्छत्तावियाणो
अणानुतावी पमिसेवा प्रवति, किं पुण जो दप्पेण पमिसेवित्ता
नानुतप्पते इत्यर्थः । अणानुतावि त्ति गतम् । नी० चू० १ उ० ।
अणानुपूर्वी-अनानुपूर्वी-स्त्री० । न आनुपूर्वी अनानुपूर्वी, आनुपू-
र्वीपश्चानुपूर्वीरूपप्रकारद्वयातिरिक्तस्वरूपायामपरिपाटी, अनु० ।
(अनानुपूर्व्यो आनुपूर्व्यो सह सम्मिश्रितो विषयः 'आणुपूर्वी'
शब्दे द्वितीयभागे १३१ पृष्ठे वक्ष्यते, लोकालोकादीनां पूर्वपश्चा-
द्भावोऽनानुपूर्वीत्यादि च 'रोहा' शब्दे वक्ष्यते)

अणानुबन्धि (ए)-अननुबन्धिन्-न० । नानुबन्धोऽननुबन्धः, सो-
ऽस्त्यस्मिन्निति । न विद्यतेऽनुबन्धः सातत्यं प्रस्फोटकादीनां
यत्र तदनुबन्धि, इन् समासान्तोऽत्र दृश्यः । नानुबन्धि अननुब-
न्धि । स्था० ६ ठा० । अग्रमादप्रत्युपेक्षणविधिभेदः, प्रत्युपेक्षणं च
न निरन्तरमासोटादि, किं तर्हि, सान्तरं सविच्छेदमिति तत्त्वम् ।
धर्म० ३ अधि० । औ० । नि० चू० । उक्त० ।

अणानुवत्ति [ए]-अननुवत्तिन्-त्रि० । प्रकृत्यैव निष्ठुरे, वृ० १ उ० ।
अणानुवाङ् [ए]-अननुवादिन्-पुं० । वादिनां साधनमनु-
वदितुं शीलमस्येयनुवादी, तत्प्रतिषेधादनुवादी । व्याकुलम-
नस्त्वेनानुवादमपि कर्तुमशक्ते, " से मुमुर्ह होइ अणानुवाङ् "
सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

अणानुवीडत्तु-अननुविचिन्त्य-अव्य० । पश्चादविचार्येत्यर्थे,
सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

अणानुवाचय-अनानुवाचक-त्रि० । संस्तारकपात्रादीनामातपेऽ-
वातरि, [साध्या] कल्प० ।

अणानुतीय-अनानुतीत-पुं० । आ समन्तादतीव इतो गतोऽनाद्यन-
न्तसंसारे आतीतः, न आतीतोऽनातीतः । संसारार्णवपारगामि-
नि, आत्मा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ० ।

अणानुदि-अनानुदि-त्रि० । प्रवाहापेक्षयाऽऽदिरहिते, उक्त० ४ अ० ।
आ० म० द्वि० । प्र० ।

अणानुदिय-अनानुदित-पुं० । जम्बूद्वीपाधिगतौ व्यन्तरसुरे,
उक्त० १० अ० ।

अनानुदि-पुं० । नास्यादिः प्रथमोत्पत्तिर्विद्यते इत्यनादिकः । चतु-
र्दशरज्ज्वात्मके धर्माधर्मादिके वा द्रव्ये, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० ।
दोषविशेषे, वृ० ३ उ० । व्युत्पत्तिस्तु 'अणानुदिय' शब्दे निरूपिता ।
प्रवाहापेक्षयाऽऽदिरहिते, त्रि० । न० । प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।

अणानुदि-त्रि० । अणं पापकर्म आदिकारणं यस्य सोऽणानुदि-
कः । पापकार्ये, प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।

अणानुतीत-त्रि० । अधमणेन देयद्वयमतिक्रान्ते, "पंचविधो पञ्चतो
जिणेहि इह अणहवो अणानुदियो " प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।

अणानुच्छिद्यचारि (ए)-अनानुच्छिद्यचारिन्-पुं० । गणमनापृ-
च्छद्य चरति क्षेत्रान्तरसंक्रमादि करोतीत्येवंशीलोऽनापृच्छद्यचा-
री । नो आपृच्छद्य चारिणि पञ्चमं विग्रहस्थानं प्राप्ते, स्था०
१ उ० १ उ० ।

अणानुवाह-अनानुवाह-पुं० । अवकाशे, वृ० ३ उ० । वाधाव-
र्जिते, दश० ६ अ० । न विद्यते आवाधा जन्मजरामरणकुत्सिपा-
सादिका यत्र तदनावाधम् । स्वाभाविकवाधापगमतो मोक्षसुखे,
स्था० १० ठा० । स्वाध्यायाद्यन्तराधकारणरहिते, उक्त० ३५ अ० ।
"होइ अणानुवाहणिमित्त-मचेयणमणाउलो निहओ" अनानुवाधा-
निमित्तमनावाधाकार्यम्, निमित्तशब्दः कार्यवाचकः । तथा हो-
के वक्तारो भवन्ति-अनेन निमित्तेन अनेन कारणेन मयेदं कार्य-
मारब्धमनेन कार्येणेत्यर्थः । आ० म० द्वि० ।

अणानुवाहसुहानिकंस्त्रि (ए)-अनानुवाहसुखानिकान्तिन्-पुं० ।
मोक्षसुखानिष्ठाविणि, दश० १ अ० ।

अणानुजिगह-अनभिग्रह-न० । न विद्यते अभिग्रह इदमेव
दर्शनं शोभनं नान्यदित्येवंरूपो यत्र तदभिग्रहम् । मिथ्या-
त्वभेदे, यद्वशात्सर्वत्रापि दर्शनानि शोभनानीत्येवमीपत्सा-
धर्म्यमवलम्बते । पं० सं० १ द्वा० ।

अणानुभोग-अनानुभोग-पुं० । आभोगनमाभोगः, न आभोगोऽ-
नाभोगः । पं० व० २ द्वा० । अत्यन्तविस्मृतौ, आनु० । पंचा० ।
जीत० । नि० चू० । व्य० । एकान्तविस्मृतौ, आ० चू०
६ अ० । अज्ञाने, नि० चू० २ अ० । आभोगनमाभोगः, उपयो-
गविशेष इत्यर्थः । अनुपयोगे, आव० ४ अ० । असावधान-
तायाम्, ध० २ अधि० । न विद्यते आभोगः परिभावनं यत्र
तदनाभोगम् । तच्चैकेन्द्रियादीनामिति । पं० सं० ३ द्वा० ।
विचारशून्यस्यैकेन्द्रियादेर्वा विशेषज्ञानविकलस्य भवति ।
इदं सर्वाशविषयाव्यक्रबोधस्वरूपं विचक्षितं किञ्चिदशाव्यक्त-
बोधस्वरूपं चेत्यनेकविधम् । ध० २ अधि० । दर्श० । कर्म० ।

अणानुभोगभूत-अनानुभोगध्यान-न० । अनानुभोगोऽत्यन्त-
विस्मृतिः, तस्य ध्यानम् । विस्मृतव्रतप्रसन्नचन्द्रस्यैव ध्याने,
आनु० । ['पसन्नचन्द्र' शब्दे चैतत् कथानकम्]

अणानुभोगकय-अनानुभोगकृत-न० । अनानुभोगेन कृतं जनि-
तम् । अज्ञानकृते, कर्म० ५ कर्म० ।

अणानुभोगकिरिया-अनानुभोगकिरिया-स्त्री० । अनानुभोगप्रत्यये
किर्याभेदे, अनानुभोगकिरिया द्विविधा-आदाननिक्षेपणाऽनाभोग-
किरिया, उत्क्रमणानाभोगकिरिया च । तत्राऽऽदानं रजोहरणपात्र-
चीवरादिकानामप्रत्युपेक्षिता, अग्रमार्जितानामनाभोगेनाऽऽ-
दाननिक्षेपः । उत्क्रमणानाभोगकिरिया-लहनसवनधावनासमी-
क्षामनागमनादि । आ० चू० ४ अ० ।

अणानोगणिव्यवृत्तिर्य-अणानोगनिर्वर्तित-पुं० । अज्ञाननिर्वर्तिते, स्था० ।

अणानोगप्रतिसेवणा-अनाभोगप्रतिसेवना-स्त्री० । अनाभोगो विस्मृतिस्तत्र प्रतिसेवना । प्रतिसेवनाभेदे, स्था० १० डा० । (अनाभोगप्रतिसेवनायाः स्वरूपं ' पडिसेवणा ' शब्दे दर्शयिष्यते)

अणानोगभव-अनाभोगभव-पुं० । विस्मरणसद्भावे, " इय चरणमि धियाणं, होइ अणानोगभावओ खलणो " पंचा० १७ विव० ।

अणानोगया-अनाभोगता-स्त्री० । आभोगराहिततायाम्, कर्म० ५ कर्म० ।

अणानोगव-अनाभोगवत्-त्रि० । अनाभोगोऽपरिज्ञानमात्रमेव केवलं ग्रन्थार्थादिषु सूक्ष्मबुद्धिगम्येषु, स विद्यते यस्य स तथा । श्रुतार्थापरिज्ञातारि, " यो निरनुबन्धदोषा-च्छादोऽनाभोगवान् वृजिनभीरुः " षो० १२ विव० । संमूर्च्छन्तजप्राये अज्ञाननि, डा० १० डा० ।

अणानोगवृत्तिर्य-अनाभोगप्रत्यया-स्त्री० । अनाभोगोऽज्ञानादि । अज्ञानं प्रत्ययो निमित्तं यस्याः सा तथा । स्था० २ डा० १ उ० । पात्राद्याददौ निक्षिपतो वा सम्भवति क्रियाभेदे, स्था० ५ डा० २ उ० । " अणानोगवृत्तिर्य किरिया दुविहा पणना । ते जहा-अणानुत्तत्रायणया चेव, अणानुत्तपमज्जणया चेव " स्था० ५ डा० २ उ० । आ० चू० । आव० ।

अणानमतिर्य-अनामन्त्य-अव्य० । अनापृच्छयेत्यर्थे, आचा० २ ध्रु० १ अ० ए न० ।

अणामियावाही-अनामिकव्याधि-पुं० । नामरहिते व्याधौ, अनामिको नामरहितो व्याधिरसाध्यरोमः । तं० ।

अणायविल-अनाचामल्ल-त्रि० । आचामाल्लविरहिते, आव० ६ अ० ।

अणायग-अनायक-पुं० । न विद्यतेऽन्यो नायकोऽस्येत्यनायकः । स्वयंप्रभे चक्रवर्त्यादौ, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० ।

अज्ञातक-त्रि० । अस्वजने, नि० चू० ८ उ० । अप्रज्ञापने, नि० चू० ११ उ० ।

अणाययण-अनायतन-न० । न आयतनमनायतनम् । अस्थाने, वेश्यासामन्तादिरूपे दश० १ अ० । साधूनामनाश्रये, प्रश्न० ४ सम्ब० डा० । नाश्रयशालायाम्, अश्वपतितजन्तुगुणशालायाम्, पं० चू० । पार्श्वस्थायायतने, आव० ३ अ० । पशुपण्डकसंसर्के वा स्थाने, ओ० ।

इदानीमनायतनस्यैव पथीयशब्दान् प्रतिपादयन्नाह—

सावज्जमणाययणं, असोद्धिटाणं कुसीलसंसर्गि ।

एगच्छा होंति पया, एण विवरीय आययणा ॥ १०८६ ॥

सावज्जमनायतनमशोधस्थानं कुशीलसंसर्गि एतान्येकार्थिकानि पदानि भवन्ति । एतान्येव च विपरीतानि आयतनं भवन्ति । कथम् ? असावज्जमनायतनं शोधस्थानं कुशीलसंसर्गीति । अत्र चानायतनं वर्जयित्वा आयतनं गवेषणीयम् ।

एतदेवाह—

वज्जित्तु अणाययणं, आययणगवेसणं सदा कुज्जा ।

तं तु पुण अणाययणं, नायवं दव्वजावेण ॥ १०८७ ॥

वर्जयित्वा अनायतनमायतनस्य गवेषणं सदा सर्वकालं कुर्वीत । तत्पुनरनायतनं द्रव्यतो जावतश्च विहेयम् ।

तत्र द्रव्यानायतनं प्रतिपादयन्नाह—

दव्वे रुद्धाधरा, अणाययणं भावओ दुविहमेव ।

लोइय लोउत्तरियं, तत्थ पुण लोइयं इणमो ॥ १०८८ ॥

द्रव्ये द्रव्यविषयमनायतनं रुद्धादिगृहम् । इदानीं जावतोऽनायतनमुच्यते । तत्र जावतो द्विविधमेव-लौकिकं, लोकोत्तरं च । तत्रापि लौकिकमनायतनमिदं वर्तते—

खरिया तिरिखजोणी, तालायर समण माहण मुसाणे ।

वागुरिय बाह गुम्पिय-हरिएसपुल्लिदमच्छिबंभा य ॥ १०८९ ॥

खरिकेति छाकुरिका यथाऽऽस्ते तदनायतनम्, तथा तिर्यग्योनयश्च यत्र तदप्यनायतनम्, तालाचराश्चरणास्ते यत्र तदनायतनम्, भ्रमणाः शाक्यादयस्ते यत्र, तथा ब्राह्मणा यत्र तदनायतनं, शमशानं चानायतनम्, तथा वागुरिका व्याध्यागुम्पिका व्युत्पत्तिबालाः हरिपसा पुल्लिन्दा मत्स्यबन्धाश्च यत्र तदनायतनमिति ।

एतेष्वनायतनेषु कृणमपि न गन्तव्यम्, तथाचाह—

खणमवि न खमं गुंतुं, अणाययणसेवणा सुविहियाणं ।

जं गंधं होइ वणं, तं गंधं मारुओ वड ॥ १०९० ॥

कृणमपि न कर्म न योभ्यमनायतनं गन्तुं, तथा सेवना च अनायतनस्य सुविहितानां कर्तुं न कृमा न युक्ता । यतोऽयं दोषो जवति—“ जं गंधं होइ वणं तं गंधं मारुओ वड ” । सुगमम् ।

जे अन्न एवमाई, लोणमि दुगुंजिया गरहिया य ।

समणाय व समणीणव, न कप्पई तारिसो वासो १०९१ ॥

येऽन्ये एवमादयः लोके जुगुप्सिता गर्हिताश्च ह्यकुरिकाद्यनायतनविशेषाः, तत्र भ्रमणानां भ्रमणीनां वा न कल्पते तादृशो वास इति । उक्तं लौकिकं भावानायतनम् ।

इदानीं लोकोत्तरं जावानायतनं प्रतिपादयन्नाह—

अह लोउत्तरियं पुण, अणाययणं भावओ मुखेयवं ।

जे संजमलोगाणं, करिंति हाणिं समत्था वि ॥ १०९२ ॥

अथ लोकोत्तरं पुनरनायतनं भावत इदं ज्ञातव्यम् । ये प्रवृजिताः संयमयोगानां कुर्वन्ति हानिं समर्था अपि सन्तः, तल्लोकोत्तरमनायतनम् । तैश्च एवंविधः संसर्गो न कर्तव्यः । (कुशीलसंसर्गं दोषाः ' किइकम्म ' शब्दे तृतीयभागे वक्ष्यन्ते)

नाणस्स दंसणस्स य, चरणस्स य जत्थ होइ उवयाओ ।

वाज्जिज्जवज्जभीरू, अणाययणवज्जओ खिप्पं ॥ १०९३ ॥

ज्ञानस्य दर्शनस्य चारित्र्यस्य च यत्रायतने भवति उपघातस्तं वर्जयेदवद्यभीरुः साधुः, किंचिद्विशिष्टः ? अनायतनं वर्जयेतीति अनायतनवर्जकः । स एवंविधः किंप्र अनायतनमुपघातरूपं वर्जयेदिति ।

इदानीं विशेषतोऽनायतनप्रदर्शनायाह—

जत्थ साहम्मिया बहवे, जिन्नचित्ता अणारिया ।

मूल्लगुणप्पडिसेवी, अणाययणं तं विद्याणाहि १०९४ ॥

सुगमा, नवरं, मूलगुणाः प्राणातिपातादयस्तान्प्रतिसेवन्ति इति मूलगुणप्रतिसेविनस्ते चत्र निवसन्ति तदनायतनमिति ।

जत्थ साहम्मिया बहवे, जिन्नचित्ता अणारिया ।

उत्तगुणपडिसेवी, अणाययणं तं विद्याणाहि ॥ १०९५ ॥

सुगमा, नवरं, उत्तरगुणाः 'पिंडस्स जा विसोही' इत्यादि तत्प्रतिसेविनो ये ।

जत्थ साधम्मिया बहवे, भिन्नचित्ता अणारिया ।

लिंगवेसपडिच्छन्ना, अणाययणं तं वियाणाहि ॥ १० ३ ॥

सुगमा, नवरं, लिङ्गवेसमात्रेण प्रतिच्छन्ना बाह्यतः, आच्यन्तरतः पुनर्मूलगुणसेविन वस्तरगुणसेविनश्च, ते यत्र तदनायतनमिति । वक्तुं लोकोत्तरं भावानायतनं तत्प्रतिपादनायोक्तमनायतनस्वरूपम् । ओ० ।

अणाययणे चरंतस्स, संसग्गीए अभिक्खणं ।

होज्ज वयाणं पीढा, सामन्नम्मि य संसओ ॥ १० ॥

अनायतने अस्थाने वेद्यासामन्तादौ, चरतो गच्छतः, संसर्गेण सम्बन्धेन, अभीक्ष्णं पुनः २। किमित्याह—मवेद्वत्तानां प्राणातिपातविरत्यादीनां पीडा, तदा किमचेतसो भावविराधना, आम-ए च अमणभावे च दृश्यतो रजोहरणादिधारणरूपे चूयो भाववतप्रधानहेतौ संशयः कदाचिदुन्निष्क्रामत्येवमर्थः । तथा च वृक्षव्याख्या—“वेसादिगमभावस्स, मेहुणं पीडिज्ज, अणुव-ओगेणं एसणाकरणे हिंसा, पडुणायणे अणुपुच्छणव्रवलवणा-ऽसञ्चयणं, अणुणुस्सायवेलाइदंसणे अदत्तादानं, ममसकरणे परिगहो, एवं सञ्चययपीडा । दध्वसामन्ने पुण संसओ वणि-क्खमणेण स्ति ” सूत्रार्थः । दश० ५ अ० १ उ० ।

अणाययणपरिहार—अनायतनपरिहार—पुं० । आयतनं पार्श्व-स्यादिकुतीर्थिवेद्याविद्वस्त्रादिकुस्थानवर्जने, दर्श० ।

अणाययणसेवण—अनायतनसेवन—न० । पार्श्वस्याद्यायतनज-जने, आव० ३ अ० ।

अणायर—अनादर—पुं० । तिरस्कारे, को० । अनुत्साहात्मिके सामायिकव्रततिचारभेदे, स च प्रतिनियतवेलायां सामायि-कस्याकरणं, यथाकथंचिच्छा करणानन्तरमेव पारणं च । यदा-हुः—“काऊण तक्खणं चिय, पारेइ करेइ वा जहिच्छाप । अणवचि-असामाइअ—अणायराओ न ते सुद्ध” ॥ १॥ धर्म० ५ अधि० प्रव० ।

अणायरंत—अनाचरत—त्रि० । विवर्जयति, “पावमणायरंते” पापभागमनिषिद्धं कर्म, अनाचरन् विवर्जयन् । पञ्चा० ११ विवण अणायरणजोग्ग—अनाचरणयोग्य—त्रि० । आसेवनाऽनर्हे, “सिक्खावेउ अणायरणजोग्गो” पञ्चा० १० विव० ।

अणायरणया—अनाचरणता—स्त्री० । गौणमोहनीयकर्मणि, सम्म० ।

अणायरिय—अनार्य—पुं० । आराद् याताः सर्वहेयधर्मेन्य इ-त्यार्याः, तद्विपर्ययादनार्याः । क्रूरकर्मसु, आचा० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० । शक्यवनादिदेशोद्भवेषु, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

अणायस—अनायस—त्रि० । अलौहमये, नि० चू० १ उ० ।

अणाय—अनात्मन्—पुं० । न आत्मा अनात्मा । घटादिपदार्थे, ‘एषो अणाय’ सप्रदेशार्थतयाऽसंख्येयानन्तप्रदेशोऽपि तथाविधैक-परिणामरूपद्रव्यार्थापेक्षया एक एव, सन्तानापेक्षयाऽपि, तुल्य-रूपापेक्षया तु अनुपयोगलक्षणैकस्वभावयुक्तत्वात्कथाञ्चिद्विभ-स्वरूपाणामपि धर्मास्तिकायादीनामनात्मनामेकत्वमवसेयमि-ति । स० १ सम्म० । परस्मिन् “अणायए अवक्कमइ” भ० १ श० ४ उ० ।

अणायण—अनादान—न० । अकारणे, “अणायणमेयं अभिग-हियसिज्जासणियस्स ” कल्प० ।

अणायार—अनाचार—पुं० । आचरणमाचारः, आधाकर्मादिप्र-रिहरणपरिष्ठापनरूपोऽनाचारोऽनाचारः । आधाकर्मादिग्रहणे, आतु० । साध्याचारस्य परिभोगतो ध्वंसे, व्य० १ उ० । आव० । ध० । (अनाचारव्याख्याऽऽधाकर्माऽऽधित्य ‘अहकम’ शब्दे अत्रैव भागे २ पृष्ठे कृता) आचरणीयः आवकाणामाचारः, न आचा-रोऽनाचारः । अनाचरणीये “अणायरे अणिच्छियव्वे” ध० २ अधि० । शास्त्रविहितस्य व्यवहारस्याभावे, ग० १ अधि० ।

अथ साधूनां यद्यदनाचरितं तत्तत्समासेन व्यासेन च प्रदर्शयामः । तत्र दशवैकालिके द्वितीयाध्ययने—

संजमे सुद्धि अप्पाणं, विप्पमुक्काण ताइयं ।

तेसिमेयमणाइयणं, निग्गंथाण महेसिणं ॥ १ ॥

इह संहिताधिक्रमः क्षुण्णः । भावार्थस्त्वयम-संयमे इमपुष्पि-काव्यावर्णितस्वरूपे शौजनेन प्रकारेणाऽऽगमनीया स्थित आत्मा येनां ते सुस्थितात्मानः, तेषाम् । त एव विशेष्यन्ते-विविधमनैकैः प्रकारैः प्रकर्षेण भावसारिण मुक्ताः परित्यक्ता बाह्याभ्यन्तरेण प्र-न्धेनेति विप्रमुक्ताः, तेषाम् । त एव विशेष्यन्ते-त्रायन्ते आत्मानं प-रमुज्यं चेति ज्ञातारः, आत्मानं प्रत्येकबुद्धाः, परं तीर्थकराः, स्व-तस्तीर्णत्वाद्भुक्तं स्थविरा इति । तेषामिदं बह्व्यमाणलक्षणमना-चरितमकल्पम् । केषामित्याह—निर्ग्रन्थानां साधूनामभिधानमेत-त् । महान्तश्च ते ऋषयश्च महर्षयो यतय इत्यर्थः । अथवा महान्त-मेषितुं शीघ्रं येषां ते महेषिणस्तेषाम् । इह च पूर्वपूर्वजाव एवो-त्तरोत्तरभावो नियतो हेतुहेतुमद्भावेन वेदितव्यः । यत एव संयमे सुस्थितात्मानः अत एव विप्रमुक्ताः । संयमसुस्थिताऽऽ-त्मनिबन्धनत्वाच्चिप्रमुक्तेः । एवं शेषेष्वपि भावनीयम् । अन्ये तु पश्चानुपूर्व्यां हेतुहेतुमद्भावमित्थं वर्णयन्ति—यत एव महर्षयः अत एव निर्ग्रन्थाः । एवं शेषेष्वपि दृष्टव्यमिति सूत्रार्थः ।

साम्प्रतं यदनाचरितं तदाह—

उदेसियं कीयगर्गं, नियागमजिह्वाणि य ।

राइजत्ते सिणाणे य, गंधमद्धे य वीयणे ॥ २ ॥

(उदेसियं ति) उद्देशानं साध्याधाश्रित्य दानारम्भस्येत्युद्देशः, तत्र भवमौद्देशिकम् (१), क्रयणं क्रीतं, भावे निष्ठाप्रत्ययः । साध्यादिनिमित्तमिति गम्यते । तेन कृतं निर्वर्तितं क्रीतकृतम् (२), नियागमित्यामन्त्रितस्य पिण्डस्य ग्रहणं नित्यं तत्त्वनाम-न्त्रितस्य (३), (अजिह्वाणि यत्ति) स्वग्रामादेः साधुनिमित्त-मजिमुखमानांतमन्याहृतम्, बहुवचने स्वग्रामपरग्रामनिशिता-दिभेदव्यापनार्थम् (४), तथा रात्रिमकरात्रिजोजनं दिवसगृही-तदिवसमुक्तादिचतुर्भङ्गलक्षणम् (५), स्नानं च देशसर्वजेद-निर्भं देशस्तानमधिष्ठानशौचातिरेकेणाक्षिपद्मप्रकालनमपि । सर्वस्नानं तु प्रतीतम् (६), तथा गन्धं माल्यं च, गन्धग्रहणा-त्कोष्ठपुत्रादिपरिग्रहः, माल्यग्रहणाच्च ग्रथितवेष्टितादेर्माह्वस्य (७), वीजनं व्यजनं तावद्वृत्तादिना घर्मे एव, इदमनाचरितम् (८), दोषाश्चौद्देशिकादिस्वारम्भप्रवर्तनादयः स्वधियाऽऽवगन्त-व्या इति सूत्रार्थः ॥ १॥

संनिही गिहिमत्ते य, रायपिमे किमिच्छए ।

संवाहणं दंतपह्मणं य, संपुच्छणे देहपत्तोयणा य ॥ ३ ॥

इदं चानाचरितमित्याह—(संनिहिं सि) संनिधीयतेऽनेनाऽऽत्मा दुर्गताविति संनिधिः । घृतगुहादीनां संचयक्रिया (१), गृहमन्त्रं गृहस्थभाजनं च (१०), तथा राजपिण्डा नृपाहारः (११), किमिच्छतीत्येवं यो दीयते स किमिच्छकः राजपिण्डोऽन्यो वा सामान्येन (१२), तथा संवाधनमस्थिमांसत्वग्रोम-सुखतया चतुर्विधं मर्दनम् (१३), दन्तप्रधावनं चाङ्गुल्यादिना कालनम् (१४), तथा संप्रश्नः सावधो गृहस्थविषयः, रक्षा-र्थं कीदृशो वाऽहमित्यादिरूपः (१५), देहप्रलोकनं चादर्शादौ (१६), अनाचरितम् । दोषाश्च सन्निधिप्रभृतिषु परिग्रहप्राणाति-पातादयः स्वधियैव चाच्या इतिसूत्रार्थः ॥ ३॥

अष्टावर्णं य नालीणं, द्युत्तस्तं य धारणं द्वाणं ।

तेभिच्छं पाहणा पाणं, समारंभं च जोइणो ॥ ४ ॥

अष्टापदं द्यूतम्, अर्थपदं वा; गृहस्थमधिकृत्य निमित्तादिविषय-म (१७), अनाचरितम् । तथा नालिका चेति द्यूतविशेषलक्षणा, यत्र माऽभूत्कलयाऽन्यथापाशकपातनमिति नालिकया पात्यन्त इति । इयं चानाचरिता अष्टापदेन सामान्यतो द्यूतग्रहणे सत्यभिनिवेश-निबन्धनत्वेन नालिकायाः प्रधान्यस्यापनार्थं जेदत उपादानम्; अर्थपदमेवोक्तार्थं तदित्येयं अभिदधते । अस्मिन् पक्षे सकलद्यूत-तोपलक्षणार्थं नालिकाग्रहणमष्टापदद्यूतविशेषपक्षे चोपयोरिति (१८), तथा उत्रस्य च लोकप्रसिद्धस्य धारणमात्मानं परं प्रति वाऽनर्थार्थेत्यागादभ्यानाद्याहम्बनं मुक्त्वाऽनाचरितम् । प्रा-कृतशैल्या चःत्रानुस्वारलोपोऽकारनकारलोपौ च उष्ट्र्यौ, तथा अतिप्रामाण्यादिति (१९), तथा (तेभिच्छं ति) चिकित्साया भा-वश्चेत्किं व्याधिप्रतिक्रियारूपम् [२०], तथोपानहौ पाद-योरनाचरिते । पादयोरिति सामिप्रायकम् । न त्वापत्कल्पप-रिहारार्थमुपग्रहधारणेन [२१], तथा समारम्भश्च समारम्भ-णं च उयोतिषोऽग्रेः [२२], तदनाचरितम् । दोषा अष्टापदा-दीनां कृष्णा पवेति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥

सिज्जायर पिमं च, आसंदी पलिअंकणं ।

गिहंतरनिसिज्जा य, गायस्मुव्वट्टणाणि य ॥ ५ ॥

किञ्च—शय्यातरपिण्डोऽप्यनाचरितः । शय्या वसतिस्तथा तरति संसारमिति शय्यातरः साधुवसतिदाता, तत्पिण्डः [२३], तथा आसंदकपर्यङ्को अनाचरितौ । एतौ च लोकप्रसिद्धावेव [२४], तथा गृहान्तरनिपद्याऽनाचरिता । गृहमेव गृहान्तरं गृहयो-र्वा अपान्तरालं, तत्रोपवेशनं, चशब्दात्पाटादिविपरिग्रहः [२५] तथा गात्रस्य कायस्योद्धर्तनानि चानाचरितानि । उद्धर्तनानि प-ङ्कापनयनवक्रणानि । चशब्दादस्यसंस्कारपरिग्रहः [२६], इति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

गिहिणो वेअवमिअं, जा य आजीववत्तिया ।

तत्तानिनुमभोइत्तं, आउरस्सरणाणि य ॥ ६ ॥

तथा (गिहिणो सि) गृहिणो गृहस्थस्य वैयावृत्त्यं व्यावृत्तस्य भावो वैयावृत्त्यं, गृहस्थं प्रत्यक्षादिसंपादनमित्यर्थः [२७], एत-दनाचरितमिति । तथा आजीववत्तिया जातिकुलगणकर्मशिल्पा-नामाजीवनमाजीवस्तेन वृत्तिस्तद्भाव आजीववृत्तिता । जात्या-द्याजीवनेनात्मपात्रनेत्यर्थः [२८], इयं चानाचरिता । तथा तस्मा-निवृत्तभोजित्वं-तप्तं च तदनिवृत्तं च अत्रिदृशमोद्धृतं चेति वि-ग्रहः । उदकमिति विशेषणमन्यथाऽनुपपत्त्या गम्यते । तद्भोजि-त्वं मिश्रसचित्तोदकभोजित्वमित्यर्थः [२९], इदं चानाचरि-

तम् । तथाऽऽतुरस्मरणानि च कुधाद्यातुराणां पूर्वोपभुक्तस्मर-णानि च अनाचरितानि । आतुरशरणानि वा दोषाऽऽतुरप्र-यदानानि (३०), इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥

मूलं सिंगवेरे य, उच्छुखं अतिवुडे ।

कंदे मूले य सच्चित्ते, फले बीणं य आमणं ॥ ७ ॥

किञ्च (मूलं सि) मूलको लोकप्रतीतः (३१), शुद्धवेरं चार्द्रकम् (३२), तथेकुखणं च लोकप्रतीतम् (३३), अनिवृ-तग्रहणं सर्वत्राजिसंबन्धते । अनिवृत्तमपरिणतमनाचरितमिति ; इकुखणं चापरिणतं द्विपर्यान्तं यच्छते; तथा कन्दो वज्रकन्दा-दिः (३४), मूलं च सट्टामूलादि सचित्तमनाचरितम् (३५), तथा फलं अणुष्यादि (३६), बीजं च तिलादि [३७], आमकं सचित्तमनाचरितमिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

सोवच्चले सिंधवे लोणे, रोमालोणे य आमणं ।

सामुदे पंसुखारे य, काह्नालोणे य आमणं ॥ ८ ॥

किञ्च (सोवच्चले सि) सौवर्चलम् (३८), सैन्धवम् (३९), लवणं च सौभरलवणम् (४०), रुमालवणं च (लानिलवणम्) (४१), आमकमिति सचित्तमनाचरितम् । सामुद्रं लवण-मेव (४२), पांसुक्षारश्चोषरलवणम् (४३), कृष्णलवणं च (४४), सैन्धवलवणं पर्वतैकदेशजम्, आमकमनाचरितमिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥

धूवणे सि वमणे य, बत्थीकम्म विरेयणे ।

अंजणे दंतवसे य, गायान्जग विचूसणे ॥ ९ ॥

किञ्च (धूवणे सि) धूपनमित्यात्मवस्त्रादेरनाचरितम् । प्राक-ृतशैल्या अनागतव्याधिनिवृत्तये धूपनमित्यन्ये व्याचक्षते (४५), वमनं मदनफलादिना (४६), बत्थीकर्म पुटकेनाधि-ष्ठाने स्नेहदानम् (४७), विरेचनं दन्त्यादिना (४८), तथाऽऽ-ञ्जनं रसाञ्जनादिना (४९), दन्तकाष्ठं च प्रतीतम् (५०), तथा गात्राभ्यङ्गस्तैलादिना (५१), विचूषणं गात्राणामेवेति (५२), सूत्रार्थः ॥ ९ ॥

क्रियासूत्रमाह—

सव्वमेयमणाइअं, निगंथाणं महेसिणं ।

संजमम्मि अ जुचाणं, लहुचूयविहारिणं ॥ १० ॥

(सव्वमेयं ति) सर्वमेतदौद्देशिकादि यदनन्तरमुक्तं तदना-चरितम् । केवामित्याह—निर्ग्रन्थानां महर्षीणां साधूनामित्याह । त एव विशेष्यन्ते—संयमे चशब्दात्तपसि युक्तानामभियुक्ता-नां, लघुभूतविहारिणां-लघुभूतो वायुः, ततश्च वायुचूतोऽप्रतिव-द्धतया विहारो येषां ते लघुचूतविहारिणस्तेषाम् । निगमनक्रि-यापदमेतदिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

किमित्यनाचरितं यतस्त एवंप्रवृत्ता भवन्तीत्याह—

पंचासव परिखाया, तिगुत्ता षसु संजया ।

पंचनिगहणा धीरा, निगंथा उज्जुदंसिणो ॥ ११ ॥

(पंचासव सि) पञ्चाश्रवा हिंसादयः परिहृता द्विविधया परिहृता—रूपपरिहृता, प्रत्याख्यानपरिहृता च । परि समस्ताद् ज्ञा-ता येस्ते पञ्चाश्रवपरिहृताः । आहिताभ्यादेराकृतिगणत्वात् निष्ठायाः पूर्वनिपात इति समासो युक्त एव । परिहृतापञ्चाश्रवा इति वा । यत एव चैवंप्रवृत्ता अत एव त्रिगुत्ता मनोवाकायगु-प्तिनिः । पदसंयताः पदसु जीवनिकायेषु पृथिव्यादिषु साम-

स्त्येन यताः [पंच निग्रहणा इति] निगृहन्तीति निग्रहणाः, कर्त्तरि ल्युट् । पञ्चानां निग्रहणाः, पञ्चानामतीन्द्रियाणाम् । धीरा बुद्धिमन्तः स्थिरा वा । निग्रह्याः साधवः । अजुदशिन इति । अजुमार्गं प्रति अजुत्वाद् संयमः, तं पश्यन्त्युपादेयतयेति अजुदशिनः संयमप्रतिबद्धा इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

ते च अजुदशिनः काव्यमधिष्ठय यथाशक्त्येतः कुर्वन्ति—

आयावयंति गिम्हेसु, हेमंतेसु अवाउमा ।

वासासु पडिसेलीणा, संजया सुसमादिया ॥ १२ ॥

(आयावयंति) आतापयन्त्यर्द्धस्थानादिना आतापनां कुर्वन्ति, ग्रीष्मेष्णकालेषु, तथा हेमन्तेषु शीतकालेष्वप्राचता इति प्रावरणरहितास्तिष्ठन्ति । तथा वर्षासु वर्षाकालेषु प्रतिसंखीना इत्येकाग्रस्था भवन्ति । संयताः साधवः, सुसमादिता ज्ञाना, दिषु यत्नपराः । ग्रीष्मादिषु बहुवचनं प्रतिवर्षकरणज्ञापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥

परीसहरिऊ दंता, धूअमोहा जिइंदिया ।

सव्वदुक्खवहीणट्ठा, एक्कमंति महेमिणो ॥ १३ ॥

(परीसहंति) मार्गाच्यवननिर्जराऽर्थे परिषोढव्याः कुत्तिपासादयः, त एव रिपवस्तत्तुल्यधर्मत्वात्परीषहरिपथः, ते, दान्ता उपशमं नीता यैस्ते परीषहरिपुद्गन्ताः । समासः पूर्ववत् । तथा धृतमोहा विक्रिसमोहा इत्यर्थः, मोहोऽज्ञानम् । तथा जितेन्द्रियाः शब्दादिषु रागद्वेषरहिता इत्यर्थः । त एव ज्ञाताः सर्वदुःखप्रक्षयार्थं शरीरमानसादौषदुःखप्रक्षयनिमित्तं, प्रकामन्ति प्रवर्तन्ते । किञ्ज्ञाताः ? महर्षयः साधव इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥

इदानीमेतेषां फलमाह—

बुकराई करिचायां, दुस्महाई सहितु य ।

केइ त्य देवलोएसु, केइ सिज्जांति नीरया ॥ १४ ॥

(बुकराईंति) एवं दुष्कराणि कृत्वौद्देशिकादित्यागादीनि, तथा दुःसहानि सहित्वा तापनादीनि, केचन तत्र देवलोकेषु सौधर्मदिषु गच्छन्तीति वाक्यशेषः । तथा केचन सिद्ध्यन्ति तेनैव भवेन सिद्धिं प्राप्नुवन्ति । वर्तमाननिर्देशः सुप्रसूय त्रिकाव्यवयवत्वज्ञापनार्थः । नीरजस्का इत्यष्टविधकर्मविप्रमुक्ता न त्वेकेन्द्रिया इय कर्मयुक्ता एवेति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥

येऽपि चैवंविधानुष्ठानतो देवलोकेषु गच्छन्ति, तेऽपि ततश्च्युता आर्यदेशेषु सुकुत्रं जन्मावाप्य शांतिं सिद्ध्यन्त्येवेत्याह—

खवित्ता पुव्वकम्माई, संजमेण तवेण य ।

सिद्धिमगमणुप्पत्ता, ताइणो परिणिव्वुमे ॥ १५ ॥ ति वेमि ।

(खवित्ति) ते देवलोकच्युताः, क्षपयित्वा पूर्वकर्माणि सावशेषाणि । केनेत्याह—संयमेनैकवृत्तयेन, तपसा च; एवं प्रवाहेण सिद्धिमार्गं सम्यग्दर्शनादिवृत्तमनुप्राप्ताः सन्तस्त्रातारः आत्मादीनां परिनिर्वृन्ति सर्वथा सिद्धिं प्राप्नुवन्ति । अन्ये तु पण्ति- (परिनिव्वुडंति) तत्रापि प्राकृतशैल्या गान्दसत्वाच्चायमेव पाठो ज्यायानिति । ब्रवीमीति पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ दश०३अ० उक्तं समासतोऽनाचरितम् । अथ विशेषतस्तदुच्यते—“आसूणी मक्खिरागं च, मिद्धपन्थायकम्मगं । उच्चोवणं च कक्कं च, तं विज्जं परिजाणिभा” ॥ १५ ॥ सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । (अस्या व्याख्या ‘धम्म’ शब्दे उच्यते)

आदर्शादौ मुखदर्शनादि करोति—

जे जिकखु मंतए अप्पाण देहइ, देहंतं वा साइज्जइ ॥ १६ ॥

जे भिक्खू अदाए अप्पाणं देहइ, देहंतं वा साइज्जइ ॥ १७ ॥

जे भिक्खू असाए अप्पाणं देहइ, देहंतं वा साइज्जइ ॥ १८ ॥

जे जिकखु मणीए अप्पाणं देहइ, देहंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥

जे भिक्खू उकुयाणाए अप्पाणं देहइ, देहंतं वा साइज्जइ ॥ २० ॥

जे जिकखु तेणे अप्पाणं देहइ, देहंतं वा साइज्जइ ॥ २१ ॥

जे जिकखु फाणिए अप्पाणं देहइ, देहंतं वा साइज्जइ ॥ २२ ॥

जे जिकखु वसाए अप्पाणं देहइ, देहंतं वा साइज्जइ ॥ २३ ॥

मत्तगो दप्पणस्स भरितो नत्थ अप्पणो मुहं पलोयति जो, ए-तस्स आणादिया दोसा । चउवहुं वा से पच्छिअं । एवं पक्किगहादिसु विसेसपदानं इमा संगहणी गाहा—

दप्पण मणि आजरणे, सत्थु दए जायणऽन्नतरए य ।

तेल्ल महु सप्पि फाणित-मज्ज वमा सुत्तमादीसु ॥ २४ ॥

दर्पणमादर्शः, स्फटिकादि मणिः, स्थानकादि आभरणं, स्वर्णगादि शस्त्रं, दकं पानीयम्, तच्च अन्यतरे कुण्डादिभाजने स्थितं, तिलादिजं तैलं, मधु प्रसिद्धं, सर्पिर्धृतं, फाणितं विड्गुमो, मज्जं मत्थादीणं, वसा, सुत्तं, मज्जे कज्जति इक्खुरस्स वा गुडिया सुत्तं सव्वे सुत्तेसु जहासंभवं अप्पणो अचक्खुविसयत्था णयणादिया देहावयवा पलोएइ कोऽर्थः—तत्थ स्वरूपं पश्यति । चोदक आह—किं तत् पश्यति ? आचार्य आह—आत्मच्छायां पश्यति । पुनरप्याह चोदकः—कथमादित्यादिनास्वरूपव्यज्जनितच्छायादिजोगं प्रमुक्त्वा अन्यतोऽपि दृश्यते ? आचार्य आह—अत्रोच्यते यथा-पञ्चरागेन्द्रनीलप्रदीपशिखानामात्मस्वरूपानुरूपा प्रभा ग्राया स्वत एव सर्वतो भवति, तथा सर्वपुद्गलव्युत्थानामात्मप्रज्ञानुरूपा ग्राया सर्वतो ज्वल्यनुपलब्धा वा इत्येतोऽन्यतोऽपि दृश्यते । पुनरपि चोदक आह—जति अप्पणो च्छायं देहति, तो कइं अप्पणा सरीरसरिस्सं वणरूपं पिच्छति ? ।

अत्रोच्यते—

भासा तु दिवा ग्राया, अभासरगता णिसिं तु कात्ताभा ।

से सव्वे भासरगत, सदेहवसा मुण्येव्वा ॥ २५ ॥

आदित्येनावजासितो दिवा अभासधरे अदीप्तिमति नृभ्यादिके छव्ये वृक्षादीनां निपतिता ग्राया ग्रायैव दृश्यते । अनिर्व्यज्जिताऽवयवा वर्णतः इयामाऽऽज्ञा तस्मिन्नेवाजासवरे छव्ये भूभ्यादिके रात्रौ निपतिता ग्राया वर्णतः कृष्णा भवति । जया पुण सव्वे व छाया दीप्तिमति दर्पणादिके छव्ये निपतिता दिवा रात्रौ वा तदा वर्णतः शरीरवर्णतः शरीरवर्णव्यज्जितावयवा च दृश्यते । सा च ग्राया सदृशी न भवति । चोदक आह—यदि ग्राया सदृशी न भवति सा कथं न भवति, किं वा तत्पश्यति ?

अत्रोच्यते—

उज्जोयफुममि तु द-प्पणमि संजुज्जते जया देहो ।

होति तथा पडिबिबं, ग्राया जइ नाससंजोगो ॥ २६ ॥

उज्जोयफुमो दर्पणः निर्मलः इयामादिविरहितः तस्मिन् जदा सरीरं अश्वं वा किञ्चि घमादि संयुज्यते तदा स्पष्टं प्रतिबिम्बं प्रतिनिभं जयति घटादीनाम्, यदा पुण स दर्पणो सामप आवरितो, भगणं वा अन्नगादिहि आवरितं तदा, तस्मिन्नेव आयरिसे पगासट्टिते देहादिसंजुक्ते गायामात्रं दिस्सइ । इदानीं सीसो पुच्छति—तं पडिबिबं ग्रायं वा को पासति ? । तत्थ भण्ति—ससमयपरसमयवत्तव्याए—

आदरिसपामिहयाओ-पलभंति रस्सी सरुवमत्रेसि ।

तं तु न जुज्जति जम्हा, पस्सति अत्ता ए रस्सीओ ॥६२॥

आत्मनः शरीरस्य वा रश्मयः परमेश्वरं विनिर्गताः तासां वा आदेशं अयःकृताः प्रतिहता रश्मयः, ता रश्मयो विष्वादिस्वरूपमुपलभन्ते । एषोऽभिप्रायोऽन्येषां परतन्त्राणाम् । जैनतन्त्रव्यवस्थिता आहुः-न युज्यते एतत्, यस्मात्सर्वप्रमाणानि आत्माधीनानि तस्मादात्मा पश्यति न रश्मयः । इदानीं पराजिप्रये तिरस्कृते स्वयङ्कः स्थाप्यते-‘उज्जोयफुल्लमि ति’ गाहा ।

परोऽर्थस्तस्यार्थस्य स्थिरीकरणार्थं पुनरप्याह-

उज्जति हु पमासफुमे, पमिबिंवं दप्पणम्मि पस्संतो ।

जस्सेव जया चरणं, सो जाया होति विंवं वा ॥ ६३ ॥

उज्जते घटते फुडप्पणाम्से दप्पणे अप्पाणं पलोपतो पमिबिंवं प्रतिरूपे णिव्वंजितावयवं पस्सति । तं च पस्संतस्स जया अम्मादीहिं अप्पाणसीजुतं भवति तदा तमेव विबं च्छाया दी-सति [विंविं] यं वा पेक्खंतस्स अम्मादी आचरणवगमे तमेव ज्ञायं विबं पस्सति णिव्वंजितावयवं प्रतिरूपमित्यर्थः ।

सोमो पुञ्जति-कम्हा सव्वे देहावयवा आदरिसे ए पेञ्जति अतो भजति-

जे आदरिसं वत्ता, देहावयवा हवन्ति णयणादी ।

तेणि तत्तुवल्लखी, पमासजोगा ए इतरेसि ॥ ६४ ॥

जुद्धिमि सरीरदेयरस्सिसु पधावितासु जे दिसि आदरिसो जितो ततो जे णयणहत्थादीं सरीरावयवादी । जे य आदरिसे ण वविया तेसि तम्मि आदरिसे ण उवल्लखी जवति । जदिय आदरिसो अम्मावगो सव्व्यागसेण संजुतो न अंधकारव्यवस्थित इत्यर्थः । [इतरेसि ति] जे आदरिसेण सह न संजुत्ता ते न तत्रो-पलच्यन्ते ।

एमेव य परविंवं, जं आदरिसे ए होइ मंजुत्तं ।

तत्थ विहो उदल्लखी, पमासजोगा अदिट्ठे वि ॥ ६५ ॥

एवमित्यवधारणे । किम्ह अवधारयितव्यम्?, यदेतदुपलब्धि-कारणमुक्तम् । अनेन उपलब्धिकारणेन यद् व्यज्यते घटादि-स्वरूपनिविध्यमादेशं सेयुज्यते । तत्रानुपलब्धिर्भवत्यात्मनोऽप-श्यतोऽपि घटादिकम् । एवं मणिमादिसु विभावयव्वं, णवरं, तेल्लज्जादिसु जरिसं विबं आगासमंतरेति तारिसमेव दीसते ।

एणसामणतरे, अप्पाणं जे उ देहते भिक्खू ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ ६६ ॥

दप्पणमणिमादीयाणं अणवरे जो अप्पाणं जोएति तस्स आणादिया य दोसा, च उल्लहं वा से पच्छिन्तं । आयसंजमं विरा-हणा य जयति, इमे य अणं य दोसा ।

गमणादीया रुवम-रुवं तु कुज्जा णिदाणमादीणि ।

वाउस-गारवकरणं, सित्तादि निरत्थगुह्माहो ॥ ६७ ॥

आदरिसादिसु अप्पाणं स्वयं ददुं विसए जुज्जामि ति पमि-गमणं करेति, अणानि स्थिणसु वा पविसति, सिद्धपुत्तो भवति । सिद्धपुत्ति या सेवति, सन्निगेण वा संजति पडिसेवति । विरुवं वा अप्पाणं ददुं गियाणं करेज्जा । आदिसहातो देवतारोहणादि चर्माकरणजोगादि वा अधिजेज्ज, सरीरपाउससं वा करेज्जा । आदरिसे वा अप्पाणो रुवं ददुं सोमामि ति गारवं करेज्जा ।

रुवेण हरिसिउं, विरुवो वा विसादेण सित्तादिसिउं मवेज्ज, तं कम्मखयणवेज्जियं निरत्थकं सागारियं दिट्ठे उद्वाहो ण एव तस्सी कामीए स अजिइदिउं सि उद्वाहं करेज्जा । धितीयमाहा-वितियपदमणप्पज्झो, सेहो अवि कोवितो च अप्पज्झो ।

विस आर्यका मज्जण-मोहातिगिच्छाए नाणमवि ॥ ६८ ॥

अणपज्झो पराधीणत्तणं ते, सेहो अवि कोवितो अजाणत्तणतो जो पुण अप्पज्झो जाणगो से इमेहिं कारणेहिं अप्पाणं आदरिसे देहति, सप्पादिविसेण अजिचूते जाहागदभयतातके वा उवट्ठिते आदरिसविज्जाए मज्झियव्वं, तत्थ आदरिसे अप्पणो पमिबिंवं गिज्ञाणस्स चाउ मज्जति, ततो पप्पपति मोहतिगिच्छाए वा देह-ति । अहवा एमे कारणा-

पुप्फण गल्लगंडं वा, मंडल दंतरोय जीह उट्ठे य ।

उक्खलुविसयद्विय वु-ट्ठिहाणि जाणट्ठ वा पेहो ॥ ६९ ॥

अक्खलुमि फुल्लं गळे वा गंरं पसुत्ति मंमलं वा दंते वा को-तिधुणदंतगादिरोगो अहवा जिज्ञाए उट्ठे वा किंचि उट्ठियं पिलगादि पयमादि अक्खलुविसयद्वियं अपिक्खंतो तिगिच्छा-णिमित्तं वुट्ठिहाणि जाणनिमित्तं वा उद्वाए देहति अप्प-सागारिए ण दोसो । नि० सू० १३ उ० ।

उपानहादिधारणम्-

“ पाणहाओ य जत्तं च, णालीअं बालवीअणं ।

परकिरियं अन्नमन्नं च, ते विज्जं परिजाणिआ ” ॥१॥
सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । (‘धम्म शब्देऽस्या व्याख्या ’)

कपाटोद्धाटनादिकरणम्-

“ जोप्पिहे ण यावपंगुणे, दारं सुएणघरस्स सजिए ।

पुट्ठेण उदाहरे वयं, ण समुत्थे णो संथरे तणं ” ॥२॥
सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । (‘ठाणघिय’ शब्दे व्याख्याऽस्य वच्यते) (अचित्तप्रतिष्ठितं सचित्तप्रतिष्ठितं वा गंधं जिघ्रति इति ‘गंध’ शब्दे वच्यते)

गात्रप्रमार्जनम्-

जे निक्खू लहुसयं सीओदगवियडेण वा उसिणोदगवि-यडेण वा हत्थाणि वा पायाणि वा कप्पाणि वा अच्छी-णि दंताणि नहाणि मुहाणि वा उच्छोलेज्ज वा पधोले-ज्ज वा उच्छोन्नंतं वा साइज्ज ॥ ७० ॥

लहुसं स्तोकं याव तिस्रि य सती सीतोदकं सीतलं उसिणो-दगं उगहं वियमं पयगतजीवं एत्थ सीतोदगवियमेहिं सपडि-वक्खेहि चउभोगेसु, ते य पढमतिया जंगा गहिया, दो हत्था हत्थाणि वा, दो पादा पादाणि वा, वत्तीसं दंता दंताणि वा, आ-सए पोसए य अणो य इंदियमुहा मुहाणि वा, उच्छोलेज्जं धो-वणं । तं पुण दोसे सव्वे य णिउज्जुत्तिविधारा इमो-

तिप्पि य सती य लहुसं, वियमं पुण होति विमतजीवं तु ।

उच्छोलेणा तु तेणं, देसे सव्वे य णायव्वा ॥ ७० ॥

गतार्था ।

आइसुमणाइसा, दुविधा देसम्मि होति णायव्वा ।

आयसं वि य दुविहा, णिकारणया य कारणया ॥ ७१ ॥

देसे उच्छोलेणा दुविहा-आइसा अणाइसा य । साधुभिराच-र्यते या सा आचीर्णा । इतरा तद्विपर्यता । अणाइसा दुविहा-कारणे णिकारणे य । जा कारणे सा दुविधा-

भत्ता मासे लेवे, कारण णिकारणे य विवरीयं ।

माणिवंधादि करेसुं, जत्तियमित्तं ति लेवेणं ॥ ८२ ॥

तत्थ जत्ता मासे मणिवंधाओ करेसुं ति असणाइणा वेवाडेण इत्था लेवामिया ते मणिवंधातो जाव धोवति, एसा भत्ता, मासे इमा, लेवे-जत्तियमेसं तु लेवेणं तिअसज्जा तिय मुत्तपुरीसा-दिणा जति सररीराऽववेवणादि गातं लेवामितं तस्स तत्तियमेसं धोवे, एसा कारणओ भणिता । णिकारणे तव्विवरीयं ति ।

एतं खलु आइणं, तव्विवरीयं भवे अणाइणं ।

चलणादी जाव सिरं, सव्वं चिय धोतिऽणाइणं ॥ ८३ ॥

भत्ता मासे लेवे य इमं आइणं, तव्विवरीयं देसे सव्वे वा सव्वं अणाइणं ।

मुहणयणचलणदंता-णकसिरा बाहुवत्थिदेसो य ।

परियट्ठाहं दुगुंओ, पत्तय उच्छोअणा देसे ॥ ८४ ॥

मुहणयणादिया ण केसिं वि डुगुंअप्रत्ययं वा देसे सव्वे वा उच्छोअणं करोतीत्यर्थः । वक्ष्यमाणषोडशभङ्गमध्यादमी अष्टौ घटमानाः, शेषा अघटमानाः ।

आइण लहुसएणं, कारण णिकारणे वऽणाइणो ।

देसे सव्वे य तथा, बहुएणेमेव अट्ठ पदा ॥ ८५ ॥

आइणलहुसएणं देसे एव प्रथमः । एष एव णिकारण-सहितो द्वितीयः, अणाचीर्णग्रहणात् तृतीयचतुर्थौ गृहीतौ, लहुसणिकारणदेसेत्यनुवर्तते । चतुर्थे विशेषः सर्वमिति वक्तव्यम्; जहा लहुस पदे चतुरो भंगा तथा बहुएण वि चउरो सव्वे अट्ठ । एवमशब्दग्रहणात् तृतीयचतुर्थपञ्चमषष्ठभङ्गविपर्यासः प्रदर्शितः । वक्ष्यमाणषोडशभङ्गक्रमेण घटमानाघटमान-भङ्गप्रदर्शनार्थं लक्षणम् ।

जत्थाऽऽइणं सव्वं, जत्थ व करणे अणाइएणं ।

जंगाण सोअसाहं, ते वज्जा सेसगा गेज्जा ॥ ८६ ॥

यस्मिन् भङ्गे आचीर्णग्रहणं दृश्यते तत्रैव यदि सर्वत्र ग्रहणं दृश्यते ततः पूर्वापरविरोधान्न दृश्यते घटते अमौ जङ्गः । यत्र वा कारणग्रहणे दृष्टे अणाचीर्णं दृश्यते असावपि न घटते । एतान् वर्जयित्वा शेषा ग्राह्याः ।

सोलसभंगरयण गाहा इमा-

आइण लहुस कारण, देसेतरे जंग सोलस इवति ।

एत्थं पुण जे गेज्जा, ते पुण वोअं समासेणं ॥ ८७ ॥

इतरग्रहणात् आइणलहुसणिकारणसव्वमिति-एते पदा व-छ्वा अमी ग्राह्याः ।

पढमे तति एकारो, वारो तह पंचमो य सत्तमओ ।

पन्नर सोलसमो वि य, परिवामी होति अट्ठाहं ॥ ८८ ॥

पढमो ततिओ एकारसो वारसो पंचमो सत्तमो य दो चरिमा य यथोद्दिष्टक्रमेण स्थापयित्वा इमं ग्रन्थमनुसरेज्जा ।

आइणलहुसएणं, कारण णिकारणे व तत्थेव ।

आइण देससव्वे, लहुसे तहिं कारणं एत्थि ॥ ८९ ॥

आइणलहुसएण कारणे इति प्रथमः । निकारणे तत्थेवेति आइणलहुसे अनुवर्तमाने निकारणं द्रष्टव्यं द्वितीयो भङ्गः । पढमवित्तिपसु देसमि अर्थो द्रष्टव्यः । पञ्चार्धेन तृतीयचतुर्थ-भङ्गौ गृहीतौ । अणाइणं तृतीये देसे, चतुर्थे सर्वं बहुसमित्यनु-वर्तते, ततियचउत्थेसु कारणं एत्थि ।

इदानीं पञ्चमादिभङ्गप्रदर्शनार्थं गाथा-

आइणं बहुएणं, कारण णिकारणे वि तत्थेव ।

अणाइण देससव्वे, बहुणा तहिं कारणं एत्थि ॥ ९० ॥

पंचमे बहुएणं आइणं कारणं तत्थेव ति आइण बहु एस अणुवट्ठमाणेसु उट्ठे निकारणं द्रष्टव्यमिति । पंचमलट्ठेसु देस-मिति अर्थाद् द्रष्टव्यमिति । सप्तमाष्टमेषु अणाइणं सप्तमे देशम्, अष्टमे सर्वं बहुसमित्यनुवर्तते, कारणं नास्त्येवेत्यर्थः ।

प्रथमभङ्गानुष्ठानार्थं शेषभङ्गप्रतिषेधार्थं चेदमाह-

आइण लहुसएणं, कारणतो देसतं अणुमादं ।

सेसाणाणुसाया, उवरिद्धा सत्त वि अदातुं ॥ ९१ ॥

आइणलहुसएणं कारणे देसे एस भङ्गो अणुमातो उवरिमा सत्त वि पडिसिद्धा भंगा ।

द्वितीयादिभङ्गप्रदर्शनार्थमिदमाह-

आइणलहुसएणं, णिकारणदेसओ जवे वित्तिवं ।

णाइणलहुसएणं, णिकारणदेसओ तट्ठो ॥ ९२ ॥

णाइणलहुसएणं, णिकारणसव्वतो चउत्थो उ ।

एवं बहुणा वि अणो, जंगा चत्तारि णायव्वा ॥ ९३ ॥

पढमं सुद्धो लहुगा, तिसु लहु उदअहं य अट्ठमए ।

एत्थिचे परिवामी, अट्ठसु भंगेसु एएसु ॥ ९४ ॥

दुगं आइणलहुसे णिकारणे सव्वतो चउत्थभंगो, एवं बहुणा वि अणो चउरो भंगा णायव्वा । पढमभंगो सुद्धो, सेसेसु इमं पच्छिस्तं-

सुत्तणिवातो वित्तिए, ततियपदमि पंचमे चेव ।

उट्ठे य सत्तमे वि य, तं सेवताणमादीणि ॥

वित्तियततियपंचमलट्ठसत्तमेसु भंगेषु सुत्तणिवातो मास-लहु, चउत्थमेषु चउलहुं तमिति । नि० सू० २ उ० । "एर-मत्ते अन्नपाणं, ण भुंजिज्ज कयाइ वि । परवत्थमयेलां वि, तं विज्जं परिजालिआ" ॥ २० ॥ सूत्र० १ भु० ६ अ० । (अस्या व्याख्या 'धम्म' शब्दे द्रष्टव्या)

मद्यमांसादिलेखनम्--

अमज्जमंसासि अमच्छरी य,

अभिकखणं निव्विगयं गया य ।

अजिक्खणं काउस्सग्गकारी,

सिज्जायजोगे पयओ हविज्जा ॥ ७ ॥

अमद्यमांसाशी भवेदिति योगः, अमद्यपोऽमांसाशी च स्थान् । एते च मद्यमांसे लोकागमप्रतीते एव । ततश्च यत् केचनाभि-दधत्यारनालापरिष्ठाद्यपि संधानादोदनाद्यपि प्राण्यङ्गत्वात् त्याज्यमिति । तदसत् । अमीषां मद्यमांसत्वायोगात् । लोकशा-स्त्रयोरप्रसिद्धत्वात्, संधानप्राण्यङ्गत्वव्यवहारोदनात् त्वसाध्वी, अतिप्रसङ्गात्, द्रवत्वस्वीकृत्यतया भूत्रपानमातृगम-नादिप्रसङ्गात्, इत्यलं प्रसङ्गेन । अक्षरगमनिकाभाप्रसङ्गात् । तथा अमत्सरी च न परसंपदद्वये च स्यात् । तथा अमीदणं पुनः पुनः पुष्टकारणाभावे, निर्विकृतिकश्च निर्गतविकृतिपरि-भोगश्च भवेत् । अनेन परिभोगोक्तविकृतीनामप्यकारणे प्रतिषेधमाह-तथा अमीदणं गमनागमनाविषु विकृतिपरिभो-गेऽपि वाच्ये । किमित्याह-कायोत्सर्गकारी भवेत् । इत्यर्थः

प्रतिकमणमकृत्वा न किञ्चिदन्यत्कुर्यात्, तदशुद्धतापत्तेरिति ।
तथा स्वाध्याययोगे वाचनाद्युपचारव्यापारे आचामाम्लादौ
प्रयत्नोऽतिशयप्रयत्नपरो भवेत्, तथैव तस्य फलवत्त्वादिपर्यय-
बन्मादादिदोषप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

किञ्च—

ए पश्चिन्नविज्ञा सयणामणाई,
सिज्जं निसिज्जं तह भत्तपणं ।

गामे कुल्ले वा नगरे व देसे,

ममत्तजावं न कहिं वि कुज्जा ॥ ८ ॥

[ए पश्चिन्नविज्ञेति] न प्रतिज्ञापयेन्मासादिकल्पपरिसमाप्तौ
गच्छन् भूयोऽप्यागतस्य ममैवेतानि दानव्यानीति न प्रतिज्ञां कार-
येद् गृहस्थम् । किमाश्रित्येत्याह-शयनाशने शय्यां निषद्यां तथा
भक्षणमिति । तत्र शयनं संस्तारकादि, आसनं पीठकादि, श-
य्या वसतिः, निषद्या स्वाध्यायादिभूमिः, तथा तेन प्रकारेण तत्-
कालावस्थौचित्येन भक्षणं खण्डखाद्यकद्राक्षापानकादि न प्र-
तिज्ञापयेत् । ममत्वदोषात् सर्वत्रैतन्निषेधमाह । ग्रामे शालिग्रा-
मादौ, कुले वा श्रावककुलादौ, नगरे साकेतादौ, देशे वा म-
ध्यदेशादौ, ममत्वभावं ममदमिति स्नेहं मोहं न कीचदुपकर-
णादिष्वपि कुर्यात्, तन्मूलत्वाद् दुःखादीनामिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥
दश० २२७॥ (रोमकृन्तनम् 'रोम' शब्दे निषेत्स्यते) "सीसे परो
दीहाइ बाढाई दीहाइ रोमाई दीहाइ भमुहाई दीहाइ कक्खरोमा
ई दीहाइ वत्थिरोमाई कप्पेज्ज वा संठवेज्ज वाणो ते साइए णो ते
नियमे " आचा० (वमनविरेचनादिकरणं 'वमन' शब्दे वक्ष्यते)

वस्त्रधावनादिकरणम्—

" धोअणं रयणं चेव, वत्थीकम्म विरेयणं ।

वमणं जणपलीमथं, ते विज्जं परिजाणिआ ॥ १२ ॥

गन्धमल्लसिण्णं च, दंतपक्खालणं तथा ।

परिग्गहित्थिकम्मं च, ते विज्जं परिजाणिआ " ॥ १३ ॥

सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । (अनयोर्व्याख्या 'धम्म' शब्दे)

विपर्ययदर्शने—

आदाय वंचने च, आमुपन्ने इमं वयं ।

अस्मि धम्मे अणायारं, नायरेज्ज कयाइ वि ॥ १ ॥

आदाय गृहीत्वा, किं तद् ? ब्रह्मचर्यं सत्यतपोभूतदयेन्द्रियनि-
रोधलक्षणम् । तदर्थं अनुष्ठायते यस्मिन्मौनीन्द्रप्रवचने ब्रह्म-
चर्यमित्युच्यते । तदादायाऽऽशुप्रश्नः पटुप्रश्नः, सदसद्विवेकज्ञश्च ।
कत्वाप्रत्ययस्योत्तरक्रियासव्यपेक्षित्वात् तामाह—इमां सम-
स्ताध्ययनेनाभिधीयमानां प्रत्यक्षासन्नभूतां वाचमिदं शाश्व-
तमेवेत्यादिकां कदाचिदपि नाचरेद् नाभिदध्यात्, तथाऽस्मिन्
धर्मे सर्वज्ञप्रणीते व्यवस्थितः सन् अनाचारं सावधानमुद्यत-
रूपं न समाचरेन्न विदध्यादिति संबन्धः । यदि वा ऽऽशुप्रश्नः स-
र्वज्ञः प्रतिसमयं केवलज्ञानदर्शनापयोगित्वात् तत्सम्बन्धिनि-
धर्मे व्यवस्थित इमां वक्ष्यमाणां वाचमनाचारं च कदाचि-
दपि नाचरेत् । इति श्लोकार्थः । तत्रानाचारं नाचरेदित्युक्तम् ।
अनाचारश्च मौनीन्द्रप्रवचनात् अपरोऽभिधीयते । मौनीन्द्रप्र-
वचने तु मोक्षमार्गहेतुतया सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यात्मकम्, स-
म्यग्दर्शनं तु तत्त्वार्थब्रह्मानुरूपं, तत्त्वं तु जीवाजीवपुण्यपापा-
श्रवबन्धसंहरनिर्जरात्मोत्तात्मकम् । तथा धर्माधर्माकाशपुल-
जीवकालात्मकं द्रव्यं नित्यानित्यस्वभावं, सामान्यविशेषा-
त्मकोऽनाद्यपर्यवसानश्चतुर्दशरज्ज्वात्मको लोकस्तत्त्वमिति ।
ज्ञानं तु मतिधृतावधिग्रन्थपर्यायकेवलस्वरूपं पञ्चधा । चा-

रित्रं सामायिकं छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धीयसूक्ष्मसंप-
राययथाऽऽख्यातरूपं पञ्चधैव । मूलोत्तरगुणभेदतो वाग्नेकधे-
त्येवं व्यवस्थिते मौनीन्द्रप्रवचने न कदाचिदनीदृशं जगदिति
कृत्वाऽनाद्यपर्यवसाने लोके सति दर्शनाचारप्रतिपक्षभूतमना-
चारं दर्शयितुकाम आचार्यो यथावस्थितलोकस्वरूपोद्घाटन-
पूर्वकमाह—

अणादियं परिन्नाय, अणवदगोति वा पुणो ।

सासयमसासते वा, इति दिट्ठिं न धारए ॥ २ ॥

(अणादियमित्यादि) नास्य चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य लोकस्य
धर्माधर्मादिकस्य वा द्रव्यस्यादिः प्रथमोत्पत्तिर्विद्यते इत्य-
नादिकस्तमेवैतत् परिज्ञाय प्रमाणतः परिच्छिद्य, तथाऽनवदग्रम-
पर्यवसानं च परिज्ञायोभयात्मकव्युदासैकनयदृष्ट्याऽवधारणा-
त्मकं प्रत्ययमनाचारं दर्शयति—शश्वत्तजवतीति शाश्वतं नित्यम्,
सांख्यजिप्रायेणाप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावम् । स्वदर्शने चानु-
यायिनं सामान्यांशमवलम्ब्य धर्माधर्माकाशादिष्वनादित्वम-
पर्यवसानत्वं चोपलभ्य, सर्वमिदं शाश्वतमित्येवैतत्तां दृष्टिं ना-
वधारयेदिति; एवं पक्षं न समाश्रयेत् । तथा विशेषपक्षमाश्रि-
त्य वर्तमाननारकाः समस्तैक्यन्तीति एतच्च सूत्रमङ्गीकृत्य यत्त-
त्सर्वमनित्यमित्येवैतत्तत्तौकदर्शनाभिप्रायेण च सर्वमशाश्वतम-
नित्यमित्येवैतत्तां च दृष्टिं न धारयेदिति । किमित्येकान्तेन
शाश्वतमशाश्वतं वाऽस्तीत्येवैतत्तां दृष्टिं न धारयेदित्याह—

एहिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारो ए विज्जानि ।

एहिं दोहिं ठाणेहिं, अणायारं तु जाणए ॥ ३ ॥

(एतेहिं दोहिमित्यादि) सर्वं नित्यमेवानित्यमेव चैताज्यां
द्राज्यां स्थानाज्यामभ्युपगम्यमानाभ्यामनयोर्वा पक्षयोर्व्यव-
रणं व्यवहारो श्लोकस्यैदिकामुष्मिकयोः कार्ययोः प्रवृत्तिनिवृत्ति-
लक्षणो न विद्यते । तथाहि—अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावं सर्वं
नित्यमित्येवं न व्यवहियते । प्रत्यक्षेणैव नवपुराणादिज्ञावेन प्र-
ध्वंसाभावेन वा दर्शनात्तथैव च लोकस्य प्रवृत्तेरामुष्मिकेऽपि
नित्यत्वान्मनोबन्धमोक्षाद्यज्ञावेन दीक्षाधर्मनियमादिकमनर्थ-
कमिति न व्यवहियते, तथैकान्तानित्यत्वेनापि न लोको धनप्रा-
न्यघटपटादिकमनागतजोगार्थं संगृहीयात् । तथाऽमुष्मिके-
ऽपि कृणिकत्वादात्मनः प्रवृत्तिर्न स्यात् । तथा च दीक्षाविहारा-
दिकमनर्थकम् तस्मादित्यादित्यात्मकस्याद्वैदे सर्वव्यवहारप्रवृ-
त्तिः, अतएव तयोर्नित्यानित्ययोरेकान्तत्वेन समाश्रियमाणयोरैहि
कामुष्मिककार्यविध्वंसरूपमनाचारमौनीन्द्रागमबाह्यरूपं विजा-
नीयात् । तुशब्दो विशेषणार्थः । कथञ्चिन्नित्यानित्ये वस्तुनि स-
ति व्यवहारो युज्यत इत्येतद्विशिनष्टि । तथाहि—सामान्यमनवयि-
नमंशमाश्रित्य 'स्यान्नित्यम्' इति जयति । तथा विशेषांशं प्रति-
क्षणमन्यथा च नवपुराणादिदर्शनतः 'स्यान्नित्यम्' इति भव-
ति । तथोपाद्व्ययध्रौध्याणि चाहर्हदर्शनाश्रितानि व्यवहाराणि
भवन्ति । तथा श्लोकम्—“घटमौक्षिसुवर्णार्थी, नाशोत्पादस्थितिः
स्वयम् । शोकप्रमोदमाध्यस्थ्यं, जनो याति सहेतुकम् ॥ ” इ-
त्यादि । तदेवं नित्यानित्यपक्षयोर्व्यवहारो न विद्यत, तथाऽनयो-
रेवानाचारं विजानीयादिति स्थितमिति ।

तथाऽन्यमप्यनाचारं प्रतिषेधुकाम आह—

समुच्छिंहिति सत्थारो, सव्वे पाणा अणेलिसा ।

गंठिगा वा जविस्संति, मासयंति य एणो वदे ॥ ४ ॥

[समुच्छिर्हितीत्यादि] सस्यभिरवशेषतयोच्छेत्स्यन्मुच्छेदं या-
स्यन्ति कृत्यं प्राप्स्यन्ति, सामस्येनोत्प्राप्तयेन सेत्स्याति वासि-
क्षि यास्यन्ति । के ते?, शास्तरस्तीर्थकृतः सर्वज्ञाः, तच्छासनप्र-
तिपन्ना वा, सर्वे निरवशेषाः सिद्धिगमनयोग्याः, तत्तद्योत्सन्न-
भयं जगत्स्यादिति वृक्षतर्काभिमानप्रहृष्टीता युक्ति चाभिध-
ति । जीवसङ्गावे सत्यप्यपूर्वोत्पादाभावाद्जन्यस्य च सिद्धिग-
मनसंभवात्, काव्यस्य चाऽऽनन्त्यादनाचारतासिद्धिगमनसंजवेन
तद्योपपत्तेरपूर्वाभावाद्जन्योच्छेद इत्येवं नो वदेत् । तथा
सर्वेऽपि प्राणिनो जन्तवोऽनीदृशा विसदृशाः सदा परस्पर-
विवर्तका एव, न कथञ्चित्तेषां सादृश्यमस्तीत्येवमप्येकान्तेन नो
वदेत् । यदि वा सर्वेषां भव्यानां सिद्धिसङ्गावे विशिष्टाः सं-
चारेऽनीदृशा अभव्या एव भवेयुरित्येवं च नो वदेत् । युक्ति
चोत्तरं वदयति । तथा कर्मात्मको ग्रन्थो येषां विद्यते ते प्र-
न्थिका इति, ग्रन्थिकाः सर्वे प्राणिनः कर्मग्रन्थोपेता एव भवि-
ष्यन्तीत्येवमपि नो वदेत् । इदमुक्तं भवति—सर्वेऽपि प्राणिनः
सेत्स्यन्त्येव, कर्मावृता वा सर्वे जविष्यन्तीत्येवमेकमपि पक्क-
मेकान्तिकं नो वदेत् । यदि वा ग्रन्थिका इति । ग्रन्थिकसत्त्वा भ-
विष्यन्तीति ग्रन्थिजेदं कर्तुमसमर्था भविष्यन्तीत्येवं च नो व-
देत् । तथा शाश्वता इति । शास्तरः सदा सर्वकाले स्थायि-
नस्तीर्थकश जविष्यन्ति, न समुच्छेत्स्यन्ति नोच्छेदं यास्य-
न्तीत्येवं नो वदेदिति ।

तदेवं दर्शनाचारवादिनेषां धाङ्मात्रेण प्रदर्श्याधुना युक्ति
दर्शयितुकाम आह—

एण्हिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारो ण विज्जति ।

एण्हिं दोहिं ठाणेहिं, अणायारं तु जाणए ॥ ५ ॥

(एण्हिं इत्यादि) एतयोरनन्तरोक्तयोर्द्वयोः स्थानयोस्तद्यथा शा-
स्तरः कृत्यं यास्यन्तीति शाश्वता वा भविष्यन्तीति । यदि वा सर्वे
शास्तरस्तद्दर्शनप्रतिपन्ना वा सेत्स्यन्ति शाश्वता वा भविष्यन्ति ।
यदि वा सर्वे प्राणिनो ह्यनीदृशाः विसदृशाः सदृशा वा, तथा प्र-
न्थिकसत्त्वास्तद्वहिता वा जविष्यन्तीत्येवमनयोः स्थानयोर्व्यवह-
रणं व्यवहारस्तद्वस्तित्वे युक्तेरभावाच्च विद्यते । तथाहि—यत्तावदु-
क्तं, सर्वे शास्तरः कृत्यं यास्यन्त्येव इति । एतदयुक्तम् । कृत्यनिबन्ध-
नस्य कर्मणो भावात्सिद्धान्तं कृत्याभावो न, भवस्थकेवल्यपेक्षयेद्-
मभिधीयते । तदय्यनुपपन्नम् । यतोऽनाद्यनन्तानां कैवल्यिनां सङ्गा-
धात् प्रवाहापेक्षया तदनावाजावः । यदय्युक्तम्—पूर्वाया भावे सि-
द्धिगमनसङ्गावेन च व्ययसङ्गावाद्भव्यशून्यं जगत् स्यात् । इत्ये-
तदपि सिद्धान्तपरमार्थावेदिनो वचनम् । यतो भव्यराशे राक्षान्ते
जविष्यत्कालस्य वाऽऽनन्त्यमुक्तम्, तच्चैवमुपपद्यते—यदि कृत्यो न
जयति, सति च तस्मिन्नानन्त्यं न स्यात्, नापि चावश्यं सर्वस्यापि
भव्यस्य सिद्धिगमनेन भाव्यमित्यामन्याङ्गव्यानां तत्सामर्थ्यभा-
वाद् योग्यदलिकप्रतिमावसदनुपपत्तिरिति । तथा नाऽपि शाश्व-
ता एव, जवस्थकेवल्यिनां शास्तृणां सिद्धिगमनसङ्गावात्, प्रवा-
हापेक्षया शाश्वतत्वमेव । अतः कथञ्चित् शाश्वताः कथञ्चिदशा-
श्वता इति । तथा सर्वेऽपि प्राणिनो विविचकर्मसङ्गावानानाग-
तिजातिशरीराङ्गोपाङ्गादिस्मग्नितत्त्वादनीदृशा विसदृशाः, त-
द्योपयोगासंख्येयप्रदेशत्वामूर्तत्वादिभिर्धर्मैः कथञ्चित्सदृशा इ-
ति । तथोल्लसितसङ्घर्षतया केचिद्भिन्नग्रन्थयोऽपरे च तथाविध-
परिणामाभावाद् ग्रन्थिकसत्त्वा एव भवन्तीत्येवं व्यवस्थिते
नैकान्तेनैकान्तपक्षो भवतीति प्रतिषिद्धः । तदेवमतयोरेव द्वयोः

स्थानयोरुक्तनीत्या नानाऽऽचारं विजानीयादिति स्थितम् । अपि
च । आगमेऽनन्तानन्तास्वप्युःसर्पिण्यवसर्पिणीषु भव्यानामनन्त-
भाग एव सिध्यतीत्ययमर्थः प्रतिपाद्यते । यदा चैवंभूतं तदाऽऽ-
नन्त्यं, तत्कथं तेषां कृत्यः? युक्तिरप्यत्र संबन्धिशब्दाद्येती—मुक्तिः
संसारं विना न भवति, संसारोऽपि न मुक्तिमन्तरेण, ततश्च
भव्योच्छेदे संसारस्याप्यभावः स्यादतोऽभिधीयते—नानयोर्द्व-
वहारो युज्यत इति ।

अधुना चारित्राचारमङ्गीकृत्याह—

जे केइ खुद्गा पाणा, अदुवा संति महालया ।

सरिसं तेहिं ति वेरंति, असरिसं ती य एो वदे ॥ ६ ॥

(जे केइ इत्यादि) ये केचन कृच्छकाः सत्याः प्राणिन एकेन्द्रिय-
चीन्द्रियादयोऽल्पकाया वा पञ्चेन्द्रियाः । अथवा महालया महा-
कायाः सन्ति विद्यन्ते, तेषां कृच्छकाणामल्पकायानां कुन्धादीनां,
महानालयः शरीरं येषां ते महात्रयाः हस्तादयः तेषां च, व्या-
पादने सदृशं वैरमिति वज्रं कर्म, विरोधवर्तणं वा वैरं, सदृशं स-
मानं तुल्यप्रदेशत्वात्सर्वजन्तुनामित्रेयमेकान्तेन नो वदेत् । तथा
विसदृशमसदृशं तद्व्यापत्तौ वैरं कर्मबन्धो वा इन्द्रियविक्रान-
कायानां विसदृशत्वात्सत्यपि प्रदेशतुल्यत्वे न सदृशं वैरमित्ये-
वमपि नो वदेत् । यदिह वध्यापेक्ष एव कर्मबन्धः स्यात्ततः
तत्तद्वशात्कर्मणोऽपि सादृश्यमसादृश्यं वा वक्तुं युज्यते, न च
तद्वशादेव बन्धः, अपि त्वध्यवसायवशादपि । ततश्च तीव्राध्यव-
सायिनोऽल्पकायसत्त्वव्यापादनेऽपि महद्वैरम्, अकामस्य तु
महाकायसत्त्वव्यापादनेऽपि स्वल्पमिति ।

एतदेव सूत्रेण दर्शयति—

एण्हिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारो ण विज्जइ ।

एण्हिं दोहिं ठाणेहिं, अणायारं तु जाणए ॥ ७ ॥

(एण्हिं इत्यादि) आभ्यामनन्तरोक्ताभ्यां स्थानाभ्यामन-
योर्वा स्थानयोरल्पकायमहाकायसत्त्वव्यापादनापादितकर्मब-
न्धसदृशत्वासदृशत्वयोर्व्यवहारं व्यवहारो निर्युक्तिकत्वाच्च यु-
ज्यते । तथाहि—न बध्यस्य सदृशत्वमसदृशत्वं सैकमेव कर्मबन्ध-
स्य कारणम्, अपि तु यथकस्य तीव्रभावो मन्दभावो हानभा-
वोऽज्ञानभावा महावीर्यत्वमल्पवीर्यत्वं चेत्येतदपि । तदेवं
वध्यवधकयोर्विशेषात् कर्मबन्धविशेष इत्येवं व्यवस्थिते व-
ध्यमेवाश्रित्य सदृशत्वासदृशत्वव्यवहारो न विद्यते इति । तथा
तयोरेव स्थानयोः प्रवृत्तस्थानाचारं जानीयादिति । तथाहि—य-
जीवसाम्यात्कर्मबन्धसदृशत्वमुच्यते । तदयुक्तम् । यतो नहि जी-
वव्यापस्या हिंसोच्यते, तस्य शाश्वतत्वेन व्यापादयितुमशक्य-
त्वात्, अपि त्विन्द्रियादिव्यापस्या । तथा चोक्तम्—“पञ्चेन्द्रिया-
णि त्रिविधं बलं च, उच्छ्वासनिःश्वासमथान्यदायुः प्राणा दशौ-
ते भगवद्भिरुक्ता—स्तेषां वियोगीकरणं तु हिंसा ॥” इत्यादि । अ-
पि च—जावसव्यपेक्षस्यैव कर्मबन्धोऽप्युपेतुं युक्तः । तथाहि—वैद्य-
स्यागमसव्यपेक्षस्य क्रियां कुर्वतो यद्यप्यातुरविपत्तिर्भवति, त-
थापि न वैरानुबद्धो जयेद्, दोषाभावात् । अपरस्य तु सर्पबुद्ध्या
रज्जुमपि प्रतो जावदोषात्कर्मबन्धः, तद्रहितस्य तु न बन्ध इति ।
उक्तं चागमे—“उच्छादित्यग्निमयाण” इत्यादि । तदनुबलमस्याख्यान-
कं तु सुप्रसिद्धमेव । तदेवंविधवध्यवधकभावापेक्षया स्यात्
सदृशत्वं, स्यादसदृशत्वमिति, अन्यथाऽनाचार इति ।

पुनरपि चारित्रमङ्गीकृत्याऽऽचारविषयानाचारचारौ प्रतिपाद-

यितुकाम आह—

आहाकम्पाणि भुंजति, अणुवलिने सकम्मुणा ।

उवलितेति जाणिज्जा, अणुवलिनेति वा पुणो ॥ ८ ॥

साधुभजनकारणमादायाऽऽश्रित्य कर्मणाध्याकर्मणि, तानि तु व-
त्सभोजनवसत्यादी-युच्यन्ते । एतान्याध्याकर्मणि ये नुज्जते एतैरु-
पभोगं ये कुर्वन्ति, अन्योन्यं परस्परं तान् स्वकीयेन कर्मणोपल्लिप्तान्
विजानीयादित्येवं नो वदेत्, तथाऽनुपल्लिप्तानिति वा नो वदेत् ।
एतदुक्तं भवति—आध्याकर्मणि भुनोपदेशेन शुक्रमिति कृत्वा
भुज्जानः कर्मणा नोपल्लिप्यते, तदाऽऽध्याकर्मोपभोगेनावश्यतया
कर्मबन्धो भवत्येवं नो वदेत् । तथा भुनोपदेशमन्तरेणाहार-
गृह्याऽऽध्याकर्मभुज्जानस्य तन्निमित्तकर्मबन्धसदृशत्वासदृशत्व-
योर्व्यवहारं व्यवहारो नियुक्तिः कृत्वा युज्यते । तथाहि—
न वध्यस्य सदृशत्वासदृशत्वयोर्व्यवहारं व्यवहारो नियुक्ति-
कृत्वा युक्तं सदृशत्वम्, अतोऽनुल्लिप्तानपि नो वदेत् । यथाऽव-
स्थितमानी-प्रागमज्ञस्य त्वेवं युज्यते वक्तुमाध्याकर्मोपभोगेन
स्यात्कर्मबन्धः, स्याद्वेति । यत उक्तम्—“ किञ्चिच्चतुर्दं कल्प-
भ-कल्पं वा स्यादकल्पमपि कल्पम् । गिरः शय्या वस्त्रं, पात्रं वा
ज्येष्ठाय वा ॥ १ ॥ ” तथाऽयैरप्यभिहितम्—“ उत्पद्येत हि
साऽऽवस्था, देशकालाभ्यान् प्राप्ति । यस्यामकार्यं कार्यं स्यात्,
कर्म कार्यं च वर्जयेत् ” ॥ २ ॥ इत्यादि ॥ ८ ॥

किमियेवं स्याद्वाहः प्रतिपाद्यते इत्याह—

एण्हिं दोहिं णणोहिं, ववहारो ण विजई ।

एण्हिं दोहिं णणोहिं, अणायारं तु जाणए ॥ ९ ॥

(एण्हिं दोहिमित्यादि) आन्यां द्वाभ्यां स्थानाज्यामाश्रिताज्या-
मनयोर्व्यवस्थानयोराध्याकर्मोपभोगेन कर्मबन्धाभावाभावभूतयो-
र्व्यवहारो न विद्यते । तथाहि—यद्यवश्यमाध्याकर्मोपभोगेनैका-
न्तेन कर्मबन्धोऽनुपगम्येत, एवं चाहाराजनेनापि कचित्सुत-
रामनर्थोदयः स्यात् । तथाहि—सुतप्रणीतो न सम्यगीर्यो-
पधं शोधयेत्, ततश्च वज्रं प्राणयुग्ममर्दमपि कुर्यात् । भूच्छा-
दिसद्भावतया देहपाते सति अवश्यं जावी वसादिव्याघातोऽ-
कालमरणे चाविरतिरङ्गीकृता भवति, अर्तध्यानापत्तौ च तिर्यग्मा-
तिरिति । आगमश्च—“ सव्वत्थ संजमं संजमाओ अण्णमेव र-
क्खेज्जा ” इत्यादिनाऽपि तदुपभोगे कर्मबन्धाभाव इति । त-
थाहि—आध्याकर्मण्यपि निष्पाद्यमाने षड्जीवनिर्कायबन्धः, त-
द्वधे च प्रतीतः कर्मबन्ध इत्यतोऽनयोः स्थानयोरेकात्तेनाश्रीय-
माणयोर्व्यवहारं व्यवहारो न युज्यते । तथाऽऽभ्यामेव स्थानाज्यां
समाश्रिताभ्यां सर्वमनाचारं विजानीयादिति स्थितम् ।

पुनरप्यन्यथा दर्शनं प्रति चागमानाचारं दर्शयितुमाह—

यदि वा योऽयमनन्तरमाहारः प्रदर्शितः स सति शरीरे भव-
ति । शरीरं च पञ्चधा, तस्य चोदारिकादेः शरीरस्य भेदाज्जैदं
प्रतिपादयितुकामः पूर्वपक्षद्वारेणाह—

जमिदं उरालमाहारं, कम्मगं च तद्देव य ।

सव्वत्थ वीरियं अत्थि, एत्थि सव्वत्थ वीरियं ॥ १० ॥

(जमिदमित्यादि) यदिदं सर्वजनप्रत्यक्षमुदारैः पुत्रैर्निर्वृत्त-
मौदारिकमेतदेवोदाहृतं निस्सारत्वात् । एतच्च तिर्यग्मनुष्याणां
भवति । तथा चतुर्दशपूर्वविदा कचित्संशयादायाद्विद्यत इ-
त्याहारकम् । एतदग्रहणाच्च वैक्रियोपादानमपि दृष्टव्यम् । तथा क-
र्मणा निर्वृत्तं कामणम्, एतत् सहचरितं तैजसमपि प्राणम् । औ-

दारिकवैक्रियाहारकाणां प्रत्येकं तैजसकामेणाभ्यां सह युगप-
दुपलब्धेः कस्यचिदेकत्वाशङ्का स्यादतस्तदपनोदार्थं तदभि-
प्रायमाह—तदेव तद्यदेवौदारिकं शरीरं, त एव तैजसकामेण
शरीरं । एवं वैक्रियाहारकयोरपि वाक्यम् । तदेवंभूतां संज्ञां नो
निवेशयेदित्युत्तरश्लोके क्रिया । तथैतन्नामात्यन्तिको भेद इत्ये-
वंचतुतामपि संज्ञां नो निवेशयेत् । युक्तिश्चात्र—यद्येकात्तेनाभेद
एव, तत इदमौदारिकमुदारपुल्लानिष्पन्नं, तथैतत्कर्मणा निव-
र्तितं कामेण, सर्वस्यैतस्य संसारचक्रबालस्य भ्रमणस्य करण-
चूतं तेजोद्वयेर्निष्पन्नं तेज एव तैजसम्, आहारपत्तिनिमित्तं तै-
जसस्य निमित्तं चेत्येवं जेदेन संज्ञानिरुक्तं कार्यं च न स्यात् ।
अथात्यन्तिको जेद एव, ततो घटवद्विषयोर्देशकालयोरप्युप-
लब्धिः स्यात् । न नियता युगपदुपलब्धिरित्येवं च व्यवस्थिते
कथञ्चिदेवोपलब्धेरभेदः, कथञ्चिच्च संज्ञाभेदाज्जैद इति स्थितम् ।
तदेवमौदारिकादीनां शरीराणां जेदामेवौ प्रदर्शयितुकामः पूर्वपक्षं श्लोकपञ्चा-
केन दर्शयितुमाह—(सव्वत्थ वीरियमित्यादि) सर्वं सर्वत्र वि-
द्यत इति कृत्वा साहस्यभिप्रायेण सत्त्वरजस्तमोरूपस्य प्रधान-
स्यैकत्वात्तस्य च सर्वस्यैव कारणत्वात्, अतः सर्वं सर्वात्मक-
मित्येवं व्यवस्थिते घटपटाद्यवयवस्य व्यक्तस्य वीर्यं शक्तिर्विद्य-
ते । सर्वस्यैव हि व्यक्तस्य प्रधानकार्यत्वात्कार्यकारणयोश्चैकत्वा-
दतः सर्वस्य सर्वत्र वीर्यमस्तीत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत् । (अणे-
गतवायं शब्देऽत्रैव भागे अग्रतनी साहस्यमतनिरासनपरा युक्तिः
वदयते) सूत्र० २ श्रु० ५ अ० (“ एत्थि लोप अलोप वा, उणेवं सरणं
णिवेसरं ” इत्यादि सूत्राणि ‘ अत्थिवायं ’ शब्देऽग्रे प्रदर्शयिष्यन्ते)
आघतोऽभोगानाजोगसेविताथमाह—

से य जाणमजाणं वा, कहुं आहम्मियं पयं ।

संचरे खिप्पमप्पाणे, वीर्यं तं न समायरे ॥ ११ ॥

स साधुर्जनभजानन् वा अजोगतोऽनाभोगतश्चेत्यर्थः । कृत्वा
अधार्मिकं पदम्, कथञ्चिद्वागद्वेषाज्यां सुलोत्तरगुणविराधनामि-
ति ज्ञावः । संचरेत्किंप्रमात्मानं भावतो निवर्त्यालोचनादिना प्रका-
रणं, तथा द्वितीयं पुनस्तन्न समाचरेदनुबन्धदोषादिति सूत्रार्थः ।
एतदेवाह—

अणायारं परक्कम् नेव गूढे न निह्वे ।

सुइं सया वियरुभावे, असंसत्तां जिइदिए ॥ १२ ॥

अनाचारं सावययोगं पराक्रम्याऽऽसेव्यं गुरुसकाशे आलोच्य-
न्नेव गूढयेत, न निह्वीत । तत्र गूहं किञ्चित्कथनम्, निह्व
पकान्ताऽपलापः । किंविशिष्टः सन्नित्याह—शुचिरकलुषमतिः,
सदा विकटभावः प्रकटभावः, असंसक्तोऽप्रतिबद्धः, काचिज्जि-
तेन्द्रियो जितेन्द्रियप्रमादः सन्निति । दश० ८ अ० (सिद्धान्तपा-
ठको न कदाचिदप्यनाचारीति ‘ नैदिसेण ’ शब्दे उदाहरणरूपत-
या वर्णयिष्यते । तथा त्रिविधोऽनाचारः ‘ संकिळेस ’ शब्दे वदयते)
अणायारज्जाण-अनाचारध्यान-न० । न आचारोऽनाचारः ।

नमः कुत्सार्थत्वाद् दुष्टाचारस्य ध्यानमनाचारः । दुर्ध्याने,
वद्वरदावं ध्यायतः कोङ्कणसाधोरिव, देवानामनागमनादुत्पन्न-
जितुकामस्यापाठसूरेरिव वा कुध्याने, आतु० ।

अणायाराइ (ण) अनात्मवादिन्—पु० । आत्मानं वदितुं शी-
घ्रमस्येति । यः पुनरेवंभूतमात्मानं नाभ्युपगच्छति सोऽनात्मवा-
दी । आत्मानमनन्युपगन्तारि नास्तिके, सर्वव्यापिने नियं कृति-
कं वाऽऽमानमन्युपगन्तारि, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

अणायवि (ण)-अनातापिन्-पुं० । न आतापयति । आतापनां शीतादिसहनरूपं करोतीत्यनातापी । मन्दभ्रष्टत्वात्परीषहासहिष्णौ, स्था० ५ ग० २ उ० ।

अणारंज-अनारम्भ-पुं० । जीवानुपधाते, भ० ८ श० १ उ० । जीवानुपद्रवे, “सत्तविहे अणारंभे पणसे । तं जहा-पुढविका-इयअणारंभे जाव अजीवकायअणारंभे ” स्था० ७ ग० । न विद्यते सावद्य अरम्भो येषां ते तथा । सावद्ययोगरहितेषु, “अपरिगहो अणारंजा, भिक्षु ताणं पारिवप ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

अणारंभजीवि (ण)-अनारम्भजीविन्-पुं० । आरम्भः सावद्यानुष्ठानं प्रमत्तयोगो वा, तद्विपर्ययेण त्वनारम्भः, तेन जीवितुं शीलं येषां ते अनारम्भजीविनः । समस्तारम्भनिवृत्तेषु यतिषु, आचा० ।

आवंतिण् आवंतिद्वयोर्वांसि अणारंजजीविण् तेषु चैव मणारंभजीवी एत्थोवरणं तं भोसमाणे ॥

यावन्तः केचन लोके मनुष्यलोकेऽनारम्भजीविनः, आरम्भः सावद्यानुष्ठानं प्रमत्तयोगो वा । उक्तं च-“आयाणे णिक्खेवे, जासु समोयगणगमणादि । सव्वो पमत्तजोगो, समणस्स वि होइ अरंजो ” ॥ १ ॥ तद्विपर्ययेण त्वनारम्भस्तेन जीवितुं शीलमेषामित्यनारम्भजीविनो यतयः । समस्तारम्भानिवृत्तास्तेष्वेव गृहिषु पुत्रकलत्रस्वशरीराद्यर्थमारम्भप्रवृत्तेष्वनारम्भजीविनो भवन्ति । एतदुक्तं भवति-सावद्यानुष्ठानप्रवृत्तेषु गृहस्थेषु देहसाधनार्थमनवचारम्भजीविनः साधवः पङ्काधारपङ्कवाशिर्हेषा एव भवन्ति । यद्येवं ततः किमित्याह-(एत्थोवरणं इत्यादि) अत्रास्मिन्सावधारम्भे कर्त्तव्ये उपरतः संकोचितगाम्रः । अत्र चार्हते धर्मे व्यवस्थितः उपरतः पापारम्भात् किं कुर्यात् ? स तत्सावद्यानुष्ठानायान्तर्कर्म जोषयन् कृपयन् मुनिभावं भजत इति । आचा० ।

अणारंजट्टाण-अनारम्भस्थान-न० । असावधारम्भस्थाने, “एतमिच्छे असाहू तत्थ णं जा सा सव्वतो विरई एसठाणे अणारंभठाणे अरिए ” सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

अणारब्ध-अनारब्ध-त्रि० । केवलजिर्विशिष्टमुनिभिर्वाऽनाधीर्णैः, “आरंभे जं चऽणारंभे अणारब्धं च ण आरंभे ” आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

अणाराहय-अनाराधक-त्रि० । विराधके, “अणायवी अस्समिप धम्मस्स अणाराहयं जवइ ” स्था० ४ ग० ३ उ० ।

अणारिय-अनार्य-पुं० । न आर्योऽनार्यः । अज्ञानावृत्तत्वात्-सदनुष्ठायिनि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । पापात्मके, भ० ३ श० ६ उ० । सूत्र० । अकार्यकर्मकारिणि, नि० चू० १७ उ० । धर्मसंज्ञारहिते, शिष्टसंमतनिखिलव्यवहारे वा क्षेत्रे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । तच्च-

सगं जवणं सवरं बन्वरं-कायमुहुंहुगोडुपकणया ।

अरवागहूणरोमयं-पारसखसखासिया चैव ॥ १ ॥

पुंवलियलकुसवोक्कसं-जिह्वंथपुलिंदकौंचजमरुत्ता ।

कात्रोयचीणचुंचुयं-मालवदविमा कुलत्था य ।

कैकयकिरायहयमुहं-खरमुहगयतुरगमिदयमुहा य ।

हयकजा गयकजा, अक्के वि अणारिया बहवे ॥ ३ ॥

शकाः, यवनाः, शवराः, बर्बराः, कायाः, मुहयमाः, उड्डाः, गोड्डाः, पक्कणकाः, अरवागाः, हूणाः, रोमकाः, पारसाः, खसाः, खासिकाः, दुम्बिलकाः, लकुशाः, वोक्कसाः, भिल्लाः, आन्धाः, पुत्तिन्दाः, कौञ्जाः, भ्रमरस्ताः, कापोतकाः, चीनाः, चुञ्चुकाः, मालवाः, छविडाः, कुशार्थाः, कैकेयाः, किराताः, इयमुखाः, खरमुखाः, गजमुखाः, तुरङ्गमुखाः, मिण्डकमुखाः, इयकर्णाः, गजकर्णाध्यायेते देशा अनार्याः । अन्येऽपि देशा अनार्याः । प्रव० २७४ द्वा० । न केवलमेत एव किन्त्वपरेऽप्येवं प्रकारा बहवोऽनार्या देशाः प्रश्रव्याकरणादिग्रन्थोक्ता विज्ञेयाः ।

तथाच सूच्यते--

बहवे मिलिक्खुजाई, किं ते ? सका जवणा सवरबन्वरगा य मुहुंहुजडगमित्थि पक्कणिया कुलक्खा गौमसिंदल-पारसकौंचग्रंधविलचिह्नलपुलिंदआरोसडोवपोकाणमंध-हारगवहलीयजझा रोसा मासा वजसमलया य चुंचुया य चूलियकौंकणामेयपल्लवमालवमहुरआजासिया अण-कवीणलासियसखसखासियनेट्टरमरहडुमट्टियआरवमोविह-गकुहणकेकयहूणरोमगरुमरुगचिह्वायविसयवासी य पाव मणो ।

(इमे बहवे मिलिक्खुजाई स्ति) म्लेच्छजातीयाः । किं ते इति ? तद्यथा-शकाः १, यवनाः २, शवराः ३, बर्बराः ४, कायाः ५, मुहयमाः ६, उड्डाः ७, भार्याः ८, जित्तिकाः ९, पक्कणिकाः १०, कुवाकाः ११, गौमाः १२, सिंहवाः १३, पारसाः १४, कौञ्जाः १५, आन्धाः १६, द्विडाः १७, चिह्नवाः १८, पुत्तिन्दाः १९, आरोषाः २०, डोवाः २१, पोकाणाः २२, गन्धहारकाः २३, बहलीकाः २४, जझाः २५, रोसाः २६, मासाः २७, वकुशाः २८, मलयाश्च २९, चुञ्चुकाश्च ३०, चूलिकाः ३१, कोङ्कणगाः ३२, मेदाः ३३, पल्लवाः ३४, मालवाः ३५, महुराः ३६, आभाषिकाः ३७, अणकाः ३८, चीनाः ३९, लासिकाः ४०, खसाः ४१, खासिकाः ४२, नेष्टराः ४३, (मरहट्टस्ति) महा-राष्ट्राः ४४, (पाठान्तरे पामुट्टी ४५) मौथिकाः ४६, आरवाः ४७, डोम्बिलिकाः ४८, कुहणाः ४९, कैकेयाः ५०, हूणाः ५१, रोमकाः ५२, खरवाः ५३, मरुकाः ५४, इति । एतानि च प्रायो लुप्तप्रथमावहुवचनानि पदानि, तथा चिलाताविषयवासिनश्च म्लेच्छ-देशवासिनः । एते च पापमतयः । प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।

अथ सामान्यतोऽनार्यदेशस्वरूपमाह-

पावा य चंमकम्मा, अणारिया निग्घिणा गिरनुतावी ।

धम्मो त्ति अक्खराई, मुइणे वि न नज्जए जेसु ॥

एते सर्वेऽप्यनार्यदेशाः पापाः । पापमुपपन्नप्रकृतिरूपम्, तद्व्यवृत्तत्वात् पापाः । तथा चण्डं कोपोकटतया रौद्राभिधानरस-विशेषप्रवृत्तितत्वादतिरौद्रं कर्म समाचरणं येषां ते चण्डकर्मणः, तथा न विद्यते घृणा पापजुगुप्सालक्षणा येषां ते निर्घृणाः, तथा निरनुतापिनः सेवितेऽप्यकृत्ये मनागपि न पश्चात्तापभाज इति भावः । किञ्च-येषु ‘धर्मः’ इत्यक्षराणि स्वप्नेऽपि सर्वथा न ज्ञायन्ते केवलमपेक्षणाभासमन्तर्लक्षणमन्यगमनादिनिरताः शास्त्राद्यप्रतीतवेषभाषादिसमाचाराः सर्वेऽप्यमी अनार्या अनार्यदेशा इति । प्रव० २७४ द्वा० ।

आर्यानार्यक्षेत्रव्यवस्था चेत्थम्-

अत्थुप्पत्ति जिणाणं, चकीणं रामकएहाणं ।

यत्र तीर्थकरादीनामुत्पत्तिस्तदार्थं, शेषमनार्थमिति । आव-
श्यकचूर्णौ पुनरित्यमार्थानार्थव्यवस्था उक्ता-“ जेसु केसु वि
पणसेसु, मिहुणनाणि पण्डिपसु हकारादया नैर्ह पारुदा ते
आयरिया, सेसा अनारिया” इति । प्रब० २७५ द्वा० । (अनार्थ-
त्वेने न विहर्तव्यमिति ‘विहार’ शब्दे वक्ष्यते) “भयसि वा
महत्ता वा अणारियाहि” विभक्तिव्यत्ययादनार्थ्यैर्लुच्छादि-
भिर्जीवितचारित्रापरहारिभिरभिभूतानामिति शेषः । स्था० ५
ठा० २ उ० । स० । अनार्थ्या म्लेच्छास्ततश्च साधुनिन्दा-
दिना अनार्थ्या इव अनार्थ्याः । साधुप्रत्यनीकेषु, उक्त० ३ अ० ।
अणारियद्वाण-अनार्थ्यस्थान-न० । सावद्याऽऽरम्भाधये,
सूत्र० २ अ० २ अ० ।

अणारोहण-अनारोहक-त्रि० । न० ब० । योधवर्जिते, “अणा-
सप अणारहिए अणारोहए” भ० ७ श० ९, उ० ।

अणात्रवण-अनालम्बन-न० । न विद्यते आलम्बनं यस्य तद-
नालम्बनम् । स्वोपादानकणमात्रादुत्पद्यमाने कस्यापि विषय-
स्याऽनवगमके वुच्छाने, अने० ४ अधि० ।

अणालंकरणयोग-अनालम्बनयोग-पुं० । परतत्त्वविषये ध्यान-
विषये, वी० ।

कः पुनरनालम्बनयोगः कियन्तं कांश्च भवतीत्याह-
सामर्थ्ययोगतो या, तत्र दिदृक्षेत्यसङ्गशक्त्याख्या ।

साऽनालम्बनयोगः, प्रोक्तस्तददर्शनं यावत् ॥७॥

(सामर्थ्येत्यादि) शास्त्रोक्तात् कपकभ्रंशविनीयाऽपूर्वकरण-
भाविनः सकाशात् । सामर्थ्ययोगस्वरूपं चेदम्-“शास्त्रसंश्लि-
तोपाय-स्तदतिक्रान्तोत्तरः । सर्वोद्देशाद्विशेषेण, सामर्थ्या-
ख्योऽयमुत्तमः” ॥१॥ यावत् परतत्त्वे दृष्टुमिच्छा दिदृक्षा इत्येवंस्व-
रूपा, अलङ्का चासौ शक्तिश्च निरभिभवज्ञानवरतप्रवृत्तिस्तथाऽऽ-
ख्या परिपूर्णा, दिदृक्षा, सा परमात्मविषये दर्शनेच्छा अनालम्बन-
योगः प्रोक्तः, तत्रेदिमिस्तस्य परतत्त्वस्यादर्शनमनुपलम्भः, तद् य-
थावत् परमात्मस्वरूपे दर्शने तु केवलज्ञानेन अनालम्बनयोगो
न भवति, तस्य तदालम्बनत्वात् ।

कथं पुनरनालम्बनोऽयमित्याह-

तत्राप्रतिष्ठितोऽयं, यतः प्रवृत्तश्च तत्त्वतस्तत्र ।

सर्वोत्तमानुजः खलु, तेनानालम्बनो गीतः ॥६॥

(तत्रेत्यादि) तत्र परतत्त्वेऽप्रतिष्ठितोऽलम्बनप्रतिष्ठितः अयम-
नालम्बनः, यतो यस्मात्प्रवृत्तश्च ध्यानरूपेण तत्त्वतो वस्तुतस्तत्र
परतत्त्वे सर्वोत्तमानुजः खलु सर्वोत्तमस्य योगस्यानुजः प्रगान-
न्तरवर्तिना कारणेनानालम्बनो गीतः कथितः ॥ ६ ॥

किं पुनरनालम्बनाद्भवतीत्याह-

द्रागस्मात्तदर्शन-मिषुपातज्ञानमात्रतो ज्ञेयम् ।

एतच्च केवलं तद्, ज्ञानं यत्तत्परं ज्योतिः ॥ १० ॥

(द्रागित्यादि) द्राक शीघ्रमस्मात्प्रस्तुतादनालम्बनात्तदर्शनं
परतत्त्वदर्शनमिषोः पातस्तद्विषयं ज्ञातमुदाहरणं तस्मात्पादिषु
पातज्ञानमात्रतो ज्ञेयं तददर्शनम् । एतच्च परतत्त्वदर्शनं केवलं
संपूर्णम् । तद्विति तत्प्रसिद्धं ज्ञानं केवलज्ञानमित्यर्थः । यत्तत्क-
वलज्ञानं परं प्रकृतं ज्योतिः प्रकाशरूपम्, इषुपातोदाह-
रणं च यथा-केतन्निष्ठानुधरेण लक्ष्याभिमुखे वाये तद-
मिसेवादिनिप्रकटिते यावत्तस्य वाणस्य न विमोचनं वाव-

त्तत्प्रगुणतामात्रेण तद्विसेवादित्वेन च समानोऽनालम्बनो यो-
गः, यदा तु तस्य वाणस्य विमोचनं तद्वयाविसेवादिपतनमा-
त्रादेव लक्ष्यबोधकं तदा आलम्बनोत्तरकालभावी तत्पातकल्पः
सादृश्यः केवलज्ञानप्रकाश इत्यनयोः साधर्म्यमङ्गीकृत्य निद-
र्शनम् । वी० १५ विव० । अष्ट० ।

अणात्रवणपण्डाण-अनालम्बनप्रतिष्ठान-त्रि० । अविद्यमानमा-
लम्बनं प्रतिष्ठानं आणकारणं यत्र स तथा । आलम्बनरक्ककरहिते,
प्रश्न० ३ आश्र० द्वा० ।

अणालत्त-अनालपित-त्रि० । अभाषिते, “पुर्व्वि अणात्रवेण
आलवित्तए वा संलवित्तए वा” प्रति० । उपा० ।

अणालस्स-अनालस्य-न० । अनुत्साहे, तं० । ब० स० । कृतो-
दयमे, व्य० ७ उ० ।

अणालस्सणिलय-अनालस्यनिर्लय-पुं० । अनालस्यमुत्साह-
स्तस्य गृहम्, अकार्यादौ सादरं प्रवृत्तिहेतुत्वाद् । योषिति, तं० ।

अणालाव-अनालाप-पुं० । नञः कुत्साधत्वाद्दीप्त्यादिशत
कुत्सित आलापोऽनालाप इति । वचनाविकल्पज्ज्ञे, स्था० ७ ठा० ।

अणालिच्छ-अनालिष्ट-त्रि० । अकृताऽऽक्षेपे, प्रथ० २ द्वा० ।
आद० ।

अणालोड्य-अनालोचित-त्रि० । अनिवेदिते, न० ब० । गुरु-
णां समीपेऽकृतालोचने, औ० सादरमवीक्षिते, “मूर्तिः स्फूर्तिमती
सदा विजयते जनेभ्यः” विस्फुर-मोहोन्मादघनप्रमादमदिराम-
चैरनालोकिता” अनालोकिता सादरमवीक्षितेत्यर्थः अनालोकि-
तपदस्य सादरमनालोकितात्वेऽर्थान्तरसंक्रमिततया वाच्यत्वाद्,
अन्यथा च कुप्यतः पुरःस्थितवस्तुनोऽनालोकितात्वात्पुनः, प्रति०
अणालोड्यअपिकंत-अनालोचिताऽप्रतिक्रान्त-त्रि० । अना-
लोचितश्चासौ अप्रतिक्रान्तश्च । गुरुणां समीपेऽकृतालोचने दा-
पाच्चानिबृत्ते, औ० ।

अणालोड्यभामि (ए)-अनालोचितजाविन्-पुं० । सम्यग्-
ज्ञानपूर्वकमपर्यालोच्य भाषके, प्रथ० ७२ द्वा० ।

अणालोय-अनालोक-पुं० । न० त० । अहे, “बुलिसीइजोणि-
सयसह-स्स गुविं अणालोकमंघयारं ति” ॥ संसारसागर-
वर्णकः) अनालोको नामाज्ञानान्धकारो यस्य स तथा । प्रश्न० ४
आश्र० द्वा० ।

अणावाय-अनापात-न० । न आपातोऽऽयागमः परस्य अन्यस्य
स्वपरपक्षस्य वा यस्मिन् स्थण्डिले तदनापातम् । प्रथ० ९१
द्वा० । जनसंपातरहिते, वर्जिते, भ० ७ श० ६ उ० । ध० । पं० व० ।
विजने, आवा० २ अ० १ अ० ५ उ० । लोकानामुपागमनरहिते, उक्त०
२४ अ० । रुपाद्यापातरहिते स्थण्डिले, आव० ४ अ० । ध० ।
अणावन्न-अनाविन्न-त्रि० । न० त० । अकलुषे, रागद्वेषासंपृक्त-
तया मलरहिते, सूत्र० १ अ० १५ अ० ।

अणाविल-त्रि० । अण्वेन कस्यपि, आनु० ।

अणाविलज्जाण-अनाविलध्यान-न० । अणमृणं तेनाऽऽविल-
कस्युषः अणाविलः, तस्य ध्यानम् । तैश्चकर्वलाया यतित्रिगम्या
इव दुर्धने, आनु० ।

अणाविलप्प (ए)-अनाविलात्मन्-पुं० । अनाविलो विषय-
कपायैरनाकुल आत्मा यस्यासावनाविलात्मा । निष्कषायिनि,

“अभयकरे भिक्षु अणविलक्षा” सूत्र० १ अ० ७ अ० ।
अणावुष्टि-अनावुष्टि-स्त्री० । वर्षणाऽभावे, स० ।

अणासंसि (ण)-अनाशंसिन्-पुं० । श्रोत्रज्यो वस्त्रा-
यनाकाङ्क्षिणि प्रवचनसारपरिकथनयोग्ये, वृ० १ उ० । आचा-
र्याधाराधनाशंसारहिते, सांसारिकफलानपेक्षे वा, आलोचनाप्र-
दानयोग्ये, आशंशिनो हि समप्रातिचारालोचनासंज्ञवात् आश-
साया पयातिचारत्वात् । धर्म० २ अधि० । ग० । प्रव० । पञ्च० ।
अणासग-अनश्वक-त्रि० । अश्वरहिते, ज० ७ श० ६ उ० ।

अणासच्छिन्न-अच्छिन्नानाम्-त्रि० । अकृतघ्राणे, नि० चू० ४ उ० ।

अणासस्य-अनासन्न-त्रि० । अनिकटवर्तिनि, वृत्त० २० अ० ।

अणासति-अनासक्ति-स्त्री० । अप्रतिबद्धतया, स्वजनादिषु
क्षोधाभावे, म० १ श० ६ उ० ।

अणासय-अनाशय-त्रि० । न विद्यते आशयः पूजाभिप्रायो
यस्यासावनाशयः । द्रव्यतो विद्यमानेऽपि समवसरणादिके
ज्ञावतोऽनास्वादके तीर्थकृति, तद्गतगाढ्याज्ञावात् । सूत्र० १
अ० १५ अ० ।

अणासव-अनाश्व-पुं० । न विद्यन्ते आशवा हिंसादयो यस्य ।
३४ पापकर्मवन्धरहिते हिंसायाश्वद्वारविरते, क० प्र० ।
उत्त० । प्राणातिपातादिरहिते, औ० । “अणासवे अममे अकि-
चने” औ० । अविद्यमानपापकर्मवन्धे, औ० । आश्वति तान् २
शोजनत्वेन अशोभनत्वेन वा गृह्णातीत्याश्वः, नाऽऽश्वोऽना-
श्वः । मध्यस्थे रागद्वेषरहिते, इ० ।

सहाणि सोबा अदु जेरवाणि, अणासवे तेषु परिव्वएजा ।

शब्दान् वेणुवीणादिकान्मधुरान् श्रुतिपेशलान्, श्रुत्वा स-
माकर्ण्य, अथ भैरवान् भयावहान्, कर्णकटूनाकर्ण्य, तेष्वनुकू-
लेषु प्रतिकूलेषु श्रवणपथमुपागतेषु शब्दे, नाश्वो मध्यस्थो
रागद्वेषरहितो ज्ञत्वा परि समन्ताद् व्रजेत्परिव्रजेत्, इति । वृ० ३
उ० । नयकर्मनुपादाने, प्रश्न० १ आश्व० द्वा० ।

अनाश्वेषैव सर्वथा कर्मकृय इति यथाऽसौ भवति तथाह-

पाणवहं सुसावायं, अदत्तं मेहुणं परिग्गहाविरा ।

राईभोयणं विरओ, जीवो होई अणासवो ॥

पंचसमिओ तिगुओ, अकसाओ जिईदिओ ।

आगारवो य निस्सहो, जीवो होई अणासवो ॥

सूत्रद्वयं प्रायः प्रतीतिार्थमेव, नवरं, विरत इति प्राणव्यादिभिः
प्रत्येकमजिसम्बध्यते । तथा जवत्यनाश्व इति अविद्यमानक-
र्मोपादानहेतुः । द्वितीयसूत्रेऽप्यनाश्वः समित्यादिविपर्ययाणां
कर्मोपादानहेतुत्वेनाश्वरूपत्वात्, तेषां चाविद्यमानत्वादिति
सूत्रद्वयार्थः । एवंविधश्च तादृशं कर्म यथाऽसौ कृपयत्या-
राधनाय ।

पुनः शिष्याजिमुखीकरणपूर्वकं दृष्टान्तद्वारेण तदाह-

एएसिं तु विवचासे, रागदोसममजियं ।

खवई तवसा जिखु, मएगममणो सुणो ॥

जहा महातलापस्स, सप्पिरुप्पे जलागमे ।

उस्सिचणाए तवणाए, कम्मण सोसणा जवे ॥

एवं तु संजयस्मावि, पावकम्मनिरस्सवा ।

जवकोसीसंचयं कम्मं, तवमा णिज्जरिज्जइ ॥

सूत्रत्रयम्-पतेषां तु प्राणिबधिरत्यादीनां समित्यादीनां चाना-
श्वहेतूनां (विवचासे त्ति) विपर्ययासे प्राणिबधादावज्ञा-
तत्वाद्वा च रागद्वेषाभ्यां समाजितमुपाजितरागद्वेषसमाजितं,
कर्मैति गम्यते, तन्मे कथयतेति शेषः । एकमेकत्र वस्तुनि अभि-
निविष्टत्वेन मनो यस्याः सा एकमनाः, शृण्वति शिष्याभिमुखी-
करणम्, सन्निरुद्धे पादथादिना निषेद्धे, अलागमे जलप्रवेशे, (उ-
स्सिचणाए त्ति) सूत्रत्वाद्भुत्सेचनेनारघट्टघटीनिबहादिजिह्व-
ज्जेन (तवणाएत्ति) प्राग्वत्तपनेन रविकरनिकरसन्तापरूपेण
क्रमेण परिपाठ्या शोषणा जहाभावरूपा भवेत् । पापकर्मनिरा-
श्वे पापकर्मणामाश्वजावे, भावकोटीसञ्चितमित्यत्र कोटिप्र-
हणमृतिबहुव्योपलक्षणम्, कोटिनियमासंभवात्, कर्म तपसा नि-
र्जीर्यते आधिक्येन कृतं नीयते, शेषे स्पष्टमिति सूत्रत्रयार्थः । उत्त०
३० अ० । पञ्चत्रिंशे गौणप्राणातिपातविरमणे, तस्य कर्मबन्धनि-
रोधोपायत्वात् । प्रश्न० १ सम्ब० द्वा० । आ समन्तात् शृण्वन्ति
गुरुवचनमाकर्णयन्तीति आश्रवाः । न तथा प्रतिज्ञायाविषयस्य
तस्याश्रवणादनाश्रवः । गुरुवचनेऽस्थिते, “अणासवा श्रुत्वया
कुसीडा, मिउं पि चंमं पकरेति सीसा” इति दुर्विनीतव्रक्षणम् ।
उत्त० १ अ० । आश्रवः व्रतविशेषे, आचा० ।

अणासाऽज्जमाण-अनास्वाद्यमान-त्रि० । न० त० । केवलं रस-
नेन्द्रियविषये, म० १ श० १ उ० ।

अणासाएमाण-अनाशयमान-त्रि० । आशाविषयमकुर्वाणे,
उत्त० २ ए अ० ।

अनास्वादयत्-त्रि० । अभुञ्जाने, उत्त० २ ए अ० ।

अणासायणा-अनाशातना-स्त्री० । न० त० । तीर्थकरादीनां
सर्वथाऽहीलनायाम्, दश० ६ अ० १ उ० । द्वा० । मनोवाक्कायैः
प्रतीपवर्जने, उत्त० १ अ० ।

अणासायणाविणाय-अनाशातनाविनय-पुं० । अनुचितक्रिया-
निवृत्तिरूपे दर्शनविनयभेदे, त्रयं च पञ्चदशविधः । आह च-
“ तित्थगरधम्मआयरिअ-वायगे धेरकुलगणे संघे । संभोगि-
अकिरियाप, मइणाणईण य तहेव ” सांभोगिका एकसमाचा-
रिका क्रिया आस्तिकता । अत्र भायना-तीर्थकराणामनाशात-
नायां तीर्थकरप्रज्ञसधर्मस्यानाशातनायां च वर्तितव्यमित्येवं स-
र्वत्र दृष्टव्यमिति । “कायव्वा पुणं भत्ती, बहुमाणो तह य वसवा-
ओ य । अरहतमाइयाणं, केवसनाणावसाणाणं ” ॥ १ ॥ इथा०
७ उ० । ध० । द० ।

अणासिय-अनाशित-त्रि० । बुभुक्षिते, “अणासिया णाम म-
हासियाला, या गग्गिणो तत्थ सयासको वा ” सूत्र० १ अ०
५ अ० २ उ० ।

अणासेवणा-अनासेवना-स्त्री० । आसेवनाविरहे, आचा०
१ अ० ७ अ० ३ उ० ।

अणाह-अनाथ-त्रि० । अशरणे, नि० चू० ३ उ० । निःस्वामिनि,
विपा० १ अ० ७ अ० । योगक्षेमकारिविरहिते, प्रश्न० १ आश्व०
द्वा० । रङ्गे, द्वा० ८ अ० । आत्मनोऽनाथत्वपरिज्ञाघातारि मु-
निजदे, पुं० । यथा मुनिना श्रेणिकं प्रति आत्मनोऽनाथता दाशि-
ता-कोऽर्थः, अनाथत्वसनाथत्वे च विचारिते । तथोक्तम्-

मिष्ठाणं नमो किञ्चा, संजयाणं च भावओ ।

अत्यधम्मगई तत्थं, अणुसट्ठिं सुणेह मे ॥ १ ॥

नोः शिष्याः । मे मम अनुशिष्टिं शिष्यां यूयं श्रुणुत । किं

कृत्वा ? सिकान् पञ्चदशप्रकारान् नमस्कृत्य, च पुनर्जावतो ज-
कितः, संयतान् साधून् आचार्योपाध्याय्यादिसर्वसाधून् नमस्कृ-
त्य। कीदृशी मे अनुशिष्टिम् ? । अर्थधर्मगताम् । अर्थात् प्रार्थ्यते
धर्मात्मभिः पुरैरिति अर्थः, स चासौ धर्मश्च अर्थधर्मस्तस्य ग-
तिज्ञानं यस्यां सा अर्थधर्मगतिः, ताम्, ह्यव्यवहो दुष्प्राप्यो धर्म-
स्तस्य धर्मस्य प्राप्तिकारिकाम्, यया मम शिक्षया तुल्यधर्मस्य
प्राप्तिः स्यादिति ज्ञावः । पुनः कीदृशी मेऽनुशिष्टिम् ? , तथ्यां स-
त्याम् । अथवा 'तच्च' तत्पर्यायां वा, इह चानुशिष्टिभिर्ध्याया, अर्थ-
धर्मगतिः प्रयोजनम् । अनयोश्च परस्परमुपायोपेयजावलक्षणः
सम्बन्धः सामर्थ्यादुक्त इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

सम्प्रति धर्मकथाऽनुयोगत्वात्तस्य धर्मकथाकथनव्याजेन
प्रतिज्ञातमुपक्रमितुमाह—

पञ्चरयणो राया, सेणिओ मगहाहिबो ।

विहारजत्तं निज्जाओ, मंमिक्किञ्चिसि चेइए ॥ १ ॥

श्रेणिको नाम राजा एकदा मणिरुतकुक्षिनाम्नि दैत्ये उद्याने
विहारयात्रया उद्यानकीर्त्या निर्यातः, नगरात् कीर्त्यार्थं मणिरुत-
कुक्षिबने गत इत्यर्थः । कीदृशः श्रेणिको राजा ? , मगधाधिपः म-
गधानां देशानमधिपो मगधाधिपः । पुनः कीदृशः ? , प्रजृतरत्नः
प्रचुरप्रधानगजाश्वमणिप्रमुखपदार्थधारी ॥ २ ॥

तदेव विशिनष्टि—

नाणाकुमुलयाइस्सं, नाणापक्खिनिसेवियं ।

नाणाकुसुमसंज्जं, उज्जाणं न्दणोवमं ॥ ३ ॥

अथ मणिरुतकुक्षिनाम्न उद्याने कीदृशं वर्तते तदाह । कीदृशं
तद्वनम् ? , नानाद्रुमव्रताकीर्णं विविधवृक्षवल्लीजिर्व्याप्तम् । पुनः
कीदृशम् ? , नानापङ्क्तिनिषेधितं विविधविहङ्गैरतिशयेनाश्रितम् ।
पुनः कीदृशम् ? , नानाकुसुमसंज्जं बहुवर्णपुष्पैर्व्याप्तम् । पुनः
कीदृशं तत् उद्यानम् ? , नागरिकजनानां कीर्मास्थानम् । नगर-
समीपस्थं वनमुद्यानमुच्यते । पुनः कीदृशम् ? , नन्दनोपमं न-
न्दनं देववनं तदुपमम् ॥ ३ ॥

तस्य सो पस्सई साहुं, संजयं सुसमाहिणं ।

निसत्तं खल्लमूलरिम, सुकुमालं सुहोइयं ॥ ४ ॥

तत्र यने स श्रेणिको राजा साधुं पश्यति । कीदृशं साधुम् ? , संयतं
सम्यक्प्रकारेण यतं यत्नं कुर्वन्तम् । पुनः कीदृशम् ? , सुसमाहितं
सुतरामतिशयेन समाधियुक्तम् । साधुः सर्वोऽपि शिष्ट उच्यते,
तद्व्यवच्छेदार्थं संयतमित्युक्तम्, सोऽपि च बहिः संयमवान् नि-
हयादिरपि स्यात् इति सुष्टु समाहितो मनःसमाधानवान् सु-
समाहितस्तमित्युक्तम् । पुनः कीदृशम् ? , वृक्षमूले निषण्णं स्थि-
तम् । पुनः कीदृशम् ? सुकुमालम् । पुनः कीदृशम् ? , सुखोन्नितं
सुखयोग्यम्, शुभोन्नितं वा ॥ ४ ॥

तस्स रुवं तु पासित्ता, राइणो तम्मि संजए ।

अच्चंतपरमो आसी, अउल्लो रुवविमिहओ ॥ ५ ॥

राज्ञः श्रेणिकस्य तस्मिन् संयते साधौ अत्यन्तः परमोऽतिशय-
प्रशन्नोऽधिकोत्कृष्टः, अनुजो निरुपमोऽनन्यसदृशो रूपविस्मयो-
रुपाश्चर्यमासीत् । किं कृत्वा ? , तस्य साधोः, रूपं दृष्ट्वा । तुशद्वो-
वाक्यालङ्कारे ॥ ५ ॥

अहो ! वनो अहो ! रुवं, अहो ! अजसस सोम्मया ।

अहो ! खंती अहो ! मुत्ती, अहो ! जोगे असंगया ॥ ६ ॥

तदा राजा मनासि चिन्तयति स्म—अहो ! इत्याश्रये आश्चर्यकारी

अस्य शरीरस्य वरुणं गौरत्वादिः । अहो ! आश्चर्यकृत, अस्य सा-
धो रूपं वाचय्यसहितम् । अहो ! आश्चर्यकारिणी अस्य आर्यस्व
सौम्यता चक्षुष्योत्प्रेषिता । अहो ! आश्चर्यकारिणी अस्य कान्तिः
कामा । अहो ! आश्चर्यकारिणी चास्य मुक्तिर्निर्लाभता । अहो !
आश्चर्यकारिणी अस्य जोगे असङ्गता-विषये निस्पृहता ॥ ६ ॥

तस्स पाए उ वंदित्ता, काऊण य पयाहिणं ।

नाइदूरमणासन्ने, पंजली परिपुच्छइ ॥ ७ ॥

तस्य साधोः पादौ वन्दित्वा, पुनः प्रदक्षिणां कृत्वा, राजा ना-
तिदूरं नात्यासन्नः, कोऽर्थः ? , नातिदूरवर्ती, नातिनिकटवर्ती वा
सन्, प्राञ्जलिपुटो वक्राञ्जलिः पृच्छति प्रश्नं करोति ॥ ७ ॥

तरुणोसि अज्जो ! पव्वइओ, जोगकालम्मि संजया !

उवडिओसि सामन्ने, पयमइं सुणामि ते ॥ ८ ॥

तदा श्रेणिकः किं पृच्छति—हे साधो ! , त्वं तरुणोऽसि युवा-
ऽसि । हे संयत ! हे साधो ! तस्माद् भोगकाले जोगसमये, प्रव्रजितो
गृहीतदीक्षाः, तारुण्यं हि भोगस्य समयोऽस्ति न तु दीक्षायाः स-
मयः । हे संयत ! तारुण्ये भोगयोग्यकाले त्वं भ्रामणे दीक्षाया-
मुपास्थितोऽसि, आदरसहितोऽसि । एतदर्थं एतश्चिमिच्छं, त्वत्तः
शृणोमि, किं तव दीक्षायाः कारणम् ? , कस्माच्चिमिच्छात् दीक्षा
त्वया गृहीता ? , तत्कारणं त्वन्मुखात् श्रोतुमिच्छामीत्यर्थः ।

(पार्श्वटीका)

तरुणेत्यादिना प्रश्नस्वरूपमुक्तम् । इह च यत एव तरुणोऽत
एव प्रव्रजितो जोगकाले श्रयुच्यते, तारुण्यस्य जोगकालत्वात् ।
यद्वा-तारुण्येऽपि योगादिपरिभाषा न जोगकालः स्यात्, इत्येवमभि-
धानम् । सोऽपि कदाचित्संयमेऽनुद्यत एव स्यात् । त्वं पुनरुपास्थि-
तश्च । प्रव्रजितश्च—[उवडिओसि त्ति] एतमर्थं निमित्तं यनाधेन त्व-
मीदृश्यामप्यवस्थायां प्रव्रजितः, शृणोमि, 'ता' इति तावत्, प-
श्चात्तु यत्वं जणिष्यसि तदपि श्रोष्यामीति ज्ञावः । इति श्लो-
कस्तत्कार्यः ॥ ८ ॥

इत्थं राज्ञोके मुनिराह—

अणाहोमि महाराय !, नाहो मज्ज न विज्जइ ।

अणुकंपयं सुहिं वा वि, कंचि एाहि तुमे महं ॥ ९ ॥

अनाथोऽस्वामिकोऽस्मीत्यहं महाराज ! प्रशस्यनुपते ! किमि-
त्येवम् । यतः—नाथो योगक्रेमविधाता, मम न विद्यते । तथा
(अणुकंपयं ति) आर्पित्वादनुकम्पकां यो मामनुकम्पते
(सुहिं ति) तत एव सुहृत् (कंचि त्ति) कश्चिन्न विद्यते,
ममेति सम्बन्धः [नाहि त्ति] प्रकमादनन्तरोक्तमर्थं जानी-
हि [तुमे त्ति] त्वम् । पठ्यते—“ किञ्चो णाभिसमे महं ” कि-
ञ्चिदनुकम्पकं सुहृदं वापि नाभिसमे नाभिसंगच्छामि न केनाचि-
दनुकम्पनेन, सुहृदा च संगतोऽहमित्यादिनाऽर्थेन तरुणोऽपि प्रव-
्रजित इति ज्ञावः । इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ एवं मुनिनोक्ते—

तओ पहसिओ राया, सेणिओ मगहाहिबो ।

एवं ते इहिमंतस्स, कहं नाहो न विज्जई ? ॥ १० ॥

होमि नाहो जयंताणं, भोगे जुजाहि संजया ! ।

मित्तनाईपरिवुमो, माणुस्सं खल्लु उद्धहं ॥ ११ ॥

[पार्श्वटीका]

ततस्तदनन्तरं श्रेणिको मगधाधिपो राजा प्रहसितः । हे महा-
जग ! एवं तव अद्धिमन्तः अद्धियुक्तस्य कथं नाथो न विज-
ते ? । नुबरम् , एवमिति दृश्यमानप्रकारेण, अद्धिमन्तो वि-

स्मयनीयवर्णादिसंपत्तिमयः, कथमिति केन प्रकारेण, नाथो न विद्यते?, तत्कालापेक्षया सर्वत्र वर्तमाननिर्देशः। “यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति, तथा गुणवति धनम्, ततः श्रीः, श्रीमत्याज्ञा, ततो राज्यम्” इति हि लोकप्रवादः। तथा च न कथञ्चिदनाथत्वं भवतः संजवतीति नाथः। यदि वाऽनाथत्वेन भवतः प्रवृत्त्याप्रतिपक्षहेतुः, ततः हे पूज्याः! अहं (भयंताणं इति) जदन्तानां पूज्यानां युष्माकं नाथो जवामि, यदा जवतां कोऽपि स्वामी नास्ति तदा अहं भवतां स्वामी भवामि, यदा अनाथत्वाद् युष्मानिर्दीक्षा गृहीता तदाऽहं नाथोऽस्मीति ज्ञावः। हे संयत! हे साधो! भोगान् वृक्ष्व। कीदृशः सन्?, मित्रहानिभिः परिवृतः सन्, हे साधो! खलु इति निश्चयेन, मानुष्यं दुर्जनं वर्तते, तस्मान्मनुष्यत्वं दुर्जनं प्राप्य ज्ञानान् वृक्ष्वा सफलीकुरु। ॥ १० ॥ ११ ॥

मुनिराह—

अण्णा वि अण्णाहोसि, सेणिया! मगहाहिवा! ।

अण्णा अण्णाहो संतो, कस्स एणहो जविस्ससि? ॥ १२ ॥

हे राजन्! श्रेणिक! मगधदेशाधिपस्त्वमात्मनाऽपि अनायोऽसि, आत्मना अनाथस्य सतस्तवापि अनाथता, तदा त्वमपरस्य कथं नाथो भविष्यसीति? ॥ १२ ॥

एवं च मुनिनोक्ते—

एवं वुत्तो नरिंदो सो, सुसंभंतो सुविम्हो ।

वयणं अस्सुयपुण्वं, साहुणा विम्हयं निओ ॥ १३ ॥

स नरेन्द्रः साधुना एवमुक्तः सन् विस्मयं नीत आश्चर्यं प्रापितः। कीदृशो नरेन्द्रः?, सुसंभ्रान्तोऽत्यन्तं व्याकुलतां प्राप्तः पुनः कीदृशः?, सुविस्मितः पूर्वमेव तद्दर्शनात् संजाताश्चर्यः पुनरपि तद्वचनश्रवणात् विस्मयवान् जातः, यतो हि तद्वचनमश्रुतपूर्वं, श्रेणिकाय अनाथोऽसि त्वमिति वचनं पूर्वं केनापि नो आवि-
तम् ॥ १३ ॥

यदुक्तवांस्तदाह—

अस्सा हत्थी मणुस्सा मे, पुरं अंतोत्तरं च मे ।

भुंजामि माणुसे भोए, आणा इस्सरियं च मे ॥ १४ ॥

परिसे संपयग्गमि, सन्वकामसमप्पिए ।

कहं अण्णाहो जवइ, मा हु भंते! मुसं वए? ॥ १५ ॥

द्वाभ्यां गाथान्यां श्रेणिको राजा वदति—हे जवन्त! पूज्य! कु-
इति निश्चयेन, मृषा मा श्रुहि असत्यं मा वद। एतादृशे संपद-
इये सति सम्पत्प्रकर्षे सति, अहं कथमनाथो जवामि?, कीदृ-
शोऽहम्?, सर्वकामसमर्पितः—सर्वे च ते कामाश्च सर्व-
कामाः, तेज्यः सर्वकामेभ्यः समर्पितः शुभकर्मणा दौर्गतः।
अथ राजा स्वसंपत्प्रकर्षे वर्णयति—अश्वा घोटाकाः बहवो
मम सन्ति, पुनर्हस्तिनोऽपि प्रचुराः सन्ति, तथा पुनर्म-
नुष्याः सुनटाः सेवका बहवो विद्यन्ते, तथा मम पुरं न-
गरमप्यस्ति, च पुनर्मम अन्तःपुरं राक्षीवृन्दं वर्तते। पुनरहं
मानुष्यान् भोगान् मनुष्यसम्बन्धिनो विषयान् भुनक्ति। च
पुनरास्त्रैर्भयं वर्तते आज्ञा अप्रतिहतशासनस्वरूपं प्रभुत्वं वर्-
तते, यतो मम राज्ये कोऽपि मदीयमाज्ञां न खण्डयतीत्यर्थः।

यद्विस्तमुवाच—

न तुमं जाणे अण्णाहस्स, अत्थं पोत्थं च पत्थिवा! ।

जहा अण्णाहो हवइ, सण्णाहो वा नराहिवा! ॥ १६ ॥

हे पार्थिव! हे राजन्! त्वम्। ‘अण्णाहस्स’ अनाथस्य अर्थम्।

अभिधेयम्, चशब्दः पुनरर्थः, च पुनरनाथस्य प्रोत्थां न जाना-
सि, प्रकषेणोत्थानं मूलोत्पत्तिः प्रोत्था, तां प्रोत्थाम, केनाभि-
प्रायेणायमनाथशब्दः प्रोक्त इत्येवंरूपां न जानासि। हे राजन्!
यथाऽनाथोऽथवा सनाथो भवसि तथा न जानासि, कथम-
नाथो भवति, कथं वा सनाथो भवति? ॥ १६ ॥

सुणेह मे महाराय!, अव्वक्खित्तेण चैयसा ।

जहा अण्णाहो जवइ, जहा मेय पवत्तिं ॥ १७ ॥

हे महाराज! मे मम कथयतः सतः त्वमव्याप्तिनेन स्थिरेण
चेतसा शृणु। यथाऽनाथो नायराहितो भवति, तथा मे ममा-
नाथत्वं प्रवर्तितम्। अथवा (मे य इति) मे एतदनाथत्वं प्रव-
र्तितं तथा त्वं शृणु इत्यनेन स्वकथाया उद्बुद्धः कृतः ॥ १७ ॥

कोसंबी नाम नयरी, पुराणपुरजेयणी ।

तत्थ आसी पिआ मज्जं, पच्चयधणसंचओ ॥ १८ ॥

हे राजन्! कौशाम्बी नगरी आसीत्। कीदृशी कौशाम्बी?,
पुराणपुरमेदिनी जीर्णनगरमेदिनी, यादृशानि जीर्णनगरानि
भवन्ति तेभ्योऽधिकशोभावती। कौशाम्बी हि जीर्णपुरी वर्तते
जीर्णपुरस्था हि लोकाः प्रायशश्चतुरा धनवन्तश्च बहुधा विवे-
कवन्तश्च भवन्तीति हार्दम्। तत्र तस्यां कौशाम्ब्यां मम पिता-
ऽऽसीत्। कीदृशो मम पिता?, प्रभूतधनसञ्चयः। नाम्नाऽपि ध-
नसंचयः, गुणेनाऽपि बहुलधनसंचय इतिबुद्धसंप्रदायः ॥ १८ ॥

पढमे वए महाराय!, अउल्ला मेऽत्थिवेयणा ।

अहोत्या विउल्लो दाहो, सव्वगत्तेसु पत्थिवा! ॥ १९ ॥

हे महाराज! प्रथमे वयसि यौवने एकदा अतुल्लोत्कृष्टा, अ-
स्थिवेदना अस्थिपीडा, (अहोत्या इति) अज्ञात्। अथवा
“ अक्षिवेयणा ” इतिपाठे अक्षिवेदना नेत्रपीडा अभूत्। ततश्च
हे पार्थिव! हे राजन्! सर्वगात्रेषु विपुलो दाघोऽज्ञात् ॥ १९ ॥
सत्यं जहा परमातिक्खं, मरीरविवरंतरे ।

पाविसिज्ज अरी कुप्पो, एवं मे अत्थिवेयणा ॥ २० ॥

हे राजन्! यथा कश्चिदतिः क्रुध्यन् क्रुद्धः सन्, शरीरविवरान्तरे
नासाकर्षकचक्षुःप्रमुखरन्ध्राणां मध्येपरमतीक्ष्णं शस्त्रं प्रपीडयेद्
गाढमवगाहयेत्, एवं मे ममास्थिवेदनाऽज्ञात्। (शरीरविवरंतरेति)

(पार्श्वटीका)

शरीरविवराणि कर्णरन्ध्रादीनि, तेषामन्तरं मध्यं शरीरविव-
रान्तरं तस्मिन् (पाविसिज्ज सि) प्रवेशयेत् प्रक्षिपेत्। शरी-
रविवरप्रदणमतिमुकुमारत्वादान्तरत्वं चागाढवेदनापलक्षण-
म्। पठ्यते च—शरीरचीर्यान्तरेण “आविसिज्ज सि” पाठान्तरे
शरीरचीर्यं सप्त धातवस्तदन्तरे तन्मध्यं आपीरयेद् गाढम-
वगाहयेत्। एवमित्यापीड्यमानस्य शस्त्रवद् मे ममास्थिवेदना,
कोऽर्थः?, यथा तदत्यन्तवाधाविधायि तथैवाऽपीति ॥ २० ॥

तियं मे अंतरिच्चं च, उत्तमंगं च पीमई ।

इंदासलिसमा घोरा, वेयणा परमदारुणा ॥ २१ ॥

हे राजन्! सा परमदारुणा वेदना मे मम त्रिकं कटिपृष्ठयि-
भागम्। च पुनरन्तरिच्छाम्—अन्तर्मध्यं इच्छा अन्तरिच्छा, ताम-
न्तरिच्छाम्। भोजनपानरमणाभिलाषरूपा। च पुनरुत्तमाङ्गं
मस्तकं पीडयति। कीदृशी वेदना?, इन्द्राशनिसमा घोरा, इन्द्रस्या
शनिर्वज्रं तत्समाऽऽतिदाहोत्पादकत्वान् तुल्या, घोरा जयदा ॥ २१ ॥

किं न कश्चित्तां प्रतिकृतवानित्याह—

उवत्थिंया मे आयरिया, विज्जांमंततिगिच्छा ।

अधीया सत्यकुसला, मन्मूलविशारया ॥ १२ ॥

हे राजम् ! तदेत्यध्याहारः । आचार्या वैद्यानां शास्त्राज्या-
सकारकाः मे उपस्थिताश्चिकित्सां कर्तुं लभ्याः, कीदृशा आचा-
र्याः ? विद्यामन्त्रचिकित्सकाः विद्यया मन्त्रेण च चिकित्सन्ति
चिकित्सां कुर्वन्तीति विद्यामन्त्रचिकित्सकाः, प्रतिक्रियाकर्त्तारः ।
पुनः कीदृशा आचार्याः ? अधीताः सम्यक् पठिताः । 'अधी-
या' इति पठे न विद्यते अन्यो द्वितीयो येन्यस्तेऽद्वितीया अ-
साधारणाः । पुनः कीदृशास्ते ? शास्त्रकुशलाः शास्त्रेषु विचक्र-
णाः । पुनः कीदृशास्ते ? मन्त्रमूलविशारदाः, मन्त्राणि देवाधि-
ष्ठितानि, मूलानि जटिकारूपाणि, तत्र विचक्रणाः मन्त्रमूलिका-
नां गुणज्ञाः ॥ १२ ॥

ते मे तिगिच्छं कुर्वन्ति, चातुष्पायं जहादियं ।

न य दुःखा विमोयन्ति, एसा मज्झ अणाहया ॥ १३ ॥

ते वैद्याचार्या मम चिकित्सां रोगप्रतिक्रियां यथाहितं भवेत्त-
था कुर्वन्ति । कीदृशं चिकित्स्यम् ? चातुष्पादं चत्वारः पादाः
प्रकारा यस्य तच्चतुष्पादम्, तस्य भावः चातुष्पादम्, चातुर्विध्य-
मित्यर्थः । वैद्य १ औषध २ रोगि ३ प्रतिचारक ४ रूपम् ।
अथवा-वमन १ विरेचन २ मर्दन ३ स्वेदन ४ रूपम् । अथवा-
अञ्जन १ चन्दन २ लेपन ३ मर्दनरूपम् । शास्त्रोक्तं गुरुपारंपर्यागतम् ।
चक्ररिति स्थाने प्राकृतत्वात्कुर्वन्तीत्युक्तम्, ते वैद्या मां दुःखाश्च
विमोचयन्ति स्म । प्राकृतत्वाद्भूतार्थे वर्त्तमानार्थः प्रत्ययः, एसा
ममानाथता वर्त्तते ॥ १३ ॥

अन्यथा—

पिया मे सन्वसारं पि, देज्जाहि समकारणा ।

न य दुःखा विमोयन्ति, एसा मज्झ अणाहया ॥ १४ ॥

हे राजम् ! मम पिता मम कारणे सर्वमपि सारं गृहे यत्सारं
सारवस्तु तत्सर्वमपि वैद्योऽन्योऽदात्, तथापि वैद्या मां दुःखाद्
न विमोचयन्ति स्म । एसा मम अनाथता ज्ञेयेति शेषः ॥ १४ ॥

माया वि मे महाराय !, पुत्तसोगदुहट्टिया ।

न य दुःखा विमोयन्ति, एसा मज्झ अणाहया ॥ १५ ॥

[पार्श्वटीका]

तथा माताऽपि पुत्रविषयः शोकः पुत्रशोकः, इहा कथमित्यं
दुःखी मत्सुतो जात इत्यादिरूपः, ततो दुःखम्, तेन [अद्विष्टि]
आर्ता । अथवा [अद्विष्टि] अर्दिता, वभयत्र पीकितेत्यर्थः ।
ततः पुत्रशोकदुःखार्ता पुत्रशोकदुःखार्दिता वा ज्ञेया ॥ १५ ॥

भायरा मे महाराय !, सगा जिह्म कणिट्ठगा ।

न य दुःखा विमोयन्ति, एसा मज्झ अणाहया ॥ १६ ॥

हे महाराज ! मे मम भ्रातरोऽपि स्वका आत्मीयाः, ज्येष्ठक-
निष्ठका वृक्षा लघवश्च मां न च दुःखाद्विमोचयन्ति स्म । एसा
ममानाथता ज्ञेया ।

(पार्श्वटीका)

[सग ति] शोककण्ठित शौद्रयोः स्वका वा आत्मीयाः ॥ १६ ॥

जइणीओ मे महाराय !, सगा जिह्म कणिट्ठगा ।

न य दुःखा विमोयन्ति, एसा मज्झ अणाहया ॥ १७ ॥

हे महाराज ! मे मम भगिन्योऽपि स्वका एकमातृजाः । ज्ये-
ष्ठाः कनिष्ठाश्च मां दुःखाश्च विमोचयन्ति स्म, एसा मम अनाथता
ज्ञेया ॥ १७ ॥

भारिया मे महाराय !, अणुरत्ता अणुव्वया ।

अंसुपुष्पेहि नयणेहि, उरं मे परिसिचइ ॥ २० ॥

अन्नं पाणं च यहाणं च, मंघमल्लविट्ठेवणं ।

मए नायपनायं वा, सा बाला नावज्जुजइ ॥ २१ ॥

खणं पि मे महाराय !, पासाओ वि न फिट्ठइ ।

न य दुःखा विमोयन्ति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २० ॥

हे महाराज ! मे मम भार्या कामिन्यऽपि दुःखान्मां न मोचय-
ति स्म । कथम्भूता भार्या ? अनुरक्ता अनुरागवती । पुनः क-
थम्भूता ? अनुव्रता पतिव्रता पतिमनुव्रतीकृत्य व्रतं यस्याः सा
अनुव्रता । पताइसी भार्या मे ममोरो हृदयमश्रुपूर्णाभ्यां शोच-
नान्यां सिञ्चति स्म ।

(पार्श्वटीका)

अपरश्च भार्या पत्नी अनुरक्ताऽनुरागवती [अणुव्वय ति] अ-
न्विति कुलानुरूपं व्रतमाचारोऽस्या अनुव्रता; पतिव्रतेति याव-
त्, ययोऽनुरूपा वा । पठ्यते च— [अणुत्तरमणुव्वय ति] इह
च मकारोऽलाक्षणिकः । अनुत्तरा अति प्रधाना (उरं ति)
उरो वक्त्रः, परिषिञ्चति समन्तात् स्थावयति ॥ २० ॥

पुनः सा बाला मत्कामिनी अन्नमशनं मोदकादिकं भक्ष्यं,
पानं शर्करोदकादिकं, पुनः स्नानं कुङ्कुमादिपानीयैरजितैलक्षो-
षकमेदजवाधिप्रमुखैर्गार्वाचनं मया ज्ञातं वा अज्ञातं स्वभावेनै-
व एतत्सर्वं भोगाङ्गं नोपलुङ्गे नानुभवति । मम दुःखात्सर्वा-
ण्यपि भोगाङ्गानि त्यक्तानि ।

(पार्श्वटीका)

स्नानं स्नात्यनेनेति स्नानम्-गन्धोदकादि, मया ज्ञातमज्ञातं वे-
त्यनेन सङ्ग्राहसारताप्राह । पठ्यते च— 'तारिस् रोगमावक्षे ति'
तादृशमुक्तरूपं रोगमक्षिरोगादिकम्, 'आवक्षे' प्राप्ते मयीति-
गम्यते । (से ति) भार्या बालेव बालाऽभिनवयौवना नोप-
लुङ्गे नासेवते ॥ २१ ॥

(खणं वि ति) पुनर्हे महाराज ! सा बाला मम पार्श्वार्थै-
ककथात् (न विफिट्ठति) न अप्रयातीत्यर्थः । परं दुःखान्मां
न मोचयति, एसा ममानाथता ज्ञेया ।

[पार्श्वटीका]

[पासाओ वि न फिट्ठइ ति] अपिश्चशब्दार्थः, ततः पार्श्वार्थं
नापयाति सदा सन्निहितैवाऽऽस्ते ॥ २० ॥

अनेन तस्या अपि वत्सलत्वमाह—

तओ इ एवमाहंसु, दुक्खमा हु पुणो पुणो ।

वेयणा अणुभविं जे, संसारम्मि अणंतए ॥ ३१ ॥

ततोऽनन्तरं प्रतीकारेषु विफलेषु जातेषु अहमेवमवादि-
षम् । एवमिति किम् ? हु इति निश्चयेन या वेदना अनुभवितुं
दुःक्षमा भोक्तुमसमर्थास्ता वेदनाः संसारे पुनः पुनर्भुक्ता इति
शेषः । वेद्यते दुःखमनयेति वेदना । दुःखेन क्षम्यते सख्यते
इति दुःक्षमा दुस्सहा, कीदृशे संसारे ? अनन्तकेऽपारे ॥

[पार्श्वटीका]

तत इति रोगाप्रतिकार्यतान्तरमहमेवं वक्ष्यमाणप्रकारेण
[आहंसु ति] उक्तवान्, यथा [दुक्खमा हु ति] दुरेवका-
रार्थः । ततो दुःक्षमेव दुःसहैव पुनःपुनर्वेदना उक्तरूपा
रोगव्यथा अनुभवितुम्, 'जे' इति निपातः पूरणे ॥ ३१ ॥

सइं च जइ मुखेज्जा, वेयणा विउट्ठा उ मे ।

खंतो दंतो निरारंभो, पव्वइए अणमारियं ॥ ३२ ॥

अहं किमवादिषम् ? तदाह—यदि सकृदप्येकवारमप्यहं वेद-

नाया विमुच्ये, तदाऽहं ज्ञान्तो भूत्वा, पुनर्दान्तो जितेन्द्रियो भूत्वा निरारम्भः सन् अनगारत्वं साधुत्वं, प्रव्रजामि दीक्षां गृह्णामि भावः । कथम्भूताया वेदनायाः?, विपुलाया विस्तीर्णायाः ।

[पार्श्वटीका]

यतश्चैवमतः [सहेच सि] चशब्दोऽपिशब्दार्थः । ततः सकृदप्येकदाऽपि यदि मुच्येयाहमिति गम्यते । कुतः?, [चयणसि] वेदनाया [विडल सि] विपुलाया विस्तीर्णायाः । इत्यनुभूयमानायाः । ततः किमित्याह-ज्ञान्तः ज्ञानावान्, दान्त इन्द्रियनो-इन्द्रियदमेन [पव्वण अणगारियं ति] प्रव्रजेयं गृह्णाभिक्षामेयम् । ततश्चाऽनगारितां भावभिक्षुतामङ्गीकुर्यामिति शेषः । यद्वा-प्रव्रजेयं प्रतिपद्येयानगारितं मं, येन संसारोच्छिन्नचित्तो मूलत एव न वेदनासंभवः स्यादिति भावः ॥ ३२ ॥

एवं च चित्तज्ञाणं, पसुत्तोमि नराधिवा ।।

परियदंति य राईए, वेयणा मे खयं गया ॥ ३३ ॥

एवं पूर्वोक्तं चिन्तने चिन्तयित्वा हे नराधिप ! यावत्तुहं सुप्तोऽऽस्मि तावत्तस्यामेव रात्रौ प्रवर्त्तमानायाम्-अतिक्रामन्त्यां, मे मम, वेदना क्यं गता ; वेदना उपशान्ता इत्यर्थः ॥

(पार्श्वटीका)

एवं च चिन्तयित्वा जणन्ति न केवलमुक्त्वा चिन्तयित्वा चैवं (पसुत्तोमि सि) पसुत्तोऽस्मि (परियदंति य सि) परिवर्त्तमानायामतिक्रामन्त्याम् ॥ ३३ ॥

तत्रो कट्ठे पभायमि, आपुच्छिन्ताण बंधवे ।

खंतो दंतो निरारंभो, पव्वदंभो अणगारियं ॥ ३४ ॥

(पार्श्वटीका)

ततो वेदनोपशमनानन्तरं (कट्ठ सि) कट्यो नीरोगः सन् प्रभाते प्रातः । यद्वा- [कट्ठ सि] चिन्ताऽऽदिनाऽपेक्षया द्वितीयदिने प्रकर्षेण व्रजितो गतः प्रव्रजितः, कोऽर्थः?, प्रतिपन्नवाननगारितामिति । ततो वेदनाया उपशान्तेरनन्तरं (कट्ये इति) नीरोगे जाते सति प्रभातसमये बान्धवान् स्वज्ञातीनापृच्छ्याहमनगारित्वं साधुत्वं प्रव्रजितः, साधुधर्ममङ्गीकृतवान् । कीदृशोऽहम्?, कान्तः पुनर्दान्तः, पुनरहं निरारम्भः ॥ ३४ ॥

तत्रो हं नाहं जाओ, अप्पणो य परस्स य ।

सव्वेसि चैव नूयाणं, तसाण थायराण य ॥ ३५ ॥

हे राजन् ! ततो दीक्षाग्रहणानन्तरमात्मनश्च पुनः परस्य नाथो योगक्रेमकरत्वेन स्वामी जातः । आत्मनो हि नाथः, शुद्ध-प्ररूपणत्वात् । अपरस्य च, हितचिन्तनात् । एवं निश्चयेन सर्वेषां भूतानाम्, व्रसानां च पुनः स्थावरानां नाथो जातः ॥ ३५ ॥

किमिति प्रव्रज्याप्रतिपत्त्यनन्तरं नाथस्त्वं जातः, पुरा तु नेत्याह—

अप्पा नई वेयरणी, अप्पा मे कूनुसामदी ।

अप्पा कामदुघा धेणू, अप्पा मे नंदणं वणं ॥ ३६ ॥

(आत्मैति) ध्ववच्छेदफलत्वाद्वाक्यस्यात्मैव नान्यः कश्चिदित्याह--नदी सरित् । चैतरणीति नरकनद्या नाम । ततो महानर्थहेतुतया नरकनदी वा । अत एव आत्मैव कूटमिव जन्तुयातनाहेतुत्वाच्छाल्मली कूटशाल्मली नरकोद्भवा । तथा आत्मैव कामानभिलाषान् दोग्धि प्रापकतया प्रपूरयति कामदुघा, धेनु-रिव धेनुः इयं रूढित उक्ता । एतदुपमात्वमभिलषितस्वर्गापवर्गा-वाभिहेतुतया आत्मैव मे मम, नन्दनं नन्दनानामकं वनमुद्यानम् । एतदौपश्यं चास्य चित्तप्रवृत्तिहेतुतया ॥ ३६ ॥

यथा चैतदेवं तथाऽऽह—

अप्पा कत्ता धिकत्ता य, मुहाण य मुहाण य ।

अप्पा मित्तममित्तं च, दुप्पट्ठिय सुप्पट्ठिओ ॥ ३७ ॥

आत्मैव कर्त्ता विधायको दुःखानां सुखानां वेति योगः । प्रक-मात्र आत्मन एव विकर्त्ता च विकल्पकश्चात्मैव तेषामेव । अतश्च आत्मैव मिश्रमुपकारितया सुहृत्, (अमिश्रं चेति) अमि-त्रश्चापकारितया दुर्हृत् । कीदृक् ? (दुष्पट्ठियं सुष्पट्ठितो सि) दुष्टु प्रस्थितः सकलदुःखहेतुरिति विषादिकल्पः, सुष्ठु प्र-स्थितश्च सकलसुखहेतुरिति कामधेनवादिकल्पः । तथा च प्रव्रज्याऽवस्थायामेवमुपस्थितत्वेन आत्मनोऽन्येषां च योगक्रे-मकरणे समर्थत्वाच्चायत्त्वमिति सूत्रगमार्थः ॥ ३७ ॥

पुनरन्यथा नाथत्वमाह—

इमा हु अओ वि अणाहया निवा ।

तमेकचित्तो निवुओ सुणेहि ।

निगट्ठधम्मं लभियाण वी जहा ,

सीदंति एगे बहुकायरा नरा ॥ ३८ ॥

(पार्श्वटीका)

इयमनन्तरमेव वक्ष्यमाणा । इ पुरणे, अन्या परा, अपिः समुच्चये । अनाथताऽस्वामिता, यदभावतोऽहं नाथो जात इत्याशयः । निवृत्तिरूपतामित्यनाथतामेकचित्त एकप्रमत्ताः, निभृतः स्थिरः, शुण् । का पुनरसावित्याह-निर्ग्रन्थानां धर्म आचारो निर्ग्रन्थधर्मस्तम् [लजियाण वि सि] लज्ज्याऽपि । यथेष्ट्युपदर्शने । सीदन्ति तदनुष्ठानं प्रति शिथिलो भवन्ति । एके केचन, ईषदपरिसमाप्ताः कातरा निःसत्त्वा बहुकातराः “विभा-षा सुपो बहुच पुरस्तात्” ॥ पाणि०-५। ३। ६८ ॥ इत्यतः प्राण बहुचप्रत्यये हि सर्वथा निःसत्त्वाः, ते मूढत एव न निर्ग्रन्थमार्गे प्रतिपद्यन्त इत्येवमुच्यते । यदि वा कातरा एव बहवः संजव-न्तीति, बहुशब्दो विशेषणम् । नराः पुरुषाः सीदन्तश्च नात्मनः प्रमन्याश्च रक्षयितुं क्रमाः । इतीयं सीदनलक्षणा पराऽनाथ-तेति ज्ञावः ॥ ३८ ॥

जो पव्वदंताण महव्वापाई,

सम्मं च ना फासइ से पमाया ।

अणिग्गहप्पा य रसेमु गिण्ठे,

न मूलओ णिदइ बंधणं से ॥ ३९ ॥

हे राजन् ! यो मनुष्यः प्रव्रज्य दीक्षां गृहीत्वा, महाव्रतानि प्र-मादात् सम्पन्निधित्वा न स्पृशति न सेवते, [से इति] स प्र-मादवशवर्ती बन्धनं कर्मबन्धनं रागद्वेषलक्षणं संसारकारणं मूलतो मूलाद् न ङिनस्ति मूलतो नोत्पादयति । सर्वथा राग-द्वेषां न निवारयतीत्यर्थः ।

[पार्श्वटीका]

नो स्पृशतीति नाऽऽसेवते प्रमादान्निष्पन्ननिग्रहोऽविद्यमान-विषयनियन्त्रणे आत्मा यस्य सोऽनिग्रहात्मा । अत एव रसेषु मधुरादिषु गृह्यो गृह्यमान् । बध्यतेऽनेन कर्मेति बन्धनम् राग-द्वेषात्मकं [से इति] सः ॥ ३९ ॥

आउत्तया जस्स य नत्थि काई,

इरियाइ भासाइ तहेसणाए ।

आयाण-निक्खेव-धुमंजणाए,

न धीरजायं अणुजाइ मगं ॥ ४० ॥

हे राजन् ! स साधुर्ध्यायते भार्गवानुयाति, धीरैर्महापुरुषै-
स्तीर्थकरैरेवैत्रयातं प्राप्तम्, अर्थान्मोक्षमार्गं न प्राप्नोति ।
स कः? यस्य साधोरीर्यायां गमनागमनसमितौ, तथा जाषायां,
तथा एषणायामाहारग्रहणसमितौ, पुनरादाननिकेपणसमितौ,
वस्तूनां ग्रहणमोचनविधौ, तथा [दुर्गन्धनाप इति] उच्चारप्रश्रव-
णश्लेष्मजलसिद्ध्याणादीनां परिष्ठापनसमितत्वाऽऽयुक्ता का
चिन्नास्तीति ॥ ४० ॥

तथा च—

चिरं पि से मुंमर्द्धं जविता,

अथिरव्वए तव नियमेहिं जट्टे ।

चिरं पि अप्पाण किलेसइत्ता,

न पारए होइ हु संपराए ॥ ४१ ॥

स पूर्वोक्तः पञ्चसमिति रहितो मुन्याभासश्चिरं मुण्डरुचिर्भू-
त्वाऽऽत्मानमपि चिरं क्लेशे पातयित्वा, हु इति निश्चयेन, सं-
परापि संसारे पारगो न भवति । कीदृशः सः? अस्थिरव्रतोऽ-
स्थिराणि व्रतानि यस्य सोऽस्थिरव्रतः । पुनः कीदृशः सः? त-
पो नियमदृष्टः । यः कदापि तपो न करोति, तथा पुनर्नियममभि-
ग्रहादिकं च न करोति, केवलं द्रव्यमुण्डो जवति, स संसार-
स्य पारं न प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ४१ ॥

स चैवंविधः—

पोद्धेव मुट्ठी जह से असारो,

अयंतिए कूकहावणे वा ।

रादामणी वेरुडियप्पगासे,

अमग्गए होइ हु जाणएसु ॥ ४२ ॥

स पूर्वोक्तो मुण्डरुचिरसारो जवति । अन्नःकरणे धर्माजावात्
रितोऽकिञ्चित्करो भवति । स क इव ? पोद्धो मुष्टिरिव । यथा-
रितो मुष्टिरसारो मध्ये सुष्टिर एव, तथा स मुसस्सचिः कूटका-
र्षापण इवास्त्यन्तान्कमिषायन्त्रितो जवति, न यन्त्रितोऽयन्त्रितो-
ऽनादरणीयो निर्गुणत्वाद्युपेक्षणीयः स्यादित्यर्थः । उक्तमर्थमर्थो-
न्तरन्यासेन रुढयति—हु यस्मात्करणात् रादामणीः काचमणिः
[जाणएसु इति] ज्ञातृकेषु मणिपरीक्षकनरेषु वैदूर्यप्रकाशोऽ-
मर्धको भवति बहुमूल्यो न भवति । वैदूर्यमणिवत् प्रकाशो य-
स्य स वैदूर्यमणिप्रकाशः, वैदूर्यमणिसदृक्तेजाः । महान् अर्थो
यस्य स महार्थः, महार्थ एव महार्थकः । न महार्थकोऽम-
हार्थकः । अबहुमूल्य इत्यर्थः । यथा—मणिहेषु वैदूर्यमणि-
र्बहुमूल्यः स्यात्, तथा काचमणिर्बहुमूल्यो न स्यादेवं
धर्महीनो मुनिः साधुगुणहेषु यथा सद्धर्मोच्चारयुक्तः साधुर्व-
न्दनीयः स्यात्तथा स मुण्डरुचिर्वन्दनीयो न स्यादिति ज्ञातः ॥

(पार्श्वटीका)

“पोद्धरमुट्ठी जह सि” पाठान्तरम् । इह “पोद्धरसि” सुचिरा,
असारत्वं चोभयोरपि सव्यर्थं ज्ञेयतया ॥ ४२ ॥

कुसीलसिंगं इह धारयित्ता,

इसिज्झयं जीविय वूहयित्ता ।

असंजये संजय जप्पमाणे,

विणिहायमागच्छइ से चिरं पि ॥ ४३ ॥

(से इति) स साध्याचाररहितः, इह संसारं चिरं चिरकालं या-
वच्छिद्यतामागच्छति पीडां प्राप्नोति । किंकृत्वा?, कुशीलसिङ्गं
पार्श्वस्थादीनां चिह्नं धारयित्वा । पुनर्जीविकायै आजीविकार्थ-
सुविधये रजोहरणमुखपोस्तिकादिकं बृंहयित्वा वृद्धिं प्राप्य,
विशेषेण निघातं विनिघातं विविधपीडाम् । स किं कुर्वणः?,
असंयतः सन् अहं संयत इति ब्राल्लप्यमानः—असाधुरपि
साधुरइमिति श्रुवाणः ॥ ४३ ॥

अत्रैव हेतुमाह—

विमं तु पीयं जह कालकूमं,

हणाइ सत्थं जह कुमगहीयं ।

एमेव धम्मो विसओवसएणो,

हणाइ वेयाड्ड इवाविवएणो ॥ ४४ ॥

हे राजन् ! यथा कालकूटो महाविषः पीतः सन् [हणाइ सि]
हन्ति । पुनर्यथा कुगृहीतं विषरीतवृत्त्या गृहीतं शास्त्रं हन्ति ।
एवमेव अनेनैव दृष्टान्तेन विषयैरिन्द्रियसुखैरुपपन्नो विषयसु-
खाभिवापयुक्तो धर्मोऽपि हन्ति । पुनः स विषयो धर्मोऽविषय-
वेताल इव हन्ति । मन्त्रादिभिरकीर्तितः । यथा स्फुरद्बलो
मन्त्रयन्त्रैरनिवारितबलो वेतालो महापिशाचो मारयाति, तथा
विषयसहितो धर्मोऽपि मारयतीत्यर्थः ॥

[पार्श्वटीका]

[वेयाल इवाविवणो सि] अस्य गम्यमानत्वाद्देताल इवाऽ-
विषयोऽप्राप्तविषयः, मन्त्रादिभिरनियन्त्रित इत्यर्थः । पठ्यते च—
[वेयाल इवाविवणो सि] इह वा विषयान्नोऽविद्यमानमन्त्रा-
दिनियन्त्रणः । उभयत्र साधकमिति गम्यते ॥ ४४ ॥

जे लक्खणं सुविणं पजंजमाणे,

निमित्तकोकहलसंपगादे ।

कुहेमविज्जासवदारजीवी,

न गच्छई सरणं तम्मि काले ॥ ४५ ॥

यः साधुर्वक्त्रं प्रयुज्जानः सामुद्रोक्तं स्त्रीपुरुषशरीरचिह्नं शु-
त्राग्नसूचकं प्रयुज्जे, गृहस्थानां पुरतो वक्ति । यः पुनः साधुः सु-
विणं स्वप्रविद्यां प्रयुज्जानो भवति—स्वप्रज्ञां फलाफलं वक्ति ।
पुनर्यः साधुर्निमित्तकौतूहलसम्प्रगादो जवति—निमित्तं च
कौतूहलं च निमित्तकौतूहलं तयोः सम्प्रगादोऽत्यन्ताशक्तः
स्यात् । तत्र निमित्तं भूकम्पोल्कापातकेतूदयादि । कौतूहलं कौ-
तुकं पुत्रादिप्राप्त्यर्थं ज्ञानज्ञेयज्ञौषधादिप्रकाशनम् । रजयत्र संर-
क्षो जवति । पुनर्यः साधुः कुहेटविद्याऽऽश्रवद्वारजीवी भवति—कु-
हेटका विद्याः कुहेटकविद्याः । अलीकाऽऽश्रयविधायिमन्त्रतन्त्र-
यन्त्रज्ञानात्मिकास्ता एवाश्रवद्वाराणि, तैर्जीवितुमाजीविकां कर्तुं
शीलं यस्य स कुहेटकविद्याऽऽश्रवद्वारजीवी, एतादृशो यो भव-
ति । हे राजन् ! परं तस्मिन् काले लक्षणस्वप्ननिमित्तकौतूहल-
कुहेटकविद्याश्रवद्वारोपाजितपातकफलोपजोगकाले स साधुः
शरणं न गच्छति, न प्राप्नोति । तं साधुं कोऽपि दुःखाग्ररक्तित्य-
थ्यान्यादौ न त्रायत इत्यर्थः ॥ ४५ ॥

अमुमेवार्थं भावयितुमाह—

तमंतमेणेव उ से असीडे,

सया दुही विप्परिया समुवेइ ।

संधावइ नरणं तिरिक्खजोणी,

मोणं विराहितु असाधुरूचे ॥ ४६ ॥

त पुनः स द्रव्यमुण्डः साधुरूपो मौनं विराध्य साधुधर्मं वृष-
यित्वा, नरकतिर्यग्योनिं संधावति सततं गच्छति । पुनः अशी-
ठः कुशीलो विपर्यासमुपैति-तत्त्वेषु वैपरीत्यं प्राप्नोति, मिथ्या-
त्वमूढो भवतीति ज्ञावः । कीदृशः सः? तमस्तमसैव सदा दुःखी
अतिशयेन तमस्तमस्तमः, तेन तमस्तमसैव अज्ञानमहान्धका
रेणैव संयमविराधनाजनितदुःखसहितः ॥ ४६ ॥

कथं पुनर्मौनं विराध्य कथं वा नरकतिर्यग्यती सन्धावतीत्याह-

उद्देशियं कीयममं निधागं,

न मुच्ये किंचि अणोसणिज्जं ।

अग्गीविवा सच्चभनखी भविता,

इओ चुओ गच्छइ कद्दुपावं ॥ ४७ ॥

पुनर्यः साधुपाशः उद्देशिकं दर्शयितुं उद्दिश्य कृतं उद्देशिकमा-
हारम् । पुनः साधुनिमित्तं क्लीतं मौल्येन गृहीतम् । पुनराहृतं
साधुसंमुखमानीतं साधुस्थान एव गृहस्थेन आनीतं तदाहृतम् ।
पुनर्यथाहारं नित्यकं नित्यपिण्डं गृहस्थगृहे नियतपिरुमतादृशं
सदोषमाहारमनेषणीयं साधुना अप्राप्तं न मुच्यति । जिह्वासा-
मप्येन किमपि न त्यजति, सर्वमेव गृह्णाति । सोऽग्निरिव सर्व-
भक्षीभूय हरितशुष्कप्रज्वालको वैश्वानर इव जृत्वा प्रासुकाहारं
मुक्त्वा इतश्च्युतो मनुष्यजवाच्युतः कुगतिं व्रजति । किं कृत्वा?
पापं कृत्वा संयमविराधां विधाय ॥ ४७ ॥

न तं अरी कंठेत्ता करेइ,

जं से करे अप्पणिय दुरप्पया ।

से नादई मच्चुमुहं ति पत्ते,

पच्छाऽण्णातावेण दयाविहूणो ॥ ४८ ॥

(पाईटीका)

यतश्चैवं सुदुश्चरितैरेव दुर्गतिप्राप्तिः, अतोऽनेनैव (तमिति)
प्रस्तावादनर्थक्यमवच्छेत्ता प्राणइत्तो (से) तस्य (दुरप्पयेति) प्राकृ-
तत्वाद् दुरात्मतां दुष्टाचारप्रवृत्तिरूपां नचैनामाचरन् अपि जन्तु-
रत्यन्तमूढतया वेत्ति । तत्किमुच्चरकालमपि न वेत्स्यतीत्याह-
स दुरात्मा कर्त्ता ह्रास्यति । प्रकमाद् दुरात्मतां मृत्युमुखं तु मर-
णसमयम्, पुनः प्राप्तः पश्चादनुतापेन हा दुष्टं मयाऽनुष्ठितमिति,
एवंरूपेण दया संयमसत्याद्युपलक्षणमहिंसा वा तद्विहीनः
सन् । मरणसमये हि प्रायोऽतिमन्दधर्मस्यापि धर्माजिप्रायोत्प-
त्तिरेवमजिधानम् । यतश्चैवं महानर्थहेतुः पश्चात्तापहेतुश्च दुरा-
त्मता तदादित एव मूढतामपहाय परिहर्तव्यमिति भावः ॥ ४८ ॥

यस्तु मृत्युमुखं प्राप्नोऽपि न तं वेत्स्यतीति

तस्य का वाच्येत्याह-

निरट्ठिया निप्परई उ तस्स,

जे उत्तमहे विवज्जासमेइ ।

इमे वि से नट्ठिय परे वि लोए,

दुहओ वि से जिम्हम्मइ तत्थ लोणे ॥ ४९ ॥

(पाईटीका)

निरर्थिका तुशब्दस्यैवकार्थस्येह सम्बन्धाभिरर्थकैव नि-
ष्फलेव । नाम्ये आमाणे रुचिरिक्का नाम्यरुचिस्तस्य [जे उ-
त्तमहे ति] सुख्यययादपेश्च गम्यमानत्वादुत्तमार्थेऽपि
पर्यंतसमयाराधनारूपे आरतां पूर्वमित्यपिशुद्धार्थः । वि-

पर्यासं दुरात्मतायामपि सुन्दरात्मतापरिज्ञानरूपमिति गच्छति,
इतरस्य तु कथञ्चित्स्यादपि किञ्चित्फलमिति भावः । किमेवमु-
च्यते? यतः [इमे वि ति] अयमपि प्रयत्नो लोक इति सम्बन्धः ।
[से इति] तस्य नास्ति न विद्यते । न केवलमयमेव परोऽपि लो-
को जन्मान्तरलक्षणः । तत्रेह लोकाऽभावः शरीरकलेशहेतुलोच-
नादिसेवनात्, परलोकाभावश्च कुगतिगमनतः शारीरमानसदुः-
खसम्भवात् । तथाच [दुहओ वि ति] द्विधाऽयैहिकपारत्रिका-
र्थे भावेन [जिम्हम्मइ ति] स ऐहिकपारत्रिकार्थसंपत्तिमतो ज-
नानवलोक्य धिम्मामपुण्यभाजनमुज्जयच्छत्येति चिन्तया वी-
र्यते । तत्रेत्पुनर्यलोकाभावे सति लोके जगति ॥ ४९ ॥

यदुक्तं स ह्रास्यति पश्चादनुतापेनेति तत्र यथाऽसौ परितप्यते
तथा दर्शयन्नुपसंहारमाह-

एमेव हा उदकुसीलरूचे,

ममं विराहिच्चु जिणुत्तमाणं ।

कुररीविवा भोगरसाणुगिद्धा,

निरुसोया परितापमेइ ॥ ५० ॥

(पाईटीका)

एवमेवोक्तरोपेण महाव्रतस्पर्शादिना प्रकारेण यथाहृन्दाः स्व-
रुचिबिराजिताचाराः कुशीलाः कुत्सितशीलास्तदुपास्तस्वभा-
वाः कुररीव पक्षिणीव [निरुसोय ति] निरर्थो निष्प्रयोजनः शो-
को यस्याः सा निरर्थशोका, परितापं पश्चात्तापरूपम्, एति गच्छ-
ति । यथा वैषाऽऽमिषगृहा पक्षान्तरेज्यो विपत्प्राप्तौ शोचनेन च
ततः कश्चिद्विपत्प्रतीकार इत्येवमसावपि भोगरसगृह ऐहिका-
मुष्मिकानर्थप्राप्तौ ततोऽस्य स्वपरपरित्राणासमर्थत्वेऽनाथत्व-
मिति ज्ञावः ॥ ५० ॥

एतच्छ्रुत्वा यत्कृत्यं तदुपदेशमाह-

सोच्चाण मेहावि ! सुजासियं इमं,

अणुसासणं नाणगुणोववेयं ।

ममं कुसीज्जाण जहाय सच्चं,

महानियड्ढाण वए पहेणं ॥ ५१ ॥

हे मेधाविन् ! हे पण्डित ! हे राजन् ! इदं सुभाषितं सुष्ठु भाषि-
तं सुभाषितम्, अनुशासनम्-उपदेशवचनं, अत्रा सर्वे कुशीलानां
मार्गम् । [जहाय इति] त्यक्त्वा महानिर्ग्रन्थानां महासाधूनां,
पथि मार्गे, चरेत् व्रजेत् । कीदृशमनुशासनम्? ज्ञानगुणोपपेतं
ज्ञानस्य गुणाः ज्ञानगुणाः तैरुपपेतं ज्ञानगुणोपपेतम् ॥ ५१ ॥

ततः किं फलमित्याह-

चरित्तमायारगुणस्सिण तओ,

अणुत्तरं संजमपालियाणं ।

निरासवेसं खत्रियाण कम्मं,

उवेइ उणं विउलुत्तमं धुवं ॥ ५२ ॥

ततस्तस्मात्कारणान्महानिर्ग्रन्थमार्गगमाभिराश्रयो मुनिर्निर्वाच-
तपात्रकः साधुर्विपुत्रमनस्तसिद्धानामवस्थानादसंकीर्णमुत्तमं
सर्वोत्कृष्टं पुनर्ध्रुवं निश्चलं शाश्वतमेतादृशं मोक्षस्थानमुपैति प्रा-
प्नोति । कीदृशः साधुः? चारित्र्याचारगुणान्वितः चारित्रस्याचार-
आचरित्राचारश्चारित्रसेवने, गुणा ज्ञानशीलादयः, चारित्र्याचारश्च
गुणाश्च चारित्र्याचारगुणास्तैरग्नितश्चारित्र्याचारगुणान्वितः । अत्र

मकारः प्राकृतत्वात् । किं कृत्वा साधुर्मोक्षं प्राप्नोति ? अन्त-
रं प्रधानं जगद्व्यापकं संयमं सप्तदशविधं पालयित्वा । पुनः
किं कृत्वा ? कर्मण्यष्टावपि संक्षेप्य कथं नीत्वा यथा चारित्र्या-
न्तराङ्गानादिगुणयुक्तः, अत एव निरुद्धाश्रयः प्रधानसंयमं प्रपा-
न्य, सर्वकर्मणि संक्षयं नीत्वा मोक्षं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ५१ ॥

अथोपसंहारमाह-

एवमुदंते वि महातपोहणे,
महापुणी महापद्मे महायसे ।

महानियंत्रिजमिणं महासुयं,

से कहिए महया वित्तयेणं ॥ ५३ ॥

एवमुना प्रकारेण, श्रेणिकेन राज्ञा, पृष्ठः सन् स महामुनिर्महा-
साधुः, महता विस्तरेण बृहता व्याख्यानेन, महानिर्ग्रन्थीयं म-
हाश्रुतमकथयत्, महान्तश्च ते निर्ग्रन्थाश्च महानिर्ग्रन्थास्तेज्यो
दितं महानिर्ग्रन्थीयं, महामुनीनां दितमित्यर्थः । कीदृशः सः ?
उग्रः कर्मशुद्धने बद्धिष्ठः । पुनः कीदृशः सः ? दान्तो जिते-
न्द्रियः । पुनः कीदृशः ? महातपोधनः महश्च तत्तपश्च महातपः
महातपो धनं यस्य स महातपोधनः । पुनः कीदृशः ? महाप्रतिज्ञः
व्रते दृढप्रतिज्ञाधारकः । पुनः कीदृशः ? महायशः महा-
कीर्तिः ॥ ५३ ॥

ततश्च-

तुष्टो य सेणिओ राया, णमुदाहं कयंजली ।

अणाहं जहा जूयं, सुट्ठ मे उवदंसियं ॥ ५४ ॥

श्रेणिको राजा तुष्टः । तु इति निश्चयेन । इदमः 'उदाह' इदमवा-
दीत् । कीदृशः श्रेणिकः ? कृताञ्जलिः बद्धाञ्जलिः इदमिति किम् ?
हे मुने ! यथाज्ञतं यथावस्थितमनायत्नं, मे मम, सुश्रूषदर्शितं
सम्पदं दत्तम्, त्वयोक्तं शेषः ॥ ५४ ॥

किं श्रेणिक आह-

तुज्जं सुलज्जं खु मणुस्सजम्पं ,

लाजा सुलज्जा य तुमे महेसी ।

तुम्हे सणाहा य सवंधवा य,

जं भे हिया मग्गजिणुत्तमाणं ॥ ५५ ॥

हे महर्षे ! खु इति निश्चयेन सुलब्धं सफलं त्वदीयं मातुषं ज-
न्म । हे महर्षे ! तवैव लाजाः रूपयर्थविद्यादीनां लाजाः सुख-
जाः रूपलाभायादिप्राप्तयः सुप्राप्तयः । हे महर्षे ! यूयमेव स-
नाथा आत्मनो नाथत्वात् नाथसहिताः । च पुनर्यूयमेव स्वान्ध-
वा ज्ञातिकुटुम्बसहिताः । यद् यस्मात्कारणात् (मे इति) ज-
वन्तः जिनात्तमानां तीर्थकराणां मार्गे स्थिताः ॥ ५५ ॥

तं ति णाहो अणाहाणं, सव्वज्जुधाण संजया !

खामेमि ते महानागा !, इच्छामि अणुसासिउं ॥ ५६ ॥

हे संयत ! त्वम, अनाथाणां सर्वज्ञानां ज्ञानां स्थावरार्थां च
जीवानां नाथोऽसि । हे महाभाग ! हे महाभाग्ययुक्त ! (ते इति)
त्वामहं कर्मात्म, मया पूर्वैर्यस्तवापराधः कृतः स कृतव्य इत्य-
र्थः । अथ भवतोऽनुशासयितुं त्वत्तः शिक्षयितुमात्मानमिच्छा-
मि । मदीय आत्मा तवाह्वाऽनुवर्ती भवत्विति च्छामोत्यर्थः ।

(पार्श्वटीका)

(तं सीति) पूर्वार्द्धेन रूपबृंहणा कृता , उत्तरार्द्धेन तु कर्मणो-
पसंग्रहता दर्शिता । इह (तुम्हे) ति त्वम् (अणुसासयंति)

अनुशासयितुं शिक्षयितुमात्मानं जयतेति गम्यते ॥ ५६ ॥

पुनः कर्मणामेव विशेषत आह-

पुच्छिऊणं मए तुज्जं, ज्जाणविग्घो य जो कओ ।

निमांतियो य जोएहिं, तं सव्वं मरिसेहि मे ॥ ५७ ॥

हे महर्षिन् ! मया तुज्यं पृष्ट्वा प्रश्नं कृत्वा यस्तव ध्यानविघ्नः
कृतः च पुनर्जैगैः कृत्वा निमन्त्रितः-भोः स्वामिन् ! भोगान्
शुद्धस्वेत्यादिप्रार्थना तव कृता तं सर्वं मे ममापराधं कर्तुम-
र्हसि, सर्वं ममापराधं कर्मस्वेत्यर्थः ॥ ५७ ॥

सकल्पाध्ययनार्थोपसंहारमाह-

एवं शुणित्ताणं स रायसीहो,

अणगारसीहं परमाइ जत्तिए ।

सावरोहो सपरियणो सवंधवो,

धम्माणुरत्तो विमलेण चयसा ॥ ५८ ॥

राजसिंहः श्रेणिको राजा । एवमुना प्रकारेण, तमनगा-
रसिंहं मुनिसिंहं परमया उत्कृष्टया भक्त्या स्तुत्वा, विमलेन
निर्मलेन चेतसा धर्मानुरक्तोऽनूदिति शेषः । कीदृशः श्रेणिकः ?
सावरोधः अन्तःपुरेण सहितः । पुनः कीदृशः ? सपरिजनः सह-
परिजनैर्वर्तते इति सपरिजनो नृत्यादिवर्गसहितः । पुनः कीदृ-
शः ? सवान्धवः सह बान्धवैर्ज्ञातृप्रमुखैर्वर्तते इति सवान्धवः ।
पुराऽपि वनवाटिकायां सर्वान्तःपुरपरिजनबान्धवकुटुम्बसहित
एव क्रीडां कर्तुमागात्, ततः मुनेर्वाक्यश्रवणात्सर्वपरिहरयु-
क्तो धर्मानुरक्तोऽनूदित्यर्थः ॥ ५८ ॥

उस्ससियरोमकूवो, काऊण य पयाहिएणं ।

अभिवंदिऊण सरसा, अइयाओ नराहिओ ॥ ५९ ॥

नराधिपः श्रेणिकोऽतियातो गृहं गतः । किंकृत्या ? शिरसा म-
स्तकेन, अभिवन्द्य मुनिं नमस्कृत्य । पुनः किंकृत्या ? प्रदक्षिणां
कृत्वा प्रदक्षिणां दत्त्वा । कथञ्चूतो नराधिपः ? (उस्ससियरो-
मकूवो) उच्छ्वसितरोमकूपः साधोर्दर्शनाद्वाक्यश्रवणादुल्ल-
सितरोमकूपः ॥

(पार्श्वटीका)

उच्छ्वसिता इवोच्छ्वसिता उद्भिन्ना रोमकूपा रोमरन्ध्राणि यस्य
स उच्छ्वसितरोमकूपः । (अइयाओ) ति अतियातो गतः स्व-
स्थानमिति गम्यते ॥ ६० ॥

इयरो वि गुणसमिद्धो,

तिगुत्तिगुत्तो तिदंरविरओ य ।

विहंग इव विप्पमुक्को,

विहरइ वसुहं विगयमोहो ॥ ६० ॥ ति वेमि ॥

अथेतरोऽपि श्रेणिकापेक्षयाऽपरोऽपि मुनिरपि वसुधां पृथिवीं
विहरति विहारं करोति । कीदृशः सन् ? विमोहः सन् मोहरहितः
सन्-अर्थात् केवली सन्, कीदृशो मुनिः ? गुणसमृद्धः सप्तविंश-
तिसाधुगुणसहितः । पुनः कीदृशः ? त्रिगुत्तिगुत्तः गुतित्रयसहितः ।
पुनः कीदृशः ? त्रिविधविरतः त्रिदण्डेज्यो मनोवाक्कायानामशु-
ज्जव्यापारेभ्यो विरतः । पुनः कीदृशः ? विहङ्ग इव विप्रमुक्तः
पक्षीश्च कच्चिदपि प्रतिबन्धरहितो निष्परिग्रह इत्यर्थः । इति
सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामिनं प्रति वदति, अहमिति प्रवीमीति
॥ ६० ॥ उक्तं २० अ० ।

अणाहपव्वज्जा-अनाथप्रव्वज्जा-स्त्री० । विंशतितमे उत्तराध्य-
यने, स० ३६ सम० । तच्च महानिर्घन्धीयमेति नाम्ना प्रसि-
द्धम् । उच्च० २० अ० ।

अणाहरण-अनाधरण-न० । आध्रियतेऽनेनेत्याधरणमाधारः ।
तन्निषेधोऽनाधरणम् । आधर्तुमकमे, ज० १८ श० ३ व० ।

अणाहसाला-अनाथशाळा-स्त्री० । आरोग्यशालायाम्,
व्य० ४ उ० ।

अणाहार-अनाहार-पुं० । न० त० । आहारविपरीतेऽन्यव-
हास्ये, तल्लक्षणं चाऽऽहारनिष्ठस्वमित्याहारानाहारयोः स्वरूप-
मत्रैव प्रदर्शयते-

परिवासिअआहार-स्स मग्गणा को भवेअणाहारो ? ।

एगंगिओ चउविहो, जं वा अणमण्जाइ तहिं ॥

परिवासितस्याहारस्य भार्गवा विचारणा कर्तव्या । तत्र
शिष्यः प्राह-वयं तावत् एतदेव न जानीमः को नाम आहारः
को वा अनाहारः ? इति । सुरिराह-एकाङ्गिकः शुद्ध एव यः क्षुधां
शमयति स आहारो मन्तव्यः । स च अनशनादिकश्चतुर्विधः ।
यद्वा-तत्राहारेऽन्यद् द्ववर्णादिकमतिशयति प्रविशति, तदप्या-
हारो मन्तव्यः ।

अथैकाङ्गिकं चतुर्विधमाहारं व्याचष्टे-

कूरो नासेइ खुहं, एगंगि तकउदगमज्जाइ ।

खाइम फलसंसाइ, साइम मधुफाणियाईणि ॥

अशने कूर एकाङ्गिकः शुद्ध एव क्षुधं नाशयति । पाने तक्रोद-
मन्थादिकमेकाङ्गिकमपि तृपं नाशयति, आहारकार्यं च करोति,
खादिमे फलमांसादिकं, स्वादिमे मधुफाणितादीनि केवलान्य-
प्याऽऽहारकार्यं कुर्वन्ति ।

'जं वा अहंइ तहिं ति' [मूलसूत्रस्थं] पदं व्याख्यानयति-

जं पुण खुहापसमणे, असमत्थेगंगि होइ लोणाई ।

तं पि होइ आहारो, आहारजुयं व विज्जुतवा ॥

यत्पुनरेकाङ्गिकं क्षुधाप्रशमनेऽसमर्थं परमाहारे उपयुज्यते तद-
प्याहारेण संयुक्तमसंयुक्तं वाऽऽहारो भवति, तच्च द्ववर्णादि-
कम् । तत्राशने द्ववर्णादिहृजीरकादिकमुपयुज्यते ।

उदए कपूराई, फलसुत्ताईणि सिंगेवर गुत्ते ।

न य ताणि खविंति खुहं, उवगारिचा उ आहारो ॥

उदके कर्पूरादिकमुपयुज्यते, आम्रादिफलैषु सूत्तादीनि छ-
व्याणि, गृह्णन्ते च शुक्रां मूत्रं उपयुज्यते । न चैतानि कर्पूरा-
दीनि क्षुधां क्षपयन्ति, परमुपकारित्वादाहार उच्यते, शेषः
सर्वोऽन्यनाहारः ।

अहवा जं जुक्खुत्तो, कदमउवमाइ पक्खवइ कोट्टे ।

सव्वा सो आहारो, ओसहमाई पुणो नइतो ॥

अथवा शुभुक्ष्या आर्त्ताय कर्दमोपमया गृहादिकं कोष्ठे प्रक्षि-
पति । कर्दमोपमानामपि कर्दमापणानां कुर्यात् कुर्किं निरन्तरं
स सर्वोऽन्यनाहार उच्यते । औषधादिकं पुनर्जकं विकटिपतं
किञ्चिदाहारः किञ्चिन्नानाहार इत्यर्थः । तत्र शर्करादिकमौषध-
माहारः, सर्पदण्डैर्मृत्तिकादि औषधमनाहारः ।

जं वा जुक्खुत्तस्स उ, संकममाणस्स देइ अस्सादं ।

सव्वा सो आहारो, अकामऽणिदं चऽणाहारो ॥

यद्वा-छव्यशुतुक्ताऽऽर्तस्थ संक्रमतो प्रसमानस्य कम्बलप्रक्षेपं कु-
र्वत इत्यर्थः; आस्वादि रसनाह्लादकं स्वादि प्रयच्छति स सर्वे आ-
हारः । यत्पुनरकाममज्यवहरामीत्येवमनभिलषणीयम्, अनिष्टं
च जिह्वाया अरुच्या, ईदृशं सर्वमनाहारो भण्यते ।

तश्चानाहारिमिदम्-

अणहार मोय उल्ली, मूत्रं च फलं च होति ऽणाहारो ।

सेस तपसूतोयं, विंहुम्मि व चउगुरू आणा ॥

मोकं कायिकी, कृल्ली निम्बादिक्क, मूत्रं च पञ्चमूलादिकं, फलं
चाऽऽमन्नकहरीतकविभीतकादिकमेतत्सर्वमनाहारो भवतीति
चूर्णः । निशीथचूर्णो तु या निम्बादीनां गृहीत्वकं तद्य, तेषामेव
निम्बोलिकादिकं फलं, यद्य तेषां मूलम्, एवमादिकं सर्वम-
न्यनाहार इति व्याख्यातम् । वृ० ५ व० । नि० सू० ।

चउहारे रयणीण, कपिज्जइ जाणि माणि घट्ठूणि ।

समभागकया तिहला, नूनिबोसीरचंदणयं ॥ ५६ ॥

गोमुत्तं कमु रोहिणि, वग्गी अभया य रोहिणी तुग्गा ।

मुग्गन्न वया करीरय, लिंभं पंचगभासगणो ॥ ५७ ॥

नह आसगंधि बंभी, चीड हलिहा य कुंदरु कुट्टा ।

विसनाई य धमासो, बोलयबीया अरिद्धा य ॥ ५८ ॥

मिंमलमै जिठकंके-छिक्कमारिकं थेर बेर कुट्टा य ।

कण्णास वीय पत्तय, अगुरुतुक्का य तंतुवडा ॥ ५९ ॥

धवखयरपळासाई, कंटकरुक्खाण उल्लिया साणा ।

जं कटुयरसपरिगयं, आहारं पि हु अणाहारं ॥ ६० ॥

इच्चाइ जं अणिणं, पंकुवमं तं भवे अणाहारं ।

जं इच्चाए जुंजइ, तं सर्वं हवइ आहारं ॥ ६१ ॥ " ल० प्र० ।

यथा पञ्चाङ्गनिम्बगुडूचीकसू 'किरिआतुं' 'अतिविस्वीकि'-
'सुकमि'-रक्ता-हरिद्रा- रोहिणी 'कपत्रोद' वज-त्रिफला-
वाउन्नगृहीत्यन्ये धमासो-नाहि-आसंधिरिगणी-पक्षीओ-गुग्गु-
ल-हरमा-द्वज-वज्रणि-बदरी-कंधेरि-करीर-मूत्रं-पूवाम-मं-
जीठ बोलविओ-कुं प्रारि-चित्रक-कुन्दरुप्रभृतयोऽनिष्टाख्यानि
रोगाद्यापि चतुर्विधाहारेऽप्येतानि कल्पयन्तीति । प्र० २ अधि० ।
त्रिफलाचक्रमाहारवस्तुष्वन्यमध्ये गण्यते, न वा । तत्रैव प्रतिज्ञाति-
यदनाहारवस्तु प्रायो द्रव्यमध्ये गण्यते, यदि च प्रत्याख्यानव-
सरे तदगणनमव विवक्षितम्, तदा न गण्यतेऽपि । यथा सच्चित्त-
विकृत्योर्द्वयमध्ये ग्रन्थेऽगणनेऽज्ञिहितेऽपि संप्रति बहवो जनाः
प्रायस्तयोर्द्वयमध्ये गणनां कुर्वाणा उपलभ्यन्ते इति । ही० ३
प्रका० । न विद्यते आहारो यस्येत्यनाहारः । आचा० १ शु० ८
अ० ८ उ० । अविद्यमानाहारे, दश० १ अ० ।

अणाधार-पुं० । ऋणधारके, विपा० १ शु० १ अ० ।

अणाहारग-अनाहारक-पुं० । न० त० । आहारमकुर्वति विप्र-
हगःप्रापन्ने समुद्रघातगतकेवलनि, अयोगिसिद्धे च । ज० ६
श० ३ व० । " खेरइया तुविहा पसत्ता । तं जहा-आहारगा
खेव अणाहारगा खेव; एवं जाव वेमाणिया " स्था० २ ठा०
३ व० । भ० ।

अनाहारकाश्चत्वारः-

विमहगम्पावन्ना, केवलित्णो समुहया अजोगी य ।

सिद्धा य अणाहारा, सेसा आहारगा जीवा ॥

विप्रहगतिर्भवाद् जयान्तरे विशेषया गमनम्, तामापन्नाः सर्वे-
ऽपि जीवाः, तथाक्केवलिनः समुद्रताः कृतसमुद्रघाताः, तथाऽ-

योगिनः शैलेष्ववस्थां प्राप्ताः, तथा सिद्धाः क्षीणकर्माष्टकाः । सर्वेऽप्येतेऽनाहाराः, एतदुत्थतिरिकाः शेषाः सर्वेऽप्याहारकाः । इह परजवे गच्छतां जन्तूनां गतिर्विधा-अजुगतिः, विप्रहगति-अ । तत्र यदा जीवस्य मरणस्थानादुत्पत्तिस्थानं समभ्रेण्यां प्रा-जलमेव भवति तदा अजुगतिः । सा कैकसमया समभ्रेणिव्यव-स्थितत्वेनात्पत्तिदेशस्याद्यसमय एव प्राप्ते नियमादाहारकश्चा-स्या हेयग्राह्यशरीरमोक्षप्रदणान्तरालाभावेनाहाराद्यवच्छेदात् । यदा तु मरणस्थानादुत्पत्तिस्थानं वक्तुं भवति तदा विप्रहगतिः, वक्रभ्रेणायामन्तरारम्भरूपेण विप्रहेणोपलक्षिता गतिर्विप्रहगति-रिति कृत्वा तत्र विप्रहगत्यापन्ना वक्रपथस्त्रीन् समयान् याव-दनाहारकाः । तथाह्यस्यां वक्रगतौ स्थितो जन्तुरेकेन दान्यां नि-मिश्चतुर्विधां वक्रैरुत्पत्तिदेशमायाति, तत्रैकवक्रायां द्वौ समयौ तयोश्च नियमादाहारकः । तथाह्यद्यसमये पूर्वशरीरमोक्षस्तस्मि-समये तच्छरीरयोभ्याः केचित् पुद्गलाः जीववीर्ययोगाहोमाहा-राः तत्सम्बन्धमायान्ति । औदारिकवैकियाहारकपुद्गलादीनां आ-हारः, तत् आद्यसमये आहारकः, द्वितीये च समये उत्पत्तिदेशे तद्भवयोग्यशरीरपुद्गलादानादाहारकः, द्विवक्रायां गतौ त्रयः स-मयाः । तत्राद्येऽप्ये च प्राग्वदाहारको मध्यमे त्वनाहारकः । त्रि-वक्रायां चत्वारः समयाः, ते चैवं त्रसनाख्या बहिरधस्तनजागा-दूर्ध्वमुपरितनजागाधो वा आयमानो जन्तुर्विदिशो दिशि दिशो वा विदिशि यदात्पद्यते तदैकेन समयेन विदिशो दिशि याति, द्वि-तीयेन त्रसनामी प्रविशति, तृतीयेनोपर्यधो वा याति, चतुर्थेन बहिरुपपद्यते । दिशो विदिशि उत्पादे त्रसनामी प्रविशति, तृती-येनोपर्यधो वा याति, चतुर्थेन बहिरुपपद्यते; दिशो विदिशि उ-त्पादे त्वाद्ये समये त्रसनामी प्रविशति, द्वितीये उपर्यधो वा या-ति, तृतीये बहिरुपपद्यति, चतुर्थे विदिशि उत्पद्यते । अत्राद्यन्तयोः प्राग्वदाहारको मध्यमयोस्त्वनाहारकः । चतुर्वक्रायां पञ्च समयाः, ते च त्रसनाख्या बहिः, एवं विदिशो दिशुत्पादे प्राग्वद्वावनी-यः । अत्राप्याद्यन्तयोराहारकस्त्रिषु त्वनाहारकः । प्रव० २३३ द्वा० । चतुःसमयोत्पत्तिश्चैव भवति-त्रसनाख्या बहिरुपरिष्ठाधोऽध-स्ताद्वा पर्युत्पद्यमानो दिशो विदिशि विदिशो वा दिशि यदुत्पद्य-ते तदा लभ्यते । तत्रैकेन समयेन त्रसनामी प्रवेशः, द्वितीयेनोप-र्यधो वा गमनम्, तृतीयेन च बहिर्निःसरणम्, चतुर्थेन तु विदिच्छ-त्पत्तिदेशप्राप्तिरिति । पञ्च समयास्त्रसनाख्या बहिरैव विदिशो विदिगुत्पत्तौ लभ्यन्ते । तत्र च मध्यवर्तिषु अनाहारक इत्यवग-न्तव्यम् । आद्यन्तसमययोस्त्वाहारक इति । सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । तथा केवलिनः समुद्रातेऽष्टसामायिके तृतीयचतुर्थपञ्चमरू-पात् केवलकर्मणयोगयुतास्त्रोन्समयान् अयोगिनः शैलेष्वव-स्थायां ह्रस्वपञ्चाकरोच्चारणमात्रम् । सिद्धास्तु सादिमपर्यवसितं कालमनाहारका इति । प्रव० २३३ द्वा० । केवलसमुद्रातेऽपि कर्मणशरीरवसित्वात् तृतीयचतुःपञ्चसमयेष्वनाहारको छष्ट-व्यः । शेषेषु त्वौदारिकादितन्मिश्रशरीरवसित्वात् आहारक इति । (मुहुत्तमर्द्धं च त्ति) अन्तर्मुहुत्तं गृह्यते । तस्य केवली स्याद्युषः कृते सर्वयोगनिरोधे सति ह्रस्वपञ्चाकरोच्चारणमात्र-कात्वं यावदनाहारक इत्येवमवगन्तव्यम् । सिद्धजीवास्तु शैले-ष्ववस्थाया आदिसमयाद्वारभ्यानन्तमपि कालमनाहारका इति ।

सामप्रतमेतदेव स्वामिविशेषविशेषिततरमाह-

एकं च दो व समए, केवलपरिवर्जित्या अणाहारा ।

पंचमि दोषि दोए, य पूरिण चिन्नि समयओ ॥ ७ ॥

केवलपरिवर्जिताः संसारस्था जीवा एको द्वौ वा अनाहारका भवन्ति । ते च द्विविप्रहगतिविप्रहोत्पत्तौ त्रिचतुःसामयिकायां द्रष्टव्याः । चतुर्विप्रहपञ्चसमयोत्पत्तिस्तु स्वल्पसत्त्वाभितेति न साक्षादुपात्ता । तथाऽन्यत्राप्यभिहितम्-एको द्वौ वाऽनाहार-कः । वाशब्दाद्विन् वा आनुपूर्व्या अज्युदग्र उत्कृष्टतो विप्रहगतौ चत्वारः समया नाऽऽगमेऽभिहिताः । ते च पञ्च समयोत्पत्तौ ल-भ्यन्ते, नान्यत्रेति । भवस्थकेवलिनस्तु समुद्रातमप्येतत्करणोप-संहारावसरे तृतीयपञ्चमसमयौ द्वौ लोकपूर्णचतुर्थसमयेन सहितात्म्यः समया भवन्तीति ॥ ७ ॥

पुनरपि नियुक्तिकारः सादिकमपर्यवसानं कालमनाहारकं दर्शयितुमाह-

अतो मुहुत्तमर्द्धं, सेलेसीए जवे अणाहारा ।

सादीयमनिहणं पुण, सिद्धायणाहारगा हौंति ॥ ८ ॥

शैलेष्ववस्थाया आरभ्य सर्वथाऽनाहारकः सिद्धावस्थाप्राप्ता-वनन्तमपि कात्वं यावदिति पूर्वतु कावक्षिकाव्यव्यतिरेकेण प्रति-समयमाहारकः । कावक्षिकेन तु कदाचित्क इति । सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । नि० । अ० । कर्म० । [कं समयमनाहारकः “ जीवे ण जंते ! कं समयमणाहारण भवइ च्छि ” ‘आहार’ शब्दे द्वि-तीयज्ञाने २०० पृष्ठे वक्ष्यते]

अणाहारिण-अनाहारिण-न० । अनाहार्ये, नि० चू० ११ व० ।

अणाहारिण-अनाहृत-त्रि० । अतीताहरणक्रिययाऽपरिणा-मिते, म० १ श० १ व० ।

अणाहिद-अनाष्ट-पुं० । वस्तुदेवस्य धारणयां जाते पुत्रे, त-द्वक्तव्यता गजसुकुमारस्येवेत्यन्तकृद्गणानां तृतीये वर्गे त्रयोद-शाध्ययने सूचिता । अन्त० ३ वर्ग० ।

अणिइय-अनितिक-पुं० । इतिशब्दो नियतरूपोपदर्शनपरः, त-तश्च न विद्यते इतिर्यत्रासावानितिकः । अविद्यमाननियतस्वरूपे, ईश्वरादेरपि दारिद्र्यादिभावात् संसारे, म० ए श० ३३ व० । अणिइय-अनीतिपत्र-त्रि० । इतिविरहितच्छेदे, हा० १ श्रु० १ अ० ।

अणिजं (जं) तय-अतिमुक्तक-न० । मुचो-भावे-क्त । अ-तिशयेन मुक्तं बन्धनं यस्य । प्राकृते ‘गर्जितातिमुक्तके णः’ ८ । १ । २०८ । इति तस्य णः प्रा० । ‘यमुनाचामुण्डाकामुकाति-मुक्तके मोऽनुनासिकश्च’ १ । १ । १७८ ॥ इति मस्य लुक्, तत्स्था-ने चाऽनुनासिकः । प्रा० । ‘वक्रादावन्तः’ १ । २ । २६ ॥ इति तृतीयस्याऽनुस्वारः । प्रा० । तस्य णत्वेऽकृते-‘अइमुत्तयं अइमु-त्तयं’ इति रूपद्वयम् । तिष्ठुकवृत्ते ताववृत्ते च । प्रज्ञा० १ पद । अणिउण-अनिपुण-त्रि० । न निपुणोऽनिपुणः । अकुशले, आव० ४ अ० । नि० चू० । दर्श० ।

अणिअचारि (ण)-अनियतचारि-पुं० । अनियतमप्र-तिषद्धं परिग्रहायोगाच्चरितुं शीघ्रमस्याऽसावनियतचारी । अप्र-तिषद्धविहारिणि, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । “ स भूइपणं अणिअ-अचारी, ओहंतरे धीर अणंतचक्खु ” सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ५ व० । “ अखिले अगिदे अणिअचारी, अभयंकरे भिक्खु अणा-वित्तप्पा ” सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

अणिअवास-अनियतवास-पुं० । मासकल्पादिनाऽनिकेत-वासे अगृहे उद्यानादौ वासे, “ अणिअवाससमुयाण चरि-

या, अणाय वच्छं पइ तिरिक्कया य ” दश० २ सू० ।
 अणिआम-अनियोग-पुं० । नियोगादन्योऽनियोगः । विपर्य-
 याभियोगे, पं० सू० ४ सू० ।
 अणिमाल-अनङ्गार-त्रि० । रागपरिहारेणाङ्गारदोषरहिते, प्र-
 अ० १ सम्ब० द्वा० ।
 अणिद-अनिन्द-त्रि० । नास्तीन्द्रो यस्मिन् सोऽनिन्दः । इ-
 न्दविरहिते प्रजास्वामिके, ज० ३ श० १ उ० ।
 अनिन्द-त्रि० । अनुगुप्सिते, सामायिके च । आ० म० द्वि० ।
 आ० चू० ।
 अणिदण्डिज-अनिन्दनीय-त्रि० । गीतार्थादिजनावूप्ये, जी०
 १ प्रति० ।
 अणिदिय-अनिन्दित-त्रि० । शुभानुबन्धितयाऽगर्हणीये, घ०
 १ अत्रि० । सप्तमकिञ्चरेषु, प्रज्ञा० १ पद ।
 अनिन्द्य-पुं० । सिद्धे, अपर्याप्तके, उपयोगतः केवलिनि,
 स्था० १० त्रि० । “ णेरव्यादुविहा पणत्ता । तं जहा-सिइंदिया
 चेव, अणिदिया चेव जाव वेमाणिया ” स्था० २ त्रि० २३० ।
 अणिदिया-अनिन्दिता-स्त्री० । पष्ठधामूर्ध्वलोकवास्तव्यायां
 दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम्, स्था० ८ त्रि० आ० चू० । आ० म०
 प्र० । ति० ।
 अणिकिखत्त-अनिकिप्त-न० । अविश्रान्ते, औ० । भ० ।
 अणिकंप-अनिकम्प-त्रि० । अनिश्चये, आवा० २ श्रु० २ अ० ३ उ० ।
 अणिकाम-अनिकाम-न० । परिमिते, वृ० १ उ० ।
 अणिकाय-अनिकाय-पुं० । लघुमुखावादे, ति० चू० १ उ० ।
 (‘ मुखावाय ’ शब्देऽस्य विवृतिः) ।
 अणिकेय-अनिकेत-पुं० । न विद्यते निकेतो गृहं यस्य । उक्त०
 २ अ० । अविद्यमानगृहे, अनेकत्र बद्धास्पदे, उक्त० १ अ० ।
 अणिकट-अनिकट-त्रि० । न० त० । द्रव्यतोऽकुशशरीरे, जा-
 वतोऽवशीकृतकषाये, स्था० ४ त्रि० ४ उ० ।
 अणिकावाइ (ए)-अनेकवादिन्-पुं० । सत्यपि कथाश्चिदेक-
 त्वे भावानां सर्वथाऽनेकत्वं वदतीत्यनेकवादी । परस्परवि-
 द्वाकृणा एव भावाः, तथैव प्रतीयमानत्वात् । यथा रूपं रूपत-
 येति । अनेदे तु भावानां जीवाजीवबहुमुक्तसुखितदुःखिता-
 दीनामेकत्वप्रसङ्गाद् दीक्षादिवैयर्थ्यमिति । किञ्च-सामान्य-
 मङ्गीकृत्यैकत्वं विवक्षितं परैः । सामान्यं च भेदेन्यो जिज्ञाभि-
 क्षतया चिन्त्यमानं न युज्यते । एवमवयवेभ्योऽवयवी धर्मेन्यश्च
 धर्मी न्येवमेकवादी । इत्युपदर्शितस्वरूपे अक्रियावादिनि,
 स्था० ८ त्रि० ।
 अणिकिखत्त-अनिकिप्त-त्रि० । अनुजिह्वतेऽप्रत्याख्याते, ज०
 १७ श० २ उ० । अविश्रान्ते, औ० । भ० ।
 अणिगामसोक्ख-अनिकामसौख्य-त्रि० । अपक्वसुखे तुच्छ-
 सुखे, उक्त० १४ अ० ।
 अणिगण-अनगन-पुं० । न विद्यन्ते नन्दास्तत्कालीना जना
 येभ्यस्तेऽनन्ताः । ज० २ वक्त० । सवस्त्रहेतुषु कल्पवृक्षेषु,
 स० १० सम० ।
 अणिगूहण-अनिगूहन-न० । अगोपने, पंचा० १५ विव० ।
 अणिगूहियबलवीरिय-अनिगूहितबलवीर्य-पुं० । अनिगू-

हितेऽगोपिते बलवीर्ये देहप्राणचित्तोत्साहरूपे येन स तथा ।
 पंचा० १५ विव० । अनिगूहितबलान्यन्तरसामर्थ्ये, ग० १ अधि० ।
 दश० । आवा० । पं० चू० । “ अणिगूहियबलवीरिय, परिक्रमइ
 जो जहुत्तमाउत्तो । जं जइव जहा धामं, नायव्वो वीरियाधारो ”
 दश० ३ अ० । पं० चू० । पञ्चा० ।
 अणिगह-अनिग्रह-पुं० । अविद्यमानो निग्रह इन्द्रियनो-
 इन्द्रियनियन्त्रणात्मकोऽस्येति । उक्त० १७ अ० । अवशीकृतोन्दि-
 ये, उक्त० ११ अ० । स्वैरे, प्रअ० २ आश्र० द्वा० । उच्छृङ्खले,
 दश० ८ अ० । एकादशे गौणाऽत्रहाणि, तत्राऽनिग्रहोऽनियेधो
 मनसो विषयेषु प्रवर्तमानस्येति गम्यते । एतत्प्रभवत्वाच्चास्या-
 ऽनिग्रह इत्युक्तम् । प्रअ० ४ आश्र० द्वा० ।
 अणिच-अनित्य-त्रि० । न० त० । नित्यभिन्ने सर्वदा स्थायिनि, प्राचा.
 १ श्रु० १ अ० ५ उ० । प्रत्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावतया कूटस्थं
 नित्यत्वेन व्यवस्थितं सन्नित्यं नैवं यस्येदमित्यम् । अच्युतानुत्पन्न-
 स्थिरैकस्वभावं हि नित्यमतोऽन्यप्रतिकृणविशारु अनित्यम् ।
 आवा० १ श्रु० २ अ० २ उ० । अनु० । उक्त० । अशाश्वते, उक्त० २
 अ० । अनित्यमास्थिरत्वात् । प्रअ० ५ आश्र० द्वा० ।
 अणिचजागरिया-अनित्यजागरिका-स्त्री० । अनित्यचिन्ता-
 याम्, “ अणिचजागरियं जागरैति ” भ० १५ श० १ उ० ।
 अणिचभावणा-अनित्यभावना-स्त्री० । अनित्यत्वचिन्तना-
 त्मके प्रथमभावनाभेदे, प्रव० । तत्स्वरूपं च—
 “ ग्रस्यन्ते वज्रसाराङ्गा-स्तेऽप्यनित्यत्वरक्षसा ।
 किं पुनः कदलीगर्भे-निःसारा नेह देहिनः ? ॥ १ ॥
 विषयसुखं दुग्धमिव स्वादयति जनो विमात्र इव मुदितः ।
 नोत्पादितवगुरुमिवो-त्पश्यति यममहह ! किं कुर्मः ? ॥ २ ॥
 भराधरधुनीनीर-पूरपारिप्लवं धपुः ।
 जन्तूनां जीवितं वात-धूतध्वजपटोपमम् ॥ ३ ॥
 लावण्यं ललनालोक-लोचनाञ्चलचञ्चलम् ।
 यौवनं मत्तमातङ्ग-कर्णताव्रजलाचलम् ॥ ४ ॥
 स्वाम्यं स्वमावलीसाम्यं, चपलाचपलाः श्रियः ।
 प्रेम द्वित्रकणस्येम, स्थिरत्वविमुखं सुखम् ॥ ५ ॥
 सर्वेषामपि भावानां, जाययन्नित्यनित्यताम् ।
 प्राणप्रियेऽपि पुत्रादौ, विपक्षेऽपि न शोचति ॥ ६ ॥
 सर्ववस्तुषु नित्यत्व-ग्रहप्रस्तुतु मूढधीः ।
 जीर्णतृणकुटीरेऽपि, जग्ने रोदित्यहर्निशम् ॥ ७ ॥
 ततस्तृणविनाशेन, निर्ममत्वविधायिनीम् ।
 शूद्रधीर्मावयेन्नित्यमित्यनित्यत्वजगत्त्वनाम् ” ॥ प्रव० १५ उ० ॥
 तत्रानित्यत्वज्ञानैवम्—
 “ यत्प्रातस्तत्र मध्यह्ने, यन्मध्यह्ने न तन्निशि ।
 निरीक्ष्यते भवेऽस्मिन् हि, पदार्थानामनित्यता ॥ १ ॥
 शरीरं देहिनां सर्व-पुरुषार्थनिबन्धनम् ।
 प्रचरन्पवनोद्धूत-घनाघनविनश्वरम् ॥ २ ॥
 कल्लोऽचपला लक्ष्मीः, संगमाः स्वप्नसंनिजाः ।
 वात्स्यायनिकरोक्तिस्त-तूत्रतुल्यं च यौवनम् ॥ ३ ॥
 तथा ध्यायन्नित्यत्वं, मृतं पुत्रं न शोचति ।
 नित्यतां गृहमुदस्तु, कुण्डलज्ज्वले रोदिति ॥ ४ ॥
 एतच्छरीरघनयौवनबन्धवादि,
 तावन्न केवलमनित्यमिहऽसुभाजाम् ।

विश्वं सचेतनमचेतनमप्यशेष-

सुत्यसिधर्मकमनित्यमुशन्ति सन्तः ॥ ५ ॥

इत्यनित्यं जगद्गुप्तं, स्थिरचित्तः प्रतिक्षणम् ।

तृणाकृष्णाहिमन्वाय, निर्मेमत्वाय चिन्तयेत् ॥ ६ ॥ अ० ३ अधि० ।

अणिच्चया-अनित्यता-स्त्री० अनश्चरतायाम्, सूत्र० ।

अधुना सर्वस्वानाऽनित्यतां दर्शयितुमाह-

देवा मध्वरक्वसा, असुरा भूमिचरा सरीसिवा ।

राया नर सेहि माहणा, ठाणा ते वि चयंति दुक्खिया । ॥

देवा ज्योतिष्कसौधर्मायाः, गन्धर्वराक्सयोरुपलक्षणत्वाद्-
प्रकारा व्यन्तरा गृह्यन्ते । तथा-असुरा दशप्रकारा ज्वनपतयः ।

ये चाऽन्ये भूमिचराः सरीसृपाद्यादितर्यञ्चः । तथा-राजानश्च-
क्वर्तिनो ऋषदेववासुदेवप्रभृतयः । तथा-नराः सामान्यमनु-
ष्याः, श्रेष्ठिनः पुरमहत्तराः, ब्राह्मणाश्च, एते सर्वेऽपि स्वकीयानि
स्थानानि दुःखिताः सन्तस्त्यजन्ति । यतः-सर्वेषामपि प्राणि-
नां प्राणपरित्यागे महद् दुःखं समुत्पद्यत इति ॥ ५ ॥

किञ्च-

कामेहि य संथवेहि य ,

गिष्ठा कम्मसहा कालेण जंतवो ।

ताले जह वंथण्णुए ,

एवं आउक्खयम्मि तुट्ठति ॥ ६ ॥

कामैरिच्छामदनरूपैः, तथा संस्तवैः पूर्वापरभूतैः, गृहा अच्यु-
पपन्नाः सन्तः (कम्मसहं स्ति) कर्मविपाकसहिष्णवः । कालेन
कर्मविपाककालेन जन्तवः प्राणिनो भवन्ति । इदमुक्तं भवति-
भोग्यसोविषयाऽऽसंचनेन तदुपशममिच्छत इहामुत्र क्लेश एव
केवलं न पुनरुपशमावाप्तिः । तथाहि- "उपभोगोपायपरो, वा-
ञ्छति यः शमयितुं विषयतृष्णाम् । धावत्याऽक्रमितुमसौ पुरो-
ऽपराद्धे निजच्छायाम्" ॥ १ ॥ न च तस्य मुमुषोः कामैः संस्तवैश्च
प्राणमस्तीति दर्शयति-यथा तालफलं बन्धनादुत्तात् व्युत्तम-
प्राणमवश्यं पतति, एवमसावपि स्वायुषः कृये कुट्यति जावि-
तात् व्यवत इति ॥ ६ ॥

जे या वि बहुस्सुए सिया,

धम्मियमाहणजिक्खुए सिया ।

अजि णूमकडेहिं मुच्छिए ,

तिव्वं से कम्मेहिं किच्चती ॥ ७ ॥

ये चापि बहुश्रुताः शास्त्रार्थपारगाः तथा धार्मिका धर्माचरण-
शीलाः । तथा ब्राह्मणाः, तथा भिक्षुका भिक्षाटनशीलाः, स्युर्मे-
वेयुः, तेऽप्याजिमुस्येन (णूमं ति) कर्म माया वा तत्कृतैरसदनु-
ष्ठानमिच्छता गृहास्तीव्रमत्यधमः । अत्र च गन्तव्यत्वाद् बहुव-
चनं छेद्यम् । एवमनुताः कर्मभिरसद्वेद्यादिभिः कृत्यन्ते विद्य-
न्ते पीड्यन्ते इति यावत् ॥ ७ ॥

साम्प्रतं ज्ञानदर्शनचारित्र्यमन्तरेण नाऽपरो मोक्षमार्गोऽस्तीति
त्रिकालविषयत्वात् सूत्रस्याऽगामितीर्थिकधर्मप्रतिषेधार्थमाह-

अह पास विवेगमुट्ठिए,

अविनित्रे इह जासई धुवं ।

णाहिसि आरं कओ परं,

वेहासे कम्मेहिं किच्चती ॥ ८ ॥

अथेत्यधिकारान्तरे बह्वर्द्धे एकदेश इति । अथेत्यनन्तरं ए-

तच्च पश्य यस्तीर्थिको विवेकं परित्यागं गृहस्य परित्यागं
वा संसारस्याऽऽश्रित्योत्थितः प्रपन्नोत्थानेन । स च सम्य-
क्परिज्ञानाभावाद्द्वितीर्णः संसारसमुद्रमतितीर्थुः केवलमिह
संसारे प्रस्तावे वा शाश्वतत्वाद् ध्रुवो मोक्षस्तं तदुपायं वा
संयमं ज्ञात एव न पुनर्विधत्ते, तःपरिज्ञानाभावादिति भावः ।
तन्मागे प्रपन्नस्त्वमपि कथं क्वास्थसि ? आरामिह प्रभं, कुतो वा
परं परलोकम् ? यदि वा आरामिति गृहस्थत्वं, परमिति प्रप-
न्त्यापयार्थम् । अथवा आरामिति संसारं, परमिति मोक्षम्, एवम्भू-
तञ्चाऽन्योऽप्युभयभ्रष्टः (वेहासि स्ति) अन्तराले उभयाज्ञावतः
स्वकृतैः कर्मभिः कृत्यते पीड्यत इति ॥ ८ ॥

ननु च तीर्थिका अपि केचन निष्परिग्रहास्तथा तपसा निष्-
सदेहाश्च तत्कथं तेषां नो मोक्षावाप्तिरित्येतद्वाङ्मयाह-

जइ वि य णिगणे किसे चरे,

जइ वि य जुंजिय मासमतसो ।

जे इह मायादि मिज्जइ,

आगंता गव्जाय ऽणंतसो ॥ ९ ॥

यद्यपि तीर्थिकः कश्चित्तापसादिस्त्यक्बाह्यगृहवासविपरिग्र-
हत्वाद् निष्किञ्चनतया नभस्त्वक्त्राणाज्ञावाञ्च कृशश्चेत् ;
स्वकीयप्रपन्न्याऽनुष्ठानं कुर्यात् । यद्यपि च षष्ठाष्टमदशमद्वादशा-
दि तपोविशेषं विधत्ते । यावदन्तश्च मासं स्थित्वा भुङ्क्ते, तथा-
ऽपि आन्तरकथायाऽपरित्यागाच्च मुच्यते इति दर्शयति-य-
स्तीर्थिक इह मायादिना मीयते, उपलक्षणार्थत्वाद् कषायैर्धुक्त इ-
त्येवं परिच्छिद्यते अस्तीर्णार्थं गजार्थमा समन्ताद् गन्ता यास्य-
त्यनन्तश्च निरवधिकं कालमिति । एतदुक्तं भवति-अकिञ्चनो-
ऽपि तपोनिष्ठसदेहोऽपि कषायाऽपरित्यागाद्विरकादिस्थानात्
तिर्यगादिस्थानं गर्भाकर्ममन्तमपि कालमग्निशर्मवत् संसारे
पर्यटतीति ॥ ९ ॥

यतो मिथ्यादृष्टधृपादिष्टतपसाऽपि न दुर्मतिमार्गेनिरोधोऽतो
मदुक्त एव मार्गे स्थेयमेतदभिसुपदेशं दातुमाह-

पुरिसोपरम पावकम्पणा, पलियंतं पणुयाण जीवियं ।

सन्ना इह काममुच्छिया, मोहं जेति नरा असंबुडा ॥ १० ॥

हे पुरुष ! येन पापेन कर्मणा असदनुष्ठानरूपेण त्वमुपलक्षि-
तत्तत्राऽसकृत् प्रवृत्तत्वात् तस्मादुपरम निवर्तस्व । यतः पुरु-
षाणां जीवितं सुब्रह्मणि त्रिपल्योपमानं, संयमजीवितं वा पल्यो-
पमस्यान्तर्मध्ये वर्तते, तदऽप्युनां पूर्वकोटिमिति यावत् । अथ
वा-परि समन्तात् अन्तोऽस्येति पर्यन्तं सान्तमित्यर्थः । तच्चैवं
तत्तमेवाऽवगन्तव्यम् । तदेव मनुष्याणां स्तोत्रं जीवितमवग-
म्य यावत्तत्र पर्येति तावच्छर्मानुष्ठानेन सकृद्वै कर्त्तव्यम् । ये पु-
नर्भोगस्नेहपक्षेऽवसन्ना मग्ना इह मनुष्यभवे संसारं वा कानेष्ठि-
च्छामदनरूपेषु मूर्च्छिता अच्युपपन्नास्ते नरा मोहं यान्ति, हि-
तहितप्राप्तिपरिहारे मुह्यन्ति मोहनीयं वा कर्मोपचिन्वन्तीति
संभाव्यते । एतदसंभृत्तानां हिंसादिस्थानभ्यो निवृत्तानामसं-
यतेन्द्रियाणां चेति ॥ १० ॥

एवं च स्थिते यद्विधेयं तद्दर्शयितुमाह-

जयवं विहराहि जोगवं , अणुयाणा पेया दुरुत्तरा ।

अणुसासणमेव पक्कमं, वीरेहिं च त्थमं पवेइयं ॥ ११ ॥

स्वल्पं जीवितमवगम्य विषयाश्च क्लेशशायानवबुद्ध्या वि-
त्था गृहपाशबन्धनं यतमानो यत्नं कुर्वन् प्राणिनामनुपरोधेन

विहर युक्तविहारी जव। एतदेव दर्शयति-योगवानिति-संयम-
योगवान्, गुप्तः समितिगुप्त इत्यर्थः। किमित्येवम्? यतोऽणवः
सूक्ष्माः प्राणाः प्राणिनो येषु ते। तथा चैवञ्चूताः पन्थानेऽनुपयु-
क्तैर्जीवानुपमर्देन दुस्तरा दुर्गमा इत्यनेन ईर्यासमितिरूपा क्रिस्ता।
अस्याभ्योपलक्षणार्थत्वात् अन्यस्वपि समितिषु सततोपयु-
क्तेन जवितव्यम्। अपि च-अनुशासनमेव यथाऽऽगममेव सूत्रा-
ऽनुसारेण संयमं प्रक्रमेत्। एतच्च सर्वैरेव वीरैरर्हद्भिः स-
म्यक् प्रवेदितं प्रकषेणाऽऽख्यातामिति ॥ ११ ॥

अथ क एते वीरा इत्याह—

विरया वीरा समुद्धि-या कोटकापरियाइपीसणा ।

पाणे ण हणंति सक्कसो, पावाओ विरिया अज्जिनिवुमा १२
हिंसाऽनृताऽऽदिपापेभ्यो ये विरताः, विशेषेण कर्म प्रेरयन्तीति
वीराः, समयगारम्भपरित्यागेनोत्थिताः समुत्थिताः, ते, एवञ्चूता-
श्च क्रोधकातरिकादिपीषणाः, तत्र क्रोधग्रहणाद् मानो गृहीतः,
कातरिका माया, तद्ग्रहणाद्धाभो गृहीतः। आदिग्रहणात् शेष-
मोहनीयपरिग्रहः। तत्पीषणास्तदपनेतारः, तथा प्राणिनो जी-
वान् सूक्ष्मतरमेदभिन्नान् सर्वशो मनोवाक्कायकर्मभिर्न ज्ञान्ति न
व्यापादयन्ति। पापाश्च सर्वतः सावधानुष्ठानरूपादिरता निवृ-
त्ताः, ततश्चाऽज्जिनिवृत्ताः क्रोधाद्युपशमेन शान्तीभूताः। यदि
वाऽज्जिनिवृत्ता मुक्ता इव द्रष्टव्या इति ॥ १२ ॥ सूत्र० १ श्रु०
२ अ० १ उ० ।

अणिच्चाणुप्पेहा-अनित्यानुमेक्षा-स्त्री० । “ कायः सञ्चिहिता-
पायः, सम्पदः पदमापदाम्। समागमाः सापगमाः, सर्वमुत्पा-
दि भङ्गुरम्” ॥१॥ इत्येव जीवितोदरनित्यस्यानुमेक्षा। धर्मरूपे
धर्मध्यानस्यानुमेक्षाप्रेक्षः स्था० ४ उ० १ उ० ।

अणिच्चा-अनिच्चा-स्त्री० । इच्छाभावलक्षणाधामात्मपरिण-
तौ, “ अनिच्चा ह्यत्र संसारे, स्वेष्टालाभादनुत्कटा ।” उ० ६
उ० १० सू० ।

अणिच्चियत्ता-अनीप्सितता-स्त्री० । प्राप्तुमवाञ्छितत्वे, भ०
६ श० ३ उ० ।

अणिच्चियन्व-अनेष्टव्य-त्रि० । मनागपि मनसाऽपि अप्रार्थ-
नीये, आव० ४ अ० । ध० । “ दुर्लभितो अणायारो अणि-
च्चियन्वो ” आव० ४ अ० ।

अणिजिष्ठ-अनिजीर्ण-त्रि० । जीवप्रदेशेभ्यः परिशदितप्रदे-
शे, औ० । कल्प० ।

अणि (णि) जमाण-अन्वीयमान-त्रि० । अनुगम्यमाने,
विपा० १ श्रु० १ अ० ।

अणि (णि) जमाणमग-अन्वीयमानमार्ग-त्रि० । अनुग-
म्यमानमार्गे, “ मच्चिञ्चा चरगरहपहकरेण अणिजमाणममो
मियागामे खर्ये ” इत्यादि । विपा० १ श्रु० १ अ० ।

अणिजुहिता-अपोह-अव्य० । अदत्त्वेत्यर्थे, “ वत्थं अणिजु-
हिता ” अपोहो दत्त्वा दत्ताद्यावृत्तमुखस्य । प्रति० । ज० ।

अणिजाएत्ता-अनिर्धार्य-अव्य० । चक्षुरव्यापार्येत्यर्थे, भ०
७ श० ७ उ० ।

अणिजामरात्तिता-अनिर्यापणात्पिका-स्त्री० । वाचनासंपद-
प्रेक्षे, उक्त० १ अ० ।

अणिजुद्ध-अनिर्युद्ध-त्रि० । महतो ग्रन्थात् सुखावबोधाय

सङ्क्षेपनिमित्तमनुग्रहपरशुभिरनुद्धृते, ज० १ श० ए उ० ।

अणिद्ध-अनिष्ट-त्रि० । इच्छते स्मेति प्रयोजनवशात् इष्टम्,
न इष्टमनिष्टम् । भ० १ श० ५ उ० । “ घृस्यानुष्टेष्टासंदष्टे ” ॥ उ
। २ । ३४ ॥ इति सूत्रेण घृस्य छः । प्रा० । मनस इच्छामतिष्ठा-
न्ते, जी० १ प्रति० । उपा० । स्था० । भ० । अवाञ्छिते, भ० १ ए
श० ३३ उ० । सतामनभिलषणीये, “ सहाइविसयसाहण-धण
संरक्खणपरायणमणिठं ” आव० ४ अ० । “ अणिछा, अकंता,
अणिया, अमणुषा, अमणामा, एते एकार्थाः । विपा० १ श्रु० १
अ० । “ अणिछा जवंति णादिजे दुव्विणीया ” अनिष्टा जनस्ये-
ति गम्यते । प्रश्न० ३ आश्च० उ० । इष्टस्य सुखादेर्विरोधिनि
प्रतिकूलवेदनीये दुःखे, तत्साधने पापे, विषादौ, अपकारे च ।
नागवलायाम्, स्त्री० । यज-क । न० त० । अकृतयागे देवा-
दौ, वाच० । स्था० ।

अणिद्धतर-अनिष्टतर-त्रि० । अतिशयेन कमनीये, जी० ३
प्रति० । विपा० ।

अणिछफल-अनिष्टफल-न० । अशुभे कर्मणि, उपा० २ अ० ।
अनभिमतफले दुर्गतिप्रयोजने, पञ्चा० ११ विव० । अनभिमत-
प्रयोजनेऽनर्थकत्वे, पञ्चा० ३ विव० ।

अणिद्धवयण-अनिष्टवचन-न० । आक्रोशवाचि, “ अणिद्धवय-
णेहि सत्पमाणा ” प्रश्न० ३ आश्च० उ० ।

अणिछविय-अनिष्टापित-त्रि० । असमापिते, “ अणिछाविय-
सव्वकाइसंजण्यं ” अनिष्टापिताऽसमापिता सर्वकालं सदा
संस्थाप्यता तत्कृत्यकरणं यस्य तत्तथा । भ० ए श० ३३ उ० ।

अणिद्धस्सर-अनिष्टस्वर-पुं० । प्रयोजनवशादपीच्छाऽविषये,
स्था० ८ उ० ।

अणिद्धिच्छाह-अनिष्टितोत्साह-पुं० । अहतोत्साहे, “ स
च सर्वसक्त्याऽनुष्ठानेषु यथाशक्त्योद्यमं करोति ” दर्श० ।

अनिष्टुर-अनिष्टुर-त्रि० । प्रस्तरागमनवत्कार्कश्यरहिते, ग० २
अधि० ।

अणिद्धह-अनिष्टीवक-त्रि० । मुखश्लेष्मणाऽपरिष्ठापके, प्रश्न० १
सम्ब० उ० । सूत्र० ।

अणिद्धिपत्त-अनृद्धिप्राप्त-पुं० । आमर्षवैषम्यादिवक्षणाभूति
प्राप्ते, न० । प्रज्ञा० ।

अणिद्धिमत्त-अनृद्धिमत्-त्रि० । अनृद्धिप्राप्ते, “ गव्विहा अ-
णिद्धिमत्ता मणुस्सा पणुत्ता । तं जहा-हेमधंतगा हिरण्वंतगा
हरिवंसगा रम्मगवंसगा कुरुवासिणो अंतरदीवगा ” स्था० ।
६ उ० ।

अणिद्धिय-अनृद्धिक-पुं० । अनृद्धिप्रवर्जिते, आ० म० द्वि० ।

अणिएहव-अनिहव-पुं० । न० त० । अनपलापे, ग० १ अधि०
ध० । व्य० । दश० । (निहवशब्दे वक्ष्यमाणेन) निहवत्वेन र-
हिते, वृ० १ उ० ।

अणिएहवण-अनिहवन-न० । निहवनमपलपनम्, न निह-
वनमनिहवनम् । यतोऽधीतं तस्याऽनपलापे, पर ज्ञानाच्चा-
रस्य पञ्चमो विषयः । यतोऽनिहवेनैव पाठादिस्त्रादेर्विधिबन्धं, न
पुनर्मनादिवशादात्मनो साधवाद्याशङ्कया श्रुतगुरुणा श्रुतस्य
ज्ञाऽपलापेनैति । प्रव० ६ उ० । ध० । द० । ग० ।

णिहवणं अवलावी,
कस्स समासे अधितमस्य चउगुरुणा ।
एदावित विचुरपरण,
दाण तिदंढे ऽणिहवणं ॥ १६ ॥

को वि साहु विमुक्कस्सरपदम्मि दुमत्तादिण पढंतो पक्खंतो
अण्णेण साहुणा पुच्छिओ-कस्स सगासे अहीये १, सागारहि-
गाराणं संधिप्पओणेण आगारो लब्धमिति, ततो अहीते भवति,
तेण य जस्स सगासे सिक्खियं सो गुण सुकतकसइसिक्खंते-
सु पवीणो, जक्खविदुस्स वा हीणतरो अतो तेण लज्जति । अण्णं
जुग्गण्णहाणं कहयसि तमारणगाराणं संधिप्पभोगओ लब्धमिति,
तेण अण्णमिति भवति । एवं णिहवणं भवति । इत्थं से प-
च्छित्तं । अहवा सुत्तेहू अत्थेहू वायणापरियं णिहवणं तस्स इह
परलोप य पत्थि कल्लणं उयाहरणं ” नि० चू० १ उ० ।

गृहीतधुतेनानिहवः कार्यः । यद्यस्य सकाशेऽधीतं तत्र स एव
कथनीयो नान्यः, चित्तकालुष्यापत्तेरिति ।

अत्र दृष्टान्तः—

एगस्स एदावियस्स खुरभंरविज्जासामत्थेण भागासे अच-
रितं । तं च एगो परिउवायगो बहुहि उवसेपज्जणाहि उवसेप-
ज्जऊण, तेण सा विज्जा लब्धा, ताहे अचरित्य गंतुं तिदंमेणा-
गासगणण महाजणेण पूइज्जति सि । रक्षा य पुच्छिओ-मगवं !
किं मे स विज्जातिसओ उय तधातिसओ १ । सो भणति-वि-
ज्जातिसओ । कस्स सयासाओ गहिओ १ । सो भणति-हिमवते
फळाहारस्स रिसिणो सयासे अधिज्जिओ । एवं तुषुत्ते समा-
णे संकिळे सदुत्थाय तं तिदंमं खमसि पमितं । एवं जो अण्णा-
गमं आयरियं निहवणं अण्णं कहति, तस्स चित्तसंकिळे-
सदोसेण सा विज्जा परलोपण इति सि, अणिहवणं सि
गतं । दश० ३ अ० ।

अणिहवमाण-अनिहवान-वि० । अनपज्ञपति, द्वा० १
श्रु० १ अ० ।

अणित्य-अनित्य-वि० । अप्रच्युताऽनुत्पन्नस्थिरैकस्वभाव-
तया कूटस्थमित्येवेनाऽऽवस्थिते, आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

अणित्यंथ-अनित्यंस्थ-वि० । अण्णं प्रकारभाषअमित्यम, इत्थं
तिष्ठतीति इत्थंस्थम, न इत्थंस्थमनित्यंस्थम । केनचिह्नाकिकेन
प्रकारेणास्थिते, जी० । आवा० । प० सू० । परिमएरुआदिसंस्था-
नरहिते, भ० २४ श० १२ उ० । अनियताकारे, जी० १ प्रति० ।

अणित्यंथसंज्ञासंज्ञिय-अनित्यंस्थमंस्थानसंस्थित- वि० ।
इत्थं तिष्ठतीति इत्थंस्थम, न इत्थंस्थमनित्यंस्थम, अनियता-
कारमित्यर्थः । तच्छ तत्संस्थानम, तेन संस्थानेन अनियत-
संस्थानसंस्थिते, जी० १ प्रति० ।

अणित्यंथसंज्ञा-अनित्यंस्थसंस्थाना-स्त्री० । अनित्यंस्थं
संस्थानं यस्या अरुणियाः सत्तायाः सा । अनियताकारायां
सत्तायाम्, प० सू० ५ सू० ।

अणिदा (या)-अनिदा-स्त्री० । निदानं निदा, न निदाऽनिदा,
प्राणिहिंसा नरकादिवुःखहेतुरिति परिज्ञानविकलेन सता क्रि-
यमाणे प्राणिनिर्वहणे, स्वपुत्रादिकमन्यं वा विभागेनाऽवि-
विध्य सामाम्येन विधीयमाने, अजाततो वा व्यापाद्यस्य स-
त्त्वस्य व्यापादने च । “जातं तु अजाततो, तहेव उहिसिख उ
बहवो वा वि । जाणग अजाणं वा, बहेइ अणिवा निमा

एसा ” पि० । अनिर्हारणायाम्, “पुढधिकारया सव्वे, अस-
धिभूया अणिदाय वेयलं वेदैति ” भ० १ श० २ उ० । चित्त-
विकलायां सम्यग्विवेकविकलायाम्, प्रज्ञा० ३४ पद । अना-
भोगवत्यां हिंसायाम्, भ० १६ श० ५ उ० ।

अणिदा (या) ण-अनिदान-वि० । नाऽस्य स्वर्गवाप्त्या-
दिनिदानमस्तीत्यनिदानम् । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । न
विद्यते निदानमस्येतिनिदानः, निराकाङ्क्षशेषकर्मक्षयार्थिनि,
सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । निदानरहिते, द्वा० ५ द्वा० । निदानव-
र्जिते, आनु० । प्रार्थनारहिते, भ० २ श० १ उ० । पञ्चा० ।
आचा० । भाषिकलाशंसारहिते, “अणियाणे अकोउहले य
जे स भिक्खू ” दश० १० अ० । पञ्चा० । प्रअ० । ध० । स्व-
र्गावाप्त्यादिसंज्ञानिदानरहिते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।
न विद्यते निदानमारम्भरूपं भूतेषु जन्तुषु यस्यासावनि-
दानः । सावधानुष्ठानरहिते अनाश्रये, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।
भोगार्थिप्रार्थनास्वभावमार्तभ्यानम् । तद्वर्जितेऽनिदानेऽर्थे,
ल्ल० ३ डा० १ उ० ।

अणिदा (या) णज्ज-अनिदानज्ज-वि० । सावधानु-
ष्ठानरहितेऽनाश्रयभूते कर्मोपादानरहिते अनिदानकल्पा ज्ञा-
नादौ, सूत्र० ।

अण्णमित्तजिक्खू समाहिपत्ते अणियाणज्जे सुपरिव्वण्णा
न विद्यते निदानमारम्भरूपं भूतेषु जन्तुषु यस्याऽसावनिदानः ।
स एवमृतः सावधानुष्ठानरहितः परि समन्तात्संयमानुष्ठाने
मजेज्जयेदिति । यदि वा अनिदानज्जतोऽनाश्रयज्जतः कर्मोपादान-
रहितः सुष्ठु परिमज्जेत् सुपरिमज्जेत् । यदि वा-अनिदानज्जताय-
निदानकल्पानि ज्ञानादीनि तेषु परिमज्जेत् । अथवा-निदानं
हेतुः कारणं दुःखस्यान्तो निदानज्जतः कस्यचिद् दुःखमनु-
पादयन् संयमे पराकमेदिति । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

अणिदा (या) णया-अनिदानता-स्त्री० । निदायते लुपते
ज्ञानाधाराधना लता आनन्दरसोपेतमोक्षफला येन परब्रह्मेव
देवेन्द्रादिगुणधिप्रार्थनाऽध्यवसानेन तद्विदानमनिदानं तद्यस्य
सोऽनिदानः, तद्विज्ञावस्तत्ता । निरुत्पत्तयाम् । एतस्याश्च फलमा-
गमिष्यद्भक्ततया कर्मप्रकरणम् । स्था० १० डा० । निदानं भो-
गार्थिप्रार्थनास्वभावमार्तभ्यानं, तद्वर्जितताऽनिदानता । जोग-
क्षिप्रार्थनायाम्, एतस्याः फलं संसारव्यतिमज्जनम् । स्था० ३
डा० १ उ० । “सव्वयथ भगवया अणिदाणता पसत्था ”
स्था० ६ डा० ।

अणिदिह-अनिदिह-वि० । प्रागकृतनिर्देशे, नि० चू० १ उ० ।

अणिदेस-अनिर्देश-पुं० । अप्रमाणे, उत्त० १ अ० ।

अनिर्देश-वि० । केनाऽपि शब्देनाऽनभिज्ञप्ये, विशेषे ।

अणिदेसकर-अनिर्देशकर-पुं० । अप्रमाणकसंरि, “आणाणि-
देसकरे, गुरुणणुवायकारण” उत्त० १ अ० ।

अणिप्पाण-अनिप्पञ्च-वि० । अतीतकाले निष्पातितरहिते, औ० ।

अणिमंतेमाण-अनिमन्त्रयन्-वि० । निमन्त्रणमददति, आचा०
२ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

अणिमा-अणिमन्-पुं० । परमाख्यरूपतापत्तिरूपे सिद्धिभेदे,
द्वा० २६ द्वा० ।

अणिमिस-अनिमिष-पुं० । न० व० । मस्ये, “बहु अट्टिञ्चं पो-
गाञ्चं, अणिमिसं बहुकट्टयं” दशा० १ अ० । निअसनयने,
आव० ५ अ० ।

अणिमिसणयण-अनिमिषणयन-पुं० । न विद्यते निमेषो येषां
तानि अनिमेषाणि, अनिमेषाणि नयनानि येषां तेऽनिमेषणयनाः ।
देवेषु, “अमिहाणमसुद्धामा, अणिमिसणयणा य नीरजसरी-
रा । अवरंगुणेण जुमि, न छिवंति सुरा जिणो कहू” ६४० १
अ० । आ० म० छि० । निर्निमेषलोचने, पञ्चा० १० वि० ।

अणिय-अनीक-न० । सैन्ये, कल्प० ।

देवेन्द्राणां सानीका अनीकाधिपतयः—

चमस्स एं असुरिंदस्स असुरकुमाररत्तो सत्त अणिया,
सत्त अणियाहिर्वं पणत्ता । तं जहा-पायत्ताणिए, पीढा-
णिए, कुंजराणिए, महिसाणिए, रद्दाणिए, नट्टाणिए, गं-
धव्वाणिए, दुमे पायत्ताणियाहिर्वं । एवं जहा पंचट्टाणे
जाव किञ्चरे रद्दाणियाहिर्वं रिट्ठे नट्टाणियाहिर्वं गीय-
रई गंधव्वाणियाहिर्वं । बलिस्स णं वड्ढोयणिंदस्स वड्ढो-
यणरत्तो सत्त अणिया, सत्त अणियाहिर्वं पणत्ता । तं
जहा-पायत्ताणियं जाव गंधव्वाणियं । पट्टदुमे पायत्ताणि-
याहिर्वं जाव किंपुरिसे रद्दाणियाहिर्वं महारिट्ठे णट्टा-
णियाहिर्वं गीयजसे गंधव्वाणियाहिर्वं । धरणस्स एं
नागकुमारिंदस्स नागकुमाररत्तो सत्त अणिया, सत्त अणि-
याहिर्वं पणत्ता । तं जहा-पायत्ताणिए जाव गंधव्वाणिए ।
रुद्धसेणे पायत्ताणियाहिर्वं जाव आणंदे रद्दाणियाहिर्वं
णट्टने णट्टाणियाहिर्वं तेतले गंधव्वाणियाहिर्वं । जूयाणं-
दस्स सत्त अणिया, सत्त अणियाहिर्वं पणत्ता । तं जहा-
पायत्ताणिए जाव गंधव्वाणिए दक्खे पायत्ताणियाहि-
र्वं जाव णंदुत्तरे रद्दाणियाहिर्वं रई णट्टाणियाहिर्वं मा-
णसे गंधव्वाणियाहिर्वं । एवं जाव घोसमहाघोसाणं णे-
यवं । सक्कस्म णं देविंदस्स देवरत्तो सत्त अणिया, सत्त
अणियाहिर्वं पणत्ता । तं जहा-पायत्ताणिए जाव गंध-
व्वाणिए । हरिणेगमेसी पायत्ताणियाहिर्वं जाव माठरे
रद्दाणियाहिर्वं सेए णट्टाणियाहिर्वं तुंवगंधव्वाणिया-
हिर्वं । ईसाणस्स णं देविंदस्स देवरत्तो सत्त अणिया, सत्त
अणियाहिर्वं पणत्ता । तं जहा-पायत्ताणिए जाव गंधव्वा-
णिए लहुपरक्कमे पायत्ताणियाहिर्वं जाव महासेए णट्टा-
णियाहिर्वं एारण गंधव्वाणियाहिर्वं । सेसं जहा-पंच-
ट्टाणे एवं जाव अचुअस्सेति नेयवं । स्था० ७ ठा० ।
अनृत-न० । वितथे, मिथ्यावितथमनृतमिति पर्यायाः । स्था०
१० ठा० । आ० म० छि० । विशेष० । आव० ।

अणियट्ट-अनिवर्त्त-पुं० । मोक्षे, आत्मा० १ भु० ५ अ० १ उ० ।

अणियट्टमामिन्-अनिवर्त्तवागिन्-पुं० । अनिवर्त्तो मोक्षस्तव

गन्तुं शीलं यस्य स तथा । निर्वाणयायिनि, आत्मा० १
भु० ५ अ० ३ उ० ।

अणियट्टि (ए)-अनिवर्त्तिन्-न० । न निवर्त्तते न व्यावर्त्तते
इत्येवंशीलमनिवर्त्ति । प्रवर्धमानतरपरिणामादव्यावर्त्तनशीले,
“सुद्धमकिरिए अणियट्टी” इति शुक्लप्यानस्य तृतीये भेदे,
स्था० ४ ठा० १ उ० । सूत्र० । अशीतितमे महाप्रहे, चं० प्र० १०
पादु० । आगमिभ्यन्त्यामुत्सपिएणां नविष्यति विरतितमे
तार्थकरे, स० ।

अणियट्टिकरण-अनिवृत्तिकरण-न० । निवर्त्तनशीलं निवर्त्ति,
न निवर्त्ति अनिवर्त्ति, आसम्यदर्शनलाभाच्च निवर्त्तत इत्यर्थः ।
न निवर्त्तते नपिपति मोक्षतत्त्वबीजकल्पं सम्यक्त्वमलासापोल्लेखं
शीलमनिवर्त्ति । पञ्चा० ३ वि० । अनिवृत्तिकरणमित्यन्योन्यं
नातिवर्त्तन्ते परिणामा अस्मिन्नित्यनिवृत्तिकरणम् । आत्मा०
१ भु० ६ अ० १ उ० । तच्च तत्करणं च अनिवृत्तिकरणं सम्यक्त्वा-
द्यनुगुणे विशुद्धतराध्यवसायरूपे भव्यानां करणभेदे, “अणि-
यट्टीकरणं पुण, सम्मत्तपुरक्खडे जीवे” आ० म० छि० ।

अणियट्टिवायर-अनिवृत्तिवादर-पुं० । न विद्यते अन्योऽन्य-
मध्यवसायस्थानस्य व्यावृत्तिर्यस्यासावनिवृत्तिः । स चासी
वादरञ्चेति । कर्म० २ कर्म । नवमगुणस्थाने वर्त्तमाने जीवे,
स च कषायाद्यकक्षपणारम्भात्पुंसकवेदोपशमने यावद् भ-
वति निवृत्तिवादरसमयादूर्ध्वं लोभखण्डवेदनां यावदनिवृत्ति-
वादरः । आव० ४ अ० । अवासाणिमादिभावे, पं० व० १ ठा० ।

अणियट्टिवायरसंपरायगुणट्टाण-अनिवृत्तिवादरसंपरायगुण-
स्थान-न० । नवमगुणस्थाने, व्याख्या चैवम-गुणपदेनद्वगुणस्था-
नकं प्रतिपन्नानां बहुनामपि जीवानामन्योन्यमध्यवसायस्थान-
स्य व्यावृत्तिर्नास्त्यस्येति अनिवृत्तिः, समकालमेतद्वगुणस्थान-
कमारूढस्यापरस्य यदध्यवसायस्थानं विद्यतेतोऽन्योऽपि क-
श्चित्तदर्थेवेत्यर्थः । संपरैति पर्यटति संसारमनेनेति संपरायः क-
षायोदयः वादरः सुद्धमकिट्टीकृतसंपरायापेक्षया स्फुल्लसंपरायो
यस्य स वादरसंपरायः । अनिवृत्तिश्चासौ वादरसंपरायश्च त-
स्य गुणस्थानमनिवृत्तिवादरसंपरायगुणस्थानम् । इदमप्यन्त-
र्मुहूर्त्तप्रमाणमेव । तत्र चान्तर्मुहूर्त्ते यावन्तः समयास्तत्प्रविष्टा-
नां तावन्त्यवध्यवसायस्थानानि जवन्ति । एकसमयप्रविष्टाना-
मेकस्यैवाध्यवसायस्थानस्यानुवर्त्तनादिति स्यापना००००० प्रथ-
मसमयादारज्य प्रतिसमयमनन्तगुणविशुद्धं यथोत्तरमध्यव-
सायस्थानं भवतीति वेदितव्यम् । स चानिवृत्तिवादरो द्विधा-
कूपक उपशमकश्च । कूपयति उपशमयति वा मोहनीयादि क-
मेति वा कृत्वा । कर्म० २ कर्म । प्रव० । आ० चू० ।

अणियण-अनग्न-पुं० । विचित्रवस्त्रादायिस्त्वान्न विद्यन्ते गन्ता
निवासिनो जना येज्यस्तेऽनग्नः । महाशब्दो वाऽयमिति । वि-
शिष्टवस्त्रादायिषु कल्पद्रुमज्जेषु, स्था० ७ ठा० । प्रव० । आव० ।

अणियत (य)-अनियत-वि० । अप्रतिबद्धे, सूत्र० १ भु० ६
अ० । उत्त० । अनिश्चिते, अष्ट० ८ अष्ट० । अनेकस्वरूपे, दशा०
१० अ० । न० । अनियमयति अनवस्थिते, प्रश्न० २ आ० १ ठा० ।
ह० । अवश्यं भाव्युक्त्याऽप्रापिते आत्मपुरुषेश्वरस्वभावकर्मा-
दिकृते सुखादिके, “निययानिययं संतं, अयागंता अबुद्धिया”
सूत्र० १ भु० १ अ० २ उ० । “अशाश्वतानि स्थानानि, सर्वाणि दिवि

येद च । देवासुरमनुष्याणा-मृदयश्च सुखानि च । "सूत्र० १
श्रु० ८ अ० । इदं शरीरमनियतं सुरूपादेरपि कुरूपादिदर्शनाद् इ-
रितिलकराजसुतविक्रमकुमारशरीरवत् । तं० । " अणियत्रो
वासो " अनियतो वासो नानादेशपरिभ्रमणम् । व्य० १ उ० ।
अणियत (य) चारिण-अनियतचारिन्-पुं० । अनियतप्रतिबन्ध-
परिग्रहयोगाच्चरितुं शीलमस्यासाधनियतचारी । अप्रतिबन्ध-
विहारिणि, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।
अणियत (य) ण (ण)-अनियतात्मन्-पुं० । असंयते,
अनिश्चितस्वरूपे च । अष्ट० ८ अष्ट० ।
अणियत (य) वटि-अनियतवृत्ति-पुं० । अनियतविहारे,
उत्त० १ अ० ।
अणियत (य) वास-अनियतवास-पुं० । मासकल्पादिना-
ऽनिकेतवासे गृहे, उद्यातादौ वासे, दश० २ श्रुति० । "अणिय-
त्रो वासो णिप्पत्तियविहारो " अस्य गृहीतसुप्रार्थस्य शिष्य-
स्यानियतो वासः क्रियते । ग्रामनगरसन्निवेशादिष्वनियतवासे-
न । विशेष० । देशदर्शने कार्यते ततः स आचार्यपदे स्थाप्यते ।
श्रु० १ उ० ।
अणियत (य) विति-अनियतवृत्ति-पुं० । अनियतचारिणि
अनियतविहारे, स्था० ८ उ० । व्य० । अनियताऽनिश्चिता वृ-
त्तिर्व्यवहारेण विहारो वा यस्य सोऽनियतवृत्तिः । "गामे पगरां
नगरं पंच राहं " इत्यादिप्रकारेण । दशा० ४ अ० ।
अणियत्त-अनियत्त-त्रि० । अनियत्ते, उत्त० २ अ० ।
अणियत्तकाम-अनियत्तकाम-त्रि० । अनुपरतेच्छौ, उत्त० १४ अ० ।
अणियाहव-अनीकाधिपति-पुं० । ६ त० । गजादिसैन्यप्र-
धाने ऐरावतादौ, स्था० ३ उ० । १ उ० । १० । (यस्य यावन्त्य-
नीकानि अनीकाधिपतयश्च ते सर्वे ' अणिय ' शब्दे उक्ताः)
अणिरिक्ख-अनिरिद्धय-अव्य० । चक्षुषाऽज्ञात्वेत्यर्थे, आ० ।
अणिरुद्ध-अनिरुद्ध-त्रि० । कचिद्व्यस्खलिते, सूत्र० १ श्रु० १२
अ० । कृष्णवासुदेवपुत्रस्य प्रद्युम्नस्य वैद्यर्ज्यामुत्पन्ने पुत्रे, स च
अरिष्टनेमेरुस्तिके प्रव्रज्य शत्रुऽजये स्तिरुः । अन्त० ४ वर्ग । प्रश्न० ।
अणिरुद्धपाण-अनिरुद्धप्रह-त्रि० । अनिरुद्धा कचिद्व्यस्ख-
लिता प्रज्ञा, प्रज्ञायतेऽनयेति प्रज्ञा ज्ञानं, येषां तीर्थकृतां तेऽनिरुद्ध-
प्रज्ञाः । कचिद्व्यस्खलितज्ञानेषु तीर्थकृत्सु, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।
अणिल-अनिल-पुं० । वायौ, प्रश्न० १ भा० ४ उ० । कर्म० ।
दश० । आद्य० । एकोनविंशे भारतातीतजिने, चाविज्ञ-
जिनस्य प्रवर्तिन्यां च । स्त्री० । प्रश्न० ६ उ० । ति० ।
अणिलामइ (ण)-अनिलामयिन्-त्रि० । वातरोगिणि,
श्रु० २ उ० ।
अणिल्लं-देशी-प्रभते, दे० ना० १ वर्ग ।
अणिल्लंक्षिय-अनिल्लंक्षित-त्रि० । अवर्धितके अखण्डीकृते,
अ० ८ श० ५ उ० ।
अणिवारिय-अनिवारित-त्रि० । निषेधकरहिते, विपा० १
श्रु० २ अ० ।
अणिवारिया-अनिवारिका-स्त्री० । नास्ति निवारको मैवं
कार्यरित्येवं निषेधको यस्याः साऽनिवारिका । प्रतिषेधकर-
हितायाम्, स्था० १ श्रु० १६ अ० ।

अणिव्वत-अनिर्वृत-त्रि० । न० त० । कदाचिदनुपशान्ते, "अ-
णिव्वते वातमुवेति बाले " सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । अप-
रिणते, दश० १ अ० ।
अणिव्वाणमादि-अनिर्वाणादि-त्रि० । अनिवृत्त्यर्थे हान्यर्था-
सिद्धिप्रभृतिषु दोषेषु, पञ्चा० ७ विव० ।
अणिव्वाणि-अनिर्वाणि-पुं० । असुखे, व्य० १ उ० ।
अणिव्वुइ-अनिर्वृति-स्त्री० । पीडायाम्, आ० म० द्वि० ।
अणिव्वुइ-अनिर्वृत-त्रि० । अपरिणते, दश० ३ अ० ।
अणिव्वेय-अनिर्वेद-पुं० । उद्योगादनुपरमे, दश० ३ अ० ।
(तद्विषया अर्थकथा ' अर्थकदा ' शब्देऽत्रैव भागे वक्ष्यते)
अणिसिद्ध-अनिसृष्ट-त्रि० । न निस्सृष्टं सर्वैः स्वामिभिः साधु-
दानार्थमनुज्ञातं यत् तदनिस्सृष्टम् । पि० । एकेनैव दीयमाने
बहुसाधारणे, "अणिसिद्धं सामन्ने गोद्विभसाह देह एगस्स"
प्रश्न० ५ सम्ब० द्वा० । पञ्चा० । दशा० । स्था० । अनिसृष्टं स्वा-
मिनाऽनुत्संकलितं निष्पन्नमेधान्तः समानीतम् । आचा० २
श्रु० ३ अ० १ उ० । यदा द्विआणां पुरुषाणां साधारणे आहारे
एकोऽन्याननापृच्छय साधवे ददाति तदा पञ्चदशोऽनिसृष्टो
दोष उद्गमस्य । उत्त० २४ अ० ।

अथानिसृष्टद्वारमाह-

अणिसिद्धं पक्कित्तं, ऽणुआयं कप्पणं सुविहियाणं ।

लङ्गुम बोद्धव जंते, संखमि खीराऽऽवणाईसु ॥

निस्सृष्टमुक्तमनुज्ञातं, तद्विरीतमानिसृष्टमनुज्ञातमित्यर्थः । तत्प्र-
तिकृष्टं निराकृतं तीर्थकरणधरैरनुज्ञातं पुनः कल्पते सुविहि-
तानाम् । तस्मान्निसृष्टमनेधा । तद्यथा-लङ्गुकविषयं मोदकवि-
षयं, तथा खुल्लकविभोजनविषयम् । (यन्त्र इति) कोदहकादि-
प्राणकविषयं, तथा संखविषयं विषादादिविषयं, तथा क्ली-
रविषयं दुग्धविषयं, तथा आपणादिविषयम् । आदिशब्दास्तु
गृहादिविषयमवसेयम् । इयमत्र भावना-इह सामान्येनानि-
सृष्टं द्विधा । तद्यथा-साधारणानिसृष्टं, भोजनानिसृष्टं च । तत्र
भोजनानिसृष्टं खुल्लकशब्देनोक्तम्, साधारणानिसृष्टं तु शे-
षभेदेरिति ।

तत्र मोदकविषयं साधारणानिसृष्टोदाहरणं गाथाचतुष्टयेनो-
पदर्शयति-

वत्तीसा सामन्ने, ते कहि एहाउं गय सि इइ वुच्चइ ।

परसत्तिण्ण पुन्नं, न तरसि काउं ति पच्चाऽऽह ॥

अवि य हु वत्तीसाए, दिन्ने हि तवेगो मोयगो न भवे ।

अप्पवयं बहुआयं, जइ जाणसि देहि तो पच्चं ॥

झाजिय नितो पुटो, किं लक्खं पेच्छ मोदाए ।

इयरो वि अहो नाहं, देमि चि सहेदवोरत्तं ॥

मेहहणकट्ठणववहा-रपच्छककुहाइ तहय निव्विसए ।

आयम्मि भवे दोसा, पक्कम्मि दिन्ने तउ गहणं ॥

रत्नपुरे माणिभक्तप्रमुखा द्वात्रिंशच्चयस्याः, ते कदाचिदुद्यापना-
निमित्तं साधारणान् मोदकान् कारितवन्तः । कारयित्वा च
समुदायेनोद्यापनिकायां गताः । तत्र चैको मोदकरक्कको मुक्तः
शेषास्त्वेकत्रिंशत् नद्यां स्नातुं गताः । अत्रान्तरे च कोऽपि लोलु-
पसाधुमिहकार्यमुपातिष्ठत्, दृष्ट्वा तेन मोदकाः, ततो जातस्तान्प-

द्वयो धर्मं ज्ञानयित्वा तं पुरुषं मोदकान् याचितवान् । स ग्राह-
भगवन् । न ममैकाकिनोऽधीना एते मोदकाः किन्त्वेत्येषामप्ये-
कविशज्जनानां, ततः कथमहं प्रयच्छामि ? । एवमुक्ते साधुराह-
ते (कहिं ति) कुत्र गताः ? । स ग्राह-नर्था स्नातुमिति । ततः पय-
मुक्ते नृत्योऽपि साधुस्तं प्रत्याह-परसत्केन मोदकसमुहेन त्वं पु-
ण्यं कर्तुं न शक्नोषि ? , यद्वयं याचितोऽपि न ददासि । महानुना-
यमुदस्त्वं यः परसत्कानपि मोदकान् मष्टां दत्त्वा पुण्यं नोपा-
र्जयसि । अपि च-ज्ञाप्रिश्रुतमपि मोदकान् यदि मे प्रयच्छसि
तथापि तव जागे एक एव मोदको याचितः । एवमल्पव्ययं ब-
ह्वयं दानं यदि जानासि सम्यग् हृदयेन तर्हि देहि मे सर्वा-
नपि मोदकानिति । एवमुक्ते दत्तास्तेन सर्वेऽपि मोदकाः, भूतं
साधुनाजनम्, ततः संजातहर्षः साधुस्तस्मात् स्थानाद् विनि-
र्गतुं प्रवृत्तः । अत्रान्तरे च सर्वे समागच्छन्ति स्म माणिभद्रादयः ।
पृष्ठश्च तैः साधुः-जगवन् ! किमत्र त्वया लब्धम् ? । ततः साधु-
ना चिन्तितम्-यथा एते मोदकस्वामिनस्ततो यदि मोदका
लब्धा इति वद्वे तर्हि भूयोऽपि ग्रहीष्यन्ति । तस्मान्न किम-
पि लब्धमिति ब्रवीमीति । तथैवोक्तवान् । ततस्तैर्माणिभद्र-
मुखैर्भाराकान्तं साधुमवलोक्य संजातशङ्कैरभाणि-दर्शय निजं
जाजनं साधो ! येन प्रेक्षामहे । साधुश्च न दर्शयति । ततो बलात्प्र-
मोक्तम् । दृष्ट्वा मोदकाः ततः कोपारुणबोचनैः साधिसेपरं क-
कपुरुषः पृष्ठः-यथा किं भोः त्वयाऽस्मै सर्वेऽपि मोदका दत्ताः ? ।
स जयेन कम्पमानोऽवदत्-न मया दत्ताः । एवं चोक्ते माणिभ-
द्रादिभिः साधुरुचे-चौरस्त्वं पापः साधुवेषविरक्त ! सहोद
इति इदानीं प्राप्नोऽसि, कुतस्ते मोदक इति गृहीतो घृष्टाश्च-
खे कर्षितो बाहुना । ततः पश्चात् कुट्टित इति गृहीत्वा सकल-
मपि पात्ररजोहरणादिकमुपकरणं गृहस्थीकृतः, तत उड्वाह इ-
ति । नीतो राजकुलम्, कथितो धर्माधिकरणिकानाम् । पृष्ठश्च तैः ।
साधुश्च न किमपि लज्जया वक्तुं शक्नवान् ? । ततः परिजातितम्-
नूनमेव चौर इति, परं साधुवेषधारीति कृत्वा प्राप्नोऽसि को नि-
विषयश्चाऽऽज्ञापितः । एवमप्रजावन्तायके दातरि एतेऽन्तरोक्ता
ग्रहणकर्षणादयो दोषा भवन्ति । (पटुमि सति) तृतीयार्थे सप्तमी ।
यथा-“ तिसु अत्रैकियपुढवी ” इत्यत्र । ततोऽयमर्थः-तस्मात्प्र-
भुणा नायकेन दत्ते सति साधुना ग्रहणं जकादेः कर्त्तव्यम् ; न-
त्राप्याच्छेद्यादिकं सम्यक् परिहर्त्तव्यमिति । उक्तं सोदाहरणं
मोदकद्वारम् ।

अधुना शेषाण्यपि द्वाराण्यतिदेशेन व्याख्यानयति--

एमेव य जंतम्मि वि, संखंमि खीरआवणांसु ।

सामन्नं पणिकुट्टं, कप्पइ धेत्तुं अणुन्नायं ॥

एवमेव मोदकोदाहरणप्रकारेण यन्त्रेऽपि संखड्यामपि क्षीरे
च आपणादिषु च यत् सामान्यं साधारणं तत् स्वामिभिः
सर्वैरप्यनिसृष्टं, तत् प्रतिकुट्टं तीर्थकरगणधरैः अनुज्ञातम्, पुनः
सर्वैरप्यस्वामिभिः कल्पते ग्रहीतुम्, तत्र दोषाभावात् ।

संप्रति चुल्लकद्वारस्य प्रस्तावनां चुल्लकस्य भेदं च
प्रतिपादयति-

चुल्ल ति दारमहुणा, बहुवचत्वं ति तं कयं पच्छा ।

वर्चेई गुरु सो पुण, सामिय हत्याण विन्नेओ ॥

अधुना चुल्लकद्वारं व्याख्येयम् । अथोच्यते-मूलगाथायां द्वि-
तीये स्थाने निर्दिष्टमपि कस्माद् व्याख्यावेलायां पश्चात्कृतम् ? ।
तत आह-बहुवचत्वं द्वारम्, अतः व्याख्यावेलायां पश्चा-

कृतम् । तत्र गुरुस्तीर्थकरादिवर्णयति प्रकुरयति यथा स
चुल्लको द्विधा । तद्यथा-स्वामिनो हस्तिनश्च ।

तत्र प्रथमतः स्वाम्यनिर्दिष्टं चुल्लकमाह--

छिन्नमछिन्नो दुविहो, होइ अठिन्नो निसिद्ध अणिसिद्धो ।

छिन्नमि चुल्लगमि य, कप्पइ धेत्तुं निसिद्धमि ॥

इह द्विधा चुल्लकः । तद्यथा-छिन्नोऽछिन्नश्च । इयमत्र भावना-
इह कोऽपि कौटुम्बिकः क्षेत्रगतहालिकानां कस्यापि पार्श्वे
कृत्वा भोजनं प्रस्थापयति । स यदा एकैकहालिकयोग्यं पृथक्
पृथक् भाजनं कृत्वा प्रस्थापयति, तदा स चुल्लकश्छिन्नः, यदा तु
सर्वेषामपि हालिकानां योग्यमेकस्यामेव स्थावरां कृत्वा प्रेष-
यति, तदा सोऽछिन्नः । एवमन्यत्राप्युदापनिकादौ छिन्नाऽछि-
न्तत्वं चुल्लकस्य भावनीयम् । अछिन्नोऽपि द्विधा । तद्यथा-नि-
सृष्टोऽनिसृष्टश्च । तत्र निसृष्टः कौटुम्बिकेन येषां च हालिकानां
योग्यः स चुल्लकस्तैश्च साधुभ्यो दानाय मुक्तकलितः । इतरस्तु
मुक्तकलितोऽनिसृष्टः । तत्र यस्य निमित्तं छिन्नः स एव चेत्त-
स्यात्मीयस्य छिन्नस्य दाता तर्हि तस्मिन् छिन्ने चुल्लके तत्स्वा-
मिना दीयमाने साधूनां ग्रहीतुं कल्पते, दोषाभावात्, तत्तथा
छिन्नेऽपि सर्वैरपि तत्स्वामिभिरनुज्ञाते तं ग्रहीतुं कल्पते, त-
त्रापि दोषाभावात् ।

एनमेवार्थं सविशेषितमाह--

छिन्नो दिद्धमदिद्धो, याय निसिद्धो इ छिन्नो य ।

सो कप्पइ इयरो उण, अदिद्धदिद्धो अणुन्नाओ ।

यदचुल्लको यस्य निमित्तं छिन्नः स तेन दीयमानो मूलस्या-
मिना कुटुम्बिकेनादृष्टो दृष्टो वा कल्पते । तथा यश्चाछिन्नः
योऽपि च यस्य निमित्तं छिन्नः स स्वस्वामिभिरनुज्ञातोऽप्येन
दीयमानः स्वस्वामिभिरदृष्टो दृष्टो वा कल्पते (इयरो उण
सि) इतर एतद्व्यतिरिक्तः, तुः पुनरर्थः । छिन्नोऽछिन्नो वा
स्वस्वामिभिरननुज्ञातोऽदृष्टो दृष्टो वा न कल्पते, प्रागुक्तग्रहणा-
दिदोषसंभवात् । अयं च विधिः साधारणाऽऽदिसृष्टेऽपि
वेदितव्यः ।

तथा चैतदेव गाथाद्वेन प्रतिपादयति-

अणुसिद्धमाणुन्नायं, कप्पइ धेत्तुं तदेव अदिद्धे ।

गजयस्स य आनसिद्धं, न कप्पइ कप्पइ अदिद्धं ॥

अनिसृष्टं पूर्वं स्वस्वामिभिः सर्वैरनुज्ञातमपि यदि पश्चादनुज्ञा-
तं प्रवति तर्हि कल्पते तद् ग्रहीतुं, तेषामनुज्ञातं सर्वैः स्वामिभि-
रन्यत्र गन्तवादिना कारणेनादृष्टमपि ग्रहीतुं कल्पते, तद्दोषाभा-
वात् । संप्रति इस्तिनश्चुल्लकानिसृष्टे गाथोत्तराद्वेन प्रावयति-
(गजयस्स सति) इस्तिनो जकं मिण्ठेनानुज्ञातमपि राज्ञा गजेन
वाऽनिसृष्टमज्ञातं न कल्पते, वद्वयमाणादिदोषसंभवात् । तथा-
मिण्ठेन स्वलज्जं भक्तं दीयमानं गजेनादृष्टं कल्पते, गजदृष्ट-
ग्रहणे तु वद्वयमाणोपाश्रयभङ्गादिदोषप्रसङ्गः ।

अस्यैव विधेरन्यथाकरणे दोषानाह--

निवर्पिमो गजजत्तं, गहणाईयंतराडयमदिन्नं ।

कुंवस्स संतिण वि टु, अभिक्ख वसहीई फेणया ॥

इह यद् गजस्य जकं तत् राज्ञः पिण्ठो राज्ञो भक्तं ततो
राज्ञा अननुज्ञातस्य ग्रहणे ग्रहणादयो ग्रहणाकर्षणादयो दोषा
भवयुः, तथा-अन्तराधिकम् अन्तरायनिमित्तं पापं साधोः
प्रसज्यते । राजा हि मदीयाज्ञामन्तरेणैव साधवे पिण्ठं

इवातीति रुष्टः सन् कदाचिद् मिएतं स्वाधिकाराद् ज्ञंशयति, ततो मिएतस्य वृत्तिच्छेदः साधुनिमित्त इति साधोरातराधिकं कल्पते । तथा (अविभं ति) अद्तादानदोषः, राक्षाऽनुज्ञातत्वात् । तथा रुम्बस्य मिएतेन स्वयं दीयमानेऽभीक्ष्णं प्रति-दिवसं यदि साधुस्तं पिएतं गजस्य पश्यतो गृह्णाति, तदा मदी-यकयस्यमध्यादनेन मुएनेन पिएतो गृह्यते इत्येवं कदाचित् रुष्टः सन् यथायोगं मार्गे परिभ्रमन् उपाभये साधुं दृष्ट्वा तं सुएतं प्र-सार्य स्फोटेन साधुं च कथमपि प्राप्य मारयेत्, तस्मात्त गज-स्य पश्यतो मिएतस्यापि सत्कं गृह्णीयात्, तदेवमुक्तमनिसृष्टा-रम् । पि० । प्रव० । आच० । जीत० । पि० व० । 'अणिसिद्धे चउ हहुं' पि० चू० । वृ० । सूत्र० । ('अनिसृष्टे रजोहरणादि शब्दे-भ्येव दृश्यम्) " अणिसिद्धं ण कप्पति अणुणायं " नि० चू० १४ उ० । शय्यातरेणाननुज्ञातप्रवेशः, निसृष्टे नाम यस्य शय्या-तरेण प्रवेशोऽनुज्ञातः, तदितरोऽनिसृष्टः । वृ० २ उ० ।

अणिसिद्ध-अनिषिद्ध-त्रि० । अनुमते, कल्प० । सावधानु-ष्ठानानिवृत्ते, पञ्चा० १२ वि० ।

अणिसिद्ध-अनिशीथ-न० । प्रकाशपाठात्प्रकाशोपदेशाद् वा निशीथमिति श्रुतभेदे, आ० म० ।

सांप्रतमनिशीथनिशीथयोरेव स्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—

नूआपरिणयविगयं, सहकरणं तदेव मनिसीहं ।

पच्छन्नं तु निसीहं, निसीहनामं जयज्जयणं ॥

चूतमुत्पन्नस्य, अपरिणतं नित्यं, विगतं विनष्टं, नूतापरिणतवि-गतम्, समाहारत्वादेकवचनम् । किमुक्तं भवति ?—'उत्पण्णे वा विगमे वा धुवे वा' इत्यादि । किंविशिष्टम् ?—शब्दकरण-शब्दः क्रियते यस्मिन् तत् शब्दकरणम् । उक्तं च—'उत्तीव स-हकरणं, पगासपाठं व सरविसेसो वा' स निशीथो भवति । इयमत्र भावना-यदुत्पादाद्यर्थप्रतिपादकः, तथा महताऽपि शब्देन प्रतिपाद्यं, तत् प्रकाशपाठात् प्रकाशोपदेशाद्वा निशीथ इति । आ० म० द्वि० ।

अणिसकम्-अनिश्राकृत-न० । सर्वगच्छसाधारणे चैत्ये, 'णि-स्तकम् जं गच्छं, संति अ तदिअरं अणिसकम् । सिद्धाययणं च इमं, चेइयपणं विणिहिं ॥' ध० २ अधि० । ये रजो-हरणादिवेषधारिणोः मत्पितृत्वास्तेज्यो दास्यामीति संकल्पं विनैवाऽवदौकनाय, वल्लिनिष्पादने, स्वापित्रादिजन्तिमात्रकृते भक्ते च । पि० ।

अणिसिद्धावेवसिय-अनिश्रितोपाश्रित-पुं० । निश्रितं रागाः, उपाश्रितं द्वेषः । अथवा-निश्रितमाहाराद्विप्लवा, उपाश्रितं शि-ष्यकुलाद्यपेक्षा, तद्वर्जितो यः सोऽनिश्रितोपाश्रितः । रागद्वेष-जनेन, आहारशिष्यकुलाद्यपेक्षाराहित्येन च मध्यस्थजावं गते, "साद्विमियाणं अहिगरणंसि उत्पणंसि तस्य अणिसिद्धा-वसिसो अ पक्खगाई" स्था० ८ वा० ।

अणिसिद्धावेवसियं, सम्मं ववहरमाणे समणे णिगंये, आणाए आराहणं जवइ ।

अनिश्रितैः सर्वांशसारहितरूपाभितोऽङ्गीकृतोऽनिश्रितोपाश्रित-स्तम् । अथवा-निश्रितश्च शिष्यत्वादिप्रतिपक्षः, उपाश्रितश्च स एव शिष्यावृत्त्यकरत्वादिना प्रत्यासन्नतरस्तौ । अथवा-निश्रितं रागाः, उपाश्रितश्च द्वेषस्तम् । अथवा-निश्रितश्चाहारादिलि-प्ला, उपाश्रितं च शिष्यप्रतीच्छककुलाद्यपेक्षा, ते न स्तो यत्र

तत्तयेति क्रियाविशेषणम् । सर्वथा पक्षपातरहितत्वेन यथावादि-त्यर्थः । इह पूज्यव्याख्या—'रागो य होइ निस्सा, उवस्सिओ दोससंजुत्तो । अइव ण आहाराई, दाही मज्जं तु एस निस्सा-ओ ॥१॥ सो सो पडिच्छण वा, होइ उवस्साकुलादी य सि ।' भ० ८ वा० ८ व० ।

अणिसिद्धावेवाण-अनिश्रितोपाधान-न० । न निश्रितमनिश्रितं क्वयोपधानम्-उपधानकमेव, भावोपधानं तपः । आव० ४ अ० । आ० धू० । श्रुजयोगसङ्ग्रहाय परसाहाय्याज्पेक्षे तपसि, स० ३२ सम० । ऐहिकफलाऽनपेक्षतपःकारितायाम्, एष चतुर्थो योगसङ्ग्रहः ।

इह परत्र च केन कृत इत्यत्रोदाहरणम्—

"पामलिपुत्त महागिरि, अज्जसुहृत्थी अ सेट्ठि वसुहृई ।

चइ विसि उज्जेणपि, जिणपडिमा एलकच्छं च" ॥ १ ॥

शिष्यौ द्वौ स्थूलजस्य, महागिरिसुहृत्स्तिनौ ।

महागिरिर्महासत्त्वो, गणं दत्त्वा सुहृत्स्तिनः ॥ १ ॥

जिनकल्पे व्यवच्छिन्ने-ऽप्यभ्यासे तस्य वसते ।

विहारेणान्यदाऽगतां, पाटलीपुत्रपत्तनम् ॥ २ ॥

तत्र श्रेष्ठी वसुहृत्तिः, सुहृत्स्तिप्रतिबोधितः ।

आवकोऽनूत्थावादी-द्वोप्यन्तां स्वजना मम ॥ ३ ॥

ततः सुहृत्स्ती तज्जेहे, गत्वा धर्ममुपादिशत् ।

महागिरिस्तदा तत्रा-यासीन्निष्ठाकृतेऽथ तान् ॥ ४ ॥

द्व्योत्तस्थौ सुहृत्स्ती द्वाण्, वसुहृत्तिरथाम्बोत्त ।

गुरवो वोऽप्यमी तेऽथ, चक्रुस्तद्वृणसंस्तवम् ॥ ५ ॥

एवमावेद्य तेषां ते, प्रदायाणुमत्तान्यगुः ।

वसुहृत्तिर्द्वितीयेऽङ्घ्रि, स्वजनानूचिवानिति ॥ ६ ॥

तत्राज्जका भवेताग्ने, दृष्ट्वाऽऽयान्तं महागिरिम् ।

दृष्ट्वा तमुज्जनारम्भं, महागिरिरथामगतः ॥ ७ ॥

तदङ्गुलिमिति ज्ञात्वा, वसिष्ठोचे सुहृत्स्तिनम् ।

अन्युत्थानगुणाख्यानै-रङ्गुलिर्विदधे त्वथा ॥ ८ ॥

अथ द्वावपि वैदेशी, सगच्छौ जग्मतुर्गुरुम् ।

तत्राश्रितप्रतिनिधिं, वन्दित्वा श्रीमहागिरिः ॥ ९ ॥

गजाग्रपद्वन्दार-रत्नकच्छपुरे ययौ ।

तद्दृष्ट्वाणपुरं पूर्व-मासीत् तस्मिन्नुपासिका ॥ १० ॥

चक्रे वैकाशिकं नित्यं, प्रत्याख्याति स्म चाथ सा ।

उपादसत्पतिस्तस्याः, सायं शुकपरोऽपि किम् ? ॥ ११ ॥

निदयद्यात् सोऽपि शुकत्वाऽऽह, प्रत्याख्यास्यहमप्यतः ।

भङ्गद्वयसि त्वं तयेत्यूचे, न जङ्घ्यामीति सोऽवदत् ॥ १२ ॥

द्वेषताऽचिन्तयच्छाद्धा-मसावुपदसत्यदः ।

निशीथे स्वरूपेणाऽऽ-न्यागादादाय लाभनम् ॥ १३ ॥

खादन्नशिष्टः पत्न्योचे, किमेतर्बालजालकैः ? ।

देवता तं प्रहृत्याथ, हम्नोद्यौ च व्यपातयत् ॥ १४ ॥

मा जून्ममायशः श्रान्दाः, कायोत्सर्गेऽथ सा स्थिता ।

देवता स्माह तां श्रान्दाऽ-प्युवाचैव ममायशः ॥ १५ ॥

साऽथानीयादग्नौ सद्यो, मारितैमस्य चक्रुषी ।

एडकाक्कस्ततः स्थातः, स आरुः प्रत्ययादज्जत् ॥ १६ ॥

लोकः समेति तं ऋष्टु-मेरुकात् कुतूहलात् ।

एरुकात् पुरमपि, तन्नाम्ना तदज्जत् ततः ॥ १७ ॥

गजाग्रपदतोत्पत्तिः, शैलस्थैवमज्जत् पुनः ।

गर्धे दृष्ट्वाणजस्य, हर्तुं शकः समागतः ॥ १८ ॥

गजेन्द्रारूढ एवाथ, त्रिः प्रादक्षिणयत् प्रभुम् ।
 ततो दशार्णकृत्ये, तत्पदान्स्थितान्यगे ॥ १९ ॥
 देवानुजावात् स्यातोऽथ , गजेन्द्रपद इत्यसौ ।
 तस्मिन् महागिरिभक्तं, प्रथाख्याय दिवं ययौ ॥ २० ॥
 सुदस्तिस्त्रयोऽयेषुर्जमुकुञ्जयिनी पुरीम् ।
 सुभञ्जा यानशालायां, विशालायां च ते स्थिताः ॥ २१ ॥
 एकदा नन्दिनीगुल्माऽभ्ययने पर्यवर्त्तयन् ।
 सुनञ्चावृत्तदाऽवन्तिसुकमालो महर्षिकः ॥ २२ ॥
 पत्नीद्विविंशता सार्द्धं, सौधे सप्ततमेऽस्तलत् ।
 सुसबुद्धः स तच्छ्रुत्वा, जातजातिस्मृतिः क्षणात् ॥ २३ ॥
 आगत्याऽवोचतावन्ति-सुकुमादोऽस्यहं प्रभो ! ।
 अभूवं नन्दिनीगुल्मे, देवः प्राच्यतमे भवे ॥ २४ ॥
 कथं तद्विधं यूयं किं, यूयमप्यागतास्ततः ? ।
 गुरवोऽप्यन्यथुर्जैर् ! तद्विज्ञो वयमागमात् ॥ २५ ॥
 तत्कथं व्रज्यते स्वमिन्नुत्सृष्टे भद्र ! संयमात् ।
 सोऽवक् न संयमं कर्तुं, विरं शक्तोऽस्मि किं पुनः ? ॥ २६ ॥
 तदर्थी व्रतमादाय, करिष्यामीक्षिनीमृतिम् ।
 अपृच्छज्जननीं, नैच्छ-होचं सोऽथाकृत स्वयम् ॥ २७ ॥
 त्रिंशं गुरुर्देवी सोऽगात्, ततः कन्धारिकावने ।
 तस्थौ प्रतिमया तत्र, इमशानेऽनशनी मुनिः ॥ २८ ॥
 स्फुटत्पादास्त्रुगन्धेना-कृष्टा तत्र शिवाऽभ्यगात् ।
 एकतः सा शिवाऽस्मादत्, तदपत्यानि चान्यतः ॥ २९ ॥
 प्रथमे प्रहरे जानू, ऊरुस्तम्भौ द्वितीयके ।
 तृतीये जठरं तुयं, भूत्वा स्थानेऽजनीप्सिते ॥ ३० ॥
 गन्धाम्बपुष्पवर्षाणि, तस्थोपरि सुरा व्यभुः ।
 आचार्यास्तज्जनेः पृष्टास्तमिष्टगतिगं जगुः ॥ ३१ ॥
 सुनञ्चा सस्नुषा तत्र, वीक्ष्य तं कृतकुम्भरम् ।
 प्रव्रज्जा स्थितका तु, गुर्विणी तत्सुता ततः ॥ ३२ ॥
 अचीकरदेवकुलं इमशानेऽद्भुतमुद्धितम् ।
 तदिदानीं महाकाष्ठं, जातं लोकपरिग्रहात् ॥ ३३ ॥
 आयेमहागिरीणामनिश्रितं तपः । आ० क० ।

अणिस्सिय-अनिश्रित-त्रि० । निश्रयेनाऽऽधिक्येन च श्रितो-
 निश्रितः । न निश्रितोऽनिश्रितः । कचिच्छरीरादावप्रतिबद्धे, “ए-
 थ वि समणे अणिस्सिए अणियाणे ” सूत्र० १ श्रु० १६
 अ० । “ अगिद्धे सहफासेसु, आरंजेषु अणिस्सिए ” आर-
 म्नेषु सावधानुष्ठानरूपेण निश्रितोऽसम्बद्धोऽप्रवृत्त इत्यर्थः ।
 सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आचा० । कुलादिष्वप्रतिबद्धे, दश० १ अ०
 इह परल्लोकाऽऽशंसाविप्रमुक्ते, “ जाव जीवाए अणिस्सिओ-
 हं नेव सयं पाणे अइवाएज्जा ” पा० । ध० । ज० । इव्यभाव-
 निश्रया रक्षिते प्रतिबन्धविप्रमुक्ते, दश० ९ अ० १ व० । कीर्त्या-
 दिनरपेक्षे वैयवृत्त्यादौ, प्रश्न० १ सम्ब० द्वा० ।
 अलिङ्गे अवग्रहे, “ अणिस्सियमोगिणहह ” निश्रितो लिङ्ग-
 प्रमितोऽभिधीयते-यथा यूथिकाकुसुमानामत्यन्तशीतमृदु-
 स्निग्धादिरूपः प्राक् स्पर्शोऽनुभूतस्तेनाऽनुमानेन लिङ्गेन तं
 विषयमपरिच्छिन्दत् यदा ज्ञानं प्रवर्तते तदाऽनिश्रितमलिङ्ग-
 मवगृह्णातीत्यभिधीयते । स्था० ६ ठा० । अनिश्रितं नाम पुस्त-
 कादिनिरपेक्षमेवावगृह्णाति च । अथवा-एकवारं भुतं पुन-
 र्यदा कश्चिन्नूय वदति तदैव वक्तुं तमर्थो नाऽन्यदा । एवं
 विधाने किन्तु स्मरणनिरपेक्ष एव भवतीति । दश० ४ अ० ।

निश्रारहिते, कस्याऽपि साहाय्यमवाङ्मुक्ति, उक्त० १९ अ० ।
 अणिस्सियकर-अनिश्रितकर-त्रि० । रागद्वेषपरिहारतो य-
 थाऽवस्थितव्यवहारकारिणि, व्य० ३ उ० ।
 अणिस्सियप (ए)-अनिश्रितात्मन्-पुं० । अनिदाने, “अ-
 णिस्सियप्पा अपडिवद्धा ” आच० ६ अ० ।
 अणिस्सियवयण-अनिश्रितवचन-त्रि० । रागादिना वाक्य-
 कालुष्यवर्जिते, दशा० ४ अ० ।
 अणिस्सियवयणया-अनिश्रितवचनता-स्त्री० । निश्रितं क्रोधा-
 दीनाम्, अथवा रागद्वेषाणां निश्रामुपगतम् । न निश्रितमनि-
 श्रितम् । व्य० ३ उ० । मध्यस्थ वचनतायाम्, स्था० ८ ठा० ।
 रागाद्यकलुषवचनतायाम्, उक्त० १ अ० ।
 अणिस्सियववहारि (ए)-अनिश्रितव्यवहारिन्-पुं० । नि-
 श्रामा रागः, निश्रामा संजाता अस्येति निश्रितः । न निश्रितोऽ-
 निश्रितः । स चाऽसौ व्यवहारश्चाऽनिश्रितव्यवहारः, तत्क-
 रणशीला अनिश्रितव्यवहारिणः । अरागेण व्यवहारका-
 रिणि, व्य० १ उ० ।
 अणिह-अनिह-पुं० । निहन्यत इति निहः । न निहोऽनिहः ।
 क्रोधादिभिरपीडिते, तपःसंयमसहने वा, निगूहितबलवीर्ये
 च । “अणिहे से पुठे अहियासए” सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।
 परीसहोपसर्गे, निहन्यत इति निहः । न निहोऽनिहः । उपस-
 र्गैरपराजिते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । “ अणिए सहिए
 सुसंबुद्धे, धम्मणी उवहाणवीरिए ” सूत्र० १ श्रु० २ अ० २
 उ० । निहन्यन्ते प्राणिनः संसारे यथा सा निहा माया । न
 विद्यते सा यस्याऽसावनिहः । मायाप्रपञ्चरहिते, सूत्र० १ श्रु०
 ८ अ० । दश० । “ अस्सि सुत्तिआ अणिहे चरेज्जा ” सूत्र० २
 श्रु० ६ अ० ।
 अनिह-अनिह-पुं० । निश्रयेन निहन्यत इति निहतः । न निहि-
 तोऽनिहतः । भावरिपुभिरिन्द्रियकषायकर्मभिरनिहते, “ अ-
 णिहे एगमप्पाणं संपेहाए धुणे सिरीरं ” आचा० १ श्रु० ४
 अ० ४ व० । सर्वत्र ममत्वरहिते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।
 अणिहण-अनिधन-त्रि० । अन्तरहिते, अष्ट० ७ अष्ट० ।
 अणिहुतय-अनिहतक-त्रि० । निरुपक्रमायुष्कत्वात् उरो
 युद्धे च, भूम्यामपातित्वाद् घातमप्रापिते, स० ।
 अणिहयरिउ-अनिहतरिपु-पुं० । भद्रिलपुरवास्तव्यनागगृह-
 पतेः सुलसानाम्यां जायायां जातेऽन्यतमे पुत्रे, तत्कथाऽन्त-
 र्दृष्टासु ३ वर्गे ४ अभ्ययने सूचिता । तत्रैव प्रथमाभ्ययनोक्ताऽ-
 णीयसकुमारस्येव भावनीया । यथा-द्वात्रिंशद् जायाः द्वात्रिंश-
 त्क एव दानम्, विंशतिवर्षाणि पर्यायः, चतुर्दशपूर्वाणि भूतम्,
 शत्रुजये सिद्धिः, तत्त्वतस्त्वयं वसुदेवदेवकीर्तुतः । अन्त०
 ३ वर्गे ४ अ० ।
 अणिहुत (य)-अनिजुत-त्रि० । अनुपशान्ते, प्रश्न० ३ आ-
 अ० द्वा० । श्री० । त्रिदशिरनि, वृ० ३ उ० । “ अणिहुता य
 संलाया ” अतिवृत्ताश्च संज्ञाया गुर्वादिनाऽपि निष्ठुरवको-
 कत्यादयः । पं० व० ४ द्वा० प्रज्ञा० । वृ० ।
 अणिहुत (य) परिणाम-अनिजुतपरिणाम-त्रि० । अनि-
 भूतोऽनुपशमपरः परिणामो येषां ते, अनुपशमपरपरिणामेषु,
 प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।

अणिहुतिदिय-अनिचूतेन्द्रिय-त्रि० । अनुपशान्तेन्द्रियेषु दे-
हेषु, व० स० । प्रश्न० ५ सम्ब० द्वा० ।

अणीपत्त-अनीतिपत्र-त्रि० । न विद्यते ईतिगंडुरिकादिकृपा
येषु ताम्यनीतीनि । अनीतीनि पत्राणि येषां ते तथा । ईतिवि-
रहितच्छेषेषु, ज० १ वक्र० ।

अणीय-अनीक-न० । इत्यभ्युपगमात्तद्वृत्तमनसैकमायकजन-
को सैन्ये, औ० । प्र० ५

अणीयस-अणीयस-पुं० । मद्दिनपुरवास्तव्यनागवृद्धपतेः सु-
खसानाम्नायां भार्यायां आतेऽन्यतमे पुत्रे, अन्त० ।

एवं खलु जंबू ! तेषां कालेण तेषां समणं भदिलपुरे
णामं णगरे होत्या । वस्यओ । तस्स एं भदिलपुरस्स उच्चर-
पुरच्छिमेणं दिसिभाए सिरिवणे णाम उज्जाणे होत्या । व-
स्यओ । जियसत्तु राया, तत्थ एं जदिलपुरे णयरे नागेनामं
गाहावती होत्या । अट्ठे जाव अपरिचूए तस्स एं णागस्स
गाहावतिस्स सुलसा णामं भारिया होत्या । सुवमाला
जाव सुरूवा, तस्स एं णागस्स गाहावतिस्स सुद्धसाए
जारिणए अत्तए अणीयसे नामं कुमारे होत्या । सुकुमाद्धे
जाव सुरूवे पंचधातिपरिक्खित्ते । तं जहा-खीरधाती जहा
ददपइमे जाव० [गिरिकंदरमल्लीणे व्व चंपगवरपायवे सुहं सु-
हेणं परवट्ठते । तते एं से अणीयसं कुमारं] सातिरेगा अ-
ट्ठवासजायं अम्मा पियरो कट्ठायरियाओ जाव भोगस-
मत्थे जाते यावि होत्या । तते एं ते अणीयसं कुमारं उ-
म्भुकबालजावं जाणित्ता अम्मापियरो सरिसयाणं जाव
वत्तीसा य रायवरकखणणं एगदिवसेणं पाणी गिहहाविति ।
तते एं से नामे गाहावती अणीयस्स कुमारस्स इमे एया-
रूवे पीइदाणं दलयति । तं जहा-वत्तीसं द्विरखकोटीतां
जहा महव्वलस्स जाव उप्पि पासा फुलं विहरति । तेषां
कात्थेणं तेषां समणं अरहा अरिद्धनेमी जाव समोसदे सि-
रीवणे उज्जाणे अरहा जाव विहरति, परिसा गिग्गया ।
तते एं तस्म अणीयस्स कुमारस्स । तं जहा-गोयमा !
तहा णवरं सामाइयमाइयाति चोइसपुव्वाइं अहिमज्जति ।
वीसं वासातिं परियाओ सेसं तद्देव । जाव सत्तुजए पव्वए
मासियाते संदेइणाते जाव सिद्धि एवं खलु जम्बू समणेणं
भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं ।

यथा (ददपइसि) ददपतिहो राजप्रभृते यथा वर्जित-
स्तथाऽयं वर्णनीयो यावत् 'गिरिकंदरमल्लीणो व्व चंपगवरपाय-
वे सुहं सुहेणं परिक्खित्ते, तपणं तमणीयसं कुमारं' इत्यादि सर्व-
मज्झिमा वत्तव्यम् ; अभिज्ञानमात्ररूपत्वात् । पुस्तकस्य सारि-
सियाणमित्यादौ यावत्करणत्वात् 'सरिसयाणं सरिसलावख-
रुवजोव्वणुणाववेयाणं सरिसेहितो कुल्लेहितो अणिपल्लियाण-
मिति दृश्यम् । 'जहा-महव्वलस्स सि' भगवयाभिहितस्य तथा
तस्यापि दानं सर्वं वाच्यम् । 'उप्पि पासावरणए फुट्टमाणेहिं
मुदंगमच्छपिं भोगभोगां जुंजमाणे बिहरइ सि' । 'मज्झिमप-

व्वय मासियाए संदेइणाए सिद्धे एवं आव्विति सुगमम् । अ-
स्त० ३ वर्ग० ४ अ० ।

अणीसर-अनिसृष्ट-त्रि० । इस्तप्रमाणादवप्रहादस्फोटिते, वृ०
३ उ० ।

अणीसाकद-अनिभ्राकुत-न० । सर्वगच्छसाधारणे सैन्ये, अ०
२ अधि० ।

अणीहृद-अनिहृत-त्रि० । अनिष्कासिते, वृ० १ उ० । अर्ब-
निर्गते, अनात्मीकृते च । आचा० १ अ० १ अ० १ उ० ।

अणीहारिम-अनिहारिम-न० । गिरिकन्दरादौ विधीयमाने पा-
दोपगमनकरणे, कलेचरस्यानिर्हरणीयत्वात् तत्त्वम् । प्र० १३
श० ५ उ० । स्था० ।

अणु-अणु-त्रि० । प्रमाणतः स्तोके, प्रश्न० ३ सम्ब० द्वा० ।
पं० व० आ० म० द्वि० सूत्र० सूत्रे लघौ, विशेषेण आनु० स्था०
लघीयसि, आचा० १ अ० १ अ० १ उ० परमाख्यौ, आच० ४ अ०
अणुः परमाणुनिर्देशो निरवयवो निष्पक्षोऽप्रदेश इति । विशेषेण
अनु-अव्य० । पञ्चाच्छब्दायै, आचा० १ अ० ५ अ० ५ उ० । पञ्चा-
ज्जाते, त्रि० स्था० १ उ० । अनुरूपे, उक्त० १२ अ० समीपे, वृ०
३ उ० । अवधारणे, वृ० १ उ० ।

अणुअ-अणुक-त्रि० । तनुके, "अणुअसुकुमालोमणिश्चक्षुषि"
अणुकानां तनुकानामतिसूक्ष्माणां सुकुमालाभां लोमनां स्निग्धा
नविविधं तत्तथा । ज० ३ वक्र० । मिणचवाख्ये धान्यभेदे, इति है-
मकाश्रयवृत्तिः । युगन्धर्याम्, स्त्री० । ध० २ अधि० । वृ० ।

अणुअतंत-अनुवत्तमान-त्रि० । उत्तरदेशकाश्रमागते, नि०
चू० ५ उ० ।

अणुअल्लं-देशी-क्षणाहिते, निरवसरे च । दे० ना० १ वर्ग० ।

अणुआ-देशी-यष्टौ, दे० ना० १ वर्ग० ।

अणुइओ-देशी-चणके, दे० ना० १ वर्ग० ।

अणुइस-अनुचीर्ण-त्रि० । आगते, "कायसंकासमणुचिष्णाए"
कायः शरीरं तत्संस्पर्शमनुचीर्णः कायसंगमागताः । आचा० २
शु० ३ उ० ।

अणुउद-अनृत-पुं० । अस्यकाले, "विसमं पचाद्विणो परिण-
मंति अणुइसुदंति पुण्फफणं" स्था० ५ अ० ३ उ० ।

अणुओइय-अनुयोजित-त्रि० । प्रवर्तिते, न० ।

अणुभोग-अणु(नु)योग-पुं० । अणु सूत्रं महानर्थस्ततो महतोऽ-
र्थस्याणुना सूत्रेण योगोऽणुयोगः । अनुयोजनमनुयोगः । अनु-
रूपो योगोऽनुयोगः । अनुकूलो वा योगोऽनुयोगः । स्त्री० ।
व्याख्याने विधिप्रतिषेधाद्यमर्थप्रकरणे, विशेषेण द्वा० । मित्रेना-
भिधेयेन सार्धमनुरूपे सम्बन्धे, स० । जी० । स्था० ।
अनु० । आ० म० प्र० । आच० ।

(१) अनुयोगाधिकारे द्वारनामनिर्दर्शनम् ।

(२) निकेपहारम् ।

(३) सप्तविधानुयोगे नामस्थापनानुयोगौ ।

(४) द्रव्यानुयोगः ।

(५) द्रव्यानुयोगभेदस्वरूपनिरूपणम् ।

(६) तेजानुयोगनिरूपणम् ।

(७) कालानुयोगप्रकरणम् ।

(८) वचनाऽनुयोगकथनम् ।

(९) भावानुयोगस्य षष्ठां प्रकाराणां प्रदर्शनम् ।

- (१०) एषां चानुयोगविषयाणां द्रव्यादीनां परस्परं यस्य यत्र समावेशो भजना वा तन्निरूपणम् ।
- (११) एकार्थिकानां वक्तव्यता ।
- (१२) अनुयोगसम्बन्धनिर्वचनम् ।
- (१३) अनुयोगविधिः ।
- (१४) प्रवृत्तिद्वारम् ।
- (१५) गुरुशिष्ययोश्चतुर्भङ्गीनिरूपणम् ।
- (१६) केनानुयोगः कर्तव्यः ।
- (१७) कस्य शास्त्रस्यानुयोगः कर्तव्यः ।
- (१८) पञ्चज्ञानेषु श्रुतज्ञानस्यानुयोगः ।
- (१९) तद्द्वारे ऽनुयोगलक्षणम् ।
- (२०) यथोक्तगुणगुरुस्य कोऽहं इत्यनेन संबन्धेन तदर्हद्वारम् ।
- (२१) कथाधिकारः ।
- (२२) चरणकरणाद्यनुयोगचतुर्विध्यनिरूपणम् ।
- (२३) अनुयोगानां पृथक्त्वमार्यरक्षितात् ।

(१) अथाऽनुयोगाधिकारः, स चैतैर्परिरनुगन्तव्यः—

निकलेवेगच्छि रूत-विद्धि पविर्त्तय केण वा कस्स ? ।

तद्धारजेयलक्खण-तदरिह परिसा य सुत्तथो ॥

अनुयोगस्य निक्षेपो नामादिन्यासो वक्तव्यः, तदनन्तरं तस्यैकार्थिकानि, तदनु निरुक्तं वक्तव्यम् । ततः को विधिरनुयोगे कर्तव्य इति विधिर्वक्तव्यः । तथा प्रवृत्तिः प्रसवोऽनुयोगस्य वक्तव्यः । तदनन्तरं केनानुयोगः कर्तव्य इति वक्तव्यम् । ततः परं कस्य शास्त्रस्य कर्तव्य इति । तदनन्तरं तस्यानुयोगस्य द्वाराण्युक्तमादिनि वक्तव्यानि । तत्र तेषामेव भेदः, ततः परं सूत्रस्य लक्षणम्, तदनन्तरं सूत्रस्यार्हो योग्याः, ततः परं परिषत्, ततः सूत्रार्थः । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । व्यासार्थस्तु प्रति द्वारं वदयते । बृ० १ उ० । स्था० । अनु० । आ० म० प्र० । आ० चू० ।

(२) तत्र प्रथमतो निक्षेपद्वारमाह—

निकलेवो नासो त्ति य, एगडं सो उ कस्स निकलेवो ? ।

अणुयोगस्स जगवओ, तस्स इमे वज्जिया जेया ॥

निक्षेपो न्यास इत्येकार्थः । पर आह—स निक्षेपः कस्य कर्तव्यः ? । सुरिराह—अनुयोगस्य भगवतः, तस्य च निक्षेपस्य इमे वक्ष्यमाणा वर्णिता भेदाः । बृ० १ उ० ।

अथानुयोगस्यैव संभवन्तं नामादिनिक्षेपमाह—

नामं ठवणा दविण, खेत्ते कात्ते य वयणजावे य ।

एसो अणुयोगस्स उ, निकलेवो होइ सच्चविहो ॥३८॥

नामानुयोगः, स्थापनानुयोगः, अव्यानुयोगः, क्षेत्रानुयोगः, कादानुयोगः, वचनानुयोगः, भावानुयोगः । एषोऽनुयोगस्य सप्तविधो निक्षेपः । इति निर्मुक्तिमाथायः ।

(३) विस्तरार्थं स्वभिधित्सुर्ज्ञाप्यकारो नामस्थापनानुयोग-स्वरूपं तावदाह—

नामस्स जोऽणुओगो, अहवा जस्साभिहाणमणुओगो ।

नामेण व जो जोओ, जोगो नामाणुओगो सो ॥

ठवणाए जोऽणुओगो-ऽणुओग इति वा ठविज्जए जं च ।

जावेह जस्स ठवणा, जोग दवणाणुओगो सो ॥

नाम्न इन्द्रादेर्योऽनुयोगो व्याख्यानमसौ नामानुयोगः । अथवा यस्य वस्तुनोऽनुयोग इति नाम क्रियते तन्नाममात्रेणानुयोगो नामानुयोग इत्युच्यते । यदि वा नाम्ना सह यः कश्चिद्योगोऽनुकूलो

यो योगः संबन्धः स नामानुयोगः, नाम्ना सहानुरूपोऽनुकूलो योगो नामानुयोग इति व्युत्पत्तेः । यथा—दीपस्य दीपनाम्ना सह, तपसस्य तपनानाम्ना सह, ज्वलनस्य ज्वलनानाम्ना सह इत्यादि । एवं स्थापनाया अनुयोगो व्याख्यानं स्थापनानुयोगः । अथवा अनुयोगं कुर्वन्नाचार्यादिर्यत्र काष्ठादौ स्थाप्यते तत्स्थापनानुयोगः । यावदिहानुयोगकर्तुराचार्यादेस्तदाकारवति लेख्यकर्मादौ योग्याऽनुरूपा स्थापनाक्रियते, स स्थापनानुयोगः । स्थापनाया अनुकूलोऽनुकूलो योगः संबन्धः स्थापनानुयोग इति व्युत्पत्तेः । इति निक्षेपद्वारम् । विशेषः ।

(४) अथ द्रव्यानुयोगमाह—

सामित्त करण अट्टिगरण, एहिँ एगत्ते य बहुत्ते य ।

नामं ठवणा मोत्तुं, इति दव्वादीण ठवभेया ॥

स्वामित्वं संबन्धः, करणं साधकतमम्, अधिकृतम्, अधिकरणमाधारः, एतैः प्रत्येकमेकत्वेन बहुत्वेन च पञ्चानां द्रव्यादीनामनुयोगो वक्तव्य इति । एवं नामस्थापनां मुक्त्वा द्रव्यादीनामनुयोगस्य प्रत्येकं परुमेदा भवन्ति । बृ० १ उ० ।

तथाहि—

दव्वस्स जोऽणुओगो, दव्वे दव्वेण दव्वेहेउस्स ।

दव्वस्स पज्जवेण व, जोगो दव्वेण वा जोगो ॥

बहुवयणओ वि एवं, नेओ जो वा कदेव अणुवउत्तो ।

दव्वाणुओग एसो, एवं खेत्ताइयाणं पि ॥

द्रव्यस्य योगो व्याख्यानमेव द्रव्यानुयोग इति द्वितीयगाथायां संबन्धः । तथा अव्ये निषेधादावाधिकरणभूते स्थितस्यानुयोगो द्रव्यानुयोगः । द्रव्येण वा क्षीरपाषाणशकलादिना करणभूतेनानुयोगो द्रव्यानुयोगः । द्रव्यहेतोर्वा शिष्य-अव्यप्रतिबोधनादिनिमित्तमनुयोगो द्रव्यानुयोगः । अथवा अव्यस्य वस्त्रादः कुसुम्भरागादिना पर्यायेण सह य इह योगोऽनुरूपो योगः संबन्धः, स द्रव्यानुयोगः । अथवा द्रव्येणाभिलाषादिना कृत्वा यस्यैव वस्त्रादेस्तनैव कुसुम्भरागादिना पर्यायेण सह योगोऽनुरूपो योगः संबन्धः स द्रव्यानुयोगः । एवं बहुवचनतोऽपि त्रयो द्रव्यानुयोगः । तद्यथा—द्रव्याणां द्रव्येषु द्रव्यैर्वाऽनुयोगो द्रव्यानुयोगः, तथा द्रव्याणां हेतोरनुयोगो द्रव्यानुयोगः, द्रव्याणां पर्यायैः सह द्रव्यैर्वा करणभूतैरनुरूपो योगो द्रव्यानुयोग इति ॥ यो वाऽनुपयुक्तः कथयत्यनुपयुक्तोऽनुयोगं करोति, स द्रव्यानुयोगः । एवं क्षेत्रादीनामपि क्षेत्रकालवचनभावेष्वपि यथासंभवमित्यमेवायोज्य इत्यर्थः । तद्यथा—क्षेत्रस्य क्षेत्रेण क्षेत्रे क्षेत्राणां क्षेत्रे क्षेत्रेष्वनुयोगः क्षेत्रानुयोगः, तथा क्षेत्रस्य क्षेत्राणां वा हेतोरनुयोगः क्षेत्रानुस्थापनाय देवेन्द्रचक्रवर्त्यादीनामनुयोगो व्याख्यानं यत्क्रियत इत्यर्थः । तथा क्षेत्रस्य क्षेत्राणां वा क्षेत्रेण क्षेत्रैर्वा करणभूतैः पर्यायेण पर्यायैर्वा सहानुरूपोऽनुकूलो योगः क्षेत्रानुयोगः । एवं कालवचनभावविषयेऽप्येकवचनबहुवचनाभ्यां सुधिया यथासंभवं वाच्यम्, नवरं, कालादिष्वभिहितम् । कार्य इति द्रव्यस्यानुयोगो व्याख्यानं द्रव्यानुयोग इत्यादावभिहितम् । विशेषः ।

(५) तत्र कतिभेदं तद्द्रव्यं किंस्वरूपञ्च तस्यानुयोग

इत्याशङ्क्याह—

दव्वस्स उ अणुओगो, जीवदव्वस्स वा अजीवदव्वस्स ।

एकेकस्मि य भेया, हवन्ति दव्वाइया चउरो ॥

द्रव्यस्यानुयोगो द्विधा-जीवद्रव्यस्य वा अजीवद्रव्यस्य वा, एकैकस्मिन् योगे द्रव्यादिकाश्चत्वारो भेदा भवन्ति । किमुक्तं भवति ?-जीवद्रव्यानुयोगोऽजीवद्रव्यानुयोगो वा प्रत्येकं द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च भवति ।

तत्र जीवद्रव्यानुयोगं द्रव्यादेन आह-

द्वेष्टेणैकं खेत्ते, संवातीतत्पदेसमो गार्ह ।

काक्षे अनादिऽनिर्हणं, जावे नाणाइया ऽणंता ॥

अन्यतो जीवद्रव्यमेकं, क्षेत्रतोऽसंख्येयप्रदेशावगाढं, कालतोऽनाद्यनिर्घनं, भावतो ज्ञानादिकाः पर्याया अनन्ताः । तथा अनन्ता ज्ञानपर्याया अनन्ताश्चारित्र्यपर्याया अनन्ता दर्शनपर्याया अनन्ता अगुरुलघुपर्यायाः ।

अधुना द्रव्यादिभिरजीवद्रव्यस्यानुयोगमाह-

एमेव अजीवस्स वि, परमाणू दव्वमेगदव्वं तु ।

खेत्ते एगपप्पे, ओगाहो सो जवे नियमा ॥

समयाइ त्रिति असंखा, ओसप्पिणिओ ह्वंति कालम्मि ।

वग्गादि जावऽणंता, एवं दुपदेसमादी वि ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण, अजीवद्रव्यस्यानुयोगो वक्तव्यः, तथा-परमाणुर्द्रव्यत एकं द्रव्यम्, क्षेत्रतः एकप्रदेशावगाढम् कालतो जघन्यतः स्थितिः समयादिरेको द्वौ त्रयो वा । समयानुकर्षतोऽसंख्यावगाढम् । असंख्येया उत्सर्पिण्योऽवसर्पिण्यश्च भवन्ति । जावतो अनन्त वर्णादिपर्यायाः । तथा-अनन्ता वर्णपर्यायाः, अनन्ता गन्धपर्यायाः, यावदन्ताः स्पर्शपर्याया इति । एवं द्विप्रदेशादिरपि । द्विप्रदेशकस्य यावदन्तप्रदेशिकस्योपयुज्य वक्तव्यम् । तथा-द्विप्रदेशकः स्क्वथो अन्यतः एकं द्रव्यं, क्षेत्रतः एकप्रदेशावगाढः, द्विप्रदेशावगाढो वा । कालतो जघन्यतः स्थितिः, समयादिरुक्त्वत असंख्या उत्सर्पिण्योऽवसर्पिण्य एव इत्यादि ।

अथ अज्याणामनुयोग इत्येतद् व्याख्येयसुराह-

दव्वाणं अणुओगो, जीवमजीवाण पज्जवा नेया ।

तस्य वि य मग्गाणाओ, ऽणेगा सङ्गाणपरत्ताणे ।

द्रव्याणामनुयोगो द्विधा-जीवद्रव्याणामजीवद्रव्याणां च । किं रूपोऽसावित्याह ?-पर्यायाः प्ररूप्यमाणा क्षेत्राः । तथा-द्वि-कतिविधा भदन्त ! पर्यायाः प्ररूप्यमाणाः ? । गौतम ! द्विविधाः । तथा-जीवद्रव्याणामजीवद्रव्याणां च । तत्राप्यनेकाः स्वस्थाने च परस्थाने च मार्गणाः । ताश्चैवम-नैरयिकाणामसुरकुमाराणां च कति पर्यायाः प्ररूप्यमाणाः ? । गौतम ! अनन्ताः । अथ केनाद्येनैदमुच्यते ? गौतम ! नैरयिकोऽसुरकुमारस्य अज्यार्थनया तुल्यः, प्रत्येकमेकद्रव्यत्वात्, प्रदेशार्थनयाऽपि तुल्यः, प्रत्येकं लोकाकाशप्रदेशत्वात् । स्थित्या चतुःस्थानपतितः, भावतः चतुःस्थानपतितः, ततो भवन्ति नैरयिकाणामसुरकुमाराणां प्रत्येकं पर्याया अनन्ताः । एवमजीवद्रव्याणां पर्याया अपि, एवं स्वस्थाने परस्थाने च मार्गणाः । ('परमाणू रोगगज्ञाणं जेतं !' इत्यादि 'पज्जव' शब्देऽभिप्रास्यते) ततो भवन्ति द्रव्यानामपि प्रत्येकमनन्ताः पर्यायाः । एवमेकैव जीवद्रव्याणामजीवद्रव्याणां चाऽनुयोगः, सूत्रे तत्र तत्र प्रदेशोऽभिहितो जायनीयस्तदेवं अज्याणां चेति स्वामित्वं गतम् ।

इदानीं करणे एकत्वबहुत्वाज्यामनुयोगमाह-

वतीए अक्खेण व, करं गुत्तादीण वा वि दव्वेण ।

अक्खेहिं तु दव्वेहिं, अहिगरणे बहुसु कप्पेसु ॥

वर्तिनाम खटिका, तत्र या कृता शलाका तथा, अक्षेण वा, क-राङ्गुल्या वा, आदिशब्दाप्रत्येकादिना वा यः क्रियतेऽनुयोगः स अज्याणामनुयोगः । द्रव्यैरनुयोगो यद् बहुनिर्हृतेः क्रियतेऽनुयोगः । अधिकरणे एकस्मिन् द्रव्येऽनुयोगो यदा एकस्मिन् कल्पे स्थितोऽनुयोगं करोति, यदा तु बहुषु कल्पेषु स्थितस्तदा अज्याणामनुयोगः । उक्तो अज्याणामनुयोगः पञ्चभेदः । ६० १ ३० । विशेषः । स्थाः । ('दशविधे द्रव्याणुभागे' इति 'द्रव्यानुभोग' शब्दे व्याख्यासहितं सूत्रम्)

(६) सम्प्रति क्षेत्रस्य क्षेत्राणां वाऽनुयोगमाह-

पणणति-जम्बूदीवे, खेत्तस्सेमाइ होइ अणुओगो ।

खेत्ताणं अणुओगो, दीवसमुदाण पण्णती ॥

क्षेत्रस्यानुयोगः क्षेत्रानुयोग एवमदिको भवति । क इत्याह ?- [पणणतिजम्बूदीवे स्ति] जम्बूदीपप्रज्ञप्तिरित्यर्थः । जम्बूदीपलक्षणकक्षेत्रव्याख्यानरूपत्वात्तस्याः । बहूनां तु क्षेत्राणामनुयोगो द्वीपसागरप्रज्ञप्तिर्भवति । बहूनां द्वीपसमुच्चक्षेत्राणां तत्र व्याख्यानादिति । तदेवं क्षेत्रस्य क्षेत्राणामनुयोग इत्युक्तम् ।

अथ क्षेत्रेण क्षेत्रानुयोग इत्येतदाह-

जम्बूदीपपमाणं, पुढविजिवाणं तु पत्थयं काठं ।

एवमसंखिज्जमाणा, हवंति लोगा असंखेज्जा ॥

खेत्तेहिं बहुदीवे, पुढविजिवाणं तु पत्थयं काठं ।

एवमसंखिज्जमाणा, हवंति लोगा असंखेज्जा ॥

इह जम्बूदीपप्रमाणं प्रस्थकं पत्थं कृत्वा पुनस्तद्भरणविरेचनक्रमेण यदा सर्वेऽपि सूक्ष्मबादरपृथ्वीकायिका जीवा मीयन्ते तदा असंख्येलोकाकाशप्रदेशसंख्योपेता जम्बूदीपप्रमाणाः प्रस्था भवन्तीत्येष क्षेत्रेण जम्बूदीपरूपेणानुयोगोऽभिधीयत इति । क्षेत्रैस्त्वानुयोगोऽयं द्रव्यः । तथा-बहुद्वीपप्रस्थकं कृत्वाऽजीवणं तद्भरणविरेचनक्रमेण समस्तपृथ्वीकायिकजीवा मीयमाना असंख्येलोकाकाशप्रदेशराशिपरिमाणा बहुद्वीपमानप्रस्था भवन्ति । एतदसंख्येयकं पूर्वस्माल्लघुतरं अष्टव्यम् । प्रस्थस्येह बृहत्तरत्वादेव बहुद्वीपप्रस्थकैः क्षेत्रानुयोग इति ।

अथ क्षेत्रे क्षेत्रेषु चानुयोगमाह-

खेत्तम्मि उ अणुओगो, तिरियं लोगम्मि जम्मि वा खेत्ते ।

अहाइयदीवेसुं, अप्पठवीसाइ खेत्तेसुं ॥

क्षेत्रे पुनरयमनुयोगः, तथा तिर्यङ्गोक्षेत्रे योऽनुयोगः प्रवर्तते यत्र वा ग्रामनगरादौ व्याख्यानसमाधौ वा क्षेत्रे स्थितोऽनुयोग-कर्त्ताऽनुयोगं करोत्येष क्षेत्रानुयोगः क्षेत्रानुयोग उच्यते । क्षेत्रैस्त्वानुयोगः क इत्याह-योऽर्कतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्तिक्षेत्रेषु वर्तते, सार्द्धं भविष्यति जनपदरूपेषु वा आर्यक्षेत्रेष्विति । उक्तः पक्षिधः क्षेत्रानुयोगः ।

(७) अधुना कालस्य कालानां चानुयोगमाह-

कालस्स समयरूपाण, कालाण तदाइ जाव सव्वप्पा ।

कालेण ऽनिलऽवहारो, कालेहिं उ सेसकायाणं ॥

कालस्यानुयोगः, क इत्याह ?-(समयरूपाणि स्ति) उपलपत्रशतनेदपदशटिकापाटनादिदृष्टान्तैः समयस्य प्ररूपणेत्यर्थः । कालानां चानुयोगः-(तदाइ जाव सव्वप्पा स्ति) समयमादौ कृत्वा यावत् सर्वादायाः प्ररूपणेत्यर्थः । कालेणानुयोगोऽनिहापहारः । इदमुक्तं नवति-बादरपर्याप्तवायुकायिका वैक्रियशरीरे वसमा-

ना अर्धपल्योपमस्यासंख्येयभागेनापहियन्त इत्येवं प्ररूपणा, स कात्रेनानुयोग इति कोट्याचार्यटीकायां विवृतम् । अन्यत्र त्व-
नुयोगद्वारादिषु वैक्रियशरीरिणां वायवः क्षेत्रपल्योपमासंख्येय-
भागप्रदेशपरिमाणा दृश्यन्ते । तत्त्वं तु केवलिनो विदन्ति । शेषा-
णां तु पृथिव्यादिकायाणां यथासंज्ञं कालैरनुयोगः । तद्यथा—

“ पञ्चतवायुरानल-असंख्यता ह्येति आवलियवमा स्ति ” ।

आवलिकायां यावन्तः समयास्तेषां वर्गः क्रियते-तथाविधेषु
चासंख्यातेषु वर्गेषु यावन्तः समयास्तत्प्रमाणाः बाह्यपर्याप्ततेज-
स्कायिका भवन्ति, तथा प्रत्युत्पन्नप्रसकायिका असंख्येयामिह-
त्सर्वित्यवसर्पिणीभिरपहियन्ते । एवं पृथिव्यादिष्वपि यथासं-
भवं वाच्यमिति ।

अथ काले कालेषु चानुयोगमाह—

कालमि वीयपोरिसि, समासु तिसु दोसु वा वि कालेषु ।

प्रथमपौरुष्यां किल सूत्रमध्येतद्वयम्, द्वितीयपौरुष्यां तु तस्यानु-
योगः प्रवर्तते, अत इह कालस्य प्राधान्येन विवक्षणात्काले
द्वितीयपौरुषीलक्षणेऽनुयोगः कालानुयोग इत्युच्यते । तथाऽ-
वसर्पिण्यां सुषमदुःषमादुःषमसुषमादुःषमारूपासु तिसृषु
(समासु स्ति) त्रिष्वकेषु अनुयोगः प्रवर्तते नान्यत्र । वसर्पिण्यां
तु दुःषमसुषमसुषमदुःषमारूपयोर्द्वयोः समययोर्द्वयोरेकयो-
रनुयोगः प्रवर्तते नान्यत्र । अयं च कालेष्वनुयोगः कालानुयोगो-
ऽभिधीयते । तदेवं जणितः पङ्क्तिधः कालानुयोगः ।

(८) संप्रति वचनस्य वचनानां चाऽनुयोगमाह—

वयणस्तेमवयाई, वयणाणं सोल्लसणं तु ।

(वयणस्तेत्यादि) इत्यंशुतमेकवचनं भवत्येवंश्रुतं वा द्विव-
चनमोदशं वा बहुवचनमवस्वरूप एकवचनाद्यन्यतरवचनस्य
योऽनुयोगः, स च वचनस्यानुयोग उच्यते । वचनानां त्वनुयोगः
षोडशवचनानुयोगः [षोडशवचनानि ‘वयण’ शब्दे वदन्ते]
वचनानामनुयोगः-प्रथमैकवचनादीनामेकविंशतिवचनानां व्या-
ख्येति वचनानामित्युक्तम् ।

अथ वचनेन वचनैर्वचनेऽनुयोग इत्येतदाह—

वयणेणायरियाई, एकेणुत्ते बहूहिं वयणेहिं ।

वयणे खओवसमिए, वयणे पुण नत्थि अणुओगो ॥

वचनेनानुयोगो यथा-कश्चिदाचार्यादिः साध्यादिना सहदे-
नापि वचनेनानुयर्थितोऽनुयोगं करोति । वचनेस्त्वनुयोगो-यद्वा स
एवासरुद् बहुभिर्वचनैरनुयर्थितस्तं करोति । कायोपशमिके व-
चने स्थितस्यानुयोगो वचनानुयोगः । वचनेषु पुनर्नास्त्यनुयोगः,
वचनस्य कायोपशमिकत्वेनैकत्वासंज्ञत्वात् । अन्ये तु मन्यन्ते-ज्य-
क्तिविवक्षया तेष्वेव कायोपशमिकेषु बहुषु वचनेष्वनुयोग इत्य-
प्यविरुद्धमेवेति । तदेवं पञ्चविधः पङ्क्तिधो वा निर्दिष्टो वचनानु-
योगः । वृ० । १ उ०

शुद्धवागनुयोगः—

दमविहे सुद्धावायाणुओगे पणत्ते । तं जहा-चंकारे मं-
कारे पिकारे सेयंकारे सायंकारे एगत्ते बहुत्ते संजूहे सं-
कामिए भिन्ने ॥

शुद्धा अनपेक्षितवाक्यार्था, या वाक् वचनं, सूत्रमित्यर्थः, तस्या अ-
नुयोगो विचारः शुद्धवागनुयोगः । सूत्रे चाऽपुम्बद्भावः प्राकृतत्वा-
त्, तत्र चकारादिकायाः शुद्धाच्चो योऽनुयोगः स चकारादिर्य
व्यपदेश्यः । (तत्र चकारादीनां व्याख्या स्वस्वस्थाने वदन्ते) (भि-
न्नमिति) कमकालभेदादिभिर्भिन्नं विसदृशम् । तदनुयोगो यथा-

‘तिविहं ति विहेणमिति’ संप्रहमुक्त्वा पुनर्मणेणमित्यादिना ति वि-
हेण स्ति विवृतमिति क्रमजिन्नम्, क्रमेण हि ति विहमित्येतन्न करो-
मीत्यादिना विवृत्य तत्स्तिविधेनेति विवरणीयं भवतीति । अस्य
च क्रमभिन्नस्यानुयोगोऽयम्, यथा-क्रमाविवरणे हि यथासंख्ये
दोषः स्यादिति तत्परिहारार्थं क्रमो भेदः । तथाहि-न करोमि मन-
सा न कारयामि वाचा कुर्वन्तं नानुजानामि, कायेनेति प्रसज्यते,
अनिष्टं चैतत्, प्रत्येकपक्षस्यैवेष्टत्वात् । तथाहि-मनःप्रभृतिभिर्न क-
रोमि, तैरेव न कारयामि, तैरेव नानुजानामीति । तथा कालतो
भेदोऽस्तितादिनिर्देशे प्राप्ते वर्तमानादिनिर्देशः । यथा-जम्बुद्वी-
पप्रकृत्यादिषु श्रूयमस्वामिनमाश्रित्य ‘सक्के देविंदे देवराथा
वंदइ नमंसइस्ति’ सूत्रे । तदनुयोगश्चायं वर्तमाननिर्देशः, त्रि-
कालजाविष्वपि तीर्थकरेष्वेतन्मयाप्रदर्शनार्थ इति । इदं च
दोषादिसूत्रत्रयमन्यथापि विमर्शनीयं, गम्भीरत्वादस्येति वाग-
नुयोगतत्त्वार्थानुयोगः प्रवर्तते इति । स्था० १० ग्रा० ।

[९] सम्प्रति भावानुयोगं पदप्रकारमाह—

जावेण संगहाई-ण ऽन्नयरेणं दुगाऽन्नावेहिं ।

जावे खओवसमिए, जावेसु उ नत्थि अणुओगो ॥

अहवा आयाराइसु, भावेसु वि एस होइ अणुओगो ।

सामितं आमज्ज व, परिणामेसुं बहुविहेसुं वा ॥

संग्रहादीनां पञ्चानामभ्यवसायानामभ्यतरेण विज्ञाध्यवसा-
येन योऽनुयोगः क्रियते स भावेनानुयोगः । ते चामी पञ्चाजि-
प्रायाः । यदाह स्थानाङ्के—

“पंचहिं ठाणेहिं सुयं वापज्जा । तं जहा-संगहद्वयाए उवग-
हट्ठयाए निज्जरद्वयाए सुयपज्जज्जाएणं अवोच्छिस्सीए” ॥

अयमर्थः-कथं नु नामैने शिष्याः सूत्रार्थसंग्रहकाः संपत्स्य-
न्ते?, तथा कथं नु नाम गीतार्थीभूत्वाऽमी वल्ल्याद्युत्पादनेन ग-
च्छस्योपग्रहकरा जविष्यन्ति?, ममाप्येतं वाच्यतः कर्मनिर्जरा
भविष्यति?, तथा श्रुतपर्यवज्जानं श्रुतपर्यायराशिर्ममाऽपि वृद्धिं या-
स्यति?, श्रुतस्य वाऽव्यवच्छिन्नसिद्धेर्विषयतीत्येवं पञ्चभिरभिप्रायैः
श्रुतं सूत्रार्थतो वाच्येदिति । एषामेव संग्रहादिभावानां मध्याद्
द्वित्रयादिभिर्भावैः सर्वैर्वाऽनुयोगं कुर्वतो भावेरनुयोगः । कायो-
पशमिके भावे स्थितस्य व्याख्यां कुर्वतो भावानुयोगः । जावेषु
पुनर्नास्त्यनुयोगः, कायोपशमिकत्वेन तस्यैकत्वात् । अथवा ए-
कोऽपि कायोपशमिको जाव आचारादिशास्त्रलक्षणविषयभेदा-
न्निवृत्ते, ततश्च आचारादिशास्त्रविषयभेदाभिन्नेषु कायोपशमि-
कभावेषु अध्येषु जवत्यनुयोगो न कश्चिद्विशेषः । वा इत्यथवा
स्वामित्वमासाद्यानुयोगकर्तुः स्वामिनो बहुषु प्रतीत्य कायोपश-
मिकपरिणामेषु बहुष्वनुयोगप्रवृत्तेर्जावेष्वनुयोगो न विहस्यते ।
इत्युक्तः षष्ठिधो भावानुयोग इति ।

[१०] एषां चाऽनुयोगविषयाणां द्रव्यादीनां परस्परं यस्य

यत्र समावेशो भजना वा तदेवाह—

दव्वे नियमा भावो, न विणा ते यावि खेत्तकात्तेहिं ।

खेत्ते तिस्र त्रि भयणा, कात्तो जयणाइ तीसुं पि ॥

द्रव्ये तावन्नियमाद् भावः पर्यायोऽस्ति, पर्यायविरहितस्य द्रव्य-
स्य कापि कदाचिदप्यभावात् । तौ चापि द्रव्यभावौ क्षेत्रकालाभ्यां
विना न संभवतः । द्रव्यजावयोर्हि नियमवान् सहजावो द-
शित एव, द्रव्यं चावश्यकं कचित्क्षेत्रेऽवगाढमन्यतरस्थितिभे-
दं जवति, अतः सिद्धमिदं-द्रव्यभावावपि क्षेत्रकालाभ्यां विना

काऽपि न भवतः । केचि तु त्रयाणामपि द्रव्यकाशनामानां भजना विकल्पना, काऽपि तत्र ते प्राप्यन्ते काऽपि नेत्यर्थः ; त्रैलोक्ये त्रयाणामपि भावात्, भूलोककेचिद्भावादिति । आह—अत्रैककेचिद्व्याकाशवृत्तं द्रव्यमस्ति, वर्तमानद्रव्यस्तु कालोऽगुरुलघुव्यतिरिक्तः पर्यायाः सन्त्येव, तत्कथं तत्र द्रव्यकालनामानामभावः ? । सत्यम्, किन्त्वाकाशवृत्तं द्रव्यं यत् तत्रोच्यते । तदयुक्तम्, तस्य क्षेत्रग्रहणेनैव गृहीतत्वात्, काशस्यापीदं समयादिरूपस्य चिन्तयितुं प्रस्तुतत्वात्, तस्य च समयक्षेत्राद्व्यभिचायानाद्वर्तमानादिरूपस्य त्वत्राविवक्षितग्रहणेनैव तत्र तस्य गृहीतत्वाच्च । पर्यायाश्चेद् धर्माधर्मपुङ्गवजीवास्तिकायद्रव्यसम्बन्धिना विवक्षिताः, ते खालोके न सन्ति । एवमाकाशसम्बन्धिनस्त्वगुरुलघुपण्याः क्षेत्रग्रहणेनैव गृहीतत्वाद्देव विवक्षिता इत्यतो लोकत्रयाणामपि द्रव्यकाशभावनामभावः । (काशो जयणा इतीषु पि सि) द्रव्यक्षेत्रभावेषु त्रिष्वपि कालो भजतया विकल्पनया प्रवर्तते, समयक्षेत्रान्तर्वर्तिषु तेषु तस्य भावात्, तद्विस्त्वभावादिति । एवं च स्थितानाममीषां द्रव्यादीनां यथासंज्ञमनुयोगः प्रवर्तते इति ।

अपरमपि द्रव्यादिगतं किञ्चित् स्वरूपं प्रसङ्गतः प्राह—

आहारो आदेयं, च होइ द्रव्यं तदेव जावो य ।
खेत्तं पुण आहारो, कालो नियमाण आदेओ ॥

द्रव्यमाधारो जवति पर्यायाणाम्, आदेयं च भवति क्षेत्रे; तथा जावश्चाधारो जवति, काशस्य काशवर्णादीनां समयादिस्थितित्वादिति आदेयश्च जवति द्रव्ये; क्षेत्रमाकाशं पुनः सर्वेषामपि धर्माधर्मपुङ्गवजीवकालद्रव्याणामगुरुलघुपण्याणां वाऽऽधार एव न त्वादेयम्, सर्वस्यापि वस्तुनस्तत्रैवावगाढत्वात्, तस्य च स्वप्रतिष्ठितत्वेनान्यत्राऽऽधेयत्वायोगादिति । (काशो नियमाण आदेओ सि) काशो नियमादधेय एव भवति, नत्वाधारः, तस्य द्रव्यपर्यायेष्ववस्थितत्वात्, तत्र चान्यस्यावस्थितत्वादिति । तदेवं व्याख्यातो नामादिभेदतः सप्तविधोऽप्यनुयोगः । विशेषः । (वच्छ्रमणेणीत्यादि'गाथाजिगीन्यनुयोगा'ननुयोगसाधारणानुदाहरणानि दत्तानि तानि अत्रैव भागे २८५ पृष्ठे 'अणुभोग' शब्देऽस्माभिर्दर्शितानि)

[११] संप्रत्येकार्थिकानि वक्तव्यानि—तानि द्विधा सूत्रस्याऽर्थस्य च । (तत्र सूत्रस्य 'सुय' शब्दे वक्तव्यम्)

सांप्रत्येकार्थिकान्याह—

अणुयोगो य नियोगो, जास विभासा य वत्तियं चैव ।
ए एणुभोगस्स उ, नामा एगट्ठिया पंच ॥

अनुयोगो, नियोगो, जासा, विभासा, वार्तिकं च, एतानि पञ्चानुयोगस्यैकार्थिकानि । तत्रानुक्तः सूत्रस्यार्थेन योगोऽनुयोगः, निश्चितो योगो नियोगः, अर्थस्य भाषा, विविधप्रकारेण जाषणं विभासा, वृत्तौ भवे वार्तिकम् । यदेकस्मिन् पदे यदर्थोपपन्नं तस्य सर्वस्यापि जाषणम् । उक्तान्येकार्थिकानि । वृ० १३ उ० । विशेषः । अनु० । आ० म० द्वि० । आ० न्यु० ।

[१२] अनुयोग इति कः शब्दार्थः ? , इत्याह—

अणुभोगमणुभोगो, सुयस्स नियण जमजिहेएण ।
वावारो वा जोगो, जो अणुस्सोऽणुकुलो वा ॥

अहवा जमत्यओ यो—व पच्छ जावोहं सुयमाणं तस्स ।

अजिधेये वावारो, जोगो तेणं च संवेओ ॥

यत् सूत्रस्य निज्जनाऽभिधेयेनाऽनुयोजनमनुसंयन्तमसावनु-

योग इत्यर्थः । अथवा—योऽनुरूपोऽनुकूलो वा घटमानः संबन्धमानो व्यापारः प्रतिपादनलक्षणः सूत्रस्य निजार्थविषयेऽयमनुयोगः । अथवा—यद्यस्मादर्थतोऽर्थात् सकाशादणुसूत्रं लघु सूत्रकाभ्यामित्याह । स्तोके पञ्चाङ्गाभाष्यामेकस्यापि सूत्रस्यानन्तोऽर्थ इत्यर्थास्तोकात्वम् । तथा प्रथममुत्पादव्ययप्रौढ्यवृत्तं तीर्थकरोक्तमर्थं चेतसि व्यग्रस्थाप्य पञ्चादेव सूत्रं रचयन्ति गणधराः इत्येवमर्थात्पञ्चाङ्गाभाष्या सूत्रमर्थेति भावः । तस्मात्तस्याणोः सूत्रस्य यः स्वकीयस्याऽभिधेये योगो व्यापारस्तेन चाऽणुना सूत्रेण सह यः संबन्धो योगोऽसावनुयोग इति । विशेषः ।

तत्र सामान्येन प्रागुक्तमपि विशेषोपदर्शनार्थमाह—

अणुणा योगोऽणुयोगो, अणु पच्छाभावओ य थोवे य ।

जम्हा पच्छाऽभिहितं, सुत्तं थोवं च तेणाणु ॥

इह अणुयोग इति वा शब्दसंस्कारः, तत्र अनुना पञ्चाद्वृत्तेन योगोऽनुयोगः, अथवा अणुना स्तोकेन योगोऽणुयोगः । तथा चाह—अणु इति पञ्चाङ्गावे, स्तोके च । यस्मात्पञ्चादभिहितं कृतं सूत्रं स्तोके च, तेन 'अणु' इति भाष्यते । अर्थः पुनरनुः, पूर्वमुक्तत्वात्, बादरश्च, बहुत्वात् । एवमाचार्येणोक्ते शिष्यः प्राह—पुर्वं सुत्तं पच्छा—य पगासो लोइया वि इच्छंति ।

पेत्तासरिसे सुत्ते, अत्थपया हुंति बहुया वि ॥

ननु पूर्वं सूत्रं पञ्चाप्रकाशोऽर्थः, तान् तान् भावान् प्रकाशयतीति प्रकाश इति व्युत्पत्तेः । सूत्रभावे तु स कस्य स्यात् ? । अपि च—लौकिका अप्येवमेवेच्छन्ति । तथा चोक्तं तैरेव—“ पूर्वं सूत्रं ततो वृत्ति-वृत्तेरपि च वार्तिकम् । सूत्रवार्तिकयोर्मध्ये, ततो भाष्यं प्रवर्तते ” ॥ १॥ ततो यद्वक्ष्ये ययं-पूर्वमर्थः पञ्चात् सूत्रमिति तत्र घटां प्राञ्चति । यदपि च द्वय-सूत्रमणु अर्थो बादर इति । तदपि न सम्यक् । यत् एकस्यां पेटायां बहुनि वस्त्राणि सन्ति, तत्र पेटाया एव बादरत्वं युज्यते, तद्वचशाद् बहुनि वस्त्राणि मान्ति स्म । एवमत्रापि पेटासदृशो पेटास्थानीयः सूत्रं बहुवच्यपदानि व-सन्ते, तत्र सूत्रमेव बादरीजवितुमर्हति नार्थ इति ।

न च महत्वमेकान्तेनार्थस्य; कस्मादित्याह—

इकं वा अत्थपयं, सुत्ता बहुगा वि संपयंसति ।

उक्खित्तनाऽमाऽसु, अयमावि तम्हा अणेगंतो ॥

एकमर्थपदं, बहुनि सूत्राणि संप्रदर्शयन्ति । यथा—उत्तिसङ्गाते अनुकम्पा कर्त्तव्येत्यर्थे बहुजिः सूत्रैर्वर्णितः, आदिशब्दात् संघटा-दिषु ज्ञानेषु न बलहेतोराहारयितव्यमित्यादिपरिग्रहः । तस्मा-दयमेकान्तः यदर्थो महानिति ।

आचार्यः प्राह—यस्वयोक्तं पूर्वं सूत्रं पञ्चादर्थ इति, तत्र भवति, कथमित्याह—

अत्थं भासइ अरिहा, तमेव सुत्तीकरेति गणधारी ।

अत्थं च विणा सुत्तं, अणिसिंसं केरिसे होइ ? ॥

अर्थ भाष्येऽर्हेन, तमेवाहं ज्ञापितमर्थं सूत्रीकुर्वन्ति गणधारिणः । अर्थं च विना सूत्रमिति अनिश्रितं निश्रहितं कीदृशं स्यात् ? , असंबद्धं दश दाम्भित्यादि वाक्यवदिति जाषः । अपि च—लौकिका अपि शास्त्रारः प्रथमतोऽर्थं दृष्ट्वा सूत्रं कुर्वन्ति, अर्थमन्तरेण सूत्रस्यानिष्पत्तेः । यदप्युक्तम्—पेटावद् बादरं सूत्रमर्थोऽणुरिति । तदप्यश्लीलम् । यत्तस्य एव पेटाया एकं वस्त्रमादाय तेनानेकाः पेटा बध्यन्ते, तथैकस्मादर्थोद् बहुनि सूत्राण्येवाक् तेनैव ब-ध्यन्ते । एवं वस्त्रस्यानीयस्यार्थस्यामदत्वम्, पेटास्थानीयस्य तु

सूत्रस्याणुत्वमेव। यदप्युक्तम्-न च महत्त्वमेकान्तेनार्थस्येत्यादि, तदप्यपरिभाषितपरिजातितम् । यदुक्तिसंज्ञातादिषु सत्त्वानुक्रमपादिकोऽर्थस्तावन्मात्रस्य सूत्रस्य, अशेषस्य तु शेषोऽर्थः । उक्तोऽनुयोगः। वृ० १ उ०। स्वाभिधायकसूत्रेण सहायस्यानुगीयते-ऽनुक्रुद्धो वा योगोऽस्येदमभिधेयमित्येवं संयोज्य शिष्येभ्यः प्रतिपादनमनुयोगः, सूत्रार्थकथनमित्यर्थः । अथवा एकस्याऽपि सूत्रस्यानन्तोऽर्थ इत्यर्थो महान्, सूत्रं त्वणु, ततश्चाणुना सूत्रेण सहायस्य योगोऽनुयोगः । तदुक्तम्-“ निययाणुकूलजोगो, सुतस्तस्यऽधेण जो य अणुश्रोगो । सुते च अणु तेन, जोगो अथस्स अणुश्रोगो ” अनु० । दश० । न० । आ० म० प्र० । ज० । आचा० ।

(१३) अधुना विधिद्वारावसरः; तत्र येन विधिना-

ऽनुयोगः कर्त्तव्यस्तमाह-

सुतत्थो खलु पदमो, विद्मो निज्जुत्तिमीसिओ भणिओ ।
तद्मो य निरवसेसो, एस विद्मो भणिय अणुश्रोगे ॥

प्रथमस्य श्रुतोः प्रथमं तावत् सूत्रार्थः कथनीयः-

यथा नो कप्पइ निगंथाणं वा निगंथीणं वा आमे
तालपद्वेवे अजिन्ने, पमिगाहिचाए ॥

अस्यार्थः-नो इति प्रतिषेधे, न कल्पते न वर्त्तत इत्यर्थः। नैषां ग्रन्थो विद्यते इति निर्ग्रन्थाः, तेषां, वा विभाषायाम्, निर्ग्रन्थीनां वा, आममपक्कं, तावो वृक्कस्तालजवं तालं, तालफलमित्यर्थः । प्रहृम्भं मूढं, तदपि तस्यैव तालवृक्कस्य प्रतिपत्तयम् । ततः समाहारः । अभिज्ञमव्यपगतजीवं, प्रतिग्रहीतुमिति । एवं तावत् कथयितव्यं यावदध्ययनपरिसमाप्तिस्ततो द्वितीयस्यां परिपाठ्यां निर्युक्तिमिश्रितः पौठिकया सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्या च समन्वितः, सोऽपि यावदध्ययनपरिसमाप्तिस्तावत्कथनीयः । तृतीयस्यां परिपाठ्यामनुयोगो निरवशेषो वक्तव्यः, पदपदार्थज्ञानाप्रत्यवस्थानादिभिः सप्रपञ्चं समस्तं कथयितव्यमिति ज्ञावः। एष विधिरनुयोगे ग्रहणधारणादिसमर्थान् शिष्यान् प्रति वेदितव्यः ।

मन्दमतीन्द्रति प्रकारान्तरेणानुयोगविधिमाह-

मूयं हुंकारं वा, वादकारं पडिपुच्छ मीमंसा ।

ततो पसंग पारा-यणं च परिणिह्ण सत्तमए ॥

प्रथमतः श्रुत्यात् । किमुक्तं भवति-प्रथमश्रवणे संयतगात्र-स्तूष्णीमासात्, ततो द्वितीये श्रवणे हुंकारं दद्यात्, बन्धनं कुर्यादित्यर्थः । तृतीये वादकारं कुर्यात्, वादमेवमेतद् नान्यथेति प्रशंसदित्यर्थः । चतुर्थे गृहीतपूर्वापरसूत्राजिप्रयो मनाक् प्रतिपृच्छां कुर्यात्, यथा कथमेतदिति ? पञ्चमे मीमांसां प्रमाणजिज्ञासां कुर्यात् । षष्ठे तदुत्तरोत्तरगुणे प्रसङ्गः, पारगमनं चाऽस्य भवति । ततः सप्तमे परिनिष्ठां गुरुवदनुज्ञावत इत्यर्थः । यत एव मन्दमेधसां श्रवणपरिपाठ्या विवक्षिताऽध्ययनार्थावगमः, ततः स्तान् प्रति सप्त बारान् अनुयोगो यथाप्रतिपत्तिं कर्त्तव्यः ।

अत्र परावकाशमाह-

चोइए रागदोसा, समस्य परिणामगे परवणया ।

एएसि नाणचं, वोच्छामि अह्माणुपुब्बीए ॥

शिष्ये नोदयति प्रश्नयति समर्थे ग्रहणधारणासमर्थे, तथा परिणामके । उपलक्षणमेतत्-ग्रहणधारणासमर्थेऽतिपरिणामके च या प्रवृत्त्या तथा युष्माकं रागद्वेषौ प्रसज्यतः । तथाहितिसृभिः परिपाटीजिरकान् ग्राहयतो रागोऽपरान् सप्तभिः परिपाटीभिर्ग्राहयतो द्वेषः । तथा परिणामकान् ग्राहयतो रागः, इत-

रानतिपरिणामकान् परिहरतश्च द्वेषः । एतेषां ग्रहणधारणासमर्थसमर्थानां परिणामकादीनां च यथातुपूर्व्या क्रमेण नानात्वं वक्ष्ये, तत्र प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयेत् ।

प्रथमतो ग्रहणधारणासमर्थसमर्थान्प्रति रागद्वेषावाह-

मच्छरया अविमुत्ती, पूया सकार गच्छइ अस्विन्नो ।

दोसा गहणसमत्थे, इयरे रागो उ वुच्छेयो ॥

ग्रहणधारणासमर्थे शिष्यं तिसृभिः परिपाटीभिर्ग्राहयत एतावन्ति कारणानि स्युः-एष बहुशिक्षितो मम प्रसन्नो भविष्यति ततो मत्सरतया परिवारत्वेन वर्त्तत इत्यविमुक्तिकारणम् । अथवा-गृहीतसूत्रार्थस्यास्य पूजा सत्कारो भविष्यति । सिन्नो वा परिश्रान्तोऽन्यगणं गमिष्यति । (वुच्छेयं ति) मद्गतौ वाऽनुयोगस्य व्यवच्छेदो भविष्यति, अन्यस्य तथाविधशिष्यस्याज्ञावात् । एवं कारणानि संज्ञाव्य ग्रहणधारणासमर्थे तिसृभिः परिपाटीजिरनुयोगं वदतो द्वेषः । इतरस्मिन् जडे रागः, यथा-तदवबोधमनुयोगस्य प्रवर्त्तनात् । अत्राचार्य आह-

निरवयवो नहु सको, समं पयासो उ संपयंसेइ ।

कुंजजले विहु तुरि उ-ज्जियम्मि नहु तिस पडिपुच्छू ॥

नहु नैव सूत्रस्य प्रकाशोऽर्थः सकृदेकया परिपाठ्या निरवयवः समस्तः संप्रदर्शयितुं शक्यः, तस्य ग्रहणधारणासमर्थो नैकया परिपाठ्याऽवधारयितुमीश इति तिसृभिः परिपाटीभिरनुयोगकथनमित्यर्थः ।

सांप्रतमतिपरिणामकानपरिणामकान् परिहरतो द्वेषाज्ञावमाह-

सुतत्थे कहुयंतो, पारोक्खी सिस्सजावमुवज्जइ ।

अणुकपाइ अपत्ते, निज्जुहइ मा विणिसेज्जा ॥

पारोक्खी परोक्षज्ञानोपेतः शिष्येभ्यः सूत्रार्थं कथयन् विनयाविनयकरणादिना तेषां शिष्याणां ज्ञावमभिप्रायमुपलभ्य, अपात्राणि अपात्रभूतान् शिष्यान् अनुकम्पया निर्यूहयति अपवदति । न तेभ्यः सूत्रार्थं कथयति । श्रुताशातनादिना मा विनश्येयुरिति कृत्वा ।

अत्रैवार्थे दृष्टान्तमाह-

दारं धाउं वाही-वीए कंकुय लक्खणं सुविणं ।

एगंतण अजोग्गे, एवमाइ उ उदाहरणा ॥

एकान्तेनायोग्ये अपरिणामके च दारं धातुर्व्याधिबीजानि कां-कुरुको लक्षणं स्वप्न इत्येवमादीनि उदाहरणानि दृष्टान्ताः ।

तत्र दारुदृष्टान्तमाह-

को दोसो एरंमे, जं रहदरं न कीरण ततो ।

को वा तिणिसे रागो, उवजुज्जइ जं रहंमेसु ॥

एरंमे एरंइदमे को द्वेषः?, यत्तस्मात् रथयोग्यं दारं न कियते?, को वा तिनिशे रागो यदुपयुज्यते स रथाङ्गेषु ? ।

जं पिय दारं जोगं, जस्स उ वत्थुस्स तं पि हु न सका ।

जोएउमणिम्मचिउं, तच्छणदलवेहकुस्सेहिं ॥

यदपि वस्तुनोऽङ्गादेर्योग्यं दारं तदपि तत्क्षणदलवेधकुशीरैर्निर्माण्य योजयितुमशक्यम्, किं तु निर्माण्य, एवमिहापि योग्योऽपि यावदवीकृतैः सूत्रैः न परिकर्मितस्तावन्न कल्पं व्यवहारं वाऽध्यापयितुं योग्यः । तत्र तत्क्षणं प्रतीतम्, दृष्टानि द्विधा त्रिधा वा काष्ठस्य पाटनं, वेधः प्रतीतः, कुशो यो वेधे प्रोतः प्रवेक्ष्यते ।

संप्रति धातुदृष्टान्तमाह-

एमेव अधाउं उ-डिभजण कुणइ भाजण आयणां ।

न य अकपेण सका, धातुमि वि श्चियं काउं ॥
एवमेव रागद्वेयौ विना अघातुं त्यक्त्वा धातूनामादानं करोति ।
न च धातानप्यक्रमेणैतत् कर्तुं शक्यम्, किन्तु क्रमेण । एव-
मिहाप्ययोग्यानि क्रमेण ग्राहयतो न द्वेषः ।

अधुना व्याघ्रदृष्टान्तमाह—

मुहसज्जो जतेणं, जन्नासज्जो असज्जवाही उ ।
जह रोगे पारिच्छ, सिस्ससज्जावाण वि तहेव ॥
यथा रोगे वैद्येन परीक्षा क्रियते, यथा-एष सुखसाध्यः, एष य-
त्नेन साध्यः, एष वाऽसाध्यव्याधिर्यत्नेनाप्यसाध्यः । परीक्षाजन्त-
रं च रागद्वेयौ विना तदनुरूपा प्रवृत्तिः । एवं शिष्यस्वज्ञावानामपि
तथैव रागद्वेषाज्जावेन परीक्षा क्रियते, तदनुरूपा च प्रवृत्तिः ।

अधुना बीजदृष्टान्तमाह—

वीयमवीयं नाउं, मोचुमवीए उ करिसओ सालिं ।
ववइ विरोहणजोगो, न यावि सेपक्खवाओ उ ॥
यथा कर्षको बीजमबीजं च ज्ञात्वा अवीजानि मुक्त्वा शास्त्रि-
शास्त्रिवीजानि वपति, न च तस्मिन् विरोहणयोग्ये बीजे (से)
तस्य कर्षकस्य पक्षपातो रागः । एवमत्रापि भावनीयम् ।

संप्रति काककुदृष्टान्तमाह—

को कंकडुए दोसो, जे अग्गी तं न पाययइ दित्तो ।
को वा इयरे रागो, एमेव य अत्थ जाविज्जा ॥
को द्वेषोऽग्नेः कांकमुके ('कोरम्' इति ख्याते) यदग्निर्दी-
प्तोऽपि तं न पचति, को वा इतरस्मिन् रागो यत्पाचयति, तैव
कश्चित् । एवमत्रापि भावनीयम् ।

अधुना लक्ष्मणदृष्टान्तमाह—

जे उ अलक्खणजुत्ता, कुमारगा ते निसिहिउं इयरे ।
रज्जरिहे अणुमन्नइ, सामुदो नेय विसमो उ ॥
यथा सामुद्रलक्ष्मणपरिज्ञाता राज्ञो व्यपगतं तस्य ये कुमार-
अलक्ष्मणयुक्तास्तान् निविध्य इतरान् लक्ष्मणोपेतान् राज्यार्हान-
नुमन्यते । न च स तथाऽनुमन्यमानो विषमो रागद्वेषवान् ।
एवमत्रापि दृष्टव्यम् ।

स्वप्नदृष्टान्तमाह—

जे जह कहेइ सुमिणं, तस्स तह फलं कहेइ तन्नाणी ।
रत्तो वा दुडो वा, नया वि वत्तव्वयमुवेइ ॥
यो यथा स्वप्नं कथयति तस्य तथा तज्ज्ञानी स्वप्नफलं
कथयति, न च स तथा कथयन् रक्त इति वा द्विष्ट इति वा
वक्तव्यतामुपैति । एवमत्रापि एकान्तेनायोग्या ये शिष्याः तेषां
परिहारे रागद्वेषानावे दृष्टान्ता अभिहिताः ।

संप्रति कालान्तरयोग्यान्परिणतान् क्रमेण परिणामयतो-

रागद्वेषाभावे दृष्टान्तमाह—

अग्गी बाल गिलाणे, सीहे रुक्खे करीलमाईया ।
अपरिणए जह एए, सप्पक्खिक्खवा उदाहरणा ॥
अपरिणते जातकालान्तरयोग्ये, एतानि संप्रतिपत्तानि, पूर्व-
मयोग्यतायां पश्चाद्योग्यतायामित्यर्थः । उदाहरणानि, तद्यथा-
अग्निर्बालो ग्लानः । सिंहो वृकः । करीक्षं वंशकरीलम् । आदि-
शब्दाद् वक्ष्यमाणहस्त्यादिदृष्टान्तपरिग्रहः ।

तत्र प्रथममग्निदृष्टान्तमाह—

जह अरणीनिम्मविओ, योवो विउल्लिधणं नया दहिउं ।

सकइ सो एज्जलिओ, सव्वस्स वि पच्चलो पच्छा ॥
यथा अरणिनिर्मापितः स्तोको वह्निर्विपुलमिन्धनं न दग्धुं श-
क्नोति, स एव पश्चात्प्रज्वलितः सर्वस्यापीन्धनजातस्य दहने
प्रत्यक्षः समर्थः ।

एवं सु शूलबुद्धी, निउणं अत्थं अपच्चत्तो पेत्तुं ।

सो वेव जणियबुद्धी, सव्वस्स वि पच्चलो पच्छा ॥

एवमग्निदृष्टान्तेन प्रथमतः शिष्यः स्थूलबुद्धिः सन् निपुणम-
र्थं ग्रहीतुमप्रत्यक्षः ; पश्चात् स एव शास्त्रान्तरेर्जितनिबुद्धिरुत्पा-
दितबुद्धिः सर्वस्यापि शास्त्रस्य ग्रहणे प्रत्यक्षो जवति ।

बालदृष्टान्तमाह—

देहे अभिवहुंते, बाअस्स उ पीहगस्स अजिवुद्धी ।

अइवहुएण विणस्सइ, एमेव हु णुट्टियागिलाणे ॥

बालस्य देहे अजियर्द्धमाने तदनुसारेण दातव्यस्य पीथक-
स्याहारस्यापि बुद्धिर्भवति । देहवृद्ध्यनुसारतः पीथकमपि
क्रमशो वर्द्धमानं दायित इति ज्ञायः । यदि पुनरतिबहुं दीयते
तदा स चिन्तयति । ग्लानदृष्टान्तमाह—एषमेव बालगतेन प्रकारे-
ण अधुनोत्थितेऽपि ग्लाने वक्तव्यम्, यथा-ग्लानोऽप्यधुनोत्थितः
क्रमेणाभिवर्द्धमानमाहारं गृह्णाति, एकवारमतिप्रवृत्तग्रहणे चिना-
शप्रसङ्गात् । एवं शिष्योऽपि क्रमेण योग्यताऽनुरूपं शास्त्रमादत्ते,
प्रथमत एवातिनिपुणार्थशास्त्रग्रहणे बुद्धिर्जगत्प्रसक्तः ।

सिंहादिदृष्टान्तानाह—

खीरमिउपोग्गेहिं, सीहो पुट्ठो उ खाइ अट्ठी वि ।

खस्वो दुपत्तओ खल्लु, वंसकरिओ य नहाउज्जो ॥

तं चेव विवहुंता, हुंति अखेजा कुहाफमाईहिं ।

तह कोमलानिबुद्धी, जज्जइ महणुमु अत्थेसु ॥

सिंहः प्रथमतः क्षीरमृदुपुद्गलैः स्वमात्रा पोष्यते, ततः पुष्टः सन्
अस्थीन्यपि स खादति । तथा वृको द्विपणो, वंशकरीलम्, एतौ
ज्ञावपि प्रथमतो नखच्छेद्यौ, ततः पश्चादग्निवर्द्धमानौ यतस्ततः
कुठारादिभिरच्छेद्यौ भवतः । प्रथमतः कोमला बुद्धिर्भवति, ततः
सा गहने प्वर्धेषु जग्यते जगमुपयाति ; क्रमेण तु शास्त्रान्तर-
दर्शनतोऽग्निवर्द्धमाना कठोरात्कठोरतरोपजायते इति न कचिदपि
भङ्गमुपयाति ।

एतदेवोपदिशन्माह—

निउणे निउणं अत्थं, शूलत्थं शूलबुद्धिणो कहए ।

बुद्धीविवहुणकरं, होहिइ कालेण सो निउणो ।

निपुणे निपुणमर्थं कथयेत्, कथंभूतमित्याह बुद्धिविवर्द्धनकरम् ।
एवं सति स कालेन निपुणो जवति । अन्यथा बुद्धिर्जगत्प्रस-
क्तो न स्यात् ।

संप्रतिमादिशब्दसूचितान् हस्त्यादीन् दृष्टान्तानाह—

सिक्खत्थए वि गिएइइ, हत्थी शूलगहणे सुनिम्माओ ।

सरवेहपत्तच्छिज्ज—एव धमपडविच्च तह धमए ॥

हस्ती स्थूलग्रहणे सुनिर्मातः सन् पश्चात्सिद्धार्थकानपि गृह्णाति ।
तथाहि-नवको हस्ती शिष्यमाणः प्रथमं काष्ठानि ग्राह्यते, तदनन्तरं
कुल्लकान् पाषाणान्, ततो गोद्रीकाः, ततो बदराणि, तदनन्तरं
सिद्धार्थकानपि, यदि पुनः प्रथमत एव सिद्धार्थकान् ग्राह्यते, ततो
न शक्नोति ग्रहीतुमिति । एवं स्वरवेधपत्रेणैववक्त्रकघटकारकप-
टकारकचित्रकारकधमकाश्च दृष्टान्ता ज्ञावनीयाः । ते चैवम-प्रथमं

धानुष्कः स्थूलं छव्यं व्यङ्ग्यं शिकति, पश्चात् सचात्र पटुत्वादि-
तिसुनिपुणमतिः स्वरणाऽपि विध्यति । तथा पत्रच्छेदकार्यं
प्रथममकिञ्चिन्नैः पत्रैः शिद्यते, ततो यदा निर्मातो भवति तदा
ईप्सितं पत्रच्छेदं कार्यते, तथा सूत्रकोऽपि प्रथमं वशे लगायित्वा
प्राव्यते, ततः पश्चादप्यसन् आकाशेऽपि तानि तानि करणानि
करोति । घटकारोऽपि प्रथमतः शरावादीनि कार्यते, पश्चाच्छिक्ति-
तो घटानपि करोति । पटकारोऽपि प्रथमतः स्पृष्टानि चीचरा-
णि शिद्यते, ततः सुशिकृतः शोजनानपि पटान् व्यति । चित्र-
कारोऽपि प्रथमं मुण्डकं चित्रयितुं शिद्यते, ततः शेषानवयवा-
न्, पश्चात् सुशिकृतः सर्वं चित्रकर्म सम्यक् करोति । धमको-
ऽपि पूर्वं शृङ्गादीन् धमयते, पश्चात् शङ्कम् ।

अत्रैवोपनयमाह-

जस्थ मई ओगाहइ, जोगं जं जस्स तस्स तं कहुए ।

परिणामागमसरिसं, संवेगकरं सनिव्वेयं ॥

यथैते हस्त्यादयः क्रमेण निर्माप्यन्ते, एवं शिष्यस्यापि यत्र म-
तिरवगाहते, यस्य च यद्यथ्यं शास्त्रं तस्य तत्कथयति । कथं भू-
तमित्याह-परिणामागमसदृशं यस्य यादृशः परिणामो यस्य च
यावानागमस्तत्सदृशं यथेदृशपरिणामस्येदमेतावदागमस्य पु-
नरिदमिति । पुनः किञ्चिदृष्टं कथयितव्यमत आह-संवेगकरं-
सिद्धिर्देवलोकः सुकुलोत्पत्तिरित्यादेरभिप्रायः संवेगः, तत्कर-
णशीलं संवेगकरं, तथा नरकस्तिर्यग्योनिः कुमानुपत्वमित्यादेर्वि-
रकता निर्वेदः, तत्करणशीलं निर्वेदकरम् । तदेवं योग्येऽपि
क्रमेण दाने रागद्वेषाभाव उक्तः । संप्रति शिष्येष्वाचार्येण परि-
णामकत्वं परीक्ष्यानुयोगः कर्त्तव्यः, शिष्यैरप्याचार्यं परीक्ष्य
तस्य सकाशे श्रोतव्यमिति ।

शिष्याचार्ययोः परस्परविधिमतिदेशत आह-

गेहंत गाहगाणं, आइसूएसु विहिं समक्खाओ ।

सा चेव य होइ इयं, उज्जोगो वणिओ नवरं ॥

गृहतां शिष्याणां ग्राहकस्याचार्यस्य आदिसूत्रेषु सामायिका-
दिषु यो विधिः समाख्यातो गोणीचन्दणैत्यादिक्रमः स एवैह
निरवशेषो वक्तव्यः । यस्तु-शिष्याणामनुयोगकथने उद्योग उद्य-
मो यथा-तिसुभिः परिपाटीभिरथवा सप्तभिः कर्त्तव्यः सः, नवरं,
सप्तपञ्चमुपवर्णितः । ७० १ ७० ।

इदानीमनुयोगविधिरुच्यते-तत्रानुयोगो षड्व्यभाणशब्दार्थः, स
यदाऽर्थातसूत्रस्याचार्यप्रस्थापनयोग्यस्य शिष्यस्यानुज्ञायते, तदा-
ऽयं विधिः, प्रशस्तेषु तिथिनक्षत्रकरणमुहूर्तैषु, प्रशस्ते च जिना-
यतनादौ क्षेत्रे श्रुतं प्रमाज्यं एका गुरुणामेका शिष्याणामिति नि-
षद्याद्वयं क्रियते, ततः प्राभातिककाले प्रवेदिते निषद्यानिषण्डस्य
गुरोश्चोत्पट्टकरजोहरणमुखवस्त्रिकामात्रोपकरणो विनेयः पु-
रतोऽवतिष्ठते, ततो ह्यवपि गुरुशिष्यौ मुखवस्त्रिकां प्रत्युपेक्षयतः,
पुनस्तथा च समग्रं शरीरं प्रत्युपेक्षयतः, ततो विनेयो गुरुणा
सह द्वादशावर्तवन्दनकं दत्त्वा वदति-इच्छाकारेण संदिशत
स्वाध्यायं प्रस्थापयामि । ततश्च ह्यवपि स्वाध्यायं प्रस्थापयतः,
ततः प्रस्थापिते स्वाध्याये गुरुनिषीदति । ततः शिष्यो द्वादशा-
वर्तवन्दनकं ददाति । ततो गुरुस्तथा शिष्येण सहानुयोगप्र-
स्थापननिमित्तं कायोत्सर्गं करोति, ततो गुरुनिषीदति, ततः स
शिष्यो द्वादशावर्तवन्दनकेन वन्दते, ततो गुरुश्चानजिमन्व्यो-
त्तिष्ठत्युत्थाय च निषद्यां पुरतः कृत्वा वामपार्श्वीकृतशिष्यश्चैत्य-
वन्दकं करोति, ततः समाप्ते चैत्यवन्दने त्रिगुरुर्ह्यस्थित

एव नमस्कारपूर्वं नन्दिमुच्चारयति, तदन्ते चाजिघत्से-मां
साधोरनुयोगमनुजानीत, कृमाश्रमणानां हस्तेन छव्यगुण-
पर्यायैरनुज्ञातस्ततो विनयस्थो वन्दनकेन वन्दते । तत्थित-
श्च ब्रवीति-संदिशत किं भणामि ? ततो गुरुराह-वन्दित्वा प्रवे-
दय । ततो वन्दते शिष्यः । तत्थितस्तु ब्रवीति-जवकिर्ममानुयो-
गोऽनुज्ञात इच्छाम्यनुशास्तिम् । ततो गुरुर्वदति-सम्यगवधा-
रय, अन्येषां च प्रवेदय; अन्येषामपि व्याख्यानं कुर्वित्यर्थः ।
ततो वन्दते असौ, वन्दित्वा च गुरुं प्रदक्षिणयति, प्रदक्षिणान्ते
च भवद्भिर्ममानुयोगोऽनुज्ञात इत्याद्युक्तिप्रत्युक्तीः करोति । द्विती-
यप्रदक्षिणा च तथैव, पुनस्तृतीयाऽपि तथैव, ततस्तृतीयप्रदक्षि-
णान्ते गुरुनिषीदति । तत्पुरःस्थितश्च विनेयो वदति-गुष्माकं
प्रवेदितं संदिशत, साधूनां प्रवेदयः मीत्यादिशेषमुद्देशविधिव-
द्भक्तव्यम्, यावदनुयोगानुष्ठाननिमित्तं कायोत्सर्गं करोति । त-
दन्ते च सनिषद्यः शिष्यो गुरुं प्रदक्षिणयति । तदन्ते च वन्द-
न्ते, पुनः प्रदक्षिणयति, एवं त्रीन् वारान्, ततो गुरोर्दक्षिणमुजा-
ऽऽस्रे निषीदति । ततो गुरुपारंपर्यं एतानि मन्त्रपदानि गुरुः
त्रीन् वारान् शिष्यस्य कथयति, तदनन्तरं प्रवर्द्धमानाः प्रवरसु-
गन्धमिश्रास्तिस्रोऽक्रमुष्टीस्तस्मै ददाति । ततो निषद्याया गुरु-
स्तथा शिष्यं तत्रैव प्रवेदय यथासन्निहितसाधुभिः सह तस्मै
वन्दनकं ददाति । ततो विनेयो निषद्यास्थित एव “ नाणं पंच-
विहं पण्णत्तं ” इत्यादि सूत्रमुच्चार्य यथाशक्ति व्याख्यानं क-
रोति । तदन्ते च साधुभ्यो वन्दनकं ददाति, ततः शिष्यो निष-
द्याय उत्तिष्ठति । गुरोरेव पुनस्तत्र निषीदति । ततो ह्यवप्यनुयो-
गविसर्गार्थं कालप्रतिक्रमणार्थं च प्रत्येकं कायोत्सर्गं कुरुतः ।
ततः शिष्यो निरुद्धं प्रवेदयति, निरुद्धं करोतीत्यर्थः । अनु० ।

शिष्यं प्रति आचार्येण-

एवं वएसु ठवणा, समणाणं वणिआ समासेण ।

अणुओगगणाणुन्नं, अओ परं संपवक्खामि ॥ ३१ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण व्रतेषु स्थापना श्रमणानां साधूनां वर्णिता
समासेन संक्षेपेण अनुयोगगणानुज्ञां प्रागुद्दिष्टामतः परम्, कि-
मित्याह-संप्रवक्ष्यामि सूत्रानुसारतो ब्रवीमीति गाथार्थः ॥ ३१ ॥

किमित्यर्थं प्रस्ताव इत्याह-

जम्हा वयसंपन्ना, कालोचिअगहिअसयलमुत्तथा ।

अणुओगाणुन्नाए, जोगा जणिआ जिणिदेहिं ॥ ३२ ॥

यस्माद् व्रतसंपन्नाः साधवः कालोचितगृहीतसकलसुखार्था-
स्तदनुयोगवन्त इत्यर्थः । अनुयोगानुज्ञाया आचार्यस्थापनारू-
पाया योग्या भणिता जिनेन्दैर्नान्य इति गाथार्थः ॥ ३२ ॥

कस्मादित्याह-

इहराओ मुसावाओ, एवयणखिसा य होइ लोगम्मि ।

सिस्साण वि गुणहाणी, तिसुच्छेओ अजावेण ॥ ३३ ॥

इतरथा अनीदशानुयोगानुज्ञायां मृषावादः, गुरोस्तमनुजानतः
प्रवचनखिसा च जवति लोके, तथा ज्ञातप्ररूपणात् ततः शि-
ष्याणामपि गुणहानिः, सन्नायकाभावात् । तीर्थोच्छेदश्च जवेत्
ततः, सम्यग्ज्ञानाद्यप्रवृत्तिरिति द्वारगाथार्थः ॥ ३३ ॥

व्यासार्थं त्वाह-

अणुओगो वक्खाणं, जिणवरवयणस्स तस्सऽणुष्ठा ७ ।

कायव्वमिणं जवया, विहिणा सइ अप्पमचेणं ॥ ३४ ॥

अनुयोगो व्याख्यानमुच्यते जितवरवचनस्यागमस्य, तस्यानु-

ज्ञा पुनरियम्, यदुत कर्तव्यमिदं व्याख्यानं भवता विधिना,
न यथाकथञ्चित् ; सदाऽप्रमत्तेन ; सर्वत्र समवसरणादिति
गाथार्थः ॥ ३४ ॥

कालोचित्रतयभावे, वयणं निचिसयमेवमेयं ति ।

सुगमसुअम्मि जहिमं, दिज्जइ इमाइं रयणाइं ॥ ३५ ॥

कालोचिततदभावे अनुयोगाभावे, वचनं निर्विषयमेवैतदिति ।
तदनुज्ञावचनदृष्टान्तमाह-दुर्गतसुते दरिद्रपुत्रे यथेदं वचनम्-
'यदुत दद्यात्स्वमेतानि रत्नानि' रत्नाभावाच्चिर्विषयं, तथेद-
मप्यनुयोगाभावादिति गाथार्थः ॥ ३५ ॥

असत्प्रवृत्तिनिमित्तापोहायाह-

किं पि अ अहिअं पि इमं, आलं वण नो गुणेहिं गुरुआणं ।

एतं कुसाइतुं, अइप्पसंगा मुसावाओ ॥ ३६ ॥

किमपि यावत्सावदधीतमित्येतदालम्बनं न तत्त्वतो भवति
गुणैर्गुरुणाम् । अत्र व्यतिकरे कुशादितुल्यमनालम्बनमित्यर्थः ।
कस्मात् ? अतिप्रसङ्गात् । स्थूलस्य श्रावकादिभिरप्यधीतत्वा-
दतो मृगवादो गुरोस्तदनुज्ञानत इति गाथार्थः ॥ ३६ ॥

अणुओमी लोमाणं, किल संसयणासओ दहं होइ ।

तं अल्लिअंति तो ते, पायं कुसलाहिगमहेओ ॥ ३७ ॥

अनुयोगी आचार्यः लोकानां किल संशयनाशको दृढमत्यर्थं
भवति । तम्, 'अल्लियंति' उपयाति ततस्ते लोकाः प्रायः । किमर्थ-
मित्याह-कुसलाधिगमहेतोः धर्मपरिज्ञानायेति गाथार्थः ॥ ३७ ॥

ततः किमित्याह-

सो थोवो अ वराओ, गंभीरपयत्थजणिइमगम्मि ।

एगेनेणाकुसलो, किं तेसिं कहेइ सुहुमपयं ? ॥ ३८ ॥

स स्तोको वराकश्चाल्पश्रुत इत्यर्थः । गंभीरपदार्थभरित-
मार्गे बन्धमोक्षतत्त्ववचनलक्षणे एकान्तेनाऽकुशलोऽनभिज्ञः
किं तेभ्यः कथयति लोकेभ्यः तस्य सुहृदपदं बन्धादिगो-
चरमिति गाथार्थः ॥ ३८ ॥

ततश्च-

जं किंचि भासगं तं, दइण वुहाण होइ अवण चि ।

पवणथरो उ तम्मी, इअ पवणसिं सणा णेआ ॥ ३९ ॥

यात्किञ्चिद्भाषकं तमसंबद्धप्रलापिनमित्यर्थः, दइण बुधानां वि-
दुषां भवत्यवहेति । कथं केत्यत्राह-प्रवचनधरोऽयमिति कृत्वा
तस्मिन् प्रवचने य एवं, प्रवचनास्मिन्ना अवज्ञा ज्ञातव्या-
अहो ! असारोऽयमतश्चेदयमेतदभिज्ञः सन्नेवमाहेति गाथार्थः ।

सीसाण कुणइ कह सो, तहाविहो हंदि ! नाणमाईणं ।

अहिआहिअसंपत्ति, संसारुच्छेअणं परमं ॥ ४० ॥

शिष्याणामिति-शिष्येषु करोति । कथमसौ ? तथाविधोऽहः
सन् हं दीत्युपदर्शने, ज्ञानादीनां गुणानां ज्ञानादिगुणानामधि-
काधिकसंप्राप्तिं वृद्धिमित्यर्थः । किंभूतामित्याह-संसारोच्छे-
दिनीं संप्राप्तिं, परमां प्रधानामिति गाथार्थः ॥ ४० ॥

तथा-

अप्पत्तणओ पायं, हेआइविवेगविरहिओ वा वि ।

नहु अन्नओ वि सो तं, कुणइ अ भिच्छाऽज्जिमाणाओ ॥ ४१ ॥

अल्पत्वात् तुच्छत्वात्कारणात् प्रायो बाहुल्येन, न हि तु-
च्छोऽसती गुणसंपदमारोपयति । तथा-हेयादिविवेकविर-
हितो वाऽपि । हेयोपादेयपरिज्ञानाभावत इत्यर्थः । न ह्यन्य-

तोऽपि बहुश्रुतादसावज्ञस्तां प्राप्तिं करोति तेषु । कुत इत्याह-मि-
थ्याऽभिमानादहमप्याचार्य एव, कथं मच्छिष्या अन्यसमीपे
श्रृणवन्तीत्येवंरूपमिति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

तो ते वि तहाजुआ, काडेण वि होंति नियमओ चेव ।

सीसाण वि गुणहाणी, इअ संताणेण विज्ञेआ ॥ ४२ ॥

ततस्तेऽपि शिष्यास्तथाभूता मूर्खा एव कालेन बहुनाऽपि
भवन्ति नियमत एव, विशिष्टसंपर्काभावाच्छिष्याणामप्यगीता-
र्थशिष्यसत्त्वानां गुणहानिरियम्, एवं सन्तानेन प्रवाहेण वि-
ज्ञेयेति गाथार्थः ॥ ४२ ॥

नाणईणमजावे, होइ विसिद्धाणऽणत्थगं सव्वं ।

सिरतुंमुंमणाइ वि, विवज्जाओ जहुओसिं ॥ ४३ ॥

ज्ञानादीनामभावे सति भवति विशिष्टज्ञानम् । किमित्याह-अन-
र्थकं सर्वं निरवशेषम् । शिरस्तुण्डमुण्डनाद्यपि, आदिशब्दा-
द्विज्ञाऽटनादिपरिग्रहः । कथमनर्थकमित्याह-विपर्ययात्कारणा-
द् यथाऽन्येषां वराकादीनामिति गाथार्थः ॥ ४३ ॥

ए य समइविगप्पेणं, जहा तहा कयमिणं फलं देइ ।

अवि आगमाणुवाया, रोगतिगिच्छाविहाणं व ॥ ४४ ॥

न च स्वमतिविकल्पेनागमशून्येन यथा तथा कृतमिदं शिरस्तु-
ण्डमुण्डनादि फलं ददाति स्वर्गापवर्गलक्षणम् । अपि चागमानु-
पातादागमानुसारिण कृतं ददाति । किमिवेत्याह-रोगचिकित्सा-
विधानवत्, तदेकप्रमाणत्वात् परलोकस्थेति गाथार्थः ॥ ४४ ॥

इय दव्वझिगमिच्चं, पायमगीआहु जं अणत्थफलं ।

जायइ ता विज्ञेओ, तित्थच्छेओ य भावेणं ॥ ४५ ॥

(इय) एवं द्रव्यलिङ्गमात्रं भिज्ञाटनादिफलं प्रायोऽर्गीतार्थाद्
गुरोः सकाशाद् यद्यस्मादनर्थफलं विपाके जायते, तत्तस्मा-
द्विज्ञेयस्तीर्थोच्छेद एव, भावेन परमार्थेन, मोक्षलक्षणार्थ-
फलाभावादिति गाथार्थः ॥ ४५ ॥

कालोचित्रसुत्तये, तम्हा सुविणिच्चियस्स अणुओगो ।

निअमाऽणुजाणिअव्वो, न सवणओ चेव जह भणिअं ॥ ४६ ॥

कालोचितसूत्रार्थे अस्मिन्विषये तस्मात्सुविनिश्चितस्य ज्ञात-
तत्त्वस्यानुयोग उक्तलक्षणः नियमादिकान्तेनानुज्ञातव्यः, गुरुणा
न श्रवणत एव श्रवणमात्रेणैव । कथमित्याह-यतो भणितं सं-
मत्यां सिद्धसेनाचार्येणेति गाथार्थः ॥ ४६ ॥

किमित्याह-

जह जह बहुस्सुओ सं-मओ अ सीसगणसंपरिबुहो अ ।

अविणिच्चिओ अ समये, तह तह सिच्छंतपडणीओ ॥ ४७ ॥

यथा यथा बहुश्रुतः श्रवणमात्रेण संमतश्च तथाविधलोकस्थ,
शिष्यगणसंपरिवृतश्च बहुसूदपरिवारश्च, असूदानां तथाविधाप-
रिग्रहणात्, अविनिश्चितश्चाज्ञाततत्त्वश्च समये सिद्धान्ते तथा
तथाऽसौ वस्तुस्थित्या सिद्धान्तप्रत्यनीकः सिद्धान्तविनाशकः,
तद्वाधवापादनादिति गाथार्थः ॥ ४७ ॥

एतदेव भावयति-

सव्वसूहिं पणियं, सो उत्तममइसएण गंभीरं ।

तुच्छकहणाइ हिट्ठा, सेसाण वि कुणइ सिच्छंतं ॥ ४८ ॥

सर्वज्ञैः प्रणीतं सोऽविनिश्चित उत्तमं प्रधानमतिशयेन गंभीरं ज्ञा-
वार्थसारं, तुच्छकथनयाऽपरिणतदेशनयाऽधः शेषाणामपि सिद्धा-
न्तानां करोति, तथाविधलोकं प्रति सिद्धान्तमिति गाथार्थः ॥ ४८ ॥

तथा-

अविनिश्चितो ए संमं, उस्सग्गाववायजाणओ होइ ।
अविसयपओगओ सिं, सो सपरविणासओ नियमा ॥५६॥
अविनिश्चितः समये न सम्यगुत्सर्गोपवादो न्वति सर्वत्रैव,
ततश्चाविषयप्रयोगतोऽनयोऽरुत्सर्गोपवादोऽयः, तथाविधः स्वपर-
विनाशको नियमात्, कूटवैयर्थ्यमिति गाथार्थः ॥५६॥

ता तस्सेव हिअट्टा, तस्सीसाणमणुमोअगाणं च ।
तह अप्पणो अ धीरो, जोगस्सऽणुजाणई एवं ॥ ५७ ॥
तत्तस्मात् तस्यैवाधिकृतानुयोगधारिणः हितार्थं परलोके, तथा
तच्छिष्याणां भाविनामनुमोदकानां च तथाविधाऽहमप्राणिनां,
तथाऽऽत्मनश्च हितार्थमाह्वाराधनेन धीरो गुरुयोग्याय विनयाय
अनुजानाति एवं वक्ष्यमाणेन विधिनाऽनुयोगमिति गाथार्थः ॥५७॥

तिहिजोगम्मि पसत्थे, गहिण काले निवेइए च ।
ओसरणमह णिसिज्जा-रयणं संपट्ठणं च ॥ ५८ ॥
तिथियोमे प्रशस्ते संक्रान्तिपूर्णिमादौ, गृहीते काले, विधिना
निवेदिते चैव गुरोः समवसरणम् । अयं निषद्याचनमुचितभूमा-
वपि गुरुनिषद्याकरणमित्यर्थः । संधट्टनं चैवाऽनिकेप इति गा-
थार्थः ॥ ५८ ॥

ततो पवेइआए, उवविसइ गुरुओ णि अनिसिज्जाए ।
पुरओ चिट्ठइ सीसो, सम्म जहाजायउवकरणो ॥ ५९ ॥
ततस्तदनन्तरं रचकेन साधुना प्रवेदियां कथितायां सत्यामुप-
विशति गुरुराचार्य एव, न शेषसाधवः । केत्याह ?-निजनिषद्यायां
या तद्धर्मेव रचितेति । पुरतश्च शिष्यस्तिष्ठति प्रक्रान्तः, सम्यगसं-
भ्रान्तः, यथाजातोपकरणो रजोहरणमुखवस्त्रिकादिधरः, इति
गाथार्थः ॥ ५९ ॥

पेहिंति तओ पोत्तिं, तीए अ स सीसगं पुणो कायं ।
बारसवंदण संदिस्, सज्भायं पट्ठवामो चि ॥ ६० ॥
प्रत्यवेकेते तदनन्तरं मुखवस्त्रिकां द्वावपि, तथा च मुखव-
स्त्रिकया स शिरः पुनः कायं प्रत्यवेकेते इति । ततः शिष्यो
द्वादशावस्तवन्दनपुरस्सरमाह-संदिशत यूयं स्वाध्यायं प्रस्था-
पयामः, प्रकर्षेण वर्तयाम इति गाथार्थः ॥ ६० ॥

पट्ठवणाऽणुएणाए, ततो दुअगा वि पट्ठवेइ चि ।
ततो गुरु निसीअइ, इअरो वि णिवेअइ तं ति ॥ ६१ ॥
प्रस्थापयेत्यनुज्ञाते सति गुरुणा, ततो द्वावपि गुरुशिष्यौ प्रस्था-
यत इति । ततस्तदनन्तरं गुरुर्निषीदति स्वनिषद्यायाम्, इतरोऽपि
शिष्यो निवेदयति तं स्वाध्यामिति गाथार्थः ॥६१॥

ततो वि दोवि विहिणा, अणुओगं पट्ठविति उवउत्ता ।
वांदितु तओ सीसो, अणुजाणावेइ अणुओगं ॥ ६२ ॥
ततश्च द्वावपि गुरुशिष्यौ विधिना प्रवचनोक्तेनाऽनुयोगं प्रस्था-
पयतः उपयुक्ती सन्तौ चन्दित्वा ततस्तदनन्तरं शिष्यः । किमि-
त्याह ?-अनुज्ञापयत्यनुयोगं, गुरुणेति गाथार्थः ॥ ६२ ॥

अभिमंतिऊण अक्खे, वंदइ देवं तओ गुरु विहिणा ।
ठिअ एव नमोकारं, कट्ठइ नंदिं च संपुजं ॥ ६३ ॥
अभिमान्य आचार्यमन्त्रेणाह्वानकान् वन्दते देवैश्चैतानि
ततो गुरुर्विधिना प्रवचनोक्तेन । ततः किमित्याह-स्थित एवो-
र्ध्वस्थानेन नमस्कारं पञ्चमङ्गलकमाकर्षयति, त्रिः पठति नन्दीं

च संपूर्णग्रन्थपद्धतिमिति गाथार्थः ॥ ६३ ॥
इअरो वि ठिओ संतो, सुणेइ पोत्तीइ उअमुहकमलो ।
संविगो उवउत्तो, अबंतं सुट्ठपरिणामो ॥ ६४ ॥

इतरोऽपि शिष्यः स्थितः सन्नुर्ध्वस्थानेन शृणोति मुखवस्त्रि-
कया विधिगृहीतया स्थगितमुखकमलः सञ्जति । स एव विशेष-
भ्यते-संविज्ञो मोक्षार्थो उपयुक्तः सूत्रैकाग्रतया, अनेन प्रकारेणा-
त्यन्तं शुरुपरिणामः शुद्धाशय इति गाथार्थः ॥ ६४ ॥

तो कट्ठिऊण नंदिं, जणइ गुरु अहमिस्स साहुस्स ।
अणुओगं अणुजाणे, खमासमणण इत्येणं ॥ ६५ ॥
तत आकृष्य पठित्वा नन्दीं भणति गुरुराचार्यः-अहमस्म्य
साधोरुपस्थितस्यानुयोगमुक्तलक्षणमनुजानामि कृमाश्रमणानां
प्राकृतवर्षाणां दस्तेन, न स्वमनीषिकयेति गाथार्थः ॥ ६५ ॥

कथमित्याह-

द्ववगुणपज्जवेहिं अ, एम अणुआण वंदिउं सीसो ।
संदिसइ किं जणामो, वंदणमिह जहेव सामइए ॥ ६६ ॥
द्ववगुणपर्यायैर्व्याख्याङ्कुरपैरेषोऽनुज्ञात इत्येतान्तरे वन्दित्वा
शिष्यः-संदिशत यूयं किं भणामीत्यादि वन्दनं जातं यथैव सा-
माधिके तथैव द्रष्टव्यमिति गाथार्थः ॥ ६६ ॥

यदत्र नानात्वं तदभिधातुमाह-

नवरं सम्मं धारय, अन्नेसिं तह पवेयह भणाइ ।
इच्छामणुसट्ठीए, सीसेण कयाइ आयरिओ ॥ ६७ ॥
नवरम्, अत्र सम्यग्धारय, आचारसेवनेनेत्यर्थः । अन्येन्यस्त-
था प्रवेदय सम्यगेवेति जणति । कदेत्याह-इच्छाम्यनुशास्तौ
शिष्येण कृतायां सत्यामाचार्य इति गाथार्थः ॥ ६७ ॥

तिपयक्खणीकए तो, उवविसए गुरु कए अनुस्सग्गे ।
सणि सज्जे तिपयक्खण, वंदण सीसस्स वावारो ॥ ६८ ॥
त्रिः प्रदक्षिणीकृते सति शिष्येण तत उपविशति गुरुः, क्रान्तरे
ऽनुज्ञाकायोत्सर्गः, कृते च कायोत्सर्गे तदनु सनिषद्ये गुरौ त्रिःप्रद-
क्षिणं वन्दनं जातसारं शिष्यस्य व्यापादोऽयमिति गाथार्थः ॥६८॥

उवविसइ गुरुममीवे, सो साहुइ तस्स तिन्नि वाराओ ।
आयरियपरंपरए-ए आगए तत्थ मंतपए ॥ ६९ ॥
उपविशति गुरुसमीपे तन्निषद्यायामेव दक्षिणपार्श्वे शिष्यः
स गुरुं कथयति । तस्य त्रीन् वरान् । किमित्याह-आचार्यपारम्प-
र्येणागतानि पुस्तकादिष्वभिस्त्रितानि तत्र मन्त्रपदानि विधिना
सर्वार्थसाधकानीति गाथार्थः ॥६९॥

तथा-

देइ तओ मुट्ठीओ, अक्खणं सुरभिगंधसहिआणं ।
वट्ठत सो वि सीसो, उवउत्तो गिएहई विहिणा ॥ ७० ॥
ददाति ततः त्रीन् मुट्ठीनाऽऽचार्योऽङ्गानां चन्दनकानां सुरभि-
गन्धसहितानां, वट्ठमानान् प्रतिमुष्टि सोऽपि च शिष्य उपयुक्तः
सन् गृह्णाति विधिनेति गाथार्थः ॥ ७० ॥

एवं व्याख्याङ्कुरपानकान् दत्त्वा-

उट्ठेति निसिज्जाओ, आयरिओ तत्थ उवविसइ सीसो ।
तो वंदई गुरु तं, सहिओ सेसेहिं साहुहिं ॥ ७१ ॥
उत्तिष्ठति निषद्याया आचार्योऽक्रान्तरे तत्रोपविशति शिष्योऽ

नुयोगी, ततो वन्दते गुरुस्तं शिष्यसहितैः शेषसाधुभिः सन्नि-
हितैरिति गाथार्थः ॥ ६४ ॥

जणइ अ कुरु वक्खाणं, तत्थ णिओ चेव सो तओ कुरुणइ ।

एण्णइ जहासत्ती, परिसं नाऊण वा जोगं ॥ ६५ ॥

भणति च-कुरु व्याख्यानमिति तमभिनवाचार्यं, तत्र स्थित एव
ततोऽसौ करोति तद्व्याख्यानमिति नन्वादि यथाशक्त्वेति
तद्विषयमित्यर्थः । पर्वदं च ज्ञात्वा योगमन्वदपीति गाथार्थः ।

आयरिअनिसज्जाण, उवाविसणं वेदणं च तह गुरुणो ।

तुङ्गगुणखावण्णहा, न तथा सुट्ठं दुविण्हं पि ॥ ६६ ॥

आचार्यनिषद्यायामुपवेशनम्, अभिनवाचार्यस्य चन्दनं च तथा
गुरोः, प्रथममेमाचार्यस्य तुल्यगुणस्यापनार्थं शोकानां, न तदा
दुष्टं द्वयोरपि शिष्याचार्यवैयर्थ्याभावात्तमेतदिति गाथार्थः ॥ ६६ ॥

वेदंति तओ साहू, उचिट्ठइ अ तओ पुण्णं णिसिज्जाओ ।

तत्थ निसीअइ अ गुरु, उववूहण पढममं उ ॥ ६७ ॥

वन्दन्ते ततः साधवः, व्याख्यानसमनन्तरमुत्तिष्ठति च ततः
पुनर्निषद्याया अभिनवाचार्यः, तत्र निषद्यायां निषीदति च गुरु-
मौलः, उपबृंहणसन्तान्तरं प्रथमम् । अन्ये तु व्याख्यावादिति
गाथार्थः ॥ ६७ ॥

धणोऽसि तुमं णायं, जिणवयणं जेण सव्वदुक्खहरं ।

तं सम्ममियं भवया, पओजिअव्वं सयाकादं ॥ ६८ ॥

धन्योऽसि त्वं सम्यग् ज्ञातं जिनवचनं येन भवता सर्वदुःख-
हरं मोक्षहेतुस्तत्सम्यग्गिदं ज्वता प्रवचननीत्या प्रयोक्तव्यं
सदा सर्वकालमनवरतमिति गाथार्थः ॥ ६८ ॥

इहरा उ रिणं परमं, असंमजोगे अजोगओ अवरो ।

ता तह इह जइअव्वं, जह एत्तो केवलं होइ ॥ ६९ ॥

इतरथा तुरिणं परममेतदसम्यगयोगे सुखशीलतया । असम्य-
योगश्च अयोगतोऽप्यपरः पापीयान् दुष्टश्च । तत्तथेदं यतितव्यमु-
पयोगतो यथाऽतः केवलं ज्वति, परमज्ञानमिति गाथार्थः ॥ ६९ ॥

परमो अ एस हेऊ, केवलनाणस्स अन्नपाणीणं ।

मोहावणणओ तह, संवेगाऽसयभावेणं ॥ ७० ॥

परमश्चैव जितवचनप्रयोगहेतुः केवलज्ञानस्य, अवलम्ब्य इत्यर्थः ।
कुत इत्याह-अन्यप्राणिनां मोहापनयनान्मोहपसरणकारणान्,
तथा संवेगातिशयभावेनोज्ञयोरपीति गाथार्थः ॥ ७० ॥

एवं उज्जूहेऊं, अणुओगविसज्जणहमुस्सगो ।

काजस्स पडिक्कणं पवेअणं संघविहिदाणं ॥ ७१ ॥

एवमुपबृंह्य तमाचार्यमनुयोगविसर्जनार्थमुत्सर्गः क्रियते ।
काजस्य प्रतिक्रमणं, तदात्वे प्रवेदनं, निरुद्धस्य संघविधिदानं
यथाशक्ति नियोगत इति गाथार्थः ॥ ७१ ॥

पऊय सोऽणुओगी, पवयणकज्जम्मि निच्चमुज्जुत्तो ।

जोगाणं वक्खाणं, करिज्ज सिद्धं तविहिदाण उ ॥ ७२ ॥

पश्चाच्च सोऽनुयोगी आचार्यः प्रवचनकार्यं नित्यमुद्युक्तः सन्न
योगेभ्यो विनयेभ्यः व्याख्यानं कुर्याद् गुर्वदिशाज्ञासिद्धान्त-
विधिर्नैवेति गाथार्थः ॥ ७२ ॥

योग्यानाह-

मज्जत्था बुद्धिजुआ, धम्मत्थी ओघओ इमो जोगा ।

तह चेव पसत्थाई, मुचविसेमं समासज्ज ॥ ७३ ॥

मध्यस्थाः सर्वप्रकारवृद्धाः, बुद्धियुक्ताः प्राज्ञाः, धर्म्मार्थिनः
परलोकसीरवः, ओघतः सामान्येनैते योग्याः सिद्धान्तभवत्स्य ।
तथैव प्रशस्तादयो योग्याः आदिशब्दात्परिणामकादिपरिग्रहः,
सूत्रविशेषमङ्गचूमादिरूपं समाश्रित्येति गाथार्थः ॥ ७३ ॥

मध्यस्थादिपदानां गुणानाह-

मज्जत्थाऽऽसग्गाहं, एत्तो वि अ कत्थइ न कुव्वंति ।

मुच्छासया य पायं, हँति तहाऽऽसन्नज्जवा य ॥ ७४ ॥

मध्यस्थाः प्राणिनः असद्ग्राहं तत्त्वावबोधशुभम्, अत एव क-
चिद् वस्तुनि न कुर्वन्ति, अपि तु मार्गानुसारिमतय एव ज्वन्ति,
तथा बुद्धाशयाश्च मायादिदोषरहिताः प्रायो ज्वन्ति मध्यस्थाः,
तथाऽऽसन्नज्जवाश्च, तेषु सफलः परिश्रमः, इति गाथार्थः ॥ ७४ ॥

बुद्धिजुआ गुणदोसे, सुहुमे तह बायरे य सव्वत्थ ।

संमत्तकामिसुक्के, तत्तद्धिइए पवज्जंति ॥ ७५ ॥

बुद्धियुक्ताः प्राज्ञा गुणदोषान् वर्तुगतान् सूक्ष्मांस्तथा धादरांश्च
सर्वत्र विषये सम्यक्त्वकोटिबुद्धान् कषच्छेदात्पञ्चद्व्यस्तस्य-
स्थित्याऽतिगम्भीरतया प्रपद्यन्ते सात्विति गाथार्थः ॥ ७५ ॥

धम्मत्थी दिट्ठत्थं, ददो व्व पंकाम्म अपाकिं वंघाओ ।

उत्तारिज्जंति मुहं, धन्ना अन्नाणसज्जिआओ ॥ ७६ ॥

धर्म्मार्थिनः प्राणिनः दृष्टार्थं पेरिके दद इव पङ्केऽप्रतिबन्धा-
त्कारणादुत्तारयन्ते पृथक् क्रियन्ते सुखं, धन्याः पुण्यभाजः ।
कुतः ? अज्ञानसल्लिङ्गान्मोहादिति गाथार्थः ॥ ७६ ॥

पत्तो अ कप्पिओ इह, सो पुण आवस्समाइसुत्तस्स ।

जा सूअगं ता जं, जेणा ऽधीअं ति तस्सेव ॥ ७७ ॥

प्रातश्च कल्पिकोऽत्र प्रण्यते, स पुनरावश्यकादिसुत्रस्थयावत्
सूत्रकृतं द्वितीयमङ्गं तावद्येनाधीतमिति पठितमित्यर्थः । त-
स्यैव तान्यस्येति गाथार्थः ॥ ७७ ॥

उअसुआइएसु अ, ससमयजावे वि भावजुत्तो जो ।

पिअधम्मऽवज्जजीरु, सो पुण परिणामाणं जेओ ॥ ७८ ॥

वेदसुत्रादिषु च निषीधादिषु स्वसमयभावेऽपि स्वाकावभावे-
ऽपि भावयुक्तो यः विशिष्टान्तःकरणवान् प्रियधर्मस्तोष्रकचि-
रवद्यमीरुः पापमीरुः स पुनरयमेवंभूतः परिणामको ज्ञेयः । उ-
त्सर्गापवादविषयप्रतिपक्षेति गाथार्थः ॥ ७८ ॥

एतदेवाद-

सो उस्सग्गाईणं, विषयविभागं जहट्ठिअं चेव ।

परिणामेइ हियं ता, तस्स इमं होइ वक्खाणं ॥ ७९ ॥

स परिणामकः, उत्सर्गापवादयोर्विषयविभागमौचित्येन यथाऽ-
वस्थितमेव सम्यक् परिणमयत्येवमेव हितं तत्समात्कारणात्त-
स्येदं भवति व्याख्यानं सम्यग्योधादिहेतुत्वेनेति गाथार्थः ॥ ७९ ॥

अऽपरिणामाऽपरिणामाण पुण चित्तकम्मदोसेणं ।

उदियं विषये दो-सुदए ओसहसमाणं उ ॥ ८० ॥

अतिपरिणामकापरिणामकयोः पुनः शिष्ययोश्चिक्रमदोषेण
हेतुनोदितमेव विज्ञेयं व्याख्यानं, दोषोदये औपधसमानं विपर्य-
यकारीति गाथार्थः ॥ ८० ॥

तेसिं तच्चिय जायइ, जओ अणत्थो तओ ण मइमं ।

तेसिं चेव हियइ, करिज्ज पुज्जा तहा चाहु ॥ ८१ ॥

तथोरतिपरिणामकाऽपरिणामकयोः तत एव व्याख्यानान्जायते

यतोऽनर्थो विपर्यययोगात्, ततो न तद्व्याख्यानं मतिमान् गुरुस्त-
योरेवातिपरिणामकापरिणामकयोर्द्वितीयानर्थप्रतिघातेन कुर्यात्।
नेति वर्तते, पूज्याः पूर्वगुरवः तथा चाहुरेति गाथार्थः ॥ ८१ ॥

आमे घडे निहिचं, जहा जलं तं घमं विणासेइ ।

इअ सिध्दंतरहस्सं, अप्पाहारं विणासेइ ॥ ८२ ॥

आमे घटे निहिचं सद् यथा जलं तं घटमात्रं विनाशयति, इत्येवं
सिद्धान्तरहस्यमप्यल्पाहारं प्राणिनं विनाशयतीति गाथार्थः ॥

न परंपरया वि तओ, मिच्छाभिनिवेशजाविअमईओ ।

अन्नेसिं पि अ जायइ, पुरिसत्थो मुद्धरुओअ ॥ ८३ ॥

न परंपरयापि ततोऽतिपरिणामकादेर्मिथ्याऽभिनिवेशजावि-
तमतेः सकाशादव्येष्टमपि श्रोतॄणां जायते पुरुषार्थः, शुक्लरूपो
वा, मिथ्याप्ररूपणादिति गाथार्थः ॥ ८३ ॥

एतदेवाह—

अविचत्तओ वि पायं, तज्जावोऽणाइमं ति जीवाणं ।

इअ मुणिकण तयत्थं, जोगाण करिज्ज वक्खाणं ॥ ८४ ॥

अविचर्तक एव अतिपरिणामादिक एव, प्रायो मिथ्याऽभिनिवे-
शभावितमतेः सकाशात् तस्य च भावः तज्जावो मिथ्याऽभिनि-
वेशभावोऽनादिमानिति कृत्वा जीवानां भावनासदकारिवि-
शेषादियमेवं मन्वा तदर्थं तद्विनाशायैव योगेभ्यो विनेयेभ्यः
कुर्याद् व्याख्यानं विधेनेति गाथार्थः ॥ ८४ ॥

उवसंपणाण जहा—विहाणओ एव गुणजुआणं पि ।

सुत्तत्थाइकमेणं, सुविणिच्छिअमप्पणा सम्मं ॥ ८५ ॥

उपसंपन्नानां सतां यथाविधानतः सूत्रनीत्या, एवं गुणयुक्ताना-
मपि नान्यथा तदपरिणत्यादिदोषात् । कथं कर्तव्यमित्याह—सू-
त्रार्थादिकमेण यथावोधं सुविनिश्चितमात्मना सम्यक्, न शुक्लप्र-
हापप्रायमिति गाथार्थः ॥ ८५ ॥ पं० व० ४ ब्रा० । (अङ्गाद्यनुयो-
गविधिः 'जोगविहि' शब्दे वक्ष्यते)

(१४) अधुना प्रवृत्तिद्वारं वक्तव्यम्—

प्रवृत्तिः, प्रवाहः, प्रवृत्तिरित्येकार्थाः । प्रथममनुयोगः प्रवर्त्तते इति ।
सा च प्रवृत्तिर्द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः प्रवृत्तिमाह—

अणिउत्तो अणिउत्ता, अणिउत्तो चेव होइ उ निउत्ता ।

नीउत्तो अणिउत्ता, निउत्तो चेव उ निउत्ता ॥

निउत्तोऽणिउत्ताणं, पवत्तइ अहव ते वि उ निउत्तो ।

दवम्मि होइ गोणी, जावम्मि जिणादयो हुंति ॥

द्रव्यतः प्रसवे गौर्दृष्टान्तो भवति, भावे जिनादयः, तत्र गवि गो-
दोहकेन सह चत्वारो भङ्गाः, तद्यथा—दोहकोऽनियुक्तो गौरप्य-
नियुक्तः १। दोहकोऽनियुक्तो गौर्नियुक्तः २। दोहको नियुक्तो गौर-
नियुक्तः ३। दोहको नियुक्तो गौरपि नियुक्तः ४। एवमाचार्यशिष्ये-
ष्वपि जङ्गचतुष्टयं योजनीयं, तच्चाग्रे यादयते । तत्र तृतीये भङ्गे
नियुक्त आचार्यो ब्रह्मादप्यनियुक्तानां शिष्याणामनुयोगं प्रवर्त्तय-
ति । अथवा द्वितीये भङ्गे तेऽपि शिष्या नियुक्ता अनियुक्तमाचा-
र्यमनुयोगं प्रवर्त्तयन्ति; एवं हि तृतीये द्वितीये च भङ्गेऽनुयोगस्य
प्रवृत्तिः । प्रथमे तु सर्वथा न जवति । चतुर्थे प्रवृत्तिर्निष्पतिपक्षेव ।

तत्र गौर्दृष्टान्तविषयं जङ्गचतुष्टयं व्याख्यानयति—

अप्पएहुया य गोणी, नेव य दोष्ठा समुज्जओ दोष्कुं ।

खीरस्स कुओ पसवो, जइ वि य सा खीरदा धेणू ॥

वीए वि नत्थि खीरं, थोवं च हविज्ज एव तइए वि ।

अत्थि चतुत्थे खीरं, एसुवमा आयरियसीसे ॥

गौरप्रसुता नैव च दोष्ठा वा दोग्धुं समुद्यतः, ततो यद्यपि सा
खीरदा धेनुस्तथाऽप्यस्मिन् प्रथमभङ्गे कुतः खीरस्य प्रसवः? नैव
कुतश्चित् । द्वितीयेऽपि भङ्गे दोहकोऽनियुक्तो गौर्नियुक्तेत्येवं रूपे ना-
स्ति खीरम्, दोहकस्यानियुक्तत्वात्; अथवा गौः प्रसुतेति स्तनेषु
गलत्सु स्तोकां खीरं भवेत् । एवं तृतीयेऽपि भङ्गे दोहको नियु-
क्तो गौर्नियुक्तेत्येवं लक्षणं नास्ति खीरप्रसवः, स्तोकां वा
स्यादोहकगुणेन । चतुर्थे पुनर्भङ्गे गौरपि प्रसुता दोहकोऽपि
नियुक्त इत्यस्ति खीरप्रसवः । एषा उपमा जङ्गचतुष्टयात्मिका अ-
चार्यशिष्ययोरप्यनुयोगस्य प्रसवे वेदितव्या । तथाहि—आचा-
र्योऽप्यनियुक्तः, शिष्या अपि अनियुक्ता इति प्रथमभङ्गे नास्त्य-
नुयोगस्य प्रवृत्तिः । अनियुक्त आचार्यः शिष्या नियुक्ता इति
द्वितीयेऽपि भङ्गे नानुयोगः, आचार्यस्यानियुक्तत्वात् ।

अहवा अणिउत्तमाणं, अवि किंचि उज्जोगिणो पवत्तंति ।

तइए सारिते वा, होज्ज पविच्छी गुणिते वा ॥

अथवा अनियुक्तमाचार्यमनिच्छन्तमपि उद्योगिनः शिष्याः
किञ्चित्प्रवृत्तिपृच्छादिनिरनुयोगं कर्तुं प्रवर्त्तयन्ति, ततो भवति
द्वितीयेऽपि भङ्गेऽनुयोगस्य प्रवृत्तिः । तृतीये—आचार्यो नियुक्तः,
शिष्या अनियुक्ता इत्येवं रूपे नास्त्यनुयोगस्य संभवः, अथवा
पुनःपुनः सारयत्याचार्यं, अथवा श्रोतुमनिच्छन्तमपि शैलस-
मानं किञ्चित् श्रोतारं पुरतो विन्यस्यमानस्य त्वनुयोग इति गु-
णयति गुणननिमित्तमनुयोगं कुर्वति भवेदनुयोगः ।

अत्र दृष्टान्तः कालिकाचार्यः, तमेवाह—

सागारियमप्पाहण—सुवन्नसुयसिस्सखंतलक्खेण ।

कहणा सिस्सागमणं, धूलीपुंजोवमाणं च ॥ १ ॥

उज्जयणीए नयरीए अज्जकाझगा नामं आय-
रिया सुत्तत्थोववेया बहुपरिवारा विहरंति, तेसि अ-
ज्जकाझगाणं सीसस्स सीसो सुत्तत्थोववेओ सागरो
नामं सुवन्नज्मीए विहरइ, ताहे अज्जकाझगा चिंतेति—एए
मम सीसा अणुओगं न सुणंति, तओ किमेणसिं मेज्जे चि-
ह्दामि, तत्थ जामि जत्थ अणुओगं पवत्तेमि, अवि य एए वि
सिस्सा पच्छा लज्जिआ सोचिंहिति, एवं चित्तिकण सेज्जा-
यरमापुच्छंति—कहं अन्नत्थ जामि, तओ मे सिस्सा सुणेहिं-
ति, तुमं पुण मा तेसिं कहेज्जा, जइ पुण गाढतरं निब्बंध
करिज्जा, तो खरंटेउं साहेज्जा, जहा सुवन्नज्मीए सागराणं
सगासं गया, एवं अप्पाहिचा (संदिश्य) रंति चेव पसुत्ताणं
गया सुयसभूमिं, तत्थ गंतुं खंतलक्खेण पविट्ठा सागराणं
गच्छं, तओ सागरायरिया खंतत्ति काउं तं नादाइआ अ-
ब्बुट्ठाईणि, तओ अत्थ पोरिसावेत्ताए सागरायरिएणं भणि-
या—खंता तुब्भं एयं गमइ । आयरिया भणंति—आमं तो
खाइं सुणेहात्ति एकाहेया गव्वायंता य कहंति । इयरे वि सी-
साए पज्जाए संते संभंता आयरियं अपस्संता सब्बत्थ मग्गि-
ओ, सिज्जायरं पुच्छंति, न कहेइ, जणइ य तुब्भं अप्पणो
आयरिओ न कहेइ, मम कहं कहेइ ? तओ आउरीज्जए-

हिं गाढनिबन्धकए कहियं-जहा-तुम्ह निब्वेएण सुवन्न-
जूमीए सागराणां सगासं गया, एवं कहित्ता ते खरिंटिया ।
तओ ते तह चेव उच्चलिया सुवन्नजूमिं गंतुं, पंथे लोगो
पुच्छइ एस कयरो आयरिओ जाइ । ते कहिति-अज्जकाल-
गा, तओ सुवन्नजूमीए सागराणं लोगेण कहियं-जहा
अज्जकालगा नाम आयरिया बहुसुया बहुपरिवारा इहा-
गंतुकामा पंथे वट्ठंति- ताहे सागरो सिस्साणं पुरआं भण-
ति-मम अज्जया इति, तेसिं सगासे पयत्थे पुच्छीहामि सि ।
अचिरेणं ते सीसा आगया, तत्थ अग्निप्लेहिं पुच्छिज्जति-
किं इत्थ आयरिया आगया चिट्ठंति, नत्थि, नवरं अन्ने
खंता आगया, केरिसा वंदिए नायं एए आयरिया?, ताहे साग-
रो ज्जिज्जओ बहु, मए इत्थं पत्ताविंयं-खमासमणा य वंदाविया,
ताहे अवराहवेत्ताए मिच्छादुककं करेइ, आसाइय ति ।
भणियं चाणेण-केरिसं खमासमणो अहं वागरेमि? । आय-
रिया जणंति-मुंदरं, मा पुण गव्वं करिज्जासि । ताहे धूली-
पुंजदिट्ठं करेति, धूली इत्थेण धेतुं तिसट्ठायेसु उयारिंति,
जहा-एस धूली उविज्जमाणी ओखिपमाणी । २ सव्वत्थ
परिसमइ एवं अत्थो वि तित्थगरोहिंतो गणहराणं गणह-
रेहिंतो जाव अम्हं आयरियं उवज्जायाणं परंपरएण
आगयं, को जाणइ कस्स केइ पज्जाया गत्तिया?, तो मा
गव्वं काहिसि, ताहे मिच्छादुककं करित्ता आदत्ता अज्ज-
कालिया सीसपसीसाणं अणुओगं कहेठं ।

संप्रत्यक्षरगमनिका-सागारिका शय्यातरस्तस्य 'अप्पाहणं' सं-
देशकथनं, स्वयमाचार्याणां सुवर्णभूमौ श्रुतशिष्यस्यापि शिष्य-
स्य सागराभिधानस्य 'संततवक्त्रेण' वृक्षव्याजेन गमनं, पश्चात्
शिष्याणां सागारिकेण कथना-यथाऽऽचार्याः सुवर्णभूमौ सा-
गरस्यान्तिकं गताः, ततः शिष्याणां तत्राऽऽगमनं, सागरं गर्वमु-
द्वहन्तं प्रति धूलीपुञ्जोपमानमिति ।

चतुर्थमङ्गमधिकृत्याह-

निउत्तो उज्जयकालं, भयवं कहणइ वप्पमाणाओ ।
गोयममाई विसया. सोयवे हंति उ निउत्ता ॥ १ ॥

नियुक्त उभयकालमनुयोगं करोति, नियुक्ता उभयकालं
शृण्वन्ति । अत्र कथनायां दृष्टान्तो-जगवान् वर्धमानस्वा-
मी, श्रोतव्ये सदा नियुक्ता दृष्टान्ता जवन्ति गौतमादयः ।
('वायणा' शब्दे चैतद् विस्तरतो वक्ष्यते) गतं प्रवृ-
त्तिद्वारम् । वृ० १ व० । अनु० ।

(१५) उद्यमी सूरिरुद्यमिनः शिष्याः, उद्यमी सूरिरनुद्यमिनः
शिष्याः, अनुद्यमी सूरिरुद्यमिनः शिष्याः, अनुद्यमी सूरिरनुद्य-
मिनः शिष्याः, इति चतुर्भङ्गी ।

अत्र प्रथमजङ्गे अनुयोगस्य प्रवृत्तिर्भवति, चतुर्थे तु न भव-
ति, द्वितीयतृतीययोस्तु कदाचित्कथञ्चिद्वक्ष्यति । अनु० ।

"पत्थं पुण अहिगारो, सुयणणेणं जओ सुयणं तु ।

सेसाणमप्पणो वि य, अणुओगपईवदिट्ठंता ॥

भुतस्य चोदेशादयः प्रवर्तन्ते इति । उक्तं च- 'सुयणाणस्स उहे-

सो समुदेशो अणुष्ठा अणुओगो पवत्तइ' तत्रादावेवोदिष्टस्य
समुदिष्टस्य समनुज्ञातस्य च सतोऽनुयोगो भवतीति । अतो
निर्युक्तिकारेणाज्यधायि भुतज्ञाने अनुयोगेनाधिकृतमिति ।

(१६) इदानीं केनाऽनुयोगः कर्त्तव्य इति द्वारमाह-

देसकुलजाइरूवी, संहणणी धिइजुओ अणासंसी ।

आविकत्थणो अमाई, धिरपरिवामी गहियवक्को ॥

जियपरिसोजियनिहो, मज्झत्थो देसकालजावन्नु ।

आसन्नद्वदपइजो, नाणाविहदेसजासन्नु ॥

पंचविहे आयारे, जुत्तो सुत्तत्थ-तट्टजयविहिन्नु ।

आहरण हेठं उवयण-नयनिट्ठणो गाहणाकुसलो ॥

ससमयपरसमयविओ गंजीरो दित्तिमं सिवो सोमो ।

गुणसयकलिओ जुत्तो, पवयणसारं परिकहेठं ॥

युतशब्दः प्रत्येकमाभिसंबध्यते । देशयुतः कुलयुत इत्यादि । तत्र
यो मध्यदेशो जातो यावद्वर्द्धमानेषु जनपदेषु स देशयुतः,
स ह्ययं देशजनितां जानाति, ततः सुखेन तस्य समीपे शिष्या
अधीयते इति । तदुपादानम्, कुलं पैतृकं, तथाच लोके व्यवहारः,
इदं वा कुलजोऽयं, नाग (ज्ञात) कुलजोऽयमित्यादि । तेन युतः प्र-
तिपक्षार्थे निर्वाहको जवति । जातिमौल्यं तथा युतो विनयादिगु-
णवान् भवति । रूपयुतो लोकानां गुणविषयबहुमानभागे जायते,
" यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति " इति प्रवादात् । संहननयुतो
व्याख्यायां न आभ्यति । धृतियुतो नाऽतिगदनेष्वर्थेषु भ्रममुपया-
ति, अनाशंसी श्रोतृभ्यो वस्त्राद्यनाकाङ्क्षी । अविकत्थनो नाति-
बहुभाषी । स्थितोऽतिशयेन निरन्तराज्यासतः स्वैर्यमापन्ना
अनुयोगपरिपाठ्यो यस्य स स्थिरपरिपाटी, तस्य हि सूत्रमर्थो
वा न मनागपि गच्छति । गृहीतवाक्य उपादेयवचनः, तस्य ह्य-
ल्पमपि वचनं महार्थमिव प्रतिज्जाति । जितपरिपत्त महत्यामपि
पर्यादि न क्रोभमुपयाति । जितनिद्रो रात्रौ सूत्रमर्थं वाचयन् प-
रिज्ञावयन् वान निद्रया वाध्यते । मध्यस्थः सर्वेषु शिष्येषु सम-
चित्तः । देशं कालं भावं च जानातीति देशकालभावज्ञः । स
हि देशं कालं भावं च लोकानां ज्ञात्वा सुखेन विहरति, शि-
ष्याणां वाऽभिप्रायान् ज्ञात्वा तान् सुखेनानुवर्त्तयति । आसन्न-
द्वन्द्वप्रतिभः परवादिना समाजितः शीघ्रमुत्तरदायी । नाना-
विधानां देशानां जाषां जानातीति नानाविधदेशज्ञावाक्क्षः, स
हि नानावेशीयान् शिष्यान् सुखेन शास्त्राणि प्राहयति । पञ्चवि-
ध आचारो ज्ञानाचारादिरूपस्तस्मिन् युक्तः स्वयमाचारेष्वस्थि-
तस्यान्यानाचारेषु प्रवर्तयितुमशक्यत्वात् । सूत्रार्थग्रहणेन च-
तुर्भङ्गी सूचिता । एकस्य सूत्रं नार्थः? । द्वितीयस्यार्थो न सूत्रम-
२ । तृतीयस्य सूत्रमप्यर्थोऽपि ३ । चतुर्थस्य न सूत्रं नाऽप्यर्थः
४ । तत्र तृतीयमङ्गग्रहणार्थं तदुभयग्रहणं सूत्रार्थं तदुभयविधिन्
जानातीति सूत्रार्थतदुजयविधिश्च । आहरणं दृष्टान्तः । हेतुश्च-
तुर्विधो ज्ञापकादिर्यथा-दशवैकान्तिकनिर्युक्तौ, यदि वा द्विविधो
हेतुः कारको ज्ञापकश्च । तत्र कारको-घटस्य कर्त्ता कुम्भकारः ।
ज्ञापको यथा-तमसि घटादीनामज्जिष्यज्जकः प्रदीपः ।
उपनय उपसंहारः, नया नैगमादयः, पतेषु निपुण आहरणहे-
तूपनयनिपुणः, स हि श्रोतारमपेक्ष्य तत्प्रतिपत्त्यनुरोधतः क-
चित् दृष्टान्तोपन्यासं कञ्चिदुपन्यासं करोति । उपसंहारनिपु-
णतया सम्यगधिकृतमुपसंहरति । नयनिपुणतया नयवक्तव्यता-
ऽवसरे सम्यक् प्रपञ्चं विविक्तयेन नयानभिधत्ते । ग्राहणाकुशलः

प्रतिपादनशक्त्युपेतः, स्वसमयं परसमयं वेत्तीति स्वसमय-
परसमयविदः; स च परेणाक्षितः सुखेन स्वपक्षं परपक्षं च
निर्वाहयति। गम्भीरोऽतुच्छस्वप्नावः। दीप्तिमान् परादिनाम-
नुद्दर्शनीयः। शिवोऽकोपनः। यदि वा यत्र तत्र वा विहरन् क-
ल्याणकरः। सोमः शास्त्रहाष्टिः। गुणा मूलगुणा उत्तरगुणाश्च,
तेषां शतानि तैः कक्षितो गुणशतकक्षितः। युक्तः समीचीनप्रवच-
नस्य द्वादशाङ्गस्य सारमर्थं कथयितुम्।

कस्माद् गुणशतकक्षित इष्यते इति चेदत आह—

गुणसुद्विगस्य वयणं, धयपरिसिक्तुं च पावओ भाइ ।

गुणहीणस्य न सोइइ, नेइविदूणो जइ पईवो ॥

यो मूलगुणादिषु गुणेषु सुस्थितस्तस्य वचनं घृतपरिसिक्तपा-
वक इव ज्ञाति दीप्यते। गुणहीनस्य तु न शोभते वचनम्,
यथा स्नेहेन विहीनः प्रदीपः। उक्तं च—“आयारे वट्टतो, आया-
रपरुवणाअसंकतो। आयारपरिमट्टो, सुद्धचरणदेसणे भइ-
ओ ॥” गतं केन चेति द्वारम्।

(१७) अधुना कस्येति द्वारमाह—

जइ पवयणस्य सारो, अत्थो सो तेण कस्स कायव्वो ।

एवं गुणनिपणं, सव्वसुयस्सा उ देसस्सा ? ॥

यदि प्रवचनस्य सारोऽर्थस्तर्हि स तेनैव गुणान्वितेन कस्य क-
स्येयः ? किं सर्वधृतस्य, उत देशस्य धृतस्कन्धादेरिति।

अत्र सूरिराह—

को कल्लापं नेच्छइ, सव्वस्स वि एरिसेण वत्तव्वो ।

कप्पव्ववहारेण उ, पगयं सिस्साण थिज्जत्थं ॥

को नाम अगति कल्याणं नेच्छति। ततः सर्वस्यापि धृतस्या-
नुयोग ईदृशेन वक्तव्यः, केवलं कल्पो व्यवहारश्चापवादबहुल-
स्तेन तयोरनुयोगे विशेषत एतादृशेन प्रकृतमधिकारः, एवं गुण-
युक्तेनैव कल्पव्यवहारयोरनुयोगः कर्त्तव्य इत्यर्थः। कस्मादेवमु-
च्यते?—शिष्याणां स्थिरीकरणार्थम्।

तदेवं स्थिरीकरणं भावयति—

एसुस्सगठियप्पा, जयणाऽणुन्ना ता दरिसंयतो वि ।

तासु न वट्टइ नूणं, निच्छयओ ता वि अकरिज्जा ॥

यदा नाम यथोक्तगुणशतकक्षितः कल्पव्यवहारयोरनुयोगं क-
रोति तदा शिष्या एवमेव बुध्यन्ते—एष स्वयमुत्सर्गस्थितात्मा,
अथ च कल्पे व्यवहारे च यतनया पञ्चाकादिपरिहाणिकरूपया
प्रतिसेवनाः अनुज्ञाताः प्रदर्शयति। ततः प्रतिसेवनायतनया अनु-
ज्ञाता अपि प्रदर्शयन् स्वयं तासु न वर्तते, किंतु केवलमुत्सर्ग-
माचरति, तदेवं ज्ञायते नूनम्, निश्चयेनैता यतनया अनुज्ञाता अपि
प्रतिसेवना अकरणीया न समाचरितव्याः।

किञ्च—

जो उच्चमेहिं पइओ, ममो सो दुग्गमो न सेसाणं ।

आयरियमि जयंते, तदणुचरा केण सीइज्जा ? ॥

य उत्तमैर्गुणैः प्रकृतः क्लृप्तो मार्गः पन्थाः स शेषाणां दुर्गमो
न भवति, किं तु सुगमः; तत्र आचार्येयतमाने यथोक्तसूत्रनीत्या
प्रयत्नवति, तदनुचरास्तदाश्रिताः शिष्याः केन हेतुना सीदियुः?,
नैव सीदियुरिति भावः। तत एतेन कारणेन कल्पव्यवहारयो-
रनुयोगे विशेषत एतादृशेन प्रकृतम्।

अणुभोगमि य पुच्छा, अंगाइ अ कप्पच्छकनिकखेवो ।

सुयखंधे निक्खेवो, इकेके चउविहो होई ॥

अनुयोगे अङ्गादेः पृच्छा वक्तव्या, तदनन्तरं कल्पस्य षट्के निक्षे-
पः, ततः धृतस्कन्धे च एकैकस्मिन् निक्षेपश्चतुर्विधो जघतीति
वक्तव्यः। एष द्वारगाथासमासार्थः।

साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतोऽनुयोगे अङ्गादेः पृच्छामाह—
जइ कप्पाइऽणुभोगो, किं सो अंगं उयाहु सुयखंधो ।

अज्जपणं उदेसो, पडिवक्खं गादिणो बहवो ॥

यदि कल्याणव्यवहारस्य व्यवहारस्य प्रहणमनुयोगस्ततः
किं सोऽङ्गमुताहो धृतस्कन्धोऽध्ययनमुद्देशो वा। अमीषां चाङ्गा-
नां प्रतिपक्षा बहवोऽङ्गादयो द्रष्टव्याः। इयमत्र भावना—यदि
नामैतादृशेनाऽऽचार्येणानुयोगः कल्पस्य व्यवहारस्य च कर्त्त-
व्यः, स कल्पो व्यवहारो वा किमङ्गमङ्गानि, धृतस्कन्धः धृत-
स्कन्धाः, अध्ययनमध्ययनानि, उद्देश उद्देशाः।

अत्र सूरिराह—

सुयखंधो अज्जभयणा, उदेसा चेव हुंति निक्खिप्पा ।

सेसाणं पडिसेहो, पंचाइ वि अंगमाईणं ॥

धृतस्कन्धोऽध्ययनानि उद्देशा एते त्रयः पक्षा जघन्ति निक्षेपाः
स्थाप्या आदरणीया इत्यर्थः। शेषाणां पञ्चानामप्यङ्गानां प्र-
तिषेधः। तद्यथा—कल्पो व्यवहारो वा—नाङ्गं नाङ्गानि, धृतस्क-
न्धो नो धृतस्कन्धाः, अध्ययनं नाध्ययनानि, नो उद्देश उद्देशाः।

तम्हा उ निक्खिक्खिस्सं, कप्प व्ववहार सो सुयखंधं ।

अज्जभयणं उद्देशं, निक्खिक्खिक्खं तु जं जत्थ ॥

यस्मादेवं तस्मात्कल्पं निक्षेप्यामि, व्यवहारं निक्षेप्यामि, स्क-
न्धं निक्षेप्यामि, अध्ययनं निक्षेप्यामि, उद्देशं निक्षेप्यामि, यच्च
यत्र निक्षेपस्य नामादिवचनप्रकारं भट्टप्रकारं च तत्र वक्ष्यामि, तत्र
कल्पस्य षड्विधो नामादिको निक्षेपः। यत उक्तं प्राग्द्वारगाथायाम्—
'कप्पच्छकनिकखेवो' व्यवहारस्य चतुर्विधो नामादिनिक्षेपः।

एतयोः स्वस्थानमाह—

आइह्वाणं दुएह वि, सट्ठाणं होइ नामनिप्पमे ।

अज्जभयणस्य चउविहे, उदेसस्सऽणुगमे भणिओ ॥

आद्योद्देशयोः कल्पव्यवहारयोरेयथाक्रमं षट्स्य चतुष्कस्य नि-
क्षेपस्य स्थानं भवति नामनिप्पमे निक्षेपे, ततः स तत्र वक्तव्यः
तत्र कल्पस्य पञ्चकल्पे, व्यवहारस्य पीठिकाया अध्ययनस्य
चतुष्पकारो निक्षेप ओघनिप्पमे निक्षेपेऽभिधास्यते। उद्दे-
शस्य चानुगमे उपोद्घाते निर्युक्त्यनुगमे भणितः।

संप्रति 'सुयखंधे निक्खेवो' इत्यादिव्याख्यानाथमाह—

नामसुयं ठवणसुयं, दव्वसुयं चेव होइ जावसुयं ।

एमेव होइ खंधे, पणवणा तेसिं पुव्वुत्ता ॥

धृतस्य चतुष्पकारो नामादिको निक्षेपः। तद्यथा—नामधृतं
स्थापनाश्रुतं द्रव्यधृतं भावधृतं च। एवमेव अनेनैव प्रकारेण,
स्कन्धेऽपि चतुष्पकारो निक्षेपः। तद्यथा—नामस्कन्धः, स्थापनास्क-
न्धः, द्रव्यस्कन्धः, भावस्कन्धश्च। एतेषां प्रज्ञापना पूर्वमाह—
इके उक्ताऽवधारणीया ॥ गतं कस्येति द्वारम् ॥ वृ० १ उ०।

(१८) इदमेव सप्तमं द्वारं वेतसि निधाय सूत्रकृदाह—

नाणं पंचविहं पाणसं । तं जहा—आजिणिचोहियणार्णं,
सुयनाणं, ओहियणार्णं, मणपज्जवणाणं, केवलनाणं ॥

यदि नाम ज्ञानं पञ्चविधं प्रज्ञप्तं ततः किमित्याह—

तस्य चत्वारि नाणां उपायं उविणिजां एो उदिस्सं-
ति, एो समुदिस्संति, एो अणुविज्जंति । सुयनाणस्स
उदेसो समुदेसो अणुणा अणुश्रोगो य पवत्तः ॥

(तथेत्यादि) तत्र तस्मिन् ज्ञानपञ्चके आभिनिबोधिक्काधिमनः-
पर्यायकेयलाख्यानि चत्वारि ज्ञानानि (उपायं ति) स्थाप्यान्य-
संख्यवहार्याणि । व्यवहारनये हि यदेव श्लोकस्योपकारे वर्तते
तदेव संख्यवहार्यं मन्यते । श्लोकस्य च हेयोपादेयेष्वर्थेषु निवृ-
त्तिप्रवृत्तिद्वारेण प्रायः भुतमेव साक्षाद्व्यन्तोपकारि । यद्यपि के-
चलादिदृष्टमर्थं भुतमनिधत्ते तथापि गौणवृत्त्या तानि श्लोकोप-
कारीणीति प्रायः । यद्युक्त्यायेनासंख्यवहार्याणि तानि ततः कि-
मित्याह—(उविणिजां ति) ततः स्थापनीयानि एतानि तथाविधो-
पकाराभावतोऽसंख्यवहार्यत्वात्तिष्ठन्ति, न तैरिहोद्देशसमुद्देशाद्य-
वसरेऽधिकार इत्यर्थः । अथवा स्थाप्यान्यमुखराणि स्वस्वरूपप्रति-
पादनेऽप्यसमर्थानि, नहि शब्दमन्तरेण स्वस्वरूपमपि केयलादी-
नि प्रतिपादयितुं समर्थानि । शब्दज्ञानान्तरमेव भुतत्वेनोक्त इ-
ति स्वपरस्वरूपप्रतिपादने भुतमेव समर्थम्, स्वरूपकथनं चेदम्,
अतः स्थाप्यानि अनुसूत्राणि यानि चत्वारि ज्ञानानि तानीहानु-
योगचारविचारप्रक्रमे । किमित्याह—अनुपयोगित्वात्स्थापनीया-
न्यनधिकृतानि; यत्रैव ह पुद्देशसमुद्देशानुज्ञादयः क्रियन्ते तत्रैवाऽ
नुयोगस्तद्वाराणि चोपक्रमादीनि प्रवर्तन्ते । एवं चूतं त्वाचा—
रादिभुतज्ञानमेवेत्यत उद्देशाद्यविषयत्वादनुपयोगीनि शेष-
ज्ञानानि इत्यतोऽज्ञानधिकृतानि । अत्राह—अनुयोगो व्याख्यानम्,
तच्च शेषज्ञानचतुष्टयस्यापि प्रवर्तत एवेति कथमनुपयो-
गित्वम् ? ननु समयचर्याऽनभिज्ञतासूचकमेवेदं वचः, यत-
स्तत्रापि तज्ज्ञानप्रतिपादकसूत्रसंदर्भ एव व्याख्यायते, स
भुतमेवेति, भुतस्यैवानुयोगप्रवृत्तिरिति । अथवा स्थाप्यानि गुर्वे-
नधीतत्वेनोद्देशाद्यविषयज्ञानानि । एतदेव विवृणोति—स्थापनी-
यानीत्येकार्थी भावपि । इदमुक्तं भवति—अनेकार्थत्वादतिगम्भी-
रत्वाद् विविधमन्त्राद्यतिशयसम्पन्नत्वाच्च प्रायो गुरुपदेशापेक्षं
भुतज्ञानम्, तच्च गुरोरन्तिके गृह्यमाणं परमकल्याणकोशत्वाद् उद्दे-
शादिविधिना गृह्यत इति । तस्योद्देशादयः प्रवर्तन्ते, शेषाणि तु
चत्वारि ज्ञानानि तदावरणकर्मकयोपशमाज्यां स्वत एव जाय-
मानानि नोद्देशादिप्रक्रममपेक्षन्ते । यतश्चैवमत आह—‘नो उद्दि-
सिज्जंतीत्यादि’ । नो उद्दिश्यन्ते नो समुदिश्यन्ते नो अनुज्ञाय-
न्ते । अनु०। एवं भुतस्यैव उद्देशादयः प्रवर्तन्ते न शेषज्ञानानाम् ।
अत्र चाऽनुयोगेनैवाधिकारो न शेषैः, अनुयोगद्वारविचारस्यैवे-
ह प्रकान्तत्वात् । अत्र यथाऽनिहितमुपजीव्याह शिष्यः—

जइ सुयनाणस्स उदेसो समुदेसो अणुणा अणुश्रोगो य
पवत्तः, किं अंगपविट्ठस्स उदेसो अणुणा अणुश्रोगो य प-
वत्तः, किं अंगवाहिरस्स उदेसो समुदेसो अणुणा अणुश्रोगो
य पवत्तः ? अंगपविट्ठस्स वि उदेसो जाव पवत्तः, अणंगप-
विट्ठस्स वि उदेसो जाव पवत्तः । इमं पुण पट्ठवणं पट्ठव अ-
णंगपविट्ठस्स अणुश्रोगो । जइ अणंगपविट्ठस्स अणुश्रोगो,
किं कालिअस्स अणुश्रोगो, उकालिअस्स अणुश्रोगो ? का-
लिअस्स वि अणुश्रोगो, उकालिअस्स वि अणुश्रोगो । इमं
पुण पट्ठवणं पट्ठव उकालिअस्स अणुश्रोगो । जइ उका-
लिअस्स अणुश्रोगो, किं आवस्सगस्स अणुश्रोगो, आव-

स्सगवित्तिरित्तस्स अणुश्रोगो ? आवस्सगस्स वि अणुश्रो-
गो, आवस्सगवित्तिरित्तस्स वि अणुश्रोगो ॥

(यदीत्यादि) यद्युक्तक्रमेण भुतज्ञानस्योद्देशः समुद्देशोऽनुज्ञा
अनुयोगश्च प्रवर्तते तर्हि किमसावङ्गप्रविष्टस्य प्रवर्तते, उता-
ङ्गवाहस्येति ? तत्राङ्गेषु प्रविष्टमन्तर्गतमङ्गप्रविष्टं भुतमाचारादि,
तद्वाहानुसूत्राध्ययनादि । अत्र गुरुर्निवेचनमाह—(अंगपविट्ठ-
स्स वीत्यादि) अपिशब्दो परस्परसमुच्चयार्थः । अङ्गप्रविष्टस्या-
प्युद्देशादि प्रवर्तते, तद्वाहस्यपि । इदं पुनः प्रस्तुतं प्रस्थापनं
प्रारम्भं प्रतीत्याभित्याङ्गवाहस्य प्रवर्तते नेतरस्य; आवश्यकं यत्र
व्याख्यास्यते तत्राङ्गवाहमेवेति भावः । अत्राङ्गवाहस्येति सा-
मान्योक्तौ सत्यां संशयानो विनेय आह—[जइ अंगवाहिरस्ये-
त्यादि] यद्यङ्गवाहस्योद्देशादिः, किमसौ कालिकस्य प्रवर्तते उ-
त्कालिकस्य वा ? द्विधाऽप्यङ्गवाहस्य संज्ञादिति प्रायः । तत्र
द्विषसनिहाप्रथमचरमपौरुषीक्षणं कालेऽधीयते नान्यत्रेति
कालिकमुत्तराध्ययनादि । यत्तु कालवेक्षामात्रवर्जं शेषकालानि-
यमेन पठ्यते तदुत्कालिकमावश्यकमिति । अत्र गुरुः प्रतिवचन-
माह—(कालियस्स वीत्यादि) कालिकस्याप्यसौ प्रवर्तते, उ-
त्कालिकस्यापि । इदं पुनः प्रस्तुतं प्रस्थापनं प्रारम्भं प्रतीत्य
उत्कालिकस्य मन्तव्यम् । आवश्यकमेव ह्यत्र व्याख्यास्यते, त-
त्कालिकमेवेति हृदयम् । उत्कालिकस्येति सामान्यवचने वि-
शेषजिज्ञासुः पृच्छति—[जइ उत्कालियस्सेत्यादि] यत्कालिकस्यो-
द्देशादिस्तत्कालिकमावश्यकस्यायं प्रवर्तते ? अथवाऽऽवश्यकव्यति-
रिक्तस्य ? उभयथाऽप्युत्कालिकस्य संज्ञादिति । परमार्थस्तत्र
अमणैः आवकैश्चोन्नयसन्ध्यमवश्यंकरणाद्वाच्यकं सामाधि-
कादिष्वभ्ययनकक्षापः । तस्मात्तु व्यतिरिक्तं जिज्ञं दशवैकालि-
कादि । गुरुराह—[आवस्सगस्स वीत्यादि] द्वयोरप्येतयोः सा-
मान्येनोद्देशादिः प्रवर्तते किन्निवृत्तं प्रस्तुतं प्रस्थापनं प्रारम्भं
प्रतीत्यावश्यकस्यानुयोगो नेतरस्य, सकलसामाचारीभूतत्वाद्-
स्यैवेदं शेषपरिहारेण व्याख्यानादिति भावनीयम् । उद्देश-
समुद्देशानुज्ञास्वावश्यकं प्रवर्तमाना अप्यत्र नाधिकृताः, अनुयो-
गावसरत्वात् । अतस्तत्परिहारेणोक्तम्—(अणुश्रोगो चि) अनु०।

इमं पुण पट्ठवणं पट्ठव आवस्सगस्स अणुश्रोगो । जइ आ-
वस्सगस्स अणुश्रोगो, किं अंगं अंगां सुअखंधो सुअखंधा
अज्जयणं अज्जयणां उदेसो उदेसा ? आवस्सयस्स णं नो
अंगं नो अंगां नो सुअखंधो नो सुअखंधा नो अज्जयणं
नो अज्जयणां नो उदेसो नो उदेसा ।

इदं पुनः प्रस्थापनं प्रतीत्यावश्यकस्यानुयोग इति पुनरपि आह—
(जइ आवस्सगस्सेत्यादि) यथावश्यकस्य प्रस्तुतोऽनुयोगस्तर्हि,
किम ? नमिति वाक्यालङ्कारे, किमिति परिप्रश्ने, किमेकं चादशा-
ज्ञान्तगतमङ्गमिदमुक्तं बहुन्यङ्गानि । अथैकः भुतस्कन्धो बहुवो
वा भुतस्कन्धाः, अप्ययनं चैकं बहुनि वाऽध्ययनानि, उद्देशको
वा एको बहुवो वा उद्देशकाः, इत्येवमत्राः । तत्र भुतस्कन्धोऽध्य-
यनानि चेदमिति प्रतिपत्तव्यम् । वक्ष्ययनात्मकभुतस्कन्धरूप-
त्वादस्य । दोषास्तु षट् प्रश्नाः अनादेयाः, अनङ्गादिरूपत्वात् । इत्ये-
तदेवाह—(आवस्सयस्स णमित्यादि) अत्राह—नन्वावश्यकं किम-
ङ्गमङ्गानीत्येतत् प्रश्नद्वयमत्रानवकाशमेव, नन्वाध्ययन एवास्यान-
ङ्गप्रविष्टत्वेन निर्णीतत्वात् । तथाचाऽप्यङ्गवाहोत्कालिकक्रमेणान-
न्तरमेवोक्तत्वादिति । अत्रोच्यते—यथायदुक्तं नन्वाध्ययन एवे-

त्यादि । तदयुक्तम् । यतो नावश्यकन्याभ्ययनं व्याख्याय तद्विद्
व्याख्येयमिति नियमोऽस्ति , कदाचिदनुयोगद्वाराव्याख्यानस्यैव
प्रथमं प्रवृत्तेः । अनियमत्वापकस्यायमेव सूत्रोपन्यासः , अन्यथा
ह्यङ्ग्याह्येऽस्य तत्रैव निश्चितः , किमिहाङ्गानङ्गप्रविष्टचिन्तासू-
त्रोपन्यासेनेति ? ।

अधुना तद्द्वारं वक्तव्यम् । यद्वाह—

तस्म एं स्मे चत्तारि अणुश्रोगदारा भवन्ति । तं जहा
उवकमे ? शिवलेवे २ अणुगमे ३ एण ४ ॥ अणु ० ।
इदानीं भेदद्वारं तेषामेव द्वाराणामानुपूर्वी नाम प्रमाणादिको-
श्रैवोक्तस्वरूपो जेदो वक्तव्यः ।

(१६) तथाऽनुयोगस्य लक्षणं वाच्यम्—
यद्वाह—

“ संधियायपदं चेव, पयत्थो पयविभादो ।
आलणा य पसिदी य, उव्विहं विद्धि लक्खणं ” ॥
प्रश्ने कृते सति (पसिद्धि सि) आलनायां सत्यां प्रसिद्धिः
समाधानम्, (विद्धि सि) जानीहि । व्याख्येयसूत्रस्य च “ भलि-
यमुग्घायज्जणयमित्यादि ” आदिशदोषरहितत्वादिकं लक्षणं व-
क्तव्यम् । अणु ० ।

(२०) यथोक्तगुणयुक्तस्य सूत्रस्य कोऽहं इत्यनेन संबन्धेन
तद्वहंचारमापतितम् । तत्र सोऽहं उणिक्कादिदृष्टान्त—
स्योपनयभूतस्तत् आह—

उंइय जूमि पेडिय, पुरिसगहणं तु पदमओ काउं ।
एवं परिक्रियम्मि, दायव्वं वा न वा पुरिसे ॥

नवे नगरे निवेद्यमाने प्रथमतः उणिक्कापातस्य योग्या भूमि-
स्तस्य तत्प्रदानार्थमुक्ता पात्यते, ततो जूमिशोधनं, तदनन्तरं पी-
निका; एवमत्रापि प्रथमतः पुरुषग्रहणं कृत्वा तदनन्तरं परीक्षा
कस्यैव्या-किमयमपरिणामकोऽतिपरिणामकः, परिणामको वेति ? ।
एवं पुरुषे परीक्षिते दातव्यं, न वा अपरिणामके अतिपरिणाम-
के वा न दातव्यम्, परिणामके दातव्यमिति गायसंक्षेपार्थः ।

संप्रतमेनामेव विचरोषुराह—

अभिनवनगरनिवेसे, समजूमि विरेयणाऽवखरविहिन्नु ।
पादेइ उंमियाओ, जा जस्स चाणसोहणया ॥
खणणं कुट्टण उवणं, पीढं पासाय रयण सुहवासो ।
इअ संजमनगहंमिय—लिंगं मिच्छत्तसोहणणं ॥
वरि इहगठवणनिजा, पेढं पुण होइ जाव सुयगढं ।
पासाय जहिं पगयं, रयणनिजा हुंति अत्थपया ॥

अभिनवे नगरे निवेद्यमाने प्रथमतो जूमिः परीक्ष्यते, परीक्ष्य
च तस्याः समजूमि विरेचनं विधीयते । तदनन्तरमक्षरविधिज्ञो
या यस्य योग्या जूमिस्तस्य तस्याः प्रदानार्थमुणिक्का अक्षरसं-
हिताः मुद्रिकाः पातयति । ततः स्वस्थानस्य शोधनता-शोधनम् ।
ततः स्वस्याः २ भूमेः खननं, तदनन्तरं गुघणैरिष्टकाशकलानि
प्रक्षिप्य तेषां कुट्टनं, ततस्तस्योपरि इष्टकानां स्थापनं, तदनन्तरं
यावत् सुखं तावत् पीढं, ततस्तस्य पीढकस्योपरि प्रासादकरणं,
तदनन्तरं तेषां प्रासादानां रत्नैरापूरणं, ततः सुखेन वासः परि-
वसनम् । एष दृष्टान्तः । अयमर्थोपनयः—जूमिग्रहणस्थानीयं पुरुष-
ग्रहणं, सुखं पुरुषं परीक्ष्य तस्य प्रज्ज्यादानमित्यर्थः । तत ‘ इति ’
एवमुक्तप्रकारेण नगरस्थानीये संयमे स्थाप्यते, तत उणिक्का-

स्थानीयं रजोहरणादि लिङ्गं दीयते, तदनन्तरं मिथ्यात्वस्य
ज्ञानस्य च कच्चरस्थानीयस्य शोधनं, ततः शोधयित्वा मि-
थ्यात्वं समूलमुत्खन्य स्थिरीकरणनिमित्तं सम्यक्त्वदुघणैर्यच्छे-
षमवतिष्ठते मिथ्यात्वपुरुषात्मकवत् कुट्टयित्वा भस्मच्छान्नि-
मिष कृत्वा । तत उपरि इष्टकास्थापननिमित्तं तानि दीयन्ते, तत
आवश्यकमादि कृत्वा यावत् सूत्रकृतं तावत्पीढं प्रवति, ततो
यकाभ्यां प्रकृतं तौ कल्पव्यवहारौ प्रासादस्थानीयौ दीयन्ते, तत्रा-
र्थपदानि यानि तानि रत्ननिर्जनानि । गतं तद्वहंचारम् । ४० १ ४० ।
तथा तस्यैवानुयोगस्य परिषद् वक्तव्या । (सा च ‘ सेलघणकुह-
ग ’ इत्यादिदृष्टान्तैः परीक्षितव्येति ‘ सीस ’ शब्दे, स्थापिकाणां
च त्रिविधा पर्वत ‘ परिसा ’ शब्दे वक्ष्यते)

(२१) संप्रति कयाऽधिकार इति प्रतिपादयति—

उत्तंतिआए पगयं, जइ पुण सा होज्जियेहिं उव्वेया ।
तो देंति जेहिं पगयं, तदभावे ठाणमादीणि ॥

अत्र उत्रान्तिकया पर्वदा प्रकृतमधिकारः, शेषाः पर्वद उच्छरि-
तसदृशा इति प्रकृतिताः । तत्र यदि सा उत्रान्तिका पर्वद एजि-
र्वक्ष्यमाणैर्गुणैरुपेता भवति तदा यकाभ्यामत्र प्रकृतं तवकी
व्यवहारौ सूरयो ददति, तदत्राव वक्ष्यमाणगुणामावे स्थानादी-
नि, आदिग्रहणेन प्रकीर्णकानां परिग्रहः ।

अथ के ते गुणा इत्यत आह—

बहुस्सुए चिरपव्वइए, कप्पिए य अचंचलो ।
अवट्टिए य मेहावी, अपरिजाविओ विउ ॥
पप्पे य अणुष्ठाते, भावतो परिणामगे ।
एयारिसे महाभागे, अणुओगं सोउमरिहइ ॥

बहुश्रुतश्चिरप्रवृत्तः, कल्पिकोऽचञ्चलः, अवस्थितो, मेधावी,
अपरिभावी, यश्च विद्विद्वान् प्रभूताशेषशास्त्रपरिमलितबुद्धिः,
(पप्पे य सि) पात्रं प्राप्तो वा तथाऽनुकृतः सन् भावतश्च परि-
णामकः, एतादृशो महाभागोऽनुयोगं श्रोतुमर्हति, सामर्थ्यात्
कल्पव्यवहारयोः । एष द्वारगाथाद्वयसंक्षेपार्थः । ४० १ ४० ।
(बहुश्रुतादीनां तित्तिखिकादीनां च व्याख्या स्वस्थाने
दृष्टव्या) एतत्सर्वमभिधाय ततः सूत्रार्थो वक्तव्यः ।

(२२) सोऽनुयोगश्चतुर्विधोभवति—

सुयनाणे अणुओगे—एऽहियं सो चउव्विहो होइ ।
चरणकरणानुयोगे, धम्मं काले य दविए य ॥

कथम्?, चरणकरणानुयोगः, चर्यत इति चरणं व्रतादि, यथोक्तम्—
“ वय समणधम्म संजम, वेयावच्चं च बंज गुत्तीओ । णाणादि-
तिथं तवको—इनिग्गहादी चरणमेयं ” ॥ १ ॥ क्रियत इति करणं—
पिएमविज्जुत्तादि । उक्तं च—“ पिएमविसोहो समिदं, भावणपडि-
माह इंदियनिरोहो ॥ पमिबेहणगुत्तीओ, अभिग्गहा चेव करणं
तु ” ॥ १ ॥ चरणकरणयोरनुयोगश्चरणकरणानुयोगः । अनुरूपो
योगोऽनुयोगः—सूत्रस्यार्थेन सार्वमनुरूपः संबन्धो व्याख्यान-
मित्यर्थः । एकारान्तः शब्दः प्राकृतशैल्या प्रथमाद्वितीयान्तोऽपि
दृष्टव्यः । यथा “ कयरे आगच्छइ दिक्कवे ” इत्यादि । धर्म इति
धर्मकथानुयोगः । काले चेति कालाऽनुयोगश्च गणितानुयोगः-
अेत्यर्थः । द्रव्यं चेति द्रव्यानुयोगश्च । तत्र कालिकश्रुतं चरणकर-
णानुयोगः, ऋषिभाषितानि उत्तराध्ययनादीनि धर्मकथानु-
योगः, सूर्यप्रज्ञादिगणितानुयोगः, दृष्टिवादस्तु द्रव्यानुयोगः

इति । उक्तं च—“कावियसुयं च हसिभा-सियाई तदयो य स्वरपञ्च-
त्ती । सन्तो य विधिवामो, चउत्थओ होइ अणुश्रोगो ” इति
गाथार्थः । इह चौघतोऽनुयोगो विधा-अपृथक्त्वानुयोगः पृथ-
क्त्वानुयोगश्च । तत्रापृथक्त्वानुयोगो यत्कैकस्मिन्नेव सूत्रे सर्व एव
चरणद्वयः प्रकृत्यन्ते, अनन्तागमपर्यायत्वात्सूत्रस्य । पृथक्त्वानु-
योगश्च यत्र क्वचित् सूत्रे चरणकरणमेव, क्वचित्पुनर्धर्मकथा वे-
त्यादि । दश० १ अ० । चरणकरणानुयोगाः “आहेण न जि-
ज्जुसि, वोच्चे चरणकरणानुश्रोगाओ ” इति निर्युक्तिगाथाया-
श्चरणकरणस्येति वक्तव्ये शैली त्यक्त्वा पञ्चम्या निर्देशं कुर्वन्ना-
चार्य एतज्ज्ञापयति-सन्त्यन्त्येऽप्यनुयोगा इति । तदब्राह्-“चरण-
करणानुयोगाद्व्ययं नान्यानुयोगिन्यः” इति । तथा षष्ठी द्विविधा
दृष्टा-भेदषष्ठी, अभेदषष्ठी च । तत्र भेदषष्ठी यथा-देवदत्तस्य
गृहम् । अभेदषष्ठी यथा-तैलस्य धारा, शिखापुष्कस्य शरीरक-
मिति । तद् यदि षष्ठा उपन्यासः क्रियते ततो न ज्ञायते, किं च-
रणकरणानुयोगस्य भिन्नार्थानिर्युक्तिं वक्ष्ये, यथा-देवदत्तस्य
गृहमिति, आहोस्तिदभिर्नां वक्ष्ये, यथा तैलस्य धारेत्यस्य संमो-
हस्य निवृत्त्यर्थे पञ्चम्या उपन्यासः कृत इति । एवं व्याख्याते स-
त्यपरस्त्वाद्-अस्तीत्येकचनम्, अनुयोगा बहुवचश्च, तत्कथं बहु-
त्वं प्रतिपादयति ? उच्यते-अस्तीति तिङ्प्रतिरूपकमवयवम् ।
अवयवं च—“सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु, सर्वास्तु च विभक्तिषु । वच-
नेषु च सर्वेषु, यत्र व्येति तदव्ययम्” । ततो बहुत्वं प्रतिपादयत्ये-
वेत्यदोषः । अथ वा-व्यवहितः संबन्धोऽस्तिशब्दस्य, कथमिदम्?,
चोदकवचनम् । षष्ठी सम्बन्धे किमिति न भवति विभक्तिः ? आ-
चार्य आह-अस्ति षष्ठीविभक्तिः । पुनरप्याह-यद्यस्ति ततः प-
ञ्चमी भणिता किम् ? आचार्य आह-अन्येऽप्यनुयोगाश्चत्वारः,
अतः षष्ठी विद्यमानाऽपि नोक्तेति भावना पूर्ववत् ।

अन्येऽपि अनुयोगाः सन्तीत्युक्तम्, न च ज्ञायन्ते
कियन्तोऽपि इत्यत्र प्रतिपादयन्नाह—

चत्वारि उ अणुश्रोगा, चरणे धम्मगणियाणुश्रोगे य ।

द्वियणुश्रोगे य तद्वा, जहकम्पं ते महङ्गीया ॥ ७ ॥

चत्वार इति संख्यावचनः शब्दः, अनुकूला अनुरूपा वा योगा
अनुयोगाः । तुशब्द एवकारार्थः । चत्वार एव ते । अन्ये तु तु-
शब्दं विशेषणार्थं व्याख्यायन्ति । किं विशेषयन्तीति क्त्वा-
रोऽनुयोगाः, तुशब्दाद् द्वौ च; पृथक् २ नेदात् । कथं चत्वारोऽ-
नुयोगा इत्याह—(चरणे धम्मगणियाणुश्रोगे य) चर्यत इति च-
रणं, तद्विषयोऽनुयोगाश्चरणानुयोगस्तस्मिन् चरणानुयोगे । अत्र
चोत्तरपदोपादित्यमुपन्यासः, अन्यथा चरणकरणानुयोग इत्येवं
यक्तव्यम् । स च एकादशाक्षरूपः । (धर्मे ति) धारयतीति धर्मः
दुर्गती प्रपतन्तं सत्यमिति, तस्मिन् धर्मे, धर्मविषये द्वितीयोऽनु-
योगो भवति । स चोत्तराध्ययनप्रकीर्णकरूपः । (गणियाणुयो-
गे य सि) गणयत इति गणितम्, तस्यानुयोगो गणितानुयोगः, त-
स्मिन्, गणितानुयोगविषयस्तृतीयो भवति । स च सूर्यप्रज्ञप्त्या-
दिरूपः । चशब्दः प्रत्येकमनुयोगपदसमुच्चायकः । (द्वियाणुयो-
गे य सि) द्वयतीति द्वयम्-तस्यानुयोगो द्वयानुयोगः, सदसत्पर्या-
याज्ञानरूपः, स च दृष्टिवादः । चशब्दादनार्थः सम्मत्यादिरूपश्च
तथेति क्रमप्रतिपादकः, आगमोकेन प्रकारेण यथाक्रमं यथापरि-
पाद्येति चरणकरणानुयोगाया महङ्गीकाः प्रधाना इति यदुक्तं भ-
वति । एवं व्याख्याते सत्याह—(चरणे धम्मगणियाणुश्रोगे य द्वि-
यणुश्रोगे य सि) यद्येतेषां भेदेनोपन्यासः क्रियते तत्किमर्थं ज-
त्यार इत्युच्यते?, विशिष्टपदोपन्यासादेवायमर्थोऽवगम्यत इति ।

तथा चरणपदं भिन्नया विभक्त्या किमर्थमुपन्यस्तम्?, धर्मगणि-
तानुयोगौ तु एकयैव विभक्त्या, पुनर्द्वयानुयोगौ भिन्नया विभ-
क्त्येति, तथाऽनुयोगशब्दश्च एक एवोपन्यसनीयः, किमर्थं द्रव्या-
नुयोग इति भेदेनोपन्यस्त इति ? अभ्योच्यते-यथावदुक्तं वतु-
ग्रहणं न कर्तव्यं, विशिष्टपदोपन्यासात् । तदसत् । यतो न विशि-
ष्टपदोपन्यासे विशिष्टसङ्ख्याऽवगमो भवति, विशिष्टपदोपन्यासे-
ऽपि कुतश्चरणधर्मगणितद्वयपदानि सन्तीति, अन्यान्यपि स-
न्तीति संशयो मा भूत्कस्यचिदित्यतश्चतुर्ग्रहणं क्रियत इति । तथा
यद्योक्तम्-भिन्नया विभक्त्या चरणपदं केन कारणेनोपन्यस्तं,
तत्रैतत् प्रयोजनम्, चरणकरणानुयोग एवाऽप्यधिकृतप्राधा-
न्यस्यापनार्थं भिन्नया विभक्त्या उपन्यास इति । तथा धर्मग-
णितानुयोगौ एकविभक्त्योपन्यस्तौ; अत्र प्रक्रमे अप्रधानावे-
ताविति । तथा द्रव्यानुयोगे च भिन्नविभक्त्योपन्यासे प्रयोजनम् ।
अयं हि एकैकानुयोगे मीलनीयः, न पुनर्लौकिकशास्त्रवृत्तिभि-
र्विचारणीय इति । तथाऽनुयोगे शब्दद्रव्योपन्यासे प्रयोजनमुच्य-
ते । यद् अत्राणां पदानामन्तेऽनुयोगपदमुपन्यस्तं तदपृथक्त्वाऽनु-
योगप्रतिपादनार्थम् ; यच्च द्रव्यानुयोग इति तत्पृथक्त्वानुयोग-
प्रतिपादनार्थमिति । एवं व्याख्याते सत्याह परः इह गाथाः, तत्र
पर्यायत इदमुक्तम्-‘यथाक्रमं ते महङ्गीकाः’ इति । एवं तर्हि चरण-
करणानुयोगस्य बहुत्वं, तत्किमर्थं तस्य निर्युक्तिः क्रियते ?, अपि
तु द्रव्यानुयोगस्य युज्यते कर्तुम्, सर्वेषामेव प्रधानत्वात् । एवं
चोदकेनाकेपे कृते सत्युच्यते—

सविसयवलवचं पुण, जुज्जइ तद्द वि य महङ्गियं चरणं ।

चारित्तरक्खण्ठा, जेणियरे तिणि अणुश्रोगा ॥ ८ ॥

स्वभासौ विषयश्च स्वविषयः, तस्मिन् स्वविषये, बलवत्त्वं पुन-
र्युज्यते घटते । एतदुक्तं भवति-आत्माऽऽत्मीयविषये सर्व एव
बलवन्तो वर्तन्ते इति । एवं व्याख्याते सत्यपरस्त्वाद्-यथेवं सर्वेषा-
मेव निर्युक्तिकरणं प्राप्तम्, आत्मात्मीयविषये सर्वेषामेव बलवत्त्वा-
त्; तथापि चरणकरणानुयोगस्य न कर्तव्येति । एवं चोदकेनाऽऽ-
शङ्किते सत्याह गुरुः—(तद्द वि य महङ्गियं चरणं) तथाऽप्येव-
मपि स्वविषये बलवत्त्वेऽपि सति महङ्गीकं चरणमेव, शेषानुयो-
गानां चरणकरणानुयोगार्थमेवोपादानतः पूर्वोऽत्यन्तसंरक्षणा-
र्थं पूर्वप्रतिपत्त्यर्थं च । शेषाऽनुयोगा अन्यैवैकचित्तभूताः । यथा हि
कर्तृरक्षणमर्थं वृत्तिरूपादीयते, तत्र हि कर्तृरक्षणं प्रधानं न पुन-
र्वृत्तिः । एवमत्रापि चारित्ररक्षणार्थं शेषाऽनुयोगानामुपन्यासः ।
तथा आह—[चारित्तरक्खण्ठा जेणियरे तिणि अणुश्रोगा]
चारित्रमेव चारित्रं, तस्य रक्षणं, तदर्थं चारित्ररक्षणार्थं, येन
कारणेन इतर इति धर्मानुयोगादयस्त्रयोऽनुयोगा इति ॥
एवं व्याख्याते सत्याह-कथं चारित्ररक्षणमिति चेत् तदाह—

चरणपमिवसिहेऊ, धम्मकहा कालदिसमाईया ।

दविण दंसणसुप्पी, दंसणसुप्पी अ चरणं तु ॥ ९ ॥

चर्यते इति चरणं व्रतादि, तस्य प्रतिपत्तिः चरणप्रतिपत्तिः ।
चरणप्रतिपत्तिः हेतुः कारणं निमित्तमिति पर्यायाः । किं तद्वा
ह-धम्मकथा, दुर्गती प्रपतन्तं सर्वसंघातं धारयतीति धर्मः, त-
स्य कथा कथनं, कथाचरणप्रतिपत्तिहेतुः धर्मकथा । तथाहि-
आक्षेपण्यादिधर्मकथाऽऽक्षिप्तः सन्तो अव्यप्राणिनश्चारित्रं प्राप्नु-
वन्ति (कावे दिक्खमादी य सि) कलनं कालः, कलासमूहो वा
कालः, तस्मिन् कावे, दीक्षादयः दीक्षणं दीक्षा प्रव्रज्याप्रदानम्, आ-
दिशब्दादुपस्थानाविपरिग्रहः । तथा च शोजनतिथिनक्षत्रसूक्ष्म-

योगादौ प्रवृत्त्याप्रदानं कर्तव्यम् । अतः कालानुयोगोऽप्यस्यैव परिकरभूत इति (इविय सि) कस्यै द्रव्यानुयोगे किं भवतीत्यत आह—(इंसणसुकि सि) दर्शनं सम्यग्दर्शनप्रतिधीयते, तस्य शुक्तिर्निर्मलता दर्शनशुक्तिः । एतदुक्तं जवति—द्रव्यानुयोगे सति दर्शनशुक्तिर्जवति, युक्तिर्मर्यादावस्थितार्थपरिच्छेदात् । तदत्र चरणमपि युक्त्यनुगतमेव प्रदीतव्यं न पुनरागमादेव केवलादित्याह—दर्शनशुक्त्यैव । किं तदाह ?—दर्शनशुक्त्यस्य दर्शनं शुक्त्यस्याऽसौ दर्शनशुक्तस्तस्य, चरणं चारित्रं भवतीत्यर्थः । तुशब्दो विशेषणे । चारित्रशुक्त्यस्य दर्शनमिति । अथवा—प्रकारान्तरेण चरणकरणानुयोगस्यैव प्राधान्यं प्रतिपद्यते । आदिपूतस्याऽपीति ।

तस्मिन् दृष्टान्तबलेनाचलं भवति नान्यथेत्यतो दृष्टान्तद्वारेणाह—

जह रभो विसर्पमुं, वहरकणगरयलोहं य ।

चत्तारि आगरा खलु, चणह पुत्ताण ते दिवा ॥ १० ॥

यथेत्युदाहरणोपन्यासे, राक्षो विषयेषु जनपदेषु (वहर सि) वज्राकरो जवति, वज्राणि रत्नानि तेषामाकरः क्षनिर्वज्राकरः 'चिन्तालोहागरि' इत्यतः सिद्धावलोकितायेनाऽऽकरग्रहणं संबध्यते । एतेन कारणेन 'लोहं हुंति' स्याद् भवति क्रिया सर्वत्र मीलनीयेति । कनकं सुवर्णं तस्याऽऽकरो भवति तथा द्वितीयः । रजतं कस्य तद्विषयश्च तृतीय आकरो भवति । चशब्दः समुच्चये । अनेकभेदभिन्नरूपानाकरान् समुच्चिनोति (लोहे य सि) लोहस्य-भयः, तस्मिन् लोहे, लोहविषयश्चतुर्थ आकरो जवति । चशब्दो मृदुकस्मिन्मध्यलोहसमुच्चयायकः 'चत्तारि' इति संख्या । आक्रियन्त एतेष्वित्याकराः, तथा च मर्याद्या अभिविधिना वा क्रियन्ते वज्रादीनि येष्विति । खलुशब्दो विशेषणे । किं विशिनष्टि?—सविषयाः सहस्राद्यध्यातः पुत्रज्यो ददतश्चतुर्णां पुत्राणां सुतानां त इत्याकराः, दत्ता विजका इत्यर्थः ॥ १० ॥

अधुना प्रधानोत्तरकालं यत्तेषां तदुच्यते—

चिन्ता लोहागरि, पमिसेहं कुणइ सो उ लोहस्स ।

वहरादीहिं य गहणं, करेति लोहस्स ने इतरे ॥ ११ ॥

लोहाऽऽकरोऽस्यास्तीति लोहाकरिकः तस्मिन् लोहाकरिके चिन्ता भवति—'राक्षा परिभूतोऽहं येन प्रमाप्रधान आकरो दत्त, । एवं चिन्तायां सत्यां सुबुद्ध्याभिधानेन मन्त्रिणाऽज्जिहितः—देव ! मा चिन्तां कुरु, भवदीय एव प्रधान आकरो न शेषा आकरा इति । कुत एतद्वचसीयते ? यदि जवत्संबन्धिर्लोहाकरो न जवति तदानीं शेषाकराप्रवृत्तिः—लोहोपकरणाभावात् प्रवृत्तिरिति । ततो निर्वाहं भवान् कारयतु कतिचिद्दिनानि, यावदुपपन्नं प्रतिपद्यते तेषूपकरणजातं, पुनः सुमहार्घमपि ते लोहं प्रदीप्यन्ते इत्यत आह—[पमिसेहमित्यादि] प्रतिषेधादाहरणात् प्रतिषेधं करोत्यसौ, लोहं प्रतीतमेव, तस्य लोहस्य । तुशब्दो विशेषणेन केवलमनिर्वाहं करोति, अपूर्वात्पादानिरोधं च । ततश्चैवकृते शेषाकरेषूपस्करः कस्य प्रतिप्रश्नः, ततस्तेऽवकादिभिः ग्रहणं कुर्वन्ति । कस्येत्यत आह—लोहस्य । के कुर्वन्ति ? । इतरे वज्राकरिकादयः चशब्दात् केवलं वज्रादिभिर्हस्यादिभिश्च । अत्र कथानकं स्पष्टत्वात् सिद्धितम् । अयं दृष्टान्तः । सांप्रतं दार्ष्टान्तिक-योजना क्रियते—यथाऽसौ लोहाकर आधारभूतः शेषाकाराणाम्, तत्प्रवृत्तौ शेषाणामपि प्रवृत्तेः । एवमन्यत्रापि, चरणकरणानुयोगे सति शेषानुयोगसंज्ञावः । तथाहि—चरणव्यवस्थितः शेषानुयोगग्रहणे समर्थो भवति, नान्यथेत्यस्यार्थस्य प्रतिपाद-

नार्थं गायामाह—

एवं चरणमि त्रिओ, करेइ गहणं विहिय इयरेसि ।

एण कारणेणं, चरणानुओ मद्दहीओ ॥ १२ ॥

एवमित्युपनयग्रन्थः (चरणमि ति) चर्यत इति चरणं, तस्मिन्, व्यवस्थितः करोति विधिना ग्रहणमितिरेषामिति कस्यानुयो-गादीनां, तदनेन कारणेन भवति चरणं महर्त्तिकम्, तुशब्दादन्येषां च गुणानां समर्थो भवतीति । ओ० । दश० ।

(२३) कियन्तं कांश्च यावत्पुनरिदमप्युक्तव्यमासीत्, कुतो वा पुरुषविशेषादारभ्य पृथक्त्वमनूदित्याह—

जावंति अज्जवहरा, अपुहत्तं कालियाणुओगस्स ।

तेणारेण पुहत्तं, कालियमुयदिद्विवाए य ॥ १३ ॥

यावदायैवैरा गुरुवो महामतयस्तावत्कालिकभूतानुयोगस्याप्युक्तव्यमासीत्, तदा व्याख्यातृणां श्रोतृणां च तीक्ष्णप्रवृत्तात् । कालिकग्रहणं च प्राधान्यस्यापनार्थम्, अन्यथेत्येकालिकेऽपि सर्वत्र प्रतिसूत्रं चत्वारोऽपि अनुयोगास्तदानीमासन्न वेति तदाऽऽरत-स्वार्थरहितेज्यः समारभ्य कालिकभूते दृष्टिवादे वाऽनुयोगानां पृथक्त्वमनूदिति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ १३ ॥

भाष्यम्—

अपुहत्तमासि वहरा, जावंति पुहत्तमारओऽज्जिहि ।

के ते आसि कया वा, पसंगओ तेसिमुपत्ती ॥ १४ ॥

आयैवैराद्यावदप्युक्तव्यमासीत्, तदाऽऽरतस्तु पृथक्त्वमुक्तम् । एतस्मिन्नाभिहिते क एते आर्यवैराः कदा च ते आसन्निति विनेयपृच्छायां प्रसक्त आर्यवैराणामुत्पत्तिरुच्यते । इति गाथा-र्थः ॥ १४ ॥ (एतच्चरितं तु ' मज्जवहर ' शब्देऽत्रैव भागे ११६ पृष्ठे दृश्यम्)

सविशेषमाह—

अपुहत्ते अणुओगो, चत्तारि पुवार जासई एगो ।

पुहत्तं अणुओगकरणे, ते य तओ वावि वोच्चिआ ॥ १५ ॥

आर्यवैराद्यावदप्युक्तव्ये सति सूत्र्याख्यारूप एकोऽप्यनुयोगः क्रियमाणः प्रतिसूत्रं चत्वारि द्वाराणि ज्ञाप्यते; चरणकरणार्थो-तुरोऽप्यर्थान् प्रतिपादयतीत्यर्थः । पृथक्त्वानुयोगकरणे तु ते चरणकरणादयोऽर्थाः ततोऽपि पृथक्त्वानुयोगकरणादेव, व्यव-च्छिन्नाः, तत्प्रवृत्त्येक एव चरणकरणादीनामन्यतरोऽर्थः प्रतिसूत्रं व्याख्यायन्त, न तु चत्वारोऽपीत्यर्थः । इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ १५ ॥

अथ यैरनुयोगाः पार्थक्येन व्यवस्थापितास्तेषामर्थरहितसूरी-णामुत्पत्तिमभिधित्सुर्भाष्यकारः सम्बन्धगाथामाह—

किं वहरेहिं पुहत्तं, कयमह तदन्तरेहिं जणियम्मि ।

तदन्तरेहिं तदज्जिहि—यगहियसुत्तत्पसारोहिं ॥ १६ ॥

विनेयः पृच्छति—नन्वर्थवैराद्यावदप्युक्तव्यमित्युक्तं ततः किमर्थ-वैरैरेव कृतं तत्, किं वा तदनन्तरैरार्थरहितसूरीभिरित्येवमुज्य-याऽपि यावच्छब्दार्थोपपत्तेः । इति शिष्येण भणिते गुरुराह—तदन-न्तरैरर्थरहितसूरीभिरनुयोगानां पृथक्त्वमकारि । कथञ्चैतस्तेऽर्थ-आर्यवैरेणाऽज्जिहितः प्रतिपादितो गृहीतः सूत्रार्थसारो यैस्ते त-था, तैरार्थवैरसमीपेऽधीतसूत्रोभयैरित्यर्थः । इति गाथार्थः ॥ १६ ॥

पुनरपि कथञ्चैतैः किनामकैश्च तैरित्याह—

देविद्वंद्विहिं, महाणुभावेहिं रक्सियज्जोहिं ।

जुगमासज्ज विभत्तो, अणुओगो तो कओ चउहा ॥ १७ ॥

देवेन्द्रवन्दितैर्महानुभावैर्यरहितैः दुर्बलिकपुष्पमित्रं प्राकृत-
प्यतिगुणिलतयाऽनुयोगस्य विस्मृतसूत्रार्थमवलोच्य वर्तमानका-
लवर्णं युगं चाऽऽसारं प्रवचनार्हतायानुयोगो विभक्तः-पृथक् २
व्यवस्थापितः । ततश्चतुर्धाकृतमनुयुक्त्यादिकमुतादिज्ञानेषु नियु-
क्तम् । इति निर्युक्तिगायार्थः ॥ २८१ ॥

“माया य रुद्रसोमा ” इत्यादि पूर्वैर्मूलावश्यकटीकास्थलेखादा-
र्यरहितकथानकमवसेयमिति । (एतच्च ‘ अञ्जरविस्त्रय ’ शब्दे-
ऽत्रैव जागे २१२ पृष्ठे विन्यस्तं द्रष्टव्यम्)

भाष्यकारोऽपि “देविद्वन्द्विदिहिमित्यादि” गाथाभाषार्थमाह-
नाऊण रक्त्रियज्जो, मस्मेहाधारणासमगं पि ।

किञ्छेण धरेमाणं, सुयस्यं पूसामितं पि ॥

अऽस्यकयज्वश्रोगो, मस्मेहाधारणापरिहीणो ।

नाऊण-मेसपुरिसे, खेत्तंकाझाणुरुवं च ॥

साणुगहोऽणुश्रोगे, बीसुं कासी य सुयविभागोण ।

सुहगहणाइनिमित्तं, नए वि सुनिगृहिय विजागो ॥

स देवेन्द्रवन्दितः श्रीमानार्यरहितसूरिर्निजशिष्यं दुर्बलिका-
पुष्पमित्रमपि कृच्छ्रेण श्रुतार्थं धारयन्तं ज्ञात्वा विनयवर्गे सा-
नुग्रहो वक्ष्यमाणकाविकादिभुतविभागेन विष्वक् पृथक् चरण-
करणाद्यनुयोगानकार्षीदिति लब्धव्यः । कथंभूतं दुर्बलिकापु-
ष्पमित्रम् ? मतिमेधाधारणासमग्रमपि । तच्च ‘मनु बोधने’ मननं म-
तिरेव, बोधशक्तिः मेधा, धारणा अवधारणाशक्तिः, ताभिः समग्रं
युक्तमपि, तथा प्रतिशयज्ञानकृतोपयोगतया पथ्यान् भविष्यतः पु-
रुषांश्च ज्ञात्वा, कथंभूतम् ? मतिमेधाधारणादिपरिहीणान्, तथा
केत्रकाद्यानुरूपं च ज्ञात्वा, न केवलमनुयोगान् पृथगकार्षीत्, तथा
नयांश्च नैगमादीन्, अकार्षीदिति धर्तते । कथंभूतान् ? , सुप्नृति-
शयेन निगृहीतो व्याख्यानिरोधेन ज्ञातुकृतो विभागो व्यक्ततापा-
दानरूपो येषां ते निगृहीतविभागास्तांस्तथाज्ञातान् । किमर्थम् ? ,
सुखप्रहणादिनिमित्तम् । आदिशब्दाकारणादिपरिग्रहः । वि-
शेषः । (चरणकरणाद्यनुयोगभेदेनानुयोगचतुर्विधमस्मर्यरहित-
सूरिनिः कृतमिति ‘ अञ्जरविस्त्रय ’ शब्देऽत्रैव जागे २१४
पृष्ठे दर्शितम्, इहापि उपयुक्ते जागे दर्शितः) अनुक्तयो-
ऽनुकृष्टो वा योगोऽनुयोगः । सूत्रस्य स्वेगामिधेयेन सा-
कंमनुकृष्टसंस्थे तद्व्ये दृष्टिवादान्तर्गते अधिकारे, सः । स्याः ।

स च द्विधा-

मे किं तं अणुश्रोगे ? । अणुश्रोगे पुबिहे पश्यते ।

नं जहा-मूत्रपदमाणुश्रोगे, गमियाणुश्रोगे य ॥

स च द्विधा-मूत्रप्रथमानुयोगः, गरिमकानुयोगश्च । इह मूत्रं धर्मप्र-
त्ययनास्त्येकरास्तेषां प्रथमं सम्यक्स्वावातिश्रुणपूर्वतवादिगो-
चरोऽनुयोगो मूलप्रथमानुयोगः । इदवाकादीनां पूर्वोपरपरिच्छि-
न्ना मध्यभागो गरिमका, गरिमकेव गरिमका, एकायाधिकारा प्र-
स्थिपकृतिरित्यर्थः । तस्यानुयोगो गरिमकानुयोगः । नः । सः
(प्रथमानुयोगगमिकानुयोगयोर्व्याख्या स्वस्वस्थाने द्रष्टव्या)
अणुश्रोगश्र-अनुयोगगत-पुं० । अनुयोगः प्रथमानुयोगः-ती-
र्थकरादिपूर्वतवादिन्यास्यानप्रत्ययः, गरिडकाऽनुयोगश्च भरतन-
रपतिवशज्जातासां निर्याणप्रनाशुत्तरविमानगमनवक्तव्यताव्या-
ख्यानप्रत्यय इति द्विरुपेऽनुयोगे गतोऽनुयोगगतः । दृष्टिवादांशभे-
दे दृष्टिवादान्तर्गते अधिकारे, अवयवे समुदायोपचाराद् दृष्टि-
वादे वा स्याः १० ग्रा० ।

अणुश्रोगगणानुष्ठा-अनुयोगगणानुष्ठा-स्त्री० । अनुयोगोऽर्थ-
व्याख्यानम्, गणो गच्छः, तथोरनुष्ठाऽनुमतिः । घ० ३ अधि० । अ-
नुयोगगणयोः प्रवचनोक्तेन विधिना स्वतन्त्रानुज्ञाने, पं० व० १ ग्रा० ।
अणुश्रोगतत्तिष्ठ-अनुयोगतृप्त-त्रि० । अनुयोगग्रहणैकनिष्ठे,
वृ० १ उ० ।

अणुश्रोगस्थ-अनुयोगार्थ-पुं० । व्याख्याननूतेऽर्थे, आत्मा० १
शु० १ अ० १ उ० ।

अणुश्रोगदायय-अनुयोगदायक-पुं० स्त्री० । सुखमेस्वामि-
प्रभृतावनुयोगदायिनि, “ वंक्षितु स्वस्वसिद्धे, जिणे च अणुश्रो-
गदायय सव्ये । आचारस्स जमवञ्जो, निज्जुसि किं सइस्वामि”
॥ १ ॥ आत्मा० १ शु० १ अ० १ उ० ।

अणुश्रोगदार-अनुयोगदार-न० । व० घ० । अध्ययनार्थकथन-
विधिरनुयोगः । द्वाराणीव द्वाराणि, महापुरस्येव सामायिकस्या-
ऽनुयोगार्थं व्याख्यानार्थं द्वाराण्यनुयोगद्वाराणि । उपक्रमादिषु
व्याख्यानप्रकारेषु, अत्र नगरदृष्टान्तं वर्णयन्त्याचार्याः । अनु० ।
उक्तं । यथा हि अकृतद्वारं नगरं नगरमेव न भवति; कृतैकद्वार-
मपि हस्त्यक्षरध्वजनसंकुलत्वाद् दुःखसंचारं कार्यातिपत्तये च
जायते; कृतचतुर्भूलप्रतोलीद्वारं तु सप्रतिद्वारं सुखनिर्गमप्रवेशं
कार्यातिपत्तये च । सामायिकपुरमप्यर्थाधिगमोपायद्वारान्य-
मशक्याधिगमं भवति; कृतैकानुयोगद्वारमपि कृच्छ्रेण द्राघीय-
सा च कालेनाधिगम्यते; विहितसप्रभेदोपक्रमादिद्वारचतुष्टयं
सुखाधिगममलपीयसा च कालेनाधिगम्यते, ततः फलवान-
नुयोगद्वारोपन्यासः । उक्तं च-

“अणुश्रोगद्वारं, महापुरस्तेव तस्स चत्तारि ।

अणुश्रोगो सि तदर्थो, दारारं तस्स उ मुहारं ॥

अकयहारमनगरं, कयगदरं पि दुक्खसंचारं ।

चउमूलहारं पुण, सण्णडिदरं सुहाहिगमं ॥

सामादयपुरमेवं, अकयहारं तहेगदरं वा ॥

दुरहिगमं चउदरं, सण्णडिदरं सुहाहिगमं” ॥

आ० म० प्र० । विशेषः । स्या० । आत्मा० ।

(चत्वारि अनुयोगद्वाराणि ‘अणुश्रोग’ शब्दे

३५५ पृष्ठेऽनुपदमेधोक्तानि)

नन्वाहौ उपक्रमः, तदनन्तरं निक्षेपः, तदनन्तरं चानुगमः,
ततोऽप्यनन्तरं नय इत्यमीषामनुयोगद्वाराणांमिथं क्रमोपन्यासे
किं प्रयोजनमित्याशङ्क्य ‘कमप्यश्रोमणारं च वच्चा’ इत्येवं
क्रमप्रयोजनद्वारमजिधित्सुराह-

दारक्रमेऽयमेव उ, निक्खिस्वप्पइ जेण नासमीवत्थं ।

अणुगम्मइ नाएत्थं, नाणुगमो नयमयविहूणो ॥

संबंधोपक्रमश्रो, समीवमाणीय नत्थनिकत्वेवं ।

सत्थं तओऽणुगम्मइ, नएहिं नाणाविहाणोहिं ॥

पश्यामनुयोगद्वाराणामयमेवोपन्यासक्रमः, येन नासमीपस्थ-
मनुपक्रान्तं निक्षिप्यते, न च नामादिनिरनिक्षिप्तमर्थतोऽनुगम्यते,
नापि नयमतविकलोऽनुगमनियतश्च संबन्धरूप उपक्रमः संब-
न्धोपक्रमस्तेन संबन्धकर्त्रा उपक्रमेण समीपमानाय न्यासयोग्य
विधाय न्यस्तनिक्षेपं विहितनामस्थापनादिनिक्षेपं सच्छास्त्रं
ततोऽर्थतोऽनुगम्यते व्याख्यायते नानाविधानिर्नानाभेदेनैस्त-
स्मादयमेवानुयोगद्वारक्रम इति क्रमप्रयोजनद्वारं समाप्तमिति ।
श्रो० । नः । वृ० । नि० श्रू० । व्य० । आ० म० द्वि० । स्या०

कर्म० । सत्पदप्रकरणताविषु, विशेष० । ' संतपयपरुषण्या
द्वपममाणं च ' इत्याद्यनुयोगद्वाराणामन्यतरदेकमनुयोग-
द्वारमुच्यते । कर्म० १ कर्म० । तत्त्वरूपप्रतिपादकाध्ययनवि-
शेषोऽभेदोपचारादनुयोगद्वाराणीत्युच्यते । पा० । उत्कालिक-
भुतविशेषे, न० ।

अस्यादावेतद्रीकाकृत्—

“ सम्यक्सुरेन्द्रकृतसंस्तुतिपादपत्र—

मुद्रामकामकरिराजकठोरसिंहम् ।

सद्धर्मदेशकवरं वरदं नतोऽस्मि,

वीरं विष्णुदत्तबोधनिधिं सुधीरम् ॥ १ ॥

अनुयोगभृतां पादान्, वन्दे श्रीगौतमादिसूरीणाम् ।

निष्कारणबन्धुनां, विशेषतो धर्मदानूणाम् ॥ २ ॥

यस्याः प्रसादमनुलं, संप्राप्य भवन्ति भव्यजननिवहाः ।

अनुयोगवेदिनस्तां, प्रयतः श्रुतदेवतां वन्दे ॥ ३ ॥ ”

इहातिगम्भीरमहानीरधिमध्यनिपतितानर्घ्यरत्नमिवातिदु-
र्लभं प्राप्य मानुषं जन्म ततोऽपि लब्ध्वा त्रिभुवनैकहितश्री-
मज्जनप्रणीतबोधिलाभं समासाद्य विरत्यनुगुणपरिणामं प्र-
तिपद्य चरणधर्ममधीत्य विधिवत् सूत्रं समधिगम्य तत्पर-
मार्थं विहाय स्वपरसमयरहस्यं तथाविधकर्मक्षयोपशमसं-
भाविनीं चावाप्य विशदप्रज्ञां जिनवचनानुयोगकरणे यतित-
व्यम् ; तस्यैव सकलमनोऽभिलषितार्थसार्थसंसाधकत्वेन य-
थोक्तसमग्रसामग्रीफलत्वात् । स चाऽनुयोगो यद्यप्यनेकग्रन्थ-
विषयः संभवति, तथाऽपि प्रतिशालं प्रत्यध्ययनं प्रत्युद्देशकं
प्रतिवाक्यं प्रतिपदं क्षोपकारित्वात्प्रथममनुयोगद्वाराणामसौ
विधेयः । जिनवचने ह्याचारादिश्रुतं प्रायः सर्वमप्युपक्रमनिष्ते-
पानुगमनयद्वारैर्विचार्यते । प्रस्तुतशाले च तान्येवोपक्रमदि-
द्वाराण्यभिधास्यन्ते, अतोऽस्यानुयोगकरणे वस्तुतो जिनव-
चनस्य सर्वस्याप्यसौ कृतो भवतीत्यतिशयोपकारित्वात्प्रकृ-
तशालस्यैव प्रथममनुयोगो विधेयः । स च यद्यपि चूर्णिटी-
काद्वारेण वृद्धैरपि विहितस्तथापि तद्वचसामतिगम्भीरत्वेन
दुरधिगमत्वाद् मन्दमतिनाऽपि मयाऽसाधारणश्रुतभक्तिज-
नितौत्सुक्यभावतोऽविचारितस्वशक्तित्वाद्स्वधियामनुग्रहार्थ-
त्वाच्च कर्तुमारभ्यते । अनु० ।

“ सोलससयाणि चतुर-सराणि ह्येति च इममिगाहाणं ।

दुसदस्समणुदुमभं दवित्तप्पमाणं भणिमो ॥ १ ॥

जगरमहादाराहं, चउवक्कमाणुओगवरदारा ।

अक्खराव्वेमता, त्रिहिआ दुक्खक्खयछाप ॥ २ ॥

गाहा १६०४; अनुष्टुप्छन्दसा ग्रन्थसंख्या २००५ ।

ग्रन्थान्ते च टीकाकृत्—

प्रायोऽन्यशास्त्रदृष्टः, सर्वोऽप्यर्थो मयाऽत्र संकलितः ।

न पुनः स्वमनीषिकया, तथापि यत्किञ्चिद्विदितव्यम् ॥ १ ॥

सुप्रमत्तिलक्ष्यं त्रिखितं, तच्छ्रेष्ठं मध्यनुग्रहं कृत्वा ।

परकीयशेषगुणयोः स्यादगोपादानविधिकुशलैः ॥ २ ॥

उक्तस्य हि बुद्धिः, स्वव्रति न कस्येह कर्मवशगस्य ? ।

सद्बुद्धिविरहितानां, विशेषतो मद्धिभासुमताम् ॥ ३ ॥

कृत्वा यद्वृत्तिमिमां, पुण्यं समुपाजितं मया तेन ।

मुक्तिमार्गरेण ब्रभतां, कृपितरजाः सर्वजव्यजनः ॥ ४ ॥

श्रीप्रश्नवाहनकुशाम्बुनिधिप्रसूतः,

क्षोणातत्रप्रथितकीर्तिरुदीर्णशास्त्रः ।

विश्वप्रसाधितविकल्पितवस्तुहृच्चै-

श्रद्धायाशतप्रचुरनिर्वृतजव्यजनः ॥ ५ ॥

इतिनादिकुसुमनिचितः, फलितः श्रीमन्मुनीन्द्रफलवृन्दैः ।

कल्पद्रुम इव गच्छः, श्रीहर्षपुरीयनामाऽस्ति ॥ ६ ॥

एतस्मिन् गुणरत्नरोहणगिरिर्गाम्भीर्यपाथोनिधि—

स्तुतत्त्वानुकृतकमाधरपतिः सौम्यत्वतारापतिः ।

सम्यग्ज्ञानविशुद्धसंयमतपःस्वाचारस्वर्यानिधिः,

शान्तः श्रीजपसिद्धसूरिरभवन्निःसङ्गचूडामणिः ॥ ७ ॥

रत्नाकरादिवैतस्माच्छिष्यरत्नं बभूव तत् ।

स वागीशोऽपि नामाऽन्यो, यद्गुणग्रहणे प्रभुः ॥ ८ ॥

श्रीवीरदेवविबुधैः, सम्मन्त्राद्यतिशयप्रवरतोयैः ।

दुम इव यः संसिक्तः, कस्तद्गुणवर्णने विबुधः ? ॥ ९ ॥

नथाहि—आज्ञा यस्य नरेश्वरैरपि शिरस्यारोप्यते सादरं,

यं दृष्ट्वाऽपि मुदं ब्रजन्ति परमां प्रायोऽपि दुष्टा अपि ।

यद्वक्त्राभ्युधिनिर्यदुग्धवलवचःपीयूषपानोद्यते—

गीर्वाणैरिव दुग्धासिन्धुमधने तृप्तिर्न तेजे जनैः ॥ १० ॥

कृत्वा येन तपः सुदुष्करतरं विश्वं प्रबोध्य प्रभो—

स्तीर्थं सर्वविदः प्रभावितमिदं, तैस्तैः स्वकीयेगुणैः ।

शुक्लीकुर्वदेशेषविद्वक्कुहरं भव्यैर्निधिरूपद्वै-

र्यस्याऽऽशास्वनिवारितं विचरते ब्रवेतांशुगौरं यशः ॥ ११ ॥

यमुनाप्रवाहविमल—श्रीमन्मुनिचन्द्रसूरिसंपर्कात् ।

अमरसरितेव सकलं, पवित्रितं येन भुवनतलम् ॥ १२ ॥

विस्फूर्जत्कविकालदुस्तरतमः संताननुत्तस्थितिः,

सूर्येणैव विवेकिजुधरशिरस्यासाद्य येनोद्यमः ।

सम्यग्ज्ञानकरैश्चिरन्तनमुनिभ्रुणः समुद्योतितो,

मार्गः सोऽभयदेवसूरिरनवत्तेज्यः प्रसिद्धो ज्ञुवि ॥ १३ ॥

तच्छिष्यलवप्रायै—रवगीतायांऽपि शिष्यजनतृष्ट्यै ।

श्रीहेमचन्द्रसूरिजि-रियमनुरचिता प्रकृतवृत्तिः ॥ १४ ॥ अनु० ।

अणुभोगदारसमास—अनुयोगदारसमास—पुं० । अनुयोगद्वाराणां
ह्यादिसमुदाये, कर्म० १ कर्म० ।

अणुभोगधर—अनुयोगधर—पुं० । अनुयोगिके, व्य० ३ व० । “अ-

णुभोगधरो अप्पणो गारवाणि रिहरणत्थं सो ताराण य ल-

जाणि रिहरणत्थं” आह अनुयोगकथाम् । नि० चू० २० उ० ।

अणुभोगपर—अनुयोगपर—त्रि० । सिद्धान्तव्याख्याननिष्ठे, जी०

१ प्रति० ।

अणुभोगाणुसा—अनुयोगानुज्ञा—स्त्री० । आचार्य्यपदस्वापना-

याम्, पं० व० ४ ब्रा० । (‘ अणुभोगः ’ शब्देऽत्रैव जागे ३४७

पृष्ठे चैतद्वृत्तं व्याख्यातम्)

अणुभोगि (ण्)—अनुयोगिन—पुं० । अनुयोगो व्याख्यानं

प्ररूपणेति यावत्, स यत्राऽस्ति । व्याख्यानाथं क्रियमाणे प्रश्न-

भेदे, यथा—“ चउहिं समएहि लोगो ” इत्यादिप्ररूपणाय ‘क-

इहिं समएहिं ’ इत्यादि । स्वा० ६ डा० । आचार्य्ये, “ अणुभो-

गी लोगाणं, किल संसयणासओ ददं होइ ” पं० व० ४ ब्रा० ।

अणुभोगिय—अनुयोगिक—त्रि० । प्रव्रजिते, न० । “ अणुभो-

गियवरवसभे, नाइलकुलवंसनंदिकरे ” न० ।

अणुधरी—अणुधरी—स्त्री० । द्वारवतीवास्तव्यस्यार्हन्मित्रस्य

भार्यायाम्, यस्याः पुत्रस्य जिनदेवस्य आत्मदोषोपसंहारे

कथा । आव० ४ अ० । आ० चू० ।

अणुकंप—अनुकम्प—त्रि० । अनुशब्दोऽनुरूपायै, ततश्चाणुरूपं

कम्पते चेष्टत इत्यनुकम्पः । अनुरूपक्रियाप्रवृत्तौ, उच्यते १२ अ० ।
अनुकम्प्य-त्रि० । अनुकम्पनीये, वृ० ६ उ० ।

अणुकंपण-अनुकम्पन-न० । दुःखार्तानां बालवृद्धाऽसहायानां
यथादेशकालमनुकम्पाकरणे, व्य० ३ उ० ।

अणुकंपधम्मसवणादिया-अनुकम्पाधर्मश्रवणादिका-स्त्री० ।
जीवदयाधर्मशास्त्राकरेणप्रभृतिकायाम्, पञ्चा० १० विव० ।
अणुकंपय-अनुकम्पक-त्रि० । भगवतो भक्ते, अनुकम्पायाम्
भक्तिवाचित्वम्, “आयरियऽणुकंपाय, गच्छौ अणुकंपिओ
महाभागो” इति वचनात् । कल्प० । आत्महिते प्रवृत्ते, स्था०
४ ठा० ४ उ० ।

अणुकंपा-अनुकम्पा-स्त्री० । अनुकम्पनमनुकम्पा । दयायाम्,
नि० वृ० १ उ० । अनुकम्पा, कृपा, दयेत्येकार्थाः । ओ० । अ-
नुकम्पा कृपा । यथा-सर्वे एव सत्त्वाः सुखार्थिनो दुःखप्रहा-
णार्थिनश्च, ततो नैवामल्पाऽपि पीडा मया कार्य्येति । ध० २
अधि० । अनुकम्पा दुःखितेष्वपक्षपातेन दुःखप्रहाणेच्छा स-
म्यक्त्वालङ्गम् । पक्षपातेन तु करुणा पुत्रादौ व्याघ्रादीनाम-
प्यस्येवेति न तादृश्याः कृपायास्तत्त्वम् । सा चानुकम्पा द्र-
व्यतो भावतश्चेति द्विधा । द्रव्यतः सत्यां शक्तौ दुःखप्रतीका-
रेण । भावतश्चाद्रहदयत्वेन । यदाह-“दृष्ट्वा पाणिनिवहं, भीमे
भवसागरमि दुःखस्रं । अविसेसओऽणुकंपं, दुहा वि साम-
त्यओ कुणह” ॥ १॥ ध० २ अधि० । आ० । प्रव० । दर्श० । संथा० ।
अत्रादिदानरूपायाम्, ध० २ अधि० । भक्तौ, आ० क० ।
(अनुकम्पया श्रुतसामायिकलाभे उदाहरणानि ‘घण्टतरि’
शब्दे वक्ष्यन्ते) भक्त्यानादिभिरुपपद्यन्ते च, भ० ८ श० ८ उ० ।
‘अनुकम्पाऽनुकम्प्ये स्यात्’ अनुकम्पाऽनुकम्प्ये विषये, झा० १
झा० । स्था० ।

अणुकंपं पमुष तन्नो पमिणीया पमुत्ता । तं जहा-तव-
स्सिपमिणीए गिलाणपडिणीए सेहपडिणीए ॥

अनुकम्पामुपपद्यन् प्रतीत्याश्रित्य तपस्वी क्षपकः, ग्लानो रोगा-
दिभिरसमर्थः, शैल्लोऽभिनवप्रमजितः, एते ह्यनुकम्पनीया भव-
न्ति, तत्करुणाकरणाभ्यां च प्रत्यनीकतेति । अनुकम्पातो
यद्दानं तदनुकम्पेवोपचाराद् । दानभेदे, उक्तं च शास्त्रमुत्थैर-
मास्वातिपूज्यपादैः-“कृपणेऽनाथवरिद्रे, व्यसनप्राप्ते च रोग-
शोकहते । यदीयते कृपार्या-दनुकम्पात् तद्भवेद्दानम्”
स्था० १० ठा० ।

अणुकंपादाण-अनुकम्पादान-न० । अनुकम्पया कृपया दानं
दीनानां प्रविषयमनुकम्पादानम् । स्था० १० ठा० । रक्तदाने, प्रति० ।
अनुकम्पादानं जिनैरप्रतिकुष्टम्-

अनुकम्पाऽनुकम्प्ये स्या-ऊक्तिः पात्रे तु संगता ।

अन्यथाधीस्तु दातृणा-मतिचारप्रसज्जिका ॥ २ ॥

(अनुकम्पेति) अनुकम्पाऽनुकम्प्ये विषये, भक्तिस्तु पात्रे साध्वाद्
संगता स्यात् समुचितफलदा स्यात् । अन्यथाधीस्तु-अनुकम्प्ये
सुपात्रत्वस्य, सुपात्रे चानुकम्प्यत्वस्य बुद्धिस्तु दातृणामति-
चारप्रसज्जिकाऽतिचारापादिका । अत्र यद्यपि सुपात्रत्वविधौऽ
नुकम्प्ये संयतादौ मिथ्यारूपतयाऽतिचारापादकत्वं युज्यते ।
सुपात्रेऽनुकम्प्यत्वविधयस्तु न कथञ्चित्, तत्र ग्लानत्वादि-
शायामन्यदाऽपि च स्वष्टोद्धारप्रतियोगिदुःखाभयत्वरूपाऽनु-
कम्प्यत्वाधियः प्रमात्वात् । तद्यपि स्वपेक्षयाऽहीनत्वे सति

स्वेष्टोद्धारप्रतियोगिदुःखाभयत्वरूपमनुकम्प्यत्वं तत्राप्रामाणि-
कमेवेति न दोषः । अपरे त्वाहुः-तत्र प्रागुक्तं निर्दिशेषण-
मनुकम्प्यत्वं प्रतीयमानं साहचर्यादिदोषेण यदा हीनत्वबुद्धिं
जनयति तदैवातिचारापादाकं नान्यदा, अन्यथाधियोर्हीनैः कष्ट-
योरुत्कर्षा-कर्षबुद्ध्याधानद्वारैश्च दोषत्वात् । अत एव नचानुक-
म्पादानं साधुषु न संभवति । “आयरियऽणुकंपाय, गच्छौ
अणुकंपिओ महाभागो” इति वचनादित्यष्टकवृत्त्यनुसारेणाचार्यो-
दित्वप्युक्तं स्वधियां प्रतिरोधेऽनुकम्पाऽऽहतेति । एतन्मये च
सुपात्रदानमपि ग्रहीतृदुःखकारोपायत्वेनेष्यमाणमनुकम्पादा-
नमेव, साक्षात्स्वेष्टोपायत्वेनेष्यमाणं चान्यथेति बोध्यम् ॥ २ ॥

तत्राद्या दुःखिनां दुःखो-दिधीर्षाऽल्पासुखभ्रमात् ।

पृथिव्यादौ जिनाऽर्चादौ, यथा तदनुकम्पिनाम् ॥ ३ ॥

(तत्रेति) तत्र भक्तधनुकम्पयोर्मध्ये आद्याऽनुकम्पा दुःखिनां
दुःखार्तानां पुंसां दुःखोद्दिधीर्षा दुःखोद्वारेच्छा अल्पानाम-
सुखे यस्मादेतादृशो यः भ्रमस्तस्मात् । इत्थं च वस्तुगत्या बल-
वदनिष्ठाननुबन्धी यो दुःखिदुःखोद्धारस्तद्विषयिणी स्वस्येच्छाऽ-
नुकम्पेति फलितम् । यदाहरति, यथा-जिनार्चादौ कार्ये पृथि-
व्यादौ विषये तदनुकम्पिनामित्येनूतभगवत्पूजाप्रदर्शनादिना
प्रतिबुद्धाः सन्तः पदकायान् रत्नत्विति परिणामवतामित्यर्थः ।
यद्यपि जिनार्चादिकं भक्त्यनुष्ठानमेव, तथापि तस्य सम्यक्त्व-
शुद्ध्यर्थत्वात्तस्य चानुकम्पालिङ्गकत्वात्तदर्थकत्वमप्यविरुद्धमे-
वेति पञ्चलिङ्गवादावित्थं व्यवस्थितैरस्माभिरप्येवमुक्तम् ॥ ३ ॥

अल्पासुखभ्रमादित्यस्य कृत्यमाह-

स्तोकानामुपकारः स्या-दारम्भाद्यत्र नृयसाय् ।

तत्रानुकम्पा न मता, यथेष्टापूर्तकर्मसु ॥ ४ ॥

(स्तोकानामिति) स्पष्टम्, नवरम्, इष्टापूर्तस्वरूपमेतत्-“श्रुति-
विभर्गन्त्रसंस्कारै-आह्वणानां समकृतः । अन्तर्वेद्यां हि यद्वत्-
मिष्टं तदभिधीयते ॥ १ ॥ चापीकूपतमागानि, देवताऽऽयतनानि
च । अन्नप्रदानमेतत्, पूर्तं तत्त्वविदो विदुः” ॥ २ ॥

नन्वेवं कारुणिकदानशालादिकर्मणोऽप्युच्छेदापत्तिरित्यत
आह-

पुष्टालम्बनमाश्रित्य, दानशास्त्रादि कर्म यत् ।

तत्तु प्रवचनोभत्या बीजाधानादिजावतः ॥ ५ ॥

(पुष्टालम्बनमिति) पुष्टालम्बनं सज्जावकारणमाश्रित्य यद्दानशा-
स्त्रादि कर्म प्रदेशिसंप्रतिराजादीनां, तत्तु प्रवचनस्य प्रशंसादि-
नोभत्या बीजाऽऽधानादीनां भावतः सिद्धेर्लोकानाम् ॥ ५ ॥

बहूनामुपकारेण, नानुकम्पा निमित्ताम् ।

अतिक्रामति तेनाऽन्न, मुख्यो हेतुः शुभाशयः ॥ ६ ॥

(बहूनामिति) ततो निर्धृतिरिद्धेर्बहूनामुपकारेणानुकम्पा निमि-
त्ता नातिक्रामति, तेन कारणेनात्रानुकम्पोचितफले, मुख्यः
शुभाशयो हेतुः । दानं तु गौणमेव, वेद्यसंवेद्यपदस्य एव
तादृशाशयपात्रं, तादृशाशयानुगम एव च निश्चयतोऽनुकम्पेति
फलितम् ॥ ६ ॥

एतदेव नयप्रदर्शनपूर्वं विवेचयति-

क्षेत्रादिव्यवहारेण, दृश्यते फलसाधनम् ।

निश्चयेन पुनर्जाविः, केवलः फलजेदकृत ॥ ७ ॥

व्यवहारेण पात्रादिभेदात्फलभेदो, निश्चयेन तु जाववैचित्र्या-
देवेति तत्त्वम् ॥ ७ ॥

कालाश्रमनस्य पुष्टत्वं स्पष्टयितुमाह—

काक्षेऽल्पमपि लाजाय, नाकाले कर्म बहुपि ।

वृष्टौ वृद्धिः कणस्यापि, कणकोटिर्वृथाऽन्यथा ॥ ८ ॥

(काल इति) स्पष्टम् ॥ ८ ॥

अवसरानुगुणेनानुकम्पादानस्य प्राधान्यं जगद्वृष्टान्तेन समर्थयितुमाह—

धर्माङ्गत्वं स्फुटीकर्तुं, दानस्य जगवानपि ।

अत एव वतं गृह्णन्, ददौ संवत्सरं वसु ॥ ९ ॥

(धर्माङ्गत्वमिति) अत एव काक्षेऽल्पस्यापि लाभार्थत्वादेव, दानस्यानुकम्पादानस्य, धर्माङ्गत्वं स्फुटीकर्तुं जगवानपि वतं गृह्णन् संवत्सरं वसु ददौ । ततश्च महता धर्मावसरे लुप्तं सर्वस्याप्यवस्थौचित्ययोगेन धर्माङ्गमिति स्पष्टीयतीति भावः । तदाह—“ धर्माङ्गस्यापनार्थं च, दानस्यापि महामतिः । अवस्थौचित्ययोगेन, सर्वस्यैवानुकम्पया ” इति ॥ ९ ॥

नन्वेवं साधारण्येन दानात्तिरित्यत आह—

साधुनाऽपि दशानेदं, प्राप्यैतदनुकम्पया ।

दत्तं ज्ञानाजगवतो, रङ्गस्येव सुहस्तिना ॥ १० ॥

साधुनाऽपि महाव्रतधारिणाऽपि दशानेदं प्राप्य पुष्टालम्बननमाश्रित्यैतदानमनुकम्पया दत्तं सुहस्तिनेव रङ्गस्य तदाऽऽह । श्रूयते चागमे-आर्यसुहस्ताचार्यस्य रङ्गदानमिति । कुत इत्याह—भगवतः श्रीवर्कमानस्वामिनो ज्ञानात् । तदुक्तम्—“शापकं चात्र-जगवान्, निष्कान्तोऽपि द्विजन्मने । देवदूष्यं ददकोमा-ननुकम्पाविशेषतः” ॥ ११ ॥ इति । प्रयोगश्चात्र-दशविशेषे यतरेसंयताय दानमदुष्टम्, अनुकम्पानिमित्त्वाद्, भगवद्द्विजन्मदानवदित्याहुः ॥ १० ॥

न चाधिकरणं ह्येत-क्षिप्रुदाशयतो मतम् ।

अपि त्वन्यद् गुणस्थानं, गुणान्तरनिबन्धनम् ॥ ११ ॥

(न चेति) न चैतत्कारणिकं यतिदानमधिकरणं मतम् । अधिक्रियते आत्माऽनेनासंयतसामर्थ्यपोषणत इत्यधिकरणम् । कुत इत्याह—विशुद्धाशयतोऽवस्थौचित्येनाऽऽशयविशुद्धेः, भावभेदेन कर्मनेदात् । अन्तर्ध्यासंज्ञवमुक्तार्थप्राप्तिमप्याह-अपि त्विति अच्युष्ये । अन्यदधिकृतगुणस्थानकाद् मिथ्यादृष्टित्वादेरपरमविरतसम्यग्दृष्ट्यादिकं गुणानां ज्ञानादीनां स्थानं मतं, गुणान्तरस्य सर्वविरत्यादेर्निबन्धनम् ॥ ११ ॥ द्वा० १ द्वा० ।

नेव दारं पिहावेऽ, भुंजमाणो सुसावओ ।

अणुकंपा जिणिदेहिं, सद्धानं न निवारिआ ॥ १ ॥

दहूण पाणिनिवहं, भीमे जवसायरम्मि दुक्खत्तं ।

अविसेसओऽणुकंपं, दुहा वि सामस्थओ कुणई ॥ २ ॥

(दुहा विस्ति) छव्यभावाभ्यां द्विधा । छव्यतो यथा-अ-आदिदानेन, भावतस्तु धर्ममार्गप्रवर्त्तनेन, श्रीपञ्चमाङ्गादावपि आङ्गवर्णनाधिकारे ‘अचंगुदुवारा’ इत्युक्तम् । श्रीजिनेनापि सांवसरिकदानेन दीनोधारः कृत एव, न तु केनापि प्रतिषिद्धः ॥ २ ॥

सव्वेहिं पि जिणेहिं, पुज्जयति यरागदोसमोहेहिं ।

अणुकंपादाणं स-दुयाण न कट्ठिं वि पम्मिसिद्धं ॥ ३ ॥

न कस्मिन् सुत्रे प्रतिषिद्धं, प्रत्युत देशनाद्वारेण राजप्रश्नीयोपाङ्गे केशिनोपदेशितम् । तथाहि—“ माणं तुमं पपसी पुण्णिरमणिजे भविस्सा पच्छा अरमणिजे भविज्जासि ” इत्यादि । ध० २ अधि० ।

दाणं अणुकंपाए, दीणाणाहाण सत्तिओ णेयं ।

नित्यं करणातणं, साहूण य पत्तबुद्धीए ॥ ६ ॥

दानं वितरणमन्नादरनुकम्पया दयया दीनानाथेभ्यः, तत्र दीनाः क्लीणविजयत्वाद् दैन्यप्राप्तास्त एव सानाथ्यकारिरहिता अनाथाः, अतस्तेभ्यः शक्तितो वित्तगतं सामर्थ्यमाश्रित्येभ्यः, ज्ञेयं ज्ञातव्यम् । अथ दीनादीनामसंयतत्वात् तद्दानस्य दोषपोषकत्वादसंगतं तद्दानमित्याशङ्क्याह—तीर्थकरज्ञातेन जिनादौहरणेन । तथाहि-संगतं दीनादिदानं, प्रभावनाङ्गत्वाद् जिनेभ्यः । अथवा तीर्थकरस्यायेन निर्विशेषतयेत्यर्थः, तीर्थकरप्रमाणतो वा । तथाहि-न दीनादिदानमविधेयं, जिनाच्चरितत्वाद्, महाव्रतानुपादनवदिति । दीनादीनामनुकम्पया तावद्दानम् । अथ साधूनामपि किं तथैवेत्याशङ्क्यामाह-साधूनां च संयतभ्यः पुनः पात्रबुद्ध्या ज्ञानादिगुणरत्नजानमेतदिति धिया भक्त्येति गाथा-र्थः ॥ ६ ॥ पञ्चा० ६ विव० ।

अणुकंपासय-अनुकम्पाशय-पुं० । अनुकम्पाप्रधानमाशयोऽनुकम्पाशयः । अनुकोशप्रधाने चित्ते, स० “अणुकंपासयणश्रोगतिकावम इविसुद्धजत्तपाणां” अनुकम्पा अनुकोशस्तप्रधान आशयश्चित्तं तस्य प्रयोगो व्यावृत्तिरनुकम्पाशयप्रयोगस्तेन स० । अणुकंपि (ण)-अनुकम्पिन्-स्त्री० । अनुकम्पयमाने तच्छीले, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ सं० । कृपावति, प्रति० ।

अणुकम्पि-अनुकम्पि-स्त्री० । अनुकम्पणमनुकम्पिः । अनुवर्त्तने, प० सं० ५ द्वा० । (अनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानां तीव्रमन्दतापरिज्ञानार्थमनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानामनुकम्पिः ‘बन्ध’ शब्दे वक्ष्यते)

अणुकम्पेमाण-अनुकर्षत-त्रि० । अनु पश्चात् कर्षन् अनुकर्षन् । पृष्ठतः पश्चात् कृत्वा समाकर्षति, न० ।

अणुकम्प-अनुकल्प-पुं० । ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपोवृद्धानां पूर्वाचार्याणां ज्ञानग्रहणेन च तपोविधानेषु च अनुकृतिकरणे, प० चू० ।

..... एत्तो वोढं अणुकम्पं ।

अणुसदो जूतहिंयं, पच्छाभावे मुण्णेयव्वो ।

णाणचरणहृगाणं, पुव्वायरियाण अणुकम्पिं ॥

कुणई अणुगच्छइ गुण-धारी अणुकम्पं तं विमाणाहि ।

गुणसयसहस्सकलियं, गुणंतरं च अजिलसंताणं ॥

जे खेत्तकालजावा, आसज्जा जोगहाणिजवे ।

गुणसतकालिअसंजमो, मोक्खो य गुणंतरो मुण्णेयव्वो ।

नाणाऽसु परिहाणी, तुजोगहाणी मुण्णेयव्वो ॥

खेत्ताण संति अच्चा-ए उच्चक्खेत्ताम्मि काह दुब्भिकखे ।

भावे गेलहहादी, मुष्साजावे उ जदसुच्छं ॥

गेहहज्जाऽऽहारादी, णाणादिमु उज्जमण कुज्जा ।

अणसणमादी य तवं, अकरेमाणस्स साहुस्स ॥

एगंतणिउज्जरा से, जइ जणिता सासणे जिणवराणं ।

जोगनियुत्तमतीणं, सुहसीलाणं तवोच्छेदो ॥

सुहसीलउद्धसीला, तेसिं अफ्फासु गेहमाणाणं ।

जं आवज्जे तदियं, तवं च भेदं च तं पावे ॥ प० जा० ।

इयाणि अणुकम्पो- (गाहा) (नाणचरणहृत्ति) जो नाणव-
रिसणचरित्तवऽऽङ्गमाणं पुत्वायरियाणं नाणभाहणेण य त-
वोविहाणेसु य अणुकिं करेह, सो अणुकम्पो । (गाहा) (गु-
णसयत्ति) जा पुण गुणसयसदस्सकडियाणं, अलंकृतानामि-
त्यर्थः । गुणतरं चेष अभित्तसंताणं नाणाइसु परिहाणी होज्जा,
केत्ते अक्काणाइसु, काले ओमाइसु, प्रावे गिलाणाइसु । (गाहा)
एगंतनिज्जरा तहेव तेसि एगंतनिज्जरा चेष । यथा- जगवज्जिरुप-
विष्टं प्रणीतमित्यर्थः । जो पुण संजमओगनियतमई चंदवत्ति-
या सिरी सुहसीलो डुहसीलो ति भणइ तेसि तवोच्छेओ वा ।
एस अणुकम्पो ॥

अणुकरण-अनुकरण-न० । सीवनसेपनादि कुर्वन्तं दृष्ट्वा हृते-इच्छा-
कारेण तवेदमहं करिष्यामीत्युक्त्वा तथाकरणे, व्य० १ व० ।

अणुकरणकारावणसिग-अनुकरणकारापणनिसर्ग-पुं० । अ-
नुकरणं नाम यत्सीधनलेपादि कुर्वन्तं दृष्ट्वा हृते-इच्छाकारेण त-
वेदमहं करिष्यामि, कुरुते च, कारापणं तद् यत्स्वयं करणे कु-
शलौऽन्यानपीच्छाकरिण कारापयति, तस्मिन् निसर्गः स्व-
भावो यस्य सोऽनुकरणकारापणनिसर्गः, इत्थंभूतस्तस्य स्व-
भावो यदि अनभ्यर्थित एव करोति कारयतीति ज्ञाचः । अनन्य-
र्थेनैव कुर्वन्ति कारयन्ति च । ज्ञाचसङ्गविशेषे, व्य० ३ व० ।

अणुकहन-अनुकथन-न० । आचार्यप्ररूपणातः पश्चात् कथ-
ने, सूत्र० १ भु० १३ अ० ।

अणुकारि [ण]-अनुकारिन्-त्रि० । अनुकरोति । अनु+कृ-
णिनि । स्त्रियां ङीप् । गुणक्रियाऽऽदिभिः सदृशीकारके, वाच० ।
विवक्षितवस्तुनः सद्यो, अष्ट० ७ अष्ट० ।

अणुकुड्य-अनुकुचित-त्रि० । अनुकुते; नि० चू० ८ व० ।

अणुकुड-अनुकुड्य-अव्य० । अनुशब्दस्य समीपार्थद्योतकत्वा-
त्, अनुकुड्यमुपकुड्यम् । वृ० ३ उ० । कुड्यसमीपवर्तिनि प्रदे-
शे, वृ० ३ व० ।

अणुकूल-अनुकूल-त्रि० । अनुलोमे, आचा० १ भु० ३ अ० ४ उ० ।
स्था० । नि० । अनुरूपे, आ० म० प्र० । “अणुकूलेण धाये कुमार-
बंधचारी” भाष० ४ अ० । अप्रतिकूले, प्रश्न० ४ सम्ब० द्वा० ।
आचार्याणामन्येषां वा पूज्यानां वैयाघ्र्यादिना हितकारिणि
वत्सारकल्पिकयोग्यतावति, वृ० १ व० ।

अणुकूलवयण-अनुकूलवचन-न० । अप्रतिकूलवचने, यथा
हे महाजग ! नेदं तवोचितं वक्तुं कर्तुं वेति । दर्श० ।

अणुकूलवाय-अनुकूलवात-पुं० । आघ्रायकविवक्षिते पुरुषाणां
पवने, जी० १ प्रति० ।

अणुकृन्-अनुक्रान्त-त्रि० । अनुष्ठिते आसेवनापरिहया सेविने,
आचा० । “एस विही अणुकृन्ते माइणेणं मई मया बहुसो” ।
आचा० १ भु० ९ अ० ४ उ० ।

अन्नाक्रान्त-त्रि० । अनुचीर्णे, आचा० १ भु० ९ अ० ३ व० ।

अणुकम्प-अनुकम्प-पुं० । अनुपरिपाट्याम्, आ० चू० । आनुपूर्वी
अनुक्रमोऽनुपरिपाटीति पर्यायाः । अनु० । आचा० । “अणु-
परिवामित्ति वा अणुकमेति वा एगट्टा” । आ० चू० १० अ० ।

अणुकसाइ (ण)-अनुत्कषायिन्-पुं० । उत्क उत्कण्ठितः स-
त्कारादिषु शेते इत्येवंशीघ्र उत्कषायी, न तथा अनुत्कषायी ।
प्राकृतत्वाद्वाऽनुत्कषायी । सर्वधनविद्यादिनिः । सत्कारादिकम-
कुर्वते कुप्यति, तत्संपत्तौ वाऽनहंकारयति, वृत्त० ३ अ० ।

अणुकषायिन्-त्रि० । अणवः स्वल्पाः संज्वलननामान इति
यावत् । कषायाः श्लेष्मादयोऽस्येति सर्वधनत्वादिनिप्रत्ययेऽणु-
कषायी । प्राकृतत्वात् ककारस्य द्वित्वम् । संज्वलनकषायवि-
शिष्टे, वृत्त० १५ अ० ।

अनुत्कषायिन्-त्रि० । उत्कषायी प्रबलकषायी, न तथा अनु-
त्कषायी । अप्रबलकषाये, वृत्त० १५ अ० । सत्कारादिना इव-
रहिते, “अणुकसाई अप्पिच्छे अन्नाप सीअलोपु” वृत्त० २ अ० ।

अणुकस्स-अनुत्कर्षवत्-पुं० । अष्टमदस्थानानामन्यतमेनाऽप्युत्से-
कमकुर्वति, सूत्र० १ भु० २ अ० १ व० । “अणुकस्से अप्पहीणे,
मज्जेण मुणिजावप” सूत्र० १ भु० २ अ० १ व० ।

अणुकोस-अनुत्कर्ष-पुं० । आत्मनः परेभ्यः सत्काराद् गुणैर-
त्कर्षणमुत्कृष्टतानिधानम् । गौणमोहनीयकर्मणि, भ० १२ हा० ५
व० । स० । आत्मगुणान्निमाने, स्था० ४ डा० ४ व० ।

अनुकोश-पुं० । दयायाम्, स्था० ४ डा० ४ व० ।

अणुक्खित्त-अनुक्षिप्त-त्रि० । पश्चादुत्पादिते, “अणुक्खित्तं
धूमंसि” हा० ८ अ० ।

अणुगंतव्व-अनुगन्तव्य-त्रि० । अनुसर्तव्ये, स्था० ५ डा० १
व० ।

अणुगच्छण-अनुगमन-न० । आगच्छतः प्रत्युत्पन्नरूपे काय-
विनयभेदे, वृत्त० १ अ० ।

अणुगच्छमाण-अनुगच्छत्-त्रि० । अनुवर्तमाने, “अणुगच्छ-
माणे वि तहं विजाणे, तहा तहा साहु अककसेण” सूत्र० १
भु० १४ अ० । आचा० ।

अणुगम-अनु (ण) गम-पुं० । अनुगमनमनुगमः, अनुगम्य-
तेऽनेनास्मिन्नस्मादिति वाऽनुगमः । सूत्रानुकूले परिच्छेदे,
स्था० १ डा० । निक्षिप्तसूत्रस्य अनुकूले परिच्छेदे, अर्थे, कथने च ।
जं० १ वृत्त० । सूत्रस्यानुकूपेऽर्थाख्याने, व्य० १ व० । आ० म०
प्र० । आचा० । संहितादिव्याख्यानप्रकारप्ररूपे, उद्देशनिर्देशानिर्ग-
मादिद्वारकक्षापके वा । स० । अनुयोगधारे, अनु० ।

अथाऽनुगमनिकृतिमाह-

अनुगममइ तेण तहिं, तओ व अणुगमणमेव वाऽणुगमे ।

अणुणोऽणुरवओ वा, जं सुत्तथाणमणुसरणं ॥

अनुगम्यते व्याख्यायते सूत्रमनेनाऽस्मिन्नस्मात्वा इत्यनुगमः,
वाच्यार्थविवक्षा तथैव । अथवा अनुगमनमेवानुगमः । अणुणो वा
सूत्रस्य गमो व्याख्यानमित्यनुगमः । यदि वा अनुरूपस्य घट-
मानस्यार्थस्य गमने व्याख्यानमनुगमः । सर्वत्र किमुक्तं भवती-
त्याह-यत्सूत्रार्थयोरनुकूलं सम्बन्धकारणमित्यनुगम इति ।
विशे० ।

अनुगमभेदाः-

से किं तं अणुगमे ? । अणुगमे दुविहे पणत्ते ।

तं जहा-सुत्ताणुगमे अ निज्जुत्तिअणुगमे अ ॥

(से किं तं अणुगमे इत्यादि) अनुगमः पूर्वोक्तशब्दार्थः । स
अ द्विधा-सूत्रानुगमः सूत्रव्याख्यानमित्यर्थः । निर्युक्तधनुगमश्च
नितरां युक्ताः सूत्रेणसह लोलीभावेन संबद्धा निर्युक्ता अर्थास्ते-
षां युक्तिः स्फुटरूपताऽऽपादयाम्, एकस्य युक्तशब्दस्य लोपोपरिहृ-

किर्त्तनामसापनादिप्रकारैः सूत्रविभजनेत्यर्थः । तद्वपोऽनुगमस्तस्या-
वा अनुगमो व्याख्याने नियुक्त्यनुगमः । अनु० । (सूत्रानुगमनि-
युक्त्यनुगमयोर्व्याख्या स्वस्वस्थाने द्रष्टव्या) व्याख्याने, संगृहीते,
सर्वव्यक्तिषु अनुगतस्य सामान्यस्य प्रतिपादने च । विशेष० । यत्र
साधनं तत्र साध्यमित्येवंब्रह्मणे साध्यस्य साधनेन सहान्वये,
विशे० । पञ्चाक्रमे, सहायीक्रमे च । वाच० ।

अणुगम-अनुगम्य-अव्य० । बुद्धेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

अणुगम्य-अनुगत-त्रि० । पूर्वमवगते, विशेष० । अव्यवच्छिन्न-
याऽनुवृत्ते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वा० । 'मतिरहितं ति वा मतिअणु-
गतं ति वा पगठा' । आ० चू० १ अ० । पितृविजृम्भ्याऽनुयाते पितृ-
समे पुत्रे, पुं० । स्था० ८ ठा० ३ उ० । आनुकूल्ये, न० । स० ।

अणुगवेसेमाण-अनुगवेषयत्-त्रि० । सामायिकपरिसमाप्त्य-
नन्तरं गवेषयति, " तं भंडं अणुगवेषेमायै किं सयं भंडं अ-
णुगवेषेसइ ? " भ० ८ श० ५ उ० ।

अणुगा (ग्मा) म-अनुग्राम-पुं० । अनुकूलो ग्रामोऽनुग्रामः ।
व्य० २ उ० । विवक्षितग्राममार्गानुकूले ग्रामे लघुग्रामे, एक-
स्माद् ग्रामादन्यस्मिन् ग्रामे, उत्त० ३ अ० । एकग्रामाह्णघुप-
आद्भावार्थ्यां स्थिते ग्रामे, स्था० ५ ठा० २ उ० । विवक्षित-
ग्रामादनन्तरे ग्रामे, " गामाणुगा (ग्मा) मं दूदज्जमाणे "
औ० । ध० ।

अणुगामि (ग्)-अनुगामिन-त्रि० । साध्यमसाध्यमग्न्या-
दिकमनुगच्छति, साध्याभावे न भवति यो धूमादिहेतुः सोऽनु-
गामी । अदुष्टहेतौ, स्था० ३ ठा० ३ उ० । अनुयातरि, आव०
५ अ० । मोक्षयाऽनुगच्छति, व्य० १० उ० ।

अणुगामिय-अनुगामिक-त्रि० । उपकारिस्तत्कालान्तरमनु-
याति तदनुगामिकम् । स्था० ५ ठा० १ उ० । अनुगमनशीले
भवपरम्परानुबन्धिसुखजनके, पा० । स्था० । अनुगमनशीलेऽ-
धधिहाने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० २ उ० । गच्छन्तमनुगच्छतीति
अनुगामिकः । अनुचरे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० २ उ० । अकर्त-
व्यहेतुभूतेषु चतुर्दशस्वसदनुष्ठानेषु, सूत्र० २ श्रु० २ अ० २ उ० ।

अणुगामियत्त-अनुगामिकत्व-न० । भवपरम्परानु सानुबन्ध-
सुखे, औ० ।

अणुगिद्ध-अनुगृद्ध-त्रि० । प्रत्याशङ्के, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

अणुगिच्छि-अनुगृच्छि-स्त्री० । अभिकाङ्क्षायाम्, उत्त० ३ अ० ।

अणुगिलङ्गा-अनुगीर्त्य-अव्य० । भक्तयित्वेत्यर्थे, द्वा० ७ अ० ।

अणुगीय-अनुगीत-त्रि० । मूलाचार्यात्पाश्चात्यशिष्यैः कृते
ग्रन्थे, " महत्थरूपा वयण्णभूया, गाहाणुगीया नरसंघमज्जे "
अन्विति तीर्थकृद्गणधरादिभ्यः पश्चाद् गीता अनुगीता ।
काऽर्थः ? तीर्थकरादिभ्यः श्रुत्वा प्रतिपादिता, स्थविरेरिति
शेषः । अनुस्तोमं वा गीताऽनेन ओत्रानुकूलैव देशना क्रियते
इति ख्यापितं भवति । उत्त० १३ अ० ।

अणुगुरु-अनुगुरु-त्रि० । यद्यथा पूर्वगुरुभिराचरितं तत्तथैव
पाश्चात्यैरपि आचरणीयमिति गुरुपारम्पर्ये व्यवस्थया व्यव-
हरणीये, वृ० १ उ० ।

अणुगृह-अनुग्रह-पुं० । उपकारे, औ० । ज्ञानाद्युपकारे, स्था०

तिविहे अणुगृहे पृच्छते । तं जहा-आयाणुगृहे, पराणु-
गृहे, तदुभयाणुगृहे य ॥

तत्र आत्मानुग्रहोऽध्ययनादिप्रवृत्तस्य, परानुग्रहो वाचनादि-
प्रवृत्तस्य, तदुभयानुग्रहः शास्त्रव्याख्यानशिष्यसङ्ग्रहादिप्रवृ-
त्तस्येति । स्था० ३ ठा० ३ उ० । पञ्चा० । " सर्वज्ञोऽपदेशेन,
यः सत्त्वानामनुग्रहम् । करोति दुःखतप्तानां, स प्राप्नोत्यचि-
राच्छिवम् " आ० म० प्र० । प्रज्ञा० । यो० वि० । अनुपघाते,
उज्जालने, नि० चू० १ उ० । देहस्य अकचन्दनाङ्गनावसना-
दिभिर्माँरैरुपग्रमे, ध० १ अधि० ।

अणुगृहद्व-अनुग्रहार्थ-पुं० । अनुग्रह उपकारस्तत्तत्तत्तयो यो-
ऽर्थः पदार्थः प्रयोजनं वा । अनुग्रहप्रयोजने, " सपरोसिमणु-
गाहृद्वाप " स्वपरयोरालम्बतद्वन्धयोरनुग्रह उपकारस्तत्तत्तत्तयो
योऽर्थः पदार्थः प्रयोजनं वा सोऽनुग्रहार्थः, तस्मै अनुग्रहा-
र्थाय । तत्र स्वानुग्रहः प्रावचनिकार्थानुवादे निर्मलबोधभावात्
परोपकारद्वारा यौनकर्मक्षयावातेष्व । परानुग्रहस्तु परेषां
निर्मलबोधतत्पूर्वकक्रियासंपादनात्परम्परया निर्वाणसंपाद-
नात् । पञ्चा० ६ विव० ।

अणुगृहता-अनुग्रहता-स्त्री० । अनुगृह्यत इति, अनुग्रहः । क-
मेयतद् । तस्य भावोऽनुग्रहता । अनुग्रहणे, व्य० १ उ० ।

अणुगृहतापरिहार-अनुग्रहतापरिहार-पुं० । अनुग्रहतया
परिहारोऽनुग्रहतापरिहारः । खोटादिभङ्गरूपे परिहारभेदे,
व्य० १ उ० ।

अणुग्राह्य-अनुद्घातिम-न० । उद्घातो जगपातस्तेन नि-
वृत्तमुद्धातिमं लक्षित्यर्थः । यत उक्तम्-“ अद्वेण द्विभसेसं, पु-
व्वरुणं तु संजुयं काओ । दिज्जाहं बहुयदाणं, गुरुदाणं तसियं
चेव ” इति । (' उग्घाहं ' शब्देऽस्या व्याख्या द्वि० भा० ७३०
पृष्ठे द्रष्टव्या) एतद्विधेयादनुद्घातिमम् । तपोगुरुणि प्रायश्चित्ते,
तद्योगात् तदर्थेषु साधुषु च । स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

अणुग्राह्य-अनुद्घातिक-पुं० । न विद्यते उद्घातो सधुकर-
णलक्षणो यस्य तपोविशेषस्य तदनुद्घातम्, यथाश्रुतदानमित्य-
र्थः, तद्येषां प्रतिसेवाविशेषतो ऽस्ति तेऽनुद्घातिकाः । स्था० ५
ठा० ३ उ० । उद्घातो नाम भागपातः, सान्तरहानं वा, स वि-
द्यते येषु ते उद्घातिकाः, तद्विपरीता अनुद्घातिकाः । तपोगुरुप्रा-
यश्चित्ताहंषु, वृ० ४ उ० ।

अयोऽनुद्घातिकाः—

तत्रो अणुग्राह्या (मा) पण्यता । तं जहा-इत्यकम्भं क-
रेमाणे, मेहुणं सेवमाणे, राइजोयणं जुंजमाणे । स्था० ३
ठा० ४ उ० ।

अयस्त्रिंशत्स्थाका अनुद्घातिकाः । उद्धातो नाम-“ अद्वेण च्छि-
न्नसेसं ” इत्यादिविधिना जगपातः, सान्तरहानं वा; स विद्यते
येषु ते उद्घातिकाः, तद्विपरीता अनुद्घातिकाः, प्रज्ञास्तीर्थक-
रादिभिः प्ररूपिताः, तद्यथोपदर्शनार्थः । हन्ति इति वा मुखमावृ-
त्त्यनेनेति हस्तः शरीरैकदेशो निक्षेपादानादिसमर्थः, तेन यत्कम्भ
क्रियते तद्वस्तकर्म, तत् कुर्वन्; तथा स्त्रीपुंसयुग्मं मिथुनं च्यते,
तस्य जावः कर्म वा मैथुनं, तत्प्रतिसेवमानः; तथा रात्रौ भोज-
नमशनादिकं भुजानः । एष सूत्रार्थः । वृ० ४ उ० । निक्षेपपुर-
स्सरं विशेषव्याख्यानम् ।

अथानुद्घातिपदं व्याख्यातुमाह—

उग्यातमणुग्याते, निखेवो ह्यविहो उ कायवो ।

नामं उवणा दविण, खेत्ते काळे य जावेय ॥

इह ह्रस्वत्वदीर्घत्वमहत्वादिकादनुद्घातिकस्य प्रसिद्धिरिति कृत्वा द्वयोरुद्घातिकादनुद्घातिकयोः पक्षिर्धो निक्षेपः कर्त्तव्यः । तद्यथा—नामनि स्थापनायां ह्येव क्षेत्रे काळे भावे चेति । तत्र नामस्थापने गताये ।

ह्यव्यादिविषयमुद्घातिकमनुद्घातिकं च दर्शयति—

उग्यायमणुग्याया, दव्वम्मि हलिदराग किमिरागा ।

खेत्तम्मि काहज्जमी, पत्थरज्जमी य हदमादी ॥

ह्येव ह्यव्यत उद्घातिको हरिदरागः, सुखेनैवापनेतुं शक्यत्वात् । अनुद्घातिकः किमिरागः, अपनेतुमशक्यत्वात् । केवत उद्घातिका कृष्णभूमिः अनुद्घातिका प्रस्तरभूमिः । कुत इत्याह—(हल-मादि णि) हलकुलिकादिभिः कृष्णभूमिरुद्घातियतुं कोदयितुं शक्या, प्रस्तरभूमिरशक्या ।

तथा—

कालम्मि संतर णिरं—तरं तु समयो व होतऽणुग्यातो ।

जव्वस्स अट्ट पयमी, उग्याति पएतरा इयरे ॥

कालत उद्घातिकं सान्तरप्रायश्चित्तस्य दानम्, अनुद्घातिकं निरन्तरदानं, तुशब्दात् बहुमासादिकमुद्घातिकं, शुक्रमासादिकमनुद्घातिकम् । अथवा—कालतः समयोऽनुद्घातिको भवति, खागमशः कर्तुमशक्यत्वात् । आवधिकवादय उद्घातिकाः, खणितुं शक्यत्वात् । ज्ञावत उद्घातिका भव्यस्याष्टैः कर्मप्रकृतयः, उद्घातियतुं शक्यत्वात्, इतरस्याजव्यस्य ज्ञातास्ता पदेतरा अनुद्घातिकाः ।

कुत ? इति चेदुच्यते—

जेण खवणं करिस्ममि, कम्माणं तारिसो अजव्वस्स ।

ण य उप्पज्जइ जावो, इति भावो तस्सऽणुग्यातो ॥

येन शुभाध्यवसायेन कर्मणं ज्ञानावरणादीनां कृपणमसौ करिष्यति स तादृशो भावोऽभ्यस्य कदाचिदपि नोत्पद्यते, इत्यतस्तस्य जावोऽनुद्घातः कर्मणाऽनुद्घातं कर्तुमसमर्थः । अत एव तस्य कर्माणि अनुद्घातिकानि जण्यन्ते ।

अत्र च प्रायश्चित्तानुद्घातिकेनाधिकारः । तच्च कुत्र जवतीत्याह—

हत्थे य कम्म मेहुण, रत्तीभत्ते य होतऽणुग्याता ।

एतेसि तु पट्ठाणं, पत्तेय परुवणं वोच्छं ॥

इस्ते हस्तकर्मकरणे, मैथुनसेवने, रात्रिभक्ते एतेषु त्रिषु सूत्रोक्तपदेषु अनुद्घातिकानि गुरुकाणि प्रायश्चित्तानि जवन्ति । तत्र हस्तकर्मणि मासगुरुकं, मैथुनरात्रिकस्योश्चतुर्गुरुकाः । एतच्च प्रायश्चित्तं यदा यत्र स्थाने भवति तत्पुरस्ताद् व्यक्तीकरिष्यते । ३० ४ ३० । (अथैतेषां हस्तकर्ममैथुनरात्रिभोजनानां व्याख्याऽन्यत्र स्वस्वस्थाने एव दृष्टव्या) ।

उपसंहरन्माह—

अत्थं पुण अधिकारो—ऽणुग्याता जेसु जेसु उणेसु ।

उच्चारियसरिसाई, सेसाई विकोवणट्ठाए ॥

अत्र पुनः प्रस्तुतसूत्रे हस्तकर्ममैथुनरात्रिकविषयैः स्थानैरधिकारः प्रयोजनम् । कैरित्याह—येषु येषु स्थानेषु अनुद्घातानि शु-

रुकाणि प्रायश्चित्तानि भणितानि तैरेवाधिकारः । शेषाणि पुनरुच्चारितार्थसदृशानि शिष्याणां विकोपनार्थमुक्तानि । ३० ४ ३० । उद्घातिके अनुद्घातिकमनुद्घातिके वा उद्घातिकं पञ्चानुद्घातिकाः । “पंच अणुग्याइया परणत्ता । तं जहा-हत्थकम्मं करेमाणे मेहुणं पमिसेवमाणे राईभोयणं भुजमाणे सागारियपिणं भुजमाणे रायपिणं भुजमाणे” इत्यादि ३० २ ३० । उद्घातिके अनुद्घातिकमनुद्घातिके उद्घातिकं ददतः प्रायश्चित्तम् ।

जे भिक्खू उग्याइयं सोच्चा एच्चा संजुजइ संजुजंतं वा साइज्जइ ॥ १० ॥ जे जिकखू उग्याइयहेउं सोच्चा णच्चा संजुजइ संजुजंतं वा साइज्जइ ॥ ११ ॥ जे जिकखू उग्याइयसंकपं सोच्चा णच्चा संजुजइ संजुजंतं वा साइज्जइ ॥ २० ॥ जे जिकखू उग्याइयं वा उग्याइयहेउं वा उग्याइयसंकपं वा सोच्चा एच्चा संजुजइ संभुजंतं वा साइज्जइ ॥ २१ ॥ जे जिकखू अणुग्याइयं सोच्चा एच्चा संजुजइ संजुजंतं वा साइज्जइ ॥ २२ ॥ जे जिकखू अणुग्याइयहेउं सोच्चा एच्चा संजुजइ संभुजंतं वा साइज्जइ ॥ २३ ॥ जे भिक्खू अणुग्याइयसंकपं सोच्चा एच्चा संजुजइ संजुजंतं वा साइज्जइ ॥ २४ ॥ जे भिक्खू उग्याइयं वा अणुग्याइयं वा सोच्चा णच्चा संजुजइ संजुजंतं वा साइज्जइ ॥ २५ ॥ जे भिक्खू उग्याइयहेउं वा अणुग्याइयहेउं वा सोच्चा एच्चा संजुजइ संजुजंतं वा साइज्जइ ॥ २६ ॥ जे जिकखू उग्याइयसंकपं वा अणुग्याइयसंकपं वा सोच्चा एच्चा संजुजइ संजुजंतं वा साइज्जइ ॥ २७ ॥ जे जिकखू उग्याइयं वा अणुग्याइयं वा उग्याइयहेउं वा अणुग्याइयहेउं वा उग्याइयसंकपं वा अणुग्याइयसंकपं वा सोच्चा एच्चा संजुजइ संभुजंतं वा साइज्जइ ॥ २८ ॥ जे जिकखू अणुग्याइयं वा उग्याइयं वा सोच्चा णच्चा संजुजइ संजुजंतं वा साइज्जइ ॥ २९ ॥ जे भिक्खू अणुग्याइयहेउं वा उग्याइयहेउं वा सोच्चा एच्चा संजुजइ संजुजंतं वा साइज्जइ ॥ ३० ॥ जे भिक्खू अणुग्याइयसंकपं वा उग्याइयसंकपं वा सोच्चा एच्चा संजुजइ संभुजंतं वा साइज्जइ ॥ ३१ ॥ जे जिकखू अणुग्याइयं वा अणुग्याइयहेउं वा अणुग्याइयसंकपं वा उग्याइयं वा उग्याइयहेउं वा उग्याइयसंकपं वा सोच्चा एच्चा संजुजइ संभुजंतं वा साइज्जइ ॥ ३२ ॥

एवं अणुग्यातिप वि सुत्तं । उग्याताणुग्याइयेउए वि दो सुत्ता । उग्यायाणुग्याइयसंकपे वि दो सुत्ता ।

एते छ सुत्ता—

उग्यातियं वहंते, आवसुग्याइयेउगे होति ।

उग्यातियसंकपिय—सुद्धे परिहारियं तहेव ॥ २६० ॥

उग्यातियं नाम जं संतरं वहति, लघुमित्यर्थः । अणुग्यातियं नाम जं णिरंतरं वहति, गुरुमित्यर्थः । सोच्छं ति अणुसगा-

साओ, खं ति सयमेव जाणिसा, संभुजेति एगओ भोजनम;
उग्यायहेउं संकप्पाण अणुग्यातियाण तिरिह वि इमं वक्खाणं ।
उग्यातियं पायच्छित्तं बहंतस्स पायच्छित्तमावसस्स जाय
मणालोइयं ताव हेउं भणति, आलोइए अ सुद्धिणे तुज्जे य
एच्छित्तं विच्छिद्विहिति त्ति संकप्पियं भणति, एयं पुण दुविधं पि
दुविहं बहति-सुद्धतवेण वा परिहारतवेण वा हत्तविसुद्ध-
स्स तवस्स वा परिहारतवस्स वा संकप्पियं पि सुद्धतवेण वा
परिहारतवेण अणुग्यायहेयहेउं संकप्पाण अणुग्यातियाण
तिरिह इमं वक्खाणं ।

अणुग्यातियं बहंते, आवसुग्गातहेउगे होति ।

अणुग्यातियसंकप्पिय-सुद्धे परिहारियं तहेव ॥ २६१ ॥

पूर्ववत्, एवरं, अणुग्यातिए त्ति वस्तव्वं, जे सगच्छे सुद्धपरि-
हारतवा ए अरुह ते एज्जति चेव । जे परगच्छातो आगता ते
पुच्छिज्जति ।

को भंते ! परियाओ, सुत्तयअनिग्गाहो तवो कम्मा ।

कक्खमकक्खमएसु य, सुद्धतवे मंडवादो त्ति ॥ २६२ ॥

इमा पढमा पुच्छा ।

गीयमीओ गीओ, महत्तिकं वन्धु कस्स वसि जोगो ? ।

अग्गीउ त्ति य भणिते, थिरमथिरतवे प कयजोगो ॥ २६३ ॥

सो पुच्छिज्जति-किं तुमं गीयथो अगीयथो ? । जदि सो
भणति-गीतोऽहमिति, तो पुणो पुच्छिज्जति-किं आयरिओ ?
उवज्जाओ ? पव्वओ ? थेरो ? गणवच्छेओ ? नेता ? वसभो ? ।
एतेसि एगंतरे अक्खाए पुच्छिज्जति-कयमस्स तवजोगो सु-
द्धस्स परिहारस्स, अह सो अगीतोऽहमिति भणिज्जति, तओ
पुच्छिज्जति-थिरो अधिरो त्ति । थिरो ददो तवकरणे बलवा-
नित्थर्थः । अधिरो अन्तर एव भज्जते, नान्तं नयतीत्यर्थः ।
पुण थिरो अधिरो वा पुच्छिज्जति-ताव कयजोगो तव-
कारणेनाभ्यस्ततवो ।

सगणम्म नत्थि पुच्छा, अस्सगणादागयं च जं जाणै ।

परियायजम्मदिव्खा, उणतीसा वीसकोमी वा ॥ २६४ ॥

सगणे एया उ णत्थि पुच्छा उ, जओ सगणवासिणी सव्वे
णज्जति । जो आरिसो अस्सगणागतं पि जं जाणेतं नो पुच्छेअ
भंते ! आमंतणवयणं परियाए त्ति । परियाओ दुविहो-जम्मप-
रियाओ, पव्वज्जापरियाओ य । जम्मपरियाओ जहंसेण जस्स
एगणतीस वीसा कहं ? जम्मववरिसो पव्वति । तो एवमव-
रिसो पव्वति, तो णवमवरिसे पव्वति, तो ते एवमवरिसे प-
व्वतीओ विसतिवरिस्स वरिसेण सम्मसो । एवं वरिसेण स-
म्मसो । एवं वरिसेण सम्मसो । एते अ उणतीसं वीसो उक्कोसेण
देसूणा पुव्वकोडी पव्वज्जा उणवीसस्स दिट्ठिवातो उदिछो
वरिसेण सम्मसो । एते वीसं उक्कोसेण देसूणा पुव्वकोडी ।

इदंणि सुत्तयमिति—

नवमस्स ततियवत्थु, जहंउक्कोसनूणग दसत्तं ।

सुत्तयअनिग्गे पुण, दव्वादितवो रयणमादी ॥ २६५ ॥

एवमस्स पुव्वजहंसेण ततिआयारवत्थुकाले एणं वणि-
ज्जति, जाहे तं अर्धाय उक्कोसेण जाहे कण्णा दसपुव्वा अ-
धीता संमत्तदसपुव्विणो परिहारतवो ए दिज्जति, सुत्तयस्स

एयं पमाणं (अभिग्गाहेति) अभिग्गाहादव्वक्खसे कालभावे
हि तवो तवोकम्मं पुण (रयणमादि त्ति) रयणावली आदिस-
हातो कण्णावली, सीहविक्कीलियं जयमज्जं वहरमज्जं वदा-
णयं कक्खडेसु य पच्छदं । अस्य व्याख्या-सुद्धपरिहारत-
वाणं कतमो कक्खडो, कयमो वा अक्खडो ? , एत्थ सेलए
मंडवडि दिठंतो कज्जति ।

जं मायति तं लुम्भति, सेलमए मंभवे ए एरंडे ।

उभयपलियम्मि एवं, परिहारो दुब्बले सुद्धो ॥ २६६ ॥

सेलमंडवे जं मायइ तं लुम्भति ए सो भज्जति, एरंडमए
पुण जावतियं लुम्भति, एवं उभयवलियं तिविधे संघयं णो-
वज्जतो जं आघज्जति इमेरिसाणं सव्वकालं सुद्धतवो तं परि-
हारतवेण दिज्जति, सो पुण विसिंघयणे हि दुब्बलोऽति-
हीणो तस्स सुद्धतवो वा हो तरं पि दिज्जति । सीसो पुच्छ-
ति-किं सुद्धपरिहारतवाण एगावली उत भिष्ठा ? ।

उच्यते—

अविसिद्धा आवत्ती, सुद्धतवे संघयणपरिहारे ।

वत्थु पुण आसज्जा, दिज्जते तत्थ एगतरो ॥ २६७ ॥

सुद्धपरिहारतवाण अविसेसी आवत्ती आरियादिवत्ती ।
संघयणोवज्जुत्तं जाणिज्जणं परिहारतवो दिज्जति, इतरो वा
सुद्धतवो एगं एगतरा दिज्जति, इमेरिसाणं सव्वकालं सुद्ध-
तवो दिज्जति ।

सुद्धतवो अज्जाणं, अगियत्थे दुब्बधे असंघयणे ।

धितियवलियं समंता-गए य सव्वेमिं परिहारो ॥ २६८ ॥

अज्जाणं गीयत्थस्स वित्तीयदुब्बलस्स संघयणहीणे एतेसि
सुद्धतवो दिज्जति, धितवलज्जुत्तो संघयणसमधिप य पुरिसे
परिहारे तव पंडिवज्जते । इमो विही-

विउसग्गो जाणहा, ववणाजीए य दोसु वी तेसु ।

आगम य दीयराया, दिठंतो जीय आमत्ये ॥ २६९ ॥

परिहारतव पंडिवज्जते दव्वादि अप्पसत्थवज्जेत्ता पस-
त्थेसु दव्वादिसु काउस्सग्गो कीरइ, सेलसाह जाणणहा आ-
लावणादिपदाए पट्टवणा ठविज्जति, तेसु अ ठविपसु जदि
भीता तो आसासो कीरइ ति, इमेहि से वीहे पायच्छित्तं सु-
ज्जति महती य एज्जरा भवति, कप्पट्टियअणुपरिहारिया
य दो सहाया ठविता इमेहि अगडतिराइदिठंतोहि भीतस्स
आसासो कीरइ, अगडे पडियस्स आसासो कीरति, एस
जणो धावति, रज्जआणिज्जति अधिराउत्तारेज्जसि, मा वि-
सादं नेणहसु, एवं जतिणा सासिज्जति, तो कयातिभाएण
तत्थ चेव मारेज्ज, णदीपूरगेण हीरमाणो भणति-तडं अवल-
वाहिप सत्तारगो दतिगादि वेषुमतारिओ मुत्तारेहिसि, मा वि-
सादं नेणहसु । रायगहिओ वि भणति-एस राया जदि वि उद्धो
तहवि विष्णविज्जंतो पुरिमादिपसु आयांरं पस्सति, अइरंडं
न करेति; एवं आसासिज्जंतो आससात्ति; दव्वेत्तो य
जवति ।

काउस्सग्गो य किं कारणं कीरइ ? , उच्यते—

नीरुवसग्गणिमित्तं, भयजणणहा य सेसगाणं तु ।

तस्सऽप्यणो य गुरुणो, पसाहए होति पमिवत्ती २७०

साहुस्स णिरुवसग्गामिमिस्सं सेससाहुण य मयाजणणका-
उस्समो कीरइ, सो य दग्गेओ वडमादि खीरकलेत्तओ जिण-
घरादिसु कासओ पुव्वसुरे पत्तथादिदिणेषु य भावतो चंदता-
रावत्तेसु तस्सप्पणो य गुरुणो य साहपसु पमिक्खी भवति । सो
य जहणेण मासो, उक्कोसेण ढम्मसा, तस्मि परिहारतवं पमिक्ख-
ज्जति । आयरियो भणति-एय साहुस्स णिरुवसग्गामिमिस्सं जा-
मि काउस्सग्गं जाय धोसिरामि, होगस्सुओयगरं अणुपेदेत्ता
णमोऽरिइताणं ति पारेत्ता लोगुस्सवं करं कक्खिआ आयरि-
यो भणति—

कप्पट्टिओ अहं ते, अणुपरिहारी य एस ते गीओ ।

पुप्पि कयपरिहारो, तस्म य सयणो विददेहो ॥२७१॥

आयरियो आयरिया णिउत्तो वा णियमनीयत्थो तस्स आ-
यरियाण पदाणुफालगे कप्पट्टितो भवति । सो जणति-अहं
ते कप्पट्टितो परिहारियं गच्छंतं सव्वत्थ अणुगच्छति जो सो
अणुपरिहारितो सो वि णियमा गीयत्थो । सो से विज्जति एस ते
अणुपरिहारी, सो पुण पुव्वकयपरिहारियस्स असति माथो वि
अकयपरिहारिवि संघयणज्जुओ वडदेहो गीयत्थो अणुपरि-
हारितो उविज्जति । एवं दोसु उविपसु इमं भवति—

एस तवं पडिवज्जति, ण किंचि आलवति मा दु आलवह ।

आत्तद्धचित्तगस्सा, वापाओ जे न कायव्वो ॥ २७२ ॥

एस आयधिसुकराओ परिहारतवं पडिवज्जति । एस तुज्जे
ण किंचि आलवति, तुज्जे वि एयं मा आलवह । एस तुज्जे
सुत्तथेसु सरिं वट्टमाणी वा ण पुच्छति, तुज्जे वि एयं मा पु-
च्छह । एवं परियट्टणादिपदा सव्वे जणियव्वा । एवं आलव-
णादिपदे आत्मार्यं चित्तकस्य ध्यानपरिहारक्रियाव्याघातो न
कर्त्तव्यः । इमा ते आलवणादिपदा—

आलावणपडिपुच्छण-परियट्टणाश्वंदणगमत्तो ।

पमिलेहणसंधामग-भत्तदाणसंजुजणो चेव ॥ २७३॥

आलावो देवदत्तादिपुच्छादिपसु पुव्वा घीतसुतस्स परियट्ट-
णं कालजिक्खणादियाण उच्छावं । सओ सुतुचित्तेहिं खमणमादी-
यं वा वंदणं खलकाइयससांससत्तो मत्तगो वा ण सोहिति तस्स
तिओ वा ण घेप्पति उवकरणं, परोप्परं ण पमिलेहेति संघामगा
परोप्परं ण जवति, जत्तदाणं परोप्परं ए करेति । एवं मडलीए
ण ज्जुज्जति । यच्छा-यकिञ्चित्करणीयं तस्मै सार्कं न कुर्वन्तीत्य-
र्थः । इमं गच्छयसीणं पच्छित्तं—

संधादगतो जो वा, लहुगो मासो दसएह तु पदाणे ।

लहुगा य जत्तदाणे, संधुजणे होंतऽणुग्याया ॥२७४॥

जदि गच्छिज्जगा परिहारियं आलवति तो तणं भासवहु ।
एवं जाय संघामगपदं अछमं सव्वेसु मासवहु । जदि गच्छिज्ज-
या जत्तं गेएहसु तो खउहहु, एगठं थुंजताण खउगुरुं, परि-
हारियस्स अछसु पणसु मासगुरुं, जत्तदाणसंधुजणेषु खउगुरुं,
कप्पट्टियस्स अणुपरिहारियस्स दोरह वि एगसंभोगो, एते दा-
वि गच्छिज्जपहिं समानं आधावं करेति । वंदामो सि य भणति
सेसं ण करेति । कप्पट्टियपरिहारियाण इमं परोप्परं करणं—

कितिकम्पं च पडिच्छति, परिण पडिपुच्छं पि से देति ।

सो वि य गुरुमुदचिद्धति, उदंतमवि पुच्छितो कहति ॥२७५॥

कप्पट्टितो परिहारियवंदणं पमिच्छति, परिणति पक्खका-
णं देति । सुत्तथेसु पडिपुच्छं दित्ति, सो वि परिहारियओ

कप्पट्टियं अणुविच्छति अणुद्वाराणति किरियं सुत्तमं करोति ।
सखादिगणुतो अत्थेह पुच्छितो कप्पट्टियेण ओदंतं इति सरिं-
इमाणी कहति—

उट्टिज्ज णिसीएज्जा, मिकखं गेयहज्ज भंगं पेहे ।

कुविप पि वंधयस्स व, करेति इनरो च तुसिणीओ ॥२७६॥

परिहारितो तवकिलामितो जह पुव्वसयाप उट्टेज्ज ण सक्केह,
ताहे अणुपरिहारियस्स अमानो जणति । उट्टेज्जामि णिसीएज्जा-
मि जिक्खं हिंइज्ज ण सक्केमि, तोऽणुपरिहारिओ परिहारियजाय-
णेहिं हिंमिन्तुं देति । जह ण सक्केह जंगं पडिदेहेइं ताहे अणु-
परिहारितो से पमिलेहणियं करेह, जह ए सक्केति सखाका-
इयज्जमि गंतुं, तथ परिहारिओ भणति-काइयससा ज्जमि ग-
च्छेज्जामि, ताहे भंसे अणुपरिहारिओ करोति ।

सुत्ताणिवओ इत्थं, परिहारतन्मि होति दुविधम्मि ।

सोचा वा एवा वा, संजुजंतस्स आणादी ॥ २७८ ॥

पथ सुत्तं निवाओ, जो परिहारतवं बुविधं उग्घायं अणुग्घायं य-
ह इ तं सोचा णणा वा जो संजुजति तस्स आणादिदोसा जवति ।

वितियपदे साहुवंद-ए उभओ गेलसथेरअसती य ।

आलोयणादि तु पए, जयणाए समायेरिज्जखू ॥ २७९॥

साधुवंदणति अणुत्थं साधुसंजिता अणो साधू ते वहुं भ-
णति-अमुगसाहुस्स वंदणं करेज्जा, सो परिहारतवं पडिवसो
जस्स परिज्जाति यं हत्थो ते आयाणतो वंदिउं वंदणकयं कथेति
तस्स थं दोसो, उभओ गेलसं वि कप्पट्टिय अणुपरिहारिय परि-
हारिओ य एते जदि तिणिण वि गिलाणा, ताहे गच्छेज्जया सव्वं
जयणाए करोति । का जयणा भणति ? गच्छिज्जया परिहारि-
यमाथेहिं हिंइज्ज कप्पट्टियस्स पणामेति । सो अणुपरिहारि-
यस्स पणामेति, सो वि परियस्स पणामेति । सो वि परिहारियक-
प्पट्टिय अणुपरिहारिया पणामेत्तं पि ण वपति । सोयमेव गच्छि-
ज्जया सव्वं गिलाणा तो ते कप्पट्टिया दिया तिणि जयणाए
सव्वं पि करेज्जा, परिहारितं गच्छिज्जयमाथेणेषु आणियो अणु-
परिहारियस्स पणामेति, सो कप्पट्टियस्स, सो वि गच्छिज्जयाणं
थेरअसतीए थेरा आयरिया तेसि वेयावच्चकरस्स असतो
वेयावच्चकरवाघाय वा अणो य सलज्जीओ णाथि, ताहे परि-
हारिओ वि करेज्ज जयणा, एसो मायणेषु हिंइज्जं अणुपरिहा-
रियस्स पणामेति । कप्पट्टियस्स वासो आयरियाणं देति, एवमा-
दिकजेसु आलावणादिपदे जयणाए भिक्खू समाचरेदित्थं ।
सुत्ताणि हु वदाणि एतेसि चेव एएहं सुत्ताणं दुगाविसंगसुत्ता
वत्तव्वा । तथ दुगसंजोगे पणरस सुत्ता जवति । तथ पढमं-
दसमं च एते तिणि दुगं संजोगसुत्ता सुत्तं णेव गहिआ ।
सेसा वारसऽत्थतो वत्तव्वा । तिगसंजोगेण वीसं सुत्ता भ-
वति । तथ छठ पणरसमं च होति सुत्ता सुत्तेणैव गहिता ।
सेसा अट्टारस अत्थेणैव वत्तव्वा । चउसंजोगेण पणरस, ते
अत्थेण वत्तव्वा । छुक्कगसंजोगे एके तं सुत्तेणैव भणियं । एवं
एते सत्तावणं संजोगसुत्ता भवति । एतेसि अत्थो पुव्वसमो
दुगसंजोगेण उग्घातियं अणुग्घातियं वा कहं संभवति ? भ-
णति-आवसी से उग्घातिया कारणे उ दाउं अणुग्घातियं, एवं
उग्घाय अणुग्घायसंभवो । अहया तवेण अणुग्घातकालतो
उग्घातियं एवं वज्जिज्जणं भावेत्तव्वं । नि० चू० १० उ० ।

अणुग्याय-अनुदघात-पुं० । न विद्यते उदघातो लघूकरण-
लक्षणो यस्य तदनुदघातम् । यथाश्रुतदाने, स्था० ५ डा० २
उ० । आचारप्रकल्पभेदे, आचा० १ ध्रु० ८ अ० २ उ० ।

अणुग्यायण-अणोदघातन-न० । अणुत्यनेन अन्तुगणअनु-
गतिकं संसारमित्यणं कर्म, तस्योत्प्राबल्येन घातनमपनयनम-
णोदघातनम् । कर्मण उदघातने, “ से मेहावी जे अणुग्याय-
णस्स लेयणे जे य बंधप मोक्खमणेसी कुसले पुण्ण सो वळे
णो मुळे ” आचा० १ ध्रु० २ अ० ६ उ० ।

अणुग्यासंत-अनुग्यासयत्-त्रि० । आत्मना गृहीत्वा पश्चाद् प्राप्तं
ददति, “ जे भिक्षू मा जगामस्स मेहुणवमियाप अणुग्या-
सेज्ज वा अणुपापज्ज वा अणुग्यासंतं वा अणुपायंतं वा सा-
इज्ज ” नि० ध्रु० ७ उ० । (‘ मेहुण ’ शब्दे ऽस्य व्याख्या)

अणुच (य) १-अनुचर-त्रि० । अनुचरन्ति । अनु-चर-ट ।
स्त्रियां ङीप् । सहचरे, पश्चाजामिति च । वाच० । अनुपरिहा-
रिकपदस्थितानां यावत् षाण्मासकल्पस्थितानां सेवाकारके,
उक्त० २८ अ० ।

अणुचरित्ता-अनुचर्य-त्रि० । आसेव्ये, स० ।

अणुचितण-अनुचिन्तन-न० । पर्यालोचने, आव० ४ अ० ।

अणुचिता-अनुचिन्ता-स्त्री० । अनुचिन्तनमनुचिन्ता, मनसै-
वाविस्मरणनिमित्ते सूत्रानुस्मरणे, आव० ४ अ० ।

अणुचिऊण-अनुच्युत्वा-अध्य० । पश्चाच्छ्रुत्येत्यर्थे, “ अणु-
चिऊणहागओ तिरियपक्खीसु ” महा० ६ अ० ।

अणुचिण्वं-अनुचीर्णवत्-त्रि० । अनुष्ठितवति, आचा० १ ध्रु०
८ अ० ६ उ० ।

अणुचिय-अनुचित-त्रि० । अज्ञावितशैके, वृ० १ उ० । अयो-
धे, षो० ७ चि० ।

अणुचीइ-अनुचिन्त्य-अध्य० । औत्पत्तिक्यादिजेदभिज्ञया बुद्ध्या
पर्यालोच्येत्यर्थे, आव० ४ अ० । जी० । सूत्र० । “ अणुचीइ
भासय सयाणमज्जे लइइ पसंसणं ” अनुविचिन्त्य पर्यालोच्य
भावमाणः सतां साधूनां मध्ये लभते प्रशंसनम् । दश० ७
अ० । सूत्र० ।

अणुचीइभासि (ण)-अनुविचिन्त्यभाषिन-त्रि० । अनुवि-
चिन्त्य पर्यालोच्य भाषते इत्येवं शीलोऽनुविचिन्त्यभाषी । ध्य०
१ उ० । आलोचितवक्तुरि, दश० ६ अ० ।

अणुचरिय-अनुचरित-त्रि० । अशब्दिते, महा० १ चू० ।

अणुचर्य-अध्य० । निन्दत्वाऽनुचारयितुमयोग्ये, “ अभिभाहि-
यमिच्छदिदी अणुचरियणामधेजे सुज्जसिवे ” महा० १ चू० ।

अणुचसइ-अनुचशब्द पुं० । अनुचस्वरे, “ तं पुण अणुचसइ
वोच्छिअमियं पभासेइ ” न विद्यते उच्चः शब्दः स्वरो यस्य तद-
नुचशब्दः, तद्व्यवच्छिन्नं शब्दं विविक्तमभिज्ञिताङ्गरमित्यर्थः;
तस्मिन् । ध्य० १ उ० ।

अणुचाकुइय-अनुचाकुचिक पुं० । उच्चा हस्तादि यावत् येन
पिपीलिकादेर्वधो न स्यात् सर्पादेर्वा वंशो न स्यात्; अकु-
चाकुचपरिस्पन्द इति वचनात् । परिस्पन्दरहिता निक्षेलेति
यावत्; ततः कर्मधारये उच्चा कुचा शब्दा कम्बादिमयी सा

नो विद्यते यस्य स अनुचाकुचिकः । नीचसपरिस्पन्दशब्दाके,
कल्प० ।

अणुजाइ (ण)-अनुयायिन् पुं० । सेवके, को० ।

अणुजाण-अनुयान-न० । रथयात्रायाम्, वृ० १ उ० ।

तद्विविधध्वम्-

नमिऊण वद्धमाणं, सम्मं संखेवओ पक्खामि ।

जिणजचाएँ विहाणं, सिक्खिफलं सुत्तणीतीए ॥ १ ॥

नत्वा प्रणम्य, वर्धमानं महावीरं, सम्यग्भावतः, संक्षेपतः स-
मासनं, प्रवक्ष्यामि भणिष्यामि, जिनयात्राया अहं दुःखस्य वि-
धानं विधिं, सिद्धिफलं मोक्षप्रयोजनं, सूत्रनीत्या आगमन्याये-
नन्ति गार्थार्थः ॥१॥

जिनयात्राविधिं प्रवक्ष्यामीत्युक्तम्, अथ तत्प्रस्तावनायैवाह-

दंसणमिह मोक्खंगं, परमं एयस्स अट्ठहाऽऽपारे ।

णिस्संकादा जणितो, पजावणंतो जिणिदेहिं ॥ २ ॥

दर्शनं सम्यक्त्वम्, इह प्रवचने, मोक्षाङ्गं सिद्धिकारणं, परमं प्र-
धानम्, आदिकारणत्वात्, तस्यानन्तरकारणतया तु परमं चा-
रित्रमेव, ‘ सारो चरणस्स निव्वाणमिति ’ वचनादिति । एतस्य
दर्शनस्य, पुनरष्टधाऽष्टाभिः प्रकारैः, आचारो व्यवहारो यः स-
म्यग्दर्शनिनामाचारः स दर्शनस्याचार उच्यते, गुणगुणिनोरभेदा-
त् । तमेवाह-शङ्का संशयः, तदभासो निःशङ्को निःशङ्कित्वं, त-
दादियस्य स निःशङ्कादिः, जणितोऽभिहितः, प्रभावान्तो जिन-
शासनोद्भावनाऽवसानः, जिनेन्द्रैस्तीर्थकरैः । तथाहि-“ निस्सं-
कियनिक्कंसिय, निव्वितिगिच्छा अमुददिट्ठी य । उववूहथिरी-
करणे वच्छप्पभावणा अट्ठा ” इति गार्थार्थः ॥२॥

ततः किम् ?, अत आह--

पवरा पभावणा इह, असेसभावमि तीएँ सव्जावा ।

जिणजत्ता य तयंगं, जं पवरं ता पयामोऽयं ॥ ३ ॥

प्रवरा प्रधाना, प्रजावना जिनशासनोद्भावना, इहाष्टप्रकारे स-
म्यग्दर्शनाचारे । कुत एवमित्याह- अशेषाणां समस्तानां निः-
शङ्कितादिसम्यग्दर्शनाचाराणां भावः सत्ता अशेषभावस्तस्मिन्
सति, तस्याः प्रभावनायाः, सद्भावत् संभवाभिःशङ्कितादि-
गुणयुक्त एव हि प्रजावको जवतीति । ततोऽपि किमित्याह-
जिनयात्रा च जिनोद्देशमहः, पुनस्तदङ्गं जिनप्रवचनप्रजावना-
कारणं, यद्यस्माद्धेतोः, प्रवरं प्रधानं, तत्तस्माद्धेतोः, प्रयासः प्रय-
त्नोऽयमेव वक्ष्यमाणस्वरूपो जिनयात्राविषय इति गार्थार्थः । ३।

अथ जिनयात्रेति कोऽर्थ इत्यस्यां जिज्ञासायामाह-

जत्ता महुसओ खलु, उडिस्स जिणे स कीरई जो उ ।

सो जिणजत्ता जणई, तिप विहाणं तु दाणाइ ॥ ४ ॥

यात्रा केत्याह-महोत्सवः खलु महामह एव, नतु देशान्तरगम-
नम् । ततः किमत आह-उडिइयाश्रित्य जिनामर्हतः स इति म-
होत्सवः ‘ जिणे उ ’ इत्यत्र तु पाठान्तरे जिनांस्तु जिनानेवेति व्या-
ख्येयम्, क्रियते विधीयते । यस्तु य पथ स इत्यसावेव महोत्सवो
जिनयात्रेति भण्यते अभिधीयते, तस्य, जिनयात्राया विधानं
तु कल्पः पुनर्दानादिविश्राणनप्रवृत्तिः । आदिशब्दात्तपःप्रवृत्तिमह
इति गार्थार्थः ॥४॥

पतदेवाह-

दाणं तवोवहाणं, सरीरसकारमो जहासत्ति ।

उचितं च गीतवाइय, युतियोत्तापेच्छणादीय ॥ ९ ॥

दानं वितरणं, तथा तपउपधानं तपःकर्म, तथा शरीरसत्कारो देहदूषण, मशब्दः प्राकृतशैलीप्रभवः, यथाशक्ति सामर्थ्यानि-
तिक्रमेण, इयं च क्रियाविशेषणम्, प्रत्येकं दानादिषु संबध्यते । उ-
चितं योग्यम् । चशब्दः समुच्चये । गीतं च गेयं, वादितं च
पटदादिनादितं, गीतवादितम् । अनुस्वारलोपश्चात् छन्दः,
प्राकृतत्वात् । तथा स्तुतिस्तोत्राणि एकानेकश्लोककृपाणि, प्रेक्ष-
णादि च प्रेक्षणकप्रवृत्ति च । आदिशब्दात्काव्यकथारचनप्र-
णादिपरिग्रहो जिनयात्राविधानं च भवतीति प्रक्रमः; इति द्वारणा-
थासंक्षेपार्थः ॥ ५ ॥ पञ्चा० ए विव० । (यात्राविषयं दानद्वारम्
'अणुकपा' शब्देऽत्रैव भागे ३६० पृष्ठे उक्तम्) ।

अथ तपोद्वारमाह-

एकासणाइ णियमा, तवोवहाणं पि एत्थ कायच्च ।

तत्तो जावविमुच्छी, णियमा विहिसेवणा चेव ॥ ७ ॥

एकाशनादि एकभक्तप्रवृत्ति, आदिशब्दाच्चतुर्थादिपरिग्रहः, नि-
यमादवश्यतया, उपधीयते अनेनेत्युपधानं चरित्रीपदम्भनदे-
तुः, तप एवोपधानं तपउपधानं, तदपि न केवलं दानमेव । अत्र
जिनयात्रायां कर्त्तव्यं विधेयं भवति । कस्माद्विदं कर्त्तव्यमित्या-
ह-ततस्तपउपधानाद् भावविशुद्धिरध्यवसायनैर्मर्त्यं नियमा-
दवश्यतया जवति, भावविशुद्धिरेव धर्माधिनामुपादेयति, तथा
विधिसेवना जिनयात्रा नीत्यनुपादना चैवेति समुच्चयार्थः । इति
गाथार्थः ॥ ७ ॥ उक्तं तपोद्वारम् ।

अथ शरीरसत्कारद्वारमाह-

बत्थविलेवणमग्गा-दिण्हिं विविहो सरीरसकारो ।

कायच्चो जहासत्ति, पवरो देविदणाएण ॥ ८ ॥

बत्थविलेपनमाह्यादिजिह्वासोऽनुलेपनपुण्यप्रवृत्तिजिरादिशब्दा-
दलङ्कारपरिग्रहः । विविधो बहुविधः, शरीरसत्कारो देहदूषण,
कर्त्तव्यो विधेयो, यथाशक्ति शक्यततिक्रमेण, प्रवरः सर्वोत्तमः
कथम् ? देवेन्द्रज्ञातेन सुरराजोदादरणेन, यथाहि-जगवतामर्ह-
तां जन्ममहादिषु सुरेन्द्रः सर्वविज्ञाया सर्वादरेण च शरीरस-
त्कारं विधत्ते, तद्वन्मैरप्यसौ विधेय इति गाथार्थः ॥ ८ ॥
उक्तः शरीरसत्कारः ।

अयोचितं गीत्याद्याह-

उचियमिह गीयवाइय-मुचियाण वयाइपामिहि जंरम्प ।

जिण्णुणविमयं सच्छ-म्मवुद्धिजणं अणुवहासं ॥ ९ ॥

उचितं योग्यमिह जिनयात्रायां, गीतवादिनं गेयवाद्यम् । किं-
विधमित्याह-उचितानां योग्यानां स्वचूमिकापेक्षया वय आदिकैः
कालकृतावस्थाप्रवृत्तिभिर्वयवैक्यरूपसौजायैर्दायैर्ध्याना-
दिभिर्जिह्वैर्यज्ज्यं रमणीयं जिण्णुणविषयं वीतरागत्वादितोय-
करगुणगोचरं न राजादिगुणविषयं, तदपि सत्कर्मवृत्तिजनकं
सुन्दरधर्ममन्युत्पादकं, तदप्यनुपहासमविधमानोपहासमनुप-
हासमिति गाथार्थः ॥ ९ ॥

स्तुतिस्तोत्रद्वाराभिधानायाह-

धुइयोत्ता पुण ओचिय, गंजीरपयत्थविरइया जे उ ।

संवेगवुद्धिजणमा, समा य पाएण सव्वेसिं ॥ १० ॥

स्तुतिस्तोत्राणि प्रतीतानि, पुनः शब्दो विशेषद्योतनाथः । उचि-

तानि योग्यानि । किंविधानीत्याह-गम्भीरैरनुच्छत्वात्सुद्धमनुच्छि-
गम्यैः पदार्थैः शुब्धानिधेयैर्विरचितानि विहितानि गम्भीरपदा-
र्थविरचितानि, यानि तु यान्येव तान्यपि संवेगवृत्तिजनकानि
मोक्षाभिलाषातिशयकारीणि, समानि च तुल्यानि च अविष-
माणि वा सुबोधनीत्याह-प्रायेण बाहुल्येन सर्वेषां स्तोत्राणा-
मतुल्यादिस्तोत्रादिपाठे हि कोलाहल एवेति न पुनस्तच्छोत्राणां
भावोत्कर्ष इति गाथार्थः ॥ १० ॥ उक्तं स्तुत्यादिद्वारम् ।

अथ प्रेक्षणकादिद्वारमाह-

पेच्छणगावि एमादी, धम्मियणामयजुआइं इह उचिया ।

पत्थावो पुण रोओ, इमेसिमारंभमादीओ ॥ ११ ॥

प्रेक्षणकान्यपि प्रेक्षाविधयः । अपिशब्दः स्तुत्याद्यपेक्षया समु-
च्चये । किं स्वरूपाणि; 'नमा' इति नटः शैलूषः तत्प्रवर्तितं यत्प्रे-
क्षणकं तत्र तद्वच्यते-नटप्रेक्षणकमित्यर्थः; तदादि येषां प्रेक्ष-
णकानां तानि नटादीनि । आदिशब्दाच्चवितरपरिग्रहः । तानि
वेह किंविधमनुचितानीत्याह-धार्मिकनाटकयुतानि जिनज-
न्माद्युद्यमभरतानिष्कमणादिधर्मसंघटनाटकोपेतानि, इह जिन-
यात्रायामुचितानि योग्यानि, भव्यश्रोतृणां संवेगोत्पादकत्वात् ।
प्रस्तावोऽवसरः । पुनः शब्दो विशेषणार्थः । हेयो ज्ञातव्यः, एषां
प्रेक्षणकानामारम्भादिर्यात्रारम्भादिरादिशब्दाद्याध्याम्यादिरि-
ति गाथार्थः ॥ ११ ॥ प्रेक्षणकानामारम्भादिप्रस्ताव उक्तः ।

अथ दानस्य कः प्रस्ताव इत्याशङ्क्यामाह-

आरंजे चिय दाणं, दीणादीणमणुट्टिजणणत्थं ।

रणाऽमाघायकारण-मण्हं गुरुणा स सत्तीए ॥ १२ ॥

(आरंजे चिय) यात्रारम्भकाल एव, दानं वितरणं विधेयं
भवति । किमर्थमित्याह-दीनादीनां रक्षप्रवृत्तीनां मनस्तुष्टिः
दिनानाथचित्तोपविधानाय तथा राज्ञा नृपेण मा लक्ष्मीः । सा
च द्वेधा-धनलक्ष्मीः प्राणलक्ष्मीश्च; अतस्तस्या घातो हननं तस्या-
ज्ञानोऽमाघातोऽमारिरुद्ध्यापहारश्चेत्यर्थः । तस्य करणं वि-
धानममाघातकरणमनघं निर्दोषं बध्नवृत्तभोजनवृत्तिमात्रसंपा-
दनेन, अन्यथा तदुच्छेदापत्तेर्गुरुणा प्रावचनिकेन स्वशक्त्या
स्वसामर्थ्येनेति गाथार्थः ॥ १२ ॥

प्रस्तुतविधिसमर्थनायागमविधिमाह-

विसयपवेसे रणो, उ दंसणमोग्गाहादिकहुणा य ।

अणुजाणावणविहिणा, तेणाणुणायसंवासो ॥ १३ ॥

विषयप्रवेशे मण्डलप्रवेशेन, राज्ञो नृपतेः, तुशब्दः समुच्चयार्थः ।
तेन तद्भावे तन्मान्ययुवराजमहामात्यादेशे वक्ष्यते मीलकः
कार्यः, दर्शने च सति 'किमागमनकारणम् ?' इति च तेन पृष्ठे
अवग्रहस्य 'देविदरायगहवइ-सागरसाहम्मिओ गगो चेव'
इत्येवंविधस्य, आदिशब्दाद्वाजराजितास्तपस्थिनो भवन्तीत्यादि-
श्च । यदाह-"कृद्रोकाकुले लोके, धर्मं कुरुः कथं हि ते ? ज्ञान-
दान्ताऽरिहन्तारस्तांश्चेद्राजा न रक्षतीति" कथना प्रकृणा अथ-
ग्रहादिकथना, चशब्दः समुच्चये, कार्येति शेषः । ततश्चा-
नुज्ञापनं मुक्तजनं कार्यम्, अवग्रहस्य विधिनाऽऽगमनीत्या, ततस्तेन
राज्ञा राजसंमतेन वा अनुज्ञाते मुक्तहितेऽवग्रहे संवासो निवा-
सः तद्देशे विधेय इति गाथार्थः ॥ १३ ॥

कस्मादेवं विधीयते इत्याह-

एमा पवणणीती, पवसंताण.णिज्जरा विउला ।

इहोयम्मि वि दोसा, ण होति णियमा गुणा होति ॥ १४ ॥

एषाऽनन्तरोक्ता प्रवचननीतिरागमन्यायो वर्तते । अध्यायना को गुण इत्याह-एवमनन्तरोक्तनीत्या वसतां तद्देशे निवसतां निर्जरा कर्मण्यः, विपुला बह्वी, अदत्तादानव्रतस्य निरतिवार-स्यानुपादानादाश्चाराधनाच्च । नचैतावदेवात्र फलमित्याह-इह लोकेऽप्यत्रापि जन्मनि, आस्तां परलोके, दोषाः प्रत्यनीककृतो-पद्रवज्ञाणाः, न प्रवन्ति न जायन्ते । नियमादवश्यभावेन गुणाः पुना राजपरिग्रहालोके मान्यतादयो, भवन्ति जायन्ते । यदाह-“गन्तव्यं राजकुले, द्रष्टव्या राजपूजिता लोकाः । यद्यपि न प्रवन्त्यर्थाः, नवन्त्यनर्थप्रतीक्षाताः” ॥ १ ॥ इति गाथार्थः ॥ १४ ॥

ये गुणा भवन्ति तानेवाह-

दिद्वो पवयणगुरुणा राया अणुसासिओ य विहिणा उ ।

तं नत्थिजं ण वियरइ, कित्थियमिह आमघाओ चि ॥ १५ ॥

दृष्टोऽवलोकितः, प्रवचनगुरुणा प्रधानाचार्येण, राजा नृपतिः, अनुशासितोऽनुशिष्यश्च, विधिना तु प्रवचननीत्यैव तत्प्रकृत्यनुवर्तना-दिलक्षणया । यदाह-“बाह्यादिभावमेवं, सम्यग्विज्ञाय देहिनां गुरु-णा । सद्धर्मदेशनाऽपि हि, कर्त्तव्या तदनुसारेण” ॥ १ ॥ एवं चासौ प्रमुदितमना तद्वस्तु नास्ति न विद्यते यन्न वितरति न ददाति, सर्वमेव ददातीत्यर्थः । कियत् किंपरिमाणम् ? अल्पमिति कृत्वा ददात्येवेत्यर्थः । इह यात्राऽवसरे अमाघातः प्राणिघातनिवारण-म्, इतिशब्द उपप्रदर्शनार्थः । इति गाथार्थः ॥ १५ ॥

अनुशासित इत्युक्तमतस्तदनुशासनविधिं प्रस्तावयन्नाह-

एत्थमणुसासणविही, जणिओ सामएणगुणपसंसाए ।

गंभीराहरणेहिं, उत्तीहिं य जावसाराहिं ॥ १६ ॥

अत्र राजविषये, अनुशासनविधिरनुशास्तिविधानं, भणित वक्तुः, सुरितिः । कथम् ? सामान्यगुणप्रशंसया लोके लोकोत्तरा-विरुद्धविनयदाक्रियसौजन्यादिगुणस्तुत्या, तथा गम्भीरोदा-हरणैरनुकूलज्ञातैः, महापुरुषगतैर्लोकभिश्च जणितिजिश्च, भाव-साराभिर्भावगर्भाभिर्ननु तद्विकलाभिरिति गाथार्थः ॥ १६ ॥

अनुशासनविधिमेवाह-

सामएणे मणुजत्ते, धम्माओ णरीसरत्तणं ऐयं ।

इय मुणिऊणं सुंदरं, जत्ता एयम्मि कायव्वो ॥ १७ ॥

सामान्ये बहूनां प्राणिनां साधारणे मनुजत्वे नरत्वे धर्माद् कुशलकर्मणो नरेश्वरत्वं नृपत्वं भवतीति ज्ञेयं ज्ञातव्यम् । इति एतद् ज्ञात्वाऽवगम्य, सुन्दरं नरप्रधानं यत्न उद्यमाऽत्र धर्मे कर्त्तव्यो विधेयो भवतीति गाथार्थः ॥ १७ ॥

इहीण मूलमेसो, सव्वासिं जणमणोहराणं ति ।

एसो य जाणवत्तं, ऐओ संसारजलहिम्मि ॥ १८ ॥

श्रद्धीनां संपदां मूलमिव मूलं कारणम्, एष धर्मः । सर्वासां नरारमसंनन्दिनीनां जनमनोहरणां लोकचेतोहारिणिनाम् । इति शब्दो लोकप्रसिद्धस्य संपदां जनमनोहरत्वस्योपदर्शनार्थः । अनेन च सांसारिकफलसाधुत्वमस्योपदर्शितम् । अथ निर्वाण-फलसाधकत्वमस्याह-एष चायमेव यानपात्रं बोधिस्थ इव ज्ञे-यो ज्ञातव्यः, संसारजलधौ जघोदधौ तरीतव्य इति गाथार्थः ।

कथं पुनरेष भवतीत्याह-

जायइ य सुहो एसो, उच्चियत्थापायणेण सव्वस्स ।

जत्ताए वीयरगा-ए विसयसारत्तओ पवरो ॥ १९ ॥

जायते संपद्यते, चशब्दः पुनरर्थः, शुनः कुशलानुबन्धः, शुभ-

निमित्तत्वादेश धर्मः, उचितार्थापादनेनानुरूपवस्तुसंपादनेन, स-र्वस्य समस्तजनस्य । इहैव विशेषमाह-‘जत्ताए’ इत्यादि । का-का चेदमवधेयम्-यात्रयोत्सवेन, पुनर्यात्रायां वा उचितार्थापाद-नेनेति प्रकृतम् । केवाम ? वीतरागाणां जिनानां, विषयसारत्वतः प्रधानगोचरत्वात् । वीतरागा एव हि निखिलवृत्तजनानतिशा-यिगुणत्वेन यात्रागोचरोऽनुपवरितो प्रवर्तते प्रवरः प्रधानतरः शेषजनोचितार्थसंपादनोद्भवधर्मापेक्षया एव जायत इति प्रकृ-तमिति गाथार्थः ॥ १९ ॥

अधिकतराजानुशासनविधौ यो जावस्ते प्रकटयन्नाह-

एतीएँ सव्वसत्ता, सुहिया खु अहिंसि तम्मि कालम्मि ।

एहिं पि आमघाए-ए कुणसु तं चेव एतेसिं ॥ २० ॥

एतथा वीतरागायात्रया एतस्या वा, सर्वसत्त्वाः समस्तदेहिनः, सुखिता एवानन्दवन्त एव, ‘खु’ शब्दोऽवधारणार्थः । (अहि-सि सि) अनुवृत्तः, तस्मिन् काले तदा यदा, जिनानां जम्माद्य-जवत् । ततश्च दानांमप्यधुनाऽपि, यथाऽतीतकाल इत्यपिशब्दार्थः । [आमघाएणं ति] प्राकृतत्वादमाघातेन, अमारिप्रदानेन, कुरुष्व विधेदि, त्वं महाराज ! देव ! सुखितत्वमेव । एतेषां सर्वसत्त्वाना-नामिति गाथार्थः ॥ २० ॥

अथाचार्यो न भवेत्तत्र तदा को विधिरित्याह-

तम्मि असंते रायां, दडुव्वा सावगेहिं वि कपेण ।

कारेयव्वो य तहा, दाणेण वि आमघाओ चि ॥ २१ ॥

तस्मिन् प्रवचनगुरावसत्यविद्यमाने, उपलक्षणत्वाद्वाजदर्शना-द्यसमर्थे वा, राजा नरपतिर्द्रष्टव्यो दर्शनीयः, श्रावकैरपि श्रमणोपासकैरपि, न तु न द्रष्टव्य इत्येतदर्थसंसूचनायाऽपि-शब्दः । क्रमेण नीत्या तद्वाजकुलप्रसिद्धया, कारयितव्यो विधा-पयितव्यो राज्ञा । चशब्दः समुच्चये । तथेति वाक्योपक्रम-आर्थः । तथा कारयितव्यश्चेत्येवं चास्य प्रयोगः इति नेच्छति चेद्वाजा तं कारयितुं तदा दानेनापि द्रव्यवितरणेनोऽपि न केवलं वचनेनेत्यपिशब्दार्थः । (आमघाओ चि) अमाघातः प्राणिनाम-मारिः, इतिशब्दः समाप्यर्थ इति गाथार्थः ॥ २१ ॥

किं चान्यत्-

तेसिं पि घायमाणं, दायव्वं सामपुव्वगं दाणं ।

तत्तियदिणाण उच्चियं, कायव्वा देसणा य सुहा ॥ २२ ॥

तेषामपि न केवलममाघात एव कारयितव्य इत्यपिशब्दार्थः । घातकानां प्राणिवधोपजीविनां मत्स्यवध्नादीनां, दातव्यं देयं, सामपूर्वकं प्रेमोत्पादकवचनपुरस्सरं, दानमन्नादिधितरणं, ताव-हिनानां यात्रापरिणामदिवसानामुच्चितं योग्यम्; कर्त्तव्या विधेया, देशना च धर्मदेशना च शुभाऽनवस्था । यथा-भवतामप्येवं धर्मा-वात्तिर्भविष्यतीत्यादिरूपा, इत्यनेन च परोपतापपरिहारो धर्मा-र्थिनां श्रेयानित्युक्तमिति गाथार्थः ॥ २२ ॥

एवं क्रियमाणे को गुण इत्याह-

तित्थस्स वसवाओ, एवं लोमम्मि बोधिलाजो य ।

केसिं वि होइ परमो, अम्मोसिं वीयलाजो चि ॥ २३ ॥

तीर्थस्य जिनप्रवचनस्य, वर्णवादः श्लाघा, एवममुना प्रकारेण दानपूर्वकाऽमाघातकारणलक्षणेन, लोके जने, भवति । ततश्च किमित्याह-बोधिलाजः सम्यग्दर्शनप्रप्तिः, चशब्दः पुनरर्थो भिन्नकर्मश्च । केषांचित्तुष्टुकर्मणां प्राणिनां, जवति जायते, परमः प्रधानोऽङ्गपेण मोक्षसाधकत्वादन्येषां पुनरपरेषां, पुनर्बोजलाजः सम्यग्दर्शनबीजस्य जिनशासनपद्मपातरूपशुभाप्यवसायलक्ष-

णस्य प्राप्तिः । इतिशब्दः समाप्तौ । इति गाथार्थः ॥ २३ ॥

कथं तीर्थवर्णवाद एव बोधिबीजं जवत्यत आह-

जच्चिय गुणपमिवत्ती, सञ्जाणुमयम्मि होइ पमिसुद्धा ।

सा वि य जायति बोही-ए तेण णाएण चौराणं ॥ २४ ॥

चियशब्द एवकारार्थः, स चापिशब्दार्थः । ततश्च यापिकाचि-
द्वत्पाऽपीत्यर्थः । गुणप्रतिपत्तिगुणाच्युपगतिः, सर्वहमते जिन-
ज्ञासनविषये, भवति जायते, परिशुद्धा भावगर्भा, साऽपि गुण-
प्रतिपत्तिः, जायते संपद्यते, बीजहेतुबोधये, सम्यग्दर्शनप्रतिप-
त्तः, तेन ज्ञातेन, चौरोदाहरणेन तच्च प्रागुक्तमिति गाथार्थः ॥ २४ ॥

यदि श्रावका अपि राजदर्शनासमर्थस्तदा को विधिरित्याह-

इय सामत्थाभावे, दोहि वि वग्गेहिं पुच्चपुरिसाणं ।

इयसामत्थजुआणं, बहुमाणो होति कायच्चो ॥ २५ ॥

इत्युक्तरूपे राजदर्शनेन्द्रारिणामाघातकारणे यत्सामर्थ्यं कलं
तस्य योऽज्ञावः स तथा तस्मिन्, ह्यन्यामपि, आस्तामेकेन,
वर्गाच्यां समुदायाच्यां, प्रवचनगुरुश्रावकलक्षणभ्यां पूर्वपुरुषा-
णामतीतमानवानाम्, इति सामर्थ्ययुतानामाघातकारणव्यु-
त्तानां बहुमानः प्रीतिविशेषो, भवति वर्त्तते, कर्त्तव्यो विधेय इति
गाथार्थः ॥ २५ ॥

बहुमानमेव स्वरूपत आह-

ते धणा सप्पुरिसा, जे एयं एवमेव णीसेसं ।

पुत्तिं करिंसु किच्चं, जिणजत्ताए विहाणेणं ॥ २६ ॥

ते पूर्वपुरुषाः, धन्याः श्लाघ्याः, सत्पुरुषा महापुरुषाः, वर्त्तन्ते ये,
यतदन्तरोक्तकृत्यमिति योगः । एवमेवोक्तन्यायेनैव, निःशेषं सर्वं,
पूर्वकाले (करिंसु त्ति) अर्कध्वः, कृत्यं कर्त्तव्यं, दानपूर्वमाघात-
वृत्तणं, जिनयात्रायां जिनोत्सवे, विधानेन विधिनेति गाथार्थः ॥ २६ ॥

अम्हेउ तह अथप्पा, धम्मा उण एतिएण जं तेसिं ।

बहु मप्पामो चरियं, सुहावहं धम्मपुरिसाणं ॥ २७ ॥

वयं तु वयं पुनस्तथा तेन प्रकारेण जिनयात्रादिसमयविधान-
संपादनसामर्थ्याभाववृत्तयेनाऽधन्या अश्लाघ्याः, धन्याः पुनः
श्लाघ्याः, पुनरित्यत एतावता, यत्तेषां पूर्वपुरुषाणां, बहु मन्यामेव
पक्षपातविशयोक्तुमः, चरिते चेति सुखावहं सुखकारणं शुभाव-
हं वा, धर्मपुरुषाणां धर्मप्रधाननराणाम् । वीरपुरुषाणामिति च
पाठान्तरमिति गाथार्थः ॥ २७ ॥

एतद्वचबहुमानस्य फलमाह-

इय बहुमाण तेसिं, गुणाणमणुमोयणा णिआगेण ।

तत्तो तत्तुहं वि य, होइ फलं आसयविसेसा ॥ २८ ॥

इत्यादिबहुमानादनन्तरोक्तपक्षपाताकेतोस्तेषां पूर्वपुरुषाणां
सत्त्वानां गुणानां धर्मचरणादीनामनुमोदनाऽनुमतिरित्येवोक्तं नाच-
रयंतया भवति (तत्तो त्ति) ततश्च गुणानुमोदनातः, तत्तुल्यमेव
पूर्वपुरुषाणुष्ठानफलसममेव जवति । जायते । फलं कर्मक्यादिको
गुणः । यदाह-"अपदिमयारंते, अणुमोयंतो य सम्माइं लहइ ।
रहकारदाणअणुमो यगो मिंगो जह य ववदेवो" ॥ २९ ॥ अथ कथं
फलानुष्ठानवतां सकलानुष्ठानवद्विस्तृत्यं फलं भवतीत्याह-
आशयविशेषादध्यवसायजेदात् । अध्यवसाय एव हि परं का-
रणं शुभाशुभकर्मवन्धादि प्रति । यदाह-"परमरहस्समिसीणं,
सम्मतगणिपिमगरियेसाराणं । परिणामियं पमाणं, निच्चयम-
वसेवमाणं" ॥ ३० ॥ इति गाथार्थः ॥ २८ ॥

'आरंभेयिय दाणं' इत्यादि बन्धुकं तदुपसंहरन्नाह-

कयमेत्य पसंगेणं, तवोवहाणादिया वि णियसमए ।

अणुसुवं कायच्चा, जिणण कट्ठाणदियेसुं ॥ २९ ॥

कृतमहमत्र दानामाघातप्रसङ्गेन प्रसक्त्या तप उपधानादिका
अपि तपःकर्मशरीरसत्कारप्रभृतिका अपि ज्ञावान केवलं दान-
मित्यपिशब्दार्थः । निजसमये स्वकीयावसरे रुदिगभ्ये अनुरूपम्
औचित्येन कर्त्तव्या विधेया । कदेत्याह-जिनानामर्हतां कल्याण-
दिवसेषु पञ्चमहाकल्याणीप्रतिबद्धदिनेष्विति गाथार्थः ॥ २९ ॥

कल्याणान्येव स्वरूपतः फलतश्चाह-

पंचं महाकट्ठाणा, सव्वेसिं जिणण होंति णियमेण ।

जुवणच्छेरयजूया, कट्ठाणफला य जीवाणं ॥ ३० ॥

गन्ते जम्मे य तहा, णिक्खमणे चेव णाणणिच्चाणे ।

जुवणगुरूण जिणणं, कट्ठाणा होंति णायच्चा ॥ ३१ ॥

पञ्चेति पञ्चव महाकल्याणानि परमश्रेयांसि सर्वेषां सकलका-
निखिलनरलोकभाविनां जिनानामर्हतां भवन्ति नियमेनावश्यं भा-
वेन, तथावस्तुस्वभावत्वात् । भुवनाश्रयभूतानि निखिलजुवना-
हुतभूतानि, त्रिभुवनजनानन्दहेतुत्वात् । तथा कल्याणफलानि च
निःश्रेयससाधनानि । चः समुच्चये । जीवानां प्राणिनामिति । गर्भे
गर्भाधाने, जन्मन्युत्पत्तौ । चशब्दः समुच्चये । तथेति वाक्योप-
क्षेपे । निष्क्रमणे अगारवासाभिर्गमे, चैवेति समुच्चयावधारणा-
र्थवित्युत्तरञ्च संजस्येते । ज्ञाननिर्वाणे समाहारवृत्तत्वात् केवल-
ज्ञाननिर्धृत्योरेव च । केषां गर्भादिध्विरयाह-जुवनगुरूणां जगज्ज्ये-
ष्ठानां जिनानामर्हताम् । किमित्याह-कल्याणानि श्वःश्रेयसानि,
जवन्ति वर्त्तन्ते, ज्ञातव्यानि ज्ञेयानीति याथाव्यर्थः ॥ ३०-३१ ॥

ततश्च-

तेसु य दिणेषु धणा, देविंदाई करिंति जत्तिणया ।

जिणजत्तादि विहाणा, कट्ठाणं अणणो चेव ॥ ३२ ॥

(तेसु यत्ति) तेषु च दिनेषु दिवसेषु, येषु गर्भादयो बन्धुध-
न्या धर्मधनं धन्धारः, पुण्यभाज इत्यर्थः । देवेन्द्रादयः सुरेन्द्र-
प्रभृतयः, कुर्वन्ति विदधात, भक्तिनता बहुमाननम्राः । किमित्या-
ह-जिनयात्राऽदि-ग्रहकुत्सवपूजास्त्राप्रभृतिम् । कुत इत्याह-
विधानाद्विधिना । अथवा जिनयात्रादिविधानानि । किंनूनं जिन-
यात्रादीत्याह-कल्याणं श्वःश्रेयसम् । कस्येत्याह-आत्मनः स्वस्य,
चैवशब्दस्य समुच्चयार्थत्वेन परेषां वेति गाथार्थः ॥ ३२ ॥

यत एवम्-

इय ते दिणा पसत्था, ता सेसेहिं पि तेसु कायच्चं ।

जिणजत्तादि सहरिसं, ते य इमे वक्कमाणस्स ॥ ३३ ॥

इत्यतो हेतोः पूर्वोक्तजीवानां कल्याणफलत्वादिलक्षणात्ते इति,
येषु जिनगर्भाधानादयो भवन्ति, दिना दिवसाः, दिनशब्दः पुंलि-
ङ्गोऽप्यस्ति । प्रशस्ताः श्रेयांसः । ततः किमित्याह-(ता इति) य-
स्मादेवं तस्मात् शेषैरपि देवेन्द्रादिव्यतिरिक्तैर्भुव्यैरपि, न के-
वलमिन्द्रादिभिरेवेत्यपिशब्दार्थः । तेषु गर्भादिकल्याणदिनेषु,
कर्त्तव्यं विधेयं, जिनयात्रादि चोतरागोत्सवपूजाप्रभृतिर्कं वस्तु,
सहर्षं सप्रमोदं यथाभवति । कानि च तानि दिनानीत्यस्यां
जिज्ञासायां सर्वजिनसंबन्धितानां तेषां च वक्तुमशक्यत्वाद्वर्त्तमान-
तीर्थाधिपतित्वेन प्रत्यास्तन्त्यादेकस्यैव महावीरस्य, तानि वि-
वक्षुराह-(ते यत्ति) तानि पुनर्गर्भादिदिनानि इमानि वक्ष्यमा-

माणाणि वर्तमानस्य महावीरजिनस्य भवन्तीति गाथार्थः ॥ ३३ ॥

तान्येवाह-

आसादमुद्धट्टी, चेत्त तह सुफुत्तेरसी चेव ।

मग्गसिरकिण्हदसमी, वडसाहे सुफुदसमी य ॥ ३४ ॥

कसियकिण्हे चरिमा, गम्भाइदिणा जहकमं एते ।

हत्थुत्तरजोएणं, चउरो तह सातिणा चरमो ॥ ३५ ॥

आषाढशुक्लपक्षी आषाढमासे शुक्लपक्षस्य पक्षी तिथिरित्येकं दिनम् । एवं चैत्रमासे । तथेति समुच्चये । शुक्लत्रयोदश्येवेति द्वितीयम् । चैत्रेत्यवधारणे । तथा मार्गशीर्षकृष्णदशमीति तृतीयम् । वैशाखं शुक्लदशमीति चतुर्थम् । चशब्दः समुच्चयार्थः । कार्तिककृष्णे चरमा पञ्चदशीति पञ्चमम् । एतानि किमित्याह-गर्भादिदिनानि गर्भजन्मनिष्क्रमणज्ञाननिर्वाणदिवसाः, यथाक्रमं क्लृप्तैव, एतान्यनन्तरोक्तानि, एषां च मध्ये हस्तोत्तरयोगेन हस्त उत्तरो यासां हस्तोपलब्धिता वा उत्तरा हस्तोत्तरा उत्तराफाल्गुन्यः ताभिर्योगः संबन्धश्चस्येति हस्तोत्तरायोगः, तेन करणज्ञेन, चत्वार्यष्टानि दिनानि भवन्ति । तथेति समुच्चये । स्वातिना स्वातिनस्तरेण युक्तः । (चरमोत्ति) चरमकल्याणक-दिनमिति, प्रकृतत्वादिति गाथाद्वयार्थः ॥ ३४-३५ ॥

अथ किमिति महावीरस्यैवैतानि दर्शितानीत्यत्राह-

अधिगयतित्थविहाया, भगवं ति णिदंसिया इमे तस्स ।

सेसाण वि एवं वि य, णियणित्थेमु विसेया ॥ ३६ ॥

अधिक्रुततीर्थविधाता वर्तमानप्रवचनकर्ता, भगवान्महावीर इति, हेतोर्निर्दिशतान्युक्तानि, इमानि कल्याणकदिनानि, तस्य वर्तमानजिनस्य, अथ शेषाणां तान्यतिदिशन्नाह-शेषाणामपि, न वर्तमानस्यैव । ऋषभादिनामापि, वर्तमानावसर्पिणीभरतकेषा-पेक्षया एवमेवेह तीर्थे वर्तमानस्यैव, निजनिजतीर्थेषु स्वकी-यप्रवचनावसरेषु, विज्ञेयानि ज्ञातव्यानि, मुख्यवृत्त्या विधेयतयेति । इह च यान्येव गर्जादिदिनानि जम्बूद्वीपजरतानामृषजादिजिनानां तान्येव सर्वभरतानां सर्वैरावतानां च, यान्येव एतेषामस्यामवस-र्पिण्यां तान्येव च व्यत्ययेनोत्सर्पिण्यामपीति गाथार्थः ॥ ३६ ॥

अथ किमेवं कल्याणकेषु जिनयात्रा विधीयत इत्याह-

तित्थगरे बहुमाणो, अञ्जासो तह य जीतकप्पस्स ।

देविंदाद्यणुकिन्ती, गंभीरपरुवणा लोए ॥ ३७ ॥

वण्णो य पवयणस्सा, इय जत्ताए जिखाण णियमेण ।

मग्गाणुसारिभावो, जायइ एत्तो वि य विमुक्को ॥ ३८ ॥

तीर्थकरे जिनविषये, बहुमानः एकपातः तदिदं दिनं यत्र भग-वान् अजनीत्यादि विकल्पितः कृतो भवतीति सर्वत्र गम्य-मिति । यात्रयेत्यनेन योगः । तथेति वाक्योपेक्षार्थोऽत्र द्रष्ट-व्यः । अज्यासोऽज्यसनम् । चशब्दः समुच्चये । जितकल्पस्य पूर्वपुरुषाचरितलक्षणाचारस्येति । तथा देवेन्द्राद्यनुकृतिः दे-वाधिपदेवदानवप्रभृत्याचारानुकरणम् । तथा गम्भीरप्ररूपणा गम्भीरं सामिप्रायमिदं यात्राविधानं न यादृच्छिकमित्यस्य प्ररू-पणा प्रकाशना गम्भीरप्ररूपणा कृता जयतीति, तथा लोके जनमध्ये; वर्णः प्रसिद्धिर्जायत इति योगः । चशब्दः समुच्चये । कस्य ? प्रवचनस्य जिनशासनस्य, तीर्थत्वं प्राकृतत्वादिति । या-त्रया अनन्तरोक्तविधानोत्सवेन, क्रियमाणयेति गम्यम् । केषाम् ? जिनानां वीतरागाणां, नियमेन नियोगेन, (एत्तोऽपि य स्ति) यत

एव कल्याणकयात्रया तीर्थकरबहुमानादिकं कृतं भवत्यत एव हेतोर्मागानुसारिभावो मोक्षपथानुकूलाध्यवसाय आगमानुसारी वा, जायते जयति । असौ किंभूतः ? विशुद्धोऽनवधः । स्वतो विशु-द्धोऽसौ जायते, विशुद्धत्वात्यर्थ इति गाथाद्वयार्थः ॥ ३७-३८ ॥

यद्यसौ जायते ततः किमित्याह-

तत्तो सयलसमीहिय-सिच्छी णियमेण अविकलं जं से ।

कारणमितीएँ भणिओ, जिणेहिँ जियरागदोसेहिँ ॥ ३९ ॥

ततो विशुद्धर्मागानुसारभावान्सकलसमीहितसिद्धिर्निखि-लेप्सितार्थेनिष्पत्तिर्नियमेन नियोगेन, कुतः पुनरेतदित्याह-अ-विकलमथन्ध्यं यद् यस्मात्कारणं हेतुः, अस्याः सकल-समीहितसिद्धेरभिहितोऽभिहितो, जिनैरर्हद्भिः । जिनाश्च नाम-जिनाद्योऽपि भवन्तीत्यत आह-जितरागद्वेषैर्विगतस्तस्य वा-दकारणैरित्यर्थ इति गाथार्थः ॥ ३९ ॥

अथ कथमसौ मार्गानुसाराभावः सकलसमीहितसिद्धेः का-रणं भणित इत्यबोध्यते, शुभचेष्टानिमित्तत्वेन; एतदेव दर्श-यन्नाह-

मग्गाणुसारिणो खलु, तत्तामिणिवेसओ मुत्ता चेव ।

दोइ समत्ता चेडा, असुभा वि य णिरणुधंति ॥ ४० ॥

मार्गानुसारिणो मोक्षपथानुकूलभावस्य जीवस्य, खलुर्वाक्या-लङ्कारे, शुभैव चेष्टेति संबन्धः । कुत एवमित्याह-तत्त्वाभिनिवे-शतो वस्तुस्वरूपनिर्वाणतिशयात्, शुभैव प्रशस्तैव, नेतरा । चैवशब्दोऽवधारणार्थः । भवति जायते, समस्ता निःशेषा, चे-ष्टा क्रियाऽशुभा । किं सर्वथा न भवतीत्यस्यामाशङ्कयामाह-अशुभाऽपि चाप्रशस्ताऽपि च । चेष्टेति वर्त्तते । अपि चेति समुच्चये । भवति केवलं निरनुबन्धा अनुबन्धनरहिता-पुनः पुनरभाविनीत्यर्थः । इतिशब्दः समासवित्ति गाथार्थः ॥ ४० ॥

कुतो निरनुबन्धा सेत्याह--

सो कम्मपारतंता, वट्ठ तीए ण जावओ जम्हा ।

इय जत्ता इय वीयं, एवंभूयस्स जावस्स ॥ ४१ ॥

स मार्गानुसारी जीवः कर्मपारतस्याच्चारित्रमोहनीयक-र्मवशादेव, वर्त्तते प्रवर्त्तते, तस्यामशुभचेष्टायां, न भावतो न पुनर्भावेनान्तःकरणेन तत्त्वाभिनिवेशादेव यस्मात्कारणात्-स्माद् निरनुबन्धेति प्रकृतमिति । कल्याणकयात्राफलनिगम-नायाह-इति यात्राऽनन्तरोक्तकल्याणकजिनास्तस्य इत्युक्त्या-येन शुभचेष्टाहेतुलक्षणेन बीजं कारणम्, एवंभूतस्यानन्तरो-क्तस्य सकलसमीहितसिद्धिकारणस्य, भावस्य मार्गानुसारि-परिणामस्य, पूर्वोक्तस्येति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

उत्सवविशेषस्यान्यस्यापि कल्याणकदिनेष्वेव वि-धेयतां दर्शयन्नाह-

ता रहणिकखमणादि वि, एतेसु दिणे पमुच्च कायव्वं ।

जं एसो वि य विसओ, पहाणमो तीएँ किरियाए ॥ ४२ ॥

तदिति यस्मात्तीर्थकरबहुमानाद्योऽनन्तराभिहितगुणाः क-ल्याणकदिनेषु जिनयात्रायां भवन्ति, तस्माद्व्यस्य जिनवि-म्वाधिष्ठितस्य स्यन्दनस्य, जिनगृहानिष्क्रमणं निर्गमो नगरप-रिभ्रमार्थं रथनिष्क्रमणं तदापि तत्प्रभृतिकर्म, आदिश-

श्वाच्छिविकाचिप्रपटनिकमणादिप्रहः । न केवलं यत्रैत्यपि शब्दार्थः । एतेषु च तान्येव कल्याणकरूपाणि दिवसान् प्रतीत्याश्रित्य, कर्तव्यं विधेयं भवति । कस्मादेवमिन्याह-यथ-स्मात्कारणादेव एव कल्याणदिनलक्षणो विषयो गोचरः प्रधानः शोभनः । मकारस्तु प्राकृतशैलीप्रभवः । तस्या रथनिष्क्रमणादिकायाः क्रियायाः चेष्टायाः, इदं चावधारणमनागमो-क्तादिनव्यवच्छेदार्थमेव द्रष्टव्यम्, आगमोक्तदिनानां त्वगम-प्रामाण्यादेव प्रधानत्वात् । अभिधीयते चागमे-“संवच्छरत्वा-उम्मा-सपसु अछाहियासु य तिहीसु । सन्वायरेण लग्गइ, जि-णवरपूया तवगुणेषु” ॥ १ ॥ तथा प्रतिष्ठानन्तरमष्टाहिकाया इहैव विधेयतयापदिष्टत्वादिति गाथार्थः ॥ ४२ ॥

ननु कल्याणकदिनेष्वेव यात्रायाः कथं प्राधान्यम् ? बहुफलत्वादिति श्रमः, एतदेवाह-

विसयप्पगारिसभावे, किरियामेत्तं पि बहुफलं होई ।

सकिरिया विहु ए तहा, इयरम्मि अवीयरानि व्व ॥ ४३ ॥

विषयस्य क्रियाविशेषगोचरस्य प्रकर्षभाव उत्कृष्टताविषय-प्रकर्षभावः, तत्र, क्रियामात्रमपि अविशेषवत् क्रियाऽपि, आस्तां विशिष्टा, बहुफलं प्रभूतेष्टफलं भवति जायते । एतस्यैव व्यतिरेकमाह-सत्क्रिया विशिष्टचेष्टाऽपि आस्तां क्रियामात्रम् । इश-ब्दोऽलङ्कृतौ । न तथा न तत्प्रकारा, न बहुफला जवति । इतरस्मिन् विषयस्य प्रकर्षभावे, उत्कर्मथं दृष्टान्तेन समर्थयन्नाह-अवीतरागे इव पुरुषमात्रवत् । यथाऽस्य वीतरागे गुणोत्कर्षाभावेन विषयप्रकर्षाभावेन महत्यपि पुजादिका चेष्टा बहुफला न भवति, तथा कल्याणकदिनेष्वेवोऽन्यत्रेति गाथार्थः ॥ ४३ ॥

अथ कल्याणकयात्रामेव पुरस्कुर्वन्नुपदेशमाह-

लक्खणं दुल्लहं ता, माणयत्तं तह य पवयणं जइणं ।

उत्तमणिदंसणेसुं, बहुमाणो होइ कायव्वो ॥ ४४ ॥

लक्खणा प्राप्य, दुर्लभमसुखं (ता इति) यस्मादित्यादिभिः कृता बहुफला च कल्याणकयात्रा तस्मात्कारणान्मनुजत्वं नरत्वम् । तथाचेति समुच्चयार्थः । प्रयत्नं शासनं, जैनं सर्वज्ञरचितं, जिनमतप्राप्तियुक्तस्यैव विशिष्टोपदेशयोग्यता तत्सफलताकरण सामर्थ्यं च भवतीति कृत्वा मनुजत्वमित्याद्युक्तम् । उत्तमनिदर्शनेषु प्रधानसम्पत्तातेष्विन्द्रादिलक्षणेषु । तद्यथा कल्याणकयात्रा विधेया देवप्रभृत्प्रभृतिप्रवर्तितेयं, यत इति बहुमानः पक्कापानो, भवति जायते, कस्त्वयो विधेयो, न तु मोहोपहतसत्त्वनिदर्शनेषु यथा यथाऽमुनाऽमुना वाऽस्मत्पितृपितामहादिनाऽन्येन चेदं विहितमिति विधेयमिति गाथार्थः ॥ ४४ ॥

अधिकृतयात्रागतमेवोपदेशान्तरमाह-

एमा उत्तमजत्ता, उत्तममुयवणिण्णा सइ बुहेहिं ।

सेसा य उत्तमा खलु, उत्तमरिप्पीए कायव्वो ॥ ४५ ॥

एषाऽनन्तरोक्ता कल्याणकयात्रा उत्तमयात्रा प्रधानयात्रा, तद-न्यस्याः कायात्तयाह-उत्तमभुतवर्णिता प्रधानागमाभिहिता या सा, शेषा च कल्याणकव्यतिरिक्ताऽपि, उत्तमा खलु प्रधानैवा-उत्तमभुतवर्णिता तु, लोककुरुकृता तु नेति । अतश्चोत्तमत्वात्सदा पुत्रैर्विद्वद्भिस्तमस्तु प्रधानविजनेन, न यथाकर्षाचक्रकृतव्या विधेयेति गाथार्थः ॥ ४५ ॥

उक्तव्यतिरेके यदापद्यते तदाह-

इयरा वाऽवदुमाणो ऽवसा य इमीए णिजणवुदीए ।

एयं विचितियव्वं, गुणदोसविहावणं परमं ॥ ४६ ॥

इतरथाऽन्यथा उत्तमस्तु तदकरणे । अथवोत्तमयात्राया अक-रणे तत्र यात्राविशेषाजिधायके, उत्तमश्रुते उत्तमनिदर्शनेषु वा बहुमानः प्रीतिस्तद्बहुमानस्तथापतिवैधोऽतद्बहुमानः स भवति । तदुक्तयात्राविशेषस्याकरणात् तथाऽवज्ञा आवधीरणा च कृता भवति । अस्यामुत्तमयात्रायामिति निपुणबुद्ध्या सूक्ष्मधिया । एतदनन्तरोक्तमनर्थद्वयं विचिन्तयितव्यं परिजावनयिम, यतो गु-णदोषविजावनमर्थानर्थाभोचनं सर्वस्यानुष्ठानस्य परमं प्रधानम्, ततः प्रवृत्तिनिवृत्तिभावादिति गाथार्थः ॥ ४६ ॥

उत्तमभुतोक्तयात्राऽवज्ञानेन लोककुर्यात्ताकरणमयुक्तमिति-दर्शयन्नाह-

जेहम्मि विज्जमाणे, उच्चिय अणुजेठपूयणमजुत्तं ।

लोगाहरणं च तहा, पयमे जगवंतवयणम्मि ॥ ४७ ॥

ज्येष्ठे वृत्तरे पुत्राद्यपेक्षया पित्रादौ विद्यमाने सति उचिते निर्दोष-त्वेन पूजायोग्ये, अनुज्येष्ठस्य ब्रह्मोः पुत्रादेः, पूजनं सत्कारोऽयुक्त-मसंगतम्, यथेति शेष इति दृष्टान्तः । दाष्टान्तिकमाह-(लोगा-हरणं च) लोकोदाहरणमपि पित्राद्युद्देशेनामुष्मिन्वा भासादौ अमुना च क्रियते यात्राऽतस्तथैव सा नो विधेयेत्येव लक्षणं, तथा तद्वदयुक्तमेवानुज्येष्ठपूजनवत्, प्रकटे स्पष्टे भगवद्वचने जिनागमे सकलजगज्जनज्येष्ठे सतीति गाथार्थः ॥ ४७ ॥

अयुक्तत्वमेव लोकोदाहरणस्य भावयन्नाह-

लोको गुरुतरुगो खलु, एवं सति जगवतो विइहो ति ।

मिच्छत्तमो य एयं, एसा आसायणा परमा ॥ ४८ ॥

लोक एव सामान्यजन एव, गुरुतरुको गरीयान् । खलुवदधा-रणे, तस्य च दर्शित एव प्रयोगः । एवमुक्तमीत्या, जगवद्वचन-सद्भावेऽपि लोकप्रमाणीकरणलक्षणे वस्तुनि सति, भगवतोऽपि सकलजगज्ज्येष्ठजिनादपि सकाशाद्विष्टोऽभिमतः । इतिः समाप्तौ । ततः किमित्याह-मिथ्यात्वं मिथ्यादृष्टित्वम् । ओकारो निपातः पूर्णार्थः । चशब्दः पुनरर्थकः । एतद्भगवदपेक्षया लोक-स्य गुरुतरुत्वाभिगमनं विपरीतबोधत्वात्, तथा एषा लोकस्य गुरुतरुत्वाभिगमनलक्षणा, आशातना सर्वज्ञावमानना, परमा प्रकृष्टा, अनन्तसंसारावेदत्यर्थः । सर्वज्ञवचनमेव प्रमाणतयाऽङ्गी-कर्त्तव्यम् । लोकस्तु तद्विद्वाननुष्ठानं पवेति गाथार्थः ॥ ४८ ॥

अथ सर्वज्ञमुपदेशमाह-

इय असात्थ वि सम्मं, णाउं गुरुत्ताघवं विसेसेण ।

इठे पयट्टियव्वं, एसा खलु जगवतो आणा ॥ ४९ ॥

इत्येवं कल्याणकयात्रावत्, अन्यत्रापि यात्राव्यतिरिक्ते दानादा-द्यपि, सम्यगविपरीत्येन, ज्ञात्वा विज्ञाय, गुरुत्ताघवं सारैरत्वं, विशेषेण परस्परपेक्षयाऽधिक्येन, इष्टेऽजिमतो वैद्याव्यादौ, प्रव-र्तितव्यं यतितव्यं, यत एषा खलु इयमेवानन्तरोक्तभगवतो जि-नस्याज्ञा आदेश इति गाथार्थः ॥ ४९ ॥

अथोपसंहरन्नाह-

जत्ताविहाणमेयं, एणउणं गुरुमुहाउ धीरेहिं ।

एवं वि य कायव्वं, अविरहियं भक्तिमतेहिं ॥ ५० ॥

यात्राविधानं जिनोत्सवविधिः, एतदनन्तरोक्तं ज्ञात्वा विज्ञाय, गुरुमुखात् सूखिदनाद्, धीरैर्धर्मिभिः, (एवं वि य ति) एवमेवोक्त-विधिनैव, कर्त्तव्यं विधेयम्, अविरहितं सततं भक्तिमद्भिर्बहुमान-

वर्जितरिति गार्थार्थः ॥ ५० ॥ इति यात्राविधिप्रकरणं विवरणतः समाप्तम् । पञ्चा०६ विव० । (अथानुयाने यथा साधवोऽकल्पं परिहरन्ति तथा 'एसमा' शब्दे तृतीयनागे ७० पृष्ठे दर्शयिष्यते)

अथानुयानविषयो विधिरुच्यते—

आणाङ्गो य दोसा, विराहणा होइ संजमप्पाए ।

एवं ता वच्चेते, दोसा पत्ते अण्णगविहा ॥

निष्कारणेऽनुयानं गच्छत आह्लादयश्च दोषाः, विराधना च संयमात्मनो जवति । एवं तावद् अजतो मार्गे दोषाः, तत्र प्राप्तानां पुनरनेकविधा दोषाः ।

तत्र संयमात्मविराधनां भावयति—

महिमा असुयज्जए, इरियादी न य विसोहए तत्थ ।

अप्पा वा काया वा, न सुत्तं नेव पणिलेहणा ॥

महिमा नाम जगवतः प्रतिमायाः पुष्पारोपणादिपूजात्मकः सातिशय उत्सवः, तस्य दर्शनार्थमुत्सुकत इर्यादिसमितिर्न विशेषयति । आदिशब्दोपपत्तिपरिग्रहः । तत्र चर्यादिनामशोधने आत्मा च कायाश्च विराध्यन्ते । आत्मविराधना कण्टक-स्थाव्याद्युपपातेन, संयमविराधना यथा कायानामुपमर्दादिना, तथा त्वरमाणत्वादेव न सुखं गुणयति, उपलक्षणत्वादर्थं च नानुपेक्षते, नैव प्रतिलेखनां वस्त्रपात्रादेः करोति, अथवा अकालेऽविधिना स करोति । एवमेव मार्गे गच्छतां दोषा अभिहिताः ।

अथ न तत्र प्राप्तानां ये दोषास्तानभिधित्सुद्वारमाह—

चेइय आहाकम्मं, उगममदोसा य सेह इत्थीओ ।

नामगसंफासणतं—तुखुडुनिष्कम्मकज्जा य ॥

चैत्यानां स्वरूपं प्रथमतो वक्तव्यं, तत आधाकम्मं, तत उगम-दोषाः, ततः शैक्षाणां पार्श्वस्थेषु गुणतः, ततः स्त्रीदर्शनसमुत्था दोषाः, ततो नाटकावलोकनप्रभवः, ततः संस्पर्शनसमुत्थाः, तदनन्तरं तन्तवः कोलिकजालं तद्विषयाः, तदनु (खुडु चि) पार्श्वस्थादिबहुलदर्शनसमुत्थाः, ततो निर्धर्मणां लिङ्गानां यानि कार्याणि तदुत्थिताश्च दोषा वक्तव्याः । इति द्वारगाथासमा-सार्थः । ५० १ उ० । (चैत्यव्याख्या 'चेइय' शब्दे द्रष्टव्या) (वसतिविषयनाधाकम्म 'आधाकम्म' शब्दे चि० भागे २३० पृष्ठे द्रष्टव्यम्)

अथोक्तमदोषशैक्षद्वारद्वयमाह—

ठविए संजोजादी, दुसोहया होति उगमे दोसा ।

वंदिज्जेते दहुं, इयरे सेहा तहि गच्छे ।

बहवः संयताः समायाता इति कृत्वा धर्मश्रद्धावान् लोकः संयतार्थं स्थापितं भक्त्यानादेः स्थापनां कुर्यात् । गृहमाग-तानामकेष्वेव दास्याम इति कृत्वा (संगोभ चि) यानि गृहाणि साधुनिरनेषणीयदाने अशङ्कनीयानि तेषु शालयोदनतण्डुल-आवनादिकं भक्त्यानां, मोदकशोकवर्तिप्रभृतीनि वा स्वाधक-विधानानि निक्षिपेयुः, साधूनामागतानां दातव्यानीति । आदि-शब्दात् क्रीतकृतप्रभृतीकादिपरिग्रहः । एते उगमदोषाः, तत्र दुःशीघ्रा दुष्परिहार्या भवन्ति; तथा इतरान् पार्श्वस्थादीन् ब-हुजनेन वन्द्यमानान् पूज्यमानान्श्च दृष्ट्वा शैक्षास्तत्र पार्श्वस्था-दिषु गच्छेयुः ।

स्त्रीनाटकद्वारद्वयमाह—

इत्थी विठविया वि हु, चुत्ताणं दहुं दोसाओ ।

एमेव नाट्ठिया, सविभमा नच्चिगीयाए ।

स्त्रीः विकुर्विता वस्त्रविधेयनादिजिरलङ्घिताः दृष्ट्वा भुक्तानां दोषाः स्मृतिकौतुकप्रज्ञाः जवन्ति । एवमेव नाटकीया नाट्ययोषितः, सविज्जमाः सविद्यासाः, नर्तितगीतयोः प्रवृत्ता विलोक्य, श्रुत्वा च हृक्ताभुक्तसमुत्था दोषा विज्ञेयाः ।

संस्पर्शनद्वारमाह—

इत्थिपुरिसाण फासे, गुरुगा लहुगा सई य संघटे ।

अप्पासंजमदोसा—ऽणुभावेण पच्छकम्मादी ।

समवसरणे पुष्पारोपणादिकौतुकेन भूयांसः स्त्रीपुरुषाः समा-यान्ति, तेषां संमर्देन स्पर्शो जवति, ततः स्त्रीणां स्पर्शं चत्वारो गुरुवः, पुरुषाणां स्पर्शं चत्वारो लघवः, स्मृतिश्च संघटे भुक्तभो-गिनां भवति, चशब्दादनुक्तभोगिनां कौतुकम् । आत्मसंयमवि-राधनादोषाश्च जवन्ति । आत्मविराधना संमर्दे सति हस्तपा-दाद्युपपातः संयमविराधना संमर्दे पृथिव्यां प्रतिष्ठिता यदकाया नावलोक्यन्ते, न च परिहर्तुं शक्यन्ते) अनुजाघणपच्छकम्मा-दी सि) साधूनां कोऽपि शौचवादी पुरुषः स्पृष्टः संस्नायात्, संस्नानं निरीक्ष्यापरः पृच्छति—किमर्थं स्नासीति ? स प्राह—सं-यतेन स्पृष्ट इति । एवं परम्परया साधूनां जुगुप्सोपजायते—यथा 'अहो ! मन्त्रिना एते' एवमनुभावना, पश्चात्कर्म च भवति । आ-दिशब्दादसंख्यमादयो दोषाः ।

अथ तन्तुद्वारमाह—

धूयाकोलिगजाद्ग—कोत्थलकारीए उवरि मेहे य ।

सांभितमसांभिते, लहुगा गुरुगा अजत्तीए ॥

असंभार्यमाणे चैत्ये भगवत्प्रतिमाया उपरिष्ठादेता नाम भ-वेयुः, दृता नाम कोलिकपुटकानि । कोलिकजालकानि तु जा-लकाकाराः कोलिकानां जालातन्तुसंतानाः, कोत्थलकारी जम-री, तस्याः संबन्धि गृहोपरि जवेत् । यद्येतानि दृतादीनि शाट्य-ति तदा चत्वारो लघवः । अथ न शाट्यति ततो भगवतां ज-क्तिः कृता न जवति, तस्यां चाजक्त्यां चत्वारो गुरुकाः ॥

अथ कुल्लकद्वारं, निर्धर्मकायद्वारं च व्याख्यायति—

घडाइ इयरखुडु, दहुं ओगुठिया तहि गच्छे ।

उकुडपरधणाइ, बवहारा चेव ति लिंगीणं ॥

विदंतस्स अणुमई, अमिहंत अग्निं उक्खितवणा ।

विद्वाणि य पेहंती, नेव य कज्जेसु साहिज्जं ॥

इतरे पार्श्वस्थास्तेषां ये कुल्लका घृष्टा, आदिप्रदणाद् 'मघामु-पेडा' पंशुरपमवावरण' इत्यादि, तानित्यभूतान् दृष्ट्वा संविग्न-कुल्लका अवगुणित्वा मलदिग्धदेहाः परिजग्नाः सन्तः, तत्र तेषां लिङ्गिनामतिके गच्छेयुः, तेषां च तत्र मिलितानां परस्परमुत्कृष्ट-गृहधनादिविषया व्यवहारा विवादा उपदौक्यन्ते, ते च व्यवहार-च्छेदनाय तत्र संविग्नान् आकारयन्ति, ततो यदि तेषां व्यवहा-रश्चिद्यते तदा भवति स्फुटस्तेषां गृहधनादिकं ददतः साधो-रनुमतिदोषः । उपलक्षणमिदम्, तेन येषां यद् गृहधनादिकं न दीयते तेषामप्रीतिकप्रदेषगमनादयो दोषाः । अथ लिङ्गिनामे-तद्दोषजनयात् प्रथमत एव न मिलन्ति, न वा व्यवहारपरिच्छे-दं कुर्वन्ति, तत उत्कीर्णना उद्घाटना साधूनां भवति, संघाटाद्-हिष्करणमित्यर्थः । लिङ्गाणि च दूषणानि, ते आकारिताः सन्तः साधूनां प्रेक्षन्ते, नैव च ते कार्येषु राजद्विष्टान्त्वान्वादिषु साहाय्यं

तन्निस्तरणकममुपष्टम्भं कुर्यते, यत एते दोषाः, अतो निष्कारणे न प्रवेष्टव्यमनुयानमिति स्थितम्, कारणेषु च समुत्पन्नेषु प्रवेष्टव्यं, यदि न प्रविशति तदा चत्वारो लघवः ।

कानि पुनस्तानीत्युच्यते-

चेदयपूया राया-निर्मतणं सन्नि वाइ धम्मकहा ।

संक्रिय पत्त पभावण, पविच्छि कज्जाइ लङ्गाहो ॥

अनुयानं गच्छता चैत्यपूजा स्थिरीकृता भवति; राजा वा कश्चिदनुयानमहोत्सवकारकः संप्रतिनरेन्द्रादिवत् तस्य निमन्त्रणं भवति, संज्ञी श्रावकः, स जिनप्रतिष्ठायाः प्रतिष्ठापनां चिकीर्षति, तथा वादी कृपको, धर्मकथा च तत्र प्रजावनाऽर्थं गच्छति, शङ्कितघोश्च सुत्रार्थयोस्तत्र निर्णयं करोति, पात्रं वा तत्राव्य-वाच्छित्तिकारकं प्राप्नोति, प्रभावना वा राजप्रव्रजितादिभिस्तत्र गतैर्भवति, प्रवृत्तिश्चाचार्यादीनां कुशलवाचसीकृषा तत्र प्राप्यते, कार्याणि च कुलादिविषयाणि साधयिष्यन्ते । उद्ग्राहश्च तत्र गतैर्निवारयिष्यते । इत्येतैः कार्यैर्गन्तव्यमिति द्वारगाथासमासार्थः ।

अथ विस्तरार्थं विजणिषुञ्चैत्यपूजाराजनिमन्त्रणद्वारे विवृणोति-

समदावुद्धी रणणो, पूयाए थिरत्तणं पभावणयं ।

पमिघातो य अणत्थे, अत्था य करावई तित्थे ॥

कोऽपि राजा रथयात्रामहोत्सवं कारयितुमनास्तन्निमन्त्रणे गच्छन्निः तस्य राज्ञः श्रद्धावृत्तिः कृता भवति, चैत्यपूजायां स्थिरत्वं, प्रभावना च तीर्थस्व संपादिता जवति, ये च जैनप्रवचनप्रत्यनिकाः शासनावर्णवादमहिमोपघातादिकमनर्थं कुर्वन्ति, तस्य प्रतिघातः कृतो भवति, तीर्थे च आस्था स्वपरपक्ष-योराद्वर्षादिद्वारादिता जवतीति ।

अथ संक्षिप्तं चाह-

एमेव य सक्कीण वि, जिणण पमिमासु पदमपट्टवणे ।

मा परवाई विम्भं, करिज्ज वाई अओ विसेई ॥

संज्ञिनः श्रावकाः केचित् जिनानां प्रतिमासु प्रथमतः (पट्टवणे स्ति) प्रतिष्ठापनं कर्तुं कामाः, तेषामप्येवमेव, राज्ञ इव श्रद्धावृत्त्यादिकं कृतं भवति, तथा मा परवादी प्रस्तुतोत्सवस्य विष्णं कार्वादिनो वादी प्रविशति ।

परवादिनिग्रहे च क्रियमाणे गुणानुपदर्शयति-

नवधम्माण थिरत्तं, पभावणा सासणे य बहुमाणो ।

अभिगच्छंति य विदुसा, अविग्यपूया य सेयाए ॥

नवधर्मिणामभिनवश्रावकाणां स्थिरत्वं स्थिरीकरणं, शासनस्य च प्रभावना भवति । यथा आह-“प्रतिपत्तिपारमेश्वरं प्रवचनं यथेहशा वाद्विधिसंपन्ना” इति । बहुमानश्चान्येषामपि शासने भवति, तथा च वादिनमजिगच्छन्ति अभ्यास्यन्ति विद्वांसः सहृदयाः तद्वादिनः कौतुकाकृष्टचिन्ताः, तेषां च सर्वविरत्यादि-प्रतिपत्त्या महान् बाजो भवति, परवादिना च निगृहीतेन अविघ्ने निष्पत्त्यै पूजा कृता सती स्वपक्षपरपक्षयोरिह परत्र च भेद्यसे भवति ।

अथ कृपकद्वारमाह-

आयावेंति तवस्सी, ओभावना गया परपवाईण ।

जइ एरसा वि मट्ठिम्, उर्विति कारिंति सद्धा य ॥

तत्र तपस्विनः पण्डितमाविकृपका आतापयन्ति, ततश्चापभा-

वना बाधवं परप्रवादिनां परतीर्थिकानां भवति, तेषां मध्ये ईदृशानां तपस्विनामजायान् । आद्याश्चित्तयन्ति-यदि तावदीदृशा अपि जगवन्तोऽस्मातिः क्रियमाणां महिमां चैत्यपूजां ह्युष्मायान्ति, तत इत ऊर्ध्वं विशेषत एतस्यां यत्नं विधास्याम इति प्रवर्तमानश्रद्धाका महिमां कुर्वन्ति कारयन्ति च ।

अथ काथिकद्वारमाह-

आयपरसमुत्तारो, तित्थिविवद्धी य होइ कहयंते ।

अन्नाभाभिगमणे य, पूयाथिरया य बहुमाणो ॥

कीराश्रवादिलब्धसंपन्न श्राद्धेष्णीविकेष्णीसंघेज्जनीनिर्वेदनीजेदाश्रतुर्विधां धर्मकथां कथयन् धर्मकथेत्युच्यते । तस्मिन् धर्मे कथयति आत्मनः परस्य च संसारसागरात् समुत्तारो निस्तरणं भवति, तीर्थे विवृद्धिश्च भवति, प्रवृत्ते शोकस्य प्रव्रज्याप्रतिपत्तेः । तथा देशनाद्वारेण पूजाफलमुपवर्णयान्नाभाभिगमने अन्यान्यश्रावकबोधने च पूजायां स्थिरता बहुमानका कृता भवति ।

अथ शङ्कितपात्रद्वारे व्याख्याति-

निस्संक्रियं च काहिइ, उजण जं संक्रियं सुयहरे वि ।

अह वोच्छिचिकरं वा, हन्मिचि पत्तं दुपक्खाओ ॥

उजये सूत्रे अर्थे च, यत्तस्य शङ्कितं तत्तत्र भूतधरेभ्यः पार्श्वो-भिः शङ्कितं करिष्यति । अथ व्यवच्छिन्निकरं वा पात्रं द्वि-पक्षात् लप्स्यते । द्वौ पक्षौ समाहृतौ द्विपक्षम्, गृहस्थपक्षः संय-तपक्षश्चेत्यर्थः ।

अथ प्रभावनाद्वारमाह-

जाऽकुलरूपधणवल-संपन्ना इड्ढिमत निक्खंवा ।

जयणाजुत्तो य जई, समेव तित्थं पभाविति ॥

जातिर्मातृकपक्षः कुलं पैतृकपक्षः, रूपमाकृतिः, धनं गणिमध-रिममेयपारिच्छेद्यजेदाश्रतुर्जा भवति । प्रभूतं गृहस्थावस्थाया-मासीत्, बलं सहस्रयोधिप्रभृतीनामिव सातिशयं शारीरवी-र्यम्, एतैर्जात्यादिभिर्गुणैः संपन्नाः, ये च ऋद्धिमन्तः निष्कान्ता राजप्रव्रजितादयो, ये च यतनायुक्ता यथोक्तसंयमयोगक्षिता यतयः, ते समेत्य तत्रागत्य तीर्थे प्रजावयन्ति ।

अपि च-

जो जेण गुणेण हिओ, जेण विणा वा न सिज्जए जंतु ।

सो तेण तंमि कज्जे, सव्वत्थानं न हावेइ ॥

य आचार्यादियेन प्रावचनिकत्वाविना गुणेनाधिकः सातिशयः, येन वा विद्यासिद्ध्यादिना विना यत्प्रवचनं प्रत्यनीकशिक्षणादि-कार्यं न सिद्ध्यति, स तेन गुणेन तस्मिन् कार्ये सर्वस्यानं संकल-मपि वीर्यं न हापयति, किं तु सर्वया शक्त्या तत्र गत्वा प्रवचनं प्रजावयतीति ज्ञावः । उक्तं च-“प्रावचनी धर्मकथा, वादी नैमि-त्तिकस्तपस्वी च । जिनवचनज्ञश्च कविः, प्रवचनमुद्गावन्त्येते” ॥

प्रवृत्तिद्वारमाह-

साहम्मिवायगाणं, खेमसिवाणं च लब्धिइ पविच्छि ।

गच्छिइति जहिं तीई, होइति न वा वि पुच्छति सो ॥

तत्रान्येषां साधर्मिकाणां चिददेशास्तरगतानां वाचकानां वा आचार्याणां तत्र प्राप्तः प्रवृत्तिं लप्स्यते, तथा केम परस्वका-द्युपगृह्यभावाः, शिवं व्यन्तरकृतोपच्छाभावाः, तयोपलक्षण-त्वात् सुभिक्षुभिर्वादीनां चागामिसंवत्सरभाविनां प्रवृत्तिं

तत्र नैमित्तिकसाधूनां सकाशालप्स्यते । यदि वा यत्र देशे स्वयं गमिष्यति तत्र तानि क्रेमादीनि भविष्यन्ति नवेति साधर्मिकीन् पृच्छति ।

कार्योद्वाहद्वारद्वयमाह-

कुलमाई कजाई, साहिस्सं झिंगियो य सासिस्सं ।
जे लोगविरुद्धाई, करिंति लोगुत्तराई च ॥

कुलादीनि कुलगणसंघसत्काणि, कार्याणि तत्र गतः शाश्वत-
स्यामि लिङ्गिनश्च तत्र गतः शासिष्यामि हितोपदेशदानादिना
शिक्षयिष्यामि । ये लिङ्गिनो लोकविरुद्धानि लोकोत्तरवि-
रुद्धानि च प्रवचनोद्वाहकाराणि कार्याणि कुर्वन्तीति ।
आह-यद्येतानि कारणानि भवन्ति ततः किं कर्त्तव्यमित्याह-
एषाहिं कारणेहिं, पुर्वं पढिहोहिऊण अइगमणं ।
अद्धाणनिगमादी, लग्गा सुद्धा जहा खपओ ॥

यैश्चैत्यपूजादिभिः कारणैरनुयानं प्रवेष्टव्यमिति निश्चित्य पूर्वं
प्रत्युपेक्ष्य ततोऽतिगमनं कार्यम् । अथाध्वनिर्गतास्ते अध्वानम-
तिलक्ष्य सहस्रैव तत्र प्राप्ताः । आदिशब्दादपूर्वोत्सवादिवक्ष्य-
माणकारणपरिग्रहः । एवंविधैः कारणैः प्रत्युपेक्षितेऽपि क्षेत्रे
गताः सन्तो यथोक्तां यतनां कुर्वाणा अपि यदि लग्गा अशुद्ध-
भक्तादिग्रहणदोषमापन्नास्तथापि शुद्धाः, यथा कृपकः पिण्ड-
निर्युक्तौ प्रतिपादितचरितः शुद्धं गवेषयन्नपि निगूढबाह्याकार-
या तथाविधभ्राष्ट्रिकया उद्धितः सन्नाथाकर्मण्यपि गृहीते शुद्धा-
ऽऽशुद्धपरिणामत्वादिति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथैतदेव भाव्यते-

नाऊण य अइगमणं, गीए पेसिति पेहिउं कजे ।
लवसय जिकखाचरिया, वाहिं उब्भामरादीया ॥
सम्भाविक इयरे वि य, जाणंती मंमवाङ्गो गीया ।
सेहादीण य थेरा, वंदणजुत्ति बहिं कहए ॥

चैत्यपूजादिके कार्ये समुत्पन्ने अनुयानक्षेत्रं प्रत्युपेक्षितं गीता-
र्थान् प्रेषयति, ततो ज्ञात्वा सम्यग् क्षेत्रस्वरूपमतिगमनं कर्त्तव्यम् ।
किं पुनस्तत्र प्रत्युपेक्ष्यमित्याह-मौलग्रामे उपाश्रयो बहिर्बाह्य-
ग्रामेषु च उद्ग्रामकाक्ता भिक्षाचर्या । आदिशब्दात्तस्यां गच्छ-
तामपामन्तराले विश्रामस्थानं, मौलग्रामे च भिक्षाविचारभूमिप्र-
वृत्तिकं प्रत्युपेक्ष्यम्, तथा सद्भाविका नितरांश्च मरुपादीन् गी-
तार्था जानन्ति । यथा अमी सद्भावतः स्वार्थं मण्डपाः कृताः,
अमी तु संयतार्थं परं कैतवप्रयोगेणास्मान्निष्ठं प्रत्याययन्ति,
आदिग्रहणात् पीत्रिकादिपरिग्रहः । इत्थं तैः प्रत्युपेक्षिते सूरयः
सबाहवृक्षगच्छसहिता अनुयानक्षेत्रं प्रविशन्ति । स्थविराश्च
बहिरेव वर्त्तमानाः शैक्वादीनां बन्धनयुक्तिं पार्श्वस्थादिवन्दन-
विधिं कथयन्ति, मा भूदन्यथा तद्वन्दने तेषां विपरिणाम इति ।

अथ चैत्यवन्दनाविधिमाह-

निस्सकमपनिस्सकमे, वि चेइए सव्वेहिं युई तिञ्चि ।
केलं व चेइयाणि य, नाउं इक्किक्किया वा वि ॥

निश्चाकृते गच्छप्रतिबद्धे, अनिश्चाकृते च तच्छिपरीते, चैत्ये सर्व-
त्र तिष्ठः स्तुतयो दीयन्ते । अथ प्रतिचैत्यं स्तुतित्रये दीयमाने
वेलाया अतिक्रमो भवति चूयसि वा तत्र चैत्यानि, ततो वेलां
चैत्यानि वा ज्ञात्वा प्रतिचैत्यमेकैकाऽपि स्तुतिर्दातव्येति ।

अथ समवसरणविषयं विधिमाह-

निरसकमे चेइए गुरु, कइवयसहिं य एयरावसहिं ।

जत्य पुण आनिस्सकडे, पूरिति तहिं समोसरणं ॥

निश्चाकृते चैत्ये गुरुराचार्यः कतिपयैः परिणतसाधुभिः सहि-
तैश्चैत्यमहिमावलोकनाय तिष्ठति । इत्यरे शैक्वादयस्ते मा पार्श्व-
स्थादीन् जूयसा लोकेन पूज्यमानान् दृष्ट्वा तत्र गमनं कार्षुरिति
कृत्वा गुरुभरतुक्ता वासतिं व्रजेयुः । यत्र पुनः क्षेत्रे अनिश्चा-
कृतं चैत्यं तत्राऽऽचार्यः समवसरणं पूरयन्ति, सज्जामापूर्वं धर्म-
कथां कुर्वन्तीत्यर्थः ।

आह-किं संविज्ञैस्तत्र धर्मकथा, आहो-

श्विदसंविज्ञैरपि ?, उच्यते-

संविज्ञेहिं य कहणा, इयरेहिं अपचओ न ओवसमो ।
पव्वज्जाजिमुहा वि य, तेसु वए सेहमादीया ॥

संविज्ञैरुद्यतविहारिभिः कथना धर्मस्य कर्त्तव्या । कुत इत्याह-
इत्यरे असंविज्ञास्तैर्धर्मकथायां क्रियमाणायाम् भ्रान्त्यामप्रत्ययो
भवति, नैते यथा वादिनस्तथा कारिण इति । नच तेषामुपशमः
सम्यग्दर्शनादिप्रतिपत्तिर्भवति । अपि च । प्रवज्जाजिमुहाः शैक्वा-
दयो वा अद्याप्यपरिणतजिनवचनाः तेषु तेषु व्रजेयुः ; शोभनं
खल्वेतेऽपि धर्मं कथयन्तीति ।

आह-निश्चाकृतचैत्ये यदि तदानीमसंविज्ञा न प्रवन्ति ततः को-
विधिरित्याह-

पूरिति समोसरणं, अन्नासइनिस्सवेइएसुं पि ।

इहारा लोगविरुद्धं, सद्धाजंगो य सद्धाणं ॥

अन्येषामसंविज्ञानामसतिनिश्चाकृतेष्वपि चैत्येषु समवसरणं
पूरयन्ति, इतरथा लोकविरुद्धं लोकापवादो भवति-अहो! अ-
मी मत्सरिणो यदेवमन्यदीयं चैत्यमिति कृत्वा नात्रोपविश्य
धर्मकथां कुर्वन्ति, भ्रष्टाजङ्गश्च भ्राष्ट्रानां भवति, तेषामन्यार्थम-
न्यर्थयमानानामपि तत्र धर्मकथाया अकरणात् ।

अथ भिक्षाचर्यायां यतनामाह-

पुव्वपविद्धेहिं समं, हिंमंती तत्थ ते पमाणं तु ।

साभाविकजिक्खाओ, विदंतऽपुव्वा य उवियादी ॥

पूर्वप्रविष्टानामपूर्वं ये क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं प्रहितास्तैः समं भि-
क्षां दिगमन्ते, तत्र च भिक्षामदतां त पत्र प्रमाणं गन्तुं कैस्तत्र
शुद्धाशुद्धगवेषणा कर्त्तव्या, ते च पूर्वप्रविष्टा इदं विदन्ति-यदेताः
स्वाभाविकभिक्षाः स्वार्थनिष्पादितः, एतास्तु अपूर्वाः संयता-
र्थं स्थापिता निक्षिप्तादयः ।

स्त्रीसंकुलनाटकशीतयोर्यतनामाह-

वंदे ए इति तंति य, जुवमज्जे थेर इत्थिओ तेणं ।

चिहंति न नामएसुं, अहं तंति न पेहं रागादी ॥

स्त्रीसंकुलवृन्दे नायान्ति निर्गच्छन्ति च, ये च युवानस्ते मध्ये
क्रियन्ते, यतः स्त्रियस्तेन पार्श्वेन स्थविरा वृक्षा भवन्ति, मा भू-
वन् वृक्षाभुक्तसमुत्था बोधा इति । यत्र नाटकानि निरीक्ष्यन्ते
तत्र न तिष्ठन्ति । अथ कारणतस्तितिष्ठन्ति, ततो (न पेहंति) न-
क्षत्रादिरूपाणि न प्रेक्षन्ते, सहसा दृष्टिगोचरागतेषु रागादीन्
न कुर्वन्ति, तेन्यश्च प्राप्तं दृष्टिं निधर्तयन्ति ।

तन्तुजावादिषु विधिमाह-

सीलेह मंखफलए, इयरे चोयंति तंतुमादीसु ।

अभिजोजयंति तिसु य, आणिच्चि फेहंतऽदीसंता ॥

इतरे असंविद्वा देवकुलिका इत्यर्थः, तान् तन्तुजालद्वृताकोलि-
कादिषु सत्सु, ते साधवो नोदयन्ति-यथा शीलयत परिकर्मयत
मङ्गफलकानीव मङ्गफलकानि । मङ्गो नाम चित्रफलकव्यग्रहस्त-
स्तस्य च यदि फलकमुज्ज्वलं भवति, ततो लोकः सर्वोऽपि तं
पूजयति । एवं यदि यूयमपि देवकुलानि ज्ञेयो भूयः संमार्जना-
दिना सम्यगुज्ज्वलयत, ततो ज्ञेया लोको जवतां पूजास्तत्कारं
कुर्यात् । अथ ते देवकुलिकाः सवृत्तिकाश्चेत्यप्रतिषेधगृहकेशा-
दिवृत्तिजोगिनस्ततस्तान्त्रियोजयन्ति निर्जितस्यन्ति-यथा एकं
तायदेवकुलानां वृत्तिमुपजीवय द्वितीयमेतेषां संमार्जनादिसारा-
मपि न कुरुष्व । इत्थं युक्ता अपि यदि तन्तुजालादीन्यपनेतुं नेच्छ-
न्ति ततो अदृश्यमानाः स्वयमेव स्फेदयन्ति, अपनयन्तीत्यर्थः ।

कुलकविपरिणामसंभवे यतनामाह-

उज्जलवेसे खुट्टे, करिंति उव्वट्टणाइ चोवसे य ।

नो मुचंतऽसहाए, दिंति मण्णे ये आहारं ॥

कुलकाद् उज्ज्वलवेषान् पारस्परपट्टचोलपट्टधारिणः उज्जल-
प्रज्ञातनादिना च चोकाद् वृत्तिशरीरान् कुर्वन्ति । न च ते कु-
लका असहाया एकाकिनो मुच्यन्ते, वृषभाश्च तेषां मनोज्ञान-
स्निग्धमधुरानाहारानानीय ददति । उरम्वट्टणान्तेन च प्रज्ञाप-
यन्ति । वृ० १ उ० । (स च दृष्टान्तः ' उरम्भ ' शब्दे द्वि० जा०
८५१ पृष्ठे वक्ष्यते)

अथ निर्द्धर्मकार्येषु यतनामाह-

न भित्तिंति द्विगिकजे, अत्यन्ति च मेस्सिया उदासीणा ।

विंति य निबन्धम्मि, करेसु तिब्बं खु जे दंभं ॥

यत्र द्विक्किनामाकृष्टगृहनादिकार्याण्युपदौकस्ते तत्र प्रथमत-
एव न मिलन्ति । अथ तैर्बलाद् मोटिकया मील्यन्ते ततो मेलिता
अणुदासीना आसते । अथ ते श्रवीरन्-कुरुतास्मदीयस्य व्यव-
हारस्य परिच्छेदम् । तत एवं निर्बन्धे तैः कियमाणे साधवो ब्रुवते-
यद्यस्माकं पाश्चे व्यवहारपरिच्छेदं कारयिष्यथ तत उभयेषा-
मपि भवतां तीव्रदण्डमागमोक्तप्रायश्चित्तवक्त्रं कुर्मः क-
रिष्याम इति ।

' अङ्गानिगमादी ' इति पदं व्याख्यानयति-

अङ्गानिगमादी, ठाण्णपाइयमहंसवो कुणगो ।

गेलन्नसत्थवसगा, महानई तत्तिया वा वि ॥

अध्वनिर्गता अध्वानमतिलङ्घ्य सहसैव तत्र प्राप्ताः । आदिश-
ब्दादन्यदप्येवंविधं कारणं गृह्यते, स्थानोत्पातिकमहोत्सवं
नाम तत्रापूर्वः कोऽप्युत्सवविशेषः, सहसैव आर्द्धं कर्तुमारब्धः
तं वा श्रुत्वा, यदि आ क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितुं प्रेष्यन्ते, तदानीं ग्लाना-
भ्रानप्रतिचरणव्यापृता वा । अथवा सार्धवशगास्ते तत्र सार्ध-
मन्तरेण गन्तुं न शक्यन्ते । महानदी वा काचिद्विपान्तराले, ताम-
भीक्ष्णमुत्तरतां बहवो दीपाः, तावन्मात्रा एव वा ते साधवो
यावतां मध्याह्नकस्याप्यन्यत्र प्रेषणं न संगच्छते, अत एतैः कार-
णैरप्रत्युपेक्षितेऽपि प्रविशतां न कश्चिद्दोषः ।

अत्र यतनामाह-

समणुन्ना सह अन्ने, वि दड्डिउं दाणमाइ वज्जंति ।

दन्वाई पेहंता, जइ लग्गंती तद्वि सुप्पा ॥

यदि समनोक्षाः सांभेगिकाः पूर्वप्रविष्टाः सन्ति ततस्तैः सह
निकामटन्ति । अथ न सन्ति समनोक्षास्ततोऽन्यानप्यन्यसांभे-
गिकानपि दृष्ट्वा दानआदिकादिकुलानि वर्जयन्ति ते, आधाकमा-

दिदोषसंजवात् । शेषेषु कुलेषु पर्यटन्तो (दम्भादीं पेहंति)
ह्वयतः क्षेत्रतः काक्षतो जावतश्च शुक्लमन्त्रेष्यन्ते, यद्यपि कि-
मपि स्थापनादिकं दोषं लग्गन्ति प्राप्नुवन्ति, तथा शुद्धाः कृप-
कवदशतपरिणामतया श्रुतज्ञानोपयोगप्रवृत्तत्वादिति । गतं परि-
हरणानुयानद्वारम् । वृ० १ उ० ।

अणुजाण-अनुज्ञापन-न० । अनुमोदने, सूत्र० १ भु० ए
अ० । स्था० ।

अणुजाणावणा-अनुज्ञापना-स्त्री० । मुक्तादने, पञ्चा० १ विव० ।

अणुजाणादिगार-अनुयानाधिकार-पुं० । रथस्य पृष्ठतोऽनु-
मज्जनेन प्रतिष्ठाधिकारे, जी० १ प्रति० ।

अणुजाणित्तप-अनुज्ञातुम्-अव्य० । तथैव सम्यगेतद्वारयाऽ-
न्येषां च प्रवेदयेत्येवमभिधातुमित्यर्थे, स्था० २ वा० १ उ० ।

अणुजात (य)-अनुयात-त्रि० । अनुगते, प्रश्न० २ आश्र०

द्व० । " सरिसे वसभाणुजाए " अनुजातशब्दः सदृशवचनः ।

वृषभस्य अनुजातः सदृशो वृषभमनुजातः । सू० प्र० १२ पादु० ।

अनुरूपः सम्पदा पितुस्तुल्यो जातोऽनुयातः, अनुगतो वा
पितृवित्तुत्यानुयातः पितृसमे सुतजैवे, यथा महायशाः, आदि-
त्ययशसा पिता तुल्यत्वात् । स्था० ४ वा० १ उ० ।

अणुजुत्ति-अनुयुक्ति-स्त्री० । अनुगतयुक्तौ, "सव्वार्हि अणु-

जुत्तीहि, अचयंता जविसए" सर्वातिरर्थानुगताभिर्बुद्धिभिः

सर्वैरेव हेतुद्वयान्तैः प्रमाणभूतैरशक्नुवन्तः । सूत्र० १ भु० ३

अ० ३ उ० । "सव्वार्हि अणुजुत्तीहि, मतिमं पमिलेदिया"

सर्वायाः काश्चनानुरूपाः पृथिव्यादिजीवनिकायसाधनत्वेनानु-

कृता युक्तयः साधनानि, यदि वा सिद्धविरुद्धानैकान्तिकपरिहा-

रेण पक्षधर्मत्वसंपक्षसत्त्वविपक्षव्यावृत्तिरूपतया युक्तिसंगता

युक्तयस्तभिर्मतिमान् । सूत्र० १ भु० ४ अ० १ उ० ।

अणुजेट्ट-अनुज्येष्ट-त्रि० । अनुगतो ज्येष्टम् । प्रा० १ स० ।

ज्येष्ठानुरूपे ज्येष्ठानतिक्रमे च । वाच० । पञ्चा० । जेष्टसमीपे

वर्तमाने यथा एको द्विकस्य ज्येष्ठः त्रिकस्यानुज्येष्टः, चतुष्का-

दीनां तु ज्येष्ठानुज्येष्टः । आ० म० प्र० । अनु० ।

अणुज्जया-अनूद्यता-स्त्री० । उद्देश्यतारूपे विषयताविशेषे,

ध० १ अधि० ।

अणुज्जियत्त-अनूजितत्व-न० । वराकत्वे, वृ० ३ उ० ।

अणुज्जुय-अनूजुक-त्रि० । असरत्वे कथञ्चित् सरत्वं कर्तुम-

शक्ते, वक्त० ३४ अ० । वक्ते, प्रश्न० २ आश्र० द्वा० ।

अणुज्झाण-अनुध्यान-न० । चिन्तने, अष्ट० २४ अष्ट० ।

अणुज्झावित्ता-अनुध्याय-अव्य० । चिन्तयित्वेत्यर्थे, "कम्म-

गरसालाप अणुज्झावित्ता पमिमंठित्तो" आ० म० द्वि० ।

अणुड्डाण-अनुष्ठान-न० । आचारे, स्था० ७ वा० । अत्यवन्दना-

दिके आचरणे, पञ्चा० ३ विव० । आचारा० । क्रियायाम्, पञ्चा०

१६ विव० । क्रियाकलापे, ग० १ अधि० । कात्वाभ्ययनादौ,

भ० २ श० १ उ० ।

फलवदुमसद्दीज-प्ररोहसदृशं तथा ।

साधवनुष्ठानमित्युक्तं, सानुबन्धं महर्षिभिः ॥ २४३ ॥

फलवतः फलप्राप्ताभ्यां दुमस्य न्यग्रोधादेः सदृशं
यद्दीजं, तस्य यः प्ररोहोऽङ्कुरोद्भेदरूपस्तेन सदृशं समं यत्त-

तथा, तथेति वक्तव्यान्तरसमुच्चये, एतेषां योगाधिकारिणां, साधु सुन्दरमनुष्ठानं यमनियमादिरूपमित्यनेन प्रकारेणोक्तं, शास्त्रेषु सानुबन्धमुखरोक्षरानुबन्धवद् महाविभिः परममुनिभिः, मुक्ताधिकारिसमारब्धत्वात्तस्य ॥ २४३ ॥

अत एव—

अन्तर्विवेकसंभूतं, शान्तदान्तमविष्टुतम् ।

नाग्रोद्भवत्वताप्रायं, बहिःश्रेष्ठाधिमुक्तिकम् ॥ २४४ ॥

अन्तर्विवेकसंभूतम्, अन्तर्विवेकेन तत्त्वसंवेदननाम्ना संभूतं प्रवृत्तं, शान्तदान्तं, शान्तदान्तपुरुषारब्धत्वाद्, अत एवाविष्टुतं सर्वथा विषयवहितम् । व्यवच्छेद्यमाह—न नैव, अग्रोद्भवत्वताप्रायम्—अप्राहुः कप्रान्तादुद्भवो यस्याः, सा चासौ व्रता च तत्प्रायम् । सा हि लता अग्रोद्भवत्वेन न लतान्तरमनुबद्धं क्रमाद् इदं चानुष्ठानमनुबद्धोत्तरानुबन्धप्रधानमित्यत उक्तं नाग्रोद्भवत्वताप्रायमिति । तथा बहिःश्रेष्ठयां चैत्यवन्दनादिरूपायामधिमुक्तिः मुक्ता यत्र तत्तथा ॥ २४४ ॥

इत्थं विषयस्वरूपानुबन्धशुक्तिप्रधानमनुष्ठानत्रयमभिधाय सांप्रतं त्रयस्याप्यवस्थानेदेन समतत्त्वमाविश्चिकीर्षुराह—

इत्येते चैतदप्यत्र, विषयोपाधि संगतम् ।

निर्दिशितमिदं तावत् पूर्वमत्रै । शेषतः ॥ २४५ ॥

इत्येते मन्यते मतिमद्भिः । चः समुच्चये । एतदपि प्रागुक्तमव योगविन्तायां, विषयोपाधिविषयशुद्धमनुष्ठानं, किंपुनः स्वरूपशुद्धानुबन्धशुद्धे इत्यपिशब्दार्थः । कीदृशमित्याह—संगतं युक्तमेव, निर्दिशितं निरूपितमिदं संगतत्वम्, तावच्छब्दः क्रमार्थः, पूर्वं प्रागत्रैव शास्त्रे शेषतः संक्षेपेण “मुकाविच्छाऽपि या श्लाघ्या, तमःतयकरी मता” इत्यादिना ग्रन्थेन । विस्तरतस्तु विशेषग्रन्थादवसेयमिति ॥ २४५ ॥

अथ प्रस्तुतमनुष्ठानं यस्य भवति तमधिकृत्याह—

अपुनर्वन्धकस्यैवं, सम्यग्रीत्योपपद्यते ।

तत्तत्तन्त्रोक्तमखिल—मवस्थानेदसंश्रयात् ॥ २४६ ॥

कापिलसौगतादिशास्त्रप्रणीतं समुक्तजनयोर्म्यमनुष्ठानमखिलं समस्तम् । कुत इत्याह—अवस्थानेदसंश्रयात् । अपुनर्वन्धकस्यनैकस्वरूपाङ्गीकरणात् । अनेकस्वरूपाज्युपगमे हि अपूर्वबन्धकस्य किमप्यनुष्ठानं कस्यामप्यवस्थायामवतरतीति ॥ २४६ ॥ यो० वि० ।

प्रीतिजकानुष्ठानादिज्ञेदाः—

सूक्ष्माश्च विरलाश्चैवा—तिचारा वचनोदये ।

स्थूलाश्च घनाश्चैव, ततः पूर्वममी पुनः ॥ ए ॥

(सूक्ष्माश्चेति) सूक्ष्माश्च लघवः, प्रायशः कादाचित्कत्वात् । विरलाश्चैव सन्तानाभावात् । अतिचारा अपराधा वचनोदये भवन्ति; ततो वचनोदयात् । पूर्वममी अतिचाराः पुनः स्थूलाश्च वादराश्च, घनाश्च निरन्तराश्च जयन्ति । तदुक्तम्—“चरमाद्यां सूक्ष्माः, अतिचाराः प्रायशोऽतिचिरलाश्च । आद्यत्रये त्वमी स्थुः, स्थूलाश्च तथा घनाश्चैव” ॥ ६ ॥ द्वा० २८ द्वा० ।

सदनुष्ठानमतः खलु, बीजन्यासात् प्रशान्तवाहितया ।

संजायते नियोगात्, पुंसां पुण्योदयसहायम् ॥ १ ॥

तत्प्रीतिभक्तिवचना—संगोपपदं चतुर्विधं गीतम् ।

तत्त्वाभिज्ञैः परमं, पदसाधनं सर्वमेवेतत् ॥ २ ॥

यत्रादरोऽस्ति परमः, प्रीतिश्च हितोदया भवति कर्तुः ।

शेषत्यागेन करो—ति यच्च तत् प्रीत्यनुष्ठानम् ॥ ३ ॥

गौरवविशेषयोगाद्, बुद्धिमतो यद्विशुद्धितरयोगम् ।

क्रिययेतरतुल्यमपि, ज्ञेयं तद् भक्त्यनुष्ठानम् ॥ ४ ॥

(सदनुष्ठानमित्यादि) सदनुष्ठानं प्रागुक्तमतः खलु बीजन्यासाद्—स्मात् पुण्यानुबन्धपुण्यनिक्षेपात्, प्रशान्तवाहितया प्रशान्तं बोद्धुं शीघ्रं यस्य तत् प्रशान्तवाहि, तद्भावस्तथा चित्तसंस्काररूपया, संजायते निरपद्यते । नियोगाक्रियमेन, पुंसां मनुष्याणां, पुण्योदयसहायं पुण्यानुभावसहितम् ॥ १ ॥ तदेव जैद्वारेणाह—(तदित्यादि) तत् सदनुष्ठानं प्रीतिश्च भक्तिश्च वचनं चासङ्ग—अतै शब्दा उपपदमुपोच्चारिपदं यस्य सदनुष्ठानस्य तत्तथा, चतुर्विधं चतुर्जैद्व, गीतं शब्दितं, प्रीत्यनुष्ठानम् ॥ २ ॥ आदरः प्रयत्नातिशयोऽस्ति परमः, प्रीतिश्चाप्रभिरुचिरूपा, हितोदया हित उदयो यस्याः सा तथा भवति । कर्तुंरनुष्ठानः, शेषत्यागेन शेषप्रयोजनपरित्यागेन, तत्काले करोति यच्चातीव धर्मादरात् । तदेवं चूतं प्रीत्यनुष्ठानं विज्ञेयम् ॥ ३ ॥ द्वितीयस्वरूपमाह—गौरवैत्यादि । गौरवविशेषयोगात्, गौरवं गुरुत्वं पूजनीयत्वं तद्विशेषयोगात् तदधिकसंबन्धात्, बुद्धिमतः पुंसो यदनुष्ठानं विशुद्धितरयोगं विशुद्धितरव्यापारं, क्रियया करणेन, इतरतुल्यमपि प्रीत्यनुष्ठानतुल्यमपि, ज्ञेयं तदेवंविधं प्रक्त्यनुष्ठानम् ॥ ४ ॥

आह—कः पुनः प्रीतिजकयोर्विशेषः ? , उच्यते—

अत्यन्तवल्लजा खलु, पत्नी तद्रक्षिता च जननीति ।

तुह्यमपि कृत्यमनयो—ज्ञातं स्यात् प्रीतिभक्तिगतम् ॥ ५ ॥

[अत्यन्तेत्यादि] अत्यन्तवल्लजा खलु अत्यन्तवल्लभैव, पत्नी जार्या, तच्छ्रु पत्नीवदत्यन्तेष्टैव हिता च हितकारिणीति कृत्वा जननी प्रसिद्धा, तुह्यमपि सदृशमपि, कृत्यं ज्ञेयमनुष्ठानादनादि, अनयोर्जननीपत्नयोर्ज्ञातमुदाहरणं स्यात्, प्रीतिजक्तिगतं प्रीतिजक्तिविषयमिदमुक्तं भवति, प्रीत्या पत्न्या क्रियते, जक्त्या मातुरितीयान् प्रीतिभक्त्याविशेषः ॥ ५ ॥

तृतीयस्वरूपमाह—

वचनात्मिका प्रवृत्तिः, सर्वत्रौचित्ययोगतो या तु ।

वचनानुष्ठानमिदं, चारित्रवतो नियोगेन ॥ ६ ॥

(वचनेत्यादि) वचनात्मिका आगमात्मिका, प्रवृत्तिः क्रियारूपा मन्त्रं सर्वस्मिन् धर्मध्यापारे कान्तिप्रत्युपेक्षादौ, औचित्ययोगतो या तु देशकालपुरुषव्यवहाराद्यौचित्येन वचनानुष्ठानमिदमेवं प्रवृत्तिरूपं चारित्रवतः साधोर्नियोगेन नियमनं नाप्यस्य जयतीति ॥ ६ ॥

तुल्यस्वरूपमाह—

यच्चर्यामातिशयात्, सात्मीभूतमिव चेष्टयते सज्जिः ।

तदसङ्गानुष्ठानं, जयति त्वेतत्तदा वैधात् ॥ ७ ॥

(यच्चर्यादि) यत् यत् पुनरभ्यासातिशयाद्भ्यासप्रकर्षाद्भूयो भूयस्तदासेवनेन, सात्मीभूतमिवात्मसादनुभूतमिव, चन्दनगन्धन्यायेन चेष्टयते क्रियते, सज्जिः सत्पुरुषैर्जितकाटिपकादिभिस्तदेवंविधमसङ्गानुष्ठानं जयति त्वेतज्जायते, पुनरेतत्तदा वैधाद् यच्चनैवादागमसंस्कारात् ॥ ७ ॥

वचनासङ्गानुष्ठानयोर्विशेषमाह—

चक्रप्रमणं दाणा-सज्जावे चैव यत् परं भवति ।

वचनासङ्गानुष्ठानयोस्तु तदज्ञापकं ज्ञेयम् ॥ ८ ॥

(चक्रेत्यादि)चक्रप्रमणं कुम्भकारचक्रपरावर्त्तनं, दण्डादण्डसं-
योगात्, तदभावे चैव दण्डसंयोगाज्जावे चैव, यत्परमव्यवृत्ति,
वचनासङ्गानुष्ठानयोस्तु तयोस्तु, ज्ञापकमुदाहरणं ज्ञेयम् । यथा
चक्रप्रमणमेकं दण्डसंयोगाज्जायते प्रयत्नपूर्वकमेवं वचनानुष्ठान-
मप्यागमसङ्गान् प्रवर्त्तते । तथा चान्यच्चक्रप्रमणं दण्डसंयोगा-
ज्जावे केयदादेव संस्कारापरिज्ञायात् सञ्जयति । एवमागमसं-
स्कारप्राप्तेन यस्तुतो वचननिरपेक्षमेव स्वाज्ञाधिकत्वेन यत् प्रव-
र्त्तते तदसङ्गानुष्ठानमिति यावत् ज्ञेयं इति ज्ञावः ॥ ८ ॥

एषामेव चतुर्णामनुष्ठानानां फलविज्ञागमाह—

अज्युदयफले चाद्ये, निःश्रेयससाधने तथा चरमे ।

एतदनुष्ठानानां, विज्ञेये इह गतापाये ॥ ९ ॥

अज्युदयफले चाज्युदयनिर्वर्त्तके च, आद्ये प्रीतिभक्त्यनुष्ठाने,
निःश्रेयससाधने मोक्षसाधने, तथा चरमे वचनासङ्गानुष्ठाने,
एतेषामनुष्ठानानां मध्ये, विज्ञेये, इह प्रक्रमे, गतापाये अपायर-
हिते निरपाये ॥ ९ ॥

एतेष्वेव चतुर्णामनुष्ठानेषु पञ्चविधकान्तियोजनमाह—

उपकारिणकारिणविपा-कवचनधर्मोचरा मता ज्ञान्तिः ।

आद्यद्वये क्रिमेदा, चरमद्वितये द्विभेदेति ॥ १० ॥

(उपेत्यादि) उपकारी उपकारवान्, अपकारी अपकारप्रवृत्तिः
विपाकः कर्मफलानुभयनमनर्थपरम्परा वा, वचनभागमः, धर्मः
प्रशमादिरूपः, तदुत्तरा तत्प्रधाना मता संभता पञ्चविध, ज्ञान्तिः
ज्ञाना, आद्यद्वये आद्यानुष्ठानद्वये, क्रिमेदा त्रिप्रकारा । चरम-
द्वितये चरमानुष्ठानद्वितये, द्विभेदेति द्विविधा, तत्रोपकारिणि ज्ञान्तिरुपकारिज्ञान्तिः, तदुक्तदुर्वचनाद्यपि सहमानस्य, तथा अप-
कारिणि ज्ञान्तिरुपकारिज्ञान्तिः, मर्मदुर्वचनाद्यसहमानस्यायम-
पकारी नयिष्यति इत्यभिप्रायेण क्षमां कुर्वतः । तथा विपाके
ज्ञान्तिः विपाकज्ञान्तिः, कर्मफलविपाकं नरकादिगतमनुपश्य-
तो दुःस्वर्गीयतया मनुष्यजायमेव वा अनर्थपरम्परामात्रोच्यते
विपाकदर्शनपुरःसरा संभवति । तथा वचनज्ञान्तिरगमेवावल-
म्बनीकृत्य या प्रवर्त्तते न पुनरुपकारित्वापकारित्वविपाकाभ्य-
माहम्बनत्रयं सा वचनपूर्वकत्वादन्यनिरपेक्षत्वात्तथोच्यते । ध-
र्मोचरा तु ज्ञान्तिश्चेदस्येव शरीरस्य वेददाहादिषु सौरमादि-
स्वधर्मकला परोपकारिणी न क्रियते, सहजत्वेनावस्थिता
सा तथोच्यते ॥ १० ॥ षो० १० विष० । अष्ट० । देवपूजनादिके,
द्वा० १३ द्वा० । कर्मणि, आ० म० द्वि० ।

अणुष्टि-अनुष्ठित-त्रि० । अनुकान्ते, आ० १ भु० ए अ० ४
उ० । द्वा० म० प्र० । आसेविते, पञ्चा० ६ विव० । “अहवा अ-
वितर्ह णो अणुष्ठिअं” सू० १ भु० २ अ० ३ उ० ।
अनुत्थित-त्रि० । द्रव्यतो निपण्णे, भावतो ज्ञानदर्शनचारित्र्यो-
द्योहरहिते, आ० १ भु० ४ अ० १ उ० ।

अणुष्टा-अनुनयत्-त्रि० । स्वाभिप्रायेण ज्ञानैः २ प्रज्ञापयति,
“पुरोहितं तं कमसोऽणुष्टातं, निमित्तयंतं च सुप धणेणं”
उ० १४ अ० ।

अणुष्टा(ण)-अनुनादिन्-त्रि० । अनुनदति । अनु-नद-णिनि ।

प्रतिरूपशब्दकारके, “गम्भीरेणानुनादिना” वाच० । “गञ्जि-
सदस्स अणुष्टाण्णा” अनुनादिना सदस्येन । कथं० ।

अणुष्टा-अनुनादित्व-न० । प्रतिरूपेताकारे सत्यवचना-
तिशये, स० ३५ सम० । रा० ।

अणुष्टाय-अनुनाद-पुं० । मेघस्वनादौ, “अणुष्टादे पयादिष्वज्जे
जिणघरे वा” आ० म० द्वि० ।

अणुष्टास-अनुनाश-पुं० । अनु-नश-घञ् । अनुमरणे, अदूरदेशा-
दावर्त्ते । संकाशादित्वात् एषः । वाच० ।

अनुनाश्य-त्रि० । तददूरदेशादौ, वाच० । अनुनासिके नासा-
कृतस्वरे, स्था० ७ उ० । नासा विनिर्गतस्वरानुगते गेयदोषज्जे,
जं० ७ चक्र० । अनु० । जी० ।

अणुष्टिज्जमाण-अनुनीयमान-त्रि० । प्रार्थ्यमाने, “अह एव
पि अणुष्टिज्जमाणे णेच्छति” नि० चू० १ उ० ।

अणुष्टत (प्य) अनुष्ठत-त्रि० । अनुच्छिन्ने मदरहिते, “एत्थ
वि भिक्खु अणुष्ठप विण्ण” न उज्जतोऽनुष्ठतः । शरीरेणोच्छिन्नः,
भाषोन्मत्तस्त्वभिमानग्रहप्रस्तः, तत्प्रतिषेधात्तपोनिर्जराभ्युदयपि
न विधत्ते । सू० १ भु० १६ अ० । “अणुष्ठप नावणप अणुष्टि-
हे अणावणे” अनुष्ठतो हव्यतो भावतश्च । हव्यतो नाकाशद-
र्शी, भावतो न जात्याद्यभिमानवान् । दृश० ५ अ० १ उ० ।

अणुष्टवणा-अनुज्ञापना-स्त्री० । अनुमोदने, “आवण्यमाणमि-
त्तो, अउहिसि होइ उमाहो गुरुणो । अणुष्टावयस्स भमा, न
कण्णं तथ पविसेअ” इदानीमनुज्ञापना, साऽपि नामादिभिः
पमुदैव । नामस्थापने सुगमे । हव्यानुज्ञापना त्रिधा-लौकिकी,
लोकोत्तरा, कुप्रावचनिकी च । तत्र लौकिकी सच्चित्ताचिन्तामि-
त्रभेदेस्त्रिधा-अव्याद्यनुज्ञापना प्रथमा । मुक्ताफलवैदूर्याद्यनु-
ज्ञापना द्वितीया । विविधभरणविभूषितवनिताद्यनुज्ञापना तृती-
या । लोकोत्तराऽपि सच्चित्ताचिन्तामि-त्रिधा-शिष्याद्यनुज्ञा
प्रथमा । वस्त्राद्यनुज्ञा द्वितीया । परिहितवस्त्रादिशिष्याद्यनुज्ञा
तृतीया । एवं कुप्रावचनिक्यपि त्रेधाऽवगन्तव्या । क्षेत्रानुज्ञापना
यावतो क्षेत्रस्यानुज्ञापनं विधीयते, यस्मिन्वा क्षेत्रेऽनुज्ञा व्याख्याय-
ते वा । एवं कालानुज्ञापि ज्ञावानुज्ञा आचाराद्यनुज्ञा, एषा चात्र
प्राह्या । प्रव० ३ द्वा० । (अवग्रहविषयाऽनुज्ञापना ‘उमाह’ शब्दे
द्वि० जा० ६६८ पृष्ठे; वसतिविषया च ‘वसह’ शब्दे द्रष्टव्या)

अणुष्टवणी-अनुज्ञापनी-स्त्री० । अवग्रहस्यानुज्ञापनीयायां
भाषायाम्, स्था० ४ उ० ३ उ० ।

अणुष्टवित्ता-अनुज्ञाप्य-अव्य० । अनुमोद्येत्यर्थे, “जिणवर
मणुष्टवित्ता, अज्जणघणरुयगविमलसंकासा” आ० म० द्वि० ।

अणुष्टवियपाणजोयणभोइ(ण)-अनुज्ञाप्यपानभोजनोभिन-
पुं० । आचार्यादीननुज्ञाप्य पानभोजनादिविध्यातरि, अदन्तादा-
नविरतेक्षितायां प्रायानां प्रतिपञ्चे, आ० १ भु० २ अ० ६ उ० ।
भाव० ।

अणुष्टवेमाण-अनुज्ञापयत्-त्रि० । अनुज्ञां ददति, स्वजनादीन्
तत्कालगतसार्थमिकपरिष्ठापनायामनुज्ञापयतो नातिकाम-
न्ति” स्था० ६ उ० ।

अणुष्टा-अनुज्ञा-स्त्री० । अनुज्ञानमनुज्ञा । अधिकारदाने,

स्था० ३ उ० ३ उ० । अनुमोदने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । हा० ।
निक्षेपोऽस्य—

से किं तं अणुशा ? अणुशा द्विविधा पञ्चत्वा । तं जहा-
नामाणुशा ? , उवणाणुशा २, दव्वाणुशा ३, खेत्ताणुशा ४,
कालाणुशा ५, जात्राणुशा ६ । से किं तं नामाणुशा ? ।
नामाणुशा जस्स एं जीवस्स वा अजीवस्स वा जीवाणं
वा अजीवाणं वा तदुभयस्स वा तदुजयाणं वा अणुएण
त्ति नामं कीरइ, सेत्तं नामाणुशा । से किं तं उवणाणुशा
? । उवणाणुशा जेणं कट्टकम्मे वा पोत्थकम्मे वा चि-
त्तकम्मे वा मंउत्ति वा वेदिमे वा पूरिमे वा संघाड्ढे वा अ-
क्खए वा वराभए वा एगओ वा अणेगओ वा, सम्भा-
वद्ववणाए वा असम्भावउवणाए वा अणुएणत्ति उवण-
विजइ, सेत्तं उवणाणुशा । नामद्ववणाणं को पइविसेसो ? ।
नामं आवक्कहियं, उवणा इत्तिरिया वा हुज्जा आवक्कहिया
वा, सेत्तं उवणाणुशा । से किं तं दव्वाणुशा ? । द-
व्वाणुशा दुविहा पणत्ता । तं जहा-आगमओ य, नो आ-
गमओ य । से किं तं आगमओ य दव्वाणुशा ? । आगमओ द-
व्वाणुशा जस्स एं अणुएणत्ति पयं सिक्खियं उयं जियं
मियं परिजियं नामसमं घोससमं अहीणक्खरं अणक्खरं
अव्वाइडक्खरं अक्खलियं अमिलियं अविचोपेक्षियं पमि-
पुत्रं पडिपुन्नघोसं कंठोद्विप्पमुक्कगुरुवायणोवगयं से एं
तत्थ वायणाए पुच्छणाए परियट्ठणाए धम्मकहाए नो अणु-
पेहाए कम्हाए अणुचउगो दव्वमिति कट्ट नेगमस्स एगे
अणुवउत्ते आगमओ य इक्का दव्वाणुन्ना दुन्नि अणुवउत्ता
आगमओ दुन्नि दव्वाणुणाओ तिप्पि अणुवउत्ता आगम-
ओ तिणिण दव्वाणुणाओ, एवं जावइया अणुवउत्ताओ
तावइयाओ दव्वाणुणाओ । एवामेव बवहारस्स वि संग-
हस्स एगो वा अणेगो वा उवउत्ता वा अणुवउत्ता वा द-
व्वाणुणा वा सा एगा दव्वाणुणा उजुसुयस्स एगे अणु-
वउत्ते आगमओ एगा दव्वाणुणा पुइत्तं नत्थि इतिहं
सइनयाणं जाणए अणुवउत्ते अवत्थकम्हा जइ जाणए
अणुवउत्ते न भवइ, जइ अणुवउत्ते जाणए य भवइ, सेत्तं
आगमओ दव्वाणुन्ना । से किं तं नो आगमओ दव्वाणुणा
? । नो आगमओ दव्वाणा ति विहा पणत्ता । तं जहा-जा-
णगसरीरदव्वाणुणा, भवियसरीरदव्वाणुणा, जाण-
गसरीरभवियसरीरवइरित्ता दव्वाणुणा । से किं तं जाणग-
सरीरदव्वाणुणा ? । जाणगसरीरदव्वाणुन्ना अणुएण
त्ति पयत्थाहिगारं जाणगस्स जं सरीरं ववगयचुयचाविय-
चत्तदेहं जीवविप्पजइ सिज्जागयं वा संथारगयं वा निशी-
हियागयं वा सिद्धिसिज्जागयं वा अहोणं इमेणं सरीर-
समुस्सएणं अणुएणत्ति य पयं आग्रवियं पन्नवियं पव्वियं

दंसियं निदंसियं उवदंसियं जहा । को दिट्ठतो ? । अयं घय-
कुंभे आसी, अयं महुकुंभे आसी, सेत्तं जाणगसरीरदव्वा-
णुणा । से किं तं भवियसरीरदव्वाणुन्ना ? । जे जीवजोणी-
जम्मनिक्खत्ते इमेणं चेव सरीरसंमुस्सएणं आइत्तेणं
जिणदिट्ठो णं भावो एं अणुएणाति पयंसियकाले सि-
क्खस्सइ, न ताव सिक्खइ जहा । को दिट्ठतो ? । अयं घयकुंभे
भवस्सइ, अयं महुकुंभे जवस्सइ, सेत्तं भवियसरीरदव्वा-
णुणा । से किं तं जाणगसरीरभवियसरीरवइरित्ता द-
व्वाणुणा ? । जाणगसरीरभवियसरीरवइरित्ता दव्वाणु-
णा ति विहा पणत्ता । तं जहा-लोइया, कुप्पावणिया य, लो-
उत्तरिया । से किं तं लोइया दव्वाणुणा ? । लोइया दव्वाणु-
णा ति विहा पणत्ता । तं जहा-सचित्ता अचित्ता मीसिया ।
से किं तं सचित्ता ? । सचित्ता से जहा णामए रायाइ वा
जुवरायाइ वा ईसरे वा तल्लवरे वा मामंलिणइ वा कोडंविणइ
वा सेट्ठीइ वा इब्भेइ वा सेणावई वा सत्थवाहेइ वा कस्सइ
कम्मि कारणे तुट्ठे समाणे आसं वा हत्थियं वा उट्ठं वा
गोणं वा खरं वा घोडयं वा एल्लयं वा चल्लयं वा दासं वा
दासिं वा अणुजाणिज्जा, सेत्तं सचित्ता । से किं तं अ-
चित्ता ? । से जहा नामए रायाइ वा जुवरायाइ वा ईसरेइ
वा तल्लवरेइ वा कोडंविणइ वा माडंलिणइ वा इब्भेइ वा सेट्ठीइ
वा सेणावई वा सत्थवाहेइ वा कस्सइ कम्मि कारणे तुट्ठे स-
माणे आसणं वा सयणं वा उत्तं वा चामरं वा पडं वा
मउमं वा हिरणं वा सुवणं वा कंसं वा मणिमुत्तियसंख-
सिलप्पवाट्ठरत्तरयणमाइयं संतसारसावज्जं अणुजाणिज्जा,
सेत्तं अचित्ता दव्वाणुणा । से किं तं मीसिया दव्वाणु-
णा ? । मीसिया दव्वाणुणा से जहा नामए रायाइ वा
जुवरायाइ वा ईसरेइ वा तल्लवरेइ वा मामंलिणइ वा कोडं-
विणइ वा इब्भेइ वा सेट्ठीइ वा सेणावई वा सत्थवाहेइ वा
कस्सइ कम्मि कारणे तुट्ठे समाणे हत्थियं वा मुहमंरुणमं-
रियं आसं वा घासणं वा मरमंभियं सकंभियं दासं
वा दासिं वा मव्वाइंकारविज्जुसियं अणुजाणेज्जा, सेत्तं मी-
सिया दव्वाणुणा । सेत्तं लोइया दव्वाणुणा । से किं तं कु-
प्पावणिया दव्वाणुणा ? । कुप्पावणिया दव्वाणुणा ति विहा
पणत्ता । जे जहा-सचित्ता अचित्ता मीसिया । से किं तं
सचित्ता ? । से जहा नामए आयरियाए वा उवज्जाइए
वा कस्सइ कम्मि कारणे तुट्ठे समाणे आसं वा
हत्थियं वा उट्ठं वा णाणं वा खरं वा घोमं वा अयं वा एल-
ले वा चल्लयं वा दासं वा दासिं वा अणुजाणिज्जा, सेत्तं
सचित्ता कुप्पावणिया दव्वाणुणा । से किं तं अचित्ता ? ।
अचित्ता से जहा नामए आयरियाइ वा उवज्जाइए वा
कस्सइ कम्मि कारणे तुट्ठे समाणे आसणं वा सयणं वा

छत्तं वा चामरं वा पटं वा मण्डं वा हिरण्यं वा सुवस्त्रं वा कंसं वा दूतं वा मणिमुत्तियसंखसिलप्यबालरत्नगणमादयं संतसारसावज्जं अणुजाणिज्जा, सेत्तं अचित्ता कुप्पावणिया दव्वाणुण्णा । से किं तं मीसिया ? । मीसिया से जहा नामए आयरिएइ वा उवज्जाएइ वा कस्सइ कम्मि कारणे तुट्ठे समाणे हात्थिं वा मुहज्जं गमं डियं वा आसं वा घासगं वा चामरमंभियं वा सकंभियं वा दासं वा दासिं वा सव्वालंकारविचू-सियं अणुजाणिज्जा, सेत्तं मीसिया कुप्पावणिया दव्वाणुण्णा । सेत्तं कुप्पावणिया दव्वाणुण्णा । से किं तं द्वाउत्तरिया दव्वा-णुण्णा ? । द्वाउत्तरिया दव्वाणुण्णा तिथिहा पसत्ता । तं जहा-सच्चित्ता अच्चित्ता मीसिया । से किं तं सच्चित्ता ? । सच्चित्ता से जहा नामए आयरिएइ वा उवज्जाएइ वा पव्वत्तएइ वा थेरेइ वा गणीइ वा गणहरेइ वा गणावच्छेयएइ वा सीसस्स वा सीस्सिणीएइ वा कम्मि कारणे तुट्ठे समाणे मीसं वा सि-स्सिणीयं वा अणुजाणिज्जा, सेत्तं सच्चित्ता । से किं तं अ-च्चित्ता ? । अच्चित्ता से जहा नामए आयरिएइ वा उवज्जाएइ वा पव्वत्तएइ वा थेरेइ वा गणीइ वा गणहरेइ वा गणाव-च्छेयएइ वा सीसस्स वा सिस्सिणीए वा कम्मि य कारणे तुट्ठे समाणे वत्थं वा पायं वा पमिग्गहं वा कंवलं वा पायपुच्छ-णं वा अणुजाणिज्जा, सेत्तं अच्चित्ता । से किं तं मीसि-या ? । मीसिया से जहा नामए आयरिएइ वा उवज्जाएइ वा पव्वत्तएइ वा थेरे वा गणावच्छेयएइ वा सिस्सस्स वा सि-स्सिणीयं वा सजंममत्तोवगरं अणुजाणिज्जा, सेत्तं मीसिया । सेत्तं लोगोत्तरिया । सेत्तं जाणगसरीरभविमसरीरवडित्ता दव्वाणुण्णा । सेत्तं नो आगमओ दव्वाणुण्णा । सेत्तं दव्वाणु-ण्णा । से किं तं खेत्ताणुण्णा ? । खेत्ताणुण्णा जो णं जस्स खेत्तं अणुजाणइ जत्तियं वा खेत्तं जम्मि वा खेत्ते, सेत्तं खेत्ता-णुण्णा । से किं तं काझाणुण्णा ? । काझाणुण्णा जो णं ज-स्स कालं अणुजाणइ जत्तिया वा काझं अणुजाणइ जम्मि वा काले अणुजाणइ, तं तीतं पमुप्पन्नं वा अणुजाणतं वा व-संतहेमंतपाउमं वा अवत्थणहेउं, सेत्तं कालाणुण्णा । से किं तं जावाणुण्णा ? । जावाणुण्णा तिथिहा पसत्ता । तं जहा-द्वोग-इया, कुप्पावणिया, द्वाउत्तरिया । से किं तं द्वाउत्तरिया भावाणु-ण्णा ? । से जहा नामए रायाइ वा जुवरायाइ वा जाव रुट्ठे स-माणे कस्सइ कोहाइभावं अणुजाणिज्जा, सेत्तं द्वाइया भावा-णुण्णा । से किं तं कुप्पावणिया जावाणुण्णा ? । कुप्पावणिया से जहा नामए केइ आयरिए वा जाव कस्स वि कोहाइभावं अणुजाणिज्जा, सेत्तं कुप्पावणिया । से किं तं लोगोत्तरिया भावाणुण्णा ? । लोगोत्तरिया जावाणुण्णा से जहा नामए

आयरिए वा जाव कम्मि कारणे तुट्ठे समाणे कादोचियं नाणाइ गुणजोगिणो विणयस्स खमाइप्पहाणस्स सुसीद-स्स सीसस्स तिथिहेणं तिगरणविमुत्तेणं भावेणं आयारं वा सयगमं वा ठाणं वा समवायं वा विवाहप्पसत्ती वा णायाधम्मकहा णं वा उवासगदसा उ वा अंतगदसा उ वा अणुत्तरोववाइदसा उ वा पण्हा वा गरणं वा विवागसुयं वा दिट्ठिवायं वा सव्वदव्वगुणपज्जवेहिं सव्वाणुओगं वा अणुजाणिज्जा, सेत्तं द्वाउत्तरिया भावाणुण्णा ॥

किमणुण्ण कस्सऽणुण्णा, केवइ काझं पवित्तिआऽणुण्णा । आइगरपुरिमताद्धे, पवत्तिया उसहसेणस्स ॥ १ ॥ अणुण्ण उणमणी णमणी, नामणि उवणा पजावो य । पभवण पयर तणुजयं, मज्जाया नाउ मगो कप्पो य ॥ २ ॥ संगहसंवरनिज्जर, ठिइकारणं चेव जीववुड्ढिपयं । पय पवरं चेव तहा, बीसमणुण्णाइ नामां ॥ ३ ॥ नं० ॥ अणुण्णकत्तऽणुण्णा, उण्णामि य जस्सियं वि उणमणी । मिहिसाधुहिं णमिज्जति, तम्हा जा होति णमण त्ति ॥ सुतधम्मचरणधम्मो, णामयती जेण णामती तम्हा । उविओ य आरियत्ते, जम्हा तो तेण उवण त्ति ॥ उवितो गणाधिवत्ते, होति पजूतेण पजवो य । सव्वेसिं णामादी-ण होति पजवो पसूइ त्ति ॥ एगद्धा आयरिया-दीणं रूपं पजावित्ते । जेण विणा णो सिज्जति, तेण विचारो तु जिज्जति गणो से । तदुभयद्वियंति जसति, इह परदोमे य जेण हितं ॥ गणधरमेव वरेती, जम्हा जत्तेण होति मज्जादा । करणेज्जो कप्पोत्ति य, कप्पो गणकप्पकरणेणं ॥ णाणादिमोक्खमग्गो, सो तम्मि ठितो त्ति तो जवति मग्गो । जम्हा तु णायकारी, णाओ वा एस तो णातो । दव्वे जावे संगह, दव्वे आहारवत्थमादीहिं ॥ जावे णाणादीहिं, संगेएहति संगहो तेणं । दुविहेण संवरेणं, इंदिय-णोइदिणसु जम्हा उ ॥ अप्पाण गणं व तहा, संवरयति संवरो तम्हा ॥ गणवारणमग्गिणप, कुणमाणे णिज्जरेति कम्माइं । अन्ने य णिज्जरावे, तम्हा तो णिज्जरा होति ॥ वातेरिता एई इव, एक पमाणेण तरुणमादीणं । होत्ति थिरा वडंतो, तरुव थिरकरणतेणं तु ॥ जम्हा तु अवोच्चिती, सो कुणती णाणचरणमादीणं । तम्हा खसु अच्चेदं, गुणप्पसिद्धं हवति णामं तु ॥ तित्थकरोहिं कयमिणं, मणधारीणं तु तेहिं सीसाणं । ततो परंपरेणं, आयमिणं तेण जीयं तु ॥ वडइ य णाणचरणं, गणं तु तम्हा उ तेण बुड्ढिपदं ।

पवरं पहाणमेत्तं, सव्वेदिं रायदेवाणं ॥

एस अणुसाकप्पो, जहाविही वणिणतो समासेणं । पं० भा० ।

तिविहाऽणुसा पणत्ता । तं जहा-आयरियत्ताए, उव-
ज्जायत्ताए, गणित्ताए । स्था० ३ भा० ३ उ० ।

परं प्रति सूत्रार्थदानानुमतौ, जी० १ प्रति० । सूत्रार्थयोरन्यप्र-
दानं प्रत्यनुगमने, व्य० १ उ० । गुरोर्निवेदिते, सम्यगिदं धारया-
ऽन्यांश्चाऽध्यापयेति गुरुवचनविशेषे, अनु० । अन्त० । अनुज्ञावि-
धिस्तु योगोत्क्षेपकायोत्सर्गवर्जः सर्वोऽन्युद्देशविधिवद्भक्त्यः,
नवरं, प्रवेदिते गुरुवदति-सम्यग् धारयान्येषां च प्रवेदय, अन्या-
नपि पाठयेत्यर्थः । आवश्यकदिषु तणुसुलविचारणादिप्रकी-
र्णकेष्वपि चैव एव विधिः, नवरं, स्वाध्यायप्रस्थापनं योगोत्क्षेप-
कायोत्सर्गश्च न क्रियते । एवं सामायिकाद्यभ्ययनेषुद्देशकेषु च
चैत्यवन्दनप्रदक्षिणाप्रयादिविशेषक्रियारहितसप्तवन्दनकप्रदा-
नादिकः स एव विधिरिति तावदियं चूर्णिकारलिखितासामा-
चारी । सांप्रतं पुनरन्यथाऽपि ताः समुपलभ्यन्ते, न च तयो-
पलभ्य संमोहः कर्तव्यः, विचित्रत्वात्सामाचारिणामिति । अ-
नु० । अन्त० । आ० म० ङि० । (इत्यतिरुष्टदेशकालादौ वदेश-
निषेधः द्वि० भा० ८११ पृष्ठे 'उद्देश' शब्दे; पञ्चानां ज्ञानानां
मध्ये श्रुतस्यैवाऽनुज्ञा प्रवर्तते इति 'अणुओग' शब्देऽत्रैव भागे
३५३ पृष्ठे समुक्तम्) धनिष्ठाशतभिषकस्वातीश्रवणपुनर्वसुषु
अनुज्ञा कार्यो । ६० प० ।

अणुसाअ-अनुज्ञात-वि० । जिनानुमते, स्था० ३ भा० ४
उ० । दत्ताहे, उक्त० २३ अ० । आ० क० ।

अणुसाकप-अनुज्ञाकप-पुं० । कस्मिन् काले धस्माद्यनु-
ज्ञातमित्येवंविधौ, पं० भा० ।

.....अहुणा वोच्छं अणुसकपं तु ।

काही कात्रे गहणं, वत्थाईणं अणुसातं ॥

वत्थप्पायग्गहणे, वासावासामुणिग्गमो सरदे ।

तिण पणग सत्त तदुगा, उयम्मि कप्पोदगं जाणो ॥

वत्थादीणं गहणं, एऽणुसाणतं होति वासासु ।

वासादीणं परेणं, दुमास अणुसेसु गिरहंति ॥

तेमि पुण एताणं, सरदे जदि दोह्मगा उपाणतो ।

दगसंघट्टजहणे, ए तिण्हि यं चेव मज्झिमगा ॥

सत्ते चउ उकोसा, गिम्हम्मि तिण्णिण पंच हँमते ॥

वासासु य सत्त नत्ते, परेण खेत्तं णऽणुसाणतं ।

अणोदग ति मग्गा, जं तीरीयासु वणिणतं पुत्थि ॥

तं अरुद्धजोयणे, दगघट्टा जाव सत्ते वा ।

वत्थप्पायग्गहणे, ए व संथरणम्मि पढमत्ताणम्मि ॥

एत्तोऽवतिक्रमम्मि तु, सट्ठाणां सेवणा सुच्छी ।

पढमं ताऽणुस्सग्गो, तेणं तू णवम होति खेत्तेसु ॥

वत्थादीणं गहणं, तत्तेव य होति उ विहारो ।

एवत्ताणतिकमे पुण, हवई सट्ठाणतो विसुद्धो तु ॥

किं पुण तं सट्ठाणं, अपवादो असति ते होति ।

अथवा एणं गहणं, उस्सग्गो चेव होइ सो ताहे ॥

गेएहंतस्स तु करणे, सुच्छी तह चेव बोधव्वा ।

जह गेएहतुवसग्गे, सुच्छीओ बहिस्स एव वितिएणं ।

गेएहंतस्स विसच्छी, सट्ठाणं एवमक्खात्रं ।

अहवा वि इमे अणुणे, एव तु ट्ठाणा वियाहिता ॥

दव्वादीया इणमो, वोच्छामी आणुपुव्वी सो ।

दव्वे खेत्ते काले, वसही भिक्खमंतरे लेयं ।

सेज्झाई गुरुजोगी, एते टाणा णिवोहिता ।

दव्वाणाहारादी-णि जाति सुलजाई तम्मि खेत्तम्मि ॥

खेत्तं त्रिस्थिहं खलु, वत्तंत मुणंत गगणस्स ।

वत्तणपरियट्ठंती, मुणंति अत्थं गणो तु बालादी ॥

तस्स पहुच्चति खेत्तं, आहारादीहिं संथरणं ।

तत्तियकाले चेलो, वसही जाग्ग तु तिक्खुसु लज्जंति ।

न विगिट्ठमंतंती, सज्जाउ सुज्झ जहिं च सुलभं च ।

आयरिआण जाग्गं, विण्णयं चेव णियमेणं ।

एते ते एव टाणा, जहिं उस्सग्गेण गहण तु ॥

उस्सग्गेण विहारो, संथरमाणेण शवसु खेत्तेसु ।

ते सं बुधदुव्वहीणं, विपेत्तिया वि दगघट्टे य ॥

एवि दूरं गच्छंती, एवमस्स असंजवे वितियमाणं ।

दगघट्टे बट्टए वी, पेत्ते दूरं पि गच्छेज्जा ॥

दुल्लहम्मि वत्थपादे, ऊण वि एंसु वि एवसु गच्छेज्जा ।

एमेव विहारो वि ह, खेत्ताण सती मुणयव्वो ॥

आलंवाणे विसुद्धे, उगुणं तिगुणं चउग्गुणं वा वि ।

खेत्तं कालातीयं, समणुणातं पकप्पम्मि ॥

एस अणुसाकप्पो ॥ पं० जा० ॥

इयंणि अणुसाकप्पो-(गाहा)(वत्थे पाए)अणुसायम्मि काले
वत्थपायाणि घेसव्वणि वासरस्से गायं तेसु घेसव्वणि, पच्छा-
गयाणं नाणुनायाणि निम्भयाणं पुण सरए अत्तेसु खेत्तेसु, जत्थ
गीयत्थसंविग्गेसु वासो न कओ तत्थ गेहंति, जत्थ वा गीय-
त्थेहिं संविग्गेहिं कओ तेहिं गणहिं वीरे पच्छा गेहंति, तेसिं
पुण निगच्छत्ताणं जइ अरुद्ध जोयणस्स अंतो तिण्हि पंच सत्त
दगसंघट्टा, दगसंघट्टो नाम जाणहेट्टा तहवि अणुसायं परेण
नाणुसायं जंति अप्पोदगा मग्गतिरियाए न्निणियं जाव सत्तसंघ-
ट्टा, एवं अरुद्धे जोयणे(गाहा)(वत्थे पाए) एवं वत्थपायग्गहणे
वा तणसंधारए य पढमत्ताणं तु उस्सग्गेण गहणं नवसु ताणेषु
पढमट्ठाणांति उस्सग्गेण वुत्तं होइ नवत्ताणवड्कमे पुण सट्ठाण-
विसीही भवइ उवहिमाइ । किं च । तं सट्ठाणं आवाए ताइ
उस्सग्गो ताहे अचवायओ गहणं । काणि पुण ताणि नव टाणा-
णि ?-तत्थ (गाहा)(दव्वे खेत्ते) दव्वाणि जइ आहारोवकरणा-
णि लभंति तम्मि खेत्ते उग्गमाइ सुत्थाणि (खेत्तं ति) खेत्तं विच्छि-
त्तं मडाजणपाउग्गं अत्थं च तारिस्सं नत्थि खेत्तं (काले ति) तह-
याए पोरिस्सीए भिक्खवेत्ता (वसिहि ति) वसहिट्ठा उग्गा हेमंत-
गिरहवासपाउग्गा नत्थि नपुंसगाइ दोसरहिंया भिक्खा सुल-

भा, गुरुमाइया उम्मा भिक्षा गामंतराणि अविकिञ्चाणि अणु-
त्थ असज्जाइयं गुरुण सुवन्नं पाउमं जोगीण व अगद्धेतराणं
सुवन्नं पाउमं, पयाणि णव सुणैति, अत्थं सुणांति, सादधो अ-
भिणवं गुणैति वा सादहैति वा कज्जुयारिंति वा सुत्तं गेहहंति
परियट्ठेति कज्जुयारिंति वा सबाद्धुद्धाचलस्स वा गच्छस्स न-
त्थि तारिस्स अणुं खेत्तं कारणं बहुव्वतिसंघरंताण खेव विस्सो-
हिछाणं पेत्तुंति वा न दूरं गच्छंति मासकप्यं करंता खेव उयहिं
वप्पायंयति अह पुण दव्वं वत्थं पायं दुल्लं, खेत्तं वा न पबुद्धं,
ताहे बहुप वि दग्गसंघट्टं पेत्तुं, दूरं पि गच्छं, अकज्जेयणपरेण
वि(गाहा)(आसंघणे)ते च आलंघणे विसुक्के सव्वं पि अणुण्णायं
दुगणं खेत्तकालं दुगुणतिगुणचउगुणबहुगुणे वा खेत्तकाला-
कमाणुम्माया पक्कप्पमि । एस अणुशाकप्यो । पं० चू० ।

अणुहसंवट्टियककसंग-अनुणसंवर्तितककशाङ्क-त्रि० । भि-
क्षापरिभ्रमणाभावादुष्णलग्नाभावेन संवर्तितानि वर्तुलीभू-
तानि अत एवाङ्ककेशानि अङ्गानि पाणिपादपृष्ठोदरप्रभृती-
नियेषांते अनुणसंवर्तितककशाङ्काः । भिक्षाणामभावादुष्णसं-
बन्धाभावेन शीतीभूताङ्गेषु, “अणुहसंवट्टियककसंगा, गि-
हंति जं अभि न तं सहामो ” इ० ३ उ० ।

अणुतमजेद-अनुतटजेद-पुं० । वंशस्येव द्रव्यभेदे, स्था०
१० ठा० ।

अणुतट्टियाजेय-अनुतट्टिकाभेद-पुं० । इष्टुत्वगाविषद् द्रव्य-
भेदे, प्रज्ञा० ११ पद । (तज्जेदाः ‘सद्दव्वभेय’ शब्दे वच्यन्ते)

अणुतपि (ण)-अनुतापिन्-त्रि० । अकल्पं किमपि प्रति-
सेव्य अनु पश्चाद् हा ! दुष्पु कारितमित्यादिरूपेण तपति स-
न्तापमनुभवति, इत्येवशीलोऽनुतापी । अकल्पप्रतिसेवनाज्ज-
न्तरं पश्चात्तापविशिष्टे, व्य० १ उ० ।

अणुताव-अनुताप-पुं० । पश्चात्तापे, आव० ४ अ० । ज्ञा० ।

अणुतावि (ण)-अनुतापिन्-पुं० । पुरः कर्मादिदोषदुष्टाहा-
रग्रहणात् पश्चाद् ‘हा ! दुष्पु कृतं मया’ इत्यादिमानसिकता-
पधारणशीले, इ० ३ उ० ।

अणुताविया-अनुतापिका-स्त्री० । अनुतापयतीति अनुता-
पिका । परस्यानुतापकरिकायां भाषायाम्, “अणुतावियं
खलु ते भासं भासंति ” सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

अणुतपया-अनुत्पिया-स्त्री० । अपूपूलज्जायाम् उत्पत्त्येन
अप्यते लज्जयते येन तत् उत्पप्यं, न उत्पप्यमनुत्पप्यमलज्जनीयं
यथा च शरीरशरीरमतोरभेदमधिकृत्य । अहीनसर्वाङ्गे शरीरं
संपदभेदे, “वपुलज्जाय धाऊ, अलज्जणीओ अहीणस-
व्वंगो होई अणुतप्ये सो, अविगलइंदियपडिप्पुषो”ति । व्य०
२ उ० । उत्त० । इ० ।

अणुत्त-अनुत्त-त्रि० । अकथिते, ध० ३ अधि० । अभाषिते,
पं० सं० ५ ज्ञा० ।

अणुत्तर-अनुत्तर-त्रि० । उत्तरः प्रधानो नास्योत्तरो विद्यते
इत्यनुत्तरः । स्था० १० ठा० । सूत्र० । अविद्यमानप्रधानतरे,
भ० ६ श० ३३ उ० । अनन्यसदृशे, आ० म० द्वि० । आचा० ।
ध० । अनुप्रधाने, विशेषे । सर्वोत्कृष्टे, अष्ट० १४ अष्ट० । प्रश्न० ।
कल्प० । आ० म० प्र० । दशा० । उत्त० । औ० ।

केवलिनो दशानुसराणि—

केवलिस्स णं दस अणुत्तरा पणत्ता । तं जहा-अणुत्तरे
नाणं, अणुत्तरे दंसणे, अणुत्तरे चरित्ते, अणुत्तरे तवे,
अणुत्तरे वीरिए, अणुत्तरा खंती, अणुत्तरा मुत्ती, अणु-
त्तरे अज्जवे, अणुत्तरे महवे, अणुत्तरे लाघवे ॥

तत्र ज्ञानावरणक्षयाद् ज्ञानमनुत्तरम्, एवं दर्शनावरणक्षयाद् द-
र्शनम्, मोहनीयक्षयाद् दर्शनं, चारित्रमोहनीयक्षयाच्चारित्रं, चा-
रित्रमोहक्षयादनन्तवीर्यम्, अनन्तवीर्यत्वाच्च तपः शुद्ध्याना-
दिरूपं, धीर्यान्तरायक्षयाद्धीर्यम्, इह च तपात्तान्तिमुक्त्यार्जव-
मर्दवलाघवानि चारित्रभेदा एवेति चारित्रमोहनीयक्षयादेव
भवन्ति । सामान्यविशेषयोश्च कथंचिज्ज्ञेदाङ्गेनोपात्तान्ति ।
स्वा० १० ठा० । वृद्धिरहिते च । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
नास्त्यस्योत्तरं सिद्धान्त इत्यनुत्तरम् । यथाऽवस्थितसमस्त-
वस्तुप्रतिपादकत्वादुत्तमे, आव० ४ अ० । सूत्र० । सर्वोत्कृष्टे
अज्जिनधर्मे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

अणुत्तरमइ-अनुत्तरमति-त्रि० । सिद्धिगतिप्राप्ते, “एस क-
रेमि पणामं, तिथ्यराणं अणुत्तरगईणं” । द० प० ४ प० ।

अणुत्तरगा-अनुत्तराद्या-स्त्री० । अनुत्तरा चासौ सर्वोत्तम-
त्वादध्याच लोकाप्रव्यवस्थितत्वादनुत्तराद्या । ईषत्प्राग्भारायां
पृथिव्याम्, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

अणुत्तरण-अनुत्तरण-न० । न विद्यते उत्तरणं पारगमनं य-
स्मिन् सति इत्यनुत्तरणः । पारगमनप्रतिबन्धके, उत्त० १ अ० ।

अणुत्तरणवास-अनुत्तरणवास (पाश)-पुं० । न विद्यते उत्त-
रणं पारगमनमस्मिन् सतीत्यनुत्तरणः । स चाऽसौ वासश्चा-
वस्थानमनुत्तरणवासः । अनुत्तरणवासहेतुत्वाद् आयुर्धृत-
मित्यादिवदनुत्तरणवासः । यद्वा-आत्मनः पारतन्त्र्यहेतुतया
पाशयतीति पाशः, ततोऽनुत्तरणश्चासौ पाशश्चाऽनुत्तरणपाशः ।
उभयत्र च सापेक्षत्वेऽपि गमकत्वात्समासः । संसारावस्थितौ,
पारवश्ये वा । एतच्च सम्बन्धनसंयोगस्यार्थतः फलम् ।
उत्त० १ अ० ।

अणुत्तरणाणदंसणधर-अनुत्तरज्ञानदर्शनधर-त्रि० । कथञ्चिद्
भिन्नज्ञानदर्शनाधारे, “एवं से उदाहु अणुत्तरदंसी अणुत्तर-
नाणदंसणधरे” सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

अणुत्तरणाणि (ण)-अनुत्तरज्ञानिन्-त्रि० । नास्योत्तरं प्र-
धानमस्तीत्यनुत्तरम्, तच्च तज्ज्ञानं च अनुत्तरज्ञानम्, तद-
स्यास्तीत्यनुत्तरज्ञानी । केवलनि, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

अणुत्तरधम्म-अनुत्तरधर्म-पुं० । नास्योत्तरः प्रधानो धर्मो
विद्यते इति अनुत्तरः । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । श्रुतचारित्राख्ये
धर्मे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

अणुत्तरपरक्रम-अनुत्तरपराक्रम-पुं० । परे शत्रवः । ते च द्वि-
धा-द्रव्यतो मत्सरिणः, भावतः क्रोधादयः । इह भावशत्रुभिः
प्रयोजनं, तेषामेवोच्छेदतो मुक्तिभावात् । आक्रमणमाक्रमः, प-
राजय उच्छेद इति यावत् । परेषामाक्रमः पराक्रमः । सोऽनु-
त्तरोऽनन्यसदृशो यस्येति, “जिने तिथ्यरे भगवन्ते अणुत्तर-
परक्रमे अमियणाणी” । अत्र आह-ये खल्वैवर्थादिभगवन्तः ते

ऽनुत्तरपराक्रमा एव, तन्मन्तरेण विवक्षितभगासंभवात्, ततोऽनुत्तरपराक्रमानित्येतदतिरिच्यते । नैव दोषः—अस्य अनादिसिद्धैर्ध्वर्यादिसमन्वितपरमपुरुषप्रतिपादनपरनयवादिनिषेधपरत्वात् । तथाहि—कैश्चिदनुत्तरपराक्रमत्वमन्तरेणैव हिरण्यगर्भादीनामनादिविवक्षितभगयोगोऽभ्युपगम्यते । उक्तं च—“आनमप्रतिषं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः । ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयम्” ॥ १ ॥ इत्यादि । अ० म० प्र० ।

अणुत्तरपुष्पसंज्ञार—अणुत्तरपुष्पसंज्ञार—पुं० । अनुत्तरः सर्वोत्तमहेतुत्वात् तत्कार्यार्थपुण्यसंभारः तीर्थकरनामकर्मलक्षणो येषां ते तथा । तीर्थहृतसु, पं० सू० ४ सूच ।

अणुत्तरविमाण—अणुत्तरविमान—न० । नैवामन्यायुत्तराणि विमानानि सन्तीत्यनुत्तरविमानानि । चतुर्दशदेवलोकवास्तव्यानुत्तरोपपातिकदेवविमानेषु, अनु० (अत्र वक्तव्यं ‘विमान’ शब्दे वक्ष्यते) “कइ एं जंते ! अणुत्तरविमाणा पण्णसा ? । गोयमा ! पंच अणुत्तरविमाणा पण्णसा । ते एं जंते ! किं संखेज्जवित्थमा असंखेज्जवित्थमा य ? । गोयमा ! संखेज्जवित्थमा य असंखेज्जवित्थमा य” । अ० १३ श० २ उ० । “कइ एं जंते ! अणुत्तरविमाणा पण्णसा ? । गोयमा ! पंच अणुत्तरविमाणा पण्णसा । तं जहा—विजय, वेजयंते, जयंते, अपराजिण, सब्बहसिद्धे य” । अ० ६ श० ६ उ० ।

अणुत्तरोववाइय—अनुत्तरोपपातिक—पुं० । अनुत्तरेषु सर्वोत्तमेषु विमानविशेषेषु उपपातो जन्मानुत्तरोपपातः ; स विद्यते येषां तेऽनुत्तरोपपातिकाः । अ० । उत्तरः प्रधानः । नास्त्युत्तरो विद्यते इत्यनुत्तरः । उपपत्तनमुपपातो जन्मैत्यर्थः, अनुत्तरश्चास्युपपातश्चेत्यनुत्तरोपपातः ; सोऽस्ति येषां तेऽनुत्तरोपपातिकाः । सर्वाधेसिद्धादिविमानपञ्चकोपपातिषु, स्था० १० ग्रा० । विजयाद्यनुत्तरविमानवाग्मिनि, स० १ स० ।

अनुत्तरोपपातिकानामनुत्तरोपपातिकत्वम्—

अत्थि एं जंते ! अणुत्तरोववाइया देवा । हंता ! अत्थि । से केण्णहे एं जंते ! एवं वुच्चइ अणुत्तरोववाइया देवा ? । गोयमा ! अणुत्तरोववाइयाणं अणुत्तरा सदा अणुत्तरा रूवा जाव अणुत्तरा फासा, से तेगट्ठे णं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव अणुत्तरोववाइया देवा ॥

(अत्थि णमित्यादि) (अणुत्तरोववाइयस्ति) अनुत्तरः सर्वप्रधानोऽनुत्तरशब्दादिविषययोगादुपपातो जन्मानुत्तरोपपातः, सोऽस्ति येषां ते अनुत्तरोपपातिकाः । अ० १४ श० ७ उ० ।

भेदा अनुत्तरोपपातिकस्य—

से किं त अणुत्तरोववाइया ? । अणुत्तरोववाइया पचविहा पण्णसा । तं जहा—विजया, वैजयंता, जयंता, अपराजिया, सब्बहसिद्धा । ते समामओ दुविहा पण्णसा । तं जहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य । प्रज्ञा० १ पद ।

(अन्तक्रियादयोऽस्य स्वस्थान एव दृश्याः)

उच्यते—

अणुत्तरोववाइयाणं देवाणं एमा रयणी उहं उच्यते—एणं पण्णसा ।

(एमा रयणि स्ति) हस्तं यावत्, कौशं कौटिल्येन नदी इतिवदिह द्वितिया । (उहं उच्यते णं स्ति) वस्तुनो हानेकधोच्यत्वमर्थ-

स्थितस्यैकम्, अपरं तिर्यक्स्थितस्य, अन्यद्गुणोक्तिरूपम् । स्था० १ ग्रा० । विजयादिविमानेषुपपात्तमस्तु साधु, स्था० २ ग्रा० ।

अणुत्तरोववाइया णं जंते ! देवा केवइएणं कम्मावसेसेणं अणुत्तरोववाइयदेवताए उववणा ? । गोयमा ! जावइयं उट्ठजसिए समणे णिगंथे कम्मं णिज्जेइ, एवइएणं कम्मावसेसेणं अणुत्तरोववाइयदेवताए उववणा ॥

(जावइयं उट्ठजसिए इत्यादि) किल पट्टभक्तिकः सुसाधुर्यावत्कर्म कृपयति, एतावता कम्मावशेषणानिर्जीर्णानांऽनुत्तरोपपातिका देवा उत्पन्ना इति । अ० १४ श० ७ उ० ।

अणुत्तरोववाइयदसा—अनुत्तरोपपातिकदशा—स्त्री० । अ० व० । अनुत्तरोपपातिकवक्तव्यताप्रतिषेधा दशा दशाऽध्ययनोपपत्तिता दशाध्ययनप्रतिषेधप्रथमवर्गयोगाद्दशा अन्त्यविशेषोऽनुत्तरोपपातिकदशा । स्था० १० ग्रा० अनु० । नवमेऽङ्के, नं० पा० स० ।

से किं तं अणुत्तरोववाइयदसाओ ? । अणुत्तरोववाइयदसासु णं अणुत्तरोववाइयाणं नगराई उज्जाणाई चेइयाई वणखंडाई रायाणो अम्मापियरो समोसरणाई धम्मायरी—या धम्मकहाओ इहलोगपरलोइया इड्ढिविसेसा भोगपरिचाया पव्वज्जाओ सुयपरिग्गहा तवोवहाणाई परियामो पमिमाओ संवेहणाओ जत्तपाणपचक्खाणाई पाओवगमणाई अणुत्तरोववाओ मुकुलपच्चाओ पुण वोहिजाहो अंतकिरियाओ आप्रविज्जंति अणुत्तरोववाइयदसामु णं तित्थकरसमोसरणाई परममंगलजगहियाई जिणातिसेसा य वहुविसेसा जिणसीसाणं चेव समणणपवरगंधहत्थीणं थिरजसाणं परिसहसेणरिउववणमइणाणं तवदित्तचरित्ताणं सम्पत्तसारविविहप्पगारपसत्थगुणसंजुयाणं अणगारमहरिसीणं अणगारगुणाणं वणओ उत्तमवरतवविसिद्धणाणं जोगजुत्ताणं जह य जगहियं भगवओ जारिसा इड्ढिविसेसा देवासुरमाणुसाणं परिसाणं पाउज्जाओ य जिणसमीवं जह य उवांसंति जिणवरं, जह य परिकहंति धम्मं, लोगगुरू अमरनरसुरगणाणं सोऊणं य तस्स नासियं अवसेसकम्मविसयविरत्ता नरा जहा अणुत्तेति, धम्ममुदालं संजमं तवं वा विचहुविहप्पगारं जह वहुणि वासाणि अणुचरित्ता आराहियनाणदंसाणचरित्तजोगा जिणवयणमणुगयमहियसुभासियत्ता जिणवराणं हिययेण मणुणेत्ता जे य नहि जात्तिया—णि जत्ताणि ठेअत्ता कुरूणं य सैमाहिमुत्तमज्जाणजोगजुत्ता उववणा मुणिवरोत्तमा, जह अणुत्तरसु पावंति जह अणुत्तरं तत्थ विसयसोक्खं तओ य चुआ कमेण काहंति संजया जहा य अंतकिरियं एए अन्ने य एवमाइत्था वित्थरेण ॥

अनुत्तरोपपातिकदशामु तीर्थकरसमवसरणानि । किं ज्ञानि ? परममाङ्गल्यजगत्तानि, जिनातिशेषाश्च बहुविशेषाश्च “ देहं विमलसुयं ” इत्यादयश्चतुस्त्रिंशदधिकतरा वा, तथा जिनाशि-

प्याणां चैव गणधरादीनाम् किंभूतानामत आह-भ्रमणगणप्रव-
रगन्धहस्तिनां, भ्रमणोत्तमानामित्यर्थः । तथा स्थिरयस्सुतां, तथा
परीषहसैन्यमेव परीषहवृद्धमेव, रिपुबलं परचक्रं, तद्व्यमर्दनानां,
तथा द्वन्द्वद्वारिप्रिव, दीप्तान्युज्ज्वलानि, पाठान्तरेण 'तपोदीप्ता-
नि' यानि चारित्र्यज्ञानसम्यक्त्वानि, तैः साराः सफलाः, विविध-
प्रकारविस्तारा अनेकविधप्रपञ्चाः । प्रशस्ताश्च ये क्षमादयो गु-
णाः तैः संयुतानाम् । कश्चिद् 'गुणध्वजानामिति' पाठः । तथा अ-
नगाराश्च ते महर्षयश्चेत्यनगारमहर्षयः, तेषामनगारगुणानां वर्ण-
कः श्लाघा, आख्यायत इति योगः । पुनः किंभूतानां जितशि-
ष्याणाम् ? उत्तमाश्च ते जात्यादिभिर्वरतपसश्च ते च ते विशिष्ट-
ज्ञानयोगयुक्ताश्चेत्यतस्तेषामुत्तमवरतपेविशिष्टज्ञानयोगयुक्ता-
नाम् । किञ्च । अपरे यथा च जगद्विभक्तं भगवत इत्यत्र जिनस्य शा-
सनमिति गम्यते । यादृशाश्च श्रद्धाविशेषा देवासुरमानुषाणां,
रत्नोज्ज्वलशक्त्यो जनमानविमानरत्नं सामानिकाद्यनेकदेवदेवी-
कोटिसमवायनं, मणिस्वरश्मरिमतदण्डपटुप्रचलत्पताकिकाश-
तोपशोभितमहाध्वजपुरःप्रवर्तिनं, विविधाऽऽतोद्यनादगमनाभो-
गपूर्णं, चैवमादित्यकृपाः, प्रतिकल्पितगन्धसिन्धुरस्कन्धारोहणं
चतुरङ्गसैन्यपरिवारणं कुञ्जचामरमहाध्वजादिमहाराजचिह्न-
प्रकाशनं, चैवमादयश्च सम्यग्विदोषाः समवसरणगमनप्रवृ-
त्तानां, वैमानिकज्योतिष्काणां भवनपतिव्यन्तराणां, राजादि-
मनुजानां च । अथवा अणुत्तरोपपातिकसाधूनाम्, ऋक्वि-
शेषा देवादिस्त्वन्धिनस्तादृशा 'आख्यायन्ते' इति क्रियायो-
गः । तथा पर्षदां 'संजयवेमाणित्यो संजयपुत्रेण पविसिञ्चो
वीर' इत्यादिनोक्तस्वरूपाणां प्राहुर्भावाश्च आगमनानि, कः ?
(जिणवरसमीपे ति) जिनसमीपे, यथा च येन प्रकारेण, पञ्च-
विधाभिगमादिना (उपासमीवन्ति) उपासते सेवन्ते राजा-
दयः, जिनवरं तथा 'ख्यायते' इति योगः । यथा च परिकथय-
ति धर्मं, लोकगुरुदिति जिनवरः, अमरनरासुरगणानां भुत्वा च
'तस्येति' जिनवरस्य भाषितं, अवरोषाणि क्रीणप्रायाणि, कर्मा-
णि येनां ते तथा । ते च ते विषयविरक्ताश्चेति, अवशेषकमवि-
षयविरक्ताः के? नराः किम्? यथा अभ्युपयन्ति धर्ममुदारम् ।
किंस्वरूपमत आह-संजयं तपश्चापि । किंभूतमित्याह-बहुविध-
प्रकारं तथा, यथा बहूनि वर्षाणि (अणुचरियं ति) अनुचर्य
आसेव्य, संयमं तपश्चेति वर्तते । तत आराधितज्ञानदर्शनचा-
रित्रयोगाः तथा (जिणवयणमणुगयमदियभासियं ति) जिनव-
चनमाचारादि, अनुगतं संबद्धं नादेवितर्दमित्यर्थः ; महिनं पू-
जितम्, अधिकं वा भाषितं यैरध्यापनादिना ते तथा । पाठान्तरे-
जिनवचनमनुगत्याऽऽनुकूल्येन सुपुभाषितं यैस्ते जिनवचनानुगा-
तिसुभाषिताः । तथा [जिणवराण हियएण मणुएणव ति] इति
वर्गं द्वितीयार्थः । तेन जिनवरान् हृदयेन मनसा अनुनीय प्राप्य
भ्यावेति यावत् । ये च यत्र यावन्ति च भक्तानि रूपेदयित्वा ल-
ब्ध्वा च समाधिमुत्तमभ्यानयोगयुक्ता उपपन्ना मुनिवरोत्तमाः
यथा अनुत्तरेषु, तथा 'ख्यायते' इति प्रक्रमः । तथा प्राप्नुव-
न्ति यथाऽनुत्तरं (तस्थं ति) अनुत्तरविमानेषु विषयमुखं, तथा
ख्यायन्ते (ततो यं ति) अनुत्तरविमानेऽव्यक्तुताः क्रमेण करि-
ष्यन्ति, संयता यथा चान्तः किदन्ते तथा ख्यायन्ते । सं ॥

से किं तं अणुत्तरोववाइयदसाओ ? । अणुत्तरोववाइयद-
साएमुणं अणुत्तरोववाइयाणं नगरां उजाणां चैद्यां
वणखमां समोसरणां रायाणो अम्मापियरो धम्पायरी-

या धम्मकहाओ इहलोइयपरलोइया इड्ठिविसेसा भोगप-
रिखाया पव्वज्जाओ परियागा सुयपदिग्गहा तवोवहाणां
पमिमाओ उवसग्गसंलेहणाओ भत्तपच्चवखाणां पाओवग-
मणां अणुत्तरोववाइ ति उववत्तीसुकुल्लपच्चायाओ पुण बो-
हिलाभा अंतकिरियाओ य आघविज्जंति अणुत्तरोववाइयद-
साणं परिता वायणा संखिज्जा अणुओमदारा संखिज्जा वेह्वा
संखिज्जा सिलोगा संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ संखिज्जाओ
संगहणीओ संखिज्जाओ पमिवत्तीओ से एणं अंगद्वयाए न-
वमे अंगे एगे सुयखे तिभि वग्गे तिभि उदेसएणकाला तिभि
समुदेसएणकाला संखिज्जां पयसहस्सां पयगेणं संखि-
ज्जा अक्खरा अणंताऽऽगमा अणंता पज्जवा परिता तसा
अणंता थावरा सासयकमनिवट्ट निकाइया जिणपत्ता
न्नावा आघविज्जंति पन्नविज्जंति पक्खिज्जंति दंसिज्जंति
निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया एवं नाया एवं
विन्नाया एवं चरणकरणपरूवणा आघविज्जद, सेतं अणु-
त्तरोववाइयदसाओ ॥

(अणुत्तरोववाइयदसासु णमित्यादि) पाठसिद्धं यावन्निगमनम्,
नवरम्, अध्ययनसमूहो वर्गः । वर्गे च वर्गे च दश दशाध्ययनानि,
वर्गश्च युगपदेवेदिश्यते इति । त्रय एव उद्देशनकालाः, त्रय एव
समुद्देशनकालाः, संख्येयानि च पदसहस्राणि, सहस्राष्टाधिक-
पदचत्वारिंशद्व्युत्क्रमणानि वेदितव्यानि ॥ ३० ॥

अणुदत्त-अनुदत्त-पुं० । न उदात्तः, विरोधे नञ् । 'नीचैरनु-
दात्तः' पा० ॥ १२३० ॥ इति लङ्किते तादृवादिषु सभागेषु स्थानेषु
भागे निष्पन्ने स्वरभेदे, यथा नीचैः शब्देन 'जि जिक्खू हत्थकम्मं
करेइ' इत्यादि । वृ० १ वृ० ।

अणुदय-अनुदय-पुं० । बेलाप्राकाले, द्वा० ७ द्वा० ।

अणुदयवचुकिट्ठा-अनुदयवन्धोत्कृष्टा-स्त्री० । यासां विपाको-
दयाभावे बन्धादुत्कृष्टस्थितिसत्कर्मवासिः ; तासु कर्मप्रकृति-
षु, पं० सं० ३ द्वा० । ताश्च 'नारयतिरिउरलदुगु' इत्यादि-
गाथया 'कम्म' शब्दे वृ० भा० २७६ पृष्ठे दर्शिताः)

अणुदयवर्-अनुदयवती-स्त्री० । " चरिमसमयमि दविय,
जासिं अत्तथ संकमे ताओ । अणुदयवर् " यासां प्रकृतीनां
दलिकं चरमसमयेऽन्त्यसमये, अन्यत्राऽन्यप्रकृतिषु, स्तिबुकसं-
क्रमेण संक्रमयेत्, संक्रमय्य चान्यप्रकृतिव्यपदेशेनानुभावतः
स्वोदयेन तावत्युदयः बोऽनुदयवती संज्ञा । इत्युक्तवृत्तानु-
कर्मप्रकृतिषु, पं० सं० ३ द्वा० ।

अणुदयसंकमुकिट्ठा-अनुदयसंकमोत्कृष्टा-स्त्री० । यासामनु-
दयसंकमत उत्कृष्टस्थितिलाजः तासु कर्मप्रकृतिषु, पं० सं० ३
द्वा० । ('कम्म' शब्दे वृ० भा० ३३० पृष्ठे चासां स्वरूपमावेदयित्यते)

अणुदरंभरि-अनुदरंभरि-पुं० । अनात्मज्ञरौ, द्वा० ६ द्वा० ।

अणुद्वि-देशी-कणरहिते, निरवसरे च । दे० ना० १४४ ।

अणुदहमाण-अनुदहन्-त्रि० । निस्सर्गान्तरमुपतापयति,
स्था० १० द्वा० ।

अणुदिरण-अनुदीर्ण-न०। न० त० । अनागतकाले बुद्धिरणा-
रहिते चिरेण भविष्यदुद्धारणेऽभविष्यदुद्धारणे वा कर्मणि, भ०
१ श० ३ व० ।

अणुदिसा-अनुदिक्-स्त्री० । आग्नेयादिकायां विदिशि, कल्प० ।
आचा० । “पाङ्गणमिष्यं वा वि, उहुं अणुदिस्सामि ” दश०
६ अ० । आचार्योपाध्यायपद्धतिर्यायस्थानवर्तित्वे, व्य० २ व० ।
(‘उद्देश’ शब्दे द्वि० जा० ८०० पृष्ठे तदुद्देशो षष्ठ्यते)
अणुदिष्ट-अनुदिष्ट-त्रि० । यावन्तिकदिनेद्वाजते, प्रभ० १
सं० ६० ।

अणुदिरिकुंयु-अनुदिरिकुंयु-पुं०-स्त्री० । अनुदिरिनामके
कुंयुजीवे, वृ० १ उ० । स्था० । स हि चक्षुषे विभाव्यते न
स्थितः, सूक्ष्मत्वादिति । स्था० ७ ग० । “जंरयिणं च णं समणे
भगवं भद्रावीरे जाव सव्वहुक्खण्णदीणे तं रयणि च णं कुंयु-
अणुदरीनामं समुपपन्ना, जा तिया अचलमाणा निमग्गथाण य
णिमग्गथीण य नो चक्षुण्णसं हव्वमागच्छह, जा तिया चल-
माणा सुउमत्तयाण निमग्गथाण य निमग्गथीण य चक्षुण्णसं
हव्वमागच्छह ” कल्प० । (‘वीर’ शब्दे व्याख्यास्यते चैतत्)

अणुदुय-अनुदूत-त्रि० । अनुरूपेण वादनार्थमुत्क्रितोऽनुदू-
तः । वादनार्थमेव वादकैरत्यक्ते मृदङ्गादौ, श्र० १ अ०। विपा०।
ज० । “ अणुदुअमुअंगा ” अनुदूताऽनुरूपेण वादनार्थमुत्क्रिता,
अनुदूता वादनार्थमेव वादकैरत्यक्ता, मृदङ्गा मर्दला यस्यां सा
तथा । श्र० १ अ०। विपा० । भ०। कल्प० । यत्र आनुरूप्येण
यथामार्दङ्गिकविधिरूढता वादनार्थमुत्क्रिता मृदङ्गा मर्दलाः
सन्ति । ज० ३ व० ।

अणुधम्म-अणुधर्म-पुं० । बुद्धसाधुधर्मापेक्षयाऽनुरूपो धर्मो-
ऽणुधर्मः । देशविरतौ, विशेष० । आ० म० द्वि० ।
अणुधर्म-पुं० । अनुगतो लोकं प्रत्यनुकूलो धर्मोऽणुधर्मः । अहिं-
सान्तरेण, परीषहोपसर्गसहनवृत्तये वा धर्मे, “एसो ऽणुधम्मो
मुणिणा पवेदिओ ” सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ व० । अनु पश्चाद्
धर्मोऽणुधर्मः । तीर्थकरानुष्ठानादनन्तरं चर्यमाणे धर्मे, “एसो
ऽणुधम्मो इह संजयाण ” सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । नि० चू० ।
(स यथा पूर्वैराचार्ये तथाऽनुचरणीयमिति ‘अणाइय’ शब्द
ऽत्रैव प्रागे ३०४ पृष्ठे उक्तम्)

अणुधम्मचारि (ण)-अणुधर्मचारिन्-पुं० । तीर्थकरप्रणीत-
धर्मानुष्ठायिनि, “जस्सी विरता समुट्ठिया, कासवस्स अणुधम्म-
चारिणो ” काश्यपस्य श्रुतभस्वामिनो वर्धमानस्वामिनो वा
संबन्धी यो धर्मः, तदनुचारिणस्तीर्थकरप्रणीतधर्मानुष्ठायिनि
इत्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ व० ।

अणुपथ-अनुपथ-पुं० । मार्गान्त्यर्णे, वृ० २ व० ।

अणुपत्त-अनुप्राप्त-त्रि० । पश्चात्प्राप्ते, वस० ३ अ० ।

अणुपयाहिणं। करेमाण-अनुप्रदक्षिणीकुर्वाण-त्रि० । आनुकू-
ल्येन प्रदक्षिणीकुर्वाणे, रा० ।

अणुपरियट्ठण-अनुपरिवर्त्तन-न० । पौनःपुन्येन क्रमणे, भ० १
वा० ७ उ० । पार्श्वतो भ्रमणे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । घटीयन्त्रा-
येन क्रमणे, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । न० । “ दुक्खण-
मेव आवट्ठं अणुपरियट्ठं सि ” । छुःखानां शारीरमानसाना-

माधर्तः पौनःपुन्यजननमनुपरिवर्त्तते, दुःखावर्त्तनमनो बभ्रम्य-
ते । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

अनुपर्यटन-न० । भूयोन्यस्तत्रैवागमने, “संसारपागंस्स ते
संसारं अनुपट्ठंति” । संसारमेव चतुर्गतिकसंसाररूपम, अनु-
पर्यटन्ति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

देवे णं जंते ! मद्दिहिणं जाव महेमक्खे पज्जू ! इवणसमुदं
अणुपरियट्ठिणां हव्वमागच्छिणं ? । हंता । पज्जू ! देवे णं
जंते ! मद्दिहिणं एवं धायऽ संमदीयं जाव हंता पज्जू ! एवं
जाव रुयगवरं दीवं जाव हंता पज्जू ! तेण परं वीइवपज्जा
णो चेव णं अणुपरियट्ठिजा ॥

(वीइवपज्जंति) एकया दिशा ध्यातकामेत् (नो चेव णं
अणुपरियट्ठिजंति) नैव सर्वतः परिभ्रमेत्, तथाविधप्रयोजना-
भावादिति संज्ञायते । ज० १८ श० ७ उ० ।

अणुपरियट्ठमाण-अनुपरिवर्त्तमान-त्रि० । एकेन्द्रियादिषु पर्यट-
ति, जन्मजरामरणानि वा बहुशोऽनुजयति । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।
अरघट्टघटीन्यायेन वर्तमाने, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । जी० ।
अणुपरियट्ठिता-अनुपरिवर्त्य-अव्य० । सामस्येन परिभ्रमेति
प्रादक्षिण्येन परिभ्रमेति वाधे, जी० ३ प्रति० ।

अणु (नु) परिहारि (ण)-अ (णु) नुपरिहारिन्-पुं० ।
परिहारिणः अणु स्तोकं प्रतिवेक्षनादिषु साहाय्यं करोतीति
अणुपरिहारी । यत्र यत्र भिक्षादिनिमित्तं परिहारी गच्छति
तत्र तत्र अनु पश्चात् पृष्ठतो ह्यनः सन् गच्छतीत्यनुपरिहारी ।
व्य० १ उ० । परिहारिकाणामनुचरे, विशेष० । (यथा च अनु-
परिहारिकाणां परिहारिकत्वे वा कर्त्तव्या तथा ‘ परिहार
शब्दे वक्ष्यते) निर्विष्टे, आसेवितविवक्षितचारित्र्ये च । स्था०
३ ग० ४ उ० ।

अणुपविसेत-अनुपविशत्-त्रि० । अनु पश्चाद्जावे चरकादिषु
निर्वृत्तेषु पश्चात्पाककरणकालतो वा पश्चाद् भिक्षार्थं प्रवेशं
कुर्वति, ति० चू० २ व० ।

अणुपविसिन्ता-अनु(णु)प्रविश्य-अव्य० । अनुकूलं स्तोकं वा
प्रविश्येत्यर्थे, नि० चू० ७ उ० ।

अणुपवेस-अनु(णु)प्रवेश-पुं० । अनुकूले स्तोके वा प्रवेशे,
नि० चू० ७ उ० ।

अणुपस्सि (ण)-अनुदर्शिन्-पुं० । अनु द्रष्टुं शीलमस्येत्य-
नुदर्शी । पर्यालोचके, “ ययाणुपस्सी णिज्भोसइसा ” एत-
दनुदर्शी भवति, अतीतानागतसुखाभिलाषी न भवतीति
यावत् । आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ व० ।

अणुपस्सिय-अनुदृश्य-अव्य० । पर्यालोच्येत्यर्थे, सूत्र० १
श्रु० २ अ० २ उ० ।

अणुपाण-अणुपाण-त्रि० । अणवः सूक्ष्माः प्राणाः प्राणिनो
येषु ते अणुप्राणाः । सूक्ष्मजन्तुयुक्ते, “जययं विहराहि जोगवं,
अणुपाणा पंथा दुरुत्तरा ” सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

अणुपा (वा) यकिरिया-अनुपातक्रिया-स्त्री० । प्रमत्तसंय-
तानामापन्नपातं प्रत्येवंशुणसंपात्तिमसत्त्वानां विनाशात्मके
क्रियाभेदे, आ० चू० ४ अ० ।

अणुपा (वा) यण-अनुपातन-न० । अनु-पत-लिच्-त्युद ।
अवतारणे, ध० २ अधि० ।

अणुपालंत-अनुपालयत्-वि० । अनुभवति, “ साया सोक्क-
मणुपालंतेण ” शातं सुखमनुपालयताऽनुभवति । अनु-
क्रमनसेत्यर्थः । पा० । प्रतिपालयति, आचा० १ भु० १ अ० २ उ० ।

अणुपा (वा) लग-अनुपालन-न० । शिष्यगणरक्षणे, तच्चाकु-
र्वतो बोधः । ध० ३ अधि० । अनुपालने तु शासनप्रत्यनीकत्वादि-
बोधा एव । यतः पञ्चवस्तुप्रकरणे-“ इत्थं पमायस्सलिया, पु-
व्वभासेण कस्स वणं होति । जो तेण वेइ सम्मं, गुरुणं तस्स
सकलं ति ॥१॥ को णाम सारहीणं, सहोज्जो भइवाइणो
दमणं । हुट्टे वि अ जे आसे, इमेइ तं आसिअं विति ॥२॥ जो
आखरेण पढमं, पुव्वा वेऊण नाणुपालेइ । सेइ सुखविहीणं,
सो पक्खलपच्चणीओ ति ॥३॥ अवि को वि अपरमत्था, विरु-
द्धमिह परमवे असंवं वा । जं पविमि अणुत्थं, सो खलु तण-
व्वओ सव्वो ” ति ॥४॥ ध० ३ अधि० ।

अणुपा (वा) लगणकप्य-अनुपालनाकप्य-पुं० । आचार्ये
कथञ्चिद् विपक्षे गणरक्षणविधौ, पं० भा० ।

स कैवम-

.....अणुणा अणुपालणकप्यं ।

संखेवसद्धिदं, वोच्चमि अहं समासेणं ॥
मोहतिगिच्छाएँ गते, एट्टे खेत्तादि अहं व कालगते ।
आयरिणं तम्मि गणे, पाल्हादीस्खण्डाए ॥
कोवि गणी उवणिज्जो, सन्नति जंति तस्स कोवि सीसो तु ।
सुत्तत्थतदुभरहिं, णिम्माओ सो उवेयव्वो ॥
असती य तस्स ताहे, उवेयव्वा कमेण मेणं तु ।
पव्वज्ज कुले णाणे, खेत्ते सुहिउव्वल्लमुत्तसीसो ॥
गुरु गुरुणं तं तू वा, गुरुसज्जिद्धउ व्व तस्स सीसो तु ।
पव्वज्ज एगपक्खी, एमादी होति णायव्वो ॥
असतीएँ कुल्लओ वी, तस्स सतीएसु एगपक्खीओ ।
खेत्ते उवसंपत्ते, तस्स सतीए उवेयव्वो ॥
सुहदुक्खियस्स असती, तस्स सतीए सुतोवसंपत्तो ।
एवं त्रियाण तेहिं, सीसम्मि तु मग्गणा एरिणं ॥
पामिच्च गणधरे पुण, उविणं तदियं तु मग्गणा इणमो ।
सुत्तत्थमहिज्जंते, अणहिज्जंते इमे जागा ॥
साहारणं तु पढमे, वितिणं खेतम्मि ततिणं सुहदुक्खे ।
अणहिज्जंते सीसे, सेसे एकारम विजागा ॥
पुव्वुद्धिगणस्स तु, एत्थुद्धिदं पवाइयंतस्स ।
पुव्वं पच्छुद्धिदं, सीसम्मि तु जं तु होति सच्चिचं ॥
संवच्छरम्मि पढमे, तं संव्वगणस्स आइवति ।
पुव्वुद्धिगणस्सा, पच्छुद्धिदं पवाइयंतस्स ॥
संवच्छरम्मि वितिणं, सीसम्मि तु जं तु सच्चिचं ।
पुव्वं पच्छुद्धिदं, सीसम्मि तु जं तु होति सच्चिचं ॥
संवच्छरम्मि ततिणं, एतं संव्वं पवाइयंतस्स ।

पुव्वुद्धिदं गच्छे, पच्छुद्धिदं पवाइयंतस्स ॥
संवच्छरम्मि पढमे, सिस्सिणिए जं तु सच्चिचं ।
संवच्छरम्मि वितिणं, तं संव्वपवाइयंतस्स ॥
पुव्वं पच्छुद्धिदं, पामिच्छियाए उ जं तु सच्चिचं ।
संवच्छरम्मि पढमे, तं संव्वपवाइयंतस्स ॥
खेत्तुवसंपायरिओ, सुहदुक्खी चेव जति तु सो उविओ ।
कुल्लगणसंघिओ वा, तस्स वि सइ होति उ विपेओ ॥
संवच्छराणि तिणिणं उ, सीसम्मि पढिच्छियम्मि तदिवसं ।
एककुल्लगणिओ, संवच्छर संघं ण्मासो ॥
तत्थेव य णिम्माए, अणिम्माए णिम्माए इमा मेरा ।
सकुले तिणिह तिपाइं, गणे दुगं वच्छरं संघे ॥
ओमादिकारणेहिं, दुम्मेहनेण वा ए णिम्मातो ।
काउण कुलसम्मायं, कुलधरे वा उवट्ठेति ॥
एव हायणाइं ताहे, कुलं तु सिक्खिवाए पयत्तेणं ।
ण य किंचि तेसिं गेएहति, गणो दुगं एगसंघो तु ॥
एवं तु दुवावसहिं, समाहिं जदि तत्थ कोवि णिम्मातो ।
तो णिति अणिम्माए, पुण वि कुल्लादी उवट्ठाणा ॥
तेणैव कमेणं तु, पुणो समाओ हवांति वारस व्व ।
णिम्माए विहरंती, इहरकुल्लादी पुणोवट्ठा ॥
तइ वि य वारसमासो, सीसस्स वि गणधरो होइ ।
तेण परमणिम्माए, इमा विही होइ तेसि तु ॥
द्धत्तीसातिकंते, पंचविहु व्व संपदा पत्तो ।
पच्छा पत्तं तुवसं-पदे पव्वज्जएसु एगपक्खम्मि ॥
पव्वज्जाएसु तेण य, चउभंगो होति एगपक्खम्मि ।
पुव्ववहित वीसरिए, पढमा सति ततियजंगेणं ॥
संवस्स वि कायव्वं, णिच्छयओ कंकुलं व अकुलं वा ।
कात्तसजावमत्ते, गारव्वज्जाएँ काहिंति ॥
एसऽणुपाणनकप्यो । पं० भा० ।

आयरियाणट्ठावए, आयरिए नट्टे वा, मोहतिगिच्छाए वा, प-
क्खिचचित्ते वा, कालगए वा, तस्स य सबालवुद्धाओ तस्स ग-
च्छस्स को गणधारी कायव्वो ? तत्थ (गाहा) (पव्वज्जा)ओ जस्स
सीसो निम्माएल्लओ तस्स सइ जो पव्वज्जगपक्खिओ पित्तिय-
ओ पित्तियपुत्तो वा तस्स सइ कुल्लव्वओ तस्स सइ नाणगप-
क्खिओ एगवायणिओ तस्स जो तम्मि खेत्ते उवसंपत्तओ भा-
यरिओ सुहदुक्खिओ वा सुयनिमित्तं वा जो तत्थ एगल्लओ
पमिच्छओ एयसिं उवियाणं अहिज्जंताणं कस्स किंवा जवइ,
सीसे ताव उविपल्लए का कहा ? सेसेसु अणहिज्जंतेसु पमि-
च्छए उविणं आयरिएण निम्माविपल्लए कुल्लगणसंघत्तिप वा जो
सो आयरिओ उविओ नाऊण य वोच्चेयं सो कुल्लव्व पाइस्सम्मि
अन्थं ते चेव आयरिया कालगया ते वि आयरियेण तं निमित्तं
चेव सीसवक्कावरं तम्मि ममसं करंता एस अम्हं सज्जंतिओ सो
वि एए मम सज्जंति एत्ति काऊण ममसं करेइ, एवं सो निम्मा-

ओ आयरिया काङ्गया सो तं गच्छ न मुयइ, एत्था भवन्ते वजे
इ, तथ जे ताव आयरियस्स पडिच्छया तेसि तद्विस्समेव गे-
एहइ, सच्चिदाइ जे आयरियसीसा ते न सज्जयन्ति तस्स सका-
से तेण चोइयवा तेसु अणहिज्जन्ते सुत्तं तथ लभइ सच्चिदा-
इ तं सामएहं पढमवरिसे, विइए खेसावसंपन्नओ जं लभइ ते
तं न लभन्ति । खेसावसंपयाए नाइवगं दुविहं मेसवए स य
लज्जन्ति । तइए वरिसे जं सुहपुक्खोवसंपन्नओ वज्जइ तं तेसि
भाभं सुहदुक्खियस्स लाजो पुव्वसंथवो एच्छा संथयो य खं
उये वरिसे सव्वं गेएहइ । एवं अणहिज्जन्ते पुण इमे एकारस वि-
जाणा-तस्सायरियस्स सीसा सीसियाओ पकिच्छियाओ जं
जीवं तेणायरियज्जणस्स उडिट्ठं अज्जायं तस्स पढमवरिसे स-
च्चिमाचिस्स वा लभइ, तं सव्वं गुरुणो काङ्गयस्स वि एगो
विभागो अह इमेण उडिट्ठं पढमवरिसे, तो पवाइयंतस्स जं स-
च्चिदाइ चित्तिओ विभागो विइए वरिसे पुव्वं उडिट्ठं, पच्छोव-
दिहं वा, सव्वं पवाइयंतस्स तइओ विजाओ, एयं पकिच्छए
सीसस्स पढमवरिसे आयरिएण वा उडिट्ठं तेण वा पकिच्छ-
एण उडिट्ठं सव्वं गुरुणो विजाओ, विइए वरिसे आयरिएण
उडिट्ठं पढमवरिसे सच्चिमाचिस्स लभइ । तं सव्वं गुरुणो वि-
जाओ पंचमो इमेण उडिट्ठं पवाइयंतस्स उओ विभागो ,
तइए वरिसे आयरिएण वा उडिट्ठं इमेण वा सव्वं पवाइयंतो
गेएहइ वा पयंतो पविभागो सत्तमो, सीसणीयाए जहा पकि-
च्छयस्स तिगिहं गमा एए दस्स गमा, पडिच्छयाए । आयरिएण
वा उडिट्ठं इमेण वा पढमवरिसे खेव गेएहइ वाययंतो, एए प-
कारस विभागो । एवं लभइ जणियं । पं० चू० ।

संयतिपात्रनं त्विथम्—

..... दोच्छं अणुवाङ्गणाए कप्पं तु ।
अणुपालांति सुविहिता, गच्छं विहिता उ जेणं तु ॥
परिकछी परिकछं, तओ य दुविहो पुणो वि एकेको ॥
उवसगखेत्तकाङ्ग-व्वसेण अज्जाण परिवट्ठी ॥
परियट्ठियव्वं खलु, परियट्ठी चेव होति एगट्ठं ।
समणा समणीओ वा, दुविहं परियट्ठिव्वं तु ॥
समणपरियट्ठ दुविहो, आयरिओ वीयओ उवज्जाओ ।
संजतिपरियट्ठो पुण, तिविहो तु पवत्तणी तइया ॥
समणपरियट्ठि दुविहा, विहिपरियट्ठी य आविहिते चेव ।
जतिणि परियट्ठियव्वा, नियमेण य कारणा णिमिणा ॥
ताओ बहुवसगा, तेणादिदुसंचराणि खेत्ताणि ।
कालवमेण य संजति, जायति दोगस्स जं तत्तं ॥
तम्हा सव्वपयत्ते-ए रक्खियव्वा उ ताउ णियमेणं ॥
ए वि सरती सोतव्वा, मा होज्ज तासि तु विणासो य ।
संवेगगतिपरिणतो, तासि परियट्ठओ अणुष्माणो ॥
होति पुण अणरिहो खलु, परिकछी तू इमो तासि ।
अबहुस्सुए अगीय-ए तरेण य मंदधम्मिए ॥
कंदप्पसीन्नण्हा, आविही दोणे य महणे य ॥
बहुसुपगीतजहणो, आवासगमादि जाव आयारो ।
तेयगी य बहुस्सुय-तिल्लसमाणा रतो तरेण ॥

जो उज्जोगं न कुणति, चरणे सो होति मंदधम्मो तु ।
अणिहुयत्तवादी, सरीरकिरिआ य कंदप्पी ॥
णिकारणे अणद्धा, संजति वसही तु वच्चए जो तु ।
णिकारणमविहीए, जो देती गिएहती वा वि ॥
एयारिमे तु अज्जा-ए परिकछी तु ए कप्पत्ति ।
कारणेहि इमेहि तु, गम्मत ऽज्जाणवस्सयं ॥
उवस्सए य गेएहइ, उवही संघपाहुणे ।
सेहद्ववण्णसे, अणुनाजंणे ठाणे ॥
अणपज्जअगलियाओ, वीयारे पुत्तसंगमे ।
संवेहणवोसरिणे, वोसट्ठाणिट्ठिए तेहि ॥
अरिहो ऽणरिहो वा वी, परियट्ठी एवमाहिओ । पं० भा० ।

इयानि अणुपादनाकल्पो (गाहा) (परियट्ठियव्वं) परि-
यट्ठव्वओ भाणियव्वो परियट्ठओ ताव आयरियउवज्जाओ
साहुणं संजइणं आयरियउवज्जाओ पवत्तिणी परियट्ठियव्वं
दुविहं साहु साहुणीओ जतीणं पुण एकेको दुविहो विहि-
परियट्ठिओ अविहिपरियट्ठिओ य तथ संजइओ नियमा
परियट्ठियव्वाओ, किं कारणं बहुवसगां तारिस्सि तेयाणि
सुखेत्ताणि य दुसंचराणि काङ्गवसेणं संपयं पक्ख दोगोपंतो
जाओ, पयाओ जरहाइभि पुव्वपरिपाक्षियाओ ते दुट्ठे निवारंति ।
तम्हा नियमा परिपालेयव्वाओ । साहु भइया केरिसो पुण परि-
यट्ठओ ? (गाहा) (अबहुस्सुए अबहुस्सुएण) न कप्पइ अगीय-
ए वा गीयथो जो तरुणो मंदधम्मो वा नाणुकाओ धम्मसङ्कि-
ओ वि जो कंदप्पसीलो सो विणाणुकाओ अणट्ठाए जाइ संज-
इणं वसहिं अविहिदायगो नाम निक्कारणे देइ, गिएहइ वा,
परिसो न कप्पइ गणधरो अज्जियाणं [गाहा] [उवस्सए] अण-
छागमओ नाम जो इमाइ कारणाइ मोक्खूण जाइ काइ पुण ताइ
कारणाइ उवस्सए य गेएहइ उवस्सओ संजयिणं संजएहिं
पडिलेहेत्तु दायव्वो तमुवस्सयं गणधरो दाउ वज्जेज्जा, निहोसो
गिज्ञाणाइ अज्जाए ओसहो सज्जपत्यज्जोयणं वा दाउं वच्चेज्जा
उवदिसिउं वा, जहा वा अगिलाणियाए गिज्ञाणियाए संजइए
ओहनिज्जुत्तिगमए ण उवस्सए वा चित्तिमिण्हअंतरीए वसंतो
निहोसो कयही उस्सभेण संजइणं गणधरो उगमेउं पवत्तिणी-
ए दाउं पक्खेज्जा संघपाहुणए कुलधेराइया गया इड्ठिमंतो वा
पव्वओ रायसेणावई अमच्चसेट्ठिगणनायगमाउमरउओरमा
इयतज्जणनिमित्तं सेज्जायराइपरहणनिमित्तं विहिता वच्चेज्जा
सेहद्ववणं वा रायपुत्तो पव्वइओ मौयपडणीएहि निक्खुगाइहिं
कहिओ मा एयसि महिद्धियो होज्जति अमच्चाएण मग्गताण
कहिण ताहे आहावेति इवद्ववस्स ताहे अंतट्ठाणिए वेज्जाए
पत्रावेति, असद्वेज्जाए गेएहइनियमिं काऊण संजइणं पकिस्स-
यमुवेति, ताहे तथ अमणुष्मसंघादीए कंजियाइपकियाइपरि-
सेयं काऊण सरहाओ ओसदेइ संति अणहओ अज्जिइं करंति ।
जहा संजइपकिज्जगति खरकम्माइ आगयाणं मा बोद्धं करेहानि,
पकिसेहं करंति ; एवं ताइकमइ उडिसिउं वा गणधरो अंगसु-
यखंअज्जयणं वच्चेज्जा समुदिसिउं अणुजाणियं वा विवच्चेज्जा
वरं खुट्ठियाइगोरवेण आयरिएण उडिट्ठंति काऊण भंरुणे वा
संजइण उवएणे गणधरो उवसामेउं वच्चेज्जा पवत्तिणी वा
काङ्गया तथ अणुसासणनिमित्तं, अयं वा पवत्तिणिं उयेउं
वच्चेज्जा अणुपज्जए वा खिस्सत्तजक्खाइए ठाए पुव्वजाणि-

मिसं ओसंडं वा दांडं वच्चेज्जा, अणुपिकाए वा उद्धिओ संजईण उवस्सओ मा उज्झिहइ, उज्झे वा अण-उवस्सयं कांडं वच्चेज्जा, अणुकाए वा नईपूरिण उद्धिएसुं जय-ण उवकरणं संजईओ वा मा वुज्जेज्जा, अणुकाएण बालमाए वसई संठवेउं अणं वा दांडं वच्चेज्जा, वियारभूमिं वा एण-भग्गा उद्धा वा संठवेउं अणं वा दांडं वच्चेज्जा, सुतो भाया वा अण्णाए पव्वइओ, सो य अण्णदेसं गंतूण पुव्वगए कालि-याणुओगे व निम्माओ आगओ तं गणधरो घेसुं वच्चेज्जा, सं-वेहं वा करेउकामो तथेव एसं दांडं संलीहाए वा घोसिरणे घोसहाए वा अणुसिंहि दांडं वच्चेज्जा, एसो विही, तविव-गीया अविही । पं० चू० ।

अणुपा (वा) लणामुच्च-अनुपालनामुच्च-न० । प्रत्याख्या-ननेदे, आव० ।

कंतारे दुब्बिजस्से, आयंके वा महइ समुप्पमे ।

जं पालिअं न जग्गं, तं जाणऽणुपालणामुच्चं ॥ ३२ ॥

कान्तारे अरतये, दुब्बिजे कालविभ्रमे, आतङ्गे महति समुत्पन्ने सति यत्पलितं न भग्नं तज्जानीहनुपालनामुच्चमिति । “ एथ उग्गमदोसा सोलस, उणायणाए वि दोसा सोलस, एसणाए दोसा दस, एए सव्वे वायालीस दोसा निच्चपमिसिद्धा; एए कंतारदुब्बिजस्साइसु न जंजइति ” इति गाथार्थः ॥ ३२ ॥ आव० ६ अ० । स्था० । आ० चू० ।

अणुपाणिता-अनुपाल्य-अव्य० । यथा पूर्वैः पालितं तथा पञ्चात्परिपाल्येत्यर्थे, कल्प० ।

अणुपालिय-अनुपालित-त्रि० । आत्मसंयमानुकूलतया पा-लिते, स्था० ७ ठा० । दशा० ।

अणुपासमाण-अनुपश्यत्-त्रि० । भूयः पश्यति, “ किं मे परो पासइ किं व अप्पा, किं वा हु खलियं न विवज्जयामि । इत्थेव सम्मं अणुपासमाणा, अणागयं नो पमिबंघ कुज्जा ” दश० ३ च० ।

अणुपिड्ड-अनुपुष्ट-न० । आनुपूर्व्यां, ‘अणुपिड्डसिद्धाई’ सम० ।

अणुपुव्व-अनुपूर्व-न० । क्रमे, आचा० १ भू० ६ अ० ३ ठा० । स्था० ।

आनुपूर्व्य-न० । मूलादिपरिपाठ्याम्, औ० । “अणुपुव्वसुजा-यदीहलंगुणे ” अनुपूर्वेण परिपाठ्या सुष्ठु जातं उत्पन्नो यः सोऽनुपूर्वसुजातः । स्वजात्युचितकालक्रमजातो हि बलरूपा-दिगुणयुक्तो भवति, स चासौ दीर्घत्राकगूलो दीर्घपुच्छेति स तथा, अनुपूर्वेण वा स्थूलसूक्ष्मसूक्ष्मतरलकणनसुजातं दीर्घत्रा-कगूलं यस्य स तथा । “मधुगुह्यपिगलकलो, अणुपुव्वसुजाय-दीहलंगुलो ” स्था० ४ ठा० ४ ठा० । “अणुपुव्वसुजायददलव-ट्टनावपरिणया ” आनुपूर्व्या मूलादिपरिपाठ्या सुष्ठु जाताः आ-नुपूर्वीसुजाताः, रुचिराः स्निग्धतया दीर्घप्यमानश्चविप्रस्तः, तथा वृक्षजात्रपरिणताः । किमुक्तं भवति—एवं नाम सर्वा-सु दिक्षु च शाखाभिश्च प्रसृता यथा वर्तुलाः संजाता इति । आनुपूर्वीसुजाताश्च ते रुचिराश्च आनुपूर्वीसुजातरुचिराः वृक्ष-भावपरिणताः । रा० । झा० । जी० । “अणुपुव्वसुजायवप-गम्भाग्मीयलजलाओ ” आनुपूर्व्येण क्रमेण नीचस्तरां भाव-रूपेण सुष्ठु अनिशयेन यो जातवप्रः केदारो जलस्थाने तत्र गम्भाग्मलस्थानं शीतलं जलं यासु ताः आनुपूर्वसुजात-वप्रगः भीरशीतलजलाः । रा० । झा० । जी० । “अणुपुव्वसु-

संहयमुलीए ” आनुपूर्व्येण क्रमेण वर्द्धमाना हीयमाना वा इति गम्यते । औ० जी० । पूर्वस्या अनु, लघव इति गम्यते, अनुपूर्वीः । किमुक्तं भवति—पूर्वस्या उत्तरोत्तरा नखं नखेन हीनाः, ‘णह एहेण हीणाउ ’ इति सामुद्रिकशास्त्रवचनात् । अथवा—आनुपूर्व्येण परिपाठ्या वर्द्धमाना हीयमाना वा इति गम्यते, सुसंहता अविरला अहुल्यः पादाभावयथा येषां ते तथा । अत्रानुपूर्व्येति विशेषणात्पादाहुलीप्रहणं, तासामेव नखं, नखेन हीनत्वात् । जं० २ वक्त० ।

अणुपुव्वसो-अनुपूर्वशस्-अव्य० । अनुक्रमेणेत्यर्थे, आचा० १ भू० ६ अ० १ उ० ।

अणुप्पइय-अनुत्पत्तित-त्रि० । उद्दिने, “आगासेऽणुप्पइओ ललियच्चलकुंडलतिरीडी ” उक्त० ६ अ० ।

अणुप्पगंथ-अनु (गु) प्रग्रन्थ-पुं० । अनुरूपतयौचित्येन विरतेः न त्वपुण्योदयाद्, अणुरपि, वा सूक्ष्मोऽप्यल्पोऽपि प्रगतो ग्रन्थो घनादिर्यस्य यस्माद् वाऽसावनुप्रग्रन्थः । अपेक्षित्यन्तर्भू-तत्वादणुप्रग्रन्थो वा । परिग्रहविरते, स्था० ६ ठा० ।

अणुप्पस-अनुत्पन्न-त्रि० । वर्त्तमानसमयेऽभिद्यमाने, नि० चू० ५ उ० । अल० धे, ग० १ अधि० । (‘नमोकार’ शब्दे तदुत्पन्नानुत्पन्नत्वं दर्शयिष्यते)

अणुप्पदाउं-अनुप्रदातुम्-अव्य० । पुनःपुनर्दातुमित्यर्थे, प्र-ति० । उपा० ।

अणुप्पदा (या) ण-अनुप्रदान-न० । पुनःपुनर्दाने, आव० ६ अ० । आचा० । परस्परकेण प्रदाने, व्य० २ उ० । गृह-स्थानां परतीर्थिकानां स्वयूच्यानां वा संयमोपघातके दाने, जेणेइ णिव्वेइ भिवस्व, आसपाणं तहाविइं ।

अणुप्पयाणमओसिं, तं विज्जं परियाणिया ॥ आचा० १ भू० ९ अ० ।

(‘धम्म’ शब्दे अस्या व्याख्या)

अणुप्पज्ज-अनुप्रज्ज-पुं० । युवराजे, सेनापत्यादौ च । नि० चू० २ उ० ।

अणुप्पवाएत्ता-अनुप्रवाचयितृ-त्रि० । पाठयितरि, ग० १ अधि० । स्था० । “आयरियउवज्जाए गणंसि सम्मं अणुप्प-वाएत्ता जवइ ” तृतीयं संप्रदृश्यानम् । ग० १ अधि० ।

अणुप्पवाएमाण-अनुप्रवाचयत्-त्रि० । वर्णानुपूर्वीक्रमेण पठ-ति, जं० ३ वक्त० ।

अणुप्पवाय-अनुप्रवाद-पुं० । अनुप्रवदति साधनानुकूल्येन मिद्धिप्रकर्षेण प्रवदतीति । नं० । नवमपूर्वे, स्था० ९ ठा० । विशेष० । आ० म० द्वि० । ‘विद्याऽनुप्रवादम्’ इत्यपरं नाम । नं० । अणुप्पवेसण-अनुप्रवेशन-न० । मनसि लब्धाऽऽरूपदीभवने, उक्त० ३ अ० ।

अणुप्पवेसेत्ता-अनुप्रवेश्य-अव्य० । “अन्नपरंसि अचितंसि सोयगंसि अणुप्पवेसेत्ता ” नि० चू० १ ठा० ।

अणुप्पमूय-अनुप्रसूत-त्रि० । जाते, आचा० १ भू० १ अ० ८ ठा० ।

अणुप्पाइ (ण)-अनुपातिन्-पुं० । अनुपततीत्यनुपाती । घटमाने युज्यमाने, नि० चू० १ उ० ।

अणुपिप्य-अनुपिप्य-त्रि० । प्रियानुकूलं, “अन्नस्स पाणस्सि-
हलोइयस्स, अणुपिप्यं भासति सेवमाणे” अनुपिप्यं प्रापते
यद्यस्य प्रियं तत्तस्य वदतोऽनुपेहाद् भाषते अनुप्रापते ।
सूत्र० १ सु० ७ अ० ।

अणुपेहा-अनुपेहा-स्त्री० । अनुपेक्षामनुपेक्षा । चिन्तनि-
कायाम्, स्था० ५ ग्रा० ३ उ० । अर्थचिन्तने, ध० ३ अधि० ।
ग्रन्थार्थानुचिन्तने, ग० २ अधि० । सूत्रानुचिन्तनिकायाम्
उक्त० २ अ० । दश० । अनुपेक्षा स्वाध्यायविशेषः । स तु
मनसस्तत्रैव नियोजनाद् जवति । उक्त० २ ए अ० । प्रव० ।
अवधाने, प्रति० । तद् विधिरसौ- “जिणवरपवयणपायरु-
णयउण गुरुवयणओ सुणियपुढे । एगमामणो धणियं, जिसे
चित्तेइ सुयवियारे” ॥ १ ॥ ध० २० ।

एतस्याः फलम्-

अणुपेहाएवं भंते ! जीवे किं जणयइ ? । अणुपेहाएवं
आज्यवज्जाओ सत्त कम्मपयडीओ धणियवंधणवच्चा-
ओ सिद्धिबन्धनवच्चाओ पकरेइ, दीहकालद्धियाओ
हस्सकालद्धियाओ पकरेइ, तिव्वाणुभावाओ मंदाणुजा-
वाओ पकरेइ बहुपएसगाओ अपपएसगाओ पकरेइ, आ-
ज्यं च एं कम्मं सिय बंधइ, सिय नो बंधइ, असायावेयणिज्जं च
णं कम्मं नो भुज्जो भुज्जो उवाचिणाइ, अणाइयं च एं अण-
वदमं दीहमच्छं चाउरंतसंसारकंतारं खिप्पामेव वीईवयइ ॥

हे प्रदन्त ! स्वामिन् ! अनुपेक्षया सूत्रार्थचिन्तनिकया, जीवः
किं जनयति ? । गुरुराह-हे शिष्य ! अनुपेक्षया कृत्वा जीवः
सप्त कर्मप्रकृतीनां नावरणदर्शनावरणवेदनीयमोहनीयनामगोत्रा-
न्तरायरूपाणां सप्तानां कर्मणां प्रकृतयः पकशतचतुःपञ्चाशत्प्र-
माणाः सप्तकर्मप्रकृतयस्ताः सप्तकर्मप्रकृतीर्धर्णियबन्धनवच्चाः
गाढबन्धनवच्चाः, निकाचितवच्चाः, शिथिलबन्धनवच्चाः प्रकरोति ।
यतो हि अनुपेक्षा स्वाध्यायविशेषः, स तु मनसस्तत्रैव नियोज-
नाद्भवति, स चानुपेक्षा । स्वाध्यायो हि आन्यन्तरं तपः, तप-
स्तु निकाचितकर्माणि शिथिलीकर्तुं समर्थं जवत्येव । कथंभूताः
सप्त कर्मप्रकृतीः, आयुर्वर्जाः, प्रकृष्टभावहेतुत्वेन आयुर्वर्जयन्ती-
त्यायुर्वर्जाः । पुनर्हे शिष्य ! अनुपेक्षया कृत्वा, जीवस्ता एव कर्मप्र-
कृतीर्दीर्घकालस्थितिकाः शुभाध्यवसाययोगात् स्थितिस्वाग्जा-
नामपहारेण ह्रस्वकालस्थितिकाः प्रकरोति । प्रचुरकालभोग्यानि
कर्माणि स्वल्पकालभोग्यानि करोतीत्यर्थः । पुनस्तीव्रानुभावाः
कर्मप्रकृतीर्मन्दानुभावाः प्रकरोति, तीव्रः उत्कटोऽनुभावो रसो
यासां तास्तीव्रानुभावाः, ईदृशीः कर्मप्रकृतीर्मन्दो निर्बलोऽनुजा-
वो यासां ता मन्दानुभावाः प्रकरोति, तादृशीः प्रकर्षेण विच्चा-
ति, पुनर्बहुप्रदेशाग्रा अल्पप्रदेशाग्राः प्रकरोति । बहुप्रदेशाग्रं कर्म
सुकलिकप्रमाणं यासां ताः बहुप्रदेशाग्राः, एतादृशीः कर्मप्रकृती-
रल्पप्रदेशाग्राः प्रकरोति । इत्यनेन अनुपेक्षयाऽशुभश्रुतविधोऽपि
बन्धः-प्रकृतिबन्धः स्थितिबन्धोऽनुभागबन्धः प्रदेशबन्धः, शुजत्वे-
न परिणमतीत्यर्थः । अत्र च आयुर्वर्जमित्युक्तम् । तत्तु-एकस्मिन्
भवे सङ्गदेव अन्तर्मुहूर्त्तकाले एव आयुर्वर्जो बध्नाति । च पुनः
आयुःकर्माऽपि स्याद् बध्नाति, स्यान्न बध्नाति, संसारमभ्ये ति-
ष्ठति चेत्तर्हि अशुभमायुर्न बध्नाति । जीवेन तृतीयमागादिशेषा-
युष्केन आयुःकर्म बध्यते, अन्यथा न बध्यते । तेन आयुःकर्मबन्धे
निश्चयो नोक्तः, इत्यनेन मुक्तिं क्वजति तदा आयुर्न बध्नातीत्युक्तम् ।

पुनरनुपेक्षया कृत्वा जीवोऽसातावेदनीयं कर्मे शरीरादिदुःख-
हेतु च कर्म । चशब्दादन्याश्चाशुभप्रकृतीर्नो भूयो नूय उपचि-
नोति । अत्र भूयोऽन्योऽग्रहणेन एवं ज्ञेयम्-कश्चिद्यतिः प्रमाद-
स्थानके प्रमादं भजेत् तदा बध्नात्यपि इति दादम् । पुनरनुपेक्ष-
या कृत्वा जीवश्चातुरन्तसंसारकान्तारं किंप्रमेव (वीईवयइ
इति) व्यतिव्रजति । चत्वारश्चतुर्गतिलक्षणा अन्ता अवयवा यस्य
तत् चानुरन्तं, तदेव संसारकान्तारं संसारारण्यं, तत् शीघ्र-
मुल्लङ्घयति । कीदृशं संसारारण्यम् ? अनादिकम्-आदेरभावा-
द् आदिरहितम् । पुनः कीदृशं संसारकान्तारम् ? अनवदग्रम-
नागच्छत् अग्रं परिमाणं यस्य तद् अनवदग्रम्, अनन्तमि-
त्यर्थः । प्रवाहापेक्षया अनाद्यनन्तम् । पुनः कीदृशम् ? दीर्घा-
ध्वं दीर्घकालं, दीर्घमकम् इत्यत्र मकारो लाक्षणिकः, प्राकृत-
त्वात् ॥ उक्त० २ ए अ० । तत्रानुपेक्षा चिन्तनिका, तथा
प्रकृष्टशुभभावोत्पत्तिनिवन्धनतया आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृ-
तीः, (धणियं ति) घाढं बन्धनं श्लेषणं, तेन बद्धाः, निकाचिता
इत्यर्थः । शिथिलबन्धनवच्चाः किञ्चिन्मुक्ताः । कोऽर्थः ? अपवर्त्त-
नादिकरणयोग्याः प्रकरोति, तपोरूपत्वाद्दस्याः तपसश्च निका-
चितकर्मकूपेऽपि क्लमत्वात् । उक्तं हि-“तवसा च निकाइ-
याणं व सि” दीर्घकालस्थितिका ह्रस्वकालस्थितिकाः प्रकरो-
ति, शुभाध्यवसायवशात् । स्थितिस्वामकापहारेणेति भावः । ए-
तच्चैवं, सर्वकर्मणामपि स्थितेरशुभत्वात् । यत उक्तम्-“स-
व्वासिं पि डितीओ, सुभासुभाणं पि होति असुभाओ । माणुस-
तेरिच्छदेवा-उयं च सोत्तूण सेसाओ” ॥ १ ॥ तीव्रानुभावाश्चतुः-
स्थानिकरसत्वेन, मन्दानुभावास्त्रिस्थानिकरसत्वाद्यापादनेन
प्रकरोति । इह चाशुभप्रकृतय एव गृह्यन्ते । शुभभावस्य
शुभासु तीव्रानुभावहेतुत्वात् । उक्तं हि-“सुभपयमीण विसो-
हिणं तिव्वमसुभाणं संकिद्वेसं ति” अत्र हि-‘विसोहिपासि’ शु-
जभावेन तीव्रमित्यनुज्ञां बध्नातीति प्रक्रमः । क्वचिदिदमपि द-
श्यते-‘बहुपएसगाओ पकरेति’ ननु केनाभिप्रायेणायुष्कवर्जाः
सत्तैवमिधानम्, शुजायुष्क एव संयतस्य संभवात्तस्यैव चानुपे-
क्षा तात्त्विकी । न च शुभभावेन शुभप्रकृतीनां शिथिलतादिकरणं,
संक्षेपहेतुत्वात् तस्य । आह-शुजायुर्वर्जोऽप्यस्याः किं फ-
लमुक्तम् । उच्यते-आयुष्कं च कर्म स्याद्बध्नाति, स्यान्न बध्नाति ।
तस्य त्रिमागादिशेषायुष्कतायामेव बन्धसंज्ञवात् । उक्तं हि-
“सिय तिभागतिजागे” इत्यादि । ततस्तस्य कादाचित्कत्वेन
विवक्षितत्वात् । तद्वत्तच्च कस्यचिद् मुक्तिप्राप्तेः तद्बन्धाननिधान-
मिति भावः । अपरं चाशातावेदनीयं शरीरादिदुःखहेतुं कर्म ।
चशब्दादन्याश्चाशुभप्रकृतीर्नो नैव नूयोऽन्य उपचिनोति । भूयो-
भूयोऽग्रहणं त्वन्यतमप्रमादतः, प्रमत्तसंयतगुणस्थानवर्त्तितयां
तद्बन्धस्याऽपि संभवात् । अन्ये त्वेवं पठन्ति-“सायावेयणि-
ज्जं च णं कम्मं भुज्जो भुज्जो उवाचिणोति” इह च शुभप्रकृति-
समुच्चयार्थश्चशब्दः, शेषं स्पष्टम् । अनादिकर्मादेरसंभ-
वात् । चः समुच्चयार्थो योदयते । (अणवदग्रमं सि) अन-
वदग्रमं परिमाणं यस्य सदाऽवस्थितानन्तपरिमाण-
त्वेन सोऽयमनवदग्रोऽनन्त इत्यर्थः, तम् । प्रवाहापेक्षं चैतत् ।
अत एव (दीर्घमकं ति) मकारो लाक्षणिकः । दीर्घाध्वं दीर्घ-
कालं, दीर्घो वाऽऽवा तत्परिभ्रमणहेतुकर्मरूपो मार्गो यास्मिन्स-
त्था । चत्वारः चतुर्गतिलक्षणा अन्ता अवयवा यस्मिन्सत्त्व-
तुरन्तम्, संसारकान्तारं किंप्रमेव (वीईवयइ इति) व्यतिव्रजति,

विशेषेणातिक्रामति । किमुक्तं भवति-मुक्तिमवाप्नोति । उक्तं २६ अ० । अनु पश्चात् प्रेक्षणमनुप्रेक्षा । धर्मध्यानादेः पश्चात्पर्यालोचने, भ० २५ श० ८ उ० । स्वा० । आच० । उक्तं । (“ धर्मस्य सं भाणस्स चत्तारि अणुपेहाओ ” इत्यादि धर्मध्यानादिशब्देभ्यश्च इत्थम्) अर्हद्गुणानां मुहुर्मुहुरनुस्मरणे च । “ अणुपेहाए बहुमाणीए णमि काउस्समं ” ध० २ अधि० । आच० । तत्त्वार्थानुचिन्तायाम्, ल० ।

अणुपेहिपच्च-अनुपेक्षितव्य-त्रि० । अन्वाख्यानविधिना परिभाषनीये, पं० सू० १ सू० ।

अणुफास-अनुस्पर्श-पुं० । अनुभावे, “ लोहस्सेवणुफासो, मक्के अणयरामवि ” दश० ६ अ० ।

अणुबंध-अनुबन्ध-पुं० । सातत्ये, स्था० ६ डा० । अनुबन्धः संतानः प्रवाहोऽविच्छेद इत्यनर्थान्तरम् । षो० १ विव० । अव्ययच्छिन्नसुखपरम्परया देवमनुजजन्मसु कल्याणपरम्परारूपे सन्ताने, षो० १३ विव० । तत्परिणामाविच्छेदतः प्रकर्षयापितायाम्, पञ्चा० १६ विव० ।

अणुबंधवत्क-अनुबन्धवत्तुक्-न० । प्रयोजनादिकारिसंबन्धाभिधेयचतुष्टये, तत्त्व प्रत्यादावभिधातव्यम् । आच० १ अ० । अत्र कश्चिदाह-नन्वधिगतशास्त्रार्थानां स्वयमेव प्रयोजनादिपरिज्ञानं भविष्यतीति निरर्थक एव शास्त्रार्थैः प्रयोजनाद्युपन्यास इति चेद् । न । अनधिगतशास्त्रार्थानां प्रवृत्तिहेतुतया सफलत्वात् । अथ प्रेक्षावतां प्रवृत्तिर्निधयपूर्विका भवति । न च प्रयोजनादावुक्तेऽपि अनधिगतशास्त्रार्थानां तन्निधयोपपत्तिः, वचनस्य बाह्यार्थे प्रति प्रामाण्याभावात् । न च संशयतः प्रवृत्तिरुपपन्ना, प्रेक्षावतां क्षतिप्रसङ्गात्, ततः कथं सार्थकता अधिकृतप्रयोजनाद्युपन्यासस्य ? तदेतदपरिनोदितभाषितम् । वचनस्य बाह्यार्थे प्रति प्रामाण्याभावात्, अन्यथा सकलव्यवहारोच्छेदप्रसक्तेः । विजृम्भितं चात्र प्रपञ्चतो धर्मसङ्ग्रहणीटीकादाविति ततः परिभाषनीयम् । अथ यदि वचनस्य बाह्यार्थे प्रति प्रामाण्यं तर्ह्येत एव सम्यग्भिधेयादिपरिज्ञानभावाभिरर्थिका शास्त्रे प्रेक्षावतां प्रवृत्तिः, फलाभावात् । प्रवृत्तौ हि फलमभिधेयादिपरिज्ञानं, तच्चाधिकृतप्रयोजनाद्युपन्यासत एव सिद्धमिति । तदेतद्वालिशिविजृम्भितम् । अधिकृतेन हि प्रयोजनाद्युपन्यासेन प्रयोजनादीनामधिगतिर्भवति, सामान्येन नाशेषविशेषपरिज्ञानपुरस्सरा, अधिकृतप्रयोजनाद्युपन्यासस्य सामान्येन प्रवृत्तत्वात् । सामान्यनिष्ठं हि वचः सामान्यं प्रतिपादयति, विशेषनिष्ठं विशेषम् । अतो वचनप्रामाण्यादधिकृतप्रयोजनाद्युपन्यासवाक्यतः सामान्येन प्रयोजनादिकेऽधिगते कथं तु नामास्माकं सविशेषं सामायिकादिपरिज्ञानं स्यादिति विशेषपरिक्रानाय भवति प्रेक्षावतां शास्त्रे प्रवृत्तिः । अन्यच्च यदि वचनस्य न प्रामाण्यमभ्युपगम्यते तथापि न काचिद्विवर्तितार्थकृतिः । आ० म० प्र० ।

अणुबंधवत्तुक्-अनुबन्धवत्तुक्-पुं० । अनुबन्धं विनष्टीति अनुबन्धवत्तुक्-न०, तदादिः । निरनुबन्धनाऽऽपादनादौ कर्मकृपाणां पात्रे, “ निष्ठाणं कम्मणं, चित्तोच्चिय होइ खवणुवाओ वि । अणुबन्धवत्तुक्-न०, सो वण एवं ति नायव्वो ” ॥१॥ पञ्चा० १८ विव० ।

अणुबंधभाव-अनुबन्धभाव-पुं० । अनुभावस्य सत्तायाम्, पञ्चा० ५ विव० ।

अणुबंधजावविहि-अनुबन्धजावविधि-पुं० । प्रत्याख्यातपरिणामाविच्छेदभावस्य विधाने, पञ्चा० ५ विव० ।

अणुबंधवत्तुक्-अनुबन्धवत्तुक्-पुं० । भवान्तरारम्भकाणामितरेषां च कर्मणां बन्ध्यभावकरणे, द्वा० १८ डा० ।

अणुबंधमुक्तिजाव-अनुबन्धमुक्तिभाव-पुं० । सातत्येन कर्मकयोपशमेनात्मनो निर्मलत्वसदभावे, पञ्चा० ८ विव० ।

अणुबंधावयण-अनुबन्धावयन-न० । अणुजनावजातकर्मानुबन्धवत्तुक्-पुं०, पञ्चा० १५ विव० ।

अणुबन्धिमं-देशी-हिक्कावाम्, दे० भा० १ वर्ग ।

अणुबंधि (न)-अनुबन्धिन्-त्रि० । अनु-बन्ध-सिनि । हेतौ, ध० २ अधि० । प्रस्फोटकादीनां सान्द्रव्यविशिष्टे अननुबन्धिदोषरहिते प्रतिलेखने, स्था० ६ डा० ।

अणुबद्ध-अनुबद्ध-त्रि० । सदानुगते, जी० ३ प्रति० । आ० म० । गृहीते, नि० चू० १ व० । निरन्तरमुपचिते, जी० ३ प्रति० । सतते, प्रश्न० १ सम्ब० द्वा० । स्था० । अव्यवच्छिन्ने, प्रश्न० १ आश्र० द्वा० । प्रतिबद्धे, द्वा० २ अ० । व्याप्तं, द्वा० २ अ० । पूर्वोपाजितक्षेपबन्धनबद्धे, उक्तं ४ अ० ।

अणुबद्धवृद्धा-अनुबद्धवृद्ध-स्त्री० । सततवृत्तकायाम्, “ अणुबद्धवृद्धापररुसीवरहतएहवेयणादुग्धदृष्टादिविवरणमुहविचरिया ” प्रश्न० ३ आश्र० द्वा० ।

अणुबद्धणिरंतर-अनुबद्धनिरन्तर-त्रि० । अन्यस्तनिरन्तरे, “ अणुबद्धनिरन्तरेवेयणासु ” अनुबद्धनिरन्तराः अत्यन्तनिरन्तरावेदना येषु ते तथा । प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।

अणुबद्धतिव्ववेर-अनुबद्धतीव्रवेर-त्रि० । अव्यवच्छिन्नोत्कटवेरभावे, “ अणुबद्धतिव्ववेरा, परोप्परं वेयणं उदारोति ” प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।

अणुबद्धधम्मज्जाण-अनुबद्धधर्मध्यान-त्रि० । अनुबद्धं सततं धर्मध्यानमाङ्गायिनयादिलक्षणं येषां तेऽनुबद्धधर्मध्यानाः । सततप्रवृत्तधर्मध्याने, प्रश्न० १ सम्ब० द्वा० ।

अणुबद्धरोसप्पसर-अनुबद्धरोषप्रसर-त्रि० । अनुबद्धः सततमव्यवच्छिन्नो रोषस्य प्रसरो विस्तारो यस्य सोऽनुबद्धरोषप्रसरः । निरन्तरकुब्जे, ग० २ अधि० ।

अणुबद्धविगह-अनुबद्धविग्रह-त्रि० । सदा कलहशीले, पं० व० ३ द्वा० ।

निच्चं विगहशीलो, काऊण य नाणुतप्प पञ्चा ।

न य स्वाभिउं पसीयइ, सपक्खपरपक्खओ वा वि ॥

नित्यं सततं विग्रहशीलः कलहकरणस्वजावः, कृत्वा च कलहं नानुत्पद्यते पश्चात् । यथाह-किं कृतं मया पापेनेति । तथा क्षमितीति, क्षम्यतां ममायमपराध इति भणितोऽपि स्वपक्वपरपक्वयोरपि, न च नैव, प्रसीदति प्रसन्नतां जजति, तीव्रकथायोदयत्वात् । अत्र च स्वपक्वे साधुसाध्विवर्गः, परपक्वे गृहस्थवर्गः । एषोऽनुबद्धविग्रह उच्यते । वृ० १ व० ।

अणुबेलांधर-अनुबेलांधर-पुं० । महतां वेत्तन्धराणामादेशप्रती-

चक्रतयाऽनुयायिनो वेङ्गधरा अनुबेलन्धराः । स्वनामव्या-
तेषु नागराजेषु, जी० ३ प्रति० ।

तद्देवः, तदावासपर्वताश्च यथा—

कहि एं जंते ! अणुबेलंधरणागरायणो पण्त्ता ? । गो-
यमा ! चत्तारि अणुबेलंधरणागरायणो पण्त्ता । तं जहा-
ककोडए, कदमए, कडलासे, अरुणपपणे । एतेसिं एं भंते !
चउणहं अणुबेलंधरणागराईणं कति आवासपव्वया प-
एणता ? । गोयमा ! चत्तारि आवासपव्वया पएणता । तं
जहा—ककोडए, कदमए, कडलासे, अरुणपपणे । कहि एं भंते !
ककोमगस्स अणुबेलंधरराइस्स ककोडएणाम् आवासप-
व्वते पण्त्ते ? । गोयमा ! जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स
उत्तरपुरच्छिमेणं लवणसमुदं वायालीसं जोयणसयाई उ-
ग्गाहिता एत्थ णं ककोडयस्स एणगरायस्स ककोडए णाम
आवासे पएणत्ते, सत्तरसएक्कवीसाई जोयणसयाई, तं चेव
एमाणं गोयूजस्स, णवरिं सव्वरयणामए अच्चे जाव निर-
वसेसं जाव सीहासणं सपरिवारं अट्ठे स बहूई उप्पझाई
ककोमगपभाई, सेसं तं चेव, णवरिं ककोमगपव्वतस्स
उत्तरपुरच्छिमेणं, एवं चेव सव्वं कदमगस्स वि सो चेव ग-
यओ अपरिसेसिओ, णवरिं दाहिणपुरच्छिमेणं आवासो
विज्जुजिज्झावी रायहाणी, दाहिणपुरच्छिमेणं कति जा
से वि एवं चेव, णवरिं दाहिणपव्वच्छिमेणं कडलासा वि
रायहाणी, ताए चेव दिसाए अरुणपपणे वि उत्तरपुरच्छि-
मेणं रायहाणी वि, ताए चेव दिसाए चत्तारि वि एगपमा-
णा सव्वरयणामया य ॥

(कहि एमित्यादि) कति भदन्त ! अनुबेलन्धरराजाः प्रज्ञताः ? ।
भगवानाह—गौतम ! त्वत्वारोऽनुबेलन्धरराजाः प्रज्ञताः । तद्यथा-
ककोटकः, कर्दमकः, कैलासः अरुणप्रभश्च । (एणसिं णमित्यादि)
एतेषां जदन्त ! चतुर्धामनुबेलन्धरराजानां कति आवासपर्व-
ताः प्रज्ञताः ? । जगवानाह—गौतम ! एकैकस्य एकैकभावेन च-
त्वारोऽनुबेलन्धरराजानामावासपर्वताः प्रज्ञताः । तद्यथा—कको-
टकः, विद्युत्प्रभः, कैलासः, अरुणप्रभश्च । ककोटकस्य कको-
टकः, कर्दमस्य विद्युत्प्रभः, कैलासस्य कैलासः, अरुणप्रभस्या-
रुणप्रभ इत्यर्थः । ' कहि एं भंते ! ' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् ।
भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरप-
र्वस्यां दिशि लवणसमुद्रं द्वाचत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाह्य,
अत्र एतस्मिन् अवकाशे ककोटकस्य लुजगेन्द्रस्य लुजगराजस्य क-
कोटको नाम आवासपर्वतः प्रज्ञतः । (सत्तरसएक्कवीसाई जोयण-
सयाई) इत्यादिका गोस्तूपस्यावासपर्वतस्य या वक्तव्यतो-
क्ता, संवेदापि अहीनातिरिक्ता ज्ञातव्या । नवरं सर्वरत्नमय इति
वक्तव्यं नामनिमित्तचिन्तायामपि, यस्माच्च कुङ्कुमासु कुलिकासु
चापीसु, यावद् विलपङ्क्तिषु, बहूनि उत्पलानि यावत् शतसहस्रप-
चाणि ककोटप्रभाणि ककोटकाकाराणि ततस्तानि ककोटका-
नीति व्यवहियन्ते । तद्योगात्पर्वतोऽपि ककोटकः । तथा कको-
टकनामा देवस्तत्र पट्योपमस्थितिकः परिवसति । ततः ककोट-
कस्वामित्वात् ककोटकः राजधान्यपि । ककोटकस्यावासपर्वत-

स्य उत्तरपूर्वस्यां दिशि तिर्यगसंख्येयान् द्वीपसमुद्धान् व्यति-
व्रज्यान् यस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य कको-
टकाभिधाना राजधानी, विजया राजधानीव प्रतिपत्तव्या । एवं
कर्दमककैलासारुणप्रभवक्तव्यताऽपि भावनीया, नवरं जम्बूद्वीपे
द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य लवणसमुद्रे दक्षिणपूर्वस्यां कर्दमकः,
दक्षिणापरस्यां कैलाशः, अपरोत्तरस्यामरुणप्रभः । नामनिमि-
त्तचिन्तायामपि यस्मात् कर्दमके आवासपर्वते उत्पलानीनि क-
र्दमप्रजाणि ततः कर्दमकः । भाषना प्रागिव । अन्यस्वकर्दमके वि-
द्युत्प्रभो नाम देवः पट्योपमस्थितिकः परिवसति, स च स्व-
जावाद् यत्ककर्दमप्रियः । यत्ककर्दमो नाम कुङ्कुमागुरुकर्पूरक-
स्तूरिकाचन्दनमेलापकः । उक्तं च—“ कुङ्कुमागुरुकर्पूर-
कस्तूरिकाचन्दनानि च । महासुगन्धमित्युक्तं—नामको यत्ककर्दमः ” ॥ १ ॥
ततः प्राचुर्येण यत्ककर्दमसंज्ञवादसौ पूर्वपदद्वयोपे सत्यज्ञमेतिवत्
कर्दम इत्युच्यते । कैलाशे कैलाशप्रभाणि उत्पलानीनि, कै-
लाशनामा च तत्र देवः पट्योपमस्थितिकः परिवसति, ततः कै-
लाशः । एवमरुणप्रभेऽपि वक्तव्यम् । कर्दमका राजधानी कर्द-
मकस्याऽऽवासपर्वतस्य दक्षिणपूर्वया कैलाशा, कैलाशस्यावा-
सपर्वतस्य दक्षिणापरया अरुणप्रभा, अरुणप्रभस्यावासपर्व-
तस्यापरोत्तरायां तिर्यगसंख्येयान् द्वीपसमुद्धान् व्यतिव्रज्यान्-
यस्मिन् लवणसमुद्रे विजया राजधानीव वक्तव्या । जी० ३ प्रति० ।
अणुबजडवेस—अनुद्वजट—त्रि० । अनुद्वजे, जी० ३ प्रति० । अभि-
मानरहिते, वत्त० २ अ० ।

अणुबजडवेसपसत्यकुक्कि—अनुद्वजटप्रशस्तकुक्कि—त्रि० । अनुद्व-
जटोऽनुद्वजः प्रशस्तः प्रशस्तलक्षणः पीनः कुक्किर्यासां ताः
अनुद्वजटप्रशस्तपीनकुक्कयः । जी० ३ प्रति० ।

अणुबजडवेस—अनुद्वजटवेस—पुं० । भिज्जनोचितनेपथ्यवर्जिते
स च तृतीयश्रावकगुणविशिष्ट इति ।

संप्रत्यनुद्वजटवेस इति तृतीयं जेदं प्रचिकटयिषुंगांधापूर्वा-
रूपाह—

सहइ पसंतो धम्मी, उद्धमवेसो न सुंदरो तस्स ।

(सहइ स्ति) राजते शोभते, प्रशान्तः प्रशान्तवेसो, धर्मी धर्म-
वान् धार्मिको, ज्ञानधायक इत्यर्थः । अतः कारणादुद्धटवेसः वि-
रुज्जनोचितनेपथ्यः । “ लंखस्स व परिहाणं, गसइ व ओगे त-
हंगिया गाढा । सिरवेढो दमरेणं, वेसो एसो सिङ्गाणं ” ॥ १ ॥
सिंहिणेण मगदेसो, उग्यानो नाहिमरुलं तह य । पासाय अड-
पिहिया, कंचुयओ एस वेसाणं ” ॥ २ ॥ इत्यादिरूपो न सुन्दरो
नैव शोभाकारी तस्य धार्मिकस्य । स हि तेन सुनरामुपहास-
स्थानं स्यात् “ नाकामी मण्डनप्रियः ” इति लोकोक्तेरिह लोके-
ऽपि कदाचिदनर्थं प्राप्नुयाद्, बन्धुमतीवत् । अन्ये पुनराहुः—
“ संतलयं परिहाणं, जलं च चोवाइयं च मज्झिमयं । सुसि-
लिष्ठमुत्तरीयं, धम्मं लच्छि जसं कुण्णै ” ॥ १ ॥ परिहाणमणु-
ब्धमरुचल—णकोडिमज्झाय मणुसरंते तु । परिहाणमकमंतो,
कंचुयओ होइ सुसिलिष्ठो ” ॥ २ ॥ इत्यादि । एतदपि संगतमेव ।
किन्तु कचिदेव देशे कुले वा घटते; आवकास्तु नानादेशेषु च
संभवन्ति, तस्माद्देशकुलाविरुद्धौ वेसोऽनुद्वज इति व्याख्यानं
व्यापकमिह संगतमिति ।

बन्धुमतीज्ञानं त्वेवम्—

अत्थि इह नामलित्ती, नयरो न अर्त्ताई कहवि परिभूया ।

अहमयविहवभारो, सिद्धी तथ्यासि ररसारो ॥ १ ॥
सारयससिनिम्मलसी-लबधुला बंधुला पिया तस्स ।
ताणं धूया कया-इगुणजुया बंधुमई नाम ॥ २ ॥
सा पुण कंचणचूचय-मंडियबाहा अलंकियसरीरा ।
पगईए उम्भडवे-सपरिगया चिछइ सया वि ॥ ३ ॥
अन्नदिणे सा पिउत्ता, भणिया वयणेहिं पणयपवणेहिं ।
एवं उम्भमवेसो, वच्चे ! पच्चे न सच्चाण ॥ ४ ॥

बहुक्तम्—

“कुलदेसाण विरुद्धो, वेसो रओ वि कुणइ नहु सोहं ।
वखियाण विसेसणं, विसेसओ ताण इत्थीणं ॥ ५ ॥
अहरोसो अहरोसो, अहहासो दुज्जणेहिं संवासो ।
अइउम्भमो य वेसो, पंच वि गरुयं पि लहुयंति” ॥ ६ ॥
इच्छाइजुसिजुसं, पुत्ता वि न ममए इमा किपि ।
चिछइ तदेव निच्छं, पिउपायपसावदुल्लसिया ॥ ७ ॥
प्ररुयकउवासिणा वि-मलसिद्धिपुसेण बंधुदत्तेण ।
सा गंतु तामसिद्धिं, महाविजुईए परिणीया ॥ ८ ॥
मुत्तुण जणयजवणे, बंधुमई बंधुपरियणसमेओ ।
जलहिमि बंधुदत्तो, संवत्थिओ जाणवत्तेण ॥ ९ ॥
जा किंचि लूमिजगं, गच्छइ ता असुहकम्मउदएणं ।
पमिकूलपवणइहरी-पणुल्लियं जलहिमिज्जमि ॥ १० ॥
सत्थं व विणयहीणे, धियलियसीले विसुद्धाणं व ।
तं पवहणं विणट्ठं, घणघणइराणपमिपुणं ॥ ११ ॥
सो कहकहमवि फलहे-ण दुत्तरं उत्तरिस्तु नीरनिहिं ।
जा पिच्छइ दिसिचकं, ता तं निच्छेइ ससुरपुरं ॥ १२ ॥
तो अप्पं जाणावह, केण वि पुरिसेण निययससुरस्स ।
तं सुणिय हा, किमेयं ति, जीपरो उट्ठिओ सो वि ॥ १३ ॥
अहउम्भमवेसविसे-सरयणलंकारसारभूसाए ।
बंधुमईए सहिओ, जा से पासे स महिपइ ॥ १४ ॥
वररयणकणयधूरय-विचूसियं ताव रुहरकरजुयलं ।
बंधुमईए छिन्नं, केण वि जूयारचोरेणं ॥ १५ ॥
तसो सो आरक्खिय-जीओ नासिस्तु ऊत्ति संपत्तो ।
पइपरिसमवससुत्त-स्स बंधुदत्तस्स पासमि ॥ १६ ॥
तेणं च धुत्तयाए, चित्थिय मिणमेव पत्तकायं मे ।
इय मुत्तु तस्स पासे, करजुयलं तक्को नटो ॥ १७ ॥
पच्चा गयतलवरतुमु-ससवणवुद्धो सलुइओ एल्लो ।
चोरु सि काउ तेहिं, सुवाए भत्ति पक्खिस्तो ॥ १८ ॥
अह ररसारो सिद्धी, नित्यपुत्तिए निहत्तु तमवत्थं ।
बहु फूरिणए पत्तो, जा जामाउयसमोयं पि ॥ १९ ॥
ता तं सुजाजिणं, सहसा पिच्छिस्ति बहु च पलवित्ता ।
अंसुभरपुज्जनयणो, दुहियो से कुणइ मयकिच्चं ॥ २० ॥
इत्तो य सुजसनामा, वउनाणी तत्थ आगओ तं थ ।
नमिउं पत्तो सिद्धी, शुक्क वि इय कहइ से घम्मं ॥ २१ ॥
प्रो भविया ! उम्भमवे-सवउज्जणं कुणइ चयह परसगिहं ।
चिन्नह जवस्स रुवं, जेण न पावेह दुक्खाइ ॥ २२ ॥
तो सोअं संविमो, सिद्धी पणमिस्तु पुच्छए जययं ! ।
मह जामाउयउहिया-हिं किं कथं दुक्कयं पुत्ति ? ॥ २३ ॥
भणइ गुरु अभिरामे, सां गिमां पि इत्थिया एया ।
आसि अडवि द्य बहमय-बाउसुया दुग्गया विहवा ॥ २४ ॥
सा उयरकंदरापू-रण्णमीसरगिहेस्तु निच्छं पि ।
कम्मं करेइ पुत्तो, उ चारए वच्छरुवाइ ॥ २५ ॥

सा ठविय मोयणं सि-कगंमि पुत्तदुमअथा पत्ता ।
कस्सइ गेहे कम्म-त्थमागओ तम्मि जामाऊ ॥ २६ ॥
सा तस्स तप्पणएहा-समाइकम्मसु निउत्तया पढमं ।
पच्चा कंमणपीसण-रंघणदल्लणाइ कारविया ॥ २७ ॥
जाया मईइ वेला, तेण गिहत्थेण वाउल्लसणओ ।
नहु सा जिमाविया तो, नुक्खियतिसिया गया सगिहं ॥ २८ ॥
तं वट्ठु सुपण जुहा-इएण जणिया सनिट्ठं पत्ता ।
किं तत्थ तुमं सिंसा-सूलाए जं न बहु पत्ता ॥ २९ ॥
तीइ वि अणत्थभरिया-इ जंपियं किंकरा तुहं जिआ ।
जं सिक्कगाइ गहिऊ-ण ज्ञायणं नेव लुत्तोसि ॥ ३० ॥
इय फलसवयणजणियं, कम्मं दोहिं वि निक्काइयं तेहिं ।
अइनिधिमज्जिमभवे-ण नेव आलोइयं तं च ॥ ३१ ॥
तेसिं दाणुरयाणं, संजमरहियाण मज्जिमगुणाणं ।
किंचि सुइजावणाए, वट्ठुताणं गलियमाउं ॥ ३२ ॥
तो सो बाओ जाओ, जामाऊ तुज्ज बंधुदत्त सि ।
सा पुण दुमायनारी, बंधुमई तुह सुया जाया ॥ ३३ ॥
भवियव्वया निओगा, विचित्तयाए य कम्मपगईए ।
माया जाया जाया, पुत्तो भत्ता य संजाओ ॥ ३४ ॥
तक्कम्मविषागेणं, बंधुमई पाविया करच्छेयं ।
पत्तो य बंधुदत्तो, सूलापीक्खवणवसणमिणं ॥ ३५ ॥
इय सोहं ररसारो, सिद्धी संजयगरुयसंवेओ ।
गिहिएय गुरुण पासे, दिक्खं सुहभायणं जाओ ॥ ३६ ॥

इत्युद्भटं वेपमतिश्रयन्त्याः,

श्रुत्वा विपाकं खलु बन्धुमत्याः ।

भव्या जना निर्मलशीलजाज -

स्तद्धत्त देशाद्यविरुद्धमेनम ॥ ३७ ॥ अ० २० ।

अणुवभाग-अनुद्भामक-पुं० । मौलभामे भिक्षापरिमाणशी-
ले, वृ० १ उ० ।

अणुजव-अनुभव-पुं० । अनु-भू-अप् । स्मृतिभिन्ने ज्ञाने, वि-
षयानुरूपभवनाच्च बुद्धिवृत्तेरनुभवत्वम् । अनुभवश्च-प्रत्यक्षानु-
मानोपमानशाब्दभेदेन चतुर्विध इति नैयायिकादयः । वेदान्ति-
नो मीमांसकाश्च अर्थापत्युपलब्धिरूपमधिकं जेदद्वयमुररीच-
कुः । वैशेषिकाः सीगताश्च प्रत्यक्षानुमानरूपमेवानुभवद्वयं स्वी-
चकुः, अन्येषां सर्वेषामनयोरन्तर्भावात् । सांख्यादयः प्रत्यक्षा-
नुमानशाब्दा एवेति जेदत्रयीमङ्गीचकुः । चार्वाकाः प्रत्यक्षमात्र-
मिति भेदः । वाच० । स्वसंवेदने, पञ्चा० ५ विव० । अ० ।
आव० । प्रश्न० ।

अनुभवलक्षणं च योगदृष्टिसमुच्चयानुसारेण लिख्यते-
यथार्थवस्तुस्वरूपोपलब्धिपरभावारम्भस्वरूपरम्भतदास्था-
दनैकत्वमनुभवः ।

तदृक्कम्—

संधेयं दिनरात्रिभ्यां, केवलश्रुतयोः पृथक् ।
बुधैरनुजवो दृष्टः, केवलार्काणोदयः ॥ १ ॥
व्यापारः सर्वशास्त्राणां, दिक्प्रदर्शनमेव हि ।
पारं तु मापयत्येकोऽ-नुजवो जववारिधेः ॥ २ ॥
अतीन्द्रियं परं ब्रह्म, विशुद्धानुजवं त्रिना ।
शास्त्रयुक्तिशतेनापि, न गम्यं यद् बुधा जगुः ॥ ३ ॥
ज्ञापेरन् हेतुवादेन, पदार्था यद्यतीन्द्रियाः ।

कालेनैतावता भाङ्गैः, कृतः स्यात्तेषु निश्चयः ॥ ४ ॥

केषां न कल्पनादर्वी, शास्त्रक्रीराभगाहिनी ।

विरलास्तदसास्वाद-विदोऽनुजवजिह्वया ॥ ५ ॥

पर्यन्तु ब्रह्म निर्द्वन्द्वं, निर्द्वन्द्वानुभव विना ।

कथं लिपिमयी दृष्टि-वर्द्धमयी वा मनोमयी ॥ ६ ॥

न सुषुप्तिमोहत्वा-आपि च स्वापजागरौ ।

कल्पनाशिल्पविश्रान्ते-स्तुर्यो वाऽनुजवो दृशा ॥ ७ ॥

अधिगत्याखिलं शब्द-ब्रह्म शास्त्रदृशा मुनिः ।

स्वसंवेद्यं परं ब्रह्माऽनुभवेनाधिगच्छति ॥ ८ ॥

अष्ट० २६ अष्ट० ।

स्वेन स्वेन रूपेण प्रकृतीनां विपाकतो वेदने, विशेषः ।

अणुभवाण-अनुजवन-न० । कर्मविपाकवेदनेऽनुजावे, आब० ४ अ० ।

अणुभविउं-अणुनवितुम्-अव्य० । ज्ञोक्तमित्यर्थे, “वेयणा अणुभविउं जे संसारम्म अणंतय” उक्त० १८ अ० ।

अणुभविता-अनुजय-अव्य० । अनुभवं कृतेत्यर्थे, प्रश्न १ आश्र० द्वा० ।

अणुजाग (व)-अनुजाग(व)-पुं० । वैक्रियकरणादिकायामचि-
त्यशक्तौ, स्था० १ ता० ३ उ० । आ० । च० प्र० । माहात्म्ये,
सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० । वर्णगन्धादिगुणे, विशेषः । शापाद्य-
नुग्रहविषये सामर्थ्ये, प्रश्ना० १ पद । अनु पश्चाद् बन्धोत्तर-
कात् जज्ञं सेवनमनुजजन्म, अनुभागः । कर्म० ६ कर्म० । कर्मणां
विपाके, सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० । उदये, रसे च । स्था० ७
ता० । दर्श० । तीव्रादिभेदे रसे, स० । “अनुभागो रसः प्रोक्तः,
प्रदेशो दलसंख्यः” कर्म० ५ कर्म० । अनुभागः, रसः, अनुजाव
इति पर्यायाः ।

अनुजागस्य किञ्चित्तावत् स्वरूपमुच्यते-

इह गम्भीरापारसंसारसरित्पतिमध्यविपरिवर्ती, रागादिषाचि-
वो जन्तुः पृथक्सिद्धानामनन्तप्रागवर्तिभिरज्येष्ठोऽनन्त-
गुणैः परमाणुभिर्निष्पन्नान् कर्मस्कन्धान् प्रतिसमर्थं गृह्णाति ।
तत्र च प्रतिपरमाणुकषायविशेषान् सर्वजीवानन्तगुणान् अनुजा-
गस्याविजागपति (रि) ऋद्धेदान् करोति । केवलप्रज्ञया विद्यमानो
यः परमानुकृष्टोऽनुजागांशोऽतिसूक्ष्मतयाऽर्द्धं न वदति सोऽविजा-
गपक्षिच्छेद उच्यते । उक्तं च-“बुद्धीश्च विज्ञमाणाः, अणुभागं सो
न देह जो अहं । अविभागपक्षिच्छेदो, सो इह अणुभागब्रह्मम्” ।
तत्र वैकैककर्मस्कन्धे यः सर्वजगन्परसः परमाणुः सोऽपि के-
वलप्रज्ञया विद्यमानः किल सर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणान् रसजागान्
प्रयच्छति ; अन्यस्तु परमाणुः तानविभागपक्षिच्छेदनेकाधिका-
न्प्रयच्छति; अपरस्तु तानपि अधिकान् ; अन्यस्तु तानपि चतुर-
धिकमित्यादिवृद्ध्या तावत्केयं यावदन्य उत्कृष्टरसः परमाणुमौल-
राशेरनन्तगुणानपि रसभागान् प्रयच्छति । अथ च जगन्परसा
ये केचन परमाणुवस्तेषु सर्वजीवानन्तगुणरसप्रागयुक्तेष्वप्य-
स्तत्कल्पनया शतरसांशानां परिकल्प्यते । एतेषां च समुदायः
समानजातीयत्वादेका वर्णेत्यभिधीयते । अन्येषां त्वेकोत्त-
रशतरसभागयुक्तानामाणानां समुदायो द्वितीया वर्गणा । अपरे-
षां तु द्रष्टुत्तरशतरसांशयुक्तानामाणानां समुदायस्तृतीया वर्गणा ।

अन्येषां तु द्रष्टुत्तरशतरसभागयुक्तानामाणानां समुदायश्चतुर्थी
वर्गणा । एवमनया दिशा एकैकरसभागयुक्तानामाणानां समुदा-
यरूपा वर्गणाः सिद्धानामनन्तभावेऽन्येभ्योऽनन्तगुणा वा-
च्याः । एतासां चैतावतीनां वर्णणानां समुदायः स्पर्शकमित्य-
भिधीयते । स्पर्शस्त इवोत्तरोत्तररसवृद्ध्या परमाणुवर्गणाः । अ-
त्रेति कृत्या एताश्चानन्तरोक्तानन्तकप्रमाणाः । अथ स्पर्शकल्पनया
षट् स्थाप्यन्ते-
१०५ इवमेकं स्पर्शकम् । इत ऊर्द्धमेकोत्तरया
निरन्तररस- १०४ वृद्ध्या, वृद्धो रसो न लक्ष्यते, किं तर्हि
१०३ गुणैरेव रसजागैर्बुद्धो लक्ष्यते । इति तेनैव
कमेणारभ्यते । १०२ ततस्तेनैव कमेण तृतीयमित्यादि यावद्-
नस्तानि रस- १०१ स्पर्शकानि उचिष्टन्ते ।
१००

तीव्रमन्दतया द्विविधोऽनुभागः-

अयं चानुभागः शुभाशुभभेदेन द्विविधानामपि प्रकृतीनां ती-
व्रमन्दरूपतया द्विविधो भवति ।

अतोऽणुभशुभप्रकृतीनां येन प्रत्ययेनासौ तीव्रो

वर्ण्यते, येन च मन्दः तन्निरूपणार्थमाह-

तिव्रो असुहसुहाणं, संकेसविसोद्विओ विवज्जयओ ।

मंदरसो गिरिमहिरय-जलरेहासरिकसाएहिं ॥६३॥

तत्र प्रथमं तावत्तीव्रमन्दस्वरूपमुच्यते पश्चाद्वक्तार्यः । इह घो-
षातकीपिचुमन्दाद्यशुभवनस्पतीनां सम्बन्धी सहजोऽर्द्धावर्त्तो
द्विजागावर्त्तो भागत्रयावर्त्तश्च यथाक्रमं कटुकः कटुकतरः कटु-
कतमोऽतिशयकटुकतमश्च; तथेक्षुकीरादिद्रव्याणां सम्बन्धी
सहजोऽर्द्धावर्त्तो द्विजागावर्त्तो जागत्रयावर्त्तश्च यथासंख्यं
मधुरो मधुरतरो मधुरतमोऽतिमधुरतमश्च रसो जलाद्यसम्ब-
न्धाद्यथा तीव्रो भवति तथैतेषामेव पिचुमन्दादीनां कीरादीनां
च द्रव्याणां सम्बन्धी सहजो रसो जललवविन्द्वर्द्धचुलुकचुसु-
कप्रसृत्यज्ज्वलिकरककुम्भट्टाणादिसम्बन्धाद्यथा वहुभेदे मन्द-
तरादिव प्रतिपद्यते तथा अर्द्धावर्त्तादयोऽपि रसाः । यथा ज-
लवादिसम्बन्धान्मन्दमन्दतरमन्दतममदित्वं प्रतिपद्यते तथै-
वाशुजप्रकृतीनां शुभप्रकृतीनां च रसास्तादृशतादृशकषायवशा-
त्तीव्रत्वं मन्दत्वं चानुविदधतीति । अकार्योऽधुना विवियते-
तीव्रो रसो जवति । कासामित्याह- (असुहसुहाणं ति) अशुभाश्च
शुजाश्चाशुभशुजाः, तासामशुभशुभानाम्, अशुजप्रकृतीनां शुभ-
प्रकृतीनां चेत्यर्थः । कथमित्याह- (संकेसविसोद्विओ सि) संकेश-
श्च विशुद्धिश्च संकेशविशुद्धी, ताभ्यां संकेशविशुद्धिः, आद्यादे-
राकृतिगणत्वात् तत्प्रत्ययः । यथासंख्यमशुभप्रकृतीनां संक्ले-
शेन शुभप्रकृतीनां विशुद्धेत्यर्थः । इदमत्र हृदयम्-अशुभप्रकृतीनां
छाशतिसंस्थानां संक्लेशेन तीव्रकषायोदयेन तीव्र उत्कटो रसो
जवति । सर्वाशुभप्रकृतीनां तद्वन्धविधायिनां जन्तूनां मध्ये यो य
उत्कृष्टसंक्लेशो जन्तुः स स तीव्ररसं ब्रह्मातीत्यर्थः । शुभप्रकृती-
नां विशुद्ध्या कषायविशुद्ध्या तीव्रोऽनुभागो भवति । गुजप्रकृति-
बन्धकानां मध्ये यो यो विशुद्धमानपरिणामः स स तासां
तीव्रमनुभागं ब्रह्मातीत्यर्थः । उक्तस्तीव्ररसस्य बन्धप्रत्ययः ।
सम्प्रति स एव मन्दरसस्याभिधीयते- (विवज्जयओ । मंदरसो
सि) विपर्ययेण विपर्ययत उक्तविपरीत्येन मन्दोऽनुक्तो रसो
जवति । अयमर्थः-सर्वप्रकृतीनामशुभानां विशुद्ध्या मन्दो रसो
जायते, शुभानां तु मन्दः संक्लेशेनेति । उक्तः संक्लेशविशुद्धि-
वशादशुभशुजप्रकृतीनां तीव्रो मन्दश्चानुभागः । (एकरथावि-
कीदकश्चतुर्विधोऽनुजावः) अयं वैकद्वित्रिचतुःस्थानिकभेदा-

चतुर्धा भवत्यत एकस्थानिकादिरसो यैः प्रत्ययैर्यासां प्रकृतीनां जवति तदाह—(गिरिमहिरय इत्यादि) गिरिश्च पर्यंतः, मही च पृथिवी, रजश्च वायुका, जलं च पानीयं, गिरिमहीरजो जलानि, तेषु रेखा राजयस्ताभिः सदृशास्तुल्यगिरिमहीरजो रेखा सदृशास्ते च ते कषायश्च सम्परायास्ते रसो भवतीति प्रक्रमः । ६३।
कौटिल्याह—

चउगणऽ अमुहमुह—महा विगदेसयाऽ आवरणा ।

पुमसंजज्ञणिगदुतिचउ—गणरसा सेसदुगमाई ॥ ६४ ॥

चतुःस्थानिक आदिरस्य रसस्य, त्रिस्थानिक द्विस्थानिक पञ्चस्थानिक परिग्रहः । स चतुःस्थानादिः । कासामित्याह—(अमुभ सि) इह पृष्ठपथे प्रथमा । ततः शुभानामशुभप्रकृतीनाम् । इयमत्र भावना—इह रेखाशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धाद् गिरिरेखाशब्देन प्रभूतकालस्य पेशादतितीमत्वं कषायार्णं प्रतिपाद्यते ततश्च गिरिरेखासदृशैः कषायैः, अनन्तानुबन्धिभिरित्यर्थः । सर्वासामशुभप्रकृतीनां चतुःस्थानिकरसबन्धो भवति । आतपशोभिततकानमहीरेखासदृशैः कषायैरप्रत्यास्थानावरणैर्नानागुणोदयैरशुभप्रकृतीनां त्रिस्थानिकरसबन्धो भवति । वायुकारेखासदृशैः कषायैः प्रत्यास्थानावरणैरशुभप्रकृतीनां द्विस्थानिकरसबन्धः । जलरेखासदृशैः कषायैरतिमन्दोदयैः संज्वलनाभिधौर्विघ्नपञ्चकादिवक्ष्यमाणसदृशाऽशुभप्रकृतीनामेवैकस्थानिकरसबन्धो जवति, न शेषाणां शुभप्रकृतीनामशुभप्रकृतीनामिति हि वक्ष्यामः । चतोऽशुभानां रसस्य बन्धप्रत्ययः । इदानीं शुभानां रसप्रत्ययविभागमाह—(सुदृष्टह सि) शुभप्रकृतीनाम्—अन्यथास्तैषरीत्येन हेतुविपर्ययाच्चतुःस्थानिकादिरसस्य बन्धो भवति । तत्र बालुकाजलरेखासदृशैः कषायैश्चतुःस्थानिको रसबन्धो जवति । महीरेखासदृशैः कषायैस्त्रिस्थानिको रसबन्धो जवति । गिरिरेखासदृशैः कषायैर्द्विस्थानिको रसबन्धः शुभप्रकृतीनां जवति । शुभप्रकृतीनां त्वेकस्थानिको रस एव नास्तीति पूर्वमेवोक्तम् । अथ यासां प्रकृतीनामेकद्वित्रिचतुःस्थानिकजेदाच्चतुर्विधोऽपि रसबन्धः संप्रवर्तते, यासां चैकस्थानिकवर्जस्त्रिविध एवेत्येतस्मिन्तयस्माह—(विगदेसयाऽ आवरणा इत्यादि) विघ्नानि दानश्रामभोगोपभोगवीर्यान्तरायजेदादन्तरायणि पञ्च । देशघात्यावरणा देशघात्यावारिकाः सप्त प्रकृतयः । तद्यथा—मतिज्ञानश्रुदज्ञानावधिज्ञानमनःपर्यायज्ञानावरणाश्चतस्रः । चक्षुर्दृशेनाचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनावरणास्तिस्रः, इत्येताः (पुम सि) पुंवेदः । संज्वलनाभ्रधारः क्रोधमानमायाहोभाः, इत्येताः सप्तदश प्रकृतयः । किमित्याह—(इगदुतिचउगणरस सि) स्थानशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धात् एकस्थानद्विस्थानत्रिस्थानचतुस्थाना रसा यासां ता एकद्वित्रिचतुःस्थानरसाः । एताः सप्तदशापि प्रकृतयः एकद्वित्रिचतुःस्थानिकरूपेण चतुर्विधेनापि रसेन संयुक्ता बध्यन्ते इति तात्पर्यम् । तत्रानिबृत्तिबादरे गुणस्थाने संख्येयेषु भागेषु गतेष्व्यासां सप्तदशानामपि प्रकृतीनामेकस्थानिको रसः प्राप्यते, शेषस्थानिकास्तु रसास्त्रयोऽप्यासां संसारस्थानजीवानाश्रित्य प्राप्यन्ते इति । शेषाः प्रकृतयस्तर्हि किंरूपा भवन्तीत्याह—(सेसदुगमाई सि) शेषाः जणितसप्तदशप्रकृतिचय उच्चरिताः, सर्वाः शुभा अशुभाश्च प्रकृतयो बध्यन्ते । 'दुगमाई सि' सूचनास्त्रमिति न्यायाद् द्विस्थानादिरसाः, आदिशब्दात् त्रिस्थानरसाश्चतुःस्थानरसाश्च । शेषाः प्रकृतयो द्विस्थानिकत्रिस्थानिकचतुःस्थानिकरसयुक्ता भवन्ति, न त्वेकस्थानिकरसयुक्ता इति ज्ञावः । अयमत्राशयः—सप्तदशप्रकृतिष्वेवैकस्थानिको रसो

बध्यते, न तु शेषास्तु, यतोऽशुभप्रकृतीनामेकस्थानिको रसो यदि खन्यते तदाऽनिबृत्तिबादरसख्येयजातोभ्यः परत एव । तत्र च सप्तदश प्रकृतीर्वर्जयित्वा शेषाणामशुभप्रकृतीनां बन्ध एव नास्त्यतः शेषाणामशुभानामेकस्थानिको रसो न जवति । येऽपि केवलज्ञानकेचद्वर्जानावरणलक्षणेषु द्वे अपि प्रकृती तत्र बध्यन्ते तयोरेपि सर्वघातित्वाद् द्विस्थानिक एव रसो निर्वर्त्यते, नैकस्थानिक इति । शुभानां तु सर्वासामप्येकस्थानिको रसो न भवति, यत इहासंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि संकलेशस्थानानि जवन्ति । विगुक्तिस्थानान्यप्येतान्यप्येव, यथा यान्येव संकलेशस्थानान्यारोहति तेष्वेव विगुक्तमानोऽवतरति, ततश्च यथा प्रासादमारोहतां यावन्ति सोपानस्थानान्यवतरतामपि तावन्त्येव तथाऽप्यपीति ज्ञावः । केवलं विगुक्तिस्थानानि विशेषाधिकानि । कथमिति चेदुच्यते—रूपको येष्वध्यवसायस्थानकेषु कृपकश्रेणिकामारोहति न तेषु पुनरपि निर्वर्त्यते, तस्य संकलेशभावात्, अतस्तानि विगुक्तिस्थानान्येव जवन्ति न संकलेशस्थानानीति, तैरध्यवसायस्थानैर्विगुक्तिस्थानान्यधिकानि । एवं च स्थितेऽत्यन्तविशुद्धौ वर्तमानः शुभप्रकृतीनां चतुःस्थानिक रसमभिनिर्वर्त्यति । अत्यन्तसंकलेशेऽनुवर्त्तमानस्य शुभप्रकृतयो बन्ध एव नागच्छन्ति । या अपि वैक्रियतैजसकर्मणाद्याः शुभा नरकप्रायोग्याः संकिल्लोऽपि बध्नाति तासामपि स्वभावात्सर्वसंकिल्लोऽपि द्विस्थानिकमेव रसं विदधति । येषु तु मध्यमाध्यवसायस्थानेषु शुभप्रकृतयो बध्यन्ते तेषु तासां द्विस्थानिकपर्यन्त एव रसो बध्यते नैकस्थानिकः, मध्यमपरिणामत्वादेवेति न कापि शुभप्रकृतीनामेकस्थानिकरससंभव इति कृता चतुर्विधस्यापि रसस्य प्रत्ययप्ररूपणा । ६४। सम्प्रति शुभाऽशुभरसस्यैव विशेषतः किञ्चित् स्वरूपमाह—निबुच्छुरसो सहजो, छुतिचउभागकद्विद्विभागतो ।

इगटाणई अमुहो, अमुहाणं सुहो सुहाणं तु ॥ ६५ ॥

इहैवमक्षरघटना—अशुभानामशुभप्रकृतीनां रसोऽशुभः, अशुभाध्यवसायनिष्पन्नत्वात् । क इवेत्याह—निम्बवत्पिचुमन्दवत् । वत्शब्दस्य लुप्तस्येह प्रयोगो द्रष्टव्यः । तथा शुभानां शुभप्रकृतीनां रसाः शुभाः, शुभाध्यवसायनिष्पन्नत्वात् । क इवेत्याह—इच्छुवत् इच्छुवष्टिवत् । तथा डमरुकमणिन्यायास्त्रिभेदुरसशब्द एवमप्यावर्त्यते, यथा निम्बरस एव इक्षुरस एव सहजः स्वभावस्य एकस्थानिकरस उच्यते, स एवैकस्थानिकरसो द्वित्रिचतुर्भागाश्च ते पृथग्विभिन्नैष्वभ्रयेषु कथितैकभागान्तो द्विस्थानिकादिर्भवति । कोऽर्थः ?—द्वौ च त्रयश्च चत्वारश्च द्वित्रिचत्वारस्ते च ते भागाश्च द्वित्रिचतुर्भागाः, द्वित्रिचतुर्भागाश्च ते पृथग्विभिन्नैष्वभ्रयेषु कथिताश्च द्वित्रिचतुर्भागाकथितास्तेषामेक एकसंख्यो भागोऽन्तेऽवसाने यस्य सहजरसस्य स द्वित्रिचतुर्भागाकथितैकभागान्तः । स किमित्याह—एकस्थानिकादिः आदिशब्दाद् द्विकस्थानिकत्रिस्थानिकचतुःस्थानिकरसपरिग्रहः । इत्यत्रार्थः । भावार्थस्त्वयम्—इह यथा निम्बघोषातकीप्रभृतीनां कटुकद्रव्याणां सहजोऽकथितः कटुको रस एकस्थानिक उच्यते, स एव भागद्वयप्रमाणः स्थाल्यां कथितोऽर्द्धावृत्तितः कटुकतरो द्विस्थानिकः, स एव भागत्रयप्रमाणः स्थाल्यां कथितस्त्रिभागान्तः कटुकतमस्त्रिस्थानिक, स एव भागचतुष्टयप्रमाणो विभिन्नस्थाने कथितश्चतुर्थभागान्तोऽतिकटुकतमश्चतुःस्थानिकः । तथा इक्षुसौरादीनां सहजो मधुररस एकस्थानिक उच्यते, स एव सहजो भागद्व-

यप्रमाणः पृथग्भाजने कथितोऽर्थावर्तितो मधुरतरौ द्विस्था-
निकः, स एव भागत्रयप्रमाणः पृथक्स्थान्यां कथितस्त्रिभा-
गान्तो मधुरतमस्त्रिस्थानिकः, स एव भागचतुष्कप्रमाणो वि-
भिन्नस्थाने कथितश्चतुर्थभागान्तोऽतिमधुरतमश्चतुःस्थानिकः ।
एवमशुभानां प्रकृतीनां तादृशतादृशकषायनिष्पाद्यः कटुकः
कटुकतरः कटुकतमोऽतिकटुकतमश्च । शुभप्रकृतीनां मधुरो
मधुरतरौ मधुरतमोऽतिमधुरतमश्च रसो यथासंस्थमेकद्वि-
त्रिचतुःस्थानिको भवति । एवं च रसोऽशुभप्रकृतीनामशुभः,
शुभप्रकृतीनां शुभ इति । तुशब्दो विशेषणे । स चैवं विशिन-
ष्टि-यथा सप्तदशाशुभप्रकृतीनामेकस्थानिकरसस्पर्द्धकान्य-
ांस्थेयव्यक्रियकत्वादसंस्थेयानि भवन्ति । तत्र च सर्वजघ-
न्यस्पर्द्धकरसस्येयं निम्बाद्युपमा । तदनु चानन्तेषु रसपलि-
च्छेदेष्वातिकान्तेषु तदुत्तरं द्वितीयस्पर्द्धकं भवति । एवमुत्त-
रोत्तरक्रमेण प्रवृद्धवृद्धतररसोपेतानि शेषस्पर्द्धकान्यपि भ-
वन्ति । एवं शेषाः शुभप्रकृतीनामपि द्वित्रिचतुःस्थानिकरस-
स्पर्द्धकान्यसंस्थेयव्यक्रियकानि प्रत्येकमसंस्थेयानि भवन्ति ।
तान्यपि यथोत्तरमनन्तररसपलिच्छेदनिष्पन्नत्वात् परस्परम-
नन्तगुणरसानि । अत उत्तरोत्तरस्पर्द्धकान्यप्यनन्तगुणरसा-
नि, किं पुनरशुभानां द्वित्रिचतुःस्थानिका रसा इति । तथाहि-
अशुभानां निम्बोपमवीर्यो य एकस्थानिको रसस्तस्मादनन्तगु-
णवीर्यो द्विस्थानिकस्ततोऽप्यनन्तगुणवीर्यस्त्रिस्थानिकस्तस्मा-
दप्यनन्तगुणवीर्यश्चतुःस्थानिक इति परस्परं सुप्रतीतमेवान-
न्तगुणरसत्वमिति । शुभप्रकृतीनां पुनरेकस्थानिको रस एव
नास्ति । यश्च शुभानामिन्द्रियो रसोऽभिहितः स द्विस्थानिकर-
सस्य सर्वजघन्यस्पर्द्धक एव दृश्यः । तदुत्तरस्पर्द्धकेषु चानन्तगु-
णा रसा भवन्ति । एतत्सर्वं पञ्चसंग्रहानिप्रायतो व्याख्यातम् ।
किञ्च-केवलज्ञानावरणादिरूपणां सर्वघातिनीनां विंशतिसं-
स्थानां प्रकृतीनां सर्वाण्यपि रसस्पर्द्धकानि सर्वघातीन्वेव ।
देशघातिनीनां पुनर्मतिज्ञानावरणप्रभृतिपञ्चविंशतिप्रकृतीनां र-
सस्पर्द्धकानि कानिचित्सर्वघातीनि कानिचिद्देशघातीनि । तत्र
यानि चतुःस्थानिकरसानि त्रिस्थानिकरसानि वा रसस्पर्द्ध-
कानि तानि नियमतः सर्वघातीनि, द्विस्थानिकरसानि पुनः
कानिचिद्देशघातीनि कानिचित्सर्वघातीनि, एकस्थानिकानि
तु सर्वाण्यपि देशघातीन्वेव । उक्तं च-रसस्पर्द्धकानि सकलम-
पि स्वघात्यं ज्ञानादिगुणं ध्वन्ति । तानि च स्वरूपेण तान्नभा-
जनवक्षिस्त्रिद्राणि धृतमिवातिशयेन स्निग्धानि, छात्रावत्
तनुप्रदेशोपचितानि, स्फटिक-अमृदवच्चातीव निर्मलानि । उक्तं
च-“जो घाएर नियगुणं, सयवं सो होइ स्वधधाइरसो । सो
निच्छिहो निहो, तण्णओ फलिहम्भहरविमहो ” ॥ १ ॥
यानि च देशघातीनि रसस्पर्द्धकानि तानि स्वघात्यं ज्ञानादिगु-
णं देशतो ध्वन्ति, तदुक्त्येऽवश्यं कायोपशमसंभवात् । तानि
च स्वरूपेणानेकविधधिवरसंकुशानि । तथाहि-कानिचित्कट
इवातिस्थूरजिह्वशतसंकुशानि, कानिचित्कम्बज इव मध्यप्रवि-
वरशतसंकुशानि, कानिचित्पुनरतिसूक्ष्मविवरनिकरसंकुशानि,
यथा वाससि । तथा तानि देशघातीनि रसस्पर्द्धकानि स्तो-
कस्नेहानि भवन्ति, वैमध्यरहितानि च । उक्तं च-“देसाविधा-
इत्तणओ, इयो कम्कयलं सुसंकासो । विविहवहुइहिरिओ,
अप्पसिणेहो अ विमलो य ” ॥ १ ॥ इति प्ररूपितः सप्तपञ्च-
मनुनागबन्ध इति । कर्म० ५ कर्म० । (अघातिरसस्वरूपमत्रैव
जागे १८० पृष्ठे ‘अघाइरस’ शब्देऽभिहितम्)

इदानीं तु अनुभागः कस्य कर्मणः कतिविध इत्यभि-

धित्सुराह-तत्रादौ ज्ञानावरणीयस्य-

नाणावरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स जीवेणं बद्धस्स
पुट्टस्स बद्धफासपुट्टस्स संचियस्स चियस्स उच्चियस्स
आवागपत्तस्स विवागपत्तस्स फलपत्तस्स उदयपत्तस्स जी-
वेणं कयस्स जीवेणं निव्वत्तियस्स जीवेणं परिणामि-
यस्स सयं वा उदिक्कस्स परेण वा उदीरियस्स तदुभएण
वा उदीरिज्जमाणस्स गतिं पप्प ठिइं पप्प जवं पप्प पो-
गलपरिणामं पप्प कतिविहे अणुभावे पप्पत्ते ? गोयमा !
नाणावरणिज्जस्स णं कम्मस्स जीवेणं बद्धस्स जाव पोग्ग-
लपरिणामं पप्प दसविहे अणुभावे पप्पत्ते । तं जहा-सोता-
वरणे सोयविस्साणावरणे नेत्तावरणे नेत्तविस्साणावरणे घा-
णावरणे घाणविस्साणावरणे रसावरणे रसविस्साणावरणे
फासावरणे फामविस्साणावरणे जं वेदेति पोग्गलं वा पो-
गले वा पोग्गलपरिणामं वा वीससा पोग्गलाणं परिणामं
तेसिं वा उदएणं जाणियव्वं न जाणइ, जाणिउ कामे न
जाणइ, जाणिता विन जाणइ, उच्चउज्जनाणीया वि जवति
नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं, एस णं गोयमा !
नाणावरणिज्जे कम्मे, एस णं गोयमा ! नाणावरणिज्जस्स
कम्मस्स जीवेणं बद्धस्स जाव पोग्गलपरिणामं पप्प दस-
विहे अणुभावे पप्पत्ते ॥

ज्ञानावरणीयस्य । एमिति वाक्यालङ्कारे । भदन्त ! जीवेन
बद्धस्य रागद्वेषपरिणामवशतः कर्मरूपतया परिणमितस्य
स्पष्टस्यात्मप्रदेशैः सह संज्ञेशमुपगतस्य (बद्धफासपुट्टस्सेति)
पुनरपि गाढतरं बद्धस्यातीव स्पष्टेन स्पृष्टस्य च । किमुक्तं भ-
वति-आवेष्टनपरिवेष्टनरूपतयाऽतीव सोपचयगाढतरं च ब-
द्धस्येति संचितस्य आबाधाकालातिक्रमेणोत्तरकालवेदनयो-
ग्यतया निषिक्तस्य चित्तस्य उत्तरोत्तरस्थितिषु प्रदेशहान्या र-
सवृक्ष्याऽवस्थापितस्य उपचितस्य समानजातीयप्रकृत्यन्तर-
दलिककर्मणोपचयं नीतस्य आपाकप्राप्तस्य ईषत्पाकाभिमु-
खीभूतस्य विपाकप्राप्तस्य विशिष्टपाकमुपगतस्य, अत एव
फलप्राप्तस्य फलं दातुमभिमुखीभूतस्य । ततः सामग्रीवशादु-
दयप्राप्तत्वादयः कर्मधर्माः, यथा आम्रफलस्य । तथाहि-आम्र-
फलं प्रथमतः ईषत्पाकाभिमुखं भवति, ततो विशिष्टं पाकमु-
पागतं, तदनन्तरं तृप्तिप्रमोदादि फलं दातुमुचितम्, ततः सा-
मग्रीवशादुपयोगप्राप्तं भवति । एवं कर्मापीति । ततः पुनर्जी-
वेन कथं बद्धमित्यत आह- (जीवेण कयस्स) जीवेन कर्मब-
न्धनबद्धेनेति गम्यते । कृतस्य निष्पादितस्य जीवो ह्युपयोग-
स्वभावस्ततोऽसौ रागादिपरिणतो भवति, न शेषः, रागादिपरि-
णतश्च सन् कर्म करोति । सा च रागादिपरिणतिः कर्मबन्धनब-
द्धस्य भवति, न तद्वियोगे; अन्यथा मुक्तानामप्यवीतरागत्यप्रस-
क्तेः । ततः कर्मबन्धनबद्धेन सता जीवेन कृतस्येति ऊह्यव्यम् । उक्तं
च-“जीवस्तु कर्मबन्धन-यद्धां वीरस्य भगवतः कर्त्ता । संतत्या-
नाद्यं च, तदिष्टकर्मोन्मनः कर्तुः” ॥ १ ॥ तथा जीवेन निर्वासितस्य
इह बन्धसमये जीवः प्रथमतो विशिष्टान् कर्मवर्मणाऽन्तःपातितः

पुत्रलाभं गृह्णन् अनानुमिकेन वीर्येण तस्मिन्नेव बन्धसमये ज्ञानावरणीयादितया व्यवस्थापनं तन्निर्वर्तनमित्युच्यते । तथा जीवेन परिणामितस्य विशेषप्रत्ययैः प्रद्वेषनिह्वादिनिस्ततस्तमुत्तरोत्तरं परिणामं प्रापितस्य स्वयं वा विपाकप्राप्ततया पर-निरपेक्षमुदीर्णस्य उदयप्राप्तस्य, परेण वा उदीरितस्य उदयमुपनीतस्य, तदुत्तरेण स्वपररूपेणोत्तरेण उदीर्यमाणस्य उदयमुपनीयमानस्य गतिं प्राप्य किञ्चिद्विकर्म काञ्चिद् गतिं प्राप्य तीव्रानुभावो भवति । यथा नरकगतिं प्राप्याऽसातवेदनीयम् । असातोद्भयो हि यथा नारकाणां तीव्रो भवति, न तथा तिर्यगादीनामिति । तथा स्थितिं प्राप्य सर्वोत्कृष्टानुभावमिति शेषः । सर्वोत्कृष्टां हि स्थितिमुपगतमनुभवं कर्म तीव्रानुभावो भवति । यथा मिथ्यात्वं भवं प्राप्य इह किमपि किञ्चिद्भवमाश्रित्य स्वविपाकप्रदर्शनसमर्थम् । यथा निद्रा मनुष्यजवतिर्भवमं प्राप्येत्युक्तम् । एतावता किल स्वत उदयस्य कारणानि दर्शितानि । कर्म हि तां तां गतिं स्थितिं जवं वा प्राप्य स्वयमुदयमागच्छतीति । सम्प्रति परत उदयमाह—पुत्रलं काष्ठलेपुखड्गादिलक्षणं प्राप्य । तथा हि—परेण क्लिप्तं काष्ठलेपुखड्गादिकमासाद्य भवत्यसातवेदनीयम् । क्रोधादीनामुदयस्तथा पुत्रलपरिणामं प्राप्य इह किञ्चित्कर्म कल्पे पुत्रलमाश्रित्य विपाकमायाति । यथाऽऽन्यवद्वत्स्याऽऽहारस्याजीर्ण्युत्पत्तिरिति मन्त्रमाश्रित्य असातवेदनीयम् ; ज्ञानावरणीयं तु सुरापानमिति । ततः पुत्रलपरिणामं प्राप्येत्युक्तम् । कतिविधोऽनुभावः प्रकृतः, इत्येष प्रश्नः । अत्र निर्वचनम्—दशुविधोऽनुभावः प्रकृतः । तदेव दशविधमनुभावं दर्शयति—(सोयावरणे इत्यादि) इह श्रोत्रशब्देन श्रोत्रेन्द्रियाविषयः कथोपशमः परिगृह्यते (सोयविज्ञानावरणे इति) श्रोत्रविक्रानशब्देन श्रोत्रेन्द्रियोपयोगः, यत्तु निर्वृत्युपलक्षणं ज्ञानेन्द्रियं यवकोपाङ्गं नाम नामकं निर्वर्त्य न ज्ञानावरणविषय इति, न श्रोत्रशब्देन गृह्यते । एवं नेत्रावरणे इत्याद्यपि भावनीयम् । तत्रैकेन्द्रियाणां रसनघ्राणचक्षुःश्रोत्रविषयाणां लब्ध्युपयोगानां प्राय आवरणम् । प्रायोग्रहणं च वकुलादिव्यवच्छेदार्थम् । वकुलादीनां हि यथायोगं पञ्चानामपीन्द्रियाणां लब्ध्युपयोगाः फलतः स्पष्टा उपलब्ध्यन्ते । आगमेऽपि च प्रोच्यन्ते—“पञ्चिन्द्रियो ब्व बडलो, जरो ब्व पाञ्चिन्द्रिआवओगाओ । तद वि न जअइ पञ्चि-दिओ स्ति दव्विदिया प्रावा” ॥ १॥ तथा—“जह सुहुमं भावेदिय-नाणं दव्विदियावराहे वि । दव्व-इसु य भावम्मि वि, भावसुयं पत्तिवाइणं ” ॥ १ । इति । ततः प्राय इत्युक्तम् । द्वीन्द्रियाणां घ्राणचक्षुःश्रोत्रेन्द्रियाविषयाणां लब्ध्युपयोगानां त्रीन्द्रियाणां चक्षुःश्रोत्रविषयाणां चतुरिन्द्रियाणां श्रोत्रेन्द्रियलब्ध्युपयोगावरणं स्पर्शनेन्द्रियलब्ध्युपयोगावरणं कुष्ठादिव्याधिरूपहतदेहस्य रूष्टव्यम् । पञ्चेन्द्रियाणामपि जात्यन्धादीनां पश्चाद्वा अन्धबधिरादीनां चक्षुरादीन्द्रियलब्ध्युपयोगावरणं भावनीयम् । कथमेवमिन्द्रियाणां च लब्ध्युपयोगावरणमिति चेत् ? उच्यते—स्वयमुदीर्णस्य परेण वा उदीरितस्य ज्ञानावरणीयस्य कर्मण उदयेन । तथा आह—(जं वेणइ इति) यद्वेद्यते परेण क्लिप्तं काष्ठलेपुखड्गादिलक्षणं पुत्रलं तेनाभिधातजननसमर्थेन (पुमले वा इति) यावद् बहून् पुद्गलान् काष्ठादिलक्षणान् परेण क्लिप्तान् वेद्यते, तैरभिधातजननसमर्थः पुद्गलपरिणाममव्यवहृताहारपरिणामरूपं पानोदरसादिकमिति दुःखजनकं वेद्यते ; तेन वा ज्ञानपरिणत्युपहननात् । तथा (वीससा वा पोग्गलाण परिणाममिति) विस्स-सया यत्पुद्गलानां परिणामं शीतोष्णातपादिरूपत्वं वेद्यते

यदा तदा तत्रेन्द्रियोपधातजननद्वारेण ज्ञानपरिणतावुपहतायां ज्ञातव्यम् । एकेन्द्रियः किमपि सद्रस्तु न जानाति, ज्ञानपरिण-तेरुपहतत्वात् । अयं सापेक्ष उदय उक्तः । निरपेक्षस्य तु विषये सुश्रमिदम्—(तसिं वा उदएणं ति) ज्ञानावरणीयकर्मपुद्गलानां विपाकप्राप्तानामुदयेन ज्ञातव्यं न जानाति । (जाणिउकामे न जाणइ स्ति) ज्ञानपरिणामेन परिणामितुमिच्छन्नापि ज्ञानपरिण-त्युपघातात् जानाति । (जाणिस्सा वि न जाणइ स्ति) प्राग् ज्ञात्वाऽपि पश्चाज् जानीते, तेषामेव ज्ञानावरणीयकर्मपुद्गलानामुदयात् (उच्छन्नानाणीया वि जवइ इत्यादि) ज्ञानावरणीयस्य कर्मण उदयेन जीव उच्छन्नज्ञान्यापि भवति । उच्छन्नं च तज्ज्ञानं च उच्छन्नज्ञानं, तदस्यास्तीति उच्छन्नज्ञानी, सर्वधनादिपा-ठाभ्युपगमादिभिः यावत् शक्तिप्रच्छादितज्ञान्यापि भवतीत्यर्थः । “ एस णं गोयमा ! नाणावरणिज्जे कम्मे ” इत्याद्युपसंहारवाक्यं कथ्यम् । प्रज्ञा० । ज० ।

दर्शनावरणीयस्य—

दरिसणावरणिज्जस्स णं जंते ! कम्मस्स जीवेणं वक्कस्स जाव पोग्गलपरिणामं पप्प कतिविहे अणुजावे पण्णत्ते ? गोयमा ! नवविहे अणुजावे पण्णत्ते । तं जहा-निहा निहानिहा पयला पयलापयला थीणखी चक्खुदंस-णावरणे अचक्खुदंसणावरणे ओहिदंसणावरणे केवलदंस-णावरणे जं वेदेइ पोग्गलं वा पोग्गले वा पुग्गलपरिणामं वा वीससा वा पोग्गलपरिणामं तसिं वा उदएणं पासियव्वं वा न पासइ, पासिउकामे न पासइ, पासित्ता वि न पामइ, उच्छन्नदंसणीया वि जवइ दरिसणावरणिज्जस्स कम्मस्स उदए णं, एस णं गोयमा ! दरिसणावरणिज्जे कम्मे, एस णं गोयमा ! दरिसणावरणिज्जस्स कम्मस्स जीवेणं बद्धस्स जाव पोग्गलपरिणामं पप्प नवविहे अणुजावे पण्णत्ते । प्रअसुअं पूर्ववत् । निर्वचनमाह—गौतम ! नवविधः प्रकृतः । तदेव नवविधत्वं दर्शयति—‘निहा’ इत्यादि । निहाशब्दार्थमत्रेव-ह्यामः । जावार्थस्त्वयम्—“सुहपमिवोहा निहा, दुहपमिवोहा य निहनिहा य । पयला होइ तियस्सा, पयलापयला य चकमओ ॥ १ ॥ थीणखी पुण अइसं, किञ्चिउकममाण वेयणे होइ । मह-निहादि ण चितिय-वावारपसादणी पायं ” ॥ २ ॥ चक्षुर्दर्शना-वरणं चक्षुःसामान्योपयोगावरणम् । एवं शेषेष्वपि जावनीयम् । (जं वेयइ इत्यादि) यं वेद्यते पुद्गलमुदयनीयादिकं (पुमले वा इति) यान् पुद्गलान् बहून् मुदयनीयादीन् वेद्यते पुद्गलपरिणामं माहिषदध्याद्यभ्यवहृताहारपरिणाममित्यर्थः, (वी-ससा वा पोग्गलाण परिणाममिति) वर्षास्वजसस्तनजोरूपं, धाराभुनिपातरूपं वा यं वेद्यते तेन निद्राद्युदयाक्लेशतो दर्श-नपरिणत्युपघाते । एतावता परत उक्तः । सम्प्रति स्वत उदय-माह—(तसिं वा उदएणं ति) तेषां वा दर्शनावरणीयकर्मपुद्गलानामुदयेन परिणतिविघातेन द्रष्टव्यं न पश्यति । तथा कश्चिद्दर्श-नपरिणामेन परिणमितुमिच्छन्नापि जात्यन्धत्वादिना दर्शनपरिण-त्युपघातात् पश्यति—प्राग् दृष्ट्वाऽपि पश्चाज् पश्यति, दर्शना-वरणीयकर्मपुद्गलानामुदयात् । किं बहुना ? दर्शनावरणीयस्य कर्मण उदयेन जीव उच्छन्नदर्शन्यापि यावच्छक्तिप्रच्छादित-दर्शन्यापि जवति । “ एस णं गोयमा ! दरिसणावरणिज्जे कम्मे ” इत्याद्युपसंहारवाक्यम् ।

सातासातावेदनीयस्य—

सातावेयणिज्जस्स एं भंते ! कम्मस्स जीवेणं बप्पस्स जाव पोग्गलपरिणामं पप्प कतिविहे अणुजावे पप्पत्ते ? । गोयमा ! सायावेयणिज्जस्स कम्मस्स जीवेणं बप्पस्स जाव अट्ठ विहे अणुजावे पप्पत्ते । तं जहा—मणुन्ना सदा, मणुन्ना रूवा, मणुन्ना गंधा, मणुन्ना रसा, मणुन्ना फासा, मणुन्ना सुहता, वयसुहता, कायसुहता । जं वेएइ पोग्गलं वा पोग्गले वा पोग्गलपरिणामं वा वीससा वा पोग्गलाणं परिणामं तेसिं वा उदएणं सातावेदणिज्जं कम्मं वेदेइ । एस एं गोयमा ! सातावेयणिज्जे कम्मे, एस एं गोयमा ! सायावेयणिज्जस्स जाव अट्ठविहे अणुजावे पप्पत्ते । असायावेयणिज्जस्स एं जंते ! कम्मस्स जीवेणं तहेव पुच्छा, उत्तरं च, नवरं अमणुन्ना सदा जाव वयसुहता एस एं गोयमा ! असातावेयणिज्जस्स जाव अट्ठविहे अणुजावे ॥

प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् । निर्वचनमाह—गौतम ! अष्टविधोऽनुभावः प्रकृतः । अष्टविधत्वं मेव दर्शयति—(मणुजा सदा इत्यादि) मनोज्ञाः शब्दा आगन्तुका वेणुवीणादिसंबन्धिनः । अन्ये 'आत्मीया' इत्याहुः । तदयुक्तम् । आत्मीयशब्दानां वाक्सुखेनेत्यनेनैव गृहीतत्वात् । मनोज्ञा रसा इक्षुरसप्रभृतयः, मनोज्ञा गन्धाः कर्पूरादिसम्बन्धिनः, मनोज्ञानि रूपाणि स्वगतस्वस्त्रीचित्रादिगतानि, मनोज्ञाः स्पर्शाः हंसतृल्यदिगताः, (मणुसुहता इति) मनसि सुखं यस्यासौ मनःसुखस्तस्य भावो मनःसुखिता, सुखितं मन इत्यर्थः । वाचि सुखं यस्यासौ वाक्सुखस्तस्य भावो वाक्सुखिता । सर्वेषां श्रेष्ठमनःप्रह्लादकारिणं वागिति तात्पर्यार्थः । काये सुखं यस्यासौ कायसुखस्तस्यावः कायसुखिता, सुखितः काय इत्यर्थः । एते चाष्टौ पदार्थाः सातावेदनीयस्योदयेन प्राणिनामुपतिष्ठन्ते ।

मोहनीयस्य—

मोहणिज्जस्स एं भंते ! कम्मस्स जीवेणं बप्पस्स जाव कइविहे अणुजावे पप्पत्ते ? । गोयमा ! मोहणिज्जस्स कम्मस्स जीवेणं बप्पस्स जाव पंचविहे अणुभावे पप्पत्ते । तं जहा—सम्पत्तवेयणिजे मिच्छत्तवेयणिजे सम्मामिच्छत्तवेयणिजे कसायवेयणिजे नो कसायवेयणिजे जं वेदेइ पोग्गले वा पोग्गलपरिणामं वा वीससा वा पोग्गलपरिणामं तेसिं वा उदएणं मोहणिज्जं कम्मं वेदेइ, एस एं गोयमा ! मोहणिज्जकम्मे, एस एं गोयमा ! मोहणिज्जस्स जाव पंचविहे अणुजावे पप्पत्ते ।

प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् । निर्वचनम्—पञ्चविधोऽनुभावः प्रकृतः । तदेव पञ्चविधत्वं दर्शयति—सम्यक्त्ववेदनीयमित्यादि । सम्यक्त्वरूपेण यद्वैद्यं तत्सम्यक्त्ववेदनीयम् । एवं शेषपदेष्वपि शब्दार्थो जावनीयः । जावार्थस्त्वयम्—यदिह वेद्यमानं प्रशमादिपरिणामं करोति तत्सम्यक्त्ववेदनीयं, यत् पुनरदेवादिबुद्धिहेतुस्तन्मिथ्यात्ववेदनीयं मिथ्यपरिणामहेतुः । सम्यग्मिथ्यात्ववेदनीयं क्रोधादिपरिणामकारणम् । कषायवेदनीयं हास्यादिपरिणामकारणम् । नो कषायवेदनीयम् । (जं वेदेइ पोग्गलमि-

त्यादि) यं वेद्यते पुद्गलं विषयप्रतिमादिकं पुद्गलान् वा यान् वेद्यते बहून् प्रतिमादीन् यं पुद्गलपरिणामं देशाद्यनुरूपाहारपरिणामं कर्म पुद्गलविशेषोपादानसमर्थं भवति, आहारपरिणामविशेषादपि कदाचित्कर्मपुद्गलविशेषो यथा-ब्राह्मणोपधाद्याहारपरिणामात् ज्ञानावरणीयकर्मपुद्गलानां प्रतिविशिष्टः स-योपशमः । उक्तञ्च—“उद्यक्त्वयस्व उचसमो-वसमाविजयं च कम्मणो जणिया । द्धवं खेत्तं कालं, भवं च भावं च संपप्ये” ॥१॥ विवक्षयया वा यत् पुद्गलानां परिणाममभिविकारादिकं यद्दर्शनादेवं विवेक उपजायते—“आयुः शरज्जह्वरप्रतिमं नराणां, संपत्तयः कुसुमितद्रुमसारतुल्याः । स्वप्नोपजोगसदृशा विषयोपजोगाः, संकल्पमात्ररमणीयमिदं हि सर्वम्” ॥१॥ इत्यादि । अन्यं वा प्रशमादिपरिणामनिबन्धनं यं वेद्यते तत्सामर्थ्यान्मोहनीयं सम्यक्त्ववेदनीयादिकं वेद्यते, सम्यक्त्ववेदनीयादिकर्मफलं प्रशमादि वेद्यते इति प्रायः । एतावता परत उद्य उक्तः । सम्प्रति स्वतस्तमाह—(तेसिं वा उदएणं ति) तेषां च सम्यक्त्ववेदनीयादिकर्मपुद्गलानामुदयेन प्रशमादि वेद्यते 'एस एं' इत्याद्युपसंहारवाक्यम् ।

आयुषः—

आज्यस्स एं भंते ! कम्मस्स जीवेणं तहेव पुच्छा । गोयमा ! आज्यस्स एं कम्मस्स जीवेणं बप्पस्स जाव चउ-ज्विहे अणुजावे पप्पत्ते । तं जहा—नेरइयाउए तिरियाउए मणुयाउए देवाउए जं वेदेइ, पोग्गलं वा पोग्गले पोग्गलपरिणामं वा वीससा वा पोग्गलाणं परिणामं वा, तेसिं वा उदएणं आज्यं कम्मं वेदेइ, एस एं गोयमा ! आज्यस्स कम्मस्स जाव चउविहे अणुभावे पप्पत्ते ॥

प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् । निर्वचनम्—चतुर्विधोऽनुभावः प्रकृतः । तदेव चतुर्विधत्वं दर्शयति—(नेरइयाउए इत्यादि) सुगमम् । 'जं वेदेइ पुगलं वा' इत्यादि, यं वेद्यते पुद्गलं शास्त्रादिकमायुरपवर्त्तनसमर्थं बहून् पुद्गलान् शस्त्रादिरूपान् यान् वेद्यते यं वा पुद्गलपरिणामं विषयान्नादिपरिणामरूपं विवक्षयया वा यं पुद्गलपरिणामं शीतादिकमेवायुरपवर्त्तनकर्म तेनोपयुज्यमानजवायुषोपवर्त्तनाभारकाद्यायुःकर्म वेद्यते । एतावता परत उदयोऽभिहितः । स्वत उदयस्य सूत्रमिदम्—[तेसिं वा उदएणं ति] तेषां वा नारकायुःपुद्गलानामुदयेन नारकाद्यायुर्वेद्यते, 'एस एं' इत्याद्युपसंहारवाक्यम् ।

तत्र नामकर्म द्विधा—शुभनामकर्म, अशुभनामकर्म च । तत्र शुभनामकर्मोधिकृत्य सूत्रमाह—

सुभणामस्स एं जंते ! कम्मस्स जीवेणं पुच्छा । गोयमा ! सुभनामस्स एं कम्मस्स जीवेणं बप्पस्स जाव चउइसविहे अणुजावे पप्पत्ते । तं जहा—इडा सदा इडा रूवा इडा गंधा इडा रसा इडा फासा इडा गर्इ इडा र्गिइ इडं लावन्नं इडा जसोकित्ती इडे उड्डाणकम्मवलवीरियपुरिसकारपक्कमे इट्ठस्सरता कंतस्सरता पियस्सरता मणुअस्सरता जं वेदेइ पोग्गलं वा पोग्गले वा पुग्लपरिणामं वा वीससा वा पोग्गलाणं परिणामं तेसिं वा उदएणं सुजनामं कम्मं वेदेइ, एस एं गोयमा ! सुजनामकम्मे, एस एं गोयमा ! सुभनामस्स कम्मस्स जाव चउइसविहे अणुभावे पप्पत्ते ॥

प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् । निर्वचनम्—चतुर्दशविधोऽनुभावः । तदेव च-
तुर्दशविधत्वं दर्शयति—(इष्टा सदा इत्यादि) एते शब्दादय
आत्माया एव परिगृह्यन्ते, नामकर्मविपाकस्य चिन्त्यमानत्वात् ।
तत्र वादिप्राप्त्यादिता इत्येके । तदयुक्तम् । तेषामन्यकर्मोदयनि-
ष्पाद्यत्वात् । इष्टा गतिर्मस्वराणाद्यनुकारिणी शिविकाधाराहण-
तश्चेति एके, इष्टा स्थितिः सहजा सिंहासनादौ च अन्ये, इष्टं ला-
वण्यं गायविशेषलक्षणं कुङ्कुमाद्यनुलेपनजमिति अपरे, इष्टा य-
शःकीर्त्तिर्यशसा युक्ता कीर्त्तिः । यशःकीर्त्योद्भावाय विशेषः-
दानपुण्यकृता कीर्त्तिः, पराक्रमकृतं यशः, (इष्टे उद्गणकम्म-
बलवीर्यपुरिसकारपरिक्रमे इति) उदधानं देहचेष्टाविशेषः,
कर्म रेचनजमणादि, बलं शारीरसामर्थ्यादिविशेषः, वीर्यं जी-
वप्रजवः, स एव पुरुषाकारोऽभिमानविशेषः, स एव निष्पा-
दितस्वविषयपराक्रमः । इष्टस्वरता वल्लभस्वरता । तत्र इष्टाः
शब्दाः इति सामान्योक्तावियं विशेषोक्तिस्तदन्यथहुमतत्वापेक्षा-
ऽवगन्तव्या । कान्तस्वरतेति । कान्तः कर्मनीयः सामान्यतो-
ऽभिलषणीय इत्यर्थः । कान्तः स्वरो यस्य स तथा तद्भावः
कान्तस्वरता । प्रियस्वरतेति । प्रियो मूयोऽभिलषणीयः ; प्रियः
स्वरो यस्य स तथा तद्भावः प्रियस्वरता (मणुस्वरताया
इति) उपरतभावोऽपि स्वाद्यम्बनप्रीतिजनको मनोज्ञः स स्व-
रो यस्य स मनोज्ञस्वरता (जं वेपथ इत्यादि) यं वेदयते पुद्ग-
ले वीणाप्रणकगन्धताम्बूलपट्टादिकविर्कसिंहासनकुङ्कुमदानराज-
योगगुलिकादित्रकणम् । तथा च वीणादिसम्बन्धाद् भवन्तीष्टाः
शब्दादय इति परिभाषनीयमेतत् सूक्ष्मधिया मार्गानुसारिण्या ।
(पुगले वा इति) यतो बहून् पुद्गलान् वेणुवीणादिकान् वेदय-
तो यं पुद्गलपरिणामं ब्राह्मद्याहारापरिणामं विस्त्रसया वा यं
पुद्गलानां परिणामं शुजजलदादिकं तथा चोन्नतान् कञ्जजसम-
प्रज्ञान्मेघानवलोक्ष्य प्रदग्धमनसो गायन्ति मत्तयुचतयोरेतदुका-
निष्टस्वरानित्यादि, तत्प्रभावात् शुजनामकर्म वेदयते शुजना-
मकर्मफलमिष्टस्वरतादिकमनुभवति । तत्रावता परत
उक्तः । इदानीं स्वतस्तमाह—[तेसि वा उदणं ति] तेषां वा
शुभानां कर्मपुद्गलानामुदयेन इष्टशब्दादिकं वेदयते “ एस णं
गोयमा ! ” इत्याद्युपसंहारवाक्यम् । उक्तोऽष्टविधसातवेदनीय-
स्यानुजावः । परतः सातवेदनीयस्योदयमुपदर्शयति—[जं वेपथ
पुगलमित्यादि] यद् वेदयते पुगलं स्त्रक्चन्दनादि यान् वा
वेदयते पुद्गलान् बहून् स्त्रक्चन्दनादीन् यं वा वेदयते, पुगलप-
रिणामं देशकालवयोवस्थाऽनुरूपाहारापरिणामम् [वीससा वा
पुगलान् परिणामं] विस्त्रसया वा यं पुद्गलानां परिणामकामेऽ
भिलषितं शीतोष्णादिवेदनाप्रतीकाररूपं तेन मनसः समाधान-
सम्पादनात् सातवेदनीयं कर्मानुभवति । सातवेदनीयकर्मफलं
सातं वेदयते इत्यर्थः । उक्तः परत उदयः । सम्प्रति स्वत उदय-
माह—[तेसि वा उदणं ति] तेषां वा सातवेदनीयपुद्गलानामुद-
येन मनोज्ञशब्दादिव्यतिरेकेणापि कदाचित्सुखं वेदयते, यया नेर-
यिकास्तीर्थकरजम्भादिकाले । “ एस णं गोयमा ! ” इत्याद्युपसं-
हारवाक्यम् । प्रश्नसूत्रे सुगमं, निर्वचनं पूर्ववत् । तथा आह—“ तदेव
पुगलं, उत्तरं च, नवरं ” इत्यादिना पूर्वसूत्रादस्य विशेषमुपदर्शय-
ति—[अमणुजा सदा इत्यादि] अमनोज्ञाः शब्दाः खरोप्राश्वा-
दिसम्बन्धिन आगन्तुकाः, अमनोज्ञा रसाः स्वस्याप्रतिभासिनो
दुःखजनकाः, अमनोज्ञा मन्था गोमहिषादिमृतकलेवरादिगन्धाः,
अमनोज्ञानि रूपाणि स्वगतस्त्रीगतादीनि, अमनोज्ञाः स्पर्शाः क-
र्कशादयः [मणोदुहया इति] दुःखितं मन इति [वयदुहिया

इति] अजगत्या वागिति प्राचार्थः [कायदुहिया इति] काये
दुःखं यस्यासौ कायदुःखस्तद्भावः कायदुःखिता, दुःखितं काय
इत्यर्थः [जं वेपथ इत्यादि] यं वेदयते पुगलं विषयस्त्रकण-
कादि [पुगले वा इति] यान् वा पुगलान् बहून् विषयस्त्रक-
णकादीन् वेदयते यं वा वेदयते पुगलपरिणाममन्याहारापरिणामं
विस्त्रसया वा यं वेदयते पुगलपरिणाममन्याहारापरिणामं
शीतोष्णादिपरिणामं तेन मनसोऽसमाधानसम्पादनात् असा-
तवेदनीयं कर्मानुभवति । असातवेदनीयकर्मफलमसातं वेदय-
त इति भावः । एतेन परत उदय उक्तः । सम्प्रति स्वत उदय-
माह—[तेसि वा उदणं ति] तेषां वा असातवेदनीयकर्म-
पुद्गलानामुदयेनासातं वेदयते “ एस णं गोयमा ” इत्याद्यु-
पसंहारवाक्यम् ।

अशुजनामनः—

दुहनामस्स णं भंते ! पुच्छा । गोयमा ! एवं चेव, नवरं अ-
णिह्वा सदा जाव हीणस्सरता दीणस्सरता त्रणिह्वास्सरता
अकंतस्सरता जं वेदेइ, सेसं तं चेव जाव चउदसविहे अ-
खुजावे पणत्ते ॥

प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् । निर्वचनसूत्रं प्रागुक्तार्थवैपरीत्येन भावनीयम् ।
गोत्रं द्विधा—उच्चैर्गोत्रं वा नीचैर्गोत्रं वा । तत्रोच्चैर्गोत्रविषयं
सूत्रमाह—

उच्चागोयस्स णं भंते ! कम्मस्स जीवेणं पुच्छा । गोयमा !
उच्चागोयस्स कम्मस्स जीवेणं बट्टस्स जाव अट्टविहे अ-
खुजावे पणत्ते । तं जहा—जातिविसिद्धता कुलविसिद्धता
बलविसिद्धता स्वविसिद्धता तवविसिद्धता सुयविसिद्धता
लाजविसिद्धता इस्सरियाविसिद्धता जं वेदेइ पोगलं वा
पोगले वा पोगलपरिणामं वा वीससा वा पोगललाणं
परिणामं तेसि वा उदणं जाव अट्टविहे अणुभावे
पणत्ते ॥

प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् । निर्वचनम्—अष्टविधोऽनुभावः प्रज्ञतः ।
तदेवाष्टविधत्वं दर्शयति—[जाविसिद्धता इत्यादि] जात्या-
दयः सुप्रतीताः । शब्दार्थस्त्वेवम्—जात्या विशिष्टो जाति-
विशिष्टस्तद्भावो जातिविशिष्टता इत्यादिकम् । वेदयते पुगलं
बाह्यद्वयादिलक्षणम् । तथाहि—ज्वयसम्बन्धाद्वाजादिविशि-
ष्टपुरुषसम्परिग्राह्या नीचजातिकुलोत्पन्नोऽपि जात्यादिस-
म्बन्ध इव जनस्य मान्य उपजायते । बलविशिष्टताऽपि म-
हानामिव लकुटिजमणवशाद् । रूपाविशिष्टता प्रतिविशिष्टव-
त्खालङ्कारसम्बन्धात् । तपोविशिष्टता गिरिकूटाद्यारोहणेनाताप-
नां कुर्वतः । श्रुतिविशिष्टता मनोज्ञभूदेशसम्बन्धान् स्वाध्यायं कु-
र्वतः । लाजविशिष्टता प्रतिविशिष्टरत्नादियोगात् । ऐश्वर्यवि-
शिष्टता धनकनकादिसम्बन्धादिति । (पुगले वा इति) यान्
बहून् पुगलान् वेदयते पुद्गलपरिणामं दिव्यफलाद्याहारापरिणा-
मरूपं विस्त्रसया वा यं पुद्गलानां परिणामकम्माद्भाहितज-
लदागमसंवादादिलक्षणं तत्प्रभावाद्दुर्लभैर्गोत्रं वेदयते दुर्लभैर्गोत्रं
कर्मफलं जातिविशिष्टत्वादिकं वेदयते । एतेन परत उदय उ-
क्तः । सम्प्रति स्वतस्तमाह—[तेसि वा उदणं ति] तेषां वा
उच्चैर्गोत्रकर्मपुद्गलानामुदयेन जातिविशिष्टत्वादिकं भवति
“ एस णं गोयमा ! ” इत्याद्युपसंहारवाक्यम् ।

नीचैर्गोत्रस्य—

नीयागोयस्स एं भंते ! पुच्छा । गोयमा ! एवं चेव, नवरं जातिविहीणता जाव इस्सरियविहीणता जं वेदेः पो-
ग्गलं वा पोग्गले वा पोग्गलपरिणामं वा वीससा वा पोग्ग-
ल्लारं परिणामं तेसिं वा उदएणं जाव अट्टविहे अणुभा-
वे पप्पत्ते ॥

प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् । निर्वचनम्—अणुविधोऽनुभावः । तमेवाष्टविधम-
नुभावं दर्शयति—[जावविहीणता इत्यादि] सुप्रतीतम् । [जं
वेदेः पुग्गलमिति] यं वेदयते पुद्गलं नीचकर्मसौवनरूपं, नीच-
पुरुषसम्बन्धलक्षणं वा । तथाहि—उत्तमजातिसम्पन्नोऽपि ल-
क्ष्मणकुलोत्पन्नोऽपि यदि नीचैः कर्मवशाद् यथा जीविकारूपमा-
सेवते, चाणमार्या वा गच्छति तदा भवति चाणमालादिरिव जनस्य
निम्नः । बलहीनता, सुखशून्यतादिसम्बन्धात् । तपोविहीनता
पार्श्वस्थादिसंसर्गात्, श्रुतविहीनता विकथाऽपरसाध्वान्नासादि-
संसर्गात्, लाजविहीनता देशकाष्ठानुचितक्रियाणां सम्पर्कतः,
प्रेमर्यविहीनता कुग्रहकुलत्रादिसम्पर्कत इति । [पुग्गले
वा इति] यान् बहून् पुद्गलान् वेदयते, यथा—पुद्गलपरिणामं
धृन्ताकोफलं ह्यन्यवहृतकणसूत्युत्पादनेन रूपविहीनतामापाद-
यतीत्यादि । विस्त्रसया वा पुद्गलानां परिणाममभिहतजलदाग-
मविसंवादाद्वक्त्रं वेदयते, तत्प्रभावाद् नीचैः कर्म वेदयते, नी-
चैः कर्मफलं जात्यादिविहीनतारूपं वेदयते इत्यर्थः । एतावता
परत उदय उक्तः । सम्प्रति स्वत उदयमाह—(तेसिं वा उद-
एणं ति) तेषां वा नीचैर्गोत्रकर्मपुद्गलानामुदयेन जात्यादिवि-
हीनतामनुभवति । “एस णं गोयमा !” इत्याद्युपसंहारवाक्यम् ।

अन्तरायस्य—

अन्तरायस्स एं जंते ! कम्मस्स जीवेणं पुच्छा । गो-
यमा ! अन्तरायस्स कम्मस्स जीवेणं वप्पस्स जाव
पंचविहे अणुजावे पप्पत्ते । तं जहा—दाणंतराए लाभंत-
राए भोगंतराए उवजोगंतराए वीरियंतराए जं वेदेति पो-
ग्गलं वा जाव वीससा वा तेसिं वा उदएणं अन्तरायं
कम्मं वेदेः, एस णं गोयमा ! अन्तरायं कम्मं, एस णं गोय-
मा ! जाव पंचविहे अणुभावे पप्पत्ते ।

प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् । निर्वचनम्—पञ्चविधोऽनुभावः प्रकृतः । तदेव
पञ्चविधत्वं दर्शयति—(दाणंतराए इत्यादि) दानस्यान्तरा-
यो विज्जः दानान्तरायः । एवं सर्वत्र भावनीयम् । तत्र दानान्-
रायो दानान्तरायस्य कर्मणः फलम् । ज्ञानान्तरायो ज्ञानान्तरा-
यादिकर्मणामिति । (जं वेदेः पुग्गलं वा इत्यादि) यं वेदयते पु-
द्गलं विविधविशिष्टरत्नादिसम्बन्धाद् दृश्यते तत्प्रिये पव दाना-
न्तरायोदयः सन्धिच्छेदनाद्युपकरणसम्बन्धाद् ज्ञानान्तरायकर्मो-
दयः, प्रतिविशिष्टाहारसम्बन्धादनर्थार्थसम्बन्धाद् ज्ञानभो-
गान्तरायोदयः । एवमुपभोगान्तरायकर्मोदयोऽपि ज्ञानभो-
गः । तथा लकुटाद्यभिघाताद् वीर्यान्तरायकर्मोदय इति । पुद्गलान्
वा बहून् तथाविधान् यान् पुद्गलान् वेदयते यं वा पुद्गलपरि-
णामं तथाविधाहारौषध्यादिपरिणामरूपम् । तथाहि—दृश्यते
तथाविधोऽऽहारौषधपरिणामाद्दीर्घान्तरायकर्मोदयः । मन्त्रो-
पलिकवासादिगन्धपुद्गलपरिणामाद् भोगान्तरायोदयः । यथा
सुवन्धुसन्धिवस्य विस्त्रसया वा पुद्गलानां परिणामं चित्रं शी-
तादिलक्षणम् । तथाहि—दृश्यन्ते बस्त्रादिकं दानुकामा अपि

शीतादिनिपतन्तमात्रोक्त्य दानान्तरायोदयात् तस्यादातारः,
इति तत्प्रभावात् एष परत उदय उक्तः । स्वतस्तमाह—(तेसिं
दाएणं ति) तेषां वा अन्तरायकर्मपुद्गलानामुदयेन अन्तरायक-
र्मफलं दानान्तरायादिकं वेदयते । “एस णं” इत्याद्युपसंहारवा-
क्यम् । प्रश्ना० ३३ पद । “तम्हा एणसिं कम्माणं, अणुजागे
विद्याहिप । एणसिं संवरे चेव, स्ववणे य जण बुहे” ॥१॥ उक्त०
३३ अ० कर्मणः स्वभावे, तदुक्तं कर्मप्रकृतित्त्वं—“अणुभागो-
त्ति सहाओ” क० प्र० । (कर्मणां करणानां बन्धनसंक्रमादीनाम-
नुभागबन्धादिभेदाः बन्धादिशब्देषु दृश्याः) ।

अणुजागअप्पावहुय-अनुभागारूपवहुत्व-न० । अनुभागं प्रत्य-
रूपवहुत्वे, यथा “सव्वत्थोवाइ अणतगुणबुद्धिछाणाणि असं-
खेज्जगुणबुद्धिछाणाणि असंखिज्जगुणाणि संखिज्जगुणबुद्धिछा-
णाणि असंखिज्जगुणाइ जाव अणंतभागबुद्धिछाणाणि असंखि-
ज्जगुणाणि” प्रदेशादपवहुत्वं यथा—“अट्टविहबंधगस्स य आब-
यभागो योवो नामगोयाणं तुल्लो विसेसाहिओ नाएदंस्सणावर-
णंतरायाणं तुल्लो विसेसाहिओ मोहस्स विसेसाहिओ वेय-
णिज्जस्स विसेसाहिओ ति” । स्था० ४ गा० २ उ० ।

अणुभागउदीरणोवकम-अनुजागोर्दारणोपक्रम-पुं० प्राप्नोदयेन
रसेन सहाऽप्राप्नोदयस्य रसस्य वेदनाऽऽरम्भे, स्था० ५ गा० १ उ० ।
अणुजागकम्म-अनुजागकर्मन - न० । अनुभागरूपं कर्मानुभा-
गकर्म । रसात्मके कर्मजदे, अ० १ श० ४ उ० ।

अणुजागणामनिहत्ताउय-अनुभागनामनिधत्तापुष् - न० ।
अनुजाग आयुष्कर्मद्रव्याणां तीव्रादिभेदो रसः, स एव तस्य वा
नाम परिणामोऽनुभागनाम, अथवा गत्यादीनां नामकर्मणामनु-
जागबन्धरूपो भेदोऽनुजागनाम, तेन सह निधत्तमायुरनुभाग-
नामनिधत्तायुरिति । आयुर्बन्धजदे, स० । ज० । स्था० ।

अणुभाग (व) बंध-अनुजाग (व) बन्ध-पुं० । अनुभागो
विपाकस्तीव्रादिभेदो रस इत्यर्थः, तस्य बन्धोऽनुजागबन्धः । ब-
न्धजदे, स्था० ४ गा० २ उ० । (‘बंध’ शब्देऽस्य व्याख्या)

अणुभागबंधजभवसायट्टाण-अनुभागबन्धवसायस्थान-
न० । कृष्णादिलेइयापरिणामविशेषे, कर्म० १ कर्म० । सकपा-
योदया हि कृष्णादिलेइयापरिणामविशेषाः अनुजागबन्धजदेव
इतिवचनात् । क० प्र० ।

अणुजाग (व) बंधट्टाण-अनुजाग (व) बन्धस्थान-न० । तिष्ठ-
त्यस्मिन् जीव इति स्थानम्, अनुजागबन्धस्य स्थानमनुजागब-
न्धस्थानम् । एकेन कार्याधिकेणाध्यवसायेन गृहीतानां कर्मपुद्ग-
लानां विचित्रैककसमयबद्धरससमुदायपरिणामे तन्निष्पादकेषु
कषायोदयरूपेषु अध्यवसायविशेषेषु, प्रय० १६२ ट्ठा० ।

एगसमयम्मि होए, सुहुमगणिजिया उ जे उ पविसंति ।

ते हुंतऽसंखलोय-एणसत्तुत्ता असंखेज्जा ॥

तत्तो असंखगुणिया, अगणिक्काया उ तेसिं कायउई ।

तत्तो संजमअणुभा-गबंधट्टाणसंखाणि वा ॥

लोके इह जगति एकस्मिन् समये पृथिवीकायिकादयो जीवाः
(सुहुमगणिजिया उत्ति) सप्तम्यर्थत्वात्प्रथमायाः, सुहमाग्निजी-

वेषु सूक्ष्मनामकमोदयवर्तिषु तेजस्कायिकजीवेषु प्रविशन्ति च
 त्पद्यन्ते । संख्येयत्वमेवाद—असंख्येयलोके प्रदेशानुल्या असं-
 ख्येयलोकाकाशप्रदेशादिप्रमाणानां । इह च विजातीयजीवानां
 जात्यन्तरतयोत्पत्तिः प्रदेशं वक्ष्यते । इत्यमेव प्रज्ञा प्रवेशनक-
 शब्दार्थस्य व्याख्यातत्वात् । ततस्ते जीवाः पृथिव्यादिज्योष्का-
 येभ्यो वाद्वरतेजस्कायेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायतयोत्पद्यन्ते, इह गृह्य-
 न्ते, ये पुनः पूर्वमुत्पन्नाः तेजस्कायिकाः पुनरुत्पत्त्या तेनैव पर्यायेणो-
 त्पद्यन्ते न गृह्यन्ते, तेषां पूर्वमेव प्रविष्टत्वात् । ततः सर्वस्तोका
 एकसमये समुत्पन्नसूक्ष्माग्निकायिकाः । (ततो ति) ततस्तेज्य
 एकसमयोत्पन्नसूक्ष्माऽग्निकायिकेज्योऽसंख्येयगुणिता असंख्ये-
 यगुणा अग्निकायाः पूर्वोत्पन्नाः सर्वेऽपि सूक्ष्माग्निकायिकजी-
 वाः । कथमिति चेत् ? उच्यते—एकः सूक्ष्माग्निकायिको जीवः स-
 मुत्पन्नोऽन्तर्मुहूर्तं जीवति, एतावन्मात्राशुष्कत्वात् । तेषां तस्मि-
 न्चान्तर्मुहूर्ते ये समयास्तेषु प्रत्येकमसंख्येयलोकाकाशप्रमा-
 णाः सूक्ष्माग्निकायिकाः समुत्पद्यन्ते, अतः सिद्धमेकसमयोत्पन्न-
 सूक्ष्माग्निकायिकेज्यः सर्वेषां पूर्वोत्पन्नसूक्ष्माग्निकायिकानामसं-
 ख्येयगुणत्वम् । तेभ्योऽपि सर्वसूक्ष्माग्निकायिकेज्यस्तेषामेव प्र-
 त्येकं कायस्थितिः पुनः पुनस्तैव काये समुत्पत्तिरुत्पत्त्या सं-
 ख्यातगुणा एकैकस्यापि सूक्ष्माग्निकायिकस्य संख्येयोत्पत्तिर्पि-
 प्रमाणायाः कायस्थितेरुत्कर्तव्यः प्रतिपादितत्वादिति । तस्या
 अपि कायस्थितेः सकाशात् संयमस्थानान्यनुभागबन्धस्था-
 नानि च प्रत्येकमसंख्येयगुणानि कायस्थितावसंख्येयानां
 स्थितिबन्धानां भावादेकैकस्मिन् च स्थितिबन्धे असंख्येयाना-
 मनुभागबन्धस्थानानां सञ्ज्ञादिति । संयमस्थानान्यनु-
 भागबन्धस्थानानिस्तुल्याभ्येवेति । तेषामुपादानं तत्स्वरूपं चाप्ये-
 यद्व्यामः । अथाऽनुभागबन्धस्थानानीति कः शब्दार्थः ? ।
 उच्यते । तिष्ठत्यस्मिन् जीव इति स्थानम् । अनुभागबन्ध-
 स्थानमनुभागबन्धस्थानम् । एकेन कायस्थितेः कायस्थिता-
 येन गृहीतानां कर्मपुद्गलानां विवर्तितैकसमयव्यवस्थसमु-
 दायपरिमाणमित्यर्थः । तानि चानुभागबन्धस्थानान्यसंख्येय-
 लोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि, तेषां चाऽनुभागबन्धस्थानानां नि-
 ष्यादकाः कषायोदयरूपाः अव्यवसायविशेषास्तेऽप्यनुभाग-
 बन्धस्थानानीत्युच्यन्ते, कारणे कार्योपचारात् । तेऽपि चानु-
 भागबन्धाव्यवसाया असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणा इति ।
 प्रव० १६२ द्वा० । क० प्र० । पं० सं० । “ अणुभागब-
 ण्ठानां अज्जवसायद्वणा ब एगडा ” पं० सं० ५ द्वा० ।

अणुभाग (व) संक्रम-अनुभाग (व) संक्रम-पुं० । अनुजा-
 गविषये संक्रमभेदे, क० प्र० ।

तत्स्वरूपं च—

“ तत्पदुपयं उच्च-द्विधा व ओवद्विधा व अविजागा ।
 अणुभागसंक्रमो प-स अन्नपगई निया पा वि ” ॥ १ ॥ सि ।
 (अद्यप्यं ति) अनुभागसंक्रमस्वरूपनिर्धारणम् (अ-
 विभागं सि) अनुभागाः (नियं सि) नीता इति । क० प्र० ।
 पं० सं० । (‘संक्रम’ शब्दे चास्य विस्तृता व्याख्या)

अणुजागसंतकम्प-अनुजागसंतकर्मन्-न० । अनुजागविषयायां
 कर्मणः सत्तायाम्, क० प्र० । पं० सं० । (‘सत्ता’ प्रकरणे व्या-
 ख्यास्यामि)

अणुजागदीरणा-अनुभागोदीरणा-स्त्री० । प्राप्तोदयेन रसेन
 सहाभातोदये वेद्यमाने रसे, स्था० ४ उ० २ उ० । क० प्र० । पं०

सं० । (‘ उदीरणा ’ शब्दे द्वि० भा० ६२१ पृष्ठेऽस्य व्याख्या)

अणुभागोदय-अनुजागोदय-पुं० । अनुभागविषये कर्मणासु-
 दये, पं० सं० ५ द्वा० । क० प्र० । (‘ उदय ’ शब्दे द्वि० भा०
 ७७६ पृष्ठेऽस्य व्याख्या)

अणुभाव-अनुभाव-पुं० । शून्यानां कर्मप्रकृतीनां प्रयोगकर्मणो-
 पात्तानां प्रकृतिस्थितिप्रदेशरूपाणां तीव्रमन्दानुभावतयाऽनुप्र-
 वने, भा० ०१४०२ अ० १ उ० । सं० । अस्मिन्त्यायां वैक्रियकरणा-
 दिकायां शक्ती च । स्था० ३ उ० ३ उ० । प्रभावे च । व्य० ५ उ० ।

अणुजावकम्प-अनुजागकर्मन्-न० । अनुभागतो वेद्यमाने क-
 र्मणि, यस्य हि अनुभावो यथा वक्ष्यतां वेद्यते । स्था० २
 उ० ३ उ० ।

अणुजावग-अनुभावक-त्रि० । चिन्तापके, भा० म० द्वि० ।

अणुजासण-अनुभाषणं-न० । आचार्यप्रावणत्पश्चाद् जा-
 षणे, आचार्येण प्राविते पश्चात् प्रावणं न पुनः प्रधानीचूया-
 चार्यभाषणादप्र प्रापते । “ साङ्गण अणुजासह, आयरिषणं तु
 प्रासिप संते । ” व्य० ३ उ० । भा० चू० ।

अणुभासण (णा) सुक्क-अनुजाषण (णा) शुक्क-न० ।
 गुरुच्चारितस्य शनैः शुक्लोच्चारणरूपे भावविशुद्धिर्भेदे, भा०
 चू० ६ अ० । अनुजाषणाशुक्कं यथा—

“ अनुभासह गुरुवयणं, अक्खरपयवज्जणेहिं परिसुक्कं ।

पंजद्विउडो अभिमुहो, तं जाणऽणुभासणासुक्कं ” ॥ १ ॥

नवरं गुरुमणति—(वोसिरसि सि) शिष्यस्तु—(वोसि-
 रामि सि) स्था० ५ उ० ३ उ० । कृतकृतिकर्मप्रत्या-
 ख्यानं कुर्वन् अनुभाषते गुरुवचनं लघुतरेण शब्देन भण-
 तीत्यर्थः । कथमनुभाषते ? अक्षरपदव्यञ्जनैः परिशुक्लमनना-
 नुजाषणायत्नमाह । नवरं गुरुमणति—(वोसिरसि सि) ‘इमो वि भ-
 णति—(वोसिरामि सि) सेसं गुरुमणियसरिसं भाणियच्चं’ । किं-
 भूतः सन् ? कृतप्राज्ञद्विरजिमुक्खस्तज्जानीहि अनुभाषणाशुक्क-
 मिति । भाव० ६ अ० ।

अणुचूड-अनुजृति-स्त्री० । अनुजघनमनुजृतिः । अनुजवे, विशेषेण
 भा० म० प्र० । द्वा० ।

अणुमइ-अनुमति-स्त्री० । अनुमोदने, भाव० ४ अ० । सूत्र० ।
 तत्स्वरूपं च—“काठं सयं परिणते, अणुधारणअनुमती हीति
 पवं भणति तुमं अप्पणो य अणुस्स वा हत्थकम्मं करे-
 हिति” । आत्मव्यतिरिक्तस्य परस्यैवम्—“ इच्छस्स वा अणि-
 च्छस्स वा बलानिओगा इत्थकम्मं कारावयतो कारावणा
 जणणति ” नि० चू० १ उ० । अनुकूल्ये, प्रव० ६ द्वा० ।

अणुमइया-अनुमति-स्त्री० । उज्जयिन्यां देवलासुतस्य
 राज्ञो जायाया अनुरक्तलोचनाया दास्याम्, भा० चू० ११ उ० ।
 भाव० ।

अणुमाण-अनुमनन-न० अनुमोदने, प्रति० । (प्रव्यस्तवा-
 नुमोदनं साधोः कल्पत इति ‘वेइय’ शब्दे वक्ष्यते)

अणुमत (य)-अणुमत-त्रि० । अणोरपि मन्तरि, “ अणुम-
 याइं कुदाइं जयंति ” अणुरपि कुल्लकोऽपि मतो येषु सर्वसा-
 धुसाधारणत्वात् तु मुखं दृष्ट्वा तिलकं कुर्वन्तीति । कल्प० ।

अणुमत

अणुमत-त्रि० । अजीष्टे, आ० म० द्वि० । दानमनुष्ठाने, क-
ल्प० । अनु पश्चादपि मतोऽणुमतः । ज्ञा० १ अ० । विप्रियकरण-
स्यापि (ज्ञा० १ अ०) वैमृग्यदर्शनस्याऽपि (औ०) कार्यविधा-
तस्य (ज्ञा० १ अ०) पश्चादपि मते, म० २ श० १ उ० । अ-
भिप्रेते, वृ० १ उ० । अजिज्ञचिते, पश्ये च । औ० । आलुकुल्येन
सम्मते, जी० १ प्रति० । बहुमते, पञ्चा० ६ वि० ।

अणुमहत्तर-अनुमहत्तर-पुं० । मूलमहत्तरमावे तत्कार्यका-
रिणि, “ मूलमहत्तरे असंविद्विहिते जो पुच्छाणिञ्जो धुरे गाय-
ति सो अणुमहत्तरः । नि० चू० ६ उ० । मूलमहत्तरे असंविद्विहिते
यस्तत्र सर्वेऽपि प्रचक्षणीयः, धुरि च प्रथमं तिष्ठति सोऽनु-
महत्तरः । वृ० २ उ० ।

अणुमाण-अणुमान-पुं० । अणुश्चासौ मानः । स्तोकादङ्कुरे,
सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । “ अणुमाणं च मायं च तं पमिषाय पं-
मिष ” चक्रवर्त्यादिना सत्कारादिना पूज्यमानेनाणुरपि स्तोको-
ऽपि मानोऽहङ्करो न विधेयः, किमुत महान् ? यदि वोत्सममर-
णोपस्थितेनोत्समपोनिष्ठदेहेन वा, ‘ अहो ! अहमित्येवरूपः ’
स्तोकोऽपि गर्वो न विधेयः । सुप्र० २ श्रु० ८ अ० ।

अनुमान-न० । अनु इति लिङ्गदर्शनसंबन्धानुस्मरणयोः प-
श्चात्मानं ज्ञानमनुमानम् । स्था० ४ उ० ३ उ० । अविनाभाव-
निश्चयालिङ्गाद्विज्ञाने, आ० चू० १ अ० । न० । अनु
पश्चाद् द्विज्ञानसंबन्धग्रहणस्मरणानन्तरं मीयते परिक्रिय-
ते देशकालस्वजावविप्रकृष्टोऽर्थोऽनेन ज्ञानविशेषणेत्यनुमानम् ।
स्था० १ उ० । अनु० । “ साध्याधिना ज्ञातज्ञात, साध्यनिश्चायकं
स्मृतम् । अनुमानं तद्विज्ञानं, प्रमाणत्वात् समकथम् ” ॥१॥ इति
वक्तृणवक्तिते प्रमाणभेदे, स्था० ४ उ० ३ उ० । अनुमानस्य
प्रामाण्यम्- (अनुमानं न प्रमाणमिति सिधाययिषया प्रत्यक्षस्यैव-
कस्य प्रामाण्यमङ्गीकृत्या चार्वाक इति ‘ आता ’ शब्दे द्वितीय-
प्रागे १८१ पृष्ठे द्रष्टव्यम्)

साम्प्रतमकियावादिनां लौकायतिकानां मते सर्वाधमत्वाद्गते
उपन्यस्यन् तन्मतमूलस्य प्रत्यक्षप्रमाणस्यानुमानादि-

प्रमाणान्तरानङ्गीकारे अकिञ्चित्करत्वप्रदर्शनेन
तेषां प्रज्ञायाः प्रमादमादशयति—

विनाऽनुमानेन पराजिसंधि-

मसंविदानस्य तु नास्तिकस्य ।

न साम्प्रतं वक्तुमपि क चेष्टा,

क दृष्टमात्रं च हहा ! प्रमादः ॥ २० ॥

प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणमिति मन्यते चार्वाकः । तत्र स्मृत्यते-अनु-
श्चाद्विज्ञानसंबन्धग्रहणस्मरणानन्तरं मीयते परिक्रियते दे-
शकालस्वजावविप्रकृष्टोऽर्थोऽनेन ज्ञानविशेषणेत्यनुमानम् । प्रस्ता-
वात् स्वार्थानुमानम्, तेनानुमानेन द्वैतप्रमाणेन विना पराजिसं-
धि पराजिप्रायमसंविदानस्य सम्यग्ज्ञानस्य, तुराव्यः पूर्ववादि-
भ्यो जेदद्योतनार्थः । पूर्वेषां वादिनामास्तिकतया विप्रतिपत्तिस्थाने-
षु क्रोदः कृतः । नास्तिकस्य तु वक्तुमपि नौचिती, कुत एव तेन सह
क्रोदः, इति तु शब्दार्थः । नास्ति परलोकः पुण्यं पापमिति वा म-
तिरस्य “ नास्ति कास्तिकदैष्टिकम् ” ॥६॥६६॥ इति हैमसूत्रेण निपा-
तनाज्ञास्तिकः । तस्य लौकायतिकस्य वक्तुमपि न साम्प्रतं, वचनम-

प्युच्चारयितुं नोचितम् । ततः तूष्णींभाषणवास्य श्रेयान्, दूरे प्रामा-
णिकपरिषदि प्रविश्य प्रमाणोपन्यासगोष्ठीवचने हि परप्रत्यायना-
य प्रतिपाद्यते, परेण चाप्रतिपत्तिसमर्थं प्रतिपाद्यन्नसौ सताम-
वधेयवचनो न भवतीत्युन्मत्तवत् । ननु कथमिव तूष्णीं कर्तव्यस्य
श्रेयसी ? यावता चेष्टात्रिशेषादिना प्रतिपाद्यस्याऽजिप्रायमनुमाय
सुकरमेवानेन वचनोच्चारणमित्याशङ्क्याह—“ क चेष्टा क दृष्टमात्रं
च ” इति । केति बृहदन्तरे, चेष्टा इति पराजिप्रायरूपस्यानुमेयस्य
लिङ्गम् । क च दृष्टमात्रमन्तरं दृष्टं, नावे के, दृष्टमेव दृष्टमात्रम्, प्रत्य-
क्षमात्रम्, तस्य लिङ्गनिरपेक्षप्रवृत्तित्वात् । अत एव दूरमन्तरमे-
तयोः न हि प्रत्यक्षेणातीन्द्रियाः परचेतोवृत्तयः परिहृतुं शक्याः,
तस्यैन्द्रियकत्वात् । मुख्यप्रसादादिचेष्टया तु लिङ्गभूतया पराऽ-
जिप्रायस्य निश्चयेऽनुमानप्रमाणमनिच्छतोऽपि तस्य बलादापत्ति-
तम् । तथाहि—मन्त्रचनश्रवणाऽजिप्रायवानयं पुरुषस्तादृशमुखप्र-
सादादिचेष्टाऽन्यथाऽनुपपत्तेरिति । अतश्च ‘ हहा प्रमादः ’ हहा
इति खेदे, ‘ अहो ! तस्य प्रमादः प्रमत्तता, यदनुभूयमानमप्यनुमानं
प्रत्यक्षमात्राङ्गीकारेणापहृते । अत्र च संपूर्वस्य वेत्तरकर्मकत्वे ए-
वात्मनेपदम्, अत्र तु कर्माऽस्ति, तत्कथमत्रानश ? । अत्रोच्यते-अत्र
संवेदितुं शक्तः संविदान इति कार्यम्, ‘ वयःशक्तिशीले ’ ॥१॥२४॥
इति शक्तौ ज्ञानविधानात् । ततश्चायमर्थोऽनुमानेन विना पराभि-
संहितं सम्यग्वेदिनुमशक्येति । एवं परबुद्धिज्ञानाऽन्यथाऽनुपप-
त्याऽयमनुमानं हठादङ्गीकारितः । तथा प्रकारान्तरेणाप्ययम-
ङ्गीकारयितव्यः । तथाहि-चार्वाकः काश्चित्ज्ञानव्यक्तीः संवादि-
त्वेनाव्यजिचारिणीरुपलब्ध्याऽन्याश्च विस्वादिद्वित्वेन व्यजिचा-
रिणीः, पुनः कालान्तरे तादृशीतराणां ज्ञानव्यक्तीनामवश्यं
प्रमाणेतरते व्यवस्थापयेत् । न च संहितार्थबलेनोत्पद्यमानं
पूर्वापरपरामर्शशून्यं प्रत्यक्षं पूर्वापरकालजाविनीनां ज्ञानव्यक्ती-
नां प्रामाण्याप्रामाण्यव्यवस्थापकं निमित्तमुपलक्षयितुं क्षमते ।
न चायं स्वप्रतीतिगोचराणामपि ज्ञानव्यक्तीनां परं प्रति
प्रामाण्यमप्रामाण्यं वा व्यवस्थापयितुं प्रभवति । तस्माद्
यथादृष्टज्ञानव्यक्तिसाधर्म्यद्वारेणोदानीतज्ञानव्यक्तीनां प्रामा-
ण्याप्रामाण्यव्यवस्थापकं परप्रतिपादकं च प्रमाणान्तरमनुमा-
नरूपमुपासीत, परलोकादिनिषेधश्च न प्रत्यक्षमात्रेण शक्यः
कर्तुम्, संनिहितमात्रविषयत्वात्तस्य । परलोकादिकं चाप्रतिविध्य
नाऽयं सुखमास्ते ; प्रमाणान्तरं च नेच्छतीति मिमंभेधाकः ।
किञ्च-प्रत्यक्षस्याप्यर्थव्यभिचारादेव प्रामाण्यम् । कथमितरथा
स्नानपानावगाहनाद्यर्थक्रियासमर्थं मरुमरीचिकानिचयनुमिनि
जलज्ञाने न प्रामाण्यम् ? तच्चार्थप्रतिषक्तलिङ्गशब्दद्वारा समु-
न्मज्जतोरनुमानागमयोरप्यर्थव्यभिचारादेव किं नेभ्यते ? । व्य-
जिचारिणोरप्यनयोर्वर्शनादप्रामाण्यमिति चेत्, प्रत्यक्षस्याऽपि
तिमिराविशोपोक्षिशिषिनीनाथशुगलान्नखिनिः ॥ प्रमाणस्य दर्श-
नात् सर्वत्राप्रामाण्यप्रसङ्गः । प्रत्यक्षाज्ञासं तदिति चेत्,
इतरत्रापि तुल्यम्, एतद्वन्यत्र पक्षपातात् । स्था० ।
ये तु तथागताः प्रामाण्यमूहस्य नोहाञ्चकिरे, तेषामशे-
षशून्यत्वपातकाऽऽपत्तिः । आः किमिदमकारुण्यमाणाङ्का-
ङ्कबरोदुममभिधीयते ? । कथं हि तर्कप्रामाण्यानुपगमे-
मात्रेणैदमसमञ्जसमापनीयते ? । शृणु, आवयामि
किल, तर्कप्रामाण्ये तावन्मानुमानस्य प्राणाः, प्रतिबन्धप्र-
तिपत्त्युपायापायात् । तदभावे न प्रत्यक्षस्यापि । प्रत्यक्षेण हि
पदार्थान् प्रतिपद्य प्रमाता प्रवर्तमानः कचन संवादादिदं प्रमा-

णमिति, अन्यत्र तु विस्वादादिदमप्रमाणमिति व्यवस्थाग्रन्थिमाव-
धीयात् । न खलु पक्षिमात्रेणैव प्रमाणाप्रमाणविवेकः कर्तुं शक्यः,
तद्वशायां भूयोः सौसदृश्यात् । संवादिस्वादापेक्षायां च
नन्विहचये निश्चित एवानुमानोपनिषत्तः न चेदं प्रतिबन्धप्रतिप-
त्तौ तर्कस्वरूपोपायापाये अनुमानाध्यक्षप्रमाणाज्ञाये च प्रामाणि-
कमानिहस्ते कौतुस्कुती प्रमेयव्यवस्थाऽशीत्यावातात्वदीयहृद-
यस्येव सर्वस्य शून्यता । साऽपि वा न प्रप्राप्ति, प्रमाणमन्तरेण
तस्या अपि प्रतिपत्तुमशक्यत्वादिति । अहो ! महति प्रकट-
कष्टसंकटे प्रविष्टोऽयं तपस्वी किं नाम कुर्यात् ? । अथ
“धूमाधीर्बहिर्विशानं, धूमज्ञानमधीस्तयोः । प्रत्यक्षानुपलम्भा-
भ्यामिति पञ्चनिर्णयः ॥ १ ॥ ” निर्णयेते, अनुपलम्भोऽपि,
प्रत्यक्षविशेष एवेति प्रत्यक्षमेव व्याप्तितात्पर्यपञ्चोच्चनन्वातुर्वयं
किं तर्कोपक्रमेणेति चेत् ? , न तु प्रत्यक्षं तावन्नित्यतधूमाग्नि-
गोचरतया प्राक् प्रावृत्तः ; तद् यदि व्याप्तिरपि तावन्मात्रैव
स्यात्तदाऽनुमानमपि तत्रैव प्रवर्ततेति कुतस्तस्य धूमान्मही-
धरकन्धराधिकरणाशुसृष्टिगुणैः तद्व्याप्तिरपि तावन्मात्रैव
साधिकायां व्याप्तिं पर्याप्नोति निर्णेतुमिति चेत् , को नामैवं नाम-
स्त ? तर्कविकल्पस्योपलम्भानुपलम्भसम्प्रवृत्तेन स्वीक्यपत् ।
किन्तु व्याप्तिप्रतिपत्तावयमेव प्रमाणं कर्तुं करणीयः । अथ तथा
प्रवर्तमानोऽयं प्राक् प्रवृत्तप्रत्यक्षव्यापारमेवाऽजिमुख्यतीति
तदेव तत्र प्रमाणमिति चेत् । तर्ह्यनुमानमपि द्विज्ज्ञादिप्रत्यक्ष-
स्यैव व्यापारमामुख्यतीति तदेव वैश्वानरवेदने प्रमाणं, नानु-
मानमिति किं न स्यात् ? । अथ कथमेवं वक्तुं शक्यम् ? , द्विज्ज्ञाप्रत्यक्षं
हि द्विजगोचरमेव, अनुमानं तु साध्यगोचरमिति कथं तत्तद्
व्यापारमामुख्यते ? , तर्हि प्रत्यक्षपुरोवर्तिस्वतन्त्रकृष्णकृष्णमेव ।
तर्कविकल्पस्तु साध्यसाधनसामान्यावयवमभिनवितीति कथं सोऽ-
पि तद्व्यापारमुदीरयेत् ? । अथ सामान्यममान्यमेव, असत्यादि-
ति कथं तत्र प्रवर्तमानस्तर्कः प्रमाणं स्यादिति चेदनुमानम-
पि कथं स्यात् ? , तस्याऽपि सामान्यगोचरत्वाऽव्यभिचारात् ।
“ अन्यसामान्यलक्षणं सोऽनुमानस्य विधयः ” इति
धर्मकीर्तिना कीर्तनात् । तत्त्वतोऽप्रमाणमेवैतद्, व्यवहारेणै-
वास्य प्रामाण्यात् ; सर्वे पञ्चायमनुमानानुमेयव्यवहारो बुद्ध्या-
रूढेन धर्मधर्मिन्यायेनेति वचनादिति चेत् , तर्कोऽपि तथा-
ऽस्तु । अथ नाऽयं व्यवहारेणाऽपि प्रमाणम् , सर्वथा वस्तुसं-
स्पर्शपरादमुख्यत्वादिति चेत्, अनुमानमपि तथाऽस्तु । अवस्तुनि-
र्भासमपि परम्परया पदार्थे प्रतिबन्धात् प्रमाणमनुमानमिति
चेत्, किं न तर्कोऽपि । अवस्तुत्वं च सामान्यस्याद्याऽपि केशरि-
किशोरवक्रकोरुदंष्ट्राङ्गुरार्कपणायमानप्रसिद्धिः । सदृशपरिणामरू-
पस्यास्य प्रत्यक्षादिपरिच्छेद्यत्वादिति तत्त्वत एवानुमानम्, त-
र्कश्च प्रमाणं प्रत्यक्षवदिति पाषाणरेखा ॥ ७ ॥

अत्रोदाहरति-

यथा यावान् कश्चिद्धमः स सर्वो बहौ सत्येव जवतीति
तस्मिन्नसत्यसौ न जवत्येव ॥ ८ ॥

अत्राद्यमुदाहरणमन्वयव्यती, द्वितीयं तु व्यतिरेकव्याप्ताविति
॥ ८ ॥ रत्ना० ३ परि० । सम्म० । (प्रामाण्यमनुमानतो न प्रहीतुं शक्य-
म्, तस्य प्रमाणत्वाऽसंभवादिति प्रमाणं शब्दे वक्तव्यतेऽपि रत्ना० सि-
द्धावप्यनुमानप्रामाण्यव्यवहृतम्, अनुमानप्रामाण्यव्यवस्थितिः,
शावरमतनुमाननिरासश्च सम्मतिप्रकरणग्रन्थतोऽवसेयः)

अथाऽनुमानस्य लक्षणं तावत्प्रकारैः (स्वार्थपरार्थानुमाने)
प्रकाशयन्ति-

अनुमानं द्विप्रकारं, स्वार्थं परार्थं च ॥ ९ ॥

नन्वनुमानस्याध्यक्षस्यैव सामान्यलक्षणमनाख्यायैव कथमादि-
त एव प्रकारकर्तृत्वमिति चेत् । उच्यते-परमार्थतः स्वार्थस्यैवा-
नुमानस्य ज्ञावात्, स्वार्थमेव ह्यनुमानं कारणे कार्योपचारात्परा-
र्थं कथ्यते । यद्वदन्ति तत्र जगन्तः-“पक्षहेतुवचनात्मकं परार्थ-
मनुमानमुपचारात्” इति । न हि गोरुपचरितगोत्वस्य च बाही-
कस्यैकं लक्षणमस्ति, यत्पुनः स्वार्थेन तुल्यककृतयाऽस्योपादानम्,
तद्वदेव शास्त्रे चाऽनेनैव व्यवहाराज्ञौकेऽपि च प्रायेणास्योपयो-
गात्तद्व्याप्याप्यव्यवहारात् । तत्र अनु हेतुग्रहणसंबन्धस्मरण-
योः पञ्चान्वीयते परिच्छिद्यते ऽर्थोऽनेनेत्यनुमानम् । स्वस्मै प्र-
मातुरात्मेन इदं, स्वस्य वाऽर्थोऽनेनेति स्वार्थम्, स्वावयवधनिब-
न्धनमित्यर्थः । एवं परार्थमपि । अत्र चार्वाकश्चैत्येति-ना-
ऽनुमानं प्रमाणम्, गौणत्वात् । गौणं ह्यनुमानम्, उपचरितप-
क्षादिलक्षणत्वात् । तथाहि-“ज्ञातव्ये पक्षधर्मत्वे, पक्षो धर्म-
जिघावते । व्याप्तिकाले भवेद् धर्मः, साध्यासिद्धौ पुनर्दयम् ”
॥ १ ॥ इति । अगौणं हि प्रमाणं प्रसिद्धम्, प्रत्यक्षवदिति । त-
त्रायं धराकश्चार्वाकः स्वारूढां शास्त्रां खलु रयभियतं भौतम-
कुर्वोति । गौणत्वादिति हि साध्यमभिधानो भूत्वं स्वीकृत-
वानेवायमनुमानं प्रमाणमिति कथमेतदेव वक्ष्येत् ? । न च
पक्षधर्मत्वं हेतुलक्षणमाचक्ष्महे, येन तस्मिन्नेव साध्यधर्मविशि-
ष्टे धर्मिणि प्रसिद्धमपि पक्षत्वं धर्मिण्युपचरेमः ; अन्यथाऽनुप-
स्येकलक्षणत्वाद् हेतोः । नापि व्याप्तिं पक्षेणैव ग्रमेहे, येन तस्मि-
न्नेव धर्मे तद्वारोपयेमहि ; साध्यधर्मैर्गौव तदभिधानात् । नन्वा-
नुमानिकप्रतीतौ धर्मविशिष्टे धर्मी, व्याप्तौ तु धर्मः साध्यमित्य-
जिघास्यत इत्येकत्र गौणमेव साध्यत्वमिति चेत् । मैवम् । उच्य-
ते मुख्यतल्लक्षणज्ञावेन साध्यत्वस्य मुख्यत्वात् । तर्कमिदं
द्वयं साधनीयम् । सत्यम् । न हि व्याप्तिरपि पश्यत्य प्रतीता, त-
त्त्वतःप्रतिपादनेन धर्मविशिष्टे धर्मिण्युपचरेमः इत्यसिद्धं
गौणत्वम् । अथ नोपादीयत एव तस्मिन्नेव कोऽपि हेतुः, तर्हि कथ-
मप्रमाणिकाप्रामाणिकस्येति चेत् : स्वादिति नानुमानप्रामाण्य-
प्रतिषेधः साधनीयस्तां दधाति । “नानुमानं प्रमेत्यत्र हेतुः स चेत्,
ज्ञानुमानानतावाधने स्यात्तदा । नानुमानं प्रमेत्यत्र हेतुर्न चेत्, कानु-
मानानतावाधने स्यात्तदा ॥ १ ॥ ” इति संप्रहृष्टलोकः । कथं वा प्रत्य-
क्षस्य प्रामाण्यनिर्णयः ? यदि पुनरर्थक्रियास्वादात्तत्र तन्निर्णय-
स्तर्हि कथं नानुमानप्रामाण्यम् ? । प्रत्यक्षपदाम च-“प्रत्यक्षेऽपि
परोक्षलक्षणमने-येन प्रमारूपता । प्रत्यक्षेऽपि कथं तद्विध्यति
मते, तस्य प्रमारूपता ॥ १ ॥ ” इति ॥ ९ ॥

तत्र स्वार्थे व्यवस्थापयन्ति-

तत्र हेतुग्रहणसंबन्धस्मरणकारकं साध्यविज्ञानं स्वा-
र्थमिति ॥ १० ॥

हि नोत्यन्तर्ज्ञावितण्जिर्थात्वाद् गमयति परोक्षमर्थमिति हेतुः,
अनन्तरमेव निर्देक्ष्यमाणलक्षणस्तस्य ग्रहणं च प्रमाणेन नि-
र्णयः । संबन्धस्मरणं च यथैव संबन्धो व्याप्तिनामा प्राक् तर्क-
णातर्क, तथैव परामर्शस्ते कारणं यस्य तत्तथा । साध्यस्याख्या-
स्यमानस्य विशिष्टं संशयादिशून्यत्वेन ज्ञानं स्वार्थमनुमानं
मन्तव्यम् ॥ १० ॥ रत्ना० ३ परि० ।

अधुना परार्थानुमानं प्रकल्पयन्ति-

पक्षहेतुवचनात्मकं परार्थानुमानमुपचारात् ॥ ११ ॥

पक्षहेतुवचनात्मकत्वं च परार्थानुमानरूपव्युत्पन्नमिति प्रतिपा-

द्यापेक्षयाऽज्ञौकमतिव्युत्पन्नम् । अतिप्रतिपाद्यापेक्षया तु धूमोऽत्र दृश्यते इत्यादि हेतुवचनमात्रात्मकमपि तद्वति । बाहुल्येन तत्प्रयोगाभावात् तु नैनत्साक्षात्सूत्रे सूत्रितम्, उपलक्षितं तु द्रष्टव्यम्, मन्दमतिप्रतिपाद्यापेक्षया तु दृष्टान्तादिवचनात्मकमपि तद्वति । यद्वद्व्यति-“मन्दमतीत्युत्पादयितुं दृष्टान्तोपनयनिगमनान्यपि प्रयोज्यानि” इति । पक्षहेतुवचनस्य च जडरूपतया मुख्यतः प्रामाण्यायोगे सत्युपचारादित्युक्तम्, कारणे कार्योपचारादित्यर्थः । प्रतिपाद्यगतं हि यत् ज्ञानं तस्य कारणं पक्षादिवचनम्, कार्यं कारणोपचाराद्वा । प्रतिपादकगतं हि यत्स्वार्थानुमानं तस्य कार्यं तद्वचनमिति ॥ २३ ॥

संप्रति व्याप्तिपुरस्सरं पक्षधर्मतोपसंहारं तत्पूर्विकां वा व्याप्तिमाचक्ष्णाणाम् भिन्नपक्षप्रयोगमङ्गीकारयितुमाहुः-

साध्यस्य प्रतिनियतधर्मिसंबन्धिताप्रसिद्धये हेतोरूपसंहारवचनवत्पक्षप्रयोगोऽप्यवश्यमाश्रयितव्यः ॥ २४ ॥

यथा यत्र धूमस्तत्र धूमध्वज इति हेतोः सामान्येनाऽधारप्रतिपत्तावपि, पर्वतादिविशिष्टधर्मधर्मताऽधिगतये धूमश्चात्रेत्येवंरूपमुपसंहारवचनमवश्यमाश्रयिते सौगतैः । तथा साध्यधर्मस्य नियतधर्मधर्मतासिद्धये पक्षप्रयोगोऽप्यवश्यमाश्रयितव्य इति ॥ २४ ॥

अमुमेवार्थं सोपालम्भं समर्थयन्ते-

त्रिविधं साधनमभिधायैव तत्समर्थनं विदधानः

कः खलु न पक्षप्रयोगमङ्गीकुरुते ? ॥ २५ ॥

त्रिविधं कार्यस्वभावानुपलम्भमेदात् । तस्य साधनस्य समर्थनमसिद्धतादिव्युदासेन स्वसाध्यसाधनसामर्थ्योपदर्शनम् । नह्यसमर्थितो हेतुः साध्यसिद्धिद्वयम्, अतिप्रसङ्गात् । ततः पक्षप्रयोगमनङ्गीकुर्वता तत्समर्थनरूपं हेतुमनभिधायैव तत्समर्थनं विधेयम्-“हन्त हेतुरिह जल्प्यते न चे-दस्तु कुत्र स समर्थनाविधिः ? । तर्हि पक्ष इह जल्प्यते न चे-दस्तु कुत्र स समर्थनाविधिः ? ॥१॥ प्राप्यते ननु त्रिवादतः स्फुटं, पक्ष एव किमतस्तदाव्यथा । तर्हि हेतुरपि लभ्यते ततोऽनुक्त एव तदसौ समर्थ्यताम् ॥२॥ मन्दमतिप्रतिपत्तिनिमित्तं, सौगत । हेतुमथाभिधीयते । मन्दमतिप्रतिपत्तिनिमित्तं, तर्हि न किं परिजल्पसि पक्षम् ? ॥३॥ ” ॥ २५ ॥ रत्ना० ३ परि० । तच्चानुमानं त्रिविधम्-पूर्ववत्, शेषवत्, अदृष्टसाध्यव्यवस्थेति-

से किं तं पुर्ववत् ? पुर्ववत्-माया पुत्तं जहा नष्टं, युवाणं पुणरागयं । काई पचाच्चिजाणेज्जा, पुर्ववत्तिगेण केणइ ॥१॥ तं जहा-खत्तेण वा वणेण वा झंझणेण वा भसेण वा तिझण वा, सेत्तं पुर्ववत् ॥

विशिष्टं पूर्वोपलब्धं चिह्नमिह पूर्वमुच्यते, तदेव निमित्तरूपतया यस्यास्ति तत्पूर्ववत्, तद्वद्वारेण गमकमनुमानं पूर्ववदिति भावः । तथा चाह-“मायापुत्तं” इत्यादिश्लोकः । यथा माता स्वकीयं पुत्रं बाल्यावस्थायां नष्टं युवानं सन्ते कालान्तरेण पुनः कथमप्यागतं काचित्तथाविधस्मृतिपाटववती न सर्वो पूर्वदृष्टेन लिङ्गेन केनचित् क्षतादिना प्रत्यभिजानीयाद्, मत्पुत्रोऽयमिति अनुमिन्यादित्यर्थः । केन पुनर्लिङ्गेनेत्याह-(खत्तेण वेत्यादि) । खदेहोद्भवमेव कृतम्, आगतुकस्तु-श्वदंष्ट्रादिक्षुतो व्रणः, लाङ्गनमपतिलकास्तु प्रतीताः । तदयमत्र प्रयोगः-

मत्पुत्रोऽयम्, अनन्यसाधारणकृतादिलक्षणविशिष्टलिङ्गोपलब्धेः, इति साध्यस्यैवैधर्म्यदृष्टान्तयोः सत्त्वेतराभावादयमहेतुरिति चेत् । नैवम् । हेतोः परमार्थैकलक्षणत्वात्तद्वैतैव गमकत्वापलब्धेः । उक्तं च न्यायवादिना पुरुषचन्द्रेण-अन्यथाऽनुपपन्नत्वमात्रं हेतोः स्वयंक्षणम्, सत्त्वाऽसत्त्वे हि तदधर्मौ । दृष्टान्तद्वयत्रकणे । न च धर्मिसत्तायां धर्माः सर्वेऽपि सर्वदा ज्ञवन्त्येव । पदादेः शुक्लत्वादधर्मैर्धर्मिचारात् । ततो दृष्टान्तयोः सत्त्वाऽसत्त्वधर्मो यथापि क्वचिद् हेतौ न दृश्यते तथापि धर्मिस्वरूपमन्यथाऽनुपपन्नं भविष्यतीति न काश्चिद्विरोध इति भावः । यत्राऽपि धूमादौ दृष्टान्तयोः सत्त्वाऽसत्त्वं हेतोर्दृश्यते, तत्रापि साध्यान्यथाऽनुपपन्नत्वस्यैव प्राधान्यात्, तस्यैवैकस्य हेतुलक्षणताऽवसेया । तथा चाह-“धूमादेर्यद्यपि स्यातां, सत्त्वाऽसत्त्वे च लक्षणे । अन्यथाऽनुपपन्नत्व-प्राधान्यात्तद्वैकल्येकता” ॥ १ ॥ किं च-यदि दृष्टान्ते सत्त्वाऽसत्त्वदर्शनाच्चेतुर्गमक इष्यते, तदा लोहद्वेष्ट्यं वज्रं, पार्थिवत्वात्काष्ठादिवदित्यादेरपि गमकत्वं स्यात् । अभ्यधाय च-“दृष्टान्ते सदसत्त्वाभ्यां, हेतुः सम्यग्दीप्यते । लोहलेष्ट्यं जवेद्वज्रं, पार्थिवत्वाद् द्रुमादिवत्” ॥२॥ इति । यदि च पक्षधर्मत्वस्यैवैकसत्त्वविपक्षाऽसत्त्वत्रकणं हेतोर्लक्ष्यमनुपपन्नमापि यथोक्तदोषत्रयाऽसाध्येन सहान्यथाऽनुपपन्नत्वमन्वेपणीयं, तर्हितदेवैकं लक्षणतया वक्तुमुचितम्, किं रूपत्रयेणिति । आह च-“अन्यथाऽनुपपन्नत्वं, यत्र तत्र त्रयेण किम् ? । नाऽन्यथाऽनुपपन्नत्वं, यत्र तत्र त्रयेण किम् ? ॥३॥ इत्याद्यत्र बहु वक्तव्यं, तत्तु नोच्यते, ग्रन्थगहननाप्रसङ्गात्, अन्यत्र यन्नेनोक्तवाच्येति । आह-प्रत्यक्षविषयत्वादेवात्रानुमानप्रवृत्तिरयुक्ता । नैवम् । पुरुषपिण्डमात्रप्रत्यक्षतायामपि मत्पुत्रो न वेति ? संदेहाद् युक्तं पचानुमानोपपत्त्या इति कृतं प्रसङ्गेन ।

से किं तं सेसत्वं ? । सेसत्वं पंचविहं पणत्तं । तं जहा-

कज्जेणं कारणेणं गुणेणं अवयवेणं आसएणं ॥

‘से किं तं सेसवमित्यादि’ पुरुषार्थोपयोगिनः परिजिज्ञासितात् तुरगादेरर्थादन्यो हेतितादिर्यः शेष इहोच्यते । स गमकत्वेन यस्याऽस्ति तच्छेषवदनुमानम् ।

तच्च पञ्चविधम्, तद्यथा-

से किं तं कज्जेणं ? । कज्जेणं संखे सद्रेणं जेरिं ताडिएणं वसजं ढक्किएणं मोरं किंवाइएणं हयं होसिएणं गयं गुगुलाएणं रहं घणघणाइएणं, सेत्तं कज्जेणं ॥

(कज्जेणत्यादि) तत्र कार्येणाऽनुमानम् । यथा हयमहं देवितेन, अनुमिनुते इत्याद्याहारः । हेतिनस्य तत्कार्यत्वात्, तदाऽऽकर्ण्य हयोऽनेति या प्रतीतिरुपपद्यते तदिह कार्येण कार्यकारणोत्पन्नं शेषवदनुमानमुच्यते इति भावः । क्वचित् प्रथमतः शङ्खवाद्देनेत्यादि दृश्यते, तत्रोक्तानुसारतः सर्वोदाहरणेषु भावना कार्या ॥

से किं तं कारणेणं ? । कारणेणं तंतवो पमस्स कारणं, ण पमो तंतुकारणं, वीरणा कमस्स कारणं, ण कमो वीरणाकारणं, मिप्पिमो घमस्स कारणं, ण घमो मिप्पिमकारणं, सेत्तं कारणेणं ॥

(से किं तं कारणेणमित्यादि) इह कारणेन कार्यमनुमीयते । यथा विशिष्टमेघोन्नतिदर्शनात् कश्चित् वृष्टयनुमानं करोति । यदाह-“रोशम्बगवलव्याल-तमालमलिनत्विषः । वृष्टि

व्यभिचरन्तीह नैवं प्रायाः पयोमुचः” ॥ १ ॥ इति । एवं चन्द्रो-
दयाज्जलधेर्वृद्धिरनुमीयते, कुमुदविकासश्च । मित्रोदयाज्जलरुह-
प्रबोधः, धूममदमोक्षश्च । तथाविधवर्षणात्सत्यनिष्पत्तिः, कृ-
षीबलमनःप्रमोदश्चेत्यादि । तदेवं कारणमेवेहानुमापकं साध्य-
स्य नाकारणम् । तत्र कार्यकारणभाव एव केषांचिद्विप्रतिपत्तिं
पश्यैस्तमेव तावन्नियतं दर्शयन्नाह-तन्तवः पटस्य कारणम्, न तु
पटस्तन्तूनां कारणम् । पूर्वमनुपलब्धस्य तस्यैव तज्ज्ञात्वं उपल-
म्भात् । इतरेषां तु पटाभावेऽप्युपलम्भात् । अप्राद-ननु यदा
कश्चिन्नविपुणः पटजावेन संयुक्तानपि तन्तून् क्रमेण वियोजयति,
तदा पटोऽपि तन्तूनां कारणं जघत्येव । नैवम् । सत्त्वेनोपयोगाभा-
वात् । यदेव हि वृद्धसत्ताकं सत् स्वस्थितिभावेन कार्यमुपकुरुते
तदेव तस्य कारणत्वेनोपदिश्यते । यथा मृत्पिण्डो घटस्य । ये तु
तन्तुवियोगतोऽभार्याजघता पटेन तन्तवः समुत्पद्यन्ते, तेषां कथं
पटः कारणं निर्दिश्यते, न हि उवराऽजावेन भवत आरोगिता-
सुखस्य उवरः कारणमिति शक्यते वक्तुम् । यद्येवं पटोऽप्युत्पद्य-
माने तन्तवोऽजाव्याजघन्तीति तेऽपि तत्कारणं न स्युषिति चेत् ।
नैवम् । तन्तुपरिणामरूप एव हि पटः, यदि च तन्तवः सर्वथाऽ
भावीजघेयुस्तथा मुद्गावे घटस्येव पटस्य सर्वधैवोपलब्धिर्न
स्यात्, तस्मात्पटकालेऽपि तन्तवः सन्तीति सत्त्वेनोपयोगात्
ते पटस्य कारणमुच्यन्ते । पटवियोजनकाले त्वेकैकतन्तववस्थानां
पटो नोपलभ्यते । अतस्तत्र सत्त्वेनोपयोगाभावाच्चासौ तेषां कार-
णम् । एवं वीरणकटादिष्वपि ज्ञावना कार्या । तदेवं यद्यस्य
कार्यस्य कारणत्वेन निश्चितं तत्तस्य यथासम्भवं गमकत्वेन
वक्तव्यमिति ।

से किं तं गुणेण ? गुणेषां-सुवर्णं निकसेणं, पुष्कं मंघेणं, ल-
वणं रसेणं, मरं आसायणं, वत्थं फासेणं, सेत्तं गुणेण ॥

(से किं तं गुणेणमित्यादि) निकयः कथपट्टगता कथितसुव-
र्णरेखा, तेन सुवर्णमनुमीयते । यथा पञ्चदशादिवर्णकोपेतमिदं
सुवर्णं, तथाविधनिकयोपलम्भात्, पूर्वोपलब्धोऽन्यसंमतसुवर्णव-
त् । एवं शतपात्रिकादिपुष्पमत्र, तथाविधगन्धोपलम्भात्, पूर्वो-
पलब्धवस्तुवत् । एवं वृक्षं मदिरावल्खाद्योऽनेकजघेदसंभवतो-
ऽनियतस्वरूपा अपि प्रतिनियततथाविधरसास्वादस्पर्शादिगु-
णोपलब्धेः, इति नियतस्वरूपाः साध्ययितव्याः ।

से किं तं अवयवेण ? अवयवेण-महिसं सिंगेणं, कुकुमं
सिहाणं, हत्थि विसाणेणं, वाराहं दाढाए, मोरं पिच्छे-
णं, आसं खुरेणं, वग्यं नहेणं, चवरि बालगेणं, दु-
पयं मणुस्सादि, चउत्थयं गवमादि, बहुपयं गोमिआमादि,
सीहं केसरेणं, वसहं कुकुहेणं, महिला बलयबाहाए । परि-
अरबंघेण भर्नं, जाणिजा महिद्धिअं निबमणेणं । सित्थेण-
दोणपागं, कविं च एकाए माहाए ॥ १ ॥ सेत्तं अवयवेण ॥

(से किं तं अवयवेणमित्यादि) अवयवदर्शनेनावयवी अ-
नुमीयते । यथा महिषोऽत्र, तद्विनाभूतश्चन्द्रोपलब्धेः, पूर्वोप-
लब्धोऽभयसंमतप्रदेशवत् । अयं च प्रयोगो वृत्तिवरणदकाद्य-
न्तरितत्वादप्रत्यक्ष एवावगविनि दृष्टव्यः, तत्प्रत्यक्षतायामध्य-
क्षत एव तत्सिद्धेः, अनुमानवैयर्थ्यप्रसङ्गादिति । एवं शेषोदाहर-
णान्यपि भावनीयानि; नवरं द्विपदं मनुष्यादीत्यादि । मनुष्यो-
ऽयम्, तद्विनाभूतपदद्वयोपलम्भात्, पूर्वदृष्टमनुष्यवत् । एवं

चतुष्पदबहुपदेष्वपि गोम्ही, कर्णशुगली । “ परियरबंघेस
भडं ” इत्यादिगाथा पूर्वं व्याख्यातैव । तदनुसारेण भावा-
योऽप्युक्त इति ।

से किं तं आसणं ? आसणं-अग्नि धूमेणं, सद्धिद्धं
बलागेणं, बुद्धिं अग्निविकारेणं, कुलपुत्तं सीलमायारेणं,
सेत्तं आसणं, सेत्तं सेसवं ॥

(से किं तं आसणमित्यादि) आश्रयतीत्याश्रयो धूमबला-
कादिस्तत्र धूमादग्न्यनुमानं प्रतीतमेव । आकारैरङ्गितादिभि-
श्चाप्यनुमानं भवति । तथा चोक्तम्-“आकारैरङ्गितैर्गत्या, चे-
ष्टया भाषणेन च । नेत्रवक्त्रविकारैश्च, लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः” ॥ १ ॥
अत्राह-ननु धूमस्याग्निकार्यत्वात् पूर्वोक्तकार्यानुमान एव गत-
त्वात्किमिहोपन्यासः ? सत्यम् । किन्त्वग्न्याश्रयत्वेनापि लोके
तस्य रुढत्वादत्राप्युपन्यासः कृत इत्यदोषः । तदेतद् दृष्टव-
दनुमानम् ।

से किं तं दिट्साहम्भवं ? दिट्साहम्भवं दुविहं पणत्तं ।
तं जहा-सामन्नदिट्ठं च विसेसदिट्ठं च ॥

[से किं तं दिट्साहम्भवमित्यादि] दृष्टेन पूर्वोपलब्धेनार्थेन
सह साधर्म्यं दृष्टसाधर्म्यम्, तद्रूपकत्वेन विद्यते यत्र तद् दृष्टसा-
धर्म्यवत् । पूर्वदृष्टार्थः कश्चित्सामान्यतः कश्चित् विशेषतो
दृष्टः स्यादतस्तद्वेदादिवं द्विविधम्-सामान्यतो दृष्टार्थयोगात्सा-
मान्यदृष्टम्, विशेषतो दृष्टार्थयोगाद्विशेषदृष्टम् ॥

से किं तं सामणदिट्ठं ? सामणदिट्ठं-जहा एगो पुरिसो
तहा बहवे पुरिसा, जहा बहवे पुरिसा तहा एगो पुरिसो,
जहा एगो करिसावणो तहा बहवे करिसावणा, जहा बहवे
करिसावणा तहा एगो करिसावणो, सेत्तं सामणदिट्ठं ॥

[से किं तं सामणदिट्ठमित्यादि] तत्र सामान्यदृष्टं यथा
एकः पुरुषस्तथा बहवः पुरुषा इत्यादि । इदमुक्तं भवति-ना-
लिकेरुहीपादायातः कश्चित् तत्प्रथमतया सामान्यत एकं कञ्च-
न पुरुषं दृष्ट्वाऽनुमानं करोति । यथा-अयमेकः परिदृश्यमानः
पुरुष एतदाकारविशिष्टस्तथा बहवोऽत्रपरिदृश्यमाना अपि
पुरुषा एतदाकारसम्पन्ना एव, पुरुषत्वाविशेषात्, अन्याकारत्वे
पुरुषत्वहानिप्रसङ्गाद्, गवादिवत् । बहुषु तु पुरुषेषु तत्प्रथमतो
वीक्षितेष्वेवमनुमिनोति-यथाऽमी परिदृश्यमानाः पुरुषा एत-
दाकारवन्तस्तथाऽपरोऽप्येकः कश्चित्पुरुषः एतदाकारवानेव,
पुरुषत्वाद्, अपराकारत्वे तद्वानिप्रसङ्गाद्, अश्वादिवत् । इत्येवं
कार्यापणादिष्वपि वाच्यम् ।

विशेषतो दृष्टमाह—

से किं तं विसेसदिट्ठं ? विसेसदिट्ठं से जहा एगो केड
पुरुसे, बहूणं पुरिसाणं मज्जे पुव्वदिट्ठं पच्चिज्जाणेज्जा-
अयं से पुरिसे बहूणं करिसावणाणं मज्जे पुव्वदिट्ठं करि-
सावणं पच्चिज्जाणेज्जा-अयं से करिसावणे ॥

(से जहा नाम इत्यादि) अत्र पुरुषाः सामान्येन प्रतीता एव के-
वलं यदा कश्चित् कश्चित् कश्चित् पुरुषविशेषं दृष्ट्वा तद्दर्शनाद्-
तत्संस्कारोऽसञ्जाततत्प्रमेयः समयान्तरे बहुपुरुषसमाजमध्ये त-
मेव पुरुषविशेषमासीनमुपलभ्यानुमानयति-यः पूर्वमयोपलब्धः
स एवायं पुरुषः, तथैव प्रत्यभिज्ञायमानत्वात्, उभयाजिमतपु-

रूपवत् । अथेतत् तदा विशेषदृष्टमनुमानमुच्यते, पुरुषविशेषविषयत्वात् । एवं कार्पोपणादिविषयि वाच्यम् ।

तदेवमनुमानस्य त्रिविध्यमुपदर्श्य सास्त्रप्रतं तस्यैव कालत्रयविषयतां दर्शयन्नाह—

तस्स समासओ तिविहं गृहणं जवइ । तं जहा—अतीयकालगृहणं, पमुप्पसकालगृहणं, अणायकालगृहणं ॥

(तस्सत्वेति) सामान्येनानुवर्तमानमनुमानमात्रं संबध्यते, तस्याऽनुमानस्य त्रिविधं ग्रहणं भवति । तद्यथा—अतीतकालविषयग्रहणं प्राज्ञस्य वस्तुनः परिच्छेदोऽतीतकालग्रहणम् । प्रत्युत्पन्नो वर्तमानः कालस्तद्विषयं ग्रहणं प्रत्युत्पन्नकालग्रहणम् । अनागतो भविष्यत्कालस्तद्विषयग्रहणमनागतकालग्रहणम् । कालत्रयवर्तिनोऽपि विषयस्यानुमानात्परिच्छेदो जवतीत्यर्थः ।

से किं तं अतीयकालगृहणं ? अतीयकालगृहणं उत्तणाणि वणाणि निष्पणं सव्वं वा मेइणिं पुष्पाणि अकुं—रसरणइदीहिआतडागाइं पासित्ता तेणं साहिज्जइ, जहा सुवुट्ठी आसी, सेत्तं असीयकालगृहणं ॥

तत्र (उत्तिणाइं ति) उक्तानि तृणानि येषु वनेषु तानि तथा । अत्रमत्र प्रयोगः—सुवृष्टिरिहाऽऽसीइ, तृणवननिष्पन्नस्य पृथ्वीतलजलपरिपूर्णकुण्डादिजलाशयप्रभृतितत्कार्यदर्शनाद्, अज्जिमत्तदेशवत्, अतीतस्य वृष्टिद्वयविषयस्य परिच्छेदः ।

से किं तं पमुप्पसकालगृहणं ? पमुप्पसकालगृहणं साहुगोअरगमयं विच्छमियपत्तरभत्तपाणं पासित्ता, तेणं साहिज्जइ, जहा सुभिकखे वट्ठइ । सेत्तं पमुप्पसकालगृहणं ॥

साधुं च गोचराग्रगतं भिक्षाप्रविष्टं विशेषेण उर्दिनानि गृहस्थैर्दत्तानि प्रचुरभक्तपानानि यस्य स तथा तं तादृशं दृष्ट्वा कश्चिन् साधयति । सुभिक्षामिह वर्तते, साधूनां तदेतुकप्रचुरभक्तपानलाभदर्शनात्, पूर्वदृष्टप्रदेशवदिति ।

से किं तं अणायकालगृहणं ? अणायकालगृहणम्—अभास्स निम्मन्नत्तं, कसिणाय गिरिं सविज्जुआमेहा । थणिअं वाज्जन्नामो, संभारत्ता पणिष्ठा य ॥ १ ॥ वारुणं वा महिंदं वा आप्पपरं वा पसत्तं उप्पायं पासित्ता तेणं साहिज्जइ, जहा सुवुट्ठी भविस्सइ । सेत्तं अणायकालगृहणं ॥

(अन्नस्य निम्मन्नत्तं ति) गाथा सुगमा, नवरं स्तमितं मेघगर्जितं (वाज्जन्नामो ति) तथाविधो दृष्टव्यभिचारी प्रदक्षिणं दिक्षु भ्रमन् प्रशस्तो वातः (वारुणं ति) आर्द्धमूलादिनक्षत्रप्रभवं माहेन्द्रोर्हिणोऽज्येष्टादिनक्षत्रसम्भवम् । अन्यतरमुत्पातमुलकापातदिग्दाहादिकं प्रशस्तं वृष्ट्यभ्यभिचारिणं दृष्ट्वाऽनुमीयते—यथा—सुवृष्टिर्वा भविष्यति, तदव्यभिचारिणामनुनिर्मलत्वादीनां समुदितानामन्यतरस्य वा दर्शनाद्, यथाऽन्यवदिति । विशिष्टा ह्यत्र निर्मलत्वादयो वृष्टिं न व्यभिचरन्त्यतः प्रतिपत्तैव तत्र निपुणेन भाव्यमिति ।

एएसिं चैव विवज्जामे तिविहं गृहणं भवइ । तं जहा अतीयकालगृहणं, पमुप्पसकालगृहणं, अणायकालगृहणं । से किं तं अतीयकालगृहणं ? अतीयकालगृहणं नित्तिणाइं

अनिप्पसं वा सव्वं वा मेइणी सुकाणि अकुंडसरणइदीहिआतडागाइं पासित्ता तेणं साहिज्जइ, जहा सुवुट्ठी आसी । सेत्तं अतीयकालगृहणं । से किं तं पमुप्पसकालगृहणं ? पमुप्पसकालगृहणं साहुगोअरगमयं तिस्रं अन्नभमाणं पासित्ता तेणं साहिज्जइ, जहा सुभिकखे वट्ठइ । सेत्तं पमुप्पसकालगृहणं । से किं तं अणायकालगृहणं ? अणायकालगृहणम्—धूमायंति दिसाओ, सविअमेइणीअपमिवद्धा । वाया नेरइआ खल्लु, कुवुट्ठिमेवं निवेपंति ॥ १ ॥ अगमं वा वायव्वं वा आप्पपरं वा अपसत्तं उप्पायं पासित्ता तेणं साहिज्जइ, जहा सुवुट्ठी भविस्सइ । सेत्तं अणायकालगृहणं, सेत्तं विसेसादिदं, सेत्तं तिहसाहम्मवं, सेत्तमणुपाणे ।

(एएसिं जेय विवज्जामे इत्यादि) एतेषामेवोत्तृणवनादीनामतीतवृष्ट्यादिसाधकत्वेनोपन्यस्तानां हेतूनां व्यत्यासे व्यत्यये साध्यस्यापि व्यत्ययः साध्यितव्यः यथा कुवुट्ठिरिहासीन्नितृणवनदिदृशनादित्यादिव्यत्ययः सूत्रास्ति । तत्रमत्र—अनागतकालग्रहणे माहेन्द्रवारुणपरिहारेणमेववायव्योन्पाता उपन्यस्ता, तेषां वृष्टिविघातकत्वात्, इतरेषां सुवृष्टिहेतुत्वादिति । “सत्तं विसेसादिदं, सेत्तं तिहसाहम्मवं” इत्येतन्निगमनद्वयं दृष्टसाधर्म्यद्वयकणानुमानगतभेदत्रयस्य समर्थनानन्तरं युज्यते । यदि तु सर्ववाचनास्वयैव स्थाने दृश्यन्ते तदा दृष्टसाधर्म्यवतोऽपि समेदस्यानुमानप्रविशेषत्वात् कालत्रयविषयता योजनीयैव । अतस्तामप्यभिधाय ततो निगमनद्वयमिदमकार्षति प्रतिपत्तव्यम् । तदेतदनुमानमिति । अनु० ।

तच्च कश्चिन्पञ्चावयवेन वाक्येन, कच्चिदशावयवेन वाक्येन परं प्रति दर्शयते—तत्र पञ्चावयवाः—“प्रतिज्ञाहेतुदाहरणापनयनिगमनानि” । अत्र च—“धम्मो मंगलमुकिंठं, अहिंसा संजमो तयो । देवा वि तं णमंसंति, जस्स धम्मो सथा मणो ॥ ११ ॥ इति वक्ष्यमधिकृत्य निदर्शयते—

कत्थइ पंचावयवं, दसहा वा सव्वहा न पमिसिद्धं ।

न य पुण सव्वं तज्जइ, हंदी सवियारमक्खायं ॥ ५१ ॥

श्रोतारमेवाङ्गीकृत्य कश्चिन्पञ्चावयवं, दशधा वेति—कच्चिदशावयवम् । सर्वथा गुरुश्रोत्रपक्ष्या न प्रतिषिद्धमुदाहरणाद्यभिधानमिति वाक्यशेषः । यद्यपि च न प्रतिषिद्धं तथाऽप्यविशेषेणैव च न पुनः सर्वं भग्यते उदाहरणादि । किमिन्यत आह—(हंदी सवियारमक्खायं ति) हंदीत्युपप्रदर्शने । किमुपदर्शयति ? यस्मादिहान्यत्र शास्त्रान्तरे सविचारं सप्रतिपक्षमाख्यातम्, साकल्यत उदाहरणाद्यभिधानमिति गम्यते । पञ्चावयवाश्च प्रतिज्ञादयः । यथोक्तम्—“प्रतिज्ञाहेतुदाहरणापनयनिगमनान्यवयवाः” । दश पुनः प्रतिज्ञाविभक्त्यादयः । वक्ष्यति च—“ते उ पक्खणविभत्तां हेतुविभत्तां” इत्यादिप्रयोगांश्चैतेषां लाघवावर्थमिदं स्वस्थाने दर्शयिष्याम इति गाथार्थः । दश० १ अ० ।

दशावयवाः पुनरिंशम—

प्रतिज्ञा १, विभक्तिः २, हेतुः ३, विभक्तिः ४, विपक्षः ५, प्रतिषेधः ६, दृष्टान्तः ७, आशङ्का ८, तत्प्रतिषेधः ९, निगमनम् १० । इह च दशावयवाः प्रतिज्ञादिगुद्विरुहिता भवन्ति । अवयवत्वं च

तच्छुद्धीनामधिकृतवाक्यार्थोपकारकत्वेन प्रतिज्ञादीनामिव भा-
वनीयमित्यत्र बहु वक्तव्यं, तत् नोच्यते, गमनिकाभावात्वात्मा-
रम्भस्येति । दश० १ अ० । (प्रतिज्ञादीनां स्वरूपं सोदाहरणं
स्वस्वस्थाने दृश्यम्)

इदानीं चतुर्थोऽपि भङ्गयन्तराज्जा दशावयवेनैव वाक्येन
सर्वमभ्ययनं व्याचष्टे निरुक्तिकारः—

ते उ पञ्चविभक्ती, हेउविभक्ती विवक्ख पमिसेहो ।

दिट्ठतो आसंका, तप्पडिसेहो निगमणं च ॥ ४४ ॥

(त इति) अवयवाः । तु पुनःशब्दार्थः । ते पुनरमी प्रतिज्ञादयः ।
तत्र प्रतिज्ञानं प्रतिज्ञा, वक्ष्यमाणस्वरूपेत्येकोऽवयवः । तथा
विभजनं विभक्तिः, तस्या एव विषयविभागकथनमिति द्वितीयः ।
तथा हिनोति गमयति जिज्ञासितधर्मविशिष्टानर्थानिति हेतुस्त्-
तीयः । तथा विभजनं विभक्तिरिति पूर्वेष्वनुर्थकः । तथा विसद-
शः पक्षो विपक्षः, साध्यादिविपर्यय इति पञ्चमः । तथा प्रतिषेधनं
प्रतिषेधः, विपक्षस्येति गम्यत इत्ययं षष्ठः । तथा दृष्टमर्थमन्तं
नयतीति दृष्टान्त इति सप्तमः । तथा आशङ्कनमाशङ्का, प्रकमाद्
दृष्टान्तस्यैव इत्यष्टमः । तथा तत्प्रतिषेधः अधिकृताशङ्काप्रति-
षेध इति नवमः । तथा निश्चितं गमनं निगमनम्, निश्चितोऽव-
साय इति दशमः । चशब्द उक्तसमुच्चयार्थ इति गाथासमाप्ता-
र्थः । व्यासार्थं तु प्रत्ययवर्थं वक्ष्यति ग्रन्थकार एव ॥ १४२ ॥

तथा चाह—

धम्मो मंगलमुकिट्ठं—ति पञ्चा अत्तवयणनिदेसो ।

सो य इहेव जिणमण, नऽअय पण पविज्जती ॥ ४४ ॥

धर्मो मङ्गलमुत्कृष्टमिति पूर्ववदियं प्रतिज्ञा । आह—केयं प्रतिज्ञे-
त्युच्यते ? आसवचननिर्देश इति । तत्रास अप्रतारकः । अप्रतार-
कश्चाशेषरागादिक्रियाद्भवतीति । उक्तं च—“आगमो ह्यासवच-
न—मासं दोषकयाद्धिः । वीतरागोऽनृतं वाक्वे, न ब्रूयात्स्वसं-
जवान्” ॥१॥ तस्य वचनमासवचनम्, तस्य निर्देश आसवचननि-
र्देशः । आह—‘अयमागम’ इति । उच्यते—विप्रतिपक्षसंप्रतिपत्ति-
निबन्धनत्वेनैव एव प्रतिज्ञेति नैव दोषः । पाठान्तरं वा—‘साध्यव-
चननिर्देश, इति । साध्यत इति साध्यम्, उच्यते इति वचनमर्थः
यस्मात्स एवोच्यते । साध्यं च तद्वचनं च साध्यवचनम्, साध्या-
र्थ इत्यर्थः । तस्य निर्देशः प्रतिज्ञेयुक्तः प्रथमोऽवयवः । अधुना
द्वितीय उच्यते—स चाधिकृतो धर्मः किमिहैव जिनशासने अ-
स्मिन्नेव मौनान्दे प्रवचने नात्यत्र कपिलादिमतेषु ? । तथाहि-
प्रत्यक्त एवोपलभ्यन्ते वस्त्राद्यपूतप्रभृतोदकाद्युपजोगेषु परिष्ठा-
दभृतयः प्राण्युपमर्दं कुर्वाणाः, ततश्च कुतस्तेषु धर्मः ? इ-
त्याद्यत्र बहु वक्तव्यम्, तत् नोच्यते, ग्रन्थविस्तरभयाद्वावि-
तत्वाच्चेति । प्रतिज्ञा प्रविभक्तिरियम्—प्रतिज्ञाविषयविभाग-
कथनेति गाथार्थः । उक्तो द्वितीयोऽवयवः ॥ १४३ ॥

अधुना तृतीय उच्यते । तत्र—

सुरपूजो चि हेऊ, धम्महाणे त्रिया उ नं परमे ।

हेउविज्जती निरुवहि—जिवाण अवहेण य जियंति ॥ ४४ ॥

सुरा देवास्तैः पूजितः सुरपूजितः । सुरग्रहणमिन्द्राद्युपलक्ष-
णम् । इति शब्द उपदेशेन । कोऽयम् ? हेतुः पूर्ववद् हेत्वर्थस्त्-
वकं चेद् वाक्यम् । हेतुस्तु सुरेन्द्रादिपूजितत्वादिति द्रष्टव्यः ।
अस्यैव सिद्धतां दर्शयति—धर्मः पूर्ववद् । तिष्ठत्यास्मिन्निति स्था-
नं, धर्मश्चासौ स्थानं च धर्मस्थानम्, स्थानमालयः, तस्मिन्

स्थिताः । तुरयमेवकारार्थः, स चावधारणे, अयं सोपरिष्ठात क्रिये-
या सह योक्ष्यते । यद् यस्मात्, किंभूते धर्मस्थाने ? परमे प्रधाने,
किम् ? सुरादिभिः पूज्यन्ते एवेति वाक्यशेषः । इति तृतीयोऽव-
यवः । अधुना चतुर्थ उच्यते—हेतुविभक्तिरियं हेतुविषयविभाग-
कथनम् । अथ क एते धर्मस्थाने स्थिता इत्यत्राह—निरुपधयः
उपधिबलुषा माया इत्यनर्थान्तरम् । अयं च क्रोधाद्युपलक्षणम् ।
ततश्च निर्गता उपध्यादयः सर्व एव कषाया येभ्यस्ते निरुपध-
यो निष्कषायाः, जीवानां पृथिवीकाविकादीनामवधेनार्पाडया,
चशब्दासपश्चरणादिना च हेतुभूतेन जीवन्ति प्राणान् धार-
यन्ति ये त एव धर्मस्थाने स्थिता नान्य इति गाथार्थः ॥ १४४ ॥

उक्तश्चतुर्थोऽवयवः । अधुना पञ्चममभिधित्तुराह—

जिणवयणपदुट्ठे वि हू, ससुराईण अधम्मरुणो वि ।

मंगलमुक्कीइ जणो, पणमइ आइदुयविवक्खो ॥ ४४ ॥

इह विपक्षः पञ्चम इत्युक्तम् । स चायम्—प्रतिज्ञाविभक्त्योरिति ।
जिनास्तौर्धकरास्तेषां वचनमागमलक्षणं तस्मिन् प्रदिष्टा अ-
प्रीता इति समासः, तान् । अपिशब्दादप्रदिष्टानपि । हू इत्ययं
निपातोऽवधारणार्थः । अस्थानप्रयुक्तश्च स्थानं च दर्शयिष्य-
मः । श्वशुरादीन् । श्वशुरो लोकप्रसिद्धः—आदिशब्दादिप्रादि-
परिग्रहः । न विद्यते धर्मे स्वर्येषां ते अधर्मरुचयस्ताद् । अपि
शब्दाद्धर्मरुच्यनपि । किम् ? मङ्गलमुक्त्वा मङ्गलप्रधानया धि-
या । मङ्गलमुक्त्वा नाम मङ्गलमुक्त्वात्येवकारोऽवधारणार्थः । किम् ?
जनी लोकः । प्रकर्षेण नमति प्रणमति । आद्यद्वयविपक्ष इति ।
अथाद्यद्वयं प्रतिज्ञातच्छुद्धिश्च । तस्य विपक्षः साध्यादेर्विपर्यय
इत्याद्यद्वयविपक्षः । तत्राधर्मरुच्यनपि मङ्गलमुक्त्वा जनः प्रणम-
तीत्यनेन प्रतिज्ञाविपक्षमाह—नेषामधर्माव्यतिरेकाद्, जिनव-
चनप्रदिष्टानपीत्यनेन तु तच्छुद्धेस्तत्राऽपि हेतुप्रयोगप्रवृत्त्या
धर्मसिद्धेरिति गाथार्थः ॥ १४५ ॥

विश्वदुयस्स विवक्खो, सुरेहिं पुज्जंति जणज्जि वि ।

बुक्काई वि सुरनया, वुच्चंते णायपमिवक्खो ॥ ४४ ॥

द्वयोः पूरणं द्वितीयम्, द्वितीयं च तद्वयं च द्वितीयद्वयम्—हेतुस्त-
च्छुद्धिः, इदं च प्रागुक्तद्वयविपक्षया द्वितीयमुच्यते । तस्यायं विप-
क्षः इह सुरैः पूज्यन्ते यक्षयाजिनोऽपि । इयमत्र भावना—यक्ष-
याजिनो हि मङ्गलरूपा न भवन्ति, अथ च सुरैः पूज्यन्ते, ततश्च
सुरपूजितत्वमकारणमित्येष हेतुविपक्षः । तथा—अजितेन्द्रियाः
सोपधयश्च यतस्ते वर्तन्ते, अतोऽनेनैव ग्रन्थेन धर्मस्थाने स्थि-
ताः परम इत्यादिकाया हेतुविभक्तेरपि विपक्ष उक्तो वेदितव्य-
इति । उदाहरणे विपक्षमाधिकृत्याह—बुद्धादयोऽप्यादिशब्दात् का-
पिलादिपरिग्रहः । ते किम् ? सुरनता देवपूजिता उच्यन्ते जगयन्ते,
तच्छासनप्रतिपक्षीरिति ज्ञातप्रतिपक्ष इति गाथार्थः । आह—ननु इ-
ष्टान्तमुपरिष्ठाद्वयस्येवं ततश्च तत्स्वरूपे उक्ते च तत्रैव विपक्ष-
स्तत्प्रतिषेधश्च वक्तुं युक्तः, तत् किमर्थमिह विपक्षस्तत्प्रतिषेध-
आभिधीयते ? उच्यते—विपक्षसाध्यादधिकृत एव विपक्षद्वारे ला-
घवार्थमभिधीयते, अन्यथेदमपि पृथग्द्वारं स्यात् । तथैव तत्प्रति-
षेधोऽपि द्वारान्तरं प्राप्नोति, तथा च सति ग्रन्थगौरवं जायते । त-
स्माद्वाग्वार्थमवैवोच्यत इत्यदोषः । आह—‘दिट्ठतो आसंका, तप्प-
डिसेहो’ इति वचनात् उत्तरत्र दृष्टान्तमभिधाय पुनराशङ्कां तत्प्र-
तिषेधं च वक्तव्येव । तदाशङ्का च तद्विपक्ष एव । तत्किमर्थमिह
पुनर्विपक्षप्रतिषेधावभिधीयते ? । उच्यते—अनन्तरपरम्पराजेन्द्र-

न दृष्टान्तद्वैविध्यव्यापनार्थम्, यः स्वल्पनन्तरप्रयुक्तोऽपि परोक्ष-
त्वादागमस्यत्वाद्वादीतिकार्यसाधनायाऽलं न भवति, तत्प्रसि-
द्धये विपक्षसिद्धौ योऽप्युच्यते, स परम्परादृष्टान्तः । तथा च
तीर्थकरास्तथा साधयश्च द्वावपि भिन्नावेतावुत्तरत्र दृष्टान्ताव-
भिधायते । तत्र तीर्थकुल्लक्षणं दृष्टान्तमङ्गीकृत्यैव विपक्षप्रतिषे-
धावुक्तौ । साधुस्वधिकृत्य तत्रैवाऽऽशङ्कातत्प्रतिषेधौ दर्शयिष्ये-
ते इत्यदोषः । स्यान्मतं प्रागुक्तेन विधिना लाघवार्थमनुक्त एव
दृष्टान्तः, उच्यतां काममिदं दृष्टान्तविपक्षस्तत्प्रतिषेधश्च स एव
दृष्टान्तः, किमित्युत्तरत्रोपदिश्यते, येन हेतुविभक्तेरनन्तरमिदं न
नश्यते ? । तथाह्यत्र दृष्टान्ते भव्यमाने प्रतिज्ञादीनामिव द्विरूपस्या-
पि दृष्टान्तस्याऽस्माधुवक्रणस्यैतादेव विपक्षस्तत्प्रतिषेधावुपपद्येते ।
ततश्च साधुवक्रणस्य दृष्टान्तस्याशङ्का तत्प्रतिषेधावुत्तरत्र न
पृथग्वक्तव्यौ भवतः । तथा च सति प्रत्यलाघवं जायते । तथा प्रति-
ज्ञाहेतूदाहरणरूपाः सविशुद्धिकास्त्रयोऽप्यवयवाः क्रमेणोक्ता भ-
वन्तीत्यत्रोच्यते-इहाऽभिधीयमाने दृष्टान्तस्यैव प्रतिज्ञादीनामपि
प्रत्येकमाशङ्कातत्प्रतिषेधौ वक्तव्यौ स्तः । तथा च सत्यवयवबहुत्वे
दृष्टान्तस्य वा प्रतिज्ञादीनामिव विपक्षस्तत्प्रतिषेधान्यां पृथगा-
शङ्कातत्प्रतिषेधौ न वक्तव्यौ स्याताम् । एवं सति दशावयवा न
प्राप्नुवन्ति । दशावयवं चेदं चाक्यं भङ्ग्यन्तरेण प्रतिपिपादयि-
वितमस्याऽपि न्यायस्य प्रदर्शनार्थमत एव यदुक्तं साधुलक्षणं
दृष्टान्तस्याशङ्कातत्प्रतिषेधावुत्तरत्र न पृथग्वक्तव्यौ स्यातामि-
त्यादि, तदपाकृतं वेदितव्यमित्यलं प्रसङ्गेन । एवं प्रतिज्ञादीनां
प्रत्येकं विपक्षोऽस्मिहितः ॥१४६॥

अधुनाऽयमेव प्रतिज्ञादिविपक्षः पञ्चमोऽवयवो वर्तत इत्येतद-
र्थाभिदमाह—

एवं तु अवयवाण्यं, चणह पमिवक्व पचमोऽवयवो ।

एतो उहोऽवयवो, विपक्षपमिसेह तं वोचं ॥ १४७ ॥

एवमित्ययमेवकार उपप्रदर्शने । तुरवधारणे । अयमेवावयवा-
नां प्रमाणाऽङ्गलक्षणानां चतुर्थी प्रतिज्ञादीनां प्रतिपक्षो विपक्षः
पञ्चमोऽवयव इति । आह-दृष्टान्तस्याप्यत्र विपक्ष उक्त एव, त-
त्किमर्थं चतुर्थीमित्युक्तम् ? उच्यते । हेतोः सपक्षविपक्षाभ्या-
मनुवृत्तिन्यावृत्तिरूपत्वेन दृष्टान्तधर्मत्वात्तद्विपक्ष एव चास्या-
न्तर्भावोदोष इत्युक्तः पञ्चमोऽवयवः । अधुना षष्ठ उच्यते-
तथा चाह-इत उत्तरत्र षष्ठोऽवयवो विपक्षप्रतिषेधस्तं वदयेऽभि-
धास्य इति गाथार्थः ॥ १४७ ॥

इत्थं सामान्येनाभिधायेदानीमाद्यद्वयविपक्षप्रतिषेधमभि-
धातुकाम आह—

सायं सम्मत् पुमं, हासरई आउनामगोयसुहं ।

धम्मफलं आइहगे, विपक्षपमिसेह मो प्सो ॥ १४८ ॥

(सायंति) सातवेदनीयं कर्म (सम्मत्ति) सम्यक्त्वं स-
म्यग्भावः सम्यक्त्वं मोहनीयं कर्मैव (पुमंति) पुंवेदमोहनीयम् ।
(हासंति) हस्यतेऽनेनेति हासस्तद्भावो हास्यम्; हास्यमोहनी-
यम् । रम्यतेऽनयेति रतिः, कीडाहेतू रतिमोहनीयं कर्मैव । (आउ-
नामगोयसुहंति) अत्र शुभशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, अन्तै व-
चनात् । ततश्च आयुःशुभं, नामशुभं, गोत्रशुभं, तत्रायुःशुभं ती-
र्थकरादिसंबन्धि, नामगोत्रे अपि कर्मणी शुभे तेषामेव भवतः ।
तथाहि-यशोनामादि शुभं तीर्थकरादीनामेव भवति । तथो-
क्तं तदपि शुभं तेषामेवेति । (धम्मफलंति) धर्मस्य फलं

धर्मफलम्, धर्मेण वा फलं धर्मफलम्, एतदहिंसादेर्जिनोक्तस्यै-
व धर्मस्य फलम् । अहिंसादिना जिनोक्तेनैव च धर्मेणैव फल-
मवाप्यते । सर्वमेव चैतत् सुखहेतुत्वाद् हितम् । अतः
स एव धर्मो मङ्गलं, न भवशुभादयः । तथाहि-मङ्गल्यते हितम-
नेनेति मङ्गलम् । तच्च यथोक्तधर्मणैव मङ्गल्यते नात्येन, तस्माद-
सावेव मङ्गलं, न जिनवचनवाह्याः भवशुभादय इति स्थितम् ।
आह-मङ्गलबुद्धयैव जनः प्रणमतीत्युक्तं, तत्कथमित्युच्यते मङ्गल-
बुद्ध्याऽपि गोपालाङ्कनाऽऽदिमोहतिमिरोपप्लुतबुद्धिबोचनो जनः
प्रणमन्नपि न मङ्गलत्वनिश्चयायासम् । तथाहि-न तैमिरिकद्विच-
न्द्रोपदर्शनं सचेतसां चक्षुष्मतां द्विचन्द्राऽऽकारायाः प्रतीतेः प्रत्य-
यतां प्रतिपद्यते । अतद्रूप एव तद्रूपाध्यारोपद्वारेण तद्रूपवृत्तेरिति ।
(आइहगेति) आद्यद्वयं प्रागुक्तं, तस्मिन्नाद्यद्वयविषये विपक्ष-
प्रतिषेधः ॥ मो इति निपातो वाक्यालङ्कारार्थः । एष इति यथा धार्मि-
त इति गाथार्थः । इत्थमाद्यद्वयविपक्षप्रतिषेधः प्रतिपादितः ॥१४८॥
संप्रति हेतुतच्छुद्धौ विपक्षप्रतिषेधप्रतिपिपादयिष्येदमाह—

अजिइंदिय सोवहिया, वहगा जइ ते वि नाम पुजंति ।

अग्गी वि होज्ज सीओ, हेउज्जिनीए पमिसेहो ॥ १४९ ॥

न जितानि श्रोत्रादीनि इन्द्रियाणि यैस्ते तथोच्यन्ते । उपधि-
शब्दो मात्येयनर्थान्तरम् । उपधिना सह वर्तन्त इति सोपधयो
मायाविनः, परव्यसका इति यावत् । अथवा उपध्वातीत्युपधि-
र्वस्वाद्यनेकरूपः परिग्रहः, तेन सह वर्तन्ते ये ते तथाविधाः, महा
परिग्रहा इत्यर्थः । (वहगा इति) वधन्तीति वधकाः प्रत्युपम-
र्दकर्तारः (जइ ते वि नाम पुजंति ति) यदीति पराभ्युपगम-
संसूचकः, त इति यादिकाः । अपिः संप्राचने । नाम इति निपा-
तो वाक्यालङ्कारार्थः । येऽजितेन्द्रियत्वादिदोषदुष्टा यद्गुणाजिनो
वर्तन्ते, यदि तेऽपि नाम पूज्यन्ते, एवं तर्ह्यशिरपि भवेच्छीतः । न
च कदाचिदप्यसौ शीतो जयति । तथा यदीदीवरस्त्रजोऽपि बान्धे-
योरःस्वज्ञशोनामादधीरन्, न चैतद्भवति । यथैवमादिरत्यन्तोऽ-
भावस्तथेदमपीति मन्यते । अथापि कालदौर्गुण्यात् कथंचिद-
विवेकिना जनेन पूज्यन्ते, तथाऽपि तेषां न मङ्गलत्वसंप्रसिद्धिरप्रे-
क्षावतामतद्वयेऽपि वस्तुनि तद्रूपाध्यारोपेण प्रवृत्तेः, तथाह्यलङ्का-
रध्यामेव प्रवृत्तिर्वस्तुनस्तद्वत्तां गमयति । अतथाभूते वस्तुनि
तद्वृत्त्या तेषामप्रवृत्तेः । सुविशुद्धबुद्धयश्च दैत्याऽमरन्दादयः,
ते चाहिंसादिलक्षणं धर्ममेव पूज्यन्ति, न यद्गुणाजिनः । तस्मा-
दैत्यामरेन्द्रादिपूजितत्वाद्धर्म एवोत्कृष्टं मङ्गलं, न यादिका इति
स्थितम् । (हेउज्जिनीएति) एष हेतुतच्छुद्धिभक्तयोः (पमिसेहो
ति) विपक्षप्रतिषेधः । विपक्षशब्द इहापुनःऽपि प्रकरणाद् हात-
व्य इति गाथार्थः । एवे हेतुतच्छुद्धौ विपक्षप्रतिषेधो दर्शितः ।

संप्रति दृष्टान्तविपक्षप्रतिषेधं दर्शयन्नाह—

बुद्धाई उवयारे, पूयाठाणं जिणा उ सज्जावं ।

दिहंते पमिसेहो, छट्ठो एमो अवयवो उ ॥ १५० ॥

बुद्धादयः, आदिशब्दात्कापिज्ञादिपरिग्रहः । उपचार इति
सुपां सुपां भवन्तीति न्यायादुपचारेण किञ्चिदतीन्द्रियं कथय-
न्तीति कृत्वा न वस्तुस्थित्या पूजायाः स्थानं पूजास्थानम् ।
जिनास्तु सज्जावं परमार्थमधिकृत्येति वाक्यदोषः । सर्वज्ञत्वा-
द्यसाधारणगुणयुक्तत्वादिति भावना । दृष्टान्तप्रतिषेध इति । वि-
पक्षशब्दलोपाद् दृष्टान्तविपक्षप्रतिषेधः । किम् ? षष्ठ एवोऽवयव ।
तुविशेषणार्थः । किं विशिनष्टि ? सर्वोऽप्ययमनन्तरोदितः प्रति-

ज्ञादिविपक्षप्रतिषेधः पञ्चप्रकारोऽप्येक एवेति गाथार्थः ॥२४०॥
षष्ठमवयवमभिधायिदानीं सप्तमं दृष्टान्तनामानमभि-
धातुकाम आह—

अरहंत मगगापी, दिहंतो साहुणो वि समाचिन्ता ।

पागएसु गिहंसु उ, एसंते अवहमाणा उ ॥ १५१ ॥

पूजामर्हन्तीति अर्हन्तः । न रुहन्तीति वा अरुहन्तः । किम् ? दृष्टा-
न्त इति सम्बन्धः । तथा मार्गगामिन इति । प्रक्रमात्तदुपदिष्टेन
मार्गेण गन्तुं शीघ्रं येषां त एव गृह्यन्ते । के च ते ? इत्यत आह—
साधवः । साधयन्ति सम्यग्दर्शनादियोगैरपवर्गमिति साधवः, ते-
ऽपि दृष्टान्त इति योगः । किं भूताः ? समाचिन्ता रागद्वेषरहित-
चिन्ता इत्यर्थः । किमिति तेऽपि दृष्टान्त इति ? अहिंसादिगुण-
शुक्लत्वात् । अहि च-पाकस्तेष्वामार्थमेव पाकसत्केषु गृहेष्व-
गारेष्वेवन्ते मयेपयन्ति विष्णुपालमित्यध्याहारः । किं कुर्याणा
इत्यत आह—(अवहमाणा उ च्छि) न घ्नन्तीऽघ्नन्तः । तुरवधा-
रणार्थः । ततश्चाघ्नन्त एत, आरम्भाकरणेन पीडामकुर्वाणा
इत्यर्थः । एवं द्विविधोऽपि दृष्टान्त उक्तः । दृष्टान्तवाक्यं चेदम् ।
स तु संस्कृत्य कस्तव्योऽर्हदादिवदिति गाथार्थः ॥ १५१ ॥ उक्तः
सप्तमोऽवयवः ।

सांप्रतमष्टममभिधित्सुराह-

तत्थ जवे आसंका, उदिस्स जई वि कीरण पागो ।

तेण र विसमं नार्यं, वासतणा तस्स पमिसेहे ॥ १५२ ॥

तत्र तस्मिन् दृष्टान्ते भवेदाशङ्क भवत्याक्षेपः । यथोद्दिष्टाऽङ्गीकृ-
त्य यतीनपि संयतानपि । अग्रिशब्दादप्रत्याऽऽदीन्यपि । क्रियते
निर्वर्त्यते पाकः । के ? गृहिभिर्गिति गम्यते । ततः किमित्यत
आह—तेन कारणेन । र इति निपातः किलशब्दार्थः । विषमम-
तुल्यम्, ज्ञातमुदाहरणं वस्तुतः पाकोपजीवित्वेन साधूनामनध-
यवृत्त्यभावादिति भावितमेतन्नत्वं पूर्वमित्यष्टमोऽवयवः । इदानीं
नवममधिकृत्याह—वर्षादृष्टान्ति तस्य प्रतिषेध इत्येतच्च भाष्य-
कृता प्राक्प्रपञ्चितमेवेति न प्रतन्यत इति गाथार्थः ॥ १५२ ॥ उक्तो
नवमोऽवयवः ।

साम्प्रतं नवममभिधित्सुराह--

तस्मा उ सुरनराणं, पुज्जन्तं मंगलं सया धम्मो ।

दसमो एस अवयवो, पञ्चहेतु पुणो वयणं ॥ १५३ ॥

यस्मादेवं तस्मात् सुरनराणां देवमनुष्याणां पूज्यस्तद्भाव-
स्तस्मात् पूज्यत्वामङ्गलं प्राप्तिरुपितशब्दार्थं सदा सर्वकालं
धर्मः प्रागुक्तः । दशम एवोऽवयव इति संख्याकथनम् । कि-
ं विशिष्टोऽयमित्यत आह—प्रतिज्ञाहेत्वोः पुनर्वचनं पुनर्हेतुप्रति-
ज्ञावचनमिति गाथार्थः । उक्तं द्वितीयं दशावयवम् । साधना-
ऽङ्गता चावयवानां विनोयाऽपेक्षया विशिष्टप्रतिपत्तिजनकत्वेन
भावनीयेत्युक्तोऽनुगमः ॥१५३॥ दश० नि० १ अ० ।

प्रासङ्गिकमभिधाय पक्षहेतुवचनात्मकं परार्थमनुमानमिति
प्रागुक्तं समर्थयन्ते—

पक्षहेतुवचनलक्षणमवयवद्वयमव परप्रतिपत्तेरङ्गं न दृष्टा-
न्तादिवचनम् ॥ १५४ ॥

आदिशब्देनोपनयनिगमनादिप्रहः । एवं च यद् व्याप्सुपेतं
पक्षधर्मनोपसंहाररूपं सौगतैः, पक्षहेतुदृष्टान्तस्वरूपं सादृशा-
भाकरकापिडैः, पक्षहेतुदृष्टान्तोपनयनिगमनलक्षणं नैयायि-
कवैशेषिकाभ्यामनुमानमाज्ञायि । तदपास्तम् । व्युत्पन्नमतीत्यति

पक्षहेतुवचनमेरेवोपयोगात् ॥ १५४ ॥

पक्षप्रयोगं प्रतिष्ठाप्य हेतुप्रयोगप्रकारं दर्शयन्ति—

हेतुप्रयोगस्तथोपपत्त्यन्यथाऽनुपपत्तिभ्यां द्विप्रकारः ॥ १५५ ॥

तथैव साध्यसंभवप्रकारेणैवोपपत्तिस्तथोपपत्तिः । अन्यथा सा-
ध्याभावप्रकारेणानुपपत्तिरेवान्यथाऽनुपपत्तिः ॥ १५६ ॥

अमु एव स्वरूपतो निरूपयन्ति—

सत्येव साध्ये हेतोरुपपत्तिस्तथोपपत्तिः, असति साध्ये
हेतोरनुपपत्तिरेवान्यथाऽनुपपत्तिः ॥ १५७ ॥

निगदव्याख्यातम् ॥ १५८ ॥

प्रयोगतोऽपि प्रकटयन्ति—

यथा कृशानुमानपं पाकप्रदेशः, सत्येव कृशानुमत्त्वे धूम-
वत्स्योपपत्तेः, असत्यनुपपत्तेर्वा ॥ १५९ ॥

एतदपि तथैव ॥ १६० ॥

अमुयोः प्रयोगौ नियमयन्ति—

अनयोरन्यतरप्रयोगेणैव साध्यप्रतिपत्तौ द्वितीयप्रयोगस्यै-
कत्राऽनुपयोगः ॥ १६१ ॥

अयमर्थः—प्रयोगयुग्मेऽपि वाक्यविन्यास एव विशिष्यते, नार्थः । स
चान्यतरप्रयोगेणैव प्रकटीबन्धुवेति किमपरप्रयोगेण ? इति ॥ १६२ ॥

अथ यदुक्तं “ न दृष्टान्तादिवचनं परप्रतिपत्तेरङ्गम् ” इति
तत्र दृष्टान्तवचनं तार्वाक्षराचिकीर्षयस्तद्धि किं परप्रतिपत्त्यर्थं
परैरङ्गीक्रियते ? किं वा हेतोरन्यथाऽनुपपत्तिनिर्णीतये ? यथाऽ
विनाभावस्मृतये ? इति विकल्पेषु प्रथमं विकल्पं तावद्वययन्ति—

न दृष्टान्तवचनं परप्रतिपत्तये प्रभवति, तस्यां पक्षहेतुवच-
नयोरेव व्यापारोपलब्धेः ॥ १६३ ॥

प्रतिपक्षा अविस्मृतसंबन्धस्य हि प्रमातुरभिमानयं देशो धूमव-
त्त्वान्यथाऽनुपपत्तेरित्येतावतैव भवत्येव साध्यप्रतीतिरिति ॥ १६४ ॥

द्वितीयं विकल्पं परास्यन्ति—

नच हेतोरन्यथाऽनुपपत्तिनिर्णीतये यथोक्ततर्कप्रमाणादे-
व तदुपपत्तेः ॥ १६५ ॥

दृष्टान्तवचनं प्रभवतीति योगः ॥ १६६ ॥

अत्रैवोपपत्त्यन्तरमुपवर्णयन्ति—

नियतैकविशेषस्वभावे च दृष्टान्ते साकल्येन व्याप्तेरयो-
गतौ विप्रतिपत्तौ तदन्तराऽपेक्षायामनवास्थितेर्दुर्निवारः स-
मवतारः ॥ १६७ ॥

प्रतिनियतव्यक्तौ हि व्याप्तिनिश्चयः कर्तुमशक्यः । ततो व्य-
क्त्यन्तरेषु व्याप्त्यर्थे पुनर्दृष्टान्तान्तरं मृगम् । तस्याऽपि व्यक्ति-
रूपत्वेनाऽपरदृष्टान्तपेक्षायामनवस्था स्यात् ॥ १६८ ॥

तृतीयविकल्पं पराकुर्वन्ति—

नाऽप्यविनाभावस्मृतये, प्रतिपन्नप्रतिपत्त्यस्य व्युत्पन्नमतेः
पक्षहेतुप्रदर्शनेनैव तत्प्रसिद्धेः ॥ १६९ ॥

दृष्टान्तवचनं प्रभवतीति योगः ॥ १७० ॥

अमुमेवार्थं समर्थयन्ते—

अन्तर्व्याप्त्या हेतोः साध्यप्रत्यायने शक्तावशक्तौ च ब-
हिर्व्याप्तेरङ्गावनं व्यर्थम् ॥ १७१ ॥

अयमर्थः—“ अन्तर्व्याप्तेः साध्यसंसिद्धिशक्तौ, बाह्यव्याप्तेर्वर्णनं

बन्धमेव । अन्तर्व्याप्तेः साध्यसंसिद्धशक्तौ, बाह्यव्याप्तेर्वर्णनं व-
न्यमेव ॥१॥ मत्पुत्रोऽयं बहिर्वक्ति, परं रूपस्वरान्यथानुपपत्तेः, इ-
त्यत्र बहिर्व्याप्त्यज्ञावेऽपि गमकत्वस्य 'स इयामः' तत्पुत्रत्वात्, इत-
रतत्पुत्रवत्, इत्यत्र तु तद्भावेऽप्यगमकत्वस्योपलब्धेरिति ॥ ३७॥
रत्ना० ३ परि० (धर्मिणं साधयन्नेकान्तवादी साधर्म्यतो वैधर्म्यत-
श्च न शक्नोतीति 'अणेनंतवाय' शब्देऽत्रैव भोगवद्भ्यते) अनुमितेः
साध्याविनाभूतहेतुजन्यत्वेनाऽप्युपचाराद् हेतुविशेषे, स्था० ४ ग्रा० ३
उ० । ननु सिद्धग्रहणं संबन्धस्मरणान्तरामनुपमानमानमनुमानम्,
सिद्धजं ज्ञानमुच्यते । कथं लिङ्गमेवानुमानमिति चेत् ? सत्यम्,
किन्तु कारणे कार्योपचारादप्यनुमानम् । यथा-प्रत्यक्षज्ञान-
जनको घटोऽपि प्रत्यक्ष इति । विशेषः । दृष्टान्ते, आकाशपदानु-
मानादत्राऽनुमानशब्दो दृष्टान्तवचनः । दशा० १ अ० ।

अणुमाणदत्ता-अनुमान्य-अव्य० । अनुमानं कृत्यर्थे, व्य० १
उ० । सद्युतरापरान्वितेनेन मृदुदण्डादित्वाचार्यस्याकल-
व्येत्यर्थे, व्य० २ अधि० । भ० ।

अणुमाणपरिकिय-अनुमाननिराकृत-त्रि० । अनुमानबाधे,
यथा नित्यः शब्दः । वस्तुदोषविषये विशेषे, स्था० १० ग्रा० ।
अणुमाणनास-अनुमानाभास-पुं० । पक्षाज्ञासादिसमुत्थे ज्ञा-
नेऽयथार्थाऽनुमाने, रत्ना० ६ परि० ।

अणुमाय-अणुमात्र-त्रि० । स्तोकमात्रे, दश० ५ अ० २ उ० ।

अणुमिद्-अनुमिति-स्त्री० । अनु-मा-क्तिद् । अनुमाने व्याप्तिवि-
शिष्टस्य पक्षधर्मताज्ञानार्थेनेऽनुज्ञवभेदे, अनुमोदने च । प्रति० ।

अणुमु (म्मु) क-अनुमुक्त-त्रि० । अविमुक्ते, प्रश्न० ४ आश्र० द्वा० ।

अणुमोद्-अनुमोदित-त्रि० । अनु-मुद्-णिच् । कर्मणि क्तः । कृता-
ऽनुमोदने स्वानुमतत्वज्ञापनेन प्रोत्साहिते, "भवता यद् व्यव-
सितं तन्मे साध्वनुमोदितम् । प्रार्थ्यमानोऽर्थिना यत्र, ह्यर्था नैव
विधातिताः ॥ १ ॥ दानकालेऽथवा तृष्णीं, स्थितः सोऽर्थानुमो-
दितः " इति । उक्तेऽर्थे च, बाच० । यत् स्वयां शत्रुहर्तनादि-
कार्ये भव्यं कृतमित्यादिवदने, आतु० ।

अणुमोयग-अणुमोदक-त्रि० । दानस्य ग्रहणपरिभोगाज्यां प्र-
दासके संप्रदाने, विशेषः ।

अणुमोयण (णा)-अनुमोदन (ना)-न०-स्त्री० । अ-
नुमतौ, पञ्चा० ९ विव० । आव० । अनुज्ञाने, सूत्र० १ अ० ८
अ० । प्रश्न० । आधाकर्मप्रभृतिकर्तृप्रशंसायाम्, अप्रतिषेधने
च । अप्रतिषिद्धमनुमतमिति विद्वत्प्रवादात् । पि० । "इदं नाना-
णुजाणम्" इतन्तं नानुजानाति । अनुमोदनेन तस्य वा दीयमान-
स्याप्रतिषेधनेन अप्रतिषिद्धमनुमतमिति वचनाकननप्रसङ्गजन-
नाच्च । आह च-"कामं सयं न कुर्वह, जाणंते पुणं तदा वित-
ग्गाह । वट्टहं तत्पसंगं, अगिण्दमाणो उचारेह" ॥१॥ स्था० ९ ग्रा० ।
जिनपूजादिदर्शनजनितप्रमोदप्रशंसादिलक्षणायामनुमतौ, पञ्चा०
६ विव० ।

अणुमोयणकम्मजोयगणसंसा-अनुमोदनकर्मजोयगणसंसा-
स्त्री० । अनुमोदनादाध्याकर्मभोजकप्रशंसायाम्, अकृतपुण्याः
सुखवर्धिका एते, ये इत्थं सदैव लभन्ते, यतेत्येवरूपा । पि० ।
अणुयत्तणा-अनुवर्तना-स्त्री० । आनुकूल्याऽनुपघाते, जी० १
प्रति० । ग्लानोपचारे, वृ० १ उ० । (ग्लानस्याऽनुवर्तना ' गि-
लाण ' शब्दे लक्ष्यते)

अणुयत्तणाऽनुत्त-अनुवर्तनादियुक्त-त्रि० । आनुकूल्याऽनुप-
घातसहिते, "अणुयत्तणाऽनुत्तो, पासाधार्हसु ता खित्ते" जी०
१ प्रति० ।

अणुयत्तमाण-अनुवर्तमान-त्रि० । अनुगच्छति, विशेषः । "सद्-
इह समत्येह य, कुण्णं करावेह गुरुजणाभिमयं । उदमणुयत्त-
माणो, गुरुजणाराहणं कुण्णं ॥ १ ॥ आ० म० प्र० ।

अणुयत्तिय-अनुवर्तित-न० । आसेविते, ज्ञा० १ अ० १ अ० ।

अणुया-अनुज्ञा-स्त्री० । अनुमोदने, सूत्र० २ अ० १ अ० ।

अणुयास-अनुकाश-पुं० । विकाशप्रसरे, ज्ञा० १ अ० १ अ० ।

अणुरंगा-अनुरङ्गा-स्त्री० । गन्ध्याम्, घंसिकायां च । "अ-
णुरंगाद् जाणे" वृ० १ उ० ।

अणुरांजिएल्लय-अनुरञ्जित-त्रि० । अनु-रञ्ज-क्त । प्राकृते
स्वार्थिक इल्लकप्रत्ययः । संप्रदायकमरञ्जिते, जं० ३ वक्त० ।

अणुरत्त-अनुरक्त-त्रि० । अनुरज्ये, औ० । आतु० । अत्यन्त-
स्नेहजाजि, उत्त० १४ अ० । ज्ञा० । अनुरागवत्याम्, भ० १३
श० ६ उ० । पतिरक्तायां भर्तारं प्रति रागवत्याम्, ज्ञा० १६
अ० । स्त्रियाम्, "अणुरत्ता अविरत्ता, इहे सहपरिसरसरूव-
गंघ्रे पंचविहे माणुस्सए कामभोए पच्छणुज्जवमाणी विहर-
ति" अनुरक्ताऽविरक्ता अनुरज्या भर्तारं प्रति कृते सत्यपि, न
विप्रियेऽपि विरक्तातां गतेत्यर्थः । औ० । वर्णवादिनि प्रतीच्छकं,
".....अणुयत्ततो विसेसणं उज्जुत्तमपरिततो, इच्छति मत्थं
लज्जति साधु । जो तु अवाहज्जंतो, ण रुसतो जह ममं ण वा एति ॥
सो हाति अणुरत्तो....." पं० जा० ।

अणुरत्तलोयणा-अनुरक्तलोचना-स्त्री० । उज्जयिनीपुरीश्व-
रस्य देवळासुतस्य राज्ञोऽग्रमहिष्याम्, आ० क० । आव० ।

अणुरसिय-अनुरसित-न० । शब्दायिते, ज्ञा० ६ अ० ।

अणुराग-अनुराग-पुं० । अनु-रञ्ज-घञ् । पीतिविशेषे, आ० ।
परस्परस्यात्यन्तिक्यां प्रीतिमत्याम्, वृ० १ उ० । (त्रिवि-
धोऽभिध्वङ्गरूपः, तद्यथा-दृष्टयनुरागो, विषयाऽनुरागः, स्नेहा-
नुरागश्चेति 'राग' शब्दे वक्ष्यते) विशेषः । यथावस्थितगुणो-
त्कीर्तने तदनुसूतोपचारलक्षणे तीर्थकरनामकर्मबन्धकारणे,
प्रव० १० द्वा० ।

अणुरागय-अन्वागत-त्रि० । अनु आ-गम्-क्त । रेफ आ-
गमिकः । अनुरूपे आगमने, भ० २ श० १ उ० ।

अणुराहा-अनुराधा-स्त्री० । अनुगता राधां विशाखाम् ।
बाच० । मित्रदेवताके नक्षत्रभेदे, अनु० । जं० । स्था० ।
"अणुराहाणक्खसे चउतारे" पं० सं० । सू० प्र० । ज्यो० ।
(' एक्खत्त ' शब्देऽस्यास्तत्त्वं व्याख्यास्यामः)

अणुरज्जभूत-अनुरज्यमान-त्रि० । अनु-रज्ज-यक्-शानच् ।
प्राकृते "समनुपाद् रुधेः" ॥८॥ २४८ ॥ इति अनोः परस्व
रुधेः कर्मभावे ज्भो वा । अपेक्ष्यमाणे, प्रा० ।

अणुरंधिज्जंत-अनुरुध्यमान-त्रि० । अनु-रुध्-यक्-शानच् ।
अपेक्ष्यमाणे, प्रा० ।

अणुरूप-अनुरूप-त्रि० । अविषमे, स्था० १ ठा० । अनुकूले, आ० म० प्र० । घटमानेऽर्थे, विशेष० । सदृशे, उत्त० १ अ० । उचिते, ज्ञा० १६ अ० । अनुरिति सादृश्यरूपमिति अव्ययो-भावः । स्वभावसदृशे, सम्म० ।

अणुलाव-अनुलाप-पुं० । पौनःपुन्यभाषणे, “अनुलापो मुहुर्भाषा” इति वचनात् । स्था० ७ ठा० । ज्ञा० ।

अणुलिपण-अनुलेपन-न० । सकृत्लिप्ताया भूमेः पुनर्लेपने, प्रश्न० ३ सम्ब० द्वा० ।

अणुलिप्त-अनुलिप्त-त्रि० । चन्दनादिना कृतानुलेपे, औ० ।

अणुलितगत-अनुलिप्तगत-त्रि० । अन्यति अतिशयेन लिप्तं विलेपनरूपकृतं गात्रं शरीरं यस्य स तथा । कृतानुरूपशरीरे, तं० ।

अणुलिहंत-अनुलिखत्-त्रि० । अभिलङ्घयति, “गगणतलमणुलिहंतसिहरे” सू० प्र० १= पाहु० । रा० । तं० । स० । जी० चं० प्र० ।

अणुलेवण-अनुलेपन-न० । श्रीखण्डादिविलेपने, स्था० ८ ठा० । ज्ञा० । प्रव० । सकृत्लिप्तस्य पुनः पुनरुपलेपने, प्रश्ना० २ पद ।

अणुलेवणतल-अनुलेपनतल-न० । अनुलेपनप्रधाने तले, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । पुनरुपलिसभूमिकायाः, “मेयवसापूरुधरमंसचिक्खिलित्ताणुलेवणतला” प्रश्ना० २ पद ।

अणुलोम-अनुलोम-त्रि० । अविपरीते, पं० चू० । अनुकूले, औ० । सूत्र० । आचा० । ज्ञा० । अनुकूलतया वेद्यमाने, जं० २ वृत्त० । मनोहारिणि, दश० १ अ० । अनुलोमनार्थद्रव्यानुयोगोऽनुलोमः । अनुलोमे, अनुकूलकरणाय परस्य यो विधीयते यथा क्षेमं भवतामित्रादिरूपे द्रव्यानुयोगभेदे, स्था० ६ ठा० ।

अणुलोमज्ञा-अनुलोम्य-अव्य० । विवादाऽध्यक्षान् सामनीत्यानुलोमान् कृत्वा प्रतिपन्थिनमेव वा पूर्वं तत्पक्षाभ्युपगमेन अनुलोमे कृत्वैत्यर्थे, “अणुलोमज्ञा पठे” स्था० ६ ठा० । अणुलोमवायवेग-अनुलोमवायुवेग-त्रि० । अनुलोमोऽनुकूलो वायुवेगः शरीरान्तर्वर्ती वातजवो येषां तेऽनुलोमवायुवेगाः । वायुगुल्मरहितोऽदरमध्यप्रदेशेषु, तं० । जी० । युगलमनुप्यादिषु । आह च टीकाकारः- उदरमध्यप्रदेशे वायुगुल्मो येषां ते तथा, तदभावाच्च तेषामनुलोमो भवति, वायुवेगो मिथुनानास् इति । जी० १ प्रति० ।

अणुलोमविलोम-अनुलोमविलोम-पुं० । गतेप्रत्यागतौ, पश्चा० १६ विव० ।

अणुल्लग-अनुल्लङ्घ-पुं० । कन्दविशेषे, द्विन्द्रियजीवभेदे च । उत्त० ३ अ० ।

अणुल्लण-अनुल्लवण-त्रि० । अगर्विते, वृ० ३ उ० ।

अणुल्लाव-अनुल्लाप-पुं० । कुत्सिते काका वर्णने, स्था० ३ ठा० ।

अणुलोप-अनुल्लुक्-पुं० । द्विन्द्रियजीवविशेषे, उत्त० ३६ अ० ।

अणुवद-अनुपदिष्ट-त्रि० । आचार्यपरम्पराज्ञागते, “उत्सुतमणुवदं नाम जं नो आयरियपरंपरागयं मुक्तव्याकरणवत्” । नि० चू० ११ उ० । व्य० ।

अणुवत्त-अनुपयुक्त-त्रि० । हेयोपादेयपरीक्षाविकले, अष्ट० १४ अष्ट० । उपयोगशून्ये, नि० ।

अणुवत्त-अनुपदेश-पुं० । स्वजावे, निसर्गः स्वभावोऽनुपदेश इत्यनर्थान्तरम् । स्था० २ ठा० १ उ० । नञः कृतसार्वत्वात् कुत्सितोपदेशे, आगमवाधितार्थानुशासने, पश्चा० १२ विव० ।

अणुवत्त-अनुपयोग-पुं० । अनर्थे, अनर्थोऽप्रयोजनमनुपयोगो निष्कारणतेति पर्यायाः । आच० ६ अ० । शक्तेरनुपयोजने अव्यापारणे, पश्चा० १४ विव० । उपयोजनमुपयोगो जीवस्य बोधरूपो व्यापारः । स चेह विवक्षिताऽर्थे चित्तस्य विनिवेशस्वरूपो गृह्यते, न विद्यते स यत्र सोऽनुपयोगः पदार्थः । उपयोगाविषये, “अणुवत्तगो द्रव्यं” प्राक्शून्यतायां च । अनु० ।

अणुवक्त-अनुपकृत-त्रि० । उपकृतमुपकारो न विद्यते उपकृतं येषां ते । अकृतोपकारिषु, वो० ए० विव० । परैरवर्तितेषु, आच० ४ अ० ।

अणुवक्तपराहिय-अनुपकृतपरहित-त्रि० । उपकृतमुपकारः, न विद्यते उपकृतं येषां ते इमेऽनुपकृताः, अकृतोपकारा इत्यर्थः । ते च ते पराहिय, तेन्यो हितं तस्मिन् रतोऽभिरतः प्रवृत्तोऽनुपकृतपरहितरतः । निष्कारणवत्सले, वो० १ विव० ।

अणुवक्त-अनुपकान्त-त्रि० । अनिराकृते, औ० ।

अणुवक्त-अनुपाख्य-त्रि० । गताऽऽख्यातिके, वृ० १ उ० ।

अणुवक्त-अनुपस्कृत-त्रि० । अकृतोपस्कृते, “उक्त्वस्माद्य-स्वीरदहिमादिः अणुवक्तमा सव्वेसु परिविटेसु” नि० चू० १ उ० ।

अणुवर्गण-अनुपकरण-न० । उपधेरज्ञावे, व्य० ७ उ० ।

अणुवच्य-अनुपच्य-पुं० । अनुपचीयमानतायाम्, अनुपादाने च । उत्त० १ अ० ।

अणुवच्यत-अनुव्रजत्-त्रि० । अनु-व्रज-शत् । अनुगच्छति, प्रा० ।

अणुवजीवि (ए)-अनुपजीविन्-त्रि० । अनाजीविके, पञ्चा० १५ विव० ।

अणुवज्ज-गम्-धा० । गतौ, ज्वा० प० अनिट् । “गमेरर्ह अचञ्ज-ऽणुवज्जसोऽ-॥ ७ । ४ । १६३ ॥ इत्यादिसूत्रेण गम्धातोरेणुवजादेशः । अणुवज्ज-गच्छति । प्रा० ।

अणुवज्जि-देशी-प्रतिजागरिते, दे० ना० १ वर्ग ।

अणुवत्त-अनुवृत्त-त्रि० । द्वितीयवारं प्रवृत्ते जीतव्यवहारादौ, “अणुवत्तो जो पुणो वित्तीयचारं” व्य० २ उ० ।

अणुवत्त-अनुवर्तक-त्रि० । सर्वमनोऽनुवृत्तिकर्तारि, ध० ३ अधि० । भावानुकूल्येन सम्प्रकुपरिपालके, पं० व० १ द्वा० । शिष्याणां कृदोऽनुवर्तिनि, वृ० ४ उ० । चित्रस्त्रजावानां प्राणिनां गुणान्तराधानधियाऽनुवृत्तिशीले, शिष्याणामनुवर्तनया प्रवाजनायोग्ये गुरौ, ध० ३ अधि० । “आगारङ्गितोर्हि, जातुं दिययस्थितं उवविहेति । गुरुवचणं अनुलोमे, एसौ अणुवत्तओ नाम” पं० व० २ द्वा० । अनुलोममविपरीतमित्यर्थः । पं० चू० । (अनुवर्तकस्य व्याख्या द्वि० भा० ३०५ पृष्ठे ‘आयरिय’ शब्दे वक्ष्यते) अणुवत्तणा-अनुवर्तना-स्त्री० । शिष्यानुपालनायाम्, पं० व० १ द्वा० ।

अणुवत्ति-अनुवृत्ति-स्त्री० । इक्षितादिना गुरुचित्तं विज्ञाय त-
दाऽऽनुकूल्येन प्रवृत्ती, विशेष० । आ० म० द्वि० ।

अणुवज्ज-अनुपभोज्य-त्रि० । साधूनामुपभोक्तुमयोग्ये, वृ०
३ उ० ।

अणुवम-अनुपम-त्रि० । उपमारहितै, आव० ५ अ० । न विद्यते
उपमा शरीरसन्निवेशसौन्दर्यादिजिगृष्यैर्यस्य तदनुपमम् । षो०
१५ विव० ।

अणुवमसिरिय-अनुपमश्रीक-त्रि० । निरुपमदेहकान्तिकल्पिते,
आ० म० प्र० ।

अणुवमा-अनुपमा-स्त्री० । स्त्रायविशेषे, जी० ३ प्रति० ।

अणुवयमाण-अनुवदत-त्रि० । पश्चाद् वदति, “ आरंभद्वी
अणुवयमाणे इणपाणे घायमाणे ” (आचा० १ शु० ६ अ०
४ उ०) “ असीद्वा अणुवयमाणस्स वितिया ” अनुवदतोऽनु-
पश्चाद्दतः पृष्ठतोऽपृष्ठतोऽपवदतोऽप्येन वा मिथ्यादृष्ट्यादिना
कुशीला इत्येवमुक्तेऽनुवदतः पार्श्वस्थादेः । आचा० १ शु० ६
अ० ४ उ० ।

अणुवरय-अनुपरत-त्रि० । अविरते, स्था० २ डा० १ उ० ।
पापानुष्ठानेभ्योऽनिवृत्ते, आचा० १ शु० ५ अ० १ उ० । अवि-
च्छिन्ने, स० ।

अणुवस्यकायकिरिया-अनुपरतकायक्रिया-स्त्री० । अनुपरत-
स्याविरतस्य सावद्याद् मिथ्यादृष्टेः सम्यग्दृष्ट्वा कायक्रियोत्के-
पादिलक्षणा कर्मबन्धनमनुपरतकायक्रिया । कायिकयाः क्रिया-
या भेदे, प्र० ३ श० ३ उ० ।

अणुवरयदशरु-अनुपरतदशरु-पुं० । मनोवाक्कायलक्षणदशरु-
द् विरते, आचा० १ शु० ४ अ० १ उ० ।

अणुवरोह-अनुपरोध-पुं० । अव्यापदने, “ माथोऽन्याऽनुपरोधेन
लव्यस्नानं तदुच्यते ” । अप्रतिषेधे च, ध० १ अधि० ।

अणुवलद्धि-अनुपलब्धि-स्त्री० । उप-लब्ध-क्तिन् । न० त० ।
ज्ञाभाऽभावे, प्रत्यक्षाऽनावे च । वाच० ।

सा च—

दुविहा अणुवलद्धीओ । सओ असओ य ।

खरसंगस्स वितीया, सओ वि दूराइजावओऽजिहिया ।

सुहमा सुचत्तणओ, कम्माणुगयस्स जीवस्स ॥ १ ॥

सा च अनुपलब्धिरका असतो प्रवर्ति, यथा—खरगृहस्य ।
द्वितीया तु सतोऽप्यर्थस्य भवति । कुत इत्याह—(दूरादिभा-
वादिति) दूरात् सन्नप्यर्थो न दृश्यते, यथा—स्वर्गादिः १ । आ-
दिशब्दादितिसंनिर्गच्छितसौक्ष्म्यान्मनोऽनवस्थानादिन्द्रियापा-
ट्यान्मतिमान्छादशक्यत्वादावरणादभिभवात्सामान्यादनुपयो-
गादनुपायाद्विस्मृतेर्दुरागमाम्मोहाद् विदर्शनाद्विकारादक्रियातोऽ-
नधिगमात्कालविप्रकर्षात्स्वभावविप्रकर्षाच्च । तच्चाऽतिसन्नि-
कर्षात्सन्नप्यर्थो नोपलभ्यते । यथा—नेत्रदूषिकापट्टमादिः २ । अति-
सौक्ष्म्यात्परमाण्वादिः ३ । मनोऽनवस्थानात्सतोऽप्यनुपलब्धिः,
यथा नष्टचेतसाम् ४ । इन्द्रियापाट्यात् किंचिद् यधिरादीनाम् ५ ।
मतिमान्छादनुपलब्धिः, सतामपि सूक्ष्मशस्त्रार्थविशेषणाम्

६ । अशक्यत्वात्स्वकर्णकृतादिकामस्तकपृष्ठादीनाम् ७ । आवर-
णाद् यश्चादिस्थगितलोचनायाः, कटुकुट्यावृतानां च ८ । अजि-
वात्प्रसृतसुरतेजसि दिवसे तारकाणाम् ९ । सामान्यात्सुप-
क्षितस्यापि माषादेः समानजातीयमाषादिराशिपतितस्याऽप्र-
त्यभिज्ञानात्सतोऽप्यनुपलब्धिः १० । अनुपयोगादूपयुक्तस्य
शेषविषयाणाम् ११ । अनुपायाच्छायादिद्वयो गोमहिष्यादिपयः-
परिमाणजिज्ञासोः १२ । विस्मृतेः पूर्वोपलब्धस्य १३ । दुरागमाद्
दुरुपदेशात्तत्प्रतिरूपकरीतिकादिविप्रलम्भितमतेः कनकादीनां
सतामप्यनुपलब्धिः १४ । मोहात्सतामपि जीवादितत्वानाम् १५ ।
विदर्शनात्सर्वथाऽन्धादीनाम् १६ । बाह्यक्यादिविकाराद्बहुशः
पूर्वोपलब्धस्य सतोऽप्यनुपलब्धिः १७ । अक्रियातो भूत्वनना-
दिक्रियाऽज्ञायाद् वृक्षमूलादीनामनुपलब्धिः १८ । अनधिगमा-
च्छास्त्राश्रयणात्तदर्थस्य सतोऽप्यनुपलब्धिः १९ । काव्यविप्रकर्षा-
द् जूतभविष्यदृषभदेवपञ्चनाभतीर्थिकरादीनामनुपलब्धिः २० ।
स्वजायविप्रकर्षाज्जपिशाच्चादीनामनुपलब्धिः २१ । तदेवं
सतामप्यर्थानामेकविशतिविधाऽनुपलब्धिः । विशेष० आ० चू० ।

त्रिविधा वा, अत्यन्तात् सामान्याद्विस्मृतेश्च—

अवन्ता सामन्ना, य विस्सुत्ती होइ अणुवलद्धी तु ।

अनुपलब्धिरेव त्रिधा भवति । तद्यथा—अत्यन्तादकोन्तनोप-
लब्धिः । सामान्याद्विस्मृतेश्च ।

तत्र प्रथमतोऽत्यन्तानुपलब्धिमाह—

अत्यस्स दरिस्सणम्मि वि, लद्धी एगंततो न संभवइ ।

दहुं पि न जाणंतो, वोहियपंका फणससत्तू ॥

अर्थस्य दर्शनेऽपि कस्यचित्तदर्थविषया लब्धिरेकान्ततो न
संभवति । तथा च बोधिकाः पश्चिमदिग्बर्तितो म्लेच्छाः पन-
सं दृष्ट्वाऽपि ‘ पनस ’ इत्येवं न जानते ; तेषां पनसस्याऽत्यन्त-
परोक्षत्वात् । न हि तद्देशे पनसः संभवति । तथा पण्डाः मधु-
रायासिनः सकृन् दृष्ट्वाऽपि ‘ सकृवोऽमी ’ इति न जानते, तेषां हि
सकृवोऽत्यन्तपरोक्षाः । ततो न तद्देशेऽपि तदङ्गरत्नाजः ॥

संप्रति सामान्यतदनुपलब्धिमाह—

अत्यस्सुवगगहम्मि वि, लद्धी एगंततो न संभवइ ।

सामन्ना बहुमज्जे, मासं पमियं जहा दहुं ॥

अर्थस्यावग्रहेऽपि तदन्येनाऽर्थेन सामान्यात् सादृश्यादेका-
न्ततो लब्धिरक्षरलब्धिर्न संभवति । यथा बहुमध्ये पतितं
माणं दृष्ट्वाऽपि तदन्येन सामान्यात् तदक्षरं लभते ।

विस्मृतेरनुपलब्धिमाह—

अत्यस्सऽवि उवत्तंथे, अक्खरलद्धी न होइ सव्वस्स ।

पुव्वोवत्तप्पमत्थे, जस्स उ नामं न संसरइ ॥

अर्थस्य पूर्वं पश्चाच्चोपलम्भेऽपि सर्वस्याऽक्षरलब्धितद्विष-
याऽक्षरलब्धिर्न संभवति । कस्य न भवतीत्यस आह—यस्यार्थे
विवक्षार्थविषयं पूर्वोपलब्धं नाम न संस्मरति । तदेवमुक्ता
त्रिविधाऽप्यनुपलब्धिः । वृ० १ उ० । विशेष० ।

सम्प्रत्यनुपलब्धि प्रकारतः प्राहुः—

अनुपलब्धेरपि द्वैरूप्यम्, अविरुद्धानुपलब्धिर्विरुद्धाऽनुप-
लब्धिश्च ॥ ६३ ॥

अविरुद्धस्य प्रतिषेधेनार्थेन सह विरोधमप्राप्तस्थानुपल-
ब्धिरविरुद्धाऽनुपलब्धिः । एवं विरुद्धाऽनुपलब्धिरपि ॥ ६३ ॥

सम्प्रत्यविरुद्धानुपलब्धिर्निषेधसिद्धौ प्रकारसंख्यामाख्यान्ति-
तत्राविरुद्धानुपलब्धिप्रतिषेधाऽवबोधे सप्त प्रकाराः ॥६४॥

अमूनेव प्रकारान् प्रकटयन्ति-

प्रतिषेधेनाविरुद्धानां स्वजावव्यापककार्यकारणपूर्वचरो-
त्तरचरसहचरानामनुपलब्धिः ॥६५॥

एवं च स्वभावानुपलब्धिः, व्यापकानुपलब्धिः, कार्यानुपलब्धिः,
कारणानुपलब्धिः, पूर्वचरानुपलब्धिः, उत्तरचरानुपलब्धिः,
सहचरानुपलब्धिश्चेति ॥ ६५ ॥

क्रमेणामुदाहरन्ति-

स्वजावानुपलब्धिर्यथा-नास्त्यत्र चूतले कुम्भ उपल-
ब्धिज्ञानप्राप्तस्य तत्स्वभावस्याऽनुपलम्भात् ॥६६॥

(उपलब्धिलक्षणप्राप्तस्येति) उपलब्धिज्ञानम्; तस्य लक्षणानि
कारणानि चक्षुरादीनि, तैर्दृश्युपलब्धिर्लक्ष्यते जन्यते इति या-
वत् । तानि प्राप्तः; जनकत्वेनोपलब्धिकारणान्तर्भावात्स तथा
हस्य इत्यर्थस्तस्याऽनुपलम्भात् ॥ ६६ ॥

व्यापकाऽनुपलब्धिर्यथा-नास्त्यत्र प्रदेशे पनसः, पादपाऽनु-
पलब्धेः ॥६७॥ कार्याऽनुपलब्धिर्यथा-नास्त्यत्राऽप्रतिहतश-
क्तिकं बीजमङ्कुराऽनवलोकनात् ॥६८॥

अप्रतिहतशक्तित्वं हि कार्यं प्रति अप्रतिबद्धसामर्थ्यत्वं
कथ्यते । तेन बीजमात्रेण न व्यभिचारः ॥ ६८ ॥

कारणानुपलब्धिर्यथा-न सन्त्यस्य प्रशमप्रभृतयो भावा-
स्तत्त्वार्थश्रद्धानाऽज्ञावात् ॥६९॥

(प्रशमप्रभृतयो भावा इति) प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पाऽऽस्ति-
क्यलक्षणजीवपरिणामविशेषाः । तत्त्वार्थधृष्टानां सम्यग्दर्शनं
तस्याऽभावः । कुतोऽपि देयव्यज्रकणादः पापकर्मणः सका-
शात्सिद्धौस्तत्त्वार्थश्रद्धानां कार्यचूतानां प्रशमादीनामभावं गम-
यति ॥ ६९ ॥

पूर्वचराऽनुपलब्धिर्यथा-नोद्गमिष्यति मुहूर्तान्ते स्वातिन-
क्षत्रं, चित्रोदयादर्शनात् ॥ १०० ॥ उत्तरचराऽनुपलब्धिर्य-
था-नोदगमत्पूर्वजछपदामुहूर्तात्पूर्वमुत्तरजछपदोद्गमाऽनवग-
मात् ॥ १०१ ॥ सहचराऽनुपलब्धिर्यथा-नास्त्यस्य सम्य-
ग्ज्ञानं सम्यग्दर्शनाऽनुपलब्धेः ॥ १०२ ॥

इयं च सप्तधाऽप्यनुपलब्धिः साक्षादनुपलम्भप्रकारेण परस्पर-
या पुनरेया संज्ञवन्त्यत्रैवान्तर्भावनीया । तथाहि-नास्त्येका-
न्तनिरन्त्यं तत्त्वम्, तत्र क्रमाऽक्रमाऽनुपलब्धेरिति या कार्यव्याप-
कानुपलब्धिः, निरन्वयतत्त्वकार्यकार्यार्थक्रियारूपस्य यद् व्यापकं
क्रमाऽक्रमरूपं तस्यानुपलम्भसद्भावात्, सा व्यापकानुपलब्ध्यावेव
प्रवेशनीया । एवमन्या इ प यथासंज्ञवमास्वेव विशन्ति ॥१०२॥
विरुद्धानुपलब्धिं विधिसिद्धौ जेदतो ज्ञापन्ते-

विरुद्धानुपलब्धिस्तु विधिप्रतीतौ पञ्चधा ॥ १०३ ॥

तानेव जेदानाहुः-

विरुद्धकार्यकारणस्वजावव्यापकसहचरानुपलम्भभेदा-
त् ॥ १०४ ॥

विधेयेनाऽर्थेन विरुद्धानां कार्यकारणस्वभावव्यापकसहचरा-
णामनुपलम्भा अनुपलब्ध्यस्तैर्भेदो विशेषस्तस्मात् । ततश्च वि-

रुद्धकार्यानुपलब्धिः, विरुद्धकारणानुपलब्धिः, विरुद्धस्वजावानु-
पलब्धिः, विरुद्धव्यापकाऽनुपलब्धिः, विरुद्धसहचराऽनुपलब्धि-
श्चेति ॥१०४॥

क्रमेणैतासामुदाहरणान्याहुः-

विरुद्धकार्यानुपलब्धिर्यथाऽत्र शरीरेणि रोगातिशयः
समस्ति, नीरोव्यापाराऽनुपलब्धेः ॥ १०५ ॥

विधेयस्य हि रोगातिशयस्य विरुद्धमारोग्यम्, तस्य कार्यं वि-
शिष्टो व्यापारः । तस्यानुपलब्धिरियम् ॥१०५॥

विरुद्धकारणानुपलब्धिर्यथा-विद्यतेऽत्र प्राणिनि कष्टमिष्ट-
संयोगाऽज्ञावात् ॥ १०६ ॥

अत्र विधेयं कष्टम्, तद्विरुद्धं सुखम्, तस्य कारणमिष्टसंयोगः,
तस्यानुपलब्धिरेषा ॥१०६॥

विरुद्धस्वजावानुपलब्धिर्यथा-वस्तुजातमनेकान्तात्मक-
मेकान्तस्वभावाऽनुपलम्भात् ॥ १०७ ॥

वस्तुजातमन्तरङ्गो बहिरङ्गश्च विश्ववर्त्तिपदार्थसार्थः । अग्न्य-
ते गम्यते निश्चीयते इत्यन्तो धर्मः, न एकोऽनेकः अनेकश्चासा-
वन्तश्चानेकान्तः; स आत्मा स्वजावो यस्य वस्तुजातस्य तदन-
कान्तात्मकम्; सदसदाद्यनेकधर्मात्मकमित्यर्थः । अत्र हेतुः एका-
न्तस्वभावस्य सदसदाद्यन्यतरधर्मावधारणस्वरूपस्यानुपल-
म्भादिति । अत्र विधेयेनानेकान्तात्मकत्वेन सह विरुद्धः सदाद्ये-
कान्तस्वभावः, तस्यानुपलब्धिरसौ ॥१०७॥

विरुद्धव्यापकाऽनुपलब्धिर्यथा-अस्त्यत्र ज्ञाया औण्या-
ऽनुपलब्धेः ॥ १०८ ॥

विधेयथा ज्ञायथा विरुद्धस्तापः तद्व्यापकमौष्ण्यम्, तस्या-
ऽनुपलब्धिरियम् ॥ १०८ ॥

विरुद्धसहचरानुपलब्धिर्यथा-अस्त्यस्य मिथ्याज्ञानं, स-
म्यग्दर्शनाऽनुपलब्धेः ॥ १०९ ॥

विधेयेन मिथ्याज्ञानेन विरुद्धं सम्यग्ज्ञानं, तत्सहचरं सम्यग्-
दर्शनं, तस्याऽनुपलब्धिरेषा ॥१०९॥ रत्ना० ३ परि० ।

अथाऽनुपलब्धेः प्रामाण्यविचारः-

यदपि- “ प्रत्यक्षादेरनुत्पत्तिः, प्रमाणभावो न कथ्यते ।
साऽत्मनोऽपरिणामो वा, विज्ञानं वाऽन्यवस्तुनि ” ॥ १ ॥

(सेति) प्रत्यक्षाद्यनुत्पत्तिः आत्मनो घटादिग्राहकतया
परिणामाभावः प्रमज्यपक्षे । पर्युदासपक्षे पुनरन्यस्मिन् घट-
विविक्तताऽऽख्ये वस्तुन्यभावे घटो नास्तीति विज्ञानमित्यभाव-
प्रमाणमाभिधीयते । तदपि यथासंभवं प्रत्यक्षाद्यन्तर्गतमेव ।

तथाहि- “ गृहीत्वा वस्तुसद्भावं, स्मृत्वा च प्रतियोगिनम् ।
मानसं नास्तित्वाज्ञानं, जायतेऽज्ञानपेक्षया ॥१॥ ” इतीयमज्ञा-
वप्रमाणजनिका सामग्री । तत्र च भूतत्वादिकं वस्तु प्रत्यक्षेण

घटादिभिः प्रतियोगिभिः संसृष्टमसंसृष्टं वा गृह्यते ? नाद्यः पक्षः ।
प्रतियोगिसंसृष्टस्य चूतलादिवस्तुनः प्रत्यक्षेण ग्रहणे तत्र प्रति-
योग्यतावग्राहकत्वेनाऽभावप्रमाणस्य प्रवृत्तिविरोधात् । प्रवृत्तौ

या न प्रामाण्यम्, प्रतियोगिनः सत्त्वेऽपि तत्प्रवृत्तेः । द्वितीयपक्षे-
त्वभावप्रमाणवैयर्थ्यम्, प्रत्यक्षेणैव प्रतियोगिनां कुम्भादीनामभा-
वप्रतिपत्तेः । अथ न संसृष्टं नाऽप्यसंसृष्टं प्रतियोगिभिर्भूतला-

दिशस्तु प्रत्यक्षेण गृह्यते, वस्तुमात्रस्य तेन ग्रहणाज्युपगमा-
दिति चेत् ? तदपि दुष्टम् । संसृष्टत्वाऽसंसृष्टत्वयोः परस्परप-

रिदारस्थितिरूपत्वेनैकनिषेधे अपरविधानस्य परिहर्तुमशक्य-

त्वादिति । सदसद्रूपवस्तुग्रहणप्रवणेन प्रत्यक्षेणैवायं वेद्यते । क्वचित् तु तदघटं चूतलमिति स्मरणेन, तदेवेदमघटं भूतलमिति प्रत्यभिज्ञानेन, योऽभिमानं न भवति नासौ धूमवानिति तर्केण, नात्र धूमोऽनभ्येरित्यनुमानेन, गृहे गगौ नास्ति इत्यागमेनाभावस्य प्रतीतिः, क्वाऽभावप्रमाणं प्रवर्तताम् १। रत्ना०२ परि० । अर्थस्यासन्निकृष्टस्य सिद्ध्यर्थं प्रमाणान्तराप्रमाणावमभावाख्यं वर्णयन्ति । तथाऽपरे-अभावोऽपि प्रमाणाऽज्ञावो नास्तीति, अर्थस्यासन्निकृष्टस्यैति वचनात् । अन्ये-पुनरभावख्यं प्रमाणं त्रिधा वर्णयन्ति । प्रमाणपञ्चकाऽभावलक्षणोऽनन्तरोक्तो प्रावः । प्रतिविध्यमानाद्वा, तदन्यज्ञानमात्मा वा, विषयरूपेण तन्निवृत्त-स्वप्नाव इत्यनेन च भावप्रमाणेन, प्रदेशादौ घटादीनामज्ञावो गम्यते । तदुक्तम्-

“प्रमाणपञ्चकं यत्र, वस्तुरूपेण जायते ।

वस्तुसत्ताऽवबोधार्थं, तत्राऽज्ञावप्रमाणाता ॥ १ ॥

प्रत्यक्षादेरनुत्पत्तिः, प्रमाणाभाव उच्यते ।

सात्मनोऽपरिणामौ वा, विज्ञानं वाऽन्यवस्तुनि” ॥ २ ॥

न च प्रत्यक्षेणैवाभावोऽवसीयते, तस्याज्ञावविषयत्वविरोधात् । भावांशेनैवेन्द्रियाणां संयोगात् । तदुक्तम्-“न तावदिन्द्रियेणैवा, नास्तीत्युच्यते मतिः । ज्ञावांशेनैव संवेद्या, योभ्यत्वादिन्द्रियस्य हि” ॥ १ ॥ नाऽप्यनुमानेनासौ साध्यते, हेत्वभावात् । न च प्रदेश एव हेतुः, तस्य साध्यधर्मित्वेनाभ्युपगमात् । न चैवमपि हेतुः प्रतिज्ञा, अर्थकदेशताप्राप्तेः । न च प्रदेशविशेषो धर्मस्तत्सामान्यहेतुः, तस्य घटाऽज्ञावव्यभिचारात् । न हि सर्वत्र प्रदेशघटाज्ञावः शक्यः साधयितुम्, सघटस्यापि प्रदेशस्य संज्ञात् । अथ घटाऽनुपलब्ध्या प्रदेशे धर्मिणि घटाऽभावः साध्यते । असदेतत् । साध्यसाधनयोः कस्यचित् संबंधस्याभावात् तस्माद्भावोऽपि प्रमाणान्तरमेवा न चाऽभावस्य तद्विषयस्याभावाद्भावप्रमाणान्तरवैयर्थ्यम् । प्रागभावादिभेदेन चतुर्विधस्य वस्तुरूपस्याऽज्ञावस्य भावात् । अन्यथा कारणादिविभागतो व्यवहारस्य लोकप्रतीतस्याभावप्रसङ्गात् । “न च स्याद् व्यवहारोऽयं, कारणादिविभागतः । प्रागज्ञावादिभेदेन, नाऽज्ञावो यदि ज्ञियते” ॥ १ ॥ अज्ञावस्य च प्रागभावादिभेदाऽन्यथानुपपत्तेरुपापस्या वस्तुरूपताऽवसीयते । तदुक्तम्-“न चावस्तुन पते स्युः, सदा तेनाऽस्य वस्तुता । कार्यादनामभावः स्या-दित्येवं कारणं चिना” ॥ १ ॥ इति । अनुमानप्रमाणाऽवसेया वाऽभावस्य वस्तुरूपता । यदाह “यद्वाऽनुवृत्तिव्यावृत्ति-बुद्धिप्राप्तौ यतस्त्वयम् । तस्माद् गवादिबद्ध वस्तु, प्रमेयत्वाच्च गृह्यताम्” ॥ १ ॥ अभावस्य चतुर्को व्यवस्था-प्रागभावः, प्रध्वंसाभावः, इतरेतराभावः, अत्यन्ताभावश्चेति । तत्र-

“क्षीरे दध्नादि यन्नास्ति, प्रागभावः स उच्यते ।

नास्तिता पयसो दध्नि, प्रध्वंसाभावलक्षणः ॥ १ ॥

गवि योऽध्वाद्यभावस्तु, सोऽभ्योऽन्याज्ञाव उच्यते ।

शिरसोऽवयवा निम्नाः, वृद्धिकाठिन्यवज्जिताः ॥ २ ॥

शशे शृङ्गादिरूपेण, सोऽत्यन्ताभाव उच्यते” ।

यदि चेतद् व्यवस्थापकमभावाख्यं प्रमाणं न भवेत्, तदा प्रतिनियतवस्तुव्यवस्था दूरोऽसारितैव स्यात् । तदुक्तम्-

“क्षीरे दधि जवेदेवं, दध्नि क्षीरं घटे पटः ।

शशे शृङ्गं पृथिव्यादौ, चैत्यन्यं मूर्तिरात्मनि ॥ १ ॥

अप्सु गन्धो रसश्चासौ, वायौ रूपेण तौ सह ।

व्योम्नि तु स्पर्शता तै च, न चेदस्य प्रमाणाता” ॥ २ ॥

निर्देशभावैकरूपत्वाद्वास्तुनस्तत्स्वरूपमाहिणाऽध्यक्षेण तस्य सर्वात्मना ग्रहणादगृहीतस्य चापरस्यासदंशस्य तत्राज्ञावात् कथं तदव्यवस्थापनाय प्रवर्तमानमज्ञावाख्यं प्रमाणं प्रामाण्यं श्रुतमस्तु इति वक्तव्यम्, यतः सदसदात्मके वस्तुनि प्रत्यक्षादिना तत्र सदंशग्रहणेऽप्यगृहीतस्यासदंशस्य व्यवस्थापनाय प्रमाणाभावस्य प्रवर्तमानस्य न प्रामाण्यव्यावृत्तिः । तदुक्तम्-

“स्वरूपपररूपाभ्यां, नित्यं सदसदात्मके ।

वस्तुनि ज्ञायते किञ्चित्, रूपं कैश्चित् कदाचन ॥ १ ॥

यस्य यत्र यदोद्भूति-जिघ्रिका चोपजायते ।

वेद्यतेऽनुभवस्तस्य, तेन च व्यपदिश्यते ॥ २ ॥

तस्योपकारकत्वेन, वर्ततेऽशस्तदेतरः ।

उभयोरपि संचित्यो-रुभयानुगमोऽस्ति तु ॥ ३ ॥

प्रत्यक्षाद्यवतारस्तु, भावांशो गृह्यते यदा ।

व्यापारस्तदनुत्पत्तेरभावांशो जिघृक्षितः” ॥ ४ ॥

न च भावांशादभिन्नत्वादभावांशस्य तद्ग्रहणे तस्यापि ग्रह इति; सदसदंशयोर्धर्म्येनेदेऽपि भेदाऽभ्युपगमात् । उक्तं च-

“ननु भावादभिन्नत्वात्, संप्रयोगोऽस्ति तेन च ।

नहान्यत्वमभेदोऽस्ति, रूपादिबद्धिहापि न ॥ १ ॥

धर्मयोर्भेद इष्टोऽपि, धर्मं जेदेऽपि नः स्थिते ।

उद्भवाभिन्नत्वात्सत्वात्, ग्रहणं चावतिष्ठते” ॥ २ ॥ इत्यादि ।

तदेवमगृहीतप्रमेयाऽभावप्राहकत्वात् प्रमाणज्ञावस्य प्रमाणत्वम्, प्रत्यक्षादिष्वनन्तर्ज्ञात्वात् । प्रमाणान्तरत्वं च व्यवस्थितम् । सम्म० । (सम्मतितर्के अन्धेऽस्मिन् विषये विशेषोऽन्वेष्टव्यः)

अणुवल्किमात्र-अनुपलब्धमान-त्रि० । अदृश्यमाने, “अणु-बलभममाणो वि सुहृदुक्खमाह्वरि” दश० १ अ० ।

अणुववायकारग-अनुपपातकारक-त्रि० । उप समीपे पतनं स्नानमुपपातो हविषयदेशावस्थानम्, तत्कारकस्तदनुष्ठाता तद्भिन्नो गुर्वादेशादिभीत्या तदव्यवहितदेशस्थायिभिन्नः गुरुणा हविषये स्थित्यकारकः, तस्मिन्, उक्त. १ अ. अदेशभयादूरं तिष्ठति । उक्त. १ अ.

अणुवसंत-अनुपशान्त-त्रि० । उपशान्तो जितकषायः, न उपशान्तोऽनुपशान्तः । सकषाये, उक्त० १ ए अ० । उपशमप्रधाने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । निर्विकारे, स्था० ।

अणुवसमत-अनुपशमयत्-त्रि० । अनुपशमं कुर्वति, व्य० १ उ० ।

अणुवसु-अनुवसु-पुं० । वसु ऋणं तद्भूतः कथायकालिका-विमलापगमाद् वीतराग इत्यर्थः । तद्विपर्ययेणाऽनुवसुः । सरागे, वसुः साधुः, अनुवसुः आवकस्तमिन्, “वीतरागो वसुज्ञेयो, जिनो वा संयतोऽथवा । सरागोऽणुवसुः प्रोक्तः, स्थाविरः भावकोऽथवा” ॥ १ ॥ “वसु वा अणुवसु वा जाणिषु धम्मं जहा तदा” आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ।

अणुवस्तिव्यवहारकारि(ण)-अनुपशितव्यवहारकारिन्-त्रि० । निश्चारागः, निश्चा संजाता अस्येति निश्चितः, न निश्चितोऽनिश्चितः, स चासौ व्यवहारश्च अनिशितव्यवहारः, तत्करणशीला अनिशितव्यवहारकारिणः । रागेण व्यवहारकारिणि, व्य० १ उ० ।

अणुवह-अनुपय-अव्य० । पथः समीपे, । अनुपथमेवास्मदवसथो भवतां वसैत । आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

अनुपध-त्रि० । जावत उपधाऽयुक्ते, पं० सं० २ द्वा० ।

अणुवहय-अनुपहत-त्रि० । न० त० । अग्न्यादिभिरविध्व-
स्ते, पि० ।

अणुवहयविधि-अनुपहतविधि-पुं० । अनुपहतमुत्पाद्य दाने,
गुरुभिर्दत्तस्य अन्यस्य गुरुननुज्ञाप्य दाने वा । अनुपहतविधि-
र्यदनुपहतमुत्पाद्य ददाति । अन्ये तु व्याचकृते-यत्पुनस्तस्य गुरुभि-
र्दत्तं तत्सोऽन्यस्य गुरुननुज्ञाप्य ददाति “अणुवहियं जं तस्स
उ, दिन्नं तं देइ सो उ अन्नस्स” यत्तस्य दत्तं सोऽन्यस्मै गुरुन-
नुज्ञाप्य ददाति । कृमाश्रमणैस्तुच्यमिदं दत्तमित्येषोऽनुपहतवि-
धिः । व्य० १ व० ।

अणुवहास-अनुपहास-त्रि० । अविद्यमानोपहासे, पञ्चा० ६
विव० ।

अणुवहुआ-देशी०-नववध्वाम्, दे० ना० १ वर्ग ।

अणुवाइ(ण)-अनुपातिन्-त्रि० । अनुपतत्यनुसरतीत्येवंशीलः ।
स्था० ६ वा० । योग्ये, “अणुवाइ सव्यसुत्तस्स” पं० व० २
द्वा० । अनुवादितुं शीलमस्येत्यनुवादी । अनुवादशीले, सूत्र० १
श्रु० १२ अ० ।

अणुवाएज्ज-अनुपादेय-त्रि० । हेये अग्रहीतव्ये, आ० म० द्वि० ।

अणुवाणहय-अनुपानत्क-त्रि० । न विद्येते उपानहौ यस्य
सोऽयमनुपानत्कः । उपानहोरधारके, षो० १ विव० ।

अणुवाय-अनुताप-पुं० । संयोगे, भ० १२ श० ४ उ० ।

अनुपात-पुं० । अनुसरणे, प्रज्ञा० १७ पद । अनुपतनमनु-
पातः । शब्दोच्चारणरूपानुदर्शनादौ, उपा० १ अ० ।

अनुवात-पुं० । आप्रायकविवक्षितपुरुषाणामनुकूले वाते,
जं० १ वक्त० । रा० । अनुकूले वातौ यत्र देशे सोऽनुवातः ।
यस्माद् देशाद् वायुरागच्छति तत्र, भ० १६ श० ६ उ० ।

अनुवाद-पुं० । विधिप्राप्तस्य वाक्यान्तरेण कथने, वाच० ।
“द्वादश मासाः संवत्सरोऽग्निरुष्णोऽग्निर्हिमस्य भेषजम्” इत्या-
दीनि तु वेदवाक्यान्पुनराकर्षधानानि, लोकप्रसिद्धस्वैवार्थ-
स्यैतेष्वनुवादात् । विशे० ।

अणुवायवाय-अनुपायवाद-पुं० । पष्ठे मिथ्यात्ववादे, नयो० ।

अणुवालथ-अनुपालक-पुं० । आजीविकोपासकभेदे, भ० २४
श० २० उ० ।

अणुवास-अनुवास-पुं० । वर्षावासे ऋतुवद्धे वा उपित्वा पुन-
स्तत्रैव पश्चाद् वसने, अशिवादिकारणेषु वृद्धादिवासे वा
वसने च । तत्र कल्पः—

.....अहुणा अणुवासणपकप्पं तु ।

वोच्छामि गुरुवदेसा, अणुगहट्टा सुविहियाणं ॥

अणुवासम्मि तु कप्पो, पन्नवग पमुव बहुविहा अत्था ।

अणुवासणए पगतं, सुद्धा य तहा असुद्धा य ॥

अणुवासत्थो बहुहा, उतवासे वण अहव असिवादि ।

बुद्धादी वासो वा, अहवा अणुवमणमणुवासो ॥

वसितं पुणो वि वसती, अणुवासिगवसाहिसमदगीसण्हा ।

तीयहिगारो एत्थं, सा होज्जा सुद्धाऽमुद्धो वा ॥

पट्ठीवंसदीहिं, वंसगकरणादिपहिं तह चेव ।

होति अमुद्धा वसही, मूळगुण उत्तरगुणे य तहा ॥

कालङ्कयातिरिचं, अविमुद्धासु च तासु वसमाणो ।

पावति पायच्छित्तं, मोत्तुणं कारणमिमोहिं ॥

असिवे ओमोयरिए, रायदुट्टे भए व आगादे ।

गेझणह उत्तमट्टे, चरित्तसज्जातिए असती ॥

वाहिं सव्वत्थ सिवं, तेण सया काळदुयगम्मि ।

पुणो वि य णहु णिगुच्छे, अणुपच्छा जाव अणुवासी ॥

आल्लंवणे विसुद्धे, सुच्छुत्तं परिहरे पयत्तेणं ।

आसज्ज तु परिभोगं, भयणा पडिसेवसंकमणे ॥

असिवादीहिं वसतो, सुद्धाए वसहीए वसे साहु ।

सुद्धासतीए जतती, विसोहिकोमीए पुव्वं ति ॥

जयणत्ती जं जणितं, पुव्वत्ताए तु जेतु जे दोसा ।

ते ते पुव्वं सेवे, कम्मणो वी इमा जयणा ॥

अप्पावहं तु खेउं, जत्थ गुणा तू भवेज्ज बहुतरगा ।

गच्छं गच्छंताए व, तं चेव तहिं करेज्जा तु ॥

असिवादिनिष्ठिए पुण, अव्वक्खेवेण संकमे तत्तो ।

सत्थं तु पमिच्छंतो, जइ अत्थे तत्थ सुद्धो तु ॥

एतं णयरविहूणं, अणुवासियं जेतु अणिवसे कप्पं ।

कालङ्कयावराहे, संवट्ठितमोऽवराहाणं ॥

संवट्ठितावराहे, तवोववेदो तहेव मूलं वा ।

आयारपकप्पे जं-पमाणेमाणे चरमम्मि ॥

अणुवासियाए कप्पो, एमे सो वसितो समासेणं । पं० जा० ।

इयानि अणुवासकप्पो-तत्थ(गाहा)[अणुवासम्मि उ]अणुवासो
नाम वासावासओ उवद्धे वा वसित्ता तत्थेव अणुवसइ, उवद्धे
मासवहु, वासे चउल्लहु । तत्थ पुण बहुविहा सुत्तत्था जहा पत्थे
व कप्पे विए मासकप्पसुत्ते पत्थ पुण अहिगारो अणुवासिज्ज-
तांति । अणुवासिया का पुण सा?, वसही सुद्धा य, असुद्धा य ।
असुद्धा पट्ठीवं सोवंसगकम्मणो वंणणादि(गाहा) [असिवे] अ-
सिवाइसु कारणेसु असुद्धाए वि वसति रायदुट्टे कोप्परपट्ठी वा
सोयाणि या तत्थ तत्थि जाणि बाहिरपहिं खेत्तोहिं संजयाणि
दोसकरणाणि जए व बोधिगादिसु गेल्लसउत्तिमटे चरित्त इत्थि-
दोस पसणा दोसा असज्जाए वा असइ वा गुणाणं जे तम्मि
वसहीए (गाहा) [आल्लंवणे] पवं आल्लंवणविसुद्धे सत्तदुए परि-
हरेज्जा जुत्तेण परिभोगं पुण मासज्ज गुणपरियाट्ठित्ति जणियं हेइ
जणिया पडिसेहसंकमणे गुणवुट्ठिनिमित्तं अल्लेज्जा न सक्केज्जा
अल्लं वसहिं खेत्तं वा पपसु पुण कारणेसु विणासो अणुवास्सि-
यं परिवसइ तस्स संघट्ठियावराहे, एत्थ अणुवासणाकप्पो ॥
पं० चू० ।

.....अहुणा वोच्छं अणुवासणकप्पं ।

अणुवासमासकप्पो, वासावासो इमेसुं तु ॥

जिण्णथेर अहल्लंवे, परिहारित्तअज्जमासकप्पो तु ।

खेत्ते कालमुवस्सय-पिंडगहणे य एणत्तं ॥
 एएसि पंचएह वि, अणोसस्स चउपदेहिं तु ।
 खेत्तादीहि विसेसो, जह तह वोच्छं समासेणं ॥
 एत्थि उ खेत्तं जिणक-पियाण उउवद्धमासकालो तु ।
 वासासुं चउमासो, वसही अममत्त अपरिकम्मा ॥
 पिमो तु अलेवकडो, गहणं तु एसणा उवरिमादि ।
 तत्थ वि काउमभिगह, पंचएहं अणुतरियाए ॥
 थेराण अत्थि खेत्तं, तु उगहो जाव जोयणसकोसं ।
 नगरं पुण वसहीए, विकालउवद्धमासो तु ॥
 उस्सग्गेणं जाणिओ, अववाएणं तु होज्ज अहिओ वि ।
 एमेव य वासासु वि, चउमासो होज्ज अहिओ वि ॥
 अममत्त अपरिकम्मो, उवस्सओ एत्थ जंगवउरो तु ।
 उस्सग्गेणं पढमो, तिण्हि उ सेसाउववादेणं ॥
 जत्तं खेवकरं वा, अलेवकमं वा वि ते तु गेएहंति ।
 सत्तिहिं वि एसणादि, सावेक्खो गच्छवासो ति ॥
 अहलं दियाण गच्छे, अप्पमिवच्छाण जह जिणाणं तु ।
 एवरं कालविसेसो, उउवासे पणगच्छमासो ॥
 गच्छे पडिबच्छाणं, अहलं दिणं तु अह पुण विसेसो ।
 उगहो जो तेसिं तू, सो आयरियाण आजवति ॥
 एगवसहीए पणगं, उच्चिउ ववगाम कुव्वंति ।
 दिवसे दिवसे अणं, अहंति विही य णियमेणं ॥
 परिहारविमुच्छीणं, जहेव जिणकप्पियाण एवरं तु ।
 आयावेसं तु जत्तं, गेएहंति य वासकप्पं च ॥
 अज्जाण परिग्गाहियाण, उगहो लोतु सो तु आयरिए ।
 काळे दो दो मासा, उउवद्धे तासि कप्पो तु ॥
 सेसं जह थेराणं, पिमो य उवस्सओ य तह तासिं ।
 सो सव्वो वि य उविहो, जिणकप्पो थेरकप्पो य ॥
 जिणकप्पि अहालं दी, परिहारविमुच्छियाण जिणकप्पो ।
 थेराणं अज्जाण य, वोधव्वो थेरकप्पो तू ॥
 उविहो य मासकप्पो, जिणकप्पो चेव थेरकप्पो य ।
 णिरणुगहो जिणाणं, थेराण अणुगहपवत्तो ।
 उउवासकालउतीते, जिणकप्पीणं तु गुरुगा य ॥
 होति दिणम्मि दिणम्मि वि, थेराणं तेच्चिय लद्धू तु ।
 तीसं पदाउवराहे, पुट्टो अणुवासियं अणुवसंतो ॥
 जे तत्थ पदे दोसा, ते तत्थ तगो समावसो ।
 पणसुगमदोसा, दस एसणा एए पुण वीसं ॥
 संयोजणादि पंचय, एते तीसं तु अवराहा ॥
 एतेहिं दोसेहिं, जदि असंपत्ति लगती तह वि ।
 दिवसे दिवसे सो खलु, काळातीते वसंतो तु ॥
 वासावासपमाणं, आयारे उप्पमाणितं कप्पं ।
 एयं अणुमायंतो, जाणसु अणुवासकप्पं तु ॥

आयारपकप्पमी, जह जणियं तीत संवसंतो वि ।
 होति अणुवासकप्पो, तह संवसमाणदोसा तु ॥
 दुविहे विहारकाले, वासावासे तरेव उउवद्धे ।
 मासातीते अणुवहि, वासातीते जवे उवही ॥
 उउवद्धिएसु अहसु, तीतेसुं वाम तत्थ ए तु कप्पो ।
 वेत्तूणं उवही खलु, वासातीतेसु कप्पति तू ॥
 वास उउ अहालंदे, इत्तिरिसाहणे पुट्टे य ।
 उगहसंकमणं वा, अणोससकासहिज्जंतो ॥
 वासासु चउम्मासो, उउवद्धे मासलंद पंचहिणा ।
 इत्तिरिउ रुक्खमूलै, वीसमण्डा वि ताणं तु ॥
 साहारणा तु एते, समट्टिताणं बहुण गच्छाणं ।
 एकेण परिग्गाहिता, सव्वे पोहत्तिया होति ॥
 संकमणमन्नसण-स्स सकासे जदि तु ते अहीयंते ।
 सुत्तत्थ तदुजयाइं, संघे अहवा वि पडिपुच्छे ॥
 ते पुण मंरुलियाए, आवलियाए व तं तु गेएहेज्जा ।
 मंरुलियमहिज्जंते, सच्चित्तादी तु जो लाजो ॥
 सो तु परंपरएणं, संकमती ताव जाव संठाणं ।
 जहियं पुण आवलिया, तहियं पुण अंतए उति ॥
 तं पुण ठितएकाए, वसहीए अहव पुण्फकिष्साओ ।
 अहवा वि तु संकमणो, दव्वस्सिणमो विही अणो ॥
 सुत्तत्थ तदुजयविसा-रयाण थोवे असंतती भोए ।
 संकमणदव्वमंरुलि-आवलियाकप्पअणुवासे ॥
 पुव्वट्टिताण खेत्ते, जदि आगच्छेज्ज अणुआयरिओ ।
 बहुसु य बहु आगमिओ, तस्स सगामम्मि जदि खेत्तो ॥
 किंचि अहिज्जेज्जाही, थोवे खेत्तं च तं जदि हवेज्जा ।
 ता ते असंथरंता, दोसि वि साहू विभज्जंति ॥
 अणोसस्स सगासे, तेसिं पि य तत्थ धिज्जमाणेणं ।
 आभवणा तह चेव य, जह जणियमाणंतरे सुत्ते ॥
 एवं णिव्वाघाते, मासचउमासतो उ थेराणं ।
 कप्पो कारणतो पुण, अणुवासो कारणं जाव ॥
 एसउणुवासणकप्पो..... । पंच जा० ।

इथाणि अणुवासकप्पो-(गाहा)[जिणथेर]सो पुण अणुवास-
 कप्पो जिणथेरअहालंदि य परिहारविमुच्छं य अज्जाणंति एगे-
 गाओ एगस्स बहुं उाणेहिं खेत्तकाउउवस्सयपिंडगहणे य
 नाणत्तं जिणस्स ताव खेत्तं नत्थि काले उउवद्धे मासो वासा-
 रस्से चाउम्मासो उवस्सओ अममत्तो अपरिकम्मो भिक्खा अ-
 लेवाडा लेत्तोगहो थेराणं अत्थि सक्कोसं जोयणं नगरे वस-
 हि उगहो तेसिं काउओ मासं वा मासाइयं वा उउम्मि कारण-
 मकारणे वासासु चाउमासं वा निक्कारणे कारणे पुण ऊणाहियं
 उवस्स उ उस्सग्गेण अममत्तो अपरिकम्मा य अववाएण सस-
 मत्तो सपरिकम्मा य पिमो हेवामो अलेवामो य अहालं दियाण
 गच्छे अप्पमिवच्छाणं जहा जिणाणं नदरि काले उउवागे गामो
 कोरइ एगेगो जागे पंचदिवसं जिक्खं दिमंति, तत्थेव वसंति

वाससु एगत्थ चउम्मासो एवं परिहारियाणं वि जहा जिणाणं
णवरि आयविणेण मासो सव्वो वि डुविहो जिणकप्पो थेरक-
प्पो य, जिणअहावदिपरिहारविसुक्कियाणं जिणकप्पो अज्जाणं
थेराणं य थेरकप्पो गच्छपमिबुरुअहालंदियाणं आयारि-
याणं चेव सो विससोमहो संजयणगीयत्थपरिगहियाणं
अथि खेत्तं सो आयरियाणं चेव जिणकप्पो निरणुग्गहो
असिवादओ कारणा नत्थि थेरकप्पो साणुग्गहो असिवाइसु
कारणेसु काळाइए उउम्मि जिणाणं गुरुओ मासो विणे विणे
थेराणं बहुओ मासो दिणे दिणे तम्मि खेत्ते अत्थंताणं चउम्मा-
साइये जिणाणं तम्मि चेव खेत्ते दिणे दिणे चउगुरुं थेराणं दि-
णे दिणे चउलहुं (गाहा) [तीसपयाउवराहेति] सोलस उग्ग-
मदोसा, संजोयणाइ पंचदस एसणा दोसा, हारुपरिवाकीए
पन्नरस उग्गमदोसा पंच संजोयणमाइ तत्थ द्वा एसो वीसा
दस एसणा दोसा एए तीसपयाउवराहेति तैसि अहवा दिवसे
दिवसे अवराहो तीस दिणा मासो जम्मि आवज्जइ जयमाणो वि
अत्थंतो निक्कारणेतेण ब्रग्गइ(गाहा) [वासावासपमाणं] वासावा-
सपमाणं च एयं आयारकप्पे भणियं तम्मि अइक्कतो उग्गइकाले
अणुवसंतस्स अणुवासिया जवइ (गाहा) [दुविहै विहारकाले]
अइक्कते अट्ठहि मासेहि अइएहि वासं पमिवज्जइ तत्थोचही न
घेप्पइ वाइए अइए घेप्पइ (गाहा) [वास उउ] एएसि त्रियाणं जइ
बहुया एकम्मि खेत्ते त्रिया होउजा वासासु उउम्मि वा अहाव-
दि पंच दिवसा जाव साहरणा पुहुत्ते वा इरिस्ति ए वा रुक्खदेहा
संकमणं एगो एगस्स मूले दस वेयाव्विअ उज्जुयारेइ तस्स पुण
दस वेयाव्विअ उउज्जुयारेइ तस्स मूले अहो उत्तरज्जयणाणि
पदइ ज उत्तरज्जयणाइत्तो सच्चित्ताइ वम्मइ तं दसवे-
याव्वियाइ तस्स देइ दोसो उत्तरज्जयणं उज्जुयारेइ तस्स
मूले अओ बंमचेरे उज्जुयारेइ जाव विवागसुयं जहो-
त्तरापल्लिया सछाणं चेव एइ दसवेयाव्वियाइत्तस्स अत्थे पुण एगो
एगस्स मूले आवासगाहाओ पदइ अओ पुण आवस्सकस्स
अत्थं कहेइ अत्थइत्तो वल्लिओ वा एगो दसवेयालियस्स सुत्ते
वाएइ एगो अत्थं कहेइ अत्थइत्तो वल्लिओ एगो उत्तरज्जयणा
वाएइ एगो अत्थं कहेइ अत्थइत्तो वल्लिओ एवं जाव विवाग-
सुयं सव्वत्थ अत्थो वल्लिओ एगो पन्नत्तिं वाएइ एगो दसवेया-
लियाइ एवं जाव कप्पव्ववहारणं अत्थं कहेइ अत्थइत्तो वल्लिओ-
एवं जाव विवागसुयं एगो कप्पव्ववहारे कहेइ एगो दिठ्ठिवाइसु-
त्ते वाएइ सुत्तइत्तो वल्लिओ सव्वत्थ पुव्वगयइत्तो वल्लिओ जत्थ
वा मरुली गिज्जइ हेट्ठिवाणं तत्थ पावइ सच्चित्ताइ ते पुण
एगो वसहीए त्रिया पुण्णावाकिन्ना वा (गाहा) [सुत्तत्थ] अहवा
एगप्पि गामे एगो खारिओ सुत्तत्थविसारओ पुव्वदिओ तस्स
अन्ने पासे पढंति, तं च खेत्तं थोवं अपज्जत्ते भत्तपाणे दो वि
जणा पढंतएओ वेऊणं संजए विसज्जेति अणं खेत्तं माहे तैसि
अन्नगामं गयारो परोप्परस्स पढंताणं तदेव संकमणछाणं सच्चि-
त्ताइ दव्वे जाव आवलिया सछाणगयंति (गाहा) [एसो उ] काळ-
कप्पो निव्वाघाएण वासासु चउम्मासे उउम्मि अट्ठमासे कार-
णे पुण थेराणं जाइ अणुवासो जवइ जाव तं कारणं समत्तं
असिवाइ ताव अणुवासं ता वि जयंता सुद्धा, एस अणुवास-
कप्पो । पं० चू० ।

अणुवामग-अनुपासक-पुं० । न उपासकः आचकोऽनुपासकः ।
मिथ्यादृष्टौ, स च ज्ञातकोऽज्ञातकश्च, नायकोऽनायकश्चेति द्वि-

धा । “अणुवासगो वि नायगमनायगो य” एतस्य द्विविधस्या-
ऽपि प्रमाजने चतुर्गुणः, आहादयश्च दोषाः । नि० चू० ११ उ० ।
उपासकः आचक इतरोऽनुपासकः । अभावके, नि० चू० ८ उ० ।

अणुवासणा-अनुवासना-स्त्री० । चर्मयन्त्रप्रयोगेणाऽपानेन ज-
उरं तैलविशेषप्रवेशने, ह्य० १३ अ० । विपा० । व्यवस्थापना-
याम, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

अणुवि(व्व)ग्ग-अनुद्विग्ग-त्रि० । न० त० । प्रशान्ते, “चरे मंद-
मणुव्विग्गे, अविक्खित्तेण चेतसा” दश० ५ अ० १ उ० । अनु-
द्विग्गः सुधादिजयात् प्रशान्त इति । वृ० १ उ० ।

अणुविरइ-अनुविरति-स्त्री० । देशविरतौ, कर्म० १ कर्म० ।

अणुवीइ-अनुविचिन्त्य-अव्य० । अनु-वि-चिति-द्वयप् । पर्या-
लोच्येत्यर्थे, प्रश्न० २ सम्ब० द्वा० । आलोच्येत्यर्थे, दश० ९ अ० ।
केवलज्ञानेन ज्ञात्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

अनुवाच्य-अव्य० । आनुकूल्यं वाचयित्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० १ उ० ।

अणुवीइजामि(ण्)-अनुविचिन्त्यजामि(ण्)-पुं० । अनुविचि-
न्त्य पर्यालोच्य भाषते इत्येवंशीतोऽनुविचिन्त्यजामि । व्य० १
उ० । स्वालोचितवक्तृरूपे वाचिकचिन्तयमेदे, दश० १ अ० ।

अणुवीइसमिजोग-अनुविचिन्त्यसमितियोग-पुं० । अनुवि-
चिन्त्य पर्यालोच्य ज्ञापणरूपा या समितिः सम्यक्प्रवृत्तिः सा-
ऽनुविचिन्त्यसमितिस्तयोर्योगः संबन्धस्तत्पू वा व्यापारो वाऽ-
नुचिन्त्य समितियोगः । भाषासमितियोगे, प्रश्न० २ सम्ब० द्वा० ।

अणुवूहण-अनुव्यूहन-न० । प्रशंसने, कटप० ।

अणुवेदयंत-अनुवेदयत-त्रि० । अनुभवति, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

अनुवेहमाण-अनुप्रेक्षमाण-त्रि० । अनुप्रेक्षां कुर्वति, “घुणे च-
रालं अणुवेहमाणे, विष्ठाणं सोयं अणवेक्खमाणे” सूत्र० १० अ० ।

अणुवो-देशी-तथेत्यर्थे, दे० ना० १ वर्ग ।

अणुव्वय(अ)-अणुव्रत-न० । अणुनि लघूनि व्रतानि अणुव्र-
तानि । लघुत्वं च महाव्रतापेक्षयाऽल्पविषयत्वादिनेति प्रतीत-
मेवेति । उक्तं च- “सव्वगयं सम्मत्तं, सुए चरित्तेन पज्जवा
सव्वे । देसविरइं पमुब्ब, दोएह वि पमिसेवणं कुज्जा” ॥१॥ इति ।
अथवा सर्वविरताऽपेक्षयाऽणोर्लघोर्युक्तिनो व्रताऽणुव्रतानि ।
स्था० ५ ना० १ उ० ।

अनुव्रत-न० । अनु महाव्रतस्य पश्चादप्रतिपत्तौ यानि व्रतानि
कथ्यन्ते तान्यनुव्रतानि इति । उक्तं च- “जइ धम्मस्स समत्थे,
जुज्जइ तदेसणं पि स्वाहुणं । तददिगदोसनिवत्थी, फलंति का-
याणुकंपट्टे” ॥१॥ इति । स्था० ५ ना० १ उ० । भा० । आनु० ।
ध० । आचकयोग्येषु देशविरतारूपेषु स्पृष्टप्राणातिपातविर-
मणादिषु ;

तानि च-

पंचाणुव्वया पल्लत्ता ? । तं जहा-भूलाओ पाणाइवायाओ
वेरमाणं, भूलाओ मुसावायाओ वेरमाणं, भूलाओ अदिआ-
दाणाओ वेरमाणं, सदारसंतोसे इच्छापरिमाणे ।

स्थूत्रा द्विन्द्रियादयः सत्त्वाः; स्थूलत्वे चैतेषां सकललौकिकानां जीवत्वमसिद्धेः; स्थूलविषयत्वात् स्थूलं, तस्मात् प्राणतिपातात् । तथा स्थूत्रः परिस्थूलवस्तुविषयोऽतिदुष्टो विवक्षासमुद्भवः, तस्मात् मृषावादाद् । तथा परिस्थूलवस्तुविषयं चौर्योपपणे-
तत्वेन प्रसिद्धमतिदुष्टाध्यवसायपूर्वकं स्थूलं, तस्माद्दत्तादानात् ।
तथा स्वदारस्तोषः; आत्मीयकलत्रादभ्येच्छानिष्ठुत्तिरित्युप-
क्षणात्परदारवर्जनमपि ग्राह्यम् । तथा इच्छाया धनादिविषय-
स्याभिलाषस्य परिमाणं नियमनमिच्छापरिमाणम्; वैशतः परि-
ग्रहविरतिरित्यर्थः । स्यात् ५ उ० १ उ० १ आव० । उपा० ।

(सातिचाराणां प्राणतिपातादीनां व्याख्या स्वस्थाने)

अस्य ग्रहणविधिः—

तस्माद्भ्यासेन तत्परिणामदाक्यं यथाशक्ति द्वादशव्रतस्वीका-
रः, तथासति सर्वाङ्गीणविरतः संभवाद्भिरतेष्व महाफलत्वात्,
अग्रेऽपि च नियमाः सम्यक्त्वयुक्तद्वादशान्यतरव्रतसंबन्धा ए-
व देशविरतित्वाभिव्यञ्जकाः। अन्यथा तु प्रत्युत पार्श्वस्थत्वादि-
भावाविर्जावकाः, यत् 'उपदेशरत्नाकरे' सम्यक्त्वाऽणुव्रतादिशा-
रुधर्मरहिता नमस्कारगुणनजिनार्चनवन्दनाद्यभिग्रहभृतः आव-
काभासाः आर्द्धधर्मस्य पार्श्वस्था इति ।

इत्थं च विधिग्रहणस्यैव कर्त्तव्यत्वात् संग्रहेऽस्य प्रवर्तत इ-
त्यत्र धर्मस्य सम्यग्विधिना प्रतिपत्तौ प्रवर्तत इत्येवं पूर्वं प्र-
तिज्ञातव्याश्च तद्ग्रहणविधिमेव दर्शयति—

योगवन्दननिमित्त-दिगाकारविशुद्धयः ।

योगोपचर्येति विधि-रणव्रतमुखग्रहे ॥ २३ ॥

इह विशुद्धिशब्दः प्रत्येकमभिसंवध्यते, इन्द्रान्ते श्रूयमाणत्वा-
त् । ततो योगशुद्धिर्वन्दनशुक्तिर्निमित्तशुद्धिर्दिक्शुद्धिराकारशु-
द्धिश्चेत्यर्थः। तत्र योगाः कायवाहमनोव्यापारलक्षणाः, तेषां शु-
द्धिः सोपयोगान्तरगमनविरतजपणशुभचिन्तनादिरूपा; व-
न्दनशुद्धिरस्खलितप्रणिपातादिदण्डकसमुच्चारणासंभ्रान्तका-
योस्मगोदिकरणलक्षणा, निमित्तशुद्धिस्तत्कालोच्छलितशङ्खपण-
धादिनिनादश्रवणपूर्णजस्तनूङ्कारच्छब्दजचामराधवलोकनशु-
जगन्प्राणादिस्वभावा, दिक्शुद्धिः प्राच्युदीचीजिनचैत्याद्यधि-
ष्ठिताऽऽशासमाश्रयणस्वरूपा, आकारशुद्धिस्तु राजाभियोगादि-
प्रत्याख्यानापवादमुत्कलीकरणात्मिकेति । तथा योम्यानां देव-
गुरुसार्थमिक्खजनदीनानाथादीनामुचिता उपचर्या धूपपुष्प-
वस्त्रविलेपनाऽऽसनदानादिगौरवात्मिका चेति विधिः । स च
कुत्र भवतीत्याह—(अणुव्रतेति) अणुव्रतानि मुखे आदौ
येषां तानि अणुव्रतमुखानि साधुश्रावकविशेषधर्माचरणानि,
तेषां ग्रहे प्रतिपत्तौ भवतीति सद्धर्मग्रहणविधिः । विशेष-
विधिस्तु सामाचारितोऽवसेयः। तत्पाठश्रायम्—“पसत्ये खित्ते
जिणभवणाए पसत्थसु तिहि करणनक्खत्तमुहुत्तचंदबलेसु
परिक्खियगुणं सीसं सूरि अगगओ काउं खमासमणदाण-
पुवं भणवेइ-इच्छकारि भगवन् ! तुम्हे अहं सम्यक्त्व-
सामायिकं श्रुतसामायिकं देशविरतिसामायिकम् आरोवाव-
णीयं नंदिकरावणीयं देवं वंदवेह । तन्नो सूरि सेहं वामपासे
ठवित्ता वहुत्तियाहिं पुईहिं संघेण समं देवे वंदेइ जाव मम
दिसंतु । ततः श्रीशान्तिनाशाराधनार्थं करोमि काउस्सगं,
'वंदणवत्तियाए' इत्यादि सत्तावीसुस्सासं काउस्सगं करेइ,
'श्रीशान्ति' इत्यादिस्तुतिं च भणति । ततो द्वादशङ्कचारा-
धनार्थं करोमि काउस्सगं वंदणवत्तियाए' इत्यादि कायोत्सर्गे
नमस्कारचिन्तनम्, ततः स्तुतिः, तन्नो सुयदेवयाए करोमि

काउस्सगं, अन्नत्थ ऊससिएणमिच्छाए, ततः स्तुतिः, एवं शास-
नदेवयाए करोमि काउस्सगं, अन्नत्थ ऊ'या पाति शासनं जैनं,
सद्यः प्रत्यूहनाशिनी । साऽभिप्रेतसमृद्धर्थं, भूयाच्छाशनदे-
वता"॥१॥ इति स्तुतिः। समस्तवैयाघृत्यकराणां कायोत्सर्गः; ततः
स्तुतिः; नमस्कारं पठित्वोपविश्य च शक्रस्तवपात्रः। परमेष्ठिस्तवः
'जय वीरयाय' इत्यादि । इयं प्रक्रिया सर्वविधिषु तुल्या, तत्तन्नामो-
च्चारकृतो विशेषः । ततो वंदणपुवं सीसो जणइ-इच्छकारि भ-
गवन् ! तुम्हे अहं सम्यक्त्वसामायिकं श्रुतसामायिकं देशविरति-
सामायिकम्, आरोवावणीयं नंदिकरावणीयं काउस्सगं करेह ।
तन्नो सीससहिओ गुरु सम्यक्त्वसामायिकं श्रुतसामायिकं देश-
विरतिसामायिकं आरोवावणीयं नंदिकरावणीयं करोमि काउ-
स्सगमिच्छाए जणइ । सत्तावीसुस्सासचित्तणं चउवीसत्थयभणनं
कमा० नमस्कारत्रयरूपनान्दिश्रावणं, ततः पुथ्कूरनमस्कारपूर्वकं
वारत्रयं सम्यक्त्वदण्डकपात्रः । स चायम्—

“अहं भंते ! तुम्हाणं समीवे मिच्छुत्ताओ पणिकमामि संमत्तं
उपसंपजामि । तं जहा-दव्वओ खित्तओ कालओ भावओ । दव्वओ
णं मिच्छुत्तकारणां पणक्खामि, संमत्तकारणां उवसंपजामि,
नो मे कण्णइ अउज्जप्पनिहं अन्नउत्थिए वा अन्नउत्थियदेवया-
णि वा अन्नउत्थियपरिगाहियाणि वा अरिहंतचेइयाणि वंदित्तए वा
तमंसित्तए वा पुर्वि अणालत्तए णं आत्तावत्तए वा सलवित्तए वा
तेसि असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दाउं वा अणुप्प-
याउं वा खित्तओ णं इत्थ वा अन्नत्थ वा कालओ णं जावजीवाए
जावओ णं जाव गहेणं न गहिज्जामि, जाव गहेणं न छुहिज्जामि,
जाव संनिवापणं नाजिभविज्जामि, जाव अन्नेण वा केणइ रांगा-
यंकाइणाइ एस परिणामो न परिवइ, ताव मे एअं सम्मइसणं
तन्नत्थ रायाभियोगेणं गणाभिओगेणं बलाभिओगेणं देवयाभि-
योगेणं गुरुनिग्गहेणं वित्तिकंतरेणं बोसिरामि, ततश्च “अरिहं-
तो महंदेवो जाव” इत्यादिगाथाया वारत्रयं पाठः। यस्तु सम्य-
क्त्वप्रतिपत्त्यनन्तरं देशविरतिं प्रतिपद्यते, तस्यात्रैव व्रताच्चारः।
तन्नो वंदित्ता सीसो भणइ-इच्छकारि भगवन् ! तुम्हे अहं स-
म्यक्त्वसामायिकं श्रुतसामायिकं, देशविरतिसामायिकम्, आरो-
वो । गुरुराह-आरोवेमि । पुणो वंदित्ता भणइ-संदिस किं भण-
मि?। गुरु भणइ-वंदित्ता पव्वेह २। पुणो वंदित्ता भणइ-तुम्हे अहं
समत्तसमाइयं सुयसामाइयं देसविरइसामाइयं आरोवियं इच्छा
मि अणुसट्ठिगुरु भणइ आरोवियं खमासमणणां हत्थेणं सुत्तेणं
अत्थेणं तदुज्जणं सम्मं धारिज्जाहिं गुरुगुणेहिं वुह्वाहिं नित्यारग-
पारगा हाह । सीसो भणइ-इच्छं ३। तन्नो वंदित्ता भणइ-तुम्हाणं
पवेइयं संदिसह साहूणं पवेएमि । गुरु भणइ-पवेएह ४। तन्नो
वंदित्ता पगनमुक्कारमुच्चरंतो समोसरणं गुरुं च पर्यक्खिणइ,
एवं तिण्ण वेला । तन्नो गुरु निसिज्जाए उवविस्इ । खमासमण-
पुर्वि सीसो भणइ-तुम्हाणं पवेइयं साहूणं पवेइयं संदिसह
काउस्सगं करोमि । गुरु भणइ-करेह ६। तन्नो वंदित्ता भणइ-स-
म्यक्त्वसामायिकं ३ स्थिरीकरणार्थं करोमि काउस्सगमि-
त्यादि, सत्तावीसुस्सासचित्तणं चउवीसत्थयभणनं । ततः सू-
रिस्तस्य पञ्चोदुम्बर्यादि ३ यथायोग्यमभिग्रहान् ददाति । तद्-
एडकश्चैवम्—“अहं भंते ! तुम्हाणं समीवे इमे अभिग्गहे गि-
एहामि । तं जहा-दव्वओ खित्तओ कालओ भावओ । दव्वओ
णं इमे अभिग्गहे गिएहामि, खित्तओ णं इत्थ वा अन्नत्थ वा, का-
लओ णं जावजीवाए, भावओ णं अहागाहियभंगएणं अरिहंतस-
क्खियं सिद्धसक्खियं साहु० देव० अप्प० अन्नत्थऽणाभोगेणं सह-

स्सागारेणं महत्तरागारेणं सव्यसमाहिचसिआगारेणं वोसिरा-
मि " तत एकाशनादिविशेषतः कारयति, सम्यक्त्वादिदुर्ब-
भताविषयां च देशानां विधत्ते । देशविरत्यारोपणविधिरप्येवमेव ।
व्रतानिलापस्वेवम- "अहं जंते ! तुम्हाणं समीवे धूलगं पाणा-
ह्वायं संकल्पओ निरवराहं पचक्खामि जावज्जीवाए दु-
विहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि,
तस्स जंते ! पमिक्कमामि निदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरा-
मि १ । अहं जंते ! तुम्हाणं समीवे धूलगं मुत्तावायं जीहा वे-
आइहेउं कन्नाऽलीयाइं पंचविहं पचक्खामि दक्खिआइ अवि-
सए जावज्जीवाए दुविहमित्यादि २ । अहं जंते ! तुम्हाणं समी-
वे धूलगं अदत्तादायं खेत्तखण्णाइ चोरंकारकरं रायनिग्गहक-
रं सच्चित्ताचित्तवत्थुविसयं पचक्खामि जावज्जीवाए दुविह-
मित्यादि ३ । अहं जंते ! तुम्हाणं समीवे ओरालियवेउव्वियभे-
यं धूलगं मेहुणं पचक्खामि, तत्थ दिव्यं दुविहं तिविहेणं तेरिच्छं
एगविहं तिविहेणं मणुअअहागहियभंगएणं, तस्स जंते ! पमि-
क्कमामि निदामिआदि ४ । अहं जंते ! तुम्हाणं समीवे अपरिमि-
यपरिग्गहं पचक्खामि धणधन्नाइनवविहवत्थुविसयं इच्छाप-
रिमाणं उवसंपज्जामि जावज्जीवाए अहागहियजंगएणं, तस्स
जंते ! पमिक्कमामीत्यादि ५ । एतानि प्रत्येकं नमस्कारपूर्वं वा
रत्रयमुच्चारणीयानि ।

" अहं जंते ! तुम्हाणं समीवे गुणव्ययतिप उक्काहो तिरि-
यगमणविसयं दिसिपरिमाणं परिवज्जामि । उवभोगपरिभोग-
ए भोगणओ अणेतकायबहुवीयराइभोगणाइ परिहरामि ।
कम्मओ एं पन्नरसकम्मादाणाइ इंगलकम्माइयाइं बहुसाध-
ज्जाइ खरकम्माइं रायनियोगं च परिहरामि । अणत्थदंडे अच-
ज्जाणाइअं चउव्विहं अणत्थदंडं जहासत्तीए परिहरामि ।
जावज्जीवाए अहागहियभंगएणं तस्स जंते इत्यादि " ८
श्रीण्यपि समुदितानि वारत्रयम् ।

" अहं जंते ! तुम्हाणं समीवे सामाइयं देसावगासियं
पोसहोववासं अतिहिसंविभागवयं विभागवयं च जहासत्तीए
पडिवज्जामि जावज्जीवाए अहागहियभंगएणं, तस्स जंते !
इत्यादि " १२ चत्वार्यपि समुदितानि वारत्रयम् ।

" इच्छेइयं संमत्तमूलं पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं दुवा-
लसाविहं सावगधम्मं उवसंपज्जित्तानं विहरामि " वा-
रत्रयमिति ।

अथाणुव्रतादीन्येव क्रमेण दर्शयन्नाह-

स्थूलहिंसादिविरति-व्रतभङ्गेन केनचित् ।

अणुव्रतानि पञ्चाहु-रहिंसादीनि शंजवः ॥२४॥

इह हिंसा प्रमादयोगात्प्राणव्यपरोपणरूपा । सा च-स्थूला
सूक्ष्मा च । तत्र सूक्ष्मा-पृथिव्यादिविषया । स्थूला-मिथ्यादृष्टी-
नामपि हिंसात्वेन प्रसिद्धा या सा । स्थूलानां वा प्रसानां हिंसा
स्थूलहिंसा । आदिशब्दात् स्थूलमृषावादाऽदत्तादानाऽह्यपरि-
ग्रहाणां परिग्रहः । एतयः स्थूलहिंसादिभ्यो या विरतिर्निवृत्ति-
स्ताम् । (अहिंसादीनीति) " अहिंसासूनुताऽस्तेय-व्रसचर्याप-
रिग्रहात् " अणुनि साधुव्रतेभ्यः सकाशात्सूनि, व्रतानि नि-
यमरूपाणि अणुव्रतानि, अणोर्वा यत्यपेक्षया बहुगुणस्थानि-
नो व्रतान्यणुव्रतानि । अथवा-अनु पश्चान्महाव्रतप्ररूपणापे-
क्षया प्ररूपणीयत्वाद् व्रतानि अनुव्रतानि । एवं हि महाव्रतानि
प्ररूप्यन्ते ततस्तत्प्रतिपत्त्यसमर्थस्यानुव्रतानि । यदाह- " जह-

धम्मे असमत्थो, जुज्जइ तदेसणं पि साहुं ति " । तानि किय-
न्तीत्याह- (पञ्चेति) पञ्चसंस्थानि, पञ्चाणुव्रतानीति बहुवचन-
निर्देशोऽपि यद्विरतिमित्येकवचननिर्देशः स सर्वत्र विरतिसामा-
न्याऽपेक्षयेति । शंजवस्तीर्थकराः, आहुः प्रतिपादितवन्तः । किमवि-
शेषेण विरतिः, नेत्याह-व्रतभङ्गेनेत्यादि । केनचिद् द्विविधत्रिवि-
धादीनामन्यतमेन व्रतभङ्गेन व्रतप्रकारेण बाहुल्येन हि आचक्षणां
द्विविधत्रिविधादयः परेव भङ्गाः संभवन्तीति तदादिजङ्गजाह-
ग्रहणमुचितमिति ज्ञावः । ते च जङ्गा एवम-आका विरताः, अ-
विरताश्च । ते सामान्येन द्विविधा अपि विशेषतोऽष्टविधा भव-
न्ति । यत आद्यश्लोके- "साभिग्गहा य गिरजि-ग्गहा य ओहेण सा-
वया दुविहा । ते पुण विभज्जमाणा, अट्टविहा हुंति णायव्वा " ॥१॥
साभिग्रहा विरता आनन्दादयः, अनभिग्रहा अविरताः कृष्णसा-
त्यकिश्रेणिकादय इति । अष्टविधास्तु द्विविधत्रिविधादिभङ्गेन-
देन भवन्ति । तथाहि-

" दुविहं तिविहेण पढमो, दुविहं दुविहेण वीअओ होइ ।

दुविहं एगविहेणं, एगविहं चेव तिविहेणं " ॥ १ ॥

एगविहं दुविहेणं, एगेगविहेणं ऋदुओ होइ ।

उत्तरगुणसत्तमओ, अविरओ वि चेव अट्टमओ " ॥२॥

द्विविधम-कृतं कारितं च । त्रिविधेन-मनसा वचसा कायेन, यथा
स्थूलहिंसादिकं न करोत्यात्मना, न कारयत्यन्यमनसा वचसा
कायेनेत्यनिग्रहवान् प्रथमः । अस्य धानुमतिः प्रतिपिच्छ, अपत्या-
दिपरिग्रहसङ्गत्वात्, तैर्हिंसादिकरसे तस्यानुमतिप्राप्तेः । अन्यथा
परिग्रहापरिग्रहयोरविशेषेण प्रवृजिताऽप्रवृजितयोरभेदापत्तेः ।
त्रिविधत्रिविधादयस्तु भङ्गा गृहिणामाश्रित्य जगद्व्युत्ता अपि
क्वाचित्कत्वाच्चेदः श्रिकृताः; बाहुल्येन यस्मिन् विवर्तयते तेषां प्र-
त्यास्थानग्रहणात्; बाहुल्यपेक्षया चास्य सूत्रस्य प्रवृत्तेः । क्वाचि-
त्कत्वं तु तेषां विशेषविषयत्वात् । तथाहि-यः किल प्रविशजि-
षुः पुत्रादिसंततिपात्रनाय प्रतिमाः प्रतिपद्यते, यो वा विशेषं
स्वयंचरमणादिगतं मत्स्यादिमांसं दन्तिदन्ताचिप्रकचमादिकं
स्थूलहिंसादिकं वा क्वचिदवस्थाविशेषे प्रत्याख्याति, स एव त्रि-
विधत्रिविधादिना करोतीत्यल्पविषयत्वाच्चेत्यतः ॥ तथा द्विवि-
धं द्विविधेनेति द्वितीयो भङ्गः । अत्र चोत्तरभङ्गाख्यः, तत्र द्वि-
विधं स्थूलहिंसादिकं न करोति न कारयति द्विविधेन म-
नसा वचसा १, यद्वा मनसा कायेन २, यद्वा वाचा कायेनेति ३ ।
तत्र यदा मनसा वचसा न करोति न कारयति तदा मनसा-
भिसन्धिरहित एव वाचाऽपि हिंसादिकमनुव्रतेव कायेन दुष्प्रे-
क्षितादि असंज्ञितकरोति १ । यदा तु मनसा कायेन न करोति न
कारयति तदा मनसाऽनिसन्धिरहित एव कायेन दुष्प्रेक्षितादि
परिहरन्नेवानामोपाचैव हस्मि घातयामि चेति श्रूते २ ।
यदा तु वाचा कायेन न करोति न कारयति तदा मनसै-
वाभिसन्धिमधिकृत्य करोति कारयति ३ । अनुमतिस्तु त्रिभिः
सर्वत्रैवास्ति । एवं शेषविकल्पा अपि भावनीयाः ॥ द्विवि-
धमेकविधेनेति तृतीयः । अत्राप्युत्तरभङ्गाख्यः । द्विविधं करणं
कारणं च, एकविधेन मनसा, यद्वा-वचसा, यद्वा-कायेन ॥
एकविधं त्रिविधेनेति चतुर्थः । अत्र च द्वौ भङ्गौ, एकविधं कर-
णम्, यद्वा-करणं, त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन ॥ एकविधं
द्विविधेनेति पञ्चमः । अत्रोत्तरभेदाः षट्, एकविधं करणं, यद्वा-
कारणम्, द्विविधेन मनसा वाचा, यद्वा-मनसा कायेन, यद्वा-वाचा
कायेन ॥ एकविधमेकविधेनेति षष्ठः । अत्रापि प्रतिजङ्गाः षट्, ए-

कविर्ष्यं करणं, यद्वा-कारणं, एकविधेन मनसा, यद्वा-वाचा, यद्वा-कायेन । तदेवं मूलभङ्गाः षट् । षष्ठ्यामपि च मूलभङ्गानामुत्तर-जङ्गाः सर्वसंख्यैकविंशतिः । तथा चोक्तम्—“ दुविह तिविहा य छत्विभ, तेसि भेआ कमेणिमे हुंति । पढमिको दुभि तिआ, दुगेग दोढक इगवीस ” ॥१॥ स्थापना चेयम्—

२७	२८	२९	३०
३१	३२	३३	३४
३५	३६	३७	३८

एवं च षट्भिर्जङ्गैः कृताभिग्रहः षड्विधः आरूढः, सप्त-मञ्चोत्तरगुणः प्रतिपञ्चगुणव्रतशिक्षाव्रतायुत्तरगु-
णः । अत्र च सामान्येनोत्तरगुणानां अत्यैक एव भेदो विवक्षितः । अविरतश्चाष्टमः । तथा पञ्चस्वप्यणुव्रतेषु प्रत्येकं षट्जङ्गासं-भवेन उत्तरगुणाऽविरतमीदृशेन च द्वात्रिंशद्वा अपि आरूढानां भवन्ति । यदुक्तम्—“ दुविहा विरयाऽविरया, दुविह तिविहा इ-णऽदुहा हुंति । वयमेगेगं छत्विभ, गुणिभं दुगमिजिअवसीसं ” इति ॥१॥ अत्र च द्विविधत्रिविधादिना भङ्गनिकुरम्बेन आवका-र्हपञ्चाणुव्रतादिव्रतसंहतिजङ्गकदेवकुलिकाः सूचिताः । तत्रैकैकव्रतं प्रत्यनिहितया षड्जङ्गया निष्पद्यन्ते, तासु च प्रत्येकं त्रयो राशयो भवन्ति । तद्यथा—आदौ गुणराशिर्मध्ये गुणकराशिरन्ते चागतराशिरिति । तत्र पूर्वमेतासामेव देवकुलिकानां षड्जङ्गया विवक्षितव्रतजङ्गकसर्वसंख्यारूपा एवकारराशयश्चैवम्—

“ एगवप षड्भंगा, निदिहा सावयाण जे सुत्ते । तिच्चिअ पयवुद्धीप, सत्त गुणा षड्जुआ कमसो ” ॥ १ ॥ सर्वभङ्ग-राशि जनयन्तीति शेषः । कथं पुनः षट् भङ्गाः सप्तभिर्गुण्यन्ते इत्याह—पदवृद्ध्या मृषावादाद्यैकैकव्रतवृद्ध्या एकव्रतजङ्ग-राशेरवधौ व्यवस्थापितत्वाद्विवक्षितव्रतत्रयः एकेन हीनाचारा इत्यर्थः । तथाहि—एकव्रते षड्जङ्गाः सप्तभिर्गुणिता जाता द्विचत्वारिंशत्, तत्र षट् क्षिप्यन्ते, जाता अष्टचत्वारिंशत् । एषोऽपि सप्तभिर्गुण्यते, षट् च क्षिप्यन्ते, जाताः ३४२ । एवं सप्तगुणनपदप्रक्षे-पक्रमेण तावद् यावदेकादश्यां वेद्यायामागतम् १३८४१२७७२०२ एते च षट्चत्वारिंशदादयो द्वादशाप्यागतराशयोऽधोभागेन व्यवस्थाप्यमाना अर्द्धदेवकुलिकाकारां भूमिमावृण्वन्तीति सप्तमदेवकुलिकेत्युच्यते । स्थापना—

१२	६	६
६६	३६	४८
२२०	२१६	३४२
४६४	१२६६	२४००
७६२	७७७६	१६००६
६२४	४६६४६	११७६४८
७६२	२७६६३६	८२३४४२
४६४	१६७७६१६	४७६४८००
२२०	१००७७६६६	४०३४३६०६
६६	६०४६६१७६	२८२४७४२४८
१२	३६२७७७०४६	१६७७३२६७४२
१	२१७६७८२३३६	१३८४१२७७२०२

संपूर्णदेवकुलि-कास्तु प्रतिव्रत-मैकैकदेवकुलि-कासङ्गावेन ष-ड्जङ्गया द्वाद-श देवकुलि-काः संभव-न्ति । तत्र द्वा-दश्यां देवकु-लिकायामक-द्विकादिसंयो-गा गुणकरू-पाश्चैवम् । तत्र

अगुणराशयस्त्वमी । एतेषां च पूर्वस्य पूर्वस्य षट्गुणानेऽव्रत-नो गुणराशिरायातीत्यनयने बीजम् । एते च षट्-षट्त्रिंशदा-दयो द्वादशाऽपि गुणराशयः क्रमशो द्वादश-षट्पञ्चप्रवृत्तिभि-र्गुणकराशिभिर्गुणिता आगतराशयः ७२ आदयो जवन्ति, ते दे-वकुलिकागतनृतीयराशितो ज्ञेयाः । स्थापना चाग्रे—(षट्भङ्ग्यां द्वादशव्रतदेवकुलिकायाः) अत्राप्युत्तरगुणा अविरतसंयुक्ताः १३८४१२८७२०२ भवन्ति । उत्तरगुणाश्च प्रतिमादयोऽभिग्र-हविशेषा ज्ञेयाः । यदुक्तम्—“ तेरसकोडिसयाई, जुअसीजुआई वारस य छत्विभ । सत्तासी अ सहस्सा, दो अ सया तह दुरमा

य ” ॥ १ ॥ (दुरमा स्ति) प्रतिमायुत्तरगुणाऽविरतरूपभेदद्वया-धिका एतावन्तश्च द्वादश व्रतान्यथिअ प्रोक्ताः । पञ्चाणुव्रतान्या-भित्य तु १६७०६ प्रयन्ति । तत्राप्युत्तरगुणाऽविरतमीदृशेन १६८०८ भवन्ति । अत्र चैकद्विकादिसंयोगा गुणकाः षट् षट्-त्रिंशदयो गुणयस्त्रिंशदादयश्चागतराशयो यन्त्रकादवसेयाः । इयमत्र भावना—कश्चित्पञ्चापञ्चाणुव्रतानि प्रतिपद्यते । तथा किञ्च पञ्चैकसंयोगाः एकैकस्मिन् संयोगे द्विविधत्रिविधा-दयः षट् जङ्गाः स्युः । तेन षट् पञ्चभिर्गुण्यन्ते, जाताः ३० । एतावन्तः पञ्चानां व्रतानामेकैकसंयोगे भङ्गाः । तथा एकैक-स्मिन् द्विकसंयोगे ३६ भङ्गाः । तथाहि—आद्यव्रतसंबन्धाद् यो भङ्गकोऽवस्थितो मृषावादस्तत्कान् षट् भङ्गान् लभते । एव-माद्यव्रतसंबन्धां द्वितीयेऽपि यावत्षष्ठोऽपि जङ्गोऽवस्थित एव मृषावादस्तत्कान् षट् भङ्गान् लभते । ततश्च षट्, षट्भिर्गुणि-ताः ३६, दश चात्र द्विकसंयोगाः । अतः ३६ दशगुणिताः ३६० । ए-तावन्तः पञ्चानां व्रतानां द्विकसंयोगे भङ्गाः । एवं त्रिकसंयोगादि-ष्वपि भङ्गसंख्याभावना कार्या । पञ्चमदेवकुलिकास्थापना—

६	५	३०
३६	१०	३६०
२१६	१०	२१६०
१२६६	५	६४८०
७७७६	१	७७७६

एवं सर्वसामपि (पूर्वोत्तराणां) देवकु-लिकानां निष्पत्तिः स्वयमेवावसेया । इयं च प्ररूपणाऽऽवश्यकरिण्युक्तधमि-प्रायेण कृता, भगवत्यभिप्रायेण तु न-वजङ्गी । साऽपि प्रसङ्गतः प्रदर्श्यते । तथाहि—हिसां न करोति—मनसा

१, वाचा २, कायेन ३, मनसा वाचा ४, मनसा कायेन ५, वाचा कायेन ६, मनसा वाचा कायेन ७, एतत्करणेन सप्त भङ्गीः । एवं कारणेन २ अनुमत्या ३ करणकारणाभ्यां ४ करणानुमतिज्यां ५ कारणानुमतिज्यां ६ करणकारणानुमतिजिः ७ । एवं सर्वैर्भविता एकोनपञ्चाशच्चवन्ति । एते च त्रिकालविषयत्वात् प्रत्याख्यान-स्य कालत्रयेण गुणिताः सप्तचत्वारिंशच्चतुर्ल भवन्ति । यदाह—

“ मणवयकाइयजोगे, करणे कारावणे अणुमई अ । इङ्गगुगातिगजोगे, सत्तासत्ते व गुणवन्ना ॥ १ ॥ पढमिको तिभि तिआ, दुभि नवा तिभि दो नवा चेव । कालतिगेण य सहिआ, सीआलं होइ मंगसयं ॥ २ ॥ सीआलं मंगसयं, पच्चक्खाणमि जस्स उववळं । सो खलु पच्चक्खाणे, कुसलो सेसा अकुसलाओ ” ॥३॥ स्ति ।

त्रिकालविषयता चातीतस्य निन्दया, सांप्रतिकस्य संवरणेन, अनागतस्य प्रत्याख्याननेति । यदाह—“ अहं निदामि पशुपञ्च संवरमि अणागयं पच्चक्खामि स्ति ” । एते च भङ्गा अहिसामाभि-स्य प्रदर्शिताः

३	३	३	२	२	२	१	१	१
३	२	१	३	२	१	३	२	१
१	३	३	६	६	३	३	६	६

व्रतान्तरे-ष्वपि ज्ञेयाः । तत्र पञ्चा-गुव्रतेषु प्रत्येकं

दाः आवकाणां भवन्ति । उक्तं च—“ दुविहा अदुविहा वा, वसीसवि-हा व सत्त पणतीसा । सोल सय सहस्स जवे, अदुसयऽदुत्तरा वइणो ” ॥१॥ इदं तु ज्ञेयम्—षट्भङ्गीवदुत्तरजङ्गरूपैकविंशतिज-ङ्गया, तथा नवभङ्गया ३, तथैकोनपञ्चाशद्भङ्गया ४, द्वादश देवकुलिका निष्पद्यन्ते । यदुक्तम्—

“ इगवीसं खलु जंगा, निदिहा सावयाण जे सुत्ते । ते चिअ वावीस गुणा, इगवीसं पक्खवेअन्ना ॥ १ ॥ एगवप नव भंगा, निदिहा सावयाण जे सुत्ते । ते चिअ दसगुण काउं, नव पक्खवेअमि कायन्ना ॥ २ ॥

पगुणवन्नं जंगा, विट्ठा खलु साधयाण जे सुत्ते ।
ते चिअ पंचासगुणा, इगुणवन्नं पंखिवेअव्वा ॥ ३ ॥
सीआलं भंगसयं, ते चि अडयालसयगुणं काठं ।
सीयालसयण जुअं, सबवणा जाण जंगाण ॥ ४ ॥

एकादश्यां वेलायां द्वादशव्रतभङ्गकर्मवसंख्यायामागतं क्रमेण
अणुदेवकुलिकातो ज्ञेयम् । तत्स्थापनाश्रेयाः- (* द्वादशव्रतदेव-
कुलियां प्रकृतं यत्र भङ्गा यन्त्रतोऽवसेयाः) एवं संपूर्णा देवकुलि-
का अपि एकविंशत्यां द्वादश द्वादश जावनीयाः । स्था-
पनाः क्रमेण यथा- (* द्वादशव्रतदेवकुलिकायामेकविंशत्येकोन-
पञ्चाशत्सप्तत्यवशिष्टं भङ्गा यन्त्रतोऽवसेयाः) इति प्रसक्तः
प्रदर्शिता भङ्गप्रकरणः । कालेन च द्विविधत्रिविधादिष्वनङ्ग-
म्येषोपयोगिनीत्युक्तमेवावसेयमित्यलं विस्तरेण । धर्मो २
अधि० । पंचा० । प्रव० ।

अणुव्रजंत-अनुव्रजत-त्रि० । अनुकूलं साध्वभिमुखं व्रजति,
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

अणुव्यपणम-अनुव्रतपञ्चक-न० । अणुव्रतानां पञ्चकं यत्र
सोऽनुव्रतपञ्चकः । प्राकृतवशाद्यान्यथा निर्देशः । पञ्चानुव्रतिके,
दर्श० ।

अणुव्ययमुह-अणुव्रतमुख-त्रि० । अणुव्रतानि मुखे आदौ येषां
तानि । साधुश्रावकविशेषधर्माचरणेषु, धर्मो २ अधि० ।

अणुव्रया-अनुव्रता-स्त्री० । अन्विति कुलाऽनुरूपं व्रतमाचारो-
ऽस्या अनुव्रता । पतिव्रतायाम्, उक्त० २० अ० ।

अणुव्रस-अनुव्रश-त्रि० । वशमुपागते, “ एवं तुभ्ये सरागत्या,
अन्नमन्नमणुव्रसा ” । अन्योऽन्य परस्परतो वशमुपागताः पर-
स्परयत्ताः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

अणुविव्राग-अनुविपाक-पुं० । अनुरूपे विपाके, “ एवं तिरि-
क्त्वे मणुयामुरेसु, चतुरत्तणंतं तयणुविव्रागं ” सूत्र० १ श्रु० ५
अ० २ उ० ।

अणुसंगर्ह-अणुसङ्गति-स्त्री० । आकाशादिद्रव्यस्य परमाणुसं-
योगे, द्रव्या० १२ अध्या० ।

अणुसंचरंत-अनुसञ्चरत्-त्रि० । बभ्रम्यमाणे, सूत्र० १ श्रु०
१० अ० । पश्चात् सञ्चरणे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

अणुसंधाण-अनुसन्धान-न० । बुद्धोपादाने, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।
विस्मृतस्य ग्रहणे उपादाने, तस्सेव परस्परतरेण दुस्संश्लेषाणव-
डणा । तस्यैव पूर्वगृहीतसूत्रादेः प्रदेशान्तरतस्तस्य कचिद्देशे विस्मृ-
तस्य च या घटना साऽनुबन्धना अनुसन्धानमिरुच्यते । पञ्चा०
१२ विव० ।

अणुसंधियं-देशी-अविरते, हिक्कायां च । दे० ना० १ धर्ग ।

अणुसंवेयण-अनुसंवेदन-न० । पश्चात्संवेदने, अनुभवने च ।
आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० ।

अणुसंस्तरण-अनुसंस्तरण-न० । दिग्विदिशां गमनस्य जावदि-
गागमनस्य वा स्मरणे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

अणुसज्जणा-अनुसज्जना-स्त्री० । अनुषक्तौ, व्य० १ उ० ।
(‘ तिष्ठाणुसज्जणा ’ शब्दे तीर्थस्थानुसज्जनां व्याख्यास्यामः)

अणुसज्जित्या-अनुषक्तवत्-त्रि० । पूर्वकाशत्काक्षान्तरमनु-
वृत्तवति, भ० ६ श० ७ उ० ।

अणुसङ्घी-अनुशिष्टि-स्त्री० । अनुशासनमनुशिष्टिः । उपदेशप्र-
दानरूपे स्तुतिकरणे, श्रद्धायां वा वैद्यावृत्त्यजेद, व्य० १ उ० ।
नि० चू० । पं० व० । शिक्षणे, दर्श० । इहलोकाऽपत्यप्रदर्शने,
वृ० १ उ० । ‘ तिविहा अणुसङ्घी पञ्चत्ता । तं जहा-अयाणुसङ्घी
पणुसङ्घी तदुभयाणुसङ्घी ’ स्था० ३ गा० ३ उ० । तत्र यद्
आत्मानमात्मना अनुशास्ति सा आत्मानुशिष्टिः, यत्पुनः परस्मै
परं वाऽनुशासनं सा पराऽनुशिष्टिः, एवं तदुभयस्मिन् तदुभय-
विषयानुशिष्टिः । व्य० १ उ० । तन्नाऽऽत्मनो यथा- “ वायालसि-
सणसं, कस्मि महणमि जीवणु हु कुडिओ । इण्ह जह ण हु
अडिज्जसि, जुंजतो रागसंहिति ” ॥ १ ॥ तथा विधेयमिति शेष
इति । स्था० ३ गा० ३ उ० । व्य० ।

दंरुसुलजन्मि दोए, मा अमतिं कुणह दंडितो मिति ।

एस पुसहो उ दंभो, जवदंडनिवारओ जीव ! ॥

अवि यहु विसोहिओत्ते, अप्पाणायारमइक्षिओ जीव ! ॥

अप्पपरे जजए अनु-सङ्घी य थुइ ति एगट्टा ॥

दासः सुलजो यत्रासौ दण्डसुलभस्तस्मिन् लोके, हे जीव !
मा एवं रूपाममतिं कुमतिं कुर्याः । यथाऽहमाचार्येण प्रायश्चित्तदा-
नतो दण्डितोऽस्मीति, यत एष प्रायश्चित्तदानरूपो दण्डो दु-
र्लभः । कस्माद् दुर्लभः ? इत्याह-भवदण्डनिवारकः । “ निमित्तप-
र्यायप्रयोगे सर्वासां विभक्तानां प्रायो दर्शनम् ” इति वार्तिके-
न हेतौ प्रथमा । ततोऽयमर्थः-यत एष दण्डो जव एव संसार
एव दुःसहः स्वात्मकत्वाद् दण्डस्तस्य निवारको भवदण्ड-
निवारकस्तस्माद् दुर्लभः अपि च । तु निश्चितं हे जीव ! ते आत्मा
अनाचारमलिनः प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या विशोधितो जवति, तस्मा-
द् न दण्डितोऽस्मीति बुद्धिरात्मनि परिभाषयितव्या । किन्तु-
पकृतोऽहमनुपकृतपरहितकारिभराचार्यैरिति चिन्तनीयमि-
ति । एवममुना उल्लेखेन आत्मनि परस्मिन् उभयस्मिन् आनु-
शिष्टिरवगन्तव्या । आत्मनि साक्षादियमुक्त्वा, एतदनुसारं प-
रस्मिन्नुभयस्मिन्नपि च सा प्रतिपत्तयेति ज्ञातः । अनु-
शिष्टिः स्तुतिरित्येकार्थी । अत्रापि शब्दः सामर्थ्याद् गम्यते, ए-
तावपिशब्दावेकार्थी । किमुक्तं जयति-अनुशिष्टिः स्तुतिरित्य-
पि द्रष्टव्यमिति । व्य० १ उ० । परानुशिष्टिर्यथा- “ ना तंसि भा-
ववेज्जो, भवदुक्खनिपीमिया नुहं एते । हंदि सरण पवणा, मो-
पयव्वा पयसेण ” ॥ १ ॥ तदुभयाऽनुशिष्टिर्यथा- “ कइ कह वि मा-
णुसत्ता-इ पावियं चरणपवररणं च । ता भो ! इत्थ पमाओ,
कइया वि न हुज्जए अम्ह ” ॥ १ ॥ स्था० ४ गा० २ उ० । नि० चू० ।
हितोपदेशरूपार्थां शिक्षायाम्, “ सिद्धाण णमो किच्चा, संजया-
णं च भावओ । अत्थ धम्मगइ तच्च, अणुसङ्घि सुणह मे ” ॥ १ ॥
इत्याद्यनाधमुनिना श्रेणिकं प्रत्यनुशिष्टिः कृता । उक्त० २० अ० ।
व्य० । सदगुणोत्कीर्तनेनोपबृंहणे साऽविधेयेति यत्रोपदिश्यते
साऽनुशास्तिः (“ जिणकप्प ” शब्दे जिनकल्पं प्रतिपद्यमानेन
साधूनामनुशिष्टिर्विद्यते) आहरणतद्देशभेदे च, यथा गुणवन्तो-
ऽनुशासनीया जवन्ति । यथा साधुश्रोचनपातितरजःकणापनयनेन
लोफसम्भावितशीलकलङ्का, तत्कालनायाराधितदेवताकृतप्रा-
तिहार्याञ्चालनव्यवस्थापितोदकाच्छोडमतोद्धाटितचम्पागोपु-
रवया सुजडा अहो ! शीलवतीति महाजनेनानुशास्तिरिति । इह
च तथाविधवैद्यावृत्त्याकरणादिनाऽप्युपनयः संभवति, तस्या-
मेन च महाजनानुशास्तिमात्रेणोपनयः कृत इत्याहरणतद्देश-
नि । एवमनाजिमतांशत्यागादभिमतशोपनयनमुत्तरेष्वपि ज्ञात-

नीयमिति । स्था० ४ ठा० ३ उ० । ' धर्मकथां कुर्वन्ति ' इत्य-
स्यार्थे, वृ० १ उ० ।

अणुसमय-अनुसमय-अव्य० । समयं समयमनुसङ्गीकृत्येत्य-
नुसमयम् । वीप्सायामव्ययीजावः । कर्म० ५ कर्म० । सततमि-
त्यर्थे, उक्त० ५ अ० । प्रतिसमयमित्यर्थे, क० प्र० । प्रति० । प्र-
तिकृणमित्यर्थे, चं० प्र० ६ पाहु० । "अणुसमयं अविरहियं गिरं-
तरं उववज्जति" । अनुसमयमित्यादिपदत्रयमेकार्थम् । भ० ४१
श० १ उ० ।

अणुसमवयवोववत्तिअ-अनुसमवदनोपपातिक-त्रि० । अ-
नुरूपा समाऽविप्रमा वदनोपपत्तिर्द्वारघटना येषां ते तथा । अ-
नुलोमाऽविषमद्वारघटनाके, " ससिसूरचक्रलक्षण-अणुसम-
वयवोववत्तिअ " ज० ३ वक्र० ।

अणुसय-अनुशय-पुं० । गर्वे, पञ्चासापे च । अनु० । प्रश्न० ।

अणुसरण-अनुस्मरण-न० । सदसत्कर्तव्यप्रवृत्तिहेतुजतेऽ-
नुचिन्तने, पञ्चा० १ विव० । " शाणानयाणुसरणं, पुत्रवगय-
मुयाणुसारेणं " आ० ४ अ० । स्मृतौ, विशेष० ।

अणुसरियव्व-अनुसर्तव्य-त्रि० । अनुगन्तव्ये, स्था० ५ ठा० १ उ० ।
अनुस्मर्तव्य-त्रि० । अनुचिन्तनीये, " अणुसरियव्वो सुहेण
चित्तेण एसेव नमोकारा कयन्नुयं भज्जमाणेण " आ० म० द्वि० ।

अणुसरिस-अनुसहश-त्रि० । अनुरूपे, "अणुसरिसो तस्स हो-
उवज्जमाओ" व्य० ३ उ० ।

अणुसार-अनुसार-पुं० । अनु-सृ-भावे घञ् । अनुगमने, सह-
शीकरणे च । वाच० । " विजसासु अ लक्षणायुसारेणं " इ-
त्यादि । प्रा० । पारतन्त्र्ये, विशेष० ।

अनुस्वार-पुं० । स्वराश्रयेण उच्चार्यमाणे बिन्दुरेखया व्यज्य-
माने अनुनासिके वर्णभेदे, वाच० । अनुस्वारो विद्यतेऽस्येति अ-
ज्ञादिच्य इति मत्वर्थीयोऽतु प्रत्ययः । अनुस्वारवत्त्वेनोच्चार्यमा-
णेऽनङ्गरभृतविशेषे, आ० म० द्वि० । न० । " अणुस्वारं णाम
परुहेट्टे अच्चे सत्तं वा संभरिते अण्णेण वा संभरिते जं अक्ख-
रविरहितं सहकरणं तमणुस्वारं ज्ञप्ति " । आ० चू० १ अ० ।

अणुसासंत-अनुशासत्-त्रि० । शिक्षयति-शिक्षां प्रयच्छति,
उक्त० ४ अ० ।

अणुसासण-अनुशासन-न० । अनुशास्यन्ते सन्मार्गेऽवतार्य-
न्ते सदसद्विवेकतः प्राणिनो येन तदनुशासनम् । धर्मदेशनस-
न्मार्गेऽवतारणे, " अणुसासणं पुढो पाणी, वसुमं पूयणासु ते "
सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । जगद्वद्वारा-आगमे च । " सोच्चा
जगधाणुसासणं, सच्चे तत्थ करेज्जुयक्कमे " सूत्र० १ श्रु० २
अ० ३ उ० । शासनमनु-अव्ययीजावः । यथागममित्यर्थे । सूत्रानु-
सारेणेति यावत् । "अणुसासणमेव पक्कमे, वीरेहिं समं पवेइ-
यं" सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । शिक्षायाम्, ज्ञा० १३ अ० ।
उक्त० । जी० । राजद्विष्टराज्ञोऽनुशासनं वक्ष्यामि । पञ्चा० ६
विव० । दुःस्थस्य सुस्थतासंपादने, स० । अनुकम्पायाम्, "अ-
णुकंप ति या अणुसासणंति वा पगळा " पं० चू० । अनुशास-
नं ज्ञयमाने वा दृष्टे वा, किमुक्तं जवति ?-सामाचार्यतः प्रतिज-
न्यमानान् कथञ्चिद् दृष्ट्वाऽनुशास्ति तदनुशासनम् । यदि वा
यो यथाककार्येऽपि सन् कथञ्चिन्न कुरुते, तत्कस्यचिच्छिक्कणम्,

'एतत्तत्त कृत्यमिति' दृष्ट्वाऽनुशास्ति एतदनुशासनम् । संप्र-
ज्ञेदे, व्य० ३ उ० । 'अणुसासणं'-अनुशास्ते । वृ० १ उ० ।

अणुसासणविहि-अनुशासनविधि-पुं० । अनुशास्तिविधाने,
पञ्चा० ६ विव० ।

अणुसासिज्जंत-अनुशास्यमान-त्रि० । तत्र तत्र बोधमाने,
" अणुसासिज्जंतो सुस्सुसइ " । दश० १ अ० ४ उ० । सूत्र० ।

अणुसासिय-अनुशासित-त्रि० । युक्तानि शिष्यमाणे कथञ्चि-
त् स्थलितविषु गुरुभिः परुषोक्त्या शिक्षिते-गुरुभिः कठोरव-
चनैस्तर्जिते, उक्त० १ अ० । अभिहिते, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

अणुसिद्ध-अनुशिष्ट-त्रि० । शिक्षां गृहीते, " तत्तेण अणुसि-
द्धति, अपडिक्खण जाणया " सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

अणुसिद्धी-अनुशिष्टि-स्त्री० । तदभावकथनपुरस्सरं प्रहाप-
नायाम्, वृ० १ उ० । ('अणुसिद्धी' शब्दप्रकरणे दर्शितार्थे,)
शिक्षायाम्, उक्त० १० अ० ।

अणुसुत्ती-देशी-अनुकूले, दे० ना० १ वर्ग ।

अणुसूयग-अनुसूचक-पुं० । नगराभ्यन्तरे चारमुपलभमाने,
सूचककथितं श्रुतं दृष्टं वा, स्वयमुपलब्धं च प्रतिसूचकैभ्यः
कथयति, सामन्तराज्येषु वसतिवृत्तिके अमात्यपुरुषे,
तादृश्यां कृतवृत्तिकायां चैव महिलायाम्, "सूयग तहाऽणुसू-
यग-पडिसूयग सव्वसूयगा चैव । पुरिसा कयविस्सीया, वसंति
सामंतनगरेसु ॥१॥ महिला कयविस्सीया वसंति सामंतणग-
रेसु " व्य० १ उ० ।

अणुम् (स्तु) यत्ता-अनुस्यूतत्व-न० । अपरशरीराश्रितता-
यां परनिश्रयायाम्, " अचित्तसु वा अणुसूयत्ताप वि उट्ठति "
सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

अणुसोय-अनुश्रोतम्-न० । प्रवाहे, "अणुसोयपटिप बहु, ज-
णम्मि पडिसोयलद्धलक्खेण । पडिसोयमेव अप्पा, दायव्वो
होउ कामेणं ॥१॥ अणुसोयसुहो लोगो, पडिसोओ आसमो
सुविहियाणे । अणुसोओ संसारो, पडिसोओ तस्स उत्ता-
रो " ॥२॥ अष्ट० २३ अष्ट० । पं० सू० ।

अणुसोयचारि (ण)-अनुश्रोतधारिन्-त्रि० । अनुश्रोतसा
चरतीति अनुश्रोतधारी । नद्यादिप्रवाहगामिनि मत्स्ये, एवं
भिन्नाके च । यो हि अभिग्रहविशेषादुपाश्रयसमीपात् क्रमेण
कुलेषु भिन्नान् सोऽनुश्रोतधारी । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

अणुसोयपट्टिय-अनुश्रोतःप्रस्थित-त्रि० । नदीपूरप्रवाहपतित-
काष्ठवद् विषयकुमार्यद्रव्यक्रियानुकूल्येन प्रवृत्ते, "अणुसोय-
पट्टिप बहु, जणम्मि पडिसोयलद्धलक्खेण । पडिसोयमेव अ-
प्पा, दायव्वो होउ कामेणं " ॥१॥ दश० २ चू० ।

अणुसोयसुह-अनुश्रोतःसुख-त्रि० । उदकभिन्नाभिसर्पणवत्
प्रवृत्त्याऽनुकूलविषयादिसुखे, दश० १ अ० । "अणुसोयसुहो
लोगो " दश० २ चू० ।

अणुस्सग-अनुत्सर्ग-पुं० । अपरित्यागे, दर्श० ।

अणुस्सरिचा-अनुसृत्य-अव्य० । अनुसारं कृत्वेत्यर्थे, "अंधं व

अणुस्मरिता

शयारमणुस्सरिता, पाणाणि चैवं विणिहन्ति मंदा " सूत्र० १
श्रु० ७ अ० ।

अणुस्सव-अनुश्रव-पुं० । अनुश्रूयते गुरुमुखादित्यनुश्रवः । वे-
दे, द्वा० ८ द्वा० ।

अणुस्मृत्य-अनुश्रुत-त्रि० । अवधारिते गुरुनिरूप्यमाने, उत्त० ५
अ० । अथवणपथमायाते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । भारतादौ
पुराणे श्रुते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । न उत्सकोऽनुस्मृताः ।
सूत्र० १ श्रु० ९ अ० । औत्सुभ्यरहिते, पं० सू० ४ सू० ।

अणुस्सुयत्त-अनुत्सुकत्वं-न० । विषयसुखेऽनुत्तालत्वे, “सुह-
साएणं अणुस्सुयत्तं जणयइ । उत्त० २९ अ० ।

अणुहवसिद्ध-अनुज्ञवसिद्ध-त्रि० । स्वसंवेदनप्रतीति, पञ्चा०
३ वि० ।

अणुहविर्-अनुनूय-अव्य० । संवेद्येत्यर्थे, पञ्चा० २ वि० ।

अणुद्विधासण-अन्वध्यासन-० । अविचलकायतया सहने,
ज० २ वक्त्र ।

अणुह्रस्व-अनुजुत-वि० अनु-भू-क्त । प्राकृते “ केहुः ” ॥ ८
४ । ६४ ॥ भुवः के प्रत्यये ह्रादेशः । अनुजवविषयीकृते , प्रा० ।

अणु-देशी-शास्त्रिजैदे, दे० ना० १ वर्ग ।

अणूव-अनूप-त्रि० । अनुगता आपो यत्र । अ० स० । अन्-
मा० । अत उत्त्वम् । जलप्राये स्थाने, वाच० । नद्यादिपानीयब-
हुले, वृ० १ उ० । विशे० । व्य० ।

अणुवदेस-अनूपदेश-पुं० । जलदेशे , व्य० ४ उ० ।

अणुक(ग)-अनेक-३० । बहुवे, सुत्र०१ श्रु० १२ अ० । अनेक-
शब्दघटितप्रयोगा यथा- " अणेगगणनायकद्वंद्वमनायकार्दसर-
तलवरमामंविश्रकोमंविश्रमंतिमहामंतिगणकदोवारिश्रअमच्च-
स्वमपित्रमहनगरनिगमसेष्टिमेणावइस्थयायदूतसंधिवालसकिं
संपरिवुमे " अनेकं ये गणनायकादयस्तेषां द्वन्द्वस्तेतस्तेरिह
तृतीयवाहुवचनलोपो ह्रष्ट्यः । (सकिं ति) सार्द्धं सहेत्यर्थः ।
न केवलं तत्सहितत्वमेव, अपि तु तैः सामिति समन्ताद् परि-
वृतः परिवारित इति । औ० । " अणेगजाइजराभरणजोणिवेय-
ण " अनेकजातिजराभरणप्रधानयोनिषु वेदना यत्र स तथा ।
(संसार इति विशेष्यम्) औ० । " अणेगजातिजराभरणजोणि-
संसारकलंकलिभावपुण्यभयगभवासवसह।पवंचसमश्कता-
सासयमणागयसिद्धं " अनेकजातिजराभरणजन्मजरामृत्यु-
भिर्यश्च तासु योनिषु संसारः संसरणं तेन च यः कलङ्कली-
भावः कदर्थमानता यश्च दिव्यसुखमनुप्राप्तानामपि पुनर्भवे
संसारं गर्भवसतिप्रपञ्चः, तौ समतिक्रान्तौ, अत एव शाश्वत-
मनागतं कालं तिष्ठन्ति । (सिद्धा इति विशेष्यम्) प्रज्ञा० २ पद ।
अनेकजातिसंश्रयाद् विचित्रत्वम् । सर्वभावानुश्रयापितचित्ररू-
पाः । रा० । इह जातयो वर्णतीयवस्तुरूपवर्णनानि । स० ।
" अणेगणमकमगतियरउज्झरपवायपञ्जारसिहरपडरे " अ-
नेकानि नटानि कटकाश्च गणमदौला यत्र स तथा । विवराणि,
अवभाराश्च निर्झरविशेषाः, प्रपाताश्च भृगवः, प्राग्भाराश्च ईष-
दघनता गिरिदेसाः, शिखराणि च कूटानि, प्रचुराणि यत्र स
तथा । ततः कर्मधारयः (पर्यंत इति विशेष्यम्) ज्ञा० ४ अ० ।

"अण्गणरवामसुप्पसारियअग्निज्झघनविपुल्लदृढं" । अ-
नेकैर्नरव्यामैः पुरुषव्यामैः सुप्रसारितैराह्योऽप्रमेयो घनो नि-
विभो विपुत्रो विस्तीर्णो वृत्तः स्कन्धो येषां ते-अनेकनरव्याम-
सुप्रसारिताग्राहायनविपुलवृत्तस्कन्धाः । रा० । ज्ञा० । "अण्ग-
ज्वयभावमविषविअहं" अनेके भूता अतीता भावाः सत्याः प-
रिणामा वा ज्वयाश्च भाविनो यस्य स तथा । इति शुकं प्रति-
स्थापत्यापुत्रः । स्था० १ ता० १ ब० । "अणेगमणिरयणवि-
हिण्डुत्तचित्तचित्तिधगग" अनेकानि बहुनि मणिरत्नानि प्रती-
तानि विविधानि बहुप्रकाराणि निगुक्तानि निशोजितानि येषु
तानि तथा, तानि विचित्राणि चिह्नानि गताः प्राप्ताः ये ते तथा ।
(सुपुरुषवर्णकः) औ० । प्रश्न० । "अनेगमणिरयणवि-
हसुविरइयनामधि" अनेकैर्मणिरत्नैर्विविधं नानाप्रकारे
सुविरचितं नाम चिह्नं निजनामवर्णं पङ्क्तिरूपं यत्र स तथा ।
ज० ३ वक्त्र० । "अणेगमणिकणगरयणपहकरपरिमंभिय-
भागमत्तचित्तविण्डउत्तगमणगुणजणियपेखोलमाणवरललि-
यकुम्भडुज्जन्नियअहियआतरणजणियसोभे" अनेकमणिरत्नक-
नकनिकरपरिमणमतभागे जक्तिचित्रे विच्छित्तिविचित्रे विनिय-
क्ते कर्णयोर्निवेशिते गमनगुणेन गतिसामर्थ्येन जनिते कृते प्रेक्षाल-
माने चञ्चले ये वरललितकुणमले तान्यामुज्ज्वलितानोद्दीपनेनाधि-
काज्यामाजरणाभ्यामुज्ज्वलितार्थिकैर्वाऽऽसरणैश्च कुण्डलगत्यति-
रिक्तैर्जनिता शोभा यस्य स तथा । झा० १ अ० । "अणगरदसगर-
जाणजुगगिल्लिथिल्लिसिवियदिमोयणा" अनेकेषां रथशकटा-
दीनामधोविस्तीर्णत्वात् प्रतिमोचनं येषु ते तथा । रा० । "अणेग-
रायवरसदस्साणायमग्गे" अनेकेषां राजवराणां वज्रमुकुटाराणां
सहस्रैरनुयातोऽनुगतो मार्गः पूर्णं यस्य स तथा । ज० ३ वक्त्र० ।
"अणेगवंदाए" अनेकानि वृन्दानि परीवारो यस्याः सा तथा
तस्याः (पर्वादः) रा० । "अणेगवरतुरगमत्तकुंजरदपहकर(सहकर)
सीयसंदमाणीयाइणजाणजुगा" अनेकैर्वरतुरगैर्मत्तकुंजरैः (रह-
पहकरेत्ति) रथानिकरैः (सहसहकरेत्ति वा) रथानां सहकारैः सङ्घा-
तैः शिविकाभिः स्यन्दमानैर्जिराकीर्णा व्याप्ता यानैर्गुप्तैश्च या सा
तथा । आकीर्णशब्दस्य मध्यनिपातः प्राकृतत्वात् । अथवा अने-
के वरतुरगादयो यस्यामाकीर्णानि च गुणवन्ति यानादीनि यस्यै-
सा । औ० । "अणेगवरत्तक्खणुत्तमपसत्थसुवरइयपाणिब्रेहे" अने-
कैर्वरत्तकैरेष्टमाः प्रशस्ताः शुचयो रतिदाश्च रस्याः पाणिब्रेष्ठा
यस्य स तथा । औ० । "अणेगवायामजोगवग्गणयामहनमद्यु-
ऊकरणेहि" अनेकानि यानि व्यायामनिमित्तयोग्यादीनि तानि
तथातैः तत्र योग्या गुणानि का वलग्नमुखलङ्घनं व्यामर्दनं परस्पर-
स्याङ्गमोटनं मद्वग्रुद्धं प्रतीतं करणानि चाङ्गमङ्गविरोधा गल्ल-
शास्त्रप्रसिद्धाः । औ० । झा० । "अणेगवाससयमा उयंतो" अनेकवर्षशतायुष्मन्तः । प्रश्न० ४ आश्र० ज्ञा० । "अणेगसव-
णिगणमिहुणपवियरिए" अनेकशकुनिभियुनकानां प्रदिचरित-
मितस्ततो गमनं यत्र तत्तथा (प्रयातकुण्डम्) ज० ४ वक्त्र० ।
रा० । "अणेगसंकुकीडगसहस्सवितते" अनेकैः शङ्खप्रमाणैः
कलकसहस्रैर्महद्भिर्हि कौशिकैस्ताम्रितप्राया मध्यक्षाः संभव-
न्ति । तथारूपतामाऽसंभवादतः शङ्खग्रहणं, विततं धितानीकृतं
ताडितमिति भावः । रा० । जी० । "अणेगसयाए" अनेकानि
पुरुषाणां शतानि संख्यया यस्याः सा अनेकशता, तस्याः । रा० ।
"अणेगसाहप्पसाहविमिमा" अनेकशाखाप्रशाखाविटपयस्तम्भ-
धनागो वृक्षविस्तारो वा येषां ते (वृक्षाः) । औ० । झा० ।

अण्णैकाणंतरसिद्धकेवलनाण-अनेकान्तरसिद्धकेवलज्ञान-
न० । आभिनिवोधकज्ञानभेदे, स्था० २ उ० १ उ० ।

अण्णैकगमि-अनेकाङ्गिक-पु० । अनेकपट्टकते, नि० चू० १ उ० ।
कथिकाप्रस्तारामके संस्तरभेदे च । व्य० १ उ० ।

अण्णैकत-अनेकान्त-त्रि० । न एकान्तो नियमोऽव्यभिचारी यत्र ।
अनियमे, अनिश्चितफलके च । वाच० । अनिश्चये, विशेष० । एकाग्र्ये,
प्रव० ३८ उ० ।

अण्णैकतजयपमाणा-अनेकान्तजयपताका-स्त्री० । हरिजडसूरि-
विरचिते स्वनामख्याने ग्रन्थभेदे, यद्वृत्तिविवरणं मुनिवन्देणा-
कारि । तदुपक्रमे "शेषमतातिशयानां, यस्यानेकान्तजयपताके-
ह । हर्तुमशक्या केनाऽपि वादिना नौमि तं धीरम् ॥१॥ कतिपयवि-
षमपदगतं, यद्येऽनेकान्तजयपताकायाः । वृत्तेर्विवरणमहम-
ल्पबुद्धिबुद्धौ समासेन" ॥२॥ अनेकान्तजयपताकावृत्तिविधौ ।

अण्णैकतपग-अनेकान्तात्मक-न० । अस्यते गम्यते निश्चीयते
इत्यन्तो धर्मः । न एकोऽनेकः । अनेकश्चाऽसावन्तश्चानेकान्तः ।
स आत्मा स्वभावो यस्य वस्तुजातस्य तदनेकान्तात्मकम् । स-
दसद्वाद्यनेकधर्माऽऽत्मके, रत्ना० ३ परि० ।

अण्णैकतवाय-अनेकान्तवाद-पु० । स्याद्वादे, स च यथा युक्त-
तामश्नुति, तथा स्याद्वादमश्रुत्यादिग्रन्थेभ्यः संगृह्यते ।

(१) एकान्तवाददूषणपुरस्सरमनेकान्तवादिमतम् ।

(२) प्रत्यक्षोपलक्ष्यमाणमप्यनेकान्तवादं येऽवमन्यन्ते
तेषामुन्मत्तताऽऽविर्भावतम् ।

(३) उत्पादविनाशयोरैकान्तिकताऽच्युपगमनिषेधः ।

(४) वस्तुनोऽनन्तधर्मात्मकत्वम् ।

(५) वस्तुन एकान्तसद्वृत्तत्वं स्वीकुर्वतः सांख्यमतस्य
परासने युक्तिः ।

(६) कादाद्येकान्तवादेऽपि मिथ्यात्वमेव ।

(७) साधर्म्यतो वैधर्म्यतश्च साध्यसिद्धिः ।

(८) अनेकान्तवाद एव सन्मार्गः ।

(९) एकान्तवादिनोऽज्ञाः ।

(१०) अनेकान्तवादस्वीकाराऽस्वीकारयोः सम्यक्मिथ्यात्वम् ।

(१) तत्रैकान्तवाददूषणपुरस्सरमनेकान्तवादाह—

आदीपमाव्योम समस्वजावं,
स्याद्वादमुच्चाऽनतिभेदि वस्तु ।

तन्नित्यमेवैकमनित्यमन्य-

दिति त्वदाऽऽङ्गाद्विषतां प्रलापाः ॥ ५ ॥

आदीपं दीपादारभ्य, आव्योमव्योममर्यादीकृत्य, सर्वं वस्तु प-
दार्थस्वरूपं, समस्वभावम्-समस्तुल्यः स्वभावः स्वरूपं यस्य त-
त्तथा । किञ्च-वस्तुनः स्वरूपं द्रव्यपर्यायात्मकत्वमिति ज्ञमः ।
तथा च वाचकमुख्यः—“उत्पादव्ययप्रैव्ययुक्तं सत्” इति ।
समस्वभावत्वं कुतः ? इति विशेषणद्वारेण हेतुमाह—(स्याद्वाद-
मुद्गानतिभेदि) स्यादित्यव्ययमनेकान्तघातकम् । ततः स्याद्वा-
दोऽनेकान्तवादो नित्यानित्याद्यनेकधर्मशब्दैकवस्तुभ्युपगम
इति यावन् । तस्य मुद्रा मर्यादा तां नातिभनन्ति नानिक्रामतीति
स्याद्वादमुद्गानतिभेदि । यथाहि—न्यायिकनिष्ठे राजानं राज्य-
श्रियं शासति सर्ति सर्वाः प्रजास्तन्मुद्रां नातिवर्तितुमोक्षते,
तदतिक्रमे तासां सर्वार्थेहानिभावात् । एवं विजयिनि निष्क-

एतके स्याद्वादमहानरेन्द्रे तदीयमुद्रां सर्वेऽपि पदार्था नाति-
कामन्ति; तदुल्लङ्घने तेषां स्वरूपव्यवस्थाहातिप्रसङ्गे । सर्वव-
स्तुनां समस्वभावत्वकथनं च पराभीष्टस्यैकं वस्तु व्योमादि
नित्यमेव, अन्यच्च प्रदीपादि अनित्यमेवेति तादस्य प्रतिज्ञेप-
वीजम् । सर्वं हि भावा द्रव्यार्थिकनवापेक्षया नित्याः पर्या-
यार्थिकनवादेशात् पुनर्नित्याः । तत्रैकान्ताऽनित्यतया पर-
रङ्गाकृतस्य प्रदीपस्य तावन्नित्याऽनित्यत्वव्यवस्थापने दिङ्मात्र-
मुच्यते । तथाहि-प्रदीपपर्यायाऽऽपञ्चासंजसाः परमाणवः स्व-
सत्तैलजलाद्वाताभिघाताद्वा, ज्योतिःपर्यायं परित्यज्य तमो-
रूपं पर्यायान्तरमासादयन्तोऽपि नैकान्तेनानित्याः, पुद्गलद्रव्य-
रूपतयाऽवस्थितत्वात् तेषाम् । नह्येतावतैवाऽनित्यत्वं यावता
पूर्वपर्यायस्य विनाशः, उत्तरपर्यायस्य चोत्पादः । न खलु मुद्-
द्रव्यं स्थासककाशकुशलाशिवकघटाद्यवस्थाऽन्तराण्यापद्यमा-
नमप्येकान्ततो विनष्टम्, तेषु मुद्द्रव्यानुगमस्याऽऽवालगापालं
प्रतीतत्वात् । न च तमसः पौञ्जलिकत्वमसिद्धम् : चाक्षुषत्वाऽ-
न्यथाऽनुपपत्तेः, प्रदीपालोकवत् । अथ यच्चाक्षुषं तन् सर्वं
स्वप्रतिभासे आलोकमपेक्षते, न चैवं तमः, तत् कथं चाक्षुषम् ?
नैवम् । उल्कादीनामालोकमन्तरेणापि तत्प्रतिभासात् । येस्त्व-
सदादिभिरन्यच्चाक्षुषं घटादिकमालोकं विना नोपलभ्यते,
तैरपि तिमिरमालोकयिष्यन्ते-विचित्रत्वाद्वावानाम् । कथम-
न्यथा पीतश्चेतादयोऽपि स्वर्णमुक्ताफलाद्या आलोकपेक्षदश-
नाः । प्रदीपचन्द्रादयस्तु प्रकाशान्तरनिरपेक्षाः इति सिद्धं तम-
श्चाक्षुषं, रूपवत्वाच्च स्पर्शत्वमपि प्रतीयते, शीतस्पर्शप्रत्ययज-
नकत्वात् । यानि त्वनिविभावयवत्वमप्रतिघातिव्यममुद्भूतस्पर्-
शविशेषत्वमप्रतीयमानस्पर्शमाचयविषयप्रविजागत्वमित्यादीनि
तमसः पौञ्जलिकत्वनिषेधाय परैः साधनान्युपन्यस्तानि, तानि
प्रदीपप्रमादृष्टान्तेनैव प्रतिषेध्यानि, तुल्ययोगक्रमेण्वात् । नच
वाच्यं तैजसाः परमाणवः कथं तमस्त्वेन परिणमन्त इति ? पुद्ग-
लानां तत्तत्सामग्र्यसद्वृत्तानां त्रिसदृशकार्योत्पादकत्वस्याऽपि
दर्शनात् । दृष्टो ह्यार्द्रेश्वनसंयोगवशाज्जास्वरूपस्याऽपि वहेर-
भास्वरूपधर्मरूपकार्योत्पादः इति सिद्धो नित्याऽनित्यः प्रदीपः ।
यदाऽपि निर्वाणादवांशं देदीप्यमानो दीपस्तदाऽपि नवनवपर्या-
योत्पादविनाशभाक्त्वात् प्रदीपत्वान्वयाच्च नित्याऽनित्यः
एव । एवं व्योमापि उत्पादव्ययधर्मव्यापकत्वान्नित्याऽनित्यमेव ।
तथाहि-अवगाहकानां जीवपुद्गलानामवगाहदानोपग्रह एव
तल्लक्षणम्, “अवकाशदमाकाशमिति” यन्नान् । यद्वा
चावगाहका जीवपुद्गलाः प्रयोगतो विस्मृतातो वा एक-
स्माज्जगद्विशेषान्तस्मुपसर्पन्ति, तदा तस्य व्योमस्तै-
रवगाहकैः सममेकस्मिन् प्रदेशे विजागः, उत्तरस्मिन् प्रदेशे
संयोगः । संयोगविजागो च परस्परं विरुद्धौ धर्मौ । तद्वेदे चा-
वश्यं धर्मिणो जेदः । तथा चाहुः—“अयमेव हि भेदो भेदहेतुर्वा,
यद्विरुद्धधर्माध्यासः कारणजेदश्चेति” । ततश्च तदाकाशं पूर्वसं-
योगविनाशलक्षणपरिणामापत्त्या विनष्टम्, उत्तरसंयोगोत्पादा-
ख्यपरिणामानुभवाच्चेत्युक्तम् । जगत्तत्राऽऽकाशद्रव्यस्यानुगतत्वा-
च्चेत्पादव्यययोरेकाधिकरणत्वम् । तथा च “यद्विप्रच्युतानुपपन्न-
स्थैरकरूपं नित्यम्” इति नित्यलक्षणसाक्षरते । तदपास्तम् । एवं-
विधस्य कस्याच्चिद्वस्तुनाऽभावात् । “तज्ज्ञावाच्यं नित्यम्” इति तु
सत्यं नित्यलक्षणम् । उत्पादविनाशयोः सद्भावेऽपि तज्ज्ञावादन्व-
यिरूपाद्यन्न व्येति तन्नित्यम्, इति तदर्थस्य घटमानत्वात् । यदि हि
अप्रच्युताऽऽदि लक्षणं नित्यमिष्यते, तदोत्पादव्यययोरेकधारत्व-

प्रसङ्गः । न च तयोर्थेमे नित्यत्वहानिः । “अव्यं पर्यायवियुतं, पर्याया अव्यवजिताः । क कदा केन किरूपाः, दृष्टा मानेन केन वा ?” ॥१॥ इति वचनात् । न चाकाशं न अव्यं, लौकिकानामपि घटाऽऽकाशं पटाऽऽकाशमिति व्यवहारप्रसिद्धेराकाशस्य नित्याऽनित्यत्वम् । घटाऽऽकाशमपि हि यदा घटापगमे पटेनाकान्तं, तदा पटाऽऽकाशमिति व्यवहारः । न चायमौपचारिकत्वादप्रमाणमेव ? उपचारस्याऽपि किञ्चित्साधर्म्यद्वारेण मुख्यार्थस्पर्शित्वात् । नमस्तो हि यत्किञ्च सर्वव्यापकत्वं मुख्यं परिमाणं, तत्तदाधेयघटपटादिसम्बन्धिनित्यतपरिणामवशात्कल्पितभेदं सत् प्रतिनित्यतदेशव्यापितया व्यवहियमाणं घटाकाशपटाकाशादितत्तद्व्यपदेशनिबन्धनं भवति । तत्तद्व्यपदेशसंबन्धे च व्यापकत्वेनावस्थितस्य व्योम्नोऽवस्थान्तरापत्तिः, ततश्चावस्थाभेदेऽवस्थाबलतोऽपि भेदः, तासां ततोऽविश्वगजायात् । इति सिद्धं नित्याऽनित्यत्वं व्योम्नः । स्वायम्भुवा अपि हि नित्यानित्यमेव वस्तु प्रपञ्चाः । तथा चाहुस्ते-त्रिविधः स्रष्टव्यं धर्मिणः परिणामो धर्मसङ्कलनावस्थारूपः । सुवर्णं धर्मि, तस्य धर्मपरिणामो वर्तमानरुचकादिः, धर्मस्य तु वृत्तपरिणामोऽज्ञागतत्वादिः । यदा खल्वयं देमकारो वर्तमानकं भङ्गवा रुचकमारचयति, तदा वर्तमानको वर्तमानतालक्षणं हित्वाऽतीततासङ्कलमापद्यते, रुचकस्तु-अनागततालक्षणं हित्वा वर्तमानतामापद्यते । वर्तमानताऽऽपन्न एव रुचको नवपुराणज्ञापमापद्यमानोऽवस्थापरिणामवान् भवति । सोऽयं त्रिविधः परिणामो धर्मिणः । धर्मसङ्कलनावस्थाश्च धर्मिणो भिन्नाभिन्नाश्च । तथा स ते धर्म्यभेदात्तन्तित्वेन नित्याभिन्नाद्योत्पत्तिविनाशविषयत्वमित्युभयमुपपन्नमिति ॥ अथोत्तरार्धं विव्रियते एवं चोत्पादव्ययधौव्यात्मकत्वे सर्वभावानां सिद्धेऽपि तद्वस्तु एकमाकाशाऽऽमादिकं नित्यमेव, अन्यच्च प्रदीपघटादिकमनित्यमेवेति । एवकारोऽत्रापि संबध्यते । इत्येहि दुर्नयबादापत्तिः, अनन्तधर्मात्मके वस्तुनि स्वाभिप्रेतनित्यत्वादि धर्मसमर्थनप्रवणाः शेषधर्मतिरस्कारेण प्रवर्तमाना दुर्नया इति नष्टज्ञानात् । इत्यनेनोल्लेखेन त्वदाज्ञाद्विषयां प्रवृत्त्यतीतशासनविरोधिनां, ब्रह्माणाः प्रज्ञापिताऽन्यसंबन्धबाध्यानीति यावत् । अत्र च प्रथममादिसमिति परप्रसिद्धा अनित्यपक्षोद्वेष्टेऽपि यदुत्तरत्र यथासंख्यपरिहारेण पूर्वतरं नित्यमेवैकामित्युक्तं तदेवं ज्ञापयति-यदनित्यं तदपि नित्यमेव कथञ्चित्, यच्च नित्यं तदप्यनित्यमेव कथञ्चित् । प्रकास्तवादिनिरप्येकस्यामेव पृथिव्यां नित्याऽनित्यत्वाऽभ्युपगमात् । तथा च प्रशस्तकारः-सा तु द्विविधा नित्याऽनित्या च । परमाणुवृत्तकृणा नित्या, कार्यवृत्तकृणा त्वनित्येति । न चात्र परमाणुवृत्तकार्यवृत्तकृणाविषयवृत्तमेदादौकाधिकरणं नित्याऽनित्यत्वमिति वाच्यम् ? पृथिवीत्वस्योभयत्राव्यभिचारात् । एवमवादिष्वपीति । आकाशेऽपि संयोगविभागाङ्गीकारात्तैरनित्यत्वं युक्त्या प्रतिपन्नमेव । तथा च स एवाह-“शब्दकारणत्ववचनात्संयोगविभागौ” इति नित्याऽनित्यपक्षयोः संवलितत्वम् । एतच्च लेशतो ज्ञावितमेवेति । प्रलापप्रयासं च परवचनानामित्यं समर्थनीयम्, वस्तुनस्तावदर्थक्रियाकारित्वं लक्षणम्, तच्चैकान्तनित्याऽनित्यपक्षयोर्भेदप्रत्युताऽनुत्पन्नस्यैरैकरूपो हि नित्यः । स च क्रमेणार्थक्रियां कुर्वीत ? अक्रमेण वा ? अन्योऽन्यव्ययव्येदरूपाणां प्रकारान्तराऽसंभवात् । तत्र न तावत् क्रमेण । स हि कालान्तरभविनीः क्रियाः प्रथमक्रियाकाल एव प्रसङ्गं कुर्यात् ; समर्थस्य कालकेपायोगात्, कालकेपिणो वाऽसामर्थ्यप्राप्तेः । समर्थोऽपि तत्तत्सहकारिसमवधाने तं तमर्थं करोतीति चेत्, न

तर्हि तस्य सामर्थ्यम्, अपरसहकारिसापेक्षवृत्तित्वात् । “सापेक्षमसमर्थम्” इति न्यायात् । न तेन सहकारिणोऽपेक्ष्यन्ते, अपितु कार्यमेव सहकारिणस्त्वभवत् तानपेक्षत इति चेत्, तर्हि स ज्ञावोऽसमर्थः ? समर्थो वा ? समर्थश्चेत् सहकारिमुखप्रेक्षणदीनानि तान्युपेक्षते, न पुनर्जटिति घटयति ? ननु समर्थमपि बीजमिन्द्राजलाऽनिवादिस्वहकारिसहितमेवाङ्कुरं करोति, नान्यथा । तर्हि तस्य सहकारिभिः किञ्चिदुपक्रियेत ? न वा ? यदि नोपक्रियेत तदा सहकारिस्त्रिधानात् प्रागिव किं न तदाऽप्यर्थक्रियायामुदास्ते ? उपक्रियेत चेत्, स तर्हि तैरुपकारो भिन्नोऽजिन्तो वा ? क्रियत इति वाच्यम् । अभेदे स एव क्रियते, इति साप्रमिच्छतो मूढज्ञतिरायाता, कृतकत्वेन तस्यानित्यत्वाऽऽपत्तेः । भेदे तु स कथं तस्योपकारः, किं न सख्यविन्याद्वरेपि ? तत्संबन्धात् तस्यायमिति चेत्, उपकार्योपकारयोः कः संबन्धः ? न तावत्संयोगः, रुच्ययोरेव तस्य भावात् । अत्र तु उपकार्यद्रव्यम्, उपकारश्च क्रियेति न संयोगः । नापि समवायः, तस्यैकत्वाद्, व्यापकत्वाच्च । प्रत्यासत्तिविप्रकर्षाभावेन सर्वत्र तुल्यत्वाच्च नियतैः संबन्धिभिः संबन्धो युक्तः । नियतसंबन्धिसम्बन्धे चाङ्गीक्रियमाणे तत्कृत उपकारोऽस्य समवायस्याभ्युपगन्तव्यः । तथा च सत्युपकारस्य भेदाऽनेदकल्पना तदवस्थैव । उपकारस्य समवायादनेदे समवाय एव कृतः स्यात् । नेदे तु पुनरपि समवायस्य न नियतसंबन्धिसंबन्धत्वम् । तच्चैकान्तनित्यो भावः क्रमेणार्थक्रियां कुरुते । नाप्यक्रमेण । नह्येको भावः सकलकालकलाकलापप्रविनीर्युगपत्सर्वाः क्रियाः करोतीति प्रातीतिकम् । कुरुतां वा, तथापि द्वितीयकृणे किं कुर्यात् ? करणे वा क्रमपञ्चजावी दोषः । अकरणे त्वर्थक्रियाकारित्वाऽभावाद् वस्तुत्वप्रसङ्गः । इत्येकान्तनित्यात् क्रमऽक्रमार्थां व्याप्ताऽर्थक्रिया । व्यापकानुपलब्धिबलाद् व्यापकनिवृत्तौ निवर्तमाना स्वव्याप्यमर्थक्रियाकारित्वं निवर्तयति । अर्थक्रियाकारित्वं च निवर्तमानं स्वव्याप्यं सत्त्वं निवर्तयतीति । इति नैकान्तनित्यपक्षो युक्तिक्रमः । एकान्तनित्यपक्षोऽपि न कङ्कीकरणार्थः । अनित्यो हि प्रतिलक्षणविनाशी । स च न क्रमेणार्थक्रियासमर्थः, देशकृतस्य कालकृतस्य च क्रमस्यैवाभावात् । क्रमोऽहि पौर्वीपर्यम्, तच्च कृष्णकृष्णसंभवि । अवस्थितस्यैव हि नानादेशकालव्याप्तिर्देशक्रमः, कालक्रमश्चाभिधीयते । न चैकान्तविनाशिनि साऽस्ति । यदाहुः-“यो यत्रैव स तत्रैव, यो यत्रैव तदैव सः । न देशकालव्योर्व्याप्तिर्ज्ञावानामिह विद्यते ॥१॥ न च सन्तानापेक्षया पूर्वोत्तरकृणानां क्रमः संभवति ? सन्तानस्यावस्तुत्वात् । वस्तुत्वेऽपि तस्य यदि कृष्णकृष्णत्वम् ? न तर्हि कृष्णज्यः काश्चिद्विशेषः । अथाऽकृष्णकृष्णत्वम् ? तर्हि समासः कृष्णभङ्गवादः । नाप्यक्रमेणार्थक्रियाकारणिके संभवति, स हि एको बीजपूरादिज्ञाणो युगपदेकान्तरसादिकृणान् जनयन् पक्वं स्वभावेन जनयेत् ? नानास्वभावेर्वा ? यद्येकेन, तदा तेषां रसादिकृणानामेकत्वं स्यात्, एकस्वजावजन्मत्वात् । अथ नाना स्वभावैर्जनयति किञ्चिदूपादिकमुपादानभावेन, किञ्चिज्जसादिकं सहकारित्वेनेति चेत्, तर्हि ते स्वभावास्तस्यात्मज्ञाताः ? अनात्मज्ञाताः ? अनात्मज्ञाताश्चेत्, स्वजावत्त्वहानिः यथात्मज्ञातास्तर्हि तस्यानेकत्वम्, अनेकस्वजावत्वात् । स्वजावतां वा एकत्वं प्रसज्येत, तद्व्यतिरिक्तत्वात् तेषाम्, तस्य चैकत्वात् । अथ य एव एकत्रोपादानभावः स एवान्यत्र सहकारिभाव इति न स्वभावभेद इष्यते, तर्हि नित्यस्यैकरूपस्यापि क्रमेण नानाकार्यकारिणः स्वभावभेदः, कार्यसाध्यं च कथमिष्यते क्षणिकवादिना ? अथ नित्यमेकरूप-

पत्वादक्रमम्, अक्रमाच्च क्रमिणां नानाकार्याणां कथमुत्पत्तिः ? इति चेत्; अहो ! स्वपक्षपाती देवानां प्रियः, यः खलु स्वयमेकस्मा-
न्निरंशादुपादिकृणात्कारणायुगपदनेककारणसाध्याभ्यन्तेकार्या-
यङ्गीकुर्वाणोऽपि परपक्षे नित्येऽपि वस्तुनि क्रमेण नानाकार्य-
करणेऽपि विरोधमुद्भावयति । तस्मात् कृणिकस्यापि भावस्या-
क्रमेणार्थक्रिया दुर्घटा । इत्यनित्यकान्तादपि क्रमाक्रमयोर्व्यापक-
योर्निवृत्त्यैव व्याप्यार्थक्रियाऽपि व्यावर्तते । तद्व्यावृत्तौ च सत्त्व-
मपि व्यापकाऽनुपपत्त्याधिवलेनैव निवर्तते, इत्येकान्तानित्यवादीऽ
पि न रमणीयः । स्याद्वादे तु-पूर्वोत्तराकारपरिहारस्वीकार-
स्थितिलक्षणपरिणामेन भावानामर्थक्रियोपपत्तिरिवरुद्धा ।
न चैकत्र वस्तुनि परस्परविरुद्धधर्मासायोगादसन् स्या-
द्वाद्वा इति वाच्यम् ? । नित्यानित्यपक्षविलक्षणस्य पक्षान्तर-
स्याङ्गीक्रियमाणत्वात्, तथैव च सर्वैरनुभवात् । तथा च
पठन्ति-“ ज्ञाने सिंहो नरो भागे, योऽर्थो ज्ञानद्वयात्मकः ।
तमभारं विज्रागेन, नरसिंहं प्रचकृते ” ॥ १ ॥ इति । वैशेषि-
कैरपि चित्ररूपस्यैकस्याऽवयवितोऽभ्युपगमात् । एकस्यैव पटा-
देश्चलाऽचलरक्ताऽरक्ताऽऽवृताऽनावृतादिविरुद्धधर्माणामुपल-
ब्धेः, सौगतैरप्येकत्र चित्रपटीऽज्ञाने नीलानीलयोर्विरोधानङ्गीका-
रात् । अत्र च यद्यप्यधिकृतवादिनः प्रदीपादिकं कालान्तराऽव-
स्थापितत्वात् कृणिकं न मन्यन्ते, तन्मते पूर्वोपरास्तावच्छिन्नायाः
सत्ताया एवाऽनित्यतालक्षणात् । तथाऽपि बुक्तिसुखादिकं तेऽपि
क्षणिकतयैव प्रतिपन्नाः । इति तदधिकारेऽपि क्षणिकवाद्दर्शना-
ऽनुपपन्ना । यदाऽपि च काहान्तरावस्थापि वस्तु, तदाऽपि नि-
त्यानित्यमेव । कृणोऽपि न खलु सोऽस्ति, यत्रवस्तुत्पादव्ययधौ-
व्यात्मकं नास्तीति काव्यार्थः ॥ ५ ॥ स्यात् । (अनेकान्तज्ञानस्य
यथार्थत्वं ' मोक्ष ' शब्दे वक्ष्यते)

(२) साम्प्रतमनाद्यविद्यावासनाप्रवासितसन्मतयः प्रत्यक्षोप-
लक्ष्यमाणमप्यनेकान्तवादं येऽवमन्यन्ते तेषामुन्मत्ततामाविर्जा-
ययन्नाह—

प्रतिकृणोत्पादविनाशयोगि ,

स्थिरैकमध्यक्षमपीक्षमाणः ।

जिन ! त्वदाज्ञावमन्यते यः ,

स वातकी नाथ ! पिशाचकी वा ? ॥ २ ॥

प्रतिक्षणं प्रतिसमयमुत्पादेनोत्तराकारस्वीकाररूपेण, विनाशेन
च पूर्वोऽऽकारपरिहारलक्षणेन, युज्यत इत्येवंशीघ्रं प्रतिकृणोत्पाद-
विनाशयोगि । किं तत् ? स्थिरैकं कर्मताऽऽपन्नम्, स्थिरमुत्पादविना-
शयोरनुयायित्वात् त्रिकालवर्ति यदेकं रुच्यं स्थिरैकम् । एक-
शब्दोऽत्र साधारणवाची । उत्पादे विनाशे च तत्साधारणम-
न्वाधिद्रव्यत्वात् । यथा चैश्वर्ययोरैका जननी साधारणेत्यर्थः ।
इत्यमेव हि तयोरेकाऽधिकरणता, पर्यायाणां कथञ्चिदनेकत्वेऽ
पि तस्य कथञ्चिदेकत्वात् । एवं त्रयात्मकं वस्तु अध्यक्षमपीक्ष-
माणः प्रत्यक्षमवलोकयन्नपि, हे जिन ! रागादिजैत्र ! त्वदाज्ञाम्,
आ सामस्येनाऽनन्तधर्मविशिष्टतया ज्ञायतेऽवबुध्यन्ते जीवादयः
पदार्थो यथा सा आज्ञा, आगमः, शासनम्; तदाज्ञा त्वदाज्ञा, तां त्व-
दाज्ञां जवत्प्रणीतस्याद्वादमुद्धा, यः कश्चिद्विवेकी अवमन्यतेऽव-
जानाति । जात्यपेक्षमेकवचनम्, अवज्ञया वा । स पुरुषपश्या-
तिकी, पिशाचकी वा । वातो रोगविशेषोऽस्यास्तीति वातकी, वात-
कीव वातकी, वातत्र इत्यर्थः । एवं पिशाचकीव पिशाचकी, भूतावि-
ष्ट इत्यर्थः । अत्र वाशब्दः समुच्चयार्थे उपमानार्थो वा । स पुरुषा-
गसदा वातकीपिशाचकीभ्यामभिरोहति; तुलामित्यर्थः । “ वा-

तातीसारपिशाचात् कश्चान्तः ” (७) २६२ इत्यनेन [हैमसूत्रेण]
मत्त्वर्थीयः कश्चान्तः । एवं पिशाचकीत्यपि । यथा किञ्च वातेन
पिशाचेन वाऽऽकान्तवपुर्वस्तुतत्त्वं साक्षात् कुर्वन्नपि तदावेश-
वशादन्यथा प्रतिपद्यते, एवमयमप्येकान्तवादापसारपरवश
इति । अत्र च जिनेति सामिप्रायम्, रागादिजैतृत्वाद्धि जिनः ।
ततश्च यः किञ्च विगलितदोषकाङ्क्षुप्यतयाऽवधेयवचनस्यापि तत्र-
भवतः शासनमवमन्यते तस्य कथं नोन्मत्ततेति भावः । नाथ !
हे स्वामिन् ! अलब्धस्य सम्यग्दर्शनादेर्लम्भकतया लब्धस्य
च तस्यैव निरातिचारपरिपालनोपदेशदायितया च योगक्षेमकर-
त्वोपपत्तेर्नाथः, तस्यामन्त्रणम् । वस्तुतत्त्वं च-उत्पादव्ययधौव्या-
त्मकम् । तथाहि-सर्वं वस्तु इव्यात्मना नोत्पद्यते, विपद्यते वा;
परिस्फुटमन्त्रयदर्शनात् । लूनपुनर्जातनखादिष्वन्वयदर्शनेन
व्यभिचार इति न वाच्यम्, प्रमाणेन बाध्यमानस्यान्वयस्यापरि-
स्फुटत्वात् । न च प्रस्तुतोऽन्वयः प्रमाणविरुद्धः, सत्यप्रत्यभिज्ञा-
नसिद्धत्वात् । सर्वव्यक्तिषु नियतं कृणे क्षणेऽन्यत्वमथ च न
विशेषः । “ सत्योश्चित्यपचित्योरा-कृतिजानिव्यवस्थानात् ” इति
वचनात् । ततो इव्यात्मना स्थितिरेव सर्वस्य वस्तुनः, पर्यायात्म-
ना तु सर्वं वस्तुत्पद्यते, विपद्यते च; अस्त्वक्षितपर्यायानुभवसद्भा-
वात् । न चैवं शुक्ले शङ्खे पीतादिपर्यायानुजवेन व्यभिचारः, त-
स्य स्वब्रह्मपत्वात् । न खलु सोऽस्त्वलक्ष्मणो येन पूर्वोऽऽकारविना-
शाजहदधृतोत्तराकारोत्पादाऽविनाभावी भवेत् । न च जीवादौ
वस्तुनि हर्षमर्षादासीन्यादिपर्यायपरम्पराऽनुभवः स्वब्रह्मपः,
कस्यचिद्वाधकस्याजावात् । नमूत्पादादयः परस्परं भिद्यन्ते ? ,
न वा ? यदि भिद्यन्ते, कथमेकं वस्तु व्यात्मकम् ? न भिद्यन्ते चे-
त्तथापि कथमेकं व्यात्मकम् ? तथा च-“ यद्युत्पादादयो जिज्ञाः,
कथमेकं त्रयात्मकम् ? अथोत्पादादयोऽजिज्ञाः, कथमेकं त्रयात्म-
कम् ? ” ॥ १ ॥ इति चेत् । तदयुक्तम् । कथञ्चिद्विभक्तलक्षणत्वेन तेषां
कथञ्चिद् भेदाऽभ्युपगमात् । तथाहि-उत्पादविनाशधौव्याणि
स्याद् जिज्ञानि जिज्ञातृलक्षणत्वाद् रूपादिवदिति । न च जिज्ञातृलक्षण-
त्वमसिद्धम्; असत् आत्मलाभः, सतः सत्तावियोगः, इव्यरूपतया-
ऽनुवर्तनं च खलुत्पादादीनां परस्परमसङ्गीर्णानिलक्षणानि सक-
ललोकाक्षिकाएव । न चामी भिन्नलक्षणा अपि परस्परान-
पेक्षा खपुण्यवदसत्त्वापत्तेः । तथाहि-उत्पादः केवलो नास्ति,
स्थितिविगमरहितत्वात्, कूर्मरोमवत् । तथा विनाशः केवलो ना-
स्ति, स्थिरव्युत्पत्तिरहितत्वात्, तच्छतम् । एवं स्थितिः केवला नास्ति,
विनाशोत्पादशून्यत्वात्, तद्वदेव । इत्यन्योऽन्यपेक्षाणामुत्पादादी-
नां वस्तुनि सत्त्वं प्रतिपत्तव्यम् । तथा चोक्तम्-“ घटमैत्रिसुवर्णा-
र्थी, नाशोत्पादस्थितिः स्वयम् । शोकप्रमोदमाध्यस्थं, जनो
याति सहेतुकम् ॥ १ ॥ पयोव्रतो न दध्यस्ति, न पयोऽस्ति दधि-
व्रतः । अगोरसव्रतो नोत्रे, तस्माद् वस्तु त्रयात्मकम् ” ॥ २ ॥
इति काव्यार्थः ॥ २१ ॥

अथाऽन्ययोगव्यवच्छेदस्य प्रस्तुतत्वाद्, आस्तां तावत्साक्षा-
द्भवान्; जवदीयप्रवचनावयवा अपि परतीर्थिकतिरस्कारवक-
कक्षा इत्याशयवान् स्तुतिकारः स्याद्वादन्यवस्थापनाय प्रयोग-
मुपन्यस्यन् स्तुतिमाह—

अनन्तधर्मात्मकमेव तत्त्व-मतोऽन्यथा सत्त्वमसूपपादम् ।

इति प्रमाणान्यपि ते कुवादि-कुरङ्गसंज्ञासनसिंहनादाः ॥ २२ ॥

तत्त्वं परमार्थभूतं वस्तु, जीवाऽजीवलक्षणम्, अनन्तधर्मात्मकमेव,
अनन्तस्त्रिकावधिपयत्वादपरिमिता ये धर्माः सहभाविनः क्रम-

भाविनश्च पर्यायास्त एवात्मा स्वरूपं यस्य तदनन्तधर्मात्मकम् । एवकारः प्रकारान्तरव्यवच्छेदार्थः । अत एवाह—[अतोऽन्यथेत्यादि] अतोऽन्यथा वक्तृप्रकारवैपरीत्येन, सत्त्वं वस्तुतत्त्वमसूपपादम्—सुखेनोपपाद्यते घटनाकोटिसंज्ञकमारोप्यत इति सूपादम्, न तथाऽसूपपादस्य दुर्घटमित्यर्थः । अनेन साधनं दर्शितम् । तथा हि—तरयामि धर्मि, अनन्तधर्मात्मकत्वं साधो धर्मः, सत्याऽन्यथाऽनुपपत्तेरिति हेतुः, अन्यथाऽनुपपत्त्येकवृत्तकृत्याहेतोः । अन्तर्व्याप्यैव साध्यस्य सिद्धत्वाद् दृष्टान्तादिभिर्न प्रयोजनम् । यदनन्तधर्मात्मकं न भवति, तत्सदपि न जयति । यथा—वियदिन्दीवरम् । इति केचन्नव्यतिरेकी हेतुः, साधर्म्यदृष्टान्तानां पक्षकुक्किनिकित्तत्वेनाव्याऽयोगात् । अनन्तधर्मात्मकत्वं चाऽऽत्मनि तावत्—साकाराऽनाकारोपयोगिता, कर्तृत्वं, नोकृत्वम्, प्रदेशाप्रकनिश्चलता, अमूर्तत्वमसङ्घातप्रदेशात्मकता, जीवत्वमित्यादयः सहजाविनो धर्माः । हर्षविषादशोकसुखदुःखदेवनरनारकतियंक्त्वादयस्तु क्रमभाविनः । धर्मास्तिकायादिव्यवस्थसंख्येयप्रदेशात्मकत्वं गत्याशुपग्रहकारित्वं मत्यादिज्ञानविषयत्वं तत्तद्व्यवच्छेदकावच्छेद्यत्वमवस्थितत्वमरूपित्वमेकद्रव्यत्वं निष्क्रियत्वमित्यादयः । घटे पुनरामत्वं, पाकजरूपादिमत्वं, पृथुबुध्नोदरत्वं, कम्बुग्रीवत्वं, जलाधिधारणाऽऽहरणादिसामर्थ्यं, मत्यादिज्ञानज्ञेयत्वं, नवत्वं, पुराणत्वमित्यादयः । एवं सर्वपदार्थेष्वपि नानानयमताभिज्ञेन शाब्दानार्थाश्च पर्यायान् प्रतीत्य वाच्यम् । अत्र चाऽऽत्मशब्देनानन्तेष्वपि धर्मेष्वनुवर्तिरूपमन्वयि इव ध्वनितम् । ततश्च—उत्पाद्व्यवधौ व्युत्पत्तौ सत्' इति व्यवस्थितम् । एवं तावदर्थेषु शब्देष्वपि उदात्ताऽनुदात्तस्वरितविभूतसंभूतघोषपदघोषेताऽल्पप्राणमहाप्राणतादयस्तत्तदर्थप्रत्यायनशक्त्यादयश्चावसेयाः । अस्य हेतोरसिद्धिरुक्त्याऽनैकान्तिकत्वादिकण्टकोद्धारः स्वयमप्युक्तः । इत्येवमुल्लेखशेखराणि ते तव, प्रमाणान्यपि न्यायोपपन्नसाधनवाक्यान्वयि । आस्तां तावत्साक्षात्कृतद्रव्यपर्यायनिकायो भवान्, यावदेतान्यपि कुर्यादिकुरङ्गसंज्ञासर्गासिंहनादाः—कुवादिनः कुसितयादिन एकांशप्रादकनयाऽनुयायिनोऽन्यतीर्थिकाः, त एव संसारवन्नगद्वन्द्वसन्वयसन्तया कुरङ्गा मृगाः, तेषां सम्यक्त्रासने सिंहनादा इव सिंहनादाः । यथा सिंहस्य नादमात्रमप्याकर्ष्य कुरङ्गास्त्रासमासुत्रयन्ति, तथा भवत्प्रणीतैर्विप्रकारप्रमाणवचनान्यपि श्रुत्वा कुवादिनस्त्रासमभ्युवते, प्रतिवचनप्रदानकातरतां विभ्रतीति यावत् । एकैकं त्वदुपज्ञं प्रमाणमन्ययोगव्यवच्छेदकमित्यर्थः । अत्र प्रमाणानीति बहुवचनमेवंजातीयानां प्रमाणानां भगवच्छासने आनन्त्यज्ञापनार्थम् ; एकैकस्य सूत्रस्य सर्वोद्भिदसिद्धिस्तत्सर्वसंरिद्धालुकाऽनन्तगुणार्थत्वात्, तेषां च सर्वेषामपि सर्वविन्मूलतया प्रमाणत्वात् । अथवा इत्यादि बहुवचनात्ता गणस्य संसूचका भवन्तीति न्यायात्, इतिशब्देन प्रमाणशालुल्यसूचनात्पूर्वाकं एकस्मिन्नपि प्रमाणे उपपत्त्यस्ते उचितमेव बहुवचनमिति काव्यार्थः ॥ २२ ॥ (सप्तमङ्गीनिरूपणं 'सत्तमंगी' शब्दे यद्व्यते) (उत्पाद्व्यवधौ व्युत्पत्तिं स्वस्थाने)

(३) न चोत्पादविनाशयोरैकान्तिकतत्पनाऽऽनुपगमेऽनैकान्तवादव्याघातः ? , कथञ्चित्तयोस्तद्वृत्ताऽऽनुपगमात् । तदाह—

तिष्ठि वि उपायाई, अजिन्नकाला य जिन्नकाला य ।
अत्यन्तरं अणत्त्यं—तरं च दवियाहिं णायवा ॥ १३॥
अथोऽनुत्पादविगमस्थितिस्वभावाः, परस्परतोऽन्यकालाः । यतो

न पटादेरुत्पादसमय एव विनाशः, तस्यानुत्पत्तिप्रसक्तेः । नापि तद्विनाशसमये तस्यैवोत्पत्तिः, अविनाशोत्पत्तेः । न च तत्प्रादुर्भावसमय एव तत्स्थितिः, सद्रूपेणैवाऽवस्थितस्याऽनवस्थाप्रसक्तिः । प्रादुर्भावयोगात् । न च रूपघटरूपमृत्स्थितिकाले तस्य विनाशः, तद्रूपेणावस्थितस्य विनाशस्य एव ध्वंसोऽनुत्पत्तिप्रसङ्गत एव युक्तः । ततस्त्रयाणामपि भिन्नकालत्वात्, तद्रव्यमर्थान्तरम् । नाना स्वभावादनैकान्तानावप्रसक्तिः । यतोऽभिन्नकालाश्चोत्पादादयः, न हि कुशुत्रविनाशघटोत्पादयोर्भिन्नकालता, अन्यथा विनाशात्कार्योत्पत्तिः स्यात् । घटाद्युत्तरपर्यायानुत्पत्तावपि प्राकृतनपर्यायध्वंसप्रसक्तिश्च स्यात् । पूर्वोत्तरपर्यायविनाशोत्पादक्रियाया निर्धारयोगात् । तदाधारभूतद्रव्यस्थितिरपि तदाऽभ्युपगम्यते । न च क्रियाफलमेव क्रियाः, तस्य प्रागसत्त्वात्, सत्त्वे वा क्रियावैकल्यात् । ततस्त्रयाणामपि भिन्नकालत्वाद् तद्रव्यतिरिक्तं इव्यमभिन्नं नचानावघटोत्पादविनाशापेक्षया भिन्नकालतयाऽर्थान्तरत्वम्, कुशुलघटाविनाशोत्पादापेक्षया अभिन्नकालत्वेनार्थान्तरत्वादेकान्तर इति वक्तव्यं इव्यम् । द्रव्यस्य पूर्वोपस्थायां जिज्ञाजिन्नतया प्रतीयमानस्योत्तरावस्थायामपि भिन्नाभिन्नतयैव प्रतीतेरनेकान्तोऽव्यादतः । न चाबाधिताध्यक्षादिप्रतिपत्तिविषयस्य तस्य विरोधाद्युद्भावनं युक्तिसंगतम्, सर्वप्रमाणप्रमेयव्यवहारविलोपप्रसङ्गात् । अत एवार्थान्तरमनर्थान्तरं चोत्पादादयो इव्यात्तदवापो वा तेऽन्यस्तथेति ज्ञेयम् । इव्यात् तथाभूतत्वाद्प्रादुर्भावपरिणततादात्म्यवृत्तकालात्ममाण्यदित्यपि व्याख्येयम् । न हि तथाभूतप्रमाणप्रवृत्तिः तथाभूतार्थमन्तरेणोपपन्नाः धूमध्वजमन्तरेण स येद्यते च । तथाभूतप्राज्ञप्रादिकरूपतयाऽनैकान्तात्मकं स्वसंवेदनतः प्रमाणमिति च तद्वपन्नापः कर्तुं शक्यः, अन्यथाऽतिप्रसङ्गात् । यद्वा—देशादिविप्रकृष्टा उत्पत्तिविनाशस्थितिस्वभावा जिज्ञाभिन्नकाला अर्थान्तरानर्थान्तररूपा द्रव्यत्वाद्, द्रव्याद्रव्यतिरिक्तत्वादित्यर्थः । अन्यथोत्पादादीनामभावप्रसक्तेः । तेभ्यो वा द्रव्यमर्थान्तरमनर्थान्तरम्, द्रव्यत्वात् । प्रतिज्ञार्थकदेशता च हेतोर्नाशङ्कनीया, स्वविशेषे साध्ये द्रव्यसामान्यस्य हेतुत्वेनोपन्यासात् ॥ १३२ ॥

अत्रैवार्थे प्रत्यक्प्रतीतमुदाहरणमाह—

जो आण्चणकान्नो, येव पसारिस्स विणिजुत्तो ।

तोसिं पुण पमिन्ती—विगमे कालंतरं नत्थि ॥ १३३ ॥

य आकुञ्चनकालोऽङ्गुल्यादेर्द्रव्यस्य, स एव तत्प्रसारणस्य न युक्तः, भिन्नकालतयाऽऽकुञ्चनप्रसारणयोः प्रतीतस्तयोर्भेदः । अन्यथा तयोः स्वरूपाभावापत्तेरित्युक्तं तत्तत्पर्यायाभिन्नस्याङ्गुल्यादिद्रव्यस्यापि तथाविधत्वात्, तदपि भिन्नमन्युपगन्तव्यम् । अन्यथा तदनुपलम्भात् । अभिन्नं च, तद्रव्यस्थयोस्तस्यैव प्रत्यजिज्ञायमानत्वात् । तयोः पुनरुत्पादविनाशयोः प्रतिपत्तिश्च प्रादुर्भावो, विगमश्च विपत्तिः । प्रतिपत्तिविगमम्, तत्रकालान्तरं भिन्नकालत्वमङ्गुलिद्रव्यस्य च नास्ति पूर्वपर्यायविनाशोत्तरपर्यायोत्पत्त्यङ्गुलिद्रव्योत्पत्तिस्थितौ नामभिन्नकालतयाऽभिन्नरूपता च प्रतीयते । एकस्यैव तथाविधवर्त्तात्मकस्याध्यक्तः प्रतीतेः । अथवा कालान्तरं नास्तीत्यत्राऽऽकारप्रभेयात्तत्त्वोपादानात् प्रतिवेद्यत्वेन प्रकृतार्थगतेः कालान्तरं कालनेद उत्पादादेर्द्रव्यस्य वाऽस्तीति कथञ्चिद् भेद इत्यर्थः । कथञ्चिद् भेदेनापि प्रतिपत्तेस्तोत्पत्तिविनाशास्मिन्नां परस्पररूपपरित्यागप्रवृत्तप्रत्येकव्यात्मकैकरूपत्वेनापि वर्तमानपर्यायात्मकस्यैवातीतानागतकालयोः सत्त्वम्, व-

स्तुनह्यात्मकत्वाऽभ्युपगमात्। अतीतानागतकाव्ययोरपि तद्वैषेण सत्त्वे उत्पादविनाशयोरजायेन कथं व्यात्मकत्वं तस्य? अतीतानागतकाव्ययोरजाये कथं नित्यत्वमिति वाच्यम्। कथञ्चित्तस्याभ्युपगमात्, त्यक्तोपादित्यमानपूर्वोत्तरपर्यायस्याभ्यान्वयेऽपारित्यागोपादानैकनटपुरुषवद् द्रव्यस्य व्यावर्तात्मकत्वात्, सर्वथाऽनित्यत्वे पूर्वोत्तरव्यपदेशाज्ञावप्रसक्तेः। सर्वथा नित्यत्वेऽप्युभयत्रैकप्रतिज्ञासव्यपदेशाविध्यवहाराज्ञावश्च स्यात्। नचैकत्वप्रतिभासो मिथ्या, ततो यदेव विनष्टं शिवकरूपतया तदेवोत्पन्नं मृदुल्यं घटादिरूपतया, अवस्थितं च मृत्वेनेति व्यात्मकं तत् सर्वदा छव्यमवस्थितं यथोत्पादव्यवस्थितम्। यथोत्पादव्यवस्थितानां प्रत्येकमेकैकरूपं व्यात्मकं, तथा जूतवर्तमानमविश्वद्विरप्येकैकं रूपं त्रिकालतामासादयति।

इत्येतदेवाह—

उपपजमाण कालं, उपपन्नं ति विगयं विगच्छंतं ।

दवियं पञ्चवयंतो, तिकालविसयं विसेसेद् ॥ १३४ ॥

उत्पद्यमानसमय एव किञ्चित्पदद्रव्यं तावदुत्पन्नं यद्येकतन्तुप्रवेशक्रियासमये न छव्यं तेन रूपेणोत्पन्नं तर्ह्युत्तरत्रापि तज्जोत्पन्नमित्यत्यन्तानुत्पत्तिप्रसक्तस्तस्य स्यात्। न चोत्पत्तिप्रसक्तिः, उत्तरोत्तरक्रियाकृणस्य तावन्मात्रफलोत्पादन एव प्रकृत्यादप्यस्य फलान्तरस्यानुत्पत्तिप्रसक्तेः। यदि च विद्यमाना एकतन्तुप्रवेशक्रिया न फलोत्पादिका, विनष्टा शुनारां न भवेत्, असत्त्वात्, उत्पत्त्यवस्थावत्। नह्यनुत्पन्नविनष्टयोरसत्त्वे कश्चिद्विशेषः। ततः प्रथमक्रियाकृणः केनचिद् रूपेण तमनुत्पादयति, द्वितीयस्त्यसौ तदेवांशान्तरेणोत्पादयति। अन्यथा क्रियाकृणान्तरस्य वैफल्यप्रसक्तेः। एकेनांशोत्पन्नं सद्युत्तरक्रियाकृणफलांशेन यद्यपूर्वमपूर्वं तदुत्पद्यते तदोत्पन्नं भवेद्, नाऽन्यथेति। प्रथमतस्तुप्रवेशाद्वारभ्यामन्यतन्तुसंयोगावधि यावदुत्पद्यमानं प्रबन्धेन तद्रूपतयोत्पन्नमभिप्रेतानिष्टरूपतया चोत्पत्त्यत इत्युत्पद्यमानमुत्पत्त्यमानं च भवति। एवमुत्पन्नमभ्युत्पद्यमानमुत्पत्त्यमानं च जवति। तथोत्पत्त्यमानमभ्युत्पद्यमानमुत्पन्नं चेत्येकैकमुत्पत्त्यादिकालत्रयेण यथा त्रैकाल्यं प्रतिपद्यते, तथा विगच्छदादिकालत्रयेणाप्युत्पादादिरैकैकः त्रैकाल्यं प्रतिपद्यते। तथाहि—यथा यदैवोत्पद्यते न तत्तदैवोत्पन्नमुत्पत्त्यते। यद्यदैवोत्पन्नं न तत्तदैवोत्पद्यते उत्पत्त्यते च। यद्यदैवोत्पत्त्यते तत्तदैवोत्पद्यते उत्पन्नं च। तथा तदेव तदैव यदुत्पद्यते तत्तदैव विगतं विगच्छद्विगमिष्यश्च। तथा यदेव यदैवोत्पन्नं तदेव तदैव विगतं विगच्छद्विगमिष्यश्च। तथा यदेव यदैवोत्पत्त्यते तदेव तदैव विगतं विगच्छद्विगमिष्यश्च। एवं विगमोऽपि त्रिकालमुत्पादादिना दर्शनीयः। तथा स्थित्याऽपि त्रिकाल एव सप्रपञ्चं दर्शनीयः। एवं स्थितिरभ्युत्पादविनाशार्थां प्रपञ्चाभ्यामेकैकाज्यां त्रिकालदर्शनीयेति। छव्यमन्योन्यात्मकतथाभूतकालत्रयात्मकोत्पादविनाशस्त्यत्यात्मकं प्रज्ञापर्यैस्त्रिकालत्रयमप्रादुर्भवकर्माधारतया तद्विशिनष्टि। अनेन प्रकारेण त्रिकालविषयं छव्यस्वरूपं प्रतिपादितं भवति। अन्यथा द्रव्यस्याऽभावात् त्रैकाल्यं दूरोत्सारितमेवेति; तद्वचनस्य मिथ्यात्वप्रसक्तिरिति ज्ञावः। सर्वथाऽन्तर्गमनलक्षणस्य विनाशस्यासंज्ञायाद् विनाशजस्य चोत्पादस्य तत्तद्व्याभावे स्थितेरप्यभावात्।

तत् त्रैकाल्यं दूरोत्सारितमेवेति मन्यमानत्वाद्वादिनः प्रति तदभ्युपगमदर्शनपूर्वकमाह—

द्वन्तरसंजोगा—हिं केऽवि दवियस्स विति उप्पायं ।

उप्पायत्था कुशला, विनागजायं न इच्छंति ॥ १३५ ॥

समानजातीयद्रव्यान्तरादेव समवायिकारणात् तत्संयोगासमवायिकारणात्, तत्संयोगासमवायिकारणनिमित्तकारणादिसंयोज्यादवयवि कार्यद्रव्यं भिन्नं कारणद्रव्येज्य उत्पद्यत इति छव्यस्योत्पादं केचन ब्रुवते। ते चोत्पादार्थानभिज्ञा विभागजोत्पादं नेच्छन्ति।

कुतः पुनर्विनागजोत्पादानभ्युपगममादिन उत्पादा-

र्थानभिज्ञाः?। यतः—

अणु अणुएहिं दव्वे, आरक्के ति अणुयं ति ववणसो ।

तत्तो य पुण विभत्तो, अणु ति जाओ अणु होई ॥ १३६ ॥

द्वान्यां परमाणुज्यां कार्यद्रव्ये आरब्धेऽणुरिति व्यपदेशः, परमाणुद्वारब्धस्य द्रव्यकस्याणुपरिमाणत्वात्। त्रिजिह्वणुकैश्चतुर्भिर्वाऽरब्धेऽणुकमिति व्यपदेशः। अन्यथोत्पन्नानुपपत्तिनिमित्तस्य महत्त्वस्याभावप्रसक्तेः। अत्र किञ्च त्रिजिह्वतुर्जिवां प्रत्येकं परमाणुभिरारब्धमणुपरिमाणमेव कार्यमिति। आदिपरमाणुनाऽरब्धकत्वे आरम्भवैयर्थ्यप्रसक्तिरिति ज्ञाज्यां तु परमाणुज्यां द्रव्यकमारज्यते। द्रव्यकमपि न द्वाभ्यामणुभ्यामारज्यते, कारणविशेषपरिमाणतोऽनुपजोग्यत्वप्रसक्तेः, यतो महत्त्वपरिमाणयुक्तं तदुत्पत्तिव्ययोग्यं स्यात्। तथा चोपजोग्यकारणबहुत्वमहत्त्वप्रचयजन्यं च महत्त्वमानं च द्वित्रिपरमाण्वारब्धे कार्यं महत्त्वं, तत्र महत्त्वपरिमाणाभावात्तेषामणुपरिमाणात्तदुपलब्धियोग्यं स्यात्, तथा चोपजोग्यकारणत्वात् प्रचयोऽप्यवयवाज्ञावाप्त संज्ञवति, तेषामपि ज्ञाज्यामणुज्यां कारणबहुत्वाभावात्। न च त्रयोऽपि, प्रशिथिलावयवसंयोगाज्ञावात्। उपलज्यते च समानपरिमाणैस्त्रिभिः पिपैरारब्धे कार्यं महत्त्वं, न द्वाभ्यामिति महत्त्वस्त्रिणाभ्यां ताज्यामेवारब्धं महत्त्वं, न त्रिजिह्वपरिमाणैरारब्धं इति। समानसंख्यातुत्रापपरिमाणाज्यां तन्तुपिणमाज्यामारब्धे पटादिकार्यं प्रशिथिलावयवतन्तुसंयोगकृतं महत्त्वमुपलभ्यते, न तदितरत्रोति। नन्वेवं यदि कार्यारम्भस्तदा छव्याणि छव्यान्तरमारज्यते, द्विबहुनि वा समानजातीयानीत्यभ्युपगमः परित्यज्यताम्; यतो न परमाणु द्वाणुकादिनामपि त्यक्तजनकावस्थानामनङ्गीकृतस्वकार्यजननस्वभावानां च द्वाणुकज्यणुकादिकार्यनिर्वर्तकत्वम्; अन्यथा प्रागपि तत्कार्यप्रसङ्गात्। अथ न तेषामजनकावस्थात्यागतो जनकस्वभावान्तरतोत्पत्तौ कार्यजनकत्वम्, किन्तु पूर्वस्वज्ञाव्यवस्थितानामेव संयोगलक्षणसहकारिशक्तिसद्भावात् तदा कार्यनिवर्तकत्वं प्राक्तनतदज्ञावाप्त कार्योत्पत्तिः। कारणानामविचलितस्वरूपत्वेऽपि न च संयोगेन तेषामनतिशयो व्यावर्त्तते, अतिशयो वा कश्चिदुत्पाद्यते, अजिज्ञो भिन्नो वा, संयोगस्येवातिशयत्वात्। न च कथमन्यः संयोगस्तेषामतिशय इति, वाक्यस्याप्यतिशयव्यायोगात्। न हि स एव तस्यातिशय इत्युपपन्नम्, तस्मात्तत्संयोगे सति कार्यमुपपन्नमते, तदज्ञावे तु नोपलज्यत इति संयोग एव कार्योत्पादने तेषामतिशय इति, न तदुत्पत्तौ तेषां स्वभावान्तरतोत्पत्तिः, संयोगतिशयस्य तेज्यो निश्चयवदिति। असदेतत्। यतः कार्योत्पत्तौ तेषां संयोगातिशयो जवतु, संयोगोत्पत्तौ तु तेषां कोऽतिशयः? इति वाच्यम्। न तावत्स्य पञ्च संयोगः, तस्याद्यानुत्पत्तिः। नापि संयोगान्तरं तदनभ्युपगमात्। अभ्युपगमेऽपि तदुत्पत्तावयवपरसंयोगातिशयप्रकल्पनायामनवस्थाप्रसक्तेः। न च क्रियातिशयः, तदुत्पत्तावपि पूर्वोक्तदोषप्रसङ्गात्। किं चादृष्टापेक्षादात्माणुसंयोगापर-

माणुषु क्रियोत्पद्यत इति अभ्युपगमादात्मपरमाणुसंयोगाज्ञावे-
 ऽप्यपरोऽतिशयो वाच्यः । तदेव च तत्र दृष्टम् । किञ्चासौ
 संयोगो ह्यणुकादिनिवृत्तकः किं परमाण्वाद्याश्रितः, उत तदन्या-
 श्रितः, आहोस्विदनाश्रित इति । यथायः पक्षः, तदा तदनुपत्तावाश्रय
 उत्पद्यते, न वेति? यद्युत्पद्यते, तदा परमाणूनामपि कार्यत्वप्रसक्तिः,
 तत्संयोगवत् । अथ नोत्पद्यते, तदा संयोगस्तदाश्रितो न स्यात्,
 समवायस्याभावात् । तेषां च तं प्रत्यकारकत्वात् । तदकारकत्वे तु
 तत्र तस्य प्रागभावाविबुद्धेः, तदन्यगुणास्तत्त्वत् । ततस्तेषां कार्य-
 रूपतया परिणतिरप्युपगन्तव्या । अन्यथा तदाश्रितत्वं संयोगस्य
 तस्मादन्याश्रितत्वेऽपि पूर्वोक्तप्रसङ्गः । अनाश्रितत्वपक्षे तु निर्हेतु-
 कोत्पत्तिप्रसक्तिः । अथ संयोगो नोत्पद्यत इत्यभ्युपगमः, तदा
 वक्तव्यं किमस्मां सन्वाऽसन्? यदि संस्तदा तन्नित्यत्वप्रसक्तिः,
 सद्कारणवन्नित्यमिति त्रयतोऽभ्युपगमात् । तथा चासौ गुणो न
 भवेद् नित्यत्वेनानाश्रितत्वात्, अनाश्रितस्य पारतक्ययोगात्, अ-
 परतन्त्रस्य चागुणत्वात् । अथासन्निति पक्षः, तदा कार्यानुपत्तिप्र-
 सङ्गः ; तदभावे प्राग्वद्विशिष्टपरिमाणोपेतकार्यद्रव्यत्वस्य भा-
 वात् । तथा च जगतोऽदृश्यताप्रसक्तिरिति संयोगैकत्वसं-
 ख्यपरिमाणमहत्त्वाद्यनेकगुणानां तत्रोत्पत्तिरप्युपेया, कार-
 णगुणपूर्वप्रक्रमेण कार्यात्पस्यभ्युपगमादिष्टमेवैतदिति चेत् ; ननु
 तेषां क आश्रयः? इति वक्तव्यम् । न तावत् कार्यम्, तदुत्पत्तेः
 प्राकस्यासत्त्वात्, सत्त्वे चोत्पत्तिविरोधात् । न च प्रथमकृणे निर्गु-
 णमेव कार्यगुणोत्पत्तेः प्रागस्तीति वक्तव्यम् । गुणसंबन्धवत् स-
 त्तासंबन्धस्यागुणकृणे अभावः, तत्सत्त्वासंज्ञवात् । न चोत्पत्ति-
 सत्तासंबन्धयोरेककालतयाऽऽद्यकृण एव सत्त्वम्, तदा रूपादिगु-
 णसमवायाभावात्तोऽनुपलब्धे ततस्तत्सत्तासंबन्धव्यवस्थापना-
 संभवात् ; न हि सदित्युपलम्भमन्तरेण तदा तस्य सत्तासंबन्धः,
 सत्त्वं वा व्यवस्थापयितुं शक्यम् । न च महत्त्वादेर्गुणद्रव्येण स-
 होत्पादतद्द्रव्याधेयता, तद्द्रव्यस्य वा तदाऽऽधारता; अकारण-
 स्यादश्रयत्वायोगात् । न चैककालयोः कार्यकारणभावः सध्येतर-
 गोविषाणयोरेव भवत्पक्षे युक्तः, सन् न कार्यं तदाश्रयः । अथाण-
 वस्तदाश्रयः, तर्हि कार्यद्रव्यस्यापि त एवाश्रय इत्येकाश्रयौ का-
 र्यगुणौ प्राप्ताः । तदप्युपगमेऽपि तावदयुतसिद्ध्योस्तयोः कुण्ड-
 दत्त्वदाश्रयाश्रयभावः, अकार्यकारणप्रसङ्गात् । नायुतसिद्ध्योः,
 अयुतसिद्ध्यश्रयाश्रयिजावविरोधात् । तथा ह्यपृथक्सिद्ध इत्यने-
 न भेदनिषेधः प्रतिपाद्यते, समवायाभावेऽन्यस्यार्थस्याज्ञासंभवा-
 त् । आधाराधेयभाव इत्यनेन चैकत्वनिषेधः क्रियत इति कथम-
 नयोरेकत्र सद्भावः । अथान्यत्राधाराधेयभावः, तर्हि तेषां सत्त्व-
 मुतासत्त्वमिति वक्तव्यम्? । यथायः पक्षः, तदा संयोगादिगुणा-
 कारपरमाणव एव तथाचूतकार्यमिति जैनपक्ष एव समा-
 श्रितः स्यात् । द्वितीयपक्षे तु, सर्वानुपलब्धिप्रसक्तिः । यदि च
 परमाणवः स्वरूपापरित्यागतः कार्यद्रव्यमारभन्ते स्वात्मनो
 ध्यातिरिक्तम्, तदा कार्यद्रव्यानुपत्तिप्रसक्तिः । न हि कार्यद्रव्य-
 परमाणुस्वरूपापरित्यागे स्थूलत्वस्य सद्भावः, तस्य तद्भावात्म-
 कत्वात् । तस्मात्परमाणुरूपतापरित्यागेन सूक्ष्मद्रव्यं स्थूल-
 कार्यस्वरूपमासादयतीति वज्रयवत् पुञ्जद्रव्यपरिणतः आदि-
 रन्तो वा न विद्यते, इति न कार्यद्रव्यं कारणेऽयो भिन्नम् । न चार्थो-
 न्तरजावगमनं विनाशोऽयुक्तः, इति तद्रूपपरित्यागोपादानात्म-
 कस्थितिस्वभावस्य द्रव्यस्य वैकाल्यं नानुपपन्नम् । यथा च
 एकसंख्याविभागव्यपारिमाणपरत्वात्मकत्वेन प्रादुर्भावात्परमा-
 णवः कार्यद्रव्यवत्, तथोत्पत्त्याद्याप्युपगन्तव्याः । कारणाव-

यव्यतिरेकानुविधानोपलम्भात् कार्यताव्यवस्थानिवन्धनस्याज्ञा-
 पि सद्भावात् ; इत्ययमर्थः (तत्तो य) इत्यादिना गाथापश्चादैनं प्रद-
 शितः, तस्मादेकपरिमाणोऽप्युपगमः विनाशात्मकत्वेनो-
 त्पन्नः (अणुरिति) अणुर्जातो भवति ; एतदवस्थायाः प्राक्-
 दसत्त्वात् । सत्त्वे वा इदानीमिव प्रागपि स्थूलरूपकार्यभाव-
 प्रसङ्गात् । इदानीं वा तद्रूपाऽविशेषात् प्राक्तनावस्थानमिव स्या-
 त् । एवं चतुर्विधकार्यद्रव्याप्युपगमे संगतः । न च य एव का-
 र्यद्रव्यारम्भकाः, परैकत्वविरोधात् ; घटद्रव्यप्रागभावप्रध्वंसा-
 भावमुत्पिण्डकपालवत् । न च प्रागभावप्रध्वंसाज्ञाद्योत्पत्त्युप-
 या मुत्पिण्डकपालरूपत्वमसिद्धम्, तुच्छरूपस्याभावस्याप्र-
 माणत्वात्तज्जनकत्वेन तद्विषयत्वतो व्यवस्थापयितुमशक्य-
 त्वादिति प्रतिपादनात् । न च कपालसंयोगाद् घटद्रव्यमु-
 पजायते, तद्विभागाच्च विनश्यतीति मुत्पिण्डस्य घटद्रव्य-
 समवायिकारणत्वानुमानमध्यक्षबाधितकर्मनिर्देशानन्तरप्रयुक्-
 त्वेन काज्ञात्ययापदिष्टम् । न चालपरिमाणतन्तुप्रज्ञं महत्त्प-
 रिमाणं पटकार्यमुपलब्धमिति घटादिकमपि तदल्पपरिमाणा-
 नेककारणप्रज्ञं कल्पयितुं युक्तम् ; विपर्ययेणापि कल्पनायाः
 प्रवृत्तिप्रसङ्गात् । अध्यक्षबाधस्तु तदितरत्रापि समानः । किञ्च ।
 परमाणूनां सर्वदैकं रूपमप्युपगच्छन्नभावमेव तेषामप्युपगच्छे-
 त् ; अकारकत्वप्रसङ्गात् । तच्च प्रागज्ञावप्रध्वंसाभावाविकल्प-
 त्वेनानाधेयातिसयत्वात्, वियत्कुसुमवत् । तदसत्त्वे च का-
 र्यद्रव्यस्याप्यज्ञावः, तस्यासत्त्वात् । तदज्ञावे च परापरत्वादिस-
 त्त्यादेरयोगात् काज्ञादेरप्यमूर्तद्रव्यस्याभाव इति सर्वाभाव-
 प्रसक्तिः । तथाहि-न तावदध्यक्षं तत् प्रतिपादने व्याप्रियते, क-
 पालपर्यन्तघटविनाशोपलब्धे तस्य व्यापारोपलब्धेः । नानुमा-
 नमपि ; प्रत्यक्षाप्रवृत्तौ तत्र तस्याप्यप्रवृत्तेः ; अध्यक्षपृथक्त्वेन
 तस्य व्यावर्णनात् । आगमस्य चात्रार्थे अनुपयोगात् । परमा-
 णुपर्यन्ते च विनाशे घटादिध्वंसे न किञ्चिदप्युपलभ्येत, पर-
 माणूनामदृश्यत्वेनाभ्युपगमात् । किञ्च घटेन पाकनिकृष्टेन वा
 तेनानेकान्त इति चेत् । न । सर्वस्य पक्वकृतत्वात् । अवयविनि
 च द्विद्रव्योत्पन्नत्वात् तस्य च निरवयवत्वाभावावयवतदुत्पत्तिः ;
 परमाणुषु तदसंज्ञत्वात् । पाकान्यथाऽनुपपत्त्या परमाणुपर्यन्तो
 विनाशः परिकल्पत इति चेत् । न । विशिष्टसामग्रीवशा-
 द्विशिष्टवर्णस्य घटादेर्द्रव्यस्य कथञ्चिद् विनाशोऽप्युत्पत्ति-
 संभवात् । परमाणुपर्यन्तविनाशोऽप्युपगमे च तद्देशत्वत-
 स्संख्यान्वतरपरिमाणत्वोपर्यवस्थापितकर्पराद्यपातप्रत्यक्षोपल-
 भ्यत्वादीनि पच्यमाने घटे न स्युः । सूच्यप्रविद्धघटेनाने-
 कान्तः परिहृत एव ।

न च कपालार्थी घटं मिथ्यादापरमाणवन्ते विनाशे ततः
 प्रतीतिविरुद्धत्वाज्ञासावभ्युपगन्तव्य इति प्रस्तुत-
 मेवाङ्गेपदारेणोपसहरत्याचार्यः-

बहुयाण एगसदे, जइ संयोगाहिं होइ उप्पाओ ।

णणु एगविभागम्मि वि, जुजइ बहुयाण उप्पाओ । ३७।

ह्यणुकादीनां सति संयोगे यद्येकस्य अणुकादेः कार्यद्रव्यस्यो-
 त्पादो भवति, अन्यथैकमभिधानप्रत्ययव्यवहारयोगात् । न हि व-
 हुष्वेको घट उत्पन्न इत्यादिव्यवहारो युक्तः । न्वित्यं क्षमायामे-
 कस्य कार्यद्रव्यस्य विनाशोऽपि युज्यत एव बहूनां समानजा-
 तीयानां तत्कार्यद्रव्यविनाशात्मकानां प्रभूततया विभक्तात्मना-
 मुत्पाद इति । तथाहि-घटविनाशाद् बहूनि कपालानि उत्प-

आनीत्यनेकाभिधानप्रत्ययव्यवहारो युक्तः, अन्यथा तदसंभ-
वात् । ततः प्रत्येकं व्यात्मकास्तिकाशोत्पादादयो व्यवस्थिता
इत्यनन्तपर्यायात्मकमेकं द्रव्यम्; तत्त्वनन्ते काले भवत्वनन्तप-
र्यायात्मकमेकं द्रव्यम् । एकसमये तु कथं तत्तदात्मकमवसी-
यते ? । प्रदर्शितदिशा तदात्मकं तदवसीयत इत्यादि—

एगसमयमि एगद-वियस्त बहुया वि होति उप्पाया ।

उप्पायसमा विगमा, डिई उ उस्सग्गओ णियमा ॥१३८॥

एकस्मिन्समये एकद्रव्यस्य बहुव उत्पादा भवन्ति, उत्पादस-
मानसंख्या विगमा अपि तस्यैव तदैवोत्पद्यन्ते, विनाशमन्तरे-
णात्पादस्यासंभवात् । न हि पूर्वपर्यायाविनाशे उत्तरपर्यायः
प्रादुर्भवितुमर्हति । प्रादुर्भावे वा सर्वस्य सर्वकार्यताप्रसक्तिः,
तदकार्यत्वं वा कार्यान्तरस्य च स्यात् । स्थितिरपि सामान्यरू-
पतया तथैव नियताः स्थितिरहितस्योत्पादस्याभावात् । भावे
वा शशशृङ्गादेरप्युत्पत्तिप्रसङ्गात् ॥ १३८ ॥

एतदेव दृष्टान्तद्वारेण समर्थयन्नाह—

कायमणवयणकिरिया-रूवाइ गई विसेसओ वा वि ।

संजोगनेयओ जा-एणा य दवियस्त उप्पाओ ॥१३९॥

यदैवानन्तानन्तप्रदेशिका हावभावपरिणतपुत्रलोपयोगोप-
जातशशरुधिरादिपरिणतवशाविर्भूतशिशोऽदुल्यायक्रोपाङ्ग-
भावपरिणतसूरसूक्ष्मतरादिभेदभिन्नावयवात्मकस्य कार्योत्प-
त्तिः, तदैवानन्तानन्तपरमाणुचित्तमनोवर्गणापरिणतिलभ्यमा-
न उत्पादोऽपि, तदैव वचनस्यापि कायोत्कृष्टतरवर्गणोत्पत्ति-
प्रतिलब्धप्रवृत्तिरुत्पादः, तदैव च कायात्मनोरन्योन्यानुप्रवे-
शाद्विषयीकृतासंख्यातात्मप्रदेशे कायक्रियोत्पत्तिः, तदैव च
रूपादीनामपि प्रतिक्षणोत्पत्तिविनश्वराणामुत्पत्तिः, तदैव च
मिथ्यात्वाऽविरतिप्रमादकबायादिपरणतिसमुत्पादितकर्मबन्ध-
निमित्तागामिगतिविशेषाणामप्युत्पत्तिः, तदैव चोत्सृज्यमानोपा-
दीयमानानन्तपरमाणवाद्यनन्तपरमाणुसंयोगविज्ञानानामुत्पत्तिः ।
यद्वा-यदैव शरीरादेर्द्रव्यस्योत्पत्तिः, तदैव तत्रैकान्तगतसमस्त-
द्रव्यैः सह साक्षात् पारस्पर्येण वा संबन्धानामुत्पत्तिः, सर्वव्या-
प्तिव्यवस्थिताकाशं धर्माधर्मादिद्रव्यसंबन्धात्; तदैव च भा-
विस्वपर्यायपरज्ञानविषयत्वादीनां चोत्पादनशक्तीनामप्युत्पादः,
शिशोप्रीवाचञ्चुनेत्रपिच्छोदरचरणाद्यनेकावयवान्तर्भावमयूरा-
एककरणशक्तीनामिव, अन्यथा तत्र तेषामुत्तरकालमप्यनुत्पत्ति-
प्रसङ्गात् । उत्पादविनाशस्थित्यात्मकाश्च प्रतिकृण भावाः शी-
तोष्णसंपर्कादिभेदेन । न च पुराणतया क्रमेणोपलब्धिः प्रतिकृणं
तथोत्पत्तिमन्तरेण संभवति । न चास्मदाद्यध्यक्षं निरवज्ञेय-
धर्मात्मकवस्तुप्राहर्कं, येनानन्तधर्माणामेकदा वस्तुन्यप्रतिपत्ते-
रभाव इत्युच्येत; अनुमानतः प्रतिकृणमनन्तधर्मात्मकस्य तस्य
प्रदर्शितन्यायेन प्रतिपत्तेः । सकलत्रैलोक्यव्यावृत्तस्य वस्तुनो-
ऽध्यक्षेण ग्रहणे तद्वावृत्तीनां पारमार्थिकतत्त्वस्मरूपतया । अन्य-
था तस्य तद्वावृत्त्ययोगात्, कथं नानन्तधर्माणां वस्तुन्यध्य-
क्षेण ग्रहणम् ? । (सम्म०)

अन्योन्यनिरपेक्षतयाऽऽश्रितस्य मिथ्यात्वा—

विनाभूतमेव दर्शयन्नाह—

जे संतवाएँ दोसे, सक्रोवुया वयंति संखाणं ।

संखाय असब्बाए, तेमिं सव्वेऽपि ते सव्वा ॥ १४६ ॥

१०८

येऽनेकान्तसद्वादपक्षे द्रव्यास्तिकायाऽऽप्युपगमपदार्थाप्युपगमे
शाक्यालुब्ध्या दोषान् वदन्ति, सांख्यानां क्रियागुणव्यपदेशोपल-
ब्ध्यादिप्रसङ्गादिलक्षणाः, ते सर्वेऽपि तेषां सत्या इत्येवं संबन्धः
कार्यः । ते च दोषा एव सत्याः स्युः यद्यन्यनिरपेक्षतयाऽ-
प्युपगतपदार्थप्रतिपादकं तच्छास्त्रं न मिथ्या स्यात्, नाऽन्य-
था । प्रागपि कार्यावस्थात एकान्तेन तत्सत्यनिबन्धनत्वात्तेषा-
म् । अन्यथा कथञ्चित्सत्त्वेऽनेकान्तवादापत्तेर्दोषाज्ञाव एव
स्यात् । सम्म० ।

(४) वस्तुनोऽनन्तधर्मात्मकत्वम्—

अनन्तरे जगद्वर्शितस्यानेकान्तात्मना वस्तुनो बुधरूपवेद्यत्व-
मुक्तम् । अनेकान्तात्मकत्वं च सप्तभङ्गीप्ररूपणेन सुखोन्नेयं स्यादि-
ति साऽपि निरूपिता, तस्यां च विरुद्धधर्माध्यासितं वस्तु पश्य-
न्त एकान्तवादिनोऽबुधरूपा विरोधमुद्भावयन्ति । तेषां प्रमाण-
मार्गाच्चयनमाह—

उपाधिभेदोपहितं विरुद्धं,

नार्थेष्वसत्त्वं सदवाच्यते च ।

इत्यप्रबुध्यैव विरोधजीताः,

जमास्तदेकान्तहृताः पतन्ति ॥ १४७ ॥

अर्थेषु पदार्थेषु चेत्तनाऽचेत्तनेष्वसत्त्वं नास्तित्वं न विरुद्धं न
विरोधावरुद्धम्, अस्तित्वेन सह विरोधं नानुजवतीत्यर्थः । न
केवलमसत्त्वं न विरुद्धम्, किन्तु सदवाच्यते च । सच्चाऽवाच्यं च
सदवाच्ये, तयोर्भावौ सदवाच्यते, अस्तित्वावक्तव्यत्वे इत्यर्थः । ते
अपि न विरुद्धे । तथाहि—अस्तित्वं नास्तित्वेन सह न विरुद्धते ।
अवक्तव्यत्वमपि विचिनिषेधात्मकमन्योन्यं न विरुद्धते । अथवाऽ-
वक्तव्यत्वं वक्तव्यत्वेन साकं न विरोधमुद्भवति । अनेन च नास्तित्वा-
ऽस्तित्वावक्तव्यत्वलक्षणभङ्गत्रयेण सकलसमजङ्ग्या निर्विरोध-
तोपलक्षिताः अमीषामेव त्रयाणां मुख्यत्वाच्चेत्तज्ज्ञानं च संयो-
गजत्वेनामीष्वेवान्तर्जावादि । नन्वेते धर्माः परस्परं विरुद्धाः,
तत्कथमेकत्र वस्तुन्येषां समावेशः संभवति ? इति विशेषणद्वारे-
ण हेतुमाह—(उपाधिभेदोपहितमिति) उपाध्योऽवच्छे-
दका अंशप्रकाराः, तेषां जेदो नानात्वं, तेनोपहितमपि तम् । अस-
त्त्वस्य विशेषणमेतत् । उपाधिभेदोपहितं सदर्थेष्वसत्त्वं न वि-
रुद्धम् । सदवाच्यतयोश्च वचनभेदं कृत्वा योजनीयम् । उपाधिभे-
दोपहिते सती सदवाच्यते अपि न विरुद्धे । अयमभिप्रायः-
परस्परपरिहारेण ये वृत्ते, तयोः शीतोष्णवृत्तहाऽनवस्थानल-
क्षणो विरोधः । नचात्रैवम्, सत्त्वासत्त्वयोरितरेतरमविष्वग्भावेन
वर्तनात् । न हि घटादीं सत्त्वमसत्त्वं परिहृत्य वर्तते, पररूपेणाऽ-
पि सत्त्वप्रसङ्गात् । तथा च तद्वातिरिक्तार्थान्तराणां तैरर्थक्यम्, ते-
नैव त्रिबुवनार्थसाध्यार्थक्रियाणां सिद्धेः । न चासत्त्वं सत्त्वं प-
रिहृत्य वर्तते स्वरूपेणाप्यसत्त्वप्राप्तेः । तथा च निरुपायत्वात्स-
र्वशून्यतेति; तदा हि विरोधः स्याद्यद्येकोपाधिकं सत्त्वमसत्त्वं च
स्यात् । न चैवम्; यतो न हि येनैवांशेन सत्त्वं तेनैवासत्त्वमपि । किं
त्वन्योपाधिकं सत्त्वम्, अन्योपाधिकं पुनरसत्त्वम् । स्वरूपेण हि स-
त्त्वं, पररूपेण चासत्त्वम् । दृष्टं हि एकस्मिन्नेव चित्रपटावयविनि अ-
न्योपाधिकं तु नीलत्वमन्योपाधिकाच्चेतरे वर्णाः । नीलत्वं हि नी-
लीरागाद्युपाधिकम्, वर्णान्तराणि च तत्तच्छब्जजडव्योपाधिकानि ।
एवंमेवकरतेऽपि तत्तद्दर्शनपुत्रलोपाधिकं वैचित्र्यमवसेयम् । न चै-
न्द्रिष्टान्तैः सत्त्वासत्त्वयोरिदं न देशत्वप्राप्तिः, चित्रपटावयविनि

एकत्वात् तत्रापि भिन्नदेशत्वासिद्धेः । कथाञ्चन कस्तु दृष्टान्ते दार्ष्टान्तिके च स्याद्वादिनां न दुर्लभः । एवमप्यपरितोषश्चेदायुष्म-
तः, तर्ह्येकस्यैव पुंसस्तत्र तत्तदुपाधिभेदात्पितृत्वपुत्रत्वमानुलत्व-
भागिनेपत्वपितृत्वपुत्रत्वत्वादिघर्माणां परस्परविरुद्धानाम-
पि प्रसिद्धिर्दीनात् किं वाच्यम् ? । एवमवक्तव्यतादयोऽपि वा-
च्याः । इत्युक्तप्रकारेणोपाधिभेदेन वास्तवं विरोधान्नायमप्रवृ-
त्त्यैवाज्ञातैव, एवकारोऽवधारणे । स च तेषां सम्यग्ज्ञानस्या-
भाव एव, न पुनर्लेशतोऽपि भाव इति व्यनक्ति । ततस्ते
विरोधभीताः—सत्त्वासत्त्वादधर्माणां बहिर्मुखशेषमुप्या संभा-
वितो यो विरोधः सहानवस्थानमिदं, तस्माद्ज्ञातत्वास्तमा-
नसाः । अत एव जडास्तात्त्विकभयहेतोर्भावेऽपि तथाविधप-
शुवद्भिरुत्वाभ्यूहः परवादिनस्तदकान्तहताः, तेषां सत्त्वादि-
धर्माणां य एकान्त इतरधर्मनिषेधेन स्वाभिप्रेतधर्मव्यवस्थाप-
ननिश्चयः, तेन हता इव हताः पतन्ति स्खलन्ति । पतिनाश्च
सन्तस्ते न्यायमार्गाक्रमणेनासमर्था न्यायमार्गाध्वनीनानां च
सर्वेषामप्याक्रमणीयतां यान्तीति भावः । यद्वा—पतन्तीति प्र-
माणमार्गतश्च्यवन्ते । लोके हि सन्मार्गच्युतः पतित इति
परिभाष्यते । अथवा—यथा वज्रादिप्रहारेण हतः पतितो
मूर्च्छामनुच्छामासाद्य निरुद्धवाक्प्रसरो भवति, एवं तेऽपि
वादिनः स्वाभिमतैकान्तवादेन युक्तिसरणिमननुसरता वज्रा-
शनिप्रायेण निहताः सन्तः स्याद्वादिनां पुरतोऽकिञ्चित्करा
वाङ्मात्रमपि नोच्चारयितुमीशत इति । अत्र च विरोधस्योप-
लक्षणत्वाद्धैयधिकरण्यमनवस्था सङ्करो व्यतिकरः संशयोऽप्र-
तिपत्तिर्विषयव्यवस्थाहानिरित्येतेऽपि परोद्भाविता दोषा अ-
भ्यूह्याः । तथाहि—सामान्यविशेषात्मकं वस्तुन्युपन्यस्ते परे
उपालभ्यारो भवन्ति । यथा सामान्यावशेषयोर्विधिप्रतिषेध-
रूपयोर्विरुद्धधर्मवोरेकप्राप्तिभेदे वस्तुन्यसंभवाच्छ्रुतोष्णव-
दिति विरोधः । न हि यदेव विधेरधिकरणं तदेव प्रतिषेध-
स्याधिकरणं भवितुमर्हति, एकरूपतापत्तेः । ततो वैयधिकरण्य-
मपि भवति । अपरं च—येनात्मना सामान्यस्याधिकरणं येन
च विशेषस्य, तावप्यात्मनो एकेनैव स्वभावेनाधिकरोति,
द्वाभ्यां वा स्वभावाभ्याम् ? । एकेनैव चेत्, तत्र पूर्ववाद्विरोधः ।
द्वाभ्यां वा स्वभावाभ्यां सामान्यविशेषाख्यं स्वभावद्वयमधि-
करोति, तदाऽनवस्था—तावपि स्वभावान्तराभ्यां, तावपि
स्वभावान्तराभ्यामिति । येनाऽऽत्मना सामान्यस्याधिकरणं
तेन सामान्यस्य विशेषस्य च, येन च विशेषस्याधिकरणं तेन
विशेषस्य सामान्यस्य चेति सङ्करदोषः । येन स्वभावेन सा-
मान्यं तेन विशेषः, येन विशेषस्तेन सामान्यमिति व्यतिकरः ।
ततश्च वस्तुनोऽसाधारणाकारेण निश्चिनुमशक्तेः संशयः । तत-
श्चाप्रतिपत्तिः, ततश्च प्रमाणविषयव्यवस्थाहानिरिति । एते च
दोषाः स्याद्वादस्य जाल्यन्तरत्वाच्चिरवकाशा एव । अतः स्या-
द्वादमर्मवेदिभिरुद्धरणीयास्तत्तदुपपात्तिभिरिति, स्वतन्त्रतया
निरपेक्षयोरेव सामान्यविशेषयोर्विधिप्रतिषेधरूपयोस्तेषामव-
काशात् । अथवा विरोधशब्दोऽत्र प्रदोषवाची । यथा
विरुद्धमाचरन्तीति दुष्टमित्यर्थः । ततश्च विरोधेन्यो विरोध-
वैयधिकरण्यादिदोषेन्यो भीता इति व्याख्येयम् । एवं च
सामान्यशब्देन सर्वा अपि दोषव्यक्तयः संगृहीता भवन्तीति
काव्यार्थः ॥२५॥

अथानेकान्तवादस्य सर्वद्वयपर्यायव्यापित्वेऽपि मूलभेदाऽ-
पेक्षया चातुर्विध्यानिधानद्वारेण भगवतस्तत्त्वामृतरसास्वाद-

सौहित्यमुपवर्णयन्माह—

स्यान्नाशि नित्यं सदृशं विरूपं, वाच्यं न वाच्यं सदसत्तदेव ।
विपश्चितां नाय ! निपीततत्त्व-सुधोद्गतोद्धारपरम्परेयम् ॥२६॥

स्यादित्यवयवमनेकान्तद्योतकमप्राप्त्यपि पदेषु योज्यम्, तदेवाधि-
कृतमेवैकं वस्तु स्यात्कथञ्चिन्नाशि, विनशानशीलमनित्यमित्यर्थः ।
स्यान्नित्यमविनाशधर्मीत्यर्थः । एतावता नित्यानित्यवृत्तकामेकं
विधानम् । तथा स्यात्सदृशमनुवृत्तिहेतुस्वामान्यरूपम् । स्याद्विरूपं
विविधरूपं विसदृशपारिणामात्मकं, व्यावृत्तिहेतुविशेषरूपमित्य-
र्थः । अनेन सामान्यविशेषरूपो द्वितीयः प्रकारः । तथा स्याद्वाच्यं
वक्तव्यम् । स्याद् न वाच्यमवक्तव्यमित्यर्थः । अत्र च समासेऽवाच्य-
मिति युक्तम्, तथाप्यवाच्यपदं योन्यादौ रुढमित्यस्य तापरि-
हारार्थं न वाच्यमित्यसमस्तं चकार स्तुतिकारः । एतेनभि-
लाप्यानभिधायस्वरूपस्तुतीयो भेदः । तथा स्यात्सद्विद्यमान-
मस्तिरूपमित्यर्थः । स्यादसत्तत्त्विकवृत्तकामिति । अनेन सदसदा-
ख्या चतुर्थी विधा । हे विपश्चितां नाय ! संख्यावतां मुख्य ! इयम-
नन्तरोक्ता निपीततत्त्वसुधोद्गतोद्धारपरम्परा, तवेति प्रकरणात्सा-
माध्याह्ना गम्यते । तत्त्वं यथावस्थितवस्तुस्वरूपपरिच्छेदः, तदेव
जरामरणापहारीत्वाद्विबुधोपभोग्यत्वात्मिथ्यात्वविषोर्भीतिरा-
करिष्णुत्वादात्तराद्वाक्कारिवाच्च पीयूषं तत्त्वसुधा । नितरामनन्य-
सामान्यतया पीता आस्वादिता या तत्त्वसुधा तस्या वृत्ता
प्राप्नुयुता तत्कारणिका उद्धारपरम्परा उद्धारश्रेणिरिवेत्यर्थः ।
यथाहि—कश्चिदाकणं पीयूषरसमापीय तदनुविधायिनीमुद्धार-
परम्परां मुञ्चति, तथा जगवानपि जरामरणापहारी तत्त्वामृतं
स्वैरमास्वाद्य तद्वसानुविधायिनीं प्रस्तुतानेकान्तवादभेदचतु-
ष्टयीवृत्तकामुद्धारपरम्परां देशनामुखेनोद्गीर्णवानित्याशयः ।
अथवा—यैरेकान्तवादिभिः मिथ्यात्वगर्जजो जनमानुषि ज्ञातं,
तेषां तत्तद्वचनरूपा उद्धारप्रकाराः प्राक् प्रदर्शिताः । यैस्तु पंचेक्षि-
मप्राचीनपुण्यप्राग्भारानुगृहीतैर्जगद्गुरुवदनेन्दुनिःस्यन्दि तत्त्वा-
मृतं मनोहृत्य पीतं तेषां विपश्चितां यथार्थवादविदुषां हे
नाय ! इयं पूर्वद्वयदर्शितोद्देशशस्त्रा उद्धारपरम्परेति व्याख्येयम् ।
एते च चत्वारोऽपि वादास्तेषु तेषु स्थानेषु प्रागेव चर्चिताः । तथा-
हि—‘आदीपमाव्योमोर्ते’ वृत्ते नित्याप्रनित्यवादः । ‘अनेकेमेकात्मक-
मिति’ काव्ये सामान्यविशेषवादः । सप्तभङ्ग्यामभिधायान्नित्या-
प्यवादः, सदसद्वादश्च, इति न भूयः प्रयासः इति काव्यार्थः ॥२६॥

इदानीं नित्यानित्यपक्षयोः परस्परदूषणप्रकाशनवृत्तकृतया
वैराग्यमाणयोरितरेतरोदीरितविविधहेतुदेति संनिपातसंज्ञात—
विनिपातयोर्यत्नसिद्धप्रतिपक्षप्रतिपक्षस्य जगच्चङ्गासनसाम्रा-
ज्यस्य सर्वोत्कर्षमाह—

य एव दोषाः किं नित्यवादे,

विनाशवादेऽपि समास्त एव ।

परस्परध्वंसिषु कण्टकेषु,

जयत्यभृष्यं जिन ! शासनं ते ॥ २६ ॥

किञ्चेति निश्चये । य एव नित्यवादे नित्यैकान्तवादे दोषा अ-
नित्यैकान्तवादिभिः प्रसजिताः क्रमशैगपद्यान्यामर्थक्रियाऽनु-
पपत्त्यादयस्त एव विनाशवादेऽपि क्षणिकैकान्तवादेऽपि समा-
स्तुत्या नित्यैकान्तवादिभिः प्रसज्यमाना अन्युनाधिकाः । तथाहि—
नित्यवादां प्रमाणयति—सर्वं नित्यं, सत्त्वात् । क्षणिके सदसत्काव-
योरर्थक्रियाविरोधात्तत्त्वकृणं सर्वं नावस्थां बध्नातीति । ततो

निवर्तमानमनन्यशरणतया नित्यत्वेऽवतिष्ठते । तथाहि-कृणिको-
ऽर्थः सन् वा कार्यं कुर्यादसन् वा?, गत्यन्तराभावात् । न तावदाद्यः
पक्षः, समसमयवर्तिनि व्यापारायोगात्, सफलजावानां पर-
स्परं कार्यकारणभावप्राप्त्याऽतिप्रसङ्गाच्च । नापि द्वितीयः पक्षः
क्षोदे क्षमते । असतः कार्यकरणशक्तिविकलत्वात् । अन्यथा शश-
विषाणादयोऽपि कार्यकरणायोत्सहेरन्, विशेषाज्ञावादिति । अ-
नित्यत्वादी नित्यत्वादिनं प्रति पुनरेवं प्रमाणयति-‘सर्वे कृणिकं,
सत्त्वात्, अकृणिके क्रमयौगपद्यामर्थक्रियाविरोधात्, अर्थक्रि-
याकारित्वस्य च भावलक्षणत्वात् । ततोऽर्थक्रिया व्यावर्तमाना
स्वक्रोडोक्तां सत्तां व्यावर्तयेदिति कृणिकस्मिन् । न हि नि-
त्योऽर्थोऽर्थक्रियां क्रमेण प्रवर्तयितुमुत्सहते, पूर्वार्थक्रियाकरण-
स्वभावोपमर्दद्वारेणोत्तरक्रियायां क्रमेण प्रवृत्तेः, अन्यथा पूर्वक्रि-
याकरणाविरामप्रसङ्गात् । तत्स्वभावप्रचये च नित्यता प्रयाति,
अतादवस्थस्य नित्यतालक्षणत्वात् । अथ नित्योऽपि क्रमवर्ति-
नं सहकारिकारणमर्थमुदीकमाणस्तावदासीत्, पश्चात्तमासाद्य
क्रमेण कार्यं कुर्यादिति चेत् । न । सहकारिकारणस्य नित्ये-
ऽकिञ्चित्करत्वात्; अकिञ्चित्करस्याऽपि प्रतिकृणेऽनवस्थाप्रस-
ङ्गात् । नापि यौगपद्येन नित्योऽर्थोऽर्थक्रियां कुरुते, अर्थक्रिया-
विरोधात् । नह्येककालं सकलाः क्रियाः प्रारजमाणः कश्चि-
दुपलभ्यते, करोतु वा, तथाऽन्याद्यकृण एव सकलक्रियाप-
रिसमाप्तेर्द्वितीयादिक्वणेष्वकुर्वाणस्यानित्यता ब्रह्मादौकतेः;
करणाकरणयोरैकस्मिन् विरोधात् इति । तदेवमेकान्तद्वये-
ऽपि ये हेतवस्ते युक्तिसाम्याद् विरुद्धं न व्यभिचरन्तीत्यविचा-
रितरमणीयतया मुग्धजनस्य ध्यातव्यं चोत्पादयन्तीति विरुद्धा
व्यभिचारिणो नैकान्तिका इति । अत्र च नित्यानित्यैकान्तपक्ष-
प्रतिकेप एयोक्तः । उपलक्षणत्वाच्च सामान्यविशेषाद्येकान्तवादः
अपि मिथस्तुल्यदोषतया विरुद्धा व्यभिचारिण एव हेतुन उप-
श्रुन्तीति परिभाषनीयम् । अथोत्तरार्द्धं व्याख्यायते- (परस्पर-
त्वाद्) एवं च काण्टकेषु कुक्षशुषु एकान्तवादिषु परस्परध्वं-
सिषु सत्सु परस्परस्मात् ध्वंसन्ते, विनाशमुपयान्तीत्येवशीलाः,
सुन्दोपसुन्दवदिति परस्परध्वंसिनः, तेषु, हे जित! ते तव, शासने
स्याद्वादप्ररूपणनिरूपणं द्वादशाङ्गीरूपं प्रयत्नं पराभिजातुकानां
काण्टकानां स्यमुन्निग्रहवैनेवामावाद् धृष्यमपराभवनीयम् । ‘श-
काहं कृत्याश्च’ (१।४।३५) इति (हैमसू.) कृत्यविधानाद् धार्पितुमश-
क्यं धर्षितुमर्हं वा, जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते । यथा कश्चिन्महा-
राजः पीवरपुण्यपरीपाकः परस्परं विरुद्धं स्वयमेव कृत्यमुपेयि-
त्सु द्विषत्सु अयत्नसिद्धनिष्कण्टकत्वं समृद्धं राज्यमुपलब्धुजानः
सर्वोत्कृष्टो जयत्येवं त्वच्छासनमपीति काव्यार्थः ॥ २६ ॥
अनन्तरकाव्ये नित्यानित्याद्येकान्तवादे दोषसामान्यमभिहित-
म् । इदानीं कतिपयतद्विशेषाग्रामग्राहं दर्शयन्तत्प्ररूपका-
रणमसङ्गताद्वाक्यतयो दृष्टतथाविधिरिपुजनजनितोपद्रवमिव
परित्रातुर्धरित्रीपतेस्त्रिजगत्पतेः पुरतो ज्वनत्रयं प्रत्युपकारका-
रितामाविष्करोति—

नैकान्तवादे सुखदुःखभोगौ,
न पुण्यपापे न च बन्धमोक्षौ ।
दुर्नीतिवादव्यसनासिर्नैवं,
परैर्विदुस्तं जगदप्यशेषम् ॥ २७ ॥

एकान्तवादे नित्याऽनित्यैकान्तपक्षान्युपगमे, न सुखदुःखभो-

गौ घटेने, न च पुण्यपापे घटेने, न च बन्धमोक्षौ घटेने । पुनः
पुनर्नमः प्रयोगोऽत्यन्ताधटमानतादर्शनार्थः । तथाहि-एकान्त-
नित्ये आत्मनि तावत् सुखदुःखभोगौ नोपपद्येते । नित्यस्य हि लक्ष-
णम्-‘अप्रच्युतानुपपन्नस्थिरैकरूपत्वम्’ । ततो यदाऽऽत्मा सुखम-
नुच्युय स्वकारणकलापसामग्रीवशाद् दुःखमुपलुङ्गे, तथा स्वजा-
वभेदादनित्यत्वापस्या स्थिरैकरूपताहानिप्रसङ्गः; एवं दुःखम-
नुभूय सुखमुपभुञ्जानस्यापि वक्तव्यम् । अथावस्थाभेदादयं
व्यवहारः । न चावस्थासु भिद्यमानास्वपि तद्वतो भेदः;
सर्पस्येव कृणभस्त्रार्जवाद्यवस्थासु श्रुति चेत् । ननु तास्ततो
व्यतिरिक्ता अव्यतिरिक्ता वा? व्यतिरेके तास्तस्येति संबन्धा-
भावः, अतिप्रसङ्गात् । अव्यतिरेके तु तद्वानेवेति तदवस्थितैव
स्थिरैकरूपताहानिः । कथं च तदेकान्तैकरूपत्वेऽवस्थाने-
दोऽपि जवेदिति । किञ्च । सुखदुःखभोगौ पुण्यपापनिर्वर्त्यां,
तस्मिन्नेतन् चार्थक्रिया, सा च कूटस्थनित्यस्य क्रमेणाक्रमे-
णेन वा नोपपद्यत इत्युक्तप्रायम् । अत एवोक्तम्- (न पुण्य-
पापे इति) पुण्यं दानादिक्रियोपार्जनीयं शुभं कर्म । पापं हिंसा-
दिक्रियासाध्यमशुभं कर्म । ते अपि न घटेने, प्रागुक्तनीतेः । तथा
न बन्धमोक्षौ । बन्धः कर्मपुञ्जैः सह प्रतिप्रदेशमात्मनो बन्ध-
याः पापमयद्वन्द्वोन्मसंश्लेषः । मोक्षः कृत्स्नकर्मकृत्यः तावप्येकान्त-
नित्ये न स्याताम् । बन्धो हि संयोगविशेषः, स चाप्राप्तानां प्राप्ति-
रिति लक्षणः । प्राक्कालभाविनि अप्राप्तिरन्याऽवस्था । उत्तरका-
लभाविनी प्राप्तिश्चान्या । तदनयोरप्यवस्थाभेदद्वयो दुस्तरः । कथं
चैकरूपत्वे सति तस्याकस्मिको बन्धनसंयोगः?, बन्धनसंयो-
गाच्च प्राक् किं नायं मुक्तोऽभवत्? किञ्च । तेन बन्धनेनासां वि-
कृतिमनुभवति, न वा? अनुभवति चेन्नमोदिवदनित्यः । नानु-
भवति चेन्निर्विकारत्वे सता असता वा तेन गगनस्येव न को-
ऽप्यस्य विशेषः । इति बन्धवैफल्यान्तिरनुक्त एव स्यात् । त-
तश्च विशीर्णा जगति बन्धमोक्षव्यवस्था । तथा च परान्ति-‘व-
र्णातपाभ्यां किं व्योम्न-इवमण्यस्ति तयोः फलम् । चर्मोपमश्चे-
त्सोऽनित्यः, खतुल्यश्चेदसत्फलः’ ॥ १ ॥ बन्धानुपपत्तौ मोक्ष-
स्याऽप्यनुपपत्तिर्बन्धनविच्छेदपर्यायत्वान्मुक्तिशब्दस्येति । एव-
मनित्यैकान्तवादेऽपि सुखदुःखाद्यनुपपत्तिः । अनित्यं हि अत्य-
न्तोच्छेदधर्मकम् । तथा ज्ञेते चात्मानि पुण्योपादानक्रियाकारि-
णो निरन्वयं विनष्टत्वात् कस्य नाम तत्फलभूतसुखानुभवः? ।
एवं पापोपादानक्रियाकारिणोऽपि निरवयवनाशे कस्य दुःख-
संवेदनमस्तु? । एवं चान्यः क्रियाकारी, अन्यच्च तत्फलभाक्ते-
त्यसमञ्जसमापद्यते । अथ “यस्मिन्नेव हि सन्ताने, आहिता
कर्मधासना । फलं तत्रैव संघत्ते, कर्पासे रक्तता यथा” ॥ १ ॥ इति
वचनान्नासमञ्जसमित्यापि वाङ्मात्रम्, सन्तानवामनयोरवास्त-
वत्वेन प्रागेव निर्बोचितत्वात् । तथा पुण्यपापे अपि न घटेने । त-
योर्हार्थक्रिया सुखदुःखोपभोगः । तदनुपपत्तिश्चानन्तरमेवोक्ता,
ततोऽर्थक्रियाकारित्वाऽभावात्तयोरप्यधटमानत्वम् । किञ्च ।
अनित्यः कृणमात्रस्थायी, तस्मिंश्च कृणे उत्पत्तिमात्रव्यवस्थात्
तस्य कुतः पुण्यपापोपादानक्रियाऽर्जनम्? । द्वितीयादिक्वणेषु
चावस्थातुमेव न लभते, पुण्यपापोपादानक्रियाजावे च
पुण्यपापे कुतः?, निर्मूलत्वात्; तदसत्त्वे च कुतस्तनः सुख-
दुःखभोगः । आस्तां वा कथञ्चिदेतत्, तथाऽपि पूर्वकृणस-
द्वेनोत्तरकृणेन भवितव्यम्, उपादानाऽनुरूपत्वादुपादेयस्य ।
ततः पूर्वकृणाद् दुःखितादुत्तरकृणः कथं सुखित उत्पद्यते?, कथं
च सुखिताततः स दुःखितः स्यात्?, विसदृशजागताऽऽपत्तेः ।

एवं पुण्यपापादपि तस्माद् यत्किञ्चिदेतत् । एवं बन्धमोक्षयो-
रप्यसंभवः । लोकेऽपि हि य एव बन्धः स एव मुच्यते । निरन्व-
यनाशाभ्युपगमे चैकाधिकरणत्वात्तान्त्वान्तस्य चावास्तव-
त्वात् कुतस्तयोः संभावनामात्रमपीति ? परिणामिनि चात्मनि
स्वीक्रियमाणे सर्वे निर्बाधमुपपद्यते । “परिणामोऽवस्थान्तर-
गमनं न च सर्वथा ह्यवस्थानम् । न च सर्वथा विनाशः, परिणाम-
स्तत्त्वमिष्टः” ॥१॥ इति तत्रचनात् । पानञ्जल्योकाकारोऽप्याह-
“अवस्थितस्य ह्यवस्थे पूर्वधर्मनिवृत्तौ धर्मान्तरोत्पत्तिः परि-
णामः” इति । एवं सामान्यविशेषसदसदभिज्ञात्वात्तान्त्वान्ति-
लाप्येकान्तवादेऽपि सुखदुःखाद्यभावः स्थयमनित्यैकभ्युत्थाः ।
अथोत्तरार्द्धव्याख्या—एवमुपपद्यमानेऽपि सुखदुःखमोहा-
दिव्यवहारे परैः परतीर्थिकैः, अथ च परमार्थतः शशुभिः, पर-
शब्दो हि शत्रुपर्यायोऽप्यस्ति (दुर्नीतिवादव्यसनासिना) नी-
यते एकदेशविशिष्टोऽर्थः प्रतीतिविषयमाभिरिति नीतयो न-
याः, दुष्टा नीतयो दुर्नीतयो दुर्नयाः, तेषां वदन् परेभ्यः
प्रतिपादनं दुर्नीतिवादः । तत्र यद् व्यसनमत्यासक्तिरौचित्य-
निरपेक्षा प्रवृत्तिरिति यावत्, दुर्नीतिवादव्यसनम् । त-
देव सदबोधशरीरोच्छेदनशक्तियुक्तत्वादसिनिवासिः कृपाणः,
दुर्नीतिवादव्यसनासिः । तेन दुर्नीतिवादव्यसनासिना करण-
त्वेन दुर्नयप्रकरणदेवाकलनेन एवमित्यनुभवसिद्धं प्रकारमाह ।
अपि शब्दस्य भिन्नकमत्वादशेषमपि जगन्निखिलमपि त्रैलो-
क्यम्, तात्स्थान्त्यपदेश इति । त्रैलोक्यगतजन्तुजातं त्रिलु-
प्तम्, सम्यग्ज्ञानादिभावप्राणव्यपरोपेण व्यापादितम् । तत् प्रा-
यस्वेत्याशयः । सम्यग्ज्ञानादयो हि भावप्राणाः प्राक्चनिकैर्नी-
यन्ते । अत एव सिद्धेऽपि जीवध्वपदेशः । अन्यथा हि
जीवध्वानुः प्राणधारणार्थेऽभिधीयते । तेषां च दशविधप्राण-
धारणाभावादजीवत्वप्राप्तिः । सा च विरुद्धा । तस्मात्संसा-
रिणो दशविधद्रव्यप्राणधारणाऽजीवाः, सिद्धाश्च ज्ञानादिभा-
वप्राणधारणादिति सिद्धम् । दुर्नयस्वरूपं चोत्तरकाव्ये व्याख्या-
स्यामः । इति काव्यार्थः ॥ २७ ॥ स्यात् ।

वस्तुनोऽनित्यतदसद्वृत्त्यवस्थानेकान्तजयपताकार्या न्यक्षेण प्र-
त्यपादि परं तद्वैलक्ष्यातिसंक्षिप्तयेन दुरवबोधत्वात्सम्प्रतिप्रभृ-
तिप्रसङ्गेतार्थत्वाच्चास्मान्निरूपेणोक्तम् । अनेकान्तजयपताका-
वृत्तिविषयः ।

(५) एकान्तेन सर्वं वस्तु सदिति साङ्ख्यमतं तु न युक्तम् ।
युक्तिश्चात्र यत्तावदुच्यते सांख्याभिप्रायेण—सर्वं सर्वात्मकम्, दे-
शकालाकारप्रतिबन्धानु न समानकाशोपपन्नधिरिति । तदयुक्तम् ।
यतो जेदेन सुखदुःखजीवितमरणदूरासन्नसुखमवाप्तरूपकुरुपा-
दिकं संसारवैचित्र्यमध्यक्षेणोऽनुच्यते । न च दृष्टेऽनुपपन्नं नाम ।
न च सर्वं मिथ्येत्यभ्युपगमं गृह्यते, यतो दृष्टान्तिरदृष्टकल्पना च
पापीयसी । किञ्च । सर्वधैक्येऽन्युपगम्यमाने संसारमोक्षाज्ञाव-
तया कृतनाशोऽहताच्यागमश्च ब्रह्मादापतति । यच्चैतत्सत्त्वरज-
स्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः प्रधानमित्येतत्सर्वस्य जगतः कार-
णं, तन्निरन्तराः सुहृदः प्रत्येभ्यन्ति, निर्युक्तिकत्वात् । अपि च ।
सर्वथा सर्वस्य वस्तुन एकत्वेऽभ्युपगम्यमाने सत्त्वरजस्तमसा-
मप्येकत्वं स्यात् । तद्वेदे च सर्वस्य भेद इति । तथा यदप्युच्यते-
सत्त्वस्य व्यक्तस्य प्रधानकार्यत्वात्सत्कार्यत्वादत्वाच्च मयूरात्म-
करणे चञ्चुपिच्छादीनां सनामेयोपादाच्चुपगमादसद्वृत्तादे
बाह्यरुतादीनामभ्युपगमप्रसङ्गादित्येतद्व्याख्यात्रम् । तथाहि—यदि
सर्वथा कारणे कार्यमस्ति न तर्ह्युत्पादः, निष्पन्नघटस्येव अपि

च । मृत्पिण्डावस्थायामेव घटगताः कर्मगुणव्यपदेशा भवेयुः । न
च भवन्ति, ततो नास्ति कारणे कार्यम् । अथाऽनभिध्यतमस्ती-
ति चेत् । न । तर्हि सर्वथाप्यना विद्यते नाऽप्येकान्तेनासत्कार्यत्वाद्
एव । तद्भावे हि व्योमार्णवदानामप्येकान्तेनासतो मृत्पिण्डा-
देर्घटादोरित्युत्पत्तिः स्यात् । न चेत्तद् दृष्टमिष्टं वा । अपि चैवं
सर्वस्य सर्वस्मादुत्पत्तेः कार्यकारणत्वावानियमः स्यात् । एवं
च न शाल्यकुरार्थी शालिबीजमेवाऽऽद्यादपि तु यत्किञ्चिदेवेति
नियमेन च प्रकापूर्वकारिणामुपादानकारणौ प्रवृत्तिरतो ना-
सत्कार्यत्वाद् इति । तदेवं सर्वपदार्थानां सर्वज्ञेयत्वप्रमेयत्वादिभि-
र्धर्मैः कथञ्चिदेकत्वम्, तथा प्रतिनियतार्थकार्यतया यदेवार्थक्रि-
याकारि तदेव परमार्थतः सदिति कृत्वा कथञ्चिदेद इति सा-
मान्यविशेषात्मकं वसिन्वति स्थितम् । अनेन च स्यादस्ति, स्या-
न्नास्तीति भङ्गकद्वयेन शेषभङ्गा अपि दृष्टव्याः । ततश्च सर्वं
वस्तु सप्तभङ्गीस्वभावम् । ते चाग्नी-स्वच्छव्यक्तेप्रकाशजावापेक्ष-
या स्यादस्ति, परद्रव्यापेक्षया स्यान्नास्ति । अनयोरेव धर्मयोर्वी-
गपद्योनाजिधानुमशक्यत्वात् स्यादवक्तव्यम् । तथा कस्यचिदंशस्य
स्वच्छव्यापेक्षया विवक्षितत्वात्, कस्यचिच्चंशस्य परद्रव्यापेक्ष-
या स्याद्वा, नास्ति वा, वक्तव्यं चेति । तथैकस्यांशस्य स्वच्छव्या-
पेक्षया परस्य तु सामस्येन स्वच्छव्यापेक्षया विवक्षितत्वा-
त् । स्यादस्ति चावक्तव्यं चेति । तथैकांशस्य परद्रव्यापेक्षया
स्यान्नास्ति चावक्तव्यं चेति । तथैकस्यांशस्य स्वच्छव्यापेक्ष-
या, परस्य तु परद्रव्यापेक्षया, अन्यस्य तु यौगपद्येन स्वपरद्र-
व्यापेक्षया विवक्षितत्वात् स्यादस्ति च नास्ति चाऽवक्त-
व्यम् । इयं च सप्तभङ्गी यथायोगमुत्तराऽपि योजनीयेति ।
सूत्र० २ श्रु० ५ अ० ।

(६) कालाद्येकान्तवादोऽपि मिथ्यात्वमेवेत्याह—

कालो सहावर्णयई, पुत्रकयं पुरिसकारणेगता ।

मिच्छन्तं तोचेवा, समासत्रो ह्योति सम्पत्तं ॥ १४६ ॥

कालस्वभावनियतिपूर्वकृतपुरुषकारणरूपा एकान्ताः सर्वेऽपि
एकका मिथ्यात्वम्; त एव समुदिताः परस्परजहद्वृत्तयः स-
म्यक्स्वरूपतां प्रतिपद्यन्ते इति तात्पर्यार्थः ॥ १४६ ॥ (सम्प्र) पं० व० ।

तत्र कालादेकान्ताः प्रमाणतः संभवन्तीति तद्भावे मिथ्यात्व-
वाद इति स्थिते त एवाऽन्योन्यसव्यपेक्षा नित्याद्येकान्तव्यपदे-
नैकानेकस्वभावाः कार्यनिर्वर्तनपटवः प्रमाणविषयतया परमा-
र्थतः सन्त इति तत्प्रतिपादकस्य शास्त्रस्यापि सम्यक्त्वमिति
तद्भावेः सम्यग्वादेतया व्यवस्थितः । यथैते कालाद्येकान्ताः मि-
थ्यात्वमनुभवन्ति, स्याद्वादोपग्रहानु त एव सम्यक्त्वं प्रति-
पद्यन्ते, तथाऽऽत्माऽप्येकान्तनित्यानित्यत्वादिधर्माध्यासितो
मिथ्यात्वम्; अनेकान्तरूपतया त्वच्युपगम्यमानः सम्यक्त्वं
प्रतिपद्यत इत्याह—

एतिय ए णिच्चो ए कुणइ,

कयं ए वेएइ एतिय णिव्वाणं ।

एतिय य मोक्खोवाओ,

इं मिच्छत्तस्स उणाई ॥ १५० ॥

नास्त्यात्मा एकान्त इति सांख्याः । अत एव प्राहुः—यः कर्त्ता, स
न भोक्ता, प्रकृतिवत्, कर्तृभोक्तृत्वानुपपत्तेः । यद्वा—येन कृतं
कर्म, नाऽसौ तद् युक्ते, कृणिकत्वात्, त्रिभूततेनेतिरिति बौद्धः ।
सृणिकत्वाच्च तत्सन्तनः कृतं न वेदयत इति बौद्ध एवाह—कर्त्ता

भोक्ता चात्मा किन्तु न मुच्यते, सचेतनत्वात्, अत्रव्यवत्, रागादीनामात्मस्वरूपाव्यतिरेकात्, तदङ्गये तेषामध्यक्ष्यादिति ज्ञायिकः । निहंतुक एवासौ मुच्यते, तत्स्वभावताव्यतिरेकेण परस्य तत्रोपायस्यानावादिति मण्मती प्राह । एतानि षट् मिथ्यात्वस्य स्थानानि, पञ्चमप्येषां पक्षाणां मिथ्यात्वाधारतया व्यवस्थितः । तथाहि-एतानि नास्तित्वादिविशेषणादीनि साध्यधर्मिविशेषणतयोपादीयमानानि किं प्रतिपक्षव्युदासेनोपादीयन्ते ? आहोस्वित् कथंचिदसंग्रहेति कल्पनाद्वयम् । प्रथमपक्षे-अध्यक्षविरोधः, स्वसंवेदनाध्यक्षतश्चैतन्यस्यात्मरूपस्य प्रतीतिः, कथञ्चित्तस्य परिणामनित्यताप्रतीतिश्च, शरीरादिव्यापारतः कर्तृत्वोपलब्धेः, स्वव्यापारनिर्वर्तितभक्तरूपादिभोक्तृत्वसंवेदनाच्च, पुङ्गवलक्षणतया, रागादिव्यक्ततया च, शमसुखरसावस्थायां कथञ्चित्तस्योपलब्धेः । स्वोत्कर्षतरतमादिभावतो रागाद्युपचयतरतमभावविधायिसम्यग्ज्ञानदर्शनादेरुपलम्भाच्चानुमानतोऽपि विरोधः । तथाभूतज्ञानकार्यान्यथाऽनुपपत्तिचैतन्यलक्षणस्यात्मनः सिद्धिर्घटादिवत् रूपादिगुणतः ज्ञानस्वरूपगुणोपलम्भात् कथञ्चित्तदभिन्नस्याऽऽत्मलक्षणस्य गुणिनः सिद्धिरिति नानुमानविरोधः, इतरधर्मनिरपेक्षधर्मलक्षणस्य विशेषणस्य तदाधारभूतस्य च विशेष्यस्याप्रसिद्धेः । अप्रसिद्धविशेषणविशेष्योभयदोषैर्दुष्टञ्च पक्ष आत्मेति वचनेन, तत्सत्ताभिधानं नास्तीत्यनेन च, तत्प्रतिषेधाभिधानपदयोः प्रतिज्ञावाक्यव्याघातो लोकविरोधश्च । तथाभूतविशेषणविशिष्टतया धर्मिणो लोके तद्व्यवहित्यमाणत्वात् स्ववचनविरोधश्च । तत्प्रतिपादकवचनस्येतरधर्मसापेक्षतया प्रवृत्तेर्हेतुरपीतरनिरपेक्षैकधर्मरूपोऽसिद्धः, तथाभूतस्य तस्य कचिदनुपलब्धेः सर्वत्र तद्विपरीत एवाभावात् । विरुद्धश्च दृष्टान्तः, साधनधर्माधिकरणतया कस्यचिद्धर्मिणोऽप्रसिद्धेः । तत्र प्रथमः पक्षः नापि द्वितीयः, स्वाभ्युपगमविरोधप्रसङ्गात्, साधनवैकल्यापत्तेः । तथाभूतस्यानेकान्तरूपतयाऽस्माभिरप्यभ्युपगमात् । तस्माच्चस्थितमेतदेकान्तरूपतया पड्येतानि । तद्विपर्ययेणाप्येकान्तवादे तथैव तानीति दर्शयन्नाह-

अत्थि अविणासधम्मा, करेऽ वेणु अत्थि णिच्चाणं ।

अत्थि अ भोक्खोवाओ, उं मिच्चत्तस्स ठाणां ॥१५१॥

अस्यात्मेति पक्षः पूरणादेर्वादिनः । स चायिनासधर्मा, एषा प्रतिज्ञा कलमतानुसारिणः । कर्तृभोक्तृस्वभावोऽसाविति मतं जैमिनेः । तथाभूत एवासौ जडस्वरूप इत्युपादकणशृङ्खलानुसारिणः । अस्ति निर्वाणमस्ति च मोक्षोपाय इत्यामनन्ति नास्तिक्याः । किञ्चित्तिरिकाः । यास्वर्णिन एते चान्युपगमाः एकान्तेन तदस्तित्वादेरप्यज्ञानुमानाज्ज्ञाप्यप्रतीतिः । तथाऽभ्युपगमे च स्वास्तित्वेनेत्यान्यभावास्तित्वेनापि तस्य भावात् सर्वज्ञावसंकीर्णताप्रसङ्गेः, स्वस्वरूपाव्यवस्थितेः श्रुत्तुपपदसत्त्वमेव स्यात्, इत्यादि दूषणमसङ्गतं प्रतिपादितम् । हेतुदृष्टान्तदोषाश्च पूर्वोद्घाति वाच्याः । चतुर्थपादं तु गाथायाः केचिदन्यथा पठन्ति- 'कुस्सम्मत्तस्स ठाणां ॥ ति' । अत्र तु पाठे इतरधर्मा जडद्वयस्याप्रवर्तमाना एते षट् पक्षाः सम्यक्त्वस्याधारतां प्रतिपद्यन्त इति व्याख्येयम् । न च स्यादस्यात्मा नित्यादिप्रतिज्ञावाक्यमध्यक्षादिना प्रमाणेन बाध्यते, स्वपरजावाजासकाध्यक्षादिप्रमाणव्यतिरेकेणान्यथाभूतस्याऽध्यक्षादेरप्रतीतिः । तेनानुमानाभ्युपगमात् स्ववचने लोकस्य व्यवहारविरोधोऽपि न, प्रतिज्ञाया अध्यक्षा

दिप्रमाणावसेये सदसदात्मके वस्तुनि कस्यचिद्धिरोधस्यासंभवात् । न चाप्रसिद्धविशेषणः पक्षः, बौद्धिकपरीक्षकैस्तथाभूतविशेषणस्यापि प्रतिपत्त्या सर्वत्र प्रतीतेरन्यस्य वा विशेषणव्यवहारस्योच्छेदप्रसङ्गात् । अन्यथाभूतस्य कचिदप्यसंभवासंभवात्तद्विशेषणात्मकस्य धर्मिणः सर्वप्रतीतेनाप्रसिद्धविशेषणतादोषः । नाप्यप्रसिद्धोभयता दूषणमः, तथाभूतद्वयव्यतिरेकेणान्यस्यासत्त्वतः प्रमाणाविषयत्वहेतुरपि नाप्रसिद्धः, तत्र तस्य सत्त्वप्रतीतिः विपक्षे सत्त्वासंज्ञवाचापि विरुद्धः । अनेकान्तिकताऽप्यत एवायुक्ता । दृष्टान्तदोषा अपि साध्याद्विचिकित्वाद्यो नात्र संज्ञविनः, असिद्धादिदोषवत्येव साधने तेषां प्रावात् । नानुमानतोऽनेकात्मकं वस्तु तद्वादिभिः प्रतीयते । अध्यक्षसिद्धत्वाच्चतुप्रतिपत्तेरपि ततस्तस्मिन् विप्रतिपद्यते । तं प्रति तत्प्रसिद्धेनैव न्यायेनानुमानोपन्यासेन विप्रतिपत्तिनिराकरणमात्रमेव विधीयत इति नाप्रसिद्धविशेषणत्वादोषस्यावकाशः । प्रतिकृणपरिणामपरभागादीनां तद्विकारावागमागदर्शनाऽन्यथाऽनुपपत्त्यामानेनाध्यक्षादिबाधादस्मदाद्यक्षस्य सर्वात्मना वस्तुग्रहणासामर्थ्यात् स्फटिकादौ चार्वाग्ज्ञागपरज्ञागयोरेव्यक्त एवैकदा प्रतिपत्तेरनवस्थैर्यग्राह्यत्वं प्रतिकृणपरिणामानुमानेन विरुध्यते; अस्य तदनुग्राहकत्वात्, कथञ्चित्प्रतिकृणपरिणामस्य तत्प्रतीतस्यैवानुमानतो विनिश्चयात् ।

अनेकान्तव्यवच्छेदेनैकान्ताऽवधारिधर्माधिकरणत्वेन धर्मिणं साध्यश्लेकान्तवादी न साधयन्तेः

साधयितुं प्रभुर्नापि वैधर्म्यत इति

प्रतिपादयन्नाह—

[७] साधयन्तो वैधर्म्यतश्च साध्यसिद्धिः ।

साहम्मओ व्व अत्थं, साहिज्ज परो विहम्मओ वा वि ।

अण्णोसं पमिकुत्ता, दोष वि एण असव्वाया ॥ १५२ ॥

समानस्तुल्यः साध्यसामान्यान्वितसाधनधर्मो यस्यासौ सधर्मा, साधर्म्यदृष्टान्तपेक्षया साधर्मा, तस्य भावः साधर्म्यम्, ततो वाऽर्थ साध्यधर्मादिकरणतया धर्मिणं साधयेत्परः, अन्वयिहेतुप्रदर्शनात् । साध्यधर्मिणि विवक्षितं साध्यं यदि वैशेषिकादि साधयेत्, तदा तत्पुत्रत्वादेरपि गमकत्वं स्यात्; अन्वयमात्रस्य तत्रापि भावात् । अथ वैधर्म्याद् विगतस्तथाभूतसाधनधर्मो ह्यस्मादसौ विधर्मा, तस्य भावो वैधर्म्यम्, ततो वा व्यतिरेकिणो हेतोः प्रकृतं साध्यं साधयेत्, उभान्यां वा ; वाशब्दस्य समुच्चयार्थत्वात् । तथापि पुत्रत्वादेरेव गमकत्वप्रसक्तिः । इयामत्वाभावे च तत्पुत्रत्वादेः, अन्यत्र गौरपुरुषे अज्ञावात्, उभाभ्यामपि तत्साधने । अत एव साध्यसिद्धिप्रसक्तिः स्यात् । अथाऽत्र कालात्ययापदिष्टत्वादोषसङ्गावात्र साध्यसाधकताप्रसक्तिः, असिद्धविरुद्धानैकान्तिकहेत्वाज्ञासमन्तरेणापरहेत्वाज्ञासासंभवात् । न च त्रैकूप्यलक्षणयोगिनोऽसिद्धत्वादिहेत्वाभासता कृतकत्वादिरिवावित्यवसाधने संभवति । अस्ति च भवदभिप्रायेण त्रैकूप्यं प्रकृतहेताविति कुतोऽस्य हेत्वाभासता ? । अथ भवत्वयं दोषः, येषां त्रैकूप्येऽविनाज्ञापरिसमाप्तिः, नास्माकं च लक्षणहेतुवादिनाम् ; प्रकरणसमादेरपि हेत्वाभासत्वोपपत्तेः त्रैलोक्यसङ्गावेऽप्यपरस्यासत्प्रतिपक्षावादेर्हेतुलक्षणस्यासंभवे तदाभासत्वसंज्ञावात्, 'यस्मात्प्रकरणाच्चिन्ता स प्रकरणसमः' इति प्रकरणसमस्य लक्षणाभिधानात् । प्रक्रियेते साध्यत्वेनाऽधिक्रियेने निश्चिनौ पक्षप्रतिपक्षौ यौ तौ प्रकरणम्, तस्य चिन्ता संशया-

तु प्रवृत्त्यानिश्चयात्प्रोचनस्यभावतो भवति । स एव तन्नि-
श्चयार्थं प्रयुक्तः प्रकरणसमः, पक्षद्वयेऽपि तस्य समानत्वात् ।
उभयत्रान्वयादिसद्भावात् । तथाहि तस्योदाहरणम्-अनित्यः
शब्दः, नित्यधर्मानुपलब्धेः, अनुपलब्धमाननित्यधर्मकं घटाद्य-
नित्यं दृष्टम्, यत्पुनर्नानित्यं न तदनुपलब्धमाननित्यधर्मकं यथा-
ऽऽत्मादि । एवं चिन्तासंबन्धिपुरुषेण तत्त्वाऽनुपलब्धेरेकदेश-
भूताया अन्यतरानुपलब्धेरनित्यत्वसिद्धौ साधनत्वेनोपन्यासे
सति द्वितीयचिन्तासंबन्धिपुरुष आह-यद्यनेन प्रकारेणानित्य-
त्वं साध्यते तर्हि नित्यतासिद्धिरपि, अन्यतरानुपलब्धेस्तथापि स-
द्भावात् । तथाहि-नित्यः शब्दोऽनित्यधर्मानुपलब्धेः, अनुपल-
ब्धमानानित्यधर्मकं नित्यं दृष्टमात्मादि । पुनर्यत् न नित्यं तज्ज्ञानु-
पलब्धमानानित्यधर्मकं, यथा घटादि । एवमन्यतरानुपलब्धेरुभ-
यपक्षे साधारणत्वात् प्रकरणानित्यवृत्तेहेत्वाभासत्वम् । न च नि-
श्चितयोः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहेऽधिकारात् कथं चिन्तायुक्त एव सा-
धनोपन्यासं विद्वद्भावादिति वक्तव्यम्, यतोऽन्यदा संदेहेऽपि चिन्ता-
संबन्धिपुरुषोऽन्यतराऽनुपलब्धेः पक्षधर्मान्वयव्यतिरेकानवगच्छं-
स्तद्बलात्संसाध्यं यदा निश्चिनोति, तदा द्वितीयस्तामेव स्वसा-
ध्यसाधनाय हेतुत्वेनाभिधत्ते । यद्यनस्तत्पक्षसिद्धिरत एव प्रत्य-
क्षसिद्धिः किं न भवेत् ?; त्रैलोक्यस्य पक्षद्वयेऽप्यत्र तुल्यत्वात् । अथ
नित्यत्वानित्यत्वैकान्तविपर्ययेणाऽप्यस्याः प्रवृत्तेरनैकान्तिकता ।
उज्जयवृत्तिर्नैकान्तिको न प्रकरणसमः । न यत्र पक्षसपक्षविपक्षा-
णां तुल्यो धर्मो हेतुत्वेनोपादीयते तत्र संशयहेतुता, साधारणत्वेन
तस्य विरुद्धविशेषानुस्मारकत्वात् । न तु प्रकृत पर्यविधिः यतो नित्य-
धर्मानुपलब्धेरनित्य एव भावो न नित्ये, एवमनित्यधर्मानुपलब्धे-
र्नित्य एव जाको नानित्ये । एवं चात्र साध्ये विपक्षवृत्तिः प्रकर-
णसमता, नानैकान्तिकता पक्षव्यवृत्तित्वेन तस्या भावात् । न यद्ययं
पक्षद्वये तदा साधारणाऽनैकान्तिकः । अथ न वर्तते कथमयं पक्ष-
द्वयसाधकः स्यात्, अतस्तु सेतत्साधकत्वात् । न पक्षद्वये प्रकृत-
स्य न्युपगमात् । तथाहि-कथं साधनकालेऽनित्यधर्मानुपल-
ब्धिर्वर्तते न नित्ये । यदाऽपि नित्यत्वं साध्यं तदाऽपि नित्यपक्ष-
एवानित्यधर्मानुपलब्धिर्वर्तते नाऽनित्ये । ततश्च सपक्ष एव
प्रकरणसमस्य वृत्तिः, सपक्षविपक्षयोश्चानैकान्तिकस्य साध्या-
पेक्षसपक्षविपक्षव्यवहारः, नाऽन्यथा, तेन साध्यव्यवृत्तिरुक्त-
साध्यसपक्षवृत्तिश्च प्रकरणसमो, न तु कदाचित्साध्यापेक्षया
विपक्षवृत्तिः । अनैकान्तिकस्तु-विपक्षवृत्तिरपीत्यस्यैव ज्ञेयः ।
न च रूपत्रययोगेऽप्यस्य हेतुत्वम्, सप्रतिपक्षत्वात् । यस्य तु क-
दाचिःसाध्यापेक्षया विपक्षवृत्तिरेकप्रतिबन्धपरिसमाप्तिरुप-
ययोगे, तेन प्रकरणसमस्य नाहेतुत्वमुपदर्शयितुं शक्यम् । न
चाऽस्य कालात्ययापदिष्टत्वमबाधितविषयम् । यथोहि प्रकर-
णचिन्ता तयोरयं हेतुः । न च तत्र संदिग्धत्वाद् बाधामस्यो-
पदर्शयितुं क्रमः । न च हेतुद्वयसंनिपातादेकत्र धर्मिणि
संशयोत्पत्तौस्तज्ज्ञानत्वेनास्यानैकान्तिकतया तेन संशयहेतुताऽनै-
कान्तिकत्वम्, इन्द्रियसन्निकर्षादेरपि तथात्वप्रसक्तेः । न च त-
त्त्वानुपलब्धिर्विशेषस्मृत्यादिभ्यां संशयकारणम् न च तत्स-
हिताया अस्या हेतुत्वम् केवलाया एव तत्त्वेनोपन्यासात् । न च
संदिग्धविषयज्ञानतुल्यत्वेन निश्चयार्थमुपादीयमानाया अस्याः
संदेहहेतुता युक्ता । नयतु वा कथञ्चिदतः संशयोत्पत्तिः, तथाऽन्य-
नैकान्तिकादस्य विशेषः । स हि सपक्षविपक्षयोः समानः, अयं तु
तद्विपरीतः, साध्यव्यवृत्तित्वात् प्रकरणसमः । न चासंभवः,
अस्यैवविधिसाधनप्रयोगस्य ज्ञान्तेः सद्भावात् । अथास्यासिद्धे-

रन्तर्भावः । अनित्यत्वादिनो नित्यधर्मानुपलब्धेरितरस्य चेतदप-
र्मानुपलब्धेरुत्पत्तिरुत्पत्तिः । असदेतत् । यत्तद्विचिन्तासंबन्धिपुरु-
षेण समस्य हेतुत्वेनोपन्यासस्तस्य च तत्संबन्धिनो वा कथ-
मितरेणासिद्धतोद्भावेन विधानं शक्यम् । यस्य ह्यनुपलब्धिनि-
मित्तसंशयोत्पत्तौ शब्दे नित्यत्वजिज्ञासा, स कथमन्यतराऽनुपल-
ब्धे हेतुप्रयोगेऽसिद्धतां श्रूयात् ? अत एव सूत्रकारेण 'यस्याः प्रकरण-
चिन्ता, इत्यसिद्धतादोषपरिहारार्थमुपाकृतम् । एवमनित्यः शब्दः'
सपक्षपक्षयोरन्यतरत्वाद् घटवदिति चिन्तासंबन्धिना पुरुषेणो-
क्तेऽपरस्तत्संबन्धादित्यः शब्दः, पक्षसपक्षयोरन्यतरत्वादाकाहा-
वत् यदाह । तथा प्रकरणसम एव अत्र प्रेरयन्ति-पक्षसपक्षयोरन्य-
तरः पक्षः ?; सपक्षो वा ?; यदि पक्षः, तदा न हेतोः सपक्षवृत्तिता
न हि शब्दस्य धर्मान्तरे वृत्तिः संजघीत्यसाधारणतैवास्म हेतोः
स्यात् । अथ पक्षोऽन्यतरशब्दवाच्यस्तदा हेतोरसिद्धता ।
सपक्षयोर्धटाकाशयोः शब्दाख्यधर्मिण्यप्रवृत्तिरसिद्धेऽनभूत-
स्यास्य न प्रकरणसमता न च पक्षसपक्षयोर्धर्मिण्यसिद्धिः कश्चिद-
न्यतरशब्दवाच्यः, यस्य पक्षधर्मताऽन्यथा भवेत्, तत्रायं हेतुः ।
अत्र प्रतिविद्धति-भवेदेष दोषो यदि पक्षयोर्विशेषशब्दवाच्य-
योर्हेतुत्वं विवक्षितं ज्ञेयं, तच्च न ; अन्यतरशब्दाभिधत्तैव
हेतुत्वेन विवक्षितत्वात् । स च पक्षसपक्षयोः साधारणः, तस्यैव
साधारणशब्दाभिधेयत्वात् । यदि याऽनुगतो ह्ययोर्धर्मः कश्चिद-
न्यथाच्यो न ज्ञेयस्तदा विशेषशब्दवदन्यतरशब्दोऽपि न तत्र
प्रवर्तते; नाऽपि तच्छब्दादुभयत्र प्रतीतिर्भवेत् । दृश्यते, तस्मा-
त्पक्षतां सपक्षतां चासाधारणरूपत्वेन कल्पितां परित्यज्यान्यत-
रशब्दो ह्ययोरपि वाचकत्वेन योग्यः । ततो या विशेषप्रतीतिः सा
पुरुषविषयज्ञानविधना । यदा हि साधनप्रयोक्ता पक्षधर्मत्वमस्य
विवक्षति तदाऽन्यतरशब्दवाच्यः पक्षः सपक्षोऽनुगमविशेषा-
भिधायी स्यात् । यतोऽज्ञेयव्यवहारान्तरार्थसंबन्धव्युत्पत्ति-
स्तत्र च पक्षशब्दस्य न सपक्षे प्रवृत्तिः । नाऽपि सपक्षशब्दस्य
पक्षो । यथा वाऽनयोः सङ्केतादपि नान्यत्र प्रवृत्तिरेवमन्यतरशब्द-
स्य सामान्ये सङ्केतितस्य न विशेष एव वृत्तिः । उभयाभिधायकत्वे
तु विवक्षावसानाऽन्यतरनियमः । न चैवमपि विशेषे तस्य ह्यनौ
दूषणम्, तदवस्थायामेवं दोषोद्भावेन कस्यचित् सभ्यगृहेतूपपत्तेः ।
कृतकत्वादेरपि पक्षधर्मत्वविवक्षायां विशेषरूपत्वाद्गुणमात्रा-
वात् । सपक्षविशेषितस्य पक्षधर्मत्वायोगात् । अथ कृतकत्वमात्र-
स्य हेतुत्वेन विवक्षातो न दोषः, तर्हि तत्प्रकृतेऽपि तुल्यम्; अन्य-
तरशब्दस्याप्यनङ्गीकृतविशेषस्य ह्ययाऽभिधाने सामर्थ्योप-
पत्तेः । एतेन यदुक्तं न्यायविद् अन्यथैः कल्पनासमाशेषितो
न लिङ्गात् तथा पक्ष एत्रायं पक्षसपक्षयोरन्यतर इत्यादि । तद-
पि निरस्तम् । त्रैलोक्यसद्भावेऽपि प्रकरणसमत्वेनास्यागमकत्वात् ।
प्रत्यक्षागमबाधितकर्मनिर्देशानन्तरप्रयुक्तः कालात्ययापदिष्टोऽपि
हेतुत्वाज्ञासोऽपरोऽन्युपगतः । यथा-पक्षान्येताभ्यामप्रफलानि, पक्ष-
शास्त्राप्रवृत्तत्वात्, उपयुक्तफलवत् । अस्य हि रूपत्रययोगिनोऽपि
प्रत्ययबाधितकर्मानन्तरप्रयोगात् । अपदिष्टतागमकत्वे निबन्धन
हेतोः काहादुत्कर्मानन्तरं प्रयोगः । प्रत्यक्षादिविरुद्धस्य तुष्टक-
र्मानन्तरं प्रयोगाहेतुकाश्रयतिक्रमेण प्रयोगः । तस्माच्च काहा-
त्ययापदिष्टशब्दाभिधेयता हेत्वाभासता च । तदुक्तं न्यायभाष्यकृ-
ता-“यत्पुनरनुमानं प्रत्यक्षागमविरुद्धं न्यायाभासः सः” इति ।
तदेवं पञ्चसङ्गणयोगिनि हेतावविनाज्ञावपरिसमाप्तेः । तत्पुत्रवा-
दौ तु त्रैलोक्येऽपि कालात्ययापदिष्टत्वाच्च गमकत्वमिति नैयायि-
काः । असदेतत् । असिद्धादिव्यतिरेकेण परस्य प्रकरणसमावेहे-

त्वाजासस्याऽप्योगात् । यच्च प्रकरणसमस्यानित्यः शब्दोऽनुपपन्न-
माननित्यधर्मकत्वावित्युदाहरणं प्रदर्शितम् । तत्संगतमेव । यतो-
ऽनुपलभ्यमाननित्यधर्मकत्वं यदि न ततः सिद्धं तदा पक्षवृत्तितया-
ऽस्यासिद्धेः कथं नासिद्धः ? । अथ तत्र सिद्धं तदा किं साध्यधर्मि-
त्वेन धर्मिणि तत्सिद्धम्, उत तद्विकल्प इति वक्तव्यम् ? । यदि तद्विषये
तदा साध्यवत्येव धर्मिणि तस्य सद्भावासिद्धेः कथमगमकता ? । न
हि साध्यधर्ममन्तरेणाधर्मिजन्यं विहायापरं हेतोरविनाभाविष्यं
भवेत् । तच्चेत् समस्तं कथं न गमकता ? । विनाजावनिबन्धनत्वात्
तस्याः । अथ तद्वि कालात्तत्सिद्धं तदा तत्र वर्तमानो हेतुः क-
थं न विरुद्धः ? । विपक्ष एव वर्तमानस्य विरुद्धत्वात् । जवति च
धर्मविकल्प एव धर्मिणि वर्तमानो विपक्षवृत्तिः । अथ संदिग्ध-
साध्यधर्मवति तत्र वर्तते तदा संदिग्धविपक्षव्यावृत्तिकत्वा-
दनैकान्तिकः । अथ साध्यव्यतिरिक्ते धर्म्यन्तरे यस्य साध्या-
भाव एव दर्शनं स विरुद्धः । यस्य च तदभावेऽप्यसाधनैका-
न्तिकः । न धर्मिण एव विपक्षताः, तस्य हि विपक्षत्वे सर्वस्य
हेतोरहेतुत्वप्रसक्तेः । यतः साध्यधर्मासाध्यधर्मसदसत्त्वाश्रय-
त्वेन सर्वदा संदिग्ध एव साध्यसिद्धेः प्रागन्यथा साध्याभावे
निश्चिते साध्याभावनिश्चायकेन प्रमाणेन बाधितत्वात्तोरप्रवृ-
त्तिरेव स्यात् । प्रत्यक्षादिप्रमाणेन च साध्यधर्मयुक्ततया धर्मिणो
निश्चये हेतोर्वैयर्थ्यप्रसक्तिः, प्रत्यक्षादित एव हेतुसाध्यस्य सिद्धेः,
तस्मात्संदिग्धसाध्यधर्मा धर्मी हेतोरक्षयत्वेनैव छेद्य इति ।
यद्यनैकान्तिकस्तत्र वर्तमानो हेतुः, धृमादिरपि तर्हि तथाविध
एव स्यात् । तस्याप्येव संदिग्धव्यतिरिक्तत्वात् । यदि हि विपक्ष-
वृत्तित्वेन निश्चितो यथा गमकस्तथा सांदिग्धव्यतिरेक्यप्यनुमान-
प्राभाष्यं परित्यक्तमेव भवेत् । ततोऽनुमेयव्यतिरिक्ते साध्यधर्म-
वति वर्तमानः साध्याजावे चानैकान्तिको हेतुः, साध्याभाववत्ये
वानुवर्तमानः पक्षधर्मत्वे सति विरुद्ध इत्यप्युपगन्तव्यम् ।
यच्च विपक्षाख्यावृत्तः सपक्षे वाऽनुगतः पक्षधर्मो निश्चितः स
स्वसाध्यं गमयति । प्रकृतस्तु यद्यपि विपक्षाख्यावृत्तस्तथाऽपि
न स्वसाध्यसाधकः, प्रतिबन्धस्य स्वसाध्येनानिश्चयात् । तद-
निश्चयश्च न विपक्षवृत्तित्वेन, किन्तु प्रकरणसमत्वेन, एकशाखा-
प्रभवत्वादेस्तु कालात्ययापादित्वेनोति । असद्वेतत् । यतो यदि
धर्मिव्यतिरिक्ते धर्म्यन्तरे हेतोः स्वसाध्येन प्रतिबन्धोऽप्युपगम्य-
ते, तदा धर्मिण्युपादीयमानोऽपि हेतुः साध्यस्योपस्थापको न
स्यात् । साध्यधर्मिणि साध्यधर्ममन्तरेणापि हेतोः सद्भावाभ्युप-
गमात्, तद्भावातिरिक्त एव धर्म्यन्तरे तस्य साध्येन प्रतिबन्धग्रह-
णात् । नचान्यत्र स्वसाध्याविनाभाधित्वेन निश्चितोऽन्यत्र सा-
ध्यं गमयेत् । अतिप्रसङ्गात् । अथ यदि साध्यधर्मान्यतत्वेन सा-
ध्यधर्मिण्यपि हेतुरन्वयप्रदर्शनकाल एव निश्चितस्तदा पूर्वमेव
साध्यधर्मस्य धर्मिणो निश्चयात् पक्षधर्मताग्रहणस्य वैयर्थ्यम् ।
असद्वेतत् । यतः प्रतिबन्धप्रसाधकेन प्रमाणेन सर्वोपसंहारेण
साधनधर्मसाध्यधर्माभावे क्वचिदपि न भवतीति सामान्ये-
न प्रतिबन्धनिश्चये पक्षधर्मताग्रहणकाले यत्रैव धर्मिण्युपग-
म्यते हेतुः, तत्रैव स्वसाध्यं निश्चाययतीति पक्षधर्मताग्रहण-
स्य विशेषविषयप्रतिपत्तिबन्धनत्वात्तानुमानस्य वैयर्थ्यम् ।
नहि विशिष्टधर्मिण्युपलब्धमानो हेतुस्तद्गतसाध्यमन्तरे-
णोपपत्तिमान् अस्य । अन्यथा तस्य स्वसाध्यव्याप्तत्वायो-
गात् । नचैवं तत्र हेतुपक्षभेदेऽपि साध्यविषयसदसत्तानिश्चयः,
येन संदिग्धव्यतिरेकिता हेतोः सर्वत्र भवेत्, निश्चितस्वसा-
ध्याविनाशहेतुपक्षभेदेऽप्यैव साध्यधर्मिणि साध्यप्रतिपत्तिरूप-

त्वात् । नहि तत्र तथाभूतहेतुनिश्चयादपरस्तस्यासाध्यप्रतिपादन-
व्यापारः । अत एव निश्चितप्रतिबन्धहेतुसद्भावे धर्मिणि न
विपरीतसाध्योपस्थापकस्य तल्लक्षणयोगिनो हेत्वन्तरस्य स-
द्भावः । तयोर्द्वयोरपि स्वसाध्याविनाशतत्त्वावस्थित्या नित्यत्वयोश्चै-
कत्रैकान्तवादिमतेन विरोधादसंभवात्, तद्व्यवस्थापकहेत्वो-
रप्यसंभवस्य न्यायप्राप्तत्वात् । संभवे वा तयोः स्वसाध्याविना-
नित्यत्वधर्मयुक्तत्वं धर्मतः स्यादिति कुतः प्रकरणसमस्याऽ-
गमकता । अन्यतरस्यात्र स्वसाध्याविनाशविकलता तर्हि तत
एव तस्याऽगमकतेति किमसत्प्रतिपक्षतारूपप्रतिपादनप्रयासे-
न ? । किञ्च नित्यधर्मानुपलब्धिः प्रसज्यप्रतिषेधरूपा, पर्गुदासक-
षा वा शब्दानित्यत्वे हेतुः ? । न तावदाद्यः पक्षः । अनुपलब्धिमात्रस्य
तुल्यस्य साध्यासाधकत्वात् । अथ द्वितीयः, तदाऽपि स धर्मो
पलब्धिरेव हेतुरिति । यद्यसौ शब्दे सिद्धः, कथं नानित्यता सिद्धिः ?
अथ चिन्तासंबन्धना पुरुषेणासौ प्रयुज्यत इति न तत्र निश्चिता,
तर्हि कथं संदिग्धासिद्धो हेतुर्वादिनं प्रति प्रतिवादिनस्वसौ
स्वरूपासिद्ध एव ? । नित्यधर्मोपलब्धिः ? ; तत्र तस्य सिद्धेः ।
यद्यप्युभयानुपलब्धिनिबन्धना यदा द्वयोरपि चिन्ता, तदैकदेशो-
पलब्धेरन्यतरेण हेतुत्वेनोपादने कथं चिन्तासंबन्धेव द्वितीयः
तस्यासिद्धतां वक्तुं पारयतीत्याद्यभिधानम् । तदप्यसङ्गतम् ।
यतो यदि द्वितीयः संशयापन्नत्वात्तत्रासिद्धतां नोद्भावयितुं
समर्थः प्रथमोऽपि तर्हि कथं संशयित्वादेव तस्य हेतुतामजिघातुं
संशयितोऽपि तत्र हेतुतामजिघातुं, तर्ह्यसिद्धतामप्यजिघातु-
तः ज्ञान्तेरुभयत्राविशेषात् । यदपि साधनकाले नित्यधर्मानुपल-
ब्धिरनित्यपक्ष एव वर्तते न विपक्ष इत्याद्यभिधानम् तदसङ्गतम् ।
विपक्षादेकान्ततोऽस्य उपावृत्तौ पक्षधर्मत्वे च स्वसाध्यसाधक-
त्वमेव अन्योन्यव्यवच्छेदरूपाणामेकव्यवच्छेदेनापरत्र वृत्तिनिश्च-
ये गत्यन्तराभावात् । नहि योऽनित्यपक्ष एव वर्तमानो निश्चितो
वस्तुधर्मः स तत्र साध्ययतीति वक्तुं युक्तम् । अथ द्वितीयोऽपि
वस्तुधर्मस्तत्र तावन्निश्चितो न; परस्परविरुद्धधर्मद्वयोस्तदविना-
शतयोर्वा एकत्र धर्मिण्ययोगात् । योने वा नित्यत्वयोः शब्दा-
स्य धर्मिण्येकदा सद्भावादेकान्तरूपवस्तुसद्भावेऽप्युपगतः
स्यात् । तमन्तरेण तर्हेतोः स्वसाध्याविनाशतयोस्तत्रायोगात् ।
धर्मिणि तयोरुपलब्धिरेव स्वसाध्यसाधकत्वमिति कुतस्तत्स-
द्भावे परस्परविषयप्रतिबन्धः ? । तत् प्रतिबन्धो हि तयोस्तथा-
श्रुतयोस्तत्राप्रवृत्तिः सा च त्रैरूप्याभ्युपगमे विरोधादयुक्ता;
भावाभावयोः परस्परपरिहारस्थितलक्षणतया एकत्रायोगात् ।
अथ द्वयोरन्योन्यव्यवच्छेदरूपयोरेकत्रायोगादनित्यधर्मानुप-
लब्धेरनित्यधर्मानुपलब्धेर्वा बाधा । न । अनुमानस्याऽनुमाना-
न्तरेण बाधायोगात् । तथाहि-तुल्यबलयोर्वा तयोर्बाधक-
भावोऽतुल्यबलयोर्वा ? । न तावदाद्यः पक्षः । द्वयोस्तुल्यत्वे ए-
कस्य बाधकत्वमपरस्य च बाध्यत्वमिति विशेषानुपपत्तेः ।
न च पक्षधर्मत्वाद्यभावादिरेकस्य विशेषः तस्यानन्युपगमात् ।
अभ्युपगमे वा तत एवैकस्य दुष्टत्वात् किञ्चिदनुमानबाधया ।
तत्र पूर्वः पक्षः । नापि द्वितीयः । यतोऽतुल्यबलत्वं तयोः पक्ष-
धर्मत्वादिभावकृतम्, अनुमानबाधाजनितं वा ? । न तावदाद्यः
पक्षः । तस्यानभ्युपगमात् । अभ्युपगमे वाऽनुमानबाधवैयर्थ्य-
प्रसक्तेः । नापि द्वितीयः । तस्याद्यापि विचाराऽऽस्पदत्वात् ।
न हि द्वयोर्लैरूप्याऽतुल्यत्वे एकस्य बाध्यत्वमपरस्य च बाध-
कत्वमिति व्यवस्थापयितुं शक्यम् । तज्जानुमानबाधाकृतमप्य-
तुल्यबलत्वम्; इतरेतराश्रयदोषापत्तेः परिरुद्धत्वात् । एतेन प-

क्षसपक्षान्यतरत्वादेरपि प्रकरणसमस्य व्युदासः कुतो द्रष्टव्यः ।
 म्यायस्य समानत्वात् । यद्व्यवसायाधारणत्वासिद्धत्वदोषद्वय-
 निरासार्थमन्यतरशब्दाभिधेयत्वं पक्षसपक्षयोः साधारणं हेतु-
 त्वेन विवक्षितम्, अन्यतरशब्दात् तथाविधार्थप्रतिपक्षेनस्य
 तत्र योम्यत्वादित्याभिधानम् । तदप्यसङ्गतम् । यतो यवानियमेन
 फलसंयन्धो विवक्षितो भवति तत्रैव लोकेऽन्यतरशब्दप्र-
 योगो दृष्टः । यथा-देवदत्तयज्ञदत्तयोरन्यतरं जोजयेत्यत्रानिय-
 मेन देवदत्तो यज्ञदत्तो वा भोजनक्रियया संबध्यते, इत्यन्यतर-
 शब्दप्रयोगः । नचैवं शब्दः पक्षसपक्षयोरन्यतरः ; तस्य पक्ष-
 त्वनान्यतरशब्दवाच्यत्वायोगात् । यदपि यदा पक्षधर्मत्वं प्र-
 योक्ता विवक्षितं, तदाऽन्यतरशब्दवाच्यः पक्ष इत्याद्यभिधानम् ।
 तदप्यसङ्गतम् । एवं विवक्षायासमस्य कल्पनासमारोपितत्वेऽन-
 र्थरूपतया लिङ्गवानुपपत्तेः । नहि कल्पनाविरतस्यार्थत्वं, त्रै-
 रूप्यं योपपत्तिमतः ; अनिप्रसङ्गात् । तस्यैवाऽन्यस्य गमकता-
 निबन्धनस्याऽभावात् सम्यग्हेतुत्वं स्यादित्युक्तं प्राक् काला-
 त्ययापदिष्टस्य तुल्यलक्षणमसङ्गतमेव । नहि प्रमाणप्रसिद्धत्रै-
 रूप्यसद्भावे हेतोर्विषयबाधा संभाविनी, तयोर्विरोधात् । सा-
 ध्यसदभाव एव हेतोर्धर्मिणि सद्भावकैरूप्यम्, तदभाव एव
 च तत्सद्भावो बाधा, भावाभावयोश्चैकत्रैकस्य विरोधः । किं
 चाध्यक्षागमयोः कुतो हेतुविषयबाधकत्वमिति वक्तव्यम् । स्वा-
 र्थासंभवे तयोर्भावादिति चेत्-हेतावपि सति त्रैरूप्ये तत्समान-
 मित्यसावपि तयोर्विषयो बाधकः स्यात् । दृश्यते हि चन्द्रा-
 र्कादिस्थैर्यग्राह्यधत्तं देशान्तरप्राप्तिलिङ्गप्रभवतत्त्वानुमानेन
 बाध्यमानम् । अथ तत्स्थैर्यग्राह्यधत्तस्यातदाभासत्वाद् बाध्यत्वं
 तर्ह्येकशालाप्रभवत्वानुमानस्यापि तदाभासत्वाद् बाध्यत्वमित्य-
 भ्युपगन्तव्यम् । नचैवमस्तिवति वक्तव्यम्, यतस्तस्य तदाभासत्वं
 किमध्यक्षाध्यत्वादुत त्रैरूप्यवैकल्यात् । न तावदाद्यः पक्षः ।
 इतरेतराश्रयदोषसद्भावात् । तदाभासत्वेऽध्यक्षाध्यत्वम्, ततश्च
 तदाभासत्वमित्येकासिद्धात्यन्तराप्रसिद्धेः । नापि द्वितीयः ।
 त्रैरूप्यसद्भावस्य तत्र परेणाभ्युपगमात् । अनभ्युपगमे वा तत-
 एव तस्यागमकत्वोपपत्तेरभ्युपगमाद्यभ्युपगमवैयर्थ्यात् । नचा-
 धातविषयत्वं हेतुलक्षणमुपपन्नम् ; त्रैरूप्यवन्निश्चितस्यैव तस्य
 गमकत्वं उपपत्तेः । न च तस्य निश्चयः संभवति ; स्वसंबन्धि-
 नोऽबाधितत्वनिश्चयस्य तत्कालजाविनोऽसम्यगनुमानेऽपि स-
 साध्यवन्निश्चितस्यैव तस्य गमकाङ्गत्वोपपत्तेः । न च तस्य निश्च-
 यः संभवति, स्वसंबन्धिनोऽबाधितत्वनिश्चयस्य तत्कालजाविनो-
 ऽसम्यग्भावादुत्तरकालभाविनोऽसिद्धत्वात् । सर्वसंबन्धनस्ता-
 दाधिकस्योत्तरकालभाविनश्चासिद्धत्वाद्दृष्टार्थागदृशा सर्वत्र स-
 र्वदा सर्वेषामत्र बाधकस्याज्ञाव इति निश्चेतुं शक्यम् । तन्निश्चय-
 निबन्धनस्याभावात्तदुपपन्नस्तत्तद्विबन्धनः ; सर्वसंबन्धनस्तस्य
 सिद्धत्वात् । आत्मसंबन्धिनोऽनैकान्तिकत्वात्तत्तत्संबन्धनः,
 प्रागनुमानप्रवृत्तेः । तस्यासिद्धेः अनुमानोत्तरकालं तत्सिद्धेः अभ्यु-
 पगमे इतरेतराश्रयदोषप्रसक्तेः । तथाहि-अनुमानप्रवृत्तौ संवादा-
 निश्चयः, ततश्चाबाधितत्वावगमे अनुमाने प्रवृत्तिरिति परि-
 स्फुटमितरेतराश्रयत्वम् । न चाविनाभावे निश्चयादप्यबाधित-
 विषयत्वनिश्चयः ; यतो लक्ष्ययोग्यविनाभावपरिसमाप्तिवादि-
 नामबाधितविषयत्वनिश्चये अविनाभावनिश्चयस्यैवासंभवात् ।
 यदि च प्रत्यक्षागमबाधितकर्मनिर्देशानन्तरप्रयुक्तस्यैव कालात्य-
 यापदिष्टत्वं, तर्हि मूर्खोऽयं देवदत्तः, त्वत्पुत्रत्वादुभयाभिमतान्य
 पुत्रवत्, इत्यस्यापि गमकता स्यात् । न हि सकलशास्त्रव्याख्या-

तृन्वलिङ्गजनिनानुमानबाधितविषयत्वमन्तरेणान्यदध्यक्षाधि-
 तविषयत्वं वा गमकतानिबन्धनमस्यास्ति न चानुमानस्य तुल्यब-
 लत्वाच्चानुमानं प्रति बाधकता संजाविनीति वक्तव्यम् ; निश्चितप्र-
 तिवन्धिलिङ्गसमुत्पत्त्यानुमानस्यानिश्चितप्रतिबन्धिलिङ्गसमुत्प-
 नानुत्पत्तयत्वात् । अत एव न साध्यम्यमाशङ्केतुमीमं ; अपि त्वा-
 क्तिसत्यतिरेकात् साध्यम्यविशेषात् । नापि व्यतिरेकमात्रात् कि-
 न्त्वङ्गीकृतान्वयात् । तद्विशेषान्वये च परस्परानुविज्ञोऽयमभावात् ।
 अपि तु परस्परस्वरूपाजहद्वृत्तसाध्यम्यवैयर्थ्यरूपत्वात् । न
 च प्रकृतहेतौ प्रतिबन्धनिश्चयायकप्रमाणनिबन्धनं त्रैरूप्यं निश्चित-
 मिति । तदज्ञावादेवास्य हेतुजासत्त्वं, न पुनरसत्यतिपक्षत्वाबा-
 धितविषयत्वापररूपविरहात् । यदा च पक्षधर्मत्वाद्येनैकवास्तव-
 रूपात्मकमेकं लिङ्गमभ्युपगमविषयः, तदा तत्तथाभूतमेव वस्तु
 प्रसाध्यतीति कथं न विपर्ययसिद्धिः ? नच साध्यसाधनयोः प-
 रस्परतो धर्मिणश्चैकान्तभेदे पक्षधर्मयोगो लिङ्गस्योपपत्तिमा-
 न्, संबन्धासिद्धेः । नच समवायादेः संबन्धस्य निषेधे एकार्थ-
 समवायादिः साध्यसाधनयोर्धर्मिणश्च संबन्धः संभवी । एका-
 न्तपक्षे तादात्म्यादेतदुत्पत्तिज्ञाणोऽप्यसावयुक्त एवेति पक्षधर्म-
 स्य सपक्ष एव सत्यम्, तदेव विपक्षात् सर्वतो व्यावृत्तत्वमिति
 वाच्यम् ? ; अन्यव्यतिरेकयोर्भावाभावरूपयोः सर्वथा
 तादात्म्यायोगात् । तस्यैव केवलान्वयः । केवलव्यति-
 रेकी वा सर्वो हेतुः स्यात्, न विरूपवान् । व्यतिरेकस्य चाभा-
 वाजावरूपत्वात् हेतोस्तद्रूपत्वेऽभावरूपो हेतुः स्यात् । न चाभा-
 वस्य तुल्यरूपत्वात् स्वसाध्येन धर्मिणा वा संबन्ध उपपत्तिमा-
 न् । एवं विपक्षे सर्वत्रासत्त्वमेव हेतोः । स्वकीय व्यतिरेकेण प्र-
 तिनियतस्य तत्रासंज्ञवात् । अतस्तदन्यधर्मान्तरं तर्ह्येकरूपस्यैको
 न तुल्यजावमात्रमिति वक्तव्यम्, यतो यदि सपक्ष एव सत्त्वं वि-
 पक्षादव्यावृत्तत्वं न ततो भिन्नमस्ति, तदा तस्य तदेव साधारणं
 नापपत्तिमतः ; वस्तुतस्तस्याभावमन्तरेण प्रतियोगितस्य तत्रासंभ-
 वात् । अथ ततस्तदन्यधर्मान्तरं, तर्ह्येकरूपस्यानेकधर्मात्मकस्य हेतोः
 तदाज्ञातस्य साध्याविनाशूतत्वेन निश्चितस्यानेकान्तात्मकवस्तुप्र-
 तिपादनात् कथं न परोपन्यस्तहेतुना सर्वेषां विरूपानैकान्तेन
 व्यासत्यम् । किञ्च । हेतुः सामान्यरूपो वोपादीयेत परैः ? विशेष-
 रूपो वा ? । यदि सामान्यरूपः, तदा तत्त्वकिञ्चो जिज्ञमभिन्नं वा ? ।
 न तावद्विज्ञम् । इदं सामान्यम्, अयं विशेषः अयं तद्वानिति वस्तुप्र-
 योपपन्नभानुपलक्षणात् । तथा च सामान्यस्य भेदेनानुपपन्नम-
 शक्यत्वात् । न च समवायस्यैव बुद्धिहेतुत्वमुपगीयते । न च भेदग्रहणमन्त-
 रेणेहेदमवस्थितमिति बुरुपुत्पत्तिसंभवः । किञ्च । नागृहीतविशे-
 षणा विशेष्ये बुद्धिरिति कारणादानात्सिद्धान्तः । न च सामान्य-
 निश्चयः संस्थानभेदावसायमन्तरेणोपपद्यते यतो दूरे पदार्थ-
 स्वरूपमुपलभमानो नागृहीतसंस्थानभेदः-अश्वत्थादिसामान्य-
 मुपलब्धुं शक्नोति ; न च संस्थानभेदावगमस्तदाधारोपल-
 भममन्तरेण संज्ञवतीति कथं नेतरेतराश्रयदोषप्रसंगः ? । तथा-
 हि-पदार्थग्रहणे सति संस्थानभेदावगमः, तत्र च सामान्यवि-
 शेयावबोधः, तस्मिन् सति पदार्थस्वरूपावगतिरिति व्यक्तमित-
 रेतराश्रयत्वम्, चक्रकप्रसङ्गात् । किञ्च । अश्वत्थादेः सामान्यभेद-
 स्य स्याश्रयसर्वगतत्वैककव्यक्तिशून्ये देशे प्रथमतः प्रयुज्यायमा-
 नाया व्यक्तेरश्वत्थादिसामान्येन बोधो न भवेत् । व्यक्तिशून्ये देशे
 सामान्यभेदस्य स्वाश्रयसर्वगतस्यानवस्थानात्, व्यक्तान्तरा-

दनागतायस्थानाच्च । ततः सर्वगतमन्युपगन्तव्यम्, एवं च कर्का-
दिभिरिव शास्त्रेयादिभिरपि तदभिव्यज्येत । न च कर्काद्यानामेव
तदभिव्यक्तिसामर्थ्यं, न शास्त्रेयादीनामिति वाच्यम् । यतो यथा
प्रत्यासत्त्या ता एव तदात्मन्यवस्थापयन्ति तथैव ता एवाभ्योऽव-
स्थेकाकारपरामर्शप्रत्ययमुपजनयिष्यन्तीति किमपरतदभि-
न्नसामान्यप्रकल्पनया ? । न च स्वाश्रयेन्द्रियसंयोगात् प्राक् स्व-
ज्ञानजनने असमर्थं सामर्थ्यं तदा परैरनाधेयतिशयं तमपेक्ष्य
स्वावभासिज्ञानं जनयति, प्राक्तनासमर्थस्वज्ञावापरिस्थागस्वज्ञा-
वान्तरानुत्पादे च तदयोगात् । तथाऽभ्युपगमे च क्लृप्तताप्रस-
क्तेः । न च स्वाभावेतरस्योपजायमानस्य ततो भेदः, संबन्धासिद्धि-
तत्तद्भावेऽपि प्राग्भूतस्य स्वावभासिज्ञानजननायोगाच्च प्रति-
प्रासः स्यात् । तथा च सामान्यस्य व्यक्तिभ्यो भेदेनाप्रति-
भासमानस्यासिद्धत्वाद्हेतुत्वम् । किञ्च । प्रतिव्यक्तिसामा-
न्यस्य सर्वात्मना परिसमाप्तत्वाद्भ्युपगमात् एकस्यां व्यक्तावि-
ध, शतस्वरूपस्य तदैव व्यक्त्यन्तरे वृत्त्यनुपपत्तेस्तदनुपप-
त्त्यस्य तत्रासंज्ञाद् असाधारणता हेतोः स्यात् । यदि
चासाधारणरूपा व्यक्तयः स्वरूपतस्तदा परसामान्ययोगा-
दपि न साधारणतां प्रतिपद्यन्ति इति व्यर्था सामान्यप्र-
कल्पना; स्वतोऽसाधारणस्यान्ययोगादपि साधारणरूपत्वाद्
व्यक्तयः, स्वरूपतस्तदा परसामान्ययोगादपि न साधारण-
ता, अनुपपत्तेः । स्वतस्तद्रूपत्वेऽपि निष्कला सामान्यप्रकल्पनेति
व्यक्तिव्यतिरिक्तस्य सामान्यस्याभावादसिद्धस्तत्त्वज्ञानो हे-
तुरिति कथं ततः साध्यसिद्धिः ? । अथ व्यक्तिव्यतिरिक्तं
सामान्यं हेतुः । तदव्यसङ्गतमेव । व्यक्तिव्यतिरिक्तस्य व्यक्ति-
स्वरूपवद्वयन्तराननुगमात् सामान्यरूपताऽनुपपत्तेः ।
व्यक्त्यन्तरे साधारणस्यैव वस्तुनः सामान्यमित्यभिधानात् ।
तस्यासाधारणत्वे वा न तस्य व्यक्तीस्वरूपाव्यतिरिच्यमान-
भूतिता, सामान्यरूपतया भेदाव्यतिरिच्यमानस्वरूपस्य विरो-
धात् । तन्न व्यतिरिक्तमपि सामान्यहेतुः, व्यक्तिस्वरूपवत्सा-
धारणत्वेन गमकत्वायोगात् । अत एव न व्यक्तिरूपमपि हेतुः ।
नचोभयं परस्पराननुविद्धं हेतुः, उभयदोषप्रसंगात् । नाप्यनुभ-
यम्, अन्योन्यव्यवच्छेदरूपाणामेकाभावे द्वितीयविधानादनु-
भयस्यासत्त्वेन हेतुत्वायोगात् । बुद्धिप्रकल्पितं च सामान्यं व-
स्तुरूपत्वात् साध्येनाप्रतिबद्धत्वादसिद्धत्वाच्च, न हेतुः । त-
स्मात्पदार्थान्तरानुवृत्तव्यावृत्तरूपमात्मानं विभ्रदेकमेव पदार्थ-
स्वरूपं प्रतिपद्युं भेदाभेदप्रत्ययप्रसूतिनिबन्धनं हेतुत्वेनोपा-
दीयमानं तथाभूतसाध्यसिद्धिनिबन्धनमभ्युपगन्तव्यम् । न च
यदेव रूपं रूपान्तराद्भावंते तदेव कथमनुवृत्तिमासादयति ?,
तच्चानुवर्तते, तत्कथं व्यावृत्तिरूपतामात्मसात्करोतीति वक्त-
व्यम् ? । भेदाभेदरूपतयाऽप्युक्तः प्रतीयमाने वस्तुस्वरूपे विरो-
धासिद्धेरित्यसङ्कापेक्षितत्वात् । किञ्च । एकान्तवाद्युपन्यस्त-
हेतोः किं सामान्यं साध्यम् ? । आहोस्विद्विशेषः, उतोभयं
परस्परविविक्तम्, उतस्विदनुभयमिति विकल्पाः ? । तत्र न
तावत्सामान्यम्, केवलस्यासंभवात्, अर्थक्रियाकारिण्यविक-
लत्वाच्च । नापि विशेषः, तस्यामनुयायित्वेन साध्यितुमशक्य-
त्वात् । नाप्यनुभयम्, उभयदोषानतिवृत्तेः । नाप्यनुभयम्, तस्या-
सतो हेत्वध्यापकत्वेन साध्यत्वायोगात् । एतदेवाह गाथापश्चाद्वे-
न; अन्योन्यप्रतिकुर्वा प्रतिक्लिप्तौ द्वावप्येतौ सामान्यविशेषैकान्ता-
वस्तुत्वाविति, इतरविनिर्मुक्तस्यैकस्य शशशृङ्गादेरिव सा-
ध्यितुमशक्यत्वात् ।

सामान्यविशेषयोः स्वरूपं परस्परविविक्तमन्यु निराकुर्वन्नाह-
द्वन्द्वद्वय-वत्त्वं, सामर्थ्यं पञ्जवस्स य विसेसो ।

एष समोवणीया, विज्जवायं विसेसेति ॥ १५३ ॥

रूप्यास्तिकस्य वक्तव्यं वाच्यं विशेषं निरपेक्षं सामान्यमात्रम्;
पर्यायास्तिकस्य पुनरनुस्यूताकारविविक्तो विशेष एव वाच्यः ।
एतौ च सामान्यविशेषावन्योन्यनिरपेक्षौ, एकैकरूपतया पर-
स्परप्रधानेन एकत्रोपनीतौ प्रदर्शितौ, विज्ज्यवादमेकान्तवाद्
सत्पथादस्वरूपमतिशयाने, असत्यरूपतया ततस्तावतिशयं लभेते
इति यावत् । विशेषे साध्येऽनुगमाभावतः, सामान्ये साध्ये सिद्ध-
साधनवैफल्यतः, प्रधानोभयरूपे साध्ये उभयदोषापत्तितः, अनु-
भयरूपे साध्ये उभयाभावतः, साध्यत्वायोगात् । तस्माद्विवा-
दास्पदाभूतसामान्यविशेषोभयात्मकसाध्यधर्माधारसाध्यधर्मि-
ण्यन्योन्यानुविद्धसाध्यधर्म्यवैधर्म्यस्वभावव्यात्मकैकहेतुप्रदर्शन-
तो नैकान्तवादपक्षोक्तदोषावकाशः संजवति । अत एव गाथा-
पश्चाद्वेनैतौ सामान्यविशेषौ समुपनीतौ परस्परसव्यपेक्षतया
स्याद्वादप्रयोगतो धर्मिण्यवस्थापितौ विज्ज्यवादमेकान्तवादं
विशेषयतो निराकृतः, अत एव तयोरात्मज्ञात्वात् । अन्यथाऽनुमा-
नविषयस्योक्त्यायेनासत्वादित्यपि दर्शयति ।

यत्रानुमानं विषयतयाऽभ्युपगन्तव्यमिति दर्शयन्नाह—

हेतुविसम्बोवणीयं, जह वयणिज्जं परो नियत्तेऽ ।

जइ तं जहा पुरिद्धो, दाइ तो केण जिच्चंति ? ॥ १५३ ॥

हेतुविषयतयोपनीतमुपदर्शितं साध्यधर्मवत्क्षणं वस्तु पूर्वप-
क्षवादिना 'अनित्यः शब्दः' इत्येव यथा वचनीयं परो दूषण-
वादी निवर्तयति, सिद्धसाध्यताऽनुगमदोषाद्युपन्यासेनैकान्त-
ध्वनीयस्य तदितरधर्माऽनुपपत्तस्यानेकदोषदुष्टतया निवर्तयि-
तुं शक्यत्वात् । यदि तत्तथा द्वितीयधर्माक्रान्तं स्यात् शब्दयो-
जनेन 'पुरिद्धः' पूर्वपक्षवादी अदर्शयिष्यत्, ततोऽसौ नैव केनचि-
दज्ञेयत । ततश्चासौ तथाचूतस्य साध्यधर्मिणः प्रदर्शनात् प्र-
दर्शितस्य नैकान्तरूपस्यासत्त्वात्, तत्प्रदर्शकोऽसत्यवादितया नि-
प्रहार्ह इति ।

एतदेव दर्शयन्नाह—

एगंतासन्नयं, सन्नयमणिच्छियं च वपमाणो ।

लोइयपरिच्छियाणं, वयणिज्जपहे पमइ वाई ॥ १५४ ॥

आस्तां तावदैकान्तेनासद्भूतमसत्यं, सद्भूतमप्यनिश्चितं वदन्
वादी लौकिकानां परीक्षकाणां वचनीयमर्थं पतति । ततोऽनेका-
न्तात्मकाहेतोः तथाचूतमेव साध्यधर्मिणं साध्यवत्वाद्वा सद्वादी
स्यादिति तथैव साध्याविनाभूतो हेतुधर्मिणि तेन प्रदर्शनीयः ।
तत्प्रदर्शने हेतोः सपक्षविपक्षयोः सदसत्यमवश्यं प्रदर्शनीयमिति
यदुच्यते परैः । तदपास्तं जवति । तावन्मात्रादेव साध्यप्रतिपत्तेः ।
न च ततस्तत्प्रतिपत्तावापि विद्यमानत्वाद् रूपान्तरमपि तत्रावश्यं
प्रदर्शनीयम्, ज्ञानत्वादेरपि तत्र प्रदर्शनप्रसक्तेः । अथ सामर्थ्यात्
तत्प्रतीयत इति न वचनेन प्रदर्श्यते तर्ह्यन्यव्यतिरेकावपि तत ए-
वावश्यं प्रदर्शनीयौ; अत एव दृष्टान्तोऽपि नावश्यं वाच्यः । साध-
र्म्यवैधर्म्यप्रदर्शकपर्यायस्योपनयनिगमनवचनयोस्तु दूषापा-
स्तता, तदन्तरेणापि साध्याविनाचूतहेतुप्रदर्शनमात्रात् साध्यप्र-
तिपत्त्युत्पत्तेरन्यथा तदयोगात् । त्रिवृत्क्षणहेतुप्रदर्शनवादिनस्तु-
निराशयस्त्वभ्युपगमविरोधः, मिरंते त्रैलोक्यविरोधात् । परि-

कल्पितस्वरूपत्रैरूप्याभ्युपगमोऽप्यसंगतः। परिकल्पितस्य परमार्थसत्त्वे तद्दोषानतिक्रमात्, अपरमार्थसत्त्वे तत्तत्क्षणत्वायोगादसतः सत्त्वक्षणविवरोधात् । न च कल्पनाव्यवस्थापितसत्त्वक्षणजेदाद्य-
व्यजेद् उपपत्तिमानिति त्रिकस्य निरंशस्वजावस्य किञ्चिद्वैयर्थ्य-
व्ययम् । न च साधर्म्यादिव्यतिरेकेण तस्य स्वरूपं प्रदर्शयितुं शक्यत
इति तस्य निःस्वभावताप्रसक्तिः । न चैकलक्षणहेतुवादिनोऽप्यनै-
कान्तात्मकवस्त्वभ्युपगमाद् दर्शनव्याघात इति वाच्यम् । प्रयोगनै-
गम एवैकलक्षणो हेतुरिति व्यवस्थापितत्वात् । नचैकान्तवादिनां
प्रतिबन्धग्रहणमपि युक्तिसङ्गतम् । अविचलितरूपे आत्मनि ज्ञानपौ
चांपर्याजावात् प्रतिक्षणव्यसिन्धुजयग्रहणानुवृत्त्यैकचैतन्याजा-
वात् । कारणस्वरूपग्राहिणा ज्ञानेन कार्यस्य तत्स्वरूपग्राहिणा कार्य-
कारणजावादेर्ग्रहः, एकसंबन्धस्वरूपग्रहणेऽपि तदुग्रहणप्रसक्तेः ।
न च तदग्रहेऽपि निश्चयाऽनुत्पत्तेरदोषः, सविकल्पकत्वेन प्रथमा-
क्षिसंनिपातजस्याध्यक्षस्य व्यवस्थापनात् । न च कार्यानुज्ञानान्तर-
रभाविना स्मरणेन कार्यकारणभावोऽनुसंघीयत इति वक्ष्यम् ;
अनुज्ञत एव स्मरणप्रादुर्भावात् । न च प्रतिबन्धः केनचिदनुभूतः,
स्तस्योभयनिष्ठत्वात् ; उजयस्य च पूर्वापरकाष्ठजाविन एकेनाग्र-
हणात् । न च कार्यानुज्ञानान्तररभाविनः स्मरणस्य कार्यानुज्ञयो
जनकः, तदनन्तरं स्मरणस्याभावात् । न च कृणिकैकान्तवादे कार-
यकारणभाव उपपत्तिमानित्युक्तम् । न च सन्तानादिकल्पनाऽप्य-
त्रोपयोगिनी । न च स्मरणकालेऽतीततद्विषयमात्रं प्रतीयते, अपि
तु तदाऽनुभविताऽपि अदभवेमिदमनुज्ञतवानित्यनुज्ञयिष्या भाराऽ-
नुज्ञतविषयस्मृत्यध्यवसायादेकाधारे अनुज्ञवस्मरणे अणुपग-
मन्त्ये; तद्भावे तथाऽध्यवसायानुपपत्तेः । नचानुज्ञवस्मरणयोर्-
नुज्ञतचैतन्याजावे तद्वन्तया अनुभवस्मरणयोस्तदा प्रतिपत्ति-
र्युक्ता । नहि यत्प्रतिपत्तिकाले यस्मास्ति, तत्तत्कर्मतया प्रतिपत्तुं यु-
क्तम् ; बोधाभावे ग्राह्यप्राह्यसंवित्तिप्रतयप्रतिपत्तिवत्; अस्ति च
तत्कर्मतया अनुभवस्मरणयोस्तदा प्रतिपत्तिरिति कथं क्षणिकैका-
न्तवादः, तत्र वा प्रतिबन्धनिश्चय इति ? नचैकान्तवादिनः सामा-
न्यादिकं साध्यं संजयीति प्रतिपादितम् ; तस्मादनेकान्तात्मकं व-
स्त्वभ्युपगन्तव्यम्, अथवादेः प्रमाणस्य तत्प्रतिपादकत्वेन प्रवृत्तेः ।

(८) स एव च सन्मार्गः (अनेकान्त एव सन्मार्गः)

इत्युपसंहरन्नाह—

द्वयं खिचं कालं, जावं पञ्जायदेससंजोगे ।

भेदं च पमुच्य समा, भावाणं पस्यणपञ्जा ॥ १५५ ॥

अव्यक्तेजकाष्ठजावपर्यायदेशसंयोगात् जेदं चेत्यष्टौ जावाना-
श्रित्य वस्तुनो भेदे सति समा सर्ववस्तुविषयायाः प्रतिज्ञाप्यरू-
पायाः स्याद्वाद्दरूपायाः पर्यायान्ता मार्ग इति यावत् । तत्र अव्यं
पृथिव्यादि, क्षेत्रं तद्वच्यवरूपं तदाश्रयं वा आकाशं, काष्ठं यु-
गपदकिप्रत्ययविकृतिक्षणं वर्तमानात्मकं वा, नवपुराणादिलक्ष-
णं भावम्, सूत्राङ्कुरादिलक्षणं पर्यायम्, रूपादिव्यजावं देशम्, सू-
त्राङ्कुरपत्रकायमादिकमजावि विभागं संयोगं चूम्यादि प्रत्येकं स-
मुदायं अव्यपर्यायलक्षणं भेदं, प्रतिज्ञक्षणव्यावर्तनात्मकं वा, जीवा
जीवादिभावानां प्रतीत्य समानतया तदतदात्मकत्वेन प्रज्ञापना-
निरूपणा या सा सत्पथ इति नहि तदतदात्मकैकअव्यत्वादिजेदा-
प्रावे स्मरविषाणादेर्जीवादिद्रव्यस्य विशेषः, यतो न द्रव्यक्षेत्रकाल-
लभावपर्यायदेशसंयोगजेदरहितं वस्तु केनचित् प्रत्यक्षाधन्य-
तमप्रमाणेनावगन्तुं शक्यम् । न च प्रमाणागोचरस्य सद्व्यवहा-

रगोचरता संभविनीति तदतदात्मकं तदभ्युपगन्तव्यम् । नक्षे-
कान्ततोऽतदात्मकं अव्यदिभेदमिदं व्यतिरिक्तरूपं च प्रमाणं
तन्निरूपयितुं शक्यम्, द्रव्यादिव्यतिरिक्तस्य शशशृङ्गवत् कुत-
श्चित्प्रमाणाप्रतीतिः । नहि ततो अव्यादीनां जेदेऽपि समवायसं-
बन्धवशात् तत्संबन्धताप्रसङ्गः । संबन्धजेदेन तदजेदाजेदकल्पन-
द्रव्यानतिवृत्तेः । प्रथमविकल्पे समवायानेकत्वप्रसक्तिः । संबन्ध-
भेदतो जेदात् संयोगवदनित्यत्वप्रसक्तिश्च । द्वितीयकल्पनाया -
मपि संबन्धिसङ्करप्रसक्तिः । नचैवं सुत्रदण्डकुण्डलादिसंब-
न्धविशेषविशिष्टदेवदत्तादेरिव समवायिनो जातिगुणत्वादेर्भेदे-
नोपलब्धेः । नहि य एव दण्डदेवदत्तयोः संबन्धः स एव
उत्रादिभिरपि, तत्संबन्धविशेषणाविशेषवैकल्यप्रसक्तेः । न विशेष-
णं विशेष्यं धर्मान्तराद्भावविच्छिद्यत्तन्मनवस्थापयद् विशेष-
णरूपतां प्रतिपद्यते । एवं समवायसंबन्धस्याविशेषे अव्यत्वादी-
नामपि विशेषणानामविशेषात् जीवाजीवादिद्रव्यव्यवच्छेदक-
ता स्यादिति समवायिसङ्करप्रसक्तिः कथं नासज्येत ? । न च
समवायस्तदुपग्राहकप्रमाणाजावात् संजवति, तद्भावे न वस्तुनो
वस्तुत्वयोगो भवेदिति तदनेकान्तात्मकैककल्पमभ्युपगन्तव्यम् ।
नचैकानेकात्मकत्वं वस्तुनो विरुद्धम्, प्रमाणप्रतिपक्षे वस्तुनि वि-
रोधायोगात् । तथाहि—एकानेकात्मकमात्मादि वस्तु, प्रमेयत्वा-
त्, चित्रपटरूपवत्, प्राह्यप्राह्यकारसवित्तिरूपैकविज्ञानस्य प्रत्या-
त्मसंवेदनीयत्वात् । न च वैशेषिकं प्रति चित्रपटरूपस्यैकानेक-
त्वमसिद्धम्, प्राक् प्रसाधितत्वात् । नापि प्राह्यप्राह्यसंवित्तिर-
क्षणरूपप्रत्ययार्थकमेकं विज्ञानं बौद्धं प्रत्यसिद्धम् ; तथाचूतविज्ञा-
नस्य प्रत्यात्मसंवेदनीयस्य प्रतिपक्षप्रसक्तेः । स्वार्थाकारयोर्वि-
ज्ञानमभिन्नस्वरूपम्, विज्ञानस्य च वेद्यवेदकाकारौ भिन्नात्मनौ,
कथञ्चिदनुज्ञवगोचरापन्नौ । एतच्च प्रतिक्षणस्वजावजेदमनुभव-
दपि न सर्वथा जेदवत् संवेद्यत इति संविदात्मनः स्वयमेकस्य
कमवर्त्यनेकात्मकत्वं न विरोधमनुभवतीति कथमध्यक्षादिविरु-
द्धं निरन्वयविनाशित्वमभ्युपगन्तुं युक्तम् ? । नहि कदाचित् क्वचि-
त् कृणिकत्वमन्तर्बहिर्बाध्यकृतोऽनुज्ञयते; तथैव निर्णयानुपपत्ते-
र्भेदात्मन एवान्तर्विज्ञानस्य बहिर्घटादेर्भाभिन्नस्य निश्चयात् । तथा
चूतस्यानुभवस्य भ्रान्तिकल्पनायां न किञ्चिदध्यक्षकमन्तर्लक्ष-
णभावं भवेत् । न हि ज्ञानं वेद्यवेदकाकारस्यैव रूपज्ञाकारव्यक्तं प-
रमाणुरूपं वा घटादिकमेकं निरीकामदे, यतो बाह्याध्यात्मिकं
भेदाजेदरूपतयाऽनुच्यमानं ज्ञानविज्ञानविषयतया व्यवस्थाप्ये-
त । अतो यथादर्शनमेवेयमनुमेयव्यवस्थितिः न पुनर्यथातत्त्वमि-
त्येतद्विनिश्चिताभिधानम् । नहि क्वचित् केनचित् प्रमाणेनै-
कान्तरूपं वस्तु तत्त्वमयं प्रतिपन्नवान्, यत एवं वदन् शोभेत;
यदा वाऽप्यक्षविरुद्धो निरंशक्षणिकैकान्तस्ततो नानुमानमप्यत्र
प्रवर्तितुमुत्सहते, अध्यक्षवाधितविषयत्वात् । तस्य तेन निरन्व-
यविनम्बरं वस्तु प्रतिक्षणमवेक्षमाणोऽपि नावधारयतीति । ए-
तदप्यसदभिधानम् । प्रतिक्षणं विशरारुतया कुतश्चिदप्यनीक-
णात् । अत एव कृणिकत्वैकान्ते च सत्त्वादिहेतुरुपादीयमानः
सर्व एव विरुद्धः, अनेकान्त एव तस्य संजवात् । तथाहि—अर्थाकि-
यालक्षणं सत्त्वम् । न चासौ तदेकान्तकर्मयोगपद्याज्यां संभवति,
यतो यास्मिन् सत्येव यद्भवति तत्तस्य कारणमितरत्र कार्यमिति
कार्यकारणलक्षणम् । कृणिके च कारणे सति यदि कार्योत्पत्तिर्न-
वेत् तदा कार्यकारणयोः सहोत्पत्तेः किं कस्य कारणं किं वा कस्य
कार्यं व्यवस्थाप्येत ? । त्रैलोक्यस्य चैकक्षणवर्तिता प्रसज्येत । य-
दनन्तरं यद्भवति तत्तस्य कार्यम्, इतरत् कारणमिति व्यवस्था-

कां करणमभिमतं वस्तुन्यसवे च भवतस्तदनन्तरभावित्वस्य दुर्घ-
टत्वादितरावेन दृष्टि च तस्य जावो जवेत्, तदभावाविशेषात् । न
चान्तरस्यापि कार्योत्पत्तिकालमप्राप्य विनाशमनुजवतश्चिराती-
तस्येव कारणता । यतोऽर्थक्रिया कृणुत्येन विरुद्धेत् । प्राक्काल-
भावित्वेन कारणत्वे सर्वे प्रति सर्वस्य कारणता प्रसज्येत, सर्व-
वस्तुकृणानां विवाहितकार्ये प्रति भावित्वाविशेषात् । तथा च-
स्वपरसन्तानव्यवस्थाऽप्यनुपपन्नैव स्यात् । न च सादृश्यात् तद्व-
त्त्वा, सर्वथा सादृश्ये कार्यस्य कारणरूपताप्रसक्तेरेककृणमात्रं
सन्तानः प्रसज्येत । कथञ्चित्सादृश्येनैकान्तवादप्रसक्तिः । न च
सादृश्यं जवदभिप्रायेणास्ति, सर्वत्र वैयक्त्याविशेषात् । अन्य-
था स्वकृतान्तप्रकोपवद्ये च कृणिकैकान्तवादिनोऽन्वयव्यतिरेकि-
प्रतिपत्तिः सन्तवतीति साध्यसाधनायास्त्रिकाविवशयायाः साक-
ल्येन व्याप्तेरसिद्धेः । यत्सत्तत् सर्वे कृणिकं यथा शङ्खशब्द इत्याद्य-
नुमानप्रवृत्तिः कथं न जवेत् ? अकारणस्य च प्रमाणविषयत्वम-
भ्युपगमसाध्यसाधनयोस्त्रिकाविवशयायास्त्रिग्रहणस्य दूरेत्सा-
रितत्वात् । “नाननुकृतान्वयव्यतिरेकं कारणं विषयः ” इति व-
चनमनुमानोच्छेदकप्रसक्तं ग्राह्यग्राहकाकारहानैकत्ववत्, ग्राह्य-
काररूपाणि युतपदनेकार्थावभासिनश्चैवैकरूपता एकान्तवादं प्र-
तिक्षिपति । एवं भ्रान्त्याऽऽमनश्च सदृशेनस्यान्तर्बहिश्च भ्रान्ता-
त्मकत्वं कथञ्चिदप्युपगन्तव्यम् । अन्यथा कथं स्वसंवेदना-
ध्यकृता तस्य भवेत् ? तदभावे च कथं तत्स्वाभावसिद्धि-
र्युक्त ? कथं च भ्रान्तज्ञानं भ्रान्तिकृत्वस्यऽऽभावमसंविदत्
ज्ञानरूपतया चावगच्छन्नन्तर्बहिस्तथा नावगच्छेत् । यतो
भ्रान्तैकान्तरूपताऽऽद्युपलुप्तदृशा भवेत्, कथं च भ्रान्तविक-
टपक्षावयोः स्वसंवेदनमभ्रान्तमधिकल्पकं वाऽप्युपगच्छन्ने-
कान्तं नाज्युगच्छेत् ? ग्राह्यग्राहकवृत्त्यकारविवेकसंविद्धं स्व-
संवेदनेनासंवेदयन् संविद्रूपतां वाऽनुजवन् कथं क्रमभाविनो-
र्विकल्पेतरामनोरनुगतसंवेदनात्मानमनुजवप्रसिद्धं प्रतिक्षिपेत् ।
ततः क्रमज्ञहृत्तविनः परस्परविलक्षणत्वात्स्वाभावान्वाऽनन्यथा-
वस्थितरूपतया व्याप्नुवतः सकललोकप्रतीतं स्वसंवेदनम्,
अनेकान्ततत्त्वव्यवस्थापकेकान्तवादप्रतिक्षेपि प्रतिष्ठितमिति ।
निरंशज्ञानिकत्वलक्षणमन्तर्बहिर्भाविभिनमापि संविद्धिविषयी-
करोतीति कल्पनाऽयुक्तिसंगतैव, अग्रमण्यश्चिद्विद्वत्कल्पनायाः
सर्वत्र विरुद्धात्वात् । सकलसंवेदनाकल्पप्रसक्तैरेकैकस्य
संविद्धिः परस्वासंविद्धिः नहि वास्तवसंबन्धाभावे परिकल्पि-
तस्य नियामकत्वं युक्तम्, अतिप्रसङ्गात् । न च वास्तवः संबन्धः
परस्य सिद्ध इति तादात्म्यतदुक्त्योरभावात् साध्यसाधनयोः
प्रतिबन्धनियमाज्ञावेऽनुमानप्रवृत्तिदूरेत्सारितैव । अथ कृणि-
काद् निवर्तमानमप्यर्थक्रियालक्षणं सत्त्वमङ्गणिके च स्वास्त्यतिनि
न ततोवेकान्तात्मकवस्तुसिद्धिः । नानाकृणिकेऽपि, क्रमयौगपद्याभ्यां
तस्य विरोधात् । तथाहि-न तवद्वैक्षणिकस्य क्रमवत्कार्यकारणं
प्राक्तकरणसमर्थस्याभिमतकृणवत् तदकरणविरोधात्प्राक्तद-
स्मामर्थे पश्चादपि न तत्सामर्थ्यमपरिणामिनोऽनाधेयातिशय-
त्वात् । स्वभावोत्पत्तिविनाशज्युपगमेऽपि नित्यैकान्तवादविरो-
धात् । तत्रो व्यतिरिक्तस्यातिशयस्य कारणेऽतिशयस्य प्रागिव
पश्चादपि तत्करणसंभवत् । सहकारिणोऽपेक्षाऽपि तस्याऽयुक्तै-
व, यतोऽसहायस्य प्रागकरणसंभावस्य पुनः सञ्जीसहायस्य कार्य-
करणं जवेत्, नहि सहकारिकृतमतिशयमनङ्गीकुर्वतस्तदा
पक्षोपपत्तिमति तत्र क्रमेणापरिणामी भावः कार्यं निवर्तयति,
आपि यौगपद्येन कालान्तरे, तस्याकिञ्चित्करत्वेनावस्तुत्वापत्तेः ।

क्षणमात्रावस्थायित्वप्रसक्तेः । न च क्रमयौगपद्यव्यतिरिक्तं प्रकारा-
न्तरं सन्तवतीत्यर्थक्रिया व्यापिका निवर्तमाना व्याप्यां स्स्यां
नित्यादप्यादाय निवर्तत इति । यत् सत्तत् सर्वमनेकान्तात्मकं
सिद्धम्, अन्यथा प्रसक्तादिविरोधप्रसक्तः । न हि भेदमन्तरेण
कदाचित् कस्यचिदनेदोपलब्धिः, इदंविषयादायनेकाकारविवर्ता-
त्मकस्यान्तश्चैतन्यस्य संवेदनाध्यकृतो वर्णसंस्थानसदाद्यनेका-
कारस्य स्थूलस्य पूर्वापरस्वभावपरित्यागोपादानात्मकस्य घ-
टादेर्बहिरेकस्थेन्द्रियजाध्यकृतः संवेदनात् । सुखादिरूपादिजे-
दधिकक्षतया चैतन्यघटादेः कदाचिदप्युपलभ्यगोचरत्वात्प्र-
हासामान्यस्याव्यतिरिक्तसामान्यस्य वा सधर्मतासर्वगतधर्मात्म-
कता समवायस्य चानवस्थादोषतः संबन्धेतराभावात् अ-
व्यगुणकर्मसामान्यविशेषाणामन्योन्यं तादात्म्यानिष्ठौ तेष्ववृत्तेः
सर्वपदार्थस्वरूपाप्रसिद्धिः स्यात् । स्वत एव समवायस्य
अव्यादिषु वृत्तौ समवायमन्तरेणापि द्रव्यादावपि स्वाधारेषु
वृत्ति स्वत एव तस्मात्करिष्यन्तीति समवायकल्पनावै-
यर्थ्यप्रसक्तिवज्जेदप्रसक्तिवमंशप्रतिपत्तेः । अगृहीतस्वभावाद्
गृहीतस्वभावस्य अव्यस्य चातद्वतां सामस्त्येन ग्रहणासंज-
घात् कथं तदग्रहे तदग्रहणं भवेत् ? अधाराप्रतिपत्तौ तदा-
धेयस्य तत्वेनाप्रतिपत्तेः । सामान्याद्यंशेषु गृहीतेष्वपि सामा-
न्यादेः वृत्तिविकल्पादिदोषस्तेष्वपि पूर्ववत् समानः, तदाधे-
यस्य तत्वेनाप्रतिपत्तेः । तदंशग्रहणेऽपि च सामान्यस्य व्यापितः
कदाचिदप्यप्रतिपत्तेः सद् द्रव्यमित्यादिप्रतिपत्तिस्तद्वस्तु न कदा-
चिद्वेत्, तदंशानां सामान्यादेरन्यन्तभेदात् । एवं द्रव्यादि-
पदपदार्थव्यवस्थाऽप्यनुपपन्ना भवेत्, प्रतिभासगोचरचारिणां
सामान्यादंशानां पदार्थान्तरताप्रसक्तेः । अथ निरंशं सामान्य-
मभ्युपगम्यते इति नायं दोषः तर्हि सकलस्वभावप्रतिपत्त्यभा-
वतो मनागपि न सामान्यप्रतिपत्तिरिति सद् द्रव्यं पृथिवी-
स्वविप्रतिपत्तेर्नितरामजावः स्यात् । तदंशानां सामान्याद्
नेदाभेदकल्पनायां द्रव्यादय एव नेदाभेदात्मकाः किं नाभ्यु-
पगम्यन्ते ? इति सामान्यादिकल्पना दूरेत्सारितैवेति कुत-
स्तज्जेदैकान्तकल्पना ? ततः सामान्यविशेषात्मकं सर्ववस्तु,
सत्त्वात् । नहि विशेषरहितं सामान्यमात्रं सामान्यरहितं
वा विशेषमात्रं संभवति तादृशः कचिदपि, वृत्तिविरोधात् ।
वृत्त्या हि सर्वं व्याप्तं स्वलक्षणसामान्यलक्षणाद् वा
तादृशावृत्तिनिष्ठस्या निवर्तत एव, यतः कचिद् वृत्तिमतोऽपि
स्वलक्षणस्य न देशान्तरवृत्तिः, नान्येन संयोगः, तत्संसर्गव्येव-
च्छिन्नस्वभावान्तरविरहाद्विशेषविकलः, सामान्यवत् । एकस्य
प्रतिसंबन्धस्वभावविशेषाभ्युपगमविशेषाणां तत्त्वद्वक्षणं सा-
मान्यलक्षणमेव स्यात् । न च विशेषैरन्यदंशस्थितैः असंयुक्त-
स्यैकत्र तस्य वृत्तिः, अव्यवधानाविशेषात् । एवं च स्वभाव-
विशेषाणां सामान्यरूपाः सर्वे एव भावाः विशेषरूपाश्च तत्र
देशकालावस्थविशेषनियतानां सर्वेषामपि सत्त्वं सामान्यमेक-
रूपम्, अव्यवधानात् । तस्य च ते विशेषा एव, अनेकै रूपम्, यत-
स्तदेव सत्त्वं परिणामविशेषापेक्षया गोत्वज्ञानादित्यादिलक्षणा
जातिः, परिणामविशेषाश्च तदात्मका व्यङ्ग्य इति । परस्पर-
व्यावृत्तानेकपरिणामयोगादेकस्यैकानेकपरिणतिरूपता संश-
यज्ञानस्येवाविरुद्धा व्यक्रियव्यतिरिक्तस्य सामान्यस्योपलब्धि-
लक्षणप्राप्तस्यानुपलब्धिः, शशभृत्तद्वदसत्त्वात् । सत्त्वरूपादि-
प्रत्ययः सामान्यविशेषात्मकवस्त्वभावेऽवाधिनरूपो न स्यात् ।
न च चक्षुरादिः बुद्धौ वर्णाकृत्यन्तराकारशून्यं सामान्यपर-

व्यावर्णितस्वरूपमवभासते, प्रतिभासभेदप्रसङ्गात् । यदि च तत्सर्वगतं पिण्डान्तरालेऽप्युपलभ्येत, स्वभावाविशेषादाभ्याभावादनभिव्यक्त्यभ्युपगमेऽभिव्यक्तस्वरूपभेदात् सामान्यरूपता न स्यात् । नचाभ्यभावाभावादभिव्यक्त्यनभिव्यक्तिसत्प्रत्ययकर्तृत्वे नित्यैकस्वभावस्य युज्येत, तदुपयोगिनोऽप्येवं कथं नानैकान्तसिद्धिः ? स्वाभ्यसर्वगताप्रकाशितायाः सर्वत्र प्रकाशितत्वात्मकलवस्तुप्रपञ्चस्य सकृदुपलब्धिप्रसंगो न वा कस्यचिदुपलब्धिप्रसंगविशेषात् प्रकारान्तरेण प्रतीत्यभ्युपगमे, अनेकान्तवाद् एव स्वतः सतां विशेषाणां सत्तासंबन्धानर्थक्यम्, असतां संबन्धानुपपत्तिरिति प्रसङ्गेरक्रियासामान्यसंबन्धाद्यत्कीनामक्रियावत्त्वादव्यापकत्वं स्यात् । व्यक्तित्वेतिरेके व्यक्तित्वलक्षणवत्तत्सामान्यमेव न भवेत् । व्यक्तीनां वा सामान्याव्यतिरेकाद् व्यक्तित्वरूपहानेः, सामान्यस्य तदुपता न भवेत् । न च व्यतिरेकाव्यतिरेकपक्षेऽप्यनवस्था, उभयपक्षदोषवैयधिकरणसंशयविरोधादिदोषप्रसङ्गात् । सर्वथा तदभावेऽनवस्थादिदोषस्य प्राक् प्रतिषिद्धत्वात् । प्रतीयमानेऽपि तथाभूतेप्रतिविरोधादिदोषासङ्गे प्रकारान्तरेण प्रतिभाससंभवात् सर्वशून्यताप्रसंगः । न च सैवास्त्विति वक्तव्यम् । स्वसंबेदकमात्रस्याप्यमात्रप्रसंगो निः प्रमाणिकायाः तस्याप्यभ्युपगन्तुमशक्यत्वात् । तथापि तस्याभ्युपगमेन वरमनेकान्तात्मकं ब्रह्मच्युपगन्तव्यम्, तस्याबाधितप्रतीतिगोचरत्वात् । तेन रूपाद्विज्ञानिकविज्ञानमात्रशून्यवादाऽभ्युपगमः, तथा पृथिव्याद्येकात्मनित्यत्वाभ्युपगमः, तथाऽऽत्माद्यद्वैतानङ्गीकरणं, तथा परलोकभावनिरूपणं, अव्यगुणादेरत्यन्तजैदप्रतिज्ञानं च, तथा हिंसातो धर्माभ्युपगमः, यज्ञतो मुक्तिप्रतिपादनमित्याद्येकान्तवादिप्रसिद्धं सर्वमसत् प्रतिपत्तव्यम्; तदप्रतिपादनहेतूनां प्रदर्शितनित्याऽनेकान्तव्याप्तत्वेन विरोधात् । इतरधर्मसम्यपेक्षस्यैकात्मवाद्यभ्युपगतस्य सर्वस्य पारमार्थिकत्वात् ; अभिप्रवृत्तिप्रतिषेधार्थं विज्ञानमात्राभिधानस्य सार्धकत्वात् । तथाहि— 'अहमस्यैवाहमेवास्य' इत्येकान्तनित्यत्वस्वामिसंबन्धाजिनिवेशप्रभवागादिप्रतिषेधपरं कृणिकरूपादिप्रतिपादनं युक्तमेव । सालम्बनज्ञानैकान्तप्रतिषेधपरं विज्ञानमात्राभिधानं सर्वविषया जष्वङ्गनिषेधप्रवणं शून्यताप्रकाशनं कृणिक एवायं पृथिव्यादिरिति एकान्ताजिनिवेशमूलद्वेषादिनिषेधपरम्, तत्कृत्यत्वप्रणयनं जात्यादिमदोम्बुमानुगुणमाह्वैतप्रकाशनजन्मान्तरजनितकर्मफलभोक्तृत्वमेव धर्मानुष्ठानमित्येकान्तनिरासप्रयोगं जनपरलोकभावावबोधनं अव्याद्यव्यतिरेकैकान्तप्रतिषेधाय तज्ज्ञेदाख्यातम् । सम्म० । न० ।

(६) ये च (एकान्तवादिनोऽङ्गाः) विवेकनागमप्रतिपत्तिमात्रमाश्रयन्ते, तेऽनवगतपरमार्था एवेति प्रतिपादयन्नाह—

पामेकनयपहगयं, मुत्तं मुत्तधरसदसंतुहा ।

अविकोविअसामत्था, जहागमविभागपामेवत्ती ॥ १५६ ॥

प्रत्येकनयमार्गगतं सूत्रं कृणिकाः सर्वसंस्कारा विज्ञानमात्रमेवेदम्, भो जिनपुत्राः ! यदिदं त्रैधातुकमिति ग्राह्यग्राह्यकोभयशून्यत्वमिति, नित्यमेकं मणमव्यापि निष्क्रियमित्यादि सद्कारणवन्त्रित्यमिति "अन्ता रे ! श्रोतव्यो ज्ञातव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यः" इत्यादिसत्ता अव्यवस्थसंबन्धात् । सद् द्रव्यं च, स्थितिपरलोकिनोऽभावान् परलोकजायः । "चोदनाज्ञकणोऽर्थो धर्मः" । इतिधर्माधर्मज्ञयकरी दीक्षेत्यादिकमधीत्य सूत्रधरा वयमिति

शब्दमात्रसंतुष्टा गवंचन्तोऽविकोविदसामर्थ्याः—अविकोविदमज्ञं सामर्थ्येषां ते तथा, अविकितसूत्रव्यापारविषया इति यावत् । किमिदमेवं त इत्याह—यथाभूतमेवाविरुद्धा अविवेकेन प्रतिपत्तिरेवामिति कृत्वा सूत्राभिधायिव्यतिरिक्तविषयविप्रतिपत्तित्वात् इतरजनवदज्ञा इत्यजिप्रायः । अथवा स्वयंश्रुया एव एकनयदर्शने कतिचित्सूत्राण्यधीत्य केचित् सूत्रधरा वयमिति गर्विता यथाऽवस्थितान्यनयसम्यपेक्षसूत्रार्थापरिज्ञानादवितथात्मविद्—स्वरूपा इति गाथाऽजिप्रायः ॥ १५६ ॥

अथैवामेव नयदर्शनेन प्रवृत्तानां यो दोषस्तमुद्गाववितुमाह—

सम्मदंसणमिणमो, सयन्नसमत्तवयणिज्जणिहोसं ।

अपुकोसविण्णहा, सलाहमाणा विण्णसेति ॥ १५७ ॥

सम्यग्दर्शनमेतत्परस्परविषयापरित्यागप्रवृत्तानेकनयात्मकम्, तच्च स्यान्नित्यं इत्यादि सकलधर्मपरिसमाप्तवचनोपपत्तयः निर्दोषम्, एकनयवादिनः स्वविषयैस्तत्र व्यवस्थापनेनात्मोक्तवैषम्यविनष्टा स्याद्वादाजिगमं प्रत्यनाह्वयमाणा वयं सूत्रधरा इत्यात्मानं श्लाघयमानाः सम्यग्दर्शनं विनाशयन्ति, तदात्मनि नयं न स्थापयन्तीति यावत् । अथ न ते आगमप्रत्यनीकाः, तज्ज्ञकत्वात्, तद्देशपरिज्ञानवन्तश्चेति ॥ १५७ ॥

कथं तद्विनाशयन्त्यत्राह—

ए ह दु सासणजत्ती मे—त्तएण सिद्धंतजाणओ होइ ।

ण वि जाणओ वि णियमा, पसवणा निच्छिओ णाम ? एउ

न च शासनभक्तिमात्रेण सिद्धान्तज्ञाता भवति । न च तदज्ञानवाद् ज्ञावसम्यक्त्ववान् ज्ञवति, अज्ञानस्यार्थस्य विक्षिप्तकृच्चिबिषयत्वानुपपत्तेः । तज्ज्ञकिमात्रेण अज्ञानुसारितं यद् अव्यसम्यक्त्वमार्गानुसारि, अवबोधमात्रानुषङ्गकृच्चिस्त्राव तु सर्वं भावसम्यक्त्वसाध्यफलनिवर्तकम्, भावसम्यक्त्वनिमित्तत्वेनैव तस्य अव्यसम्यक्त्वमार्गानुसार्यवबोधसम्यक्त्वरूपतोपपत्तेः । न च जीवादि तस्यैकदेशज्ञाताऽपि नियमतोऽनेकान्तात्मकवस्तुरूपप्रज्ञापनायां निश्चितो भवति, एकदेशज्ञानवतः सकलधर्मोत्पत्तवस्तुज्ञानविकलक्षणा सम्यक् तत्प्ररूपणासंभात् । तथाहि—सर्वज्ञो यथावस्थितैकदेशज्ञः, जीवादिसकलतरवज्ञाता त्यागमविदः सामान्यरूपतयाऽजिधीयते, प्रतिभुतयोर्निबन्धो द्रव्येष्वसर्वपर्यायेच्छिति वचनात् ।

तत्त्वं तु— "जीवाजीवाश्रयबन्धसंस्वरनिर्जराभोक्ताभ्याः सप्त पदार्थाः" । तत्र चेतनालक्षणो जीवः । तद्विपरीतलक्षणस्त्वजीवः ; धर्माधर्माकाशकाद्यपुरुषभेदेन चासौ पञ्चधा व्यवस्थापितः । तत्पदार्थद्वयान्तर्द्वयं सर्वेऽपि ज्ञावाः । नहि रूपरसगन्धस्पर्शादयः साधारणासाधारणरूपा मूर्तचेतनाचेतनद्रव्यगुणाः, उत्क्रेपणापक्वेपणादीनि च कर्माणि, सामान्यविशेषसमवायाश्च जीवाजीवव्यतिरेकेणाऽऽमरिण्यति सज्जन्ते । तदेवेनैकान्ततस्तेषामनुपपन्नमात्, तेषां तद्वैकल्येन प्रतिपत्तेः । अन्यथा तदसत्त्वप्रसक्तेः । ततो जीवाजीवाऽयं पृथग् जात्यन्तरत्वेन "द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायाः" न वाच्याः । एवं "प्रमाणप्रमेयसंशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धान्तावयवतर्कनिर्ययवादजल्पवितर्कमाहेत्वाभासच्छलजातिनिग्रहस्थानानि" च न पृथगभिधेयानि । तथा— "प्रकृतेर्महस्ततोऽहङ्कारस्तस्माद् गणश्च षोडशकः । तस्मादपि षोडशकात्, पञ्चभ्यः पञ्च भूतानि" ॥ १॥ इति चतुर्विंशतिपदार्थाः पुरुषश्चेति न वक्तव्यम् । तथा—दुःखसमुदायमार्गनिरोधाभ्युपगमस्य सत्यानीति न वक्तव्यम् । ते

या 'पृथिव्यापस्तेजो वायुरिति तत्त्वानि' इति न वक्तव्यम् । तत्र-
भेदरूपतयाऽभिधानेऽपि न दोषः, जात्यन्तररूपनाया एवा-
घटमानत्वात्, राशिद्वयेन सकलस्य जगतो व्याप्तत्वात्,
तदव्याप्तस्य शशभृद्भुतत्वात्, शब्दब्रह्मादेकान्तस्य च
प्राक् प्रतिषिद्धत्वात् । अबाधितरूपोभयप्रतिभासस्य तथाभू-
तवस्तुव्यवस्थापकस्य गसाधितत्वाद्धिद्याऽविद्योभयभेदाद-
द्वैतरूपनायाऽपि त्वित्प्रसक्तेः । बाह्यालम्बनभूतभावापेक्षया
विद्यात्वोपपत्तेः । अन्यथा निविप्रयत्नेनोभयोरविशेषात् तत्प्रति-
भागस्याघटमानत्वात् । न हि द्वयोर्निरालम्बनत्वे विपर्यस्तायि-
पर्यस्तज्ञानयोरिव विद्याऽविद्यात्वभेदः । ततो नाद्वयं वस्तु; नापि
तद्व्यतिरिक्तमस्ति । अथाश्रवादीनामप्यनुपपत्तिः, राशिद्वयेन सक-
लस्य व्याप्तत्वात् । न । ततस्तेषां कथञ्चिदभेदप्रतिपादनार्थत्वात् ।
अनयोरेव तथापरिणतयोः सकारणसंसारमुक्तिप्रतिपादन-
परत्वात् । तथाऽभिधानस्यानेन वा क्रमेण तज्ज्ञानस्य मुक्तिहेतुत्व-
प्रदर्शनार्थत्वात्, विप्रतिपात्तिनिरासार्थत्वात्, तद्वदभिधानस्यादु-
ष्टत्वात् । तथाहि-आश्रवचि कर्म यतः स आश्रवः, कायवाक्मनो-
व्यापारः । स च जीवाजीवाभ्यां कथञ्चिद्भिन्नः, तयैव प्रतीतिवि-
षयत्वात् । अथ बन्धाज्जावे कथं तस्योपपत्तिः? प्राक्तत्सद्भावे वा
न तस्य बन्धहेतुता । न हि यद्यद्विहेतुकं, तत्तदभावेऽपि भवति,
अतिप्रसङ्गात् । असदेतत् । पूर्वोत्तरापेक्षान्योन्यकार्यकारण-
भावनियमात् । नचेत्तरेतराश्रयोः, प्रयाहापेक्षयाऽनादिधत्वात् ।
पुण्यापुण्यहेतुबन्धहेतुतया चासौ द्विविधः । उत्कर्षापकर्षभेदे-
नानेकप्रकारोऽपि । दण्डगुण्यादिविधत्वादिसंख्याभेदमासादयन्
फलानुबन्धननुबन्धिभेदतोऽनेकशब्दविशेषवाच्यतामनुजवति ।
एकान्तवादिना त्वयं नासम्भवतीति ; "कम्मजोगनिमित्तं"
गाथायै प्रदर्शयद्भिः प्राक् प्रतिपादितत्वात् । सम्म० ।

(१०) अनेकान्तवाद्स्वीकाराऽस्वीकारयोः सम्यक्भिध्यात्वे-
"इच्छेयं गणिपरिमाणं, निष्ठं द्रव्यद्विध्यायै नायत्वं ।
पञ्जापणं अणिरुचं, निरुचानिरुचं च सियवादो ॥ ६२ ॥
जो सियवायं भासति, पमाणनयपेसलं गुणाधारं ।
भावेह सेण पसयं, सो हि पमाणं पवयणस्स ॥ ६३ ॥
जा सियवायं निदति, पमाणनयपेसलं गुणाधारं ।
भावेण दुट्टभावो, न सो पमाणं पवयणस्स" ६४ ॥ ति०; औ० ३३० ।

अणुगणकोमि-अनेककोटि-त्रि० । अनेकाः कोटयोऽव्यसङ्ख्या-
यां, स्वस्वरूपपरिमाणे वा येषां तेऽनेककोटयः । कोटिसङ्ख्याके-
षु कौटुम्ब्यादिषु, ज्ञा० । "अणुगणकोमीकुटुम्बियाइणियुसुहा"
अनेकाः कोटयोऽव्यसङ्ख्यायां, स्वस्वरूपपरिमाणे वा येषां ते-
ऽनेककोटयः, तैः कौटुम्बिकैः कुटुम्बिजिः, आकीणां संकुलाया
सा तथा, सा चासौ निर्वृता च संतुष्टजनयोगात्सतोषवतीति
कर्मधारयः । अत एव सा चासौ सुखा च दुःखा च वेति कर्म-
धारयः ॥ ज्ञा० १ अ० । औ० । रा० ।

अणुगणस्वरिय-अनेकाक्षरिक-न० । अनेकानि च तानि अक्ष-
राणि तैर्निर्वृत्तमनेकाक्षरिकम् । अक्षरादिनिर्वृत्ते द्विनामनेदे,
अनु० । "से किं तं अणुगणस्वरियं? अणुगणस्वरियं कक्षा वीणा
लता माला । सत्तं अणुगणस्वरियं" । अनु० ।

अणुगणखंडी-अनेकखण्डा-खी० । अनेकेषां नश्यतां नराणां
मार्गभूताः अण्डयोऽप्यक्षराणि यस्यां साऽनेकखण्डा । विपा० १
शु० ३ अ० । अनेकनश्यत्तर्निर्गमापद्धारायां पुर्याम्, ज्ञा० १८ अ० ।
१११

अणुगणभसयससिचिद्वि-अनेकस्तम्भशतसंज्ञिविष्ट-त्रि० । ७
त० । अनेकेषु स्तम्भशतेषु ससिचिद्विष्टे । ७ व० । यत्र वा अने-
कानि स्तम्भशतानि ससिचिद्विष्टानि । भ० १ श० ३३ उ० । रा० ।
विपा० । "एगं च एं मढं जवणं करोति अणुगणभसयससि-
चिद्विष्टं लीलचित्तिसाहसंजियगं" ज्ञा० १ अ० । आ० म० ।

अणुगणगुणजाणय-अनेकगुणज्ञायक-त्रि० । अनेकेषां गुणाना-
मुपलक्षणत्वाद् दोषाणां च ज्ञायकः । बहुदोषाणां ज्ञायके, "अ-
णुगणगुणजाणय पंमिप विहिम्" जं० ३ व० ।

अणुगणचित्त-अनेकचित्त-त्रि० । अनेकानि चित्तानि कृषिवाणि-
ज्याचक्षणादीनि यस्य सोऽनेकचित्तः । कृष्यादिषु व्यापृत-
चित्ते, आचा० १ शु० ३ अ० २ उ० ।

अणुगणजन्म-अनेकजन्म-न० । अनन्तभवे, पञ्चा० ७ विव० ।

अणुगणजीव-अनेकजीव-त्रि० । अनेके जीवा यस्येति । बहुजीवा-
जीवात्मके कित्यादौ, "पुढवीचित्तमंतमक्खया अणुगणजीवा पु-
ढोसत्ता" दश० ४ उ० ।

अणुगणयोगधर-अनेकयोगधर-पुं० । योगः कीराश्रवादिविष-
कलापसंबन्धः, तं धारयन्तीति अनेकयोगधराः । सन्धिसंपन्नेषु,
सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० ।

अणुगणभूत-अनेकभूत-त्रि० । विविधमत्स्येषु सूक्ष्ममत्स्य-
ल्लमत्स्यादिषु, प्रश्न० १ आध० द्वा० ।

अणुगणपरपरजुग-अनेकनरप्रवरजुजाग्राह्य-त्रि० ।
अनेकस्य मनुष्यस्य ये प्रवराः प्रलम्बा जुजा बाहवस्तैरप्राहो-
ऽपरिमेयोऽनेकनरप्रवरजुजाऽप्राह्यः । अनेकपुरुषव्यामैरप्रतिमे-
यस्थौल्ये शृङ्गादौ, रा० ।

अणुगणगाम-अनेकनामन-न० । अनेकपर्यायेषु, "अणुगणरि-
यंति वा अणुगणपञ्जायंति वा अणुगणमज्जेदंति वा एगछा"
आ० चू० १ अ० ।

अणुगणिगमदुवार-अनेकनिर्गमद्वार-त्रि० । न विद्यन्ते नै-
कानि बहूनि निर्गमद्वाराणि निःसरणमार्गाः यत्र, ध० १ अधि० ।

अणुगणतालायराणुचरिय-अनेकतालाचरानुचरित-त्रि० । अ-
नेके च ये तालाचराः तालादानेन प्रेक्षाकारिणः तैरनुचरित आ-
सेवितो यः स तथा । औ० । नानाविधप्रेक्षाकारिसेविते, भ० ११
श० ४ उ० । विपा० । पुरादौ, ज्ञा० १ अ० । जं० ।

अणुगणदन्त-अनेकदन्त-त्रि० । अनेके दन्ता येषां ते अनेकद-
न्ताः । द्वात्रिंशदन्तेषु, तं० । प्रश्न० । अनेके दन्ता येषां ते अनेक-
दन्ताः । अनेकदन्तयुक्तेषु, तं० ।

अणुगणद्ववखंध-अनेकद्रव्यस्कन्ध-पुं० । अनेकैः सचित्ताऽ-
चित्तलक्षणैर्द्रव्यैर्निष्पन्नः स्कन्धः अनेकद्रव्यस्कन्धः । विशिष्टे-
कपरिणामपरिणतसचेतनाऽचेतनदेशसमुदायाम्बे हयादि-
स्कन्धे, विशेष० ।

अणुगणपसता-अनेकप्रदेशता-खी० । निम्नप्रदेशतायाम्, "भि-
न्नप्रदेशता सैवा-ऽनेकप्रदेशता हि या" । भिन्नप्रदेशता सैव अनेक-
प्रदेशस्वजावता भिन्नप्रदेशयोगेन तथा निम्नप्रदेशकल्पनयाऽने-
कप्रदेशयोग्यत्वमुच्यते, द्रव्या० १३ अध्या० ।

अयोगपासंडपरिगहिय-अनेकपाखण्डपरिगृहीत-त्रि० । ३
त० । नानाविधवृत्तिभिरङ्गीकृते, प्रश्न० २ संख० द्वा० ।

अयोगबहुविविधवीससापरिणय-अनेकबहुविविधविश्रमाप-
रिणत-त्रि० । न एकोऽनेकः; अनेक एकजातीयोऽपि व्यक्तिमे-
दाद् जवति । तत आह-बहु प्रभूतं विविधो जातिभेदाज्ञानाप्र-
कारः बहुविधः, प्रभूतजातिभेदतो नानाविध इति भावः । स
च केनाऽपि निष्पादितोऽपि संभाव्येत । तत आह-विश्रसत्या स्व-
जावेन तथाविधकेशादिसामग्रीविशेषजनिनेन परिणतो न पुन-
रीश्वरादिना निष्पादितो विश्रसापरिणतः । ततः पदत्रयस्य पदत्र-
यमौलनेन कर्मधारयः । नानाविधस्वभावोद्भूते, जी० ३ प्रति०
अयोगजागत्य-अनेकजागत्य-त्रि० । द्वित्रादिजागस्थे, नि०
चू० २० उ० ।

अयोगजाव-अनेकभाव-त्रि० । बहुपर्याययुक्ते, ज० १४ श०
४ उ० ।

अयोगजून-अनेकजून-त्रि० । अनेकरूपे, भ० १४ श० ४ उ० ।

अयोगभेद-अनेकभेद-पुं० । अनेकपर्याये, “अयोगपरिरयं ति वा
अयोगपञ्चयं ति वा अयोग [णाम] भेदं ति वा एगछा ” । आ०
चू० १ अ० ।

अयोगरूख-अनेकरूप-त्रि० । ६ ब० । नानाप्रकारे, “ इह सो-
इयाहं भीमाहं अयोगरूखाहं अवि सुमित्रदुमित्रगंधाहं सहाहं अणे-
गरूखाहं ” । आचा० १ भु० ६ अ० ३ उ० । “मुहुं मुहुं मोहगणे जयंतं,
अयोगरूखा समर्ण चरंतं । फासा फुसंती असमंजसं च, न ते
सुनिक्खं मणसा एकोगे ” ॥१॥ उ० १ अ० । अनेकमित्यनेकविधं
परवर्तिमसंस्थानादिभेदं रूपं स्वरूपमेषामिति अनेकरूपाः ।
त्रयोविंशतिविधाः । उ० ४ अ० ।

अयोगरूखधुना-अनेकरूपधुना-स्त्री० । अनेकरूपा संख्यात्रयाद्
अधिका धुना कम्पना यस्यां सा अनेकरूपधुना । उ० २६ अ० ।
अनेकरूपधूनना-अनेकरूपा चासौ संख्यात्रयातिप्रमणतो यु-
गपदेनेकवत्प्रमणतो वा धूनना कम्पनात्मिका वा साऽनेकरू-
पधूनना । उ० २६ अ० ।

अनेकरूपधुना-अत्र च धूनं कम्पनमन्यत् प्रावत् । उ० २६
अ० । अनेकप्रकारं त्रयाणां पुरिमाणामुपरिष्ठाद्भूतनात्मके, अने-
कवत्प्राप्येकत्र गृहीत्वा युगपद् धूननात्मके वा प्रमादप्रत्यये
प्रत्युपेक्षणभेदे, अ० ३ अधि० । “ एगा मोसा अयोगरूखधुणा ”
उ० २६ अ० । “ अयोगमपकारं कंपति, अथवा अयोगाणि
पगओ काऊण धुणइ पमाणे पमायंति ” पुरिमेसु खोटकेषु
यत्प्रमाणमुक्तं भवति तत् पुरिमादीन् न्यूनानधिकान् वा
करोति । ओ० ।

अयोगवयणपहाण-अनेकवचनप्रधान-पुं० । नानाविधवाग्-
व्यवहाराभिज्ञे, अनेकेषु विविधप्रकारेषु वचनेषु वक्तव्येषु प्रधानो
मुख्यः । अनेकधा वचनप्रकाराभ्यां निजशासनप्रवर्तगादौ-
“आदौ तायमधुरं, मध्ये रुकं ततः परं कटुकम् । भोजनविधिं वि-
विधुषाः, स्वकार्यसिद्धौ वदन्ति वचः ” ॥ १ ॥ अथवा-“ सत्यं
मित्रैः प्रियं स्त्रीभि-रहो कम्पधुरं द्विषा । अनुकूलं च सत्यं च,
वक्तव्यं स्वामिना सह ” ॥ २ ॥ इति । जं० ३ वत्त० ।

अयोगवायामजोग-अनेकव्यायामयोग्य-पुं० । परिश्रमविशेषे,
“ अयोगवायामजोगवगगणवामहणमल्लयुद्धकरणेहि संते परि-
स्संते ” अनेकानि यानि व्यायामयोग्यानि परिश्रमयोग्यानि वल्लग-
व्यामर्दनमल्लयुद्धकरणानि, तत्र वल्लगं उल्लङ्घनं, व्यामर्दनं पर-
स्परं बाह्याङ्गमोटनम्, मल्लयुद्धानि प्रतीतानि । एतैः कृत्या
शान्तः सामान्येन श्रममुपगतः परिश्रान्तः सर्वाङ्गीणं श्रमं प्राप्तः,
एवंविधः सन् । कट्प० ।

अयोगवालसयसंकणिज्ज-अनेकव्यालशतशङ्कनीय-त्रि० । ३
त० । अनेकैः श्वापदशतैर्भयजनकैः, “ अयोगवालसयसंकणिजे
या धि होत्था ” ज्ञा० २ अ० ।

अयोगविसय-अनेकविषय-त्रि० । अनेके त्रयांसो विषया गो-
चरा अर्था वा येषां ते अनेकविषयाः । प्रभूतविषयतानिरूपित-
प्रकारतावत्सु, द्रव्या० ए अ० १० ।

अयोगविहारि (ण)-अनेकविहारिन्-त्रि० । स्वविरकल्पि-
के, ज० ५ उ० ।

अयोगसाहुपूय-अनेकसाधुपूजित-त्रि० । अनेकसाध्वाचरिते,
दश० ५ अ० २ उ० ।

अयोगसिद्ध-अनेकसिद्ध-पुं० । एकस्मिन् समये अनेके सिद्धाः
अनेकसिद्धाः । प्रश्न० १ आश्र० द्वा० । एकसमये द्वादिष्वष्टशता-
न्तेषु, स्वा० १ ज्ञा० १ उ० । न० । अनेके च एकस्मिन् समये
सिद्ध्यन्त उत्कर्षतोऽष्टोत्तरशतसंख्या वेदितव्याः ।

यसाहुक्तम्—

बन्तीसा अमयाला, सङ्गी वावचरी य बोधवा ।

चुलसीइ उअऊई, डुरहियमरुत्तरसयं च ॥ १ ॥

अस्यां विनयजनानुग्रहाय व्याख्या-अष्टौ समयान् यावन्निर-
न्तरमेकादयो द्वात्रिंशत्पर्यन्ताः सिद्ध्यन्तेः प्राप्यन्ते । किमुक्तं भव-
ति ?-प्रथमे समये जघन्यत एको द्वौ वा, उत्कर्षतो द्वात्रिंशत्सि-
द्ध्यन्तेः प्राप्यन्ते, द्वितीयेऽपि समये जघन्यत एको द्वौ वा, उत्क-
र्षतो द्वात्रिंशत्, एवं यावदष्टमेऽपि समये एको द्वात्रिंशत्सिद्ध्यन्तेः प्रा-
प्यन्ते, ततः परमवयमन्तरम्, तथा त्रयोविंशदादयोऽष्टचत्वारिं-
शत्पर्यन्ता निरन्तरं सिद्ध्यन्तेः सप्त समयान् यावत्प्राप्यन्ते परतो
नियमादन्तरम्, तथा एकोनपञ्चाशदादयोः षष्टिपर्यन्ता निरन्तरं
सिद्ध्यन्तेः षट् समयान् यावदवाप्यन्ते, परतोऽवयमन्तरम्, तथा
एकषष्ट्यादयोः त्रिसप्ततिपर्यन्ता निरन्तरं सिद्ध्यन्ते उत्कर्षतः
पञ्च समयान् यावदवाप्यन्ते, ततः परमन्तरम्, त्रिसप्तत्यादयोः
अतुरशतिपर्यन्ता निरन्तरं सिद्ध्यन्ते उत्कर्षतश्चतुरः सम-
यान् यावत्, तत ऊर्ध्वमन्तरम् । प्रज्ञा० १ पद० । अन्ये तु व्याच-
कृते-अष्टौ समयान् यदा नैरन्तर्येण सिद्ध्यन्तः प्रथमसमये
जघन्येनैकः सिद्ध्यति, उत्कृष्टतो द्वात्रिंशदिति । द्वितीयसमये
जघन्येनैकः, उत्कृष्टतोऽष्टचत्वारिंशत् । तदेवं सर्वत्र जघन्येनैकः
समयः, उत्कृष्टतो गाथार्थोऽयं ज्ञावनीयः ‘वसंतित्यादि’ । स्वा०
१ ज्ञा० १ उ० । पा० । आ० । न० । ध० ।

अयोगाहमणिज्ज-अनेकाहमणीय-न० । अनेकैरहोजिः
अनेकहैर्वा गम्यत इति अनेकाहमणीयम् । बहुदिवसै-
र्गन्तव्येऽध्वनि, नि० चू० १६ उ० । आचा० ।

अणैज-अनेज-त्रि० । निष्कम्पे, “ अणैजकम्मुदये ” आ० क० ।

अणैयाउय-अनैयायिक-त्रि० । न्यायेन चरति नैयायिकः, न नैयायिक अनैयायिकः । असन्यायवृत्तिके, “अपमिपुषे अणैयाउय असंसुदे” । सूत्र० ९ श्रु० २ अ० ।

अणैलिस-अनीदृश-त्रि० । नाऽन्यत्र ईदृशमस्तीति अनीदृशम् ।

आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । अनन्यसदृशो अक्षितीये, सूत्र० ।

“जे धम्मं सुकमक्खति, पमिपुमणैलिसं” । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । अनुले, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

अणैवंचूय-अनेवंचूत-त्रि० । एवंशकारमनापत्ते, “अणैवंचूयं पि वेयणं वेदंति” यथा बद्धं कर्म नैवंचूताऽनेवंचूता अतस्ताम, अयन्ते ह्यागमे-कर्मणः स्थितिधातादय इति । ज० ५ श० ५ उ० ।

अणैसणा-अनेषणा-स्त्री० । ईषदर्थे नञ् । न एषणा अनेषणा । प्रमादादेषणायाम्, थ० ३ अथि० । “अणैसणाए पाणैसणाए पाणजोयणाए वीयभोयणाए अणैसणाए” । इदमुक्तं प्रवर्ति- “अणैसणाए अणन्तरेण दोसेण संकिता अणैसणाए तुट्टा महस्स सज्जारेण गहिता” आ०चू० ४ अ० । “से एसणं जाणमणेसणं च” एषणां गवेषणप्रदंशेषणादिकां जानन् सम्यगवगच्छन्नेषणां चोद्गमदोषादिकां तत्परिहारं विपाकं च सम्यगवगच्छन् । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

अणैसणिज्ज-अनेषणीय-त्रि० । एष्यत इत्येषणीयं कल्प्यम्, तन्निषेधादनेषणीयम् । ज० ५ श० ५ उ० । केनचिदोषेणाऽश्रु-दे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आचा० । उक्त० । साधुनाऽग्राह्ये, उक्त० २० अ० । एष्यते गवेष्यते उद्गमादिदोषविकलतया साधुभिर्यत् तदेषणीयं कल्प्यं, तन्निषेधादनेषणीयम् । स्था० ३ अ० १ उ० । वि० । “पूयं अणैसणिज्जे च, तं विज्जं परिजाणिया” । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

अनेषणीयपरिहारमधिकृत्याह—

जूयाइं च सहारञ्ज, तमुद्दिस्सा य जं कर्म ।

तारिसं तु ण गिहहेज्जा, अन्नपाणं सुसंजए ॥ १ ॥

अभूवन् भवन्ति भविष्यन्ति च प्राणिनस्तानि जूतानि प्राणिनः समारज्य संरम्भसमारम्भारम्भैरुपतापयित्वा तं साधुमुद्दिश्य साध्वर्थं यत्कृतं तदकल्पितमाहारोपकरणादिकं तादृशमाधा-कर्मदोषदृष्टं सुसंयतः सुतपस्वी तदन्नं पातकं वा न भुञ्जीत । तुशब्दसैवकारार्थत्वाद्वाभ्यवहरेदेवं तेन मार्गोऽनुपासितो भवति । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

अणैह-अनेहस्-पुं० । काळद्रव्ये, द्रव्या० १२ अध्या० ।

अणोउया-अनृतुका-स्त्री० । न विद्यते ऋतू रत्तरूपः, शास्त्र-प्रसिद्धो वा यस्याः सा अनृतुका । अरजस्कायां स्त्रियाम्, यस्या ऋतुकावे मासि मासि रक्तं न प्रसूयति एतादृशी स्त्री पुरुषेण सार्द्धं गर्भं न धरते । स्था० ५ ग० ।

अणोक्त-अनुपक्रान्त-त्रि० । अनिराकृते, औ० ।

अणोग्रसिय-अनवघर्षित-न० । अग्र० स० । अवघर्षणमवघर्षितं भावे क्तः प्रत्ययः; तस्याऽभावोऽनवघर्षितम् । भूत्यादिनाऽनिर्माज्जने, जी० ३ प्रति० । रा० । “अणोग्र (ह) सियणि-म्महाए ज्ञायए स ततो चेय समखुबद्धा” । अनवघर्षितेन निर्मला तथा ज्ञायया समनुबद्धा युक्ता । (आदर्शकाः) जी० ३ प्रति० ।

अणोज्ज-अनवद्य-त्रि० । निर्दोषे, ज्ञा० ८ अ० ।

अणोज्जंगी-अनवद्याङ्गी-स्त्री० । जगवतो महावीरस्वामिनो दुहितरि जमालिगृहीयाम, आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

अणोज्जा-अनवद्या-स्त्री० । महावीरस्य दुहितरि, कल्प० । आ० क० । आचा० ।

अणोत्तप-अनवत्राप्य-त्रि० । अविद्यमानमवत्राप्यमवत्रपणं वज्जने यस्य सोऽयमनवत्राप्योऽवज्जनीयः । अहीनसंवाङ्मते-नालज्जाकरे, प्रव० ६४ द्वा० । दशा० ।

अणोत्तपया-अनवत्रप्यता-स्त्री० । अवज्जनीयशरीरतायाम्, व्य० ६ उ० । (विशेषार्थस्तु ‘अणवत्तपया’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३०२ पृष्ठे द्रष्टव्यः)

अणोफ्मिज्जमाण-अनुपध्वस्यमान-त्रि० । माहात्म्यादपात्यमाने, औ० ।

अणोम-अनवम-त्रि० । मिथ्यादर्शनाऽविरत्यादिविपर्यस्ते, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

अणोमाणतर-अनवमानतर-त्रि० । अतिशयेनासङ्कीर्णे, ज० १३ श० ४ उ० ।

अणोरपार-अनर्वाकपार-त्रि० । अर्वाङ्भागपरभागवर्जिते, पञ्चा० १५ विव० । अर्वाङ्धाऽपरपर्यन्ते, संघा० । विस्तोर्ण-स्वरूपे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वा० । “अणोरपारं आगासं चैव निरालंबं” महत्त्वादनर्वाकपारम् । प्रश्न० ३ आश्र० द्वा० । “जहं समिद्धा पम्भट्टा, सागरसलिले अणोरपारमिस्ति” अणोरपारमिति देशीयवचनं प्रचुरार्थे; उपचाराद् आराद् भागपरभाग-रहिते, आ० म० द्वि० ।

अणोदय-देशी-कणरहिते, निरवसरे च । दे० ना० १ वगं ।

अणोवणिहिया-अनौपनिधिकी-स्त्री० । न विद्यते वक्ष्यमाणपूर्वानुपूर्वानुपूर्व्यादिक्रमेण विरचनं प्रयोजनं यस्य इत्यनौप-पनिधिकी । ऊव्यानुपूर्व्विज्जेदे, यस्यां वक्ष्यमाणपूर्वानुपूर्व्यादिक्रमेण विरचनान क्रियते साध्यादिपरमाणुनिष्पन्नस्कन्धत्रिप-या आनुपूर्व्या अनौपनिधिकीत्युच्यते । अनु० ।

अणोवम-अनुपम-त्रि० । न विद्यते उपमा यस्यासावनुपमः । अतुल्ये, “अतुलसुहसागरगया अन्वावाहं अणोवमं पत्ता” औ० । स० ।

अणोवमदंसि (ण)-अनवमदर्शिन-पुं० । अवमं हीनं मिथ्यादर्शनाऽविरत्यादि, तद्विपर्यस्तमनवमं तद् उच्छु शीलमस्येत्यनवमदर्शी । सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र्याते, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । “अरतेपयासु अणोवमदंसी णिस्सखो पावेहिं कम्मैहिं कोदाइमाणं हणिया य वारे” आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

अणोवमसरीअ-अनुपमश्रीक-त्रि० । न० व० । निरुपमानशो-जे, “अणोवमसरीआ दासीदासपाखिडा” ज्ञा० ८ अ० ।

अणोवमसुह-अनुपमसुख-न० । न विद्यते उपमा स्वाभावि-कात्यन्तिकत्वेन सकलव्यावाधारहितत्वेन सर्वसुखातिशायि-त्वाद्यस्य तत्सुखमानन्दस्वरूपं यस्मिन्तत् । मोक्षसुखे, “ठाण-मणोवमसुहमुवगयाणं” इति । सम्म० १ काणम ।

अणोवयमाण अनवपतत्-त्रि० । अनवतरति, “अणोवयमा-

गेहि ववयति " आचा० १ भु० २ अ० १ उ० ।

अणोवलेवय-अनुपलेपक-त्रि० । कर्मवचनरहिते, प्रश्न० २ आ० २ अ० ।

अणोवसंखा-अनुपसङ्ख्या-स्त्री० । संख्यानं संख्या, परिकरे-
हः । उप सामीप्येन संख्या उपसंख्या । सम्बन्धस्थाऽवस्थिता-
ऽर्थपरिज्ञानम् । नोपसंख्या अनुपसंख्या । अपरिज्ञाने, " अणो-
वसंखा इति ते उदाह, अदे सभो जासह अम्ह एव " सूत्र०
२ भु० १२ अ० ।

अणोवहिय-अनुपधिक-त्रि० । इत्यतो हिरण्यविक्रमोपेतो
मायया रहिते, आचा० १ भु० ४ अ० २ उ० ।

अणोसहिपच-अनौपधिमाम्-त्रि० । औपधिवलरहिते, साध०
४ अ० ।

अणोसिय-अनुपिन-त्रि० । अव्यवस्थिते, सूत्र० १ भु० १४ अ० ।
" अणोसियणं न करेति णञ्च " ध० ३ अधि० ।

अणोहंतर-अनोघन्तर-पुं० । न ओघन्तरः । संसारोत्तरार्धे अ-
त्यन्ते, " अणोहन्तरा एण, ख य ओहन्तरित्तव " आचा० १
भु० २ अ० ३ उ० ।

अणोहट्टय-अनपघट्टक-त्रि० । अविद्यमानोऽपघट्टो यद्वच्चया
अवर्तमानस्य हस्तप्रहादिना निवर्तको यस्य स एषः । आ० ४
अ० । ब्रह्माहस्तादौ शूरीत्या निवारकेणऽनिवारिते स्वच्छन्दप्रवृ-
त्ते, विपा० १ भु० २ अ० । " तवेणं स्ता सुभदा अज्जा अणोह-
ट्टिया अणिवारिता सच्छन्दमसी " नि० ३ वर्ग ।

अणोहारेमाण-अनवधारयत्-त्रि० । अनवकुप्यमाने, हा० २६
अष्ट० ।

अणोहिया-अनोयिका-स्त्री० । अविद्यमानजलौघिकायाम्, भ०
१५ श० २ उ० ।

अनुहा-स्त्री० । अतिगहनत्वेनाविद्यमानोहायाम्, " एणं महं
अणामियं अणोहियं डिआवायं दीहमहं " भ० १५ श० १ उ० ।
प्रण (ज)-अण-न० । अनित्यत्वेन अण-नञ् । अण्ये इति अण-
के वा । " अण्णणः " । आ० २५ इति सूत्रनिर्देशाद् अणार्धतया न
उच्यते । वाच० । अणमणमणकादिके, उच० १२ अ० । अणने
मोदकादिके भट्टये, उच० २० अ० । ओवनादिके, सूत्र० १ भु०
४ त० २ उ० । भोजने, सूत्र० १ भु० २ अ० । उच० । औ० ।

अण्य-त्रि० । निजे, सदसो ज । वाच० । ' अण्य ' पुण-
गित्वर्थः । नि० चू० १ उ० । प्रश्न० । प्रश्ना० । स्वाति-
रित्ते, हा० २५ अ० । प्रश्न० । सर्वनामता चास्व, ज० २
श० ५ उ० । " नो अण्येवे नो अणोहि देवावे देवीओ अणित्तुजिय
अमित्तुजिय परिवारे " भ० २ श० ५ उ० । " अणोहि वहे
एवमाहणे " औ० । रा० । ध० । सूत्र० । अन्यनिर्देशः- " अण्ये
ककभं पुण, तद्वसमावेशो वेव " अन्यस्य वामादिष्वन्विधौ
निकेपस्तत्र नामस्थापने कृण्वे, उच्यते । त्रिधा-तद्व्यत्य,
अन्यान्यत्, आदेशाऽन्यत्वेति, उच्यते । तद्व्यत्यमिति । स० ।

अण्य-पुं० । अकारादीं वर्णे, गमनस्वभावे, त्रि० । अजे,
ज० । उच० ४ अ० ।

अण्य-त्रि० । असंख्ये उच्यते इति आणयम् । प्रणिशेये,

" तत्सवितुर्वरेण्यम् " इति । अण्ये वाक्यान्तद्वारे ज्ञेयः, रे
आण्ये इत्याकारलोपः । जट्टमतेन मायत्रीव्याख्या-औ० गा० ।
असङ्ग-देशी-सुसार्थे, वे० ना० १ वर्ग ।

अस (ज) इ (गि) लाय-असङ्गलायक-पुं० । अजं भो-
जने चिना ग्लायतीति असङ्गलायकः । अजिग्रहविशेषात् प्रातरेव
दोषाप्रशुजि, औ० । प्रश्न० । सूत्र० ।

रायगिहे जाव एवं बयासी-जावइयं णं जंते ! असङ्गि-
लायए समणे निगंथे कम्मं णिज्जेरेति एवइयं कम्मं एण-
एमु गेरइयाणं वासेणं वासेहिं वा वाससएण वा स्वयंतिं ?
णो इण्डे समडे । जावइयं णं जंते ! चउत्थभत्तिए समणे
णिगंथे कम्मं णिज्जेरेति, एवइयं कम्मं एणएमु ए-
रइया वाससएण वा वाससतेहिं वा वाससहस्सेण वा स्व-
यंतिं ? णो इण्डे समडे । जावइयं णं भंते ! उद्वज्जत्तिए
समणे णिगंथे कम्मं णिज्जेरेति, एवइयं कम्मं एणएमु
गेरइया वाससहस्सेण वा वाससहस्सेहिं वा वाससयसह-
स्सेण वा स्वयंतिं ? णो इण्डे समडे । जावइयं णं भंते !
अट्टमभ चए समणे णिगंथे कम्मं णिज्जेरे, एवइयं कम्मं
एणएमु गेरइया वाससयसहस्सेण वा वाससयसहस्सेहिं
वा वासकोभीए वा स्वयंतिं ? णो इण्डे समडे । जावइयं
भंते ! दसमभत्तिए समणे णिगंथे कम्मं णिज्जेरे, एव-
इयं कम्मं एणएमु गेरइया वासकोभीए वा वासकोडीहिं
वा वासकोडाकोडीए वा स्वयंतिं ? णो इण्डे समडे । मे
केण्डे णं जंते ! एवं वुच्चइ ! जावइयं असङ्गिलायए समणे
णिगंथे कम्मं णिज्जेरे, एवइयं कम्मं एणएमु गेरइया
वासेण वा वासेहिं वा वाससएण वा वा स्वयंतिं, जाव-
इयं चउत्थभत्तिए एवं तं वेय पुण्णभणियं उचारेयव्वं
जाव वासकोमाकोडीए वा वा स्वयंतिं ? गोयमा ! स
जहा णामए केइ पुरिसे लुमे अणजज्जरियदेहे मिडिलतया
वलितरंगसंषिण्णकमत्ते एणिलपरिसन्धियंतसेही उएहा-
निहए तएहानिहए आहुरे कुंजिते पिवासिए पुव्वले कि-
लंते एणं महं कोसंबगंइयं सुक्कं जमिलं गंजिद्धं चिकणं
याइद्धं अपत्तियं मुमेण परसुणा अकम्मेज्जा तए णं से
पुरिसे महंताइं सहाइं करेइ, णो महंताइं महंताइं दलाइं
अवदाइेइ, एवामेव गोयमा ! गेरइयाणं पावाइं कम्माइं
गादीकथाइं चिकणीकयाइं एवं जहा इहसए जाव णो
महुपज्जवसाणा भवंति । से जहाणामए केइ पुरिसे अ-
हिगरणे आउमेणो इहता जाव णो पज्जवसाणा भवंति ।
से जहा णामए केइ पुरिसे तए वडधे जाव मेहावी णि-
पुणसिप्पोवणए एणं महं सामजिगंइयं उक्कं अण्णइं
अण्णइं अचिकणं अण्णइं संपत्तियं अमित्तिकेण पर-
सुणा अकम्मेज्जा, तए णं से पुरिसे णो महंताइं महंताइं

सहाई कोइ, महांताई महांताई दलाई अवदादोइ, एवामेव गोयमा ! समणाणं णिमंगंथाणं अहाबादराई कम्माई सि-दिलीकयाई णिट्ठ जाव सिप्पामेव परिविच्छत्थाई भवंति, जावइयं तावइयं जाव एज्जवसाणा जवंति । से जहा वा केइ पुरिसे सुके तणहत्थयं जाव तेयंसि पक्खिवेज्जा, एवं जहा गट्ठसए तहा अयोक्खल्ले वि जाव एज्जवसाणा भ-वंति, से तेण्णे एं गोयमा ! एवं वुच्चइ जावइयं अस्य गि-भायए समणे णिमंगे कम्मं णिज्जेरेइ, तं चेव जाव को-माकोटीए वा णो खवयंति ॥

(अजगिलायते सि) अजं विना ग्लायति ग्लानो भवतीति अजगिलायकः । प्रत्यग्रकूरादिनिष्पत्तिं यावद् बुद्धकृतुरतया प्रती-क्षितुमशक्नुवन् यः पर्युषितकूरादि प्रातरेव भुङ्क्ते, कूरगडुकप्राय-इत्यर्थः । क्षणिकारेण तु-निस्पृहत्वात् “ सीयकूरभोई अंतपंता-हारो सि ” व्याख्यातम् । अथ कथमिदं प्रत्याख्यम्, यदुत नारको महाकष्टाग्रो मदताऽपि कालेन तावत्कर्म न कृपयति यावत्साधु-रूपकष्टाग्रोऽल्पकालेनेति ? उच्यते दृष्टान्ततः । स चायम्- [से जहा नामए केइ पुरिसे सि] यथेति दृष्टान्ते, नामेति संज्ञावने, ‘प’ इत्यल्लङ्कारे । [से सि] स कश्चिपुरुषः । [जुषे सि] जीर्णो हानिगतदेहः । स च कारणवशाद्बुद्धजायेऽपि स्यादत आह- (जराज्जरियदेहे सि) व्यक्तम् । अत एव (सिदिलतया बलितरंग-संपिण्डगते सि) शिथिलया त्वचा वलितरङ्गैश्च संपिण्डं परि-गतं गात्रं देहो यस्य स तथा । (पविरलपरिसमियदंतसेदि सि) पविरलाः केचित्केचिच्च परिशटिता दन्ता यस्यां सा तथा-विधा श्रेणिर्दन्तानामेवं यस्य स तथा । (आउरे सि) आतुरो दुःस्थः [मुंकिए सि] बुद्धक्षितः । पुरितक इति टीकाकारः । (वुच्चल्ले सि) बलहीनः [किलंते सि] मनःक्लमं गतः । एवंरूपो हि पुरुषश्चेदने असमर्थो जवतीत्येवं विशेषितः (कोसंबगमि-यंति) ‘ कोसंबं चि ’ वृद्धविशेषः, तस्य गणिमका स्मरणविशे-षस्ताम् । (जमिं सं ति) जटावर्ता वलितोऽक्षितामिति वृद्धाः । (गच्छिं सं ति) ग्रन्थिमतीम् । (चिक्कं सं ति) मृद्वणस्कन्धनिष्पन्नां (वाइरं ति) व्याधिभ्यां विशिष्टव्योपविग्धाम्, चक्रामिति वृद्धाः । (अपत्तिरंति) अपात्रिकां अविद्यमानाधाराम्, एवंभूता च ग-णिमका दुग्धेया भवतीत्येवं विशेषिता, तथा परशुरपि मुण्डोऽ-न्धेवको भवतीति मुण्ड इति विशेषितः । शेषं तु देशकालं यावत्पुण्यशतवष्टास्येयमिति । अ० १६ श० ३ उ० ।

अस्य उत्त-अन्योक्त-वि० । अन्यैः अविवेकिभिः कथिते, औ० ।

अणउत्थिय-अन्ययूथिक-पुं० । जैनयूथादन्यद् यूथं सङ्घा-न्तरं, तीर्थान्तरमित्यर्थः; तदस्ति येषां तेऽन्ययूथिकाः । उपा० १ अ० । अहंतुसङ्घापेक्षयाऽन्येषु, औ० । चरकपरिमाजकशाक्याऽऽ-जीवरुक्कआवकप्रभृतिषु, नि० न्यू० २ उ० । परतीर्थिकेषु, औ० । झा० । नि० न्यू० । आचा० । सरज्जस्कादिषु, आचा० १ भु० १ अ० १ उ० । तीर्थान्तरोक्षेषु कपिलादिषु, झा० १० अ० ।

(१) अन्ययूथिकाः कासोदायिप्रभृतयः ।

(२) अन्ययूथिकैः सह विप्रतिपत्तिषु इहजलिकस्य पर-भयिकस्य वाऽऽयुषो विप्रतिपत्तिः ।

(३) एको जीव एकस्मिन् समये द्वे आयुषी प्रकरोतीत्यत्र अन्ययूथिकैः सह विप्रतिपत्तिः ।

(४) चलच्चलितमित्यादिकर्मादिषु कृतार्थिकैः सह विप्र-तिपत्तिः ।

(५) एकस्य जीवस्यैकस्मिन् समये क्रियाद्वयकरणेऽन्ययू-थिकैः सह विप्रतिपत्तिः ।

(६) भक्षसादानादिक्रियाविषयेऽन्ययूथिकैः सह विप्रति-पत्तिः ।

(७) भ्रमणानां कृता क्रिया क्रियेत नचेत्यत्र विवादः ।

(८) प्राणातिपातादौ तद्विरमणादौ च वर्तमानस्य जीवस्या-न्यो जीवोऽन्यो जीवात्मेति विप्रतिपत्तयः ।

(९) परिचारणा कालगतस्य निर्ग्रन्थस्य भवति न वेति वि-वादः ।

(१०) बाह्यबाह्यपरिमिते अन्ययूथिकप्रतोक्तेये तयोर्विवादः ।

(११) भाषाविषयेऽन्ययूथिकानां मतोपन्यासः ।

(१२) पञ्चयोजनशतानि मनुष्यलोको मनुष्यैर्बहुसमाकीर्णः ।

(१३) सर्वे जीवाः अनेवंचूर्तावेदना वेदयन्ते इत्यत्र विवादः ।

(१४) शीलं श्रेयः, श्रुतं श्रेय इत्यत्रान्ययूथिकैः सह विवादः ।

(१५) सर्वजीवानां सुखविषये विप्रतिपत्तयः ।

(१६) राजगृहनगरस्य बहिर्वैजारपर्वतस्याधःस्थस्य इदं स्थ विषये विप्रतिपत्तयः ।

(१७) संसर्गस्तु कापिलादिभिः सह न समाचरणीय इत्यत्रागादवचनम् ।

(१८) उदकवीणि काऽन्ययूथिकैः सह न समाचरणीयाः ।

(१९) तथाऽन्ययूथिकैरुपकरणरचना ।

(२०) तथा सूचीप्रभृत्युपकरणान्यन्ययूथिकेन कारयितव्यानि

(२१) तथा शिष्यकादिकोपकरणकारणम् ।

(२२) अन्ययूथिकादिभिः सह गोचरन्वर्थाय न प्रविशेत् ।

(२३) (दानम्) अन्ययूथिकेऽन्योऽशनादि न देयम् ।

(२४) तथा धातुप्रवेदनम् ।

(२५) तथा पादानामामर्दप्रमार्जनम् ।

(२६) तथा पदमार्गादि ।

(२७) तथा भूतिकर्मादि मार्गप्रवेदनं च ।

(२८) (वाचना) अन्ययूथिकाः पाच्छरिभनो गृहिणः सुख-शीला वा न प्रमाजनीयाः ।

(२९) विचारतूमेविहारसूमेवा निष्कमणम् ।

(३०) विहारः ।

(३१) (शिक्षा) अन्ययूथिकस्य वा गृहस्थस्य शिक्षावि-शिक्षणम् ।

(३२) अन्ययूथिकादिभिः संघाटीसीवनम् ।

(३३) अन्ययूथिकादिभिः सह संभोगः ।

(३४) अन्ययूथिकैः सूक्ष्म्युपकरणम् ।

(१) तत्र अन्ययूथिकाः कासोदायिप्रभृतयः—

ते एं काले एं ते एं समए एं रायगिहे नामं नयरे होत्था । वरणओ । गुणसिलए चेइए वरणओ जाव पुदविसिलाप-हृओ । तस्स एं गुणसिलएस्स चेइएस्स अदूरसामंते बह-वे अणउत्थिया परिवसति । तं महा-कासोदाई, सेला-दाई, सेवासोदाई, उदए, नामुदए, नमुदए, अणवाअए, सेलवाए, संखवालए, मुदत्थी, गाहावई, तए एं तोसि अणउत्थियाणं अणजया कयाई एग ओ सद्विपाणं समु-

बागयाणं सखिबिह्वाणं संनिसएणाणं अयमेयारूवे भिहो-
रुहासमुह्वावे समुपज्जित्या । एवं खलु समणे नायपुत्ते
पंचअत्थिकाए पएणवेइ धम्मत्थिकायं जाव आगासत्थि-
कायं । तत्थ एं समणे नायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए अजी-
वकाए पणवेइ । तं जहा-धम्मत्थिकायं अधम्मत्थिकायं
आगासत्थिकायं पोगलत्थिकायं एगं च एं समणे नाय-
पुत्ते जीवत्थिकायं अरूविकायं जीवकायं पएणवेइ । तत्थ
एं समणे नायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए अरूविकाए पण-
वेइ । तं जहा-धम्मत्थिकायं अधम्मत्थिकायं आगासत्थिका-
यं जीवत्थिकायं एगं च एं समणे नायपुत्ते पोगलत्थिका-
यं रूवीकायं अजीवकायं पणवेइ । से कहमेयं ? मझे एवं ते-
एणं काले एं ते एं समणं एं समणे जगवं महावीरे जाव० गुण-
सिद्धए चेइए समोसहे जाव परिसा पमिगया । ते एं काले एं
ते एं समणं एं समणस्स जगवओ महावीरस्स जेहे अंते-
वासी इंदुद्धेनामं अणगारे गोयममोत्तेणं एवं जहा विति-
ए सए नियंतुदेसए जाव जिकखायरियाए अममाणे अ-
हापज्जसं भत्तपाणं पमिलाजेमाणे २ रायगिह्वाओ जाव-
अतुरियमचवलं जाव चरियं सोहेमाणे २ तेसिं असुउत्थि-
याणं अदूरसामंतेणं वीईवयइ, तए एं ते असुउत्थिया
भगवं गोयमं अदूरसामंतेणं वीईवयमाणं पासंति, पासइत्ता
असमणं सदावेत्ति, सदावेइत्ता एवं वयासी-एवं खलु दे-
वाणुप्पिया ! अम्हं इमा कहा अविप्पकडा, अयं च एं
गोयमे अदूरसामंतेणं वीईवयइ, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया !
अम्हं गोयमं एयमहं पुच्छित्तए तिकहु असमणस्स अंतिए
एयमहं पमिसुणंति, परिसुणंतिता जेणेव भगवं गोयमे तेणेव
उवागच्छंति, उवागच्छंतिता भगवं गोयमं एवं वयासी-एवं
खलु गोयमा ! तव धम्मायरिए धम्मोवएसए समणे नायपुत्ते
पंचअत्थिकाए पएणवेइ । तं जहा-धम्मत्थिकायं जाव आ-
गासत्थिकायं तं चेव जाव रूविकायं अजीवकायं पएण-
वेइ । से कहमेयं गोयमा ! एवं ? तए एं से भगवं गोयमे
ते असुउत्थियं एवं वयासी-नो खलु देवाणुप्पिया ! अ-
त्थिजावं नत्थि चि वयामो, नत्थिजावं अत्थि चि वयामो,
अहो एं देवाणुप्पिया ! सव्वं अत्थिजावं अत्थि चि वया-
मो, सव्वं नत्थिजावं नत्थि चि वयामो, तं चेयसा खलु तु-
अन्ने देवाणुप्पिया ! एयमहं सयमेव पच्चुवेक्खह तिकहु ते
अएणउत्थिया एवं वयासी-जेणेव गुणसिलए चेइए जे-
णेव समणे भगवं महावीरे एवं जहा नियंतुदेसए जाव ज-
त्तपाणं पमिदंसेइ, पमिदंसेइत्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ
नमंसइ नच्चासएणे जाव पज्जुवासेइ ।।

(तेणमित्यादि) (एगओ समुवागयाणं ति) स्थानान्तरेज्ज एकत्र

स्थाने समागतानामागत्य च (सन्निविह्वाणं ति) । उपविह्वानाम्,
उपवेशनं चोत्कुटुकत्वादिनाऽपि स्यादत आह-(सन्निवसणं ति)
सङ्गततया निषण्णानां सुखासीनानामिति यावत् । (अत्थिकाए
त्ति) प्रदेशराशीन् (अजीवकाए त्ति) अजीवाश्च तेऽचेतनाः, का-
याश्च राशयो अजीवकायास्ताम् । 'जीवत्थिकायं' इत्येतस्य स्व-
रूपविशेषणायाम्-(अरूवकायं ति) अमूर्तमित्यर्थः । (जीवकायं ति)
जीवनं जीवो ज्ञानाद्युपयोगः, तत्प्रधानः कायो जीवकायोऽतस्तं
कैश्चिज्जीवास्तिकायो जडतयाऽभ्युपगम्यते, अतस्तन्मनव्युदासा-
येदमुक्तामिति । (से कहमेयं मझे एवं ति) अथ कथमेतदस्ति कायव-
स्तु, मन्ये इति वितर्कार्थः । एवममुनाऽचेतनादिविज्ञागेन भवतीति
तेषां समुल्लासः (इमा कहा अविप्पकम त्ति) इयं कथा एषाऽस्ति-
कायवक्तव्यताऽप्यानुकूल्येन प्रकृता प्रकान्ता । अथवा न विशेषेण
प्रकटा प्रतीता अविप्रकटा । "अविउत्पकम त्ति" पाठान्तरम् ।
तत्र अविद्वत्प्रकृता अविहप्रकृता, अथवा न विशेषतः संप्राब-
ल्यतश्च प्रकटा अव्युत्पकटा । (अयं च त्ति) । अयं पुनः (तं चेयसा-
इ त्ति) । यस्माद्वयं सर्वमस्ति जावमेवास्तीति वदामः, तथाविध-
संवाददर्शनेन जघतामपि प्रसिद्धमिदं तत्तस्माच्चेतसा मनसा
"वेदस त्ति" पाठान्तरे-ज्ञानेन प्रमाणाबाधितत्वत्वात्कणेन (एयम-
हं ति) अमुमस्ति कायस्वरूपलक्षणमर्थं स्वयमेव प्रत्युपेक्ष्य
पर्यालोचयतेति ।

तेणं काले एं तेणं समणं एं समणे भगवं महावीरे महा-
कहापमिवएणे या वि होत्था । कालोदाइ य तं देसं हव्व-
माणए कालोदाइ चि समणे भगवं महावीरे कालोदाइ एवं
वयासी-से नूणं ते कालोदाइ अएणया कयाइ एयवओ
सहियाणं समुवागयाणं तहेव जाव से कहमेयं मएणे एवं
से नूणं काळोदाइ अट्टे समट्टे । हंता ! अत्थि । तं सवेणं
एवमट्टे काळोदाइ ! अहं पंच अत्थिकाए पएणवेमि, तं जहा-
धम्मत्थिकायं जाव पोगलत्थिकायं तत्थ एं अहं चत्तारि
अत्थिकाए अजीवकाए अजीवत्ताए पएणवेमि, तहेव जाव
एगं च एं अहं पोगलत्थिकायं रूवीकायं पएणवेमि, त-
एणं से काळोदाइ समणं जगवं महावीरं एवं वयासी-
एएसि एं जंते ! धम्मत्थिकायंसि अधम्मत्थिकायंसि
आगासत्थिकायंसि अरूवीकायंसि अजीवकायंसि चक्कि-
या केइ आसइत्तए वा चिट्ठित्तए वा निसइत्तए वा सइ-
त्तए वा जाव तुयइत्तए वा ? नो इण्णे समट्टे । कालोदाइ !
एयंसि एं पोगलत्थिकायंसि रूवीकायंसि अजीवकायंसि
चक्किया केइ आसइत्तए वा जाव तुयइत्तए वा । एयंसि एं
जंते ! पोगलत्थिकायंसि रूवीकायंसि अजीवकायंसि
जीवाणं पावाणं कम्माणं पावफलविभागसंजुत्ता कज्जंति ?
एणो इण्णे समट्टे । कालोदाइ ! एयंसि एं जीवत्थिकायंसि
अरूविकायंसि जीवाणं पावा कम्मा पावफलविभागसंजुत्ता
कज्जंति ? हंता ! कज्जंति । एत्थ एं से काळोदाइ संबुद्धे
समणं जगवं महावीरं वंदइ नमंसइ । नमंसइत्ता एवं वयासी-
इच्छामि एं जंते ! तुज्जं अंतियं धम्मं निसामेत्तए एवं जहा

स्वदए तहेव पवइए तहेव एकारस अंगाणि० जाव विहरइ, तए एं समणे जगवं महावीरे अषया कयाई रायगिहाओ णय-राओ गुणसिहाओ चेइयाओ पमिनिक्खमइ । पडिनिक्खमइत्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ । ते णं काले एं ते णं सम-ए णं रायगिहे नामं नगरे गुणसिलए नामं चेइए होत्था । तए एं समणे जगवं महावीरे अषया कयाई जाव समोसहे जाव पमिगया, तए णं से कालोदाई अणगरे अषया कयाई जेणेव समणे जगवं महावीरं तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता समणं जगवं महावीरं वंदइ नमंसइ । नमंसइत्ता एवं वयासी—

(महाकहापण्डिते) महाकथाप्रबन्धेन महाजनस्य त-स्वदेशना (एएसि णं ति) एतास्मिन्नुक्तस्वरूपे (चक्रि-या केइ सि) शकनुयात्कश्चित् । (एयंसि णं जंते ! पौगलत्थिकायंसीत्यादि) अयमस्य भावार्थः—जीवसंबन्धी-नि पापकर्मणि अशुभस्वरूपफलकणविपाकदायिनि पु-द्गलास्तिकायेन भवन्ति, अचेतनत्वेनाशुभववर्जितत्वास्त्य, जीवास्तिकाये एव च तानि तथा जवन्ति । अनुभवयुक्तत्वा-स्त्येति प्राकालोदायिप्रभद्वारेण कर्मवक्तव्यतोका । अधुना तु तत्प्रभद्वारेणैव तान्येव यथा पापफलविपाकादीनि जवन्ति । तथोपदर्शयिषुः—

अत्थि एं जंते ! जीवाणं पावा कम्मा पावफलविवाग-संजुत्ता कज्जंति । हंता ! अत्थि । कहं णं जंते ! जीवाणं पा-वा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति । कालोदाई ! से जहा नामए केइ पुरिसे मणुषं थालीपागसुद्धं अट्टारस-वंजणाउलं विसमिस्सं जोयणं भुंजेज्जा, तस्स जोयणस्स आवाए जइए जवइ, तओ पच्छा परिणममाणे २ दुरू-वत्ताए दुग्गंथत्ताए जहा महस्सवए जाव जुज्जो भुज्जो परिणमइ, एवामेव कालोदाई ! जीवाणं पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसद्धे तस्स णं आवाए जइए भवइ, तओ पच्छा परिणममाणे २ दुरूवत्ताए भुज्जो जुज्जो परि-णमइ, एवं भुज्जो भुज्जो कालोदाई ! जीवाणं पावा कम्मा जाव कज्जंति । अत्थि एं जंते ! जीवाणं कट्ठाणकम्मा कट्ठाणफलविवागसंजुत्ता कज्जंति । हंता अत्थि । कहं एं जंते ! जीवाणं कट्ठाणकम्मा० जाव कज्जंति । कालो-दाई ! से जहा नामए केइ पुरिसे मणुषं थालीपागसुद्धं अट्टारसवंजणाउलं ओसहमिस्सं जोयणं भुंजेज्जा, तस्स णं भोयणस्स आवाए नो भइए जवइ, तओ पच्छा परिणम-माणे परिणममाणे सुरुवत्ताए सुवषत्ताए जाव सुहत्ताए नो दुक्खत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ, एवामेव कालोदाई ! जीवाणं पाणाइवायवेरमणे जाव परिगहवेरमणे कोद-विबेगे जाव मिच्छादंसणसद्धाविबेगे तस्स णं आवाए नो जइए भवइ, तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे सुरु-

वत्ताए० जाव नो दुक्खत्ताए जुज्जो जुज्जो परिणमइ । एवं खलु कालोदाई ! जीवाणं कट्ठाणकम्मा० जाव कज्जंति । दो जंते ! पुरिसा सरिसया जाव सरिसजंढमत्तोबगरणा अणमणेणं सार्द्धं अगणिकायं समारंभंति, तत्थ एं एमे पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ, एमे पुरिसे अगणिकायं नि-व्वावेइ । एएसि एं जंते ! दोएहं पुरिसाणं कयरे पुरिसे महाकम्मतराए चेव महाकिरियतराए चेव महासवतराए चेव महावेयणतराए चेव?, कयरे वा पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव जाव अप्पवेयणतराए चेव, जे वा से पुरिसे अगणि-कायं उज्जालेइ, जे वा से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ ? कालोदाई ! तत्थ एं जे से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ, से एं पुरिसे महाकम्मतराए चेव जाव महावेयणतराए चेव, तत्थ एं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ, से एं पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव० जाव अप्पवेयणतराए चेव । से केणहे एं जंते ! एवंदुच्चइ; तत्थ एं जे से पुरिसे जाव अप्पवेयणतराए चेव ? कालोदाई ! तत्थ एं जे से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ, से एं पुरिसे बहुतरायं पुढवं-कायं समारंभइ, बहुतरायं आठकायं समारंजइ, अप्पतरायं तेउकायं समारंजइ, बहुतरायं वाउकायं समारंजइ, बहुत-रायं वणस्सइकायं समारंजइ, बहुतरायं तसकायं समारंभइ, तत्थ एं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ, से एं पुरिसे अप्पतरायं पुढविकायं समारंजइ, अप्पतरायं आठकायं स-मारंभइ, बहुतरायं तेउकायं समारंभइ, अप्पतरायं वाउकायं समारंभइ, अप्पतरायं वणस्सइकायं समारंजइ, अप्पतरायं तसकायं समारंजइ, से तेणहे एं कालोदाई ! जाव अप्प-वेयणतराए चेव ॥

(अत्थि एमित्यादि) अस्तीदं वस्तु यदुत जीवानां पापानि कर्मणि, पापो यः फलरूपो विपाकः, तत्तत्संयुक्तानि भवन्ती-त्यर्थः । (थालीपागसुद्धं ति) स्थाव्याम्-उच्चायां, पाको यस्य तत् स्थाव्रीपाकम्, अन्यत्र हि पक्कमपक्कं वा; न तथाविधं स्यादिति दी-विशेषणं गुरु भक्तदोषवर्जितं ततः, कर्मधारयः । स्थाव्रीपाके-न वा शुद्धमिति विग्रहः । (अट्टारसवंजणाउलं ति) अष्टादशभि-ल्लोकप्रतीत्यैवज्जनैः शालनकैः तक्रादिभिर्वा; आकुलं सङ्कीर्णं यत्तत्तथा । अथवाऽष्टादशभेदं च तद्व्यञ्जनाकुत्र चेति । अत्र भेदपदलोपेन समासः । अष्टादश भेदाश्चैने—“सूओ १ दशो २ जवणं ३, तिस्सि य मंमाई ६ गोरसो ७ जूसो ८ । भक्खा ९ गुव लावणिया १०, मूलफल ११ हरियणं १२ मागो १३ ॥ १ ॥ होय रस्तालूय १४ तहा, पाणं १५ पाणीय १६ पाणगं चेव १७ । अट्टारसमो सागो १८, निरुवहओ लोइओ पिमो” ॥ २ ॥ तत्र मांसत्रयं जलचरादिसकं, जूबो मुद्गतन्दुलजी रक्कदुभाएमा-दिरसं, भदयाणि सणमखाद्यादीनि, गुललावणिया गुलपण्य-टिका लोकप्रसिद्धा, गुमधाना वा । मूलफलान्येकमये पदं, हरितकं जोरकादि, डाको वास्तुकादिभजिका, रसायु भजिका,

तदुक्तं चेदं—“दो घयपला बहु पत्तं, ददिसस्कादयं मिरियवी-
सा । दस कंडगुलपलाइं, एस रसादू निवइजोगो” ॥१॥ पानं सुरा-
दि, पानीयं जलं, पानकं छात्रापानकादि, शाकस्तथासिक इति ।
(आवायं सि) आपातस्तत्प्रथमतया संसर्गः (जइए सि) मधुर-
त्वात्मनोदरः (दुरुवत्ताए सि) दुरुपतया हेतुभूततया (जइ
महासवए सि) बहुशतस्य तृतीयोद्देशको महाध्वजस्तत्र यथेदं
सूत्रं तथेहाप्यवधेयम् । (एवामेव सि) विषमिश्रभोजनवत्, “जी-
वाणं पाणाइवाए” इत्यादौ भवतीति शेषः । (तस्स णं ति) तस्य
प्राणातिपातादेः (तस्यो पच्छा विपरिणममाणे सि) ततः पश्चा-
दापातानन्तरं विपरिणमत् परिणामान्तराणि गच्छन् प्राणाति-
पातादि, कार्ये कारणोपचारात् प्राणातिपातादिहेतुकं कर्म (दुरु-
वत्ताए सि) दुरुपताहेतुतया परिणमति, दुरुपतां करोतीत्यर्थः ।
(ओसइमिस्सं ति) औषधं महातिक्रम्युतादि । (एवामेव सि)
औषधमिश्रभोजनवत् । (तस्स णं ति) प्राणातिपातविरमणादेः
(आवाए नो भइए जवइ सि) इन्द्रियप्रतिकूलत्वात् (परिण-
ममाणे सि) प्राणातिपातविरमणादिप्रजवं पुण्यकर्म, परिणाम-
ान्तराणि गच्छन् अनन्तरं कर्माणि फलतो निरूपितानि । अथ-
क्रियाविशेषमाश्रित्य तत्कर्तृपुरुषद्वयद्वारेण कर्मादीनामल्पत्वबहु-
त्वे निरूपयति—(दो जंते ! इत्यादि) (अगणिकायं समारभंति सि)
तेजस्कायं समारभेते, उपलब्धतः तत्रैक उज्ज्वालनेन, अन्यस्तु
विध्यापनेन । तत्रोज्ज्वालने बहुतरतेजसामुत्पादेऽप्यल्पतराणां
विनाशोऽप्यस्ति, तथैव दर्शनाद् । अत उक्तम्—‘तस्य णं एगे’ इत्या-
दि (महाकम्मतराए चेव सि) अतिशयेन मदत् कर्म ज्ञानावरणा-
दिकं यस्य स तथा, जैवशब्दः समुद्भवे । एवं (महाकिरियतराए
चेव सि) नवरं, क्रिया साहस्रपा (महासवतराए चेव सि) बहुत्क-
र्मबन्धहेतुकः । (महावेणततराए चेव सि) महती वेदना जीवानां
परमास्ति तथा । अनन्तरमग्निवक्तव्यतोका ।

अस्थि णं जंते ! अचित्ता वि पोगग्ला ओजासंति,
उज्जोवेति, तवेति, पभासंति ? इता ! अस्थि । कथरे णं जंते !
अचित्ता वि पोगग्ला ओजासंति, जाव पनासंति ? कालो-
दाई ! कुच्छस्स अणगारस्स तेयलेस्सा निसइहा समाणी दूरं
गता दूरं निवतइ, देसं गता देसं निवतइ, जहिं २ च णं
सा निवतइ तहिं २ च णं ते अचित्ता वि पोगग्ला ओजासं-
ति जाव पनासंति एए णं काओदाई ! ते अचित्ता वि पो-
गग्ला ओभासंति । तए णं से काओदाई अणगारे समणं
भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ बहुहिं चउत्थछड्डुमण जाव
अप्पाणं जावेमाणे जहा पढमसइ कालासवेसियपुचे जाव
सव्वजुक्खण्णीणे सेवं भंते ! जंते ! ति ।

अग्निश्च सचेतनः सन्नवभासते, एवमचित्ता अपि पुद्गलाः किम-
वभासन्त इति प्रश्नश्चाह—[अस्थि णमित्यादि] (अचित्ता वि सि)
सचेतनास्तेजस्कायिकादयः तावद्वज्जासन्त एवेत्यपिशब्दार्थः ।
(ओभासंति सि) प्रकाशा भवन्ति (उज्जोवेति सि) वस्तु-
द्योतयन्ति । (तवेति सि) तापं कुर्वन्ति (पनासंति सि) तथा-
विधिवस्तुदाहकत्वेन प्रभावं व्रजन्ते (कुच्छस्सं सि) विभक्तिविपरि-
णामात् कुच्छेन दूरं गता (दूरं निवयइ सि) दूरगामिनीति दूरे
निपततीत्यर्थः । अथवा दूरे गत्वा दूरे निपततीत्यर्थः । (देसं गता
इसं निवयइ सि) अभिप्रेतस्य गन्तव्यस्य क्रमशः तादृशदेशे तद-

कीदौ गमनस्यजावेतिदेशे तदकादौ निपततीत्यर्थः । क्त्वा-
प्रत्ययपक्षोऽप्येवमेव । (जहिं जहिं च सि) यत्र यत्र दूरे वा
सङ्क्षेपे वा, सा तेजोलेख्या निपतति (तहिं तहिं) तत्र तत्र
दूरे तद्देशे वा [ते सि] । तेजोलेख्या सम्बन्धिनः । भ० ७५०
१० व० ।

(२) अथान्ययूथिकैः सह विप्रतिपत्तयः प्रदर्श्यन्ते, [आहुः]
तत्र इह जविकस्य परजविकस्य वाऽऽयुषः समयं विप्रतिपत्तिः—

अस्रुतित्यया णं भंते ! एवमाइक्खंति, एवं भासंति, एवं
पाएणवेति, एवं परूवेति—एवं खलु एगे जीवे एगे णं सम-
ए णं दो आउयाई पकरेइ । तं जहा—इहभविआउयं च परभ-
विआउयं च; जं समयं इहभविआउयं पकरेइ तं समयं परज-
विआउयं पकरेइ, जं समयं परजविआउयं पकरेइ तं समयं
इहजविआउयं पकरेइ । इहभविआउयस्स पकरणयाए पर-
भविआउयं पकरेइ, परभविआउयस्स पकरणयाए इहजवि-
आउयं पकरेइ । एवं खलु एगे जीवे एगे णं समए णं दो आ-
उयाई पकरेइ । तं जहा—इहजविआउयं च परभविआउयं च ।
से कहमेयं भंते ? । एवं गोयमा ! जं णं ते अस्मत्तित्यया
एवमाइक्खंति जाव परजविआउयं च जे ते एवमाइसु, मि-
च्छं ते एवमाइसु । अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामिं
जाव परूवेमि—एवं खलु एगे जीवे एगे णं समए णं एगे
आउयं पकरेइ । तं जहा—इहजविआउयं वा परभविआ-
उयं वा । जं समयं इहजविआउयं पकरेइ, एगे तं समयं
परजविआउयं पकरेइ, जं समयं परभविआउयं पकरेइ, एगे
तं समयं इहभविआउयं पकरेइ । इहजविआउयस्स पकरण-
याए एगे परभविआउयं पकरेइ, परभविआउयस्स एगे इह-
जविआउयं पकरेइ । एवं खलु एगे जीवे एगे णं समए णं
एगं आउयं पकरेइ । तं जहा—इहजविआउयं वा, परभविआ-
उयं वा । सेवं भंते ! भंते ! ति; जगवं गोयमे जाव बिहरइ ॥

दर्शनान्तरस्य विपर्यस्ततां दर्शयन्नाह—(अणवतिथप-
त्यादि) अन्ययूथं विवक्षितसङ्कादपरः सङ्का, तदस्ति
येनां ते अन्ययूथकास्तीर्थान्तरीया इत्यर्थः । एवमिति
वक्ष्यमाणं (आइक्खंति सि) आकृष्यन्ति सामान्यतः । (ज्ञा-
संति सि) विशेषतः । (पणवन्ति सि) उपपत्तिभिः । (परू-
वन्ति सि) भेदकथनतो ज्योर्ज्वल्योरेकस्य वा समयभेदेनायु-
र्लङ्घ्यकरणे नास्ति विरोध इत्युक्तम् । (एगे जीवे इत्यादि) (दो
आउयाई पकरेइ सि) जीवो हि स्वपर्यायसमूहात्मकः, स च
यदैकमायुःपर्यायं करोति तदाऽन्यमपि करोति, स्वपर्यायत्वा-
ज्ज्ञानसम्यक्स्वपर्यायवत्, स्वपर्यायकर्तृत्वं च जीवस्याऽयुपगन्त-
व्यमेव । अन्यथा सिद्धत्वादिपर्यायाणामनुत्पादप्रसङ्ग इति ज्ञा-
यः । उक्तार्थस्यैव ज्ञावनाऽर्थमाह—[जमित्यादि] विभक्तिविपरिणा-
माद्यस्मिन्समये, इहभवो वर्तमानजवो यत्राऽऽयुषि विद्यते फल-
तया तदिहजवायुरेवं परभवायुरपि । अनेन चेहजवायुःकरणसमये
परजवायुःकरणं नियमितम् । अथ परजवायुःकरणसमये इह-
जवायुःकरणं नियमितमाह—(जं समयं परभविआउयमित्यादि)

एवमेकसमयकार्यतां द्वयोरप्यजिधायैकक्रियाकार्यतामाह—[इह-
भविष्याउयस्सेत्यादि] (एकरण्याए सति) करणेन, एवं ख-
ल्वित्यादि निगमनम् । (जणं ते अणुउत्थिया एवमाइक्खं-
ति) इत्याद्यनुवादाकथस्यान्ते तत्प्रतीतिं, न केवलमित्यर्थं वा-
क्यशेषो दृश्यः । (जे ते एवमाहंसु मिच्छं ते एवमाहंसु सति) तत्र
(आहंसु सति) उक्तवन्तः, यथायं वर्तमाननिर्देशोऽधिकृतेऽनीत-
निर्देशः स सर्वो वर्तमानः कालोऽतीतो भवतीत्यस्यार्थस्य
ज्ञापनार्थः, मिथ्यात्वश्चास्त्वैवम्, एकेनाध्यवसायेन विरुद्धयोरा-
युषोर्बन्धायोगात् । यच्चोच्यते-पर्यायान्तरकरणे पर्यायान्तरं
करोति, स्वपर्यायत्वादिति । तदनैकान्तिकम् । सिद्धत्व-
करणे संसारित्वाकरणादिति । टीकाकारव्याख्यानं तु—इह
भवायुर्बद्धा प्रकरोति वेद्यत इत्यर्थः, परभवायुस्तदा प्रक-
रोति प्रबध्नातीत्यर्थः, इहभवायुरूपभोगेन परभवायुर्बध्नाती-
त्यर्थः । मिथ्या चैतत्परममम् । यस्माज्जातमात्रो जीव इहभवायुर्ब-
ध्यते, तदैव तेन यदि परभवायुर्बद्धं, तदा दानाध्ययनादीनां
वैयर्थ्यं स्यादिति । एतच्चायुर्बन्धकालादन्यत्रावसेयम् । अन्य-
थाऽऽयुर्बन्धकाले इहभवायुर्बध्यते, परभवायुस्तु प्रकरोत्ये-
वेति । भ० १ श० ६ उ० ।

(३) एको जीव एकस्मिन् समये द्वे आयुषी प्रकरोतीत्यत्र
अन्ययुधिकेः सह विवादः—

अनन्तरोक्तं लक्षणसमुदादिकं सत्यं सम्यग्ज्ञानिप्रतिपादि-
तत्त्वान्मिथ्याज्ञानिप्रतिपादितं त्वसत्यमपि स्यादिति दर्शय-
स्त्वृतीयोद्देशकस्यादिसूत्रमिदमाह—

असत्त्वित्थया एं भंते ! एवमाइक्खंति, एवं जासेंति, एवं
पसवति, एवं परूवेति । से जहानामए जालगंठियाइ वा आणु-
पुव्विगंठिया अणंतरगंठिया परंपरगंठिया असम्मसणंगंठिया
असम्मसणुरयत्ताए असम्मसणारियत्ताए असम्मसणुरुसंजा-
रियत्ताए असम्मसणमत्ताए चिद्धंति; एवमेव बहूणं जीवानं
बहुसु आजाइसहस्सेसु बहुइं आयसहस्साइं आणुपुव्वि-
गंठियाइं जाव चिद्धंति, एगे वि य एं जीवे एगेणं समएणं
दो आउयाइं पमिसंवेदयइ । तं जहा—इहजविषाउयं च पर-
जविषाउयं च । जं समयं इहजविषाउयं पमिसंवेदेइ, तं स-
मयं परजविषाउयं पमिसंवेदेइ, जाव से कहमेयं भंते !
एवं ? गोयमा ! जं एं ते असत्त्वित्थया तं चैव जाव परभवि-
षाउयं च जे ते एवमाहंसु तं मिच्छा ? अहं पुण गोयमा !
एवमाइक्खामि-जाव असम्मसणुरुत्ताए चिद्धंति, एवमेव एग-
मेगस्स जीवस्स बहुइं आजाइसहस्सेहि बहुइं आउसहस्सा-
इं आणुपुव्विगंठियाइं जाव चिद्धंति, एगे वि य एं जीवे एगे-
णं समएणं एगं आउयं पमिसंवेदेइ । तं जहा—इहभविषाउयं
वा परभविषाउयं वा, जं समयं इहजविषाउयं पमिसंवे-
देइ नो तं समयं परजविषाउयं पमिसंवेदेइ, जं समयं पर-
जविषाउयं पमिसंवेदेइ णो तं समयं इहजविषाउयं पमिसं-
वेदेइ, इहजविषाउयस्स पमिसंवेदणयाए णो परजविषाउ-
यस्स पमिसंवेदणा, परभविषाउयस्स पमिसंवेदणयाए णो इह-

भविषाउयस्स पमिसंवेदणा । एवं खलु जीवे एगेणं सम-
एणं एगं आउयं पमिसंवेदेइ । तं जहा—इहभविषाउयं वा
परभविषाउयं वा ।

[असत्त्वित्थयाणमित्यादि] [जालगंठिय सति] जालं मत्स्यबन्धनं,
तस्यैव ग्रन्थयो यस्यां सा जालग्रन्थिका । किंस्वरूपा सेत्याह—
[आणुपुव्विगंठिय सति] आनुपूर्व्या परिपाठ्या ग्रथिता गुम्फिता
आयुचितग्रन्थीनामादौ विधानादन्तोचितानां च क्रमेणान्त एव
करणात् । एतदेव प्रपञ्चयन्नाह—[अणंतरगंठिय सति] प्रथमग्र-
न्थीनामनन्तरव्यवस्थापितैर्ग्रन्थिभिः सह ग्रथिता अनन्तरग्र-
थिता । एवं परस्परैर्व्यवहितैः सह ग्रथिता परस्परग्रथिता ।
किमुक्तं भवति—[अन्नमन्नगंठिय सति] अन्योऽन्यं परस्परेण ए-
केन ग्रन्थिना सहान्यो ग्रन्थिरन्येन च सहान्य इत्येवं ग्रथिता
अन्योऽन्यग्रथिता । एवं च [अन्नमन्नगुरुयत्ताए सति] अन्योऽन्येन
ग्रन्थिनाद् गुरुकता विस्तीर्णता, अन्योऽन्यगुरुकता, तथा, [अन्न-
मन्नभारियत्ताए सति] अन्योऽन्यस्य यो भारः स विद्यते यत्र तद-
न्योऽन्यभारिकं तद्भावस्तत्ता, तथा, एतस्यैव प्रत्येकोकार्थद्व-
यस्य संयोजनेन तयोरेव प्रकर्षमभिधातुमाह—[अन्नमन्न-
गुरुयसंभारियत्ताए सति] अन्योऽन्येन गुरुकं यत्संभारिकं च
तत्तथा, तद्भावस्तत्ता, तथा [अन्नमन्नघडत्ताए सति] अन्योऽ-
न्यं घटा समुदायरचना यत्र तदन्योऽन्यघटं तद्भावस्तत्ता तथा,
[चिद्धंति] आस्ते, इति दृष्टान्तः । अथ दार्ष्टान्तिक उच्यते—
[एवामेव सति] अनेनैव न्यायेन बहूनां जीवानां संबन्धीनि
[बहुसु आजाइसहस्सेसु सति] अनेकेषु देवादजन्मसु प्र-
तिजीवं क्रमप्रवृत्तेष्वधिकरणभूतेषु बहून्यायुष्कसहस्राणि त-
त्स्वामिजीवानामाजातीनां च बहुसहस्रसंख्यानत्वात् । आनु-
पूर्वीग्रथितानीत्यादि पूर्ववद् व्याख्येयम् । नवरमिह भारिक-
त्वं कर्मपुरुल्लापेत्तया वाच्यम् । अथैतेषामायुषां को वेदन-
विधिरित्याह—[एगे वि येत्यादि] एकोऽपि जीवः आ-
स्तामनेक एकेन समयेनेत्यादि प्रथमशतवत् । अत्रोत्तरम्—
[जे ते एवमाहंसु इत्यादि] मिथ्यात्वं कैषामेवम्—या—
नि हि बहूनां जीवानां बहून्यायुषि जालग्रन्थिकावस्तिष्ठन्ति तानि
यथास्वं जीवप्रदेशेषु संबद्धानि स्युरसंबद्धानि वा । यदि संब-
द्धानि, तदा कथं भिन्नभिन्नजीवस्थितानां तेषां जालग्रन्थिका
कल्पना कल्पयेतुं शक्या?, तथापि तत्कल्पने जीवानामपि जाल-
ग्रन्थिकाकल्पत्वं स्यात्, तत्संबद्धत्वात् । तथा च सर्वजीवानां सर्वा
युःसंवेदनेन सर्वजवजवनप्रसङ्ग इति । अथ जीवानामसंबद्धा-
न्यायुषि तदा तच्छादेवादजन्मेति न स्यादसंबन्धादेवेति । यथो-
क्तम्—एको जीव एकेन समयेन द्वे आयुषी वेद्यति । तदपि
मिथ्या । आयुर्द्वयसंवेदने युगपद्भवत्यप्रसङ्गादिति । [अहं पुण
गोयमेत्यादि] इह पक्के जालग्रन्थिकासंक्रामिकाभावम् ।
[एगमेगस्सेत्यादि] एकैकस्य जीवस्य न तु बहूनां, बहुष्वजा-
तिसदृशेषु क्रमवृत्तेष्वतीतकालकेषु तत्कालापेक्षया सन्सु
बहून्यायुस्सहस्राणि अतीतानि, वर्तमानजन्मान्तान्यभविष्यकम-
न्यभविष्यकेन प्रतिबद्धमित्येवं सर्वाणि परस्परं प्रतिबद्धानि भव-
न्ति, न पुनरेकमेव एव बहूनि [इहभविषाउयं व सति] वर्तमानभवायुः
[परभविषाउयं व सति] परभवप्रायोग्यं यद्वर्त-
मानभवे निबद्धं तच्च परजवे गतो यदा वेद्यति, तदा व्यपादि-
ह्यते [परभविषाउयं व सति] ॥ भ० ४ श० ३ उ० ।

[४] [कर्म] चलच्चलितमित्यादिकर्मादिषु कृतीर्थिकेः
सह विप्रतिपत्तिः-

असुतियया णं जेते ! एवमाइक्खंति० जाव पक्खेति । एवं खलु चलमाणे अचलिणं जाव निज्जरिज्जमाणे अनिज्जि-
स्से दो परमाणुपोगला एगयओ न साहणंति, कम्हा दो
परमाणुपोगलाणं गत्थि सिण्हकाए, दो परमाणुपोगला
एगयओ न साहणंति, तिष्ठि परमाणुपोगला एगयओ साह-
णंति, कम्हा तिष्ठि परमाणुपोगला एगयओ साहणंति ।
तिष्ठि परमाणुपोगलाणं अत्थि सिण्हकाए, तम्हा तिष्ठि-
परमाणुपोगला एगयओ साहणंति । ते भिज्जमाणा दुहा वि
तिहा वि कज्जंति, दुहा किज्जमाणा एगयओ दिवहे परमा-
णुपोगले भवइ, एवयओ दिवहे परमाणुपोगले जवइ, तिहा
कज्जमाणा तिष्ठि परमाणुपोगला इवंति, एव जाव
चत्तारि पंच परमाणुपोगला ए गयओ साहणंति, एगय-
ओ साहणत्ता दुक्खत्ताए कज्जंति, दुक्खे वि य णं से
सए सय मियं उवचिज्जइयं अवचिज्जइयं पुव्वि जासा-
जासा जासिज्जमाणी जासा अजासा भासा मयं विति-
कंतं च णं जासिय भासा जा सा पुव्वं जासाजासा जा-
सिज्जमाणी भासा अभासा भासासमयं वितिकंतं च णं
जा सयाजासा सा किं जासओ भाभा अजासओ भासा ।
अजासओ खं सा जासा, एो खलु सा जासओ भासा, पु-
व्वि किरिया दुक्खा कज्जमाणी किरिया अदुक्खा किरि-
या समयं वितिकंतं च णं कमा किरिया दुक्खा जा सा
पुव्वं किरिया दुक्खा कज्जमाणा किरिया अदुक्खा कि-
रिया समयं विदिकंतं च णं कमा किरिया दुक्खा सा किं क-
रणओ दुक्खा अकरणओ दुक्खा, अकरणओ णं सा दुक्खा,
एो खलु सा करणओ दुक्खा, सेवं वत्तव्वं सिया, अकिच्चं
दुक्खं अपुसं दुक्खं अकज्जमाणकमं दुक्खं अकट्टु अकट्टु-
पाणजूयं जीवसत्तावेदणं वेदंति ति वत्तव्वं सिया, सकह-
मेयं भते ! एवं ? गोयमा ! जं णं ते असुतियया एवमा-
इक्खंति० जाव वेदणं वेदंति वत्तव्वं सिया, जे ते एवं
आहंमु मिच्छंते एवं आहंमु । अहं पुण गोयमा ! एवमाइ-
क्खामि० ४, एव खलु चलमाणे चलिणं जाव निज्जरिज्जमाणे
निज्जिण्णे दो परमाणुपोगला एगयओ साहणंति, क-
म्हा दो परमाणुपोगला एगयओ साहणंति, दोएहं पर-
माणुपोगलाणं अत्थि सिण्हकाए, तम्हा दो परमाणुपोग-
ला एगयओ साहणंति, ते भिज्जमाणा दुहा कज्जंति, दुहा
कज्जमाणा एगयओ वि परमाणुपोगले एगयओ पर-
माणुपोगले जवइ । तिष्ठि परमाणुपोगला एगयओ साह-
णंति, कम्हा तिष्ठि परमाणुपोगला एगयओ साहणं-
ति ? तिष्ठि परमाणुपोगलाणं अत्थि सिण्हकाए, तम्हा

तिष्ठि परमाणुपोगला एगयओ साहणंति, ते भिज्जमाणा
दुहा वि तिहा वि कज्जंति, दुहा कज्जमाणा एगयओ पर-
माणुपोगले एगयओ दुपदेसिए खंधे भवइ, तिहा कज्ज-
माणा तिष्ठि परमाणुपोगला भवंति, एकं जाव चत्तारि
पंच परमाणुपोगला एगयओ साहणंति, साहणत्ता
खंधत्ताए कज्जंति, खंधे वि य णं से असासए सया समियं
उवचिज्जइयं अवचिज्जइयं पुव्वि भासा अभासा भासि-
ज्जमाणी जासाभासा भासासमयं वितिकंतं च णं भा-
सिया भासा अजासा, जा सा पुव्वि जासा अजासा
भासिज्जमाणी भासाभासा जासासमयं वितिकंतं च णं
जासिया भासा अभासा, सा किं जासओ जासा, अजा-
सओ भासा ? भासओ णं जासा सा, एो खलु सा अभा-
सओ जासा । पुव्वि किरिया अदुक्खा जहा जासा तहा
भाणियव्वा, किरिया वि जाव करणओ णं सा दुक्खा नो
खलु सा अकरणओ दुक्खा सेवं वत्तव्वं सिया, किच्चं दु-
क्खं पुसं दुक्खं कज्जमाणकमं दुक्खं कट्टु कट्टु पाणजूय-
जीवसत्तावेदणं वेदंति ति वत्तव्वं सिया ।

(चलमाणे अचलिय ति) चलत्कर्माचलितं, चलता तेन चालित-
कार्यकरणाद् वर्तमानस्य चातीततया व्यपदेश्यप्रशक्यत्वादेवम-
न्यत्रापि वाच्यमिति । (एगयओ न साहणंति ति) एकत एकत्वेन
एकस्मिन्वर्तयत्यर्थः । न संद्वेयेते न संद्वेयौ मिश्रितौ स्याताम् ।
(नत्थि सिण्हकाए ति) नेहपर्यवराशिर्भूतस्य सुहृत्त्वात्, व्या-
वृत्तियोगे तु स्थूलत्वात्सोऽस्ति । (दुक्खत्ताए कज्जंति ति) पञ्चा-
तुज्जवाः संहत्य दुःखतया कर्मतया क्रियते जयन्तीत्यर्थः । (दु-
क्खे वि य णं ति) कर्मापि च (से ति) तत् शाश्वतमनादित्वा-
त् । (सय ति) सर्वदा (समियं ति) सम्यक्सपरिमाणं वा,
चीयते चयं याति, अपचीयते अपचयं याति, तथा [पुव्वं ति]
भाषणात्प्राग् जासति वाग्व्यसंहतिः । [भास ति] सत्यादि-
भाषा स्यात्सत्कारणत्वात् विभक्त्या नित्येन वा; तेषां मतमात्रमे-
तन्निरूपणसिद्धिमुन्मत्तवचनवत् । अतो नेहोपपत्तिरत्यर्थं गवेषणी-
या । एवं सर्वत्रापीति । तथा [भासिज्जमाणी भासा अजास ति]
निस्त्यज्यमानवाग्द्वयाभ्यां वर्तमानसमयस्यातिसूक्ष्मत्वेन व्य-
वहारानुवृत्तादिति । [जासासमयविदिकंतं च णं ति] इह क-
प्रत्ययस्य भावाद्येत्वात् विज्ञात्विपरिणामाच्च भाषासमयव्यति-
क्रमे च । [भासिय ति] निस्त्यजा सती जाया भवति, प्रतिपाद्य-
स्याभिधेये प्रत्ययोत्पादकत्वादिति । [अभासओ णं भास ति]
अभावमाणस्य भाषा, भाषणात्पूर्वं पञ्चाक्ष तदनुपगमात् [नो
खलु जासओ ति] भाष्यमाणायास्तस्या अननुपगमादिति ।
तथा [पुव्वि किरियेत्यादि] क्रिया कार्यादिका सा या-
चक्ष क्रियते तावत् [दुक्ख ति] दुःखहेतुः [कज्जमाणा ति]
क्रियमाणा क्रिया न दुःखा न दुःखहेतुः क्रियासमयव्यति-
क्रान्तं च क्रियायाः क्रियमाणता, व्यतिक्रमे च कृता सती
क्रिया दुःखेति । इदमपि तन्मतमात्रमेव निरूपणसिद्धिः । अथवा
पूर्वं क्रिया दुःखानुभवासात् क्रियमाणा क्रिया न दुःखा अ-
भवासात् कृता क्रिया दुःखानुपतापश्रमादेः [करणओ दु-
क्ख ति] करणमाश्रित्य करणकाले कुर्वत इत्यर्थः । [अक-

रणश्चो दुःखं सति] अकरणमाश्रित्य अकुर्वन् इति यावत् [नो खलु सा करणश्चो दुःखं सति] अक्रियमाणत्वे दुःखतया तस्या अभ्युपगमात् । [सेवं वस्तुनं सिया] अथ एवं पूर्वोक्तं वस्तु वक्ष्यं स्यादुपपन्नत्वादस्येति । अथान्ययूधिकान्तरमतमाह- अकृत्यमनागतकालापेक्षया अनिर्वर्तनीयं जीवैरिति गम्यं, दुःखमसातं तत्कारणं वा कर्म, तथा अकृत्यत्वादेवास्पृश्यम- बन्धनीयं तथा क्रियमाणं वर्तमानकाले कृतं, चातीतकाले तन्निषेधादक्रियमाणकृतं कालत्रयेऽपि कर्मणो बन्धनिषेधाद- कृताऽकृता । आभीक्ष्ये द्विचनं, दुःखमिति प्रकृतमेव । के इत्याह- प्राणभूतजीवसत्त्वाः । प्राणादिलक्षणं चेदम्-“ प्राणा द्वित्रिचतुःशोकाः, भूतास्तु तरवः स्मृताः । जीवाः पञ्चन्द्रिया ज्ञेयाः, शेषाः सत्त्वा इतीरिताः ” ॥१॥ [वेयंति] शुभाशुभक- र्मवेदनां पीडां वा वेदयन्त्यनुभवन्ति । इत्येतद्वक्ष्यं स्यादस्यै- वोपपद्यमानत्वात् । यादृच्छिकं हि सर्वलोके सुखदुःखमिति । यदाह-“ अतर्कितोपस्थितमेव सर्वं, चित्रं जनानां सुखदुःख- जातम् । काकस्य तालेन यथाऽभिघातो, न बुद्धिपूर्वोऽत्र वृ- थाऽभिमानः ” ॥१॥ [से कहमेयंति] अथ कथमेतत् भवन्ति । एवमन्ययूधिकोक्त्यायेनेति प्रश्नः ? [जघं ते अणुउत्थिय] इत्याद्युत्तरम् । व्याख्या चास्य प्राग्बत् । मिथ्या चैतदेवं यदि चलदेव प्रथमसमये चलितं न भवेत्तदा द्वितीयादिष्वपि तद- चलितमेवेति न कदाचनापि चलेदत् एव वर्तमानस्यापि वि- चक्षया अतीतत्वं न विरुद्धम् । एतच्च प्रागेव निर्णीतमिति न पुनरुच्यते । यच्चोच्यते-चलितकार्याकरणादचलितमेवेति । त- दयुक्तम् । यतः प्रतिक्षणमुत्पद्यमानेषु स्थासकोशादियस्तुष्व- न्यक्षणाभाविबस्तु आद्यक्षणे स्वकार्यं न करोत्येव, असत्त्वाद्, अतो यदन्यसमयचलितकार्यं विवक्षितं परेण तदाद्यसमय- चलितं यदि न करोति तदा क इव दोषोऽत्र कारणानां स्व- स्वकार्यकरत्वंभावत्वादिति । यच्चोक्तम्-द्वौ परमाणौ न सं- हन्येते, नृक्षमतया ज्ञेयाभावात् । तदयुक्तम् । एकस्यापि परमाणोः ज्ञेयसंभवात् । सार्द्धं पुत्रलस्य संहतत्वेन तैरेवाभ्युपगमाच्च । यत उक्तम्- [तन्नि परमाणुषोभला एग्यश्चो साहणति, ते भि- उजमाणा दुहा वि तिहा वि कज्जंति, दुहा कज्जमाणा एग्यश्चो दिवहे सति] अनेन हि सार्द्धं पुत्रलस्य संहतत्वाभ्युपगमेन तस्य ज्ञेयोऽभ्युपगत पदेत्यतः कथं परमाणवोः ज्ञेयाभावेन सङ्गा- ताभाव इति । यच्चोक्तम्-एकतः सार्द्धं एकतः सार्द्धं इति । एत- दप्यचार । परमाणोरर्द्धीकरणे परमाणुत्वाभावप्रसङ्गात् । तथा यदुक्तम्-पञ्च पुत्रलाः संहताः कर्मतया भवन्ति । तद- प्यसङ्गतम् । कर्मणोऽनन्तपरमाणुतयाऽनन्तस्कन्धरूपत्वात्- आणुकस्य च स्कन्धमात्रत्वात् । तथा कर्मजीवावरणस्वभा- वमिष्यते, तच्च कथं पञ्चपरमाणुस्कन्धमात्ररूपं सदसङ्गता- प्रदेशात्मकं जीवमावृणुयादिति । तथा यदुक्तम्-कर्म च शा- श्वतम् । तदप्यसमीचीनम् । कर्मणः शाश्वतत्वे तयोपशमाद्य- भावेन ज्ञानादीनां हादेरुत्कर्षस्य चाभावप्रसङ्गात् । दृश्येते च ज्ञानादिहानिवृद्धी । तथा यदुक्तम्-कर्म सदा जीयते अपची- यते चेति । तदप्येकान्तशाश्वतत्वे नोपपद्यत इति । यच्चोक्तम्- प्राणानुपूर्वं भाषा, तच्छेत्तुत्वात् । तदयुक्तमेव । औपचारिकत्वात् । उपचारस्य च तत्त्वतोऽवस्तुत्वात् । किञ्च । उपचारस्तात्त्विके वस्तुनि सति भवतीति तत्त्विकी भाषाऽस्तीति सिद्धम् । यच्चोक्तम्-भाष्यमाणा अभाषा, वर्तमानसमयस्याव्यावहा- रिकत्वात् । तदप्यसम्भक् । वर्तमानसमयस्यैवास्तित्वेन व्यव-

हाराङ्गत्वाद्गीतानागतयोश्च विनष्टानुत्पन्नतया सत्त्वेन व्यव- हारानङ्गत्वादिति । यच्चोक्तम्-भाषासमयेत्यादि । तदप्यसाधु । भाष्यमाणज्जावाया अभावे भाषासमय इत्यस्याप्यज्जलापस्या- भावप्रसङ्गात् । यच्च प्रतिपाद्यस्याभिधेये प्रत्ययोत्पादकत्वा- दिति हेतुः । सोऽनैकान्तिकः । करादिचेष्टानामभिधेयप्रतिपाद- कत्वे सत्यपि भाषात्वासिद्धेः । तथा यदुक्तम्-अज्ञापकस्य ज्ञायेति । तदसङ्गततरम् । एवं हि सिद्धस्याचेतनस्य वा ज्ञायाप्राप्तिप्रसङ्ग इति । एवं क्रियाऽपि वर्तमानकाल एव युक्ता, तस्यैव सत्त्वा- दिति । यच्चानज्यासाऽज्यासादिकं कारणमुक्तम् । तच्चनैका- न्तिकम् । अनज्यासादूषापि यतः काचित्सुखादिरूपेव । तथा यदु- क्तम्-अकरणतः क्रिया दुःखेति । तदपि प्रतीतिबाधितम् । यतः करणकाल एव क्रिया दुःखा वा सुखा वा दृश्यते, न पुनः पूर्वं पश्चाच्च ; तदसत्त्वादिति । तथा यदुक्तम्-‘अकिञ्च’मित्यादि, यद्- कदावादिसमाश्रयणात् । तदप्यसाधीयः । यतो यद्यकरणादेव कर्म दुःखं सुखं वा स्यात्तदा विविधैहिकपारलौकिकानुष्ठानाभा- वप्रसङ्गः स्यात् । अज्युपगतं च किञ्चित्पारलौकिकानुष्ठानं तैरपि चेति । एवमेतत्सर्वमज्ञानविजृम्भितम् । उक्तं च वृक्षैः- “ परतिस्थियवस्तव यः, पदमस्य दसमयाम्म उदेसे । विज्ज- नीणा देसा, मइमेया या वि सा सव्या ॥ १ ॥ सव्ज- यमसव्जुप, जंगा चत्तारि होति विज्जंगे । उम्मत्तवायसरिसे, तो अण्णाणं ति निदिहं ॥ २ ॥ ” सङ्गते परमाणौ असङ्गतमर्का- दि, असङ्गते सर्वगात्मनि सङ्गते चैतन्यं, सङ्गते परमाणौ सङ्ग- तं निश्चयेदत्वं, असङ्गते सर्वगात्मनि असङ्गतमकर्तृत्वमिति । [अइ पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि] इत्यादि तु प्रतीत्यर्थमेवे- ति, त्वरं [दोहं परमाणुपोभलाणं अस्थि सिण्हेइकाप सति] एकस्यापि परमाणोः शीतोष्णस्निग्धरूक्षस्पर्शानामन्यतरद्विरु- द्धं स्पर्शद्वयमेकैवास्ति । ततो द्वयोरपि तयोः स्निग्धस्पर्शज्जावात् स्नेहकायोऽस्येव । ततश्च तौ विषमस्नेहासंहन्येते । इदं च परमतानुवृत्त्युक्तम् । अन्यथा रूक्षावपि रूक्षत्ववैषम्ये संहन्येते । एवं यदाह-“ समनिज्जयाइ बंधो, न होइ सममुक्खयाइ वि न होइ । वेमायसुद्धानिक्ख-त्तेण बंधो उ खंधाणं ” ॥१॥ ति । [खंधे वि य ण से असासप सति] उपचयापचयिकत्वाद् । अत एवाह-[सया समियमित्यादि] [पुत्थि भासा अभास सति] भा- प्यत इति भाषा, भाषणाच्च पूर्वं न भाप्यत इति न । भाषेति । [भासिज्जमाणी भास सति] शब्दार्थोपपत्तेः [भासिया अ- भास सति] शब्दार्थवियोगात् । [पुत्थि किरिया अदुक्ख सति] करणात्पूर्वं क्रियैव नास्तीत्यसत्त्वादेव च न दुःखा, सुखाऽपि नासाधसत्त्वादेव, केवलं परमतानुवृत्त्या दुःखेत्युक्तम्, ‘जहा भासे सति’ वचनात् । [कज्जमाणी किरिया दुक्खा] सत्त्वादिरहितं यत्क्रियमाणा क्रिया दुःखेत्युक्तम्, तत्परमतानुवृत्त्यैव । अन्यथा सुखाऽपि क्रियमाणैव क्रिया । तथा [किरिया समयवित्तिकं च णमित्यादि] इत्यम् । [किञ्च दुक्खमित्यादि] अनेन च कर्मस- र्ता वेदिता, प्रमाणसिद्धत्वादस्य । तथाहि-इह, यद् द्वयोरिहा श- ब्दादिविषयसुखसाधनसमेतयोरेकस्य दुःखरूपं फलमन्यस्य- तरत्, न तद्विशिष्टहेतुमन्तरेण सम्जायते, कार्यत्वात्, घटपत् । यथासौ विशिष्टो हेतुः स कर्मेति । आह च-“ जो तुल्लसाइणाजं, फले विसेसो ख सो धिणा हेउं । कज्जत्तणओ गोयम !, घरो व्व हेऊ य से कम्म ” ॥ १ ॥ अ० १ श० १० उ० ।

[५] [क्रिया] एकस्य जीवस्य एकेन समयेन क्रियाद्वयकरणे-

पुनरप्यन्ययुथिकान्तरमतमुपदशयन्नाह-

अणउत्थिया णं जंते ! एवमाइक्खंति० जाव एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ । तं जहा-इरियावहिं च, संपराइयं च । जं समयं इरियावहिं पकरेइ तं समयं संपराइयं पकरेइ, जं समयं संपराइयं पकरेइ तं समयं इरियावहिं पकरेइ । इरियावहियपकरणयाए संपराइयं पकरेइ, संपराइयपकरणयाए इरियावहियं पकरेइ, एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ । तं जहा-इरियावहिं च, संपराइयं च । से कहमेयं जंते ! एवं ? गोयमा ! जएणं ते अणउत्थिया एवमाइक्खंति तं चव जाव० । जे ते एवमाइसु मिच्छा ते एवमाइसु । अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि ४-एवं खलु एगे जीवे एगसमए एकं किरियं पकरेइ, ससमयवत्तवयाए नेयव्वं० जाव इरियावहियं संपराइयं वा ॥

[अणउत्थिया णमित्थादि] तत्र च [इरियावहियं ति] ईयां गमने, तद्विषयः पन्था मार्ग ईयापयस्तत्र भवा ऐयापथिकी, केवलकाययोगप्रत्ययः कर्मबन्ध इत्यर्थः । [संपराइ च ति] संपरैति परिजूमति प्राणां जव एभिरिति संपरायाः कषायाः, तत्प्रत्यया या सा साम्परायिकी, कषायेहेतुकः कर्मबन्ध इत्यर्थः । [परउत्थिय वत्तव्वं नेयव्वं ति] इह सूत्रेऽन्ययुथिकवत्तव्वं स्वयमुच्चारणीयं, ग्रन्थगौरवभयेनालिखितत्वात्तस्य । तच्चेदम्-“जं समयं संपराइयं पकरेइ, तं समयं इरियावहियं पकरेइ, इरियावहिया-पकरणयाए संपराइयं पकरेइ, संपराइयपकरणयाए इरियावहियं पकरेइ, एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ । तं जहा-इरियावहियं च संपराइयं चेति ससमयवत्तव्वयाए नेयव्वं” सूत्रमिति गम्यम् । सा चैवम्-“से कहमेयं जंते ! एवं ? गोयमा ! जएणं ते अणउत्थिया एवमाइक्खंति ४ जाव । संपराइयं च जे ते एवमाइसु, मिच्छा ते एवमाइसु । अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि ४-एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं किरियं पकरेइ । तं जहा-इत्यादि पूर्वोक्तानुसारेणाभ्येयमिति । मिथ्यात्वं चास्यैवम्-ऐयापथिकी क्रिया अकषायाद्यप्रभवा, इतरा तु कषायाद्यप्रभवेति, कथमेकस्यैकदा तयोः संजवः ? । विरोधादिति । अ० १ श० १० व० ।

अणउत्थिया णं जंते ! एवमाइक्खइ, एवं जासेइ, एवं पक्खेइ, एवं परूवेइ-एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ । तं जहा-सम्मत्तकिरियं च, मिच्छत्तकिरियं च । जं समयं सम्मत्तकिरियं पकरेइ तं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेइ, जं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेइ, तं समयं सम्मत्तकिरियं पकरेइ । सम्मत्तकिरियापकरणयाए मिच्छत्तकिरियं पकरेइ, मिच्छत्तकिरियापकरणयाए सम्मत्तकिरियं पकरेइ । एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ । तं जहा-सम्मत्तकिरियं, मिच्छत्तकिरियं च । से कहमेयं जंते ! एवं ? गोयमा ! जहं ते अणउत्थिया एवमाइक्खंति, एवं जासंति, एवं पक्खंति-

ति, एवं परूवंति-एवं खलु एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ, तदेव जाव सम्मत्तकिरियं च, मिच्छत्तकिरियं च । जे ते एवमहंसु तएणं मिच्छा । अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि० जाव परूवेमि-एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं किरियं पकरेइ । तं जहा-सम्मत्तकिरियं वा, मिच्छत्तकिरियं वा । जं समयं सम्मत्तकिरियं पकरेइ णो तं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेइ, जं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेइ नो तं समयं सम्मत्तकिरियं पकरेइ । सम्मत्तकिरियापकरणयाए नो मिच्छत्तकिरियं पकरेइ, मिच्छत्तकिरियापकरणयाए नो सम्मत्तकिरियं पकरेइ । एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं किरियं पकरेइ । तं जहा सम्मत्तकिरियं वा मिच्छत्तकिरियं वा । सेत्तं तिरिक्खजोणीत उदेसओ वीओ ॥

[अणउत्थिया णं जंते ! इत्यादि] अन्ययुथिका अन्यतीर्थिकाः, भदन्त ! चरकाद्य एवमाचकृते सामान्येन एवं भाषन्ते, स्वशिष्यान् श्रवणं प्रत्यभिमुखानवबुध्य विस्तरेण व्यक्तं कथयन्ति, एवं प्रज्ञापयन्ति प्रकषेण ज्ञापयन्ति । यथा स्वात्मनि व्यचक्षितं ज्ञानं तथा परेष्वधुत्पादयन्तीति, एवं प्ररूपयन्ति तत्त्वचिन्तायामसंदिग्धमेतदिति निरूपयन्ति-इह खल्वेको जीव एकेन समयेन युगपद् द्वे क्रिये प्रकरोति । तद्यथा-सम्यक्क्रियां च सुन्दराध्यवसायात्मिकाम्, मिथ्यात्वक्रियां चासुन्दराध्यवसायात्मिकाम् । [जं समयमिति] प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थे द्वितीया, यस्मिन् समये सम्यक् क्रियां प्रकरोति [तं समयमिति] तस्मिन् समये सम्यक् क्रियां प्रकरोति । अन्योऽन्यसंवल्लोभयनियमप्रदर्शनार्थमाह-सम्यक्त्वप्रकरणेन मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति, मिथ्यात्वक्रियाप्रकरणेन सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति । तदुभयकरणस्वभावस्य तत्त्वक्रियाकरणात्, सर्वात्मना प्रवृत्तेः । अन्यथा ऽक्रियायोगादिति । एवं खल्विवादि निगमनं प्रतीतार्थम् । [से कहमेयं जंते ! इत्यादि] तत्कथमेतद् भदन्त ! एवमऽतदेवं गौतमेन प्रश्ने कृते सति भगवानाह-गौतम ! यतः ‘एणं इति’ वाक्यालङ्कारे । ते अन्ययुथिका अन्यतीर्थिका एवमाचकृते इत्यादि प्राग्वत् यावत् । तन्मिथ्या त एवमाख्यातवन्तः । अहं पुनर्गौतम ! एवमाचक्रे, एवं जप्ते, एवं प्रज्ञापयामि, एवं प्ररूपयामि-इह खल्वेको जीव एकेन समयेन एकां क्रियां प्रकरोति । तद्यथा-सम्यक्त्वक्रियां वा, मिथ्यात्वक्रियां वा । अत एव यस्मिन् समये सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति न तस्मिन् समये मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति, यस्मिन् समये मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति न तस्मिन् समये सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति । परस्परवै-चित्तनियमप्रदर्शनार्थमाह-सम्यक्त्वक्रियाप्रकरणेन मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति, मिथ्यात्वक्रियाप्रकरणेन सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति, सम्यक्त्वमिथ्यात्वक्रियायोः परस्परपरिहारावस्थानात्मकतया जीवस्य तदुभयकरणस्वभावत्वायोगात् । अन्यथा सर्वथा मोक्षाभावप्रसक्तेः कदाचिदपि मिथ्यात्वानिवर्त्तनात् । जी० ३ प्रति० ।

(६) अदत्तादानादिक्रियाविषयेऽन्ययुथिकैः

सह विप्रतिपत्तिः-

ते णं काळे णं ते णं समये णं रायणिहे नयरे वएणओ ।

गुणसिलय चैव वसुधो जाव पुढीसिद्धावहो तस्म
 एण गुणसिलयस्स एण चैवस्स अदूरसामते वहवे अणुउत्थिया
 परिवसंति । ते एणं समये णं समणे जगव महावीरे आदिगरे
 चाव समवसहे जाव परिसा पमिगया । ते ण काहे एणं ते एणं
 समए एणं समणस्स भगवओ महावीरस्स वहवे अंतेवासी
 थेरा जगवंतो जाइसंपआ कुलसंपआ जहा विइयमएण जाव
 जीवियासा मरणजयविप्पमुक्का समणस्स जगवओ महा-
 वीरस्स अदूरसामते उहुंजाणु अहो सिरा भाणकोटोव-
 बगया संजमेणं तवसा अण्णाणं भावेमाणा जाव विहरात ।
 तए एणं ते अणुउत्थिया जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव उवा-
 गच्छंति । उवागच्छंतिता ते थेरे भगवंते एवं वयासी-तुज्जे
 एणं अज्जो ! तिविहं तिविहेणं असंजयअविरयअण्णादिहय
 जहा सत्तमए विइओ उहेसओ जाव एगंतवालाया-
 वि जवह । तए णं ते थेरा भगवंतो ते अणुउत्थिए
 एवं वयासी-केणं कारणेणं अज्जो ! अम्हे तिविहं ति-
 विहेणं असंजय अविरय जाव एगंतवालाया वि भवामो ।
 तए णं ते अणुउत्थिया ते थेरे जगवंते एवं वयासी-
 तुज्जे एणं अज्जो ! अदिणं गिएहह , अदिणं जुंजह,
 अदिणं साइज्जह, तए एणं ते तुज्जे अदिणं गेयहमाणा,
 अदिणं भुंजमाणा, अदिणं साइज्जमाणा, तिविहं तिवि-
 हेणं असंजय अविरय जाव एगंतवालाया वि जवह । त-
 ए एणं ते थेरा जगवंतो ते अणुउत्थिए एवं वयासी-केणं
 कारणेणं अज्जो ! अम्हे अदिणं गेयहामो , अदिणं
 भुंजामो, अदिणं साइज्जामो, तए एणं अम्हे अदिणं
 गेयहमाणा जाव अदिणं साइज्जमाणा, तिविहं तिविहेणं
 असंजय जाव एगंतवालाया वि जवामो ! तए एणं ते अणु-
 उत्थिया ते थेरे जगवंते एवं वयासी-तुज्जे णं अज्जो !
 दिणमाणे अदिणो पमिगाहिज्जमाणे अपमिगाहि
 निसिरिज्जमाणे आणिसिहे, तुज्जे एणं अज्जो ! दिणमा-
 णं पमिगाहणं असंपत्तं एत्थ एणं अंतरा केइ अवहरिज्जा
 गाहावस्स एणं तं भंते ! णो खलु तं तुज्जे तए एणं तु-
 ज्जे अदिणं गिएहह जाव अदिणं साइज्जह, तए एणं
 तुज्जे अदिणं गिएहमाणा जाव एगंतवालाया वि जवह ।
 तए एणं ते थेरा जगवंतो ते अणुउत्थिए एवं वयासी-नो
 खलु अज्जो ! अम्हे अदिणं गिएहामो, अदिणं भुं-
 जामो , अदिणं साइज्जामो । अम्हे एणं अज्जो ! दिणं
 गिएहामो, दिणं भुंजामो, दिणं साइज्जामो । तए एणं अ-
 म्हे दिणं गिएहमाणा, दिणं भुंजमाणा, दिणं साइज्ज-
 माणा तिविहं तिविहेणं संजयविरयपडिहय जहा सत्तम-
 एणं जाव एगंतपमियाया वि जवामो । तए एणं ते अणुउ-

त्थिया ते थेरे जगवंतं एवं वयासी-केणं कारणेणं अज्जो !
 तुज्जे दिणं गिएहह जाव दिणं साइज्जह । तए एणं तु-
 ज्जे दिणं गिएहमाणा जाव दिणं साइज्जमाणा, एगंतप-
 मियाया वि भवह । तए एणं ते थेरा जगवंतो ते अणुउ-
 त्थिए एवं वयासी-अम्हे एणं अज्जो ! दिज्जमाणे दिसे
 पमिगाहिज्जमाणे पडिगहि निसिरिज्जमाणे निसिहे अ-
 म्हे एणं अज्जो ! दिज्जमाणं पमिगाहणं असंपत्तं, एत्थ
 णं अंतरा केइ अवहरिज्जा अम्हे एणं तं नो खलु गाहाव-
 स्स तए एणं अम्हे दिणं गिएहामो , दिणं भुंजामो ,
 दिणं साइज्जामो । तए एणं अम्हे दिणं गिएहमाणा जाव
 दिणं साइज्जमाणा तिविहं तिविहेणं संजय जाव
 एगंतपमियाया वि भवामो ; तुज्जे एणं अज्जो ! अण्णा चव
 तिविहं तिविहेणं असंजय जाव एगंतवालाया वि भवह । तए
 एणं ते अणुउत्थिया ते थेरे जगवंते एवं वयासी-केणं कार-
 णेणं अज्जो ! अम्हे तिविहं जाव एगंतवालाया वि भ-
 वामो ! तए एणं ते थेरा जगवंतो ते अणुउत्थिए एवं व-
 यासी-तुज्जे एणं अज्जो ! अदिणं गिएहह , तए एणं
 तुज्जे अदिणं गेयहमाणा जाव एगंतवालाया वि भवह ।
 तए एणं ते अणुउत्थिया ते थेरे भगवंते एवं वयासी-केणं
 कारणेणं अज्जो ! अम्हे अदिणं गिएहामो जाव एगंत-
 वालाया वि भवामो ! तए एणं ते थेरा भगवंतो ते अणुउ-
 त्थिए एवं वयासी-तुज्जे एणं अज्जो ! दिज्जमाणे अदिसे
 तं चव जाव गाहावस्स णं तं नो खलु तं तुज्जे तए
 एणं तुज्जे अदिणं गिएहह । तं चव जाव एगंतवालाया
 वि जवह । तए एणं ते अणुउत्थिया थेरे भगवंते एवं वयासी-
 तुज्जे णं अज्जो ! तिविहं तिविहेणं असंजय जाव एगंत-
 वालाया वि भवह । तए एणं ते थेरा भगवंतो ते अणुउत्थिए
 एवं वयासी-केणं कारणेणं अम्हे तिविहं तिविहेणं जाव
 एगंतवालाया वि जवामो ! तए एणं ते अणुउत्थिया ते थेरे
 भगवंते एवं वयासी-तुज्जे एणं अज्जो ! रीयं रीयमाणा पुढवीं
 पेबेह, अभिहणह, वत्तेह, लेसेह, संघाएह, संघट्टेह, परितावह,
 किद्धामेह, उवहवेह, तए णं तुज्जे पुढवीं पेबेमाणा अज्जिह-
 णमाणा जाव उवहवेमाणा तिविहं तिविहेणं असंजयअ-
 विरय जाव एगंतवालाया वि भवह । तए एणं ते थेरा
 जगवंतो ! ते अणुउत्थिए एवं वयासी-नो खलु अज्जो !
 अम्हे रीयं रीयमाणा पुढवीं पेबेमाणा अभिहणामो जाव उव-
 हवेमा ; अम्हे एणं अज्जो ! रीयं रीयमाणा कायं वा जोगं वा
 रीयं वा पडुच्च देसं देसेणं वयामो, पदेसं पदेसेणं वयामो,
 तेणं अम्हे देसं देसेणं वयमाणा पदेसं पदेसेणं वयमाणा,
 नो पुढवीं पेबेमाणा अज्जिहणामो जाव उवहवेमा, तए एणं

अम्हे पुद्वी अपेचेमाणा अणभिहणमाणा जाव अणो-
हवेमाणा, तिविहं तिविहेणं संजय० जाव एगंतपक्रियाया वि
भवामो !, तुज्जेणं अज्जो ! अप्पणा चेव तिविहं तिविहेणं
असंजय० जाव बालाया वि जवह । तए ए ते अणउत्थिया
थेरे जगवंते एव वयासी—केणं कारणेणं अज्जो ! अम्हे ति-
विहं तिविहेणं एगंतबालाया वि जवामो ! । तए एं ते थेरा
भगवंतो अणउत्थिए एवं वयासी—तुज्जेणं अज्जो ! रीयं
रीयमाणा पुद्वी पेचेह० जाव उवहवह । तए एं तुज्जे पुद्वी
पेचेमाणा जाव उवहवेमाणा तिविहं तिविहेणं जाव एगं-
तबालाया वि जवह । तए एं ते अणउत्थिया थेरे जगवंते एवं
वयासी—तुज्जेणं अज्जो ! गममाण अणए वीइकमिज्जमाणे
अवीइकंते रायगिहं नगरं संपाविउकामे असंपत्ते, तए एं ते
थेरा भगवंतो ते अणउत्थिए एवं वयासी—नो खलु अज्जो !
अम्हे गममाणे अणए वीइकमिज्जमाणे अवीइकंते राय-
गिहं नगरं जाव असंपत्ते अम्हे एं अज्जो ! गममाणे गए
वीइकमिज्जमाणे वीइकंते रायागहं नगरं संपाविउकामे संप-
त्ते तुज्ज्ज एं अप्पणा चेव गममाणे अणए विइकमिज्ज-
माणे वीइकंते रायगिहं नगरं जाव असंपत्ते तए एं ते थेरा
भगवंतो अणउत्थिए एवं पदिहणंति । एवं पदिहणोत्ता गइ-
प्पवायनामं अज्जयणं पणवइसु ।

(तेणमित्यादि) तत्र [अज्जो णि] हे आर्याः ! [तिविहं तिविहेणं
ति] त्रिविधे करणादिकं योगमाश्रित्य त्रिविधेन मनःप्रभृति-
करणेन [अदिणं साहज्जदं णि] अदत्तं स्वदृष्टे अनुमन्यध्व
इत्यर्थः । (विज्जमाणे अदिगणे इत्यादि) दीयमानमदत्तं दीयमा-
नस्य वर्तमानकालत्वाद्दत्तस्य च अतीतकालवर्तित्वाद् वर्तमा-
नातीतयोश्चात्यन्तं भिन्नत्वाद्दीयमानं दत्तं न भवति । दत्तमे-
व दत्तमिति व्यपदिश्यते । एवं प्रतिगृह्यमाणावावपि । तत्र दोष-
मानं दायकापेक्षया, प्रतिगृह्यमाणं प्रादकापेक्षया, निसृज्यमानं
क्षिप्यमाणं पात्रापेक्षयेति [अंतरे णि] अवसरे । अयमभिप्रायः-
यदि दीयमानं पात्रेऽपतितं सद्दत्तं प्रधाति तदा तस्य दत्तस्य स-
तः पात्रपतनप्रक्षणं ग्रहणं कृतं जवति । यदा तु तद्दीयमानमद-
त्तं, तदा पात्रपतनलक्षणं ग्रहणमदत्तस्येति प्राप्तामिति । निग्रेयो-
त्तरवाक्ये तु—[अम्हेणं अज्जो ! विज्जमाणे दिसे] इत्यादि यदुक्तं,
तत्र क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदाद्दीयमानत्वाद्दत्तत्वादिसम-
मेयमिति । अथ दीयमानमदत्तमित्यादेर्भवन्मतत्वाद् व्यमेवा-
संयतत्वादिगुणा इत्येवदनायाऽन्ययूथिकान्प्रति स्थविराः प्राहुः ।
(तुज्जेणं अज्जो ! अप्पणा चेवेत्यादि) (रीयं रीयमाणं णि) रीतं
गमनं, रीयमाणा गच्छन्तो, गमने कुर्वाणा इत्यर्थः । [पुद्वी पेचेह
णि] पृथिवी आकाशमय इत्यर्थः । [अभिहणं णि] पादाभ्यामाभिमु-
क्येन हथ [वत्तेह णि] पादाभिघातं नैव वर्तयथ, इल्लहणतां न-
यथ । [वेसेह णि] इलेपयथ, जूम्यां श्लिष्टान् कुरुथ । [संघा-
एह णि] संघातयथ, संघटान् कुरुथ । [संघट्टेह णि] संघट्ट-
यय स्पृशथ । [परितावेह णि] परितापयथ, समस्ताज्जातसन्ता-
पान् कुरुथ । [किलामेह णि] क्लमयथ, मारणान्तिकसमुद्धातं
गमयथ इत्यर्थः । [उवहवेह णि] उपरुचयथ, मारयथ इत्यर्थः ।

[कायं व णि] कायं शरीरं प्रतीत्योच्चारिकादिकायकार्यमित्यर्थः ।
[योगं व णि] योगं ग्लानवैद्यावृत्त्यादिव्यापारं प्रतीत्य [रीयं वा
पडुच्च णि] कृतं सत्यं प्रतीत्याकायादिजीवसंरक्षणलक्षणं सं-
यममाश्रित्येत्यर्थः । [देसं देसेणं वयामो णि] प्रभृतायाः पृथिव्या
ये विवक्षिता देशास्तैर्ग्रजामो नाविशेषेणैर्यासमितिपरायणत्वेन
सचेतनदेशपरिहारतोऽचेतनदेशैर्ग्रजाम इत्यर्थः । एवं (पदेस्सं प-
देसेणं वयामो) इत्यापि, नवरं देशो जूमेमहंरुक्कसम्, प्रदेशस्तु ल-
घुतरमिति । अथोक्तगुणयोगेन नास्माकमिवैषां गमनमस्तीत्य-
भिप्रायतः स्थविरा व्यमेव पृथिव्याक्रमणादितोऽसंयतत्वा-
दिगुणा इति प्रतिपादनायाऽन्ययूथिकान् प्रत्याहुः—[तुज्जे-
णं अज्जो ! इत्यादि] भ० उ श० ७ उ० ।

प्राग्गमनमाश्रित्य विचारः कृतोऽथ तदेवाभित्याऽन्ययूथि-
कमतनिषेधतः स एवोच्यते—

ते एं काले एं ते एं समए णं रायगिहे० जाव पुद्वीति-
लापट्टए तस्स एं गुणसिद्धस्स चेइयस्स अदूरसामंते बहवे
अणउत्थिया परिवसंति । तए एं समणे जगवं महावीरे० जाव
समोसहे० जाव परिसा पदिगया । ते एं काले एं ते णं समए
णं समणस्स जगवओ महावीरस्स जेहे अंतवासी इंदर्जु-
णामं अणगारे जाव उहं जाण० जाव विहरइ । तए एं ते
अणउत्थिया जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवागच्छइ । उवाग-
च्छइत्ता भगवं गोयमं एवं वयासी—तुज्जेणं अज्जो ! तिविहं
तिविहेणं असंजय० जाव एगंतबालाया वि जवह । तए एं
भगवं गोयमे ते अणउत्थिए एवं वयासी—से केणं कारणे-
णं अज्जो ! अम्हे तिविहं तिविहेणं असंजय० जाव एगंत-
बालाया वि जवामो ! । तए एं ते अणउत्थिया भगवं गोयमं
एवं वयासी—तुज्जेणं अज्जो ! रीयं रीयमाणा पाणं पेचेह,
अजिहणह० जाव उवहवह । तए एं तुज्जे पाणे पेचेमाणा
जाव उवहवेमाणा तिविहं जाव एगंतबालाया वि जवह । तए
एं जगवं गोयमे ते अणउत्थिए एवं वयासी—नो खलु
अज्जो ! अम्हे रीयं रीयमाणा पाणा पेचेमो० जाव उव-
वेमो अम्हे एं अज्जो ! रीयं रीयमाणा कायं च जोयं च
रीयं च पडुच्च दिस्सा पदेस्सा वयामो, तए एं अम्हे दि-
स्सा २ वयमाणा पदिस्सा ५ वयमाणा णो पाणे पेचेमो०
जाव णो उववेमो, तए एं अम्हे पाणे अपेचेमाणा० जाव
अणोववेमाणा तिविहं तिविहेणं जाव एगंतपडिया वि० जाव
भवामो, तुम्हे एं अज्जो ! अप्पणा चेव तिविहं तिविहेणं जाव
एगंतबालाया वि जवह । तए एं ते अणउत्थिया भगवं
गोयमं एवं वयासी—केणं कारणेणं अज्जो ! अम्हे
तिविहं जाव वि जवामो ? । तए एं भगवं गोयमे ते
अणउत्थिए एवं वयासी—तुम्हे णं अज्जो ! रीयं रीयमाणा
पाणे पेचेह० जाव उवहवह, तए एं तुम्हे पाणे पेचेमाणा०
जाव उववेमाणा तिविहं जाव एगंतबालाया वि जवह ।
तए एं जगवं गोयमे ते अणउत्थिए एवं पदिहणइ । पदि-

हणइत्ता जेणेव समणे जगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ ।
उवागच्छइत्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ णमंसइ णच्चा-
सणे जाव पज्जुवासइ गोयमादि समणे भगवं महावीरे
भगवं गोयमं एवं वयासी—सुट्ठु णं तुमं गोयमा ! ते अण-
उत्थिए एवं वयासी—साहु णं तुमं गोयमा ! ते अणउ-
त्थिए एवं वयासी—अत्थि णं गोयमा ! ममं वहवे अंतेवासी
समणा णिग्गंथा उउमत्था जे णं णो पज्जु एय वागरणं वा-
मरेत्तए जहा णं तुमं तं सुट्ठु णं तुमं गोयमा ! ते अणउ-
त्थिए एवं वयासी—साहु णं तुमं गोयमा ! ते अणउत्थिए
एवं वयासी ॥

[पेवेद सि] आकामथ (कायं च सि) देहं प्रतीत्य वज्जाम
इति योगः । देहश्चेकमनश्चो भवति, तदा वज्जामो नान्यथा, अ-
मनश्चकदादिनेत्यर्थः । योगं च संयमस्यापारं ज्ञानाद्युपपन्नकम,
प्रयोजनं जिज्ञाऽदनादि न तं विनेत्यर्थः [रीयं च सि] गमनं च
अत्वरितादिकं गमनविशेषं प्रतीत्याभित्य कथमित्याह—[दिस्सा
दिस्स सि] दृष्टा दृष्ट्वा । [पदिस्सा पदिस्स सि] प्रकर्षणं दृष्ट्वा
दृष्ट्वा । ज० १८ श० ८८० ।

(७) अमणानां कृता क्रिया क्रियेत—

न वा ? इत्यत्र विद्याः—

अणउत्थिया णं जंते ! एवमाइक्खइ, एवं भासेइ, एवं
परूवेइ—कदण्णं समणा णं निग्गंथा णं किरिया कज्जंति ?
तत्थ जा सा कमा कज्जइ णो तं पुच्छंति ? । तत्थ जा सा
कदा णो कज्जइ णो तं पुच्छंति ? । तत्थ जा सा अकका
कज्जइ तं पुच्छंति ? । तत्थ जा सा अकका णो कज्जइ णो
तं पुच्छंति ? । से एवं वत्तवं सिया अक्खिं दुक्खं अफुसं
दुक्खं अकज्जमाणकदं दुक्खं अकट्टु अकट्टु पाणा जूया
जीवा सत्तावेयणं वेयंति, वत्तवं जे ते एवमाइसु । ते मिच्छा ।
अइ पुण एवमाइक्खामि, एवं जासामि, एवं पभवेमि, एवं
परूवेमि—किं दुक्खं किज्जमाणं कदं दुक्खं कट्टु कट्टु पाणा
जूया जीवा सत्तावेयणं वेयंति सि वत्तवंसिया ॥

“अणउत्थियेत्यादि” प्रायः स्पष्टम्, किन्तु न्यतीर्थिका इह ताप-
सा विजङ्गमानवन्त एवं वक्ष्यमाणप्रकारमाख्यान्ति सामान्यतो
भाषन्ते, विशेषतः क्रमेणैतदेव प्रकाशयन्ति प्रकृपयन्तीति
पर्यायरूपपदद्वयेनोक्तमिति । अथवाऽऽख्यान्तीवद्भाषन्ते, व्यक-
भाषया प्रकाशयन्ति, कथपत्तिभिर्बोधयन्ति प्रकृपयन्ति प्रवेदा-
दिकथयन्त इति । किं तादित्याह—कथं केन प्रकारेण अमणानां
निर्ग्रन्थानां मत इति शेषः । क्रियत इति क्रिया कर्म, सा
क्रियते भवति दुःखायेति विवक्षेति प्रश्नः । इह चत्वारो भङ्गाः ।
तथथा—कृता क्रियते विहितं सत्कर्म दुःखाय भवतीत्यर्थः १ ।
एवं कृता न क्रियते २, अकृता क्रियते ३, अकृता न क्रियत
इति ४ । एतेष्वनेन प्रश्नेन यो भङ्गः प्रष्टुमिष्टस्तं शेषभङ्गनि-
राकरणपूर्वकमभिधानुमाह—[तत्थ सि] तेषु चतुर्षु भङ्गकेषु म-
ध्ये प्रथमं द्वितीयं च न पृच्छन्ति । एतन्नयस्यात्यन्तस्वरवि-

पयतया तत्प्रवृत्तस्याप्यप्रवृत्तेरिति । तथाहि—याऽसौ कृता क्रि-
यते यत्कर्म कृतं न भवति नो तत् पुच्छन्ति, अत्यन्तविरोधे-
नासम्भवात् । तथाहि—कृतं चेत्कर्म कथं न भवतीति ? । उच्यते ।
न जवति चेत्कथं कृतं तदिति, कृतस्य कर्मणोऽजघनाभावात् ।
तत्र तेषु याऽसावकृता यत्कृतं कर्म नो क्रियते न भवति
नो तां पुच्छन्ति अकृतश्चासत्तश्च कर्मणः स्वरविषाणकल्पत्वा-
दिति । अमुमेव च भङ्गत्रयं निषेधमाश्रित्यास्य सूत्रस्य त्रिस्था-
नकावतार इति संज्ञायते । तृतीयभङ्गकस्तु तत्सम्मत इति
तं पुच्छन्ति । अत एवाह—तत्र यासावकृता क्रियते यत्कृतं पु-
र्वमविहितं कर्म भवति दुःखाय सम्पद्यते, तां पुच्छन्ति पूर्वका-
वकृतत्वस्याप्रत्यक्षतयाऽसत्त्वेन दुःखात्तुभूतेषु प्रत्यक्षतया स-
त्त्वेनाकृतकर्मभवनपक्षस्यासम्मतत्वादिति । पृच्छतां चायमभि-
प्रायः—यदि निर्ग्रन्था अपि अवतमेव कर्म दुःखाय देहिनां भव-
तीति प्रतिपद्यन्ते, ततः सुष्ठु शोभनं अस्मत्समानबोधावादिति ।
शेषात्र पृच्छन्तस्तृतीयमेव पुच्छन्तीति भावः । [सेत्ति] अथ
तेषामकृतकर्माभ्युपगमवतामेवं वक्ष्यमाणप्रकारं वक्तव्यमुद्धापः
स्यात् । त एव वा एवमाख्यान्ति परान् प्रति यदुत अर्थैव व-
क्तव्यं प्रकृपणीयं तत्त्ववादिनां स्याद्भवेत्, अकृते सति कर्म-
णि दुःखाज्जावात् । अकृत्यमकरणीयमवधनीयमप्राप्तव्यमना-
गते काले जीवानामित्यर्थः । किं दुःखं ? दुःखहेतुत्वात्कर्म [अ-
फुसंति] अप्रसूयं कर्माकृतत्वादेव, तथा क्रियमाणं च वर्तमा-
नकाले वक्ष्यमाणं कृतं वाऽतीतकाले बद्धं क्रियमाणम् । इन्द्रैकत्वं,
कर्मधारयो वा । न क्रियमाणकृतमक्रियमाणकृतम् । किं तद्, दुःख-
म् ? “अक्खिं दुक्खमित्यादि” पदत्रयं [तत्थ जा सा अकमा
कज्जइ] तं पृच्छतीत्यन्यतीर्थिकमताभित्तिं कालत्रयालम्बनमा-
भित्य त्रिस्थानकावतारोऽस्य द्रष्टव्यः । किमुक्तं जघतीत्याह—
अकृत्वा अकृत्वा कर्म । प्राणा इन्द्रियादयः, चूतास्तरवः, जीवाः
पञ्चेन्द्रियाः, सत्त्वाः पृथिव्यादयः । यथोक्तम्—“ प्राणा छिन्नि-
चतुःप्रोक्ताः, भूतास्तु तरवः स्मृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रिया श्रेयाः,
शेषाः सर्वा इतीरिताः ” ॥ १ ॥ वेदनां पीमां वेदन्यतीति व-
क्तव्यमित्यर्थं तेषामुद्धापः । एतद्वा ते अज्ञानोपहतबुद्धयो जाय-
न्ते परान् प्रति यदुत एवं वक्तव्यं स्यादिति प्रक्रमः । एवमन्यती-
र्थिकमतमुपदर्श्य निराकुर्वन्नाह—[जे ते इत्यादि] य एते अ-
न्यतीर्थिका एवमुक्तप्रकारमाहुः [सुत्ति] उक्तवन्तो मिथ्या अस-
म्यक्तेऽन्यतीर्थिका एवमुक्तवन्तः, अकृतायाः क्रियात्वानुपपत्तेः ।
क्रियते इति क्रिया यस्यास्तु कथञ्चनापि करणं नास्ति सा कथं
क्रियेति ? । अकृतकर्मानुभवने हि बद्धमुक्तसुखितदुःखितादिनि-
यतव्यवहारानावप्रसङ्ग इति स्वमतमाविष्कुर्यन्नाह—[अह-
मित्यादि] अहमित्यहमेव नान्यतीर्थिकाः, पुनःशब्दो विशेष-
णार्थः । स च पूर्ववाक्यार्थादुत्तरवाक्यार्थस्य विलक्षणतामाह—
[एवमाइक्खामीत्यादि] पूर्ववत् । कृत्यं करणीयमनागतकाले
दुःखं तदेतत्त्वात्, कर्म स्पृश्यं स्पृष्टलक्षणव्यावस्थायोपेयम्, क्रि-
यमाणं वर्तमानकाले कृतमतीति अकरणं नास्ति कर्मणः कथञ्च-
नापीति भावः । स्वमतसर्वस्वमाह—कृत्वा कृत्वा, कर्ममिति गम्यते ।
प्राणादयो वेदनां कर्मकृतशुजाद्युभानुसृतिं वेदन्यन्यनुजघन्तीति
वक्तव्यं स्यात्सम्यग्वादिनाम् । स्या० ३ डा० १८० ।

[जीवजोवात्मनौ] (तत्र अतीन्द्रियस्य जीवस्य सिद्धिं ‘ममुक’
शब्दे मरकुकः करिष्यते)

(८) प्राणातिपातादौ तद्विरमणादौ च वर्तमानस्यान्यो जी-
वोऽन्यो जीवात्मेति विप्रतिपत्तिः—

अणुतथिया एं भंते ! एवमाइक्खंति० जाव पक्खति-
एवं खलु पाणाइवाए मुसावाए० जाव मिच्छादंसणसंघ-
वट्टमाणस्स अस्से जीवे अस्से जीवाया पाणाइवायवेरमणे०
जाव परिग्गहवेरमणे कोहविषेगे० जाव मिच्छादंसणसंघ-
विषेगे वट्टमाणस्स अस्से जीवे अस्से जीवाया उप्पत्तियाए०
जाव पारणामियाए वट्टमाणस्स अस्से जीवे अस्से जीवाया
लग्गहे ईहा अवाए वट्टमाणस्स० जाव जीवाया उट्ठाणे०
जाव परक्खे वट्टमाणस्स० जाव जीवाया एरइयत्ते तिरि-
क्खमाणस्स देवत्ते वट्टमाणस्स० जाव जीवाया एणा-
वरणिज्जे० जाव अंतराइये वट्टमाणस्स० जाव जीवाया,
एवं कण्हलेस्साए० जाव सुक्खेस्साए सम्महिट्ठीए १,
एवं चक्खुइंसणे ४ आभिणिबोहियणाए ५ मइअणा-
णे ३ आहारसएणाए ४ एवं ओरात्थियसरीरे ५, एवं
मणजोए ३, सागरोवओगे अणागारोवओगे वट्टमाणस्स
अएणे जीवे अएणे जीवाया, से कहमेयं जंते ! एवं ? ।
गोयमा ! जएणं ते अएणउत्थिया एवमाइक्खंति० जाव
मिच्छं ते एवमाइंसु । अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि०
जाव पक्खेमि-एवं खलु पाणाइवाए० जाव मिच्छादंसणसं-
घे वट्टमाणस्स सच्चैव जीवे सच्चैव जीवाया० जाव अणा-
गारोवओगे वट्टमाणस्स सच्चैव जीवे सच्चैव जीवाया ।

अन्ययूथिकप्रक्रमादेवेदमाह—(अणुतथिया णमित्थादि)
प्राणातिपातादिषु वर्तमानस्य देहिनः (अस्से जीवत्ति) जी-
वति प्राणान् धारयतीति जीवः, शरीरं प्रकृतिरित्यर्थः । स-
न्धानो व्यतिरिक्त अन्यो जीवस्य देहस्य सम्बन्धी अभिधा-
तृत्वाद्वात्मा जीवात्मा, पुरुष इत्यर्थः । अन्यत्वं च तपोः पुङ्गवा-
पुङ्गवस्वभावत्वात् । ततश्च शरीरस्य प्राणातिपातदिषु वर्तमा-
नस्य दृश्यमानत्वात् । शरीरमेव तत्कर्तुं, न पुनराभेत्येके । अ-
न्ये त्वाहुः-जीवतीति जीवो नाकरादिपर्यायः, जीवात्मा तु स-
र्वभेदानुगामि जीवइत्यं द्रव्यपर्याययोश्चान्यत्वम्, तथाविधप्र-
तिभासभेदनिबन्धनत्वात्, घटपटादिवत् । तथाहि-द्रव्यमनुग-
ताकारां बुद्धिं जनयति, पर्यायास्त्वनुगताकारमिति । अन्ये
त्वाहुः-अन्यो जीवोऽन्यश्च जीवात्मा जीवस्यैव स्वरूपमिति ।
प्राणातिपातादिविचित्रक्रियाभिधानं चेह सर्वावस्थासु जीवजी-
वात्मनोभेदव्यापनार्थमिति परमतम् । स्वमतं तु—(सच्चैव जीवे
सच्चैव जीवायत्ति) स एव जीवः शरीरं स एव जीवात्मा जीव
इत्यर्थः, कथञ्चिदिति गम्यम् । नह्यनयोत्यन्तं भेदः, अत्यन्तभेदे
देहेन रूपद्रव्यासंवेदनप्रसङ्गा देहकृतस्य च कर्मणो जन्मान्तरे
वेदनाजावप्रसङ्गः । अन्यकृतस्यान्यसंवेदने चाकृतान्यागमप्रस-
ङ्गात्पञ्चम्, अनेदे च परलोकाजाय इति । द्रव्यपर्यायव्याख्या-
नेऽपि न द्रव्यपर्याययोरत्यन्तभेदस्तथानुपपन्नः । यश्च प्रति-
ज्ञासभेदो नासावात्थान्तकतद्भेदकृतः, किन्तु पदार्थानामेव तुल्या-
नुदयरूपकृत इति जीवात्मा जीवस्वरूपम् । इह तु व्याख्याने
स्वरूपयतो न स्वरूपमत्यन्तं भिन्नं, भेदे हि निःस्वरूपता तस्य
प्राप्नोति । नच शब्दभेदे वस्तुना भेदाऽस्ति, शिलापुत्र-
कस्य वपुर्गत्यादाविवेति ॥ भ० १७ श० २ उ० ।

(९) [परिचरणा] परिचरणा कालगतस्य निर्ग्रन्थस्य—

अणुतथिया एं भंते ! एवमाइक्खंति, पक्खति, पक्खति-
एवं खलु नियंतकालगए समाणे देवज्जएणं अप्पाणं
से णं तत्थ नो अणुदेवे नो अणुसिं देवाणं देवीओ अ-
भिजुंजिय अभिजुंजिय परियारेइ, एणे अप्पणिबियाओ
देवीओ अजिजुंजिय अजिजुंजिय परियारेइ, अप्पणामेव
अप्पाणं विउक्खिय २ परियारेइ; एणे वि य एं जीवे एगे-
णं समएणं दो वेदे वेदेइ । तं जहा-इत्थिवेयं च पुरिसवेयं
ध । एवं अणुतथियवत्तव्या णेयव्वा० जाव इत्थिवेयं च
पुरिसवेयं च स कहमेयं जंते ! एवं ? । गोयमा ! जसं ते अणु-
उत्थिया एवमाइक्खंति० जाव इत्थिवेयं च पुरिसवेयं य ।
जे ते एवमाइंसु, मिच्छा ते एवमाइंसु । अहं पुण गोयमा !
एवमाइक्खामि० जाव पक्खेमि-एवं खलु नियंत कालगए
समाणे अणयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो जवंति,
महिट्ठिएसु० जाव म । एणुभागेसु दूरंगतीसु चिरट्ठितीसु से णं
तत्थ देवे जवइ महिट्ठिए० जाव दस दिसाओ उज्जोवेमाणे
पजासेमाणे० जाव पटिरुवे, से णं तत्थ अएणे देवे अणुसिं
देवाणं देवीओ अजिजुंजिय २ परियारेइ, अप्पणिबि-
याओ देवीओ अजिजुंजिय अभिजुंजिय परियारेइ, नो
अप्पणामेव अप्पाणं वेउक्खियं परियारेइ, एणे वि य एं जीवे
एगेणं समएणं एगं वेदं वेदेइ । तं जहा-इत्थिवेदं वा पुरि-
सवेदं वा । जं समय इत्थिवेदं वेदेइ एणे तं समयं पुरिसवेदं
वेदेइ, जं समयं पुरिसवेदं वेदेइ एणे तं समयं इत्थिवेयं
वेपइ । इत्थिवेयस्स उदएणं नो पुरिसवेदं वेदेइ, पुरिसवेयस्स
उदएणं नो इत्थिवेयं वेपइ । एवं खलु एगे जीवे एगेणं सम-
एणं एगं वेदं वेदेइ । तं जहा-इत्थिवेदं वा पुरिसवेदं वा ।
इत्थी इत्थिवेएणं उदिष्णेणं पुरिसं पत्थेइ, पुरिसो पुरिस-
वेदेण उदिष्णेणं इत्थि पत्थेइ । दो वेए अणमणं पत्थेइ ।
तं जहा-इत्थी वा पुरिसं, पुरिसो वा इत्थिं ॥

(अणुतथिय इत्यादि) (देवज्जएणं स्ति) देवज्जनेन आत्मना का-
रणज्जनेन नो परिचरयतीति योगः (सेणं स्ति) असौ निर्ग्रन्थदेवस्त-
त्र देवलोके नो नैव (अणु स्ति) अन्यान् आत्मव्यतिरिक्तान् देवान्
सुरान्, तथा नो अन्येषां देवानां संबन्धिनीर्द्धीः (अजिजुंजिय
स्ति) अभियुज्य वशीकृत्य आश्लिष्य वा परिचरयति परिभुङ्क्ते
(एणे अप्पणिबियाओ स्ति) आत्मीया (अप्पणामेव अप्पाणं विउ-
क्खिय स्ति) स्त्रीपुरुषरूपतया विहृत्य । एवं च स्थिते (एणे वि य
णमित्यादि परउत्थियवत्तव्या णेयव्व स्ति) एवं वेयं ज्ञातव्या-
“जं समयं इत्थिवेयं वेपइ तं समयं पुरिसवेयं वेपइ, जं समयं
पुरिसवेयं वेपइ तं समयं इत्थिवेयं वेपइ, इत्थिवेयस्स वे-
यणयाए पुरिसवेयं वेपइ पुरिसवेयस्स वेयणयाए इत्थिवेये
वेपइ, एवं खलु एणे वि य णमित्यादि” मिथ्यात्वं चैवामेवम्-स्त्री-
रूपकरणेऽपि तस्य देवस्य पुरुषत्वात्पुरुषवेदस्यैवैकत्र समये
उद्भयो न स्त्रीवेदस्य, वेदपरिवृत्त्या वा स्त्रीवेदस्यैव न पुरुषवेद-
स्यादयः; परस्परविरुद्धत्वादिति । [देवज्जोएसु स्ति] देवज्जनेषु

मध्ये [उच्यते चो ज्वंति चि] प्राकृतशैल्या उपपत्ता भवती-
ति दृश्यम् । “महिच्छिप” इत्यत्र यावत् करणादिदं दृश्यम्-“प्रह-
ज्जुह्व महाबले महाजसे महासोक्ते महाशुभागे दारविराड-
यवत्ये कर्मयतुभिर्यथंभियभूय” । वृद्धिका बाहुरक्तिका [अंग-
यकुम्भलमद्वयमकमपीवधारी] अङ्गद्वानि बाह्वाभरणविशेषान्,
कुण्डलानि कर्णाभरणविशेषान्, मृगगणमानि चोद्धिखितकपो-
लानि, कर्णपोडानि कर्णाभरणविशेषान्, धारयतीत्येव शीलो यः
स तथा । [विचित्रहृत्पात्ररणे विचित्रमात्रामत्रक्षिमेभे] वि-
चित्रमाला च कुसुममृक मैत्रौ मस्तके मुकुटे च यस्य स त-
था, इत्यादि यावत् । [रिद्धीय जुह्व पत्राय ग्रायाय अक्षीय ते-
य गं वेस्साय दस दिसाओ सज्जोपमाणे चि] तत्र अक्षिः परि-
वाररक्षिका, युतिरिष्टार्थसंयोगः, प्रभा यानादिदीप्तिः, ग्राया शोभा,
अक्षिः शरीरस्थरत्नदितेजोव्यासा, तेजः शरीररोचिः, लेड्या दे-
हवर्णः, पकार्पावेते । उद्योतयन्प्रकाशकरणेन [पत्रासेमाणे
चि] पत्रासयन् शोभयन् इह यावत्करणादिदं दृश्यम्- [पा-
साइय] छपूणां चित्तप्रसादजनकः [वरसणिउजे य] पश्यन्कु-
र्जं श्राम्यति [अभिरुवे] मनोऽङ्गरूपः [पभिरुवेचि] छष्टारं द्र-
ष्टारं प्रति रूपं यस्य स तथेति । एकेनैकदा एक एव वेदो वेद्यत ।
इह कारणमाह- [इन्थी इत्थीवेयणमित्यादि] भ० २ श० ५ उ० ।

(१०) बाह्यपरिमतते—

अणुतथिया णं जंते ! एवमाइक्खंति० जाव परूवेति-
ति-एवं खलु समणा पंडिया समणोवासगा बालपंडिया ।
जस्स णं एगपाणाए वि दंमे अणिकिखत्ते, से णं एगंतवा-
ले चि वत्तवं सिया, से कहमेयं जंते ! एवं ? गोयमा ! जंणं
ते अणुतथिया एवमाइक्खंति० जाव वत्तवं सिया, जे ते
एवमाइंसु, मिच्छं ते एवमाइंसु । अहं पुण गोयमा !० जाव
परूवेमि-एवं खलु समणा पंडिया समणोवासगा बाल-
पंडिया, जस्स णं एगपाणे वि दंमे णिकिखत्ते, से णं णो
एगंतवाले चि वत्तवं सिया ॥

पतत्किञ्च पक्षद्वयं जिनाभिमतमेवानुवादपरतयोक्त्या द्वितीयप-
क्षं वृषयन्तस्ते इदं प्रहापयन्ति- (जस्स णं एगपाणाए वि दंमे-
इत्यादि) [जस्स चि] येन दोहिना एकप्राणिन्यप्येकप्राणि जीवे
सापराधादी, पृथिवीकायिकादौ वा किं पुनर्बहुषु दण्डो वधः ।
[अणिकिखत्ते चि] अनिकितोऽनुजितोऽप्रत्याख्यातो भवति ।
स एकान्तबाल इति वक्तव्यः स्यात् । एवं च भ्रमणोपासका एका-
न्तबाह्या एव न बाह्यपरिमता, एकान्तबाह्यव्यपदेशनिबन्धनस्यासर्व-
प्राणिदण्डमत्यागस्य आवादिति परमतम् । स्वमतं तु-एकप्राणिन्य-
पि येन दण्डपरिदारः कृतोऽसौ नैकान्तेन बाह्यः, किं तर्हि ? बाह्य-
परिगतः, विरत्यंशसङ्गावेन मिश्रत्वात्तस्य । एतदेवाह- (जस्स ण-
मित्यादि) एतदेव बालत्वाद्विजीवादिषु निरूपयन्नाह- (जीवाण-
मित्यादि) प्रागुक्तानां संयतत्वादीनामिहोक्तानां च परिमतादीनां
वद्यपि शब्दत एव भेदो नार्थतस्तथापि संयतत्वादिव्यपदेशः
क्रियान्यपेक्षः, परिमृत्तत्वादिव्यपदेशस्तु बोधविशेषापेक्ष इति ।
प्र० १७ श० २ उ० ।

(११) नाथा—

रायगिहे० जाव एवं वयामी-अणुतथिया णं भंते ! एव-
माइक्खंति० जाव परूवेति-ए० खलु केवली जक्खाएसेणं
११५

आइस्संति । एवं खलु केवली जक्खाएसेणं आइहे समाणे
आइच दो भासाओ भासइ । तं जहा-मोसं वा, सच्चामोसं
वा, से कहमेयं जंते ! एवं ? गोयमा ! जंणं ते अणुत-
थिया० जाव जं णं एवमाइंसु, मिच्छं ते एवमाइंसु । अहं पुण
गोयमा ! एवमाइक्खामि०-ए० खलु केवली जक्खाएसेणं
आइस्सइ, ए० खलु केवली जक्खाएसेणं आइहे समाणे
आइच दो भासाओ भासइ । तं जहा-मोसं वा, सच्चामोसं
वा; केवली णं असावज्जाओ अपरोवचाइयाओ आइच दो
भासाओ भासइ । तं जहा-सच्चं वा असच्चामोसं वा ॥

(जक्खाएसेणं आइस्सइ चि) देवावेशेनाविद्यतेऽधिष्ठीयते
इति [नो खलु इत्यादि] नो खलु केवली यक्कावेशेनाविद्यते
अन्तर्धीयत्वात्तस्य । (अस्माइहि चि) अन्याविष्टः परवशीकृतः स-
त्यादिभाषाद्वयं च ज्ञापमाणः केवली उपधिप्रग्रहप्रणिधानादिकं
खिचित्रं वस्तु ज्ञापत इति । भ० १८ श० ७ उ० ।

(१२) [मनुष्यलोकाः] पञ्चयोजनशतानि मनुष्यलोको
मनुष्यैर्बहुसमाकीर्णः—

अणुतथिया णं जंते ! एवमाइक्खंति० जाव परूवेति-से
जहानामए जुवई जुवाणे हत्थेणं हत्थं गेहज्जा, चक्कस्स वा
नाभी अरमाउत्तासिया, एवामेव चत्तारि पंच जोयणसयाइं
बहुसमाइण्णे मणुयलोए माणुस्सेहि, से कहमेयं भंते ! एवं ?
गोयमा ! जंणं ते अणुतथिया जाव माणुस्सेहि जे एवमाइंसु,
मिच्छा ते एवमाइंसु । अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि० जाव-
एवामेव चत्तारि पंच जोयणसयाइं बहुसमाइण्णे नेरपडोए
नेरइहि ।

(अणुतथियेत्यादि) (बहुसमाइहे चि) अत्यन्तमाकीर्णम्,
मिथ्यात्वं च तद्वचनस्य विजङ्गमानपूर्वकत्वादवसेयमिति ॥ ज०
५ श० ६ उ० ।

(१३) [वेदना] सर्वे जीवा अनेवंभूतां वेदनां वेदयन्ते
इत्यत्र विवादः—

अणुतथिया णं जंते ! एवमाइक्खंति० जाव परूवेति-सब्बे
पाणा सब्बे जूया सब्बे जीवा सब्बे सत्ता एवंजुयं वेयणं
वेदंति, से कहमेयं भंते ! एवं ? गोयमा ! जंणं ते अणुत-
थिया एवमाइक्खंति० जाव वेदंति; जे ते एवमाइंसु, मिच्छा ते
एवमाइंसु । अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि० जाव परू-
वेमि-अत्येगइया पाणा जूया जीवा सत्ता एवंजुयं वेयणं
वेदंति, अत्येगइया पाणा जूया जीवा सत्ता अनेवंजुयं वेय-
णं वेदंति । से केणहे णं अत्येगइया तं चेव उच्चरेयव्वं ?
गोयमा ! एणण पाणा जूया जीवा सत्ता जहा कमा कम्मा
तहा वेयणं वेदंति, तेण पाणा जूया जीवा सत्ता एवंजुयं
वेयणं वेदंति, जेण पाणा भूया जीवा सत्ता जहा कडा
कम्मा नो तहा वेयणं वेदंति, तेण पाणा जूया जीवा सत्ता
अणेवंजुयं वेयणं वेदंति, से तेणहे णं तहेव ॥

(एवंभूयं वेयं ति) यथाविधं कर्म निबद्धमेवंभूतामेवंप्रका-
रतयोत्पन्नां वेदनामसातादिकर्मोदयं वेदयन्त्यनुभवन्ति । मि-
थ्यात्वं चैतद्वादिनामेवम-न हि यथा बद्धं तथैव सर्वं कर्माऽनुभू-
यते, आयुः कर्मणो व्यभिचारात् । तथाहि-दीर्घकालानुभवनी-
यस्याप्यायुःकर्मणोऽद्वितीयसाऽपि कालेनानुभवो भवति, कथम-
न्यथाऽद्वयमप्युपदेशः सर्वजनप्रसिद्धः स्यात् । कथं वा मदा-
संयुगादौ जीवसंज्ञाभामप्येकदैवमृत्युरुपपद्येतेति । [भवेच्चूयं
पिंत्ति] यथा बद्धं कर्म नैवमनूताऽनेवमनूता, अतस्ताम् । भूयन्ते
आगमे-कर्मणः स्थितिघातस्सप्तादायं इति ॥ भ० ४१०४ उ० ।

अणुउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति० जाव परूवेति-
एवं खलु सन्वे पाणा जूया जीवा सत्ता एगंतदुक्खं वे-
यणं वेयंति, से कहमेयं भंते ! एवं ? गोयमा ! जएणं ते
अणुउत्थिया० जाव मिच्छं ते एवमाइंसु । अइं पुण गोयमा !
एवमाइक्खामि० जाव परूवेमि-अत्थेगइया पाणाजूया
जीवा सत्ता एगंतदुक्खं वेयणं वेयंति । आहइ सायं अत्थे-
गइया पाणा जूया जीवा सत्ता एगंतं सायं वेयणं वेयंति,
आहइ असायं वेयणं वेयंति, अत्थेगइया पाणा ४ वेमायाए
वेयणं वेयंति, आहइ सायमसायं से केणहे एं ? गोयमा !
नेरइया एं एगंतदुक्खं वेयणं वेयंति, आहइ सायं भवणवइ-
बाणमंतरजोइसवेमाणिआ एगंतं सायं वेयंति, आहइ असा-
यं पुदविकाइया० जाव मणुस्सा वेमायाए वेयंति, आहइ च
सायमसायं, से तेणहे एं ॥

(अणुउत्थियेत्यादि) (आहइ सायं ति) कदाचित्सातां वे-
दनाम् । कथामिति ? उच्यते-“उक्वाएण च सायं, नेरइओ देवक-
म्मुणा वा वि” । (आहइ असायं ति) देवा आदननप्रियविप्रयो-
गादिष्वसातां वेदनां वेदयन्तीति । (वेमाया य स्ति) विविधया
मात्रया कदाचित्सातां, कदाचिदसातामित्यर्थः । ज० ६
श० १० उ० ।

(१४) [शीलम्] शीलं श्रेयः, भुतं श्रेयं इत्यत्रान्ययूधिकैः

सह विवादः—

सयगिहे० जाव एवं वयासी-अणउत्थिया एं भंते ! एव-
माइक्खंति० जाव परूवेति-एवं खलु सीलं सेयं, सुयं सेयं,
सुयं सीलं सेयं, से कहमेयं जंते ! एवं ? गोयमा ! जं णं ते
अणुउत्थिया एवमाइक्खंति० जाव-जे ते एवमाइंसु, मिच्छा
ते एवमाइंसु । अइं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि०
जाव परूवेमि-एवं खलु मए चत्तारि पुरिसजाया पणत्ता ।
तं जहा-सीलसंपणे नाम एगे नो सुयसंपणे ? । सुयसंपणे
नाम एगे नो शीलसंपणे २ । एगे सीलसंपणे वि सुयसंपणे
वि ३ । एगे नो सीलसंपणे नो सुयसंपणे ४ । तत्थं णं जं से
पदमे पुरिसजाए, से एं पुरिसे सीलवं असुयवं उवरए
अविणापधम्मे । एस णं गोयमा ! मए पुरिसे देसाराहए पण-
ते ? । तत्थं एं जे से बोवे पुरिसजाए, से एं पुरिसे असी-

लवं सुतवं अणुवरए विण्णापधम्मे, एस एं गोयमा ! मए
पुरिसे देसविराहए पणत्ते २ । तत्थं एं जे से तवे पुरिस-
जाए से एं पुरिसे सीलवं सुतवं उवरए विण्णापधम्मे, एस
एं गोयमा ! मए पुरिसे सन्वाराहए पणत्ते ३ । तत्थं एं
जे से चउत्थे पुरिसजाए, से एं पुरिसे असीलवं असु-
तवं अणुवरए अविण्णापधम्मे, एस एं गोयमा ! मए-
पुरिसे सन्वविराहए पणत्ते ।

अस्य सूर्यनुसारेण व्याख्या-एवं लोकसिद्धान्त्यायेन लक्ष्य
निश्चयेन इहाऽन्ययूधिकाः केचित्क्रियामात्रादेवाऽमीष्टाऽर्थसि-
द्धिमिच्छन्ति । न च किञ्चिदपि ज्ञानेन प्रयोजनं, निश्चेष्टत्वात् ;
घटादिकरणप्रवृत्तावाकाशादिपदाश्चत् । पठ्यते च- “क्रियैव
फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं मतम् । यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो, न
ज्ञानात्सुखितो भवेत् ” । १ । तथा-“अदा खरो चंदणजारवाही,
भारस्स जागी न हु चंदणस्स । एवं खु नाणी चरणेण हीणी,
नाणस्स जागी न हु समईए ” । १ । अतस्ते प्ररूपयन्ति-शीलं श्रे-
यः प्राणातिपातादिविरमणध्यानाध्ययनादिरूपा क्रियैव श्रेयाऽति-
शयेन प्रशस्यं, श्लाघ्यपुरुषार्थसाधकत्वाच्चेयं वा समाश्रयणीयं
पुरुषार्थविशेषार्थिना । अन्ये तु ज्ञानादेवेष्टार्थसिद्धिमिच्छन्ति, न
क्रियातः, ज्ञानाविकलस्य क्रियावतोऽपि फलसिद्ध्यादर्शनात् । अ-
धीयते च-“विक्रान्तिः फलदा पुंसां, न क्रिया फलदा मता । मिथ्या-
ज्ञानात्प्रवृत्तस्य, फलासंवाददर्शनात् ” ॥ १ ॥ तथा-“पदमं नाखं
तवोदया, एवं चिच्छइ सव्वसंजया अखाणी किं काहं । किं वा, नाहं
वेयपावयं ” ॥ १ ॥ अतस्ते प्ररूपयन्ति-भुतं श्रेयः, भुतं भुतज्ञा-
नं तदेव श्रेयोऽतिप्रशस्यमाश्रयणीयं वा; पुरुषार्थसिद्धिदेतुत्वा-
त् ; न तु शीलमिति । अन्ये तु ज्ञानक्रियाभ्यामन्योन्यनिपेक्षा-
ज्यां फलमिच्छन्ति । ज्ञानं क्रियाविकलमेवोपसर्जनं । भूतक्रियं वा
फलदम् । क्रियाऽपि ज्ञानाविकला उपसर्जनीयज्ञाना वा फलदे-
ति भावः । मण्यन्ति च-“किञ्चिदेदमयं पात्रं, किञ्चित्पात्रं तपोभ-
यम् । आगमिष्यति यत्पात्रं, तत्फले तारयिष्यति ” ॥ १ ॥ अत-
स्ते प्ररूपयन्ति-भुतं श्रेयः, तथा शीलं श्रेयः, द्वयोरपि प्रत्येकं पुरु-
षस्य पवित्रतानिवन्धनत्वादिति । अन्ये तु व्याचक्रते-शीलं श्रे-
यस्तावन्मुख्यवृत्त्या, तथा भुतं श्रेयः, भुतमपि श्रेयो, गौणवृत्त्या
तदुपकारित्वादित्यर्थः, इत्येकीयं मतम् । अन्यदियमतं तु भुतं
श्रेयस्तावत् । तथा शीलमपि श्रेयो, गौणवृत्त्या तदुपकारित्वादि-
त्यर्थः । अये चार्थे इह सूत्रे काकुपागल्लन्यते । एतस्य च प्रथ-
मव्याख्यानेऽन्ययूधिकमतस्य मिथ्यात्वं, पूर्वोक्तपक्षत्रयस्यापि फ-
लसिद्धावनङ्गत्वात्, समुदायपक्षस्यैव च फलसिद्धिकारणत्वात् ।
आह च-“नाणं पयासयसी, इओ तवो संजमो य गुत्तिकरो ।
तिरहं पि समाओगो, मोक्खो जिणसासणे भणिओ ” ॥ १ ॥
तपःसंयमौ च शीलमेव । तथा-“संजोगसिद्धीयं फलं व-
यंति, न हु एगचकेण रदो पयाइ । अंधो य पंगू य वणे ख-
मिच्छा, ते संपउत्ता नगरं पविट्ठा ” ॥ १ ॥ स्ति । द्वितीयव्याख्यान-
पक्षेऽपि मिथ्यात्वं, संयोगतः फलसिद्धिदेष्टत्वादेकैकस्य प्रधानत-
रविवक्षाया असङ्गतत्वादिति । अहं पुनर्गौतम ! एवमाख्यामि,
यावत्प्ररूपयामीत्यत्र अनयुक्तं शीलं श्रेय इत्येतावान् वाक्यशेषो
दृश्यः । अथ कस्मादेवमत्रोच्यते-[पविमत्यादि] एवं वक्ष्यमा-
नन्यायेन [पुरिसजायं ति] पुरुषप्रकाराः [सीलवं असुयवं ति]
कोऽर्थः ? [उवरए अविणापधम्मे ति] उपरलो निवृत्तः स्वबुद्ध्या

पापात् अविज्ञानधर्माभावतोऽनधिगतभुतज्ञानो बाधतपस्वी-
त्यर्थः । गीतार्थमिश्रिततपश्चरणनिरतो गीतार्थ इत्यन्ये । [देसा
राहणसि] देशं स्तोत्रमंशं मोक्षमार्गस्याराधयतीत्यर्थः । सम्य-
क्बोधराहितत्वात्क्रियापरत्वाच्चेति । [असीलवं सुयवं ति] कोऽर्थः ?
[अणुवरणं विष्णायधम्मे सि] पापादनिवृत्तो ज्ञानधर्मा च अ-
विरतसम्यग्दृष्टिरिति ज्ञातः । [देसविराहणसि] देशं स्तोत्रमं-
शं ज्ञानादिप्रयत्नरूपस्य मोक्षमार्गस्याराधयतीत्यर्थः । श्रुतशब्देन
ज्ञानदर्शनयोः संगृहीतत्वान् । नदि मिथ्यादृष्टिर्विज्ञानधर्मा तत्त्व-
तो भवतीति । एतेन समुद्भूतयोः शीघ्रश्रुतयोः श्रेयस्त्वमुक्तमि-
ति (सव्वाराहण) इत्युक्तम् । भ० ८ श० १० उ० ।

(१५) [सुखम्] सर्वजीवानां सुखविषये विप्रतिपत्तयः-

अण उत्थिया एं जंते ! एवमाइक्खंति० जाव परूवेति-जा-
वइया रायमिहे एगरे जीवा, एवइयाणं जीवाणं नो च-
क्किया केइ सुहं वा उहं वा० जाव कोलडिगमायमावे निप्पा-
वमायमावे कलममायमवि मासमायमवि मुग्गमायमवि जुयमा-
यमवि लिक्खमायमवि अजिनिक्खट्टेत्ता उवदंसिच्च ए से कहमेयं
जंते ! एवं ? गोयमा ! जसंते अण उत्थिया एवमाइक्खंति०
जाव मिच्छंते एवमाहंसु, अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि०
जाव परूवेमि-सव्वलोए वि य एं सव्वजीवाणं नो चक्किया
केइ सुहं वा तं चेव० जाव उवदंसिच्च ए से केण्डे एं ? गोयमा !
अपणं जंबुदीवे दीवे० जाव विसाहिए परिकखेवेणं पण-
से । देवेणं महिहिणं जाव महाणुजागे एमं महं सव्विदेवण-
गंधसमुग्गमंगहाय तं अवहालेइ । अवहालेत्ता० जाव इणामेव
कहु केवलकणं जंबुदीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहि तित-
त्तलुत्तो अणुपरियहित्ता णं हव्वमामच्चेज्जा, से नूणं गो-
यमा ! से केवलकणे जंबुदीवे दीवे तिहिं घाणपोग्गलोहिं
कुमे ? । इता ! फुडे, चक्कियाणं गोयमा ! केइ तोसिं घाणपो-
ग्गलाणं कोलडिगमायमावे० जाव उवदंसिच्च एणो इण्डं सम-
डे । से तेण्डे एं जाव उवदंसिच्च जीवेणं जंते ! जीवे जी-
वे ? गोयमा ! जीवे साव नियमा, जीवे जंते वि नियमा जीवे ।

(अण उत्थीत्यादि) (नो चक्किय सि) न शक्नुयात् ।
(जाव कोलडिगमायमावे सि) आस्तां बहुबहुनरं वा या-
चत, कुवत्तास्थिकमात्रमपि, तत्र कुवत्तास्थिकं बद्धकुसकः, (नि-
प्पाव सि) वल्लः, (कल सि) कलायः, (जुय सि) यूका;
“ अयसमिथ्यादि ” इत्यान्तोपनयः । एवं यथा गन्धपुष्पज्ञाना-
मृतिपुष्पत्वेनामूर्तकल्पत्वात्कुवत्तास्थिकमात्रादिकं न दर्शयितुं
शक्यते ! एवं सर्वजीवानां सुखस्य दुःखस्य चेति । भ० ६ श०
१० उ० ।

(१६) [इदं] राजगृहनगरस्य बहिर्वैजारपर्यंतस्याऽऽद्यः-

स्यस्य इदस्य विषये विप्रतिपत्तयः-

अण उत्थिया एं भंते ! एवमाइक्खंति, जासंति, पण-
वंमि, परूवेति-एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिमा वे-

जारस्स पव्वयस्स अहे एत्थ एं महं एगे हरण अये पणसे ।
अलोगाइं जोयणाइं आयामविकखंजेणं नाणादुमखंरुमांभ-
उहेसे ससिरीए० जाव परिरूवे, तत्थ एं बह्वे उदारा
वलाहया संसेयंति, समुच्छियंति, वासंति, तव्वतिरित्ते वि य
एं सया समिजं उसिणे आउकाए अभिनिस्सवइ, मे कह-
मेयं भंते ! एवं ? गोयमा ! जसंते अण उत्थिया एवमाइ-
क्खंति० जाव जे ते एवमाइक्खंति, मिच्छंते एवमाइक्खंति ।
अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि, जासेमि, पणवेमि, परूवेमि-
एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिमा वेभारपव्वयस्स अदूर-
सामंते एत्थ एं महातवोवतीरपणभवे नामं पासवणे पणसे ।
पंच घणुसयाइं आयामविकखंजेणं नाणादुमखंरुमांभउहेसे
ससिरीए पासादीए दरिसणिज्जे अजिरूवे पडिरूवे, त-
त्थ णं बह्वे उसिणजोणिया जीवा य पोगमला य उदगत्ताए
वक्कमंति, विउक्कमंति, चयंति, उवचयंति, तव्वतिरित्ते वि य
एं सया समियं उसिणे उसिणे आउआए अजिनिस्सवइ,
एस एं गोयमा ! महातवोवतीरपणजवे पासवणे, एस णं
गोयमा ! महातवोवतीरपणजवस्स पासवणस्स अहे पणसे ।
सेवं जंते ! भंते सि जगवं गोयमे समणं जगवं महावीरं
वंदइ नमंसइ ॥

(अण उत्थियेत्यादि) [पव्वयस्स अहे सि] अथस्तात्तस्योपरि प-
र्वत इत्यर्थः । (हरण सि) इदं : [अये सि] अघाभिधानः । कच्चिणु
(हरणसि) न दृश्यते, अये इत्यस्य च स्थाने अये सि दृश्यते, तत्र
च आप्यः अपां प्रजयः, इदं एव चेति (ओराल सि) विस्तीर्णाः,
(वलाहयसि) मेघाः, (संसेयंति सि) संखिद्यन्ति, उत्पादाजि-
मुखीजयन्ति (समुच्छंति सि) समुच्छन्त्युत्पद्यन्ते (तव्वतिरित्ते य
सि) इदंपूर्णादतिरिक्तं उत्कलित इत्यर्थः । (आउयाए सि)
अपकायः [अभिनिस्सवइ सि] अभिनिश्रवति कुरति [मिच्छंते
एवमाइक्खंति सि] मिथ्यात्वं चैतदास्थानस्य विज्ञानपूर्वक-
त्वात्प्रायः सर्वज्ञवचनविकृतत्वाद् व्यावहारिकप्रत्यक्षेण प्रायोऽन्य-
थोपलब्धमात्रावगन्तव्यम् । [अदूरसामंते सि] नातिदूरे नाप्यति-
समीप इत्यर्थः । (एत्थ णं सि) प्रज्ञापकेनोपदर्श्यमानं (महात-
वोवतीरपणजवे नामं पासवणे सि) आतप इव आनप उष्मता,
महं आसावातपच्चेति महातपो, महाऽऽतपस्य उपतीरं तीरस-
मीपे प्रभव उत्पादो यस्यास्ती महातपोपतीरप्रभवः । प्रभवति
कुरतीति प्रभवणः, प्रस्यन्त इत्यर्थः । (वक्कमंति) उत्पद्यन्ते,
(विउक्कमंति) विनश्यन्ति । एतदेव व्यत्ययेनाह—उवचन्ते
उत्पद्यन्ते चेति । उक्कमेवार्थं निगमयन्नाह—(एस एमिथ्यादि)
एवोऽनन्तरोक्तरूपः, एष वा अन्ययूथिकपरिकल्पिताप्यसं-
ज्ञो महातपोपतीरप्रभवः प्रभवण उच्यते । तथा एष यो-
ऽयमनन्तरोक्तरूपः (उसिणजोणिए इत्यादि) स महातपोपती-
रप्रभवस्य प्रभवणस्यार्थोऽभिधानान्वर्थः प्रज्ञप्तः । भ० २
श० ५ उ० ।

इति दर्शिता अन्ययूथिकैः सह विप्रतिपत्तयः । (अन्ययूथि-
कविशेषैः कापिलादिभिः सह विवादास्तु तत्तच्छब्देषु, ' समो-
सरण ' शब्दे च दर्शयिष्यन्ते ।)

नसहीरें दुलभाए, बाघातजुयाएँ अहव सुलभाए ।

एतेहिं कारणेहिं, कप्पति ताहे सयं करणं ॥१४०॥

पण्णो उट्ठी समुच्चर, आदिग्रहणतो वेदियादि समुच्चरति,
हरियकाओ उट्ठेति, एसा संजमविराहणा । आयविराहणा
संनित्तवसहीए भत्तं न जीरति, ततो गेळमं जायति, एते
वसहिसंबद्धाए दगवीणियाए अकज्जमाणीए दोसा, वसहिरा-
संबद्धाए बहिया एमे दोसा-उद्गमागमे णणे अनादरे चिच्छिच-
ले लुतिआयविहारणा संजमे पण्णो हरिता वेदिया वा उवडि-
चिणासो कहमेण मत्तिगवासा कुमुच्चिज्जति । कारणे गिहिरा-
स्यतिथिपदिं वि कारविज्जति ।

वितियपदमण्णउणे वा, णिउणे वा केणई भवे असहू ॥

वाघातो व साहुस्स, णरिकरणं कप्पती ताहे ॥ १४१ ॥

पच्छाकडसानिममह—णिरजिगहज्जइए य असणी वा ।

गिहिरास्यतिथिए वा, गिहिरुप्पं एतरे पच्छा ॥१४२॥

दो वि पूर्ववत् कएजतो । नि० चू० १ उ० ।

(१९) [उपकरणरचना] अन्ययूथिकैः चिच्छि-

मिलिकादि कारयति-

जे जिकवू सोत्तियं वा रज्जुयं वा चित्तमिद्धं वा अणउत्थि-
एण वा गारत्थिएण वा कारेति, कारंतं वा साइज्जइ ॥१४३॥

सुत्ते सुत्ते भवा सोत्तिया, वस्सकंबदयादिका इत्यर्थः । रज्जुए
भवा रज्जुआ, दोरकि स्ति वुत्तं जवति ।

उत्तवडणपमरणे, वासे उज्जक्खणी जओ एति ।

उत्तवडिं विरुद्धेति व, अंतो बहिकसिण इतरं वा ॥१४४॥

आव मंतओ ण परिट्टविज्जति ताव पच्छुप्पे धरिज्जति, अच्चाणे
वा आव भंभितं न ज्वनति ताव उदितो गतो बुज्जति, जओ
उज्जक्खणी एति, ततो कमगचिच्छिमिली दिज्जति, वासानु वा
उत्तवडिं विरुद्धेति दोरे जहासंखं अंत बहिकसिण इतरं वा ।

पंचविधचिलमिलीए, जो पुव्वं कप्पती गहणं ।

असती पुव्वकडाए, कप्पति ताहे सयं करणं ॥ १४५ ॥

वितियपदमण्णउणे वा, निउणे वा होज्ज केणई असहू ।

वाघातो व साहुस्स, नरिकरणं कप्पती ताहे ॥ १४६ ॥

गहा पूर्ववत् कएटा । नि० चू० १ उ० ।

(२०) सूचीप्रभृत्युपकरणान्यन्ययूथिकेन वा गृहस्थेन
वा कारयति-

जे जिकवू सूचियस्स उत्तरकरणं अणउत्थिएण वा गार-
त्थिएण वा कारेति, कारंतं वा साइज्जइ ॥ १५ ॥

सूचीमादीयाणं, उत्तरकरणं तु जो तु कारेज्जा ।

गिहिरास्यतिथिएण व, सो पावति आणमादीणि ॥१४६॥

उव्वगहिता सूया-दिया तु एकेकए गुरुस्सेव ।

गच्छं व समासज्जा, अणायसेकेक सेसेसु ॥१४७॥

सूची पिप्पलओ णहच्चेयणं कएणसोहणं उव्वगहितोव-
करणं, एते य एकेका गुरुस्स भवंति । सेसा तेहिं चेव कज्जं
कारेति, महज्जगच्छं वा समासज्ज अणायसा अलोहमया सयंस-
सिगमयी वा सेससाहुणं एकेका भवति । किं पुण उत्तर-
करणं ? इमं—

११६

पासग मट्ठिणिसीयण-पज्जण रिउकरण ओत्तरणं ।

सुहुमं पि जं तु कीरति, तदुत्तरं मूलणिज्जते ॥१४८॥

पासगं विह्वं डिज्जति, तदुत्तरं मट्ठिणिसीयणं णिसाणे पज्ज-
णं होहकारागारे रिउ उज्जुकरणं एयं सयं उत्तरकरणं । अहवा
सुहुनिज्जते उवरिं सुहुममवि जं कज्जति तं सयं उत्तरकरणं ॥

सूचीमादीयाणं, गिप्पमिकरणं तु कप्पती गहणं ।

असती गिप्पमिकरमे, कप्पति ताहे सयं करणं ॥ १४९ ॥
नि० चू० १ उ० ॥

(२१) शिकपादि कोपकरणकारणम्-

जे भिकवू सिकगं वा सिकगणंतं वा अणउत्थिएण

वा गारत्थिएण वा कारेति, कारंतं वा साइज्जइ ॥१५०॥

जे भिकवू सिकरोप्पादि सिकगं पसिं जारिसं वा परिव्वायण-
स्स सिककं अणंतओ उपाणओ उच्छामणं भवति, जारिसं का-
वडिस्स भोग्यगुल्लियाणं, एस सुत्तयो । इदं णि जज्जुत्ति-
विथरो—

सिकगकरणं दुविधं, तसयावरजीवदेहणिप्पणं ।

अंडगबाह्वग कीरज-होस्सवज्जादिगतेरस ॥ १४३ ॥

जे जिकवू पिप्पलगस्स उत्तरकरणं अणउत्थिएण वा
गारत्थिएण वा कारेति, कारंतं वा साइज्जइ ॥ १६ ॥

पिप्पलगणहच्चेदण-सोधणं चेव होंति एवं तु ।

णवरं पुण णाणत्तं, परिभोगे होंति णायव्वं ॥ १८३ ॥
एवं पिप्पलगणहच्चेयणसोहणे य एकेके चउरो सुत्ता, अत्थो
पूर्ववत् । परिभोगे विसेसो इमो—

वत्थं णिदिस्सामिति, जाइ उ पादच्छिदणं कुणति ।

अथवा वि पादच्छिदणं, काहिंतो णिदती वत्थं ॥१८४॥

एक्खं णिदिस्सामिति, जाइ उ कुणति संव्वमुद्धरणं ॥

अहवा सव्वमुद्धरणं, काहिंतो णिदती एक्खे ॥ १८५ ॥

पिप्पलगणहच्चेयणं अप्पणे इमा विधी-

मज्जे वा गेण्हिता, हत्थे उच्चाणयमि वा काउं ।

चूमीए व उवेत्तुं, एस विधी होंति अप्पणणे ॥ १८६ ॥

उभयतो धारणसंभवा मज्जे गेण्हिकण अप्पेति । सेसं कवं ॥

काणं सोधिस्सामिति, जाइ तु दंतसोधणं कुणति ।

अहवा वि दंतसोधणं, काहिंतो सोदती काणे ॥ १८७ ॥

लाजात्ताजपरिच्चा, दुल्लभअचियत्तसहसअप्पणणे ।

वारससु वि सुत्तेसु अ, अवरपदा होंति णायव्वा ॥१८८॥

जे भिकवू लाजयपायं वा दारुपायं वा मट्ठियापायं वा
चउत्थिएण वा गारत्थिएण वा परिघटीवेति वा, संउवेइ
वा, जम्माइति वा, अल्लमण्णो कारणयाए सुहुममवि णो
कप्पइ, जाणमाणे सरमाणे अन्नमन्नस्स वि सरमाणे वियर-
ति, वियरंतं वा साइज्जइ ॥ ३९ ॥

(जे भिकवू लाजयपायं वा इत्यादि) दो द्वियकंचुघाटितं मृ-
न्मयं कपासकादि परिघट्टणं णिमोअणं संउवणं मुहादीणं
जम्मावणं विसमाण समीकरणं अल्लं पज्जंतं सक्केति, अप्पणे
काउं ति वुत्तं जवति, जाणइ जहा ण वट्ठति, अणउत्थियगारत्थि-
एहिं कारावेवं जाणति वा, सुत्तं सरति, एस अम्हओवदेसो प-

चित्तं वा सरस्वती, असत्तत्त्व गिह्याऽसत्तत्त्वया, ताण वितरति पय-
चित्ति, कारयतीत्यर्थः । अइवा गुरुः पृष्ठः साधुभिर्यथा-गृहस्था-
न्यतीर्थिकैर्वा कारयामः । ततः प्रयच्छते, अनुज्ञां ददातीत्यर्थः ।
जणिओ सुत्तथो ॥ नि० सू० ५ उ० ।

पदमवित्तियाण करणं, सुहुममवी जो तु कारण भिक्खू ।
गिह्मिअसत्तत्त्वियाण व, सो पावति आणमादीणि ॥ १९९॥
पदमं बहु परिकम्मं, वित्तिं अप्पपरिकम्मं, सेसं कंठं । ज-
म्हा एते दोसा तम्हा—

घटितसंठवित्ते वा, पुब्बं जमिते य होति गहणं तु ।
असती पुब्बकडाए, कप्पति ताहे सयं करणं ॥ २००॥
नि० सू० ५ उ० ।

जे जिकखू दंयं वा लट्ठियं वा अवलेहणियं वा विणु-
सूयं वा अण्णउत्तिण्ण वा गारत्तिण्ण वा परिघट्टावे-
इ वा, जम्माइवेइ वा, अलमप्पणो कारणयाए सुहुममवि-
णो कप्पइ, जाणमाणे सरमाणे अन्नमन्नस्स वि सरमाणे
वियरति, वियरंतं वा साइज्जइ ॥ ४० ॥

पदमवित्तियाण करणं, सुहुममवी जो तु कारवे भिक्खू ।
गिह्मिअण्णउत्तिण्ण व, सो पावति आणमादीणि ॥ १९९॥
घटितसंठवित्ताए, पुब्बं जमिते य होति गहणं तु ।
असती पुब्बकडाए, कप्पति ताहे सयं करणं ॥ २०१॥
बेलुमयी गवलमयी, दुविधा सूयी समासतो होति ।
चउरंगुल्लप्पमाणा, सामिच्चणसंघणद्धाए ॥ २०२॥
एकेका सा तिबिधा, बहुपरिकम्मा य अपरिकम्माए ।
अपरिकम्मा य तहा, एतत्त्वा आणुपुक्वीए ॥ २०३॥
अच्छंगुल्लप्पमाणं, यिज्जंतो होति सपरिकम्मा तु ।
अच्छंगुल्लमेणं तु, उज्जंती अप्पपरिकम्मं ॥ २०४॥
जा पुब्बवट्ठिता वा, पुब्बं संठवित तत्थ सा वा वि ।
लज्जति पमाणजुत्ता, सा णायवा अधाकम्मा ॥ २०५॥
पदमवित्तियाण करणं, सुहुममवी जो तु कारवे भिक्खू ।
गिह्मिअण्णउत्तिण्ण व, सो पावति आणमादीणि ॥ २०६॥
घटितसंठवित्ताए, पुब्बं जमिते य होति गहणं तु ।
असती पुब्बकडाए, कप्पति ताहे सयं करणं ॥ २०७॥
गाहा सत्त्वाओ पूर्ववत् । नि० सू० १ उ० ।

(२२) अन्ययुधकादिभिः सह गोचरचर्यायै न प्रविशेत्—

जे भिक्खू गिह्याण वा अण्णउत्तियाण वा सीओदग-
परिभोयणा वा हत्थेण वा मत्तेण वा दव्विण्ण वा जाय-
णेण वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिग्गा-
हेइ, पडिग्गाहंतं वा साइज्जइ ॥ १८ ॥

इमो सुत्तथो—

गिह्मिअण्णउत्तिण्ण व, सूयीमादीहितं तु मत्तये ।
जे जिकखू असणादी, पमिच्छते आणमादीणि ॥ १९५॥

गिह्या सोत्तियवभणादि, असत्तत्त्वया परिधायगादि, उदग-
परिभोगी मत्तओ सूर्य, अइवा कोइ सूर्यवादी तेण दबेज्जा, सो य
सीओदगपरिजोगी मत्तओ उल्लंककमादि तेण गेहंतस्स आ-
णादिया दोसा, चउल्लहुं च से पच्छित्तं । इमे सीओदगपरिजो-
इणो मत्ता—

दगवारगवट्ठणिया, उल्लंकाऽऽयमणिवल्लभा उ पट्ठगा ।
मयवारवट्ठगमत्ता, सीओदयभोगिणो एते ॥ १९७॥

दगवारगो गट्ठुअउं आयमणी लोहिया कट्टमओ उल्लंकओ
कट्टमओ वारओ वट्ठुयं कप्पयंतं पि कट्टमयं । एतेसु गेहंतस्स
इमे दोसा—

नियमा पच्छाकम्मं, धोतो वि पुणो दगस्स सो वत्थं ।
तं पि य सत्थं असणो—दगस्स संसज्जते वण्णं ॥ १९८॥

भिक्षुप्पयाणोवलिप्तं पच्छा धुवंतस्स पच्छाकम्मं स मत्तओ
असणादिरसमाविओ सि उदगस्स सत्थं भवति, तमुदगमधी-
यज्जतं संसेव्यते य ॥ १९९॥

सीओदगजोईणं, पमिसिद्धं मा हु पच्छकम्मं ति ।
किं होति पच्छकम्मं, किं व न होतिसि ते सुणसु ॥ २००॥

जेण मत्तेण सच्चित्तोदगं परिभुंजति, तेण भिक्षुग्राहणं पमि-
सिद्धं । सीओ पुच्छति—कहं पच्छाकम्मं भवति, णो जवति वा?
आचार्य आइ—सुणसु—

संसद्धमसंसद्धे, भावे सेसे य निरवसेसे य ।

हत्थे मत्ते दव्वे, सुच्छं—मसुच्छे तिगट्ठाए ॥ २०१॥

संसद्धे हत्थे संसद्धे मत्ते सावसेसे दव्वे एणसु तिसु पदेसु अहु
जंगमायव्वाविसमा सुद्धा, समा असुद्धाजंगेसु इमा गहणविधी-
पदमे गहणं सेसे—सु वि जत्थ सा सुहं वसु सेसं तु ।

असोसु तहा गहणं, असव्वसुक्खे वि वा गहणं ॥ २०२॥

(अग्नेसु स्ति) सेसेसु जंगेसु जदि देयं दव्वं सुक्खं अवलेकं
सुक्खं ममगकुम्मादितो गम्भं पच्छाकम्मस्स अभावात् विति-
यपवं ॥ २०३॥

असिंवे ओमोयरिण, रायडुट्टे जए व गेलएहे ।

अच्छाण रोहए वा, जयणा गहणं तु गीयत्था ॥ २०४॥

पूर्ववत् अनुसरणीया । नि० सू० १२ उ० ।

जे जिकखू अण्णउत्तिण्ण वा गारत्तिण्ण वा असणं
वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा देइ, देयंतं वा साइ-
ज्जइ ॥ २०५॥

जे जिकखू असणादी, देज्जा गिह्मि अइव असात्तत्त्वियाणं ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ २०६॥

तेसि असत्तत्त्वयागिह्याणं दितो आणादी पावति, चउल्लहुं
च ॥ २०७॥

सव्वे वि य खलु गिह्या, परप्पवादी य देसविरता य ।

पडिसिद्धाणकरणे, जेण परालोगकंखीण ॥ २०८॥

एतेसु दानं शरीरद्वयभूषणकरणं अभवा दान एव करणं यः

परलोकककङ्की भ्रमणः तस्यैतत् प्रतिबिम्बं , अहवा एतेषु
क्षणं कारणं किं पमिसिद्धं जेषु समणो परलोकककङ्की ? चाद-
क आह—

जुत्तमदाणमसीले, कप्पसामइओ उ होति समण इव ।

तस्स मजुत्तमदाणं चोदग ! सुण, कारणं तत्थ ॥१७०॥

जुत्तं अणउत्थियगिहेत्थेसु अविरतेसु सि काउं दाणं ए वि-
ज्जति, जो पुण देसविरतो सामास्यकओ तस्स जं दाणं पमि-
सिज्जति, पयमजुत्तं, जेण सो समणजुतो सज्जति । आचार्य
आह—हे चोदक ! एत्थ कारणं सुणसु—

रंधण-किमि-वाणिज्जं, पावति तस्स पुण्व विणिउत्तं सो ।

कप्पसामास्यजोगि वि, मूयस्स अपक्कमाणस्स ॥

जदि वि सो कयसामइओ ववस्सए अत्थति, तदा वि तस्स पु-
विज्जुत्ता अहिकरणजोगा पावति सि रंधणजोगो कृषिकरणजोगो
वाणिज्जजोगो य, एतेण कारणेण तस्स दाणमजुत्तं । चोदक-
णण भणियं समणो इव सावओ । उच्यते-ओवस्मेण तु समणे ते
जेण सव्वविरती ण सज्जति । जओ भणति—

सामास्य पारेउं, ए णिगगतो साहुवसहीए ।

अहिकरणं सातिज्जति, उता हु तं बोसरति सव्वं ॥१७२॥

आयरियो सीसं पुच्छति-सामास्यं करेमि सि । साधुवसही वि
तो पत्ततो आरम्भ जाव सामास्यं पारेऊण न णिगगतो साधु-
वसहीए पोसहसालाओ वा पयमि साइयकालो तस्स अ-
धिकरणजोगा पुण्वपवत्ता कज्जति, तो सा किं सातिज्जति,
उताहु ते बोसरति सव्वे । उच्यते-ए बोसरति साइज्जति ।
जदि साइज्जति एवं भणेतस्स सव्वविरती लभति ॥ १७२ ॥

दुविहतिविहे ण रज्जति, अणुमन्ना तेण सा ए पमिरुद्धा ।

अणुओ ए सव्वविरतो, स समाप्ति सव्वविरओ या ॥१७३॥

पाणादिवायादियाणं पंचहं अणुवतानं सो विरति क-
रेति । (दुविधं तिविधेण सि) दुविधेण करेति, ए कारवेति,
तिविधं मणेण वायाए कायणं ति । एत्थ तेणं अणुमती ए णि-
रुद्धा, तेण कारणेण वडसामाप्ति ता वि सो सव्वविरतो ए
लभति, किं चाऽन्यत् ॥ १७३ ॥

कामी सघरं-गणतो, मूलपइष्ठा स होइ दट्ठवा ।

तेयणभेयणकरणे, उदिट्ठकमं च सो जुंजे ॥ १७४ ॥

एट्ठेहितविस्सरिते, णिसे वा मइलि ए व बोच्चे य ।

पच्चाकम्मपवइष्ठा, धुयावणं वा तदट्ठस्स ॥ १७५ ॥

पंच विसया-कामेति सि कामी सगृहेण सगृहः, अज्जना
स्त्री, सह अज्जनया साज्जनः, मूलपइष्ठा, देसविरति सि बुत्तं भ-
वति । साधूणं सव्वविरती वृत्तादिच्छेदेन पृथिव्यादिभेदेन
प्रवृत्तः सामायिकभावादन्यत्र जं च उदिट्ठकउं तं कइसा-
माइओ वि भुजति; एवं सो सव्वं ए भवति, एतेण कारणेण
तस्स ए कप्पति दाउं इमो । अहवा—

वितियपदे परदिंगे, सेहट्ठाणे य वेज्जसाहारे ।

अच्चाण देसगलणे, असती पडिहारिते गहणं ॥ १७६ ॥

पयस्स इमा विभासा कारणे । परतिथियाण मज्जे अ-
वन्ते देज्ज, सेहो उहो रणसणा देज्ज, गिही अणउत्थिया वा जिवं-

धेण मग्गेज्ज, तदा से दिज्जति, सेहे वा गिहिवेसफितो
भावतो पवइओ तस्स देज्जा, सत्थेण वा पवइया अच्चाणं साहु-
तित्थगिहियं तत्तत्कारणेहि गिहीण अच्चिण्णं तं साधू गिहीण
पवइज्जिणेज्जा, अथवा अच्चाणे भंतिपंतियमादियाण देज्जा,
वेज्जस्स वा गिवाणछा आणियस्स देज्जा, तं च जहा दि-
ज्जति तदा पुण्वभाणियं जत्थ गिहीणं अणउत्थियाण य
साधूण य अंचियका जे जुल्ले भत्तपाणमंडियमादिणा साहारे
ण दिणं तत्थ ते गिही अणउत्थिया विमज्जापयव्वा, अह
ते अणिच्छा साधु भग्गेज्जा, अहं वा ते पंता, ताहे साधू विमज्ज-
ति, साहुणा विभयंतेण सव्वेसिं वि हु समममेव विजइयव्वं,
एसुवदेसो ॥ १७६ ॥ नि० चू० १५ उ० ।

से जिकवु वा जिकवुणी वा गाहावतिकुलं जाव पवि-
सिंतुकामे णो अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा परि-
हारिउ वा अपरिहारिएण सक्किं गाहावइकुलं पिंवायपमि-
याए पविसिज्ज वा, णिक्खमेज्ज वा ।

(से भिक्खू वा इत्यादि) स जिकुर्यावद् गृहपतिकुलं प्रवेष्टु-
काम एभिर्वैद्यमायैः सार्द्धं न प्रविशेत्, प्राक् प्रविष्टो वा नाति-
क्रामेदिति संबन्धः । यैः सह न प्रवेष्टव्यं तान् स्वनामप्राह-
माह-तत्रान्यतीर्थकाः सरजस्कादयो गृहस्थाः, पिरमोपजीविनो
धिग्जातिप्रभृतयस्तैः सह प्रविशताममी दोषाः । तद्यथा-ते पृष्ठतो
वा गच्छेयुरप्रतो वा, तेऽप्राप्तो गच्छन्तो यदि साधुवृत्त्या गच्छे-
युस्ततस्तत्कृत ईर्याप्रत्ययः कर्मबन्धः, प्रवचनद्वयघर्षं च, तेषां वा
स्वजात्याद्युत्कर्ष इति । अथ पृष्ठतस्ततस्तत्प्रवेष्टो, दातुं अन्न-
कस्य ह्यभं च, दाता संविभज्य दद्यात्सेनावमोदर्यादौ दुर्मिका-
दौ प्राणवृत्तिनं स्यात्, इत्येवमादयो दोषाः । तथा परिहारस्तेन
चरति परिहारिकः, पिरमदोषपरिहरणादुत्तविहारी, साधुरि-
त्यर्थः । स एवंगुणकलितः साधुरपरिहारिकेण पाइवेस्थावस-
न्नः कुशीलसंसकयथाच्छन्दरूपेण न प्रविशेत्, तेन सह प्रविष्टा-
नामनेयणीयनिकाप्रहणाप्रहणकृता दोषाः । तयमहि-अनेयणीयप्र-
हणे तत्प्रवृत्तिरनुकृता अवत्यप्रहणे तैः सहऽसंखडादयो दोषाः ।
तस एतान् दोषान् ज्ञात्वा साधुगृहपतिकुलं पिरमपातप्रतिज्ञा-
या तैः सह न प्रविशेन्नपि निष्क्रामेदिति । आचा० २ भु० १
अ० १ उ० ॥

(२३) [दानम्] अन्ययूथिकेज्योऽशनादि न देयम्—

से जिकवु वा भिक्खुणी वा० जाव पविहे समाणे णो अण-
उत्थियस्स वा गारत्थियस्स वा परिहारिओ वा अपरिहा-
रियस्स वा असणं वा पाणं वा खाइयं वा साइयं वा देज्ज
वा, अणुपदेज्ज वा ॥

नामप्रतं तहानाथप्रतिवेधमाह—

(से भिक्खू इत्यादि) स भिक्षुर्यावद् गृहपतिकुलं प्रविष्टः सन्तु-
पक्षक्षणात्पादप्राप्त्यस्य वा तेज्योऽन्यतीर्थिकादिज्यो दोषसं-
ज्ञावदशनादिकं न दद्यात्, स्वतो नाप्यनुपदापयेदपरेण गृहस्था-
दिनेति । तथाहि—तेज्यो दीयमानं दृष्ट्वा लोकोऽभिमन्येत, एते
होर्वाविधानामपि दक्षिणादौ । अपि च । तदुपपन्नादसंयमप्रवर्त-
नादयो दोषा जायन्त इति । आचा० २ भु० १ अ० १ उ० ।

जे जिकवु अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा परिहारि-
ओ वा अपरिहारिएण वा गाहावइकुलं पिंवायपडियाए

अणुपविशज्ज वा, निक्खमज्ज वा, अणुपविशंतं वा नि-
क्खमंतं वा साइज्ज ॥ ३७ ॥

अन्यतीर्थिकाश्च कपरिवाजकशाक्याजीवकवृक्षआयकप्रभृतयः,
गृहस्था मर्यादादिभिक्षाचरा, परिहारिओ मूलुत्तरदोसे परिह-
रति, अहवा मूलुत्तरगुट्टो धरेति, आचरतीत्यर्थः । तत्प्रतिपक्ष-
भूतो अपरिहारी । ते य अस्मतिथिया गिहस्था ।

सूत्रम्-

णो कप्पति निक्खुस्सा, गिहिणा अधवा वि अस्मतिथीणं ।

परिहारियस्स परिहा-रिएण तुंतं वियाराण ॥ ३०० ॥

सर्द्ध समाने युगपत् एकत्र आहाकम्मं गाहापमित्रिष्णिकाय सा-
वज्जमनादिद्योगत्रयं करणत्रयं च गाहावतिकुलं । अस्य व्याख्या-
गाहगिहं गाहा गेहं ति वा गिहं ति वा एगधं, तस्येति गृहस्य पतिः
प्रभुः स्वामी, गृहपतिरित्यर्थः । दारमत्यादिसमुदायो कुलं पिण्डं
वा य पमियाय स्ति । अस्य व्याख्या-पिमो असणादी गिहिणा दीय-
मानस्य पिण्डस्य पात्रे पातः, अनया प्रज्ञया एत्यदिष्टं तो जहा-बाहं
जुअवणिवलं जं येत्तुं गामं पविछो । अण्णेण पुच्छियं-किं णिमित्तं
गामं पविछोसि ? भणाति-सुत्तपायपमियाय धरणपायपमियाय
स्ति, तदेव पिमवायपडियाय स्ति । किंच-इदं सूत्रं लोकोत्तरवभ-
यसंज्ञाप्रतिबद्धं किंचित् स्वयमयं संज्ञाप्रतिबद्धं प्रवति, अणुप-
विसति । अस्य व्याख्या चरगादि गाहा । अनु पश्चाद्भावे चरगादि-
सु णियहेसु पच्छा पागकरणकालतो वा पच्छा, एवं अनुशब्दः
पश्चाद् योने सिद्धः ।

एतो एगतरेणं, सहितो जो गच्छती वियाराण ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पाव ॥ ३०१ ॥

एतो एगतरेण गिहस्थेण वा अस्मतिथिएण वा समं पविसं-
तस्स आणादिया दोसा । आयसंजमविराहणाओ प्रायणा । गाहा
पंमरंगादिपसु सर्द्ध हिंइतस्स पवयणो भायणा नवति, लोको
वयति-पंडरंगादिपसायओ लभंति, सयं न लभंति, असारचचन-
प्रयत्नत्वात् । अधवा लोको वदति-अलक्षिमंता य परदोगे वा अ-
दिअदाणा आत्मानं न विंदति, शूद्रा इति । एते पंमरंगादि शिष्य-
स्तमज्युपगता वसति, यत एभिः सार्द्धं पर्यटते, किंचान्यत् ।
अधिकरणगाहा, गिही अयगोवसमाणो ए वट्टति भणितुं, एहिं
णिसीदतु वट्टवयाहिं वा भणतो अधिकरणं गिहत्यो अलक्षी
साह लक्षी उव इणति, साहुस्स अंतगयं अह संजतो अलक्षीतो
गिहस्थस्स अंतरायं जेण समं हिंइति, दातारस्स वा अचियत्तं
किंमया समं हिंससि स्ति, अधिकरणं च भवे, अल्लंहेज्ज पडुट्टो
अवस्सयं अग्राणणा उहेज्ज, पंता वणादि वा करेज्ज, एगस्स वा
गिहिणा गिहिणीणि उ वारह वि तेज्ज तं चेव अंतरायं अचि-
यताप संखडा तीया य साहुस्स करेज्ज, दातारस्स वा करेज्ज,
उयस्स वा कुज्जा, दोएहता अट्टाणीणि य एगस्स देज्ज, साहुस्स
गिहस्थस्स वा, तं चेव अंतरादी दोसा । जतो भणति-संजयप-
दोसगाहा । संजयगिही उभयदोस इति मतार्थः । एवं अणो गहा
च स्ति । अस्य व्याख्या-णट्टे दुपदे चउप्पदे खवप च, एतेसु चेव
हडेसु पत्थादिपसु वा वि सुमतिपसु साधुगिहं वा एगंतरं सं-
केज्ज, उभयं वा किह पुणति संकेज्ज, एते समणमाहणा प-
रोप्परं विवद्धा वि एगतो अडंति, ए एते जे वा ते वा सुणं एते
चोरा चोरिया वा, कामी वा दुपयादि वा अवहडामपहिं ज-
ग्हा एते दोसा, तस्मा गिहस्थस्मतिथीहिं समं भिक्षाएण प-

विसियत्थं, वितियपदेण कारणे पविसेज्जा वि । जतो वितिय-
पदगाहा । अचियं दुष्मिक्खं, एतेसु अचियादिसु एतेहिं गिह-
स्थस्मतिथीहिं समं भिक्षा लब्धति, अन्नदान लब्धति; अतो
तेहिं समाणं अडे, सो य जदि अहा भदो णिमेनेह वा, अहा भ-
इएण पुण समाणं दो तिणि घरा, अणहा ते चेवासंखडादी ।
रायदुट्टे सो रायवज्जभो गिलाएस्स सह एत्थ भोयणादि, सो
द्ववावेति, अणहा ए वज्जति, भिक्षाचरियं वा वचंतस्स उ वि
सरारं तेण रक्खति, पडिणीयसाणे वाचारेति । आदिसदातो गो-
खमूयरातीए विपविसतो पुण इमा विही पुव्वगते गाहागिहस्थ-
स्मतिथिएसु पुव्वपविट्टे पत्तं वा पुव्वपविट्टो अणभावे ति, परि-
सं तापं दरिसेति जेण णज्जति, जहा एतेण समाणं हिंमंति, अ-
इंतस्स य इमो विही पुव्वं पच्छा कममरूपसु तओ पच्छा क-
मअणलिङ्गीसु, तओ अहाजहमरूपसु तओ अहाभहमणलिं-
णा अहाजहप वि, एस चेव कमो । ने० चू० २ उ० ।

जे निक्खू आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावडकु-
लेसु वा परियावसहेसु वा अन्नउत्थियं वा गारत्थियं वा
असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा ओजासिय ओभासिय
जायत, जायतं वा साइज्ज ॥ १ ॥ जे निक्खू आ-
गंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावडकुलेसु वा परियाव-
सहेसु वा अन्नउत्थीउ वा असणं वा पाणं वा खाइमं
वा साइमं वा ओजासिय ओभासिय जायति, जायतं वा साइ-
ज्ज ॥ २ ॥ जे निक्खू आगंतारेसु वा आरामागारेसु
वा गाहावडकुलेसु वा परियावसहेसु वा अन्नउत्थियाणि
वा गारत्थियाणि वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं
वा ओजासिय ओजासिय जायति, जायतं वा साइज्ज ॥ ३ ॥

‘जे निक्खू’ पुर्ववत् आगंतारे-जत्थ आगारा आगंतु विहरंति,
तं आगंतारं, गामपरिसंघाणं तिवुत्तं भवति । आगंतुगणं वा
कयं अगारं आगंतारं, बहिया वासो स्ति, आरामे अगारं आरा-
मागारं, गिहस्स पतो गिहपती, तस्स कुलं गिहपतिकुलं, अन्य-
गृहमित्यर्थः । गिहपज्जायं मोक्षं पुव्वज्जा परियापठिता, तेसिं
आवसदो परियावसदो, एतेसु गणेषु छित्तं अणुउत्थियं वा
गारत्थियं वा असणाइ ओभासति, साइज्जति वा, तस्स मास-
लहु । एस सुत्तथो । इमा सुसफासिया-

आगंतारादीसु, असणादी जासती तु जो भिक्षू ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ २ ॥

आगंतारादिसु गिहस्थमस्मतिथियं वा जो भिक्षू असणादि
ओभासति सो पावति आणा, अणवत्थमिच्छत्तविराहणं च ॥ २ ॥

आगमकयमागारं, आगंतुं जत्थ चिद्धति अगारा ।

परिमणं पज्जाओ, सो चरगादी तु ऐगविहो ॥ ३ ॥

आगमा हक्खा, तोहिं कयं अगारं आगंतुं जत्थ चिद्धति, अ-
गारं तं आगंतारं परि समंता गारणं गिहभावं गतेत्यर्थः । पज्जा-
योपवज्जा, सो य चरगपरिव्यायगसकआज्जा वागमादि णेगविहो
नहेतरा ॥ ३ ॥

जहेतरा तु दोसा, हवेज्ज ओभासिते अठाणांमि ।

अचियत्ता भावणता, एते जहे इमे ह्वीति ॥ ४ ॥

अट्टाणचित्तो ज्ञासिते पंतजइदोसा ; पंतस्स अचियच्चं भवति,
ओभासणता-अहो ! इमे भइदोसा ।

जइ आतरोसि दीसइ, जइ य विमग्गंति मं अठाणम्मि ।
दंतैदिया तवस्सी, तं देमि ण भारितं कज्जं ॥५॥

जइ एयं साहुस्सातरो दीसति, जइ-अयं अट्टाणचित्तं विम-
ग्गंति-दंतैदिया तवस्सी तो देमि अइं एतेसि णूणं से भारितं
कज्जं, आपत्कल्पमित्यर्थः ॥ ५ ॥

सट्ठिगिहिं अण्णत्तिट्ठी, करिज्ज ओजासिए तु मो असते ।
उग्गमदोसेगतरं, खिप्पं से संजतट्ठाए ॥ ६ ॥

अट्टाण्णत्तिट्ठी आच्छी, सो य गिही, असुत्थिओ वा, ओभा-
सिए समाणसे इति । स गिही असुत्थिओ वा खिप्पंतुरियं
सएहं उग्गमदोसाणं असुत्तरं करेज्जा संजयट्ठाए ॥ ६ ॥

एवं खलु जिणकप्पे, गच्छो णिक्कारणम्मि तइ चेव ।
कप्पति य कारणम्मी, जतणा ओजासितुं गच्छे ॥ ७ ॥

एवं ता जिणकप्पे जणियं गच्छयासिणो वि णिक्कारणे एवं
चेव कारणजाते पुण कप्पति । धेरकप्पियाणं ओभासितं किं
चित्कारणं इमं-

गेणह रायवुट्ठे, रोहग अच्चाण अंचिते ओमे ॥
एतेहिं कारणेहिं, असती संभंति ओजासे ॥ ८ ॥

गिणान्णच्चाण य वुट्ठे वा रोहगे वा अंतो अपच्छता अंचिते वा, अ-
चियच्चं णाम दावसंधी, तत्थ भवणी उ खंधिआ उ ण वा णिक्कसं,
खिप्पकप्पे वा ण इम्मति, ओमं दुज्झिं, एवं अंचिए ओमे, दीर्घं
हुमिक्कमित्यर्थः । एतेहिं कारणेहिं अन्नभंते ओजासेज्जा-

जिणं समतिकंतो, पुच्छं जतिठ्ठाण पणगपणगेहिं ॥
तो मासिएसु पच्छ वि, ओजासणमादिसु असदो ॥ ९ ॥

इमा जयणा-पदमं पणगदोसेण गेयइति पच्छा दस पणरस
बीस भिषममासदोसेण य एवं पणगभेदहिं जाहे जिणं समति-
कंतो ताहे मासि अट्टाणेषु ओभासणादिसु जतति, असदो । तत्थ
तु ओभासणे इमा जयणा-

तिगुणगतेहिं ए दिट्ठो, णीया वुत्ता तु तस्स उ कहेइ ।
पुट्ठापुट्ठा व ततो, करेति जं सुत्तपण्णिकुट्ठं ॥ १० ॥

पदमं धरे ओजासिज्जति अदिठ्ठे, एवं तयो वा रायधरे गवेसि-
यव्वो, तत्थ भज्जा ति णीया धत्तव्वा, तस्स आगयस्स कहेज्जइ-
साधू तव सगासं आगया, कज्जेणं धरे अदिठ्ठे पच्छा आगंतारा-
दिसु दिठ्ठस्स धरगमणादि सव्वं कहेतु, तेण धंदिने अंधंदिने वा
तेणैव पुट्ठं अपुट्ठा वा जं सुत्ते पणिसिद्धं तं कुञ्चति, ओजासति
इत्यर्थः ।

जे जिकखू आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावड्कु-
लेसु वा परियावसहेसु वा अन्नउत्थियं वा गारत्थियं वा को-
उहद्वपडियाए पमियागयं समाणं असणं वा पाणं वा खा-
इयं वा साइयं वा ओजासिय ओभासिय जायति, जायंतं वा
साइज्जइ ॥ ४ ॥

एवं असुत्थिया वा गारत्थिया वा, एवं अण्णउत्थिणीओ
वा गारत्थिणीओ वा ।

पदमम्मी जो तु गमो, सुत्ते वितिए वि होति सो चेव ।
ततिय चउत्थे वि तट्ठा, एगत्तपुहत्तसंजुत्ते ॥ ११ ॥

पदमे सुत्ते जो गमो, वितिए वि पुरिसपोहत्तियसुत्ते सो चेव
गमो । ततियचउत्थेसु वि इत्थिसुत्तेसु सो चेव गमो ॥ ४ ॥

जे जिकखू आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावड्कु-
लेसु वा परियावसहेसु वा असुत्थियाउ वा गारत्थियाउ
वा कोउहद्वपमियागयं समाणं असणं वा पाणं वा खाइयं
वा साइयं वा ओभासिय ओभासिय जायति, जायंतं वा साइ-
ज्जइ ॥ ५ ॥ जे जिकखू आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा
गाहावड्कुलेसु वा परियावसहेसु वा अण्णउत्थियाउणी वा
गारत्थियाउणी वा कोउहद्वपमियाए पमियागयं समाणं अ-
सणं वा पाणं वा खाइयं वा साइयं वा ओभासिय ओभासिय
जायति, जायंतं वा साइज्जइ ॥ ६ ॥ जे भिकखू आगंतारेसु वा
आरामागारेसु वा गाहावड्कुलेसु वा परियावसहेसु वा
अण्णउत्थियाउणी वा गारत्थियाउणी वा कोउहद्वपमि-
याए पडियागयं समाणं असणं वा पाणं वा खाइयं वा
साइयं वा ओजासिय ओजासिय जायति, जायंतं वा
साइज्जइ ॥ ७ ॥

जे भिकखू आगंतारेसु वा इत्यादि कोउहलंति यावत्, कौतु-
केनेत्यर्थः ।

गाहासुश्राणि-

आगंतगारेसुं, आरामगारे तइ गिट्ठा वसही ।
पुव्वट्ठिताण पच्छा, एज्ज गिही असुत्थिस्सि वा केई ॥ १२ ॥

तमागतं जे असणातीतो भासति, तस्स मासलेहुं, धम्मं
सावगधम्मं वा पेच्छामो । एत्तो गाहा-

अहज्जावेणं कोऊ-दल केई वंदगणिमिंसं ।

पुच्छिस्सामो केई, धम्मं पुविधं व पेच्छामो ॥ १३ ॥

एगो एगतरें, कारणजातेण आगतं संतं ॥

जो जिकखू ओभासति, असणादी तस्सिमा दोसा १४ ॥

तस्सिमे भइपंतदोसा-

आतपरोजासणता, अदिस्सदिमो व तस्स अचियच्चं ।

पुरिसो ज्ञासणदोसा, सविसेमतरा य इत्थीसु ॥ १५ ॥

अलखे अप्पणो ओभासणा सुद्धा सभंति तिप्पि अदिक्खे परस्स
ओभासणा किवणे सि, अदिक्खे वा अचियच्चं भवति, महायण-
मज्जे वा पणइ, ते देमि सि, पच्छा अचियच्चं भवति, दाओ पुरि-
से ओभासणदोसा एव केवला, इत्थिआसु ओभासणदोसा,
संकादोसा य, आयपरसमुत्था य दोसा ।

जहो उग्गमदोसे, करेज्ज पच्छम अभिहमादीणि ।

पंता पेत्तवगहणं, पुणरावत्तिं तट्ठा पुविधं ॥ १६ ॥

अइओ उग्गमेगतरदोसं कुज्जा, पच्छमाभिहणं पागाडाभि-
हणं वा अयेज्जपंता साहुसु पेत्तवगहणं करेज्ज-अहो इमे
अदिक्खदाणा, जो आगच्छति तमोभासंति, साहुसावगधम्मं

वा पडिवज्जासि सि, ओजासिओ उदुहुद्धो पडिणियत्तो जाहे सावगो होहामि ताहे ण सुहंति, जइ पव्वज्जं चेप्पामो सि पगो विपरिणमति, तो मूत्रं दोसु णवमं तिसु चरिमं, जं च ते विपरिणया असंजमं काहिति तमावज्जति, अधवा खिएहएसु वञ्चति जम्हा एते दोसा तम्हा ण ओभासियव्वो आगमो, एवं वि पडिज्जत्तं परिहरियं आणा अणुपालिया, अणवत्था, मिच्छत्तं च परिहरियं, दुविहविराहणा परिहरियत्ता कारणे पुण ओभासति । इमे य कारणा-

असिवे ओमोदरिए, रायहुडे जए व गेलएहे ।

अद्दाण रोहए वा, जतणा ओजासितुं कप्पे ॥ १६ ॥

तिगुणगतेहि ण दिट्ठो, खीया बुत्ता तु तस्स तु कहेह ।

पुट्ठापुट्ठा व तनो, करेति जं सुत्तपडिकुट्टं ॥ १७ ॥

एगंते जो तु गमो, णियमा पोहत्ति धम्मि सो चेव ।

एगंता तो दोसा, सविसेसतरा पुहत्तस्मि ॥ १८ ॥

असिवे जदा मासं पत्तो ताहे घरं गंतुं ओजासिज्जति, अदिठे महिला से जण्णति-अक्खेज्जासि सावगस्स साधुणा द्दुमा-गता, ते आसिस्सो अविरई य समीवे सोडं अहमावेषु वा आगता सव्वं से घरगमणं कहिज्जति, कारणं च से वीविज्जति, ततो जयणाए ओजासिज्जति, जइ सो भणति, घरं पज्जह, ताहे तेणेव समं गंतव्वं, मा अजिहडं काहि ति, असुखं वा एवं राय-डुछारिसु वि पगतिथसुत्ता तो पोहतिएसु सविसेसतरा दोसा ॥

पुरिसाणं जो उ गमो, णियमा सो चेव होइ इत्थीसु ।

आहारे जो उ गमो, णियमा सो चेव उवधिस्मि ॥ १९ ॥

जो पुरिसाणं गमो दोसु सुत्तेसु इत्थीण वि सो खेव दोसु सुत्तेसु यत्तवो, जो आहारे गमो सो चेव अविसेसिओ ववकरण द्दव्वो ॥ १९ ॥

सुत्राणि चउरो-

जे निक्खू आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावडकुलेसु वा परियावसहेसु वा अन्नउत्थिएण वा गारत्थिएण वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अजिहडं आहट्ट दिज्जमाणं पडिसेहिता तमेव अणुवित्थिय २ परिवेट्ठिय २ परिजविय २ ओभासिय २ जायति, जायंतं वा साइज्जइ ॥ ८ ॥ जे निक्खू आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावडकुलेसु वा परियावसहेसु वा अन्नउत्थियाउ वा गारत्थियाउ वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अजिहडं आहट्ट दिज्जमाणं पडिसेहिता तमेव अणुवित्थिय २ परिवेट्ठिय २ परिजविय २ ओभासिय २ जायति, जायंतं वा साइज्जइ ॥ ९ ॥ जे निक्खू आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावडकुलेसु वा परियावसहेसु वा अन्नउत्थियाणी वा गारत्थियाणी वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अजिहडं आहट्ट दिज्जमाणं पडिसेहिता तमेव अणुवित्थिय २ परिवेट्ठिय २ परिजविय २ ओभासिय २ जायति, जायंतं वा साइज्जइ ॥ १० ॥ जे निक्खू आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावडकुलेसु

वा परियावसहेसु वा अन्नउत्थियाउणी वा गारत्थियाउणी वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अजिहडं आहट्ट दिज्जमाणं पडिसेहिता तमेव अणुवित्थिय २ परिवेट्ठिय २ परिजविय २ ओभासिय २ जायति, जायंतं वा साइज्जइ ॥ ११ ॥

आगंतारागारेसु दुवियाणं साहणं अणुवित्थिओ गारत्थिओ वा अभिहडं-अभिमुख्येन हतं अभिहटं, पारणाविसु कोइ सघी सयमेव आहट्टु दलएज्जति, पडिसेहेत्ता तमेव सि, तं दायारं अणुवित्थिय सि, सत्त पदाइ गंता परिवेट्ठिय सि, पुरतो पिट्ठतो पासतो ठिच्चा परिजविय सि परिजविय २ तुज्जेहि रायं अ-महट्टा आणियं मा तुज्जं अकलो परिस्समो भवतु, मा वा अधिति करेस्सह, तो गेएहामो । एवं ओभासंतस्स मासलहु । सुदे वि असुखे पुण जेण असुखं तमावज्जो ॥

अगंतारागरेसु, आरामागारे तह गिहा वसही ।

गिहिअसत्तित्थिए वा, आणिज्जा अभिहडं असस्सियमा २० ।

ओलज्जणमणुवयणं, परिवेदण पासि पुरउ गतुं वा ।

परिजवणं पुण जंपइ, गेएहामो मा तुमं रुस्स ॥ २१ ॥

अणुवइय सि ओलगिगडं अदव्वलिसुं परिवेदणं पुरतो पास-ओ वाउं परिजवणं परिजवणं ; इमं जंपइ-गेएहामो, मा तुमं रुसिहिसि ॥ २१ ॥

तं पडिसेवे नूणं, दोखं अणुवतिय गेएहती जो उ ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्ताविराधणं पावे ॥ २२ ॥

एतेण उ वा तमापहडमेव पडिसेहेउं एकप्रतिषेधः, द्वितीयो महा जो एवं गेएहति, तस्स आणादी दोसा, भइपंतदोसा य । आणाए भइओ अणवत्था कता, अणुहाकारं तेण मिच्छत्तं जणि-यं, इमे संजमयिराहणा दोसा, भइपंतदोसो य ।

तेणं गेएहति भइउ, करे पसंगं अहाहियाडजिरता ।

माई कवदायारा, घेत्तव्वं जणणती पंता ॥ २३ ॥

भइओ चित्ते-एतेण उवाएण गेएहति, आहमे पुणो पसंगं करेति, पंता पेत्तवग्गहणं करे, भजेज्ज वा अन्नियं अनृतं, तम्मि अभि अन्निया अन्नियाजिरया ण गेएहमो सि जणिता पच्छा गेएहं-ति माथाविणो, तत्थ वसहीएण गेएहंति, इह पडिणियंतस्स गेएहंति, कवमं कृतकान्नारो कवमेण सव्वं पवज्जं आयरंति; ण पतोसं कोइ सज्जावो अत्थि, सम्भावेण माई किरियाजुसो कव-मायारमार्दि भरणति । एवं पंत्तो वदति-जम्हा एते दोसा तम्हा ण एवं घेत्तव्वं, कारणे पुण संगदणं कुव्वंति ॥ २३ ॥

असिवे ओमोयरिए रायहुडे जए व गेलएहे ।

अद्दाण रोहए वा, जतणा पडिसेवणा गहणं । २४ ।

पडिसेहे उ जतणए गेएहंति । का य जयणा?, चमा-

जदि सव्वे गीतत्था, गहणं तत्थि व होति तु अलंजो वि ।

मीमे पुण वाइउणं, मा य पुणो तत्थ आणेह ॥ २५ ॥

जाहे पणगाइजयणाए मासलहुं पत्तो, ताहे जइ सव्वे साधू गीयत्था, ताहे तत्थेव वसहीए गेएहंति, पसं गणिवारणत्थं वा भण्णति-अहं घरगयाणं चेव विज्जति, तज्जाणिज्जति, ताणि प्रणं-ति-अज्जेकं गेएहद, ण पुणो अणेमो ताहे षण्णति । अहंजोति, अण्णा-

वन्ता अग्रीयमीसे पुण अग्रीयत्थं पुरतो पदिसेधेउं पच्छतो त-
स्स अणुवतिकण भणति-मा पुण अणेह, तत्थेव अण्हे हिंरता
एहामो, निमित्तंज्जा । अहवा जइ अण्हेदोसवज्जितं जइपतदोसा
वा ण जवन्ति, ताहे गेएहति, इमं च जणन्ति-

तुमे दूराहं एतं, आदरेण सुसंमितं ।

मुहवणो य ते आसी, विवणो तेण गेएहमो ॥२६॥

तुमे दूराओ आणियं वेसवारइयाण सुसंभिक्षियं कयं तुज्ज
पदिसेधिते मुहवणो विवणो वि आसी, तेण गेएहमो, एवं
जयणाए गेएहति, पसंगो निवारितो अग्रीय य वंचिया आहउ प्र-
तिनिवृत्तजावात्मीकृतत्वात्, एवं इत्थियासु वि, एवं बुहस सुसे
वि २६ ॥ नि० न्यु० ३ उ० ॥

(२४) धातुप्रवेदनम्-

जे निक्खू अण्णउत्थियाणं वा गारत्थियाणं वा गारत्थि-
याणिहिं वा धाउं पावेइ, पावेयंतं वा साइज्जइ ॥२७॥

जे निक्खू अण्णउत्थियाणं वा गारत्थियाणं वा गार-
त्थियाणिहिं वा धाउं पवेइ, पवेयंतं वा साइज्जइ ॥२७॥

यस्मिन् धम्ममाने सुवणे यति, स धातुः ।

अण्णयरारं धातुं, निहिं व आइक्खवे तु जे भिक्खू ।

गिहिअण्णत्थियाण व, सो पावति आणमादीणि ॥२८॥

अण्णयरगहणातो बहुजेदा धातुणिधानणिधीणिहितं स्थापितं,
रुक्खिज्जातमित्यर्थः । तं जो महाकाळमतादिणा णाउं अक्खति,
तस्स आणदिया दोसा । इमे धातुजेदा-

तिविहो य होति धातु, पासाण रसो य मट्टिया चेव ।

सो पुण सुवणं वुत्तं, वरतरकालायसादीणं ॥ २९ ॥

सपरिगहेतरो वि य, होइ निही जलगओ य थलगो य ।

कयाऽकय होति सब्बो, अहिकतरं कायवहो धातुम्मि ॥३०॥

अथ पासाणे जुत्तिणो जुत्ते वा धम्ममाणे सुवणादि पद्वति,
सो पासाणधातु, जेण धातुपाणिण तंवगादि आसंतं सुवणा-
दि भवति, सो रसो जप्पति । जा मट्टियाजोगजुत्ता अजुत्ता वा
धम्ममाणा सुवणादि भवति, सो धातुमट्टिया, कालायसं लोहं
आदिगहणाओ मणिरयणमोत्तियप्पवालगरादिणिहाणे इमो
विगप्पो । (सपरि)गाहा । सो गिही मणुयदेवतेहिं परिगहितो वा
दिज्ज, अपरे जनो वा सो जले वा दोज्ज, थले वा, जो स थले,
सो वुविधो-णिक्खतो वा अनिक्खओ वा, सब्बो चेव निसी-
इरुवेण वुविधो-कयरुवो अकयरुवो वा, रुवगाभरणादि कय-
कवो, चक्रपिण्डितो अकयरुवो । से परिगहे अधिकतरा दोसा,
कहेतस्स निहाणगसामिसमीवातो धातुणिहिं वंसयं साधु धा-
तुधायं कारवेति, एसो धातुदंसणे दोसा । इमो निधाणे मयू-
रं कदिहंतो-

अहिकरणं जा करणं, निहिम्मि मकोमगहणदी ।

मोरणिवंऽकियदीणा-रपिहियणिहिजाणएण ते कहिया ।

दिहा ववहरमाणा, कओ तए परंपरागहणं ॥ ३१ ॥

मयूरको नामराया, तेण मयूरकेण अंकिता दीणारा, आहरणा-
दिया, नेहि दीणारोहिं निहाणं उचियं, तस्मि उचिते बहुकालो

गतो, तं केषु णेमिस्सिणा निहिलक्खणेण पायं, तं तेहिं उक्खा-
यं, ते दीणारा ववहरंता रायपुरिसोहिं दिहा । सो वणिओ, तेहिं
रायपुरिसोहिं रायसमीचंणीतो । रणा पुच्छिओ-कतो एते तुभं
दीणारा ? तेण कहियं-अमुगसमीवातो । एवं परंपरेण ताव पायं,
जाव जहिं उक्खंतं, तेहिं सो गहितो, दंमियो य, असंजयणिग्गहणे
अधिकरणं निहिओ, क्खणेण य निस्सि जागरणं कायव्यं, अहवा
शिहिदंसणे अधिकरणं जागरणं एाम यजनकरणं उवाहवन-
धुवपुष्पावलिमादिकरणे अधिकरणमित्यर्थः । निहिक्खणणे य
विभीसिणा-मकोमगादि वि सतुंमा भवति, तत्थ आयविराड-
णावि रायपुरिसोहिं य गहणं, तत्थ गेएहणककुणादिया दोसा,
एत्थ इमं वित्थियपदं-

असिबे ओमोयरिए, रायदुटे भए व गेलसे ।

अण्ण रोहकज्ज-इजातवादी पजावणादीसु ॥३२॥

असिबे वेज्जो आणितो, तस्स दंसिज्जति, धातुनिहाणं वा,
ओमे असंथरंता गिहिअण्णत्थियाण सहाए घेसुं धातुं करोति, शि-
हिं वा गेएहति, रायदुटे रणो उवसमण्ठा सयमेव, जो वा तं
उवसमेति, तस्स वा धाउं निधाणं वा दंसेति, बोधिगादिजयतो
जो तापेति, तस्स दंसेति, गिज्ञाणकज्जे सयं गिएहति, वेज्जस्स
वा दंसेति, अण्णो जो शिथारेति, रोहगे असंथरंता सहायस-
हिता गेएहति, अहवा जो रोहगे आधारचूतो, तस्स दंसेति, कु-
हाकज्जे वा संजतिमादिणिमित्तं वा अण्णजेते वादी वा सदा-
सीणगहणट्टा पवयणपभावणट्टा पूयादिकारणणिमित्तं सहाय-
सहितो गिहिअण्णत्थियाणि धातुं निहाणं वा गेएहेज्ज ।
नि० न्यु० १३ उ० ।

(२५) पादानामामार्जनप्रमार्जनम्-

जे निक्खू अण्णउत्थियस्स वा गारत्थियस्स वा पायं आ-
मज्जेज्ज वा, पमज्जेज्ज वा, आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्जइ
॥३३॥ जे भिक्खू अण्णउत्थियस्स वा गारत्थियस्स वा पाए
संवाहेज्ज वा, पझिमहेज्ज वा, संवाहंतं वा पलिमदंतं वा
साइज्जइ ॥३४॥ जे निक्खू अण्णउत्थियस्स वा गार-
त्थियस्स वा पाए तेद्वेण वा घएण वा वसाएण वा एवली-
एण वा मंखेज्ज वा, भिल्लिगेज्ज वा, मंखंतं वा जिल्लिगंतं वा
साइज्जइ ॥३५॥ जे निक्खू अण्णउत्थियस्स वा गारत्थि-
यस्स वा पायं लोदेण वा ककेण वा पोउमचुसेण वा उल्लोले-
ज्ज वा, उव्वहेज्ज वा, उल्लोअंतं वा उव्वहंतं वा साइज्जइ ॥३६॥
जे भिक्खू अण्णउत्थियस्स वा गारत्थियस्स वा पायं सी-
ओदगवियमेण वा उसिणोदगवियमेण वा उच्छोलोएज्ज वा,
पधोएज्ज वा, उच्छोअंतं वा पधोयंतं वा साइज्जइ ॥३७॥
जे निक्खू अण्णउत्थियस्स वा गारत्थियस्स वा पायं आ-
मज्जेज्ज वा पमज्जेज्ज वा आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइ-
ज्जइ ॥३८॥ जे निक्खू अण्णउत्थियस्स वा गारत्थि-
यस्स वा पायं फूमेज्ज वा रएज्ज वा, जाव साइज्जइ
॥३९॥ जे निक्खू अण्णउत्थियस्स वा गारत्थियस्स
वा पायं संवाहेज्ज वा, पझिमहेज्ज वा, संवाहंतं वा पलिमदंतं

वा साइज्जइ ॥ १२१ ॥ जे भिक्खू असुउत्थियस्स वा गारत्थियस्स वा कायं तेह्णेण वा घण्ण वा वण्णेण वा वसाण्ण वा मंखेज्ज वा, जिह्मिगेज्ज वा, मंखंतं वा जिह्मिगंतं वा साइज्जइ ॥ १२२ ॥ जे जिक्खू असुउत्थियस्स वा गारत्थियस्स वा कायं लोद्वेण वा कक्केण वा पोउमचुप्पेण वा उद्धोद्विज्ज वा, उव्वट्टेज्ज वा उद्धोलंतं वा उव्वट्टंतं वा साइज्जइ ॥ १२३ ॥ जे भिक्खू अणउत्थियस्स वा गारत्थियस्स वा कायं सीओदगवियेण वा उणिओदगवियेण वा उच्छोद्वेज्ज वा, पथोयेज्ज वा, उच्छोलंतं वा पथोयंतं वा साइज्जइ ॥ १२४ ॥ जे जिक्खू अणउत्थियस्स वा गारत्थियस्स वा कायं फूमेज्ज वा, रयेज्ज वा, मंखेज्ज वा, फूमंतं वा रयंतं वा मंखंतं वा साइज्जइ ॥ १२५ ॥ जे जिक्खू अणउत्थियस्स वा गारत्थियस्स वा कायं सिबणं आमज्जेज्ज वा, पमज्जेज्ज वा, आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्जइ ॥ १२६ ॥

एषं जाव तइयो उहेसो गमो नेयवो, णवरं असुउत्थियस्स वा गारत्थियस्स वा अभिलावो जाव ।

जे भिक्खू गामाणुगामं वइज्जमाणे असुउत्थियस्स वा गारत्थियस्स वा सीसदुवारिमं करेइ, करंतं वा साइज्जइ १६६ तृतीयोद्देशकगमनिका कवार्तिदतिसूत्रकख्या यावत् । जे भिक्खू असुउत्थियस्स वा गारत्थियस्स वा सीसदुवारियं कारतीत्यादि ॥

पायप्प मज्जणादी, सीसदुवारादि जे करेज्जाहिं ।

गिह्मिअसुउत्थियण व, सो पावति आणमादीणि । १२७ ।

कउगुरुं पायच्छिंतं, आणादिया य दोसा भवति । मिच्छसे धिरीकारेण सेहादियाण य तत्थ गमणं पवयणस्स ओभावनं; जम्हा एते दोसा तम्हा एतेसि वेवाचवं णो कायववं । कारणे पुण कायववं-

वितियपदमणज्जे, करेज्ज अवि को वि ते व अप्पज्जे ।

जाणंते वा वि पुणो, परलिंगे सेहमादीसु ॥ १२८ ॥

कारणे परलिंगपवणो करेज्जा, सेहो वा अणलो विगिणियवो, किमिति करंतो सुखो, तस्स भगतो वा पणत्तणं करंतो सुखो ॥ नि० सू० ११ उ० ।

(२६) पदमार्गादि—

जे जिक्खू पदमार्गं वा संकमं वा अवलंबणं वा असुउत्थियण वा गारत्थियण वा कारेति, कारंतं वा साइज्जइ १२९ ।

जे जिक्खू पुंघवत् । पदं पदाणि, तेसि मग्गो पदमग्गो, सो माणा संकमिज्जति, जेण सो संकमो काउत्तरेत्यर्थः । अवलंबिज्जति सि । जं तं अवलंबं सो पुण वेति, ता मत्तावलंबो वा, चगारो समुच्चय-वाचो । एते असुउत्थियण वा गिह्मिण्येण वा कारावेति, तस्स मासगुरुं, आणादिणा य । इदानीं निज्जुती-

पदमार्गसंकमाहं-वरण वसहिंसंबद्वेपरो चेव ।

विसमेकदमओ दए, हरिते तसपाणजातिमु वा ॥ १२२ ॥

अस्य व्याख्या—

पदमार्गो सोवाणा, ते ते तज्जा व होज्ज इतरे वा ।

तज्जाता पुढवीए, इहगमादी अतज्जा य ॥ १२३ ॥

पदानां मार्गः पदमार्गः, सो पुण मग्गो सोवाणा । ते दुविहा-तज्जाया, इतरे अतज्जाया । तस्मि जाता तज्जाता, पुढवि चेव खणिऊण कता, न तस्मि अजाया अतज्जाया, इहगपासाणादिहिं कता, पक्केका वसहीए संबद्धा, एतरा असंबद्धा, वसहीए लम्मा ठिता, असंबद्धा अगणए अगणपेवसदरे वा, तं पुण विसमेकदमे वा उदरे वा हरिणसु वा जातेसु तसपाणेसु वा घणा-संससेसु करोति । इदानीं संकमो सि ॥ १२२ ॥ १२३ ॥

अस्य व्याख्या—

दुविधो य संकमो खलु, अणंतरपइट्ठितो य वेहासो ।

दव्वे एगमणेगो, बलाबलो चेव णायव्वो ॥ १२४ ॥

संकमिज्जति, जेण सो संकमो, सो दुविहो । खलु अवधारणे । अणंतरपइट्ठितो-जो भूमीए चेव पइट्ठितो, वेहासो-जो खंभासु वा वेहीसु वा पइट्ठितो । पक्केको दुविहो-एगंगिओ य अणेगंगिओ य; एकानेकपइट्ठितेत्यर्थः । पुनरप्येकको बलस्थिरविकल्पेन नेयः, तदपि विषमकर्ममादिषु कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ १२४ ॥

अस्य व्याख्या—

आलंबणं तु दुविहं, चूमीए संकमे व णायव्वं ।

दुइतो व एगतो वा, वि वेदिया सा तु णायव्व ॥ १२५ ॥

एतस्स चेव संकमस्स अवलंबणं कज्जति, तं अवलंबणं दु-विहं भूमीए वा संकमे वा भवति । भूमिए विसमे लग्गणणि-मिहं कज्जति, संकमे वि लग्गणणिमिहं कज्जति, सो पुण दुइओ एगओ वा भवति, सा पुण वेइय सि भवति, मत्ताब-लंबो वा ॥ १२५ ॥

एतेसामसुतरं, पदमार्गं जो तु कारणं जिक्खू ।

गिह्मिअसुउत्थियण व, सो पावति आणमादीणि । १२६ ।

एतेसि पयमग्गसंकमावलंबणानामसुतरं जो भिक्खू गिह्मि-स्थेण वा असुउत्थियण वा कारावेति, सो आणादीणि पावेति, इमे दोसा ॥ १२६ ॥

खणमाणे कायवधो, अविते वि य वणस्सतितसाण ।

खणणेण तउणेण व, अहिदुहरमादिआयाए ॥ १२७ ॥

तस्मि गिह्मिअसुउत्थिये वा, खणंते क्वं जीवनिकायार्थं विराहणा भवति, जइ वि पुढवी अचिन्ता भवति, तहा वि वणस्सतितसाणं विराहणा । अहवा पुढवीअणणे अहिं ददुरं वा घाएज्जा, कटं वा तच्छित्तोअभंतरे अहिं उवुरं वा घाएज्जा, एसा संजमधिराहणा, आयाए हत्थं वा पादं वा लसेज्जा, अहिमादिणा वा खजेज्जा, जम्हा एते दोसा तम्हा ए तेहि कारवेज्जा, अवघाएण कारवेज्जा वि ॥ १२७ ॥

वसहीउद्धभताए, वाघातजुताए अवध सुलभाए ।

एतेहिं कारणेहिं, कप्पति ताहे सयं कारणं ॥ १२८ ॥

उद्धभा वसही, मग्गंतेहिं वि ए लग्गमति, अहवा सुलभा

वसही, किं तु वाधातज्ज्ञा लभति, ते य वाधादव्यपदि-
बद्धा, भावपदिबद्धा, जोतिपदिबद्धा इत्यादि । पच्छुद्धं कंठं ।

सयं करणे ताव इमेरिसो साहू करति—

जितिदिओ धिणी दक्खे, पुव्वं तक्कम्मभावितो ।

उवउत्तो जती कुज्जा, गीयत्थो वा असागरे ॥ १२६ ॥

इदियजपमाखो जिह्दिओ, जीवदयालु धिणी, अणोमकिरि-
याकरणे दक्खो, (पुव्वमिति) गिहत्थकाले तक्कम्मभावितो एवम
तत्कम्मभिन्नः । स च रहकारधराणि पुत्रेत्यादि, यती प्रवर्जितः,
स च उपयुक्तः कुर्यात्, मा जीवोपघातो भविष्यति, एवं तावत्
क्कम्मभावितो गीयत्थो, तस्स अभावे अगीयत्थो, तक्कम्मभा-
वितो तस्स भावे, तत्कम्मोऽभावितो तस्य अभावे गीयत्थो अ-
गीयत्थो य अपन्ते सव्वे वि असागरे करेति । जदा तेहि प-
वमगसंकमालंबणेहि कज्जं सम्मत्तं तदा इमा सामाधारो—

कतकज्जे तु मा होज्जा, तओ जीवविराधणा ।

भोचुं तज्जायसामाणे, सेसे वि करणं करे ॥ १२७ ॥

कति परिसंमत्ते कज्जे मा जीवविराधणा जवेत्, तओ तस्मात्
साधुप्रयोगात् अतः तज्जातो सामाणे भोचुं सेसे वि करणं
विणासणं कुज्जा, तज्जाएण विणासे सि, मा पुढविकाइय-
विराधणा भविस्सति अववायं । उस्सग्गे पत्ते अववाओ
भञ्जति—

वितियपदमण्डणे वा, णिउणे वा केणई भवे असहू ।

वाघाओ उवहिस्सा, पक्खरणं कप्पती ताहे ॥ १२८ ॥

वितियपदं अववातो, तेण सयं करोति, गिहिणा कारवेति, कंठं,
जसति-सयं अणिउणो णिउणो वा केणइय रोगातंकेण असहू
सहूणो वा वाघातो विग्घंतं च आयरियगिलाणो ति पयोअणं
परो गिहत्थो जतो अप्पणा पुव्वानिहियकारणातो असमत्थो,
ताहे तेण कारावंच कप्पते, तेसि गिहिस्थाण कारावणे इमो
कमो—

पच्छाकम साजिगह, णिराजिगह जइएण व असएणी ।

गिहिअएणतित्थिए वा, गिहिपुव्वं एतरे पच्छा । ॥ १२९ ॥

पच्छाकमो पुराणो पढमं ताव तेण कारविज्जति, तस्स
अभावे साजिगहो गिहीयाणुव्वतो सावगो, ततो निराजिगहो
वस्सणसावगो, तओ अधा भइएण असएणिगिहिणा मिथ्याह-
टिना पच्छाकमादि परतित्थियां वि चउरो पच्छा । एतेसि पुण
पुव्वं गिहिणा कारवेयव्वं, पच्छा परतित्थिणा अप्पतरपच्छाक्कम्म-
होसातो ॥ १२९ ॥ नि० सू० १ उ० ।

जे भिक्खू अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा अप्पणो
पाए आमज्जेज्ज वा, पमज्जेज्ज वा, आमज्जंतं वा पमज्जंतं
वा साइज्जइ ॥ १३० ॥ जे भिक्खू अणउत्थिएण वा गार-
त्थिएण वा अप्पणो पाए संवाहेज्ज वा, पल्लिमज्जेज्ज वा,
संवाहंतं वा पल्लिमहंतं वा साइज्जइ ॥ १३१ ॥ जे भिक्खू
अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा अप्पणो पाए तेह्णेण
वा घएण वा वप्पेण वा वसाएण वा एवणीएण वा मंखेज्ज
वा, जिह्मेज्ज वा, मंखंतं वा जिलिंगंतं वा साइज्जइ ॥ १३२ ॥

जे भिक्खू अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा अप्पणो
पाए लोच्छेण वा ककेण वा एहाणेण वा पोउमचुएणेण वा
सिणहाणेण वा उव्वहेज्ज वा, परियहेज्ज वा, उव्वहंतं वा
परियहंतं वा साइज्जइ ॥ १३३ ॥ जे भिक्खू अणउत्थिएण वा
गारत्थिएण वा अप्पणो पाए सीओदगवियमेण वा उसि-
ओदगवियमेण वा उच्छोलेज्ज वा, पधावेज्ज वा, उच्छालंतं
वा पधोवंतं वा साइज्जइ ॥ १३४ ॥ जे भिक्खू अणउत्थिएण
वा गारत्थिएण वा अप्पणो पाए फू ज्ज वा, रएज्ज वा,
मंखेज्ज वा, फूमंतं वा रयंतं वा मंखंतं वा साइज्जइ ॥ १३५ ॥ जे
भिक्खू अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा अप्पणो पायं
आमज्जेज्ज वा, पमज्जेज्ज वा, आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा
साइज्जइ ॥ १३६ ॥ जे भिक्खू अणउत्थिएण वा गारत्थिएण
वा अप्पणो कायं संवाहेज्ज वा, पल्लिमहेज्ज वा, संवाहंतं वा
पल्लिमहंतं वा साइज्जइ ॥ १३७ ॥ जे भिक्खू अणउत्थिएण वा
गारत्थिएण वा अप्पणो कायं तेह्णेण वा घएण वा वप्पेण
वा वसाएण वा एवणीएण वा मंखेज्ज वा, जिह्मेज्ज वा,
मंखंतं वा जिलिंगंतं वा साइज्जइ ॥ १३८ ॥ जे भिक्खू अणउ-
त्थिएण वा गारत्थिएण वा अप्पणो कायं लोच्छेण वा
ककेण वा एहाणेण वा पोउमचुएणेण वा वप्पेण वा सिण-
हाणेण वा उव्वहेज्ज वा, परियहेज्ज वा, उव्वहंतं परियहंतं वा
साइज्जइ ॥ १३९ ॥ जे भिक्खू अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा
अप्पणो कायं सीओदगवियमेण वा उसिओदगवियमेण
वा उच्छोलेज्ज वा, पधावेज्ज वा, उच्छोलेज्जंतं वा पधोवंतं वा
साइज्जइ ॥ १४० ॥ जे भिक्खू अणउत्थिएण वा गारत्थि-
एण वा अप्पणो कायं फूमेज्ज वा, रएज्ज वा, मंखेज्ज वा,
फूमंतं वा रयंतं वा मंखंतं वा साइज्जइ ॥ १४१ ॥ जे भिक्खू अण-
उत्थिएण वा गारत्थिएण वा अप्पणो कायंसि वणं आ-
ज्जेज्ज वा, पमज्जेज्ज वा, आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्जइ
॥ १४२ ॥ जे भिक्खू अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा अ-
प्पणो कायंसि वणं संवाहेज्ज वा, पल्लिमहेज्ज वा, संवाहंतं वा
पल्लिमहंतं वा साइज्जइ ॥ १४३ ॥ जे भिक्खू अणउत्थिएण
वा गारत्थिएण वा अप्पणो कायंसि वणं तेह्णेण वा घएण
वा वप्पेण वा वसाएण वा एवणीएण वा मंखेज्ज वा,
जिह्मेज्ज वा, मंखंतं वा जिलिंगंतं वा साइज्जइ ॥ १४४ ॥
जे भिक्खू अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा अप्पणो का-
यंसि वणं लोच्छेण वा ककेण वा एहाणेण वा पोउमचुए-
णेण वा सिणहाणेण वा उव्वहेज्ज वा, परियहेज्ज वा, उव्व-
हंतं वा परियहंतं वा साइज्जइ ॥ १४५ ॥ जे भिक्खू अण-
उत्थिएण वा गारत्थिएण वा अप्पणो कायंसि वणं सीओ-
दगवियमेण वा उसिओदगवियमेण वा उच्छोलेज्ज वा,

पथोवेज्ज वा, उच्चोलंतं वा पथोवंतं वा साइज्जइ ॥ २६ ॥
 जे भिक्खू अणउत्थियण वा गारत्थियण वा अप्पणो
 कायंसि वणं फूमज्ज वा, रणज्ज वा, मंखेज्ज वा, फूमंतं वा
 रयंतं वा मंखंतं वा साइज्जइ ॥ ३० ॥ जे निक्खू अणउ-
 त्थियण वा गारत्थियण वा असियणं वा अप्पणो कायंसि
 गमं वा पलियं वा अरियं वा असियं वा भंगदलं वा अण-
 यरेण वा तीखेण वा सत्थजाएण अचिंदिज्ज वा, विचिं-
 दिज्ज वा, अचिंदंतं वा विचिंदंतं वा साइज्जइ ॥ ३१ ॥
 जे भिक्खू अणउत्थियण वा गारत्थियण वा अप्पणो
 कायंसि गमं वा पलियं वा अरियं वा असियं वा जंगदलं
 वा अणयरेण वा तीखेण वा सत्थजाएण अचिंदित्ता वा,
 विचिंदित्ता वा, पूयं वा सोणियं वा णीहरज्ज वा, विसो-
 हिणज्ज वा, णीह तं वा विसोहतं वा साइज्जइ ॥ ३२ ॥ जे भि-
 क्खू अणउत्थियण वा गारत्थियण वा अप्पणो कायंसि
 गमं वा पलियं वा अरियं वा असियं वा जंगदलं वा
 अणयरेण वा तीखेण वा सत्थजाएण वा अचिंदीवेज्ज
 वा, विचिंदीवेज्ज वा, पूयं वा सोणियं वा णीहा-
 रावेज्ज वा, विसोहियाएज्ज वा, सीओदगवियमेण वा
 उसिणोदगवियमेण वा उच्चालेज्ज वा, पथोवेज्ज वा,
 उच्चोलंतं वा पथोवंतं वा साइज्जइ ॥ ३३ ॥ जे निक्खू
 अणउत्थियण वा गारत्थियण वा अप्पणो कायंसि गमं
 वा पलियं वा अरियं वा असियं वा जंगदलं वा अणयरेण
 वा तीखेण वा सत्थजाएण वा अचिंदीवेज्ज वा, विचिं-
 दावेज्ज वा, पूयं वा सोणियं वा णीहारावेज्ज वा, विसो-
 हियरेण वा आलेवणजाएण आलिपेज्ज वा, विलिपेज्ज वा,
 आक्षिपंतं वा विलिपंतं वा साइज्जइ ॥ ३४ ॥ जे भिक्खू अण-
 उत्थियण वा गारत्थियण वा अप्पणो कायंसि गमं वा
 पलियं वा अरियं वा असियं वा जंगदलं वा अणयरेण
 वा तीखेण वा सत्थजाएण वा अचिंदीवेज्ज वा, विचिंदावे-
 ज्ज वा, पूयं वा सोणियं वा णीहारावेज्ज वा, विसोहिया-
 एज्ज वा अणयरेण वा आलेवणजाएण तेहोण वा घणं वा
 बाणेण वा वसाएण वा जवणीएण वा अग्निभेज्ज वा,
 मंखेज्ज वा, अग्निगंतं वा मंखंतं वा साइज्जइ ॥ ३५ ॥ जे
 निक्खू अणउत्थियण वा गारत्थियण वा अप्पणो कायं-
 सि गमं वा पलियं वा अरियं वा असियं वा भंगदलं वा अण-
 यरेण वा तीखेण वा सत्थजाएण वा चिंदित्ता वा, जिंदित्ता
 वा, पूयं वा सोणियं वा णीहाराएज्ज वा, विसोहियाएज्ज वा,
 अणयरेण वा धुवणजाएण धुयाएज्ज वा, पधुयाएज्ज वा, धुया-
 वंतं वा पधुयावंतं वा साइज्जइ ॥ ३६ ॥ जे भिक्खू अप्पणो पालुकि
 मेयं वा अणउत्थियण वा गारत्थियण वा अंगुलिण निवेसि-
 याय निवेसियाय णीहरावइ, णीहरावंतं वा साइज्जइ ॥ ३७ ॥

जे भिक्खू अणउत्थियण वा गारत्थियण वा अप्पणो दी-
 हाओ एहसिहाओ कप्पावेज्ज वा, संठावेज्ज वा, कप्पा-
 वंतं वा संठावंतं वा साइज्जइ ॥ ३८ ॥ जे भिक्खू अणउत्थियण
 वा गारत्थियण वा अप्पणो दीहाइं वत्थीरोमाइं कप्पावेज्ज
 वा, संठावेज्ज वा, कप्पावंतं वा संठावंतं वा साइज्जइ ॥ ३९ ॥
 जे भिक्खू अणउत्थियण वा गारत्थियण वा अप्पणो
 दीहाइं जंथारोमाइं कप्पावेज्ज वा, संठावेज्ज वा, कप्पावंतं
 वा संठावंतं वा साइज्जइ ॥ ४० ॥ जे निक्खू अणउत्थियण
 वा गारत्थियण वा अप्पणो दीहाइं सीसकेसाइं कप्पावेज्ज
 वा, संठावेज्ज वा, कप्पावंतं वा संठावंतं वा साइज्जइ ॥ ४१ ॥
 जे भिक्खू अणउत्थियण वा गारत्थियण वा अप्पणो दीहाइं कस-
 रोमाइं कप्पावेज्ज वा, संठावेज्ज वा, कप्पावंतं वा संठावंतं वा
 साइज्जइ ॥ ४२ ॥ जे भिक्खू अणउत्थियण वा गारत्थियण
 वा अप्पणो दीहाइं जूरोमाइं कप्पावेज्ज वा, संठावेज्ज वा,
 कप्पावंतं वा संठावंतं वा साइज्जइ ॥ ४३ ॥ जे भिक्खू अणउ-
 त्थियण वा गारत्थियण वा अप्पणो दीहाइं चक्खुरोमा-
 इं कप्पावेज्ज वा, संठावेज्ज वा, कप्पावंतं वा संठावंतं वा
 साइज्जइ ॥ ४४ ॥ जे निक्खू अणउत्थियण वा गारत्थियण
 वा अप्पणो दीहाइं णक्खोमाइं कप्पावेज्ज वा, संठावेज्ज
 वा, कप्पावंतं वा संठावंतं वा साइज्जइ ॥ ४५ ॥ जे निक्खू
 अणउत्थियण वा गारत्थियण वा अप्पणो दीहाइं मस्सु-
 रोमाइं कप्पावेज्ज वा, संठावेज्ज वा, कप्पावंतं वा संठावंतं
 वा साइज्जइ ॥ ४६ ॥ जे निक्खू अणउत्थियण वा गारत्थि-
 यण वा अप्पणो दीहाइं कक्खुरोमाइं कप्पावेज्ज वा, संठा-
 वेज्ज वा, कप्पावंतं वा संठावंतं वा साइज्जइ ॥ ४७ ॥ जे भि-
 क्खू अणउत्थियण वा गारत्थियण वा अप्पणो दीहाइं
 पासरोमाइं कप्पावेज्ज वा, संठावेज्ज वा, कप्पावंतं वा संठा-
 वंतं वा साइज्जइ ॥ ४८ ॥ जे भिक्खू अणउत्थियण वा गार-
 त्थियण वा अप्पणो दीहाइं उत्तरठ्ठाइं रोमाइं कप्पा-
 वेज्ज वा, संठावेज्ज वा, कप्पावंतं वा, संठावंतं वा साइज्जइ
 ॥ ४९ ॥ जे निक्खू अणउत्थियण वा गारत्थियण वा अप्प-
 णो दंतं सीओदगवियमेण वा उसिणोदगवियमेण वा
 उच्चोलावेज्ज वा, पथोवावेज्ज वा, उच्चोलंतं वा पथोवंतं
 वा साइज्जइ ॥ ५० ॥ जे भिक्खू अणउत्थियण वा गारत्थि-
 यण वा अप्पणो दंतं फूमावेज्ज वा, रयावेज्ज वा, मं-
 खावेज्ज वा, फूमावंतं वा रयावंतं वा मंखावंतं वा साइज्जइ
 ॥ ५१ ॥ जे निक्खू अणउत्थियण वा गारत्थियण वा
 अप्पणो ओद्धे आमज्जेज्ज वा, पमज्जेज्ज वा, आमजावंतं
 वा पमजावंतं वा साइज्जइ ॥ ५२ ॥ जे निक्खू अणउत्थियण
 वा गारत्थियण वा अप्पणो ओद्धे संवाहावेज्ज वा,

पलिमहावेज्ज वा, संवाहावंतं वा पन्निमहावंतं वा साइज्जइ । ५३ । जे भिक्खू अस्य उत्थिएण वा गार-
त्थिएण वा अप्पणो ओट्टे तेत्थेण वा घएण वा वसएण
वा वसाएण वा एवणीएण वा मंखावेज्ज वा, भिल्लिगा-
वेज्ज वा, मंखावंतं वा भिल्लिगावंतं वा साइज्जइ । ५४ । जे
भिक्खू अस्य उत्थिएण वा गारत्थिएण वा अप्पणो ओट्टे
लोच्छेण वा ककेण वा एहाणेण वा पउमचुप्पेण वा वस्ये-
ण वा उल्लोलावेज्ज वा, उल्लोलावेज्ज वा, उल्लोलावंतं वा
उल्लोलावंतं वा साइज्जइ । ५५ । जे भिक्खू अस्य उत्थिएण वा
गारत्थिएण वा अप्पणो ओट्टे सीओदगवियमेण वा उप्पि-
णोदगवियमेण वा उच्छोलावेज्ज वा, पथोवाएज्ज वा, उच्छो-
लावंतं वा पथोवावंतं वा साइज्जइ । ५६ । जे भिक्खू अस्स-
उत्थिएण वा गारत्थिएण वा अप्पणो ओट्टे फूमावेज्ज वा,
रयावेज्ज वा, मंखावेज्ज वा, फूमावंतं वा रयावंतं वा मंखा-
वंतं वा साइज्जइ । ५७ । जे भिक्खू अस्स उत्थिएण वा गार-
त्थिएण वा अप्पणो अच्छिणि आमज्जावेज्ज वा, पमज्जा-
वेज्ज वा, आमज्जावंतं वा पमज्जावंतं वा साइज्जइ । ५८ । जे
भिक्खू अस्य उत्थिएण वा गारत्थिएण वा अप्पणो अ-
च्छिणि संवाहावेज्ज वा, परिमहावेज्ज वा, संवाहावंतं वा
पलिमहावंतं वा साइज्जइ । ५९ । जे भिक्खू अस्य उत्थिएण
वा गारत्थिएण वा अप्पणो अच्छिणि तेत्थेण वा घएण
वा वस्येण वा वसाएण वा एवणीएण वा मंखावेज्ज
वा, भिल्लिगावेज्ज वा, मंखावंतं वा भिल्लिगावंतं
वा साइज्जइ । ६० । जे भिक्खू अस्य उत्थिएण वा
गारत्थिएण वा अप्पणो अच्छिणि लोच्छेण वा ककेण
वा एहाणेण वा पउमचुप्पेण वा वस्येण वा उल्लो-
लावेज्ज वा, उल्लोलावेज्ज वा, उल्लोलावंतं वा उल्लोलावंतं
वा साइज्जइ । ६१ । जे भिक्खू अस्य उत्थिएण वा गार-
त्थिएण वा अप्पणो अच्छिणि सीओदगवियमेण वा
उप्पिणोदगवियमेण वा उच्छोलावेज्ज वा, पथोवावेज्ज वा,
उच्छोलावंतं वा पथोवावंतं वा साइज्जइ । ६२ । जे भिक्खू
अस्य उत्थिएण वा गारत्थिएण वा अप्पणो अच्छिणि
फूमावेज्ज वा, रयावेज्ज वा, मंखावेज्ज वा, फूमावंतं वा रया-
वंतं वा मंखावंतं वा साइज्जइ । ६३ । जे भिक्खू
अस्य उत्थिएण वा गारत्थिएण वा अप्पणो अच्छिमलं
वा काणमलं वा दंतमलं वा णहमलं वा णीहरावेज्ज,
णीहरावंतं वा साइज्जइ । ६४ । जे भिक्खू अस्य उत्थिए-
ण वा गारत्थिएण वा अप्पणो कायाउमयेयं वा जलं वा पं-
कं वा मल्लं वा णीहरावेज्ज वा, विसोहावेज्ज वा, णीहरावं-
तं वा विसोहावंतं वा साइज्जइ । ६५ । जे भिक्खू गामाणु-

गामं दुइज्जमाणं अस्य उत्थिएण वा गारत्थिएण वा
अप्पणो सीसदुवारियं करेइ, करंतं वा साइज्जइ । ६६ ।

सुत्तथो जहा ततिउहेसगे, तहा भणियव्वं, णवरं अस्य उत्थिएण
कारवेइ त्ति वत्तव्वं । एवं प्रलम्बाधिकारः समाप्तः ।

पादप्पमज्जणादी, सीसदुवारादि जो करेज्जाहि ।

गिहिअस्यत्थिएहिं व, सो पावति आणमादीणि । ५८ ।

तेहिं अणउत्थिएहिं गारत्थिएण वा कारवैत्तस्स खु किं
कज्जं ? उच्यते-

कुज्जा व पच्छकम्मे, से य मलादीहिं होज्ज व अवणो ।

संपातमेव होज्जा, उच्छोलाण जावणे कुज्जा । २५६ ।

ते साहुस्स पादे पमज्जिता पच्छाकम्मं करेइ, साहुस्स प्रस्वेदं
मलं वा ददुं घाणं वा तेहिं अघाइऊण असुइ इति अवसं भासे-
ज्ज, अजयणाए वा पमज्जता संपातमेव होज्ज, बहुणा वा दूखे
अजयणाए भोवंता उच्छोलाण दोसं करेज्जा, भूमिं डिप वा
पाणीं भावेज्ज, इमो अववादो ॥ २५६ ॥

वित्तियपदमणप्पज्जो, कारेज्जवि कोवि ते वि अप्पज्जं ।

जाणंते वा वि पुणो, परद्धिगे सेहमादीसु ॥ २५७ ॥

अस्यप्पज्जो कारवेज्जा, सेहो वा अजाणतो कारवेज्जा, कारणेण
वा परद्धिगे गहिंते परद्धिगिभज्जहिओ कारवेज्जा, सेहो वा उव-
डितो जाव ण दिक्खिज्जति तेण कारवेज्जा । २५८ । किंचान्यत्-

पच्छाकम्मादीहिं, विस्तामावेउ वादि उज्जातो ।

पणविज्ज भाविताणं, सति देइ हत्थकप्पं तु ॥ २५९ ॥

साहुण अभावे पच्छाकम्मेण, आविस्सहातो गिहीयाणुस्वपण
दंसणं, साधणेण वा एतेहिं विस्सामप, को विस्सामाविज्जा ? वा-
दी वा अक्षाणगतो वा उज्जातो भ्रान्तः । जे भाविता ते पणवि-
ज्जंति । साधूनां पादरजः श्रेष्ठमाकुल्यं शिरसि धार्यते न दोषः ।
जे पुण अभाविता तेहिं सति मधुरएवण विज्जमानेन हत्थकप्पो
तेहिं विज्जति, मा पच्छाकम्मं करिस्सं । नि० चू० १५ उ० ॥

('अस्यमणकिरिया' शब्दे संवाधनपरिभर्दनसूत्राणि वक्ष्यन्ते)

(२७) भूतिकर्मादि-

जे भिक्खू अस्य उत्थियाणं वा गारत्थियाणं वा नूइकम्मं
करेइ, करंतं वा साइज्जइ ॥ १४ ॥ जे भिक्खू अस्य उत्थि-
याणं वा गारत्थियाणं वा पसिणं करेइ, करंतं वा साइज्जइ
॥ १५ ॥ जे भिक्खू अस्य उत्थियाणं वा गारत्थियाणं वा
पसिणापसिणं करेइ, करंतं वा साइज्जइ ॥ १६ ॥ जे भि-
क्खू अस्य उत्थियाणं वा गारत्थियाणं वा पसिणं कहेइ,
कहंतं वा साइज्जइ ॥ १७ ॥ जे भिक्खू अस्य उत्थियाणं वा
गारत्थियाणं वा पसिणापसिणं कहेइ, कहंतं वा साइज्जइ
॥ १८ ॥ जे भिक्खू अस्य उत्थियाणं वा गारत्थियाणं वा
तीतनिमित्तं करेइ, करंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्खू
अस्य उत्थियाणं वा गारत्थियाणं वा पमिपुसं निमित्तं करेइ,
करंतं वा साइज्जइ ॥ २० ॥ जे भिक्खू अस्य उत्थियाणं

वा गारत्थियाणं वा आगमी संनिमित्तं करेइ, करंतं वा सा-
इज्जइ ॥ २१ ॥ जे भिक्खू अस्रउत्थियाणं वा गारत्थिया-
णं वा लक्खणं करेइ, करंतं वा साइज्जइ ॥ २२ ॥ जे
भिक्खू अस्रउत्थियाणं वा गारत्थियाणं वा मूमिणं करेइ,
करंतं वा साइज्जइ ॥ २३ ॥ जे भिक्खू अस्रउत्थियाणं वा
गारत्थियाणं वा विज्जं पउंजइ, पउंजंतं वा साइज्जइ ॥ २४ ॥
जे भिक्खू अस्रउत्थियाणं वा गारत्थियाणं वा मंतं पउंजइ,
पउंजंतं वा साइज्जइ ॥ २५ ॥ जे जिक्खू अस्रउत्थियाणं
वा गारत्थियाणं वा जोगं पउंजइ, पउंजंतं वा साइज्जइ
॥ २६ ॥ नि० चू० १३ उ० ।

मार्गप्रवेदनम्—

जे भिक्खू अस्रउत्थियाणं वा गारत्थियाणं वा णट्ठाणं
विपरियासियाणं मगं वा पवेदेइ, संधिं वा पवेदेइ, मग्गाणं
वा संधिं पवेदेइ, संधिओ वा मगं पवेदेइ, पवेदंतं वा सा-
इज्जइ ॥ २७ ॥

इमो सुत्तथो—

नट्ठा पथि फिड्ढिता, मूढा उ दिसाविजाग ममुणंता ।
तं वि य दिसं पढं वा, पवेइति विवज्जिया वणं ॥ ४८ ॥
पथि प्रनट्ठानं पन्थानं कथयति, अरुवीए वा मूढाणं दिसिभागं
अमुणंताणं वि दिसि विभागेण पढं कहेति । जतो चेव आगता
तं चेव दिसं गच्छंताणं विवज्जिता वणं सग्भावं कहेति ॥ ४८ ॥

मग्गो खलु सगमपट्ठो, पंथो वा तच्चिवज्जिता संधी ।

सो खलु दिसाविजागो, पवेयणा तस्स कहणाओ ॥ ४९ ॥

संधी संखेयगो जतो गमिस्सति सो दिसाभागो, तं तेसि
मूढाणं पवेदेति, कथयतीत्यर्थः । सगममग्गा उज्जुसंधिसंखे-
इयं पवेदेति, उज्जुसंधिसंखेयया वा सगममगं पवेदेति, कहय-
ति त्ति वुत्तं भवति । अहवा सज्जो चेव पट्ठो मग्गो भवति, संधी
पंथं बोधयइ । अहवा पंथुगमो चेव संधी, पंथस्स वा संधी
अंतरे कहेति, संधी उ वा जो वामदक्खिणो पट्ठो, तं कहेति ४९

गिदिअस्रउत्थियाण व, मगं संधी उ जो पवेदेति ।

मग्गातो वा संधिं, संधीतो वा पुणो मगं ॥ ५० ॥

गतार्था । तेसि गिदिअस्रउत्थियाणं मग्गावि कहेतो इमं
पावति—

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं तद्वा दुविइं ।

पावति जम्हा तेणं, एते उ वए विवज्जेज्जा ॥ ५१ ॥

दुविइहा आयरसंजमविराधणा, तेसि साधुविधिं तेणपदेणं
गच्छंताणं इमे अमे दोसा—

उक्कायाण विराहण, सावय तेणोवहिं वि छविहेहिं ।

जं पावति जाता वा, पदोस तेसि तहिंइयोसिं ॥ ५२ ॥

जं ते गच्छंता उक्काय विराहेति, स विराधंतो तं णिपणं पाव-
ति, तेण वा पदेण गच्छंताणं ते सावयोवहयं सरीरोवहितेणोवहयं
पावति, (जं पावेति त्ति) जं वा ते गच्छंता अयोसिं उवहयं करेति,

जतो वा ते अणिदिदिट्ठातो स्वयं पावति, ततो ते तस्स पथवि-
इंगस्स साधुस्स अस्स वा साधुस्स पदोसमावज्जेति, अग्गे
पडिणियत्तणेण परिसपंथं बूढा, इमेण पंतावणादि करेज्ज ।
अधवा दातो विधेज्ज ॥

वितियपदमाणपज्जे, पावे अवि को वि ते व अप्पज्जे ।

अप्पाण असिक्क अहिओ—गआतुरादीमु जाणमवि ५३ ॥

सिखादिगो अणपज्जो सेहो वा, अवि कोवि नो विधेज्ज, अ-
प्पज्जो वि अप्पाणे वा सत्थस्स पदं अजाणंतस्स विधेज्ज । अ-
सिक्के गित्ताणकज्जे वा वेज्जस्स कप्पियारिस्स वा आणिज्ज-
तस्स पंथमुवहिसि । अभियोगो त्ति बहारातिणा देसितो गहि-
ते पधमादिकरणेहिं जाणंतो वि कहितो सुज्जो ॥ नि० चू०
१३ उ० ॥

(२८) [वाचना] अन्ययुधिकाः पास्त्राणि नो गृह्णिणः सुख-
शीला वा न प्रव्रजनीयाः—

जे भिक्खू अस्रउत्थियं वा गारत्थियं वा वाएइ,
वायंतं वा साइज्जइ ॥ २५ ॥ जे भिक्खू अणउत्थियं वा
गारत्थियं वा पडिच्छइ, पमिच्छंतं वा साइज्जइ ॥ २६ ॥
जे भिक्खू पासत्थं वाएइ, वायंतं वा साइज्जइ ॥ २७ ॥
जे भिक्खू पासत्थं पमिच्छइ, पडिच्छंतं वा साइज्जइ ॥ २८ ॥
जे भिक्खू उसणं वाएइ, वायंतं वा साइज्जइ ॥ २९ ॥
जे भिक्खू उसणं पमिच्छइ, पडिच्छंतं वा साइज्जइ ॥ ३० ॥
जे भिक्खू कुसीलियं वाएइ, वायंतं वा साइज्जइ ॥ ३१ ॥
जे भिक्खू कुसीलियं पडिच्छइ, पडिच्छंतं वा साइज्जइ
॥ ३२ ॥ जे भिक्खू णितियं वाएइ, वायंतं वा साइज्जइ
॥ ३३ ॥ जे भिक्खू णितियं पडिच्छइ, पडिच्छंतं वा साइज्जइ,
॥ ३४ ॥ जे भिक्खू संसत्तं वाएइ, वायंतं वा साइज्जइ
॥ ३५ ॥ जे भिक्खू संसत्तं पमिच्छइ, पमिच्छंतं वा साइ-
ज्जइ ॥ ३६ ॥

एवं पासत्थे दो सुत्ता, उसणे दो, कुसीले दो, संसत्ते दो, णि-
तिये दो, पतेसि वायणं देति, पमिच्छति, णायसेण वा सत्वेण
अदाच्छंद्वाज्जिपसु चत्तलहुं, अहवा अत्थे व अदाग्गे चत्तलहुं,
सुत्तं अत्थेसु—

आस्रपासंमिय गिह्णी, सुहमीलं वा वि जो उ पव्वज्जे ।

अहव पडिच्छति तेमिं, वाओस्स य साति पोरिसिं ॥ ५५ ॥

(पोरिसि त्ति) सुत्तपोरिसिं अत्थपोरिसिं वा दंतस्स, तेसि
वा समीवातो पोरिसिं करेतस्स, अहवा एको पोरिसिं वापत्त-
स्स, अणेगासु इमं—

सत्तरत्तं तवो होति, ततो ठेदो पहावति ।

ठेदेण तिमपपरिया, एतो मूलं ततो दुगं ॥ ५५ ॥

सत्तदिवसे चत्तलहुं तवो, ततो एक्के दिवसे चत्तलहुं ठेदो,
ततो एक्केकदिवसे मूलं णवट्ठा पारंछिया, अहवा तवो, तदेव य
चत्तलहुं, ठेदो, सत्तदिवसे सेसा, एक्केकके दिवसे अहवा तवो
तदेव । गुरुच्छेदो, सत्तदिवसे सेसा एक्केकं, अहवा चत्तलहुं तो

वा सत्तादिवसे, ततो चउगुरु, ततो सत्तादिवसे, ततो गृह्णह
सत्तादिवसे, ततो उगुरु सत्तादिवसे, ततो एते चेव, वेदो
सत्ता सत्ता दिवसे, ततो मृदुऽणवच्छपपारं चिया एषके-
कदिणं, अहवा ते चेव चउलहुगादिगा सत्तासत्तादिवसिगा, ततो
वेदो, सहुपणगादिगा सत्तासत्तादिवसिगा सत्तासत्तादिवसे णेयव्वा,
जाव उगुरु, ततो मूलगुणऽणवच्छपपारं चिया एषकेकदिवसं ;
गिहिअसुतिथिपसु इमे दोसा ।

मिच्छत्थिरीकरणं, वित्थस्सोत्तावणा य गेएहं तु ।
देति पवंचणकरणं, तेणोवक्खेवकरणं च ॥ २६ ॥

कहं मिच्छत्तं धिरतरं ? उच्यते-तं ददुंतेसि समीवे गच्छं मिच्छ-
दिही चित्तेति-इमे चेव पहाणतरा जाता, एतेपि एतेसि समीवे
सिक्खन्ति, दोगो ददुं भणति, एतेसि अप्पणो आगमो णत्थि,
परे संति, ताणि सिक्खन्ति, निस्तारं पवयणं ति ओभावणा, अह
तेसि देति, ता ते सहइत्थादिनाविता महाजणमध्ये चहं चोरे
छुज्जा विलियासणए करीसए पिलुअए सि । एवमादि पवंचणं
करोति उवाहं च, अहवा तेणोवसिक्खिकएण अक्खेवेति, चोयणं
करेज्जा, दूसेज्जा वा ॥ २६ ॥

गिहिअसुतिथियाणं, एए दोसाव दैत गेएहंते ।

गहणपमिच्छण दोसा, पासत्थादीणि पुच्छता ॥ २७ ॥

कंठा, णवरं पासत्थादिसु गहणपमिच्छणदोसा जे ते परणरस-
मे उद्देसगे वुत्ता, ते दहवा, यंदणपसंसणादिया वा तेरसमे
जम्हा एते दोसा तम्हा गिहिअसुतिथिया वा ण वापयव्वा,
परपासंमिलक्खणे जो अष्ठाणं मिच्छत्तं कुव्वंतो कुत्तिथिए
वा पति, जिणवयणं वा णाजिगच्छति, सो परपासंमी, जो पुण
गिही अणत्तिथिओ वा इमेरिसो-

नाणचरणो परुवण, कुणति गिही अहव अणए पासंमी ।

पयएहिं संपज्जो, जिणवयमएणासग्गती जाति ॥ २८ ॥

णाणदंसणचरिणाणि परुवेति । जिणवयणचोरो पति सो सं-
पासंमी चेव सो वाइज्जह, जं तस्स जोगं ॥ २८ ॥

एते व विष्पमुक्को, गच्छति गति अणत्तिथीणं ।

पव्वज्जाए अणिमुह, एति गिही अहव अन्नपासंडी ॥

उववायविहारं वा, पासत्था ओवगंतुकामं वा ॥ २९ ॥

जो अणत्तिथियाणुक्का गती, तं गच्छति, सेसं कंठं, जवे कार-
णं वा पज्जा वि(पव्वज्जाए) गाहा । गिही अन्नपासंडी वा पव्व-
ज्जाणिमुहं सावगं वा उज्जीवणियसि जाव सुत्तयो, अथतो जाव
पिंडेसणा, एस गिदत्थादिसु अववादी, इमो पासत्थादिसु अववा-
दी तिसि उवसंपदा उज्जपविहारीणं उवसंपओ जो पासत्था-
दी सो उववादीहारीद्वितो तं वा वापज्ज, अहवा पासत्था दि-
साणजो संविगविहारं उवगंतुकामो, अण्णुठिक्काम इत्यर्थः ।
तं वा पासत्थादिभावचित्तं चेव वापज्जा जाव अण्णुठेति, एवं
वायणा दिट्ठा, तेसि समीवातो गहणं कहं होज्जा ? उच्यते-

वित्थियपदसमुच्चेदो, दसाइ ते तह । पक्कंपंति ।

असुत्त व अमतीए, पमिक्कमंते व जयणाए ॥ ३० ॥

जस्स भिक्खुस्स निरुपरिया उवट्ठिति, निरुपरियागो णाम
११.९

जस्स तिप्पि वरिसाणि पगियायस्स संपूराणि, तस्स य आया-
रपण्णो अधिज्जियव्वो, आयरियाय कालगते एसेव समुच्चेदो ।
अहवा कस्सइ साहुस्स आयरपगण्णस्स देसेण अणध्वाते स-
मुच्चेदो य जाओ, एतेसि सव्वो आयरपगण्णो पढमस्स वित्थिय-
स्स य देसो य अवस्सं अहिज्जियव्वो, सा कस्स पासे अदि-
ज्जियव्वो । उच्यते-

संविगपच्छाकममि-अपुत्तसारुवि पमिक्कंते ।

अण्णुठित्ते अ असती, अण्णिच्छेसु तत्थ वतिदेसा वीति ॥ ३१ ॥

सगच्छे चेव जो गीयत्था, तेसि असति परगच्छे संविगम-
ण्णसगासं, तस्स असति परगच्छे संविगमण्णस्स, ताहे अ-
अस्स वि असति पत्ति पत्ति, अन्नसंभोइयस्स वि असति एति,
अन्नसंभोइयस्स वि असावणिआदि उक्कमेणं असंविग्गेसु तेसु
वि णितियादिनाणाओ आवकहाए पमिक्कमाविता, अणिच्छि
जाव अहिज्जइ, ताव पमिक्कमाविता, तहा वि अणिच्छे तस्सेव
सगासे अहिज्जइ, सव्वत्थ संदणादीनि न हावेइ । पसेवजयणा
तेसि असतीए पच्छाकमादिसु पच्छाकमो ति, जेण चारितं प-
च्छाकदं उभिक्खंतो भिक्खं हिमइ वा, न वा सारुविगो पुण
मुक्किलवत्थपरिहिओ मुंमसिहं धरेइ । अभज्जगो अप-
त्तादिसु निक्खं हिमइ । अण्णे भणुंति-पच्छाकमसिरुपुत्ता
चेव जे असिहा ते सारुविगा, एणमि सगासे सारुविगाइ प-
च्छाणुलोमणं अधिज्जति, तेसु सारुविगादिसु पडिक्कंते अण्णु-
ठिए सि सामातियपडिक्कता वतारोयितो अण्णुठिओ, अहवा प-
च्छाकमादिसु पमिक्कंतेसु एते सव्वे पासत्थादि पच्छाकमा-
दिया य अस्स खेत्तं एउं पमिक्कमाविज्जति, (अण्णिच्छेसु तत्थ व-
तिदेसा वीति सि) । अस्य व्याख्या-

देसो मुत्तमहीयं, न तु अत्या अत्यितो व असमत्ती ।

असति मणुष्यमणुषे, इयरेतरपक्खीयमपक्खीयं ॥ ३२ ॥

पुव्वदं कंठं । (असति मणुष्यमणुषे सि) पयं गच्छंति । इतरे-
तर सि) असति णितियाण इतरा संसत्ता, तेसि असति इतरा
कुशीला पयं णायव्वं, एसो वि अत्थो गट्ठो चेव लेसु वि पुव्वं
जेसि विगएरिक्कएसु इमेरिसा, जे पच्छाकमादिया मुंमं वा
गा ते पच्छाकमादिया । जावउज्जीवाए पमिक्कमाविज्जति
जावउज्जीवमणिच्छेसु जाव महिज्जति, तह वि अणिच्छेसु जदि ।

मुंमं व धरेमाणे, सिहं च फडित्ताणित्थसिस्साह ।

लिगेण मसागरिए, ए वंदणादीणि होवेति ॥ ३३ ॥

(मुंमं धरे सि) तारयोहरणादि दव्वलिंगं दिज्जति, जाव उद्दे-
सादी करेइ, सा सहस्साविसिहं फेमेतु । एमेव दव्वलिंगं दिज्जति,
अणिच्छिसु दव्वलिंगं वा णो इच्छति फेमेतुं, तो स सिहस्सेव
पासे अधिज्जत सल्लिगे ठिओ चेव असागरिए पपसेसु य
पुयसिकाओ वंदणाइ सव्वं ण हावेइ, तेण वि धारेयव्वं पच्छा-
कमयस्स पासत्थादिसुयस्स वा जस्स पासे अधिज्जति, तत्थ
वेयावच्चं ण करे । इमो विही-

आहार उवहि सेज्जा-एमणमादीसु होति जतियव्वं ।

अण्णुमोयणकारावण, सिक्खति य पदम्मिसो मुच्छो ॥ ३४ ॥

जदि तस्स आहारादिया अस्थितो, पहाणं अह णत्थि, ताहे
सव्वं अण्णुणा एसणिज्जं आहारादि उपापयव्वं, अण्णुणा
असमत्तो-

चोदति से परिवारं, अकरेमाणे मणादिवासठे ।

अव्वोच्छित्तिकरस्स उ, सुयजत्तीए कुणह पूयं ॥३५॥

दुविहाऽसति एतेसिं, आहारादी करेति सव्वं तो ।

पणिहाणी व जयंते, अत्तहा एवमेव गेएहंतो ॥ ३६ ॥

जे तस्स परिवारो पासत्थावियाण वामी स परिवारो सहावि संताण करेति, असंता वा णत्थि सहा, एवं असती एसो सि-
क्खगो आहारादि सव्वं पणं परिहाणीते जयणा, ते तस्स
विसोहिकोमीहिं सयं करेत्तो सुज्झति, अप्पणो वि एमेव पुव्वं
सुज्झं गेएहति । असति सुज्झस्स पच्छा विसोहिकोमीहिं गेएहंतो
सिक्खति, अववादपदेण विसुज्झ । नि० चू० १९९ व० ।

(९) विचारभूमेर्विहारभूमौ निष्क्रमणम्-

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा बहिया विचारजूमि वा विहा-
रजूमि वा णिक्खममाणे वा पविसमाणे वा णो अणउत्थि-
एण वा गारत्थिएण वा परिहारियो वा अपरिहारिएणं
सद्धिं बहिया विचारजूमि वा विहारजूमि वा णिक्खमेज्ज
वा, पविसेज्ज वा ॥

(से भिक्खू वेत्यादि) स निक्खुर्बहिर्विचारभूमिं संज्ञायुत्सर्ग-
भूमिं तथा विहारजूमिं स्वाध्यायजूमिं तैरन्यतीर्थिकादिभिः सह
दोषसंनयाज्ज प्रविशेदिति संबन्धः । तथाहि-विचारजूमौ प्राप्नु-
कोदकस्वच्छबहुत्वनिर्घेपकृतोपघातसद्भावाद्धिहारजूमौ वा सि-
क्खान्तालापकविकथननयात्, सेहाद्यसहिष्णुकलहसद्भावाच्च
साधुस्तु तैः सह न प्रविशेत्, नापि ततो निष्क्रमेदिति । आचा० २
भु० १ अ० १ उ० ।

जे जिकखू अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा परिहारिउ
वा अपरिहारिएण वा सद्धिं बहिया विहारजूमि वा विहार-
जूमि वा निक्खमज्ज वा, पविसज्ज वा, निक्खमंतं वा प-
विसंतं वा साज्ज ॥ ४० ॥

(जे भिक्खू अणउत्थियेत्यादि) सम्पावोसिरणं विचारजूमि-
असज्जए सज्जायत्तमी जा साविहारभूमि, सा उज्झामगपोरि-
सी वि भणति णो कप्पति । “ एत्तो एगतरेणं ” गाहा कंठा ।

वीयारजूमिदोसा-संका अपवत्तणं कुरुकया वा ।

दवअपक वुसगंभे, असती व करेज्ज उड्डाहं ॥३७॥

वीयारजूमि असती, पमिणीए तेण सावए वा वि ।

रायहुटे रोधग, जयणाए कप्पते गंतुं ॥ ३०३ ॥

वियारजूमिप पुरीसा वा, तसखोए अ दोसासंका (अपव-
त्तणं ति) अपवत्तंते य मुसणिरोधे त्रीणि सव्यादिप मद्धि-
याए बहुद्वेण य कुरुकया करेयवा, एत्थ उज्जोलखे ओणील-
णादी दोसा । अह कुरुकयं य करेति, उड्डाहो अप्पणे वा द्वेण
कलुसेण वा द्वेण णिज्जेवंतं दहुं चउत्थरसियादिणा वा गांधि-
ल्लेण अभावे वा दवस्स अणिल्लेविते जणपुरओ उड्डाहं करेज्ज,
जम्हा एते दोसा तम्हा तेहिं सद्धिं ण गंतव्वं, अववादपए जे
वज्जेज्ज । (वियार) गाहा । अणओ वियारजूमिप असति जदि ते
गिहत्थअणउत्थिया वदंति, ततो वएज्ज, जतो अणावातमसं
लोभं तओ इमे पडिणीतएण सावयवोधितदोसा । अंतर

तत्थ वा धम्मिले गतस्स, अतो गिहत्थेहिं समं गठे, ते निवारैति,
रायहुटे रायवद्धमेण समासं गम्मइ, राहपयणा चेव सएणा-
दूमी परितोहिं कारणेहिं जयणाए गम्माति, सा य इमा जयणा-

पच्छाकडत्तदंसण, असप्पिगिहिए तओ कुत्तिगंसा ।

पुव्वमसोयवादिसु, पउरदवेमट्टिया य कुरुया य । ३०४ ।

पुव्वं पच्छाकमेसु गिहीयाणुव्वएसु तेसु चेव दंसणसावएसु
ततो एसु चेव कुत्तिथिएसु ततो असप्पिगिहत्थेसु ततो कुत्ति-
गिएसु असएणीसु सव्वासु सखेसु पुव्वं असोयवादिसु पच्छा
सोयवादिसु दूरं दूरेण परं मुदो डुवे लववज्जितो पउरदवणं म-
ट्टियाए य कुरुकयं करेत्तो अ दोसो ।

एमेव विहारम्मी, दोसा उहुंचगादिया बहुधा ।

असती पमिणीयादिसु, वितियं आगाढजोगिस्स ॥३०५॥

विहारजूमिप वि. प्रायशः एत एव दोषाः । उरुज्झकाद्वय अ-
धिकतरा बहवः । अन्ये उरुज्झका कुट्टिहा उडुति वा वंदनादिसु
प्रत्यनीकादिद्वितीयपदं पूर्ववत् । चोदको भणति-जयथेसिया
दोसा तत्थ तेहिं सामखं गंतुं वितियपदेण विसज्जाओ मा की-
रउ । आयरिओ भणति-आगाढजोगिस्स उहेससमुहेसादश्च
अवस्सं कायव्वा, उवस्सए य असम्भावेहिं पमिणीयादि, अतो
तेण समाणं गंतुं करेत्तो सुद्धो । नि० चू० २ उ० ।

(३०) विहारः-

से जिकखू वा जिकखुणी वा गामाणुगामं दूज्जमाणेणो
अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा परिहारिउ अपरिहा-
रिएण वा सद्धिं गामाणुगामं दूज्जेज्जा ॥ ४१ ॥

तथा (से भिक्खू वेत्यादि) स भिक्खुर्ग्रामाद् ग्रामान्तरम्, उप-
लक्षणार्थत्वाक्षरादिकमपि (दूज्जमाणे सि) गच्छन्नेभिरन्य-
तीर्थिकादिभिः सह दोषसंभवाज्ज गच्छेत् । तथाहि-कायिकादि
निरोधे सत्यात्मविराधना, व्युत्सर्गे च प्राप्नुकप्राप्तुकग्रहणादाधु-
पघातसंयमविराधने भवतः । एवं भोजनेऽपि दोषसंभवो जाव-
नीयः, सेहादिविप्रतारणादिदोषश्चेति । आचा० २ भु० १ अ० १ उ० ।

जे जिकखू अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा परिहारिउ
वा अपरिहारिएहिं सद्धिं गामाणुगामं दूज्जइ, दूज्जंतं वा
साज्जइ ॥ ४१ ॥

ग्रामाद्व्यो ग्रामो ग्रामानुग्रामम् । शेषः पूर्वसूत्रार्थवत् ॥४१॥

एो कप्पति जिकखुस्सा, परिहारस्सा उ अपरिहारिणं ।
गिह्मिअणउत्थिएण व, गामाणुगामं नु विहरित्ता ॥३०६॥
एत्तो एगतरेणं, सहितो दूज्जती तु जे जिकखू ।

सो आणाअणवत्तं, मिच्छत्तिराहणं पावे ॥ ३०७ ॥

“ डुगु गतौ ” दूज्जइति रीयति, गच्छतीत्यर्थः । रीयमाणो ति-
थ्यगणं आणं आणम्मि जे अणवत्तं करेति, मिच्छत्तं अक्षेप्ति
जणयति, आयरियसंजमविराहणं पावति । इमं च पुरिसवि-
जाणेण पच्छिच्च-

मासादीया गुरुगा, मासो अविसेसियं चउएहं पि ।

एवं मुत्ते पत्था-ए होति सट्ठाण पच्छिच्चं ॥ ३०८ ॥

अगीयत्थजिकखुणो गीयत्थभिक्खुणो उवज्जायस्स आयरिय-

स्स एतेसि चउएह वि मासादी चउगुरु मतं, अइवा मासअहुं
खेव तयकालविसेसियं । अहवा अविसेसियं चय मासअहुं । चोद-
न-आह-किं णिमिच्चमिद सुत्ते पुरिसविभागेण पच्छिन्नं विष्णं ?
आचार्य आह-सर्वसुत्रप्रदर्शनार्थम् । एवं सुत्ते २ पथाण सट्ठाण
पच्छित्तं दट्ठञ्च । इमा संजमविराट्ठाणा-

संजतगतीं गमणं, ठाणणिसीयण उ अट्ठणं वा वि ।
वीसमणादि पमिस्सुय-उच्चारदी अवीसत्था ॥ ३०ए ॥
मासादीया गुरुगा, जिक्खू व समाजिसेगआयरिण ।
मासो विसेसिओ वा, चउएहवी चउसु सुत्तेसु ॥ ३१० ॥

जदा संजओ सिंघगतीं वा वच्चति, तदा गिहत्यो वि-
तितो अधिकरणं भवति, तदा लुहाय व परिताविज्जति,
तथिप्पणं वीसमतो य सच्चित्तपुढविकाय उद्धाणं निसी-
यणे तु अट्ठणं वा करेति, भत्तपाणादियाण उच्चारपासवणेसु
य सागारिओ भिकाउं अवीसत्थो साहुणिस्साय वा गच्छति ।
तो फलादि खापज्जा, अहिकरणं साहु वा तस्स पूरओ विति-
यपदेण गेहहेज्जा । परितावणाणिप्पणं पादपमज्जणादि वा
ए करेज्जा, तत्थ वि सट्ठाणं अह करेति, उट्ठाहो ।

भाष्यकारैर्वायमर्थ उच्यते-

अत्यंभिलमेगते, ठाणादी खच्छतवहि उट्ठाहो ।
धरणणिसगो वा तो-जयस्स दोसा पमज्जणए ॥ ३११ ॥
साहुणिस्सए वा साहु अथंडिले ठाएज्ज, खच्छोवहिणा भारं
हुंदुउत्ति उट्ठाहं करेति, धरणणिसगो वा वायकाइयससाण
उभयहा दोसो पमज्जतस्स उट्ठाहो, अपमज्जणे य विराहणा
जम्हा ए गच्छे ॥ ३११ ॥

वितियपदं अच्चारो, मूढमयाणं दुट्ठणट्ठे वा ।
उवहीसरीरतेणग-सावयजयदुल्लभपवेसे य ॥ ३१२ ॥

अच्चारो सत्थिपहिं समं वच्चति पंथाउ वा मूढोदिसातो वा
मूढो, साहु जाव पंथे उच्चरेति पंथमयाणं तो वा जाणा गिहिं
समं गच्छेज्ज, रायदुट्ठे वा रायपुरिसेहिं समं गच्छे, बोधिगा-
दिभया एओ वा तेहिं समाणं णिहोसो हवेज्ज, तेणगभए वा
गच्छे, सावयभए वा अणम्मि वा एणरदेसरज्जे दुल्लभपवेसे
तेहिं समं पविसेज्ज । अण्णहा ए लभति । तत्थ पुण एणरा-
दिसु विहरंतो तत्थ अत्यंतो णितितो भवति, तेहिं समाणं
गच्छंतो इमा जयणा-

णिज्जणं पिठउ गमणं, वीसमणादी पदा तु अणत्थ ।
सावयसरीरतेणग-जएगुतिट्ठाण जयणा तु ॥ ३१३ ॥

णिज्जणं पिठओ गच्छति, पिठुतो ठिता सव्वपमज्जणादि सा-
मायारिं पवज्जति, वीसमणं सति पदा जदि असंजतो थंडिले करे-
ति, तो संजया अणयंभिले ग्रयंति, तेण सावयभयं जह पिठ-
तो, तो मज्जतो पुरतो वा गच्छति, मज्जे तए पुरतो पिठओ वा ग-
च्छति ॥ ३१३ ॥ नि० चू० २ उ० ।

(३१) [शिक्षा] अन्ययूथिकं वा गृहस्थं वा शिल्पादि
शिक्षयति-

जे जिक्खू अणउत्थियं वा गारत्थियं वा सिप्पं वा सि-
लोगं वा अट्ठापदं वा कक्करयं वा बुगाहं वा सलाहं वा

सलाहत्थयं वा सिक्खावेइ, सिक्खावंतं वा साइज्ज ॥ ७ ।

(जे भिक्खू अणउत्थियं वा इत्यादि) सिप्पं तुष्ठागादि, सि-
लोगो वरणणा, अट्ठापदं जूतं, कक्कडगहेउ बुगाहा कन्नहो,
सलाहा कव्वकरुणप्पओगो । एस सुत्तथो । इमा णिज्जुती-

सिप्पसिलोगादीहिं, सेसकलाओ विसूया होति ।

गिहिअणत्थियं वा, सिक्खावेते तमाणादी ॥ २० ॥

सेसा उ गणियलक्खणसत्तणरुयादिसुचिया ण गिही अण-
त्थि वा सिक्खावेयव्वा । जो सिक्खावेति, तस्स आणादिया
य दोसा, चउलहुं च से पच्छित्तं ॥ २० ॥

सिप्पसिलोगे अट्ठा-वए य कक्कमगुग्गहसलाहा ।

तुंनाग वण जूतो, हेतू कलहुत्तरा कव्वो ॥ २१ ॥

पुव्वकेण सुपसिद्धा गाहा, पच्छकेण जहासंखं तत्थ उदाहरणं ।
सिप्पं जं आयरिओवदेसेण सिक्खिज्जति, जहा तुष्ठागं तुष्ठा-
दि, सिलोगो गुणवथणेहिं वणणा, अट्ठापदं चउरंगेहिं जूतं,
अहवा इमं अट्ठापदं-

अट्ठेण वि जाणामो, पुट्ठो अट्ठापयं इमं वेति ।

सुणगाविसालकूरं, पेच्छति पमपजातम्मि । २२ ।

पुच्छितो अपुच्छितो वा भयति-अट्ठे णिमित्तं ण सुट्ठु जाणामो,
पत्तियं पुण जाणामो, परंपरभावकाले वधि कूरं सुणगादिजावो
ण जवति, अणिच्चो वा भणितो विणासी घटवत् कृतविप्र-
णासाद्यश्च दोषा भवन्ति । अहवा कर्कटहेतुसंवेज्जवैक्यप्रति-
पत्तिः । अत्राह-यथा दोषो मूर्खमदमूर्खसदुःखभेदतो ज्ञानका-
लभेदाच्च कारकचूतविशेषाच्च विरुद्धं सर्वत्रवैक्यम् । अथ नैवं,
ततः प्रतिज्ञाहानिः । बुग्गहो रायादीणं अमुककाले कन्नहो भवि-
स्सति । रणो वा जुद्धं सगममादिपण कन्नहे जयमादिसति । दो-
एहं वा कलहं ताणं उ कस्स उत्तरं कहेति ? सलाहं चि, कथा-
सम्भावं कहेति । कव्वेहिं वा वारितो कथं करेति ? सलाहकइये-
णं ति, सव्वकालो तो सुचित्तातो भवति, ताणि अणत्थिस्थिमादीणि
सिक्खावेति, चउलहुं, आणादी य संजमे दोसा । अधिकरणं
तस्सगावदेसे य इमं वितियपदं-

असिने ओमोयरिण, रायदुट्ठे जए व गेहएणो ।

अट्ठाण रोहए वा, सिक्खावणया उ जयणाए ॥ २३ ॥

रायादिमणं वा ईसरं सिक्खावेतो असिधगहितो तत्पभावा
ओट्ठागादि लजति, ओमे वा पुव्वति सोष्ठा रायदुट्ठे ताणं करेति ।
बोहिगादिजये ताणं करेति । गिब्राणस्स वा उसहातिपहिं उव-
ग्गहं करिस्सति । अट्ठाण रोहणेसु वा उवग्गहकारो जविस्सति ।
एवमादिकारणे अवेक्खिऊण इमाए जयणाए सिक्खावेति । २३ ।

संविग्गमसंविग्गो, धावियं तु साहेज्ज पढमतोगीयं ।

विचरीयमणीए पुण, अणभिग्गहमाइ तेण परं ॥ २४ ॥

पणुगपरहणीए जाहे चउलहुं पत्ता तेसु जतिउं ते से वि अ-
संतरतो ताहे संविग्गो धाविअं गीयत्थं सिक्खावेति, पच्छा
असंविग्गो धावितं गीयत्थं; अणीपसु विचरीयं कज्जति, ततो अ-
संविग्गो धावितं अगीतं, ततो संविग्गं अगीयं, अन्यविपरीतक-
रणाद् हेतुमद्भावनां करिष्यति । संविग्ग अगीताथे । पच्छा ग-
हियणुव्वकं, ततो पच्छा दंसणसावणे, ततो पच्छा अज्ञानदयं.

ततो मिच्छं अणुभिमाहाभिमाहिं । नि० चू० १३ उ० ॥

(३२) [संघाटीसीवनम्] अन्ययूथिकादिभिः संघाटीं
सावयति—

जे जिक्व् अप्पणो संघामियं अस्यउत्थिएण वा गार-
त्थिएण वा सीवावेइ, सीवावंतं वा साइज्जइ ॥ १२ ॥

अप्पणो अप्पणिउज्जं संघाटीं एवम सयमी सहसति सि काऊ-
ण दोहि अंतेहि मज्जे य जदि अणउत्थिएण स सरक्खादिणा
गिहत्थेण तुसागादिणा संसिद्धावेइ अप्पणेण ॥ १२ ॥

एिकारणम्मि अप्पण, कारणे गिहि अथय अस्यउत्थिहिं ।
संघाडिं सीवावे, सो पावति आणमादीणि २५ ॥

जदि एिकारणे अप्पणा सीवेति, कारणे वा अणउत्थियगार-
त्थिएहि सिद्धावेति, तस्स मासज्जहुं, आणादिना इमे दोसा-
णिकारणम्मि लहुगो, गिलाण आरोवणा पावेइम्मि ।

उप्पइकाइसंजमे, कारणमुक्खो खलु विधी ॥ २६ ॥

विडे आयविराहणा छप्पतियवाध असंजमयिराहणा, कारणे
विधीय सयं सिद्धवतो सुद्धो । चोदग आह-पदमुद्देसणे परकारणे
मासगुरुं वक्षियं, इह कहं मासलहुं भवति ? आयरिय आह-

कामं खलु परकारणे, गुरुमासो तु वक्षिओ पुव्वं ।

कारणियं पुण सुत्तं, सयं वज्जुणायते लहुओ ॥ २७ ॥

एणवुणममुंचंते, पल्लिमंथो उगमो तु पमियत्थो ।

एगस्स वि अक्खंवे, अवहारो होति मव्वेसि ॥ २८ ॥

कामं अणुमयये, खलु पुरणे, पुव्वं पदमुद्देसण, इह तु कार-
णिए सुत्ते अप्पणो अणुमाते परेण सीवावेतस्स मासलहुं,
सवडिए इमे दोसा । (एणवुणे) गहा । जदि वज्जं पाडिलेहेति
अणेरुवधूणणदोसा, अह वंधी मोत्तं पाडिलेहेति पुणो वं-
धति, सुत्तपल्लिमंथो भवति, पाडियत्थो उगमो णेणेण,
अक्खिसे एगे वि सव्वेसि अपहारो भवति, अकारणे सि-
व्वणे य इमा दोसा-

सयसिक्खणम्मि चिहं, गिलाण आरोवणा तु सविसेसा ।

उज्जति य संजमम्पी, सुत्तादी अकरणे इमं च ॥ २९ ॥

अप्पणो सिद्धवतो सूर्याणविद्धो ताहे गिलाणारोवणा सवि-
सेसा सपरितावमहादुक्खा छप्पतियवाधे असंजमो भवति,
तत्थ लहुगो सुत्तपयोरसि ए करेति, जहासंखं सुत्तणासे इहं
अत्थं नासेह, काइमं व परकारवणे दोसदंसणं ।

अविमुद्धाण काया, पप्फोमण उप्पया य वा तीय ।

पच्छाकम्मं वसिया, उप्पति वेधो य हरणं च ॥ ३० ॥

अविमुद्धाणं अमुद्धवीकायादियाणं उवरिं ठवेति, कायवि-
गहणा, पप्फोउणे छप्पया पडंति वाउसंघट्टणा य घाणावडि-
यविउज्जण देसन्नवगदणं करेज्ज, छप्पया उवाविधंति,
अप्पणा वा ऊरुयं विधानं, हरेज्ज वा तं संघाडिं । इदंणि
अप्पणा सिक्खणकारणं भण्ति—

यितियं तु चट्टमुद्धरगा, य गेलमविसमवन्थे य ।

एतेहिं कारणेहिं, संसिक्खणमप्पणा कुज्जा ॥ ३१ ॥

कुड्डी तस्स हत्था वा पाया वा कंवेति, जतरति पुणो रसं उवेउं,

अधवा उद्धरगा गिलाणो वा ज तरति, पुणो २ संवेउं विस-
मवत्थाणि वा एगं सीविज्जति, एतेहिं सयं सीवेतो सुद्धो, ज-
इस्सेण निणिण वंधा, एको दंसंते, वितीओ पासंते, ततियो सज्ज
वि । तिप्पि उक्कोसेण उ भवंति, कारणे अणउत्थिएण सि-
व्ववेति ।

वितियपदमणुजे वा, जिउणे वा होज्ज केण बी अमहु ।

वाधातो व सहस्सा, परकरणं कप्पती ताहे ॥ ३२ ॥

अप्पणा अणिउणो वा असहु गिलाणवाधातो गिलाणानि, पओ-
यणेण वा वमी एवं पओए कारवेउं कप्पति, इमाए जयणाए-
पच्छाकम्मसाभिगह-णिरजिग्गह जइएण व असएणी ।

गिहि अणउत्थिएहिं, असोयसोए गिही पुव्वं ॥ ३३ ॥

पच्छाकम्मो पुराणो पदमं तेण ततो अणुव्वयसंपणो सावआ
साभिग्गओ; ततो सएणी भइओ, असएणी भइओ, एते चउरो
गिहिजेइ । अणउत्थिं एए चउरो जेइ पक्कं असोयसोय
जेया कायव्वा, पुव्वं गिहीसु, पच्छा सोयवादिषु, पच्छा अण-
उत्थिएसु । नि० चू० ५ उ० ॥

जे भिक्खू निग्गंथीणं संघामी अणउत्थिएण वा गार-
त्थिएण वा सिद्धावेइ, सिद्धावंतं वा साइज्जइ ॥ ३४ ॥

अणउत्थिएण गिहत्थेण सिद्धावेति, तस्स चउलहु, आणादि-
या य दोसा ।

संघामीओ चतुरो, तिपमाणा ता जवे दुविहा ।

एगमणेगं छम्पी, अहिकारोउणेगखंणीए ॥ ३५ ॥

प्रायेण (संघाडिज्जति सि) संघामी गुणसंघायकारिणी वा, सं-
घामी देसीभासातो वा पाउरणे संघाम् । ततो संखा, पमा-
णेण चउरो प्रमाणेन तिपमाणणा एमा डुइत्था दीहा, डु-
हत्थविधारा सा उ उवस्सए अत्थमाणीए भवति, वीतिहत्थ-
दीहा, तिहत्थविधारा, तत्थेगा भिक्खायरियाए, यितिया वियारं
गच्छती पाडणात्, थसहत्थ चउहत्था दीहा, चउहत्थविधारा,
एया सव्वा वि पासगलका पुणो एक्केक्का दुविहा । पच्छइ
कउं ॥

तं जो उ संजतीणं, गिहीए अहवा वि अणउत्थिणीं ।

सिद्धावेती भिक्खू, सो पावति आणमादीणि ॥ ३६ ॥

तं संजतो संजतेयं संघाडिं जो आयरितो गिहत्थेण अणउत्थि-
एण वा सिद्धावेति, तस्स आणादिणा दोसा ।

कुज्जा वा अजियोगं, परेण पुट्टे व संके उड्डाहो ।

हीणाहियं व कुज्जा, छप्पया सहरेज्जा उ ॥ ३७ ॥

सो गिही अणउत्थिणी वा तत्थ वसीकरणपयोगं करेज्ज, अ-
ण्णेण वा पुट्टो-कस्स संतियं वत्थं ? सो कथिउज्ज संजती-संज-
तियं, ताहे तस्स संको भवति, उड्डाहं वा करेज्ज, नूण को विसं-
बंधो अग्गि, तेण एसो सिद्धेति, प्रमाणेण हीणमहीणं वा करेज्ज,
छप्पयातो उड्डेज्ज, मारेज्ज वा, तं वा संघामि करेज्ज, सिद्धंता
वा जिओ तत्थ परितायणादिनिप्फसं उप्फोसणादि वा पच्छा-
कम्म कुज्जा, जइइ एते दोसा तम्हा एमो विही-

द्विस्सपरिकम्मितं खलु, अणुज्जउवहिं तु गणहरो देति ।

गुज्जोवहिं तु गणिणी, सिद्धेति जहारिं मिणं तु। ३८ ॥

ज अतिप्पमाणं तं विदति, उ कुत्तिमादिणा परिकम्मियं अ-

गुज्जोवही तिक्कि कप्पा चउरो संचाहीतो पातं पायणिज्जोगो य,
एवं गणहरो परिकम्मिंतं देति, सेसो गुज्जोवही तं गणिणी सरी-
रपमाणं मिणित्ति सिंवेति, कारणे गिहि अमलतथिणा वा सिंवा-
वोति ॥ १४ ॥

वितियपदमणिउणे वा, निउणे वा होज्ज केणवी असहू ।

गणिगणहुर गच्छे वा, परकरणं कप्पती ताहे ॥ १५ ॥

गणी उवज्जाओ, गणहरो आयरिओ, अओ वा गच्छे बुद्धो तरुणो
वा बुद्धसीओ, ते सिंवेज्जा, अह ते असहू होज्जा, गच्छे वा नत्थि
कुसओ, ताहे गिहिअमलतथिणा वा सिंवावेति ।

तत्थ इमो कप्पो—

पच्छाककसाजिग्गह—निरजिग्गहज्जए य व असएणी ।

गिहिअमलतथिएण व, गिहि पुवं एतरे पच्छा । १६ ॥

पूर्ववत् सिंवावणे इमो विही—

आगतेणं असती, संगणं गंतु सिंवावे ।

पासट्ठिय अवसित्तो, तो दोसे वंजणा ण जायंति । १७ ॥

सो गिहत्थो अमलतथिओ वा साहुसमीवं अह पवत्तीए आ-
गतो सिंवाविज्जति । जदि अम्लासागतो ए सज्जति, तो तस्स
अं संगणं तं गंतु सिंवाविज्जति, जयणाए उप्पदातो पुवं अमलतथ
संकाजिज्जति, तस्स समीवे अवसित्तो वितो णिवसो वात्ता
व चिह्ति, जाव सिंवायं, एवं पुवुत्ता दोसा ण जवति ।

(३३) संभोगः—

जे भिक्खू असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा उ-
वहासे णिक्खिवद, णिक्खिवंतं वा साइज्जइ । ३० ॥ जे
भिक्खू अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा सद्धिं जुंजइ,
भुंजंतं वा साइज्जइ । ३१ ॥ जे भिक्खू अमलतथिएहिं वा
गारत्थिएहिं वा सद्धिं आवेत्थिय परिवेत्थिय जुंजइ, जुंजंतं
वा साइज्जइ । ४० ॥

अमलतथिया तव्वसिया दि बंभणा केत्थिया गारत्था, तेहिं सद्धिं
एगभायणे जोयणं एगदुतिदिसिठिएसु भावेहिओ, सव्वदिसिं
वितेसु परवेत्थिओ । अहवा आइ मय्यादया वेत्थितः, दिसि विदिसा-
सु विच्छिक्कट्ठितेसु परिवेत्थितः । अहवा एगपंतीएसु भावेत्थितः,
दुगादिसु पंतीसु समंता परिवेत्थितेसु परिवेत्थितो ।

गिहिअमलतथिएहिं व, सद्धिं परिवेत्थितो व तं मउजे ।

जे भिक्खू असणादी, भुंजेज्जा आणमादीणि ॥ ६७३ ॥

अमलतथिएहिं सद्धिं भुंजति, अमलतथिआण वा मउजे वितो
परिवेत्थितो वा भुंजति, तस्स आणादिया दोसा । ओहओ चउ-
लहुं वत्थितं । विभागतो इमं—

पुवं पच्छा संथुय, असोयसोयवाई य लहुगा वा ।

चउरो वा जमलपदा, चरिमपदे दोहि वी गुरुगा ॥ ६७४ ॥

पुवं संथुया असोयवादी य पच्छा संथुया । (असोय ति) एतेसु
चउसु पप्पसु लहुगा (चउरो ति) (अमलपदं ति) कालतवेहिं
विसेसिज्जति जाव चरिमपदं पच्छा संथुतो सोयवादी, तत्थ
चउलहुगं तं कालतवेहिं वि गुरुगं भवति ।

मुत्थीसु चउ गुरुगा, उलहुगा अणउत्थीसु ।

६८०

परतथिणि उगगुरुगा, पुव्वावरसमणसत्तं ॥ ६७५ ॥

एयासु केव सुत्थीसु पुरं पच्छा असोयसोयासु चउगुरुगा काल-
तवेहिं विसेसिता, एतेसु केव अमलतथियपुरिसेसु चउसु उल-
हुगा कालतवविसिठा, एयासु केव परतथिणीसु उगगुरुगा, पु-
व्वसंथुयासु समणीसु वेदो, (अवर ति) पच्छा संथुतासु सम-
णीसु अट्टमं ति मूलं । अयमपरः कल्पः—

अहवा वि णालवच्छे, आणुवओवासए व चउलहुगा ।

एसु वि य दोसु इत्थी—सु णालवच्छे चउ गुरुगा ॥ ६७६ ॥

णालवच्छेण पुरिसेण अणालवच्छेण य गहिताणुवओवासगेस
एतेसु दोसु चउलहुगा, एयासुं वि य दोसु इत्थीसु णालवच्छे य अ-
विरयसम्महिठिमि एतेसु वि चउगुरुगा ।

अणालदंसणित्तियसु, उलहु पुरिसे य दिट्ठ—आभट्ठे ।

दिट्ठित्थि पुम अदिट्ठे, मेहुणजोई य उगगुरुगा ॥ ६७७ ॥

इत्थीसु अणालवच्छासु अविरयसम्महिठिसु, दिट्ठजट्ठेसु पुरि-
सेसु, एतेसु दोसु वि उलहुगा, इत्थिसु दिट्ठमच्छासु, पुरिसेसु अ-
दिट्ठजट्ठेसु, (मेहुणि ति) माचलपिच्छियधाता (जोइय ति) पु-
व्वभज्जा, एतेसु चउसु वि उगगुरुगा ।

अदिट्ठजट्ठासु थीसु, संजोइयसंजतीण वेदो य ।

अमणुससंजतीए, मूलं थी फाससंबंधा ॥ ६७८ ॥

इत्थीसु अदिट्ठजट्ठासु संजोइयसंजतीसु य एयासु दोसु वि
ठेओ (अमणुस ति) असंभोइयसंजतीसु मूलं, इत्थीहिं सह
भुंजतस्स फासे संबंधो, आयपरोजयदोसा, देहे संकाइया य
दोसा, जवि संजति संति तो समुदेसो, तो चउलहुं, अधिकरणं व ।

पुवं पच्छाकम्म, एगतरदुगुंउउलहुगाहो ।

अमणुसामयगदणं, खच्छगहणे य अचित्तं ॥ ६७९ ॥

पुरे कम्मं संजतेण सह भोत्तवं, हत्थपादादिसुइं करेइ, संजतो
भुंजिस्सइ । अधिगतरे रंधावेति, पच्छाकम्मं कोवि एसोति
सवेत्तं एहाणं करेज्ज । पच्छित्तं वा पडिबज्जे, संजतेण वा हत्थे
अपहुण्णते अणं पि रंधेज्जा, संजतो गिही वा एगतरो दुगुंउं
करेज्जा, विलिगभावेण वा उहुं करेज्जा, अयेण दिठे उहुाहो
भवति, कासादिरोगा वा संकमेज्ज । अधिकतरं अयेण वा
अचियत्तं भवेज्ज ।

एवं तु भुंजमाणे, तेहिं सद्धिं तु वणिता दोसा ।

परिवरितो जदि भुंजइ, तो चउ लहु इमे दोसा ॥ ६८० ॥

परिवारितमज्जमते, सव्वपयारेण होंति चउ लहुगा ।

कुरुकुरकरणे दोसा, एमादिसु उगमा होंति ॥ ६८१ ॥

मउजे वितो जणस्स परिवारिओ जइ भुंजइ, अहवा समंता
परिवारितो दोरहं तिणहं वा जइ मज्जमओ भुंजति, सव्वप-
गारेहिं चउलहुं गिहिभायणे य ण भुंजियव्वं । तत्थ भुंजतो
अयाराओ भवसति । कंसेसु कंसपाएसु सिलोतो वा एवमुमा-
मादिसु भुंजतस्स उहुाहो भवति, कं चिय दवेण य उहुाहो,
इयरेण आउकायविराहणा, बहुदवेण कुरुकुरकरणे उदिय-
लावणादि दोसा, जइहा एवमादी दोसा तइहा एतेहिं सद्धिं
परिवेत्थिएण वा न भुंजियव्वं ।

वितियपदसेहसाहा-रणा य गेलस रायदुडे य ।

आहार तेण अच्चा-ण सेहण अंज तत्येव ॥ ६०५ ॥

पुञ्चं संभुओ पञ्चा संभुओ वा पुञ्चं पयभायणो आसी, स तस्स ऐहेण आगतो जदि ण भुंजति तो परिणमति, अतो सेहेण संभे भुंजति, परिवेद्धितो वि तेसागणसु मा तेसि संका भविस्सति-कि एस्स अप्पसागारियं समुद्दिस्सति सि, अहे वा वि करेति मा बाहिरभायं गच्छपरिवेद्धितो भुंजति । साहारणं वा लब्धं, तं ण चेव भुंजियञ्चं । अह कक्खमदिओ ताहे पेत्तुं तीरं भुंजति । अह दाया भदेति ताहे तोहिं चेव सद्धिं परिवुडो वा भुंजति, गिलाणो वा वेज्जस्स पुरतो समुद्दिसेज्जा, जयणाणं कुरूकुर्यं करेज्जा, रायदुडे रायपुरिसेहिं णि-ज्जंतो तेहिं परिवेद्धितो भुंजेज्ज । आहारतेणोसु तेसि पुरओ भुंजेज्ज, अजाण तेण सावयभया सत्थस्स मज्जे चेव भुंजति । सेहागं सव्वेसि एक्कावसही होज्जा, बाहिग्गदिमए जणेण सह कंदराइसु अत्थति । तत्थ तेसि पुरतो समुद्दिसेज्ज; ओमे कहिं वि सत्ताकारे तत्येव भुंजता स लब्धति, भायणेसु ण लब्धति । तत्येव भुंजेज्जा सागारिय एको परिवेसणं करे, वहुमाइसु संतरं संभुंजति, णाउं दुविहेण दवेण कुरूकुर्यं करे । सव्वेसु जहासंभवं पसा जयणा । नि० चू० १६ उ० ।

अणुतत्त्वियदेवय-अन्यपुथिकदेवत-न० ६ त० । परतीर्थिक-पुण्येषु हरिहरादिषु देवेषु, उपा० १ अ० औ० १ अ० चू० । प्रति० अणुतत्त्वियपरिगाहिय-अन्यपुथिकपरिगृहीत-त्रि० । तीर्थान्तरायेः पुण्यत्वादिनाऽङ्गीकृतेऽहंशैत्यादौ, उपा० १ अ० ।

अन्यपुथिकास्तदेवतानि, तत्परिगृहीतानि वा अहंशैत्यानि, आव-को न यन्देत् । तदुक्तं सम्यक्त्वं प्रतिपद्यमानेनाऽऽनन्देन-“ णो खलु जंते ! कप्पह अज्जप्पानिह अणुतत्त्विया वा अणुतत्त्विय-देवयाणि वा अणुतत्त्वियपरिगाहियाणि वा अरिहंतचेइयाहं वदिस्सए वा णमसिस्सए वा ” उपा० १ अ० औ० । अन्यपुथिकपरिगृहीतानि वा अहंशैत्यानि अहंशप्रतिमात्कृणानि यथा भौ-तपरिगृहीतानि वीरभज्जमहाकासादीनि । उपा० १ अ० औ० चू० ।

अणुओ (चो) (दो)-अन्यतस्-अव्य० । अन्य-तसिन् । “ चो दो तसो वा ” ॥ ८२ ॥ १६० ॥ इति सूत्रेण तसः स्थाने सो दो इत्यादेशौ, पक्षे दक्षोपच । प्रा० । “ नहु दाहामि ते जिक्खं, जिक्खु जायाहि अणुओ ” । न हु नैव दास्यामि ते तुज्यं भिक्षा याचस्व अन्यतोऽस्मदव्यतिरिक्तात् । उक्त० १ अ० ।

अणुकास-अणुकास-पुं० । सुत्रार्थपौरुष्युत्तरकासं भिक्षाकासे, “ अणं अणुकासे, पाणं पाणकासे ” सूत्र० २ अ० १ अ० ।

अणुखाण-अणुखाण-न० । अणुदेशे, आ० म० प्र० ।

अणुगुण-अन्यगुण-त्रि० । चैतन्यादन्ये गुणा येषां तान्यन्यगुणानि । अचेतनेषु, “ पंचएहं संजोए, अणुगुणाणं च जेयणाइ गुणो ” आधारकात्तन्यगुणा पृथिवी । सूत्र० १ अ० १ अ० १ त० ।

अण (अ) गोत्तिय-अन्यगोत्रीय-पुं० स्त्री० । गोत्रं नाम तत्त्ववैयैकपुरुषप्रजयो वंशः । अन्यत्वं तद् गोत्रं चान्यगोत्रं तत्र ज्ञवा अन्यगोत्रीयाः अतिचिरकालव्यवधानवशेन वृद्धितगो-त्रसंबन्धेषु, अ० १ अधि० । “ देवाहमन्यगोत्रीयैः, कुलशीलसमैः समम् ” । अ० १ अधि० ।

अण (अ) गहण-अन्यग्रहण-न० । गानजाते मुखवि-कारे गान्धर्विके, । “ अणगहणं सि गत्रगहस्स उभओ कएणंघेसु सरणीतो मरणतो सुवातसंगहीयासु य आणा-यसं मुहं जं तं हवेज्ज, अहवा अणगहं गधव्विओ सि ” । नि० चू० १७ उ० ।

अणजोग-अन्ययोग-पुं० । कार्यान्तरजननसंबन्धे, अनेकान्त-जयपताकावृत्तिविव० ४ अधि० ।

अणजोगवचचेद-अन्ययोगवचचेद-पुं० । अन्ययोगस्य कार्यान्तरजननसंबन्धवृत्तकृत्त्याभावे, अनेकान्तजयपताका-वृत्तिविव० ४ अधि० ।

अणजोगवचचेयवत्तीसिया-अन्ययोगवचचेद्वान्निशिका-स्त्री० । श्रीमल्लिपेणविरचितस्याऽऽप्तमज्जस्यवृत्तिवित्-थिते श्रीहेमचन्द्रसूरिचिहिते निःशेषदुर्वादिपरिषदधिके-दके द्वात्रिंशत्तम्ये ग्रन्थे, श्रीहेमचन्द्रसूरिणा जगत्प्रसिद्ध-श्रीसिद्धसेनदिवाकरविरचितद्वात्रिंशकानुकारि श्रीवर्कमानजि-नस्तुतिरूपयोगवचचेदान्ययोगवचचेदाभिधानं द्वात्रिंशद् द्वात्रिंशकाद्वितयं विद्वज्जनमनस्तत्त्वावबोधविबन्धनं सिद्धे । स्यात् । (कुतीर्थिकैः श्रीवीरेण सह अन्ययोगवचचेदः । यथा श्रीवीरो ययार्थवाद् । तथा अन्येऽपि सौमतादयो देवाः यथार्था वादिनस्तेषां व्यवचचेदो निषेधः अन्ययोगवचचेदः) [स्याद्-वादमञ्जरीविष्णवी]

अणजोसिय-अन्ययोषित्-स्त्री० । परकीयकलत्रेषु, मनुष्या-णां देवानां तिरश्चां च परिणीतसंशुद्दीतभेदमिश्रेषु कलत्रेषु, अ० २ अधि० ।

अण (अ) अण-अन्योन्य-त्रि० । अन्यशब्दस्य कर्मण्य-तिहारे द्वित्वम्, पूर्वपदे सुभ । “ ओतोऽद् वाऽन्योन्य० ” । ८ । १ । ५६ ॥ इत्यादि-सूत्रेण अन्वं वा । परस्परार्थे, प्रा० ।

अण (अ) त (य) र-अन्यतर-त्रि० । अन्य-तर । बहूनां मध्ये एकतरे, औ० । “ अणयरेसु अभियोगेसु देवलोगेसु देवताए उववज्जइ ” अन्यतरेषु केषुचिदित्यर्थः । अ० १ श० १ उ० । नि० चू० । “ अणयरे वा दीहकासपडिबंघे एवं तस्स न भवइ ” ज० ३ वक्क० । नि० चू० । उक्त० । “ अणयरेसु देवलोगेसु ” अन्यतरेदेवानां मध्ये इत्यर्थः । स्यात् ४ उ० १ उ० आचा० ।

अणतरग-अन्यतरक-पुं० । एकस्मिन्काले आत्मपरयोरन्यमन्य-तरं तारयन्तीति अन्यतरकाः । अन्यतर-अण । पुषोदरादित्वाद् ह्रस्वः, स्वार्थे कः । तपोवैयावृत्यविषयकसामर्थ्याभावेन केव-लमुज्यं युगपत्कर्तुं प्रशक्नुवत्सु एकस्मिन्काले आत्मपरयोरुत्तरं तारयत्सु प्रायश्चित्तार्हेपुरुषेषु, अ० १ उ० ।

अणतितिय-अन्यतीर्थिक-पुं० । चरकपरिव्राजकशक्त्या-जीवकवृक्षआवकप्रवृत्तिषु, नि० चू० ११ उ० । जिभुभौतिका-दिषु वा, अ० २ अधि० । परदार्शनिकेषु, आव० ६ अ० ।

अणतितियपञ्चाणुओग-अन्यतीर्थिकप्रवृत्तानुयोग-पुं० । अन्यतीर्थिकभ्यः कापिहादिभ्यः सकाशाद्यः प्रवृत्तः स्वकीयाच-रवस्तुतत्त्वमनुयोगो विचारः, तत्करणार्थं शास्त्रसन्दर्भे इत्यर्थः, सोऽन्यतीर्थिकप्रवृत्तानुयोग इति । पापशुतज्जेदं, स० २६ सम० ॥

पाये आमज्जेज्ज वा, पमज्जेज्ज वा, एणो तं सति एणो तं
णियमे, सेस तं चेव, एवं खलु तस्स जिकखुस्स वा जिकखु-
णीए वा सामगियं सत्तममो सत्तिकमो सम्मत्तो ॥

क्रिया रजःप्रमार्जनविकास्ता अन्योन्यं परस्परतः साधुना
कृतप्रतिक्रियया न विधेया इत्येवं नेतव्योऽन्योन्यक्रियास-
त्तिक इति । आचा० २ सु० १३ अ० ।

जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथस्स पाए अएणउत्थिएण
वा गारत्थिएण वा आमज्जेज्ज वा, पमज्जेज्ज वा, आमज्जंतं
वा पमज्जंतं वा साइज्जइ ॥१६॥ जे जिकखू णिग्गंथे णि-
ग्गंथस्स पाए अएणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा संवा-
हेज्ज वा, पल्लिमहेज्ज वा, संवाहंतं वा पल्लिमहंतं वा सा-
इज्जइ ॥१७॥ जे जिकखू णिग्गंथे णिग्गंथस्स पाए अएण-
उत्थिएण वा गारत्थिएण वा तेह्णेण वा घएण वा बएणेण
वा वसाएण वा एवणीएण वा मंखावेज्ज वा, जिल्लिगावेज्ज वा,
मंखावंतं वा भिल्लिगावंतं वा साइज्जइ ॥१८॥ जे जिकखू णि-
ग्गंथे णिग्गंथस्स पाए अएणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा
लोद्धेण वा कक्केण वा एहाणेण वा पउमचुप्पेण वा वप्पेण
वा उच्छोलेज्ज वा, उच्चोलेज्ज वा, उल्लोलंतं वा उच्चोलेज्जं वा साइ-
ज्जइ ॥१९॥ जे जिकखू णिग्गंथे णिग्गंथस्स पाए अएणउ-
त्थिएण वा गारत्थिएण वा सीओदगवियेण वा उ-
सिणोदगवियेण वा उच्छोलेज्ज वा, पधोएज्ज वा, उच्छो-
लंतं वा पधोवंतं वा साइज्जइ ॥२०॥ जे जिकखू णिग्गंथे
णिग्गंथस्स पाये अएणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा फू-
मेज्ज वा, रएज्ज वा, मंखावेज्ज वा, फूमंतं वा रयंतं वा मंखावंतं
वा साइज्जइ ॥२१॥ जे जिकखू णिग्गंथे णिग्गंथस्स कायं
अएणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा आमज्जावेज्ज वा, पम-
ज्जावेज्ज वा, आमज्जावंतं वा पमज्जावंतं वा साइज्जइ ॥२२॥
जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथस्स कायं अएणउत्थिएण वा
गारत्थिएण वा संवाहवेज्ज वा, पल्लिमहावेज्ज वा, संवा-
हवेज्जावंतं वा पल्लिमहावेज्जावंतं वा साइज्जइ ॥२३॥ जे भिक्खू
णिग्गंथे णिग्गंथस्स कायं अएणउत्थिएण वा गारत्थिएण
वा तेह्णेण वा घएण वा बएणेण वा वसाएण वा एवणी-
एण वा मंखावेज्ज वा, जिल्लिगावेज्ज वा, मंखावंतं वा
जिल्लिगावंतं वा साइज्जइ ॥ २४ ॥ जे जिकखू णिग्गंथे
णिग्गंथस्स कायं अएणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा लो-
क्केण वा कक्केण वा एहाणेण वा पउमचुप्पेण वा बएणेण
वा सिहाणेण वा उच्चोद्धावेज्ज वा, परिवट्ठावेज्ज वा,
उच्चोद्धावंतं वा परिवट्ठावंतं वा साइज्जइ ॥२५॥ जे जिकखू
णिग्गंथे णिग्गंथस्स कायं अएणउत्थिएण वा गारत्थिएण
वा सीओदगवियेण वा उ-
सिणोदगवियेण वा उच्छो-
लावेज्ज वा, पधोवावेज्ज वा, उच्छोलावंतं वा पधोवावंतं वा

साइज्जइ ॥२६॥ जे जिकखू णिग्गंथे णिग्गंथस्स कायं अ-
एणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा फूमावेज्ज वा, रयाएज्ज
वा, मंखावेज्ज वा, फूमावंतं वा रयावंतं वा मंखावंतं वा सा-
इज्जइ ॥२७॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथस्स कायंसि वणं
अएणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा आमज्जावेज्ज वा, पम-
ज्जावेज्ज वा, आमज्जावंतं वा पमज्जावंतं वा साइज्जइ ॥२८॥
जे जिकखू णिग्गंथे णिग्गंथस्स कायंसि वणं अएणउत्थि-
एण वा गारत्थिएण वा संवाहिवेज्ज वा, पल्लिमहावेज्ज
वा संवाहिवेज्जावंतं वा पल्लिमहावंतं वा साइज्जइ ॥२९॥
जे जिकखू णिग्गंथे णिग्गंथस्स कायंसि वणं अएणउत्थि-
एण वा गारत्थिएण वा तेह्णेण वा घएण वा वप्पेण वा
वसाएण वा एवणीएण वा मंखावेज्ज वा, भिल्लिगावेज्ज वा,
मंखावंतं वा जिल्लिगावंतं वा साइज्जइ ॥३०॥ जे भिक्खू
णिग्गंथे णिग्गंथस्स कायंसि वणं अएणउत्थिएण वा गार-
त्थिएण वा लोद्धेण वा कक्केण वा एहाणेण वा पउमचुप्पेण
वा वप्पेण वा सिहाणेण वा उच्चोद्धावेज्ज वा, परिवट्ठावेज्ज
वा, उच्चोद्धावंतं वा परिवट्ठावंतं वा साइज्जइ ॥३१॥ जे भिक्खू
णिग्गंथे णिग्गंथस्स वा कायंसि वणं अएणउत्थिएण वा
गारत्थिएण वा सीओदगवियेण वा उ-
सिणोदगवियेण वा उच्छोद्धावेज्ज वा, पधोवावेज्ज वा, उच्छोद्धावंतं वा पधोवा-
वंतं वा साइज्जइ ॥३२॥ जे जिकखू णिग्गंथे णिग्गंथस्स का-
यंसि वणं अएणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा फूमावेज्ज वा,
रयाएज्ज वा, मंखावेज्ज वा, फूमावंतं वा रयावंतं वा मंखावंतं
वा साइज्जइ ॥३३॥ जे जिकखू णिग्गंथे णिग्गंथस्स कायंसि
अएणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा गंढं वा पल्लियं वा
अरियं वा आसियं वा जंगदलं वा अणयरेण वा तीक्ष्णे-
ण वा सत्थजाएण वा अच्छिदावेज्ज वा, विच्छिदावेज्ज
वा अच्छिदावंतं वा विच्छिदावंतं वा साइज्जइ ॥ ३४ ॥
जे जिकखू णिग्गंथे णिग्गंथस्स कायंसि अएणउत्थिएण
वा गारत्थिएण वा गंढं वा पल्लियं वा अरियं वा आसियं
वा जंगदलं वा अणयरेण वा तिकखेण वा सत्थजाएण
वा अच्छिदावेज्ज वा, विच्छिदावेज्ज वा, पूयं वा सोणियं
वा णीहरावेज्ज वा, विसोहियाएज्ज वा, णीहरावंतं वा
विसोहियावंतं वा साइज्जइ ॥ ३५ ॥ जे जिकखू णिग्गंथे
णिग्गंथस्स कायंसि अएणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा गंढं
वा पल्लियं वा अरियं वा आसियं वा भंगदलं वा अणय-
रेण वा तिकखेण वा सत्थजाएण अच्छिदावेज्ज वा, विच्छि-
दावेज्ज वा, पूयं वा सोणियं वा णीहरावेज्ज वा, विसोहिया-
वेज्ज वा, सीओदगवियेण वा उ-
सिणोदगवियेण वा उच्छोद्धावेज्ज वा, पधोवावेज्ज वा, उच्छोद्धावंतं वा पधोवा-
वंतं वा

122

www.jainelibrary.org

जिक्खु णिग्गंये णिग्गंयस्स अच्चिणि अण्णउ० गारत्थि०
आमज्जावेज्ज वा , पमज्जावेज्ज वा, आमज्जावंतं वा
पमज्जावंतं वा साइज्जइ ॥६३॥ जे भिक्खु णिग्गंये णिग्गं-
यस्स अच्चिणि अण्णउ० वा गारत्थिण वा संवाहिया-
वेज्ज वा, पस्सिमहावेज्ज वा, संवाहियावंतं वा पस्सिमहावंतं वा
साइज्जइ ॥६४॥ जे जिक्खु णिग्गंये णिग्गंयस्स अच्चिणि अ-
ण्णउ० गारत्थि० तेत्थेण वा घण्ण वा वसाण्ण वा खण-
ण्णिण्ण वा मंखावेज्ज वा, जिलिगावेज्ज वा, मंखावंतं वा
भिलिगावंतं वा साइज्जइ ॥६५॥ जे जिक्खु णिग्गंये णिग्गंय-
स्स अच्चिणि लोक्केण वा कक्केण वा एहाणेण वा पञ्चमचुप्पे-
ण वा वप्पेण वा उल्लोलावेज्ज वा, उव्वट्टावेज्ज वा, उल्लोलावंतं
वा उव्वट्टावंतं वा साइज्जइ ॥६६॥ जे भिक्खु णिग्गंये णिग्गं-
यस्स अच्चिणि अण्णउ० गारत्थि० सीओदगवियडेण वा
उत्तिणोदगवियडेण वा उल्लोलावेज्ज वा, पथोवावेज्ज वा,
उल्लोलावंतं वा पथोवावंतं वा साइज्जइ ॥६७॥ जे जिक्खु णि-
ग्गंये णिग्गंयस्स अच्चिणि अण्णउत्थि० गारत्थि० फूमावा-
एज्ज वा, रयाएज्ज वा, मंखावाएज्ज वा, फूमावावंतं वा रयावंतं
वा मंखावावंतं वा साइज्जइ ॥६८॥ जे जिक्खु णिग्गंये णिग्गं-
यस्स अण्णउ० गारत्थि० अच्चिणमलं वा कण्णमलं वा दंतमलं
वा ण्हमलं वा एहीरावेज्ज वा० जाव साइज्जइ ॥६९॥ जे
भिक्खु णिग्गंये णिग्गंयस्स कायाउत्सेयं वा जलं वा पंकं
वा मल्लं वा अण्णउ० गारत्थि० णीहरावेज्ज वा, विनो-
हरावेज्ज वा० जाव साइज्जइ ॥७०॥ जे भिक्खु णिग्गंये णि-
ग्गंयस्स मामाणुगामं दुइज्जमाणे अण्णउत्थिण वा गार-
त्थिण वा सीमदुवारियं करावेइ, करावंतं वा साइज्जइ ॥७१॥
आमज्जनं सङ्कतं, पुनः२ प्रमार्जनं, (जा समणि) गाहा । आदिस्-
हाओ वंजणादिसुत्ता पंच, कायसुत्ता ३, वणसुत्ता ४, गमसुत्ता
३, यासुकिमिसुत्तं एहसिहारोमराईमसुत्तं च, एताणि उत्तरो-
ट्टणासिगासुत्तं च अच्चिणमज्जणसुत्ता निष्पि मुहसुत्तं सय-
सुत्तं अच्चिमज्जाइ सुत्तं, सीसङ्कवारियसुत्तं च । एते सत्ताहीसं
सुत्ता तति भ्राह्मेसगमणे भाणियव्वा । तत्थ सयंकरणे इह पुण
णिग्गंयेण समणस्स भणित्थियण वा गारत्थियण वा कारवेति
त्तिः सत्ता इमं आधिकयसुत्तं भरणंति-

समणान् संजतीहिं, असंजतीओ गिहत्थेहिं ।

गुरुणा लहुणा च उ वा, तत्थ वि आणादियां दोसा ॥ ११ ॥

संजतीओ जदि समणस्स पायपमज्जणादि करेति, तो चउगु-
रुणा (असंजती) ओ ति । गिहत्थिओ जइ करेति, तत्थ वि चउगुरुणा,
गिहत्थपुरिसा जदि करेति, तो चउलहुणा, आणादिया य दोसा
भवेति ॥ ११ ॥

मिच्छते उड्डाहो, विराट्ठणा फासजावसंबंधे ।

पडिगमणादी दोसा, जुत्ताजोगी य णायव्वा ॥ १२ ॥

इत्थियाहिं कीरंतं पासिता कोइ मिच्छत्तं गच्छेज्जा-एते-
कावत्थि ति, संजमविराट्ठणा य, इत्थिफासे मोहोदया, परा-

परओ वा फासेण भावसंबंधो इवेज्ज, ताहे पडिगमणं अण-
तित्थियादी दोसा, अहवा फासउज्जो जुत्ताजोगी सा पुव्वरयादि
संभरिज्जा, अहवा चित्तिज्ज-परिसो मम भोइयाए फासो परि-
सी वा मम भोरया आसी, अलुत्तभोरस्स इत्थिफासेण कोउ-
यादि विजासा-

दीहं व णीमसेज्जा, पुच्छा कहि एरिसेण कहि एणं ।

ममजाइया एरिसी, सा वा चलणे बदे एवं ॥ १३ ॥

यो वा संजओ संजतीयाए पमज्जमाणीए दीहं णीमसेज्जा,
जाहे सो पुच्छाति-किमेयं दीहं ते नीससियं ? । सो भणाति-किं
परिसेण भणाति कहिं एणं ति, निव्वंथे कहेइ, मम भाइया एरिसी
तुमं वीसा वा चलणे पमज्जती दीहं णीमसेज्जा, पुच्छा कहं एं
च एवं चेव एते संजतिहिं दोसा ॥ १३ ॥

एते चेव य दोसा, असंजतीयाहिं पच्छकम्मं च ।

आतपरमोदुदीरउ, पाउसचहु सुत्तत्थपरिहाणी ॥ १४ ॥

गिहत्थीसु अतिरिक्तदोसा पच्छाकम्मं हत्थे संतोदकेण प-
क्खादेज्जा, पादआमज्जणादीहिं य उल्लसवेसस्स अण्णो मोहो
उदिज्जेज्जा-सोनामि वा अहं, को मे परिसकामो ति ति गव्यो इ-
वेज्ज, तं वा उज्जलवेसं ददुं अण्णेसि इत्थियाणं मोहो उदिज्जेज्ज,
सरीरपाउससं च कतं जवति, जाव तं करेति ताव सुत्तत्थप-
लिमंथो ॥ १४ ॥

संपातिमादियाहो, विवज्जिओ जे च लोमपरिवाओ ।

गिहिएहिं पच्छकम्मं, तम्हा समणेहिं कायव्वं ॥ १५ ॥

पमज्जमाणं संपातिमे अभियापज्ज अजयत्तणेण (विवज्जितो
ति) साधुणा विभूसापरिवज्जिणएण होयव्वं । भणियं च-“विभूसा
इत्थिसंसग्गी, ति सिस्सोमा । एयस्स विवरीयकरणे भं भवे
लोमपरिवादी य, आरिसं सवेज्जमाहणं परिसेण अनिवृत्तेन भवि-
तव्यम, एवमादि इत्थिसु दोसा । गिहत्थपुरिसेसु वि इत्थिफा-
सादिया मोकुं एते चेव दोसा, पच्छकम्मं च । इमे य दोसा-

अजयंते पण्णोडे, ते पाएण उप्पीलणं च संपादी ।

अतिपेज्जणाम्म आता, फोडणं स्वय अट्ठिजंगादी ॥ १६ ॥

संजओ अजयणाए पण्णोदेतो पाणे अभिरणेज्ज, बहुण वा द-
वेण धोवंतो पाणे उप्पीलावेज्ज वा, लिट्ठबंधे वा संपातिमा पदे-
ज्जहा । एस संजमविराट्ठणा । आयविराट्ठणा इमा-तेण गिहिणा
अतीव पेड्ढिओ पादो, ताहे संधी वि करेज्ज, फोडणं ति भित्थर-
हल्लेज्जा, णहादिणा वा खयं करेज्ज, अट्ठि वा जेजेज्ज ॥ १६ ॥

एते चेव य दोसा, असंजतीयाहिं पच्छकम्मं च ।

गिहिएहिं पच्छकम्मं, पच्छा तम्हा तु समणेहिं ॥ १७ ॥

गतार्था, किंवि विसेसो । पुव्वकेण गिहत्थी भणिता, पच्छकेण
गिहत्थ्या, दो वि पाए पण्णोदेते कुच्छं करेज्ज, कुच्छतो पच्छा-
कम्मसंजवो, जम्हा एते दोसा तम्हा समणान् समणेहिं काय-
व्वं, णो गिहत्थ्या असमतित्थिया वा उदयव्वा ॥ १७ ॥

वित्तियपदमणप्पज्जे, अक्खाण्ण्वात अप्पणो उ करे ।

पमज्जणादी तु पदे, जयणाए समयोरिहे भिक्खू ॥ १८ ॥

अणप्पज्जे कारवेज्जा, अणप्पज्जेस्स वा कारविज्जति, अज्जाणं
पनिवरणो वा अतीव उष्ठा उणमज्जणादी पदे अप्पणो चव

जयणा पकरेज्ज, अण्णो अससो संजयहि कारवेज्जा ॥ १८ ॥

असती य संजयाणं, पच्चाकममादिएहि कारेज्जा ।

गिहिअससित्थिएहि, गिहत्थि-परत्थि-तिविहाहिं ॥ १९ ॥

असती संजयाणं पच्चाकमेहिं कारवेति, तस्यो साजिग्गएहिं, ततो गिराभिग्गहेहिं, ततो अहाभइएहिं, ततो गियल्लएहिं मिच्छ-हिट्ठीहिं, ततो अजिग्गहिं यमिच्छहिट्ठीहिं, ततो अससित्थिएहिं मि-च्छहिट्ठीमदिएहिं, पुनं असंयसादीहिं, पच्चा सोयसादीहिं, ततो पच्चा गिहत्थिपरित्थित्थित्थिविहाहिं ति, ततो गिहत्थीहिं णालब-द्धाहिं अणालबद्धाहिं ति विधाहिं येरमज्जिमतरुणीहिं, एवं पर-त्थिपरिणहिं वि, संजताहिं वि, एवं चेव, एसो चेव अथो वि-त्थ-रतो भससति, तस्यो पच्चा गिहत्थिपरित्थित्थित्थिविहाहिं ति । गिह-त्थी दुविहा-णालबद्धा अणालबद्धा । ततो इमेहिं गिहत्थीहिं णालबद्धाहिं-

माताजगिणीधूया-अज्जिणी अयिद्वियाण असतीए ।

आणियद्विय येरेहिं, मज्जिमतरुणीहिं अससित्थीहिं ॥ २० ॥

माता भगिणी धूया अज्जियाणुत्तरी य, एतेसि असतीए, एयाहिं चेव अणत्थिपरिणहिं, एतेसि असतीए अणालबद्धाहिं गिहत्थीहिं ति विधाहिं कमेण येरमज्जिमतरुणीहिं, तस्यो एयाहिं चेव अणत्थिपरिणहिं ति ॥ २० ॥

तिविहाण वि एयाणं, असतीए संजतिमादिजगिणीहिं ।

अत्थि य जगिणी ण सती, तप्पच्छ ज्वसेसतिविहाहिं ॥ २१ ॥

माताजगिणीधूया-अज्जियाण वि य सेसतिविहा तु ।

एतासि असतीए, ति विहा वि करेति जयणा तु ॥ २२ ॥

अणालबद्धाणं येरमज्जिमतरुणीहिं असति संजतितो माता जगिणी धूया य अज्जियाण एवमादि ततो करेति, ततो पच्चा अय-सेसासो अणालबद्धासो ति विहासो येरमज्जिमतरुणीसो करा-वेति वा, एयस्मि चेव अत्थे अणायरियक इमा माथा-(माता-भगिणी) । (एतासि असतीए स्ति) मायभगिणिनादियाणं ति, सेसं ति विहाउ स्ति अणालबद्धासो संजतिओ ति विधासो येरम-ज्जिमतरुणी य जयणा जहा फाउसंबद्धादि ण जवति, तहा कारवेति, करेति वा ॥ २१ ॥ २२ ॥

जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए पाए अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा आमज्जावेज्ज वा, पमज्जावेज्ज वा, आमज्जा-वंतं वा पमज्जावंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए पाए असउत्थिएण वा गारत्थिएण वा संवा-हावेज्ज वा, पलिमहावेज्ज वा, संवाहावंतं वा पलिमहावंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए पाए अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा तेव्हेण वा घएण वा वणएण वा वसाएण वा एवणीएण वा मंखावेज्ज वा, जि-लिंगेज्ज वा, मंखंतं वा जिलिंगंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए पाए अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा लोहेण वा ककेण वा एहाणेण वा पउम-चुमेण वा वणएण वा सिणाहाणेण वा उव्वट्टेज्ज वा, परिवट्टेज्ज वा, उव्वट्टंतं वा परिवट्टंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए पाए असउत्थिएण वा गारत्थि-

एण वा सीओदगवियमेण वा उसिणोदगवियमेण वा उच्छो-लेज्ज वा, पथोवेज्ज वा, उच्छोलंतं वा पथोवंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए पाए अणउत्थिएण वा गार-त्थिएण वा फूमेज्ज वा, रयाएज्ज वा, मंखेज्ज वा, फूमावंतं वा रयावंतं वा मंखंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गं-थीए काये अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा आमज्जा-वेज्ज वा, पमज्जावेज्ज वा, आमज्जावंतं वा पमज्जावंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए कायं अण-उत्थिएण वा गारत्थिएण वा संवाहावेज्ज वा, पलिमहावेज्ज वा, संवाहावंतं वा पलिमहावंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्खू णि-ग्गंथे णिग्गंथीए कायं अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा तेव्हेण वा घएण वा वणएण वा एवणीएण वा मंखावेज्ज वा, जिलिंगावेज्ज वा, मंखावंतं वा जिलिंगावंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए कायं अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा लोहेण वा ककेण वा एहाणेण वा पउम-चुमेण वा वणएण वा सिणाहाणेण वा उव्वट्टावेज्ज वा, परिवट्टावेज्ज वा, उव्वट्टावंतं वा परिवट्टावंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए कायं अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा सीओदगवियमेण वा उसिणोदगवियमेण वा उच्छोलावेज्ज वा, पथोवावेज्ज वा, उच्छोलावंतं वा पथोवावंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए कायं अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा फूमावेज्ज वा, रयाएज्ज वा, मंखावेज्ज वा, फूमा-वंतं वा रयावंतं वा मंखावंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे जि-क्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए कायंसि वणं अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा आमज्जावेज्ज वा, पमज्जावेज्ज वा, आम-ज्जावंतं वा पमज्जावंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए कायंसि वणं असउत्थिएण वा गार-त्थिएण वा तेव्हेण वा घएण वा वसाएण वा एवणीएण वा मंखावेज्ज वा, जिलिंगावेज्ज वा, मंखावंतं वा जिलि-गावंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए कायंसि वणं अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा लोहेण वा ककेण वा एहाणेण वा पउमचुमेण वा सिणाहाणेण वा उव्वट्टावेज्ज वा, परिवट्टावेज्ज वा, उव्वट्टावंतं वा परिव-ट्टावंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए कायंसि वणं असउत्थिएण वा गारत्थिएण वा सीओदगवियमेण वा उसिणोदगवियमेण वा उच्छोला-वेज्ज वा, पथोवावेज्ज वा, उच्छोलावंतं वा पथोवावंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए कायंसि वणं असउत्थिएण वा गारत्थिएण वा फूमावेज्ज वा, रया-वेज्ज वा, मंखावेज्ज वा, फूमावंतं वा रयावंतं वा मंखावंतं वा

साइज्ज ॥ ८८ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए कायंसि
असमस्तत्थिएण वा गारत्थिएण वा गंमं वा पल्लियं वा
अरियं वा असियं वा जंगदलं वा असयरेण वा सत्यजा-
एण अच्चिदावेज्ज वा, विच्चिदावेज्ज वा, अच्चिदावंतं
वा विच्चिदावंतं वा साइज्ज ॥ ८९ ॥ जे भिक्खू
णिग्गंथे णिग्गंथीए कायंसि अणउत्थिएण वा गार-
त्थिएण वा गंमं वा पल्लियं वा अरियं वा असियं वा जंग-
दलं वा असयरेण वा तिकखेण वा सत्यजाएण वा अच्चि-
दावेज्ज वा, विच्चिदावेज्ज वा, पूयं वा सोणियं वा एहीहरा-
ज्ज वा, विसोद्वियावेज्ज वा, एहीहरावंतं वा विसोद्वियावंतं वा
साइज्ज ॥ ९० ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए कायंसि
असमस्तत्थिएण वा गारत्थिएण वा गंमं वा पल्लियं वा अरि-
यं वा असियं वा भंगदलं वा असयरेण वा तिकखेण वा
सत्यजाएण अच्चिदावेज्ज वा, विच्चिदावेज्ज वा, पूयं वा
सोणियं वा एहीहराएज्ज वा, विसोद्वियावेज्ज वा, सीओद-
गवियडेण वा उसिणोदगवियडेण वा, उच्छोलावेज्ज वा, पथो-
वावेज्ज वा, उच्छोलावंतं वा पथोवावंतं वा साइज्ज ॥ ९१ ॥
जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए कायंसि असमस्तत्थिएण वा
गारत्थिएण वा गंमं वा पल्लियं वा अरियं वा असियं वा
भंगदलं वा असयरेण वा तीखेण वा सत्यजाएण अच्चि-
दावेज्ज वा, विच्चिदावेज्ज वा, पूयं वा सोणियं वा एही-
रावेज्ज वा, विसोद्वियावेज्ज वा, असयरेण वा आक्षेवण-
जाएण आक्षेपावेज्ज वा, विक्षेपावेज्ज वा, आलिपावंतं वा
विक्षेपावंतं वा साइज्ज ॥ ९२ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गं-
थीए कायंसि असमस्त० गारत्थि० गंमं वा० जाव असय-
रेण वा आक्षेवणजाएण तेलेण वा० जाव साइज्ज ॥ ९३ ॥
जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए कायंसि असमस्तत्थिएण वा
गारत्थिएण वा गंमं वा पल्लियं वा अरियं वा असियं वा
जंगदलं वा असयरेण वा तिकखेण वा सत्यजाएण अ-
च्चिदावेज्ज वा, विच्चिदावेज्ज वा, पूयं वा सोणियं वा एही-
हरावेज्ज वा, विसोद्वियाएज्ज वा, असयरेण वा धूवेण
पधूएण वा धूयावेज्ज वा, पधूयावेज्ज वा, धूयावंतं वा पधू-
यावंतं वा साइज्ज ॥ ९४ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए
पालुकिमियं वा कुच्चिकिमियं वा अणउत्थिएण वा गार-
त्थिएण वा अंगुलीयाए निवेसिय २ एहीहरावेज्ज, एहीहरावंतं
वा साइज्ज ॥ ९५ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए दीहाओ
णहसिहाओ अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा कप्पा-
वेज्ज वा, संठावेज्ज वा, कप्पावंतं वा संठावंतं वा साइ-
ज्ज ॥ ९६ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए दीहाइ वर्यी-
रोमाइ अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा कप्पावेज्ज वा,
संठावेज्ज वा, कप्पावंतं वा संठावंतं वा साइज्ज ॥ ९७ ॥

जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए दीहाइ जंघारोमाइ असम-
त्थिएण वा गारत्थिएण वा कप्पावेज्ज वा, संठावेज्ज वा,
कप्पावंतं वा संठावंतं वा साइज्ज ॥ ९८ ॥ जे भिक्खू णि-
ग्गंथे णिग्गंथीए दीहाइ सीसकेसाइ अणउत्थिएण वा
गारत्थिएण वा कप्पावेज्ज वा, संठावेज्ज वा, कप्पावेज्ज वा,
संठावेज्ज वा, कप्पावंतं वा संठावंतं वा साइज्ज ॥ ९९ ॥ जे
भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए दीहाइ कणरोमाइ असम-
त्थिएण वा गारत्थिएण वा कप्पावेज्ज वा, संठावेज्ज वा,
कप्पावंतं वा संठावंतं वा साइज्ज ॥ १०० ॥ जे भिक्खू णि-
ग्गंथे णिग्गंथीए दीहाइ चूमहरोमाइ असमत्थिएण वा
गारत्थिएण वा कप्पावेज्ज वा, संठावेज्ज वा, कप्पावंतं वा सं-
ठावंतं वा साइज्ज ॥ १०१ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए
दीहाइ चक्खरोमाइ अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा
कप्पावेज्ज वा, संठावेज्ज वा, कप्पावंतं वा संठावंतं वा साइ-
ज्ज ॥ १०२ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए दीहाइ अच्चि-
पचाइ असमत्थिएण वा गारत्थिएण वा कप्पावेज्ज वा,
संठावेज्ज वा, कप्पावंतं वा संठावंतं वा साइज्ज ॥ १०३ ॥ जे
भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए दीहाइ णक्खरोमाइ असमत्थि-
एण वा गारत्थिएण वा कप्पावेज्ज वा, संठावेज्ज वा, क-
प्पावंतं वा संठावंतं वा साइज्ज ॥ १०४ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे
णिग्गंथीए दीहाइ कक्खरोमाइ कप्पावेज्ज वा, संठावेज्ज वा,
कप्पावंतं वा संठावंतं वा साइज्ज ॥ १०५ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे
णिग्गंथीए दीहाइ पासरोमाइ असमत्थिएण वा गारत्थिएण
वा कप्पावेज्ज वा, संठावेज्ज वा, कप्पावंतं वा संठावंतं वा
साइज्ज ॥ १०६ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए दीहाइ
उत्तरउद्दाइ असमत्थिएण वा गारत्थिएण वा कप्पावेज्ज वा,
संठावेज्ज वा, कप्पावंतं वा संठावंतं वा साइज्ज ॥ १०७ ॥ जे भि-
क्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए दंते असमत्थिएण वा गारत्थिएण
वा अघसाएज्ज वा, पघसावेज्ज वा, अघमावंतं वा पघसा-
वंतं वा साइज्ज ॥ १०८ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए
दंते अणउत्थिएण वा गारत्थिएण वा सीओदगवियडेण
वा उसिणोदगवियडेण वा उच्छोलावेज्ज वा, पथोवाएज्ज
वा, उच्छोलावंतं वा पथोवावंतं वा साइज्ज ॥ १०९ ॥
जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए असम० गारत्थि० दंते फूमावेज्ज
वा, रयावेज्ज वा० जाव साइज्ज ॥ ११० ॥ जे भिक्खू णि-
ग्गंथे णिग्गंथीए उट्टे अणउत्थिएण० गारत्थिएण वा आ-
मावेज्ज वा, पमावेज्ज वा, आमावेज्जंतं वा पमावेज्जंतं वा
साइज्ज ॥ १११ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए उट्टे अ-
णउत्थिएण वा गारत्थिएण वा संवाहवेज्ज वा, पलि-
मदावेज्ज वा, संवाहंतं वा पलिमदावंतं वा साइज्ज ॥ ११२ ॥

जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए उट्ठे अण्णउत्थिएण वा गारत्थिएण वा तेद्वेण वा घण्ण वा वण्णेण वा वसाएण वा खवणीएण वा मंखाएज्ज वा, भिद्धिगाएज्ज वा, मंखा-
वंतं वा जिद्धिगावंतं वा साइज्जइ ॥ ११३ ॥ जे भिक्खू णि-
ग्गंथे णिग्गंथीए उट्ठे अण्णउत्थिएण वा गारत्थिएण वा लो-
प्पेण वा कक्केण वा एहाणेण वा पउमचुप्पेण वा व-
प्पेण वा उट्ठोलावेज्ज वा, उव्वट्ठावेज्ज वा, उट्ठोलावंतं वा
उव्वट्ठावंतं वा साइज्जइ ॥ ११४ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गं-
थीए उट्ठे अण्णउत्थिएण वा गारत्थिएण वा सीओदगवि-
यडेण वा उसिणोदगवियमेण वा उच्छोलावेज्ज वा, प-
थोवावेज्ज वा, उच्छोलावंतं वा पथोवावंतं वा साइज्जइ ॥
११५ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए उट्ठे अण्णउत्थि-
एण वा गारत्थिएण वा फूमावेज्ज वा, रयाएज्ज वा, मंखा-
वेज्ज वा, फूमावंतं वा रयावंतं वा मंखावंतं वा साइज्जइ ॥
११६ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए अच्चिणि अण्णउ-
त्थिएण वा गारत्थिएण वा आमावेज्ज वा, पमावेज्ज वा,
अमावेज्जंतं वा पमावेज्जंतं वा साइज्जइ ॥ ११७ ॥ जे भिक्खू
णिग्गंथे णिग्गंथीए अच्चिणि अण्णउत्थिएण वा गार-
त्थिएण वा संवाहावेज्ज वा, पलिमदावेज्ज वा, संवाहावंतं
वा पलिमदावंतं वा साइज्जइ ॥ ११८ ॥ जे भिक्खू णिग्गं-
थे णिग्गंथीए अच्चिणि अण्णउत्थिएण वा गारत्थिएण
वा तेद्वेण वा घण्ण वा वण्णेण वा वसाएण वा खवणी-
एण वा मंखावेज्ज वा, भिद्धिगावेज्ज वा, मंखावंतं वा जि-
द्धिगावंतं वा साइज्जइ ॥ ११९ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गं-
थीए अच्चिणि अण्णउत्थिएण वा गारत्थिएण वा लो-
प्पेण वा कक्केण वा एहाणेण वा पउमचुप्पेण वा वण्णे-
ण वा उट्ठोलावेज्ज वा, उव्वट्ठावेज्ज वा, उट्ठोलावंतं वा
उव्वट्ठावंतं वा साइज्जइ ॥ १२० ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णि-
ग्गंथीए अच्चिणि अण्णउत्थिएण वा गारत्थिएण वा
सीओदगवियमेण वा उसिणोदगवियमेण वा उच्छोला-
वेज्ज वा, पथोवावेज्ज वा, उच्छोलावंतं वा पथोवावंतं वा
साइज्जइ ॥ १२१ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए अ-
च्चिणि अण्णउत्थिएण वा गारत्थिएण वा फूमावेज्ज वा,
रयावेज्ज वा, मंखावेज्ज वा, फूमावंतं वा रयावंतं वा मंखा-
वंतं वा साइज्जइ ॥ १२२ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए
कायाउ अण्णउत्थिएण वा गारत्थिएण वा सेयं वा जहं
वा प्रकं वा मद्धं वा णीहरावेज्ज वा, विसोहावेज्ज वा, णि-
हरावंतं वा विसोहावंतं वा साइज्जइ ॥ १२३ ॥ जे भिक्खू
णिग्गंथे णिग्गंथीए गामाणुगामं दुइज्जमाणे अण्णउत्थिए-
ण वा गारत्थिएण वा सीसदुवारियं करेइ, करंतं वा
साइज्जइ ॥ १२४ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथस्स

पाए अण्णउत्थिएण वा गारत्थिएण वा आमावेज्ज
वा, पमावेज्ज वा, आमावेज्जंतं वा पमावेज्जंतं वा साइ-
ज्जइ ॥ १२५ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथीए का-
याउ अण्णउत्थिएण वा गारत्थिएण वा अच्चिमद्धं वा
कण्णमलं वा दंतमद्धं वा णहमलं वा णीहरावेज्ज वा० जाव
साइज्जइ ॥ १२६ ॥ एवं सर्व्वं गिद्धगमगिद्धगमप्पसरिसं णे-
यवं जाव जे णिग्गंथीए णिग्गंथस्स गामाणुगामं दुइज्जमाणे
अण्णउत्थिएण वा गारत्थिएण वा सीसदुवारियं करावेइ,
करावंतं वा साइज्जइ ॥ १२७ ॥ जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गं-
थीए पाए अण्णउत्थिएण वा गारत्थिएण वा आमज्जावेज्ज
वा, पमज्जावेज्ज वा, आमज्जावंतं वा पमज्जावंतं वा साइ-
ज्जइ ॥ १२८ ॥ एवं तं एतेण वा मएण सरिसा णेयव्वा
जाव जे णिग्गंथी णिग्गंथीए गामाणुगामं दुइज्जमाणे
अण्णउत्थिएण वा गारत्थिएण वा सीसदुवारियं करावेइ,
करावंतं वा साइज्जइ ॥ १२९ ॥

सुत्ता एकचत्तालीसं ततिउडेसगमा जाव सीसदुवारे णि
सुत्तं; अत्थो पूर्व्ववत् ।

एसेव गमो नियमा, णिग्गंथीणं पि होइ णायव्वो ।

कारवण संजतेहिं, पुव्व अव्वरम्मि य पदम्मी तु ॥ १३० ॥

संजमो गारत्थमादिपहिं संजतीणं पदे पमज्जणादि कारवेति,
उत्तरोट्ठु ण संजवति, अन्नकण्णाय वा संभवति । नि० चू०
१७ व० ।

असमसगन्धिय-अन्योन्यग्रथित-त्रि० । परस्परैकेन ग्रन्थिना
सहाऽन्यो ग्रन्थिरन्येन च सहाऽन्य इत्येवं ग्रथिते, भ० ५ श०
३ उ० ।

असमसग्रहयत्ता-अन्योन्यगुरुकता-स्त्री० । अन्योन्येन ग्रन्थ-
नाद् विस्तीर्णतायाम्, ज० ५ श० ३ उ० ।

असमसग्रहयसंजारियत्ता-अन्योन्यगुरुकसंभारिकता-स्त्री० ।
अन्योन्येन गुरुकं यत्संजारिकं च तत्तथा, तद्भावस्तत्ता । अन्यो-
न्येन ग्रन्थनाद् विस्तारसंभारवत्त्वे, ज० ५ श० ३ उ० ।

असमसघटता-अन्योन्यघटता-स्त्री० । अन्योन्यं घटते सं-
बन्धन्तीति अन्योन्यघटाः । जी० ३ प्रति० । अन्योन्यं घटाः
समुदायरचना यत्र तदन्योन्यघटम् । अन्योन्यं घटाः समु-
दायो येषां तेऽन्योन्यघटाः । परस्परसंबन्धतायाम्, ज० ५
श० ३ उ० ।

अण्णमएणपुट्ठ-अन्योन्यस्पृष्ट-त्रि० । स्पर्शनमात्रेण मिथः
स्पृष्टे, भ० १ श० ६ उ० । जी० ।

अण्णमएणबद्ध-अन्योन्यबद्ध-त्रि० । अन्योन्यं जीवाः पु-
त्रलानां, पुत्रलाश्च जीवानामित्येवमादिकेण गाढतरसंबन्धे,
भ० १ श० ६ उ० ।

असमएणवेह-अन्योन्यवेध-पुं० । अन्यस्याऽन्यस्यां संबन्धे, नि०
चू० ३० व० । “अण्णएणवेहो भत्ति सि” अन्योन्यस्य वेधः सं-

अन्योन्येभ्यस्तस्मात् पञ्चदशाद्यारोप एकैकस्मिन् स्थापने संयुज्यते इत्यर्थः । नि० सू० २० उ० ।

अणमस्यजास-अन्योन्याभ्यास-पुं० । अन्योन्यं परस्परमभ्यासः । परस्परं गुणने, अनु० ।

अणमणं नजारियत्ता-अन्योन्यनारिकता-स्त्री० । अन्योन्यस्य यो यो भारः स विद्यते यत्र तदन्योन्यनारिकं, तद्भावस्तत्ता । परस्परं नारयत्वे, ज० ५ श० ३ उ० ।

अणमणं एमणमय-अन्योन्यानुगत-त्रि० । परस्परानुबन्धे, तं० । अणमणमसंपत्त-अन्योन्यासंपाप्ता-त्रि० । परस्परमसंपत्ते, जी० ३ प्रति० ।

अणमणं एसंवास-अन्योन्यसंवास-पुं० । परस्परमेकत्र संवासे, व्य० ३ उ० ।

अणमणसिणहपकिवच्छ-अन्योन्यस्नेहप्रतिवच्छ-त्रि० । परस्परं स्नेहन प्रतिवच्छे, भ० १ श० ५ उ० । येनैकस्मिन् चाल्यमाने गृह्यमाणे वा परमपि चलनादिधर्मोपेतं भवति । जी० ३ प्रति० ।

अणमयं-देशी-पुनरुक्तेऽर्थे, दे० ना० १ वर्ग ।

अणलिग-अन्यलिङ्ग-न० । अन्यतीर्थकानां नेपथ्ये, वृ० १ उ० ।

अणगणिगसिद्ध-अन्यगिङ्गमिच्छ-पुं० । परिवाजकादिसंभन्धिनि वलकलकपायादिवस्त्रादिरूपे द्रव्यलिङ्गे व्यवस्थिताः सन्तो ये सिद्धास्तेऽन्यलिङ्गसिद्धाः । न० । परिवाजकादिलिङ्गसिद्धेषु, ल० । आ० । ध० ।

अणव-अर्णव-पुं० । अर्णोऽसि सन्त्यस्मिन् । अर्णव-व । सलोपः । समुद्रे, उदकयुक्ते, जलदातरि, सुख्ये, इन्द्रे च । वाच० । अर्णो जलं विद्यते यत्रासावर्णवः । “अर्णसो लोपश्च” ॥ इति (वार्तिकेन) वप्रत्ययः सकारलोपश्च । द्रव्यतो जलधौ, भावतश्च भवे, उक्त० ५ अ० ।

अणवंसि महोर्धसि, एगे तिण्णे दुरुत्तरे ।

तस्य एगे महाएने, इमं पण्डमुदाहरे ॥

एतस्मिन् कीदृशि?, (महोर्धसि ति) महानोद्यः प्रवाहो द्रव्यतो जलसंबन्धी, भावतस्तु भवपरम्परात्मकः प्राणिनामत्यन्तमाकुलीकरणहेतुः, चरकादिसमूहो वा यस्मिन् स महोर्धस्तस्मिन् । महत्त्वं चोभयत्रागाधतयाऽष्टपरपरतया च मन्तव्यम् । तत्र किम् ? इत्याह- (एक इति) असहायो रागद्वेषादिसहभावनिरहितो गौतमादिरित्यर्थः । तरति परं पारमार्थेति, तत्कालापेक्षया वर्तमाननिर्देशः (दुरुत्तरे इति) विभक्तिव्यत्ययाद् दुरुत्तरे दुःखेनोत्तरीतुं शक्ये । दुरुत्तरमिति क्रियाविशेषणं वा । नहि यथाऽसौ तरति तथा परैर्गुरुकर्मभिः सुखेनैव तीर्यते, अत एव एक इति संख्यावचनो वा । एक एव जिनमतप्रतिपक्षः, न तु चरकादिमताकुलितचेतसोऽन्ये तथा तरीतुमीशत इति । (तत्रति) गौतमादौ तरणप्रवृत्ते (एक इति) । तथाविधतीर्थकरनामकमोदयादनुत्तरावाप्तविभूतिरद्वितीयः । किमुक्तं भवति ? तीर्थकरः सद्यो एव भर्ते संभवतीति । महती निरावरणतया अपरिमाणा प्रज्ञा केवलज्ञानात्मिका संविद्येति महाप्रज्ञा । स किमित्याह- इममन्तरवक्ष्यमाणं हृदि विपरिवर्तमान-

प्रत्यक्षं प्रकमात्तरणोपायं पठति । स्पष्टमसंदिग्धम् । पठ्यते च- (पण्डं ति) पृच्छयते इति प्रश्नः । तं प्रष्टव्यार्थरूपमुदाहरेदिति भूते लिट् । तत उदाहरेदुदाहृतवान् । पठ्यते च- “अणवंसि महोर्धसि एगे तिण्णे दुरुत्तरे” इति । अत्र तु प्रत्यये विशेषः- तत्तत्कार्यवान्महोर्धवाद् दुरुत्तरात् तीर्णे इव तीर्णस्तीरप्राप्त इति योगः । एको घातिकर्मसाहित्यरहितः, (तत्रेति) स देवमनुजयोः परिषदि पकोऽद्वितीयः, स च तीर्थरुदेव । शेषं प्राग्ब- दिति सूत्रार्थः । उक्त० ५ अ० ।

अणव-अणवत्-त्रि० । सप्तविंशतितमे लोकोत्तरमुद्धते, जं० ७ वृत्त० ।

अणववएस-अन्यव्यपदेश-पुं० । परस्य व्यपदेशे, इदं हि शर्करादिगुडखण्डघृतपूरादिकं यन्नदत्तसंबन्धीति मतिनः भावयन् ढोकयस्यदेयबुद्ध्या, न च मतिनः स्वाभिनाऽननुज्ञातं गृह्णन्तीति नियमोऽपि तेन भग्नः, शर्करादिकं च रक्षितमिति कृतायां प्रतिचारः । प्रव० ७ द्वा० ।

अणबालय-अणपालक-पुं० । कालोदाय्यादिके अन्ययुधिके, भ० ७ श० १० उ० ।

अणविहि-अणविधि-पुं० । सूपाकारकलायाम्, जं० २ वृत्त० । स० । ज्ञा० । औ० ।

अणह-अणह-अव्य० । अहि आहं वीप्सायैऽव्ययी० । अण्वसमा० । प्रत्यहमित्यर्थे, वाच० । निरन्तरमित्यर्थे, ध० १ अधि० ।

अण (अ) (ह) हा-अन्यथा-अव्य० । अन्येन प्रकारेणेत्यर्थे, आचा० १ सु० ५ अ० ३ उ० । आ० म० । पं० व० ।

अणहाकाम-अन्यथाकाम-पुं० । पारदाय्ये, हा० १ उ० । द्वा० ।

अणहाऽणुववसि-अन्यथाऽणुपपत्ति-स्त्री० । अन्यथा अन्यभावेन अनुपपत्तिः असंज्ञकः । स्वाभावाप्रयोज्यसंभवे, अर्धोपपत्तिप्रमाणे च । तथाहि-पीनो देवदत्तो दिवा न भुङ्क्ते, इत्यादौ दिवाऽभोक्तुर्देवदत्तस्य पीनत्वं रात्रिभोजनं विनाऽणुपपन्नम्, इति ज्ञानाद् रात्रिभोजनकर्तृवृत्तिपीनत्वेन रात्रिभोजनं कल्प्यते । वाच० । साध्याऽभावप्रकारेणानुपपत्तौ, असति साध्ये हेतोरनुपपत्तिरेवान्यथाऽणुपपत्तिः । रत्ना० । “अन्यथाऽणुपपन्नत्वं, यत्र तत्र त्रयेण किम् ? । नान्यथाऽणुपपन्नत्वं, यत्र तत्र त्रयेण किम् ?” ॥ १ ॥ सूत्र० १ सु० १२ अ० ।

अणहाभाव-अन्यथाभाव-पुं० । अन्यथा अन्यरूपेण जातो यस्य । यथारूपमुचितं ततोऽन्यथारूपेण भवने, वाच० । विपरिणमने, वृ० ४ उ० ।

अणहावाइ (ण)-अन्यथावादिन्-त्रि० । अनृतवादिनि, “अणुवकयपराणुमहपरायणा जं जिणा जगप्पवरा जिभराग- दोससंमोहा य नऽणुहावाइणो तणं” भाव० ४ अ० ।

अणहि-अन्यथा-अव्य० । अन्यत्र “त्रयो दिहत्याः” ८ । १ । ६१ । इति त्रप्रत्ययरूपेण दिह त्वा आदेशः । अन्यस्मिन् स्थाने इत्यर्थे, प्रा० ।

अणहिभाव-अन्यथाभाव-पुं० । विपरिणमने, वृ० ४ उ० ।

अणगाइड-अन्याविष्ट-त्रि० । अभिघाते, जं० १४ श० १ उ० । परवशीकृते, भ० १८ श० ६ उ० ।

जो सखं नाजिजाणामि, धम्मं कल्लाण पावणं ॥

अर्थः प्रयोजनं, तदभावो निरर्थः, तदेव निरर्थकं, तस्मिन् सति विरतो निवृत्तः, कस्मात् ? मिथुनस्य भावः कर्म वा मैथुनमग्रह, तस्मात्, अत्रवान्तरविरतावपि यदस्योपादानं तस्यैवातिशु-
चिदेतुतया दुस्त्यजत्वात् । उक्तं हि—“ वृत्परिचया कामा इमे ”
इत्यादि । सुष्ठु संवृतः सुसंवृतः । इन्द्रियसंवरणेन, यः साक्षादिति
परिस्फुटं नाभिजानामि, धर्मे वस्तुस्वभावं (कल्लाण स्ति) वि-
दुलोपात्कल्याणं शुभं, पापकं वा तद्विपरीतं चेत्यस्यां गम्यमा-
नत्वात् । यद्वा-धर्ममाचारं, कल्योप्यन्तनीरुक्तया मोक्षः । तमा-
नयति प्रापयतीति कल्याणो मुक्तिहेतुः, तं, पापकं वा नरकादि-
हेतुः । अयमाशयः—यदि विरतौ कश्चिदर्थः सिद्धयेन्नैवं ममाज्ञा-
नं ज्ञेयम् । उक्तं ३ अ० । “ अज्ञानं खलु कष्टं, क्रीधादिष्योऽपि
सर्वपापेभ्यः । अर्थे हितमहितं वा, न वेत्ति येनावृतो लोकः ” ॥ १ ॥
उक्तं २ अ० । आवा० आवा० । दर्श० । “ नातः परमं मन्ये, जगतो
दुःखकारणम् । यथाऽज्ञानमहारोगो, दुरन्तः सर्वदेहिनाम् ” ॥ १ ॥
आवा० १ अ० ३ अ० १ उ० । “ अज्ञानं वस्तु जिज्ञासु-र्न मु-
ह्येत् कर्मदोषिवत् । ज्ञानिनां ज्ञानमन्वीक्ष्य, तथैवेत्यन्यथा न तु ”
॥ १ ॥ आ० म० द्वि० । रा० । “ अस्माणो रिपु अस्मो, पाणिणं णेव
विज्जति । एत्तो सज्जिरियातीय, अणत्था विस्सतो मुहा ” ॥ १ ॥
पं० सू० ५ सू० ।

कदाचित्सामान्यचर्ययैव न फलत्वात्तिरत आह—

तवोवहाणमादाय, पडिमं पमिवज्ज उ ।

एवं पि विहरओ मे, उभमं न नियट्ठइ ॥

(पार्श्वटीका)

तपो जन्ममहाभ्रं, उपधानमागमोपचाररूपमाचारं, आ-
दाय स्वीकृत्य, चरित्वेति यावत् । प्रतिमां मासिक्यादिजिह्मप्रति-
मां, (पमिवज्ज उ स्ति) इति प्रतिपद्याद्गीकृत्य । पठ्यते च—“ पडिमं
पडिवज्जितो स्ति ” प्रतिमां प्रतिपद्यमानस्यान्युपगच्छति । एवम-
पि विशेषचर्ययाऽपि, आस्तां सामान्यचर्ययेत्यपि शब्दार्थः । विह-
रतो निष्प्रतिश्रयत्वेनानियतं विचरतः, उदयतीति कृष्ण ज्ञाना-
वरणादिकर्म, न निवर्तते नपैतीति भिक्षुभिर्न चिन्तयेदित्युत्त-
रेण संवन्धः । अज्ञानाभावपक्षे तु समस्तशास्त्रार्थनिकषोपलक-
ल्यतायामपि न दर्पाऽऽज्ञातमानसो भवेत्, किन्तु पूर्वपुरुषसि-
द्धानां विज्ञानातिशयसागरानन्त्यं भूत्वा साम्प्रतं पुरुषाः कथं
स्वशुद्ध्या मन्दयन्तीति परिजावयन् विगलितावलेपः सन्नेवं
भावयेत्—“ निरट्ठयं ” सूत्रद्वयम् । अक्षरगमनिका सैव, नवरं (नि-
रट्ठयस्मि स्ति) निरर्थकंऽपि प्रक्रमात्प्रज्ञावलेपे रतो, मैथुनात्सुसं-
वृतः सन्निरुद्धात्मा, सत्योऽहं यः साक्षात्समकं नाभिजानामि,
धर्मे कल्याणं पापकं वा । अयमभिप्रायः—“ जे एगं जाणति, से
सव्वं जाणति, जे सव्वं जाणइ, से एगं जाणइ ” इत्याऽऽगमात् ।
अस्योऽहमेकमपि धर्म्मं वस्तुस्वरूपं न तत्त्वतो वेत्ति, ततः सा-
क्षात्स्वभाववाचजसि चेत् न विज्ञानमस्ति, किमतोऽपि मुकु-
लितवस्तुस्वरूपपरिज्ञानतोऽवलेपेनेति भावः । तथा तप उपधा-
नादिभिरप्युपक्रमणहेतुभिरुपक्रमितुमशक्ये अज्ञानि दारुणे वैरि-
णि निष्प्रतिपत्तिकः किल ममादङ्कारावसर इति सूत्रद्वयार्थः ।

साम्प्रतमावृत्त्या पुनः सूत्रचारमङ्गीकृत्य प्रकृतसूत्रोपक्रित-
मज्ञानसञ्ज्ञाये उदाहरणमाह—

परिततो वायणाएँ, गंगाकूलेऽपि घयसगमयाए ।

संवच्छरेहँ हिज्जइ, वारसयं असंखयज्जयणं ॥

(पार्श्वटीका)

परितान्तः खिन्नो वाचनया गङ्गाकूलेऽपि ता अशकटा याः संवत्स-
रैरधीते द्वादशभिरसंस्कृताध्ययनमिति गाथाकारार्थः । भावार्थ-
स्तु वृद्धसंप्रदायादवसेयः । स चायम्-गङ्गातीरे द्वौ भ्रातरौ वैरा-
हादीकां गृहीतवन्तौ, तत्रैको विद्वान् जातः, द्वितीयस्तु मूर्खः । यो
विद्वान् सोऽनेकशिष्याध्यापनादिना खिन्न एव चिन्तयति स्म—
अहो ! धन्याऽयं मे भ्राता यः सुखेन तिष्ठति, निद्रादिकमवसरे
कुर्वन्नास्ति । अहं तु शिष्याध्यापनादिकष्टे पतितोऽस्मीति चि-
न्तयन् काव्यमिदं चकार—

“ मूर्खत्वं हि सखे ! ममापि रुचितं तस्मिन् यदष्टौ गुणाः,
निश्चिन्तोऽहं बहुभोजनो २ऽन्नपमाना ३ नक्तं दिवा शायकः ४ ॥
कार्याकार्यविचारणान्धबधिरः ५ मानापमाने समः ६,
प्रायेणाऽऽमयं वज्रितो ७ दृढवपु ८ मूर्खः सुखं जीवति ” ॥ १ ॥

परं नैवं चिन्तयति स्म—

“ नानाशास्त्रसुभाषितामृतारसैः श्रोत्रोत्सवं कुर्वतां,
येषां यन्ति दिनानि परिभ्रतजनव्यायामखिन्नात्मनाम् ।
तेषां जन्म च जीवितं च सफलं तैरेव भूर्भुषिता,
शेवैः किं पशुवद्विवेकरहितैर्भूमारभूतैर्नरैः ” ॥ २ ॥

एवं परिभ्रतगुणान् अचिन्तयन् मूर्खगुणांश्चासतोऽपि चिन्त-
यन् ज्ञानावरणीयं कर्म बद्धा दिवं गतः । ततश्च्युतो भरतक्षेत्रे
आभीरपुत्रो जातः । क्रमेण परिणीतः । तस्य पुत्रिका जाता ।
सा रूपवती । अन्यदा अनेक आभीरा घृतभृतशकटाः कश्चिन्न-
गरं प्रति गच्छन्ति स्म, असावपि तत्सार्थं घृतभृतं शकटं शु-
हीत्वा चलितः । मार्गे सा पुत्री शकटखेटनं करोति स्म । ततस्त-
द्रूपव्यामोहितैराभीरपुत्रैः अपथे खेटितानि शकटानि तानि
सर्वाणि भग्नानि । तादृशं संसारस्वरूपं दृष्ट्वा संजातवैराग्यः स
आभीरः तां पुत्रीमुद्धाह्य दीक्षां जग्राह । उत्तराध्ययनयोगोद्ग्रह-
नावसरे असंख्ययाऽध्ययनोद्देशे कृते तस्य आभीरभिक्षोक्षीना-
वरणोदयो जातः, न तदध्ययनमायाति स्म, आचामग्नान्येव क-
रोति, उच्चैःस्वरेण तदध्ययननिर्घोषं करोति स्म । एवञ्च कुर्वत-
स्तस्य द्वादशवर्षप्रान्ते अज्ञानपरीषदं सम्यगधिस्तहमानस्य
केवलज्ञानं समुत्पन्नम् । एवमज्ञानपरीषदे आभीरसाधुकथा ।
प्रतिपक्षे च भीमद्वारम् । तत्राऽप्येतत्सूत्रसूचितमुदाहरणम्—

इमं च परिसं तं च, तारिसं पेच्छ केरिसं जायं ? ।

इय भणइ थूलजइ, सणायवरं गतो संतो ॥

(पार्श्वटीका)

इदं चेति द्रव्यम्, ईदृशमिति स्तम्भमूलस्थितमतिप्रभूतं
च, अतिशयज्ञानित्वेन तस्य इदि विपरिवर्त्तमानतया द्रव्यस्ये-
वमानेईदृशः, (तच्चेति) तस्याज्ञानतः परिभ्रमणं, तादृशमिति
विप्रकृष्टतुर्गदेशान्तरविषयं यस्य, कीदृशं केन सदृशं जातम् ? ।
न केनापि, नहि कश्चिद् गृहे सति द्रव्ये द्रव्यार्थं बहि-
र्भ्राम्यतीति भावः । इतीत्येवं भणति स्थूलभद्रः स्वजातिरिष
स्वजातिरत्यन्तसुहृद्गृहं गतः सन्निति गाथाार्थः ।

संप्रदायश्चात्र-यस्य च ज्ञानार्जनी स्यात् तेनापि ज्ञानपरी-
षदो न सोढः । तत्रार्थे स्थूलभद्रकथा—

स्थूलभद्रस्वामी विहरन् बालमित्रद्विजगृहं गतः, तत्र तमदृष्ट्वा

तद्भार्या पृष्ठवान्-कृते पतिर्गतः। सा प्राह-परदेशे धनाजनार्थं गतोऽस्ति । ततः स्वामी तद्गृहस्तम्भमूलस्थितं निर्धि पश्यन् स्तम्भाभिमुखं हस्तं कृत्वा “इदमीदृशम्, स च तादृशः” इति भणित्वा गतः। ततः कालान्तरे गृहागतस्य विप्रस्य तद्भार्याया स्थूलभद्रस्वामिबन्धो ज्ञापितम् । तेन पण्डितेन ज्ञातम्-अत्रा-धर्यं किञ्चिदस्ति । ततः खानितः स्तम्भः। लब्धो निर्धिः । एवं स्थूलभद्रेण ज्ञानपरोपहो न सौढः । शेषसाधुभिरपीदृशं न कार्यम् । उक्तं ३ अ० । (विषयान्तरं ‘परीसह’ शब्दे वक्ष्यते) भारतकाव्यनाटकादिलौकिकश्रुतरूपे पापश्रुतप्रसङ्गे, स्थ० ८ ठा० । भावशुद्धपतिसंवाविशेषे, व्य० । तत्त्वं च-

अन्नपरपमाणं, असंपञ्चस्स नो पञ्चस्स ।

इरियाइसू ज्ञयत्ये, अवट्टे प्यमणाणं ॥

पञ्चानां प्रमादामन्यतरेणापि प्रमादेनासंप्रयुक्तस्याकोमीकृत-स्यात् एव ईर्यादिषु समतिषु ज्ञातार्थे न तत्त्वतो वर्तमानस्य यज्ञ-वनमेतदज्ञानम् । व्य० १० उ० । कुशास्त्रसंस्कारे च, औ० । निर्ज्ञाने (ज्ञानरहिते), त्रि० । भ० १ श० ६ उ० ।

अण्णाणओ-अज्ञानतस्-अव्य० । ज्ञानावरणोत्कटतयेत्यर्थे, दश० १ च० ।

अण्णाणकिरिया-अज्ञानक्रिया-स्त्री० । ५ त० । अज्ञानात् क्रियमाणयोऽष्टाकर्मणोः, स्था० ३ ठा० ३ उ० । (अण्णाण-किरिया तिविहा ‘किरिया’ शब्दे वक्ष्यते)

अण्णाणिव्वत्ति-अज्ञाननिर्वृत्ति-स्त्री० । अज्ञानस्य निर्वृत्तौ, भ० । “कइविहा णं भंते ! अण्णाणिव्वत्ती पण्णात्ता ?। गोयमा ! तिविहा अण्णाणिव्वत्ती पण्णात्ता । तं जहा-मइअण्णाणिव्वत्ती, सुयअ-ण्णाणिव्वत्ती, विज्जेण्णाणिव्वत्ती । एवं जस्स जइ जाण वेमा-णिया” । ज० १६ श० ८ उ० ।

अण्णाणतिग-अज्ञानत्रिक-न० । नञ्शब्दः कुत्सायां, मिथ्या-ज्ञानानामित्यर्थः । तेषां त्रिकं अज्ञानत्रिकम् । मिथ्याज्ञानादित्रये, पं० सं० १ छा० ।

अण्णाणदोस-अज्ञानदोष-पुं० । अज्ञानात्कुशास्त्रसंस्काराद हिंसादिष्वधर्मस्वरूपेषु नरकादिकारणेषु धर्मेबुद्ध्याऽप्युदयार्थं या प्रवृत्तिस्तत्तत्कृणो दोषोऽज्ञानदोषः । अथवा लकलकृणमज्ञानमेव दोषोऽज्ञानदोष इति । स्था० ४ ठा० १ उ० । रौद्रध्यानस्य लक्षणभेदे, भ० २५ श० ७ उ० । औ० । प्रमाददोषे, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । ग० ।

अण्णाणपरीसह-अज्ञानपरीषह-पुं० । “ज्ञानचारित्र्ययुक्तोऽस्मि, तज्जस्योऽहं तथापि हि । इत्यज्ञानं विषहेत, ज्ञानस्य क्रमलो जवेत्” ॥१॥ इति सोढव्ये परीषहभेदे, ध० ३ अधि० । प्रब० (“अण्णाण” शब्देऽत्रैव भागे ४७८ पृष्ठेऽस्य तत्त्वमावेदितम्)

अण्णाणपरीसहविजय-अज्ञानपरीषहविजय-पुं० । अज्ञोऽयं पशुसमो नवेति किञ्चिदित्येवमधिकेयवचनं सम्यक् सहमान-स्य परमदुष्करतपोऽनुष्ठाननिरतस्य नित्यमप्रमत्तचेतसो न मेऽद्यापि ज्ञानतिशयः समुत्पद्यते इति श्रिन्तने, पञ्चा० १३ विव० ।

अण्णाणफल-अज्ञानफल-त्रि० । अज्ञानमनवबोधस्तत्फलानि, ज्ञानावरणरूपाणीत्यर्थः । धर्माचार्यगुरुश्रुतनिन्दारूपेषु ज्ञानावर-णकर्मसु, उक्तं २ अ० ।

अण्णाणया-अज्ञानता-स्त्री० । अज्ञानो निर्ज्ञानस्तस्य भावो-अज्ञानता ! स्वरूपेणानुपपन्नमे, भ० १ श० ६ उ० ।

अण्णाणव्वत्ति-अज्ञानव्वत्ति-स्त्री० । आत्मनोऽज्ञानस्य ज्ञाना-ऽऽवरणीयोदयतो ज्ञाने, “अण्णाणव्वत्ती णं भंते ! कइविहा पण्णात्ता ?। गोयमा ! तिविहा पण्णात्ता । तं जहा-मइअण्णाणव्वत्ती, सुयअण्णा-णव्वत्ती, विज्जेण्णाणव्वत्ती” भ० ८ श० १ उ० ।

अण्णाणवाइ (ण)-अज्ञानवादिन्-त्रि० । सति मत्यादिके हेयोपादेयप्रदर्शके ज्ञानपञ्चके अज्ञानमेव श्रेय इत्येवं वदति अज्ञानिके, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

अण्णाणसत्य-अज्ञानशास्त्र-न० । भारतकाव्यनाटकादौ लौकिकश्रुते, स्था० ९ ठा० ।

अण्णाणि (ण)-अज्ञानिन्-त्रि० । न ज्ञानमज्ञानं, तद्विद्यते येषां तेऽज्ञानिनः । अज्ञानमेव श्रेय इति वदत्सु वादिभेदेषु, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । ज्ञाननिहवधादिषु, “अण्णाणो अण्णाणं वि-ण्णात्ता वेण्णइयवादी” । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । न ज्ञानिनोऽ-ज्ञानिनः । नञ्शब्दः कुत्सायाम् । मिथ्याज्ञानेषु, पं० सं० १ छा० । “अण्णाणो कम्मं खवेति बहुयाहिं वासकोमीहि, तज्जाणी तिहि शुत्तो खवेइ ऊलासमिसेण” उक्तं १ अ० । अण्णाणी किं काही, किंवा णाही वेयपावणं” इत्यादि । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

अण्णा(जा)णिय-अज्ञानिन्-पुं० । न ज्ञानमज्ञानं, तद्विद्यते येषां तेऽज्ञानिनः । अज्ञानशब्दस्योत्तरपदत्वाद् वा मतवर्थायः । यथा-गौ-रखरवदरणमिति । प्राकृते स्वार्थिकः कः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । अज्ञानिक-पुं० । अज्ञानेन चरन्तीति आज्ञानिकाः । अज्ञानं वा प्रयोजनं येषां ते आज्ञानिकाः । आव० ६ अ० । सम्यग्ज्ञान-रहितेषु अज्ञानमेव श्रेय इत्येवं वादिषु, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

तन्मतं चेत्थमुपन्यस्यन्नाइ सूत्रकृत्-

अण्णाणिया ता कुमहा वि संता ,

असंथुया णो वित्तिगिञ्ज तिन्ना ।

अकोविद्या आहु अकोविण्हि ,

अणाणुवीइत्तु मुसं वयंति ॥ २ ॥

ते चाज्ञानिकाः किञ्च वयं कुशलाः, इत्येवं वादिनोऽपि सन्तोऽसंस्तुता अज्ञानमेव श्रेय इत्येवंवादितया असंबन्धाः । असं-स्तुतत्वादेव विचिकित्सा चित्तविष्णुतिश्चित्तज्ज्ञान्तिः संशीति-स्तां न तीर्णा नातिक्रान्ताः । तथाहि-ते ऊचुः ये एते ज्ञानिनस्ते परस्परविरुद्धवादितया असंबन्धा असंस्तुतत्वादेव विचिकित्सा, न यथार्थवादिनो ज्ञवन्ति । तथाहि-एके सर्वगतमात्मानं वदन्ति । तथाऽप्ये असर्वगतम् । अपरे अद्विष्टपवमात्रम् । केचन इयमाक-तन्दुलमात्रम् । अन्ये मूर्तममूर्तं हृदयमध्यवर्तिनं ललाटस्थवस्थि-तमित्याद्यात्मपदार्थ एव सर्वपदार्थपुरःसरे तेषां नैकवाक्यता । नचातिशयज्ञानी कश्चिदस्तीति यद्वाक्यं प्रमाणीक्रियेत । नचासौ विद्यमानोऽप्युपलभ्यतेऽर्वाग्दर्शिता । “नासर्वज्ञः सर्वं जानाति” इति वचनात् । तथाचोक्तम्-“सर्वज्ञोऽसाविति ह्येत-सत्कालेऽपि बुजुत्सुजिः । तज्ज्ञानहेयविज्ञान-शून्यैर्विज्ञायते कथम् ?” । न च तस्य सम्यक् तदुपायपरिज्ञानाभावात्संज्ञः, संभवाभावश्चे-तरेतराश्रयत्वात् । तथाहि-न विशिष्टपरिज्ञानमृते तदवाप्त्युपा-

यपरिज्ञानम्, उपायमन्तरेण न बोधेयस्य विशिष्टपरिज्ञानस्यावासिरिति । न च ज्ञानं हेयस्य स्वरूपं परिच्छेत्तुमलम् । तथाहि-यत्किमप्युपलभ्यते, तस्यावगमपरिज्ञानमवगम्यम् । तत्रावगमगस्य बोधलब्धेर्नंतरयोः, तेनैव व्यवहितत्वात् । अवगमगस्यापि भागत्रयकल्पनात् तत्सर्वातीयभागपरिकल्पनया परमाणुपर्यवसानता, परमाणोश्च स्वाभाविकविप्रकृष्टत्वाद्वाम्दर्शनीनां नोपलब्धिरिति । तदेवं सर्वज्ञस्याभावात्सर्वज्ञस्य च यथावस्थितवस्तुस्वरूपापरिच्छेदात्सर्वज्ञादिनां च परस्परविरोधेन पदार्थस्वरूपाभ्युपगमात् यथोत्तरपरिज्ञानिनां प्रमाद्वतां बहुतरदापसंभवादज्ञानमेव श्रेयः । तथाहि-यद्यज्ञानवान् कथञ्चित्पादेन शिरसि हन्यात्, तथापि चित्तशुद्धेर्न तथाविधदोषानुपपत्ती स्यादित्येवमज्ञानिन पदवादिनः सन्तोऽसंबन्धानैवैवविधां चित्तविष्णुतिं वितार्णा इति । तत्रैववादिनस्ते अज्ञानिका अकोविदा अनिपुणाः सम्यक्परिज्ञानाविकला इत्यवगन्तव्याः । तथाहि-यत्सैरभिहितम्-ज्ञानवादिनः परस्परविरुद्धार्थवादितयान यथार्थवादिन इति तद्वत्तु असर्वज्ञप्रणीतागमाभ्युपगमवादिनामयथार्थवादित्वम् । न चाभ्युपगमवादा एव बाधायै प्रकल्प्यन्ते, सर्वज्ञप्रणीतागमाभ्युपगमवादिनां तु न कश्चित्परस्परतो विरोधः, सर्वज्ञत्वाभ्युपगमादनुपपत्तेरिति । तथाहि-प्रकृतिशोषाऽऽवरणतया रागद्वेषमोहानामनुकारणानामज्ञावाञ्छ तद्वाक्यमयथार्थमित्येवं तत्प्रणीतागमवतां न विरोधवादित्वमिति । ननु च स्यादेतत्, यदि सर्वज्ञः कश्चित्स्यात्, नचासौ संभवतीत्युक्तं प्राक् । सत्यमुक्तम्, अयुक्तं तूक्तम् । तथाहि-यत्तावदुक्तम्-न चासौ विद्यमानोऽप्युपलभ्यतेऽर्वादर्शिमिः । तदयुक्तम् । यतो यद्यपि परचेतोवृत्तीनां दुरन्तयथास्तरागा वीतरागा इव चेष्टन्ते, वीतरागाः सरागा इव, इत्यतः प्रत्यक्षेणानुपलब्धिः, तथापि संज्ञवानुमानस्य सद्भावसद्वाधकप्रमाणाभावाच्च तदस्तित्वमनिवार्यम् । संज्ञवानुमानं विदम-व्याकरणादिना शास्त्राभ्यासेन संस्क्रियमाणायाः प्रज्ञाया ज्ञानातिशयो हेयावगमं प्रत्युपलब्धः, तदत्र कश्चित्ताभूताभ्यासयथास्वसर्वज्ञोऽपि स्यादिति । न च तदज्ञावसाधकं प्रमाणमस्ति । तथाहि-न तावद्वर्वादर्शिमिः प्रत्यक्षेण सर्वज्ञाभावः साध्यितुं शक्यः । तस्य हि तज्ज्ञानहेयविज्ञानशून्यत्वात् । रुशून्यत्वाभ्युपगमे च सर्वज्ञत्वाऽऽपत्तिरिति । नाप्यनुमानेन, तदव्यभिचारिलिङ्गाभावादिति । नाप्युपमानेन सर्वज्ञाभावः साध्यते, तस्य सादृश्यबलेन प्रवृत्तेः । न च सर्वज्ञात्वे साध्ये तादृग्विधं सादृश्यमस्ति, येनासौ सिध्यतीति । नाप्यर्थापत्त्या, तस्याः प्रत्यक्षादिप्रमाणपूर्वकत्वेन प्रवृत्तेः । प्रत्यक्षादीनां च तत्साधकत्वेनाप्रवर्तमानात् तस्याप्यप्रवृत्तिः । नाप्यागमेन, तस्य सर्वज्ञसाधकत्वेनापि दर्शनात् । न प्रमाणपञ्चकाभावरूपेणाभावेन सर्वज्ञाभावः सिध्यति । तथाहि-सर्वत्र सर्वदा न संभवति, तदप्रादिकप्रमाणमित्येतद्वर्वादर्शिनो वक्तुं न गुज्यते, तेन हि देशकालविप्रकृष्टानां पुरुषाणां यद्विज्ञानं तस्य प्रतीतुमशक्यत्वात्, तदप्रदृशे वा तस्यैव सर्वज्ञत्वाऽऽपत्तेः । न चार्वादर्शिनो ज्ञानं निवर्तमानं सर्वज्ञाभावं भावयति, तस्याऽव्यापकत्वात् । न चाव्यापकव्यावृत्त्या पदार्थव्यावृत्तिर्युक्तेति । न च वस्तुवन्तरविज्ञानरूपो भावः सर्वज्ञाभावासाधनालम्, वस्तुवन्तरसर्वज्ञयोरेकज्ञानसंसर्गप्रतिपन्नाभावात् । तदेवं सर्वज्ञसाधकप्रमाणाभावान्न संज्ञवानुमानस्य च प्रतिपादितत्वाद् अस्ति सर्वज्ञः, तत्प्रणीतागमाभ्युपगमाच्च मतभेददोषो दूरापास्त इति । तथाहि-तत्प्रणीतागमाभ्यु-

पगमवादिनामेकवाक्यतया शरीरमात्रव्यापी संसारात्माऽस्ति, तत्रैव तद्गुणोपलब्धेः । इति इतरेतराश्रयदोषश्चात्र नावतरत्येव । यतोऽन्यस्यमानायाः प्रज्ञाया ज्ञानातिशयः स्वात्मन्यपि दृष्टो, न च दृष्टेऽनुपपन्नं नामेति । यदप्यभिहितम्-तद्यथा न च ज्ञानं हेयस्य स्वरूपं परिच्छेत्तुमलम्, सर्वत्रार्वाभावेनेत्यवधानात्सर्वज्ञोऽऽतीत्यभागस्य च परमाणुरूपतयाऽतीन्द्रियत्वादित्येतदपि बाह्यमात्रमेव । यतः सर्वज्ञज्ञानस्य देशकालस्वजावव्यवहितानामपि ग्रहणाश्रयित्यवधानसंभवः । अर्वादर्शज्ञानस्याप्यव्यवहारेणऽव्यवधिनि प्रवृत्तेर्नास्ति व्यवधानम् । न ह्यवयवी स्वावयवैर्व्यवधीयत इति युक्तिसंगतम् । अपि च-अज्ञानमेव श्रेय इत्यत्राऽज्ञानमिति किमयं पर्युदासः ? आहोस्वित्सज्यप्रतिषेधः ? । तत्र यदि ज्ञानादन्यदज्ञानमिति, ततः पर्युदासवृत्त्या ज्ञानान्तरमेव समाश्रितं स्यात्, नाज्ञानवाद इति । अथ ज्ञानं न जवतीत्यज्ञानं, तुच्छो नीरूपो ज्ञानाभावः, स च सर्वसामर्थ्यरहित इति कथं श्रेयानिति ? अपि च-अज्ञानं श्रेय इति प्रसज्यप्रतिषेधे न ज्ञानं श्रेयो जवतीति क्रियाप्रतिषेध एव कृतः स्यात् । एतत्त्वाध्यस्तबाधितम्, यतः सम्यग्ज्ञानादर्थपरिच्छेद्य प्रवर्तमानोऽर्थक्रियार्थी न विस्वाद्यत इति । किञ्चाज्ञानप्रमादवद्भिः पादेन शिरःस्पर्शेऽपि स्वल्पदोषवतां परिज्ञायैवाज्ञानं श्रेय इत्यभ्युपगम्यते । एवं च सति प्रत्यक् एव स्यादभ्युपगमविरोधो नानुमानं प्रमाणमिति । तथा तदेवं सर्वथा तेऽज्ञानवादिनोऽकोविदा धर्मोपदेशे प्रत्यनिपुणाः, स्वतोऽकोविदेभ्य एव स्वशिष्येभ्यः, आहुः कथितवन्तः । गान्द-सत्वाधैकवचनं सूत्रे कृतमिति । शाक्या अपि प्रायशोऽज्ञानिकाः । अविवोपचितं कर्म बन्धं न यातीत्येवं यतस्तेऽभ्युपगमयन्ति । तथा ये च बाह्यमत्तसुसदयोऽस्पृष्टविज्ञाना अशब्धका इत्येवमभ्युपगमं कुर्वन्ति, ते सर्वेऽप्यकोविदा ऊष्टव्या इति । तथाऽज्ञानपक्षसमाश्रयणाच्चाननुविचिन्त्य ज्ञापणान्मृषा ते सदा वदन्ति, अनुविचिन्त्य भाषणं यतो ज्ञाने सति भवति, तत्पूर्वकात्वाच्च सत्यवादस्यातो ज्ञानानभ्युपगमादनुविचिन्त्य भाषणाज्ञाधः, तदभावाच्च तेषां मृषावादित्वमिति ॥ १ ॥ सूत्रं १ भु० १२ अ० इति दर्शितं सदुपगमज्ञानिनां मतम् । अथ कियन्तस्ते इति दर्शयति निर्युक्तिरुद्ध-

अष्टाणिय सत्तद्दी

साम्प्रतमज्ञानिकानामज्ञानादेव विवर्तितकार्यसिद्धिमिच्छतां ज्ञानं तु सदापि निष्फलम्, बहुदोषत्वाच्चेत्येवमभ्युपगमवतां सप्तपरिहरेनेनोपायेनावगन्तव्याः जीवाजीवादीन् नव पदार्थान् परिपाठ्या व्यवस्थाप्य तदधोऽमी सप्त भङ्गाः संस्थाप्याः-सत्, असत्, सदसत्, अवक्तव्यम्, सदवक्तव्यम्, असदवक्तव्यम्, सदसदवक्तव्यमिति । अजिलापस्त्ययम्-सत् जीवः, को वेत्ति ? किं वा तेन ज्ञातेन ? ॥१॥ असत् जीवः, को वेत्ति ? किं वा तेन ज्ञातेन ? ॥२॥ सदसत् जीवः, को वेत्ति ? किं वा तेन ज्ञातेन ? ॥३॥ अवक्तव्यो जीवः, को वेत्ति ? किं वा तेन ज्ञातेन ? ॥४॥ सदवक्तव्यो जीवः, को वेत्ति ? किं वा तेन ज्ञातेन ? ॥५॥ असदवक्तव्यो जीवः, को वेत्ति, किं वा तेन ज्ञातेन ? ॥६॥ सदसदवक्तव्यो जीवः, को वेत्ति, किं वा तेन ज्ञातेन ? ॥७॥ एवमजीवादिष्वपि सप्त भङ्गाः । सर्वेऽपि मिलितास्त्रिषष्टिः । तथाऽपरऽमी चत्वारो भङ्गाः । तद्यथा-सती ज्ञातोत्पत्तिः, को वेत्ति, किं वा तथा ज्ञातया ? ॥१॥ असती भावोत्पत्तिः, को वेत्ति, किं वा तथा ज्ञातया ? ॥२॥ सदसती भावोत्पत्तिः, को वेत्ति, किं वा तथा ज्ञातया ? ॥३॥ अवक्तव्या

भावोत्पत्तिः, को वेत्ति? किं वा तथा ज्ञातया? । १३। सर्वेऽपि सप्त-
र्षादित्युत्तरं भङ्गकत्रयमुपपन्नजावाचययोपेकमिह ज्ञावोत्पत्तौ न
संज्ञवतीति नोपन्यस्तम् । उक्तं च—“अज्ञानिकवादिमतं, नव जी-
वादीन् सदादिसप्तविधान् ॥ भावोत्पत्तिः सदसद्वेधा वाच्या
च को वेत्ति?” ॥ १॥ सूत्र० १ शु० १२ अ० । एतच्चतुष्टयप्रज्ञेपास्तसप्त-
ष्टिर्नवाति । तत्र सन् जीव इति को वेत्तीत्यस्यायमर्थः—न कस्याचि-
द्विशिष्टं ज्ञानमस्ति, योऽतीन्द्रियान् जीवादीनवभोक्त्यते । न च
तैर्ज्ञातैः किञ्चित्फलमस्ति । तथाहि—यदि नित्यः सर्वगतोऽ-
मूर्तो ज्ञानादिगुणोपेतः, एतद्गुणव्यतिरिक्तो वा, ततः कतमस्य
पुरुषार्थस्य सिद्धिरिति, तस्मादज्ञानमेव श्रेय इति । सू० १
शु० १ अ० २ उ० । प्रव० । आचा० । स्वा० । आब० । ज० ।

साम्प्रतमज्ञानमतं दूषयितुं दृष्टान्तमाह—

जविणो मिगा जहा संता, परिचाणेण वज्जिआ ।
असंकिआइं संकंति, संकिआइं असंकिणो ॥ ६ ॥
परियाणिआणि संकंता, पासिताणि असंकिणो ।
अण्णाणजयसंविग्गा, संपल्लिंति तहिं तहिं ॥ ७ ॥
अहं तं पवेज्ज वज्जं, अहे वज्जस्म वा वए ।
मुवेज्ज पयपासाओ, तं तु भंटे ण देहई ॥ ८ ॥

(जविणो इत्यादि) यथा जविनो वेगवन्तः सन्तो मृगा आ-
रण्याः पशवः, परि समन्तात् आयते रज्जतीति परित्राणं, तेन
वर्जिता रहिताः, परित्राणविकला इत्यर्थः । यदि वा परित्राणं
वागुरादिबन्धनं, तेन तर्जिता भयं गृहीताः सन्तो भयोद्भ्रा-
न्तलोचनाः समाकुलीभूतान्तःकरणाः सम्यक् विवेकविकलाः,
अशङ्कनीयानि कूटपाशादिरहितानि स्थानान्यशङ्कार्हाणि, ता-
न्येव शङ्कन्ते, अनर्थोत्पादकत्वेन गृह्णन्ति । यानि पुनः शङ्काऽ-
र्हाणि, शङ्का संजाता येषु योग्यत्वात्तानि शङ्कितानि, शङ्कायो-
ग्यानि वागुरादीनि, तान्यशङ्किनस्तेषु शङ्कामकुर्वाणास्तत्र
तत्र पाशादिके संपर्ययन्त इत्युत्तरेण संबन्धः ॥ ६ ॥

पुनरप्येतदेवाऽतिमोहाविष्करणायाह— [परियाणीत्यादि]
परित्रायते इति परित्राणं तज्जातं येषु तानि, यथा परित्राणमु-
क्तान्येव शङ्कमाना अतिमूढत्वाद्विपर्यस्तबुद्धयस्त्रातर्यपि भय-
मुत्प्रेक्षमाणाः, पाशितानि पाशोपेतान्यनर्थोत्पादकानि, अशङ्कि-
नः, तेषु शङ्कामकुर्वाणाः सन्तोऽज्ञानेन भयेन च [संविग्गं ति]
सम्यक् व्याप्ता वशीभूताः शङ्कनीयमशङ्कनीयं वा तत्राऽपरित्रा-
णोपेतं, पाशाद्यनर्थोपेतं वा, सम्यक् विवेकेनाऽज्ञानानाः, तत्र त-
त्राऽनर्थबहुले पाशवागुरादिके बन्धने, संपर्ययन्ते समेकीभावे-
न, परि समन्तात्, अयन्ते यान्ति वा, गच्छन्तीत्युक्तं भवति । तदेवं
दृष्टान्तं प्रसाध्य नियतिवादाद्येकान्ताऽज्ञानवादिनो दार्ष्टान्ति-
कत्वेनाऽऽयोज्याः । यतस्तेऽप्येकान्तवादिनोऽज्ञानकास्त्राणभूता-
नेकान्तवादवर्जिताः सर्वदोषविनिर्मुक्तकालेश्वरादिकारणवा-
दाभ्युपगमेनाऽनाशङ्कनीयमनेकान्तवादमाशङ्कन्ते । शङ्कनीयं
च नियत्यज्ञानवादमेकान्तं न शङ्कन्ते । ते एवभूताः परित्रा-
णाहेऽप्यनेकान्तवादे शङ्कां कुर्वाणा युक्त्या घटमानकमनर्थ-
बहुलमेकान्तवादमशङ्कनीयत्वेन गृह्णन्तोऽज्ञानावृतास्तेषु तेषु
कर्मबन्धस्थानेषु संपर्ययन्त इति ॥ ७ ॥

पूर्वदोषैरतुष्यन्नाचार्यो दोषान्तरदित्सया पुनरपि प्राक्तनद-
ृष्टान्तमधिकृत्याह—[अहं तं पवेज्ज इत्यादि] अथानन्तरमसौ
मृगस्तत्र [वज्जमिति] वज्जं बन्धनाकारेण व्यवस्थितम् ।

वागुरादिकं वा बन्धनं, बन्धकत्वाद्बन्धमित्युच्यते । नदेवभूतं
कूटपाशादिकं बन्धनं यद्यसावुपरि प्लवत्—तदधस्तादतिक्व-
म्योपरि गच्छेत्, तस्य बन्धादेर्बन्धनस्याधो गच्छेत्तत्र एवं
क्रियमाणेऽसौ मृगः, पदे पाशः पदपाशो वागुरादिबन्धनं,
तस्मान्मुच्यते । यदि वा पदं कूटं, पाशः प्रतीतः, ताच्यां मुच्यते ।
कचित् पदपाशादीति पश्यते । आदिग्रहणादधनाङ्गनमारणा-
दिकाः क्रिया गृह्यन्ते । एवं सन्तमपि तत्रनर्थोत्पादकं परिहर-
णोपायं मन्दो जज्ञोऽज्ञानावृतो न देहतीति न पश्यतीति ॥
कूटपाशादिकं चापश्यन् यामवस्थामान्नोति, तां दर्शयितुमाह—

अदिअप्पाऽहियपण्णाणे, विममंतेणुवागते ।

स वप्पे पयपासेणं, तत्थ घायं नियच्छइ ॥ ६ ॥

एवं तु समणा एगे, मिच्छदिट्ठी अणारिआ ।

असंकिआइं संकंति, संकिआइं असंकिणो ॥ १० ॥

धम्मपण्णवणा जा सा, तं तु संकंति मूढगा ।

आरंजाइं न संकंति, अविअत्ता अकोविआ ॥ ११ ॥

सवप्पणं विउक्कस्सं, सव्वं ण्णं विह्णिआ ।

अप्पत्तिअं अकम्मसे, एयमहं मिगे चुए ॥ १२ ॥

(अहीत्यादि) स मृगोऽहितात्मा । तथाऽहितं प्रज्ञानं बोधो
यस्य सोऽहितप्रज्ञानः । स चाहितप्रज्ञानः सन् विप्रमान्तेन
कूटपाशादियुक्तप्रदेशेनोपागतः । यदि वा विप्रमान्ते कूटपाशा-
दिके आत्मानमनुपातयेत् । तत्र चासौ पतितो बन्धने तेन
कूटादिना पदपाशादीननर्थबहुलानवस्थाविशेषान् प्राप्तः, तत्र ब-
न्धने, घातं विनाशं, नियच्छति प्राप्नोतीति ॥ ६ ॥

एवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य सूत्रकार एवं दार्ष्टान्तिकमज्ञानविपाकं
दर्शयितुमाह— (एवं तु इत्यादि) एवमिति यथा मृगा अ-
ज्ञानावृता अनर्थमनेकशः प्राप्नुवन्ति । तुरवधारणे । एव-
मेव, भ्रमणाः केचित्, पाशान्मविशेषाश्रिताः । एके, न सर्वे ।
किं भूतास्ते इति दर्शयति—मिथ्या विपरिता दृष्टियेषामज्ञानवा-
दिनां, नियतिवादिनां वा ते मिथ्यादृष्टयः । तथा अनार्याः
आराजजाताः सर्वदेयधर्मेण्य इति आर्याः, न आर्या अनार्या
अज्ञानावृतादसदनुष्ठायिन इति यावत् । अज्ञानावृतात्वं
च दर्शयति—अशङ्कितान्यशङ्कनीयानि सुधर्मानुष्ठानादीनि,
शङ्कमानाः, तथा शङ्कनीयान्यपायबहुलान्येकान्तपक्षसमाश्रय-
णानि, अशङ्किनो मृगा इव मूढचेतसस्तत्सदारभन्ते, यद्य-
दनर्थाय संपद्यन्त इति ॥ १० ॥

शङ्कनीयाशङ्कनीयविपर्यासमाह—(धम्मपण्णवणेत्यादि) धर्मस्य
ज्ञान्यादिदशशृङ्गणोपेतस्य या प्रज्ञापना प्ररूपणा । तं स्थितिः ।
तामेव शङ्कन्ते । असद्धर्मप्ररूपणेत्यमिथ्येवमध्यवस्यन्ति । ये पुनः
पापोपादानभूताः समारम्भास्त्राशङ्कन्ते किमिति । यतोऽव्यक्ता
मुग्धाः सहजसद्विवेकविकलाः, तथा अकोविदा अप्रामिताः
सच्छास्त्रावबोधरहिता इति ॥ ११ ॥

ते च अज्ञानावृता यस्माप्नुवन्ति, तद्दर्शनायाह— (सवप्पण-
मित्यादि) सर्वत्राप्यात्मा यस्यासौ सर्वात्मको लोचः, तं विधूये-
ति संबन्धः । तथा विविध उत्कर्षो गवो व्युत्कर्षो मान इत्यर्थः ।
तथा (ण्णं ति) माया, तां विधूय । तथा (अप्पत्तिअं ति) क्रोधं
विधूय । कषायविधूनेन च मोहनीयविधूनेनमावेदितं भवति ।

तदपगमाच्च शेषकर्माभावः प्रतिपादितो भवतीत्याह—[अकर्मा-
श इति] न विद्यते कर्मोशोऽस्येत्यकर्मोशः । स च कर्मोशो
विशिष्टज्ञानाद् भवति, नाज्ञानादित्येव दर्शयति । एतमर्थं कर्मा-
भावलक्षणं, मृगः अज्ञानी (चुएत्ति) त्यजेत् । विजकिविपरिणा-
मेन वा अस्मादेवंभूतादर्थोत्पद्येद् भ्रमेदिति ॥ १२ ॥

भूयोऽप्यज्ञानवादिनां दोषाभिहितस्याऽऽह—

जे एयं नाभिजाणंति, मिच्छदिट्ठी अणारिया ।

मिगा वा पासवद्धा ते, धायमेसंतिऽणंतसो ॥ १३ ॥

माहणा समणा एगे, सव्वे नाणं सयं वए ।

सव्वज्जोगे वि जे पाणा, न ते जाणंति किंचण ॥ १४ ॥

मिलक्खु अमिलक्खुस्स, जहा वुत्ताऽणुभामए ।

ए हेउं से विजाणाइ, जामिअं अणुभासए ॥ १५ ॥

एवमन्नाणिया नाणं, वयंता वि सयं सयं ।

निच्छयत्थं न जाणंति, मिन्नक्खु व्व अबोहिया ॥ १६ ॥

(जे एयमित्यादि) ये अज्ञानपक्षं समाश्रिता एनं कर्मरूपणोपायं
न जानन्ति । आत्मीयाऽसद्व्याहाराऽऽग्रहस्ता मिथ्यादृष्टयोऽनार्या-
स्ते मृगा इव पाशवद्धा घातं विनाशमेव्यन्ति यास्यत्यन्त्येषयन्ति
वा, तद्योग्यक्रियाऽनुष्ठानात् । अनन्तशो विच्छेदेनेत्यज्ञानवादिनो
गताः ॥ १३ ॥ इदानीमज्ञानवादिनां दूषणोक्तिनावयिषया स्ववाम्य-
न्विता वादिनो न चलिष्यन्तीति तन्मताविष्करणायाऽऽह—(मा-
हणा इत्यादि) एके केचन, ब्राह्मणविशेषाः, तथा श्रमणाः परिब्रा-
जकविशेषाः, सर्वेऽप्येते, ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानम् । हेयोपादेयार्था-
ऽऽविर्भाविकं परस्परविरोधेन व्यवस्थितं, स्वकर्मात्म्यं, वदन्ति ।
न च तानि ज्ञानानि परस्परविरोधेन प्रवृत्तत्वास्तस्यानि ! तस्मा-
दज्ञानमेव श्रेयः, किं ज्ञानपरिकल्पनया इत्येतदर्थयति—सर्वस्मि-
न्नपि लोके, ये प्राणाः प्राणिनः, न ते किंचनापि सम्यगुपगतवाचं
जानन्तीति विदन्तीति ॥ १४ ॥ यदपि तेषां गुरुवारम्पर्येण ज्ञानमा-
यातं, तदपि हिंसाभूतत्वाद्भित्तं न भवतीति दृष्टान्तद्वारेण दर्-
शयितुमाह—(मिलक्खु अमिलक्खुस्सेत्यादि) यथा म्लेच्छ आर्य-
नाषाऽनजिज्ञः, अम्लेच्छस्यार्यस्य म्लेच्छभाषाऽनजिज्ञस्य, यद्वा-
पितं, तदनुभाषते अनुवदति, केवलं न सम्यक् तदभिप्रायं वेत्ति-
यथाऽनया विवक्षयाऽनेन भाषितमिति । न च हेतुं निमित्तं,
निश्चयेनासौ म्लेच्छस्तद्भाषितस्य जानाति, केवलं परमार्थशून्यं
तद्भाषितमेवानुभाषत इति ॥ १५ ॥ एवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य वार्धा-
न्तिकं योजयितुमाह—(एवमित्यादि) यथा म्लेच्छः, अम्लेच्छ-
स्य परमार्थमजानानः केवलं तद्भाषिताननुभाषते, तथा अज्ञा-
नकाः सम्यग्ज्ञानरहिताः श्रमणा ब्राह्मणा वदन्तोऽपि स्वीयं स्वी-
यं ज्ञानं प्रमाणत्वेन परस्परविरुद्धार्थं भाषन्तः, निश्चयार्थं न जान-
न्ति । तथाहि—ते स्वकीयं तीर्थकरं सर्वज्ञत्वेन निर्वार्यं तदुपदे-
शन क्रियासु प्रवर्तन्, न च सर्वज्ञविवक्षा अर्वाभ्यर्शना प्रदीतुं
शक्यते, “ नासर्वज्ञः सर्वं जानातीति ” न्यायात् । तथाचोक्त-
म्—“ सर्वज्ञोऽस्माविति ह्यतः—तत्कालेऽपि बुद्धुस्तुमिः । तज्ज्ञान-
ज्ञेयविज्ञान-रहितैर्गम्यते कथम् ? ” ॥ १ ॥ एवं परचेतोवृत्तीनां
दुरन्वयत्वादुपदेष्टुरपि यथावस्थितविवक्षया ग्रहणाऽसंभवादि-
यार्थमजानानां म्लेच्छवदप्योक्तमनुभाषन्त एव । अत्रोपेक्षा बो-
धरहिताः, केवलमन्यतोऽज्ञानमेव श्रेय इति । एवं यावद्यवज्ञा-
नाभ्युपगमस्तावत्तावद्गुरुतरदोषसंज्ञः । तथाहि—योऽवगच्छन्
पादेन कस्यचित् शिरः स्पृशति, तस्य महानपराधो भवति । य-

स्त्वनाभोगेन स्पृशति तस्मै न कश्चिदपराध्यतीत्येवं चाज्ञानमेव
प्रधानभावमनुभवति, न तु ज्ञानमिति ॥ १६ ॥

एवमज्ञानवादिमतमनूयेदानीं तददूषणायाह—

असाणियाणं वीमंसा, नाणे ए विनियच्छइ ।

अण्णो य परं नाहं, कुतो असाणुसासिउं ? ॥ १७ ॥

वणे मूढे जहा जंतू, मूढे एयाणुगामिए ।

दो वि एए अकोविया, तिव्वं सोयं नियच्छइ ॥ १८ ॥

अंधो अंधं पइ णितो, दूरमद्धाणु गच्छइ ।

आवज्जे उप्पइ जंतू, अदुवा एयाणुगामिए ॥ १९ ॥

एवमेगे णियायड्डी, धम्ममाराहगा वयं ।

अदुवा अहम्ममावज्जे, ए ते सव्वज्जुयं वए ॥ २० ॥

(असाणियाणमित्यादि) न ज्ञानमज्ञानं, तद्विद्यते येषां तेऽज्ञा-
निनः । अज्ञानशब्दस्योत्तरपदत्वाद् वा मत्वर्थीयः । यथा गौर-
शरवदरण्यामिति । यथा तेषामज्ञानिनामज्ञानमेव श्रेयः, इत्ये-
वंवादिनां योऽयं विमर्शः पर्यालोचनात्मकः, मीमांसा च
मातुं परिच्छेत्तुमिच्छा सा, अज्ञानेऽज्ञानविषये (ण णियच्छइ)
न निश्चयेन यच्छति नावतरति, न युज्यत इति यावत् ।
तथाहि—यैवंभूता मीमांसा, विमर्शो वा, किमेतज्ज्ञानं सत्य-
मुताऽसत्यमिति ? । यथा अज्ञानमेव श्रेयो, यथा यथा च ज्ञा-
नातिशयस्तथा तथा च दोषातिरेक इति, सोऽयमेवंभूतो
विमर्शस्तेषां न बुध्यते । एवंभूतस्य पर्यालोचनस्य ज्ञानरूप-
त्वादिति । अपि च—तेऽज्ञानादिन आत्मनोऽपि, परंप्रधानमज्ञा-
नवादिमिति, शासितुमुपदेष्टुं, मालं न समर्थाः । तेषामज्ञानपक्ष-
माश्रयेणाऽज्ञत्वादिति, कुतः पुनस्ते स्वयमज्ञाः सन्तोऽप्येषां
शिष्यत्वेनोपगतानामज्ञानवादमुपदेष्टुमलं समर्था भवेयुरिति ?
यदप्युक्तम्—अज्ञमूलत्वाद् म्लेच्छानुभाषणवत् सर्वमुपदेशादि-
कम् । तदप्युक्तम् । यतोऽनुभाषणमपि न ज्ञानमृते कर्तुं शक्यते ।
तथा यदप्युक्तम्—परचेतोवृत्तीनां दुरन्वयत्वादज्ञानमेव श्रेय इ-
ति । तदप्युक्तम् । यतो भवतैवाज्ञानमेव श्रेय इत्येवं परोपदेशाद-
नाभ्युद्यतेन परचेतोवृत्तिज्ञानस्याभ्युपगमः कृत इति । तथाऽ-
न्यैरप्यन्यथायि—“आकारिरेकितैर्गत्या, वेष्टया भाषितेन च ।
नेत्रवक्त्रविकारैश्च, गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ” ॥ १७ ॥ तदेवं ते त-
पस्विनोऽज्ञानिन आत्मनः परेषां च ज्ञासने कर्तव्ये यथा
न समर्थास्तथा दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह—(वणे इत्या-
दि) । वनेऽष्टयां, यथा कश्चिन्मूढो जन्तुः प्राणी, दिक्परिच्छेदं
कर्तुमसमर्थः, स एवंभूतो यदा परं मूढमेव नेतारमनुगच्छति,
तदा द्वावप्यकोविदौ सम्यग्ज्ञानानिपुणौ सन्तौ, तीव्रमसंज्ञं,
स्रोतो गहनं, शोकं वा, नियच्छतो निश्चयेन गच्छतः प्राप्नुतः,
अज्ञानावृत्तत्वात् । एवं तेऽप्यज्ञानवादिन आत्मीयं मार्गं ज्ञान-
त्वेन निर्धारयन्तः परकीयं वाऽशोजनत्वेन जानानाः स्वयं
मूढाः सन्तः परानपि मोहयन्तीति ॥ १८ ॥ अस्मिन्नेवार्थे द-
ृष्टान्तान्तरमाह—(अंधो अंधमित्यादि) यथा अन्धः स्व-
यमपरमन्धं पन्थानं नयन्, दूरमच्चानं विवक्षितादध्वनः पर-
तरं गच्छति, तथोत्पथमापद्यते जन्तुरन्धः । अथवा—परं ए-
न्यानमनुगच्छेत् विवक्षितमेवाध्वानमनुयायदिति ॥ १९ ॥ एवं
दृष्टान्तं प्रसाध्य दार्ष्टान्तिकमर्थं दर्शयितुमाह—(एवमेगे नियाय-
दि) । एवमिति पूर्वोक्तार्थोपप्रदर्शने । एवं भावसूदा भा-
वान्वाञ्छेके आर्जविकादयः, (नियायदि) । नयो मोक्षः, सङ्

धर्मो वा, तदर्थिनस्ते किल वयं सधर्माधका इत्येवं संघाय प्रज्ज्यायामुद्यताः सन्तः पृथिव्यम्बुवनस्पत्यादिकार्योपमर्देन । पचनपाचनादिक्रियासु प्रवृत्ताः सन्तस्तत्तत् स्वयमनुतिष्ठन्ति, अन्येषां चोपदिशन्ति, येनाभिप्रेतावा मोक्षातेर्ज्ञेयन्ति । अथ-वा तावन्मोक्षाभावस्तमेवं प्रवर्तमाना अधर्मे पापमापयेरन् ।

पुनरपि तद्वृत्तान्निधित्सयाऽऽह—

एवमेगे वियक्काहिं, नो अन्नं पज्जुवासिया ।

अपणो य वियक्काहिं, अयमंजु हि दुम्मई । २१ ।

एवं तकाइ साहिंता, धम्माधम्मे अकोविद्या ।

दुक्खं ते नाज्जुहंति, सज्जणी पंजरं जहा ॥ २२ ॥

सयं सयं पसंमता, गरहंता परं वयं ।

जे उ तस्य विउस्संति, संसारं ते विउस्सिया ॥ २३ ॥

(एवमित्यादि) एवमनन्तरोक्त्या नीत्या पके केचनऽज्ञानिका वितर्कानिर्मासामभिः स्वाध्यायिकताभिरस्तकल्पनाभिः, परमन्यामाहंतादिकं ज्ञानवादिनं न पर्युपासते न सेवन्ते । स्वाध्यायलेपग्रहप्रस्ता वयमेव तत्त्वज्ञानानिज्ञानपराः केचिदित्येवं नान्यं पर्युपासते इति । तथाऽऽत्मीयैर्विकल्परैरेवमभ्युपगतवन्तो यथाऽयमेवास्मदीयोऽज्ञानमेव श्रेय इत्येवमात्मको मार्गः । (अज्जरिति) निर्दोषत्वाद् व्यक्तः स्पष्टः परैस्तिरस्कृतुमशक्यः; अज्जुर्वा प्रगुणोऽभूदित्यर्थः, यथावस्थितार्थाभिधायित्वात् । किमिति एवमजिदधति ?—इर्यस्मादर्थे । यस्मात्ते दुर्मतयो विपर्यस्तबुद्ध्य इत्यर्थः ॥ २१ ॥

सांप्रतमज्ञानवादिनां स्पष्टमेवाऽनर्थान्निधित्सयाऽऽह—(एवं तकाइ इत्यादि) एवं पूर्वोक्तन्यायेन तर्कया स्वकीयाविकल्पनया साध्यन्तः प्रतिपाद्यन्तो धर्मं ज्ञान्यादिकेऽधर्मे च जीवोपमर्दापादिते पापेऽकोविदा अनिपुणा दुःखमसातोदयवृत्तं तद्धेतुं वा, मिथ्यावाद्युपचितकर्मबन्धनं नातिश्रोतयन्ति, अतिशयनेतव्यवस्थितम् । तथा ते न श्रोतयन्त्यपनयन्ताति । अत्र दृष्टान्तमाह—यथा पञ्जरस्थः शकुनिः पञ्जरं श्रोतयितुं पञ्जरबन्धनादात्मानं मोचयितुं नात्रम्, एवमसावपि संसारपञ्जरादात्मानं मोचयितुं नात्रमिति ॥ २२ ॥

अधुना सामान्येनैकान्तवादिमतदूषणार्थमाह—(सयं सयमित्यादि) स्वकं स्वकमात्मीयं च दर्शनमज्जुपगतं प्रशंसन्तो वर्णयन्तः समर्थयन्तो वा, तथा गर्हमाणा निन्दन्तः परकीयां वाचम् । तथाहि—सांख्याः सर्वस्याविर्भावतिरोज्ञाववादिनः सर्वे चरन्तु कृष्णिकं निरन्वयं निरीश्वरं वेत्यादिवादिनो बौद्धान् दूषयन्ति । तेऽपि नित्यस्य क्रमयोगपद्यान्यामर्थक्रियाविरहात् सांख्यान् । एवमन्येऽपि छत्र्या इति । तदेवं य एकान्तवादिनः । भुरवधारणे भिन्नक्रमश्च । तत्रैव तेष्वेवाऽऽमीयात्मीयेषु दर्शनेषु प्रशंसां कुर्वाणाः पर्याचं च विगर्हमाणा विद्वस्यन्ते विद्वांस इवाऽऽचरन्ति । तेषु वा विशेषेणोचन्ति स्वशास्त्रविषये विशिष्टं युक्तिमात्रं वदन्ति । ते चैवं वादिनः संसारं चतुर्गतिज्जेदेन संसृतिरूपं विविधमनेकप्रकारमुत्पादयन्तेन श्रिताः संघट्टाः तत्र वा संसारे षषिताः संसारान्तर्वातिनः सर्वदा जवन्तीत्यर्थः ॥ २३ ॥ सूत्रं १ श्रुं १ अ० २ उ० ॥

अण्णाणियवाइ (ण)—अज्ञानिकवादिन—पुं० । अज्ञानमन्यु-धममद्वारेण येषामास्ति तेऽज्ञानिकास्त एव वादिनोऽज्ञानिकवादिनः । अज्ञानमेव श्रेय इत्येवं प्रतिषेधे, स्था० ४ ग० ४ ग० सूत्रं ० । १२४

अण्णात (य)—अज्ञात—त्रि० । अनभिगते सम्यगनवधारिते, ध० ३ अधि० । अनुमतिनाऽविपर्ययिते, । ज० ३ श० ६ उ० । स्वयं स्वजनादिसंबन्धाऽकथनेन गृहस्थपरिज्ञातस्वभावादिभावे भिक्षौ, प्रश्न० १ सम्ब० ८० । यत्र ग्रामादौ प्रतिमा प्रतिपन्ना, तथाऽविविते, प्रव० ६७ ब्रा० । जातिकुलसद्रव्यादिनाऽपरीक्षिते, वत्त० २ अ० । राजादिप्रवर्जितत्वेनाविदित—स्य भैक्ष्ये, पञ्चा० १७ विव० । “अण्णायं णाम जहा, अन्नित्तकरो चित्तं काळण ण जाणति” अज्ञत्वात् अल्पविज्ञानत्वादित्यर्थः । नि० चू० १५ उ० ।

अण्णात (य) उज्ज—अज्ञातोऽज्ज—न० । विशुद्धोपकरणग्रहणे, वश० २ सू० । परिचयाकरणे, दश० ९ अ० ३ उ० ।

अण्णातओं दुविहं, दब्बे भावे य होइ नायव्वं ।

दन्वुंउं शेगविहं, लोगरिमीणं मुणेयव्वं ॥

अज्ञातोऽज्जं द्विविधम् । तद्यथा—छत्र्ये भावे च । तत्र द्रव्योऽज्जमनेकविधं लोकमृषोणां तापसानां ज्ञातव्यम् ।

तदेवानेकविधं द्रव्योऽज्जमाह—

उक्खल खलए दब्बी, दंमे संमासए य पोत्ती य ।

आमे पके य तहा, दब्बोहे होइ निकखेवो ॥

तापसा उज्जवृत्तयः, उक्खलेऽदितेषु तन्त्रुलेषु ये परिशदिताः शालितन्दुलादयस्तान् उच्चित्य रन्धन्ति । (खलए चित्ति) खले धान्ये मर्दिते संव्यूहे च यत् परिशदितं तत् उच्चिचन्वन्ति । (दब्बी ति) धान्यराशेशेदेकया दूर्वा उत्पाठ्यते तद् गृह्णन्ति । एवमन्यत्रापि प्रतिदिवसं (दंम चित्ति) स्वामिनमनुज्ञाप्य यद् धान्यराशेरेकया यष्ट्या उत्पाठ्यते तद् गृह्णन्ति, एतदेवमन्यत्रापि प्रतिदिवसं (संमासए चित्ति) अज्जुप्रदे—शिनीभ्यां यद् गृह्यते शाल्यादिकं तावन्मात्रं प्रतिगृहं गृह्णन्ति । यद्यपि बहुकं पश्यन्ति शाल्यादि, तथापि न मुष्टिं भूत्वा गृह्णन्ति [पोत्ती य चित्ति] स्वामिनमनुज्ञाप्य धान्यराशौ पोत्तिं तिपन्ति, तत्र यत् पोत्तौ लगति तद् गृह्णन्ति । एवमन्यत्रापि । तथा आमं, पकं वा यश्चरकादयो भिक्षाप्रविष्टा मृगयन्ते, एष भवति द्रव्योऽज्जे निक्षेपः ।

संप्रति भावोऽज्जमाह—

पमिमापमिबसे ए-स जयवमज्ज किर एतिया दत्ती ।

आदियति चित्ति न नज्जइ, अन्नाओंउं तवो जणितो ॥

प्रतिमाप्रतिपन्न एष भगवान् अथ किल एतावद् दत्तारादत्ते इति न ज्ञायते, तेन तस्य भगवतस्तपोऽज्ञातोऽज्जं भवति । व्य० १० उ० ।

अण्णात (य) चरय—अज्ञातचरक—पुं० । अज्ञातोऽनुपदर्शित-सौजन्यादिभावः संश्रयति यः स तथा । औ० । अज्ञातेषु वा गृहेषु चरतीति अज्ञातः । अज्ञातगृहे वा चरामीत्यभिप्रवर्तते, सूत्रं २ श्रु० २ अ० ।

अण्णातपिण्ड—अज्ञातपिण्ड—पुं० । अज्ञातश्चासौ पिण्डश्चाज्ञात-पिण्डः । अन्तर्प्रान्तरूपे पिण्डे, अज्ञातेभ्यः पिण्डोऽज्ञातपिण्डः । अज्ञातेभ्यः पूर्वाऽपरसंस्तुतेभ्य उज्जुवृत्त्या लभ्ये पिण्डे, “अण्णातपिण्डे हि पासपज्जा, णो पूयणं तवसा आवहेज्जा” सूत्रं १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

अण्णादत्तहर—अन्यादत्तहर—त्रि० । अन्यैरदत्तमनिसृष्टं हरत्या-

दशे इत्यन्यादत्तहरः । ग्रामनगरादिषु चौर्यकृति, उत्त० ७ अ० ।
अण्णा (आ) दि (रि) स-अन्यादृश-त्रि० । अन्येव दृ-
श्यते । अन्य-दृश-कम्, आत्वम् । “ दशेः किरूटकुसकः ”
॥१॥४२॥ इति श्रुतो रिः । अन्यसदृशे, प्रा० ।

अण्णाय-अन्याय-त्रि० । न्यायादपेते, सूत्र० १ भु० १३ अ० ।

अण्णायजासि (य)-अन्यायजासिन्-त्रि० । अन्यायं भा-
षितुं शीलमस्य सोऽन्यायजासि । यत्किञ्चन भाषिणि, अस्थान-
जासिणि, गुर्वीयाधिकेपकरे च । “ जे विगहीप अण्णायभासी,
न से समे होइ अऊजपेने ” सूत्र० १ भु० १३ अ० ।

अण्णायया-अज्ञातता-स्त्री० । तपसो यशःपूजाऽऽद्यर्थित्वेना-
प्रकाशयद्भिः करणे, स० ३२ सम० । कोऽर्थः ? पूर्वं परीषह-
समर्थानां यदुपधानं क्रियते, तद्यथा लोको न जानाति
तथा कर्तव्यम्, विज्ञातं वा कृतं न नयेत्, प्रच्छन्नं वा कृतं न-
येत् । आव० ४ अ० ।

अज्ञातद्वारमाह-

कोसंबि अजिअसेणो, धम्मवसू धम्मघोस-धम्मजसो ।

विगयजया विणयवर्ध, इहिविजुसाइ परिकम्मे ॥ १ ॥

कौशाम्बीत्यस्ति पुस्तका-जितसेनो महीपतिः ।
धारिणीत्यभिधा देवी, तत्र धर्मवसुगुरुः ॥ १ ॥
धर्मघोषो धर्मयशो-स्तस्यान्तेवासिनावुभौ ।
आसीद्विनयवत्याख्या, तत्र तेषां महत्तरा ॥ २ ॥
तच्छिष्या विगतभया, विदधेऽनशनं तपः ।
महाप्रभावनापूर्वं, सहृस्तां निरयामयत् ॥ ३ ॥
तौ च धर्मवसोः शिष्यौ, कुरुतः परिकर्मणाम् ।

इतश्च-

उज्जेणिऽवन्तिवक्कण, पालय मुरद्वदणो चेव ।

धारिणीऽवन्तिसेणे, मणिप्पजो वच्छगतीरे ॥ १ ॥

उज्जयिन्यस्ति पूर्वभूत्, प्रद्योतस्तत्सुतावुभौ ।
आद्यः पालकनामाऽभू-लघुगोपालकः पुनः ॥ ४ ॥
गोपालकः प्रववाज, पालको राज्यमासदत् ।
अवन्तिवर्धनो राष्ट्र-वर्द्धनश्चेति तत्सुतौ ॥ ५ ॥
तौ राज-युवराजौ च, कृत्वाऽभूत्पालको वती ।
धारिणीकुक्षिजोऽवन्ति-सेनोऽभूद् युवराजसू ॥ ६ ॥
भूभुजाऽन्येयुरुद्याने, स्वेच्छस्थाऽदृशी धारिणी ।
कचे दूत्याऽनुरक्ततां, सा नैच्छद्द्रशमीलिता ॥ ७ ॥
यथा भावेन साऽवोच-अ भ्रातुरपि लज्जसे ? ।
ततोऽसौ मारितस्तेन, स्वशीले साऽथ रक्षितुम् ॥ ८ ॥
ययौ सार्धेन कौशाम्बी-मात्तस्वाभरणोच्चया ।
भूभुजो यानशालायां, स्थिताः साध्वीर्निरीदय सा ॥ ९ ॥
घन्दित्वा भाविका साऽभूत्, क्रमाच्च व्रतमग्रहीत् ।
गर्भं न सन्तमप्याश्रयद्, व्रतलोभभयापुनः ॥ १० ॥
ज्ञातो महत्तरायाः स्वः, सद्भावोऽथ निवेदितः ।
सुगुप्तं स्थापिता साऽथ, रात्रौ पुत्रमजीजनत् ॥ ११ ॥
स्वमुद्राभरणैस्तं, तदैवाभूय जृपतः ।
सौभाग्यगणे स्थापयित्वा, प्रच्छन्ना स्वयमस्थित ॥ १२ ॥
पार्थिवोऽजितसेनसन्, दृष्ट्वाऽऽकाशतलस्थितः ।

शुद्धित्वाऽवात्पट्टाङ्ग्या, अमुतायाः सुतं जवात् ॥ १३ ॥

पृष्टा साध्वीभिराख्यत्सा, मृतोऽज्ययुजितस्ततः ।

पट्टाङ्ग्या समं चक्रे, साऽथ सख्यं गताऽऽगतैः ॥ १४ ॥

मणिप्रभास्यस्तत्सुतुर्मृते राष्ट्र्यभवन्नृपः ।

साध्व्याः स चातिजकोऽस्या, राजा चावन्तिवर्धनः ॥ १५ ॥

प्राताऽमारि न साऽथाऽभूत्, पञ्चात्तापेन पीडितः ।

राज्यं ज्ञातुसुतेऽवन्ति-सेने न्यस्याग्रहीद् व्रतम् ॥ १६ ॥

सा कौशाम्बीनृपादङ्क-मयाचञ्च स दत्तवान् ।

धर्मघोषस्तथोरकः, प्रपेदेऽनशनं यतिः ॥ १७ ॥

भूयान्ममापि विगत-भयाया इव सत्कृतिः ।

द्वैतीयकस्तु कौशाम्बी-भवन्तीं चान्तरा गिरौ ॥ १८ ॥

गुहायां वत्सकातीरे निरीहोऽनशनं व्यधात् ।

इतश्चागत्य कौशाम्बीं, कुरोधावन्तिसेनराट् ॥ १९ ॥

धर्मघोषातिके नागाद्, भयत्रस्तस्ततो जनः ।

स च चिन्तितमप्राप्तो, मृतो द्वारेण निर्गतः ॥ २० ॥

न लन्यते ततः किमो, द्वारोपरितलेन सः ।

साऽथ प्रवजिता वधौ, मा भूशुचे जनकयः ॥ २१ ॥

ततश्चान्तपुरे गत्वाऽ-वोचन्मणिप्रजं रदः ।

प्राजा सद कथं योत्स्ये, सोऽवक् कथमिदं ततः ? ॥ २२ ॥

सर्वे प्रबन्धमाचख्यौ, पृच्छाऽभ्यां प्रत्ययो न चेत् ।

पृष्टाऽभ्याऽऽख्यत्कथावृत्तं, नाममुद्रामदर्शयत् ॥ २३ ॥

राष्ट्रवर्द्धनसत्कानि, सर्वोप्याभरणानि च ।

अथोचे प्रसरद्भुजैः, सोचे तं सोऽपि भोत्स्यते ॥ २४ ॥

इत्युक्त्वा सा विनिर्गत्या-ऽवन्तिसेनदक्षेऽग्रामत् ।

उपलब्ध जनाः सर्वेऽ-वन्तिसेननृपस्य ताम् ॥ २५ ॥

आख्यन्निहागताऽभ्या ते, दृष्ट्वाऽपश्यन्नाम ताम् ।

मातः ! कथमिदं चक्रे, सर्वं तस्याप्यचैकथत् ॥ २६ ॥

तेदथ तव सोदर्यो, मिलितौ तावथो मिधः ।

स्थित्वैकमासं कौशाम्ब्यां, द्वावप्युज्जयिनीं गतौ ॥ २७ ॥

निन्ये सगुरुकाऽभ्याऽपि, वत्सकातीरपर्वते ।

तत्रारोहावरोहान्ते, कुर्वतो वीक्ष्य संयतन् ॥ २८ ॥

दृष्ट्वा तेऽप्यगमन्नन्तु, नृपौ क्त्वा मुनिं मुदा ।

चक्रतुर्द्वावपि स्थित्वा, महिमानं जनैः सह ॥ २९ ॥

एवं तस्याजनि श्रेष्ठा-अनिच्छतोऽपि हि सत्कृतिः ।

द्वितीयस्येच्छतोऽप्यासी-अ सत्कारलवोऽपि हि ॥ ३० ॥

ततो धर्मयशोऽवशिरीहे तपः कार्यम् । आ० क० ।

अण्णायवइविवेग-अज्ञातवाग्विवेक-पुं० । शुद्धाशुक्रयोग्याऽ-
योग्यविषयत्वादिरूपो येस्ते । वाग्विवेकमज्ञातवत्सु, ज्ञा० ।

“ अज्ञातवाग्विवेकानां, पणितत्वाभिमानिनाम् ।

विषयं वर्तते वाचि, मुखेनाशीविषस्य तत् ” ॥ ज्ञा० १ ज्ञा० ।

अण्णायसील-अज्ञातशील-त्रि० । पणितैरप्यज्ञातस्वभावे,
अग्रहशीले च । “ तापं अण्णायसीलानं (नारीणं) ” तासां ना-
रीणामज्ञातशीलानां पणितैरप्यज्ञातस्वभावानाम् । यद्वा-न ज्ञा-
तं नाङ्गीकृतं शीलं अग्रहस्वरूपं याभिस्ता अज्ञातशीलास्तासाम् ।
यद्वा-तत्रः कुत्सार्थत्वात् कुत्सितं ज्ञातं शीलं साध्वीनां याभिः
परिवाजिकायोगिन्यादिभिस्त अज्ञातशीलास्तासाम्, तं० ।

अण्णारंजणिवित्ति-अन्यारम्जनवृत्ति-स्त्री० । कृप्याचार-
म्नत्यागे, “ अण्णारंजणिवित्तीय, अपण्णा दिट्ठणं चेव ” ।
पञ्चा० ७ विव० ।

अण्णावएस-अन्यापदेश-पुं० । अन्यस्य परस्य संबन्धीद्
शुरूणां आदीत्यपदेशो व्याजोऽन्यापदेशः । परकीयमेतत्तेन
साधुभ्यो न दीयते इति साधुसमकं भक्षणे जानन्तु साधवो
यद्यस्मै तद् भक्तादिकं जवेत्तदा कथमस्मन्मन्यं न दद्यादिति
साधुसंप्रत्ययार्थम् । अथ वा अस्माद्दानात् ममाग्नादेः पुण्यम-
स्त्विति ज्ञाने च , एष अतिथिसंविज्ञागस्य पञ्चमोऽतिचारः ।
अ० २ अधि० ।

अण्णाय-अन्वित-त्रि० युक्ते, सूत्र० १ भु० १० अ० व्य० उत्त० ।

अण्णयाउत्त-अन्निकापुत्र-पुं० । जयसिंहनाम्नो वणिक्पुत्रस्य
आमेः अन्निकायाः पुत्रे , ती० । कतमः स महासुनिः ? । तदनु
जगाद् नैमित्तिकः-भूयनां, देव ! उत्तरमधुरायां वास्तव्यो देवदत्ता-
क्यो धनिकः पुत्रो दिव्यागार्थे दक्षिणमधुरामगमत्, तत्र तस्य ज-
यसिंहनाम्नो वणिक्पुत्रेण सह सौहार्दमभवत् । अन्यदा तद्गृहे
पुत्रानोऽन्निकानाम्नीं तज्जामि स्थाने भोजनं परिवेष्य चातन्य-
जनं कुर्वती रम्यरूपामालोक्य तस्यामनुरक्तः । द्वितीयेऽह्नि वरकान्
प्रोष्य जयसिंहो देवदत्तमनयाऽऽविष्टसौहृदमन्यधाद्-अहं तस्मा
एव ददे स्वसारम्, यो मदगृहाद् दूरे न भवति, प्रायहं तां तं च
यथा पश्यामि, यावदपत्यजन्म तावद्यदि मदगृहे स्थाता, तस्मै
जामि दास्यामीति । देवदत्तोऽप्यामित्युक्त्वा शुभेऽह्नि तां पर्यै-
षीत् । तथा सद जोगान् भुञ्जैस्तस्यान्यदा पितृभ्यां हेमः प्रेषितः,
वाचयतस्तस्य नेत्रे धर्षितुमशु प्रवृत्ते , ततस्तथा हेतुः पृष्ठो
यावज्जाग्रवीत् तावत्तयाऽऽह्वय लेखः स्वयं धांचितः । पत्र चेद्
लिखितमासीद् गुरुभ्याम्-“यद् वत्स ! आवां वृक्षौ निकटनि-
धनौ, यदि नौ जीवन्तौ विवृक्षसे तदा द्रागागन्तव्यमिति” तदनु
सा पतिमाभ्वास्य भ्रातरं दृष्ट्वाप्यजिह्वपद्मं सह प्रतस्थे
चोत्तरमधुरां प्रति । सगर्भा कर्माग्नौ सन्नुमस्त, नामास्य
पितरौ करिष्यत इति देवदत्तोक्ते परिजगत्समनेकमन्निकापुत्र
इत्युल्लापितवान् । क्रमेण देवदत्तोऽपि स्वपुरीं प्राप्य पितरौ प्रण-
म्य च शिशुं तयोरापयत् । संधीरयेत्याख्यं तौ नपुंश्चक्रौ । तथा
ऽप्यन्निकापुत्र इत्येव पत्रे । असौ वर्द्धमानश्च प्राप्ततत्त्वयोऽपि
जोगांस्तृणवद्विधूय जयसिंहाचार्यपादौ दीक्षामग्रहीत् । गीता-
र्थीभूतः । प्रापदाचार्यकम् । अन्यदा विहरन् सगच्छोऽङ्कै पुष्प-
भरपुं गङ्गातटस्थं प्राप्तः । तत्र पुष्पकेतुर्नृपः । तद्देवी पुष्पवती ।
तथैर्युग्मजो पुष्पचूडः पुष्पचूडा चेति पुत्रः पुत्री चाभूताम् । तौ
च सद वर्द्धमानौ श्रीमन्तौ परस्परं प्रीतिमन्तौ जातौ । राजा
दृष्ट्वौ-पद्येतां वियुज्येते, तदा नूनं न जीवतः । अदम्यनयोर्विरदं
सोऽदुमनीशः, तस्मादनयोरेव विवाहं करोमीति ध्यात्वा मन्त्रिभि-
त्रपैरांशुलेनाऽपुच्छद्-जोः । यन्ममाऽन्तःपुर उत्पद्यते, तस्य कः
प्रभुः ? । तद्विज्ञप्तम्-देव ! अन्तःपुरोत्पन्नस्य किं बाध्यम्, यदेशम-
ध्येऽप्युत्पद्यते रत्नं, तज्जाजा यथेच्छं विनियुक्ते, कोऽत्र बाधः ? । त-
च्छ्रुत्वा स्वाभिप्रायं निवेद्य देव्यां वारयन्त्यामपि तयोरेव संबन्ध-
मघटयन्तुपः । तौ दम्पती भोगान् शृङ्खः स्म । राक्षी तु पत्युपमान-
वैराग्याद् व्रतमादाय स्वर्गे देवोऽङ्गत् । अन्यदा पुष्पकेतौ कथाशेषे
पुष्पचूलो राजाऽङ्गत् । स च देवप्रयुक्तावधिस्तयोरकृत्यं ज्ञात्वा
स्वप्नेषु पुष्पचूडायै नरकानदर्शयत्, तद्दुःखानि च । सा च प्रबु-
द्धा भीता च पत्युः सर्वमावेदयत् । सोऽपि शान्तिमर्चीकृतः । स
च देवः प्रतिनिशं नरकांस्तस्या अदर्शयत् । राजा तु सर्वोस्ती-
र्थिकानाह्वय पप्रच्छ-कीदृशा नरकाः स्युरिति ? । कैश्चिर्जवांसम्,
कैरपि दारिद्र्यम्, अपरैः पारतन्त्र्यमिति तैर्नरका आचचकिरे,

राक्षी तु मुखं मोटयित्वा तान् विसंवादिवदसौ व्यभ्राक्रीत् । अथ
नृपोऽन्निकापुत्राचार्यमाकार्यं तदेवाप्राक्रीत् । तेन तु यादृशान्
देव्यपश्यत् । कीदृशा एवोक्ता नरकाः । राक्षी प्रोचे-भगवन् ! जव-
न्निरपि किं स्वप्ने दृष्टः ? । कथमन्यथेत्थं चित्थ । सूरिवदद्-भद्रे !
जिनागमात्सर्वमवगम्यते । पुष्पचूडाऽवोचद्-जगवन् ! केन कर्मणा
ते प्राप्यन्ते ? । गुरुगृणाद्-भद्रे ! महारम्भपरिग्रहे गुरुप्रत्यनीकतया
पञ्चेन्द्रियवधान्मांसादाराण्यं तेष्वङ्गिनः पतन्ति । क्रमेण स सूरि-
स्तस्यै स्वर्गानदर्शयत् स्वप्ने । राक्षी तथैव पास्त्रपिडनः पृष्ठानपि
व्यजिचारिवाचो विमृश्य नृपस्तमेवाचार्यं स्वर्गस्वरूपमप्राक्रीत् ।
तेनापि यथावत्तत्रोदिते स्वर्गावाप्तिकारणमपृच्छद् राक्षी । ततः
सम्यक्त्वमूलौ गृहयित्वाधर्मावदिशद् मुनीशः । प्रतिबुद्धा च सा
लघुकर्मा नृपमनुज्ञापयति स्म प्रव्रज्यायै । सोऽप्युचे-यदि मदगृह
एव भिक्षामादत्से तदा प्रव्रजातयोरीकृते नृपवचांसि सा सोऽस्त-
मभूत्तस्याचार्यस्य शिष्या, गीतार्था च । अन्यदा च दुर्मिहं भु-
तोपयोगाद् ज्ञात्वा सूरिगच्छं देशान्तरे प्रैषीत् । स्वयं तु परीक्ष-
णजङ्गलस्तत्रैवास्थात्, प्रकृपानं च पुष्पचूडाऽन्तःपुरादानीय
गुरवेऽवात् । क्रमात्तस्या गुरुभूषणभावनप्रकर्षात् कृपकश्रेण्या-
रोडात्केवलज्ञानमुत्पेदे । तथाऽपि गुरुवैद्यावृत्त्याश्च निवृत्ता, या-
वद्वि गुरुणा न ज्ञायते केवलीति तावत्पूर्वप्रयुक्तं विनयं केवलयपि
नात्येति । साऽपि यद् यद् गुरोरुचितं, रुचिरं च तत्तदङ्गादिसं-
पादितवती । अन्यदा तु वर्षेभ्यन्दे सा पियरुमाहरद् । गुरुभि-
रभिहितम्-वत्से ! श्रुतज्ञाऽसि, किमिति वृष्टौ त्वया नीताः । पिष्टमा
इति ? । साऽभाणीद्-जगवन् ! यवाश्चानि अपकायोऽचित्त एवा-
सीत्तेनैवायासिषमदम् । कुतः प्रायश्चित्ताऽऽपत्तिः ? । गुरोर्द-उग्र-
थः कथमेतद्देव ? । तयोचे-केवलं ममास्ति । ततो मिथ्या मे दुष्कृतं
केवल्यशातनेति भुवन्नपृच्छतां गच्छाधिपः-किमहं सेत्स्यामि
नचेति ? । केवल्युचे-मा रुध्वमधृतिम्, गङ्गामुत्तरतां वा जविष्यति
केवलम् । ततो गङ्गामुत्तरतुं लोकैः सह नावमारोढत् सूरिः ।
यत्र यत्र स न्यषीदत्तत्र नौर्मङ्गमारेजे , तदनु मध्यदेशासीने
मुनौ सर्वाऽपि नौर्मङ्गं सन्ना । ततो लोकैः सूरिजंते क्रितः । दु-
र्भगाकरणविराडया प्राग्भवपत्न्या व्यन्तरीभूतयाऽन्तर्जवं शूलै
निहितः । शूलप्रोतोऽयमन्कायजीवविराधनामेव शोचयन्नाऽऽम-
पीकां, तपकश्रेण्यां रुढोऽन्तकृतकेवलीभूय सिद्धः । आसन्नैः सुरै-
स्तस्य निर्वाणमहिमा चक्रे । त एव तर्तीयं प्रयाग इति जगति पप्र-
थे । प्रकृष्टो यागः-पूजाऽत्रेति प्रयागः । ती० १६ कल्प० संधा० ।
आष० । ग० ।

अस्मी-देशी-देवरभार्यायां , नानाद्यायां , पितृप्यसरि च । दे०
ना० १ वर्ग ।

अणु-अज्ञ-त्रि० । स्वप्नावविभावाविवेचके , “ मज्जत्यज्ञः
किञ्चाज्ञाने , विद्यायामिव सूकरः । ज्ञानीति मज्जति ज्ञाने , मराह
इव मानसे ” ॥ १ ॥ यो० १६ विव० ।

अण्णान्तु स (अ)-अन्योन्य-त्रि० । अन्यशब्दस्य कर्मव्यति-
हारे द्वित्वम्, पूर्वपदे सुभ्र । “ओतोऽन्नाऽन्योऽन्य०” ॥ ८ । १ । ५६ ।
इत्यादिसूत्रस्य वैकल्पिकत्वेनोतः स्थानेऽज्ञावे संयोगादिवेन
ह्रस्वे तथारूपम् । प्रा० ह्रस्वाभावे ‘अशोष’ । ओग० पि० बु०

अश्वेसणा-अन्वेषणा-स्त्री० , मार्गणायाम् , आ० म० द्वि० ।
प्रार्थनायां च, आवा० १ भु० ८ अ० ८ उ० । सूत्र० । आ० म०

अणोसि (ण)-अन्वेविन्-त्रि० । अन्वेष्टुं शीघ्रमस्येति अन्वेवि० ।
मार्गणाशीले, आचा० १ भु० २ अ० ६ उ० ।

अणोपंतरिअंगुलिअ-अन्योन्यान्तरिताङ्गुलिक-त्रि० । अ-
न्योन्यं परस्परमन्तरिता अङ्गुलयो ययोस्तावन्योन्यान्तरिताङ्गु-
लयः । दर्श० । अयवहितकरशास्त्राकेषु, पञ्चा० ३ वि० ।

अणोणकार-अन्योन्यकार- पुं० । परस्परं वैयावृत्यकर-
णे, वृ० ३ उ० ।

अणोणगमण-अन्योन्यगमन-त्रि० । परस्परागमनीये,
प्रश्न० २ सम्ब० द्वा० ।

अणोणजणिय-अन्योन्यजनित-त्रि० । परस्परकृते, “ अ-
णोणजणियं च होज्ज हासं, अणोणगमणं च होज्ज कम्म” ।
प्रश्न० २ सम्ब० द्वा० ।

अणोणपक्वपमिक्खजाव-अन्योन्यपक्वप्रतिपक्वजाव-
पुं० । अन्योन्यं परस्परं यः पक्वप्रतिपक्वभावः पक्वप्रतिपक्वत्व-
मन्योन्यपक्वप्रतिपक्वभावः । परस्परं पक्वविरोधे, तथाहि-य
एव मीमांसकानां नित्यः शब्दः इति पक्षः, स एव सौगतानां
प्रतिपक्षः, तन्मेत शब्दस्यानित्यत्वात् । य एव सौगतानामनि-
त्यः शब्द इति पक्षः स एव मीमांसकानां प्रतिपक्षः एवं सर्व-
योगेषु योज्यम् । स्था० ।

अणोणपगमिहियत्त-अन्योन्यप्रगृहीतत्व- न० । परस्परेण
पदानां वाक्यानां वा सापेक्षतायाम्, स० ३५ सम० । सप्तदशे
सत्यवचनातिशये, रा० ।

अणोणमूढदुष्टातिकरण-अन्योन्यमूढदुष्टातिकरण-न० । अ-
न्योन्यस्य मूढस्य दुष्टस्य च यदतिकरणं तथाविधक्रियासु पौ-
नःपुन्यप्रवृत्तिस्तत्तथा, ततोऽन्योन्यमूढदुष्टातिकरणम् । परस्प-
रं मूढदुष्टयोः क्रियासु प्रवर्तने, तत्राऽन्योऽन्यस्यातिकरणं पर-
स्परेण पुरुषयोर्देविकारकरणं मूढातिकरणं पञ्चमनिष्ठावश-
विवर्तनम् । दुष्टातिकरणं तु द्विविधम्-कषायतो विषयतश्च ।
तत्र स्वपक्षे कषायतो लिङ्गिघातः । विषयतस्तु द्विक्रिनि प्रतिसे-
धा । परपक्षे तु कषायतो राजवधः, विषयतस्तु राजदारसेवे-
ति । अथवा “अन्योन्यमूढदुष्टादिकरणतः” इति व्याख्येयम् ।
तत्र चादिशब्दात्तौथेकरायाशतनाकरणपरिग्रहः । अस्माद् वि-
षयपाराञ्चिकं भवति । पञ्चा० १६ वि० ।

अणोणसमणुवक्क-अन्योन्यसमनुवक्क-त्रि० । परस्परानुग-
ते, “ अणोणसमणुवक्कं, णिच्छयतो भणियविसयं तु ” पञ्चा०
६ वि० ।

अणोणसमणुरत्त-अन्योन्यसमनुरत्त- त्रि० । परस्परं स-
ख्यौ, वृ० ६ उ० ।

अणोणसमाधि-अन्योन्यसमाधि-पुं० । परस्परं समाधौ,
“ अणोणसमाधी एव वणं विहरन्ति ” यो यस्य गच्छान्तर्ग-
तादेः समाधिरभिहितस्तद्यथा समापि गच्छवासिनां निगच्छनि-
र्गतानां द्वयोरग्रहः पञ्चसु अभिग्रहः इत्यनेन विहरन्ति ॥ आचा०
२ भु० १ अ० ११ उ० ।

अणोवपस-अन्योपदेश-पुं० । आहरणतद्देशाख्योदाहरणभेदे,
अणोवपमओ ना-हियवाई जेसिं नात्थि जीवो उ ।

दाणाफलं तेसिं, न विज्झई चठह् तहोसं ॥ ७९ ॥

अन्योपदेशतः अन्योपदेशेन नास्तिकवादी लोकायतो वक्तव्यः
इति शेषः । अहो ! भिक्षुं येषां वादिनां नास्ति जीव एव, न
विद्यते आत्मैव, दानादिफलं वा तेषां न विद्यते, दानहोमयागत-
पःसमाध्यादिकत्रं स्वर्गापवर्गादि तेषां वादिनां न विद्यते, ना-
स्तीत्यर्थः । कदाचिदेतच्छ्रुत्वैवं द्रुयुर्मां प्रवतु, का नो हानिः ?
नह्यन्युपगमा एव बाधायै प्रवन्तीति । ततश्च सर्ववैचित्र्यान्व-
याऽनुपपात्तस्ते संप्रतिपत्तिमानेतव्याः, इत्यलं विस्तरेण । गम-
निकामाग्रमेतदुदाहरणदेशना चरणकरणानुयोगानुसारेण भाव-
नीयेति । गतं निश्चायारम् । दश० १ अ० ।

अणोसरिअ-देशी-अतिक्रान्ते, दे० ना० १ वर्ग ।

अण्-तुज-धा०, पालनाभ्यवहारयोः, रुधादि०, पाहने प०,
स०, अनिद् । अभ्यवहारे प्रोजने, आत्म०, स०, अनिद् । प्रा-
कृते-“ भुजो भुजजिमजेमकम्माएदसमाणचमदचङ्काः ” । उ
४ । ११० । इति हृजेरणादेशः । अपहृ-हृङ् । प्रा० ।

अण्-तुज-धा०, पालनाभ्यवहारयोः, रुधादि०, पाहने प०,
स०, अनिद् । अभ्यवहारे प्रोजने, आत्म०, स०, अनिद् । प्रा-
कृते-“ भुजो भुजजिमजेमकम्माएदसमाणचमदचङ्काः ” । उ
४ । ११० । इति हृजेरणादेशः । अपहृ-हृङ् । प्रा० ।

अण्-तुज-धा०, पालनाभ्यवहारयोः, रुधादि०, पाहने प०,
स०, अनिद् । अभ्यवहारे प्रोजने, आत्म०, स०, अनिद् । प्रा-
कृते-“ भुजो भुजजिमजेमकम्माएदसमाणचमदचङ्काः ” । उ
४ । ११० । इति हृजेरणादेशः । अपहृ-हृङ् । प्रा० ।

अण्-तुज-धा०, पालनाभ्यवहारयोः, रुधादि०, पाहने प०,
स०, अनिद् । अभ्यवहारे प्रोजने, आत्म०, स०, अनिद् । प्रा-
कृते-“ भुजो भुजजिमजेमकम्माएदसमाणचमदचङ्काः ” । उ
४ । ११० । इति हृजेरणादेशः । अपहृ-हृङ् । प्रा० ।

“ जंढू ! इणमो अण्हय-संवरविणिच्छिद्यं पवयणस्स ।
णिस्संदं वोच्छामी, णिच्छयत्थं सुभासियत्थं महेसीहि ” ॥ १ ॥
प्रश्न० २ आश्र० द्वा० । स्था० । उक्त० । “ पंचविहो पञ्चसो,
जिणेहि इह अण्हयो अणादीवो । हिंसा १ मोस २ मदिक्कं ३,
अवंब ४ परिग्रहं चैव ५ ” ॥ १ ॥ प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।

अण्हयकर-आश्रवकर-पुं० । आश्रवः कर्मोपादानं, तत्करण-
शील आश्रवकरः । प्राणातिपाताद्याश्रवजनकेऽग्रशस्त्रमनो-
विनयभेदे, स्था० ७ डा० । अशुभकर्माश्रवकारिणि, ग०
१ अधि० । औ० । आचा० ।

अण्हयजावणा-आश्रवजावना-स्त्री० । सप्तम्यां भावनायाम्,
अथाश्रवभावना-

“ मनोवचोवपुर्योगाः, कर्म येनाशुभं शुभम् ।
भयिनमाश्रवन्त्येते, प्रोक्तास्तेनाश्रवा जिनैः ॥ १ ॥
मैत्र्या सर्वेषु सत्त्वेषु, प्रमोदेन गुणाधिके ।
मध्यस्थेष्वविनीतेषु, कृपया दुःस्मितेषु च ॥ २ ॥
तं तथा वासितं स्वान्तं, कस्यचित्पुरुषशालिनः ।
विदधाति शुभं कर्म, द्वित्रित्वारिशदात्मकम् ॥ ३ ॥
रौद्रात्तद्ध्यानमिध्यात्व-कषायविपर्ययैः ।
आक्रान्तमशुभं कर्म, विदधाति द्व्यशीतिधा ॥ ४ ॥
सर्वज्ञगुरुसद्धान्त-संघसद्गुणवर्णनम् ।
कृतं हितं च वचनं, कर्म संचिनुते शुभम् ॥ ५ ॥
श्रीसङ्गुगुरुसर्वज्ञ-धर्मधार्मिकदूषकम् ।
उन्मार्गदेशवचन-मशुभं कर्म वेप्यति ॥ ६ ॥
देवार्चनगुरुपास्ति-साधुविश्रामणादिकम् ।
वितन्वतां सुगुप्ता च, तनुर्विनुते शुभम् ॥ ७ ॥

भांसाशनसुरापान-अनुपातनचौरिकाः ।
 पारदार्यादि कुर्वाण-मशुभं कुरुते वपुः ॥८॥
 एतामाश्रवभावनामविरतं यो भावयेद्भावत-
 स्तस्यानर्थपरम्परैकजनकाद् दुष्टाऽऽश्रवौघात्मनः ।
 व्यावृत्त्याऽस्मिन्नुःखदावजलदे निःशेषशर्मावली-
 निर्माणप्रवणे शुभाश्रवणो नित्यं रतिः पुष्यति ॥ १४ ॥
 प्रव० ६७ द्वा० ।

अएहाणग-अस्नानक-न० । शरीरमज्जनाकरणे, अ० १ श० १
 उ० । औ० । स्था० ।

अत-अत्-पुं० । अस्ति भलते जगदिति सृष्टिसंहारकृत्वात् । अ-
 क्षपादसम्भते शिवे, उक्तं च-“अक्षपादमते देवः, सृष्टिसंहारकृ-
 त्छिवः । विभुर्मित्येकसर्वज्ञो, नित्यबुद्धिसमाश्रयः” ॥ १ ॥
 “धियो यो नः प्रचोदयाऽत्” अतति सातत्त्वेन गच्छति ‘ग-
 त्पर्या ज्ञानार्थाः’ इति वचनात् अवगच्छतीति अत् स-
 र्वज्ञः, धियो यो नः प्रचोदयाऽत्-इत्यत्र बौद्धिस्तथा व्याख्या-
 नात् । जै० गा० । (परमेतादृक् शब्दः प्राकृते न प्रयोक्तव्यः)

अतंत-अतन्त्र-त्रि० । न तन्त्रं कारणं, तदर्धाना विवक्षा वा
 यस्य । कारणानर्धाने अनायत्ते, अने० वृत्ति० विव० ।

अतकणिज्ज-अतर्कणीय-त्रि० । अनभिलषणीये, वृ० १ उ० ।

अतकिओवड्डिय-अतर्कितोपस्थित-न० । अनभिसन्धिपूर्व-
 कायामर्थप्राप्तौ यदृच्छायाम्, यथा-काकतालीयम्, अजाकृ-
 पाणीयम्, आतुरभेषजीयम्, अन्धकण्टकीयमित्यादि ।
 आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

“अतर्कितोपस्थितमेव सर्वं, चित्रं जनानां सुखदुःखजात-
 कम । काकस्य तालेन यथाऽभिधातो, न बुद्धिपूर्वोऽत्र वृथाऽ-
 भिमानः ॥ १ ॥” अ० १ श० १० उ० ।

अतकिओवड्डि-अतर्कितोपधि-पुं० । अतर्कणीये उपधौ, यमु-
 पधि न कोऽपि तर्कयति विशेषतः परिभावयति । व्य० ८ उ० ।

अतजाय-अतजात-त्रि० । अतुल्यजातीये, आव० ४ अ० ।

अतजाया-अतजाता-स्त्री० । अतुल्यजातीये कियमाणायाम्
 परिष्ठापनिकायाम्, आव० ४ अ० ।

अतड-अतट-पुं० । अदीर्घे तटे, “अतडुववातो सो चेव मगो” ।
 वृ० १ उ० ।

अतणु-अतनु-त्रि० । न विद्यते तनुः शरीरं येषां तेऽतनवः ।
 सिद्धेषु, प्रव० ११४ द्वा० ।

अतत्त्वेइत्त-अतत्त्वेदित्व-न० । साक्षादेव वस्तुतत्त्वमहातुं
 शीतमस्य पुरुषविशेषस्य । अर्वाग्दर्शिनः, ध० १ अधि० ।

अतत्त्वेइवाय-अतत्त्वेदिवाद-पुं० । अतत्त्वेदिनः साक्षादेव
 वस्तुतत्त्वमहातुं शीतमस्य पुरुषविशेषस्यार्वाग्दर्शिनः इत्यर्थः ।
 वादो वस्तुप्रणयनमसत्त्ववेदिवादः । साक्षादवीकमाणेन हि
 प्रमात्रा श्रोक्ते वस्तुप्रणयनेनातत्त्ववेदिवादः सम्यग्वाद् इति ।
 ध० १ अधि० ।

अतत्तिय-अतान्विक-त्रि० । अवास्तवे तात्त्विकानावे, द्वा०
 ११ द्वा० ।

अतत्तुचुक-पुं० । अणहिल्लपाटनदुग्धभञ्जके हरिवल्लीप्रमचै-
 १२५

त्यत्रोक्ते चैलुक्यवंशः यभीमदेववरेन्द्रसमकाक्षीने तुरुकमहारे
 राज्ञि, ती० ४१ कल्प ।

अतर-अतर-पुं० । न तरीतुं शक्यते इत्यतरः । रत्नाकरे, वृ० १
 उ० । सागरे, प्रव० १ द्वा० । अतिमहत्त्वादुद्भिधवत्तरीतुमचिरान्पारं
 नेतुं न शक्यत इत्यतराणि । सागरोपमकाक्षेषु, कर्म० ५ कर्म० ।
 असमर्थे, नि० चू० १ उ० । श्वाने, वृ० १ उ० ।

अतरंत-अतरत्-त्रि० । असहे, नि० चू० १ उ० । व्य० । ग्ला-
 ने, ध० ३ अधि० ।

अतव-अतपस्-त्रि० । ६ ब० । तपसा विहीने, “अतयो न होति
 भोगो” वृ० ४ उ० । न० त० । तपसामप्राप्ते, उक्त० २३ अ० ।

अतसी-अतसी-स्त्री० । (अतसी-तीसी) क्षुमायाम्, ग० २
 अधि० । अतसी वहकलप्रधानो वनस्पतिः, यत्सुप्रं मातृधादिदेशे
 प्रसिद्धम् । अनु० । नि० चू० । प्रज्ञा० ।

अतह-अतय-नञ्-तत्-कथ च । मिथ्याचूतेऽर्थे, सूत्र० १
 श्रु० १ अ० २ उ० ।

अतथ्य-न० । असदर्थोऽभिधायित्वे, “अणवज्जमतहं तेसि,
 ण ते संवुत्तारिणो” सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । आविद्य-
 माने, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । वितथेऽसदचूते,
 आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ।

अतह्णण-अतथाज्ञान-न० । न विद्यते यथा वस्तु तथा ज्ञानं
 यस्य तत्तथा । मिथ्यादृष्टिजवद्भ्यः, तस्य त्रितथज्ञानत्वात् ।
 नास्ति यद्यैव ज्ञानमवबोधः प्रतीतिर्यस्मिंस्तत्तथा । अज्ञातद्वये
 वा, वक्रतयाऽवभासमाने एकान्तवाद्यन्युपगते वा वस्तुनि,
 तथाहि-एकान्तेन नित्यमनित्यं वा वस्तु तैरन्युपगतं, प्रतिभाति च
 तत् परिणामितयेति तद्वतथाज्ञानमिति । एष दशमो छव्यानु-
 योगः । स्था० १० ठा० । यथा प्रच्छनीयार्थं प्रष्टव्यस्य ज्ञानं तथैव
 प्रच्छकस्यापि ज्ञानं यत्र प्रश्ने स तथाज्ञानो जानन्नपि इत्यर्थः ।
 एतद्विपरितस्तत्तथाज्ञानः । अज्ञानप्रश्ने, अ० ६ श० ८ उ० ।

अतार-अतार-त्रि० । ६ ब० । तरीतुमशक्ये, नदीप्रवाहादौ
 यस्य हि तरणं नास्ति । “अथाहमतरमपोरिसीयं सीओद-
 गमि अण्णाणं सुयंनि” । द्वा० १४ अ० ।

अतारिम-अतारिम-त्रि० । अनतिवृत्तनीये, सूत्र० १ श्रु० ३ अ०
 २ उ० ।

अतारि(लि)स-अतादृश-त्रि० । न० स० । अतस्सदृशे, “अता-
 रिसे मुणी ओहंतरे” । आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । उक्त० ।

अतिउट्ट-अतिवृत्त-त्रि० । अतिक्रान्ते वृत्तादतिवृत्तः । वृत्तम-
 जानति, सूत्र० । “जंसी गुहाय जलणेऽतिउट्टे, अविज्ञानओ रुज्जह,
 लुत्तपणो” उच्यतेऽप्रवृत्तिवृत्तौ वेदानां नृत्तत्वात् स्वकृत-
 दुश्चरितमजानन् सुप्रज्ञो गतप्रज्ञाविवेको दन्द्यते । सूत्र० १
 श्रु० ५ अ० १ उ० ।

अतिनिण-अतिन्तिन-त्रि० । न० त० । अलाभेऽपि ईषद्यत्
 किञ्चनाभाषिणि, दश० १ अ० । सकृत्किञ्चिदुक्ते, ज्ञयो-
 द्योऽसुथयाऽवसरि च । दश० १ अ० ।

अतिवस्तुतुंड-अतीव्णतुण्ड-त्रि० । अनन्यन्तभेदकमुक्ते, प-
 द्वा० १६ विव० ।

अतिशयवेयरणी-अतीक्ष्ण(नैऋ) (दृश्य) वैतरणी-स्त्री० ।
परमाधार्मिकविकुर्वितनरकनयाम्, तं० ।

अतिष्ठपुरव-अदृष्टपूर्व-त्रि० । पूर्वमदृष्टमदृष्टपूर्वम्, पैशाच्यां त-
थारूपनिष्पत्तिः । प्रथममेव दृष्टे, "परिसं अतिष्ठपुरवं" । प्रा० ।

अतिष्ठ-अतृप्त-त्रि० । न० त० । असन्तुष्टे, उक्त० " एवं अद-
त्ताणि समाप्यतो, भावे अतिष्ठो दुहिओ अणिस्सो " उक्त० १५
अ० । " अतिष्ठा कामाणं " । प्रश्न० ४ आश्र० ६० ।

अतिष्ठप-अतृप्तात्मन्-त्रि० । साजिलाये, षो० ४ विव० ।

अतिष्ठज्ञान-अतृप्तज्ञान-पुं० । ६ त० । तपेणं तृप्ते, तृप्तिरिति
यावत् । तस्य लाभस्तृप्तज्ञानः, न तथाऽतृप्तज्ञानः सन्तोषाऽप्रा-
प्ता, उक्त० ३२ अ० ।

अतिष्ठि-अतृप्ति-स्त्री० । असन्तुष्टौ, उक्त० ३४ अ० । सा च चि-
तीयं अक्षालक्षणम् ।

संप्रत्यतृप्तिस्वरूपं द्वितीयमभिधित्तुराह-

तित्ति न चेव विंदइ, सद्धाजोगेण नाणचरणेसु ।

वेयावचतवाइसु, जहविरियं जावओ जयइ ॥ ६४ ॥

तृप्तिं संतोषं कृतकृत्योऽहमेतावतैवेत्येवं रूपं, (नवैवेति) चशब्दस्य
पुरणत्यागैव विन्दति प्राप्नोति । अद्धाया योगेन संबन्धेन ज्ञान-
चरणयोर्विषये ज्ञाने पठिते यावता संयमानुष्ठानं निर्वहतीति
संखित्य न तद्विषये प्रमाद्यति, किं तर्हि नवनवभृतसंपदुपाज्जे
विशेषतः सोत्साहो भवति । तथा चोक्तम्-

" जह जह सुयमवगाहइ, अहसयरसपसरसंजुयमउब्बं ।
तइ तइ पट्ठाइ मुणी, नवनवसंवेगसद्धाए " ॥ १ ॥

तथा-

" अत्यो जस्स जिणुत्तमेहिं भणिओ जायमि मोहक्खए,
बद्धं गोयममाइण्हि सुमहाबुद्धीहि जं सुत्तओ ।
संवेगइगुणाणं बुद्धिजणणं तियेसनामावहं,
कायव्वं विहिंसा सया नवनवं नाणस्स संपज्जणं " ॥ १ ॥

तथा चारित्रविषये विशुद्धविशुद्धतरसंयमस्थानावासये सङ्गाध-
नासारं सर्वमनुष्ठानमुपयुक्तमेवानुतिष्ठति, यस्मादप्रमादकृताः स-
र्वेऽपि साधुव्यापारा उत्तरोत्तरसंयमकारणकारोहणेन केवलज्ञा-
नलाभाय भवन्ति । तथा चागमः-

" जोगे जोगे जिणसा-सणमि दुक्खक्खया पंडेज्जे ।
इक्कज्जमि अणता, वट्ठता केवली जाया " ॥ १ ॥

तथा वैयावृत्यतपसी प्रीति, आदिशब्दात्मन्युपेक्षणाप्रमाज्ज-
नादिपरिग्रहः । तेषु यथा धीर्यं सामर्थ्यानुकूलं जावतः सङ्गाध-
सारं यतते प्रयत्नवान् जवति । ध० १० ।

अतिष्ठिलाभ-अतृप्तिज्ञान-पुं० । ६ त० । तृप्तिप्राप्त्यभावे,
" संतोषकाले य अतिष्ठिलाभे " उक्त० ३४ अ० ।

अतित्य-अतीर्थ-अव्य० । तीर्थस्याऽभावेऽतीर्थम् । तीर्थस्या-
नुत्पादे, (अवांतराले) व्यवच्छेदे च । प्रश्न० १ पद ।

अतित्यगरसिद्ध-अतीर्थकरसिद्ध-पुं० । न तीर्थकराः सन्तः
सिद्धाः । सामान्यकेवलविषु सन्तु गौतमादिवत् सिद्धेषु, प्रश्न० १
पद । ल० । पा० । आ० । स्था० । न० ।

अतित्यसिद्ध-अतीर्थसिद्ध-पुं० । तीर्थस्याभावोऽतीर्थम्, ती-
र्थस्याभावानुत्पादोऽवांतराले व्यवच्छेदो वा, तस्मिन्नेव सि-
द्धास्तेऽतीर्थसिद्धाः । न० । तीर्थान्तरसिद्धेषु, आ० । तीर्थान्तरे
साधुव्यवच्छेदे जातिस्मरणादिना प्राप्तपवर्गमार्गा मध्येवी-
चत् सिद्धाः । स्था० १ अ० १ उ० । नहि मरुदेत्यादिसिद्धिगम-
नकाले तीर्थमुत्पन्नमासीत् । न० । ध० । तथा तीर्थस्य व्यव-
च्छेदश्चन्द्रप्रभस्वामिसुविधिस्वास्थ्यपान्तराले । तत्र ये जाति-
स्मरणादिनाऽपवर्गमवाप्य सिद्धास्ते तीर्थव्यवच्छेदसिद्धाः ।
प्रश्न० १ पद । स्था० ।

अतित्यावणा-अतिस्थापना-स्त्री० । उच्छ्रब्धनायाम्, पं० सं०
५ द्वा० ।

अतिदुःख-अतिदुःख-न० । अतिदुःखहे, आचा० १ अ० १
अ० २ उ० ।

अतिदुःखधम्म-अतिदुःखधर्म-त्रि० । अतीव दुःखमशातावेद-
नीयं धर्मः स्वभावो यस्य तत्तथा । अकिंनिमेषमात्रमपि कालं
न यत्र दुःखस्य विधामः । तादृशे नरकादिस्थाने, सूत्र० " सया
य कलुणं पुण धम्मज्जणं, गाढोवणीयं अतिदुःखधम्मं "
सूत्र० १ अ० ५ अ० १ उ० ।

अतिधुत्त-अतिधूत-त्रि० । अतीव धूतमष्टप्रकारं कर्म यस्य
सोऽतिधूतः । प्रचूतकर्मणि, सूत्र० २ अ० २ अ० ।

अतिधूत्ते-त्रि० । बहुलकर्मणि, " अयं पुरिसे अतिधूत्ते अह-
यारक्खे " सूत्र० २ अ० २ अ० ।

अतिपाम-अतिपार्थ-पुं० । पेरवते वर्षेऽस्यामवसर्पित्वा
जाते समदशे तीर्थकरे, सं० ८४ सम० ।

अतिपणया-अतेपनता-स्त्री० । स्वेदलाक्षाभुजलङ्करणकारण-
परिवर्जने, पा० । ध० ।

अतिमुच्छ्रिय-अतिमूर्च्छित-त्रि० । अत्यन्तमूर्च्छितोऽतिमूर्च्छितः ।
विषयदोषदर्शनं प्रत्यजिमूर्च्छतामुपगते, प्रश्न० ४ आश्र० ६० ।

अतिक्षिय-अतैल-न० । सर्वथा तैलांशरहिते, तं० ।

अतिवचंत-अतिव्रजत्-त्रि० । अतिशयेन व्रजति गच्छतीति,
अति-व्रज-शतृ । बाहुल्येन गच्छति, जी० ३ प्रति० ।

अतिविज्ज-अतिविद्य-पुं० । जातिवृत्तसुखदुःखदर्शनादतीव वि-
द्या तत्त्वपरिच्छेदी यस्याऽस्तावतिविद्यः । जातनिर्दे तत्त्वहे,
" तद्धाप्रतिविज्जं परमंति ण्णा, आयंकदंसी ज करइ पाव " ।
आचा० १ अ० १ अ० २ उ० ।

अतिविद्वस्-पुं० । विशिष्टप्रज्ञे, आचा० १ अ० ३ अ० २ उ० ।

अतीरंगम-अतीरङ्गम-त्रि० । तीरं गच्छन्तीति तीरङ्गमाः
(खच्प्रत्ययः) । न तीरङ्गमा अतीरङ्गमाः । तीरं गन्तुमसमर्थेषु,
आचा० ।

अतीरंगमा एए, णा य तीरंगमिणए ।

अपारंगमा एए, णा य पारंगमिणए ॥ १॥

(अतीरंगमा इत्यादि) तीरं गच्छन्तीति तीरंगमाः, पूर्व-
वत् खच्प्रत्ययादिकम् । न तीरङ्गमा अतीरङ्गमाः (एते
इति) तान् प्रत्यक्ज्ञावमापन्ना कुतीर्थिकादीन् दर्शयति । न च

ते तीरङ्गमनायोद्यता अपि तीरं गन्तुमक्षमः, सर्वज्ञोपदिष्टसन्मार्गा-
भावादिति भावः । तथा (अपारंगमा इत्यादि) पारस्तटः, परकुलं,
सङ्कुचन्तीति पारंगमाः, न पारङ्गमा अपारङ्गमाः । (एत इति) पु-
र्याकाः, पारंगतोपदेशाज्ञावाद्यपारंगता इति भावनीयम् । न
च ते पारंगतोपदेशमृते पारङ्गमनायोद्यता अपि पारं गन्तुमक्षमः ।
अथवा गमनं गमः, पारस्य पारे वा गमः पारगमः ।
सूत्रे त्वनुस्वारोऽङ्गाङ्गणिकः । न पारंगमोऽपारगमस्तस्मात् पार-
गमनाय । असमर्थसमासोऽयम् । तेनायमर्थः-पारगमनाय ते
न भवन्तीत्युक्तं ज्ञवति । तत्रान्तमपि संसारं संसारान्तवर्तिन
पवासते, यद्यपि पारगमनायोद्यमयन्ति तथापि ते सर्वज्ञोपदे-
शविकक्षाः स्वस्वचित्चित्तवशात्प्रवृत्तयो नैव संसारपारं गन्तु-
मक्षमः । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

अतुच्छनाव-अतुच्छनाव-त्रि० । अकार्पाण्ये, पं० व० ४ द्वा० ।
उदराशये, पञ्चा० ६ बि० ।

अतुरिय-अत्वरित-त्रि० । स्तिमिते, ध० ३ अधि० । उक्त० ।
विपा० । “अतुरियमचवलमसंभताप अविज्ञवियाप रायइंसस-
रिसीए गईए” । अत्वरितया मानसौत्सुक्यरहितया । कल्प० ।
देहमनश्चापल्यराहितं यथाभवत्येवम् । भ० ११ श० ११ उ० । रा० ।
अतुरियग-अत्वरितगति-त्रि० । मायया लोकावर्जनाय
मन्दगामिनि, श्रु० १ उ० ।

अतुरियभासि [ए]-अत्वरितजाषिन्-त्रि० । विवेकभाषि-
णि, आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० ।

अतुल-अतुल-त्रि० । तुलामतिक्रान्ते, संथा० । असाधारणे,
स० ३० सम० । निरुपमे, प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।

अत-आत-त्रि० । आ-दा-क्त । गृहीते, उक्त० १७ उ० । क-
रतपरिगृहीते, द्वा० १ अ० । भीमो भीमसेन इति न्यायात्
आतो गृहीतः सूत्रार्थो यस्ते आचाः । गीतार्थेषु, श्रु० १
उ० । स्था० ।

आत्मन्-पुं० । स्वस्मिन्, उक्त० ३२ अ० । जीवे, आचा० १ श्रु०
६ अ० १ उ० । पञ्चा० । स्वजावे, न० ।

आत्र-वि० । आ अत्रिविधिना त्रायते दुःखात्संरुक्ति सुखं चो-
त्पादयतीति आत्रः । दुःखे सुखसाधके, “गेरइआणं जेते ! किं
अत्तापोमगला अणत्तापोमगला वा ?” प्र० १४ श० ९ उ० । स्था० ।

आप्त-त्रि० । आप्ते, उक्त० १२ अ० । अतीव सुष्ठुपरिकर्मिते, सू०
प्र० २० पादु० । चं० प्र० । स्था० । आप्तिर्दि रागद्वेषमोहानामैका-
न्तिक आत्यन्तिकश्च कथः, सा यस्याऽस्ति स आप्तः । अत्रादि-
त्वात्मत्वार्थोऽप्यस्य । स्या० । यथार्थदर्शनादिगुणयुक्ते पु-
रुषे, न० । दशा० । रागादिविप्रमुक्ते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।
जी० । अप्रतारके, अप्रतारकश्च (प्रकीर्णदोषः सर्वज्ञः) प्रशेषदो-
षक्याद् भवतीति । उक्तं च-“आगमोऽज्ञासवचन-मांसं दोषक्या-
द् विदुः । वीतरागोऽनृतं वाक्यं, न व्याप्तेवसंभवात्” ॥ १ ॥
दशा० १ अ० । व्य० ।

नाणमादीणि अत्ताणि, जेण अत्तो उ सो जवे ।

रागद्वेषमपदीणो वा, जे न इहा व सोधिण ॥ ५ ॥

ज्ञानादीनि ज्ञानदर्शनचारित्राणि येनाप्तानि स भवत्याप्तः ।
ज्ञानादिभिराप्त्यते स आप्त इति व्युत्पत्त्यन्तरम् । यो वा रागद्वे-

षप्रदीणः स आप्तः । यदि वा (इहा) इष्टाः, शोधी शोधिविषये
आप्ताः ॥ ५ ॥ व्य० १० उ० ।

आप्तस्वरूपं प्रकथयन्ति-

अभिधेयं वस्तु यथावस्थितं यो जानीते, यथाज्ञानं चा-
जिघत्से स आप्तः ॥ ४ ॥

आप्यते प्राप्यते अर्थोऽस्मादित्याप्तः । यद्वा-आप्तिः रागादिदो-
षक्षयः, सा विद्यते यस्येत्यर्थो आदित्वाच्च आप्तः । ज्ञानत्रापि
हि रागादिमान् पुमानयथाऽपि पदार्थान् कथयेत्, तद्यच्चि-
त्तये यथाज्ञानमिति । तदुक्तम्-“आगमो ज्ञासवचन-मांसं
दोषक्यं विदुः । वीतरागोऽनृतं वाक्यं, न व्याप्तेवसंभवात्”
॥ १ ॥ अभिधानं च ध्वनेः परस्परस्याऽप्यत्र छद्म्यम् । तेनाङ्गर-
विलेखनद्वारेण, अङ्कोपदर्शनमुखेन, कर्पद्वयादिषेष्टाविशो-
पचयेन वा शब्दस्मरणाद्यः परोक्षविषयं विज्ञानं परस्वो-
त्पादयति, सोऽप्याप्त इत्युक्तं ज्ञवति । स च स्मर्थमाणः शब्दः
आगम इति ॥ ४ ॥

कस्मादमूढशस्यैवाप्तत्वमित्याहुः-

तस्य हि वचनमत्रिसंवादि जवति ॥ ५ ॥

यो हि यथावस्थितमभिधेयवादी परिज्ञानानुसारेण तदुपदेश-
कुशलश्च भवति, तस्यैव यस्याद्वचनं त्रिसंवादशून्यं सजापने ।
मूढवञ्चकवचने विसंवादसंदर्शनात् । ततो यो यस्यावञ्चकः
स तस्याप्त इति श्रुत्यर्थम्लेच्छसाधारणं वृद्धानामासलक्षणम-
नूदितं जवति ॥ ५ ॥

आप्तभेदौ दर्शयन्ति-

स च द्वेषा-लौकिको, लोकोत्तरश्च ॥ ६ ॥

लोके सामान्यजनरूपे भवो लौकिकः । लोकादुत्तरः प्रधान-
मोक्षमार्गोपदेशकत्वाद्भोकोत्तरः ॥ ६ ॥

तावेव वदन्ति-

लौकिको जनकादिलोकोत्तरस्तु तार्थिकरादिः ॥ ७ ॥

प्रथमाऽऽदिशब्देन जनन्यादिग्रहः । द्वितीयाऽऽदिशब्देन तु
गणधरादिग्रहणम् ॥ ७ ॥ रत्ना० ४ परि० ।

न च वाच्यमाप्तः क्षीणसर्वदोषः, तथाविधं चाप्तत्वं कस्यापि
नास्तीति । यतो रागादयः कस्यचिदत्यन्तमुच्छिद्यन्ते, अस्मदा-
दिषु तदुच्छेदप्रकर्षापकर्षोपलम्भात्, सूर्याद्यावारकजलदण्ड-
क्षवत् । तथा चाहुः-“देशतो नाशिनो भावाः, दृष्टा निखिलनश्व-
राः मेघपङ्कशादयो यद्देवं रागादयो मताः” ॥ १ ॥ इति । यस्य च
निरवयवतथ्ये विद्वीनाः स एवाप्तो जगच्चा सर्वज्ञः । अथाना-
दित्वाद्वादिनां कथं प्रकथय इति चेत् ? । न । उपायतस्तद्वाचा-
त्, अनादेरपि सुवर्णमलस्य क्लारमृत्पुटपाकादिना विलयोपल-
म्भात् । तद्वदेवानादीनामपि रागादिदोषाणां प्रतिपदात्तरक्षण-
यान्यासेन विवक्ष्योपपत्तेः, क्षीणदोषस्य च केवलज्ञानाव्यभि-
चारात् सर्वज्ञत्वम् । तत्सिद्धिरनु-ज्ञानतारतम्यं कच्चिद्विभ्रान्तं, ता-
रतम्यत्वात्, आकाशपरिमाणतारतम्यवत् । तथा-सूक्ष्मान्तरि-
तदूरार्थाः, कस्यचित्पत्यक्ताः, अनुमेयत्वात्, कितिधरकन्धरा-
धिकरणधूमध्वजवत् । एवं चन्द्रसूर्योपरागादिस्वच्छकज्येतिह-
नाविसंवादान्यथाऽनुपपत्तिप्रभृतयोऽपि हेतवो वा । स्या० । स्या० ।
सूत्र० साधूनां शोधिविषये इष्टे प्रायश्चित्ते, व्य० १० उ० । मोक्षे,
सूत्र० १ श्रु० १० अ० । एकान्तहिते, त्रि० । म० १४ श० ६ उ० ।

आर्त्त-त्रि० । ग्लानीभूते, भ० ३५ श० १ व० । दुस्सार्त्तं, स्थः० ७ ठा० । “कम्मत्ता दुभगा चेव, इच्छाहं सुपुढो जणा” पूर्वाचरितैः कर्मभिरार्त्ताः पूर्वस्वकृतकर्मणः फलमनुभवन्ति, यदि वा कर्मजिः कृप्यादिभिरार्त्तास्तत्कर्तुमसमर्थाः । सूत्र० १ भु० ३ अ० १ व० ।

अत्तउवणास-आत्मोपन्यास-पुं० । आत्मान एव उपन्यासो निवेदनं यस्मिन्स्तदात्मोपन्यासम् । उदाहरणे, दोषे, उपन्यास-नेदे च । दश० ।

इदानीमात्मोपन्यासद्वारं विवृण्वन्नाह-

अत्तउवणासस्मि य, तलागनेयस्मि पिगद्धो थवई ।

आत्मान एवोपन्यासो निवेदनं यस्मिन् तदात्मोपन्यासम्, तत्र च तलागमेदे पिगद्धः स्थपतिरुदाहरणमित्युक्तार्थः । जावार्थः कथानकगम्यः । स चायम्-“इह एगस्स रओ तलागं सव्वरज्जस्स साररुअं, तं च तलागं वरिसे वरिसे भरियं जिअइ । ताहे राअं जणइ-को सो उवाओ होआ, जेण तं न भिजेआ ? । तत्थ एगो कविअओ मणुसो जणति-जदि नवरं महाराय ! अच्चिपि-गओ, कविलियाओ से दादियाओ, सिंरं से कविअियं, सो जीव-तो वेव जम्मि ठाणे भिज्जति तम्मि ठाणे णिक्खमति, तो णवरं ण भिज्जति । पच्छा कुमारामहेण भणियं-महाराय ! एसो चेव परिसो, जारिसयं जणति, परिसो नत्थि अओ । पच्छा सो तत्थेव मारेत्ता निक्खित्तो । एवं एरिसं सो भाणियध्वं जं अप्पव-हाप भवइ । इदं लौकिकम् । अनेन लोकोत्तरमपि सूचि-तम् । एकप्रदणेन तज्जातीयमदणत्तश्च चरणकरणानुयोगेनैवं ब्रूयाद् यदुत-“लोइयधम्मआओ वि हु, जे पम्भुआ णराहमा ते उ । कह् दव्वसोयरहिया, धम्मस्साराहया हौति” ॥ १ ॥ इत्यादि । द्रव्यानुयोगे पुनरेकेन्द्रिया जीवाः, व्यक्तोच्छ्वास-निःश्वासादिजीवलिङ्गसद्भावात्, यदुत; इह ये जीवा न भवन्ति न तेषु व्यक्तोच्छ्वासनिःश्वासादिजीवलिङ्गसद्भावः, यथा घटे, न च तथैतेष्वसद्भाव इति तस्माज्जीवा एवैते इत्यत्रात्म-नोऽपि तद्गुणपण्याऽऽत्मोपन्यासत्वं भावनीयमिति । उदाहर-णदोषता चास्याऽऽत्मोपघातजनकत्वेन प्रकटार्थेवेति न जायते । गतमात्मोपन्यासद्वारम् । दश० १ अ० ।

अत्तकद-आत्मकृत-त्रि० । आत्मार्यं कृते स्वगृहार्थमेव स्था-विने, वृ० १ व० ।

अत्तकम्म-आत्मकर्मन्-न० । ६ त० । स्वदुश्चरिते, “निक्खु-ज्जिगो जहा तेणो, अत्तकम्मेहिं दुम्मई” दश० ५ अ० २ व० । आत्मा अष्टप्रकारकर्मणाऽऽयतकरणकारणामोदनादिजिज्ञिष्यते तदात्मकम् । दश० । यत्पाचकादिसम्बन्धि कर्म पाकादिलक्षणं, ज्ञानावरणीयादिलक्षणं वा, तदात्मनः सम्बन्धि क्रियतेऽनेनेत्या-त्मकम् । वृ० ४ व० । आधाकर्मशब्दार्थे, पि० । निक्केपोऽस्थ-तदेवमु-क्तमात्मप्रनाम । सम्प्रत्यात्मकर्मनाम्नोऽवसरः । तदपि चात्मक-मं चतुर्धा । तद्यथा-नामात्मकम्, स्थापनाऽऽत्मकम्, हव्यात्म-कम्, भावात्मकम् वा । इदं आधाकर्मैव तावद्भावनीयम्, याव-क्षोआगमतो जस्यशरीरं हव्यात्मकम् ।

रुशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं तु हव्यात्मकं प्रतिपादयति-

दव्वम्मि अत्तकम्मं, जं जो उ ममायए भवे दव्वं ।

यः पुरुषो यद्व्यादिकं हव्यं ममायते-ममेति प्रतिपद्यते । तन्म-

मेति प्रतिपादनं, तस्य पुरुषस्य (दव्वम्मि अत्तकम्मं ति) कृश-रीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तम् । द्रव्ये द्रव्यविषये, आत्मकम् भवति । आत्मसम्बन्धित्वेन कर्मकरणमात्मकम्, इति व्युत्पत्त्याऽऽत्मश्रयणात् । जावात्मकम् च द्विधा । तद्यथा-आगमतः, नो-आगमतश्च । तत्रागमत आत्मकर्मशब्दार्थज्ञाता चोपयुक्तः । नो आगमतः पुनराह-

भावे असुदपरिणओ, परकम्म अत्तणे कुणइ ।

अशुजपरिणतोऽशुभेन प्रस्तावाद्याधकर्मप्रहरणरूपेण भावेन परिणतः परस्परपाचकादेः संबन्धे यत्कर्म पचनपाचनादिजनितं ज्ञानावरणीयादि, तदात्मनः संबन्धि करोति । तच्च परसंबन्धिनः कर्मण आत्मीयत्वेन करणं, जावे भावत आत्मकम्, नो आगमतो भावात्मकमर्थः । भावेन परिणामविशेषेण परकीयस्यात्मसं-बन्धित्वेन कर्मकरणं भावात्मकमेति व्युत्पत्तेः ।

एतदेव सार्द्धया गाथया भावयति-

आहाकम्मपरिणओ, फासुयमवि संकिद्धिपरिणामो ।

आयपमाणो वज्जइ, तं जाणसु अत्तकम्मे ति ॥ १ ॥

परकम्म अत्तकम्मा, करेइ तं जो गिगिदुतुं जुजे ॥

प्रासुकमचेतनशृङ्खलेतदेवणीयं च स्वरूपेण भक्तादिकम् । आस्तामाधाकर्मैत्यपिशब्दार्थः । संकिष्टपरिणामः सन्नाधाकर्म प्रहरणपरिणतः सन्नादत्ते गृहदन् यथाऽहमतिशयेन व्याख्यान-लब्धमान्, मदगुणाश्चासाधारणविहृतादिरूपाः, सूर्यस्य भाव-नमिव कुत्र कुत्र न वा प्रसरमधरोहन्ति ? । ततो मदगुणावर्जित एष सर्वोऽपि लोकः पक्क्या पान्थयित्वा च महामिष्टमिदमोद-नादिकं प्रयच्छतीत्यदि, स इत्यमाददानः साक्षादारम्भकतैव ज्ञानावरणीयादिकर्मणा बध्यते । ततस्तज्ज्ञानावरणीयादिकर्म बन्धनमात्मकम् जानीहि । इयमत्र भाधना-आधाकर्म, यद्वा-स्वरूपेण अनाधाकर्मोपि प्रक्रियशक्तो मर्द्यमेताश्चिन्पादितमित्या-धाकर्मप्रहरणपरिणतो यदा गृहहति तदा स साक्षादारम्भक-तैव स्वपरिणामविशेषतो ज्ञानावरणीयादिकर्मणा बध्यते, यदि पुनर्न गृहहीयात्तर्हि न बध्यते । तत आधाकर्मप्रादिना यत्पर-स्य पाचकादेः कर्म तदाऽऽत्मनोऽपि क्रियत इति परकर्म आ-त्मकम् करोतीति बध्यते । एतदेव स्पष्टं व्यनक्ति- (परकम्मे-त्यादि) तत आधाकर्म यदा साधुगृहीत्वा भुङ्क्ते स परस्परं पाचकादेर्यत्कर्म तदात्मकम् करोति, आत्मनोऽपि संबन्धि करोतीति भावार्थः ।

अमुं च भावार्थमस्य वाक्यस्याजानानः परो जात-

संशयः प्रश्रयति-

तत्थ जेव परकिरिया, कहुं तु अत्तत्थ संकमइ ।

तत्र परकर्म आत्मकम् करोतीत्यत्र वाक्ये जवेत् परस्य वक्त-व्यम् । यथा-कथं परक्रिया परस्य सत्कं ज्ञानावरणीयादि कर्म, अन्यत्र आधाकर्मभोजके साधौ संक्रामतीति भावः । न क्लृप्त जा-तुचिदपि परकृतं कर्म अन्यत्र संक्रामति । यदि पुनरन्यत्रापि संक्र-मेत्तर्हि कृपकश्रेणिमधिरूढः कृपापरीतचेताः सकलजगज्जन्तुक-र्मनिर्मुक्षनापादनसमर्थः सर्वेषामपि जन्तूनां कर्म ज्ञानात्मनि संक्र-मय्य कृपयेत् । तथा च सति सर्वेषामेककालं मुक्तिरूपं जायेत ? न जायते, तस्माद्वैव परकृतकर्मणामन्यत्र संक्रमः । वक्तं च-कृपकश्रे-णिपरिगतः समर्थः सर्वकर्मिणां कर्म कृपयित्वा भवेत् कृपापरी-तात्मको यदि कर्मसंक्रमः स्यात्परकृतश्च । परकृतकर्मणि यस्मा-

आक्रामति संक्रमो विज्ञागो वा, तस्मात् सत्त्वानां कर्म यस्य संग्रहे तेन तद्भवति । तत्कथमुच्यते परकर्म आत्मकर्माकरोतीति ? इदं च वाक्यं पूर्वान्तर्गतम् । अन्यथाऽपि केचित्परमार्थमजानाना व्याख्यायन्ति । ततस्तन्मतमपाकर्तुमुपन्यसन्नाह-

कुमजवमार्णे केई, परप्पउत्ते वि विंति वंधो च्चि ।

केचित् स्वपूज्या एव प्रयत्नरहस्यमजानानाः कूटोपमायाः कूटदृष्टान्तेन, ज्ञयते-परप्रयुक्तेऽपि परेण पाचकादिना निष्पादितेऽप्योदनादौ साधोस्तद्भाहकस्य भवति बन्धः । एतदुक्तं जवति-यथा व्याघ्रेण कूटे स्थापिते मृगस्यैव बन्धो, न व्याघ्रस्य, तथा मृगस्थेन पाकादौ कृते तद्भाहकस्य साधोर्बन्धः, न पाककर्तुः । ततः परस्य यत्कर्म ज्ञानावरणीयादि संजवति, तदाधाकर्मग्राहं स्वस्यैव संबन्धि करोतीत्युच्यते । तदेतदुक्तम् । जिनवचनविस्तृत्वात् । तथाहि-परस्यापि साक्षादारम्भकर्तृत्वेन नियमतः कर्मबन्धसंजवस्ततः कथमुच्यते तद्ग्राहकस्य साधोर्बन्धो, न पाककर्तुः ? । न च मृगस्यापि परप्रयुक्तिमात्राद्बन्धः, किन्तु स्वस्मादेव प्रमादादिदोषात्, एवं साधोरपि ।

तथा चैतदेव निर्युक्तिरुदाह-

जणइ य गुरू पमत्तो, वज्जइ कूडे अदक्खो य ।

एमेव नावकूमे, वज्जइ जो असुभजावपरिणामो ॥१॥

तम्हा उ असुजजावो, वज्जेयव्वो..... ।

भणति प्रतिपादयति, चः पुनरर्थः । पुनरर्थश्चायम्-एके केचन सम्यग् गुरुचरणपुण्यपासनविकल्पतया यथाऽवस्थितं तत्त्वमये-दितारोऽनन्तरोक्तं भवते-गुरुः पुनर्भगवान् श्रीयशोभद्वसुरिरेवमाह । एतेनैतदावेयति-जिनवचनमवितथं, जिज्ञासुना नियमतः प्रज्ञावताऽपि सम्यग्गुरुचरणकमलपुण्यपासनमास्थेयम्, अन्यथा प्रज्ञाया अचेतन्यानुपपत्तेः । तदुक्तं च-“तत्तदुत्प्रेक्ष्यमाणानां, पुराणैरागमैर्विना । अनुपासितवृत्तानां, प्रज्ञा नातिप्रसीदति” ॥१॥ गुरुवचनमेव दर्शयति-मृगोऽपि खलु कूटेः स बध्यते यः प्रमत्तोऽदृक्त्वमवति । यस्त्वप्रमत्तो दृक्त्वमवति स कदाचनपि न बध्यते । तथाहि-अप्रमत्तो मृगः प्रथमत एव कूटेऽंशं परिहरति । अथ कथमपि प्रमादवशात् कूटेऽंशमपि प्राप्नो भवति तथाऽपि वायश्चाद्यापि बन्धः पतति, नावहकतया जगति तद्विषयादपसर्पति । यस्तु प्रमत्तो दृक्त्वाराहित्यश्च, स बध्यत एव । तस्मात् मृगोऽपि बध्यते । परमार्थतः स्वप्रमादक्रियावशातो, न परप्रयुक्तिमात्रात् । (एवमेव) अनेनैव मृगदृष्टान्तोक्तप्रकारेण (नावकूटे) संयमरूपप्रावबन्धनाय कूटमिव कूटमाधाकर्म, तत्र स बध्यते, ज्ञानावरणीयादिकर्मणा युज्यते, योऽशुभभावपरिणाम आहारमापद्यते, आधाकर्मग्रहणात्मकाशुभभावपरिणामो, न दोषः न खलवाधाकर्मणि कृतेऽपि यो न तद् गृह्णाति, नापि भुङ्क्ते, स ज्ञानावरणीयाऽदिना पापेन बध्यते । नहि कूटे स्थापिते यो मृगस्तदेश एव नायाति, आयातोऽपि यत्नतस्तदेशं परिहरति, स कूटे बन्धमाप्नोति । तत्र परप्रयुक्तिमात्राद् बन्धो येन परोक्तनीत्या परकृतकर्मण आत्मकर्माकरणमुपपद्यते, किन्त्वशुभाध्यवसायजावतः । तस्मादशुभो भाव आधाकर्मग्रहणरूपः साधुना प्रयत्नेन वर्जयितव्यः । परकर्म करोतीत्यत्र वाक्ये जावार्थः प्रागेव दर्शितः । यथा-परस्य पाचकादेयत्कर्म तदात्मकर्माकरोति, किमुक्तं जवति ?-तदात्मन्यपि कर्म करोतीति, ततो न कश्चिदोषः । परक-

मणआत्मकर्माकरणमाधाकर्मणो ग्रहणे जोजने वा सति भवति यथा, तन उपचारादाधाकर्म आत्मकर्मेत्युच्यते । न तु तदाऽऽधाकर्म, यदा स्वयं करोति, अन्येन वा कारयति, कृते वाऽनुमोदते, तदा भवेद् दोषः । यदा तु स्वयं न करोति, नापि कारयति, नाप्यनुमोदते, तदा कस्तस्य ग्रहणे दोष इति ?

अत्राह-

कामं सयं न कुव्वइ, जाणंतो पुण तद्वा वि तग्गाही ।

वहेइ तप्पसंगं, अमिग्गहमाणो उ वारेइ ॥ १ ॥

कामं सम्मतमेतत्, यद्यपि स्वयं न करोत्याधाकर्मः उपलक्षणमेतत्, न वारयति, तथापि मर्दधमेतन्निष्पादितमिति जानानो यदि आधाकर्म गृह्णाति तर्हि तद्ग्राही तत्पसंगम्-आधाकर्मग्रहणप्रसङ्गं वर्धयति । तथाहि-यदा स साधुराधाकर्म जानानो गृह्णाति, तदाऽप्येषां साधूनां दायकानां च एवंबुद्धिरुपजायते-नाधाकर्म जोजने कश्चनापि दोषः कथमन्यथा स साधुजानानोऽपि गृहीतवान् ? इति । तत एवं तेषां बुद्ध्यादेः संतस्या साधूनामाधाकर्मभोजने दीर्घकालं पद्जीवनिकायविघातः, स परमार्थतस्तेन प्रवर्धते । यस्तु न गृह्णाति स तथाभूतप्रसङ्गवृद्धिं निवारयति; प्रवृत्तेरेवाभावात् । तथा चाह-(अमिग्गहमाणो उ वारेइ) ततोऽतिप्रसङ्गदोषभयात्कृतकद्वितदोषरहितमपि नाधाकर्म भुञ्जीत । अन्यच्च तदाधाकर्म जानानोऽपि ज्ञानानो नियमतोऽनुमोदते । अनुमोदना हि नाम-अप्रतिषेधनम् । अप्रतिषेधनमुमोदनमिति विचित्रवादात् । तत आधाकर्मभोजने नियमतोऽनुमोदनदोषेऽनिवारितप्रसरः । अपि च-एवमाधाकर्मभोजने कदाचित्मनोहा-हारजोजनमिच्छदृष्टया स्वयमपि पचेत् पाचयेद्वा । तस्मान्न सर्वथा आधाकर्म ज्ञातव्यमिति स्थितम् । तदेवमुक्तमात्मकमेति नाम ॥ पि० । नि० चू० ।

अतग-आत्मग-त्रि० । आत्मनि गच्छतीति आत्मगः । आन्तरे, “विद्या ण अतगं सोयं” सूत्र० १ श्रु० ए अ० ।

अतगवेमण्या-आर्त्तगवेषण-त० । उच्यते-आर्त्तस्य, उपलक्षणमेतत् । अनार्त्तस्य वा, गवेषणं दुर्लभद्रव्यसंपादनादिरूपमार्त्तगवेषणम् । औपचारिकविनयजेदं, व्य० १ उ० ।

अतगवेमण्या-आर्त्तगवेषणता-खी० । आर्त्तं श्रान्तीभूतं गवेषयति भैषज्यादिना योऽसावात्सर्गवेषणः । तद्भाव आर्त्तगवेषणता । म० २५ श० ५ उ० । आर्त्तस्य दुःखात्स्य गवेषणमौपधादेरित्यात्सर्गवेषणम्; तदेवात्सर्गवेषणतेति । पीमितस्योपकार इत्यर्थः । स्था० ७ उ० ।

आत्म (म) गवेषणता-खी० । आत्मना, आप्तेन वा श्रुत्या गवेषणं सुस्थदुःस्थतयोरन्वेषणं कार्यमिति । लोकोपचारविनयजेदं, स्था० ७ उ० । औ० ।

साधप्रतमार्त्तगवेषणरूपविनयप्रतिपादनार्थमाह-

द्व्वावइमार्सुं, अत्तमणत्ते गवेसणं कुणइ ।

उच्यते-दुर्लभद्रव्यसंपत्तां च । तथा च भवति केषुचिद्देशेष्ववन्त्यादिषु दुर्लभे घृतादिद्रव्यमिति । आदिशब्दात् ज्ञेयापदादिपरिग्रहः । तत्र ज्ञेयापदा कान्तागादिपत्तने, कात्रापादि दुर्लभे, सायापादि गाढरत्नान्वे । आर्त्तस्य पीमितस्य अन्यन्तस-हित्पणुतया, अनार्त्तस्य वा यथाशक्ति यद् गवेषणं करोति दुर्लभद्रव्यादिसंपादयति, स आर्त्तगवेषणविनयः । व्य० १ उ० ।

अत्तगवेसय-आत्मगवेसक-पुं० । आत्मानं चारिवात्मानं गवे-
षयतीति आत्मगवेसकः । कथमयं मम स्यादिति संगमजीवमा-
र्गयिनरि, “ तिगिच्छे तामिनेदेजा, संचिक्खेऽत्तगवेसए । एवं
खु तस्स साममं, जज्ज कुज्जा न कारवे ” ॥१॥ वत्त० २ व० ।

नो ताहिं विह्वेजा, चरेज्जऽत्तगवेसए ।

आत्मानं गवेषयेत्, कथं मयाऽऽत्मा भवान्निस्तारणीय-इत्य-
न्वेषयेत् । “ आत्मगवेसकसिद्धिः स्वरूपापत्तिः ” इति वचना-
त् । सिद्धिर्वाऽऽत्मा । ततः कथं ममाऽस्ती स्यादित्यन्वेषक आ-
त्मगवेसकः । यदा आत्मानमेव गवेषयन् इत्यात्मगवेसकः । किमु-
क्तं भवति? चित्रालङ्कारशालिनीरपि स्त्रियोऽत्रोक्त्य तद्वदष्टि-
न्यासस्य दुष्टताऽवगमात् ऊटिति ताज्यो ह्युपसंहारत आत्मा-
न्वेष्टेव जवाति । वत्त० ३ अ० ।

अत्तगामि (ण)-आप्त (त्प) गामिन्-पुं० । आप्तं(मोक्षं) ग-
च्छति तच्छीघ्रः । मोक्षगमनशीले आत्महितगामिनि, सर्वज्ञो-
पदिष्टमार्गगामिनि वा मुनौ, “ मुसं न ब्या मुणि अत्तगामी ”
सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

अत्तगुण-आत्मगुण-पुं० । बुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नधर्मा-
धर्मसंस्कारेषु जीवगुणेषु, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

अत्तचित्त-आत्मचिन्तक-पुं० । आत्मानमेव चिन्तयतीति । प-
रकार्यमनपेक्षयैवात्मानं चिन्तयति गणधारणायोच्ये, व्य० ।

अच्छुल्लयमेगयरं, पमिदजिस्सं ति अत्तचित्तो उ ।

जो वि गणे वि वसंतो, न वहति तत्ती तु अनेसि ॥१॥

य आत्मानमेव केवलं चिन्तयन्त्यते-यथाऽहमद्युद्यतं जिन-
कल्पं यथा लक्ष्मकल्पानामेकतरं प्रतिपश्ये इति आत्मचिन्तकः ।
योऽपि गणेऽपि गच्छेऽपि वसन् तिष्ठन्, न वहति न करोति, तृप्ति-
मन्येषां साधूनां सोऽप्यात्मचिन्तकः । एतौ चावप्यात्मचिन्तकाव-
नहौ । व्य० ३ व० ।

अत्तजट्ट-आत्मषष्ठ-पुं० । आत्मा षष्ठ इति । पञ्चानां जूताना-
मात्मा षष्ठः प्रतिपाद्यत इत्ययं पञ्चमं सूत्रकृताङ्गस्य प्रथमोद्देश-
कस्य अर्थाधिकारे, सूत्र० ।

सांप्रतमात्मषष्ठवादिमं पुर्वपक्षयितुमाह-

संति पंच महन्न्या, इह मेगेसिं आहिया ।

आयउट्ठो पुणो आहु, आया लोगे य सासए ॥१॥

(संतीत्यादि) सन्ति विद्यन्ते, पञ्च महान्तानि पृथिव्यादीनि, इहा-
स्मिंसंसारे, एकेषां वेदवादिनां सांख्यानं शैवाधिकारिणां च, एत-
दाख्यातमाख्यातानि च जूतानि ते च वादिन एवमाहुरेवमाख्या-
तवन्तः-यथा आत्मषष्ठानि आत्मा षष्ठो येषां तानि आत्मषष्ठानि, जू-
तानि, विद्यन्त इति । एतानि चात्मषष्ठानि जूतानि यथाऽप्येषां वादि-
नामनित्यानि तथा नामीषामिति दर्शयति-आत्मा, लोकश्च पृथि-
व्यादिरूपः शाश्वतोऽविनाशः । तत्रात्मनः सर्वव्यापित्वादमूर्त-
त्वाच्चाकाशस्यैव शाश्वतत्वम्, पृथिव्यादीनां च तद्रूपाप्रच्युतेरवि-
नश्वरत्वमिति ॥ १५ ॥

शाश्वतमेव ज्ञयः प्रतिपादयितुमाह-

दुद्धओ ण विणस्संति, नो य उपज्जए असं ।

मव्वे वि मव्वहा भावा, निगतीभावमागया ॥ १६ ॥

(दुद्धओ ण विणस्संतीत्यादि) ते आत्मषष्ठः पृथिव्यादयः

पदार्थाः(जनयत इति)निर्हेतुकसहेतुकविनाशश्च येन न विनश्य-
न्ति । यथा बौद्धानां स्वत एव निर्हेतुको विनाशः । तथा च ते
कच्चुः-“ आतिरेव हि ज्ञावानां, विनाशो हेतुरिष्यते । यो जा-
तश्च न च भवस्तो, नश्येत्पञ्चास केन च? ” ॥ १॥ तथा च वै-
शेषिकाणां सकुटादिकारणसांघ्रिये विनाशः सहेतुकः । तेनाज-
यरूपेणापि विनाशेन लोकैकमनौर्न विनाश इति तात्पर्यार्थः ।
यदि वा (दुद्धो ण) द्विरूपादात्मनः स्वभावाच्चेतनाच्चेतनरूपाश्च
विनश्यतीति । तथाहि-पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशानि रूपापरि-
त्यागतया नित्यानि ; न कदाचिदनीदृशं जगदिति कृत्वा आ-
त्माऽपि नित्य एव, कृतकत्वादित्यो हेतुभ्यः । तथा चोक्तम्-
“ नैनं विन्दन्ति दक्षाणि, नैनं ददति पावकः । न चैनं क्लेदय-
न्त्यापां, न शोषयति मातुः ॥१॥ अच्चेद्योऽयमदाहोऽय-मवि-
कार्योऽयमुच्यते । नित्यः सर्वगतः स्थाणु-रचलोऽयं सनातनः ”
॥ २ ॥ एवं च कृत्वा नासदुत्पद्यते, सर्वस्य सर्वत्र सद्भावात् ।
असति च कारकव्यापाराभावात् सत्कार्यवादः । यदि वा अस-
दुत्पद्येत, स्वरदिषाणादेरप्युत्पत्तिः स्यादिति । तथा चोक्तम्-“अ-
सदकरणादुपादानप्रवृत्तात्सर्वसंभवाज्जावात् । शक्तस्य शक्यकर-
णात्, कारणभावाच्च सत्कार्यम् ” ॥३॥ एवं च कृत्वा मृत्पिण्डेऽपि
घटोऽस्ति, तदर्थिनां मृत्पिण्डोपादानात् । यदि वा असदुत्पद्येत,
ततो यतः कुतश्चिदेव स्यात्सावयमेतदर्थिनां मृत्पिण्डोपादान-
मेव क्रियते, इत्यतः सदेव कारणे कार्यमुत्पद्यत इति । एवं च
कृत्वा सर्वेऽपि ज्ञावाः पृथिव्यादय आत्मषष्ठा नियतिभावे नित्य-
त्वमागताः, नाभावरूपताम् । अभूत्वा च भावरूपतां प्रतिपद्यन्ते ।
आविर्भावतिरोजावमात्रत्वादुत्पत्तिविनाशयोरिति । तथा चाग्नि-
हितम्-“ नासतो जायते भावो, नाज्जातो जायते सतः ” ।
इत्यादि । अस्थोत्तरं नियुक्तिकृदाह-“ को वेप ” इत्यादि प्राक्त-
न्येव गाथा । सर्वपदार्थनित्यत्वाद्युपगमे कर्तृत्वपरिणामो न
स्यात्, ततश्चात्मनोऽकर्तृत्वे कर्मबन्धाज्जावः तदभावाच्च को वेद-
यति, न कश्चित्सुखदुःखादिकमनुभवतीत्यर्थः । एवं च सति
कृतनाशः स्यात् । तथा असतश्चोत्पादाज्जावे येयं मया आत्मनः
पूर्वभावपरित्यागेनापरजावोत्पत्तिवृत्त्या पञ्चधा गतिरुच्यते, सा
न स्यात् । ततश्च मोक्षगतेरजावाद्वादि क्रियाऽनुष्ठानमनर्थकमाप-
द्यते । तथाऽप्रच्युताऽनुत्पत्तिस्त्वेकस्वभावत्वेन त्वात्मनो देवमनु-
ष्यगत्यागती, तथा विस्मृतेरजावाद् जातिस्मरणादिकं वा न
प्राप्नोति । यच्चोक्तम्-सदेवोत्पद्यते । तदप्यसत् । यतो यदि सर्वथा
सदेव, कथमुत्पादः? उत्पादश्चेत्, तर्हि सर्वदाऽसदिति । तथा चोक्त-
म्-‘कर्मगुणव्यपदेशः, प्रागुत्पत्तेर्न सन्ति यत्तस्मात् । कार्यमस-
द्विज्ञेयं, क्रियाप्रवृत्तेश्च कर्तृणाम्’ । १ । तस्मात्सर्वपदार्थानां कथं-
चिन्नित्यत्वं सदसत्कार्यवादश्चेत्यवधार्यम् । तथा चाभिहितम्-
“ सर्वव्यक्तिषु नियतं, कृणे कृणेऽन्यत्वमथ च न विशेषः ।
सत्यश्चित्यपचित्यो-राकृतिजातिव्यवस्थानात् ” ॥१॥ इति । तथा-
“ नात्वयः स हि भेदत्वा-अ भेदोऽव्यवृत्तितः । मृदेद्वयसंस-
र्ग-वृत्तिजात्यन्तरं घटः ” ॥१॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

अत्तह-आत्मस्य-त्रि० । आत्मनि तिष्ठतीति आत्मस्थः । जी-
वस्ये, “आत्मस्थं त्रैलोक्य-प्रकाशकं निष्क्रियं परानन्दमातीतादि-
परिच्छेदक-ममं ध्रुवं चेति समयज्ञः ” ॥१॥ व० १५ विव० ।

आत्मार्य-त्रि० । आत्मजोगार्थे स्वभोगार्थे, व० २ अधि० ।
आत्मनोऽर्थः आत्मार्यः । मध्यमान्तया स्वर्गादौ, आत्मैवार्थ
आत्मार्यः ; आत्मव्यतिरिक्ते, मोक्षे च । उक्तं । “ इह कामनिय-
सस्म, अत्तह नाऽवरऽस्मि ” उक्त० ८ अ० । हा० ।

अत्तद्वकरणजुत्त-आत्मार्थकरणयुक्त-त्रि० । आत्महितार्थकरणयुक्ते, पं० चू० ।

अत्तद्वगुरु-आत्मार्थगुरु-त्रि० । आत्मनः स्वस्य अर्थः प्रयोजनं गुरुयस्य स आत्मार्थगुरुः । उक्त० ३२ अ० । आत्मार्थ एव जघन्यो गुरुः पापप्रधानो यस्य स आत्मार्थगुरुः । दश० १ अ० । स्वप्रयोजननिष्ठे, “ चित्तेहि ते परितावश्च बाले, पीड्ये अत्तद्वगुरु किलचे ” उक्त० ३२ अ० ।

अत्तद्वचित्तग-आत्मार्थचिन्तक-पुं० । आत्मन एव केवलस्यार्थ भक्तादिलक्षणं चिन्तयति, न बाह्यादीनाम्, तथाकल्पसामाचारदित्यात्मार्थचिन्तकः । यद्वा-आत्मार्थो नाम अतीचारमलिनस्यात्मनो यद्योक्तेन प्रायश्चित्तविधिना निरतिचारकरणं विशोधनमित्यर्थः । चिन्तयतीत्यात्मार्थचिन्तकः । परिहारतपः प्रतिपश्येनाऽऽत्मार्थमात्रचिन्तके, व्य १ उ० ।

अत्तद्विय-आत्मार्थिक-त्रि० । आत्मार्थे भवमात्मार्थिकम् । आत्मनोऽर्थ आत्मार्थस्तास्मिन् जवमात्मार्थिकम् । आत्मन एवार्थे, “ वक्ष्यमं ज्ञेयण मादणणं, अत्तद्वियं सिद्धमद्वेगपक्षं ” ॥ आह्वणानामात्मनोऽर्थ आत्मार्थस्तस्मिन् जवमात्मार्थिकम्, आह्वणैरप्यात्मनैव ज्ञेयम्, नचाऽन्यस्मै देयम् । उक्त० १२ अ० ।

अत्तता-आत्मता-स्त्री० । आत्मनो जाय आत्मता । जीवास्तितायाम्, स्वकृतकर्मपरिणतौ च । “ इह असु अत्तताय तेहि तेहि कुलोहि अजिसेएण संभूता ” आचा० १ भु० ६ अ० १ उ० ।

अत्तत्ताण-आत्मत्राण-न० । ६ त० । आत्मरक्षायाम्, सूत्र० १ भु० ११ अ० ।

अत्तत्तासंभुम-आत्मत्तासंभुत-त्रि० । आत्मन्यात्मना संभुतस्य प्रतिसंखीने, ज० ३ श० ३ उ० ।

अत्तद्वकडकारि (ण)-आत्मदुष्कृतकारिन्-त्रि० । स्वपापविधायिनि, “ संपराइय णियच्छंति, अत्तद्वकडकारिणो ” सूत्र० १ भु० ७ अ० ।

अत्तदोस-आत्मदोष-पुं० । ६ त० । आत्मापराधे, स्था० ८ ग० ।

अत्तदोसोवसंहार-आत्मदोषोपसंहार-पुं० । ६ त० । स्वकीयदोषस्य निरोधलक्षणं एकविंशे योगसंग्रहे, स० ३२ सम० ।

अत्रोदाहरणम्-

वारवइ अरिहमित्ते, अणुद्धरी चेव तद्व य जिणदेवे ।
रोगस्स य लप्पत्ती, पमिसेहो अप्पसंहारे ॥ १ ॥

हारयत्या महापुर्वा-महंमिओ वणिभ्वरः ।
अनुद्धरी प्रिया तस्य, जिनदेवश्च तत्सुतः ॥ १ ॥
रोगस्तस्यान्यदोषप्रः, शक्यते न चिकित्सितुम् ।
आहुवैया रुजोऽमुष्य, निवृत्तिर्मासभक्षणत् ॥ २ ॥
स्वजनाः पितरौ चाथ, सर्वे प्रेम्णा भणन्ति तम् ।
खोऽवदत्त नैव भोद्वेऽहं, सुचिरं रक्तितं व्रतम् ॥ ३ ॥
मृषुं स्वीकृत्य सावयं, प्रत्याचख्यौ विचक्षणः ।
शुभेनाथवसायेन, स्वात्मदोषोपसंहृते ॥ ४ ॥
अवाप्य केवलज्ञानं, सिद्धिसौधं जगाम सः ।
आ० क० । आ० १० । आ० चू० ।

अत्तपणह (ण)-आत्त (स) प्रज्ञाहन्-पुं० । आत्तां सिद्धा-

न्तादिश्रवणतो गृहीतामात्तां वा इहलोकपरलोकयोः सद्बोधधरूपतया हितां प्रज्ञामात्मनोऽन्येषां वा बुद्धिकुतर्कव्याकुलीकरणतो इति यः स आत्तप्रज्ञाहा, आत्तप्रज्ञाहा वा । स्वस्य परेषां च तत्त्वबुद्धिस्तस्मिन् पापश्रमणे, उक्त० १७ अ० ।

अत्तपणोसि (ण)-आत्मप्रज्ञान्वेषिन्-पुं० । आत्मनः प्रज्ञा ज्ञानभात्मप्रज्ञा, तामन्वेषुं शीलं यस्य स आत्मप्रज्ञान्वेषी । आत्मज्ञानाऽन्वेषिणि आत्महितान्वेषिणि, सूत्र० १ भु० १ अ० ।

आत्तप्रज्ञान्वेषिन्-पुं० । आत्तो रागादिदोषविप्रमुक्तः, तस्य प्रज्ञा केवलज्ञानाख्या, तामन्वेषुं शीलं यस्य स आत्मप्रज्ञान्वेषी । सर्वज्ञोक्तान्वेषिणि, “ वीराजे अत्तपणोसी, धातिमंता जिहदिआ ” । सूत्र० १ भु० १ अ० ।

अत्तपणह (ण)-आत्मप्रज्ञाहन्-पुं० । आत्मनि प्रज्ञा आत्मप्रज्ञास्तं हन्त्यात्मप्रज्ञाह । केनचित्कृतस्य प्रज्ञस्य वज्रके पापश्रमणे, यथा-यदि कश्चित्परः पृच्छेत्, किं भवान्तरयायी अयमात्मा, उत नेति ? । ततस्तमेव प्रज्ञमतिवाचावतया हन्ति, यथानास्यात्मा, प्रत्यक्षादिप्रमाणैरनुपलभ्यत्वात्; ततोऽयुक्तोऽयं प्रज्ञा; सति हि धर्माणि धर्माश्चिन्त्यन्त इति । उक्त० १७ अ० ।

अत्तपणहोस्स-आत्मप्रज्ञालेश्य-त्रि० । आत्मनो जीवस्य प्रसन्ना मनोप्यकस्य पीताद्यन्यतरा लेश्या यस्मिंस्तदात्मप्रज्ञालेश्यम् । उक्त० १२ अ० ।

आत्तप्रज्ञालेश्य-त्रि० । आत्ता प्राणिनामिह परत्र च हिता प्राप्ता वा तैरेव प्रसन्ना लेश्योक्तृरूपा यस्मिंस्तदात्मप्रज्ञालेश्यम् । आत्मनिर्मलत्वकारणेन तेजःपद्मशुक्लादिलेश्यात्रयेण सहिते, “ धम्मो हरए बंभे, संति तित्थे अणाविले । अत्तपणहोस्स-लेस्से, ” उक्त० १२ अ० ।

अत्तजाव-आत्मजाव-पुं० । स्वाजिप्राये, सूत्र० १ भु० १३ अ० ।

अत्तमइ-आर्त्तमति-त्रि० । आर्त्ते आर्त्तध्याने मतिर्येषां ते आर्त्तमतयः । आर्त्तध्यानोपयुक्तेषु, आतु० ।

अत्तमाण-आवर्त्तमान-त्रि० । आ-वृत्-शानच् । “ यावत्तावज्जीविताऽऽवर्त्तमानावटप्रावारकदेवकुलैवमेवेवः ” ॥ ८२२७१ ॥ इति वक्ष्यं बुद्ध । संयोगादित्याद् ह्रस्वः । अभ्यस्यमाने, प्रा० ।

अत्तमुक्ख-आत्तमुख्य-पुं० । आत्तेषु मध्ये मुख्यमिव सर्वाङ्गताप्रधानत्वेन मुख्ये “ शास्त्रादेयः ” ॥ ७११११४ ॥ इति [हैम-ख्येण] तुल्ये यः प्रत्ययः । आत्तप्रधाने केवलज्ञाननिनि, तं० ।

अत्तय-आत्मज-पुं०-स्त्री० । आत्मनः पितृशरीराज्जात इत्यात्मजः । अङ्गजे पुत्रे, तादृश्यां पुत्र्यां च । यथा भरतस्याऽऽदित्यशः । स्था० १० ग० । ज्ञा० । विपा० ।

अत्तलब्धिय-आत्मलब्धिक-पुं० । यः आत्मन एव सत्का लब्धिर्भक्तादिलाभो यस्याऽऽसावात्मलब्धिकः । स्वलब्धिके, पंचा० १२ विव० ।

अत्तव-आर्त्तव-त्रि० । अतुतस्य प्राप्तः, अण । अतुभवे पुष्पादौ, “ आर्त्तवानुपज्जाना, पुष्पाणि च फलाणि च ” रजसि च, वाच० । नि० चू० । (अस्य व्याख्या ‘गम्भ’ शब्दे वक्ष्यते)

अत्तवयणगिदेस-आत्मवचननिर्देश-पुं० । आत्मस्य अप्रतार-

कस्य वचनमावचनं, तस्य निर्देश आत्मवचननिर्देशः । सर्व-
ज्ञाकागम, “धम्मो मंगलमुकिंति ति पइसा अत्तवयणनिदेसो” ।
दश० १ अ० ।

अत्त (९५) संजोग-आत्मसंयोग-पुं० । आत्मनः संयोगे औ-
पशमिकादिभिर्भावैर्जावस्य सम्बन्धरूपे संयोगभेदे, वत्त० १
अ० । (“संजोग” शब्दे चैष विशेषतो दर्शयिष्यते)

अत्तसंपरिगहिय-आत्मसंपरिगृहीत-त्रि० । आत्मैषं संप्र-
गृहीतः-सम्यक् प्रकर्षेण गृहीतो येनाहं विनीतः सुसाधुरित्ये-
वमादिना स तथा । आत्मोत्कर्षप्रधाने, दश० १ अ० ४ व० ।

अत्तसक्खिय-आत्मसाक्षिक-त्रि० । आत्मा एव साक्षिको
यस्येति आत्मसाक्षिकः । स्वसाक्षिके, “आत्मसाक्षिकसद्ध-
मे-सिद्धौ किं लोकयात्रया ?” अष्ट० २३ अष्ट० ।

अत्तसम-आत्मसम-त्रि० । आत्मतुल्ये, दश० १ अ० ।

अत्तसमाहि-आत्मसमाधि-पुं० । ६ त० । स्वपक्षसिद्धौ, मा-
ध्यस्थ्यवचनदिना पराऽनुपधाते च । सूत्र० १ अ० ३ व० ३ अ० ।

अत्तसमाहिय-आत्मसमाधिक-पुं० । चित्तस्वास्थ्यवति, सु-
ख० १ अ० ३ अ० ३ व० ।

आत्मसमाहित-त्रि० । आत्मना समाहित आत्मसमाहितः । ज्ञा-
नदर्शनचारित्र्योपयोगे सदापेयुक्ते, आचा० १ अ० ४ अ० ३ व० ।
आत्मा समाहितोऽस्येत्यात्मसमाहितः । आहिताभ्यादिदर्श-
नादाधित्वाद् वा निष्ठाऽन्तस्य परनिपातः । यद्वा-प्राकृते पूर्वोक्त-
रनिपातोऽन्तः । समाहितात्मेत्यर्थः । शुभव्यापारवति, आचा०
१ अ० ४ अ० ३ व० ।

अत्तसुख-आत्मशून्य-त्रि० । आतो धीतरागस्तस्य वाक्यं
सिद्धान्तस्तेन शून्यं वर्जितमाप्तशून्यमिति मध्यपदलोपी समा-
सः । आत्मवाक्येन शून्यमाप्तशून्यं स्वमत्या असंभावितं विर-
च्य लोके ग्रन्थगौरवाद्भिर्ते, (देवसेन एतदप्रपञ्चनमचीकृतं)
द्रव्या० १ अ० १० ।

अत्त (आय) हिय-आत्महित-न० । ६ त० । आत्मोपका-
रके, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वा० । विरो० । आत्महितं दुःखेनाऽसुमता
संसारं पर्यटताऽकृतधर्मानुष्ठानेन हन्यते अवाप्यत इति । त-
थाहि-“ न पुनरिदमतिदुर्लभ-मगाधसंसारजलधिबिबिधमम् ।
मानुष्यं खद्योतक-तमिज्जताविलसितप्रतिमम् ” ॥१॥ सूत्र०
१ अ० २ अ० २ व० ।

अत्ता-देशी-जनन्याम, पितृवसरि, भवत्राम्, वयस्यायां च ।
दे०ना० १ वर्ग ।

अत्तागम-आत्मागम-पुं० । अपौरुषेये आगमे, “ वयणेण का-
यजोगा, भावेण य सो ज्ञादिसुखस्त । गदणम्मि य नो हेऊ,
सत्थं अत्तागमो कहं णु ” ॥१॥ उक्त० २ अ० ।

अत्ताण-अत्राण-त्रि० । ६ व० स० । अनर्थप्रतिघातकवर्जिते,
प्रज्ञ० १ आश्र० द्वा० । शरणविरहिते, आ० म० द्वि० ।
स्कन्धन्यस्तलगुमद्वितीये देशान्तरे गच्छति, कार्पटिके च । वृ० ।
विरुद्धराज्येऽयं विहरणविधिः—

अत्ताण चोर भेया, वग्गुर सोनिय पलाइणो रडिका ।
पडिचरगा य सहाया, गमणागमणम्मि नायव्वा ॥

(अत्ताण स्ति) संयता आत्मनैव चौरादिसहायविरहिता ग-
च्छन्ति । एष चूर्णान्निप्रायः । निशीधचूर्णान्निप्रायस्तु- (अत्ता-
ण स्ति) अत्रालो नाम स्कन्धन्यस्तलगुमद्वितीया ये देशान्तरे
गच्छन्ति, कार्पटिका वा । वृ० १ उ० । आत्मशब्दस्य तृतीयैक-
वचनेऽपि ‘अत्ताण स्ति’ रूपं भवति । “ अत्ताण अणिग्गाहिया
करेति ” आत्मना अनिगृहीता, अनिगृहीतात्मन इत्यर्थः । प्र-
श्न० ५ आश्र० द्वा० ।

अत्ताहिद्विअ-आत्माधिक-त्रि० । आत्मलब्धिके, ध० ३ अ० १ ।

अत्ति-आप्ति-स्त्री० । उपलब्धौ, द्वा० १० द्वा० । रागद्वेषमोहा-
नामैकान्तिके आत्यन्तिके च कृपे, स्या० ।

अत्तिज [य]-आत्रेय-पुं० । अत्रिधंश्ये आत्रेय, “ जीर्णे प्रो-
जनमात्रेयः ” आ० क० । (‘ संक्षेव ’ शब्दे कथा कृष्ट्या)

अस्तीकरण-आत्मीकरण-न० । अनात्मन आत्मत्वेन करणं आ-
त्मीकरणम् । आत्मसात् करणे, पि० । स्ववशीकरणे, नि० चू० ।
तच्च राजादीनां संयतैर्न करणीयम् । तदुक्तम्—
जे भिक्खूरायं अस्तीकरेइ, अस्तीकरंतं वा साइज्जइ । नि० चू० ।
अस्तीकरणं रप्पो, साजावियं कइतवं च णायव्वं ।

पुव्वावरसंवच्छं, पच्चक्ख परोक्खमेक्केकं ॥ २ ॥

ते पुन अस्तीकरणं दुविधं-साजावियं, कइतवियं च । साभा-
वियं संतं सच्चं चेतसो, तस्स सयणिज्जउ, केतवं पुण अलियं ।
ते पुणो एक्केकं दुविधं-पुव्वं संवुता वा (अवरमिति) पक्का संवुतं ।
पुणो दुविधं-पच्चक्खं, परोक्खं च । पच्चक्खं सयमेव करेति,
परोक्खं अण्णेण कारवेति । अइवा राहः समज्जं प्रत्यक्षम्, अ-
न्यथा परोक्षं भवति । संते पच्चक्खपरोक्खे इमं भण्णति-

रायमरणम्मि कुलधर-गताए जातो मि अवहियाए वा ।

निव्वासियपुत्तोवमि, असुगच्छगएण जातो वा ॥३॥

रायाणं मते देवी आवणसत्ता कुलधरं गया, तसि अइं पुत्तो,
जहा-खुड्गकुमारो । अवधेयाए य जहा-पत्तामावतीए करकंरू-
काईयरायपुत्तो णिच्छूदो । अण्णत्थ गतेणं तेणाहं जातो, जहा-
अभयकुमारो । असुगच्छगएण राणा अइं जातो, यथा-वसुदे-
वेण जरकुमारो, वत्तरमइरवणिण वा अणं णिमपुत्तो संतं प-
रकरणं कहं संजवति ।

दुल्लभपवेसलज्जा-लुगो व एमेवऽमच्चमादीहि ।

पच्चक्खपरोक्खं वा, करेज्ज वा संयवं को वि ॥ ४ ॥

तत्थ रायकुले दुल्लभो पवेसो, लज्जालुओ वा, सो साधू अण्ण-
णो असत्तो, असत्तीकरणं काओ, तादे अमच्चमादीहि कारवेति,
एमेव गदणओ असत्तं संवज्जकति । एते खेव कुलधरादिकारणा
जहायज्जाणतो पच्चक्खं परोक्खं संयवं करेज्ज, अमच्चमा-
दीहि वा कारवेज्ज ।

एत्तो एगतरेणं, अस्तीकरणं तु संतऽसंतेणं ।

अस्तीकरेति रायं, लहुग वा आणमादीहि ॥ ५ ॥

संते पच्चक्खे परोक्खे वा मासलहुं, असंते पच्चक्खे परो-
क्खे वा चववहुं, आणादिणो य दासा, अण्णोमे पडिओमे वा
उवसंगे करेज्ज ।

राया रायमुदी वा, रायामिन्ना अमिच्छुद्विणो वा ।

जिक्खुस्स व संबंधी, संबंधिमुही व तं सोच्चा ॥ ६ ॥

सयमेव रायाः राहः सुहृदः, ते पुनः स्वजना मित्राणि वा; राहो अमित्राः; ते स्वजना दायादाः, अस्वजनाः केनचित्कारणेन निरुद्धाः । अमित्राण वा जे सुहिणो, साधुस्स वा जे संबंधिणो, ताण वा संबंधीण जे सुही, तत् सोच्चा दुविहे उवसग्गे करेज्ज ।

संजमविग्घकरे वा, सरीरवाहाकरे व भिक्खुस्स ।

अणुलोमे पडिलोमे, कुज्जा दुविधे व उवसग्गे ॥ ७ ॥

संजमविग्घकरे वा उवसग्गे सरीरवाहाकारके वा करेज्ज, जे संजमविग्घकरा ते अणुकूला इतरे पडिकूला । एते दुविहे उवसग्गं करेज्ज ॥ ७ ॥

तत्थिमे अणुकूला-

साज्जमु रज्जसिरिं, जुवरायत्तं व गेएहसु व भोगे ।

इति राय तस्सुहीमु वि, उच्चेज्जितरे व तं पेतुं ॥ ८ ॥

राया भणति-रज्जसिरिं साज्जसु, अयं ते पयच्छामि जुवरायत्तं, विसिद्धे वा भोगे गेएहसु । इति उपप्रदर्शने । राया एव । तस्य सुहृदः, तेष्वेवमेवाहुः । (इतरे स्ति) जे राणो पडिणीया, पडिणीयाण वा जे सुहिणो, ते तं उप्पव्वावेड धेतुं वि उत्थाणं करेज्जा, उडुमरं करंतीत्यर्थः ॥ ८ ॥

सुहिणो व तस्स विरिय-परक्कमे णाड साद्वते रणो ।

तो सेही एस णिवं, अम्हे तु ण सुघं पगणेइ ॥ ९ ॥

जे पुण भिक्खू, ते तस्स साहुस्स विरियबलपरिक्रमा णाड उप्पव्वावेति, साहेति धा, रणो सो तं उप्पव्वावेड, ते पुण किं उप्पव्वावेति, एस रायाणं तो सेहिति स्ति । अम्हे रायाण सुघं पगणेइ ॥ ९ ॥

इमे सरीरवाहाकरा पडिकूला उवसग्गा-

ओजासिउ धिम्मुं-मिएण कुज्जा व रज्जधियं मे ।

एमेव सुहिं दसिसिते, णियप्पदोसितरे मारे ॥ १० ॥

राया भणति-अहो ! इमेण समणेण महापणमज्जे ओभासिओ धिग् मुण्डितेन दुरात्मना य एवं भाषते, अहवा एष भोगाभिलाषी मम परिसं भिदिउं रज्जविग्घं करेज्ज, तं सो राया ह्मणज्ज वा, बंधेज्ज वा, मारज्ज वा, रणो जे सुही, तेहिं आणेओ रणो दसिसिते, राया तह्वे पडिकूलं उवसग्गं करेज्ज । इतरे णाम जे रणो अमित्रा, अमित्रसुहिणो वा, ते रणो पडिणीयाताए तं मारेज्ज, भिक्खुस्स णीया वा पडिलोमे उवसग्गं करेज्ज ॥ १० ॥

उद्धंसिणमो लोगं-सि भागहारी व होहि वा माणे ।

इति दायिगादिणीता, करेज्ज पमिलोममुवसग्गे ॥ ११ ॥

उद्धंसिय स्ति ओभासिया-अम्हे एतेण लोगे मज्जे ओभासिआ वा एस अम्हं भागहारी होहि स्ति, मा वा अम्हं अधि-कतरो एत्थ रायकुले होहि स्ति, दुव्वयणयापबंधाएहिं उत्ता-वेति वा, जम्हा एते दोसा तम्हा ण कप्पति रणो अत्तीकरणं काउं, कारणे पुण कप्पति ॥ ११ ॥

गेएण रायडुडे, अवरज्जविरुद्धोहगऽच्चाणे ।

ओमुब्जावण सासण-णिकखमणुवदेसकजेमु ॥ १२ ॥

गिलाणस्स वेज्जेण उवविद्धं-हंसतेल्लं कल्लणययं तित्तगं, महा-तित्तगं वा, कलमसालिओयणो वा, ताणि परं रणो ह्वेज्ज, ताहे जयणाए अत्तीकरणं करेति ॥ १२ ॥

इमा जयणा-

पणगादिमतिकंतो, परोक्खं ताहे संतऽसंतं ॥

एमेव य पच्चक्खं, जावे णाणं तु चउयज्जुओ ॥ १३ ॥

पणगपरिहाणीए जाहे मात्सलहुं पत्तो ताहे संतं परोक्खं रणो य भावो जाणियव्वो, प्रियाप्रियेति, जो य रयणउज्जुत्तो यो दर्शनीयः तेजस्वी वा स अत्तीकरणं करेति, रायडुडे वा उवसमणघा वेरज्जे वा आत्मसंरक्षणार्थं विरुद्धरज्जे या संकमणघा रोहमे वा णिग्गमणघा अवमंता वा भत्तट्टा रणो वा सद्धि अक्काणं गच्छंता बहुसु उप्पत्तिपसु कारणेसु एवमेव अप्पुञ्जंती जत्तट्टा, वादकावे वा पययणउज्जावणघा, पकिणीयस्स वा सासणट्टा अत्तीकतो वा जो णिक्खमेज्ज, तवट्टा धम्मं वा पडिवज्जिउक्कामस्स धम्मोवदेसदाणघा कुलगणादिकज्जेसु वा अणेगेसु ।

एतेहिं कारणेहिं, अत्तीकरणं तु होति कायव्वं ।

रायारक्खियनागर-एगेम सव्वे वि एस गमो ॥

एतेहिं उत्तकारणेहिं वा रणा अत्तीकरणं करेज्ज, रायाणं जो रक्खति सो रायारक्खिओ-राजशरीररक्ककः । तत्थ वि सो जेव एगारं रक्खति जो सो णगररक्खिओ-कोट्टपात्रओ । सव्वपगईओ जो रक्खति सो णियमारक्खिओ-सो सेछ । देसो विसओ, तं जो रक्खति सो देसारक्खिओ-जोरोद्धरणिकः । एताणि सव्वानि जो रक्खति सो सव्वारक्खिओ । एतेषु सर्वकार्येष्वपृच्छनीयः स च, महायज्ञाधिकतयेत्यर्थः । एतेसि पंचग्रहं सुत्तारं इमं पच्छं अ-इदेसं करेति, रायारक्खियनागरणेगमे सव्वे । अपिशब्दादेशा-रक्किको द्रष्टव्यः । एतेसु वि एसेव उवसग्गाऽववायगमो दृष्टव्यो । नि० चू० ४ उ० ।

सुत्रपाठस्त्वेवम्-

जे भिक्खू रायारक्खियं अत्तीकरेइ, अत्तीकरंतं वा साइ-ज्जइ ॥ ८ ॥ जे भिक्खू एगाररक्खियं वा अत्तीकरेइ, अत्तीकरंतं वा साइज्जइ ॥ ९ ॥ जे भिक्खू णिग्गमर-क्खियं वा अत्तीकरेइ, अत्तीकरंतं वा साइज्जइ ॥ १० ॥ जे भिक्खू सव्वारक्खियं अत्तीकरेइ, अत्तीकरंतं वा साइ-ज्जइ ॥ ११ ॥ जे भिक्खू गामरक्खियं अत्तीकरेइ, अत्ती-करंतं वा साइज्जइ ॥ १२ ॥ जे भिक्खू देसरक्खियं अ-त्तीकरेइ, अत्तीकरंतं वा साइज्जइ ॥ १३ ॥ जे भिक्खू सीमरक्खियं अत्तीकरेइ, अत्तीकरंतं वा साइज्जइ ॥ १४ ॥ जे जिक्खू रणो रक्खियं अत्तीकरेइ, अत्तीकरंतं वा साइज्जइ ॥ १५ ॥ नि० चू० ४ उ० ।

अत्तुकरिस-आत्मोत्कर्ष-पुं० । पञ्चमे गाणमोहनीयकर्मणि, स० ५२ सम० । अहमेव सिद्धान्तार्थवेदी नापरः कश्चिन्मत्तुद्वयोऽ-स्तीत्येवंप्रतिमाने, "ण करेति दुक्खमोक्खं, उज्जममाणे वि संजमतवेसु । तम्हा अत्तुकरिसो, वज्जेयव्वो जतिजणेण" ॥ १ ॥ सूत्र० १ धू० १३ अ० ।

अत्तुकोसिय-आत्मोत्कर्षिक-पुं० । आत्मोत्कर्षोऽस्ति येषां ते आत्मोत्कर्षिकाः । गर्वप्रधानेषु चानप्रस्थेषु, औ० ।

अत्तोवणीय-आत्मोपनीत-न० । आत्मोपनीतस्तथा निवेदि-तो नियोजितो यस्मिन्स्तथा । परमतदूपायापोपास्ते सति आत्म-

मतस्यैव दृष्टतयोपनायके ज्ञाने, यथा पिङ्गलेनाऽऽप्ता । तथाहि-
कथमिदं तमागमभेदं भविष्यतीति राज्ञा पृष्ठः । पिङ्गलाभिधानः
स्वपतिरोच्यते-नेदस्याने कपिलादिगुणे पुरुषे निष्ठाते सतीति ।
अमात्येन तु स एव तत्र तदुपत्तवाञ्छित इति । तेन आत्मैव नि-
युक्तः स्ववचनदोषात् । तदेवंविध आत्मोपनीतमिति । अत्रोदाहरणं
यथा-“ सर्वे सत्त्वा न हन्तव्याः ” इत्यस्य पङ्क्तस्य दूषणाय क-
श्चिदाह-अन्यधर्मस्थिता हन्तव्या विष्णुनेव दानवाः । इत्ये-
वंवादिनामात्मा हन्तव्यतयोपनीतो धर्मान्तरस्थितपुरुषाणामिति,
तदोपना तु प्रतीतैवास्त्येति । स्या० ४ गा० ३ उ० ।

अथ-अर्थ-पुं० । अर्थनमर्थः । अदृष्टेऽपि बलयादौ श्रुत्वा तद-
भिप्रायमात्रे, दश० १ अ० । विद्यापूर्वे धनार्जने, आ० म० द्वि० ।
अर्थतेऽधिगम्यतेऽर्थ्यते वा याच्यते वृत्तुःसुतिरित्यर्थः । व्याख्या-
ने, “जो सुत्ताभिप्याओ, सो अर्थो अज्जपय जम्ह सि” । स्या० २
गा० १ उ० । विशेष० । औ० । “अस्यस्स इमे अणुओगो ति वा
निओगो ति वा भासति वा विभासति वा वसिथति वा एगठा”
आ० चू० १ अ० । अर्थम्विधः-सुखाधिगमः, दुरधिगमः, अन-
धिगमश्च ओतारं प्रति भिद्यते । तत्र सुखाधिगमो यथा-चक्रुष्म-
तश्चित्रकर्मनिपुणस्य रूपसिद्धिः, दुरधिगमस्तु-अनिपुणस्य । अन-
धिगमस्तु-अन्धस्य । तत्रानधिगमरूपोऽवस्त्वेव । सुखाधिगम-
स्तु-विचिकित्साविषय एव न जयति । दुरधिगमस्तु-देशका-
दस्वभावविप्रकृष्टविचिकित्सागोचरीभवति । आचा० १ शु० ५
अ० ५ उ० अ-गतौ, अर्थते गम्यते, ज्ञायत इत्यर्थः । विशेष० । सूत्रा-
निधेये, उक्त० १ अ० प्रव० नि० चू० आ० म० प्र० । पं० व० ।
दशा० नं० । ज्ञानाचाराविषयभेदे अथार्थ पदार्थः करणीयः, न-
त्वर्थभेदः । दश० १ अ० । (“णागायार” शब्दे विशेषो बह्यते) पं०
व० नि० चू० सूत्रात्परे, ध० ४ अधि० । अर्थते प्रार्थ्यते इत्यर्थः ।
स्वर्गापवर्गप्राप्तिकारणज्ञाने, उक्त० १ अ० । उच्ये, आव० ४ अ० ।
मणिकनकादौ, कद० । शब्दादिविषयभावेन परिणते उच्यस-
मूहे, विशेष० । राजलक्ष्म्यादौ, स्या० ३ गा० ३ उ० । आचू० ।
“स्यानचतुर्थार्थे वा” । उ० १ । ३३॥ इति संयुक्तस्यार्थज्ञास्य
गमं प्रयोजने एव जयति । धने तु ‘अर्थो’ । प्रा० । अर्थते गम्यते,
साध्यत इत्यर्थः । सूत्रस्याभिप्राये, “जो सुत्ताभिप्याओ, सो अ-
र्थो अज्जप जम्हा” विशेष० । आ० म० प्र० । सूत्र० । ध० । आचा० ।

अधुना त्वर्थवसरस्तेदमाह-

(धम्मो एसुवड्ढो,) अत्यस्म चउच्चिहो उ निक्खेवो ।

ओहेण उच्चिहउत्थो, चउसड्ढिविहो विजाणेण ॥१॥

अर्थस्य चतुर्विधस्तु निक्केपो नामादिभेदात् । तत्रोच्येन सामा-
न्यतः षड्विधोऽर्थः । आगमनोऽगममन्यतिरिक्तो ज्ञ्यार्थः चतु-
षष्टिविधो विभागेन विशेषेणैति गाथासमुदायार्थः ।

अत्रयवार्थं त्वाह-

धन्नाणि रयण थावर-उपय चउणय तहेव कुविअं च ।

ओहेण उच्चिहउत्थो, एसो धीरोहं पन्नचो ॥ १६ ॥

धान्यानि यवादीनि, रत्नं सुवर्णम्, स्थावरं जमिगृहादि, द्विप-
दं गन्ध्यादि, चतुष्पदं गवादि, तथैव कुप्यं च तास्रकलशायने-
कविधम् । ओच्येन षड्विधोऽर्थः, एषोऽनन्तरोदितः, धीरैस्तीर्थ-
करणधरैः, प्रज्ञैः प्ररूपित इति गाथार्थः ॥ १६ ॥

एनमेव विभागतोऽभिधित्सुराह-

चउवीसा चउवीसा, तिग दुग दसहा अणेगविह एव ।

सव्वेसिं पि इमेसिं, विभागमहयं पवस्वामि ॥ १७ ॥

(चतुर्विंशतिचतुर्विंशतीति) चतुर्विंशतिविधो धान्यार्थो, र-
त्नार्थश्च (त्रिद्विदशधेति) त्रिविधः स्थावरार्थः, द्विविधो
द्विपदार्थः, दशविधश्चतुष्पदार्थः । अनेकविध एवेत्यनेकविधः
कुप्यार्थः । सर्वेषामप्यग्नीषां चतुर्विंशतिचतुर्विंशत्यादिसंख्याजि-
हितानां धान्यादीनां विभागं विशेषम्, अथानन्तरं प्रवक्ष्यामी-
त्यर्थः ॥ १७ ॥ दश० ६ अ० । (धान्यादीनां व्याख्या स्वस्था-
ने दर्शयिष्यते) “अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्ते ।
आये दुःखं व्यये दुःखं, धिगर्थे दुःखकारणम्” ॥ १ ॥ स्या०
३ गा० ३ उ० । ‘धिरुद्वयं दुःखवर्जनम्’ । दश० १ अ० । ‘धिगर्थो-
ऽनर्थमाजनम्’ इति वा पाठान्तरम् । ध० ३ अधि० ।

इदानीमर्थ इति तृतीयं भेदं प्रकटयित्पुराह-

सयज्ञाणत्यनिमित्तं, आयासकिंसेसकारणमसारं ।

नाऊण धणं धीमं नहु लुञ्जइ तम्मि तणुयम्मि ॥१८॥

इह धनं ज्ञात्वा तत्र न लुञ्जतीति योगः । किं विशिष्टं धनम्-
सकलानर्थनिमित्तं समस्तदुःखनिवन्धनम् । आयासश्चित्तशब्दः ।

यथा-

“राजा रोत्यति किं नु मे हुतवहो दग्धा किमेतद्धनं,
किं वाऽमी प्रजविष्णवः कृतनिजं लास्यन्त्यदो गोत्रिकाः ।
मोषिष्यन्ति च दस्यवः किमु तथा मष्टा निष्ठातं सुवि,
ध्यायन्नेवमहर्दिवं धनयुतोऽप्यास्तेतरां दुःखितः” ॥ १ ॥

तथा क्लेशः शरीरपरिश्रमस्तयोः कारणं निबन्धनम् । तथाहि-
“अर्थार्थं नक्रचक्राकुलजलनिबन्धं केचिदुच्चैस्तरगति,
प्रोद्यच्छ्रान्तिघातोत्थितशिखिकणं जन्ममये विशन्ति ।
शीतोष्णाभ्यः समीरलपिततनुवताः केचिदां कुर्वन्तेऽप्ये,
शिल्पं ज्ञानरूपजेदं विदधति च परे नाटकायं च केचित्” ॥ २ ॥
तथा असारं, सारफलासंपानाद् । यदाह-

“व्याधौशो निरुणद्धि मृत्युजननज्यानि-कृतेन क्रमं,
नेष्टाऽनिष्टविशेषयोगो गृहतिष्ठस्तस्यैव न च प्रेत्य च ।
चिन्ताबन्धुविरोधबन्धनवधप्रासाऽऽस्पदं प्रायशो,
वित्तं वित्तविचक्षणः क्षणमपि क्षमाचहं नेक्षते” ॥ ३ ॥

इत्थं भूतं धनं ज्ञात्वा, न लुञ्जति नैव गृह्यति, धीमान् बुद्धि-
मान्, तस्मिन् द्रव्ये, चारुदत्तवत् तनुकमपि स्तोत्रमपि आस्तां
बह्निष्येत्तर्थाः । भावश्चावको हि नान्यायन तदुपाजनाय
प्रवर्तते, नाप्युपाजति तृष्णाघान् भवति, किं तर्हि-

“आयादद्धं नियुञ्जीत, धर्मे समाधिकं ततः ।

शेषेण शेषं कुर्वीत, यत्नतस्तुच्छमैहिकम्” ॥ १ ॥

इति विमृशन् यथायोगं तत्समत्वेयां व्ययतीति । ध० २० ।
अर्थ्यते परिक्लृप्त्यते इति अर्थः । पदार्थः, “सदेव सत् स्यात्स-
दिति त्रिधाऽर्थो, मीयत दुर्नीतनयप्रमाणैः” । स्या० । अर्थ्यत
इत्यर्थः । द्रव्ये, गुणे च, “अर्थो द्रव्ये गुणे वा वि” उक्त० १ अ० ।
पुरुषार्थभेदे, यतो हि सर्वप्रयोजनसिद्धिः । ध० १ अधि० । प्रयो-
जने, “स्यानचतुर्थार्थे वा” ॥ २ ॥ ३३ ॥ इति [हैमसूत्रेण] ठत्वमार्थे
कदाचिन्न भवति । “अणुगहत्थं सुविदियाणं” इत्यत्र प्रयोज-
नार्थकत्वेनैवाऽर्थशब्दस्य व्याख्यानात् । ओघ० । आव० । ध० ।
“अत्यो ति वा हेउ ति वा कारणं ति वा एगठा” नि० चू० २० उ० ।

साम्प्रतं धर्मादीनामेव संपन्नतासंपन्नते अभिधित्सुराह-
धम्मो अत्थो कामो, भिन्ने ते पिंडिया पडिसवत्ता ।

जिणवयणं उत्तिग्गा, अवसत्ता होंति नायव्वा ॥२९॥

धर्मोऽर्थः कामः, त्रय एते पिण्डता युगपत्संपातेन प्रति-
संपन्ताः परस्परविरोधिनाः, लोके कुम्भचनेषु च । यथो-
क्तम्—“अर्थस्य मूलं निकृतिः क्षमा च, क्षमस्य मूलं च अपूर्व-
यश्च । धर्मस्य दानं च दया दमश्च, मोक्षस्य सर्वोपरमः
क्रियासु” ॥ १ ॥ इत्यादि । एते च परस्परविरोधिनाऽपि सन्तो
जिनप्रवचनमवतीर्णाः, ततः कुशलाशययोगता व्यवहारेण
धर्मादित्यस्वरूपतो वा निश्चयेन असंपन्ताः परस्परविरोधि-
ना न भवन्ति, ज्ञातव्या इति गाथार्थः ॥ २९ ॥

तत्र व्यवहारेणविरोधमाह-

जिणवयणमि परिणए, अवत्थविहिआणुवाणओ धम्मो ।

सच्छाऽऽसयप्पयोगा, अत्थो वीसंभओ कामो ॥ ३० ॥

जिनवचने यथावत् परिणते सति अवस्थोचितविहितानुष्ठा-
नात् स्वयोग्यतामपेक्ष्य दर्शनादिश्रावकप्रतिमाङ्गीकरणे नि-
रतिचारपालनाद्भवति धर्मः । स्वच्छाऽऽशयप्रयोगाद्विशि-
ष्टलोकतः पुण्यवलाच्चार्थः विश्रम्भत उचितकलत्राङ्गीकर-
णताऽपेक्षो विश्रम्भेण काम इति गाथार्थः ॥ ३० ॥

अधुना निश्चयेनाविरोधमाह-

धम्मस्स फलं मोक्खो, सामयमउलं सिवं अणावाहं ।

तमभिप्पेया माहू, तम्हा धम्मऽत्थकाम च्ति ॥ ३१ ॥

धर्मस्य निरतिचारस्य, फलं मोक्षो निर्वाणम्, किं विशिष्टम् ?
इत्याह-शाश्वतं नित्यम्, अतुलमनन्यतुलम्, शिवं पवित्रम्, अ-
नाबाधं बाधावर्जितमेतदेवार्थः । तं धर्मार्थं मोक्षमभिप्रेताः काम-
यन्तः साधवो यस्मात्तस्माद्धर्मार्थकामा इति गाथार्थः ॥ ३१ ॥

एतदेव दृढयन्माह-

परल्लोगमुत्तिमग्गो, नत्थिहु मोक्खो च्ति विंति अविहिन्नू ।

सो अत्थि अवितहो जिण-मयमिपवरो न अन्नत्थ ॥ ३२ ॥

परल्लोको जन्मान्तरलक्षणो, मुक्तिमार्गो, ज्ञानदर्शनचानिवाणि
नास्त्येव मोक्षः सर्वकर्मक्षयलक्षण इत्येवं भुवते अविधिज्ञा-
न्यायमार्गाप्रवेदिनः । अत्रोत्तरम्-स परल्लोकादिः असत्येवा-
वितथः सत्यो, जिनमते वीतरागवचने प्रवरः पूर्वापराविरो-
धेन, नान्यत्रैकान्तनित्यादौ, हिंसादिविरोधादिति गाथार्थः
॥ ३२ ॥ दश० ६ अ० ।

अस्त-पुं० मेरौ, यतस्तेनान्तरितो राविरस्तं गत इति व्यपदि-
श्यते । स० ३९ सम० निरस्ते अविद्यमाने, त्रि० ज्ञा० १३ अ० ।
अस्-न० । अत्यन्ते क्षिप्यते । अस्-छून् । क्षेप्ये शरादौ,
वाच० । धनुरादिषु, ध० २ अधि० । रिपुक्षेपणमात्रे साधने,
प्रहरणमात्रे क्षरणादावपि, वाच० ।

अत्थअवगम-अर्थवगम-पुं० ६ त० अर्थपरिच्छेदे, दश० १ अ० ।

अत्थंगय-अस्तंगत-त्रि० । अस्तपर्वतं प्राप्ते, दश० ८ अ० ।

अत्थंतर-अर्थान्तर-न० । वस्त्वन्तरे, यो० १६ विष० । पृथग्भूते,
दर्श० । गामध्वमभिध्नोऽसत्यभेदे, ध० २ अधि० । न्यायमते
उद्देश्यसिद्धयर्थं प्रयुक्तशब्दसामर्थ्यादनुद्देश्यसिद्धयनुकूले दुष्ट-
साधनवाक्ये, वाच० ।

अत्थंतरुभावणा-अर्थान्तरोद्भावना-स्त्री० । अतीकवचन-
भेदे, यथेश्वरादिः कर्ता समस्तस्यास्य जगतः क्रोधादिक-
पायाऽऽध्यातचेतसः प्रच्छन्नापस्य । दर्श० ।

अत्थकंगिय-अर्थकाङ्क्षित-त्रि० । काङ्क्षा गृद्धिः, आसक्तिरित्य-
र्थः । अर्थे द्रव्ये काङ्क्षा अर्थकङ्क्षा, सा संजाता अस्येति अर्थका-
ङ्क्षितः । भ० १ श० ७ उ० । प्राप्तेऽप्यर्थे अविच्छिन्नेच्छे, ज० १३
श० ६ उ० ।

अत्यकपिय अर्थकल्पिक-पुं० । भावश्यकदिभुतमभोतवति, वृ०
अर्थकल्पिकमाह-

अत्थस्स कपिओ खलु, आवस्सगमादि जाव सुयगमं ।

मोत्तणं छेयमुयं, जेण अहीयं तदत्थस्स ॥

भावश्यकमादि कृत्वा यावत् सूत्रकृतमङ्गं तावत्, यद् येना-
धीतं स तस्यार्थस्य कल्पिको भवति । सूत्रकृताङ्गस्योपर्यपि जे-
दश्रुतं मुक्त्वा यद् येनाधीतं सूत्रं स तस्य सूत्रस्य समस्तस्या-
प्यर्थस्य कल्पिको भवति । जेदसूत्राणि पुनः पठिताऽपि याव-
दपरिणतं, तावन्न आव्यते, यद्वा तु परिणतं भवति तदा क-
ल्पिकः ॥ ७ ॥ वृ० १ उ० ।

अत्थकय-अर्थकृत्-स्त्री० । अर्थार्थे, “आसणदानं च अत्थकय”
दर्श० ६ अ० ।

अत्थकर-अर्थकर-पुं० । अर्थस्य करस्तकरणशीलोऽर्थकरः ।
प्रशस्तविचित्रकर्मकृत्योपशमाविर्भावतो विद्यापूर्वं धनार्जनकर-
णशीले, भा० म० द्वि० ।

अत्थकहा-अर्थकथा-स्त्री० । अर्थस्य कथा लक्ष्म्या उपायप्रति-
पादनपरे वाक्यप्रबन्धात्मके कथामेदे, उक्तं च-“सामादि-
धातुवादादि-कृष्यादिप्रतिपादिका । अर्थोपादानपरमा, कथार्थ-
स्य प्रकीर्तिता” ॥ १ ॥ तथा-“अर्थस्यः पुरुषार्थोऽर्थः, प्रधानः
प्रतिभासते । नृणादपि लघु लोके, धिगर्थराहितं नरम्” ॥ १ ॥ इति
एतदेव विस्तरत उक्तम् ।

अधुनाऽर्थकथामाह-

विज्जासिप्पमुवाओ, अणिवेओ संचओ य दक्खत्तं ।

सामं दंदो भेओ, उवणयाणं च अत्थकहा ॥ १६५ ॥

विद्या शिल्पमुपायोऽनिर्वेदः संचयश्च दक्षत्वं साम दानो
भेद उपप्रदानं चार्थकथा, अर्थप्रधानत्वादित्युक्तार्थः । जावा-
र्थस्तु वृक्षविवरणादवसेयः । तच्चेदम्-“विज्जं पमुच्चऽत्थक-
हा; जो विज्जाए अर्थ उवज्जयति; जहा-एणेण विज्जा सा-
हिया, सा तस्स पंचयं पण्णजायं देह । जहा वा-सव्वइस्स
विज्जाइरचक्खवट्ठिस्स विज्जापजावेण जोगा उवणया । सव्वइ-
स्स उचयत्ती जहा य सक्कुले वत्थितो, जहा य महेसरो नामं
कयं । एवं निरवसेसं जहाऽऽवस्सए जोगसंगदेसु, तहा भाणिय-
व्वं । विज्जा च्ति गयं ॥ इयाणि सिप्पे च्ति । सिप्पेणऽत्थो उवज्जि-
णइ च्ति । एत्थ उदाहरणं कोक्कासो जहाऽऽवस्सए । सिप्पे च्ति
गयं ॥ इयाणि उवाए च्ति । एत्थ दिठ्ठो च्चाणको । जहा-चाण-
केण बहुविहोहिं अत्थो उवज्जिओ । कइं?, दो मज्जधाउरत्ताओ ।
एयं पि अक्खमाणयं जहाऽऽवस्सए तहा भाणियव्वं । उवाए च्ति
गयं ॥ इयाणि अणिवेए संचए य पक्कमेव उदाहरणं-मम्मणवा-
णिओ । सो वि जहाऽऽवस्सए, तहा भाणियव्वो” (अप्रतनं तु
'दक्ख' शब्दे वक्ष्यते) दश० ३ अ० । विद्यादिभिरर्थैस्तत्प्रधाना
कथा अर्थकथा । सव्वसङ्गात्मकं वस्तुस्वरूपमिति पदार्थ-
संबन्धिन्यां वार्तायाश्च, स्या० ॥

अर्थकामय-अर्थकाम-वि० । अर्थे द्रव्ये कामो वाङ्मामात्रं य-
स्याऽसावर्थकामः । द्रव्यस्य वाङ्मके, प्र० १ श० ७ उ० ।

अर्थकिरिया-अर्थक्रिया-स्त्री० । सुतदुःखोपशान्ते, स्या० ।

अर्थकिरियाकारि [ण]-अर्थक्रियाकारिन्-त्रि० । अर्थक्रि-
याकरणशीले, आ० म० द्वि० ॥

अर्थकुशल-अर्थकुशल-पुं० । अर्थोपाजनं हस्तश्राववादिप-
रित्यागेन कुर्वति, दश० ५ अ० १ ध० २० ।

सम्प्रत्यर्थकुशल इति द्वितीयं भेदं व्याचिख्यासुर्गोपापूर्वार्द्धस्य
द्वितीयं पादमाह-

....., सुणइ तयत्तं तद्वा सुतित्यम्पि ।

श्रूणोत्याकर्णयति, तदर्थं सूत्रार्थं, तथा तेनैव प्रकारेण स्वतृ-
प्तिकौचित्यरूपेण, सुतीर्थे सुगुरुमूले । यत आह-

" तित्थे सुत्तत्थाणं, गडणं विदिणा उ इत्थं तित्थमिणं ।
उभयन्तुं जेव गुरु, विहिआं विणयाइ ओचित्तो " ॥१॥ इत्यादि ।
अत्रायमाश्रयः-ऋषिजद्रपुत्रवत् संविन्नगीतार्थगुरुसमीपध-
वणसमुपश्रवचनार्थकौशलेन ज्ञातश्रावकेण भाव्यमिति ।

ऋषिभद्रपुत्रकथा चैवम-

" इत्थेव जेवुदीवे, भारदवासरस्स मज्झिमे खंभे ।
अत्थि पुरी आलभिया, न कया वि अरीहि आलभिया ॥१॥
सुगुरुणसायनल्लसिय-विमलवहुवयणअत्थकोसल्लो ।
इसिभइपुत्तनामो, सल्लो तत्थासि सुवियद्धो ॥ २ ॥
अत्थे वि तत्थ निवसे-ति सावथा आवथा सुददधम्मा ।
इसिजइसुओ कइया, वि तेहि मिलिपहि इय पुत्तो ॥ ३ ॥
ओ भो देवाणुपिया ! देवाण विई कइसु अम्हाण ।
सो वि हु पवयणमणियत्थसत्थकुसलो वि इय जणइ ॥ ४ ॥
असुरा १ नागा २ विज्जू, ३ सुवन्न ४ अग्गी ५ वाउ ६ धाणिया ७ या
उदही ८ दीव ९ दिसा वि य, १० दसदा इह हुंति जवणवई ॥५॥
पिसाय १ ज्ञया २ जक्खा य, ३ रक्खसा ४ किनरा य ५ किं पुरिसा ६ ।
महोरगा य ७ गंधवा ८, अट्टविदा वाणमंतरिया ॥६॥
ससि १ रवि २ गइ ३ नक्खला, तारा ४ जोइसिय पंचहा देवा ।
वेमाणिया य दुविहा, कणगया कणउतीया य ॥ ७ ॥

तत्र कल्पगताः-

सोढंमी-१-साण २ सण-कुमार ३ माहिद ४ बंज ५ वंतगया ६ ।
सुकु ७ सइस्सारा ८ नणय ९, पाणय १० आरणय ११ अचुयजा १२ ।

कल्पातीतास्त्विमे-

सुदरिसण १ सुणवद्धं २, मणोरमं ३ सव्वभइ ४ सुविस्तावं ५ ।
सोमणुमं ६ सोमाणल ७, पाइकरं जेव ८ नंदिकरं ९ ॥ ६ ॥
विजयं च १ जेजयंतं, २ जयंतं ३ अपराजियं य ४ सव्वं ५ ।
पपसु जे भया ते, कण्पाईया सुणयइया ॥ १० ॥
चमरवत्ति अयर महियं, दिवद्धपलियं तु सेसजम्माणं ।
आउं दो देसुणं, तारापलियं वणयरारणं ॥ ११ ॥
पलियं वासरवत्तं, वासरसहस्सं च पलियं मळं च ।
चउभागो य कमेणं, ससिरविगहरिक्खतारारणं ॥ १२ ॥
दो १ माहि २ सत ३ साहिय ४, दस ५ चउइ ६ सत ७ अयर जा सुरको
पकिक्का ८ दिगन दुवरि-तित्तास अणुत्तरेसु परं ॥ १३ ॥
दसवरिससहस्साइ, जवणयईसुं विई जइआओ ।

पलचउभागो चंदा-इच्चसु तारेसु अमभागो ॥ १४ ॥

पलियं १ अहिय २ दो अयर ३, साहिया ४ सत ५ दसय ६ चउइ ७ सय ८ ।

सतरस ८ ज सइस्सारे, तदुवरि इग अयरवुद्धि ति ॥ १५ ॥

अइ जन्नुकोसठिई, अयरा तित्तास हुंति सव्वट्टे ।

एतो परेण देवा, देवाण विई य छिच्छिआ ॥ १६ ॥

इसिजइपुत्तकदियं इणमट्टं, सुदियं पि ते सत्ता ।

सव्वे असइहता, नियनियगेहेसु संपत्ता ॥ १७ ॥

सुपभूय भत्तिआइ-यपवरपुट्टयवहुसमुदणो ।

अइ तत्थ वीरसामी, चामीयरसमपहो पत्तो ॥ १८ ॥

सिरिपवयणउत्थप्पण-पुव्वं जयता य पायनमणत्थं ।

इसिजइपुत्तसइया, ते सव्वे सावथा पत्ता ॥ १९ ॥

काउं पथाहि णतिगं, सुभत्तिजुत्ता नमिउ ते सामि ।

निसियंति उचियदेसे, इय धम्मं कइइ सुवणगुरु ॥ २० ॥

ओ जविया ! अइल्लहं, तरजम्मं लहिय उअमह सययं ।

अआण हणणमल्ले, पवयणमणियत्थकोसल्ले ॥ २१ ॥

इय आयश्रियधम्मं, ते सत्ता विनवति जयपहुणो ।

तं देवविइविसेसं, सव्वं इसिभइसुयकदियं ॥ २२ ॥

तो संसइ संसयरे-णुपुंजइरणे समीरणो सामी ।

ओ भइ ! देवविई, एमेव अहं पि जणेमि ॥ २३ ॥

इय सोउं ते सत्ता, इसिजइसुयं सुयत्थकुसलकाइ ।

सामितु नमितु पहुं ते, संपत्ता नियनियगिहेसु ॥ २४ ॥

इयरो वि वंदिय जिणं, पुच्छियपसिणाइं समिहमणुपत्तो ।

वरकमल्लुव पट्टं वि हु, अत्थत्थ सुवासण भविए ॥ २५ ॥

सम्म इसिभइपुत्तो, चिरकालं पालिकण मिहिधम्मं ।

कयमासभत्तयाओ, जाओ सोहम्मसग्गसुरो ॥ २६ ॥

अरुणां पि विमाणे, चउपलियाइं तईं सुहं सुत्तुं ।

सविय विदेहे पवयण-कुसलो होउं सिवं गमिही ॥ २७ ॥

एवं निशम्य सम्यग्, भव्याः ! ऋषिभद्रपुत्रसुचरित्रम् ।

भवत जवतापहारिणु, कुशदधियः प्रवचनार्थेषु " ॥ २८ ॥

इति ऋषिजद्रपुत्रकथा । इत्युक्तः प्रवचनकुशलकस्य अर्थकुशल
इति द्वितीयो भेदः । ध० २० ।

अत्यक-अकाएक-न० । प्राकृते-"गोणादयः " ॥ ८।२। ७४ ॥

इति अर्थकादेशः । अनवसरे, प्रा० । दे० ना० ।

अत्यकजाया-अकाएकयाच्वा-स्त्री० । अकालप्रार्थनायाम्,
वृ० ३ उ० ।

अत्यगवेसि (ण)-अर्थगवेपिन्-त्रि० । द्रव्यान्वेषणकृति,
म० १५ श० १ उ० ।

अत्यग्गदण-अर्थग्रहण-न० । अर्थपरिक्रान्ते, व्य० ७ उ० ।
अर्थनिश्चयकरणे,

अत्रार्थग्रहणद्वारं विवरीपुराह-

सुत्तम्मि य गहियम्मी, दिट्ठतो गोण-साञ्जिकरणेण ।

लवभोगफलासाढी, सुत्तं पुण अत्थकरणफलं ॥ १ ॥

सूत्रे गृहीते सति अवश्यं तस्यार्थः श्रोतव्यः । किं कारणमिति
केदुर्यते-दृष्टान्तोऽत्र भवा यत्नीवदेन, शास्त्रिकेवण । तत्र गोष्टथा-
न्तो यथा-कश्चिद्वलीवर्दः सकलमपि दिवसं चाहयित्वा हलादर-
कघट्टान्मुक्तः सन् सुन्दरामसुन्दरां वा चारियां प्राप्नोति, तां स-
वामनास्वादयन् चरत्येव । पश्चाद् घ्रातः सन् उपविश्य प्राक् चरिष्ये

रोमन्थायते, रोमन्थायमानश्च तदास्वादमुपलभते । ततोऽमौ नी-
रसं कचवरं परित्यजति । एवमयमपि गृहवासारकप्रवृत्तः
प्रथमं यतिकमपि सूत्रं चारिकल्पं गुरुसकाशाधिगच्छति, तत्स-
र्वमर्थस्वादनविरहितं गृहहतिः । ततः सूत्रं गृहीते अर्थप्रदणं
करोति । यदि पुनरर्थं न गृहणीयात् तदा तत्सूत्रं निगस्वादमेव
संजायते; अर्थे तु श्रुते सम्यक् तदर्थमवबुध्यमानः सप्तसौ यथा-
वदवधारयत्युपदेशं, परिहरति विन्दुमात्राज्जेदादिदोषदुष्टान् क-
चवरकल्पनाभिज्ञापयति । शालिकरणहृष्टान्तः पुनरयम् । यथा-
कर्षकः शालीन् महता परिश्रमेण निष्पाद्य ततो लवनमन्नपच-
नादिप्रक्रियापुरस्सरं कोष्ठागारे प्रक्षिप्य यदि तैः शालिभिः खा-
द्यपेयादीनामुपजोगं न करोति, ततः शालिसंग्रहः तस्याफलः सं-
पद्यते । अथासौ करोति तैः शालिभिर्यथायोगमुपजोगं ततः शा-
लिसंग्रहः सफलो जायते । एवं द्वादशवार्षिके सूत्राध्ययने परि-
श्रमे कृतेऽपि यदि तदीयमर्थं न शृणुयात्तदा स सर्वोऽपि परि-
श्रमो निष्फल एव भवेत् । अर्थे तु श्रुते सम्यगवधारिते च सफलः
स्यात् । अत एवाह-उपभोगफलाः शालयः, सूत्रं पुनरर्थकरणफ-
लम् । चरणकरणदिरूपसूत्रार्थाचरणादिरूपस्तदर्थचरणफलं,
तच्च सूत्रोक्तार्थाचरणं श्रुत एवार्थं भवति, नान्यथा ।

अतः-

जइ बारसवासाई, सुत्तं गहियं सुणाहि से अहुणो ।

बारस चेव समाओ, अत्थं तो नाहिसि नवा यं ॥१॥

यदि द्वादशवर्षाणि त्वया सूत्रं गृहीतम्, अतस्तस्य सूत्रार्थ-
मधुना द्वादशैव समा वर्षाणि शृणु । ततोऽर्थं श्रुत्वा स्वह्वा-
नाचारकर्मज्ञोपशमामुसारेण ब्राह्मसि वा, न वा (एमि-
ति) तं विवक्षितमर्थम् (वृ०) किंच-संज्ञासूत्रादीन्नेकवि-
धानि सन्ति । इत्यमनेकधा सूत्राणां संभवे तदर्थश्रवणमन्त-
रेण न शक्यते कीदृशमिति विवेकं कर्तुम्, इति कर्तव्यमर्थ-
ग्रहणम् । अथ ते शिष्या ब्रूयुः-यः कण्ठतः सूत्रे निबद्धोऽ-
र्थस्तेनैव वयं तुष्टाः, किमस्माकं दुराधिगमत्वाद्बहुपरिक्षेपेण
“ मज्झण निरणज्ज अक्खा ” इत्यादिप्रक्रियापुरस्सरमर्थ-
ग्रहणप्रयासेनेति । एते इत्थं ब्रुवाणाः प्रज्ञापयितव्याः । कथ-
मित्याह-

जे सुत्तगुणा खलु ल-क्खणम्मि कहिया उ मुत्तमाई य ।

अथगहणमरात्ता, तेहिं चिय पणविज्जंति ॥

पीठिकायां लक्षणद्वारे ये सूत्रस्य गुणाः ‘ निहोसं सारवं-
तं च ’ इत्यादिना कथिताः । यद्वा-(सुत्तमाई यत्ति) “ सुत्तं तु
सुत्तमेव उ ” इत्यादिना प्रतिपादिताः, तैरेव हेतुभिरर्थग्रहणे
मरात्ता अलसाः शिष्याः प्रज्ञाप्यन्ते । यथा-भो भद्राः ! निर्दोष-
सारवद्विश्वतोमुखादयः सूत्रस्य गुणा भवन्ति, ते च यथा-
विधि गुरुमुखादर्थं श्रयमाण एव प्रकटीभवन्ति । किंच-यथा-
द्वासप्तनिकलापगिद्धतो मनुष्यः प्रसुप्तः सद्यः किञ्चित्सां क-
लानां जानीते । एवं सूत्रमप्यर्थेनावोधितं सुममिव द्रष्टव्यम् ।
विचित्रार्थनिबद्धानि सोपस्काराणि च सूत्राणि भवन्ति । अतो
गुरुसंप्रदायादेव यथावदवसीयन्ते न यतस्तत इत्थं युक्ति-
युक्तैर्वचोभिः प्रज्ञापितान्ते विनेयाः प्रतिपद्यन्ते-गुरुणामुपदेशं
गृह्णन्ति द्वादशवर्षाणि धिधिवदर्थम् । इति गतमर्थग्रहण-
द्वारम् ॥ वृ० १ उ० ।

अत्यजाय-अर्थज्ञान-न० । द्रव्यप्रकारे, पञ्चा० १० विव० ।

१२८

अत्यजुक्ति-अर्थयुक्ति-स्त्री० । हेयेतररुपाधेयोजनायाम्, दश०
५ अ० १ उ० ।अन्यजोणि-अर्थयोनि-स्त्री० । अर्थस्य योनिरर्थयेति । रा-
जलक्ष्म्यादेरुपाये, “ तिविहा अत्यजोणी पञ्चता । नं जहा-सा-
मे, दंडे, भेष ” सामदण्डादीनामन्यत्र स्वरूपम् । स्था० ३
ठा० ३ उ० ।अत्यण-अर्थन-न० । ज्ञानार्थं परस्याऽऽचार्यस्य पाठेऽव-
स्थाय ज्ञानादिगुणार्जनं, उत्त० २६ अ० ।अत्यणय-अर्थनय-पुं० । अर्थनिरूपणप्रवृत्त्यादर्थनयः स्था० ।
रत्ना० । मुख्यवृत्त्या जीवाद्यर्थसमाश्रयणात् । आ० म० द्वि० ।
यथाकथञ्चिच्छब्दा एव प्रधानमित्यभ्युपगमपरत्वादर्थनयः ।
अनु० । यो ह्यर्थमाश्रित्य वस्तुस्थसंग्रहव्यवहारसूत्राख्यप्रत्य-
यः प्रादुर्भवति सोऽर्थनयः । अर्थवशेन तदुत्पत्तेः । अर्थप्रधा-
नतयाऽऽसौ व्यवस्थापयतीति । सम्म० । अर्थमेव प्राधान्येन
शब्दोपसर्जनमिच्छति । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

अत्यप्पवरं सद्दो, सदाणं वत्थुमुज्जुत्तंता ॥

अनुसूत्रान्ताश्चत्वारो नया वस्तु भवते प्रतिपादयन्ति । कथ-
म्भूतम् ? इत्याह-अर्थप्रवरं शब्दोपसर्जनम् । अथवा अर्थप्रवरं-
प्रधानभूतो मुख्योऽर्थो यत्र तदर्थप्रवरम् । शब्द उपसर्जनमप्रधा-
नभूतो गौणो यत्र तच्छब्दोपसर्जनम् । शेषास्तु शब्दादयस्त्रयो
व्यत्ययमिच्छन्ति । विशेषः ।अत्यणण-अर्थज्ञान-पुं० । अभिधेयावबोधे, पञ्चा० १२
विव० ॥अत्यणिऊर-अर्थनि(कुर) पूर-न० । चतुरशीतिलक्षैर्गुणि-
तेऽर्थनिपूराङ्गे, अनु० ।अत्यणिऊरंग-अर्थनिपूराङ्ग(निकुराङ्ग)-न० । चतुरशी-
तिलक्षगुणिते नल्लिने, अनु० । स्था० १ जी० ।अत्यणिजावणा-अर्थनिर्यापणा-स्त्री० । अर्थः सूत्राभिधेयं
वस्तु, तस्य निरिक्तं भूतं, यापना निर्वहणा, पूर्वापरसाङ्गत्ये-
न स्वयं ज्ञानतोऽन्येषां च कथनतो निर्गमतो निर्यापणा । वा-
चनासंबन्धे, उत्त० १ अ० ।

अर्थस्य निर्यापणमाह-

निज्जवगो अत्यस्स य, जो उ वियाणाइ अत्य मुत्तस्स ।

अत्येण वि निव्वहति, अत्थं पि कहेइ जं जणियं ॥

अर्थस्य निर्यापक इति यद्वाणितं तस्यायमर्थः-यो नाम सूत्र-
स्थार्थं कथ्यमानं विजानाति । यदि वा-अर्थेन निर्वहति-अर्थो-
वधारणबलेन सूत्रपाठे निर्वहमुपयाति, तस्यार्थमपि कथय-
ति, आस्तां सूत्रं ददातीत्यपिशब्दार्थः । अ० १० उ० ।

अत्यणियथ-अर्थनियत-त्रि० । अर्थनिबन्धने, सम्म० ॥

अत्यत्थिअ-अर्थार्थिन्-त्रि० । अर्थमर्थयते इति अर्थार्थी । द्र-
व्यप्रयोजने, भ० १५ श० १ उ० । औ० । ज्ञा० । ज० ।अत्यदंम-अर्थदणम्-पुं० । शरीराद्यर्थदण्डे, प्रश्न० ५ सम्म०
ज्ञा० ।

अथदायि (ए)-अर्थदायिन्-त्रि० । सूत्राभिधेयप्रदाननि,

" काउ पणामं च अन्यदायिस्त पञ्चसुखमासमणस्त " नि० चू० १ उ० ।

अन्यधर्मवचनामाणाव्येत-अर्थधर्मद्वयमासापेतत्व-न० । अर्थधर्मप्रतिवदितारूपे सत्यवचनानि शये, श्री० । रा० ।

अन्यधर्म-अर्थधर्म-पुं० । अर्थबोद्धरि, स्था० ४ ग्रा० १ उ० ।
" सुहृत्तरा अन्यधरो, अन्यधराओ होइ तदुजयधरो " श्री० म० प्र० ।

अन्यपञ्जय-अर्थपर्याय-पुं० । अर्थकदेशप्रतिपादकेषु पर्यायेषु, अर्थरूपेषु पर्यायेषु च । विशेष० । अर्थविषयं पर्येत्यवगच्छन्ति यः सोऽर्थपर्यायः । ईदृजुतार्थप्रादकत्वे, सम्म० ।

अन्यपटिवत्ति-अर्थप्रतिपत्ति-स्त्री० । अर्थवबोधे, " नियमासाधे जणने, समाणसी भूमि अन्यपटिवत्ति " । विशेष० ।
अन्यपय-अर्थपद-न० । उत्पादव्ययधौव्ययुक्तं सदित्यादिवदर्थप्रधाने पदे, विशेष० ।

अन्यपिवासिय-अर्थपिपासित-त्रि० । पिपासेव पिपासा-प्राप्तेऽप्यर्थेऽर्तितः । अर्थे अर्थस्य वा पिपासा संज्ञाता अस्येति अर्थपिपासितः । तं० । अप्राप्तार्थविषयसञ्ज्ञातृत्वे, म० १५ श० १ उ० ।

अन्यपुरिस-अर्थपुरुष-पुं० । अर्थजनन्यापारपरे पुरुषभेदे, यथा-मम्मणवाणिक । श्री० म० द्वि० । श्री० चू० ।

अन्यपुहत्त-अर्थपृथक्त्व-न० । " अथो सुयस्स विसओ, तत्तो जित्तं सुयं पुहत्तं ति " अर्थः किमुच्यते?, इत्याह-अनस्य विषयो विधेयः, तस्मात्त्वार्थाकथञ्चिद् भिन्नत्वात्सूत्रं पृथक्च्यते । प्राकृतत्वात्तदेव पृथक्त्वम् । सूत्रार्थलक्षणोभयरूपे श्रुतज्ञाने अर्थस्य पृथक्त्वम् । श्रुतज्ञाने तस्य अर्थपृथक्त्वसंज्ञितत्वात् ।
" अथाओ य पुहत्तं, जस्स तओ वा पुहत्तओ जस्स " अर्थो-पृथक्त्वं कथञ्चिद् भेदो यस्य तदर्थपृथक्त्वम् । स चार्थः पृथक्त्वतः पार्थक्येन भेदेन वर्तते यस्य तदर्थपृथक्त्वम् । श्रुतज्ञाने, " ते वंदिज्जण सिरसा, अन्यपुहत्तस्स तेहि कहियस्स । सुयणाणस्स भगवओ, शिज्जुत्ति कित्तस्सामि " विशेष० । श्री० म० ।

अन्यपुहत्त-अर्थपृथक्त्व-न० । " अथस्स व पिहभावो, पुहत्तमाथस्स विथरतं ति " पृथु सामान्येन विस्तीर्णमुच्यते, तस्य भावः पृथक्त्वम् । अर्थस्य पृथक्त्वमर्थपृथक्त्वम् । जीवाद्यर्थविस्तरात्मके श्रुतज्ञाने, श्रुतज्ञानमात्रे च । तस्यार्थपृथक्त्वसंज्ञितत्वात् ।
" ज वा अथेण पुहु, अन्यपुहत्तं ति तत्भावो " अर्थेन पृथु विस्तीर्णमर्थपृथु । तदुभावोऽर्थपृथोभावः-अर्थपृथक्त्वम्; अर्थधर्मिणोरभेदोपचारात् । श्रुतज्ञाने, " अथपुहत्तस्स तेहि कहियस्स " । विशेष० ।

अन्यपोरिमी-अर्थपौरुषी-स्त्री० । अर्थप्रतिबद्धायां पौरुष्याम्, श्री० ३ अधि० । " अथपोरिस्सि ए करेति, मासलहुं " नि० चू० १ उ० ।

अन्यपवर-अर्थप्रवर-त्रि० । अर्थः प्रवरो यत्र तदर्थप्रवरम् । मुक्ताधिके वस्तुनि, यस्य हि वस्तुतोऽर्थ एव प्रधानवृत्तः । विशेष० ।

अन्यवदुत्त-अर्थवदुत्त-त्रि० । अर्थो बहुलो यस्मिन्स्तदर्थवदुत्त-

तम् " क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः, क्वचिद् विज्ञाया क्वचिदन्यदेव । विधेर्विधानं बहुधा समवय, चतुर्विधं बाह्यलोकं वदन्ति " ॥१॥

" अन्यवदुत्तं महत्त्वं, हेतुनिवाशोवसम्पत्तिर्भार " दश० १ अ० ।
अन्यभेद-अर्थभेद-पुं० । आगमपदार्थस्याऽन्यथापरिकल्पने, जीत० । " आवंतीके यावन्ती लोगमि विपदगमुसंति " इत्यत्र आचारसूत्रे यावन्तः केचन लोकेऽस्मिन् पार्श्वगमोके विपदगमुसन्तीत्येवंविधार्थाभिधाने, अवन्तीजनपदे केयां रज्जुं यातान् कूपे पतितां लोकाः स्पृशन्तीत्यन्यथयित्वाऽऽह । व्य० १ उ० । ध० । दश० । ग० ।

अथेति दारं-

वज्रणमज्जिदमाणे, अवन्तिमादीण अन्यगुरुगो तु ।

जो असोऽणणुवाई, णाणादिविराहणा णवरिं ॥१६॥

वज्रणं सुत्तं, अणुहाकरणं जेदो, ण निदमाणो अनिदमाणो, अविणासतो ति भणितं होति । तेसु चैव वज्रणेषु अभिषेसु अस्मिन् अर्थं विकल्पयति । कहं?, जहा- (अवन्तिमादीणं ति) अवन्तिकं यावन्ती लोगं, समणाय माहणाय (विपदगमुसंति ति) अवन्तीणामं जणवओ, केयं ति रज्जुवं ति साम, पमिया कूवे लोयंसिणाया । जहा-कूवे केया पमिता, ततो धावन्ति समणा भिक्षुणां माहणा धिज्जाईया । ते समणमाहणा कूवे उयरिउं पाणिधमज्जे विविधं परामुसंति । आदिसहातो अस्मिं पं सुत्तं एवं कप्पति । अस्मिन् अणुहा अर्थं कप्पयति, एवं अथे अणुहा कणिप सं ही अथे गुरुगो उ । अथस्स अणणाणि वज्रणाणि करेत्तस्स मासगुरु । अह अस्मिन् अर्थं करेति, तो चउगुरुगो । (जो असो ति) भणितो अनणितो असो सो य अणहिदुसकूवा, (अणणुपाति ति) अनुपतन्तीत्यनुपाती, घटमानो युज्यमान इत्यर्थः । न अनुपाती अननुपाती, अघटमान इत्यर्थः । तमधममाणमथे सुत्ते जोजयंतो (णाणादिविराहणं ति) णाणं आदी जेस्सि ताणिमाणि णाणादीणि । आदिसहातो देसणवरित्तः ते य विराहेति, विराहणा खंमणा भंजणा य एगहा । (णवरिं ति) इह परलोगगुणपायणबुदासत्थं णवरिसहो पवत्तो, विराहणाए केवल्लेत्यर्थः । अथेति दारं गयम् । नि० चू० १ उ० ।

अन्यजोगपरिवज्जिय-अर्थभोगपरिवर्जित-स्त्री० । द्रव्येण जोगैश्वर्यरहिते, प्रश्न० १ आश्र० द्वि० ।

अन्यमंमली-अर्थमण्डली-स्त्री० । द्वितीयायां पौरुष्याम्, आचार्याः सूत्रार्थं प्रज्ञापयन्ति, शिष्याश्च गृह्यन्तीत्येवंप्रपायामर्थपौरुष्याम्, श्री० ३ अधि० ६० । (एतद्विधिः 'उवसंपया' शब्दं द्वितीयभागे ९, ८४ पृष्ठे संप्रपञ्चं उच्यते)

अन्यमय-अस्तमय-न० । सूर्यादेर्दृश्यस्य सतोऽदृश्यीभवने, म० २ श० १० उ० ।

अन्यमहत्त्वखाणि-अर्थमहार्थखानि-पुं० । ज्ञातृजिघेया अर्थः, विज्ञाया- (वार्तिक) ऽभिधेया महार्थाः, तेवामर्थमहार्थानां खानि-रिव अर्थमहार्थखानिः । भाषायार्थिकरूपानुयोगविधायितपटीयसि, "अन्यमहत्त्वखाणि सुसमणवक्खणकहणशिक्षाणि" न० ।

अन्यमहुर-अर्थमधुर-त्रि० । परलोकांनुगुणार्थे, " वयणाई अन्यमहुराई " पं० व० ४ द्वि० ।

अन्यमाण-आसीन-त्रि० । इमशानादावास्थीयमाने, "तस्य से अन्यमाणस्स, उवसम्माजिधारण" उत्त० २ अ० ।

अथमिअ-अस्तमित-त्रि० । अत्यन्तास्तंगते, ज्ञा० ४ अ० ।

अथमिओदिय-अस्तमितोदित-त्रि० । अस्तमितश्चासौ हीन-
कुशोत्पत्तिदुर्भगत्वदुर्गतत्वादिना, उदितश्च समृद्धिकीर्तिसुग-
तिवामादिनेति अस्तमितोदितः । प्रथमावस्थायां हीने पश्चात्
सिद्धिं प्राप्ते पुरुषजाने, स्था० । यथा हरिकेशबलामिधानोऽनगरः ।
स हि जन्मान्तरोपपन्ननीचैर्गोत्रकर्मवशाद्वातहरिकेशामिधान-
चाण्डालकुलतया, दुर्भगतया दरिद्रतया च पूर्वमस्तमितादित्य
इवानन्द्यदयवत्वादस्तमिति, पश्चात्प्रतिपन्नप्रश्रयो निष्कम्प-
चरणगुणायोजितदेवकृतसान्निध्यतया प्राप्तसिद्धितया सुगति-
गततया च उदित इति । स्था० ४ ग्रा० ३ उ० ।

अथमिपथमिय-अस्तमितास्तमित-पुं० । अस्तमितश्चासौ सूर्य
इव दुष्कुलतया, दुष्कर्मकारितया च कीर्तिसमृद्धिकृष्णनेत्रो-
विवाजिततया, अस्तमितश्च दुर्गतिगमनादित्यस्तमितास्तमितः ।
पौर्वापर्येण दुर्गते, स्था० । यथा कात्राभिधानः सौकरिकः । स हि
सूकरैश्चरति भृग्यां करोतीति यथार्थः सौकरिक एव दुष्कुलो-
त्पन्नः प्रतिदिनं मदिषपञ्चशतीव्यापादक इति पूर्वमस्तमितः,
पश्चादपि मृत्वा सप्तमनरकपृथिवीं गत इति अस्तमित एवेति ।
स्था० ४ ग्रा० ३ उ० ।

अथयारिया-देशी-संख्यायाम्, दे० ना० १ वर्ग ।

अथरय-आस्तरक-न० । आच्छादके, आ० म० प्र० जी० रा० ।

अस्तरजस्-त्रि० । निर्मले, " अथरयमिउमसूरगोत्थयं "
आस्तरकेण प्रतीतेन मृदुमसूरकेण वा, अथवाऽस्तरजसा निर्म-
लेन मृदुमसूरकेण अवस्तृतमाच्छादितं यत्तत्तथा । ज० ११
शा० ११ उ० ।

अथलुद्ध-अर्थलुब्ध-त्रि० । इव्यव्याहसे, भ० १५ शा० १ उ० ।

अथवं-अर्थवत्-त्रि० । पञ्चविंशे मुहूर्ते, कल्प० ।

अथवति-अर्थपति-पुं० । धनपति, व्य० ७ उ० ।

अथवाय-अर्थवाद-पुं० । अर्थस्य लक्षणया स्तुत्यर्थस्य नि-
न्दार्थस्य वा वादः । वद्-करणे घञ् । प्रशंसनीयगुणवाचके,
निन्दनीयदोषवाचके च शब्दविशेषे । भावे घञि तत्कथने,
वाच० । अर्थवादस्तु द्विधा-स्तुत्यर्थवादो निन्दार्थवादश्च । तत्र
"पुरुष एवेदं सर्वम्" इत्यादिकस्तुत्यर्थवादः । तथा तत्र "स स-
र्वावद्यस्यैवा महिमा तु दिव्ये ब्रह्मपुरे श्रेष्ठव्योम्यात्मा सुप्रतिष्ठि-
तस्तमकरं वेदयतेऽथ यस्तु स सर्वज्ञः सर्ववित्सर्वमेवाविवे-
शु" इति । तथा-"एकया पूर्णादुत्था सर्वान् कामानवाप्नोति"
इत्यादिकश्च सर्वोऽपि स्तुत्यर्थवादः । "एकया पूर्णया" इत्यादि
विधिवादोऽपि कस्माच्च भवतीति चेत् । उच्यते । शेषस्याग्निहो-
त्राद्यनुष्ठानस्य वैयर्थ्यप्रसङ्गादिति । "एष वाव प्रथमो यज्ञो योऽ-
ग्निहोमः योऽग्नेनानिष्टाऽग्नेन यजते स गत्तमज्यपतत्" अत्र पशु-
मेधादानं प्रथमकरणं निवृत्त इत्ययं निन्दार्थवादः । " द्वादश
मासाः संवत्सरोऽग्निरुणोऽग्निरहिमस्य भेषजम् " इत्यादीनि तु
वेदवाक्यान्पुनरादप्रधानानि, श्लोकप्रसिद्धस्वैवार्थस्यैवपुनरा-
दादिति । विशेष० । आ० म० ।

अथविमपणा-अर्थविकल्पना-स्त्री० । अर्थनेदोपदर्शने, आ०
म० द्वि० ।

अथविणय-अर्थविनय-पुं० । विनयशब्दे वक्ष्यमाणार्थके
विनयभेदे, दश० ७ अ० ।

अथविणचय-अर्थविनिश्चय-पुं० । अपापरकके कल्याणावहे
च अर्थावितथभावे, "पुच्छज्जस्थविणिचयं" । दश० ८ अ० ।

अथविण्णण-अर्थविज्ञान-न० । ६ त० । ऊदापोहयोगा-
न्मोहसन्देहविपर्ययासव्युदासेन ज्ञानरूपे बुद्धिगुणे, घ० १ अधि० ।

अथविहूण-अर्थविहीन-त्रि० । अमीतार्थे, व्य० ३ उ० ।

अथसंपयाण-अर्थसंप्रदान-न० । अर्थदाने, " अथसंपयाणं
दलयइत्ति" । अर्थदानं करोतीत्यर्थः । विपा० १ श्रु० १ अ० ।

अथसत्थ-अर्थशास्त्र-न० । अर्थागमनिमित्तं शास्त्रमर्थशास्त्रम् ।
आ० म० प्र० । अर्थोपायव्युत्पादनग्रन्थे कौटिल्यराजमीत्यादौ,
ज्ञा० १ अ० । प्रश्न० । न० । "अथसत्थकोसज्जयमादी तदा उव-
वञ्चा" आ० चू० १ अ० । आ० म० द्वि० । (उदाहरणमस्य "वेण-
इया" शब्दे वक्ष्यते)

अथमत्यकुमद्ग-अर्थशास्त्रकुशल-त्रि० । ७ त० । नीतिशास्त्रा-
दिषु कुशले, जं ३ वक्र० ।

अथसार-अर्थसार-पुं० । द्रव्यतत्त्वे, आ० म० द्वि० ।

अथसिद्ध-अर्थसिद्ध-पुं० । अर्थो धनं स इतराऽसाधारणो
यस्य सोऽर्थसिद्धः । मम्मणवणिगवत् सिद्धभेदे, घ० २ अधि० ।
"पञ्चरथो अथपरो-इव मम्मणा अथसिद्धो च" प्रचुरार्थः
प्रचुरार्थः, अर्थपरोऽर्थनिष्ठः, अर्थसिद्धोऽतिशययोगामम्मणव-
णिगवदिति गथादलार्थः । आ० म० द्वि० । भावार्थस्तु कथा-
नकादयसेयः (स च 'मम्मण' शब्दे वक्ष्यते) लोकोत्तरीत्या दशमे
अर्थसिद्धे, जं ७ वक्र० । ऐरवने जविष्यति पञ्चमे तीर्थकरे, ति० ।

अथसुएण-अर्थसूय-न० । मित्रादिकेऽर्थहीने पदे, स्था० १
ग्रा० १ उ० ।

अथा-आस्था-स्त्री० । स्वपक्वानामर्हन्ते तार्थं बहुमानत्वे,
जीवा० १ अधि० ।

अथाण-अस्थान-न० । अविषये, ज्ञा० १४ ग्रा० ।

अथादा(या)ण-अर्थादान-न० । द्रव्योपादानकरणे अष्टाङ्ग-
निमित्ते, स्था० ३ ग्रा० ४ उ० । (अस्मिन्नेव भागे ३६८ पृष्ठे 'अणव-
द्वय' शब्दे व्याख्यातमेतत्)

अथाम-अस्थामन्-त्रि० । सामान्यतः शक्तिविकले, ज० ७ शा०
ए उ० । शारीरिकवज्रविकले, ज्ञा० १ अ० । विपा० ।

अथारिय-अस्तारिक-पुं० । मूल्यप्रदानेन शालिलचनाय
केत्रे क्रियमाणे कर्मकरे, व्य० ६ उ० ।

अथारो-देशी-साहाय्ये, दे० ना० १ वर्ग ।

अथालंबण-अर्थालम्बन-न०-पुं० । अर्थो वाक्यस्य भावा-
र्थः । आलम्बनं वाक्ये पदार्थे अर्हतस्वरूपे उपयोगस्यैकत्वम् ।
अर्थश्च आलम्बनं चार्थालम्बने । अर्थे, आलम्बने च । अर्थाल-
म्बनयोश्चैत्यवन्दनादौ विज्ञावनम् । अष्ट० २७ अष्ट० ।

अथालिय-अर्थालीक-न० । इव्यार्थमसत्त्वे, प्रश्न० २ आ-
श्र० १५ ।

अथालोयण-अर्थालोचन-न० । अर्थस्य सामान्येन ग्रहणे,
आ० चू० १ अ० ।

अथावगाह-अर्थवग्रह-पुं० अवग्रहणमवग्रहः, अर्थस्यावग्रहो-
ऽर्थवग्रहः । अनिर्देशसामान्यमात्ररूपाद्यर्थग्रहणे, आह च न-
न्याभ्ययनचूर्णिकृत-“ सामञ्जस्येति सप्तारद्विपरस अवगमाह
त्ति” । प्रज्ञा० ५ पद । आचा० ।

अथावत्ति-अर्थापत्ति-स्त्री० अर्थस्य अनुक्तार्थस्य, आपत्तिः सि-
द्धिः । याच० । “प्रमाणपदविज्ञातो, यत्रार्थो नान्यथा भवेत् । अदृष्टं
कल्पयेदन्यं, साऽर्थापत्तिरुदाहृता” ॥ १ ॥ इत्युक्तवक्तुं प्रमाणभेदे,
रक्षा० परि० सूत्रा० दृष्टः श्रुतो वाऽर्थोऽन्यथा नोपपद्यत इति अदृष्टा-
र्थकल्पने, सम्प्र० तां प्रमाणचतुष्कवादिनोऽनुमानेऽन्तर्भावयन्ति, त-
स्याः प्रमाणत्वेऽनुमानेऽन्तर्भूतत्वात् । तथाहि-दृष्टः श्रुतो वाऽर्थोऽ-
न्यथा नोपपद्यत इत्यदृष्टार्थकल्पनाऽर्थापत्तिः । न चासाधार्योऽन्यथाऽ-
नुपपद्यमानत्वावगमे अदृष्टार्थपरिकल्पनानिमित्तम् । अन्यथा स-
येन विनोपपद्यमानत्वेन निश्चितस्तमपि परिकल्पयेत्, येन विना
नोपपद्यते तमपि वा न कल्पयेत्; अनवगतस्यान्यथाऽनुपपन्नत्वेना-
र्थापत्युत्थापकस्यार्थस्यान्यथाऽनुपपद्यमानत्वे सत्यप्यदृष्टार्थप-
रिकल्पकत्वात्संभवात् । संभवे वा द्विकस्याप्यनिश्चितनियमस्य
परोक्षार्थानुमापकत्वं स्यादिति, तदपि नार्थापत्युत्थापकादर्थो-
द्भिद्येत । स चान्यथाऽनुपपद्यमानत्वावगमः, तस्यार्थस्य न भूयो-
दर्शननिमित्तः सपक्षे । अन्यथा लोहलेख्यं वज्रं, पार्थिवत्वात्,
काष्ठवदित्यत्रापि साध्यसिद्धिः स्यात् । नापि विपक्षे तस्यानुपल-
म्भनिमित्तोऽसौ । व्यतिरेकनिश्चायकत्वेनानुपलम्भस्य पूर्वमे-
व निषिद्धत्वात्; किं तु विपर्यये तद्वाधकप्रमाणनिमित्तः ।
तच्च बाधकं प्रमाणमर्थापत्तिप्रवृत्तेः प्रागेवानुपपद्यमानस्यार्थ-
स्य तत्र प्रवृत्तिमदप्युपगन्तव्यम् । अन्यथाऽर्थापत्त्या तस्याऽ-
न्यथाऽनुपपद्यमानत्वावगमेऽप्युपगम्यमाने यावत्तस्याऽन्यथा-
ऽनुपपद्यमानत्वं नावगतम्, न तावदार्थापत्तिप्रवृत्तिः; यावच्च
न तत्प्रवृत्तिः, न तावदार्थापत्युत्थापकस्यार्थस्याऽन्यथानुपप-
द्यमानत्वावगम इतीतरेतराभ्यन्ताराधार्थापत्तिप्रवृत्तिः ।

अत एव यदुक्तम्-

“ अविनाभावित्वा चात्र, तदैव परिगृह्यते ।
न प्रागवगतेत्येवं, सत्यप्येषा न कारणम् ॥ १ ॥
तेन संबन्धेलायां, संबन्धन्यतरो भ्रुवम् ।
अर्थापत्यैव मन्तव्यः, पश्चादस्वनुमानता ” ॥ २ ॥ इत्यादि ।

तन्निरस्तम् । एवमप्युपगमे अर्थापत्तेरनुत्थानस्य प्रतिपा-
दितत्वात् । स च तस्य पूर्वमन्यथाऽनुपपद्यमानत्वावगमः किं
दृष्टान्तधर्मिप्रवृत्तप्रमाणसंपाद्यः ? , आहोस्वित्स्यसाध्यधर्मि-
प्रवृत्तप्रमाणसंपाद्यः ? , इति । तत्र यद्याद्यः पक्षः । तदाऽत्रापि
वक्तव्यम् । किं तद् दृष्टान्तधर्मिणि प्रवृत्तं प्रमाणं साध्यधर्मि-
ण्यपि साध्यान्यथाऽनुपपन्नत्वं तस्यार्थस्य निश्चाययति, आहो-
स्विद् दृष्टान्तधर्मिण्येव । तत्र यद्याद्यः पक्षः; तदाऽर्थापत्युत्था-
पकस्यार्थस्य, लिङ्गस्य वा स्वसाध्यप्रतिपादनव्यापारं प्रति न
कश्चिद्विशेषः । अथ द्वितीयः । स न युक्तः । न हि दृष्टान्तधर्मिणि
निश्चितस्वसाध्यान्यथाऽनुपपद्यमानत्वोऽर्थोऽन्यत्र साध्यधर्मिणि
तथा ज्ञेयः । न च तथाऽन्येनानिश्चितः स साध्यधर्मिणि स्वसा-
ध्यं परिकल्पयतीति युक्तम्, अतिप्रसङ्गात् । अयं लिङ्गस्य दृष्टा-
न्तधर्मिप्रवृत्तप्रमाणत्ववशान् सर्वोपसंहारेण स्वसाध्यनियतत्व-
निश्चयः । अर्थापत्युत्थापकस्य त्वयस्य स्वसाध्यधर्मिण्येव प्रवृत्ता-

प्रमाणात्सर्वोपसंहारेणादृष्टार्थापत्यथाऽनुपपद्यमानत्वेन निश्चय इ-
ति लिङ्गार्थापत्युत्थापकयोर्भेदः । नास्माद्भेदादार्थापत्तेरनुमानं
भेदमासादयति । अनुमानेऽपि स्वसाध्यधर्मिण्येव विपर्यया-
हेतुव्यावर्तकत्वेन प्रवृत्तं प्रमाणं सर्वोपसंहारेण स्वसाध्यनिय-
तत्वेन निश्चायकमप्युपगन्तव्यम् । अन्यथा सर्वमनेकान्तात्मकं, स-
त्त्वादित्यस्य हेतोः पक्षीकृतवस्तुव्यतिरेकेण दृष्टान्तधर्मिणोऽभा-
वात्कथं तत्र प्रवर्तमानं बाधकं प्रमाणमनेकान्तात्मकत्वनियत-
त्वमवगमयेत् सत्त्वस्य ? । न च साध्यधर्मिणि दृष्टान्तधर्मिणि च
प्रवर्तमानेन प्रमाणेनार्थापत्युत्थापकस्यार्थस्य लिङ्गस्य च यथा-
क्रमं प्रतिबन्धो गृह्यत इत्येतावन्मात्रेणार्थापत्यनुमानयोर्भेदोऽ-
प्युपगन्तुं युक्तः । अन्यथा पक्षधर्मत्वसहितहेतुसमुत्थादनुमा-
नास्तद्विहितहेतुसमुत्थमनुमानं प्रमाणान्तरं स्यादिति प्रमाणव-
दकवादो विधीयेत । नियमवतो लिङ्गात्परोक्षार्थप्रतिपत्तेरवि-
शेषात् ततस्तद्विज्ञप्तित्यभ्युपगमे, स्वसाध्याविनाभूतादार्थाप-
त्तिप्रतिपत्तेरविशेषादनुमानादार्थापत्तेः कथं नाभेदः ? । सम्प्र० ।

अर्थापत्तिरपि प्रमाणान्तरम्, यतस्तस्या लक्षणम्-दृष्टः श्रुतो
वाऽर्थोऽन्यथा नोपपद्यत इत्यदृष्टार्थकल्पनम् ।

कुमारिलोऽप्येतदेव ज्ञाप्यवचनं विभजन्नाह-

“ प्रमाणपदविज्ञातो, यत्रार्थो नान्यथा भवेत् ।

अदृष्टं कल्पयत्यन्यं, साऽर्थापत्तिरुदाहृता ॥ १ ॥

दृष्टा पञ्चनिरूप्यस्माद्, भेदेनोक्ता श्रुतोऽप्यथा ।

प्रमाणग्राहिणीत्वेन, यस्मात्पूर्वविलक्षणा ” ॥ २ ॥

प्रत्यक्षादिभिः प्रसूतिः प्रमाणैः प्रसिद्धो योऽर्थः स येन विना
नोत्पद्यते तस्यार्थस्य प्रकल्पनमर्थापत्तिः । यथाऽग्नेर्दाहकत्वम्,
तत्र प्रत्यक्षपूर्विकाऽर्थापत्तिः । यथाऽग्नेः प्रत्यक्षेणोष्णस्पर्शमुपल-
भ्य दाहकशक्तियोगोऽर्थापत्त्या प्रकल्प्यते । न हि शक्तिरप्यक्षपरि-
च्छेद्या; नाप्यनुमानादिसमभ्रिगम्याः प्रत्यक्षेणार्थेन शक्तिरक्षणेन
कस्यापि दर्शय संबन्धासिद्धेः । अनुमानपूर्विका त्वर्थापत्तिर्य-
थाऽदित्यस्य देशान्तरप्राप्या देवदत्तस्येव गत्यनुमानम् । ततो
गमनशक्तियोगोऽर्थापत्त्याऽवसीयते । उपमानपूर्विका त्वर्थापत्तिर्य-
था-गवयवद् गौरिन्युक्तेरर्थाहोहोदिशक्तियोगस्तस्याः प्रती-
यते अन्यथा गोत्वस्थैवायोगात् । शब्दपूर्विकाऽर्थापत्तिर्यथा-श-
ब्दादर्थप्रतीतेः शब्दस्यार्थेन संबन्धसिद्धिः । अर्थापत्तिपूर्विकाऽ-
र्थापत्तिर्यथोक्तप्रकारेण शब्दस्यार्थेन संबन्धसिद्धावधिनित्यत्व-
सिद्धिः, पौरुषयत्वे शब्दस्य संबन्धयोगात् । अभावपूर्विकाऽ-
र्थापत्तिर्यथा-जीवतो देवदत्तस्य गृहेऽदर्शनादार्थाहोहोर्भावः ।
अत्र चतस्रमिर्थापत्तिभिः शक्तिः साध्यते । पञ्चम्यां नि-
त्यता । षष्ठ्यां गृहाद् बहिर्भूतो देवदत्त एव साध्यते । इत्येवं
षड्प्रकाराऽर्थापत्तिः । अन्ये तु-श्रुतार्थापत्तिमन्यथादाहरन्ति-
‘ पीनो देवदत्तो दिवा न लुङ्के ’ इति वाक्यश्रवणाद् रात्रिभो-
जनवाक्यप्रतिपत्तिः श्रुतार्थापत्तिः । गवयोपमिताया गोस्तज्ज्ञा-
नग्राहताशक्तिरुपमानपूर्विकाऽर्थापत्तिः ।

तदुक्तम्-

तत्र प्रत्यक्षतो ज्ञानात्, तदा दहनशक्तिता ।

बह्वेरनुमिता सूर्ये, यानात्तच्छक्तियोगिता ॥ १ ॥

पीनो दिवा न लुङ्के, इत्येवं प्रतिबन्धः श्रुतौ ।

रात्रिभोजनविक्षानं, श्रुतार्थापत्तिरुच्यते ॥ २ ॥

गवयोपमिताया गो-स्तज्ज्ञानग्राहशक्तिता ।

अभिधानप्रसिद्धार्थ-मर्थापत्त्याऽवबोधितात् ॥ ३ ॥

शब्दे वाचकसामर्थ्यात्, तक्षित्यन्वयप्रमेयता ।
प्रमाणाभावनिर्णीत-चैत्राभावविशेषितात् ॥ ४ ॥
गेहाच्चैवर्षादजावसिद्धिर्या त्विह दर्शिता ।
तामजावोन्मितामन्या-मर्थापत्तिमुदाहरेत् ॥ ५ ॥ इत्यादि ।

इयं च षट्प्रकाराऽप्यर्थापत्तिर्नाप्युक्तम्, अतीन्द्रियशक्त्याद्यर्थ-
विषयत्वात् । अत एव नानुमानम् । प्रत्यक्षावगमप्रतिषेधकं प्रम-
बन्धेन तस्योपपत्तेरनात् ; अर्थापत्तिगोचरस्यार्थस्य कदाचिदप्य-
ध्यक्षाविषयत्वात् । तेन सहायार्थापत्त्युत्थापकस्यार्थस्य संख्याप्र-
तिषेधः ; तदैवार्थापत्त्या ततस्तस्य प्रकल्पना । सम्म० ।

अत्यावन्तिदोष-अर्थापत्तिदोष-पुं० । सूत्रदोषभेदे, यथार्था-
पत्त्याऽनिष्टमात्रपति तत्रार्थापत्तिदोषः । यथा-“गृहकुट्टो न
हन्तव्यः” इत्युक्ते अर्थापत्त्या शेषघातोऽनुष्ट इत्यापत्ति । विशेषः ।
अनु० । यथा-“ब्राह्मणो न हन्तव्यः” इत्यर्थापत्त्या ब्राह्मणघाताय । आ०
म० द्वि० । वृ० ।

अत्याह-अस्ताध-(थ) त्रि० । अग्राधे, अस्तं निरस्तमवि-
द्यमानमभस्तत्तं प्रतिष्ठानं यस्य तदस्ताधः । स्ताधो वा प्रति-
ष्ठानं, तदभावादस्ताधम् । ज्ञा० १४ अ० । पि० । यत्र नासि-
का न भुजति तत् स्ताधम्, यत्र तु नासिका भुजति तदस्ता-
धम् । वृ० ४ व० । पञ्चदशे जारतातीनजने, प्रव० ६ द्वा० ।

अत्याहिगम-अर्थाधिगम-पुं० । अभिधेयावगमे, पञ्चा० ४ विच० ।

अत्याहिगार-अर्थाधिकार-पुं० । ६ त० । यो यस्य सामायिका-
ध्ययनस्यात्मीयोऽर्थस्तदुक्तार्तनविषयके उपक्रमभेदे, “से किं
तं अत्याहिगारे ? अत्याहिगारे जो जस्स अउभयणस्स अत्या-
हिगारो । तं जहा-“सावज्जजोगविरई, उक्कित्तणगुणपश्रोयपमिव-
सी । खलियस्स निदणावण-तिगिउगुणधारणा खेव ” ॥ १ ॥
सेत्तं अत्याहिगारे” । अनु० । आचा० ।

अतिथि-अस्ति-अव्य० । “स्तस्य थोऽसमस्तस्तम्भे” ॥ ७ । २ । ४ ॥
इति सूत्रेण स्तभागस्य थः । प्रा० । अस्तीति तिङन्तक्रियावचनप्र-
तिरूपको निपातः । औ० । जीवा० । षट्थे, सूत्र० १ अ० १ उ० ।
निपातस्याऽव्ययत्वेन, अव्ययस्य च “सदृशं त्रिषु विक्रेषु, सर्वासु
च विभक्तिषु । वचनेषु च सर्वेषु, यत्र व्यति तदव्ययमिति” ॥ १ ॥
बहुत्वप्रतिपादनात् । औ० । “अत्येगइया दुअप्पणां ।” सन्त्येक-
काः द्व्यहानिनः । जी० ३ प्रतिष्ठा अस्तिशब्दार्थाय निपातस्त्रिकाल-
विषयः । आचा० १ अ० ४ अ० ४ व० । त्रिकालवर्तिषु विद्यमानेषु
अर्थेषु, अत्रैव न जवन्ति भविष्यन्ति च इति प्रत्ययवत्सु,
स्था० ३ ठा० १ उ० । “अतिथि ण जेतं ! जीवाणं पाणाइवाएणं
किरिया कज्जइ” । अ० १ श० १ उ० । आवा० । “अतिथि य १ निष्ठा
रकुण्णई, ३ कथं च वेदेइ ४ अतिथि निष्ठाएणं ५ । अतिथि य मोक्खो-
वाओ, ६ उः सम्मत्तस्स ठाणाई” ॥ १ ॥ प्रव० १४ द्वा० । येन येन
यदा यदा प्रयोजनं तत् तत्तदा तदाऽस्ति भवति जायते इति ।
अस्य आनन्दहेतुत्वात् सुखभेदे च, स्था० १० ठा० । प्रदेशे,
स्था० १० ठा० । अनु० । वत्त० । अस्तीति निपातः सर्व-
त्रिङ्गवचनः । यदाइ शाकटायनन्यासकृत्-अस्तीति निपातः
सर्वत्रिङ्गवचनेष्विति । अनु० ।

अतिथि(ए)-अर्थिन्-त्रि० । अर्थशब्दात् अस्त्यर्थे ‘अर्थाच्चास-
न्निहिते’ इति वार्तिकेन शनिः । याचके, वाच० । यः परस्मान्मयेदं
लभ्यमिति याचते । व्य० १ उ० । अर्थवति ईद्वरे, पञ्चा० १०
१२५

विच० । स्वामिनि, विशेषः ।

अतिथि-अस्थिक-पुं० । बहुवीजकवृक्षविशेषे, मङ्गा० १
पद । तत्फले, न० । आचा० १ अ० १ अ० ५ व० ।

अर्थिन्-त्रि० । याचके, स्वामिनि च । “धणी अतिथिओ” प्रा० ।

अस्तिक-पुं० । अस्तीति मतिरस्येति आस्तिकः । तत्त्वान्तर-
भवणेऽपि जिनेत्तत्त्वविषये निराकाङ्क्षप्रतिपत्तिमति, व० ।

यदाह-

“मण्डू तमेव सच्चं, निश्चमं जं जिणेहि” पण्डितं ।
सुहपरिणामो सम्मं, कंखाइ वि सुत्ति आगदिओ” ॥ ५ ॥

यथाप्यस्य मोहवशात्कचन संशयो भवति, तत्राप्यप्रतिद्वेय-
मर्गत्वा श्रीजिनभस्मगणिकमाश्रमणोदित-

“कथं य मद्बुद्धलेणं, तच्चिय आयरिअविहओ वा पि ।

भेअगइणत्तणेण य, नाणावरणोदपणं च ॥ १ ॥

हेकदाहरणासं-जवे अ सइ सुदु जं न बुज्जेओ ।

सव्वसुमयप्रविहं, तदा वि तं चित्थं म इमं ॥ २ ॥

अणुवकयपराणुमाइ-परायणा जं जिणा जगप्पवरा ।

जिअरागदोसमोहा, यऽनन्नहा वाइओ तेणं ” ॥ ३ ॥

यथा वा सूत्रोक्तस्यैकस्याप्यरोचनादङ्करस्य जवति नरो मि-
थ्यादृष्टिः । सूत्रं हि नः प्रमाणं जिनाजिदितमिति । थ० २ अति० ।

“आस्तिकमतमात्माद्याः, नित्यानित्यात्मवा । नव पदार्थाः । काल-
नियतिस्वभावे-इवरात्मकतकाः स्वपरसंस्थाः ॥ १ ॥ कालयह-

चानियतीवस्वभावत्वात्मनश्चतुर्शीतिः ” ॥ स्था० ४ ठा० ४

उ० । आवा० । जीवा० । चार्थोकादिभिर्ज्ञदर्शनस्वीकर्तारि

च । न० । तं० ॥

अत्यिकाय-अस्तिकाय-पुं० । अस्तित्वस्य त्रिकालवचनो नि-
पातः ; अभूवन् भवन्ति जविष्यन्ति चेति ज्ञावना । अतो-
ऽस्ति च ते प्रदेशानां कायाश्च राशश्च इति अस्तित्वशब्देन प्र-
देशप्रदेशाः कचिदुच्यन्ते, ततश्च तेषां वा कायाः अस्तिकायाः ।
स्था० ४ ठा० १ उ० । अवयविद्वयेषु धर्मास्तिकायादिषु,
अ० २ श० १० उ० । दर्श० आ० चू० ।

ते च-

चत्तारि अत्यिकाया अजीवकाया पञ्चत्ता । तं जहा-
धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए आगासत्थिकाए पोगल-
त्थिकाए । चत्तारि अत्यिकाया अरुविकाया पञ्चत्ता । तं
जहा-धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए,
जीवत्थिकाए ।

अजीवकाया अचेतनत्वादिति अस्तिकाया मूर्त्ताऽमूर्त्ता जवन्ती-
त्यमूर्त्तप्रतिपादनाय अरुप्यस्तिकायसूत्रम् । इयं मूर्त्तिवर्णा-
दिमूर्त्तत्वं, तदस्ति येषां ते रूपिणः, तत्पर्युदासादरूपिणोऽमूर्त्ता
इति । स्था० ४ ठा० ४ उ० । जी० । छया० ।

पते प्रदेशाग्रेण तुल्याः-

चत्तारि पएसगेणं तुल्या पञ्चत्ता । तं जहा-धम्मत्थिका-
ए, अधम्मत्थिकाए, लोगागामे, एगे जीवे ।

प्रदेशाग्रेण प्रदेशप्रमाणेनेति तुल्याः समानाः सर्वेषामेषामसं-
ख्यातप्रदेशत्वात् । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

साम्प्रतमस्तिकायद्वारमाह -

एएसि एं भंते ! धम्मत्थिकाय अधम्मत्थिकाय आगास-
त्थिकाय जीवत्थिकाय पोग्गलत्थिकाय अच्चासमया एं दव्व-
ट्ठयाए कयरे कयरेहिं तो अप्पा वा बहुया वा तुट्ठा वा विसेसा-
हिया वा ? गोयमा ! धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए आगास-
त्थिकाए, एएसि तिन्नि वि तुट्ठा दव्वट्ठयाए सव्वत्थोवा, जीव-
त्थिकाए दव्वट्ठयाए अणंतगुणे, पोग्गलत्थिकाए दव्वट्ठयाए
अणंतगुणे, अच्चासमयाए दव्वट्ठयाए अणंतगुणे ॥

(एएसि एं भंते ! धम्मत्थिकायेत्यादि) धर्मास्तिकायो धर्मा-
स्तिकाय आकाशास्तिकायः । एते त्रयोऽपि छव्यार्थतया छव्यमे-
वाथो छव्यार्थस्तस्य भावो छव्यार्थता, तथा छव्यरूपतया इत्य-
र्थः । तुट्ठाः समानाः, प्रत्येकमेकसङ्ख्याकत्वात् । अत एव सर्वे
स्तोकाः, तेभ्यो जीवास्तिकायो छव्यार्थतया अनन्तगुणः । जीवानां
प्रत्येकं तद्व्यवस्थान्, तेषां च जीवास्तिकायेऽनन्तत्वात् । तस्मादपि
पुञ्जस्तिकायो छव्यार्थतया अनन्तगुणः । कथम् ? इति चेत् ।
उच्यते-इह परमाणुद्विप्रदेशकादीनि पृथक् २ द्रव्याणि, तानि
च सामान्यतस्मिन् । तद्यथा-प्रयोगपरिणतानि, मिश्रपरिणता-
नि, विश्रसापरिणतानि च । तत्र प्रयोगपरिणतान्यपि तावज्जीवे-
भ्योऽनन्तगुणानि, एकैकस्य जीवस्यानन्तैः प्रत्येकं ज्ञानावरणी-
यादिकर्मसु पुञ्जलस्कन्धैरावेष्टितत्वात् । किं पुनः शेषाणि ? ततः
प्रयोगपरिणतेभ्यो मिश्रपरिणतान्यनन्तगुणानि । तेभ्योऽपि विश्र-
सापरिणतान्यनन्तगुणानि । तथा चोक्तं प्रज्ञप्तौ- “ सव्वत्थोवा
पुग्गला पओगपरिणया मीसपरिणया अनन्तगुणा, वीससापरि-
णया अनन्तगुणा ” इति । ततो जवति जीवास्तिकायात् पुञ्जलास्ति-
कायो छव्यार्थतया अनन्तगुणः । तस्मादप्यच्चासमयो द्रव्यार्थ-
तया अनन्तगुणः । कथम् ? इति चेत् । उच्यते-इहैकस्यैव परमा-
णोरनागते काले तत्तद्विप्रदेशकविप्रदेशकयावद्दशप्रदेशकसंख्या-
तप्रदेशकाऽसंख्यातप्रदेशकाऽनन्तप्रदेशकस्कन्धान्तःपरिणामित-
या अनन्ता भाविनः संयोगाः पृथक् पृथक् कालाः केवलदेशोप-
लब्धाः । यथा चैकस्य परमाणोस्तथा सर्वेषां प्रत्येकं द्विप्रदेश-
कादिस्कन्धानां च अनन्ताः संयोगाः पुरस्कृताः पृथक् पृथक्
काला उपलब्धाः । सर्वेषामपि मनुष्यकैश्चान्तर्वर्तितया परिणा-
मसंभवात् । तथा क्षेत्रतोऽप्ययं परमाणुरमुष्मिन् आकाशप्रदेशे
अमुष्मिन् काले अत्रगाहिष्यते, इत्येवमनन्ता एकस्य परमाणो-
र्भाविनः संयोगा यथैकस्य परमाणोस्तथा सर्वेषां परमाणूनां,
तथा द्विप्रदेशकादीनामपि स्कन्धानामनन्तप्रदेशस्कन्धपर्यन्तानां
प्रत्येकं तत्तदेकप्रदेशाद्यवगाहभेदतोभिन्नभिन्नकाला अनन्ता भा-
विनः संयोगाः । तथा कालतोऽप्ययं परमाणुरमुष्मिन् आकाशप्रदे-
शे एकसमयस्थितिकः, इत्येवमेकस्यापि परमाणोरेकस्मिन् आका-
शप्रदेशेऽसंख्येया भाविनः संयोगाः । एवं सर्वेष्वप्यका-
शप्रदेशेषु प्रत्येकमसंख्येया भाविनः संयोगाः । ततो भूयो
भूयस्तथाऽऽकाशप्रदेशेषु परावृत्तौ कालस्यानन्तत्वादनन्ताः
कालतो भाविनः संयोगाः । यथा चैकस्य परमाणोस्तथा सर्वेषां
परमाणूनां सर्वेषां च प्रत्येकं द्विप्रदेशकादीनां स्कन्धानां, तथा
भावतोऽप्ययं परमाणुरमुष्मिन् काले एकगुणकालको भवती-
त्येवमेकस्यापि परमाणोर्जिह्मभिन्नकालाः अनन्ताः संयोगाः ।
यथा चैकस्य परमाणोस्तथा परमाणूनां च सर्वेषां च द्विप्रदे-
शकादीनां स्कन्धानां पृथक् पृथक् अनन्ता भाविनः पुरस्कृताः

संयोगाः । तदेवमेकस्यापि परमाणोर्द्व्यक्षेत्रकालभावविशेष-
संबन्धवशादनन्ता भाविनः संयोगा उपलब्धाः, यथैकस्य
परमाणोस्तथा सर्वेषां परमाणूनां सर्वेषां च प्रत्येकं द्वि-
प्रदेशकानां स्कन्धानां । न चैतत्परिणामकालवस्तुव्यतिरेक-
परिणामिपुञ्जस्तिकायादिव्यतिरेके चोपपद्यते । ततः सर्वभिदं
च तास्मिन्मवसेयम् । उक्तं च- “ संयोगपुरस्कृताश्च, नाम
भाविनि हि युज्यते काले । न हि संयोगपुरस्कृतो, हासतां केषां
चिदुपपन्नः ” ॥१॥ इति यथा च सर्वेषां परमाणूनां च द्विप्रदेशका-
दीनां स्कन्धानां प्रत्येकं द्व्यक्षेत्रकालभावविशेषसंबन्धवशादन-
न्ता भाविनोऽच्चासमयाः, तथा अतीता अपीति, सिद्धः पुञ्जस्तिका-
यादनन्तगुणोऽच्चासमयो छव्यार्थतयेति । उक्तं छव्यार्थतया
परस्परमदप्यवहुत्वमिति ।

इदानीमेतेषामेव प्रदेशार्थतया तदाह-

एएसि एं भंते ! धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए आगास-
त्थिकाए जीवत्थिकाए पोग्गलत्थिकाए अच्चासमया एं पदे-
सट्ठयाए कयरे कयरेहिं तो अप्पा वा बहुया वा तुट्ठा वा
विसेसाहिया वा ? गोयमा ! धम्मत्थिकाए अधम्मत्थि-
याए, एएसि एं दो वि तुट्ठा पदेसट्ठयाए सव्वत्थोवा,
जीवत्थिकाए पदेसट्ठयाए अणंतगुणा, पोग्गलत्थिकाए प-
देसट्ठयाए अणंतगुणा, अच्चासमयाए पदेसट्ठयाए अणंतगुणा,
आगासत्थिकाए पदेसट्ठयाए अणंतगुणा ।

(एएसि एं भंते ! धम्मत्थिकायेत्यादि) धर्मास्तिकायो ध-
र्मास्तिकायः, एतौ द्वौवपि परस्परं प्रदेशार्थतया तुट्ठौ, उभयो-
रपि लोकाकाशप्रदेशत्वात् । शेषास्तिकायाऽवच्चासमयापेक्षया
च सर्वस्तोको । ततो जीवास्तिकायः प्रदेशार्थतया अनन्तगुणः,
जीवास्तिकाये जीवानामनन्तत्वात् । एकैकस्य च जीवस्य लो-
काकाशप्रदेशपरिमाणप्रदेशत्वात् । तस्मादपि पुञ्जलास्तिकायः
प्रदेशार्थतया अनन्तगुणः । कथमिति ? उच्यते-इह कर्मस्कन्ध-
प्रदेशा अपि तावत्सर्वजीवप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणाः एकैकस्य च जी-
वप्रदेशस्यानन्तान्तैः कर्मपरमाणुभिरावेष्टितपरिवेष्टितत्वात् ।
किं पुनः सकलपुञ्जलास्तिकायप्रदेशस्ततो भवति ? जीवास्ति-
कायात्पुञ्जलास्तिकायः प्रदेशार्थतया अनन्तगुणः, तस्मादप्यच्चास-
मयाः प्रदेशार्थतया अनन्तगुणः, एकैकस्य पुञ्जलास्तिकायप्रदेशस्य
प्रागुक्तक्रमेण तत्तद्व्यक्षेत्रकालभावविशेषसंबन्धजावतोऽन-
न्तानामतीताच्चासमयानामनन्तानामनागतसमयानां भावात् ।
तस्माद्व्यक्षेत्रकालभावविशेषप्रदेशार्थतया अनन्तगुणः, अलोक्तस्य
सर्वतोऽप्यनन्तताभावात् । गते प्रदेशार्थतयाऽप्यवबहुत्वम् ।

इदानीं प्रत्येकं छव्यार्थप्रदेशार्थतयाऽप्यवबहुत्वमाह-

एएसि एं भंते ! धम्मत्थिकायस्स दव्वट्ठयाए पदेसट्ठयाए
कयरे कयरेहिं तो अप्पा वा बहुया वा तुट्ठा वा विसेसाहि-
या वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा एमे धम्मत्थिकाए दव्वट्ठयाए,
सो चैव पदेसट्ठयाए असंखिज्जगुणा । एएसि एं भंते ! अध-
म्मत्थिकायस्स दव्वट्ठयाए पदेसट्ठयाए कयरे कयरेहिं तो अप्पा
वा बहुया वा तुट्ठा वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवे
एमे अधम्मत्थिकाए दव्वट्ठयाए, सो चैव पदेसट्ठयाए असं-
खिज्जगुणे । एतस्स एं भंते ! आगासत्थिकायस्स दव्वट्ठपदे-

सङ्ख्याए कयरे कयरेहितो अप्पा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो वे एमे आगासत्थिकाए दव्वड्डयाए, सो चेव पदेसड्डयाए अणं-
तगुणा । एतस्म एं जंते ! जीवत्थिकायस्स दव्वड्डपदेसड्ड-
याए कयरे कयरेहितो अप्पा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो-
वे जीवत्थिकाए दव्वड्डयाए, सो चेव पदेसड्डयाए असंखि-
ज्जगुणा । एतस्म एं जंते ! पोगलत्थिकायस्स दव्वड्डपदे-
सड्डयाए कयरे कयरेहितो अप्पा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो-
वा पोगलत्थिकाए दव्वड्डयाए, सो चेव पदेसड्डयाए अ-
संखिज्जगुणा, अद्दासमए ण पुच्छिज्जइ, पदेसाज्जावा ।

सर्वस्तोको धर्मास्तिकायो द्व्यर्थतया, एकत्वात् । प्रदेशार्थ-
तया असंख्येयगुणः, लोकाकाशप्रदेशपरिमाणप्रदेशात्मकत्वात् ।
एवमधर्मास्तिकायसूत्रमपि भावनीयम् । आकाशास्तिकायो
द्व्यर्थतया सर्वस्तोकः, एकत्वात् । प्रदेशार्थतया अनन्तगुणः,
अपरिमितत्वात् । जीवास्तिकायो द्व्यर्थतया सर्वस्तोकः, प्रदे-
शार्थतया असंख्येयगुणः, प्रतिजीवं लोकाकाशप्रदेशभावात् ।
तथा-सर्वस्तोकः पुद्गलास्तिकायो द्व्यर्थतया, द्व्यर्थानां सर्वज्ञा-
पि स्तोक्तत्वात् । स एव पुद्गलास्तिकायस्तद्व्यपेक्षया प्रदेशार्थ-
तया चिन्त्यमानोऽसंख्येयगुणः । ननु बहवः खलु जगत्पन्नप्रदे-
शका अपि स्कन्धा विद्यन्ते, ततोऽनन्तगुणाः कस्मात् भवन्ति ?
तदयुक्तम् । वस्तुतत्वापरिक्रानात् । इह हि स्वल्पा अनन्तप्रदेशकाः
स्कन्धाः ; परमाणवादयस्त्वतिषहवः । तथा वक्ष्यति सूत्रम् “स-
व्वत्थोवा अणंतपप्पसिया खंधा दव्वड्डयाए, परमाणुपोगमला द-
व्वड्डयाए अनन्तगुणा, संखेज्जपप्पसिया खंधा दव्वड्डयाए सं-
खेज्जगुणा, असंखेज्जपप्पसियाए खंधा दव्वड्डयाए असंखेज्ज-
गुणा” इति । ततो यद्वा सर्वे एव पुद्गलास्तिकायाः प्रदेशार्थतया
चिन्त्यन्ते तदा अनन्तप्रदेशकानां स्कन्धानामतिस्तोक्तत्वात्पर-
माणूनां चातिबहुत्वात्तेषां च पृथक् २ द्व्यत्वात् असंख्येयप्रदे-
शकानां च स्कन्धानां परमाणवपेक्षया असंख्येयगुणत्वादसंख्येय-
गुण पवोपपद्यते, नानन्तगुणः । (अद्दासमए ण पुच्छिज्जइ सि)
अद्दासमयो द्व्यर्थप्रदेशार्थतया न पृच्छ्यते । कुतः ? इ-
त्याह-प्रदेशभावात् । आह-कोऽयमद्दासमयानां द्व्यर्थतानि-
यमः, यावता प्रदेशार्थताऽपि तेषां विद्यते एव ? तथाहि-यथा अ-
नन्तानां परमाणूनां समुदायस्कन्धो भण्यते, स च द्वयं, तद्व-
यवाश्च प्रदेशाः । तथेहापि सकलः कालो द्वयम्, तद्वयवाश्च स-
मयाः प्रदेशा इति । तदयुक्तम् । दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकवैषम्यात्, परमा-
णूनां समुदायः तदा स्कन्धो भवति, यद्वा ते परस्परसापेक्षतया
परिणमन्ते, परस्परनिरपेक्षाणां केवलपरमाणूनामिव स्कन्धत्वा-
योगात् । अद्दासमयास्तु परस्परं निरपेक्षा एव, वर्तमानसमय-
ज्ञावे पूर्वापरसमययोरज्ञावात् । ततो न स्कन्धत्वपरिणामः ।
तद्भावाच्च नाद्दासमयाः प्रदेशाः, किं तु पृथक् द्व्यवयवेति ।

सम्प्रत्यमीषां धर्मास्तिकायादीनां सर्वेषां युगपद् द्व्यर्थप्र-
देशार्थतयाऽल्पबहुत्वमाह-

एएसि एं जंते ! धम्मत्थिकाय अधम्मत्थिकाय आगासत्थि-
काय जीवत्थिकाय पोगलत्थिकाय अद्दासमया एं दव्वड्डयाए
पदेसड्डयाए कयरे कयरेहितो अप्पा वा वट्टया वा तुल्ला वा
विसेसाहिया वा ? गोयमा ! धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए

आगासत्थिकाए य, एए णं तिन्नि वि तुल्ला, दव्वड्डयाए स-
व्वत्थोवा धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए य, एए एं दोष्णि
वि तुल्ला पदेसड्डयाए असंखेज्जगुणा, जीवत्थिकाए दव्व-
ड्डयाए अणंतगुणे, सो चेव पदेसड्डयाए असंखिज्जगुणे,
पोगलत्थिकाए दव्वड्डयाए अणंतगुणे, सो चेव पपसड्ड-
याए असंखेज्जगुणे, अद्दासमए दव्वड्डपदेसड्डयाए अणं-
तगुणे, आगासत्थिकाए पदेसड्डयाए अणंतगुणा ॥

(एएसि णं जंते ! इत्यादि) धर्मास्तिकायोऽधर्मास्तिकाय
आकाशास्तिकायः, एते त्रयोऽपि द्व्यर्थतया तुल्याः, सर्वस्तो-
काश्च प्रत्येकमेकसंख्याकत्वात् ३ । तेभ्यो धर्मास्तिकायोऽधर्मा-
स्तिकायः, एतौ ह्यपि प्रदेशार्थतयाऽसंख्येयगुणौ, स्वस्थाने तु
परस्परं तुल्यौ ४ । ताभ्यां जीवास्तिकायो द्व्यर्थतया अनन्तगु-
णः, अनन्तानां जीवद्वयाणां भावात् ६ । स एव जीवा-
स्तिकायः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणः, प्रतिजीवमसंख्येयानां प्र-
देशानां ज्ञावात् ७ । तस्मादपि प्रदेशार्थतया जीवास्तिकाया-
पुद्गलास्तिकायो द्व्यर्थतया अनन्तगुणः, प्रतिजीवप्रदेशं ज्ञा-
नावरणीयादिकर्मपुद्गलस्कन्धानामप्यनन्तानां भावात् ८ । स
एव पुद्गलास्तिकायः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणः, अत्र भावना
प्रागिव ९ । तस्मादपि प्रदेशार्थतया पुद्गलास्तिकायात् अद्दासमयो
द्व्यर्थतया अनन्तगुणः, अत्रापि भावना प्रागिव १० । तस्मादप्या-
काशास्तिकायः प्रदेशार्थतया अनन्तगुणः, सर्वास्वपि दिक्षु वि-
दिषु तस्यान्तर्भावात्, अद्दासमयस्य च मनुष्यक्षेत्रमात्रभावात्
११ । गतमस्तिकायम् । प्रज्ञा० ३ पद । “ चउहि अतिकायाहि
लोणे कुमे पअसे । तं जहा-धम्मत्थिकाएणं अधम्मत्थिकाएणं
जीवत्थिकाएणं पोगलत्थिकाएणं” स्वा० ४ उ० ३ उ० ।

अथवा-

कइ णं भंते ! अतिकाया पाणत्ता ? गोयमा ! पंच
अतिकाया पाणत्ता । तं जहा-धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थि-
काए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोगलत्थिकाए ।

धर्मास्तिकायादीनां चोपन्यासेऽयमेव क्रमः । तथाहि-धर्मा-
स्तिकायादिपदस्य माङ्गलिकत्वाद् धर्मास्तिकाय आदां वुक्तः,
तदनन्तरं च तद्विपक्षत्वाद् अधर्मास्तिकायः । ततश्च तदाधारत्वाद् अ-
काशास्तिकायः । ततोऽनन्तत्वाद् भूतत्वसाधर्म्याज्जीवास्तिका-
यः, ततस्तदुपपन्नकत्वात् पुद्गलास्तिकाय इति ॥ भ० २ श० १०
उ० । तेनार्मस्तित्वम् । अत्र च जीवपुद्गलानां गत्यन्यथाऽनुपपत्ते-
र्धर्मास्तिकायस्य तेषामेव स्थित्यन्यथानुपपत्तेरधर्मास्तिकायस्य
सर्वं प्रतिपत्तव्यम् । न च वक्तव्यं तद्वतिस्थिती च भविष्यतः,
धर्माधर्मास्तिकाये च न भविष्यत इति । प्रतिबन्धाज्जावाद्ने-
कान्तिकतेति । तावन्तरेणापि तद्विभजनेऽलोकेऽपि सत्प्रसङ्गात् ।
यदि त्वलोकेऽपि तद्वगतिरित्यती स्यातां, तदाऽलोकास्त्यान्त-
त्वाल्लोकाभिर्गम्य जीवपुद्गलानां तत्र प्रवेशादेकद्विधा जीवपु-
द्गलयुक्तः सर्वथा तच्छून्यो वा कदाचिद्विधोः स्यात् ; नैतद् दृष्टमिष्टं
चेत्याद्यन्यदपि दूषणज्ञानमप्यस्ति, नोच्यते ग्रन्थविस्तरभया-
दिति । आकाशं तु जीवादिपदार्थानामाधारः, अन्यथाऽनुपपत्ते-
रस्तीति श्रेयम् । न च धर्माधर्मास्तिकायावेव तदाधारौ
जविष्यत इति वक्तव्यम् । तयोस्तत्रातिस्थितिसाधकत्वेनोक्तत्वात् ।
न चान्यसाध्यं कार्यमन्यः प्रसाधयति, अप्रसङ्गात् । इति घटादि-

ज्ञानगुणस्य प्रतिप्राणित्वसंवेदनसिद्धत्वात् स्त्रीवस्यास्तित्वमव-
गन्तव्यम् । न च गुणिनमन्तरेण गुणसत्ता युक्ता, अतिप्रसङ्गात् ।
न च देह एवास्य मुणी युज्यते, यतो ज्ञानमस्मै चिद्रूपं सदेव, इ-
न्द्रियगोचरातीतत्वादिधर्मापेक्षया, अतः तस्यानुरूप एव कश्चिद्
गुणी समन्वेष्टव्यः । स च जीव एव, न तु देहः, विपरीतत्वात् ।
यदि पुनरनुरूपोऽपि गुणानां गुणी कल्पयत, न ह्यनवस्था । रूपादि-
गुणानामप्याकाशादेर्गुणित्वकल्पनाप्रसङ्गादिति । पुरुषास्तिका-
यस्य तु घटादिकायां न्यथाऽनुपपत्तेः, प्रत्यक्त्वाच्च सत्त्वं प्रती-
तमेवेति । अनु० ।

अस्थिकायानामस्थिकायत्वम्—

एगे जंते ! धम्मत्थिकायप्पदेसे धम्मत्थिकाए चि वत्त-
वं सिया ? । गोयमा ! एगे इण्ठे सम्भे, एवं दोन्नि वि तिन्नि
वि चत्तारि पंच उ सत्त अट्ठ नव दस संखेज्जा असंखेज्जा
जंते ! धम्मत्थिकायप्पदेसा धम्मत्थिकाए चि वत्तवं सि-
या ? । गोयमा ! एगे इण्ठे सम्भे, एगपदेसूणे वि य एं
धम्मत्थिकाए चि वत्तवं सिया ? । एगे इण्ठे सम्भे,
से केण्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, एगे धम्मत्थिकायप्पदेसे नो
धम्मत्थिकाये चि वत्तवं सिया, जाव एगपदेसूणे वि य एं
धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए चि वत्तवं सिया । से एणं
गोयमा ! खंमे चक्के मगले चक्के ? । जगवं ! नो खंमे चक्के स-
गले चक्के । एवं ठत्ते धम्मे दंमे दूसे आउहे मोयए । से
तेण्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, एगे धम्मत्थिकायप्पदेसे नो
धम्मत्थिकाए चि वत्तवं सिया० जाव एगपदेसूणे वि य एं
धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए चि वत्तवं सिया । से किं
खाइए एं जंते ! धम्मत्थिकाए चि वत्तवं सिया । गोयमा !
असंखेज्जा धम्मत्थिकायप्पपसा, ते सव्वे कसिणा पढि-
पुष्ठा निरवसेसा एकगहणगहिया । एस एं गोयमा !
धम्मत्थिकाए चि वत्तवं सिया । एवं अट्ठम्मत्थिकाए वि ।
आगामत्थिकायजीवत्थिकायपोगलत्थिकाए वि एवं चेव,
नवरं तियइं पि पएसा अणंता ज्ञाणियव्वा, ससं तं चेव ।

(खंडे चक्के इत्यादि) यथा खण्डं चक्रं चक्रं न भवति, खण्ड-
चक्रमित्येवं तस्य व्यपदिश्यमानत्वात्, अपि तु स्वकलमेव चक्रं
चक्रं भवति । एवं धर्मास्तिकायः प्रदेशानान्यूनो न धर्मास्तिकाय
इति वक्तव्यः स्यात् । एतच्च निश्चयनयदर्शनम् । व्यवहारनयम-
ते तु एकदेशेनानमपि वस्तु वस्तुवै । यथा खण्डोऽपि घटो घट
एव, च्छिन्नकर्मोऽपि भ्वा भवेत् । भणति च—“एकदेशविहितमन-
न्यवदिति” । (से किं खाइए चि) अथ किं पुनरित्यर्थः । (सव्वे
चि) समस्तास्ते च देशापेक्षयाऽपि भवन्ति, प्रकारकास्त्वेषां
सर्वशब्दप्रवृत्तेः । इत्यत आह—(कसिण चि) कस्मा न तु
तदेकदेशापेक्षया सर्व इत्यर्थः । ते च स्वस्वजावरहिता अपि भव-
न्तीत्यत आह—प्रतिपूर्णा आत्मस्वरूपेणाविकल्पाः, ते च प्रदेशा-
न्तरापेक्षया स्वस्वजावन्यूनानां अपि तथोच्यन्ते इत्याह—(गिरव-
सेस जि) प्रदेशान्तरतोऽपि स्वस्वभावेनान्यूनानां तथा—(पयगह-
णगहिया चि) एकग्रहणेनैकशब्देन धर्मास्तिकाय इत्येवं लक्ष-
णेन गृहीता ये ते तथा, एकशब्दाजिघेया इत्यर्थः । एकायाश्चे-

ते शब्दाः । (पएसा अणंता ज्ञाणियव्व चि) धर्माधर्मयोर-
संबन्धेयाः प्रदेशा उक्ताः । आकाशादीनां पुनः प्रदेशा अनन्ता वा-
च्याः । अनन्तप्रदेशकत्वात्त्रयाणामपीति । उपयोगगुणो जीवा-
स्तिकायः प्राम्दशितः । ज० २ श० १० उ० ।

प्रदेशनिषूदनम्—

एयंसि एं भंते ! धम्मत्थिकायअट्ठम्मत्थिकायआगा-
सत्थिकायंसि चकिया केइ आसइत्तए वा सुइत्तए वा चि-
ट्ठित्तए वा णिसीयत्तए वा, तुयट्ठित्तए वा ? । एगे इण्ठे सम्भे,
अणंता पुण तत्थ जीवा ओगादा । से केण्ठेणं भंते ! एवं
वुच्चइ-एयंसि एं धम्मत्थिकायजाव आगासत्थिकायंसि नो च-
किया केइ आसइत्तए वा० जाव ओगादा । गोयमा ! से जट्ठा
णामए कूमागारसाला सिया दुहओ सिच्चा गुत्ता गुत्तदुवारा
जहा रायप्पमेणइज्जे० जाव दुवारवयाणाइं पिइंति । दुवार०
तीसे य कूमागारसालाए बहुमज्जदेसजाए जट्ठेणं एको
वा दो वा तिप्पि वा । उक्कोमेणं पदीवसहस्सं पलीवेज्जा,
से एणं गोयमा ! ताओ पदीवलेस्साओ अस्समस्संब-
आओ अस्समस्सपुट्ठाओ० जाव अस्समस्सपुत्ताए चिइंति,
इंता चकिया एं गोयमा ! केइ तासु पदीवलेस्सासु आसइ
त्तए वा० जाव तुयट्ठित्तए वा । जगवं ! एगे इण्ठे सम्भे ।
अणंता पुण तत्थ जीवा ओगादा । से तेण्ठेणं गोयमा !
एवं वुच्चइ० जाव ओगादा ॥

एतस्मिन् णमिति वाक्यालङ्कारे (चकिय चि) शक्नुयात् ।
कश्चित्पुरुषः । ज० १३ श० ४ उ० ।

प्रमाणम्—

धम्मत्थिकाए णं जंते ! केमहालए पणत्ते ? । गोयमा !
लोए लोयमेत्ते दोयप्पमाणे लोयफुडे दोयं चेव फुसित्ता
ए चिट्ठइ । एवं अट्ठम्मत्थिकाए लोयाकासे जीवत्थिकाए
पोगलत्थिकाएकाजिहवा ॥

(केमहालए चि) सुसजाचप्रत्ययत्वाभिर्देशस्य, किं महत्त्वं
यस्यासौ किमहम्बः । (लोए चि) लोको लोकप्रमितत्वात्,
लोकव्यपदेशाद्वा, उच्यते च—“पंचस्थिकायमहं लोयमित्यादि”
लोके चासौ वर्तते । इत्थं चाप्रहितमप्युक्तम्, शिष्यहितत्वादा-
चार्यस्येति । लोकमात्रो लोकपरिमाणः, स च किञ्चिन्न्यूनोऽपि
व्यवहारतः स्यादित्यत आह—(दोयप्पमाणे चि) लोकप्रमाणो
लोकप्रदेशप्रमाणत्वात्तत्प्रदेशानाम् । स चान्योन्यानुबन्धेन स्थित
इत्येतदेवाह—(दोयफुडे चि) लोकेन लोकाकाशेन सकलस्व-
प्रदेशैः स्पृष्टो लोकस्पृष्टः । तथा लोकमेव च सकलस्वप्रदेशैः
स्पृष्टा तिष्ठतीति पुद्गलास्तिकायां लोकं स्पृष्टा तिष्ठतीत्यन्तरमु-
क्तमिति । भ० २ श० १० उ० ।

वर्णगन्धरसादिः—

धम्मत्थिकाए एं कति वण्णे, कति गंधे, कति रसे, कति
फासे ? । गोयमा ! अवन्ने अगंधे अरसे अफासे अरूची
अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे, ते समासओ पंचविहे
पणत्ते । तं जहा—दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ गु-

णञ्चो । द्रवञ्चो एणं धम्मत्थिकाए एगे द्रव्वे, खेत्तओ ढोग-
प्पमाणमेत्ते, कालञ्चो न कयाइ न आसि न कयाइ न-
त्थि जाव निच्चे, भावञ्चो अवञ्चे अंगधे अरसे अफासे,
गुणञ्चो गमणगुणे । अथम्मत्थिकाए वि एवं चेव, नवरं गु-
णञ्चो ठाणगुणे । आगामत्थिकाए वि एवं चेव, नवरं खे-
त्तञ्चो एणं आगामत्थिकाए लोयाहोयप्पमाणमेत्ते अणंते
चेव जाव गुणञ्चो अवगाहगुणे । जीवत्थिकाए णं भंते !
कइ वण्णे, कइ गंधे, कइ रसे, कइ फासे ? गोयमा ! अवञ्चे
जाव अरूवो जीवे सासए अवड्डिए लोणदव्वे, से समामञ्चो
पंचविहे पणएत्ते । तं जहा-द्रवञ्चो जाव गुणओ । द्रव-
ञ्चो णं जीवत्थिकाए अणंताइ जीवदव्वे, खेत्तओ ढो-
गप्पमाणमेत्ते, कालञ्चो न कयाइ न आसि जाव निच्चे,
जावञ्चो पुण अवञ्चे अंगधे अरसफासे, गुणञ्चो उव-
ओगगुणे । पोग्गलत्थिकाए णं भंते ! कइ वण्णे, कइ गं-
धरसफासे ? गोयमा ! पंचवञ्चे पंचरसे दुग्ंधे अहफासे
रूवो अजीवे सासए अवड्डिए लोणदव्वे । से समामञ्चो पं-
चविहे पणएत्ते । तं जहा-द्रवञ्चो खेत्तओ कालञ्चो भाव-
ञ्चो गुणञ्चो । द्रवञ्चो एणं पोग्गलत्थिकाए अणंताइ दव्वे, खे-
त्तओ लोयप्पमाणमेत्ते, कालञ्चो न कयाइ न आसि जाव
निच्चे, जावञ्चो वण्णमंते गंधरसफासमंते, गुणञ्चो ग-
हणगुणे ॥

(अवञ्चे इत्यादि) यत् एवावर्णादिरत्त एवारूपी अमूर्तः, न तु
निःस्वभावः, नञः पर्युदासवृत्तित्वात् । शाश्वतो ह्यव्यतोऽव-
स्थितः प्रदेशतः (लोणदव्वे स्ति) ढोकस्य पञ्चास्तिकायाम-
कस्यांशचूतं ह्यव्यं लोकद्रव्यम् । भावत इति पर्यायतः (गुण-
ञ्चो स्ति) कार्यतः [गमणगुणे स्ति] जीवपुद्गलानां गतिपरिण-
तानां गत्युपपत्त्यहेतुः, मत्स्यानां जलमिवेति । [ठाणगुणे स्ति] जी-
वपुद्गलानां स्थितिपरिणतानां स्थित्युपपत्त्यहेतुः, मत्स्यानां स्थल-
मिवेति । [अवगाहगुणे स्ति] जीवादीनामवकाशहेतुः, वदराणां
क्षयरमिव । [उवओगगुणे स्ति] उपयोगश्चैतन्यं साकारानाका-
रभेदम् । [गहणगुणे स्ति] ग्रहणं परस्परं सम्बन्धनं जीवेन
वा, औदारिकादिभिः प्रकारैरिति । अ० २ श० १० उ० ।

अवगाहनादयः—

धम्मत्थिकाए णं भंते ! केमहाद्वए पणएत्ते ? गोयमा !
लोए ढोयमेत्ते लोयप्पमाणे ढोयफुमे लोयं चेय उग्माहि-
त्ताणं चिट्ठति, एवं जाव पोग्गलत्थिकाए । अहे ढोए णं
जंते ! धम्मत्थिकायस्स केवइयं ओगाढे ? गोयमा ! साइरेगं
अण्णं ओगाढे, एवं एणं अजिलावेणं जहा वियइसएणं
जाव ईसिप्पञ्जाराणं । जंते ! पुढवीहोयागासस्स किं सं-
खेज्जइजागं ओगाढा पुच्छा ? गोयमा ! णो संखेज्जइजागं
ओगाढा, असंखेज्जइजागं ओगाढा, णो संखेज्जइजागे
ओगाढा, णो असंखेज्जइजागे ओगाढा, णो सव्वं लो-
यं ओगाढा, सेसं तं चेव ।

१३०

“धम्मत्थिकाएणं भंते !” इत्यादिरालापकः; तत्र च नवरं
केवलं “लोयं चेय कुत्तित्ताणं चिट्ठ स्ति” । एतस्य स्थाने—
“लोयं चेय ओगाहित्ताणं चिट्ठ” इत्यभिलषा दृश्य इति ।
ज० २० श० २ उ० ॥

(अस्तिकायानां विषयेऽन्ययुक्तैः सह विप्रतिपत्तयः ‘अणउ-
त्थिय’ शब्देऽस्मिन्नेव नामे ४४६ पृष्ठे दर्शिताः)

मध्यप्रदेशाः—

कइ णं जंते ! धम्मत्थिकायस्स मज्झप्पदेसा पणएत्ता ?
गोयमा ! अह धम्मत्थिकायस्स मज्झप्पदेसा पणएत्ता ।
कइ णं जंते ! अह धम्मत्थिकायस्स मज्झप्पदेसा पणएत्ता ?
गोयमा ! एवं चेव । कइ णं जंते ! आगामत्थिकायस्स मज्झ-
प्पदेसा पणएत्ता ? गोयमा ! एवं चेव । कइ णं जंते ! जीवत्थि-
कायस्स मज्झप्पदेसा पणएत्ता ? गोयमा ! अह जीवत्थिकाय-
स्स मज्झप्पदेसा पणएत्ता । एणं णं जंते ! अह जीव-
त्थिकायस्स मज्झप्पदेसा कइसु आगामपदेमेसु ओगाढा
होति ? गोयमा ! जहएणं एणं एकांसि वा दोहिं वा तिहिं
वा चउहिं वा पंचहिं वा छहिं वा उकोसेणं अहमु णो
चेव णं सत्तसु । सेवं भंते ! भंते ! स्ति ॥

प्रत्येकं जीवानामित्यर्थः । ते च सर्वस्यामवगाहनायां मध्य-
जाग एव जवन्तीति मध्यप्रदेशा उच्यन्ते । (जहएणं एकांसि वे-
त्यादि) सङ्कोचविकाशधर्मेणात्तेयम् । (उकोसेणं अहमु
स्ति) एकैकस्मिन्नेव तेषामवगाहनात् । (नो चेव णं सत्तसु स्ति)
वस्तुस्वभावादिति । अ० २४ श० ४ उ० ॥ इथा० । (अस्तिका-
यविषये कालोदायिसंवादः ‘अणउत्थिय’ शब्देऽस्मिन्नेव भा-
गे ४४६ पृष्ठे दर्शितः)

अतिथिकायधम्म-अस्तिकायधर्म-पुणं । अस्तयः प्रदेशास्तेषां
कायो राशिरस्तिकायः । स एव (संज्ञया) धर्मो गतिपर्याये जीव-
पुद्गलयोर्धारणादित्यस्तिकायधर्मः । स्थि० १० ठा० । गत्युप-
पत्त्यमलक्षणधर्मास्तिकायनामकेऽव्ययधर्मे, स्थि० ३ ठा० ३ उ० ॥

अतिथिक्-अस्तिक्य-न० । अस्तीति मतिरस्येत्यास्तिकः ।
तस्य जावः कर्म वा आस्तिक्यम् । तस्यान्तरावचनेऽऽपि जिनो-
क्तस्वविषये निराकाङ्क्षायां प्रतिपत्ता, ध० २ अधि० अस्तिका-
यादिविषयास्तिकधर्मायाम्, दर्श० । सन्ति खलु जिनेन्द्रो-
पदिष्टा अतीन्द्रिया जीवपरलोकादयो ज्ञावा इति । परिणामे,
ध० २ अधि० । संथा० ।

अतिथिण (न) तिथिपवाय-अस्तिनास्तिप्रवाद-न० । यल्लो-
के यथाऽस्ति यथा वा नास्तिः अथवा स्याद्वादाजिप्रायत-
स्तदेवास्ति, तदेव नास्तीत्येवं प्रवदतीति । स० । यद्वस्तु लो-
केऽस्ति धर्मास्तिकायादि, यच्च नास्ति खरभृद्वादि, तत्प्रवदती-
ति । अथवा सर्वं वस्तु स्वरूपेणास्ति, पररूपेण नास्तीति प्रव-
दतीति, अस्तिनास्तिप्रवादम् । चतुर्थे पूर्वश्रुते, न० । तस्य पदपरि-
माणं षष्ठिपदशतसहस्राणि । स० । “अतिथिणत्थिपवायपुव्व-
स्स णं अछारस्स वत्थुदस्स चूलिया वत्थुपमत्ता” । न० ।

अतिथिन्-अस्तित्व-न० । अस्ति-भावे त्व । विद्यमानत्वे, दर्श०
१ अ० । अर्थक्रियाकारित्वे, “यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थं

सन्" इति वचनात् । आ० म० द्वि० । ['खणियवाइ' शब्देऽस्य उपपत्तिर्देह्या] गुणभेदे, "तत्राऽस्तित्वं परिज्ञेयं, सद्भूतत्व-गुणः पुनः" । तत्र इदं परिज्ञेयम्-सत्तया यो जवति यस्मात्सद्भूततया व्यवहारो जायते, स चास्तित्वगुणः । उच्यते ०११ अथा० । धर्मधर्मिणोरभेदात् सद्भवस्तुति, भ० ।

यस्य वस्तुनो यथैवास्तित्वं तथैव जगवता तीर्थकरणे प्रकृतमिति विदर्शयिष्येधावद् वस्तुपरिणामं दर्शयन्नाह—

से एणं भंते ! अतिथिं अतिथिसे परिणमइ, एतिथिं एतिथिसे परिणमइ ? । हुंता गोयमा !० जाव परिणमइ ॥

(से एणमित्यादि) [अतिथिं अतिथिसे परिणमइ चि] अस्तित्वमङ्गुल्यादेरङ्गुल्यादिभावेन सत्त्वम् । उक्तं च— "स-धैमासित् स्वरूपेण, पररूपेण नास्ति च । अन्यथा सर्वभावानामेकत्वं संप्रसज्यते" ॥ १ ॥ तच्चेह ऋजुत्वादिपर्यायवच-सेयम्; अङ्गुल्यादिदेह्यास्तित्वस्य कथं चिदङ्गुत्वादिपर्यायव-तिरिक्तत्वात् । अस्तित्वेऽङ्गुल्यादेरेवाङ्गुल्यादिभावेन सत्त्वे वक्तृत्वादिपर्याय इत्यर्थः । परिणमति—तथा भवति । इदमुक्तं भवति—द्रव्यस्य प्रकारान्तरेण सत्ता प्रकारान्तरेण सत्तायां वर्तते । यथा—मृद्वस्य पाण्डुरप्रकारेण सत्ता घटप्रकारसत्ताया-मिति । (नतिथिं नतिथिसे परिणमइ चि) नास्तित्वमङ्गु-ल्यादेरङ्गुल्यादिभावेनास्तित्वम्, तच्चाङ्गुल्यादिभावेन एव । तत-आङ्गुल्यादेर्नास्तित्वमङ्गुल्यादिभावेनास्तित्वमङ्गुल्यादेर्नास्तित्वेऽङ्गु-ल्यादेः पर्यायान्तरेणास्तित्वरूपे परिणमति । यथा—मृदो नास्तित्वं तत्त्वादिरूपं मृदास्तित्वरूपे पटे इति, अथवा अस्तित्वमिति धर्मधर्मिणोरभेदात्सत्त्वस्तित्वे सत्त्वे परिणमति । सत्सदेव भवति, नात्यन्तं विनाशि स्यात् । विनाशस्य पर्यायान्तर-मनमात्ररूपत्वात् । दीपादिविनाशस्यापि तमिच्छादिरूपतया परिणमात् । तथा नास्तित्वमन्यन्ताभावपक्षे यत् खरविषा-णादि, तन्नास्तित्वेऽन्यन्ताभाव एव वर्तते । नात्यन्तमसतः सत्त्वमस्ति, खरविषाणस्येति । उक्तं च— "नासतो जायते भावो, नाजावो जायते सतः" । अथवा अस्तित्वमिति धर्म-जेदात्सत्त्वस्तित्वे सत्त्वे वर्तते । यथा—पटः पटत्व एव । नास्तित्वं आह—नास्तित्वे सत्त्वे वर्तते, यथाऽपटोऽपटत्व एवेति ।

अथ परिणामदेतद्दर्शनायाह—

जं तं भंते ! अतिथिं अतिथिसे परिणमइ, एतिथिं एतिथि-से परिणमइ, तं किं पञ्चोगसा, वीससा ? । गोयमा ! प-ञ्चोगसा वि तं वीससा वि तं ॥

(जं तमित्यादि) (अतिथिं अतिथिसे परिणमइ चि) पर्यायः पञ्चोगसान्तरतां यातीत्यर्थः । (एतिथिं एतिथिसे परिणमइ चि) व-स्त्वन्तरस्य पर्यायः—तत्पर्यायान्तरतां यातीत्यर्थः । (पञ्चोगसा चि) सकारस्याऽऽगमिकत्वाप्रयोगेण जीवव्यापारेण । (वीससा चि) यद्यपि लोके विस्मयाशब्दो जरापर्यायतया रुढस्तथापीह सभा-धार्यो दृश्यः । इह प्राकृतत्वाद् 'वीससा' इति वाच्यं वीससेत्युक्त-मिति । अत्रोत्तरम्—(पञ्चोगसा वि तं चि) प्रयोगेणापि तदस्ति-त्वादि, यथा—कुलालव्यापाराद् मृत्पात्रो घटतया परिणमति, अङ्गुलिमृज्ज्वा वा वक्तव्येति । अपिः समुच्चये । (वीससा वि-तं चि) यथा—शुभ्राभ्रमशुभ्राभ्रतया । नास्तित्वस्यापि नास्तित्व-परिणामे प्रयोगविस्मययोरेतान्येवोदाहरणानि । वस्त्वन्तरापेक्ष-

या मृत्पिण्डादेरस्तित्वस्य नास्तित्वात् । सत्सदेव स्यादिति व्या-ख्यानान्तरेऽन्येतान्येवोदाहरणानि, पूर्वोत्तरावस्थयोः सद्भूतत्वा-दिति । यदप्यजावोऽजाव एव स्यादिति व्याख्यातम्, तत्रापि प्र-योगेणापि तथा विस्मयस्याऽपि अजावो भाव एव स्यात्, न प्र-योगादेः साफल्यमिति व्याख्येयमिति । ज० ।

अथांक्तस्वरूपस्यैवाधेयस्य सत्त्वत्वेन प्रज्ञापनीयतां दर्शयितुमाह—
से एणं जंते ! अतिथिं अतिथिसे गमणिज्जं जहा परि-
णमइ दो आलावगा, तहा गमणिजेण वि दो आलावगा
जाणियवा, जाव तहा मे अतिथिं अतिथिसे गमणिज्जं, जहा
ते जंते ! एत्थं गमणिज्जं, तहा ते इह गमणिज्जं, जहा
ते इह गमणिज्जं तहा ते इत्थं गमणिज्जं ? । हुंता गोयमा !
जहा मे इत्थं गमणिज्जं तहा मे इह गमणिज्जं ॥

अस्तित्वमस्तित्वे गमनीयं सद्भूतसत्त्वेनैव प्रज्ञापनीयमित्य-
र्थः । (दो आलावगा चि) (से एणं जंते ! अतिथिं अतिथिसे गमणि-
ज्जमित्यादि) 'पञ्चोगसा वि तं वीससा वि तं' इत्येतदन्त एकः,
परिणामभेदाभिधानात् । 'जहा ते जंते ! अतिथिं अतिथिसे
गमणिज्जमित्यादि' तदा 'मे अतिथिं अतिथिसे गमणिज्जं'
इत्येतदन्तस्तु द्वितीयोऽस्तित्वनास्तित्वपरिणामयोः समता-
भिधायीति । एवं वस्तुप्रज्ञापनविषयां समभावनां जगवतोऽ-
भिधायिण्यपि शिष्यविषयां तां दर्शयन्नाह—'जहा ते इत्यादि' यथा
स्वकीयपरकीयताऽनपेक्षतया समत्वेन विहितमिति प्रवृत्त्या उप-
पकारबुद्ध्या वा ते तव भद्रे ! [एत्थं चि] एतस्मिन्म-
यि सन्निहिते स्वशिष्ये गमनीयं वस्तुप्रज्ञापनीयम् । तथा तेनैव
समताद्वयप्रकारेण उपकारधिया वा [इहं चि] इहास्मि-
न् गृहिपात्रादिमिकादौ जने गमनीयं वस्तुप्रकाशनीयमिति प्रश्नः ।
अथवा [एत्थं चि] स्वात्मनि यथा गमनीयं सुखाप्रियत्वादि, तथा
इह परात्मनि । अथवा यथा प्रत्यक्षाधिकरस्यार्थतया एत्थमि-
त्येतच्छब्दरूपमिति गमनीयम्, तथा इह इत्थमित्येतच्छब्दरू-
पमिति, समानार्थत्वाद्योरपीति । ज० १ इ० ३ उ० ॥

अतिथिभाव—अस्ति जाव—पुं० । विद्यमानभावे, "अतिथिभावोस्ति
वा विज्जमाणभावो चि वा पगट्ठा" आ० चू० १ अ० ।

अतिथि (यि) र—अतिथि—त्रि० । न० त० । प्राकृते—"स्रघध-
भाम्" न० । १ । ७७ । इति यस्य प्राप्तमपि हत्वं प्रायिकत्वाज्ज
जवति । प्रा० । अहदे, ओध० अतरे, नि० चू० १० उ० । धृति
संदननदीनत्वेन बलदीने, न्य० १ उ० । चले च, उक्त० २० अ० ।
अपरिचिते, "अतिथिरस्स पुण्वगहियस्स वत्तणा जं इह धि-
रीकरणं" पञ्चा० १२ विव० । जीर्णे, आन्ना० २ अ० ३ अ० २ उ० ।
अस्थास्तुद्रव्ये, ज० ।

अतिथिं प्रज्ञोदति स्थिरं वा प्रज्ञोदति इति चिन्तयन्नाह—

से एणं जंते ! अतिथिरे पलोदइ, नो थिरे पलोदइ, अ-
तिथिरे जजइ, नो थिरे जजइ, मासए बावए वालियत्तं
असासयं सामए पंडिए पंडियत्तं अमासयं । हुंता गोयमा !
अतिथिरे पलोदइ० जाव पंडियत्तं असासयं, सेवं जंते !
जंते ! चि० जाव विहरइ ।

(अतिथिरे चि) अस्यास्तु द्रव्यं लोपादि, प्रज्ञोदति परिदत्ते, अ-

ध्यात्मचिन्तायामस्थिरं कर्म तस्य जीवप्रदेशेऽयः प्रातःसमय-
क्षणेनास्थिरत्वात् प्रहोदयति, बन्धोदयनिर्जरादिपरिणामैः प-
रिचर्चन्ति स्थिरं शिलादि न प्रहोदयति । अध्यात्मचिन्तायां तु
स्थिरो जीवः, कर्मकृयेऽपि तस्य अवस्थितत्वाच्चासौ प्रहोदयति,
उपयोगलक्षणस्वभावान्न परिवर्तते । तथा अस्थिरं जङ्गुरस्वभावं
तृणादि ज्ञयते विदलयति । अध्यात्मचिन्तायामस्थिरं कर्म त-
द्भज्यते व्यपैति, तथा स्थिरमभङ्गुरमयः शलाकादि न ज्ञयते,
अध्यात्मचिन्तायां स्थिरो जीवः, स च न भज्यते, शाश्वतत्वादिति ।
जीवप्रस्तावादिदमाह- (सासप बालप क्षि) बालको
व्यवहारतः शिशुः, निश्चयतोऽसंयतो जीवः, स च शाश्वतः, द्रव्य-
त्वात् । (बाह्ययत्नं ति) इह कप्रत्ययस्य स्वार्थिकत्वाद्बालत्वम्,
व्यवहारतः शिशुत्वम्, निश्चयतस्त्वसंयतत्वम् । तत्त्वशाश्वतम्,
पर्यायत्वादिति । एवं परिमृतसूत्रमपि, नवरं परिमृतो व्यवहारेण
शाश्वतो जीवः, निश्चयतस्तु संयत इति । भ० १ श० ९ उ० ।
अतस्ये च, स्थिरा नाम येषां तत्रैव गृहाणि, अस्थिरा येषाम-
न्यत्र गृहाणि । ७० १ उ० ।

अस्थि (थि) रत्नक-अस्थिरपट्क-न० । अस्थिराऽशुभभृ-
गुः स्वराऽनादेयाऽयशः कीर्तिरूपे नामकर्मजेष्वपट्के, कर्म० १
कर्म० ।

अस्थि (थि) रणाम (ण)-अस्थिनामन्-न० । यदुदया-
त्कर्णभ्रजिह्वाद्यवयवा अस्थिराश्चपला जवन्ति, तस्मिन् नाम-
कर्मजेष्वे, कर्म० १ कर्म० ।

अस्थि (थि) रतिग-अस्थिरत्रिक-न० । अस्थिराऽशुजाऽ-
यशः कीर्तिसंज्ञे कर्मत्रिके, कर्म० ४ कर्म० ।

अस्थि (थि) रदुग-अस्थिरद्विक-न० । अस्थिराऽशुजाऽय-
शः कर्मद्विके, कर्म० २ कर्म० ।

अस्थि (थि) रन्वय-अस्थिरव्रत-त्रि० । अस्थिराणि गृहीत-
मुक्ततया चलानि व्रतान्यस्येत्यस्थिरव्रतः । कदाचिद् व्रतं गृ-
ह्णाति कदाचिद् मुञ्चति । उक्त० २० अ० ।

अस्थि (थि) वाय-अस्तिवाद-पुं० । सतां वस्तूनां सत्त्वा-
भ्युपगमे, यथा-“ अस्थि य णिषो कुण्डे, कयं च वेणुः अस्थि
णिष्वान् । अस्थि य मोक्षलोवाग्नौ, उः सम्मत्तस्स णाण् । ” ॥१८॥
प्रब० १४७ द्वा० । एतमेवास्तिवादं समवसरणे जगत्वांस्तैर्यकर
आख्याति । औ० । लोकादीनां वस्तुतः सतामस्तित्वमङ्गीकार्य-
मेवाऽन्यथा त्वनाचार इति ।

सर्वशून्यत्वादिमत्तनिरासेन लोकाद्विकेयोः प्रविभागेनास्तित्वं

प्रतिपादयितुकाम आह-

एतिय लोए अलोए वा, एव सन्नं निवेसए ।

अस्थि लोए अलोए वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ १५ ॥

यदि वा सर्वत्र वीर्यमस्ति, नास्ति सर्वत्र वीर्यम्, इत्यनेन सा-
मान्येन वस्त्वस्तित्वमुक्तम् । तथाहि-सर्वत्र वस्तुनो वीर्यं शक्ति-
रर्थक्रियासामर्थ्यं मनसः स्वविषयज्ञानोत्पादनम्, तच्चैकान्तना-
त्यन्ताभावाच्छशविषाणदेरप्यस्तीत्येवं संज्ञां न निवेशयेत्, स-
र्वत्र वीर्यं नास्तीति नो एवं संज्ञां निवेशयेदिति । अनेनावशिष्टं
वस्त्वस्तित्वं प्रसाधितम् । इदानीं तस्यैव वस्तुन ईषद्विशो-
यितवेन लोकाद्विकेयपतयास्तित्वं प्रसाधयन्नाह- (एतिय लोए

अलोए इत्यादि) लोकाद्विकेयत्वं शरज्ज्वात्मको धर्माधर्माकाशादिप-
ञ्चास्तिकायात्मको वा स नास्तीत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत् ।
तथाऽऽकाशास्तिकायात्मकस्वेकः, स च न विद्यत एवेत्येवं
संज्ञां नो निवेशयेत् । तदभावप्रतिपत्तिनिबन्धनं त्विदम् । उ-
दाधा-प्रतिभासमानं वस्त्ववयवद्वारेण वा प्रतिभासत, अवय-
विद्वारेण वा? तत्र न तावद्वयवद्वारेण प्रतिभासनमुत्पद्यते, नि-
शपरमाणुनां प्रतिभासमानासंभवात्सर्वातीत्यज्ञास्य परमा-
णात्मकत्वात्, तेषां च कृत्रिमस्थित्यानेन कष्टमशक्यत्वान् । तथा
चोक्तम्-“यावद् दृश्यं परस्ताव-ज्ञातः स च न दृश्यते । निरंशस्य
च जगस्य, नास्ति जगत्सदृशनम्” ॥१॥ इत्यादि । नाप्यवयवविद्वारेण
विकल्प्यमानस्यावयवविन एवाभावात् । तथाहि-असौ स्वावयवे
प्रत्येकं सामस्येन वा वर्तते, अशांशिभावेन वा? सामस्येनाव-
यवबहुत्वप्रसङ्गात् । नाप्यशेन, पूर्वविकल्पानतिक्रमेणानवस्थाप्र-
सङ्गात् । तस्माद्विचार्यमाणं न कथंचिद्वस्त्वान्नमकं भावं लभते । त-
तस्तत्सर्वमेवैतन्मायास्वप्नेन्द्रजालमरुमरीचिकाविज्ञानसदृशम् ।
तथा चोक्तम्-“यथा यथाऽर्थोऽन्यस्ते, विद्यन्ते तथा तथा ।
यद्येते स्वयमर्थिन्यो, रोचन्ते तत्र के वयम् ? ” ॥१॥ इत्यादि । त-
देव वस्त्वजावे तद्विशेषलोकालोकाभावः सिक एवेत्येवं नो संज्ञां
निवेशयेत्, किन्त्वस्ति लोक उर्ध्वधास्तिर्यग्रूपो वैशाखस्थानस्थि-
तकटिन्यस्तकरशुभ्रपुरुषसदृशः, पञ्चास्तिकायात्मको वा । तद्व-
त्तिरिक्ताश्चालोकोऽप्यस्ति, संबन्धिषड्वत्त्वाल्लोकव्यवस्थाऽनुपपत्ते-
रिति भावः । युक्तिश्चात्र-यदि सर्वं नास्ति, ततः सर्वान्तःपातित्वा-
त्प्रतिषेधकोऽपि नास्ति इत्यतस्तदभावात् प्रतिषेधाभावाऽपि च
सति परमार्थभूते वस्तुनि मायास्वप्नेन्द्रजालादिव्यवस्था । अन्य-
था किमाश्रित्य, को वा मायादिकं व्यवस्थापयत्? इति । अपि
च-“सर्वाज्ञावो यथाभीष्टो, युक्तज्ञावे न सिध्यति । साप्रस्तिचेत्सै-
व नस्त ये, तास्तिचै सर्ववस्तु सत्” ॥१॥ इत्यादि । यदप्यवय-
वावयवविभागकल्पनया कृषणमभिधीयते, तदप्यार्हतमतानजि-
ज्ञेन । तन्मतं वैवर्ज्यम् । तद्यथा-नैकान्तेनावयवा एव, नाप्य-
वयव्येव चेत्ततः स्याद्वादाश्रयणात्पूर्वोक्तविकल्पदोषानुपप-
त्तिरित्यतः कथंचिल्लोकोऽस्येवमलोकोऽपीति स्थितम् ॥१॥

तदेवं लोकालोकास्तित्वं प्रतिपाद्याधुना तद्विशेषभूतयो-

जीवाजीवयोरस्तित्वप्रतिपादनायाह-

एतिय जीवा अजीवा वा, एवं सन्नं निवेसए ।

अस्थि जीवा अजीवा वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ १३ ॥

(एतिय जीवा अजीवा वेत्यादि) जीवा उपयोगलक्षणाः
संसारिणो मुक्ता वा, तेन विद्यन्ते-तथा अजीवाश्च, धर्माधर्माका-
शपुद्गलकालात्मका गतिस्थित्यवगाद्वान्कृतायातपोधेतादिच-
र्तनालक्षणा न विद्यन्ते इत्येवं संज्ञां परिज्ञानं नो निवेशयेत्, ना-
स्तित्वनिबन्धनं त्विदम्, प्रत्यक्षेणानुपलभ्यमानत्वात् । जीवा न
विद्यन्ते, कायाकारपरिणतानि जूतान्येव धावनवद्वगनादिकां क्रिवां
कुर्वन्तीति । तथाऽऽमाद्यैतवादमतमभिप्रायेण-“पुरुष एवेदं सर्वं
यद्भूतं यच्च भाव्यम्” इत्यागमात् । तथा अजीवा न विद्यन्ते, सर्व-
स्यैव चेतनाचेतनस्यात्ममात्रनिर्वर्तित्वात्, नो एवं संज्ञां निवेशये-
त् । किं त्वस्ति जीवः सर्वस्यास्य सुखदुःखादेर्निबन्धनजतः स्व-
संविक्तिसिद्धेः प्रत्ययग्राह्यः तथा तद्वत्तिरिक्ता धर्माधर्माकाशा-
पुद्गलादयश्च विद्यन्ते । सकलप्रमाणव्येष्टेन प्रत्यक्षेणानुपलभ्यमा-
त्वात् । तदुपानां जूतचैतन्यवादीव वाक्यः । किं तानि भवदभि-
प्रेतानि जूतानि नित्यानि, उत अनित्यानि? यदि नित्यानि, ततोऽप्र-

च्युतानुत्पत्तिस्थिरैकस्वभावत्वात् कार्याकारपरिणतेऽप्युपगमः । नापि प्राग्विद्यमानस्य चैतन्यमुत्पद्यते, आहोस्त्रिद्विद्यमानं तावद्विद्यमानम्; अतिप्रसङ्गात्, अन्युपेतागमलोपाङ्गा । अथ विद्यमानमेव सिद्धं तर्हि जीवत्वं तथाऽऽत्माऽद्वैतवाद्यपि वाच्यः । यदि पुरुषमात्रमेवेदं सर्वम्, कथं घटपटादिषु चैतन्यं नोपलज्यते ? तथा तदैक्यजननिबन्धनानां पक्षे हेतुदृष्टान्तानामभावात्साध्यसाधनाभावः तस्माद्वैकान्तेन जीवाजीवयोरजावः, अपि तु सर्वपदार्थानां स्याद्वादाश्रयणाज्जीवः स्यादजीवः, अजीवोऽपि च स्याज्जीवः । इत्येतच्च स्यादादाश्रयणं जीवपुद्गलयोरन्योन्यानुगतयोः शरीरस्य प्रत्यक्षतयाऽप्येकैवोपसम्पन्नाद्वैक्यमिति ॥ १३ ॥

जीवास्तित्वे च सिद्धे तन्निबन्धनयोः सदसत्क्रियाद्वाराऽऽयातयोर्धर्माधर्मयोरस्तित्वप्रतिपादनायाह—

णत्थि धम्मे अधम्ममे वा, ऐवं सन्नं निवेसए ।

अत्थि धम्मे अधम्ममे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ १४ ॥

(णत्थि धम्मे अधम्ममे वेत्यादि) धर्मः श्रुतचरित्राख्यात्मको जीवस्यात्मपरिणामः कर्मकृत्यकारणमात्मपरिणामः, एवमधर्मोऽपि मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगरूपः कर्मबन्धकारणमात्मपरिणाम एव । तावेवं ज्ञेयौ धर्माधर्मौ काव्यस्वप्नावनियती-भवादिमतेन न विद्येते इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत् । काव्याद्य एवास्य सर्वस्य जगद्वैचित्र्यस्य धर्माधर्मव्यतिरेकेणैकान्ततः कारणमित्येवमभिप्रायं कुर्यात्, यतः त एवैकका न कारणम्, अपि तु समुदिता एवेति । तथा चोक्तम्—“न हि कालादीर्हितो, केववेर्हितो जायए किञ्चि । इह मुम्भरं धणाइ वि, ता सव्वे समुदिता हेतु ” ॥१॥ इत्यादि । यतो धर्माधर्ममन्तरेण संसारवैचित्र्यं न घटामियति, इत्यतोऽस्ति धर्मः सम्यग्दर्शनादिकः, अधर्मश्च मिथ्यात्वादिक इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेदिति ॥१४॥

सनोश्च धर्माधर्मयोर्धन्धमोक्तसद्भाव इत्येतद्दर्शयितुमाह—

णत्थि बंधे व मोक्खे वा, ऐवं सन्नं निवेसए ।

अत्थि बंधे व मोक्खे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ १५ ॥

[णत्थि बंधे व मोक्खे वा इत्यादि] बन्धः प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशात्मकतया कर्मपुद्गलानां जीवेन स्वव्यापारतः स्वीकरणम् । स चामूर्तस्यात्मनो गगनस्थेव न विद्यत इत्येवं नो संज्ञां निवेशयेत् । तथा तदभावाच्च मोक्षस्याप्यभाव इत्येवमपि संज्ञां नो निवेशयेत् । कथं तर्हि संज्ञां निवेशयेत् ? इत्युत्तरार्कनं दर्शयति—अस्ति बन्धः कर्मपुद्गलैर्जाविरस्य, इत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति । यत्कथ्यते—मूर्तस्यामूर्तमता संबन्धो न युज्यत इति । तदयुक्तम् । आकाशस्य सर्वव्यापितया पुद्गलैः संबन्धो दुर्निवार्यः, तदभावे तद्व्यापित्वमेव न स्याद् । अन्यथास्य विज्ञानस्य हृत्प्रमदिरादिना विकारः समुपलभ्यते, न चासौ संबन्धमृते । अतो यत्किञ्चिदेतत् । अपि च—संसारिणामसमुपतां सदा तैजसकर्मणशरीरसद्भावादात्यन्तिकममूर्तत्वं न भवतीति । तथा तत् प्रतिपक्षज्ज्ञेयो मोक्षोऽप्यस्ति, तद्भावे बन्धस्याप्यभावः स्यात्, इत्यतोऽशेषबन्धनापगमस्वभावो मोक्षोऽस्तीत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति ॥१५॥

बन्धसद्भावे चावश्यभावी पुण्यपापसद्भाव इत्यतस्तद्भावं निषेधद्वारेणाह—

णत्थि पुप्पे व पाप्मे वा, ऐवं सन्नं निवेसए ।

अत्थि पुण्णे व पाप्मे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ १६ ॥

नास्ति न विद्यते पुण्यं पुण्यकर्मप्रकृतिवृत्तणम्, तथा पापं तद्विपर्ययलक्षणं नास्ति न विद्यते इत्येवं नो संज्ञां निवेशयेत् । तदभावात्प्रतिपत्तिनिबन्धनं त्विदम्—तत्र केषां चिन्नास्ति पुण्यं, पापमेव ह्युत्कर्षावस्थं सत्सुखदुःखनिबन्धनम् । तथा—परेषां पापं नास्ति, पुण्यमेव ह्यपचीयमानं पापं कार्यं कुर्यादिति । अन्येषां तु भयमपि नास्ति । संसारवैचित्र्यं तु नियतिस्वभावादिकृतम् । तदेतदयुक्तम् । यतः पुण्यपापशब्दौ संबन्धिशब्दौ, संबन्धिशब्दानामेकस्य सत्ता परसत्तानान्तरीयकतो, नेतरस्य सत्तेति । नाप्युपगमाभावः शक्यते वक्तुम्, निबन्धनस्य जगद्वैचित्र्यस्याभावात् । न हि कारणमन्तरेण क्वचित्कार्यस्योत्पत्तिरिति । नियतिस्वभावादिवा-इस्तु नष्टोत्तराणां पादप्रसारिकाणां पादप्रसारिकाप्रायः । अपि च—तद्भावेऽभ्युपगम्यमाने सकलक्रियावैयर्थ्यम्, तत एव सकलकार्योत्पत्तिः । इत्यतोऽस्ति पुण्यं पापं चेत्येवं संज्ञां निवेशयेत् । पुण्यपापे चैवं रूपे; तद्यथा—“पुद्गलकर्मवृत्तं य—सत्पुण्यमिति जिनशासने दृष्टम् । यदुपगमय तत्पाप—मिति भवति सर्वज्ञनिर्दिष्टम् ” इति ॥ १६ ॥

न कारणमन्तरेण कार्यस्योत्पत्तिरतः पुण्यपापयोः प्रागुक्तयोः कारणभूतावाश्रवसंवरौ तत्प्रतिषेधद्वारेण दर्शयितुं काम आह—

णत्थि आसवे संवरे वा, ऐवं सन्नं निवेसए ।

अत्थि आसवे संवरे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ १७ ॥

(णत्थि आसवे संवरे वेत्यादि) आश्रयति प्रविशति कर्म येन स प्राणातिपातादिरूप आश्रवः कर्मोपादानकारणम् । तथा—तन्निरोधः संवरः । एतौ द्वावपि न स्त इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत् । तदभावात्प्रतिपत्त्या शङ्काकारणं त्विदम्, कायवाञ्छनः कर्मयोगः स आश्रव इति यथेदमुक्तं तथेदमप्युक्तमेव—“उच्चा-लियम्मि पाप इत्यादि ” ततश्च कार्यादिव्यापारेण कर्मबन्धो न भवतीति । युक्तिरपि—किमयमाश्रव आत्मनो भिन्नः, उताऽभिन्नः ? । यदि भिन्नो नामासावाश्रवो घटादिवदभेदेऽपि नाश्रवत्वम्, सिद्धात्मनामपि आश्रवप्रसङ्गात् । तदभावे च तन्निरोधवृत्तस्य संवरस्याप्यभावः सिद्ध एव । इत्येवमात्मकमध्यवसायं न कुर्यात् । यतो यत्तदनैकान्तिकत्वं कायव्यापारस्य “उच्चालियम्मि पाप ” इत्यादिनोक्तं, तदस्माकमपि सम्मतमेव । यतोऽयमस्माभिरप्युपयुक्तकर्मबन्धोऽभ्युपगम्यते । निरुपयुक्तस्य कर्मबन्धः, तथा भेदाभिदोभयपक्षसमाश्रयणात्तदेकपक्षाभि-तदोपाभावः । इत्यस्याश्रवसद्भावः, तन्निरोधश्च संवर इति । उक्तं च—“योगः शुद्धः पुण्या-श्रवस्तु पापस्य तद्विपर्यासः । वाक्यायमनोगुति-भिराश्रवः संवरस्तुक्तः ” ॥१॥ इत्यतोऽस्याश्रवस्तथा संवरश्चेत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति ॥१७॥

आश्रवसंवरसद्भावे चावश्यभावी वेदनानिर्जरासद्भाव इत्यतस्तत् प्रतिषेधद्वारेणाह—

णत्थि वेयणा णिज्जरा वा, ऐवं सन्नं निवेसए ।

अत्थि वेयणा णिज्जरा वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ १८ ॥

(णत्थि वेयणेत्यादि) वेदना कर्मानुभववृत्तानां तथा-निर्जरा कर्मपुद्गलशाटनवृत्तानां । एते द्वे अपि न विद्येते, इत्येवं नो संज्ञां निवेशयेत् । तदभावं प्रत्याशङ्काकारणमिदम् । तद्यथा—“पल्यापमसागरोपमशतानुभवनीयं कर्मान्तर्मुहूर्तैर्नैव क्षयमुपयाति ” इत्यभ्युपगमात् । तदुक्तम्—“जं अयाणी कम्मं, खवेइ बहुयादं वास-

कोडीहि । तथापि तिहि मुत्तो, खवेइ ऊसासमिसेण ॥ १ ॥
इत्यादि । तथा क्षपकक्षेण्यां च कटित्येव कर्मणो भस्मीकर-
णात्, यथाकर्मबद्धस्य चानुभवनाभावे वेदनाया अभवस्तद-
भावाच्च निर्जराया अर्पीत्येवं नो संज्ञां निवेशयेत् । किमिति ?
यतः कस्यचिदेव कर्मण एवमनन्तोरक्तया नीत्या क्षपणास्त-
पसा प्रदेशानुभवेन चापरस्य तूद्योदीरणाभ्यामनुभवमभि-
त्यतोऽस्ति वेदना । यत आगमोऽप्येवंभूत एव । तथा—“ पु-
न्वि दुष्प्रमाणं, दुष्पडिकं तान् कस्मात् । वेदता मोक्षस्य एतिथि
अवेइत्ता ” इत्यादि वेदनासिद्धौ च निर्जराऽपि सिद्धैवेत्य-
तोऽस्ति वेदना निर्जरा वेत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति ॥ १८ ॥

वेदनानिर्जरे च क्रियाऽक्रियत्वे ततस्तदभावप्रतिषेधनिषेधपू-
र्बकं दर्शयितुमाह—

एतिथि किरिया अकिरिया वा, एवमं सन्नं निवेशे ॥

अतिथि किरिया अकिरिया वा, एवं सन्नं निवेशे ॥ १९ ॥

(एतिथि किरिया अकिरिया वा इत्यादि) क्रिया परिस्पन्द-
लक्षणा, तद्विपर्यस्ता त्वक्रिया, तद्दे अतिथि न स्तो न विद्येते ।
तथाहि—सांख्यानां सर्वव्यापित्वादात्तमन आकाशस्येव परि-
निस्पन्दिका क्रिया न विद्यते । शाक्यानां तु क्षणिकत्वा-
त्सर्वपदार्थानां प्रतिसमयमन्यथा वाऽन्यथोत्पत्तेः पदार्थस-
त्तैव, न तद्व्यतिरिक्ता काचित्क्रियाऽस्ति । तथा चोक्तम्—“ भू-
तिर्येषां क्रिया सैव, कारकस्यैव चोच्यते । ” इत्यादि । तथा
सर्वपदार्थानां प्रतिक्षणमवस्थान्तरगमनात्सक्रियात्वम्, अतो
न क्रिया विद्यते इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत् । किं तर्हि—अ-
स्ति क्रिया अक्रिया वेत्येवं संज्ञां निवेशयेत् । तथाहि—शरी-
रात्मनोर्देशाद्देशान्तरावाप्तिनिमित्ता परिस्पन्दात्मिका क्रिया प्र-
त्यक्षेणैवोपलब्धयते, सर्वथा निष्क्रियस्ये चात्मनोऽन्युपगम्यमा-
ने गगनस्येव बन्धमोक्षाद्यभावः ; स च दृष्टेऽव्यभिचरः । तथा
शाक्यानामपि प्रत्यक्षेणोत्पत्तिरेव क्रियेत्यतः कथं क्रियाया अज्ञा-
वः । अपिच—एकान्तेन क्रियाऽभावे संसारमोक्षाभावः स्यात् ।
इत्यतोऽस्ति क्रिया, तद्विपर्यस्तता चाक्रिया, इत्येवं संज्ञां
निवेशयेदिति ॥ १९ ॥

तदेवं सक्रियात्मनि सति क्रोधादिसद्भाव इत्येतद्दर्शयितुमाह—

एतिथि कोहे व माणे वा, एवमं सन्नं निवेशे ॥

अतिथि कोहे व माणे वा, एवं सन्नं निवेशे ॥ २० ॥

स्वपर्याप्तनोरप्रीतिलक्षणः क्रोधः, स चानन्तानुबन्धप्रत्याख्या-
नावरणसंज्ञलभभेदेन चतुर्थोऽऽगमो पठ्यते । तथैतावज्ज्ञेय एव
मानो गर्वः । एतौ द्वावपि, न स्तो न विद्येते । तथाहि—क्रोधः के-
षां चिन्मतेन मानांश एव, अभिमानग्रहगृहीतस्य तत्कृतावत्यन्त-
क्रोधोदयदर्शनात् । क्षपकक्षेण्यां च भेदेन क्षपणानन्युपगमात् ।
तथा किमयमात्मधर्मः, आहोस्त्विह कर्मणः, उतान्यस्येति ? तत्रा-
त्मधर्मत्वे सिद्धानामपि क्रोधोदयप्रसङ्गः । अथ कर्मणः, ततस्तद-
न्यकषायोदयेऽपि न दुदयप्रसङ्गात् । मूर्तत्वाच्च कर्मणो हि घटस्ये-
व तद्दाकारोपलब्धिः स्यात् । अन्यधर्मत्वे त्वकिञ्चित्करत्वम् । अतो
नास्ति क्रोध इत्येवं मानाभावोऽपि वाच्य इत्येवं संज्ञां नो निवे-
शयेत् । यतः कषायः कर्मोदयवर्ती दृष्टेऽप्युत्पन्नकुटीरज्ञो रक्तवद-
नो गलत्स्येदविदुसमाकुलः क्रोधाध्मातः समुपलब्धयते । न चा-
सौ मानांशः, तत्कार्याकरणात्, तथा परनिमित्तोत्थापितत्वाच्चे-
ति । तथा जीवधर्मकर्मणोरुभयोरप्ययं धर्मस्तद्धर्मत्वेन च प्रत्ये-
१२१

कविबालपदोषानुपपत्तिः, अनन्युपगमात् । संसार्यान्मनां कर्म-
णा सार्द्धं पृथग्भयनाभावात्तदुभयस्य च न नरसिंहवद्वस्त्वन्तर-
त्वात् । इत्यतोऽस्ति क्रोधी मानश्चेत्येवं संज्ञां निवेशयेत् ॥ २० ॥

साम्प्रतं मायालोभयोरस्तित्वं दर्शयितुमाह—

एतिथि माया व लोभे वा, एवमं सन्नं निवेशे ॥

अतिथि माया व लोभे वा, एवं सन्नं निवेशे ॥ २१ ॥

(एतिथि माया व लोभेत्यादि) अत्रापि प्राग्भयनालोभयोरजा-
वादीनां निराकृत्यास्तित्वं प्रतिपादनीयमिति ॥ २१ ॥

साम्प्रतं तेषां च क्रोधादीनां समासेनास्तित्वं प्रतिपादयन्नाह—

एतिथि पेजे व दोसे वा, एवमं सन्नं निवेशे ॥

अतिथि पेजे व दोसे वा, एवं सन्नं निवेशे ॥ २२ ॥

(एतिथि पेजेवत्यादि) प्रीतिलक्षणं प्रेम पुत्रकलत्रधनधान्याद्या-
त्तोषेषु रागः, तद्विपरीतस्वार्थमीयोपघातकारिणि द्वेषः, तावेतौ
द्वावपि न विद्येते । तथाहि—केषांचिदभिप्रायः । यदुत—मा-
यालोभावेवावयवौ विद्येते, न तत्समुदायरूपोऽवयव्यस्ति ।
तथा क्रोधमानावेव स्तः, न तत्समुदायरूपोऽवयव्यो द्वेष इति ।
तथा ह्यवयवयो यद्यभिन्नोऽवयवौ तर्हि तद्वेदेनात्त एव
नासौ । अथ त्रिभूतः, पृथगुपपन्नः स्यात्, घटपटवत् । इती-
त्येवमसिद्धिकल्पमुद्धतया नो संज्ञां निवेशयेत् । यतोऽवयवा-
वयविनोः कथंचिद्वेद इत्येवं वेदानेदाख्यतृतीयपक्षसमाश्रय-
णात्प्रत्येकपक्षाश्रितदोषानुपपत्तिः । इत्येवं चास्ति प्रीतिलक्षणं
प्रेम, अप्रीतिलक्षणश्च द्वेष इत्येवं संज्ञां निवेशयेत् ॥ २२ ॥

साम्प्रतं कषायसद्भावे सिद्धे सति तत्कार्यज्ञतोऽवश्यंभावी
संसारसद्भाव इत्येतत्प्रतिषेधनिषेधद्वारेण प्रतिपादयितुमाह—

एतिथि चाउरंते संसारे, एवमं सन्नं निवेशे ॥

अतिथि चाउरंते संसारे, एवं सन्नं निवेशे ॥ २३ ॥

एतिथि देवो व देवी वा, एवमं सन्नं निवेशे ॥

अतिथि देवो व देवी वा, एवं सन्नं निवेशे ॥ २४ ॥

(एतिथि चाउरंते इत्यादि) चत्वारोऽन्ता गतिभेदाः नरकतिथिर्लू-
रामरत्नलक्षणा यस्य संसारस्यासौ चतुरन्तः संसार एव कान्ता-
रः, भयैकहेतुत्वात् । स च चतुर्विधोऽपि न विद्यते; अपि तु सर्वेषां
संस्तिरूपत्वात्कर्मबन्धात्मकतया च दुःखैकहेतुत्वात् । अथवा
नारकदेवयोरनुपलब्धमानत्वासिद्धमनुप्यथोरव सुखदुःखोऽक-
र्षतया तद्व्यवस्थानाद् द्विविधः संसारः, पर्यायनयाश्रयणात् त्वने
कविधः, अतश्चातुर्विध्यं न कथंचिद् घटत इत्येवं संज्ञां नो निवेशये-
त् । अपि त्वस्ति चतुरन्तः संसार इत्येवं संज्ञां निवेशयेत् । यत्त-
म्—एकविधः संसारः, तन्नोपपद्यते । यतोऽध्यक्षेण तिर्यङ्मनुष्ययो-
भेदः समुपलब्धयते । न चासावेकविधत्वे संसारस्य घटते । तथा
संभवानुमानेन नारकदेवानामप्यस्तित्वाभ्युपगमाद् द्वैविध्यमपि
न विद्यते । संभवानुमानं तु पुण्यपापयोः प्रकृष्टफलभुजस्तन्म-
ध्यफलभुजां तिर्यङ्मनुष्याणां दर्शनात् । अतः संभाव्यते प्रकृ-
ष्टफलभुजो ज्योतिषां च प्रत्यक्षेण दर्शनात् । अथ तद्विमाना-
नामुपपन्नः, एवमपि तदधिष्ठातृभिः कैश्चिद्विधितव्यमित्यनुपमा-
नेन गम्यते । ग्रहगृहीतवरप्रदानादिना च तदस्तित्वानुमान-
मिति । तदस्तित्वे तु प्रकृष्टपुण्यफलभुज एव प्रकृष्टपापफलभु-
मिरपि ज्ञाद्यमित्यतोऽस्ति चातुर्विध्यम् । संसारस्य पर्याय-
नयाश्रयणे तु यदनेकविधत्वमुच्यते । तदयुक्तम् । यतः सप्त

पृथिव्याश्रिता अपि नारकाः समानजातीयाश्रयणदेकप्रकारा एव । तथा तिर्यञ्चोऽपि पृथिव्यादयः स्थावराः, तथा द्वित्रिचतुः-
पञ्चेन्द्रियाश्च द्विपृथियोनिवृत्तप्रमाणाः सर्वेऽप्येकविधा एव ।
तथा मनुष्या अपि कर्मभूमिजाऽकर्मभूमिजान्तरद्वीपकसंमूर्च्छ-
नजान्मकजेदमनाद्यैकविधत्वेनैवाश्रिताः । तथा देवा अपि ज-
वनपतित्यन्तरउद्योतिष्कवैमानिकजेदेन भिन्ना एकविधत्वेनैव गृ-
हीताः । तदेवं सामान्यविशेषाश्रयणाच्चातुर्विध्यं संसारस्य व्यव-
स्थितम्; तैकविधत्वम्, संसारवैविध्यदर्शनात् । नाप्यनेकविध-
त्वम्, सर्वेषां नारकादीनां स्वजात्यनतिक्रमादिति ॥ २३ ॥ २४ ॥
सर्वभावानां सप्रतिपक्षत्वात्संसारसद्भावे सति अवश्यं त-
द्विमुक्तिरूपेण सा सिद्ध्याऽपि जवितव्यमित्यतोऽधुना सप्रति-
पक्षां सिद्धिं दर्शयितुमाह—

णत्थि सिद्धी असिद्धी वा, ऐवं सन्नं निवेसए ।

अत्थि सिद्धी असिद्धी वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ २५ ॥

(णत्थि सिद्धीत्यादि) सिद्धिरशेषकर्मच्युतिवृत्तकृणा, तद्विपर्यस्ता
वासिद्धिर्नास्त्येत्येवं नो संज्ञां निवेशयेत्, अपि त्वसिद्धेः संसार-
विद्वक्कृणायाश्चातुर्विधेनानन्तरमेव प्रसाधिताया अविगाने नास्ति
त्वं प्रसिद्धम्, तद्विपर्ययेण सिद्धेरप्यस्तित्वमनिवारितमित्यतोऽ-
स्तिसिद्धिरसिद्धिवैत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति स्थितम् । इदंमुक्तं
जवति-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यात्मकस्य मोक्षमार्गस्य सदावाक्य-
मङ्गलस्य च, पीनोपशमादिनाऽप्येकेण दर्शनात् अतः कस्यचि-
त्यनिककर्मदानसिद्धेरस्ति सिद्धिरिति । तथा चोक्तम्—“दोषा-
वरणयोर्हानि-निःशेषाऽस्त्यतिशायिनी । क्वचिच्चथा स्वहेतुज्यो,
बहिरन्तर्मन्त्रकथः” ॥ १ ॥ इत्यादि । सर्वज्ञसद्भावोऽपि संज्ञानुमा-
नाद् दृष्टव्यः । तथा हि-अभ्यस्यमानायाः प्रज्ञाया व्याकरणादिना
शास्त्रसंस्कारेणोत्तरोत्तरवृद्ध्या प्रज्ञातिशयो दृष्टव्यः । तत्र क-
स्यचिदत्यन्तातिशयप्राप्तेः सर्वज्ञत्वं स्यादिति संज्ञानुमानेन चैत-
दाशङ्कनीयम् । तद्यथा-ताप्यमानमुदकमत्यन्तोष्णतामियाज्जामि-
साद्भवत् । तथा—“दशहस्तान्तरं व्योम्नि, यो नामोत्प्लुत्य गच्छ-
ति । न योजनमसौ गन्तुं, शक्तोऽज्यासशतैरपि” ॥ १ ॥ इति दृष्टान्त-
दाष्टान्तिकयोरसाम्यात् । तथाहि-ताप्यमानं जवं प्रतिक्षणं क्षयं
गच्छेत्, प्रज्ञा तु विवर्धते । यदि वा प्लोषोपलब्धेरव्याहतमग्नि-
त्वम् । तथा पञ्चनविषयेऽपि पूर्वमर्यादाया अनतिक्रमाद्योज-
जनोत्पन्नवनाभावस्तत्परित्यागे चोत्तरोत्तरं वृद्ध्या प्रज्ञाप्रकर्षगम-
नवयोजनशानमपि गच्छेत्, इत्यतो दृष्टान्तदाष्टान्तिकयोरसा-
म्यात्तदेवं नाशकनीयमिति स्थितम् । प्रज्ञावृद्धेः बाधकप्रमा-
माणाभावाद्स्ति सर्वज्ञत्वप्राप्तिरिति । यदि वाऽज्जननृतसमुद्रक-
दृष्टान्तेन जीवाकुलत्वाज्जगतो हिंसाया दुर्निवारत्वासिद्ध्यभा-
वः । तथा चोक्तम्—“जले जीवाः स्थले जीवाः, आकाशे जीवमा-
लिनि । जीवमात्राऽऽकुले लोके, कथं भिक्षुरहिंसकः ?” ॥ १ ॥
इत्यादि । तदेवं सर्वस्य हिंसकत्वासिद्ध्यभाव इति । तदेतद-
युक्तम् । तथाहि-सदोषयुक्तस्य पिहिताश्रवणारस्य पञ्चसमिति-
समितस्य त्रिगुणसुप्तस्य सर्वथा निरवाद्यानुप्रायिनो द्विचत्वारि-
शददोषरहितमिहोभुज ईर्यासमितस्य कदाचिद्भूयतः प्राणि-
भ्यपगोपणेऽपि तत्कृतबन्धाभावः, सर्वथा तस्यानवस्थात् ।
तथा चोक्तम्—“उच्चाव्ययमि पाप” इत्यपि प्रतीतम्, तदेवं कर्म-
बन्धाभावात्सिद्धेः सद्भावोऽव्याहतः; सामान्यभावाद्सिद्धिस-
द्भावोऽपीति ॥ २५ ॥

साम्प्रतं सिद्धानां स्थाननिरूपणायामह—

एत्थि सिद्धी नियं ठाणं, ऐवं सन्नं निवेसए ।

अत्थि सिद्धी नियं ठाणं, एवं सन्नं निवेसए ॥ २६ ॥

सिद्धेरशेषकर्मच्युतिवृत्तकृणाया निजं स्थानमीषत्प्राग्भावाख्यं व्य-
वहारतः, निश्चयतस्तु तदुपरि योजनक्रोशषद्भागस्तत्प्रतिपाद-
कप्रमाणाभावात्स नास्त्येत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत्, यतो बाधक-
प्रमाणाभावात्साधकस्य चागमस्य सद्भावात् तत्सत्ता दुर्निवारे-
ति । अपि च-अपगताशेषकर्मवर्णां सिद्धानां केनचिद्विशिष्टम
स्थानेन भाव्यम्, तच्चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य लोकस्याप्रच्युतं द्रष्ट-
व्यम् । न च शक्यते वक्तुमाकाशवत्सर्वव्यापिनः सिद्धा इति ।
यतो लोकलोकव्याप्याकाशम् । नचाल्लोके परलोक्यास्याकाशमा-
त्ररूपत्वात् लोकमात्रव्यापित्वमपि नास्ति, विकल्पानुपपत्तेः । त-
थाहि-सिद्धावस्थायां तेषां व्यापित्वमन्युपगतम्; उत प्रागपि? न
तावत्सिद्धावस्थायाम्, तद्व्यापित्वमन्युपगतम् निमित्ताभावात् । ना-
पि प्रागवस्थायाम्, तद्भावे सर्वसंसारिणं प्रति नियतसुखदुःखानु-
जयो न स्यात् । न च शरीराद्बहिरवस्थितमवस्थानमस्ति, तत्स-
त्तानिबन्धनप्रमाणस्याभावात् । अतः सर्वव्यापित्वं विचार्यमाणं
न कथञ्चिद् घटते । तद्भावे च लोकप्रमेव सिद्धानां स्थानम् । त-
द्वृत्तिश्च कर्मविमुक्तस्योर्ध्वं गतिरिति । तथा चोक्तम्—“लाभो पर-
रूपले, अग्नी धूमे नसू धण्डुविमुक्ते । गच्छ पुण्वपमो गेणं, पथं सि-
द्धाणं वि गईओ” ॥ १ ॥ इत्यादि । तदेवमस्ति सिद्धिः, तस्याश्च
निजं स्थानमित्येवं संज्ञां निवेशयेदिति ॥ २६ ॥

साम्प्रतं सिद्धेः साधकानां तत्प्रतिपक्षभूतानामसाधूनां वास्ति-
त्वं प्रतिपिपादयिषुः पूर्वपक्षमाह—

एत्थि साहू असाहू वा, ऐवं सन्नं निवेसए ।

अत्थि साहू असाहू वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ २७ ॥

नास्ति न विद्यते ज्ञानदर्शनचारित्र्यक्रियोपेनो मोक्षमार्गव्यवस्थि-
तः साधुः, संपूर्णस्य रत्नत्रयानुष्ठानस्याभावात्, तदभावाच्च तत्प्र-
तिपक्षज्ञानस्यासाधारण्यभावः, परस्परपेक्षितत्वात् । एतच्छब्द-
स्थानस्यैकतराभावे द्वितीयस्याप्यभाव इत्येवं संज्ञां नो निवेशये-
त्, अपि त्वस्ति साधुः, सिद्धेः प्राक्सिद्धितत्वात् । सिद्धिसत्ता च न
साधुमन्तरेण । अतः साधुसिद्धिस्तत्प्रतिपक्षभूतस्य वाऽसाधेरि-
ति । यश्च संपूर्णरत्नत्रयानुष्ठानभावः प्रागाशङ्कितः, स सिद्धान्ता-
भिप्रायमनुवैव । तथाहि-सम्यग्दृष्टेरुपयुक्तस्यारक्तद्विष्टस्य स-
त्संयमवतः क्षुत्तानुसारेणाऽऽहारादिकं शुद्धबुद्ध्या गृह्यतः क-
चिद्ज्ञानादनेषणीयग्रहणसंज्ञवेऽपि सततोपयुक्तया संपूर्णमेव
रत्नत्रयानुष्ठानमिति । यश्च ज्ञयमिदं चाभक्ष्यम्, गम्यमिदं चा-
गम्यम्, प्रासुकमेवणीयमिदमिदं च विपरीतमित्येवं रागद्वेषसंभ-
वेन समभावरूपस्य सामायिकस्याभावः कैश्चिच्चोद्यते, तत्तेषां
चोदनमज्ञानीवजृम्भणात् । तथाहि-न तेषां सामायिकवत्तां
साधूनां रागद्वेषतया ज्ञेयान्नद्यादिविवेकोऽपि तु प्रधानमो-
क्षाङ्गस्य सञ्चारित्रस्य साधनार्थमपि चोपकारापकारयोः सम-
भावतया सामायिकम्, न पुनर्भक्ष्याजक्षयोः समभाववृत्त्ये-
ति ॥ २७ ॥

तदेवं मुक्तिमार्गप्रवृत्तस्य साधुत्वम्, इतरस्य चासाधुत्वं, प्र-
क्षयाधुना च सामान्येन कल्याणपापवताः सद्भावं प्रतिषेधनिषे-
धद्वारेणाह—

णत्थि कद्धाणपावे वा, ऐवं सन्नं निवेसए ।

अत्थि कद्धाणपावे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ २८ ॥

(णत्थि कल्याणपावे वेत्यादि) यथेष्टार्थफलसम्प्राप्तिः कल्याणः, तत्र विद्यते, सर्वोच्चतया निरात्मकत्वात् । सर्वपदार्थानां बौ-
कान्तिप्रायेण, तथा तदभावं कल्याणार्थांश्च न कश्चिद्विद्यते, तथाऽऽ-
त्मचतुर्वाद्यभिप्रायेण पुरुष एवेदं सर्वमिति कृत्वा पापं पाप-
वान् वा न कश्चिद्विद्यते, तदेवमुभयोरप्यन्तावः । तथा चोक्तम्-
“ विद्याविनयसंपन्ने, ब्राह्मणे गवि हस्तिनि । शुनि चैव इव-
पाके च, पण्डिताः समदर्शिनः ” ॥ १ ॥ इत्येवमेव कल्याणपाप-
कानावरूपां संज्ञां नो निवेशयेत् । अपि त्वस्ति कल्याणं, कल्याण-
र्थांश्च विद्यते, तद्विपर्यस्तं पापं तद्वैच विद्यते, इत्येवं संज्ञां
निवेशयेत् । तथाहि-नैकान्तेन कल्याणान्तावो यो बौद्धैरभि-
हितः, सर्वपदार्थानामशुचित्वासंभवात्, सर्वोऽशुचित्वे च बुर-
स्याप्यशुचित्वप्राप्तेः । नापि निरात्मनः स्वद्वयैक्यकावनावापेक्षया
सर्वपदार्थानां विद्यमानत्वात्परद्वयादिजिस्तु न विद्यन्ते, सदस-
त्वात्मकत्वाद्भस्तुनः । तदुक्तम्-स्वपरसत्ताव्युदासोपादानात्पापं
हि वस्तुनो वस्तुत्वमिति । तथाऽऽत्मद्वैतभावान्तावात्पापा-
भावोऽपि नास्ति, अद्वैतभावे हि सुखी दुःखी सरोगो नीरागः
सुरूपः कुरूपो दुर्भगः सुनगोऽर्थवान् दरिद्रः, तथाऽयमन्तिकोऽयं
तु दवीयान् इत्येवमादिको जगद्वैचित्र्यभावोऽध्यक्षसिद्धेऽपि
न स्यात् । यच्च समदर्शित्वमुच्यते ब्राह्मणचाण्डालादिषु, तदपि
समानपीयोत्पादनतो द्रष्टव्यम् ; न पुनः कर्मोत्पादितवैचित्र्याना-
वोऽपि तेषां ब्राह्मणचाण्डालादीनामस्तीति । तदेवं कथंचित्कल्या-
णमस्ति, तद्विपर्यस्तं तु पापकमिति । न चैकान्तेन कल्याणमेव,
यतः केवलानां प्रक्रीणघनघातिकर्मचतुष्टयानां सातासातोदय-
संज्ञावात् । तथा नारकाणामपि पञ्चैन्द्रियत्वविशिष्टकानादिस-
द्भावनैकान्तेन तेऽपि पापवन्त इति । तस्मात्कथंचित्कल्याणं कथं
चित्पापमिति स्थितम् ॥ २८ ॥

तदेवं कल्याणपापयोरनेकान्तरूपत्वं प्रसाधयेकान्तं

दूषयितुमाह—

कल्याणे पावए वा वि, व्यवहारो ण विज्झइ ।

जं वेरं तं न जाणंति, समणा बालपंडिया ॥२९॥

(कल्याणे पावए इत्यादि) कल्यं सुखमारोग्यं शोभनत्वं वा,
तदणतीति कल्याणम्, तदस्यास्तीति कल्याणः “ अशं आ-
दिभ्योऽञ् ” ५ । २ । १२७ ॥ इत्यनेन पाणिनीयसूत्रेण मत्वर्थी-
याऽचप्रत्ययान्तः, कल्याणवानिति यावत् । पापकशब्दोऽपि
मत्वर्थीयाऽचप्रत्ययान्तो द्रष्टव्यः, तदेवं सर्वथा कल्याणवा-
नेवायम्, तथा पापवानेवायमित्येवंभूतो व्यवहारो न विद्यते ।
तदेकान्तजुतस्यार्थस्यैवाज्ञावात् । तदभावस्य च सर्ववस्तुनामने-
कान्ताश्रयणेन प्राक्प्रसाधितत्वादिति । एतच्च व्यवहाराभावा-
भयं सर्वत्र प्रागापि योजनयम् । तद्यथा-सर्वत्र वीर्यमस्ति
नास्ति वा सर्वत्र वीर्यमित्येवंभूत एकान्तिको व्यवहारो न
विद्यते । तथा नास्ति लोकोऽल्लोको वा, तथा सन्ति जीवा अजी-
वा इति वेत्येवंभूतो व्यवहारो न विद्यत इति सर्वत्र संबन्धनी-
यम् । तथा वैरं वज्रं तद्वत्कर्म वैरं, विरोधो वा वैरम्, तद्येन
परोपतापादिनैकान्तपक्षसमाश्रयणेन वा भवति, तत्ते भ्रमणा-
स्तीर्थिका बाला इव बाह्या रागद्वेषकक्षिताः परिमृताभिमानिनः
बुध्दकर्मदर्पाधमाता न जानन्ति, परमार्थजुतस्यार्थसालक्षणस्य
धर्मस्यानेकान्तपक्षस्य वाऽनाश्रयणादिति । यदि वा यदेवं तत्ते
भ्रमणा बाह्याः परिमृता वा न जानन्तीत्येवं वाचं न निम्नजेदित्यु-
चरेण संबन्धः । किमिति न निम्नजेत् ? यतस्ते किञ्चिज्ज्ञान-

स्त्येव । अपि च-तेषां तन्निमित्तकोपोत्पत्त्यर्थं चैवंभूतं वचस्तत्र
वाच्यम् । यत उक्तम्-“अप्यसिं जेण सिंया, भासु कुपिज्ज
वा परो । स्वसो तं ण भासेज्जा, जासं अद्विद्यगामिणि ” ॥१॥
इत्यादि ॥ २९ ॥

अपरमपि वाक्संयममधिकृत्याऽऽह—

असेसं अक्खयं वा वि, सब्बदुक्खे ति वा पुणो ।

वज्झा पाणा न वज्झन्ति, इति वायं न नीसरे ॥३०॥

(असेसमित्यादि)अशेषं कृत्स्नं तत्साहचर्याभिप्रायेण कृतं नित्यमि-
त्येवं न भूयात्, प्रत्यर्थं प्रतिसमयं चान्यथान्यथाभावदर्शनात् ।
स एवायमित्येवंभूतस्यैकत्वसाधकस्य प्रत्यभिज्ञानस्य लूनं पुन-
र्जातेषु केशनखादिष्वपि प्रदर्शनात् । तथापि शब्दादेकान्तेन
कृणिकमित्येवमपि वाचं न निम्नजेत्, सर्वथा कृणिकत्वे पूर्वस्य
सर्वथा विनष्टत्वाद्भुत्तरस्य निर्हेतुक उत्पादः स्यात् । तथा च
सति “नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा, हेतोरन्यायनपेक्षणात्” इति । तथा
सर्वं जगद्भुत्स्वात्मकमित्येवमपि न भूयात्, सुखात्मकस्या-
पि सम्यग्दर्शनादिभावेन दर्शनात् । तथा चोक्तम्-“तणसंधार-
निस्सङ्को, वि मुणिवरो जह्मरागमयमोहो । जं पावइ मुत्तिमुदं,
कसो तं चक्कचट्ठी वि” ॥ १ ॥ तथा-वध्याश्चौरपारदारिकादयः,
अवध्या वा, तत्कर्मानुमतिप्रसंगात्, इत्येवंभूतां वाचं स्वायुष्टानप-
रायणः साधुः परव्यापारनिरपेक्षो न निम्नजेत् । तथाहि-सिं-
ध्याप्रमाजरादीन् परसत्त्वव्यापादनपरायणान् हृष्टाः प्राप्यस्थयम-
वलम्बयेत् । तथा चोक्तम्-“मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्यादीनि
सत्त्वगुणाधिककिलिश्यमानविनयेषु ” इति । एवमयोऽपि वा-
क्संयमो द्रष्टव्यः । तद्यथा-अमी गवाद्यो बाह्या न बाह्याः, त-
थाऽमी वृक्षादयश्छेद्या न छेद्या वेत्यादिकं वचो न वाच्यं साधु-
नेति ॥ ३० ॥

अयमपरो वाक्संयमप्रकारोऽन्तःकरणबुद्धि—

समाश्रितः प्रदर्श्यते—

दीसंति समियाचारा, जिवखुणा साहुजीविणो ।

एए मिच्छोवजीवंति, इति दिट्ठि न धारए ॥ ३१ ॥

इत्यनेन समुपलभ्यन्ते स्वशास्त्रोक्तेन विधिना निभृतः संयत
आत्मा येषां ते निजृतात्मानः । कचित्पात्रः-(समियाचारं स्ति) ।
सम्यक् स्वशास्त्रविहितानुष्ठानाद्विपरीत आचारोऽनुष्ठानं येषां
ते सम्यगाचाराः, सम्यग्भा इतो व्यवस्थित आचारा येषां ते
समिताचाराः । के ते ? भिक्षुणशिला जिकामात्रवृत्तयः । तथा
साधुना विधिना जीवितुं शीलं येषां ते साधुजीविनः । तथाहि-
ते न कस्यचिदुपरोधविधानेन जीवन्ति । तथा कान्ता दान्ता
जितक्रोधाः सत्यसन्धा दृढव्रता युगान्तरमात्रदृष्टयः परिपूतोद-
कपायिनो मौनिनः सदा तायिनो विविक्तैकान्तध्यानाध्यासि-
नोऽकौकुर्याः, तानेवंभूतानवधार्या अपि सरागा अपि वीतरा-
गा इव चेष्टन्ते, इति मत्वेते मिथ्यात्वोपजीविन इत्येवं दृष्टिं न
धारयन्नेवं जूतमध्यवसायं कुर्यात्, नाप्येवंभूतां वाचं निम्नजेत्-
यथैते मिथ्योपचारप्रवृत्ता मायाविन इति, लुप्तस्थेन ह्यार्वादर्शि-
नेवंभूतस्य निश्चयस्य कर्तुमशक्यत्वादित्यभिप्रायः । ते च स्व-
युध्या वा भवेयुस्तीर्थान्तरीया वा; तावुनावपि न वक्तव्यौ सा-
धुना । यत उक्तम्-“ यावत्परगुणपरदो-षकीर्तने व्यापृतमनो
भवति । तावद्वरं विजुके ध्याने व्यग्रं मनः कर्तुम् ” ॥ १ ॥
इत्यादि ॥ ३१ ॥

किञ्चाऽन्यत्-

दक्षिणाए पमीलंभो, अत्यि वा एत्यि वा पुणो ॥
ए वियागरेज्ज मेहावी, संति मग्गं च वूहए ॥ ३२ ॥

(दक्षिणाए इत्यादि) दानं दक्षिणा, तस्याः प्रतिलभः प्राप्तिः, स दानज्ञानोऽस्माकृदस्थादेः सकाशादस्ति नास्ति वेत्येवं न व्यागृणीयात्, मेधावी मर्यादाव्यवस्थितः । यदि वा स्वयुधस्य तीर्थान्तरीयस्य वा दानं ग्रहणं वा प्रतिलाभः । स एकान्तेनास्ति संभवति, नास्ति वेत्येवं न ब्रूयात्, एकान्तेन तद्दानग्रहणनिषेधे दोषोत्पात्तसंज्ञात् । तथाहि-तद्दाननिषेधेऽन्तरायसंज्ञाः, तद्विषयं च तद्दानानुमतावप्यधिकरणोद्भव इत्यतोऽस्ति दानं न वेत्येवम-
कान्तेन न ब्रूयात् । कथं तर्हि ब्रूयात् ? इति दर्शयति-शास्त्रि-
मोः, तस्य मार्गः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मकः, तमुपबृंहयेद्-
र्धयेत् । यथा मोक्षमार्गानिबृहतिर्भवति तथा ब्रूयादित्यर्थः । एत-
दुक्तं भवति-पृष्ठः केनचिद्विधप्रतिषेधमन्तरेण देयप्रतिग्राहक-
विषयं निरवयमेवं ब्रूयादित्येवमादिकमन्यदापि ॥ ३२ ॥

साम्प्रतमध्ययनार्थमुपसंजिघृक्षुराह-

इच्छेएहिं ठाणेहिं, जिणदिहेहिं संजए ।

धारयंते न अप्पाणं, आमोक्खाए परिव्वएज्ज । ३३ । ति वेमि ।

इत्येतैरेकान्तनिषेधद्वारेणानेकान्तविधायिभिः स्थानैर्वाक्संय-
मप्रधानैः समस्ताध्ययनोक्तैः रागद्वेषरहितैर्जिनैर्दृष्टैरुपलब्धैर्न स्व-
मतिविकल्पोत्थापितैः, संयतः सन् सयमवानात्मानं धारयन्मि-
विधिधर्मदेशनावसरे वाच्यम् । तथा चोक्तम्-“सावज्जऽणव-
ज्जाण, वयणाणं जो ण जाणइ विसेसं ” इत्यादिस्थानैरात्मानं
वर्तयन्मोक्षायाशेषकर्मकार्यं मोक्षं यावत्परि समन्तात्संयमानु-
ष्ठाने प्रजेः, गच्छेत्स्वमिति विधेयस्योपदेशः । इतिः परिसमाप्त्य-
र्थे । अस्मीतीति पूर्ववत् ॥ ३३ ॥

अत्यीकरण-अर्थीकरण-न० । अर्थयते अर्थी वा करोति अ-
र्थं जनयते इत्यर्थीकरणम् । राजादीनां प्रार्थने, तैर्वाऽऽत्मनः
प्रार्थनाकारणे, नि० चू० ।

जे जिकखु रायं अत्यीकरेइ, अत्यीकरंतं वा साइज्जइ ॥ १ ॥
जे भिक्खु रायरक्खियं अत्यीकरेइ, अत्यीकरंतं वा साइज्जइ
॥ २ ॥ जे जिकखु एगगरक्खियं अत्यीकरेइ, अत्यीकरंतं
वा साइज्जइ ॥ ३ ॥ जे जिकखु गामरक्खियं अत्यीकरेइ,
अत्यीकरंतं वा साइज्जइ ॥ ४ ॥ जे जिकखु देसरक्खियं अ-
त्यीकरेइ, अत्यीकरंतं वा साइज्जइ ॥ ५ ॥ जे जिकखु
सोमारक्खियं अत्यीकरेइ, अत्यीकरंतं वा साइज्जइ ॥ ६ ॥
जे जिकखु गिगमरक्खियं अत्यीकरेइ, अत्यीकरंतं वा
साइज्जइ ॥ ७ ॥ जे भिक्खु सव्वारक्खियं अत्यीकरेइ,
अत्यीकरंतं वा साइज्जइ ॥ ८ ॥

अत्ययते अत्यी वा, करेइ अर्थं व जणयते जम्हा ।

अत्यीकरणं तम्हा, विज्जादिणिमित्तमादीहिं ॥ ३४ ॥

साइ रायाणं अत्येति प्रार्थयते, साधू वा तदा करोति जहा
सो राया तस्स साइस्स अत्यीजयति, प्रार्थयतीत्यर्थः । साधुर्वा

तस्य राज्ञः अर्थं जनयति । जम्हा एव करोति तम्हा अत्यीकर-
णं जणयति । साधू रायाणं जणयति-मम अत्यि विज्जा, णिमित्तं
वा तीताणागतं । ताहे सो राया अत्यीजयति । आदिसहातो
रसायणादिजोगा । इमं अत्यीकरणं ।

धातुनिधाणदरिसणे, जणयंतं तत्थ होति सट्ठाणं ।

अत्ती अत्ती अत्थे-ए संतऽसंतेण लहु लहुया ॥ २१ ॥

धातुवादेण वा से अर्थं करोति, महाकालमतेण वा से खिहिं
वरिसेति । एवं अर्थं जणयतो सट्ठाणपच्छिन्नं, उक्ताया च वसु
लहुया । सीहावलोयणेण गतोऽप्यर्थः पुनरुच्यते-अत्ती, अत्ती,
अत्ती, एतेसु संतेसु मासवहुं, असंते चउलहुं ।

एके एगत्तरेणं, अत्यीकरणेण जो तु रायाणं ।

अत्यीकरोति भिक्खू, सो पावति आणमादीणि ॥ २४ ॥

राया भिक्खुस्स संजम अणुगेलण एतेहिं राया चत्तारि
गाहाओ जाव एतेहिं । नि० चू० ४ उ० ।

अत्यु (त्योव) गह-अर्थीवग्रह-पुं० । अर्थयते इत्यर्थः । अर्थस्या-
वग्रहणमर्थवग्रहः । सकलरूपादिविशेषनिरपेक्षाऽनिर्देश्यसा-
मान्यमात्ररूपार्थवग्रहणलक्षणे मतिज्ञानभेदाऽवग्रहभेदे, न० ।
स० । कर्म० । भ० । स्था० । प्रज्ञा० । “सामग्ररुवाइं विसेसणरहि-
यस्स अनिहेसस्स” अवग्रहणमवग्रह इति । न० । प्रव० । अर्थ-
तेऽधिगम्यते, अर्थयते वाऽन्विष्यते इति अर्थः । तस्य सामान्य-
रूपस्याशेषनिरपेक्षानिर्देश्यस्य रूपादेरवग्रहणं प्रथमपरिच्छेद-
नमर्थवग्रह इति निर्विकल्पकं ज्ञानं दर्शनमिति यदुच्यते इत्य-
र्थः । स नैअर्थीको यः स सामायिकः । यस्तु व्यावहारिकः शब्दो
ऽयमित्याद्युल्लेखवान् सोऽन्तर्मौहूर्तिक इति । अयं पञ्चेन्द्रि-
यमनःसंबन्धात् षोढा इति । स्था० २ उ० १ उ० । (अर्थवग्रह-
स्य सोपपत्तिकः स्वरूपविवेकः ‘उगह’ शब्दे द्वितीयभागे
६१८ पृष्ठे द्रष्टव्यः) स च मनःसहितेन्द्रियपञ्चकजन्यत्वात्षो-
ढा । प्रव० २१६ उ० ।

तथा च सूत्रम्-

अत्योवगहे एं जंते ! कतिविहे पणत्ते ? । गोयमा !
द्विविहे पणत्ते । तं जहा-सोइंदीयअत्योवगहे १, चार्खि-
दियअत्योवगहे २, घाणिंदियअत्योवगहे ३, जिंदिन-
दियअत्योवगहे ४, फासिंदियअत्योवगहे ५, नोइंदि-
यअत्योवगहे ६ ॥ प्रज्ञा० १५ पद । स्था० ।

अथ कोऽयमर्थवग्रहः ? । सूरिराह-अर्थवग्रहः पञ्चिधः
प्रज्ञातः । तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियार्थवग्रह इत्यादि । श्रोत्रेन्द्रि-
येणार्थवग्रहो व्यञ्जनावग्रहानन्तरकालमेकसामायिकम-
निर्देश्यसामान्यरूपार्थवग्रहणं श्रोत्रेन्द्रियार्थवग्रहः । एवं प्रा-
णजिह्वास्पर्शनेन्द्रियार्थवग्रहेष्वपि वाच्यम् । चक्षुर्मनसोस्तु
व्यञ्जनावग्रहो न भवति । ततस्तयोः प्रथममेव रूपद्रव्यगुण-
क्रियाविकल्पनाऽतीतमनिर्देश्य सामान्यमात्ररूपार्थवग्रहण-
मर्थवग्रहोऽवसेयः । तत्र-(नोइंदियअत्योवगहो स्ति) नो-
इन्द्रियं मनः । तच्च द्विधा-द्रव्यरूपं, भावरूपं च । तत्र मनः-
पर्याप्तिनामकर्मोदयतो यन्मनःप्रायोग्यवर्गाणादलिकानादाव
मनस्त्वेन परिणमति, तद्रव्यरूपं मनः । तथाचाह चूर्णिकृत्-

“मणपज्ज सि नामकम्मोदयओ जोगो मणो दब्बे घेत्तुं मणसे-
ण परिणामिया दब्बमणो भवइ” तथा-द्रव्यमनोऽवष्टम्भेन
जीवस्य यो मननपरिणामः स भावमनः । तथा चाह चूर्णि-
कार एव-“ जीवो पुण मणपरिणामकिरियापणो भावमणो ।
किं भणियं होइ ?-मणदब्बालंबणो जीवस्स मणवाचारो भा-
वमणो भवइ” । तत्रेह भावमनसा प्रयोजनम्, तद्ग्रहणे ह्यवश्यं
रूप्यमनसोऽपि ग्रहणं भवति; द्रव्यमनोऽन्तरेण भावमनसो-
ऽसम्भवात् । भावमनो विनाऽपि च द्रव्यमनो भवति; यथा
भवस्थकेवलिनः; तत उच्यते भावमनसं प्रयोजनम् । तत्र
नोहन्त्रियेण भावमनसोऽर्थावग्रहो रूढ्येन्द्रियव्यापारनिरपेक्षो
घटाद्यर्थस्वरूपपरिभाषनाभिमुखः प्रथममेकसामयिको रूपा-
द्यर्थाकारादिविशेषचिन्ताविकलो निर्देश्यसामान्यमात्रचि-
न्ताऽऽत्मको बोधो नाहन्त्रियार्थावग्रहः । न० । अयं च नैवाधिक
एकसामयिकः । व्यावहारिकस्त्वान्तर्माहूर्तिकः । स्था० ६ डा० ।
अत्यु (त्यो) ग्राहण-अर्थावग्रहण-न० । फलनिश्चये, भ०
११ श० ११ उ० ।

अत्युमं-देशी-द्वयो, दे० ना० १ वर्गः ।

अत्युत्पत्ति-अर्थोत्पत्ति-स्त्री० । उत्पद्यते यस्यादिति उत्पत्तिः ।
अर्थस्योत्पत्तिर्व्यवहार उच्यते अर्थोत्पत्तिः । करणव्यवहारे,
व्य० १ उ० ।

अत्येर-अस्थैर्य-न० । अस्थिरत्वे, अष्ट० ४ अष्ट० ।

अत्योपायण-अर्थोत्पादन-न० । उद्ययाऽऽवर्जने, प्रव० २१६ डा० ।

अत्योभय-अस्तोजक-न० । न० ब० । स्तोत्रकरहिते गुणवत्सूत्रे,
अनु० । “उय व इकारो इ सि अ-कारणार्थ्य धोजया हुंति” इत
वै हाऽऽदिप्रभृतीनामकारणप्रक्षेपाः स्तोत्रकाः । तद्ग्रहितमस्तोभ-
कम् । वृ० १ उ० । विशेषः ।

अथव्वण-अर्थवण-पुं० । चतुर्थवेदे, “जाव अथव्वणकुसलेया
वि होत्था” विपा० १ श्रु० ५ अ० ।

अद्-अद्-अ० । आश्चर्यं, “धियो यो नः प्रचोदयाऽन्” अदिति
आश्चर्यरूपस्तत्कारणोऽनिवृत्तत्वात्, ततश्च हे अत ! “विरामे
वा” ॥ १ । ३ । ५१ ॥ इति दस्य तः । साङ्ख्यभिभाषयेण गा० व्या-
ख्या । जै० गा० । पताहशः प्रयोगः प्राकृते न प्रयुज्यते ।

अदंभ-अदंभ-पुं० । प्रशस्तयोगत्रये, अहिसामात्रे च । “एगे
अदंभे” स० १ सम० ।

अदंभकु(को)दंभि-अदंभकुदंभि-त्रि० । दण्डलज्यं द्रव्यं
दण्ड एव । कुदंभेन निवृत्तं द्रव्यं कुदंभिदंभम्, तत्रास्ति यत्र
तत्तथा । दण्डकुदंभाभ्यामगृह्यमाणद्रव्ये नगरादौ, तत्र दण्डो-
ऽपराधानुसारेण राजग्राह्यं द्रव्यम्; कुदंभस्तु-कारणिकानां
प्रजापराधान्तराधिनोऽपराधेऽल्पं राजग्राह्यं द्रव्यमिति ।
“उम्भुं उकरं उक्केठं अदिज्जं अमेज्जं अमरुप्पवेसं अदंभको-
इदिमं अपरिमं गणियावरनारुहज्जलियं” (पुरीवणकः) न०
११ श० ११ उ० । हा० । ज० । कल्प० ।

अदंतवण-अदंतवन-त्रि० । दन्तधावनरहिते, अदन्तधावनो
धर्मो धीरमहापद्मयोस्तीर्थेऽनुज्ञातः । स्था० ९ डा० ।

अदंभ-अदंभक-त्रि० । बज्जनाऽनुगतवचनविरहिते, व्य० ३ उ० ।
१३२

अदं (हं) सण-अदर्शन-न० । न० न० । प्राकृते-“समासे वा” ॥ ७ । १ ।
ए० ११ इति दस्य वा द्वित्वम् । प्रा० । चाकृपकानाभावे, न विद्यते
दर्शनं इह यस्येत्यदर्शनः । अन्ये, स्यान्नाकिंनिहोदयवति च । ग०
१ अधि० । न विद्यते दर्शनं सम्यक्त्वमस्येति व्युत्पत्तिः । अयं च
दीक्षितः सन् विकलतया यत्र तत्र वा संचरन् षड्गुणान् विरा-
धयेद्विषमकीलककाटकादिषु च पतेत् । स्यान्नाकिंस्तु प्रविष्टो
गृहिणां साधूनां च मारणादि कुर्यात् । प्रव० १०७ डा० । ध० ।

“अविहो अदंसणो खमु, जाति उधघाततो य णायव्वो ।

उवघातो पुण ति विहो, वाही उवघारुअंजणत्ताए ॥ १ ॥

संशेण चिय अवरो, धीणदीओ मुण्यव्वो ।

एतेसि सो हि इमा, जहक्कमेण मुण्यव्वो ॥ २ ॥

उच्छियणयणे तह से-सएसु धीणद्धितो तु कमसो तु ।

उम्भु चउगुरु चरिमं, दोसा तहिं दिक्खिते इणमो ॥ ३ ॥

उज्जायविउरमणता, आवरणं खाणुक्कटमादीसु ।

थंमिल्लअपमिहेहा, अंधस्स ण कप्पती दिक्खता ॥ ४ ॥

अवहति य महादोसं, दंसणकम्मोदण धीणद्धी ।

एगमणेगय उ से, जं काही तं तु आवज्जे ॥ ५ ॥ पं० भा० ।

चैरे, दे० ना० १ वर्गः ।

अदक्खु-अदृष्ट-त्रि० । न० ब० । अवोर्गदर्शने, सूत्र० १ श्रु० २
अ० ३ उ० ।

अदक्खु-त्रि० । अनिपुणे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

अपश्य-त्रि० । पश्यतीति पश्यः, न पश्योऽपश्यः । अन्ये,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । आडाकीत् इत्यस्यापि ‘अदक्खु’
इति रूपम् । प्रति० । भ० ।

अदक्खुदंसण-अदक्षदर्शन-त्रि० । असर्वज्ञोक्तशासनानुयायिनि,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

अदृष्टदर्शन-त्रि० । असर्वज्ञोक्तशासनाऽनुयायिनि, सूत्र० १ श्रु०
२ अ० ३ उ० ।

अपश्यकदर्शन-त्रि० । अपश्यकस्यापि सर्वज्ञस्यान्युपगतं द-
र्शनं येनाऽसावपश्यकदर्शनः । स्वतोऽर्वाग्दर्शिनि, सूत्र० ।

अदक्खुव दक्खुवाहियं, सदहसु अदक्खुदंसणा ।

इदि हु सु निरुद्धदंसणे, मोहणिज्जेण कमेण कम्मणा १ ?

(अदक्खुवेत्यादि) पश्यतीति पश्यः, न पश्योऽपश्यो-
ऽपश्यः, तेन तुल्यं कार्याकार्याविवेचित्वादपश्यवत् । तस्याऽऽ-
मन्त्रणं हे अपश्यवत् ! अन्धसदृश ! प्रत्यक्षस्यैवैकस्या-
ऽन्युपगमेन कार्याकार्याननिर्ज्ञ !, पश्येन सर्वज्ञेन, व्याहृतमु-
क्तं सर्वज्ञागमं, अद्वय प्रमाणीकुरु, प्रत्यक्षस्यैवैकस्याऽऽन्युप-
गमेन समस्तव्यवहारविलोपेन इत ! इतोऽसि, पितृनिबन्धनस्या-
ऽपि व्यवहारस्याऽसिरेरिति । तथाऽपश्यकस्याऽपि असर्वज्ञस्याऽ-
न्युपगतं दर्शनं येनासावपश्यकदर्शनः ; तस्याऽऽमन्त्रणं वा हे
अपश्यकदर्शन ! स्वतोऽर्वाग्दर्शी भर्तास्तथाविधदर्शनप्रमाणश्च
सन् कार्याकार्याविवेचितयाऽन्धवदभविष्यत् यदि सर्वज्ञान्यु-
पगमं नाऽकरिष्यत् । यदि वाऽदक्खो वा अनिपुणो वा यादृश-
स्तादृशो वाऽचक्षुर्दर्शनमस्याऽसावचक्षुर्दर्शनः केवलदर्शनः
सर्वज्ञस्तस्माद्यदवाप्यते हितं तत् अद्वय । इदमुक्तं जवति-
अनिपुणेन निपुणेन वा सर्वज्ञदर्शनोक्तं हितं अज्ञातव्यम् । यदि
वा हे अदृष्ट ! हे अर्वाग्दर्शन ! दृष्टाऽतीताऽनागतव्यवहितस-

हमपदार्थदर्शना यद्वाहनमभिहितमागमः, तं अक्षस्व । हे अक्ष-
दर्शन !, अक्षदर्शन ! इति वा, असर्वज्ञो कशासनानुपायिन् !
तमात्मीयमाग्रहं परित्यज्य सर्वज्ञो के मार्गे अज्ञानं कुर्विति ता-
त्पर्यार्थः । किमिति सर्वज्ञो के मार्गे अज्ञानमनुमानं करोति ये-
नैवमुपदिश्यते । तन्निमित्तमाह-इंदीत्येवं गृहाण । इहशब्दो वा-
क्यालङ्कारे, सुष्ठु अतिशयेन निरुद्धमावृत्तं दर्शनं सम्यक् अव-
बोधरूपं यस्य सः । केनेत्याह-मोहयतीति मोहनोयम्, मिथ्या-
दर्शनादिः ज्ञानावरणीयादिकं वा, तेन कृतेन कर्मणा निरुद्धदर्शनः
प्राणी सर्वज्ञो के मार्गे न अक्षते । अतस्तन्मार्गअज्ञानं प्रति चोद्यत
इति । सूत्रं १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

अदकखुव-अपश्यवत्-वि० । अपश्योऽन्धः, तेन तुल्यं कार्यो-
कार्याविवेचित्वादपश्यवत् । अन्धसदृशे कार्याकार्यानिर्ज्ञे,
सूत्रं १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

अदद-अदद-वि० । दुर्बले, व्य० ४ उ० । आचा० ।

अददार्थि-अददधृति-वि० । धृतिरहिते, नि० चू० १ उ० । असम-
र्थे, नि० चू० १ उ० ।

अदण-अदन-न० । अद-हेतुः । नोजने, वृ० १ उ० ।

अदक्ष-अदक्ष-वि० । आकुलीभूते, वृ० १ उ० । विषादीकृते, “तेषु
चि य गिलाणेषु ते अदक्षा ” नि० चू० १० उ० ।

अदत्त (दिप्त)-अदत्त-वि० । न० त० । अवितीर्णे, प्रश्न० ३ आ-
श्र० द्वा० ध० । अदत्तद्रव्यग्रहणरूपे तृतीये आश्रवमेदे, प्रश्न० १
आश्र० द्वा० । “ हिंसामोसमदिक्षवमपरिगृहे ” प्रव० १ द्वा० ।

अदत्त (दिप्त) हरि (ण)-अदत्तहारिन्-वि० । अदत्तमप-
हर्तुं शीलमस्याऽऽसावदत्तहारी । परद्रव्यापहारके, “ जे लूसए
होइ अदत्तहारी, ए सिक्खती से य वियस्स किंचि ” सूत्र० १
श्रु० ३ अ० १ उ० ।

अदत्ता (दिप्ता) दाण-अदत्तादान-न० । अदत्तस्य स्वा-
मिजीवतीर्थकरगुरुभिरवितीर्णस्थाननुज्ञातस्य सचित्ताचि-
न्तमिश्रभेदस्य वस्तुन आदानं ग्रहणमदत्तादानम् । तच्च वि-
विधोपाधिवशादनेकविधम् । “ एगे अदिप्तादाणे ” स्था० १
ठा० १ उ० । सूत्रं । चौर इति व्यपदेशनिबन्धने, उपा० १
अ० । परस्थापहारे, आव० ६ अ० । आ० चू० ।

यथा च तददत्तादानं प्रश्न० ३ अधर्मद्वारे यादक १ यन्नाम
२ यथा च कृतं ३ यत्फलं ददाति ४ ये च कुर्वन्ति ५ इति प-
ञ्चभिर्द्वारैः क्रमेण प्ररूपितं, तथैवह प्रदर्श्यते-

- (१) यादशमदत्तादानस्वरूपं तत्प्रतिपादनम् ।
- (२) अदत्तादानस्य नामानि ।
- (३) (यथा च कृतं) ये चादत्तादानं कुर्वन्ति तन्निरूपणम् ।
- (४) अदत्तादानं यत्फलं ददाति तन्निरूपणम् ।
- (५) आचार्योपाध्यायादिभ्योऽदत्तादाननिरूपणम् ।
- (६) लघुस्वकमदसं गृह्णाति ।
- (७) तपस्यैत्यादि न कुर्वीत ।

(१) तत्र यादशमदत्तादानस्वरूपं तत्प्रतिपाद-
यस्तावदाह -

जन्तु ! ततियं च अदिप्तादाणं हसदहमरणजयकखुसता-
मणपरमंतिगिज्जुओजमूलकावाविममसंसियं अहोऽच्छि-
मनतएहपत्याणपत्योइमइयं अकित्तिकरं अणज्जं विह

मंतरविधुरवसणमगण उस्सवमत्तपमत्तपसुत्तवंचणाऽऽखि-
वणघायणपराणिदुयपरिणापतकरजणबहुमयं अकलुणं रा-
यपुरिसरक्खियं सया साहुगरदण्णिज्जं पियजणमित्तजणभे-
दविप्पीतिकारकं रागदोसबहुलं पुणां य उप्परसमरसंगाम-
दमरकलिकलहवहकरणं दुग्गतिविणिवायववृणं जवपुनरज-
वकरं चिरपरिचियं अणुगयं दुरंतं तइयं अधम्मदारं ॥

हे जम्बू ! तृतीयं पुनराश्रवद्वाराणां किमदस्य धनादेरा-
दानं ग्रहणमदत्तादानम् ? ‘हर दह’ इत्येतौ हरणदाहयोः पर-
प्रवर्तनार्थौ शब्दौ, हरणदहनपर्यायौ वा छान्दसाविति । तौ च
मरणं च मृत्युः, भयं च भीतिरेता एव कलुषं पातकं, तेन त्रा-
सनं आसजनकं च रूपं यत्तत्तथा । तच्च तत् तथा (परसंत-
गत्ति) परसत्के धने यो गृहिलोभो रौद्रध्यानान्विता मूर्च्छा,
स मूलं निवन्धनं यस्यादत्तादानस्य तत्तथा । तस्मैति कर्मधार-
यः । कालश्चाध्वरात्रिविषयः, विषमश्च पर्वतादिदुर्गः, तैः संश्रित-
माश्रितं यत्तत्तथा । ते हि प्रायः तत्कारिभिराश्रीयत इति । (अ-
होच्छिन्नतएहपत्याणपत्योइमइयं इति) अधः अधोगतौ, अ-
च्छिन्नतृष्णानां अमुदितवाञ्छानां, यत् प्रस्थानं यात्रा, तत्र प्र-
स्तात्री प्रस्ताविका प्रवर्तिका मतिवृद्धिर्यस्मिंस्तत्तथा । अकी-
र्तिकरणमनार्यम्; एते व्यक्ते । तथा छिद्रं प्रवेशद्वारम्, अन्तर-
मवसरः, विधुरमपायः, व्यसनं राजादिदत्ततापः, एतेषां
मार्गणम्; उत्सवेषु मत्तानां च प्रमत्तानां च प्रसुप्तानां च वञ्चनं
च प्रतारणम्, आक्षेपणं च चित्तव्यग्रताऽऽपादनम्, घातनं च
मारणम्, इति द्वन्द्वः । तत एतत्परत एतन्निष्ठोऽनिभृतोऽनुप-
शास्तः परिणामो यस्यासौ छिद्रान्तरविधुरव्यसनमार्गणोत्स-
वमत्तप्रमत्तप्रसुप्तवञ्चनाक्षेपणघातनपरानिभृतपरिणामः । स
चासौ तत्करजनः, तस्य बहुमतं यत्तत्तथा । वाचनान्तरे त्विदमे-
वं पठ्यते- “ छिद्रविषमपावगत्यादि ” छिद्रविषमपापकं च नित्यं
छिद्रविषमयोः संबन्धीदं पापमित्यर्थः । अन्यदाऽऽहितन्यायं
प्रायः कर्तुमशक्यमिति भावः । अनिभृतपरिणामसंक्षिप्तं तत्कर-
जनबहुमतं चेति । अकरणं निर्दयं, राजपुरुषरक्षितम्, तैर्निधारित-
मित्यर्थः । सदा साधुगर्हणीयं, प्रतीतम् । म्रियजनमित्रजनानां
नेदं वियोजनं विप्राति विप्रियं करोति यत्तत्तथा । रागद्वेषबहु-
लं, प्रतीतम् । पुनश्च पुनरपि (उप्परसि) उत्प्रेरेण प्राचुर्येण
समरो जनमरकयुक्तो यः संग्रामो रणः स उत्प्रेरेण समरसंग्रामः,
स च ममरं भीत्यापलायनं, कलिकलहश्च राटीकलहो, न तु
रतिकलहः । वधश्चानुशयः, एतेषां करणं कारणं यत्तत्तथा ।
दुर्गतिविनिपातवर्द्धनं, प्रतीतम् । भवे संसारे, पुनर्मेवाह पुनर-
त्पादानं करोतीत्येवं शीलं यत्तत्तथा । चिरं परिचितम्, अनुगत-
मन्युच्छिन्नतयाऽनुवृत्तं, दुरन्तं दुष्टावसानं विपाकदारुणत्वात्
तृतीयमधर्मद्वारं पापोपाय इति ॥

(२) अथ यन्नामेत्यभिधातुमाह-

तस्स य नामाणि गोणाणि हुंति तीसं । तं जहा-चोरिकं
१ परहदं २ अदत्तं ३ कूरिकरं ४ परलाभो ५ असंजमो
६ परधणम्मि मेही ७ होलिका ८ तत्करत्तणं ९ ति य
अवहारो १० इत्यल्लुत्तणं ११ पावकम्मकरणं १२ ते-
णिको १३ हरणविप्पणासो १४ आदियणा १५ सुपणा
धणाणं १६ अप्पचओ १७ ओवीहो १८ अस्सेवो १९

वखेवो २० विखेवो २? कूटया २२ कुलमसी य२३ कंखा
२४ लालपणपथणा २५ (असासणा) वसणं २६ इच्छा
मुच्छाय २७ तएहा गेहीय २८ नियदकम्म २९ अवरो-
च्छत्ति विय ३० । तस्स एयाणि एवमाईणि नामधेज्जाणि
हुंति तीसं अदिण्णादाणस्स पावकल्लिकलुसकम्मबहुलस्स
अणेगाइं ।

"तस्सेत्यादि" सुगमम् । तद्यथेत्युपदर्शनार्थः । (चोरिकं ति) चोर-
णं चोरिका, सैव चैरिक्यम् १, परस्मात् सकाशात् इते परद्वयम्
२, अदत्तम्-अविनीर्णम् ३, (कुरिकं ति) कूरं चित्तं, कुरो वा
परिजतो येयामास्ति ते कुरिणस्तैः कृतमनुष्ठितं यत्तत्तथा । कच्चित्तु
'कुरंदुककृतमिति' दृश्यते । तत्र कुरंदुकाः काकदुक्कबीजप्राया
अयोग्याः सदगुणानामिति ४, परलाभः परस्माद् छव्यागमः ५,
असंयमः ६, परधने गृहिः ७, (लौघिकं ति) लौघ्यम् ८, तस्कर-
त्वमिति ९, अपहारः १०, (हृथलत्तणं ति) परधनहरणकुत्सितो
दस्तो यस्यस्ति स हस्तत्रः, तद्वायो हस्तलत्वम् । पात्रान्तरेण-
'हस्तलघुत्वमिति' ११, पापकर्मकरणं १२, (तेणिकं ति) स्तौनि-
कस्तेयम् १३, हरणेन मोपणेन विप्रणाशः परद्वयस्य, हरणं
च तद् विप्रणाशः १४, (आदियणं ति) आदानं, परधनस्येति
गम्यते १५, लोपेन अत्रच्छेदनं धनानां द्रव्याणां, परस्येति ग-
म्यते १६, अप्रत्ययकारणत्वाद्प्रत्ययः १७, अत्रपीमनं परेषामि-
त्यवपीमः १८, आक्षेपः, परद्वयस्येति गम्यते १९, क्लेपः परद-
स्ताद् द्रव्यस्य प्रेरणम् २०, एवं विकेपोऽपि २१, कूटया तुला-
दीनामन्यथात्वम् २२, कुलमपी वा कुलमालिन्यहेतुरिति कृत्वा
२३, काइका, परद्वय इति गम्यते २४, (झावणपणपथणं ति)
लालपनस्य गार्होतलपनस्य प्रार्थनेन प्रार्थना लालपनप्रार्थना,
चौर्ये हि कुर्वन् गार्होतलपनानि तदपलापरूपाणि, दीनवचनरूपा-
णि वा प्रार्थयति च, तत्र हि कृते तान्यवश्यं वक्तव्यानि जवन्ती-
ति भावः २५, व्यसनं व्यसनहेतुत्वात् । पात्रान्तरेण-"असा-
सणाय वसणं" आशंसनाय विनाशाय व्यसनमिति २६,
इच्छा च परधनं प्रत्यभिलाषा, मूर्च्छा तत्रैव गाढानिष्यक्कृपा,
तस्तेतुक्त्वाददत्तग्रहणस्येति इच्छा मूर्च्छा तदुच्यते २७, तृ-
ष्णा च प्राप्तद्रव्यस्याश्रयेच्छा, गृह्णिआप्राप्तस्य प्राप्तिवाञ्छा,
तस्तेतुक्त्वादत्तादानमिति तृष्णा गृह्णिओच्यत इति २८,
निकुतेर्मायायाः कर्म निहतिकर्म २९, अविद्यमानानि परे-
षामकीणि छुट्यतया यत्र तदपरोक्षम्, असमकृतमित्यर्थः । इतिः
रूपप्रदर्शने, अपिचेति समुच्चये ३० । इह च कानिचित्पदानि
सुगमत्वाच्च व्याख्यातानि । (तस्स ति) यस्य स्वरूपं प्राग्गणितं
तस्यादत्तादानस्येति संबन्धः । एतान्यनन्तरोद्दिनानि विशोदिति
योगः । एवमादिकानि एवंप्रकाराणि वाऽनेकानीति सम्बन्धः ।
अनेकानीति कञ्चिद् दृश्यते । नामधेयानि नामानि जवन्ति । किं
जुतस्य अदत्तादानस्य?, पापेनापुण्यकर्मरूपेण कलना च युद्धेन
कलुषाणि मलमसानियानि कर्माणि मित्रछोडादिव्यापाररूपा-
णि, तैर्बहुलं प्रचुरं यत्तानि वा बहुलानि बहूनि यत्र तत्तथा, तस्य ।

(३) अथ येऽदत्तादानं कुर्वन्ति तानाह—

तं पुणं करेति चोरियं तकरा परद्वयहरा ज्ञेया कयकरणल-
ल्लवखा साहसिया बहुस्सगा अतिमहिच्छलो जगत्त्या दह-
रओवीलका य गिच्छिया अहिमरा अणभंजका जगसंधि-
या रायउच्छकारी य विसयनिच्छुदलो कवज्झा उदहकगाम-

पायकपुरघायकपंयघायकआदीवकतिथजेया लहुहत्थसं-
पनत्ता जूयकरा खंडरक्खत्थी चोरपुरिसचोरसंधिच्छेया य गं-
ठिजेदका परधणहरणलोमावहारअखेवी इमकारकानि-
म्मदगगूदचोरगोचोरअस्सचोरकदासिचोरा य एकचोरा य
ओकट्टकसंपदायकओठिपकसत्यघायकविलकोलीकारका य
निग्गाहविपप्लुपगा बहुविहं नेणिकहरणवुच्छी, एते अस्से य
एवमादी परस्स दव्वाहिं जे अविरया ॥

विपुलवन्नपरिगहा य बहुवो रायाणो परधणम्मि गिच्छा
सए दव्वे असंतुट्ठा परविसए अहिहणंति लुच्छा परधणस्स
कज्जे, च उरगंममत्तवलसमगा निच्छियवरजोहलुच्छसच्छा
य अहमहमिति दाप्पिण्हिं सेनेहिं मंपरिबुका पठमसगमसू-
इचकसागरगरुलवृहादिण्हिं अणीण्हिं उच्छरंता अभिचूय
हरंति परधणाइं । अवरे रणसीसलल्लवखा संगामं अति-
वयंति, सएणल्लवखपरियरउप्पागियचिंधपट्ठगहिया आ-
उहपहरणा मादिवरवम्मगुंमिया आविच्छजालिका कवयकं-
दइया उरसिरमुहवद्धकंउतोणा, पाइयवरफलकराचियपह-
करसरजसखरचावकरकरं चियगुनिमित्तसरवरिसवद्धकरकमु-
यंतयणचंमवेगधारा निवायपग्गे अणेगधणुपंडलगसंधि-
तउच्छलियसत्तिकणगवामकरगहियस्सेडगानिम्मज्ञानि किट्ठख-
ग्गपहरंतकुंततोपरचकगया परसुमुसललंगल्लसूललउमभिं—
मियालसवन्नपट्टिमचम्मेडधणमोडियमोगरवरफलिहजंतप-
त्थरउहणतोणकुवेणीपीडाकलिण् इलीपहरणमिडिमि-
लितखिप्पंतविज्जुल्लविरचितसमप्पहनहतत्ते फुमपहर-
णे महारणसंखभेरिवरत्तुपउरपुडडाहयनिनायगंभीरणं—
दितपक्खुभियविपुलयोसे हयगयरहजोहत्तरियपसरियर-
युद्धतनमंधकारबहुत्ते कायरनरनयणहिययवाउलकरे विलु-
लियउकडवरमउमकिरिफकोमलोकुदामाऽऽनोवियपगमप-
डागउच्छियधयवेजयंतिचामरचलंतज्जंउधकारगंभीरे हय-
हेसियहत्थिगुलगुलाइयरहयणपण्णइयपाइकरहराइयअ-
फोमियसीहनायल्लिलियविपुडुकुडकंउकयनइजीमगजिण्
सयरायहसंतकसंतकज्जकरवे असूणियवयणरुदजीमदस-
णाधरोडगादददसप्पहारकरणुज्जयकरे अमरिसवसत्तव्वर-
त्तनिहारितऽच्छिवेदिट्टिकुद्धचेडियतिवलीकुडिडभिगुडिक-
यल्लदामे वधपरिणयनरसहससविक्रम्मवियंजियवले वगंततु-
रंगरहपहावियसमरभडावामियल्लेयझायवपहारसाधितस-
मूरसवियवाहुजुयलमुकट्टऽहासपुक्तंतोडबहुत्ते कलक-
लगाफलफलगावरणगहियगयरपत्तयंतदरियजरुखलपरो-
प्परपल्लगजुज्जगवियविउसितवरासिरोसतुरियअजिमुहप-
हरंतजिण्णकरिकरविंजियकरे अवड्डनिमुच्छजिअफा-
ल्लियपगलियरुहिरकयज्जुमिकदमचिक्खवन्नपडे कुडिदालि-

यगलितनिज्जेलितंतफुरफुरंतविगल्लमम्महयविगयगाढदिष्—
पहारमुच्छित्तलंतविजलविज्ञावकलुणे ह्यजोहमंततु—
रगउडाममत्तकुंजरपारिसंकेयजणणिम्मुकुजिण्णद्वयभ—
गरहवरनट्टसिरकरिकलेवराकिण्णपाभियपहरणविकिन्ना—
जरणजूमिजागे नच्चंतकबंधपडरे भयंकरवायसपरिलिच—
गिष्ममलभमंततायंऽधकारगंभीरे, वसुवसुहविकंपितव्व पच्च—
कखपिठवणं परमरुद्वीहणं दुप्पवेसतरं अनिवर्त्ति—
ति संगामसंकमं पणधणमहंता, अवरं पाइक्कोरसंघा—
सेणावश्चोरवंदपागाहिका यअरुविदेसमुग्गवासी काहह—
रितरत्तपीतमुक्किद्धअणेगसयचिंधपट्टबंधा परविसए अभि—
हणंति लुक्का धणम्म कज्जे, रयणागरसागरं च उम्मीसहस्स—
मालाऽऽकुलविगयपोतकल्लकल्लंतकलितं पाताल्लकल्लसह—
स्सवायवसवेगसल्लिल्लुक्कम्ममाणदगरयरयंऽधकारं वरकेण—
पउरधवल्लपुल्लंतपुल्लंतमुट्टियाट्टहामं मारुयविकुञ्जमाणपा—
णियजलमालुप्पल्लहुलियं तं पियसमंतओ कलुजियडुलि—
तखोखुम्भमाणपक्खद्वियचलियविपुल्लजलचक्कवालमदान—
दीवेगतुरियआपूरमाणा गभीरविपुल्लआवत्तचंचलजममाण—
गुप्पमाणव्वल्लंतपच्चोणियंतपाणियपथावितखरफरुसपयंडवा—
जलियसल्लिफुटंतवीचिकल्लोडसंकुलं महामगरमच्चकच्च—
भोहारगाहतिमिंसुसमारसावयसपाहतसमुच्चायमाणयपूरघो—
रपउरं कायरजणहिययकंपणं घोरमारसंतं महज्जयं भ—
यंकरं पातिजयं उत्तासणं अणोरपारं अगासं चैव निरवल्लंबं
उप्पाइयपवणधणियणोद्धियउवरवरितरंगदरियअतिवेगच—
क्खुपहमोच्छरंतं कत्थं गंभीरविजलजजियगुंजियनिग्घायग—
रुयनिवतितमुदीहनीहारिदूरमुच्चंतगंजीरधुगधुगंतिसहं पमि—
पहंभंतजकरखरक्खसकूटं मपिसायरुसियतज्जायउवसग्ग —
सहस्ससंकुलं वट्टपाइयतूयं विरचित्तल्लिहोमधूमउवचारदि—
ष्सरुहिरऽच्चणकरणपयतजोगपयतचरियं परियंतजुगंऽत्तका—
ल्लकप्पोवमं दुरंतमहानइवऽमहानीमदरिसणिज्जं दुरणुचरं
विसमप्पवेमं दुक्खुचारं दुरामयं लवणसल्लिल्लपुणं
असितातियसमुच्चियगेहिं हत्थतरेकेहिं बाहणेहिं अतिवइ—
त्ता समुदमज्जे हणंति, गंतूण जणस्स पोत्ते परद—
व्वहरा नरा निरखुक्का, निरवेक्खा गामागरनगरखे—
डक्कव्वडमंभवदोणपट्टपट्टाणसमणिगमज्जणवयं ते य धणस—
मिच्छे हणंति, थिरहिययच्चिअल्लज्जा वंदिग्गह गोग्गहा य
गेहंति, दारुणमतनिक्किवा णिअं हणंति छिंदिति गेहसंधि—
निक्खिस्साणि य हरंति, धणधणदव्वजायाणि जणवयकु—
लाणं निग्घियमदी परदव्वहिं जे अविरया, तदेव केई
अदिष्ठादाणं गवेसमाण काशाकालेसु संचरंता चित्तग—
पज्जलियसरसदरदृक्कहियकल्लेवरे रुहिरल्लिधवदणअक्खय—
खादियपीतभाइणिजमंतजयकरं जंबुयखिक्खियंते धूयकय—

घोरसदे वेयालुडियविसुक्कहकहंतेपहासितवीहणग—
निरजिरामे अतिवीजच्चदुच्चिभगंधदरिसणिज्जे सुसाणे
वणे सुसुपरलेणअंतरावणगिरिकंदरविसमसावयसमाकुलेसु
वसाहिसु किलिस्संता सीतावसोसियसरीरा दह्छविनि—
रयातिरियजवसंकमदुक्खसंजारवेहणिज्जाणि पावक्कम्मणि
संचिणंता बुद्धजजक्खणपाणभोयणपिवासिया मुंकिया
किंलंता मंसकुणिमकंदमूले जं किंचि कयाहारा लव्विग्ग—
उप्पुया असरणा अमवीवासं उव्वेति, बाहसतसंकणीं
अयसकरा तक्करा जयंकरा कस्स हसामोत्ति अज्जदव्वं इति
समामंतं करेति, गुज्जं बहुयस्स जणस्स कज्जकरणेसु
विग्गकरा मत्तप्पमत्तपसुत्तवीसत्थज्झिदधाती वसणभुदएसु
हरणबुद्धी विग्गव रुहिरमहिया परितत्ति नरवतिमज्जायम—
तिक्कंता सज्जणजणदुग्गंछिया सकम्मोहिं पावक्कम्मकारी अ—
सुजपरिणयाय दुक्खभागी निच्चालल्लदुहमनिव्वुडमणा इह
लोके चैव किलिस्संता परदव्वहरा नरा वसणसयमावणा ।

(तं पुणेत्यादि) तत् पुनः कुर्वन्ति चौर्यं तस्कराः, तदेव चौर्यं कुर्वन्तीत्येवंशीलाः तस्कराः परव्यवहराः, प्रतीतम्, देका निपुणाः, कृतकरणा बहुशो विदितचौरानुष्ठानाः, ते च लब्धल-
क्षाश्च अवसरज्ञाः कृतकरणलब्धलक्षाः, साहसिका धैर्यवन्तः, लघुस्वकाश्च तुच्छात्मानः, अतिमहेच्छाश्च क्षोजप्रस्ताश्चेति समासः ।
[दहरधोवीडगा य स्ति] दर्दरेण गल्लदर्दरेण, वचनाटोपेनेत्यर्थः ।
अपम्रीमयन्ति गोपायन्तमात्मस्वरूपं परं धितज्जीकुर्वन्ति ये ते दर्दरापम्रीमिकाः, मुष्णन्ति हि शतारामानः—तथाविधवचनाक्के-
पप्रकटितस्वभावं मुष्णजनमिति । अथवा—दर्दरेणोपपीमयन्ति जातमनोबाधं कुर्वन्तीति दर्दरोपपीमिकाः, ते च गृह्यं कुर्वन्ती-
ति गृहिकाः । अभिमुखाः परं मारयन्ति ये तेऽजिमराः । अणुं वेयं क्वयं भज्जन्ति न ददति ये ते अणुजज्जकाः । भग्नाः क्षोपिताः सन्धयः विप्रतिपत्तौ संस्था वैस्ते भग्गसन्धिकाः, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः राजजुष्टं कोशहरणादिकं कुर्वन्ति ये ते तथा । विषयान्मण्डलात् (निच्छुद्धंति) निर्धारिता ये ते, तथा लोकबाह्या जनबहिष्कृताः, ततः कर्मधारयः । चट्टोह-
काश्च घातकाः, उहोहकाश्च वा अटव्यादिदाहकाः, ग्रामघातका-
श्च पुरघातकाश्च पथिघातकाश्च गृहादिप्रदीपनककारिणः तीर्थ-
भेदाश्च तीर्थभोचका इति द्वन्द्वः । लघुहस्तेन हस्तबाधवेन संप्रयु-
क्ता ये ते । तथा (ज्यकरे स्ति) दूतकराः, खपरुजाः शुल्क-
पाहव, कोट्टपाला वा, स्त्रियाः सकाशात् स्त्रीमेव चोरयन्ति, स्त्रीरूपा वा ये चौरास्ते स्त्रीचौराः, एवं पुरुषचौरका अपि । सन्धि-
च्छेदाः स्वात्रस्थानकाः, पतेषां द्वन्द्वः । ततस्ते च प्रथिभेदका इति वक्तव्यम् । परधनं हरन्ति ये ते तथा परधनहारिणः । क्षो-
मान्यबहरन्ति ये ते क्षोमाचहराः । निःशुकतया भयेन परप्रणा-
न्विनाश्चैव मुष्णन्ति ये ते क्षोमाचहरा उच्यन्ते । आक्षिपन्ति वशीकरणादिना ये ते ततो मुष्णन्ति ते आक्षेपिणः । पतेषां द्व-
न्द्वः । [इरुकारण स्ति] इत्थेन कुर्वन्ति ये ते इरुकारकाः पाणान्त-
रेण—“परधनहारलोहावहारवक्खेवहिंरुकारक स्ति” सर्वेऽप्ये-
ते चौरविशेषाः । निरन्तरं भव्यन्ति ये ते निर्मदकाः । गूढचौराः प्रच्छन्नचौराः, गोचौराः, अश्वचौरकाः, दासीचौराश्च प्रतीताः ।

एतेषां द्वन्द्वः । अतस्ते च एकचौरा ये एकाकिनः सन्तो हरन्ती-
ति । [ओकट्टसि] अपकर्षका ये गेहाद् ग्रहणं निष्कासय-
न्ति चौराद्याकार्य परगृहाणि मोपयन्ति, चौरपृष्ठवहायां संप्र-
दायकाश्चौराणां भक्तकादि प्रयच्छन्ति । (ओच्छिपसि) अव-
च्छिन्नकाश्चौरविशेषा एव । सार्थघातकाः प्रतीताः । विलकोली-
कारकाः परव्यामोहनाय विसर्ध्ववचनवादिनो, विसर्ध्ववच-
नकारिणो वा । एतेषां द्वन्द्वः । ते च निग्रहाङ्गहणास्त्रिप्राह्य रा-
जादिना गृहीता इत्यर्थः । ते चैते विप्रदोषकाश्चेति समासः ।
बहुविधेन (तेणिक्रसि) स्तेयेन हरणे बुद्धिर्येषां ते बहुविह-
तेणिक्रहरणबुद्धीयः । पाठान्तरेण- (बहुविधतहाऽवहरणबुद्धि-
सि) बहुविधा तथा तेन प्रकारेणापहरणे बुद्धिर्येषां ते तथा ।
एते उक्तरूपाः, अन्ये चैतेऽन्यः एवंप्रकारा अदत्तमाददतीति प्रक-
मः । कथंनूतास्ते ? इत्याह-परस्य ऊव्याद्ये अविरता अनिवृत्ताः ॥
इति ये अदत्तादानं कुर्वन्ति ते वक्ताः ॥

अधुना त एव यथा तत् कुर्वन्ति तदुच्यते-विपुलं बलं सा-
मर्थ्यं परिग्रहश्च परिवारो येषां ते तथा । ते च बहवो रा-
जानः परधने गृह्णाः । इवमधिकं वाचनान्तरे पदत्रयम् । तथा
स्वके ऊव्ये असंतुष्टाः परविषयान् परदेशानभिप्रैन्ति बुद्ध्याः,
धनस्य कृते इत्यर्थः । चतुर्भिर्हैर्विजक्तं समासं वा यद्वलं सै-
न्यं तेन समग्रा युक्ता ये ते तथा । निश्चितैर्निश्चयवर्तिवरयोधैः
सह यद्युक्तं संग्रामस्तत्र अद्या संजाता येषां ते तथा, ते च ते
अहमित्येव दर्पिताश्च दर्पवन्त इति समासः । तैरेवविधैः भृत्यैः
पदातिभिः । कश्चिसैन्यैरिति पठ्यते । संपरिवृताः समेताः, तथा
पद्मशाकटसूचीचक्रसागरगरुडव्यूहानि, तैः । इह व्यूहशब्दः प्र-
त्येकं संवध्यते । तत्र पद्मकारो व्यूहः पद्मव्यूहः, परेषामनभि-
भवनीयसैन्यविन्यासविशेषः । एवमन्येऽपि पञ्च । एतै रचि-
तानि यानि तानि तथा तैः कैः ? अनाकैः सैन्यैः । अथवा-पद्मा-
दिव्यूहा आदिर्येषां गोमूत्रिकाव्यूहादीनां ते तथा । तैरुपलक्षितैः,
कैः ? अनाकैः । (उच्छुरंत सि) आस्तुएवन्त आच्छादयन्तः, परा-
नोकानिति गम्यम् । अभिभूय जित्वा, तान्येव हरन्ति, परध-
नानिति व्यक्रमः । अपरे सैन्योद्धृतेभ्यो नृपेभ्योऽन्ये स्वयं यो-
द्धारो राजानो रणशीर्षे संग्रामशिरसि प्रकृष्टरणे लब्धं लब्धं
यस्ते तथा । ' संग्रामं ति ' द्वितीया सप्तम्यर्थेति कृत्वा संग्रामे
रणे अतिपतन्ति स्वयमेव प्रविशन्ति, न सैन्यमेव योध-
यन्ति । किभूताः ? सचद्धाः सचहनादिना कृतसम्प्राहाः, बद्धः प-
रिकरः कवचो यैस्ते तथा । उत्पादितो गाढबद्धश्चिह्नपटो ते-
आदिचीवरात्मको मस्तके यैस्ते तथा । गृहीतान्यायुधानि श-
स्त्राणि अहरणानि यैस्ते तथा । अथवा-आयुधप्रहरणानां से-
प्यान्नेत्येन कृतो विशेषः । ततः सचद्धादीनां कर्मधारयः । पूर्वो-
क्तमेव विशेषणं प्रपञ्चयन्नाह- ' माढी ' तनुत्राणविशेषः, तेन वरव-
र्मणा च प्रधानतनुत्राणविशेषेणैव गुण्डिताः प्रेरिता ये ते
माढीवरवर्मगुण्डिताः । पाठान्तरेण- (वम्मटिवम्मगुण्डिता)
तत्र ' गुडा ' तनुत्राणविशेष एव; अन्यत् तथैव । आविद्धा परि-
हिता जालिका लोहकञ्चुको यैस्ते तथा । कवचेन तनुत्राण-
विशेषेणैव कण्टकिताः कृतकवचा ये ते तथा । उरसा वक्षसा
सह शिरोमुखा ऊर्ध्वमुखा बद्धा यन्त्रिताः कण्ठे गले तोषा-
स्तूणीरतः शरधयो यैस्ते उरःशिरोमुखबद्धकण्ठतोषाः ।
तथा [पासिय सि] हस्तप्राशितानि वरफलकानि प्रधानफ-
लकानि यैस्ते तथा । तेषां सत्को रचितो रणोचितरचनाविशेष-
श्च परप्रयुक्तप्रहरणप्रहारप्रतिघाताय कृतः [पहकर सि] समु-

दायो यैस्ते तथा । ततः पूर्वपदेन सह कर्मधारयः । अतस्तेः
सरभसैः सहवैः खगचापकरैः निप्रुगकोदण्डहस्तैः, धानुकैरि-
त्यर्थः । ये कगाडिचिताः कराकृष्टाः सुनिशिता अनिनिशिताः
शरा बाणास्तेषां यो वर्षवटकरको वृष्टिर्विम्बानो (मृगं न सि)
मुच्यमानः स एव घनस्य मेघस्य चण्डिवेगानां धागणां नि-
पातः तस्य मार्गो यः स तथा । तत्र ' मनेसि ' पाठान्तरं च । तत्र
मत्प्रत्ययान्तत्वात्निपातवन्ति संग्रामेऽनिपतन्तीनि प्रक्रमः ।
तथा अनेकानि धनुषि च मण्डलाग्राणि च खड्गविशेषाः, तथा
सन्निभताः क्षेपणायोद्गीर्णा उच्छ्रिता उर्ध्वगताः शक्त्यश्च वि-
शूलरूपाः, कनकाश्च वासाः, तथा चामकरगृहीतानि खट-
कानि च फलकानि, निर्मला निकृष्टाः खड्गाश्च उज्ज्वलवि-
कोशीकृतकरवालाः । तथा प्रहरन्ति प्रहारप्रवृत्तानि कुन्तानि
च शस्त्रविशेषाः, तोमराश्च बाणविशेषाः, चक्राणि च अराणि,
गदाश्च दण्डविशेषाः, परशवश्च कुडाराः, मुशालानि च प्रती-
तानि, लाङ्गलानि च हस्तानि, शृङ्गानि च, लघुगदाश्च प्रतीताः । मि-
न्दिपालाश्च शस्त्रविशेषाः । शबलाश्च भङ्गाः । पाट्टशास्त्राश्च-
विशेषाः, चर्मेशाश्च चर्मनद्धपापाणाः, घनाश्च मुजराविशेषाः, मौ-
ष्टिकाश्च मुष्टिप्रमाणपापाणाः, मुकराश्च प्रतीताः, वरपरिधाश्च
प्रबलार्गलाः, यन्त्रप्रस्तराश्च गोफणादिपापाणाः, दुग्धणाश्च दृ-
कराः, तोणाश्च शरधयः, कुवेण्यश्च रुद्धिगम्याः, पीठानि च
आसनातीति द्वन्द्वः । एभिः प्रतीताप्रतीतैः प्रहरणविशेषैः कलि-
तो युक्तो यः स तथा । तत्र इलीभिः करवालविशेषैः प्रहरणैश्च
(मिलिर्मिहित सि) चिकचिकायमानैः (खिपंत सि) क्रिप्य-
मानैः विद्युतः कृष्णप्रभाया उज्ज्वलाया निर्मलाया विरचिता वि-
हिता समा सदृशी प्रभा दीप्तिर्यत्र तत् तथा । तदेवविधं न-
भस्तले यत्र स तथा ; तत्र संग्रामे तथा स्फुटप्रहरणे स्फुटानि
व्यक्तानि प्रहरणानि यत्र स तथा तत्र संग्रामे, तथा महारणस्य
संवन्धिनि यानि शङ्खश्च, जेरी च दुन्दुभिः, वरतूर्य च लोकप्रती-
तम्, तेषां प्रचुराणां पटूनां स्पष्टध्वनानां पटहानां च पटहकानामा-
हतानामास्फालितानां निनादेन ध्वनिना गम्भीरेण बहुलेन ये न-
न्दिताः इष्टाः, अक्षुभिताश्च जीतास्तेषां विपुलो विस्तीर्णो घोषो
यत्र स तथा तत्र । हयगजरथयोधेभ्यः सकाशान् त्वरितं शी-
घ्रं प्रसृतं प्रसरमुपगतं यज्जो धूर्त्वा तदेवोद्धततमान्धका-
रमतिशयं प्रवलं तमिस्रं तेन बहुलो यः स तथा तत्र, तथा का-
तरनराणां नयनयोर्द्वयस्य च (वाडसि सि) व्याकुलत्वं क्रोधं
करोतीत्येवंशीलो यः स तथा तत्र । विलुङ्घितानि शि-
थिलतया चञ्चलानि यान्युत्कटवराण्युन्नतप्रवराणि मुकुटानि
मस्तकाभरणविशेषाणि किरीटानि च तान्येव शिखरत्रयापेता-
नि, कुण्डलानि च कर्णाभरणानि, वरुदामानि च नक्तमालाभि-
धानाभरणविशेषाः, तेषामादोपः स्फारता सा विद्यते यत्र स
विलुलितोत्कटवरमुकुटकिरीटकुण्डलोदुदामादोपित इति । तथा
प्रकटा याः पताकाः, चच्छिन्नाश्च ऊर्ध्वकृता ये गजगरुमादिध्वजाः,
यैजयन्त्यश्च विजयसूचिकाः पताका एव चामराणि चञ्चन्ति व-
त्राणि च तेषां सम्यग्नि यदन्धकारं तेन गम्भीरोऽलम्भप्रभयो
यः स तथा कर्मधारयः, ततस्तत्र हयानां यद् हेपितं शब्दविशे-
षः, हस्तिनां यद् गुलुगुलायितं शब्दविशेष एव, तथा रथानां यत्
(घणघणाय सि) घणघणेत्येवंरूपस्य शब्दस्य करणम्, तथा (पा-
इक सि) पदातीनां यत् (हरहरा इय सि) हरहरेतिशब्द-
करणम्, आस्फोटितं च करास्फोटकं सिंहनादश्च सिंहस्यैव
शब्दकरणम्, (झिलिय सि) सखितं सीत्कारकरणम्, विधुष्टं च

विरुपघोषकरणं, उत्कृष्ट उवकुण्ठादः, आनन्दमहाध्वनिरित्यर्थः ।
 कण्ठकृतशब्दश्च, तथाविधो गलरवः, त एव भीमगजितं
 मेघध्वनिश्च स तथा तत्र । एकहेलया हस्तां कृतां वा कल-
 लकृणो रवो यत्र स तथा तत्र । तथा अश्रुनितेनेषत्शुद्धीकृतेन व-
 द्नेन ये रौद्रा जीवणास्ते तथा । तथा जीमं यथा जवतीत्येव दश-
 नैरधरोष्ठौ गाढं दृष्टौ यैः, ते तथा । ततः कर्मधारयः ततस्तेषां जटानां
 सत्प्रहरणे सुष्ठु प्रहारकरणे उद्यताः प्रयत्नप्रवृत्ताः करा यत्र स
 तथा तत्र । तथा अमर्षशेन कोपशेन तीव्रमत्यर्थं रक्त लाहिते
 निर्दारिते विस्फारिते अक्षिणी लोचने यत्र स तथा । वैरप्रधाना
 दृष्टिर्वैरदृष्टिः, तथा वैरदृष्ट्या वैरवृद्ध्या वैरजवेन ये कृद्धाश्च-
 षिताश्च तैः । त्रिवली कुटिलः यलितया वक्ता भ्रुकुटिनेयनल-
 लाटविकारविशेषकृता ललाटे यत्र स तथा तत्र । तथा वध-
 परिणतानां मारणाध्यवसाययतां नरसहस्राणां विक्रमेण पुरु-
 षाकारविशेषेण विजृम्भितं विस्फुरितं बलं शरीरसामर्थ्यं यत्र
 स तथा तत्र । तथा बहुगचुरङ्गैः रथैश्च प्रधाविता वेगेन प्रवृत्ता
 ये समरभट्टाः संग्रामयोधस्ते तथा । आपतिता योद्धुमद्यताः,
 तेषां दृष्ट्वा लाघवप्रहारेण दृक्कृताप्रयुक्तघातेन साधिता निम्मिता
 यैस्ते तथा (समुत्सवियं सि) समुत्थितं दर्शयितरेकमूर्द्धाकृतं
 बाहुयुगलं यत्र तत्तथा, तद्यथा भवतीत्येवं मुक्तादृष्टासः कृत-
 मङ्गलासध्वनयः । (पुष्कलं सि) पुष्कलं पुष्करं पुष्कराणां,
 ततः कर्मधारयः । ततस्तेषां यो बोलः कलकलः स बहुलो
 यत्र स तथा तत्र । तथा (फलगावरणगदियं सि) स्फाराश्च
 कलकानि च आवरणानि च सञ्ज्ञादा गृहीतानि यैस्ते तथा
 [गयवरपत्थं सि] गजवगन् रिपुमतङ्गजान् प्रार्थयमाना
 इन्तुमारोदुं वाऽभिलषमाणान्स्तत्र शक्तास्तच्छीवा वा ये ते त-
 था । ततः कर्मधारयः । ततस्ते च ते दसभट्टलाश्च दर्पितयो-
 धदृष्टा इति समासः । ते च ते परस्परप्रलम्भाश्च, अन्योन्यं यो-
 द्धुमारब्धा इत्यर्थः । ते च ते युद्धगर्विताश्च योधनकलाविज्ञान-
 गर्विताः, ते च ते विक्रोशितवरगसिभिः निष्कर्षितवरकरवात्रैः, रो-
 षेण कोपेन त्वरितं शीघ्रम्, अभिमुखमाग्निमुख्येन प्रहरन्निश्चिन्नाः
 करिकरा यैस्ते तथा । ते चेति समासः । तेषां [विगियं सि]
 व्यङ्गिताः खणिकृताः करा यत्र स तथा तत्र । तथा [अवदृष्टं
 सि] अपविष्टास्तोमरादिना सम्यग्भिक्षाः निशुद्धभिक्षाः स्फाटि-
 ताश्च विदारिता यैः, ते च ये यत्प्रगलितं रुधिरं तेन कृतो जूमौ
 यः कर्मस्तेन विस्मृता विज्ञानाः पन्थानो यत्र स तथा
 तत्र । तथा कुक्त्रौ दारिताः कुक्त्रिदारिताः, गलितं रुधिरं स्खलति
 रुध्रति वा जूमौ लुगन्ति, निम्मेलितानि कुक्त्रितो बहिष्कृतानि अ-
 न्त्राणि उदरमध्यावयवविशेषा येषां ते तथा । [फुरफुरताविगल
 सि] फुरफुरायमाणाश्च विकलाश्च विरुद्धेन्द्रियवृत्तयो ये ते ।
 तथा मर्मणि हता मर्महताः, विकृतो गाढो यत्र दत्तः प्रहारो येषां
 ते तथा । अत एव मूर्छिताः सन्तो जूमौ लुगन्तः विह्वलाश्च नि-
 स्सहाङ्गाः ये ते तथा । तथा कुक्त्रिदारितादिपदानां कर्मधारयः ।
 ततस्तेषां विज्ञापः शब्दविशेषः कण्ठा द्याऽऽरूपं यत्र स तथा
 तत्र, तथा हता विनाशिना योधा अश्वारोहादयो येषां ते तथा ।
 तत्र ते यद्वद्व्या संघ्रमन्तस्तुरगाश्च उद्दाममत्तकुञ्जराश्च परि-
 शङ्कितजनाश्च भीतजनाः (निम्मुकृष्टिप्रभव्यं सि) निर्मूलाः विज्ञाः
 केनचो भग्ना दक्षिता रथवराश्च यत्र स तथा । नष्टशिरोभि-
 मिश्रमस्तकैः करिकलेवरैः दन्तिशरीरैरकीर्णो व्यासाः । पतित-
 प्रहरणा ध्वस्तायुधाः, विकिर्णजराणा विजिनात्रङ्गाराः, जूमेर्भागा

देशा यत्र स तथा । ततः कर्मधारयः ; तत्र । तथा नृत्यन्ति क-
 वन्धानि शिरोरहितकलेवराणि प्रचुराणि यत्र स तथा । जयंकर-
 बायसानां [परिद्विचगिरुं सि] परिद्वीयमानगृद्धानां यन्महर्षं
 चक्रवाहं द्राम्यतः संचरतस्तस्य या ग्राया तथा यद्वन्धकारं तेन ग-
 म्जरीरो यः स तथा । तत्र संग्रामे, अपरे राजानः परधनगृहाः, अ-
 तिपतन्तीति प्रकृतम् । अथ पूर्वोक्तमेवार्थं संक्षिप्ततरेण वाक्येनाह-
 वसवो देवाः, वसुधा च पृथिवी, विकम्पिता यैस्ते तथा । ते इव रा-
 जान इति प्रकृतः । प्रत्यक्मिव साक्षादिव तद्धर्मयोगात् पितृधर्मं
 श्मशानं प्रत्यक्पितृवचनम् (परमरुद्धां दृष्ट्वा गतिं) अत्यथवारुणं भ-
 यानकं दुष्प्रवेशतरकं प्रवेष्टुमशक्यं, सामान्यजनस्येति गम्यम् । अ-
 तिपतन्ति प्रविशन्ति संग्रामसंकटं संग्रामसंग्रहं, परधनं पररुद्धं
 (महंतं सि) इच्छन्ति इति । तथा अपरे राजान्या अन्ये (पाशकचो-
 रसंघा) पदातिरूपचौरसमूहाः, तथा सेनापतयः किं स्वरूपाः ?
 चौरवृन्दप्रकर्षकाश्च, तत्प्रवर्तका इत्यर्थः । अटवीदेशो यानि दुर्गा-
 णि जलस्थलदुर्गरूपाणि तेषु वसन्ति ये ते तथा । कालहरितर-
 कपीतगुह्याः, पञ्चवर्णा इति यावत् । अनेकशतसंख्याभिहृष-
 द्वा बद्धा यैस्ते तथा । परविषयानभिघ्नन्ति, सुध्या इति व्यक्तम् ।
 धनस्य कार्ये धनकृते इत्यर्थः । तथा रत्नाकरभूतो यः सागरः,
 तथा तं चातिपत्याभिघ्नन्ति, जनस्यापातानिति सम्बन्धः ।
 ऊर्मयो वीचयस्तत्सहस्राणां मालाः पङ्क्त्यस्तामिराकुलो यः स
 तथा । आकुला जलाभावेन व्याकुलितचित्ता ये च तोयपोताः
 विगतजलजानपात्राः सायात्रिकाः (कलकलं सि) कलक-
 लायमाना दृष्टबोलं कुर्वीणास्तैः कलितो यः स तथा । अनेना-
 स्यापेयजलत्वमुक्तम् । अथवा-ऊर्मिसहस्रमालाजिराकुलोऽति-
 व्याकुलो यः स तथा । तथा विगतपोतैर्विगतसंवन्धनावोद्भिदैः
 कलकलं कुर्वन्ति कलितो यः स तथा । ततः कर्मधारयः । तथा-
 तम् । तथा पातालाः पातालकलशस्तेषां यानि सहस्राणि तैर्वात-
 वशाद्भेगेन यत्सखितं जलधिजलम् (उरुम्ममाणं सि) उत्पाद्यमानं
 तस्य यदुदकरजस्तोयरेणुस्तदेव रजोऽन्धकारं धूलीतमो यत्र स
 तथा तम् । वरः फेनो मिलीरः प्रचुरो धवलः (पुष्पपुलं सि) अन-
 वरतं यः समुत्थितो जातः स एवादृष्टासो यत्र । वरफेन एव वा
 प्रचुरादिविशेषणोऽदृष्टासो यत्र स तथा तम् । माहतेन विक्रोन्म-
 माणं पानीयं यत्र स तथा ; जलमाश्रानां जलकल्लोलातामुत्पलः
 समूहः (हुलियं सि) शीघ्रो यत्र स तथा, ततः कर्मधार-
 योऽनस्तम् । अपिचेति समुच्चये । तथा समन्ततः सर्वतः क्षुभितवा-
 युप्रभृतिर्भावाकुलितं सुक्षितं तीरभावि लुण्ठितं (खोक्खुम्भमाण-
 सि) महाप्रत्यादिभिर्भूतं व्याकुलीक्रयमाणं, प्रस्फुरितं निर्ग-
 ष्ठागर्धतादिस्खलितं, खलितं स्वस्थानगमनप्रपञ्चं, विपुलं विस्ती-
 र्णं, जलचक्रवाहं तोयमण्डलं यत्र स तथा । तथा महानदीयैर्नै-
 र्वाऽऽदिनिम्नगाजवैः त्वरितं यथा जवतीत्येवमापूर्यमाणो यः स
 तथा । गम्जरीरा अलब्धमध्याः, विपुला विस्तीर्णाश्च ये आवर्त्ता
 जलप्रमाणस्थानरूपास्तेषु चञ्चलं यथा भवन्तीत्येवं भ्रमन्ति
 संचरन्ति, गुप्यन्ति व्याकुलीभवन्ति, (उल्लंघन्ति) उल्लङ्घन्ति वा
 ऊर्द्धमुखानि चञ्चन्ति प्रत्यवनिवृत्तानि वाऽधःपतितानि पानीया-
 नि प्राणिना वा यत्र स तथा । अथवा जलचक्रवालेनि नदीनां
 विशेषणमापूर्यमाणेति आवर्त्तानामिति । तथा प्रधाविता विग-
 तगतयः खरपरुषा प्रातिकर्षाः प्रचालकाः रौद्रा व्याकुलितस-
 लिह्या विह्वलितजटाः स्फुरन्तो विदार्यमाणा ये वीचिरूपाः
 कल्लोद्याः, ननु वायुकपाः कल्लोद्याः तैः सङ्कुलो यः स तथा । त-
 तः कर्मधारयोऽनस्तम् । तथा महामकरमस्यकच्छपाश्च (उदा-

र सि] जलजन्तुविशेषाः, ते च प्रादतिमिश्रुगुमाराश्च ते । इन्द्रः ।
तेषां समाहृताश्च परस्परणेपोपहताः [समुदायमाण य सि]
समुदायन्तश्च प्रहाराय समुत्तिष्ठन्तो ये पुराः संघाः घोरा रौ-
कास्ते च प्रचुरा यत्र स तथा तम् । कातरनरद्वयकम्पनमिति
प्रतीतम् । घोरं रौद्रं यथा भवतीत्येवमारसनं शब्दायमानं, महाभ-
यादीन्येकार्थानि । [अणोरुपरं ति] अनर्वाकपारमिष महत्त्वा-
दनर्वाकपारम्, आकाशमिष निरालम्बम्, न हि तत्र पततद्भिः
किञ्चिदालम्बनमवाप्यत इति भावः । औत्पातिकपवनेनोत्पा-
तजनितवायुना [भ्रमिय सि] भ्रमत्यर्थः, येन [णोस्त्रिय सि] नोदिताः
प्रेरिता उपर्युपरि निरन्तरं तरङ्गाः कल्लोलास्ते, दस इव अति-
वेगोऽतिक्रान्तः शेषवेगं यो वेगस्तेन, लुप्ततृतीयैकवचनदर्शनात् ।
चक्षुःपथे दृष्टे मार्गे [मोच्छरंतं कथं इति] क्वचिद्देशे गम्भी-
रं विपुलगर्जितं मेघस्येव ध्वनिर्गुञ्जितं च, गुञ्जालक्षण-
तोयं च निर्धातव्यं गगने व्यन्तरकृतो महाध्वनिः, गुरुकनि-
पतितं च विद्युदादिगुरुकद्रव्यनिपातजनितध्वनिर्यत्र स तथा ।
सुदीर्घनिर्हादी अहस्वप्रतिरब्धो [दूरसुच्चंत सि] दूरे व्य-
माणो गम्भीरो धुगधुनित्वेव रूपश्च शब्दो यत्र स तथा कर्म-
धारयः । ततस्तम् । पथि मार्गे [रुभंतं सि] रुन्धानाः संच-
रिष्णुनां मार्गं स्खलयन्तो ये यत्पराक्षसकूष्माण्डपिशाचव्य-
न्तरविशेषाः, तेषां यत्प्रगर्जितं, उपसर्गसहस्राणि च । पाडा-
न्तरेण- [कसियत्तज्जायउवसन्मासहस्स सि] तत्र यत्तादयश्च
कथिताः, तज्जातोपसर्गसहस्राणि, तैः सकुलो यः स तथा तम् ।
बहुनि च औत्पातिकानि उत्पातान् भूतः प्राप्नो यः स तथा । वा-
चनान्तरे-उपद्रवेणाभिभूतो यः स उपरूपाभिभूतः । ततः प्र-
तिपथेत्यादिना कर्मधारयः । अतस्तम् । तथा विरचितो बलिना
उपहारेण होमेनाग्निकारिकया धूमेन उपचारो देवतापूजा यै-
स्ते तथा । दत्तं वितर्णी रुधिरं यत्र तत्तथा, तच्च तद्वर्चनाक-
रणं च देवतापूजनं च तत्र प्रयता ये ते तथा । योगेषु प्रवह-
स्योचितव्यापारेषु प्रयता ये ते तथा । ततो विरचितेत्यादीनां
कर्मधारयः । अतस्तैः सांयात्रिकैरिति गम्यते । चरितः सेवि-
तो यः स तथा तम् । पर्यंतयुगस्य सकलयुगान्तिमयुगस्य यो-
ऽन्तकालः क्षयकालस्तेन कल्पा कल्पनीया उपमा रौद्रत्वा-
यस्य स तथा । दुरन्तं दुरवसानं महानदीनां गङ्गादी-
नां चेतरासां पतिः प्रभुर्यः स तथा । महाभीमो दृश्यते यः स
तथा । कर्मधारयः । अतस्तम् । दुःखेनानुवर्षते सेव्यते यः स
तथा तम् । विषमप्रवेशं दुष्प्रवेशं, दुःखोत्सारमिति च प्रतीतम् ।
दुःखेनाभीयत इति दुराश्रयस्तं, स्रवणसलिलपूर्णमिति व्यक्रमः ।
असिताः कृष्णाः, सिताः सितपटाः, समुच्छिता उर्द्ध्वकिता येषु
तान्यसितसितसमुच्छितानि तैः, चौरप्रवहणेषु कृष्णा एव
सितपटाः क्रियन्ते, दूरादनुपलक्षणहेतोरित्यसितेत्युक्तम् ।
[हृथतरैकेहि ति] सांयात्रिकयानपात्रेभ्यः सकाशाद्गत-
रैवेगवद्भिरित्यर्थः । बाह्वैः प्रवहणैरतिपथ्य पूर्वोक्तविशेष-
णं सागरं प्रविश्य समुद्रमध्ये प्रन्ति, गत्वा जनस्य सांया-
त्रिकलोकस्य, पोताद् यानपात्राणि, परद्रव्यहरणे ये निरनु-
कम्पा निःशुकास्ते तथा । वाचनान्तरे-परद्रव्यहरा नरा निर-
नुकम्पाः [निरवेकं सि] परलोकं प्रति निरवकाङ्क्षा निर-
वेक्षाः ग्रामो जनपदाश्रितः सन्निवेशविशेषः, आकरो लवणाद्यु-
त्पत्तिस्थानम्, नकरः अकरदायिलोकः, खेटं धृषीप्राकारः, कर्वटं
कुनगरं, मण्ड्यं सर्वतोऽनासन्नसन्निवेशान्तरे, द्रोणपथं जल-
स्थलपथोपेतं, पत्तनं जलपथयुक्तं, स्थलपथयुक्तं वा, रन्मभूमि-

रित्यन्ये आश्रमस्नापसविनिवासः, निगमो बलिजननिवासः,
जनपदो देशः । इति इन्द्रः । अतस्तांश्च धनसमृद्धान् प्रन्ति । तथा
चिरद्वयाः तत्रार्थं निश्चलचित्ताम्बुजलज्जाश्च ये ते तथा ।
बन्दिप्रहणोपद्रवो गृह्णन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः । तथा-दारुणमतयः
निष्कृपा निघ्नन्ति, विन्दन्ति गेहसन्धिमिति तम् । निक्षिप्तानि
स्वस्थानन्यस्तानि हरन्ति, धनधान्यद्रव्यजातानि धनधान्यरूप्य-
प्रकारान् । केषाम् ? इत्याह-जनपदकुलानां लोकगृहाणां, निर्घृणम-
तयः परस्य द्रव्याद्यैरविरताः, तथा । तथैव पूर्वोक्तप्रकारेण के-
चिद्दत्तादानमप्यतीर्णं कृत्यं गवेधयन्तः काष्ठाकालयोः सञ्चर-
णस्योचितानुचितरूपयोः सञ्चरन्तो भ्रमन्तः, (चियण सि)
चिनिषु प्रतीतासु प्रज्वलितानि वह्निदीप्तानि सरसानि इन्ध-
नादियुक्तानि दग्धानि ईष्यद्रव्यस्मीकृतानि कृष्टान्याकृष्टानि तथा-
विधप्रयोजनाग्निः कलेवराणि मृतशरीराणि यत्र तत्तथा, तत्र
श्मशानि । क्षिप्यमाना अदवीवासमुपयन्तीति संबन्धः । पुनः किं
चूते ? रुधिरसिक्तवदनानि अकृतानि समप्राणि, मृतकानि इति
गम्यते । खादितानि त्रकितानि, पीतानि च शोणितपेक्षया, यका-
भिस्तास्तथा, ताभिश्च माकिनीभिः शाकिनीभिः भ्रमन्तीभिः तत्र
सञ्चरन्तीभिः भयङ्करं यत्र तं रुधिरसिक्तवदनाकृतखादितपीत-
माकिनीभ्रमद्भयङ्करम् । क्वचिद्वक्त इत्येतस्य स्थाने-“ अद्वरंत”
इति पठ्यते । तत्र चाभिनिर्भयभिरेरिति व्याख्येयम् । (जनुयञि-
क्स्विधंते सि) खिक्स्वीतिशब्दायमानः, गुगाक्षः, ततः कर्मधारयः ।
अतस्तत्र । तथा घूककृतघोरशब्दे कौशिकविहितरौद्रध्वने, वेता-
क्षेभ्यः विकृतपिशाचेभ्य उच्यते समुपजातं विशुक्कं शब्दान्त-
रामिभं (कहकहेति सि) कहकहायमानं यत्प्रहसितं तेन (धी-
दणं ति) भयानकम् । अत एव निरजिरामं वा रमणीयं यत्र
तत्तथा । तथा तत्र, अतिबीजसदुर्जगन्धे इति व्यक्तम् । पाडा-
न्तरेण-अतिदुरभिगन्धबीभत्सदर्शनीये इति । कस्मिन्नेवंभूते ? इ-
त्याह-श्मशाने पितृवने, तथा वने कानने यानि शून्यगृहाणि प्रतीता-
नि, वयनानि शिलाभयगृहाणि, अन्तरे ग्रामादीनामरूपे, आपणा
हृष्टाः, गिरिकन्दराश्च गिरिशुद्धाः इति इन्द्रः । ताश्च ताः विषमह्वा-
पदसमाकुलान्नेति कर्मधारयः, अतस्तासु । कासु पर्यविधास्ति-
त्याह-वसतिषु वा स्थानेषु वा क्षिप्यन्तः, शीतानपशोपितश-
रीरा इति व्यक्तम् । तथा दग्धच्छवयः शीतादिभिरुपहतत्वचः,
तथा निरयतिर्यग्भव एव यत्सङ्कटं गहनं तत्र यानि दुःखानि
निरन्तरदुःखानि तेषां यः सञ्जारो बाहुल्यं, तेन वेद्यन्ते अनुचू-
यन्ते यानि तानि तथा । तानि पापकर्माणि संचिन्वन्तो बध्नन्तः दु-
र्धर्मं दुरापं भक्ष्याणां मोदकादीनामशनम्, ओदनादीनां पानानां
च मद्यजरादीनां भोजनं प्राशनं येषां ते तथा । अत एव पिपा-
सिता जातमृगः, (भुंभिय सि) बुद्धकिताः ज्ञान्ता म्भानी-
जूताः, मांसं प्रतीतम् (कुणिमं सि) कुणपः शवः, कन्दमूत्रानि
प्रतीतानि, यत्किञ्चिच्च यथावातवस्तु । इति इन्द्रः । एतैः कृतो वि-
हित आहारो भोजनं येस्ते तथा । रुद्रिना उद्वेगवन्त उत्सुता उ-
त्सुकाः, अशरणाः अत्राणाः । किम् ? इत्याह-अदवीवासमरणयव-
सतमुपयन्ति । किं जूतम् ? व्यालशतशङ्कनीयं भुजगादिभिर्भक्ष-
कुरामित्यर्थः । तथा अयशस्कराः तस्करा भयङ्कराः, एतानि पश्यानि
व्यक्तानि । कस्य हरामश्चोरयामः इति इन्द्रं, विवक्षितम् । अद्या-
स्मिन्नहनि, इत्थं रिकथम्, इति एवंप्रकारं, समामन्त्रणं कुर्वन्ति, गुह्यं
रहस्यम्, तथा बहुकस्य जनस्य, कार्यकरणेषु प्रयोजनविधानेषु,
विघ्नकरा अन्तरायकारकाः, मत्तप्रमत्तप्रसुप्तविध्वस्तान् गिद्धे
अवसरे प्रन्तीत्येवंशीला ये ते तथा । व्यसनान्मुद्रयेयु हरणवृक्ष

इति व्यक्तम् । किञ्च-विगच्छ (सि) वृका इव नास्तरविशेषा इव,
(रुहिरमहिंति) श्रोहिनेच्छयः (परितत्ति) परित्यजित सर्वतो ब्र-
मन्ति । पुनः कथंभूताः नरपतिमर्यादामतिक्रान्ता इति प्रतीतम् ।
सज्जनजनेन विशिष्टलोकेन जुगुप्सिता निन्दिता ये ते तथा, स्व-
कर्मजिह्वेतुभूतैः, पापकर्मकारिणः पापानुष्ठायिनः, अशुभपरिण-
ताश्चाशुभपरिणामाः, दुःस्वप्नाग्नि इति प्रतीतम् । (निष्ठाविल
[उल] दुहमनिवृद्धमण (सि) नित्यं सदा आविलगं सकाशुष्यमा-
कुलं वा दुःस्वप्नं प्राणिनां दुःस्वप्नेतु, अनिर्वृतं स्वास्थ्यरहितं मनो
येषां ते तथा । इह लोक एव क्लिश्यमाना व्यसनशतसमापन्नाः,
एतानि पदानि व्यक्तानीति ।

(४) अथ तदेवेत्यादिना परधनहरणे फलद्वारमुच्यते-

तदेव केड परस्म दब्बं गवेसमाणा गहिया य इता य वद्धा
रुद्धा य तुरियं अतिधामिया पुरवरं ममप्पिया चोरग्गह-
चारभट्टचामुकरणा तेहिं य कप्पभण्णहारनिहयाऽऽरक्खिय-
खरफरुसवयणतज्जणगलत्थद्वयत्थलणाहिं विमणा चारग-
वसहिं पविसिया निरयवसहिसरिसं तत्थ वि गोम्मिकप-
हारदुम्मणा निवत्तज्जणकयुवयणभेमणग(जय)आभिज्जूया
अक्खित्तणिवसणा भक्षिणइं सिखेवसणा, उकोमाद्वेचन-
पासुमग्गणपरायणेहिं गोम्मिगजमोहिं विविहेहिं बंधणेहिं,
किं ते इडिनियमवालरज्जुपकुमंडगवरत्तडोहमंकडहत्थंढ-
यवज्जपट्टदामकणिकोडणेहिं अखेहिं य एवमादिएहिं गो-
म्मिकभंभोवगरणेहिं पुक्खसमुदीरणेहिं संकोरुणमोरणेहिं
वज्जंति मंदपुष्पा मंपुरुकवाकडोहपंजरजूमिधरनिरोहकव-
चारगकीलगत्तपचकवितनबंधणसंजाक्षेणउच्छलणबंधण-
विहंमणाहिं य विहेडियंता अहकोरुगगाडउरसिरवच्छउच्छपू-
रिय(यंत)पुरंतउरकंरुगमोमणेहिं संवद्धा य नीससंता सीसा-
वेदज्जुयाद्ववप्पदमंधिवंधणतत्तसलाममूडआकोरुणाणि त-
ज्जणविमालणाणि य खारकडुयत्तित्तनावणजायणकारण-
सयाणि बहुयाणि पावियंता, उरयोर्मादिस्सगाढेपट्ठणअ-
ट्टिकसंजग्गमपंसुलिया मलकाद्वकलोहदंडउरउदरवत्थिपि-
ट्टिपरिपीलिया मच्चंतहिपयसंचुस्सियंगुपंगा आणान्किंकरे-
हिं; केय अविरादियवेरिएहिं जमपुरिससंनिभेहिं पट्टया ते तत्थ
मंदपुष्पा चडवेला वज्जपट्टपोरा इति वा कसन्नत्तवरत्तचेत्तप-
हारमतनास्सियंगुपंगा किवणा लवंतवम्मवणवेयणविमुहियम-
णा वणकोट्टिमानियद्वज्जुयत्तसंकोरियमोडिया य कीरंति, निरु-
ज्जारा एया अस्सा य एवमादीओ वेयणाओ पावा पावंति, अदेति
दिया वमट्टा वट्टमोहमोडिया परणधम्मि बुद्धा फासिदियविम-
र्यातव्वगिद्धा इत्थियगयवसहरसंगंधइट्टरतिमहियजोगनरहा-
इया य धणतोमगा गहिया य जे नरगणा पुणरविने कम्म-
दुव्वियट्टा उवणीया गयकिंकराणं तंमिं वधमत्थगपाट्टयाणं
विलउलीकारकाणं लंचमयंगेएहयाणं कूरुक्कडमायाणिय-
मिआपरणपणिदिवेत्तणविमारयाणं बहुविहअस्सियसयजं-

काणं परलोकपरमुहाणं निरयगतिगामियाणं तेहिं य आणत्त-
जा(जी) यदंदा तुरियं उग्घाडिया पुरवेरहिं सिंधाडगतियचउ-
क्कचत्तरमट्टापहपहेसु वेत्तदंमन्नउरुकडलेट्टपत्थरपणालियप-
णोद्धिमुट्टिन्नत्तपादपण्हजाणुकोप्परप्पहारसंजग्गमधित्तगत्ता
अट्टारसकम्मकारिणा पायियंगुपंगा कलुणा सुकोट्टकंठग-
लतालुजिब्जा जायंता पाणियं विगयजीवियासा तएहाइत्ता
वरागा तं पिय न लहंति, वज्जपुरिसेहिं धामियंता तत्थ य
खरफरसपट्टहप्रट्टितकूरुगगाडरुद्धानिसडपरापट्टवज्जकर-
कुम्भियनिवसिया सुरत्तकणवीरगडियविमुकुलकंठेगुण-
वज्जदूतआविच्छमल्लदाममरणजयुप्पस्सुसयमायतणेइउन्नु-
प्पियकिलिस्सगत्ता चुष्सागुंभियसरीरयरेणुभरियकेसा कुसं-
जग्गुक्किमुच्छया छिस्सजंविवासा घुणंता वज्जपाणपीया
तिलं तिलं चेव छिज्जमाणा सरीरविकत्तलोहिआलित्तका-
गणिमंसाणि खायियंता पावा खरकरसएहिं तद्विज्जमाणा-
देहा वातिकनरनारिसंपरिवुडा पिच्छिज्जंता य नागरज-
णेण वज्जनेवत्थिया पणिज्जंति खगरमज्जेण किवणक-
लुणा अत्ताणा असरणा अणाहा अबंधवा बंधुविप्पही-
णा विपिक्खंता दिसो दिसि मरणजयुव्विग्गा आघा-
यणपण्डुवारसंपाविषा अधएणा मल्लगविलगानिजादेहा
ते य तत्थ कीरंति, परिकप्पियंगुपंगा उद्धंविज्जंति रुक्खसा-
क्षेहिं केड कलुणाइ विद्ववमाणा। अवरे चउरंगधणियवद्धा प-
व्वयकडगा पमुच्चंते दूरपातवहुविसमपत्थरसहा। अखे य ग-
यत्तलणमज्जणनिम्महिया कीरंति, पावकारी अट्टारसखंभिया
य कीरंति मुंरुपरिसुहिं । केड उक्खित्तकणोडनासा उप्पादि-
यनयणदसणवमणा जिब्जिदियांचिया छिणकणसिरा प-
णिज्जंति जिज्जंति य अमिया निव्विसया छिस्सहत्थपाया य
पमुच्चंति, जाव जीवबंधणाय कीरंति । केड परदव्वहरणबुद्धा
कारगल्लिनयलजुयलरुद्धा चारगाए हतमारा मयणविप्प-
मुका भित्तजणनिरकया निरासा बहुजणधिकारसइलजा-
इया अलज्जा अणुवच्छसुहापरच्छसिजएहएहवेयणदु-
वट्टपट्टियविषणमुट्टविट्टविया विट्टलमडलदुव्वद्धा किलंता
कासंता बाहिया य आमोजिज्जुयगत्ता परूढनडकेमममंमु-
रोमा मलमुत्ताम्मणियगम्मि खुत्ता तत्थेव मया अकामुका
बंधिज्जण पाए सुक्कट्टिया खाइयाए लूढा, तत्थ य वगमुणय-
सियाद्वकोट्टमंजारवंदसंभामतुंरुपक्खिगणविविट्टमुहसय-
विबुत्तगत्ता कयविहंगा । केड किमियाइ कुथितदेहा अणि-
द्वयणंहिं मप्पमाणा सुट्टु कयं जं मओ त्ति पावो तुट्टेण ज-
णेण हणमाणा वज्जजावणका य हंति सयणस्स वि य दी-
हकालं मया संता पुणो परजोगसमावस्सा नरगे मज्जंति ।
निरिभिरामं अंगारपडित्तककण अवत्तयसीयवेयणाऽऽसा-

यणोदिष्यसततदुक्खसयसमजिज्जुए ततो वि उव्वट्ठिया समा-
णा पुणो वि पवज्जंति तिरियजोणि, तहिं पि निरओवमं अ-
णुजवंति वेयणं ते, अणंतकाळेण जति एणम कहिं वि मणुय-
जावं ल्हिंति एगेहिं णिरयमतिगमणनिरियजवसयसहस्स-
परियट्ठएहिं तत्थ वि य जवंताऽणारिया नीचकुलसमुपसा-
लोयवज्जा तिरिक्खजूया य अकुमला कामभोगतिसिया
जहिं निबंधंति निरयवत्तणि जवप्पवंचकरणपणोद्धि पुणो वि
संसारवत्तणेममूढे धम्मसुइविज्जिया अणज्जा कूरा भिच्छ-
त्तमुतिपवणा य हुंति, एगंतदंरुइणो वेढंता कोसिकारकीमो
व्व अप्पगं अट्ठकम्मतंतुणबंधणेणं, एवं नरगतिरियनरअ-
मरगमणपेरंतचक्काअं जम्मजरामरणकरणगंजीरदुक्खप-
वतुभियपउरससिद्धं संजोगवियोगवीचिचिंतापसंगपसारिय
बहुबंधमहल्लविपुलकल्लोलकल्लुणविद्वित्तोन्नकलकलंत-
बोलवहुत्वं अवमाणणफेणतिव्वसिंसणपुलंपुल्लप्पजूयरोगवे-
यणपरभवविणिवायफरुमभरिसणसमावभियकट्ठिणकम्म-
पत्थरतरंगरिगंतनिच्चमच्चुभयतोयपट्टं कसायपायाअसं-
कुलं भवसयसहस्सजल्लमंचयं अणंतं उव्वेजणयं अणोर-
पारं महज्जयं जयंकरं पज्जवं अपरिमियमहिच्छकनुसमति-
वाउवेगउच्चममाणोऽऽसापिवासापायाअकामरतिरागदो-
सबंधणवहुविहसंकपविउल्लदगरयरयंऽधकारमोहमहावत्त-
भोगजममाणगुप्पमाणुत्तलंतबहुगज्जवासपच्चोणियत्तपा-
णिपधावियवसणसमावणरणएचंरुमारुयसमाहयमणुसुवी-
चीवाकुलितजंगफुटंतनिट्ठकल्लोलमंकुल्लजल्लं पमादबहुचंमदु-
ट्ठसावयसमाहयउच्चायमाणगूरयोरविद्धसणत्थऽणत्थबहु-
लं अण्णाणजमंतमच्चपरिदक्खअनिहुतिदियमहामगरतुरिय-
चरियखोक्खुभमाणसंतावनिच्चयचलंतचवन्नचंचलअत्ता-
णासरणपुव्वकम्मसंचयोदिष्वज्जवेदिज्जमाणदुहसयवि-
वागघुणंतजल्लममूहं इट्ठिरससायगारवोहारगहियकम्मपडि-
बद्धसत्तकट्ठिज्जमाणनिरयत्तदुत्तसएणविससबहुल्लअरति-
रतिभयविभायसोगमिच्छतभेलमंकं अणइसंताणकम्मबं-
धणत्तेसचिक्खिदुहत्तारं अमरनरतिरियगतिगमणकुमि-
लपरियत्तविपुलवेत्तं हिंसाऽल्लियअदत्तादाणमेहुएपरिग-
हारंभकरणकारावणामोयणअट्ठविहअणिट्ठकम्मपिमित्तगु-
रुजाराकंतउग्गजलोपदूरनिचोलिजमाणउम्मगानिभगदु-
ल्लहतल्लं सरीरमाणोमयाणि दुक्खाणि उप्पियंता सातासा-
यपरितावणमयं उव्वुडुनिव्वुडुयं करंति । चउरंतमहंतमणवय-
गं रुहं संसारसागरं अट्ठियअणालंबणपनिट्ठाणमप्पमेयं
चुलसीऽजोणिसयसहस्सगुविद्धं अणाल्लोकबंधकारं अणंत-
कालं जाव णिच्चं उत्तत्थमुआभयसएणसंपत्ता संसारसा-
गरं वसंति उन्नमगवासवसहिं, जहिं जहिं आउयं निबंधंति
पावकम्मकारिणो बंधवज्जणमयणमित्तपरिवज्जिया अणि-

हा जवंति । अण्णादिज्जदुव्विणीया कुट्टाणामणसेज्जाकु-
भोयणा असुयणो कुसंहयणकुप्पमाणकुसंठिया कुरूवा
बहुकोहमाणमायाओभा बहुमोहा धम्ममससम्मत्तपन्नहा
दारिद्रोवदवाजिजूया निबंधं परकम्मकारिणो जीवणत्थरहि-
या किवणा परिपिमताक्किा दुक्खलद्धाहारा अरसविरस-
तुच्छकयकुक्खिपूरा परस्स पच्छंता रिद्धिसकारभोयणविसेस-
समुदयविहिं निदंता अप्पकं, कयंतं च परिवयंता, इह य पुरे
कडाइं कम्माइं पावगाइं विमणसो सोएण रुज्जमाणो परि-
जूया हुंति, सत्तपरिवज्जिया य ओभा सिप्पकल्लासमयसत्थप-
रिवज्जिया जहाजायपसुजूया अवियत्ता निच्चं नीयकम्मोव-
जीविणो लोयकुत्तणिज्जा मोहमणोरहनिरामबहुत्ता आसा-
पासणीमवच्छपाणा अत्थोप्पायणकामसोक्खे य लोयसारे
हुति । अफलवंतगा य सुट्ठु अवि अ उज्जवंता तदिवसुज्जु-
त्तकम्मकयदुक्खसंज्ञवियसिस्थपिंडसंचयपरा खीणदव्वसा-
रा णिच्चं अधुवधणधरणकोमपरिज्जागविवज्जिया रहिय-
कामभोगपरिभोगसव्वसोक्खा परसिरिभोगोवभोगनिस्सा-
णमग्गणपरायणा वरागा अकामिकाए विणियंति दुक्खं,
एव सुहं, एव णिव्वुति, उवलंजंति, अचंतविपुलदुक्खस-
यसंपलित्ता परदव्वेहिं जे अवरिया । एसो सो अदिष्सादाण-
स्स फलविवागो इहलोए परलोए अ अप्पसुद्धो बहुदुक्खो
महज्जयो बहुरयप्पगाढो दाहणो कक्खो असाओ वास-
सहस्सेहिं मुञ्चति न य अवेदयित्ता अत्थि हु मोक्खो ति प-
वमाइंसु नायकुलनंदणो महप्पा जिणो उव्वीरनामभेयो क-
हेसीयं अदिष्सादाणस्स फलविवागं, एव तं ततियं पि अ-
दिष्सादाणं हरदहमरणजयकल्लुमतासणपरसंतिकागे-
उल्लोन्नमूहं, एवं जाव चिरपरिगमणुगयं दुरंतं ततियं
अहम्मदारं सम्मत्तं ति वेमि ।

(तहेवेत्थादि) तथैव यथापूर्वमभिहिताः, केचित्केचन, परस्य
द्रव्यं गवेपयन्त इति प्रतीतम् । गृहताश्च राजपुरुषैः, इताश्च य-
ष्टधादिभिः, वरुणा रुद्राश्च रज्ज्वादिभिः संयमि ।, चारकादिनि-
रुद्धाश्च (तुरियं ति) त्वरितं शीघ्रं, अतिघ्राटिता भ्रामिता अ-
तिवर्जिता वा, भ्रामिता एव पुरुवरं नगरं समर्पिता दौकित्याः, चौर-
ग्राहाश्च चारभटाश्च चादुकाराश्च ये ते तथा । तैश्च चौरग्राह-
चारभटचादुकारैः, चारकवसतिं प्रवेशिता इति सम्बन्धः । कर्प-
टप्रहाराश्च लकुटाकारवालेतर्चीवरेस्तामनाः, निर्दया निष्करुणा
ये आरक्त्रिकास्तेषां संबन्धीनि यानि खरपरुषवचनानि अतिक-
कंशभणितानि, तर्जनानि च वचनविशेषाः (गलत्थल ति)
गलत्प्रहणं, तथा (उत्थलण ति) अपवर्तना, अपभ्रंशना इत्य-
र्थः । तास्तथा, तानि चेति पदचतुष्टयस्य द्रव्यं ताभिः विमनसो
विपण्येतेतसः सन्तः चारकवसतिं गुप्तिगृहं प्रवेशिताः । किं भू-
ताम् ?, निरयवन्तिसदृशमिति व्यक्तम् । तत्रापि चारकवसतौ,
(गोष्मिक ति) गौष्मिकस्य गुप्तिपात्रस्य संबन्धिनो ये प्र-
हारा घाताः (दुम्मण ति) दव्वनानि उपतापानि, निर्भयसंनानि

आक्रोशविशेषाः कटुकवचनानि च कटुकवचनैर्या भीषणकानि च भयजनना न, तरमिचुता ये ते तथा । पाठास्तरेण-पश्यो यद् भयं तेनाजिचुता ये ते तथा । आक्रिप्तनिवसना आकृष्टपरिधानवस्त्राः, मखिनं दण्डिस्त्रावरूपं वसनं वस्त्रं येषां ते तथा । च-त्कोचालश्चोर्द्वयबहुत्वेतरत्वादिभिलोके प्रतीतनेदयोः पार्श्व-दुग्धुसिगतनरसमीपाद्, उन्मार्गणं याचनं, तत्परायणास्तच्छिष्टा ये ते तथा, नैः, गौलिमकर्मैः कर्तृभिः, विविधैर्बन्धनैः करणभूतैर्वध्य-न्त इति संबन्धः । [किंते सि] तद्यथा- [हडि सि] काष्ठविशेषः, निगमानं ब्रह्मयानि, बालरज्जुका गवादिबालमयी रज्जुः, कुद-एकं काष्ठमयं प्राप्ते रज्जुपाशं, वरत्रा चर्ममयी महारज्जुः, ब्र-ह्मसङ्कला प्रतीता, इस्ताण्डकं ब्रह्मादिमयं हस्तयन्त्रणं, वध्यपह-धर्मपट्टिका, दामकं रज्जुमयपादसंयमनं, निष्कोटनं च बन्धनवि-शेषः । इति द्वन्द्वः । ततस्तैरन्यैश्चात्कथ्यतिरिक्तैरेवमादिकैरेवंप्रका-रैर्गौलिमकजाएमोपकरणैर्गौलिमकपरिच्छदविशेषैः दुःखसमुद्घो-रणैरसुखप्रवर्त्तकैः । तथा संकोचना गात्रसङ्कोचनम्, मोटना च गात्रभञ्जना, ताभ्यामः किम् ? इत्याह-वध्यन्ते । के ? इत्याह-मन्दपुण्याः । तथा संपुटं काष्ठयन्त्रं, कपाटं प्रतीतम् । लोहपञ्जरे भूमिगृहे च यो निराशः प्रवेशनं स तथा । कूपोऽन्धकूपदिः, चार-को गुसिगृहं, कीदृकाः प्रतीताः, यूयो युगं, चक्रं रथाङ्गं, जिततन्धनं प्रतर्दितयाहुजङ्गाशिरसः संयन्त्रणम्, [खंभाले-ण ति] स्तम्भागलनं, स्तम्भालगनमित्यर्थः । उर्ध्वं चरणस्य यद्-ध्वः तत्तथा । एतेषां द्वन्द्वः । तत एभिर्यो विधर्मणाः कर्द्धनास्तास्तथा, ताभिश्च [विहेनियतं ति] विहेन्यम् ना वध्यमानाः, संकोटिता मोटिताः क्रियन्त इति सम्बन्धः । अधः कोटकेन कोटाया ग्रीवायाः अधोनयनेन, गाढं वाढं, उरसि हृदये, शिरसि च मस्तके, ये बद्धास्ते तथा । ते च ऊर्ध्वपुरिताः श्वासपुरितोर्ध्वकायाः, उर्ध्वं वा स्थिताः, धूल्या पुरिताः । पाठा-न्तरे- [उर्ध्वपुरितं सि] ऊर्ध्वपुरितान्त्रा उर्ध्वगताश्वाः, स्फुरदुरा-कण्टकाश्च, कम्पमानवक्रस्थंज्ञाः, इति द्वन्द्वः । तेषां सतां यन्मेदंनं मर्दनं, आग्नेना वा, विपर्यस्ताकरणं वा, ते तथा । ताभ्यां विहेन्य-माना इति प्रकृतम् । अथवा-स्फुरदुराकण्टका इह प्रथमाबहुव-चनलोपो दृश्यः । ततश्चाभोदनाभेदनाभ्यामित्येतदुत्तरत्र योज्य-ते । तथा च बद्धाः सन्तः निःश्वसन्तो निःश्वासाव्विमुञ्चन्तः, शीर्षावेष्टनं च वरत्रादिना शिरोवेष्टनं, [उरथाव सि] ऊर्ध्वोर्ज-ङ्घयोर्दोरो दारणं, ज्वालो वा ज्वलनं, यः स तथा स च । पाठा-न्तरेण- [उरथावल सि] ऊरुकायोरावलनं ऊरुकावलः । वपर-कानां काष्ठयन्त्रविशेषाणां, सन्धिषु जानुकूर्परादिषु, बन्धनं वप-रुकसन्धिबन्धनं, तच्च तप्तानां शलाकानां कीलरूपाणां, सूचीनां रुद्धेणोदणप्राणां, यात्राकुट्टानि कुट्टनेनङ्गे प्रवेशनानि, तानि तथा, तानि चेति द्वन्द्वः । तानि प्राप्यमाणा इति संबन्धः । त-द्वृणानि च वास्या काष्ठस्येव, विमाननानि च कर्द्धनानि, तानि च तथा, काराणि तिलकाराणि, कटुकानि मरीचादीनि, तिलानि निम्बादीनि, तैर्यत् [नावण सि] तस्य दानं तदादि यातना-कारणशतानि कर्द्धनाहेतुशतानि, तानि बहुकानि प्राप्यमाणाः । तथा उरसि वक्रसि, (घासि सि) महाकाष्ठं, तस्या दत्ताया वितार्णायाः, निवेशिताया इत्यर्थः । यन्नादप्रेरणं तेनास्थिकानि हड्डानि संभ्रमन्ति [सपांमुलग सि] सपाद्वोस्थानि येषां ते तथा । गत्र इव वमिशमिव घातकत्वेन यः स गत्रः, स चास्मी कालकलोददणश्च कालायसर्पाष्टः, तेन उरसि वक्रसि, उदरे च जत्रे च, यस्ती च गुह्यदेशे, पृष्ठौ च पृष्ठे, परिधीक्षिता ये ते

तथा । (मथ्यत सि) मथ्यमानं हृदयं येषां ते तथा । इह थकारस्य छकारादेशश्छान्दसत्वात् । तथा संचूर्णिताङ्गो-पाङ्गाश्चेति समासः । आहसिकिङ्करैः यथाऽऽदेशकारिभिः, कि-कुर्वाणैः ? । केचित् केचन, अविश्रान्तिता एवाऽनपराद्धा एव, वै-रिका ये ते तथा तैः, यमपुरुषसन्निभैः, प्रहता इति प्रकटम् । ते अदत्तहारिणः । तत्र चरकगते मन्दपुण्या निर्भाग्याः, चमवेज्ञा चपेटा, चर्कपट्टः चर्मविशेषपट्टिका, पोरा इति ब्रह्मकुशी-विशेषः, कवचर्मयष्टिका, हस्ताकं च, वरत्रा चर्ममयी महारज्जुः, वेत्रो जलवंशः, एभिर्धै प्रहारास्तेषां यानि शतानि तैस्ता-डितान्यङ्गेषाङ्गानि येषां ते तथा, कृपणाः दुस्थाः, हम्बमान-धर्मोणि यानि वणानि कृतानि, तेषु या वेदना पीमा, तथा विमु-खीकृतं चौर्याद्विराजितं मनो येषां ते तथा । घनकुट्टनेन घन-तामनेन निर्वृत्तं घनकुट्टिमम्, तेन निगमयुगलेन प्रतीतेन, संको-टिताः सङ्कोचिताः, मोटिताश्च जन्माङ्गाः, ये ते तथा । ते च क्रिय-न्ते विधीयन्ते, आहसिकिङ्करैरिति प्रकटम् । किं भूताः ? निर-श्चारा निरुच्छुरीषोऽसर्गाः, अविद्यमानसम्भरणा नष्टवचनोच्चार-णा वा; एता अन्याश्च एवमादिका एवंप्रकाराः वेदनाः पापाः पापफलचूताः, पापकारिणो वा प्राप्नुवन्ति । अदाम्तेऽधियाः, वृत्तिचदेन विषयपारतन्त्र्येण श्रुताः पीमिता वशार्ताः, बहुमो-हमोहिताः, परधने लुब्धा इति प्रतीतम् । स्पर्शनेन्द्रियविष-य स्त्रीकलेवरादौ, तांशमस्यर्थं, गृहा अश्रुपपन्ना ये ते तथा । स्त्रीगता ये रूपशब्दरसगन्धास्तेषु इष्टाऽजिमता या रतिः, तथा स्त्रीगत एव महितो वाञ्छितो यः स्त्रीभोगो निधुवनं, तेन या तृष्णा आकाङ्क्षा, तथा अर्दिता बाधिता ये ते तथा । ते च धनेन तुष्यन्ताति धनतोषकाः, गृहीताश्च राजपुरुषैरिति गम्यम् । ये केचन नरगणाः चौरनरसमूहाः, (पुनरवि सि) एकदा ते गौ-लिमकनराणां समर्पिताः तैश्च विविधबन्धनबद्धाः क्रियन्त इत्युक्त-म्, ततः तेभ्यः सकाशात् पुनरपि ते कर्मदुर्विदग्धाः, कर्मपापकि-यासु विषये फलपरिज्ञानं प्रति विज्ञाः, उपनीताः दौर्किताः राज-किङ्कराणां, किंविधानाम् ? (तेसि सि) ये निर्दयादिधर्मयुक्तास्ते-षाम्, तथा वध्यशास्त्रकपाठकानां इति व्यक्तम् । विव्रचलीकार-काणां तिविष्टपोल्लकटूर्णां विलोकनाकारकाणां वा, लज्जाशतप्रा-डकाणां, तत्र लज्जा उक्कोचाविशेषः । तथा कूटं मानादीनामन्यथा-करणं, कपटं वेषभाषावैपरीत्यकरणं, माया प्रतारणयुक्तिः, निवृत्ति-वैञ्चनक्रिया, तयोर्वा प्रच्छादनार्थं माया क्रियैव, एतासां यदाचर-णं प्राणिघना एकाग्रचित्तप्रधानेन यदञ्जनं, प्राणिघनां वा गदपुरु-षाणां यदञ्जनं तच्च, तत्र विशारदाः पण्डिता ये ते तथा । तेषां बहु-विधाऽऽकशतजल्पकानां, परलोकापर स्मृष्टानां, निरयगतिगा-मिकानामिति व्यक्तम् । तैश्च राजकिङ्करैः, आहसमादिष्टं, जानेदु-ष्टानप्रहविषयमाचरितं, दण्डश्च प्रतीतः, जीतदण्डो वा रूपदण्डो, जीवदण्डो वा जीवितनिग्रहलङ्घणो, येषां ते तथा । त्वरितं शीघ्रमुद्धाटिताः प्रकाशिताः, परस्परं शृङ्गाटिकादिषु, तत्र शृङ्गाटकं मिङ्गाटकाकारं त्रिकोणस्थानमित्यर्थः । त्रिकं रथ्यात्रयमीलन-नस्थानम्, चतुष्कं रथ्याचतुष्कमीलनस्थानम्, चत्वारमनकरथ्या-पतनस्थानम्, चतुर्मुखं देवकुञ्जिकादि, महापथो राजमार्गः, पन्था सामान्यमार्गः, किंविधाः सन्तः प्रकाशिताः, इत्याह-वेत्रदण्डो लकुटः, काष्ठं, वेष्टुः, प्रस्तरश्च, प्रसिद्धाः । (पणालि सि) प्रकृष्टा नात्ती शरीरप्रमाणा दीघनरा याष्टः । (पणोत्रि सि) प्रणादतो जा-तदण्डः, मुष्टिर्दत्ता पादपाणिर्वा जानुकूपरं चैतान्यपि प्रसिद्धा-नि । एभिर्धै प्रहारास्तेः संभ्रमन्त्यामर्दिनानि मथितानि विभोकिता-

नि गात्राणि येषां ते तथा । अष्टादश कर्मकारणाः-अष्टादश चौरप्र-
सूतिहेतवः । तत्र चौरस्य, तत्प्रसूतीनां च लक्षणमिदम् ।

“चौरः १ चौरापको २ मन्त्री, ३ जेदङ्गः ४ काणककयी ५ ।

अष्टदः ६ स्थानदधैव, चौरः सप्तविधः स्मृतः” ॥ १ ॥

अत्र काणककयी बहुमूल्यमपि अल्पमूल्येन चौरादृतं काणकं
हीनं कृत्वा क्रीणातीत्यवशीलः ।

“भलनं १ कुशलं २ तर्ज्जा ३, राज्ञागो ४ ऽवज्ञोकनम् ५ ।

अमार्गदर्शनं ६ शय्या ७, पदभङ्गस्तथैव च ॥ १ ॥

विश्रामः १ पादपतन २-मासनं ११ गोपनं तथा १२ ।

खण्डस्य खादनं चैव १३, तथाऽन्यमोहराजिकम् १४ ॥ २ ॥

पद्या १५-भ्यु १६-दक १७ रज्जुनां, १८-प्रदानं ज्ञानपूर्वकम् ।

एताः प्रसूतयो ज्ञेयाः, अष्टादश मनीषिभिः” ॥ ३ ॥

तत्र भलनम्-न भेत्स्वयं जचनाऽहमेव त्वद्विषये जलित्प्यामीत्या-
दिवाक्यैश्चौर्यविषयं प्रोत्साहनम् १। कुशलम्-मिलितानां सुख-
दुःखतत्ताप्रश्नः २। तर्ज्जा-हस्तादिना चौर्यं प्रति प्रेषणादिसंज्ञा-
करणम् ३। राज्ञागो-राजभाव्यद्रव्यापह्नवः ४। अवज्ञोकनम्-हरतां
चौराणामुपेक्षाबुद्ध्या दर्शनम् ५। अमार्गदर्शनम्-चौरमार्गप्रच्छे-
कानां मार्गान्तरकथनेन तदपह्नवानम् ६। शय्या-शयनीयसमपणा-
दि ७। पदभङ्गः-पश्चाच्चतुष्पदप्रचारादिद्वारेण ८। विश्रामः-स्वशृ-
ह एव वासकाद्यनुज्ञा ९। पादपतनम्-प्रणामादिगौरवम् १०। आ-
सनम्-विपरिधानम् ११। गोपनम्-चौरापह्नवम् १२। खण्डखाद-
नम्-मण्डकादिनक्तप्रयोगः १३। मोहराजिकं शोकप्रसिक्तम् १४।
पद्याऽन्युदकरज्जुनां प्रदानमिति प्रज्ञातनाभ्यङ्गाभ्यां दूरमार्गाग-
मजनितश्रमापनोदितत्वेन पादेभ्यो हितं पद्यमुष्णजलेलादि त-
स्य १५, पाकाद्यर्थं चान्नः १६, पानाद्यर्थं च शीतोदकस्य १७, चौर-
राहनचतुष्पदादिवन्धनार्थं च रज्ज्वाश्च १८, प्रदानं वितरणम् १९।
नपूर्वकं चेति सर्वत्र योज्यम्, अज्ञानपूर्वकस्य निरपराधत्वादिनि ।

तथा एतितान्काणकाः कदर्थिताङ्गोपाङ्गाः, तैः राज्ञः किङ्करी-
ति प्रकृतम् । कण्ठाः, शुष्कोष्ठकण्ठगन्धतालुजिह्वाः, याचमानाः
पानीयम्, विगतजीविताशाः, तृष्णादिताः, वराका इति स्फुटम् ।
(तं पियं सि) तदपि पानीयमपि ब्रजन्ते, वधेषु नियुक्ता ये
पुरुषाः-ते वध्यपुरुषाः, तैर्वाध्यमानाः प्रेयमाणाः । तत्र च धारणे,
खरपक्षोऽत्यर्थकठिनो यः पट्टको निष्क्रिमकः, तेन प्रचञ्चनार्थं
पृष्ठदेशे घटिताः प्रेरिता ये ते तथा । कूरप्रहः कटिप्रहः, तेन च
गाढरुष्टेनिसृष्टमत्यर्थं परामृष्टाः गृहीता ये ते तथा । ततः कर्म-
धारयः । वध्यानां सम्बन्धि यत् करकुटीयुगं वस्त्रविशेषयुगलं
तत्तथा, तन्निवसिताः परिदिताः । पाठान्तर-वध्याश्च करकुट्यो-
हस्तलक्षणः, तयोः युगं युगं, निवसिताश्च ये ते तथा । सुर-
क्तैः कण्वरैः कुसुमविशेषैः, ग्रथितं गुम्फितं, विमुकुलं विकसि-
तं, कण्ठे गुण इव कण्ठे गुणं, कण्ठसूत्रसदृशमित्यर्थः । वध्यदूत
इव वध्यदूतः, बद्धचिह्नमित्यर्थः । आविद्धं परिहितं, माध्यदा-
मकुसुममात्रा, येषां ते तथा, मरणभयादुत्पन्नो यः खेदः तेनायत-
मायामवदु यथा भवतीत्येवं क्लेशेन च्छन्नुपितानीय स्नापितानीव
क्लिन्नानि चार्द्राकृतानि गात्राणि येषां ते तथा । चूर्णेनाङ्गरादी-
नां गुणितं शरीरं, कुसुमरजसा चातोत्खातेन रेणुना च धूत्री-
रूपेण भरिताश्च जृताः कशा येषां ते तथा । कुसुमकेन राग-
विशेषेण उत्कीर्णा गुणित्वा मूर्च्छा येषां ते तथा । विभ्रजीवि-
ताशा इति प्रतीतम् । पूरणमानाः, जयविक्रमत्वात् । वध्याश्च ह-
स्तव्याः, प्राणप्रीताश्च वच्छासादिप्राणप्रियाः, प्राणप्रीता वा जङ्गि-
तप्राणा ये ते तथा । पाठान्तर-वध्याश्च (वेज्जायणमीयं सि) वध-

केज्यो जीता इत्यर्थः । ‘तिष्ठं तिष्ठं चैव छिज्जमाणा’ इति व्यक्तम् ।
शरीरादिकृतानि विभ्रानि लोडितावस्थितानि यानि काकर्णामा-
सानि ऋद्धणखण्डपिशितानि तानि तथा, खाद्यमानाः, पापाः
पापिनः, खरकरशतैः ऋद्धणपाषाणजृत्तैः, चर्मकोशकविशेषशतैः,
स्फुटितवंशशतैः ताड्यमानदेहाः, वातिकनरनारीसंपरिवृताः
वातो येषामस्ति ते वातिकाः, वातिका इव वातिकाः, अयन्निता
इत्यर्थः । तैर्नरैर्नारीभिश्च समन्तात्परिवृता ये ते तथा । प्रेक्ष्यमा-
णाश्च, नागरजनेनेति व्यक्तम् । वध्यनेपथ्यं संज्ञातं येषां ते वध्य-
नेपथ्यताः । प्रणीयन्ते नीयन्ते नगरमध्येन सञ्चिन्नेशमध्यभागेन,
कृपणानां मध्ये कण्ठाः कृपणकण्ठाः, अत्यन्तकण्ठा इत्यर्थः । अ-
त्राणाः, अनर्थप्रतिघातकाज्ञावात् । अशरणाः, अर्थप्रापकाज्ञावात् ।
अनाथाः, योगकर्मकारिविरहितत्वात् । अवाग्धवाः, बाध्यवानाम-
नर्थकत्वात् । बन्धुविप्रहीणाः, बन्धुवैः परित्यक्तत्वात् । विप्रेकमा-
णाः पश्यन्ते (दिस्सो दिस्सं ति) एकस्या दिशोऽस्यां दिशं, पुनस्त-
स्या अस्यां दिशमित्यर्थः । मरणभयेनाङ्गिषा ये ते तथा । (आ-
घायणं सि) आघातनं च वध्यजूमिमण्डलस्य प्रतिहारम् । द्वार-
मेव संप्रापिता नीता ये ते तथा । अभय्याः, शूलान्ते शूलका-
न्ते विव्रणोऽवस्थितो जिह्वो विदारिहो देहो येषां ते तथा ।

ते च, तत्र आघातने, क्रियन्ते विधीयन्ते । तथा परिकल्पिता-
ङ्गोपाङ्गाः विभ्राययवाः, उल्लभ्यन्ते धृत्तशास्त्राभिः । केचि-
त् कण्ठाणि, वचनानीति गम्यन्ते, विलपन्त इति । तथा
अपरे चतुर्वर्गेषु दस्तपादङ्गणेषु (धणियं) गाढं बद्धा ये
ते तथा । पर्वतकटकाद् जृगोः, प्रमुच्यन्ते क्षिप्यन्ते, दूरात्पातः
पतनं च, बहुविधमप्रस्तेषु अत्यन्तासमपाषाणेषु, सहन्ते ये ते
तथा । तथाऽन्ये वाऽपरे गजचरणमलनेन निर्मर्दिता दलिता ये
ते तथा । ते क्रियन्ते । केः?, इत्याह-मुएरपरशुजिः कुण्डकुडैः ।
तीक्ष्णैर्हि तैर्नात्यन्तं वेदनोत्पद्यत इति विशेषणमिति । तथा
केचित् अन्ये, उतिक्रमकर्णोष्ठनासाम्बिक्कप्रथवणदशनचन्द्रघा-
णाः, उत्पादितनयनदशनवृषणा इति प्रतीतम् । जिह्वा रसना,
आञ्चिता अङ्गुष्ठा, जिह्वो कर्णौ, शिरश्च, नयनाद्याः येषां ते
तथा । प्रक्षीयन्ते, आघातस्थानमिति गम्यते । विद्यन्ते च खण्ड्य-
न्ते, आसिना खड्गेन, तथा निर्विषया देशाद् निष्कासिताः, जिह्व-
हस्तपादश्च, प्रमुच्यन्ते राजकिङ्कैरुत्थयन्ते, जिह्वहस्तपादा
देशाभिष्कास्यन्त इति भावः । तथा यावज्जीवबन्धनाश्च क्रि-
यन्ते, केचिदपरे, केः?, इत्याह-परङ्गव्यहरणबुद्ध्या इति प्रती-
तम् । कारार्गत्रया चारकपरिघेन, निगमयुगत्रैश्च कक्षा नियन्त्रिता
ये ते तथा । ते कः?, इत्याह-[चारगायं सि] चारके गुप्तौ, किं
विधाः सन्तः?, इत्याह-हतसारा अपहृतख्याः, स्वजनविप्रमुक्ता
मित्रजननिराकृताः निराशाश्चेति प्रतीतम् । बहुजनाधिकारश-
ब्देन ब्रज्यायिताः प्राप्तब्रजाः ये ते तथा । अलज्जा विगतलज्जाः,
अनुवच्छुभ्रा सततबुज्जक्या, प्रारब्धाभिज्ञता अपराद्धा वा ये ते
तथा । शीतोष्णानृष्णावेदनया दुर्घटया दुराच्छादनया, घटिताः
स्पृष्टा ये ते तथा । विवर्णं मुखं, विरूपा च ङविः शरीरत्वक्, येषां
ते विवर्णमुखविच्छाविकाः । ततोऽनुवद्वेत्यादिपदानां कर्मधार-
यः । तथा विक्लवा अप्राप्तेच्छितार्थाः, मन्त्रिना मन्त्रीमस्ताः, दुर्बल-
श्चासमर्था ये ते तथा । क्लान्ता श्रानाः, तथा कासमाना रोगवि-
शेषात्कुत्सितशब्दं कुर्वाणाः, व्याधिताश्च सञ्जतकुष्ठविदोगाः,
आमेनापकरसेनाजिज्ञृतानि गात्राण्यङ्गानि येषां ते तथा । प्र-
द्वानि वृद्धिमुपगतानि, वृद्धत्वेनासंस्काराद् नखकेशश्मश्रुमाणि

येषां ते तथा । तत्र केशाः शिरोजाः, श्मश्रूणि कुर्वरोमाणि, शेषा-
णि तु रोमाणीति । (मलमुत्तमि सि) पुरीषसूत्रं निजके, (सुस सि)
निमग्नाः, तत्रैव चारकबन्धने मृताः, अकामुकाः मरणेऽननिष्ठायाः,
ततश्च बद्धा पादयोरारुहाः, स्वातिकायां [वृद्ध सि] क्लृप्ताः,
तत्र तु स्वातिकायां, वृकशुनकशृणाक्षक्रोमार्जारवृन्दस्य संदर्श-
कनुण्डैः पक्षिगणस्य च विविधमुखाशतैर्विमुक्तानि गात्राणि येषां
ते तथा । कृता विहिता वृकादिजिरेव [विहंग सि] विभागाः,
खण्डशः कृता इत्यर्थः । केचिद्वन्ये- [किमिण्ड सि] कुमिव-
न्तश्च, कुपितदेहा इति प्रतीतम् । अनिष्टवचनैः शप्यमाना
आक्रोश्यमानाः । कथम् ? इत्याह-सुष्ठु कृतं, ततः कदर्थनमि-
ति गम्यते । यदिति यस्मात्कदर्थनास्मृतः पाप इति । अथवा
सुष्ठु कृतं सुष्ठु सम्पन्नं, यन्मृत एव पाप इति । तथा तुष्टेन जने-
न हन्यमानाः, वज्रजामापयन्ति शपयन्तीति वज्रजामपनास्त एव
कुत्सिताः लज्जापनकाः, लज्जावद्वा इत्यर्थः । ते च जवन्ति जा-
यन्ते, न केवलमन्येषां, स्वजनस्यापि च दीर्घकालं यावदिति त-
था मृताः सन्तः, पुनर्मरणानन्तरं, परशोकसमापन्नाः जन्मान्तर-
समापन्नाः, निरये गच्छन्ति, कथं जने ? निराभिरामे । अङ्गाराश्च
प्रतीताः । प्रदीपकं च प्रदीपनकं च तत्कल्पस्तदुपमो योऽत्यर्थं शी-
तवेदनेनासातनेन कर्मणा उदीर्णानि उदीरितानि, सततानि अ-
विच्छिन्नानि यानि दुःखशतानि तैः समभिजृता यः स तथा तत्र ।
सतस्ततोऽपि नरकादुद्धृताः सन्तः पुनः प्रपद्यन्ते तिर्यग्योनि-
म्, तत्रापि निरयोपमानामनुजवन्ति वेदनाम्, ते अनन्तरोदिता-
दक्षग्राहिणः, अनन्तकावेन यदि नाम कथञ्चिन्मनुजभावं ज-
भन्ते इति व्यक्तम् । कथम् ? इत्याह-नैकेषु बहुषु, निरयगतौ यानि
गमनानि तिरश्चां च ये भवास्तेषां ये शतसहस्रसंख्यापरिव-
र्तास्ते तथा तेषु, अतिक्रान्तेषु सन्तिवति गम्यते । तत्रापि च म-
नुजत्वव्याप्ते जवन्ति जायन्तेऽनार्याः शक्यवन्तश्चरादयः । किं
जृताः ? नीचकुत्रसमुत्पन्नाः, तथा आर्यजनेऽपि मगधादौ समु-
त्पन्ना इति शेषः । लोकाद्यान् जनवर्जनीयाः, भवन्तीति गम्यम् । ति-
र्यग्भूताश्च, पशुकल्पा इत्यर्थः । कथम् ? इत्याह-अकुशलास्तस्वप्य-
निपुणाः, कामभोगे तृपिता इति व्यक्तम् । [जर्हि ति] यत्र नरकादि-
प्रवृत्तौ, न तु मनुजत्वे लभन्ते, यत्र निबध्नन्ति (निरयवत्तानि सि)
निरयवर्तिन्यां नरकमार्गे, जवप्रपञ्चकरणेन जन्मप्राचुर्यकरणेन,
[पणोक्षि सि] प्रणोदनि तत्प्रवर्तकानि, तेषां जीवानामिति हृदयम् ।
यानि तानि तथा । अत्र द्वितीयावबहुवचनलोपो द्रष्टव्यः । पुन-
रपि आवृत्त्या संसारो जवो (नेम सि) मूलं येषां तथा, दुःखा-
नीति जावः । तेषां यानि मूलानि तानि तथा, कर्माणीत्यर्थः ।
नानि निबध्नन्तीति प्रकृतम् । इह च मूला इति वाक्ये मूल इ-
त्युक्तं प्राकृतत्वेन विद्ध्यत्ययादिति । किं भूतास्ते मनुजत्वे वर्त-
माना भवन्ति ? इत्याह-धर्मश्रुतिविवर्जिताः धर्मशास्त्रविकल्पा
इत्यर्थः । अनार्या आर्येतराः, कराः, जीवोपघातोपदेशकत्वात् ।
कुद्राः, तथा मिथ्यात्वप्रधाना विपरीततत्त्वोपदेशकाः श्रुतिसि-
द्धान्तात् प्रपन्ना अच्युपगताः, तथा ते च भवन्तीति । एकान्त-
दृष्टकचयः, सर्वथा हिंसनश्रद्धा इत्यर्थः । वेद्यन्ते कोशिकाकार-
कीट इव, आत्मानमिति प्रतीतम् । अष्टकर्मलक्षणैस्तन्तुभिर्वद्धनं
बन्धनम् । तथा एवमनेन आत्मनः कर्मनिबन्धनलक्षणैः प्रकरणेन
नरकतिर्यङ्गनरामरेषु यद्गमनं तदेव पर्यन्तचक्रवालं बाह्यपरि-
धेर्यस्य स तथा तम्, संसारसागरं वसन्तीति सम्यग्धः । किं जृ-
तम् ? इत्याह-जन्मजरामरणान्येव करणानि साधनानि यस्य
तत्तथा, तच्च गम्भीरदुःखं च, तदेव प्रकृतिभितं सञ्चलितं प्रचुरं

सञ्चलितं यत्र स तथा तम् । संयोगवियोगा एव वीच्यस्तरङ्गा
यत्र स तथा । चिन्ताप्रसङ्गः चिन्तासातत्यं, तत्रैव प्रसृतं प्रसरो
यस्य स तथा । वधा हननानि, बन्धाः संयमनानि, ताव्येव म-
हान्तो दीर्घतया, विपुलाश्च विस्तीर्णतया, कल्लोसा महोर्म-
यो यत्र स तथा; करुणविलसिते लोभ एव कलकल्लायमानो यो
बोलो च्वनिः स बहुलो यत्र स तथा । ततः संयोगादिपदानां
कर्मधारयः अतस्तत् । अवमाननमेवापूजनमेव, फेनो यत्र स तथा ।
तीक्ष्णिसनं वाऽत्यर्थनिन्दा पुल्लपुल्लप्रभृता अनवरतोद्भूता या
रोगवेदनास्ताश्च परिभवविनिपातश्च पराजितवसम्पर्कः, पर-
वधर्षणानि च निष्ठुरवचननिर्भस्तिनानि, समापतितानि समाप-
न्नानि, यच्चयस्तानि तथा तानि च तानि कठिनानि कर्कशानि,
दुर्जैदानीत्यर्थः । कर्माणि च ज्ञानावरणादीनि, क्रिया वा, ये प्रस्त-
राः पाषाणाः, तैः कृत्वा तरङ्गरिङ्गद्वीचिभिश्चलनं, नित्यं ध्रुवं,
मृत्युश्च भयं चेति त एव वा तोयपृष्ठं जलोपरितनभागो यत्र
स तथा । ततः कर्मधारयः । अथवा-अपमानेन फेनेन, फेनमिति
तोयपृष्ठस्य विशेषणम् । अतो बहुव्रीहिरेव अतस्तत् । कषाया एव
पातालाः पातालकलशास्तैः संकुलौ यः स तथा तम् । जवसहस्रा-
ण्येव जलसञ्चयस्तोयसमूहो यत्र स तथा तम् । पूर्व जननादि-
जन्यदुःखस्य सञ्चलितोक्ता, इदं तु जघानां जननादिधर्मवर्ता
जलविशेषसमुदायनोक्तेति न पुनरुक्तत्वम् । अनन्तमकथं, वज्रज-
नकमुद्देशकरम्, अनवोक्पारं-विस्तीर्णस्वरूपम्, महाजयादिवि-
शेषणप्रथमेकाधेम् । अपरिमिता अपरिमाणा ये महच्छा बृह-
दजिलाषा लोकास्तेषां कलुषाऽविशुद्धा या मतिः सा एव
धातुवेगस्तेन (वज्रम्ममाण सि) उत्पाद्यमानं यस्य तथा । तस्य
आशा अप्राप्तार्थसम्भावनाः, पिपासाश्च प्राप्ताधकाङ्क्षाः, त एव
पातालाः पातालकलशाः, पातालं वा समुद्रजलतलं, तेभ्यस्तस्मा-
द्वा कामरतिः शब्दादिष्वभिरतिः, रागद्वेषबन्धनेन च बहुविधसं-
कल्पाश्चेति द्वन्द्वः । तल्लक्षणस्य विपुलस्योदकरजस उदकरेणो-
र्यो रयो वेगस्तेनान्धकारो यः स तथा तम् । कलुषमतिवर्ततेनाऽऽ-
शादिपातालाद्युत्पाद्यमानकामरत्याधुदकरजोरयोऽन्धकारमि-
त्यर्थः । मोह एव महावर्तो मोहमहावर्तः, तत्र भोगा एव कामा
एव, भ्राम्यन्तो मण्डलेन सञ्चरन्तो, गृध्यन्तो व्याकुलीभवन्त
उद्वलन्त उच्छ्वसन्तो, बहवः प्रचुराः, गर्जवासे मध्यजगाविस्तरे,
प्रत्यवानिवृत्ताश्च उत्पत्त्य निपतिताः, प्राणिनो यत्र जले तत् तथा ।
तथा प्रधावितानि इतस्ततः प्रकर्षेण गतानि यानि व्यसनानि तानि
समापन्नाः प्राप्ता ये ते । पात्रान्तरण-बाधिताः पीडिता ये व्यसन-
समापन्ना व्यसनिनः, तेषां हृदि यत् प्रक्षिपितं तदेव चण्डमारुत-
स्तेन समाहतममनोद्भूतं चिन्त्याकुलितं प्रह्वैस्तरङ्गैः, स्फुटं वि-
द्वलन्, अनिष्टैस्तैः कल्लोद्धैर्महोर्मिजिः संकुलं च जलं तोयं यत्र स
तथा तम् । मोहावर्तसंभोगरूपज्ञानम्यदादिविशेषणप्राणिकं व्यस-
नमापन्नद्वितलक्षणदृष्टमारुतसमाहतादिविशेषणं जलं यत्रैत-
र्थः । प्रमादा मद्यादयः, त एव बहवश्चण्डा रौद्राः, दुष्टाः कुक्षाः, भा-
पदा व्याघ्रादयः, तैः समाहता अभिजृता ये (वक्रायमाण सि)
उत्तिष्ठन्तो (विविधचेष्टासु) समुद्रपक्वे मत्स्यादयः, संसारपक्वे
पुरुषादयः, तेषां यः पूरः समूहस्तस्य ये घोरा रौद्रा विष्वसनाथो
विनाशलक्षणाः, अतर्था अपायाः, तैर्बहुलो यत्र स तथा । अ-
ज्ञानान्येव जन्मन्तो मत्स्याः (परिदक्ख सि) दक्का यत्र स तथा ते ।
अनिभृतान्युपशान्तानि यानीन्द्रियाणि, अनिभूतैरिन्द्रिया वा ये
देहिनस्तान्येव, त एव वा, महामकरास्तेषां यानि त्वरितानि
शीघ्राणि, चरितानि चेष्टानि, तैरेव (स्फोक्कमुजमाण सि) भृशं कुच्य-

माणो यः स तथा । सन्तापः, एकत्र शोकादिकृतः, अन्यत्र वाम-
वाग्निकृतो नित्यं यत्र स सन्तापनित्यकः तथा चलन् चपत्रश्च-
लश्च यः स तथा, अतिचपत्र इत्यर्थः । स च अत्राणानामशरणानां
पूर्वकृतकर्मसञ्चयानां, प्राणिनामिति गम्यम् । यदुदांण वज्र्य
पापं तस्य यो वेद्यमानो दुःखशतरूपो विपाकः स एव पूर्णश्च
ज्मन् जलसमूहो यत्र स तथा । ततोऽज्ञानादिपदानां कर्मधार-
यः । अतस्तत् । अक्षिरससातवृक्षणानि यानि गौरवाण्यशुभाध्य-
वसायविशेषाः, त एवापहारा जलचरविशेषाः, तैर्गृहीता ये क-
र्मसंनिष्ठाः सन्त्याः, संसारपक्वे ज्ञानावरणादिवक्षाः, समुद्रपक्वे
विचित्रचेष्टाप्रसक्ताः । (कटिज्जमाणं चि) आकृष्यमाणा नरक
एव तलं पातालं (दुत्तं ति) तदभिमुखं सप्ता इति सन्नकाः
खिन्नाः, विषण्णाश्च शोकिताः, तैर्बहुबोधः स तथा । अनिरति-
भयानि प्रतीतानि । विषादो दैन्यं, शोकस्तदेव प्रकर्षावस्थम् । मि-
थ्यात्वं विपर्यासः, एताभ्येव शैशाः पर्वतास्तैः सङ्कटो यः स तथा ।
अनादिस्तानो यस्य कर्मबन्धनस्य तत्तथा, तच्च वेशाश्च रा-
गाद्यस्तद्वृक्षणं यत् चिक्खित्तं कर्दमस्तेन दुष्टु दुस्तारो यः स
तथा । ततः स अक्कीत्यादिपदानां कर्मधारयः, अतस्तत् । अमर-
नरतिथेगगतौ यज्मनं सैव कटिलपरिवर्तो चक्रपरिवर्तना, विपु-
ला विस्तीर्णा, वेद्या जलवृद्धिद्वक्का, यत्र स तथा तम् । हिंसाऽहो-
कादत्तादानमैथुनपरिग्रहलक्षणा ये आरम्भा व्यापाराः, तथा यानि
करणकारणानुमोदनानि तैरष्टविधमनिष्टं यत्कर्म पिरित्तं साञ्ज-
तं, तदेव गुरुभारस्तेनाक्रान्ता ये ते तथा, तैर्दुर्गाण्येव व्यसनान्येव
यो जज्ञोभस्तेन दूरमत्यर्थं, निचोत्थमनैः निमज्जमानैः, (उम्मगगनि-
मग्गं चि) उम्मगगनिमज्जैर्कूर्द्धाधोजलगमनानि कुर्वन्ति, दु-
र्लभं तलं प्रतिष्ठानं यस्य स तथा तम् । शरीरमनोमयानि दुः-
खानि उत्पिबन्त आसादयन्तः, सातं च सुखम्, असातपरिता-
पनं च दुःखजनितोपतापः, एतन्मयमेतदात्मकम्, (उव्वुडुनिव्वु-
डुयं चि) उम्मगगनिमज्जत्वं कुर्वन्तः । तत्र सातमुम्मगगमिव,
असातपरितापनं निमज्जत्वमिवेति । चतुरन्तं चतुर्विधं दि-
ग्भेदगतिभेदाभ्यां महान्तं प्रतीतम्, कर्मधारयोऽत्र दृश्यः । अन-
वदग्रमन्तं, रुद्धं विस्तीर्णं, संसारसागरमिति प्रतीतम् । कि-
भूतम् ? इत्याह-अस्थितानां संयमाव्यवस्थितानामविद्यमान-
मालम्बनं प्रतिष्ठानं च त्राणकारणं यत्र स तथा तम्, अप्रमेय-
मसर्ववेदिनाऽपरिच्छेद्यं, चतुरशीनियोनिशतसहस्रगुणिलम्,
तत्र योनयो जीवानामुत्पत्तिस्थानानि, तेषां चासंख्यातत्वेऽपि
समवर्णगन्धरसस्पर्शानामेकत्वविवक्षणादुक्तसंख्याया अवि-
रोधित्वं द्रष्टव्यम् । तत्र गाथा-“ पुढवि ७ दग ७ अगणि ७
मारुय ७, एक्केके सत्त जोणिलक्खाओ । वणपत्तेय १० अणं-
ते १४, दस चोदस जोणिलक्खाओ ॥१॥ विगलिदिपसु दो दो,
चउरो चउरो नारयसुरेसु । तिरिपसु हुंति चउरो, चोदस ल-
क्खाय मणुपसु ” ॥ २ ॥ इति । अनालोकानामज्ञानमन्धकारो
यः स तथा तम् । अनन्तकालमपर्यवसितकालं यावत्, नित्यं
सर्वदा, उत्पन्ता उद्गतत्रासाः, शून्याः इति कसैव्यतामूढाः,
भयेन संज्ञाभिश्च आहारमैथुनपरिग्रहादिभिः, संप्रयुक्ता युक्ताः ।
ततः कर्मधारयः । वसन्ति अध्यासते, संसारसागरमिति प्रकृ-
तम् । इह च वसेर्निरुपसर्गस्यापि कर्मत्वं संसारस्य, छान्दसत्वा-
दिति । किं भूतं संसारम् ? उन्निमगगानां वासस्य वसनस्य वस-
तिस्थानं यः स तथा तम् । तथा यत्र यत्र ग्रामकुलादौ आर्यानिव-
धन्ति पापकारिणश्चैर्यविधायिनः, तत्र तत्रेति गम्यते । बा-
न्धवजनादिवर्जिता भवन्तीति क्रियासम्बन्धः । बान्धवजनेन

भ्रात्रादिना, स्वजनेन पुत्रादिना, मित्रैश्च सुहृद्भिः परिवर्जिता
ये ते तथा । अनिष्टाः, जनस्येति गम्यते, भवन्ति जायन्ते । अना-
देयदुर्विनीता इति प्रतीतम् । कुस्थानासनशय्याश्च ते, कुभोजि-
नश्चेति समासः । (असुइणो चि) अशुचयोऽशुचयः, कुसहननाः
छेदयः संहननयुक्ताः, कुप्रमाणा अतिदीर्घा अतिह्रस्वा वा,
कुसंस्थिता हुराडादिस्थानाः । इति पदत्रयस्य कर्मधारयः । कु-
रूपाः कुन्तिनवर्णाः, बहुक्रोधमानमायालोभा इति प्रतीतम् ।
बहुमोहा अतिकामा अत्यथाज्ञाना वा, धर्मसंज्ञाया धर्मबुद्धेः,
सम्यक्त्वाच्च ये परिभ्रष्टास्ते तथा । दारिद्र्योपद्रवाभिभूताः,
नित्यं पापकर्मकारिण इति प्रतीतम् । जीव्यते येनार्थेन उच्येण
तद्व्यग्रहिता ये ते तथा । कृपणा रङ्गाः, परपिण्डतर्ककाः पर-
दत्तभोजनगवेषकाः, दुःखलब्धाहारा इति व्यक्तम् । अरसेन
हिङ्गवादिभिरसंस्कृतेन विरसेन पुराणादिना तुच्छेन अल्पेन,
भोजनेनेति गम्यते । कृतकुत्तिपूरा येस्ते तथा । तथा परस्य सं-
बन्धिनं प्रेक्ष्यमाणाः । पश्यन्ति किम् ? इत्याह-ऋद्धिः सम्पत्,
सत्कारः पूजा, भोजनमशनम्, एतेषां ये विशेषाः प्रकाराः, तेषां
यः समुदायः, उदयवर्तित्वं वा, तस्य यो विधिविधानमनुष्ठानं,
स तथा तम् । ततश्च निन्दन्ता जुगुप्समानाः, (अप्पकं चि) आ-
त्मानं, कृतान्तं च देवं, तथा परिघदन्तो निन्दन्तः, कानि ? इत्याह-
[इह य पुरे कडाई कम्माई पावगाई चि] इहैवमत्तरघटना-
पुराकृतानि च जन्मान्तरकृतानि कर्माणि इह जन्मनि पाप-
कान्यशुभानि । कचित्पापकारिण इति पाठः । विमनसो
दीनाः, शोकेन दह्यमानाः, परिभूता भवन्तीति सर्वत्र संबन्ध-
नीयम् । तथा सत्यपरिवर्जिताश्च [छोभं चि] निस्सहायाः
क्षोभणीया वा, शिल्पचित्रादिकला धनुर्वेदादिः, समयशास्त्र-
म्-जैनबौद्धादिसिद्धान्तशास्त्रम्, एभिः परिवर्जिता ये ते
तथा । यथाजातपशुभृताः शिक्षाऽऽभरणादिवर्जितवलीचर्वादि-
सदृशाः, निर्विज्ञानत्वदिसाधर्म्यात् । (अवियन्नं चि) अप्रतीत्यु-
त्पादकाः, नित्यं सदा, नाचान्यधमजनोचितानि, कर्माण्युपजीव-
न्ति तैर्बुद्धिं कुर्वन्ति ये ते तथा । लोककुत्सनीया इति प्रतीतम् ।
मोहादये मनोरथा अजिज्ञाषास्तेषां ये निरासाः केषास्तेर्बहुला
ये ते तथा । अथवा-मोघमनोरथा निष्फलमनोरथाः, निराशश्च-
हुलाश्च आशाऽज्ञावप्रचुरा ये ते तथा । आशा इच्छाविशेषः, सैव
पाशा बन्धनं तेन प्रतिवक्षाः संरुद्धाः, निर्यान्त इति गम्यम् । प्राणा
येषां ते तथा । अर्थोत्पादानं व्याजने, कामसौख्यं प्रतीतम्, तत्र
च लोकसरे लोकप्रधाने, भवन्ति जायन्ते, (अफलवतगा य चि)
अफलवन्तः अप्राप्तका इत्यर्थः । लोकसारता च तयोः प्र-
तीता । यथाहुः-“ यस्यार्थस्तस्य मित्राणि, यस्यार्थस्तस्य बा-
न्धवाः । यस्यार्थः स पुमोद्धोके, यस्यार्थः स च परिभूतः ” ॥१॥
इति । तथा-“ राज्ञे सारं वसुधा, वसुधारायां पुरं पुरे सौधम् ।
सौधे तदपतले, वराङ्गनाऽनङ्गसर्वस्वम् ” ॥२॥ इति । किं ज्ञाताः,
अर्षीत्याह-सुष्टुपि च (उज्जघतं चि) अर्थमपि च प्रयतमानाः ।
उक्तं च-“ यद्यदारजते कर्म, नरो दुष्कर्मसंनयात् । तत्तद्विफ्र-
तां याति, यथा बीजं महोदरे ” ॥ १ ॥ तद्विषयं प्रतिदिनमु-
द्युक्तैरुद्यतैः सङ्घिः कर्मणो व्यापारेण कृतेन यो दुःखेन कष्टेन सं-
स्थापितो मीलितः सिक्थानां पिण्डस्तस्यापि सञ्चये पराः प्र-
धाना ये ते तथा । क्लृण्वन्त्यसारा इति व्यक्तम् । नित्यं सदा
अभूवा अस्थिराः, धनानामणिमादीनां, धान्यानां शाक्यादीनां,
कोशा आभ्यां येषां स्थिरत्वेऽपि तत्परिभोगेन वर्जिताश्च ये ते
तथा । रहितं त्यक्तं कामयोः शब्दरूपयोः जोगानां च गन्धर-

सस्पर्शानां परिजोगे आसेवने यत्तत् सर्वसौख्यमानन्दो येस्ते तथा । परेषां या धियाः भोगोपजोगौ तयोर्थनिश्चयं निश्चयः । तस्य मार्गणपरायणा गयेपणपराः, ये ते तथा । तत्र भोगोपजोगयोरेयं विशेषः—“ सइ लुज्जइ सि भोगो, सो पुण आहारपुण्णमाईओ । उवभोगो उ पुणो पुण, उवजुज्जइ वन्धनिज्जयाइ ” ॥ १ ॥ इति । वराकास्तपस्विन अकामिकया अनिच्छया, विनयन्ति प्रेरयन्ति, अनिवाहयन्तीत्यर्थः । किं तत् ? इत्याह—दुःखमसुखं, नैव सुखं, नैव निर्वृतिं स्वास्थ्यमुपजन्तं प्राप्नुवन्ति, अत्यन्तविपुलदुःखशतसंघट्टिताः परस्य छयेपुये अविरता भवन्ति, ते नैव सुखं लभन्त इति प्रस्तुतम्, तदेव यादृशं फलं ददाति तादृशमभिहितम् । अधुना अध्ययनोपसंहारार्थमाह—(पसो सो) इत्यादि सर्वं पूर्ववत् । प्रश्न० ३ अ० ३० द्वा० । (पञ्चमं ये च कुर्वन्तीति द्वारं तृतीयद्वारेण सहैवोक्तमिति न पृथगुक्तम्) । (अदत्तादानस्य छव्यक्षेत्रकालजायभेदाः “अदत्तादाणवेरण” शब्देऽनुपदमेव वक्ष्यते)

(५) आचार्योपाध्यायादिभ्योऽदत्तादाननिरूपणम्—

जे भिक्खू आयरियउवज्जाएहिं अवादिणं गिरं आइयति, आइयंतं वा साइज्जइ ॥ २४ ॥

गिरंति धाणी वयणं, तं पुण सुत्ते चरणे वा जातं आयरियउवज्जाएहिं अदत्तं गेएहति, तत्थ सुत्ते एकं, अत्थे दो, चरणमूत्तुत्तरगुणसु अणुगविहं पच्छिंतं ।

दुविहमदत्ता उ गिरा, सुत्ते अत्थे तदेव चारिते ।

मुत्तयेसु सुयम्मी, भासा दोसे चरित्तमि ॥ २१६ ॥

एति गिरागरेणं, बहुमुत्तमतेण अणुतो वा ।

गंतुं अपुच्छमाणो, उज्जयं अणुवदेसेणं ॥ २१७ ॥

जा सुत्ते गिरा, सा दुविधा-सुत्ते, अत्थे वा । चरणे सा सावज्ज-दोसज्जता ज्ञासा । कहं पुण सोऽदिष्टं आइयति ? उच्यते—(एति गिरा) गाहा । तस्स किञ्चि सुत्तत्थं संदिद्धं, सो सव्वं एति गिराउहंति गारवेण इमे ण पुच्छति, सीसत्तं वा न करेइ, बहुसुओ वाइहं जणामि कहमणं पुच्छिस्सं ? एवमादिगारवद्वितो अणुतो वि ण गच्छति, गतो वा ण पुच्छति, ताहे जत्थ सुत्ते अत्थाणि वा इज्जंति तत्थ अस्मिन्निबुद्धकण्ठनरिओ वा वि अणुवसेसेण वा गतागतं करेत्तो सुणेति, उभयं पि अणुवदसेण ।

एसा मुत्त अदत्ता, होति चरित्तमि जा स सावज्जा ।

गारत्थियजासा वा, दहुरं पलिओ वि सा वा वि ॥ २१८ ॥

चारिते दहुरं ससरं करेति, आलोयणकाले पलिओ, सेति कताकते वा अत्थि पलिओ वि ति, सेसं कंठं ॥

वित्तिओ वि य आपसो, तवतेणादीणि पंच तु पदाणि ।

जे जिकखू आदियती, सो खमओ आम मोणं वा ॥ २१९ ॥

तवतेणे वयतेणे रूपतेणे य जे नरे आचारभावतेणे य कुव्वइ देवकिञ्चिंसं, एतेसि इमा विभासा, (खमओ) गाहा-से जावदुव्वलो भिक्खुगमओ, अमत्थ वा पुच्छिओ सो-तुमं खमओ ति भेते !, ताहे सो भणाति-आमं, मोणेण वा अत्थति । अहवा भणाति-को जनीसु खमणं पुच्छवइ ? तेणे ति तुमं, सो धम्मकहीओ दीणे मित्तिओ गुणी वायगो वा ।

पच्छ वि जणाति आमं, तुण्हीको वा वि पुच्छति जतीणं ।

धम्मं कहिवादिवायणे, रुवे भीयन्न पमिमाए ॥ २२० ॥

भणाति रुवे-तुमं अम्ह सयणोऽसि, अहवा तुमं सो पडिमं पडिवणमासी, पत्थेव तदेव तुण्हिकादि अत्थति ।

वाहिरउवाणवल्लिओ, परपच्चयकारणा उ आयारे ।

माहुरुदाहरणं तहिं, सावे गोविंदपच्चज्जा ॥ २२१ ॥

आयारतेणे महुराकोमेइहा उदाहरणं, ते भावसुखा परुप-क्षितिमित्तं वाहिरकरिया सुदुउज्जुसा जे, ते आयारतेणा । भावतेणे जहा-गोविंदवायगो वादे णिज्जिओ, सिक्तंहरणछयाए पव्वयमज्जुवगतो पच्छा सम्मत्तं पडिवरणे । एवमादि गिराणं अदत्ताणं णो गहणं कायव्वं, पक्कंता वयणभंसो कतो भवति । मुसावादिवा य वरणभंसदोसा-

एतेसामसतरे, गिरिं अदत्तं तु आदिया जे तु ।

सो आणा अणुवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ २२२ ॥

कंठ्या । आवससट्ठाणं ण पच्छिंतं, ते अदत्तं पि आदिपज्ज ।

वित्तिपदमणपज्जो, आदिणं अवि को वि तेव अप्पज्जो ।

दुदाइ संजमट्ठा, दुल्लजदव्वेण उजाणंता ॥ २२३ ॥

खेत्तादिचित्तो वा आइपज्ज, सेहो वा अजाणतो (दुदाइ ति) उवसंपण्ण वि न देइ, तस्स उवसंपण्णो अणुवसंपण्णो वा जत्थ गुणेइ, वक्खण्णइ वा, कस्स वि तत्थ कुत्तरिओ सुणेति, गयागयं वा करेत्तो संजमे हेउं वत्ति । अत्थितो कइमियादिछ-ति, पुच्छिओ दिट्ठो वि न विछति, भणेज्जा जत्थ वा संजयजासा तं ज्ञासिज्जमाणा सागारिणा संजयभासाओ गेएइज्जा, तत्थ भवि-दिष्ठा ते गारत्थिगभासाए भासेज्जा । आयरियस्स गिराणस्स वा, सयपागेण वा, सहस्सपागेण वा दुल्लभदव्वेण कज्जं तदछा-णिमित्तं पउंजेज्ज । अणं वा किञ्चि संथववयणं जणेज्ज । तदछावेव तेणादि वा पंचपदे भणेज्जा । नि० चू० १६ अ० । “अदिहादाणं सुहुमं, बादरं च । तत्थ सुहुमं तण्णगव्वगारमल्लगादीणं गइसे । बादरं हिरणसुवणादि ” । महा० ३ अ० ।

स्वाम्यदत्तादि—

स्वामिजीवतीर्थकरगुर्वदत्तभेदेनादत्तं चतुर्विधम् । तत्र स्वाम्य-दत्तं तृणोपलकाष्टादिकम्, तत्र स्वामिना दत्तम् १ । जीवादत्तं यत्स्वामिना दत्तमपि जीवेनादत्तम्, यथा प्रज्ज्यापरिणामविक-लो मातापितृभ्यां पुत्रादिगुरुभ्यां दीयते २ । तीर्थकरादत्तं यत्ती-र्थकरैः प्रतिपिडमाधाकर्मादि गृह्यते ३ । गुर्वदत्तं नाम स्वामिना दत्तमाधाकर्मादिदोषरहितं गुरुननुज्ञाप्य यद् गृह्यते ४ । इति चतुर्विधस्याप्यत्र परिहारः । इत्युक्तं तृतीयं व्रतम् । ध० ३ अधि० ।

चित्तमंतमाचितं वा, अप्पं वा जइ वा बहु ।

दंतसोहणमित्तं पि, उग्गहंसि अजाइया ॥ २४ ॥

चित्तयद् द्विपदादि, अचित्तवकिरणदिःअल्पं वा-मूल्यतः, प्रमा-णतश्च । यदि वा बहु-मूल्यप्रमाणान्ध्यामेव । किं बहुना ?-दन्तशो-धनमात्रमपि तथाविधं तृणादि अवग्रहे यस्य तत्तमयाचित्वा न गृह्णन्ति साधवः, कदाचनेति सूत्रार्थः । वृ० ६ अ० ।

(६) लघुस्वकमदत्तं गृह्णाति—

जे भिक्खू लहुसयं अदत्तं आदियाति, आदियंतं वा साइज्जइ ॥ २१९ ॥

लहु धोवं, अदत्तं तेणं, आदियणं गहणं, साइज्जणा अ-
णुमोयणा, मासलहु पच्छिंत्तं ।

तं अदत्तं दब्बदि चउव्विहं-

दब्बे खेत्ते काले, भावे लहुसगं अदत्तं तु ।

एतेसिं णाणत्तं, बोच्छामि अहाऽऽणुपुव्वीए ॥ ७१ ॥

दब्बखेत्तकालाणं गहणं, साइज्जणा अणुमोयणा, मासलहु
पच्छिंत्तं, तं अदत्तं दब्बादिहिं चउव्विहं ।

दब्बखेत्तकालाणं इमं वक्खणाणं-

दब्बे करुणादिणसु, खेत्ते उच्चारचूमिमादीसु ।

काळे इत्तरियमवी, अच्चाऽ तु चिद्धमादीसु ॥ ७२ ॥

वणुस्सतिभेओ इक्कमात्तादीणं पसिच्छो, कटणो वंसो, आदि-
ग्गहणाओ अवलेहणिया, दारुव्वपावपुण्णमादि, एते अण-
णुत्ताते मेएहति । खेत्तओ अदत्तं मेएहति उच्चारभूमि, आदि-
ग्गहणाओ पासवणत्ताओ अणिद्धेवणभूमिअ अणुत्तावित्ता उ-
च्चारादी आयरह । खिन्नाओ अदत्तं गतं । काले इत्तरं स्तोके
अणुत्तां चिद्धति । मिक्खत्तादि दिहंतो जाव वासं वसति वित्तिव्वं
वा पमिच्छति, अच्चाणे वा अणुत्तावेत्ता रुक्खहेट्ठासु चिद्धति
निसीयति, तुयट्ठति वा, दब्बासु वि मासलहुं ॥

इदानीं भावे अदत्तं-

भावे पाओगस्सा, अणुत्तावणा तु तप्पदमताए ।

ठायंते रुकुवच्चे, वासाणं वुट्ठावासे य ॥ ७३ ॥

उकुवच्चे वासासु वा, वुट्ठावासे वा, तप्पदमयाए पाओगाऽ-
णुत्तावणजावेण परिणयस्स दब्बादिसु खेव भावओ लहु अद-
त्तं, अदुवा साहु वुट्ठेसु जं जेसु जं जोगं पाउमं जस्यति ।

लहुसमदत्तं गेएहत्तस्स को दोसो?, इमो-

एतेसममत्तरं, लहुसमदत्तं तु जो तु आदियइ ।

सो आणा अणवत्तं, मिच्छत्तविराहाणं पावे ॥ ७४ ॥

कारणतो गेएहंतो अपच्छिंत्ती, अदोसो य ।

अच्चाण गेलणे ओ-मऽसिंवे गामाणुगामिमतिवेत्ता ।

तेणासावयममगा, सीतं वासं दुरहिंयासं ॥ ७५ ॥

अच्चाणाओ णिग्गता परिसंता गामं वियाले पत्ता, ताहे अ-
णुत्तावितं इक्कमादि गेएहेज्ज । वसदीए वि अणुत्तावियाए
ठापज्ज, आगाहगेलणे तुरियकज्जे खिप्पमेव अणुत्तावितं
गेएहेज्ज, ओमादिरियाए जसादि अदिक्खं सयमेव गेएहेज्ज । अ-
सिवगाहिताणं ख को वि देइ, ताहे अदिक्खं संधारगादि गे-
एहेज्ज । गामाणुगामं दुइज्जमाणा वियाले गामं पत्ता । जइ य
वसदी ण वसति, ताहे बाहिं वसंतु, मा अदत्तं गेएहंतु । अह
बाही दुविहा-तेणासिधातिवासावायामसगेहिं वा खिज्जिज्ज-
ति, सीयं वा दुरहिंयासं, जहा उत्तरावहे अणवत्तं वा स
परति ।

एतेहिं कारणेहिं, पुव्वउ धेत्तु पच्छाणुत्तावणा ।

अच्चाण णिग्गतादी, दिट्ठमदिट्ठे इमं होति ॥ ७६ ॥

एतेहिं तेणादिकारणेहिं वसहिसामीए दिट्ठे अणुत्तावणा, अ-
दिट्ठे अच्चाण खिग्गतादी, सयणसमोसिगाइं अणुत्तावेत्तुं घरसा-

मिणा अदिणं धेत्तुं घरसामियमणुत्तावेति इमेण वि-
हाणेण-

पडिक्खेहएऽणुत्तावणा, अणुत्तामणफरुसणा य अहियासो ।

अतिरिच्छमिदायणणि-ग्गमणे वा दुविधजेदो य ॥ ७७ ॥

पडिक्खेहिं सि । अस्य व्याख्या-

अवज्ञासत्थं गंतु-ए पुच्छणा दूरपत्तिमा जतणा ।

तदिसमेत्तपच्छिंत्तण-पत्तामि कहितिं सञ्जावं ॥ ७८ ॥

सो घरसामी जदि खेत्तं खल्लगं वा गते जदि अभासतो
गंतुं अणुत्तावणविज्जति । अह दूरं गतो ताहे संघारओ णाम विधे-
ज्जाहिं । आगमेउं तं दिसं अदूरं गंतुं पमिक्खति जाहे साहु समी-
वं पत्तो ताहे अणुलोमवयणेहिं पमविज्जति ॥

अणुत्तासणं सजाती, म जाति मणुत्ता चित्तह वि तु अइत्ते ।

अजिज्जगणिमित्तं वा, बंधणगा से य ववहारो ॥ ७९ ॥

जहा गोजातिमंलसुओ गोजातिमेव जाति, आसणे वि जो
महिस्सादिसु त्रितिं करेति । एवं वयं पि माणुसा माणुसमेव जा-
मो । जदि तह वि ण देति, फरुसाणि वा भणति, ताहे सो फरुसं
ण भणति, अधियासिज्जह । जइ तह वि णिच्छमेज्ज, ततो विज्जाए,
खुण्हेहिं वा वस्ती कज्जति, णिमित्तेण वा आउंटाविज्जति । तस्स
असति रुक्खमादिसु बाहिं वसंतु, मा य तेणं समाणं कलहंतु । अ-
ह बाहिं दुविहभेओ-आयसंजमाणं उ करणसरीराणं वा संज-
मच्चरित्ताणं वा पणवणं व अतिरेखंते, लहयत्त इत्यर्थः । ताहे अ-
स्यति-अम्हे सहामो, ज एस आगतिमं सो एस रायपुत्तां ण
सहिस्सति, एस वा सहस्सजोधी, सो वि कयकरणो किंचि कर-
णं दपति, जहाति । जहा-विस्सज्जतिणा पुच्छिपहारेण खंधम्मि
कविट्ठा पामिया एस दायणा, तह वि अद्यायमाणे बंधिउं उव्वेति,
जाव पजायं सो य जइ रायकुलं गच्छति, तत्थ तेणं समाणं व-
वहारो कज्जति, कारणियाणं आगतो भणति-अम्हेहिं रायदियं
आविच्छेतेहिं मुसिक्का सावर्णि वा खजं वा, तो रणो अभिहियं-
अयसो य भवंतो परकृतनिजयाश्च तपस्विनः, रायरक्खियाणि
य तपोवणाणि, ण दोसे सि । नि० सू० २ उ० । लघुकादत्तं
पुनः-अननुत्तापितवृत्तलेष्टुकारमल्लकालिकवृत्तादिच्छायाविश्रम-
णादिविषयम् । जीत० ।

(७) गृहादौ तपस्तैर्न्यादि न कुर्वीत-

तवतेणे वयतेणे, रुवतेणे अ जे नरे ।

आयारभावतेणे अ, कुव्वं देवकिंविंसं ॥ ८६ ॥

तपस्तेनः वाक्स्तेनः, रूपस्तेनस्तु यो नरः कश्चिद्, आचारभा-
वस्तेनश्च पात्रयश्चपि क्रिया तथा भावदोषात्किंचिद्विषं करोति
किंचिद्विषं कर्म निवर्तयतीत्यर्थः । तपस्तेनो नाम कृपककृपक-
तुल्यः कश्चिर्केनचित् पृष्ठस्त्वमसौ कृपक इति । स पूजास्यर्था-
ह-अहम् । अथवा वक्ति-साधव एव कृपकाः । तूष्णीं वाऽऽस्ते ।
एवं वाक्स्तेनो धर्मकयकादितुल्यरूपः कश्चिर्केनचित्पृष्ठ इति ।
एवं रूपस्तेनो राजपुत्रादितुल्यरूपः । एवमाचारस्तेनो विशिष्ट-
आचारवस्तुल्यरूप इति । भावस्तेनस्तु-परोत्पन्नितं कथञ्चित् कि-
ञ्चित् श्रुत्वा स्वयमनुत्प्रेक्षितमपि मयैतत्प्रश्नेन चर्चितमित्यादेति
सूत्रार्थः ।

अयं चेत्यंजूनः-

लघूण वि देवत्तं, उवउओ देवकिंविसे ।

तस्या वि से न जाणइ, किम्मे किञ्चा इमं फलं ॥४७॥
लब्धाऽपि देवत्वं तथाविधक्रियापात्रनयनेन उपपन्नो देवकि-
ल्विषे देवकिल्विषकाये तन्नाप्यसौ न जानात्यविशुद्धावधिना
किं मम कृत्वा इदं फलं किंविषिकदेवत्वमिति सूत्रार्थः ।

अत्रैव दोषान्तरमाह-

ततो वि से चत्ता एं, लब्धिही एलमूअयं ।

नरगं तिरस्खजोणिं वा, बोही जत्थ सुदुद्वाहा ॥ ४८ ॥

ततोऽपि दिवबोकादसौ ज्युत्वा लप्स्यत एवमुक्ततामजमा-
पाऽनुकारित्वं मानुषत्वं, तथा नरकं, तिर्यग्योनिं वा, पारम्पर्येण
लप्स्यते । बोधिर्यत्र सुदुर्लभः । सकलसम्पन्नियन्धना यत्र जिन-
धर्मप्राप्तिर्दुरापा । इह च प्राप्तेत्यलमुक्ततामिति वाच्ये अस-
कृद्भावप्राप्तिस्थापनाय लप्स्यत इति जविष्यत्कावनिर्देशः । इति
सूत्रार्थः । दश० ५ अ० ३ व० । (अदत्तादानस्य दर्पिका क-
ल्पिका च प्रतिसेवा स्वस्थान एव वक्ष्यते) (शब्दादिविषयशृङ्गौ
अदत्तादानमापतितमिति उक्त० ३२ अध्ययने दर्शितमन्यत्र
वक्ष्यते) (साधर्मिकादिस्तैन्यं “ अणुवचन्य ” शब्देऽस्मिन्नेव
भागे २५९ पृष्ठे दर्शितम्)

अदत्ता (दिक्षा) दाणकिरिया-अदत्तादानक्रिया-स्त्री० ।
आत्माद्यर्थमदत्तग्रहणे, स्वा० ४ वा० २ व० । स्वामिजीवगुह्यी-
र्थकरादत्तग्रहणे, ध० ३ अधि० ।

अदत्ता (दिक्षा) दाणवत्ति-अदत्तादानप्रत्ययिक-पुं० ।
न० । अदत्तस्य परकीयस्यादानं स्वीकरणमदत्तादानं स्तेयं,
तत्प्रत्ययिका दण्डः । एतच्च सप्तमे क्रियास्थाने, सूत्र० ।

अहावेरे सत्तमे किरियाठाणे अदिन्नादाणवत्ति ए ति आ-
हिज्जइ, से जहाणामए केइ पुरिसे आयहेउं वा० (एाईउं
वा अगारहेउं वा) जाव परिवारहेउं वा सयमेव अदिन्नं आदि-
यइ, अन्नेणं वि अदिक्कं आदियावेति, अदिन्नं आदियंतं अन्नं
ममणुजाणइ, एवं खलु तस्म तप्पत्तियं सावर्जं ति आहिज्जइ,
सत्तमे किरियागणे अदिन्नादाणवत्ति ए ति आहिप ।

एतदपि प्राग्वद् ज्ञेयम् । तथाचा नाम कश्चित्पुरुष आत्मनिमित्तं
(इतिनिमित्तम्, अगारनिमित्तं) यावत्परिवारनिमित्तं परद्रव्य-
मदत्तमेव गृहीयात्, अपरं च ग्राहयेद्, गृह्णन्मन्यपरं समनु-
जानीयादित्येवं तस्यादत्तादानप्रत्ययिकं कर्म संबध्यते । इति
सप्तमं क्रियास्थानमाख्यातमिति । सूत्र० २ अ० २ उ० । आ०
चू० । प्र० व० । स्था० ।

अदत्ता (दिक्षा) दाणविरइ-अदत्तादानविरति-स्त्री० । प-
रद्रव्यहरणविरतौ, महा० ७ अ० ।

अदत्ता (दिक्षा) दाणवेरमण-अदत्तादानविरमण-न० ।
अदत्तादानाद् विरमणमदत्तादानविरमणम् । स्वाम्याद्यनु-
ज्ञानं प्रत्याख्यामीति स्तेयविरतिक्रमे व्रतभेदे, प्रश्न० ३ सम्ब०
वा० । तत्र स्थूलकाऽदत्तप्रत्याख्यानं तृतीयमशुवतं, सर्वाऽद-
त्तप्रत्याख्यानं तृतीयं महाव्रतमिति ।

तत्र स्थूलकादत्तविरमणमिच्छम्—

“ नद्वाऽनंतरं च णं धूलगं अदिक्षादाणं पञ्चक्खामि दुविहं ति-
विहेणं ण करेमि, ण कारवेमि मणसा वयसा कायसा ” ।
स्थूलकमदत्तादानं चौर इति व्यपदेशनिबन्धनम् । उपा० १ अ० ।

धूलगमदत्तादाणं समणोवासओ पञ्चक्खाइ, से अदिक्षादा-
णे दुविहे पप्पत्ते । तं जहा-सचित्तादत्तादाणे, अचित्ता-
दत्तादाणे अ ॥

अदत्तादानं द्विविधम्—स्थूलं, सूक्ष्मं च । तत्र परिस्थूल-
विषयं चौर्यारोपणहेतुत्वेन प्रसिद्धमिति दुष्टाध्ययसायपूर्वकं
स्थूलम्, विपरीतमितरत्, स्थूलमेव स्थूलकं, स्थूलकं च तत्
अदत्तादानं चेति समासः । तच्छ्रमणोपासकः प्रत्याख्यातीति
पूर्ववत् । ‘से’ शब्दो मागधदेशीप्रसिद्धो निपातस्तच्छ्रमणार्थः ।
तथादत्तादानं द्विविधं प्रक्रमम्, तीर्थङ्करगणधरेर्द्विप्रकारं प्रकृत-
मित्यर्थः । तद्वयेति पूर्ववत् । सह चित्तेन सचित्सं-क्षिपदादित-
कणं वस्तु, तस्य केषादौ सुन्यस्तदुन्यस्तविस्मृतस्य स्वाभिना
अदत्तस्य चौर्यबुद्ध्या आदानं सचित्तादत्तादानम् । आदानमिति
ग्रहणम् । अचित्ते वस्तुकनकरत्नादि, तस्यापि केषादौ सुन्यस्त-
दुन्यस्तविस्मृतस्य स्वाभिनाऽदत्तस्य चौर्यबुद्ध्याऽऽदानमचित्ता-
दत्तादानमिति ।

अदत्तादाणे को दोसो ?, अकज्जंते वा के गुणा ?, एत्थ
इमं एगं चेव उदाहरणं । जहा-एगा गोह्ठी सावगो जतीए
गोह्ठीए एगत्थपगरणं वट्टइ, जाणगते गोह्ठीएहिं घरं पेह्नि-
यं थेरीए एकेको मोरपुत्तेण पाए पफंतीए अंकिओपजाए
य रओ निवेइयं । राया जणइ-कहं ते जाणियव्वा ? । थेरी
जणइ-एते पादेसु अंकिया नगरसमागमे दिछा, दो वि
तिन्नि चत्तारि सव्वा गोह्ठिगहिया । एगो सावगो जणइ-न
हरामि, न हंदिओ । तेहिं वि जणियं-न एस हरइ । तेहिं वि-
मुक्को । इयरे सासिया अवि य सावगेण गोह्ठी न पविसि-
यव्वं । जइ कहं वि पओयणेण पविसइ, ताओ हारगं हिं-
सादि न देइ, न य तेसिं आओगट्ठाणेसु ठाइ । आव० ६ अ० ।
तस्यातिचाराः-

तथाऽनंतरं च णं धूलगमदत्तादाणसस पंच अइयारा
जाणियव्वा, न समायरियव्वा । तं जहा-तेनाहइ, तकरप्प-
ओगे, विरुद्धरज्जाइकमे, कूमतुल्लाकुममाणे, तप्पमिस्सवग-
ववहारि । उपा० १ अ० ।

एतानि समाचरन्तिचरति, तृतीयानुव्रत इति । “ दोसा पुण-
तेनाहरुगहियं राया वि जाणेज्जा, सामी वा पञ्चभिजाणेज्जा,
ततो मारेज्ज वा, दंरेज्ज वा ” इत्यादयः शेषेष्वपि वक्तव्याः ।
उक्तं सातिचारं तृतीयाणुव्रतम् । आव० ६ अ० । पा० । ध०
२० । ध० ।

सर्वस्माददत्तादानाद् विरमणं त्वित्थम्—

अहावेरे तवे जंते ! महव्वए अदिक्षादाणाओ वेरमणं ।
सव्वं भंते ! अदिक्षादाणं पञ्चक्खामि । से गाये वा नगरे वा रत्ने
वा अप्पं वा बहु वा अणु वा धूलं वा चित्तमंतं वा अचित्त-
मंतं वा नेव सयं आदिक्कं गिण्हिज्जा, नेवऽन्नेहिं अदिक्कं गि-
ण्हविज्जा, अदिक्कं गिण्हंते वि अन्ने न समणुजाणामि जाव-
ज्जीवाए तिबिहं तिबिहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि,
न कारवेमि, करंतं पि अन्नं न समणुजाणामि । तस्स भंते !

पभिकमामि निंदामि गारिहामि अप्पाणं बोमिरामि, तच्चे जंते ! महव्वणं उवच्छिओ मि सव्वाओ अदिआदाणाओ वेरमणं ॥ ३ ॥

अथापरस्मिन्तृतीये भदन्त ! महावते अदत्तादानाद्विरमणम् । सर्वं भदन्त ! अदत्तादाने प्रत्याचयामीति पूर्ववत् । तद्यथा-ग्रामं वा नगरे वा अरण्ये वेत्यनेन क्षेत्रपरिग्रहः । तत्र प्रसूतिं बुद्ध्यादौ न गुण-बु इति ग्रामः, तस्मिन् । नास्मिन् करो विद्यत इति न करम् । अरण्यं काननादि । अरण्यं वा बहु वा अणु वा स्थूलं वा चित्तवद्वा अ-चित्तवद्भेदेत्यनेन तु ह्यपरिग्रहः । तत्राहं मूल्यत एरण्यकाष्ठादि, बहु-वज्रादि । अणु प्रमाणतो वज्रादि । स्थूलमेरण्यकाष्ठादि । एतच्च चित्तवद्वाऽचित्तवद्भेदे, चेतनाचेतनमित्यर्थः (एव सयं अदिष्णं गिएहेज्जा सि) नैव स्वयमदत्तं गृह्णामि, नैवान्यैरदत्तं प्रादयामि, अदत्तं गृह्णतोऽप्यन्यान् न समनुजानामीत्येतथावज्जी-वमित्यादि च जावार्थमधिकृत्य पूर्ववत् । विशेषस्वयम्-अदत्तादानं चतुर्विधम्-ह्यन्यतः, क्षेत्रतः, कालतः, भावतश्च । ह्यन्यतोऽल्पादौ, क्षेत्रतो ग्रामादौ, कालतो राज्यादौ, भावतो रागद्वेषाद्याम् । ह्यन्यादिवचतुर्नङ्गी त्वियम्-“द्व्वओ नामेगे अदिआदाणे खो भावओ १ । भावओ नामेगे नो द्व्वओ २ । एगे द्व्वओ वि भावओ वि ३ । एगे णो द्व्वओ नो जावओ ४ । तत्थ अरत्तऽडु-ट्टस्स साधुणो कदि वि अणणुसवेकण तणाइ गेण्डओ द्व्वओ अदिआदाणं नो जावओ, हरामीति अणुजयस्स तदसंपत्तीय भावओ नो द्व्वओ । एवं चैव संपत्तीय जावओ द्व्वओ वि । करिममंगो पुण सुओ । ” दश० ४ अ० ।

अहावरं तच्च महव्वयं पच्चाइक्खामि सर्व्वं अदिआदा-णं, से गामे वा एगरे वा अरण्ये वा अप्पे वा बहुं वा अणुं वा थूलं वा चित्तमंतं वा अचित्तमंतं वा एव सयं अदि-क्खं गिएहेज्जा, एवऽएहेहिं अदिएणं गिएहावेज्जा, अस्सं पि अदिएणं गिएहंतं ए समणुजाणेज्जा जावज्जीवाए जाव बोसिरामि । तस्सिमाओ पंच जावणाओ जवंति-तत्थिमा पढमा जावणा-अणुवीडिमि उग्गहं जाइ से णिग्गंये णो अणणुवीडिमि उग्गहं जाइ से णिग्गंये । केवली बूया-अण-णुवीडिमितोगहं जाति, से णिग्गंये अदिएणं गिएहेज्जा, अणुवीडिमि उग्गहं जाति से णिग्गंये णो अणुवीडिमितो-ग्गहजाइ ति पढमा जावणा ॥ १ ॥ अहावरा दोच्चा जा-वणा-अणुएणविय पाणजोयणभोई से णिग्गंये णो अ-णणुएणविय पाणजोयणभोई । केवली बूया-अणुएणावि-य पाणभोई से णिग्गंये अदिएणं ज्जेज्जा । तम्हा अण-णविय पाणजोयणभोई से णिग्गंये णो अणणुएणविय पाणजोयणजोइ ति दोच्चा जावणा ॥ २ ॥ अहा-वरा तच्चा जावणा-णिग्गंयेणं उग्गहंसि उग्गहितंसि ए-त्तावता व उग्गहणसीलए सिया । केवली बूया-णिग्गंये-णं उग्गहंसि उग्गहितंसि एत्तावता व अणोग्गहणसीलए अदिष्णं उग्गिएहेज्जा णिग्गंयेणं उग्गहंसि एत्ता-वता व उग्गहणसीलए सि ति तच्चा जावणा ॥ ३ ॥

अहावरा चउत्था जावणा-णिग्गंयेणं उग्गहंसि उग्गहितंसि अभिक्खणं २ उग्गहणसीलए सिया । केवली बूया-णिग्गंयेणं उग्गहंसि उग्गहितंसि अजिक्खणं २ अणोग्गहणसीलए अदिएणं गिएहेज्जा, णिग्गंये उग्गहंसि उग्गहितंसि अजिक्खणं २ उग्गहणसीलए ति चउत्था जावणा ॥ ४ ॥ अहावरा पंचमा जावणा-अणुवीडिमितोगहं जाइ से णि-ग्गंये साहम्मिएसु णो अणणुवीडिमि उग्गहं जाति । केवली बूया-अणुवीडिमि उग्गहं जाति से णिग्गंये साहम्मिएसु अदिष्णं उग्गहंजा । से अणुवीडिमि उग्गहं जाति से णिग्गंये साहम्मिएसु णो अणणुवीडिमि उग्गहं ति पंचमा जावणा ॥ ५ ॥ एत्तावता महव्वणं मम्मं जाव आणाए आराहिते आविज्जवइ तच्चं जंते ! महव्वणं । आचाः २ थु० १ अ० ॥

तस्य चेमे अतीवाराः—

एवं तृतीयेऽदत्तस्य, तृणादेर्ग्रहणादणुः ।

क्रोधादिभिर्बादरोऽन्य-सचिन्ताचपहारतः ॥ ५० ॥

एवं पूर्वोक्तरीत्या सूत्रमया दर्शनेन द्विविध इत्यर्थः । तृतीये-ऽस्तेयव्रते प्रकमादित्चारो भवतीति शेषः । तत्र अणुः सूत्रमः, अदत्तस्य स्वाभ्यादिनाऽननुज्ञातस्य तृणादेर्ग्रहणादनाभोगे-नाङ्गीकरणः भवति, तत्र तृणं प्रसिद्धम् । आदिशब्दाद् रगत-च्छारमल्लकादेरुपादानम् । अनाभोगेन तृणादि गृह्णतोऽतिचारो जयति, आभोगेन त्वनाचार इति जायः । तथा-क्रोधादिभिः कथयैरन्येषां साधर्मिकणां चरकादीनां गृहस्थानां वा संश्लिष्य सचिन्तादि सचिन्ताचित्तमिश्रवस्तु, तस्याऽपहारतोऽपहारणप-रिणामाद् बादरोऽतिचारो भवतीति संबन्धः । यतः “तदस्मि वि एमेव य, दुविहो खसु एस्स होइ विष्सेओ । तणरगतत्तारम-हण, अविदिष्णं गिएहओ पढमं” ॥ १ ॥ अनाभोगेनेति तदुचि-त्तेशः । “साहम्मि अस्साइ-म्मि आणगिहि आणकोइमा-ईहिं । सचिन्ताइ अवहरओ, परिणामो होइ वीओ उ” ॥ २ ॥ साधर्मिकाणां साधुसाध्वीनाम्, अन्यसधर्मिणां चरकादीनामि-ति तदुक्तिरित्युक्ताः तृतीयव्रतातिचाराः । ५० ३ अधि० । एतदेव सर्वस्माददत्तादानविरमणं दत्ताऽनुज्ञातसंहरनाम्ना स्वकपोप-र्शनपूर्वकं सभावनाकं प्रअव्याकरणेषु तृतीयसंहरद्वारेऽभि-हितम् । तस्य चेदमादिमं सूत्रम्—

जंजु ! दत्तमणुएणायनंवरो नाम होइ ततियं, सुव्वयं ! महव्वयं गुणव्वयं परदव्वहरणपभिविरइकरणजुत्तं अपरिमियमणंत-तण्हामणुगयमहिउमणवयणकनुसआयाणमुनिग्गहियं सु-संजामियमणहत्यपायनिहुयं निग्गंयं निडिकं निरुत्तं निरासवं निज्जयं विमुत्तं उत्तमनरवसभपरवत्तवगमुविहितणसम्मंतं परमसाहुधम्मचरणं जत्थ य गामागरनगरनिगमस्वेकव्वक-मंरुवदोणमुहसंवाइपट्ठणासमगयं च किंचिद्व्वं-माणिसुत्तसि-ल्लप्पवात्तकंसडूमरयववरकणगरयणमादि पभियं पम्हट्ठं विप्प-णहं न कप्पति कस्स ति कहेउं वा, गेएहेतुं वा, अहिरण सुव-

एणकेण समलेष्कुचपाणं अपरिगहसंबुदेण लोममि विह-
रियव्वं, जं पिय हौजाहि दब्बजातं खलगतं सेवगतं रञ्ज-
मंतरमयं च किंचि, पुष्पफलतयप्पवाञ्जकंदमूलतणकट्टसक-
राइ अप्पं च बहुं च अणु वा धूतगं वा न कप्पाते जग्गहे अदि-
एणम्मि गेएहेउ , जे हणि हणि उग्गहे अणुमाविय गेएह-
यव्वं वज्जेयव्वो य सव्वकाञ्जं अवियत्तघरप्पवेसो अवि-
यत्तजत्तपाणं अवियत्तपीठफलगसेजासंधारमवत्थपायकं-
बलदंरगयोहरणनितेज्जचोत्तपट्टमुहपोत्तियपादपुंछणा -
दि भायणजंमोवदिउवकरणं परपरिवाओ परस्स दोसो
परववप्पेण जं च गिएहेति परस्स नासेइ जं च सुकयं दाण-
स्स य अंतराइयं दाणस्स विप्पणासे पेसुएणं चेव पच्च-
रितं च । जे वि य पीठफलगसेजासंधारमवत्थपायकं बल-
दंरगयोहरणनितेज्जचोत्तपट्टमुहपोत्तियपादपुंछणादि भा-
यणजंमोवदिउवकरणं असंविज्जागी असंगहरइ तवयतेणे
य रुवतेणे य आपारे चेव भावतेणे य सहकरे जंजकरे
कलहकरे वेरकरे विकहकरे असमाहिकारके सया अप्प-
माणभोई सततं अणुवद्वेरे य निज्जोसी, सं तारिसण
नाराहण ववमिणं ॥

(अबु इत्यादि) तत्र जम्बुरित्यामन्त्रणम् । (दत्तमणुआयसंवरो-
नाम सि) दत्तं च वितर्णिमश्रादिकम्, अनुज्ञातं च प्रातिहा-
रिकपीठफलकादिप्राह्यमिति गम्यते । इत्येवंप्रकारः संवरो दत्ता-
नुज्ञातसम्बर इत्येवं नामकं भवति तृतीयं, सम्बरद्वारमिति ग-
म्यते । हे सुवत! जम्बूनामन्! महावतमिदं, तथा गुणानामेदि-
कामुष्मिकोपकाराणां कारणभूतं त्रयं गुणवत्तम् । किं स्वरूपमि-
दम् ? इत्याह-परज्यहरणप्रतिविरतिकरणयुक्तम्, तथा अपरि-
मिता अपरिमाणज्यविषया, अनन्ता वाऽक्षया, या तस्या विद्य-
मानद्रव्याव्ययत्वा, तथा यदनुगतं महेच्छं वा अविद्यमानज-
व्यविषये महाभिलाषं यन्मनो मानसं, वचनं च वाक्, ताभ्यां
यत्कमुषं परधनविषयत्वेन पापकृपादानं प्रदणं तत्सुष्ठु निगूही-
तं नियमितं यत्र तत्तथा । तथा सुसंयमितमनसा संवृतन चेत-
सा हेतुना हस्तौ च पादौ च निवृत्तौ परधनादानव्यापारादुपर-
तौ यत्र तत् सुसंयमितमनोदस्तपादनिवृत्तम् । अनेन च विशो-
षणद्वयेन मनोवाक्यनिरोधः परधनं प्रति दर्शितः । तथा नि-
र्ग्रन्थं निर्गतबाह्यान्त्यन्तरग्रन्थम्; नैष्ठिकं सर्वधर्मप्रकर्षपर्यन्तव-
र्त्ति; नितरामुक्तं सर्वहैरुपादेयतयेति निरुक्तम्, अव्यभिचारि-
तं वा; निराश्रवं कर्मादानरहितम्; निर्भयमविद्यमानराजादिभ-
यम्; विमुक्तं क्षोत्रक्षत्रवर्त्तकम्; उत्तमनरवृषभाणां (पवरव
सवग सि) प्रधानवत्त्वकर्ता च सुविहितजनस्य च सुसाधुशोक-
स्य सम्मतमनिमतं यत्तथा । परमसाधूनां धर्मचरणं धर्मावुत्थानं
यत्तथा । यत्र च तृतीये सम्बरे, प्रामादजनगरनिगमखेटक-
वेटमण्डपद्रोणमुखसंवाहपत्तनाश्रमगतं च, प्रामादिव्याख्या पु-
र्व्ववत् । किञ्चिदनिर्दिष्टस्वरूपं ज्यं रिक्थम् । तदेवाह-मणिमौक्ति-
कशिलाप्रवाञ्जकास्यदूषणजनवरकनकरत्नादिकमित्याह । पति-
तं स्रष्टं (पण्डुं ति) विस्मृतं, विप्रलुप्तं स्वामिकैर्गवेषयद्भिरपि
न प्राप्तं, न कल्पने न युज्यते, कस्यचित् असंयतस्य संयतस्य वा,
कथयितुं वा प्रतिपादयितुम्, अर्थग्रहणप्रवर्त्तने मा चूदितिकृत्वा;

गूहीतुं वाऽऽदातुं, तन्निवृत्तत्वात् साधोः । यतः साधुर्नियन्तेन वि-
हर्तव्यमित्यत आह-हिरण्यं रजतं, सुवर्णं च हेम, ते विद्येते यस्य
हिरण्यसुवर्णकः, तन्निवेधेनाहिरण्यसुवर्णकः, तेन, समं तुल्यं
उपेक्षणयितया लेष्टुकाञ्चने यस्य स तथा । तेन अपरिग्रहो ध-
मादिरहितः संवृतश्चेन्द्रियसंश्लेषेण यः सोऽपरिग्रहसंवृतः । ते-
न लोके विहर्तव्यमासितव्यं संचारितव्यं वा, साधुर्नानि गम्यते ।
यद्यपि च त्रयेषु ज्यजातं ज्यप्रकारं, कलगतं धान्यमलनस्था-
नाश्रितं, क्षेत्रगतं कर्षणचूमिसंश्रितं, (रश्मन्तरमयं च सि) ग्र-
हणमध्यगतम् । वाचानान्तरे-“जलतलगतं क्षेत्रमन्तरगतं च सि”
इत्यते । किञ्चिदनिर्दिष्टस्वरूपं, पुष्पफलतयकृपाञ्जकन्दमूलतण-
काद्युशर्करादि प्रतीतम् । अल्पं वा मूल्यतो, बहु वा तथैव;
अणु वा स्तोके प्रमाणतः, स्थूलकं वा तथैव, न कल्पते न यु-
ज्यते । अथग्रहे ग्रहस्थितिभलादिकपे, अदत्ते स्वामिनाऽननुज्ञातं,
ग्रहीतुमादातुं, “जे” इति निपातग्रहे निषेध उक्तः । अधुना
तद्विधिमाह-(हणि हणि सि) अहम्यहनि, प्रतिदिनमित्यर्थः ।
अथग्रहमनुज्ञाप्य, यथेह भवदीयेऽवग्रहे इदम्, इदं च साधुश्रा-
योग्यं ज्यं ग्रहीष्यामि इति पृष्टेन तत्स्वामिना एवं कुरुते इत्य-
नुमते सतीत्यर्थो गूहीतव्यमादातव्यं, वर्जयितव्यञ्च सर्वकालं
(अवियत्त सि) साधुन् प्रति अग्रप्रतिप्रतो यद् गूहं तत्र यः
प्रवेशः स तथा । (अवियत्त सि) अग्रप्रतिकारिणः संबन्धि यज्ञ-
कपानं तत्तथा, तद्वर्जयितव्यमिति प्रकमः । तथा-अवियत्तपीठ-
फलकशस्यासंस्तारकवस्त्रपात्रकम्बलदण्डकरजोहरणनिषद्या-
चोत्तपट्टमुखपोत्तिकापादप्रोञ्जनादि प्रतीतमेव । किमर्थविद्य-
नेदम् ? इत्याह-जाजनं पात्रं, जाहमं च तदेव मृगमयं, उपधि-
इव च आदिः, एते एवोपकरणमिति समासतस्तद्वर्जयितव्यमिति
प्रकमः । अदत्तमेतत् स्वामिनाऽननुज्ञातमिति कृत्वा । तथा-परप-
रिवाहो विकथ्यनं वर्जयितव्यमिति । तथा-परस्य दोषो दूषणं,
दोषो वा वर्जयितव्यः, परिषद्वनोयेन दूषणीयेन च तथैकरमुह-
ज्यां तयोऽनुज्ञातत्वेनादत्तकृपात्वादि । अद् तत्तत्कृपां इदम्-
“सामीजीवाद्दत्तं, तिरयथेणं तदेव य गुरुहि” इति । तथा-पर-
स्याचार्यभ्लान्, देव्यपदेशेन व्याजनं च यच्च गूढाति अदत्तं वै-
यावृ-यकरादिस्तेनान्येन च वर्जयितव्यम्, आचार्योदेरेव दाय-
केन दत्तत्वादिति । तथा-परस्य परसंबन्धिनाशयति मांसरादपहृते,
यच्च सुकृतं संचारितमुपकारं वा तत् सुकृतं तस्य नाशनं वर्जयितव्यं ।
तथा-दानस्य आन्तरायिकं विघ्नः, दानविप्रणाशो दत्तापलापः, तथा
पैशुन्यं चैव पिशुनकर्म मत्सरित्वं च परगुणानामसहनं, तीर्थकरा-
द्यनुज्ञातत्वाद् वर्जनीयमिति । तथा-(जे वि येत्था दि) योऽपि च पी-
ठफलकशस्यासंस्तारकवस्त्रपात्रकम्बल दण्डकरजोहरणनिषद्या-
चोत्तपट्टमुखपोत्तिकापादप्रोञ्जनादि जाजनभाहोपधुपकरणं प्र-
तिलेति गम्यते । असंविमर्गी आचार्यभ्लानादीनां भक्षणगुणानिगु-
हिरुष्यं सन्न विजजते, असौ नाराधयति इति मिति संबन्धः । तथा
[असंगहरइ सि] गन्धोपग्रहकरस्य पीठादिकस्योपकरणस्यैव-
णादोषविमुक्तस्य सज्यमानस्यात्मभरित्वेन न विद्यते संग्रहे रु-
चिर्यस्यासावसंग्रहकचिः । (तववयतेणय सि) तपश्च वाक् च
तपोवाचौ, तयोः स्तेनश्चौरः-तपोयाकस्तेनः । ततः स्वभावतो
दुर्बलाङ्गमनगरमवलोक्ष्य कोऽपि किञ्चन व्याकरोति । तथा ज्ञोः
साधोः सत्यम्, यः श्रूयते तत्र गच्छे मांसकृपकः । एवं पृष्टे यो विच-
क्षितकृपकोऽसन्नप्याह-एवमेतत् । अथवा धूर्ततया ज्ञते-भोः आव-
काः साधवः कृपका एव भवन्ति । आवकस्तु मन्यते-कथं स्व-
यमात्मानमयं जट्टारकः कृपकतया निस्पृहत्वात् प्रकाशयति ? ।

इतिहृत्वेवंधमाःसौक्यपरिहारपरं सकलसाधुसाधारणं व-
चनमाविष्करोति , इत्यतः स एवायं यो मया विवक्षितः । इत्येवं
परसंबन्धि तप आत्मनि परप्रतिपत्तिः सम्पादयैस्तपस्तेन उच्य-
ते । एवं जगवन् ! स त्वं वाग्मी ? , इत्यादिभावनया परसंबन्धिनीं
धाचमात्मनि तथैव सम्पादयन् धाकस्तेन उच्यते । तथा (कवते-
णे य सि) एवं रूपवन्तमुपपन्नस्य स त्वं रूपवानित्यादि भावन-
या रूपस्तेनः रूपं च द्विधा-शारीरसुन्दरता, सुविहितसाधुने-
पथ्यं च । तत्र साधुनेपथ्यं यथा-“द्वहोदगा उ-मन्, ओसि जलं ण
फासियं अंगं । मल्लिणा यं चोलपट्टा, दोषि यं पाया समक्खाया”
॥१॥ तत्र सुविहिताकाररत्ननायं जनमुपजीवितुकामः सुविहितः,
सुविहिताकारभारी रूपस्तेनः (आचारे चैव सि) आचारे साधु-
सामान्याभ्यादि विषयं स्तेनो यथा-स त्वं यः क्रियाकचिः भूयते ? ,
इत्यादिभावनः । तथैव [भावतेने य सि] ज्ञानस्य भुतज्ञानादि-
विशेषस्य स्तेनो ज्ञानस्तेनः । यथा-कमपि कस्यापि भुतविशेषस्य
व्याख्यानविशेषमन्यतो बहुभुताहुपभुत्य प्रतिपादयति, यथाऽयं
मया पूर्वभुतपर्यायोऽन्युहितो नान्य एवमभ्युहितुं प्रचुरिति ।
तथा-शब्दकरो राशौ महता शब्देनोच्चापः स्वाध्यायादिकारको-
गृहस्थजाभाभाको वा । तथा-भ्रष्टाकरो येन येन गणस्य भेदो
भवति तत्तत्कारी, येन गणस्य मनोदुःखमुत्पद्यते तद्ग्राही ।
तथा-कलहकरः कलहहेतुभुतकर्तव्यकारी । तथा-वैरकरः, प्र-
तीतः । विकथाकारी-स्व्यादिकथाकारी । असमाधिकारकभ्रि-
त्तास्वास्थ्यकर्ता स्वस्थ, परस्थ वा । तथा-सदा अप्रमाणभोजी-
ह्याभिशक्तवलाधिकाहारनोक्तः । सततमनुष्यवैरश्च सततम-
नुबद्धं प्रारब्धमित्यर्थः, वैरं वैरिकर्म येन स तथा । नित्य-
रोषी सदाकोपः (से तारिसे सि) स तादृशः पूर्वोक्तस्वरूपः ।
(नाराहणं वयमिणं ति) नाराधयति न निरतिचारं करोति, व्रतं
महाव्रतम् , इदम्-अदत्तादानविरतिस्वरूपं, स्वाध्यादिजिरननु-
ज्ञातकारित्यात्तस्येति ।

अहं केरिसण पुणाई आराहणं वयमिणं, जे से उवहिं
भत्तपाणादाणसंगहणकुसले अचंचत्तवालकुव्वल्लगिग्राण-
वुद्धमासखवणे पवत्तिआयरियजुवज्झाणं सेहं साहम्मिणं
तवस्सि कुलगणसंपचेइयडे य निज्जरट्ठी वेयावच्चं अण्णि-
स्सियं दसविहं बहुविहं करेइ, न य अवियत्तस्स धरं पवि-
सइ, न य अवियत्तस्स भत्तपाणं गिएहइ, न य अवियत्त-
स्स सेवइ पीठफल्लगसेज्जासंथारगवत्तपापकंबलदंहरओ-
हरणनिसेज्जोत्तपट्टमुहपोत्तिपायपुंजणाइ भायणभंभोव-
हिउवगरणं, न य परिवायं परस्स जंपति, न यावि दोसे प-
रस्स गेहइति, परववएसेण विनकिंचि गेहइति, ए य वि-
परिणामेति कंचि जणं , ए यावि एासेति दिएणमुकयं
दाऊण य काऊण य ए होइ पच्छाताविते, संविभाग-
सीद्धे संगहोवगहकुसले, से तारिसण आराहेति वयमिणं ॥

अथ प्रश्नाधेयः । कीदृशः पुनः, 'आई' इति अज्ञहारे, आराधयति
व्रतमिदम् ? । इह प्रश्नोत्तरमाह-(जे से इत्यदि) यः साधुरूप-
धिभक्तपानादानं च संग्रहणं च तयोः कुशलो विधिज्ञो यः स
तथा । बाह्यभेदादि समाहारद्वन्द्वः । ततोऽप्यन्ते यद्वाञ्छुर्वल्लखा-
नवृक्षमास रूपकं तत्तथा । तत्र विषये वैयावृत्त्यं करोतीति योगः ।
तथा-प्रवृत्त्याचार्याप्राध्याये, इह द्वन्द्वैकत्वात् प्रवृत्त्यादिषु । तत्र

प्रवर्तितलक्षणमिदम्-“तवसंजमजोगेसुं, जो जोगो अत्थ ते
पवसेइ । असहुं व नियसेई, गणतसिल्लो पवसेई” ॥१॥ इतरौ प्र-
तीतौ । तथा-(सेहं सि) शैके अनिनवप्रवृत्तिते, सार्धमिके समा-
नधर्मिके, लिङ्गप्रवचनाभ्यां तपस्विनि चतुर्थजकादिकारिणि,
तथा कुलं गच्छसमुदायकं चन्द्रादिकं, गणः कुलसमुदायः
कोटिकादिकः, सङ्गस्तत्समुदायरूपः, चैत्यानि जिनप्रतिमाः, ए-
तासां योऽर्थः प्रयोजनं स तथा । तत्र च निज्जराधेयः कर्मकृत्यकामः,
वैयावृत्त्यं इयावृत्तकर्मरूपमुपपद्यमानमित्यर्थः । अनिश्चितं कर्तव्य-
दिनिरपेक्षं, दशाविधं दशप्रकारम् । आह च—

“वेयावच्चं वावर-भाओ इह भम्मसाहणणिमिणं ।

अआइयाण विहिणा, संपायणमेस भावत्थो ॥ १ ॥

आयरिय १ उवज्जाप २, धेर ३ तवस्सी ४ गिग्राण ५ सेहाण ६।
साहम्मिय ७ कुल ८ गण ९ सं-घ १० संगयं तमिह कायव्वं” ॥२॥

इति । बहुविधं जन्तुपानादिदानभेदेनानेकप्रकारं, करोतीति ।
तथा-न च नैव च (अवियत्तस्स सि) अप्रतीकारिणो
गृहं प्रविशति । न च नैव च [अवियत्तस्स सि] अप्रती-
कारिणः सत्कं गृह्णाति यद् जन्तुपानम् । न वा [अवियत्तस्स सि]
अप्रतीकर्तुः सत्कं सेवते भजते, पीठफल्लकशय्यासंस्तारकवस्त्र-
पात्रकम्बजद्वयकरजोहरणनिवद्यात्थोत्तपट्टकमुल्लपोत्तिपाद-
प्रोम्पनादि ज्ञानभारोपधुपकरणम् । तथा-न च परिवादं
परस्य जल्पति, न चापि दोषान् परस्य गृह्णाति । तथा-परव्य-
पदेशोनापि भ्रान्तादिव्याजेनापि, न किञ्चिद् गृह्णाति, न च विपरि-
णमयति दानादिधर्माद्विमुखीकरोति, किञ्चिदपि जनम् । न
चापि नाशयति अपहवद्भारेण दत्तसुकृतं वितरणरूपं सुचरितं
परसंबन्धि, तथा-दत्त्वा च देयं, कृत्वा वैयावृत्त्यादिकार्यं, न
भवति पश्चात्तापवान् । तथा-संविभागशीलः लब्धभक्तादिसं-
विभागकारी । तथा संग्रहे शिष्यादिसंग्रहणं, उपग्रहं च तेषामेव
जन्तुनादिदानेनोपपद्यमाने यः कुशलः स तथा । (से तारिसे
सि) स तादृश आराधयति व्रतमिदमदत्तादानविरतिलक्षणम् ।

इमं च परद्वन्द्वहरणवेरमणपरिरक्खणद्वयाणं पवयणं
जगवया सुकट्टियं अत्तट्टियं पेञ्चाजाविकं आगमेसि भदं
सुखं नेयाउयं अकुडिअं अनुत्तरं सव्वहुक्खपात्राणं विउ-
समाणं ॥

(इमं चेत्यादि) इमं च प्रत्यङ्कं प्रवचनमिति संबन्धः । परद्व-
न्द्वहरणविरमणस्य परिरक्खणं पालनं स एवार्थः, तद्भावस्तत् ।
तस्यैव प्रवचनं शासनमित्यादि व्यक्तम् ।

अस्य पञ्च भावना—

तस्म इमा पंच जावणाओ ततियस्स वयस्स हुंति परद्व-
न्द्वहरणवेरमणपरिरक्खणद्वयाणं । पढं देवकुलसभापवाऽऽवस-
दुरुक्खमूलआरामकंदराऽऽगरगिरिगुहकम्मंतुजाणजाण-
साहकुवियसालमंडवमुल्लघरमुनाणलेणआवणे अस्सम्मि य
एवमादियम्मि दगमट्टियवीजहरिततपाणाअमंसत्ते अट्टा-
कमे फासुणं विविनं पसत्ते उवस्सए होइ विहरियव्वं ।
आहाकम्मवहट्टे य जे से आसियसम्मज्जिओमित्तसोहिय-
आणदुमणल्लिपणअणुल्लिपणजलणजंभचालणं अंतोवाहिं
मज्जे च असंजमो जत्थ वट्ठति संजयाणं अट्टा वज्जेयव्वे हु

उवस्सए मे तारिसए सुत्तपरिकुडे । एवं विविचवासवसहि-
समितिजोगेण जावितो भवति अंतरप्पा निबं अहिकरण-
करणकारावणपावकम्मविरए दत्तमणुसायउग्गहूरुयी ॥ १ ॥

(पदमं ति) प्रथमं भावनावस्तु विविक्तवसतिवासो नाम । तत्राऽऽह-देवकुलं प्रतीतम्, सभा महाजनस्थानम्, प्रपा जल-
दानस्थानम्, आवसथः परिभाजकस्थानम्, वृक्षमूलं प्रतीतम्, आरामो माधवीलताद्युपेतो दम्पतिरमणाभयो वनविशेषः,
कन्दरा दूरी. आकरो श्रोहाणुपत्तिस्थानम्, गिरिगुहा प्रतीता । कर्मान्तो यत्र सुधादि परिकर्म्यते, उद्यानं पुष्पादिमृक्षसंकुल-
मुत्सवादी बहुजनतोष्यम्, यानशाला रथादिगृहम्, कुपितशाला
तूष्पादिगृहोपस्करशाला, मण्डपः यक्षादिमण्डपः, शून्यगृहं,
श्मशानं च प्रतीतम् । अथनं शैलगृहम्, आपणः पाण्यस्थानम्,
पतेयां समाहारद्वन्द्वः । ततस्तत्र, अन्यस्मिंश्चैवमादिके एवं प्रकारे,
उपाश्रये. जवति विदसंभ्यमिति सम्बन्धः । किंचूते?, दक्षमुदकम्,
मृत्तिका पृथिवीकायः, बीजानि शाव्यादीनि, हरितं दूर्वादिवन-
स्पतिः, वस्त्राणां द्वीप्तिर्यादयः, तैरसंसक्तो यः स तथा, तत्र । त-
थाकृते गृहस्थेन स्वार्थे निर्वातिते, (फासुणं ति) पूर्वोक्तगुणयोगादिव
प्राप्तुके निर्वाते, विविक्ते ह्यर्थादिदोषरहिते, अत एव प्रशस्ते, उपा-
श्रये वसतौ, भवति विदसंभ्यमासितव्यम् । यादृशे पुनर्नासितव्यं
तथाऽस्तावुच्यते- (आहाकम्मवहुत्ते यं ति) आध्यासाधूनां स-
त्कस्याध्यानेन साधूनाश्रयेत्यर्थः, यत्कर्म पृथिव्याधारमभिक्रिया,
तदाधारकर्म । आह च- " हिययस्मिं समाहेउ, एगमणेनं च गाहं
जं तु । वडणं करेइ दाया, कायाण तमाइकम्मं तु " ॥ १ ॥ तेन बहुलः
प्रचुरः, तद् वा बहुत्वं यत्र स तथा । [जे से ति] य एवंविधः स व-
र्जयितव्य एवोपाश्रय इति सम्बन्धः । अनेन मूलगुणाः शुरुस्य
परिहार उपदिष्टाः । स तथा [आसियं ति] आसिकमासवन-
मीयदुदकच्छट्टक इत्यर्थः । [सम्मज्जियं ति] सम्मार्जनं शालाका-
दस्तेन कचवरशोधनम्, उत्सिकमः पर्यं जलाभिषेचनम्, [सोदियं
ति] शोभने वन्दनमालाचतुष्करणदिना शोभाकरणम्, [छुद-
णं ति] ग्राहनें दर्जादिपटलकरणम्, [दुमणं ति] सेंदिकया धय-
लनम्, [त्रिपणं ति] उगणादिना नृमेः प्रथमतो लेपनम्, [अणु-
त्रिपणं ति] सकृद्विमाया नृमेः पुनर्लेपनम्, [जलणं ति]
शैल्यापनोदाय वैश्वानरस्य ज्वसनम्, शोधनार्थं वा प्रकाशकरणा-
य वा दीपप्रबोधनम् । (अणुचालणं ति) भाण्णादीनां पिउर-
कादीनां, पाण्यादीनां वा तत्र गृहस्थस्थापितानां साध्वर्थे चालनं
स्थानान्तरस्थापनम् । पतेयां समाहारद्वन्द्वः, विजक्रिणोपश्च दृश्यः ।
तत्र आसिकप्रदिकरः अन्तर्बहिश्च उपाश्रयस्य, मध्ये मध्ये च,
असंयमो जीवविराधना, यत्र यास्मिन्नुपाश्रये, वर्तते जवति,
संयतानां साधूनाम्, अर्थाय हेतवे, [वज्जेयवे हुं ति] वर्जयित-
व्य एव उपाश्रयो वसतिः, स तादृशः, सूत्रप्रतिष्ठापः-आगमनिषि-
द्धः । प्रथमतो वानिगमनायाऽऽह-एवमुक्तेनानुष्ठानप्रकारेण, विवि-
क्तो लोकद्वयाश्रितदोषवर्जितः, विविक्तानां वा निर्दोषाणां वा-
मो निवासो यस्यां सा विविक्तवासवसतिः, तद्विषया या स-
मितिः सम्यक्प्रवृत्तिः, तथा यो योगः सम्बन्धः, तेन जावितो जव-
त्यन्तरात्मा । किंचिदर्थः?, इत्याह-नित्यं सदा, अधिक्रियतेऽधि-
कारीक्रियते, दुर्गतावान्मा येन तत्र दुर्गधिकरणं दूरनुष्ठानं, तस्य
यत्करणं कारावणं च तदेव पापकर्मपापोपादानक्रिया, ततो वि-
रतो यः स तथा । दन्तोऽनुज्ञानइव योऽवग्रहोऽवग्रहणीयं वस्तु
तत्र रुचिर्यस्य स तथेति ।

वितियं आरामुज्जाणकाण्णवणप्पदेसजगे जं किंचि इ-
कमं वा कदिएगं वा जेतुगं वा परमेरकुच्चकुसदञ्जप्पला-
लसूयगवद्वयपुप्फफलतयपवालकंदमूलतणकट्टसकराई मे-
एहति सेज्जावहिस्स अछा न कप्पए, उग्गहे अदिष्मि
मेएिहउं जे हणि हणि उग्गहं अणुएणविय मेएिहउत्वं ।
एवं उग्गहसमितिजोगेण जावितो जवति अंतरप्पा णिबं
अहिकरणकरणकारावणपावकम्मविरए दत्तमणुसायउग्गह-
रुयी ॥ २ ॥

(वितियं ति) द्वितीयं जावनावस्तु अनुज्ञातसंस्तारकग्रहणं नाम । तच्चैवम-
आरामो दम्पतिरमणाभ्यामभूतमाधवीलताद्युहादियुक्तः,
उद्यानं पुष्पमृक्षसंकुलमुत्सवादी बहुजनतोष्यम्, काननं सा-
मान्यवृक्षोपेतं, नगरासन्नं च; वनं नगरविप्रकृष्टम्, पतेयां प्र-
देशरूपो यो जागः स तथा तत्र । यत्किञ्चिदिति सामान्येनाव-
ग्रहणीयं वस्तु । तदेव विशेषेणाह- " इकमं वा " इदं ससदं तृण-
विशेष एव । कठिनकं जन्तुकं च जलाशयजं विशेषतृणमेव, प-
र्णमित्यर्थः । तथा परा तृणविशेषः, मेरा तु मुञ्जसिरिका, कुर्को येन
तृणविशेषेण कुविन्दाः कृतं कुर्वन्ति, कुशदं जेयां राकारकृतो विशे-
षः, पलालं कम्पवादीनाम्, सुथको मेदपाटप्रतिस्फुटुणविशेषः ।
चत्वजः तृणविशेषः, पुष्पफलत्वक्प्रवालकन्दमूलतृणकाष्ठ-
शर्कराः प्रतीताः; ततः परादीनां द्वन्द्वः, पुनस्ता आदिर्यस्य तस्य
था । तद् गृह्णाति आदत्ते । किमर्थम्?, शय्योपधेः संस्तारकरूप-
स्यापधेः, अथवा संस्तारकस्योपधेर्आर्थाय हेतव इह तदिति शेषो
दृश्यः, ततस्तेन कल्प्यते न युज्यते । अवग्रहे उपाश्रयान्तर्बर्ति-
नि अवग्रहो वस्तुनि, अदत्तोऽननुज्ञाते शय्याहायिना [गिरिहउं
जे ति] गृहीतमादातुं, ' जे ' इति निपातः । अयमभिप्रायः-उपा-
श्रयमनुज्ञाप्य तन्मध्यगतं तृणाद्यपि तु ज्ञापनीयम्, अन्य-
था तदग्राह्यं स्यादिति । पतदेवाह-[इणि हणि ति] अह-
नि अहनि प्रतिदिवसम् । अयमभिप्रायः-उपाश्रयानुज्ञापना-
दिने उपगृह्णन्ति अवग्रहप्रतिष्ठादिः अनुज्ञाप्य गृहीतव्यमिति ।
एवमित्यादिनिगमने प्रथमभावनावदवसेयम्, नवरमवग्रह-
समितियोगेन अवग्रहणीयतृणादिविषयसम्यक्प्रवृत्तिसंब-
न्धिनेत्यर्थः ।

ततियं पीठफलगसेज्जासंधारगड्डयाए रुक्खा न च्चिदि-
यक्खा, न य छेयणजेयणेण य सेज्जा कारियक्खा, जस्सेव
उवस्सए वसेज्जा, सेज्जं तत्थेव गवेसेज्जा, न य विसमं क-
रेज्जा, न य निवायपवायउत्तस्सुगत्तं, न कंसमसमेसु वस्तुभि-
यत्वं, अग्गिधूमो य न कायव्वो, एवं संजमवहुत्ते संवरव-
हुत्ते संवरवहुत्ते समाहिबहुत्ते धीरो काएण फासयंते सययं
अज्जप्पज्जाणजुत्ते समीए, एवं एगे चरेज्ज धम्मं, एवं सि-
ज्जासमितिजोगेण जावितो भवइ अंतरप्पा णिबं अहिके-
रणकरणकारावणपावकम्मविरए दत्तमणुसायउग्गहूरुयी । ३ ।

इदं तु तृतीयं भावनावस्तु शय्यापरिकर्मवर्जनं नाम । तच्चैवम-
पीठफलकशय्यासंस्तारकार्यतायै वृत्ता न छेयव्याः, न च छे-
दनेन तद्भूम्याभितवृक्षादीनां कर्त्तनेन, भेदनेन च, तेषां पाया-
णादीनां वा शय्या शयनीयं कारयितव्या । तथा-यस्यैव गृह-

पतेरुपाश्रये निलये वसेत-निवासं करोति, शय्यां शयनीयं तत्र गच्छेयन्मुगयेत् । न च विषमां सर्तीं समां कुर्यात् । न निर्वातप्रवातोत्सुकत्वं, कुर्यादिति वर्त्तते । न च दंशमशकेषु विषयेषु क्षुभितव्यम्-क्षोभः कार्यः । अतश्च दंशाद्यपनयनार्थमग्निर्धूमो वा न कर्त्तव्यः । एवमुक्तप्रकारेण संयमबहुलः पृथिव्यादिसंरक्षणप्रचुरः, संवरबहुलः प्राणातिपाताद्याश्रवद्वारनिरोधप्रचुरः, संवृतबहुलः कषायेन्द्रियसंवृतप्रचुरः, समाधिबहुलश्चित्तस्वास्थ्यप्रचुरः, धीरो युद्धिमानक्षोभो वा, परीषहेषु कायेन स्पृशन् न मनोरथमात्रेण तृतीयसंवरमिति प्रक्रमगम्यम् । सततमध्यात्मनि आत्मानमधिकृत्य आत्मात्मन्वनं, ध्यानं चित्तनिरोधस्तेन युक्तो यः स तथा । तत्रात्मध्यानं 'अमुगगेहे, अमुगकुले, अमुगमिस्ते, अमुगरम्मछाण्टिए, न मतव्विराहणे' इत्यादिरूपम् । (समीपं ति) समितः समितिभिः, एकः ससहायोऽपि रागाद्यभावात् चरेदनुतिष्ठेत्, धर्मं चारित्र्यम् । अथ तृतीयभावनानिगमनायाह-एवमन्तरोदितन्यायेन शय्यासमितियोगेन शयनीयविषयसम्यक्प्रवृत्तियोगेन, शेषं पूर्ववत् ।

चउत्थं साहारणपिण्डवायलाजे सइ भोत्तव्वं संजएण समितं, न सायसूपादिकं, न खु घनं, न वेगियं, न तुरियं, न चवडं, न साहसं, न य परस्स पीलाकरं सावज्जं, तह भोत्तव्वं जइ से ततियं वयं न सीयति साहारणपिण्डवायलाजे मुहुमे अदिस्सादाणवयनियमवेरमणे, एवं साहारणपिण्डवायलाभे समितिभोगेण जविओ जवति अंतरप्पा शित्त्वं अहिकरणकरणकाशवणपावकम्मविरते दत्तमणुप्पायउग्गहूरुपी ॥४॥

इह चतुर्थं भावनावस्तु अनुज्ञातभक्तादिभोजनलक्षणम् । तच्चैवम्-साधारणः सङ्गादिसाधर्मिकस्य सामान्यो यः पिण्डः, तस्य भोक्तादेः, पात्रस्य पतदुग्रहलक्षणस्य, उपलक्षणत्वादुपपन्नरस्य च, पात्रे वाऽधिकरणं, लाभो दायकारसकाशात् प्राप्तिः स साधारणपिण्डपात्रलाभः, तत्र सति, भोक्तव्यमभ्यवहर्त्तव्यम् । परिभोक्तव्यं च केन कथम्?, इत्याह-संयतेन साधुना, (समितं ति) सम्यक्, यथाऽदत्तादानं भवतीत्यर्थः । सम्यक्त्वमेवाऽऽह-न शाकसूपादिकम्, साधारणस्य पिण्डस्य शाकसूपाधिके भागे भुज्यमाने सङ्गादिके साधोऽप्रीतिरूपयते । ततस्तददत्तं भवति । तथा-न खलु घनं प्रचुरं, प्रचुरभोजनेऽप्यप्रीतिरेव, प्रचुरभोजनता च साधारणे पिण्डे भोजकान्तरापेक्षया वेगेन भुज्यमाने भवतीति । तस्मिन्पथायाह-न वेगितं, प्रासस्य गिलने वेगवत् । न त्वरितं मुखक्रेपे, न चपलं हस्तप्रीवादिरूपकायचलनवत् । न साहसमवितर्कितम्, अतएव न च परस्य पीलाकरं च तस्मावद्यं चेति परस्य पीलाकरं सावयम्, किं बहुनोक्तेन?, तथा भोक्तव्यं संयतेन नित्यं यथा (सि) तस्य संयतस्य, तद्वा, तृतीयमतं न सीदति प्रजयति । डुरीकं चेदं, सूक्ष्मत्वात् । इत्यत आह-साधारणपिण्डपात्रे ज्ञाने विषयभूते सूक्ष्मं सुनिपुणमनिरङ्गणीयत्वा-दङ्गुलमपि तदित्याह-अदत्तादानविरमणवृत्तणेन एतेन यश्चिगमनमात्मनो नियन्त्रणं तत्तथा । पाठान्तरेण-अदत्तादानाद् व्रतमिति बुद्ध्या नियमेनावश्यतया यद्विरमणं निवृत्तिस्तत्तथा । एतन्निगमयज्ञाह-एवमुक्तन्यायेन साधारणपिण्डपात्रज्ञाने विषयभूते समितियोगेन सम्यक्प्रवृत्तिसंबन्धेन भावितो जवन्त्यन्तरात्मा । किंभूतः?, इत्याह-'निष्कमित्यादि' तथैव ।

पंचमं साहम्मिएसु विणओ पउंजियव्वो । उवयरण-पारणासु विणओ पउंजियव्वो, वायणपरियट्ठणासु विणओ पउंजियव्वो, दाण्णमाहणपुच्छणासु विणओ पउंजियव्वो, निक्खमणपवेसणासु विणओ पउंजियव्वो, अण्णेसु य एवमाइसु बहुसु कारणमतेसु विणओ पउंजियव्वो, विणओ वि तवो, तवो वि धम्मो, तम्हा विणओ पउंजियव्वो गुरुसु साहूसु तवस्सीसु य, एवं विणएण जाविओ जवति अंतरप्पा निब्बं अहिकरणकरणकारावणपावकम्मविरते दत्तमणुप्पायउग्गहूरुपी ॥५॥

[पंचमं ति] पञ्चमं ज्ञावस्तु । किं तदित्याह-साधर्मिकेषु विनयः प्रयोक्तव्यः । एतदेव विषयभेदेनाह-(उपकरणपारणासु सि) आत्मनोऽन्यस्य वा उपकरणं ज्ञानायवस्थायामन्येनोपकारकरणम्, तच्च पारणे तपसः श्रुतस्त्वध्यादिश्रुतस्य पारगमनम्, उपकरणपारणे, तयोः विनयः प्रयोक्तव्यो, विनयश्चेच्छाकारादिदानेन व्रतकारपरिहारादिलक्षण एकत्र, अन्यत्र च गुर्वनुज्ञया ज्ञानादिकृत्यकरणलक्षणः । तथा-वाचना सूत्रग्रहणं, परिचर्त्तना तस्यैव गुणतमं, तथोर्विनयः प्रयोक्तव्यो चन्दनादिदानलक्षणः । तथा-दानं स्वधस्यान्नादिर्घानादिच्यो वितरणं, ग्रहणं तु तस्यैव परेण दीयमानस्यादानम्, प्रवृत्ता विस्मृतसूत्रार्थप्रश्नः, एतासु विनयः प्रयोक्तव्यः, तत्र दानग्रहणयोर्गुर्वनुज्ञालक्षणः । प्रवृत्तनायां तु चन्दनादिविनयः । तथा-निष्कमणप्रवेशनायास्तु आवश्यकीनैषध्यादिकरणम् । अथवा हस्तप्रसारणपूर्वकं प्रमाज्जनानन्तरं पादविक्षेपलक्षणः । किं बहुना प्रत्येकं विषयभरणेनेत्यत आह-अन्येषु चैवमादिकेषु कारणशनेषु विनयः प्रयोक्तव्यः । कस्मादेवमित्याह-(विनयोऽपि) न केवलमनशनादितयः, अपि तु विनयोऽपि तपो वर्तते, आन्यन्तरनपोभेदेषु पठितत्वात्तस्य । यथेवं ततः किम्?, अत आह-तपोऽपि धर्मः, न केवलं संयमो धर्मः, तपोऽपि धर्मो वर्तते, चारित्र्याशान्यात्तस्य । यत एवं तस्माद्विनयः प्रयोक्तव्यः । केषु? इत्याह-गुरुषु साधुषु नपस्विषु च अष्टमादिकारिषु ; विनयप्रयोगे हि तीर्थकरायनुज्ञास्वरूपादत्तादानविरमणं परिपालितं जयतीति पञ्चमभावनानिगमनार्थमाह-एवमुक्तन्यायेन ज्ञावितो जवत्यन्तरात्मा । किंभूतः?-'निष्कमित्यादि' पूर्ववत् ॥

एवमिणं संवरस्म दारं सम्मं चारियं होइ सुपणिहिपं इ-मोहं पंचहिं वि कारणेहिं मणवयणकायपरिरिक्खएहिं निब्बं आमरणंतं च एम जोगो नेयव्वो धिइमया मइमया अणासवो अंकजुसो अच्छिहो अपरिस्साई असंकिन्निहो सुच्छो सव्वजिणमणुप्पाओ, एवं तइयं संवरदारं फासियं पात्तियं सोहियं तिरियं किट्टियं सम्मं आराहियं आणाए अणुपाप्पियं भवति, एवं नायमुणिणा भगवया पणवियं परुवियं पसिच्छं सिद्धिवरसासणमिणं आणवियं सुदेसियं पसत्थं ततियं संवरदारं सम्मतं ति वेमि ।

इदं च निगमनसूत्रं पुस्तकेषु किञ्चित् साक्षादेव यावत्करणेन च दर्शितम् । व्याख्या चास्य प्रथमसम्भाराध्ययनवद्वचसेयेति समासमष्टमाऽध्ययनविवरणम् । प्रश्न०३ सर्ग० ६० ।

अदत्ता (दिप्पा) लोयण-अदत्तालोचन-३० । अदत्ता

गुरुपुरतोऽप्रकटिडा, आलोचना-आलोचनाई पापं येन सोऽ-
दत्तालोचनः । अकृतालोचने, ग० १ अधि० ।

अदत्ताहार-अदत्ताहार-पुं० । चौरे, "अदत्ताहारा वा से अ-
हरति रायाणो वा से विमुंषन्ति" आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

अदत्त-अदत्त-त्रि० । न० त० । दम्भ-रक् । दम्भमल्पम्, न
दम्भमदम्भम् । भूर्यर्थे (अनल्पे), ज० ३ वक्र० ।

अदम्भवाह-अदम्भवाह-त्रि० । अदम्भं वहतीति अदम्भवाहः ।
चुरिवाहकेऽन्वादी, "अदम्भवाहं अमेलनयणं कोकासियं बहल-
पत्तलऽन्व" ज० ३ वक्र० ।

अदय-अदय-त्रि० । निर्दये, नि० चू० २ उ० ।

अदत्त-अदत्त-त्रि० । अदत्तने, द्य० २ उ० ।

अदस-अदस-त्रि० । दशरहिते, दश० ७ अ० ।

अदारुय-अदारुय-त्रि० । काष्ठादिरहिते, तं० ।

अदिज-अदेय-त्रि० । न० व० । कयविक्रयनिषेधेन अविद्यमा-
नदातये नगरादौ, भ० ११ श० ११ उ० । यत्र हि न केनापि
कस्यापि देयमिति । ज० ३ वक्र० । कल्प० ।

अदि-अदृष्ट-त्रि० । न० त० । अनुपलब्धे, ज्ञा० १६ अ० ।

"तेसमिव वरायाणमादिदुकृष्णाणामहमिदमद्यभ्युं किंपि
संपादयामीति" आ० चू० १ अ० । प्राज्ञ-महतकर्मणि, न० ।
ज्ञा० । आ० म० । विशेष० । आव० । भ० । (अदृष्टसिद्धिः 'कम्म'
शब्दे तृतीयजागे २५३ पृष्ठे दृष्ट्या) नैयायिकसम्मतं गुण-
जिदे, 'कर्तृफलदायकगुण आत्ममनःसंयोगजः स्वकार्यविधि-
धर्माऽधर्मरूपतया जेदवाद्-अदृष्टाख्यो गुणः' इति वैशेषिकैः प-
रोक्षा दृष्टस्वरूपमुपवर्णितम् । कर्तुः प्रियहितमोक्षहेतुधर्मः अध-
र्मस्तु-अप्रियप्रत्यवायहेतुरिति । एतच्च तत्समवायिकारणस्या-
त्मनो मनस आत्ममनःसंयोगस्य च निमित्तासमवायिकारण-
त्वेनात्युपगतस्य निषेधात् कारणाभावे कार्यस्याप्यभावात्
सर्वमनुपपन्नम् । सम्म० । अदृष्टधर्मेण पुरुषे, व्य० १० उ० ।

अदिदृष्ट-अदृष्टदेश-पुं० । अदृष्टपूर्वदेशान्तरे, व्य० १० उ० ।

अदिदृष्टम् (ए)-अदृष्ट्यर्थम्-त्रि० । न० व० । सम्यगनुपल-
ब्धश्रुतादिधर्मिण, दश० १ अ० । दशा० ।

अदिदृष्टभाव-अदृष्टभाव-पुं० । आवश्यकतादिश्रुतमदृष्टवति, वृ० १ उ० ।

अथादिमादृष्टनावधारं विवृणोति-

आवाप्त्यर्थाया, सूयगमा जाव आइमा जाव ।

ते व ए दिद्व जेणं, अदिदृष्टभावो हवः एसो ॥ १ ॥

आवश्यकतयाः सूयगमाङ्कं यावत् ये आगमग्रन्थास्तेषु हे
पदार्था अनिषेयान्ते आदिमा भावा उच्यन्ते, (ते व) ते पुनर्जाया
येन न दृष्टा नावगताः स एषोऽदृष्टभाव इति । उपलक्षणत्वादा-
दिमादृष्टभावो जवतीति । वृ० १ उ० ।

प्रदिदृष्टाभिय-अदृष्टलाजिक-पुं० । अदृष्टस्यापि अपवारका-
दिमन्त्राभिर्गतस्य भोत्रादिभिः कृतोपयोगस्य जन्तुदेहदृष्टा वा
पूर्वमनुपपन्नस्याहोयकाङ्क्षाभो यस्यास्ति स तथा । औ० । तेन वा
चरतीति अदृष्टलाजिकः । अभिप्रद्विशेषधारके भिक्काचरके,
सूव० २ श्रु० २ अ० ।

अदिदृष्टसार-अदृष्टसार-त्रि० । अगतीतार्थे, प० चू० ।

अदिदृष्ट-अदृष्ट-त्रि० । अदृष्टोत्प्रेषणिकोपपदमानीते, भ०
२ अधि० । आव० ।

अदिदृष्टाणुजाव-अदृष्टाणुजाव-पुं० । क० स० । अदृष्टफलविपा-
के, विशेष० ।

अदिष्ट-अदत्त-त्रि० । स्वामिजीवतीर्थकरगुरुभिरवित्तीर्णं, स्था०
१ ज्ञा० १ उ० । "अदिष्टे से वि अ पिबित्तए" औ० । परकी-
ये द्रव्ये, आचा० ८ अ० १ उ० ।

अदैन्य-न० । अदीनभावे, ज्ञा० १२ ज्ञा० ।

अदिष्टविचार-अदत्तविचार-त्रि० । न दत्तो विचारः प्रवेशो
यत्र तान्यदत्तविचारणि । अननुकृतप्रवेशेषु कोष्ठिकादीनां गृहेषु,
व्य० ८ उ० ।

अदिष्ट-अदृष्ट-त्रि० । न० त० । दर्परहिते शान्ते, वृ० १ उ० ।

अदिष्ट-अदृष्ट-त्रि० । न० त० । चक्षुषोऽविषये, वत्त० २३
अ० । "पञ्चमे आहारनीहारे आर्दस्ते मेसचक्षुणा" स०
३४ सम० ।

अदिष्टमाण-अदृष्टमान-त्रि० । अनुपलभ्यमाने, आव० ५
अ० । अनुपदिश्यमाने, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

अदीण-अदीन-त्रि० । अकुञ्जिते दीनाकाररहिते, प्रभ० १
सम्भ० ज्ञा० । शोकाजावात् । अन्त० ७ वर्ग । प्रसन्नमनसि
स्वजावस्थे, नि० चू० ३ उ० ।

अदीणचित्त-अदीनचित्त-त्रि० । अदैन्यवन्मानसे, पञ्चा०
१८ विष० ।

अदीणमाणस-अदीनमनस्-त्रि० । अदीनं मनो यस्य स अदी-
नमनाः । सूत्रत्वाद्दीनमनाः अदीनमानसो वा । वत्त० २२ अ० ।
अनिष्प्रकम्पचित्ते, आ० म० प्र० ।

अदीण्या-अदीनता-स्त्री० । अशनाद्यलाभेऽपि वैकल्याणावे,
ज्ञा० २७ ज्ञा० । तद्वपे जिह्मिद्धे, दश० १० अ० ।

अदीणावित्ति-अदीनवृत्ति-त्रि० । आहाराद्यज्ञानेऽपि शुरुवृ-
त्तौ, दश० ११ अ० ।

अदीणसत्तु-अदीनशत्रु-पुं० । कुरुदेशनाथे दस्तिनागपुरवा-
स्त्वये स्थनः मरुपाते राजनि, स्था० ५ ज्ञा० १ उ० । ज्ञा० । "अ-
दीणसत्तुस्स रणो धारणीपामोक्खणं देवीसहस्सं व रोदेया
वि होत्था" विपा० २ श्रु० १ अ० ।

अनु-अय-अव्य० । अयशब्दो निपातः । निपातानामनेकार्थ-
त्वाद् अत इत्यस्यार्थे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । आनन्त-
र्ये, आचा० ११ अ० १ उ० ।

अदुःखणया-अदुःखनता-स्त्री० । दुःखस्य करणं दुःखनं,
तद्विद्यमानं यस्यासावदुःखनः, तद्भावस्तत्ता । अदुःखकरणं,
भ० ७ श० ६ उ० । दुःखोत्पादने मानसिकाऽसातानुदीरणे,
पा० ४० ।

अदुर्गुहिय-अनुगुह्यित-त्रि० । अगर्हिते, "अदुर्गुहियमणय-

रहियमणवज्जमिमं वि एगछा " आ० म० द्वि० । सामायिके,
" अनिहं च अदुगुहियमणगरहितं अणवज्जं च एगछा " आ०
चू० १. अ० । अनिन्दितं, आ० ।

अदुदु-अदुदु-त्रि० । न० त० । दोपरहिते, प्रश्न० १. सम्ब० द्वा० ।

अद्विष्ट-त्रि० । द्वेपरहिते, प्रश्न० १. सम्ब० द्वा० ।

अदुदुवेत्त (म्) अदुदुवेत्तस्-त्रि० । ६ ब० । अकलुषान्तःक-
रणे, " तितिक्षस्वप्नं पाणि अदुदुचेयसा " आचा० १. भु०
५ अ० ४ उ० ।

अदुत्तरं-अथापर-अव्य० । अतोऽन्तरमित्यर्थे, " अदुत्तरं च
णं गोयमा ! पदुणं चमरे असुरिदे " अथापरं चेदे च साप-
र्यातिशयवर्णनम् । भ० ३ श० १ उ० । " अदुत्तरं च णं मम
ममणा णिग्गया " ज्ञा० १ अ० । जी० ।

अदुय-अदुत्त-न० । अशीघ्रे, भ० ७ श० ९ उ० ।

अदुयत्त-अदुन्त-न० । समविशे सत्यवचनातिशये, स०
३९ सम्ब० ।

अदुयवधन-अदुतवधन-न० । दीर्घकालिकवधने, सूत्र०
२ भु० २ अ० ।

अदुवा-अथवा-अव्य० । पक्षान्तरोपन्यासद्वारेणाऽन्युच्चयोप-
शने, आचा० १. भु० १ अ० ३ उ० । सूत्र० ।

अदूर-अदूर-त्रि० । न० त० । अविप्रकृष्टे, भ० १ श० १ उ० ।

अदूरग (य) अदूरग-त्रि० । शरीराऽनतिभेदके शब्दे क-
ष्टकादौ, पञ्चा० १६ विष० । परस्परसमीपवर्तिनि, सूत्र० १
भु० ४ अ० २ उ० ।

अदूरगेह-अदूरगेह-न० । प्रत्यासन्नप्रातिवेदिमकगृहे, वृ० २ उ० ।

अदूरसामंत-अदूरसामन्त-पुं० । दूरं विप्रकृष्टं, सामन्तं च सन्नि-
कृष्टं, तन्निषेधाददूरसामन्तम् । नातिदूरे नातिसमीपे, भ० १ श०
१ उ० । अनिकटाऽऽसन्ने उचितदेशे, औ० । ज्ञा० । " अजसुह-
म्मस्स अणगरस्स अदूरसामंतं उच्चं जाणू जाव विहरति " ति० १ वर्ग ।

अदूरागय-अदूरागत-त्रि० । समीपदेशं प्राप्ते, " अदूरागयं बहु-
संपत्ते अदूराणं पमिवरणे अंतरापदे वट्टह " भ० २ श० १ उ० ।

अदूसिय-अदुषित-त्रि० । अजिष्वक्केणाकलुषिते, पञ्चा० ६ विव० ।

अदेशकालणलावि (ण)-अदेशकालप्रलापिन्-पुं० । अदे-
शकाले अनवसरप्रलपनशीलोऽनवसरप्रलापी । ('चंचल' शब्दे
दर्शिते) भाषाचपलभेदे, वृ० १ उ० ।

अदेशकालायरण-अदेशकालाचरण-न० । प्रतिषिद्धो देशो-
ऽदेशः, प्रतिषिद्धः कालोऽकालः, तयोरदेशकालयोरचरणं
चरणान्नावः-अदेशाऽकालाचरणम् । प्रतिषिद्धदेशकालयोश्चर-
णभावरूपे गृहिधर्मभेदे, अदेशकालाचारी हि-चौरादिभ्योऽ-
वयमुपपन्नवर्मान्नातिः अदेशकालाचरणं ब्रह्मव्यचिचारणम् ।
ध० १ अधि० ।

अदोम-अदोच-पुं० । तत्त्वविषयेऽप्रातिपरिहारे, यो० १६ विव० ।

अद-अद-पुं० अपो ददाति । अप-दा-क । ६ त० । " सर्वत्र
अवरामचन्दे " ॥ ८ । १ । ७९॥ इति सूत्रेण बलोपः । प्रा० मेघे.

मुस्तायां च, तस्याश्च ऽन्यन्तशीनिर्वायत्वेन वैद्यकोक्तेः ज्ञमयमृज-
त्वाच्च तथात्वम्, आत्यन्ते व्याप्यन्ते अजुमासपकर्तिथनकृ-
योगकरणवारादयो येन । आप-दन्-ह्रस्वश्च । चामरे, वाच० ।
अर्दे-पुं० । अदर्षते गम्यतेऽनेनेति अर्दः । आकाशे, ज० २
श० २ उ० ।

आर्द-त्रि० । अर्द-रक्-दीर्घश्च । द्विधे सरसे सजले व-
स्तुनि, सूत्र० ।

अस्य निक्षेपार्थं सूत्रकृताङ्गनिर्युक्तिरुदाह—

नामं उवणा अर्दं, दन्वर्दं च व होइ जावर्दं ॥

एमो खलु अर्दभक्तो, निक्खेवो चउवेहो होइ ॥ १ ॥

[नामं उवणा अर्दमिन्यादि] नामस्थापनाद्व्यभावनेदाच्च-
तुर्थाऽऽद्रेकस्य निक्षेपो द्रष्टव्यः ।

तत्र नामस्थापने अनाहत्य द्रव्यार्द्धप्रतिपादनार्थमाह—

उदगर्दं सारर्दं, उविअर्दं खलु तद्वा सिण्हर्दं ॥

एयं दन्वर्दं खलु, भावेणं होइ रागर्दं ॥ २ ॥

(उदगर्दमित्यादि) तत्र द्रव्यार्द्धं द्विधा-आगमनो, नो आग-
मतश्च । आगमतो ज्ञाता, तत्र चानुपयुक्तोऽनुपयोगो द्रव्यमि-
तिकृत्वा । नो आगमतस्तु इशरारजव्यशरीरव्यतिरिक्तम् । यदुद-
केन मृत्तिकादिकं द्रव्यमार्द्धकृतं तदुदकार्दम् । सारर्दं तु-य-
द्वदिः शुष्कार्द्धमप्यन्तर्मध्ये सारर्दमास्ते, यथा-श्रीर्पणसौवर्चल-
दिकम् । 'उविअर्दं' तु-यत् स्निग्धव्यग्न्यव्यं मुक्ताफलरक्ताशो-
कादिकं तदजिधीयते, वसयोपालितं वासारर्दम् । तथा-श्लेष्मा-
र्द्धं चकलेपाद्युपालितं स्तम्भकुक्ष्यादिकं यद्व्यं तस्निग्धाकार-
तया श्लेष्माद्र्दमभिधीयते । एतत्सर्वमप्युदकार्द्धादिकं द्रव्यार्द्धमे-
वाजिधीयते, खलुशब्दस्यैवकारार्थत्वात् । जावर्दं तु पुनः राग-
स्नेहाभिष्वङ्गः, तेनार्द्धं यज्जीवद्रव्यं तद्वावार्द्धमित्यभिधीयते ।

साम्प्रतमार्द्धककुमारमधिकृत्यान्यथा

द्रव्यार्द्धं प्रतिपादयितुमाह—

एगजविय वप्पाऊ, जो अजिमुहओ नामगोए य ।

एते तिन्नाऽऽदेसा, दन्वम्पि अर्दगे होति ॥ ३ ॥

[एगजविय इत्यादि] एकेन भवेन यो जीवः स्वर्गादेगमत्या-
र्द्धककुमारत्वेनोन्यस्थित । तथा-ततोऽप्यासन्नतरो वक्तायुक्तः ।
तथा-ततोऽप्यासन्नतरोऽजिमुखनामगोत्रः, योऽन्तरसमयमेवा-
र्द्धकत्वेन समुत्पत्स्यते । एते त्रयोऽपि प्रकारा द्रव्यार्द्धके द्रष्टव्या
इति । भावार्द्धकं तु-आर्द्धककुमार इति नगरभेदे, तदधिपतौ
राजभेदे, तत्सुते, तद्वंशजेषु च । सूत्र० २ भु० ६ अ० । कात्रि-
न्ययुक्ते, आनुगुण्ययुक्ते च । अश्विन्यादिके षष्ठे नक्षत्रे, खो० ।
वाच० । आर्द्धाया रुद्रो देवता । ज्यो० ६ पाद० ।

अद्विज-आर्द्धकीय-न० । आर्द्धकामसमुत्थितमध्ययनमार्द्धकी-
यम् । आर्द्धककुमारवक्तव्यताप्रतिबद्धे सूत्रकृताङ्गस्य द्वितीयधु-
तस्कन्धस्य षष्ठेऽध्ययने, सूत्र० ।

निरुक्तं तु विस्तरतो निर्युक्तिरुक्तैवेत्यमुक्तम्—

अहपुरा अहमुतो, नामेण अर्दगो य अणगो ।

ततो समुद्वियमिणं, अज्झयणं अर्दजं चि ॥ ४ ॥

[अहपुरा इत्यादि] आर्द्धकायुक्तामगोत्राण्यनुभवन् भावा-
र्द्धो जयति । यद्यपि शूद्रवेरादीनामप्यार्द्धकसंज्ञाव्यवहारोऽस्ति,

तथापि नेदमध्ययने तेज्यः समुत्थितमनो न तैरिहाधिकारः कि-
न्वाङ्ककुमारानिधानगारासमुत्थितमनस्तेनैवेहाधिकार इ-
तिक्रिया तद्वक्तव्यताऽभिधीयते । एतेदेव निर्युक्तिवृद्धाह-[अ-
द्वैतपुरा इत्यादि] अस्याः समासेनायमर्थः-आर्द्रकपुरं नगरे आ-
र्द्रको नाम राजा, तन्नुतोऽपार्द्रकाजिधानः कुमारः, तद्वंशजाः
किल सर्वेऽप्यार्द्रकाभिधाना एव जयन्तीति कृत्वा । स चानगरः
संवृतः । तस्य च श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिसमवसरणे गो-
शालकेन सार्द्धं हस्तितापसेश्च वादोऽभूत् । तेन च ते पत-
द्वध्ययनार्थोपन्यासेन पराजिताः, अत इदमभिधीयते । ततस्त-
स्मादार्द्रकास्समुत्थितमिदमध्ययनमार्द्रक्यामिति गाथासमा-
सार्थः । व्यासार्थं तु स्वत एव निर्युक्तिवृद्धाङ्कपूर्वभयोपन्यासे-
नोत्तरत्र कथयिष्यतीति ।

ननु च शाश्वतमिदं द्वादशाङ्गं, गणिपिठकमार्द्रककथानकं तु
श्रीवर्द्धमानतीर्थावसर, तत्कथमस्य शाश्वतत्वमित्याशङ्क्याह-
कामं दुर्बालसंगं, जिणवयणं सामयं महाजगं ।

सर्वज्जयणं इहं तद्वा, सर्ववस्त्रसामवाओ य ॥ ९ ॥

(काममित्यादि) काममित्येतदनुपगमे, इष्टमेवैतदस्माकम् ।
तद्यथा-द्वादशाङ्गमपि जिनवचनं शाश्वतं नित्यं महाभागं महा-
नुभावमामर्षोपध्यादिश्रद्धासमान्वितत्वात् केवलमिदं, सर्वाण्य-
प्यध्ययनान्येव ज्ञतानि, तथा सर्वाङ्गरसन्निपाताश्च मेलापका-
द्रव्यार्थादेशा नित्या एवेति ॥ ९ ॥

ननु च मतानुक्रा नाम निग्रहस्थानं भवत इत्याशङ्क्याह-

तह वि य कोई अत्थो, उप्पज्जति तम्म समयम्म ।

पुण्वभणिओ अणुमतो, इति एसिजासिण य जहा । ६ ।

(तह वि ये इत्यादि) यद्यपि सर्वमपीदं उच्यार्थतः शाश्वतं, तथा-
पि कोऽप्यर्थस्तस्मिन्समये तथा क्षेत्रे च कुतश्चिदार्द्रकादः सका-
शादाविर्भावमाशङ्कन्ति, स तेन व्यपदिश्यते । तथा-पूर्वमध्य-
सावर्थोऽन्यमुद्दिश्योक्तोऽनुमतश्च जयति, श्रद्धाभाषितेषूत्तरा-
ध्ययनादिषु यथेति ।

साग्रते विशिष्टतरमध्ययनोन्धानमाह-

अज्जदण्ण गोसा-जजिक्खुब्बजवतितिदंभीणं ।

जह दृत्थितावसाणं, कहियं इण्णो नहा वोच्चं ॥ ७ ॥

(अज्जदणेत्यादि) आर्योर्द्वेकेण समवसरणाभिमुखमुच्चलि-
नेन गोशाश्वकजिक्रोस्तथा अज्जवतिनां विदपिठनां यथा ह-
स्तितापसानां च कथितमिदमध्ययनार्थज्ञानं तथा वक्ष्ये सूत्रेण-
ति । सूत्रं २ भू० ६ अ० ।

अद्वैत-आर्द्रक-न० । अर्दयति रोगान् । अर्द-अमर्जतण्णर्थे रक्, दीर्घश्च, संज्ञायां कन् । आर्द्रायां जूमी ज्ञानं वा बुद्धिः । आर्द्रय-
ति जिह्मम्, आर्द्र-णिच्-बुन् वा । मूलप्रधाने वृक्षनेदे, आर्द्रि-
काऽप्यत्र । स्त्री० । वाच० । शृङ्गवेरे, आचा० २ भू० १ अ० ८ उ० ।
(आर्द्रकशब्दार्थो नगरभेदादिकं च 'अर्द' शब्दे समुक्तम्) ।

अद्वैत (य) कुमार-आर्द्रककुमार-पुं० । आर्द्रकनामधेये कु-
मारे, स्था० २ भू० ६ अ० ।

अथाऽर्द्रककुमारस्य निरवशेषा वक्तव्यता-

(१) निर्युक्तिवृद्धनाभिप्रायेण संक्षिप्तमार्द्रककुमारकथानकम् ।

(२) आर्द्रककुमारेण सह विवदमानस्य गोशाश्वकस्य तीर्थ-
वृद्धविषयऽसूयाऽऽविष्करणम् ।

(३) तत्रार्द्रककुमारस्य समाधानम् ।

(४) अपगनरागद्वेषस्य प्रज्ञापमाणस्यापि दोषाभासः ।

(५) बीजाद्युपजोगिनो न श्रमणव्यपदेशभाजः ।

(६) समवसरणाद्युपजोगवतोऽपि भगवतो न कर्मबन्धः ।

(७) केवलां भावशुद्धिमेव मन्यमानस्य बौद्धस्य स्थापनम् ।

(८) हिंसामन्तराऽपि मांसो न जङ्गणीयः ।

(९) आर्द्रककुमारेण सह ब्राह्मणानां विवादः ।

(१०) एकदशभिः सहार्द्रककुमारस्योत्तरप्रत्युत्तराणि ।

(११) तथा हस्तितापसेः सहाक्तिप्रत्युक्तयः ।

(१) तत्र तावत्पूर्वभवसम्बन्धि आर्द्रककथानकं
गाथाभिरेव निर्युक्तिवृद्धाह-

गामे वसंतपुरे, सामयिओ धरणिहत्थो निक्खंतो ।

जिक्खाऽऽयगिया दिट्ठा, ओहामिय जत्तवेहामं ॥ ८ ॥

सेवेगमभावन्ने, माइ जत्तं चड्ढु दिपलोण ।

चउज्जण अदपुरे, अदसुओ अदओ जाओ ॥ ९ ॥

पीती य दाणिह वतो, पुच्छणमजयस्स पच्छ वेसो उ ।

तेणावि सम्पादिट्ठि-त्ति होज्ज पदिमाऽऽरुहम्मि गओ ॥ १० ॥

दट्ठं संबुद्धो र-क्खिओ य रायाण वाहणपलाओ ।

एवावंतो धारतो, रज्जं न करोति को अओ ॥ ११ ॥

अगणितो निक्खंतो, विहरइ पदिमाइ दारिमा चओ ।

सुवरणवसुहाराओ, रओ कहणं च देवीण ॥ १२ ॥

वरआइ पिता तीसे, पुच्छण कहणं च वरण दोवारे ।

जाणाइ पायविंव, आगमणं कहण निग्गमणं ॥ १३ ॥

पदिमागण समीवे, सपरीवारा वि जिक्खुपाकवयणं ।

जोग सुतो पुच्छण सु-चवंध पुत्ते य निग्गमणं ॥ १४ ॥

रायगिहागम चोरा, रायजया कहण तेसि दिक्खाया ।

गोसालजिक्खुवंधी-तिदं पियातावसेट्ठिं सहवादा ॥ १५ ॥

वादे पराइयत्ते, सव्वे वि य समणमवुवगताओ ।

अद्वैतसहिया मव्वे, जिणवीरनामिनिक्खंता ॥ १६ ॥

(गामे इत्यादि गाथाष्टकम्) आसां स्वार्थः कथानकादवसेयः ।
तत्त्वदस-मगधजनपदे वसन्तपुरग्रामः, तत्र सामयिको नाम कुटु-
म्बी प्रतिवसति स्म । स च संसारभयोद्देशो धर्मघोषाचार्यातिके
धर्मे श्रुत्वा सपत्नीकः प्रवर्जितः । स च सदाचारतः सर्वज्ञः
साधुभिः सार्द्धं विहरति स्म, इतरा साध्वीभिः सदेति । कदाचि-
न्नासावैकस्मिन्नगरे जिह्मार्थमट्ठीं दृष्ट्वा तामसौ तथाविधक-
मौदयात्पूर्वतानुस्मरणेन तस्यामध्युपपन्नः, तेन चान्नीयोऽग्नि-
प्रायो छिन्नीयस्य साधोनिवेदितः, तेनापि चेत्तत् प्रवर्तिन्याः, त-
याऽपि चान्तिहितम्-तमम देशान्तरे एककिञ्चिन्ना गमने युज्यते । न
चासौ तत्राप्यनुबन्धं त्यज्यतीत्यनो ममास्मिन्नवसरं भक्तप्रत्या-
ख्यानमेव श्रेयः, न पुनर्जनविलोपनम् । इत्यतस्तया भक्तप्रत्या-
ख्यानपूर्वकमात्माह्वयनमकारि, मृता साऽगान्धर्वदेवलोकात् ।
श्रुत्वा चैनं व्यतिकरमसौ सेवेगमुपगतः । चिन्तितं च तेन-तया
व्रतभङ्गभयादिदमनुष्ठितम्, मम त्वसौ संज्ञान एवेत्यनोऽहम्-
पि भक्तप्रत्याख्यानं करोमीत्याचार्यस्यानिवेदैव मायावी, पर-
मसेवगापन्नोऽसावपि जत्तं प्रत्याख्याय दिवं गतः । ततोऽपि च

प्रत्यागत्याऽऽद्रेपुरे नगरे आर्द्रकसुत आर्द्रकाभिधानो जातः । सा-
ऽपि च देवत्रोकाच्चयुना वसन्तपुरे नगरे श्रेष्ठिकुत्रे दारिका जा-
ता । इतरोऽपि च परमरूपसंपन्नो यौवनस्थः संवृत्तः । अन्यदाऽ-
सावार्द्रकपिता राजगृहनगरे श्रेष्ठिकस्य राज्ञः स्नेहाविष्करणार्थं
परमप्राभुतेनोपेतं महत्तमं प्रेषयति स्म । आर्द्रककुमारेणासौ पृष्टः-
यथा-कस्यैतानि महाह्राण्यनुग्राणि प्राभृतानि मन्त्रिणा प्रेषितानि
यास्यन्तीति । असावकथयत्-यथा-आर्यदेशे तव पितुः परममित्रं
श्रेष्ठिको महाराजः, तस्यैतानि । आर्द्रककुमारेणाप्यभाणि-किं
तस्यास्ति कश्चिद्योग्यः पुत्रः ? । अस्तीत्याह । यद्येवं, मत्प्रहितानि
प्राभृतानि जवता तस्य समपणीयानीति जणित्वा, महाह्राणि प्राभृ-
तानि समर्प्याभिहितम्-वक्तव्योऽसौ महत्तमो यथाऽऽर्द्रककुमार-
स्त्वयि स्निह्यतीति । स च महत्तमो गृहीतो जयप्राभृतो राजगृह-
मगात् । गत्वा च राजद्वारपालनिवेदितो राजकुलं प्रविष्टः । दृष्ट्वा
श्रेष्ठिकः । प्रणामपूर्वं निवेदितानि प्राभृतानि । कथितं च यथा
संदिष्टम् । तेनाप्यासनाशनताम्बूलादिना यथार्हप्रतिपस्या सं-
मानितः । द्वितीये चाह्वाणार्द्रककुमारसत्त्वानि प्राभृतान्यभयकुमा-
रस्य समर्पितानि, कथितानि च तथीत्युत्पादकानि तत्संदिष्ट-
वचनानि । अत्रयकुमारेणापि परिणामिकयवुद्ध्या परिणामितम-
नूनमसौ जव्यः समासन्नमुक्तिगमनश्च, तेन मया सार्द्धं प्रीति-
मिच्छतीति । तदिदमत्र प्राप्तकालम्-यदादितां धेकरप्रतिकरप्र-
निमासं दर्शनेन तस्यानुग्रहः क्रियते, इति मत्वा तथैव कृतम् ।
महाह्राणि च प्रेषितानि प्राभृतानीति । उक्तश्च महत्तमः-यथा-
मत्प्रहितप्राभृतमेतदेकान्ते निरूपणीयम् । तेनापि तथैव प्रति-
पन्नम् । गतश्चासावार्द्रकपुरम् । समर्पितं च प्राभृतं राज्ञः, द्विती-
ये चाह्वाणार्द्रककुमारस्येति । कथितं च यथासंदिष्टम् । तेनाप्ये-
कान्ते स्थित्या निरूपिता प्रतिमा । तां च निरूपयत कृहाऽ-
पोदविमर्शनेन समुत्पन्नं जातिस्मरणम् । विनितं च तेन-यथा-
ममाभयकुमारेण महानुपकारोऽकारि स चर्मप्रतिबोधत इति । त-
तोऽसावार्द्रकः संजातजातिस्मरणोऽचिन्तयत्-यस्य मम देवलो-
कभोग्यैर्यथेष्टितं संप्रथमानैस्तृप्तिर्नृत्तस्यामीभिस्तुच्छैर्मांनुषैः
स्वल्पकाक्षीनैः कामभोगैस्तृप्तिर्नैविष्यतीति कुतस्त्यम् ? इत्येत-
त्परिमणय्य निर्विषयकामभोगो यथोचितनोगमकुर्वन् राज्ञा संजा-
तभयेन मा क्वचिद्यादाित्यतः पञ्चभिः शतैः राजपुत्राणां रक्षयि-
तुमारेने । आर्द्रककुमारोऽप्यश्ववादनिकया विनिर्गतः, प्रधाना-
श्चैन प्रपलायितः । ततश्च प्रव्रज्यां गृहहन् देवतया सोपसर्गे जव-
तोऽद्यापि भणित्वा निवारितोऽप्यसावार्द्रको राज्यं तावन्न क-
रोति स्म । कोऽप्यो मां विहाय प्रव्रज्यां ग्रहीष्यतीत्यनिसंधाय तां
देवतामवगणय्य प्रव्रजितः । विहरन्न्यदाऽप्यतरप्रतिमाप्रतिपक्षः
कायोत्सर्गव्यवस्थितो वसन्तपुरे तथा देवलोकाच्चयुतया श्रेष्ठि-
द्विजा परदारिकामध्यगतया 'आरमत्येष मम भर्ता' इत्येवमुक्ते स-
त्यनन्तरमेव तस्मिन्निहितदेवतयाऽर्द्धययोदशकोटिपरिमाणा 'शो-
भनं व्रतमनयेति' भणित्वा हिरण्यवृष्टिमुक्ता । तां च हिरण्यवृष्टिं
राज्ञा गृहहन् देवतया सर्पाद्युत्थानतो विधृतः । अभिहितं च तथा-
यथेतद् हिरण्यं जातमस्या दारिकायाः, नान्यस्य कस्यचिद्विद्य-
तस्तत्पित्रा सर्वं संगोपितम् । आर्द्रककुमारोऽप्यनुकूलोपसर्गं इति
मत्वाऽश्वेनान्यत्र गतः । गच्छति च काले दारिकायाः वरकाः समा-
गच्छन्ति स्म । पृष्टौ च पितरौ तथा-किमेवामागमनप्रयोजनम् ? क-
थितं च ताज्याम्-यथैते तव वरका इति । ततस्तथोक्तम्-ततः !
सकृत्कन्याः प्रदीयन्ते नानेकशः, दत्ता चाहं तस्मै यस्मैवन्धि हि-
रण्यजानं जवद्भिर्गृहीतम् । ततः सा पित्राऽज्ञानि-किं त्वं तं जानी-

वे ? । तथोक्तम्-तत्पादगताजिह्वानदर्शनतो जानामीति । तदेवमसौ
तत्परिज्ञानार्थं सर्वस्य भिक्षाधिनेो जिह्वां दापयितुं निरूपिता ।
ततो द्वादशजिर्वर्गतेः कदाचिन्नासौ जवितव्यतानियोगेन तत्रै-
व विहरन्समायातः, प्रत्यभिज्ञातश्च तथा तत्पादचिह्नदर्शनतः ।
ततोऽसौ दारिका सपरिवारा तत्पुष्टो जगाम । आर्द्रककुमारो-
ऽपि देवताध्वनं स्मरैस्तथाविधकर्मोदयाद्वयं जवितव्यतानि-
योगेन च प्रतिभन्नस्तथा सार्द्धं पुनक्ति स्म जोगात् । पुत्रश्चाप-
न्नः । पुनरार्द्रककुमारेणासावभिहिता-संप्रतं ते पुत्रो द्वितीयः,
अहं स्वकार्यमनुतिष्ठामि । तथा सुतव्युत्पादनार्थं कार्पासकत्त-
नमारब्धम् । पृष्टा चासौ बालकेन-किमम्ब ? एतद्भवत्या प्रार-
ब्धभितरज्जनाचरितम् ? । ततोऽसावोचद्-यथा तव पिता प्र-
जितुकामः, त्वं चाद्यापि शिशुरसमर्थोऽर्थाजने, ततोऽहमना-
था स्त्रीजनोचितेनानिन्देन विधिनाऽऽत्मानं प्रचरन्तं च किल पा-
शयिष्यामीत्येतदात्रोच्येदमारब्धमिति । तेनापि बालकेनोत्पन्नप्र-
तिभया तत्कर्तितस्त्रैणैव 'कार्यं मद्बुद्धो यास्यतीति' तन्मनोऽनुकूल-
भाषिणोपविष्ट पवासौ पिता परिवेष्टितः । तेनापि विनितम्-या-
वन्तोऽमी बालककृतवेष्टनतन्तवस्तावन्त्येव वर्षाणि मया गृहे स्था-
तव्यमिति । निरूपिताश्च तन्तवो यावद्वादश, तावन्त्येव वर्षाणि य-
सौ गृहवासे व्यवस्थितः । पूर्णेषु द्वादशसु संवत्सरेषु गृहाग्निरगतः,
प्रव्रजितश्चेति । ततोऽसौ सुचार्यनिष्पन्न एककिंविहारेण विह-
रन् राजगृहाभिमुखं प्रस्थितः । तदन्तरात्रे च तद्रक्षणार्थं यानि
प्राक् पित्रा निरूपितानि पञ्च राजपुत्रशतानि, तस्मिन्मध्ये नष्टे
राजभयाद्वैलक्ष्याच्च न राजान्तिकं जग्मुः । तत्राटवीदुर्गेण सौर्येण
क्षुप्तिं कल्पितवन्तः । तैश्चासौ दृष्टः प्रत्यभिज्ञातश्च । ते च तेन पृ-
ष्टाः-किमिति जवद्भिरेवंभूतं कर्माश्रितम् ? तैश्च सर्वे राजभयादिकं
कथितम् । आर्द्रककुमारवचनाच्च संकुचाः प्रव्रजिताश्च । तथा राज-
गृहनगरप्रवेशे गोशालको, हस्तितापसाः, ब्राह्मणाश्च धादे परा-
जिनाः । तथाऽर्द्रककुमारदर्शनादेव हस्ती, बन्धनाद्विमुक्तः । ते
च हस्तितापसादय आर्द्रककुमारधर्मकथाक्षिता जिनवीरसम-
यसरणे निष्क्रान्ताः । राज्ञश्च विदितवृत्तान्तेन महाकुतूहलापू-
रितहृदयेन पृष्टः-भगवन् ! कथं त्वदर्शनतो हस्ती निरर्गलः
संवृत्तः ? इति महाद् जगवतः प्रभाव इति । एवमभिहितः स-
आर्द्रककुमारोऽश्वीश्वमगाथयोत्तरम्-

ए दुर्करं वारणपासमोयणं, गयस्स मत्तस्स वणम्मि रायं ! ।

जहा उ तत्थावन्निणं तंतुणा, सुदुकरं मे पमिहाइ मोयणं । ? १।

(ण दुर्करमित्यादि) न दुर्करमेतन्नरपाशैर्बन्धनसधारणस्य वि-
मोचनं वने, राजद् ! पतन्तु मे प्रतिभाति दुष्करम्-यच्च तत्रावलित-
तेन तन्तुना बन्धस्य मम प्रतिमोचनमिति । स्नेहतन्तवो हि जन्त-
नां दुर्बल्येदा भवन्तीति भावः । गतमार्द्रककथानकम् । इति
दर्शितं समासतो निर्युक्तिरुताऽऽर्द्रककथानकम् । अथ तदेव
सुषुक्लं व्यसेन दर्शयन्नाह-

(२) यथा च गोशालकेन सार्द्धं वादोऽनूदार्द्रककुमारस्य
तथाऽनेनाध्ययनेनोपदिश्यते-

पुरा कथं अह ! इमं सुणेह-

मेगंतयारी समणे पुराऽऽसी ।

से भिक्षुणो उवणेचा अणेमे,

आइक्सति एहं पुढो विस्थरेण ॥ ? ॥

सा जीविता पट्टविताऽधिरेणं ,

सजागओ गणओ निक्खुमज्जे ।

आइक्खमाणो बहुजज्जमत्तं ,

न संभयाती अवरेण पुवं ॥ २ ॥

तं च राजपुत्रकमार्द्धककुमारं प्रत्येककुलं भगवत्समीपमागच्छन्तं गोशालकोऽवधीत्-यथा हे आर्द्धक ! यदहं प्रवीमि तच्चृणु । पुरा पूर्व, यदनेन प्रवर्त्तार्थकृता कृतं तच्छेदमिति दर्शयति-एकान्ते जनरहिते प्रदेशे चरितुं शीलमस्येत्येकान्तचारी, तथा आश्रयतीति श्रमणः, पुराऽऽनीतपञ्चरणोयुक्तः, सांप्रतं तृप्तेस्तप-अरण्यविशेषैर्निर्मितस्तो मां विहाय देवादिमध्यगतोऽसौ धर्मं किल कथयति, तथा भिक्षुं बहुनुपनीय प्रतनशिष्यपरिकरं कृत्वा भवविधानां मुग्धजनानामिदानीं पृथक् पृथक्, विस्तरेणावष्टे धर्ममिति शेषः ॥ १ ॥ पुनरपि गोशालक एव 'सा जीविआ' इत्याद्याह-येयं बहुजनमध्यगतेन धर्मदेशना युष्मदुक्ता-ऽऽरब्धा सा जीविका प्रकर्षेण स्थापिता प्रस्थापिता, एका-को विहरद् लोकिकैः परिजुयत इति मत्वा लोकपङ्क्ति-मितं महान् परिकरः कृतः । तथा चोच्यते- " कुत्र गच्छ पात्रं, वस्त्रं यष्टिं च चर्चयति भिक्षुः । वेयेण परिकरेण च, किय-ताऽपि विना न जिज्ञासि ॥ ११ ॥ तदनेन दम्भप्रदानेन जीवि-कार्थमिदमारब्धम् । किञ्च तेन ? अस्थिरेण, पूर्व ह्ययं मया सार्द्ध-मेकाग्र्यन्तप्रान्ताशनेन शून्यारामदेवकुलः सौ वृत्ति कल्पितवान् ; नच तथाभूतमनुष्ठानं सिक्तताकवत्तवभिरास्वादं यावज्जीवं कर्तुं लभ, अतो मां विहायायं बहून् शिष्यान् प्रतार्यैवंभूतेन स्फु-टाटोपेन विहरतीत्यतः कर्त्तव्येऽस्थिरश्चपलः, पूर्वचर्यापरित्या-गेनापरकटपसमाश्रयात् । एतदेव दर्शयति-सभायां गतः सदेवमनुजपदि व्यवस्थितो (गणश्रो त्ति) गणशो बहुशः, अनेकश इति यानत् । भिक्षुणां मध्ये गतो व्यवस्थितः, आचक्षा-णो बहुजनेभ्यो हितो बहुजनयोऽर्थस्तमर्थं बहुजनहितं कथयन् विहरति । एतच्चास्यानुष्ठानं पूर्वापरेण न संघते । तथाहि-यदि सांप्रतीयं वृत्तं प्राकारत्रयं सिंहासनाशोकवृक्षजामण्डलचाम-रादिकं मोक्षाङ्गमभाविष्यत्ततो या प्राक्तन्येकचर्या क्लेशबहुला तथा कृता सा क्लेशाय केवलमस्येति, अथ कर्मनिर्जरणहेतुका परमार्थचूना ततः साम्प्रतावस्था परप्रतारकत्वाद् दम्भकल्पे-त्यतः पूर्वोत्तरयोरनुष्ठानयोर्मौनव्रतिकधर्मदेशनारूपयोः परस्पर-रतो विरोध इति ॥ २ ॥

अपि च-

एगंतमेवं अट्टवा वि इण्हिं,

दोवगगमन्नं न समेति जम्हा ।

(एगंतमित्यादि) यथेकान्तचारिप्रमेव शोभनं, पूर्वमाश्रितत्वा-स्ततः सर्वदाभ्यन्तरिपेक्षैस्तदेव कर्त्तव्यम् । अथ चेदं साम्प्रतं महा-परिवारवृत्तं साधु मन्यते, ततस्तदेवादावप्याचरणीयमासीत् । अपि च-हे अध्येते ज्ञायाऽस्तपवदत्यन्तविरोधनी वृत्तं नैकत्र सम-न्वायं गच्छतः । तथाहि-यदि मौनेन धर्मस्ततः किमियं महता प्र-श्नं धर्मदेशना ? अथ नयैव, धर्मस्ततः किमिति पूर्व मौनव्रत-माललाप ? । यस्मादेवं तस्मात्पूर्वोत्तरव्याहतिः ।

(३) तदेवं गोशालकेन पर्यनुयुक्त आर्द्धककुमारः श्लोकप-आर्द्धोत्तरदानायाह-

पुंवि च इन्निं च अणागतं वा,

एगंतमेवं पमिसंभयाति ॥ ३ ॥

(पुंवि चेत्यादि) पूर्व पूर्वस्मिन्काले, यस्मौनव्रतिकत्वं, या चैकचर्या, तच्छब्दस्थत्वाद् घातिकमन्त्रतुष्टयकृत्यार्थम् । सांप्रतं यन्महाजनपरिवृतस्य धर्मदेशनाविधानं, तत् प्राग्बद्धभवोपप्रा-दिकर्मचतुष्टयकृपणोद्यतस्य विशेषतस्तार्थकरनाम्नो वेदनार्थम्, अपरास्मां चाद्यैर्गोत्रबुभार्यानामादीनां शुभप्रकृतौनामिति । यदि वा पूर्वसांप्रतमनागते च काले रागद्वेषरहितत्वादेकत्वज्ञावनाऽ-नतिक्रमणाच्चैकत्वमेवानुपचरितं भगवानशयंजनहितं धर्मं क-थयन् प्रतिसंभ्रान्ति । न तस्य पूर्वोत्तरयोरवस्थयोरशसाराहित-त्वाद्भेदोऽस्ति, अतो यदुच्यते भवता पूर्वोत्तरयोरवस्थयोरसाङ्ग-त्यं, तत् प्लवत इति ॥ ३ ॥

एतद्धर्मदेशनया प्राणिनां कश्चिदुपकारो

भवत्युत नेति ? ; भवतीत्याह-

समिच्च लोगं तसयावराणं,

खेमंकरं समणे माहणे वा ।

आइक्खमाणो वि सदस्समज्जे,

एगंतयं सारयती तहच्चे ॥ ४ ॥

सम्यग्धावस्थितं लोकं परुषाव्यात्मकं मत्वाऽवगम्य केवल-लोकेन परिच्छिद्य, त्रस्यन्तीति त्रसास्त्रसनामकमोदयात्, ह्रीन्द्रिया दयः, तथा तिष्ठन्तीति स्थावराः स्थावरनामकमोदयात्, स्वावराः पृथिव्यादयः, तेषामुभयेषामपि जन्तूनां, केमं शान्तिः-रक्षा, तत्कर-णशीलः केमंकरः । आश्रयतीति श्रमणः-द्वादशप्रकारतपोनिष्ठ-देहः । तथा- ' मा दण ' इति प्रवृत्तिर्यस्यासौ माहनः, ब्राह्मणो-वा, स एवंभूतो निर्ममो रागद्वेषरहितः, प्राणिहितार्थं न ला-भपूजाख्यात्यर्थं धर्ममात्रक्षेत्राणोऽपि, प्राग्वत् लुब्धस्यावस्थायां मौनव्रतिक इव चाकस्यत उत्पन्नदिव्यज्ञानत्वाद्भावागुण-दोषविवेकज्ञतया भाषणेनैव गुणावगते, अनुत्पन्नदिव्यज्ञानस्य तु मौनव्रतिकत्वेनेति । तथा-देवासुरनरनिर्यकसहस्रमध्येऽपि व्य-वस्थितः, पञ्चाधारपङ्कजवत्, तद्दोषव्यासङ्गाभावात् । ममत्ववि-रहादाशंसादोषविकलत्वादेकान्तमेवासौ सारयति-प्रख्यातिं नयति, साधयतीति यावत् । ननु चैकार्कपरिकरोपेतावस्थया-रस्ति विशेषः, प्रत्यक्षैरेवोपलभ्यमानत्वात् । सत्यमस्ति । विशेषो बाह्यतो, नत्वान्तरतोऽपि दर्शयति-तथा प्राग्वत्, अर्थां लेख्या शुक्लप्यानाख्या यस्य स तथाचः । यदि वाऽर्चा शरीरं, तच्च प्राग्ब-द्धस्य स तथाचः । तथाहि-असावशोकाद्यष्टप्रातिहार्योपेतोऽपि नो-त्सकं याति, नापि शरीरं संस्कारायत्तं विदधति । स हि भगवा-नात्यन्तिकरागद्वेषप्रहाणादेकाग्र्यापि जनपरिवृतो, जनपरिवृ-तोऽप्येकाकी, न तस्य तयोरवस्थयोः कश्चाद्विशेषोऽस्ति । तथा चो-क्तम्-"रागद्वेषौ विनिर्जित्य, किमरण्ये करिष्यसि ? अथ नो नि-र्जितावेतौ, किमरण्ये करिष्यसि ?" ॥ ११ ॥ इत्यतो बाह्यतनं गम-नान्तरमेव कषायजयादिकं प्रधानं कारणमिति स्थितम् ॥ ४ ॥

(४) अपगतारागद्वेषस्य प्रभाषमाणस्यापि दोषाभाव

दर्शयितुमाह-

धम्मं कहंतस्स उ णत्थि दोसा,

खंतस्स दंतस्स जित्तिदिग्गस्स ।

भासाय दांसे य विवज्जगस्स,

गुणे य भासाय णिसेवगस्स ॥ ५ ॥

तस्य भगवतोऽपगतघनघातिकलङ्घ्यत्वात्सकलपदार्था-

विर्भावज्ञानस्य जगदभ्युदयरूपवृत्तस्यैकास्तपरहितप्रवृत्तस्य स्वकार्यनिरपेक्षस्य धर्मं कथयतोऽपि, तु शब्दस्य अपिशब्दार्थत्वात्, नास्ति कश्चिदोषः । किंभूतस्य? इत्याह-ज्ञानसंपन्नस्य, अनेन क्रोधनिरासमाह । तथा दान्तस्योपशान्तस्य, अनेन मानव्युदासमाह । तथा-जितानि स्वविषयप्रवृत्तिनिषेधेनेन्द्रियाणि येन स जितेन्द्रियः, अनेन तु लोभनिरासमाचष्टे । मायायास्तु लोभनिरासादेव निरासो दृष्टव्यः, तन्मूलत्वात्तस्याः । भाषादोषाः-असत्यसत्यामृषककशाऽसत्यशब्देऽप्यारणादयः; तद्विवर्जकस्य तत्परिहर्तुः । तथा-भाषाया ये गुणाः-हितमितदेशकालासंदिग्धभाषणादयः । तन्निषेधकस्य सतो भवतोऽपि नास्ति दोषः । अश्वस्य हि बाहुन्येन मौनव्रतमेव भेयः, समुत्पन्नकेवलस्य तु भाषणमपि गुणयेति ॥ ५ ॥

किंभूतं धर्ममसौ कथयति?, इत्याह-

मदृच्य पंच अणुवच्य य,

तदेव पंचासव संचरे य ।

विरतिं इह सामणियस्मि पन्ने,

लवावसप्पी समणे चि बेमि ॥ ६ ॥

महान्ति च तानि व्रतानि प्राणातिपातविरमणादीनि, तानि च साधूनां प्रस्थापितवान् पञ्चापि । तदपेक्षयाऽणुनि लघूनि व्रतानि पञ्चैव, तानि श्रावकादुद्दिश्य प्रस्थापितवान् । तथैव पञ्चाभवान् प्राणातिपातादिरूपान् कर्मणः प्रवेशद्वारभूतान्; तत्संबन्धं च सप्तदशप्रकारं संयमं प्रतिपादितवान् । संबन्धतो हि विरतिर्भवत्यतो विरतिं च प्रतिपादितवान् । चशब्दात्तत्फलभूतौ निर्जराभौ च । इहास्मिन् प्रवचने, लोके वा, भ्रमणस्य ज्ञावः भ्रमण्यर्थ-संपूर्णः संयमः, तस्मिन् वा विधेये भूतगुणान् महाव्रताणामुत्तररूपान्, तथा-उत्तरगुणान् महाव्रताणामुत्तररूपान्, कृत्स्ने संयमे विधातव्ये । प्राहुः इति क्वचिन्पाठः । प्रज्ञाने तत्प्रतिपादितवानिति । किंभूतोऽसौ?, एवं कर्म, तस्मात् (अवसप्पी ति) अवसर्पणशीलोऽवसर्पी, भ्रम्यतीति भ्रमणः तपश्चरणयुक्तः, इत्येतद्दं ब्रवीमि । स्वयमेव च भगवात्पञ्चमहाव्रतोपपन्न इन्द्रियनोऽन्द्रियगुणो विरत-आसौ लवावसर्पी सन् स्वतोऽन्येषामपि तथानुत्पदेशं दत्तवान्, इत्येतद् ब्रवीमि । यदि वाऽऽककुमारवचनमाकर्ण्योऽसौ गोशालकस्तत्प्रतिपक्कचुत् वक्तुकाम इदमाह-इत्येतच्छब्दमात्रं यदहं ब्रवीमि तच्छृणु त्वम्, इति ॥ ६ ॥

यथाप्रतिज्ञातमेवाह गोशालकः-

सीओदगं मेवउ बीयकायं,

आहायकम् तह इत्थियाओ ।

एगंतचारिस्सिह अम्ह धम्मे,

तवस्मिणो णाजिसमेति पावं ॥ ७ ॥

भवतेदमुद्ग्राहितम्-परार्थं प्रवृत्तस्याशोकादिप्रातिहार्यपरिग्रहः, तथा शिक्षादिपरिकरो, धर्मदेशना च, न दोषायेति यथा, तथाऽस्माकमपि सिद्धान्ते यदेतद्विद्यमाणं, तन्न दोषायेति । शीतं च तदुदकं च शीतोदकमप्राशुकोदकम्; तत्सेवनं परिभोगं करोतु, तथा-बीजकायोपयोगम्, आधाकर्माभरणं, स्त्रीप्रसङ्गं च विदधातु, अनेन च स्वपरोपकारः कृतो जवतीति । अस्मदीये धर्मे प्रवृत्तस्य एकान्तचारिण आरामोद्यानादि-धैकाकिविहारोद्यतस्य तपस्विनो नाभिसमेति-नाभिसंबन्धमु-

पयाति; पापमशुभकर्मैति । इदमुक्तं जयति-एतानि शीतोदकादीनि यद्यपीषत्कर्मबन्धाय, तथापि धर्माधारं शरीरं प्रतिपालयत एकान्तचारिणस्तपस्विनो बन्धाय न भवन्तीति ॥ ७ ॥

(५) बीजाद्युपभोगिनो न भ्रमणव्यपदेशभाजः-

सीतोदगं वा तह बीयकायं,

आहायकम् तह इत्थियाओ ।

एयाई जाणं पढिमेवमाणा,

अगारिणो अस्समणा भवंति ॥ ८ ॥

एतत्परिहर्तुकाम आह-एतानि प्रागुपन्यस्तानि अप्राशुकोदकपरिभोगादीनि प्रतिसेवन्तोऽगारिणो गृहस्थास्ते भवन्त्यभ्रमणाभ्याप्रवृजिताश्चैवं जानीहि । यतः-“अहिंसा सत्यमस्तेयं, अन्नचर्यमनुश्रुता ” इत्येतच्छ्रमणव्रतं तेषां शीतोदक-बीजाधाकर्मस्त्रीपरिभोगवतां नास्तीत्यतस्ते नामाकाराच्चां भ्रमणाः, न परमार्थानुष्ठानत इति ॥ ८ ॥

पुनरप्याद्रक एवैतद्दृष्ट्यायाह-

सिया य बीओदगइत्थियाओ,

पमिसेवमाणा समणा भवंतु ।

अगारिणो वि य समणा जवंतु,

सेवंति ऊते वि तहप्पगारं ॥ ९ ॥

स्यादेतद्भवदीयं मतं, यथा ते एकान्तचारिणः क्षुत्पिपासादिप्रधानतपश्चरणपीडिताश्च तत्कथं ते न तपस्विनः?, इत्येतदाशङ्क्याऽऽद्रक आह-(बीओदगं चि) यदि बीजाद्युपभोगिनोऽपि भ्रमणा इत्येवं जवताऽभ्युपगम्यते, एवं तद्गारिणोऽपि गृहस्थाः भ्रमणा भवन्तु, तेषामपि देशिकावस्थायामाशंसावतामपि निश्चिज्जनतथैकाकिविहारित्वं, क्षुत्पिपासादिपीडनं च संभाव्यते । अत आह-(सेवंति ऊ) तुरवधारणे, सेवत्येव, तेऽपि गृहस्थाः । तथाप्रकारमेकाकिविहारविक्रमिति ॥ ९ ॥

पुनरप्याद्रको बीजोदकादिभोजिनां दोषाजिघ्रित्तयाऽऽह-

जे यावि बीओदगजोत्ति जिकखु,

भिकखं वि हिंढंति य जीवियङ्गी ।

ते पातिसंजोगमविप्पहाय,

कायोवगाऽणंतकरा भवंति ॥ १० ॥

ये चापि भिक्षुः प्रवृजिताः, बीजोदकभोजिनः सन्तो हव्यतो ब्रह्मचारिणोऽपि भिक्षां वाऽऽन्ति जीवितार्थिनः, ते तथातूताः, ज्ञातिसंयोगं स्वजनसंबन्धं, विप्रहाय त्वक्त्वा कायात्कायेषु चोपगच्छन्तीति कायोपगाः, तदुपमर्दकारम्भप्रवृत्तत्वात्, संसारस्यानन्तकरा भवन्तीति । इदमुक्तं भवति-केवलं स्त्रीपरिभोग एव तैः परित्यक्तोऽसावापि हव्यतः । शेषेण तु बीजोदकाद्युपभोगेन गृहस्थकल्पा एव ते । यत्तु जिज्ञाऽऽदनादिकमुपन्यस्तं तेषां, तद् गृहस्थानामपि केषांचिः संभाव्यते, नैतावता भ्रमणजज्ञ इति ॥ १० ॥

अधुनैतदकार्यं गोशालकोऽपरमुत्तरं दत्तुमसमर्थोऽन्यतार्थिकान्तहायान् विधाय सोऽखण्डप्रसारं वक्तुकाम आह-

इमं वयं तुं तुम पाउकुळं,

पावाइणो गरिहसि सख एव ।

पावाङ्गो पुढो किद्व्यंता,

सयं सयं दिडि करेति पाउ ॥ ११ ॥

इमां पूर्वोक्तां, वाच्यम् । तुशब्दो विशेषणार्थः, त्वं प्रादुर्भूत-
प्रकाशयन्, सर्वानपि प्रावादुकान्, गर्हसि जुगुप्ससे, यस्मात्सर्वेऽ-
पि तीर्थिका बीजोदकादिजोजिनोऽपि संसारोच्छिद्ये प्रवर्तन्ते,
ते तु भवता नाज्युपगम्यन्ते । ते तु प्रावादुकाः पृथक् २ स्वीयां
स्वीयां दृष्टिं प्रत्येकं स्वदर्शनं कीर्तयन्तः, प्रादुर्भूतवन्ति प्रकाश-
यन्ति । यदि वा श्लोकपञ्चाङ्गेन अद्भागकुमार आह-सर्वे प्रावादुका य-
थावस्थिते स्वदर्शने प्रादुर्भूतवन्ति, तत्प्रामाण्याच्च वयमपि स्वद-
र्शनाविर्भावने कुर्मः । तद्यथा-अप्रशुकेन बीजोदकादिपरिजोगि-
नः कर्मबन्ध एव केवलं, न संसारोच्छेद इतीदमस्मदीयं दर्शनम् ।
एवं व्यवस्थिते काऽत्र परनिन्दः?, को वाऽप्रमोक्तव्यः? इति ॥ ११ ॥

किञ्च—

ते अन्नमन्नसस निगरहमाणा,

अन्नखेति उ समणा माहणा य ।

सतो य अत्थी असतो य एत्थी,

गरहाम दिडि ण गरहाम किचि ॥ १२ ॥

ते प्रावादुकाः, अन्योन्यस्य परस्परं तु, स्वदर्शनप्रतिष्ठाऽऽशया पर-
दर्शनं गर्हमाणाः स्वदर्शनगुणानाच्चकृते । तुशब्दात्परस्परतो व्या-
हृतमनुष्ठानं चानुतिष्ठन्ति । ते च भ्रमणा निर्मन्थादयो, ब्राह्मणा द्वि-
जातयः, सर्वेऽप्येते स्वकं पक्षं समर्थयन्ति, परकीयं च दूषयन्ति ।
तदेव पञ्चाङ्गेन दर्शयति- (सतो सि) स्वत इति स्वकीये पक्षे
स्वाज्युपगमेऽस्ति पुण्यं, तत्कार्यं च स्वर्गापवर्गादिकमस्ति । अस्म-
तः पराज्युपगमाच्च नास्ति पुण्यादिकमित्येवं सर्वेऽपि तीर्थिकाः
परस्परव्याघातेन प्रवृत्ताः; अतो वयमपि यथावस्थिततत्त्वप्रकृ-
णतो युक्तिविकलत्वादेकान्तदृष्टिं गर्हामो जुगुप्सामः, न ह्यसावे-
कान्तो यथावस्थिततत्त्वाविर्भावको भवतीत्येवं व्यवस्थिते त-
त्त्वस्वरूपं वयमाचक्ष्णाणा न किञ्चिद्गर्हामः, काणकुण्डोदघट्टनादि-
प्रकारेण केवलं स्वपरस्वरूपाविर्भावने कुर्मः; न च वस्तुस्वरूपा-
विर्भावने परापवादः । तथा चोक्तम्—

“ नेत्रैर्निरीक्ष्य विलकण्टककीटसर्पान्,

सम्यक् पथा व्रजत तान्परिहृत्य सर्वान् ।

कुहानकुश्रुतिकुमार्गकुदृष्टिदोषान्,

सम्यक् विचारयति कोऽत्र परापवादः ? ” ॥ १ ॥ इत्यादि ।

यदि ऐकान्तवादिनामेवास्येव नास्त्येव वाऽभ्युपगमव्यतामयं प-
रस्परगर्हादयो दोषो नास्माकमनेकान्तवादिनां, सर्वस्यापि
सदादेः कथञ्चिदभ्युपगमात् । एतदेव श्लोकपञ्चाङ्गेन दर्श-
यति- (स्वत इति) स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावैरस्ति । तथा- (परत
इति) परद्रव्याविभिर्नास्त्येवं पराभ्युपगमं दूषयन्तो गर्हा-
मोऽन्यानेकान्तवादिनः । तत्स्वरूपनिरूपणतस्तु रागद्वेषवि-
रहाच्च किञ्चिद्गर्हाम इति स्थितम् ॥ १२ ॥

एतदेव स्पष्टतरमाह—

ए किचि रुवेणऽजिधारयामो,

सदिष्टिममं तु करेमि पाउं ।

ममो इमे किट्टिणं आरिपिणं,

अणुत्तरे मण्णुरिमोहिं अज्जु ॥ १३ ॥

न कञ्चन भ्रमणं, ब्राह्मणं वा; स्वरूपेण जुगुप्सिताङ्गावयवो-

दघट्टनेन जात्या तस्मिन्प्रहणोदघट्टनेन वाऽभिधारयामो गर्ह-
णाहुस्त्रोदघट्टयामः, केवलं स्वदृष्टिमात्रं तदभ्युपगतं दर्शनं
प्रादुर्भूतैः प्रकाशयामः । तद्यथा—

“ ब्रह्मा लूनशिरा हरिदंशि सखं व्यालूनशिराभो हरः,

सूर्योऽप्युल्लिखितोऽनलोऽप्यखिलभुक् सोमः कलङ्काङ्कितः ।

स्वर्नाथोऽपि विसंस्थुलः खलु वपुःसंस्थैरुपस्थैः कृतः,

सन्मार्गस्खलनाद्भवन्ति विपदः प्रायः प्रभूणामपि ” ॥ १ ॥

इत्यादि । एतच्च तैरेव स्वागमे पठ्यते, वयं तु श्रोतारः केव-
लमिति । आर्चककुमार एव परपक्षं दूषयित्वा स्वपक्षसाध-
नार्थं श्लोकपञ्चाङ्गेनाह- (ममो सि) अयं मार्गः पन्थाः सम्य-
दर्शनादिकः कीर्तितो व्यावर्जितः । कैः?, आर्यैः, सर्वैश्चैरस्या-
द्यधर्मदूरवर्तिभिः । किभूतो धर्मः?, नास्मादुत्तरः प्रधानो वि-
द्यत इत्यनुत्तरः, पूर्वापराव्याहृतत्वाद्, यथावस्थितजीवादिप-
दार्थस्वरूपनिरूपणाच्च । किभूतैरायैः?, सन्तश्च ते पुरुषश्च
सत्पुरुषास्तैश्चतुस्त्रिंशदतिशयोपेतैराविर्भूतसमस्तपदार्थावि-
र्भावकद्विव्यङ्ग्यैः । किभूतो मार्गः?, अज्जु व्यक्तः-निर्दोषत्वा-
त्प्रकटः, अज्जुर्वा; चकैकान्तपरित्यागादकुटिल इति ॥ १३ ॥

पुनरपि स्वसद्वर्धर्मस्वरूपनिरूपणायाऽऽह—

उहं अहेवं तिरियं दिसासु,

तसा य जे थावर जे य पाणा ।

जूयाहिसंकाजिदुगुंछमाणा,

एो गरहती बुसिमं किचि लोए ॥ १४ ॥

उर्ध्वमधस्तिर्यस्वेवं सर्वोऽपि दिक्षु प्रकारापेक्षया, भाषदि-
गपेक्षया वा, तासु ये असाः, ये च स्थावराः प्राणिनः । चशब्दो
स्वगतानेकभेदसंस्पर्शको । भूतं सज्जतं तथ्यं, तन्नाभिः शब्द-
तथ्यनिर्णयेन प्राणातिपातादिकं पातकं जुगुप्समानो गर्हमाणः;
यदि वा भूताभिः शब्द-सर्वसावधमनुष्ठानं जुगुप्समानो नैव प-
रलोकं कञ्चन गर्हति निन्दति (बुसिमं ति) संयमवानिति । तदेवं
रागद्वेषवियुक्तस्य वस्तुस्वरूपाविर्भावने, न काचिद्गर्हति । अथ
तत्रापि गर्हा भवति, तर्हि न ह्युच्यतेऽस्मिन्, शीतमुदकं, विषं मारणा
त्मकमित्येवमादि किञ्चिद्वस्तुस्वरूपमाविर्भावनीयमिति ॥ १४ ॥

स एवं गोशालकमतानुसारी वैराशिको निराकृतोऽपि

पुनरन्येन प्रकारेणाऽऽह—

आगंतगारे आरामगारे,

समणे उ जीते ए उवेति वासं ।

दक्खा हु संते बहवो मणुस्सा,

ऊणाऽतिरिक्ता य लवाऽलवा य ॥ १५ ॥

स विप्रतिपन्नः सभ्राह्मणमेवाह-योऽसौ भवत्संबन्धी तीर्थ-
करः स रागद्वेषभययुक्तः । तथाहि-असावागन्तुकानां कार्पटि-
कादीनामगारमागन्तागारं, तथाऽऽरामेऽगारमारामागारं, त-
त्राऽसौ भ्रमणो भवतीर्थकरः । तुशब्द एवकारार्थः । भीत एवासौ
तथावत्संनयनात्तत्रागन्तागारादौ न वासमुपैति, न तत्रासनस्था-
नशयनादिकाः क्रियाः कुरुते । किं तत्र प्रयकारणम्?, इति चेत्त-
दाह—दक्षा निपुणाः प्रभूतशास्त्रविशारदाः । तुशब्दो यस्माद-
र्थः । यस्माद्बहवः सन्ति मनुष्याः, तस्मादसौ तद्गीतो न वासं त-
त्र समुपैति न तत्र समानिष्ठते । किञ्चूताः, न्यूनाः स्वतोऽवमा

हीनाः जात्याद्यतिरिक्ता वा, ताभ्यां पराजितस्य महाम्हायाभ्रंश इति । तानेव विशिनष्टि-लपन्तीति लया वाचाः, धोषिताने-कतर्कवचित्रद्वाराः । तथा-न लया मौनमतिरिति निमित्तयोगाः, मुद्रिकादियुक्ता वा, यद्वशादभिधेयविषया वागेव न प्रवर्तते । त-तस्तद्भयेनासौ युष्मत्तीर्थरुद्रागन्तागारादौ नैव प्रजतीति ॥१५॥

पुनरपि गोशालक एवाऽऽह-

मेधाविणो सिक्खिय बुद्धिमंता,
सुत्तेहिं अत्थेहिं य णिच्छयसा ।
पुच्छिमुपाणे अणगार अणे,
इति संकमाणा ए उवेति तत्थ ॥ १६ ॥

मेधा विद्यते येषां ते मेधाविनो ग्रहणधारणसमर्थाः, तथाऽऽचा-र्वादेः समीपे शिक्षां प्राहिताः शिक्षिताः, तथैतत्सिक्खयादिचतुर्वि-धबुद्धिपुत्रेण बुद्धिमन्तः, तथा-सुत्रेऽपि सूत्रविषयेऽर्थं विनिश्चयज्ञाः, यथावस्थितसूत्रार्थेवेति इत्यर्थः । ते चैवंभूताः सूत्रार्थविषयं मा प्रभ्रमकार्षुः, अन्येऽनगरा एके केचन, इत्येवमसौ शङ्कमानस्तेषां विषयं तत्र तत्र उपायं उपपाद्यन्तीति । ततश्च न अजुमार्गे इति, भयमुक्त्यास्य । तथा-म्लेच्छविषयं गत्वा न कदाचि-रुर्मदेशनां च करोति, आर्य देशेऽपि न सर्वत्र । अपि तु कुत्र-चिदेवेत्यतो विषयमद्विष्टाकागद्वेषवर्त्यसाधिति ॥ १६ ॥

एतद् गोशालकमतं परिदत्तकाम आर्द्रक आह-

णोऽकामकिच्चा ए य बालकिच्चा,
रायाभिआगेण कुओ जणं ।
विथागरेज्जा पसिणं न वा वि,
सकामकिच्चं णिह आरियाणं ॥ १७ ॥

स हि भगवान्प्रेक्षापूर्वकारितया नाकामकृत्यो भवति, कमनं काम इच्छा, न कामोऽकामस्तेन कृत्यं कर्तव्यं यस्यासावकामकृ-त्या, स एवेततो न भवति, अनिच्छाकारी न भवतीत्यर्थः । यो ह पु-त्रेक्षापूर्वकारितया वर्तते, सोऽनिष्टमपि स्वपरात्मनो निरर्थक-मपि कृत्यं कुर्वति । भगवांस्तु-सर्वज्ञः सर्वदर्शी परहितैकरतः कथं स्वपरात्मनो निरर्थकारकमेवं कुर्यात् ? तथा च-बालस्येव कृत्यं यस्य स बालकृत्यः, न चासौ बालवदनालोचितकारी, न परानु-रोधाभापि गौरवारुर्मदेशनादिकं विधत्ते । अपि तु यदि कस्यचि-ज्जव्यस्वस्वोपकाराय तज्जावितं भवति, ततः प्रवृत्तिर्भवति, नान्य-था । न राजाभियोगेनासौ धर्मदेशनादौ कथञ्चित्प्रवर्तते, ततः कुतस्तस्य जयेन प्रवृत्तिः स्यादित्येवं व्यवस्थिते केनचित्कचित्संश-यकृतं ग्रहणं व्यागृणीयाद्, यदि तस्योपकारो जवत्युपकारमन्तरेण न च नैव व्यागृणीयाद्, यदि वाऽनुत्तरसुराणां मनःपर्यायज्ञानितां च कृत्यमनसैव तन्निर्णयसंभावादतो न व्यागृणीयादित्युच्यते । यदप्युच्यते भवता-यदि वीतरागोऽसौ किमिति धर्मकथां क-रोतीति चेदित्याशङ्क्याह-स्वकामकृत्येन स्वेच्छाचारितयाऽसा-वपि तीर्थरुद्रात्मकमेणः कृपणाय न यथाकथञ्चित्तोऽसावज्ञानः, इहास्मिन्संसारे आर्यैके चोपकारयोग्ये आर्याणां हि सर्वदेय-धर्मदूर्वाक्षिणां तदुपकाराय धर्मदेशनां व्यागृणीयादसाविति ।

किञ्चाऽन्यत्-

गंता च तत्था अदुवा अगंता,
विथागरेज्जा समियाऽऽसुपणे ।

१३ए

अणारिया दंसणओ परिचा,
इति संकमाणा ए उवेति तत्थ ॥ १८ ॥

स हि जगवान् परहितैकरतो गत्वाऽपि विनेयासन्नम्, अथवा-ऽप्यगत्वा यथा भव्यस्वोपकारो जवति तथा भगवन्तोऽहन्तो धर्मदेशनां विदधति । उपकारे सति गत्वाऽपि कथयन्ति, अस्मिन्नु स्थिता अपि न कथयन्ति । अतो न तेषां रागाद्वैषम्यं इति । केवलमाशुप्रज्ञः सर्वज्ञः समतया समदृष्टिनया चक्रवर्तिद्रुमका-दिषु पृष्ठा वा धर्मं व्यागृणीयात् ; “जहा पुणस्स कथं तदा तुच्छस्स कथं” इति वचनात् । इत्यतो न रागाद्वैषम्यं इति । यत्पुनरनार्यदेशमसौ न प्रजति तदेवमाह-आनार्याः कृत्रमा-पाकर्मनिर्बहिष्कृताः, दर्शनतोऽपि परि समन्तादिता गताः, प्रपञ्चा इति यावत् । तदेवमसौ जगवानित्येतत् तेषु सम्यग्दर्शनमात्रमपि कथञ्चित् जवति इत्याशङ्कमानस्तत्र न प्रजतीति । यदि वा विप-रीतदर्शिनो भवन्त्यनार्याः शक्यवनादयः, ते हि वर्तमानसु-खमैवेकमङ्गीकृत्य प्रवर्तन्ते न पारलौकिकमङ्गीकुर्वन्त्यतः स-कर्मपराङ्मुखेषु तेषु भगवान्न यति, न पुनस्तद्व्यादिषु द्वेति । य-दप्युच्यते त्वया-यथाऽनेकशास्त्रविशारदमुद्रिकासिक्खिद्यासि-कादितीर्थिकपराभवभयेन न तस्माज्जगच्छतीति । एतदपि बाह-प्रलपितप्रायम् । यतः सर्वज्ञस्य जगद्यतः समस्तैरपि प्राचाङ्के-मुखमप्यवलोकायितुं न शक्यते, वादस्तु दूरोत्सारित एवेत्यतः कुतस्तस्य पराजयः ? भगवांस्तु केवलज्ञानेन यत्रैव स्वपरोपका-रं पश्यति तत्रैव गत्वाऽपि धर्मदेशनां विधत्ते इति ॥ १८ ॥

पुनरन्येन प्रकारेण गोशालक आह-

पणं जहा वणिण उदयट्ठी, आयस्स हेउं पगरेति संगं ।
तओवमे समणे नायपुत्ते, इच्चैव मे होति मत्ती विपक्को ॥ १९ ॥

यथा वणिक् कश्चिदुदयाधीं पणं व्यवहारयोग्यं जायमानं कर्षु-रागरुक्तस्तूरिकाम्बरादिकं देशान्तरं गत्वा विक्रीणति, तथा आयस्य लाजस्य हेतोः कारणान्महाजनसङ्गं विधत्ते, तदुपमोऽय-मपि भवत्तीर्थकरः भ्रमणो ज्ञातपुत्र इत्येवं मे मम मतिर्भवति, वितर्को मीमांसा वेति ॥ १९ ॥

एवमुक्तो गोशालकेनार्द्रक आह-

नवं न कुञ्जा विहुणे पुराणं,
विच्चाऽमहं तर्हि स आह एव ।
पन्नावया वंजवत्तिं बुत्ता,
तस्सोदयट्ठी समणे चि वेमि ॥ २० ॥

योऽयं जवता दृष्टान्तः प्रदर्शितः, स किं सर्वसाधर्म्येण, उत हे ज्ञातः ? यदि वेदातस्ततो न नः कृतिमावहति । यतो यत्किञ्चि-दर्थोपचयं पश्यति तत्रैव क्रियां व्यापारयति, न यथाकथञ्चि-दित्येतावता साधर्म्यमस्येव । अथ सर्वसाधर्म्येणेति । तन्न युज्यते । यतो भगवान् विदितवेद्यतया साध्यानुष्ठानरहितो न च प्रत्यग्रं कर्म न कुर्यात् । तथा-विधूनयत्पणंयति पुरातनं यज्ञ-वोपग्राहिकं ब्रह्म । तथा-त्यक्त्वा अमतिं विमतिं, प्राचीं प्रय-वान् सर्वस्य परित्राणशीलः, विमतिपरित्यागेन चैवंचत एव ज-वतीति भावः । तापी वा मोक्षं प्रति । अय-वय-प्रय-पय-वय-तय-णय गतावित्यस्य रूपम् । स एव भगवानेवाऽऽह-यथा विमति-परित्यागेन चैवंभूत एव भवतीत्येतावता च संदर्भेण ब्रह्मणो मोक्षस्य, ततं ब्रह्मनमित्येतदुक्तम् । तस्मिंश्चोक्ते, तर्हि वाऽनु-

पुनः क्रियमाणे तस्योदयार्थं भ्रमण इति ब्रवीम्यहमिति ॥२०॥
नचैवंप्रता वणिज इत्येतदार्ककुमारो दर्शयितुमाह—

समारजंते वणिजा जूयगामं,
परिग्रहं चैव ममायमाणा ।
ते एतिसंजोगमविपद्द्वय,
आयस्स हेउ पगरंति संगं ॥ २१ ॥

ते हि वणिजः चतुर्दशप्रकारमपि जूतग्रामं जन्तुसमूहं, समार-
भन्ते तदुपमार्जिकाः क्रियाः प्रवर्तयन्ति, कयविकयार्थं शकटया-
नवाहनेषुमण्डलिकादिभिरनुष्ठानैरिति । तथा-परिग्रहं विपद्-
चतुष्टयदधनधान्यादिकं समीकुर्वन्ति ममेदमित्येव व्यवस्था-
पयन्ति । ते हि वणिजो ह्यतिजिः स्वजनैः सह यः संयोगस्तम-
विप्रहायापरिग्रह्य, आयस्य लाभस्य हेतोर्निमित्तादपरेण सार्कं
स्वयं संबन्धं प्रकुर्वन्ति । भगवांस्तु पञ्जीवरक्षापरोऽपरिग्रहस्त्य-
क्तस्यजनपक्षः सर्वत्राप्रतिबद्धो धर्मार्थमन्वेषयन् गत्वाऽपि धर्म-
देशानां विप्रक्षे, अतो भगवतो वणिग्भिः सार्कं न सर्वसाध-
र्म्यमस्तीति ॥२१॥

पुनरपि वणिजां दोषमुद्गाधयन्नाह—

विचेसिणो मे णसंपगाढा,
ते जोगणद्धा वणिजा वयंति ।
वयं तु कामेसु अज्जोववन्ना,
अणारिया पेपरमेसु गिच्छे ॥ २२ ॥

विचं द्रव्यं तदन्वेषणं शीघ्रं येषां ते विचेसिणः । तथा-मैथुने स्त्री-
संपर्कं, संप्रगाढा अयुपपन्नाः । तथा-ते भोजनार्थमाहारार्थं, व-
णिज इत्येतद्व्यवजन्ति, वदन्ति वा । तांस्तु वणिजो वयमेवं भूमः-
यथैते कामेष्वयुपपन्ना गृह्णाः, अनार्यकर्मकारित्वादनार्या रसेषु
च सातानौरवादिषु गृह्णा मूर्च्छिताः, नत्येवंप्रता भगवन्तोऽहं-
न्ताः, कथं तेषां तैः सह साधर्म्यमिति ?, दूरत एव निरस्तैषा
कथेति ॥ २२ ॥

किञ्चान्यत्—

आरंभं चैव परिग्रहं च,
अविउस्मिया णिस्सिय आयदंढा ।
तेसि च से उदए जं वयासी,
चउरंतऽणताय उहाय ऐह ॥ २३ ॥

आरम्भं सावधानुष्ठानं च, तथा-परिग्रहं चाऽऽयुत्सुज्यापरित्यज्य,
तस्मिन्नेवारम्भे कयविकयपचनपाचनादिके, तथा-परिग्रहे च
धनधान्यद्विरण्यसुवर्णद्विपदचतुष्टयदिके, निश्चयेन श्रिता बद्धा
निःश्रिताः, वणिजो भवन्ति, तथाऽऽत्मैव दण्डो, दण्डयतीति
दण्डो, येषां ते जवन्त्यात्मदण्डाः, असदाचारप्रवृत्तेरिति । जावो-
ऽपि चैषां वणिजां परिग्रहहारमनघतां स उदयो लाभो यदर्थं ते
प्रवृत्ताः, यं च त्वं लाभं वदसि, स तेषां चतुरन्तश्चतुर्गतिको यः
संसारोऽनन्तस्त्वस्मै तदर्थं जघतीति । न चेद्वासायेकास्तेन तत्प्र-
वृत्तस्यापि जवतीति ॥ २३ ॥

एतदेव दर्शयितुमाह—

ऐगंन एउधंतिव उदएयं, वयंति ते दो वि गुणोदयम्पि ।
से उदए सादि मणंत पत्ते, तमुदयं साहयऽताऽ णाई ॥ २४ ॥

एकान्तेन जवतीत्यैकान्तिकः, तथा न, तस्याभार्थं प्रवृत्तस्य विपर्य-
यस्यापि दर्शनात् । तथा-नाप्यात्यन्तिकः सर्वकालजावौ, तत्कथं द-
र्शनात्; स तेषामुदयो लाभो नैकान्तिको नात्यन्तिकश्चेत्येवं तद्विदो
वदन्ति । तौ च द्वावपि जावौ विगतगुणोदयो भवतः । एतदुक्तं
भवति-किं तेनोदयेन द्वाजरूपेण यो नैकान्तिकः, नात्यन्तिकश्च,
पश्चाद्वदयायेति । यश्च भगवतः (से) तस्य दिव्यज्ञानप्राप्तिल-
क्षण उदयो लाभो यो वा धर्मदेशनाऽवाप्तनिर्जराक्षरणः, स च
सादिरनन्तश्च । तमेवंप्रतामुदयं प्राप्तो भगवानन्वेषामपि तथा-
जूतमेवोदयं साधयति कथयति, शृण्वते वा । किंभूतो भगवा-
न् ?, तार्यः । अय-वय-मय-पय-चय-तय-णय-गताविन्यस्य
दण्डकथातोर्णिनिप्रत्यये रूपम, मोक्षं प्रति गमनशील इत्यर्थः ।
आयी वा, आसन्नजव्यानां प्राणकरणात् । तथा-ज्ञाती, ज्ञाता कृत्रि-
या, ज्ञातं वा वस्तुजातं विद्यते यस्य स ज्ञाती; विदितसमस्तवेद्य
इत्यर्थः । तदेवंप्रता भगवता तेषां वणिजां निर्विधेकिनां कथं
सर्वसाधर्म्यमिति ? ॥ २४ ॥

(६) सांप्रतं कृतदेवसमयसरणपशावत्रीदेवकृष्णदक्षिणसनाधु-
पजोगं कुर्वन्नप्याधार्कमकृतवसतिनिषेधकसाधुवत्कथं तदनुम-
तिरुतेन कर्मणाऽसौ न क्षिप्यते?, इत्येतद्विशेषकमतमाशङ्क्याऽऽह—

अहिंसयं सव्वपयाणुकंपी,
धम्मं उयं कम्मविवेगहेउं ।
तमायदंकीहं सपायरंता,
अवोहिण-ते पडिरुवपेयं ॥ २५ ॥

असौ भगवान् समवसरणाद्युपभोगं कुर्वन्नप्यहिंसकः सन्नुप-
भोगं करोति । एतदुक्तं भवति-नहि तत्र भगवतो मनागप्या-
शंसा, प्रतिबन्धो वा विद्यते, समतृणमणिमुक्तालोणकाञ्चनतथा
तदुपभोगं प्रति प्रवृत्तेर्देवानामपि प्रवचनोद्दिभावयिषुणां कथं
नु नाम जव्यानां धर्माभिमुखं प्रवृत्तिर्यथा स्यादित्येवमर्थमात्म-
लाभार्थं च प्रवर्तनात्, अतो जगवानहिंसकः । तथा-सर्वेषां
प्रजायन्त इति प्रजा जन्तवः, तदनुकम्पी च, तान्संसारं पर्यट-
तोऽनुकम्पयते तच्छ्रीलक्ष्म । तमेवंप्रता धर्मपरमार्थरूपे व्यव-
स्थितं कर्मविवेकहेतुभूतं जघद्विधा आत्मदण्डैः समाचरन्त
आत्मफलं कुर्वन्ति, वणिगादिभिरुदाहरणैः । एतच्चाबोधेरज्ञान-
स्य प्रतिरूपं वर्तते । एकं तावदिदमज्ञानं यत्स्वतः कुमारोऽप्रवर्तनम् ।
द्वितीयं चैतत्प्रतिरूपमज्ञानं यद्भगवतामपि जगद्व्याप्यानां सर्वाति-
शयनिधानतूतानामितरैः समत्वापादनमिति ॥ २५ ॥

सांप्रतमार्ककुमारमपहस्तितगोशालकं ततो भगवद्विमुक्तं
गच्छन्तं दृष्ट्वाऽथान्तरात्रे शाक्यपुत्रीया जिह्व इदमुच्यते तद्वणि-
ग्दृष्टान्तदूषणेन बाह्यमनुष्ठानं दूषितं, तच्छोजनं कृतं जवता; यतो-
ऽतिफलगुप्रायं बाह्यमनुष्ठानम्, आन्तरमेव त्वनुष्ठानं संसारमोक्षयोः
प्रधानाङ्गम्, अस्मत्सिद्धान्ते चैतदेव व्यावर्तयते । इत्येतदार्ककु-
मार ! जो राजपुत्र ! त्वमवाहितः शृणु, श्रुत्वा चावधारयेति भणि-
त्वा ते जिह्वका आन्तरानुष्ठानसमर्थकमात्मोयसिक्तान्ताऽऽविर्जा-
वनायेदमाहुः—

पिआगपिमीमवि विरुमूले,
केई पण्जा पुरिमे इमे ति ।
अजाउयं वा वि कुमारं ति,
स क्षिपती पाणिवहेण अग्रहं ॥ २६ ॥

पिण्याकः खलः, तस्य पिण्डिर्जिह्वकः, तद्वेननमपि सत् कस्मि-
श्चित्संभ्रमे स्नेहादिविषये केनचिन्नयता प्रावरणं खलोपरि क्लिप्तं,
तच्च स्नेहेनावेष्टं प्रवृत्तेन पुरुषोऽयमिति मत्वा, खलपिण्ड्या सह
गृहीतम्, ततोऽसौ स्नेहो वस्त्रवेष्टितां तां खलपिण्डीं पुरुषबु-
द्ध्या शूले प्रोतां पावकेऽपचत् । तथा-अलाबुकं तुम्बकं कुमारोऽ-
यमिति मत्वाऽप्रावेव पपाच, स चैवं चित्तस्य दुष्टत्वाप्राणिव-
धजनितेन पातकेन युज्यते, अस्मत्सिद्धान्ते चित्तमूलत्वाच्चुभा-
शुतबन्धस्य, इत्येवं तावदकुशलचित्तप्रामाण्यादकुर्वन्नपि प्राणा-
तिपातप्रतिघातफलेन युज्यते ॥ २६ ॥

अमुमेव दृष्टान्तं वैपरित्येनाऽऽह-

अहवा वि विष्णु मितस्तु सृते,
पिन्नागबुद्धीं नरं पण्ड्या ।
कुमारं वा वि अलाबुयं नि ,
न लिप्ये पाणिबहेण अम्हं ॥२७॥

अथवाऽपि सत्यपुरुषं खलबुद्ध्या कश्चित्स्नेहः शूलप्रोतमग्नौ
पचेत्, तथा-कुमारं घालं, तुम्बकबुद्ध्याऽप्रावेव पचेत् । नवम-
बासौ प्राणवधजनितेन पातकेन लिप्यतेऽस्माकमिति ॥ २७ ॥

किञ्चाऽन्यत्-

पुरिमं च विष्णु कुमारं वा,
सूक्ष्मि केर्द पण्ड्यायेते ।
पिन्नागपिमीं सतीमारुहेत्ता,
बुद्ध्या तं कपति पारणाए ॥२८॥

पुरुषं वा, कुमारं वा, विष्णु शूले कश्चित्स्नेहात्ततेजस्यप्राधा-
क्यं खलपिण्ड्यायमिति मत्वा सतीं शोभनां तदेतद्बुद्धानामपि
पारणाय भोजनाय कल्पते योग्यं भवति; किमुतापरेषाम् ? ।
एवं सर्वास्वस्थास्त्वचित्तितं मनसाऽसंकलितं कर्मचयं नाग-
च्छत्यस्मत्सिद्धान्ते । तदुक्तम्-“अविज्ञानोपचितं विपरिज्ञानोप-
चितमीर्यापथिकं स्वप्नान्तिकं चेति कर्मोपचयं न याति” ॥२८॥

पुनरपि शाक्य एव दानफलमधिकृत्याऽऽह-

सिणायगणां तु पुत्रे सहस्ते,
जे नोयए णिति ए भिक्खुयाणं ।
ते पुनस्वं सुमहं जिणत्ता ,
जवंति आरोप महंतसत्ता ॥२९॥

स्नातका बोधिसत्त्वाः । तुशब्दात्पञ्चशिखापदिकादिपरिग्रहः ।
तेषां भिक्षुकाणां सहस्रद्वयं, ये निजे शाक्यपुत्रीये धर्मे व्यवस्थिताः
केचिदुपासकाः पचनपाचनाद्यपि कृत्वा भोजयेयुः समासगुह-
दाडिमेनेनेन भोजनेन, ते पुरुषा महासत्त्वाः अद्गालवः पुण्य-
स्कन्धं महान्तं समावर्त्य, तन च पुण्यस्कन्धेनारोप्याख्या देवा
भवन्त्याकाशोपगाः, सर्वोत्तमां देवगतिं गच्छन्तीत्यर्थः ॥२९॥

(७) तदेवं बुद्धेन दानमूलः, शीलमूलश्च धर्मः प्रवेदितः, त-
देव्हागच्छ, बौद्धसिद्धान्तं प्रतिपद्यस्वेत्येवं भिक्षुकैरभिहितः
सम्राज्कोऽनाकुलया दृष्ट्या तान्बीदयोवाचेवं वक्ष्यमाण-
मित्याह-

अजोगरुवं इह संजयाणं,
पावं तु पाणाण पसज्ज कानं ।
आवोहि ए दोह वि तं असाहु,

वयति जे पावि पडिस्सुणंति ॥ ३० ॥

इहास्मिन्भवदीये शाक्यमते, संयतानां भिक्षुणां यदुक्तं प्राक्,
तद्व्यन्तेनायोग्यरूपमघटमानकम् । तथाहि-अहिंसायमुत्थितस्य
त्रिगुणस्य गुणस्य पञ्चसमिति समितस्य सतः प्रवृत्तस्य सम्यग्-
ज्ञानपूर्विकां क्रियां कुर्वतो भावशुद्धिः फलवती भवति, तद्विपर्य-
स्तमते स्वज्ञानावृत्तस्य महामोहाकुलकृतान्तरात्मनया खलपु-
रुषयोर्विवेकमजानतः कृतस्या भावशुद्धिः । अत्यन्तमसाम्प्रतमे-
तद् बुद्धमतानुसारिणाम्, यत्खलबुद्ध्या पुरुषस्य शूले प्रोतनप-
चनादिकम् । तथा बुद्धस्येवाग्नयुद्ध्या पिशितमक्षणानुमत्यादिक-
मिति । एतदेव दर्शयति-प्राणानामेन्द्रियाणामपगमेन तुशब्द-
स्यैवकारार्थत्वात् पापमेव कृत्वा रससातागौरवादिगृह्णास्तद-
भावं व्यावर्णयन्ति । एतच्च तेषां पापाभावव्यावर्णनमर्थीये ब्रह्म-
धियाभार्थं तयोर्द्वयोरपि संपद्यते, अतोऽसाध्वेनत् । कयोर्द्वयोः?,
इत्याह-ये वदन्ति पिण्याकबुद्ध्या पुरुषपाकेऽपि पातकानां च, के-
च तेज्यः शृण्वन्त्येतयोर्द्वयोरपि वर्गयोरसाध्वेनविति । अपि च-
नाज्ञानावृत्तमूढजनजायशुद्ध्या शुद्धिर्भवति । यदि च स्यात्, संसा-
रमोचकादीनामपि तर्हि कर्मविमोक्तः स्यात् । तथा-भावशुद्धिमेव
केवलमप्युपगच्छतां भवतां शिरस्तुष्टुमुष्टुनपिण्मपातदिकं,
चैत्यकर्मादिकं चानुष्ठानमनर्थकमापद्यते, तस्माच्चैवविधया जा-
यशुद्ध्या शुद्धिरुपजायत इति स्थितम् ॥३०॥

परपक्वं दृषयित्वाऽऽर्द्रकः स्वपक्षाऽविजीवनायाऽऽह-

उहं अहेयं तिरियं दिसामु,
विन्नाय दिगं तसयावराणं ।
चूयानिसंकाइ दुगच्छमाणा,
वदे करेजाव कुओ विहऽतिय ? ॥३१॥

ऊर्ध्वमधस्तिर्यश्चु या दिशः प्रज्ञापनादिकास्तासु सर्वास्त्वपि
विष्णु, ब्रह्मानां, स्थावराणां च जन्तूनां यत्प्रस्थावरत्वेन जीव-
विज्ञं चतनस्पन्दनाङ्कुरोद्भवच्छेदमज्ञानादिकं, तद्विज्ञाय चूताभि-
शङ्कया जीवोपमदोऽत्र भविष्यतीत्येवमुद्ध्या सर्वमनुष्ठानं जुगु-
प्समानस्तदुपमर्दं परिहरन् वदेत् । (कुतोऽपि) अतः कुतोऽस्तीहा-
स्मिन्नेवंचूनेऽनुष्ठाने क्रियमाणे प्रोच्यमाने वाऽस्मत्पक्षे सुप्पदापा-
दितो दोष इति ? ॥ ३१ ॥

अधुना पिण्याके पुरुषबुद्ध्यसम्भवमेव दर्शयितुमाह-

पुरिसे त्ति विन्नत्ति न एवमत्थि ,
अणारिए से ऽपुरिसे तहा हु ।
को संजवो पिन्नागपिण्डियाए ? ,
वाया वि एसा बुइय असच्चा ॥ ३२ ॥

तस्यां पिण्याकबुद्ध्यां पुरुषोऽयमित्येवमत्यन्तजडस्यापि विज्ञप्ति-
र्येव नास्ति, तस्माद्य एवं वक्ति सोऽयन्तोऽपुरुषः । तथाऽभ्युपगमेन,
तुशब्दस्यैवकारार्थत्वेऽनार्य एवासौ यः पुरुषमेव खलोऽयमिति
मत्वा इतऽपि नास्ति दोष इत्येवं वदेत् । तथाहि-कः संभवः
पिण्ड्यां पुरुषबुद्धेः ? इत्यतो वागपीयसीद्वयसत्येति, सत्त्वोपधा-
तकत्वात् । ततश्च निःशङ्कप्रहार्यनालोचको निर्विवेकतया बद्धते,
तस्मात् पिण्याककाष्ठादायपि प्रवर्तमानेन जीवोपमर्दनीरुणा
साशङ्केन प्रवर्तितव्यमिति ॥ ३२ ॥

किञ्चान्यत्-

वायान्नियोमेण जमानहेज्जा,
णो तारिमं वायमुदाहरिज्जा ।
अट्टाणमेयं वयणं गुणालं,
णो दिवित्थं वयं ऽनुदालमेयं ॥ ३३ ॥

वाचाऽभियोमो वागन्नियोमः, तेनापि यद्यस्मात्, आवहेत्
पापं कर्म, ततो विवेकी ज्ञातुगुणदोषज्ञो, न तादृशीं ज्ञातु-
दाहरेज्जाभिदध्यात् । यत एवं ततोऽस्थानमेतद्वचनं गुणानाम्,
नहि प्रयोजितो यथावस्थितार्थान्निधायेतदनुदारमसुष्ठु परिस्थूरं
निसारं निरुपपत्तिकं वचनं ब्रूयात् । तद्यथा-पिण्याकोऽपि
पुरुषः, पुरुषोऽपि पिण्याकः । तथाऽलाबुकमेव बालकः, बालक
एवाऽलाबुकमिति ॥ ३३ ॥

साम्प्रतमार्कककुमार एव तं भिक्षुकं युक्तिपराजितं सन्तं
सोस्सुएणं विमणिपुराह-

लच्छे अट्टे अट्टो एव तुब्भे,
जीवाणुभागे सुविचित्ति ए य ।
पुब्बं समुदं अवरं च पुट्टे,
ओलोएण पाणितले ठिण् वा ॥ ३४ ॥

अट्टो ! शुष्माग्निः, अथान्तर्धनं वा, एवं चूताच्युपगमे साति लब्धा-
र्थो विज्ञानं यथावस्थितं तत्त्वमिति तथावगतः सुविचिन्तितो भव-
न्निजीवानामनुभागः कर्मविपाकस्तत्त्वमिति, तथैवं ज्ञतेन विज्ञानेन
भवतां यथाः पूर्वसमुद्रमपरं च वृष्टं गतमित्यर्थः । तथा भवद्भि-
रेवंविधविज्ञानावशोकेनेनावशोक्तिः पाणितलस्थ इवायं लोक
इति; अट्टो ! जवतां विज्ञानातिशयः, यदुत जवन्तः पिण्याक-
पुरुषयोर्बालाऽलाबुकयोर्वा विशेषानभिज्ञया पापस्य कर्मणो
यथेनद्रावाभावं प्राकल्पितवन्त इति ॥ ३४ ॥

तदेवं परंपरं क्षयित्वा स्वपक्वस्थापनायाऽऽह-
जीवाणुजागं सुविचितयंता,
आहारिया अन्नविहे य सोहिं ।
न वियागरे जन्नपअपजीवी,
एसोऽणुधम्मो इह संजयाणं ॥ ३५ ॥

मौनीन्द्रशासनप्रतिपत्ताः सर्वज्ञोक्तमार्गाऽनुसारिणो जीवाना-
मनुजागमवस्थाविशेषं, तदुपमर्द्धेन पीमां वा, सुष्ठु विचिन्तयन्तः
पर्यालोचयन्तोऽन्विधौ शुक्रमाहृतवन्तः स्वीकृतवन्तः, द्विचत्वा-
रिंशदोपरहितेन, युक्तेनाहरेणाहारं कृतवन्तो न तु यथा भवतां
पिशिताद्यपि पात्रपतिर्न न दोषायेति । तथा-अन्नपक्षीपजीवी मा-
नुषानोपजीवी मन् न व्यावृत्तीयान् । एयोऽन्तरोक्तो, अन् पञ्चा-
ज्जमोऽनुधर्मस्त्यर्थकरानुष्ठानादनन्तरं जवतीत्यमुना विशिष्यते ।
इहास्मिन् जगति, प्रवचने वा, सम्यग्यतानां सत्साधूनां न तु पुन-
रेवंविधभिन्नमिति । यच्च भवद्भिरोदनादेरपि प्राणयक्वस-
माननया हेतुर्जननया मांसादिसाहचर्यं चोद्यते, तद्विज्ञाय लोक-
तीर्थाः-नरं यमनम् । तथाहि-प्राणयक्वस्वेन नुव्येऽपि किञ्चिन्मांसं
किञ्चिन्मांसमित्येवं व्यर्थोदयते । तद्यथा-गोक्रूरुधिरादेर्जे-
त्र्यातजव्यवस्थितिः, तथा-समानेऽपि स्त्रीत्ये जाया इव इमादौ ग-
व्यागव्यवस्थितिर्गर्गः । तथा-शुष्कनकं दृष्ट्वा यो प्राण्याक्या-
दिति हेतुर्भवतोपन्यस्यते । तद्यथा-“जक्कणायं भवेन्मांसं, प्रा-

एयक्वत्वेन हेतुना । ओदनादिवदित्येवं, कश्चिदाहेति तार्किकः”
॥ १ ॥ सोऽसिद्धानैकान्तिकविरुद्धोपदुष्टत्वादपकर्णनीयः ।
तथाहि-निरंशत्वाद् यस्तुनस्तदेव मांसं, तदेव च प्राण्याक्य-
मिति प्रतिज्ञार्थकदेशादलिकः । तद्यथा-नित्यः शब्दो नित्यत्वा-
त् । अथ भिक्षं प्राणयक्व, ततः सुतरामालिकः, व्यधिकरणत्वात् ।
यथा-देवदत्तस्य गृहं, काकस्य कार्पण्यम् । तथाऽनैकान्तिकोऽपि,
श्वदिमांसस्याभक्ष्यत्वात् । अथ तदपि कश्चित्कर्णिकेर्णोचि-
ज्ज्ञयमिति चेत् ? एवं च सत्यन्यादेरभक्ष्यत्वादनैकान्तिकत्वम् ।
तथा-विरुद्धव्याभचार्येपि, यथाऽयं हेतुर्मांसस्य भक्ष्यत्वं साधय-
ति, एवं बुद्धानामपूज्यत्वमपि । तथा-लोकविरोधिनी चेयं प्रति-
ज्ञा । मांसोदयोरसाम्याद् इहान्ताविरोधश्चेत्येवं व्यवस्थिते यदुक्तं
प्राण-यथा बुद्धानामपि पारणाय कल्पत एतदिति, तदसाध्विति
स्थितम् ॥ ३५ ॥

अन्यदपि जिह्मकोक्तमार्कककुमारोऽनूय वृषयितुमाह-

सिणायगाणं तु दुवे सहस्से,
जे जोयए णिति ए जिक्खुयाणं ।
असंजए लोहियपाणि से ऊ,
णियच्छते गरिहम्मिहेव लोए ॥ ३६ ॥

स्नातकानां बाधिसत्त्वकल्पानां जिह्मणां नित्यं यः सहस्रद्वयं
जोययेदित्युक्तं प्राक् । तद् वृषयति-असंयतः सन् रुधिरक्लिन्नपा-
णिरनार्य इव गर्ही निन्दां जुगुप्सापदवीं साधुजनानामिह लोक
एव निश्चयेन गच्छति, परलोके वाऽनार्यगम्यां गतिं यातीति ।
एवं तावत्सावद्याऽनुष्ठानानुमनृणामपात्रभूतानां यद्गते तत्क-
मेवभायेत्युक्तम् ॥ ३६ ॥

किञ्चान्यत्-

धूतं उरन्नं इह मारिया णं,
उदिहभत्तं च पगप्पइत्ता ।
तं लोणतेल्लेण उव्वस्सडेत्ता,
सपिप्पलीयं पगरंति मंसं ॥ ३७ ॥

आर्द्रककुमार एव तन्मतमाविष्कुर्वन्निदमाह-स्थूलं बृहत्काय-
मुपचितमांसशोणितम्, उरन्नमरणकम्, इह शाक्यशासने,
भिक्षुकसंघोद्देशेन व्यापाद्य घातयित्वा, तथोद्दिष्टभक्तं च प्रक-
ल्पयित्वा, तद्भुरभ्रमांसं लवणतैलाभ्यामुपसंस्कृत्य पाच-
यित्वा, सपिप्पलीकमपरच्छव्यसमन्वितं प्रकर्षेण भक्षणयोग्यं
मांसं कुर्वन्तीति ॥ ३७ ॥

संस्कृत्य च यत्कुर्वन्ति तद्देशयितुमाह-

तं जुंजमाणा पिसितं पज्जतं,
ण ओवक्षिप्पामो वयं रएणं ।
इवेवमाहंसु अणजं धम्मं,
अणारिया बाह्व रसेसु गिद्धा ॥ ३८ ॥

तन्पिशितं शुक्रशोणितसंभूतमनार्य इव भुञ्जाना अपि प्र-
भूतं तद्रजसा पापेन कर्मणा न वयमुपलक्ष्यामः, इत्येवं धा-
ष्ट्योपेताः प्रोक्षुः । अनार्याणां मित्र धर्मः स्वभावो येषां ते तथाऽ-
नार्यकर्मकारित्वादनार्याः, बाला इव बाला विवेकरहितत्वाद्-
संपु च मांसादिकेषु गृह्णा अध्युपपन्नाः ॥ ३८ ॥

एतच्च तेषां महतेऽनर्थायेति दर्शयति—

जे यात्रि भुञ्जति नहृपगारं ,
सेवेति ते पावमजाणमाणा ।
मणं न एयं कुसला करेती ,
वाथा वि एसा बुड्या उ मिच्छा ॥ ३९ ॥

ये चापि रसगौरवगृह्याः शाक्योपदेशवर्त्तिनः, तथाप्रकारं स्थूलोत्तरं संस्कृतं घृतलवणमरिचादिसंस्कृतं पिशितं च, भुञ्जतेऽश्नन्ति, तेऽनार्याः, पापं कल्मषम्, अजानाना निर्विवेकिनः, सेवन्ते आददते । तथा चोक्तम्—

“हिंसाभूलमभ्यमास्पदमलं ध्यानस्य रौद्रस्य यद् ,
बीभत्सं रुधिराविलं हृमिगृहं दुर्गन्धपूयादिकम् ।
शुक्राक्षप्रभवं नितान्तमालिनं सङ्गिः सदा निश्चितं ,
को भुङ्क्ते नरकाय राक्षससमो मांसं तदात्मदुःहः ? ” ॥ १ ॥

अपि च—

“मांसं भक्षयिताऽमुत्र, यस्य मांसमिहादुर्महम् ।
एतन्मांसस्य मांसत्वं, प्रवदन्ति मनीषिणः ” ॥ २ ॥

तथा—

“योऽस्ति यस्य च तन्मांसं-मुभयोः पश्यतान्तरम् ।
एकस्य क्षणिका वृत्ति-रन्यः प्राणैर्वियुज्यते ” ॥ ३ ॥
तदेवं महादोषं मांसादनमिति मत्वा यद्विधेयं तद्दर्शयति-
एतदेवंभूतं मांसादनाभिलाषरूपं मनोऽन्तःकरणं, कुसला नि-
पुणा मांसाशित्वविपाकवेदिनस्तन्निवृत्तिगुणाभिज्ञाश्च, न कु-
र्वन्ति, तदभिलाषादात्मनो निवर्तयन्तीत्यर्थः । आस्तां तावद्भ-
क्षणे, वागव्येषा यथा मांसभक्षणेऽदोष इत्यादिका भारत्यभि-
हितोक्ता मिथ्या । तुशब्दान्मनोऽपि तदनुमत्यादौ न विधेय-
मिति । तन्निवृत्तौ वैहैवानुपमा श्लाघा, अमुत्र च स्वर्गपवर्ग-
गमनमिति । तथा चोक्तम्—

“भुत्वा दुःखपरम्परामतिघृणां मांसाशिनः दुर्गतिं,
ये कुर्वन्ति शुभोदयेन विरतिं मांसादनस्यादरात् ।
तद्दीर्घायुरद्विषितं गद्रुजा संभाव्य यास्यन्ति ते,
मत्स्येषुजटभोगधर्ममतिषु स्वर्गपवर्गेषु च” ॥ ३१ ॥ इत्यादि ।
न केवलं मांसादनमेव परिहार्यमन्यदपि मुमुक्षुणां परि-
हर्षव्यमिति दर्शयितुमाह—

सन्वेसि जीवाण दयद्वयाए ,
सावज्जदोसं परिवज्जयंता ।
तस्संकिणो इमिणो नायपुत्ता ,
उदिद्वज्जत्तं परिवज्जयंति ॥ ४० ॥

सर्वेषां जीवानां प्राणार्थिनां, न केवलं पञ्चेन्द्रियाणामेवेति स-
र्वप्रहणम् । दयार्थतया दयानिमित्तं सावद्यमारम्भं महानयं दोष-
इत्येवं मत्वा तत्परिवर्जयन्तः साधवः । तच्छब्दिनो दोषशङ्किन-
ऋषयो महामुनयो ज्ञातपुत्रीयाः श्रीमन्महावीरवर्द्धमानशिष्याः,
उद्दिष्टं दानाय परिकल्पितं यज्ञकपानादिकं, तत्परिवर्जयन्ति ॥ ४० ॥

किञ्चा—

नृयाजिसंकाए दुग्गळमाणा ,
सन्वेसि पाणाण विहाय दंसं ॥
तम्हा ए जृजंति नहृपगारं ,

१४०

एसोऽणुधम्मो इह संजयाणं ॥ ४१ ॥

भूतानां जीवानाम्, उपमर्शशङ्कया सावद्यमनुष्ठानं जुगुप्समाना-
परिहरन्तः, तथा-सर्वेषां प्राणिनां दृष्टयतीति दण्डः समुपता-
पस्तं, विहाय परित्यज्य, सम्यगुत्थिताः सत्साधवो यतस्ततो न
पृञ्जते, तथाप्रकारमाहारमशुक्रजातीयमेषोऽनुधर्मः, इहास्मिन्प्रव-
चने, संयतानां यतीनां तीर्थकगचरणात् अनुपभाष्येत इत्यनुना-
विशेष्यते । यदि चाणुरिति स्तोकेनाप्यतिचारेण वा बाध्यते
शिरीषपुष्पमिव सुकुमार इत्यतोऽणुना विशेष्यत इति ॥ ४१ ॥

किञ्चाऽन्यत्—

निगंघधम्ममि इमं समाहिं ,
अस्सिं सुठिच्चा अणिहो चरेज्जा ।
बुद्धे मुणी सीलगुणोववेए ,
अच्चत्थत्तं पाउण्णीसि होमे ॥ ४२ ॥

अस्मिन्मीनीन्द्रधर्मे बाह्याभ्यन्तररूपो ग्रन्थोऽस्यास्तीति नि-
ग्रन्थः, स चासौ धर्मश्च निग्रन्थधर्मः, स च भुतचारिभ्रातृः,
ज्ञान्यादिको वा सर्वज्ञोक्तः, तस्मिन्नेवंभूतधर्मे व्यवस्थित, इमं पूर्वो-
क्तं समाधिमनुप्राप्तः, अस्मिंश्चाङ्गुलाहारपरिहाररूपे समायौ, सुष्ठु
अतिशयेन स्थित्वा, अनीहोऽमायः । अथवा-निहन्यत इति निहः,
न निहोऽनिहः, पर्यपहैरपीडितः । यदि वा-स्निह कथने, स्निह
इति स्नेहरूपबन्धनरहितः संयममनुष्ठानं चरेत् । तथा-बु-
द्धोऽवगततत्त्वो, मुनिः कालत्रयवेदी, शीलेन क्रोधाद्युपशमक-
पेण, गुणैश्च मूर्धोत्तरगुणचतुरूपेतो युक्त इत्येवंगुणकलि-
तोऽत्यर्थतां सर्वगुणातिशायिनीं सर्वद्वन्द्वोपरमरूपां संतोषात्मि-
कां श्लाघां प्रशंसां लोके लोकोत्तरे वाऽऽप्नोति ।

तथा चोक्तम्—

“राजानं तृणतुल्यमेव मनुते शकेऽपि नैवादरो ,
वित्तोपाज्जनरक्षणव्ययकृताः प्राप्नोति नो वेदनाः ।
संसारान्तरवर्त्यपीड लभते समुक्तवन्निर्ययः ,
संतोषात्पुरुषोऽमृतत्वमचिराद्यात्सुरेन्द्रार्चितः” ॥ १ ॥ इत्यादि ।

(१) तदेवमार्ककुमारं निराकृतगोशालकाजीवकबौद्धमतम-
भिसर्मादय सास्त्रतं द्विजातयः प्राचुः । तद्यथा-जो आर्ककुमार !
शोभनमकारि भवता, यदेते वेदबाहो द्वे अपि मते निरस्ते,
तत्सास्त्रतमप्यार्हते वेदबाह्यमेव, अतस्तदपि नाश्रयणार्हं भवद्वि-
धानाम् । तथाहि-जवाद् कृत्रियवरः, कृत्रियाणां च सर्ववर्णोत्तमा
ब्राह्मणा एवोपास्याः, न शूद्राः, अतोऽग्यागादिविधिना ब्राह्मणसे-
वैव युक्तिमतीत्येतत्प्रतिपादनायाऽह—

सिणायमाणं तु पुवे सहस्से ,
जे जोयए णितिए माहणाणं ।
ते पुअखंधे सुपहज्जाणत्ता ,
जवंति देवा इति वेयवाओ ॥ ४३ ॥

तुशब्दो विशेषणार्थः । पट्कर्माभिरता वेदाध्यापकाः शौचाच्चा-
रपरतया नित्यं स्नायिनो ब्रह्मचारिणः स्नातकाः, तेषां सहस्रह्रये
नित्यं ये भोजयेयुः कामिकाहारेण ते समुपार्जितपुण्यस्कन्धाः
सन्तो देवाः स्वर्गनिवासिनो प्रवन्तीत्येवंभूतो वेदवाद इति ॥ ४३ ॥

अधुनाऽऽर्ककुमार पतद् दृश्यितुमाह—

सिणायमाणं तु पुवे सहस्से ,

जे जोयए गितिए कुआलयाणं ।

से गच्छती लोलुबमपगादे,

तिव्वाभितावी एरगाजिसेवी ॥ ४४ ॥

ज्ञातकानां सहस्रद्वयमपि नित्यं ये भोजयन्ति । किंचूतानाम् ? कुलानि गृहाणि, ग्रामिणान्येव पणार्थिनो नित्यं येऽदन्ति ते कुलाटा मार्जाराः, कुलाटा इव कुलाटा ब्राह्मणाः । यदि वा-कुलानि कृत्रि-यादिगृहाणि तानि नित्यं पिएमपातान्वेदिनां परतर्कुकाणामाश-यो येषां ते कुलालपास्ते । निन्द्यजीविकोपगतानामेवंचूतानां यो सहस्रद्वयं भोजयेत्सः सत्पावनिक्रिप्रदानो गच्छति बहुवेदनाशु-गनिषु । किंचूतः सन् ? लोलुबैरामिषपैरैः गृहैः रससातागौरवाद्यु-पपन्नैः जिह्वेन्द्रियवशैः संप्रगाढो व्याप्तः । यदि वा-किंचूते नरके याति ? लोलुबैरामिषगृहानुभिरसुमङ्गिर्याप्तो यो नरकस्तस्मिन्नि-ति । किंचूतश्चासौ दाता ? नरकामिसेवी जवति । तद्वशीयति-तीव्रोऽसहो योऽभितापः ककचपाटनकुम्भीपाकतप्तपुपानशा-त्मरुपाग्निहृतादिरूपः, स निघते यस्यासौ तीव्राभितापी । इत्येवंचू-तवेदनाजितमन्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि यावदप्रतिष्ठाननरकाधि-वासी जवतीति ॥ ४४ ॥

दयावरं धम्म दुगंउमाणा,

वहावहं धम्म पसंसणा ।

एगं वि जे जोययती असीलं,

शिओ गिसं जाति कुओऽसुरेहिं ? ॥ ४५ ॥

दया प्राणिषु कृपा, तथा वरः प्रधानो यो धर्मस्तमेव धर्म, जुगुप्स-मानो निन्दन्, तथा-वधं प्राण्युपमर्दमावदतीति बधावहस्तं त-थाज्जते धर्म, प्रशंसन् स्तुवन्, एकमप्यशीलं निर्वृत्तं, परजीवका-योपमर्देन यो जोजयेत्, किं पुनः प्रचूतान् ? नृपो राज्ञ्यो वा यः कश्चिन्मृदमतिधार्मिकमात्मानं मन्यमानः स वराको निशेव नि-त्यान्धकारत्वाग्निशा नरकदूमिस्तां याति, कुतस्तस्यासुरेष्वप्य-धमदेवेष्वपि प्राप्तिरिति ? तथा-कर्मवशादसुमतां विचित्रजाति-गमनाज्जानेरशाश्वतरम्, अतो न जातिमदो विधेय इति । यदपि कैश्चिदुच्यते यथा-ब्राह्मणा ब्रह्मणो मुखाद्विनिर्गताः, बाहुभ्यां कृत्रि-याः, ऊरुभ्यां वैश्याः, पद्भ्यां शूद्राः, इति । एतदप्यप्रमाणत्वादति-फलप्राप्तम् । तदप्युपगमे च न विशेषो वर्णानां स्यात् । एकस्मात्प्र-सूतेर्बुधशास्त्राप्रतिशास्त्राप्रनृतपनसोऽन्यथादफलवद् ब्रह्मणो वा मुखादेरप्यवतानां चातुर्वर्ण्यावाप्तिः स्यात्, न चैतदिष्यते भवद्भिः । तथा-यदि ब्राह्मणादीनां ब्रह्मणो मुखादेरुद्भवः, साम्प्रतं किं न जायते ? अथ युगादवेतदित्येवं सति, दृष्टान्तिरदृष्टकल्पना स्या-दिति । तथा यदि कैश्चिदभ्यधायि सर्वज्ञानिकैपावसरे, तद्यथा-सर्वज्ञरहितोऽनीतः कालः, कालत्वाद्भूतमानकालवत् । एवं च मर्ये-तदाप शक्यते वक्तुम्-यथा नातीतः कालो ब्रह्ममुखादिविनिर्गत-चातुर्वर्ण्यसमन्वितः, कालत्वाद्भूतमानकालवत् । भवति च विशेषे पक्वोक्तं सामान्यहेतुरित्यतः प्रतिज्ञार्थकदेशासिद्धता नाशङ्क-नीयेति । जनेभ्यो नित्यं युष्मदस्मिन् पतति नित्यम् । तद्यथा-‘शुगादो वा एष जायते यः स पुरीषो दहते’ इत्यादिना । तथा-‘सद्यः पतति मांसं न, शाक्या वयणेन च । ज्येष्ठेण शूद्रो जव-ति, ब्राह्मणः क्षीरविक्रयी’ ॥ १ ॥ इत्यादिलोके चावश्यं भावी जातिपातः । यत्र उक्तम्-‘कायिकैः कर्मेणां द्यौर्-याति स्या-वरतां नरः । धार्मिकैः पक्विमृगतां, मानसैरन्यजातिताम्’ ॥ १ ॥ इत्यादिगुणैरप्येवंविधैर्न ब्राह्मणत्वं युज्यते । तद्यथा—

इ शतानि नियुज्यन्ते, पशूनां मध्यमेऽदन्ति । अश्वमेधस्य व-चनान्, न्यूनानि पशुभिस्त्रिभिः ॥ १ ॥ इत्यादि वेदोक्तत्वाच्चायं दोष इति चेत् । तन्निवृत्तमिति तमेव-“न हि स्यात्सर्वो नू-तानि” इत्यतः पूर्वोत्तरविरुद्धः । तथा-“आततायिनमाया-स्त-मपि वेदान्तं गच्छेत् । जिघांसन्ते जिघांसीया-श्च तेन ब्रह्मा भवेत्” ॥ १ ॥ तथा-“शूद्रं इत्वा प्राणायामं जपेत्, अपहसितं वा कुर्यात्, यत्किञ्चिद्वा दद्यात्, तथा-“नास्थिजन्तूनां शकटभरं मारयित्वा ब्राह्मणं जोजयेत्” इत्येवमादिका देशना विद्वज्जन-मनांसि न रञ्जयतीत्यतोऽत्यर्थमसमञ्जसमिव लक्ष्यते युष्म-दर्शनमिति ॥ ४५ ॥

(१०) तदेवमार्ककुमारं निराकृतब्राह्मणविवादं भगवदन्ति-कं गच्छन्तं दृष्ट्वा एकदण्डितोऽन्तरात्रे पवमुचुः । तद्यथा-जो आर्ककुमार ! शोजनं कृतं भवता यदेते सर्वारम्भप्रवृत्ता गृहस्थाः शम्भ्यादिविषयपरायणाः पिशिताशनेन राक्षसकल्पा द्विजातयो निराकृताः, तस्मात्प्रतमस्मिन्कान्तं शृणु, श्रुत्वा चाव-धारय । तद्यथा-सत्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः, “प्रकृतेर्मे-हंस्ततोऽहङ्कार-स्तस्मात्प्रणवः पुरुषः । तस्मादपि पुरुषाका-त्पञ्च- (तन्मात्राणि ते-) ज्यः पञ्च नूतानि” ॥ १ ॥ तथा चैतन्यं पुरुषस्य स्वरूपमिति । एतत्वादेतैरप्याश्रितमतः पञ्चविंशतितत्त्व-परिक्रानादेव मोक्षावाप्तिरित्यतोऽस्मिन्कान्त एव श्रेयाशापर इति । तथा न युष्मास्मिन्कान्तोऽतिदूरेण भिद्यते इति ।

एतदर्शयितुमाह—

दृष्ट्वा वि धम्ममि समुट्टियामो,

अस्सि सुट्ठिच्चा तह एसकालं ।

आयारसीधे वुड्ढएह नाणं,

ए संपरायमि विसेसमत्थि ॥ ४६ ॥

योऽयमस्मच्छर्मो, भवदीयआर्हतः, स उन्नयकपोऽपि कथंचित्स-मानः । तथाहि-युष्माकमपि जीवास्तित्वे सति पुण्यपापबन्ध-मोक्षसद्भावः, न लोकायतिकानामिव तदज्ञावे प्रवृत्तिः, नापि बौ-द्धानामिव सर्वोधारभूतस्यान्तरात्मन एवाभावः । तथाऽस्माकम-पि पञ्च यमा अहिंसादयः, जवतां च त एव पञ्च महाव्रतरूपाः । तथेन्द्रियनोद्विज्यनियमोऽप्याचयोस्तुल्य एव । तदेवमुज्जयास्मि-न्नपि धर्मे बहुसमाने सम्यग्गुणानोर्यिता यथं, यथं च, तस्मादस्मि-न् धर्मे सुष्ठु स्थिताः, पूर्वस्मिन् काले, वर्तमाने, एष्ये च, यथा गृहीत-प्रतिज्ञानिवोद्धारः । न पुनरप्ये यथा ब्रह्मेभ्यः श्रवणविधानेन प्रवज्यां मुक्तवन्तो, मुञ्चन्ति, मोक्षयन्ति चेति । तथाऽऽचारप्रधानं शीलमुक्तं यमनियमलक्षणं न फलगुणवत् कुदृक्काजोवनरूपम्, अद्यान्तरं ज्ञानं च मोक्षाङ्गत्वाऽभिहितं, तच्च शुभज्ञानं, केवलाख्यं च, यथा-स्वभावयोर्दक्षिणे प्रसिद्धम् । तथा-संपर्ययन्ते मयकर्मजिज्ञास्यन्ते प्राणिनो यस्मिन्स संपरायः संसारः, तस्मिन्नाचयोनं विशेषोऽस्ति । तथाहि-यथा जयतां कारणे कार्यं नैकान्तेनासदुत्पद्यते, अस्मा-कमपि तथैवऽव्यात्मतया नित्यत्वं भवद्भिरप्याश्रितमेव । तथो-त्पादविनाशावपि युष्मदजिज्ञेतां, आविर्भावतिरोजावाश्रयणा-दस्माकमपीति ॥ ४६ ॥

पुनरपि तथैवैकदण्डितः सांसारिकजी—

वपदार्थे साम्यापादनयाऽऽहुः—

अध्वजरूपं पुगिसं महंतं,

सणातलं अत्रखयमव्ययं च ।

सन्वेसु चूतेसु वि सन्वतो से ,

चंदो अब ताराहिं समत्थरूवे ॥ ४७ ॥

पुरि शयनात्पुरुषो जीवः, तं यथा भवन्तोऽन्युपगतवन्तस्तथा वयमपि । तमेव विशिनष्टि-अमृतत्वादव्यक्तं रूपमस्यासावव्य-
करूपः, तथा करचरणशिरोम्रीवाद्यवयवतया स्वतोऽवस्थाना-
त् । तथा-महान्तं लोकव्यापिनं, तथा-सनातनं शाश्वतं, अव्ययं त-
था नित्यं, नानाविधगतिस्मभवेऽपि चैतन्यलक्षणात्मस्वरूपस्याप्र-
च्युतेः । तथा-अकृत्यं केनाचित्प्रदेशानां कारणशः कर्तुमशक्यत्वा-
त् । तथा-अव्ययम्, अतन्नेनापि कायेनैकस्यापि तत्प्रदेशस्य व्यया-
भावात् । तथा-सर्वेष्वपि चूनेषु कार्याकारपरिणतेषु प्रतिशरीरं
सर्वतः सामस्याभिरंशत्वाद् सावात्मा भवति । क इव ? अत्र इव
शशीव, ताराभिराश्विन्यादिभिर्नक्षत्रैर्यथा समस्तरूपः संपूर्णः सं-
बन्धमुपयात्येवमसावपि आत्मा प्रत्येकं शरीरैः सह संपूर्णः सं-
बन्धमुपयाति, तदेवमेकदण्डिर्निर्देशनसाम्यापादनेन सामवाद्बु-
धं कं स्वदर्शनारोपणार्थमाद्रककुमारोऽभिहितः, यत्रैतानि संपूर्णा-
नि निरुपचरितानि पूर्वोक्तानि विशेषणानि धर्मसंसारयोर्विद्यन्ते,
स एव पक्षः सञ्चुतिकेन समाश्रितव्यो ज्ञवति । एतानि चास्म-
दीय एव दर्शने यथोक्तानि सन्ति नार्हते, अतो ज्ञवताऽप्यस्म-
द्दर्शनेमेवाभ्युपगन्तव्यमिति ॥ ४७ ॥

तदेवमभिहितः सन्नार्द्रककुमारस्तदुत्तरदानायाऽऽह—

एवं ण मिज्जंति ए संसरंति ,

न माहणा खत्ति य वेसपेस्सा ।

कीमा य पक्खी य सरीसिवा य,

नरा य सन्वे तह देवलोए ॥ ४८ ॥

यदि वा प्राक्तनश्लोकः “अवचरुव” इत्यादिको वेदान्तवाचा-
त्माद्वैतमतेन व्याख्यातव्यः । तथाहि-ते एकमेवाद्वयत्तं पुरुषमात्मा-
ने महान्तमाकाशमिव सर्वव्यापिनं सनातनमनन्तमकृत्यमव्ययं
सर्वेष्वपि भूतेषु चेतनाचेतनेषु सर्वतः सर्वात्मतयाऽसौ व्यव-
हित इत्येवमन्युपगतवन्तः । यथा-सर्वास्वपि तारास्वेक एव च-
न्द्रः संबन्धमुपयात्येवं चासावपि, इत्यस्य चोत्तरदानायाह-(प-
रमित्यादि) एवमिति । तथा-भवतां दर्शने एकान्तेनैव नित्योऽवि-
कार्यात्माऽन्युपगम्यते इत्येवं पदार्थाः सर्वेऽपि नित्याः । तथा च
सति कुतो बन्धमोक्तसद्भावः ? बन्धाज्ञावाच्च न नारकतिर्यङ्मर-
मरलक्षणश्चतुर्गतिकः संसारः । मोक्षानावाच्च निरर्थकं व्रतग्रहणं
ज्ञवतां, पञ्चरात्रोपदिष्टमनियमप्रतिपत्तिश्चेत्येवं च यदुच्यते
ज्ञवता यथाऽऽवयोस्तुल्यो धर्म इति । तदयुक्तमुक्तम् । तथा-सं-
सारान्तर्गतानां च पदार्थानां न साम्यम् । तथाहि-भवतां द्रव्यै-
कत्ववादिनां सर्वस्य प्रधानाद्वैतत्वात्कारणमेवास्ति, कार्यं च
कारणानिश्चयत्वात्सर्वात्मना न विद्यते । अस्माकं च द्रव्यपर्यायो-
जयवादिनां कारणे कार्यं द्रव्यात्मतया विद्यते, न पर्यायात्मकत-
या । अपि च-अस्माकमुत्पादय्यध्रौव्ययुक्तमेव सदित्युच्यते;
ज्ञवतां तु ध्रौव्यं युक्तमेव सदिति । यावत्प्राविर्भावतिरोभावौ
भवतोच्येते, तावपि नेत्पादविनाशावन्तरेण भवितुमुत्सहेते ।
तद्वयमेहिकामुष्मिकचिन्तायामावयोरने कथञ्चित्साम्यम् । किंच-
सर्वव्यापित्वे सर्वात्मनामधिकारित्वे चात्माद्वैते चाभ्युपगम्य-
माने नारकतिर्यङ्मरऽमरजदेन बालकुमारकसुभगकुम्भाऽऽ-
व्यदिरिज्जादिभेदेन वा न मीयेरन्नपरिच्छेदोऽस्ति, नापि स्वकर्मचो-

दिता नानागतिषु संसरन्ति, सर्वव्यापित्वादेकत्वाद्वा । तथा-न ब्रा-
ह्मणाः, न क्षत्रियाः, न वैश्याः, न शूद्राः, नापि कीटपक्षि-
सरीसृपाश्च भवेयुः । तथा-नराश्च सर्वेऽपि देवलोकाश्चेत्येवं नाना-
गतिभेदेनो जियेरन् । अतो न सर्वव्यापी आत्मा, नाप्यात्माद्वैतवा-
दोऽप्यायाति, अतः प्रत्येकं सुखदुःखानुभवः समुपलभ्यते । तथा-
शरीरत्वकूपयन्तमात्र एवात्मा, तत्रैव तद्गुणविज्ञानोपलब्धेरिति
स्थितम् ॥ ४८ ॥

तदेवं व्यवस्थिते शुष्मदागमो यथार्थाभिधायी न भवति, अ-
सर्वज्ञप्रणीतत्वात्, असर्वज्ञप्रणीतत्वे चैकान्तपक्षसमाश्रयणादि-
त्येवमसर्वज्ञस्य मार्गोद्भावने दोषमाविर्भावयन्नाह—

होयं अयाणित्तिह केवलेणं ,

कहंति जे धम्ममजाणमाणा ।

एासंति अप्पाण परं च एट्ठा ,

संसारधोरम्मि अणोरपारे ॥ ४९ ॥

लोकं चतुर्दशरज्ज्यात्मकं, चराचरं वा लोकम्, अज्ञात्वा केवलेन
दिव्यज्ञानावभासेनेहस्मिन् जगति, ये तीर्थिका अजानाना अवि-
द्वांसो धर्मं दुर्गतिगमनमार्गस्यार्गज्ञानं, कथयन्ति प्रतिपादयन्ति,
ते स्वतो नष्टा अपरानपि नो ज्ञायन्ते । कः, घोरे ज्ञानके संसार-
सागरे (अणोरपारे स्ति) अर्वागुभागपरभागवर्जितेऽनाद्यनन्त इत्ये-
वंचूते संसारार्णवे आत्मानं प्रक्षिपन्तीति यावत् ॥ ४९ ॥

साम्प्रतं सम्यग्ज्ञानवतामुपदेष्टुणां गुणानाविर्भावयन्नाह—

होयं विजाणंतिह केवलेणं ,

पुणेण नाणेण समाहिजुता ।

धम्मं समत्तं च कहंति जे ऊ,

तारंति अप्पाण परं च तिज्जा ॥ ५० ॥

लोकं चतुर्दशरज्ज्यात्मकं केवलालोकेन केवलिनो विविध-
मनेकप्रकारं जानन्ति विद्वन्तीहास्मिन् जगति प्रकर्षेण जाना-
ति प्रज्ञः, पुण्यहेतुत्वात् पुण्यम् । तेन तथानूतेन ज्ञानेन समा-
धिना च युक्ताः, समस्तं धर्मं श्रुतचारित्ररूपं, ये तु परहितैषिणः,
कथयन्ति प्रतिपादयन्ति, ते महापुरुषास्ततः संसारसागरं तीर्णाः,
परं च तारयन्ति सदुपदेशदानत इति केवलिनो लोकं जानन्ती-
त्युक्ते यत्पुनर्ज्ञानेनेत्युक्तं तद् बौद्धमतोच्छेदेन ज्ञानाधार आत्मा
अस्तीति प्रतिपादनार्थमिति । एतदुक्तं ज्ञवति-यथाऽऽदेशिकः
सम्यग्मार्गज्ञ आत्मानं परं च तदुपदेशवर्तिनं महाकान्ताराहि-
वक्षितदेशप्रापणेन निस्तारयत्येवं केवलिनोऽप्यात्मानं परं च
संसारकान्ताराक्षिस्तारयन्तीति ॥ ५० ॥

पुनरप्यार्द्रककुमार एवाह—

जे गरहियं ठाणमिहावसंति ,

जे यावि लोए चरणोववेया ।

उदाहसंतं तु समं मईए ,

अहाउसो ! विप्परियासमेये ॥ ५१ ॥

असर्वज्ञप्ररूपणमेवंजूनं भवति । तद्यथा-ये केचित्संसारान्त-
र्गतिनोऽशुभकर्मणोपेता समन्वितास्तद्विपाकसहायाः, गतिं न नि-
न्दितं जुगुप्सितं निर्विवेकिजनाचरितं, स्थानं पदं कर्मानुष्ठानरूप-
मिहास्मिन् जगति, आसेवन्ते जीविकदेतुमाश्रयन्ति, तथा च-ये
सदुपदेशवर्तिनो लोकैऽस्मिन् चरणेन विरतिपारिणामरूपेणोपेताः
समन्विताः, नेगमुनयेषामपि, यदनुष्ठानं शोभनाशोभनस्वरूप-

पि सत् तदसर्वैरवांश्चरतिः समं सद्यः तुल्यमुदाहृतमुपन्य-
स्नं स्वमत्या स्वाभिप्रायेण, न पुनर्यथावस्थितपदार्थनिरूपणेन ।
अथवा-आयुष्मन् ! हे एकदण्डिन् ! विपर्यासमेव विपर्ययमेवो-
दाहरेदसर्वज्ञो यदशोभने तच्छोभनत्वेन; इतरन्वितरथेति ।
यदि वा(विपर्यास इति)मत्तोन्मत्तप्रज्ञापवदित्युक्तं जवतीति ॥११॥

(११) तदेवमेकदण्डिको निगकृत्याऽर्द्रकुमारो यावद् ज-
गवदन्तिकं प्रजति तावद् हस्तितापसाः परिवृत्य तस्पुरिदं च
प्रोचुरित्याह—

संवच्छरेणावि य एगमेगं,
बाणेण मारेज महागयं तु ।
सेमाण जीवाण दयद्वयाप,
वासं वयं विचि पकप्पयामो ॥ ५२ ॥

हस्तिनं व्यापाद्यात्मनो वृत्तिं कल्पयन्तीति हस्तितापसाः, तेषां
मध्ये कश्चिद्भूतम एतदुवाच । तथा-भो मर्द्रकुमार ! सभु-
तिकेन सदाऽऽपचहुत्वमालोचनीयम्, तत्र ये अमी तापसाः
कन्दमूलफलाशिनस्ते बहूनां सत्त्वानां स्थावराणां तदाभितानां
बौद्धम्बरादिषु जङ्गमानामुपघाते वर्तन्ते । येऽपि च भैक्ष्येणात्मानं
वर्तयन्ति तेऽप्याशंसादोषद्विता इतश्चेतश्चाट्याध्यमानाः पिपी-
लिकादिजन्तूनां उपघाते वर्तन्ते । वयं तु संवत्सरेणापि, अपि-
शब्दात् षण्मासेन चैकैकं हस्तिनं महाकायं बाणप्रहारेण
व्यापाद्य शेषसत्त्वानां दयार्थमात्मनो वृत्तिं वर्तने तदामिषेण वर्ष-
मेकं यावत्कल्पयामः । तदेवं वयमेकसत्त्वोपघातेन प्रजृप्ततर-
सत्त्वानां रक्षां कुर्म इति ॥ ५२ ॥

साम्प्रतमेतदेवाऽऽर्द्रकुमारो हस्तितापसमतं

दूषयितुमाह—

संवच्छरेणावि य एगमेगं,
पाणं हणता अणियत्तदोसा ।
सेमाण जीवाण वहेऽन्नगा य,
सिया य थोवं मिहिणो वि तम्हा ॥ ५३ ॥

संवत्सरेणैकैकं प्राणिनं एतदपि प्राणातिपातादनिवृत्तदोषा-
स्ते भवन्ति । आशंसादोषश्च भवतां पञ्चेन्द्रियमहाकायसत्त्व-
वधपरायणानामनिदुष्टो भवति । साधूनां तु-सूर्यरश्मिप्रका-
शितबीजेषु युगमात्रदृष्ट्या गच्छतामीयोसामितिसमितानां
द्विचत्वारिंशदोषरहितमाहारमन्वेपयतां लाभालाभसमवृ-
त्तीनां कुतस्त्य आशंसादोषः ? । पिपीलिकादिसत्त्वोपघातो
वेत्यर्थः । स्तोकसत्त्वोपघातेनैवभूतेन दोषाभावो भवताऽभ्युप-
गम्यते, तथा च सति शृहस्था अपि स्वारम्भदेशवर्तिन एव प्रा-
णिनो प्रन्तीति शेषाणां च जन्तूनां क्षेत्रकालव्यवहितानां भव-
दभिप्रायेण वधेन प्रवृत्ता यत एव तस्मात्कारणात्स्यादेवं स्तो-
कमतिस्वरूपं यस्माद् भवति ततस्तेऽपि दोषरहिता इति ॥५३॥

साम्प्रतमर्द्रकुमारो हस्तितापसान्दूषयित्वा

तदुपदेशं दूषयितुमाह—

संवच्छरेणावि य एगमेगं,
पाणं हणता समणव्वयेसु ।
आयाऽहिं ते पुरिसे अणजे.
ण तारिसे केवन्निणो जवन्ति ॥ ५४ ॥

भ्रमणानां यतीनां वतानि भ्रमणवतानि, तेष्वपि व्यवस्थि-
ताः सन्त एकैकं संवत्सरेणापि ये भवन्ति, ये चोपदिशन्ति,
तेऽनार्याः, असत्कर्मानुष्ठायित्वात् । तथा-आत्मानं परेषां चा-
हितास्ते पुरुषाः बहुषचनमार्यत्वात् । न तादृशाः केवलिनो भ-
वन्ति । तथाहि-एकस्य प्राणिनः संवत्सरेणापि घाते येऽन्ये पि-
शिताभितास्तत्संस्कारे च क्रियमाणे स्थावरजङ्गमा विनाश-
मुपयान्ति, ते तैः प्राणिवधोपदेष्टृभिर्न दृष्टाः । न च तानैरव-
घोपायो माधुक्या वृथा यो भवति स दृष्टः, अतस्तेन केवल-
मकेवलिनो विशिष्टविवेकरहिताश्चेति ।

तदेवं हस्तितापसाभिराहृत्य भगवदन्तिकं गच्छन्तमर्द्र-
कुमारं महता कलकलेन लोकेनाभिष्टुयमानं तं समुप-
लभ्य अभिनवगृहीतः संपूर्णलक्षणसंपूर्णो हस्ती समु-
त्पन्नस्तथाविधविवेकोचितं यद् यथाऽर्द्रकुमारोऽयमपह-
ताशेषतीर्थिको निष्पत्युहं सर्वप्रपादपन्नान्तिकं वन्दनाय
प्रजति, तथाऽहमपि यद्यप्यपगतशेषबन्धनः स्यां तत एनं
महापुरुषमर्द्रकुमारं प्रतिबुद्धतस्करपञ्चशतोपेतं, तथा-
प्रतिबोधितानेकवादिगणसमन्वितं परमया भक्त्यैतदन्तिकं
गत्वा वन्दामीत्येवं यावदसौ हस्ती कृतसंकल्पस्तावन्नष्ट-
न्नदिति बुद्धितसमस्तबन्धनः सन्नार्द्रकुमाराभिमुखं प्रद-
त्तकर्णतालस्तथोर्ध्वप्रसारितदीर्घकरः प्रधावितः, नदनन्तरं
लोकेन कृतहादारवगर्भकलकलेन पूकृतम् । यथा-‘ धिक्
कष्टं हतोऽयमर्द्रकुमारो महर्षिर्महापुरुषः ’ तदेवं प्रलप-
न्तो लोका इतश्चेतश्च प्रपलायमानाः, असावपि घनहस्ती स-
मागत्याऽर्द्रकुमारसमीपं भक्तिसंभ्रमावनताप्रभातोत्तमाङ्गो
निवृत्तकर्णतालः त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य निहितधरणीतलदन्ताग्र-
भागः स्पृष्टकराग्रतश्चरणयुगलः सुप्रणिहतमनाः प्रणिपत्य म-
हर्षियनाभिमुखं यथाविति । तदेवमर्द्रकुमारतपोनुभावा-
द्बन्धनोन्मुखं महागजमुपलभ्य स पौरजनपदः श्रेणिकराजस्त-
मार्द्रकुमारं महर्षिं तत्तपःप्रभावं चाभिनन्द्याजिबन्ध च प्रो-
वाच-भगवन् ! आश्चर्यमिदं, यदसौ वनहस्ती तादृग्विधाच्छ-
स्त्रोच्छेद्याच्छृङ्गाबन्धनाद्युष्मत्तपःप्रज्ञावान्मुक्त इत्येतदतिदुष्क-
रमित्येवमभिहिते, अर्द्रकुमारः प्रत्याह-भोः श्रेणिक महाराज !
नैतदुष्करं यदसौ वनहस्ती बन्धनान्मुक्तः । अपि त्येतदुष्करं य-
त्सेहपाशमोचनं, पतञ्च प्राङ्गिर्युक्तिगाथया प्रदर्शितम् । सा वेयम-
“ ए दुष्करं वारणपासमोचनं, गयस्स मत्तस्स वणम्मि रायं ! ” जह
उ तस्याऽऽवलिपण तंतुणा, सुदुष्करं मे पमिहाइ मोयणं ” ॥१॥
एवमर्द्रकुमारेण राजानं प्रतिबोध्य तीर्थकरान्तिकं गत्वाऽ-
जिबन्ध च जगवन्तं भक्तिभरनिर्भर आसाञ्जके । भगवानपि
तानि पञ्चापि शतानि प्रवाज्य तच्छिष्यत्वेनोपनिन्य इति ॥५४॥

साम्प्रतं समस्ताभ्यनार्योपसंहारार्थमाह—

बुद्धस्स आणपे इमं समाहिं,
आस्सि सुठिच्चा तिविहेण ताई ।
तरिउं समुहं च महाभवोघं,
आयाणवतं समुदाहरेज्जा ॥ ५५ ॥ ति वेमि ।

बुद्धोऽवगततत्त्वः सर्वज्ञो बोरवर्द्धमानस्वामी, तस्य, आकृष्य तदा
ऽऽगमेन, इमं समाधिं सत्कर्मावाप्तिलक्षणमवाप्यास्मिंश्च समाधीं
सुष्ठु स्थित्वा मनोवाक्कायैश्च प्रणिहतेन्द्रियो न मिथ्यादृष्टिभ्रमुम-
न्यत, केवलं तदाचरणजुगुप्सां त्रिविधेनापि करणेन न विधत्ते ।
स पर्वजुत आत्मनः परेषां च त्राणशिलाः, तार्या वा गमनशीलो

मोक्षं प्रति, स एवं भूतस्तरितुमतिशयस्य समुद्रमिव दुस्तरं महाभयौघं मोक्षार्थमादीयत इत्यादानं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यरूपं तद्विद्यते यस्यासावादानवान् साधुः स च सम्यग्दर्शनेन सता परतीर्थिकतपःसमृद्ध्यादिदर्शनेन मौनीन्द्रादर्शनात् प्रच्य-
यते; सम्यग्ज्ञानेन तु यथावस्थितवस्तुप्ररूपणतः समस्तप्रावा-
डकबाहिनिराकरणेनापरेषां यथावस्थितमोक्षमार्गमाविर्भावय-
तीति; सम्यक्चारित्र्येण तु समस्तजतप्रामदितैषया निरुद्धाश्रय-
द्वारः सन् तपोविशेषाच्चा नेकभावोपाजितं कर्म निर्जरयति । स्व-
तोऽप्येषां चैवंप्रकारमेव धर्ममुपाहरेष्ट्यागृणीयादित्यर्थः । इतिः
परिसामान्यार्थः, ब्रवीमिति ॥ ५५ ॥ सूत्रं २ श्रु ७ अ० ॥

अद्भाग (य) पुर-आर्द्धकपुर-न० । नगरनेदे, यत्र आर्द्धककु-
मार उत्पन्नः । सूत्रं २ श्रु ६ अ० ।

अद्चंदण-आर्द्धचन्दन-न० । सरसचन्दने, औ० । “ अ-
द्चंदणाणुलितगता इतिसिलिधपुष्पफगासाई सुदुर्माई
असंकलिष्टाई वत्याई पवरपरिहिया ” इति । आर्द्धेन सरसे-
न चन्दनेनाऽनुलिप्तं गात्रं येषां ते आर्द्धचन्दनानुलिप्तगात्राः ।
(सुपुरुषवर्णकः) औ० ।

अद्गण-अर्द्धन-पुं० । अर्द्ध-व्युद्. गतौ, पीमायां, वधे, याचने
च । वाच० । स्वभामव्याप्ते राजनि च, येन पद्मावती प्रार्थयित्वा
माणिक्यदेवप्रतिमाऽऽनीता । ती० ५१ कल्प ।

अद्गणो (रायो)-देशी-आकुले, दे० ना० १ वर्ग ।

अद्व-अर्द्ध-वि० । निगालिते, आव० ६ अ० ।

अद्व-अर्द्ध-वि० । रूप्याद्युचितव्याभावे, पञ्चा० ३ विव० ।

अद्ग-आर्द्ध-वि० । आ-ऊह-भावे व्युद् । उत्कायने, करणे
व्युद् । द्रव्यपाकायान्नावुत्पाप्यमाने उदकतैश्चादौ, उपा० ३ अ० ।

अद्ग-आर्द्ध-वि० । रुद्रदेवताके नक्षत्रनेदे, अनु० । “ दो अ-
द्गो ” स्था० २ ठा० ३ उ० । “ अद्ग खलु नक्षत्रे ” सू०
प्र० १० पाद० । “ अद्ग नक्षत्रे एतारे ” पं० सं० १ द्वार ।

अद्ग-आर्द्ध-वि० । आर्द्धनेन पवित्रीकृते, वृ० १ उ० ।

अद्ग-आर्द्ध-वि० । दर्पणे, दे० ना० १ वर्ग ।

अद्ग-आर्द्ध-वि० । दर्पणे, स० ।

अद्गायं पेहमाणे मणुस्ते किं अद्गायं पेहति, अत्ताणं
पेहति, पलिजागं पेहति ? गोयमा ! एो अद्गायं पेहति,
एो अत्ताणं, पलिजागं पेहति । एवं एतेणं अजिलावेणं
असि माणिं दृधं पाणं तेहं फाणिंरसं ।

(अद्गायमिति) आदर्शं (पेहमाणे स्ति) प्रेक्ष्यमाणो मनुष्यः
किमादर्शं प्रेक्षते? आर्द्धस्विदात्मानम्? अर्द्धात्मशब्देन शरीरम-
भिगृह्यते । उत पलिजागमिति ? प्रतिजागं प्रतिविम्बम् । भगवा-
नाद्-आर्द्धं तावत्प्रेक्षत एव, तस्य स्फुटस्वरूपस्य यथावस्थि-
ततया तेनोपलभ्यमानम् । आत्मानं आत्मशरीरं पुमनं पश्यति, त-
स्य तत्राभावात् । स्वशरीरं हि आत्मनि व्यवस्थितं नादर्शं,
ततः कथमात्मशरीरं तत्र च पश्येत् इति ? प्रतिजागं स्वशरीर-
स्य प्रतिविम्बं पश्यति । अयं किमात्मकः प्रतिविम्बः ? उच्यते-ज्ञा-
या पुद्गलात्मकम् । तथाहि-सर्वमैन्द्रियकं वस्तु स्थूलं चयापचय-
१५१

धर्मकं, रहिमवच्च; रहमय इति ज्ञायापुद्गला व्यवस्थित्यन्ते । ते च
ज्ञायापुद्गलाः प्रत्यक्त एव सिद्धाः, सर्वस्यापि स्थूलवस्तुन-
श्चायाया अध्यक्ता प्रतिप्राणिप्रतीतेः । अन्यच्च-यदि स्थूलव-
स्तु व्यवहिततया, दूरस्थिततया वा नादर्शादिष्ववगाढरहिमर्भ-
वति, ततो न तस्मात्तद् दृश्यते, तस्मादवसीयते-सन्ति च्छा-
यापुद्गला इति । ते च च्छायापुद्गलास्तत्तत्सामग्रीवशाद्विचित्र-
परिणमनस्वभावाः । तथाहि-ते ज्ञायापुद्गला दिवा वस्तुन्य-
प्रास्वरप्रतिगताः सन्तः स्वसंबन्धिद्रव्याकारमाविज्ञाणाः श्या-
मरूपतया परिणमन्ते, निशि तु कृष्णाः, एतच्च प्रसरति
दिवसे सूर्यकरनिकरम्, निशि तु चन्द्रोद्योते प्रत्यक्त एव
सिद्धः । त एव च्छायापरमाणव आदर्शादिभास्वरद्रव्यप्रतिग-
ताः सन्तः स्वसंबन्धिद्रव्याकारमादधाना यादृग्वर्णाः स्वसंब-
न्धिनि छये कृष्णो, नीलः, सितः, पीतो वा, तदाभाः परिणमन्ते ।
एतद्व्यादर्शादिष्वव्यक्ततः सिद्धम् । ततोऽधिकृतसूत्रेऽपि ये म-
नुष्यस्य ज्ञायापरमाणव आदर्शादिकमुपसंक्रम्य स्वदेहवर्णा-
मतया, स्वदेहाकारतया च परिणमन्ते, तेषां तत्रोपलब्धिर्न श-
रीरस्य, ते च प्रतिविम्बशब्दाख्याः । अत उक्तं न शरीरं पश्य-
ति, किन्तु प्रतिभागमिति । नैवेनस्वमनीषिकाविजृम्भितम् ।

यत उक्तं आगमे-

“ भासा उ दिवा ज्ञाया, अभासुरगता निशि तु कालाभा ।

सा जेव भासुरगया . सदेहवन्ना मणेयव्या ॥ १ ॥

जे आदरिसं तत्तो , देहावयवा हवति संकता ।

तेसि तत्थऽयलब्धी , पगासयोगा न इयरेसि ” ॥ २ ॥

एतन्मूलटीकाकारोऽप्याह-यस्मान्स्वमेव हि ऐन्द्रियकं स्थू-
लं स्वयं चयापचयधर्मकं, रहिमवच्च भवति, यत आदर्शादिषु
ज्ञाया स्थूलस्य दृश्यतेऽवगाढरहिमनः । न चादर्शं अनवगाढर-
हिमनः स्थूलव्यस्य कस्याचिदर्शने भवति । न चान्तरितं दृश्यते
किञ्चित्, अतिदूरस्थं वा इति ।

पलिभागं प्रतिभागं (पेहति) पश्यति । एवमसिमण्यादिविष-
याण्यपि वद् सूत्राण्यपि भावनीयानि । सूत्रपाठोऽप्येवम्-“ अ-
सि देहमाणं मणुस्ते किं असि देह , अत्ताणं देह , पलिजागं
देह ” इत्यादि । प्रज्ञा० १५ पद । स्था० । स्फटिकादिमणौ ,
नि० सू० १३ उ० । ‘ अणाचार ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३१३ पृष्ठे
आदर्शं मुखप्रक्षेपकप्रस्तावेऽप्येतदुक्तम्)

अद्गागपसेण (न)-आदर्शप्रश्न-पुं० । प्रअविद्याभेदे, यथा आ-
दर्शं देवताऽवतारः क्रियते । एतद्वस्तुत्वनाप्रतिबन्धे प्रअव्याकर-
णानामष्टमेऽध्ययने च । परमिदानीं प्रअव्याकरणेषु एतदध्ययनं
न दृश्यते । स्था० १० ठा० ।

अद्गागविज्ञा-आदर्श वद्या-स्त्री० । विद्याविशेषे, यथाऽऽतुर
आदर्शं प्रतिविम्बितोऽमृज्यमानः प्रगुणो जायते । व्य० ५ उ० ।

अद्गागसमाण-आदर्शसमान-पुं० । आदर्शेन समानस्तुल्य इति
अमणोपासकनेदे, स्था० यो हि साधुभिः प्रज्ञाप्यमानानुसर्गोप-
वादादीनागामकान् भावान् यथावत्प्रतिपद्यते सन्निहितार्थानाद-
शकवत्, स आदर्शसमानः । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

अद्गामलग-आर्द्धमलक-न० । पशुवृक्षसंबन्धिनि मधुरे, (इति
संप्रदायः) ध० २ अधि० । पञ्चा० । “ अद्गामलग्गमाण स-
चित्तपुद्गलिकायं गेहति ” नि० सू० १ उ० । शश्वृक्षसंबन्धिनि
मुदुरे . प्र० ४ ठा० ।

अहारिह-आर्द्रारिह-पुं० । कोमलकाके, आ० म० प्र० ।

अदिय-अदिते-त्रि० । पीमिते, ३५० १० उ० ।

अदोहि (ए)-अदोहिन्-त्रि० । कस्याऽप्यवच्छेदे, घ० ३ अधि० ।

अद्ध-अर्द्ध-न० । “अर्द्धमूर्धाऽर्धेऽन्ते वा” । ८ । २ । ४१ । इति सूत्रेण संयुक्तस्य द्वयविकल्पनाभावात् ङः प्रा० समप्रविज्ञाने, एकदेशे च । विश० । “अर्द्धऽगुलसोऽणिको जेदुपमाणो असी भणिको” । ज० ३ वक्र० ।

अद्धतो-दशी-पर्यन्ते, दे० ना० १ वर्ग ।

अद्ध (द्वा) ण-अध्वन्-पुं० । प्राकृते-“पुंस्यन आणो राज-वश्च” ८ । ३ । ४६ इति सूत्रेण अनः स्थाने वा आण इत्यादेशः । प्रा० । पणि, को० । मार्गे, ज्ञा० १४ अ० । नि० चू० ।

अद्धाणं पि य दुर्विहं, पंथो मग्गो य होइ नायव्वो ॥

अध्या द्विविधः, तद्यथा-पन्थाः, मार्गश्च । पन्था नाम यत्र ग्रामनगरपल्लीमजिकानां किञ्चिदेकतरमपि नास्ति । यत्र पुनर्ग्रामानुग्रामपरस्परस्याऽवसितं भवति स ग्रामे मार्ग उच्यते । वृ० १ उ० । प्रयाणके, विपा० १ वृ० ३ अ० ।

अद्ध (फाण) कृत्-अध्वकृत्-पुं० । अध्वनि गृह्यमाणे कष्टे कमनीये आहारे, वृ० १ उ० । (‘विहार’ शब्दे एतद्विधिर्द्रष्टव्यः)

अद्धकरिस-अर्द्धकृप-पुं० । पक्षस्याऽष्टमांशे, अनु० ।

अद्धकविह-अर्द्धकपित्थ-पुं० । अर्द्धकपित्थाकारयति, “अर्द्धकविहसंज्ञाणसंविधं” उक्तानीकृतमर्द्धमात्रं कपित्थस्यैव यत् संस्थानं तेन संस्थितमर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितम् । सू० प्र० १० पाहु० ।

अद्धकुल (म) व-अर्द्धकुल (ड) व-पुं० । मगधदेशप्रसिद्धे धान्यमानविशेषे, रा० ।

अद्धकोस-अर्द्धकोश-पुं० । धनुःसहस्रे, जं० ४ वक्र० ।

अद्धकखण-देशी-प्रतीकणे, दे० ना० १ वर्ग ।

अद्धकिल-देशी-सेकाकरणे, दे० ना० १ वर्ग ।

अद्धकिल (चि) कमकिल-अर्द्धाक्षिकटाक्ष-न० । अर्द्धे तिर्यग्वर्जितमक्षि येषु कटाक्षरूपेषु चेष्टिनेषु ते । अर्द्धकटाक्षेषु, “अर्द्धऽक्षिकरुक्खचिट्ठिपाई लूसेमाणा उवेति” जी० ३ प्रति ।

अद्धकिलय-अर्द्धाक्षिक-त्रि० । अर्द्धविकृतलोचने, मद्वा० ३ अ० ।

अद्धखट्वा-अर्द्धखन्वा-स्त्री० । अर्धजङ्घां नादयन्त्यामुपानदि, वृ० ३ उ० ।

अद्धचंद-अर्द्धचन्द-पुं० । अर्द्धचन्दाकारे सोपाने, ज्ञा० १ अ० । स० । सौधमर्कव्योऽर्द्धचन्दसंस्थानसंस्थितः । रा० ।

अद्धचक्रवाल-अर्द्धचक्रवाल-न० । गतिविशेषे, स्था० ७ उ० ।

अद्धचक्रवाहा-अर्द्धचक्रवाहा-स्त्री० । अर्द्धचक्रवाहकारायां अणौ, स्था० ७ उ० ।

अद्धद्ध-अर्द्धपट्ट-त्रि० । सार्द्धेपु पञ्चसु, आ० म० प्र० ।

अद्धज्या-देशी-मोचकाख्यपादत्राणे, दे० ना० १ वर्ग ।

अद्धजिह्वा-अर्द्धजीर्ण-त्रि० । जीर्णाऽजीर्णे, आ० म० द्वि० ।

अद्धजोयण-अर्द्धजोयन-न० । योजनस्यार्द्धमर्द्धजोयनम् । गव्यूतौ, वृ० ४ उ० ।

अद्धद्धम-अर्द्धाष्टम-त्रि० । अर्द्धमष्टमं येषां तान्यर्द्धाष्टमानि । सार्द्धसप्तसु, ज्ञा० १ अ० । “अर्द्धमात्रं य राईदियाणं य विइकंताणं” स्था० १ उ० । सार्द्धसप्ताहोरात्राधिकेषु अतीतेषु, कर्म० १ कर्म० ।

अद्धणाराय-अर्द्धनाराच-न० । अर्द्धे नाराचमुन्नयतो मर्कटबन्धो यत्र तदर्थनाराचम् । मर्कटकैकदेशबन्धनद्वितीयपार्श्वकीलिकासंबन्धरूपे चतुर्थसंहनने, स० । यत्र हि एकपार्श्वे मर्कटबन्धो द्वितीये च पार्श्वे कीलिका भवति । जी० १ प्रति० । कल्प० । पं० तं० । कर्म० । तं० । स्थ० ।

अद्धतुला-अर्द्धतुला-स्त्री० । तुलाप्रमाणस्यार्द्धे, अनु० ।

अद्धद्ध-अर्द्धार्द्ध-न० । चतुर्भागे, वृ० ३ उ० ।

अद्धद्धा-अर्द्धाद्धा-स्त्री० । अद्धाया अद्धा अद्धाद्धा । दिवसस्य रजन्या वा एकदेशे प्रहरादौ । स्था० १० उ० ।

अद्धद्धामीसय-अर्द्धाद्धामिश्रक-न० । अद्धाद्धाविषयं मिश्रकं सत्याऽसत्यमद्धाद्धामिश्रकम् । सत्यमृषाभेदे, यथा कश्चिन्कस्मिन्श्चित्प्रयोजने प्रहरमात्र एव मध्याह्नमित्याह । स्था० १० उ० ।

अद्धपंचममुहूर्त-अर्द्धपञ्चममुहूर्त-पुं० । अर्द्धपञ्चमाद्य ते मुहूर्ताश्च अर्द्धपञ्चममुहूर्ताः । नवसु घटिकासु अर्द्धपञ्चमा मुहूर्ता यस्य । ६ व० । नवघटिकापरिमिते, “जया णं भंते ! उक्को-सिया अद्धपंचममुहूर्ता दिवसस्स राईए वा पोरिस्सी जयइ” म० ११ श० ११ उ० ।

अद्धपल-अर्द्धपल-न० । कर्षद्वये, अनु० ।

अद्धपत्रिअंका-अर्द्धपर्य्य (ल्य) ड्वा-स्त्री० । ऊरावेकपादनिवेशानलक्षणयां लक्षणायाम्, स्था० ५ उ० १ उ० ।

अद्धपेटा-अर्द्धपेटा-स्त्री० । पेटाया अर्द्धमर्द्धपेटा । पेटायाः समखण्डे । अर्द्धपेटेवार्द्धपेटा । पेटार्द्धसमानगमनवृत्तणे गोचरजेदे, पञ्चा० १८ विव० । दशा० । “अर्द्धपेटा इमीए चेष अर्द्धसंतिया घरपरिवाडी” पं० व० २ ज्ञा० । अर्द्धपेटाऽपेवमेव, नखरमर्द्धपेटासदृशं स्थानयोर्दिग्वृत्तं संबध्योर्गृहभ्रेषयोरेव पर्यटति, वृ० १ उ० । स्था० । उक्त० । ध० । ग० ।

अद्धभरह-अर्द्धभरत-पुं० । जरतस्यार्द्धमर्द्धभरतम् । भरतार्द्धे, “अर्द्धभरहस्स सामिका धीरकिसि पुरिसा” प्रअ० ४ आअ० ज्ञा० ।

अद्धभरहपमाणमेत्त-अर्द्धभरतप्रमाणमात्र-त्रि० । अर्द्धभरतस्य यत्प्रमाणं तदेव मात्रा प्रमाणं यस्य स तथा । सातिरेकेत्रिषष्ट्याधिकयोजनशतद्वयमिते, “अर्द्धभरहपमाणमेत्तं वोदि विसेणं विसपरिणयं विसट्ठमाणि करेत्तए” (वृश्चिक आशो-विषो वा) स्था० ४ उ० ४ उ० ॥

अद्धमागद्ध-अर्द्धमागध-न० । मगधार्द्धविषयभाषानिबन्धे, मष्टादशदेशाज्ञापानियते च । नि० चू० ११ उ० ।

अद्धमागही-अर्द्धमागधी-स्त्री० । “रसोल्लसौ” (८ । ४ । २८७) मागध्यामित्यादिमागधीभाषावृत्तकणोनापरिपूर्णायां प्राकृतभाषा-

लक्षणबहुवचनं भाषायाम्, औ० । प्राकृतादीनां षण्णां भाषाविशेषाणां मध्ये या मागधी नाम भाषा “ रसोलेशा ” भाषाभ्यामित्यादिलक्षणवती, सा असमाश्रितस्वकीयसमप्रलक्षणाऽद्भुतमागधीत्युच्यते । “ भगवं च एषं अद्भुतमागहीण भासाप धम्ममाइयल्लइ ” इति द्वाविंशो बुद्धतिशयः । स० ३४ सम० । विपा० प्रज्ञा० । रा० । आचा० । आ० म० । “ अद्भुतमागही भासा मासिज्जमाणी विसिज्जइ ” भाषा किल बहुधा भवति, यदाह— “ प्राकृतसंस्कृतमागध-पिशाचभाषा च शौरसेनी च । षष्ठोऽत्र भूरिभेदो, देशविशेषादपभ्रंशः ” ॥ १॥ भ० ५ श० ४३० ।

अद्भुतमास-अर्धमास-पुं० । अर्धमासस्य । एकदे० त० स० । पञ्चदशाहात्मके मासस्यार्द्धरूपे पतात्मके काले, प्रश्न० १ सं० द्वा० । अद्भुतमासिय-अर्धमासिक-त्रि० । पालिके, “ अद्भुतमासिए कत्तरिमुंढे सि ” यदि कर्तव्यं कारयति तदा पत्ते पत्ते शुभं कारणीयम्, कुरकर्तव्योश्च लोचे प्रायश्चित्तम् । कल्प० ।

अद्भुतकालसमय-अर्धकालकालसमय-पुं० । समयः समाचारोऽपि भवतीति कालेन विशेषितः । कालरूपः समयः कालसमयः । स चाऽनर्द्धरात्ररूपोऽपि भवतीत्यतोऽर्द्धरात्रकालसमयः । निशये रात्रर्मध्यकाले, “ अद्भुतकालसमयसि सुत्तजागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी ” इत्यादि । भ० ११ श० ११ उ० ।

अद्भुतलव-अर्धलव-पुं० । लवस्य समैऽशे, ज्यो० १ पाहु० ।

अद्भुतविआरं-दशा-मण्डने, दे० ना० १ वर्ग ।

अद्भुतवेयाली-अर्धवेताली-स्त्री० । वैताल्या विद्याया उपशमकविद्यायाम्, सूत्र० २ धु० २ अ० ।

अद्भुतकासिया-अर्धनाड्काशिका-स्त्री० । देवलसुतराजस्य प्रव्रजितस्य प्रव्रजितायामेव देव्यामुत्पन्नायां पुत्र्याम्, आच० ४ अ० । आ० सू० (‘ सखकामविरसया ’ शब्दे कथा वक्ष्यते)

अद्भुतसम-अर्धसम-न० । एकतरसमे वृत्ते, यत्र पादा अक्षराणि वा समानि, अथवा यत्र प्रथमतृतीययोर्द्वितीयचतुर्थयोश्च समत्वम् । (न सर्वत्र) स्या० ७ डा० ।

अद्भुतहार-अर्धहार-पुं० । नवसरिके कण्ठाभरणभेदे, रा० । हा० । जी० । वि० । ज० । जीवा० । आचा० । भ० । औ० । स्वनामख्याते द्वीपे, समुद्रे च । जी० ३ प्रति० । तत्रार्द्धहारद्वीपे, अर्द्धहारभद्रार्द्धहारमहाभद्रौ द्वौ अर्द्धहारसमुद्रे अर्द्धहारवराद्धहारमहावरी ” जी० ३ प्रति० ।

अद्भुतहारजद-अर्धहारजद-पुं० । अर्द्धहारद्वीपाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ।

अद्भुतहारमहाभद-अर्धहारमहाभद-पुं० । अर्द्धहारद्वीपाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ।

अद्भुतहारमहावर-अर्धहारमहावर-पुं० । अर्द्धहारसमुद्राधिपता देवे, अर्द्धहारवरसमुद्राधिपतौ देवे च । जी० ३ प्रति० ।

अद्भुतहारवर-अर्धहारवर-पुं० । स्वनामख्याते द्वीपभेदे, समुद्रभेदे च । तत्र अर्द्धहारवरार्द्धहारवरमहावरी च द्वौ वसतः । जी० ३ प्रति० ।

अद्भुतहारवरभद-अर्धहारवरभद-पुं० । अर्द्धहारवरद्वीपाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ।

अद्भुतहारवरमहावर-अर्धहारवरमहावर-पुं० । अर्द्धहारसमुद्राधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ।

अद्भुतहारवरवर-अर्धहारवरवर-पुं० । अर्द्धहारवरसमुद्राधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ।

अद्भुतहारोभास-अर्धहारोभास-पुं० । स्वनामख्याते द्वीपभेदे, समुद्रभेदे च । तत्र अर्द्धहारोभासे द्वीपे अर्द्धहारोभासमहाभद्रार्द्धहारोभासमहाभद्रौ, अर्द्धहारोभासे समुद्रे अर्द्धहारोभासवरार्द्धहारोभासमहावरी द्वौ वसतः । जी० ३ प्रति० ।

अद्भुतहारोभासजद-अर्धहारोभासजद-पुं० । अर्द्धहारोभासद्वीपाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ।

अद्भुतहारोभासमहाभद-अर्धहारोभासमहाभद-पुं० । अर्द्धहारोभासद्वीपाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ।

अद्भुतहारोभासमहावर-अर्धहारोभासमहावर-पुं० । अर्द्धहारोभाससमुद्राधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ।

अद्भुतहारोभासवर-अर्धहारोभासवर-पुं० । अर्द्धहारोभाससमुद्राधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ।

अद्भुत-अर्ध-स्त्री० । समयानिषु कालभेदेषु, संकेताविधाचकोऽप्यस्ति । ज० ११ श० ११ उ० । अनु० । अवधिज्ञानाऽऽवरणज्ञयोपशमलाभरूपायां लब्धौ, विशेष० । अद्भुतत्रिविधा-अतीताद्भुता, वर्तमानाद्भुता, अनागतद्भुता च । कर्म० ५ कर्म० ।

अद्भुतानुय-अर्धानुय-न० । अद्भुतकालस्तत्प्रधानमायुः कर्मविशेषोऽद्भुतमायुः । भवत्यप्येऽपि कायान्तयेऽपि कालान्तरानुगामिनि, स्या० १ डा० ३ उ० । कायस्थितिरूपे आयुष्कर्मभेदे, स्या० १ डा० ४ उ० । यथा-मनुष्यायुः कस्याऽपि जघान्येष्वेव नामरूढि । “ दोषं अद्भुतपुण्यं तं जहा-मणुस्त्वाजं चैव पंचिदितिरिक्खजोणियाणं चैव ” स्या० २ डा० ३ उ० ।

अद्भुतकाल-अर्धकाल-पुं० । अद्भुतसमयादयो विशेषाः, नवहः कालोऽद्भुतकालः । चन्द्रसूर्यादिक्रियाविशिष्टेऽर्द्धतृतीयसमुद्रास्तवर्तिनि समयौ अद्भुतकालभेदे, ज० ११ श० ११ उ० । विशेष० आ० म० । आ० सू० ।

अद्भुतकालस्वरूपोपश्रुतार्थं विशेषावश्यकभावे

आह—

सूरकिरिया विसिचो, गोदोहाइकिरियामु निरवेबखो ।

अर्धकालो भणई, समयक्वेत्तस्मि सपार्याई ॥ ४ ॥

सूत्रे भास्करः, तस्य क्रिया मेरोक्षतसृष्टयि दिक् प्रदक्षिणतोऽनन्तं जगत्प्रकृताः सूरस्योपलक्षणत्वाच्चन्द्रग्रहणकप्रतारणामपीत्यंभूता क्रिया गृह्यते, तथा सूर्यादिक्रिया विशिष्टो विरोधितो व्यक्तीकृतोऽर्द्धतृतीयसमुद्रलक्षणे समयभेदे यः समयवर्तिकादिरर्थः प्रवर्तते, न परतः, सूर्यादिक्रियाऽभावात्, सोऽद्भुतकालो नश्यते । क्रियैव परिणामवती कालो नाम्न्य शन ये कालमुपगृह्यते, तस्मिन्त्येव अर्द्धकालो गोदोहादिक्रियासु निर-

पेक्षा, न खलु यथोक्ताष्टाकालः किर्यां गोदोहाद्यात्मिकामपेक्ष्य प्रयच्छते, किं तु सूर्यादिगतम् । तथाहि-यावद्यावत्क्षेत्रस्वकिर-
खेदिनकरभ्रमव्योतयते तद् दिवस उच्यते, परतस्तु रात्रिः ।
तस्य च दिवसस्य परमनिष्ठोऽसंख्यतमो जागः समयः । ते
चासंख्येया आवलिका इत्यादि । एवं च प्रवृत्तस्यास्य कालस्य
सूर्यादिगतिकिर्यां विहाय काऽन्या गोदोहादिकिर्यापेक्षेति ? के
पुनस्ते समयादयोऽष्टाकालभेदा इत्याह निर्युक्तिकारः-“सम-
यावलिपमुद्गता, दिवसमहोरस्तपक्षमासा य । संवत्सरयुगप-
लिया, सागररुस्तप्यपरिपृष्टा ॥” विशेषः ।

एतदेव सूत्रमुदाह—

ते किं तं अष्टाकाले ? अष्टाकाले अणोर्गविहे पाणसे । तं
जहा-समयद्वयाए आवलियद्वयाए० जाव उस्तपिणीयद्व-
याए । एम रां सुदंसणा अष्टादोहारच्छेयणेणं छिज्जमा-
णा जाहे विभागं णो हव्वमागच्छइ, सेत्तं समणं । समयद्व-
याए असंखेज्जाणं ममपाणं समुदयसमितिसमागमेणं एगा
आवलिय चि वृत्तइ, संखेज्जाओ आवलियाओ जहा सा-
क्षिज्जेसए० जाव तं सागरोवमस्त एगस्स भवे परीमाणं ॥

(ते किं तं अष्टाकाले इत्यादि) अष्टाकालोऽनेकविधः प्रकृतः ।
तद् यथा- (समयद्वयाए ति) समयरूपोऽर्थः समयार्थस्तद्भाव-
स्तत्ता, तथा, समयजायेन इत्यर्थः । एवमन्यथापि । यावत् कर-
णात् ‘मुहुत्तद्वयाए’ इत्यादि इदमिति । अथानन्तरोक्तस्य स-
यादिकात्रस्य स्वरूपमभिधातुमाह- (एम णमित्यादि) एगाऽ-
नन्तरोक्तोत्सर्पिण्यादिका (अष्टादोहारच्छेयणेणं ति) द्वौ हा-
रौ भागौ यत्र च्छेदने, द्विधा वा कारः करणं यत्र तद्, द्विद्वारं छि-
धाकारं वा, तेन । (जाहे स्ति) । यद्वा, समय इति शेषः । “संख-
मित्यादि” निगमनम् । (असंखेज्जाणमित्यादि) असंख्यातानां
समयानां संबन्धितो ये समुदया वृत्तानि तेषां याः समितयो
मालिनानि तासां यः समागमः संयोगः समुदयसमितिसमागम-
स्तम्, यत्कालमानं भवतीति गम्यते; सैकावलीकेति प्रोच्यते ।
(साक्षिज्जेसए ति) पञ्चशतस्य समसमादेशके । ७०११ ३०११३० ।

अष्टाखिण्ण-अध्वखिण्ण-त्रि० । पथि बहुचलनेन परिभ्रान्ते,
“ जो पुण अष्टाखिण्णं, अतिहिं पूणइ तं दाणं । ” पि० ।

अद्धायेय-अष्टाच्छेद-पुं० । आवलिकाद्विके, क० प्र० प० सं० ।

अद्धादय-अर्द्धादक-पुं० । मगधदेशसंबन्धिनि मानविशेषे, औ० ।

अद्धाण-अध्वन्-पुं० । पथि, “ पुंस्यन आणो राजवच्च ”
॥ ८ । ३ । ४६ । इत्यनः स्थाने आणेत्यादेशः । प्रा० ।

अध्वान-न० । प्रयाणके, “ अष्टाणेहिं सुदेहिं पानरासेहिं जेणेव
मालामवी चोरपल्ली तेणेव उवागच्छइ ” विपा० १ शु० ३ अ० ।

अद्धाणकप्य-अध्वकप्य-पुं० । मार्गचिहरणविधौ, (स च यथा
बद्धं विहारं शब्दे दर्शयिष्यते) लेशतस्त्यत्र-

..... अहुणा अष्टाणकप्य वोच्चापि ।

जेहिं च कारणेहिं, अष्टा णो गम्भ ते इणमो ॥ १ ॥

असिवे ओमोदरिए, रायइहे जए व आगाडे ।

देसुइणो अपर-कमे य अष्टाणतो पणने ॥ २ ॥

उदरे सुभिक्षे, अष्टाण पवज्जणं च दप्पेणं ।
दिवसादी चउ लहुगा, चउ गुरुगा कालगा होंति ॥ ३ ॥

उम्ममउप्पादणए-सणाएँ जे खलु विराहिते णाणे ।

तं जिण्णणं तस्स उ, पायच्छित्तं तु दायव्वं ॥ ४ ॥

पुढवी आऊ तेऊ, वाउ वणस्सति तसा य आणंता ।

इयरेसु परिचेसु य, जं जीहँ आरोवणा जणिता ॥ ५ ॥

लहुओ गुरुओ इहु गुरु, चत्तारि उच्च लहुया य ।

छगुरु डेदो मूलं, अणवट्टप्पोषपारंची ॥ ६ ॥

असिवे ओमोदरिए, रायइहे जए व आगाडे ।

गीयत्था मज्झत्था, सत्थस्स गवेसणं कुज्जा ॥ ७ ॥

कालमकालं जोती, णातूण य अद्विवति अणुएणवणा ।

जिच्छू मिच्छादिट्ठी, धम्मकहा एणमेत्ते य ॥ ८ ॥

सत्थयसपिण्णं खंमी-परिच्छणे खलु तहेव पोगल्लिए ।

धम्मकहणिमित्तेणं, वसही पुण दव्वल्लिगेणं ॥ ९ ॥

संधे पंधे तेणे, पंचविहो उग्गहो य दव्वाणं ।

मुल्लगामे दव्व-ग्गहणं जयणाएँ गीयत्था ॥ १० ॥

तुवरे फले य पत्ते, गो महिसे सुत्तरा य हत्थी य ।

आणवमणातवे वि य, जयणाए जाणगे गहणं ॥ ११ ॥

पिण्णगसूति आरिग-एक्खव्वणतद्वियपुमगपत्ते य ।

कत्तिय कत्तरि सिकग-संविदूँ लाउ चैव वात्तीया ॥ १२ ॥

नेत्तिय सैत्तिय गुडिगा-एणं अगदमत्थकोसे य ।

जं चाहु व गूढकरं, गेएहुइ अष्टाणकप्यमि ॥ १३ ॥

सीहाणुगा य पुरतो, वसज्जाणुमगतो समएणेति ।

पंधे तं पि य जंता, पंरेंति जा अरूपज्जत्ती ॥ १४ ॥

दंभिय मिच्छदिट्ठी, समुदाण णिवारणं चणिविसए ।

सारुविसएण जइग-वसज्ज पुण दव्वल्लिगेणं ॥ १५ ॥

उवकरणाचरित्ताणं, विद्वोयणा सर्रीद्वोयणागाडे ।

धम्मकहणिमित्तेणं, पुद्दागकज्जेण आगाडे ॥ १६ ॥

अमिवादिकारणेहिं, अष्टाण पवज्जणं अणुएणातं ।

उवकरणाधुव्वपमिले-दिएण सत्थेण गंतव्वं ॥ १७ ॥

वच्चंताणं अमहं, को तीण तरेज्ज गंडपादेहिं ? ।

अपरकमो तु ताडे, ताहियं तु इमे वि मग्गेज्जा ॥ १८ ॥

एगकलुरएँ दुक्खरे, दुपिए अणुबंधि तह य अणुरंगा ।

अह जइया वि जायति, अमती अणुसड्ढिमादीहिं ॥ १९ ॥

एगलुरा आसादी, दुगुरा उदादि दुपिय जइादी ।

अणुबंधी सकमादी, अणुरंगपिप्पी तु बोधव्वा ॥ २० ॥

एणसु पुव्ववट्ट-कलुरादिजातितु सिद्धपुत्तादी ।

अमती य खुडुओ वा, झिगविवेमेण कडुनि तु ॥ २१ ॥

आवासियमि सत्थे, तस्सेव तगं पि अण्णिणंति पुणो ।

अह जणति गता संता, अण्णेज्जाह वि मग्गेय ॥ २२ ॥

ताडे य इक्कमादी, चारेद । तेसि अमनिण सुडो ।

लिंगविवेगं काङ्, चारेती जा गताद्याणं ॥ २३ ॥
एवं दुन्दुरादीसु वि, जयणा जा जत्य सा तुकायन्वा ।
मुत्तत्यजाणएणं, अप्पावहुयं तु णायन्वं ॥ २४ ॥
एतेसामएणतरं, अवगाढा णो णिमेवेज्जा ।
तट्टाणगावराहे, संवट्टियमोऽवराहाणं ॥ २५ ॥
संवट्टियाऽवराहे, तवोवत्थ दो तहेव मूढं वा ।
आयारपकप्पे जं, पमाणणिम्माणचरिमम्मि ॥ २६ ॥
अध्याणकप्प एसो, ॥ ५० जा० ॥

अस्य चूर्णिः—अध्याणकप्पामि निम्बि परिसाओ कीरति, सीड-
परिसा पुरओ, वसजपरिसा मज्जओ मिगा य मज्जे, वसजा अं-
ने । जादे उत्तिआ अध्याणं ताव न परिउवेति; अध्याणकप्पं जाव
अध्याणज्जत्ती, सो पुण सत्थवाहो मिच्छादिही समुदाणं वा नि-
चारेज्जा धम्मकहाइ पणवणा, सारुवियसन्नमहएहि वा पज-
वेति । अह वसमा दव्वलिंगं काकुण पणयेति चा णं । गाहा-
(उचरणत्ति)सो पुण मिच्छादिहिओ उवधारणं वा विडोवेज्जा,
चरित्तसरीरमाइ वा पच्छा धम्मकहाइ पुलागकज्जं करेति, आ-
गाहे कहे पुण गंतव्य सव्वेहि वि ? अह कोद न तरइ बहिउं अत-
रंता । गाहा-(एगखुरत्ति) पच्छा वहुखुरं मग्गति, सिक्खपुत्तसा-
वओ वा णं कहुइ, असई खुहुओ लिंगविवेगेणं आवासिणपच-
प्पिणि । अह भणेज्जा-तथ गया पच्चपिणेज्जाह, ताहे लिंग-
विवेगेणं खुहे उवारेइ । एवं भोणेऽपि दुप्पिओ नाम वत्थो-
अणुरंगी, सकमअणुवंधी, पयंसा, एवं अप्पावहुयं नाकुण ।
गाहा सिद्धं जाव पमाणणिम्माणचरिमम्मि । एस अध्याण-
कप्पो । ५० चू० ॥

अध्याणगमण-अध्वगमन-न० । पथि विहरणे, “णस्य अ-
ध्याणगमणे णो कप्पइ, सगमं वा जाव संदमाणियं वा डुकहि-
त्ताणं गच्छित्तए ” औ० । स्या० ।

अध्याणणिगय-अध्वनिर्गत-त्रि० । मार्गेनिर्गते, व्य० ८ उ० ।

अध्याणपमिवन्न-अध्वप्रतिपन्न-त्रि० । मार्गप्रतिपन्ने, न० १ श०
१ उ० । (अन्तरापथे वर्तमाने) विहारं वा कुर्वति, वृ० । अस्य त्रयो
भेदाः । तद्यथा—“ दूताहिमविहारी, ते वि य दीती सपडि-
वक्खा ” वृ० ५ उ० ।

अध्याणवायणा-अध्ववाचना-त्री० । अध्वनि मार्गे सूत्रार्थ-
प्रदाने, व्य० १ उ० ।

अध्याणसीसय-अध्वशीर्षक-न० । कान्तरादिनिर्गमरूपे प्र-
वेशरूपे, पि० । ततः परं समुदायेन सार्थकेन सह गन्तव्यम् ।
तस्मिन्, व्य० ४ उ० । निर्भयमार्गान्ते, वृ० ३ उ० ।

अध्याणिय-अध्वनिक-त्रि० । पथिके, वृ० ४ उ० ।

अध्यापच्चक्खाण-अध्याप्रत्याख्यान-न० । कालाख्यामक्षा-
माश्रित्य पौरुष्यादिकालमाने, आवा० ६ अ० ।

पतञ्ज दशमं प्रायश्चित्तमिस्थं प्रतिपादितम्—

अध्यापच्चक्खाणं, जं तं कालपमाणेणं ।
पुरिमरूपोरिसीए, मुहूत्तमासऽवमासेहि ॥ १७ ॥

अध्याकाले प्रत्याख्यानं यद्, तत्कालप्रमाणेन भवति पुरि-
१४२

मार्द्ध्यादधीच्यां मुहूर्त्तमासार्द्धमासेरिति गाथासंक्षेपार्थः ॥ १७ ॥
आ० चू० ६ अ० ।

अवयवार्थः पुनः—

अध्या कालो तस्स य, पमाणमवधं तु जं जवे तमिह ।
अध्यापच्चक्खाणं, दसमं तं पुण इमं जणियं ॥ ११ ॥

अध्यापचक्षेत्रेण कालस्तावदभिधीयते, तस्य च कालस्य मुहूर्त्तपौ-
रुष्यादिकं प्रमाणमप्युपचारात् । (अक्षं ति) अध्यां वदन्तीति
शेषः । भुशब्दो अप्यर्थो निश्चक्रमश्च यथास्थानं योजित एव ।
ततोऽध्यापरिमाणपरिच्छिन्नं यत्प्रत्याख्यानं जवेन तदिह अध्या-
प्रत्याख्यानं दशमं पूर्वोक्तजाव्यतीतप्रत्याख्यानादीनां चरममि-
त्यर्थः । तत्पुनरिदं वक्ष्यमाणं भणितं गणधैरैरिति ॥ १ ॥

तदेवाह—

नवकारपोरिसीए, पुरिमहेगासणेगठाणे च ।

आयं बिलऽनत्तडे, चरिमे य अभिगहे विगई ॥ २ ॥

अत्र भीमसेनन्यायेन नमस्कारशब्दात् परतः सहितशब्दो
छप्यः । ततो नमस्कारश्च, कोऽर्थः ? नमस्कारमहितं च पौरुषी
च नमस्कारपौरुषी, तस्मिन्, नमस्कारविषये, पौरुषीविषये चेत्य-
र्थः । पूर्वोक्तं च, एकासनं च, एकस्थानं चेति समाहारे सप्तम्ये-
कवचने, पूर्वोक्तं विषये एकासनविषये एकस्थानविषये च । तथा-
आचामासं च अभक्तार्थश्च आचामास्माभक्तार्थः, तत्र आचामा-
स्माविषये उपवासविषये च । तथा—चरिमे चरमविषये । तथा-
अभिगहे अभिग्रहविषये । तथा—(विगइ ति) विकृतिविषये; सप्त-
म्येकवचनेन युगमत्र छप्यमिति । दशमेदमिदमकाप्रत्याख्यानम् ।
नन्वेकासनादिप्रत्याख्यानं कथमकाप्रत्याख्यानम्, नन्वात्र का-
लनियमः श्रूयते ? सत्यम् । अध्याप्रत्याख्यानपूर्वाणि प्रायेण का-
सनादीनि क्रियन्ते इत्यकाप्रत्याख्यानत्वेन भएयन्त इति ॥ २ ॥
प्रव० ४ उ० ।

अध्यापजाय-अध्यापर्याय-पुं० । कालकृतधर्मे, स्या० ७ उ० ।

अध्यापरिवृत्ति-अध्यापरिवृत्ति-त्री० । कालपरावृत्तौ, “अ-
ध्यापरिवृत्तीओ, पमत्त इयरे सहस्ससो किञ्चा । ” क० प्र० ।
अध्यामीमय-अध्यामिश्रक-न० । काष्ठविषये सत्यमृगानेदे,
यथा कस्मिँश्चिप्रयोजने सहाय्यीस्वरयद् परिणतप्राये वासर
एव रजनी यतंत इति ब्रवीतीति । स्या० १० उ० ।

अध्यामीमिया-अध्यामिश्रिता-त्री० । अध्या कालः, स चेह
प्रस्तावाद् दिवसो रात्रिर्वा परिगृह्यते, संमिश्रितो यथा साऽध्या-
मिश्रिता । सत्यमृगानां प्रायेण, यथा-दिवसे वर्तमान एव वदति-
सत्तिष्ठ रात्रिर्जातेति, रात्रौ वा वर्तमानायामुत्तिष्ठोद्गतः सूर्य
इति । प्रज्ञा० ११ पद ।

अध्यारूप-अध्यारूप-त्रि० । अध्या कालः, सैव रूपं स्वजायो
यस्य तद्वत्कारूपम् । काष्ठस्वभावे, पञ्चा० ५ विव० ।

अध्यावकृति-अध्यापक्रान्ति-त्री० । अर्द्धस्य समप्रविज्ञागरूप-
स्य एकदेशस्य वा एकादिपदार्थकस्यापक्रमणवस्थानं, शेष-
स्य तु ह्यादिपदसंघातस्यैकदेशस्योर्द्धं गमनं यस्यां रचनायां
साऽर्द्धापक्रान्तिः । (समयपरिज्ञापया) पदत्रयमध्यादेकदेशाऽ-
पक्रान्तौ, विशेषः ।

अध्यासमय-अध्यासमय-पुं० । अध्या कालः, तत्क्षणः समयः
ज्ञानोऽध्यासमयः । म० २ श० १० उ० । अध्यायाः समयो निर्विभागो

भागः, समयः संकेताविद्याचकोऽप्यास्ति, ततो विशिष्यतेऽकारुपः
समयः (भनु०) पट्टसाटिकादृष्टान्तसिद्धे सर्वसूक्ष्मे पञ्चापरको-
टिविप्रमुक्ते वर्तमाने एकस्मिन् कालांशे, भनु० जी० पद् द्रव्या-
णि, तत्र पञ्च धर्मोस्तिकायाद्योऽस्तिकायाः, यष्टोऽष्टासमयः ।
अस्य अस्तिकायायाः, वर्तमानकृणसकृणत्वेनैकत्वात्, अ-
तीताऽनागतयोरेकत्वात् । भ० २ भा० १० उ० । भनु० । बहुप्र-
देशस्य एव हि अस्तिकायात्वम् । अत्र स्वर्गीयानागतयोर्विनिष्टो-
त्पन्नत्वेन वर्तमानस्येव कालप्रदेशस्य सञ्ज्ञावाद् न त्वेवमावलि-
कादेकालायाः, समयबहुत्व एव तदुपपत्तेरिति चेद्, भवतु
तर्हि, को निवारयिता ? “समयावन्नियमुहुता दिवसमहो-
रत्तपञ्चमासा य” इत्याद्यागमविरोध इति चेत् । नैवम् । अ-
निप्रायापरिज्ञानात् । व्यवहारनयमनेनैव तत्र स्वयंप्रगमात् ;
अत्र तु निश्चयनयमनेन तदसत्यप्रतिपादनात् । नहि पुनस्तक-
त्वे परमाणुसंघात इवावन्निकादिगतसमयसंघातः कश्चिदव-
स्थितः समस्तोति तदसत्यमसौ प्रतिषद्यते, इत्यसं विस्तरेण ।
भनु० । (‘समय’ शब्दे एतत्प्रकरणं चर्च्यते)

अध्वि-अन्वि-पु० । आपो धावन्ते ऽस्मिन् । धा-आधारे कि ।
सरोवरे, समुद्रे च । वान्त० । ऊर्मी, अष्ट० १ अष्ट० । सागरापमे
(कावविशेषे), डा० २६ डा० ।

अदधिऽ(ति) करण-अधृतिकरण-न० । अधिकरणे [कसदे],
नि० सू० १० उ० ।

अधीकारग-अर्द्धीकारक-त्रि० । अर्द्धमहं करोमि, अर्द्धं पुन-
रवशा कर्तव्यमित्येवंकारके, वृ० ३ उ० ।

अधुङ्-अर्धेचतुष्क-त्रि० । अर्धाधिकविषु, प्रश्न० ४ आश्र०
डा० । कर्म० ।

अधुत्त-अर्धोक्त-त्रि० । अर्द्धभाषिते, “अधुत्तेण उ पञ्चाला”
इय० १० उ० ।

अधु(धु)व-अधुव-त्रि० । अवश्यं नात्रि त्रियामान्ते सूर्योदयवद्
धुवम् । न तथा यसदध्वम् । आचा० १ अधुव० २ उ० । अनियत-
सत्त्वे, “अधुवा अनियता असासया सट्टणपट्टणविद्धं सणधम्मा
कामभोगा” का० १ अ० । अस्थिरे, “अधुवधणधणकोसपरिभो-
गधिविद्धिया” । अधुवा अस्थिरा धनानां गणिमादीनां, धान्यानां
शाब्दादीनां, कोशा आश्रया येषां स्थिरत्वेऽपि तत्परिज्ञोनेन
वर्जिताश्च ये ते तथा । प्रश्न० ३ आश्र० डा० । प्रव० । चले,
आचा० १ भु० = अ० १ उ० । दशा० ।

अधु(धु)वन्धिणी-अधुवन्धिनी-स्त्री० । न० त० । धुवन्धि-
नीप्रकृतिप्रतिपक्षासु कर्मप्रकृतिषु, यासां च निजहेतुसद्भावेना-
वश्यं बन्धस्ताः । क० प्र० । (तात्र त्रिसप्ततिसङ्ख्याकाः “कम्म”
शब्दे तृतीयभागे २६१ पृष्ठे दर्शयिष्यन्ते)

अधु(धु)वसंतकम्म-अधुवसत्कर्म-न० । सत्कर्मनेदे, यत्तु-
नरनखासगुणानामपि कदाचिद् जवति कदाचिन्न तद्धुवस-
त्कर्म । पं० सं० ३ डा० ।

अधु(धु)वसत्कम्मिया-अधुवसत्कर्मिका-स्त्री० । धुवसत्क-
र्मिकाप्रतिपक्षज्ञासु कर्मप्रकृतिषु, क० प्र० ।

अधु(धु)वसत्तागा-अधुवसत्ताका-स्त्री० । अधुवा कदाचिद्
भवन्ति कदाचिन्न जवन्तीत्ययमनियता सत्ता यासां ता अधु-

वसत्ताकाः । पं० सं० ३ डा० । कादाचित्कभाविनीषु कर्मप्रकृतिषु,
कर्म० ५ कर्म० पं० सं० । (‘कम्म’ शब्दे तृतीयभागे २६४ पृष्ठे
तासां स्वरूपं द्रष्टव्यम्)

अधु(धु)वसाहण-अधुवसाधन-न० । अधुवाणि नञ्धराणि
साधनानि मानुष्येभ्यः आत्यादीनि यस्य तद्धुवसाधनम् । अ-
नित्यहेतौ, पञ्चा० १६ विव० ।

अधु(धु)वोदया-अधुवोदया-स्त्री० । धुवोदयप्रतिपक्षासु क-
र्मप्रकृतिषु, कर्म० । यासां तु व्यवच्छिन्नोऽप्युदयो ज्ञेयोऽपि प्रादु-
र्भवति तथाविधस्यैव कालभचमावसररूपं पञ्चाविधं हेतुसं-
न्धं प्राप्य ता अधुवोदयाः । “अधुवोदयो उदयो, जाणं पगई-
ण ता धुवोदया” कर्म० ५ कर्म० । ‘कम्म’ शब्दे द्वितीयभागे
२७१ पृष्ठे प्रतिपादयिष्यन्ते त्वेनत् ।

अधोवमिय-अधोवम्य-न० । अधोवम्यमुपमा पत्यसागररूपा
तत्प्रधाना अक्षा कालोऽधोवम्यम् । राजदन्तादिदर्शनादौपम्य-
शब्दस्य परनिपातः । पत्योपमादौ उपमाकाले, स्था० ८ उ० ।
उपमानमन्तरेण यत्कालप्रमाणमनातिशयेना गृहीतुं न शक्यते
तदधोवमिकमिति भावः । “धुविहे अधोवमिण पञ्चते । तं जहा-
पलिओवमे चेव, सागरोवमे चेव” स्था० २ डा० ४ उ० ।

स च जेदप्रभेदाद्यां समासतोऽष्टविधः—

अध्विहे अधोवमिण पञ्चते । तं जहा-पलिओवमे ? सा-
गरोवमे २ ओसप्पिणां ३ उस्सप्पिणी ४ पोग्गलपरि-
यहे ५ अतीतद्धा ६ अणागयद्धा ७ सज्जद्धा ८ ।

पत्योवमसागरोपमयोरुपमाकालता स्पष्टा । अवसर्णिण्यादी-
नां तु सागरोपमनिष्पन्नत्वाद्युपमाकालत्वं ज्ञावनीयम् । समया-
विशीर्षप्रदेशिकान्तःकालोऽनुपमाकालः । स्था० ८ उ० ।

अध-अध-अव्य० । आनन्तर्ये, “अध ससरीरो जगवं मकर-
प्यजो” (पैशाचीप्रयोगः) प्रा० । नि० सू० ।

अधसु-अधन्य-त्रि० । न० त० । निन्दे, “अधसा सुलगाजि-
सुदेहा” प्रश्न० ३ आश्र० डा० । “नरगा लवट्टिया अधसा ते
वि ष दीसन्ति” प्रश्न० १ आश्र० डा० ।

अध(ह)म-अधम-त्रि० । जघन्ये, “निग्घिणमणसोऽहम-
विवागं” [अधमविपागमिति] अधमो जघन्यो नरकादिप्राप्ति-
सङ्कणो विपाकः परिणामो यस्य तत्तथाविधम् । [आर्धध्यानम्]
आद्य० ४ भ० । “अहो वयं कोडेण मारोणं अहमा गई” मातेन
अधमा गतिर्भवति । गर्दभोपृग्माह्वसूकरादिगतिः स्यात् ।
उत्त० ९ भ० ।

अध(ह)म-अधर्म-पुं० । गतिपरिणतानां तत्त्वज्ञायाथ-
रणाधर्मः । भनु० । न धर्मोऽधर्मः । अधर्मास्तिकाये जीवपुञ्ज-
लाभां स्थित्युपपत्तकारिणि, स्था० १ डा० १ उ० । “एगे अधर्मे”
एकोऽधर्मोऽनन्तप्रदेशोऽपि द्रव्यार्थतया । स० १ सम० । आ० ।
मिथ्यावाविरतिप्रमादकषाययोगरूपे कर्मबन्धकारणे आत्मप-
रिणामे, “गत्थि धम्मे अधम्मे वा, पेवं सन्नं निवेसप” सूत्र०
२ भु० ५ अ० । (यतिनां गृहिणां आधर्मपक्षप्रदर्शनं “पुरि-
सविजयविभंग ” शब्दे करिष्यते) सावद्यानुष्ठानरूपे पापे,
“अधर्मेण चेव वित्ति कप्पेमाणे विहरद् ” अधर्मेण पापेन

साध्यानुष्ठानैव दहनाहुननिर्लोभनादिना कर्मणा वृत्तिर्वननं कल्पयन् कुर्वाणो विहरति, ज्ञा० १८ अ० । रा० । विपा० । अ० । आव० । चोरशे गोणावस्थानि च, तस्याऽन्वार्थरूपत्वात् । प्रअ० ४ अ० अ० ४ ।

अध (६) म्मक्खाइ-अधर्मरूपाति-वि० । अधर्मेण क्याति-र्यस्य । रा० । न धर्माद् क्यातिर्यस्येति च । अ० १२ श० २ उ० । अविद्यमानधर्मोऽयमित्येवं प्रसिद्धिके, विपा० १ अ० १ अ० ।

अध (६) म्मक्खाइ (ए)-अधर्माऽऽख्यायिन्-वि० । अधर्ममाख्यातुं शक्तिं यस्य स तथा । ज्ञा० १८ अ० न धर्ममाख्यातीत्येवंश्लो वा । ज० ३ श० ७ उ० । अधर्मप्रतिपादके, विपा० १ अ० १ अ० ।

अध (६) म्मनुत्त-अधर्मयुक्त-न० । ३० । पापसंबन्धे तद्दोषोदाहरणभेदे, स्था० । यस्मिन् द्वाहरणं कस्यचिदर्थस्य साधनायोपादीयते केवलं पापाजिधानरूपं, येन चोक्तेन प्रतिपाद्यस्याधर्मवृद्धिरुपजायते, न धर्मयुक्तमात्राया-वपायेन कार्याणि कुट्यात्, कोलिकनलदामवत् । तयाहि-पृथक्सादकमन्कोटकमार्गणोपलब्धिह-वामानामशेषमन्कोटकानां तत्तजलस्य विज्ञे प्रकृषणनो मारण-हीनेन रज्जितचित्तचाणक्याचस्थापितेन चौरग्राहे नलदामा-भिधानकुचिन्नेन चौरसहकारितालक्षणायायेन विख्यासिता मिलिताश्चौरा विषमिधमोजनदानतः सर्वे व्यापादिता इति । आहरणतद्दोषता चास्याधर्मयुक्तत्वात्तथाविधश्चोतुरधर्मवृद्धिजनकत्वाच्चेति, अत एव तैर्विधमुदाहरणं कृतमिति । स्था० ८ अ० ३ उ० । इदं च नलदामकुचिन्नेरुदाहरणं लौकिकम्, । तथैव-“चाणकेण धन्दे उच्छाड्य चंदगुले रायाणए उयिए एव स-व्वं वरिणत्ता जहा सिक्खाए, तत्थ णंदमंतिएहि मणुस्सेहि सह चोरग्गाहो मिलिओ णगरं मुसइ । चाणको वि अणं चोरग्गाहं च उयिउकामो तिदंमं गदेऊण परिचायगवेसेण णयरं पविट्ठो, गओणलदामकोलियतगासं, उयविट्ठो बणणसालाए अत्थइ, तस्स दारओ मक्कोमएहि खाइओ, तेण कालएण विहं कणिता दट्ठ । ताहे चाणकेण जसइ-कि एए मइसि ? , कोविओ भणइ-जइ एए समूलजासा ण उच्छाड्जंति, तो पुणो वि खाइस्संति । ताहे चाणकेण चिनिंयं-एस मय लद्धे चोरग्गाहो , एस णंदतेणया समुत्थया उच्छरिसिहिइ । चोर-ग्गाहो कओ, तेण तिदंमिणा विस्संभिया-अग्गे सम्मिलिया सुसामो चि । तेहि अग्गे वि अक्खाया-जे तत्थ मुसगा बहुया, सुइतरागं मुसामो चि । तेहि अग्गे वि अक्खाया । ताहे ते तेण चोरग्गाहेण मिक्किण सव्वं चि मारिया । एवं अधम्मजुत्तं ण भाणियव्वं, एय कायव्वं ति । इदं तावज्झौकिकम् । अनेन लोकोत्तरमपि चरणकरणानुयोगं कल्याणुयोगं आधिकृत्य सूचितम-वगतव्यम्, एकप्रहणात्तज्जातीयप्रहणमिति न्यायात् । तत्र च-रणकरणानुयोगेन-“सुंथं अधम्मजुत्तं, कायव्वं किं चि जाणिय-व्वं वा । थोवगुणं बहुदोसं, विसेसओ णणपसेण ॥ १ ॥ त-ग्गाहो सो अग्गेसि पि आलंभणं दोइ ” कल्याणुयोगे तु-“वाइ-म्मि तहा रुवे, विजाय बणेण पवयणछाप । कुञ्जा सावज्जं पि हु, जइ मोरीण उलिमादीसु ॥ १ ॥ सो परिवायगो विलक्खी-कओ सि” ॥ भौदाहरणदोषता चास्याधर्मयुक्तत्वादेव भावनी-चेति । गतमधर्मयुक्तद्वारम् । दश० १ अ० ।

अध (६) म्मतिकाय-अधर्मास्तिकाय-पुं० । न धारयति

गतिपरिणतावपि जीवपुद्गलानां स्तस्वभावतया नाऽवस्थ पय-ति, स्थित्युपपन्नकत्वास्येति अधर्मः, स चासौ अस्तिकाय-अ० । उक्त० ३५ अ० । कर्म० । जीवपुद्गलानां स्थितिपरिणामप-रिणतानां तत्परिणामोपपन्नकेऽमूर्तेऽसङ्ख्यातप्रदेशसङ्घा-तात्मके द्रव्यविशेषे, प्रज्ञा० पद । अनु० । स्था । आव० । द्रव्या० । (सिद्धिरस्य ‘अधिकाय’ शब्देऽस्मिन्नेव माने ५१३ पृष्ठे दर्शिता)

तत्त्वं च—

अधम्मतिकाय एं जंते ! जीवाणं किं पवचइ ? गो-यमा ! अधम्मतिकाय एं जीवाणं ठाणणिसीयणतुयइण, मणस्स य एगत्तीभावकरणय जे यःवसे तहप्पगारा यि-रसजावा मव्वे ते अधम्मतिकाय एवत्तति ठाणलक्ख-णेणं अधम्मतिकाय ।

(ठाणणिसीयणतुयइण सि) कायोत्सगासनशयनानि, प्रथ-मःबहुवचनलोपदर्शनत् । तथा मनसश्च अनेकवचनैकत्वस्य भवनमकत्वाजायस्तस्य यन्करणं नत्तथा । ज० १३ श० ४ उ० ।

अस्येमान्यभिवचनानि—

अधम्मतिकायस्स णं जंते ! केव.या अजिबयणा पप्प-त्ता ! गोयमा ! अणोगा अजिबयणा पप्पत्ता । तं जहा-अधम्मति वा अधम्मतिकायति वा, पाणातिवाय० जाव मिच्छादंसमद्वोति वा इरियाअनमि त वा० जाव उच्चारपा-सवण० जाव परिट्ठावणिआ असमिचीति वा मणअगुत्ती-ति वा वइअगुत्तीति वा कायअगुत्तीति वा, जे यावसे तह-प्पगारा सव्वे ते अधम्मतिकायस्स अजिबयणा । ज० २० श० २ उ० ।

‘अदु अधम्मतिकायमउभयपसा पप्पत्ता’ । ते च रुक्कुरुपा इति । स्था० ८ अ० ।

अधर्मास्तिकायसिद्धिः-अधर्मोऽधर्मास्तिकायः, स्थितिः स्थानं गतिनिवृत्तिरित्यर्थः । तल्लक्षणमस्येति स्थानलक्षणः । स हि स्थि-तिपरिणतानां जीवपुद्गलानां स्थितिलक्षणकार्यं प्रत्येकाकारण-त्वेन व्याप्तिमय इति, तेनैव हृदयन इत्युच्यते । अनेनानुमान-मेव सूचितम् । तच्चेदम-यद्यत्कार्यं तत्तदपेक्षाकारणवत्, यथा-घ-टादि कार्यम् । तथा चासौ स्थितिः, यच्च तदपेक्षाकारणं तदधर्मा-स्तिकाय इति । अत्र च नैयायिकादिः सौगतो वा वदेत्-नास्त्य-धर्मोस्तिकायः, अनुपलभ्यमानात्, शशविषाणवत् । तत्र यदि नैयायिकः, नदाऽसौ वाच्यः-कथं जवतोऽपि दिगादयः सन्ति ? , अथ दिगादिप्रत्ययलक्षणकार्यदर्शनाद्भवाति हि कार्याकारण-नु-मानम्, एवं सति स्थितिबलक्षणकार्यदर्शनादयमप्यस्तीति किं न गम्यते ? । अथ तत्र दिगादिप्रत्ययकार्यस्यान्यतोऽसंभवात्तत्का-रणभूतान् दिगादीन् अनुमिमीमहे इति मतिरिहाप्याकाशादीना-मवगाहनादिस्वस्वकार्यव्यापृतत्वेन ततोऽसंभवान्, अधर्मा-स्तिकायस्यैव स्थितिलक्षणं कार्यमिति किं नानुमीयते ? । अथा-सौ न कदाचिद् दृष्टः, एतदिगादिष्वपि समानम् । अथ सौगतः, साऽप्येवं वक्तव्यः, यथा-भवतः कथं बाह्यधर्मसंसिद्धिः ? , नहि कदाचिदसौ प्रत्यक्षगोचरः, साकाररूपवदिनः सः । तदाकार-स्यैव संवेदनात् । तथा च तस्याप्यनुलभ्यमानत्वाद्भाव एव । अधाकारसंवेदनेऽपि तत्कारिणमथ परिकल्पते, धूमपान इव ।

भिः । एवं स्थितिदर्शनेऽपि किं न तत्कारणस्याधर्मास्तिकाय-
स्य निश्चयः । अथायमप्यभिधीत-न कदाचिदसौ तत्कारण-
त्वेन कृत इति । ननु बाह्यायेऽपि तुल्यमेतत् । न हि सोऽपि त-
दाकारतया कदाचिदवलोकितः । अथ मनस्कारस्य चिद्वपना-
यामेव व्यापारः, न तु नियताकारत्वे, अतस्तत्रार्थः कारणं क-
ल्प्यते, एवं तर्हि जीवपुद्गलपरिणाममात्र एव कारणं, स्थितिप-
रिणतौ पुनरधर्मास्तिकायापेक्षाकारणत्वेन व्याप्रियत इति किं
न कल्पते ? अथासौ सर्वदा सर्वस्य सन्निहित इत्यनियमेन
स्थितिकारणं भवेत् । ननु एवमर्थोऽपि किं न सन्निहित इत्येवं
व्याकारमपेयति ? अथ चक्षुरादिव्यापारमयमपेक्षते, अधर्मा-
स्तिकायोऽपि तर्हि स्वपरगतो विश्रसाप्रयोगानपेक्षत इति नान-
योविशेषमुपपन्नः । तथा-नाजनमाधारः सर्वद्वयाणां जीवादी-
नां नभ आकाशम्, अवगाहोऽवकाशोऽनल्लक्षणमस्येव्यवगाहलक्ष-
णम्, तद्व्यवगाहं प्रवृत्तानामस्तिमयनीभवति, अनेनावगाहकारण-
स्वमाकाशस्योक्तम् । न चास्य तत्कारणत्वमसिद्धम्, यतो यथा-
द्वयव्यतिरेकानुविधायि तत्तत् कार्यम्, यथा-चक्षुराद्यव्यव्य-
तिरेकानुविधायि रूपादिविज्ञानम्, आकाशाव्यव्यतिरेकानुवि-
धायी चावगाहः । तथाहि-सुषिररूपमाकाशं, तत्रैव चावगा-
हः, न तु तद्विपरीते पुद्गलादौ । अथैवप्रलोकाकाशेऽपि कथं
नावगाहः, उच्यते-स्यादेवं यदि कश्चिदवगाहिता भवेत् ।
तत्र तु धर्मास्तिकायस्य जीवादीनां चासत्त्वेन तस्यैवाभाव
इति कस्यासौ समस्तु ? नन्वेवमपि न तत्सिद्धिः, हेतोरसिद्धत्वात्,
तदसिद्धिश्चाव्यवगाहात् ; सति हि तस्मिन् भवत्यन्वयः । न च
तत्सत्त्वसिद्धिरस्ति, अन्यवगाहावे च व्यतिरेकस्याप्यसिद्धिरस्ती-
ति । उक्तं २० अ० ।

अथ (ह) म्पदाण-अधर्मदान-न० । अधर्मकारणधर्मा दानं च,
अधर्मपेयकं वा दानमधर्मदानम् । दानभेदे, यथा-“हिंसाऽनृत-
चौर्योद्यत-परपरिग्रहप्रसक्तैः । यदीयते हि तेषां, तज्जानी-
यादधर्माय ” ॥१॥ इति । स्था० १० अ० ।

अथ (ह) म्पदार-अधर्मदार-न० । आश्रयद्वारे, “पदमं अहम्म-
दारं सम्मत्तिं वेमि” प्रश्न० १ आश्र० ६० ।

अथ (ह) म्पदख-अधर्मपङ्क-पुं० । अनुपशान्तस्थाने, “अध-
म्मपङ्कस्स चिन्ने एवमाहिप; तस्स णं इमाहं तिज्जि तेवचाह
पावदुयसयाहं जयंतीति माक्ख्वाहं । तं जहा-किरियावाहणं,
मकिरियावाहणं, अन्नाणियवाहणं, वेणुइयवाहणं, ” सूत्र० २
पुं० २ अ० ।

अथ (ह) म्पजणण-अधर्मजणन-त्रि० । अधर्मं जनयतीति अ-
धर्मजणनः । लोकानामप्यधर्मोपादके, १० ।

अथ (ह) म्पमिमा-अधर्मप्रतिमा-स्त्री० । अधर्मविषया प्रतिमा ।
अधुनचारित्रविषयायां प्रतिज्ञायाम्, अधर्मप्रधाना वा प्रतिमा
अधर्मप्रतिमा । अधर्मप्रधाने शरीरे, “एगा अध (ह) म्पवाडि-
मा, जं सि (से) आया परिकिलेसत्ति” एका अधर्मप्रतिमा,
सर्वस्य परिकृशकारणतयैकरूपत्वात् । अत एवाह- (जं से इत्या-
दि) यद्यस्मात्, से तस्याः स्वाम्यात्मा जीवः । अथवा- (सि त्ति)
याज्ञानरम् । सोऽधर्मप्रतिमावानात्मा परिक्रियते । ततश्च
प्राकृतत्वेन लिङ्गव्यवसाद् यस्यामधर्मप्रतिमायां सत्यामात्मा
परिक्रियते सा एकैवेति । स्था० १ अ० १ उ० ।

अथ (ह) म्पपलज्ज-अधर्मप्ररजन-त्रि० । न धर्मे प्ररज्यते
आप्तजान्ति येते । न० १२ श० २ उ० । अधर्मप्रायेषु कर्मसु प्रक-

षेण रज्यते इत्यधर्मप्ररजनः । रज्योरैक्यमिति कृत्वा रेफस्थाने
लकारः । ज्ञा० १० अ० । अधर्मरागिणि, विपा० १ पुं० १ अ० ।

अथ (ह) म्पपलोड (ण)-अधर्मप्रलोकिन्-त्रि० । न धर्ममुपादे-
यतया प्रलोकयति यः सोऽधर्मप्रलोकी । न० १२ श० २ उ० । अध-
र्ममेव प्रलोकयितुं शीलं यस्यासावधर्मप्रलोकी । ज्ञा० १८ अ० ।
अधर्मस्यैव उपादेयतया प्रेक्षके [परिज्ञाषके], विपा० १ पुं० १ अ० ।

अथ (ह) म्पराड [ण]-अधर्मरागिन्-त्रि० । अधर्मे एव रागो
यस्य सोऽधर्मरागी । दशा० ६ अ० ।

अथ (ह) म्परुड-अधर्मरुचि-त्रि० । न विद्यते धर्मे रुचिरेषां ते
अधर्मरुचयः । दशा० १ अ० ।

अथ (ह) म्पसमुदायार-अधर्मसमुदाचार-त्रि० । न धर्मरूपश्चा-
रित्रात्मकः समुदाचारः समाचारः सप्रमोदो वाऽऽचारः यस्य
स तथा । न० १२ श० २ उ० । चारित्रिकले दुराचारे, विपा०
१ पुं० १ अ० ।

अथ (ह) म्पसीलसमुदायार-अधर्मशीलसमुदाचार-त्रि० ।
अधर्म एव शीलं स्वभावः समुदाचारश्च यत्किञ्चनानुष्ठानं यस्य
स तथा । स्वभावतश्चेष्टया चाऽधर्मिके, ज्ञा० १८ अ० । विपा० ।

अथ (ह) म्पाणुय-अधर्मानुग-त्रि० । धर्मं श्रुतरूपमनुगच्छती-
ति धर्मानुगः, न धर्मानुगोऽधर्मानुगः । न० १२ श० २ उ० ।
श्रुतचारित्रानुगमनुगते, विपा० १ पुं० १ अ० । अधर्मे कर्तव्ये-
ऽनुज्ञाऽनुमोदनं यस्यासावधर्मानुगः । ज्ञा० १८ अ० । अधर्मानु-
ज्ञायके, विपा० १ पुं० १ अ० ।

अथ (ह) म्पिनोय-अधर्मियोग-पुं० । निमित्तवशीकर-
णादिप्रयोगे, स० ३० सम० ।

अथ (ह) म्पिड-अधर्मिष्ठ-त्रि० । अतिशयेन धर्मा धर्मिष्ठः
न धर्मिष्ठोऽधर्मिष्ठः । न० १२ श० २ उ० । अतिशयेन नि-
धर्मे निस्त्रिशकर्मकारित्वादतिशयेन धर्मवर्जिते, ज्ञा० १८ अ० ।
विपा० । १० । सूत्र० ।

अधर्मिष्ठ-त्रि० । अधर्मिणामिष्ठः । अधर्मिणां वल्लभे, न० १२
श० २ उ० ।

अधर्मिष्ठ-त्रि० । धर्मः श्रुतचारित्ररूपः एवेष्टः पूजितो वा यस्य
स धर्मिष्ठः । न धर्मिष्ठोऽधर्मिष्ठः । अधर्म एव इष्टो वल्लभः पू-
जितो वा यस्य स तथा । अधर्मिष्ठके, अधर्मसभाजके वा ।
न० १२ श० २ उ० ।

अथ (ह) म्पय-अधार्मिक-त्रि० । न धार्मिकोऽधार्मिकः । धर्मे-
ण श्रुतचारित्रात्मकेन चरतीति धार्मिकः (तथा न) न० १२ श० २
उ० । अधर्मेण चरतीति अधार्मिकः । ज्ञा० १८ अ० । पापिनि, विपा०
१ पुं० ३ अ० । असंयते, स्था० १ धर्मे भवं, धर्मो वा प्रयोजनमस्येति
धार्मिकम्, (तथा न) न० १० । धार्मिकविपर्ययस्ते, स्था० ४ अ० १ उ० ।

अथ (ह) र-अधर-पुं० । न ध्रियते । धृद-अन् । न० १० ।
वाच० । अधस्तनदशनच्छदे, जं० २ वक्त० । न० । उपा० । प्रश्न० ।
आत्यन्तिके कारणे, पुं० ३ उ० ।

अथ (ह) रगमण-अधरगमन-न० । अधोगतिगमनकारणे,
“तहा गवालीकं च गढयं गणंति अध (ह) रगमणं ”
प्रश्न० २ आश्र० ६० ।

अध [इ] रिम-अधरिम-त्रि० । अविद्यमानं धरिममृण-
द्रव्यं यस्मिंस्तत्तथा । ज्ञा० १ अ० । विपा० उत्तमर्णाधमर्णाभ्यां
परस्परं तद्वर्णार्थं न विवदनीयं, किन्तु अस्मत्पार्श्वे शुद्धं गृ-
हीत्वा मृणमुत्कलनीयमिति राजाज्ञाविशिष्टे नगरादौ, जं० ३
वत्त० । विपा० ।

अध [इ] री-अधरी-स्त्री० । पेषणशिलायाम्, “अध-
(इ)रीसंठाणसंठिया दो वि तस्स पाया ” उपा० १ अ० ।

अध [इ] रीदोह-अधरीदोह-पुं० । शिलापुत्रके, “अध-
रीलोहसंठाणसंठिआओ पापसु अंगुलीओ ” उपा० १ अ० ।

अध (इ) रुद्ध-अधरोष्ठ-न० । इ० स० । ह्रस्वः संयोगे दी-
र्घस्य । ८ । १ । ८४ । इति सूत्रेण ओतो ह्रस्वः । प्रा० । उपरि-
स्थाधःस्त्रोष्ठयुग्मे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वा० । अधस्तनदन्तच्छ-
दे, “ओयवियसिलप्पबालविबफलसस्त्रिभाधरुद्धा ” न० ।

अध [इ] व [वा]-अथवा-अव्य० । विकल्पे, नि० चू०
१० उ० ।

अधारणिज-अधारणीय-त्रि० । अविद्यमानो धारणीयोऽध-
मर्णो यस्मिंस्तत्तथा । ज्ञा० १ अ० । अविद्यमानाधमर्णे पुरादौ,
विपा० १ भू० ३ अ० । आत्मनो धारयितुमशक्ये, भ० ७
श० ६ उ० । अयापनीये, यापनां कर्तुमात्मनोऽशक्ये च । ज्ञा०
७ अ० । विपा० । जं० ।

अधि [हि]-अधि-अव्य० । आधिक्ये, भ० १ श० १ उ० ।

अधि [हि] इ-अधृति-स्त्री० । धृतेरभावे, “तो तुमे पिया एवं
वसणं पाविओ तस्स अधिइ जाया सुणित्तओ चेव उद्धाय-
लोहदंडगहा य वियडाणि भंजामि ” आव० ४ अ० ।

अधि [हि] ग-अधिक-त्रि० । अत्यर्थे, वृ० १ उ० ।

अधि (हि) गम-अधिगम-पुं० । अधिगम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते
पदार्था येन सोऽधिगमः । आव० ३ अ० । गुरुपदेशे जे यथा-
ऽवस्थितपदार्थपरिच्छेदे, एष सम्यक्त्वस्य हेतुविशेषः । नि-
सर्गद्वयस्य अधिगमतो जायते । तच्च पञ्चधा-अपशमिकं १ क्वायि-
कं २ क्वायोपशमिकं ३ वेदकं ४ सास्वादने च ५ ॥ ध० २ अधि० ।
“जुगवं पि समुप्पन्नं, सम्मत्तं अहिगमं विसोद्वेह ” आव० ३ अ० ।
“गुरुपदेशमालम्ब्य, सर्वेषामपि देहिनाम् । यत्तु सम्यक् अद्-
धानं तत्, स्यादधिगमजं परम् ” ॥ १ ॥ “जीवादीणमधि-
गमो, मिच्छत्तस्स खओवसमभावे । अधिगमसम्मं जीवो,
पावेइ विसुरुपरिणामो ” ॥ ध० २ अधि० ।

अधि [भि] [हि] गमरुह-अधि [भि] गमरुचि-पुं० स्त्री० ।
अधिगमो विशिष्टं परिज्ञानं, तेन रुचिः जिनप्रणीततत्त्वानिवावरुपा
यस्यासावधिगमरुचिः । प्रव० १४६ द्वा० । सरागदर्शनार्थभेदे,
प्रज्ञा० १ पद ।

तत्स्वरूपं च-

सो होइ अजिगमरुई, सुअनाणं जस्स अत्थओ दिट्ठं ।
एकारस अंगाई, पइअगा दिट्ठिवाओ य ॥

यस्य श्रुतज्ञानमर्थतो दृष्टं, किमुक्तं भवति?, येन श्रुतज्ञानस्या-
र्थोऽधिगतो ज्ञवतीति । किं पुनस्तच्छ्रुतज्ञानम्? इत्याह- (एका-
दस अंगाई ति) एकादशाङ्गानि आचाराङ्गादीनि, प्रकीर्णकान्यु-
१४३

सराध्ययननन्धधनादीनि, दृष्टिद्वयः परिकर्मसुत्राद्यङ्गत्वेऽपि
पृथगुपादानमस्य प्राधान्यख्यापनायम् । चशब्दादुपाङ्गानि सौ-
पपातिकादीनि, स जवत्यधिगमरुचिः । प्रव० १४९ द्वा० स्था० ।
अर्हतः सकलसूत्रविषयिण्यां रुचौ, ध० २ अधि० ।

अधि [भि] गमसम्मदंसण-अधिगमसम्यग्दर्शन-न० ३ उ० ।
गुरुपदेशादिजन्ये सम्यग्दर्शनभेदे, यथा भरतस्य । “अभिगम-
सम्मदंसणे, दुविहे पणत्ते । पणिवार्ई चेव, अपणिवार्ई चेव ।”
प्रतिपत्तनं शीघ्रं प्रतिपाति, सम्यग्दर्शनमौपशमिकं, क्वायोपशमि-
कं वा । अप्रतिपाति क्वायिकम् । स्था० २ उ० १ उ० ।

अधि (हि) गय-अधिकृत-न० । अधि-कृ-जवे-क्त । अधि-
कारे, दश० १ अ० ।

अधिगत-त्रि० । प्राप्ते, उक्त० १० अ० । विज्ञाते, व्य०
२ उ० । पञ्चा० ।

अधि (हि) गरण-अधिकरण-न० । अधिक्रियतेऽस्मिन्नि-
ति अधिकरणम् । आधारे, यथा चक्रमस्तेके घटः । नि० चू०
१ उ० । अधिक्रियते नरकगतियोग्यतां प्राप्यते आत्माऽनेनेत्य-
धिकरणम् । कलहे, प्राभृते च । वृ० १ उ० । स० ।

(१) अधिकरणनिरुक्तानि समानार्थकानि च ।

(२) अधिकरणनिकेपः ।

(३) अधिकरणं न करणीयम् ।

(४) कृत्वा तु व्युपशमनीयम् ।

(५) अधिकरणात्पत्तिकारणानि ।

(६) उत्पत्ते च व्युपशमनीयमेव नोपेक्षणीयम् ।

(७) प्रावनिकेपः ।

(८) अधिकरणं कृत्वाऽन्यगणसंक्रान्तिर्न कर्तव्या ।

(९) गच्छादिनिर्गतस्याधिकरणे समुत्पत्ते विधिः ।

(१०) स्वरपरुषाणि भणित्वा गच्छादिनिर्गच्छतो विधिः ।

(११) गृहस्थैः सहाधिकरणं कृत्वाऽव्युपशमय्य पिण्डग्रह-
णादि न कार्यम् ।

(१२) अनुत्पन्नमधिकरणमुत्पादयति ।

(१३) कारणे सन्त्युत्पादयेत् ।

(१४) पुराणान्यधिकरणानि क्वान्तव्युपशमितानि पुनरुदी-
रणम् ।

(१५) निर्मथैर्व्यतिकृष्टमधिकरणं नोपशमनीयम् ।

(१६) निर्मथैर्व्यतिकृष्टमधिकरणं व्युपशमनीयम् ।

(१७) साधिकरणेनाकृतप्रायश्चित्तेन सह न संयोगः कार्यः ।

(१८) अधिकरणयधिकरणनिरूपणम् ।

(१) इमे अधिकरणनिरुक्ता, एगक्षिया य-

अहिकरणमहोकरणं, अहरगतीगाहमं अहोतरणं ।

अहिकरणं च तद्वा, अहीकरणं च अहिकरणं ॥ १६५ ॥

भावाधिकरणं कर्म बन्धकारणमित्यर्थः । अथवा-अधिकं अति-
रिक्तं उत्सृज्य करणं अधिकरणम् । अथो अधस्तात् आत्मनः क-
रणम् । अधरा अधमा जघन्या गतिस्तामात्मानं प्राहयतीति । अ-
थो अधस्तादवतारजुमि गृहनिष्प्रेष्यानि वा । न धृतिरतिरित्यर्थः,
अस्याः करणम् । अधीरस्य असंख्यतः; करणं अधिकरणम् ।
अथवा-अधीः अवृद्धिमात्रं पुरुषः स तं करोति, इत्यधिकरणम् ।

सो अधिकरणो दुविधो, सपक्खपरपक्खतो य नापब्बो ।

एकेको वि य दुविहो, गच्छगतो गिगतो चेव ॥ १६६ ॥
साधिकरणे साधु दुविधेन अधिकरणेन जवति, तं चिमं दुवि-
धं-सपक्खाधिकरणं, परपक्खाधिकरणं च । सपक्खाधिकरण-
कारी गच्छगतो, गच्छगिगतो वा, एवं परपक्खाधिकरणे
वि दुविधं । नि० चू० १० उ० ।

(२) अस्य निक्षेपस्त्वर्थं निर्युक्तिरुदाह-

नामं उवणा दविण, भावे य चउव्विहं तु अहिगणं ।
दव्वम्मि जंतमादी, जावे उद्वो कसायाणं ॥

नामाधिकरणं, स्थापनाधिकरणं, छव्याधिकरणं, जावाधिकरणं
चेति चतुर्विधमधिकरणम् । तत्र नामस्थापने गताये, छव्याधिक-
रणम्-आगमतो, नो आगमतश्च । आगमतो-अधिकरणशब्दार्थं
निरूपयन्ननु प्रयुक्ते वक्ता, नो आगमतो क्षरीरजन्मक्षरीरव्यतिरि-
क्तम् । छव्याधिकरणे यन्त्रादिकं छव्यम्, यन्त्रं नाम दलनयन्त्रा-
दि । भावे जावाधिकरणे कपायाणां कोवादीनां उद्यो विज्ञेयः ।

तत्र छव्याधिकरणं व्याख्यानयति—

दव्वम्मि उ अधिकरणं, चउव्विहं होइ आणुपुव्वीए ।
निव्वत्तण निव्वत्तणे, संजोयण निसिरणे य तहा ॥

छव्ये छव्यविषयमधिकरणं चतुर्विधं जवत्त्वानुपूर्व्या परिपा-
दया । तद्यथा-निर्वर्त्तनाधिकरणं, निक्षेपणाधिकरणं, संयोजना-
धिकरणं, निसर्जनाधिकरणं च । वृ० १ उ० ।

णिव्वत्तणे अधिकरणं दुविधं-मूलकरणं, उत्तरकरणं च ।
तत्थ मूलणिव्वत्तणाधिकरणं अउव्विहं भवति—
पदमे पंच सरीरा, संघातणसामणे य उजए वा ।

पमिद्वेहणा पमज्जण, अकरण अविधी य णिक्खिखणा ॥ २३५
(पदमे स्ति) णिव्वत्तणाधिकरणे पंच सरीरा ओटावियादि,
संघातकरणं साइनकरणं च । एवं अउव्विहं मूलकरणं ॥ २३५ ॥

पुनः णिव्वत्तणाधिकरणसकृदं प्रवृत्ति—

णिव्वत्तणा य दुविहा, मूलगुणे वा वि उत्तरगुणे य ।
मूले पंच सरीरा, दोमु ते संघातणा एत्थि ॥ २३७ ॥

णिव्वत्तणाधिकरणं दुविधं-मूलगुणणिव्वत्तणाधिकरणं, उत्त-
रगुणणिव्वत्तणाधिकरणं च । मूले ओरात्रियादि पंच सरीरा
दृष्टव्या । दोमु य तेयकम्मएसु सव्वे काले संघातणा णत्थि,
अनाद्यत्वात् ॥ २३७ ॥

संघातणा य परिसा-दणा य उजयं व जाव आहारं ।

उजयस्स आणियततिनी, आदी अंते य समओ तु ॥ २३८ ॥

त्रिकं त्रिविधं संभवति, उभयं संघातपरिसादौ, तस्स त्रिती
भणियता, द्विकादिसमयसंभवात् । संघातो आयातोऽपि सर्व-
परिसादो, अंते एगे एगसमयता ॥ २३८ ॥

सर्वसंघातप्रदर्शनार्थमाह—

हविपूओ कम्मगारे, दिट्ठता होति तिसु सरीरेसु ।

करणे य खंधकरणे, उत्तरकरणं तु संघडणा ॥ २३९ ॥

हविघितं, तत्थ जो पुतो पव्वति सो हविपूओ सो य थयपुओ ज-
वति । संघातसंघते पक्खिसे पदमसमए एगंतेण थयगहणं क-
रोति, वितिआदिसमएसु गहणं मुचति य, कम्मकारो लोहकारो,

तेण जहा तपितमायसं जले पक्खित्तं, पदमसमए एगंतेण जा-
लातणं करोति, वितिआदिसमएसु गहणं मुचति य । एवं तिसु
ओरालियादिसरीरेसु पदमसमए गहणमेव करोति, वितिआदि-
समएसु संघातपरिसादो, तेयकम्मणं सव्वकालं न संघातप-
रिसादो, अनाद्यत्वात् । पंचगहं विज्जते सव्वसामो । अहवा ति-
एहं ओरालियविउव्विआहारणाणं मूळंगकरणा अउ-सिरो, वरं,
उदरं, पुच्छी, दो बाहाओ, दोणि य ऊरु, सेसं उत्तरकरणं । अहवा
तिसु आइहेसु ओरालादी, उत्तरकरणं वेजेण, खंधकरणं त्रिफ-
लादिघृतादिना घनकरणं । अथवा इमं चउव्विहं सव्वकरणं
संघायकरणं परिसाडणाकरणं ॥ २३९ ॥

संघाय परिसाडणा, य मीसे तहे व पमिसेहे ।

पमसंखणणादी, उट्ठनि रिस्थाणुकरणं तु ॥ २४० ॥

परिसामणाकरणं, तत्थ ओरात्रिय पमिद्विधादि पंचविधं, त-
ज्जोणी पाहुमादिणा । जहा सिद्धसेणायरिएण अस्सए कता,
जहा वा एगेण आयरिएण सीसस्स उवादिद्वे जोगो जहा महि-
सो भवति, तं च सुयं आयरियस्स भावणिजेण, सो य णिक्खमो
उ णिक्खंतो महिसं उपादेवं सोयारियाण हरथे विक्खिणह । आय-
रिएण सुयं, तत्थ गतो भणाति-किं ते एण ? अहं ते रयणजोगं
पयच्छामि । दव्वे आहरादि । ते य आहरिता आयरिएण संजो-
तिता, एगंते णिक्खित्ता भणितो-पत्तिएण कालेण ओक्खणेज्जाहि,
अहं गच्छामि । तेण उक्खित्तो दिट्ठिविसो सप्पो जातो । सो तेण
मारितो, अधिकरणच्चेओ, सो वि सप्पो अंतो मुहुत्तेण मओ ।
एवं जो णिव्वत्तेइ सरीरं तं अधिकरणकहं जतो सुत्ते भणियं-
'जविणं जंते ! ओरालियसरीरं णिव्वत्तेमाणे किं अधिकरणं ? अ-
धिकरणी जीवो, अधिकरणी सरीरं, अधिकरणं णिव्वत्तणाधि-
करणं ॥ णिव्वत्तणाधिकरणं गतं ॥ नि० चू० ४ उ० ।

निक्षेपणाधिकरणं द्विधा-लौकिकं, लोकोत्तरिकं च । तत्र यन्म-
त्स्यग्रहणार्थं गलनामा लोहकण्टको कुण्टं वा मृगादीनां ग्रह-
णाय जालं वा, लावकादीनामर्थाय निक्षिप्यते शतङ्ग्यादीनि घर-
घट्टादीनि वा यन्त्राणि स्थाप्यन्ते, तदेतल्लौकिकं निक्षेपणाधिकर-
णम् । यस्तु लोकोत्तरिकं तत् बन्धविधम्-यत्र पात्रायुपकरणं
निक्षिपति तत्र न प्रत्युपेक्षते न प्रमार्जयति १, न प्रत्युपेक्षते प्रमार्ज-
यति २, प्रत्युपेक्षते न प्रमार्जयति ३, यत्तु प्रत्युपेक्षते प्रमार्जयति
तद्-प्रत्युपेक्षितं ४, दुःप्रत्युपेक्षितं सुप्रमार्जितम् ५, सुप्रत्युपे-
क्षितं सुप्रमार्जितं ६ करोति । एवमेते पञ्चङ्गा निक्षेपणाधि-
करणम् । यस्तु सप्तमो भङ्गः सुप्रत्युपेक्षितं सुप्रमार्जितं करोतीति
लक्षणः, स नाधिकरणं; श्रुत्वात् । यद्वा-यद् लुक्तं पानकं वा
अपावृतं स्थापयति तन्निक्षेपणाधिकरणम् । वृ० १ उ० ।

इयानि संजोयणा, सा दुविहा-लोह्या, लोउत्तरिया य ।

लोह्या अनेकविहा-

त्रिसगरमादी लोए, लोउत्तरं भत्तोवधिमादिम्मि ।

अंतो बहि आहारे, विट्ठियविधा सिचणा उव्वी ॥ २४१ ॥

कंमादिलोअणिसिरण-ओचरणा पमादणा जोगे ।

मूलादि जाव चरिमं, अथवा वी जं जहि कमति ॥ २४२ ॥

नि० चू० ५ उ० ।

संयोजनाधिकरणमपि द्विविधम्-लौकिकलोकोत्तरिकभे-
दात् । तत्र लौकिकं रोगायुषाधिकरणं; विषगरादिनि-
वृत्तिनिवन्धनं वा छपुअं संयोजनम् । लोकोत्तरिकं तु

भक्तोपाधिशय्याविषयसंयोजनम् । वृ० १ उ० ।

इयाणि णिसिरणा दुविधा-द्वोद्व्या, द्वोउत्तरिया, (लोड्या) णिसिरणे त्रिविधा-सहसा पमापण ; अणानोमेण य, पुव्वाइ-द्वेण जोगेण । किंचि सहसा णिसरति पंचविधपमायन्नतरेण पमत्तो णिसरति , एगेत विस्सति अणाभोगो तेण णिसरति । नि० चू० ४ उ० ।

निसर्जनाधिकरणमपि लौकिकम्-शरशक्तिचक्रपाषाणादीनां निसर्जनम् । लोकोत्तरिकं तु सहसाकारादिना यत्कण्टककङ्क-रादीनां भक्तपानान्तःपतितानां निसर्जनम् । वृ० १ उ० ।

इयाणि णिव्यत्तणादिसु पण्डितं , तत्थ णिव्यत्तणे मूलादि पण्डितं । एगिदियादी णिव्यत्तयं तस्स अभिक्खमेवं दुच्च पढमवाराए मूलं, वितियवाराए अणवटं, ततियवाराए पारंच्चियं, अधवा जं जहि कमति संघट्टणादिकं आयविराहणादिणिप्पणं वा ।

एगिदियमादीसु तु, मूलं अधवा वि होति सट्ठाणं ।

कुसिरैतरनिप्पणं, उत्तरकरणमि पुव्वुत्तं ॥ २४४ ॥

एगिदियं जाव पंचिदियं णिव्यत्ते, तस्स मूलं, अहवा वि होति सट्ठाणं ति "इच्छावचउसु" गाहा । परितं णिव्यत्तेति चउवहुं, अणते चउगुरुं, वेइदिणहिं उलहुं, तेइदिणं उगुरुं, चउरिदिणहिं वेदो, पंचेदिणं मूलं, उत्तरकरणं कुसिराकुसिरणिप्पणं पुव्वुत्तं, इहेव पढमुदसेए पढमसुत्ते णिक्खिबसंजोगणिखिरणेसु इमं पण्डितं-

तिय मासिय तिग पणए, णिक्खिवसंजोगगुरुगलहुगा वा ।

कुसिरैतरसंतरणिरं-तरे य वुत्तं णिसरणमि ॥ २४५ ॥

सत्तनंगीए पढमवितियततिणसु भंगेसु मासवहुं, चउत्थपंचमण्डेसु पणंगं, चरिमो सुदो तवकावविसेसितो कायवो । आहारे उवकरणे वा एगे चउगुरुगं, दोसु चउवहुगं । अहवा-सामणणेण आहारे चउगुरुगा, उवकरणे वहुगो, णिसिरणे कुसिरा अणकुसिरे य संतरणिरंतरेसु वुत्तं पण्डितं पढमसुत्ते । द्वाहि-करणे गयं । नि० चू० ४ उ० ।

अथ भावाधिकरणमाह-

अह निरिय उठ्ठकरणे, वंधण निव्वत्तणा य निक्खिवणं ।

उवसमखएण उठ्ठं, उदएण भवे अहीगरणं ॥

इह श्रोधादीनामुदयो भावाधिकरणमित्युक्तम् । अतस्तेषामेवाधस्तिर्यग्गुह्यकरणे अधोगतिनयने तिर्यग्गतिनयने ऊर्ध्वगतिनयने च स्वरूपं वक्तव्यम् । वृ० १ उ० ।

(३) अधिकरणं च न करणीयम्-

अधिगरणकडस्स जिक्खुणो, वयमाणस्स पमज्ज दारुणं ।

अट्ठे परिहायती बहु, अधिगरणं न करिज्ज पमिणं ॥ १९॥

अधिकरणं कथं, तत्करोति तच्छीलश्रेयधिकरणकरः । तस्यैव नूतस्य भिक्षोः, तथाऽधिकरणकर्ता दारुणां जयानकां वा प्रसहा प्रकटमेव वाचं ब्रूतः स नोऽर्थोऽमोक्षः, तत्कारणतूतो वा संयमः, स बहु परिहीयते ध्वंसमुपयाति । इदमुक्तं भवति-बहुना कालेन यदाजितं विप्रकृष्टेन तपसा महत्पुण्यं तत्कथं कुर्वतः परोपघातिनीं च वाचं ब्रूतस्तत्क्षणमेव ध्वंसमुपयाति । तथाहि- " जं अज्जियं समीख-ल्लणहिं तवनियमबंभइणहिं । माहुतयं कनडता, छट्ठे अह सागपत्तेहिं " इत्येवं मत्वा मनागप्यधिकरणं न कुर्यात् परिमतः सदसद्विवेकीति । सूत्र० १, ४०२ अ० २ उ० ।

(४) कृत्वा तु व्युपशमनीयम्-

जिक्खू य अधिगरणं कडुत्तं अधिगरणं विवसमिच्चा वि ओसइयपाहुने; इच्छाए परो आदाइज्जा, [इच्छाए परो नो आदाइज्जा,] इच्छाए परो अण्डुडेज्जा, [इच्छाए परो नो अण्डुडेज्जा,] इच्छाए परो वंदिज्जा, इच्छाए परो नो वंदिज्जा, इच्छाए परो संजुजेज्जा, इच्छाए परो नो संजुजेज्जा, इच्छाए परो संवसिज्जा, इच्छाए परो नो संवसिज्जा, इच्छाए परो उवसमिज्जा; जो उवसमइ तस्स अत्थि आराइणा, जो न उवसमइ तस्स नत्थि आराइणा । तम्हा अप्पणा चेव उवसमियव्वं स किमाहु-जंते ! ; उवसमसारं सामन्नं ॥

भिक्षुः सामान्यः साधुः, चशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वादाचार्योपाध्यायावपि गृह्यते । अधिक्रियते नरकगतगमनयोव्यतां प्राप्यते आत्मा अनेनेत्यधिकरणम्, कथं प्राज्ञतमित्येकार्थः । तत्कृत्वा तथाविधव्यक्तेनादिसाध्विषयोपहितकषायः मोहनीयोदयो द्वितीयसाधुना सह विधायः ततः स्वयमन्योपदेशेन वा परिभिद्येत तस्यैहिकामुष्मिकापायबहुलं तां तदधिकरणं विविधमनसैः प्रकारैः स्वापराधप्रतिपत्तिपुरस्सरं मिथ्यापुण्यप्रदानेन तां व्युपशमय्य उपशमं नीत्वा ततो विशेषेणावसायितमवसानं नीतं प्राज्ञतं कथं यथाध्यवसायितप्राप्तौ व्युत्पन्नकथं ज्ञेयं भवेत् । किमुक्तं भवति? गुरुमकाशं स्वदुश्चरितमालोच्य, तत्प्रवृत्तप्रायश्चित्तं च यथावत्प्रतिपद्य, व्युत्पन्नदकरणायाच्युत्तिष्ठत् । आह-येन सह तदधिकरणमुत्पन्नं स व्युपशम्यमानो-ऽपि नोपशमयति ततः को विधिः? इत्याह-"इच्छाए परो आदाइज्जा" इत्यादि सूत्रम् । इच्छाया यथा स्वरूपव्यापारमाश्रयेत, प्रागेव संभाषणादिमिरादरं कुर्याद्वा न वेति भावः । एवमिच्छाया परस्तरमन्युत्तिष्ठत् । इच्छया परो न साधुना सह संजुज्जीत, एकमणसहयां भोजनं दानग्रहणसंभोगं वा कुर्यात् । इच्छया परो न संजुज्जीत । इच्छया परस्तेन साधुना सह संवसेत्, समेकी-त्यैकत्रोपाश्रये वसेत्, इच्छया परो न संवसेत् । इच्छया पर उपशमयेत् । परं य उपशमयति कषायतापापगमेन निवृत्तो भवति तस्यास्ति सत्यमर्शनादीनामाराधना, यस्तु नोपशमयति तस्य नास्ति तेषामाराधना, तस्मादेवं विचिन्त्यात्मनैवोपशान्तव्यमुपशमः कर्त्तव्यः । शिष्यः प्राह-[स किमाहु-भंते !] अथ किमत्र कारणमाहुर्भदन्त ! परमकल्याणयोगिनस्तीर्थकरादयः ? । सूरिराह-उपशमसारं भ्रामण्यं, तद्विहीनस्य निष्फलतयाभिधानात् । उक्तं च दशवैकालिकनिर्युक्तौ-"सामञ्जस्युच्चरतस्स कसाया जस्स उक्कडा होति । मन्नामि उक्खुपुणं, च निष्फलं तस्स सामन्नं " ॥ १ ॥ इति सूत्रार्थः ।

अथ विषमपदानि भाष्यकृद् विवृणोति-

वेपपंति चसदेणं, आयरिया जिक्खुणीओ अ ।

अहवा जिक्खुगगहणा, गहणं खट्ठु होइ सव्वेसिं ॥

इह सूत्रे भिक्षुश्चेति यश्चशब्दः, तेन गणी, उपाध्यायः, तथा आचार्यो भिक्षुणश्च गृह्यते । अथवा भिक्षुपदोपादानात् सर्वेषामप्याचार्यादीनां ग्रहणे तज्जातीयानां सर्वेषां ग्रहणमिति वचनात् ।

खामिय विनासिय विणा-सियं च खनियं च होइ एगट्ठा ।

पाहुण पहेण पणयण, एगट्ठा ते उ निरयस्स ॥

क्षामितं विनाशमितं, विनाशितं क्षपितमिति च एकार्थानि पदानि भवन्ति । तथा-प्राभृतं प्रहेणकं प्रणयनमिति वा त्रीण्यप्येकार्थानि । तानि तु प्राभृतादीनि नरकस्य मन्तव्यानि । यत्न एतदधिकरणं नरकस्य सामान्तकादेशप्राभृतमुच्यते । एवं प्रहेणकप्रणयनपदे अभिज्ञाघनीये ।

इच्छा न जिणादेमो, आढा उ ए आदरो जहापुर्वि ।

जुंजण वास मणुणे, सेस मणुणे च इतरे वा ॥

इच्छा नाम जिनादेशस्तीर्थकृतमुपदेशोऽयमिति कृत्वा नादरादीनि पदानि करोति, किं त्वसच्छब्देन । तथा आढा नाम आदरस्तं यथा पूर्वमुचितालापादिभिः कृतवास्तथा कुर्याद्वा न वा; शेषाणि त्वभ्युत्थानादीनि सुगमानीति कृत्वा भाष्यकृता न व्याख्यातानि । अत्र च संभोजनसंवासनपदे मनोक्तेषु सांभोगिकेषु भवतः, शेषाणि त्वादराभ्युत्थानवन्दनोपशमनपदानि मनोक्तेषु वा सांभोगिकेषु, इतरेषु वा असांभोगिकेषु भवेयुः । कृता भाष्यकृता विषमपदव्याख्या । वृ० १ उ० ।

(५) अधिकरणोत्पत्तिकारणानि—

अथ कथं तदुत्पद्यते ? इत्याशङ्कावकाशमवलोक्य तदुत्थानकारणानि दर्शयति—

सच्चित्ते य अचित्ते, मीसवओगयपरिहारदेसकहा ।

सम्पं एाउट्टत्ते, अहिगरणमओ समुप्पजे ॥

सच्चित्ते शैक्षादौ, अचित्ते वस्त्रपात्रादौ, मिश्रके स्वभागदमात्रकोपकरणैः शिखादौ, अनासेष्ये अपरेण गृह्यमाणे, तथा वचोगतं व्यत्यात्रेडितादि । तत्र चाविधीयमाने परिहारः स्थापना, तदुपलक्षितानि यानि कुलानि तेषु प्रवेशे क्रियमाणे देशकथायां वा विधीयमानायां एतेषु स्थानेषु प्रतिनोदितो यदि सम्यक् नावर्तते न प्रतिपद्यते; अतोऽधिकरणमुत्पद्यते इति निर्युक्तिगाथासमासाधः ।

अथैनामेव विदुषोति—

आजव्वमदेमाणे, गिएहंतं तद्व व मगमाणे य ।

सच्चित्तेतरमीसे, वितहपमिवत्तिओ कलहो ॥

आभाव्यं नाम शैलं, शैलः कस्याप्याचार्यस्योपतस्थे, प्रवज्यां गृह्यामीति । तमुपस्थितं मत्वा विपरिणमय्य परः कश्चिदाचार्यो गृह्णाति । ततो मूलाचार्यो ब्रवीति—किमिति मदीयमाभाव्यं गृह्णासि ? पूर्वगृहीतं वा शैलादिकं याचितो मदीयमाभाव्यं किं न प्रयच्छसीति ? एवमाभाव्यं सच्चित्तमचित्तं मिश्रं वा तत्कालगृह्यमाणं पूर्वगृहीतं वा मार्ग्यमाणमपि यदा वितथप्रतिपत्तितो न ददाति तदा सकलहो भवति । वितथप्रतिपत्तिर्नाम परस्याभाव्यमपि शैलादिकमनाभाव्यतया प्रतिपद्यते ।

वचोगतद्वारमाह—

बेष्मामेलण सुत्ते, देसीभासा एवंचणे चेव ।

अन्नम्मि य वत्तव्वे, हीणाहियअक्खरे चेव ॥

सूत्रे सूत्रविषये, व्याख्यात्रेणना अपरापरोद्देशकाध्ययनश्रुतस्कन्धेषु घट्टनाऽऽज्ञापकश्लोकादीनां योजना । यथा—“सव्वे जीवा वि इच्छंति, जीविउं न मरिज्जिउं” इत्यत्रेदमालापकपदं घट्टते—“सव्वे पाणपिया उ” इत्यादि । तथाभूतं सूत्रं परावर्तयन् किमेवं सूत्रं व्यत्यात्रेणयसीति प्रतिनोदितो यदि न प्रतिपद्यते तदाऽधिकरणं भवति । देशीभाषा नाम मरुमाख्यमद्वाराष्ट्रादिदे-

शानां जायतोऽन्यत्र देशान्तरे भाषमाण उपहस्यते, उपहस्यमानश्च संस्रमं करोति । यद्वा-प्रपञ्चनं घनानुकारेण वा करोति, ततः प्रपञ्च्यमानः साधुना सहाधिकरणमुत्पद्यते । अन्यस्मिन् वा वक्तव्ये कोऽप्यन्यद्वक्ति । यद्वा-हीनाकरमधिकाकरं वा पदं वक्ति । तत्र हीनाकरं भास्कर इति वक्तव्ये भाकर इति वक्ति । अधिकाकरं सुवर्णमिति वक्तव्ये सुसुवर्णमिति ब्रवीति ।

परिहारकद्वारमाह—

परिहारियमउचित्ते, उवियमणट्टाएँ णिच्चिसंते वा ।

कुच्छियकुत्ते य पविसइ, वा जइ णाउट्टणे कलहो ।

गुरुमानवाद्यादीनां यत्र प्रायोभ्यं लभ्यते तानि कुलानि पारिहारिकाण्युच्यन्ते, एकं गीतार्थसंघाटकं मुक्त्वा शेषसंघाटकानां परिहारमर्हन्तीति व्युत्पत्तेः । तानि यदि न स्थापयन्ति, स्थापितानि वा अनर्थं निष्कारणं निर्विशतिः, प्रविशतीत्यर्थः । यद्वा-पारिहारिकाणिनाम कुत्सितानि जात्यादिजुगुप्सितानीति भावः । तेषु कुक्षेषु प्रविशति । एतेषु स्थानेषु यदि नावर्तते न वा तेषु प्रवेशादुपरमते ततः कलहो भवति ।

देशकथा—

देसकहा परिकहणे, एके एके व देसरागम्मि ।

सोरड्डेस एगे, दाहिण वीयम्मि अहिगरणं ।

न वर्तते साधूनामीदृशी कथां कथयितुम् । स प्राह—कोऽस्ति त्वं?, येनैवं मां वारयसि । तथाऽप्यस्थिते अनुपरने सत्यधिकरणं भवति । यद्वा—(एकेके व देसरागम्मि स्ति) एकः साधुः सुराष्ट्रं वर्णयति, यथा रमणीयः सुराष्ट्रे विषयः । द्वितीयः प्राह—कृपमणकू! त्वं किं जानासि?, दाक्षिणापथ एव प्रचानो देशः । एवमेकैकदेशरागेणोत्तरप्रत्युत्तरिकं कुर्वाणयोरधिकरणं भवति । वृ० १ उ० । नि० चू० ।

(६) उत्पत्ते च व्युपशमनीयमेव नोपेक्षणीयम्—

एवमुत्पत्ते अधिकरणे किं कर्त्तव्यम्?, इत्याह—

जो जस्स उ उवसमई, विजम्भवणं तस्स तेण कायव्वं ।

जो उ उवेहं कुज्जा, आवज्जइ मासियं लहुगं ॥

यः साधुर्यस्य साधोः प्रज्ञापनया उपशमयति तस्य तेन साधुना विध्यापनं क्रोधाग्निनिर्घापणं कर्त्तव्यम् । यः पुनः साधुवेषकां कुर्यात् स आपद्यते मासिकं बहुकम् ।

लहुओ उ उवेहाए, गुरुओ सो चेव उवहसंतस्स ।

उच्छुयमाणा लहुगा, सहायगत्ते सरिसदोसा ॥

उपेक्षां कुर्वाणस्य लघुको मासः; उपहसत एव मासो गुरुकः । अथ उत्प्रायव्येन तुदति अधिकरणं करोति, विशेषत उच्चेजयतीत्यर्थः । ततश्चात्यारो लघुकाः । अथ कलहं कुर्वतः सहायकत्वं साहाय्यं करोति, ततोऽसावधिकरणकृता सह सदृशदोष इति कृत्वा सदृशं प्राथम्यसमापद्यते, चतुर्गुरुकमित्यर्थः ।

तथा चाऽऽह—

चउरो चउगुरु अहवा, विसेसिया होंति भिक्खुमाईणं ।

अहवा चउगुरुगादी, इवंति उच्छेदनिट्टवणा ॥

जिह्ववृषभोपाध्यायाचार्याणामधिकरणं कुर्वतां प्रत्येकं चतुर्गुरुकम्, ततश्चात्यारश्चतुर्गुरुका भवन्ति । अथवा त एव चतुर्गुरुकाः,

तपःकाव्यविशेषिता भवन्ति । तद्यथा-जिह्वोश्चतुर्गुरुकं तपसा, कालेन च ह्यधुक्कम् । वृषभस्य तदेव कालगुरुकम् । उपाध्यायस्य तपोगुरुकम् । आचार्यस्य तपसा कावेन च गुरुकम् । अथवा चतुर्गुरुकादारभ्य ऋदे निष्ठापना कसंव्या । तद्यथा-जिह्वुरधिकरणं करोति चेत् चतुर्गुरुकम् । वृषभस्य वरुणधुक्कम् । उपाध्यायस्य वरुणधुक्कम् । आचार्यस्याधिकरणं वृषाणस्य ऋदे इति । यथा वाऽधिकरणकरणे आदेशलयेण प्रायश्चित्तमुक्तम्, तथा साहाय्यकरणेऽपि ह्यव्ययम्; समानदोषत्वात् ।

अथोपेक्षाव्याख्यानामाह-

परपत्तिया न किरिया, मोत्तु परहं च जयसु आयष्टे ।

अत्रि य उवेहा वृत्ता, गुणो वि दोसो हवइ एवं ॥

इहाधिकरणं कुर्वतो ह्युप मध्यस्थभावेन तिष्ठति, नाप्येवामप्युपदेशं प्रयच्छति । यतः परप्रत्यया या क्रिया कर्मसंबन्धः सा अस्माकं न जयति, परकृतस्य कर्मण आत्मनि संक्रमाभावात् । तथा यद्येतादधिकरणापुपशम्येते, ततः परार्थकृतो जयति । तं च परार्थं मुक्ता यदि मोक्षार्थिनस्तत आत्मार्थ एव स्वाध्यायादिके यतश्च यत्नं कुरुत । अपि चेत्त्यज्युक्तये । ओघनिर्युक्तिशस्त्रेऽप्युपेक्षा संयमाकृतया प्रोक्ता-“ उवेहा संजमो वृत्ता ” इति वचनात् । यद्वा-मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थानि सत्त्वगुणाधिकक्रियमानाविनेषेषु मध्ये स्थापयद् वा उपेक्षा प्रोक्ता ततः सैव साधूनां कर्तुमुचितेति ज्ञातः । अत्र स्मृतिराह-“ गुणो वि दोसो हवइ ” यदिदमविनेषेषु माध्यस्थ्यमुपदिष्टं तत् संयतापेक्षया, न पुनः संयतानङ्गीकृत्य; यस्मादसंयतेष्वियमुपेक्षा क्रियमाणा शुभः, संयतेषु क्रियमाणा महान् दोषो जयति । उक्तं चौघनिर्युक्ता-र्थाप-“ संजयगिहचोयणाचोयणे य वावार उवेहा ।

अथ ‘परपत्तिया न किरिय सि’ पदं भाषयति-

जइ परो पमिसेविका, पाविथं पमिसेवणं ।

मज्ज मोणं चरंतस्म, के अष्टे परिहायई ? ॥

यदि पर आत्मव्यतिरिक्तः पापिकामकुशलकर्मोपाधिकरणादिकां प्रतिसेवनां प्रतिसेवते ततो मम मौनमाचरतः को नाम ज्ञानार्थीनां मध्यादर्थः परिहीयते ? न कोऽपीत्यर्थः ॥

अथ ‘मोत्तु परहं च जयसु आयष्टे’ इति पदं व्याचष्टे-

आयष्टे उवजत्ता, मा परमह वावडा होइ ।

इदि परहाउत्ता, आयड्डविणारागा होति ॥

आत्मार्थो नाम ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपं पारमार्थिकं स्वकार्यम्, तत्रोपयुक्ता जयत । मा परकार्ये अधिकरणेऽपशमनादौ व्यापृता जयत । इंदीति हेतुप्रदर्शने, यस्मात्परार्थायुक्ता आत्मार्थविनाशकाः स्वाध्यायध्यानायात्मकार्यपरिमन्थकारिणो भवन्ति ।

अथोपहसनोत्तेजनाद्वारे युगपद् व्याचष्टे-

एसो वि ताव दमयतु, इसइ व तस्सेमयाएँ ओहसणा ।

उत्तरदाणं तह मो-सराहि अह होइ उत्तअणा ॥

ह्योराधिकरणं कुर्वतोरेकस्मिन् सीदति सति आचार्योऽप्यो वा भवति-एवोऽपि तावददान्तपूर्वः, दम्यतामिदानीमनेन, यदि वा तस्मावमतायाः, पश्चात्करणे इत्यर्थः ; स्वयमहं ह्यस्यैवपदसति, यतदुपहसनमुच्यते । तथा तयोर्मध्याह्नः सीदति तस्योत्तरदा-

तप-अमुकममुकं च ब्रूहि इत्येवं शिक्षापणम्, यद्वा-मा अमुष्माह-पसर त्वं, हृदीभूय तथा लग यथा न तेन पराजीयसे । अथैषा उत्तेजनाऽजिधीयते ॥

अथ साहाय्यकरणं व्याख्यायति-

वायाए हत्येहिं, पाएहिं व दंतलउरमादीहिं ।

जो कुणइ सहायत्तं, समाणदोसं तयं विंति ॥

ह्योः कलहायमानयोर्मध्यादेकस्य पक्षे ज्ञत्वा यः कोऽपि वाक्का हस्ताभ्यां वा पद्भ्यां वा दन्तैर्वा लग्नमादिभिर्वा साहाय्यं करोति, तं तेनाधिकरणकारिणा सह समानदोषं तीर्थकरादयो मुच्यते ।

अथाचार्याणामुपेक्षां कुर्वाणानां सामान्येन वा अधिकरणे

अनुपशम्यमाने दाघदर्शनार्थमिदमुदाहरणमुच्यते-

अरत्तमज्जे एगं सज्जतो वणमंडमहिंयं महंतं सरं अत्थि ।
तत्थ य बह्णिणं जलचरयल्लचरखहचरसत्ताणं अच्छंति ।
तत्थ एगं महल्लं हत्थिज्जहं परिवसइ, अन्नया य गिएहकाले
तं हत्थिज्जहं पाणियं पाठं एहाउत्तन्नं मज्जेहदेसकाले
संयल्लक्खवडायए सुहं सुहेणं चिट्ठइ । तत्थ य अदूरदेसे
दो सरमा भंमिउमारप्पा । वणदेवयाए अंतं दट्ठुं सज्जेसि
सज्जासाए आयोसियं-

“नागा! वा जलवासीया!, सुणेह तसथावरा ! ।

सरमा जत्थ भंमेति, अज्जावां परिवत्तइ” ॥ १ ॥

ता मा एते सरदे उवेवखह, वारेह तुब्भे । एवं जणिया वि ते जलचरा णो चित्तेति-किं अहं एते सरमा जेहंता काहिंति? । तत्थ य एगो सरदो तो पिद्धितो सो धामिज्जंतो सुहपमुत्तस्स एमस्स जूहादिवस्स विलं ति काउं नासापुडं पविट्ठो । विड्ढो वितस्स पिट्ठो चो पविट्ठो; ते सिरकपाले जुळं संपलग्गा । तस्स इत्थिस्स महत्तं । अरई जाया । तत्रो वेणण्णे मेहइए असमाहोए वट्ठमाणो उट्ठेत्ता तं वणसंमं चुरेइ । बहवे तत्थ विस्संता घाइया, जलं च आहोहितेण जलचरा घाइया, तल्लाग-पाली य जेइया, तडागं विणट्ठं, ताहे जलचरा सज्जे विणट्ठा ।

जो नागा हस्तिनः ! जलवासिनो मत्स्यकच्छपादयः ! अपरे च ये त्रसा मृगपशुपक्षिप्रभृतयः ! स्थावराश्च सहकारादयो वृक्षाः, एते सर्वेऽपि यूयं शृणुत मदीयं वचनम्-यत्र सरसि सरदौ भाद्रतः-कलहं कुरुतः; तस्याज्ञावः परिवर्तते, विनाशः संभाव्यत इति भावः ।

अमुमेवार्थमाह-

वणसंडमरे जलथल-खहचरवीममाण देवथाकहणं ।

वारेह सरदुवेक्खण, धारण गयनास चूरणया ॥

वनखण्डमिते सरसि जलथलखचराणां विश्रमणं, तत्र सरदजल-ने ह्युप वनदेवतया, नागा वा जलवासीया इत्यादि श्लोककथनं कृत्वा वारयत सरदौ कलहायमानाधियुपदिष्टम् । ततश्च तैर्नागादिभिः सरदयोऽपेक्षणं कृतम्, एकस्य च सरदस्य द्वितीयेन घाटनं कृतं, ततोऽसौ धाव्यमानो गजनासापुटं प्रविष्टवान् । तत्पृष्ठं वाहतीयाऽ-

पि प्रविष्टः, तयोश्च युक्ते लघ्वेऽसद्वेदनात्तेन हस्तिना वनखण्डस्य
चूर्णं कृतमिति, एष दृष्टान्तः । अयमर्थोपनयः—यथा तेषामुपेक्ष-
माणानां तत्पक्षसरः सर्वेषामप्याश्रयभूतं वितष्टं, तस्मिँश्च विन-
श्यमाने तेऽपि विनष्टाः, एवमत्राप्याचार्यादीनामुपेक्षमाणानां
महान् दोष उपजायते । कयमिति चेत्? उच्यते—इह तावधि-
करणकारिणावुपेक्षितौ परस्परं मुष्टामुष्टि या दण्डादणिक या
मुष्टेतां, तनश्च परम्परया राजकुले जाते सति महान् दोषः, यतः
स राजादिस्तेषां साधूनां बन्धनं वा, ग्रामनगरादेर्मिकासत्वं
वा, कण्टकमर्दनं वा कुर्यात् ।

किञ्चान्यद्—

तावो भेदो अयसो, हाणी दंसणचरित्तनाणाणं ।

साहुपदोसो संसा-रवट्ठणो सादिकरणस्स ॥

तावो, भेदो, अयसो, हानिर्दर्शनज्ञानचारित्राणां, तथा-साधुप्र-
द्वेषः संसारवर्जितो जवति, एते साधिकरणस्य दोषा भवन्तीति
समासार्थः ।

अथैनामेव गाथां विवृणोति—

अज्जणिय अजणिए वा, तावो जेदो उ जीवचरणणं ।

रुवसरिसं न सीदं, जिमहं मण्णे अयस एवं ॥

तावो द्विधा-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च । तत्राभिपणिते सति चिन्तय-
ति-ध्रुवमं येन तदानीं स साधुर्बहुनिर्विधैरसद्व्याख्यानैरभ्या-
स्यतः-इत्यमिदं चाकृष्टः, एष प्रशस्तस्ताप उच्यते । अथाभिपणितं
न तथाविधं तस्य मुखे जणितं, ततश्चिन्तयति-हा । मन्दजावो
विस्मरणशीलोऽहं यन्मया तदीयं जात्यादिमर्मनिकुरम्बनं प्रका-
शितं, एष अप्रशस्तस्तापो मन्तव्यः । तथा कलहं कृत्वा जीवि-
तजेदं चरणजेदं वा कुर्यात्, पश्चात्तापात्तप्तचेतसो विहायसादि-
मरणमभ्युपगच्छेयुः, उन्निष्क्रमणं वा कुर्यादिति ज्ञातः । सोकोऽपि
ज्ञात-अहो ! अमीषां श्रमणानां रूपसदृशं बहिः प्रशान्ताकारं रूप-
मवशोक्त्यते, तादृशं शीघ्रं मनःप्रणिधानं नास्ति । यद्वा-किम्?,
मन्ये जिह्मं लज्जनीयं किमप्यनेन कृतं, येनैव प्रमत्तानवदनो दृ-
श्यते, एवमादिकमयशः समुच्छ्रति ।

आकुट्ट तालिए वा, पक्खापक्खि कल्लहम्मि गणभेदो ।

एगयर स्यएहिँ व, रायादि सिद्धे गहणादी ॥

जकारमकारादिजिधेचनैराकृष्टे, तामिते वा चपेटादण्णादि-
भिरादृते सति, पक्कापक्कि परस्परपक्षपरिग्रहेण साधूनां कलहे
जाते सति गणभेदो जवति, तथा-तयोः पक्षयोर्मध्यादेकतरपक्षेण
राजकुलं गत्वा शिष्टे कथिते सति, सूचकैर्वा राजपुरुषविशेषैः
राजादीनां ज्ञापिते प्रहाणाकर्षणादयो दोषा जवन्ति ।

वत्तकलहो वि न पढइ-ज्ज वत्तलत्ते यदमणे हाणी ।

जह कोहाइविवट्ठी, तह हाणी होइ चरणे वि ॥

वत्तकलहोऽपि कलहकरणोत्तरकालमपि कषायकबुधितः प-
श्चात्तापतप्तमानसो वायन्नपठति, तेन ज्ञानपरिहाणिः, साधौ प्रद्वे-
षिते साधर्मिकवात्सल्यं विराधितं भवति, अवात्सल्ये च दर्शन-
परिहाणिः, यथा च कोधादीनां कषायाणां वृद्धिस्तथा चरणे-
ऽपि चारित्र्यस्य परिहाणिर्भवति, विद्युरसंयमस्थानप्रति-
घातेनाविद्युरसंयमस्थानेषु गमनं भवतीत्यर्थः । एतच्च व्य-
हारमाश्रित्योक्तम् ।

निश्चयतस्तु—

अकसायं खु चरित्तं, कसायसहितो न संजओ होइ ।

सादृण पदेसेण य, संसारं सो विवहेइ ।

खुशब्दस्यैवकारार्थत्वादकषायमेव कषायविरहितमेव चारित्र्यं
भगवद्भिः प्रकृतम्, अतो निश्चयनयानिप्रायेण कषायसहितः संयत
एव न भवति, चारित्र्यशून्यत्वात् । तथा साधूनामुपरि यः प्रद्वे-
षस्तेनासौ संसारं वर्जयति, दीर्घतरं करोति । यत एते दोषा-
स्तत उपेक्षा न विधेया ।

किं पुनस्तर्हि कर्तव्यम् ?, इत्याह—

आगादे अदिगरणे, उवसम अवकट्ठण। य गुरुवयणं ।

उवसमह कुणह जायं, षड्णया सायपत्तेहिँ ॥

आगादे कर्कशे, अधिकरणे उत्पन्ने द्वयोरप्युपशमः कर्तव्यः ।
कथमिदं-कलहायमानयोस्तयोः पार्श्वस्थितैः साधुजिरप-
कर्षणमपसारणं कर्तव्यम्, गुरुभिश्चोपशमनार्थमिदं वचनमाभि-
धातव्यम्-आर्याः ! उपशम्यतोपशम्यत । अनुपशान्तानां कुतः
संयमः ?, कुतो वा स्वाध्यायः ?, तस्मादुपशमं कृत्वा स्वाध्यायं
कुरुत । किमेव छमकवत् कनकरसस्य शाकपत्रैः छर्दना परित्यागं
कुरुथ ? । कः पुनरयं छमकः ?, उच्यते—

जहा-एगो परिव्वायगो दमगपुरिमं चिंतासोगसागराव-
गाढं पासति । पुच्छति य-किमेवं चिंतापरो ? । तेण से सब्जा-
वो कहितो, दारिदाजिज्जतो मि चि । तेण जणइ सो-इस्सरं
तुमं करेमि, जतो सीतातववातपरिस्समं अगणतेहिँ
तिमाखुवावेयणं सद्धतेहिँ बंजचारीहिँ अचिचकंदमूलपत्त-
पुपफफत्ताहारीहिँ समीपत्तपुट्ठएहिँ जावतो अरुसमाणं-
हिँ घेत्तव्वो । एस से उवचारो । तेण दमगेण सो कणगरसो
उवचारेण गहितो, तुंबयं भरितं । ततो णिग्गतो तेण परि-
व्वायगेण भणियं-सुरुत्तेण वि तुमे एस सागपत्तेण ण छड्ठि-
यव्वो । ततो सो परिव्वायगो गच्छंतो दमगपुरिसं पुणो २
भणति-मम पजावेण ईसरो जविस्ससि । सो य पुणो २
वज्जमाणो रुट्ठो भणति-जं तुज्ज पसाएण इस्सरत्तणं, तेण
मे न कज्जं, तं कणगरसं सागपत्तेण षड्ठेति । ताहे परिव्वा-
यगेण जणियं-हा हा दुरात्तन् ! किमेयं तुमे कयं ? ।

जं अज्जियं समीख-एएहिँ तवनिगमबंजमइएहिँ ।

तं दाणि पच्छ नाहिह, उट्ठंतो सागपत्तेहिँ ॥

यद्वर्जितं शमीसंबन्धिभिः खल्लकैः पत्रपुटैस्तपोनियमग्रह-
शुक्तैः तदिदानीं शाकपत्रैः परित्यजन् पश्चात्परित्यागकाला-
दूर्द्धमुपरि तं ज्ञास्यसि, यथा-दुष्टं मया कृतं, यश्चिरसंचितः
कनकरसः शाकपत्रैरुत्तिष्ठत्य परित्यक्तः । एवं परिव्राजकेषु
द्रमक उपालब्धः । अथाचार्यस्तावधिकरणकारिणावुपालभते ।
अर्चा यश्चारित्र्यं कनकरसस्थानीयं तपोनियमग्रहचर्यमयैः श-
मीखल्लकैरर्जितं परीषहोपसर्गादिश्रमं न गणयसि, चिरात्कथं
कथमपि मीक्षितं तदिदानीं शाकपत्रसदृशैः कषायाः परित्यजन्तः
पश्चात्परित्यक्तमानमनाः स्वयमेव ज्ञास्यसि । यथा-हा ! बहुका-
शोपाजितेन संयमकनकरसेन तुम्हकस्थानीयं स्वजीवबहुसुखं

कृत्वा पश्चात्कलहायमानैः शाकवृक्षपत्रस्थानीयैः कषायैर-
स्त्रिभ्योस्त्रिभ्योऽयमसारीकृतः, शिरस्तुण्डमुण्डनादिभ्यः प्र-
भ्याप्रयासो मुधैव विहित इति ।

आह-कथमेकमुद्धर्त्तमाविनाऽपि क्रोधादिना चिरसंचितं
चारित्र्यं क्षयमुपनीयते ? , उच्यते—

जं अजियं चरित्तं, देसूणाए वि पुव्वकोमीए ।

तं पिय कसायमेत्तो, नासेइ नरो मुहुत्तेण ॥

यद्वर्जितं चारित्र्यं देशोन्त्याऽप्यष्टवर्षाद्यनयाऽपि पूर्वकोट्या तद-
पि स्तोकमल्पतरकालोपाजितमित्यपिशब्दार्थः । तदपि कषायि-
तमात्रः, उदीर्णमात्रकोधादिकषाय इत्यर्थः । नाशयति हारयति,
नरः पुरुषो, मुहुत्तेन, अन्तर्मुहुत्तेनेति भावः । यथा-प्रभूतकाल-
संचितोऽपि महात्मा दृष्टराशिः सकृत्प्रज्वालितेनापि अग्निना
सकलोऽपि भस्मसाद्भवति; एवं क्रोधानलेनापि सकृदुदीरितेन
चिरसंचितं चारित्र्यमपि भस्मीभवतीति हृदयम् । एषमाचा-
र्येण सामान्यतस्तथोरनुशिष्टिर्दातव्या, नत्वेकमेव कञ्चन वि-
शिष्य भवनीयम् ।

यत आह—

आयरिए न जणे अह, एग निवारेइ मासियं लहुगं ।

रागदोसविमुक्को, सीयघरसमो उ आयरिओ ॥

आचार्यो नैकमधिकरणकारिणं भवति अनुशास्ति । अथा-
चार्य एकमेव निवारयति अनुशास्ति न द्वितीयम्, ततो मा-
सिकं लघुकमापद्यते, असामाचारीनिष्पन्नमिति भावः । त-
स्मादाचार्यो रागद्वेषविमुक्तः शीतगृहसमो भवेत् । शीतगृहं
नाम वर्द्धकिरत्ननिर्मितं चक्रवर्तिगृहम्; तच्च वर्षास्वनिवातप्र-
वातमः शीतकाले सोष्ममः, ग्रीष्मकाले शीतलम्; यथा च तच्च-
क्रवर्तिनः सर्ववर्तुल्लभं तथा इमकदेरपि प्राकृतपुरुषस्य तत्सर्व-
वर्तुल्लभमेव भवति । एवमाचार्यैरपि निर्विशेषैर्भवेदित्यम् ।

अथ विशेषं करोति, तत इमे दोषाः—

वारेइ एस एवं, मयं न वारेइ पक्खरागेणं ।

बाहिरभाव गादतर-गं तुपं च पेक्खसी एक्कं ॥

एष आचार्य आत्मीयोऽयमिति बुद्ध्या अमुं वारयति; एवं प-
क्खरागेण क्रियमाणेन अननुशिष्यमाणः साधुर्बोद्धाभावं गच्छ-
ति । यद्वा-स अननुशिष्यमाणो गादतरमधिकरणं कुर्यात् । अ-
थवा-तमाचार्य परिस्फुटमेव श्रूयात्-त्वं मामेवैकं बाह्यतया
प्रेक्षसे, ततश्चात्मानमुद्धस्य यदि मारयति, तत आचार्यस्य पा-
राश्रिकम्; अथो निष्कामति ततो मूलम् । तस्माद् बाह्यपुनः शा-
सनीयौ, अनुशिष्टौ च यद्युपशान्तौ ततः सुन्दरम् । अथैक
उपशान्तो न द्वितीयः, तेन चोपशान्तेन गत्वा स स्वापराधप्र-
तिपत्तिपुरस्सरं क्षामितः, परमसौ नोपशाम्यति । आह-कथ-
मेतदसौ जानाति यथाऽयं नोपशान्तः?, उच्यते-यदा वन्द्यमा-
नोऽपि न वन्दनकं प्रतीच्छति । यदि वाऽवमरत्नकोऽसौ ततस्तं
रत्नाधिकं न वन्दते, आद्विषयमाणोऽपि वा नाद्विषयते ।

एवं तमनुपशान्तमुपलक्ष्य ततोऽसौ किं करोतीत्याह—

उवसंतोऽणुवसंतं, पासिजा विणवेइ आयरियं ।

तस्स उ पन्नवण्टा, निक्खेवो परो इमो होइ ॥

उपशान्तः साधुरनुपशान्तमपरं दृष्ट्वा आचार्यं विज्ञापयति—

कृमाश्रमणाः ! उपशान्तोऽहं, परमेव ज्येष्ठार्योऽमुको वा नोप-
शाम्यति । तत आचार्यस्तस्य प्रज्ञापनार्थं परनिक्षेपं कुर्वन्ति ।
बृ० १ उ० । (स च परनिक्षेपः ' पर ' शब्द एव करिष्यते)

(७) अथ भावपरो व्याख्यायते, जावः क्योपशमादिः, तद-
पेक्षया परो जावान्तरवर्त्ती, जावान्तरः स वेदोक्षयिकजाववृ-
त्तिगृह्यते । तथा चाऽऽह—

आदणमञ्जुट्ठाणं, वंदण संजुजणा य संवासो ।

एयाइ जो कुणई, आराहण अकुणओ नत्थि ।

अकसायं निव्वाणं, सव्वेहिं वि जिणवरोहिं पन्नत्तं ।

सो लब्धं भावपरो, जो उवसंते अणुवसंतो ॥

आदरः, अभ्युत्थानं, वन्दनं, संभोजनं, संवासश्चेत्येतानि पदानि
य उपशान्तो ज्ञत्वा करोति तस्याऽऽराधना अस्ति, यस्त्वेतानि
न करोति तस्याऽऽराधना नास्ति । एतेन "जो उवसमइ तस्स
अत्थि आराहणा" इत्यादिकः सुत्रावयवो व्याख्यातः । अयं
किमर्थमादरादिपदानामकरणे आराधना नास्ति?, इत्याह-अ-
कषायं कषायाभावसंभवि निर्वाणं सकलकर्मक्षयलक्षणं सर्वैरपि
जिनवरैः प्रकृतम् । अतो यः कश्चिदुपशान्तेऽपि साधावनुपशान्त
मादरादिपदानामकरणेन सकषायः स भावपरो लभ्यते, औद्-
यिकभाववर्तित्वात् ।

अथाचार्यस्तमुपशान्तं साधुं प्रज्ञापयन् प्रस्तुतयोजनां कुर्वन्नाह—

सो वट्ठइ उदईए, भावे तुं पुण सञ्जोवसमियम्मि ।

जइ सो तुह जावपरो, एमेव य संजमतवाणं ॥

जो मळ ! द्वितीयः साधुरग्न्यादीयके भावे वर्तते; त्वं पुनः
ज्ञायोपशमिके प्रावे वर्त्तसे । अतो यथाऽसौ त्वदपेक्षया
भावपरस्तथा संयमतपोभ्यामप्येवं परः पृथग्भूत इत्यतस्त्वया
न काचित्तदीया चिन्ता विधेया । बृ० १ उ० । नि० चू० ।

(८) अधिकरणं कृत्वाऽन्यगणसङ्क्रान्तिर्न कर्तव्या—

निकसुय अहिगरणं अवि ओसमिता इच्छिज्जा अन्नं गणं
उवसंपजित्ता एं विहरितए, कप्पइ तस्स पंचराइदियं जेयं
कसुं, परिनिव्वविय २ दोवं पि तमेव गणं पभिनैअन्नं
सिया, जइ वा तस्स गणस्स तद्वा सिया ॥

भिक्षुः, चशब्दादाचार्योपाध्यायौ वा, अधिकरणं कृत्वा तदधि-
करणमप्यवशमर्थ, इच्छेदन्यगणमुपसंपद्य विहर्तुम्, ततः कल्पते
तस्य अन्यगणसंक्रान्तस्य पञ्चरात्रिदिवं ह्येदं कर्तुम्, नतः परि-
निर्वाण्य २ कोमलवचःसलिलसेकेन कषायाग्निसंतप्तं सर्वं
शीतलीकृत्य, द्वितीयमपि वारं तमेव गणं संघं प्रतिनेतव्यः
स्यात् । यथा वा तस्य गणस्य, तथा कर्त्तव्यमेवेति सूत्रार्थः ।
बृ० ५ उ० ॥

(९) गच्छादनिर्गतस्याऽधिकरणे उत्पन्ने विधिः—

गच्छा अणिगयस्सा, अणुवसमतस्सिमो विधी होइ ।

सज्जायनिकखदत्त-इ पाओसए व चठर एकेकं ।

गच्छादनिर्गतस्यानुपशाम्यतोऽयं विधिर्भवति-सुर्योदयकाले यः
स्थाभ्यायः क्रियते तदवसरे प्रथममसौ नोचते, द्वितीयं भि-
क्षावतरणवेलायां, तृतीयं भकार्थनाकाले, चतुर्थं प्रादोषिका-

वश्यकवेद्यायाम् । एवं चतुरो वारानेकैकस्मिन् दिने नोद्यते,
तच्चाधिकरणं प्रभाते प्रतिक्रान्तानां स्वाध्याये अग्रस्थापिते ।

एवमादौ कारणे तदुत्पद्यते-

दुष्पट्टिलोद्विगमादिषु, नोदिर्षं समं अपमित्रजन्ते ।

एष विपट्टवेति उवसम-काहो एष सुचो जियं वाऽसी ॥

दुष्प्रत्युपेक्षितं कुर्वन्; आदिशब्दादित्युपेक्षमाणः, असामाचार्या
वा प्रत्युपेक्षमाणो नोदितः सम्यग् यदि न प्रतिपद्यते, ततो अ-
धिकरणं भवेत् । उत्पन्ने चाधिकरणे यदि स्वाध्यायेऽप्रस्थापिते
स्वयमेवोपशान्तस्ततः सुन्दरम् । अथ नोपशान्तस्ततो यः प्रस्था-
पनार्थमुपनिष्ठते स चारणोयः । यथा-तिष्ठतु तावद् यावत् स-
र्वे पि नो मिलिताः, तत आगतेषु सर्वेषु सूर्यो ब्रूयते-आर्याः !
पश्यत इमे साधवः स्वाध्यायं न प्रस्थापयन्ति । ते मेष्टोत्तरं
प्रयच्छन्त्यवश्यं-कालो न शुक्रः, पराजितं तेषां साधूनां सुख-
भूतं, ततो न स्थापयन्ति । एवं भणतो मासगुरु, साधवश्च स-
र्वेऽपि प्रस्थापयन्ति स्वाध्यायं च कुर्वन्ति ।

काले प्रतिक्रान्ते भिक्षावेलायां जातायामिदमाचार्या ज्ञेयन्ते-

गोतराण अजन्तद्वी, ए च वेदा अजुजणाऽजिष्णं ।

ए य पमिकमंति उवराग, गिरतीयारा तु पच्छाऽऽह ॥

आर्य ! साधवस्त्वदीयेनानुपशमनेन भिक्षां नावचरन्ति, तत
उपशमं कुरु । स वेष्टोत्तरं प्राह-चूयमभक्तार्थिनो, न वा भिक्षा-
वेद्या, एवमुक्ते सर्वेऽप्यवतरन्ति, तस्याभुपशान्तस्य द्वितीयं मास-
गुरु । भिक्षानिवृत्तेषु साधुषु गुरवो ज्ञान्ति-आर्य ! साधवो न
जुञ्जते । स प्राह-नूनं साधूनां न जीर्णम् । एवमुक्ते सर्वेऽपि समु-
दिता जुञ्जते, तस्य पुनश्चतुर्थीयं मासगुरु । चूयोऽपि प्रतिक्रमणवे-
लायां भणन्ति-आर्य ! साधवो न प्रतिक्रामन्ति, उपशमं कुरु ।
स वेष्टोत्तरं प्रत्याह-तुविनि विनिके, संभावयाम्यहं गिरतीचाराः
भ्रमणास्तेन न प्रतिक्रामन्ति, एवमुक्ते सर्वेऽपि प्रतिक्रामन्ति । तस्य
पुनश्चतुर्थीयं मासगुरु । एवं प्रभातकाये अधिकरणं उत्पन्ने विधिरुक्तः ।

अत्रमि वि काहस्मी, पढंत हिंदंत मंददाऽवस्से ।

तिनि वि दोषि न मासा, हौति पडिकंत गुरुगा उ ॥

अथान्यास्मिन् काले अधिकरणमुत्पन्नम्, कदेत्याह-पठतां हीना-
धिकदिपठने, भिक्षां दिपममानानां, मरमल्यां वा समुद्दिशतामा-
वश्यके वा । तत्र यदि द्वितीयवेलायामधिकरणमुत्पन्नं तदा
अथो गुरुमासाः, चतुर्थवेलायामुत्पन्ने अनुपशान्तस्य द्वौ गुरुमा-
सौ, एवं विनाया कर्त्तव्या । अथ प्रतिक्रान्ते प्रतिक्रमणे कृते-
ऽपि नोपशान्तस्ततश्चतुर्थीयं मासगुरुकाः ।

एवं दिवसे दिवसे, चाउकाले तु सारणा तस्त ।

जति वारे ए सारेति, गुरुण गुरुगो तु ताति वारे ॥

एवमनुपशान्तस्य दिवसे दिवसे चतुष्काले स्वाध्यायप्रस्था-
पनादिसमयकूपे, तस्य सारणा कर्त्तव्या । यदि यावतो वारान्
आचार्यो न सारयति तावतो वारान् मासगुरुकाणि भवन्ति ।

एवं तु अगीतत्ये, गीतत्ये सारिण गुरु सुद्धो ।

जति तं गुरु ए सारे, आवत्ती होइ दोएहं पि ।

एवं दिने दिने सारणाविधिरगीतार्थस्य कर्त्तव्यः, यस्तु गीतार्थः
स यद्येकं दिनं स्वाध्यायभिक्षाजन्तार्थनावश्यकवृत्तकालेषु चतुर्षु
स्थानेषु सारितस्तदा परतस्तमसारयन्नपि गुरुः शुक्रः, यदि पुन-

स्तमगीतार्थं गीतार्थं वा गुरुं सारयति ततो द्वयोऽप्याचार्य-
स्यानुपशान्तस्य तत्र प्रायश्चित्तस्यापत्तिः । अन्ये ब्रूयते-अगीतार्थ-
स्यानुपशान्तस्योऽपि नास्ति प्रायश्चित्तं, यस्तु गुरुगीतार्थं न
नोदयति, तस्य प्रायश्चित्तम् ।

गच्छो य दोषि मासे, पक्खे पक्खे इयं परिहृदइ ।

जत्तवणसज्जायं, वंदणं लावं ततो परेण ॥

एवमनुपशान्तस्य गच्छो द्वौ मासौ सारयति, इयं पुनः पक्के
पक्के परिहापयति । तद्यथा-अनुपशान्तस्य पक्के गते गच्छे तेन
सार्कं भक्तार्थं न करोति, न गृह्णाति वा, न वा किमपि तस्य
वृद्धातीत्यर्थः । चितीये पक्के गते स्वाध्यायं तेन समं न करोति,
तृतीये पक्के गते वन्दनं न करोति, चतुर्थोऽपि पक्को यदा गतो भ-
वति ततः परमाह्वयमपि तेन सार्कं वर्जयति ।

आयरिय चउर मासे, संजुजति चउर देइ सज्जायं ।

वंदणं लावे चउरो, तेण परं मूलनिच्छुजणा ॥

आचार्यः पुनश्चतुरो मासान् सर्वैरपि प्रकारैस्तेन समं संजु-
क्ते, ततः परं चतुरो मासान् भक्तार्थं वर्जयति, स्वाध्यायं तु
वृद्धाति । ततश्चतुरो मासान् स्वाध्यायं परिहृत्य वन्दनालापौ व-
द्वाति, ततः परं वर्षे पूर्णे सांवत्सरिके प्रतिक्रान्तेऽनुपशान्तस्य
गणाक्षिप्कासनं कर्त्तव्यम् ।

एवं वारसमासे, दोसु तवो सेसए जवे ठेदो ।

परिहीयमाण तदिव-से तव मूलं पडिकंते ॥

एवं द्वादशमास्यामप्यनुपशान्तस्योद्देश्योरादिममासयोर्थावृ-
द्धेन विसर्जितस्तावत्तपः प्रायश्चित्तमेव, शेषेषु दशसु मासेषु
पञ्चरात्रिदिवं ठेदो यावत्सांवत्सरिकम्, एवं प्राप्तं भवति-पर्यु-
षणाराधौ प्रतिक्रान्तानामधिकरणं उत्पन्ने एव विधिरुक्तः । (प-
रिहायमाण तदिवसं स्ति) पर्युषणापारणकदिनादेकैकदिवसेन
परिहीयता, तावन्नेयं यावत्तदिवसं, पर्युषणादिवस एवाधिकरण
उत्पन्ने तत्र तपो मूलं वा भवति तच्छेदः । अथ प्रतिक्रमणं कु-
र्वतामुत्पन्नं ततः सांवत्सरिके कार्यात्सर्गे कृते मूलं च केवलं
भवति ।

एतदेव सुव्यक्तमाह-

एवं एकैकदिणे, हवेतु ठवणादिणे वि एसेव ।

चेइयवंदणसारे, तम्मि वि काह्मे तिमासगुरु ॥

भारूपदशुद्धपञ्चम्यामनुदिते आदित्ये यद्यधिकरणमुत्पद्यते
ततः पर्युषणायामप्यनुपशान्ते संवत्सरो भवति । पष्ठ्यामुत्पन्ने
एकदिवसो न संवत्सरः । सप्तम्यां दिवसद्वयम् । एतमेकैकं दिनं
हापयित्वा तावन्नेयं यावत् प्रस्थापनादिनं पर्युषणादिवसः । तत्र
वाऽनुदिते रवौ कदाहं उत्पन्ने एवमेव नोदना कर्त्तव्या । प्रथमं
स्वाध्यायप्रस्थापनं कर्त्तुकामैः सारणीयम्, ततश्चैत्यवन्दनार्थं
गन्तुकामाः सारयेयुः । तत्राप्यनुपशान्ते प्रतिक्रमणवेलायां सार-
यन्ति । एवं तस्मिन्नापि पर्युषणाकालदिवसे त्रिषु स्वाध्यायप्रस्था-
पनादिषु स्थानेषु नोदितस्यानुपशान्तस्य त्रीणि मासगुरु-
काणि भवन्ति ।

पमिकंते पुण मूलं, पमिकमंते व होज्ज अधिकरणं ।

संवच्छरमुससगे, कयम्मि मूलं न सेसाइं ॥

पर्युषणादिने सर्वेषामधिकरणानां व्यवच्छिन्तिः कर्त्तव्येतिह-

त्वा प्रतिक्रान्ते समाप्ते आयव्यके यदि नोपशान्तः, ततो मूत्रम् ।
(पमिक्रमंते व सि)अथ प्रतिक्रमणे प्रारब्धे यावत् सार्वत्सरिको
महाकायोत्सर्गः, तावदधिकरणे हृते मूत्रमेव केवलं, न शेषाणि
प्रायश्चित्तानि ।

संवत्सरं च रुद्रं, आयरिओ रक्खण पयचेणं ।

जदि णाम उवसमेजा, पव्वयराईसरिसरोसो ॥

एवमाचार्यस्तं रुद्रं संवत्सरं यावत् प्रयत्नेन रक्कति । किमर्थम् ?
इत्याह-यदि नाम कथञ्चिदुपशाम्येत । अथ संवत्सरेणापि
नोपशाम्यति, ततः परं तराजीसदृशरोषः स मन्तव्यः ।

तस्य वर्षादूर्ध्वं को विधिः ?, इत्याह-

अषे दो आयरिया, एकेकं वरिसभुवेयस्स ।

तेण परं गिहिणं सो, वितियपदे रायपव्वइए ॥

तं वर्षादूर्ध्वं भूवाचार्यसमीपाभिगतमन्यौ द्वावाचार्यौ क्रमेणैकै-
कं वर्षमेतमेव विधिना प्रयत्नेन संरक्तः, तन्मध्याधेनोपशमित-
स्तस्यैवासौ शिष्यः । ततः परं वर्षत्रयादूर्ध्वमेव गृहीक्रियते, सह-
स्तदीयं लिङ्गमपाकरोतीत्यर्थः । द्वितीयपदे राजप्रमजितस्य
लिङ्गं प्रस्तारदोपजयाञ्ज ह्रियते । एवं निजोदकम् ।

एमेव गणायरिए, गच्छम्मि तवो उ तिन्नि पक्खाई ।

दो पक्खा आयरिए, पुच्छा य कुमारदिट्ठतो ॥

एवमेव गणिन आचार्यस्य च मन्तव्यम् । नवरमुपाध्यायस्या-
नुपशाम्यतो गच्छे वसतस्त्रीनपज्ञौस्तपः प्रायश्चित्तम्, परतश्चे-
दः । आचार्यस्यानुपशाम्यतो द्वौ पक्षौ तपः, परतश्चेदः । शिष्यः
पृच्छति-किं सदृशपराधे विषमं प्रायश्चित्तं प्रयच्छे ? रागद्वे-
षिणो यूयम् । आचार्यः प्राह-कुमारदृष्टान्तोऽत्र प्रवर्तते । स
चोत्तरत्राभिप्रास्यते । उपाध्यायस्य त्रयः पक्षास्ते दिवसीकृताः
पञ्चचत्वारिंशदिवसा जवन्ति ॥

ततः-

पणयालदिणे गणिणो, चउट्टा काऊण साहिण्कारो ।

जचछण-सज्जाए, वंदणलावे य हावेति ।

गणिनः संवन्धिनः पञ्चचत्वारिंशदिवसाः चतुर्णां क्रियन्ते । च-
तुर्भागे च, साधिकाः सपादा एकादश दिवसा जवन्ति । तत्र
शच्छ उपाध्यायेन सममेकादश दिनानि भकार्थं करोति । एवं
स्वाध्यायवन्दनाज्ञापनपि प्रत्येकमेकादश दिनानि यथाक्रमं क-
रोति, परतस्तु परिहापयति । पञ्चचत्वारिंशदिवसानन्तरं
चोपाध्यायस्य दशकच्छेदः । आचार्यस्तथैवोपाध्यायमपि चतु-
र्भिश्चतुर्भिर्मासैर्भकार्थं नाद्वानि परिहापयन् संवत्सरं सारयति ।
आचार्यस्य द्वौ पक्षौ दिवसीकृतौ त्रिंशदिवसा जवन्ति ।

ततः-

तीसदिणा आयरिए, अट्टदिणा तु हावणा तत्थ ।

गच्छेण चउपदेहिं, णिच्छुदे लगती छेदे ॥

त्रिंशदिवसाश्चतुर्थभागेन विजक्ता अष्टाष्टमादिवसा भवन्ति ।
तत्र गच्छ आचार्येण सहाष्टमादिदिवसानि भकार्थं करोति ।
एवं स्वाध्यायवन्दनाज्ञापनमपि यथाक्रममष्टाष्टमादिवसैः प्रत्येकं
हापयति । ततः परं गच्छेन चतुर्भिरेपि जकार्थं नाद्वानिः पदैर्नि-
ष्कासित आचार्यः पञ्चदशके छेदे लगति ।

१४५

ततः-

संकंतो अण्णगणं, सगणेण पवजितो चउपदेहिं ।

आयरिओ पुण वरिसं, वंदणलावेहि सारेइ ॥

स्वगणेन जकार्थं नाद्विभक्तुर्भिः पदैर्यदा वजितः, तदा अन्य-
गणं संक्रान्तः, पुनरन्यगणस्याचार्यो केवलं वन्दनालापाज्ज्ञां
द्वान्नां पदाज्ज्ञां संलुज्जानः सारयति यावद्वर्षम् ।

सज्जायमाइएहिं, दिणे दिणे सारणा परगणे वि ।

नवरं पुण नाणत्तं, तवो गुरुस्सेपरे छेदो ॥

परगणेऽपि संक्रान्तस्य आचार्यस्य स्वाध्यायादिभिः पदैर्दिने
दिने सारणा क्रियते । नवरं परगणोपसंक्रान्तस्येदं नानात्वं विशेष-
तः । अन्यगणसक्तस्य गुरोरसारयतस्तपः प्रायश्चित्तम्, इतरस्य
पुनरधिकरणकारिण आचार्यस्यानुपशान्तस्य छेदः । अत्र परः
प्राह-रागद्वेषिणो यूयम्-आचार्यं शीघ्रं छेदं प्रापयधः, उपाध्यायं
बहुतरेण, भिक्षुं ततोऽपि चित्तरेण । एवं निजोपाध्याययोर्भवतां
रागः, आचार्यं द्वेषः । अत्र सूरिः प्रागुद्दिष्टं कुमारदृष्टान्तमाह-

सरिसावंधमंडो, जुवरणो भोगहरणबंधादी ।

मज्झिम बंधवढादी, अव्वत्ते कन्नखिस ति ॥

"पगस्स रओ तिन्नि पुत्ता-जेछो, मज्झिमो, कखिमो । तेहि य
तिहिं वि समत्थियं-पितरं मारिसा रज्जं तिहा विजयामो, तं च
रक्षा णायं, तत्थ जेट्ठो जुवराया, तुमं पमाणजुओ कीस एवं करे-
सि ति ? तस्स भोगहरणबंधयतामणादिया सव्वे दंहुप्पगारा
कया । मज्झिमो रायप्पहाणो सि काउं तस्स भोगहरणं न कयं,
बंधवढादिया कया । अइयत्तो कणेट्ठो एतेहिं विचारिओ सि काउं
तस्स कम्मविमोऊणदंमो खिसा दंडो य कओ, न भोगहरणाइया"
अङ्गरगमनिका-सदृशोऽप्यपराधे युवराजस्य भोगहरणबंधना-
दिको महान् दण्डः कृतः । मध्यमस्य बंधवधादिको, न भोगह-
रणम्, अथाकः कनिष्ठस्तस्य कर्णामोटादिकः, खिसा च कृता ।
अयमर्थोपनयः । यथा-लोकैर्लोकोत्तरंऽप्युत्कृष्टमयमजघन्येषु
पुरुषवस्तुषु बृहत्तमो लघुर्बृहत्तरश्च यथाक्रमं दण्डः क्रियते ।

प्रमाणभूते च पुरुषे अक्रियासु वर्तमाने एते दोषाः-

अप्यक्षय वीसत्थ-त्तणं च द्वोगे गरहा दुरहिगमो ।

आणाए य परिभवो, एव भयं तो तिहा दंडो ॥

एत एवाचार्या जगन्ति, अकषायं चारित्र्यं भवति, स्वयं पुनरि-
त्थं रुयन्ति । एवं सर्वेषु देशेष्वप्रत्ययो भवति । शेषसाधूनाम-
पि कषायकरणे विश्वस्तता भवति, लोको वा गही कुर्यात् । प्र-
धान एवामीषां कडुं करान्ति, रोषणश्च गुरुः शिष्याणां प्रती-
च्छकानां च दुराधिगमो भवति, रोषणस्य चाज्ञां शिष्याः परिज-
वन्ति, न च भयं तेषां भवति, अतो यस्तुविशेषेण जिहा
दण्डः कृतः ।

गच्छम्मि उ पट्टवए, जम्मि पदे निगगतो वितियं ।

जिक्खुगणायरियाणं, मूलं अणवट्ठ-पारंवी ॥

गच्छे यस्मिन् पदे प्रस्थापिते निर्गतस्ततो द्वितीयं पदं परगणे
संक्रान्तः प्राप्नोति, तद् यथा-नपसि प्रस्थापिते यदि निर्गतस्तत-
श्छेदं प्राप्नोति, छेदे प्रस्थापिते निर्गतस्ततो मूत्रम्, एवं निजोदक-
गणावच्छेदकस्यानवस्थाप्ये आचार्यस्य पारश्चिके पर्यवस्यति ।

अथवा येन ज्ञातार्थनादिना पदेन गच्छाभिर्गतः, ततो द्वितीयपद-
मन्यगणे गतस्य प्रारभ्यते । यथा-गच्छाद्गच्छार्थेन पदेन निर्गतः,
ततोऽन्यं गणं गतेन तेन समं गणो न हृत्के, स्वाध्यायं पुनः करो-
ति । एवं स्वाध्यायपदेन निर्गतस्य वन्दनं करोति । वन्दनपदेन
निर्गतस्यालापं करोति । आलापपदेन निर्गतस्य परगच्छ-
भनुभिरपि पदैः परिहारं करोति । ' भिक्षुगणायरियाणं '
इत्यादिना तु त्रयाणामन्यन्यप्रायश्चित्तानि गृहीतानि । वृ० ५
च० । नि० चू० । (द्वितीयपदं कारणं सत्युत्पादयेदित्यधि-
कारेऽनुपपदेनैव वक्ष्यते)

(१०) खरपुरुषाणि भणित्वा गच्छाभिर्गच्छतो विधिः—

यद्यधिकरणं कृत्वा प्रज्ञापितोऽपि नोपशाम्यति,

स किं करोति ?, इत्याह—

खरफरसनिहुगई, अह सो भणितं अजाणियवडाई ।

निगमण कलुसहियण, सगणे अट्टा परगणे य ॥

अथासौ खरपुरुषनिष्ठुराणि अभणितव्यानि वचनानि भ-
णित्वा कलुषितहृदयः स्वगच्छाभिर्गमनं करोति, ततो निर्गतस्य
तस्य स्वगणे परगणे च प्रत्येकमष्टौ स्पर्शकानि यद्यमाणा-
नि भवन्ति ।

खरपुरुषनिष्ठुरपदानि व्याख्याति—

उट्टं सरोस भणियं, हिंसग-मम्पवयण खरं तं तु ।

अक्रोस णिरुवचारिं, तमसच्चं णिठुरं होति ॥

ऊर्ध्वं महता स्वरेण सरोषं यद्गणितं-हिंसकं मर्मघट्टनवचनं
वा, तत्तु खरं मन्तव्यम् । जकारमकारादिकं यदाक्रोशवचनं यच्च
निरुपचारिं विनयोपचाररहितं तत्परुषम् । यदसत्यं सभाया अ-
योग्यं, कस्वभित्त्यादिकं तद् निष्ठुरं भाष्यते ।

इदृशानि भणित्वा गच्छाभिर्गतस्याचार्यः प्रायश्चित्तवि-
भागं दर्शयितुकाम इदमाह—

अट्टाऽट्टअच्छमासा, मासा हौतऽट्टअट्टसु पवारो ।

वासासु अ संचरणं, ण चेव इयरे वि पेसंति ॥

स्वे गणे यान्याचार्यसत्कान्यष्टौ स्पर्शकानि, तेषु पक्षे अपरा-
परस्मिन् स्पर्शके संचरतो अष्टावर्द्धमासा भवन्ति । परगण-
मध्येऽप्यष्टसु स्पर्शकेषु पक्षे पक्षे संचरतो अष्टावर्द्धमासाः ।
एवमुभयेऽपि मीलिता अष्टौ मासा भवन्ति, अष्टसु च चतु-
वर्द्धमासेषु साधूनां प्रचारो विहारो भवतीति कृत्वा अष्टप्रहरणं
कृतम् । वर्षासु चतुरो मासान् तस्याधिकरणकारिणः साधोः
संचरणं नास्ति वर्षाकाल इति कृत्वा इतरेऽपि येषां स्पर्शकेषु
संक्रान्तस्तेऽपि ते प्रज्ञाप्य वर्षावास इति कृत्वा यतो गणादाग-
तस्तत्र न प्रेषयन्ति; तत्र यानि स्वगणे अष्टौ स्पर्शकानि, तेषु
संक्रान्तस्य तैः स्वाध्यायभिक्षाभोजनप्रतिक्रमणवेलासु प्रत्येकं
सारणा कर्तव्या । 'आर्य ! उपशमं कुरु' यद्येवं सारयन्ति
ततो मासगुरुकम् ।

तस्य पुनरनुपशाम्यत इदं प्रायश्चित्तम्—

सगणम्मि पंच राई-दियाणि दस परगणे मणुमोसुं ।

अष्टेसु होइ पसरस, वीसा तु गयस्म ओसणो ॥

स्वगणे स्पर्शकेषु संक्रान्तस्यानुपशाम्यतो दिवसे दिवसे प-
ञ्चरात्रिदिवश्छेदः, परगणे मनोहेषु सांभोगिकेषु संक्रान्तस्य
दशरात्रिदिवः; अन्यसांभोगिकेषु संक्रान्तस्य दशरात्रिदिवः,
अन्यसांभोगेषु पञ्चदशरात्रिदिवः । अवसत्रेषु गतस्य विंश-
तिरात्रिदिवश्छेदः । एवं भिक्षोरुक्तम् ।

अथोपाध्यायाचार्ययोरुच्यते—

एमेव य होइ गणी, दसदिवसादी भिक्षुमासंते ।

पसरसादी तु गुरू, चउसु वि ठाणेषु मासंते ॥

एवमेव गणित उपाध्यायस्यापि अधिकरणं कृत्वा परगण-
संक्रान्तस्य मन्तव्यम् । नवरं दशरात्रिदिवमादौ कृत्वा भिक्ष-
मासान्तस्तस्य छेदः । एवमेव गुरोरुपाध्यायस्य चतुर्षु स्वय-
णपरगणे सांभोगिकान्यसांभोगिकावसत्रेषु पञ्चदशरात्रिदि-
वादिको मासिकान्तश्छेदः । एतत्पुरुषाणां स्वगणादिस्थान-
विभागेन प्रायश्चित्तमुक्तम् ।

अथ तथैव स्थानेषु पुरुषविभागेन प्रायश्चित्तमाह—

सगणम्मि पंचराई-दियाइ जिकखुस्स तदिवस ठेदो ।

दस होइ अहोरत्ता, गणिआयरिए व पसरसा ॥

स्वगणे संक्रान्तस्य भिक्षोस्तदिवसादारभ्य दिने दिने पञ्च-
रात्रिदिवश्छेदः । गणित उपाध्यायस्य दशरात्रिदिवः । आचा-
र्यस्य पञ्चदशरात्रिदिवः ।

अणुगणे भिक्षुस्स य, दस राईदिया जवे ठेदो ।

पसरस अहोरत्ता, गणिआयरिए भवे वीसा ॥

अन्यगणे सांभोगिकेषु संक्रान्तस्य भिक्षोर्दशरात्रिदिवश्छेदः ।
उपाध्यायस्य पञ्चदशरात्रिदिवः । आचार्यस्य विंशतिरात्रिदिवः ।
एवमन्यसांभोगिकेषु अवसत्रेषु च प्रागुक्तानुसारेण नेयम् ।
वृ० ५ उ० ।

एवं एकैकदिणं, हवेतु ठवणा दिणे वि एमेव ।

चेइयवदणसारिए, तम्मि व काले तिमासगुरू ॥११॥

पासत्यादिगयस्स य, वीसं राईदियाई जिकखुस्स ।

पणवीस उवज्झाण, गणिआयरिए जवे मासो ॥१२॥

गणस्य गणे वा आचार्यः, अधवा-गणित्वमाचार्यत्वं च
यस्यास्त्यसौ गणिआयरिओ । नि० चू० १० उ० ।

अथैवं प्रतिदिनं छिद्यमाने पर्याये पक्षेण कियन्तो मासा अ-
र्भाषां छिद्यन्ते ?, इति जिज्ञासायां ऊदसंकरूपनामाह—

अट्टाऽज्जा मासा, अट्टहि मासा हवन्ति वीसं तु ।

पंच उ मासा पक्खे, अट्टहि चचाउ जिकखुस्स ॥

स्वगणासंक्रान्तस्य भिक्षोः प्रतिदिनं पञ्चकच्छेदेन छि-
द्यमानस्य पर्यायस्य पक्षेणावर्तयित्वा मासाः छिद्यन्ते ।
तथाहि-पक्षे पञ्चदश दिनानि भवन्ति, तैः पञ्च गुण्यन्ते,
जाता पञ्चसप्ततिः । तस्या मासानयनाय विंशता नामे
हृते अर्द्धतुल्यमासा लभ्यन्ते, स्वगणे चाष्टौ स्पर्शकानि, तेषु
पक्षे पक्षे संचरतः पञ्चकच्छेदेन विंशतिर्मासा छिद्यन्ते । तथाहि-
पञ्चदशाष्टभिर्गुणिता जातं विंशोत्तरं शतम्, तदपि पञ्चभि-
र्गुणितं जातानि षट्शतानि । तेषां विंशता भागे हृते विंशतिर्मासा

लन्यन्ते । एवमुत्तरत्रापि गुणकारभागाद्वारप्रयोगेण स्वबुद्धोप-
युज्य मासा अनेतव्याः । परगणे संक्रान्तस्य त्रिकोदशकेन जे-
देन त्रिद्यमानस्य पर्यायस्य पक्षेण पञ्च मासाश्चिद्यन्ते, दशकेन-
च छेदेनाष्टभिः पक्षैश्चत्वारिंशन्मासाश्चिद्यन्ते, एवं भिक्षोरुक्तम् ।

उपाध्यायस्य पुनरिदम्—

पंच उ मासा पक्खे, अट्ठहिं मासा हवन्ति चत्ताउ ।

अरुऽट्ठमास पक्खे, अट्ठहिं सट्ठी जवे गणिणो ॥

उपाध्यायस्यापि स्वगणे दशकेन जेदेन पक्षेण पञ्च मासाः,
अष्टभिः पक्षैर्गुणिताश्चत्वारिंशन्मासाः त्रिद्यन्ते, तस्यैव परगणे प-
ञ्चदशकेन जेदेनार्द्धमासाः पक्षेण त्रिद्यन्ते । परगणे त-
एवाष्टभिः पक्षैर्गुणिताः पष्टिर्मासा गणितश्चिद्यन्ते ।

अरुऽट्ठमास पक्खे, अट्ठहिं मासा हवन्ति सट्ठी तु ।

दस मासा पक्खेणं, अट्ठहिंऽसीती उ आयरिए ॥

आचार्यस्य स्वगणे संक्रान्तस्य पञ्चदशकेन जेदेन त्रिद्यमाने प-
र्याये पक्षेणार्द्धमासा अष्टभिः पक्षैर्गुणिताः पष्टिर्मासाश्चिद्य-
न्ते । तस्यैव परगणसंक्रान्तस्य त्रिद्यनेन जेदेन पक्षेण दश मासा
अष्टभिः पक्षैरर्द्धातिर्मासाश्चिद्यन्ते । एवं स्वगणे परगणे च सां-
जोगिकेषु संक्रान्तस्य जेदसंचलनाभिहितम् । अन्यसांजोगिकेषु
अवसरेषु च संक्रान्तस्य त्रिकोरुपाध्यायस्याचार्यस्य वाऽन्येव
दिशा जेदसंस्कलना कर्तव्या ।

एसा विही उ निग्गए, सगणे चत्तारि मास उकोसा ।

चत्तारि परगणम्मी, तेण परं मूल निच्छुजणं ॥

एष विधिगच्छाभिर्गतस्योक्तः । अथ च स्वगणे अष्टसु स्पर्ध-
केषु पक्षे पक्षे संचरतश्चत्वारो मासा उक्तपतो भवन्ति । परग-
णेऽप्येवं चत्वारो मासाः । एवमप्येष्वपि चत्वारो मासाः । ततः
परं यद्युपशान्तस्ततो मूलम् । अथ नोपशान्तस्तदा निष्कासनं
कर्तव्यम् ; लिङ्गमपहरणीयमित्यर्थः ।

चोएइ रागदोसे, सगणे थोवं इमं तु नागत्तं ।

पंतावण निच्छुजणं, परकुलधरघोमिए ए गया ॥

श्रिण्वः प्रेरयति—रागद्वेषिणो यूयं, यत् स्वगणे स्तोत्रं छेदमा-
श्रितं दत्तम्, परगणे तु प्रभूतम् । एवं स्वगणे जवतां रागः, पर-
गणे द्वेषः । गुरुराह—इदं जेदनानात्वं कुर्वतो वयं न रागद्वेषिणः ।

तथा चात्र दृष्टान्तः—

एगस्स मिहिणो चउरो भज्जाओ । ततो य तेण कम्हि एगे
सरिसे अवराहे कते पंतवेता एणीठमम गिहाओ त्ति निच्छु-
ढा, तत्थेगा कम्हि इयरधरम्मि गया, विइया कुलधरं, ततिया
जत्तुणो एगसरीरो धोमिओ त्ति वयंसो, तस्स धरं गया,
चउत्थी निच्छुभंती वि वारसहाए णग्गा हणमाणी वि न
गच्छइ, जणइ य—कतो णं वच्चामि ?, नत्थि मे अओ
गइविमओ, जइ वि मारेहि तदा वि तुमं चेव गती सरणं
त्ति तत्थेव त्रिया ।

केनापि गृहिणा चतसृणां भार्याणां प्रतापनं कुट्टनं कृत्वा
गृहाजिष्कासनं कृतं तत्रैकापरगृहम् द्वितीया कुलगृहम्,

द्वितीया घोडिको मित्रं, तच्छुं गता, चतुर्थी तु न कापि गता ।

तत्रो तुद्वेण चउत्थी घरमामिणी कया । तइयाए धोमिय-
परं जंतीए सो चेव अणुवात्तितो विगतरोसेण खरंदिता, आ-
णीता य । वितियाए कुलधरं जंतीए जं पिउगिहवत्तं गहियं
गादतरं रुद्वेण अवेहिं जणिणहिं वि गतरोसेण खरंदिता, दं-
मिया य । पढमा दूरे णद्वेत्ति न ताए किंवि पओगणं, महंते-
ण वा पच्छित्तदंदेण दंदिउं आणिज्जइ । एवं परसंझाणिया
ओसन्ना, कुलधरसंझाणिया अन्नसंजोइया, घोडियसमा
संजोइया, आनिगमे सघरसमा गच्छे जाव दूरतरं ताव
महत्तरो मंमो जवइ । वृ० ५३० ।

(११) गृहस्थैः सहाधिकरणं कृत्वाऽऽयवशमय्य पिएड-

ग्रहणादि न कार्य्यम्—

भिक्षू य अधिकरणं कडुत्तं अदिगणं अविओस-
मिच्छा ना से कप्पइ गाहावडकुलं जत्ताए वा पाणाए वा
निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा, वहिया वियारज्जमिं वा
विहारज्जमिं वा निक्खमित्तए वा, पविसित्तए वा, गामाणु-
गामं वा दइज्जत्तए गणानो वा गणं संकमित्तए वा, वामा-
वासं वा वत्थुं, जत्थे व अप्पणाऽऽयरियजवज्झायं पा-
सेज्जा, वडुस्सुयं वज्जागमं तस्संतिए आलोइज्जा, पक्किमि-
ज्जा, निदिज्जा, गरहिज्जा, विगुद्वेज्जा, विमोहेज्जा, अकरणयाए
अन्धुद्वेज्जा, अहारिहं तत्रोक्कमं पायच्चित्तं पक्विज्जेज्जा, मे
य सुएण पट्ठविए आदिइत्तवे सिया, से य सुएण नो पट्ठ-
विए नो आदिइत्तवे सिया, से य सुएण पट्ठवेज्जमाणे
नो आईया स निच्छुदियव्वं सिया ॥

अस्य संबन्धमाह—

केण कयं कीसकयं, निच्छुजओ एस किं इहाणोति ? ।

एसो वि गिही तुदितो, करेज्ज कलहं असहमाणो ॥

केनेदं बहन् काष्ठानयनं कृतं, कस्मादेतत् कृतं, निष्कासितोऽ-
प्येव किमर्थमिहानयति, एवमादिभिर्वचोभिर्गृहिणा तुदितो
व्यथितः कश्चिदसहमानः कलहं कुर्यात् । अत इदमधिकरणसू-
त्रमारभ्यते । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या-भिर्बुः प्रागु-
क्तः, चशब्दादुपाध्यायादिपरिग्रहः । अधिकरणं कलहं कृत्वा
नो कल्पते तस्य तदधिकरणमध्यवशमय्य गृहपतिकुलं भ-
क्ताय वा पानाय वा निष्कसितुं वा, प्रवेष्टुं वा, ग्रामानुग्रामं वा
गन्तुं विहर्तुं, गणाद्व्या गणं संकमितुं, वर्षावासं वा वस्तुं, किंतु
यत्रैवात्मन आचार्योपाध्यायं पश्येत् कथंभूतम्, बहुश्रुतं छेदप्र-
न्धादिकुशलम् । वहागमं अर्धतः प्रभूतागमम्, तत्र तस्यान्तिके
आलोचयत् स्वापगाथं वचसा प्रकटयेत् । प्रतिक्रमेत् मि-
थ्यादुःकृतं तद्विषये दद्यात् । निन्दाद् आत्मसात्तिकं जुगु-
प्सेत, गहैत गुरुसात्तिकं निन्द्यात् । इह च निन्दनं गर्हणं वा
तात्त्विकं तदा भवति यदा तत्करणैः प्रतिनिवर्तते । तत-
आह—व्याचर्तेन तस्मादपराधपदाश्रितं, व्यावृत्तावपि कृता-

त्पापात्तदा मुच्यते, यदात्मनो विशोधिर्भवति । तत आह-आ-
त्मानं विशोधयेत् पापमलस्फोटनतो निर्मलीकुर्यात् । विशुद्धिः
पुनः पुनः करणतायामुपपद्यते । ततस्तामेवाऽऽह-अकरणता
अकरणीयता, तथा अभ्युत्तिष्ठेत् । पुनरकरणतया अभ्युत्था-
नेऽपि विशोधिः प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या भवति । तत आह-य-
थाहं यथायोग्यं तपःकर्म प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते । तच्च प्रायश्चि-
तमाचार्येण श्रुतेन श्रुतानुसारेण यदि प्रस्थापितं प्रदत्तं तदा
आदातव्यं प्राह्यं स्याद्भवेत् । अथ श्रुतेन न प्रस्थापितं तदा
नादातव्यं स्यात् । स चाऽऽलोचको यदि श्रुतेन प्रस्थाप्यमान-
मपि तत्प्रायश्चित्तं नाददाति न प्रतिपद्यते ततः स निच्छूहि-
तव्यः, अन्यत्र शोधि कुर्याद्वेति निवेधनीयः स्यात् । इति
सुत्रार्थः ।

अथ भाष्यविस्तरः—

अवियत्त कुलपवेसे, अङ्गुलि अणेसणिज्जपदिसेहे ।

अवहारमंगलुत्तर-सजावअवियत्तमिच्छते ॥

अविदितभूमिस्थाने कथमधिकरणमुत्पन्नम्?, इत्यस्यां जिज्ञा-
सायामभिधीयते-कस्मिंश्चित् कुले साधवः प्रविशन्तोऽप्रीतिक-
रास्त्राजानतामनाजोगाद्वा प्रवेशे गृहपतिराक्रोशेद्, वा हन्याद्,
वा साधुरप्यसहमानः प्रत्याक्रोशेत्; ततोऽधिकरणमुत्पद्यते । ए-
वमतिभूमिं प्रविष्टे अनेवणीयमिच्छाया वा प्रतिपेधे, दौकस्य वा
संज्ञातकस्यापहारे, यात्राप्रस्थितस्य वा गृहिणः साधुं दृष्ट्वा
श्रमकुलमिति प्रतिपत्तौ समयविचारेण वा प्रत्युत्तरं दातुमस-
मर्थो गृहस्थस्वभावेन वा क्वापि साधौ (अवियत्ते) अनिष्टे
दृष्टे अभिग्रहमिष्यादृष्टेवा सामान्यतः साधावचलोक्तिं अधि-
करणमुत्पद्यते ।

पडिसेधे पडिसेधो, भिक्खुविचारे विहार गामेव ।

दोसा मा होज्ज बहू, तम्हा आलोयणा सोधी ॥

भगवद्भिः प्रतिषिद्धं न वर्तते साधूनामधिकरणं कर्तुम्, एवं
विधिप्राप्तपेधे भूयः प्रतिपेधः क्रियते । कदाचित्तदधिकरणं
गृहिणा समं कृतं ज्ञेयं, कृत्या च तस्मिन्नुपशमिते भिक्षायां न
हिण्डनीयम्, विचारचूर्माविहारभूमा वा न गन्तव्यम्, ग्रामानु-
ग्रामं न विहस्येयम् । कुतः?, इत्याह-मा बहवो बन्धनकण्टक-
मर्दनाद्यो दोषा भवेयुः । तस्मात्तं गृहस्थमुपशमस्य गुरुणाम-
न्तिके आलोचना दातव्या । ततः शोधिः प्रतीच्छनीया ।

इदमेव भावयति—

अधिकरणं गिहत्थेहिं, ओसारणं कट्टणा य भागमणं ।

आलोयणं पत्थवणं, अपेसणे होति चउ लहुगा ॥

गृहस्थैः समप्रधिकरणे उच्यते द्वितीयेन साधुना तस्य साधोरप-
सारणं कर्तव्यम् । अथ नापसरति ततो बाहौ गृहीत्वा आक-
र्षणीयः । इदं च वक्तव्यम्-न धर्तते मम त्वया साधिकरणेन
समं भिक्षामटितुम् । अतिप्रतिश्रये परिनिवर्तीमहे । एवमुक्त्वा
प्रतिश्रयमागत्य गुरुणामालोचनीयम् । ततो गुरुभिदपशमनाथे
वृषभास्तस्य गृहस्थस्य भूले मेवणीयाः । यदि न प्रेषयन्ति त-
दा चतुर्लघु ।

आणादिणो य दोसा, बंधणणिच्छुभणकमगमादाय ।

वुग्गाहणं सत्थेणं, अगणुवकरणं विसं वारे ॥

आज्ञादयश्च दोषाः । स च गृहस्थो येन साधुना सहाधिक-
रणं ज्ञातं तस्यानेकेषां वा साधूनां बन्धनं निष्कासनं वा कुर्यात् ।
कटकमादाय सर्वानपि साधून् कोऽपि व्यपरोपयेत् । व्युद्ग्राह-
णं वा लोकस्य कुर्यात् । नास्त्यमीषां दत्ते परलोकफलम्, य-
द्वाऽप्री संज्ञां व्युत्पूज्य विकिरन्ति, न च निर्लेपयन्ति, खड्गादिना
वा शस्त्रेण साधुना हन्यात् । अग्निकायेन वा प्रतिश्रयं दहेत् ।
उपकरणं वा अपहरेत्, विषं गरादिकं वा दद्यात्, भिक्षां वा
वारयेत् ।

तच्च वारणमेतेषु स्थानेषु कारयेत्—

रज्जे देसे गामे, णिदेसणे गिहे निवारणं कुणाति ।

जा तेण विणा हाणी, कुलगणसंघे य पच्छारो ॥

राज्ये सकलेऽपि निवारणं कारयेत् । एतेषां भक्तमुपधि वस-
ति वा मा दद्यात् । एवं देशे, ग्रामे, निवेशने, गृहे वा, निवारणं
करोति । ततो या तेन भक्तादिना विना परिहाणित्वां वृषजानप्रे-
षयन् गुरुः प्राप्नोति । अथवा यः प्रभवति स कुलस्य गणस्य सह-
स्य वा प्रस्तारं विस्तरेण विनाशं कुर्यात् ।

एयस्स णत्थि दोसो, अपरिक्खिय दिक्खवस्स अह दोसो ।

पत्तु कुज्जा पच्छारं, अपचू वा कारणे पभुणा ॥

गृहस्थः चिन्तयति-एतस्य साधोर्नास्ति दोषः, किं तु य एन-
मपरीक्ष्य दीक्षितयान् तस्याऽयं दोषः । अतस्तमेव घातयामी-
ति विचिन्त्य प्रभुः स्वयमेव प्रस्तारं कुर्यात् । अपचुरपि छ-
व्यं राजकुले दत्त्वा प्रभुणा कारयेत् ।

यत एते दोषाः—

तम्हा खलु पट्टवणं, पुर्व्व वसज्जा समं च वसजेहिं ।

अभुलोमणं पेच्छामो, णिति अणिच्छंपि तं वसज्जा ॥

तस्माद्वृषभाणां तत्र स्थापनं कर्तव्यम् । (पुर्व्व्यति) येन साधुना
अधिकरणं कृतं तावन्न प्रेषयन्ति यावद्वृषजान् पूर्वं प्रह्लापयन्ति ।
किं कारणम्?, उच्यते-स गृहस्थः तं दृष्ट्वा कदाचिदाहस्यात् ।
अथ ज्ञायते न हनिष्यति ततो वृषभैः समं तमपि प्रेषयन्ति । तत्र
गताश्चानुकूलवचोभिरनुलोमं प्रगुणीकरणं तस्य कुर्वन्ति । अ-
थासौ गृहस्थो ब्रूयात्-आनयत तावत्तं कलहकारिणं येनैकवारं
पश्यामः, पश्चात् क्लामष्ये । नच ततो वृषभास्तदभिप्रायं ज्ञात्वा
तं साधुं गृहिणः समीपमानयन्ति । अथासौ साधुर्नैवति ततो
बलादपि वृषजास्तं तत्र नयन्ति ।

ते च वृषभा ईदृशगुणयुक्ताः प्रस्थाप्यन्ते—

तस्संबंधिं सुही वा, पगया ओयस्सिणो गट्ठियवक्का ।

तस्सेव सुहीसहिंया, गर्भेति वसभा तगं पुच्चं ॥

तस्य गृहिणः, संयतस्य वा संबन्धिनः सुहृदो वा ते भवेयुः प्र-
गता लोकप्रसिद्धाः, ओजस्विनो वल्लीबांसः, गृहीतवाक्या आ-
देयवचसाः, ईदृशा वृषजाः, तस्यैव गृहिणः सुहृद्भिः सहिताः तर्कं
गृहस्थं पूर्वं गमयन्ति ।

कथम्?, इत्याह—

सो निच्छुभति साहू, आयरिणं तं च जुज्जसि गमेत्तुं ।

नाऊण वत्थुजावं, तस्स जदी णिति गिहिसहिंया ।

येन साधुना त्वया सह कदाचित् स साधुराचार्यैः साम्प्रतं

निष्कास्यते, अस्मदीयं च वचो गुरवो न सुष्ठु शृण्वन्ति ; अत आचार्यो गमयितुं त्वं युज्यसे-युक्तो भवीसि । एवमुक्ते यथा-
चार्यं गमयति-कामयति ततो नष्टम् । अथ श्रूते-पश्यामस्त्वावसं
कलङ्ककारिणम् । ततो ज्ञात्वा वस्तुनो गृहस्थस्य भावं किमयं
हन्तुकामस्तमानाययति, उत कामयितुकामः ? , एवमभिप्रायं
ज्ञात्वा तस्यायं सुष्ठु, अतस्ते असहिता एव तं साधुं
तत्र नयन्ति ।

अथासौ गृही तीव्रकषायतया नोपशाम्यति ततस्तस्य
साधोर्गच्छस्य च रक्षणार्थमयं विधिः-

बीसुं उवस्सए वा, ठवेति पेसेति फडुपतिणो वा ।

देति सहाए सव्वे, वि णेति गिहिणो अणुवसंते ॥

विष्वगन्यस्मिन्नुपाधये तं साधुं स्थापयन्ति, अन्यत्रामे वा यः
स्पर्शकपतिस्तस्यान्तिके प्रेषयन्ति, निर्गच्छतश्च तस्य सहायान्
ददति । अयं मत्सकलः पूर्णस्ततः सर्वेऽपि नियान्ति निर्गच्छ-
न्ति । एष गृहस्थेऽनुपशान्ते विधिः ।

अथ गृहस्थ उपशाम्यति न साधुस्तदा तस्येदं प्रायश्चित्तम्-
अविओसियम्मि लहुगा, भिक्खवियारे य वसहिगामे य ।
गणसंकमणे भाणसि, इहं पि तत्थेव वच्चाहि ॥

अधिकरणे अव्ययशमिते यदि भिक्षां हिरुते, विचारचूर्मि वा
गच्छति, वसते निर्गत्यापरसाधुवसति गच्छति; ग्रामानुग्रामं विद-
रति; सर्वेषु चतुर्लघु । अथापरं गणं संक्रामति, ततस्तैरन्यगण-
साधुभिर्भण्यते-इहापि गृहिणः क्रोधनाः सन्ति, ततस्तत्रैव व्रज ।

इदमेव सुव्यक्तमाह-

इह वि गिही अविहणा, ए य वोच्छिणा इहं तुह कसाया ।

अमोसि आयासं, जणस्ससि वच्च तत्थेव ॥

इहापि ग्रामे गृहिणो अधिपदनाः क्रोधनाः, न चेह समागत-
स्य तत्र कषाया व्यवच्छिन्नाः अतोऽन्येषामप्यस्मदादीनामायासं
जनयिष्यसि, तस्मात्तत्रैव व्रज ।

सिद्धम्मि न संगिज्जाति, संकेतम्मि उ अपेसणे लहुगा ।

गुरुगा अजयणकहणे, एगतरदोसतो जं वा ॥

अनुपशान्ते साधौ गणान्तरं संक्रान्ते मूलाचार्येण साधुसंघाट-
कस्तत्र प्रेषणीयः, तेन च संघाटकेन शिष्टे कथिते सति द्विती-
याचार्यो न संगृहीयात्, अथ मूलाचार्यः संघाटकं न प्रेषय-
ति, तदा चतुर्लघु । संघाटको यद्ययतनया कथयति ततश्चतु-
र्गुह । अयतनकथनं नाम-बहुजनमध्ये गच्छे गत्वा भणति-
एष निर्धर्मा गृहिभिः सममधिकरणं कृत्वा समायातः, सक-
लेनापि गच्छेन नोपशान्तः । एवमयतनया कथितेन साधुरे-
कतरस्य गृहिणः साधुसंघाटकस्य मूलाचार्यस्य वा प्रवेष्टो
वत्करिष्यति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

तस्मादयं विधिः-

उवसामितो गिरुत्थो, तुमं पि खामेहि एहि वचामो ।

दोसा ह अणुवसंते, ए य मुज्झइ तुज्ज सामइयं ॥

पूर्वं गुरुणामेकान्ते कथयित्वा ततः स्वयमेकान्तेन भण्यते,
उपशामितः स गृहस्थः, एहि व्रजाम, त्वमपि तं गृहस्थं वा-
१४६

मय, अनुपशान्तस्येह परत्र च बहुवो दोषाः, समभावः सामा-
यिकम् । तच्चैवं सकषायस्य भवतो न शुद्ध्यति न शुद्धं भवति ।
एवमेकान्ते भणितो यदि नोपशाम्यति ततो गणमध्येऽप्येव-
मेव भणनीयः । ततोऽपि चेन्नोपशाम्यति प्रत्युत चेतसि
चिन्तयेत्-तस्य गृहिणो निमित्तेनेहाप्यवकाशं न लभे ।

ततः-

तपतिमिरपमलज्जतो, पावं चित्तेइ दीहसंसारी ।

पावं ववसिउकामो, पच्छिचे मग्गणा होति ॥

कृष्णचतुर्दशीरज्ज्यां द्रव्याभावस्तम उच्यते । तस्यामेव
च रात्रौ यदा रजो धूमधूमिका भवति तदा तमस्तिमिरं भ-
ण्यते । यदा पुनस्तस्यामेव रज्ज्यां रजःप्रभृतयो मेघदुर्दिनं च
भवति तदा तमस्तिमिरपटलमभिधीयते । यथा तत्रैवान्ध-
कारे पुरुषः किञ्चिदपि न पश्यति, एवं यस्नावर्तावतरतमेन
कषायोदयेनाभिभूतो भण्यते, तमःशब्दस्येहोपमार्थवाचक-
त्वात् । एवं भूतश्चेदपराधे हि तमपश्यन् दीहसंसारी तस्य गृह-
स्थस्योपरि पापमैश्वर्याज्जीविताद्वा संशयिष्यामीति रूपं चिन्त-
यति । एवं च पापं कर्तुं व्यवसिते तस्मिन्नियं प्रायश्चित्ते मा-
ग्गणा भवति ।

वचामि वच्चमाणे, चउरो लहुगा य होति गुरुगा य ।

उग्गिस्सम्मि य छेदो, पहरण मूलं च जं तत्थ ॥

वचामि तं गृहस्थं व्यपरोपयामीति संकल्पे चतुर्लघवः । पद-
भेदादारभ्य पथि मज्जनश्चतुर्गुन्धः । यदि यष्टिलोष्टादिकं प्रहरणं
मार्गयति तदा परलघवः । प्रहरणे लघ्वे गृहीते च परगुरुवः ।
उज्जोर्णे प्रहारे छेदः । प्रहारे पतिते यदि न म्रियते ततः छेद-
एव । अथ मृतस्ततो मूलम् । यत् स्वयं परितोपनादिकं संभव-
ति तत्तत्र वक्तव्यम् ।

एते चापरे दोषाः-

तं चेव णिद्धवेती, वंधणणिच्चुजणककमदो य ।

आयारिणं गच्छम्मि य, कुलगणसंघे य पत्थारे ॥

स गृहस्थस्तं संयतं वधार्थमागतं दृष्ट्वा कदाचित्तत्रैव निष्ठाप-
यति-व्यापादयति, तं ग्रामनगरादेर्वा निर्दाटयति; कटकमर्दे-
न वा गृह्णाति । अथवा कटकमर्दो रुष्ट एतस्य सर्वमपि गच्छं
व्यापादयति; यथा-पालकस्सकन्धकाचार्यगच्छम् । अथवा
बन्धननिष्कासनादिकमाचार्यस्य अपरगच्छस्य वा करोति ।
तथा कुलसमवायं कृत्वा कुलस्य बन्धादिकं कुर्यात् । एवं
गणस्य वा, संघस्य वा एव प्रस्तारः । एवमेकाकिनो व्रजत
आरोपणा दोषाश्च भणिताः ।

अथ सहायसहितस्याऽऽरोपणमाह-

संजतगणो गिहगणो, गामे नगरे व देसरज्जे य ।

आहिबतिरायकुलम्मि य, जा जिहं आरोवणा जणिया ॥

बहवः संयताः संयतगणः, तं सहायं गृह्णाति, एवं गृहगणं वा
सहायं गृह्णाति । स च गृहगणो ग्रामं वा नगरं वा देशं वा रा-
ज्यं वा भवेद् ; ग्रामादिवास्तव्यजनसमुदाय इत्यर्थः । एतेषां
चासंयतादीनां, येऽधिपतयः ताव वा सहायत्वेन गृह्णा-
ति । अन्यद्वा राजकुलं गृहीत्वा गच्छति । यथा-कालिकाचार्येण
त्रिकराजवृन्दम्; तत्र चैकाकिनो या यत्र संकल्पादेवारोपणा
भणिता सा चेहापि द्रष्टव्या ।

एतदेव व्याचष्टे-

संजयगणो तदधिको, गिही तु गामपुरदेसरज्जे वा ।

एतेसि चिय अदिवा, एगतरज्जुओ उभयतो वा ॥

संयतगणः प्रतीतः तेषां संयतानामधिपस्तदधिपः, आचार्य इत्यर्थः । ये गृहिणः स्वग्रामपुरदेशराज्यास्तव्याः, एतेषामधिपतयो वा भवेयुः, तत्र ग्रामाधिपतिः, जेगिकाधिपतिः, पुराधिपतिः, अष्टा, कोट्टपातो, देशाधिपतिर्देशरक्को देशव्यापृतको वा, राज्याधिपतिर्मेहामन्त्री, राजा वा; एतेषामेकतरेणोजयेन वा युक्ते व्रजति, तत्रेयं प्रायश्चित्तमार्गणा-

तहि वचंते गुरुगा, दोसु तु उद्धहुग गहण उगुरुगा ।

उगिणपहरण जेदो, मूलं जं जत्थ वा पये ॥

संयतगणेन तदधिपेन वा व्रजयेन वा सहायं व्रजामीति संकल्पे चतुर्गुणः । पद्मेदेवमादौ कृत्या तत्र व्रजतश्चतुर्गुणः, प्रहरणस्य मार्गणायां दर्शने च द्वयोरपि षड्गुणः, प्रहरणस्य प्रदणे षड्गुणः । उज्जेणं प्रहरणे जेदः । प्रहारे वत्ते मूलम् । यद्वा-परितापनादिकं पृथिग्वादिबिनाशनं यत्र पथि प्रामे वा करोति तज्जिण-कमपि मन्तव्यम् । तथा गृहस्थवर्गोऽपि प्रामेण वा, ग्रामाधिपतिना वा, वाद राजयेन वा, राज्याधिपतिना वा, वभयेन वा, सद व्रजामीति संकल्पे चतुर्गुणः । पथि गच्छतः प्रहरणं च गृह्यतः षड्गुणः, गृहीते षड्गुणः शेषं प्राभवत् । एवं भिक्षोः प्रायश्चित्तमुक्तम् ।

एसेव गमो नियमा, गणियायरिये य होइ णायज्जो ।

एवरं पुण एणत्तं, अस्सवट्ठपो य पारंवी ॥

एष एव गमो नियमाद्विना उपाध्यायस्याचार्यस्य, चशब्दाश्चावच्छेदिकस्य वा मन्तव्यः । नवरं पुनरत्र नानात्वमभ्यस्तादेकैकपदद्वयेन यत्र भिक्षोर्मूलं, तत्रोपाध्यायस्याऽनवस्थाप्यम्, आचार्यस्य पाराज्जिक्कम् ।

तपोऽई च प्रायश्चित्तमित्थं विशेषयितव्यम्-

निकखुस्स दोहि लहुगा, गणवच्छे गुरुग एगमेणेण ।

रवजाण आयरिण्, दोहि च गुरुगं च णाणत्तं ॥

भिक्षोरेतानि प्रायश्चित्तानि द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां त्र्यध्यायानि, गणावच्छेदिकस्यैकतरेण-तपसा कालेन वा गुरुकाणि, उपाध्यायस्याचार्यस्य च द्वाभ्यामपि-तपःकालाभ्यां गुरुकाणि, एतन्नानात्वं विशेषः ।

काकाण अकाऊण व, उवमंन उवट्ठियस्स पच्छित्तं ।

मुत्तेण उ पट्ठवणा, अमुत्त रागो व दोसो वा ॥

गृहस्थस्य प्रहारादिकमपकारं कृत्वाऽऽह्नुवा वा यद्युपशान्तो निवृत्तः प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यर्थं वाऽऽलोचनादि ध्यानपूथकमपुनःकरोत्येनोपस्थितस्तदा प्रायश्चित्तं दानव्यम् । कथम्? इत्याह-सूत्रेण प्रायश्चित्तं प्रस्थापनीयम्, असूत्रोपदेशेन तु प्रस्थापयतो रागो वा द्वेषो वा भवति । प्रचूतमापन्नस्य स्वल्पदाने रागः । स्तोत्रमापन्नस्य प्रभूतदाने द्वेषः ।

एवं रागद्वेषाभ्यां प्रायश्चित्तदाने दोषमाह-

योवं जति आवणो, अतिरेगं देति तस्स तं होति ।

मुत्तेण उ पट्ठवणा, मुत्तमणिच्छति निज्जुट्ठणा ॥

स्तोत्रं प्रायश्चित्तमापन्नस्तस्य यावद व्यतिरिक्तं ददाति, ततो

यावता अधिकं तावत्तस्य प्रायश्चित्तदातुः प्रायश्चित्तस्य, आह्नादयश्च दोषाः । अधोने ददाति ततो यावता न पूर्यते तावदात्मना प्राप्नोति । अतः सूत्रेण प्रस्थापना कर्त्तव्या । यस्तु सूत्रोक्तं प्रायश्चित्तं नेच्छति, स वक्तव्यः-अन्यत्र शोधिं कुरुष्व । एषा निर्युहणा जयते ।

अस्या एव पूर्वार्द्धं व्याचष्टे-

जेणऽहियं ऊणं वा, ददाति तावतियमप्पणो पावे ।

अदवा सुत्तादेसा, पावति चउरो आणुग्घाया ॥

यत् यावता अधिकमूनं ददाति तावदात्मना प्राप्नोति । अथवा सुत्रदेशान्तातिरिक्तं ददानश्चतुरोऽनुद्घातान्मासाद् प्राप्नोति ।

तच्छेदं निशोद्यदशमोदेशकान्तर्गतसूत्रम्-

जे निक्खू उग्घाइए अणुग्घाइयं देइ, अणुग्घाइए उग्घाइयं वा देइ, देतं वा साइज्जइ ॥१६॥

(तस्य चतुर्गुणकं प्रायश्चित्तमित्यर्थः)

अथ द्वितीयपदमाह-

वितियं उप्पाएजं, सासणपंते असज्ज पंच पया ।

आगादे कारण्मी, रायस्संसारिण् जतणा ॥

द्वितीयपदं नाम अधिकरणमुत्पादयेदपि शासनप्राप्तः प्रवचनप्रत्यनीकोऽसाध्यश्च न यथा, तथा शासितुं शक्यते; ततस्तेन समधिकरणमुत्पाद्य शिक्षणं कर्त्तव्यम् । तत्र च स्वयमसमर्थः संयतग्रामनगरदेशराज्यलक्षणानि पञ्चापि पदानि सहायतया गृहीयात् । आगादे कारणं राजसंसारिका राजान्तरस्थापना, तामपि यतनया कुर्यात् । तथाहि-यदि राजा अतीव प्रवचनप्राप्तोऽनुशिष्यादिमिरतुकुलोपायेन उपशमयति, ततस्तं राजानं स्फोटयित्वा तद्वंशजमन्यवंशजं वा भद्रकं राजानं स्थापयेत् ।

यश्च तं स्फोटयति स ईदम्पुण्युक्तो जवति-

विज्जाओरस्सवली, तेयसलच्छी सहायलदी वा ।

उप्पादेजं सासति, अतिपंतं कालगज्जो ज्व ॥

यो विद्यावन्नेन युक्तः, यथा-आर्यजपुटः औरसेन वा वन्नेन युक्तः, यथा-बाहुवल्ली । तेजोहव्या वा सलच्छिकः, यथा-ब्रह्मदत्तः । संयतभवे सहायलधिभयुक्तः, यथा-हरिकेशबलः । ईदोऽधिकरणमुत्पाद्यातिप्रान्तमतीवप्रवचनप्रत्यनीकं शास्ति, काशिकाचार्य इवा यथा कालिकाचार्यो गर्दभिल्लराजानं शासितवाक् । सू० उ० ।

कथानकं वेत्थम्-

को उ गद्दभिल्लो?, को वा कालगज्जो?, कस्मिं कावे सासितो? । जणमिति-उज्जेणी णाम खुगरी, तस्य य गद्दभिल्लो णाम राया, तस्य कालगज्जो णाम आयरिया जोतिसणिमनवजिया, ताण जणिणी रूपवती । पढमे ययसि वट्टमाणो गद्दभिल्लेण गहिंया, अतेपुदे वडा, अज्जकालगा विण्णयेति; संघेण य विण्णत्तो ण मुचति । ताहे वट्टो अज्जकालगो पइणं करेति-जइ गद्दभिल्लं रायाणं रज्जाओ ण उम्मुलेमि तो पवयणसंजमोवघायमाणं तमुवेक्खणा-ण य गतिं गच्छामि । ताहे कालगज्जो कयणेण उम्मत्तलीज्जतो निगच्चउक्कवच्चरमहाजणघाणेसु इमं पइवतो दिमति-जइ गद्दभिल्लो राया, तो किमतः परम्?, जइ वा अतेपुं रम्मं, तो किमतः परम्? । विमयो जइ वा रम्मो, तो किमतः परम्? । सुणिवेछा पुरी जइ, तो किमतः परम्?, जइ वा जणो सुवसो, तो किमतः परम्?, जइ वा दिमामि वो भिक्खं, तो किमतः परम्?, जइ सुणे देणकवे वसामि, तो

किमतः परम् ? एवं जामेठ सो काङ्गगज्जे पारसकुसं गतो, मत्थ
बगोसाहि चि गया जण्णति, तं समद्वीणो णिमित्तादिपिदि हिं
आउट्टेति, अथवा तस्स साहाणुसाहिणा परमसामिणा काम्हि वि
कारणे भट्टेण कछारिया सहेउं पेसिया, सीसं उिदादि चि । तं
आकोप्पमाणं आयातं पेड्डिऊण सो य विमणो संजातो, अप्पा-
णं मारिउं ववसिआं । ताहे काङ्गगज्जेण भणितो-मा अप्पाणं
मारोहि । साहिणा जणियं-परमसामिणा कट्टेण पत्थ अधिउं ण
तीरइ । कालगज्जेण जणियं-पहि हिंदुगदेसं वच्चा मो । रण्णा
पमिसुयं । तत्तुल्लाण य अप्पणेमि पि पंचाण संतीए साहिणा
सुअं, केण कछारियाओ सहेउं पेसियाओ । तेण पुव्विल्लेण
दूया पेसिया, मा अप्पाणं मारोइ । यदि वच्चा मो हिंदुगदेसं । ते
ऊअओ पि सुरछामया, काहो य एवपाउसो वट्टइ । तारिसे
काले ए तीरइ गंतुं तत्थ मंडइइ कया वि विभत्तिऊणं जं काङ्गग-
ज्जो समद्वीणो सो तत्थ अधियो राया उवितो, ताहे सगवंसो
उप्पणो, वत्ते य वरिसाकाले काङ्गगज्जेण जणियो-गदजिण्णं रा-
याणं रोहोमो, ताहे लामा रायाणो जं गदजिण्णेण अवमानिता
ते मेत्तिआ अथे य, ततो उज्जेणी रोहितातस्स य गदभिन्नस्स प-
क्का विज्जा गदहिकयधारिणी अत्थि, सा य एगम्मि अट्टाअगे पर-
पलाभिमुहा उविया, ताहे परमे अवकप्पे गदभिन्नो राया अछम-
जत्तोववासी तं अववारेइ, ताहे सा गदभीमदंतेण सहेउं णा-
दिति । तिरिओ मनुओ वा जो परवत्तुओ सहेउं सुणेति स सव्वो
कहिरं वमतो भयविभलो णछसेणो धरणिउं णिवरइ । कालग-
ज्जो य गदजिण्णं अट्टमजत्तोववासिणं सव्वविधाणुदक्खणं
अछसंतं जोहाण णिरुयेति, जाहे एस गदजी मुहं विमंसेति
आव य सहे ण करोति ताव जमसमगपण मुहं पूरेज्जा ।
तेहिं पुरिसेहिं तहेव कयं, ताहे सा वाणसंतरी तस्स गद-
भिन्नस्स उवारी हगिउं मुखेउं बलहीणं कयं, ताहे सो वि गद-
भिन्नो अववो उम्मुहोओ, गदिया उज्जेणी, भणिणी पुणरवि सं-
अमे उविया । नि० चू० १० उ० ॥

(१२) अनुपपन्नमधिकरणमुत्पादयति -

जे जिकखु एवाइ अणुप्पण्णं आदिगरणां उप्पाएइ,
उप्पायंतं वा साइज्जइ ॥ २७ ॥

अथ यत्पुरातनं न भवति, अणुप्पण्णं संपयकात्ते अविज्जमाणा
अधिकं करणं, संयमयोगातिरिक्तमित्यर्थः । नि० चू० ५ उ० ।

(१३) कारणे सत्पुत्पादयेत्—

वितियपदमणप्पज्जो, उप्पादे वि कोविते व अप्पज्जो ।
नाणं ते वा वि पुणो, विगिंचण्णं य उप्पाए ॥ २८ ॥
अणप्पज्जो अकोवितो वा रोहो वा अणरिहो कारणे पच्चा-
खितो कतो, कारणे सो अधिकरणं काउं विगिंचियव्वो ॥ नि०
चू० ५ उ० ।

कारणान्तरमाह—

खेत्तादिज्कोविओ वा, अनलविवेगद्वया व जाणं पि ।
अदिगरणं तु करेत्ता, करेज्जं सव्वणि वि पयाणि ॥
रुक्ताचित्तः, आदिशब्दाद् दमचित्तो, यक्काविष्टो वा, अनात्म-
बन्धत्वादधिकरणं कुर्यात् । अकोविदो वा अद्याप्यपरिणतजिन-
बन्धनः शैकः, स अकृत्यादधिकरणं विदध्यात् । यद्वा-ज्ञानअ-
पि गीतार्थोऽपीत्यर्थः । अनलस्य-प्रवज्याया अयोम्यस्य नपुंस-

कादेः कारणे दीक्षितस्य तत्कारणपरिसमाप्तौ विवेचनार्थं
परिष्ठापनाय तेन सहाधिकरणं करोति, कृत्वा चाधिकरणं
सर्वोपपत्त्यनादरादिति पदानि कुर्यात् ।

स्पष्टतरं भावयति—

कारणे अनले दिग्वा, सम्पत्ते उणुसद्धि तेण कलहो वि ।
कारणे सद्वित्ता णं, कलहो असोख तेणं वा ॥

कारणे अनलस्यायोयस्य दीक्षा दक्षा, समाप्ते च तस्मिन्
कारणे तस्यानुशिष्टिः क्रियते । तथा उप्पनिर्गच्छता तेन समं
कलहोऽपि कर्तव्यः । कारणे वा शब्दप्रतिष्ठायां वस्तुनो स्थिताः,
ततोऽन्योन्यं तेन शब्दकारिणा समं कलहः क्रियते येन श-
ब्दो न श्रूयते । वृ० ५ उ० ।

(१४) पुराणान्यधिकरणानि कान्तव्युपशमितानि—

पुनरुद्धारयति—

जे जिकखु पोराणां आदिगरणां स्वामियविउसमियाइ
पुणो उदीरेइ, उदीरंतं वा साइज्जइ ॥ २८ ॥

पोराणा पूर्वं उप्पणा, अधिकरणं पूर्ववत् । दोसायगमो स्वमा,
तं च स्वामियं भरणति । विविधं ओसमियं विउसमियं मिक्का-
डुकमपदानं । अहवा-स्वामियं वायाप, मणसा विउसमियं, अणु-
त्पद्यं, ताणि जो पुणो उदीरेइ उप्पादयति तस्स मासलहुं ।

स्वामियविउसमियाइ, अधिकरणां तु जे य उप्पाए ।

पावाणा तत्थ तिसिं, तुज्जणुत्तं पख्खणा णमो ॥ २९ ॥

पावाणा, साधुधर्मे व्यवस्थिता इत्यर्थः । कइं उप्पाएति ? कति
साहणो पुव्वं कलहिता, तस्मि य स्वामियविउसमिते तथ्येगो भ-
णाति-अहं णाम तुमे तदा एवं भणितो, आसीं ण जुत्तं तुज्जः इयरो
पमिज्जणत्ति-अहं पि ते किं जणितो ? इतरो जणाति-इयाणि
किं ते मुयामि, एवं उप्पाएति ।

स उप्पायगो—

उप्पादगमुप्पणं, संबच्छो कक्खमे य पाहूयं ।
आविट्टणा य पुच्छण, समुग्यतोऽति घायणे चेवा ॥ ३० ॥

पुणो ते वि कलुसिया उप्पायगो, जोहिं उप्पणं, संबच्छं णाम-वा-
याप परोप्परं सामं उमारद्धा, कक्खमं णाम, पासठितेहिं वि ओ-
समिज्जमाणा विणोवसमंति. (पाहुअंति) रोसवसेण बडेअले
जुअं लगा, आविट्टणा-एगो णिहओ, जो सो णिहितो सो पु-
च्छितो । मारणतियसमुग्घापण समोहतां, अतिघायणा मारणं ।

एतेसु णवसु णाणेषु उप्पायगस्स इमं पच्छित्तं—

लहुओ लहुगा गुरुणा, उम्मासा होति बहगगुरुणा य ।
उदो मूलं च तहा, अणवड्डप्पो य पारंची ॥ ३१ ॥
वितियादिसु चउलहुगादी पच्छित्ता, उप्पादगपइं ण भवति
त्ति काउं ।

तावो भेदो अयसो, हाणी दंसणचरित्तणाणाणं ।
साधुपदो सो संसा-एवहुणादी उदीरंते ॥ ३२ ॥
वितियपदमणप्पज्जो, ओदीरे वि कोविते व अप्पज्जो ।
नाणं ते वा वि पुणो, विगिंचण्णं उदीरेज्जा ॥ ३३ ॥
पूर्ववत् । नि० चू० ५ उ० ।

(१५) निर्मन्थैव्यतिकृष्टमधिकरणं नोपशमनीयम्-
नो कप्यः निगम्याणं विततिगिडाई पाहुडाई विवसमि-
त्त ॥ १० ॥

अस्य संबन्धमाह-

विततिगिडा समणां, अन्वितगिडा य होइ समणीणं ।
मा पाहुडं पि एवं, भवेज्ज सुत्तस्स आरंजो ॥

व्यतिकृष्टा श्रमणानां विभवति, अव्यतिकृष्टा श्रमणानामित्यन-
न्तरसुत्रद्वयेऽनिहितमेव । तच्चाकर्ष्य मा प्राभूतमप्येवं भवे-
दित्येतदधिकृतसूत्रस्यारम्भः । अस्य व्याख्यानं कल्पते निर्म-
न्थानां व्यतिकृष्टानि क्षेत्रविकृष्टानि, प्राज्ञतानि कलहानिरय-
र्थः । विवसमितुमुपशमयितुम्, किं तु यत्रोत्पन्नं न तत्रोपशम-
यितुं कल्पते । इत्येष सूत्राकारार्थः ।

अत्र ज्ञाप्यप्रपञ्चः-

सेज्जासणातिरिक्ते, इत्यादी घट्ट भायणाभेदे ।
वंदंतमवंदंते, उप्पज्जइ पाहुमं एवं ॥

शय्यासनातिरिक्ते, किमुक्तं जवति? अतिरिक्तां शय्यामतिरिक्ता-
नि वाऽऽसनानि, परिग्रहे कुर्वति चर्यामाणे, यदि वा इस्तादि ह-
स्तपादादिकं पादेन संघट्टयाऽऽक्रम्य क्रमयिष्या भजति, यद्वा-
कथमप्यनुपयोगतो प्राजननेदे, अथवा पूर्वं बन्दमाने पश्चाद्-
बन्दने प्राभूतं नाम कलहस्तदेवमुत्पद्यते ।

अधिगणसमुपपत्ती, जा बुद्धा पारिहारियकुलम्पि ।

सम्ममणाउट्ठंते, अधिकरणं तओ समुपपज्जो ॥

उत्पत्तिसंभवे सति ततः सम्यगनावर्त्तमाने अधिकरणं समु-
त्पद्यते ।

अधिगणे उप्पजे, अवितोसवियम्मि निगगयं समणं ।

जेऽऽसाइज्जइ जुंजइ, मासा चत्तारि जारीया ॥

अधिकरणे उत्पन्ने सति यैः सहाधिकरणसूत्रपादि, तस्मिन्-
वितोषिते निर्गतं श्रमणं य आसादयति प्रतिगृह्णाति स्वसत्ता-
मात्रेण, यश्च तेन सह छुट्ठे तस्य प्रायश्चित्तं अत्वारो मासाः,
भारिका गुरवः ।

सगणं परगणं वा वि, संकंतमवितोसिते ।

वेदादि वसिया सोही, नाणत्तं तु इमं भवे ॥

येन सहाधिकरणमुपजातं तस्मिन्नावितोषिते स्वगणं परगणं वा,
संक्रान्तमधिकृत्य या वेदादिका शोधिः पूर्वं कल्पाध्ययने व-
र्णिता साऽत्रापि तथैव वक्तव्या; नवरमत्र यस्मान्नात्वं तदेवं व-
क्ष्यमाणं जवति ।

तदेवाऽऽह-

मा देह द्वाणमेयस्स, पेसणे जइ तो गुरू ।

चऊगुरू ततो तस्स, कहंते वि चऊदाइ ॥

अन्यत्र गतस्य यथाचार्यः साधुसंघाटं, संदेशं वा प्रेषयति, य-
देवेऽधिकरणं कृत्वा समागतो वर्तते, तस्मादेतस्य स्थानं मा
देहि इति; तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गुणं । ततः प्रेषणानन्तरं
यस्य पार्श्वे सोऽन्यत्र गतस्तस्य स प्रेषितो यदि कथयति तदा
तस्मिन्नापि प्रायश्चित्तं चतुर्गुणं ।

यतस्तत्रैवे दोषाः-

ओहावणं व वेहासं, पदोसा जं तु काहिति ।

मूलं ओहावणे होइ, वेहासे चरमं जवे ॥

यद् यस्मात्प्रेषणे, कथने वा; प्रहेषादवधायनं करिष्यति । वेहा-
यसं वा, वैहायसं नामोक्तं वनम् । तथावधायने तेन कृते
सति प्रेषयितुः कथयितुर्वा मूलं प्रायश्चित्तम्; वैहायसे चरमं
पाराश्रिकमिति ।

अन्यच्च-

तत्तयऽन्तत्थ न वा सं-वदेति मे न वि य नंदमाणेणं ।

नंदंति ते खलु मए, इति कलुसऽप्पा करे पावं ॥

मम तत्रात्मीयसमीपे अन्यत्रैवेहागतस्य जन्मान्तरवैराद्या स
न संवदति, नापि च मयि नन्दति ते नन्दन्ति, मदाप्रहेषतोऽसुख-
भावात् । ततो न जन्मान्तरवैरिणः ते मम पृष्ठं मुञ्चन्तीति वि-
चिन्त्य कलुषात्मा पापं कुर्यात् ।

किं तत् ? इत्याह-

आदीवेज्ज व वसहिं, गुरूणो अन्नस्स घाय मरणं वा ।

कंमच्छारिउ बूसय-सहितो सयमुरस्स बलवं तु ॥

कण्ठच्छारिओ नाम ग्रामो, ग्रामाधिपतिर्वा; लूपका वा सहाया-
स्तेन सहितः, स्वयं वा औरसो बलवान्, वसतिमादीपयेत्;
गुरोरन्यस्य वा घातं, मारणं वा कुर्यात् ।

किं तत् ? इत्याह-

जइ जासइ गणमज्जे, अवप्पयोगा व तत्थ गंतूण ।

अवितोसमिण एत्था-गतो त्ति ते चेव ते दोसा ॥

यः प्रेषितो, यद्वा-अवप्रयोगाद् अन्येन कार्येण तत्र गत्वा गण-
मध्ये सकलगणसमकं यदि जाषते, यथा-पयोऽधिकरणं कृत्वा
येन सहाधिकरणमनुत्तस्मिन्नतोषिते अत्रागत इति, (ते इति) त-
स्यापि त एव प्रागुक्ता दोषाः ।

जम्हा एण दोसा, अविही पेसणे य कहणे य ।

तम्हा इमेण विहिणा, पेसण कहणं तु कायव्वं ॥

यस्मादविधिना प्रेषणे, कथने च पर्येतऽनन्तरोदिता दोषाः, तस्मा-
दनेन बह्यमाणेन विधिना प्रेषणं कथनं च कर्त्तव्यम् ।

तमेव विधिमाह-

गणिणो अत्थि निब्जेयं, रहिते किञ्चपेसितो ।

गमोति तं रहे चेव, नेच्छे सहमइं खु तो ॥

अन्येन प्रयोजनेन प्रेषितः सत्वरहिते विधिके प्रवेशे, अथ
निर्भेदं तदधिकरणरहस्यं गणिन आचार्यस्य गमयति कथयति
क्रमेणाचार्यस्तं कृताधिकरणं रहस्येव गमयति । यथा-त्वमित्य-
मित्यधिकरणं कृत्वाऽत्र समागतो, न च स उपशमिति इति ।
पक्षमुक्ते यदि स नेच्छेद् यथा-अहं नाधिकरणं कृत्वा समागतः,
यस्त्विदं भूते तेन सहाइं (खु) निश्चितमिति ।

गुरूसमक्खं गमितो, तहावि जइ नेच्छइ ।

ताहे वि गणमज्जम्मि, जासते नातिनिहुं ॥

यद्यं तस्यानिच्छायां स प्रयोजनान्तरव्याजेन प्रेषितो रहसि
गुरूसमक्कमधिकरणं कथञ्चनापि तस्मिन्मनुप्रविश्य कथय-
ति, यथा रोषं न विदधाति । तथा-गमितोऽपि यदि नेच्छति

ततः प्रहरदिवसाद्यतिक्रमेण प्रस्ताधान्तरमारभ्य गणमध्ये तं भाषते, परं नातिनिष्ठुरम् ।

कथं तं जायते ?, इत्याह—

गणस्म गणिणो चेव, तुपम्मी निगते तथा ।

आधती मटती आसी, सो विवखो य तज्जितो ॥

तदा तस्मिन्कावे त्वयि अधिकरणं कृत्वा निर्गते समस्तस्यापि गणस्य, गणितश्चाचार्यस्य महती अभूतिरासीत् । येन च सह तदाधिकरणमभूत् सोऽपि विपक्षो गणिना गणेन च तज्जितः ।

गणेण गणिणा चेव, सारेज्ज तमर्जपिणो ।

ताहे अन्नावदेसेण, विवेगो से विडिज्ज ॥

प्रथमुक्तानन्तरं तत्रत्येन गणेन गणिना च स सम्यक् सारणी-
कः शिल्लीयः, येन स्वहोत्रं प्रतिपद्य तत्र गत्वा विपक्षं कृत्य-
ति । अथ स तथा सार्यमाणोऽक्रमितो नोपशमं नीतो दुःस्वप्ना-
वत्त्वात्तोऽन्यापदेशेन तस्य विवेकः परित्यागो विधीयते ।

केनोपदेशेन ?, इत्याह—

महाजणो इमो अम्हं, खेतं पि न पडुप्पति ।

वसही सन्निरुद्धा वा, वत्थपत्ता वि नत्थि णो ॥

अयं साधुसाध्वीलक्षणो महान् जनोऽस्माकमेतावतां न चैतत्
क्षेत्रं प्रभवति, संकीर्णत्वात् । यदि वा वसतिः सन्निरुद्धा सं-
कटा वर्तते, तत एतावन्तः साधवोऽत्र न भवन्ति, अथवा वस्त्र-
पात्राण्यस्माकं संप्रति न सन्ति । अपिशब्दास्वात्र तथाविधः
शमोऽप्यस्ति, साधवोऽप्येतेऽस्तीवासदनाः, तस्मात् श्रममन्यत्र
कापि गच्छत । यदि पुनः स सार्यमाण उपशममधिगच्छति, ततः
स वक्ष्यमाणेन विधिर्नोपशमयितव्यः ।

तत्र प्रथमतोऽधिकरणोपशमनस्थानमाह—

सगणिपरगणिणा, समणुत्थेयरेण वा ।

रहस्सादि व उप्पसं, जं जहिं तं तहिं खवे ॥

स्वगणसत्केन परगणसत्केन वा तेनापि समनोक्तेन सांभोगिकेन-
तरेण वा सह रहसि वा, आदिशब्दादरहसि वा; यतो यत्राधि-
करणमुत्पन्नं तत्तत्र रूपेणोपशमयेत् ।

तत्रोपशमनविधिमाह—

एको व दो व निगम, उप्पसं जत्थ तत्थ वोसमणं ।

गामे गच्छ दु गच्छे, कुल्लगणसंथे य विडिपयं ॥

एको वा, द्वौ वा, व.शब्दाच्चो वा, चत्वारो वा, येऽधिकरणं कृ-
त्वा निर्गतास्ते यत्र ग्रामे नगरे वाऽधिकरणमुत्पन्नं तत्रानीयन्ते,
आनीय येः सदाधिकरणमभूत्तैः सह व्युपशमनं काम्यं कार्य-
म् । तत्पुनरधिकरणमेकस्मिन् गच्छे, यदि वा छयोर्गच्छयोः, अ-
थवा कुले, यदि वा गणे, यदि वा संघे, समुत्पन्नं स्यात्, (विडि-
पदमिति) अत्रापि द्वितीयपदमपवादपदम् । ततो वक्ष्यमा-
णकारणैर्विकृष्टमपि प्राकृतं वितोषयेत् । ततश्च वितोषणमप्ये-
वावयिष्यते ।

साप्रथमधिकरणमुत्पन्नं यथोपशमयितव्यं तथा चाऽऽह—

तं जेत्ति एहिं दिहं, तेत्ति यमेत्ताण मेलणं काउं ।

गिहियाण व साहूण व, पुरतोऽज्जिय दोवि स्वांमंति ॥

तदधिकरणमुत्पन्नं यावज्जिगृहस्थैः संयतैर्वा दृष्टं नावन्मात्रा-
१४९

णां गृहस्थानां साधूनां च मीलनं कृत्वा तेषां पुरतो द्वावपि पर-
स्परं कृत्यतः । कुत्रादिसमवाये यद्युत्पन्नं ततः कुलादिसमवाये
कृत्वा कृत्यतः । किं कारणम् ?, यावन्मात्रेर्गृहिभिः संयतैर्वा दृष्टं
तावतां मीलनं कृत्वा परस्परं कृत्यतः, तत्राऽऽह—

नवणीयतुद्धदियया, साहू एवं गिह्णो उ नाहिंति ।

न य दंसजया साहू, काहिंती तत्थ वोसमणं ॥

नवनीततुद्धदयाः साधवः, एवं गृहिणः, तुशब्दादभिनवशै-
कादयश्च ह्रास्यन्ति । न च दंसजयात्साधवोऽधिकरणे स-
मुत्पन्ने व्युपशमनं करिष्यन्ति, किं तु कर्मकृपाय, एवं ह्रास्य-
न्ति, एवंरूपा च प्रतिपत्तिः शुभोदयपरम्पराहेतुः, अतस्तावतां
मीलनं कृत्वा परस्परं तौ कृत्यतः ।

संप्रति चतुक्तं 'विडिपयमिति' तद्व्याख्यानार्थमाह—

वितियपदे चितिगिट्ठे, वितोसवेज्जा उवड्ठिते बहुसो ।

विडितो जइ न उवसमे, गतो य सो अन्नदेसेसु ॥

द्वितीयपदे व्यतिकृष्टान्यपि प्राकृतानि वितोषयेदुपशमयेत् ।
कथम् ?, इत्याह—येन सहाधिकरणं वदृशो बहुन् वारान् कृतं, त-
स्योपस्थितस्तं कृत्यति, स च कृत्यमाणो द्वितीय उपशमयति ।
यदि नोपशमं अनुपशान्तश्च गतोऽन्यं देशं ततः—

काक्षेण च उवसेतो, वज्जिज्जंतो व अन्नमन्नेहिं ।

खीरादिसल्लकीण व, देवय गेल्लन्न पुटो वा ॥

तस्यान्यदेशं गतस्य बहुना काक्षेण गतेन तस्य कषायाः प्रत-
नवोऽभवन्, तत उपशान्तः । अथवा-अन्योन्यैः साधुभिः कृता-
धिकरण एव इति स्थानविचर्यमान एवं स्वचेतसि संकथयति-
यथा कषापक्षेणार्हं स्थाने स्थाने विचर्यमानः, तस्माद्द्वं कषा-
यैरिति पुनरावृत्तिः, अथवा क्षीरादिसल्लकीणां क्षीराश्रवादि-
लक्ष्मीनामुपदेशतः सममुपगतवान् देवनया शक्तिः, यदि वा
इलानत्वेन पृष्टस्तनश्चिन्तयति-यदि कथमपि साधिकरणोऽभि-
योऽहं ततः सापराधिको भवामि, तस्मात्तं गत्वोपशमयामि ।

एवं जातपुनरावृत्तिना यत्कर्तव्यं तदाह—

गंतुं खामेयव्वो, अहव न गच्छेज्जिमेहिं दोसेहिं ।

नीयह्वम उवसग्गो, तहियं वा तस्स होज्जं ॥

तेन जातपुनरावृत्तिना यत्रोपशमनमधिकरणं तत्र गत्वा शमयि-
तव्यः । अथवा-पतैर्वक्ष्यमाणैर्दोषैस्तत्र न गच्छेत्तत्रोपशममधि-
करणम् । किं दोषः ?, इत्यत आह—निजकाः स्वजनाः तस्य तत्र
विद्यन्त, ततस्तत्र गतस्य तैरुपसर्गः क्रियते ।

तथा—

गामो उड्डिउ हुज्जा, अंतर वा जणयो निरहवगणं ।

अन्नं गता न तरई, अहवा गेल्लन्न पमिचरई ॥

यत्र ग्रामेऽधिकरणमुत्पन्नं स ग्रामे उड्डिउ उड्डशीभूतः, अथवा
अन्तराज्जनादुत्थितः, यदि वा येन सममधिकरणमजायत स
निहवगणं प्रविष्टवान् । अन्यत्र गत इतरो वा ग्लानो जातस्त-
तो गन्तुं न शक्नोति । अथवा ग्लानं प्रतिचरति ।

अबुज्जय पमिचत्ते, भिक्खादि अलंज अंतर तहिं वा ।

रायहुडं ओमं, आसव वा अंतर ताहे वा ॥

अथवा सोऽधिकृतः क्षमयितुमना अच्युतं विहारं प्रतिपद्य-
कामो लप्ते प्रशसन् ततो गन्तुं न शक्नोति । अथवा-अन्त-
राले तत्र वा यत्राधिकरणमुपपन्नं, भिक्षाया अज्ञानं, यदि वाऽन्त-
रस्तत्र वा राजादिप्रमथमौर्द्व्यमार्शिवं वा ।

सवरपुलिंदादिनयं, अंतर तदियं च अऽव हुज्जाहि ।

एण कारणेणं, वयंतं कोपि अप्पाहे ॥

अन्तरा तत्र वा शवरभयं पुलिन्दभयम्, आदिशब्दात् स्तेनश्चे-
द्वादिनयपरिग्रहः । भवेत्, न एतः कारणस्तत्र गन्तुमशक्नुवन्
यः कोऽन्यः आवको वा, भिक्षुपुत्रो वा, मिथ्यादिष्टो वा, तत्र जह-
को व्रजति, तं संदेशयति । यथाऽहमधुनोपशान्त एतैश्च कारणे-
रागन्तुमशक्, तस्मात्त्वमत्रागत्य मया सह कर्मणं कुरु ।

ततः संदेशे कथितेऽनेन यत्कर्त्तव्यं तदाह—

गंतूण सो वि तदियं, सपक्खपरपक्खमेव मेलित्ता ।

खामेइ सो वि कज्जं, व दीहए आगतो जेण ॥

यस्य संदेशः कथापितः स तत्र गत्वा येस्तदधिकरणं ज्ञाते
सपक्खं परपक्खं च मेलयित्वा तं क्लमयति; सोऽपि च क्लम्यमाणो
येन कारणेनागतस्तत्कारणं तस्य साक्षाद्विज्ञयति कथयति ।

अह नत्तिको वि वचंतो, ताहे उवसमति अप्पणा ।

खामेइ जत्थ मिलती, अदिहे गुरुणंतियं काउं ।

अथ नास्तिकोऽपि तत्र व्रजद् यस्य संदेशः कथ्यते तर्हि आ-
त्मना स्वयमुपशमयति, सर्वथा मनसोऽधिकरणमुपशमपरायण-
तया स्फोटयति, तत्रा यत्र मिलति तत्र क्लमयति । इयं न क्वा-
पि मिलति, ततस्त्वास्मिन्तद्वे गुरुणामन्तिकं कृत्वा तं मनसि
कृत्य क्लमणं करोति । अथ १ उ० । ('वसही' शब्दे साधुसा-
ध्वीकलहे यतना 'एकवगमा' प्रस्तावे द्रष्टव्या)

(१६) निर्गन्धीभिर्व्यतिकृतमप्यधिकरणं—

व्युपशमनीयम्—

कप्पइ निर्गन्धीणं वित्तिगट्ठाइ पाहुकाइ वितोसइत्तए ॥

कदाते निर्गन्धीनां व्यतिकृष्टानि कलहाद् वितोपयितुमुपशम-
यितुमित्येष सूत्राकारार्थः ।

संप्रति भाष्यप्रपञ्चः—

निर्गन्धीणं पाहुड, वितोसवियव्वं वित्तिगट्ठं ।

किइ पुण होज्ज उप्पणं ?, चेइयव्वसंदमाणीणं ॥

चेइययुतीण जणणे, उगहे उ अभातो बहि अचउंति ।

परितावियाम धणियं, कोइलसदाहिं तुम्भाहिं ॥

निर्गन्धीनां प्रातृत्वं वितोपयितव्यमुपशमयितव्यं भवति व्यतिकृ-
ष्टमः शिष्यः प्राह-कथं केन प्रकारेण पुनस्तास्मादधिकरणमुपपन्नं
स्यात् ? । सुरिराह-काश्चनाऽऽर्थिकाश्चैत्यवन्दनाय चैत्यगृहं ग-
ताः, तस्मिंश्च चैत्यगृहे बहिर्मुखमण्डपादिकं न समस्ति; तन्मध्य-
गृहमध्यस्थिताश्चैत्यानि वन्दन्ते, तासां च वन्दमानां प्र-
थमस्तुतेरारज्याऽभ्याः काश्चन संयत्यः समागताः, ताश्च मध्ये
अवकाशां नास्तीति बहिरुत्प्रेक्षे स्थिताः । ततो विस्तरेण चै-
त्यस्तुतीनां मणने ता बहिः स्थिताः उष्णेन परिताप्यमाना यद्-

न्ति-युष्मानिः कोकिलाशब्दाभिर्धनियमतिशयेन वयं परिता-
पिताः । तथा—

सम्यंते नाडनाइं, कज्जंऽपि कलभाणणीण मुम्हाण ।

विप्पगते जवतीणं, जायंते जयं नरवतीतो ॥

युष्माकं कलभाननानां तु स्वरमनोज्ञाननानां पुरतः कक्षामपि
मनामपि नाटकानि नाहन्ति, ततो भवतीनां विप्रकृते कारणम-
जानानानामस्माकं जयं नरपतितां यद् यूयं नाटकं प्रक्षेप्यन्ते ।

इति असहणउत्तेजित-मज्झत्था तो समंति तत्थेव ।

असुगाम सव्वगणजं-कणे व गुरुसिद्धिमा मेण ॥

इत्येवमुपदिशितेन प्रकारेणासदनाभिर्था उत्तेजिताः कोपं प्रा-
दितानां मध्यस्थाः संयत्यस्तत्रैव शमयन्ति । न च तास्तद् भ-
एदने कस्यापि आवितवत्यः । अथ मध्यस्थानां संयतीनामजा-
वतो वेलावशाद्वा सर्वगणस्य भयजनमभूत् ताहिं सर्वगणभय-
ने स्वस्वगुरुशिष्टं कर्त्तव्यम् । ततस्तावुपशमयतः । अथ लज्जातो
जयतो वा न स्वस्वगुरोर्निवेदितं तर्हि तत्रैव मर्यादा ।

एतदेवाऽऽह—

गणहरगमणं पगा-ऽऽयरियस्स दोखि वा वग्गा ।

आसभागम दूरे, च पेसणं तं च वित्तिपरयं ॥

समस्तस्यापि गणस्य जगदने गते आत्मीयस्य समीपे गमनम्,
अथवा एकस्याचार्यस्य संबन्धिनौ तो द्वावपि संयतवर्गौ, तत
एकस्य समीपे गच्छतः, ततः स एकस्तौ वा द्वौ गणधरो तदधि-
करणं यत्र चैत्यगृहेऽन्यत्र चोत्पन्नं तत्र द्वावपि वर्गौ नीत्वा उप-
शमयतः । अथ लज्जादिना स्वस्वगुरोर्निवेदितमेकतरश्च पक्षो
निर्गतः, तत आह-(आसन्नस्यादि) यथासन्नं गतोऽपान्तराले
च निर्गम्य ततः स आनायते, अथ सापायं तर्हि तास्मै
गणधर आगच्छति, आगत्य क्लमणं करोति । अथ दूरे गतस्तर्हि
वृषणाणां प्रेषणं कर्त्तव्यम्, ततो वृषभाः समेत्य ताः संयतीः
क्लमयन्ति । अथ द्वितीयपक्षो नोपशान्तस्ततः पुनरावृत्तौ जाता-
यां पूर्वोक्तवदेव प्रागुक्तं द्वितीयं पदमवसातव्यम् । यत्र मिश्रन्ति
तत्रैव क्लमयन्ति । अभिलक्षणे गुरुणामन्तिके इति ।

एतदेव मूलतः सविस्तरं विनाययिबुद्धिमाह—

चेइयधरं नइत्ता, जत्थुप्पणं च तत्थ दिज्झवगुं ।

लज्ज भया व असिडे, दुवेगतरनिगम इमं तु ॥

स्वस्वगुरुनिवेदने कृते तौ द्वावपि गुरुसंयतीवर्गद्वयमपि चै-
त्यगृहं नीत्वा, अथवा यत्रान्यत्रोत्पन्नमधिकरणं तत्र नीत्वाऽधि-
करणस्य विध्यापनं कुरुतः । अथ लज्जया जयाद्वा गुरुणामशि-
ष्टमजवत् । द्वयोश्च पक्षयोर्मध्ये एकतरस्य पक्षस्य निर्गम-
स्तत इदं कर्त्तव्यम्—

आसन्नमणायाए, अणवाणं वा से गणहरा गम्म ।

ज गनाय अनिक्खामण, आणाविज्जऽन्नहिं वा वि ॥

यथासन्नं निर्गम्य च ततस्ता निर्गताः संयत्यः स्वगणेन सह
आताप्यन्ते । अथ सापायं ततस्तासां गणधर आगच्छति, तत-
स्ताः संयत्य आनीताः, गणधरो वा एकक आगतो यत्र जनकृतं
जगृहमभूत्, तत्रानायन्ते । अन्यत्र वा आनाय परस्परम-
निक्लमणं कार्यम् । अथ दूरे गतास्तर्हि वृषजाः समागत्य संयतीः
क्लमयन्ति । व्य० ७ उ० ।

सूत्रम्—

साहिगणं निगमं निगमे गिएहमाणे वा अगिहमाणे वा नातिक्रमः ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

अत्र भाष्यम्—

उपपन्ने अहिगणने, ओममणं पुविऽनिक्रमं ददुं ।

अगुसासणभासनिहं—जणा य जो तीए पवित्रकलो ॥

संयत्या गृहस्थेन समप्रधिकरणे उत्पन्ने द्विविधमतिक्रमं दृष्ट्वा तस्याधिकरणस्य व्यवशमनं कर्तव्यम् । किमुक्तं जयति ?—स गृहस्थोऽनुपशान्तः सन् तस्याः संयत्याः संयमभेदं, जीवित-भेदं चेति द्विविधमतिक्रमं कुर्यात् । तत्र उपशमितव्यमधिकरणम् । कथम् ? इत्याह—यस्तस्याः संयत्याः प्रतिपक्षो गृहस्थस्तस्य प्रथमनः कोमलवचनैरनुशासनं कर्तव्यम् । तथाऽप्यतिष्ठति जावणं तापनं कर्तव्यम् । तथाऽप्यतिष्ठति निरुम्भणं, यस्य या लब्धिस्तेन तथा निवारणं कर्तव्यम् । बु० ६ उ० ।

(१७) साधिकरणेनाऽकृतप्रायश्चित्तेन सह न संभोगः कार्यः—

जे भिक्षू साहिगणं आविओसमियपाहुमं अकडप-
च्छितं परं तिरायाओ विष्फाजियं अविष्फाजियं संभुजइ,
संभुजंतं वा साहजइ । १५ ।

अदि णिहेले, भिक्षू पुण्यवणिनो सहाधिकरणः कथायमा-
वशुमभावाधिकरणसहित इत्यर्थः । विविधं विविधेहि वा पमा-
रेहि विउसमियं उवत्तामियं । किं तं ? पाहुमं, कलहमित्यर्थः । ण
विओसमियं अविओसमियं, पाहुमं, तस्मि पाहुमकरणे जं प-
किउत्तं जेण सो कमपकिउत्तो । “अमानोनाः प्रतिपेधे” न
कृतं प्रायश्चित्तं अकृतप्रायश्चित्तं, जो तं संभुजणसंभोएण सं-
भुजति, एगममज्जीए, संभुजइ ति बुत्तं भवति, अहवादाणमहेण
संभोएण भुजति तस्स चउगुका भाणादिणा य दोसा । नि०
बु० ४ उ० ।

(१८) अथ दण्डकक्रमेणाधिकरण्यधिकरणद्वयनिरूप-
णायाऽऽह—

जीवे णं जंते ! अहिगणी, अहिगणं ? । गोयमा ! जीवे
अधिगणं वि, अधिगणं वि । ने केणट्टेणं भंते ! एवं बु-
चइ—जीवे अधिगणी वि, अधिगणं वि ? । गोयमा ! अ-
विरतिं पमुच्च मे तेणट्टेणं जाव अधिगणी वि अधिगणं
पि । ऐरइएणं भंते ! किं अधिगणं, अधिगणं ? गोयमा !
अधिगणी वि, अधिगणं पि । एवं जइव जीवे तहेव
ऐरइए वि, एवं एिरंतरं जाव वेमाणिए ।

(जीवे णमित्यादि) । (अहिगणी वि ति) अधिकरणं
जुगतिमिसं वस्तु, तस्य विवक्षया शरीरमिन्द्रियाणि च, त-
था बाह्यो हलगत्यादिप्रायश्चित्तः, तदस्यास्तीत्याधिकरणी जीवः ।
(अहिगणं पि ति) शरीराद्यधिकरणेभ्यः कथञ्चिद्व्यतिरि-
क्त्वाधिकरणं जीवः । एतच्च द्वयं जीवस्याविरतिं प्रती-
त्याव्यते; तेन यो विरतिमानसः शरीरादिभावेऽपि नाधिकर-
णी, नाप्यधिकरणम्, अविरतिमुक्तस्यैव शरीरादेरधिकरणत्वा-
दिति । एतदेव चतुर्थिशक्तिदण्डके दर्शयति—(नेरइए इत्यादि)
अधिकरणी जीव इति प्रागुक्तम् । स च दूरवर्तिनाऽप्यधिकर-
णेन स्यात्, यथा—गोमान् । इत्यनः पृच्छति—

जीवे णं भंते ! किं साहिगणी, एिराहिगणी ? । गोयमा !
साहिगणी, एो गिरहिगणी । मे केणट्टेणं पुच्छा ? । गोय-
मा ! अविरतिं पमुच्च मे तेणट्टेणं जाव एो एिरहि-
गणी । एवं जाव वेमाणिए ॥

(साहिगणी ति) सह सहभाविनाऽधिकरणेन शरीरादिना
वर्तन इति सामानान्तद्विधेः साधिकरणी । संसारिजावस्य
शरीरैरिन्द्रियरूपाधिकरणस्य सर्वदेव सहचरितत्वात्साधिकरण-
त्वमुपदिश्यते । शरीराद्यधिकरणपेक्षया तु स्वस्वामिभावस्य
तदविरातरूपस्य सह वर्तित्वाज्जीवः साधिकरणीत्युच्यते । अत
एव वदयति—(अविरतिं पमुच्च ति) अत एव संयतानां शरीरा-
दिसङ्गावेऽप्यविरतरतावात् साधिकरणित्वम् । (निरहिगणी
ति) निर्गतमधिकरणमस्मादिति निरधिकरणी । समासान्तविधे-
रधिकरणदूरवर्त्तित्वार्थः । स च न भवति, अविरतरधिकरण-
नूतनाया अद्वैतवर्त्तित्वादिनि । अथवा—सहाधिकरणिभिः पुत्रमि-
त्रादिभिर्वर्तेत इति साधिकरणी । कस्यापि जीवस्य पुत्रादीनाम-
भावेऽपि तद्विषयविरतरतावात्साधिकरणित्वमवसेयम् । अत
एव नो निरधिकरणात्यपि मन्तव्यमिति ।

अधिकरणाधिकारादेवेदमाह—

जीवे णं भंते ! किं आयाहिगणी, पराहिगणी, तडु-
जयाहिगणी ? । गोयमा ! आयाहिगणी वि, पराहिगणी
वि, तडुभयाधिकरणी वि । से केणट्टेणं भंते ! एवं बुचइ०
जाव तडुजयाहिगणी वि ? । गोयमा ! अविरतिं पमुच्च
से तेणट्टेणं जाव तडुजयाहिगणी वि । एवं जाव वेमा-
णिए ।

(आयाहिगणी ति) अधिकरणी कृष्यादिमान्, आत्मनाऽधि-
करणी आत्माधिकरणी । ननु यस्य कृष्यादि नास्ति स कथमधि-
करणी ? इत्यत्रोच्यते—अविरत्यपेक्षया इत्यत एवाऽविरतिं प्रती-
ति वदयति । (पराहिगणी ति) परतः परेषामधिकरणे प्रवर्तने-
नाधिकरणी पराधिकरणी, (तडुभयाहिगणी ति) तयोरात्म-
पत्योरुभयं तडुजयं, ततोऽधिकरणी यः स तथेति ।

अथाधिकरणस्यैव हेतुरूपणायाऽऽह—

जीवे णं जंते ! अधिगणे किं आयप्पओगणिव्वत्तिए,
परप्पओगणिव्वत्तिए, तडुजयप्पओगणिव्वत्तिए ? । गोयमा !
आयप्पओगणिव्वत्तिए वि, परप्पओगणिव्वत्तिए वि, तडु-
जयप्पओगणिव्वत्तिए वि । से केणट्टेणं भंते ! एवं बुचइ ? ।
गोयमा ! अविरतिं पमुच्च से तेणट्टेणं जाव तडुजयप्पओ-
गणिव्वत्तिए वि । एवं जाव वेमाणियाणं ।

(आयप्पओगणिव्वत्तिए ति) आत्मनः प्रयोगेण मनःप्रभृति-
व्यापारेण निर्वर्त्तितं निष्पादितं यत्तत्तथा । एवमन्यदपि द्वयम् । न
नु यस्य वचनादिपरप्रवर्त्तनयस्तु नास्ति तस्य कथं परप्रयोगनि-
र्वर्त्तनादि भविष्यति ? इत्याशङ्कामुपदर्श्य परिहरञ्चाह—(से केण-
मित्यादि) अविरत्यपेक्षया त्रिविधमप्यस्तीति भावनीयमिति ।
अथ शरीराणामिन्द्रियाणां योगानां च निर्वर्त्तनायां जीवादे-
रधिकरणित्वादिप्रकल्पविदमाह—

जीवे णं भंते ! आराणियसरीरं णिव्वत्तिएमाणे किं अधि-

करणी, अधिगरणं? गोयमा! अधिगरणं वि, अधिगरणं पि।
से केणट्टेणं भंते! एवं वुच्च-अधिगणी वि, अधिगरणं पि।
गोयमा! अविरति पमुच्च से तेणट्टेणं जाव अधिगणी वि, अधिगरणं पि। पुढवीकाइए णं जंते! ओराद्वियसरीरं णिव्वत्तिएमाणे किं अधिगणी, अधिगरणं? एवं चेव, एवं जाव मणुस्से। एवं वेउव्वियसरीरं पि, णवरं जस्स अत्थि। जीवे णं भंते! आहारगसरीरं णिव्वत्तिएमाणे किं अधिगणी पुच्छा? गोयमा! अधिगणी वि, अधिगरणं पि। से केणट्टेणं जाव अधिगरणं पि? गोयमा! पमादं पमुच्च से तेणट्टेणं जाव अधिगरणं पि। एवं मणुस्से वि। तेया सरीरं जहा ओरालियं; एवरं सब्बजीवाणं जाणियव्वं। एवं कम्मगसरीरं पि॥

(अधिगणी वि अधिगरणं पि चि) पूर्ववत् । (एवं चेव चि) अनेन जीवस्त्राजिलापः पृथिवीकायिकसूत्रे समस्तो वाच्य इति दर्शितम् । (एवं वेउव्वीत्यादि) व्यक्तम् । (नवरं जस्स अत्थि चि) इह तस्य जीवपदस्य वाच्यमिति शेषः । तत्र नारकदेवानां वायोः पञ्चेन्द्रियतियं अनुप्याणां च तदस्तीति ज्ञेयम् । (पमायं पमुच्च चि) इहाहारकशरीरं संयमवतामेव भवति । तत्र चाचिरतेरभावेऽपि प्रमादादधिकरणित्वमवसेयम् । दण्डकचिन्तायां आहारकं मनुष्यस्यैव भवतीत्यत उक्तम्- (एवं मणुस्से वि चि) ।

जीवे णं भंते! सोइदियं णिव्वत्तिएमाणे किं अधिगणी, अधिगरणं। एवं जहेव ओरालियसरीरं तहेव सोइदियं पि जाणियव्वं, एवरं जस्स अत्थि सोइदियं। एवं सोइदियं चत्थिखदियं धाणियजिब्बिदियफासिदियाणि वि जाणियव्वं; जस्स जं अत्थि। जीवे णं भंते! मणुजोगे णिव्वत्तेमाणे किं अधिगणी, अधिगरणं? एवं जहेव सोइदियं तहेव णिव्वत्तेसं। वडजोगं एवं चेव, एवरं एमिदियवज्जाणं। एवं कायजोगे वि, एवरं सब्बजीवाणं जाव वेमाणि। सेवं जंते! भंते! चि। ज० १६ श० १ उ०॥

अधिक्रियते प्राणिदुर्गतावनेनेति अधिकरणम् । दानेनाऽसंयतस्य सामर्थ्यवोपपन्नः पापारम्भप्रवर्तने, हा० २७ अष्ट० । आधारे, व्याकरणशास्त्रे- “ कर्तृकर्मव्यवहिता-मसाक्षाद्वारयेत् क्रियाम् । उपकुर्वत् क्रियासिद्धौ, शास्त्रेऽधिकरणं स्मृतम् ” ॥ १ ॥ इति हरिपरिभाषिते अधिकरणसंज्ञके कर्तृकर्मद्वाराक्रियाश्रये कारके, यथा-गेहे स्थाल्यामन्नं पचतीत्यादौ गृहस्य कर्तृद्वारा, स्थाल्याश्च कर्मद्वारा, परम्परया पाकक्रियाश्रयत्वाद् गृहादेः । वाच० ।

अधि (हि) गरणी-अधिकरणक्रिया-स्त्री० । अधिकरणविषयिका क्रिया अधिकरणक्रिया । कलहविषयके व्यापारे, अधिकरणक्रिया द्विविधा-निर्वर्तनाधिकरणक्रिया, संयोजनाधिकरणक्रिया च । तत्राद्या-खड्गादीनां तन्मुष्ट्यादीनां निर्वर्तनलक्षणा । द्वितीया तु तेषामेव सिद्धानां संयोजनलक्षणेति । अथवा प्राणिनां दुर्गत्यधिकारित्वकारणे, क्रियामात्रे च । “ अधिगरणकिरियापवत्तगा बहुविहं अनत्थं अवमहं अप्पणो परस्स ग करेति ” प्रश्न० २ आश्र० हा० ।

अ (आ) धि (हि) गरणीया-अधिकरणिकी-स्त्री० । अधिक्रियते स्थाप्यते नरकादिष्वात्मा येन तदधिकरणमनुष्ठानविशेषो बाह्यं वस्तु चक्रखड्गादि, तत्र भवा, तेन धा निर्वृत्ता, आधिकरणिकी । प्रश्ना० २१ पद । खड्गादिनिर्वर्तनलक्षणे क्रियाभेदे, स० ७ सम० । स्था० ।

अस्या भेदाः—

अधिगणीया णं जंते! किरिया कइविहा पसत्ता! मंनियपुत्ता! दुविहा पसत्ता। तं जहा-संजोयणाधिगरण-किरिया य, निव्वत्तणाधिगरणकिरिया य ॥

(संजोयणाधिगरणकिरिया य चि) संयोजनं हलगराविष-कूटयन्त्राद्यङ्गानां पूर्वनिर्वर्तितानां मूलनं, तदेवाधिकरणक्रिया संयोजनाधिकरणक्रिया । (णिव्वत्तणाधिगरणकिरिया य चि) निर्वर्तनमसिक्तितोमरादीनां निष्पादनं, तदेवाधिकरणक्रिया निर्वर्तनाधिकरणक्रिया । भ० ३ श० ३ उ० । अधिकरणक्रिया द्विधा-अधिकरणप्रवर्तना, अधिकरणनिर्वर्तना च । तत्र निर्वर्तनेनाधिकरणक्रिया द्विविधा-मूलगुणनिर्वर्तनाधिकरणक्रिया, उत्तरगुणनिर्वर्तनाधिकरणक्रिया च । तत्र मूलगुणनिर्वर्तनाधिकरणक्रिया-पञ्चानां शरीरकाणां निर्वर्तनम् । उत्तरगुणनिर्वर्तनाधिकरणक्रिया-हस्तपादाङ्गोपाङ्गानां निर्वर्तनम् । अथवा मूलगुणनिर्वर्तनाधिकरणक्रिया-असिक्तितोमरादीनां निर्वर्तनम् । संयोजनाधिकरणक्रिया-तेषां विद्युक्कानां संयोजनमिति । अथवा संयोगः विषगरहलकूटयन्त्रादीनां, निर्वर्तनाधिकरणक्रिया शर्वलक्षणे कालकूटमुकरादीनाम् । कूटपाशनिर्वृत्ते क्रियाभेदे च । आ० चू० ४ अ० ।

अधि (हि) गरणी-अधिकरणिकी-स्त्री० । कर्मापकरणविशेषे, यत्र लोहकारा अयोचनेन लोहानि कुट्टयन्ति । भ० ६ श० १ उ० ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहेणं जाव पज्जुवासमाणे एवं बयासी-अत्थि णं जंते! अधिकरणम्मि वाउयाए वडकमइ? इता अत्थि। से जंते! किं पुडे उहाइ, अपुडे उहाइ? गोयमा! पुडे उहाइ, णो अपुडे उहाइ। से जंते! किं ससरीरी णिव्वत्तमइ, असरीरी णिव्वत्तमइ? एवं जहा खंदए जाव से तेणट्टेणं जाव णो असरीरी णिव्वत्तमइ ।

(अत्थि चि) अस्त्ययं पङ्कः, (अधिगरणमिति) आधिकरण्यं, (वाउयाए चि) वायुकायः, (वडकमइ चि) व्युत्क्रामति अयोचनाभिघातेनोत्पद्यते, अयञ्चाक्रान्तसेजयत्वेनादावचेतनतयोत्पन्नोऽपि पश्चात् सचेतनीजयतीति संभाव्यत इति । अतएव अथ सन्नं ज्ञियत इति प्रश्नयन्नाह-“ से भंते ” इत्यादि । (पुडे चि) स्पृष्टः स्वकायशस्त्रादिना सशरीरश्च कलेवराश्रित्वात्मनि कामणाद्यपेक्षया आदारिकाद्यपेक्षया त्वशरीरीति । भ० १६ श० १ उ० ।

अधि (हि) गर-अधिकार-पुं० । अधि-क-घञ् । ओघतः प्रपञ्चप्रस्तावे, “ अधिगारो पुञ्चुत्तो चउत्विहो विइयचूलिय-उभयणं ” दश० १ अ० । प्रयोजने, “ अधिगारो इह तुमे एणं ” व्य० ९ उ० । नि० चू० । व्यापारे, “ अधिगारो तस्स विजपणं ” आश्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

अधि (हि) हृत-अधितिष्ठत-वि० । निवसति, नि० चू० १२ उ० ।

अधि (हि) द्वावण-अधिस्थापन-न० । संनिषद्यावेष्टित पव
रजोहरणादेरुपवेशने, " जे जिक्खु रयहरणं ऋहिच्छे, अहिच्छंतं
वा साइज्जइ " नि० सू० ५ उ० ।

अधि (हि) द्वेत्ता-अधिष्ठाय-अव्य० । ममेदमिति गृही-
त्येत्यर्थे, नि० सू० १२ उ० ।

अधि (हि) मासग-अधिमासक-पुं० । अभिवर्द्धितवर्षद्वा-
दशभागे, " एस भजिवद्धियवरिसवारसभागे अधिमासगो ।
जो पुण ससिसूरगतिविसेसणिप्पघो अधिमासगो अ वणतीसं
दिणा विस्तिभागा य वत्तीसं भवति " नि० सू० २० उ० ।

अधि (हि) मुत्ति-अधिमुत्ति-स्त्री० । शास्त्रप्रज्ञावति, द्वा०
२३ द्वा० ।

अधि (हि) वड (ति)-अधिपति-पुं० । प्रजानामतीव सु-
रक्षके, व्य० १ उ० ।

अधीमहि-अधीमहि-अव्य० । अस्यापत्यं इ-कामः । तस्य
मह्यः कामिन्यः, ता अधिहृत्य-अधीमहि । स्त्रियोऽधिहृत्येत्यर्थे,
" भगो दे वस्यधीमहि " गायत्री । वसतीति वसां विच्प्रत्यये
रूपम् । कु वासि?, इत्याकाङ्क्षायामाह-अधीमहि, स्त्रीषु तिष्ठ-
माने स्त्रियायत्तात्मनस्तथाशयः । जै० गा० ।

अधीरपुरिस-अधीरपुरुष-पुं० । अशुद्धिमति पुरुषे, उक्त०
ए अ० ।

अधुव-अधुव-पुं० । यः पुनरायत्यां कदाचिद्व्यवच्छेदं प्राप्स्य-
ति स भव्यसंबन्धी यो बन्धः स धुवबन्धः । क० ५ कर्म० ।

अधे (हे) कम्म-अधःकर्म-न० । अधोगतिनिबन्धनं कर्म
अधःकर्म । आधाकर्षणे, तथाहि-भवति साधुनामाधाकर्मभु-
ज्ज्ञानानामधोगतिः, तन्निबन्धनप्राणातिपाताद्याध्वेषु प्रवृत्तेः ।
अस्य निक्षेपः-अधःकर्म चतुर्धा । तद्यथा-नामाधःकर्म, स्था-
पनाधःकर्म, द्रव्याधःकर्म, जावाधःकर्म च । एतन्नाधाकर्म-
वत्तावद्वक्तव्यं यावन्नोऽगमतोऽव्यवशरीररूपं द्रव्याधःकर्म ।
इशरीरमव्यवशरीरव्यतिरिक्तं तु द्रव्याधःकर्म निर्याकृदाह-

जं दव्वं उदगाइसु, उदमहे वयइ जं च जारेण ।

सीईए रज्जएण व, ओयरएणं दव्वइहेकम्म ॥ ९६ ॥

यत्किमपि द्रव्यमुपलान्दिकमुदकादिषु उदकद्रव्यादिषु मध्ये
क्षिप्तं सत् भारेण स्वस्य गुरुतया अधो व्रजति तथा (जं चेति)
वच्च (सीईए ति) निःश्रेण्या रज्ज्वा वा अवतरणं पुरुषादेः कृपा-
दा, मालादेर्धो ज्ञेयं, तद् अधोऽधोव्रजनमवतरणं वा द्रव्या-
धःकर्म । द्रव्यस्योपलादेरधोऽवतरतात्मनरूपमवतरणरूपं वा
कर्म द्रव्याधःकर्म इति व्युत्पत्तेः ।

संप्रति जावाधःकर्मणोऽवसरः, तच्च द्विधा-आगमतो, नोऽगम-
तश्च । तत्र आगमतोऽधःकर्म शब्दाधःज्ञानात् । तत्र चोप-
गुचो नोऽगमत आह-

संजमत्ताणणं कं-दगाण लेसाउईविसेसाणं ।

जावं अहे करेई, तम्हा तं भावइहेकम्म ॥ ९७ ॥

संयमस्थानानां वक्ष्यमाणानां कण्ठकानां संख्यातीतसंयम-
स्थानसमुदायरूपाणाम्, वपलकणमेतत्पदस्थानकानां संयमश्रे-
णेभ्यः । तथा लेख्यानां, तथा सातवेदनीयादिरूपशुजप्रकृतीनां
१४८

संबन्धिनां स्थितिविशेषाणां च संबन्धिषु विशुद्धेषु विशुद्धत-
रेषु स्थानेषु वर्तमानं सन्तं निजं भावमध्यवसायं यस्मादाधा-
कर्म भुजानः साधुरधः करोति, हीनेषु हीनतरेषु स्थानेषु वि-
धत्ते । तस्मात्तदाधाकर्म भावाधःकर्म जावस्य परिणामस्य सं-
यमादेः संबन्धिषु शुभेषु शुजतरेषु स्थानेषु वर्तमानस्य; अधः अ-
धस्तनेषु हीनेषु हीनतरेषु स्थानेषु कर्म क्रिया यस्मात्तद्भावा-
धःकर्म इति व्युत्पत्तेः ।

एनामेव गाथां भाष्यकृद् गाथात्रयेण व्याख्यानयति-

तस्यारांता चारि-त्तपज्जवा होति संयमद्वाणं ।

संसाईयाणि उ वा-एि कंभं होइ नायव्वं ॥ ९८ ॥

संसाईयाणि उ कं-मगाणि उद्वाणं विणिदिहं ।

उद्वाणा उ असंखा, संयमसेही मुण्येज्जा ॥ ९९ ॥

किंएइया उ लेसा, उकोसविमुच्छउईविसेसा उ ।

एएसि वि मुच्चाणं, अप्पं तग्गाइयो कुणइ ॥ १०० ॥

इह सर्वोत्कृष्टादि देशविरतिविशुद्धिस्थानाद् जघन्यमपि स-
र्वविरतिविशुद्धिस्थानमनन्तगुणता च सर्वत्रापि पदस्थानकचि-
न्तायां सर्वजीवानन्तकप्रमाणेन गुणकारेण दृष्ट्या । इयं चात्र
जावना-जघन्यमपि सर्वविरतिविशुद्धिस्थानं केवलप्रकाशच्छेद-
केन विद्यते, क्तिन्वा च निर्विजागा भागाः सर्वसंकलनया
परिभाष्यमानाः सर्वोत्कृष्टदेशविरतिविशुद्धिस्थानगता नि-
र्विजागा भागाः सर्वजीवानन्तकरूपेण गुणकारेण गुणयमाना
यावन्तो जायन्ते तावत्प्रमाणाः प्राप्यन्ते । अत्राप्ययं भावार्थः-
इह किल असंकल्पनया सर्वोत्कृष्टस्य देशविरतिविशुद्धिस्था-
नस्य निर्विजागा प्रागाः १०००० दशसहस्राणि, सर्वजी-
वानन्तकप्रमाणश्च राशिः शतम् । ततस्तेन शतसंख्येन स-
र्वजीवानन्तकप्रमाणेन राशिना दशसहस्रसंख्याः सर्वोत्कृष्ट-
देशविरतिविशुद्धिस्थानगता निर्विजागा प्रागा गुणयन्ते, जा-
तानि १०००००० दशलक्षाणि । एतावन्तः किल सर्वजघन्य-
स्थापि सर्वविरतिविशुद्धिस्थानस्य निर्विजागा प्रागा भवन्ति ।
संप्रति सूत्रमनुश्रियते-तत्र तेषु संयमस्थानादिषु वक्तव्येषु, प्रथ-
मतः संयमस्थानमुच्यते इति शेषः । अनन्ता अनन्तसंख्याः पाश्चा-
त्यसंकलनया दशलक्षप्रमाणाः, ये चारित्र्यपर्यायाः सर्वजघन्यचा-
रित्रसत्त्वविशुद्धिस्थानगता निर्विजागा भागास्ते समुदिताः सं-
यमस्थानात्, अर्थात्सर्वजघन्यजावं प्राप्नुवन्ति । तस्मादनन्तरं यद्
द्वितीयं संयमस्थानं तत् पूर्वसाधनान्तभागवृद्धम् । किमुक्तं भ-
वति ?-प्रथमसंयमस्थानगतनिर्विभागभागापेक्षया द्वितीयसंय-
मस्थाने निर्विजागा भागा अनन्ततमेन भागेनाधिका भवन्तीति ।
तस्मादपि यद् अनन्तरं तृतीयं तत्ततोऽनन्तभागवृद्धम् । एवं पूर्व-
स्मादुत्तरोत्तराणि अनन्ततमेन जागेन वृद्धानि निरन्तरं संय-
मस्थानानि तावद्वक्तव्यानि यावद्वृद्धमात्रकौत्रासंख्येयजागत-
प्रदेशराशिप्रमाणानि भवन्ति । एतावन्ति च समुदितानि स्था-
नानि कण्ठकमित्युच्यते । तथा चाऽऽह-संख्यातीतानि असंख्ये-
यानि । तुः पुनरर्थः । तानि संयमस्थानानि, कण्ठकं जघति ज्ञात-
व्यम् । कण्ठकं नाम समयपरिभाषया अङ्गुलमात्रकौत्रासंख्येय-
भागतत्प्रदेशराशिप्रमाणा संख्या विधीयते ।

तथा च भाष्ये उक्तम्-

" कंडंति इत्थं भज्जइ, अंशुलभागे असंख्येज्जो " ।

अस्माच्च कण्टकात्परतो यदन्यदन्तरं संयमस्थानं जयति तत्
पूर्वसादसंख्येयभागाधिकम् । एतदुक्तं भवति-पाश्चात्यकण्टक-
सत्कचरमसंयमस्थानगतनिर्विभागजागापेक्षया कण्टकादनन्तरे
संयमस्थाने निर्विजगा भागा असंख्येयतमेन ज्ञानेनाधिकाः
प्राप्यन्ते, ततः पराणि पुनरपि कण्टकमात्राणि संयमस्थानानि
यथोत्तरमनन्तजागवृक्षानि भवन्ति । ततः पुनरेकमसंख्येयभागा-
धिकं संयमस्थानं, ततो ज्ञेयोऽपि, ततः पराणि कण्टकमात्राणि
संयमस्थानानि यथोत्तरमनन्तजागवृक्षानि जयन्ति । ततः पुन-
रप्येकमसंख्येयजागाधिकं संयमस्थानम्; एवमनन्तभागाधिकैः
कण्टकप्रमाणैः संयमस्थानैर्व्यवहितानि असंख्येयजागाधिकानि
संयमस्थानानि तावद्वक्तव्यानि यावत्तावत्पि कण्टकमात्राणि
भवन्ति । ततश्चरमादसंख्येयभागाधिकसंयमस्थानात्पराणि
यथोत्तरमनन्तजागवृक्षानि कण्टकमात्राणि संयमस्थानानि
भवन्ति । ततः परमेकं संख्येयभागाधिकं संयमस्थानम्, ततो
मूलादारभ्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागतिक्रान्तानि तावन्ति
भूयोऽपि तेनैव क्रमेणानिवाय पुनरप्येकं संख्येयभागाधिकं
संयमस्थानं वक्तव्यम् । इदं द्वितीयं संख्येयभागाधिकं संयम-
स्थानम् । ततोऽनेनैव क्रमेण तृतीयं वक्तव्यम् । अमूनि चैव
संख्येयभागाधिकानि स्थानानि तावद् वक्तव्यानि यावत्क-
ण्टकमात्राणि भवन्ति । तत उक्तक्रमेण भूयोऽपि संख्येयभा-
गाधिकसंयमस्थानप्रसंगे संख्येयगुणाधिकमेकं संयमस्थानं
वक्तव्यम् । ततः पुनरपि मूलादारभ्य यावन्ति संयमस्थानानि
प्रागतिक्रान्तानि तावन्ति भूयोऽपि तथैव वक्तव्यानि । ततः पुन-
रप्येकं संख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम् । ततो भूयोऽपि
मूलादारभ्य यावन्ति जयन्ति संयमस्थानानि तावन्ति तथैव
वक्तव्यानि । ततः पुनरप्येकं संख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं
वक्तव्यम् । अमून्येवैव संख्येयगुणाधिकानि संयमस्थानानि
तावद्वक्तव्यानि यावत्कण्टकमात्राणि भवन्ति । तत उक्तक्रमेण
पुनरपि संख्येयगुणाधिकसंयमस्थानप्रसंगे असंख्येयगुणा-
धिकं संयमस्थानं वक्तव्यम् । ततः पुनरपि मूलादारभ्य या-
वन्ति संयमस्थानानि प्रागतिक्रान्तानि तावन्ति तेनैव क्र-
मेण भूयोऽपि वक्तव्यानि । ततः पुनरप्येकमसंख्येयगुणा-
धिकसंयमस्थानं वक्तव्यम् । ततो ज्ञेयोऽपि मूलादारभ्य तावन्ति
संयमस्थानानि तथैव वक्तव्यानि । ततः पुनरप्येकमसंख्येयगुणा-
धिकसंयमस्थानं वक्तव्यम् । यावन्ति अमूनि चैव संख्येयगुणा-
धिकसंयमस्थानानि तावद्वक्तव्यानि यावत्कण्टकमात्राणि भवन्ति । ततः पु-
नरपि पाश्चात्य पुनरप्यसंख्येयगुणाधिकसंयमस्थानप्रसंगे अ-
नन्तगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम् । ततः पुनरपि मूलादा-
रभ्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागतिक्रान्तानि तावन्ति त-
थैव क्रमेण भूयोऽपि वक्तव्यानि । ततः पुनरप्येकमनन्तगुणा-
धिकं संयमस्थानं वक्तव्यम् । ततो भूयोऽपि मूलादारभ्य ताव-
न्ति संयमस्थानानि तथैव वक्तव्यानि । ततः पुनरप्येकमनन्त-
गुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम् । एवमनन्तगुणाधिकानि
संयमस्थानानि तावद्वक्तव्यानि यावत्कण्टकमात्राणि जयन्ति ।
ततो ज्ञेयोऽपि तेषामुपरि पञ्चवृक्षात्मकानि संयमस्थानानि
मूलादारभ्य तथैव वक्तव्यानि । यत्पुनरनन्तगुणवृक्षस्थानं तत्र
प्राप्यते, षट्स्थानकस्य परिसमाप्तत्वात् । इत्थं च तत्संख्ये-
यानि कण्टकानि ममुदितानि षट्स्थानकभवन्ति ।

तथा चाऽऽह जाप्यकृतम्—

“संख्यायाणि च कं-द्रगाणि छद्माणि विनिर्दिष्टं” सुगमम् ।
अस्मिन् पदस्थानके षोढा वृद्धिरुक्ता । तथा-अनन्तजाग-
वृक्षः, असंख्यातजागवृक्षः, संख्यातजागवृक्षः, संख्येयगुण-
वृक्षः, असंख्येयगुणवृक्षः, अनन्तगुणवृक्षश्च । तत्र यादृशोऽ-
नन्ततमो जागोऽसंख्येयतमः संख्येयतमो वा वृक्षते; यादृशस्तु
संख्येयोऽसंख्येयोऽनन्तो वा गुणकारः स निरूप्यते-तत्र यदप-
ेक्षया अनन्तजागवृक्षिता तस्य सर्वजीवसंख्याप्रमाणेन राशिना
भागो ह्रियते, हुते च जागे ह्रियते सोऽनन्ततमो भागः । तेनाधि-
कमुत्तरं संयमस्थानम् । किमुक्तं जयति?—प्रथमस्य संयमस्था-
नस्य ये निर्विजगा जागास्तेषां सर्वजीवसंख्याप्रमाणेन राशिना
भागो हुते सति ये लभ्यन्ते ते तावत्प्रमाणेन विभागैर्जागैर्हि-
तीयं संयमस्थानं निर्विजगा अधिकाः प्राप्यन्ते, द्वितीयस्य
संयमस्थानस्य ये निर्विजगास्तेषां सर्वजीवसंख्याप्रमाणेन रा-
शिना भागो हुते सति यावन्तो लभ्यन्ते तावत्प्रमाणेन विभागैर-
धिकास्तृतीयं संयमस्थानं निर्विजगा भागाः प्राप्यन्ते । एवं
यद् यद् संयमस्थानमनन्तजागवृक्षमुपलभ्यते तत्तत् पाश्चात्य-
संयमस्थानस्य सर्वजीवसंख्याप्रमाणेन राशिना भागो हुते सति
यद् यल्लभ्यते तावत्प्रमाणेनानन्ततमेन भागनाधिकमवयन्तव्य-
म् । असंख्येयभागाधिकानि पुनरेवम्-पाश्चात्यस्य पाश्चात्यसं-
यमस्थानस्य सत्कानां निर्विभागभागानामसंख्येयलोकाकाश-
प्रदेशप्रमाणेन राशिना जागे हुते सति यद् यल्लभ्यते सोऽसं-
ख्येयतमो भागः, स्वतस्तेनासंख्येयतमेन जागनाधिकानि असं-
ख्येयभागाधिकानि स्थानानि वेदितव्यानि । संख्येयजागाधि-
कावि चैवम्-पाश्चात्यस्य संयमस्थानस्य उक्तपदेन संख्येय-
जागे हुते सति यद् यल्लभ्यते स स संख्येयतमो भागः । ततस्ते-
न तेन संख्येयतमेन भागेनाधिकानि संख्येयजागाधिकानि स्थान-
ानि वेदितव्यानि । संख्येयगुणवृक्षाच्च पुनरेवम्-पाश्चात्यस्य
पाश्चात्यसंयमस्थानस्य ये ये निर्विजगा जागास्ते ते उक्तपदेन
संख्येयकप्रमाणेन राशिना गुणयन्ते; गुणिते च सति यावन्तो
यावन्तो जयन्ति तावत्तावत्प्रमाणानि संख्येयगुणाधिकानि स्थान-
ानि दृष्टव्यानि । एवमसंख्येयगुणवृक्षानि, अनन्तगुणवृक्षानि
च भावनार्थानि; नवरमसंख्येयगुणवृक्षौ पाश्चात्यस्य पाश्चात्य-
स्य संयमस्थानस्य निर्विजगा भागा असंख्येयलोकाकाश-
प्रदेशप्रमाणेनासंख्येयेन गुणयन्ते । अनन्तगुणवृक्षौ तु सर्वजीव-
प्रमाणेनानन्तेन । इत्थं च जागहारगुणकारकल्पनं मा स्वमनी-
विकाशिलपकल्पितं मरुताः । यत् उक्तं कर्मप्रकृतिसंज्ञादिषां
षट्स्थानकगतजागहारगुणकारविचाराधिकारे—“सर्वजि-
याणमसंख्ये-ज्ञा जागसंख्येजगस्त जेदुरस । भागो तिसु गुण-
णा तिसु,” ॥ इति । प्रथमाच्च षट्-
स्थानकादूर्ध्वमुक्तक्रमेणैव द्वितीयं षट्स्थानकमुत्तिष्ठति, एवमेव
तृतीयम् । एवं षट्स्थानकान्यपि तावद्वक्तव्यानि यावदसंख्येयलो-
काकाशप्रदेशप्रमाणानि भवन्ति । उक्तं च—“उद्गुणगजवसाणं,
अन्नं उद्गुणयं पुणो अन्नं । एवमसंख्या लोगा, उद्गुणः पुणय-
त्वा” ॥ इत्थं तूतानि च असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि षट्-
स्थानकानि संयमधेयिरुच्यते । तथा चाऽऽह—“उद्गुणा च असं-
ख्या, संजमसेदी मुणयत्वा” तथा (हेस त्ति) कृष्णादयो हेस्याः
स्थितिविशेषाः, उक्तृष्टानां सदीकृष्टानां सातवेदनीयप्रभृती-
नां विगुञ्जप्रकृतीनां संबन्धिनो विशुद्धाः स्थितिविशेषा वेदि-

तथाः । तत एतेषां संयमस्थानादीनां संबन्धिषु शुभेषु स्था-
नेषु वर्तमानस्तद्ग्राहक आधोक्रमग्रहकः , आत्मानमेतेषां
संयमस्थानादीनां विशुद्धानामधोऽधस्तात्करोति ।

यदि नाम संयमस्थानादीनामधस्तादात्मानमाध्याकर्ममादी-
करोति ततः किं दूषणं तस्यापतितम् ? , अत आह-

भावाद्यारमाह-उमप्यगे किञ्चिन्नुण्वणम् ।

आहाकम्पगाही, अहो अहो नेह अप्पाणं ॥ १ ॥

भावानां संयमस्थानादिकृपाणां विमुक्तानामप्रथस्ताद् इनेषु ही-
नतरेषु अर्धयसायेष्वधतारमघतरणमात्मन्याधाय कृत्या किञ्चि-
न्यूनचरणाग्र इति । इह चरणेनाग्रः प्रधानक्षरणाग्रः । स च नि-
क्षयनयमनापेक्षया क्षीणकवायादिकृपायचारित्रः परिगृह्यते ।
न च तस्य प्रमादसंभवेनापि सौदृश्यम्, एकान्तेन होमादिमोहनी-
यस्य विनाशात् । ततो न तस्याध्याकर्मप्रदणसंभवः, इति किञ्चि-
न्यूनग्रहणम् । किञ्चिन्न्यूनेन चरणेनाग्रः प्रधानः किञ्चिन्न्यूनचर-
णाग्रः । स च परमार्थत उपशास्तमोह सच्यते । अतिशयव्या-
पनार्थं चैतदुक्तम् । ततोऽयमर्थः-किञ्चिन्न्यूनचरणाग्रेऽपि याव-
त्, आस्तां प्रमत्तसंयमादिरिति । आध्याकर्ममोहाद् अयोऽधो रक्त-
प्रमादितरकादौ नयत्यात्मानम्, एतद् वज्रमाध्याकर्ममोहादिणः ।

एतदेव ज्ञावयति-

बंधः अहेयतां , पकरेः अहंमुहर्हि कम्पाः ।

घणकरणं तिन्वेण उ, ज्ञावेण चञ्जोवचदया य ॥ ९॥

आध्यात्मप्राप्ते विद्युच्छेद्यः संयमादिस्थानेभ्योऽप्यनीय भ-
योऽधोवर्तिषु हीनेषु हीनतरेषु ज्ञावेषु वर्धमानोऽधोऽवस्थ
रुतप्रभाद्रिनारकरूपस्य प्रथस्य संवन्धि आयुर्वृक्षानि । शेषा-
द्यपि कर्माणि गत्यानीनि अधोमुखानि अधोगत्यभिमुखानि,
अधोगतिवयनशीलानीत्यर्थः । प्रकरोति प्रकर्षेण दुरुसदकटुक-
तीक्ष्णानुज्ञाव्यक्ततया करोति बध्नाति । बध्नात् च सतामाधा-
कर्मविषयपरिभाषाज्ञानप्रत्यवृद्धितो निरन्तरमुपजायमानेन ती-
क्ष्णेण तीक्ष्णतरेण भावेन परिणामेन घनकरणं यथायोगं विभक्त-
रूपतया निकाचनारूपतया वा व्यवस्थापनम् । तथा प्रतिकूल-
मन्यन्यपुकलप्रहणेन स्वय उपचयश्च । तत्र स्तांकतरा वृद्धिश्च-
यः, प्रभूततरा वृद्धिरुपचयः । एतेन च व्याख्याप्रज्ञासम्ब-
न्धाचार्येणानुवर्तितम् । तथा च व्याख्याप्रज्ञासाधनापकः—
“वाहाकम्पऽन्तं जुजमाणे समणे निर्गन्धे अष्टकम्पगमीभ्यो
बन्धइ; अहे बन्धइ, अहे चिणइ, अहे त्रयचिणइ” इत्यादि ।
तत एवं सति—

तांति गुरुणमुदण-ण अप्पगं सुमाईणं पवडंतं ।

न वण्ड विशारेडं, अहुरगतिं निति कम्पाडं ॥ ३ ॥

तेषामधोनवायुरादीनां कर्मिणां गुरुणामधोगतिनयनस्वभाव-
तया गुरुणा च गुरुणि तेषामुदयन विपाकवेदना नुनवरूपेण, विपा-
कवेदना नुनवरूपोदयवशादित्यर्थः । दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं वि-
धारयितुं निवारयितुमाध्याकर्मैवाहं न शक्नोति । यतः कर्माणि
अधोभवायुरादिनि उदयप्रसांनिभलाधधरगतिं नरकादिकृपां न-
यन्ति । न च कर्मिणः कोऽपि बलीयान्, अन्यथा न कोऽपि नरकं
वाप्यात्, न वा कोऽपि दुःखमनुभवेत् । तस्मादाध्याकर्मं अ-
धोगतिनिबन्धनमित्यर्थः कर्मैत्युच्यते । तदेवमुक्तमधःकर्मैति
तात् । पि० ।

अथो (हो) हि-अथोऽवधि-पुं० । परमावधेरधोवर्त्यवधिर्न्यस्य
ताऽधोऽवधिः । परमावधेरधोवर्त्यवधिर्भुक्ते जीवे, “अथोहि
नमोदपणं चैव अप्पाणेण आया अहेत्तागं ज्ञानइ ” इत्या० २
ब्रा० २ व० ।

अन्तर-अन्तर-न० । “वर्गेऽन्त्यो वा” ण१३० । इति सूत्रेणानु-
स्वारवैकल्पिकत्वम् । व्यवधाने, प्रा० ।

अन्त्रमी-स्त्री०-अन्त्र-न० । उदरमध्यावयवे, “पाह विलाग्नी
अन्त्रमी सिह दहसिउं खंधस्तु ” प्रा० ॥

अत्रादिस-अन्यादश-त्रि० । “अन्यादशोऽक्षाहस्तावरादसौ” ८ ।
 ४।४।३। इति अन्यादशशब्दस्य अत्राहसेत्यादेशः । अन्यसदशो,
 अन्यप्रकारे च । प्रा० ।

अप-अप्-स्त्री० । व० व० । जले, “ पुत्र्यापोष्ठवया नक्षसते किं
देवयाप पक्षसं । अपदेवयाप ” सू० प्र० १० पाहु० ।

अप्यप्यष्टाण-अप्रतिष्ठान-पुं० । न विद्यते प्रतिष्ठानमौदा-
रिक्शरीरादे कर्मणा वा यत्र सोऽप्रतिष्ठानः । मोक्षे, आरा०
१ अ० ५ अ० ६ अ० । सप्तम्यां नरकपूर्विकां पञ्चानां कालादीनां
नरकावासानां मध्यवर्तिनि नरकावास, स्था० ४ डा० ३ अ० ।
सूत्र० । तस्येष्टे च । जी० ३ प्रति० । “अप्यष्टाणे नरप एव
जोयणस्यसद्वस्सं आयाणविकसंमेण” पं० सं० १ द्वा० ॥

अप'प'द्विष्य-अप्रतिष्ठित-त्रि० नभन० प्रतिष्ठानरहित, स्वा०
४ डा० १ उ०। कचिदप्रतिबन्धे, अशरीरिणि च। आन्वा० २ सु०।

अथ (२५) इष्टप्रसरित्त-अप्रकीर्णप्रसृतत्वं-न० । सुसंबन्ध-
ह्य सनः प्रसरणे, असंबद्धाधिकारित्वातिविस्तारयोरभावे
सम्यक्चनानतिशये, स० ३५ सम० । औ० ।

अपङ्ग-अपङ्ग-त्रि० । अग्निना संस्कृते, एश्वा० १, विच० ।

अपस-अप्रदेश-त्रि० । न० ४० । प्रदेशरहितत्वे, उन्त्या० १०
अत्या० । अवयवाभावाद् निरंशे, भ० ३० श० ५ उ० । निर-
न्वय, विशेष । स्थि० । नमः कुत्सार्थत्वाद्वाक्येणैकत्वेनाशि-
ष्टजनकार्णत्वेन वा कुत्सिते प्रदेशे, पञ्चा० ७ विद्य० । (जी-
वानां सप्रदेशत्वाप्रदेशत्वनिन्ता 'पपस' शब्दे वदयते)

अपओस-अपट्ठेप-पुं० । अमत्सरं माध्यस्थे, पञ्चा० ३ विव० ।

अपंक्ति-अपाकित-पुं० । सद्वृत्तिरहिते, वृ० १ उ० ।

अंथ-अपथ-पुं० । अशस्त्रोपहतपृथिव्याम्, वृ० १ व० ।

अपक्व-अपक्व-त्रि० । अम्यादिनाऽसंस्कृते शालिगोधूमौषधौ,
प्रव० ८ द्वा० । पाकमप्रापिते , प्रश्न० ५ सम्ब० द्वा० ।

अपकौशदिक्खणया--अपकौषधिभक्षणता-खी० । अपकाय,
अग्निनासंस्कृताया ओषधेः शास्त्रादिकाया भक्षणता भोजनम-
पकौषधिभक्षणता । जोजनत उपजोगपरिभोगव्रतातिचारजेदे,
उपा० १ अ० ।

अपक्वमाहि (ण्)-अपक्वग्रः हिन्-प्रि० । न पक्वं गृह्णातीत्यप-
क्वग्रही । शास्त्रवाधितपक्वाप्रदणशीले, स्था० ९, वा० ।

अपगम-अपगण्ड-अपगतं गणं दोषो यस्मात्तदपनसहम् ।
निर्दोषे, उदकर्षे च । सूत्र० १ ब्र० ६ अ० ।

अपगडसुक-अपगडसुक-त्रि० । अपगतं गणमपद्रव्यं यस्य तदपगतगणम्, तच्च सुकम् । निर्दोषार्जुनसुवर्णवस्तुके, तथा अपगणसुवर्णकफेनं तत्सुल्यमपगणसुकम् । उदकफेनवद्ब्रूते, "अणुत्तरं धम्ममुद्देशत्ता, अणुत्तरं भाणवरं क्रियाई । सुसुकसु-क अवगंसुकं, संखिदुपगतं उवदातसुकं" सूत्र० १ भू० ६ अ० ।

अपचय-अपचय-पु० । अभावे, उत्त० १ अ० ।

अप (५५) चक्रव-अप्रत्यक्ष-त्रि० । अचापुषे, आ० म० द्वि० । अप्रत्यक्षवर्ती बुद्धिः, प्रत्यक्षार्थं इति वचनात् । ल० ।

अप (५५) चक्रव-अप्रत्याख्यान-पु० । न विद्यते प्रत्याख्या-नमणुवतादिरूपं येषु । स्या० ६ उ० १ उ० । न विद्यते स्वल्पमपि प्रत्याख्यानं येषामुदयासेऽप्रत्याख्यानाः । देशविरत्याचारकेषु कथा-येषु, यदजाणि-"नारूपमप्युत्सहेयेषां, प्रत्याख्यातं महोदयात् । अप्रत्याख्यानसंज्ञाऽतो, द्वितीयेषु निवेशिता" ॥ १ ॥ ते चत्वारः क्रोधमानमायालोभाः । कल्प० । न० त० । मनागपि विरतिप-रिणामाज्ञां, न० । प्रज्ञा० । प० सं० ।

अप (५५) चक्रव-अप्रत्याख्यानक्रिया-स्त्री० । अप्रत्याख्यानेन निवृत्त्यभावेन क्रिया कर्मव्यादिकरणमप्रत्या-ख्यानक्रिया । ज० १ श० २ उ० । अप्रत्याख्यानजन्य कर्मव्य-अप्रत्याख्यानमेव क्रिया । अप्रत्याख्यानक्रियायां अभावे, भ० १ श० ६ उ० ।

तदुभेदाः—

अपचक्रव-अप्रत्याख्यानक्रिया दुविहा पन्नत्ता । तं जहा-जी-वअपचक्रव-अप्रत्याख्यानक्रिया चैव, अजीवअपचक्रव-अप्रत्याख्यानक्रिया चैव ।

(जीवअपचक्रव-अप्रत्याख्यानक्रिया चैव स्ति) जीवविषये प्रत्याख्या-नाभावेन यो बन्धाद्विषयपारः सा जीवाप्रत्याख्यानक्रिया । तथा- (अजीवअपचक्रव-अप्रत्याख्यानक्रिया चैव स्ति) यजर्वेषु मद्यादिव-प्रत्याख्यानान् कर्मबन्धनं सा अजीवाप्रत्याख्यानक्रियेति । स्या० २ उ० १ उ० । आ० चू० ।

सा च अविरतस्य-

अपचक्रव-अप्रत्याख्यानक्रिया एं भंते ! कस्स कज्जइ ? गोय-मा ! अन्नयरस्स वि अपचक्रव-अप्रत्याख्यानक्रिया ॥

अप्रत्याख्यानक्रिया अन्यतरस्याप्यप्रत्याख्याननिः, अन्यतरदपि, न किंचिदपीत्यर्थः । यो न प्रत्याख्याति, तस्येति भावः । प्रज्ञा० २२ पद ।

समैव सा सर्वस्य—

जंते ! चि जगवं गोयमे समणं जगवं महावीरं वंदइ, नमं-सइ, वेदइत्ता एमंसत्ता एवं वयासी-से एणं भंते ! से-द्विस्स य तणुयस्स किंणस्स खत्तियस्स य समा चैव अप-चक्रव-अप्रत्याख्यानक्रिया कज्जइ ? । इत्ता गोयमा ! सेट्ठियस्स० जाव अपचक्रव-अप्रत्याख्यानक्रिया कज्जइ । सेकेणट्ठेणं जंते ! ? । गोयमा ! अविरइ पकुच्च, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ-सेट्ठियस्स य तणु० जाव कज्जइ ॥

(भंते ! इत्यादि) तत्र ' भंते ! चि ' हे भदन्त ! इति, एवमा-

न्धेति शेषः । अथवा-जदन्त इति कृत्वा, दृढरिति कृत्येति । (सेट्ठियस्स स्ति) श्रीदेवताध्यासितसौवर्णपट्टविनूषितशिरोवेष्ट-नोपेतपौरजननायकस्य [तणुयस्स स्ति] दरिद्रस्य [किंणस्स स्ति] रङ्गस्य [खत्तियस्स स्ति] राज्ञः [अपचक्रव-अप्रत्याख्यानक्रियायां अभावोऽप्रत्याख्यानजन्यो वा कर्म-बन्धः, [अविरइ स्ति] इच्छाया अनिवृत्तिः, सा हि सर्वेषां स-मैवेति । ज० १ श० १५ उ० । " से नूनं भंते ! हत्थिस्स य कुं-पुस्स य समा चैव अपचक्रव-अप्रत्याख्यानक्रिया कज्जइ ? । इत्ता गोय-मा ! हत्थिस्स य कुंपुस्स य० जाव कज्जइ । से कणट्ठेणं एवं बुच्चइ० जाव कज्जइ ? । गोयमा ! अविरइ पकुच्च से तेणट्ठेणं जाव कज्जइ " । भ० १ श० ८ उ० ।

अप (५५) चक्रव-अप्रत्याख्याननि-त्रि० । न० त० । अप्रत्याख्यातर, अविरते यो न प्रत्याख्याति । प्रज्ञा० २३ पद । भ० । (के केऽप्रत्याख्याननिः ? इति " पचक्रव-अप्रत्याख्यान " शब्दे दर्शयिष्यते)

अप (५५) चक्रव-अप्रत्याख्यात-त्रि० । अकृतप्रत्या-ख्याने, भ० ५ श० ५ उ० ।

अप (५५) चक्रव-अप्रत्यय-पु० । अविरत्तासे, नि० चू० १६ उ० । प्रत्ययज्ञावरूपे चतुर्दशगौणाक्षीके, प्रश्न० २ आश्न० ६० । समदशे गौणाक्षीदाने च, तस्य अप्रत्ययकारणत्वात् । प्रश्न० ३ आश्न० ६० ।

अपचक्रव-अप्रत्ययकारक-त्रि० । विश्वासविनाशके, प्रश्न० २ आश्न० ६० ।

अपचक्रव-अप्रत्यय-त्रि० । अयोग्ये, नि० चू० ११ उ० । अस्म-धे, अनलोऽप्रत्ययः, अयोग्य एकार्थाः । नि० चू० ११ उ० । आच० ।

अपचक्रव-अप्रत्याख्यान-त्रि० । अपश्चात्तापिन्-त्रि० । आलोचितेऽप-राधे पश्चात्तापमकुर्वति निजैराज्ञागति आलोचनादानयोग्ये, ज० २५ श० ७ उ० । अपश्चात्तापी नाम यः पश्चात्तापं न करोति—' हा ! दुष्टं कृतं मया यद् आलोचितमिदानीं प्राबक्षि-त्तं तपः कथं करिष्यामीति ? ' किन्तुवेवं मन्यते-कृतपुण्योऽहं य-त्प्रायश्चित्तं प्रतिपन्नवानिति । व्य० १ उ० । स्था० ।

अपचक्रव-अप्रत्याख्यान-त्रि० । प्रच्छादनमकुर्वति, " अ-णिषदधमाणा अपच्छाद्यमाणा जहास्यमवितदमसदिद्धं एय-महं भाइस्सवइ " ज्ञा० १ अ० ।

अपच्छिम-अपश्चिम-त्रि० । न विद्यते पश्चिमोऽस्मादित्यपश्चि-मः । सर्वान्तिमे, " तित्थयराणं अपच्छिमे जयइ " न० । चरमे मरग्रे, कल्प० । आय० । आ० म० । अकारस्त्वमङ्गलपरिहारा-र्थः । पश्चात्कालजाविनि, स० । " अपच्छिमे दरिद्रेण [मेघकु-मारस्य] जविस्सइ स्ति कट्ठु " अकारस्यामङ्गलपरिहारायत्वात्, पश्चिमं दर्शनं भविष्यति एतत्केशदर्शनमपनीतकेशावस्थस्य मे-घकुमारस्य दर्शनं सर्वदर्शनं पश्चात्त्यं भविष्यतीति ज्ञावः । अ-पचा न पश्चिममपश्चिमं पौनःपुन्येन मेघकुमारस्य दर्शनमेतद्दर्श-नेन प्राविष्यतीत्यर्थः । ज्ञा० १ अ० । भ० । प्रव० । आ० क० ।

अपच्छिममारणंतियसंलेहणाभूमणा-अपश्चिममारणान्तिक-संलेखनाजोषणा-स्त्री० । पश्चिमेवाऽमङ्गलपरिहारायमपश्चि-

मा, मरणं प्राणत्यागलक्षणम्, इह यद्यदि प्रतिक्रममावीचीमरणम-
स्ति तथापि न तद् गृह्यते, किं तर्हि ?, निवृत्तिसर्वायुष्कक-
यलक्षणमिति । मरणमेवान्तो मरणान्तः, तत्र प्रथा मारणान्ति-
की, संश्लिष्यते कुर्याकियतेऽनया शरीरकषायादीति संश्लेखना,
तपोविशेषलक्षणं, ततः कर्मधारयादपश्चिममारणान्तिकसंश्ले-
खना । तस्या जोषणा सेधा, अपश्चिममारणान्तिकसंश्लेखनाजो-
षणा । मरणकाले संश्लेखनानाम्ना तपसा शरीरस्य कषायादी-
नां च कुर्याकरणे, ज० ७ शृ० २ व० । कल्प० । स० ।

अपच्छिममारणंतियसंवेहणाभूसणाभूसिय-अपश्चिममार-
णान्तिकसंश्लेखनाजोषणाजोषित [भूषित]-त्रि० । अपश्चिम-
मारणान्तिकसंश्लेखनाजोषणया जोषितः सेवितस्तथा । अप-
श्चिममारणान्तिकसंश्लेखनायुक्ते, अपश्चिममारणान्तिकसंश्लेखना-
जोषणया भूषितः क्षपित इति । अपश्चिममारणान्तिकक्षपि-
तदेहे, स्या० २ ज० २ व० ।

अपच्छिममारणंतियसंवेहणाभूसणाराहणता-अपश्चिममार-
णान्तिकसंश्लेखनाजोषणाराधनता-स्त्री० । अपश्चिममारणा-
न्तिकसंश्लेखनाजोषणाऽस्य आराधनमखण्डकालकरणं तद्-
ज्याघोऽपश्चिममारणान्तिकजोषणाराधनता । देशोत्तरगुणप्र-
त्याख्यानभेदे, " एष्य सामायारी आसेवियगिदधममेण किल
सावगेण पच्छा निक्खमियेव्वं, एवं सावणधममे उज्जमिओ हो-
इ न सकई तादे जत्तपक्कखणकाले संधारसमणेण होय-
व्वं ति विजासा अहोत्तं " अपश्चिममारणान्तिकसंश्लेखनाजो-
षणाराधना चातिचाररहिता सम्यक्पालनीयेति वाक्यशेषः ।
आव० ६ अ० । औ० ।

अस्या अतिचाराः—

तथाप्यंतरं च णं अपच्छिममारणंतियसंवेहणाभूसणारा-
हणाए पंच अइयारा जाणियव्वा, न समायरियव्वा । तं
जहा-इहलोगासंसपओगे १ परलोगासंसपओगे २ जी-
वियासंसपओगे ३ मरणासंसपओगे ४ कामजोगासंसप-
ओगे ५ । उपा० १ अ० । आव० । कल्प० । ध० ।

('इहलोगासंसपओगे' इत्यादिशब्दानां स्वस्वस्थाने व्याख्या
द्वितीयादिभागेषु कृष्टव्या)

अपज्जत्त-अपर्याप्ति-त्रि० । परि-आप्-क । न० त० । असमर्थे,
असंपूर्णे स्वकार्याऽकृमे च । वाच० । अपर्याप्तयो विद्यन्ते यस्य
सोऽपर्याप्तिः । "अभ्रादिभ्यः" । ७।२।४६ । इति हैमसूत्रेणाप्रत्ययः ।
अपर्याप्तकर्मोदयेनानिर्वृत्ते, स्या० १ ज० १ उ० । तत्र हेत्वा अप-
र्याप्ताः-ब्रह्म्या करणैश्च । तत्र ये अपर्याप्तका एव सन्तोऽस्मियन्ते
न पुनः स्वयोग्यपर्याप्तिः सर्वा अपि समर्थयन्ति ते लब्धपर्याप्ताः,
ये च पुनः करणानि शरीरेन्द्रियादीनि न तावन्निर्वर्तयन्ति,
अथ चाऽयदयं पुरस्ताद्विषयस्यिष्यन्ति ते करणापर्याप्ताः । इह च
प्रथमानामः-ब्रह्मपर्याप्ता अपि नियमादादरशरीरेन्द्रियपर्या-
प्तिपरिसमाप्तावेव स्मियन्ते, नावांक् । यस्मादागमिनवायुब-
न्धा स्मियन्ते सर्वे एव देहिनः, तच्चादादरशरीरेन्द्रियपर्याप्तिपर्या-
प्तानामेव बध्यत इति । कर्म० १ कर्म० । प० सं० । न० । प्रश्न० । स० ।

अपज्जत्तम-अपर्याप्तक-पुं० । " उविहा णेरइया पक्खत्ता । तं
जहा-पज्जत्तगा चेव, अपज्जत्तगा चेव, जाव वेमाणिया " ।
स्या० २ ज० २ व० ।

१४५

अपज्जत्तणाम-अपर्याप्तिनामन्-न० । अपर्याप्तयो विद्यन्ते
येषां ते अपर्याप्ता इति कृत्वा तत्किञ्चन नाम अपर्याप्तनाम ।
यजुदयाद् अन्तवः स्वयंभूपर्याप्ति- (परिसमाप्ति) समर्थाः न
भवन्ति, तस्मिन्नामकर्मणि, कर्म० १ कर्म० । स० ।

अपज्जत्ति-अपर्याप्ति-स्त्री० । पर्याप्तिप्रतिपक्षेऽर्थे, जी० १
प्रति० ।

अपज्जवसिय-अपर्यवसित-त्रि० । न० त० । अजन्ते, " एष
णे सिद्धा भगवन्तो सादिया अपज्जवसिया विद्धति " अपर्य-
वसिता रागाद्यभावेन प्रतिपातासंभवात् । प्रज्ञा० २ पद ।

अपज्जुवासणा-अपर्युपासना-स्त्री० । न० त० । असैवनाया-
म, ज्ञा० १३ अ० ।

अपज्जोसणा-अपर्युषणा-स्त्री० । अप्राप्तायामसीतायां वा
पर्युषणायाम्, नि० सू० १० व० ।

अपडविय-अप्रस्यापित-त्रि० । अकृतप्रस्थाने, " पुण्वहमपड-
विते अवरणदे उचित्तसु य " नि० सू० ५ उ० ।

अप (प्य) डिकम्प-अप्रतिकर्मन्-न० । प्रतिकर्मसहिते, " सु-
खागारे य अप्पडिकम्मे " प्रश्न० ५ सम्ब० द्वा० । शरीरप्रति-
क्रियावर्जपादपोषणमने, स्या० २ ज० ४ व० ।

अप (प्य) डिकित-अप्रतिक्रान्त-त्रि० । दोषादनिवृत्ते, औ० ।

अप (प्य) डिचक्-अप्रतिचक्र-त्रि० । न विद्यते प्रति अनु-
रूपं समानं चक्रं यस्य तदप्रतिचक्रम् । परचक्रैरसमाने, " अ-
प्यडिचक्रस्स अज्जो होइ सया संघचक्रस्स " अप्रतिचक्रस्य
चरकादि च तैरसमानस्य । न० ।

अपडिच्छिरो-देशी-जडमतौ, दे० ना० १ व० ।

अप (प्य) डिसु-अप्रतिज्ञ-त्रि० । तास्य मयेदमसदपि समर्थ-
नीयमित्येवंप्रतिज्ञा विद्यतेऽस्येत्यप्रतिज्ञः । रागद्वेषरहिते, " त-
त्तेणं अणुसिद्धाते, अपडिक्केण जाणया " सूत्र० १ भु० ३ अ० ३
उ० । आचा० । नाऽस्य प्रतिज्ञा इहलोकपरलोकशंसिनी वि-
द्यत इत्यप्रतिज्ञः । पेडिकासुप्पिकाकाङ्गाराहित्येन तपोऽनुष्ठा-
तरि, सूत्र० १ भु० १० अ० । " गंधेसु वा चंदणमाहु सेट्ठं, एवं मु-
त्ताणि अपडिक्कमाहु " सूत्र० १ भु० ६ अ० । न विद्यते प्रतिज्ञा
निदानरूपा यस्य सोऽप्रतिज्ञः । सूत्र० १ भु० २ अ० २ व० ।
अनिदाने, यो हि वसुदेववत्सुसंयमानुष्ठानं कुर्वन् निदानं न क-
रोति प्रतिज्ञा च कषायादयादाविरतिः । नद्यथा—क्रोधोदयात्
स्कन्दकाचार्येण स्वशिष्ययन्त्रपीडनव्यतिकरमवलोक्य सबलवा-
इनराजभ्रातृसमन्वितपुरोहितोपरि विनाशप्रतिज्ञा अकारि, त-
था—मानोदयाद् बाहुबलिना प्रतिज्ञा व्यधायि, यथा-कथमहं शि-
शून् स्वभ्रातृन् तत्पञ्चनिरावरणज्ञानान् उवाचः सन् इदं यामीति,
तथा—मायोदयान्मल्लिस्थामिजीवेन यथाऽपर्याप्तविप्रलम्भो भ-
वति तथा प्रत्याख्यानप्रतिज्ञा जगृहे । तथा—लोभोदयाद्वाऽवि-
दितपरमार्थाः साम्प्रतेक्षिणो यथाभासा मासक्षणदिका अपि
प्रतिज्ञाः कुर्वन्ते । आचा० १ भु० २ अ० ५ व० । प्रतिज्ञाग्रहिते,
आचा० १ भु० ६ अ० २ व० । सूत्र० ।

अपडिपुस-अप्रतिपूर्णा-त्रि० । गुणशून्यत्वादिभिस्तुच्छे इतरपु-
रुषाचीर्णत्वात् सद्गुणविरहास्तुच्छे, सूत्र० २ भु० २ अ० ।

अपडिपोमग्न-अप्रतिपुद्गल-न० । दारिरूपे, नि० सू० ५ उ० ।

अप (ए) निवृत्त-अप्रतिवृत्त-वि० । कर्मकतरयं प्रयोगः । क्वचिदपि प्रतिबन्धमुर्वति, व्य० २ उ० ।

अप (ए) निवृत्त-अप्रतिवृत्त-वि० । प्रतिबन्धरहिते, अप-निवृत्तरहिते, प्र० १०४ वा० । "अपनिवृत्तो अनलो व" प्र० ५ सम्ब० द्वा० । महा० । पञ्चा० । अप्रतिवृत्तितेऽनुप-हते, षो० ६ विव० ।

अप (ए) निवृत्त्या-अप्रतिवृत्ता-स्त्री० । मनसि निराजि-वृत्ततायाम्, नीरोगत्वे, वस्त० ३० अ० । तत्कलम्—

अपनिवृत्त्या ए जंते ! जीवे किं जणयइ ? अप-निवृत्त्या ए नं निस्संगत्तं जणयइ, निस्संगत्तं जीवे एगे एगगचित्ते दिया य राओ य असज्जमाणे अपनिवृत्ते यावि विहरइ ।

अप्रतिवृत्ततया मनसि निरभिप्यङ्गतया निःसङ्गत्वं बहिः स-क्ताभावो जनयति, निःसङ्गत्वेन जीव एको रागादिविक्रतया नन एवैकाग्रचित्तो धर्मेकतानमना एकाग्रतानिबन्धकहेत्वभा-वो दिया च रात्रौ वाऽसज्ज, कोऽर्थः ?—सर्वदा बहिः सङ्गं त्यजन् अप्रतिवृत्त्या ए विहरति । कोऽभिप्रायः ?—विशेषतः प्रतिबन्ध-विकलो मासकल्पादिनोद्यतविहारेण पर्यटति । वस्त० २९ अ० ।

अप (ए) निवृत्तिविहार-अप्रतिवृत्तिविहार-पुं० । अप-तिवृत्तस्य विहारोऽप्रतिवृत्तिविहारः । छव्यादिषु सर्वभावेषु अभि-प्यङ्गरहितत्वेनैकत्राऽनवस्थाने, प्र० । अप्रतिवृत्तस्य सदा सर्वकालमभिप्यङ्गरहित इत्यर्थः । गुरुपदेशेन हेतुभूतेन । क ? इत्याह—सर्वजावेषु छव्यादिषु । तत्र छव्ये आचकादौ, क्षेत्रे निर्वातवस-त्यादौ, काले शरदादौ, भावे शरीरोपचयादौ, अप्रतिवृत्तः । किमित्याह—मासादिविहारेण सिद्धान्तप्रसिद्धेन विहारेद्विहारं कु-र्यात् । यथोचितं संहननाद्यौचित्येन नियमादवश्यंभाव इति । एतदुक्तं जवति—छव्यादिप्रतिवृत्तः सुखालिप्सुतया तावदेकत्र न तिष्ठेत्, किं तर्हि, पुण्यलम्बनेन मासकल्पादिना विहारोऽपि च छव्याद्यप्रतिवृत्तस्यैव सफलः । यदि पुनरमुकं नगरादिकं गत्वा तत्र महर्षिकान् आचकानुपार्जयामि, तथा च करोमि, यथा मां विहायापरस्य ते प्रजा न भवन्तीत्यादिद्रव्यप्रतिबन्धेन, त-था—निवातवसत्यादिजनितरत्युत्पादकप्रमुक्तं क्षेत्रमिदं तु न त-थाविधमित्यादि क्षेत्रप्रतिबन्धेन, तथा—परिपक्वसुरनिशाल्यादि-सस्यदर्शनादिरमणीयोऽयं विहरता शरत्कालादिरित्यादिकाल-निबन्धेन, तथा—स्निग्धमधुराद्याहारादिनामेन तत्र गतस्य अ-म शरीरपुष्ट्यादिसुखं भविष्यत्यत्र न तत् संपद्यते । अपरं जै-वमुद्यतविहारेण विहरन्तं मामेवोद्यतं शोका माणिष्यन्त्यमुकं तु शिथिलमित्यादिजावप्रतिबन्धेन च मासकल्पादिना विहरति, तदाऽसौ विहागेऽपि कार्यासाधक एव । तस्मादवस्थानं विहारो वा छव्याद्यप्रतिवृत्तस्यैव साधक इति । प्र० १०४ द्वा० ।

अप (ए) निवृत्तमान-अप्रतिवृत्तमान-वि० । शब्दा-न्तरापयनवधारयति, अ० ६ श० ३३ उ० ।

अप्रत्युद्गमान-वि० । वैराग्यमानसः यादवद्विद्यमानमानसं, ज० ए श० ३३ उ० । ओ० ।

अप (ए) द्वियार-अप्रतीकार-पुं० । व्यसनापरिवाणे, प-ञ्चा० २ विव० । आच० ।

अप (ए) द्विरुव-अप्रतिरूप-वि० । अवगानुवृत्त्यात्मके वि-

नये, दश० ए अ० १ उ० ।

अप (ए) द्विरुव-अप्रतिरूप-वि० । न० त० । असंजाते, द्वा० १ अ० ।

अप (ए) मिलच्छसम्पसरयणपडिलंज-अप्रतिलब्धसम्पत्त्व-रत्नप्रतिलम्भे-वि० । असंजातविपुलकुत्रसमुद्भवे, द्वा० १ अ० ।

अप (ए) दिलेस्म-अप्रतिलेख-वि० । अनुव्रमनोवृत्तिषु, "अपमिलेस्मासु सामरणरया दांता इणमेव एण्मांथं पावयणं पुरमो काउं निहरति" औ० ।

अप (ए) दिलेहण-अप्रत्युपेक्षण-न० । न प्रत्युपेक्षणमप्रत्युपेक-णम् । गोचरापन्नस्य शय्यादेः अक्षुषाऽनिरीक्षणे, आच० ६ अ० ।

अप (ए) मिलेहणासील-अप्रतिहोस्वनाशील-वि० । दृष्ट्या प्रमार्जनशीले, कल्प० ।

अप (ए) दिलेहिय-अप्रतिलेखि-(प्रत्युपेक्षि) त-वि० । जीवरक्षार्थं चक्षुषाऽनिरीक्षिते, उपा० १ अ० ।

अप (ए) मिलेहियदुप्पमिलेहियउच्चारपासवणजूमि-अ-प्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितोच्चारप्रश्रवणजूमि-स्त्री० । अप्रत्युपे-क्षिता जीवरक्षार्थं चक्षुषा न निरीक्षिता दुष्प्रत्युपेक्षिताऽस-म्यग् निरीक्षिता उच्चारः पुरीषः प्रश्रवणं मूत्रं तयोर्निर्मितं भूमिः स्थण्डिलमप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितोच्चारप्रश्रवणभूमिः । पोषधोपवासस्य तृतीयातिचारभेद, उपा० १ अ० । ध० । आ० चू० ।

अप (ए) मिलेहियदुप्पमिलेहियसिज्जासंधारय-अप्रत्युपेक्षि-तदुष्प्रत्युपेक्षितशय्यामंस्तारक-पुं० । अप्रत्युपेक्षितो जीवर-क्षार्थं चक्षुषा न निरीक्षित उद्भ्रान्तचेतोवृत्तितयाऽसम्यग् नि-रीक्षितः शय्या शयनं तदर्थं संस्तारकः । कुशकम्बलफल-कादिः शय्यासंस्तारकः । ततः पदत्रयस्य कर्मधारयं भवत्य-प्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितशय्यासंस्तारकः । पोषधोपवासस्य प्रथमातिचारभेद, अतिचारत्वं चास्य उपभोगस्यातिचारहे-तुत्वात् । उपा० १ अ० । आ० चू० । पञ्चा० ।

अप (ए) दिलेहियपणम-अप्रतिहोस्वितपञ्चक-न० । दू-ली १ आलिङ्गनिका २ मस्तकोपधानं ३ गल्लमसूरिका ४ आस-नकिया ५ पञ्चकं, जीत० ।

अप (ए) द्विज्ञोमया-अप्रतिज्ञोमता-स्त्री० । आनुकूल्ये, अ० २४ श० ७ उ० । स्वा० ।

अप (ए) द्विवाड (ए)-अप्रतिपातिन्-वि० । प्रतिपत्तनशीलं प्र-तिपाति, न प्रतिपाति अप्रतिपाति । सदाऽवस्थायिनि, न० । अनुप-रतस्वभाव, ध० ३ अधि० । आमरणान्तभावनि, आ० म० प्र० । आकेवलोत्पत्तेः स्थिरे, कल्प० । स्था० । केवलज्ञानादवाग्-शमनुपयाति अवधिज्ञानविशेषे, न० । विशेष० । आ० म० ।

से किं तं अपामिवाश्चं ओहिनाणं ? अपडिवाड ओहिना-णं जेणं अहोगस्स एगमवि आगामपणं जाणइ, पामइ, तेणे परं अपडिवाड ओहिनाणं । सेत्तं अपडिवाड ओ-हिनाणं ॥६॥

(से किं तमित्यादि) अथ किं तदप्रतिपात्यवधिज्ञानम् ? सूरि-

राह-अप्रतिपात्यवधिज्ञानं, येनावधिज्ञानेनालोकस्य संबन्धि-
नमेकमप्याकाशप्रदेशम्, आस्तां बहूनाकाशप्रदेशानित्यपि श-
ब्दार्थः । पश्यन् । एतच्च सामर्थ्यमात्रमुपवर्त्यते न त्वलोकै कि-
ञ्चिदप्यवधिज्ञानस्य दृष्टव्यमस्ति; एतच्च प्रागेवोक्तम् । तत आ-
ख्याऽऽप्रतिपत्त्या केवलप्राप्तेरवधिज्ञानम् । अयमत्र भावार्थः-
एतावति क्षयेपशमे संप्राप्ते सत्यात्मा विनिहितप्रधानप्रतिपक्ष-
बोधसंघातनरूपानरिव न भूयः कर्मशत्रुणा परिभूयते, किन्तु
समासादितैतावदालोकजयाप्रतिानवृत्तः शेषमपि कर्मशत्रु-
संघातं विनिर्जित्य प्राप्नोति केवलराज्यश्रियमिति, न देवदप्रति-
पात्यवधिज्ञानम् । तदेवमुक्तः पश्यवधिज्ञानस्य भेदाः ।

सम्प्रति छव्याद्यपेक्षयाऽवधिज्ञानस्य भेदान् चिन्तयति-

तं समासओ चउव्विहं पणत्तं । तं जहा-दव्वओ, खेत्तओ,
काज्जओ, भावओ । तत्थ दव्वओ णं ओहिनाणी जह-
ओणं अणंताइं रुविदव्वोइं जाणइ, पासइ । उक्कोसेणं सव्वोइं
रुविदव्वोइं जाणइ, पासइ । खेत्तओ णं ओहिनाणी जह-
ओणं अणुत्तस्स असंखिज्जइ भागं जाणइ, पासइ । उक्को-
सेणं असंखिज्जाइं अल्लोणे लोणप्पमाणमिच्छां खंकाइं जा-
णइ, पासइ । काज्जओ णं ओहिनाणी जहओणं आवाञ्जि-
गाए असंखिज्जइ भागं जाणइ, पासइ । उक्कोसेणं असंखि-
ज्जाओ उस्सप्पणीओ अवसप्पणीओ अईयमणागयं च
कालं जाणइ पासइ । भावओ णं ओहिनाणी जहओणं
अणंते जावे जाणइ पासइ । उक्कोसेणं वि अणंते भावे
जाणइ, पासइ । सव्वभावाणमणत्तजाणं जाणइ, पासइ ॥

“ओहीजवपच्चइओ, गुणपच्चइओ य वसिओ दुविहो ।

तस्स य बहू विगप्पा, दव्वे खेत्ते य काज्जे य ॥ १ ॥

नेरइय-तित्तकारा, ओहिस्स बाहिरा हुंति ।

पासंति सव्वओ खलु, सेसा देसेण पासंति ” ॥ २ ॥

मेत्तं ओहिनाणं ॥ नं० ।

(टीका चास्य ‘ ओहि ’ शब्दे तृतीयभागे १५१ पृष्ठे अवधि-
ज्ञानप्रकरणेन गतार्था सुगमा च नेहोपन्यस्तेति)

अप (प) भिसंझीण-अप्रतिसंलीन-त्रि० । अकुशलैन्द्रि-
यकषायानिरोधके, स्था० ।

तस्य च त्राणि सूत्राणि-

चत्तारि अपमिसंलीणा पणत्ता । तं जहा-कोइअपमिसं-
लीणे, माणअपमिसंझीणे, मायाअपमिसंझीणे, लोभ-
अपमिसंझीणे ॥

पुनः-

चत्तारि अपमिसंलीणा पणत्ता । तं जहा-माणअपमिसं-
लीणे, वइअपमिसंलीणे, कायअपमिसंलीणे, इंदिय-
अपमिसंलीणे ॥ स्था० ४ ठा० २ उ० ।

(टीका चास्य प्रतिसंलीनस्यैव भावनीया)

चत्त अपमिसंलीणा पणत्ता । तं जहा-सोइंदियअपमि-

संलीणे, जाव फासिंदियअपमिसंलीणे । स्था० ५ ठा० २ उ० ।

अप (प) भिसुणेत्ता-अप्रतिश्रुत्य-अव्य० । प्रतिश्रवणमङ्ग-
त्वेत्यर्थे, आच० ४ अ० ।

अपमिसेह-अप्रतिषेध-पुं० । अनिवारणे, पञ्चा० ६ विष० ।

अपमिस्मावि (ल)-अप्रतिस्माविन-त्रि० । पाषाणाद्योमयभा-
जनं न प्रतिफलवति । प्रतिस्फुरणरहिते, दर्श० ।

अप (प) मिहम-अप्रतिहृत्य-अव्य० । अपेणमकृत्येत्यर्थे, वृ० ३ उ० ।

अप (प) डिहणंत-अप्रतिघ्नत्-त्रि० । तद्व्यचनमसिक्कुहयणि,
वृ० १ उ० ।

अप (प) मिहय-अप्रतिहत-त्रि० । अप्रतिघातरहिते अस्त्रणिमते,
ज्ञा० १६ अ० । कटकुड्यादिभिरस्थालिते, स० १ सम० ।
अविसंवादके, औ० भ० । केनापि अनिवारिते, उक्त० ११ अ० ।
अन्यैश्च लक्षयितुमशक्यं, उक्त० ११ अ० ।

अप (प) मिहयगइ-अप्रतिहतगति-त्रि० । अप्रतिहतादिहारे,
“अपमिहयगइं गामे गामे य एगरायं णगरे णगरे पंचरायं
वृद्धंते य जिहंदिप” प्रश्न० ५ सम्ब० द्वा० । संयमे गतिः प्रवृ-
त्तिर्न हन्यतेऽस्य कथाञ्चिदिति भावः । स्था० ६ ठा० ।

अप (प) मिहयपच्चवापयपकम्म-अप्रतिहतप्रत्याख्यातपा-
पकमेत्-त्रि० । प्रतिहतं निराकृतमतीतकालकृतं, निन्दादिकर-
णेन प्रत्याख्यातं च वर्जितप्रमागतकालविषयं पापकर्म प्राणानि-
पातादि येन स प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा, तन्निषेधादप्रति-
हतप्रत्याख्यातपापकर्मा । अनिषिद्धात्तानागतपापकर्मणि, ज०
१ श० १ उ० ।

अप (प) मिहयवत्त-अप्रतिहतवत्-त्रि० । अप्रतिहतं केना-
प्यनिवारितं बलं यस्य स अप्रतिहतवत्तः (उक्त०) अप्रतिह-
तमन्यैश्च लक्षयितुमशक्यं बलं सामर्थ्यमस्येति अप्रतिहतवत्तः ।
सहजसामर्थ्यवति, उक्त० ११ अ० ।

अप (प) डिहयवरणाणदंमणधर-अप्रतिहतवरदानदर्शनधर-
पुं० । अप्रतिहते कटकुड्यादिभिरस्थालिते, अविसंवादके वा । अन-
एव क्वायिकत्वाद्वा वरे प्रधाने ज्ञानदर्शने केवलशक्त्ये विशेष-
सामान्यबोधात्मके धारयति यः स तथा । केवलज्ञानदर्शनाप-
पयुक्ते जिते, भ० १ श० १ उ० । स० । औ० ।

अप (प) मिहयसासण-अप्रतिहतशामन-त्रि० । ६ ब० । अस्त्र-
रिक्तार्के, “अपमिहयसासणे अ सेणवई” ज्ञा० १६ अ० ।

अप (प) मिहारय-अप्रतिहारक-पुं० । न० । प्रत्यर्पणायोग्ये
शक्त्यासंस्तारकं, आच० २ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

अप (प) दंकार-अप्रतीकार-त्रि० । सूतिकर्मादिरहिते, “किं ते
साउरहतर्हखुदवेयणअपमीकारअरुविजम्मणा शिखभउ-
त्तिग्गवासजगाणं” प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।

अप (प) कुप्पस-अप्रत्युत्पन्न-त्रि० । अतागमिके प्रतिपत्त्यकुश-
ले, “अपकुप्पसो य तदि, कहेइ तल्लुद्धितो अणे” । व्य० ६
उ० । नि० श्रु० ।

अपदम्-अपथम्-त्रि० । न० त० । प्रथमतः धर्मरहिते अनादौ,

भ० १८ श० १ उ० । (जीवादीनामर्थानां प्रथमत्वादिबिचारः 'पदम' शब्दे दर्शयिष्यते)

अपठमखगड्-अप्रथमखगति-स्त्री० । अप्रशस्तविहायोगतौ , कर्म० ५ कर्म० ।

अपठमसमय-अप्रथमसमय-पुं० । द्वितीयादिके समये, स्था० २ उ० २ उ० ।

अपठमसमयववणग-अप्रथमसमयोपपन्नक-पुं० । न० त० । प्रथमसमयोपपन्नव्यतिरिक्तेषु नैरयिकादिषु वैमानिकपर्यन्तेषु, "खेरया दुविहा पणसाः । तं जहा-पदमसमयववणगा चैव, अपठमसमयववणगा चैव जाव वेमणिया" स्था० २ उ० २ उ० ।

अपठमनमयउवसंतकसायवीरगसंजम-अप्रथमसमयोपशा-
न्तकषाववीतरागसंयम-पुं० । क० स० । न प्रथमः समयः प्राप्तो

येन सोऽप्रथमसमयः, स चासौ उपशान्तकषायवीतरागसंयमश्च तथा । उपशमश्रेणिप्रतिपन्नवीतरागसंयमभेदे, स्था० ५ उ० ।

अपठमसमयर्णदिग-अप्रथमसमयैकेन्द्रिय-पुं० । प्रथमसमयै-
केन्द्रियजिह्वे, यस्यैकेन्द्रियस्यैकेन्द्रियत्वे प्रथमः समयो ना-
स्ति । स्था० १० उ० ।

अपठमसमयकस्वीणकसायवीरगसंजम-अप्रथमसमयक्रीण-
करायवीतरागसंयम-पुं० । न प्रथमः समयः प्राप्तो येन सोऽप्र-
थमसमयः, स चासौ उपशान्तकषायवीतरागसंयमश्च तथा ।
उपशमश्रेणिप्रतिपन्नवीतरागसंयमभेदे, स्था० ५ उ० ।

अपठमसमयसजोगिजवत्थ-अप्रथमसमयसयोगिभवस्थ-पुं० ।
अप्रथमो घ्रादिः समयो यस्य सयोगित्वे स तथा, स चासौ
भवस्थश्चेति अप्रथमसमयसयोगिभवस्थः । सयोगिजवत्थ-
भेदे, स्था० २ उ० १ उ० ।

अपठमसमयसिद्ध-अप्रथमसमयसिद्ध-पुं० । न प्रथमसमयसि-
द्धोऽप्रथमसमयसिद्धः । परम्परासिद्धविशेषणाप्रथमसमयवर्ति-
नि, सिद्धत्वसमयाद् द्वितीयसमयवर्तिनि सिद्धविशेषे, प्रज्ञा०
१ पद । आ० । स्था० ।

अपठमसमयमुहुमसंपरायसंजम-अप्रथमसमयसूक्ष्मसंपरायसं-
यम-पुं० । न प्रथमः समयः प्राप्तो येन सोऽप्रथमसमयः, स चा-
सौ सूक्ष्मः किष्टीकृतः संपरायः कषायः संवहनसोभनकणो
वेद्यमानो यस्मिन्स तथा । सरागसंयमभेदे, स्था० ५ उ० ।

अपठमविद्य-अप्रज्ञापित-त्रि० । प्रज्ञापनामप्रापिते, "सो य से-
आतरो अपन्नविद्यो पन्नविद्यो वा धरे भणाति" नि० चू०
५ उ० ।

अपठन-अपात्र-त्रि० । अयोग्ये, वृ० १ उ० । अभाजने, नि०
चू० १ उ० ।

अप्राप्त-त्रि० । पर्यायेणोपस्थापनाभूमिमताधिगते, ध० ३ अ-
वि० । अनधिगते, ध० ४ उ० । पि० । पूर्वमधुते, द्वा० १५ द्वा० ।

अपठनान अपठनान-त्रि० । न विद्यते पत्रजालं पक्षोद्ग-
द्यो येस्यासावपत्रजानः । अज्ञातपक्षोद्गये पक्षिजाते, "जहा
दिवा पोत्तमपठनानं, सावासगा पविडं मज्जमाणं" सूत्र०
१ ध्रु० १४ अ० ॥

अपठनोवणा-अप्राप्तयौवना-स्त्री० । यौवनायस्यामप्राप्तयाव,
सा च गर्भे न धरति प्राय आद्यादशवर्षकादार्तवाभावात् । स्था०
५ उ० २ उ० ।

अपठनमिग--(य)-अप्राप्तमिग-पुं० । न प्राप्ता भूमिका येन
सोऽप्राप्तभूमिकः । दूरस्थत्वेनेष्टस्थानमप्राप्ते "जोयणमदि
अपठनमिगो वारसओ जाव" (नि० चू०) "जे जो-
यणमदीसु गणेसु जाव वारस जोयणा ते सवे अपठनमि-
मिया भवति" नि० चू० १० उ० ।

अपठनविसय-अप्राप्तविसय-त्रि० । अप्राप्तोऽसंबद्धोऽसंक्लिष्टो वि-
षयो ग्राह्यवस्तुरूपो यस्य तदप्राप्तविषयलोचनम् । अप्राप्तकारि-
णि इन्द्रियजाते, "लोयणमपठनविसयं, मणो व्व जमणुमा-
हाह सुणति" । विषा० १ ध्रु० २ अ० ।

अपठनिय-अप्राप्तिक-त्रि० । अविद्यमानाधारे, भ० १६ श० ३ उ० ।
अप्रीतिका-स्त्री० । अप्रेमिण, पञ्चा० ७ विव० ।

अपठन-अपठन-त्रि० । अहिते, "अपठनं अंबगं मुद्या, राया
रजं तु हारण" वत्त० ७ अ० । स्था० । अप्रायोग्यभोजने, पञ्चा०
७ विव० ॥

अपठन(प)त्याण-अप्राप्त्यन-न० । अजिलावस्याऽकरणे, वत्त० ३२ अ० ।

अपठन(प) स्थिय-अप्राप्तित-त्रि० । अमनोरथगोचरीकृते, ज०
३ वक्त्र० ।

अपठन(प) स्थियपत्थ (स्थिय)-अप्राप्तितप्रार्थक-त्रि० । अप्रा-
र्थितं केनाप्यमनोरथगोचरीकृतं प्रस्तावान्मरणं, नस्य प्रार्थकोऽ-
जिलावी । मरणार्थिनि, ज० ३ वक्त्र० । "कसणे एस अपठनियप-
त्यप डुरंतपत्तवक्त्रणे" भ० ३ श० २ उ० । उपा० ।

अपठन (य)-अपठन-न० न० व० । बाहनवृक्षादौ, चरणहीने, परि-
ग्रहे, आ० चू० ६ अ० । अष्टादशे सूत्रदोषभेदे, यत्र हि पञ्चम्येऽ-
न्यच्छब्दोऽधिकारेऽन्यच्छब्दोऽभिधानम्, यथाऽऽर्थोपदेऽजि-
घातव्ये चैताव्नायमभिध्यात् । विज्ञे० । यत्र माथाबद्धे गीतिका-
पदं वा न्यासिकापदं वा क्रियते । वृ० १ उ० । आ० म० ।
दामिमाअबीजपुरकादौ वृक्षे, विशेषे । अनु० । न विद्यते
पदमवस्थाविशेषो यस्य सोऽपदः । मुक्तात्मनि, "अपठनस्य पयं
पत्थि" आचा० १ ध्रु ५ अ० ६ उ० ।

अपठन-अपठन-पुं० । पितरुचि, नि० चू० १ उ० ।

अपठन(प) सुस्समाण-अपठनियत्-त्रि० । प्रवेष्टमगच्छति, अन्त०
४ वर्गे ।

अपठनवत्-अपठनवत्-त्रि० । स्त्रियमाणत्वे, ज० २ श० १ उ० ।

अपठनकारित-अप्राप्त्यकारित्व-न० । विषयदेशं गत्वा कार्य-
कारित्वे, न० । (नयनमनसोरप्राप्त्यकारित्वं द्वितीयभागस्य ५५७
पृष्ठे 'इन्द्रिय' शब्दे वक्ष्यते)

अपठन(प) ध्रु-अपठन-पुं० । जूतकादौ, ध्रु० ३ अधि० । ओघ०

अपठन(प) मज्जणसील-अप्राप्तमज्जणसील-त्रि० । अप्राप्तमज्ज-
नशीले, कल्प० ।

अपठन(प) मज्जित्ता-अप्राप्त्यार्थ-अव्य० । प्रमाज्जनामकृतेत्यर्थे,
"पासाईसागारिणं, अपमज्जित्ता यि संजमो होइ । तं चय
पमज्जने, असागारिणं संजमो होइ ॥" प्रव० ६६ द्वा० ।

अप (प) मज्जिय-अप्रमार्जित-त्रि० । रजोहरणवस्त्राञ्जलादि-
नाऽविशोधिते, प्रव० ६ द्वा० ।

अप (प) मज्जियचारि(ण)-अप्रमार्जितचारिण-पुं० । अप्रमा-
र्जिते, अवस्थाननिषीदनशयनादिकरणनिकृषोष्णरादिपरिष्ठापनं
च कुर्यति, “अपमज्जियचारीया वि जवह,” इति पठे समाधि-
स्थानम् । दशा० १ अ० । प्रअ० ।

अप (प) मज्जियदुष्पमज्जियउच्चारणसवणनूमि-अप्रमार्जित-
दुष्पमार्जितोच्चारणसवणनूमि-स्त्री० । पोषधोपवासस्याति-
चारभेदे, उपा० १ अ० । आच० ।

अप (प) मज्जियदुष्पमज्जियसिज्जासंस्थार-अप्रमार्जितदुष्पमा-
र्जितशय्यासंस्थार-पुं० । पांषत्रोपवासस्यातिचारे, इह प्रमार्ज-
नं शय्यादौ सेयनकाले वस्त्रोपान्तादिनेति दुष्प्रविधिना प्रमार्ज-
नं दुष्प्रमार्जनम् । आच० ६ अ० । उपा० ।

अप (प) मत्त-अप्रमत्त-त्रि० । न प्रमत्तोऽप्रमत्तः । यद्वा-नास्ति
प्रमत्तमस्येत्यप्रमत्तः । पं० सं० १ द्वा० । आच० । अज्ञानानि-
ष्टाविकथादिषु प्रमादरहिते, ग० २ अधि० । आ० । ते च
प्रायो जिनकल्पिक-परिहाराविशुद्धिक-यथालब्धकल्पिक-प्रति-
माप्रतिपन्नाः, तेषां सततोपयोगसम्भवात् । न० । सं० । न वि-
द्यते प्रमत्तः प्रमादो मद्यविषयकषायविकथाप्रमादादर्थो यस्य ।
अप्रमादिनि, “अहो य रात्रौ य अप्रमत्तेण हुंति ” प्रअ०
५ सम्ब० द्वा० । निष्ठादिप्रमादरहिते, “अप्रमत्ते समाहिप
उम्माह ” आच० १ श्रु० ए अ० २ उ० । “अप्रमत्ते सया
परिक्रमेज्जा ” आच० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । “अप्रमत्ते जए
णिच्च ” (दश०) । “सुस्सुसए आयरियमपमत्ते ” (दश०)
प्रयत्नवति च । “अप्रमत्तो अहिंसओ ” दश० १ अ० ।

अप (प) मत्तसंजय-अप्रमत्तसंयत-पुं० । न प्रमत्तोऽप्रमत्तः,
नास्ति वा प्रमत्तमस्यासावप्रमत्तः; स चासौ संयतश्चाप्रमत्त-
संयतः । कर्म० ३ कर्म० प्रव० सर्वप्रमादरहिते सप्तमगुणस्था-
नकवर्त्तिनि, सं० १४ सम० ।

स च-

अप्रमत्तो दुविहो-कसायअप्रमत्तो य, जोगअप्रमत्तो
य । तत्र कसायअप्रमत्तो दुविहो-खीणकसाओ, निग्गह-
परो य । एत्थ निग्गहपरेण अहिगारो कहं तस्स अप्प-
मत्तं भवति ? कोहोदयनिरोहो वा, उदयपत्तस्स वा विफ-
लीकरणं, एवं जाव लोभो ति । जोगअप्रमत्तो मणवयणका-
यजोगेहिं तिहिं व गुत्तो । अहवा अकुसलमणानिरोहो,
कुसलमणउदीरणं वा मणसो वा एगत्ताजावकरणं ।
एवं वइए वि, एवं काए वि, तथा इंदिएसु सोइंदियविसय-
पयारनिराहो वा । सोइंदियविसयए तेसु वा अत्थेसु
रागदांसविणिग्गहो, एस अप्रमत्तो । आ० चु० ४ अ० ।

तस्य कावः-

अप्रमत्तमंजयस्स ए भंते ! अप्रमत्तसंजमे वट्ठमाणस्स
सब्बावि य णं अप्रमत्तकाकान्नओ केव चिरं होइ ? मंमिया !

१४०

एगं जीवं पडुच्च जहाणेणं अतो मुहुत्तं उक्कोमेणं पुव्वकोढी
देसूणा णाणा जीवे पडुच्च सव्वच्चं; सेवं जंते ! जंते ! ति ।

(जहणेणं अतो मुहुत्तं ति) किलाप्रमत्ताकायां वर्तमान-
स्यान्तमुद्भूतमप्ये मृत्युर्न भवतीति; चूर्णिकारमतं तु प्रमत्तसं-
यतवर्जः सर्वोऽपि सर्वधिरतोऽप्रमत्तं वच्यते, प्रमादाभावात् ।
स चोपशमश्रेणीं प्रतिपद्यमानो मुहुर्त्ताभ्यन्तरे कालं कुर्वन् जघ-
न्यकाशो लप्यत इति; देशोनपुर्वकोटी तु केवलिनमाश्रयेति ।
(नाणा जीवे पडुच्च सव्वच्चं) इत्युक्तम् । अयं सर्वाकाभावि-
भाधान्तरप्ररूपणयाऽऽद-भंते ! जंते ! ति इत्यादि । म० ३ द्वा० ३
उ० । पञ्चा० । न० ।

अप (प) मत्तसंजयगुणट्ठाण-अप्रमत्तसंयतगुणस्थान-न० ।
सप्तमे गुणस्थानके, प्रव० १२४ द्वा० ।

अप (प) माण-अप्रमाण-न० । प्रमाणातिरिक्ते, कृ० ३ उ० । यदा
सिद्धान्ते पुरुषस्याहार उक्तोऽस्ति तस्मादाहारप्रमाणात् स्वादु
लोभेन अधिकमाहारं करोति, तदाऽप्रमाणो द्वितीय आहारदोषः ।
उत्त० २४ अ० । (‘प्रमाण’शब्देऽस्य विवृतिः) प्रामाण्यविरुद्धे, रक्षा० ।
प्रसङ्गायातमप्रामाण्यरूपमपि धर्मं प्रकटयन्ति-

तदितस्त्वप्रामाण्यमिति ॥ १९ ॥

तस्मात्प्रमेयाव्यभिचारित्वादितरत् प्रमेयव्यभिचारित्यप्रमा-
माप्यं प्रत्येयम् । प्रमेयव्यभिचारित्वं च ज्ञानस्य स्वव्यातिरिक्त-
प्राज्ञापेक्षैव लक्षणायम्, स्वस्मिन् व्यभिचारस्यासंज्ञवात् ।
तेन सर्वं ज्ञानं स्वापेक्षया प्रमाणमेव, न प्रमाणाभासम् ।
बहिरर्थपेक्षया तु किञ्चित्प्रमाणम्, किञ्चित्प्रमाणाभासम् ।
रत्ना० १ परि० ।

अप (प) माणजोइ (ण)-अप्रमाणभोजिन्-त्रि० । द्वाविंशत-
कवलाधिकाहारजोक्तिरि, प्रअ० ३ सम्ब० द्वा० ॥

अप (प) माय-अप्रमाद-पुं० । न प्रमादोऽप्रमादः । प्रमाद-
वर्जनलक्षणे षड्विंशयोगसंग्रहे, सं० ३२ सम० ।

तत्र उदाहरणम्-

रायगिह मगहसुंदरि-मगहसिरी कुसुमसत्थपक्खेवो ।

परिहरिअ अप्रमत्ता, नहंगी अन्नवीं तुक्का ॥ १ ॥

पुरे राजगृहेऽत्रासी-जरासन्धो महानृपः ।

गाथक्यौ तस्य मगध-सुंदरीमगधश्रियौ ॥ १ ॥

चेन्नासौ स्यान्दैकाऽहं, राजा च स्याद्विशं मम ।

मगधश्रीस्ततो दुष्टा, तस्या नात्यस्य चासरे ॥ २ ॥

विषभावितसौवर्ण-केसरायितसुचिनिः ।

संचलितैः कर्णिकरैः, रक्तासङ्गमपूजयत् ॥ ३ ॥

अक्का मगधसुन्दर्या, विसोक्याभ्युदिते स तान् ।

किमेषु कर्णिकारेषु, न लीयन्ते मधुमताः ? ॥ ४ ॥

सदोषाणि स्फुटं पुष्पा-एयेतान्यत्र च चेदहम् ।

द्रव्ये योग्यानि नार्चाया, भावितानि विषण वा ॥ ५ ॥

प्राभ्यता स्यान्मम तत-स्तदुपायेन बांधये ।

अत्रान्तरेऽधतीर्णा च, रङ्गे मगधसुन्दरी ॥ ६ ॥

मङ्गले गीयमानेऽक्का, प्रागायभीतिकमिमाम् ।

पत्तं वसंतमासे, एआओ अपमोइअम्पि पुट्ठम्पि ।

मूत्तूण कप्पिआरए, भमरा सेवंति चूअकुसुमाइ ॥ १ ॥

अवा गीतिमपूर्वा तां, जके मगधसुन्दरी ।

कर्णिकाराणि दुष्टानि, तत्परीहारतस्तया ॥ ७ ॥
गीतं नृत्तं च साक्षेपं, छुत्वेता नाप्रमादतः ।
कर्तव्या साधुनाऽप्येवं, सर्वदाऽप्यप्रमादिता ॥ ८ ॥
आ० क० । आ० १ । आ० २ । आ० ३ । आ० ४ । आ० ५ । आ० ६ । आ० ७ । आ० ८ । आ० ९ । आ० १० । आ० ११ । आ० १२ । आ० १३ । आ० १४ । आ० १५ । आ० १६ । आ० १७ । आ० १८ । आ० १९ । आ० २० । आ० २१ । आ० २२ । आ० २३ । आ० २४ । आ० २५ । आ० २६ । आ० २७ । आ० २८ । आ० २९ । आ० ३० । आ० ३१ । आ० ३२ । आ० ३३ । आ० ३४ । आ० ३५ । आ० ३६ । आ० ३७ । आ० ३८ । आ० ३९ । आ० ४० । आ० ४१ । आ० ४२ । आ० ४३ । आ० ४४ । आ० ४५ । आ० ४६ । आ० ४७ । आ० ४८ । आ० ४९ । आ० ५० । आ० ५१ । आ० ५२ । आ० ५३ । आ० ५४ । आ० ५५ । आ० ५६ । आ० ५७ । आ० ५८ । आ० ५९ । आ० ६० । आ० ६१ । आ० ६२ । आ० ६३ । आ० ६४ । आ० ६५ । आ० ६६ । आ० ६७ । आ० ६८ । आ० ६९ । आ० ७० । आ० ७१ । आ० ७२ । आ० ७३ । आ० ७४ । आ० ७५ । आ० ७६ । आ० ७७ । आ० ७८ । आ० ७९ । आ० ८० । आ० ८१ । आ० ८२ । आ० ८३ । आ० ८४ । आ० ८५ । आ० ८६ । आ० ८७ । आ० ८८ । आ० ८९ । आ० ९० । आ० ९१ । आ० ९२ । आ० ९३ । आ० ९४ । आ० ९५ । आ० ९६ । आ० ९७ । आ० ९८ । आ० ९९ । आ० १०० ।

प्रमादो न कार्यः—

अदृष्टिं ताणहिं सम्मं मुंघामियव्वं जइयव्वं परकमियव्वं,
अस्सि च एं अद्वे नो पमाएव्वं जवइ, असुयाणं धम्माणं सम्मं
सुणणयाए अन्नुद्वेयव्वं, सुयाणं धम्माणं आंगिएहयाए
ओवट्टारणयाए अन्नुद्वेयव्वं जवइ, तवाणं कम्माणं संज-
मेणं अकरणयाए अन्नुद्वेयव्वं जवइ, पोराणणं कम्माणं
तवमा विगिचणयाए विमोहणत्ताए अन्नुद्वेयव्वं जवइ,
असंगिहियपरिजणस्स संगिएहयाए अन्नुद्वेयव्वं जवइ,
सेहं आचारगोचरं गहणयाए अन्नुद्वेयव्वं जवइ, गिलाण-
स्स अगिन्नाए वेयावव्वं करणयाए अन्नुद्वेयव्वं जवइ, सा-
दम्मियाणं अहिगरणंसि उप्पन्नंमि तस्य अणिसिओव-
सिए अपक्खगमाही मज्जत्तयजावजूए कहामु सादम्मिया
अपसहा अप्पज्जा अप्पतुमत्तुमा उवसामणयाए अन्नुद्वे-
यव्वं जवइ ।

कथय्यम् । नवरमष्टासु स्थानेषु वस्तुषु सम्यग्घटितव्यम्-अप्राप्तेषु
योगः कार्यः । यतितव्यम्-प्राप्तेषु तद्विवेकागर्थं यतः कार्यः । पराक-
मितव्यम्-शक्तिक्षेपेऽपि तत्पालने पराक्रम उत्साहातिरेको विधे-
यः । किं बहुना ?—एतस्मिन्प्रत्यक्षानलक्षणेषु वक्ष्यमाणेषु ५० न प्रमाद-
नीयम्-न प्रमादः कार्यो भवति । अश्रुतानामनाकर्णितानां धर्माणां
धृतभेदानां सम्यक् श्रवणतयै वाऽऽयुःस्थानव्यमभ्युपगन्तव्यं ज-
यति । एवं श्रुतानां श्रोत्रेन्द्रियविषयोक्तानामवग्रहणतयै मनो-
विषयकरणतयोपधारणतयै अविच्युतिस्मृतिवासनाविषयी-
करणायेत्यर्थः । (विगिचणयाए स्ति) विवेचना निजरेत्य-
र्थः, तस्यै । अत एव आत्मनो विमुक्तिविशोधना, अकल-
ह्वम् ; तस्यै इति । असंगृहीतस्थानाश्रितस्य, परिजनस्य
शिष्यवर्गस्येति । (सेहं ति) विमक्तिपरिणामाच्छैक्य-
स्याजितवप्रमजितस्य, (आचारगोचरं ति) आचारः साधुस-
माचारस्तस्य गोचरो विषयो मनश्चकादिराचारगोचरः । अ-
यथा-आचारश्च ज्ञानादिविषयः पञ्चधा, गोचरश्च जिज्ञा-
स्यैतयाचारगोचरम् । इह विनञ्जिविपरिणामाच्चाचारगोचर-
स्य ग्रहणतयां शिक्षणे शैक्यमाचारगोचरं ग्राहयितुमित्यर्थः ।
(अगिन्नाए स्ति) अग्नान्या अस्वेदेनेत्यर्थः । वै-
यावृत्त्यं प्रतीति शेषः । (अधिगरणंसि स्ति) वि-
शोधे, तत्र साधर्मिकेषु निश्चितं रागः, उपाश्रितं द्वेषः अथवा-नि-
श्चितमाहारादिलप्सा, उपाश्रितं शिष्यकुलाद्यपेक्षा । तद्वर्जितो यः
सोऽनिश्चितापाश्रितः । न परं शास्त्रसाधितं गृह्णातीत्यपेक्षाही ।
अत एव मध्यस्थतावं भूतः प्राप्नो यः स तथा । स भवेदिति
शेषः । तेन च तथाभूतेन कथं नु केन प्रकारेण साधर्मिकाः
साधवः?, अरुपशब्दा विगततादीमहावतयः, अरुपज्जा विग-
मतथाविधंप्रकीर्णवचनाः, अदपत्तुमत्तुमा विगतक्रोधना वि-
कारविशेषाः जविध्यन्तीति ज्ञावयतोपशमनायाधिकरणस्या-
भ्युत्थातव्यं जयतीति । स्थानं ८ त्र० ।

किञ्च—

अणुपरमं नाणी, एो पमाए कयाइ वि ।

आयुत्ते सया धीरे, जायमायाए जावए ।

“अणुपरमं” इत्याद्यनुष्टुप् । न विद्यते अन्यः परमः प्रधा-
नोऽस्मादित्यन्यपरमः संयमः, तं ज्ञानी परमार्थवित्तो प्रमाद-
येत्, तस्य प्रमादं न कुर्यात्कदाचिदपि । यथा चाप्रमादवत्ता
भवति तथा दर्शयितुमाह—(आयुत्ते इत्यादि) इन्द्रियनोद-
न्धित्यात्मना गुप्त आत्मगुप्तः । सदा सर्वकालम्, यात्रा संयम-
यात्रा, तस्यां मात्रा यात्रामात्रा । मात्रा च—‘अन्वाहारो ए सहे’
इत्यादि, तस्याऽऽत्मानं यापयेद्, यथा विषयानुदीरणेन दीर्घका-
लं संयमाधारदेहप्रतिपालनं भवति तथा कुर्यात् । आचा० १
श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

अपरं च—

उदाहु वीरे अप्पमादो महामोहे अलं कुसलस्स पमा-
एणं संति मरणं संपेहाए जिउरधम्मं संपेहाए ॥

(उदाहु इत्यादि) उदाहृत्येन आहोक्तवान् । कोऽसौ ? वीरः,
अपगतसंसारभयः, तीर्थेकदित्यर्थः । किमुक्तवान् ? तदेव, पूर्वो-
क्तं वा दर्शयति—अप्रमादः कर्तव्यः । कः ? महामोहे अज्ञानाभि-
व्यक्त एव महामोहकारणत्वान्महामोहः तत्र, प्रमादवत्ता न
ज्ञायम् । आह—(अत्रमित्यादि) अत्र पर्याप्तम् । कस्य ? कुशत्र-
स्य निपुणस्य—सूक्ष्मेक्षिणः । केनालम् ? मद्यविषयकषायनिष्ठा-
विकाररूपेण पञ्चविधेनापि प्रमादेन, यतः प्रमादो दुःखाद्यभि-
गमनायोक्त इति स्यात् । किमात्रमप्यप्रमादेनालम् ? इत्युच्यते ।
(संति इत्यादि) शमनं शान्तिरशेषकर्मापगमः, अतो मोक्ष एव
शान्तिरिति । श्रियन्ते प्राणिनः पौनःपुन्येन यत्र चतुर्गतिके सं-
सारे स मरणः संसारः । शान्तिश्च मरणश्च शान्तिमरणं, समा-
हारद्वन्द्वः । तत्संप्रेक्ष्य पर्यालोच्य, प्रमादवतः संसारानुपरमस्तत्प-
रित्यागाच्च मोक्ष इत्येतद्विचार्येति हृदयम् । स चाकुशलः प्रे-
क्ष्य विषयकषायप्रमादं न विदध्यात् । अथ च शान्त्या उपश-
मेन मरणं मरणावधिः, यावत्सिद्धतो यत्पक्षं भवति तत्पर्यालो-
च्य प्रमादं न कुर्यादिति । किञ्च—(भिउर इत्यादि) प्रमादो हि
विषयाभिषङ्गरूपः शरीराधिष्ठानस्य च शरीरं भिउरधम्मं स्व-
त एव जिघ्रत इति । निदुरं स एव धर्मः स्वभावां यस्य तद्वि-
दुरधर्मः । एतत्समीक्ष्य पर्यालोच्य प्रमादं न कुर्यादिति संबन्धः ।
आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । प्रमादवर्जनरूपायां ४६ गौला-
हिसायाम्, प्रश्न० १ सम्ब० द्वा० । यन्त्रातिशये, पं० व० १ अ० ।
उपयोगपूर्वकरणक्रियायाम्, ति० चू० १ उ० ।

सर्वक्रियास्वप्रमाद इति चतुर्थं साधुक्षिप्त्वा—

सुगइनिमित्तं चरणं, तं पुण छ्वायत्तजमो चेव ।

सो पाक्षिणं न तीरइ, विगहाइपमायजुत्तेहि ॥ ११० ॥

शोभना गतिः सुगतिः सिद्धिरेव, तस्या निमित्तं कारणं, चर-
णं यतिधर्मः । तदुक्तम्—“नो अग्रहा वि सिद्धी, पाविज्जइ जं तमो
हमीए वि ॥ एसो चेव उवाओ, आरंजावट्टमाणो उ ” ॥ १ ॥

तथा—

“ विरहिततरकारमा बाहुदण्मैः प्रचरमं,

कथमपि जलराशिं धीधना लङ्घयति ।

न तु कथमपि सिद्धिः साध्यते शीलहीनैः,

इदयति यातिधर्मे चित्तमेवं विदित्वा ” ॥ १ ॥ इति ।

तत्पुनश्चरणं चतुष्टयसंयम एव, पृथ्वीजलज्वलनपवनधनस्पति-
वसकायजीवरक्षैव । किमुक्तं भवति? एतेषु पृथ्वीवनिकायेष्वेक-
मपि जीवनिकायं विराधयन् अगन्तुं राहाविश्लेषकारित्वाद्वा-
रित्री संसारपरिवर्द्धकम् ।

तथाचाहुः प्रतिदत्तसकलस्वामोदतमिच्छाः श्रीधर्मदासगणि-
मिच्छाः—

“सव्यामोने जह को-ई प्रमथो नरवहस्स चिन्तू ।
आणाहरणे पावह, वहबंथणं दव्वहरणं वा ॥ १ ॥
तद उक्तायमद्वय-सम्बन्धिविच्छिन्नं गिरिदण्डं जह ।
एगमवि विरादंनो, प्रमथवरन्तो दण्डं वोहि ॥ २ ॥
तो इयवोही पण्डा, कयावरादाणुसरिसमियममियं ।
पुण वि जवोयदिपमिओ, भमह जरामरणदुग्गामि ॥ ३ ॥

किञ्च—

उज्जीवनिकायमह-व्याण परिपालणाह जश्चमो ।
अह पुण ताहं न रक्खइ, जखदि को नाम सो धम्मो? ॥ ४ ॥
उज्जीवनिकायदया-विवर्जितो नैव दिक्खिओ न गिही ।
अहधम्मओ चुओ, चुओ गिहिदसुधम्मओ” ॥ ५ ॥ इत्यादि ।
स पुनः संयमः पालयितुं वर्कयितुं (न तीरस्ति) न शक्यते;
विकथा विकथाः कथा राजकथाया रोदिणीकथायां सम्पञ्चं
प्रकृतिताः; आदिशब्दाद्विषयकथायादिपरिग्रहाः, तल्लक्षणः प्रमा-
दा विकथादिप्रमादः । तद्युक्तैः संयमः प्रतिपादयितुं न शक्यते ।
अतः सुसाधुनिरसौ न विधेय इति ।

प्रमादस्यैव विशेषतोऽप्रायहेतुतामाह—

पण्वज्जं विज्जं वि व, साहंतो होइ जो पमाइओ ।

तस्स न सिज्जइ एसा, करेइ गरुणं च अवयारं ॥ १११ ॥

प्रमथ्यां जिनदीक्षां विद्यामिव स्वीदेवताधिष्ठितामिव साध-
यन् नवति यः (पमाइओ इति) प्रमादवान् “आदिवल्लोदलाल-
संत-मंत-चरमणाः मथोः” ॥ ८ । २ । १५९ ॥ इति (हैमसू-
त्रात्) वचनात् । तस्य प्रमादवतो न सिद्ध्यति-न फल-
दानाय-संपद्यते, यथा पारमेध्वरी दीक्षा, विशेषः; चकारस्य
भिन्नकर्मत्वात् । करोति च गुणं महान्तमपकारमनर्थमिति ।
आचार्यः पुनरयम्—यथा अत्र प्रमादवतः साधकस्य विद्या
फलदा न भवति, प्रहसंक्रमदिकमनर्थं च संपादयति, तथा
शितलविहारिणो जिनदीक्षाऽपि न केवलं सुगतिसंपत्तये
न भवति, किन्तु दुर्गतिदीर्घमवप्रमणापायं च विदधाति,
आर्यमङ्गोरिव । उक्तं च—

“सीयलविहारओ खलु, भगवंतासायणा-निओएण ।

तसो भवो सुदीहो, किलेसबहुलो जओ भणियं ॥ १ ॥

तित्थवरपवयणसुयं, आयरियं गणहरं महिद्धियं ।

आसायंतो बहुसो, अणंतसंसारिओ भणिओ” ॥ २ ॥ इति ।

तस्मादप्रमादिना साधुना भवितव्यमिति । ध० २० । (आ-
र्यमङ्गकथा च ‘अज्जमंगु’ शब्देऽस्मिन्नेव जागे २११ पृष्ठे
वर्णिता) सम्यक्पराक्रमस्यै एकोनविंशे उत्तराध्ययने,
स० ३५ सम० ।

अप (५५) मायपदिज्ञेहा-अप्रमादप्रत्युपेक्षणा-स्त्री० । व-
हिंश्वा अप्रमादेन प्रमादविपर्ययेण प्रत्युपेक्षणा अप्रमादप्रत्यु-

पेक्षणा । अप्रमादेन प्रत्युपेक्षायाम्, “कुर्विहा अप्रमायपदि-
लेहा पयसा । तं जहा-” अणच्चावियं अचलितं, अणाणु-
बंधीममोर्सां चैव । छ पुरिमा णव कोडा, पाणीपाणुविशो-
हणां” ॥ १० ६ डा० । (‘अणच्चाविय’ शब्दादीनां
व्याख्याऽस्मिन् भागे २८३ पृष्ठे ‘अणच्चाविय’ शब्दे, तथा
च स्वस्वशब्देषु कृष्टव्या)

अप (५५) मायजावणा-अप्रमादजावना-स्त्री० । मयादि-
प्रमादानामनासेवने, आचा० २ श्रु० १५ अ० ।

अप (५५) मायनुहिजणमत्तण-अप्रमादवृद्धिजनकत्व-न० ।
अप्रमत्तताप्रकर्षोत्पादकत्वे, पञ्चा० ५ विव० ।

अप (५५) मायपदिसेवणा-अप्रमादप्रतिसेवना-स्त्री० । अप्रम-
त्तकल्पप्रतिसेवान्, नि० चू० १ व० ।

अप (५५) मेय-अप्रमेय-त्रि० । न० त० । प्रमाणेनापरिच्छे-
द्ये, प्रश्न० ४ आश्र० द्वा० । “अणंतमप्यमेयमवियधम्मचारं-
चक्रवर्ती नमोत्थु ते अरहंतो सि कट्टु बंदह” अप्रमेयः, तत्-
गुणानां परैरप्रमेयत्वात् । आ० म० प्र० । प्राकृतजनापरिच्छेदे
मोक्षे, ध० १ अधि० । अशरीरजीवस्वरूपस्य लघुस्यैवै-
श्वर्यमशक्यत्वादिति । पा० ।

अपयमाण-अपचमान-पुं० । न विद्यन्ते पचमानाः पाचका
यत्रासौ अपचमानः । पाकक्रियानिर्वर्तकाऽप्येवने, पचते इति
पचमानः न पचमानोऽपचमानः । पाकमकुर्वति, “जं मए ह-
मस्स धम्मस्स केवलपक्कणस्स (इत्यादि) अपयमाणस्स
(इत्यादि) पंचमहद्वयजुत्तस्स ” ध० ३ अधि० ।

अपया-अप्रजा-स्त्री० । अपत्यविकलायां स्त्रियाम्, वृ० १ व० ।

अपर-अपर-पुं० । न विद्यते परः प्रधानोऽस्मादित्यपरः ।
संयमे, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । पूर्वोक्तादन्यस्मिन्, “अ-
परा णाम जा सा पुण्वि भणिता ततो जा अण्णा सा अपरा”
नि० चू० २० उ० ।

अपरक्रम-अपराक्रम-त्रि० । न विद्यते पराक्रमः सामर्थ्यम-
स्मिन्नित्यपराक्रमम् । जङ्घाबलपरिहीणे, आचा० १ श्रु० ८
अ० १ व० ।

अपरक्रममरण-अपराक्रममरण-न० । न विद्यते पराक्रमः
सामर्थ्यमस्मिन्नित्यपराक्रमम् । सामर्थ्यं नष्टे मरणे, किं तन्म-
रणम्? तच्च यथा-जङ्घाबलपरिहीणानामुदधिनाम्नामार्गस-
मुद्राणामपराक्रमं मरणमभूत्, अयमादेशाद् दृष्टान्तो, वृद्ध-
वादादायात इति । आचा० १ श्रु० ८ अ० १ व० । (अस्मिन्ने-
व जागे २१६ पृष्ठे “अज्जसमुह” शब्दे विशेषोऽस्य कृष्टव्यः)

अपरपरिगृहीत-अपरपरिगृहीत-त्रि० । अनन्यस्वामिना परि-
गृहीते अव्याकृते, न परोऽपरस्तेन परिगृहीतमपरपरिगृहीतम् ।
द्वितीयपरिपरिः साधुभिः परिगृहीते, “अव्वोगेडु अपरपरिग-
हेसु अपरपरिगहिणसु” वृ० ३ उ० । (‘गमाह’ शब्दे द्वितीय-
भागे ७०८ पृष्ठे चतुर्विधा व्याख्याऽस्य वक्ष्यते)

अपराइत (य) -अपराजित-त्रि० । न० त० । पराजयमप्रोते,
आचा० । अन्यनाजिते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । अपरिच्युते, प्रश्न०
४ आश्र० द्वा० । दासततितमे महाप्रहे, पुं० । “दा अपराजिया”

स्था० २ उ० ३ उ० (पतस्त्रय एवाऽयमुपलक्षणं । चन्द्रप्रकृतौ धृतसंश्रयगायासु तु न दृश्यते) अपरेरन्यैरभ्युदयविग्रहेतु-भिरजिता अनभिपूता अपराजिताः । उक्त० ३६ अ० । अनुत्त-रोपपातिकदेवविशेषेषु, प्रज्ञा० १ पद । तद्विमानं च, जी० ३ प्रति० । स्था० । समं प्रतिवातुदेवे, ती० १ कल्प० । ज३६-४।पस्य चतुर्थे, लक्षणसमुच्चस्य धातकीखण्डस्य पुष्कराद्-समुच्चस्य काकोदस्य समुच्चस्य च चारे, जी० ३ प्रति० ॥ (जम्बूद्वीपादिशब्देषु विवृतिरस्य द्रष्टव्या) श्रीअपमस्वामि-नां त्रिषाष्टतमे पुत्रे, कल्प० । स्वनामख्याते चतुर्देशपूर्वधरे आचार्ये च, नन्दिनः नन्दिमित्रः अपराजितः गोवर्धनो जङ्ग-बाहुश्चेति पञ्च भूतकेयवितनः । जै० ६० । मेरोरुत्तरं रुचकपर्व-तस्य कूटभेदे, न० । स्था० ८ उ० ।

अपराङ्गा-अपराजिता-क्षी० । महावत्सामिधानविजयकेत्रे वर्तमाने पुरीयुग्मे, “दीअपराङ्गाओ” (स्था०) वप्रकाव-तीयिजयकेत्रे वर्तमाने पुरीयुगले च । “दे अपराङ्गाओ” स्था० २ उ० ३ उ० । अपराजिता राजधानी, वैश्रमणकूटो नाम वक्रस्कारादिः । ज० ४ वक्र० । दशमगात्रौ, ज० ७ वक्र० । कल्प० अजनाडौ, उत्तरदिक्स्यायां पुष्करिण्याम्, ती० १ कल्प० । द्वी० अङ्गारस्य महाग्रहस्याग्रमहिष्याम्, स्था० ४ उ० २ उ० । प-धं सर्वेषां महादीनां चतुर्थी अग्रमहीपी अपराजिता । जी० ३ प्रति० । रुचकवासिन्ध्यामष्टस्यां दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम्, ज० ५ वक्र० । भा० म० । स्था० । आ० चू० । अष्टमवलदेववासुदेवयोर्मतरि, आ० १ अ० । अष्टमतीर्थकरस्य निष्क्रमणशिचकायाम्, स० ७२ सम० । अहिचित्रास्थे महापवित्रे, ती० ७ कल्प० ।

अपरामृष्टविधेयम्-अपरामृष्टविधेयांश-न० । स्वनामख्याते अनुमानदोषे, अपरामृष्टविधेयांशं यथा । अनित्यशब्दः कृतक-त्वादिति । अत्र हि शब्दस्यानित्यत्वं स्थाय्यं, प्राधान्यात् पृथ-क्निर्देश्यम्, न तु समासे गुणजावकाबुध्यकलङ्कितमिति । पृथक्-निर्देशेऽपि पूर्वमनुवाद्यशब्दस्य निर्देशः शस्यतरः, समानाधि-करणतायां तदनुविधेयस्यानित्यत्वस्याऽलङ्घ्यास्पदस्य तस्य विधातुमशक्यत्वात् । स्था० ८ परि० । ति० ।

अपरिआङ्ग-अपर्यादाय-अव्य० । अगृहीत्वैत्यर्थे, अ० २५ हा० ७ उ० ।

अपरिआदिय-अपरितापित-त्रि० । स्वतः परतो वाऽनुपजात-कायमनःपरितापे, आव० ।

अपरिकम्प-अपरिकर्मन्-त्रि० । साधुनिमित्तमात्रेणनादिपरि-कर्मवर्जिते, प० व० ४ द्वा० । नि० चू० ।

अपरिकम्प-अपराकम्प-त्रि० । न० त० । पराकम्पहिते, “तप शे तुमं मेहाजुषे (इत्यादि) अस्थामे अषले अपरिकम्पे” अपरा-कम्पो निष्पादितस्वकत्राजिमानविशेषराहितत्वात्, अचङ्कमणतो वा । ज्ञा० १ अ० ।

अपरिक्लृप्त-अपरीक्ष्यहृष्ट-त्रि० । अविमृश्याक्ते, “अप-रिक्लृप्तं न ह्य एव सिद्धं” सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

अपरिक्लृप्त-अपरीक्षित-त्रि० । अकृतपरीक्षे उपस्थापनायोगे, ध० ३ आ० । “अपरिक्लृप्तो मायश्च निसेवमाणे इति अपरि-क्लृप्तं” ध० ३ आ० । अपरिक्लृप्तो पुण्ड्रं अपरिक्लृप्तं” अना-

लोच्य भायो लाजः प्राप्तिरित्यर्थः । व्ययो लब्धस्य प्रणाशः । ते च आयव्यप अनालाञ्छितं परिसेवमाणस्स अपरिक्लृप्तपरिसेवणा नवतीत्यर्थः । अपरिच्छ त्ति गतं । नि० चू० १ उ० ।

अपरीक्ष्य-अव्य० । अनालोच्येत्यर्थे, नि० चू० १ उ० ।

अपरिखेदित-अपरिखेदितत्व-न० । अनायाससम्भवात्मके चतुस्त्रिंशे बुद्धवचनातिशये, औ० ।

अपरिग्रह-अपरिग्रह-पुं० । न विद्यते धर्मोपकरणाद्वे शरी-रोपजोगाय स्वल्पोऽपि परिग्रहो यस्य स तथा । प्रत्याख्यातप-रिग्रहे साधौ, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । “अपरिग्रहा अक्षार-ना, भिक्षु ताणं परिव्वप” सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । आचा० । न विद्यते परि समन्तात् सुखार्थं गृह्यत इति परिग्रहः यस्यासा-धपरिग्रहः । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । धनादिरहिते, प्रश्न० ३ सम्ब० द्वा० ।

अपरिग्रहसंबुद्ध-अपरिग्रहसंबृत-त्रि० । क० स० । धनादिर-हिते इन्द्रियसंखरेण च संबृते, प्रश्न० ३ सम्ब० द्वा० ।

अपरिग्रहा-अपरिग्रहा-क्षी० । न विद्यते परिग्रहः कस्यापि य-स्याः साऽपरिग्रहा । वृ० ६ उ० । साधारणस्त्रियाम्, “अपरिग्रहा खियाप, सेवगपुरिसो उ कोइ आलसो ।” व्य० १ उ० ।

अपरिग्रहिया-अपरिगृहीता-क्षी० । वेश्यायामन्यस्तकायां गृही-तमाटिकुलाङ्गनायाम्, अनाथायाम्, आ० । ध० २० । उक्त० । आव० । विधवायाम्, ध० २ अधि० । देवपुत्रिकायां, घटका-स्यां च । “अपरिग्रहिया नाम जो मातादीदि न परिग्रहिया, अग्नि कुलटा य सा । अषे पुण भणति-देवपुत्तिया धम्मासी वा-पधमादि, सो पुण भागीए वा अभागीए गच्छति, जो जामीए गच्छति, तस्स अदि अण्णेणं पदमं भादी दिओ सा न वट्ट-ति परनियतस्स गंतुं, जा पुण अजामीए गच्छति, सा जइ अण्णेणं जणिओ-अअ अहं तुमए समं सुविस्सामि ; ताप य पुच्छसं तस्स अ व त्ति अंतराएयं काउं” आ० चू० ५ उ० ।

अपरिग्रहियागमण-अपरिगृहीतागमन-न० । अपरिगृही-तायां गमनमपरिगृहीतागमनम् । अपरिगृहीतया सह मैथुन-करणस्वरूपे अस्वदारसन्तोषास्यचतुर्थाणुव्रतातिचारजेदे, अ-तिचारताऽस्य अतिक्रमादिभिः । उपा० १ अ० । परदारत्वेन कृत्वात् । ध० २० । आव० ।

अपरिचत्तकामजोग-अपरित्यक्तकामजोग-पुं० । न परित्यक्ताः कामजोगा येन । गृहीतकामजोगे, कामौ च शब्दरूपे, भोगाश्च गन्धरस्पर्शाः, कामजोगाः । अथवा-कास्पन्त इति कामाः, मनोज्ञा इत्यर्थः । ते च ते लुप्यन्त इति भोगाश्च शब्दादय इति कामजोगाः । न परित्यक्ताः कामजोगा येन स तथा । स्था० २ उ० ४ उ० ।

अपरिच्छ-अपरीक्ष-त्रि० । पुक्तपरीक्षाधिकत्वे, व्य० १० उ० ।

अपरिच्छाप्त-अपरिच्छन्न-त्रि० । परिच्छुद्धरहिते, व्य० ३ उ० । परिवाररहिते, व्य० १ उ० ।

अपरिच्छय-अपरीक्षक-त्रि० । उत्सर्गापवादयोरायव्यवस-नालोच्य प्रतिसेवमाने, जीत० ।

अपरिणय-अपरिणत-वि० । न परिणतं रूपान्तरमापन्नमपरिणतम् । स्वरूपेणावस्थिते परिणाममप्राप्ते, यथा दुग्धं दुग्धजाव एवावस्थितं दधिभावमनापन्नमपरिणतम् । पि० । देयं द्रव्यं मिश्रमचित्तत्वेन परिणमनादपरिणतम् । ध० ३ अधि० । अग्ना-सुकीभूते देयद्रव्ये, तद्धाने आपतति सप्तमे एषणादोषे च, न० । ध० ३ अधि० । प्रव० । अपरिणतमिति यद्वयं न सम्यगचिन्सीभूतं दातृग्राहकयोर्वा न सम्यग्ज्ञावोपेतम् । आचा० २ सु० १ अ० ७ उ० । यदा द्रव्येण अपरिणतमाहारं जाबोनम, अभयोः पुण्ययोराहारं वर्तते, तन्मध्ये एकस्य साधवे दातुं मनोऽस्ति, एकस्य च नास्ति, तदाहारमपरिणतदोषयुक्तं स्याद, अपरिणतदोष-आहमः ।

तच्चापरिणतद्वारमाह-

अपरिणयं पि य दुविहं, द्रव्ये जावे य दुविहमिकेकं ।

द्रव्यमि होइ ठकं, भावमि य होइ सज्जलगा ॥

अपरिणतमपि द्विविधं, तद्यथा-द्रव्ये द्रव्याविषयं, भावे जावविषयं, द्रव्यरूपमपरिणतं, भावरूपमपरिणतं चेत्यर्थः । पुनरप्येकैकं दातृगृहीतुसंबन्धाद् द्विधा । तद्यथा-द्रव्यापरिणतं, दातृसत्कं च । एवं जावापरिणतमपि ।

तद् द्रव्यापरिणतस्वरूपमाह-

जीवचामि अविगण, अपरिणयं गण जीव दिहंतो ।

हुददहीइ अभठं, अपरिणयं परिणयं जठं ॥

जीवत्वे सचेतनत्वे अविगते अभठे पृथिवीकायादिकं द्रव्यमपरिणतमुच्यते, गते तु जीवे परिणतम् । अत्र दृष्टान्तो दुग्धध्विनी । यथा हि-दुग्धत्वात्परिणतं दधिभावमापन्नपरिणतमुच्यते, दुग्धजावे चाऽस्ति अपरिणतम्, एवं पृथिवीकायादिकमपि स्वरूपेण सजीवं सजीवत्वात्परिणतमपरिणतमुच्यते । जीवेन च विप्रमुक्तं परिणतमिति । तच्च यदा दातुः सत्तायां वर्तते तदा दातृसत्कम्, यदा तु गृहीतुः सत्तायां तदा गृहीतृसत्कमिति ॥

संप्रति दातृविषयं भावापरिणतवत्-

दुग्धमाईसामणे, जइ परिणमइ उ तत्थ एगस्स ।

देमि त्ति न सेसाणं, अपरिणयं जावओ एयं ।

एवं द्विकादिसामान्ये ज्ञानाद्विकादिसाधारणे देयवस्तुनि य-
ैकस्य कस्यचिद् द्वाभ्यामित्येवंभावः परिणमति, शेषाणामेतद् प्रावतोऽपरिणतम्, न भावापेक्षया देयतया परिणतमित्यर्थः । अथ साधारणानिष्टस्य दातृभावापरिणतस्य च कः परस्परं प्रति विशेषः ? । उच्यते-साधारणानिष्टं दायकपरोक्षत्वे, दातृ-
भावापरिणतं तु दायकसमकृत्वे इति ।

संप्रति गृहीतृविषयं भावापरिणतमाह-

एगेण वा वि तेसिं, मधुमि परिणाभियं न इयरेण ।

तं पि हु होइ अगेउम्हं, सज्जलगा सामि-साहु वा ॥

यकेनापि केनचित् अग्रेतनेन पाश्चात्येन वा पक्षणीयमिति मन-
सि परिणमिंतं, न इतरेण द्वितीयेन, तदपि भावतोऽपरिणतम्-
पि कृत्वा साधूनामग्राह्यम्, शङ्कितत्वात्, कलहादिदोषसंभवाच्च ।
संप्रति द्विविधस्यापि भावापरिणतस्य विषयमाह- (सज्जल-
१५१

गेत्यादि) तत्र दातृविषयं जावापरिणतं ग्राह्यविषयं स्वाभिविषयं च । गृहीतृविषयं जावापरिणतं साधुविषयम् उक्तमपरिणतद्वारम् । पि० । एतच्च साधूनामकल्प्यम्, शङ्कितत्वात्, कलहादिदोष-
संभवाच्च । ध० ३ प्रति० । ग० । “ अपरिणयं द्रव्यं मासलहुं
खडलहुं अइ सट्टाणपच्चित्तं ” पं० चू० (अपरिणतमद्रव्यविषय-
धः ‘ पाण्य ’ शब्दे बह्यते)

अपरिणतफलोपधिग्रहणम्-

से भिक्खु वा जिक्खुणी वा जाव पविसमाणे से आगं-
तारेसु वा आसामागारेसु वा गाहावतिकुद्वेसु वा परियाव-
सहेसु वा अस्सगंधाणि वा पाणगंधाणि वा सुरजिगंधाणि
वा अगंधाय से तत्थ आसायवदियाए मुच्छिए गिच्छे ग-
ठिए अज्जोववसे अहो ! गंधो अहो ! गंधो एो गंधमाया-
एज्जा । से जिक्खु वा भिक्खुणी वा जाव समाणे सेज्जं पु-
ण जाणेज्जा, साहुयं वा विरालियं वा सासवणालियं वा
अस्सतरं वा तहप्पगारं आमगं असत्थपरिणयं अफासुयं
जाव लाभे संते णो पडिगाहेज्जा ।

(से जिक्खु वेत्यादि) (आगतारेसु वे ति) पत्तनाद् बहिर्गृहेषु
तेषु ह्यागत्यागत्य पथिकादयस्तिष्ठन्तीति । तथाऽऽरामगृहेषु वा
पथोवसथेष्विति, भिक्षुकादिमठेषु चेत्येवमादिष्वनपानगन्धान्
सुरमीनाग्राय स भिक्षुस्तेष्वारवादनप्रतिज्ञया मूर्च्छितोऽभ्युप-
पन्नः सद् अहो ! गन्धः, अहो ! गन्ध इत्येवमादिरवात्र गन्धं जि-
घृक्षेदिति । पुनरप्याहारमधिकृत्याह- ‘ से जिक्खु वेत्यादि ’ सुगमम् ।
साहुकमिति कण्डूको जलजः । वेरास्त्रियमिति कन्द एव स्थ-
लजः । (सासवणालियं ति) सर्वपकन्दस्य इति ।

किञ्च-

से जिक्खु वा भिक्खुणी वा जाव पविट्ठे समाणे सेज्जं
पुण जाणेज्जा, पिप्पलिं वा पिप्पल्लिचुल्लं वा मिरियं वा मि-
रियचुल्लं वा सिंगवेरं वा सिंगवेरचुल्लं वा अस्सतरं वा तह-
प्पगारं आमगं असत्थपरिणयं अफासुयं लाभे संते जाव
णो पडिगाहेज्जा । से भिक्खु वा जिक्खुणी वा जाव पविट्ठे
समाणे सेज्जं पुण पल्लवगजातं जाणेज्जा । तं जहा-अंबपल्लवं
वा अंबारगपल्लवं वा तालपल्लवं वा फिज्जिरपल्लवं वा सु-
रभिपल्लवं वा सङ्खइपल्लवं वा अस्सतरं वा तहप्पगारं पल्ल-
वजातं आगमं असत्थपरिणयं अफासुयं अणेसणिज्जं जाव
लाभे संते नो पडिगाहेज्जा । से जिक्खु वा जिक्खुणी वा जाव
पविट्ठे समाणे सेज्जं पुण पवालजातं जाणेज्जा । तं जहा-आसो-
त्थपवालं वा एग्गोहपवालं वा पिलक्खुपवालं वा पीयूरप-
वालं वा सङ्खइपवालं वा अरणयरं वा तहप्पगारं पवाल-
जायं आगमं असत्थपरिणयं अफासुयं अणेसणिज्जं०
जाव णो पडिगाहेज्जा । से जिक्खु वा भिक्खुणी वा
जाव समाणे सेज्जं पुण सरहुयजायं जाणेज्जा । तं
जहा-अंबसरहुयं वा कविडसरहुयं वा दालिमसरहुयं वा
विडसरहुयं वा अस्सयरं वा तहप्पगारं सरहुयजायं आमं

असत्यपरिणयं अफामुयं जाव णो पमिगाहेज्जा । मे निक्खु वा भिक्खुणी वा जाव पविट्ठे समाणे सेज्जं पुण मंधुजायं जाणेज्जा । तं जहा-उंवरमंथुं वा एग्गोहमंथुं वा पिलक्खुमंथुं वा आसोत्थमंथुं वा आणयरं वा तहप्पगारं मंधुजायं आमयं दुरुक्कं साणुवीयं अफामुयं जाव णो पमिगाहेज्जा ।

(से भिक्खू वेत्यादि) स्पष्टम्, णवरं (मंधुं ति) नूर्णम् । (दुरुक्कं ति) ईषत्पिष्टम् । (साणुवीयं ति) अविश्वस्तयोनिबीजमिति ॥

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा जाव समाणे सेज्जं पुण जाणेज्जा, आममगं वा पृतिपिएणागं वा महुं वा मज्जं वा सप्पि वा खोलं वा पुराणं एत्थ पाणा अणुप्पसूया एत्थ पाणा जाया एत्थ पाणा संवुद्धा एत्थ पाणा अवुक्कता एत्थ पाणा अपरिणता एत्थ पाणा अविच्छत्ताणां पमिगाहेज्जा ॥

(से भिक्खू वेत्यादि) स भिक्कुर्यत् पुनरेवं जानीयात्तद्यथा- (आममगं वे ति) आमपणं अरणिक्कत-दुर्लभकमदि । तस्मात्प-कमपकं वा, (पृतिपिएणागं ति) कुथितखड्गम् । मधुमये प्रतीते, स-पिष्टं तम्, खोलं मद्याधःकंदम्, एतानि पुराणानि न ग्राह्या-णि । यत् एतेषु प्राणिना अनुप्रसूता जाताः, संवृक्षाः, अव्युक्ता-न्ताः, अपरिणताः, अविश्वस्ता नानादेशजविनेयानुग्रहार्थमेका-धिकान्यवैतानि, किञ्चिद्भेदाद्वा भेदः ।

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा जाव समाणे सेज्जं पुण जाणेज्जा, उच्छुमेरगं वा अंककैरुयं वा कसेरुगं वा सि-घारुगं वा पृतिआलुगं वा अणयरं वा तहप्पगारं आमं असत्यपरिणयं जाव णो पमिगाहेज्जा ॥

(से निक्खू वेत्यादि) (उच्छुमेरगं वे ति) अपनीतत्वगिधुग-एकिका (अंककैरुयं वे ति) एवमादीन्वनस्पतिविशेषान् जलजा-न् । अन्यद्वा तथाप्रकारमाममशस्त्रोपहतं न प्रतिगृहीयादिति ॥

से भिक्खू वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा, उप्प-लं वा उप्पन्नणालं वा निसं वा निसमणालं वा पोक्खलं वा पोक्खलविजागं वा अणयरं वा तहप्पगारं जाव णो पमिगाहेज्जा ॥

(से भिक्खू वेत्यादि) स भिक्कुर्यत् पुनरेवं जानीयात्तद्यथा- उप्पलं नात्रोत्पलादि, नात्रं नस्यैवाधारः । निसं पक्कन्दमूलं, निसमणालं पक्कन्दोपरिवर्तिनी सता, पोक्खलं पक्ककैसरं, पो-क्खविभागं पक्कन्दः । अन्यद्वा तथाप्रकारमाममशस्त्रोपहतं न प्रतिगृहीयादिति ॥

से निक्खू वा निक्खुणी वा जाव समाणे सेज्जं पुण जा-णेज्जा, अगमवीयाणि वा मूलवीयाणि वा खंधवीयाणि वा पोरवीयाणि वा अमाजायाणि वा मूलजायाणि वा खंधजा-याणि वा पोरजायाणि वा एणत्थ तक्कलिमत्थएण वा तक्-खिसीसेण वा एणत्थिपरमत्थएण वा खज्जूरमत्थएण वा ता-लमत्थएण वा अणयरं वा तहप्पगारं आमं असत्यप-रिणयं जाव णो पमिगाहेज्जा ।

(से भिक्खू वेत्यादि) स भिक्कुर्यत् पुनरेवं जानीयात्तद्यथा- अग-मवीजानि जपाकुसुमादीनि, मूलवीजानि जायादीनि, स्कन्धवी-जानि शल्लक्यादीनि, पर्ववीजानि इत्यादीनि । तथा अग्रजा-तानि मूलजातानि स्कन्धजातानि पर्वजातानीति । (एणत्थ ति) नान्यस्मादग्रादेरानीयात्तत्र प्ररोहितानि, किन्तु तत्रैवाग्रादौ जा-तानि, तथा (तक्कलिमत्थएण वा) तक्कली गमिति वाक्याद्वाहारे । तन्मस्तकं तन्मध्यवर्ती गर्भः । तथा कन्दवीशीर्वकन्दवीस्तय-कः । एवं नातिकेरादेरपि छुध्यमिति । अथवा कन्दस्यादिम-स्तकेन सहशमन्यद्यच्छिन्नाऽन्तरमेव ध्वंसमुपयाति, तत् तथाप्रकारमन्यदाममशस्त्रपरिणतं न प्रतिगृहीयादिति ॥

से निक्खू वा निक्खुणी वा जाव समाणे सेज्जं पुण जाणेज्जा, उच्छुं वा काणं अंगारियं सप्पिमस्सं वियदूसितं वेत्तगं वा कंदलीकुसुयगं वा अणयरं वा तहप्पगारं आमं असत्यपरिणयं जाव णो पमिगाहेज्जा ॥

(से भिक्खू वेत्यादि) स भिक्कुर्यत् पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा- उ-च्छुं वा (काणं ति) व्याधिविशेषात्सस्त्रिहं, तथा-अङ्गारिकं वि-चणीकृतं, तथा-सन्मिश्रं स्फुटितत्वक् (वियदूसितं ति) वृक्षैः शृ-गादिवैद्यै ईषद्भक्षितं, न होतव्यता रन्ध्राणुपक्षेपेण तत्प्राप्तुं क्वचित्-ति सूत्रोपन्यासः । तथा वेत्तगं (कन्दलीकुसुयगं वे ति) कन्दली-मध्यं तथाऽन्यदप्येवंप्रकारमाममशस्त्रोपहतं न प्रतिगृहीयादिति ॥

से भिक्खू वा निक्खुणी वा जाव समाणे सेज्जं पुण जा-णेज्जा, लसुणं वा लसुणपत्तं वा लसुणणाळं वा लसुणकं-दं वा लसुणचोयगं वा अणयरं वा तहप्पगारं आमं असत्यपरिणयं जाव णो पमिगाहेज्जा ॥

लसुणसूत्रं सुगमम् । णवरं (चोयगं ति) कोशकाकारा लसुण-स्य बाह्यत्वक् । सा च यावत्सार्द्धा तावत्सन्धिसेति ॥

से भिक्खू वा निक्खुणी वा जाव समाणे सेज्जं पुण जाणेज्जा, अत्थिअं वा कुंजिपक्कं तिंदुगं वा वेदुयं वा प-लं वा कासवणादियं वा अणयरं वा आमं असत्यपरि-णयं जाव णो पमिगाहेज्जा ॥ से निक्खू वा निक्खुणी वा जाव समाणे सेज्जं पुण जाणेज्जा, कणं वा कणकुंढगं वा कणपूयडिं वा चाउलं वा चाउलपिणं वा तिदं वा तिलपिणं वा तिदपप्पमं वा अणयरं वा तहप्पगारं आमं असत्यपरिणयं जाव लाभे संते णो पमिगाहेज्जा ॥

(से भिक्खू वेत्यादि) (अत्थिअं ति) वृक्षविशेषफलम् ।

(तिंदुगं ति) टेम्बरुयम्, (विलुअं ति) विद्वं, (कासवणादियं) श्रीपर्णीफलं, कुम्भीपकशब्दः प्रत्येकमजिसंघयते । एतदुक्तं भ-वति-यद्(स्थकफलादि गर्तादावप्राप्तपाककालमेव बलात्पाक-मानीयते तदाममपरिणतं न प्रतिगृहीयादिति (से इत्यादि) कणमिति शात्यादेः कणिकास्तत्र कदाचिन्नाभिः संभवेत् । कणि-ककुण्डं कणिकाभिर्मिश्राः कुक्कुमाः, (कणपूयलं ति) क-णिकाभिः पूयलिका, अत्रापि मन्दपकादौ नाभिः संजायते । शेषं सुगमम् । आवा० २ भु० १ अ० ८ उ० । स्वभाववर्णं, नि० चू० १७ उ० । रसरुधिरादिधातुत्वेन परिणाममगते, पञ्चा० ३ धिव० ।

अपरिणाम-अपरिणामक-पुं० । न विद्यते परिणामो यदु-
क्तार्थपरिणमनं यस्य स तथा । व्य० १ उ० । उत्सर्गैकरुचौ पुरुषे,
न० । जी० १ प्रति० ।

अपरिणामकमाइ—

जो दन्वस्वित्तकयका-सजावओ जं जहा जिणक्खायं ।
तं तह असइदंतं, जाए अपरिणामयं साहुं ॥

यो द्रव्यक्षेत्रकालजावकृतं तद् न भ्रष्टधाति तं तथा अभ्रष्टधतं
जानीहि अपरिणामकं साधुम् । वृ० १ उ० । पं० व० ।
(' परिणाम ' शब्दव्याख्यानावसरे अतिपरिणामकस्यापि
व्याख्याऽप्यध्यायि, तत्रैवास्यापि शब्दस्य व्याख्या दृष्टान्तश्च
रूढव्यः)

अपरिणिव्याण-अपरिनिर्वाण-न० । परि समन्ताद् निर्वाणं सु-
खं परिनिर्वाणं, न परिनिर्वाणमपरिनिर्वाणम् । समन्तात् शरीर-
मनःपीडाकरे, " सन्वेसिं सत्ताणं भसायं अपरिनिव्याणं
महभयं दुक्खं " आचा० १ भु० १ अ० ६ उ० ।

अपरिणत्त-अपरिणत्त-त्रि० । अज्ञापिते, कल्प० ।

अपरिणाय-अपरिणाय-त्रि० । रूपरिक्त्या स्वरूपतोऽनवगते,
प्रत्याख्यानपरिक्त्या चाप्रत्याख्याते, स्था० ५ ठा० २ उ० । आचा० ।
अपरितंत-अपरितान्त-त्रि० । अपरितान्ते परिश्रममगच्छति,
न० । प्रश्न० । पं० भा० । 'अपरितन्तो सुत्तथ-तदुभयसु' पं० चू० ।

अपरितंतजोगि (ए)-अपरितान्तयोगिन-त्रि० । अपरिता-
न्तोऽविश्रान्तो योगः समाधिर्यस्य सोऽपरितान्तयोगः । स्वार्थि-
केभ्रन्तत्वाद्यापरितान्तयोगी । अन्त० ७ वर्ग । अविश्रान्तसमा-
धौ, अणु० ३ वर्ग । अपरितान्ता अश्रान्ता योगा मनःप्रभृत्यः स-
दनुष्ठानेषु यस्य स तथा ; तत अपरिश्रान्तसंयमे प्रयते, प्रश्न०
१ सम्ब० द्वा० ।

अपरितावणया-अपरितापनता-स्त्री० । शरीरपरितापानु-
त्पादने, भ० ५ श० ए उ० । परितापानुत्पादने, ध० ३ अधि० ।
समन्ताच्छरीरसन्तापपरिहारे, पा० ।

अपरिताविय-अपरितापित-त्रि० । स्वतः परतो वाऽनुपजात-
कायमनःपरितापे, जी० ३ प्रति० ।

अपरित-अपरीत-पुं० । न० त० । साधारणशरीरे, स्था० ३
ठा० २ उ० । अनन्तसंसारे वा जीवे, भ० ६ श० ३ उ० ।

अपरिते बुविहे पणत्ते । तं जहा-कायअपरिते य, संसा-
रअपरिते य ॥

कायापरीतोऽनन्तकायिकः । संसारापरीतः सम्यक्त्वादिनाऽ
कृतपरिमितसंसारः । प्रज्ञा० १८ पद । कायापरीतः साधारणः,
संसायापरीतः कृष्णपाक्षिकः । जी० २ प्रति० ।

तत्र—

संसारअपरिते बुविहे पणत्ते । तं जहा-अणादिए अ-
पज्जवसिए, अणाइए सपज्जवसिए ॥

संसायापरीतो द्विधा-अनाद्यपर्यवसितो यो न कदाचनपि
संसारव्यवच्छेदं करिष्यति; यस्तु करिष्यति सोऽनादिसपर्य-

वसितः । प्रज्ञा० १८ पद । अनादिकोऽपर्यवसितो येन जातु-
चिदपि भिन्नि गन्ता, अनर्थादिको वा सपर्यवसितो भवविशेषः ।
जी० २ प्रति० । (कायापरीतादिव्याख्यानं ' अंतर ' शब्द-
स्मिन्नेव भागे ७७ पृष्ठे दृश्यम्)

अपरिणय-अपरिणय-त्रि० । अपरिभवनीये, स्था० ३ ठा० ।

अपरिजोग-अपरिजोग-पुं० । परिजोगभावे, स्था० ५ ठा० २
उ० । नि० चू० ।

अपरिमाण-अपरिमाण-त्रि० । न विद्यते परिमाणं यस्य स
तथा । क्षेत्रतः कालतो वा इत्यन्तरहिते, " अपरिमाणं वि आ-
णाइ, इहमेगेसिमाहियं " सूत्र० १ भु० १ अ० ४ उ० । नि० चू० ।

अपरिमिय-अपरिमित-त्रि० । अपरिमाणे, न परिमितोऽपरि-
मितः । अनु० । परिमाणरहिते, " अपरिमियमहिच्छकलुसम-
तिवाउवेगउत्तममाणं " अपरिमिता अपरिमाणा ये महच्छा
बुद्धमिज्ञाया अविरता श्लोकास्तेषां कलुषाऽविशुद्धा मतिः स-
पक्ष चायुवेगस्तेन उत्पाद्यमानं यत्तत्तथा । प्रश्न० ३ सम्ब०
द्वा० । आवा० । "अपरिमियनाणदंसणधरंहि" (तार्थवृद्धिः)
प्रश्न० १ सम्ब० द्वा० । वृ० । दर्श० । अनन्ते, औ० । बुद्धति,
"अपरिमियं च वसाये, कव्वं गज्जंति नायव्वं" द्वा० २ अ० ।

अपरिमियपरिगह-अपरिमितपरिग्रह-पुं० । अपरिमितश्चा-
सौ परिग्रहणं परिग्रहः । परिमाणरहितपरिग्रहे, आवा० ६ अ० ।
अपरिमियवत्त-अपरिमितवत्त-त्रि० । अपरिमितं बलं यस्य
सोऽपरिमितवत्तः । निर्विशेषवीर्यान्तरायक्यादनन्तबलशा-
स्त्रिनि, " ततो बला बभभदा, अपरिमियवत्ता जिणवरिदा "।
विशे० । सूत्र० । " अपरिमियवत्तवीरियजुत्ते " अपरिमितानि
बलादीनि, तैर्युक्तो यः स तथा । उपा० २ अ० ।

अपरिमियमणंततएदा-अपरिमितानन्ततृणा-स्त्री० । अपरि-
माणव्यविषया अनन्ता वाऽकृया या तृणाऽविद्यमानव्यव्याऽ-
येच्छा । अपरिमितवाच्छायाम्, प्रश्न० ३ सम्ब० द्वा० ।

अपरिमियसत्तजुत्त-अपरिमितमत्त्वयुक्त-त्रि० । अपरिमित-
मियन्तरहितं यत्सत्त्वं धृतिबलं तेन युक्तः । अपरिमितधैर्यं,
वृ० ३ उ० ।

अपरियत्तमाणा-अपरावर्तमाना-स्त्री० । न परावर्तमाना अप-
रावर्तमाना, पं० सं० ३ द्वा० । परावर्तमानप्रकृतिभिन्नास्तु कर्म-
प्रकृतिषु, पं० सं० ३ द्वा० । (मूलप्रकृतीनां बन्धादिप्रस्तावे
' कम्म ' शब्दे तृतीयभागे २९१ पृष्ठे दर्शयिष्यन्त एताः)

अपरियाइत्ता-अपर्यादाय-अव्य० । परितः समन्तादगृहीत्वे-
त्यर्थे, स्था० २ ठा० १ उ० । सामस्येनागृहीते, स्था० १ ठा० १ उ० ।
अपरियाणित्ता-अपरिणाय-अव्य० । रूपरिक्त्याऽज्ञत्वा प्रत्या-
ख्यानपरिक्त्या चाप्रत्याख्यायेत्यर्थे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

अपरियार-अपरिचार-त्रि० । न० व० । प्रविचारणमैधुनोप-
सेवारहिते, अप्रविचारे, प्रज्ञा० ३४ पद ।

अपरिविदिय-अप्रतिपतित-त्रि० । स्थिरे, पञ्चा० ७ विव० ।

अपरिसा (स्सा) इ (वि) (ए)-अपरिस्त्राविह-पुं० ।
परिस्त्रात्रितुं शीलमस्य परिस्त्रावी । न परिस्त्रावी अपरिस्त्रावी ।
द्रव्यतः स्त्रावरहिते तुम्बकादौ, भावतः श्रुतार्थकुरणकारकेऽ-
नुयोगदानयोग्ये, वृ० ।

एतत्स्वरूपं सप्रतिपक्षं निक्षेपदृष्टान्तप्रदर्शनपूर्वकमुच्यते—
अपरिस्त्राविह्वारमाह—

परिसाह अपरिसाहं, दन्वे जावे य लोग-उत्तरिण ।

एकेको वि य पुविहो, अमच्च-वर्गुणं दिहंतो ॥

परिस्त्रावितुं शीलमस्येति परिस्त्रावी; तद्विपरितोऽपरिस्त्रावी । उभाषपि द्विविधौ-द्रव्ये, भावे च । तत्र द्रव्यतः परिस्त्रावी घटादिः, अपरिस्त्रावी तुम्बकादिः । भावतः परिस्त्रावी । एकै-कोऽपि द्विविधः, तद्यथा- (लोग सि) लौकिकः । (उत्तरिण सि) पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् लोकोत्तरिकः । तत्र लौकिके भावतः परिस्त्राविणि अमात्यदृष्टान्तः ।

स चायम्—

“एगो राया, तस्स कम्मा गइजस्स जारिसा, सो निच्चं को-लाए अमुकियाए अत्थइ । सो अज्जया अमच्चवेणं एगंते पुच्छिओ-किं तुम्हे जइरयपादा कोलाए आवडियाए अ-च्छइ, न कस्सइ सीमं कम्मा य दरिसेह ? । रज्जा सज्जाओ कहि-ओ; भणियं च-मा रहस्समज्जं काहिसि सि । तेण अगंसीर-याए तं रहस्सं अप्पहियासमाणेण अरुवि गंतुं रुक्खकोमरे मुहं छोदुण्ण भणियं-गइजकन्नो राया । राया तं रुक्खं अन्नेण केण-इ वेत्तुं वादिसं कयं, ज्ञयियव्वयावसेण य तं रण्णो पुरओ पदमं बाह्यंतवज्जं तं भणइ-गइजकन्नो राया । रज्जा अम-च्चो पुच्छिओ-तुमे परं एयं रहस्सं नायं, कस्स ते कहियं ? । अमच्चवेण अहावत्तं सिहं । एस होइओ परिस्त्रावी । लोउत्तरिओ जो अप्पहियासमाणो पुच्छिओ वा अपुच्छिओ वा अपरिणयायं अववायपयाणि कहेइ ” ।

ईदृशस्य परिस्त्राविणः सूत्रं यो ददाति तस्य चत्वारो लघवः । अर्थे ददाति तस्य चत्वारो गुरवः । यत एव ततो अपरिस्त्राविणो दातव्यम् । सोऽपि द्विधा-लौकिको, लोकोत्तरिकश्च । तत्र लौ-किके अपरिस्त्राविणि बहुक्याः दृष्टान्तः ।

स चायम्—

“राया सिद्धी अमच्चो आरक्खिओ मूलदेवो य एक्काए पुरोहियजज्जाए वहुवणीए अर्द्धवक्खंसिणीए अज्जोववन्ना । ताए सव्वेसि संकेअओ जितो, ते आगया दुवारे ठिया । ताए मन्नंति-जइ महिलारहस्सं जाणेह तो पविसइ । ते जणंति-ण जाणामो, मूलदेवेण भणियं-अहं जाणामि । ताए भणियं-पविसइ सि, पविहो पुच्छिओ-किं महिलारहस्सं? तेण भणियं-मारिज्जंतेहि वि अमस्स न कहेयव्वं । “त्वं विदग्धः कामुकः” इति तुष्टाए सव्वरासि रमिओ । पत्ताए रज्जा पुच्छिओ मूलदेवो-किं महिलारहस्सं? मूलदेवो जसइ-अहं एयं उव्वमावं पि न जाणामि । रण्णा अवलवइ सि बज्जो आण्णो, तइ वि न कहेइ, ताहे धेज्जाइणीए आगंतुं रन्नो पुरतो कहियं-जइ एयं खेव महिलारहस्सं, जं सरीरव्वाप वि न क-स्सइ मीसइ सि । एस होइओ अपरिस्त्रावी । लोउत्तरिओ पुण जो वेअसुअस्स रहस्सियाणि अपवायपयाणि सुणिता उ-छिओ, तज्जो जइ कोइ अपरिणओ पुच्छइ-किं एयं कहिज्जइ ? । भणइ-सरणकरणं साहूणं वनिज्जइ ” । ईदृशस्यापरिस्त्राविणो यदि सूत्रं न ददाति तदा चतुर्लघु । अर्थे न ददाति तदा चतुर्गुरु । ३० १ उ० । स्था० । परिस्त्रावति आस्रवति कर्म बज्जातीत्येवं शीलः परीक्षावी, तन्निषेधादपरिस्त्रावी । अवन्त्रके निरुक्तयोगे, अ-यं च पञ्चमः स्थातकभेदः । उत्तराभ्ययनेषु त्वदेन जिनः केव-लीत्ययं पञ्चमो भेद उक्तः, अपरिस्त्रावीति तु नाधीतम् । ३० २५

श० ६ उ० । स्था० । न परिस्त्रावति नास्रोचकदोषानुपसृत्याऽ-न्यस्मै प्रतिपादयति य एवं शीलः सोऽपरिस्त्रावी । आस्रोचक-दोषाऽप्रख्यापके आलोचनां प्रतीच्छुके, “जो अन्नयस्स व-दोसे न कहेइ अपरिस्त्राई सो होइ ” स्था० ८ उ० । पञ्चा० । ५० । व्य० । यो न परिस्त्रावति परिकथितात्मगुह्यजलमित्येवं शीलोऽपरिस्त्रावी । आस्रोचनामाभित्य आचाराङ्गोक्ततृतीयम-ङ्गुत्तय इत्यर्थः । ३० १ अधि० ।

अपरिसाहि-अपरिशादि-पुं० । परिशादिर्जिते, प्रश्न० १ आ-अ० द्वा० । शय्यासंस्तारके, नि० सू० २ उ० । फलकादिभ्ये, ३० ३ उ० । अनवयवोक्तने च, “अपरिसाहि अक्कोवज्जण-धणाणुलेखणभूयंति ” अ० ७ श० १ उ० ।

अपरिसाहिय-अपरिशादित-त्रि० । परिशादरहिते, उत्त० १ अ० ।

अपरिसुक्क-अपरिशुक्क-त्रि० । सदावे, पञ्चा० ३ विव० । अयु-क्तियुक्ते, आव० ४ अ० ।

अपरिसेस-अपरिशेष-त्रि० । निःशेषे, प्रश्न० २ आअ० द्वा० ।

अपरिहारिय-अपरिहारिक-पुं० । न परिहारिकोऽपरिहारिकः । पाश्वस्यावसनकुशीलसंस्तयथास्त्ररूपे, आचा० १ सु० १ अ० १ उ० । मूक्षोत्तरगुणदोषाणामपरिहारके, मूक्षोत्तरगुणानां वाऽधारके, अन्यतीर्थिकगृहस्थे वा । नि० सू० २ उ० ।

अपरोवताव-अपरोपताप-पुं० । परपीडापरिहारिणि, पं० सू० २ सु० । अपरोवतावि (न)-अपरोपतापिन्-पुं० । साधूनां वर्णवादि-नि, पं० सू० ।

अपलिअ-अपक्क-त्रि० । अग्निनाऽन्वस्कृते, ध० २ अधि० ।

अपक्षिजं चमाण-अप्रतिकुञ्चयत्-त्रि० । अगोपयति, आचा० २ सु० ५ अ० १ उ० ।

अपक्षिजं चि-अपरिकुञ्चिन्-त्रि० । अमायाविनि, व्य० १ उ० ।

अपलिजं चिय-अप्रति (परि) कुञ्चय-त्रि० । न परिकु-ञ्चयमपरिकुञ्चयम् । अकौटिह्ये, व्य० १ उ० ।

अप्रति (परि)-कुञ्चय-अध्य० । मायामहत्वेत्यर्थे, व्य० १ उ० । नि० सू० ।

अपलिच्छस-अपरिच्छस-त्रि० । परिच्छदरहिते, व्य० ३ उ० ।

अपक्षिमंथ-अपरिमन्थ-पुं० । परिमन्थः स्वाभ्यायादिकृतिस्तद-जावोऽपरिमन्थः (उत्त०) स्वाभ्यायादौ निरालस्ये, वत्त० २ ३ अ० ।

अप (प) लीण-अप्रलीन-त्रि० । असंबन्धे, सूत्र० १ सु० १ अ० ।

अपवग्ग-अपवर्ग-पुं० । जन्ममरणप्रबन्धोच्छेदतया सर्वः दुःख-प्रहायलक्षणे मोक्षे, सूत्र० १ सु० १ ३ अ० । संधा० । “तज्जावेअ-वर्ग इति” तस्य रागादिक्रयस्य भावे सकललोकाङ्गोक्तविलोक-नशालिनोः केवलज्ञानदर्शनयोर्लक्ष्यौ सत्यां निस्तीर्णमवाणे-वस्य सतो जन्तोऽपवर्ग उक्ते निरुक्तं ब्रह्मवतीति । किं लक्षणः?, इत्याह- “स आत्यन्तिको दुःखविगम इतीति” सोऽपवर्गः, अत्यन्तं सकलदुःखातिनिर्मुलनेन भवतीति आत्यन्तिको

दुःस्वविगमः । सर्वशरीरमानसाशर्मविरहः, सर्वज्जीवलोकासा-
धारणानन्दानुभवश्चेति । ध० १ अधि० ।

अपवर्गवीथि-अपवर्गवीज-न० । मोक्षस्य कारणे, पं० ६ वि० ।

अप (प) वक्ष्य-अपवर्तन-न० । अपवृत्ता, पञ्चा० ४ वि० ।

अपवाय-अपवाद-पुं० । द्वितीयपदे, ति० चू० २० उ० ।

अप(प)विभ-अपवृत्त-त्रि० । तत्त्वतो व्यावृत्ते, पञ्चा० १४ वि० ।

अप(प)वित्ति-अपवृत्ति-स्त्री० । गाढं मनोवाकायानामनव-
तारे, ध० १ अधि० ।

अप(प)संसाणिज्ज-अप्रशंसनीय-त्रि० । साधुजनैः प्रशंसां
कर्तुमयोग्ये, तं० ।

अप (प) सज्ज-अप्रसङ्ग-त्रि० । अप्रभृष्ये, व्य० ७ उ० ।

अप (प) सज्जपुरिसाणुग-अप्रसङ्गपुरुषाणुग-त्रि० । अ-
प्रभृष्टपुरुषानुसारिणि, (व्य०) "गणिर्ण" गुणसंपन्ना-ऽसज्जपुरि-
साणुगा । " व्य० २ उ० ।

अप (प) सत्य-अप्रशस्त-त्रि० । न० तं० । अशोभने, "अ-
पस्तथे संजमे चयइ" भाव० ५ अ० । विशेष० । भ० । व्य० ।
अभेयसे, अनादेये, स्था० ३ उ० ३ उ० । बलवणादिनिमित्तं
प्रतिसेविनि, व्य० १० उ० ।

अपसत्यवेत्त-अप्रशस्तक्रेत्र-न० । शरीरादिक्रेत्रे, ति० चू० १० उ० ।

अपसत्यद्व-अप्रशस्तद्व-न० । अस्थयादौ अशोभनद्वये,
ति० चू० ११ उ० ।

अपसत्यदेस्सा-अप्रशस्तलोरेया-स्त्री० । कृष्णनीलकापोता-
सु तिष्ठु लेख्यासु, वच० ३४ अ० ।

अपसत्यविहगगतिनाम-अप्रशस्तविहगगतिनाम-न० । वि-
हायोगतिनामनेदे, यद्व्याप्त्यनुरप्रशस्ता गतिर्भवति, यथा आदि-
रादीनां तदप्रशस्तविहायोगतिनाम । कर्म० ६ कर्म० ।

अपसारिया-अपसारिका-स्त्री० । पट्टाक्षिकायाम्, वृ० २ उ० ।

अपशु-अपशु-पुं० । न० उ० । द्विपदचतुष्पदादि (परिग्रह) र-
हिते, "समणे भविस्सामि अणगारे अकिचणे अपुसे अपस्स
परदत्तजोगी" आवा० २ उ० ७ अ० १ उ० ॥

अपस्समाण-अपश्यत्-त्रि० । अनीकमाणे, "अपस्समाणे प-
स्सामि, देवे जक्खे य गुज्जगे ।" स० ३० सम० ।

अपहिट्ट-अप्रहृष्ट-त्रि० । अहसति, दश० ५ अ० १ उ० ।

अपहु-अप्रजु-पुं० । भृतकादौ, ध० ३ अधि० ।

अपहुवन्त-अप्रजुवत्-त्रि० । अप्रभाववति, व्य० १० उ० ।

अपाइया-अपात्रिका-स्त्री० । पात्ररहितायास् (निर्ग्रन्थ्यास्),
निर्ग्रन्थ्या पात्ररहितया न भवितव्यम्—

नो कण्ठं निर्गन्धीं अपाइयां हुंनए ।

नो कण्ठते निर्ग्रन्थ्या अपात्रायाः पात्ररहिताया भवितुमिति
सूत्रार्थः ।

अथ नाप्यम्—

गोष्णे माणे व्व वने, आभावाणं विमणा कुलधरे य ।

णासट् खड्य लज्जा, सुएहाए हंति दिट्ठो ॥

पात्रकमन्तरेण यत्र तत्र समुद्देशनीयम् । ततो लोको श्रूयाद् यथा-
गोष्ये च चारि प्राप्नोति तत्रैवाक्षेष्टं वर्तति । यथा वा भवानो यत्रैव
स्वल्पमप्याहारं लज्जे तत्रैव निश्चयो भवेत् । पश्येता अपि गोभान-
सदृशो यत्रैव प्राप्नुयन्ति तत्रैव भुञ्जते । तथा शोकस्य पुरतः समु-
द्दिशन्ति-अहो ! आभिर्भोजनं भवान्ननं वा प्रतिपन्नं, एवं न प्रसज्जना
भवति । (त्रिसणा कुलधरे य स्त) नास्तथा लज्जाना दृष्ट्वा
तदीयकुलगृहे गन्वा लोकः त्रिंसां कुर्यात् । यथा-युष्मदीया
दुहितरः स्नुषा वा याः पुत्र्यं चन्दमूर्धकिरणैरप्यसृष्टात्रास्ताः
साम्प्रतं सर्वलोकपुरतो गाय इव चरन्त्यो हिहन्ते । एवमुक्ते ने
चूयस्ताः स्वगृहमानयन्ति । 'नासट्ठे' अस्यर्थं च स्वादिनं भक्षणं
लोकस्य पुरतः सर्वसु कुर्वन्तीषु लोको श्रूयान्-अहो ! बहुभङ्गादि
अस्ति स्त्रीणां च लज्जा विभूषणं, सा चैतासां नास्तीति । अत्र च
लज्जायां स्नुषा दृष्टान्तो ज्ञवति । स च द्विधा-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च ।
प्रशस्ते तावदाह—

उच्चासणम्मि सुएहा, एण शिमीयइ शावि जामए उच्चं ।

शावि पगसे जुंजइ, गिएहइ वि य एण नाम अप्पाणं ॥

यथा-स्नुषा यधूरुक्षैरासने न निषीदति, नाप्येवं महता श-
ब्देन भाषते, न च प्रकाशे चूभागे हृङ्ग, आर्त्तीयं च नाम न
गृह्णाति न प्रकटयति, एवं संयतीतिरपि भवितव्यम् ।

अप्रशस्तस्नुषादृष्टान्तः पुनरयम्—

अहवा महापयणि, सुएहा ससुरे य इक्केकस्स ।

दलमाणेण विणासं, झज्जानात्तेण पावंति ॥

अथवा प्रकारान्तरेण स्नुषादृष्टान्तः क्रियते-महापदानि वि-
कृष्टतराणि पदानि, स्नुषा इवशूरभैकैकस्य, परस्परं प्रयच्छतो,
यथा लज्जानाशेन विनाशं प्राप्नुतः, तथा संयत्यपि निर्लज्जा
विनश्यतीत्युक्तार्थः । भावार्थस्त्ययम्-परास्स धिज्जाइयस्स भ-
ज्जाए मयाए पुत्तेण से अट्टिया णिमायत्तक्का ओगंणीया-
णि इयरेहिं सुएहाससुरेहिं हासखिडाइयं करैतेहिं निज्जत्तण-
ओ निस्सेणिया रुदित्ता अतिघायपुव्वणं विगिच्छताइं पयाइं
दैतेहिं एक्कमकस्स सागारियं पकुप्पायं दो वि विणछाणि, एवं
निज्जत्तणं विणासो हज्जा ।

द्वितीयपदमाह—

पायस्स वि तेणहिंए, भाभिणें बूडे व सावयभए वा ।

बोहिभए खित्ता इव, अपाइया हुज्ज विइयए ॥

पात्रस्याभावे स्तेनकतया हते अग्निभावाद् ध्यामिते दकप्-
रेण क्लिप्ते पात्रे श्वापदजये बोधिकभये वा शक्तिं पात्राणि परित्य-
ज्य नष्टा सती क्लिप्तचित्ता वा, आदिशब्दाद्यक्षाविष्टा वा अपा-
त्रिका पात्ररहिता द्वितीयपदे ज्ञवेत् । वृ० ५ उ० ।

अपाउरु-अप्रावृत्-त्रि० । न विद्यते प्रावृत्ते प्रावरणं यस्ये-
त्यप्रावृत्तकः । स्था० ५ उ० १ उ० । अपात्रिकाद्युपरितनोपक-
रणरहिते, वृ० ५ उ० ।

अपाणय-अपानक-त्रि० । जालवज्जिते, जं० २ वक्र० । सनु-

विधादारहिते, पञ्चा० १० विध० ॥ “ लुपेण भसेण अपाण-
णं ” ज० २ वक्र० ॥ पानकसदृशेषु शीतलत्वेन दाहोपशमहे-
तुषु स्थालीपानकादिषु, गोशालकसम्मतपदार्थेषु च । भ० १५
श० १ उ० । (तत्प्रदर्शनं गोशालकशब्दे करिष्यामि) पानकाहार-
वर्जिते, ज० ४ वक्र० । पानीयपानपरिहारवति, स्था० ६ उ० ।
एकान्तरोपवासे, घ० ३ अधि० ।

अपाय-अपाद-त्रि० । विशिष्टच्छन्दोरचनायोगोपादवर्जिते,
दश० १ अ० । उक्त० ।

अपायच्छिन्न-अपादच्छिन्न-त्रि० । अन्तिमचरणे, नि० सू०
१४ उ० ।

अपार-अपर-त्रि० । अनन्ते, स० ।

अपारंगम-अपारङ्गम-त्रि० । पारस्तटः परकूलं तद् गच्छती-
ति पारङ्गमः, न पारङ्गमोऽपारङ्गमः । पारगतोपदेशाभावाद्-
पारंगमे, “ अपारंगमा एष, न य पारंगमित्यपि ” एते कुतीर्थका-
दयः अपारङ्गमा इत्यादि । पारस्तटः परकूलं, तद् गच्छन्तीति पा-
रङ्गमाः, न पारङ्गमा अपारङ्गमाः, एत इति पूर्वोक्ताः । पारगतोप-
देशाभावाद्पारङ्गता इति भावनेयम् । न च ते पारगतोपदेश-
भूते पारङ्गमनायोचता अपि पारं गन्तुमलम् । अथवा गमनं
यमः, पारस्य पारे वा गमः पारगमः । सूत्रे त्वनुस्वरोऽलान्त-
णिकः, न पारगमोऽपारगमस्तस्या अपारगमाय । असमर्थस-
मासोऽयम् । तेनायमर्थः-पारगमनाय ते न भवन्तीत्युक्तं भ-
वति । ततश्चानन्तमपि संसारान्तर्भवति एवासते । यथापि पार-
गमनायोचमयन्ति तथापि ते सर्वज्ञोपदेशविकलाः स्वरुचिचि-
रचितशास्त्रवृत्तयो नैव संसारपारं गन्तुमलम् । आचा० १
सू० २ अ० ३ उ० ।

अपारग-अपारग-त्रि० । अतीरं गामिनि, सूत्र० १ सू० ३ अ० ३ उ० ।
अपारमगो-देशी-विभामे, दे० ना० १ वर्ग ।

अपाव-अपाप-त्रि० । अपगतशेषकर्मकलहे, सूत्र० १ सू० १ अ०
३ उ० ।

अपावभाव-अपापभाव-त्रि० । लब्ध्याद्यपेक्षारहिततया शुद्ध-
चित्ते, दश० ६ अ० १ उ० ।

अपावमाण-अपामुवत्-त्रि० । अनासादयति, ओष० ।

अपावय-अपापक-पुं० । शुनचित्तरूपे प्रशस्तमनोविनये, स्था०
७ उ० । अपापवाकप्रवर्तनरूपे घाम्बिनये, ज० २५ उ० ७ उ० ।

अपावा-अपावा-स्त्री० । अपापाऽपरनाभ्यां पुण्याम्, यत्र भीम-
दावीरः स्वामी निर्वृत्तः । स्था० ।

अपास-अपाश-पुं० । अबन्धने, आचा० १ सू० १ अ० ३ उ० ।

अपासत्यया-अपार्वस्थता-स्त्री० । न पार्श्वस्थोऽपार्श्वस्थ-
स्तस्य भावस्तथा । पार्श्वस्थतापरिहारे, अनया चागमिष्यद्भू-
ताकारणानि कुर्वता आशंसाप्रयोगो न विशेषः । स्था० १० उ० ।

अपासित्वा-अदृष्ट-अन्य० । अनालोच्येत्यर्थे, नि० सू० १ उ० ।

अपि (वि)-अपि-अन्य० । सम्भावने, उक्त० ४ उ० । स्था० ।
घाढार्थे, रा० ।

अपिष्टणया-अपिष्टनता-स्त्री० । यष्ट्यादितामनपरिहारे, भ० ७
श० ६ उ० ।

अपिय-अपिय-त्रि० । अप्रीतिकरे, ज० ६ श० ३३ उ० । अपि-
यदर्शने, जी० १ प्रति० । अप्रीतिके, “ अचियत्तं ति वा अपिय-
त्तं ति वा एगट् ” व्य० ३ उ० ।

अपिवणिज्जोदग-अपानीयोदक-पुं० । अपातव्यजले मेघे, ज०
७ श० ६ उ० ।

अपिसुण-अपिशुन-त्रि० । छेदनभेदनयोरकर्तरि, दश० ९ अ०
३ उ० ।

अपीङ्कारग-अप्रीतिकारक-त्रि० । अमनोक्ते, स्था० ३ उ० १ उ० ।

अपीङ्गरहित-अप्रीतिकरहित-त्रि० । अप्रीतिवर्जिते, पञ्चा०
७ वि० ।

अपीङ्गतर-अप्रीतितर-त्रि० । अमनोक्तरे, वि० १ सू० १ अ० ।

अपीड(ल)णया-अपीडनता-स्त्री० । पादाद्यनवगाहने, पा० १ घ० ।

अपीडिय-अपीडित-त्रि० । संयमतपःक्रियया आभवतिरोधा-
नशनादिरूपतया पीडयाऽदुःखिते, पं० सू० ४ सू० ।

अपुच्छिय-अपुष्ट-त्रि० । पृच्छामगते, “ अपुच्छिओ न भासि-
ज्जा, नासमणस्स अंतरा । पिट्ठिमंसं न आहज्जा, मायामोसं
विजज्जप ॥ ” दश० ८ अ० ।

अपुञ्ज-अपुञ्ज-त्रि० । न० त० । अवन्दनीये, आच० ३ अ० ।

अपुष्ट-अपुष्ट-त्रि० । दुर्बले, वृ० ३ उ० । अपुष्कले, सूत्र० १
सू० १४ अ० ।

अपुष्ट-त्रि० । अङ्गीप्सिते, भ० ३ श० १ उ० ।

अपुष्टधम्म-अपुष्टधर्म-पुं० । अपुष्टोऽपुष्कलः सम्यगपरिज्ञातो
धर्मः भुतचारित्राख्यो दुर्गतिप्रसूतजन्तुधरणस्वभावो येनासाव-
पुष्टधर्मा । अगीतार्थे, “ एवं नु खेहे वि अपुष्टधम्मे, धम्मं न जा-
णाइ अबुद्धमाणे ” सम्यगपरिणतधर्मपरमार्थे, सूत्र० १ सू०
१४ अ० ।

अपुष्टलाभिय-अपुष्टलाभिक-पुं० । न पृष्टलाभिकोऽपृष्टलाभि-
कः । हे साधो ! किं ते दीयते ? इत्यादिप्रश्नान्तरेण भिक्षां लभ-
माने भिक्षाचरकभेदे, धर्मधर्मिणोरनेदोपचाराद् भिक्षाचर्या
भेदे च । श्री० ।

अपुष्टवागरण-अपुष्टवाकरण-न० । अपुष्टे सति प्रतिपादने,
“ एवं सर्व्वं अपुष्टवागरणं नेयव्वं ” भ० ३ श० १ उ० ।

अपुष्टाक्षवण-अपुष्टाक्षम्बन-न० । जट्टापवादकारणे, प्रच०
३ उ० ।

अपुष्टाकरणसंगय-अपुनःकरणसंगत-त्रि० । पुनरिदं मिथ्याचर-
णं न करिष्यामीत्येवं निश्चयान्विते, पञ्चा० ११ वि० ।

अपुष्टचव-अपुनश्चव-पुं० । न पुनश्चवर्त्तनं च्यवोऽपुनश्चवः,
देवेभ्यश्च्युत्वा तिर्य्यगादिभूतस्य भावे, उक्त० ३ अ० ।

अपुणबन्धय-अपुनर्बन्धक-पुं० । न पुनरपि बन्धो मोदनीय-
कर्मोत्कृष्टवृत्तिबन्धनं यस्य स अपुनर्बन्धकः । पञ्चा० ३ वि० ।
भावसारे धर्माधिकारिभेदे, यो० वि० । यस्तु तां तथैव कृप-
यन् अन्धिप्रदेशमागतः पुनर्न तां भङ्गयति नेत्स्थिति च अन्धि

सोऽपुनर्बन्धक इत्येते । “ पावं ण तिक्वभावा कुण्ड ” इति वचनात् । ध० ३ अधि० ।

एतद्वक्तृणां यथा—

पावं ण तिक्वभावा, कुण्ड एण बहुमन्त्रं भवं घोरं ।

उचिअडिं च सेवइ, सव्वत्थ वि अपुणबन्धो चि ॥

पापमशुक्लं कर्म, तत्कारणत्वात्सिद्धाऽऽपि पापम् । तद् नैव तीव्रभावाद् गाढसंक्लिष्टपरिणामात्करोति । अत्यन्तत्कट-
मिथ्यात्वादिक्लेशोपशमेन ह्यप्यऽऽप्तमैर्मल्यविशेषत्वात्तीव्रेति वि-
शेषणादापन्नम्-अतीव्रभावात्करोत्यपि, तथाविधकर्मदोषात् । त-
था न बहु मन्यते न बहुमानविषयीकरोति, जयं संसारं, घोरं
रौद्रं, घोरत्वावगमात् । तथा-उचितस्थितिमनुरूपप्रतिपत्तिं, च
शत्रुः समुच्चये सेवते भजते । कर्मज्ञाघवात्सर्वत्रापि, आस्तामेक-
त्र, देशकालावस्थापेक्षया समस्तेष्वपि देवातिथिमातापितृप्रभृ-
तिषु मार्गानुसारिताजिमुक्तावेन मयूरशिखण्डशान्तादपुनर्बन्धकः,
उक्तनिर्वचनो जीव इत्येवंविधक्रियालिङ्गो भवतीत्यलं प्रस-
ङ्गेन । ध० १ अधि० । द्वा० ।

प्रकारान्तरेण—

जवाजिनन्दिदोषाणां, प्रतिपक्षगुणैर्युतः ।

वर्द्धमानगुणप्राप्तो, अपुनर्बन्धको मतः ॥१७८॥

भवाभिनन्दिदोषाणां ‘लुप्तो लोभरतिर्हीनो मत्सरी’ इत्यादिना
प्रागेवोक्तानां, प्रतिपक्षगुणैरनुवृत्तानिर्लोभतादिभिर्युतो, वर्द्धमा-
नगुणप्राप्तो वर्द्धमानः शुक्लपक्षकृपापतिमरुतमिव प्रतिकञ्ज-
मुल्लसन्तो गुणा औदार्यदाक्षिण्यादयः, प्राप्ते बाहुल्येन यस्य
स तथा । अपुनर्बन्धको धर्माधिकारी मतोऽभिप्रेतः ।

अस्यैषा मुख्यरूपा स्यात्, पूर्वसेवा यथोदिता ।

कल्याणशययोगेन, शेषस्याप्युपचारतः ॥१७९॥

अस्यापुनर्बन्धकस्यैषा प्रागुक्तमुख्यरूपा निरुपचारिता, स्याद्भ-
वेत् । पूर्वसेवा देवादिपूजारूपा, यथोदिता यत्प्रकारा निरूपिता
प्राक् । कल्याणशययोगेन-मनाग्नं सुखसुखानुभूतिमयसंबन्धेन,
शेषस्यापुनर्बन्धकापेक्षया विलक्षणस्य सकृद्वन्धकादेः, उपचारत
औपचारिकी पूर्वसेवा स्यात्, अद्यापि तथाविधभववैराग्या-
भावात्तस्य ॥१७९॥

इह केचिन्मार्गपतितमार्गाभिमुक्तावपि शेषशब्देनाहुः । तच्च
न युज्यते, अपुनर्बन्धकावस्थाविशेषरूपत्वाच्चयोरपुनर्बन्धकप्र-
हणेनैव गतत्वात् । यतो ललितविस्तरायां मार्गलक्षणमिथ्यमु-
क्तम्-इह मार्गभ्रेतसोऽवक्रमनं, वृजङ्गमनलिकाऽऽयामतुल्यो
विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रगुणः स्वरसवादी क्लेशोपशमविशेष
इति । तत्र प्रविष्टो मार्गपतितः मार्गप्रवेशयोग्यभावापन्नो मार्गा-
भिमुक्तः, एवं च नैतावपुनर्बन्धकावस्थायाः परपरतरावस्था-
भाजौ वक्तुमुचितौ, जगवदाज्ञावगमयोग्यतया पञ्चसूत्रकवृत्ताव-
नयोरुक्तत्वात् । यथोक्तं तत्र-इयं च भागवती सदाज्ञा सर्वैवा-
ऽपुनर्बन्धकादिगम्या । अपुनर्बन्धकादयो ये सत्त्वा उत्कृष्टां क-
र्मस्थितिं तथाऽपुनर्बन्धकत्वेन कृपयन्ति ते खल्वपुनर्बन्धकाः ।
आदिशम्भान्मार्गापतितमार्गाभिमुक्तादयः परिशुद्धन्ते, इदमति-
ज्ञालोचनादिगम्यलिङ्गाः । एतद्वन्धेयं न संसाराजिनन्दिगम्येति ।
संसाराऽभिनन्दिनपुनर्बन्धकप्रागवस्थानाजो जीवा इति ।

ननूपचरितं वस्त्वेव न भवति, तत् कथमुपचारतः शेषस्य पू-
र्वसेवा स्यात् ? इत्याशङ्क्याह—

कृतश्चास्या उपन्यासः, शेषापेक्षोऽपि कार्यतः ।

नासन्नोऽप्यस्य बाहुल्या-दन्यथैतत्प्रदर्शकः ॥१८०॥

कृतश्च कृतः पुनरिदं अस्याः पूर्वसेवायाः उपन्यासः प्रज्ञाप-
नारूपः शेषापेक्षोऽपि अपुनर्बन्धकज्ञावाससन्नोऽपि वानाश्रित्य,
कार्यतो भाविनीं जावरूपां पूर्वसेवामपेक्ष्य नङ्गलोदकं पाद-
रोग इत्यादिदृष्टान्तात् । यतः, न नैवाऽऽसन्नोऽपि समीपवर्त्यपि,
जीवोऽस्यापुनर्बन्धकाभावस्य, किं पुनरयमेवेत्यपिशब्दार्थः । बा-
हुल्यात्प्रायेणान्यथाऽपुनर्बन्धकाचारविलक्षणो वर्तते इत्येतस्या-
थस्य प्रदर्शको व्यापकः । न हि मृत्पिण्डादिकारणं कार्याद्
घटादेर्बाहुल्येन वैलक्षण्यमनुभवद् दृश्यते, किन्तु कथञ्चित्तु-
ल्यरूपतामिति ।

इदमेवाधिकृत्याह—

शुश्रूढोके यथा रत्नं, जात्यं काञ्चनमेव वा ।

गुणैः संयुज्यते चित्रै-स्तद्द्रवात्माऽपि दृश्यताम् ॥१८१॥

शुश्रूढुश्चिन्मनुभवत् क्षारमृत्पुटपाकादिसंयोगेन, लोके व्य-
वहारार्हजनमध्ये यथा रत्नं पद्मरागादि, जात्यमकृत्रिमं, का-
ञ्चनमेव वा चामीकरं वा, गुणैः कान्त्वादिभिः, संयुज्यते सं-
श्लिष्यति, चित्रैर्नानाविधैस्तदुचितैः, तद्द्रव रत्नकाञ्चनवत्, आ-
त्माऽपि जीवः शुद्धैव, किं पुनरत्नकाञ्चने ? इत्यपिशब्दार्थः ।
दृश्यताम्-ऊहापोहचक्षुषाऽवलोक्यतामिति ।

अत्रैव मतान्तरमाह—

तत्प्रकृत्यैव शेषस्य, केचिदेनां प्रचक्षते ।

आलोचनाद्यभावेन, तथाऽज्ञाजोगसङ्गताम् ॥१८२॥

सा बहुयमाणविशेषणानुरूपा या प्रकृतिः स्वभावस्तथा शेषस्य
सकृद्वन्धकादेः, केचित् शास्त्रकारा एतां पूर्वसेवां, प्रचक्षते व्या-
कुर्वन्ते, न पुनः सर्वे । कीदृशीम् ? इत्याह— ‘आलोचनाद्यभावेन
आलोचनस्योदस्य, आदिशब्दादपोहस्य, निर्णयस्य, मार्गविषय-
स्याभावेन, तथाऽज्ञाभोगसंगतां, तथा तत्प्रकारः, कथञ्चिदपि
भवस्वरूपाऽनिर्णायको योऽज्ञाजोग उपयोगाभावस्तत्संगतां
पूर्वकारणभावेनोपचरितत्वमुक्तमत्र चानाभोगद्वारेणेति ॥

एतदेव समर्थयमान आह—

युज्यते चैतदप्येवं, तीव्रे मज्जविषे न यत् ।

तदावेगो भवासङ्ग-स्तस्योर्बैर्विनिवर्तते ॥ १८३ ॥

युज्यते च घटत प्वैतदप्यनन्तरोक्तं वस्तु, किं पुनः परम्परोक्त-
म् ? इत्यपिशब्दार्थः । एवं यथा केचित्प्रचक्षते । अत्र हेतुः-तीव्रव्य-
न्तमुत्कटे, मलविषे कर्मबन्धयोग्यतालक्षणे, न नैव, यद्यस्मात्,
तदावेगो मज्जविषावेगः । किंरूपः ? इत्याह-जवासङ्गः संसार-
प्रतिबन्धः, तस्य शेषजीवस्य, उच्चैरत्यन्तं, विनिवर्तते, मनागपि
हि तज्जिज्ञासौ तस्यापुनर्बन्धकत्वमेव स्यात् इत्यौपचारिक्येव,
शेषस्य पूर्वस्यैवेति स्थितम् ॥

अथ यां प्रकृतिमाश्रित्य पूर्वसेवा स्यात्तां, तद्विपर्ययं चाऽऽह—

संक्रियायोगतो नूनः, कल्याणाङ्गताया च यत् ।

तात्त्विकी प्रकृतिर्ज्ञेया, तदन्या तूपचारतः ॥ १८४ ॥

संक्रेशऽयोगतो भूयः पुनरपि, तीव्रसंक्रेशऽयोगेन कल्याणा-
कृतया च उत्तरोत्तरभववैराग्यादिकल्याणनिमित्तभावेन वा ।
यद्यस्माद् वर्तते या सा तस्यात्तात्त्विकी वास्तवरूपा, प्रकृतिः
स्वभावलक्षणा धर्माऽईजीवस्य हेया; तदन्या तु तस्या भ-
न्या पुनः प्रकृतिरुपचारत उपचारितरूपा तात्त्विकप्रकृति-
विश्लक्षणत्वात्तस्याः ।

एनां चाश्रित्य शास्त्रेषु, व्यवहारः प्रवर्तते ।

ततश्चाधिकृतं वस्तु, नान्यथेति स्थितं ब्रूतः ॥ १८५ ॥

एनां चैतामेव तात्त्विकी प्रकृति चाश्रित्यापेक्ष्य, शास्त्रेषु यो-
गप्रतिबद्धेषु, व्यवहारः पूर्वसेवादिः, प्रवर्तते प्रज्ञापनीयतामेति ।
ततश्च तस्मादेव हेतोरधिकृतं पूर्वसेवालक्षणं वस्तु तात्त्विकं,
नान्यथा पुनर्बन्धकं व्यतिरिच्य इति स्थितं प्रतिष्ठितं, हि स्फु-
टम्, अद् पतत् ।

तथा-

शान्तोदात्तस्त्वमेव, शुद्धानुष्ठानसाधनम् ।

मूढमजाबोहसंयुक्तं, तत्त्वसंवेदनानुगम् ॥ १८६ ॥

शान्तस्वभावविधेन्द्रियकषायविकाराधिकलः, उदात्त उच्छो-
तराद्याचरणस्थितिबद्धचित्तः । ततः शान्तश्चासावुदात्तश्च
शान्तोदात्तः, तस्य ज्ञावस्तस्वम् । अथैव प्रोक्तप्रकृतौ सत्यां, जा-
यते शुद्धाऽनुष्ठानसाधनं निरवघाचरणकारणम् । तथा-सूक्ष्म-
भावोहसंयुक्तं बन्धमोक्षादिनिपुणभाषपर्यालोचनयुतम् । अत
एव तत्त्वसंवेदनानुगं तत्त्वसंवेदनसंस्कृतज्ञानविशेषसमन्वितम् ।

ततः-

शान्तोदात्तः प्रकृत्येह, शुजजावाश्रयो मतः ।

धन्यो ज्ञोममुखस्येव, विज्ञाज्यो रूपवान युवा ॥ १८७ ॥

शान्तोदात्त उत्तररूपः, प्रकृत्या स्वभावेनेह जने, शुभभावाभयः
परिशुद्धचित्तपरिणामस्थानं, मनो जन्तुः । अत्र दृष्टान्तमाह-
धन्यः सौभाग्यादेयतादिना धनाहो भोगसुखस्येव शब्दरूपस-
मन्धस्पर्शसेवालक्षणस्य यथाऽऽश्रयः, विज्ञाज्यो विभवनायकः,
रूपवान् शुभशरीरसंस्थानः, युवा तरुणः पुमान् ।

एतदेव व्यतिरेकत आह-

अनीदृशस्य च यथा, न भोगमुखमुत्तमम् ।

अशान्तादेस्तथा शुद्धं, नानुष्ठानं कदाचन ॥ १८८ ॥

अनीदृशस्य च धन्यादिविश्लेषणविकलस्य पुनर्यथा न ज्ञोमसु-
खं शब्दादिविषयानुभवलक्षणम्, उत्तमं प्रकृतम्, अशान्तादेरशा-
न्यस्यानुदात्तस्य च । तथा ज्ञोमसुखवत्, शुद्धं निर्वाणान्वय-
जकत्वं नानुष्ठानं देवपूजनादि, कदाचन कच्चिदपि काले ।

तर्हि किं स्यात्?, इत्याशङ्क्याऽऽह-

मिथ्याविकल्परूपं तु, द्वयोर्द्वयमपि स्थितम् ।

स्ववृत्तिकल्पनाशिदिप-निर्मितं न तु तत्त्वतः ॥ १८९ ॥

मिथ्याविकल्परूपं तु मरुतचिक्रादिषु मृगमृगादीनां जला-
निप्रतिभासाकारं, पुनर्द्वयोक्तचित्तलक्षणयोर्भोगिधार्मिकयोर्द्वय-
मपि भोमसुखानुष्ठानरूपं, किं पुनरेकैकमित्यपिशब्दार्थः । स्थितं

प्रतिष्ठितम् । किमुक्तं जयति ?-स्ववृत्तिकल्पनाशिदिनिर्मितम् ।
स्ववृत्तिकल्पना स्ववृत्तमतिविकल्परूपा, सैव शिल्पी चैतानि-
कस्तेन निर्मितं घटितम् ; न तु न पुनस्तत्त्वतः परमार्थतस्त-
द्भोगसुखं धर्मानुष्ठानं चेति ।

तज्ज्ञावनाऽर्थमाह-

जोगाङ्गशक्त्यैकल्यं, दरिद्रायौवनस्थयोः ।

सुरूपरागाशङ्के च, कुरूपस्य स्वयोषिति ॥ १९० ॥

इह जोगाङ्गानि रूपादीनि । यदाह वात्स्यायनः-“रूपवयोवै-
चक्यसौजाभ्यमाधुवैभ्योणि भोगसाधनम्” इति । तत्रापि रूप-
वयोवित्ताङ्गत्वानि प्रधानानि । एतदेव अतयमपेक्षयाऽऽह-
‘भोगाङ्गशक्त्यैकल्यं’ भोगाङ्गानां रूपादीनां, शक्तेर्भोगासेव-
नलक्षणाया वैकल्यमज्ञावः, दरिद्रायौवनस्थयोर्दरिद्रस्य भोगा-
ङ्गविरहोऽयौवनस्थस्य त्वशक्तिरिति । सुरूपरागाशङ्के च सुरूपे
नेकुमारस्थे स्त्रीगते सुन्दरे संस्थाने रागोऽभिषङ्गातिरेकः,
आशङ्का च स्त्रीगतानुरागसंदेहरूपा तस्मिन्, ततः सुरूपरागाश्चा-
शङ्का च सुरूपरागाशङ्के, पुनः कुरूपस्य तु पुंसः स्वयोषिति
स्वस्त्रियामिति ।

ततश्च-

अभिमानसुखाभावे, तथा क्रिष्टान्तरात्मनः ।

अपायशक्तियोगाच्च, नहीत्यं भोगिनः सुखम् ॥ १९१ ॥

अभिमानसुखानावे अहं सुखीत्येवं चित्तप्रतिपत्तिरुपलक्षण-
स्याभिमानसुखस्याभावे सति, तथेति विशेषणसमुच्चये । क्रिष्टा-
न्तरात्मनोऽपूर्यमाणेच्छत्वेन साधाधचित्तस्यापायशक्तियोगाच्चा-
पायस्य निर्वाहशरीरव्यवच्छेदरूपस्य दरिद्रायौवनस्थयोः कुरूप-
स्य वा रुचिमत्स्त्रीकृतोच्चाटनादेर्यौ शक्तियोग्यता, तस्या यो-
गात्संबन्धात्, चः समुच्चये । किम्?, इत्याह-नहि नैवेत्थमनाख्य-
त्वादिविशिष्टस्य भोगिनः सुखं जोगजं यद्विचक्षणैर्मृग्यत इति ।

यथा च तद्भोगसुखमनुष्ठानं च दृष्टान्तवार्धान्तिकभावेन
स्यातां तथाऽऽह-

अतोऽन्यस्य तु धन्यादे-रिदमत्यन्तमुत्तमम् ।

यथा तथैव शान्तादेः, शुद्धानुष्ठानमित्यपि ॥ १९२ ॥

अतः प्रागुक्ताङ्गो गिनः सकाशात्, अन्यस्य तु अन्यप्रकार-
भाजः, पुनः धन्यादेरुक्तरूपस्य भोगिन इदं भोगसुखमत्यन्त-
मुत्तमं, शेषजोगसुखातिशायि यथा स्यात्तथैव, शान्तादेः शान्तो-
दात्तप्रकृतेरनुष्ठानं प्रस्तुतमित्यपीदमपि शेषम् ।

एवं सति यत्स्यात्तदाह-

क्रोधाद्यबाधितः शान्तः, उदात्तस्तु महाशयः ।

शुभानुबन्धिपुण्याच्च, विशिष्टमतिसंगतः ॥ १९३ ॥

क्रोधाद्यबाधितः शान्तः, उदात्तस्तु उदात्तः, पुनर्महाशयो
गाम्भीर्यादिगुणोपेतत्वेन महाचेताः, शुभानुबन्धिपुण्याच्च पु-
ण्यानुबन्धितः पुण्यात्सकाशात्पुनर्विशिष्टमतिसंगतो मार्गो-
नुसर्गप्रौढप्रज्ञानुगतः सन् ।

किमित्याह-

ऊढनेऽयमतः प्रायो, जववीजादिगोचरम् ।

कान्ताऽऽदिगतमेयाऽऽदि, तथा भोमीव सुन्दरम् ॥ १९४ ॥

ऊहते वितर्कयति, अयमपुनर्बंधकः, अतो विशिष्टमतिस्मां-
गत्यात् प्रायो बहुल्येन। कथम्? इत्याह-भववीजादिगोचरं भ-
ववीजं भवकारणम्; आदिशब्दाद्वस्वरूपं भवफलं च गृह्यते।
यथा-“एष णे अणाइजीवे अणाइजीवस्स भवे अणाइकम्म-
संयोगनिव्वत्तिए दुक्खरुवे दुक्खफले दुक्खालुबंधिस्ति” ततो
भववीजादिगोचरो यत्र तत्तथा, क्रियाविशेषणमतत्। अथवा
भववीजादिगोचरो विषय ऊहनीयतया भववीजादिगोचरस्तम्।
अत्र दृष्टान्तः-कान्तादिगतगेयादि। कान्ता वल्लभा, आदिश-
ब्दास्तद्व्यापयनादिग्रहः। तत्तत् तत्प्रतिषेधं यद् गेयं गीतम्,
आदिशब्दाद्वरसादिशेषेन्द्रियविषयग्रहः। तथा तत्प्रकारो गे-
यादृढयोग्यो भोगी, स इव सुन्दरं मनोहारीन्द्रियविषयस्थान-
मागतमिति। यथा विचक्रणां जोगी सुन्दरं कान्तादिगतगेयादि
ऊहते तथाऽयं भववीजादिकमिति भावः।

यथोहते तथैवाऽऽह-

प्रकृतेर्जदयोगेन, नाममो नाम आत्मनः।

हेत्वन्नेदादिदं चारु, न्यायमुद्राऽनुसारतः ॥ १९५ ॥

प्रकृतेः परपरिकल्पितायाः सत्त्वरजस्तमोरूपायाः, स्वप्रक्रिया-
याश्च ज्ञानावरणादिलक्षणायाः, भेदयोगेनैकान्तेनैव जेदेनेत्यर्थः।
न नैवासमो विसदृशो, नामः परिणामश्चेत्यश्रकानोन्मीलनादि-
कः प्रत्यक्षत एवोपलभ्यमानः, आत्मनो जीवस्य स्यात्, किन्तु स-
र्वजीवानां सर्वदैव सम एव प्राप्नोति। कुतः? इत्याह-हेत्वन्ने-
दात्। हेतोः प्रकृतिभेदलक्षणस्याभेदाद् नानात्वात्। नह्य-
भिन्ने हेतौ कचिदपि फलभेद उपपद्यत इति कृत्वा इदमनेका-
न्तनैव प्रकृतिभेद आत्मनः परिणामवैसदृश्यासाङ्ग्यलक्षणं
यस्तु चारु संगतं वर्तते। कुतः? इत्याह-न्यायमुद्राऽनुसा-
रतः, न्यायस्य मुद्रा कृतप्रयत्नैरपि परैरनुलक्षणीयत्वाद् राजा-
दिमुद्रावत्, तस्या अनुसारतोऽनुवर्तनात्। तथाहि-यदि प्रकृ-
तिभेदे सत्यपि परिणामनानात्वमात्मन इष्यते, तदा मुक्ताना-
मपि प्राप्नोति, संसारिणां मुक्तानामपि च प्रकृतिभेदाविशेषात्।

एवं च सर्वस्तथोगा-दयमात्मा तथा तथा।

भवे भवेदतः सर्व-प्राप्तिरस्याविरोधिनी ॥ १९६ ॥

एवं च प्रकृतिभेद आत्मनः परिणामनानात्वसाङ्ग्ये सति पुनः
किं स्यादित्याह-सर्वः निरवशेषः, तथोगात्प्रकृतिसंयोगात्कथ-
ञ्चिद्वैक्यापक्षिलक्षणात्, अयम्-अपुनर्बंधकाद्यवस्थाभाग्-
आत्मा जीवः, तथा तथा नरनारकादिपर्यायभाक्त्वेन भवे सं-
सारि, भवेत्स्यात्। अतस्तथा तथा भवनात् सर्वप्राप्तिः संसारा-
पवर्गावस्थात्। भूपाऽस्यात्मनोऽविरोधिनी अविघटमाना सं-
पद्यते। प्रकृतियोगाच्चस्य संसारावस्था, विप्रयोगाच्च मुक्ता-
वस्थेति भावः।

सांसिद्धिकमलाद् यद्वा, न हेतोरस्ति सिद्धता।

तज्जिह्वं यदभेदेऽपि, तत्काज्ञादिविभेदतः ॥ १९७ ॥

सांसिद्धिकमलात्कर्मबंधयोग्यतालक्षणादनविस्वभावात्,
सांसिद्धिकमलं परिहृत्येत्यर्थः। यद्वेति ऊहस्यैव पत्तान्तरसू-
चकः। 'न' नैव, हेतोरन्यस्येश्वरानुग्रहादेः परिणामविप्रतायां
साध्यायां सिद्धता प्रमाणप्रतिष्ठिता। ईश्वरो हि अप्रतिस्खलित-
वैराग्यवान्। यतः पठ्यते-“ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जग-
त्पते। ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सह सिद्धं चतुष्टयम्” ॥ १९८ ॥

१५३

ततः कथमसौ कञ्चनानुगृहीयाच्चिगृहीयाद्वा? किञ्चासौ योग्यता-
मपेक्ष्य प्रवर्तते, इतरथा वेति द्वयी गतिः। किं चान्?। यदि
प्रथमः पक्षः, तदा सैव योग्यता हेतुः किमिष्ट्वरानुग्रहनिग्रहा-
भ्याम्? अथेतदथा, तदा सार्वत्रिकावैवानुग्रहनिग्रहाभ्याम्
न तु विभागेन, न वा क्वचित्, निर्मिताभावात्। यतः पठ्यते-
“नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा, हेतोरन्यानापेक्षणात्” ॥

अपेक्षतो हि भावानां, कादाचित्कसंभवः ॥ १९९ ॥ इति ॥

सांसिद्धिकमलमवात्मनां परिणामवैकल्ये हेतुः।
तत्सांसिद्धिकमलं, भिन्नं नानारूपम्, यद्यस्मात्कारणात्।
अभेदेऽपि कथञ्चित्सामान्यरूपतया। एतदपि कुतः? इत्याह-
तत्कालादिविभेदतः ते शाखान्तरप्रसिद्धा ये कालादयः काश्च-
स्वभावनियतिपूर्वकतत्पुरुषकारलक्षणा हेतवः सर्वजगत्कार्यज-
नकाः, तेषां विभेदतो वैसदृशत्वात्। इदमुक्तं भवति-कादादिभे-
दात्तत्सांसिद्धिकं मलमात्मना सह जेदाभेदवृत्तिं सद्यतो ना-
नावृत्तं रूपं वर्तते, ततस्तद्वशादेव परिणामवैकल्यमात्मनाम-
नुपचरितमेवापपद्यते, न पुनरीश्वरानुभावान्। प्रागुक्त्युक्त्या
तस्य निराकृतत्वात्; इति वा चित्तव्यत्यसाविति ॥

इदमेव समर्थयति-

विरोधिन्पि चैवं स्या-तथा लोकेऽपि दृश्यते।

स्वरूपेतरहेतुन्यां, भेदादेः फलविप्रता ॥ १९८ ॥

विरोधिन्पि च विप्रतमानैव च सर्वार्थप्राप्तिरित्यनुवर्तते, न
पुनः कथञ्चिदपि विरोधिनी; एवं सांसिद्धिकमलादन्यद्वैक्य-
पगमे सति, स्याद्भवेत्। यथा च विरोधिनी सर्वप्राप्तिः, तथाऽ-
नन्तरमेव दर्शितेति। तथेति हेत्यन्तरसमुच्चयं। लोकेऽपि शास्त्रे
तावद्वर्तितैवेत्यापशब्दार्थः। दृश्यते विशेषयते। स्वरूपेतरहेतु-
न्यां स्वरूपेतरहेतुः परिणामिकारणम्। यथा-मृदघटस्य, इतरः
पुनर्निमित्तहेतुर्यथा-तस्यैव चक्रचीवरादि, ताभ्यां तावाचित्येत्य-
र्थः। जेदादेर्जेदादभेदाच्च, यथायोगं संबन्धात्स्वरूपहेतुमपेक्षया-
जेदात्, इतरापेक्षया च भेदात्। किमित्याह-फलविप्रता कार्या-
णां नानारूपता। यदि हि मृन्मात्रक एव घटः स्यात्तदा सर्वघ-
टानां मृन्मयत्वाविशेषादेकाकारत्वे स्यात्। तथा घाहमात्र-
निमित्तत्वे परिणामिकारणविरहेण कूर्मरोमादेरिव न कस्यचि-
त्कार्यास्योत्पत्तिः स्यादिति। स्वरूपेतरहेतु समाश्रित्याभेदवृ-
त्त्या भेदवृत्त्या च कार्यमुत्पद्यमानं चित्ररूपतां प्रतिपद्यते। एवं
च सांसिद्धिके मले सर्वजीवानां परिणामिकारणे सति तत्का-
लादिवाहकारणसव्यपेक्षतायां चित्रकर्मबन्धकानां नानापरि-
णामप्राप्त्या सर्वो लोकः शास्त्रप्रसिद्धो नरनारकादिपर्यायः,
तद्ग्रासात् पुनरपुनर्बंधकत्वादि यावत्सर्वकलेशग्रहाणिलक्षणा
मुक्तिरिति सर्वमनुपचरितमुपपद्यत इत्युहते इति ॥

ततः किमित्याह-

एवमूहप्रधानस्य, प्रायो मार्गानुसारिणः।

एतद्वियोगविषयोऽप्येष सम्यक् प्रवर्तते ॥ १९९ ॥

पथमुक्तरूपेण ऊहप्रधानस्य वितर्कसारस्य, प्रायो बहुल्येन,
मार्गानुसारिणो निर्वाणपथानुकूलस्यापुनर्बंधकत्वेन कचिद-
न्यथाऽपि प्रवृत्तिरस्य स्यादिति प्रायो ग्रहणम्। एतद्वियो-
गविषयोऽपि आत्मना सह प्रकृतिविघटनगोचरः, किं पुनर्भ-
ववीजादिगोचर इत्यपिशब्दार्थः। एष ऊहः, सम्यगुहनीयार्थः

व्यभिचारी, प्रवर्तते समुन्मीलति । इदमुक्तं भवति-यथा भवबी-
जादिगोचरमेतत्तिपुणमूढते, तथा कर्मणात्मनः कर्मणा वियो-
गो घटत एवमप्युहृत इति ।

एवं सति यत्सिद्धं तदाह-

एवंलक्षणयुक्तस्य, प्रारम्भादेव चापरैः ।

योग उक्तोऽस्य विद्वद्भिर्गोपेन्द्रेण यथोदितम् ॥ २०० ॥

एवंलक्षणयुक्तस्य पूर्वोक्तोद्गुणसमन्वितस्य, प्रारम्भादेव प्रा-
रम्भमेव, पूर्वोक्तोद्गुणमाश्रित्य, अपरैस्तीर्थान्तराद्यैर्योगो व-
क्ष्यमाणनिरुक्तः, उक्तोऽस्यापुनर्वन्धकस्य, विद्वद्भिर्विचक्षणैः,
गोपेन्द्रेण योगशास्त्रकृता, यथोदितं यत्प्रकारमिदं वस्तु, तथो-
दितमिति । यो० वि० ॥

पुनरपि—

शुक्लपक्षेन्दुवत्प्रायो, वर्द्धमानगुणः स्मृतः ।

नवाभिनन्दिदोषाणां-मपुनर्वन्धको व्यये ॥ १ ॥

अस्यैव पूर्वस्यैवोक्ता, मुख्याऽन्यस्योपचारतः ।

अस्यावस्थान्तरं मार्ग-पतिताभिमुखौ पुनः ॥ २ ॥

(शुक्लेति) शुक्लपक्षेन्दुवदुज्ज्वलपक्षचन्द्रवत्, प्रायो बाह्व्येन,
वर्द्धमानाः प्रतिकलमुद्युतस्तो, गुणा औदार्यदाक्रियादयो य-
स्य भवाभिनन्दिदोषाणां प्रागुक्तानां कृत्वादीनां व्ययेऽपगमे
सत्यपुनर्वन्धकः स्मृतः ॥ १ ॥ (अस्यैवेति) अस्यैवापुनर्वन्धक-
स्यैवोक्ता गुवादिपूजालक्षणा पूर्वसेवा, मुख्या कल्याणाशययो-
गेन निरुपचरिता, अन्यस्यापुनर्वन्धकातिरिक्तस्य सकृद्वन्धका-
देः, पुनरुपचारतः सा, तथाविधजवैराभ्याभावात् । मार्गपति-
तमार्गाभिमुखौ पुनरस्यापुनर्वन्धकस्य, अवस्थान्तरं दशाविशे-
षरूपः, मार्गो हि चेतसोऽवकगमनं नुजङ्गमनल्लिकाऽऽयामनुन्यो
विशिष्टगुणस्थानावातिप्रगुणः स्वरसवादी क्रयोपशमविशेषः,
तत्र प्रविष्टो मार्गपतितः मार्गप्रवेशयोग्यभवत्वोपपन्नश्च मार्गो-
भिमुख इति । नहोत्रमेतावपुनर्वन्धकावस्थायाः परतरावस्थानाजौ,
भगवदाज्ञावगमयोग्यतया पञ्चसूत्रकवृत्तावनयोरुक्तत्वात् ।

अपुनर्वन्धकस्यैवानुष्ठानं युक्तम्—

योग्यत्वेऽपि व्यवहितौ, परे त्वेतां पृथग् जगुः ।

अन्यत्राप्युपचारस्तु, मामीप्ये वदजेदतः ॥ ३ ॥

[योग्यत्वेऽपीति] परे त्वेतां मार्गपतितमार्गाभिमुखौ योग्यत्वेऽ-
पि व्यवहितावपुनर्वन्धकापेक्षया दूरस्थाविति, पृथगपुनर्वन्ध-
काद्विज्ञौ जगुः । अन्यत्रापि सकृद्वन्धकादावपि, उपचारस्तु पु-
र्वसेवायाः सामीप्येऽपुनर्वन्धकसन्निधानवृत्तौ सति, बह्वन्धतेऽ-
तिनेत्राभावात् ॥ ३ ॥ हा० १४ हा० । पं० सू० । श्रीजानान-
मपि हापुनर्वन्धकस्य । नचास्यापि पुनरुपचारवर्तः संसारः । (व०) न
होत्रं प्रवर्तमानो नेष्ट्वाथक इति भग्नोऽप्येतद्वल्लिङ्गोऽपुनर्वन्धक
इति तं प्रत्युपदेशस्य कल्पेनानिवृत्ताधिकारायां प्रकृतावेवंभूत
इति कापिलाः । न वा पुनर्नेत्रविपाक इति च मौगताः । अपुन-
र्वन्धकास्यैवंभूता इति जैनाः । तच्छ्रुतव्यमेतदादरेण परिभा-
वनीयम् ॥ ल० ॥

अपुणवन्ध-अपुनर्वन्ध-त्रि० । न० ब० । पुनर्नेत्रसम्भवरहिते,
यतः पुनर्जन्म न जवति, “सिद्धिगणनयं सामय-मन्वावाहं
अपुणवन्धं पत्न्यं सोमं” (ब्रह्मचर्यं), ततः पुनर्नेत्रसम्भवा-
नावात् । प्रश्न० १ आश्र० डा० ।

अपुणवन्ध-अपुनर्वन्ध-त्रि० । अपुनस्तथाजायमाने, “अपु-
णवन्धे सिया ” अपुनर्वन्धं स्यात् कर्म, पुनस्तथाऽवन्धकत्वेन ।
पं० सं० १ डा० ।

अपुणरागम-अपुनरागम-त्रि० । नित्ये, जन्मादिरहिते चादश० १ च० ।

अपुणरावन्ध-अपुनरावन्ध-पुं० । न० ब० । अविद्यमानपुन-
र्भवावतारे, सिद्धिगत्याख्येऽर्थे, पुनर्जन्मबीजकमाभावात् । तन्प्रा-
प्तानां पुनरजननात् । सं० १ सम० । श्री० । “अपुनरावन्धं
सिद्धिगणनयमर्थेण ठाणं संपाविउकामेण ” ज० १ श० १ व० ॥

अपुणरावन्ध-अपुनरावन्ध-पुं० । न० । न पुनरावन्धः संसारे
ऽवतारो यस्मात् तत्तथा । सिद्ध्याख्येऽर्थे, ध० २ अधि० । रा० ।
पुनरावन्धभावे, पं० सू० ।

“अतुर्न्यतीतः परिवर्तते पुनः, क्षयं प्रयातः पुनरोति चन्द्रमाः ।
गतं गतं नैव तु संनिवर्तते, जलं नदीनां च नृणां च जीवितम्” ॥ १ ॥
पं० सू० ५ सू० ।

“दग्धे बीजे यथा-ऽन्यन्तं प्राप्नुमन्वति नाकुरः

कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोदति भवाकुरः” ॥ १ ॥ ल० ॥

अपुणरुत्त-अपुनरुत्त-त्रि० । न० त० । पुनरुत्तिदोषरहिते,

“अपुणरुत्तेहि महाविसेहि संभूतं” ॥ रा० । जं० । आ० म० ।

“अनुवादादरवीप्सा-भृशार्थविनियोगदेत्वस्युयासु ।

ईषत्संज्ञमविस्मय-गणनास्मरणेष्वपुनरुत्तम्” ॥ १ ॥ दश० ।

अपुण्य-अपुण्य-त्रि० । न० ब० । अविद्यमानपुण्ये, विपा० १

सु० ७ अ० । तीव्रासातोदये वर्तमाने, “सामा णेरुयाणं, प-
वत्तयन्ती अपुण्येण ।” सूत्र० १ सु० ५ अ० १ व० । अनार्ये
पापाचारे, आचा० १ सु० १ अ० १ उ० ।

अपूर्ण-त्रि० । पूर्णव्यतिरिक्ते, “अदृष्टं अधस्ता अपुष्टा ”
अपूर्णः, अपूर्णमनोरथत्वात् । विपा० १ सु० ७ अ० ।

अपुण्यकल्प-अपूर्णकल्प-पुं० । असमाप्तकल्पे, व्य० ४ व० ।

अपुण्यकल्पिय-अपूर्णकल्पिक-पुं० । गीतार्थे असहाये,
व्य० १० उ० ।

अपुत्त-अपुत्त-त्रि० । न० ब० । सुतरहिते, “अपुत्तस्य न सति
लोकाः । (‘सोमनाय’ शब्देऽस्य अण्डनं वक्ष्यते) । स्वजनबन्धुर-
हिते, निर्ममे च । आचा० २ सु० ६ अ० २ उ० ।

अपुम्-अपुम्-पुं० । नपुंसके, ओघ० । वृ० । “अहमेतिप
अपुम् नलिओ परिसेवामि” नि० सू० १ उ० ।

अपुरकार-अपुरस्कार-पुं० । पुरस्करणं पुरस्कारः । गुणवा-
नयमिति गौरवाध्यारोपः, न तथाऽपुरस्कारः । अवज्ञास्पदत्वे,
“गरदणयाप अपुरकारं जणयइ” उक्त० २६ अ० ।

अपुरकारगय-अपुरस्कारगत-त्रि० । अपुरस्कारं गतः प्राप्तोऽ-
पुरस्कारगतः । सर्वत्रावज्ञाऽऽस्पदीचूते, उक्त० २६ अ० ।

अपुरव-अपूर्व-त्रि० । पूर्वमदृष्टभूते, ‘पूर्वस्य पुरवः’ ॥ ॥ ४१२७० ॥

इति शौरसेन्यां पूर्वशब्दस्य पुरवेत्यादेशः । “अपुरवं नाड्यं ।
अपुरवागदं । पक्के-अपुवं पदं । अपुवागदं” ॥ प्रा० ॥

अपुरिस-अपुरूप-पुं० । न पुरुषः । न० त० । नपुंसके, स्था० ६ डा० ।

अपुरिसकारपरक्रम-अपुरुषाकारपरक्रम-त्रि० । न० ब० । पुरुषकारः पराक्रमश्च न विद्येते यस्य सोऽपुरुषकारपरक्रमः । अनिष्पादितप्रयोजनेन निष्पादितप्रयोजनेन वा पौरुषाभिमानेन रहिते, विपा० १ भू० ३ अ० । म० ।

अपुरिमवाय-अपुरुषवाद-(च)-पुं० । स्त्री० । अपुरुषो नपुंसक-स्तद्वादः, वाग्व्या । वृ० ६ उ० । नपुंसकोऽयमित्येवंधार्तायाम्, "अपुरिमवायं वयमाणे, दासवायं वयमाणे, इषेइ कप्यस्स" द्वितीयः प्रस्तारः । (व्याख्याऽन्यत्र) । स्था० ६ वा० ।

अपुरोहित-अपुरोहित-त्रि० । नास्ति पुरोहितो यत्र । शान्तिकर्मकारिरहिते, यत्र तथाविधप्रयोजनाभावात् पुरोहितो नास्ति । म० ३ हा० १ उ० ।

अपुव-अपूर्व-त्रि० । न० त० । अजितवे अनन्यसदृशे, प्रव० २२४ द्वा० । प्रति० । अवृत्तपूर्व, आ० म० द्वि० । अपूर्वकरणे, आ० ४ अ० द्वा० ॥

अपुवकरण-अपूर्वकरण-न० । अपूर्वोऽपूवो क्रियां गच्छतीत्यपूर्वकरणम् । तत्र च प्रथमसमये एव स्थितिघातसंघातगुणभेदिगुणसंक्रमः, अन्यथा स्थितिबन्धः, इत्येते पञ्चाप्यधिकारा यौगपद्येन पूर्वमप्रवृत्ताः प्रवर्तन्ते इत्यपूर्वकरणम् । आ० १ भू० १ अ० १ उ० । अप्राप्तं पूर्वमपूर्वम्, स्थितिघातसंघाताद्यपूर्वार्थनिर्वर्तनं वा । अपूर्वे च तत्करणं च अपूर्वकरणम् । भव्यानां सम्यक्त्वाद्यनुगुणे विद्युच्चतररूपे परिणामविशेषे, आ० म० प्र० । पञ्चा० । वृ० । षो० । ('करण'शब्दे तृतीयजागे ३५६ पृष्ठे व्याख्यास्यते चैतत्) अपूर्वमजितवं प्रथममित्यर्थः । करणं स्थितिघातसंघातगुणभेदिगुणसंक्रमस्थितिबन्धानां पञ्चानामर्थानां निर्वर्तनं यस्यासावपूर्वकरणः । अष्टमगुणस्थानकं प्रतिपन्ने जीवे, कर्म० । तथाहि—वृहत्प्रमाणाया ज्ञानावरणायादिकर्मस्थितेरपर्वतनाकरणेन क्षणमलपीकरणं स्थितिघात उच्यते । रसस्यापि प्रचुरीभूतस्य सतोऽपर्वतनाकरणेन क्षणमलपीकरणं रसघात उच्यते । एतौ द्वावपि पूर्वगुणस्थानेषु विशुद्धेरलपत्वाद्लपावेव कृतवान् । अत्र पुनर्विशुद्धेः प्रकृष्टत्वाद् वृहत्प्रमाणतया अपूर्वाविमौ करोति । तथा उपरितनस्थितेर्विशुद्धिश्चापर्वतनाकरणेनावतारितस्य दलिकस्थान्तमुद्भूतप्रमाणमुद्यक्षणादुपरि क्षिप्रतरकृपणाय प्रतिकृपणमसंख्येयगुणवृद्ध्या विरचनं गुणभेदिः । स्थापना—* एतां च पूर्वगुणस्थानेष्वविशुद्धत्वात् कासतोऽघीयसीं दलिकरचनमाभित्याप्रथीयसीं मलपक्षिकस्यापर्वतनाद्विरचितवान् । इह तु तामेव विशुद्धत्वाद्पूर्वा कालतो ह्रस्वतरां दलिकरचनमाभित्य पुनः पुनरुपरां बहुतरदलिकस्यापर्वतनाद् विरचयतीति । तथा वध्यमानशुभप्रकृतिवध्यमानाशुभप्रकृतिदलिकस्य प्रतिकृपणमसंख्येयगुणवृद्ध्या विशुद्धिश्चाज्ञयनं गुणसंक्रमः । तमप्यसाविहापूर्वं करोति । तथा स्थिति कर्मणामगुणवृद्ध्या प्राग्दघीयसीं वृद्धवान्, इह तु तामपूर्वा विशुद्धत्वादेव हसीयसीं बध्नातीति (स्थितिबन्धः) । अथ चापूर्वकरणो द्विधा-कृपकः, उपशमकश्च । कृपणोऽपशमनाहंत्वाच्चैवमुच्यते, राज्याहंकुमारराजवत् । न पुनरसौ कृपयत्युपशमयति वा । कर्म० २ कर्म० । प्रव० । पं० सं० । दर्श० । अष्ट० । आ० १ ।

अपुवकरणगुणद्वानग-अपूर्वकरणगुणस्थानक-न० । अपूर्वकरणस्य गुणस्थानकमपूर्वकरणगुणस्थानकम् । अष्टमगुण-

स्थानके, प्रव० २२४ द्वा० । एतच्च गुणस्थानकं प्रपन्नानां कालत्रयवर्तिनो नानाजीवानपेक्ष्य सामान्यतोऽसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणान्यध्यवसायस्थानानि भवन्ति । कथं पुनस्तानि जयन्तीति विनेयजनानुग्रहार्थं विशेषतोऽपि प्रकृत्यन्ते-इह तावदिदं गुणस्थानकमन्तर्भूतकालप्रमाणं भवति । तत्र च प्रथमसमयेऽपि ये प्रपन्नाः, प्रपद्यन्ते, प्रपत्स्यन्ते, च तदपेक्षया जयन्त्यार्न्युत्कृष्टान्तान्यसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणान्यध्यवसायस्थानानि लज्यन्ते, प्रतिपक्षणां बहुत्वादध्यवसायानां च विविचन्यादिति भावनीयम् । ननु यदि कालत्रयोपेक्षा क्रियेत तदैतद् गुणस्थानकं प्रतिपन्नानामन्तान्यध्यवसायस्थानानि कस्याधभवन्ति ? अनन्तजं वैरस्य प्रतिपन्नयादनन्तरेव च प्रतिपत्स्यमानत्वादिति । सत्यम् । स्यादेवं यदि तत्र प्रतिपक्षणां सर्वेषां पृथक् पृथक् भिन्नान्येवाध्यवसायस्थानानि स्युः, तच्च नास्ति, बहुनामिकाध्यवसायस्थानवर्तित्वादपीति । ततो द्वितीयसमये तदन्यान्यधिकतराण्यध्यवसायस्थानानि लज्यन्ते । तृतीयसमये तदन्यान्यधिकतराणि । चतुर्थसमये तदन्यान्यधिकतराणीत्येवं तावन्नेर्यं यावच्चरमसमयः । एतानि च स्वाप्यमानानि विषमचतुरस्रं क्षेत्रमभिव्याप्नुवन्ति । तद्यथा-४००००००० अत्र प्रथमसमयत्रयन्याध्यवसायस्थानात्प्रथमसमयोत्कृष्टमध्यवसायस्थानमन्तगुणविशुद्धम्, तस्माच्च द्वितीयसमयजघन्यमन्तगुणविशुद्धम्, ततोऽपि चिन्तिय-३०००००० समयजघन्यात्तदुत्कृष्टमन्तगुणविशुद्धम्, तस्माच्च तृतीय-२००००० समयजघन्यमन्तगुणविशुद्धम् । ततोऽपि तदुत्कृष्ट-१०००० मन्तगुणविशुद्धमित्येवं तावन्नेर्यं यावच्चरमसमयोत्कृष्टात् चरमसमयजघन्यमन्तगुणविशुद्धम् : ततोऽपि तदुत्कृष्टमन्तगुणविशुद्धमिति । एकसमयगतानि चामून्यध्यवसायस्थानानि परस्परमन्तभागवृक्षसङ्घातभागवृक्षिसङ्घातजगवृक्षिसंख्येयगुणवृक्षसंख्येयगुणवृक्षयनन्तगुणवृक्षिकपक्षस्थानकपतितानि । युतपदेतद् गुणस्थानप्रविष्टानां च परस्परमध्यवसायस्थानावृक्षिलक्षणा निवृत्तिरप्यस्तीति निवृत्तिगुणस्थानकमप्येतदुच्यते । अत एवोक्तं सूत्रे-“ नियष्टि अनियष्टीत्यादि ” । कर्म० २ कर्म० । प्रव० ।

अपुवणानुगहण-अपूर्वज्ञानग्रहण-न० । अपूर्वस्य ज्ञानस्य निरन्तरं ग्रहणमपूर्वज्ञानग्रहणम् । तच्चाष्टादशं तीर्थकरणमकर्मबन्धकारणम् । अपूर्वस्य ज्ञानस्य निरन्तरं ग्रहणे, आ० म० प्र० । प्रव० ।

अपु (एव) स्युय-अल्पोत्सुक-त्रि० । अविमनस्के, आ० २ भू० ३ अ० १ उ० ।

अपुद्गत-अपृथक्त्व-त्रि० । अविद्यमानं पृथक्त्वं प्रस्तावात्संयमयोगेन्द्रो विमुक्तस्वस्वरूपं यस्यासावपृथक्त्वः । सदा संयमयोगवति, (उक्त०) संयमयोगेन्द्रोऽस्मिन्ने, (उक्त०) “अपुहसे सुप्पणिहिप विहरइ” उक्त० ३६ अ० ।

अपुद्गताणुओग-अपृथक्त्वानुयोग-पुं० । अनुयोगभेदे, यत्रैकस्मिन्नेव सूत्रे सर्वे एव चरणादयः प्रकृत्यन्ते, अनन्तागमपर्यायत्वात् सूत्रस्य । दश० १ अ० ।

अपूया-अपूजा-स्त्री० । पूजाभावे, “ पूयाऽपूया, हियाऽदिया ” स्था० ५ वा० ३ उ० ।

अपूरेन-अपूरयन्-त्रि० । अनाचरति, आ० म० द्वि० ।

अपेय-अपेय-त्रि० । मद्यमांसरसादिके (पातुमनर्हे), नि०
चू० २ उ० ।

अपेयचक्र-अपेयचक्र-त्रि० । होचनरहिते, वृ० १ उ० ।

अपेय-अपेय-त्रि० । अपेयिणि, निर्जरापेयिकर्मक्यापे-
कक इति । आव० ४ अ० ।

अपेयगल-अपेयगल-पुं० । न विद्यन्ते पुद्गला येषां तेऽपुद्गलाः
सिद्धाः । पुद्गलरहिते, स्था० २ उ० १ उ० ।

अपेयिभिय-अपेयिभिय-त्रि० । पुरुषः प्रमाणमस्येति पौरुषि-
कम् । तन्निषेधादपौरुषिकम् । पुरुषप्रमाणाभ्यधिकेऽगाधजज्ञा-
दा, 'अथाहमपेयिभियं पश्चिन्वेजा' । ज्ञा० ५ अ० ।

अपेयिर्मीय-अपेयिर्मीय-त्रि० । पुरुषः परिमाणं यस्य तत्पौ-
रुष्यं, तन्निषेधादपौरुष्यम् । पुरुषप्रमाणाभ्यधिकेऽगाधे जलादौ
“अथाहमतारमपेयिर्मीयं ति” ज्ञा० १४ अ० । पुरुषेणाकृते
वर्त्तनं, अपौरुष्यो वेदः, वेदकारणस्याश्रयमाश्रयत्वात् । स्था० १०
उ० । ल० । पं० व० । न० । (वेदानामपौरुष्येयत्वविमर्शः 'आगम'
शब्दे द्वितीयभागे ५३ पृष्ठे प्रतिपादयिष्यते)

अपोह-अपोह-पुं० । अपोहनमपोहः । निश्चये, “होइ अपोहो
वाओ” । अपोहस्तावत् किमुच्यते ? इत्याह-अपोहो भवत्य-
पायः । योऽयमपोहः स मतिज्ञानतृतीयभेदोऽपाय इत्यर्थः ।
त्रिश० । न० । उक्तियुक्तिभ्यां विरुद्धार्थाद् हिंसादिकात्
प्रत्ययाभ्यामवर्त्तने विशेषज्ञाने, (अ०) एष पष्ठे बुद्धिगुणः ।
ध० १ अधि० । पृथग्भावे, तत्स्वरूपायां प्रतिशेखनायां च तथा
चक्रुपा निरूपयति यदि तत्र सत्त्वसम्प्रयो भवति, तत उद्धारं
कराति सत्त्वानामन्यत्राभे सति, स चापोहः प्रतिशेखना जवति ।
आप्र० । बौद्धाभिमतं वादविशेष, तथाहि-अपोहवादिना यु-
द्धाकारो बाह्यरूपनया गृहीतः शब्दाद्ये इतीष्यते । यथो-
क्तम्-“ नद्राऽऽरोपगताऽन्य-व्यावृत्त्यभिगतैः पुनः । शब्दा-
र्थार्थः स एवेति, वचनेन विरुध्यते” ॥ १ ॥ इति । सम्म० २ ।
काण्ड । (विशेषस्तु शब्दार्थनिरूपणावसरे 'सदृश्य' शब्देऽपोह
विचारो दृश्यः)

अप-अप-त्रि० । स्तोके, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । आ-
चा० । पि० । प्रज्ञा० । औ० । प्रज्ञा० । आव० । स्था० । चं० प्र० ।
नि० चू० । आ० चू० । अभावे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० ।
उत्त० । अनु० । आ० म० । रा० । अल्पशब्दे भाववाचकः ।
स्था० ७ उ० । वृ० ।

अप (अप)-आत्मन्-पुं० । अत सातत्यगमने । अतति सततं ग-
च्छति विशुद्धिसंज्ञाशतमपरिणामान्तराणि त्यात्मा । उत्त० १ अ० ।
आ० चू० । अन् मनिन्, प्राकृते-“अस्मात्मनोः पो वा” ५ । २ ।
५१ । इति सूत्रेण संयुक्तस्य वा पः । प्रा० । जीवे, यत्ने, मन-
मि, वृत्तौ, बुद्धौ, अर्के, यद्गो, वायौ, स्वरूपे च । “अप्यणा चेव
उदोर्ह” आत्मना स्वयमेव । म० १ श्रु० ३ उ० । “अप्यणा अप्य-
णा कम्मकखं करित्तं” अत्मनाऽऽत्मनः कर्मक्षयं कर्तुमिति ।
ज्ञा० ५ अ० । आ० चा० । “अप्यणा भासाप परिणामेण”
स्वभावापरिणामेणेत्यर्थः । उत्त० २ अ० । “अप्या गइ वेतर-
णा, अप्या मे कुरुसामली” उत्त० २० अ० । देहे, आत्मन आ-
धारभूतत्वात् । उत्त० ३ अ० । (अस्मिन्नेव भागे 'अणाह'
शब्दे ३२५ पृष्ठे व्याख्यातमेतत्)

अप्यउद्धदुप्यउद्धनुच्छजवखणय-अप्यउद्धदुप्यउद्धनुच्छजवखणक-
न० । अपकं अभिना संस्कृतं, दुप्यकं चार्हस्वित्तं तुच्छं च नि-
सारमिति द्वन्द्वः । तेषां, धान्यानामिति गम्यम् । भक्षणमद-
नं तदेव स्वाधिकं कप्रत्यये सति अप्यउद्धदुप्यउद्धनुच्छजवखणकम् ।
जोगपरिमोगोपजोगवृत्तातिचारे, पञ्चा० १ विध० ॥

अप्यआयण-अप्रयोजन-न० । अप्रयोजने निष्कारणतायाम्,
अनर्थोऽप्रयोजनमनुपयोगो निष्कारणतेति पर्यायाः । आव०
६ अ० ।

अप्यम्-अप्यम्-त्रि० । अप्यन्त्यएमाति कीटकादीनां यत्र
तदल्पाम् । अप्यशब्दोऽप्यभावे वर्तते । अप्यम्करहिते,
आचा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ० ॥

अप्यकंप-अप्यकंप-त्रि० । अविचलितसत्त्वे, “मंदरो इव अप्य-
कंपे” मेरुरियानुकूलाद्युपसर्गैरविचलितसत्त्वः । स्था० १० उ० ।

अप्यकम्म-अप्यकम्मन्-त्रि० । लघुकर्मणि, स्था० ४ उ० ।
३ उ० ।

अप्यकम्मन्-अप्यकम्मन्-त्रि० । स्तोककर्मतरे, अकर्मतरे
च । “इंगलभूय मुम्मुरज्जु ए छारियज्जु तओ पच्छा अप्यकम्म-
तराप चेव” अङ्गाराद्यवस्थामाश्रित्याल्पशब्दः स्तोकार्थः । क्षारा-
वस्थायां त्वज्ञावार्थः । म० ५ श्रु० ६ उ० । नैरयिका ये नरकेषु
उत्पन्नास्तेषु, (के महाकर्मतराः ? केऽल्पकर्मतराः ? , इति
'उववाय' शब्दे द्वितीयभागे ६५० पृष्ठेऽवलोकनीयम्)

अप्यकम्मपचायाव-अप्यकर्मप्रत्यायात-त्रि० । अप्यैः स्तोकेः
कर्मभिः करणजुतैः प्रत्यायातः प्रत्यागतो मानुषत्वमिति अप्य-
कर्मप्रत्यायातः । एकत्र जनितत्वात्ततोऽल्पकर्मो सन् यः प्रत्या-
यातः स तथा । लघुकर्मतयोत्पन्ने, स्था० ४ उ० १ उ० ।

अप्यकाल-अप्यकाल-त्रि० । अप्यः कालो यस्य तदल्पकालम् ।
इत्वरकाक्षे, अनु० ।

अप्यकिरिय-अप्यक्रिय-त्रि० । लघुक्रिये, स्था० ४ उ० ३ उ० ।

अप्यकिरिया-अप्यक्रिया-स्त्री० । निरवद्यायां वसतौ, पं० व०
३ उ० ।

जा पुण जहुत्तदोसे-हिं बज्जिया कारिया सअट्ठाए ।

परिकम्मविप्पमुक्का, सा वसही अप्यकिरियाओ ॥

या पुनर्यथोक्तद्वैतैः कात्यातिक्रान्तादिलक्षणैर्वर्जिता केवलं
स्वस्यात्मनोऽर्थाय कारिता परिकर्मणा च विप्रमुक्ता; सर्वस्यापि
परिकर्मणः स्वत एवाग्रे प्रवर्तितत्वात्, सा वसतिरल्पक्रिया
वेदितव्या ।

सम्प्रति यतनां दर्शयितुकाम इवमाह-

हिडिद्धा उवरिद्धा-हिं बाहिया न उ लज्जन्ति पाहन्ति ।

पुव्वाण्णाऽज्जिणवं, चन्नु भय पच्छिमाऽभिनवा ॥

अथस्तन्य उपरितनान्निर्वाध्यन्ते, बाधिताश्च सत्यो ननु नैव, सज्जन्ते
प्राधान्यम् । इयमत्र भावना-नवाऽपि वसतयः क्रमणे स्थाप्यन्ते
तत्राल्पक्रिया निर्दोषेति प्रथमम् । तद्यथा-अल्पक्रिया, कालाति-
क्रान्ता, उपस्थाना, अभिक्रान्ता, अनभिक्रान्ता, वज्या, महावज्या,
सावया, महासावया च । अत्राधस्तनी अल्पक्रिया, अस्यां यदि

अनिरिक्तं कालं तिष्ठति नतः सा कालानिक्तान्ता, या आद्यते सा कालानिक्तान्ता भवतीति ज्ञायः। कालानिक्तान्तार्था यदि प्रागति-
दितस्वरूपां कारयम्यादां द्विगुणां द्विगुणामपरीहृत्योपागच्छन्ति,
नतः सा उपस्थानया बाध्यते, उपस्थाना सा भवतीति भावः। एवं
यथासंभवमुपयुज्य वक्तव्यम्। (पुट्वाणुत्ति) आमां च तवानां
शय्यानां मध्ये कालानिक्तान्ता पुनः सा अनुज्ञाना, अल्पक्रियाया
अन्तामे सा आभयणीया इति ज्ञायः। तस्या अप्यभावे शे-
पाणां पूर्वा उपस्थाना सा अनुज्ञाना, एवं या या पुनः सा सा
अनुज्ञाना तावद्वक्तव्या यावत् सावद्यायाः महासावद्यायाः पुनः
सा अनुज्ञाना। एवं पूर्वस्थाः पूर्वस्था अन्तामे उत्तरस्था उत्तरस्था
अनुज्ञा वेदितव्या। अजिनव (चत्सु भयसि) चतसृषु वसतिषु,
अभिनवेति दोषः संशयते। अजिनव दोषे न ज विकल्पय, कदा-
चित्प्रवृत्ति कदाचिन्त भवतीति ज्ञानादीत्यर्थः। अत्रापि ज्ञायना-
अननिकान्तायामपरिज्ञेति कृत्वा चिरक्तनायामप्याभिनवदोषो
जयति। चर्यादिषु पुनर्या अपरिज्ञेतास्नासु नाभिनवदोषः।
एषा भजना परिभमा। (अजिनव सि) परिभमो नाम महासाव-
द्योपाध्यः, तस्मिन् अभिनवकृते वा चिरकृते वा अपरिज्ञे-
ता अभिनवदोषा भवन्ति, एकपक्षनिर्धारणात्। एतैर्मूलगुण-
दिक्षैर्यः परिहर्तुं जानाति, स ग्रहणे कल्पिकः।

कथं पुनर्जानाति परिहर्तुम् ? इति चेद्, आह-

उगमउपायणए-सणाहिं सुद्धं गवेमए वसहिं ।

तिविहं तिहिं विमुद्धं, परिहर नवगेण जेदेणं ॥

उगमेन, उपादनया, एषणया, शुद्धं वसतिं गवेययति। तत्र
अयाणां पदानामष्टौ भङ्गाः। तेषु चोपरितनेषु सप्तसु भङ्गेष्वष्टौ
परिहर्तुं यो जानाति स ग्रहणे कल्पिकः। कथंभूतां वसतिमु-
क्तादिशुद्धां गवेययति ?, इत्यत आह-त्रिविधां स्नातादिनेहन-
स्त्रिप्रकाराम्। तथा-त्रिभिमेनसा वाचा कायेन च, विमुद्धां
गवेययति। तथा-स्नातादींस्तिष्ठोऽपि वसतः। रुद्धमाद्यशुद्धा नवकेन
भेदेन परिहरति। तद्यथा-मनसा न गृह्णाति, नापि ग्राहयति,
नापि गृह्णन्तमनुजानीते। एवं वाचा कायेन च वक्तव्यमिति।

पदियसुयगुणियधारिय, उवउत्तो जो जणो परिहरति ।

आलोयणमायरिए, आयरिउ विसोहिकारो से ॥

अस्या व्याख्या प्राग्वत्। उक्तः शय्याकल्पिकः। ४० १ ४०।

इदानीमल्पक्रियाऽभिधानमधिकृत्याऽह-

इह खलु पाईणं वा ४ जाव ते रोयमाणेहिं अप्पणो सयघा-
ए तत्थ तत्थ अगारीहिं अगाराई चेइयाई भवन्ति, तं आ-
एसणाणि वा० जाव गिहाणि वा महया पुढविकायसमारं-
जेणं जाव अगणिकाए वा उज्जालियपुण्वे जवति। जे जयं-
तरो तहप्पगाराई आप्पणाणि वा० जाव गिहाणि वा उ-
वागच्छन्ति, इतरा इतरोहिं पाहुमेहिं एगपक्खं ते कम्मं सेवन्ति,
अयमाउसो अप्पसावज्जा किरिया वि जवति। एवं खलु
तस्स भिक्खुस्स वा भिक्खुणी वा सामगियं।

इहेत्यादि सुगमम्; नवरं अल्पशब्दोऽभाववाचीति। एत-
त्तस्य निष्ठाः सामग्र्यं संपूर्णं भिक्खुजाव इति। “ कालाह-
१५४

कृतवद्याया अभिक्रंता चेव अणभिक्रंता य वज्जा य मदावज्जा
सावः तमहर्षाकरिया य ” एताश्च नव वसन्तयो यथाक्रमे नव-
भिरन-नरगुणैः प्रतिपादिताः। आमु च अभिक्रान्ताऽल्पक्रिये
योग्ये, शेषास्त्वयोग्या इति। आचा० २ ४० २ ४० २ ४० ॥

वसतिपरिकर्मग्राहनेपनादि-

से य णो मूलजे फामुप उंते अहेमणिजे णो प खलु
सुद्धे इमेहिं पाहुमेहिं तं छाअणभो लेवणओ, संयारउ-
वारपिहणाओ पिमवानेमणाओ ॥

इदानीमरगुणैः अल्पक्रिया शुद्धा वसतिरभिदिता, इहात्यादि-
मूत्रेण तादृशरीतां दर्शयितुमाह-(से इत्यादि) अत्र च कदा-
चित् कश्चित्साधुवसत्यन्येनार्थे भिक्षार्थे, वा गृहपातकुलं
प्राप्यः सत्र केनचित्पुत्रकालुनैवमभिधीयते। तद्यथा-‘प्रचुराज-
पानोऽयं ग्रामः, अतोऽत्र भवनो वसतिं प्रतिगृह्य स्थानं युक्तम्’
इत्येवमभिहितः सत्सवमाचक्रान-न केवलं पिणमपातः प्राप्तुको
दुर्लभस्तदवाप्तार्थाप यत्रासौ भुज्यते स च प्राप्तुको आयाकम्मादि-
रहितः प्रतिश्रयो दुर्लभः। (उंते सि) छादनायुक्तगुणदोषर-
हितः। एतदेव दर्शयति-(अहेसर्णाज सि) यथाऽसौ मूलोत्तर-
गुणदोषरहितत्वेनैवणीया भवति, तथाभूतो दुर्लभ इति।

ते चामो मूलोत्तरगुणाः-

“ पट्टी वंसो दो धा-रणाउ चत्तारि मूलेवेडाओ ।

सुलगुणाई विमुक्का, एसा य अडागडा वसही ॥ १ ॥

धम्मगकहणो कपण-जयणत्तेवणद्वारद्वमी य ।

परिकर्मावणमुक्का, एसा मनुत्तरगुणेषु ॥ २ ॥

दूमियधूमियवासिय-उज्जोविय वाल कडा अवत्ता य ।

सिस्ता सम्मदा वि य, विसोहिकोमी गया वसही ” ॥ ३ ॥

अत्र च प्रायशः सर्वत्र संभवित्वादुत्तरगुणानाम्, तानेव दर्श-
यति। न चासौ शुद्धो भवत्यमोभिः कर्मोपादानकर्मभिः। न-
पथा-ग्राहनो द्भादिना, लेपनो गोमयादिना, संस्कारक-
मयवर्तकमाश्रित्य, तथा छारमाश्रित्य बृहद्गुणापादनः,
तथा छारस्थगने कपाटमाश्रित्य, तथा पितरुपातैः प्रणामाश्रित्य।
तथादि-कस्मिंश्चित्प्रतिश्रये प्रतिवसतः साधुं शय्यातरपि-
रमेनोपनिमन्त्रयेत्, तद्ग्रहे निषिद्धाचरणं, अग्रहे तद्ग्रहेयादि सं-
जवः। इत्यादिनिरुत्तरगुणैः शुद्धः प्रतिश्रयो दुरापः। शुद्धे च प्रति-
श्रये साधुना स्थानादि विधेयम्। यत् उक्तम्-“मूलोत्तरगुणसुखं,
धीपसुपंडगनिविज्जियं वसहिं। सेवेज्ज सम्मकालं, विचछए
होति दोसाओ ” ॥ १ ॥ मूलोत्तरगुणशुद्धावासावपि स्वाध्या-
यादिभूमिसमन्वितो विविक्तो दुराप इति। आचा० २ ४० २
४० ३ ४०।

अप्पकिलंत-अल्पकलान्त-त्रि०। अल्पं स्तोत्रं कलान्तं इमो वेषां ते
अल्पकलान्ताः। अल्पवेदनेषु, ४० २ अधि०। ‘अवणिओ भे कलामो
अप्पकिलताणं बहुसुभेणं दिवसे चइककतो’। आचा० ३ ४०।

अप्पकुक्कुडिय-अल्पकौकुडिय-त्रि०। ६ ४०। अल्परूपन्दने,
करादिनिरुपमेव चलति, अल्पशब्दोऽभाववाची, अल्पमसत्,
‘कुक्कुड’ कौकुड्यं करचरणभूतमणावसंवेष्टात्मकमस्येत्यल्पकौ-
कुड्यः। हस्तपादशिरःप्रमुखशरीरावयवानुन्वाने, “ निसी-
एज्जऽल्पकुक्कुड ”। उक्त० १ ४० ॥

अप्पकोउहस-अल्पकौतूहल-त्रि०। ६ ४०। स्वीकपदार्थ-

नादिषु अविद्यमानकौतूहले, अल्पशब्दस्यैवाविद्यमानार्थत्वात् ।
वृ० ३ उ० ।

अप्यकोह-अल्पकोध-पुं० । अविद्यमानकषायभेदे, ज्ञावा-
मोदरिकां प्रतिपद्ये, औ० ।

अप्यक्खर-अल्पाक्षर-न० । अल्पान्यक्षराणि यस्मिन्स्तदल्पा-
क्षरम् । औ० । मित्ताक्षरे, गुणवर्तन सूत्रे, यथा सामायिकसूत्रम् ।
अप्रचूताक्षरे, विशेष० । औ० । अनु० । आ० म० । “ अप्यक्खरं
महत्तमं अणुमहत्तमं सुविद्वियाणं ” ओ० १ ।

अप्यक्खरं महत्तमं, महक्खर-अप्यस्त्य दोसु वि महत्तमं ।

दोसु वि अप्यं च तथा, जणियं सत्यं चतुर्विधम् ॥ १३ ॥

अत्र च चतुर्भङ्गिका- [अप्यक्खरं ति] अल्पान्यक्षराणि यस्मिन् तद-
ल्पाक्षरं, स्तोकाक्षरमित्यर्थः । (महत्तमं स्ति) महानर्थो यस्मिन् तत्
महार्थं, प्रचूतार्थमित्यर्थः । तत्रैकं शास्त्रं अल्पाक्षरं भवति महार्थं च,
प्रथमो भङ्गः । अथवाऽन्यत्किञ्चूतं भवति ? (महक्खर-अप्यस्त्य) ।
महाक्षरं, प्रचूताक्षरं भवतीति हृदयम् । अल्पार्थं, स्वल्पा-
र्थमिति हृदयम्, द्वितीयो भङ्गः । अथवाऽन्यत्किञ्चूतं भवति ?
(दोसु वि महत्तमं) द्वयोरपीति अक्षरार्थयोः ध्रुतत्वादक्षरार्थो-
न्नयं परिशुष्यते । एतदुक्तं भवति-प्रचूताक्षरं प्रचूतार्थं च, तृती-
यो भङ्गः । तथाऽन्यत् किञ्चूतं भवति ? इत्याह- (दोसु वि अप्यं च
तथा) द्वयोरपि अल्पम्, अक्षरार्थयोः । एतदुक्तं भवति-अल्पाक्ष-
रमल्पार्थं चेति । तथेति-तेन आगमोक्तप्रकारेण, जणितमुक्तं,
शास्त्रं, चतुर्विकल्पं चतुर्विधमित्यर्थः ।

अधुना चतुर्णामपि भङ्गिकानामुदाहरणदर्शनार्थमियं गथा-
सामायारी ओदे, एण्यञ्जक्य एण य दिड्ढिवाओ य ।

लोड्य कथासादि अणु-कमा य पकरोति कारणा चउरो ॥ १४ ॥

ओघसामाचारी प्रथमभङ्गके उदाहरणं भवति । ततः प्रचूता-
क्षरत्वमल्पार्थं चेति द्वितीयक्रमः । ज्ञाताध्ययनादियष्टाङ्गे प्रथम-
भुतस्कन्धे तेषु कथानकान्युच्यन्ते । ततः प्रचूताक्षरत्वमल्पार्थं
चेति द्वितीयभङ्गके ज्ञाताध्ययनान्युदाहरणम् । चशब्दादन्यथा
यदस्यां कौटो व्यवस्थितमालिङ्गवादश्च तृतीयभङ्गक उदाहरणम् ।
यतोऽसौ प्रचूताक्षरः प्रचूतार्थश्च, चशब्दात्तदेकदेशोऽपि । चतु-
र्भङ्गोदाहरणप्रतिपादनार्थमाह- (लोड्य कथासादि स्ति) लौकिकं
चतुर्भङ्गोदाहरणम्, किञ्चूतं ? कथासादि । आदिशब्दाच्छिव-
भङ्गादिग्रहः । (अणुकम स्ति) अनुक्रममिति । अनुक्रमेण परिपा-
ट्येवं तृतीयांशं पञ्चमी । कारकाणि कुर्वन्तीति कारकाण्युदाह-
णान्युच्यन्ते । चत्वार्येति । यथासंख्येनैवेति । ओ० १ ।

अप्यग-आत्मन-पुं० । स्वस्मिन्, “ जइ अप्यं न साहयामि
तो कहं अन्नं विणिमतो नगराओ ” । भाव० ४ अ० । आचा० ।
सुप्र० । प्रप्र० ।

अप्यगास-अप्रकाश-पुं० । अन्धकारे, नि० चू० १ उ० ।

अप्यगुत्ता-देशी-कापकन्दा, दे० ना० १ वर्ग ।

अप्यचिन्तय-आत्मचिन्तक-पुं० । अभ्युद्यतमरणं वा प्रतिपत्तुं
निश्चिते, व्य० १० उ० ।

अप्यउदमइ-अल्पच्छन्दमति-त्रि० । आत्मच्छन्दा अत्मायत्ता
मतिर्यस्य कार्यत्वसाध्यात्मच्छन्दमतिः । स्वातिप्रायकार्यकारिणि,
“ कस्स न होई वेसो, मण्णुधमतो मिरवगारी य । अप्यउ-
दमइ तो, पड्डियतो गंतुकामो य ” ॥ आ० म० प्र० विशेष० ।

अप्यज्ज-अ-आत्मज्ञ-त्रि० । आत्मानं जानतीति आत्मज्ञः ।

“ ओ अः ” ८।२।८३ । इति सूत्रेण अस्य वा लुक् । याथाध्येना-
त्मतत्त्वज्ञातरि, प्रा० । अपरायसे, नि० चू० १ उ० ।

अप्यज्जोइ-आत्मज्योतिष्-पुं० । आत्मैव ज्योतिरस्य सोऽयमा-
त्मज्योतिः । ज्ञानात्मके पुरुषे, वेदे ह्ययं पुरुष आत्मज्योतिश्चेना-
भिधीयते ।

अत्यमिप् आइचे, चंदे संतासु अगिवायासु ।

किं जोइरयं पुरिसो ? अप्यज्जोइ ति णिइइओ ॥

अस्तमिते आदित्ये, चन्द्रमस्यस्तमिते, शान्तेऽग्नौ, शान्तायां
वाचि याज्ञवल्क्यः-“ किं ज्योतिरेवायं पुरुषः ? आत्मज्योतिः सन्ना-
मिति होवाच ” । ज्योतिरिति ज्ञानमाह, आदित्यास्तमयादौ ।
किं ज्योतिः ? इत्याह-अयं पुरुष इति, पुरुष आत्मैवत्यर्थः । अयं च
कथंभूतः ? इत्याह-(अप्यज्जोइ स्ति) आत्मैव ज्योतिरस्य सोऽय-
मात्मज्योतिः, ज्ञानात्मक इति हृदयम् । निर्दिष्टो वेदविद्भिः
कथितः, ततो न ज्ञानं भूतधर्म इत्यर्थः । विशेष० ॥

अप्यज्जो-देशी-आत्मवशे, दे० ना० १ वर्ग ॥

अप्यज्ज-अल्पज्ज-त्रि० । विगततथाविधविप्रकीर्णवचने,
स्थ० ८ उ० । ज० । आवाधमोदरिकां प्रतिपद्ये, रा० ।

अप्यमिकंटय-अप्रतिकण्टक-त्रि० । न विद्यते प्रतिमष्टः कण्टको
यत्र तदप्रतिकण्टकम् । अप्रतिमष्टे, रा० ॥

अप्यक्खिरिय-अप्रतिवृत्त-पुं० । प्रादोषिके काले, “ अप्यक्खि-
रियं काळं घेत्तुण य वेयण ” प्रादोषिककालं यथा साधवः प्र-
तिजागरितं गृह्णन्ति । वृ० १ उ० ।

अप्यण-आत्मीय-त्रि० । अपप्रशे, “ शीघ्रादीनां बहिष्ठादयः ”
८।४।४२२ । इति सूत्रेण आत्मीयस्य ‘अप्यण’ इत्यादेशः । स्वकीये,
“ फोमेति जेहि अमउं अप्यणउं ” । प्रा० । स्वस्मिन्, उत्त० १ अ० ।
प्रप्र० । च० प्र० । शरीरे, आचा० १ श्रु० २ अ० ४ उ० ।

अप्यणउन्द-आत्मच्छन्द-त्रि० । स्वतन्त्रे, “ बहिरुप तं घर क-
हि किं वण्डउं जेथु कुमुबउं अप्यण-उन्दउं ” । प्रा० ।

अप्यणहु-आत्मार्य-त्रि० । अनेन मे जीविका भविष्यतीति ।
स्वार्थे, दर्श० ।

अप्यणय-आत्मीय-त्रि० । प्राहुते-“ ईयस्यात्मनो णयः ” । ८ ।
२ । १५३ । इति सूत्रेण आत्मनः परस्य यस्य णय इत्यादेशः ।
स्वकीये, प्रा० ।

अप्यणण-आत्मज्ञान-न० । ६ त० । वादादिव्यापारकाले
किममुं प्रतिवादिनं जेतुं मम शक्तिरस्ति नवेति आलोचनरूपे
प्रयोगमनिसंपन्नेदे, उत्त० १५ अ० । आत्मपरिज्ञानमित्यप्यत्रा
ध० २० ।

अप्यणिज्ज-आत्मीय-त्रि० । स्वकीये, “ अप्यणिज्जियाप महि-
लाए ” । आ० म० द्वि० । नि० चू० । दशा० ।

अप्यणो-स्वयम्-अव्य० । स्वयमित्यव्ययार्थे, “ स्वयमोऽर्थे अप्य-
णो न वा ” । ८ । २ । २०६ । इति सूत्रेण स्वयमित्यस्यार्थे ‘अ-
प्यणो’ इत्यस्य वा प्रयोगः । “ विसयं विअसंति अप्यणो कम-
लसरा ” । पक्के-‘सयं जेव मुणसि करणिज्ज’ । प्रा० । “ अप्यणो

सेसयाइंति " आत्मन आत्मीयानि । विपा० १ भु० २ अ० ।
 अप्यतर-अल्पतर-त्रि० । अनिशयिते श्लोके, " अप्यतराण से
 पावे कस्मै कज्जइ " । भ० ८ श० ६ व० । आचा० । सूत्र० ।
 अप्यतरबंध-अल्पतरबन्ध-पुं० । अन्यत्वे कर्मणां बन्धे, यदा त्व-
 दधिधादिबन्धको भूत्वा पुनरपि सप्तविधाद्यल्पतरबन्धको
 भवति स एव प्रथमसमय एवाल्पतरबन्धः (कर्म०) ।
 यदा तु प्रचूताः प्रकृतीर्बन्धन् परिणामविशेषतः श्लोकां बहुमा-
 रजते यथाऽष्टौ बध्वा सप्त बध्नाति; सप्त वा बध्वा षट् वा बध्वा
 एकां, तदानीं स बन्धोऽल्पतरः । तथा चाऽऽह-" एवाहकण-
 विहो " एकादिभिरेकद्विःवादिभिः प्रकृतिरूपेण बन्धे चिती-
 यप्रकारः, अल्पतर इत्यर्थः । कर्म० ५ कर्म० ।
 अप्यतुमनुम-अल्पतुमनुम-त्रि० । विगतकोधमनोविकारविशेषे,
 स्वा० ८ ग० ।
 अप्यत्त-अल्पत्त-न० । तुल्यत्वे, पं० व० ४ ग्रा० ।
 अप्यत्तिय-अप्रीतिक-न० । आर्पत्वास्तथाकृपस । अप्रीति, भ० ७
 श० १ उ० । ध० । आ० म० । दश० । अप्रीतिस्वभावे, भ० १३
 श० १ व० । मनसः पीरुयाम्, आचा० २ भु० ७ अ० २ उ० ।
 कोधे, सूत्र० १ भु० १ अ० २ व० । अपकरणे, नि० चू० १ उ० ।
 अप्यत्थाम-अल्पत्थामन्-त्रि० । अल्पसामर्थ्ये, सूत्र० १ भु० २
 अ० ३ व० ।
 अप्यधण-अल्पधन-त्रि० । अल्पमूल्ये, " महाधणे अप्यधणे
 व वत्थे, मुच्छिज्जती जो अविबिलभावे " वृ० ३ उ० ।
 अप्यपसग-अल्पप्रदेशक-त्रि० । अल्पं श्लोकं प्रदेशाग्रं कर्म
 दक्षिकपरिमाणं यस्य सः । श्लोकप्रदेशाग्रके कर्मणि, प्र० १
 श० १ व० ।
 अप्यपज्जवजाय-अल्पपर्यायजात-न० । अल्पे तुषादौ त्य-
 जनीये, ध० ३ अधि० ।
 अप्यपरिणयसि-आत्मपरिनिवृत्ति-स्त्री० । आत्मनः परेषां स्वप-
 रेज्यो निवृत्तौ, आलोचनाप्रदानतः स्वयमात्मनो दोषेज्यो निवृ-
 त्तिः, कृतानां तद् दृष्ट्वाऽप्यन्ये आलोचनाभिमुक्ता भवन्तीत्यन्येषा-
 मपि दोषेज्यो निवर्तनमिति ॥ व्य० १ उ० ॥
 अप्यपरिगह-अल्पपरिग्रह-पुं० । अल्पधनधान्यादिस्वीकारे, औ० ।
 अप्यपरिच्चाय-अल्पपरित्याग-पुं० । स्वल्पतरगुणपरिहारे,
 पञ्चा० १८ विव० ।
 अप्यपाण-अल्पप्राण-त्रि० । अल्पशब्दोऽभाषाभिधायी तथे-
 हापि, सूत्रत्वेन मत्वर्थीयशेषात् प्राणाः प्राणिनः, अल्पा अविद्य-
 मानाः प्राणिनो यस्मिंस्तदल्पप्राणम् । अवस्थितागन्तुकजी-
 वविरहिते उपाध्यादौ, उक्त० १ अ० । अल्पः प्राणः प्राणन-
 क्रिया यस्मिन् । वृक्षेदे, यस्याश्चारेण अल्पप्राणवायोर्व्यापारस्त-
 स्मिन्, स च शिक्षायामुक्तः " अयुष्मा वर्गयमगाः, यणश्चाव्यास-
 वः स्मृताः " इति । तथा च वर्गेषु प्रथममृतीयपञ्चमवर्गाः य-
 मगा यवरलाश्च अल्पास्तवः । तादृशवर्णोच्चारणबाह्यप्रयत्ने,
 बाह्यप्रयत्नस्तु एकादशधा-विचारः संवारः आसौ नादो घोषो-
 ऽघोषोऽल्पप्राणो महाप्राण उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्चेति ।
 अल्पः प्राणः प्राणहेतुकं बलमस्य । अल्पबले, त्रि० । वाच० ।
 अप्यपाणासि (ण)-अल्पपानाशिन-त्रि० । अल्पं पानमाशि-

तुं शीघ्रमस्यासान्नल्पपानाशी । यत्किञ्चन पानपातरि, सूत्र० १
 भु० ८ अ० ।
 अप्यपिमासि (ण)-अल्पपिणमाशिन-त्रि० । अल्पं श्लोकं
 पिणममाशितुं शीलमस्यासावल्पपिणमाशी । यत्किञ्चनाशनि,
 तथा च आगमः-" हे ज्ञानव ! आसीय, जन्थ तन्थ व सुहोवग-
 यनिहा । जेण व तेण व संतु-द्व वीरमुणिओ सिते अप्पा " ॥ १॥
 सूत्र० १ भु० ६ अ० ।
 अप्यपत्रिख (ण)-अल्पत्रिखिन्-त्रि० । श्लोकाहारकारिणि,
 वक्त० १५ अ० ।
 अप्यभन-अल्पभन-पुं० । परीतसांसारिकत्वे, प्रति० ।
 अप्यनामि (ण)-अल्पनापिन्-त्रि० । कारणे परिमितव-
 कारि, दश० ८ अ० । " अप्यं भासेज्ज सुव्वए " । तथा सुमतः
 साधुरूपं परिमितं हितं च भायेत, सर्वदा विकथारहितो भवे-
 दित्यर्थः । सूत्र० १ भु० ९ अ० ।
 अप्यनूय-अल्पनूत-त्रि० । अल्पसत्त्वे, स्था० ५ ग्रा० १ उ० ।
 अप्यमइ-अल्पमति-त्रि० । अल्पबुद्धौ, क० प्र० ।
 अप्यमहग्घाजरण-अल्पमहार्वाजरण-त्रि० । अल्पानि श्लोक-
 भारवन्ति महार्वाभरणानि बहुमूल्यवद्भूषणानि यस्यासौ तत्त-
 था । अल्पभारवद्बहुमूल्यनूयणयुक्ते, " एहाए सुकप्पावेसाइं
 अप्यमहग्घाजरणा साओ गिहाओ पकिनिकसमइ " उपा० १ अ० ।
 अप्यरय-अल्परत-त्रि० । अल्पमिति अविद्यमानं रतमिति क्री-
 भितं मोहनीयकर्मोद्यजनितमस्येति अल्परतः । क्रीडाविरहिते ल-
 वस्तमादौ, वक्त० १ अ० । कण्ठरूपरिगते कण्ठयनकल्परतर-
 हिते, दश० १ अ० ४ उ० ।
 अल्परजस-त्रि० । रजोरहिते, वक्त० २ अ० । प्रतनुबध्यमानक-
 र्मणि, " सिक्खे वा इवइ सासए देवे वा अप्परए मदिद्धिए "
 वक्त० १ अ० ।
 अप्यलालदि-अल्पलालजन्धि-पुं० । अल्पा तुल्ला वस्त्रपा-
 दादिलानि लब्धिर्यस्य सोऽल्पलालजन्धिः । क्लेशेन वस्त्रपात्राशु-
 त्पादके, वृ० १ व० ।
 अप्यल्लोण-अप्रल्लोण-त्रि० । असंबन्धे तीर्थिकेषु गृहस्थेषु पात्र-
 स्वादिषु संश्लेषमकुर्वन्ति, " अणुक्कस्से अप्लोणे, मज्जेण मुणि
 जावए " सूत्र० १ भु० १ अ० ४ व० ।
 अप्यलीयमाण-अप्रलीयमान-त्रि० । कामेषु मातापित्रादिके
 वा लोके न प्रलीयमाना अप्रलीयमानाः । अनभिषक्ते, आचा०
 १ भु० ६ अ० २ उ० ।
 अप्यलेव-अल्पलेप-त्रि० । ६ व० । अल्पशब्दोऽज्ञाववाचकः ।
 पृथुकादौ निर्लेपे, आव० ४ अ० । वल्लवणकादौ नीरसे, ध०
 ३ अधि० ।
 अप्यलेवा-अल्पलेपा-स्त्री० । निर्लेपं पृथुकादि गृह्यतश्चतुर्थ्यां
 पिण्येषणायाश्च, आव० ४ अ० । ध० । आचा० । पञ्चा० । सूत्र० ।
 " जस्स दिज्जमाणदव्वस्स णिप्पावचरणगादिसस्सेवोण भव-
 ति सा अप्यलेवा " नि० चू० १६ उ० । आ० चू० । अल्पलेपि-
 काऽप्यत्र, स्था० ७ ग्रा० । श्लोकोऽल्पः पञ्चावकर्मोदजनितः

कर्मबन्धो यस्यां साऽप्लेवा । तनुष्यो पित्रेणायाम्, तथा
चाऽऽचाराङ्गम्—“भस्मि खलु पार्श्वार्गादयंसि अप्ले पच्छाकम्मे
अप्लवज्जजाप ” ध० ३ अधि० ।

अप्लवस-आत्मवशा-त्रि० । स्ववशे, ग० २ अधि० ।

अप्लवसा-आत्मवशा-स्त्री० । नार्याम्, तस्या निरुद्धात्वेन स्व-
चक्रदात्वात् । प्रा० को० ।

अप्लवाइ (ण)-आत्मवादिन्-पुं० । ‘पुरुष एवं सर्वमित्या-
दि’ प्रतिपन्ने वादिनि, न० ।

अप्लवीय-अप्लवीज-त्रि० । अविद्यमानानि बीजानि शास्त्रा-
दीनि नीवारय्यामाकादीनां यस्मिस्तत् अप्लवीजम् । बीजस्योप-
लक्षणत्वात् एकेन्द्रियादिरहिते, वच० १ अ० । आचा० ।

अप्लवृष्टि-अप्लवृष्टि-स्त्री० । आसारे, प्रा० को० ।

अप्लवृष्टिकाय-अप्लवृष्टिकाय-पुं० । अल्पः स्तोकोऽविद्यमानो
वा, वर्षणं वृष्टिरधःपतनं वृष्टिप्रधानः कायो निकायोऽप्लवृष्टि-
कायः । वर्षणधर्मयुक्तं च उदकं वृष्टिः, तस्याः कायो गाशिवृष्टि-
कायः । अप्लवृष्टासौ वृष्टिकायश्चाप्लवृष्टिकायः । स्तोके व्योमनि
पतदप्काये, स्था० ।

अप्लवृष्टेश्च त्रीणि कारणानि-

तिहिं ठाणेहिं अप्लवृष्टिकाए सिया । तं जहा-तेसिं च एं
देसंसि वा पएसंसि वा णो बहवे उदगजोणिया जीवा य
पोगला य उदगत्ताए वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उव-
ज्जंति देवा नागा जक्खा एो सम्ममाराहिया भवंति ।
तत्थ ममुद्धियं उदगपोगलं परिणयं वासिउकामं अन्नं देसं
साहरंति, अन्नवदलं च एं समुद्धियं परिणयं वासिउ-
कामं वाउयाए विहूणेइ । इच्चैएहिं तिहिं ठाणेहिं अप्लवृ-
ष्टिकाए सिया ।

(तेसिं ति)मगधादौ, चशब्दोऽप्लवृष्टिकारणान्तरसमुच्चयार्थः ।
णमित्यत्रङ्कारे । देशे जनपदे, प्रदेशे तस्यैव एकदेशरूपे, वाशब्दौ
विकल्पादौ । उदकस्य योनयः परिणामकारणभूता उदकयोनयः
त एवोदकयोनिका उदकजननसत्तावाः, व्युत्क्रामन्ति उत्पद्यन्ते,
व्यपक्रामन्ति, व्यपवन्ते, पतद्वेव यथायोगं पर्यायत आचष्टे-व्यपवन्ते,
उत्पद्यन्ते, तेनस्वभावादित्येकम् । तथा देवा वैमानिका ज्योति-
ष्काः, नागा नागकुमाराः, जवनपन्थुपलक्षणमेतत् । यज्ञा भूता
इति व्यन्तरोपलक्षणम् । अथवा देवा इति सामान्यम् । नागादय-
स्तु विशेषम्, पतद्वग्रहणं च प्राय एवामेवंविधं कर्मणि प्रवृत्तिरि-
ति ज्ञापनायः विचित्रत्वात् सूत्रगतेरिति; नो सत्यगाराधिता
जवन्ति । अविनयकरणाज्जनपदैरिति गम्यते । ततश्च तत्र मग-
धादौ देशे प्रदेशे वा तस्यैव समुत्थितमुत्पन्नम्-उदकप्रधानं पौ-
कत्रं पुत्रलसमूहो, मेघ इत्यर्थः । उदकपौत्रलं तथा परिणतमुद-
कदायकावस्थां प्राप्तम् । अत एव विगृह्यादिकारणात् वर्णितुकामं
सदस्यं देशं मगधादिकं, संहरन्ति नयन्तीति द्वितीयम् । अत्रा-
णि मेघास्तैर्बदलकं दुर्दिनम्, अभ्रवर्दन्नकम् । (वाउयाए स्ति)
वायुकायः प्रवण्डवातो विधुनाति विध्वंसयतीति तृतीयम् ।
“ इच्चै ” इत्यादि निगमनमिति । स्था० ३ ठा० ३ उ० । अप्ल-
वृष्टस्याज्ञावचनत्वाद् अविद्यमानवर्णे, “ अश्रया कयाइ पदमं

सगृह्यावसमयसि अप्लवृष्टिकायसि ” ज० १५ श० १ उ० ।
अप्लसंतचित्त-अप्लशान्तचित्त-त्रि० । उत्कटक्रोधादिदूषित-
जावे, पञ्चा० २ वि० ।

अप्लसंतमइ-अप्लशान्तमति-त्रि० । अपरिणतशिष्ये, “ अप-
शान्तमनौ शास्त्र-सद्भावप्रतिपादनम् । दोषायाभिनवोद्दोष-
शमनीयमिव उवरे ” ॥ १ ॥ सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

अप्लसक्खिय-आत्मसाक्षिक-न० । आत्मा स्वजावः, स स्व-
संविप्रत्यक्षविरतिपरिणामपरिणतः साक्षी यत्र तदात्मसाक्षि-
कम् । स्वप्नपृष्ठेऽनुष्ठाने, “ साहसक्खियं देवसक्खियं अप्ल-
सक्खियं ” पा० ।

अप्लसत्तचित्त-अप्लसत्तचित्त-त्रि० । आपत्स्ववैकृत्यकरम-
ध्यवसानकरं च सत्त्वमुक्तम् । ततश्चात्तं तुच्छं सत्त्वं यत्र तद-
ल्पसत्त्वं, तच्चित्तं यस्य सोऽल्पसत्त्वचित्तः । चेतसा विकलये,
“ ए हि अप्लसत्तचित्तो धम्माहिगारी जओ होइ ” । पञ्चा०
२ वि० ।

अप्लसत्तम-आत्मसत्तम-त्रि० । आत्मना सत्तमः । सत्तानां पू-
रणः । आत्मा वा सत्तमो यस्यासावात्मसत्तमः । अन्यैः पद्भिः
सह विद्यमाने, “ मल्लोणं अरदा अप्लसत्तमं मुमे भविता ”
स्था० ७ ठा० ।

अप्लसत्तिय-अप्लसाक्षिक-त्रि० । निःसारे, “ सुसमत्था वऽस-
मत्था, कीरंति अप्लसत्तिया पुरिसा । दीसंति सूरवादी, गारी-
धसगा ए ते सूर ” ॥ १ ॥ सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

अप्लसइ-अप्लशब्द-पुं० । विगतराट्यां ध्वनौ, स्था० ८
ठा० । राट्यादावसंयतजागरणभयात् । ज० २५ श० ७ ठा० ।
अप्लकलदे, कलदक्रोधकारये, औ० ।

अप्लसरयक्ख-अप्लसरजस्क-न० । अल्पे तृणादौ, आचा० २
श्रु० १ अ० ५ उ० ।

अप्लसार-अप्लमार-न० । अल्पं च तत्सारं चेत्यप्लसारम् ।
प्रमाणतोऽल्पे वस्तुनः सारे, ज्ञा० १ अ० । “ अप्लसारं तुत्थं-
ति जीवा बंधणं ” आ० म० प्र० । “ अप्लसारियं एतं उवचर-
ति ” नि० चू० १ उ० ।

अप्लमावज्जकिरिया-अप्लसावज्जक्रिया-स्त्री० । शुद्धायां वसतौ,
आचा० २ श्रु० २ अ० २ उ० । (‘वसही’ शब्देऽस्याः सूत्रम्)

अप्लसुय-अप्लसुत-त्रि० । अनर्थातागमे, ज्ञा० १६ ठा० ।

अप्लसुह-अप्लसुख-त्रि० । ५ ब० । जोगसुखलवसम्पा-
दके, अविद्यमानसुखे च । प्रश्न० १ आश्र० ज्ञा० ।

अप्लहरिय-अप्लहरित-त्रि० । अल्पानि हरितानि दूर्वाप्रवाद्या-
दीनि यत्र तत्तथा । दूर्वादिरहिते, आचा० २ श्रु० ७ अ०
६ उ० ।

अप्लहिंसा-अप्लहिंसा-स्त्री० । अल्पशब्दोऽज्ञाववाची । अ-
ल्पानामेव प्राणिनां हिंसायाम्, व्य० १ उ० ॥

अप्ला-आत्मन्-पुं० । अतति सातत्येन गच्छति तौस्तान् ज्ञान-
दर्शनसुखादिपर्यायानित्याद्यात्मादिशब्दव्युत्पत्तिनिमित्तसंज्ञा-
त् । आ० म० त्रि० । जीवे, वच० २० अ० । (आत्मसिद्धादिष-
कव्यता ‘आता’ शब्दे द्वितीयजागे १६७ पृष्ठे छष्ट्या)

अप्याइय-अप्यायित-त्रि० मनोहाहारेः स्वस्थीभूते, वृ० २८० ।

अप्याउअ-अल्पायुष्क-त्रि० स्तोत्रजीविते, प्र० १०० आ० १०० ।

अप्याउअत्ता-अल्पायुष्कता-स्त्री० । अल्पमायुष्यस्यासावल्पायुष्कः, तद्भावस्तत्ता । अल्पायुष्कतायाम्, भ० ५ श० ६ व० । अल्पमायुर्जीवितं यद् तदल्पायुः, तद् भावस्तत्ता । अल्पमायुश्चे, स्था० ३ डा० १ व० । (अल्पायुषः कारणं 'आव' शब्दे द्वितीयभागे ११ पृष्ठे वक्ष्यते)

अप्याउद-अप्रोवृत्त-पुं० । प्रस्वरणवर्जके अभिप्रहविशेषप्रादके, सूत्र० २ भू० २ अ० ।

अप्याउरण-अप्रावरण-न० । प्रावरणनिषेधात्तद्विषयोऽभिप्रहोऽप्यप्रावरणम् । पञ्चा० ५ वि० १ । प्रावरणत्यागरूपेऽभिप्रहप्रत्याख्याननेत्रे, प्र० ४ डा० । अत्र पञ्च आकाराः—" अभिगहेसु अप्याउरणं कोऽप्यप्रावरणं, तस्स पंच (आगारा) अस्सत्थणाभोगे, सहसागारे, चोत्तपट्टागारे, महत्तरागारे सव्वसमाद्विचत्तियागारे य " ।

तथा च सूत्रम्—

अप्याउरणं पमिवज्जति अस्सत्थणाभोगेणं, सहसागारेणं, चोत्तपट्टागारेणं, महत्तरागारेणं, सव्वसमाद्विचत्तियागारेणं वोसिर ति । आव० ६ अ० ।

चोत्तपट्टकादन्यत्र सागारिकप्रदर्शने चोत्तपट्टके गृह्यमाणेऽपि न भङ्ग इत्यर्थः । प्र० ४ डा० ।

अप्याण-आत्मन-पुं० । स्वस्मिन्, प्र० २ आ० १० डा० । " पुंस्थान भाणो राजवत्त " । ७।३।५६ । पुंस्थिते वर्तमानस्याध्वन्तस्य स्थाने भाण इत्यादेशो वा भवति; पक्षे यथादर्शनं राजवत्कार्यं प्रवर्तति । भाणदेशो च "अतः सेमोः" (८।३।२) इत्यादयः प्रवर्तन्ते । पक्षे तु राज्ञः "अस्-शस्-ऊसि-ऊसां णो" (८।३।५०) "ढो णा" (८।३।२४) "इणममामा" (८।३।५३) इति प्रवर्तन्ते । अप्याणो । अप्याणा । अप्याणं । अप्याणे । अप्याणेण । अप्याणेहि । अप्याणाओ । अप्याणासुन्तो । अप्याणस्स । अप्याणाण । अप्याणम्मि । अप्याणेषु । अप्याण-कम्मं । पक्षे राजवत् । अप्या । अप्यो । हे अप्या ! हे अप्य ! अप्याणो चिद्वृत्ति । अप्याणो येचु । अप्याणा । अप्येहि । अप्याणो । अप्याओ । अप्याउ । अप्याहि । अप्याहिन्तो । अप्या । अप्यासुन्तो । अप्याणो धणं । अप्याणं । अप्ये । अप्येसु । प्रा० । (य आत्मानमादर्शादौ पश्यति इति 'अणायार' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३१३ पृष्ठे दर्शितम्) खनवे, न० । स्था० २ डा० २ व० ।

अप्याणरक्खि (ण)-आत्तरक्षिन्-त्रि० । आत्मानं रक्षति पापेभ्यः कुणतिगमनादिभ्य इत्येधंशील आत्तरक्षी । आत्मनः पापेभ्यो निवारके, वृत्त० ४ अ० ।

अप्याधार-अल्पाधार-पुं० । अल्पस्य सूत्रस्य अर्थस्य वा आधारोऽल्पाधारः । सूत्रार्थनैपुण्यविकले, व्य० १ व० ।

अप्यावहुय(ग)-अद्वयवहुत्व-न० । अद्वयं च स्तोत्रं बहु च प्रचुतमद्वयवहु, तद्भावोऽद्वयवहुत्वम् । दीर्घत्वासंयुक्तत्वे च प्राकृतत्वादिति । स्था० ४ डा० २ उ० । गत्यादिरूपमार्गस्थानादीनां परस्परस्तोकचयस्त्वे, कर्म० ४ कर्म० ।

१५५

(१) अद्वयवहुत्वस्य चानुविध्यनिरूपणम् ।

(२) द्वारसंग्रहः ।

(३) पृथ्वीकायादीनां जयन्याययगाहनयाऽद्वयवहुत्वम् ।

(४) स्वस्थानाद्यायुषामद्वयवहुत्वम् ।

(५) आहारद्वारे आहारकानाहारकजीवानामद्वयवहुत्वम् ।

(६) सेन्द्रियाणां परस्परमद्वयवहुत्वम् ।

(७) उद्वर्तनापवर्तनयोरद्वयवहुत्वम् ।

(८) वपयोगद्वारे साकारानाकारोपयुक्तानामद्वयवहुत्वम् ।

(९) कषायद्वारे क्रोधकषायादीनामद्वयवहुत्वम् ।

(१०) कायिकद्वारे सकायिकानामद्वयवहुत्वम् ।

(११) क्षेत्रद्वारे जीवाः कस्मिन् क्षेत्रे स्तोकाः कस्मिन् बहव इत्यादिनिरूपणम् ।

(१२) गतिद्वारे चतुःपञ्चाष्टगतिसमासेनाद्वयवहुत्वम् ।

(१३) चरमद्वारे चरमाचरमाणामद्वयवहुत्वम् ।

(१४) जीवद्वारे जीवपुद्गलादीनामद्वयवहुत्वम् ।

(१५) ज्ञानद्वारे ज्ञानिप्रमुखाणामद्वयवहुत्वम् ।

(१६) दर्शनद्वारे दर्शनिनामद्वयवहुत्वम् ।

(१७) दिग्द्वारे दिग्नुपातेन जीवानामद्वयवहुत्वम् ।

(१८) परीतद्वारे परीतापरितनोपरितानामद्वयवहुत्वम् ।

(१९) पर्याप्तद्वारे पर्याप्तापर्याप्तनोपर्याप्तानामद्वयवहुत्वम् ।

(२०) पुद्गलद्वारम् ।

(२१) बन्धद्वारे आयुःकर्मबन्धकादीनामद्वयवहुत्वम् ।

(२२) भवसिक्किकद्वारम् ।

(२३) भावकद्वारम् ।

(२४) महादण्डकद्वारम् ।

(२५) योगद्वारे चतुर्दशविधस्य संसारसमापन्नजीवस्य योगानामद्वयवहुत्वम् ।

(२६) योनिद्वारम् ।

(२७) लेख्याद्वारे सलेख्यानामद्वयवहुत्वम् ।

(२८) वेदद्वारम् ।

(२९) शरीरद्वारे आहारकादिशरीरिणामद्वयवहुत्वम् ।

(१) तच्चतुर्विधम्—

चउत्तिवहे अप्यावहुए पप्पत्ते । तं जहा-पगइ-अप्यावहुए,

त्रिइ-अणुभाव-पप्पस-अप्यावहुए ।

प्रकृतिविषयमद्वयवहुत्वं बन्धापेक्षया, यथा-सर्वस्तोकप्रकृतिबन्धक उपशान्तमोहादिकेविधबन्धकः, उपशमकादिस्मृत्तमसंपरायः वम्विधबन्धकः, बद्धतरबन्धकः सप्तविधबन्धकः, ततोऽष्टविधबन्धक इति । स्थितिविषयमद्वयवहुत्वं यथा— " सव्वन्थोवो संजयस्स जह्मओ त्रिइवंधो पगिदियबायरपज्जक-गस्स जह्मओ त्रिइवंधो असंखिज्जगुणो " इत्यादि । अनुजगं प्रत्यद्वयवहुत्वं यथा— " सव्वन्थोवोहं अणंनगुणवुद्धिछाणाणि असंखेज्जगुणवुद्धिछाणाणि, असंखिज्जगुणाणि संखिज्जगुणवुद्धिछाणाणि असंखिज्जगुणां जाव अणंनभागवुद्धिछाणाणि असंखिज्जगुणाणि " । प्रदेशाद्वयवहुत्वं यथा- अट्टादिबन्धगस्स

य आउयभागो धोवो नामगोयाणं तुल्लो विसेसाहिओ नाण-
इसणावरणंतरायाणं तुल्लो विसेसाहिओ मोहस्स विसेसाहि-
ओ वेयाणिज्जस्स विसेसाहिओ ति । स्था० ४ उ० २ उ० ।

(२) तत्र द्वारसंग्रहगाथाव्यम्—

दिसिगइंदियकाए, जोए वेए कसाप्लेसाओ ।

सम्मनणाणदंसण-संजमउवओगआहारे ॥ १ ॥

भासगपरितपज्ज-त्तिसुदुमसणी जवउत्थि से चरिमे ।

जीवए खेत्तं बंधे, पुगल्ल-महदंडए चेव ॥ २ ॥

प्रथमं दिग्द्वारम् १, तदनन्तरं गतिद्वारम् ५, तत इन्द्रियद्वारम् ३, ततः कायद्वारम् ४, ततो योगद्वारम् ५, तदनन्तरं वेदद्वारम् ६, ततः कषायद्वारम् ७, ततो द्वेषद्वारम् ८, ततः सम्यक्त्वद्वारम् ९, तदनन्तरं ज्ञानद्वारम् १०, ततो दर्शनद्वारम् ११, ततः संयमद्वारम् १२, तत उपयोगद्वारम् १३, तत आहारद्वारम् १४, ततो नासकद्वारम् १५, ततः (परितः इति) परीताः प्रत्येकशरीरिणः शुक्लपाकिकाश्च; तद्द्वारम् १६, तदनन्तरं पर्याप्तिसिद्धारम् १७, ततः सूक्ष्मद्वारम् १८, तदनन्तरं संज्ञिद्वारम् १९, ततो (भव-
त्ति) भवसिद्धिद्वारम् २०, ततोऽस्तोति-अस्तिकायद्वारम् २१, ततश्चरमद्वारम् २२, तदनन्तरं जीवद्वारम् २३, ततः क्षेत्रद्वारम् २४, ततो बन्धद्वारम् २५, ततः पुद्गलद्वारम् २६, ततो मदाद्वारम् २७, इति सर्वसंख्यया सप्तविंशतिद्वाराणि । प्रज्ञा० ३ पद ।

(तत्र गायोपन्यस्तक्रममनादयानुक्रमतो द्वाराणि निरूप-
यिष्यन्ते, तथा मध्येऽन्यतः किञ्चिद् संगृहीतं प्रक्षिप्य प्ररू-
पयिष्यतेऽप्यवबुद्धत्वम्) (अनुज्ञागवन्धस्थानानामल्पबहुत्वं 'बंध'
शब्दे द्रष्टव्यम्)

(३) [अवगाहना] पृथ्वीकायादीनां जघन्याद्यवगाहन-
याऽप्यवबुद्धत्वम्—

एएसि णं जते ! पुढवीकाइयाणं आऊ-तेऊ-वाऊ-
बणस्स-काइयाणं सुहुमाणं बादराणं पज्जत्तगाणं अप-
ज्जत्तगाणं जहसुकोमिया ओगाहणाए कयरे कयरेहिंतो
जाव विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा सुहुमाणो-
यस्स अपज्जत्तगस्स जहसिया ओगाहणा १ । सुहुमवा-
ऊकाइयस्स अपज्जत्तगस्स जहसिया ओगाहणा असंखेज्जगुणा २ । सुहुमतेऊ० अपज्जत्तगस्स जहसिया ओ-
गाहणा असंखेज्जगुणा ३ । सुहुमआऊ० अपज्जत्तगस्स जह-
सिया ओगाहणा असंखेज्जगुणा ४ । सुहुमपुढवी० अपज्ज-
त्तगस्स जहसिया ओगाहणा असंखेज्जगुणा ५ । बादरवा-
ऊकाइयस्स अपज्जत्तगस्स जहसिया ओगाहणा असंखे-
ज्जगुणा ६ । बादरतेऊ० अपज्जत्तगस्स जहसिया ओगाहणा
असंखेज्जगुणा ७ । बादरआऊ० अपज्जत्तगस्स जहसिया
ओगाहणा असंखेज्जगुणा ८ । बादरपुढवी० अपज्जत्तगस्स
जहसिया ओगाहणा असंखेज्जगुणा ९ । पत्तेयसरीरवा-
दरवणस्सइकाइयस्स बादरनिओयस्स, एएसि णं अपज्ज-

त्तगाणं जहसिया ओगाहणा दोएह वि तुल्ला असंखेज्ज-
गुणा १० । ११ । सुहुमनिओयस्स पज्जत्तगस्स जहसिया
ओगाहणा असंखेज्जगुणा १२ । तस्स चेव अपज्जत्तगस्स
उकोसिया ओगाहणा विसेसाहिया १३ । तस्स चेव पज्जत्तग-
स्स उकोसिया ओगाहणा विसेसाहिया १४ । सुहुमवाऊकाइ-
यस्स पज्जत्तगस्स जहसिया ओगाहणा असंखेज्जगुणा १५ ।
तस्स चेव अपज्जत्तगस्स उकोसिया विसेसाहिया १६ । तस्स
चेव पज्जत्तगस्स उकोसिया ओगाहणा विसेसाहिया १७ ।
एवं सुहुमतेऊकाइयस्स वि १८ । १९ । २० । एवं सुहुम-
आऊकाइयस्स वि २१ । २२ । २३ । एवं सुहुमपुढवीका-
इयस्स वि २४ । २५ । २६ । एवं बादरवाऊकाइयस्स
वि २७ । २८ । २९ । एवं बादरतेऊकाइयस्स वि ३० ।
३१ । ३२ । एवं बादरआऊकाइयस्स वि ३३ । ३४ । ३५ ।
एवं बादरपुढवीकाइयस्स वि ३६ । ३७ । ३८ । सव्वेसिं
तिविहेणं गमेणं भाणियव्वं बादरनिओयस्स जहसिया
ओगाहणा असंखेज्जगुणा ३९ । तस्स चेव अपज्जत्तगस्स
उकोसिया ओगाहणा विसेसाहिया ४० । तस्स चेव प-
ज्जत्तगस्स उकोसिया ओगाहणा विसेसाहिया ४१ ।
पत्तेयसरीरवादरवणस्सइकाइयस्स जहसिया ओगाहणा
असंखेज्जगुणा ४२ । तस्स चेव अपज्जत्तगस्स उकोसिया
ओगाहणा असंखेज्जगुणा ४३ । तस्स चेव पज्जत्तगस्स
उकोसिया असंखेज्जगुणा ४४ ।

इह किल पृथिव्यसेजोघायुनिगोदाः ५ प्रत्येकं सूक्ष्मबादर-
मेदाः । पचमेते दश; एकादश च प्रत्येकं वनस्पतिः । एते च प्रत्येकं
पर्याप्तकापर्याप्तकमेदाः २२ । तेऽपि जघन्योत्कृष्टावगाहनाः, इत्येवं
चतुश्चत्वारिंशत्जीवजेदेषु स्तोकादिपदव्यासेनावगाहना व्या-
ख्येया । स्थापना चैवम्—पृथ्वीकायस्याऽधः सूक्ष्मबादरपदे,
तयोरधः प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तपदे, तेषामधः प्रत्येकं जघन्योत्कृ-
ष्टा चावगाहनेति । एवमप्यायादयोऽपि स्थाप्याः । प्रत्येकवन-
स्पतेश्चाधः पर्याप्तापर्याप्तपदद्वयम्, तयोरधः प्रत्येकं जघन्यो-
त्कृष्टा चावगाहनेति । इह च पृथिव्यादीनामङ्गुलासंख्येयजा-
गमावगाहनात्वेऽप्यसंख्येयजेदत्वाद्ङ्गुलासंख्येयभागस्येतेरे-
तरापेक्षयाऽसंख्येयगुणत्वं न विरुध्यते, प्रत्येकशरीरवनस्पती-
नां चोत्कृष्टावगाहना योजनसहस्रं सप्तधिकमेव गन्तव्येति । प्र०
१६ श० ३ उ० ।

(अस्तिकायद्वारे धर्मास्तिकायादीनां जघन्यार्थतयाऽल्पबहु-
त्वम् 'अतिकाय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५१४ पृष्ठे समुक्तम्)

(आत्मनामल्पबहुत्वम् 'आता' शब्दे द्वितीयभागे १७० पृष्ठे
वक्ष्यते)

(४) [आयुः] द्रव्यस्थानायायुषामल्पबहुत्वम्—

एयस्स एं जते ! दव्वट्ठाणाउयस्स खेत्तट्ठाणाउयस्स ओ-

गाहणद्व्याणायस्स जावहाणायस्स कयरे कयरेहिंठो
जाव विसेसाहिया ? । गोयमा ! सव्वत्थोवे खेत्तहाणाउए
ओगाहणद्व्याणउए असंखेज्जगुणे, दव्वहाणाउए असंखे-
ज्जगुणे भावहाणाउए असंखेज्जगुणे, “ खेतोगाहणद्व्ये,
जावहाणायं च अप्पवहुं । खेत्ते सव्वत्थोवे, सेसहाणा
असंखेज्जा ” ॥ १ ॥

(एयस्स खं भंते ! दव्वहाणायस्स त्ति) द्रव्यं पुञ्जलद्रव्यं,
तस्य स्थानं भेदः परमाणुद्विप्रदेशकादि, तस्यायुः स्थितिः ।
अथवा द्रव्यस्याणुत्वादिज्ञावेन यत् स्थानमवस्थानं, तद्रूपमायुः,
द्रव्यस्थानायुः, तस्य; (खेत्तहाणायस्स त्ति) क्षेत्रस्याका-
शस्य, स्थानं भेदः पुञ्जलावगादकृतः, तस्यायुः-स्थितिः । अथवा
क्षेत्रे एकप्रदेशादौ, स्थानं यत्पुञ्जलानामवस्थानं, तद्रूपमायुः, क्षेत्र-
स्थानायुः । एवमवगाहनास्थानायुर्भावस्थानायुश्च; नवरमवगा-
हनानियतपरिमाणक्षेत्रावगाहित्वं पुञ्जलानाम् । भावस्तु काल-
त्वादिः । ननु क्षेत्रस्यावगाहनायाश्च को भेदः ? । उच्यते-क्षेत्रम-
वगादमेव । अवगाहना तु-विवक्षितक्षेत्रादन्यत्रापि पुञ्जलानां
तत्परिमाणवगाहित्वमिति । “ कयरे ” इत्यादि कण्ठ्यम् । एषां
च परस्परेणाप्यवहुत्वस्याख्या गाथाऽनुसारेण कार्या । तावन्मा-
“ खेतोगाहणद्व्ये, भावहाणाउ अप्पवहुयत्ते ।

थोवा असंखगुणिया, तिथि य सेसा कहं नेया ? ॥ १ ॥

खेत्ताऽमुत्तत्ताओ, तेण समं बंधपण्णयाभावा ।

तो पोम्मलाण थोवो, खेत्तायद्व्याणकालो व ” ॥ २ ॥

अथमर्थः-क्षेत्रस्याऽमूर्तत्वेन क्षेत्रेण सद पुञ्जलानां विशिष्ट-
धर्मप्रत्ययस्य स्नेहादेरजावसैक्यं ते चिरं तिष्ठन्तीति शेषः । य-
स्मादेवं तत् इत्यादि व्यक्तम् ।

अथावगाहनायुषो बहुत्वं भाव्यते-

“ अन्नं खेत्तगयस्स वि, तं चियमाणं चिरं पि संधरइ ।

ओगाहणनासे पुण, खेत्तऽन्नसं फुमे होइ ” ॥ ३ ॥

इह पूर्वोक्तेन क्षेत्राकाशा अधिकाऽवगाहनाद्येत्युक्तम् । उत्तरा-
र्द्धेन तु अवगाहनाकाशो नाधिका क्षेत्राद्येति ।

कथमेतदेवम् ? इत्युच्यते-

“ ओगाहणावबद्धा, खेत्तखा भक्किया व बद्धा य ।

न व ओगाहणकालो, खेत्तकामेत्तसंबद्धो ” ॥ ४ ॥

अवगाहनायामगमनक्रियायां च नियता क्षेत्राद्या विवक्षिता,
अवगाहनासंज्ञाया एवाक्रियासंज्ञायाः । एवं च तस्या-भावाद्भुक्त-
व्यतिरेके चाज्ञायात् । अवगाहना तु-न क्षेत्रमात्रनियता, क्षेत्रा-
काशा अभावेऽपि तस्या भावादिति ।

अथ निगमनम्-

“ जम्हा तत्थऽअत्थ य, सव्वे ओगाहणा जवे खेत्ते ।

तम्हा खेत्तकाओ-ऽवगाहणखा असंखगुणा ” ॥ ५ ॥

अथ द्व्यायुषो बहुत्वं भाव्यते-

“ संकोयविकोपणं व, उचरमियाय ऽवगाहणाय वि ।

तत्तियमेत्ताणं चिय, चिरं पि दव्व्याणऽवस्थाणं ” ॥ ६ ॥

संकोचेन, विकोचेन वा उपरतायामप्यवगाहनायां यावन्ति
रूप्याणि पूर्वमासंस्तावतामेव चिरमपि तेषामवस्थानं संभवति ।
अनेनावगाहनानिवृत्तावपि रूप्यं न निवर्तत इत्युक्तम् ।

अथ द्रव्यनिवृत्तिविशेषेऽवगाहना निवर्तत एवेत्युच्यते-

“ संघायमेयओ वा, दव्वोवरमे पुणाइ संखिते ।
नियमा तद्ववोगा-इणाइ नासो न संदेहो ” ॥ ७ ॥

सङ्घातेन, पुञ्जलानां भेदेन वा तेषामेव यः संक्षिप्तः स्तोकाव-
गाहनः स्कन्धो न तु प्राक्तनावगाहनः, तत्र यो रूप्योपरमो रू-
प्यान्वयात्, तत्र सति, न च सङ्घातेन न संक्षिप्तः स्कन्धो भवति,
तत्र सति सुक्ष्मतरत्वेनापि तत्परिणतेः अवगाहं नियमात्तेषां
द्रव्याणामवगाहनाया नाशो भवति ।

कस्मादेवम् ? इत्यत उच्यते-

“ ओगाहका दव्वे, संकोयविकोयओ य अवबद्धा ।

न व दव्वं संकोयण-विकोयमेत्तस्मि संबद्धं ” ॥ ८ ॥

अवगाहनाकाशेऽवबद्धा नियतत्वेन संबद्धा । कथम् ? सङ्को-
चाद्विकोचाच्च, सङ्कोचादि परिहृत्येत्यर्थः । अवगाहनादिद्व्ये
सङ्कोचविकोचयोरभावे सति भवति, तत्सङ्घावे च न जवती-
त्येवं रूप्येऽवगाहना नियतत्वेन संबद्धेत्युच्यते । इमत्वे खदिर-
त्वमिवेति । उक्तविपर्ययमाह-न पुनर्द्रव्यं सङ्कोचविकोचमात्रे
सत्यप्यवगाहनायां नियतत्वेन संबद्धं सङ्कोचविकोचाज्यामव-
गाहनानिवृत्तावपि द्रव्यं न निवर्तत इत्यवगाहनायां तन्निवृत्त-
त्वेनासंबद्धमित्युच्यते, खदिरत्वे इमत्ववदिति ।

अथ निगमनम्-

“ जम्हा तत्थऽअत्थ य, दव्वं ओगाहणाइ तं खेव ।

दव्वखा संखगुणा, तम्हा ओगाहणकाओ ” ॥ ९ ॥

अथ भावायुर्बहुत्वं भाव्यते-

“ संघायमेयओ वा, दव्वोवरमे वि पज्जवा संति ।

तं कसिणगुणविरामे, पुणाइ दव्वं न ओगाहो ” ॥ १० ॥

सङ्घातादिना रूप्योपरमेऽपि पर्यवाः सन्ति, यथा-घृष्टपुटे शु-
क्लादिगुणाः । सकलगुणोपरमे तु न तद्रूप्यं, न चावगाहनाऽनुव-
र्तते । अनेन पर्यवाणां चिरं स्थानं, रूप्यस्य त्वचिरमित्युक्तम् ।

अथ कस्मादेवम् ? इत्युच्यते-

“ संघायमेयबंधा-णुवत्तिणी णिच्चमेव दव्वका ।

न उ गुणकालो संघा-यजेयमत्तऽहसंबद्धो ” ॥ ११ ॥

सङ्घातमेदलक्षणार्था धर्माज्यां यो बन्धः संबन्धस्तदनुव-
र्तिनी तदनुसारिणी, सङ्घाताद्यभाव एव रूप्यकायाः सङ्घावात्,
तद्भावे चाज्ञायात् ; नपुनर्गुणकालः, सङ्घातमेदमात्रकालसंबद्धः
सङ्घातादिज्ञावेऽपि गुणानामनुवर्तनादिति ।

अथ निगमनम्-

“ जम्हा तत्थऽअत्थ य, दव्वे खेत्तावगाहणासुं व ।

तं खेव पज्जवा सं-ति वा तदका असंखगुणा ” ॥ १२ ॥

“ आह अणेगंतो यं, दव्वोवरमे गुणाण ऽवस्थाणं ।

गुणविप्परिणाममि य, दव्वविसेसो य ऽणेगंतो ” ॥ १३ ॥

रूप्यविशेषो रूप्यपरिणामः ।

“ विप्परिणयमि दव्वे, कस्मिं गुणपरिणए भवे जुगवं ।

कस्मि विपुलतदवत्थे, वि होइ गुणविप्परीणामो ” ॥ १४ ॥

“ जम्हा सव्वं किं पुण, गुणवाहुत्ता न सव्वगुणनासो ।

दव्वस्स तदज्जे, वि बहूत्तराणं गुणाण ठिई ” ॥ १५ ॥

५ भा० ७ उ० ।

(नैरयिकाद्यायुषामल्पबहुत्वम्—“ आठ ” शब्दे द्वितीयभागे ११-१२ पृष्ठे दर्शयिष्यते) (जातिनामनिधत्तायुरादीनां जेदाः ‘ आउबंध ’ शब्दे द्वितीयभागे ३६ पृष्ठे वक्ष्यन्ते)

(४) [आहारद्वारम्] आहारकानाहारकजीवानामल्पबहुत्वम्—
एषमि एं भंते ! जीवाणं आहारगाणं अणहारगाणं
य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा
जीवा अणहारगा आहारगा असंखिज्जगुणा ।

सर्वस्तोका जीवा अनाहारकाः, विग्रहगत्यापन्नादीनामेवाना-
हारकत्वात् । उक्तं च—“ विग्रहगत्मात्रा, केवलिणो समुह-
या अजो गी य । सिद्धाय अणहारगा, सेसा आहारगा जीवा ” ॥१॥
तेज्य आहारका असंख्येयगुणाः । ननु वनस्पतिकायिकानां
सिद्धेय्योऽप्यनन्तत्वात् तेषां चाहारकतयाऽपि लक्ष्यमानत्वात्
कथमनन्तगुणा न भवन्ति ? । तदयुक्तम् । वस्तुतत्त्वापरिक्रानात् ।
बृह सूक्ष्मनिगोदाः सर्वसङ्ख्ययाऽप्यसंख्येयाः, तत्राप्यनन्तसूक्ष्म-
समयराशितुल्याः सूक्ष्मनिगोदाः सर्वकालविग्रहे वस्तमाना
लक्ष्यन्ते । ततोऽनाहारका अप्यतिबहवः सकलजीवराश्यसं-
ख्येयभागानुद्धया इति । तेज्य आहारका असंख्येयगुणाः, ते च
नानन्तगुणाः । गतमाहारद्वारम् । प्रज्ञा ० ३ पद । जी ० । कर्म ० ।
(इन्द्रियाणामवगाहनयाऽल्पबहुत्वम्, तेषां कर्कशादिगुणाश्च ‘ ई-
दिय ’ शब्दे द्वितीयभागे ५५४ पृष्ठे वक्ष्यन्ते)

(६) [इन्द्रियद्वारम्] सेन्द्रियाणां परस्परमल्पबहुत्वम्—

एषमि एं भंते ! सईदियाणं एगिंदियाणं वेईदियाणं
तेईदियाणं चउरिंदियाणं पंचिंदियाणं अणेदिआणं य कयरे
कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुह्वा वा विसेसाहिया
वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा पंचिंदिया चउरिंदिया वि-
सेसाहिया, तेईदिया विसेसाहिया, वेईदिया विसेसाहिया,
आणिंदिया अणंतगुणा, एगिंदिया अणं ० । सईदिया वि ० ।

सर्वस्तोकाः पञ्चैन्द्रियाः संख्येयाः, दशयोजनकोटाकोटिप्र-
माणविष्कम्भसूच्याः प्रतिप्रतरासंख्येयभागवत्संख्येयश्रेणिगता-
काशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तेज्यश्चतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः,
विष्कम्भसूच्यास्तेषां प्रभूतसंख्येययोजनकोटाकोटिप्रमाणत्वात् ।
तेज्योऽपि त्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेषां विष्कम्भसूच्याः प्र-
भूततरसंख्येययोजनकोटाकोटिप्रमाणत्वात् । तेज्योऽपि द्वीन्द्रिया
विशेषाधिकाः, तेषां विष्कम्भसूच्याः प्रभूततरसंख्येययोजनको-
टाकोटिप्रमाणत्वात् । तेज्योऽनीन्द्रिया अनन्तगुणाः, सिद्धानाम-
नन्तत्वात् । तेज्योऽपि एकैन्द्रिया अनन्तगुणाः, वनस्पतिका-
यिकानां सिद्धेय्योऽप्यनन्तगुणत्वात् । तेज्योऽपि सेन्द्रिया वि-
शेषाधिकाः, द्वीन्द्रियादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् । तदेवमुक्तमेक-
मौघिकानामल्पबहुत्वम् । प्रज्ञा ० ३ पद । जी ० । अर्थतत्त्वम्—
“ एणं ? अउ २ ति ३ दुय ४ अण्दि ५, एगिंदिय ६ सई-
दिया कमा हुंति । थोवा १ तिभि य अहिया ४, दोणंतगुणा ६
विसेसाहिया ” ॥ १ ॥ म ० २५ श ० ३ उ ० । जी ० ।

इदानीमेतेषामेवार्थासनां द्वितीयमल्पबहुत्वमाह—

एषमि एं भंते ! सईदियाणं एगिंदियाणं वेईदियाणं तेईदि-
याणं चउरिंदियाणं पंचिंदियाणं अपज्जत्ताणं कयरे कयरे-
हिंतो अप्पा वा बहुया वा तुह्वा वा विसेसाहिया वा ? ।
गोयमा ! सव्वत्थोवा पंचिंदिया अपज्जत्ता, चउरिंदिया

अपज्जत्ता विसेसाहिया, तेईदिया अपज्जत्ता विसे-
साहिया, वेईदिया अपज्जत्ता विसेसाहिया, एगिंदिया
अपज्जत्ता अणंतगुणा, सईदिया अपज्जत्ता विसेसाहिया ।

सर्वस्तोकाः पञ्चैन्द्रिया अपर्याप्ताः एकस्मिन्प्रतरे यावन्त्य-
हुत्वासंख्येयभागमात्राणि खरुमानि तावत्प्रमाणात् तेषाम् ।
तेज्यश्चतुरिन्द्रिया अपर्याप्ता विशेषाधिकाः, प्रभूताहुत्वासंख्ये-
यभागखरुप्रमाणत्वात् । तेज्यस्त्रीन्द्रिया अपर्याप्ता विशेषा-
धिकाः, प्रभूततरप्रतराहुत्वासंख्येयभागखरुप्रमाणत्वात् । ते-
ज्योऽपि द्वीन्द्रिया अपर्याप्ता विशेषाधिकाः, प्रभूततमाहुत्वा-
संख्येयजागखरुप्रमाणत्वात् । तेज्य एकैन्द्रिया अपर्याप्ता
अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानामपर्याप्तानामनन्ततया सदा
प्राप्यमाणत्वात् । तेज्योऽपि सेन्द्रिया अपर्याप्ता विशेषाधिकाः,
द्वीन्द्रियाद्यपर्याप्तानामपि तत्र प्रक्षेपात् । गतं द्वितीयमल्पबहुत्व-
म् । प्रज्ञा ० ३ पद । जी ० ।

अधुनैतेषामेव पर्याप्तापर्याप्तगतमल्पबहुत्वमाह—

एषमि एं भंते ! सईदियाणं एगिंदियाणं वेईदियाणं ते-
ईदियाणं चउरिंदियाणं पंचिंदियाणं पज्जत्ताणं कयरे
कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुह्वा वा विसेसाहिया
वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा पज्जत्ता चउरिंदिया पंचि-
दिया पज्जत्ता विसेसाहिया, तेईदिया पज्जत्ता विसे-
साहिया, वेईदिया पज्जत्ता विसेसाहिया, एगिंदिया
पज्जत्ता अणंतगुणा, सईदिया पज्जत्ता संख्येयगुणा ।

सर्वस्तोकाश्चतुरिन्द्रियाः पर्याप्ताः, यतोऽस्यायुषश्चतुरिन्द्रियाः,
ततः प्रभूतकालमवस्थानाभावात् । पृच्छासमये रतोका अपि
प्रतरे यावन्त्यहुत्वासंख्येयभागमात्राणि खरुमानि तावत्प्रमाणा
वेदितव्याः । तेज्यः पञ्चैन्द्रियपर्याप्ता विशेषाधिकाः, प्रभूताहुत्वा-
संख्येयजागखरुप्रमाणत्वात् । तेज्योऽपि त्रीन्द्रियाः पर्याप्ता वि-
शेषाधिकाः, प्रभूततरप्रतराहुत्वासंख्येयजागखरुप्रमाणत्वात् । ते-
ज्योऽपि द्वीन्द्रियाः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, स्वभावत एव तेषां
प्रभूततमप्रतराहुत्वासंख्येयजागखरुप्रमाणत्वात् । तेज्य एकै-
न्द्रियाः पर्याप्ता अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानां पर्याप्ताना-
मनन्तत्वात् । तेज्यः सेन्द्रियाः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, द्वीन्द्रिया-
दीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् । गतं तृतीयमल्पबहुत्वम् ।
सम्प्रत्येषामेव सेन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तगतान्यल्पबहुत्वा-
न्याह—

एषमि एं भंते ! सईदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं क-
यरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुह्वा वा विसेसाहि-
या वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा सईदिया अपज्जत्ता प-
ज्जत्ता सईदिया संख्येयगुणा । एषमि एं भंते ! एगिं-
दियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४
? । गोयमा ! सव्वत्थोवा एगिंदिया पज्जत्ता एगिंदिया
अपज्जत्ता असं ० । एषमि एं भंते ! वेईदियाणं पज्जत्ता-
पज्जत्ताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ? । गोयमा !
सव्वत्थोवा वेईदिया पज्जत्ता वेईदिया अपज्जत्ता असं-

स्वेज्जगुणा । एएसि एं जंते ! तेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्ता-
णं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थो-
वा तेइंदिया पज्जत्तगा, तेइंदिया अपज्जत्तगा असंखेज्ज-
गुणा । एएसि एं भंते ! चउरिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा
चउरिंदिया पज्जत्तगा, चउरिंदिया अपज्जत्तगा अम-
खेज्जगुणा । एएसि एं भंते ! पंचिंदियाणं पज्जत्तापज्ज-
त्ताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्व-
त्थोवा पंचिंदिया पज्जत्तगा, पंचिंदिया अपज्जत्तगा
असंखेज्जगुणा ॥

सर्वस्तोकाः सेन्द्रिया अपर्याप्ताः, इह सेन्द्रिया एव बहव-
स्तथापि सूक्ष्माः, तेषां सर्वलोकापन्नत्वात् । सूक्ष्मापर्याप्ताः
सर्वस्तोकाः पर्याप्ताः संख्येयगुणा इति । सेन्द्रिया अपर्याप्ताः स-
र्वस्तोकाः पर्याप्ताः संख्येयगुणाः । एवमेकेन्द्रिया अपर्याप्ताः
सर्वस्तोकाः पर्याप्ताः संख्येयगुणा भावनीयाः । तथा सर्वस्तो-
का द्विन्द्रियाः पर्याप्ताः, यावन्ति प्रतरेऽहुलस्य असंख्येयभाग-
मात्राणि खरमानि तावत्प्रमाणत्वात् तेषाम् । तेज्योऽपर्याप्ता
असंख्येयगुणाः, प्रतरगताकुलासंख्येयभागखरदमात्रत्वात् ।
एवं अचतुरिन्द्रियारूपत्वान्यपि वक्तव्यानि । गतं वदत्यवहु-
त्वात्मकं चतुर्थमल्पबहुत्वम् ।

सम्प्रत्येतेषां सेन्द्रियादीनां समुदितानां पर्याप्तापर्याप्तानामल्प-
बहुत्वमाह—

एएसि एं भंते ! सइंदियाणं एगिंदियाणं वेइंदियाणं
तेइंदियाणं चउरिंदियाणं पंचिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा
चउरिंदिया पज्जत्तगा, पंचिंदिया पज्जत्तगा विसेसाहिया,
वेइंदिया पज्जत्तगा विसेसाहिया, तेइंदिया पज्जत्तगा विसे-
साहिया, पंचिंदिया अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, चउरि-
दिया अपज्जत्तगा विसेसाहिया, तेइंदिया अपज्जत्तगा
विसेसाहिया, वेइंदिया अपज्जत्तगा विसेसाहिया, एगि-
दिया अपज्जत्तगा अणंतगुणा, सइंदिया अपज्जत्तगा विसे-
साहिया, एगिंदिया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा, सइंदिया पज्ज-
त्तगा विसेसाहिया, सइंदिया विसेसाहिया ।

इह प्रागुक्तद्वितीयतृतीयाल्पबहुत्वभावनानुसारिणा स्वयं ज्ञा-
वनीयम्, तत्त्वतो भावितत्वात् । गताभिन्द्रियद्वारम् ॥ प्रज्ञा० ३२५ ।
जी० । प्रव० । (इन्द्रियोपयोगाज्जाविषयमल्पबहुत्वम्—इंदियव-
यमोक्ता' शब्दे द्वितीयभागे १६८ पृष्ठे प्ररूपयिष्यते)

(७) [उद्धर्तनाऽपवर्तनयोरल्पबहुत्वम्] सम्प्रति द्वयोरपि

उद्धर्तनापवर्तनयोरल्पबहुत्वं सूत्रकृत् प्रतिपादयति—

योवं परसमुण्हाणि अंतरे दुमु जहन्ननिकखेवो ।
कमसा अणंतगुणिओ, दुमु वि अइत्थावणा तुद्धा ॥ २२२ ॥
वाघाण्णऽणुभाग—कंडगमकावगगणाऊणं ।

उक्किटो निकखेवो, ससंतबंधो य सविसेसो । २२३ ॥

एकस्यां दिशि स्थितौ यानि स्पर्शकानि तानि क्रमशः स्था-
प्यन्ते । तद्यथा—सर्वजघन्यं रसरूपरसकमादौ, ततो विशेषाधि-
करसं द्वितीयम्, ततो विशेषाधिकरसं तृतीयम् । एवं तावत्स-
र्वोत्कृष्टरसमन्ते । तत्राऽऽविस्पर्शकादारभ्योत्तरात्तरस्पर्शकानि
प्रदेशापेक्षया विशेषादीनानि, अन्तिमस्पर्शकादारभ्य पुनरधोऽधः
क्रमेण प्रदेशापेक्षया विशेषाधिकानि, तेषां मध्ये एकस्मिन् द्विगु-
णवृत्त्यन्तरे द्विगुणहान्यन्तरे वा यत् स्पर्शकं यानि तत् सर्वस्तो-
कम् । अथवा कोइप्रत्ययस्य स्पर्शकस्य अनुभागद्विगुणवृत्त्यन्तरे,
द्विगुणहान्यन्तरे वा यदनुभागपटत्रं तत्सर्वस्तोकान्येव प्राप्यन्ते ।
अन्तिमस्थितिषु प्रभूतानि, इति स्पर्शकसंख्यापेक्षया द्वयोरपि नि-
क्षेपस्तुल्यः । एवमतिस्थापनायामुत्कृष्टनिक्षेपेऽपि च भावनीयम् ।
क्रमश इति च सकलगाथाऽपेक्षया योजनीयम् । ततो द्वयोरप्यति-
स्थापना द्याघातबाह्या अनन्तगुणा, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्या ।
ततो 'वाघापणेत्यादि' व्याघातेन यद् उत्कृष्टं अनुभागकण्डकमे-
कया वर्णयया एकसमयमात्रस्थितिगतस्पर्शकसद्वतिक्रमया क-
नम्, एषा उत्कृष्टानुभागकण्डकस्य याऽतिस्थापना, सा अनन्तगुणा ।
तत उद्धर्तनापवर्तनयोरुत्कृष्टो निक्षेपो विशेषाधिकः, स्वस्थाने तु
परस्परं तुल्यः । ततः (ससंतबंधो य सविसेसो) पूर्वबद्धोत्क-
ृष्टस्थितिकर्मानुजागेन सह उत्कृष्टस्थित्यनुभागबन्धो विशेषा-
धिकः । क० प्र० ॥

(८) [उपयोगद्वारम्] साकाराऽनाकारो-
पयुक्तानामल्पबहुत्वम्—

एएसि एं जंते ! जीवाणं सागारोवउत्ताणं अणामारोव-
उत्ताणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थो-
वा जीवा अणामारोवउत्ता सागारोवउत्ता संखिज्जगुणा ।

इहानाकारोपयोगः कालः सर्वस्तोकः, साकारोपयोगकालस्तु
सङ्ख्येयगुणः । ततो जीवा अप्यनाकारोपयोगोपयुक्ताः सर्व-
स्तोकाः, पृच्छासमये तेषां स्तोकानामेवावाप्यमानत्वात् ।
तेभ्यः साकारोपयोगोपयुक्ताः सङ्ख्येयगुणाः, साकारोपयोगका-
लस्य दीर्घतया तेषां पृच्छासमये बहूनां प्राप्यमाणत्वात् । गतमु-
पयोगद्वारम् । प्रज्ञा० ३ पद । जी० । कर्म० । पं० सं० । क० प्र० ।
(कति सञ्चितानां कति असञ्चितानामवकल्यकसञ्चितानां बह-
कसमञ्चितानां यावच्चतुरशीतिसमञ्चितानां, कर्मप्रदेशाप्रमा-
मल्पबहुत्वं 'बंध' शब्दे प्रदेशबन्धावसरे वक्ष्यते)

(९) [कषायद्वारम्] क्रोधकषायादीनामल्पबहुत्वम्—

एएसि एं जंते ! जीवाणं सकसाईणं कोहकसाईणं
माणकसाईणं मायाकसाईणं होजकसाईणं अकमाईणं
य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा
जीवा अकसाई, माणकसाई अणंतगुणा, कोहकसाई विसे-
साहिया, मायाकसाई विसेसाहिया, होजकसाई विसेसाहि-
या, सकसाई विसेसाहिया ॥

सर्वस्तोका अकषायिणः, सिद्धानां कतिपयानां च मनुष्याणाम-
कषायत्वात् । तेभ्यो मानकषायिणो मानकषायपरिणामवचोऽनन्त
गुणाः, वदस्वपि ज्ञाचनिकायेषु मानकषायपरिणामस्याऽवाप्यमान-
त्वात् । तेभ्यः क्रोधकषायिणो विशेषाधिकाः, तेभ्यो मायाकषायि-
णो विशेषाधिकाः, तेज्योऽपि लोभकषायिणो विशेषाधिकाः, मा-

नकषायपरिणामकालापेक्षया क्रोधादिकषायपरिणामकालस्य यथोत्तरं विशेषाधिकतया क्रोधादिकषायणामपि यथोत्तरं विशेषाधिकत्वभावात् । लोभकषायिण्यः सामान्यतः सकषायिणो विशेषाधिकाः, मानादिकषायणामपि तत्र प्रक्षेपात् । सकषायिण इत्यत्रैवं व्युत्पत्तिः-कषायशब्देन कषायोदयः परिगृह्यते, तथा च लोके व्यवहारः-सकषायोऽयं, कषायोदयवानित्यर्थः । सह कषायेण कषायोदयेन वर्तन्ते सकषायोदयाः विपाकावस्थां प्राप्ताः स्वोदयमुपदर्शयन्तः कषायकर्मपरिमाणवन्तस्तेषु सत्सु जीवस्यावश्यं कषायोदयसंभवात् । सकषाया विद्यन्ते येषां ते सकषायिणः, कषायोदयसहिता इति तात्पर्यार्थः । गतं कषायद्वारम् । प्रज्ञा० ३ पद । जी० । कर्म० । सकषायिणामकषायिणां चाव्यवहित्वचिन्तायां, सर्वस्तोका अकषायिणः, सकषायिणोऽनन्तगुणाः । जी० ८ प्रति० । (कामभोगविषयमव्यवहित्वं 'कामभोग' शब्दे वक्ष्यते)

(१०) [कायद्वारम्] सकषायिकानामव्यवहित्वम्—

एएसि एं जंते ! सकाइयाणं पुदविकाइयाणं आलकाइयाणं तेउकाइयाणं वाउकाइयाणं वणस्सइकाइयाणं तसकाइयाणं अकाइयाणं कयरेकयरेहिंतो अप्पा वा० ४ । गोयमा ! सव्वत्थोवा तसकाइया, तेउकाइया असंखेज्जगुणा, पुदविकाइया विसेसाहिया, आलकाइया विसेसाहिया, वाउकाइया विसेसाहिया, अकाइया अणंतगुणा, वणस्सइकाइया अणंतगुणा, सकाइया विसेसाहिया वा ॥

सर्वस्तोकसकषायिकाः, द्वीक्रियादीनामेव असकषायिकत्वात्; तेषां च शेषकायापेक्षया अत्यल्पत्वात् । तेज्यस्तेजस्कषायिका असंखेयगुणाः, असंखेयलोकाकाशप्रमाणत्वात् । तेज्यः पृथिवीकायिका विशेषाधिकाः, प्रभूतासङ्खेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् । तेज्योऽकायिका विशेषाधिकाः, प्रभूततरासङ्खेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् । तेज्यो वायुकायिका विशेषाधिकाः, प्रभूततमासङ्खेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् । तेज्योऽकायिका अनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात् । तेज्यो वनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः, अनन्तलोकाकाशप्रदेशराशिमानत्वात् । तेज्यः सकायिका विशेषाधिकाः, पृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् । षट्कर्मौघिकानामव्यवहित्वम् । प्रज्ञा० ३ पद । जी० । अर्थतत्त्वम्—“तस-तेउ-पुदवि-जल-वा-उकाय-अकाय वणस्सइसकाया ८ । थोवा १ ऽसंखगुणाहिय २, तिज्जिठ ३ इहोऽणंतगुणा ७ अहिय” स्ति । प्र० २५ श० ३ व० १ पं० २० ।

इदानीमेतेषामेव पर्याप्तानां द्वितीयमव्यवहित्वमाह—

एएसि एं जंते ! सकाइयाणं पुदविकाइयाणं आलकाइयाणं तेउकाइयाणं वाउकाइयाणं वणस्सइकाइयाणं तसकाइयाणं अपज्जत्तगाणं कयरेकयरेहिंतो अप्पा वा० ४ । गोयमा ! सव्वत्थोवा तसकाइया अपज्जत्तगा, तेउकाइया अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, पुदविकाइया अपज्जत्तगा विसेसाहिया, वाउकाइया अपज्जत्तगा विसेसाहिया, वणस्सइकाइया अपज्ज-

त्तगा अणंतगुणा । सकाइया अपज्जत्तगा विसेसाहिया । प्रज्ञा० ३ पद । (टीका चास्य सुगमाऽतो न प्रतन्यते)

साम्प्रतमेतेषामेव पर्याप्तानां तृतीयमव्यवहित्वमाह—

एएसि एं जंते ! सकाइयाणं पुदविकाइयाणं आलकाइयाणं तेउकाइयाणं वाउकाइयाणं वणस्सइकाइयाणं तसकाइयाणं अपज्जत्तगाणं कयरेकयरेहिंतो अप्पा वा० ४ । गोयमा ! सव्वत्थोवा तसकाइया पज्जत्तगा, तेउकाइया पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, पुदविकाइया पज्जत्तगा विसेसाहिया, आलकाइया पज्जत्तगा विसेसाहिया, वाउकाइया पज्जत्तगा विसेसाहिया, वणस्सइकाइया पज्जत्तगा अणंतगुणा, सकाइया पज्जत्तगा विसेसाहिया । प्रज्ञा० ३ पद ।

(टीका सुगमा)

साम्प्रतमेतेषामेव सकषायिकादीनां प्रत्येकं पर्याप्तार्थम्—

सगतमव्यवहित्वमाह—

एएसि एं जंते ! सकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरेकयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुक्का वा विसेसाहिया वा । गोयमा ! सव्वत्थोवा सकाइया अपज्जत्तगा, सकाइया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा । एएसि एं जंते ! पुदविकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरेकयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुक्का वा विसेसाहिया वा । गोयमा ! सव्वत्थोवा पुदविकाइया अपज्जत्तगा, पुदविकाइया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा । एएसि एं जंते ! आलकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरेकयरेहिंतो अप्पा वा० ४ । गोयमा ! सव्वत्थोवा आलकाइया अपज्जत्तगा, आलकाइया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा । एएसि एं जंते ! तेउकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरेकयरेहिंतो अप्पा वा० ४ । गोयमा ! सव्वत्थोवा तेउकाइया अपज्जत्तगा, तेउकाइया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा । एएसि एं जंते ! वाउकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरेकयरेहिंतो अप्पा वा० ४ । गोयमा ! सव्वत्थोवा वाउकाइया अपज्जत्तगा, वाउकाइया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा । एएसि एं जंते ! वणस्सइकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरेकयरेहिंतो अप्पा वा० ४ । गोयमा ! सव्वत्थोवा वणस्सइकाइया अपज्जत्तगा, वणस्सइकाइया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा । एएसि एं जंते ! तसकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरेकयरेहिंतो अप्पा वा० ४ । गोयमा ! सव्वत्थोवा तसकाइया पज्जत्तगा, तसकाइया अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा । प्रज्ञा० ३ पद ।

(टीका सुगमा)

साम्प्रतमेतेषामेव सकषायिकादीनां समुहितानां

पर्याप्तार्थसगतमव्यवहित्वं पञ्चममाह—

एषि णं जेते ! सकाइयाणं पुढविकाइयाणं आउकाइयाणं तेउकाइयाणं वाउकाइयाणं वणस्सइकाइयाणं तसकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? गोयमा ! सव्वत्थोवा तमकाइया पज्जत्तगा, तसकाइया अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, तेउकाइया अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, पुढविकाइया अपज्जत्तगा विसेसाहिया, आउकाइया अपज्जत्तगा विसेसाहिया, वाउकाइया अपज्जत्तगा विसेसाहिया, तेउकाइया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा, पुढविकाइया पज्जत्तगा विसेसाहिया, अप्पाइया-पज्जत्तगा विसेसाहिया, वाउकाइया पज्जत्तगा विसेसाहिया, वणस्सइकाइया अपज्जत्तगा अणंतगुणा, वणस्सइकाइया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा, सकाइया अपज्जत्तगा विसेसाहिया, सकाइया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा, सकाइया विसेसाहिया ॥

सर्वस्तोकास्सकायिकाः पर्याप्तकाः, तेभ्यस्सकायिका पया-उपर्याप्तका असंखेयगुणाः, द्विन्द्वीयादीनामपर्याप्तानां पर्याप्त-द्विन्द्वीयादिभ्योऽसंखेयगुणत्वात् । ततस्तेजस्कायिका अपर्याप्ता असंखेयगुणाः, असंखेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् । ततः पृथिव्यम्बुवायवोऽपर्याप्ताः क्रमेण विशेषाधिकाः । ततस्तेजस्कायिकाः पर्याप्तकाः सङ्ख्येयगुणाः, सूक्ष्मेष्वपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानां संखेयगुणत्वात् । ततः पृथिव्यम्बुवायवः पर्याप्ताः क्रमेण विशेषाधिकाः । ततो घनस्पतयोऽपर्याप्ता अनन्तगुणाः । पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः । तदेवं कायद्वारे सामान्येन पञ्चसूत्राणि प्रतिपादितानि ॥

सम्प्रत्यस्मिन्नेव द्वारे सूक्ष्मवाद्रादिभेदेन

पञ्चदश सूत्राण्यह—

एषि णं भंते ! सुहुमाणं सुहुमपुढविकाइयाणं सुहुमआउकाइयाणं सुहुमतेउकाइयाणं सुहुमवाउकाइयाणं सुहुमवणस्सइकाइयाणं सुहुमणिओयाणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? गोयमा ! सव्वत्थोवा सुहुमतेउकाइया सुहुमपुढविकाइया विसेसाहिया, सुहुमआउकाइया विसेसाहिया, सुहुमवाउकाइया विसेसाहिया, सुहुमनिगोदा असंखेज्जगुणा । सुहुमवणस्सइकाइया अणंतगुणा, सुहुमा विसेसाहिया ॥

सर्वस्तोकाः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः असंखेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् । तेभ्यः सूक्ष्मपृथिवीकायिका विशेषाधिकाः, प्रभूतासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् । तेभ्यः सूक्ष्माकायिकाः, प्रभूततरासंखेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् । तेभ्यः सूक्ष्मवायुकायिका विशेषाधिकाः, प्रभूततमासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् । तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा असंखेयगुणाः । सूक्ष्मप्रहणं वाद्रव्यधत्तुदार्थम् । द्विविधा हि निगोदाः—सूक्ष्माः, वाद्राश्च । तत्र वाद्राः सूर्यकन्दादिषु, सूक्ष्माः सर्वलोकापन्नाः, ते च प्रतिगोलकमसङ्ख्येया इति सूक्ष्मवायुकायिकेभ्योऽसंखेयगुणाः । तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः, प्रतिनिगोदमनन्तानां प्रावात् । तेभ्यः सामानिकाः सूक्ष्मजीवा विशेषाधिकाः, सूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रकृष्यात् । गतमौघिकानामिदमल्पवहुयम् ।

इदानीमेतेषामेवाऽपर्याप्तानामाह—

एषि णं भंते ! सुहुमअपज्जत्तगाणं सुहुमपुढविकाइया अपज्जत्तगाणं सुहुमआउकाइया अपज्जत्तगाणं सुहुमतेउकाइया अपज्जत्तगाणं सुहुमवाउकाइया अपज्जत्तगाणं सुहुमवणस्सइकाइया अपज्जत्तगाणं सुहुमनिगोदा अपज्जत्तगाणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? गोयमा ! सव्वत्थोवा सुहुमतेउकाइया अपज्जत्तगा, सुहुमपुढविकाइया अपज्जत्तगा विसेसाहिया, सुहुमआउकाइया अपज्जत्तगा विसेसाहिया, सुहुमवाउकाइया अपज्जत्तगा विसेसाहिया, सुहुमनिगोदा अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, सुहुमवणस्सइकाइया अपज्जत्तगा अणंतगुणा, सुहुमा अपज्जत्तगा विसेसाहिया ॥

इदमपि प्रागुक्तक्रमेणैव भावनीयम् ।

सम्प्रत्येतेषामेव पर्याप्तानां तृतीयमल्पवहुयमाह—

एषि णं जेते ! सुहुमपज्जत्तगाणं सुहुमपुढविकाइयपज्जत्तगाणं सुहुमआउकाइयपज्जत्तगाणं सुहुमतेउकाइयपज्जत्तगाणं सुहुमवाउकाइयपज्जत्तगाणं, सुहुमवणस्सइकाइयपज्जत्तगाणं सुहुमनिगोदपज्जत्तगाणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? गोयमा ! सव्वत्थोवा सुहुमतेउकाइया पज्जत्तगा, सुहुमपुढविकाइया पज्जत्तगा विसेसाहिया । सुहुमआउकाइया पज्जत्तगा विसेसाहिया, सुहुमवाउकाइया पज्जत्तगा विसेसाहिया, सुहुमनिगोदा पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, सुहुमवणस्सइकाइया पज्जत्तगा अणंतगुणा, सुहुमा पज्जत्तगा विसेसाहिया ।

इदमपि प्रागुक्तक्रमेणैव भावनीयम् । प्रश्ना० ३ पद ।

पृथिव्यप्तेजोवायुघनस्पतिद्विन्द्वीन्द्रियप्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियाणां नयानामल्पवहुत्वचिन्तायामाह—

अप्पावहुगं सव्वत्थोवा पंचिंदिया, चउरिंदिया विसेसाहिया, तेइंदिया विसेसाहिया, वेइंदिया विसेसाहिया, तेउकाइया असंखेज्जगुणा, पुढवि० आउ० वाउ० विसेसाहिया, वणस्सइकाइया अणंतगुणा ।

सर्वस्तोकाः पञ्चेन्द्रियाः, संखेययोजनकोटीकोटिप्रमाणविष्कम्भसूचीप्रमितराश्यसंखेयजागवत्यसंखेयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तेभ्यश्चतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः, विष्कम्भसूच्यास्तेषां प्रभूतसंखेययोजनकोटीकोटिप्रमाणत्वात् । तेभ्योऽपि त्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेषां विष्कम्भसूच्याः प्रभूततरासंखेययोजनकोटीकोटिप्रमाणत्वात् । तेभ्योऽपि द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेषां विष्कम्भसूच्याः प्रभूततमसंखेययोजनकोटीकोटिप्रमाणत्वात् । तेभ्यस्तेजस्कायिका असंखेयगुणाः, असंखेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् । तेभ्यः पृथिवीकायिका विशेषाधिकाः, प्रभूतासंखेयलोकाकाशप्रमाणत्वात् । तेभ्योऽष्कायिका विशेषाधिकाः, प्रभूततरासंखेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाण-

त्वात् । तेज्यो वायुकायिका विशेषाधिकाः, प्रजृततमासंख्येय-
लोकाः काशप्रदेशप्रमाणत्वात् । तेज्यो वनस्पतिकायिका अनन्त-
गुणाः, अनन्तलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् । जी० १ प्रति० ।

सम्प्रति एतेषामेवानिन्द्रियसाधनानां दशानामल्पबहुत्वमाह—
एएसि णं भंते ! पुढविकाइयाणं अउकाइयाणं तेज०,
वाउ०, वणप्फति०, वेइंदियाणं तेइंदियाणं चउरिंदियाणं पंचि-
दियाणं अण्णिंदियाणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० जाव
विसेसाहिया ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा पंचेइया, चउरिंदिया
विसेसाहिया, तेइंदिया विसेसाहिया, वेइंदिया वि०, तेजकाइ-
या असंखेज्जगुणा । पुढविकाइया वि०, अउकाइया वि०,
वाउकाइया वि०, अण्णिंदिया अणंतगुणा, वणप्फतिकाइया
अणंतगुणा ॥

सर्वस्तोकाः पञ्चेन्द्रियाः, चतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः, त्रीन्द्रि-
या विशेषाधिकाः, द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेजस्कायिका
असंख्येयगुणाः, पृथिवीकायिका विशेषाधिकाः, अकायिका
विशेषाधिकाः, वायुकायिका विशेषाधिकाः, अनिन्द्रिया अन-
न्तगुणाः, वनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः । जी० १० प्रति० ।

अधुनाऽमीषामेव सूक्ष्मादीनां प्रत्येकं पर्याप्तगता—

न्यल्पबहुत्वान्याह—

एएसि णं भंते ! सुहुमाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे कयरे-
हिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा सुहुमा अपज्ज-
त्तगा, सुहुमा पज्जत्तगा संखेज्जगुणा । एएसि णं भंते !
सुहुमपुढविकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे कयरेहिंतो
अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा सुहुमपुढविकाइया
अपज्जत्तया, सुहुमपुढविकाइया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा ।

इह बादरेषु पर्याप्तयोऽपर्याप्ता असंख्येयगुणाः, एकैकपर्या-
प्तनिधया असंख्येयानामपर्याप्तानामुत्पादात् । तथा चोक्तं प्राक्
प्रथमे प्रज्ञापनाख्ये पदे—“ पज्जत्तगानिस्साप अपज्जत्तगा
वज्जमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्ज ” इति । सूक्ष्मेषु
पुनर्नायं क्रमः । पर्याप्ताश्चापर्याप्तापेक्षया चिरकालावस्थायिन
इति । सदैव ते बहवो लभ्यन्ते । तत उक्तम्—सर्वस्तोकाः सूक्ष्मा
अपर्याप्ताः, तेज्यः सूक्ष्माः पर्याप्तकाः संख्येयगुणाः, एवं पृ-
थिवीकायिकादिष्वपि प्रत्येकं भावनीयम् । गतं चतुर्थमल्पब-
हुत्वम् ।

इदानीं सर्वेषां समुद्दिष्टानां पर्याप्तापर्याप्तगतं पञ्चममल्पबहु-
त्वमाह—

एएसि णं भंते ! सुहुमआउकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा सु-
हुमआउकाइया अपज्जत्तया, सुहुमआउकाइया पज्जत्तगा
संखेज्जगुणा । एएसि णं भंते ! सुहुमतेउकाइयाणं पज्जत्ता-
पज्जत्ताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्व-
त्थोवा सुहुमतेउकाइया अपज्जत्तगा, सुहुमतेउकाइया प-
ज्जत्तगा संखेज्जगुणा । एएसि णं भंते ! सुहुमवाउकाइयाणं

पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गो-
यमा ! सव्वत्थोवा सुहुमवाउकाइया अपज्जत्तगा, सुहुमवा-
उकाइया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा । एएसि णं भंते !
सुहुमवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे कयरे-
हिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा सुहु-
मवणस्सइकाइया अपज्जत्तगा, सुहुमवणस्सइकाइया पज्ज-
त्तगा संखेज्जगुणा । एएसि णं भंते ! सुहुमनिगोदाणं
पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? ।
गोयमा ! सव्वत्थोवा सुहुमनिगोदा अपज्जत्तगा सुहुमनि-
गोदा पज्जत्तगा संखेज्जगुणा । एएसि णं भंते ! सुहुमाणं
सुहुमपुढविकाइयाणं सुहुमआउकाइयाणं सुहुमतेउकाइयाणं
सुहुमवाउकाइयाणं सुहुमवणस्सइकाइयाणं सुहुमनिगोदाणं
य पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? ।
गोयमा ! सव्वत्थोवा सुहुमतेउकाइया अपज्जत्तया, सुहुमपुढ-
विकाइया अपज्जत्तया विसेसाहिया, सुहुमआउकाइया अ-
पज्जत्तया विसेसाहिया, सुहुमवाउकाइया अपज्जत्तया विसे-
साहिया, सुहुमतेउकाइया पज्ज० संखेज्जगुणा, सुहुमपुढवि-
काइया पज्जत्तया विसेसाहिया, सुहुमआउकाइया पज्जत्तगा
विसेसाहिया, सुहुमवाउकाइया पज्जत्तगा विसेसाहिया, सुहुम-
निगोदा अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, सुहुमनिगोदा पज्जत्त-
गा संखेज्जगुणा, सुहुमवणस्सइकाइया अपज्जत्तगा अणंतगुणा,
सुहुमा अपज्जत्तगा विसेसाहिया, सुहुमा वणस्सइकाइया
पज्जत्तगा संखेज्जगुणा, सुहुमा पज्जत्तगा विसेसाहिया ॥

सर्वस्तोकाः सूक्ष्मास्तेजस्कायिका अपर्याप्ताः, कारणं प्रागेवो-
क्तम् । तेभ्यः सूक्ष्माः पृथिवीकायिका अपर्याप्ता विशेषाधिकाः ।
तेज्यः सूक्ष्माकायिका अपर्याप्ता विशेषाधिकाः । तेज्यः सूक्ष्मवा-
युकायिका अपर्याप्ता विशेषाधिकाः । अपर्याप्ता कारणं प्रागेवोक्तम् ।
तेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः संख्येयगुणाः । अपर्याप्ते-
भ्यो हि पर्याप्ताः संख्येयगुणाः । इत्यनन्तरं भावितम् । तत्र
सर्वस्तोकाः सूक्ष्मतेजस्कायिका अपर्याप्ता उक्ताः । इतरे च सू-
क्ष्मपर्याप्ताः पृथिवीकायिकादयो विशेषाधिकाः विशेषाधिकत्वं च
मनागधिकत्वम्, न द्विगुणत्वं न त्रिगुणत्वं वा । ततः सूक्ष्मते-
जस्कायिकेभ्योऽपर्याप्तेभ्यः पर्याप्ताः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः संख्येय-
गुणाः सन्तः सूक्ष्मवायुकायिकाः पर्याप्तयोऽपि असंख्येयगुणा
भवन्ति । तेज्यः सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः पर्याप्ता विशेषाधिकाः ।
तेज्यः सूक्ष्माकायिकाः पर्याप्ता विशेषाधिकाः । तेज्योऽपि सू-
क्ष्मवायुकायिकाः पर्याप्ता विशेषाधिकाः । तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा
अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः, तेषामतिप्राचुर्यात् । तेज्यः सूक्ष्मनि-
गोदाः पर्याप्ताः संख्येयगुणाः, सूक्ष्मवपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानामेव-
तः संख्येयगुणत्वात् । तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्या-
प्ता अनन्तगुणाः, प्रतिनिगोदमनन्तानां तेषां भावात् । तेज्यः
सामान्यतः सूक्ष्मा अपर्याप्तकाः विशेषाधिकाः, सूक्ष्मपृथिवी-
कायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् । तेज्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायि-

काः पर्याप्तकाः संख्येयगुणाः । सूक्ष्मेषु हि अपर्याप्तेभ्यः पर्याप्त-
काः संख्येयगुणाः । यथापान्तराद्वे विशेषाधिकत्वं तद्व्यपमिति
न संख्येयगुणत्वव्याघातः । तेभ्यः सूक्ष्मपर्याप्तका विशेषाधि-
काः, सूक्ष्मपृथिव्यादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् । तेभ्यः
सूक्ष्मा विशेषाधिकाः, अपर्याप्तानामपि तत्र प्रक्षेपात् ॥ १५ ॥
तदेवमुक्तानि सूक्ष्माश्रितानि पञ्चसूत्राणि ।

सम्प्रति बादराश्रितानि पञ्चोक्तक्रमेणाश्रितसुराह—

एएसि एं जंते ! बादरगाणं बादरपुढविकाइयाणं बाद-
रआउकाइयाणं बादरतेउकाइयाणं बादरवाउकाइयाणं
बादरवणस्सइकाइयाणं पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइयाणं
बादरनिगोदाणं बादरतसकाइयाणं य कयरे कयरेहिंतो
अप्पा वा बहुया वा तुह्वा वा विसेसाहिया वा ? । गोय-
मा ! सव्वत्थोवा बादरतसकाइया, बादरतेउकाइया असंखे-
ज्जगुणा, पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइया असंखेज्जगुणा,
बादरनिगोदा असंखेज्जगुणा, बादरपुढविकाइया असंखे-
ज्जगुणा, बादरआउकाइया असंखेज्जगुणा, बादरवाउका-
इया असंखेज्जगुणा, बादरवणस्सइकाइया अणंतगुणा,
बादरा विसेसाहिया ॥

सर्वस्तोका बादरप्रसकायिकाः, इन्द्रियादीनामेव बादरप्र-
सत्वात्, तेषां च शेषकायेभ्योऽल्पत्वात् । तेभ्यो बादरतेज-
स्कायिका असंख्येयगुणाः, असंख्येयलोकाकाशप्रदेश—
प्रमाणत्वात् । तेभ्योऽपि प्रत्येकशरीरबादरवणस्पतिकायिका
असंख्येयगुणाः, स्थानस्यासंख्येयगुणत्वात् । बादरतेजस्का-
यिका हि मनुष्येभ्यश्च पञ्च भवन्ति । तथा चोक्तं द्वितीयस्था-
नाख्ये पदे—“कहि एं जंते ! बादरतेउकाइयाणं पज्जत्तगाणं
ठाणा पञ्चत्ता ? । गोयमा ! सत्तायेणं अंतो मणुस्सस्सिसे अद्वाइ-
ज्जेसु दीवसमुद्देसु निव्वाधाएणं पन्नरसकम्मभूमिसु वाघाएणं
यंखसु महाविदेहेसु पत्थ णं बायरतेउकाइयाणं पज्जत्तगाणं
ठाणा पञ्चत्ता, तत्थेय बायरतेउकाइयाणमपज्जत्तगाणं ठा-
णा पञ्चत्ता” इति । बादरवणस्पतिकायिकेषु त्रिष्वपि लोकेषु
भवनादिषु । तथा चोक्तं तस्मिन्नेव द्वितीये स्थानाख्ये पदे—“कहि
एं भंते ! बायरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पञ्चत्ता ? ।
गोयमा ! सत्तायेणं सत्तसु घणोददीसु सत्तसु घणोदहिबलपसु
अदोलोए पायालेसु भयणेसु भवणपत्थेसु उह्वालेसु कप्पेसु
विमायेसु विमाणावलिआसु विमाणापत्थेसु तिरियलोए अग-
मेसु तत्तापसु नदीसु द्देहेसु बापीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु
शुज्जालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु विलपं-
तियासु उज्जरेसु निज्जरेसु चिप्परेसु पल्लेसु विपिप्पेसु दीवे-
सु समुद्देसु सव्वेसु चेव जहासपसु जलट्टाणेसु, पत्थ णं बायर-
वणस्सइकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पञ्चत्ता” । तथा—“अत्थेय
बायरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा तत्थेय बायरवण-
स्सइकाइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पञ्चत्ता” इति । ततः
क्षेत्रस्यासंख्येयगुणत्वादुपपद्यन्ते बादरतेजस्कायिकेभ्योऽसंख्ये-
यगुणाः प्रत्येकशरीरबादरवणस्पतिकायिकाः । तेभ्यो बादरनि-
गोदा असंख्येयगुणाः, तेषामल्पान्तसूक्ष्मावगाहनत्वात्, जलेषु
सर्वत्रापि च प्राप्तात् । पनकशैवाद्यादयो हि जले अवदयं
भाविनः, ते च बादरानन्तकायिका इति । तेभ्योऽपि बादरपृथि-

वीकायिका असंख्येयगुणाः, अष्टसु पृथिवीषु सर्वेषु विमानभ-
वनपर्वतादिषु भावात् । तेभ्योऽसंख्येयगुणा बादरपृथिवीकाः,
समुद्देषु जलप्राभूत्यात् । तेभ्यो बादरवायुकायिका असंख्येय-
गुणाः, सुखिरे सर्वत्र वायुसंज्ञवात् । तेभ्यो बादरवणस्पतिकायि-
का अनन्तगुणाः, प्रतिबादरनिगोदमनन्तानां जीवानां भावात् ।
तेभ्यः सामान्यतो बादरा जीवा विशेषाधिकाः, बादरप्रसका-
यिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् । गतमेकमाधिकानां बादरा-
णामल्पबहुत्वम् ।

इदानीं तेषामेवापर्याप्तानां द्वितीयमाह—

एएसि एं भंते ! बादरा पज्जत्तगाणं बादरपुढविकाइया
अपज्जत्तगाणं बादरआउकाइया अपज्जत्तगाणं बादरते-
उकाइया अपज्जत्तगाणं बादरवाउकाइया अपज्जत्तगाणं
बादरवणस्सइकाइया अपज्जत्तगाणं पत्तेयसरीरबादरवणस्सइ-
काइया अपज्जत्तगाणं बादरनिगोदा अपज्जत्तगाणं बादर-
तसकाइया अपज्जत्तगाणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा
बहुया वा तुह्वा वा विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा
बादरतसकाइया अपज्जत्तगा, बादरतेउकाइया अपज्जत्तगा
असंखेज्जगुणा, पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइया अपज्ज-
त्तगा असंखेज्जगुणा, बादरनिगोदा अपज्जत्तगा असंखे-
ज्जगुणा, बादरपुढविकाइया अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा,
बादरआउकाइया अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, बादरवाउ-
काइया अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, बादरवणस्सइकाइया
अपज्जत्तगा अणंतगुणा, बादरअपज्जत्तगा विसेसाहिया ॥

सर्वस्तोका बादरप्रसकायिका अपर्याप्तकाः, युक्तिरत्र प्रागुक्ते-
व । तेभ्यो बादरतेजस्कायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः, असं-
ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् । इत्येवं प्रागुक्तक्रमेणैवमल्पब-
हुत्वं भावनीयम् । गतं द्वितीयमल्पबहुत्वम् ।

इदानीमेतेषामेव पर्याप्तानां तृतीयमल्पबहुत्वमाह—

एएसि एं भंते ! बादरपज्जत्तयाणं बादरपुढविकाइया
पज्जत्तयाणं बादरआउकाइया पज्जत्तयाणं बादरतेउकाइया
पज्जत्तयाणं बादरवाउकाइया पज्जत्तयाणं बादरवणस्सइ-
काइया पज्जत्तयाणं पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइया पज्ज-
त्तयाणं बादरनिगोदपज्जत्तयाणं बादरतसकाइया पज्ज-
त्तयाणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुह्वा वा
विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरतेउकाइया
पज्जत्तया, बादरतसकाइया पज्जत्तया असंखेज्जगुणा,
पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइया पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा,
बादरनिगोदा पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, बादरपुढविकाइया
पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, बादरआउकाइया पज्जत्तगा
असंखेज्जगुणा, बादरवाउकाइया पज्जत्तगा असंखेज्जगु-
णा बादरवणस्सइकाइया पज्जत्तगा अनन्तगुणा, बा-
दरपज्जत्तगा विसेसाहिया ॥ ३ ॥

सर्वस्तोका बादरतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः, आवलिकासमयव-
गंस्य कतिपयसमयन्यूनैरावलिकासमयैर्गुणितस्य यावान्
समयराशिर्भवति तावत्प्रमाणत्वं तेषाम् । उक्तं च—“आवलिव-
ग्नो य कुणा-वलिय गुणिओ हु बायरा तेऊ ” इति ॥ तेभ्यो
बादरत्रसकायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः, प्रतरे यावन्त्यहु-
लासंख्येयजागमात्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणत्वात्तेषाम् । ते-
भ्यः प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता असंख्ये-
यगुणाः, प्रतरे यावन्त्यहुलासंख्येयभागमात्राणि खण्डानि ता-
वत्प्रमाणत्वात्तेषाम् । उक्तं च—“पत्तेयपञ्चवणका-इया उपयरं
दरति भोगस्स । अंगुलअसंख्यभागे-ण भाइयमिति ” । तेभ्यो
बादरनिगोदाः पर्याप्तका असंख्येयगुणाः, तेषामन्यन्तसूक्ष्माव-
गाहनत्वात्, जलाशयेषु च सर्वत्र जावात् । तेभ्यो बादरपृ-
थिवीकायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः, अतिप्रभूतसंख्येयप्र-
तराहुलासंख्येयभागसममानत्वात् । तेभ्योऽपि बादराष्का-
यिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः, अतिप्रभूततरसंख्येयप्रतराहु-
लासंख्येयभागसममानत्वात् । तेभ्यो बादरवायुकायिकाः
पर्याप्ता असंख्येयगुणाः, घनीकृतस्य लोकस्यासंख्येयेषु प्र-
तेरेषु संस्थाततमजागवर्तिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्र-
माणत्वात्तेषाम् । तेभ्यो बादरवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता
अनन्तगुणाः, प्रतिबादरैकैकनिगोदमनन्तानां जीवानां भावात् ।
तेभ्यः सामान्यतो बादरपर्याप्ता विशेषाधिकाः, बादरतेज-
स्कायिकानामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् । गतं तृतीयमल्प-
बहुत्वम् ॥ ३ ॥

इदानीमेतेषामेव पर्याप्तापर्याप्तानां चतुर्थमल्पबहुत्वमाह—

एएसि एं जंते ! बादराणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे कय-
रेहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? । गोय-
मा ! सव्वत्थोवा बादरा पज्जत्तगा, बादरा अप्पज्जत्तगा असं-
खेज्जगुणा । एएसि एं जंते ! बादरपुढविकाइयाणं पज्जत्ता-
पज्जत्ताणं कयरे कयरेहितो अप्पा वा ० ४ ? । गोयमा ! सव्व-
त्थोवा बादरपुढविकाइया पज्जत्तगा, बादरपुढविकाइया अ-
प्पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा । एएसि एं भंते ! बादरआउकाइ-
याणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे कयरेहितो अप्पा वा ० ४ ? ।
गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरआउकाइया पज्जत्तगा, बादर-
आउकाइया अप्पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा । एएसि एं जंते !
बादरतेउकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे कयरेहितो
अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? । गोयमा !
सव्वत्थोवा बादरतेउकाइया पज्जत्तगा, बादरतेउकाइया
अप्पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा । एएसि एं भंते ! बादरवाउका-
इयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे कयरेहितो अप्पा वा ० ४ ? ।
गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरवाउकाइया पज्जत्तगा, बादर-
वाउकाइया अप्पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा । एएसि एं जंते !
बादरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे कयरेहितो
अप्पा वा ० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरवणस्सइकाइया
पज्जत्तगा, बादरवणस्सइकाइया अप्पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा ।
एएसि एं जंते ! पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्ता-

पज्जत्ताणं कयरे कयरेहितो अप्पा वा ० ४ ? । गोयमा ! सव्व-
त्थोवा पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइया पज्जत्तगा, पत्तेयसरी-
रबादरवणस्सइकाइया अप्पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा । एएसि
एं भंते ! बादरनिगोदाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे कयरेहितो
अप्पा वा ० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरनिगोदा पज्जत्तगा
बादरनिगोदा अप्पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा । एएसि एं जंते !
बादरतसकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे कयरेहितो
अप्पा वा ० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरतसकाइया
पज्जत्तगा, बादरतसकाइया अप्पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा ॥ ४ ॥

इह बादरैकैकपर्याप्तनिधया असंख्येया बादरा अपर्याप्ता
उत्पद्यन्ते । “पज्जत्तगानिस्साए अप्पज्जत्तगा वक्कमंति जत्थ
एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा ” इति वचनात् । ततः सर्वत्र प-
र्याप्तेभ्योऽपर्याप्ता असंख्येयगुणा वक्कन्त्याः । त्रसकायिकसुत्रं
प्रागुक्तयुक्त्या जावनीयम् । गतं चतुर्थमल्पबहुत्वम् । ४ ।

सम्प्रत्येतेषामेव समुदितानां पर्याप्तापर्याप्तानां पञ्चममल्प-
बहुत्वमाह—

एएसि एं जंते ! बादराणं बादरपुढविकाइयाणं बादरआउ-
काइयाणं बादरतेउकाइयाणं बादरवाउकाइयाणं बादरवण-
स्सइकाइयाणं पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइयाणं बादरनि-
गोदाणं बादरतसकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे कयरेहितो
अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? । गोयमा !
सव्वत्थोवा बादरतेउकाइया पज्जत्तगा, बादरतसकाइया
पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, बादरतसकाइया अप्पज्ज-
त्तगा असंखिज्जगुणा, बादरपत्तेयवणस्सइकाइया पज्ज-
त्तगा असंखेज्जगुणा, बादरनिगोदा पज्जत्तगा असंखे-
ज्जगुणा, बादरपुढविकाइया पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा,
बादरआउकाइया पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, बादरवाउका-
इया पज्जत्तगा असंखिज्जगुणा, बादरतेउकाइया अप्प-
ज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, पत्तेयसरीरबादरवणस्सइका-
इया अप्पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, बादरनिगोदा अप्पज्जत्ता
असंखेज्जगुणा, बादरपुढविकाइया अप्पज्जत्तगा असंखेज्ज-
गुणा, बादरआउकाइया अप्पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा,
बादरवाउकाइया अप्पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा । बादर-
वणस्सइकाइया पज्जत्तगा अणंतगुणा, बादरा पज्जत्तगा
विसेसाहिया, बादरवणस्सइकाइया अप्पज्जत्तगा असं-
खेज्जगुणा, बादरा अप्पज्जत्तगा विसेसाहिया, बादरा
विसेसाहिया ॥

सर्वस्तोका बादरतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः । तेभ्यो बादरत्रस-
कायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः । तेभ्यो बादरत्रसकायिका
अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः । तेभ्यो बादरप्रत्येकवनस्पतिका-
यिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः । तेभ्यो बादरनिगोदाः पर्याप्ता
असंख्येयगुणाः । तेभ्यो बादरपृथिवीकायिकाः पर्याप्तका

असंख्येयगुणाः। तेभ्यो बादराष्कायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः। तेभ्यो बादरवायुकायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः। एतेषु पदेषु युक्तिः प्राशुक्ता अनुसरणीया ॥ तेभ्यो बादरतेजस्कायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः, यतो बादरवायुकायिकाः पर्याप्ताः संख्येयेषु प्रतरेषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणाः, बादरतेजस्कायिका अपर्याप्ता असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणाः, ततो भवन्त्यसंख्येयगुणाः। ततः प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः, बादरनिगोदाः, बादरपृथिवीकायिकाः, बादराष्कायिकाः, बादरवायुकायिका अपर्याप्ता यथोत्तरमसंख्येयगुणा वक्तव्याः। यद्यपि चैते प्रत्येकमसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणास्तथाऽप्यसंख्यातस्यासंख्यातमेवमिदंत्वादित्यं यथोत्तरमसंख्येयगुणत्वं न विरुध्यते। तेभ्यो बादरवनस्पतिकायिका जीवाः पर्याप्ता अनन्तगुणाः, प्रतिबादरैकैकनिगोदमनन्तानां जीवानां प्राचात्। तेभ्यः सामान्यतो बादराः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, बादरतेजस्कायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्। तेभ्यो बादरवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणा एकैकपर्याप्तबादरवनस्पतिकायिकनिगोदनिभ्याः, असंख्येयानामपर्याप्तबादरवनस्पतिकायिकनिगोदानामुत्पादात्। तेभ्यः सामान्यतो बादरा अपर्याप्ता विशेषाधिकाः, बादरतेजस्कायिकादीनामप्यपर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्। तेभ्यः पर्याप्तापर्याप्तविशेषणरहिताः सामान्यतो बादरा विशेषाधिकाः, बादरपर्याप्ततेजस्कायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्। गतानि बादराभितान्यपि पञ्च सूत्राणि।

सम्पत्ति सूत्रमबादरसमुदायगतं पञ्चसूत्रीमभिहितुः प्रथमतः अधिकं सूत्रमबादरसूत्रमाह-

एषां णं भंते ! सुहुमाणं सुहुमपुढविकाइयाणं सुहुमआठकाइयाणं सुहुमतेउकाइयाणं सुहुमवाउकाइयाणं सुहुमवणस्सइकाइयाणं सुहुमनिगोदाणं बादराणं बादरपुढविकाइयाणं बादरआठकाइयाणं बादरतेउकाइयाणं बादरवाउकाइयाणं बादरवणस्सइकाइयाणं पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइयाणं बादरनिगोदाणं बादरतसकाइयाणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४१। गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरतसकाइया ? , बादरतेउकाइया असंखेज्जगुणा २, पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइया अपज्जगत्ता असंखेज्जगुणा ३, बादरनिगोदा अपज्जगत्ता असंखेज्जगुणा ४, बादरपुढविकाइया अपज्जगत्ता असंखेज्जगुणा ५, बादरआठकाइया अपज्जगत्ता असंखेज्जगुणा ६, बादरवाउकाइया अपज्जगत्ता असंखेज्जगुणा ७, सुहुमतेउकाइया अपज्जगत्ता असंखेज्जगुणा ८, सुहुमपुढविकाइया अपज्जगत्ता विसेसाहिया ९, सुहुमआठकाइया अपज्जगत्ता विसेसाहिया १०, सुहुमवाउकाइया अपज्जगत्ता विसेसाहिया ११, सुहुमनिगोदा अपज्जगत्ता असंखेज्जगुणा १२, बादरवणस्सइकाइया अपज्जगत्ता अणंतगुणा १३, बादरा विसेसाहिया १४, सुहुमवणस्सइकाइया असंखेज्जगुणा १५, सुहुमा विसेसाहिया १६ ॥

(एषां णं भंते ! इत्यादि) इह प्रथमं बादरगतमल्पबहुत्वं बादरसूत्र्यां यत्प्रथमं सूत्रं तद्वत्तावनीयं यावद्बादरवायुकायिकपदम् । तदनन्तरं यत्सूत्रमगतमल्पबहुत्वं ततः सूत्रमप्यसूत्र्यां यत्प्रथमं सूत्रं तद्वत्, तावद्यावत्सूत्रमनिगोदचिन्ता ।

तदनन्तरं बादरवनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः, प्रतिबादरनिगोदमनन्तानां जीवानां भावात् । तेभ्यो बादरा विशेषाधिकाः, बादरतेजस्कायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् । तेभ्यः सूत्रमवनस्पतिकायिका असंख्येयगुणाः, बादरनिगोदेभ्यः सूत्रमनिगोदानामसंख्येयगुणत्वात् । तेभ्यः सामान्यतः सूत्रमा विशेषाधिकाः, सूत्रमतेजस्कायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् । गतमेकमल्पबहुत्वं । प्रज्ञा० ३ पद । जी० ।

इदानीमेतेषामेवापर्याप्तानां द्वितीयमाह-

एषां णं भंते ! सुहुमअपज्जत्तयाणं सुहुमपुढविकाइयाणं अपज्जत्तयाणं सुहुमआठकाइयाणं अपज्जत्तयाणं सुहुमवाउकाइयाणं अपज्जत्तयाणं सुहुमवणस्सइकाइयाणं अपज्जत्तयाणं सुहुमनिगोदा अपज्जत्तयाणं बादरा अपज्जत्तयाणं बादरपुढविकाइया अपज्जत्तयाणं बादरआठकाइया अपज्जत्तयाणं बादरतेउकाइया अपज्जत्तयाणं बादरवाउकाइया अपज्जत्तयाणं बादरवणस्सइकाइया अपज्जत्तयाणं पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइया अपज्जत्तयाणं बादरनिगोदा अपज्जत्तयाणं बादरतसकाइया अपज्जत्तयाणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४१। गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरतसकाइया अपज्जत्तया ? , बादरतेउकाइया अपज्जत्तया असंखेज्जगुणा २, पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइया अपज्जत्तया असंखेज्जगुणा ३, बादरनिगोदा अपज्जत्तया असंखेज्जगुणा ४, बादरपुढविकाइया अपज्जत्तया असंखेज्जगुणा ५, बादरआठकाइया अपज्जत्तया असंखेज्जगुणा ६, बादरवाउकाइया अपज्जत्तया असंखेज्जगुणा ७, सुहुमतेउकाइया अपज्जत्तया असंखेज्जगुणा ८, सुहुमपुढविकाइया अपज्जत्तया विसेसाहिया ९, सुहुमआठकाइया अपज्जत्तया विसेसाहिया १०, सुहुमवाउकाइया अपज्जत्तया विसेसाहिया ११, सुहुमनिगोदा अपज्जत्तया असंखेज्जगुणा १२, बादरवणस्सइकाइया अपज्जत्तया अणंतगुणा १३, बादरा अपज्जत्तया विसेसाहिया १४, सुहुमवणस्सइकाइया अपज्जत्तया असंखेज्जगुणा १५, सुहुमा अपज्जत्तया विसेसाहिया १६।

सर्वस्तोका बादरवनस्पतिकायिका अपर्याप्ताः ततो बादरतेजस्कायिका बादरप्रत्येकवनस्पतिकायिकबादरनिगोदाबादरपृथिवीकायिकबादराष्कायिकबादरवायुकायिका अपर्याप्ताः क्रमण यथोत्तरमसंख्येयगुणाः । अत्र भावना बादरपञ्चसूत्र्यां यद् द्वितीयमपर्याप्तसूत्रं तद्वत्कर्तव्यम् । ततो बादरवायुकायिकेभ्योऽसंख्येयगुणाः सूत्रमतेजस्कायिका अपर्याप्ताः, अतिप्रज्ञतासंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् । तेभ्यः सूत्रमपृथिवीकायिकाः सूत्रमाष्कायिकाः सूत्रमवायुकायिकाः सूत्रमनिगोदा अपर्याप्ता यथोत्तरमसंख्येयगुणाः । अत्र भावना सूत्रमपञ्चसूत्र्यां यद् द्वितीयं सूत्रं तद्वत् । तेभ्यः सूत्रमनिगोदाऽपर्याप्तेभ्यो बादरवनस्पतिकायिका जीवा अपर्याप्ता अनन्तगुणाः, प्रति-

बादरैकैकनिगोदमन्तानां सद्भावात् । तेभ्यः सामान्यतो बादरा अपर्याप्तका विशेषाधिकाः, बादरत्रसकायिकापर्याप्तादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् । तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः, बादरनिगोदपर्याप्तत्रयः सूक्ष्मनिगोदपर्याप्ता नामसंख्येयगुणत्वात् । तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मा अपर्याप्ता विशेषाधिकाः, सूक्ष्मतेजस्कायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् ॥ गतं तृतीयमवपबहुत्वम् । प्रका० ३ पद । जी० ।

अधुनैतेषामेव पर्याप्तानां तृतीयमवपबहुत्वमाह—

एषसि एं जंते ! सुहुमपञ्जत्तयाणं सुहुमपुढविकाइयपञ्जत्तयाणं सुहुमआउकाइयपञ्जत्तयाणं सुहुमतेउकाइयपञ्जत्तयाणं सुहुमवाउकाइयपञ्जत्तयाणं सुहुमवणस्सइकाइयपञ्जत्तयाणं सुहुमनिगोदपञ्जत्तयाणं बादरपञ्जत्तयाणं बादरपुढविकाइयपञ्जत्तयाणं बादरआउकाइयपञ्जत्तयाणं बादरआउकाइयपञ्जत्तयाणं बादरतेउकाइयपञ्जत्तयाणं बादरवाउकाइयपञ्जत्तयाणं बादरवणस्सइकाइयपञ्जत्तयाणं पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइयपञ्जत्तयाणं बादरनिगोदपञ्जत्तयाणं बादरतसकाइयपञ्जत्तयाणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरतेउकाइया पञ्जत्तया बादरतसकाइया पञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइया पञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, बादरनिगोदा पञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, बादरपुढविकाइया पञ्जत्तया असं, बादरआउकाइया पञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, बादरवाउकाइया पञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, सुहुमतेउकाइया पञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, सुहुमपुढविकाइया पञ्जत्तया विसेसाहिया, सुहुमआउकाइया पञ्जत्तया विसेसाहिया, सुहुमवाउकाइया पञ्जत्तया विसेसाहिया, सुहुमनिगोदा पञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, बादरवणस्सइकाइया पञ्जत्तया अणं-तगुणा, बादरा पञ्जत्तया विसेसाहिया, सुहुमवणस्सइकाइया पञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, सुहुमा पञ्जत्तया विसेसाहिया ।

(सुहुमपञ्जत्तयाणमित्यादि) । सर्वस्तोका बादरतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः, तेभ्यो बादरत्रसकायिकाः, बादरप्रत्येकवनस्पतिकायिकाः, बादरनिगोदाः, बादरपृथिवीकायिकाः, बादराष्कायिकाः, बादरवायुकायिकाः पर्याप्ता यथोत्तरमसंख्येयगुणाः । अत्र ज्ञायना बादरपञ्चसूत्र्यां यत् तृतीयं पर्याप्तसूत्रं तद्वक्तव्यम् । बादरपर्याप्तवायुकायिकेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः, बादरवायुकायिका द्वि असंख्येयप्रतरप्रदेशराशिप्रमाणाः, सूक्ष्मतेजस्कायिकास्तु पर्याप्ता असंख्येयलोकाशप्रदेशराशिप्रमाणाः, ततोऽसंख्येयगुणाः । ततः सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः सूक्ष्माष्कायिकाः सूक्ष्मवायुकायिकाः पर्याप्ताः क्रमेण यथोत्तरं विशेषाधिकाः । ततः सूक्ष्मवायुकायिकेभ्यः पर्याप्तैः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्तका असंख्येयगुणाः, तेषामतिप्रचूततया प्रतिगोलकं भावात् । तेभ्यो बादरवनस्पतिकायिका जीवाः पर्याप्तका अनन्तगुणाः, प्रतिबादरैकैकनिगोदमन्ताना भावात् । तेभ्यः सामान्यतो बादराः पर्याप्तका विशेष-

वाधिकाः, बादरतेजस्कायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् । तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः, बादरनिगोदपर्याप्तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदपर्याप्तानामसंख्येयगुणत्वात् । तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्माः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, सूक्ष्मतेजस्कायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् ॥ गतं तृतीयमवपबहुत्वम् । प्रका० ३ पद । जी० ।

इदानीमेतेषामेव सूक्ष्मबादरादीनां प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तानां पृथक् २ अवपबहुत्वमाह—

एषसि एं जंते ! सुहुमाणं बादराणं य पञ्जत्तापञ्जत्ताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरा पञ्जत्तया, बादरा अपञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, सुहुमा अपञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, सुहुमा पञ्जत्तया संखिज्जगुणा । एषसि एं जंते ! सुहुमपुढविकाइयाणं बादरपुढविकाइयाणं य पञ्जत्तापञ्जत्ताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरपुढविकाइया पञ्जत्तया, बादरपुढविकाइया अपञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, सुहुमपुढविकाइया अपञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, सुहुमपुढविकाइया पञ्जत्तया संखिज्जगुणा । एषसि एं जंते ! सुहुमआउकाइयाणं बादरआउकाइयाणं पञ्जत्तापञ्जत्ताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरआउकाइया पञ्जत्तया बादरआउकाइया अपञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, सुहुमआउकाइया अपञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, सुहुमआउकाइया पञ्जत्तया संखिज्जगुणा । एषसि एं जंते ! सुहुमतेउकाइयाणं बादरतेउकाइयाणं य पञ्जत्तापञ्जत्ताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरतेउकाइया पञ्जत्तया, बादरतेउकाइया अपञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, सुहुमतेउकाइया अपञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, सुहुमतेउकाइया पञ्जत्तया संखिज्जगुणा । एषसि एं जंते ! सुहुमवाउकाइयाणं बादरवाउकाइयाणं य पञ्जत्तापञ्जत्ताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरवाउकाइया पञ्जत्तया, बादरवाउकाइया अपञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, सुहुमवाउकाइया अपञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, सुहुमवाउकाइया पञ्जत्तया असंखिज्जगुणा । एषसि एं जंते ! सुहुमवणस्सइकाइयाणं बादरवणस्सइकाइयाणं य पञ्जत्तापञ्जत्ताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरवणस्सइकाइया पञ्जत्तया, बादरवणस्सइकाइया अपञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, सुहुमवणस्सइकाइया अपञ्जत्तया असंखिज्जगुणा, सुहुमवणस्सइकाइया पञ्जत्तया संखिज्जगुणा । एषसि एं जंते ! सुहुमनिगोदाणं बादरनिगोदाणं य पञ्जत्तापञ्जत्ताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरनिगोदा पञ्जत्तया, बादरनिगोदा अप-

पञ्चतया असंखिज्जगुणा, सुहुमनिगोदा अपञ्चतया असंखिज्जगुणा, सुहुमनिगोदा पञ्चतया संखिज्जगुणा ॥

सर्वत्रेयं भावना-सर्वस्तोका बादराः पर्याप्ताः, परिमितकैत्रवर्ति-
त्वात् । तेज्यो बादरा अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः, एकैकबादरप-
र्याप्तनिश्चया असंख्येयानां बादरपर्याप्तानामुत्पादात् । तेज्यः सू-
क्ष्मा अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः, सर्वलोकोत्पत्तितया तेषां कैत्र-
व्यासंख्येयगुणत्वात् । तेज्यः सूक्ष्माः पर्याप्तकाः संख्येयगुणाः, वि-
रकालावस्थापितया तेषां सदैव संख्येयगुणतयाऽवाप्यमानत्वा-
त् । गते चतुर्यमस्य बहुत्वम् ॥

इदानीमेतेषामेव सूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनां बादरपृथिवीका-
यिकादीनां च प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तानां च समुदायेन पञ्चममस्य-
बहुत्वमाह-

एएसि णं जंते ! सुहुमाणं सुहुमपुढविकाइयाणं सुहुमआ-
उकाइयाणं सुहुमतेउकाइयाणं सुहुमवाउकाइयाणं सुहुमवण-
स्सइकाइयाणं सुहुमनिगोदाणं बादराणं बादरपुढविकाइयाणं
बादरआउकाइयाणं बादरतेउकाइयाणं बादरवाउकाइयाणं
बादरवणस्सइकाइयाणं पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइयाणं
बादरनिगोदाणं बादरतसकाइयाणं पञ्चत्तापञ्चत्ताणं कथरे
कथरेहिंते अप्पा वा ० ४ । गोयमा ! सन्वत्थोवा बा-
दरतेउकाइया पञ्चत्तया १, बादरतसकाइया पञ्चत्त-
या असंखिज्जगुणा २, बादरतसकाइया अपपञ्चत्तया अ-
संखिज्जगुणा ३, पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइया पञ्च-
त्तया असंखिज्जगुणा ४, बादरनिगोदा पञ्चत्तया अ-
संखिज्जगुणा ५, बायरपुढविकाइया पञ्चत्तया असंखे-
ज्जगुणा ६, बादरआउकाइया पञ्चत्तया असंखिज्जगुणा ७,
बादरवाउकाइया पञ्चत्तया असंखिज्जगुणा ८, बादरते-
उकाइया अपपञ्चत्तया असंखिज्जगुणा ९, पत्तेयसरीरबा-
दरवणस्सइकाइया अपपञ्चत्तया असंखेज्ज ० १०, बादर-
निगोदा अपपञ्चत्तया असंखे ० ११, बादरपुढविकाइया
अपपञ्चत्तया असंखे ० १२, बादरआउकाइया अपपञ्चत्तया
असंखे ० १३, बादरवाउकाइया अपपञ्चत्तया असंखे ० १४,
सुहुमतेउकाइया अपपञ्चत्तया असंखेज्जगुणा १५, सु-
हुमपुढविकाइया अपपञ्चत्तया विसेसाहिया १६, सुहुम-
आउकाइया अपपञ्चत्तया विसेसाहिया १७, सुहुमवाउका-
इया अपपञ्चत्तया विसेसाहिया १८, सुहुमतेउकाइया पञ्च-
त्तया संखि ० १९, सुहुमपुढविकाइया पञ्चत्तया विसे-
साहिया २०, सुहुमआउकाइया पञ्चत्तया विसेसाहिया २१,
सुहुमवाउकाइया पञ्चत्तया विसेसाहिया २२, सुहु-
मनिगोदा अपपञ्चत्तया असंखे ० २३, सुहुमनिगोदा पञ्चत्तया
संखे ० २४, बादरवणस्सइकाइया पञ्चत्तया अणंतगुणा २५,
बादरा पञ्चत्ता विसेसाहिया २६, बादरवणस्सइकाइया अप-
पञ्चत्तया असंखिज्जगुणा २७, बादरा अपपञ्चत्तया विसेसाहिया
२८, बादरा विसेसाहिया २९, सुहुमवणस्सइकाइया अपपञ्च-
१५८

त्तया असंखि ० ३०, सुहुमा अपपञ्चत्तया विसेसाहिया
३१, सुहुमवणस्सइकाइया पञ्चत्तया असंखे ० ३२, सु-
हुमा पञ्चत्तया विसेसाहिया ३३, सुहुमा विसेसाहिया ३४ ।
(एएसि णं जंते ! सुहुमाणं सुहुमपुढविकाइयाणमित्या-
दि) सर्वस्तोका बादरनेज्जकायिकाः पर्याप्ताः, आवलि-
कासमयवर्गकतिपयसमयन्युत्तरावलिकासमयैगुणिने यावान्
समयराशिस्तावत्प्रमाणत्वात् तेषाम् १ । तेज्यो बादरवणस्सका-
यिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः, प्रतरे यावन्यहुलासंख्येयभा-
गमात्राणि खएमानि तावत्प्रमाणत्वात् तेषाम् २ । तेज्यो बादरव-
सकायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः, प्रतरे यावन्यहुलासं-
ख्येयजगमात्राणि खएमानि तावत्प्रमाणत्वात् तेषाम् ३ । ततः प्र-
त्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिक ४ बादरनिगोद ५ बादरपृथ्वी-
कायिक ६ बादरायिकायिक ७ बादरवायुकायिकाः ८ पर्याप्ता
यथोत्तरमसंख्येयगुणाः । यद्यन्येते प्रत्येकं प्रतरे यावन्यहुला-
संख्येयभागमात्राणि खएमानि तावत्प्रमाणास्तथाप्यहुलासंख्ये-
यभागस्यासंख्येयमेव भिन्नत्वादिदं यथोत्तरमसंख्येयगुणत्व-
मभिधीयमानं न विरुध्यते । एतेज्यो बादरनेज्जकायिका अपर्या-
प्ता असंख्येयगुणाः, असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् १ । ततः
प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिक १० बादरनिगोद ११ बाद्-
रपृथिवीकायिक १२ बादरायिकायिक १३ बादरवायुकायिका
अपर्याप्ता यथोत्तरमसंख्येयगुणाः १४, ततो बादरवायुकायिके-
भ्योऽपर्याप्तेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः १५,
ततः सूक्ष्मपृथिवीकायिक १६ सूक्ष्मायिकायिक १७ सूक्ष्मवायुका-
यिका अपर्याप्ता यथोत्तरं विशेषाधिकाः १८ । ततः सूक्ष्मतेज-
स्कायिकाः पर्याप्ताः संख्यातगुणाः, सूक्ष्मेव पर्याप्तेभ्यः पर्याप्ताना-
मोघत एव संख्येयगुणत्वात् १९ । ततः सूक्ष्मपृथिवीकायिक-
२० सूक्ष्मायिकायिक २१ सूक्ष्मवायुकायिकाः पर्याप्ता यथोत्तरं वि-
शेषाधिकाः २२ । तेज्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः,
तेषामतिप्राभूत्येन सर्वलोकेषु भावात् २३ । तेभ्यः सूक्ष्मनि-
गोदाः पर्याप्तकाः संख्येयगुणाः, सूक्ष्मेव पर्याप्तेभ्यः पर्याप्ताना-
मोघत एव सदा संख्येयगुणत्वात् । एते च बादरापर्याप्तनेज्जका-
यिकाः पर्याप्तसूक्ष्मनिगोदपर्यवसानाः षोडशपदार्था यद्य-
प्यन्यत्राविशेषणासंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणातया सङ्गीयन्ते,
तथाप्यसंख्येयस्यासंख्येयमेव भिन्नत्वादिदं यथोत्तरमसंख्येयगुणत्वं वि-
शेषाधिकत्वं संख्येयगुणत्वं प्रतिपाद्यमानं न विरोधमिति २४ ।
तेभ्यः पर्याप्तसूक्ष्मनिगोदेभ्यो बादरवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता
अनन्तगुणाः, प्रतिबादरेकैकनिगोदमनन्तानां जीवानां भावात् २५ ।
तेभ्यः सामान्यतो बादराः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, बादरपृथ्वी-
सतेजस्कायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् २६ । तेभ्यो बादरवन-
स्पतिकायिका अपर्याप्तका असंख्येयगुणाः, एकैकपर्याप्तबा-
दरनिगोदनिश्चया असंख्येयानां बादरनिगोदापर्याप्तानामुत्पादात् २७ ।
तेभ्यः सामान्यतो बादरा अपर्याप्ता विशेषाधिकाः, बादर-
तेजस्कायिकादीनामप्यपर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् २८ । तेभ्यः
सामान्यतो बादरा विशेषाधिकाः, पर्याप्तानामपि तत्र प्रक्षेपात् २९ ।
तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः,
बादरनिगोदेभ्यः सूक्ष्मनिगोदानामप्यपर्याप्तानामप्यसंख्येयगु-
णत्वात् ३० । ततः सामान्यतः सूक्ष्मा अपर्याप्तका विशेषाधिकाः
सूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामप्यपर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् ३१ ।
तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः, सूक्ष्म-
वनस्पतिकायिकापर्याप्तेभ्यो हि सूक्ष्मवनस्पतिकायिकापर्याप्तासं-

संख्येयगुणाः सूक्ष्मेऽथवाऽप्यसंख्येयगुणाः । ततः सूक्ष्माप्यावहुयऽप्यसंख्येयगुणाः । विशेषाधिकारस्य संख्येयगुणव्यापनायोगात् ३२ । तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्माः पर्याप्ता विशेषाधिकाः । पर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकार्यकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ३३ । ततः सामान्यतः सूक्ष्माः पर्याप्ताप्यावहुयविशेषपरहिता विशेषाधिकाः । अप्यावहूनामपि तत्र प्रक्षेपात् ३४ । गतं सूक्ष्मबादरसमुदायगतं पञ्चमालम्बवृत्त्यं, तद्धृतौ समर्थितानि पञ्चदशाऽपि सूत्राणि । इति गतं कायद्वारम् । प्रज्ञा० ३ पद । मोसूक्ष्मनोबादरबादराणामल्पवृत्त्यम् । जी० ३ प्रति० ।

(आरम्भिक्यादिक्रियाणामल्पवृत्त्यं 'किरिया' शब्दे वदयते)

(११) [क्षेत्रद्वारम्] कस्मिन्क्षेत्रे जीवाः स्तोकाः कस्मिन् वा बहवः ? इति चिन्तयन्ते-

खित्ताणुवाणं सव्यस्योवा जीवा उद्धूलोयतिरियलोए
अहोहोयतिरियलोए विमेषाहिया, तिरियलोए असंखि-
गुणा, तेजुके असंखेज्जगुणा, उद्धूलोए असंखेज्जगुणा,
अहोहोदे विमेषाहिया ।

क्षेत्रस्यानुपातोऽनुसारः क्षेत्रानुपातस्तेन, विचिन्त्यमाना जीवाः सर्वस्तोका उद्धूलोकतिर्यग्लोके, इह उद्धूलोकस्य यदधस्तन-
माकाशप्रदेशप्रतरं यच्च सर्वतिर्यग्लोकस्य सर्वोपरितनमाका-
शप्रदेशप्रतरमेव उर्ध्वलोकप्रतरः, तथा प्रवचने प्रसिद्धेः ।
इयमत्र भावना-इह सामस्येन चतुर्दशरज्ज्वात्मको लोकः । स
च त्रिधा भिद्यते । तद्यथा-ऊर्ध्वलोकः, तिर्यग्लोकः, अधोलो-
कश्च । रुचकाच्चैतेषां विभागः । तथाहि-रुचकस्याधस्तादध्वयो-
जनशनानि, रुचकस्योपरिष्ठादध्वयोजनशनानि तिर्यग्लोकाः, ति-
र्यग्लोकस्याधस्तादध्वलोकः, उपरिष्ठादध्वलोकः, देशोनसमर-
ज्जुप्रमाण ऊर्ध्वलोकः, समधिकसमरज्जुप्रमाणोऽध्वलोकः, मध्येऽ
ष्टादशयोजनशतोनूयस्तिर्यग्लोकः । तत्र रुचकसमानाद् भूतल-
भागध्वयोजनशनानि गत्वा यज्ज्योतिश्चक्रस्योपरितनं तिर्यग्लो-
कसंबन्धि एकप्रदेशिकमाकाशप्रतरं तत्तिर्यग्लोकप्रतरम् । तस्य
चोपरि यदेकप्रदेशिकमाकाशप्रतरं तदूर्ध्वलोकप्रतरम् । एते च
हे अपूर्ध्वलोकतिर्यग्लोके इति व्यवाहियेते । तथाऽनादिप्रवचन-
परिभाषाप्रसिद्धेः । तत्र वर्तमाना जीवाः सर्वस्तोकाः । कथम् ?
इति चेत् । उच्यते-इह ये ऊर्ध्वलोकास्तिर्यग्लोके तिर्यग्लोका-
दूर्ध्वलोके समुत्पद्यमाना विवक्षितं प्रतरद्वयं स्पृशन्ति, ये च तत्र-
स्था एव केचन तत्प्रतरद्वयाध्यासिनो वर्तन्ते ते किल विवक्षिते
प्रतरद्वये वर्तन्ते नान्ये ; ये पुनरूर्ध्वलोकादध्वलोके समुत्पद्यमा-
नास्तत्प्रतरद्वयं स्पृशन्ति ते न गण्यन्ते, तेषां सूत्रान्तरविषय-
त्वात् । ततः स्तोका एवाधिकृतप्रतरद्वयवर्तिना जीवाः । नन्ध्व-
लोकगतानामपि सर्वजीवानामसंख्येयभागोऽनवरतं क्षियमाणो-
ऽवाप्यते, ते च तिर्यग्लोके समुत्पद्यमाना विवक्षितं प्रतरद्वयं
स्पृशन्तीति कथमधिकृतप्रतरद्वयस्पर्शिनः स्तोकाः ? । तदनु-
क्रम, वस्तुनस्वापरिज्ञानात् । तथाहि-यद्यपि नाम उर्ध्वलोक-
गतानां सर्वजीवलोकानामसंख्येयो भागोऽनवरतं क्षियमा-
णोऽवाप्यते तथापि न ते सर्व एव तिर्यग्लोके समुत्पद्यन्ते, प्रभू-
तनराणामध्वलोके ऊर्ध्वलोके च समुत्पादात् । ततोऽधिकृतप्रत-
रद्वयवर्तिनः सर्वस्तोका एव । तेभ्योऽध्वलोकतिर्यग्लोके विशे-
षाधिकाः । इह यदध्वलोकस्योपरितनमेकप्रदेशिकमाकाशप्रदे-

शप्रतरं यच्च तिर्यग्लोकस्य सर्वाधस्तनमेकप्रदेशिकमाकाश-
प्रदेशप्रतरमतद्वयमप्याध्वलोकतिर्यग्लोक इत्युच्यते, तथा
प्रवचनप्रसिद्धेः । तत्र ये विग्रहगत्या तत्रस्थतया वा वर्तन्ते ते-
विशेषाधिकाः । कथमिति चेत् ? उच्यते-इह ये अध्वलोकास्ति-
र्यग्लोके तिर्यग्लोकादध्वलोके ईलिकागत्या समुत्पद्यमाना
अधिकृतं प्रतरद्वयं स्पृशन्ति ; ये च तत्रस्था एव केचन तत्-
प्रतरद्वयमध्यासीना वर्तन्ते ते विवक्षितप्रतरद्वयवर्तिनः, ये
पुनरध्वलोकादध्वलोके समुत्पद्यमानास्तत्प्रतरद्वयं स्पृशन्ति, ते
न परिगृह्यन्ते, तेषां सूत्रान्तरविषयत्वात् । केवलमूर्ध्वलोकादध्व-
लोको विशेषाधिकः, इत्यध्वलोकास्तिर्यग्लोके ईलिकागत्या स-
मुत्पद्यमाना ऊर्ध्वलोकापेक्षया विशेषाधिका अवाप्यन्ते ; ततो वि-
शेषाधिकाः । तेऽप्यस्तिर्यग्लोकवर्तिनोऽसंख्येयगुणाः, उक्तकेश-
द्विकास्तिर्यग्लोके केशस्यासंख्येयगुणत्वात् । तेऽप्यध्वलोके त्रि-
लोकसंस्पर्शिनोऽसंख्येयगुणाः, इह ये केचन ऊर्ध्वलोके अध्व-
लोके तिर्यग्लोके वा वर्तन्ते, ये च विग्रहगत्या उर्ध्वलोकतिर्यग्ल-
लोकी स्पृशन्ति ते न गण्यन्ते, किन्तु ये विग्रहगत्यापराक्रीनीप
लोकान् स्पृशन्ति ते परिगृह्याः, सूत्रस्य विशेषविषयत्वात् । ते
च तिर्यग्लोकवर्तिनोऽसंख्येयगुणा एव । कथमिति चेत् ?
उच्यते-इह बहवः प्रतिसमयमूर्ध्वलोके अध्वलोके च सूक्ष्म-
निगोदा वदन्ते, ये तु तिर्यग्लोकवर्तिनः सूक्ष्मनिगोदा वद-
न्ते, तेऽर्थादध्वलोके ऊर्ध्वलोके वा केचित्संस्पर्शे वा तिर्य-
ग्लोके समुत्पद्यन्ते, ततो न ते लोकत्रयसंस्पर्शिन इति नाधि-
कृतसूत्रविषयाः तत्रोर्ध्वलोकाध्वलोकगतानां सूक्ष्मनिगोदाना-
मुद्धर्तमानानां मध्ये केचित्संस्थान एव ऊर्ध्वलोके अध्वलोके
वा समुत्पद्यन्ते, केचित् तिर्यग्लोके, तेभ्योऽसंख्येयगुणा अध्व-
लोकगता ऊर्ध्वलोके, ऊर्ध्वलोकगता अध्वलोके समुत्पद्यन्ते । ते
च तद्योत्पद्यमानास्तीनिपि लोकान् स्पृशन्तीत्यसंख्येयगुणाः । कथं
पुनरेतदवसीयते यदुत एवंप्रमाणा बहवो जीवाः सदा विग्र-
हगत्यापरा लज्यन्ते ? इति चेत्, उच्यते-युक्तिवशात् । तथा-
हि-प्रागुक्तमिदमग्रेव सूत्रं पर्याप्तिद्वारे-" सव्यस्योवा जीवा नो
पज्जत्ता नो अपज्जत्ता, अपज्जत्ता अनंतगुणा, पज्जत्ता संखेज्ज-
गुणा " इति । तत एव न माप्यावहाः बहवा ये नैतेभ्यः पर्याप्ताः
संख्येयगुणा एव नासंख्येयगुणाः ; नाप्यनन्तगुणास्ते चाप्याप्ता
बहवोऽनन्तरगतौ वर्तमाना लभ्यन्ते इति तेऽय ऊर्ध्वलोक
ऊर्ध्वलोकावस्थिताना असंख्येयगुणाः, उपपातकेशस्यातिबहुत्वा-
त् । असंख्येयानां च जागानामुद्धर्तनायाश्च संज्ञयात् । तेभ्योऽ-
ध्वलोकेऽध्वलोकवर्तिनो विशेषाधिकाः, ऊर्ध्वलोककेशादध्व-
लोककेशस्य विशेषाधिकत्वात् । तदेवं सामान्यतो जीवानां
क्षेत्रानुपातेनाल्पवृत्त्यमुक्तम् ।

इदानीं चतुर्गतिद्वयकक्रमेण तद्विधितुः प्रथमतो
नैरयिकाणामाह-

खेत्ताणुवाणं सव्यस्योवा नैरय्या तेलजुके अहोलोगति-
रियलोगे असंखेज्ज०, अहोलोए असंखेज्जगुणा ॥

क्षेत्रानुपातेन क्षेत्रानुसारेण नैरयिकविचिन्त्यमानाः सर्वस्तोकाः
त्रैलोक्ये लोकात्रयसंस्पर्शिनः । कथं लोकत्रयसंस्पर्शिनो नैरयि-
काः ? कथं वा ते सर्वस्तोकाः ? इति चेत्, उच्यते-इह ये मेरु-
शिखरे अञ्जनश्चिमुखपर्वतशिखरादिषु वा बापीषु वर्तमाना
मत्स्यादयो नारकेभूतिरसव ईलिकागत्या प्रदेशान् विक्रिपन्ति,
ते किल त्रैलोक्यमपि स्पृशन्ति, नारकव्यपदेशं च लज्जन्ते, न-

कालमेव नरकेषूपगते नारकायुष्कप्रतिसंवेदनात् । ते चेन्मृतानाः कतिपय इति सर्वस्तोकाः । अन्ये तु व्याचक्षते-नारका एव यथोक्तयापीषु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियतयोत्पद्यमानाः समुद्धानवशतो विक्षिप्तनिजात्मप्रदेशदृष्ट्याः परिगृह्यन्ते । ते हि किञ्च तदा नारका एव निर्विवादं तदायुष्कप्रतिसंवेदनात् त्रैलोक्यसंस्पर्शिनश्च यथोक्तवाणीयावदात्मप्रदेशदृष्ट्याः विक्षिप्तत्वादिति । तेभ्योऽधोलोकातिर्यग्लोकसंज्ञाः प्रागुक्तप्रतरद्वयस्य संस्पर्शिनोऽसंख्येयगुणाः, यतो बहवोऽसंख्येयेषु द्वीपसमुद्रेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका नरकेषूपद्यमाना यथोक्तप्रतरद्वयं स्पृशन्ति, ततो भवन्ति पूर्वोक्तभ्योऽसंख्येयगुणाः, क्षेत्रस्यासंख्यातगुणत्वात् । मन्दरादिकेवदसंख्येयद्वीपसमुद्रात्मकं क्षेत्रमसंख्येयगुणमित्यतो भवन्त्यसंख्येयगुणाः । अन्ये त्वभिदधति-नारका एवासंख्येयेषु द्वीपसमुद्रेषु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियतयोत्पद्यमाना मारणान्तिकसमुद्रातेन विक्षिप्तनिजात्मप्रदेशदृष्ट्याः द्रष्टव्याः । ते हि नारकायुःप्रतिसंवेदना नारका उद्धर्तमाना अप्यसंख्येयाः प्राप्यन्ते, इति प्रागुक्तेभ्योऽसंख्येयगुणाः, तेभ्योऽधोलोकेऽसंख्येयगुणाः, तस्य तेषां स्वस्थाभावात् । उक्तं नारकगतमधिकृत्य क्षेत्रानुपातेनाऽल्पबहुत्वम् ।

इदानीं तिर्यगतिमधिकृत्याऽऽह-

खेत्ताणुवापणं सञ्चत्योवा तिरिक्खजोणिया उह्लोय-
तिरियलोए अहोहोयतिरियलोए विसेसादिया तिरियलोए
असंखेज्जगुणा, तेलुके असंखेज्जगुणा, उह्लोए असंखि-
ज्ज०, अहोलोए विसेसादिया ॥

इदं सर्वमपि सामान्यतो जीवसूत्रमिव भावनीयम् । तदपि तिरिक्ख एव सूत्रमनिगोदानधिकृत्य भावितम् ।

अधुना तिर्यग्योनिकस्त्रीविषयमल्पबहुत्वमाह-

खेत्ताणुवापणं सञ्चत्योवा तिरिक्खजोणियाओ उह्लो-
यतिरियलोए असंखेज्ज०, तेलुके असंखेज्ज०, अहो-
होयतिरियलोए संखिज्जगुणाओ, अहोलोए संखेज्जगु-
णाओ, तिरियलोए संखिज्जगुणाओ ।

क्षेत्रानुपातेन तिर्यग्योनिकाः स्त्रियश्चिन्त्यमानाः सर्वस्तोका ऊर्ध्वलोके, इह मन्दरादिवापीप्रभृतिष्वपि हि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः स्त्रियो भवन्ति, ताश्च क्षेत्रस्याऽल्पत्वात् सर्वस्तोकाः । ताभ्य ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकसंज्ञे प्रतरद्वये वर्तमाना असंख्येयगुणाः । कथमिति चेत् ? उच्यते-यावत्सहस्रारदेवलोकास्तावदेवा अपि गर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रिययोनौपद्यन्ते, किं पुनः शेषकायाः ? । ते हि यथासंभवमुपरिवर्तिनोऽपि तत्रोत्पद्यन्ते ; ततो ये सहस्रारान्ता देवा अन्येऽपि च शेषकाया ऊर्ध्वलोकास्त्रिर्यक्पञ्चेन्द्रियस्त्रीत्वेन तदायुःप्रतिसंवेदयमाना उत्पद्यन्ते, याः तिर्यग्लोकावर्तिन्यस्त्रिर्यक्पञ्चेन्द्रियस्त्रिय ऊर्ध्वलोके देवत्वेन शेषकायत्वेन चोत्पद्यमाना मारणान्तिकसमुद्धानेनोत्पत्तिप्रदेश निजनिजात्मकप्रदेशदृष्ट्या विक्षिपन्ति, ता यथोक्तप्रतरद्वयं स्पृशन्ति । तिर्यग्योनिकाः स्त्रियश्च ताः ततोऽसंख्येयगुणाः, क्षेत्रस्याऽसंख्येयगुणत्वात् । ताभ्यस्त्रीलोक्ये संख्येयगुणाः, यस्मादधोलोकाद्भवन्ति तत्रान्तरेनारकाः शेषकाया अपि चोर्ध्वलोकेऽपि तिर्यक्पञ्चेन्द्रियस्त्रीत्वेनोत्पद्यन्ते । ऊर्ध्वलोकादेवाद्योऽप्यधोलोके च ते समबहुता निजनिजात्मप्रदेशदृष्ट्यास्त्रीनपि लोकान् स्पृशन्ति । प्रभूताश्च ते तथा तिर्यग्योनिकरूपायुः

प्रतिसंवेदनात् । तिर्यग्योनिकाः स्त्रियश्च ततः संख्येयगुणाः । ताभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोकसंज्ञे प्रतरद्वये वर्तमानाः संख्येयगुणाः, वदशो हि नारकादयः समुद्धानमन्तरेणाऽपि तिर्यग्लोके तिर्यक्पञ्चेन्द्रियस्त्रीत्वेनोत्पद्यन्ते । तिर्यग्लोक्यतिनश्च जीवस्त्रिर्यग्योनिकस्त्रीत्वेनाऽधोलौकिकप्रामेष्वापि च ते न तथोत्पद्यमाना यथोक्तं प्रतरद्वयं स्पृशन्ति । तिर्यग्योनिकरूपायुःप्रतिसंवेदनाच्च तिर्यग्योनिकस्त्रियोऽपि तथाऽधोलौकिकप्रामा योजनसदस्त्रावगाहाः पश्यन्तेऽवाक् कञ्चिप्रदेशे नवयोजनशतावगाहा अपि तत्र काश्चित्तिर्यग्योनिकस्त्रियोऽवस्थानानाऽपि यथोक्तप्रतरद्वयाध्यासिन्यो वर्तन्ते, ततो भवन्ति पूर्वोक्ताभ्यः संख्येयगुणाः । ४ । ताभ्योऽधोलोके संख्येयगुणाः, यतोऽधोलौकिकप्रामाः सर्वेऽपि च समुद्रा योजनसहस्रावगाहाः, ततो नवयोजनशतानामधस्ताद् या वर्तन्ते मरुत्वीप्रभृतिः तिर्यग्योनिकस्त्रियस्ताः स्वस्थानत्वात् प्रजृता इति संख्येयगुणाः, क्षेत्रस्य संख्येयगुणत्वात् । ताभ्यस्त्रिर्यग्लोके संख्येयगुणाः । उक्तं तिर्यग्यतिमप्यधिकृत्यः लपबहुत्वम् ।

इदानीं मनुष्यगतिविषयमाह-

खेत्ताणुवापणं सञ्चत्योवा मणुस्मा तेलुके उह्लोयति-
रियलोए असंखेज्जगुणा, अहोहोयतिरियलोए संखिज्जगुणा,
अहोलोए संखेज्जगुणा, तिरियलोए संखिज्जगुणा ।

क्षेत्रानुपातेन मनुष्याश्चिन्त्यमानाः त्रैलोक्ये त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः सर्वस्तोकाः, यतो ये ऊर्ध्वलोकादधोलौकिकप्रामेषु समुत्पत्तिमयो मारणान्तिकसमुद्धानेन समग्रहता जयन्ति, ते केचित्समुद्धानावशाद्धिर्निर्गतैः स्वात्मप्रदेशैस्त्रीनपि लोकान् स्पृशन्ति, येऽपि च वैक्रियसमुद्धानामाहारकसमुद्धानां वा गताः तयाविषयप्रत्यक्षविशेषाद्वतरमूर्द्धाऽधोविक्षिप्तात्मप्रदेशाः, ये च केवलसमुद्धानगतास्तेऽपि त्रीनपि लोकान् स्पृशन्ति । स्तोकाश्चेति सर्वस्तोकाः । ते च ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोके ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकसंज्ञे प्रतरद्वयसंस्पर्शिनोऽसंख्येयगुणाः, यत इह वैमानिकदेवाः शेषकायाश्च यथासंभवमूर्ध्वलोकास्त्रिर्यग्लोके मनुष्यत्वेन समुत्पद्यमाना यथोक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शिनो भवन्ति । विद्याधराणामपि च मन्दरादिषु गमनं, तेषां च बुद्धिरादिपुञ्जले समूर्च्छिममनुष्याणामुत्पाद् इति, ते विद्याधरा बुद्धिरादिपुञ्जलसंमिश्रा अवगच्छन्ति । तथा समूर्च्छिममनुष्या अपि यथोक्तप्रतरद्वयस्पर्शवन्त उपजायन्ते, ते चातिबहव इत्यसंख्येयगुणाः, तेभ्योऽधोलोकातिर्यग्लोके अधोलोकातिर्यग्लोकसंज्ञे प्रतरद्वये संख्येयगुणाः, यतोऽधोलौकिकप्रामेषु स्वभावत एव बहवो मनुष्याः, ततो ये तिर्यग्लोकान्मनुष्येभ्यः शेषकायेभ्यो वाऽधोलौकिकप्रामेषु गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यत्वेन समूर्च्छिममनुष्यत्वेन वा समुत्पत्तिमयो ये वाऽधोलोकादधोलौकिकप्रामरूपात् शेषाद्वा मनुष्येभ्यः शेषकायेभ्यो वा तिर्यग्लोके गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यत्वेन वा समूर्च्छिममनुष्यत्वेन वा समुत्पत्तिकामास्ते यथोक्तं किल प्रतरद्वयं स्पृशन्ति, बहुनराश्च ते तथा स्वस्थानतोऽपि केचिदधोलौकिकप्रामेषु यथोक्तप्रतरद्वयस्पर्शिन इति प्रागुक्तेभ्योऽसंख्येयगुणाः, तेभ्य ऊर्ध्वलोकसंख्येयगुणाः, सौमनसादिषु क्रीडार्थं चैत्यवन्दननिमित्तं वा प्रव्रततराणां विद्याधरचारणमूनीनां जावात् । तेषां च यथायोगं बुद्धिरादिपुञ्जयोगतः समूर्च्छिममनुष्यसंज्ञात् । तद्योऽधोलोके संख्येयगुणाः, स्वस्थानत्वेन बहुत्वभावात् । तेभ्यस्त्रिर्यग्लोके संख्येयगुणाः, क्षेत्रस्य संख्येयगुणत्वात्स्वस्थानत्वाच्च ।

सम्प्रति क्षेत्रानुपातेन मानुषीविषयमल्पबहुत्वमाह—

खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवाओ माणुस्सीओ तेलुके उ-
ह्लोयतिरियलोए संखेज्जगुणाओ, अहोलोयतिरियलोए
संखेज्जगुणाओ, उह्लोए संखेज्जगुणाओ, अहोलोए
संखेज्ज०, तिरियलोए संखेज्ज० ॥

क्षेत्रानुपातेन मानुष्यधित्यमानाः सर्वस्तोकाः लौकिक्यस्पर्शि-
न्य ऊर्ध्वलोकादधोलोके समुत्पित्सूनां मारणान्तिकसमुद्रातवश-
विनिर्गतदूरतरात्मप्रदेशानामथवा वैक्रियसमुद्रातगतानां केव-
लिसमुद्रातगतानां वा वैक्रियसंस्पर्शिन्यः तासां चातिस्त्रो-
कत्वमिति सर्वस्तोकाः ताभ्य ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोके ऊर्ध्वलो-
कतिर्यग्लोकसंज्ञे प्रतरद्वये संख्येयगुणाः, वैमानिकदेवानां शेष-
कायाणां चोर्ध्वलोकातिर्यग्लोके मनुष्यस्त्रीत्वेनोत्पद्यमानानां
तथा तिर्यग्लोकगतमनुष्यस्त्रीणामूर्ध्वलोके समुत्पित्सूनां मार-
णान्तिकसमुद्रातवशाद् दूरतरमूर्ध्वविक्षिप्तात्मप्रदेशानामपि
काष्ठमकुर्वतीनां यथोक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शनभावात्, तासां चो-
नयासामपि बहुतरत्वात् । ताभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोके प्रागु-
क्तस्वरूपप्रतरद्वयरूपे संख्येयगुणाः, तिर्यग्लोकात्ममनुष्यस्त्रीभ्यः
शेषेभ्यो वाऽधोलौकिकग्रामेषु यदि वाऽधोलौकिकग्रामरूपात्
शेषाद्वा तिर्यग्लोके मनुष्यस्त्रीत्वेनोत्पित्सूनां कासाश्चिद-
धोलौकिकग्रामेष्ववस्थानतोऽपि यथोक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शस-
म्भवात्, तासां च प्रागुक्तभ्योऽतिबहुत्वात् । ताभ्योऽप्यूर्ध्व-
लोके संख्येयगुणाः, कीमार्थं चैत्यवन्दनानिमित्तं वा सौमन-
सादिषु भ्रूततराणां विद्याधरीणां संभवात् । ताभ्योऽपि
अधोलोके संख्येयगुणाः, स्वस्थानत्वेन तत्रापि बहुतराणां
भावात् । ताभ्यस्तिर्यग्लोके संख्येयगुणाः, क्षेत्रस्यासंख्येयगुण-
त्वात्, स्वस्थानत्वाच्च । गते मनुष्यगतिमधिकृत्याल्पबहुत्वम् ।

इदानीं देवगतिमधिकृत्याऽह—

खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा देवा उह्लोए उह्लोयतिरि-
यलोए असंखेज्जगुणा, तेलुके असंखेज्जगुणा, अहोलोए
तिरियलोए असंखेज्ज० । अहोलोए संखिज्जगुणाओ,
तिरियलोए संखिज्जगुणाओ ॥

क्षेत्रानुपातेन चिन्त्यमाना देवाः सर्वस्तोकाः, ऊर्ध्वलोके
वैमानिकानामेव तत्र भावात्, तेषां वाऽल्पत्वात् । येऽपि
भवनपतिप्रभृतयो जिनेन्द्रजन्महादौ मन्दरादिषु गच्छन्ति
तेऽपि स्वल्पा एवेति सर्वस्तोकाः । तेभ्य ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोके
ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकसंज्ञे प्रतरद्वये असंख्येयगुणाः, तद्धि ज्यो-
तिष्काणां प्रत्यासन्नमिति स्वस्थानम् । तथा भवनपतिव्यन्तर-
ज्योतिष्का मन्दरादौ सौधर्मादिकल्पगताः स्वस्थानगमागमेन,
तथा ये सौधर्मादिषु देवत्वेनोत्पित्सवो देवायुःप्रतिसंवेद्यमा-
नाः स्वोत्पत्तिदेशमभिगच्छन्ति यथोक्तप्रतरद्वयं स्पृशन्ति । ततः
स्वामस्येन यथोक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शिनः परिभाष्यमाना अति-
बहव इति पूर्वोक्तभ्योऽसंख्येयगुणाः, तेभ्यस्त्रीलोक्यसंस्पर्शि-
नः संख्येयगुणाः । ततो भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका
देवास्तथाशेषप्रयत्नविशेषवशां वैक्रियसमुद्रातेन समवह-
ता मन्त्रर्चनानि लोकान् स्पृशन्ति, ते चेत्यं समवहताः प्रागु-
क्तप्रतरद्वयस्पर्शिन्यः संख्येयगुणाः, केवलदेवसोपलभ्यन्ते इति
संख्येयगुणाः । तेभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोके अधोलोकतिर्यग्लो-

कसंज्ञे प्रतरद्वये वर्तमानाः संख्येयगुणाः । तद्धि-प्रतरद्विकं
भवनपतिव्यन्तरदेवानां प्रत्यासन्नतया स्वस्थानं, तथा बहवो
भवनपतयः स्वजावस्थास्तिर्यग्लोकगमागमेन तथोद्भूतमानाः
तथा वैक्रियसमुद्रातेन समवहतास्तथा तिर्यग्लोकवर्तिनस्ति-
र्यग्लोकातिर्यग्लोकमनुष्या वा भवनपतिव्यन्तरोत्पद्यमाना भवनपत्या-
युरनुभवन्तो यथोक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शिनोऽतिबहव इति संख्ये-
यगुणाः । तेभ्योऽधोलोके संख्येयगुणाः, भवनपतीनां स्वस्था-
नमिति कृत्वा तेभ्यस्तिर्यग्लोके संख्येयगुणाः, ज्योतिष्कव्यन्त-
राणां स्वस्थानत्वात् ।

अधुना देवाराधिकृत्याल्पबहुत्वमाह—

खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवाओ देवीओ उह्लोए उह्लोय-
तिरियलोए असंखेज्जगुणाओ, तेलुके संखेज्जगुणाओ,
अहोलोयतिरियलोए असंखेज्जगुणाओ, अहोलोए संखे-
ज्जगुणाओ, तिरियलोए संखिज्जगुणाओ ॥

सर्वे देवसूत्रमिवाऽविशेषेण प्रावनीयम् । तदेवमुक्तं देव-
विषयमौचितिकमल्पबहुत्वम् ।

इदानीं भवनपत्यादिविशेषविषयं प्रतिपिपादयिषुः प्रथमतो
भवनपतिविषयमाह—

खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा नवणवासी देवा उह्लोए उह-
लोयतिरियलोए असंखेज्जगुणाओ, तेलुके संखिज्जगुणा,
अहोलोयतिरियलोए असंखेज्जगुणा, तिरियलोए असं-
खिज्जगुणा, अहोलोए असंखेज्ज० । खेत्ताणुवाएणं सव्व-
त्थोवा नवणवासिणीओ देवीओ उह्लोए तिरियलोए
असंखि०, तेलुके संखेज्जगुणाओ, अहोलोए तिरिय-
लोए असंखेज्ज०, तिरियलोए असंखिज्ज०, अहोलोए
असंखिज्ज० ॥

क्षेत्रानुपातेन नवणवासिन्ने देवाश्चिन्त्यमानाः सर्वस्तोकाः
ऊर्ध्वलोके, तथादि-केषाञ्चित् सौधर्मादिष्वपि कल्पेषु पूर्वसंग-
तिकनिभया गमनं भवति । केषाञ्चिन्मन्दरे तीर्थकरजन्ममहिमा-
निमित्तम्, अञ्जनदधिमुखेऽष्टकानिमित्तम्, अपरेषां मन्दिरादिषु
क्रीडानिमित्तं गमनम् । पते च सर्वेऽपि स्वल्पा इति सर्वस्तोकाः ।
ऊर्ध्वलोके तेन्य ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकसंज्ञे प्रतरद्वयेऽसंख्ये-
यगुणाः, कथमिति चेत्?, उच्यते-इह हि तिर्यग्लोकस्था वैक्रि-
यसमुद्रातेन समवहता ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकं च स्पृशन्ति ।
यथा ते तिर्यग्लोकस्था एव मारणान्तिकसमुद्रातेन समव-
हता ऊर्ध्वलोके सौधर्मादिषु देवलोकेषु बादरपर्याप्तपृथिवीका-
यिकतया बादरपर्याप्ताऽपकायिकतया बादरपर्याप्तपृथिवीका-
यिकतया च ह्युभेषु मणिविधानादिषु स्थानेषुत्पत्तुकामा
अद्याऽपि स्वमायायुःप्रतिसंवेद्यमाना न पारभाषिकं पृथिवी-
कायिकाद्यायुः। द्विविधा हि मारणान्तिकसमुद्रातेन समवहताः
केचित्पारजायिकमायुः प्रतिसंवेद्यन्ते, केचिन्नेति । तथा श्रुतं
प्रकृतौ-“जीवे णं भंते ! मारणंतिगसमुद्राएणं सम्मोहए सम्मोह-
णित्ता जे नविण मंदरस्स पव्वयस्स पुरस्सिमेणं बायरपुहवि-
काइयत्ताए उववज्जितए, से णं जंते । किं तत्थ गए उववज्जिज्जा,
उवाहु पमिनियत्तेत्ता उववज्जइ । गोयमा ! अत्थेगए तत्थ
गए जेव उववज्जइ, अत्थेगए ततो पडिनियत्तित्ता, दोणं

पि मारुतियसमुद्रापणं समोदणंति, समोदणित्ता तओ पच्छा उववज्जइ ति" स्वभावायुःप्रतिसंवेदनाच्च ते भवनवासिन एव लभ्यन्ते । ते स्थभूना उत्पत्तिदेशे विक्रिमात्मप्रदेशदणमास्तथा ऊर्ध्वलोकागमनागमनतस्तत्प्रतरद्वयप्रत्यासन्नक्रीडास्थानञ्च यथोक्तं प्रतरद्वयं स्पृशन्ति । ततः प्रागुक्तैः ज्योऽसंख्येयगुणाः, तेभ्यः स्तैलोक्ये त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः संख्येयगुणाः, यतो ये ऊर्ध्वलोके तिर्यक्पञ्चन्द्रिया भवनपतित्वेनोत्पत्तुकामाः, ये च स्वस्थानं वैक्रियसमुद्रातेन मारणान्तिकप्रथमसमुद्रातेन वा तथाविधतीव्रप्रयत्नविशेषेण समवहतास्ते त्रैलोक्यसंस्पर्शिन इति संख्येयगुणाः, परस्थानसमवहतेज्यः स्वस्थानसमवहतानां संख्येयगुणत्वात् । तेज्योऽधोलोकातिर्यग्गलोके अधोलोकातिर्यग्ग्लोकासंके प्रतरद्वयेऽसंख्येयगुणाः, स्वस्थानप्रत्यासन्नतया तिर्यग्ग्लोके गमनागमनजवतः स्वस्थानस्थितक्रोधादिसमुद्रातगमनतश्च बहूनां यथोक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शभावात् । तेज्यः तिर्यग्ग्लोकेऽसंख्येयगुणाः, समवसरणादौ घन्दननिमित्तं द्वीपेषु च रमणीयेषु क्रीडानिमित्तमागमसम्भवादागतानां च चिरकालमप्यवस्थानात् । तेभ्योऽधोलोकेऽसंख्येयगुणाः, भवनवासिनामधोलोकस्य स्वस्थानत्वात् । एवं भवनवासिदेवीगतमल्पबहुत्वं भावनीयम् ।

सम्प्रति व्यन्तरगतमल्पबहुत्वमाह—

खेत्ताणुवाणं सव्वत्थोवा जोइसिया देवा उद्धलोए, उद्धलोयतिरियलोए असंखिज्जगुणा, अहोलोयतिरियलोए असंखिज्जगुणा, अहोलोयतिरियलोए असंखिज्जगुणा, तिरियलोए असंखिज्जगुणा । खेत्ताणुवाणं सव्वत्थोवा जोइसिणीओ देवीओ उद्धलोए, उद्धलोयतिरियलोए असंखिज्जगुणाओ, तेलुके संखेज्जगुणाओ, अहोलोयतिरियलोए असंखेज्जगुणा, अहोलोए संखि, तिरियलोए असंखे ॥

केवानुपातेन ज्योतिष्काश्चिन्त्यमानाः सर्वस्तोकाः ऊर्ध्वलोके, केवाञ्चिदेव मन्दरे तीर्थकरजम्ममहोत्सवनिमित्तम्, अज्जनन्धिमसुखेष्टादिकानिमित्तम्, अपरेषां केवाञ्चिद् मन्दरादिषु क्रीडानिमित्तं गमनसंभवात् । तेज्य ऊर्ध्वलोकातिर्यग्ग्लोके प्रतरद्वयरूपेऽसंख्येयगुणाः, तकि प्रतरद्वयं केचित्स्वस्थाने स्थिता अपि स्पृशन्ति, प्रत्यासन्नत्वात् । अपरे वैक्रियसमुद्रातसमवहताः, अन्ये ऊर्ध्वलोके गमनागमनभावतस्ततोऽधिकृतप्रतरद्वयरूपशिनः पूर्वोक्तैः ज्योऽसंख्येयगुणाः । तेभ्यस्तैलोक्ये त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः संख्येयगुणाः । ये हि ज्योतिष्कास्तथाविधतीव्रप्रयत्नवैक्रियसमुद्रातेन समवहतास्तेनपि लोकान् स्वप्रदेशैः स्पृशन्ति, ते स्वभावतोऽप्यतिबहव इति पूर्वोक्तैः संख्येयगुणाः । तेज्योऽधोलोकातिर्यग्ग्लोके प्रतरद्वये वर्तमाना असंख्येयगुणाः, यतो बहवोऽधोलौकिकप्रामेषु समवसरणादिनिमित्तम्, अधोलोके क्रीडानिमित्तं गमनागमनभावतो बहवश्चाऽधोलोका ज्योतिष्केषु समुत्पद्यमाना यथोक्तं प्रतरद्वयं स्पृशन्ति, ततो घटन्ते पूर्वोक्तैः ज्योऽसंख्येयगुणाः, तेज्यः संख्येयगुणाः, अधोलोके, बहूनामधोलोके क्रीडानिमित्तमधोलौकिकप्रामेषु समवसरणादिषु चिरकालमवस्थानात् । तेज्योऽसंख्येयगुणास्तिर्यग्ग्लोके, तिर्यग्ग्लोकस्य तेषां स्वस्थानत्वात् । एवं ज्योतिष्कदेवीसूत्रमपि भावनीयम् ।

सम्प्रति वैमानिकदेवविषयमल्पबहुत्वमाह—

१५६

खेत्ताणुवाणं सव्वत्थोवा वेमाणिया देवा उद्धलोयतिरियलोए, तेलुके संखेज्ज, अहोलोयतिरियलोए संखिज्ज, अहोलोए संखिज्जगुणा, तिरियलोए संखेज्ज, उद्धलोए असंखिज्ज । खेत्ताणुवाणं सव्वत्थोवाओ वेमाणिणीओ देवीओ उद्धलोयतिरियलोए, तेलुके संखेज्जगुणाओ, अहोलोयतिरियलोए संखिज्ज, अहोलोए संखेज्ज, तिरियलोए संखेज्ज, उद्धलोए असंखे ॥

केवानुपातेन केवानुसारेण चिन्त्यमाना वैमानिका देवाः सर्वस्तोका ऊर्ध्वलोकातिर्यग्ग्लोकासंके प्रतरद्वये, यतो ये अधोलोके तिर्यग्ग्लोके वा वर्तमाना जीवा वैमानिकेऽप्यवहन्ते, ये च तिर्यग्ग्लोके वैमानिका गमनागमनं कुर्वन्ति, ये च विवक्षितप्रतरद्वयाध्यासिनः क्रीडास्थानं संश्रिताः, ये च तिर्यग्ग्लोके स्थिता एव वैक्रियसमुद्रातमारणान्तिकसमुद्रातं वा कुर्वाणास्तथाविधप्रयत्नविशेषादूर्ध्वमात्मप्रदेशदणं निमृजन्ति, ते विवक्षितं प्रतरद्वयं स्पृशन्ति । ते चाह्य इति सर्वस्तोकाः । तेभ्यस्तैलोक्ये संख्येयगुणाः । कथमिति चेद् ? उच्यते—इह योऽधोलौकिकप्रामेषु समवसरणादिनिमित्तमधोलोके वा क्रीडानिमित्तं गताः सन्तो वैक्रियसमुद्रातं मारणान्तिकसमुद्रातं वा कुर्वाणास्तथाविधप्रयत्नविशेषाद् दूरतरमूर्ध्वविक्रिमात्मप्रदेशदणः, ये च वैमानिकमवादीडिकागत्या च्यवमाना अधोलौकिकप्रामेषु समुत्पद्यन्ते, ते किल त्रीनपि लोकान् स्पृशन्ति । बहवश्च पूर्वोक्तैः इति संख्येयगुणाः । तेभ्योऽपि अधोलोकातिर्यग्ग्लोके प्रतरद्वयसंके संख्येयगुणाः, अधोलौकिकप्रामेषु समवसरणादौ गमनागमनभावतो विवक्षितप्रतरद्वयाध्यासिनः समवसरणादौ वाऽवस्थानतो बहूनां यथोक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शभावात् । तेज्योऽधोलोके संख्येयगुणाः, अधोलौकिकप्रामेषु बहूनां समवसरणादाववस्थानाभावात् । तेभ्यस्तिर्यग्ग्लोके संख्येयगुणाः, बहुषु समवसरणेषु बहुषु च क्रीडास्थानेषु बहूनामवस्थानाभावात् । तेज्य ऊर्ध्वलोकेऽसंख्येयगुणाः, ऊर्ध्वलोकस्य स्वस्थानत्वात्, तत्र च सदैव बहुतरभावात् । एवं वैमानिकदेवीविषयसूत्रमपि भावनीयम् ॥

सम्प्रत्येकेन्द्रियादिगतमल्पबहुत्वमाह—

खेत्ताणुवाणं सव्वत्थोवा एगिदिया जीवा उद्धलोयतिरियलोए, अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया, तिरियलोए असंखेज्जगुणा, तेलुके असं, उद्धलोए असंखेज्जगुणा, अहोलोए विसेसाहिया । खेत्ताणुवाणं सव्वत्थोवा एगिदिया जीवा अपज्जत्तगा उद्धलोयतिरियलोए, अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया, तिरियलोए असंखेज्जगुणा, तेलुके असंखेज्जगुणा, उद्धलोए असंखिज्जगुणा, अहोलोए विसेसाहिया । खेत्ताणुवाणं सव्वत्थोवा एगिदिया जीवा पज्जत्तगा उद्धलोयतिरियलोए, अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया, तिरियलोए असंखेज्जगुणा, तेलुके असंखेज्जगुणा, उद्धलोए असंखेज्जगुणा, अहोलोए विसेसाहिया ॥

केवानुपातेन चिन्त्यमाना एकेन्द्रिया जीवाः सर्वस्तोका ऊर्ध्व-
लोकतिर्यग्लोके ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकसङ्के प्रतरद्वये, यतो ये तत्र-
स्था एव केचन, ये चोर्ध्वलोकातिर्यग्लोके, तिर्यग्लोकाद्वा ऊर्ध्व-
लोके समुत्पत्तयः कृतमारणान्तिकसमुद्घातास्ते किल विव-
क्षितप्रतरद्वयं स्पृशन्ति, स्वस्थाश्च ते इति सर्वस्तोकाः। तेभ्योऽ-
धोलोकतिर्यग्लोके विशेषाधिकाः, यतो ये अधोलोकातिर्यग्लो-
के, तिर्यग्लोकाद्वाऽधोलोके ईक्षिकागत्या समुत्पद्यमाना विव-
क्षितप्रतरद्वयं स्पृशन्ति, तत्रस्थाश्च ऊर्ध्वलोकाधोलोको
विशेषाधिकाः, ततो बहवोऽधोलोकातिर्यग्लोके समुत्पद्यमाना
अवाभ्यन्ते, इति विशेषाधिकाः। तेन्यस्तिर्यग्लोके असंख्येयगु-
णाः, उक्तप्रतरद्विकेन्द्रातिर्यग्लोककेन्द्रस्याऽसंख्येयगुणत्वात्।
तेभ्यस्त्रैलोक्येऽसंख्येयगुणाः, बहवो हि ऊर्ध्वलोकाधोलोके अ-
धोलोकाद्वा ऊर्ध्वलोके समुत्पद्यन्ते। तेषां च मध्ये बहवो मार-
णान्तिकसमुद्घातवशाद्विहितमप्रदेशदृष्टमास्तीति लोकान्
स्पृशन्ति, ततो भयन्त्यसंख्येयगुणाः। तेन्योऽधोलोके असंख्ये-
यगुणाः, उपपातक्षेत्रस्याऽतिबहुत्वात्। तेन्योऽधोलोके विशे-
षाधिकाः, ऊर्ध्वलोककेन्द्राधोलोककेन्द्रस्य विशेषाधिकत्वात्।
एवमपर्याप्तविषयं पर्याप्तविषयं च सूत्रं जाययितव्यम्।

अधुना द्वीन्द्रियादिविषयमल्पबहुत्वमाह—

खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा बेइंदिया उद्धलोए, उद्धलोयति-
रियलोए असंखेज्जगुणा, तेलुके असं०, अहोलोयतिरि-
यलोए असंखेज्जगुणा, अहोलोए संखेज्जगुणा, तिरियलोए
संखेज्जगुणा। खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा बेइंदिया अपज्ज-
त्तया उद्धलोए, उद्धलोयतिरियलोए संखेज्जगुणा, तेलुके
असंखेज्जगुणा, अहोलोयतिरियलोए असंखेज्जगुणा,
अहोलोए संखे०, तिरियलोए संखे०। खेत्ताणुवाएणं
सव्वत्थोवा बेइंदिया पज्जत्तया उद्धलोए, उद्धलोयतिरिय-
लोए असंखेज्जगुणा, तेलुके असंखेज्जगुणा, अहोलोयतिरि-
यलोए असंखेज्जगुणा, अहोलोए संखेज्जगुणा, तिरियलोए
संखेज्जगुणा। खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा तेइंदिया उद्धलोए,
उद्धलोयतिरियलोए असं०, तेलुके असंखेज्जगुणा, अधोलोए
संखेज्जगुणा, तिरियलोए संखेज्जगुणा। खेत्ताणुवाएणं सव्व-
त्थोवा तेइंदिया अपज्जत्तया उद्धलोए, उद्धलोयतिरियलोए
असंखिज्जगुणा, तेलुके असंखेज्जगुणा, अहोलोयतिरिय-
लोए असंखेज्जगुणा, अहोलोए संखेज्जगुणा, तिरियलोए
संखेज्जगुणा। खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा तेइंदिया पज्जत्तया
उद्धलोए, उद्धलोयतिरियलोए असंखिज्जगुणा, तेलुके असंखि-
ज्जगुणा, अहोलोयतिरियलोए असंखिज्जगुणा, अहोलोए
संखिज्जगुणा, तिरियलोए संखिज्जगुणा। खेत्ताणुवाएणं
सव्वत्थोवा चउरिंदिया जीवा उद्धलोए, उद्धलोयतिरिय-
लोए असंखिज्जगुणा, तेलुके असंखिज्जगुणा, अहोलो-
यतिरियलोए असंखिज्जगुणा, अहोलोए संखेज्जगुणा,
तिरियलोए संखेज्जगुणा। खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा चउ-
रिंदिया जीवा अपज्जत्तया उद्धलोए, उद्धलोयतिरियलो-

ए असंखेज्जगुणा, तेलुके असंखेज्जगुणा, अहोलोयतिरिय-
लोए असंखिज्जगुणा, अहोलोए संखेज्जगुणा, तिरियलोए
संखिज्जगुणा। खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा चउरिंदिया
जीवा पज्जत्तया उद्धलोए, उद्धलोयतिरियलोए असंखेज्ज-
गुणा, तेलुके असंखेज्जगुणा, अहोलोयतिरियलोए असं-
खेज्जगुणा, अहोलोए संखेज्जगुणा, तिरियलोए संखे०।

केवानुपातेन केवानुसारेण चिन्त्यमाना द्वीन्द्रियाः सर्वस्तो-
काः ऊर्ध्वलोके, ऊर्ध्वलोकस्यैकदेशे तेषां संभवात्। तेभ्य ऊर्ध्व-
लोकतिर्यग्लोके प्रतरद्वये असंखेयगुणाः, यतो ये ऊर्ध्वलोकात्
तिर्यग्लोके तिर्यग्लोकाद्वा ऊर्ध्वलोके द्वीन्द्रियत्वेन समुत्पत्तुका-
मास्तदायुरनुभवन्त ईक्षिकागत्या समुत्पद्यन्ते। ये च द्विन्द्रिया
एव तिर्यग्लोकादूर्ध्वलोके ऊर्ध्वलोकाद्वा तिर्यग्लोके द्वीन्द्रियत्वे-
नान्यत्वेन वा समुत्पत्तुकामाः कृतप्रथममारणान्तिकसमुद्घा-
ता अत एव द्वीन्द्रियायुःप्रतिस्वेदयमानाः समुद्घातवशाच्च
दूरतरविक्षितनिजात्मप्रदेशदृष्टाः, ये च प्रतरद्वयाऽप्यासित-
क्षेत्रसमासीनास्ते यथोक्तप्रतरद्वयस्पर्शिनो बहवश्चेति पूर्वोक्ते-
न्योऽसंख्येयगुणाः। तेन्यस्त्रैलोक्येऽसंख्येयगुणाः, यतो द्वीन्द्रि-
याणां प्राचुर्येणोत्पत्तिस्थानान्यधोलोके तस्मादातिप्रभूतानि
तिर्यग्लोके, तत्र ये द्वीन्द्रिया अधोलोकादूर्ध्वलोके द्वीन्द्रियत्वेना-
न्यत्वेन वा समुत्पत्तुकामाः कृतप्रथममारणान्तिकसमुद्घाताः
समुद्घातवशाच्चोत्पत्तिदेशं यावद्विहितमप्रदेशदृष्टमास्ते द्वी-
न्द्रियायुःप्रतिस्वेदयमानाः, ये चोर्ध्वलोकाधोलोके द्वीन्द्रि-
याः शेषकाया यावद् द्वीन्द्रियत्वेन समुत्पद्यमाना द्विन्द्रियायुरनु-
भवन्ति, त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः ते च पूर्वोक्तन्योऽसंख्येयगुणाः, ते-
न्योऽधोलोकतिर्यग्लोकेऽसंख्येयगुणाः। यतो ये द्वीन्द्रिया अ-
धोलोकातिर्यग्लोके ये च द्वीन्द्रियास्तिर्यग्लोकाधोलोके द्वी-
न्द्रियत्वेन शेषकायत्वेनोत्पत्तयः कृतप्रथममारणान्तिकसमु-
द्घाता द्वीन्द्रियायुरनुभवन्तः समुद्घातवशाच्चोत्पत्तिदेशं याव-
द्विहितमप्रदेशदृष्टमास्ते यथोक्तं प्रतरद्वयं स्पृशन्ति। प्रभूता-
श्चेति पूर्वोक्तन्योऽसंख्येयगुणास्तेभ्योऽधोलोके संख्येयगुणाः,
तत्रोत्पत्तिस्थानानामतिप्रचुराणां जावात्। तेभ्योऽपि तिर्यग्लो-
के संख्येयगुणाः, अतिप्रचुरतराणां योनिरस्थानानां तत्र भावात्।
यथेदमौघिकं द्वीन्द्रियसूत्रं तथा पर्याप्ताऽपर्याप्तद्वीन्द्रियसूत्रौधि-
कत्रीन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तौघिकचतुरिन्द्रियपर्याप्ताऽपर्याप्तसूत्रा-
णि भावनीयानि।

साम्प्रतमौघिकपञ्चेन्द्रियविषयमल्पबहुत्वमाह—

खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा पंचेइंदिया तेलुके, उद्धलोयतिरि-
यलोए असंखेज्जगुणा, अहोलोयतिरियलोए संखेज्जगुणा,
उद्धलोए संखेज्जगुणा, अहोलोए संखेज्जगुणा, तिरियलोए
असंखेज्जगुणा। खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा पंचेइंदिया अपज्ज-
त्तया तेलुके, उद्धलोयतिरियलोए असंखेज्जगुणा, अहोलो-
यतिरियलोए संखेज्जगुणा, उद्धलोए संखेज्जगुणा, अहो-
लोए संखेज्जगुणा, तिरियलोए संखेज्जगुणा॥

केवानुपातेन चिन्त्यमानाः पञ्चेन्द्रियाः सर्वस्तोकाः त्रैलोक्ये
त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः, यतो येऽधोलोकादूर्ध्वलोके ऊर्ध्वलोकाद्वा-
ऽधोलोके शेषकायाः पञ्चेन्द्रियायुरनुभवन्त ईक्षिकागत्या समु-

तद्यन्ते ये च पञ्चेन्द्रिया ऊर्ध्वलोकाधोलोके अधोलोका-
दूर्ध्वलोके शेषकायत्वेन पञ्चेन्द्रियत्वेन चोत्पिस्तवः कृतमार-
णान्तिकसमुद्घाताः समुद्घातवशाच्चेत्यभिदेशं यावद् विक्रि-
मात्मप्रदेशदण्डाः पञ्चेन्द्रियायुरघाप्यनुभवन्ति, ते त्रैलो-
क्यसंस्पर्शिनः, ते चात्वे इति सर्वस्तोकाः । तेन्य ऊर्ध्वलोक-
तिर्यग्लोके प्रतरद्वयरूपेऽसंख्येयगुणाः, प्रभूततराणामुपपत्तेन
समुद्घातेन वा यथोरुप्रतरद्वयसंस्पर्शसंभवात् । तेभ्योऽधो-
लोकतिर्यग्लोके संख्येयगुणाः, अतिप्रभूततराणामुपपत्तिसमुद्-
घाताभ्यामधोलोकतिर्यग्लोकसंस्पर्शप्रतरद्वयसंस्पर्शभावात् । ते-
न्य ऊर्ध्वलोके संख्येयगुणाः, वैमानिकानामवस्थानभावात् ।
तेभ्योऽधोलोके संख्येयगुणाः, वैमानिकदेवेभ्यः संख्येयगुणानां
नैरयिकाणां तत्र भावात् । तेभ्यस्तिर्यग्लोकेऽसंख्येयगुणाः, सं-
मूर्च्छिमज्जचरखचरादीनां व्यन्तरज्योतिष्काणां सम्मूर्च्छिमम-
नुष्याणां च तत्र भावात् । एवं पञ्चेन्द्रियापर्याप्तसूत्रमपि भाव-
नीयम् ।

पञ्चेन्द्रियपर्याप्तसूत्रमिदम्-

खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा पाँचिंदिया पज्जत्ता उम्हलोए,
उम्हलोयतिरियलोए असं०, तेहुके असं०, अहोलोयतिरि-
यलोए संखेज्ज०, अहोलोए संखेज्ज०, तिरियलोए असं-
खेज्जगुणा ।

हेत्रानुपातेन चिन्त्यमानाः पञ्चेन्द्रियाः पर्याप्ताः सर्वस्तोकाः
ऊर्ध्वलोके, प्रायो वैमानिकानामेव तत्र जावात् । तेभ्य ऊर्ध्वलोक-
तिर्यग्लोके प्रतरद्वयरूपेऽसंख्येयगुणाः, विवाकितप्रतरद्वयप्रत्या-
सन्नज्योतिष्काणां तदध्यासितहेत्राभितव्यन्तरतिर्यक्पञ्चेन्द्रिया-
णां वैमानिकव्यन्तरज्योतिष्कविधाधरचरणमुनितिर्यक्पञ्चेन्द्रि-
याणामूर्ध्वलोके तिर्यग्लोके च गमनागमने कुर्वतामधिकृतप्रतर-
द्वयरूपेण । तेभ्यः ऊर्ध्वलोक्ये त्रिलोकसंस्पर्शिनः असंख्येयगुणाः ।
कथमिति चेत् ? यतो ये भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका
विधाधरा वा अधोलोकाः कृतवैक्रियसमुद्घातास्तथाविधप्र-
यत्नविशेषादूर्ध्वलोकप्रवेशविक्रितात्मप्रवेशदण्डमास्ते त्रीनपि
लोकान् स्पृशन्तीति संख्येयगुणाः । तेभ्योऽधोलोकातिर्यग्लोके प्र-
तरद्वयरूपे संख्येयगुणाः, बहवो हि व्यन्तराः स्वस्थानप्रत्यासन्न-
तया भवनपतयस्तिर्यग्लोके ऊर्ध्वलोके वा व्यन्तरज्योतिष्कवै-
मानिका देवा अधोलौकिकग्रामेषु समवसरणाद्वाधोलोके
क्रीडादिनिमित्तं च गमनागमनकरणतः, तथा समुद्रेषु केचित-
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाः स्वस्थानप्रत्यासन्नतया, अपरे तदध्यासित-
हेत्राभिततया यथोक्तं प्रतरद्वयं स्पृशन्ति, ततः संख्येयगु-
णाः । तेभ्योऽधोलोके संख्येयगुणाः, नैरयिकाणां भवनपतीनां च
तत्रावस्थानात् । तेभ्यस्तिर्यग्लोकेऽसंख्येयगुणाः, तिर्यक्पञ्चे-
न्द्रियमनुष्यव्यन्तरज्योतिष्काणामवस्थानात् । तदेवमुक्तं पञ्चे-
न्द्रियाणामल्पबहुत्वम् ।

इदानीमेकेन्द्रियज्जेलानां पृथिवीकायिकादीनां पञ्चानामौघिक-
पर्याप्तापर्याप्तमेदेन प्रत्येकं त्रीणि त्रीण्यल्पबहुत्वान्याह-

खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा पुढविकाइया उह्लोयतिरि-
यलोए, अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया, तिरियलोए
असंखेज्जगुणा, तेहुके असंखिज्जगुणा, उह्लोए असंखे-
ज्जगुणा, अहोलोए विसेसाहिया । खेत्ताणुवाएणं सव्व-

त्थोवा पुढविकाइया अपज्जत्तया उह्लोयतिरियलोए,
अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया, तिरियलोए असंखेज्ज-
गुणा, तेहुके असंखेज्जगुणा, उह्लोए असंखेज्जगुणा,
अहोलोए विसेसाहिया । खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा
पुढविकाइया पज्जत्तया उह्लोयतिरियलोए, तिरियलोए-
अहोलोए विसेसाहिया, तिरियलोए असंखेज्जगुणा, तेहुके
असंखेज्जगुणा, उह्लोए असंखेज्जगुणा, अहोलोए विसेसा-
हिया । खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा आउकाइया उह्लोयति-
रियलोए, अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया, तिरियलोए
असंखेज्जगुणा, तेहुके असंखेज्जगुणा, उह्लोए असंखेज्ज-
गुणा, अहोलोए विसेसाहिया । खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा
आउकाइया अपज्जत्तया उह्लोयतिरियलोए, अहो-
लोयतिरियलोए विसेसाहिया, तिरियलोए असंखे-
ज्जगुणा, तेहुके असंखेज्जगुणा, उह्लोए असंखेज्जगुणा,
अहोलोए विसेसाहिया । खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा आ-
उकाइया पज्जत्तया उह्लोयतिरियलोए, अहोलोयतिरि-
यलोए विसेसाहिया, तिरियलोए असंखेज्जगुणा, तेहुके अ-
संखेज्जगुणा, उह्लोए असंखेज्जगुणा, अहोलोए विसे-
साहिया । खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा तेउकाइया उह्लोय-
तिरियलोए, अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया, तिरियलोए
असंखेज्जगुणा, तेहुके असंखेज्जगुणा, उह्लोए असंखिज्ज-
गुणा, अहोलोए विसेसाहिया । खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा
तेउकाइया अपज्जत्तया उह्लोयतिरियलोए, अहोलोयति-
रियलोए विसेसाहिया, तिरियलोए असंखेज्जगुणा, तेहुके
असंखिज्जगुणा, उह्लोए असंखेज्जगुणा, अहोलोए वि-
सेसाहिया । खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा तेउकाइया पज्ज-
त्तया उह्लोयतिरियलोए, अहोलोयतिरियलोए विसेसाहि-
या, तिरियलोए असंखेज्जगुणा, तेहुके असंखेज्जगुणा, उ-
ह्लोए असंखेज्जगुणा, अहोलोए विसेसाहिया । खे-
त्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा वाउकाइया उह्लोयतिरियलोए,
अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया, तिरियलोए असंखेज्ज-
गुणा, तेहुके असंखिज्जगुणा, उह्लोए असंखेज्जगुणा,
अहोलोए विसेसाहिया । खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा वाउ-
काइया अपज्जत्तया उह्लोयतिरियलोए, अहोलोयतिरि-
यलोए विसेसाहिया, तिरियलोए असंखेज्जगुणा, तेहुके
असंखेज्जगुणा, उह्लोए असंखिज्जगुणा, अहोलोए वि-
सेसाहिया । खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा वाउकाइया पज्ज-
त्तया उह्लोयतिरियलोए, अहोलोयतिरियलोए विसेसा-
हिया, तिरियलोए असंखेज्जगुणा, तेहुके असंखेज्जगुणा,
उह्लोए असंखेज्जगुणा, अहोलोए विसेसाहिया । खेत्ताणु-
वाएणं सव्वत्थोवा वणस्सइकाइया उह्लोयतिरियलोए,

अहोन्नोयतिरियलो ए विसेसाहिया, तेलुके असंखेज्जगुणा, उम्दलो ए असंखेज्जगुणा, अहोलो ए विसेसाहिया । खेत्ताणुवाएणं सन्वत्थोवा वणस्सइकाइया अपज्जत्तया उम्दलोयतिरियलो ए, अहोलोयतिरियलो ए विसेसाहिया, तिरियलो ए असंखिज्जगुणा, तेलुके असंखिज्जगुणा, उम्दलो ए असंखेज्जगुणा, अहोलो ए विसेसाहिया । खेत्ताणुवाएणं सन्वत्थोवा वणस्सइकाइया पज्जत्तया उम्दलोयतिरियलो ए, अहोलोयतिरियलो ए विसेसाहिया, तिरियलो ए असंखेज्जगुणा, तेलुके असंखिज्जगुणा, उम्दलो ए असंखेज्जगुणा, अहोलो ए विसेसाहिया ॥

इमानि पञ्चदशापि सूत्राणि प्रागुक्तैकेन्द्रियसूत्रवद्भाषनीयानि ।

साम्प्रतमौखिकप्रसक्तयपर्याप्तापर्याप्तप्रसक्तयसूत्राण्यह—

खेत्ताणुवाएणं सन्वत्थोवा तसकाइया तेलुके, उम्दलोयतिरियलो ए असंखिज्जगुणा, अहोलोयतिरियलो ए असंखिज्जगुणा, उम्दलो ए संखेज्जगुणा, अहोलो ए संखेज्जगुणा, तिरियलो ए असंखिज्जगुणा । खेत्ताणुवाएणं सन्वत्थोवा तसकाइया अपज्जत्तया तेलुके, उम्दलोयतिरियलो ए अमांखिज्जगुणा, अहोलोयतिरियलो ए असंखिज्जगुणा, उम्दलो ए संखिज्जगुणा, अहोलो ए संखिज्जगुणा, तिरियलो ए असंखिज्जगुणा । खेत्ताणुवाएणं सन्वत्थोवा तसकाइया पज्जत्तया तेलुके, उम्दलोयतिरियलो ए असंखिज्जगुणा, अहोलोयतिरियलो ए असंखेज्जगुणा, उम्दलो ए संखिज्जगुणा, अहोलो ए संखिज्जगुणा, तिरियलो ए असंखेज्जगुणा ।

इमानि पञ्चेन्द्रियसूत्रवद्भाषनीयानि । गतं क्षेत्रद्वारम् । प्रका० ३ पद ।

(१२) [गतिद्वारम्] चतुर्गतिसमासेन पञ्चगतिसमासेनाष्टम-
तिसमासेन वाऽप्यबहुत्वम्—

एतेसि णं जंते ! णेरइयाणं जाव देवाणं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया ? । गोयमा ! सन्वत्थोवा मणुस्सा, नेरइया असंखेज्जगुणा, देवा असंखेज्जगुणा, तिरिया अणंतगुणा ।

प्रश्नसूत्रं पाठसिद्धम् । भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोकाः मनुष्याः, भेष्यसंख्येयजगवर्तिनजः प्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तेभ्यो नैरयिका असंख्येयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेर्यत् प्रथमं वर्गमूलं तद् द्वितीयेन वर्गमूलेन गुण्यते, गुणिते च सति यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणसु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशस्तावत्प्रमाणत्वात् तेषाम् । तेभ्यो देवा असंख्येयगुणाः, व्यन्तराणां ज्योतिष्काणां नैरयिकेभ्योऽप्यसंख्येयगुणतया महादण्डके पठितत्वात् । तेभ्योऽपि तिर्यङ्गोऽनन्ताः, वनस्पतिजीवानामनन्तत्वात् । जी० ४ प्रति० । पं० सं० ।

पञ्चगतिसमासेनाप्यबहुत्वमाह—

एएसि णं जंते ! नेरइयाणं तिरिक्खजोणियाणं मनुस्साणं देवाणं सिद्धाणं प पंचगइसमासेणं कयरे कयरे—

हिंतो अप्पा वा बहुया वा तुद्धा वा विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सन्वत्थोवा मणुस्सा, नेरइया असंखेज्जगुणा, देवा असंखेज्जगुणा, सिद्धा अणंतगुणा, तिरिक्खजोणिया अणंतगुणा ।

सर्वस्तोका मनुष्याः, पणवनिच्छेदनकक्षेत्रराशिप्रमाणत्वात् । स च पणवनिच्छेदनकदायो राशिरग्रे (' सरीर ' शब्दे) दर्शयिष्यते । तेभ्यो नैरयिका असंख्येयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशोः संबन्धिनि प्रथमवर्गमूले द्वितीयवर्गमूलेन गुणिते बाह्यप्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणसु घनीकृतस्य श्लोकस्यैक-
प्रदेशिकाषु श्रेणिषु यावन्तो नजः प्रदेशस्तावत्प्रमाणत्वात् । तेभ्यो देवा असंख्येयगुणाः, व्यन्तराणां ज्योतिष्काणां च प्रत्येकं प्रतरासंख्येयभागवर्तिश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तेभ्यः सिद्धा अनन्तगुणाः, अजव्येभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् । तेभ्यः स्तिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् । तदेवं नैरयिकतिर्यग्योनिकमनुष्यदेवसिद्धपाणां पञ्चानामप्यबहुत्वमुक्तम् । प्रका० ३ पद ।

एतच्चैवमर्थतो गाथा—

“नेर-नेरइया देवा, सिद्धा तिरिया कमेण इह होति ।

थोव असंख असंखा, अणंतगुणिया अणंतगुणा” ॥ १॥ अ० २५

श० ३ उ० ।

साम्प्रतं नैरयिकतिर्यग्योनिकतिर्यग्योनिकी मनुष्यमानुषीदेव-
देवीलक्षणानां सप्तानामप्यबहुत्वचिन्तायामाह—

अप्पाबहुयं सन्वत्थोवा मणुस्सीओ, मणुस्सा असंखेज्जगुणा, नेरइया असंखेज्जगुणा, तिरिक्खजोणियाओ असंखेज्जगुणाओ, देवा संखेज्जगुणा, देवीओ संखेज्जगुणाओ, तिरिक्खजोणिया अणंतगुणा ।

प्रश्नसूत्रं सुगमम् । जगवानाह—सर्वस्तोका मनुष्यः, कतिपयकोटी-
कोटिप्रमाणत्वात् । ताभ्यो मनुष्या असंख्येयगुणाः, संमूर्द्धिमम-
नुष्याणां भेष्यसंख्येयजगप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तेभ्यो नैरयिका असंख्येयगुणाः । तेभ्यस्तिर्यग्योनिकाः स्त्रियोऽसंख्येयगुणाः, प्रतरासंख्येयभागवर्तिभेष्यकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । ताभ्यो देवाः संख्येयगुणाः, बाणमन्तरज्योतिष्काणामपि जलक्षरतिर्यग्यो-
निकीभ्यः संख्येयगुणतया महादण्डके पठितत्वात् । तेभ्यो देव्यः संख्येयगुणाः, द्वाक्षिशृणुत्वात् । “बर्चीसगुणा बर्चीसरूवमहिथा उ होति देवाणं देवीओ” इति ध्वनत्वात् । ताभ्यस्तिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः, वनस्पतिजीवानामनन्तानन्तत्वात् । जी० ७ प्रति० ।

इदानीमेतेषामेव सिद्धसदितानामष्टानामप्यबहुत्वमाह—

एएसि णं जंते ! नेरइयाणं तिरिक्खजोणियाणं तिरिक्खजोणियाणं मणुस्साणं मणुस्सीणं देवाणं सिद्धाणं प अट्टगतिसमासेणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुद्धा वा विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सन्वत्थोवा मणुस्सीओ, मणुस्सा असंखेज्जगुणा, नेरइया असंखेज्जगुणा, तिरिक्खजोणियाओ असंखेज्जगुणाओ, देवा असंखेज्जगुणा, देवीओ संखेज्जगुणाओ, सिद्धा अणंतगुणा, तिरिक्खजोणिया अणंतगुणा ।

सर्वस्तोका मानुष्यो मनुष्यस्त्रियः, संख्येयकोटाकोटिप्रमाण-
त्वात् । ताज्यो मनुष्या असंख्येयगुणाः, इह मनुष्याः सं-
ख्येयजा अपि गृह्यन्ते, वेदस्याविवक्षणात् । ते च संख्येय-
नजा वातादिषु नगरनिर्दिष्टान्तेषु जायमाना असंख्येयाः प्रा-
प्यन्ते । तेज्यो नैरयिका असंख्येयगुणाः, मनुष्या ह्यह्यष्टपदेऽपि
श्रेण्यसंख्येयजागतप्रदेशराशिप्रमाणं लभ्यन्ते । नैरयिकास्व-
ह्युलमात्रत्रैत्रप्रदेशराशिसः कक्षितीयवर्गमूलगुणितप्रथमवर्गमू-
लप्रमाणश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणाः, ततो भवन्त्यसंख्ये-
यगुणाः, तेज्यस्तिर्यग्योनिकाः स्त्रियोऽसंख्येयगुणाः, प्रतरासं-
ख्येयजागवर्त्यसंख्येयश्रेणिनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । ताज्यो-
ऽपि देवा असंख्येयगुणाः, प्रतरासंख्येयजागवर्त्यसंख्येयश्रेणिग-
तप्रदेशराशिमानत्वात् । तेभ्योऽपि देव्यः संख्येयगुणाः, द्वात्रिंश-
द्वणत्वात् । ताज्योऽपि सिद्धा अनन्तगुणाः । तेभ्योऽपि तिर्य-
ग्योनिका अनन्तगुणाः । अत्र युक्तिः प्रागेवोक्ता । प्रश्ना० ३ पद ।

अर्थतत्त्वैवं गाथा-

“ नारी नर नेरइया, तिरिस्थि सुर देवि सिद्ध तिरिया य ।
धोव असंखगुणा चड, संखगुणाऽणंतगुण दोत्रि ॥ २ ॥
अ० २५ श० ३ उ० ।

अथ(समासेन)प्रथमाप्रथमसमयविशेषणेन गतिष्वल्पबहुत्वम्-
अप्पाबहु-एतेसि णं भंते ! पढमसमयणेरइयाणं जाव पढ-
मसमयदेवाणं कयरे कयरेहिंतो० जाव विसेसाहिया वा ? ।
गोयमा ! सव्वत्थोवा पढमसमयमणुस्सा, पढमसमयणेरइया
असंखेज्जगुणा, पढमसमयदेवा असंखेज्जगुणा, पढमसमयति-
रिक्खजोणिया असंखेज्जगुणा । एतेसि णं भंते ! अपढमसम-
यनेरइयाणं जाव० अपढमसमयदेवाणं कयरे कयरेहिंतो०
जाव विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! एवं चेव; नवरं अपढमस-
मयतिरिक्खजोणिया अणंतगुणा । एतेसि णं जंते ! पढमस-
मयनेरइयाणं अपढमसमयणेरइयाणं कयरे कयरेहिंतो० जाव
विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा पढमसमयणेरइया,
अपढमसमयणेरइया असंखेज्जगुणा, एवं चेव तिरिक्ख-
जोणिया, नवरं अपढमसमयतिरिक्खजोणिया अणंत-
गुणा । मणुयदेवाणं अप्पाबहुयं जहा नेरइया । एएसि णं
भंते ! पढमसमयणेरइयाणं जाव अपढमसमयतिरिक्खजो-
णियाणं य कयरे कयरेहिंतो० जाव विसेसाहिया वा ? ।
गोयमा ! सव्वत्थोवा पढमसमयमणुस्सा, अपढमसमयमणुस्सा
असंखेज्जगुणा, पढमसमयणेरइया असंखेज्जगुणा, पढमसमय-
देवा असंखेज्जगुणा, पढमसमयतिरिक्खजोणिया असंखेज्ज-
गुणा, अपढमसमयणेरइया असंखेज्जगुणा, अपढमसमयदेवा
असंखेज्जगुणा, अपढमसमयतिरिक्खजोणिया अणंतगुणा ।
प्रश्नसूत्रं सुगमम् । जगवानाह-गौतम ! सर्वस्तोकाः प्रथमसमय-
मनुष्याः, श्रेण्यसंख्येयभागमात्रत्वात् । तेज्यः प्रथमसमयनैरयि-
का असंख्येयगुणाः, अतिप्रभूतानामेकस्मिन् समये उत्पादसंभ-
वात् । तेज्यः प्रथमसमयदेवा असंख्येयगुणाः, व्यन्तरज्योतिष्का-
णामतिप्रभूततराणामेकस्मिन् समये उत्पादसंभवात् । तेभ्यः
प्रथमसमयतिर्यग्योनिकाऽसंख्येयगुणाः, इह ये नारकादिगति-
अथादागत्य तिर्यकप्रथमसमये वर्तन्ते ते प्रथमसमयतिर्यग्यो, न
शेबाः, ततो यद्यपि प्रतिनिगोदमसंख्येयभागः सदा विप्रवृत्ति-

प्रथमसमयवर्त्ती लभ्यते, तथापि निगोदानामपि तिर्यक्त्वात् न ते
प्रथमसमयतिर्यग्यो, एज्यः संख्येयगुणा एव । साम्प्रतमेतेषामेव
चतुर्णामप्रथमसमयानां परस्परमल्पबहुत्वमाह-“एएसि णमि-
त्यादि” प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह-गौतम ! सर्वस्तो-
का अप्रथमसमयमनुष्याः, श्रेण्यसंख्येयभागमात्रत्वात् । ते-
ज्योऽप्रथमसमयनैरयिका असंख्येयगुणाः, अहुलमात्रत्रैत्र-
प्रदेशराशेः प्रथमवर्गमूले द्वितीयेन वर्गमूलेन गुणिते यावान्
प्रदेशराशिः तावत्प्रमाणासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्ता-
वत्प्रमाणात्वात् । तेज्योऽप्रथमसमयदेवा असंख्येयगुणाः, व्य-
न्तरज्योतिष्काणामतिप्रभूतत्वात् । तेभ्योऽप्रथमसमयतिर्यग्यो-
निका अनन्तगुणाः, चनस्पतीनामनन्तत्वात् । साम्प्रतमेतेषामेव
नैरयिकादीनां प्रत्येकं प्रथमसमयाप्रथमसमयगतमल्पबहुत्व-
माह-“एएसि णं जंते !” इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । जगवा-
नाह-गौतम ! सर्वस्तोकाः प्रथमसमयनैरयिकाः, एकस्मिन्
समये संख्यातीतानामपि स्तोकाणामेवोत्पादात् । तेज्योऽप्रथ-
मसमयनैरयिका असंख्येयगुणाः, चिरकावावस्थायिनां तेषाम-
न्योऽन्योत्पादेनातिप्रभूतभावात् । एवं तिर्यग्योनिकमनुष्यदेव-
सूत्राद्यपि वक्तव्यानि, नवरं तिर्यग्योनिकसूत्रेऽप्रथमसमयति-
र्यग्योनिका अनन्तगुणा वक्तव्याः, चनस्पतिर्जीवानामनन्त-
त्वात् । साम्प्रतमेतेषामेव प्रथमसमयाप्रथमसमयानां समु-
दायेन परस्परमल्पबहुत्वमाह-“ एएसि णमित्यादि ” प्रश्न-
सूत्रं सुगमम् । भगवानाह-गौतम ! सर्वस्तोकाः प्रथमसमय-
मनुष्याः, एकस्मिन् समये संख्यातीतानामपि स्तोकाणामे-
वोत्पादात् । तेज्योऽप्रथमसमयमनुष्या असंख्येयगुणाः, चिर-
कालावस्थायितया अतिप्रभूतत्वेन लभ्यमानत्वात् । तेज्यः प्रथ-
मसमयनैरयिका असंख्येयगुणाः, अतिप्रभूततराणामेकस्मिन् समये
उत्पादसंभवात् । तेज्यः प्रथमसमयदेवा असंख्येयगुणाः,
व्यन्तरज्योतिष्काणामेकस्मिन् समये अतिप्रभूतत्वेन कदा-
चिदुत्पादात् । तेभ्यः प्रथमसमयतिर्यग्योनिका असंख्येयगुणाः,
नारकवर्जगतित्रयाद्युत्पादसंभवात् । तेभ्योऽप्रथमसमयनैर-
यिका असंख्येयगुणाः, अहुलमात्रत्रैत्रप्रदेशराशेः प्रथमव-
र्गमूले द्वितीयवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिस्तावत्प्रमा-
णासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात् । तेज्यो-
ऽप्रथमसमयदेवाः असंख्येयगुणाः, प्रतरासंख्येयजागवर्तिश्रेण्या-
काशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तेज्योऽप्रथमसमयतिर्यग्योनिका
अनन्तगुणाः, चनस्पतिर्जीवानामनन्तत्वात् । जी० ८ प्रति० ।

अत्र (व्यासेन) चत्वार्यल्पबहुत्वानि, तद्यथा--

सिद्धेणं जंते ! सिद्धे सि कालतो केव चिरं होति ?
गोयमा ! सादि ए अपज्जवमि ए । (जी०)

तत्र प्रथममिदम्--

एएसि णं जंते ! पढमसमयनेरइयाणं पढमसमयतिरिक्ख-
जोणियाणं पढमसमयमणुस्साणं पढमसमयदेवाणं य कयरे०
जाव विसेसाहिया ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा पढमसमयमणु-
स्सा, पढमसमयणेरइया असंखेज्जगुणा, पढमसमयदेवा अ-
संखेज्जगुणा, पढमसमयतिरिक्खजोणिया असंखेज्जगुणा ॥
सर्वस्तोकाः प्रथमसमयमनुष्याः । तेज्यः प्रथमसमयनैरयिका
असंख्येयगुणाः । तेज्यः प्रथमसमयदेवा असंख्येयगुणाः । तेभ्यः
प्रथमसमयतिर्यग्योनिका असंख्येयगुणाः, नारकादिशेषगतित्र-

यादागतानामेव प्रथमसमये वर्तमानानां प्रथमसमयतिर्यग्यो-
निकत्वात् ।

द्वितीयमेवम—

एएसि णं जंते ! अपढमसमयणेरइयाणं अपढमसमय-
तिरिक्खजोणियाणं अपढमसमयमणूसाणं अपढमसमयदेवा-
णं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ? । गोयमा !
सव्वत्थोवा अपढमसमयमणूसा, अपढमसमयणेरइया अ-
संखेज्जगुणा, अपढमसमयदेवा असंखेज्जगुणा, अपढम-
समयतिरिक्खजोणिया अणंतगुणा ।

सर्वस्तोकाः अप्रथमसमयमनुष्याः, तेज्योऽप्रथमसमयनैरयिका
असंख्येयगुणाः, तेज्योऽप्रथमसमयदेवा असंख्येयगुणाः, ते-
भ्योऽप्रथमसमयतिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः, निगोदजीवानाम-
अनन्तत्वात् ।

तृतीयमेवम—

एएसि णं पढमसमयणेरइयाणं अपढमसमयणेरइयाणं कयरे
कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा पढ-
मसमयणेरइया, अपढमसमयणेरइया असंखेज्जगुणा । ए-
एसि णं जंते ! पढमसमयतिरिक्खजोणियाणं अपढमसमयति-
रिक्खजोणियाणं कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया ? ।
गोयमा ! सव्वत्थोवा पढमसमयतिरिक्खजोणिया, अपढमस-
मयतिरिक्खजोणिया अणंतगुणा । मणुयदेवाणं अप्पाबहुयं
जहा नेरइया ।

सर्वस्तोकाः प्रथमसमयनैरयिकाः, अप्रथमसमयनैरयिका
असंख्येयगुणाः, तत्र प्रथमसमयतिर्यग्योनिकाः सर्वस्तोकाः, अ-
प्रथमसमयतिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः, तथा सर्वस्तोकाः प्रथम-
समयमनुष्याः, अप्रथमसमयमनुष्याः असंख्येयगुणाः । तथा स-
र्वस्तोकाः प्रथमसमयदेवाः, अप्रथमसमयदेवा असंख्येयगुणाः ।

सर्वसमुदायगतं चतुर्थमेवम—

एएसि णं भंते ! पढमसमयणेरइयाणं अपढमसमयणेरइ-
याणं पढमसमयतिरिक्खजोणियाणं, अपढमसमयतिरिक्ख-
जोणियाणं पढमसमयमणूसाणं अपढमसमयमणूसाणं पढम-
समयदेवाणं अपढमसमयदेवाणं सिद्धाणं य कयरे कयरेहि-
तो जाव विसेसाहिया ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा पढमसमय-
मणूसा, अपढमसमयमणूसा असंखेज्जगुणा, पढमसमयणे-
रइया असंखेज्जगुणा, पढमसमयदेवा असंखेज्जगुणा, पढमसम-
यतिरिक्खजोणिया असंखेज्जगुणा, अपढमसमयनेरइया
असंखेज्जगुणा, अपढमसमयतिरिक्खजोणिया अणंतगुणा ।

सर्वस्तोकाः प्रथमसमयमनुष्याः, अप्रथमसमयमनुष्या अ-
संख्येयगुणाः, तेज्यः प्रथमसमयनैरयिका असंख्येयगुणाः, तेभ्यो
ऽपि प्रथमसमयदेवा असंख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि प्रथमसमयति-
र्यग्योऽसंख्येयगुणाः, तेज्योऽपि प्रथमसमयनैरयिका असंख्ये-
यगुणाः, तेज्योऽपि प्रथमसमयदेवा असंख्येयगुणाः, तेभ्यः सि-
द्धा अनन्तगुणाः, तेज्योऽप्रथमसमयतिर्यग्योनिका अनन्तगु-
णाः । जी० ६ प्रति० ।

प्रथमसमयाप्रथमसमयजेदेन भिन्नानां नैरयिकतिर्यग्योनिकम-
नुष्यदेवसिद्धानां दशानामल्पबहुत्वान्यत्रापि चत्वारि ।

तत्र प्रथममिदम—

एतेसि णं भंते ! पढमसमयणेरइयाणं पढमसमयतिरिक्ख-
जोणियाणं पढमसमयमणूसाणं पढमसमयदेवाणं पढमसमय-
सिद्धाणं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ? ।
गोयमा ! सव्वत्थोवा पढमसमयसिद्धा पढमसमयमणूसा
असंखेज्जगुणा, पढमसमयणेरइया असंखेज्जगुणा, पढम-
समयदेवा असंखेज्जगुणा, पढमसमयतिरिक्खजोणिया अ-
संखेज्जगुणा ॥

सर्वस्तोकाः प्रथमसमयसिद्धाः, अष्टोत्तरशतादूर्द्धमभावात् ।
तेभ्यः प्रथमसमयमनुष्या असंख्येयगुणाः, तेज्यः प्रथमसमयनै-
रयिकाः असंख्येयगुणाः, तेभ्यः प्रथमसमयदेवाः असंख्येय-
गुणाः, तेज्यः प्रथमसमयतिर्यग्योऽसंख्येयगुणाः ।

द्वितीयमिदम—

एतेसि णं जंते ! अपढमसमयणेरइयाणं अपढमसमयति-
रिक्खजोणियाणं अपढमसमयमणूसाणं अपढमसमयदेवाणं
अपढमसमयसिद्धाणं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसा-
हिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा अपढमसमयमणूसा, अप-
ढमसमयणेरइया असंखेज्जगुणा, अपढमसमयदेवा असं-
खेज्जगुणा, अपढमसमयसिद्धा अणंतगुणा, अपढमसमय-
तिरिक्खजोणिया अणंतगुणा ।

सर्वस्तोकाः अप्रथमसमयमनुष्याः, अप्रथमसमयनैरयिका अ-
संख्येयगुणाः, अप्रथमसमयदेवा असंख्येयगुणाः, अप्रथमस-
मयसिद्धा अनन्तगुणाः, अप्रथमसमयतिर्यग्योऽनन्तगुणाः ।

तृतीयम—

एएसि णं जंते ! पढमसमयणेरइयाणं य अपढमसमयणेरइ-
याणं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ? । गोयमा !
सव्वत्थोवा पढमसमयणेरइया, अपढमसमयणेरइया असं-
खेज्जगुणा । एतेसि णं जंते ! पढमसमयतिरिक्खजोणि-
याणं अपढमसमयतिरिक्खजोणियाणं य कयरे कयरेहिंतो
जाव विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा पढमस-
मयतिरिक्खजोणिया, अपढमसमयतिरिक्खजोणिया अणं-
तगुणा । एतेसि णं जंते ! पढमसमयमणूसाणं अपढमस-
मयमणूसाणं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ? ।
गोयमा ! सव्वत्थोवा पढमसमयमणूसा, अपढमसमयमणूसा
असंखेज्जगुणा । जहा मणूसा तहा देवा वि । एतेसि णं जं-
ते ! पढमसमयसिद्धाणं अपढमसमयसिद्धाणं य कयरे कयरे-
हिंतो अप्पा वा बहुया वा तुद्धा वा विसेसाहिया वा ? ।
गोयमा ! सव्वत्थोवा पढमसमयसिद्धा, अपढमसमयसि-
द्धा अणंतगुणा ।

प्रत्येकभावानैरयिकतिर्यग्यमनुष्यदेवानां पूर्ववत् । सिद्धानामेव
सर्वस्तोकाः प्रथमसमयसिद्धाः, अप्रथमसमयसिद्धा अनन्त-
गुणाः ।

समुदायगतं चतुर्थमेवम्-

एएसि एं जंते ! पदमसमयणेरइयाणं अपदमसमयणेरइ-
याणं पदमसमयतिरिक्खजोणियाणं अपदमसमयतिरिक्ख-
जोणियाणं पदमसमयणूसाणं अपदमसमयणूसाणं पदमस-
मयदेवाणं अपदमसमयदेवाणं पदमसमयसिद्धाणं अपदम-
समयसिद्धाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुद्धा वा
विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा पदमसमयसिद्धा,
पदमसमयणूसा असंखेज्जगुणा, अपदमसमयणूसा असं-
खिज्जगुणा, पदमसमयणेरइया असंखिज्जगुणा, पदमसमय-
देवा असंखिज्जगुणा, पदमसमयतिरिक्खजोणिया असं-
खेज्जगुणा, अपदमसमयणेरइया असंखिज्जगुणा, अपद-
मसमयदेवा असंखिज्जगुणा, अपदमसमयसिद्धा अणंत-
गुणा, अपदमसमयतिरिक्खजोणिया अणंतगुणा ॥

सर्वस्तोकाः प्रथमसमयसिद्धाः, तेज्यः प्रथमसमयमनुष्या
असंखेयगुणाः, तेभ्योऽप्रथमसमयमनुष्या असंखेयगुणाः,
तेज्यः प्रथमसमयनैरयिका असंखेयगुणाः, तेज्यः प्रथमसम-
यदेवा असंखेयगुणाः, तेज्यः प्रथमसमयतिरिक्खजोणिया असंखेयगु-
णाः, तेज्योऽप्रथमसमयनैरयिका अनन्तगुणाः, तेभ्योऽप्रथम-
समयदेवा असंखेयगुणाः, तेभ्योऽप्रथमसमयसिद्धा अनन्त-
गुणाः, तेभ्योऽप्रथमसमयतिरिक्खजोणिया अनन्तगुणाः । भावना सर्व-
त्रापि प्राप्नुवत् । नवरं सूत्रे संक्षेप इति । जी० १० प्रति० ।

संप्रति गुणस्थानकेष्वेव वर्तमानानां जन्तूनामल्पबहुत्वमाह-

(पण दो खीण दु जोगी, ऽणुदीरग अजोगि)थोव उवसंता ।
संखगुण खीण सुहुमा, नियट्ठिअपुव्व समा अहिया ॥६॥

(थोव उवसंत चि) स्तोका उपशान्तमोहगुणस्थानवर्तिनो
जीवाः, यतस्ते प्रतिपद्यमाना उत्कर्षतोऽपि चतुष्पञ्चाशत्प्रमा-
माणा एव प्राप्यन्ते इति । तेज्यः सकाशात् क्षीणमोहाः संखे-
यगुणाः, यतस्ते प्रतिपद्यमानका एकस्मिन् समयेऽष्टोत्तरश-
त्प्रमाणा अपि लज्जन्ते । पतञ्जोक्तुष्टपदापेक्षयोक्तम् । अन्यथा
कदाचिद्विपर्ययोऽपि दृष्टव्यः । स्तोकाः क्षीणमोहाः, बहुवस्तु
तेज्य उपशान्तमोहाः, तथा तेज्यः क्षीणमोहेभ्यः सकाशात्
सूक्ष्मसंपराया निवृत्तिबाधरापूर्वकरणा विशेषाधिकाः, स्वस्था-
ने पुनरेते चिन्त्यमानास्त्रयोऽपि समास्तुष्ट्या इति ॥६॥

जोगि अपमच्च इयरे, संखगुणा देससासणा मीसा ।

अविरय अजोगि मिच्छा, असंख चउरो दुवेऽणंता ॥६॥

तेभ्यः सूक्ष्मादिज्यः सयोगिकेवलिनः संख्यातगुणाः, तेषां
कोटिपृथक्त्वेन लज्ज्यमानत्वात् । तेभ्योऽप्रमत्ताः संखेयगुणाः,
कोटिसहस्रपृथक्त्वेन प्राप्यमाणत्वात् । तेभ्य (इयर चि) अ-
प्रमत्तप्रतियोगिनः प्रमत्ताः संखेयगुणाः, प्रमादजावो हि बहु-
नां बहुकासं च लज्जन्ते, विपर्ययेण त्वप्रमाद इति न यथोक्त-
संख्याव्याघातः । (देसेत्यादि) देशविरतसास्वादनमिश्राविरत-
लक्षणाभत्वारो यथोत्तरमसंखेयगुणाः, अयोगिमिध्यादृष्टि-
संख्यो च द्वौ यथोत्तरमनन्तगुणौ, तत्र प्रमत्तेभ्यो देशविरता
असंखेयगुणाः, तिरश्चात्मन्यसंख्यातानां देशविरतिजावात् ।

सास्वादानास्तु कदाचिःसर्वथैव न भवन्ति, यदा भवन्ति तदा
जघन्येनैको द्वौ वा, उत्कर्षतस्तु देशविरतेभ्योऽप्यसंखेयगुणाः,
तेज्यो मिश्रा असंखेयगुणाः, सास्वादानाद्या उत्कर्षतोऽ-
पि प्रमावलितामात्रतया स्तोकात्वात् । मिश्राकायाः पुनरन्त-
मुहूर्तप्रमाणतया प्रभूतत्वात् । तेभ्योऽप्यसंखेयगुणाः अविरत-
सम्यगुद्ध्यः, तेषां गतिचतुष्टयेऽपि प्रभूततया सर्वकालसं-
भवात् । तेभ्योऽप्ययोगिकेवलिनो भवस्थामवस्थभेदजिज्ञा
अनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात् । तेभ्योऽप्यनन्तगुणा मि-
ध्यादृष्टयः, साधारणचनस्पतीनां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणात्वात् ।
तेषां च मिध्यादृष्टिवादिति । तदेवमजिहितं गुणस्थानवर्तिनां
जीवानामल्पबहुत्वम् । कर्म० ४ कर्म० । पं० सं० ।

(१३) [चरमद्वारम्] चरमाचरमाणामल्पबहुत्वम्-

एएसि एं जंते ! जीवाणं चरिमाणं अचरिमाणं य कयरे
कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा
जीवा अचरिमा, चरिमा अणंतगुणा ।

इह येषां चरिमो भवः संभवी योग्यतयाऽपि ते चरमा उच्यन्ते । ते
चार्थाद् भव्याः, इतरेऽचरमा अभव्याः सिद्धाश्च, उज्जयेथाप्रपि च-
रमाचरमाजावात् । तत्र सर्वस्तोका अचरमाः, अभव्यानां सिद्धानां
च समुदितानामप्यजघन्योक्तुष्टुक्तानन्तकपरिमाणत्वात् । ते-
भ्योऽनन्तगुणाचरमाः, अजघन्योक्तुष्टुक्तानन्तकपरिमाण-
त्वात् । गतं चरमद्वारम् । प्रज्ञा० ३ पद । (रत्नप्रभादीनां चर-
माचरमगतमल्पबहुत्वं, सङ्घातप्रदेशस्य सङ्घातप्रदेशावगादस्य
परिमपमलादेशचरमादिविषयमल्पबहुत्वं च ' चरम ' शब्दे एव
दर्शयिष्यते)

(१४) [जीवद्वारम्] जीवपुद्गलसमयद्वयप्रदेशपर्यायाणा-
मल्पबहुत्वम्-

एएसि एं जंते ! जीवाणं पोग्गद्वाणं अच्चासमयाणं
सव्वदव्वाणं सव्वपएसाणं सव्वपज्जवाणं य कयरे कयरे-
हिंतो अप्पा वा ? ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा पोग्ग-
द्वा अणंतगुणा, अच्चासमया अणंतगुणा, सव्वदव्वा वि-
सेसाहिया, सव्वपदेसा अणंतगुणा, सव्वपज्जवा अणंतगुणा ।
प्रज्ञा० ३ पद ।

तदेवमर्थतः-

' जीवा १ पोग्गल २ समया ३, इव्व ४ पएसा य ५ पज्जवा ६ चेव ।
थोवाऽणंताऽणंता, विसेसअहिया दुवेऽणंता ॥ १ ॥
इह भावना-यतो जीवाः प्रत्येकमनन्तान्तैः पुद्गलैर्बद्धाः प्रायो
भवन्ति, पुद्गलास्तु जीवैः संबद्धा असंबद्धाश्च भवन्तीत्यतः
स्तोकाः पुद्गलेभ्यो जीवाः ।

यदाह-

" अं पोग्गल्लवबद्धा, जीवा पापण होंति तो थोवा ।
जीवेहि विरहियाऽविर-हिया च पुण पोग्गल्ल संति " ॥ १ ॥
जीवेभ्योऽनन्तगुणाः पुद्गलाः । कथम् ? यत्तैजसादिशरीरं येन जी-
वेन परिगृहीतं तत्ततो जीवास्तु पुद्गलपरिणाममाश्रित्य अनन्तगुणं
भवति, तथा-तैजसशरीरात्प्रदेशतोऽनन्तगुणं कर्मणम्, एवं च
ते जीवप्रतिबद्धेऽनन्तगुणे जीवविमुक्ते च ते ताभ्यामनन्तगुणे
प्रवतः, शेषशरीरचिन्ता त्विह न कृता, यस्मात्तानि मुक्तान्यपि
स्वे स्वे स्थाने तयोरनन्तजागे वर्तन्ते, तदेवमिह तैजसशरीरपुद्ग-

ला अपि जीवेज्योऽनन्तगुणाः, किं पुनः कार्मेणादिपुङ्गवरा-
शिसहिताः । तथा पञ्चदशविधप्रयोगपरिणताः पुङ्गवाः स्तो-
काः, तेभ्यो मिश्रपरिणताः अनन्तगुणाः, तेभ्योऽपि विस्त्रसा-
परिणता अनन्तगुणाः, त्रिविधा एव च पुङ्गवाः सर्वे एव भव-
न्ति । जीवाश्च सर्वेऽपि प्रयोगपरिणतपुङ्गवानां प्रत्यक्षेऽनन्त-
भागे वर्तन्ते यस्मादेवं तस्माज्जीवेभ्यः सकाशात् पुङ्गवाः बहु-
निरनन्ताऽनन्तकैर्गुणिताः सिद्धा इति ।

आह च-

“ जं जेण परिग्गहियं, तेयादिजिण्ण देहमेक्के ।
तत्तो तमयंतगुणं, पोग्गलपरिणामओ होइ ॥ १ ॥
तेयाओ पुण कम्मग-मयंतगुणियं जओ विणिहिदुं ।
एवं ता बद्धाई, तेयगकम्माइ जीवेहि ॥ २ ॥
एत्तोऽणंतगुणाई, तेसिं चिय जाणि हौंति मुक्काई ।
इद पुण धोवत्ताओ, अगगइणं सेसदेहाणं ॥ ३ ॥
जं तेसिं मुक्काई, पि हौंति सछाणऽणंतभागम्मि ।
तेण तद्गाइणमिहं, बद्धावद्धाण दोरुं पि ॥ ४ ॥
इद पुण तेयसरिग-बद्धं चिय पोग्गला अणंतगुणा ।
आवेहिं तो किं पुण, सहिया अवसेसरासीहिं ॥ ५ ॥
धोवा भणिया सुत्ते, पद्धरसविट्ठण्णोमवाओम्मा ।
तत्तो मीसपरिणया-ऽणेतगुणा पोग्गला जणिया ॥ ६ ॥
ते वीससा परिणया, तत्तो भणिया अणंतसंगुणिया ।
एवं तिविहपरिणया, सव्वे वि य पोग्गला लोए ॥ ७ ॥
जं जीवा सव्वे वि य, एकम्मि पओगपरिणयाणं पि ।
वट्ठंति पोग्गलाणं, अणंतभागम्मि तणुयम्मि ॥ ८ ॥
बहुएहिं अणंतताणं, तदिं तेण गुणिया जिणहिंतो ।
सिद्धा भवंति सव्वे, वि पोग्गला सव्वलोगम्मि ” ॥ ९ ॥

ननु पुङ्गवेज्योऽनन्तगुणाः समया इति यदुक्तम् । तन्न संगतम् । ते-
भ्यस्तेषां स्तोकात्वात् । स्तोकात्वं च मनुष्यकैवलाप्रवर्तितत्वात्सम-
यानां पुङ्गवानां च सकललोकवर्तित्वादिति । अत्रोच्यते-सम-
यकैरे ये केचन छव्यपर्यायाः सन्ति, तेषामेकैकस्मिन् साम्प्रतं
समयो वर्तते । एवं च साम्प्रतं समयो यस्मात्समयकैवलापर्य-
वगुणो भवति तस्मादनन्ताः समया एकैकस्मिन् समये
प्रवर्तन्तीति । आह च-

“ हौंति य अणंतगुणियां, अद्धासमया उ पोग्गलेहिंतो ।
मणु धोवा ते नरखे-समेत्तवत्तणाओ त्ति ॥ १ ॥
जणणइ समयखेत्त-म्मि संति जे केइ दव्वपज्जाया ।
वट्ठइ संपयसमओ, तेसिं पत्तेयमेक्के ॥ २ ॥
एवं संपयसमओ, जं समयखेत्तपज्जवज्जथो ।
तेणाणंता समया, भवंति एक्केसमयम्मि ” ॥ ३ ॥
एवं च वर्तमानोऽपि समयः पुङ्गवेज्योऽनन्तगुणो प्रवर्ति-
एकछव्यस्याऽपि पर्यायाणामनन्तत्वात् । किं च । केवलमित्थं
पुङ्गवेज्योऽप्यनन्तगुणाः समयाः सर्वलोकछव्यप्रदेशपर्याये-
ज्योऽप्यनन्तगुणास्ते संजयन्ति । तथाहि-यत्समस्तलोकद्र-
व्यप्रदेशपर्यवराशेः समयकैवलाद्रव्यप्रदेशपर्यवराशिना भक्ता-
ल्लभ्यते । एतद्भावना चैवं किल-असद्भावकल्पनया वृक्ष-
लोकद्रव्यप्रदेशपर्यवराणां तस्य समयकैवलाद्रव्यप्रदेशपर्यवराशि-
ना कल्पनया सहस्रमानेन भागे हते शतं छव्यम्, ततश्च
किल तात्त्विकसमयशते गते लोकद्रव्यप्रदेशपर्यवसंख्या तु-
ल्या समयकैवलाद्रव्यप्रदेशपर्यवरूपसमयसंख्या लज्यते । स-
मयकैवलापेक्षया असंख्यातगुणलोकस्य कल्पनया शतगुण-

त्वात् । तथाऽन्येष्वपि तावत्सु तात्त्विकसमयेषु गतेषु ताव-
त्त एवौपचारिकसमया जघन्तीयेवमसंख्यातेषु कल्पनया श-
तमानेषु तात्त्विकसमयेषु पौनःपुन्येन गतेष्वनन्तमायां कल्प-
नया सहस्रतमायां वेलायां गता जघन्ति । तात्त्विकसमया
लोकद्रव्यप्रदेशपर्यवमात्राः कल्पनया वृक्षप्रमाणाः, एवं चैकै-
कस्मिंस्तात्त्विकसमयेऽनन्तानामौपचारिकसमयानां भावात्स-
र्वलोकद्रव्यप्रदेशपर्यवराशेरपि समया अनन्तगुणाः प्राप्नुवन्ति,
किं पुनः पुङ्गवेभ्यः ? इति ।

यदाह-

“ जं सव्वलोगद्व-प्पसपज्जवगणस्स जइयस्स ।
लज्जइ समयखेत्त-प्पसपज्जायपिमेण ॥ १ ॥
एवइसमएहिं गएहिं, लोणपज्जवसमा समयसंखा ।
लज्जइ अओहिं पि य, तत्तियमेत्तहिं तावइया ॥ २ ॥
एवमसंखेज्जेहिं, समएहिं गतेहिंतो गयाहिं ति ।
समयाओ लोणद्व-प्पसपज्जायमेत्ताओ ॥ ३ ॥
इय सव्वलोगपज्जव-रासीओ वि समया अणंतगुणा ।
पावंति गणिज्जंता, किं पुण ता पोग्गलेहिंतो ? ” ॥ ४ ॥

अन्यस्तु प्रेरयति-उत्कृष्टतोऽपि षण्णसामात्रमेव सिद्धिगते-
रन्तरं भवति, तेन च सेत्स्यद्वयः सिद्धेज्योऽपि च जीवेज्यो-
ऽसंख्यातगुणा एव समया जघन्ति । कथं पुनः ? सर्वजीवेज्यो-
ऽनन्तगुणा भविष्यन्तीति इहाप्यौपचारिकसमयापेक्षया स-
मयानामनन्तगुणत्वं वाच्यमिति । अथ समयेज्यो छव्याणि
विशेषाधिकानीति कथम् ? अत्रोच्यते-यस्मात्सर्वे समयाः प्र-
त्येकं छव्याणि, शेषाणि च जीवपुङ्गवधर्मास्तिकायादीनि ते-
ष्वेव किंशानीत्यतः केवलैज्यः समयेज्यः सकाशात् समस्तद्रव्या-
णि विशेषाधिकानि भवन्ति, न संख्यातगुणादीनि, समयद्व-
यापेक्षया जीवादिछव्याणामल्पतरत्वादिति ।

वक्तं च-

“ एत्तो समएहिंतो, हौंति विसेसाहियाई दव्वाइ ।
जं मेया सव्वे चिय, समया दव्वाइ पत्तेयं ॥ १ ॥
सेसाई जीवपोग्गल-धम्माधम्मं वराई छुदाइ ।
दव्वदुयार्पे समए-सु तेण दव्वा विसेसाहिया ॥ २ ॥

नन्वद्धासमयानां कस्माद्भव्यत्वमेवेत्यतः ? समयस्कन्धापेक्षया
प्रदेशार्थत्वस्यापि तेषां युज्यमानत्वात् । तथाहि-यथा स्कन्धो
द्रव्यं सिद्धं, स्कन्धापर्यव आपि यथाप्रदेशः सिद्धः, एवं सम-
यस्कन्धवर्तिनः समया भवन्ति, प्रदेशाश्च छव्यं चेति ? अत्रोच्यते-
परमाणूनामन्योऽन्यसव्यपेक्षत्वेन स्कन्धत्वं युक्तम्, अद्धासम-
यानां पुनरन्योऽन्यापेक्षिता नास्ति । यतः कालसमयाः प्रत्येक-
त्वे च कालानिकस्कन्धजघ्ने च वर्तमानाः प्रत्येकवृत्तय एव, त-
त्त्वभावत्वात्समाप्तेऽन्योऽन्यनिरपेक्षाः, अन्योऽन्यनिरपेक्षात्वाच्च
न ते वास्तवस्कन्धनिष्पादकाः, ततश्च तेषां प्रदेशार्थताति ।

उक्तं चात्र आह-“अद्धासमयाणं किं, पुण दव्वदुपव नियमेण ।
तेसिं पपसट्ठा विट्ठु, जुज्जइ खंधं समासज्ज ॥ १ ॥
सिद्धं खंधो दव्वं, तदवयवा वि य जहा पपस ति ।
इय तव्वत्तो समया, हौंति पपसा य दव्वं च ॥ २ ॥
भरणइ परमाणुणं, अओन्नमवेक्ख खंधया सिद्धा ।
अद्धासमयाणं पुण, अओन्नावेक्खया नत्थि ॥ ३ ॥
अद्धासमया जम्मा, पत्ते पत्तेयखंधजावे य ।
पत्तेयवत्तिणो चिय, ते तेणऽओन्ननिरवेक्खा ” ॥ ४ ॥

अथ छत्रेभ्यः प्रदेशा अनन्तगुणा इति । एतत्कथम् ? उच्यते-
अक्षासमयस्येभ्यः भाकाशप्रदेशानामनन्तगुणात्वात् । ननु के-
चप्रदेशानां कालसमयानां च समानेऽप्यनन्तत्वं किं कारणमा-
श्रित्याकाशप्रदेशा अनन्तगुणाः, काक्षसमयाश्च तदनन्तभाग-
घटितेन इति ? उच्यते-एकस्यामनाद्यपर्यवसितायामाकाशप्रदे-
शश्रेण्यामेकैकप्रदेशानुसारतस्तिर्यगायतश्रेणीनां कल्पनेन ता-
ज्योऽपि कैकैकप्रदेशानुसारेणैवोष्वाधमायतश्रेणीविरचनेन
आकाशप्रदेशघनो निष्पद्यते, काक्षसमयश्रेण्यां तु सैव श्रेणी
भवति, न पुनर्बनः, ततः कालसमयाः स्तोका भवन्तीति ।

इदं गाथा-

" एते सव्यपपसा-ऽणंतगुणां सव्यपसऽणंतसा ।
स वागासमणंत, जेण जिणिदेहि पजसं ॥ १ ॥
आह समेऽणंतस-म्मि केतकाहाण किं पुण निमित्तं ? ।
भणियं समनंतगुणं, काक्षोऽयमणंतभागम्मि ॥ २ ॥
भजइ नभसेदीए, अणाइयाए अपज्जवसियाए ।
निष्फज्जइ खम्मि घणो, न उ काले तेण सो थोवो ॥ ३ ॥
प्रदेशेभ्योऽनन्तगुणाः पर्याया इत्येतद्भावनायै गाथा-
" एते य अणंतगुणा, पज्जाया जेण नहपपसम्मि ।
एकैकम्मि अणंता, अगुहअह पज्जवा भणिया ॥ १ ॥ इति ।
अ० २५ श० ३ उ० । गतं जीवद्वारम् ।

(१५) [ज्ञानद्वारम्] ज्ञानिनामलपबहुत्वम्-

एतसि एं भंते ! जीवाणं आजिनिबोहियणाणीणं सुय-
णाणीणं ओहिणाणीणं मणपज्जवणाणीणं केवलणा-
णीणं य कयरे कयरेहिं तो अप्पा वा ४ ? । गोयमा ! स-
व्वत्थोवा मणपज्जवणाणी, ओहिणाणी असं०, आजिणि-
बोहियणाणी सुयणाणी दोवि तुद्धा विसेसाहिया, केवल-
णाणी अणंतगुणा ।

सर्वस्तोका मनःपर्यवज्ञानिनः, संयतानामेवामयौषध्यादिक्र-
दिप्राप्तानां मनःपर्यवज्ञानसंज्ञात् । तेभ्योऽसंख्येयगुणा अव-
धिज्ञानिनः, नैरयिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यदेवानामप्यवधिज्ञान-
संज्ञात् । तेभ्यः आजिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च विशेष-
बाधिकाः, संकितिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणामेवावधिज्ञानविकक्षा-
नामपि केषाञ्चिदभिनिबोधिकश्रुतज्ञानभावात् । स्वस्थाने तुल्ये
ऽपि परस्परं तुल्याः " जत्थ महनाणं तत्थ सुअनाणं, जत्थ सुय-
नाणं तत्थ महनाणं " इति वचनात् । तेभ्यः केवलज्ञानिनोऽनन्त-
गुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात् । उक्तं हि ज्ञानिनामलपबहुत्वम् ।

इदानीं प्रतिपक्षभूतानामज्ञानिनामलपबहुत्वमाह-

एतसि एं भंते ! जीवाणं मइअसाणीणं सुयअसाणीणं
विजंगनाणीणं य कयरे कयरेहिं तो अप्पा वा ० ४ ? । गोयमा !
सव्वत्थोवा जीवा विभंगनाणी, मइअसाणी सुयअसाणी
दोवि तुद्धा अणंतगुणा ।

सर्वस्तोका विभङ्गज्ञानिनः, कतिपयानामेव नैरयिकदेवतिर्यक्-
पञ्चेन्द्रियमनुष्याणां विभङ्गभावात् । तेभ्यो मल्यज्ञानिनः श्रुताज्ञा-
नितोऽनन्तगुणाः, वनस्पतीनामपि मल्यज्ञानश्रुताज्ञानभावात् ।
स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः । " अत्थ महअभाणं तत्थ सुयअ-
भाणं, जत्थ सुयअभाणं तत्थ महअभाणं " इति वचनात् ।

१६१

संप्रत्युभयेषां ज्ञानाज्ञानिनामलपबहुत्वमाह-

एतसि एं भंते ! जीवाणं आजिनिबोहियणाणीणं सु-
यणाणीणं ओहिणाणीणं मणपज्जवणाणीणं केवलणा-
णीणं य कयरे कयरेहिं तो अप्पा वा ० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा
जीवा मणपज्जवणाणी, ओहिणाणी अमंस्विजगुणा,
आजिनिबोहियणाणी सुयणाणी य दोवि तुद्धा विसेसाहि-
या, विजंगनाणी अमंस्वेज्ज०, केवलणाणी अणंतगुणा,
मइअसाणी सुयअसाणी य दोवि तुद्धा अणंतगुणा ।

सर्वस्तोका मनःपर्यवज्ञानिनः, संयतानामेवामयौषध्यादिक्र-
दिप्राप्तानां मनःपर्यवज्ञानसंज्ञात् । तेभ्योऽसंख्येयगुणा अवधिज्ञा-
निनः, तेभ्यः आजिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च विशेषाध-
काः, स्वस्थाने तु द्वावपि परस्परं तुल्याः । अत्र ज्ञायना प्रागे-
वोक्ता । तेभ्योऽसंख्येयगुणा विभङ्गज्ञानिनः, यस्मात्सुगतां
निरयगतौ च सम्यग्दृष्टिभ्यो मिथ्यादृष्टयोऽसंख्येयगुणाः पश्य-
न्ते, देवनैरयिकाश्च सम्यग्दृष्टयोऽवधिज्ञानिनो मिथ्यादृष्टयो
विजङ्गज्ञानिन इत्यसंख्येयगुणाः, तेभ्यः केवलज्ञानिनोऽनन्तगु-
णाः, सिद्धानामनन्तत्वात् । तेभ्यो मल्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिन-
श्चानन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात् ।
तेषां च मल्यज्ञानिश्रुताज्ञानिवात् । स्वस्थाने तु द्वावपि परस्परं
तुल्याः । गतं ज्ञानद्वारम् । प्रज्ञा० ३ पद । अ० १ जी० । कर्म० ।

इदानीं ज्योतिष्काणामलपबहुत्वमाह-

एतेसि एं भंते ! चंदिमसूरिअगदणक्खत्तताराख्वाणं
कयरे कयरेहिं तो अप्पा वा बहुया वा तुद्धा वा विसे-
साहिया वा ? । गोयमा ! चंदिमसूरिआ दुवे तुद्धा मव्व-
त्थोवा, एक्खत्ता संखेज्जगुणा, गद्दा संखेज्जगुणा, ता-
राख्वा संखेज्जगुणा ॥

(एतेसि एमित्यादि) एतेषामनन्तरोक्तानां प्रत्यक्षप्रमाणोचराणां
वा, भदन्त ! चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रताराख्याणां कतरे कतरेभ्योऽस्याः
स्तोकाः । वाऽत्र विकल्पसमुच्चयार्थः । कतरे कतरेभ्यो बहुका वा
कतरेभ्यस्तुल्या वा, अत्र विभक्तिपरिणामेन तृतीया व्याख्येया ।
कतरे कतरेभ्यो विशेषावेति ? । गौतम ! चन्द्रसूर्या एते द्वयोऽपि
परस्परं तुल्याः, प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं चन्द्रसूर्याणां समसंख्या-
कत्वात् । शेषेभ्यो ग्रहादिभ्यः सर्वेऽपि स्तोकाः, तेभ्यो नक्षत्राणि
संख्येयगुणानि, अष्टाविंशतिगुणत्वात् । तेभ्योऽपि ग्रहाः संख्ये-
यगुणाः, सातिरेकत्रिगुणत्वात् । तेभ्योऽपि ताराख्याणि संख्ये-
यगुणानि, प्रज्ञतकोटिकोटिगुणत्वादिति । ज० ३ वत्त० । ज्ञानप-
र्यायानामलपबहुत्वम् । ज० ५ श० ३ उ० । " सव्वत्थोवा नाणी,
अणणाणी अणंतगुणा " । जी० १ प्रति० । असंख्यावरनोपसन्नो-
स्थावरानामलपबहुत्वम् - " अप्पाबहुं सव्वत्थोवा तसा, शीतसा
शोयावरा अणंतगुणा " । जी० २ प्रति० । (निर्ग्रन्थानां पुलाकादी-
नामलपबहुत्वं ' निर्गन्ध ' शब्दे वक्ष्यते)

(१६) [दर्शनद्वारम्] दर्शनिनामलपबहुत्वम्-

एतसि एं भंते ! जीवाणं चक्खुदंसणीणं अचक्खुदंस-
णीणं ओहिदंसणीणं केवलदंसणीणं य कयरे कयरेहिं-

तो अप्पा वा० ४ ? । गीयमा ! सव्वत्थोवा जीवा ओ-
हिदंसणी, चक्खुदंसणी असंखेज्जगुणा, केवलदंसणी
अणंतगुणा, अचक्खुदंसणी अणंतगुणा ॥

सर्वस्तोका भवधिदर्शनिनः, देवनैरयिकाणां कतिपयानां च
संक्षिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणामवधिदर्शनभावात् । तेभ्यश्चक्षु-
दर्शनोऽसंख्येयगुणाः, सर्वेषां देवनैरयिकगर्भजमनुष्याणां सं-
क्षितिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां चतुरिन्द्रियाणां च असंक्षितिर्यक्पञ्चे-
न्द्रियाणां चक्षुदर्शनभावात् । तेभ्यः केवलदर्शनोऽनन्तगुणाः,
सिद्धानामनन्तत्वात् । तेभ्योऽचक्षुदर्शनोऽनन्तगुणाः, वनस्प-
तिकायिकानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात् । गतं दर्शनद्वारम् । प्रका०
३ पद । कर्म० । जी० ।

(१७) [दिग्द्वारम्] दिगनुपातेन जीवानामव्यवहृत्यम्—

दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा जीवा पच्चच्चिमेणं, पुरच्चि-
मेणं विसेसाहिया, दाहिणेणं विसेसाहिया, उत्तरेणं विसे-
साहिया ।

इह दिशः प्रथमे आचाराल्येऽङ्के अनेकप्रकारा व्यावर्तिताः,
तत्रेह क्षेत्रदिशः प्रतिपक्षव्याः, तासां नियतत्वात् । इतरासां च
प्रायोऽनवस्थितत्वाद्गुणयोगित्वाच्च, क्षेत्रदिशां च प्रभवस्तिर्य-
ग्लोकमध्यगतादृष्टप्रदेशाकाद् रुचकाद् । यत् उक्तम्—“अकृपपसो
रुयगो, तिरियल्लोयस्स मज्झिमयारम्मि । एस पभवो दिसाणं,
एसेव भवे अणुदिसाणं” ॥ १॥ इति दिशामनुपातो दिगनुस-
रणं, तेन दिशोऽधिकृत्येति तात्पर्यार्थः । सर्वस्तोका जीवाः
पश्चिमेन पश्चिमायां दिशि । कथमिति चेत् ?, उच्यते—इदं हृदय-
बहुत्वं बाह्वरानधिकृत्य दृष्टव्यं, न सूक्ष्माणां, सर्वलोकापज्ञानां
प्रायः सर्वत्राऽपि समत्वात् । बाह्वरेष्वपि मध्ये सर्वबहुवो वन-
स्पतिकायिकाः, अनन्तसंख्यातया तेषां प्राप्यमाणत्वात् । ततो
यत्र ते बहुवः तत्र बहुत्वं जीवानां, यत्र त्वद्वे तत्राल्पत्वम् । वन-
स्पतयश्च तत्र बहुवो यत्र प्रजृता आपः । “जत्थ जलं तत्थ वणं”
इति ध्वजनात् । तत्रावश्यं पनकरीवालादीनां भावात् । ते च
पनकरीवालादयो बाह्वरानामकर्मोदये वर्तमाना अपि अत्य-
न्तसूक्ष्मावगाहनत्वादिति प्रभूतपिण्डीभावाच्च सर्वत्र सन्तोऽपि
न चक्षुषा ग्राह्याः । तथा चोक्तमनुयोगद्वारेण—“तेणं बाल-
ग्गा सुहुमपण्णजीवस्स सरीरोगाहणादितो असंखेज्जगुणा”
इति । ततो यत्रापि नैते दृश्यन्ते तत्रापि ते सन्तीति प्रतिप-
क्षव्याः । आह च मूत्रटीकाकारः—इह सर्वबहुवो वनस्प-
तय इतिकृत्या यत्र ते सन्ति तत्र बहुत्वं जीवानां, तेषां च बहु-
त्वम् “जत्थ आउकाओ तत्थ नियमा वणस्सइकाया” इति ।
“पणगसवालदढाई बायरा वि होति, सुहुमा आणगिज्झा न-
अण्णया” इति । उदकं च प्रजृतं समुद्रेषु द्वीपद्विगुणवि-
ष्कम्भात् । तेष्वपि च समुद्रेषु प्रत्येकं प्राचीप्रतीचीदिशोर्यथा-
कम् चन्द्रसूर्यद्वीपाः, यायति च प्रदेशे चन्द्रसूर्यद्वीपा अवगाढा-
स्ताव्युदकाभावः, उदकाभावाच्च वनस्पतिकायिकाभावः, के-
वलं प्रतीच्यां दिशि लवणसमुद्राधिपसुस्थितनामदेवाकासभूतो
गौतमद्वीपो लवणसमुद्रेऽप्यधिको वर्तते, तत्र च उदकाभा-
वाद्वनस्पतिकायिकानामभावात् । सर्वस्तोका जीवाः पश्चिमायां
दिशि, तेभ्यो विशेषाधिकाः पूर्वस्यां दिशि, तत्र हि गौतमद्वीपो
न विद्यते, ततस्तावता विशेषेणाधिका भवन्त्यतिरिच्यन्ते, ते
भ्योऽपि दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिकाः, यतस्तत्र चन्द्रसूर्यद्वीपा

न विद्यन्ते, तद्भावात्तत्रोदकं प्रजृतं, तत्प्रजृत्वाच्च वनस्पतिका-
यिका अपि प्रजृता इति विशेषाधिकाः, तेभ्योऽप्युदीच्यां दिशि
विशेषाधिकाः । किं कारणमिति चेत् ?, उच्यते—उदीच्यां हि
दिशि संख्येययोजनेषु द्वीपेषु मध्ये कस्मैश्चिद् द्वीपे आयामवि-
ष्कम्भाच्यां संख्येययोजनकोटाकोटिप्रमाणं मानसं नाम सरः स-
मस्ति, ततो दक्षिणदिगपेक्षया अस्यां प्रजृतमुदकम्, उदकबाहु-
ल्याच्च प्रभृता वनस्पतयः, प्रभृता द्वीन्द्रियाः शब्दादयः, प्रजृता-
स्तद्वज्रशब्दादिकलेवराश्रिताः श्रीन्द्रियाः पिपीलिकादयः, प्र-
भृताः पक्षादिषु चतुरिन्द्रिया ज्वरादयः, प्रजृताः पञ्चेन्द्रिया
मत्स्यादयः, इति विशेषाधिकाः ॥

इदानीं विशेषेण तदाह—

दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा पुढाविकाइया दाहिणेणं, उत्त-
रेणं विसेसाहिया, पुरिच्चिमेणं विसेसाहिया, पच्चच्चिमेणं
विसेसाहिया । दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा आउकाइया पच्च-
च्चिमेणं, पुरिच्चिमेणं विसेसाहिया, दाहिणेणं विसेसाहि-
या, उत्तरेणं विसेसाहिया । दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा तेउ-
काइया दाहिणुत्तरेणं, पुरिच्चिमेणं विसेसाहिया, पच्चच्चिमेणं
विसेसाहिया । दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा वाउकाइया पुर-
च्चिमेणं, पच्चच्चिमेणं विसेसाहिया, दाहिणेणं विसेसाहिया,
उत्तरेणं विसेसाहिया ॥

दिगनुपातेन दिगनुसारेण, दिशोऽधिकृत्येति ज्ञातः । पृथिवी-
कायिकाश्चित्त्यमानाः सर्वस्तोकाः दक्षिणस्यां दिशि । कथमि-
ति चेत् ?, उच्यते—इह यत्र घनं तत्र बहुवः पृथिवीकायिकाः,
यत्र सुषिरं तत्र स्तोकाः, दक्षिणस्यां दिशि बहुनि भवनपतीनां भ-
वनानि, बहुवो नरकावासास्ततः सुषिरप्राभृत्यसंभवात्, सर्व-
स्तोका दक्षिणस्यां दिशि पृथिवीकायिकाः । तेन्य उत्तरस्यां दि-
शि विशेषाधिकाः, यत्र उत्तरस्यां दिशि दक्षिणदिगपेक्षया
स्तोकानि भवनानि, स्तोका नरकावासास्ततो घनप्राभृत्यसं-
भवाद् बहुवः पृथिवीकायिका इति विशेषाधिकाः । तेभ्योऽपि
पूर्वस्यां दिशि विशेषाधिकाः, रविशशिद्वीपानां तत्र भावात् ।
तेभ्योऽपि पश्चिमायां दिशि विशेषाधिकाः । किं कारणमिति चेत् ?,
उच्यते—यावन्तो रविशशिद्वीपाः पूर्वस्यां दिशि तावन्तः पश्चि-
मायामपि, तत् एव तावता साम्यम् । परं हवणसमुद्रे गौत-
मनामा द्वीपः पश्चिमायामधिकोऽस्ति, तेन विशेषाधिकाः । अत्र
पर आह—ननु यथा पश्चिमायां दिशि गौतमद्वीपोऽप्यधिकः
समस्ति, तथा तस्यां पश्चिमायां दिशि अश्वत्थौकिकग्रामा अपि
योजनसहस्रावगाहाः सन्ति, ततः स्वातन्त्र्यतन्त्र्यायेन तत्तुल्या
एव पृथिवीकायिकाः प्राप्नुवन्ति, न विशेषाधिकाः । नैतद्वचम् ।
यतोऽथोलौकिकग्रामावगाहो योजनसहस्रं, गौतमद्वीपस्य पुनः
षट्सप्तत्यधिकं योजनसहस्रमुच्चैस्त्वं, विष्कम्भस्तस्य द्वादश-
योजनसहस्राणि, यच्च मेरोरारज्याधोलौकिकग्रामेभ्योऽर्धाक-
हीनत्वं हीनतरत्वं तत्पूर्वस्यामपि दिशि प्रभृतगतादिसम्भवात्
समानम् । ततो यद्यथोलौकिकग्रामच्छिदेषु बुद्ध्या गौतमद्वीपः
प्रक्षिप्यते, तथापि समधिक एव प्राप्यते, न तुल्य इति । तेन स-
मधिकेन विशेषाधिकाः पश्चिमायां दिशि पृथिवीकायिकाः । तत्तं
दिगनुपातेन पृथिवीकायिकानामव्यवहृत्यम् । इदानीमप्यायि-
कानामव्यवहृत्यमाह—(दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा आउकाइया

इत्यादि) सर्वस्तोका अप्कायिकाः पश्चिमायां दिशि, गौ-
तमद्वीपस्थाने तेषामभावात् । तेज्योऽपि विशेषाधिकाः
पूर्वस्यां दिशि, तेज्योऽपि विशेषाधिका दक्षिणस्यां दिशि,
चन्द्रसूर्यद्वीपाभावात् । तेज्योऽप्युत्तरस्यां दिशि विशेषाधिकाः,
मानसरः सञ्जायात् । तेजस्कायिकानामल्पबहुत्वम्—(दिसा-
णुवाएणं सव्वत्थोवा तेजकाइया इत्यादि) तथा दक्षिणस्यामुत्तर-
स्यां च दिशि सर्वस्तोकाः तेजस्कायिकाः, यतो मनुष्यकेच
एव बाहुरास्तेजस्कायिका नान्यत्र; तथापि यत्र बहवो मनुष्याः
तत्र ते बहवो बाहुल्येन पाकारम्भसम्भवात्, यत्र त्वत्वे तत्र
स्तोकाः । तत्र दक्षिणस्यां दिशि पञ्चसु जरेषु, उत्तरस्यां दिशि
पञ्चस्वैरावतेषु क्षेत्रस्याल्पत्वात् स्तोका मनुष्याः । तेषां स्तो-
कत्वेन तेजस्कायिका अपि स्तोकाः; अल्पपाकारम्भसम्भवात् ।
ततः सर्वस्तोका दक्षिणोत्तरयोर्विशोः तेजस्कायिकाः; स्वस्थाने
तु प्रायः समानाः । तेज्यः पूर्वस्यां दिशि संख्येयगुणाः, क्षेत्रस्य
संख्येयगुणत्वात् । ततोऽपि पश्चिमायां दिशि विशेषाधिकाः,
अधोद्वीकिकग्रामेषु मनुष्यबाहुल्यत्वात् । इदानीं वायुकायिकाना-
मल्पबहुत्वम्—(दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा वाउकाइया पुर-
च्छिमेणमित्यादि) । इह यत्र शुबिरं तत्र वायुर्यत्र च घनं तत्र
वायवभावः । तत्र पूर्वस्यां दिशि प्रचूतं घनमित्यल्पा वायवः,
पश्चिमायां दिशि विशेषाधिकाः, अधोद्वीकिकग्रामेषु सम्भवात् ।
उत्तरस्यां दिशि विशेषाधिकाः, भवननरकावासबाहुल्येन शुष-
रबाहुल्यत्वात् । ततोऽपि दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिकं, उत्तर-
दिगपेक्षया दक्षिणस्यां दिशि भवनानां नरकावासानां चाति-
प्रचूतत्वात् ।

तथा यत्र प्रभूता आपस्तत्र प्रभूताः पनकादयोऽनन्तकायि-
का वनस्पतयः, प्रभूताः शङ्खादयो द्वीन्द्रियाः, प्रभूताः पिपसी-
भूतशैवास्त्राश्रिताः कुन्धादयः त्रीन्द्रियाः, प्रभूताः पद्-
माश्रिता जमरादयश्चतुरिन्द्रिया इति ।

इदानीं वनस्पत्यादीनामल्पबहुत्वम्—

दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा वणस्सइकाइया पच्चच्छिमेणं,
पुरच्छिमेणं विसेसाहिया, दाहिणेणं विसेसाहिया, उत्तरे-
णं विसेसाहिया । दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा वेइदिया पच्च-
च्छिमेणं, पुरच्छिमेणं विसेसाहिया, दाहिणेणं विसेसाहिया,
उत्तरेणं विसेसाहिया । दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा तेइदिया
पच्चच्छिमेणं, पुरच्छिमेणं विसेसाहिया, दाहिणेणं विसेसा-
हिया, उत्तरेणं विसेसाहिया । एवं चउरिंदिया वि ॥

वनस्पत्यादिसृष्टाणि चतुरिन्द्रियसूत्रपंचतानि अप्कायिक-
सूत्रवद्भाषनीयानि ।

नैरयिकाणामल्पबहुत्वम्—

दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा णेरइया पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं, उ-
त्तरदाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा
रयणप्पजा पुदविनेरइया पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं, उत्तरेणं
दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा सकर-
प्पजा पुदविनेरइया पुरच्छिमपच्चच्छिमउत्तरेणं, दाहिणेणं अ-
संखेज्जगुणा । दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा णेरइया बाहुयप्पजा

पुदविपुरच्छिमपच्चच्छिमउत्तरेणं, दाहिणेणं असंखेज्जगुणा ।
दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा पंकप्पजा पुदविनेरइया पुरच्छिम-
पच्चच्छिमउत्तरेणं, दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दिसाणुवाएणं
सव्वत्थोवा धूमप्पजा पुदविनेरइया पुरच्छिमपच्चच्छिमउत्तरेणं,
दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा नमप्पभा
पुदविनेरइया पुरच्छिमपच्चच्छिमउत्तरेणं, दाहिणेणं असंखे-
ज्जगुणा । दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा अहेसत्तमा पुदविने-
रइया पुरच्छिमपच्चच्छिमउत्तरेणं, दाहिणेणं असंखेज्जगुणा ।

नैरयिकसूत्रे सर्वस्तोकाः पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्बिज्जाविनो नैर-
यिकाः, पुष्पावकीर्णनरकावासानां चात्राल्पत्वात्, बहुनां प्रायः
संख्येययोऽनविस्तृतत्वाच्च । तेज्यो दक्षिणदिग्भागविभाविनो
संख्येयगुणाः, पुष्पावकीर्णनरकावासानां तत्र बाहुल्यत्वात्, तेषां
च प्रायाऽसंख्येययोऽनविस्तृतत्वात्, कृष्णपात्रिकाणां तस्यां
दिशि प्राचुर्येणोत्पादाच्च । तथाहि—द्विविधा जन्तवः, शुक्रपा-
त्रिकाः, कृष्णपात्रिकाश्च । तेषां लक्षणमिदम्—किञ्चिद्वनपुञ्जलप-
रावर्तार्द्धमात्रसंसारस्ते शुक्रपात्रिकाः, अधिकतरसंसारजाजि-
नस्तु कृष्णपात्रिकाः । उक्तञ्च—जेसिमवस्सो पुग्गल-परियट्ठो सेस-
ओ य संसारो । ते सुक्कपक्षिया खलु, अहीरे पुण कण्हपक्खो-
भो ॥ १ ॥ अत एव च स्तोकाः शुक्रपात्रिकाः, अल्पसंसारि-
णां स्तोकत्वात् । बहवः कृष्णपात्रिकाः, प्रचूतसंसारिणामतिप्र-
चुरत्वात् । कृष्णपात्रिकाश्च प्राचुर्येण दक्षिणस्यां दिशि समुत्प-
द्यन्ते, न शेषासु दिक्षु, तथास्वाभाव्यात् । तच्च तथास्वाभावं
पूर्वाच्चायैरेव युक्तिमिरुपबृंहते । तद्यथा—कृष्णपात्रिका दीर्घतरसं-
सारजाजिन उच्यन्ते । दीर्घतरसंसारजाजिनश्च बहुपापोदया-
द्भवन्ति, बहुपापोदयाच्च क्रूरकर्माणः, क्रूरकर्माणश्च प्रायस्तथा-
स्वाभाव्यात् । तद्भवसिद्धिका अपि दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्य-
न्ते, न शेषासु दिक्षु । यत उक्तम्—“पायमिह क्रूरकम्मा, भवसि-
द्धिया वि दाहिणहेसु । नेरइयतिरियमणुया, सुराइठाणेसु
गच्छन्ति ” ॥ १ ॥ ततो दक्षिणस्यां दिशि बहुनां कृष्णपात्रिका-
णामुत्पादसंभवात्, पूर्वोक्तकारणद्वयाच्च सम्भवन्ति पूर्वोत्तरप-
श्चिमदिग्भाविभ्यो दाक्षिणात्या असंख्येयगुणाः । यथा च सा-
मान्यतो नैरयिकाणां दिग्बिज्जागेनाल्पबहुत्वमुक्तमेवं प्रति-
पृथिव्यपि वक्ष्यम्, युक्तेः सर्वत्रापि समानत्वात् । तदेवं प्रति-
पृथिव्यपि दिग्बिज्जागेनाल्पबहुत्वमुक्तम् ।

इदानीं सप्तपि पृथिवीरधिकृत्य दिग्बिज्जागेनाल्पबहुत्वमाह—

दाहिणेहिंतो अहेसत्तमा पुदविनेरइहिंतो वड्डीए त-
माए पुदवीए नेरइया पुरच्छिमपच्चच्छिमउत्तरेणं असंखे-
ज्जगुणा, दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दाहिणद्वेहिंतो तमा-
पुदविनेरइहिंतो पंचमा धूमप्पभाए पुदवीए नेरइया पुर-
च्छिमपच्चच्छिमउत्तरेणं असंखेज्जगुणा, दाहिणेणं असं-
खेज्जगुणा । दाहिणद्वेहिंतो धूमप्पभा पुदविनेरइहिंतो
चउत्थिए पंकप्पजाए पुदवीए णेरइया पुरच्छिमपच्चच्छि-
मउत्तरेणं असंखेज्जगुणा, दाहिणेणं असंखेज्जगुणा ।
दाहिणद्वेहिंतो पंकप्पजापुदविनेरइहिंतो तइयाए वा-
लूयप्पजाए पुदविनेरइया पुरच्छिमपच्चच्छिमउत्तरेणं अ-

संखेज्जगुणा, दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दाहिणद्धेहिंतो वाहुयप्पजापुढविणेइएहिंतो वीयाए सकरप्पजाए पु-
ढवीए शेरइया पुरच्छिमपच्चच्छिमउत्तरेणं असंखेज्जगुणा,
दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दाहिणद्धेहिंतो सकरप्पभा
पुढविणेइएहिंतो इमी से रयणप्पजाए पुढवीए शेरइया
पुरच्छिमपच्चच्छिमउत्तरेणं असंखेज्जगुणा, दाहिणेणं
असंखेज्जगुणा ।

सप्तमपृथिव्यां पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्विभाविभ्यो नैरियेकेच्यो ये
सप्तमपृथिव्यामेव दाक्षिणात्यास्तेऽसंख्येयगुणाः, तेच्यः षष्ठपृ-
थिव्यां तमप्रभाभिधानायां पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्विभाविभ्यो-
ऽसंख्येयगुणाः । कथमिति चेत् ? उच्यते-इह सर्वोत्कृष्टपा-
पकारिणः संक्षिप्तोच्छ्रित्यतिर्यङ्मनुष्याः, सप्तमनरकपृथिव्या-
मुपगच्छन्ते । किञ्चिद्धीनहीनतरपापकर्मकारिणश्च षष्ठ्यादिषु
पृथिवीषु सर्वोत्कृष्टपापकर्मकारिणश्च सर्वस्तोकाः बहवश्च य-
थोत्तरं किञ्चिद्धीनतरादिपापकर्मकारिणः, ततो युक्तमसंख्येय-
गुणत्वं सप्तमपृथिवीदाक्षिणात्यनारकापेक्षया षष्ठपृथिव्यां पूर्वो-
त्तरपश्चिमनारकाणाम् । यथमुत्तरोत्तरपृथिवीरप्याधिकृत्य भाव-
यितव्यम् । तेच्योऽपि तस्यामेव षष्ठपृथिव्यां दक्षिणस्यां दिशि
नारका असंख्येयगुणाः । युक्तिरत्र प्रागेवोक्ता । तेच्योऽपि पञ्चमपृ-
थिव्यां धूमप्रभाभिधानायां पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनोऽसंख्येय-
गुणाः, तेच्योऽपि तस्यामेव षष्ठमपृथिव्यां दाक्षिणात्या असं-
ख्येयगुणाः । एवं सर्वोत्पत्ति क्रमेण वाच्यम् ।

पञ्चेन्द्रियतिरश्चामल्पबहुत्वमाह—

दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा पंचिंदियतिरिक्खजोणिया प-
च्चच्छिमेणं, पुरच्छिमेणं विसेसाहिया, दाहिणेणं विसेसा-
हिया, उत्तरेणं विसेसाहिया ।

इदं च तिर्यक्पञ्चेन्द्रियसुत्रमप्यायसूत्रवत् ।

मनुष्याणामल्पबहुत्वमाह—

दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा मणुस्सा दाहिणउत्तरेणं, पु-
रच्छिमेणं संखेज्जगुणा, पच्चच्छिमेणं विसेसाहिया ।

सर्वस्तोका मनुष्या दक्षिणस्यामुत्तरस्यां च, पञ्चानां जरतके-
त्राणां पञ्चानामिरावतकृत्राणामत्यल्पत्वात् । तेभ्यः पूर्वस्यां दिशि
संख्येयगुणाः, क्षेत्रस्य संख्येयगुणत्वात् । तेभ्योऽपि पश्चिमायां
दिशि विशेषाधिकाः, स्वभावात् पञ्चाधोलौकिकप्रायेषु मनुष्य-
बाहुल्यभावात् ।

भवनवासिनामल्पबहुत्वमाह—

दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा जवणवासी देवा पुग्च्छिम-
पच्चच्छिमेणं, उत्तरेणं असंखेज्जगुणा, दाहिणेणं असंखे-
ज्जगुणा ॥

सर्वस्तोका जवनवासिनो देवाः, पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि
तत्र भवनानामल्पत्वात् । तेभ्य उत्तरदिग्भाविनोऽसंख्येयगुणाः,
स्वस्थानतया तत्र भवनानां बाहुल्यत्वात् । तेच्योऽपि दक्षिणदिग्भा-
विनोऽसंख्येयगुणास्तत्र भवनानामतीव बाहुल्यत्वात् । तथा हि-
निकाये २ चत्वारि चर्यादि जवनशनसदृक्षाण्यतिरिच्यन्ते, कृ-
ष्णपाक्षिकाश्च यदवस्तत्रोत्पद्यन्ते, ततो जयन्यसंख्येयगुणाः ।

व्यन्तराणामल्पबहुत्वमाह—

दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा वाणमंतरा देवा पुरच्छिमेणं,
पच्चच्छिमेणं विसेसाहिया, उत्तरेणं विसेसाहिया, दाहिणेणं
विसेसाहिया ।

व्यन्तरसूत्रे ज्ञावना-यत्र शुषिरं तत्र व्यन्तराः प्रचरन्ति, यत्र
घनं तत्र न । ततः पूर्वस्यां दिशि घनत्वात् स्तोका व्यन्तराः । ते-
च्योऽपरस्यां दिशि विशेषाधिकाः, अधोलौकिकप्रायेषु शुषिर-
सञ्जयात् । तेभ्योऽन्युत्तरस्यां दिशि विशेषाधिकाः, स्वस्था-
नतया नगरावासबाहुल्यत्वात् । तेभ्योऽपि दक्षिणस्यां दिशि वि-
शेषाधिकाः, अतिप्रभूतनगरावासबाहुल्यत्वात् ।

ज्योतिष्कानामल्पबहुत्वमाह—

दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा जोइसिया देवा पुरच्छिमपच्च-
च्छिमेणं, दाहिणेणं विसेसाहिया, उत्तरेणं विसेसाहिया ॥
तथा सर्वस्तोका ज्योतिष्काः, पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि
चन्द्रादित्यदीपेष्टानकल्पेषु कतिपयानामेव तेषां भावात् । ते-
च्योऽपि दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिकाः, विमानबाहुल्यत्वात्, कृ-
ष्णपाक्षिकाणां दक्षिणदिग्भाविन्यत्वात् । तेभ्योऽन्युत्तरस्यां दिशि
विशेषाधिकाः, यतो मानसे सरसि बहवो ज्योतिष्काः क्रीडा-
स्नानमिति क्रीडनव्यापृताः नित्यमासते । मानससरसि च ये म-
त्स्यादयो जलचरास्ते आसन्नविमानदर्शयतः समुत्पन्नजातिस्मर-
णात् किञ्चिद्भूतं प्रतिपद्यानहानादि च कृत्वा कृतनिदानास्तत्रो-
त्पद्यन्ते । ततो जघन्योत्तराहा दक्षिणात्येभ्यो विशेषाधिकाः ।

वैमानिकानामल्पबहुत्वमाह—

दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा देवा सोहम्मे कप्पे पुरच्छिम-
पच्चच्छिमेणं, उत्तरेणं असंखेज्जगुणा, दाहिणेणं विसेसा-
हिया । दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा देवा ईसाणे कप्पे पुर-
च्छिमपच्चच्छिमेणं, उत्तरेणं असंखेज्जगुणा, दाहिणेणं
विसेसाहिया । दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा देवा सणंकुमारे
कप्पे पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं, उत्तरेणं असंखेज्जगुणा, दाहि-
णेणं विसेसाहिया । दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा देवा माहिंदे
कप्पे पुरच्छिमेणं पच्चच्छिमेणं, उत्तरेणं असंखेज्जगुणा,
दाहिणेणं विसेसाहिया । दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा बंज-
लोए कप्पे देवा पुरच्छिमपच्चच्छिमउत्तरेणं, दाहिणेणं अ-
संखेज्जगुणा । दिसाणुवाएणं संतए कप्पे देवा पुरच्छिमप-
च्चच्छिमउत्तरेणं, दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दिसाणुवाएणं
सव्वत्थोवा देवा महासुके कप्पे पुरच्छिमपच्चच्छिमउत्तरेणं,
दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा
देवा सदस्सारे कप्पे पुरच्छिमपच्चच्छिमउत्तरेणं, दाहिणेणं
असंखेज्जगुणा । तेण परं बहुसमोवववणा समणाउत्तो ।

तथा सौधर्मे कल्पे सर्वस्तोकाः पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि
वैमानिका देवाः, यतो यान्यावलिकाप्रविष्टानि विमानानि तानि
चतसृष्वपि दिक्षु तुल्यानि, यानि पुनः पुष्पावकीर्णानि तानि
प्रभूतानि असंख्येययोजनविस्तृतानि, तानि च दक्षिणस्यामुत्त-
रस्यां दिशि, नान्यत्र, ततः सर्वस्तोकाः पूर्वस्यां पश्चिमायां च
दिशि । तेच्य उत्तरस्यां दिशि असंख्येयगुणाः, पुष्पावकीर्णवि-

मान.नां बाहुल्यादसंख्येययोजनविस्तृतत्वाच्च । तेज्योऽपि दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिकाः, कृष्णपाक्षिकाणां माधुर्येण तत्र गमनात् । एवमांशानसन्तुमागमाहेन्द्रकल्पसूत्रादयामे भावनीयानि । अल्लोककल्पे सर्वस्तोकाः पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनो देवाः, यतो बहयः कृष्णपाक्षिकास्त्रिर्यग्योनयो दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्यन्ते । शुक्रपाक्षिकाः पुनः पूर्वोत्तरपश्चिमामु, शुक्रपाक्षिकाश्च स्तोका इति पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनः सर्वस्तोकाः । तेभ्यो दक्षिणस्यां दिशि असंख्येयगुणाः, कृष्णपाक्षिकाणां बहूनां तत्रोपादात् । एवं लान्तकशुकसहस्रासूत्रादयामपि ज्ञावनीयानि । मानतादिषु पुनर्मनुष्या एवोत्पद्यन्ते, तेन प्रतिकल्पे प्रतिप्रैवेयकं प्रत्यनुत्तरविमानं घनमृषु विष्णु प्रायो बहुसमा वेदितव्याः । तथा चाऽऽह—“तेण परं बहुसमोचवन्नया समणउत्तो” इति ॥

इदानीं सिद्धान्तमल्पबहुत्वमाह—

दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा सिद्धा दाहिणउत्तरेणं, पुरच्छिमेणं संखेज्जगुणा, पच्चच्छिमेणं विसेसाहिया ॥

सर्वस्तोकाः सिद्धाः दक्षिणस्यामुत्तरस्यां च दिशि । कथमिति चेत् ? उच्यते—इह मनुष्या एव सिद्ध्यन्ति तान्ये, मनुष्या अपि सिद्ध्यन्तो येष्वकाशप्रदेशेष्विह चरमसमये अवगाढास्तेष्वेवाकाशप्रदेशेष्वर्चमपि गच्छन्ति, तेष्वेव चोपयेधतिष्ठन्ते, न मनागपि वक्तुं गच्छन्ति, सिद्ध्यन्ति च, तत्र दक्षिणस्यां दिशि पञ्चसु मरतेषु उत्तरस्यां दिशि पञ्चसु रावतेषु मनुष्या अल्पाः, क्षेत्रस्याल्पत्वात् । सुषुप्तसुषुमादौ च सिद्धेरभावादिति । तत्तत्रैव सिद्धाः सर्वस्तोकाः, तेभ्यः पूर्वस्यां दिशि संख्येयगुणाः, पूर्वविदेवानां जरतैरावतकेभ्यः संख्येयगुणतया तद्गतमनुष्याणामपि संख्येयगुणत्वात्, तेषां च सर्वकालं सिद्धिजावात् । तेभ्यः पश्चिमायां दिशि विशेषाधिकाः, प्रबोद्धौकिकप्रायेषु मनुष्यबाहुल्यात् । प्रहा ० ३ पद ।

अप्येदेवादीनाम—

एएसि एं भंते ! जवियदब्बदेवाणं णरदेवाणं ० जाव जावदेवाणं च कयरे कयरोहिंतो ० जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा णरदेवा, देवाहिदेवा संखेज्जगुणा, धम्मदेवा संखेज्जगुणा, जवियदब्बदेवा असंखेज्जगुणा, भावदेवा असंखेज्जगुणा ॥

भरतैरवतेषु प्रत्येकं द्वादशानामेव तेषामुत्पत्तेर्विजयेषु च वासुदेवसम्भवात्, सर्वेष्वेकदाऽनुत्पत्तेरिति । (देवाहिदेवा संखेज्जगुणं सि) भरतादिषु प्रत्येकं तेषां च कथंतिभ्यो विगुणतयोत्पत्तेर्विजयेषु च वासुदेवोपेत्यप्युत्पत्तेरिति । (धम्मदेवा संखेज्जगुणं सि) साधूनामेकदाऽपि कोटिसहस्रपृथक्त्वसंज्ञावादिति । (अवियदब्बदेवा असंखेज्जगुणं सि) देशविरतादीनां देशगतिगमिनामसंख्यातत्वात् । (भावदेवा असंखेज्जगुणं सि) स्वरूपेणैव तेषामतिबहुत्वादिति ।

अथ ज्ञावदेवविशेषाणां भवनपत्यादीनामल्पबहुत्वप्रकरणायामह—

एएसि एं भंते ! जावदेवाणं जवणवासीणं बाणंयंतराणं जोइसियाणं वेमाणियाणं सोहम्मगाणं, जाव अच्चुयगाणं गेवेज्जगाणं अणुत्तरोषवाइयाणं य कयरे कयरोहिंतो ० जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा अणुत्तरोषवाइया जा-

वदेवा, उवरिमगेवेज्जगा भावदेवा मंखेज्जगुणा, मज्जिमगेवेज्जगा मंखेज्जगुणा, देहिमगेवेज्जगा मंखेज्जगुणा, चच्चुयकप्पे देवा संखेज्जगुणा, जाव अणुत्तरोषवा भावदेवा । एवं जहा जीवाभिगमे निविहे देवपुत्तिअप्पाचदुयं ० जाव जोइसिया जावदेवा असंखेज्जगुणा ॥

(जहा जीवाभिगमे निविहे इत्यादि) इह च “निविहे सि” विविधजीवाधिकार इत्यर्थः । देवपुरुषाणामल्पबहुत्वमुक्तं तथेदापि वाच्यम् । म० १२ श० ३ उ० । (तत्र २८ अधिकारे वेद्दहारे वच्यते) (निगोद्विपकं ‘णिगोद’ शब्दे दर्शयिष्यते) । कायादिपरिचारकाणामल्पबहुत्वं ‘परिचारणा’ शब्दे निरूपयिष्यते)

(१८) [परीतद्वारम्] परीतापरीतनोपरीतानामल्पबहुत्वम्—

एएसि एं भंते ! जीवाणं परिचाणं अपरिचाणं नोपरिचाणं नोअपरिचाणं य कयरे कयरोहिंतो अप्पा वा ० ४ ? गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा परिचा, नोपरिचा नोअपरिचा अणंतगुणा, अपरिचा अणंतगुणा ।

इह परीता द्विविधाः—भवपरीताः, कायपरीताश्च । तत्र भवपरीता येषां किञ्चिद्वाप्याहं पुद्गलपरावर्तमानसंसारः : कायपरिताः प्रत्येकशरीरिणः, तत्र उच्येऽपि परीताः सर्वस्तोकाः, शुक्रपाक्षिकाणां प्रत्येकशरीरिणां च शेषजीवाण्येकयाऽनित्यस्तोकात्वात् । ततो नोपरीता नाअपरीता अनंतगुणाः, उभयप्रतिबेधवृत्ताश्च सिद्धाः, ते जानन्ता इति । तेज्योऽपरीता अनंतगुणाः, कृष्णपाक्षिकाणां साधारणघनरूपतीनां वा सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् । गतं परीतद्वारम् ।

(१९) [पर्याप्तद्वारम्] पर्याप्तपर्याप्तनोपर्याप्तानामल्पबहुत्वम्—

एएसि एं भंते जीवाणं पज्जत्ताणं अपज्जत्ताणं नोपज्जत्ताणं नोअपज्जत्ताणं य कयरे कयरोहिंतो अप्पा वा ० ४ ? गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा नोपज्जत्ता नोअपज्जत्ता, अपज्जत्ता अणंतगुणा, पज्जत्ता संखेज्जगुणा ।

सर्वस्तोका नोपर्याप्तका नोअपर्याप्तकाः, उभयप्रतिबेधवृत्तिनो हि सिद्धाः, ते चापर्याप्तकादिभ्यः सर्वस्तोका इति । तेज्योऽपर्याप्तका अनन्तगुणाः, साधारणघनरूपतिकायिकानां सिद्धेज्योऽनन्तगुणानां सर्वकालमपर्याप्तत्वेन सव्यमानत्वात् । तेभ्यः पर्याप्ताः संख्येयगुणाः, इह सर्वबहवो जीवाः सूक्ष्माः, सूक्ष्माश्च सर्वकालमपर्याप्तेभ्यः पर्याप्ताः संख्येयगुणाः, इति संख्येयगुणा उक्ताः । गतं पर्याप्तद्वारम् । प्रहा ० ३ पद ।

(२०) [पुद्गलद्वारम्] पुद्गलानां क्षेत्रानुपातादिभिरल्पबहुत्वमाह—

खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा पोमग्गा तेषुके नहुत्तोयातिरेयलोए अणंतगुणा, अहोत्तोयातिरियलोए विसेसाहिया, तिरियलोए असंखेज्जगुणा, नहुत्तोए असंखिज्जगुणा, अहोलाए विसेसाहिया ॥

इदमल्पबहुत्वं पुद्गलानां क्षेत्रार्थत्वमङ्गीकृत्य व्याख्येयम्, तथा सम्प्रदायात् । तत्र क्षेत्रानुपातेन क्षेत्रानुसारेण चिन्त्यमानाः पुद्गलाः त्रैलोक्ये त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः सर्वस्तोकाः, सर्वस्तोकानि त्रैलोक्यव्यापीनीति पुद्गलद्रव्याणीति भावः । यस्मात्समाह्वक-र्या एव त्रैलोक्यव्यापिनस्ते चारुणा इति । तेभ्य ऊर्द्धशोकति-

याए पएसड्याए दव्वडपदेसड्याए कयरे कयरेहिंनो अप्पा वा०४ ?। गोयमा ! सव्वत्थोवा अणंतपदेसिया खंधा दव्व-
ड्याए, परमाणुपोगगला दव्वड्याए अणंतगुणा, संखेज्जपदे-
सिया खंधा दव्वड्याए संखेज्जगुणा, असंखेज्जपदेसिया
खंधा दव्वड्याए असंखेज्जगुणा, पदेसड्याए सव्वत्थो-
वा अणंतपदेसिया खंधा, पदेसड्याए परमाणुपोगगला अ-
णंतगुणा, संखेज्जपदेसिया खंधा पदेसड्याए संखेज्जगुणा,
असंखेज्जपदेसिया खंधा पदेसड्याए असंखेज्जगुणा, द-
व्वडपदेसड्याए सव्वत्थोवा अणंतपदेसिया खंधा, दव्व-
ड्याए ते चेव, पदेसड्याए अणंतगुणा, परमाणुपोगगला
दव्वडपदेसड्याए अणंतगुणा, संखेज्जपदेसिया खंधा
दव्वड्याए संखेज्जगुणा, ते चेव य पदेसड्याए सं-
खेज्जगुणा, असंखेज्जपदेसिया खंधा दव्वड्याए असं-
खेज्जगुणा, ते चेव पदेसड्याए असंखेज्जगुणा ॥

व्याख्यानं पाठसिद्धम् । नवरमत्रालपबहुत्वभावनायां सर्वत्र
तथास्वाज्ञाव्य कारणं वाच्यम् ।

संग्रहेतेषामेव क्षेत्रप्राधान्येनाल्पबहुत्वमाह—

एएसि णं जंते ! एगपएसोगादाणं संखेज्जपएसोगादाणं
असंखेज्जपएसोगादाणं य पोगगलाणं दव्वड्याए पदेसड-
याए दव्वडपदेसड्याए कयरे कयरेहिंनो अप्पा वा०४ ?। गो-
यमा ! सव्वत्थोवा एगपदेसोवगादा पुग्गला दव्वड्याए, सं-
खेज्जपदेसोवगादा पुग्गला दव्वड्याए संखेज्जगुणा, असं-
खेज्जपदेसोवगादा पोगगला दव्वड्याए असंखेज्जगुणा;
पदेसड्याए सव्वत्थोवा एगपदेसोवगादा पोगगला, पदेसड्याए
संखेज्जपदेसोवगादा पोगगला, पदेसड्याए संखेज्जगुणा, असं-
खेज्जपदेसोवगादा पोगगला पदेसड्याए असंखेज्जगुणा,
दव्वडपदेसड्याए सव्वत्थोवा एगपदेसोवगादा पोगगला, दव्व-
डपदेसड्याए संखेज्जपदेसोवगादा पोगगला दव्वड्याए
संखेज्जगुणा, ते चेव पएसड्याए संखेज्जगुणा, असं-
खेज्जपएसोगादा पोगगला दव्वड्याए असंखेज्जगुणा, ते
चेव पएसड्याए असंखेज्जगुणा । एएसि णं जंते !
एगसमयडितीयाणं संखेज्जसमयडितीयाणं असंखे-
ज्जसमयडितीयाणं य पोगगलाणं दव्वड्याए पदेसड-
याए दव्वडपदेसड्याए कयरे कयरेहिंनो अप्पा वा०
४ ?। गोयमा ! सव्वत्थोवा एगसमयडितीया पोगगला
दव्वड्याए, संखेज्जसमयडितीया पोगगला दव्वड्याए सं-
खेज्जगुणा, असंखेज्जसमयडितीया पोगगला दव्वड्याए
असंखेज्जगुणा, पदेसड्याए सव्वत्थोवा एगसमयडि-
तीया पोगगला, पदेसड्याए संखेज्जसमयडितीया पोगगला,
पएसड्याए संखेज्जगुणा, असंखेज्जसमयडितीया पोग-

गला पदेसड्याए असंखेज्जगुणा, दव्वडपदेसड्याए सव्व-
त्थोवा एगसमयडितीया पोगगला दव्वड्याए संखेज्ज-
समयडितीया पोगगला दव्वड्याए संखेज्जगुणा, ते चेव
पदेसड्याए संखेज्जगुणा, असंखेज्जसमयडितीया पो-
गगला दव्वड्याए असंखेज्जगुणा, ते चेव पदेसड्याए
असंखेज्जगुणा । एएसि णं जंते ! एगगुणकाज्ञाणं सं-
खेज्जगुणकालगाणं असंखेज्जगुणकाज्ञाणं अणंतगुण-
काज्ञाणं य पोगगलाणं दव्वड्याए पदेसड्याए दव्वडपदे-
सड्याए कयरे कयरेहिंनो अप्पा वा०४ ?। गोयमा ! जहा
परमाणुपोगगला तहा जाणियव्वा । एवं संखेज्जगुणकाल-
याणं वि । एवं सेसाणं वि वणणरमग्गं जाणियव्वा,
फासाणं कक्खरुमज्जयगस्यलहुयाणं जहा एगपदेसो-
गादाणं जाणियं तहा जाणियव्वं, अवसेसा फामा जहा
वणणा भणिया तहा जाणियव्वा ॥

इह क्षेत्राधिकारतः क्षेत्रस्य प्राधान्यात्परमाणुकाद्यनन्ताणुकाः
स्कन्धा अपि विवक्षितैकप्रदेशावगाढा आधाराधेययोरभेदोप-
चारादेकद्रव्यत्वेन व्यवहियन्ते । ते इधंभूता एकप्रदेशावगाढाः
पुद्गलाः पुद्गलद्रव्याणि सर्वस्लोकानि, श्लोकाकाशप्रदेशप्रमाणानी-
त्यर्थः । नहि स कश्चिदेवंभूत आकाशप्रदेशोऽस्ति, य एकप्रदेशा-
वगाहनपरिणामपरिणतानां परमाण्वादीनामवकाशप्रदानपरि-
णामेन परिणतो न वर्तते इति । तेभ्यः संख्येयप्रदेशावगाढाः
पुद्गला द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः । कथमिति चेत् ? उच्यते-
इहापि क्षेत्रस्य प्राधान्याद् द्रव्यणुकाद्यनन्ताणुकस्कन्धा द्विप्रदे-
शावगाढा एकद्रव्यत्वेन विवक्ष्यन्ते, तानि च तथाभूतानि पुद्ग-
लद्रव्याणि पूर्वोक्तेभ्यः संख्येयगुणानि । तथाहि-सर्वस्लोकप्रदेशा-
स्तत्त्वतोऽसंख्येया अपि असत्कल्पनया दश परिकल्प्यन्ते, ते च
प्रत्येकचिन्तायां दशैवेति दश एकप्रदेशावगाढानि पुद्गलद्रव्या-
णि भव्यन्ति, तेष्वेव दशसु प्रदेशेष्वन्यग्रहणान्यमोक्षणद्वारेण
बह्वो द्विकसंयोगा लभ्यन्ते, इति भवत्येकप्रदेशावगाढेभ्यो द्वि-
प्रदेशावगाढानि पुद्गलद्रव्याणि संख्येयगुणानि । एवं तेभ्योऽपि
त्रिप्रदेशावगाढानि । एवमुक्तोत्तरं यावदुक्तदृष्टसंख्येयप्रदेशाव-
गाढानि । ततः स्थितमेतत्-एकप्रदेशावगाढेभ्यः संख्येयप्रदेशा-
वगाढपुद्गला द्रव्यार्थतया संख्येयगुणा इति । एवं तेभ्योऽसं-
ख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः, असंख्या-
तस्य असंख्यातभेदभिन्नत्वात् । प्रदेशार्थतासूत्रं द्रव्यार्थपर्याया-
र्थतासूत्रं च सुगमत्वात् स्वयं भावनीयम् । कालभावसूत्राप्यपि
सुगमत्वात्स्वयं जायतव्यानि, नवरं “ जहा परमाणुपोगगला
तहा जाणियव्वा ” इति । यथा प्राक् सामान्यतः पुद्गला उक्ता-
स्तथा एकगुणकाज्ञाकाद्योऽपि वक्तव्याः । ते चैवम्—“ सव्व-
त्थोवा अणंतपएसिया खंधा एगगुणकालगा परमाणुपोगगला
दव्वड्याए एगगुणकाज्ञागा अणंतगुणा, संखेज्जपएसिया
खंधा एगगुणकाज्ञागा संखेज्जगुणा, असंखेज्जपएसिया खंधा
एगगुणकालगा असंखेज्जगुणा, पएसड्याए सव्वत्थोवा अणंत-
पएसिया खंधा एगपरमाणुपोगगला एगगुणकाज्ञागा अणंतगुणा ”
इत्यादि । एवं संख्येयगुणकालकानामनन्तगुणकालकाना-
मपि वाच्यम् । एवं शेषवर्णगन्धरसा अपि वक्तव्याः । कर्क-
शमृदुगुरुक्षयः स्पर्शा यथा एकप्रदेशावगाढा भजितास्तथा

वक्तव्याः । ते चैवम्—“सर्वत्रथोवा एगपएसोगादा एगगुणक-
कस्वमासा दब्बट्टयाए संखेज्जपएसोगादा एगगुणककस्व-
मासा दब्बट्टयाए संखेज्जगुणा” इति । एवं संखेयगुणक-
कस्वमासा असंखेयगुणककस्वमासा वाच्याः । एवं मृदुगुण-
कस्वमासा अवशेषाश्चत्वारः शीतादयः स्पर्शाः, यथा वणदिय उक्ता-
स्तथा वक्तव्याः । तत्र पात्रोऽप्युक्तानुसारेण सुगमत्वात् स्वयं
भावनीयः । प्रश्ना० ३ पद ।

एएसि णं जंते ! परमाणुपोग्गलाणं दुपदेसियाण य खं-
धाण य दब्बट्टयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा
तुट्ठा वा विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! दुपदेसिएहिंतो खं-
धेहिंतो परमाणुपोग्गला दब्बट्टयाए बहुया । एएसि णं भंते !
दुपदेसियाणं तिपदेसियाण य खंधाणं दब्बट्टयाए कयरे
कयरेहिंतो बहुया० ? । गोयमा ! तिपदेसिएहिंतो खंधेहिंतो
दुपदेसिया खंधा दब्बट्टयाए बहुया । एवं एएणं गमएणं जाव
दसपएसिएहिंतो एवपदेसिया खंधा दब्बट्टयाए बहुया ।
एएसि णं जंते ! दसपएसमा पुच्छा ? । गोयमा ! दसपदेसिए-
हिंतो खंधेहिंतो संखेज्जपएसिया खंधा दब्बट्टयाए बहुया ।
एएसि णं भंते ! संखेज्जा पुच्छा ? । गोयमा ! संखेज्जप-
सिएहिंतो खंधेहिंतो असंखेज्जपदेसिया खंधा दब्बट्टयाए
बहुया । एएसि णं जंते ! असंखेज्जपदेसिया पुच्छा ? । गोयमा !
असंखेज्जपदेसिएहिंतो खंधेहिंतो अणंतपदेसिया खंधा द-
ब्बट्टयाए बहुया । एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं दुप-
देसियाण य खंधाणं पदेसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो बहुया ? ।
गोयमा ! परमाणुपोग्गलेहिंतो दुपदेसिया खंधा पदेसट्टयाए
बहुया । एवं एएणं गमएणं जाव एवपएसिएहिंतो खंधे-
हिंतो दसपएसिया खंधा पदेसट्टयाए बहुया । एवं सव्वत्थ
पुच्छियव्वं । दसपएसिएहिंतो खंधेहिंतो संखेज्जपएसिया
खंधा पदेसट्टयाए बहुया, संखेज्जपएसिएहिंतो खंधेहिंतो
असंखेज्जपएसिया खंधा पदेसट्टयाए बहुया । एएसि णं भंते !
असंखेज्जपएसियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! अणंतपएसिएहिंतो
खंधेहिंतो असंखेज्जपएसिया खंधा पएसट्टयाए बहुया । ए-
एसि णं जंते ! एगपएसोगादाणं दुपदेसोगादाण य पोग्ग-
लाण य दब्बट्टयाए कयरे कयरेहिंतो विसेसाहिया वा ? । गो-
यमा ! दुपदेसोगादेहिंतो पोग्गलेहिंतो एगपदेसोगादा पोग्ग-
ला दब्बट्टयाए विसेसाहिया । एवं एएणं गमएणं तिपदेसो-
गादेहिंतो पोग्गलेहिंतो दुपदेसोगादा पोग्गला दब्बट्टयाए
विसेसाहिया जाव दसपएसोगादेहिंतो पोग्गलेहिंतो एव
पदेसोगादा पोग्गला दब्बट्टयाए विसेसाहिया । एएसि
णं जंते ! दसपएसमा पुच्छा ? । गोयमा ! दसपदेसोगादेहिंतो
पोग्गलेहिंतो संखेज्जपएसोगादा पोग्गला दब्बट्टयाए बहुया,
संखेज्जपएसोगादेहिंतो पोग्गलेहिंतो असंखेज्जपएसोगादा
पोग्गला दब्बट्टयाए बहुया । एवं पुच्छा सव्वत्थ जाणियव्वं ।

एएसि णं जंते ! एगपएसोगादाणं दुपदेसोगादाणं पोग्गलाणं
पदेसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ? ।
गोयमा ! एगपदेसोगादेहिंतो पोग्गलेहिंतो दुपदेसोगादा
पोग्गला पदेसट्टयाए विसेसाहिया । एवं जाव एवपदेसो-
गादेहिंतो पोग्गलेहिंतो दसपएसोगादा पोग्गला पदेसट्टया-
ए विसेसाहिया । दसपएसोगादेहिंतो पोग्गलेहिंतो संखेज्ज-
पएसोगादा पोग्गला पदेसट्टयाए बहुया । संखेज्जपएसोगा-
देहिंतो पोग्गलेहिंतो असंखेज्जपदेसोगादा पोग्गला पएस-
ट्टयाए बहुया । एएसि णं जंते ! एगसमयहिंरियाणं दुस-
मयहिंरियाण य पोग्गलाणं दब्बट्टयाए जहा ओगाह-
णा वत्तव्वया, एवं त्रितीए वि । एएसि णं जंते ! एगगु-
णकस्वमाणं दुगुणकस्वमाण य पोग्गलाणं दब्बट्टयाए ।
एएसि णं जहा परमाणुपोग्गलादीणं तदेव वत्तव्वया नि-
रव्वसेसा, एवं सव्वेसि वएणमंभरसाणं । एएसि णं भंते !
एगगुणकस्वमाणं दुगुणकस्वमाण य पोग्गलाणं दब्बट्ट-
याए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ? । गोयमा !
एगगुणकस्वमेहिंतो पोग्गलेहिंतो दुगुणकस्वमा पोग्गला
दब्बट्टयाए विसेसाहिया, एवं जाव एवगुणकस्वमेहिंतो
पोग्गलेहिंतो दसगुणकस्वमा पोग्गला दब्बट्टयाए विसे-
साहिया, दसगुणकस्वमेहिंतो पोग्गलेहिंतो संखेज्जगुण-
कस्वमा पोग्गला दब्बट्टयाए बहुया । संखेज्जगुणक-
स्वमेहिंतो पोग्गलेहिंतो असंखेज्जगुणकस्वमा पो-
ग्गला दब्बट्टयाए बहुया । असंखेज्जगुणकस्वमेहिंतो पो-
ग्गलेहिंतो अणंतगुणकस्वमा पोग्गला दब्बट्टयाए बहुया ।
एवं पदेसट्टयाए सव्वत्थ पुच्छा भाणियव्वं, जहा कस्वमा ।
एवं मउयगुरुयत्तहुया वि सीयउसिएणिदुल्लुक्खा जहा
वएणा । एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं संखेज्जप-
सियाणं असंखेज्जपसियाणं अणंतपसियाणं खंधाणं द-
ब्बट्टयाए पदेसट्टयाए दब्बट्टपदेसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो०
जाव विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा अणंतप-
देसिया खंधा दब्बट्टयाए, परमाणुपोग्गला दब्बट्टयाए
अणंतगुणा, संखेज्जपसिया खंधा दब्बट्टयाए संखेज्जगुणा,
असंखेज्जपसिया खंधा दब्बट्टयाए असंखेज्जगुणा, पदे-
सट्टयाए सव्वत्थोवा अणंतपदेसिया खंधा, पदेसट्टयाए
परमाणुपोग्गला, अपदेसट्टयाए अणंतगुणा, संखेज्जपदे-
सिया खंधा पदेसट्टयाए संखेज्जगुणा, असंखेज्जपसिया
खंधा पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणा, दब्बट्टपएसट्टयाए स-
व्वत्थोवा अणंतपदेसिया, दब्बट्टयाए ते चेव, पदेसट्टयाए
अणंतगुणा, परमाणुपोग्गला दब्बट्टयाए अपएसट्टयाए
अणंतगुणा, संखेज्जपसिया खंधा दब्बट्टयाए संखेज्जगु-
णा, ते चेव पदेसट्टयाए संखेज्जगुणा, असंखेज्जपसिया

स्वभा दब्बट्टयाए असंखेज्जगुणा, ते चेव पदेसट्टयाए अ-
संखेज्जगुणा । एएसि एं जंते ! एगपदेसोगाढाणं संखेज्ज-
देसोगाढाणं असंखेज्जपदेसोगाढाणं पोग्गलाणं दब्बट्टयाए
पएसट्टयाए दब्बट्टपएसट्टयाए कयरे कयरेहिं तो जाव विसे-
साहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला
दब्बट्टयाए , संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दब्बट्टयाए
संखेज्जगुणा , असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दब्बट्ट-
याए असंखेज्जगुणा , पएसट्टयाए सव्वत्थोवा एगप-
एसोगाढा पोग्गला, पएसट्टयाए संखेज्जपएसोगाढा पोग्ग-
ला, पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणा , असंखेज्जपएसोगाढा पो-
ग्गला पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणा, दब्बट्टपएसट्टयाए सव्व-
त्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला, दब्बट्टपएसट्टयाए संखेज्ज-
पएसोगाढा पोग्गला, दब्बट्टयाए संखेज्जगुणा, ते चेव पदे-
सट्टयाए संखेज्जगुणा । असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला द-
ब्बट्टयाए असंखेज्जगुणा, ते चेव पदेसट्टयाए असंखेज्जगु-
णा । एएसि एं जंते ! एगसमयट्ठितीयाणं संखेज्जसमयट्ठि-
तीयाणं असंखेज्जसमयट्ठितीयाणं य पोग्गलाणं जहा ओ-
गाहणाए तहा त्रितीया वि जाणियन्वं अप्पाबहुगं । ए-
एसि एं जंते ! एगगुणकालगाणं संखेज्जगुणकालगाणं
असंखेज्जगुणकालगाणं अणंतगुणकालगाणं य पोग्गला-
णं दब्बट्टयाए पदेसट्टयाए दब्बट्टपएसट्टयाए एएसि जहा
परमाणुपोग्गलाणं अप्पाबहुगं तहा एएसि पि अप्पा-
बहुगं । एवं सेसाणं वि वण्णगंधरसाणं । एएसि एं जं-
ते ! एगगुणकक्खमाणं संखेज्जगुणकक्खमाणं असंखेज्ज-
गुणकक्खमाणं अणंतगुणकक्खमाणं य पोग्गलाणं य दब्ब-
ट्टयाए पदेसट्टयाए दब्बट्टपदेसट्टयाए कयरे कयरेहिं तो जाव
विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा एगगुणकक्खमा
पोग्गला दब्बट्टयाए, संखेज्जगुणकक्खमा पोग्गला दब्बट्ट-
याए संखेज्जगुणा, असंखेज्जगुणकक्खमा पोग्गला दब्बट्ट-
याए असंखेज्जगुणा, अणंतगुणकक्खमा पोग्गला दब्बट्ट-
याए अणंतगुणा, पदेसट्टयाए एवं चेव । एवरं संखेज्जगु-
णकक्खमा पोग्गला पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणा । सेसं
तं चेव । दब्बट्टपदेसट्टयाए सव्वत्थोवा एगगुणकक्खमा पो-
ग्गला, दब्बट्टपदेसट्टयाए संखेज्जगुणकक्खमा पोग्गला द-
ब्बट्टयाए संखेज्जगुणा, ते चेव पदेसट्टयाए संखेज्जगुणा,
असंखेज्जगुणकक्खमा दब्बट्टयाए असंखेज्जगुणा, ते चेव
पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणा, अणंतगुणकक्खमा दब्बट्टयाए
अणंतगुणा, ते चेव पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणा । एवं मउ-
यगुरुयलहुया वि अप्पाबहुगं । सीयउसिणणिप्पलुक्खा-
णं जहा वण्णाणं तहेव ॥

टीका सुगमा प्रज्ञापनापाठेन गतार्था चेति नेहोप-यस्यते ।

अ० २५ श० ४ उ० ।

६६३

(प्रयोगादिपरिणतानामध्वबहुत्वं ' परिणाम ' शब्दे वदयते)
(आहारायाऽस्पृश्यमानानामनास्याद्यमानानां च पुत्रत्वानां
परस्परमलपबहुत्वं- ' आहार ' शब्दे द्वितीयभागे ४०१ पृष्ठे
प्रतिपादयिष्यते) (प्रत्याख्यानविषयमलपबहुत्वं ' पञ्चकखान '
शब्दे वदयते) (प्रवेशनकमाश्रित्य ' पचेसण ' शब्दे
निरूपयिष्यते)

(२१) [बन्धद्वारम्] आयुःकर्मबन्धकादीनामलपबहुत्वं-

एएसि एं जंते ! जीवाणं आउस्स कम्मस्स बंधगाणं
अबंधगाणं अपज्जत्ताणं पज्जत्ताणं सुत्ताणं जागराणं स-
मोहयाणं असमोहयाणं सातावेदगाणं असातावेदगाणं इ-
दियउवउत्ताणं शोइंदियउवउत्ताणं सागारोवउत्ताणं अ-
णागारोवउत्ताणं य कयरे कयरेहिं तो अप्पा वा बहुया वा
तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा
आउस्स कम्मस्स बंधगा, अपज्जत्ता संखिज्जगुणा, सुत्ता
संखिज्जगुणा, समोहया संखिज्जगुणा, सातावेदगा संखि-
ज्जगुणा, इंदियउवउत्ता संखिज्जगुणा, अणागारोवउत्ता
संखिज्जगुणा, सागासेवउत्ता संखिज्जगुणा, नोइंदियउ-
वउत्ता विसेसाहिया, असातावेदगा विसेसाहिया, अस-
मोहिया विसेसाहिया, जागरा विसेसाहिया, पज्जत्ता
विसेसाहिया, आउस्स कम्मस्स अबंधगा विसेसाहिया ॥

इहायुःकर्मबन्धकाबन्धकानां पर्याप्तपर्याप्तानां सुप्तजाग्रतां
समवहतासमवहतानां सातावेदकासातावेदकानाम, इन्द्रियोप-
युक्तनोइन्द्रियोपयुक्तानां साकारोपयुक्ताऽनाकारोपयुक्तानां स-
मुदायेनाऽलपबहुत्वं वक्तव्यम् । तत्र प्रत्येकतावद् व्युत्पत्तिः-येन समु-
दाये सुखेन तदवगम्यते । तत्र सर्वस्तोका आयुषा बन्धकाः, अ-
बन्धकाः संख्येयगुणाः, यतोदभूयमानजवायुरपि त्रिभागाव-
शेषपारभात्रिकमायुर्जीवा यध्वज्जित त्रिभागत्रिभागव्यशेष
वा, ततो द्वौ त्रिभागवबन्धकाल एकं त्रिभागो बन्धकाल
इति बन्धकेभ्योऽबन्धकाः संख्येयगुणाः । तथा सर्वस्तोका अ-
पर्याप्तकाः, पर्याप्तकाः संख्येयगुणाः । एतच्च सूक्ष्मजीवानधि-
कृत्य वेदितव्यम् । सूक्ष्मेषु हि बाह्यो व्याघातो न भवति, ततस्तद-
शावाद्बहुनां निष्पत्तिः, स्तोकाणामेव चानिष्पत्तिः । तथा सर्व-
स्तोकाः सुप्ताः, जागराः संख्येयगुणाः, एतदपि सूक्ष्मानेकेन्द्रि-
यानधिकृत्य वेदितव्यम्, यस्मादपर्याप्ताः सुप्ता एव लभ्यन्ते,
जागरा अपि । उक्तं मूलटीकायाम- ' जम्हा अपज्जत्ता सुत्ता ल-
ब्धति केव अपज्जत्ता जेसिं संखिज्जा समया अतीता ते य
थोवा, इयरे वि थोयगा चेव, सेसा जागरा पज्जत्ता संखिज्ज-
गुणा ' इति । जागराः पर्याप्तास्तेन संख्येयगुणा इति । तथा स-
मवहताः सर्वस्तोकाः, एत इह समवहता मारणान्तिकसमुद्घा-
तेन परिगृह्यन्ते, मारणान्तिकश्च समुद्घातो मरणकाले, न शेष-
कालं, तत्रापि न सर्वेषामिति सर्वस्तोकाः । तेभ्योऽसमवहताः
संख्येयगुणाः, जीवनकालस्यातिवहुत्वात् । तथा सर्वस्तोकाः
सातावेदकाः, यत इह बहवः साधारणशरीरा अल्पे प्रत्येकश-
रीरिणः, साधारणशरीराश्च बहवोऽसातावेदकाः, स्वल्पाः सा-
तावेदिनः, प्रत्येकशरीरिणस्तु जूयांसः सातावेदकाः, स्तोका
असातावेदिनः, ततः स्तोकाः सातावेदकाः, तेज्योऽसातावेदकाः

संख्येयगुणाः, तथा सर्वस्तोका इन्द्रियोपयुक्ताः । इन्द्रि-
योपयोगो हि प्रत्युपपन्नकालविषयः, यतः तदुपयोगका-
लस्य स्तोक्तत्वात् पूज्यासमये स्तोका अवाप्यन्ते । यदा तु तमे-
वार्थमिन्द्रियेण दृष्टा विचारयत्यथ संख्याऽपि तदा नोइन्द्रियो-
पयुक्तः स व्यपदिश्यते । ततो नोइन्द्रियोपयोगस्यातीतानागत-
कालविषयतया बहुकालत्वात्संख्येयगुणा नोइन्द्रियोपयुक्ताः,
तथा सर्वस्तोका अनाकारोपयुक्ताः, अनाकारोपयोगकालस्य
स्तोक्तत्वात् । साकारोपयुक्ताः संख्येयगुणाः, अनाकारोपयोग-
कालात्साकारोपयोगस्य संख्येयगुणत्वात् । इदानीं समुदाय-
गतं सूत्रोक्तमल्लबहुत्वं भाष्यते, सर्वस्तोका जीवाः आयुष्क-
र्मणो बन्धकाः, आयुर्बन्धकालस्य प्रतिनियतत्वात् । तेज्योऽपर्या-
प्ताः संख्येयगुणाः, यस्मादपर्याप्ता अनुन्यमानभयत्रिभागाव-
शेषायुषः पारभाषिकमायुर्बलन्ति, ततो द्वौ त्रिभागावबन्ध-
कालौ, एकोऽबन्धकाल इति बन्धकालादबन्धकालः संख्येय-
गुणः, तेन संख्येयगुणा एवाऽपर्याप्ता आयुर्बन्धकेभ्यः, तेज्यो-
पर्याप्तेभ्यः सुप्ताः संख्येयगुणाः, यस्मादपर्याप्तेषु च पर्याप्तेषु
च सुप्ता लभ्यन्ते । पर्याप्ताश्चापर्याप्तेभ्यः संख्येयगुणाः, इत्य-
पर्याप्तेभ्यः सुप्ताः संख्येयगुणाः, तेभ्यः समवहताः संख्ये-
यगुणाः, बहुनां पर्याप्तेष्वपर्याप्तेषु च मारणान्तिकसमुद्भातेन
समवहतानां सदा लभ्यमानत्वात् । तेभ्यः सातावेदकाः
संख्येयगुणाः, आयुर्बन्धकापर्याप्तकसुप्तेष्वपि सातावेदकानां
लभ्यमानत्वात् । तेभ्यो इन्द्रियोपयुक्ताः संख्येयगुणाः, असा-
तवेदकानामपि इन्द्रियोपयोगस्य लभ्यमानत्वात् । तेभ्योऽना-
कारोपयोगोपयुक्ताः, इन्द्रियोपयोगेषु नोइन्द्रियोपयोगेषु वा
ऽनाकारोपयोगस्य लभ्यमानत्वात् । तेभ्यः साकारोपयुक्ताः
संख्येयगुणाः, इन्द्रियोपयोगेषु नोइन्द्रियोपयोगेषु साकारोप-
योगकालस्य बहुत्वात् । तेभ्यो नोइन्द्रियोपयुक्ता विशेषाधिकाः,
नोइन्द्रियाऽनाकारोपयुक्तानामपि तत्र प्रकृतेषु, साकारानाका-
रोपयुक्तानामपि तत्र प्रकृतेषु । अत्र विनेयजनानुग्रहाद्यर्थमसद्भा-
वस्थापनया निदर्शनमुच्यते-इह सामान्यतः किल साकारोप-
युक्ता दिनवत्यधिकं शतम् १६२। ते च किल द्विधा-इन्द्रियसाका-
रोपयुक्ताः, नोइन्द्रियसाकारोपयुक्ताश्च । तत्रोन्द्रियसाकारोपयु-
क्ताः किलाऽतीवस्तोका इति विज्ञातिसंख्याः कल्पन्ते; शेषं
द्विसप्तत्युत्तरं शतम् १७२ । नोइन्द्रियसाकारोपयुक्ता नोइन्द्रिया-
नाकारोपयुक्ताश्च द्विपञ्चाशत्कलराः । ततः सामान्यतः साकारो-
पयुक्तेभ्यो इन्द्रियसाकारोपयुक्तेषु विंशतिकल्पेष्वपनीतेषु द्वि-
पञ्चाशत्कलेषु अनाकारोपयुक्तेषु तेषु मध्ये प्रकृतेषु द्वे शते च-
तुर्विंशत्यधिकं भवतः । ततः साकारोपयुक्तेभ्यो नोइन्द्रियोपयु-
क्ता विशेषाधिकाः, तेज्योऽसातवेदका विशेषाधिकाः, इन्द्रियो-
पयुक्तानामप्यऽसातवेदकत्वात् १० । तेभ्योऽसमवहता विशेषा-
धिकाः, सातवेदकानामप्यसमवहतत्वभावात् । तेभ्यो जागरा वि-
शेषाधिकाः, समवहतानामपि केषांश्चिज्जागरत्वात् १२ । तेभ्यः प-
र्याप्ता विशेषाधिकाः, सुप्तानामपि केषांश्चिन् पर्याप्तत्वात् । सुप्ता हि
पर्याप्तापर्याप्ता अपि भवन्ति; जागरास्तु पर्याप्ता एवेति नियमः
१३ । तेभ्योऽपि पर्याप्तेभ्यो आयुःकर्मऽबन्धका विशेषाधिकाः,
अपर्याप्तानामप्यायुःकर्मबन्धकभावात् १४ । इदमेवादल्लबहुत्वं
विनेयजनानुग्रहाय स्थापनारशिभिरुपदर्श्यते-इह द्वे पङ्क्तौ उ-
पर्यधोभावेन न्यस्येते । तत्रोपरितः पङ्क्तौ आयुःकर्मबन्धका
अपर्याप्ताः सुप्ताः समवहताः सातवेदका इन्द्रियोपयुक्ता अनाका-
रोपयुक्ताः क्रमेण व्याप्यन्ते, तस्या अभ्यस्तन्यां पङ्क्तौ तेषामेव

पदानामधस्ताद् यथासंख्येयमायुर्बन्धका पर्याप्ता जागरा अस-
मवहता असातवेदका नोइन्द्रियोपयुक्ताः साकारोपयुक्ताः स्वाप-
ना चेयम्-आद्यमिति तत्परिमाणं संख्यायामेकः स्थाप्यते । ततः
शेषपदानि किञ्च जघन्येन संख्येयगुणानीति द्विगुणोऽद्विगुणाहस्त-
शु स्थाप्यते । तद्यथा-द्वौ चत्वार अष्टौ षोडश द्वाविंशन् चतुः-
षष्टिः, सर्वोऽपि जीवराशिरनन्तानन्तस्वरूपोऽप्यसत्कल्पनया
वदपञ्चाशदधिकशतद्वयपरिमाणः परिकल्प्यते । ततोऽस्मादाशे-
रायुर्बन्धकादिगताः संख्याः शोधयित्वा यत् शेषमथतिष्ठते तदा-
युर्बन्धकादीनां परिमाणे स्थापयितव्यम् । तद्यथा-आयुर्बन्धका-
दिपदे द्वे शते पञ्चपञ्चाशदधिके, शेषेषु यथोक्तकर्म द्वे शते, चतुष्प-
ञ्चाशदधिके द्वे शते, द्विपञ्चाशदधिके द्वे शते, अष्टचत्वारिंशद-
धिके द्वे शते, चत्वारिंशदधिके द्वे शते, चतुर्विंशत्यधिके द्वे शते-
वत्यधिकं शतम् । एवं च सति उपरितनपङ्क्तिगताऽन्यनाकारो-
पयुक्तपर्यन्तानि पदानि संख्येयगुणानि, द्विगुणद्विगुणाधि-
कत्वात् । ततः परं साकारोपयुक्तपदमपि संख्येयगुणम्, त्रिगुण-
त्वात् । शेषाणि तु नोइन्द्रियोपयुक्तादीनि प्रतिलोमं विशेषाधि-
कानि, द्विगुणत्वस्यापि क्वचिद्भावात् । प्रज्ञा ३ पद ।

(प्रकृतिबन्धादीनाम्)

सम्प्रति प्रागुक्तचतुर्विधबन्धे योगस्थानानि कारणं, प्रकृतयः प्रदे-
शाश्च तत्कार्यं वर्तन्ते । तथा स्थितिबन्धाध्यवसायस्थानानि का-
रणं, स्थितिविशेषास्तु तत्कार्यम्, अनुभागबन्धाध्यवसायस्था-
नानि कारणम्, अनुभागस्थानानि तु तत्कार्यं वर्तन्त इति कृत्वा
सप्तानामप्येषां पदार्थानां परस्परमध्यबहुत्वमभिधित्तुराह-

सेदिअसंखिज्जंसे, जोगच्छाणणि पयमिदिअपेया ।

त्रिअंधज्जवसाया-ऽणुजागठाणा असंखगुण ॥८५॥

योगो वीर्यम्; तस्य स्थानानि वीर्याविभागान्नासङ्गातरूपाणि । कि-
यन्ति पुनस्तानि भवन्ति?, इत्याह-(सेदिअसंखेज्जंसे (सि) अणि-
रसंख्येयांशः अणयसंख्येयांशः । एतदुक्तं भवति-अणेष्वेक्यमा-
णस्वरूपाया असंख्येयभागे यावन्त आकाशप्रदेशा भवन्ति, तत्र-
न्ति योगस्थानानि । एतानि चोत्तरपदपेक्षया सर्वस्तोकानीति
शेषः । तत्र यथैतानि योगस्थानानि भवन्ति तथोच्यते- इह कि-
ल सूक्ष्मनिगोदस्यापि सर्वजघन्यवीर्यव्युत्पत्त्युक्तस्य प्रदेशाः के-
चिदल्पवीर्ययुक्ताः केचित् बहुबहुतरबहुतमवीर्योपेत्याः; तत्र
सर्वजघन्ययुक्तवीर्यस्यापि प्रदेशस्य संवन्धि वीर्यं केवलमिष्टा-
छेदेन द्विगमानमसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणान् भागान्
प्रयच्छति, तस्यैवोत्कृष्टवीर्ययुक्तप्रदेशे यद्वीर्यं तदेतेज्योऽसंख्ये-
यगुणान् भागान् प्रयच्छति ।

उक्तं च-

“ पञ्चाप त्रिज्जंता, असंखलोगाण जसियपपसा ।

तत्तियवीरियभागा, जीवपपसम्मि पकेके ॥ १ ॥

सव्वज्जहन्नगरिण, जीवपपसम्मि तत्तिया संखा ।

तत्तो असंखगुणियं, बहुविरिणं जियपपसम्मि ” ॥ २ ॥

भागा अविनागपरिच्छेदा इति चानर्थान्तरम् । ततः सर्व-
स्तोका विनागपरिच्छेदकालितानां लोकासंख्येयभागवर्त्यसं-
ख्येयप्रतरप्रदेशराशिसंख्यानां जीवप्रदेशानां समानवीर्यप-
रिच्छेदतया जघन्यैका वर्गणा । ततः पकेन योगपरिच्छेदेनाधिका-
नां तावतामेव जीवप्रदेशानां द्वितीया वर्गणा । एवमेकैकयामप-

रिच्छेदवृद्ध्या यद्भवमानानां जीवप्रदेशानां समानजातीयरूपा
चनीकृतलोकाकाशप्रेणेरसंख्येयभागप्रदेशराशिप्रमाणा वर्गेणा
वाच्याः ।

एताश्चैतावत्योऽप्यसत्कल्पनया षट् स्थाप्यन्ते—

१५	१५	१५
१४	१४	१४
१३	१३	१३
१२	१२	१२
११	११	११
१०	१०	१०

तत्र जघन्यवर्गणायां जी-
वप्रदेशा असंख्येयवीर्यजा-
गम्बिताः । अथ सत्कल्पन-
या त्रयस्त्रयः स्थाप्यन्ते, ए-
ताश्चैतावत्यः समुदिता एकं
वीर्यस्पर्ककमित्युच्यते । अथ
स्पष्टं इति कः शब्दार्थः ?
उच्यते—एकैकोत्तरवीर्यभाग-
वृद्ध्या परस्परं स्पष्टेनैव वर्ग-
णा यत्र तत् । तत ऊर्ध्वमे-
केन द्वयादिभिर्वा वीर्यपरि-

च्छेदैरधिका जीवप्रदेशा न प्राप्यन्ते । किं तर्हि ? प्रथमस्पर्क-
कचरमवर्गणायां जीवप्रदेशेषु यावन्तो वीर्यपरिच्छेदास्तेभ्योऽ-
संख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणैरेव वीर्यपरिच्छेदैरधिका जीवप्र-
देशाः, अतस्तेषामपि समानवीर्यभागानां समुदायो द्वितीयस्पर्-
ककस्यावर्गेणा । तत एकेन वीर्यभागैर्नाधिकानां समुदायो द्वि-
तीयवर्गेषु । एवमेकोत्तरवृद्धिकमेवेता अपि भेदसंख्येयमा-
गवर्तिप्रदेशराशिप्रमाणा वाच्याः । एतासामपि समुदायो द्विती-
यं स्पष्टकम् । इत ऊर्ध्वं पुनरप्येकोत्तरवृद्धिर्न भवत्येव । किं तर्हि—
असंख्येयलोकाकाशप्रदेशानुस्यैरेव वीर्यभागैरधिकास्तत्प्रदेशाः
प्राप्यन्ते, अतस्तेनैव क्रमेण तृतीयस्पर्ककमारभ्यते । पुनस्तेनैव
क्रमेण चतुर्थम्, पुनः पञ्चममित्येवमेतान्यपि वीर्यस्पर्ककानि भे-
दसंख्येयभागवर्तिप्रदेशराशिप्रमाणानि वाच्यानि । एषां चैताव-
तां स्पष्टकानां समुदाय एकं योगस्थानकमुच्यते । इदं तावदे-
कस्य सूक्ष्मनिर्गोदस्य अर्थायसमये सर्वजघन्यवीर्यस्य योगस्थान-
कमभिहितं, तदन्यस्य तु किञ्चिदधिकवीर्यस्य जन्तोः, अनेनैव
क्रमेण द्वितीयं योगस्थानकमुत्तिष्ठते । तदन्यस्य तु तेनैव क्रमेण
तृतीयम्, तदन्यस्य तु तेनैव क्रमेण चतुर्थम् । इत्यमुना क्रमेणैता-
न्यपि योगस्थानानि नानाजीवानां काशभेदेनैकजीवस्य वा भेजेर-
संख्येयभागवर्तिनः प्रदेशराशिप्रमाणानि भवन्ति । ननु जीवा-
नामनन्तत्वात्तद्देशाद्योगस्थानान्यनन्तानि कस्मात् भवन्ति ? नै-
तदेवम्—यत एकैकस्मिन् सदृशे योगस्थानेऽनन्ताः स्थावरजीवा
वर्तन्ते, असांख्येकैकस्मिन् सदृशे योगस्थानेऽसंख्याता वर्तन्ते,
तेषां च तदेकैकमेव विवक्षितमतो विसदृशानि यथोक्तमानान्य-
थ योगस्थानकानि भवन्ति । तथाऽपर्याप्ताः सर्वेऽप्येकस्मिन् यो-
गस्थानके एकसमयमवतिष्ठन्ते । ततः परमसंख्येयगुणवृद्धेषु
प्रतिसमयमन्योन्ययोगस्थानकेषु संक्रामन्ति, पर्याप्तास्तु सर्वेऽपि
स्वप्रायोग्ये सर्वजघन्ययोगस्थानके जघन्यतः समयमुत्कृष्टतत्त्व-
तुरः समयान् यावद्वर्तन्ते, ततः परमन्ययोगस्थानकमुपजायते,
स्वप्रायोग्योत्कृष्टयोगस्थानके तु जघन्यतः समयम् उत्कृष्टतस्तु द्वौ
समयौ, मध्यमेषु जघन्यतः समयम्, उत्कृष्टतस्तु क्वचित् चतुरः,
क्वचित्पञ्च, क्वचित् षट्, क्वचित् सप्त, क्वचिदष्टौ समयान् यावद्व-
र्तन्ते इति । अयं चैतावानपि योगो मनःप्रभृतिस्वकारिकारण-
वशात्संक्षिप्य सत्यमनोयोगः १, असत्यमृषामनोयोगः ३, अस-
त्यामृषामनोयोगः ४, सत्यवाग्योगः १, असत्यवाग्योगः २, सत्य-
वृषावाग्योगः ३ असत्यामृषावाग्योगः ४ । औदारिककाययोगः १,

औदारिकमित्रकाययोगः २, वैक्रियकाययोगः ३, वैक्रियमि-
त्रकाययोगः ४, आहारककाययोगः ५, आहारकमित्रकाय-
योगः ६, काम्यकाययोगेन्द्रः पञ्चदशधा प्राक्त इत्यलं
प्रसंगेन । एतेभ्यश्च योगस्थानेभ्योऽसंख्येयगुणाः असंख्यात-
गुणिताः । (पयकि स्ति) भेदशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात् प्र-
कृतिभेदात् स्थितिभेदाच्च ज्ञानावरणादीनां भेदाः । “ अ-
संख्यगुण स्ति ” पदमनुभागबन्धस्थानानि यावत्सर्वत्र यो-
जनीयम् । इयमत्र भावना—इह तावदावश्यकादिष्ववधिज्ञा-
नदर्शनयोः तयोपशमवैचित्र्यादसंख्यातास्तावद्भेदा भवन्ति ।
ततश्च तदावरणबन्धस्यापि तावत्प्रमाणभेदाः संगच्छन्ते, वैचि-
त्र्येण बहुरस्यैव विचित्रकृतयोपशमोपपत्तेरिति । कथं पुनः क्षयो-
पशमवैचित्र्येऽप्यसंख्येयभेदत्वं प्रतीयते ? इति चेत् । उच्यते-
क्षेत्रतारतम्येनेति । तथाहि—त्रिसमयाहारकसूक्ष्मपनकसत्त्वाव-
गाहनामानं जघन्यमवधिद्विकस्य क्षेत्रं परिच्छेद्यतयुक्तम् ।
यदाह सकलकुतपारदृष्ट्वा विभ्वानुग्रहकाम्यया विहितानेक-
शास्त्रसंदर्भो भगवान् श्रीभद्रबाहुस्यामी—“ आचक्ष्य तिसम-
याहा—रगस्त सुदुमस्त पणगजीवस्त । ओगाहणा जहन्ना,
ओहीखिप्तं जहं तु ” ॥ १ ॥ उत्कृष्टं तु सर्वबहुनैजस्कायिक-
जन्तूनां शुचिः सर्वतो भ्रमिता यावन्मात्रं क्षेत्रं स्पृशति ताव-
न्मात्रं तस्य प्रमाणं भवति । यदाहुः श्रीभद्रारण्यपादाः—“ सख-
बहुभगणिजीवा, निरन्तरं जलितं भरिजंस्तु । खिप्तं सन्वदि-
स्तागं, परमोही खिप्तनिहिद्रौ ” ॥ १ ॥ इति । ततो जघ-
न्यात् क्षेत्रादारण्य प्रदेशवृद्ध्या प्रवृत्तोत्कृष्टक्षेत्रविषयत्वे स-
त्यसंख्येयभेदत्वमवधिद्विकस्य क्षेत्रतारतम्येन ज्ञवति । अत-
स्तदावारकस्यावधिद्विकस्यापि नानाजीवानां क्षेत्रादिभेदेन
बन्धवैचित्र्यादुदयवैचित्र्याद्वासंख्येयगुणभेदत्वम् । एवं ना-
नाजीवानाभित्य मतिज्ञानावरणादीनां शेषाणामप्यावरणानां
तथाऽन्यासामपि सर्वासां मूलप्रकृतीनामुत्तरप्रकृतीनां च से-
वादिभेदेन बन्धवैचित्र्यादुदयवैचित्र्याद्वासंख्याता भेदाः सं-
पद्यन्ते इति ।

उक्तं च—

“ जम्हा व ओहिविसओ, उकोसे सखबहुयसिदिसई ।

जलितयमितं कुसई, तलितयमितप्यएससमो ॥ १ ॥

तत्तारतम्यभेया, जेण बहु हुंति आवरणजविषा ।

तेणासंखगुणसं, पयमीणं ओगओ जाण ” ॥ २ ॥

अतस्त्वानामानुपूर्वीणां बन्धोदयवैचित्र्येणासंख्याता भेदाः, ते
च लोकस्यासंख्येयभागवर्तिप्रदेशराशितुल्या इति ब्रह्मन्त-
कचूर्णिकारोका विशेषाः । ननु जीवानामनन्तत्वात्तेषां बन्धोद-
यवैचित्र्येणानन्ता अपि प्रकृतिभेदाः कस्मात् भवन्ति ? नैतदे-
वम्, सदृशानां बन्धोदयानामेकत्वेन विवक्षितत्वाद्विसदृशास्वे-
तावन्त एव तद्भेदा भवन्ति । ते च भेदाः प्रकृतिभेदत्वात्प्रकृ-
तय इत्युच्यन्ते । ततश्च योगस्थानेभ्योऽसंख्यातगुणाः प्रकृतयः,
यत एकैकस्मिन् योगस्थाने वर्तमानैर्नानाजीवैः कालभेदादेक-
जीवेन वा सर्वा अप्येताः प्रकृतयो बध्यन्ते इति । तथा तेज्यः
प्रकृतिभेदेभ्यः स्थितिभेदाः स्थितिभिर्द्वेषा अन्तर्मुहूर्तसमयाधि-
कान्तमुहूर्तत्रिसमयाधिकान्तमुहूर्तदिलक्षणः असंख्यातगुणा
भवन्ति । एकैकस्याः प्रकृतेरसंख्यातैः स्थितिभिर्द्वेषैर्वाध्यमानत्वा-
देकमेव हि प्रकृतिभेदं काञ्चिज्जीवोऽयेन स्थितिभिर्द्वेषेण बध्नाति,
स एव च तं कदाचिदन्येन, कदाचिदन्यतरेण, कदाचिदन्यत-
मेनेत्येवमेकं प्रकृतिभेदमेकं जीवमाश्रित्यासंख्याताः स्थितिभे-

दा भवन्ति, किं पुनः सर्वप्रकृतीः सर्वजीवानांश्चित्य प्रकृतिभेदे-
ज्यः ? , स्थितिभेदानामसंख्यातगुणत्वमित्यतः प्रकृतिभेदे—
भ्यः स्थितिभेदाः असंख्यातगुणा भवन्तीति ; तथा स्थि-
तिभेदेभ्यः सकाशात् स्थितिवन्धाध्यवसायाः पदैकदेशे पद-
समुदायोपचारात् स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानान्यसंख्यातगु-
णानि । तत्र स्थानं स्थितिः ? कर्मणोऽवस्थानं, तस्या बन्धः स्थि-
तिबन्धः । अध्यवसानान्यध्यवसायाः, ते चेह कषायजनिता जीव-
परिणामविशेषाः । तिष्ठन्ति जीवा एष्वेति स्थानानि, अध्यवसा-
या एव स्थानान्यध्यवसायस्थानानि; स्थितिवन्धस्य कारणभू-
तान्यध्यवसायस्थानानि स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानानि, तानि स्थि-
तिभेदेभ्योऽसंख्येयगुणानि, यतः सर्वजघन्योऽपि स्थितिविशे-
षोऽसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणैरध्यवसायस्थानैर्जन्यते । उ-
त्तरे तु स्थितिविशेषास्तैरेव यथोत्तरं विशेषवृद्धैर्जन्यन्ते ;
अतः स्थितिभेदेभ्यः स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानान्यसंख्यात-
गुणानि सिद्धानि ज्ञवन्ति । तथा—(अणुभागघाणं च) पदै-
कदेशे पदसमुदायोपचारः अनुभागस्थानान्यनुभागबन्धाध्यव-
सायस्थानानि । तत्रानु पश्चाद्वन्धोत्तरकालं भज्यते सेष्यतेऽनुभू-
यत इत्यनुज्ञा रसः, तस्य बन्धोऽनुज्ञागबन्धः, अध्यवसानान्य-
ध्यवसायाः, ते चेह कषायजनिता जीवपरिणामविशेषाः । ति-
ष्ठन्ति जीवा एष्वेति स्थानानि, अध्यवसाया एव स्थानान्यध्य-
वसायस्थानानि, अनुभागबन्धस्य कारणजृतान्यध्यवसायस्था-
नान्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि । स्थितिवन्धाध्यवसायस्था-
नेभ्यस्तान्यसंख्येयगुणानि भवन्ति, स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानं
लोकैककर्मन्तुर्हृतप्रमाणमुक्तम् । अनुज्ञागबन्धाध्यवसायस्थानं
त्येकैकं ज्ञवन्तः सामायिकम्, उद्भूतस्त्वएसामायिकान्तमेवो-
क्तमत एकस्मिन्नापि नगरकल्पे स्थितिवन्धाध्यवसायस्थाने त-
दन्तर्गता नगरान्तर्गताभौर्नैर्गृहकल्पानि नानाजीवान् काल-
भेदेनैकजीवान् कालभेदेनैकजीवं वा समाश्रित्यासंख्येयलो-
काकाशप्रदेशप्रमाणान्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि भवन्ति ।
तथाहि—जघन्यस्थितिजनकानामपि स्थितिवन्धाध्यवसायस्था-
नानां मध्ये यदाद्यं सर्वलघुस्थितिकं बन्धाध्यवसायस्थानं
तस्मिन्नापि देशक्षेत्रकालभावजीवभेदेनासंख्येयलोकाकाशप्र-
देशप्रमाणान्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि प्राप्यन्ते । द्विती-
यादिषु तु तान्यप्यधिकान्यधिकतराणि च प्राप्यन्ते इति सर्व-
ेष्वपि स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानेषु भावनाः कार्याः । अतः स्थि-
तिवन्धाध्यवसायस्थानेभ्योऽनुज्ञागबन्धाध्यवसायस्थानान्यसंख्ये-
यगुणानीति ।

ततो कम्मपएमा, अणंतगुणिया तओ रमच्छेया ।

ततस्तेभ्योऽनुभागबन्धाध्यवसायस्थानेभ्यः, कर्मप्रदेशाः कर्म-
स्कन्धा अनन्तगुणिता भवन्ति । अयमत्र तात्पर्यार्थः—प्रत्येककर्म-
भयानन्तगुणैः सिद्धानन्तजागवर्तिभिः परमाणुभिर्निष्पन्नानज-
व्यानन्तगुणानेद स्कन्धान् मिथ्यात्वादिभिर्हेतुभिः प्रतिसमयं जी-
वो गृह्णातीत्युक्तम् । अनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि तु सर्वाण्य-
प्यसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणान्येवाभिहितानि, अतोऽनुभाग-
बन्धाध्यवसायस्थानेभ्यः कर्मप्रदेशा अनन्तगुणाः सिद्धा भवन्ति ।
तथा(तओ रसच्छेयं च) ततस्तेभ्यः कर्मप्रदेशेभ्यो, रसच्छेदा अ-
नन्तगुणा ज्ञवन्ति । तथाहि—इह क्षीरमिम्बरसाद्यश्चिश्चयनैरिवा-
नुभागबन्धाध्यवसायस्थानैस्तन्नुलेष्विव कर्मपुङ्क्त्येषु रसो ज-
न्यते, स चैकस्यापि परमाणोः संबन्धो केवलप्रकृत्या विद्यमानः

सर्वजीवानन्तगुणानविभागपरिच्छेदान् प्रयच्छति । यस्माद्भाग-
वदपि सूक्ष्मनयाऽन्यो भागो नोत्तिष्ठति सोऽविभागपरिच्छेदा उ-
च्यते । एवं भूताश्चानुभागस्यादिभागपरिच्छेदा रसपर्यायाः स-
र्वकर्मस्कन्धेषु प्रतिपरमाणुसर्वजीवानन्तगुणाः संप्राप्यन्ते । यतः—

“गहणसमयमि जीवो, जप्पाएह उ गुणे सपच्चयओ ।

सञ्चजियाणंतगुणे, कम्मपएसेसु सञ्चसे” ॥

गुणशब्देनैवाविभागपरिच्छेदा उच्यन्ते । शेषं सुगमम् । क-
र्मप्रदेशाः पुनः प्रतिसकन्धं सर्वेऽपि सिद्धानामप्यनन्तभाग एव
वर्तन्ते । अतः कर्मप्रदेशेभ्यो रसच्छेदा अनन्तगुणाः सिद्धा भ-
वन्तीति । कर्म० ५ कर्म० । (औदारिकादिशरीरबन्धकानामल्पब-
हुत्वं तु 'सरीर' शब्द एव दृश्यम्)

(२२) [भवसिद्धिकारम्] भवसिद्धिकारमाह—

एएसि एं जंते ! जीवाणं जवसिद्धियाणं अजवसिद्धि-
याणं नोजवसिद्धियाणं नोअभवमिद्धियाणं य कयरे कयरे-
हिंतो अप्पा वा० ४ ! गोयमा ! सव्वत्थोवा अभवसिद्धिया,
नोजवसिद्धिया नोअजवसिद्धिया अणंतगुणा, भवसिद्धिया
अणंतगुणा ॥

सर्वस्तोका अजवसिद्धिकाः अभव्याः, जघन्ययुक्तानन्तकपरि-
माणत्वात् । उक्तं चानुयोगद्वारेण—“उक्कोसए परिणांतकवे
पक्खित्ते जइअयजुत्ताणं तयं होह अभवसिद्धिया वि तत्तिया
चेव चि” तेभ्यो नोभवसिद्धिका नोअभवसिद्धिका अनन्तगुणाः,
यत उभयप्रतिषेधवृत्तयः सिद्धास्ते चाजघन्योत्कृष्टयुक्तानन्तक-
परिमाणा इत्यनन्तगुणाः । तेभ्यो भवसिद्धिका अनन्तगुणाः,
यतो जघन्यनिगोदस्यैकस्यानन्तभागकल्पाः सिद्धा जघन्यजीवरा-
शिनिगोदाश्चासंख्येया लोके इति । यतं भवसिद्धिकारम् ॥
प्रज्ञा० ३ पद ॥

(२३) [भाषककारम्] भाषकाजापकाल्पबहुत्वमाह—

एएसि एं भंते ! जीवाणं जासगाणं अजासगाणं य
कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुद्धा वा विसेसा-
हिया वा ! गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा जासगा, अजासगा
अणंतगुणा ॥

सर्वस्तोका भाषका भाषालब्धिसंपन्नाः, द्वीन्द्रियादीनामेवं
भाषकत्वात् । अभाषका जाषालब्धिहीना अनन्तगुणाः, वन-
स्पतिकायिकानामनन्तत्वात् । प्रज्ञा० ३ पद । सत्यादिभेदेन
जाषाणामल्पबहुत्वम् । प्रज्ञा० ११ पद । (जाषाद्व्याणां सण्डा-
दिभिर्भेदैर्मिद्यमानानामल्पबहुत्वं च 'जासा' शब्दे वक्ष्यते)

(२४) [महादपरककारम्] सर्वजीवाल्लभबहुत्वम्—

अह भंते ! सव्वजीवप्पहुं महादमयं वचइस्सामि, सव्व-
त्थोवा गम्भवक्कंतियमाणस्सा, मणस्सीओ संखेज्जगुणाओ,
वादरतेउकाइया पज्जत्तया असंखेज्जगुणा, अखुत्तरोववा-
इया देवा असंखेज्जगुणा, ठवरिमगेवेज्जगा देवा संखेज्जगु-
णा, मडिऊमगेवेज्जगा देवा संखेज्जगुणा, हेडिमगेवेज्जगा,
देवा संखेज्जगुणा, अचुएकपे देवा संखेज्जगुणा, आरखे क-

पे देवा संखेज्जगुणा, पाणए कप्पे देवा संखेज्जगुणा, आणए कप्पे देवा संखेज्जगुणा; अहेसत्तमाए पुढवीए णेरइया असंखेज्जगुणा, उट्ठीए तमाए पुढवीए नेरइया असं०, सहस्सारे कप्पे देवा असंखिज्जगुणा, महासुक्के कप्पे देवा असंखिज्जगुणा, पंचमाए धूमप्पभाए पुढवीए णेरइया असं०, लंतए कप्पे देवा असंखेज्जगुणा; चउत्थीए पंकप्पभाए पुढवीए नेरइया असंखेज्जगुणा, बंधओए कप्पे देवा असंखेज्जगुणा, तच्चाए बालुयप्पजाए पुढवीए णेरइया असंखेज्जगुणा, माहिंदे देवा असंखेज्जगुणा, मणकुमारे कप्पे देवा असंखेज्जगुणा; दीच्चाए मकरप्पभाए पुढवीए णेरइया असं०, संमुच्चिमणएस्सा असंखेज्ज०, ईसाणे कप्पे देवा असं०, ईसाणे कप्पे देवीओ संखे०, मोहम्मए कप्पे देवा संखेज्ज०, सोहम्मए कप्पे देवीओ संखेज्जगुणा-ओ, जवणवासीदेवा असंखेज्जगुणा, जवणवासिणीओ देवीओ संखिज्जगुणाओ, इमी से रयणणजाए पुढवीए णेरइया असंखिज्जगुणा, खहचरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया पुरिसा असंखेज्जगुणा, खहचरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाओ संखिज्जगुणाओ, थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया पुरिसा असंखेज्जगुणा, थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाओ संखिज्जगुणाओ, जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया पुरिसा संखेज्जगुणा, जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाओ संखिज्जगुणाओ, बाणमंतरा देवा संखेज्जगुणा, बाणमंतरी-ओ देवीओ संखेज्ज०, जोइसिया देवा संखेज्जगुणा, जो-इसिणीओ देवीओ संखिज्जगुणाओ, खहचरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया नपुंसया संखेज्ज०, थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया नपुंसया संखे०, जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया नपुंसया संखे०, चउरिंदिया पज्जत्तया संखेज्ज०, पंचिंदिया पज्जत्तया विसेसाहिया, बेइंदिया पज्जत्तया विसे०, पंचिंदिया अपज्जत्तया असंखिज्जगुणा, चउरिंदिया अपज्जत्तया विसेसाहिया, तेइंदिया अपज्जत्तया विसेसाहिया, बेइंदिया अपज्जत्तया विसेसाहिया, पत्तेयसरीरवादरवणस्स-इकाइया पज्जत्तया असंखेज्जगुणा, बादरनिगोदा पज्जत्तया असंखेज्जगुणा, बादरपुढविकाइया अपज्जत्तया असंखेज्जगुणा, बादरवाउकाइया पज्जत्तया असंखिज्जगुणा, बादरतेउकाइ-या अपज्जत्तया असंखेज्जगुणा, पत्तेयसरीरवादरवणस्स-इकाइया अपज्जत्तया असंखिज्जगुणा, बादरनिगोदा अ-पज्जत्तया संखिज्जगुणा, बादरपुढविकाइया अपज्जत्तया असंखेज्जगुणा, बादरवाउकाइया अपज्जत्तया असंखेज्जगुणा, सुहुमतेउकाइया अपज्जत्तया असंखेज्जगुणा, सुहुमपुढवि-

काइया अपज्जत्तया विसेसाहिया; सुहुमवाउकाइया अप-ज्जत्तया विसेसाहिया, सुहुमवाउकाइया अपज्जत्तया विसे-साहिया, सुहुमनेउकाइया पज्जत्तया असंखिज्ज०, सुहुम-पुढविकाइया पज्जत्तया विसेसाहिया, सुहुमवाउकाइया पज्जत्तया विसेसाहिया, सुहुमवाउकाइया पज्जत्तया वि-सेसाहिया, सुहुमणिगोदा अपज्जत्तया असंखे०, सुहुमणिगो-दा पज्जत्तया संखिज्जगुणा, अजवसिद्धिया अणंतगु-णा, पडिबत्तियम्मदिट्ठी अणंतगुणा, मिच्छा अणंतगुणा; बादरवणस्सइकाइया पज्जत्तया अणंतगुणा, बादरपज्जत्तया विसेसाहिया, बादरवणस्सइकाइया अपज्जत्तया असंखिज्ज-गुणा, बादरअपज्जत्तया विसेसाहिया, बादर विसेसाहिया, सुहुमवणस्सइकाइया अपज्जत्तया असंखेज्जगुणा, सुहुमा अपज्जत्तया विसेसाहिया, सुहुमवणस्सइकाइया पज्जत्तया संखेज्ज०, सुहुमपज्जत्तया विसेसाहिया, सुहुमा विसेसाहि-या, जवसिद्धिया विसेसाहिया, निगोदा जीवा विसेसाहि-या, वणस्सइजीवा विसेसाहिया, एगिंदिया विसेसाहिया, ति-रिक्खजोणिया विसेसाहिया, मिच्छदिट्ठी विसेसाहिया, अ-विरया विसेसाहिया, छउमत्तया विसेसाहिया, सजोगी विसे-साहिया, संसारत्था विसेसाहिया, सब्बजीवा विसेसाहिया ॥

इदानीं महादण्डकं विवश्रुतेरुमापृच्छति—(अहं भने ! इ-त्यादि) अथ जदन्त ! सर्वजीवालपबहुत्व सर्वजीवालपबहुत्व-वक्तव्यतात्मकं महादण्डकं वर्तयिष्यामि, रत्नयिष्यामीति ता-त्पर्यार्थः । अनेन एतत् ज्ञापयति—तीर्थंकरानुज्ञामात्रसापेक्षं एव भगवान् गणधरः सूत्ररचनां प्रति प्रवर्तते, न पुनः श्रुताभ्यास-पुरस्सरमिति । यद्वैतज्ञापयति—कुशलेऽपि कर्मणि विनयेन गु-रुमनापृच्छ्य न प्रवर्तितव्यं, किन्तु तदनुज्ञापुरस्सरम्, अन्यथा विनयेत्यायोगात् । विनयेत्य हि लक्षणमिदम्—“ गुरोर्निवेदि-तात्मा यो, गुरुभावानुवर्तकः । मुक्तयर्थं चेष्टते नित्यं, स विनेयः प्रकीर्तितः ” ॥ १ ॥ गुरुरपि यः प्रवर्तनीयः स एव रूपः—“ धर्मज्ञो धर्मकर्ता च, सदा धर्मप्रवर्तकः । सर्वेभ्यो धर्मशास्त्रार्थ-देश-को गुरुकथ्यते ” ॥ १ ॥ इति । महादण्डकं वर्तयिष्यामीत्युक्तम् । ततः प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—(सव्यत्योवा गम्भवर्कतियमण-स्सत्यादि) सर्वस्तोका गर्भव्युत्क्रान्तिका मनुष्याः, संख्येयको-टीकोटिप्रमाणत्वात् १ । तेभ्यो मानुष्यो मनुजस्त्रियः—संख्ये-यगुणाः, सप्तविंशतिगुणत्वात् । उक्तं च—“ सत्तावीसगुणा पुण, मणुष्याणं तददिया चैव ” इति २ । ताभ्यो बादरतैजस्कायि-काः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः, कतिपयवर्गानुवातिकाघनसम-यप्रमाणत्वात् ३ । तेभ्योऽनुत्तरोपपत्तिनो देवा असंख्येयगुणाः, क्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागवर्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् ४ । तेभ्य उपरितनप्रैवेयकत्रिकदेवाः संख्येयगुणाः बृहत्तरक्षेत्रपल्यो-पमासंख्येयभागवर्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । एतदपि कथ-मवसेयम्, इति चेत् । उच्यते—विमानवाहुत्वात् । तथाहि—अनुत्त-रदेवानां पञ्च विमानानि विमानशतं तूपरितनप्रैवेयकत्रिकदेवानां प्रतिविमानं वाऽसंख्येया देवा यथा यथा चाप्योवर्तन्ति विमानानि तथा तथा देवा अपि प्राचुर्येण ब्रूयन्ते, ततोऽवसीयन्ते—अनुत्तरोप-पातिदेवेभ्यो बृहत्तरक्षेत्रपल्योपमासंख्येयजागवर्त्याकाशप्रदेशरा-शिप्रमाणा उपरितनप्रैवेयकत्रिकदेवाः । एवमुत्तरत्रापि जावना

कार्या, यावदानतकल्पः ५ । तेज्योऽप्युपरितनप्रैवेयकत्रिकदे-
वेज्यो मध्यमप्रैवेयकत्रिकदेवाः संख्येयगुणाः ६ । तेज्योऽप्य-
धस्तनप्रैवेयकत्रिकदेवाः संख्येयगुणाः ७ । तेज्योऽप्युत्त-
रलदेवाः संख्येयगुणाः ८, तेज्योऽप्यारणकल्पदेवाः संख्येय-
गुणाः । यद्यप्यारणाच्युतकल्पौ समश्रेणिकौ, समविमान-
संख्याकौ च, तथाऽपि कृष्णपाक्षिकास्तथास्वाभावात् प्रा-
चुर्येण दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्यन्ते, नोत्तरस्यां, बहवश्च
कृष्णपाक्षिकाः, स्तोकाः शुक्लपाक्षिकाः, ततोऽच्युतकल्पदेवापे-
क्षया आरणकल्पे देवाः संख्येयगुणाः ९ । तेज्योऽपि प्राणत-
कल्पे देवाः संख्येयगुणाः १० । तेज्योऽप्यानतकल्पे देवाः सं-
ख्येयगुणाः, भावना आरणकल्पवत्कर्तव्या ११ । तेज्योऽधःस-
मप्रनरकपृथिव्यां नैरयिका असंख्येयगुणाः, श्रेयससंख्येयभा-
गगतनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् १२ । तेज्यः षष्ठपृथिव्यां
नैरयिका असंख्येयगुणाः, एतच्च प्रागेव दिगनुपातेन नैरयिका-
ल्पबहुत्वविन्त्यायां जावितम् १३ । तेज्योऽपि सहस्रारकल्पदेवा
असंख्येयगुणाः, षष्ठपृथिवीनैरयिकपरिणामहेतुश्रेयससंख्येयजा-
गापेक्षया सहस्रारकल्पदेवपरिणामहेतोः श्रेयससंख्येयजाग-
स्यासंख्येयगुणत्वात् १४ । तेज्यो महाशुके कल्पे देवा असं-
ख्येयगुणाः, विमानबाहुत्वात् । तथाहि-पद्मसहस्राणि विमा-
नानां सहस्रारकल्पे, चत्वारिंशत्सहस्राणि महाशुके, अन्यच्च
अधोविमानवासिनो देवा बहुबहुतराः, स्तोकस्तोकतराश्चोप-
रितनोपरितनविमानवासिनः, ततः सहस्रारदेवेभ्यो महाशुक्-
कल्पे देवा असंख्येयगुणाः १५ । तेज्योऽपि पञ्चमभूमप्रजाभि-
धाननरकपृथिव्यां नैरयिका असंख्येयगुणाः, बृहत्तमश्रेय-
ससंख्येयभागवर्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् १६ । तेज्योऽपि
ज्ञान्तके कल्पे देवा असंख्येयगुणाः, अतिबृहत्तरश्रेयससंख्ये-
यभागगतनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् १७ । तेज्योऽपि च-
तुर्थ्या पद्मप्रभायां पृथिव्यां नैरयिका असंख्येयगुणाः, युक्तिः
प्रागुक्तैव भावनीया १८ । तेज्योऽपि ब्रह्मलोके कल्पे देवा
असंख्येयगुणाः, युक्तिः प्रागुक्तैव १९ । तेज्योऽपि तृतीयस्यां
बालुकाप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः संख्येयगुणाः २० । ते-
ज्योऽपि माहेन्द्रकल्पे देवा असंख्येयगुणाः २१ । तेज्योऽपि सन-
त्कुमारकल्पे देवा असंख्येयगुणाः, युक्तिः सर्वत्रापि प्रागुक्तैव २२ ।
तेज्यो द्वितीयस्यां शंकराप्रभायां पृथिव्यां नैरयिका असंख्येयगु-
णाः । एते च सप्तमपृथिवीनारकादयो द्वितीयपृथिवीनरकपर्य-
न्ताः प्रत्येकं स्वस्थाने चिन्त्यमानाः सर्वेऽपि घनीकृतलोकश्रेय-
ससंख्येयभागवर्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणा द्रष्टव्याः, केवलं श्रेयस-
संख्येयभागोऽसंख्येयभेदभिन्नः, तत इत्थमसंख्येयगुणतया अल्प-
बहुत्वमनिधीयमानं न विरुध्यति २३ । तेज्यो द्वितीयनरक-
पृथिवीनारकेभ्यः समूर्च्छिममनुष्या असंख्येयगुणाः, ते हि अकु-
लमात्रलोचप्रदेशराशोः संबन्धिनि तृतीयवर्गमूलेन गुणिते प्र-
थमवर्गमूले यावान् प्रदेशराशिस्तावत्प्रमाणानि खण्डानि, या-
वन्त्येकस्यामेव प्रादेशिक्यां श्रेणी भवन्ति तावत्प्रमाणाः २४ ।
तेभ्य ईशाने कल्पे देवा असंख्येयगुणाः, यतोऽङ्गुलमात्रलोचप्र-
देशराशोः संबन्धिनि द्वितीये वर्गमूले तृतीयेन वर्गमूलेन गुणिते या-
वान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणास्तु घनीकृतस्य लोकस्यै-
कप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नभःप्रदेशस्तावत्प्रमाणा ईशा-
नकल्पगतो देवदेवीसमुदायस्तत्तत्किञ्चिद्विद्वद्वात्रिशत्तमभागक-
ल्पा ईशानदेवाः, ततो देवाः समूर्च्छिममनुष्येभ्योऽसंख्येयगुणाः
२५ । तेज्य ईशानकल्पे देव्योऽसंख्येयगुणाः, द्वात्रिंशद्गुण-

त्वात् । “ वत्तीसगुणा वत्तीसरूपआहियाओ होति देवीओ ”
इति वचनात् २६ । ताज्यः सौधर्मकल्पे देवाः संख्येयगुणाः,
तत्र विमानबाहुत्वात् । तथाहि-तत्र द्वात्रिंशत्सहस्राणि ईशाने कल्पे, अपि च-द-
क्षिणदिग्धर्मी सौधर्मकल्पः, ईशानकल्पस्तत्तरदिग्धर्मी, दक्षिण-
स्यां च दिशि बहवः कृष्णपाक्षिकाः समुत्पद्यन्ते । ततः ईशा-
नदेवेभ्यः सौधर्मदेवाः संख्येयगुणाः । नन्विदं युक्तिर्माहेन्द्रकल्पा-
नकुमारकल्पयोरप्युक्ता, परं तत्र माहेन्द्रकल्पापेक्षया सनत्कु-
मारकल्पदेवा असंख्येयगुणा उक्ताः, इह तु सौधर्मकल्पे सं-
ख्येयगुणाः तदेव तत्कथम् ? उच्यते-वचनप्रामाण्यात् । न चात्र
पात्रजमः, यतोऽन्यत्राप्युक्तम्- “ ईसाणे सव्यथ वि, वत्तीस-
गुणा व होति देवीओ । संखेज्जा सोहम्मे, तओ असंखा भवणया-
सी ” ॥१॥ इति । २७ । तेज्योऽपि तस्मिन्नेव सौधर्मकल्पे देव्यः संख्ये-
यगुणाः, द्वात्रिंशद्गुणत्वात् । “ सव्यथ वि वत्तीसगुणाओ हो-
ति देवीओ ” इति वचनात् २८ । ताज्योऽप्यसंख्येयगुण-
भवनवासिनः । कथम् ? इति चेत् । इह अङ्गुलमात्रलोचप्रदेशरा-
शोः सम्बन्धिनि प्रथमे वर्गमूले तृतीयेन वर्गमूलेन गुणिते या-
वान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणास्तु घनीकृतस्य लोकस्यैक-
प्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नभःप्रदेशस्तावत्प्रमाणा भवनप-
तिदेवदेवीसमुदायः, तत्तत्किञ्चिद्विद्वद्वात्रिशत्तमभागकल्पा भवन-
पतयो देवाः, ततो घटन्ते सौधर्मदेवीभ्यस्तेऽसंख्येयगुणाः २९ ।
तेज्यो भवनवासिनो देव्यः संख्येयगुणाः, द्वात्रिंशद्गुणत्वात् ३० ।
ताज्योऽप्यस्यां रत्नप्रजायां पृथिव्यां नैरयिका असंख्येयगुणाः,
अङ्गुलमात्रलोचप्रदेशराशोः सम्बन्धिनि प्रथमवर्गमूले द्वितीयेन
वर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिस्तावत्प्रमाणास्तु श्रेणिषु
यावन्त आकाशप्रदेशस्तावत्प्रमाणास्तु ३१ । तेज्योऽपि स-
चरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः पुरुषा असंख्येयगुणाः, प्रतराऽसंख्य-
यभागवर्त्यसंख्येयश्रेणिनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् ३२ । ते-
ज्योऽपि सचरपञ्चेन्द्रियास्तिर्यग्योनिकाः स्त्रियः संख्येयगुणाः,
त्रिगुणत्वात् । “ तिगुणा तिरुचअहिया, तिरियाणं इतिथिया
मुण्येयवा ” इति वचनात् ३३ । ताज्यः स्थलचरपञ्चेन्द्रियास्ति-
र्यग्योनिकाः पुरुषाः संख्येयगुणाः, बृहत्तरप्रतरासंख्येयभागव-
र्त्यसंख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् ३४ । तेज्यः स्थ-
लचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः स्त्रियः संख्येयगुणाः, त्रिगुणत्वात्
३५ । ताज्यो जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः पुरुषाः संख्ये-
यगुणाः, बृहत्तमप्रतरासंख्येयभागवर्त्यसंख्येयश्रेणिगताकाशप्र-
देशराशिप्रमाणत्वात् ३६ । तेज्यो जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो-
निकाः स्त्रियः संख्येयगुणाः, त्रिगुणत्वात् ३७ । ताज्यो व्यन्तरा-
देवाः पुंवेदोदयिनः संख्येयगुणाः, यतः संख्येययोजनकोटा-
कोटिप्रमाणानि सूचीरूपाणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे
भवन्ति तावन्तः सामान्येन व्यन्तराः, केवलमिह पुरुषा विव-
क्षिता इति सकलसमुदायापेक्षया किञ्चिद्विद्वद्वात्रिशत्तमभागक-
ल्पा वेदितव्याः । ततो घटन्ते जलचरयुवतिज्यः संख्येयगुणाः
३८ । तेज्यो व्यन्तर्यः संख्येयगुणाः, द्वात्रिंशद्गुणत्वात् ३९ ।
ताज्यो ज्योतिष्कदेवाः संख्येयगुणाः, ते हि सामान्यतः षट्पञ्चा-
शदधिकशतव्याङ्गुलप्रमाणानि सूचीरूपाणि खण्डानि याव-
न्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावत्प्रमाणाः ; परमिह पुरुषा विव-
क्षिता इति ते सकलसमुदायापेक्षया किञ्चिद्विद्वद्वात्रिशत्तमभा-
गकल्पाः प्रतिपत्तव्याः, तत उपपद्यन्ते व्यन्तरीज्यः संख्येयगु-
णाः ४० । तेज्यो ज्योतिष्कदेव्यः संख्येयगुणाः, द्वात्रिंशद्गुण-
त्वात् ४१ । ताज्यः सचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका नपुंसकाः

संख्येयगुणाः। क्वचित् 'असंख्येयगुणाः, इति पात्रः; स न समी-
चीनः, यत इत ऊर्ध्वे ये पर्याप्तचतुरिन्द्रिया वक्ष्यन्ते तेऽपि ज्यो-
तिष्कदेवापेक्षया संख्येयगुणा एवोपपद्यन्ते । तथाहि-बृहस्प-
शदधिकशतद्वयाङ्गप्रमाणानि सूचीरूपाणि खण्डमानि यावन्त्ये-
कस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावत्प्रमाणा ज्योतिष्काः । उक्तं च-“बृह-
स्प-
अदोसंयुगलं सूक्ष्मपण्डेहि जाइया पयरे। जोइसिपहिं हीरइ” इति ।
अङ्गुलसंख्येयभागमात्राणि च सूचीरूपाणि खण्डमानि यावन्त्येक-
स्मिन् प्रतरे भवन्ति तावत्प्रमाणाश्चतुरिन्द्रियाः । उक्तं च-“पञ्चसा-
पञ्चसा-विति चउ असन्धिणो अवहरति । अंगुलसंसाऽसंख्य-
एसमभइं पुढो पयरे” । ११। अङ्गुलसंख्येयजागापेक्षया बृहस्पशद-
धिकमङ्गुलशतद्वयं सङ्ख्येयगुणं, ततो ज्योतिष्कदेवापेक्षया परि-
भाष्यमानाः पर्याप्तचतुरिन्द्रिया अपि सङ्ख्येयगुणा एव घटन्ते,
किं पुनः पर्याप्तचतुरिन्द्रियापेक्षया सङ्ख्येयभागमात्रसंख्येयपञ्चे-
न्द्रियनपुंसका इति ४२ । तेभ्योऽपि स्थलचरपञ्चेन्द्रियनपुं-
सकाः संख्येयगुणाः ४३ । तेभ्योऽपि जलचरपञ्चेन्द्रियनपुं-
सकाः संख्येयगुणाः ४४ । तेभ्योऽपि पर्याप्तचतुरिन्द्रियाः संख्ये-
यगुणाः ४५ । तेभ्योऽपि पर्याप्ताः संख्येयसंज्ञितेऽभिधेयः पञ्चे-
न्द्रिया विशेषाधिकाः ४६ । तेभ्योऽपि पर्याप्ता द्वीन्द्रिया वि-
शेषाधिकाः ४७ । तेभ्योऽपि पर्याप्तास्त्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः
४८ । यद्यपि पर्याप्तचतुरिन्द्रियादीनां पर्याप्तत्रीन्द्रियपर्यन्तानां
प्रत्येकमङ्गुलासंख्येयजागमात्राणि सूचीरूपाणि खण्डमानि याव-
न्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावत्प्रमाणत्वमविशेषेणान्यत्र वर्ण्यते,
तथाप्यङ्गुलासंख्येयजागस्य संख्येयभेदभेदभेदत्वादिद्वयं विशेषाधि-
कत्वमुच्यमानं न विरुद्धम् । उक्तं चेत्यमल्पबहुत्वमन्यत्रापि-“तत्रो
मपुंसकसद्वयसंख्येयधलयरजलयरनपुंसका चतुरिन्द्रिया तत्रो
पणविति पञ्चसा किंचइह्यसि” ४८ । तेभ्योऽपि पर्याप्तत्रीन्द्रिये-
भ्योऽपर्याप्ताः पञ्चेन्द्रिया असंख्येयगुणाः, अङ्गुलासंख्येयजाग-
मात्राणि खण्डमानि सूचीरूपाणि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे जवन्ति
तावत्प्रमाणत्वात् ४९ । तेभ्यश्चतुरिन्द्रिया अपर्याप्ता विशेषाधि-
काः ५० । तेभ्योऽपि त्रीन्द्रिया अपर्याप्ता विशेषाधिकाः ५१ । तेभ्यो
द्वीन्द्रिया अपर्याप्ता विशेषाधिकाः, यद्यपि चापर्याप्ताश्चतुरिन्द्रि-
याद्वयोऽपर्याप्तद्वीन्द्रियपर्यन्ताः प्रत्येकमङ्गुलस्यासंख्येयजागमात्रा-
णि खण्डमानि सूचीरूपाणि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावत्प्र-
माणा अन्यत्राविशेषणोक्ताः, तथाप्यङ्गुलासंख्येयजागस्य विचित्र-
त्वादिद्वयं विशेषाधिकत्वमुच्यमानं न विरोधमास्कन्दति ५२ ।
तेभ्योऽपि द्वीन्द्रियापर्याप्तेभ्यः प्रत्येकबादरवनस्पतिकायिकाः
पर्याप्ता असंख्येयगुणाः, यद्यपि चापर्याप्तद्वीन्द्रियादिचत् पर्या-
प्तबादरवनस्पतिकायिका अप्यङ्गुलासंख्येयजागमात्राणि सूचीरू-
पाणि खण्डमानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे जवन्ति तावत्प्रमाणा अ-
न्यत्रोक्ताः, तथाप्यङ्गुलासंख्येयजागस्यासंख्येयभेदभेदभेदत्वाद् बा-
दरपर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिपरिमाणुचिन्तायामङ्गुलासंख्येयजागो-
ऽसंख्येयगुणहीनः परिगृह्यते, ततो न कश्चिद्विरोधः ५३ । ते-
भ्यो बादरनिगोदा अनन्तकायिकशरीररूपाः पर्याप्ता असंख्ये-
यगुणाः ५४ । तेभ्योऽपि बादरपृथिवीकायिकाः पर्याप्ताः असं-
ख्येयगुणाः ५५ । तेभ्योऽपि पर्याप्तबादरपृथिवीकायिका असंख्येय-
गुणाः, यद्यपि च पर्याप्तबादरप्रत्येकवनस्पतिकायिकाऽप्यकायि-
काः प्रत्येकमङ्गुलासंख्येयभागमात्राणि सूचीरूपाणि खण्डमानि
यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावत्प्रमाणा अन्यत्राविशेषणो-
क्ताः, तथाप्यङ्गुलासंख्येयजागस्यासंख्येयभेदभेदभेदत्वादिद्वयमसं-
ख्येयगुणत्वादिद्वयमभिधाने न कश्चिद्विरोधः ५६ । तेभ्यो बादरप-

र्याप्तकायिकेभ्यो बादरवायुकायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः,
घनीकृतलोकासंख्येयजागवर्त्यसंख्येयप्रतरगततजःप्रदेशराशि-
प्रमाणत्वात् ५७ । तेभ्यो बादरतेजस्कायिका अपर्याप्ता असं-
ख्येयगुणाः, असंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् ५८ ।
तेभ्यः प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असंख्ये-
यगुणाः ५९ । तेभ्योऽपि बादरनिगोदा अपर्याप्तका असंख्येय-
गुणाः ६० । तेभ्यो बादरपृथिवीकायिका अपर्याप्तका असंख्ये-
यगुणाः ६१ । तेभ्यो बादरपृथिवीकायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः
६२ । तेभ्यो बादरवायुकायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः ६३ ।
तेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः ६४ ।
तेभ्यः सूक्ष्मपृथिवीकायिका अपर्याप्ता विशेषाधिकाः ६५ ।
तेभ्यः सूक्ष्मकायिका अपर्याप्ता विशेषाधिकाः ६६ । तेभ्यः
सूक्ष्मवायुकायिका अपर्याप्ता विशेषाधिकाः ६७ । तेभ्यः सूक्ष्म-
तेजस्कायिकाः पर्याप्तका असंख्येयगुणाः, अपर्याप्तसूक्ष्मेभ्यः
पर्याप्तसूक्ष्माणं स्वजावत एव प्राचुर्येण भावात् । तथा चाह
अस्यामेव प्रज्ञापनायां संग्रहणीकारः-“जीवानमपञ्चत्ता, बहु-
तरगा बायराण विज्ञेया । सुहृमाणं य पञ्चत्ता, ओदेण य केव-
ली विति” । ६८ । तेभ्योऽपि सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः पर्याप्ता
विशेषाधिकाः ६९ । तेभ्योऽपि सूक्ष्मकायिकाः पर्याप्ता विशेष-
ाधिकाः ७० । तेभ्योऽपि सूक्ष्मवायुकायिकाः पर्याप्ता विशेष-
ाधिकाः ७१ । तेभ्योऽपि सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्तका असंख्येय-
गुणाः ७२ । तेभ्योऽपि पर्याप्ताः सूक्ष्मनिगोदाः संख्येयगुणाः,
यद्यपि च पर्याप्ततेजस्कायिकादयः पर्याप्तसूक्ष्मनिगोदपर्यन्ता
अविशेषेणान्यत्राऽसंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणा उक्ताः,
तथाऽपि लोकासंख्येयत्वस्याऽसंख्येयभेदभेदभेदत्वादिद्वयमल्प-
बहुत्वमभिधीयमानमुपपन्नं द्रष्टव्यम् ७३ । तेभ्योऽभवसि-
द्धिका अनन्तगुणाः, जघन्ययुक्तानन्तकप्रमाणत्वात् ७४ ।
तेभ्यः प्रतिपदितसम्यग्दृष्टयोऽनन्तगुणाः ७५ । तेभ्यः सिद्धा
अनन्तगुणाः ७६ । तेभ्योऽपि बादरवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता
अनन्तगुणाः ७७ । तेभ्योऽपि सामान्यतो बादरपर्याप्ता विशेष-
ाधिकाः, बादरपर्याप्तपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रज्ञेपात् ।
७८ । तेभ्यो बादरपर्याप्तवनस्पतिकायिका असंख्येयगुणाः, ए
कैकबादरनिगोदपर्याप्तनिश्रयासंख्येयगुणानां बादरपर्याप्तनिगो-
दानां संभवात् ७९ । तेभ्यः सामान्यतो बादरपर्याप्ता विशेषा-
धिकाः, बादरपर्याप्तपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रज्ञेपात् ८० ।
तेभ्यः सामान्यतो बादर विशेषाधिकाः, पर्याप्तपर्याप्तानां तत्र
प्रज्ञेपात् ८१ । तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असं-
ख्येयगुणाः ८२ । तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मा अपर्याप्ता विशेषा-
धिकाः, सूक्ष्माऽपर्याप्तपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रज्ञेपात्
८३ । तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः पर्याप्तकाः संख्येयगुणाः,
पर्याप्तसूक्ष्माणामपर्याप्तसूक्ष्मेभ्यः स्वभावनः सर्वे संख्येय-
गुणतया प्राप्यमाणत्वात्, तथा केवलवेदसोऽनुपलब्धेः ८४ ।
तेभ्योऽपि सामान्यतः सूक्ष्माः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, पर्याप्त-
सूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रज्ञेपात् ८५ । तेभ्यः
पर्याप्ताऽपर्याप्तविशेषणरहिताः सूक्ष्मा विशेषाधिकाः, अप-
र्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्र-
ज्ञेपात् ८६ । तेभ्योऽपि भवसिद्धिका 'भवेसिद्धिर्देषां ते भव-
सिद्धिकाः' भव्या विशेषाधिकाः, जघन्ययुक्तानन्तकप्रमाण-
परिहारेण सर्वजीवानां भव्यत्वात् ८७ । तेभ्यः सामान्यतो नि-
गोदजीवा विशेषाधिकाः, इह भव्याभव्याभ्यातिप्राचुर्येण
बादरसूक्ष्मनिगोदजीवराशायेव प्राप्यन्ते, नान्यत्र, अस्थेयां सर्वे-

षामपि मिलितानामसंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । अभ्यास्य युक्तान्तकसंख्यामात्रपरिमाणस्ततो ज्ञयापेक्षया ते किञ्चिन्मात्रा भव्याश्च प्रागभ्यपरिहारेण चिन्तिताः । इदानीं तु बादरसूक्ष्मनिगोदचिन्तायां तेऽपि प्रक्षिप्यन्ते इति विशेषाधिकाः ८८ । तेज्यः सामान्यतो वनस्पतिजीवा विशेषाधिकाः, प्रत्येकशरीरिणामपि वनस्पतिजीवानां तत्र प्रक्षेपात् ८९ । तेज्यः सामान्यत एकेन्द्रिया विशेषाधिकाः, बादरसूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ९० । तेज्यः सामान्यतस्त्रिर्यग्योनिकाः विशेषाधिकाः, पर्याप्तपर्याप्तद्वित्रिचतुरिन्द्रियनिर्यकूपञ्चेन्द्रियाणामपि तत्र प्रक्षेपात् ९१ । तेज्यश्चतुर्गतिभाविनो मिथ्यादृष्टयो विशेषाधिकाः, इह कतिपयाविरतसम्यग्दृष्ट्यादिसंख्येयतिरेकेण शेषाः सर्वेऽपि निर्यञ्जो मिथ्यादृष्टिचिन्तायां चासंख्येयनारकादयस्तत्र प्रक्षिप्यन्ते । ततस्त्रिर्यग्यजीवराश्यपेक्षया चतुर्गतिना मिथ्यादृष्टयश्चिन्त्यमाना विशेषाधिकाः ९२ । तेभ्योऽप्यविरता विशेषाधिकाः, अविरतिसम्यग्दृष्टीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ९३ । तेभ्यः सकषायिणो विशेषाधिकाः, देशविरतादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ९४ । तेभ्यश्चक्षुषा विशेषाधिकाः, उपशान्तमोहादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ९५ । तेज्यः सयोगिनो विशेषाधिकाः, सयोगिकेवल्लिनामपि तत्र प्रक्षेपात् ९६ । तेभ्यः संसारस्था विशेषाधिकाः, अयोगिकेवल्लिनामपि तत्र प्रक्षेपात् ९७ । तेभ्यः सर्वजीवा विशेषाधिकाः, सिद्धानामपि तत्र प्रक्षेपात् ९८ । गतं महादण्डमकट्टारम् । प्रज्ञा ० ३ पद । पं० सं० । (२५) [योगद्वारम्] चतुर्दशविधस्य संसारसमापन्नजीवस्य योगानामव्यवहृन्वम्—

एएसि एं भंते ! चउइसविहाणं संमारसमावसुगाणं जीवाणं जहणणुकोसगस्स जोगस्स कयरे कयरेहितो० जाव विसेमाहिवा वा ? गोयमा ! सवत्थोवा सुहुमस्स अपज्जत्तगस्स जहणण जोए १, बादरस्स अपज्जत्तगस्स जहणण जोए असंखेज्जगुणे २, बेइंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहणण जोए असंखे ३, एवं तेइंदियस्स ४, एवं चउरिंदियस्स ५, असाणिपंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहणण जोए असंखेज्जगुणे ६, साणिपंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहणण जोए असंखे ७, सुहुमपज्जत्तगस्स जहणण जोए असंखेज्जगुणे ८, बादरस्स पज्जत्तगस्स जहणण जोए असंखेज्जगुणे ९, सुहुमस्स अपज्जत्तगस्स उकोसए जोए असंखेज्जगुणे १०, बादरस्स अपज्जत्तगस्स उकोसए जोए असंखे ११, सुहुमस्स पज्जत्तगस्स उकोसए जोए असंखे १२, बादरस्स पज्जत्तगस्स उकोसए जोए असंखे १३, बेइंदियस्स पज्जत्तगस्स जहणण जोए असंखे १४, एवं तेइंदियस्स वि १५, एवं जाव सप्पिपंचिंदियस्स पज्जत्तगस्स जहणण जोए असंखे १६, बेइंदियस्स अपज्जत्तगस्स उकोसए जोए असंखे १७, एवं तेइंदियस्स वि १८, एवं चउरिंदियस्स वि १९, एवं जाव सप्पिपंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स उकोसए जोए असंखे २०, एवं चउरिंदियस्स वि २१, एवं जाव सप्पिपंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स उकोसए जोए असंखे २२, बेइंदियस्स पज्जत्तगस्स उकोसए जोए असंखे २३, एवं तेइंदियस्स वि २४, एवं जाव सप्पिपंचिंदियस्स पज्जत्तगस्स उकोसए जोए असंखेज्जगुणे २५ ।

(जहणुकोसगस्स जोगस्स स्ति) जघन्यो निरुपः काश्चिन्नित्तमाश्रित्य स एव च व्यक्तान्तरापेक्षयात्कर्ष उत्कृष्टो जघन्योत्कर्षः, तस्य योगस्य बीर्यान्तगायज्ञयोपशमादिसमुत्थकायादिपरिरूपन्दस्य पतस्य च योगस्य चतुर्दशजीवस्थानसम्बन्धाज्जघन्योत्कर्षजेदाद्याविशतिविधस्याल्पत्वबहुत्वादिजीवस्थानकविशेषाद्भवति, तत्र (सवत्थोवेत्यादि) सूक्ष्मस्य पृथिव्यादेः सूक्ष्मत्वाच्छरीरस्य तस्याप्यपर्याप्तकत्वेनासम्पूर्णत्वात्त्रापि जघन्यस्य विवक्षितत्वात्सर्वेज्यो यो वक्ष्यमाणेज्यो योगेभ्यः सकाशात् स्तोकाः सर्वस्तोको भवति, जघन्यो योगः स पुनर्वैप्रदिककाम्मणौदारिकपुल्लग्रहणप्रथमसमयवर्त्ति, तदनन्तरञ्च समयवृत्त्याऽजघन्योत्कृष्टो यावत्सर्वोत्कृष्टो न प्रवति । (बायरस्सेत्यादि) बादरजीवस्य पृथिव्यादेरपर्याप्तकजीवस्य जघन्यो योगः पूर्वोक्तपेक्षयाऽसङ्ख्यातगुणोऽसंख्यातगुणवृद्धो बादरत्वादेवेति । एवमुत्तरत्राप्यसंख्यातगुणत्वं दृश्यम् । इह च यद्यपि पर्याप्तकर्त्रान्द्रियोत्कृष्टकायापेक्षया पर्याप्तकानां द्वीन्द्रियाणां सङ्किनामसङ्किनां च पञ्चेन्द्रियाणामुत्कृष्टकायः संख्यातगुणो नवति, संख्यातयोजनप्रमाणत्वात्, तथापीह योगस्य परिरूपन्दस्य विवक्षितत्वात्तस्य च कयोपशमविशेषसामर्थ्याद्योक्तमसंख्यातगुणत्वं न विरुध्यते, न ह्यल्पकायस्याल्प एव स्थानो भवति, महाकायस्य वा महानेच, व्यत्ययेनापि तस्य दर्शनादिति । भ० २५ श० १ उ० ।

एतस्यैव योगाव्यवहृन्वस्य व्याख्याधिका गाथा—

सुहुमनिगोयाइखण—ऽपज्जोगवायरविगलअसणिणमणा ।

अपज्ज लहुपठमहुगुरु, पज्जहस्सियरो असंखगुणो ॥५३॥

तत्र सूक्ष्मनिगोदस्य सूक्ष्मसाधारणस्य लब्धपर्याप्तकस्य सर्वजघन्यधीर्यस्येति च सामर्थ्याद् दृश्यम् । तस्यैव सर्वजघन्ययोगस्य प्राप्यमाणत्वादिकृणः प्रथमोत्पत्तिसमयः सूक्ष्मनिगोदादिकृणः, तत्र सप्तम्येकवचनलोपश्च प्राकृतत्वात् । किम् ? इत्याह—(अपज्जोग स्ति) अल्पः सर्वस्तोको योगो बीर्यव्यापार इति यावत् । ततो बादरस्य (विगल स्ति) विकलस्य । (असणिण स्ति) असंज्ञितः ' अपज्ज स्ति ' प्रत्येकं संबन्धात्सूक्ष्मनिगोदबादरलक्षणस्य गुरुत्कृष्टो योगो संख्येयगुणो वाच्यः । ततः प्रथमादिकस्य (पज्जहस्सियरो असंखगुण स्ति) पर्याप्तस्य द्विजो जघन्य इतर उत्कृष्टयोगो यथाक्रममसंख्येयगुणो वाच्य इति गाथाक्षरार्थः । भावार्थस्त्वम्—सूक्ष्मनिगोदस्य लब्धपर्याप्तकस्य प्रथमसमये वर्त्तमानस्य जघन्यो योगः सर्वस्तोकः १ । ततो बादरैकेन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्य प्रथमसमये वर्त्तमानस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः २ । ततो द्वीन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्य प्रथमसमये वर्त्तमानस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः ३ । ततस्त्रीन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्य प्रथमसमये वर्त्तमानस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः ४ । ततश्चतुरिन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्य प्रथमसमये वर्त्तमानस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः ५ । ततोऽसंक्षिपञ्चेन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तस्य प्रथमसमये वर्त्तमानस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः ६ । ततः संक्षिपञ्चेन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तस्य प्रथमसमये वर्त्तमानस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः ७ । ततः सूक्ष्मनिगोदस्य लब्धपर्याप्तस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः ८ । ततो बादरैकेन्द्रियस्य पर्याप्तस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः ११ । ततः सूक्ष्मनिगोदस्य पर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः १२ । ततो बादरैकेन्द्रियस्य पर्याप्तकस्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः १३ ॥

असमत्ततमुक्थिहो, पज्जजहन्नियर एव ठिउणा ।

अपनेयैर संखगुणा, परमपजविष असंखगुणा ॥५४॥

असमाप्ता अपर्याप्तास्ते च ते त्रसाश्च द्वीन्द्रियादयोऽसमाप्त-
साः, अपर्याप्तद्वित्रिचतुरिन्द्रियाः, संख्यसंज्ञिपञ्चेन्द्रियास्तेषामु-
त्कृष्टोऽसमाप्तसोत्कृष्टोऽसंख्येयगुणो वाच्यः । अयमर्थः-पर्याप्तया-
दरेकेन्द्रियोत्कृष्टयोगाद् द्वीन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्योत्कृष्टो यो-
गोऽसंख्येयगुणः १४ । ततस्त्रीन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्योत्कृष्टो
योगोऽसंख्येयगुणः १५ । ततश्चतुरिन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तक-
स्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः १६ । ततोऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य ल-
ब्धपर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः १७ । ततः संज्ञिप-
ञ्चेन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः १८ ।
(पञ्चजद्वयं सि) ततस्त्रसानां पर्याप्तानां अघन्यो योगोऽसंख्ये-
यगुणो वाच्यः १९ । ततोऽपि (इयं सि) त्रसानां पर्याप्तानामुत्कृष्टो
योगोऽसंख्येयगुणो वाच्यः २० । इत्युक्तार्यः । ज्ञावार्थस्त्वयम-
ततः संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकोत्कृष्टयोगात्पर्याप्तद्वीन्द्रिय-
स्य अघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः २१ । ततस्त्रीन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य
अघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः २२ । ततश्चतुरिन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य
अघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः २३ । ततोऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्या-
प्तकस्य अघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः २४ । ततः संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य
पर्याप्तस्य अघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः २५ । ततः पर्याप्तद्वीन्द्रि-
यस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः २६ । ततः पर्याप्तत्रिन्द्रियस्यो-
त्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः २७ । ततः पर्याप्तचतुरिन्द्रियस्योत्कृ-
ष्टो योगोऽसंख्येयगुणः २८ । ततः पर्याप्तसंख्युत्कृष्टयोगादनुत्त-
रोपपातिनामुत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः २९ । ततो प्रवेयकदेवा-
नामुत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः ३० । ततो भागभूमिज्ञानां तिर्य-
ङ्गमनुष्याणामुत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः ३१ । ततोऽप्याहारकशरी-
रिणामुत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः ३२ । ततः शेषदेवनारकतिर्यङ्ग-
मनुष्याणां यथोत्तरमुत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः ३३ ।
अथ सुखावबोधायाल्पबहुत्वपदानां यन्त्रकमुपदर्शयते । तद्धेदम-

सूक्ष्मनि० अप० ज- घ० योग सर्वस्व० १	बादर० अप० जघ० योग असं० २	द्वीन्द्रि० अप० ज- घ० योग असं० ३
त्रीन्द्रि० अप० जघ० योग असं० ४	चतुरि० अप० जघ० योग असं० ५	असंज्ञि० अप० ज- घ० योग असं० ६
संज्ञि० अप० जघ० योग असं० ७	सूक्ष्मनिगो० पर्या० ज० योग असं० ८	बादरपर्या० जघ० योग असं० ९
द्वीन्द्रि० पर्या० जघ० योग असं० १०	त्रीन्द्रिय० पर्या० जघ० योग असं० ११	चतुरि० पर्या० जघ० योग असं० १२
असंज्ञिपर्या० जघ० योग असं० १३	संज्ञिपर्या० जघ० योग असं० १४	सूक्ष्मनिगो० अप० उत्कृष्टयोग असं० १५
बादर अप० उत्कृ० योग असं० १६	द्वीन्द्रि० अप० उ- त्कृ० योग असं० १७	त्रीन्द्रि० अप० उत्कृ० योग असं० १८
चतुरिन्द्रि० अप० उ- त्कृ० योग असं० १९	असंज्ञिअप० उत्कृ० योग असं० २०	संज्ञि अप० उत्कृष्ट० योग असं० २१
सूक्ष्मनि० पर्या० उ- त्कृ० योग असं० २२	बादर पर्या० उत्कृ० योग असं० २३	द्वीन्द्रि० पर्या० उत्कृ० योग असं० २४
त्रीन्द्रि० पर्या० उत्कृ० योग असं० २५	चतुरि० पर्या० उत्कृ० योग असं० २६	असंज्ञि पर्या० उत्कृ० योग असं० २७
संज्ञि पर्या० उत्कृ० योग असं० २८	अनुत्तरो० उत्कृ० योग असं० २९	प्रवेयकदेव० उत्कृ० योग असं० ३०
भागभूमि० तिर्य० उ० योग असं० ३१	आहारक० उत्कृष्ट० योग असं० ३२	शेषना० ति० मनु० उत्कृ० योग असं० ३३

१६५

गुणकारश्चात्रापि सूक्ष्मक्षेत्रपल्लयोगमासंख्येयभागरूपः प्रत्येकं
प्राधान्यं तदत्र जघन्ययोगी जघन्यकर्मप्रदेशप्रदणं जघन्यस्थिति
च विदधानि, योगवृक्षौ च तद्वृक्षिर्वापि स्थितमिति । (एष
त्रिष्टाणेन्यादि) एवम, मकारस्य लोपः, प्राकृतत्वात् । पूर्वोक्त-
योगप्ररूपणान्यायेन सूक्ष्मैकेन्द्रियादिजीवक्रमेणैव स्थितानां
स्थानानि स्थितिस्थानानि, वाच्यानांति शेषः । तत्र जघन्य-
स्थितेरारण्य एकैकसमयवृद्ध्या सर्वोत्कृष्टनिजस्थितिपर्यवसानाः
ये स्थितिभेदास्ते स्थितिस्थानान्यव्यन्ते । कथं पुनरेतानि वा-
च्यानि ? इति, कियन्तुणानि पुनरेतानि ? इत्याह-संख्यगु-
णानि । तत्र संख्यानां संख्या, तामर्हति संख्यः " दणकादिभ्यो
यः " ६।४।१७७ । इति (हैमसूत्रेण) यप्रत्ययः । ततः
संख्यः संख्येयः संख्यात इत्यर्थो गुणो गुणकारो येषां तानि
संख्यगुणानि, संख्यातगुणितानित्यर्थः । किं सर्वपदेषु संख्यात-
गुणान्येव, अदोस्विदस्ति कस्मिंश्चित्पदे विशेषः ? इत्याह-
(परमपजविष असंखगुणं सि) परं केवलम, अपर्याप्तद्वीन्द्रि-
ये अपर्याप्तद्वीन्द्रियपदे, तानि स्थितिस्थानानि असंख्यातगुणानि
२ । ततः सूक्ष्मैकेन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य स्थितिस्थानानि संख्या-
तगुणानि ३ । ततो बादरेकेन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य स्थितिस्थानानि
संख्यातगुणानि ४ । एतानि च पल्लोपमासंख्येयभागसमयनु-
ख्यानि स्थितिस्थानानि भवन्ति । यत एकैन्द्रियाणां जघन्या-
त्कृष्टस्थित्योरन्तरालमेतावन्मात्रमेवेति, ततोऽपर्याप्तद्वीन्द्रियस्य
स्थितिस्थानान्यसंख्यातगुणितानि पल्लोपमासंख्येयभागमात्रा-
णीति क्त्वा ५ । ततस्तस्यैव द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तस्य स्थिति-
स्थानानि संख्यातगुणितानि ६ । ततस्त्रीन्द्रियस्यापर्याप्तकस्य
स्थितिस्थानानि संख्यातगुणितानि ७ । ततस्त्रीन्द्रियस्य पर्या-
प्तस्य स्थितिस्थानानि संख्यातगुणितानि ८ । ततश्चतुरिन्द्रिय-
स्यापर्याप्तस्य स्थितिस्थानानि संख्यातगुणितानि ९ । ततः पर्या-
प्तचतुरिन्द्रियस्य स्थितिस्थानानि संख्यातगुणितानि १० । ततोऽ-
संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तस्य स्थितिस्थानानि संख्यातगुणितानि
११ । ततोऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तस्य स्थितिस्थानानि सं-
ख्यातगुणानि १२ । ततः संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तस्य स्थिति-
स्थानानि संख्यातगुणानि १३ । ततः संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्या-
प्तस्य स्थितिस्थानानि संख्यातगुणानि भवन्तीति १४ ।

स्थापना-

सू०अप०	बादर०	द्वीन्द्रिय०	त्रीन्द्रि०	चतु०	असंज्ञि०	संज्ञि०
स्थिति	प० स्थि०	अप०स्थि०	अप०स्थि०	अप०स्थि०	अप०स्थि०	अप०स्थि०
स्तो०	ति सं०	ति असं०	ति सं०	ति सं०	ति सं०	ति सं०
सूक्ष्म० प०	बादर० प०	द्वीन्द्रि० प०	त्रीन्द्रि० प०	चतु० प०	असं० प०	संज्ञि० प०
स्थि०	स्थिति	प० स्थि०	प० स्थि०	प० स्थि०	स्थिति	प० स्थि०
ति सं०	सं०	सं०	सं०	सं०	सं०	ति सं०

तदेवं निरूपितानि योगप्रसङ्गेन स्थितिस्थानानि । कर्म०५ कर्म०१

योगस्यैवाप्यबहुत्वं प्रकारान्तरेण ॥५५॥

एयस्म णं भंते ! पञ्चरसविदस्स जहणुकोसगस्स
कयंर कयरेहितो जाव विसेसाहिया वा ? । गोयमा !
सव्वत्थोवे कम्मगमरीरस्स जहणए जोए १, ओरात्ति-
यणीसगस्स जहणए जोए असंखेज्जगुणे २, वेउअप-
मीसगस्स जहणए जोए असंखेज्जगुणे ३, ओरात्ति-
यसरीरस्स जहणए जोए असंखेज्जगुणे ४, वेउअप-

यसरीरस्स जहएणए जोए असंखेज्जगुणे ५, कम्मग-
सरीरस्स उक्कोमए जोए असंखेज्जगुणे ६, आहारग-
मीसगस्स जहएणए मोगे असंखेज्जगुणे ७, आहा-
रगमीसगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे ८, ओराद्धि-
यमीसगस्स वेउव्वियमीसगस्स । एएसि एं उक्कोसए
जोए दोएह वि तुद्धे असंखेज्जगुणे ९, असवाधोस-
मणजोगस्स जहएणए जोए असंखेज्जगुणे १०, आ-
हारगस्स सरीरस्स जहएणए जोए असंखेज्जगुणे ११,
तिविहस्स मणयोगस्स चउव्विहस्स वडजोगस्स एएसि
एं सत्तएह वि तुद्धे जहएणए जोए असंखेज्जगुणे १२,
आहारगसरीरस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे १३,
ओराद्धियसरीरस्स वेउव्वियसरीरस्स चउव्विहस्स य म-
णजोगस्स चउव्विहस्स य वडजोगस्स । एएसि एं दस-
एह वि तुद्धे उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे १४ ।

टीका सुगमा । भ० २५ शु० १ उ० ।

मनोयोग्यादीनामल्पबहुत्वम्-

एएसि एं जेते ! जीवाणं सजोगीणं मणजोगीणं वयं-
जोगीणं कायजोगीणं अजोगीणं य कयरे कयरेहिंतो
अप्पा वा बहुया वा तुक्का वा विसेसाहिया वा ? । गो-
यमा ! सव्वत्थोवा जीवा मणजोगी, वयजोगी असंखे-
ज्जगुणा, अजोगी अणंतगुणा, कायजोगी अणंतगुणा,
सजोगी विसेसाहिया ।

सर्वस्तोका मनोयोगिनः, संहयसंज्ञिपर्याप्ता एव हि मनोयोगि-
नः ते च स्तोका इति; तेभ्यो वाग्योगिनोऽसंख्येयगुणाः, द्वीन्द्रि-
यादीनां वाग्योगिनां संज्ञिभ्योऽसंख्यातगुणत्वात् । तेभ्योऽयोगि-
नोऽनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात् । तेभ्यः काययोगिनोऽनन्ताः,
वनस्पतीनामनन्तत्वात् । यद्यपि निगोदजीवानामनन्तानामेकं
शरीरं तथापि तेवैकेन शरीरेण सदैवप्याहारादिप्रदं कुर्वन्ती-
ति सर्वेषामपि काययोगिनामनन्तगुणत्वव्याघातः । तेभ्यः
सामान्यतः सयोगिनो विशेषाधिकाः, द्वीन्द्रियादीनामपि वाग्यो-
ग्यादीनां तत्र प्रक्षेपात् । गतं योग्यारम्भ । प्रश्ना० ३ पद । कर्म०
जी० । ५० सं० ।

(२६) [योगिद्वारम्] शीतादियोनिकानाम्-

एतेसि एं भंते ! जीवाणं सीतजोणियाणं उसिणजोणियाणं
सीतोसिणजोणियाणं अजोणियाणं य कयरे कयरेहिंतो
अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा सीतोसिणजो-
णिया, उसिणजोणिया असंखेज्जगुणा, अजोणिया अणंत-
गुणा, सीतजोणिया अणंतगुणा ।

अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोकाः शीतोष्णयोनयः शीतोष्णो-
जययोनिकाः, जवनवासिगर्भजतिरूपश्चेन्द्रियगर्भजमनुष्य-
व्यन्तरेज्योतिरूपवैमानिकानामेवोपययोनिकत्वात् । तेभ्योऽसं-
ख्येयगुणा उष्णयोनिकाः, सर्वेषां सूक्ष्मवादरमेदभिन्नानां तैज-
स्कायिकानां प्रभूततराणां नैरयिकाणां कतिपयानां पृथिव्यव्या-
युप्रत्येकवनस्पतीनां शोष्णयोनिकत्वात् । अयोनिका अनन्तगुणाः

सिद्धानामनन्तत्वात् । तेभ्यः शीतयोनिका अनन्तगुणाः, अनन्त-
कायिकानां सर्वेषामपि शीतयोनिकत्वात्, तेषां च सिद्धेभ्योऽ-
प्यनन्तगुणत्वात् ।

सच्चित्ताचित्तमिश्रयोनिकानाम्-

एतेसि एं जेते ! जीवाणं सचित्तजोणीणं अचित्तजो-
णीणं मीसजोणीणं अजोणीणं य कयरे कयरेहिंतो
अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा मीसजोणि-
या, अचित्तजोणिया असंखिज्जगुणा, अजोणिया अणं-
तगुणा, सचित्तजोणिया अणंतगुणा ।

अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका जीवा मिश्रयोनिकाः, गर्भव्यु-
त्क्रान्तिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणामेव मिश्रयोनिकत्वात् । ते-
भ्योऽचित्तयोनिका असंख्येयगुणाः, नैरयिकदेवानां कतिपयानां च
प्रत्येकं पृथिव्यएतेजोवायुप्रत्येकवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियसंमू-
र्द्धिमतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंमूर्द्धिममनुष्याणामचित्तयोनिकत्वात् ।
तेभ्योऽप्ययोनिका अनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात् । ते-
भ्यः सचित्तयोनिका अनन्तगुणाः, निगोदजीवानां सचित्तयो-
निकत्वात्, तेषां च सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् ।

संवृतविवृतयोनिकानाम्-

एतेसि एं जेते ! जीवाणं संवुमजोणियाणं वियडजोणियाणं
य संवुमवियमजोणियाणं अजोणियाणं य कयरे कयरेहिंतो
अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा संवुमवियमजोणिया,
वियडजोणिया असंखेज्जगुणा, अजोणिया अणंतगुणा,
संवुमजोणिया अणंतगुणा ।

अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोकाः संवृतविवृतयोनिकाः, गर्भव्यु-
त्क्रान्तिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणामेव संवृतविवृतयोनिकत्वा-
त् । तेभ्योऽविवृतयोनिकाः संख्येयगुणाः, द्वीन्द्रियादीनां चतुरिन्द्रि-
यपर्यवसानानां संमूर्द्धिमतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंमूर्द्धिममनुष्याणां
च विवृतयोनिकत्वात् । तेभ्योऽयोनिका अनन्तगुणाः, सिद्धानाम-
नन्तत्वात् । तेभ्यः संवृतयोनिका अनन्तगुणाः, वनस्पतीनां संवृ-
तयोनिकत्वात्, तेषां च सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् । प्रश्ना० ८ पद ।

(२७) [क्षेत्राद्वारम्] सल्लेहयानामल्पबहुत्वम्-

तत्र सल्लेहयाऽल्लेहयानामल्पबहुत्वचिन्तायाम्- “सव्वत्थोवा
अल्लेस्सा, सल्लेस्सा अणंतगुणा” जी० १ प्रति० ।

सम्प्रति सल्लेहयादीनामद्यानामल्पबहुत्वमाह-

एएसि एं भंते ! जीवाणं सल्लेसाणं किएहल्लेसाणं नील-
लेसाणं काउल्लेसाणं तेउल्लेसाणं पम्हल्लेसाणं सुकल्लेसाणं
अल्लेसाणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा !
सव्वत्थोवा जीवा सुकल्लेस्सा, पम्हल्लेस्सा संखिज्जगुणा, तेउ-
ल्लेस्सा संखिज्ज०, अल्लेस्सा अणंतगुणा, काउल्लेस्सा अणंत-
गुणा, नीललेस्सा विसेसाहिया, किएहल्लेस्सा विसेसाहिया ॥

सर्वस्तोकाः शुक्ललेश्याः, लान्तकादिष्वेवानुत्तरपर्ववसानेषु
वैमानिकेषु देवेषु कतिपयेषु च गर्भव्युत्क्रान्तिकेषु कर्मभूमिकेषु
संख्येयवर्षागुण्येषु मनुष्येषु तिर्यक्स्त्रीपुंनपुंसकेषु कतिपयेषु सं-
ख्येयवर्षागुण्येषु तस्याः संज्ञयात् । तेभ्यः पल्लेश्याकाः संख्येय-
गुणाः, सा हि सभक्तुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोककल्पयासिषु देवेषु
तथा प्रभूतेषु गर्भव्युत्क्रान्तिकेषु कर्मभूमिषु संख्येयवर्षागुण्येषु

यु मनुष्यत्वात् पुनपुंसकेषु तथा गर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यग्योनिकस्त्री-
पुनपुंसकेषु असंख्येयवर्षाण्युक्तेष्वप्ययते, सनत्कुमारादिदेवादय-
श्च समुदिता लान्तकादिदेवादियः संख्येयगुणाः, इति ज्ञवन्ति
शुक्ललेख्याकेभ्यः पञ्चलेख्याकाः संख्येयगुणाः, तेभ्यस्तेजोले-
ख्याकाः संख्येयगुणाः, सर्वेषां सौधमैशानज्योतिष्कदेवानां क-
तिपयानां च भवनपतिव्यन्तरगर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यग्योनिकस्य-
मनुष्याणां बाह्याऽपर्याप्तिकेन्द्रियाणां च तेजोलेख्यामावात् ।
नन्वसंख्येयगुणाः कस्मात् भवन्ति, कथं न भवन्ति ? इति ।
चेत् । उच्यते-इह ज्योतिष्का जयनवासिभ्योऽप्यसंख्येयगुणाः,
किं पुनः सनत्कुमारादिदेवेभ्यः, ते च ज्योतिष्कास्तेजोलेख्याका-
स्तथा सौधमैशानकल्पदेवाश्च ततः प्राप्नुवन्त्यसंख्येयगुणाः । तद-
युक्तम् । वस्तुतस्तत्परिज्ञानात् । हेरयापदे हि गर्भव्युत्क्रान्तिकति-
र्यग्योनिकानां संसृष्टिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां च कृष्ण-
लेख्यालपबहुत्वे सूत्रं वक्ष्यति-“सम्बन्धोवा गम्भवकृतियतिरि-
क्खजोणिया सुक्कलेस्सा, तिरिक्खजोणियाओ संखेज्जगुणाओ, प-
म्हलेस्सा गम्भवकृतियतिरिक्खजोणिया संखेज्जगुणा, तिरिक्खजो-
णियाओ संखेज्जगुणाओ, तेजलेस्सा गम्भवकृतियतिरिक्खजोणिया
संखेज्जगुणा, तेजलेस्साओ तिरिक्खजोणियाओ संखेज्जगुणाओ”
इति महाद्वैतके च तिर्यग्योनिकस्त्रीभ्यो व्यन्तरज्योतिष्काश्च
संख्येयगुणा वक्ष्यन्ते । ततो यद्यपि भवनवासिभ्योऽप्यसंख्येयगुणा
ज्योतिष्काः, तथापि पञ्चलेख्याकेभ्यस्तेजोलेख्याकाः संख्येयगुणा
एव । इदमत्र तात्पर्यार्थः-यदि केवलान् देवानेव पञ्चलेख्यान-
धिष्ठय देवा एव तेजोलेख्याकाश्चिन्त्यन्ते ततो भवनसंख्येय-
गुणाः, यावता तिर्यकसंमिथ्या पञ्चलेख्याकेभ्यस्तिर्यकसंमिथ्या
एव तेजोलेख्याकाश्चिन्त्यन्ते, तिर्यज्ज्ञश्च पञ्चलेख्या अपि अति-
वहस्ततः संख्येयगुणा इति । तेभ्यः अलेख्याका अनन्तगुणाः,
सिद्धानामनन्तत्वात् । तेभ्यः कापोतलेख्या अनन्तगुणाः, वनस्प-
तिकायिकानामपि कापोतलेख्यायाः संज्ञावात्, वनस्पतिकायि-
कानां च सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् । तेभ्योऽपि नीललेख्या
विशेषाधिकाः, प्रभूतराणां नीललेख्यासंभवात् । तेभ्योऽपि
कृष्णलेख्याका विशेषाधिकाः, प्रभूतानां कृष्णलेख्याकत्वात् ।
सामान्यतः सलेख्या विशेषाधिकाः, नीललेख्याकादीनामपि तत्र
प्रकेषात् । प्रज्ञा० ३ पद । जी० । कर्म० ।

तदेवं सामान्यतोऽप्यबहुत्वं चिन्तितं; संप्रति नैरयिकेषु
तच्चिन्तयन्नाह-

एतेसि एं भंते ! नेरइयाणं कएहलेस्साणं नीललेस्साणं
काउलेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुम्हा
वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सम्बन्धोवा नेरइया
कएहलेस्सा, नीललेस्सा असंखेज्जगुणा, काउलेस्सा अ-
संखेज्जगुणा ।

नैरयिकाणां हि तिष्ठो लेख्याः । तद्यथा-कृष्णलेख्या, नीललेख्या,
कापोतलेख्या । उक्तञ्च-“काऊपदोसु तइया-ए मीसिया नीलि-
या चउत्थीए । पंचमियाए मिस्सा, कएहा तसो पदमकएहा”
॥ ? ॥ ततः त्रयाणामेव पदानां परस्परमलपबहुत्वं चिन्ता, तत्र
सर्वस्तोकाः कृष्णलेख्या नैरयिकाः, कतिपयेषु तृतीयपृथिवीगतन-
रकावासेषु यष्ट्यां सप्तम्यां नैरयिकाणां कृष्णलेख्यासङ्गावात् ।
ततोऽसंख्येयगुणा नीललेख्याः, कतिपयेषु तृतीयपृथिवीगतनर-
कावासेषु चतुर्थ्यां सप्तम्यां पृथिव्यां कतिपयेषु पञ्चमपृथि-
व्यगतनरकावासेषु नैरयिकाणां पूर्वोक्तोऽसंख्येयगुणानां नी-

ललेख्याभावात् । तेभ्योऽप्यसंख्येयगुणाः कापोतलेख्याः, प्रथम-
द्वितीयपृथिव्योस्तृतीयपृथिवीगतेषु च कतिपयेषु नरकावासेषु
नारकाणामनन्तरोक्तेभ्योऽसंख्येयगुणानां कापोतलेख्यासङ्गा-
वात् ।

अधुना तिर्यकपञ्चेन्द्रियेष्वलपबहुत्वंमाह-

एएसि एं भंते ! तिरिक्खजोणियाणं कएहलेस्साणं०
जाव सुक्कलेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा
तुम्हा वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सम्बन्धोवा तिरिक्ख-
जोणिया सुक्कलेस्सा, एवं जहा ओहिया, नवरं अलेस्सवजा ।
(एवं जहा ओहिया इति) एवमुपदिशितेन प्रकारेण प्राग्वत्
ओधिकास्तथा वक्तव्याः, नवरमलेख्यावर्जास्तिरश्चामलेख्याना-
मसंभवात् । ते चैवम-सर्वस्तोकास्तिर्यग्योनिकाः शुक्ललेख्या-
स्ते च उच्यन्त्यपदे संख्याता द्रष्टव्याः । तेभ्योऽसंख्येयगुणाः प-
ञ्चलेख्याः २, तेभ्योऽपि संख्येयगुणास्तेजोलेख्याः ३, तेभ्यो-
ऽप्यनन्तगुणाः कापोतलेख्याः ४, तेभ्योऽपि नीललेख्या वि-
शेषाधिकाः ५, तेभ्योऽपि कृष्णलेख्या विशेषाधिकाः ६, ते-
भ्योऽपि सलेख्या विशेषाधिकाः ७ ।

साम्प्रतमेकेन्द्रियेष्वलपबहुत्वंमाह-

एतेसि एं जंते ! एगिंदियाणं कएहलेस्साणं० जाव तेउ-
लेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? गोयमा ! स-
म्बन्धोवा एगिंदिया तेउलेस्सा, काउलेस्सा अणंतगुणा,
नीललेस्सा विसेसाहिया, कएहलेस्सा विसेसाहिया ॥

सर्वस्तोका एकेन्द्रियास्तेजोलेख्याः, कतिपयेषु बाह्यपृथिव्य-
प्रत्येकवनस्पतिकायिकेष्पपर्याप्तावस्थायां तस्याः सङ्गावात् ।
तेभ्यः कापोतलेख्या अनन्तगुणाः, अनन्तानां सूक्ष्मबाह्यरनिगो-
दजीवानां कापोतलेख्यासङ्गावात् । तेभ्योऽपि नीललेख्या वि-
शेषाधिकाः, तेभ्योऽपि कृष्णलेख्या विशेषाधिकाः । अत्र भाव-
ना प्रागेवोक्ता ।

सम्प्रति पृथिवीकायिकाद्विषयमलपबहुत्वं वक्तव्यम् । तत्र पृ-
थिव्यववनस्पतिकायानां चतस्रो लेख्याः, तेजोवायुकायानां तिस्र-
इति तथैव सूत्रमाह-

एतेसि एं जंते ! पुढवीकाइयाणं कएहलेस्साणं० जाव
तेउलेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? गोयमा !
जहा ओहिया एगिंदिया, नवरं काउलेस्सा असंखिज्ज-
गुणा, एवं आउकाइयाणं वि । एतेसि एं जंते ! तेउ-
काइयाणं कएहलेस्साणं नीलकाउलेस्साणं य कयरे कयरे-
हिंतो अप्पा वा० ४ ? गोयमा ! सम्बन्धोवा तेउकाइया
काउलेस्सा, नीललेस्सा विसेसाहिया, कएहलेस्सा विसे-
साहिया, एवं वाउकाइयाणं वि । एतेसि एं जंते ! वणस्स-
इकाइयाणं कएहलेस्साणं० जाव तेउलेस्साणं य जहा ए-
गिंदियाणं वेइदियतेइदियचउरिंदियाणं जहा तेउकाइया-
णं । एतेसि एं भंते ! पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं कएह-
लेस्साणं० जाव सुक्कलेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा
बहुया वा तुम्हा वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! जहा ओ-
हियाणं तिरिक्खजोणियाणं, नवरं काउलेस्सा असंखि-

ज्जगुणा १, संमुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं जहा ते-
उक्काइयाणं २, गम्भवकंतियपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं
जहा ओहियाणं, तिरिक्खजोणियाणं नवरं काउलेस्सा सं-
खिज्जगुणा ३, एवं तिरिक्खजोणियाणं वि ४ ।

'पुट्ठीकाइयाणमित्यादि' सुगमम् । द्वित्रिचतुरिन्द्रियविषयमपि
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकसूत्रे कापोतलेइया असंख्यातगुणा नत्त-
नत्तगुणाः, पञ्चेन्द्रियतिरिक्खा सर्वसंख्यायाऽप्यसंख्यातत्वात् ।
संमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिरिक्खा यथा तेजस्कायिकानामुक्तं तथा व-
क्तव्यम् । तेजस्कायिकानामिव तेषामप्याद्यलेइयात्रयमात्रसङ्गा-
वात् । गर्भव्युत्क्रान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकसूत्रम्-तेजोलेइया-
न्यः कापोतलेइयाः संख्येयगुणा वक्तव्याः, तावतामेव तेषां केव-
लवेदसोपलब्धत्वात्, शेषमौघिकसूत्रं वक्तव्यम् । एवं तिर्यग्यो-
निकानामपि सूत्रं वक्तव्यम् । तथाचाऽऽह-(एवं तिरिक्ख-
जोणियाणं चि) ।

अधुना संमुच्छिमगर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियकूलीविषयं
सूत्रमाह-

एतेसि णं भंते ! संमुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं
गम्भवकंतियपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं कएहलेस्साणं जाव
सुकलेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ० ४ ? गोयमा !
सव्वत्थोवा गम्भवकंतियपंचिदियतिरिक्खजोणिया सुक-
लेस्सा, पम्हलेस्सा संखिज्जगुणा, तेउलेस्सा संखिज्जगुणा,
काउलेस्सा संखेज्जगुणा, नीललेस्सा विसेसाहिया, क-
एहलेस्सा विसेसाहिया, काउलेस्सा संमुच्छिमपंचिदियति-
रिक्खजोणिया असंखेज्जगुणा, नीललेस्सा विसेसाहिया,
कएहलेस्सा विसेसाहिया । एतेसि णं भंते ! संमु-
च्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं तिरिक्खजोणियाणं य
कएहलेस्साणं जाव सुकलेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो अ-
प्पा वा ० ४ ? गोयमा ! जहेव पंचमं तद्वा इमं पि उट्ठं जा-
णियव्वं ॥

एतच्च प्राग्वद्भाषनीयम् । इदं किञ्च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाधि-
कारे षष्ठं सूत्रम्, अनन्तरं च पञ्चमम् । अत उक्तम्-(जहेव
पंचमं तद्वा इमं उट्ठं भाणियव्वं)

अधुना गर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियतिर्यकूलीविषयं
सप्तमं सूत्रमाह-

एतेसि णं जंते ! गम्भवकंतियपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं
तिरिक्खजोणियाणं य कएहलेस्साणं जाव सुकलेस्साणं य
कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ० ४ ? गोयमा ! सव्वत्थोवा गम्भ-
वकंतियपंचिदियतिरिक्खजोणिया (सुकलेस्सा, सुकलेस्सा-
ओ तिरिक्खजोणियाओ संखेज्जगुणाओ, पम्हलेस्सा ग-
म्भवकंतियपंचिदियतिरिक्खजोणिया संखेज्जगुणा, पम्ह-
लेस्साओ तिरिक्खजोणियाओ संखेज्जगुणाओ, तेउ-
लेस्सा संखेज्जगुणा, तेउलेस्साओ संखिज्जगुणाओ,
काउलेस्सा संखेज्जगुणा, नीललेस्सा विसेसाहिया,

कएहलेस्सा विसेसाहिया, काउलेस्साओ संखिज्जगुणा-
ओ, नीललेस्साओ विसेसाहियाओ, कएहलेस्साओ वि-
सेसाहियाओ ॥

"एएसि णं भंते !" इत्यादि सुगमम् । नवरं सर्वोत्थवि लेइया-
सु स्त्रियः प्रकुराः, सर्वसंख्यायाऽपि च तिर्यक्पुट्ठेइयास्तिर्यक्-
स्त्रियस्त्रिगुणाः, "तिगुणाऽतिरुक्खहिया, तिरियाणं इत्थिया मुणे-
यव्वा" इति वचनात् । ततः संख्यातगुणा उक्ताः, नपुंसका-
स्तु गर्भव्युत्क्रान्तिकाः कतिपय इति न ते यथोक्तमदप्यबहुत्वं
व्याजन्ति ॥

सम्प्रति संमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकगर्भव्युत्क्रान्तिकपञ्चे-
न्द्रियतिर्यग्योनिकतिर्यकूलीविषयमष्टमं, तथा सामान्यतः पञ्चे-
न्द्रियतिर्यग्योनिकतिर्यकूलीविषयं नवमं, तथाच सामान्यत-
स्तिर्यग्योनिकतिर्यकूलीविषयं दशमं सूत्रमाह-

एतोसि णं भंते ! संमुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणिया-
णं गम्भवकंतियपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं तिरिक्खजो-
णियाणं य कएहलेस्साणं जाव सुकलेस्साणं य कयरे
कयरेहिंतो अप्पा वा ० ४ ? गोयमा ! सव्वत्थोवा गम्भवक-
तियतिरिक्खजोणिया सुकलेस्सा, सुकलेस्साओ चि संखि-
ज्जगुणाओ, पम्हलेस्साओ संखिज्जगुणाओ, तेउलेस्साओ
गम्भ चि संखेज्जगुणा, तेउलेस्साओ चि संखेज्जगुणा, का-
उलेस्साओ चि संखेज्जगुणा, नीललेस्सा विसेसाहिया,
कएहलेस्सा विसेसाहिया, काउलेस्साओ संखेज्जगुणाओ,
नीललेस्साओ विसेसाहियाओ, कएहलेस्साओ विसेसा-
हियाओ, काउलेस्साओ संमुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजो-
णिया असंखिज्जगुणा, नीललेस्सा विसेसाहिया, कएह-
लेस्सा विसेसाहिया ० । एएसि णं जंते ! पंचिदियतिरि-
क्खजोणियाणं तिरिक्खजोणियाणं य कएहलेस्साणं जाव
सुकलेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ० ४ ? गोयमा !
सव्वत्थोवा पंचिदियतिरिक्खजोणिया सुकलेस्सा, सुकले-
स्साओ संखिज्जगुणाओ, पम्हलेस्सा संखिज्जगुणा, पम्ह-
लेस्साओ संखिज्जगुणाओ, तेउलेस्सा संखेज्जगुणा,
तेउलेस्साओ संखिज्जगुणाओ, काउलेस्सा संखेज्जगुणा,
नीललेस्सा विसेसाहिया, कएहलेस्सा विसेसाहिया,
काउलेस्साओ संखेज्जगुणाओ, नीललेस्साओ विसेसा-
हियाओ, कएहलेस्साओ विसेसाहियाओ ॥ एतेसि णं
भंते ! तिरिक्खजोणियाणं तिरिक्खजोणियाणं य कएह-
लेस्साणं जाव सुकलेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा
वा ० ४ ? गोयमा ! जहेव एवमं अप्पाबहुगं, तद्वा इमं पि,
नवरं काउलेस्सा तिरिक्खजोणिया अणंतगुणा । एवं
एते दस अप्पाबहुगा तिरिक्खजोणियाणं १० । एवं मणु-
स्साणं वि अप्पाबहुगा जाणियव्वं; नवरं पच्छिमगं अ-
प्पाबहुगं एत्थि ॥

भावना प्रागुक्तानुसारेण कस्येया । तिर्यग्योनिकविषयां सूत्र-
संकलनामाह—“एवमेते दस अप्पाबहुगा तिरिक्खजोणिया-
णमिति” सुगमम्; नवरमिहेमे पूर्वाचार्यप्रदर्शिते संग्रहणीयाये-

“ओदियपणंदि १ संमु-च्छिया य २ गम्भ ३ तिरिक्खइत्थीओ ४।
संमुच्छगम्भतिरिया, ५ मुच्छतिरिक्खी य ६ गम्भस्मि ७ ॥ १॥
संमुच्छगम्भइत्थी, ८ पण्णितिरिगण्णियाओ ९ इत्थी उ १० ।
दस अप्पाबहुगमेया, तिरियाणं होति णायवा ” ॥ २ ॥
यथा तिरिगामपबहुत्वाण्युक्तानि तथा मनुष्याणामपि वक्त-
व्यानि; नवरं पञ्चमे दशममल्पबहुत्वं नास्ति, मनुष्याणां-
मनन्तराजावात्; तदभावे “काउलेस्सा अणंतगुणा” इति-
पदासंभवात् ।

अधुना देवविषयमल्पबहुत्वमाह-

एतेसि णं भंते! देवाणं काउलेस्साणं० जाव मुक्कलेस्सा-
ण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ० ४ ?। गोयमा ! सन्वत्थोवा
देवा मुक्कलेस्सा, पम्हलेस्सा, असंखिज्जगुणा, काउलेस्सा
असंखिज्जगुणा, नीललेस्सा विसेसाहिया, कण्डलेस्सा
विसेसाहिया, तेउलेस्सा संखिज्जगुणा ॥

सर्वस्तोका देवाः शुक्लेष्ट्याः, लान्तकादिदेवलोकेष्वेव तेषां स-
ज्जावात् । तेज्योः पद्मलेष्ट्या असंख्येयगुणाः, जवनपतिव्यन्तरदे-
वेषु सनत्कुमारादिदेवैर्भ्योऽसंख्येयगुणेषु कापोतलेष्ट्यासज्जावा-
त् । तेभ्योऽपि नीललेष्ट्या विशेषाधिकाः, प्रभूततराणां भवन-
पतिव्यन्तराणां तस्याः संभवात् । तेभ्योऽपि कृष्णलेष्ट्या वि-
शेषाधिकाः, प्रभूततराणां तेषां कृष्णलेष्ट्याकत्वात् । तेभ्योऽपि
तेजोलेष्ट्याः संख्येयगुणाः, कतिपयानां जवनपतिव्यन्तराणां स-
मस्तानां ज्योतिष्कसौधमेशानदेवानां तेजोलेष्ट्याजावात् ।

अधुना देवीविषयं सूत्रमाह-

एप्पसि णं भंते! देवीणं कण्डलेस्साणं० जाव तेउलेस्साण
य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुद्धा वा विसे-
साहिया वा ?। गोयमा ! सन्वत्थोवाओ देवीओ काउलेस्सा-
ओ, नीललेस्साओ विसेसाहियाओ, कण्डलेस्साओ विसे-
साहियाओ, तेउलेस्साओ संखेज्जगुणाओ ।

(एप्पसि णं भंते ! देवीणमित्यादि) देव्यश्च सौधमेशानान्ता
एव न परत इति तासां चतस्र एव लेष्ट्यास्तत्तत्तद्विषयमेवा-
ल्पबहुत्वमभिहित्तुना “जाव तेउलेस्साण य” इत्युक्तम् । सर्व-
स्तोका देव्यः कापोतलेष्ट्याः, कतिपयानां जवनपतिव्यन्तरदेवा-
नां कापोतलेष्ट्याभावात् । तेज्यो विशेषाधिका नीललेष्ट्याः, प्र-
भूतानां भवनपतिव्यन्तरदेवानां तस्याः सम्भवात् । तेज्योऽपि
कृष्णलेष्ट्या विशेषाधिकाः, प्रभूतानां तासां कृष्णलेष्ट्याकत्वात् ।
ताभ्यस्तेजोलेष्ट्याः संख्येयगुणाः, ज्योतिष्कसौधमेशानदेवाना-
मपि समस्तानां तेजोलेष्ट्याकत्वात् ।

सम्प्रति देवदेवीविषयं सूत्रमाह-

एतेसि णं भंते ! देवाणं देवीण य कण्डलेस्साणं० जाव
मुक्कलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ० ४ ?। गोयमा !
सन्वत्थोवा देवा मुक्कलेस्सा, पम्हलेस्सा असंखेज्जगुणा,
काउलेस्सा असंखेज्जगुणा, नीललेस्सा विसेसाहिया,
कण्डलेस्सा विसेसाहिया, काउलेस्साओ देवीओ संखेज्ज-

१६६

गुणाओ, नीललेस्साओ विसेसाहियाओ, कण्डलेस्साओ
विसेसाहियाओ, तेउलेस्सा देवा संखिज्जगुणा, तेउलेस्सा-
ओ देवीओ संखेज्जगुणाओ ।

सर्वस्तोका देवाः शुक्लेष्ट्याः, तेज्योऽसंख्येयगुणाः पद्मलेष्ट्याः,
तेज्योऽप्यसंख्येयगुणाः कापोतलेष्ट्याः, तेभ्यो नीललेष्ट्या विशेष-
षाधिकाः, तेभ्योऽपि कृष्णलेष्ट्या विशेषाधिकाः, पनावप्रागेव
भावितम् । तेज्योऽपि कापोतलेष्ट्याका देव्यः संख्येयगुणाः ताभ्य
भवनपतिव्यन्तरनिकायान्तर्गता वेदितव्याः, अन्यत्र देवीनां का-
पोतलेष्ट्याया असम्भवात् । देव्यश्च देवेभ्यः सामान्यतः प्रतिनि-
कायं द्वाविंशद्विंशः, ततः कृष्णलेष्ट्याभ्यो देवीभ्यः कापोतलेष्ट्याया
असम्भवात् । देव्यश्च देवेभ्यः सामान्यतः प्रतिनिकायं द्वाविंश-
द्विंशः, ततः कृष्णलेष्ट्याभ्यो देवीभ्यः कापोतलेष्ट्या देव्यः संख्ये-
यगुणा अपि घटन्ते, ताभ्यो नीललेष्ट्या विशेषाधिकाः, ताभ्यः
कृष्णलेष्ट्या विशेषाधिकाः अत्रापि प्राग्बद् भावना । तेभ्योऽपि
तेजोलेष्ट्या देवाः संख्येयगुणाः, कतिपयानां भवनपतिव्यन्तरा-
णां समस्तानां ज्योतिष्कसौधमेशानदेवानां तेजोलेष्ट्याकत्वात् ।
तेभ्योऽपि तेजोलेष्ट्याका देव्यः संख्येयगुणाः, द्वाविंशद्विंशत्वात् ।

सम्प्रति भवनवासिदेवविषयं सूत्रमाह-

एतेसि णं भंते ! जवनवासीणं देवाणं कण्डलेस्साणं०
जाव तेउलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ० ४ ?।
गोयमा ! सन्वत्थोवा जवणवासी देवा तेउलेस्सा, काउ-
लेस्सा असंखेज्जगुणा, नीललेस्सा विसेसाहिया, कण्ड-
लेस्सा विसेसाहिया ।

(एप्पसि णं भंते ! इत्यादि) सर्वस्तोकास्तेजोलेष्ट्याः, महर्क-
यो हि तेजोलेष्ट्याका जवन्ति; महर्क्यश्चाख्ये, इति सर्वस्तोकाः ।
तेज्योऽसंख्येयगुणाः कापोतलेष्ट्याः, अतिशयेन प्रभूतानां का-
पोतलेष्ट्यासंजवात् । तेभ्यो नीललेष्ट्या विशेषाधिकाः, अति-
प्रभूततराणां तस्याः संभवात् । तेज्योऽपि कृष्णलेष्ट्या विशेषा-
धिकाः, अतिप्रभूततराणां कृष्णलेष्ट्याजावात् । एवं जवनपति-
देवीविषयमपि सूत्रं जावनीयम् ।

तच्च—

एतेसि णं भंते ! जवणवासिणीणं देवीणं कण्डलेस्सा-
णं० जाव तेउलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ० ४ ?।
गोयमा ! एवं चेव ।

अधुना भवनपतिदेवदेवीविषयं सूत्रमाह-

एप्पसि णं भंते ! भवणवासीणं देवाणं देवीण य कण्ड-
लेस्साणं० जाव तेउलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ०
४ ?। गोयमा ! सन्वत्थोवा भवणवासी देवा तेउलेस्सा, भ-
वणवासिणीओ तेउलेस्साओ संखिज्जगुणाओ, काउले-
स्सा भवणवासी असंखिज्जगुणा, नीललेस्सा विसेसा-
हिया, कण्डलेस्सा विसेसाहिया, काउलेस्साओ जवण-
वासिणीओ संखेज्जगुणाओ, नीललेस्साओ विसेसाहिया-
ओ, कण्डलेस्साओ विसेसाहियाओ, एवं वाणमंतराण वि-
तिष्वेव अप्पाबहुगा जदेव जवणवासीणं तदेव भाणियव्वा ।

(एएसि णमित्यादि) सर्वस्तोका जवनवासिनो देवास्तेजो-
लेइयाकाः । युक्तिरत्र प्रागेवोक्ता । तेभ्यस्तेजोलेइयाका भवनवा-
सिन्यो देव्यः संख्येयगुणाः, देवेभ्यो हि देव्यः सामान्यतः प्र-
तिनिकायं द्वात्रिंशद्गुणास्तत्रोत्पद्यन्ते संख्येयगुणत्वमिति । ते-
ज्यः कापोतलेइया भवनवासिनो देवा असंख्येयगुणाः, तेज्यो-
पि नीललेइया विशेषाधिकाः, तेज्योऽपि कृष्णलेइया विशेषा-
धिकाः । युक्तिरत्र प्रागुक्ताऽनुसरणीया । तेभ्यः कापोतलेइया भव-
नवासिन्यो देव्यः संख्येयगुणाः, भावना प्रागुक्तभावनानुसारेण
भावनीया । ताभ्यो नीललेइया विशेषाधिकाः, ताभ्यः कृष्णले-
इया विशेषाधिकाः, एवं बाणमन्तराविषयमपि सूत्रत्रयं भाव-
नीयम् ।

ज्योतिष्कविषयसूत्रम्—

एतेसि णं जंते ! जोइसियाणं देवाणं देवीण य तेउले-
स्साणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थो-
वा जोइसियदेवा तेउलेस्सा, जोइसिणीओ देवीओ तेउले-
स्साओ संखिज्जगुणाओ ।

ज्योतिष्कविषयमेकमेव सूत्रं, तत्रिकाये तेजोलेइयाव्यतिरेकेण
लेइयान्तरासम्भवात्, पृथग् देवदेवीविषयसूत्रद्वयासम्भवात् ।

वैमानिकदेवविषयं सूत्रमाह—

एतेसि णं जंते ! वेमाणियाणं देवाणं तेउलेस्साणं पम्ह-
लेस्साणं सुकलेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? ।
गोयमा ! सव्वत्थोवा वेमाणिया देवा सुकलेस्सा, पम्हलेस्सा
असंखिज्जगुणा, तेउलेस्सा देवा असंखिज्जगुणा ॥

सर्वस्तोकाः शुक्ललेइयाः, हान्तकादिदेवानामेव शुक्ललेइयास-
म्भवात् । तेषां चातकवेतोऽपि भ्रैयसंख्येयभागगतप्रदेशराशि-
मानत्वात् । तेज्यः पद्मलेइया असंख्येयगुणाः, सनत्कुमारमा-
हेन्द्राद्विभक्तकल्पवासिनां सर्वेषामपि देवानां पद्मलेइयासंभ-
वात् । तेषां चातिबृहत्समभ्रैयसंख्येयभागवर्तिनभःप्रदेशरा-
शिप्रमाणत्वात् । हान्तकादिदेवपरिमाणहेतुभ्रैयसंख्येयभागा-
पेक्षया ह्यर्माणां परिमाणहेतुभ्रैयसंख्येयभागोऽसंख्येयगुणः, ते-
ज्योऽपि तेजोलेइया असंख्येयगुणाः, तेजोलेइया हि सौधमेशा-
नदेवानाम्, ईशानदेवाभ्यामुत्समाभ्रैयप्रदेशराशिसम्बन्धिनि
द्वितीयवर्गमूले तृतीयवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिर्भव-
ति तावत्प्रमाणासु घनीकृतस्य लोकस्य एकप्रादेशिकीषु भ्रैयिषु
यावन्तो नभःप्रदेशाः तावत्प्रमाणाः, ईशानकल्पगतदेवसमु-
दायस्तद्गतकिञ्चिद्वृत्तद्वित्रिशतमज्ञागकल्पाः, तेज्योऽपि सौध-
मकल्पदेवाः संख्येयगुणाः स्वतो जवन्ति, पद्मलेइयेभ्यस्तेजोलेइया
असंख्येयगुणाः, देव्यश्च सौधमेशानकल्पयोरेव, तत्र च केवला ते-
जोलेइया, तेजोलेइयान्तरासम्भवात् ; न तद्विषये पृथक्सूत्रमतः ।

सम्प्रति देवदेवीविषयं सूत्रमाह—

एएसि णं जंते ! वेमाणियाणं देवाणं देवीण य तेउले-
स्साणं पम्हलेस्साणं य सुकलेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो
अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा वेमाणिया देवा सु-
कलेस्सा, पम्हलेस्सा संखेज्जगुणा, तेउलेस्सा असंखिज्ज-
गुणा, तेउलेस्साओ वेमाणियाओ देवीओ संखेज्जाओ ।
'एएसि णं भंते ! इत्यादि सुगमम्, नवरं "तेउ लेस्साओ वेमाणि-
णीओ देवीओ संखेज्जगुणाओ" देवेभ्यो देवीनां द्वात्रिंशद्गुणत्वात् ।

अधुना भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकाविषयं सूत्रमाह—

एएसि णं जंते ! भवणवासीणं देवाणं बाणमन्तराणं जो-
इसियाणं वेमाणियाणं देवाणं य कएहलेस्साणं० जाव सु-
कलेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! स-
व्वत्थोवा वेमाणिया देवा सुकलेस्सा, पम्हलेस्सा असंखि-
ज्जगुणा, तेउलेस्सा असंखिज्जगुणा, तेउलेस्सा जवणवा-
सी देवा असंखिज्जगुणा, काउलेस्सा असंखिज्जगुणा,
नीललेस्सा विसेसाहिया, कएहलेस्सा विसेसाहिया,
तेउलेस्सा बाणमन्तरा देवा असंखेज्जगुणा, काउलेस्सा अ-
संखिज्जगुणा, नीललेस्सा विसेसाहिया, कएहलेस्सा वि-
सेसाहिया, तेउलेस्सा जोइसिया देवा संखेज्जगुणा । एतेसि
णं जंते ! जवणवासिणीणं बाणमन्तरीणं जोइसिणीणं
वेमाणियाणीणं य कएहलेस्साणं० जाव तेउलेस्साणं य कयरे
कयरेहिंतो अप्पा वा० ? । गोयमा ! सव्वत्थोवाओ दे-
वीओ वेमाणियाओ तेउलेस्साओ, जवणवासिणी-
ओ तेउलेस्साओ असंखेज्जगुणाओ, काउलेस्साओ
असंखेज्जगुणाओ, नीललेस्साओ विसेसाहियाओ, कएह-
लेस्साओ विसेसाहियाओ, तेउलेस्साओ बाणमन्तरीदेवी-
ओ असंखेज्जगुणाओ, काउलेस्साओ असंखेज्जगुणाओ,
नीललेस्साओ विसेसाहियाओ, कएहलेस्साओ विसेसाहिया-
ओ, तेउलेस्साओ जोइसिणीओ देवीओ संखेज्जगुणाओ ।

(एएसि णं भंते ! भवणवासीणमित्यादि) तत्र सर्वस्तोका वैमा-
निका देवाः शुक्ललेइयाः, पद्मलेइया असंख्येयगुणाः, तेजोलेइया
असंख्येयगुणाः, इत्यत्र जायनाजन्तरेमेव कृता । तेभ्योऽपि भव-
नवासिनो देवास्तेजोलेइयाका असंख्येयगुणाः । कथमिति चेत् ?
उच्यते—अहूलमात्रलेखप्रदेशरज्योः संबन्धिनि प्रथमवर्गमू-
लेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणासु घनीकृ-
तस्य लोकस्य एकप्रादेशिकीषु भ्रैयिषु यावान् प्रदेशराशिस्ता-
वत्प्रमाणो भवनपतिदेवीसमुदायः, तत्रतकिञ्चिद्वृत्तद्वित्रिशतम-
भागकल्पाः भवनपतयो देवास्तत इमे प्रभूता इति घटन्ते सौ-
धमेशानदेवेभ्यस्तेजोलेइयाका असंख्येयगुणाः, तेज्यः कापोत-
लेइया जवनवासिन एवासंख्येयगुणाः, अल्पार्दिकानामप्यतिप्र-
भूतानां कापोतलेइयासम्भवात् । तेभ्योऽपि भवनवासिन एव
नीललेइया विशेषाधिकाः । युक्तिरत्र प्रागेवोक्ता । तेभ्योऽपि
बाणमन्तरास्तेजोलेइयाका असंख्येयगुणाः । कथमिति चेत् ?
उच्यते—इहासंख्येययोजनकोटीकोटिप्रमाणानि सूचीरूपाणि ज-
गमानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावान् व्यन्तरदेवदेवीस-
मुदायः, तत्रतकिञ्चिद्वृत्तद्वित्रिशतमज्ञागकल्पा व्यन्तरदेवाः, तत
इमे भवनपतिभ्योऽतिप्रभूततमा इत्युपपद्यन्ते । कृष्णलेइयेभ्यो भ-
वनपतिभ्यो बाणमन्तरास्तेजोलेइयाका असंख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि
बाणमन्तरा एव कापोतलेइयाका असंख्येयगुणाः, अल्पार्दिकाना-
मपि कापोतलेइयाजावात् । तेभ्योऽपि बाणमन्तरा नीललेइया वि-
शेषाधिकाः, तेज्योऽपि कृष्णलेइया विशेषाधिकाः, अत्रापि युक्तिः
प्रागुक्ताऽनुसरणीया । तेजोलेइया ज्योतिष्का देवाः संख्येयगुणाः,
यतः षट्षांशदधिकान्दुःशतद्वयप्रमाणानि सूचीरूपाणि याव-

न्ति खण्डानि एकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावत्प्रमाणो ज्योतिष्कदेवदेवीसमुदायः, तत्रतकिञ्चिदूनद्वा त्रिशत्तमजागल्पा ज्योतिष्कदेवाः, ततः कृष्णक्षेत्रेभ्यो वाणमन्तरेभ्यः संख्येयगुणा एव घटन्ते ज्योतिष्कदेवाः, न त्वसंख्येयगुणाः, स्त्रीरूपस्वरूपप्रमाणहेतोः संख्येययोजनकांटीकोट्यपेक्षया पदपञ्चाशदधिककुसशतद्वयसंख्येयजागमावर्तितत्वात् ।

सम्प्रति भवनवास्यादिदेवदेवीविषयं, तदनन्तरं भवनवास्यादिदेवदेवीसमुदायविषयं सूत्रमाह—

एतेसि एं जंते ! जवणवासीणं जाव वेमाणियाणं देवाण य देवीण य कएहलेस्साणं जाव सुकलेस्साण य कयरे कयरेहिंते अप्पा वा ०५ ! गोयमा ! सव्वत्थोवा वेमाणिया देवा सुकलेस्सा, पम्हलेस्सा असंखेज्जगुणा, तेउलेस्सा असंखेज्जगुणा, तेउलेस्साओ देवीओ वेमाणियाओ संखेज्जगुणाओ, तेउलेस्सा भवणवासीदेवा असं, तेउलेस्साओ भवणवासिणीओ संखेज्ज०, काउलेस्सा जवणवासी असं०, नीललेस्सा विसेसाहिया, कएहलेस्सा विसेसाहिया, काउलेस्साओ भवणवासिणीओ संखेज्ज०, नीललेस्साओ विसेसाहियाओ, कएहलेस्साओ विसेसाहियाओ, तेउलेस्सा वाणमंतरा असं०, तेउलेस्साओ वाणमंतरीओ संखे०, काउलेस्सा वाणमंतरा असं०, नीललेस्सा विसेसाहिया, कएहलेस्सा विसेसाहिया, काउलेस्साओ वाणमंतरीओ संखे०, नीललेस्साओ विसेसाहियाओ, कएहलेस्सा विसेसाहिया, तेउलेस्सा जोइसिया संखे०, तेउलेस्साओ जोइसियाओ संखेज्जगुणाओ ।

एतच्च सूत्रद्वयमपि प्रागुक्तभावनाऽनुसारेण भावनीयम् । प्रज्ञा० १७ पद । (तेभ्योवास्यानाममल्पबहुत्वं तु 'लेस्सा' शब्दे वक्ष्यते) (वर्णनाया अल्पबहुत्वं बन्धप्रकरणवसरे वक्ष्यते)

(२८) इदानीं वेदद्वारमाह—

एतसि एं जंते ! जीवाणं सवेदगाणं इत्थीवेदगाणं पुरिसवेदगाणं नपुंसगवेदगाणं अवेदगाणं य कयरे कयरेहिंते अप्पा वा ०५ ! गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा पुरिसवेदगा, इत्थीवेदगा संखेज्जगुणा, अवेदगा अणंतगुणा, नपुंसगवेदगा अणंतगुणा, सवेदगा विसेसाहिया ।

सर्वस्तोकाः पुरुषवेदाः, संज्ञिनामेव तिर्यक्मनुष्याणां देवानां च पुरुषवेदभावात् । तेभ्यः स्त्रीवेदाः संख्येयगुणाः, यत उक्तं जीवाभिगमे—“तिरिक्खजोणियपुरिसेहिंते तिरिक्खजोणियइत्थीओ तिगुणाओ तिरुवाहियाओ य तहा मणुस्सपुरिसेहिंते मणुस्सइत्थीओ सत्तावीसगुणाओ सत्तावीसकुत्तराओ य तहा देवपुरिसेहिंते देवत्थीओ वत्तीसगुणाओ वत्तीसकुत्तराओ य ” इति । बुद्धाचार्यैरप्युक्तम्—

“ तिगुणा तिरुवअहिया, तिरियाण इत्थिया मुणेष्वा ।
सत्तावीसगुणा पुण, मणुयाणं तदहिया खेव ॥ १ ॥
वत्तीसगुणा वत्ती—सरुवअहिया य तह य देवाणं ।
देवीओ पन्नत्ता, जिणेहि जियरागदोसेहि ” ॥ २ ॥

अवेदका अनन्तगुणाः, सिद्धिनामनन्तत्वात् । तेभ्यो नपुंसकवेदा अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् । सामान्यतः सवेदका विशेषाधिकाः, स्त्रीवेदकपुरुषवेदकानामपि तत्र प्रक्षेपात् । प्रज्ञा० ३ पद । जी० ।

सवेदानामल्पबहुत्वचिन्तायाम्—

अप्यावहुयं—सव्वत्थोवा अवेदगा, सवेदगा अणंतगुणा । एवं मकसाती चेव अकसाती चेव जहा सवेया य तहेव नाणियव्वा । जी० १ प्रति० । अ० ।

अथ वेदविशेषवतां स्त्रीपुंनपुंसकानां प्रत्येकमल्पबहुत्वम्—तत्र स्त्रीणां पञ्चाल्पबहुत्वानि । तद्यथा—प्रथमं सामान्येनाल्पबहुत्वम्, विशेषचिन्तायां द्वितीयं त्रिविधतिर्यक्स्त्रीणाम्, तृतीयं त्रिविधमनुष्यस्त्रीणाम्, चतुर्थं चतुर्विधदेवस्त्रीणाम्, पञ्चमं मिश्रस्त्रीणाम् । तत्र प्रथममल्पबहुत्वमभिहितपुराह—

एतासि एं भंते ! तिरिक्खजोणित्थियाणं मणुस्मित्थियाणं देवित्थियाणं कयरा कयराहिंते अप्पा वा बहुया वा तुद्धा वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवाओ मणुस्मित्थियाओ, तिरिक्खजोणित्थियाओ असंखेज्जगुणाओ, देवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ ।

(एतासि एं भंते ! इत्यादि) सर्वस्तोका मनुष्यस्त्रियः, संख्यातकोटाकोटिप्रमाणत्वात् । तेभ्यस्तिर्यग्भ्योनिकाः स्त्रियोऽसंख्येयगुणाः, प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं तिर्यक्स्त्रीणामतिबहुतया संभवात्, द्वीपसमुद्राणां वाऽसंख्येयत्वात् । तत्ताभ्योऽपि देवस्त्रियोऽसंख्येयगुणाः, भवनवासिव्यन्तरज्योतिष्कसौधमैशानदेवानां प्रत्येकमसंख्येयभेदयाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । १ ।

द्वितीयमल्पबहुत्वमाह—

एतासि एं भंते ! तिरिक्खजोणित्थियाणं जलयरिणं थलयरिणं खहयरीणं य कयरा कयराहिंते अप्पाओ वा बहुयाओ वा तुद्धाओ वा विसेसाहियाओ वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवाओ खहयरतिरिक्खजोणियाओ, थलयरतिरिक्खजोणियाओ संखेज्जगुणाओ, जलयरतिरिक्खजोणियाओ संखेज्जगुणाओ ।

सर्वस्तोकाः सचरतिर्यग्भ्योनिकस्त्रियः, ताभ्यः स्थलचरतिर्यग्भ्योनिकस्त्रियः संख्येयगुणाः, सचराभ्यः स्थलचराणां स्वभावत एव प्राचुर्येण ज्ञावात् । ताभ्यो जलचरस्त्रियः संख्येयगुणाः, लवणे कालोदे स्वयंभूरमणे च समुद्रं मत्स्यानामतिप्राचुर्येण ज्ञावात् । स्वयंभूरमणसमुद्रस्य च शेषसमस्तद्वीपसमुद्रापेक्षयाऽतिप्रभूतत्वात् ।

अधुना तृतीयमाह—

एतासि एं भंते ! मणुस्सित्थियाणं कम्मजूमियाणं अकम्मजूमियाणं अंतरदीवियाणं य कयरा कयराहिंते अप्पा वा ०५ ! गोयमा ! सव्वत्थोवाओ अंतरदीवगकम्मजूमगमणुस्सित्थियाओ, देवकुरुउत्तरकुरुअकम्मजूमगमणुस्सित्थियाओ दो वि तुद्धाओ संखेज्जगुणाओ, हरिवासरम्मगवामअकम्मजूमगमणुस्सित्थियाओ दो वि तुद्धाओ संखेज्जगुणाओ, हेमवयहिराणवयवासअकम्मजूमगमणुस्सित्थियाओ दो वि तुद्धाओ

संखेजगुणाओ, जरहेरवयवासकम्मभूमगमणुस्सित्थियाओ दो वि तुद्धाओ संखेजगुणाओ, पुव्वविदेहअवरविदेहकम्म-
जूमगमणुस्सित्थियाओ दो वि तुद्धाओ संखेजगुणाओ ।
सर्वस्तोका अन्तरद्दीपकाऽकर्मजूमकमनुप्यस्त्रियः, केत्रस्याप्य-
त्वात् । ताभ्यो देवकुरुत्तरकुठंस्त्रियः संखेयगुणाः, केत्रस्य संखे-
यगुणत्वात् । स्वस्थाने तु द्वयोरपि परस्परं तुल्याः, समानप्रमाण-
केत्रत्वात् । ताभ्यो हरिषर्षरम्यकं चर्षाकर्मजूमकमनुप्यस्त्रियः सं-
खेयगुणाः, देवकुरुत्तरकुठकेत्रापेक्षया हरिषर्षरम्यककेत्रस्यातिप्र-
चुरत्वात् । स्वस्थाने तु द्वयोरपि परस्परं तुल्याः, केत्रस्य समानत्वा-
त् । ताभ्योऽपि हैमवतहेरवयवताकर्मजूमकमनुप्यस्त्रियः संखे-
यगुणाः, केत्रस्याप्यत्वेऽपि अल्पस्थितिकतया बहूनां तत्र तासां
सम्भवात् । स्वस्थाने तु द्वयोरपि परस्परं तुल्याः । ताभ्योऽपि
भरतैरवतकर्मभूमकमनुप्यस्त्रियः संखेयगुणाः, कर्मजूमित-
या स्वभावत एव तत्र प्राचुर्येण संभवात् । स्वस्थानेऽपि द्वयो-
रपि परस्परं तुल्याः । ताभ्योऽपि पूर्वविदेहापरविदेहकर्म-
जूमकमनुप्यस्त्रियः संखेयगुणाः, केत्रबाहुल्यादजितस्वामि-
काले इव च स्वभावत एव तत्र प्राचुर्येण ज्ञावात् । स्वस्थानेऽपि
द्वयोरपि परस्परं तुल्याः । उक्तं तृतीयमल्पबहुत्वम् ॥

अधुना चतुर्थमाह—

एतासि णं जंते ! देवत्थियाणं जवणवासीणं वाणमंतरीणं
जोइमियाणं वेमाणिणीणं य कपरा कपराहिंतो अप्पा वा० ४
! गोयमा ! सब्बत्थोवाओ वेमाणिण्यदेवित्थियाओ, जवणवा-
सीदेवित्थियाओ असंखेजगुणाओ, वाणमंतरदेवित्थियाओ
असंखेजगुणाओ, जोइसियदेवित्थियाओ संखेजगुणाओ ।
सर्वस्तोका वैमानिकदेवस्त्रियः, अङ्गलमात्रकेत्रप्रदेशराशेर्यव
द्वितीयं वर्गमूत्रं तस्मिन् तृतीयेन वर्गमूत्रेण गुणिते यावत्
प्रदेशराशिस्तावत्प्रमाणासु घनीकृतस्य लोकस्य एकप्रदेशि-
कीषु भ्रेणिषु यावन्तो नभःप्रदेशा द्वात्रिंशत्तमजागहीनास्तावत्
प्रमाणत्वात् । प्रत्येकं सौधमैशानदेवस्त्रीणां ताभ्यो भवनवासि-
देवस्त्रियोऽसंखेयगुणाः, अङ्गलमात्रकेत्रप्रदेशराशेर्यव प्रथमं
वर्गमूत्रं तस्मिन् द्वितीयेन वर्गमूत्रेण गुणिते यावत्प्रदेशरा-
शिस्तावत्प्रमाणासु भ्रेणिषु यावान् प्रदेशराशिर्द्वात्रिंशत्तमजाग-
हीनस्तावत्प्रमाणत्वात् । ताभ्यो व्यन्तरदेवस्त्रियोऽसंखेयगुणाः,
संखेययोजनप्रमाणैकप्रदेशिकभ्रेणिमात्राणि अङ्गलानि यावन्त्ये-
कस्मिन् प्रतरे जवन्ति, तेभ्योऽपि द्वात्रिंशत्तमजागेऽपनीति यच्छे-
षमवनिष्ठते तावत्प्रमाणत्वात् तासां । ताभ्यः संखेयगुणा
ज्योतिष्कदेवस्त्रियः, बृहस्पतिराशदधिकशतद्वयाङ्गुलप्रमाणैकप्र-
देशिकभ्रेणिमात्राणि अङ्गलानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे जवन्ति
ताभ्यो द्वात्रिंशत्तमे भागेऽप्यसारिते यावत्प्रदेशराशिर्भवेति
तावत्प्रमाणत्वात् । उक्तं चतुर्थमल्पबहुत्वम् ॥

इदानीं समस्तस्त्रीविषयं पञ्चममल्पबहुत्वमाह—

एतासि णं जंते ! तिरिक्खजोणियाणं जन्नयरीणं य-
लयरीणं खहयरीणं मणुस्सित्थियाणं कम्मभूमियाणं
अकम्मभूमियाणं अंतरदीवियाणं देवित्थियाणं जवणवा-
सिणीणं वाणमंतरीणं जोतिसियाणं वेमाणिणीणं य क-
परा कपराहिंतो अप्पा वा० ४ ! गोयमा ! सब्बत्थो—

वा अंतरदीवगअकम्मजूमगमणुस्सित्थियाओ, देवकुरु-
त्तरकुठअकम्मजूमगमणुस्सित्थियाओ दो वि संखेज-
गुणाओ, हरिवासरम्मगवासअकम्मजूमगमणुस्सित्थिया-
ओ दो वि संखेजगुणाओ, हैमवतहेरववासअकम्मजूमग-
मणुस्सित्थियाओ दो वि असंखेजगुणाओ, जरहेरवयवा-
सकम्मजूमगमणुस्सित्थियाओ दो वि संखेजगुणाओ, पुव्व-
विदेहअवरविदेहवासकम्मजूमगमणुस्सित्थियाओ दो वि सं-
खेजगुणाओ, वेमाणिण्यदेवित्थियाओ असंखेजगुणाओ,
जवणवासिदेवित्थियाओ असंखेजगुणाओ, खहयरतिरि-
क्खजोणित्थियाओ असंखेजगुणाओ, यन्नपरतिरि-
क्खजोणित्थियाओ संखेजगुणाओ, जन्नयरतिरिक्खजो-
णित्थियाओ संखेजगुणाओ, वाणमंतरदेवित्थियाओ संखे-
जगुणाओ, जोतिसियदेवित्थियाओ संखेजगुणाओ ।

सर्वस्तोका अन्तरद्दीपकाकर्मभूमकमनुप्यस्त्रियः, ताभ्यो देवकुरु-
त्तरकुठकर्मजूमकमनुप्यस्त्रियः संखेयगुणाः, ताभ्योऽपि हरि-
षर्षरम्यकस्त्रियः संखेयगुणाः, ताभ्योऽपि हैमवतहेरवय-
वतस्त्रियः संखेयगुणाः, ताभ्योऽपि भरतैरवतकर्मजूमकमनु-
प्यस्त्रियः संखेयगुणाः, ताभ्योऽपि पूर्वविदेहापरविदेहमनु-
प्यस्त्रियः संखेयगुणाः । अत्र भावना प्राग्वत् । ताभ्यो
वैमानिकदेवस्त्रियोऽसंखेयगुणाः, असंखेयभ्रेणयाकाशप्रदे-
शराशिप्रमाणत्वात्तासां । ताभ्यो जवणवासिदेवस्त्रियोऽसं-
ख्यातगुणाः । अत्र युक्तिः प्रागेवोक्ता । ताभ्यः खचरतिरि-
ग्योनिकस्त्रियोऽसंखेयगुणाः, प्रतरासंखेयजागवत्यसंखेय-
भ्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्तासां । ताभ्यः स्थल-
चरतिरिग्योनिकस्त्रियः संखेयगुणाः, बृहस्पतिप्रतरासंखेयजागव-
त्यसंखेयभ्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । ताभ्यो जल-
चरतिरिग्योनिकस्त्रियः संखेयगुणाः, बृहस्पतिप्रतरासंखेयजाग-
वत्यसंखेयभ्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । ताभ्यो वाण-
मन्तरदेवस्त्रियः संखेयगुणाः, संखेययोजनकोटाकोटिप्रमाणैक-
प्रदेशिकभ्रेणिमात्राणि अङ्गलानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे जवन्ति ते-
भ्यो द्वात्रिंशत्तमे भागेऽप्युक्ते यावान् राशिस्तित्थिते तावत्प्रमा-
णत्वात् । ताभ्योऽपि ज्योतिष्कदेवस्त्रियः संखेयगुणाः । एतच्च प्रा-
गेव भावितम् । उक्तानि स्त्रीणां पञ्चाप्यल्पबहुत्वानि । जी० २ प्रति०
सारप्रते नपुंसकानामुच्यते—

एतेसि णं भंते ! नेरइयनपुंसकाणं तिरिक्खजोणियन-
पुंसकाणं मणुस्सनपुंसकाणं य कतरे कतरेहिंतो जाव त्रिसे-
साहिया वा ! गोयमा ! सब्बत्थोवा मणुस्सनपुंसका, ने-
रइयनपुंसका असंखेजगुणा, तिरिक्खजोणियनपुंसका
अणंतगुणा ।

प्रसूत्रं सुगमम् । जगवानाह—वैतम् । सर्वस्तोका मनुष्यन-
पुंसकाः, भ्रेण्यसंखेयभागवर्तिप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तेभ्यो-
ऽपि नेरयिकनपुंसका असंखेयगुणाः, अङ्गुलमात्रकेत्रप्रदेशरा-
शी तद्वगतप्रथमवर्गमूत्रगुणिते यावान् प्रदेशराशिर्भवति ता-
वत्प्रमाणासु घनीकृतस्य लोकस्य एकप्रदेशिकासु भ्रेणिषु
यावन्तो नभःप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात्तासां । तेभ्यस्तियर्थो-
निकनपुंसका अनन्तगुणाः, निनोद्वीक्षानामनन्तत्वात् ।

सम्प्रति नैरयिकनपुंसकविषयमल्पबहुत्वमाह—

एतेसि णं जंते ! नेरइयनपुंसकाणं० जाव अहेसत्तमपुढ-
विनेरइयनपुंसकाण य कयरे कयरेहिंतो० जाव विसेसाहिया
वा ! गोयमा ! सव्वत्थोवा अहेसत्तमपुढविनेरइयनपुंसका, छ-
इपुढविणेरइयणपुंसका असंखेज्जगुणा० जाव दोवा, पुढवि-
नेरइयनपुंसका असंखेज्जगुणा, इमी से रयणप्पभाए पुढवीए
नेरइयणपुंसका असंखेज्जगुणा ॥

(एपासि णमित्यादि) सर्वस्तोकाः अधःसप्तमपृथिवीनैरयिक-
नपुंसकाः, अदपरश्रेण्यसंख्येयजागवर्तनमःप्रदेशराशिप्रमाण-
त्वात् । तेभ्योऽपि षष्ठपृथिवीनैरयिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, ते-
भ्योऽपि पञ्चमपृथिवीनैरयिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, ते-
भ्योऽपि चतुर्थपृथिवीनैरयिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, तेभ्यो-
ऽपि तृतीयपृथिवीनैरयिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि
द्वितीयपृथिवीनैरयिकनपुंसका असंख्यातगुणाः, सर्वेषामप्येतेषां
पूर्वपूर्वनैरयिकपरिमाणहेतुश्रेण्यसंख्येयजागापेक्षया असंख्ये-
यगुणाः, संख्येयगुणश्रेण्यसंख्येयभागवर्त्तनमःप्रदेशराशिप्रमा-
णत्वात् । तृतीयपृथिवीनैरयिकनपुंसकेभ्योऽस्यां रत्नप्रभायां
पृथिव्यां नैरयिका असंख्येयगुणाः, अद्भुतमात्रकैत्रप्रदेशराशौ
तद्गतप्रथमवर्गमूलगुणिते यावान् प्रदेशराशिस्तावत्प्रमाणा-
स्तु धनीकृतस्य लोकस्य एकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्त आ-
काशप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात् । प्रतिपृथिवीं च पूर्वोत्तरपश्चि-
मदिग्भाविनो नैरयिकाः सर्वस्तोकाः, तेभ्यो दक्षिणदिग्भाविनो-
ऽसंख्येयगुणाः, पूर्वपूर्वपृथिवीगतदक्षिणदिग्भागभाविभ्योऽप्यु-
त्तरस्यामुत्तरस्यां पृथिव्यामसंख्येयगुणाः पूर्वोत्तरपश्चिमदि-
ग्भाविन इत्यादि ॥

सम्प्रति तिर्यग्योनिकनपुंसकविषयमल्पबहुत्वमाह—

एतेसि णं भंते ! तिरिक्खजोणियनपुंसकाणं एगिंदिय-
तिरिक्खजोणियनपुंसकाणं पुढविकाइयएगिंदियणपुंसका-
णं० जाव वनस्सइकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसका-
णं वेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं तेइंदियचउरिंदिय-
पंवेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं जलयरथतयरखहय-
राण य कयरे कयरेहिंतो० जाव विसेसाहिया वा ! गोयमा !
सव्वत्थोवा सव्वयरतिरिक्खजोणियणपुंसका, यलयरतिरि-
क्खजोणियनपुंसका संखेज्जगुणा, जलयरतिरिक्खजोणि-
यनपुंसका संखेज्जगुणा, चतुरिंदियतिरिक्खजोणियनपुंस-
का विसेसाहिया, तेइंदिया विसेसाहिया, वेइंदिया विसेसा-
हिया, तेउकाइयएगिंदियतिरिक्खा असंखेज्जगुणा, पुढ-
विकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिया विसेसाहिया, एवं
आठवाउ०, वणस्सइकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंस-
का अणंतगुणा ॥

(एपासि णमित्यादि) सर्वस्तोकाः क्षत्तरपञ्चैन्द्रियनिर्यग-
नपुंसकाः, प्रतरासंख्येयभागवर्त्तनसंख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशरा-
शिप्रमाणत्वात् । तेभ्यः स्थलचरनिर्यग्योनिकनपुंसकाः संख्ये-
यगुणाः, बहुसरप्रतरासंख्येयजागवर्त्तनसंख्येयश्रेणिगतनमःप्र-
१६७

देशराशिप्रमाणत्वात् । तेभ्योऽपि जलचरनिर्यग्योनिकनपुंसकाः
संख्येयगुणाः, बहुसरप्रतरासंख्येयजागवर्त्तनसंख्येयश्रेणिगताका-
शप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तेभ्योऽपि चतुरिन्द्रियनिर्यग्योनिकन-
पुंसका विशेषाधिकाः, असंख्येयकोटीकोटिप्रमाणाकाशप्रदेश-
राशिप्रमाणास्तु धनीकृतस्य लोकस्य एकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु
यावन्तो नमःप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात् । तेभ्यस्तु त्रिन्द्रियनिर्यग्यो-
निकनपुंसका विशेषाधिकाः, प्रभूततरश्रेणिगताकाशप्रदेशराशि-
मानत्वात् । तेभ्योऽपि द्वीन्द्रियनिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषा-
धिकाः, प्रभूततमश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिमानत्वात् । तेभ्यः ते-
जस्कयिकैकेन्द्रियनिर्यग्योनिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, सूक्ष्म-
वाद्भेदभिन्नानां तेषामसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् ।
तेभ्यः पृथिवीकायिकैकेन्द्रियनिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधि-
काः, प्रभूतासंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् । तेभ्योऽप्या-
यिकैकेन्द्रियनिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, प्रभूततरा-
संख्येयलोकाकाशप्रदेशमानत्वात् । तेभ्योऽपि वायुकायिकैके-
न्द्रियनिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, प्रभूततमासंख्येय-
लोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तेभ्योऽपि वनस्पतिकायिकै-
केन्द्रियनिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः, अनन्तलोकाकाश-
प्रदेशराशिप्रमाणत्वात् ।

अधुना मनुष्यनपुंसकविषयमल्पबहुत्वमाह—

एतेसि णं भंते ! मणुस्सणपुंसकाणं कम्मचूमिकाणं अकम्म-
चूमिकाणपुंसकाणं अंतरदीवकाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा
वा० ४ ! गोयमा ! सव्वत्थोवा अंतरदीवगाऽकम्मचूमगमणु-
स्सणपुंसका, देवकुरुत्तरकुरुअकम्मजूमगा दो वि संखेज्ज-
गुणा, एवं जाव पुण्वविदेहअयरविदेहकम्मजूमगमणुम्म-
णपुंसमा दो वि संखेज्जगुणा ॥

सर्वस्तोकाः अन्तरद्वीपजमनुष्यनपुंसकाः, एते च संमूर्द्धनजा
द्रष्टव्याः, गर्भज्युत्क्रान्तिकमनुष्यनपुंसकानां तत्रासंभवात् ।
संज्ञतास्तु कर्मभूमिजास्तत्र भवेयुरपि । तेभ्यो देवकुरुत्तरकुर्व-
कर्मभूमकमनुष्यनपुंसकाः संख्येयगुणाः, तद्गतगर्भजमनुष्या-
णामन्तरद्वीपजगर्भजमनुष्येभ्यः संख्येयगुणात् । गर्भजमनु-
ष्योच्चाराद्याश्रयेण च संमूर्द्धनजमनुष्याणामुपादात् । स्वस्थाने
तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः । एवं तेभ्यो हरिवर्षपर्यवर्षा-
कर्मभूमकमनुष्यनपुंसकाः संख्येयगुणाः, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि
परस्परं तुल्याः । हैमवतहैरवर्षवर्षाकर्मजूमकमनुष्यनपुंसकाः
संख्येयगुणाः, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः । तेभ्यो
भरतैरवतवर्षकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकाः संख्येयगुणाः, स्व-
स्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः । तेभ्यः पूर्वविदेहापर-
विदेहकर्मजूमकमनुष्यनपुंसकाः संख्येयगुणाः, स्वस्थाने तु
द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः । मुक्तिः सर्वत्रापि तथैवानुसर्तव्या ।

संप्रति नैरयिकतिर्यहमनुष्यविषयमल्पबहुत्वमाह—

एतेसि णं जंते ! नेरइयनपुंसकाणं रयणपुढविनेरइयनपुं-
सकाणं० जाव अहेसत्तमपुढविनेरइयनपुंसकाणं तिरिक्खजो-
णियनपुंसकाणं एगिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुढविकाइय-
एगिंदियतिरिक्खजोणियनपुंसकाणं० जाव वणस्सइकाइयए-
गिंदियनपुंसकाणं वेइंदियतेइंदियचउरिंदियपंचेइंदियतिरि-

स्वजोणियणपुंसकाणं जलयराणं थलयराणं खहयरणं म-
सुस्मणपुंसकाणं कम्मजूमिकाणं अकम्मजूमिकाणं अंतर-
दीवकाणं य कयरे कयरेहितो अप्पा वा ० ४ । गोयमा !
सव्वत्थोवा अहेसत्तमपुढविनेरइयनपुंसका, उट्टपुढविनेरइ-
यनपुंसका असंखेज्जगुणा ० जाव दोच्चा, पुढविनेरइयनपुंसका
असंखेज्जगुणा, अंतरदीवगमणुस्सणपुंसका असंखेज्जगु-
णा, देवकुत्तरकुरु अकम्मजूमिका दो वि संखेज्जगुणा, ० जाव
पुब्बविदेह अवरविदेहकम्मभूमगमणुस्सणपुंसका दो वि सं-
खेज्जगुणा, रणपप्पापुढविनेरइयणपुंसका असंखेज्जगुणा,
खहयरपंचेदियतिरिक्खजोणियणपुंसका असंखेज्जगुणा,
षडयरा संखेज्जगुणा, जडयरा संखेज्जगुणा, चतुरिंदियतिरि-
क्खजोणियणपुंसका विसेसाहिया, तेइंदियनपुंसगा विसेसाहि-
या, वेइंदियनपुंसगा विसेसाहिया, तेउकाइयण्णिंदियनपुंसगा
असंखेज्जगुणा, पुढविकाइयण्णिंदियनपुंसगा विसेसाहिया,
आउकाइयनपुंसगा विसेसाहिया, नाउकाइया विसेसाहिया, व-
णस्सइकाइयण्णिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसका अणंतगुणा ।

सर्वस्तोका अभ्रःसतमपृथिवीनैरयिकनपुंसकाः, तेज्यः बह्वपञ्च-
मचतुर्थतृतीयद्वितीयपृथिवीनैरयिकनपुंसका यथोत्तरमसंखे-
यगुणाः, द्वितीयपृथिवीनैरयिकनपुंसकेभ्योऽन्तरद्वीपजमनुष्यन-
पुंसका असंखेयगुणाः, एतदसंखेयगुणत्वं संमूर्जनमनुष्या-
पेक्षं, तेषां नपुंसकत्वाद्, एतावतां च तत्र संमूर्जनसंभवात् । ते-
भ्यो देवकुत्तरकुर्वकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका दैमवतहैरयव-
ताकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका भरतैरवतकर्मभूमकमनुष्यनपुंस-
काः पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका यथोत्तरं
संखेयगुणाः, स्वस्थानचिन्तायां तु द्वये परस्परं तुल्याः, पू-
र्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकेभ्योऽस्यां प्रत्यक्षत उ-
पलभ्यमानायां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकनपुंसका असंखे-
यगुणाः, तेभ्यः स्वचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकाः असंखे-
यगुणाः, तेभ्यः स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका जल-
चरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका यथोत्तरं संखेयगुणाः, ज-
लचरपञ्चेन्द्रियनपुंसकेभ्यश्चतुरिन्द्रियत्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुं-
सका यथोत्तरं विशेषाधिकाः, द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसके-
भ्यस्तेजस्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असंखेयगुणाः,
तेज्यः पृथिव्यम्बुवायुतिर्यग्योनिकनपुंसका यथोत्तरं विशेषा-
धिकाः, वाय्वेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकेभ्यो वनस्पतिकायि-
कैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः । युक्तिः सर्वत्रा-
ऽपि प्रागुक्तानुसारेण स्वयं भावनीया । इत्युक्तानि पञ्च नपुंस-
कानामपि अल्पबहुत्वानि । जी० २ प्रति० ।

साभ्यतं पुरुषाणामुच्यन्ते-तानि च पञ्च । तद्यथा-प्रथमं सामा-
भ्याल्पबहुत्वम् १, द्वितीयं त्रिविधतिर्यग्यपुरुषाविषयम् २, तृतीयं
त्रिविधमनुष्यपुरुषाविषयम् ३, चतुर्थं चतुर्विधदेवपुरुषाविषयम्
४, पञ्चमं मिश्रपुरुषाविषयम् ५ ।

तत्र प्रथमं तावदभिधत्सुराह—

(एतेसि एं जंते ! देवपुरिमाणं जवणवासीणं वाणमंत-
राणं जोइसियाणं वेमाणियाणं य कयरे कयरेहितो अप्पा

वा बहुया वा तुद्धा वा विसेसाहिया वा । गोयमा ! सव्व-
त्थोवा वेमाणियदेवपुरिमा, जवणवइदेवपुरिमा असंखे-
ज्जगुणा, वाणमंतरदेवपुरिमा असंखेज्जगुणा, जोइसिय-
देवपुरिमा संखेज्जगुणा ।)

(यप्पसि एं भंते ! इत्यादि) सर्वस्तोका मनुष्यपुरुषाः, संखेयको-
टीकोटिप्रमाणत्वात् । तेभ्यः तिर्यग्योनिकपुरुषा असंखेयगु-
णाः, प्रतरासंखेयभागवर्त्यासंखेयभेणिगताकाशप्रदेशराशि-
प्रमाणत्वात्तेषाम् । तेभ्यो देवपुरुषाः संखेयगुणाः, बृहत्तरप्रतरा-
संखेयभागवर्त्यासंखेयभेणिगताकाशप्रदेशराशितुल्यत्वात् ।
तिर्यग्योनिकपुरुषाणां यथा तिर्यग्योनिकस्त्रीणां मनुष्यपुरुषाणां
यथा मनुष्यस्त्रीणामल्पबहुत्वं वक्तव्यम् । संप्रति देवपुरुषाणाम-
ल्पबहुत्वमाह—सर्वस्तोका अनुत्तरपैपातिकदेवपुरुषाः, क्षेत्रप-
द्योपमासंखेयभागवर्त्याकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तेभ्य
उपरितनप्रैवेयकदेवपुरुषाः संखेयगुणाः, बृहत्तरक्षेत्रपद्योपमा-
संखेयभागवर्तिनभःप्रदेशराशिमानत्वात् । कथमेतद्वचसेय-
मिति चेत् ? उच्यते—विमानबाहुल्यात् । तथाहि—अनुत्तरदेवानां
पञ्च विमानानि, विमानशतं तूपरितनप्रैवेयकप्रस्तटे, प्रतिविमानं
चासंखेया देवाः, यथाऽप्राऽधोऽधोवर्तीनि विमानानि तथा
तथा देवा अपि प्राचुर्येण लभ्यन्ते, ततोऽवसीयते—अनुत्तरवि-
मानवासिदेवपुरुषापेक्षया बृहत्तरक्षेत्रपद्योपमासंखेयभागव-
र्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणा उपरितनप्रैवेयकप्रस्तटे देवपुरुषाः,
एवमुत्तरत्रापि भावना विधेया । तेभ्यो मध्यमप्रैवेयकप्रस्तटे
देवपुरुषाः संखेयगुणाः, तेभ्योऽप्यधस्तनप्रैवेयकप्रस्तटे देवपु-
रुषाः संखेयगुणाः, तेभ्योऽप्यन्युत्तरकल्पदेवपुरुषाः संखेयगुणाः,
यद्यप्यारणाच्युतकल्पौ समभ्रोजिकौ समविमानसंख्याकौ च,
तथापि कृष्णपाक्षिकास्तथास्वाभाव्यात् प्राचुर्येण दक्षिणस्यां
दिशि समुत्पद्यन्ते । अथ केते कृष्णपाक्षिकाः ? उच्यते—इह द्व-
ये जीवाः, तद्यथा—कृष्णपाक्षिकाः, शुक्रपाक्षिकाश्च । तत्र येषां
किञ्चिद्भूतोपार्कपुल्लपरावर्तः संसारस्ते शुक्लपाक्षिकाः, इतरं
दीर्घसंसारभाजिनः कृष्णपाक्षिकाः । उक्तं च—“जेसिमय्ठो
पोग्गह—परियट्ठो सेसओ य संसारो । ते सुक्कपक्खिया खलु,
अहिण पुण कएइपक्खीओ” ॥१॥ अत एव स्तोकाः शुक्लपा-
क्षिकाः, अल्पसंसाराणां स्तोकाः नमेव भावात् । बहवः कृ-
ष्णपाक्षिकाः, दीर्घसंसाराणामनन्तानां भावात् । अथ कथमेत-
दवसातव्यं कृष्णपाक्षिकाः प्राचुर्येण दक्षिणस्यां दिशि समुत्प-
द्यन्ते ? उच्यते—तथास्वाभाव्यात् । तच्च तथास्वाभाव्यमेवं पू-
र्वाचार्यैर्युक्तिरूपबुद्धितम, कृष्णपाक्षिकाः खलु दीर्घसंसारभा-
जिन उच्यन्ते, दीर्घसंसारभाजिनश्च बहुपापोदयात्, बहुपा-
पोदयाश्च कूरकर्माणः, कूरकर्माणश्च प्रायस्तथास्वाभाव्यात् ।
तज्जवसिद्धिका अपि दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्यन्ते, यत् उक्तम्—
“पायमिह कूरकम्मा, भवसिद्धिया वि दाहिणिह्वेसु । नेरइय-
तिरियमणुया, सुरा य गण्हेसु गच्छंति” ॥१॥ ततो दक्षिण-
स्यां दिशि प्राचुर्येण कृष्णपाक्षिकाणां संभवानुपपद्यतेऽन्यु-
तकल्पदेवपुरुषापेक्षया आरणकल्पदेवपुरुषाः संखेयगुणाः, ते-
भ्योऽपि प्राणतकल्पदेवपुरुषाः संखेयगुणाः, तेभ्योऽप्यानत-
कल्पदेवपुरुषाः संखेयगुणाः, अत्रापि प्राणतकल्पापेक्षया सं-
खेयगुणत्वं, कृष्णपाक्षिकाणां दक्षिणस्यां दिशि प्राचुर्येण भा-
वात् । एते च सर्वेऽप्यनुत्तरविमानवास्यादय आनतकल्पवा-
सिपयन्तदेवपुरुषाः प्रत्येकं क्षेत्रपद्योपमासंखेयभागवर्तिनभः

प्रदेशराशिप्रमाणा दृष्ट्याः । “आणयपाणयमाई पट्टस्साऽसं-
खभागा उ” इति वचनात् । केवलमसंख्येयो भागो विचित्र-
इति परस्परं यथाक्तं संख्येयगुणत्वं न विरुध्यते । आनतकल्प-
देवपुरुषेभ्यः सहस्रारकल्पवासिदेवपुरुषा असंख्येयगुणाः,
घनीकृतस्य लोकस्य एकप्रादेशिक्याः श्रेणेरसंख्येयतमे भागे
यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात्सेषाम्, तेभ्योऽपि महाशु-
क्रकल्पवासिदेवपुरुषा असंख्येयगुणाः, बृहत्तरश्रेण्यसंख्येयभा-
गाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । कथमेतत् प्रत्येयमिति चेत् ?,
उच्यते-विमानबाहुल्यात् । तथाहि-षट्सहस्राणि विमानानां
सहस्रारकल्पे, चत्वारिंशत्सहस्राणि महाशुक्रे, अन्यथाधोवि-
मानवासिनो देवा बहुबहुतराः, स्तोकास्तोक्ततरा उपरितनवि-
मानवासिनः, तत् उपपद्यते सहस्रारकल्पदेवपुरुषेभ्यो महाशु-
क्रकल्पवासिदेवपुरुषा असंख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि लान्तकल्प-
देवपुरुषा असंख्येयगुणाः, बृहत्तमश्रेण्यसंख्येयभागवर्तिनभः-
प्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तेभ्योऽपि ब्रह्मलोककल्पवासिनो
देवपुरुषा असंख्येयगुणाः, यूयोबृहत्तमश्रेण्यसंख्येयजागवर्त्या-
काशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तेभ्योऽपि माहेन्द्रकल्पदेवपुरुषा
असंख्येयगुणाः, जूयस्तरबृहत्तमश्रेण्यसंख्येयभागगताकाशप्रदे-
शमानत्वात् । तेभ्यः सनत्कुमारकल्पदेवा असंख्येयगुणाः, विमान-
बाहुल्यात् । तथाहि-द्वादशशतसहस्राणि सनत्कुमारकल्पे वि-
मानानाम्, अष्टौ शतसहस्राणि माहेन्द्रकल्पे, अन्यथा दक्षिणदि-
ग्भागवर्ती सनत्कुमारकल्पो, माहेन्द्रकल्पश्चोत्तरदिग्बर्ती, दक्षिण-
स्यां च दिशि बहवः सन्तुपद्यन्ते कृष्णपाक्षिकाः, तत् उपपद्यन्ते
माहेन्द्रकल्पासनत्कुमारकल्पदेवा असंख्येयगुणाः । एते च सर्वेऽपि
सहस्रारकल्पवासिदेवादयः सनत्कुमारकल्पवासिदेवपर्यन्ताः
प्रत्येकं स्वस्थाने चिन्त्यमाना घनीकृतद्रोकेकश्रेण्यसंख्येयजाग-
गताकाशप्रदेशराशिप्रमाणा दृष्ट्याः । केवलं श्रेण्यसंख्येयभा-
गोऽसंख्येयमेदस्तत् इत्थमसंख्येयगुणतया अल्पबहुत्वमभिधी-
यमानं न विरोधभाक् । सनत्कुमारकल्पदेवपुरुषेभ्य ईशानकल्प-
देवपुरुषा असंख्येयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः संबन्धि-
नि द्वितीयवर्गमूले तृतीयेन वर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशि-
स्तावत्संख्याकासु घनीकृतस्य लोकस्य एकप्रादेशिकीसु श्रेणी-
षु यावन्तो नभःप्रदेशास्तेषां यावान् द्वात्रिंशत्तमो भागस्तावत्प्र-
माणत्वात् । तेभ्यः सौधर्मकल्पवासिदेवपुरुषाः संख्येयगुणाः,
विमानबाहुल्यात् । तथाहि-अष्टाविंशतिः शतसहस्राणि विमाना-
नामीशानकल्पे, द्वात्रिंशच्च शतसहस्राणि सौधर्मकल्पे, अपि च
दक्षिणदिग्बर्ती सौधर्मकल्पः, ईशानकल्पश्चोत्तरदिग्बर्ती, दक्षिण-
स्यां च दिशि बहवः कृष्णपाक्षिका उत्पद्यन्ते । तत् ईशानकल्प-
वासिदेवपुरुषेभ्यः सौधर्मकल्पवासिदेवपुरुषाः संख्येयगुणाः ।
नन्वियं युक्तिः सनत्कुमारमाहेन्द्रकल्पयोरप्युक्ता, परं तत्र माहे-
न्द्रकल्पापेक्षया सनत्कुमारकल्पदेवा असंख्येयगुणा उक्ताः, इह
तु सौधर्मकल्पे संख्येयगुणाः, तदेतत्कथम् ?, उच्यते-तथावस्तु-
स्वाभावात् । एतच्चावसीयते प्रज्ञापनादौ, सर्वत्र तथा भ्रानान् ।
तेभ्योऽपि भयनवासिदेवपुरुषा असंख्येयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षे-
त्रप्रदेशराशेः संबन्धिनि प्रथमवर्गमूले द्वितीयेन वर्गमूलेन गु-
णिते यावान् प्रदेशराशिरुपजायते तावत्संख्याकासु घनीकृतस्य
लोकस्य एकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नभःप्रदेशास्तेषां या-
वान् द्वात्रिंशत्तमो भागस्तावत्प्रमाणत्वात् । तेभ्योऽप्यन्तरदेवपु-
रुषाः संख्येयगुणाः, संख्येययोजनकोटीकोटिप्रमाणैकप्रादेशि-
कश्रेणिमात्राणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति, तेषां

यावान् द्वात्रिंशत्तमो भागस्तावत्प्रमाणत्वात् । तेभ्यः संख्येय-
गुणा ज्योतिष्का देवपुरुषाः, षट्पञ्चाशदधिकशतद्रव्याकृतप्रमाणै-
कप्रादेशिकश्रेणिमात्राणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भव-
न्ति तेषां यावान् द्वात्रिंशत्तमो भागस्तावत्प्रमाणत्वात् । जी० २
प्रति० । इति चत्वार्यल्पबहुत्वान्युक्तानि । (इति अपि टीका-
कारस्यान्यादृशः पाठः सम्मत इदानीं तनप्रतिषु तु अन्यादृश
इति शब्दतो जेद आभाति, अर्थतस्तु न जेदः)

सम्प्रति पञ्चममल्पबहुत्वमाह—

एतेसि एं भंते ! तिरिक्खजोणियपुरिसाणं जलयराणं
थलयराणं खहयराणं मणुस्सपुरिसाणं कम्मजूमगाणं अ-
कम्मजूमगाणं अंतरदीवगाणं देवपुरिसाणं जवणवामीणं
वाणमंतराणं जोतिसियाणं वेमाणियाणं सोधम्माणं जाव
सव्वट्ठसिक्खगाणं य कयरे कयरेहि तो० जाव विमेसाहिया ?
गोयमा ! सव्वट्ठोवा अंतरदीवमणुस्सपुरिसा, देवकुरुडत्त-
रकुरुअकम्मजूमगमणुस्सपुरिसा दो वि संखेज्जगुणा, इ-
रिवासरम्मवासअकम्मजूमगमणुस्सपुरिसा दो वि संखेज्ज-
गुणा, हेमवतहेरववतवासअकम्मजूमगमणुस्सपुरिसा दो
वि संखेज्जगुणा, जरहेरवववासकम्मजूमगमणुस्सपुरि-
सा दो वि संखेज्जगुणा, पुव्वविदेहअवरविदेहकम्मजु-
मगमणुस्सपुरिसा दो वि संखेज्जगुणा, अणुत्तरोववा-
तिदेवपुरिसा असंखेज्जगुणा, उवरिमगेवेज्जदेवपुरिसा सं-
खेज्जगुणा, मज्झिमगेवेज्जदेवपुरिसा संखेज्जगुणा, हि-
ट्ठिमगेवेज्जदेवपुरिसा संखेज्जगुणा, अचुत्ते कप्पे देवपु-
रिसा संखेज्जगुणा, आरणकप्पे देवपुरिसा संखेज्ज-
गुणा, पाणयकप्पे देवपुरिसा संखेज्जगुणा, आणतकप्पे
देवपुरिसा संखेज्जगुणा, सहस्सारकप्पे देवपुरिसा अ-
संखेज्जगुणा, महासुक्ककप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा०
जाव माहिं दे कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, सणकुमार-
कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, ईसाणकप्पे देवपुरिसा असं-
खेज्जगुणा, सोधम्मे कप्पे देवपुरिसा संखेज्जगुणा,
भवणवासिदेवपुरिसा असंखेज्जगुणा, खहयरतिरिक्खजो-
णियपुरिसा असंखेज्जगुणा, थलयरतिरिक्खजोणियपु-
रिसा संखेज्जगुणा, जलयरतिरिक्खजोणियपुरिसा संखे-
ज्जगुणा, वाणमंतरदेवपुरिसा संखेज्जगुणा, जोतिसिय-
देवपुरिसा संखेज्जगुणा ।

सर्वस्तोका अन्तरद्वीपजमनुष्यपुरुषाः, क्षेत्रस्य स्तोकात्वात् ।
तेभ्यो देवकुरुत्तरकुरुमनुष्यपुरुषाः संख्येयगुणाः, क्षेत्रस्य बाहु-
ल्यात् । स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, तेभ्योऽपि इति-
वर्धर्म्यकवर्धर्मकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाः संख्येयगुणाः, क्षेत्रस्या-
तिबहुत्वात् । स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, क्षेत्रस्य
समानत्वात् । तेभ्योऽपि हेमवतहेरववतताकर्मभूमकमनु-
ष्यपुरुषाः संख्येयगुणाः, क्षेत्रस्याल्पत्वेऽल्पस्थितिकतया प्रा-
चुर्येण लभ्यमानत्वात् । स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः ।

तेभ्योऽपि जरतैवतवर्षकर्मन्मकमनुष्यपुरुषाः संख्येयगुणाः, अजितस्वामिकाक्षे उत्कृष्टपदे स्वभावत एव जरतैरवतेषु च मनुष्यपुरुषाणामतिप्राचुर्येण संभवात् । स्वस्थाने च द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, क्षेत्रस्य तुल्यत्वात् । तेभ्योऽपि पूर्वविदेहापर-विदेहादकर्मन्मकमनुष्यपुरुषाः संख्येयगुणाः, क्षेत्रबाहुल्यात् । अजितस्वामिकाक्षे इव स्वभावत एव मनुष्यपुरुषाणां प्राचुर्येण संभवात् । स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, तेभ्योऽप्यनुत्तरोपपातिदेवपुरुषा असंख्येयगुणाः, क्षेत्रपक्षयोपमासंख्येयजाग-धत्याकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् । तदनन्तरमुपरितनप्रैवेयकप्रस्त-देवपुरुषा अच्युतकल्पदेवपुरुषा आरणकल्पदेवपुरुषाः प्राणत-कल्पदेवपुरुषा आनतकल्पदेवपुरुषा यथोत्तरं संख्येयगुणाः । जावना प्रागिव । तदनन्तरं सइश्वरकल्पदेवपुरुषा ब्रान्तककल्प-देवपुरुषा ब्रह्मलोककल्पदेवपुरुषा माहेन्द्रकल्पदेवपुरुषाः सनत्कु-मारकल्पदेवपुरुषा ईशानकल्पदेवपुरुषा यथोत्तरमसंख्येयगु-णाः, सौधर्मकल्पदेवपुरुषाः संख्येयगुणाः, सौधर्मकल्पदेवपु-रुषेभ्यो भवनवासिदेवपुरुषा असंख्येयगुणाः । भावना सर्व-त्रापि प्रागिव । तेभ्यः स्वचरतिर्यग्योनिकपुरुषा असंख्येयगुणाः, प्रतरासंख्येयजागवत्यसंख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाण-त्वात् । तेभ्यः स्थवचरतिर्यग्योनिकपुरुषाः संख्येयगुणाः, तेभ्यो-ऽपि जलचरतिर्यग्योनिकपुरुषाः संख्येयगुणाः । युक्तिश्चापि प्रा-गिव । तेभ्योऽपि बाणमन्तरदेवपुरुषाः संख्येयगुणाः, संख्येय-योजनकोटीकोटिप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिकमात्राणि खण्डानि बाणस्यैकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तेषां यावान् द्वाविंशत्तमो भाग-स्तावत्प्रमाणत्वात् । तेभ्यो ज्योतिष्कदेवपुरुषाः संख्येयगुणाः । युक्तिः प्रागेवोक्ता । जी० २ प्रति० । इति प्रतिपादितानि स्त्री-पुनपुंसकानां प्रत्येकमल्पबहुत्वानि ।

इदानीं समुद्रितानामुच्यन्तेतानि चाष्ट । तत्र-प्रथमं सामान्येन त्रियैकस्त्रीपुरुषनपुंसकप्रतिबद्धम्, एवमेतदेव मनुष्यप्रतिबद्धं द्वि-तीयम्, देवस्त्रीपुरुषनारकनपुंसकप्रतिबद्धं तृतीयम्, सकलस-न्निभं चतुर्थम्, जलचर्यादिविभागतः पञ्चमम्, कर्मन्मिजादि-मनुष्यादिविभागतः षष्ठं, जवनवास्यादिदेव्यादिविभागतः सप्तमं, जलचर्यादिविजातीयव्यक्तित्वापकमष्टमम् ॥

तत्र प्रथममभिधित्सुराह—

एतेसि एं भंते ! तिरिक्खजोणित्थीणं तिरिक्खजोणि-यपुरिसाणं तिरिक्खजोणियणपुंसकाणं य कयरे कयरेहिं-तो० जाव विसेसाहिया ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा तिरिक्ख-जोणियपुरिसा, तिरिक्खजोणियत्थीओ संखेज्जगुणाओ, तिरिक्खजोणियणपुंसका अणंतगुणा ।

सर्वस्तोकास्तियैकपुरुषाः, तेभ्यस्तियैकस्त्रियः संख्येयगुणाः, विगुणत्वात् । ताज्यस्तियैकपुंसका अनन्तगुणाः, निगोदजी-वानामनन्तत्वात् ।

संप्रति द्वितीयमल्पबहुत्वमाह—

एतेसि एं जंते ! मणुस्सित्थीणं मणुस्सपुरिसाणं मणु-स्सणपुंसकाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा मणुस्सपुरिसा, मणुस्सित्थीओ संखेज्जगुणा-ओ, मणुस्सणपुंसका असंखेज्जगुणा ।

सर्वस्तोकाः मनुष्यपुरुषाः, कोटीकोटिप्रमाणत्वात् । तेभ्यो मनुष्यास्त्रियः संख्येयगुणाः, सप्तविंशतिगुणत्वात् । तेभ्यो

मनुष्यनपुंसकाश्च संख्येयगुणाः, श्रेयससंख्येयजागमतप्रदेशरा-शिप्रमाणत्वात् ।

संप्रति तृतीयमल्पबहुत्वमाह—

एतेसि एं जंते ! देवित्थीणं देवपुरिसाणं नेरइयनपुंसकाणं य कयरे कयरेहिंतो० जाव विसेसाहिया ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा नेरइयनपुंसगा, देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, देवित्थीओ संखेज्जगुणाओ ।

सर्वस्तोका नैरयिकनपुंसकाः, अद्भुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशौ स्वप्र-थमवर्गमूलेन गुणिता यावान् प्रदेशराशिभवेति तावत्प्रमाणः सु-घनीकृतस्य लोकस्य एकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नभःप्र-देशास्तावत्प्रमाणत्वात् । तेभ्यो देवपुरुषा असंख्येयगुणाः, अ-संख्येययोजनकोटीकोटिप्रमाणायां शुचौ यावन्तो नभःप्रदेशा-स्तावत्प्रमाणासु घनीकृतस्य लोकस्य एकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात् । तेभ्यो देवस्त्रियः संख्येयगुणाः, द्वाविंशद्गुणत्वात् ।

संप्रति सकलसंमिश्रं चतुर्थमल्पबहुत्वमाह—

एतेसि एं भंते ! तिरिक्खजोणित्थीणं तिरिक्खजोणियपु-रिसाणं तिरिक्खजोणियनपुंसगाणं मणुस्सित्थीणं मणु-स्सपुरि-णं मणुस्सनपुंसगाणं देवित्थीणं देवपुरिसाणं ने-रइयनपुंसकाणं य कयरे कयरेहिंतो० ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा मणुस्सपुरिसा, मणुस्सित्थीओ संखेज्ज-गुणाओ, मणुस्सणपुंसका असंखेज्जगुणा, नेरइयणपुं-सका असंखेज्जगुणा, तिरिक्खजोणियपुरिसा असं-खेज्जगुणा, तिरिक्खजोणित्थियाओ संखेज्जगुणाओ, देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, देवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ, तिरिक्खजोणियनपुंसका अणंतगुणा ।

सर्वस्तोका मनुष्यपुरुषाः, तेभ्यो मनुष्यास्त्रियः संख्येयगुणाः । तेभ्यो मनुष्यनपुंसका असंख्येयगुणाः । अत्र युक्तिः प्रागुक्ता । ते-भ्यो नैरयिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, असंख्येयश्रेण्याकाशप्रदे-शराशिप्रमाणत्वात् । तेभ्यस्तियैक्योनिकपुरुषा असंख्येयगुणाः, तेभ्यस्तियैक्योनिकस्त्रियः संख्यातगुणाः, विगुणत्वात् । ताज्यो देवपुरुषाः संख्येयगुणाः, प्रभूतरप्रतरासंख्येयभागवत्यसंख्येय-श्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तेभ्यो देवस्त्रियः संख्ये-यगुणाः, द्वाविंशद्गुणत्वात् । ताज्यस्तियैक्योनिकनपुंसका अनन्त-गुणाः, निगोदजीवानामनन्तत्वात् ।

संप्रति जलचर्यादिविभागतः पञ्चममल्पबहुत्वमाह—

एतासि एं भंते ! तिरिक्खजोणित्थीणं जल्यरीणं थल्यरीणं खह्यरीणं तिरिक्खजोणियपुरिसाणं जल्यराणं थल्यराणं खह्यराणं तिरिक्खजोणियणपुंसकाणं एगिंदियतिरिक्खजो-णियणपुंसकाणं पुढविकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियनपुंस-गाणं० जाव वणस्सइकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियनपुंसगा-णं वेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं, तेइंदियचतुरिंदियपं-चोदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं जल्यराणं थल्यराणं ख-ह्यराणं कयरे कयरेहिंतो० जाव विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा खह्यपरितिरिक्खजोणियपुरिसा, खह्यपरितिरि-

कखजोणित्थियाओ संखेज्जगुणाओ, थल्लयरतिरिक्खजोणि-
यपुरिसा संखेज्जगुणा, थल्लयरतिरिक्खजोणित्थियाओ सं-
खेज्जगुणाओ, जल्लयरतिरिक्खजोणियपुरिसा संखेज्जगुणा,
जल्लयरतिरिक्खजोणित्थियाओ संखेज्जगुणाओ, खल्लय-
पंचेदियतिरिक्खजोणियणपुंसका संखेज्जगुणा, थल्लयपंचे-
दियतिरिक्खजोणियणपुंसका संखेज्जगुणा, जल्लयपंचे-
दियतिरिक्खजोणियणपुंसका संखेज्जगुणा, थल्लयपंचे-
दियतिरिक्खजोणियणपुंसका विससाहिंया, तेइंदियणपुंसका विस-
साहिंया, वेइंदियणपुंसका विससाहिंया, तेउकाइयएग्गिदि-
यतिरिक्खजोणियणपुंसका असंखेज्जगुणा, पुढविनपुंसका
विससाहिंया, आउप विससाहिंया, वाउ० विससाहिंया,
वणफत्तिएग्गिदियणपुंसका अणंतगुणा ।

सर्वस्तोकाः खचरपञ्चिन्द्रियतिर्यग्योनिकपुरुषाः । तेज्यः खच-
रतिर्यग्योनिकस्त्रियः संख्येयगुणाः, त्रिगुणत्वात् । ताज्यः स्थ-
लचरतिर्यग्योनिकपुरुषाः संख्येयगुणाः । तेज्यः स्थलचरति-
र्यग्योनिकस्त्रियः संख्येयगुणाः, त्रिगुणत्वात् । ताज्यः जलच-
रतिर्यग्योनिकपुरुषाः संख्येयगुणाः । तेज्यः जलचरतिर्यग्यो-
निकस्त्रियः संख्येयगुणाः, त्रिगुणत्वात् । ताज्यः खचरपञ्चे-
न्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकाः संख्येयगुणाः । तेज्यः स्थ-
लचरतिर्यग्योनिकनपुंसका यथाकर्म संख्येयगुणाः । ततश्च-
तुरिन्द्रियत्रीन्द्रियद्वीन्द्रिया यथोत्तरं विशेषाधिकाः । ततस्तेज-
स्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असंख्येयगुणाः । ततः
पृथिव्यम्बुवायुकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका यथोत्तरं
विशेषाधिकाः । ततो वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकन-
पुंसका अनन्तगुणाः ।

संप्रति कर्मभूमिजादिमनुष्यरूपादिविभागतः षष्ठम-

लपबहुत्वमाह-

एयासि णं भंते ! मणुस्सित्थीणं कम्मजूमियाणं अकम्म-
जूमियाणं अंतरदीवियाणं मणुस्सपुरिसाणं कम्मजूमिकाणं
अकम्मजूमिकाणं अंतरदीविकाणं मणुस्सणपुंसकाणं कम्म-
जूमगाणं अकम्मजूमगाणं अंतरदीविकाणं य कयरे कयरेहिं-
तो अप्पा वा०५१ । गोयमा ! अंतरदीवकअकम्मजूमकमणुस्सि-
त्थियाओ मणुस्सपुरिसा य एतेसि णं दोष्मि वि तुह्वा सव्व-
त्थोवा, देवकुरुत्तरकुरुअकम्मजूमकमणुस्सित्थियाओ मणु-
स्सपुरिसाओ एतेणं दोष्मि वि तुह्वा संखेज्जगुणा; हरि-
वासरम्मकवासअकम्मभूमकमणुस्सित्थियाओ मणुस्सपुरि-
सा य एते णं दोष्मि वि तुह्वा संखेज्जगुणा, हेमवते हेरण-
वते अकम्मभूमकमणुस्सित्थीओ मणुस्सपुरिसा य दो वि
तुह्वा संखेज्जगुणा, जरहेरवतकम्मजूमगमणुस्सपुरिसा दो वि
संखेज्जगुणा, जरहेरवयकम्मजूमगमणुस्सित्थियाओ दो-
वि संखेज्जगुणाओ, पुव्वविदेहअवरविदेहकम्मभूमगमणुस्सपु-
रिसा दो वि संखेज्जगुणा, पुव्वविदेहअवरविदेहकम्मजु-
मगमणुस्सित्थीओ दो वि संखेज्जगुणाओ, अंतरदीवगअक-
म्मजूमगमणुस्सणपुंसका असंखेज्जगुणा, देवकुरुत्तरकुरुअ-

कम्मजूमगमणुस्सणपुंसका दो वि संखेज्जगुणा, एवं तदेव
जाव पुव्वविदेहअवरविदेहकम्मजूमकमणुस्सणपुंसका दो
वि संखेज्जगुणा ॥

सर्वस्तोकाः अन्तरद्वीपकमनुष्यस्त्रियोऽन्तरद्वीपकमनुष्यपुरु-
षाश्चः एते च द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः । तत्रत्यस्त्रीपुंसानां युग-
लधर्मोपेतत्वात् । तेज्यो देवकुरुत्तरकुरुवकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियो
मनुष्यपुरुषाः संख्येयगुणाः । युक्तिरत्र प्रमेयोक्ता । स्वस्था-
ने तु परस्परं तुल्याः । एवं हरिवर्षरम्यकमनुष्यपुरुषास्त्रियो
हैमवतहेरणवतमनुष्यपुरुषास्त्रिया यथोत्तरं संख्येयगुणाः,
स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः । ततो जरंतरवतकर्मभूमकम-
नुष्या द्वये संख्येयगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः ।
तेज्यो भरतरवतकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियो द्वयोऽपि संख्येय-
गुणाः, सप्तविंशतिगुणत्वात्, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः ।
ताभ्यः पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यपुरुषा द्वयोऽपि
संख्येयगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः । तेज्यः पुर्व-
विदेहापरविदेहाकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियो द्वयोऽपि संख्येयगु-
णाः, सप्तविंशतिगुणत्वात्, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः ।
ताभ्योऽन्तरद्वीपकमनुष्यनपुंसका असंख्येयगुणाः, श्रेयसंख्ये-
यभागगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तेभ्यो देवकुरुत्तरकुरु-
वकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका द्वयोऽपि संख्येयगुणाः, स्वस्थाने तु
परस्परं तुल्याः । तेभ्यो हरिवर्षरम्यकवर्षाकर्मभूमकमनुष्यनपुं-
सका द्वयोऽपि संख्येयगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः ।
तेज्यो हैमवतहेरणवतकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका द्वयोऽपि
संख्येयगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः । तेज्यो जर-
ंतरवतकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका द्वयोऽपि संख्येयगुणाः, स्व-
स्थाने तु परस्परं तुल्याः । तेभ्योऽपि पूर्वविदेहापरविदेहक-
र्मभूमकमनुष्यनपुंसका द्वयोऽपि संख्येयगुणाः, स्वस्थाने तु
परस्परं तुल्याः ।

संप्रति जवनवास्यादिदेव्यादिविभागतः सप्तममलपबहुत्वमाह-

एतासि णं जंते ! देवित्थीणं जवणवासीणं वाणमंतरीणं
जोइसीणं वेमाणिणीणं देवपुरिसाणं भवणवासीणं जाव
वेमाणिणीणं सोधम्मकाणं जाव गेविज्जकाणं अणुत्तरोववा-
इयाणं नेरइयनपुंसकाणं रयणप्पभापुढविनेरइयनपुंसकाणं
जाव अहेसत्तमापुढविनेरइयनपुंसकाणं कयरे कयरेहिंतां
जाव विससाहिंया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा अणुत्तरोववा-
इया देवपुरिसा, उवरिमोवेज्जा देवपुरिसा संखेज्जगुणा, तहे-
व० जाव आणतकप्पे देवपुरिसा संखेज्जगुणा, अहेसत्तमाए
पुढवीए नेरइयनपुंसका असंखेज्जगुणा, उढीए पुढवीए
नेरइयनपुंसका असंखेज्जगुणा, सहस्सारे कप्पे देवपुरिसा
असंखेज्जगुणा, महासुक्के कप्पे देवा असंखेज्जगुणा,
पंचमाए पुढवीए नेरइयनपुंसका असंखेज्जगुणा, लंतए
कप्पे असंखेज्जगुणा, चउत्थीए पुढवीए नेरइया असं-
खेज्जगुणा, बंभल्लोए कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा,
तच्चाए पुढवीए नेरइया असंखेज्जगुणा, माहिंदे कप्पे दे-
वपुरिसा असंखेज्जगुणा, सणकुमारे कप्पे देवपुरिसा
असंखेज्जगुणा, दोच्चाए पुढवीए नेरइया असंखेज्जगुणा,

ईसाणे कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, ईसाणे कप्पे देवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ, सोधम्मे कप्पे देवपुरिसा संखेज्जा, सोधम्मे कप्पे देवित्थियाओ संखे०, जवणवासिदेवपुरिसा असंखेज्जगुणा, जवणवासिदेवित्थियाओ संखे०, इमी से रयणप्पजाणपुदवीनेरइया असंखेज्जगुणा, वाणमंतरदेवपुरिसा असंखेज्जगुणा. वाणमंतरदेवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ, जोतिसियदेवपुरिसा संखेज्जगुणा, जोतिसियदेवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ ॥

सर्वस्तोका अनुसरोपपातिकदेवपुरिषाः, तत उपरितनम्रैवेय-कमभ्यग्रैवेयकाधस्तनम्रैवेयकाच्युतारणप्राणतानतकल्पदेवपुरिषा यथोत्तर संख्येयगुणाः । ततोऽधःसप्तमषष्ठपृथिवीनैरयिकनपुंसकसदस्कारमहाशुक्रकल्पदेवपुरिषपञ्चमपृथिवीनैरयिकनपुंसकलान्तककल्पदेवपुरिषचतुर्थपृथिवीनैरयिकनपुंसकब्रह्मलोककल्पदेवपुरिषतृतीयपृथिवीनैरयिकनपुंसकमाहेन्द्रसन्तकुमारकल्पदेवपुरिषद्वितीयपृथिवीनैरयिकनपुंसका यथोत्तरमसंख्येयगुणाः । तत ईशानकल्पदेवपुरिषा असंख्येयगुणाः, तेज्य ईशानकल्पदेवस्त्रियः संख्येयगुणाः, द्वात्रिंशद्गुणत्वात् । ततः सौधर्मकल्प देवपुरिषाः संख्येयगुणाः, तेज्यः सौधर्मकल्पे देवस्त्रियः संख्येयगुणाः, द्वात्रिंशद्गुणत्वात् । ताज्यो भवनवासिदेवपुरिषा असंख्येयगुणाः, तेभ्यो भवनवासिदेव्यः संख्येयगुणाः, द्वात्रिंशद्गुणत्वात् । ताज्यो रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, तेभ्यो वाणमंतरदेवपुरिषा असंख्येयगुणाः, तेज्यो वाणमंतरदेव्यः संख्येयगुणाः, ताज्यो ज्योतिष्कदेवपुरिषाः संख्येयगुणाः, तेभ्यो ज्योतिष्कदेवस्त्रियः संख्येयगुणाः, द्वात्रिंशद्गुणत्वात् ।

सम्प्रति विजातीयव्यक्तित्वापेकमष्टममलपवहुत्वमाह—

एतासि णं भंते ! तिरिक्खजोणित्थीणं जलयरीणं थलयरीणं खहयरीणं तिरिक्खजोणियपुरिसा जलयराणं थलयराणं खहयराणं तिरिक्खजोणियणपुंसकाणं एगिंदियतिरिक्खजोणियनपुंसकाणं पुदवीकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियनपुंसकाणं जाव वणस्सइकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं बेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं तेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं चउरिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं पंचेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं जलयराणं थलयराणं खहयराणं मण्णस्मिन्थीणं कम्मजूमियाणं अकम्मजूमियाणं अंतरदीवयाणं मणुस्सपुरिसाणं कम्मजूमिकाणं अकम्मभूमिकाणं अंतरदीवकाणं मणुस्सनपुंसकाणं कम्मजूमिकाणं अकम्मजूमिकाणं अंतरदीवकाणं देवित्थीणं भवणवासिणीणं वाणमंतराणं जोतिसियाणं वेमाणिणीणं देवपुरिसाणं भवणवासीणं वाणमंतराणं जोतिसियाणं वेमाणि-याणं सोधम्मकाणं जाव गेविज्जकाणं अणुत्तरोववाइयाणं नेरइयनपुंसकाणं रयणप्पजपुदवीनेरइयनपुंसकाणं जाव अहेसत्तमापुदवीनेरइयनपुंसकाणं य कयरे कयरेइतो अप्पा

वा० ४१। गोयमा ! सव्वत्थोवा अंतरदीवकअकम्मजूमिकमणुस्सित्थीओ मणुस्सपुरिसा य एतेणं दो वि तुह्वा सव्वत्थोवा, देवकुरुत्तरकुरुअकम्मजूमगमणुस्सित्थीओ मणुस्सपुरिसा य एतेणं दो वि तुह्वा संखेज्जगुणा; एवं हरिवासरम्मवासे, एवं हेमवते हेरणवते, जरहेरवतवास-कम्मजूमगमणुस्सपुरिसा दो वि संखे०, जरहेरवयकम्मजूमगमणुस्सित्थीओ दो वि संखेज्जगुणाओ, पुव्वविदेहअवरविदेहकम्मजूमगमणुस्सपुरिसा दो वि संखेज्जगुणा, पुव्वविदेहअवरविदेहकम्मजूमगमणुस्सित्थियाओ दो वि संखेज्जगुणाओ, अणुत्तरोववातियदेवपुरिसा असंखेज्जगुणा; उवरिमगेवेज्जा देवपुरिसा संखेज्जगुणा जाव आणतकप्पे देवपुरिसा संखेज्जगुणा, अहेसत्तमाए पुदवीए नेरइयणपुंसगा असंखेज्जगुणा, छट्ठीए नेरइयणपुंसका असंखेज्जगुणा, सहसारे कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, महासुके कप्पे असंखेज्जगुणा, पंचमाए पुदवीए नेरइयनपुंसका असंखेज्जगुणा, लंतए कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, चउत्थीए पुदवीए नेरइयनपुंसका असंखेज्जगुणा, बंधलोए कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, तच्चाए पुदवीए नेरइया असंखेज्जगुणा, माहिंदे कप्पे असंखेज्जगुणा, सणकुमारे कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, दोच्चाए पुदवीए एेरइयणपुंसका असंखेज्जगुणा, अंतरदीवगअकम्मजूमगमणुस्सणपुंसका असंखेज्जगुणा । देवकुरुत्तरकुरुअकम्मजूमगमणुस्सणपुंसका दो वि संखेज्जगुणा, एवं जाव विदेहोत्ति । ईसाणकप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, ईसाणकप्पे देवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ, सोधम्मे कप्पे देवपुरिसा संखेज्जगुणा, सोधम्मे कप्पे देवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ, जवणवासिदेवपुरिसा असंखे०, भवणवासिदेवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ; इमी से रयणप्पजाण पुदवीए नेरइयनपुंसका असंखेज्जगुणा, खहयरतिरिक्खजोणियपुरिसा संखेज्जगुणा, खहयरतिरिक्खजोणित्थियाओ संखेज्जगुणाओ, थलयरतिरिक्खजोणियपुरिसा संखेज्जगुणा, थलयरतिरिक्खजोणित्थियाओ संखे०, जलयरतिरिक्खजोणियपुरिसा संखेज्जगुणा, जलयरतिरिक्खजोणित्थियाओ संखेज्जगुणाओ, वाणमंतरदेवपुरिसा संखेज्जगुणा, वाणमंतरदेवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ, जोइसियदेवपुरिसा संखेज्जगुणा, जोइसियदेवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ । खहयरपंचेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसका असंखेज्जगुणा, थलयरनपुंसका संखे०, जलयरनपुंसका संखे०, चतुरिंदियणपुंसका विसेसाहिया, तेइंदिया विसेसाहिया, बेइंदिया विसेसाहिया, तेउकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियनपुंसका असंखे०, पुदवि० विसेसाहिया, आउ० विसेसाहि-

या, वाउ० विसेसाहिया, वणप्फइकाइयएगिदिदितिरि-
कब्बजोणियणपुंसका अणंतगुणा ॥

सर्वस्तोका अन्तरद्वीपकमनुष्यस्त्रियो मनुष्यपुरुषाश्च, स्व-
स्थाने तु द्वयेऽपि तुल्याः, युगलधर्मोपेतत्वात् । एवं देवकु-
त्तरकुर्वकर्मजूमकहरिवर्षरम्यकवर्षाकर्मजूमकहैमवतहैरण्य-
वताकर्मजूमकमनुष्यस्त्रीपुरुषा यथोत्तरं संख्येयगुणाः, स्व-
स्थाने तु परस्परं तुल्याः । तेज्यो भरतैरवतकर्मजूमकमनुष्यपु-
रुषा द्वयेऽपि संख्येयगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः । ते-
ज्यो भरतैरवतकर्मजूमकमनुष्यस्त्रियो द्वयोऽपि संख्येयगुणाः,
स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः । ताज्यः पूर्वविदेहापरविदेहक-
र्मजूमकमनुष्यपुरुषा द्वयेऽपि संख्येयगुणाः, स्वस्थाने तु पर-
स्परं तुल्याः । तेज्योऽपि पूर्वविदेहापरविदेहकर्मजूमकमनु-
ष्यस्त्रियो द्वयोऽपि संख्येयगुणाः, सप्तविंशतिगुणत्वात्, स्व-
स्थाने तु परस्परं तुल्याः । ताभ्योऽनुत्तरोपपातिकोपरितनम्रैवेय-
कमध्यमम्रैवेयकाधस्तनम्रैवेयकाव्युत्तारणप्राणतानतकल्पदेवपु-
रुषाः यथोत्तरं संख्येयगुणाः, ततोऽधःसप्तमपञ्चपृथिवीनैरयि-
कसहस्रारकल्पदेवपुरुषा महाशुक्रकल्पदेवपुरुषाः पञ्चमपृथि-
वीनैरयिकलास्तककल्पदेवपुरुषाश्चतुर्थपृथिवीनैरयिकनपुंसक-
ब्रह्मलोककल्पदेवपुरुषाश्चतुर्थपृथिवीनैरयिकनपुंसकमाद्वन्द्वकल्प-
स्तनकुमारकल्पदेवपुरुषाश्चतुर्थपृथिवीनैरयिकनपुंसकान्तरद्वी-
पनपुंसका यथोत्तरमसंख्येयगुणाः । ततो देवकुत्तरकुर्वकर्म-
जूमकहरिवर्षरम्यकवर्षाकर्मजूमकहैमवतहैरण्यवताकर्मजूमक-
भरतैरवतकर्मजूमकपूर्वविदेहापरविदेहकर्मजूमकमनुष्यनपुंस-
काः यथोत्तरं संख्येयगुणाः, स्वस्थाने तु द्वये परस्परं तुल्याः ।
तत ईशानकल्पदेवपुरुषा असंख्येयगुणाः, तत ईशानकल्पे दे-
वस्त्रियः संख्ये० । ताभ्यः सौधर्मकल्पे देवपुरुषस्त्रियः संख्ये० । ते-
भ्यो भवनवासिदेवपुरुषा असंख्येयगुणाः, तेज्यो जवनवासिदे-
वस्त्रियः संख्येयगुणाः । ताभ्योऽस्य रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैर-
यिकनपुंसका असंख्येयगुणाः । ततः स्रचरतिर्यभ्योनिकपुरुषाः
स्रचरतिर्यभ्योनिकस्त्रियः स्थलचरतिर्यभ्योनिकपुरुषाः स्थलचर-
तिर्यभ्योनिकस्त्रियः जलचरतिर्यभ्योनिकपुरुषाः जलचरतिर्यभ्यो-
निकस्त्रियो वाणमन्तरदेवपुरुषाः वाणमन्तरदेवस्त्रियो ज्योति-
ष्कदेवपुरुषाः ज्योतिष्कदेवस्त्रियो यथोत्तरं संख्येयगुणाः ।
ततः स्रचरपञ्चेन्द्रियतिर्यभ्योनिकनपुंसका असंख्येयगुणाः ।
ततः स्थलचरजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यभ्योनिकनपुंसकाः क्रमेण
संख्येयगुणाः, ततश्चतुरिन्द्रियत्रोन्द्रियद्वीन्द्रियतिर्यभ्योनिक-
नपुंसका यथोत्तरं विशेषाधिकाः । ततस्तेजस्कयायिकैकेन्द्रिय-
तिर्यभ्योनिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, ततः पृथिव्यव्यायुका-
यिकतिर्यभ्योनिकनपुंसका यथोत्तरं विशेषाधिकाः । धनस्प-
तिकायिकैकेन्द्रियतिर्यभ्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः, निगोद-
जीवानामनन्तत्वात् । जी० २ प्रति० ।

शरीरमाश्रित्य सशरीराशरीराल्पबहुत्वचिन्तायाम्—

“सम्बत्थोवा ससरीरी, असरीरी अणंतगुणा”

(२५) [शरीरद्वारम्] आहारकादिशरीरेणाम्—

अप्पाबहुं—सम्बत्थोवा आहारगसरीरी, वेउव्वियसरीरी
असंखेज्जगुणा, ओराव्वियसरीरी असंखेज्जगुणा, अ-
सरीरी अणंतगुणा, तेयाकम्मासरीरी दो वि तुल्ला अ-
णंतगुणा ।

सर्वस्तोका आहारकशरीरेणः, वत्कर्ततोऽपि सहस्रपृथक्त्वेन
प्राप्यमाणत्वात् । तेभ्यो वैक्रियशरीरेणोऽसंख्येयगुणाः, देवतार-
काणां कतिपयगर्जनैर्जनैर्युक्तपञ्चेन्द्रियमनुष्यवायुकायिकानां च वै-
क्रियशरीरत्वात् । तेज्य औदारिकशरीरेणोऽसंख्येयगुणाः, इहा-
नन्तानामपि जीवानां यस्मादेकमौदारिकं शरीरं ततः स एक-
औदारिकशरीरी परिगृह्यते, ततोऽसंख्येयगुणा पूर्वौदारिकशरी-
रेणो नानन्तगुणाः । आह च मूखटीकाकारः ‘औदारिकशरीरेभ्यो-
ऽशरीरा अनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, औदारिकशरीरेणां
च शरीरापेक्षतया असंख्येयत्वादिति’ । तेज्योऽशरीरेणोऽनन्त-
गुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात् । तेज्यः तैजसशरीरेणः कार्मेणश-
रीरेणः अनन्तगुणाः, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः । तै-
जसकर्मण्योः परस्परविनाभावित्वात् । इह तैजसशरीरं का-
र्मणशरीरं च निगोदेष्वपि प्रतिजिवं विद्यते, इति सिद्धेज्योऽप्य-
नन्तगुणत्वम् । जी० ६ प्रति० । (औदारिकादिशरीराणां चाल्पब-
हुत्वं ‘सरीर’ शब्दे वक्ष्यते) (संक्रमविषयमल्पबहुत्वं ‘संक्रम’
शब्दे द्रष्टव्यम्) (समुदातविषयमल्पबहुत्वं ‘समुग्घाय’ शब्दे
प्रकृपयिष्यते)

[संक्रियारम्] संख्यसंज्ञिनोसंज्ञिनोअसंज्ञिनामल्पबहुत्वम्—

एएसि णं भंते ! जीवाणं सन्नीणं असन्नीणं नोसन्नीणं
नोअसन्नीणं य कयरे कयरेहितो अप्पा वा० ४ ? । गोय-
मा ! सम्बत्थोवा सन्नी, नोसन्नी नोअसन्नी अणंतगुणा,
असन्नी अणंतगुणा ।

सर्वस्तोकाः संज्ञिनः, समनस्कानामेव संज्ञित्वात् । तेज्यो नोसं-
ज्ञिनो नोऽसंज्ञिनोऽनन्तगुणाः, उभयप्रतिषेधवृत्ता हि सिद्धाः, तेच
संज्ञिभ्योऽनन्तगुणा पवेति । तेभ्योऽसंज्ञिनोऽनन्तगुणाः, धनस्पती-
नां सिद्धेज्योऽप्यनन्तगुणत्वात् । प्रज्ञा० ३ पद । (आहारदिंसंज्ञो-
पयुक्तानां नैरयिकादीनामल्पबहुत्वं ‘सन्ना’शब्दे वक्ष्यते) (सा-
मायिकादिसंयतविषयमल्पबहुत्वं ‘संजय’ शब्दे एव द्रष्टव्यम्)
(संयमस्थानानामल्पबहुत्वं ‘संजमद्वाण’ शब्दे भावयिष्यते)

[संयमद्वारम्] संयतानामसंयतानां नोसंयत-

नोअसंयतानामल्पबहुत्वम्—

एएसि णं जंते ! जीवाणं संजयाणं असंजयाणं संजयासं-
जयाणं नोसंजयाणं नोअसंजयाणं य कयरे कयरेहितो अप्पा
वा० ४ ? । गोयमा ! सम्बत्थोवा जीवा संजया, संजयासंजया
असंखेज्जगुणा, नोसंजता नोअसंजता अणंतगुणा, अ-
संजता अणंतगुणा ।

सर्वस्तोकाः संयताः, वत्कृष्टपदेऽपि तेषां कोटिसहस्रपृथक्त्वप्र-
माणतया लज्यमानत्वात् । “कोटिसहस्रपुटुत्वं मणुयसोप
संजयाणं” इति वचनात् । तेज्यः संयतासंयता देशविरता असं-
ख्येयगुणाः, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामसंख्यातानां देशविरतिसङ्गा-
वात् । तेज्यो नोसंयता नोअसंयता अनन्तगुणाः, प्रतिषेध-
वृत्ता हि सिद्धाः, तेचानन्ता इति । तेज्योऽसंयता अनन्त-
गुणाः, धनस्पतीनां सिद्धेज्योऽप्यनन्तत्वात् । प्रज्ञा० ३ पद ।

संख्यानानामल्पबहुत्वम्—

एएसि णं जंते ! परिमंरुल्लवट्टचउरंसंसआयतअजित्थत्वा-
णं संजाणाणं दव्वट्टयाए पदेसट्टयाए दव्वट्टपदेसट्टयाए कय-

रे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा परिमंडलसंठाणा दव्वट्टयाए, वट्ठासंठाणा दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, चउरमा संठाणा दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, तंसा-संठाणा दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, आयतसंठाणा दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, अणित्थंत्था संठाणा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा । पदेसट्टयाए सव्वत्थोवा परिमंमत्ता संठाणा, वट्ठासंठाणा पदेसट्टयाए संखेज्जगुणा । जहा दव्वट्टयाए तहा पदेसट्टयाए वि० जाव अणित्थंत्था संठाणा पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणा । दव्वट्टपदेसट्टयाए सव्वत्थोवा परिमंम-त्ता संठाणा, दव्वट्टयाए सो चैव गमगो भाणियव्वो० जाव अणित्थंत्था संठाणा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा, अणित्थंत्थे-हिंतो संठाणेहिंतो दव्वट्टयाएहिंतो परिमंमत्ता पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणा, वट्ठासंठाणा पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणा, सो चैव पदेसट्टयाए गमगो जाणियव्वो० जाव अणित्थंत्था सं-ठाणा पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणा । ज० २५ श० ३ उ० ।

(पदकसमर्जितानां यावच्चतुरशीतिसमर्जितानामल्पबहुत्वं उच्यते ' शब्दे द्वितीयमाने ६२२ पृष्ठे निरूपयिष्यते)

[सम्यक्त्वद्वारम्] सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिसम्यग्दृष्टिमिथ्या-
दृष्टीनामल्पबहुत्वम्-

एएसि एं भंते ! जीवाणं सम्मादिद्वीणं मिच्छादिद्वीणं सम्मामिच्छदिद्वीणं च कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा सम्मामिच्छदिद्वी, सम्मादिद्वी अणंतगुणा, मिच्छादिद्वी अणंतगुणा ।

सर्वस्तोकाः सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, सम्यग्मिथ्यादृष्टिपरिणाम-कालस्यास्तमुद्धर्तप्रमाणतयाऽतिस्तोक्तत्वेन तेषां पृच्छासमये स्तो-कानामेव लज्यत्वात् । तेभ्यः सम्यग्दृष्टयोऽनन्तगुणाः, सिद्धा-नामनन्तत्वात् । तेभ्योऽपि मिथ्यादृष्टयोऽनन्तगुणाः, वनस्पति-कायिकानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् तेषां च मिथ्यादृष्टि-त्वादिति । प्रज्ञा० ३ पद ।

सम्यक्त्वद्वारे सास्वादनसम्यग्दृष्टयः स्तोकाः, औपशमिकस-म्यक्त्वात्केषांचिदेव प्रच्यवमानानां सास्वादनत्वात् । तेभ्य औ-पशमिकसम्यग्दृष्टयः सङ्ख्यातगुणाः ।

मीसा संखा वेयग-असंखगुण खइय मिच्छ हु अणंता । संनियर थोवऽणंता-आहार थोवेयर असंखा ॥ ४४ ॥

तेज्यऔपशमिकसम्यग्दृष्टिभ्यो मिथ्याः संख्यातगुणाः, तेभ्यो (वेयग ति) क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टयोऽसंख्यातगुणाः । तेभ्यः क्षायिकसम्यग्दृष्टयोऽनन्तगुणाः, क्षायिकसम्यक्त्ववर्तां सिद्धा-नामनन्तत्वात् । तेज्योऽपि मिथ्यादृष्टयोऽनन्तगुणाः, सिद्धेभ्योऽपि वनस्पतिजीवानामनन्तगुणत्वात्, तेषां च मिथ्यादृष्टित्वादि-ति । कर्म० ४ कर्म० ।

[सिद्धिविषयकम्] सिद्धासिद्धयोरल्पबहुत्वम्-

एएसि एं जंते ! सिद्धाणं असिद्धाणं य कयरे कयरे-हिंतो जाव विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा सिद्धा, असिद्धा अणंतगुणा ।

“एएसि णमित्थादि” प्रअसूत्रं सुगमम् । जगवानाह-गौतम ! सर्वस्तोकाः सिद्धाः, असिद्धा अनन्तगुणाः, निगोदजीवानामति-प्रभूतत्वात् ।

(सूत्रद्वारम्) सूत्रमबादरानोसूत्रमनोबादराणामल्पबहुत्वम्-

एएसि एं जंते ! सुहुमाणं बादराणं नासुहुमाणं नावा-दराणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ? । गोयमा ! सव्व-त्थोवा जीवा नोसुहुमा नोबादरा, बादरा अणंतगुणा, सु-हुमा असंखेज्जगुणा ।

सर्वस्तोकाः जीवा नोसूत्रमा नोबादराः, सिद्धा इत्यर्थः; तेषां सूत्रमजीवराशेर्बादरजीवराशेभ्यानन्तभागकल्पत्वात् । तेभ्यो वा-दरा अनन्तगुणाः, बादरनिगोदजीवानां सिद्धेभ्योऽनन्तगुणत्वा-त् । तेभ्यः सूत्रमा असंखेयगुणाः, बादरनिगोदेभ्यः सूत्रमनिगो-दानामसंखेयगुणत्वात् । शतं सूत्रमद्वारम् । प्रज्ञा० ३ पद । कर्म० क० प्र० । प० सं० । (स्थितिवन्धानामल्पबहुत्वं ‘बंध’ शब्दे लक्ष्यम्)

अप्पाभिणिवेश-आत्माजिनिवेश-पुं० । पुत्रप्राप्तकलवादिध्वा-त्मीयभिनिवेशे, निरात्म्याद्यगतौ आत्माजिनिवेशः । नं० ।

अप्पायक-अल्पातङ्क-त्रि० । अल्पशब्दोऽभाववाची । अल्पः सर्वथाऽविद्यमान आतङ्को ज्वरादिव्यस्याऽसाधत्वात्तङ्कः । जी० ३ प्रति० । रा० । अनातङ्के नीरोगे, अ० १४ श० १ उ० । अरो-गिणि, आत्मा० १ शु० २ अ० ६ उ० । जपा० । रोम्मुक्के, ध० ३ अधि० । ओघ० ।

अप्पारंभ-अल्परम्भ-त्रि० । कृष्यादिरूपं पृथिव्यादिजीवोपम-वै पचं कुर्वाणे, औ० ।

अप्पावय-अप्रावृत-त्रि० । अल्पगते, सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० ।

अप्पावयदुवार-अप्रावृतद्वार-पुं० । अप्रावृतमस्थगितं द्वारं गृह-मुखं यस्य सोऽप्रावृतद्वारः । दृढसम्यक्त्वे, यस्य हि गृहं प्राविश्य परतीर्थिकोऽपि यद्यत् कथयति तदसौ कथयतु, न तस्य परिज-नोऽप्यन्यथा भावयितुं सम्यक्त्वाच्छयावयितुं शक्यते इति यावत् । सूत्र० २ शु० ६ अ० ।

अप्पाह-संदिश-धा० । सम-विज्ञ-तुदा० । वार्ताकथने, प्राहते-“संदिशेरप्पाहः” ॥ ८॥ ४॥ १८० ॥ इति सूत्रेण संपूर्वकस्य दिशेरप्पाहादेशः । प्रा० ४ पाद । अप्पाहति संदिशति व्य० १ उ० । अप्पाहति संदेशं कथयति, यथा-मया कृतोऽमुकस्य समीपे कायोत्सर्ग इति । व्य० ४ उ० ।

अप्पाहण-अप्राधान्य-न० । अप्रधानत्वे, पञ्चा० १ विब० ।

अप्पाहार-अन्याहार-पुं० । अल्पभ्यासौ आहारश्च अन्या-हारः । स्तोकाहारः, अन्य आहारो यस्य सोऽन्याहारः । स्तो-कमाहारमाहारयति साधौ, म० ।

अट्ठकुम्भिअमगप्पमाणेचे कवले आहारमाहारेमाणे अप्पाहारे ।

कुक्कुट्यणमकस्य यत्प्रमाणं मानं तत्परिमाणं मानं येषां ते तथा । अथवा कुटीव कुटीरकमिष जीवस्याभयत्वात् कुटी शरीरं, कुत्सितम् । अशुचिप्रायत्वात् कुटी कुकुटी, तरया आत्मक-

मिवाणकमुद्रप्रकृतादाहारः कुकुट्यगकम, तस्य प्रमाणतो भाषा द्वित्रिंशत्तमांशरूपा येषां ते कुकुट्यगकप्रमाणमात्राः । अनस्तेषामयमभिप्रायः—यावान् यस्य पुरुषस्याहारस्य द्वित्रिंशत्तमो भागस्तत्पुरुषापेक्षया कवलः । इदमेव कवलमनाम-
श्रित्य प्रसिद्धकवलचतुःषष्ट्यादिमानाहारस्यापि पुरुषस्य द्वित्रिंशता कवलैः प्रमाणप्राप्तोपपन्ना स्यान्, नहि स्वनोजनस्या-
र्थं लुक्तवतः प्रमाणप्राप्त्यनुपपद्यते । प्रथमव्याख्यानं तु प्रा-
थमिकपक्षमयमन्यमिति । (अप्याहारे ति) अल्पाहारः, साधु-
र्भवतीति गम्यम् । अथवाऽप्यौ कुकुट्यगकप्रमाणमात्रान् कव-
लानाहारमाहारयति कुर्वति साधौ अल्पाहारः स्तोकाहारः, आहारचतुर्थीशरूपत्वात्तस्य । भ० ७ श० १ उ० १५० । आन्त्रा०
(अल्पाहारस्य इन्द्रियाणि विषयेषु न वर्तन्त इति 'जिणक-
पिय' शब्दे वक्ष्यते)

अप्याहिरण-अल्पाधिकरण-पुं० । अल्पमविद्यमानमधिक-
रणं स्वपक्षपरपक्षविषयो यस्य तत्तथा । स्था० ६ डा० १०
उ० । निष्कलहे, स्था० ८ डा० १० ।

अपिच्छ-अल्पेच्छ-त्रि० । अल्पा स्तोका धर्मोपकरणप्राप्ति-
मात्रविषयत्वेन, न तु सत्कारादिकामितया महती, अल्पशब्द-
स्याभाववाचित्वेनाविद्यमाना इच्छा वाञ्छा यस्येत्यल्पेच्छः ।
उत्त० ३ अ० । अमहेच्छे, औ० । धर्मोपकरणमात्रप्राप्ति, उत्त०
२ अ० । न्यूनाद्वरतयाऽऽहारपरित्यागिनि, दश० ८ अ० । अ-
ल्पाः स्तोकाः परिप्रहारभेदेऽपिच्छाऽन्तःकरणप्रवृत्तिर्येषां ते तथा ।
सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । मणिकनकादिविषयप्रतिबन्धरहिते,
जी० ३ प्रति० । तं० । जं० ।

अप्रिय-अप्रिय-अ० । प्रियस्याभावोऽप्रियम् । चित्तदुःखासिका-
याम्, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० । न प्रियमाप्रियम् । अप्रीतिहे-
तौ, भ० १ श० ५ उ० । उपा० । द्वेष्ये, स० । यद्धि दर्शनाया-
तकाद्वेऽपि न प्रियबुद्धिमुत्पादयति । जी० १ प्रति० । प्रेमाऽवि-
षये, स्था० ८ डा० । “अणिद्वा अकंता अप्रिया अमणुजा अ-
मणा एकछा” विपा० १ ध्रु० १ अ० । “कोहं असखं कुव्विज्जा,
धारिज्जा पियमपियं” अप्रियमपि कर्णकदुकतया तद्वि-
ष्टमपि, गुरुवचनमिति गम्यते । उत्त० १ अ० ।

अर्पित-त्रि० । प्राकृतसुदृढेन दौकिते, उत्त० ३ अ० । आ-
हिते, ज० ९ श० ७ उ० । दौकिते, विपा० १ ध्रु० २ अ० ।
विशेषिते, स्था० १० डा० । “अप्यिमयं विसेसो, सामन्नमप्यि-
यनयस्स” विशेषः । “जहा द्वियमपियं तं तहेव” यद् अ-
व्यमर्पितं प्रतिपादयितुमभीष्टम् । सम्म० १ काण्ड ॥

अल्पित-त्रि० । अल्पं कियते स्म, अल्प-कृतार्थे णिच्, कर्मणि
कः । अल्पाकृते, “सृष्टा न चकोऽल्पितकल्पपादपः” वाच० ।

अप्रियकारिणी-अप्रियकारिणी-स्त्री० । श्रोतुमंतनिवेदनादि-
रूपायां भाषायाम्, “अप्रियकारिणि च भासे न जासिज्जा
सया सपुज्जो” दश० ६ अ० ३ उ० ।

अप्रियणय-अर्पितनय-पुं० । अर्प्यते विशेष्यते इत्यर्पितो वि-
शेषः, तद्वाही नयोऽर्पितनयः । विशेष एवास्ति न सामा-
न्यमिति समयप्रसिद्धे नये, विशेषः । सम्म० ।

अप्रियता-अप्रियता-स्त्री० । अप्रेमहेतुनायाम्, भ० ६ श० ३ उ० ।

अप्रियव्यवहार-अर्पितव्यवहार-पुं० । अर्पित इति व्यवहारो
१६६

यस्मिन् नोऽव्यमर्पितव्यवहारः । नमुरस्यसकारित्वात् समासः ।
अर्पितानामन्नायिकदिनायः । स्वाधारे भावयति, शताव्य-
मित्यादिरूपेण ज्ञानमभ्यव्यादिरूपेण वचनव्यापारेण व्यक्ता
स्थापिते व्यवहारः, उत्त० १ अ० ।

अप्रियवद-अप्रियवद-त्रि० । अप्रियं दुःस्वकारणं तद् ज्ञानीति
अप्रियवधाः । दुःस्वहेतुनिवारके, “मध्ये पाणापियाडया मुह-
साया छक्खपमिक्खन्ना अप्रियवहा” आन्त्रा० १ ध्रु० २ अ० ६ उ० ।

अप्रियस्वर-अप्रियस्वर-त्रि० । प्रेमाऽविषयस्वरः, स्था० ८ डा० ।

अप्रियाणपिय-अर्पितानर्पित-न० । द्वयं ह्यर्पितं विशेषितं
यथा जावद्व्यमर्कवियम?, संसारीति, संसारेपि वनरूपं, व-
सरूपमपि पञ्चेन्द्रियम्, तदपि नरूपमित्यादि । अर्पितमविशे-
षितमेव यथा जावद्व्यमर्कवियमिति । ननर्पितं च तदनर्पितं ज्ञेय-
पितानर्पितं इत्थं नवतीति समान्यविशेषकथनरूपे द्रव्यानुयो-
गभेदः, स्था० १० डा० ।

अर्पीक्य-आत्मीकृत-त्रि० । आत्मना गाढतममनुहिते, “पुट्टं
रेणुं च तणुमि वद्धमर्पीकयं” विशेषः । आत्मप्रदेहेस्तनुअ-
तोयवद् मिश्रीकृतम् । आ० म० ८ उ० ।

अपुट्टाई (ए) अल्पोत्पायित-त्रि० । अल्पमुत्पातुं शीघ्रम-
स्येत्यल्पोत्पायि । प्रयोजनेऽपि अनुनःपुनरुत्पादनाद्वि, उत्त० १
अ० । “अपुट्टाई निरुट्टाई निस्सीपल्लपपुकुक्कुप” उत्त० १ अ० ।

अपुत्तिमपणगदगमट्टियामकममंताण-अल्पोत्तिङ्गपनकोदक-
मृत्तिकामर्कटसन्तान-त्रि० । उत्तिङ्गपनकोदकमृत्तिकामर्कटस-
न्तानगृहिते, तत्रोत्तिङ्गः पिपीलिकासन्तानकः, पनको चूम्पादा-
वुल्लिविशेषः, उदकमृत्तिका अचिरात्कथायाऽर्कृता मृत्तिका, म-
र्कटसन्तानको ह्यनातनुजालम् । आन्त्रा० १ ध्रु० ८ अ० ६ उ० ।

अपुट्टय-अल्पोदक-त्रि० । भौमान्तरिकोदकरहिते, आन्त्रा० १
ध्रु० ८ अ० ६ उ० ।

अपुल्ल-आत्मीय-त्रि० । आत्मनि भवम् । “हस्वः संयोगे”
॥८१॥८५॥ “भस्मात्मनोः पो वा” ॥ ८१॥८५॥ इति त्मस्य पः ।
“अनादौ-” ॥ ८२॥८६॥ इति पः । “डिक्खमल्लौ भवे” ॥ ८२॥८६॥
इति सूत्रेण “उल्ल” प्रत्ययः । आत्मनि ज्ञेये, प्रा० १ पाद ।

अपुस्तुय-अल्पौस्तुक्य-त्रि० । औस्तुक्यवर्जिते, औ० ज० । अनु-
त्सुके, ज्ञा० १ अ० । अविमनस्के, आन्त्रा० २ ध्रु० ३ अ० ३ उ० ।
अप्यो-देशी-पुं० । पितरि, दे० ना० १ वर्ग ।

अप्योत्तंभ-आप्तोपात्तम्भ-पुं० । आत्मेन हितेन, गुरोरेत्यर्थः ।
उपालम्भो विनेयस्याविहितविधायिन आप्तोपात्तम्भः । अवि-
धिप्रवृत्तस्य शिष्यस्य गुरुणा मार्गे स्थापनाय उपात्तम्भे,
(तीर्थकृता) “अप्योत्तंभनिमित्तं पढमस्स णायज्जयणस्स
अयमठे पम्भेत्ति वेमि” ज्ञा० १ अ० ।

अप्योत्त-देशी-त्रि० । दृढवेदनादनुपिरे, “अप्योत्तं मिडुप-
एहं च, पमिपुञ्जं इत्थपूरिसं” दृ० ३ उ० । नि० चू० ।

अप्योत्तमरणसंभारण-अल्पोपकरणसंभारण-न० । अल्पमेवोप-
करणे संभारणीये, षो० १ विव० ।

अप्योत्तहित-अल्पोपधित्व-न० । अनुवर्णयुक्तस्तोकोपधित्वे-
विन्ने, दश० २ चू० ।

अप्योत्त-अल्पावश्याय-त्रि० । अधस्तनोपरितनवश्यायविपु-
रुचार्जिते, आन्त्रा० १ ध्रु० ८ अ० ६ उ० ।

अणोसहिमतबल-अद्वैतपौषधिमन्त्रबल-त्रि० । अहं स्तोक्रमौ-
षधिमन्त्रबलं यस्य स तथा । स्तोकेनौषधिमन्त्रबलेन युते,
'अणोसहिमतबलो नहु अणोषाणि तिगिच्छिहिसि' आ० ४ अ० ।
अफलण-आस्फाटन-न० । हस्तेनाऽऽतामने उतेजने,
औ० । दशा० । भग्नादोरभाणं वादनमास्फालनमिति प्र-
सिद्धम् । रा० । आ० ५० ।

अफललिज्ज-आस्फाल्यमान-त्रि० । हस्तेनाऽऽताम्यमाने,
"अफललिज्जं भाणं होरं भाणं" रा० ।

अफा (फा) लिय-आस्फाटित-त्रि० । आ समन्तात्स्फारं
प्रापिते, व्य० १ उ० ।

अफिह-अस्पृह-त्रि० । स्पृहाविरहिते "सपसर्गानिष्टेष्टा-
लेकोऽभीरस्पृहः क्षमेत्" आ० म० द्वि० ।

अफुमिय-अस्फुटित-त्रि० । अजर्जरे, जं० २ वक्र० । "अखं-
डऽकुमिआ कायग्रा" अस्फुटिताः सर्वविराधनापरित्यागेन,
दश० ६ अ० ।

अफुमिपदंत-अस्फुटितदन्त-त्रि० । अस्फुटिता अजर्जरा ज-
रारहिता दन्ता येषां तेऽस्फुटितदन्ताः । जी० ३ प्रति० । अजर्ज-
रदन्तेषु, जं० २ वक्र० । औ० । राजिरहितदन्तेषु, तं० व्य० कडप० ।

अफुल्ल-आक्रान्त-त्रि० । आ-क्रम-क । "केनाफुल्लद्वयः"
८ । ४ । २५८ । इति कविशिष्टस्याऽऽक्रान्तशब्दस्याफुल्लादेशः ।
प्रा० ४ पाद । व्यति, "अफुल्ला समाणः" नि० । अफुल्लं सि,
आस्पृष्टा व्याप्ता, आक्रान्ता इति यावत् । अनु० । जं० । रा० ।

अफोआ (या)-अफोया-औ० । वनस्पतिविशेषे, जी० ३
प्रति० । व्य० । जं० । प्रज्ञा० ।

अफोडिअ (ह)-आस्फोटित-न० । करास्फोटे, जं० ३ वक्र० ।
प्रश्न० । जं० । ज्ञा० । कल्प० ।

अफो (फो) व-अफोव-पुं० । वृक्षाद्याकीर्णे, अफोव इति
किमुक्तं भवति-आस्तीर्णवृक्षगुच्छगुल्मव्रतासंज्ञक इत्यर्थः, इति
वृद्धाः । उल० १८ अ० ।

अफोवर्ममव-अफो (फो) वमामव-पुं० । अफोवश्चासौ म-
ण्डपः । नागवर्हाद्याकादिभिर्विधिने स्थाने, "अफोवर्ममवमि,
ऽभायइ क्खविआसवे" उल० १ अ० ।

अफरुस-अपरुप-न० । अनिष्टुरे, मनःप्रवृत्तादक, व्य० ३ उ० ।

अफरुमजामि (ण)-अपरुषभाषिन्-त्रि० । अपरुषमनिष्टुरं
तद्भाषणशालोऽपरुषभाषी । वाग्विनयविशेषं प्रतिपद्ये, व्य० १ उ० ।

अफलवादि (ण)-अफलवादिन्-पुं० । न विद्यते कस्याभि-
त क्रियायाः फलमित्येवंवादिनि । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । अफ-
लवादिनाऽक्रियावादिन इति तत्रैवेतन्मतनुपपन्नस्य दूषितम् ।

तीर्थान्तरीयाणामफलवादिद्वयम्—

अगारमावसंता वि, अरण्या वा वि पवत्या ।

इमं दरिसणमावणा, सव्वजुक्खा विमुच्चई ॥ १९ ॥

ते णावि संधि णवा णं, न ते धम्मविओ जणा ।

जे ते उ वाइणो एवं, न ते ओहंतराहिया ॥ २० ॥

ते णावि संधि णच्चा णं, न ते धम्मविओ जणा ।

जे ते उ वाइणो एवं, न ते संसारपारगा ॥ २१ ॥

ते णावि संधि णच्चा णं, न ते धम्मविओ जणा ।

जे ते उ वाइणो एवं, न ते गब्बस्स पारगा ॥ २२ ॥

ते णावि संधि णच्चा णं, न ते धम्मविओ जणा ।

जे ते उ वाइणो एवं, न ते जम्भस्स पारगा ॥ २३ ॥

ते णावि संधि णच्चा णं, न ते धम्मविओ जणा ।

जे ते उ वाइणो एवं, न ते दुक्खस्स पारगा ॥ २४ ॥

ते णावि संधि णच्चा णं, न ते धम्मविओ जणा ।

जे ते उ वाइणो एवं, न ते मारस्स पारगा ॥ २५ ॥

साम्प्रतं पञ्चजुतात्माऽद्वैततज्जीवितचक्ररीराकारकामवष्टुक्षि-
कपञ्चस्कन्धवादिनामफलवादित्वं वक्तुकामः सूत्रकारस्तेषां स्व-
दर्शनफलाभ्युपगमं दर्शयितुमाह—(अगारेत्यादि) अगारं गृहं
तदावसन्तस्तस्मिंस्तिष्ठन्तो गृहस्था इत्यर्थः । आरग्या वा ता-
पसादयः, प्रव्रजिताश्च शाक्यादयः । अपिः सम्भावने । इदं ते
संज्ञावयन्ति-यथेदमस्मदीयं दर्शनमापन्ना आश्रिताः सर्व-
दुःखेभ्यो विमुच्यन्ते । आर्षत्वादेकवचनं सूत्रे कृतम् । तथाहि-
पञ्चजुततज्जीवितचक्ररीरवादिनामयमाशयः-यथेदमस्मदीयं दर्श-
नं ये समाश्रितास्ते गृहस्थाः सन्तः सर्वेभ्यः शिरस्तुगुरुमुपक्रम-
दण्माजिनजटाकाषायचीवरधारणकेशोल्लुञ्चनभाग्यस्तपश्चर-
णकावक्षेत्रशरूपेभ्यो दुःखेभ्यो मुच्यन्ते । तथाहुः—“तपांसि यात-
नाश्रिताः, संयमो जोगवञ्जनम् । अश्रितोऽश्रितं कर्म, बालकीमेव
ब्रह्मते” ॥ १ ॥ इति । सांश्वाद्यस्तु-मोक्षवादिन एवं संभा-
षयन्ति-यथा येऽस्मदीयं दर्शनमकर्तृत्वात्माऽद्वैतपञ्चस्कन्धा-
दिप्रतिपादकमापन्नाः प्रव्रजितास्ते सर्वेभ्यो जन्मजरामरणगर्भ-
परम्पराऽनेकशरीरमानसाऽतितीव्रतराऽस्मादोदयरूपेभ्यो दुः-
खेभ्यो विमुच्यन्ते । सकलद्वन्द्वविनिर्मुक्तं मोक्षमास्कन्दन्तित्यु-
क्तं भवति ॥ १६ ॥ इदानीं तेषामेवाऽफलवादित्वादिष्करणा-
याह—(ते णावीत्यादि) ते पञ्चजुतवाद्याः, नापि नैव, सन्धि-
क्षिप्तं विवरं, स च ह्यव्यजावमेदाद् द्वेधा-तच्च ह्यव्यसन्धिः
कुल्यादिः, जावसन्धिर्ज्ञानावरणादिविवररूपः, तमहात्वा ते
प्रवृत्ताः । णमिति वाक्यालङ्कारे । यथा-आत्मकर्मणोः स-
न्धिर्हिधा भावतत्क्षणो प्रवति, तथा भवुधा इव ते वराका
दुःखमोक्षार्थमभ्युद्यता इत्यर्थः । यथा त एवंभूतास्तथा प्रति-
पादितं, लेशतः प्रतिपादयिष्यते च । यदि वा संज्ञानं सन्धि-
रुत्तरोत्तरपदार्थपरिज्ञानं, तदहात्वा प्रवृत्ता इति । यतश्चैवम-
तस्ते न सम्यग्धर्मपरिच्छेदे कर्तव्ये विज्ञांसो निपुणाः, जनाः प-
ञ्चजुतास्तित्वादिवादिनो लोका इति । तथाहि-कात्यादिको इ-
शविप्रो धर्मस्तमहात्वावैवान्यथा च धर्मं प्रतिपादयन्ति । यत्फला-
भावाच्च तेषामफलवादित्वं तदुत्तरग्रन्थेनोद्देशकपरिसमाप्य-
वसानेन दर्शयति-ये ते न्विति । तुल्यभ्रष्टचशब्दार्थः । य इत्यस्या-
नन्तरं प्रयुज्यते । ये च ते एवमनन्तरोक्तप्रकारवादिनो नास्ति-
कादयः, ओषो भवैषः संसारः, तत्तरणशीलास्ते न भवन्तीति
श्लोकार्थः ॥ २० ॥ तथा न ते वादिनः संसारगर्भजन्मुःखभा-
रादिपारगा भवन्तीति । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ ।

नाणाविडाई दुक्खाई, उण्हवंति पुणो पुणो ॥

संसारचक्रबालम्भि, मच्चुवाहिजगकुले ॥ २६ ॥

उच्चावयाणि गच्छता, गब्बमेसंति उणंतमो ।

नायपुत्ते महावीरे, एवमाह जिणोत्तमे । २७ ।

अनुसन्ने प्राप्नुवन्ति तदशयितुमाह- (नागादिहाइ इत्यादि)
नानाविधानि यदुपकाराणि दुःस्वान्यमातोदयलक्षणान्यनुनयन्ति
पुनः पुनः । तथाहि- नरकेषु करपत्रदारण-कुम्भापाक-तमायः-
शास्त्रसौख्यमालिङ्गनादीनि, तिर्यक्तु च शीतोष्णादिदमनाकुनाम-
नापतिसागरोपणकुत्तमादीनि, मनुष्येषु इष्टयिगोमानिष्टसंयोग-
शोकाकादनादीनि, देवेषु चाभियोगेर्ष्याकलिविषयकवचयवना-
दीन्यनेकप्रकाराणि दुःस्वानि, ये एवं नूना आदिनस्ते पौनःपुन्येन
समनुभवन्ति । एतच्च श्लोकार्क सर्वेषु सरस्वोकाङ्क्षेषु योज्यम् ।
शेषं सुगमं यावद्देशकसमाप्तिरिति ॥ २६ ॥ नवरमुच्चावचा-
नीति-अधमोत्तमानि नानाप्रकाराणि वासस्थानानि गच्छन्तीनि
गच्छन्तो ज्ञमन्तो गर्जीकर्मिष्यन्ति यास्यन्त्यनन्तशो निर्विच्छेद-
मिति ब्रवीमीति । सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह- उवाच-
तीर्थहाराद्या न स्वमनीषिकया, स चाहं ब्रवीमि, येन मया ती-
र्थहरसकाशाच्छ्रुतम् । एतेन च क्षणिकवादिनिरासो हृष्ट्यः ।
॥ २७ ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

अफास-अस्पर्श-वि० । न विद्यते स्पर्शोऽष्टप्रकारो मृदुकर्क-
शादिरस्पोऽर्थः । श्रु० १३ वि० । अशुभस्पर्शे एकान्तोद्वेजनी-
ये, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

अफासुय-अप्रासुक-न० । न प्रगता असवोऽसुमन्तो यस्मात्त-
दप्रासुकम् । सजीवे, भ० ५ श० ६ उ० । सचित्ते, आचा० १
श्रु० १ अ० १ उ० । सूत्र० । स्था० ।

अफासुयपादिसेवि (ए)-अप्रासुकप्रतिसेविन्-वि० । अप्रासु-
कं सचित्सं प्रतिसेवितुं शीलमस्य स भवत्यप्रासुकप्रतिसेवी ।
सचेतनजलादिवस्तुप्रतिसेवनशीले, “अफासुयपमिसेविय, णामं
सुखो य सीलवादी य ।” सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

अफुस-अस्पृश्य-वि० । स्पृष्टुमयोग्ये, “अफुसं दुष्कं” अ-
स्पृश्यं कर्माकृतत्वादेव । स्था० ३ अ० २ उ० ।

अफुसमाणग-अस्पृशद्गति-पुं० । अस्पृशन्ती सिद्ध्यन्त-
रालप्रदेशान् गतिर्यस्य सोऽस्पृशद्गतिः । अन्तरालप्रदेशाना-
मस्पृशनेनैवोर्ध्वं गच्छति सिद्धे, श्रौ० ।

उज्जुसेदीपमिवके अफुसमाणगर्द उद्धं एकसमणं अ-
विगद्देणं उद्धं गता सागारोवउत्ते सिज्जिहि सि ॥

अन्तरालप्रदेशस्पर्शने हि नैकेन समयेन सिद्धिः, इष्यते च त-
त्रक एव समयः, य एव चायुष्कादिकर्मणां स्वसमयः स एव
निर्वाणसमयोऽतोऽन्तराले समयांतरस्याभावाद् अन्तरालप्र-
देशानामसंस्पर्शनमिति सूक्ष्मभाष्यमर्थः केवलमगम्यो जा-
यत इति । श्रौ० ॥ “अफुसमाणगती वितियं समयं ण फुसति,
अदवा जेसु अवगाढो जे य फुसति उद्धमविगद्दुमाणो तस्सिप
चेव आगालपदेसे फुसमाणो गच्छति” । आ० श्रु० २ अ० ।

अवज-अवन्ध-वि० । न वन्धमवन्धम् । अवश्यकार्यका-
रिणि, सूत्र० । अवन्धमेकादशं पूर्वम्, वन्धं नाम निष्फलं, न
विद्यते वन्धं यत्र तदवन्धम्, सफलमित्यर्थः । तत्र हि-सर्व-
ऽपि ज्ञानतपःसंयमयोगाः शुभफलेन सफला वर्त्यन्ते, अप्रशस्ता-
श्च प्रमादादिकाः सर्वे अशुभफला वर्त्यन्तेऽतोऽवन्धम्, तस्य
च परिमाणं वसुधैवकुटुम्बकमिति । स० । “अवज्जुपुवस्स णं
वारस्स वत्थू पणत्ता” न० । स० । अवश्यकार्यकर्तरे, सूत्र०
२ श्रु० १ अ० ।

अवज-अवन्ध-पुं० । वन्धाभावे, पं० म० ७ उ० ।

अवज-अवन्ध-पुं० । निरुद्धयोगे, भ० २५ श० ६ उ० । आ०
म० छि० ।

अवज-अवन्ध-वि० । स्वजनसम्पाद्यकार्यरहिते, प्रश्न०
१ आश्र० उ० ।

अवज-अवन्ध-न० । अकुशले कर्मणि, तच्च मैथुनं विवर्त्तितम्,
अन्यन्ताकुशलत्वात्तस्य । प्रश्न० ४ आश्र० उ० ।

तच्चाष्टादश्या-

अट्टारसविदे अवजे ओगादि अं च दिवं, मणवयकाप-
ण जोण्ण अणुमोअणकागवणकरणेणऽट्टारमा बंधं ॥

इह मूलतो द्विधा ब्रह्म जवति-श्रीद्वारिकं तिर्यग्मनुष्याणां, दि-
व्यं च जवनवास्यादीनां, अष्टादश्या व्यचहितः वन्धः । मनो-
वाङ्मयाः कारणं, विधा योगेन विविधेनैवानुमोदनकारणकरणेन
निरूपितं, पश्चात् पूर्वोपन्यासः अष्टाष्टाष्टादश्या जवति । इयं
ज्ञावना-श्रीद्वारिकं स्वयं न करोति मनसा वाचा कायेन, नान्येन
कारयति मनसा वाचा कायेन, कुर्वन्तं नानुमोदने मनसा वाचा
कायेन । एवं वैकियमपि । आश्र० ४ अ० । एतच्च प्रश्नः अकारणानां
चतुर्थेऽवयवे यथा यादृशादिद्वारपञ्चकेन । द्वारपञ्चकं वेदम-
“आरिखओ १ जं नामा २, जह य कओ ३ आरिखं फत्तं दिता ४ ।
जे वि य करेति पावा ५, पाणवहं तं निस्सामेह” ॥ १ ॥
प्रश्न० ५ आश्र० उ० ।

तत्र यादृशमब्रह्मनिचाराधप्रतिपादनायेदं सूत्रम्-

जं ! अवजं च चउत्तं सदेवमण्णामृगस्स लोयस्स प-
त्यणिज्जं पंक्कणगपासजात्तज्जं इत्थीपुरिसनपुंसगवेदाचि-
एहं तवमजमबंधवचरिग्यं भेदायणवहुपमादपलं कायग्का-
पुरिससेविणं सुयणजणवज्जणिज्जं उद्धंनयतिरियतिहो-
क्कपड्डाणं जरामरणरोगमोगवहुलं वधबंधविघायमुच्चिघायं
दंसणचरित्तमोहस्स हेउभूयं चिरपरिचयमण्णपगयं पुरंतं
चउत्तं अहम्मदारं ॥

(जं ! इत्यादि) जम् ! इति शिष्यामन्त्रणम् । ब्रह्म अकुशलं
कर्म, तच्चेह मैथुनं विवर्त्तितम्, अन्यन्ताकुशलत्वात्तस्य । आह च-
“नो किञ्चि अणुआयं, पमिसिद्धं वा यि जिणवरिदेहि । मुत्तं मेहुल-
मेणं, न जं जिणा रागादोसेहि” ॥ १ ॥ चकार पुनरर्थः । अतुर्थसूत्र-
कमापेक्षया सहदेवमनुजसुरैर्यो लोकः स तथा, तस्य आर्धनी-
यमजिसवणीयम् यतः-“हरिहरहिरण्यगर्भ-प्रमुखे भुवनेन को-
ऽव्यसौ शूरः । कुसुमविशिष्यस्य विशिष्या-नस्त्वहयघो जिनाइ-
वः” ॥ १ ॥ पञ्चो महात् कर्दमः, पतकः स एव प्रतलः, सूदमः
पाशो बन्धनविशेषः, जातं मत्स्यबन्धनम् । एतद्दृष्टमेतदुपमं
कलङ्कमिच्छत्वेन दुर्मोचनत्वेन च साधर्म्यात् । उक्तं च-

“सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणां,
तज्जां तावद्विषत्ते विनयमपि समालम्बते तावदेव ।
जुचापाकृष्टमुक्ताः भवणपथजुषो नीलपद्मान एते,
यावत्स्त्रीलावतीनां न हृदि धृतिमुषो वृष्टिपाणाः पतन्ति” ॥ १ ॥
तथा स्त्रीपुरुषनपुंसकवदानां चिह्नं लक्षणं यत्तत्तथा । तपः सं-
यमब्रह्मचर्यविग्रमिति व्यक्तम् । तथा भेदस्य चारित्र्यजोषित-
विनाशस्यायतः नान्याभया ये बहवः प्रमादा मद्यविकथादय-

स्तेषां ज्ञेयं कारणं यत्तत्तथा । आह च-“ किं किं न कुण्ड किं किं न भासय चित्तं य किं किं न । पुंसो विषयासक्तो, विह-
लं प्रलितं वध मज्जेन ” ॥१॥ कातराः परीरुहभीरवाः, अत एव कापु-
र्याः कुत्सितनरास्तेः सेवितं यत्तत्तथा । सुजनानां सर्वपापवि-
रतानां यो जनसमूहस्तस्य वर्जनीयं परिहरणीयं यत्तत्तथा ।
उभयं च ऊर्ध्वलोको नरकश्चाधोलोकस्तिर्यग्लोक एतल्लक्षणं
यत्रैलोक्यं तत्र प्रतिष्ठानं यस्य तत्तथा । जगामरणरोग-
शोकबहुलं, तत्रान्यत्र च जन्मनि जरामरणादिकारणत्वात् ।
उच्यते च-“ जो सेवइ किं लम्भइ, ” इति (गाथा) बध-
स्तामनं, बन्धः संयमनं, विघातो मारणम्, परिभरपि दुष्करो
विघातो यस्य तद्वधबन्धविघातद्विघातम् । गाढरोगाणां हि
मदापद्यथ्यश्लेष्मच्छा नोपशम्यति । आह च-

“ इशः काणः अजः भवणरहितः पुच्छविकलः,
कुधाहामो जीर्णः पिठरककपालार्पितगलः ।
वणैः पूयकृन्तैः कुम्भकुलचिनेगचित्तनुः,
शुनीमन्वेति श्वा इतमपि च हन्येव मदनः ” ॥ १ ॥
दर्शनचारित्रमोहस्य हेतुभूतं तन्निमित्तम् । ननु चारित्रमोह-
स्य हेतुरिदमिति प्रतीतम् । यदाह-“ तिव्यक्ताओ बहुमो-इप-
रिणओ रागदोससंजुओ । बंधइ चरित्तमोहं, दुविहं पि चरित्त-
गुणघाह ” ॥१॥ द्विविधकपायनोकपायमोहनीयभेदात् । यत् पुन-
र्दर्शनमोहस्य हेतुभूतमिदमिति, तत्र प्रतिपद्यामहे, तदेतुर्व्येनाभ-
णनात् । तथाहि-तदेतुप्रतिपादिका गाथैव श्रूयते-“ भरइतसिक्-
नेक्य-तवसुयगुरुसाहुसंघपरणीओ । बंधइ दंसणमोहं, अणंत-
संसारिओ जेण ” ॥२॥ भवतीह वाक्यशेषः । सत्यम्, किन्तु स्व-
पक्षाग्रहमेवमेव या संशयप्रयोजकता, तथा दर्शनमोहं वक्तुं ७-
ब्रह्मचर्यं दर्शनमोहहेतुतां न व्यभिचरति । भणयते च स्वपक्षाग्र-
हमेवकस्य मिथ्यात्वबन्धः, अन्यथा कथं दुर्लभबोधिरसाव-
भिदिनः ? । आह च-“ संजइउत्थभंगे, वेइयदवे य पव-
यण्डइहे । रिसिघाये य चउथे, मूलंगी बोहिलाजस ” ॥१॥
इति । चिरं परिचित्तमनादेकालासेवितम् । शिरपरिगतं वा
पात्रः । अनुगतं अनवच्छिन्नं दुरन्तं दुष्टफलं चतुर्थमधर्मद्वारमा-
श्रवद्वारमिति अग्रहस्वरूपमुक्तम् ।

अथ तदेकार्थकटारमाह-

तस्म य णामाणि गोणाणि ऽमाणि हुंति तीसं । तं जहा-
अबंभ १ मेहण २ चरंत ३ संसग्गि ४ सेवणाहिकारो ५
संकपपो ६ वाहणा पढाण ७ दणो ८ मोहो ९ मणसंखो-
भो १० अणिग्गहो ११ विग्गहो १२ विघाओ १३ वि-
भंगो १४ विज्जमो १५ अहम्मो १६ असीलया १७ गाम-
धम्मनची १८ रती १९ रामचिंता २० कामजोगमारो २१
वेरं २२ रहस्स २३ गुज्जं २४ बहुमाणो २५ बंजचेर-
विग्गो २६ वावत्ति २७ विगहणा २८ पसंगो २९ का-
मगुणो चि ३० वि य । तस्म एयाणि एवमादीणि नामधे-
जाणि हुंति तीसं ॥

‘नस्मेन्यादि’ सुगमम् । अग्रहकुशलानुष्ठानं १, मैथुनं मिथुनस्य
गुणस्य कर्म २, चतुर्थमाश्रयद्वारमिति गम्यते । पाठान्तरेण ।
‘चरंत’ने चरन् विभवं व्याप्नुवन् ३ संसर्गः सम्पर्कः, तनः स्त्री-
पुंसंस्पर्गविशेषरूपत्वात् संस्पर्गत्वात्संस्पर्गयुच्यते । आह च-
“ नामाणि स्त्रीणि मंडादि, विकरोत्येव मानमम् । किं पुनर्द-

शनं तस्याः, विलासोल्लासितप्रवृत्तः ” ॥१॥ ४ । सेवनां चौयादि-
प्रतिसेवनाधिकारो नियोगः सेवनाधिकारः, अग्रहप्रवृत्तो
हि चौयाद्यनर्थसंवास्वधिकृतो जवति । आह च-“ सर्वेऽनर्था
विधीयन्ते, नरैरर्थैककालतैः । अर्थस्तु प्रार्थ्यते प्रायः, प्रेयसी-
प्रेमकामिभिः ” ॥१॥ इति १ । संकलपो विकल्पः, तत्रभवत्वादस्य
संकल्प इत्युक्तम् । उक्तं च-“ कामं जानामि ते रूपं, संकल्पा-
रिक्तं जायसे । न त्वां संकल्पयिष्यामि, ततो मे न भवि-
ष्यसि ” ॥ १ ॥ इति ६ । बाधना बाधदेतृत्वात् । केवाम ? इत्या-
ह-पदानां संधमस्थानानां प्रजानां वा लोकानाम् । आह च-
“ यथेह लोकेष्वपरं नराणां-मुत्पद्यते दुःखमसहावेगम् । विका-
शिनीलोत्पन्नचारुनेत्राः, मुक्त्वा स्त्रियस्तत्र न हेतुरन्यः ” ॥१॥
इति ७ । दर्पो देहहृत्ता, तज्जन्मत्वादस्य दर्प इत्युच्यते । आह
च-“ रसा पगामं न निसेविष्यन्वा, परं रसा दित्तिकरा हवन्ति ।
दित्तं च कामा समजिह्वन्ति, दुर्मं जहा सावफलं तु पक्खी ” ॥१॥
अथवा दर्पं सौजाभ्याद्यभिमानस्तस्य भवं चेदं न हि प्रशमादै-
न्याद्वा पुरुषस्यात्र प्रवृत्तिः सम्भवतीति दर्प एवोच्यते । तदुक्तं-
“ प्रशान्तवाहिचित्तस्य, संभवत्त्वस्त्रिधाः क्रियाः प्रैधुन्यतिरेकि-
ण्यो, यदि रागं न मैथुनम् ” ॥ इति ८ । मोहो मोहनं वेदरूपमोहनी-
योदयसंपाद्यत्वात्स्याहानरूपत्वाद्वा मोह इत्युच्यते । आह च-

“ इदं वस्तु परं न पश्यति जगत्पन्धः पुरोऽवस्थितं,
रामान्धस्तु यदस्ति तत् परिहरन् यथास्ति तत्पश्यति ।
कुन्देन्द्रीवरपूणचन्द्रकलशश्चैव मधुतापल्लवे,
रोषो नोऽद्भुच्चिराशिषु प्रियतमागात्रेषु यन्मोदते ” ॥ १ ॥ ९ ।
मनःसंकोजः चित्तचलनं, तद्विनेदं न जायते इति । उच्य-
ते च-“ तिव्यक्ककुक्ककम्-प्यहारनिग्गिअजोगसन्नाहा । ज-
हरिसि जो वा जुवई-ए जं निसेवंति गयगव्वा ” ॥ १ ॥ १० ।
अनिग्रहोऽनिषेधो मनसो विषयेषु, प्रवर्तमानस्येति गम्यते ।
एतत्प्रभवत्वाच्चास्यानिग्रह इत्युक्तम् ११ । (विग्गहो चि)
विग्रहः कलहः तदेतुत्वादस्य विग्रह इत्युच्यते । उक्तं च-
“ ये रामरावणादीनां, संग्रमप्रस्तमानवाः । श्रूयन्ते क्खानि-
मित्तेन तेषु कामो निबन्धनम् ” ॥१॥ अथवा (विग्गहो चि) वि-
ग्रहो विपरीतोऽभिव्यक्तस्तत्प्रभवत्वादस्य तथैवाच्यते । यतः
कामिनामिदं स्वरूपम्-“ दुःखात्मकेषु विषयेषु सुखाभिमानः, सौ-
ख्यात्मकेषु नियमादिषु दुःखानुष्ठिः । चत्कीर्णविषेपदपक्खिरिवा-
न्यरूपं, साकृप्यमेति विपरीतगतिप्रयोगात् ” ॥१॥ १२ । विघातो
गुणानामिति गम्यते । यदाह-“ जइ वा णो ” गाथाद्वयम् १३ । वि-
भङ्गो विराधना गुणानामेव १४ । विभ्रमो आन्तत्त्वमनुपादेयेष्वपि
विषयेषु परमार्थानुष्ठानं प्रवर्तनाद्, विभ्रमाणां मदन्विकाराणां
माश्रयत्वादिभ्रमा इति १५ । अधर्मः, अचारिअरूपत्वात् १६ ।
अशीलता चारित्रवर्जितत्वम् १७ । ग्रामधर्मीः शब्दादयः काम-
गुणास्तेषां तस्मिन्निषेधेण पालनं च ग्रामधर्मनसि, अग्रहपुरोहि-
तं कुर्वन्तीति अग्रह्यापि तथोच्यते १८ । रतिः रतं, निधुवनमि-
त्यर्थः १९ । रागो रामानुभूतिरूपत्वादस्य, क्वचिद्वागचित्तेति
पाठः २० । कामभोगैः सह मारो मदनं मरणं वा कामभोग-
मारः २१ । वैरं वैरहेतुत्वात् २२ । रहस्यमेकान्तकृत्यत्वात् २३ ।
गुह्यं गोपनीयत्वात् २४ । बहुमानः बहुनां मतत्वात् २५ । ब्रह्म-
चर्यं मैथुनविगमनं, तस्य विग्रो व्याघातो यः स तथा २६ ।
व्यापक्तिः भ्रंशो, गुणानामिति गम्यते २७ । एवं विराधना २८ । प्र-
सङ्गकामेषु प्रसज्जनमभिपूङ्गः २९ । कामगुणो मकरकेतुकार्यः ।
३० । इति रूपप्रदर्शने । अपिदेति समुच्चये । तस्याग्रहस्य पता-

नि उपदर्शितस्वरूपाणि, एवमादीनि एवंप्रकाराणि, नामधेया-
नि विशद्भवन्ति । काकाऽऽधेयं प्रकारान्तरेण पुनरन्यान्यपि
भवन्तीति भावः । उक्तं यन्नामेति द्वारम् ।

अथ ये तत्कुर्वन्ति तद् द्वारमुच्यते—

तं च पुण निसेविति सुरगणा अचक्रुरा मोहमोहित-
मती अमुर ? जुयग २ गस्त ३ विजुजलणदीवउद-
हिदिसिपवणयाणिय १० अणपन्नियपणपन्नियसिवाइय
जुयवादिपकंदियमहाकंदियकृदं रूपयंगदेवा पिसायचूयज-
वस्वरवसकिण्णरकिपुरिसमहोरगंगधव्वतिरियजोइसवि-
माणवासिमणयगणा जलयरयलयरखहचरा य मोह-
पभिवक्काचित्ता अवितएहा कामजोगतिसिया एं तएहाए
बलवईए मईए समाजिजूया गठिता य अतिमुच्छिता य
अवन्ने ओसएणा तामसेण भावेण अणुमुक्का दंसणचरित्त-
मोहस्म पंजरं पि व करेति अण्णमएणं सेवमाणा, जुजो २
अमुरसुरातिरियमणुयजोगरतिविहारसंपत्ता य चकवट्टी-
सुरनरवतिसकया सुरवर व देवलोए जरहनगणगरनिगम-
जणवयपुरवरदोणमुहवेरुक्कवममं वसंवाहपट्टणमहस्समं-
दियं धिमियमेयणियं एगच्छत्तं ससागरं जुजिऊण बभूदं न-
रसीहा नरवतिनरिदा नरवसहा मरुयवसजकणा अञ्ज-
हियं रायतेयलच्छीए दीपमाणा सोमा रायवंमतिलगा र-
विससिसेखवरचकसो स्थियपमाग जवमच्छकुम्भरह्वरजग —
भवणविमाणतुरंगतोरणगोपुरमणिरयणनंदियावत्तमुसल-
लंगलसुरइयरकप्पक्खमिगवतिभदासणसुरुधुजवरमउ-
असरियकुए मलकुंजरवरवसजपदीवमंदरगस्तलज्जयइंदकेउ-
दप्पणअट्टावयचाववाणनखत्तमेहमेहलवीणाजुगळत्त—
दामदामिणिकमंमलुकमलघंटावरपोतसूचीसागरकुमुदागर-
मगरहारगागरनेउरणगणगरवइरकिण्णरमयूरवररायहंस-
सारसचक्रोरचक्रोवागमिहुणचामरखेरुगपव्वीसगाविपंचिव-
रतालियंटासिरियाभिसेयमेयणित्थगंगकुमविमन्नकलसार्जि—
गारवक्खमाणपसत्थउत्तमविजत्तवरपुरसलक्खणधरा व-
क्कीसरायवरसहस्साणुजायमग्गा चउसट्टिसहस्मपवरजुव-
तीणयणकंता रत्ताभा पउमपमहकोरंटगदामचंपगसुतत्त-
वरकणकनिकमवणणा सुजायसव्वंगसुंदरंगा महग्यवर-
पट्टणगयविचित्तरागणीपणीनिम्मियदुगुद्ववरचीणप—
ट्टकोसेज्जसोणीसुत्तकविचूसियंगा वरसुरभिगंधवरचुएणवा-
सवरकुमुमजरियसिरया कप्पियच्छेयायरियसुकयरइदमाल-
करुगंगयतुभियवरचूमणपिण्णदेहा एकावलिकंतमुरइयव-
च्छपलंवपलंवमाणसुकयपमउत्तरिज्जमुदियापिगलंगुद्धि—
या उज्जलनेवत्यरइयाचिद्वगविरायमाणा तेएण दिवाकरो
व्व दित्ता सारयनवत्थणियमहुरगंभीरनिच्छघोसा उप्पएण-
समत्तरयणचकरयणपहाणा नवनिहिपइणा समिक्खकोसा

चाउरंता चाउराहिं सेणाहिं समणुजाइज्जमानमग्गा तुरंग-
पतीगयपतीरहपतीनरपतीविपुलकुद्वीसुयजसा सारयससि-
सकलमोम्मवयणा सूरा तिलोक्कनिगयपभावलच्छसहा
समत्तजरहाहिंवा नरिदा ससेलवणकाणणं च हिमवंतमा-
गरंतं धीरा भोत्तण जरहवासं जियसत्त पवररायसीहा
पुव्वकरुतवप्पजावा निविट्टसंचियमृहा अणगवामसयमा-
उव्वंतो जज्जाहि य जणवयप्पहाणाहिं ब्राह्मियंता अतुलम-
हफरिसरसरुवगंधेय अणुजवित्ता ते वि उवणमंति मरणधम्मं
अवितित्ता कामाणं, जुजो बलदेवा वासुदेवा य, पवरपुरिसा
महावज्जपरकमा महाधणुवियट्टका महासत्तसागा दृढरा
धणुधरा नरवसजा रामकेसवा भायरो सपरिसा वसुदेवस-
मुहविजयमादिदमाराणं पज्जुएणपयिवसंवभनिरुक्खनिम-
दउम्मयुसारणगयमुमुहउम्महादीणं जायवाणं अट्टहाणं वि
कुमारकोदीणं हिययइया देवीए रोहिणीए देवीए देवईए
य हियाणंदहियजावनंदणकरा सोलनरायवरसहस्साणं जा-
यमग्गा सोलसदेवीसहस्मवरणयणहिययइया एाणाम-
णिक्कणगरयणमोत्तियपवाहधणधम्मसंचया रिद्धिमिद्धको-
सा हयगयरहसहस्ससामी गामागरणगरखेदकव्वममं वदो-
णमुहपट्टणाममसंवाहसहस्साधिमियनिव्वुयप्पमुदितजण—
विविहसस्सेयनिप्पज्जमाणमेणीसरसरियतलागसेदका—
एणआरामुज्जाणमणाभिरामपरिमंडियस्म दाहिणकृवेयहु-
गिरिविजत्तस्म जवणजलपरिगहस्स उव्विहकाअगुणकम-
जुत्तस्म अट्टजरहस्म सामिका धीरकित्तिपुरिसा ओहवहा अ-
तिव्वा अनिहया अपराजियसत्तुमइणा रिउमहस्समानमइणा
साणुकोसा अमच्छरी अचवला अचंमा मियमंजुलपपवावा
हसियगंभीरमहुरजणिया अञ्जवगयवच्छला सरसा ल-
क्खणवंजणगुणोवेवेवा माणुम्माणपमाणपभिपुएणसुजायस-
व्वंगसुदरंगा सत्तिसोमाकारकंता पियदंसणा अमस्सणा प-
यंमदंमप्पयारगंजीरदरिसिज्जा ताअज्जयउविच्छगस्तलकेउ-
व्ववगज्जतदरितदप्पियमुदियचाणुरचूरा रिट्टवसभया-
तीकेसरीमुहविष्कामग्गा दरियजागदप्पमइणा जमलज्जुष्ण-
भंजगा महासज्जिपूयणरिपू कंममउभमोडगा जरासंधमाण-
मइणा तेहि य अविरद्वसमसहियचंदमंलसमप्पजेहि सू-
रमरीयकवयविणिमुयंतेहि सप्पमिदंमेहि आयवचेहि ध-
रिज्जंतेहि विगयंता ताहि य पवरगिरिकुदरविहरणस-
मुच्छियाहिं निरुवहयचमरिपत्तिममरीरसंजायाहिं अम-
इलसियकमन्नविमुकुलुज्जिततरयतगिगिसहरविमन्नससिकि-
रणमरिसकन्नहोयनिम्मलाहिं पवणाहयचवन्नचलियसलि-
लियनन्नियवीयिपसरियस्वीरोदगपवरसागरूपूरचवन्नाहिं मा-
णससरपसरपरचियावासविसयावेसाहिं कणगगिरिमिहरसं-
सियाहिं ओवाउप्पायचवलज्जवियसिग्घवेगाहिं इमवधुयाहिं

चेव कश्चिदा नाणामणिकणमहरिद्वतवणिज्जुज्जलविचित्त-
दंमहिं सालिद्वियाहिं नरवसिरिसमुदयपकासणकराहिं
वरपट्टणमयाहिं समिद्धरायकुलमेवियाहिं कात्रागुरुपरकुंदुरु-
कतुरुक्कधूववासविसिद्धगंधुच्यानिरामाहिं चिद्वियाहिं उ-
जयो पासं पि चामराहिं उक्खिप्पमाणाहिं सुहसीयलवाय-
वीयिपंगा अजिता अजियरहा इत्तमुसलकणगपाणी संखच-
कगयसत्तिणंदगधरा पवरुज्जलसुकयविमलकोधूजकिरीम-
धारी कुंडलउज्जोवियाणणा पुंमरीयणयणा एगावत्तिकंउर-
यवच्छा सिरिवच्छसुलंछणा वरजसा सव्वाउयसुरज्जिकु-
सुमरइयपलंवसोहंतवियसंतविचित्तवणमालरइयवच्छा अ-
ट्टासयविजत्तलक्खणपसत्थसुंदरविराइयगुपंगा मत्तगयव-
रिद्वालियविक्रमविलसियगती कभिसुत्तकनीलपीयकोसे-
ज्जवाससा पवरदिच्छेया सारयणवथणियमधुरमंजिराणि-
च्छोभा नरसीहा सीहविक्रमगती अत्थमिया-पवरराय-
सीहा सोम्मा वरवयिपुण्णचंदा पुव्वकयतवप्पजावा नि-
विट्ठसंचियमुहा अणोगवामसयमाउवंतो जज्जाहि य जण-
वयणहाणाहिं द्वाहियंता अतुलसदफारिसरस्वरुवगंधे य
अणुजवित्ता ते वि उवणमंति मरणधम्मं अवितित्ता का-
माणं, जुज्जो मंरुद्वियणरवरिंदा सब्बा सअंतेउरा सपरिसा
सपुरोहिंया अमच्चंडङ्गायकसेणावतिमंतिणीतिकुसला
णाणापणिरयणविपुलधणध्राणसंचयनिहिसमिद्धकोसा र-
ज्जसिरिविपुलमणुजवित्ता विक्रोसेता बज्जेण मत्ता ते वि
उवणमंति मरणधम्मं अवितित्ता कामाणं, जुज्जो उत्तरकु-
रुदेवकुरुवणविवरपायचारिणो नरगणा भोगुत्तमा जोगल-
क्खणधरा जोगसस्सिरीया पसत्थसोमपडिपुण्णरुवदरि-
सणिज्जा मुजायसव्वंगसुंदरंगा रत्तुप्पलपत्तकंतकरचरण-
कोमलतत्ता सुपडिद्वियकुम्भचारुचलणा आणुपुव्वसुसंहयंगुली-
या उल्लयतणुत्वंनिच्छनखा संठियसुसिद्धिगूढगोफा एणी-
कुरुविंदावत्तवट्टाणुपुव्वजंघा समुगनिपग्गगूढजाणू गयगम-
णमुजायसंनिजोक्खरवारणमत्ततुल्लविक्रमविलासियगती व-
रतुरगमुजायगुज्जदेसा आयणह्यो व्व निरुवद्वेवा पमुइयवर-
रयसीहअइरेगवट्टियकमी गंगावत्तगदाहिणावत्ततरंगजंगुर-
विकिरणयोहिंयविक्रोसायंतपम्हगंभीरवियडनाभी साहयसा-
णंदमुसन्नदपणनिगारियवरकणगउरुसरिसवरवडरवन्नियम-
ज्जा उज्जगमममंद्वियजत्तणुकसिणनिच्छादिज्जलमहसु-
कुमालमनयरोमरायी ऊसविहगमुजायपीणकुच्छी भसोद-
रा पम्हवियरुणाभी संनयपासा संगतपासा सुंदरपासा सु-
जायपासा सितपाइयपीणरइयपासा अकरंमुयकणगरुयगनि-
म्पलसुजायनिरुवहयदेहधारी कणगसिज्जातत्तपसत्थसमत-
लउवइयवित्थियमपिहुलवच्छा जुयससिधा पीणरइयपीवर-
पउडसंठियसुसिलिद्धविसिद्धलड्डुणिचियमणधिरसुवंधसंधी

पुरवरफलिहयट्टियजुजा जूइयसरविपुलभोगआयाणफलि-
हउच्छूडदीहवाहुरत्तलोवइयमउयमंसज्जमुजायज्जक्खणपम-
त्थअच्छिद्वजात्रपाणी पीवरसुजायकोमन्नवंगुली तंवन्नज्जिण-
सुइरुइयनिज्जणखा निज्जपाणिद्वेहा चंदपाणिहहा मूरपाणि-
द्वेहा संखपाणिद्वेहा चक्रपाणिद्वेहा दिसासोवत्थियपाणिलेहा
रविसमिसंखवरचक्रदिसासोवत्थियविभत्तसुरइयपाणिद्वेहा व-
रमहिसवराहसीहसदूलरिमहनगवरपाणिपुलविउलखंधा चउ-
रंगुलीपमाणकंबुवरसरिमगीवा अवट्टियसुविजत्तचित्तसमं-
सुववचियमंसलपसत्थसद्वलविपुलहणुया उवचियसिलप-
वाट्टविंवलसन्निजाउधरोट्टा पंडुरसपियकडविमलसंखगो-
त्थीरफेणकुंदमरयमुणालियाधवलदंतमेठी अस्वमंदता अ-
फुमियदंता अविरद्वदंता सुणिद्धदंता मुजातदंता एगदंत-
सेठी व्व अणोगदंता हुतवहनिदं तथोतत्तत्तवणिज्जरत्तल-
ताहुजीहा गरुडायतउज्जतुंगनासा अवदालियपुंमरीयनय-
णा विकोसियधवलपत्तलच्छा आणामियचारुयलिकिणह-
न्नरायिसंठियसंगयापठसुजायज्जमगा अट्टाणिपमाणजुत्त-
सवणा सुस्सवणा पीणमंसलकवोलदेसभागा अचिरुगय-
वालचंदसंठियमहानिज्जाहा उडुपतिपमिपुमसोमवयणा उ-
त्तागारुत्तमंगदेसा घणनिचियसुवच्छकखणुल्लयकुमागार-
निभपिभिवग्गमिरा हुतवहनिदंतथोतत्तत्तवणिज्जरत्तकेसं-
तकेसज्जमी सामन्निपोमयणनिचियच्छोमियमिठविमयपस-
त्थसुहुमलक्खणसुगंधसुंदरजुयमोयगभिगनीलकज्जलपट्टि-
डभमरणानिच्छनिउरंविचियकुंचियपयाहिणावत्तमुदसि-
रया मुजायसुविभत्तसंगयंगा लक्खणवज्जणुणोववेया पस-
त्थवत्तीसलक्खणधरा हंसस्सरा कौचस्सरा हुंदुहिस्सरा सीह-
स्सरा मेघस्सरा ओघस्सरा सुस्सरा सुस्सरनिग्गोभा वज्जरि-
सभनारायसंघयणा समचउरंसंठाणसंठिया उया उज्जोवि-
यंगमंगा पसत्थउवी निरातंका कंकगहणा कवोतपरिणामा
सउणिपासपिठतरोरुपरिणया पउमुप्पलसरिसंगंधसासु-
रभिवयणा अणुद्वोमवाउवेगा अवदायनिच्छकात्रा विग्ग-
हउल्लयकुच्छी अमयरसफलाहारी तिगऊयममुच्छिया तिप-
लिओवमट्टितीया तिप्पि य पल्लिओवमाइं परमाउं पाइइत्ता ते
वि उवणमंति मरणधम्मं अवितित्ता कामाणं, पमदा वि य तेसिं
हुंति सोमा मुजायसव्वंगसुंदरिओ पहाणमहिंजागुणेहिं जुत्ता
अतिकंतविसप्पमाणमउयसुकुपल्लकुम्भमंठियसिलिद्धलण्णा
उज्जुमउयपीवरसुसंहयंगुलीओ अन्नुत्तरइयतज्जिणतं-
वसुइनिच्छनखा रोमरहियवट्टसंठियअजहलपसत्थलक्ख-
णअक्रोप्पजंघजुयत्ता सुणिम्मितसुनिगूढजानुपंसलपसत्थ-
सुवच्छसंधी कयलीखंभाइरेगमंठियनिव्वणसुकुमलमउयको-
मलअविरत्ता समसहितवट्टपीवरनिरंतरोरु अट्टावयवीतिपट्ट
संठियवसत्थवित्थियणपिहुलसोणी वदणायामप्पमाणदुगु-

णियविताहमंससुवच्छजहणवरधरीओ वज्जिभिराड्यपस-
 स्थन्नच्छणनिरोदरीओ तिवालिवधिततणुनमितपञ्चभाओ
 उज्जुयसमसद्वियजच्चतणुकासिण निच्छादेजलमहसुकुमा-
 हसयसुविभत्तरोमराई गंगावत्तगदाहिणावत्ततरंगभं-
 गरविकिरणतरुणवोहितअकोमायंतपउमगंजीरविगमनाभी
 अणवजहपसत्यसुजायपीणकुच्छी समंतपासा सन्नयपासा
 सुजायपासा मियमायितपीणरायियपासा अकरंसुयकणगरु-
 यगनिम्मलसुजायनिरुवहयगायलङ्गी कंचणकलसप्पमाण-
 समंसहितलङ्कुचयआमेदगजमलजुयन्नवाटियपओहरा भुयं-
 गअणुपुव्वतणुयगोपुच्छवट्टममसद्वितनिम्मियआदेजलमह-
 बाहा तंवनहा मंसलगहत्था कोमलपीवरंगुद्धीया णिच्छ-
 पाणिद्वेहा समिसूरसंखचक्करसोत्थियविभत्तसुविरइयपा-
 णिद्वेहा पीणुस्यकक्खवत्थिप्पदेसपमिपुसगद्वकपोला चउ-
 रंगुलसुप्पमाणवुवरसरिसगीवा मंसलसंठियपसत्थहणुया
 दाद्विमपुप्फपासापीवरपद्वबकोचियवराधरा सुंदरोचरड्डा
 दहिदगरयकुंदचंदवासंतिमउलअद्विविमलदसणा रत्तुप्प-
 लरत्तपउमपत्तसुकुमालतालुजीहा कणवीरमउलकुडिलअ-
 वल्लुस्यठजतुंगनासा सारदनवकमद्वकुमुयकुवलयदलनिग-
 रसरिमलक्खणपसत्थनिम्मलकंतनयणा अनामियचारुड-
 लकिणहरासंगयसुजायतणुकमिण निच्छज्जमगा अक्षीण-
 पमाणजुत्तसवणा सुस्सवणा पीणमड्डगंभलेहा चउरंगुल-
 विसाद्वसमनिहाला कोमुदिरयणिकरविमद्वपमिपुसमोभव-
 यणा उच्छुस्यउत्तमंगा अकविलसुमिणिच्छदीहमिरया उ-
 त्तज्जयजुवथूनदामाणिकमंसलुकद्वसवाविसोत्थियपडागज-
 वमच्छकुम्परहवरमयरज्जयअंकथाअंकुसअट्टावयसुपतिट्ट-
 अमरसरियाभिसेयटोरणमेयिणिउदधिवरपवरभवणगिरि-
 वरवरापंसमुलद्वियगयवसभसाहचामरपसत्थवत्तसिलक्ख-
 णधरीओ हंससरिच्छगतीओ कोइलमहुयगिरिगाराओ
 कंता सच्चस्स अणुमयाओ वगयवल्लीपद्वियवंगद्ववत्तवाहि-
 दोजगसोयमुकाओ उच्चत्तेण य नरथोवूणमूसियाओ सिं-
 गारागारचारुवेसा सुंदरयणजहणवयणकरचद्वणयणा द्वा-
 वसुवजोव्वणगुणोव्वेया णंदणवणविवरचारिणीओ अ-
 च्चराओ उत्तरकुसुमाणसच्छराओ अच्चेरगयेच्छिणिया-
 ओ तिप्पि पलिओवमाई परमाउं पालयित्ताओ वि उवण-
 मंतिमरणधम्म अतित्ता कामाणं, मेहुणसन्नपगिद्धा य मोहभ-
 रिया सत्थेहिं हणंति एकमेकं विमथं विमउदीरपहिं अवरे
 परदारोहिं हणंति विमुणिया धननासं सयणविप्पणासं च
 पाउणंति, परस्स दाराओ जे अविरया मेहुणसत्तसंपणि-
 च्छा य मोहभरिया अस्मा इत्थी गवा य महिसा मिमा य पा-
 रिति एकमेकं मणुयगणा वानरा य पक्खी य विरुज्जंति
 मित्ताणि खिप्पं जवंति, सत्तू समयधम्मगणे य जिंदंति

पारदारी धम्मगुणरवा य वंजयारी खणेण उलोइयचरि-
 ताओ जसंतो सुव्वया य पावंति अयसकिंति रोगत्ता वाहि-
 ता वृंति रोयवाही, दुवे य लोयदुराराइगा जवंति, इहलोए
 चेव परलोए परस्स दाराओ जे अविरया तदेव केड परस्स
 दारं गयेममाण गहिया य हया य वच्छरुद्धा य एवं जाव
 गच्छंति विपुल्लमोहानिज्जयसत्ता मेहुणमूळं च सुव्वण तत्थ
 तत्थ वत्तपुव्वा मंगामा जणक्खयकरा मीताए दोवतीए य
 कए रूपिणीए पउमावतीए ताराए कंचणाए रत्तमुज्जदाए
 अहिद्धायाए सुवत्तगुलियाए किन्नरिए य सुरूवविज्जुमती-
 ए रोहिणीए य अस्सेमु य एवमाइसु वहवे महिलाकए
 सुव्वाति अनिकंता संगामा गामधम्ममूळा, इह लोए ताव
 नड्डा परलोए य नड्डा महया मोहतिमिरंधकारे घोरे तम-
 थावरसुहमवायारेमु पज्जत्तमपज्जत्तकसाहारणसरीरपचेयसरी-
 रेमु य अंभजपोयजजराउजरसजसंसेइमसंणुच्छिमउज्जिज्जउ
 ववाइएसु य नरगतिरियदेवमाणुसेमु जगमरणरोगसोगव-
 हुले पत्तिओवमसागरोवमाई मणादीयं अणवदगं दीहमदं
 चाउरंतसंसारकंतारं अणुपरियट्ठंति जीवा महामोहवसंनि-
 विद्धा; एसो सो अवंजस्स फलविवागो इह लोइओ परलोइ-
 ओ य अप्पसुहो बहुदुक्खो मद्वनओ बहुरयप्पगाहो दारुणो
 कक्कसो असाओ वामसइस्सेहिं मुवांति न य अव्येयत्ता
 अत्थि हु मोक्खो त्ति एवमाइसु नायकुलनंदणो महप्पा
 जिणो वरवीरनामधेज्जो कहेसी य अवंभस्स फलविवागो,
 एयं तं अवंजं पि चउत्थं पि सदेवमणुयासुरस्स लोणस्स
 पत्थणिज्जं एवं चिरपरिचियमणुगयं दूरं तं चउत्थं अहम्म-
 दारं सम्मत्तं त्ति वेमि ।

(तं च पुण निसेविति त्ति) तच्च पुनरब्रह्म निषेवन्ते सुर-
 गणा वैमानिकदेवसमूहाः साप्सरसः सदेवीकाः, देव्योऽपि
 सेवन्त इत्यर्थः (इत्यादिटीकाऽनुपयोगिनी महती चेत्युपेक्षिता)
 प्रश्न० ४ आश्र० द्वा० ।

शेषद्वाराचयं मध्य पद्यातम । अब्रह्म मैथुनमिति पर्यायौ ।
 (मैथुनशब्देन चोच्यमानो विषयो ' मेहुण ' शब्द एव वक्ष्यते)
 “ अबंभचारियं घोरे, पमायं डुरहिच्चियं । नायरंति मुणी लोप,
 भेयापणविचज्जणे ” ॥१॥ दश० ६ अ० ।

अवंभउज्जण-अब्रह्मवर्जन-न० । दिवा रात्रौ वा पत्याद्याश्रि-
 त्य मैथुनत्यागरूपायां षष्ठ्यामुपासकप्रतिमायाम्, तत्स्वरूपं
 चैवम्-“ पुत्रोदियगुणजुत्तो, विसेसओ विजयमोहणिज्जो य ”
 प्रश्न० १ आश्र० द्वा० । (' उवासरगपमिमा ' शब्दे द्वितीयभागे
 १२०५ पृष्ठे व्याख्याऽस्य द्रष्टव्या)

अवज्ज-अवध्य-त्रि० । वध्यमर्हति यत् । न० त० । वधानर्हं,
 “ अवमाणं वज्जाणं ” अकारलोपे ' वज्जाणं ' इति भवति ।
 तत्र अवध्यानां वधानर्हणामपि विद्वेषिवचनतो वध्यत्वेन स्था-
 पितानां सुदर्शनसुज्ञानादीनामिव देवताप्रातिहार्यतो निराकृत-
 बध्यत्वदोषाणां । संथा० ।

अबाध्य-वि० । परैर्बाधितुमशक्ये, स्या० ।

अवज्जमिच्छन्त-अबाध्यसिद्धान्त-पुं० । अबाध्यः परैर्बाधितुम-
शक्यः सिद्धान्तः स्याद्वाद्भुतलक्षणोऽस्य तथा । कुतीर्थिको-
पन्यस्तकुहेतुसमूहाशक्यबाधस्याद्वाद् रूपसिद्धान्तप्रणयनभण-
नाद् वचनातिशयसंपत्ते तीर्थिकरे, “अबाध्यसिद्धान्तममर्थपू-
ज्यम्” स्या० ।

अवज्जा-अबाध्या-स्त्री० । अयोध्यायाम्, जं० ४ वक्० । ती० ।
गन्धिलाख्यविजयक्षेत्रयुगले पुरीयुगले, “दो अवज्जाओ”
स्था० ३ उ० ।

अवच्छ-अवच्छ-न० । पद्यगद्यबन्धनरहिते ग्रन्थे, भा० म० द्वि० ।

अवच्छद्विषय-अवच्छास्थिक-न० । अवच्छमस्थि यस्य तदवच्छा-
स्थिकम् । अनिष्पत्ते फले, “जिधे य वच्छद्विष वि एवं पमेव
य होति बहुवीर्य” विशेष० । आ० म० । अथाप्यवच्छद्विजे
अनिष्पत्ते, वृ० १ उ० ।

अवच्छसुय-अवच्छभुत-न० । गद्यामके भुते, विशेष० । आ० म० ।
(‘करण’ शब्दे व्याख्या)

अवच्छिद्य-अवच्छिद्य-पुं० । स्पृष्टं जीवेन कर्म न स्कन्धबन्ध-
रुदुमवदबद्धं, तदेवामस्तीत्यवच्छिद्यः । “अतोऽनेकस्वरत्न”
१२।६। इति हेमसूत्रेण इक्षप्रत्ययः । स्पृष्टकर्मविपाकप्ररूपकेषु
निह्वयभेदेषु, स्या० ७ उ० । आ० म० । विशेष० ।

यथा चावच्छिक्तानां दृष्टिगोष्ठामाहिलाहशपुरनगरे समुत्पन्ना
तथाभिधित्सुराह-

पंचसया चुलसीया, तस्या सिद्धिं गयस्स वीरस्स ।

तो अवच्छिद्यदिष्टी, दसउरनयरे समुत्पन्ना ॥

पञ्च वर्षशतानि चतुरशीत्यधिकानि (५०४) तदा सिद्धिं गतस्य
महावीरस्य, ततोऽवच्छिक्तनिह्वयदृष्टिंशपुरनगरे समुत्पन्नेति ।

कथं पुनरियमुत्पन्ना ?, इत्याह-

दसउरनगरुचुधरे, अज्जरक्खियपूसमित्तितियं च ।

गोष्ठामादिसनवम-धमेसु पुच्छा य विजस्स ॥

(एतद्भावात्तु आर्थरकितवकन्यतातोऽप्रसेयो यावद् गो-
ष्ठामाहिलनिह्वो जातः । कथा च ‘अज्जरक्खिय’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे २।५ पृष्ठे समुक्ता) गोष्ठामाहिलो मथुरात आगत्य पृथ-
गुपाश्रये स्थितः । विशेष० ।

दुर्बलिकापुष्पमित्रोऽपवादप्रदणादिना व्युद्ग्राहयति साधु
च व्युद्ग्राहयितुं शक्नोति, दुर्बलिकापुष्पमित्रः समीपे चाभि-
मानतो न किञ्चिच्छृणोति, किन्तु व्याख्यानमण्डलिकोपस्थितस्य
चिन्तनिकां कुर्वतो विन्यस्यान्तिके समाकर्णयति । अन्यदा
चाष्टमनवमपूर्वयोः कर्मप्रत्याख्यानविचारेऽग्निनिवेशाद्विप्रति-
पन्नो वक्ष्यमाणनीत्या निह्वो जात इति । अथ प्रकृत- (“सो
ऊण कालधम्मं, गुरुणो गच्छमि पूसमिस्स च” इत्यादि)
गायाऽकरार्थोऽनुश्रीयते-कालो मरणं तल्लक्षणो धम्मः पर्यायः
कालधर्मः, तं गुरोरार्यरक्तस्य श्रुत्वा तथा पुष्पमित्रं च गच्छे-
धिपाते स्थापितमाकर्ण्य गोष्ठामाहिलः संजातमस्मराध्यव-
सायः किञ्चिदं चकार-

किमित्याह-

वीसुं वसहीपिं ठिओ, त्रिहस्सेसणपरो य स कयाप् ।

विजस्स सुणइ पासे-ऽणुजासमाणस्स वक्खणं ॥

विष्वस्यस्तौ स्थितः द्विजान्वेषणपरः स गोष्ठामाहिलः कदा-
चिद्विन्ध्यस्यानुभाषमाणस्य चिन्तनिकां कुर्वतः पार्श्वे व्याख्यानं
शृणोतीति । विशेष० ।

(कर्मविषया विप्रतिपत्तिः) ततः किम् ?, इत्याह-

कम्मप्पवायपुल्ले, बद्धं पुट्टं निकाइयं कम्मं ।

जीवपप्सेहिं समं, सुक्खावोवमाणान् ॥

उज्ज्वलमुक्तेरो, संगोभो खवणमणुजो वा वि ।

अणिकाइयमि कम्मे, निकाइए पायमणुजवणं ।

सो ऊ जणइ सदोसं, वक्खणमिणं ति पावइ जओ जे ।

मोक्खाजावो जीव-प्पसकम्माविजागात् ॥

इह कर्मप्रवादान्मन्यष्टमे पूर्वे कर्मविचारे प्रस्तुते दुर्बलिका-
पुष्पमित्र एवं व्याख्यानयति । तद्यथा-जीवप्रदेशैः सह बद्धं बद्ध-
मात्रमेव कर्म जवति । यथा-अकथायस्येयापद्यप्रत्ययं कर्म, तच्च
कालान्तरस्थितिमवाप्यैव जीवप्रदेशेऽन्यो विघटते, शुष्ककुड्या-
पतितचूर्णमुष्टिवदिति । अन्यस्तु (पुट्टं ति) बद्धमित्यत्रापि
संबध्यते, ततश्च बद्धं स्पृष्टं चेत्पर्यः । तत्र बद्धं जीवेन सह
संयोगमात्रमापन्नं; स्पृष्टं तु जीवप्रदेशैरात्मीकृतम् । एतच्चेत्थं बद्धं
सत्कालान्तरेण विघटते आर्क्षेपकुक्ष्ये सञ्जेहचूर्णवदिति ।
(निकाइयं ति) बद्धं स्पृष्टं चेत्त्रयापि संबध्यते । ततश्चापरं
किमपि कर्म बद्धं स्पृष्टं निकाचितं भवतीत्यर्थः । तत्र तदेव ब-
द्धस्पृष्टं गाढतराध्यवसायेन बद्धत्वावपवर्तनादिकरणाद्यो-
भ्यतां नीतं निकाचितमुच्यते । इदं च कालान्तरेऽपि विपाक-
तोऽनुभवमन्तरेण प्रायेणापगच्छति, गाढतरबद्धत्वाद्, बाह्य-
कुक्ष्येऽपि निविडभवेत्काहस्तकवदिति । अयं च त्रिविधोऽपि
बन्धः सूचीकलापोपमानान्नावनीयः । तद्यथा-गुणावेष्टितसूची-
कलापोपमं बद्धमुच्यते, लोहपट्टबद्धसूचीसंघातसदृशं तु बद्ध-
स्पृष्टमभिधीयते, बद्धस्पृष्टनिकाचितं त्वग्निगतघनाहतिक्री-
कृतसूचीनिचयसन्निभं भावनीयमिति । नन्वनिकाचितस्य क-
र्मणः को विशेषः ?, इत्याह-(उज्ज्वलमुत्पत्त्यादि) इह कर्मविषया-
ण्यष्टौ करणानि भवन्ति । उक्तं च-“बंधणसंकमऽणुव-इणा य
उज्ज्वलणा उर्रेणया । उवसावणा निवत्ती, निकावणा वत्तिकर-
णाइ” ॥१॥ तत्र निकाचिते कर्मणि स्थित्यादिलग्नरूपा (उज्ज-
वणत्ति) उपवर्तना प्रयसंते । तथा-(उक्तेरो ति) स्थित्यादिवर्द्धन-
रूप उत्कोच उद्धतेना । तथा-(संछोभो ति) असातादेः सातादौ
क्षेपणरूपः संक्रमः । तथा-(खवणं ति) प्रकृत्यन्तरसंक्रमितस्य
कर्मणः प्रदेशोदयेन निर्भरणं क्षणम् । तथा-(अणुभवो ति)
स्वेन स्वेन रूपेण प्रकृतानां विपाकतो वेदनमनुभवः । इदं
क्षोपलक्षणमुदीरणादीनां, तदेताम्यपवर्तनादीनि सर्वाण्यप्यानि-
काचिते कर्मणि प्रयसंते । निकाचिते तु प्रीयो विपाकेनानु-
भवमेव प्रवर्तते, न पुनरपवर्तनादीनीत्यनयोर्विशेषः । समाची-
र्णविकृष्टतपसामुत्कटाध्यवसायबन्धेन ‘तवसा च निकाइयाणं
पीति’ वचनाज्जिकाचितेऽपि कर्मण्यपवर्तनादिकरणप्रवृत्ति-
भवतीति प्रायोग्रहणम् । तत्र व्याख्याने क्षीरनीर-यायेन
बहुतसायोगोलकन्यायेन वा जीवप्रदेशैः सह कर्म संबद्ध-

मिति पर्यवसितम् । विन्ध्यसमीपे भूत्वा तथाविधकर्मोद्भवादिभि-
निवेशेन विप्रतिपन्नो गोष्ठामाहिलः प्रतिपादयति-ननु सद्योप-
मिदं व्याख्यानम्-यस्मादेवं व्याख्यायमाने भवतां मोक्षाभावः
प्राप्नोति, जीवप्रदेशैः सह कर्मणामधिभागेन तादात्म्येनाव-
स्थानादिति ।

अमुमेवार्थं प्रमाणतः साधयन्नाह-

न हि कर्म जीवात्प्रो, अवेइ अविभागओ पपसो ज्व ।
तदणवगमादमोक्त्वो, जुचमिणं तेष वक्खाणं ॥

नहि नैव कर्म जीवात्प्रोति प्रतिष्ठा । अविभागाद् बहुष्यो-
गोलकन्यायतो जीवेन सह तादात्म्यादित्यर्थः, एष हेतुः ।
(पपसो ज्व सि) जीवप्रदेशशिवदित्यर्थः, एष दृष्टान्तः ।
इह यथेन सहाविभागेन व्यवस्थितं न तत्ततो वियुज्यते, यथा
जीवात्प्रदेशेनिकुरम्बम् । इत्येते अविभागो जीवकर्मणो-
र्भेदमिति न तस्माद्वियुज्यते, ततस्तदपगमात्तस्य कर्मणो-
जीवादनपगमाद्वियोगात्सर्वदेव जीवानां सकर्मकत्वान्मोक्षा-
भावः, तेन तस्मादिदमिदं मदीयं व्याख्यानं कर्तुं युक्तमिति ।

तदित्याह-

पुटो जहा अवधो, कंचुइणं कंचुओ समणेइ ।
एवं पुटमवधं, जीवं कर्मं समणेइ ॥

यथा स्पृष्टः स्पर्शनमात्रेण संयुक्तोऽवधः क्षीरनीरन्यायादलोही-
भूत एव कञ्चुको विषधरनिर्माकः कञ्चुकिनं विषधरं समन्वेति
समनुगच्छति, एवं कर्माणि स्पृष्टं सर्वकञ्चुकवत्स्पर्शनमात्रे-
णैव संयुक्तमवधं बहुष्यःपिण्डादिन्यायादलोलीभूतमेव जीवं
समन्वेति, एवमेव मोक्षोपपत्तेरिति । विशेषः । “यतो यज्ञेस्व-
ते तेन, स्पृष्टमात्रं तदित्येताम् । कञ्चुकी कञ्चुकेनेव, कर्म
मेतस्येति आत्मनः ” ॥ १ ॥ प्रयोगः-यथेन भविष्यत्पृथग्भावं,
तत्तेन स्पृष्टमात्रं, यथा कञ्चुकः कञ्चुकिना, भविष्यत्पृथग्भावं
च कर्म जीवेन । उक्तं ३ अ० ।

[प्रत्याख्यानविषया विप्रतिपत्तिः]

तदेवं कर्मविचारे विप्रतिपत्तिमुपदर्शयदानीं प्रत्याख्यानविष-
यां विप्रतिपत्तिमुपदर्शयन्नाह-

सोऊण भग्माणं, पक्कखाणं पुणो नवमपुव्वे ।
सो जावजीव विहियं, तिविहं तिविहेण साहूणं ॥

स गोष्ठामाहिलः कर्मविचारे विप्रतिपन्नः पुनरन्यथा नवम-
पूर्वं “ करेमि भति ! सामास्यं सर्वं सावखं जागं पक्कखाणि
जावजीवाय ” इत्यादि । जावजीवावधिकं साधूनां संबन्ध-
प्रत्याख्यानं भण्यमानं विन्ध्यसमीपे विचार्यमाणं शृणोति ।

तदेव कृत्वा किं करोति ?, इत्याह-

जंषइ पक्कखाणं, अपरीमाणाइ होइ मेयं तु ।
जेसिं तु परीमाणं, तं दुट्ठं आसंसा होइ ॥

गोष्ठामाहिलो जल्पति-ननु प्रत्याख्यानं सर्वमपि अपरिमाण-
तया अवधिरहितमेव क्रियमाणं श्रेयोहेतुत्वाच्छ्रेयः शोभनं
भवति, येषां तु व्याख्यानं प्रत्याख्यानस्य बाधजीवादिपरिमाण-
मवधिर्विधीयते तेषामनेन तत्प्रत्याख्यानमाशंसादोषदुष्टत्वात्
दुष्टं सद्यो प्राप्नोति ।

अत्र भाष्यम्-

आसंसा जा पुत्ते, सेविस्सामि ति दसियं तीए ।
जेण सुयम्मि वि जणियं, परिणामाओ असुखं तु ॥

आशंसातः प्रत्याख्यानं दुष्टमित्युक्तम् । तत्राशंसा का ?, इ-
त्याह-(जत्ति) या एवंविधपरिणामरूपा । कथंभूतः परिणामः?,
इत्याह-पूर्णे प्रत्याख्याने देवलोकादौ सुराङ्गनासंभोगादिभो-
गानहं सेविष्ये, इत्येवंभूतपरिणामरूपा च या आशंसा, तथा
प्रत्याख्यानं दूषितं भवति । कुतः ?, इत्याह-येन श्रुतेऽप्यागमे-
ऽपि भणितं, दुष्टपरिणामाशुद्धेः प्रत्याख्यानमशुद्धं भवति ।
तथा चागमः-“ सोही सहइणा जा-णणा य विण्णएण्णमा-
सणा चेव । अणुपाहणा विसोही, भारविसोही भवे ग्हा ” ॥
तत्र ‘पक्कखाणं सव्वम्भुदेसियं’ इत्यादिना श्रद्धानादिषु व्या-
ख्यातेषु भावविशुद्धेर्यद् व्याख्यानं तत्प्रकृतोपयोगीति दृश्यते ।
“रागेण च दोसेणं, परिणामेण वन दसियं जं तु । तं खलु पक्-
कखाणं, भावविशुद्धं सुणेयव्वं” ॥१॥ इति । विशेषः । (पते विप्र-
तिपत्ती २५६ पृष्ठे ‘कम्म’ शब्दे, ‘पक्कखाणं’ शब्दे च वक्ष्येते)
एवं युक्तिभिः प्रज्ञापितेऽपि यावदसौ न किञ्चित्प्रतिपद्यते ततः
किं संजातम् ?, इत्याह-

इय पणविओ वि न सो, जाहे सहइ पूसादित्तेण ।
अन्नगणत्थेरोहे य, काउं तो संघरुमवायं ॥

आहूय देवयं वे-इ जाणमाणो वि पक्कयणिमिचं ।
वच्च जिणिदं पुच्छमु, गयागया सा परिकहेइ ॥
संभो सम्मावाइ, गुरुपुरोगो ति जिणवरो जणइ ।
इयरो मिच्छावाइ, सत्तमओ निणहओऽयं ति ॥
एइसे सामत्थं, कत्तो गंतुं जिणिदमूलम्मि ।
वेइ कटपूयणाए, संघेण तओ कओ बज्जो ॥

चतस्रामप्यासामकार्यः सुगम एव । जावार्थस्तु कथानक-
शेषावसेयः । तच्चेदम्-एवं युक्तिभिः प्रज्ञाप्यमानो यावदसौ न
किमपि श्रद्धां तावत्पुष्पमिश्राचार्यैरन्यगच्छतबहुभुतस्थवि-
राणामन्तिके नीतः, ततस्तैरन्युक्तोऽसौ-यादृशं सूर्यः प्ररूपय-
न्त्यार्थरक्षितसुरिभिरपि तादृशमेव प्ररूपितं, न हीनाधिकम्, ततो
गोष्ठामाहिलेनोक्तम्-किं यूयमृषयो जानीथ ?, तीर्थकरैस्तादृशमेव
प्ररूपितं यादृशमहं प्ररूपयामि । ततः स्थविरैरुक्तम्-मिथ्याभि-
निविष्टो मा कार्षीस्तीर्थकराशातनाम्, न किमपि त्वं जानासि ।
ततः सर्वविप्रतिपत्तेः तस्मिन् सर्वैरपि तैः संघसमवायः कुतः ।
सर्वेणापि च संघेन देवताज्ञानार्थं कायोत्सर्गो विहितः । ततो ज-
हिका काचिदेवता समागता । सा वदति स्म-संदिश्य किं क-
रोमि ? । ततः संघः प्रस्तुतमर्थं जानन्नपि सर्वजनप्रत्ययनिमित्तं
प्रवीति-महाविदेहं गत्वा तीर्थकरमापृच्छस्व, किं दुर्बलिकापु-
ष्पमित्रप्रमुखः संघो यद्गच्छति तत्सत्यमुत यद्गोष्ठामाहिलो वद-
ति ? । ततस्तथा प्रोक्तम्-मम महाविदेहं गमनागमने कुर्वन्त्याः
प्रत्यूहानुघातार्थमनुग्रहं कृत्वा कायोत्सर्गं कुरुत, येनाहं गच्छा-
मि । ततस्तथैव कृतं संघेन । गता च सा । पृष्ट्वा च भगवन्तं प्र-
त्यागता कथयति स्म-यदुत तीर्थकरः समादिशति-दुर्बलिका-
पुष्पमित्रपुरस्सरसंघः सम्भगूवाव । गोष्ठामाहिलस्तु मिथ्या-
वादी ; सप्तमश्चायं निहव इति, तदेतच्छ्रुत्वा गोष्ठामाहिलो
प्रवीति-नन्वल्पदिकेयं वराकी, का नामैतस्याः कटपूतना-

यास्तीर्धकरान्तिके गमनशक्तिरित्येवमपि यावदसौ न किञ्चिन्मन्यते तावत्संघेनोदाहृत्य बाह्यः कृतोऽनालोचितप्रतिक्रान्तश्च काशं मनः ॥ ४४२ ॥ विशेषः ॥

अबल-अबल-वि० । न० ब० । मागध्याम-“न्य-
स्य-ह-अंजं इमः” । ८ । ४ । २६३ ॥ इति सूत्रेण एवस्थाने द्वि-
रुक्तो इमः । प्रा० ४ पादः । ब्रह्मण्यशून्ये, अर्थाभा० अवयवी०, त०
वा । ब्रह्मण्यशून्ये, वाच० ।

अबल-अबल-न० । न बलं सामर्थ्यमुत्कर्षो वा । अभावे न० त० ।
बलाभावे, वाच० । शरीरबलवर्जिते, वि० । वि० १ भु० ३ अ० ।
सूत्र० । भ० । वि० मगध्यामौ गन्तुमसमर्थे, जारं वोदुमसमर्थे च ।
सूत्र० १ भु० २ अ० ३ उ० । जं० । ब्रा० ।

अबल-अबल-न० । अबलस्य जायोऽबलत्वम् । बला-
भावे, वृ० ६ उ० ।

अबला-अबला-स्त्री० । महिलायाम्, कौ० । अकिञ्चित्करा-
याम्, वृ० १ उ० ।

अबलित-अबलित-न० । आकारगोपने, वाच० । मैथुने, सूत्र०
१ भु० ३ अ० ।

अबलित-अबलित-वि० । न विद्यते बहिर्मनो यस्यासा-
वर्हिर्मनः । सर्वज्ञोपदेशवर्तिनि, आचा० १ भु० ४ अ० ५ उ० ।

अबलित-अबलित-वि० । अविद्यमाना बहिः संयमा-
द् बहिस्तालेयया मनोवृत्तिर्यस्यासावबलितेयः । भ० २ श०
१ उ० । प्रश्न० । औ० ।

अबलित-अबलित-वि० । असकृदव्याकुर्वाणे,
आचा० १ भु० ६ अ० ४ उ० ।

अबलित-अबलित-वि० । बहुश्रुतं यस्य स बहुश्रुतः,
न बहुश्रुतोऽबलितः । अनर्थातनिर्गोपाध्ययने, अभुनाधस्तन-
श्रुते च । नि० चू० १ उ० । अबलितो नाम येनाचारप्रकटो
निर्गोपाध्ययननामकः सूत्रतोऽर्थेन न नाधीतः । व्य० ३ उ० ।
बहुश्रुतस्वरूपं च तद्विपर्ययपरिज्ञाने तद्विवेकं सुखेनैव ज्ञायत
इत्यबलितस्वरूपमाह—

जे यावे होह निर्विज्जे, यक्के लुदे अणिगहे ।

अनिक्खणं लब्धवद्, आविणीए ऽवहुसुए ॥ ५ ॥

(जे यावे चि) यः कश्चित्, चापिशब्दौ भिन्नकर्मत्वाद् उत्त-
रत्र बोध्यते, भवति जायते, निर्गतो विद्यायाः सम्यक्शास्त्रा-
वगमकराया निर्विद्योऽपि यस्तन्मोहोऽहङ्कारी, लुब्धो रमादिशु-
चिमान्, न विद्यते विग्रह इन्द्रियनियमनात्मकोऽस्येत्यनिमज्जो
ऽर्भाषणं पुनः पुनस्तपस्येनासंख्यदमापितादिकेण तपति कस्मि
उल्लापनि । भावेनीतश्च विनयविरहितो (अबलितसुप चि) य-
त्तदोर्निन्याजिसंघन्धात् सोऽबलित उच्यते इति शेषः । सचि-
यस्याऽव्यबलितत्वं, बहुश्रुतकलाभावादिति भावनीयम् । एत-
द्विपरितस्वरथाद्बहुश्रुत इति सुभार्यः ।

कृतः पुनरीदृशमबलितत्वं लभ्यते?, इति तत्कारणमाह—

अह पंचाहि ज्ञाणेहिं, नेहिं सिक्खा न लब्धवद् ।

यंभा कोहा पमाणं, रोगेणालससण य ॥ ३ ॥

अथेत्युपन्यासार्थः । पञ्चभिः पञ्चसंख्यैस्तिष्ठन्त्येषु कर्मवशगा
जन्तव इति स्थानानि, नैः, यैरिति वक्ष्यमाणैर्हेतुभिः शिक्कणं शि-
का. ग्रहणसेवनात्मिका न लज्यते नावाप्यते, तैरीदृशमबलित-
तत्त्वमवाप्यत इति शेषः । कैः पुनः सा न लभ्यते?, इत्याह—
स्तम्भाद् मानात्, क्रोधात् कोपात्, प्रमादेन मद्यविषयादिना,
रोगेण गलतकुष्ठादिना, आलस्येनानुत्साहात्मना, शिक्षा न ल-
ज्यत इति । कमश्च समस्तानां व्यस्तानां च हेतुत्वमेव धोत-
यतीति । उत्त० ११ अ० ।

अबालुया-अबालुका-स्त्री० । अबासुशब्दार्थे चिकणप-
दार्थे, तं० ।

अबाधा-अबाधा-स्त्री० । बाधु-लोमने, बाधत इति बाधा, कर्मण
उच्यते । न बाधाऽबाधा । कर्मणो बन्धस्योदयस्य चान्तरे, भ०
६ श० ३ उ० । स० । जं० । बाधा परस्परं संश्लेषतः पीडनं,
न बाधाऽबाधा । भ० १४ श० ८ उ० । व्यवधानापेक्षयाऽन्तरे,
स० ४२ स० । विद्वे० । आ० चू० । (अबाधया अन्तरम्-‘अन्तर’
शब्देऽस्मिन्नेव ज्ञाने ७८ पृष्ठे उक्तम्)

मंदरस्स एं जंते ! पव्वयस्स केवइयाए अबाहाए जोइसं चारं
चरइ ? । गोयमा ! इकारसेहिं इक्खीसेहिं जोयणसएहिं अबाहाए
जोइसं चारं चरइ । लोगंताओ खं जंते ! केवइयाए अबाहाए
ओए जोइसे पण्णचे ? । गोयमा ! एकारसिं एकारसेहिं जो-
अणसएहिं अबाहाए जोइसे पण्णचे । धरणितालाओ एं
जंते ! सत्तहिं एउएहिं जोअणसएहिं जोइसं चारं चरइ ।
एवं सूरविमाणे अट्ठहिं सएहिं चंदविमाणे अट्ठहिं अ-
सीएहिं उवरिल्ले ताराखे खवहिं जोअणसएहिं चारं
चरइ । जोइसस्स एं जंते ! हेड्डिक्खाओ तलाओ केवइयाए
अबाहाए सूरविमाणे चारं चरइ ? । गोयमा ! दसहिं जो-
अणेहिं अबाहाए चारं चरइ । एवं चंदविमाणे एउएहिं
जोअणेहिं चारं चरइ । उवरिल्ले ताराखे दसुचरे जोअ-
णसए चारं चरइ, सूरविमाणाओ चंदविमाणे असीए जो-
अणेहिं चारं चरइ, सूरविमाणाओ जोअणसए उवरिल्ले
ताराखे चारं चरइ, चंदविमाणाओ वीसाए जोअणेहिं
उवरिल्ले ताराखे चारं चरइ ।

(मंदरस्स एं जंते ! इत्यादि) मन्दरस्य मन्दन्त ! पर्वतस्य
कियत्या अबाधयाऽपान्तरात्नेन ज्योतिश्चक्रं चारं चरति ? । ज-
गवानाह—गौतम ! जगत्स्वभावादेकादशानिरेकविंशत्याधिकै-
र्योजनशतैरित्येवंरूपयाऽबाधया ज्योतिषं चारं चरति । कि-
मुक्तं नवति?—मेरुतश्चक्रवालेन एकविंशत्यधिकान्येकादशयोज-
नशतानि मुक्ता चक्रव ज्योतिश्चक्रं ताराकूपं चारं चरति, प्र-
क्रमाज्जम्बूद्वीपगतमवसेयम् । अन्यथा लवणसमुद्रादियज्योति-
श्चक्रस्य मेरुतो दूरवर्तित्वे प्रमाणासंभवः । पूर्वं तु सूर्यच-
न्द्रवक्तव्यताधिकारे अबाधाद्वारे सूर्यचन्द्रयोरेव मेरुतोऽबाधा
लक्षा, साम्प्रतं तारापटलस्य, इति न पूर्वापरविरोध इति । अथ
स्थिरं ज्योतिश्चक्रमलोकतः कियत्या अबाधया अर्धम् भवति-
मत्त इति निपुण्ड्रिषुभ्रतुर्थे द्वारमाह—(लोमंताओ जमित्यादि)

लोकान्ततः अलोकादितोऽर्वाक् कियत्या अबाधया प्रकमात् स्थिरं ज्योतिश्चक्रं प्रवृत्तम् । भगवानाह—गौतम ! जगन्-स्वजायाद् एकादशभिरेकादशाधिकैर्योजनशतैरबाधया ज्यो-तिषं प्रवृत्तं, प्रकमान् स्थिरं बोध्यम्, चरज्योतिश्चक्रस्य तत्रा-भावादिति । अथ पञ्चमद्वारं पृच्छति—'धरणितालाभो एं जेतै।' इत्यनेन तत्सूत्रैकदेशेन परिपूर्णं प्रवृत्तं बोध्यम् । तच्च—'धरणितालाभो णं भते ! उहुं उप्पइसा केवइआए अबाहाए दिठिठ्ठे जोइसे चारं चरइ ? । गोयमा !' इत्यन्तं वस्तुवैक-देशस्य वस्तुस्कन्धस्मारकनियमान् । तत्रायमर्थः—'धर-णितलात् समग्रप्रसिकात् समभूतलज्जागादूर्ध्वमुत्पत्य कि-यत्याबाधया अधस्तनं ज्योतिषं तारापटलं चारं चरति ? । भ-गवानाह—गौतम ! सप्तभिनेवत्यधिकैर्योजनशतैरित्येवंरूपया अबाधया अधस्तनं ज्योतिश्चक्रं चारं चरति । अथ सूर्यादिवि-षयमबाधास्वरूपं संक्षिप्य भगवान् स्वयमेवाह—(एवं सूर-विमाणे भद्राहिं सपदि चंदं) इत्यादि । एवमुक्त्यायेन यथासमभूमिजागादधस्तनं ज्योतिश्चक्रं नवत्यधिकसप्तयोजन-शतैस्तथा समभूमिजागादेव सूर्यविमानमष्टभिर्योजनशतैश्च-न्द्रविमानमशीत्याधिकैरष्टभिर्योजनशतैरुपरितनं ताराकूपं नव-भिर्योजनशतैश्चरति । अथ ज्योतिश्चक्रचारकेशपेक्षया अ-बाधाप्रश्नमाह—(जोइसस्स णमित्यादि) ज्योतिश्चक्रस्य द-शांशर्योजनशतं ह्रस्वस्याधस्तनात्तलात् कियथा अबा-धया सूर्यविमानं चारं चरति ? । गौतम ! दशभिर्योजनैरित्येवं-रूपया अबाधया सूर्यविमानं चारं चरति । अत्र च सूर्यसमभू-जागादूर्ध्वं नवत्यधिकसप्तयोजनाऽतिक्रमे ज्योतिश्चक्रबाहुल्य-मूलभूत आकाशप्रदेशप्रतः सोऽवधिर्मन्तव्यः । एवं चन्द्रा-दिसूत्रेषु । एवं चन्द्रविमानं नवत्या योजनैरित्येवंरूपया अबाधया चारं चरति । तथा उपरितनं ताराकूपं दशाधिके योजनशते ज्योतिश्चक्रबाहुल्यप्राप्ते इत्यर्थः, चारं चरति । अथ गतार्थमपि शिष्यव्युत्पादनार्थमाह—सूर्यादीनां परस्पर-मन्तरं सूत्रकृदाह—(सूरविमाणाओ इत्यादि) सूर्यविमानात् चन्द्रविमानं अशीतियोजनैश्चरति । सूर्यविमानात् योज-नशतेऽतिक्रान्ते उपरितनं तारापटलं चारं चरति । चन्द्रविमानाद् विशत्य योजनैरुपरितनं तारापटलं चारं चरति । अत्र सूचनामा-त्रत्वात् सूत्रेणुक्ताऽपि प्रहाणां नक्षत्राणां च क्षेत्राणां च क्षेत्रवि-जागव्यवसायान्तराभित्ता संग्रहणिवृत्त्यादौ दर्शिता सिध्यते-

“ शतानि सप्त गतेऽर्ध्वं, योजनानां घुवस्तलात् ।
नवति च स्थितास्ताराः, सर्वाऽधस्तान्नस्तले ॥ १ ॥
तारकापटलाज्ज्वा, योजनानि दशोपरि ।
सूराणां पटलं तस्मा-दर्शाति शीतरोचिषः ॥ २ ॥
चत्वारि तु ततो गत्वा, नक्षत्रपटलं स्थितम् ।
गत्वा ततोऽपि चत्वारि, बुधानां पटलं भवेत् ॥ ३ ॥
शुक्राणां च गुरुणां च, जौमानां मन्दसंज्ञिनाम् ।
त्राणि त्रीणि च गत्वोर्ध्वं, क्रमेण पटलं स्थितम् ॥ ४ ॥ इति ।
अं ७ वक्षः ।

(मन्दस्स णमित्यादि) ता इति पूर्ववत् । मन्दस्स पर्वतस्य जम्बूद्वीपगतस्य सकृत्तिर्यग्लोकमध्यवर्तिनः कि-यत्तेष्वमबाधया सर्वतः कृत्वा चारं चरति ? । भगवानाह—(ता एकादसेत्यादि) ता इति पूर्ववत् । एकादश योजनशतानि एकादशत्यधिकानि अबाधया कृत्वा चारं चरति । किमुक्तं भ-

वति?, मेरोः सर्वतः एकादश योजनशतान्येकविंशत्यधिकानि मुक्तं तदनन्तरं चक्यान्नतया ज्योतिश्चक्रं चारं चरति । (ता लोय-ताओ णमित्यादि) ता इति पूर्ववत् । लोकान्तादर्वाक्, णमिति वाक्यादङ्कारे । कियत्तेष्वमबाधया कृत्वा ज्योतिषं प्रवृत्तम् ? । भगवानाह—(एकादसेत्यादि) एकादश योजनशतानि एकादशाधिकानि अबाधया कृत्वा अपान्तरालं विधाय ज्योतिषं प्रवृत्तम् । (ता जंबूद्वीवे णं द्वीवे कयरे नवस्तले) इत्यादि सुगमम् । नवरमभिजिज्ञात्रं सर्वोऽयमन्तरं नक्षत्र-मग्नमपेक्ष्य, एवं मूलादीन्यपि सर्वबाह्यादीनि वेदिदध्यानि । (ता चंद्रविमाणे णमित्यादि) संस्थानादियं प्रश्नमूत्रं सुगमम् । भगवानाह—(ता अष्टकविट्ठोत्यादि) अष्टकपिन्धमुत्तर्नाहृत-मर्द्धमात्रं कपिन्धं तस्यैव यत् संस्थानं तेज्यः संस्थानमर्द्धकपि-त्यसंस्थानसंस्थितम् । आह—यदि चन्द्रविमानमर्द्धमात्रकपिन्ध-फत्रसंस्थानसंस्थितं तत् उदयकाले अस्तमनकाले यदि वा तिर्यक्परिभ्रमत्, पौर्णमास्यां कस्मात्तदष्टकपिन्धफत्राकारं नो-पलभ्यते, कामं शिरस उपरि वर्तमानं धनुलमुपवृज्यते अष्टक-पिन्धस्य शिरस उपरि दूरमवस्थापितस्य परजागृशनतो वर्तुलतया दृश्यमानत्वात् ? । उच्यते—इहाकंकपिन्धफत्रा-कारं चन्द्रविमानं न सामस्येन प्रतिपत्तव्यम्, किन्तु तस्य चन्द्रविमानस्य पीठं, तस्य च पीठस्योपरि चन्द्रदेवस्य ज्योति-श्चक्राजस्य प्रासादः, तथा कथञ्चनापि व्यवस्थितो यथा पीठेन सह भूयान् वर्तुल आकारो जयति, स च दूरजायात् एकांत-रतः समवृत्ततया जनानां प्रतिभासते, ततो न कश्चिद् दोषः । नचैतत् स्वमनोयिकाया जृम्भितम् । यदेतदेव जिनजद्राणिक्-माधमणेन विशेषणवत्यामाहोपपुरस्सरमुक्तम्-

“ अष्टकविट्ठगारा, उदयऽधमगुमि कहुं न वीसंति ।

ससिसूराण विमाणा, निरियक्खेत्तधियाणं च ? ॥ १ ॥

उत्ताणऽकविट्ठा-गारं पीठं तदुचरि पासाओ ।

बहु मेखेण तओ, समवट्ठं दूरभावाओ ॥ २ ॥

तथा सर्वे निरवशेषं स्फटिकमयं स्फटिकविशेषमणिमयं, तथा मभ्युक्ता आभिमुख्येन सर्वतो विनिर्गता उत्सृता प्रवृत्ततया सर्वासु दिक्षु प्रसृता या प्रभा दीप्तिस्तथा सितं शुक्लमभ्युक्तो-च्छ्रुतप्रभासितं, तथा विविधा अनेकप्रकारा मणयश्चन्द्रकान्त्या-दयो रत्नानि कर्कतनादीनि तेषां भक्तयो विट्ठिस्त्रिविधेभ्यः ता-भिश्चित्रमनेकरूपवत्, आभ्यर्षवद्वा विविधमणिरत्नचित्रम; तथा वातोद्धृता वायुकम्पिता विजयोऽभ्युदयस्तत्संसृचिका वैजय-न्त्यभिधाना याः पताकाः । अथवा विजया इति वैजयन्तीनां पा-र्श्वकर्णिका उच्यते, तत्प्रधाना वैजयन्त्यो विजयवैजयन्त्यः पता-कास्ता एव विजयवर्जिता वैजयन्त्यः, अत्रातिच्छत्राणि च उप-र्युपरि स्मितातपत्राणि तैः कञ्चित्, ततो वातोद्धृतविजयवैजयन्ती-पताकाच्छत्रातिच्छत्रकञ्चित्, तुङ्गमुच्चम्, अत एव (गगनतत्समकु-क्षिहंत सिंहं रति) गगनतत्समम्बरतत्समनुल्लिखत्, अत्रिज्ञाप्यच्छि-रं यस्य तद् गगनतलानुलिखच्छिखरम् । तथा जालानि जातका-नि तानि च भवनभित्तपु लोके प्रतीतानि, तदनन्तरेषु विशि-ष्टशोभानिमित्तं रत्नानि यत्तद् जात्राभरणरत्नम्, सुते चात्र प्रथमै-कवचनलोपो ह्युच्यः । तथा पञ्जरादुन्मीलितमिव बहिष्कृतमिव पञ्जरोन्मीलितमिव । यथा हि किञ्च किमपि वस्तु पञ्जराद् वंशादिमयप्रच्छादनविशेषाद् बहिष्कृतमत्यन्तमविनष्टायात्वा-त् शोभते, एवं तदपि विमानमिति भावः । तथा—मणिकनकानां

संबन्धिनः। स्तूपिका शिखरं यस्य तद् मणिकनकस्तूपिकाकम् ।
तथा विकसितानि शनातपत्राणि पुष्करिकाणि द्वारादौ प्रतिह-
तित्वेन स्थितानि तिष्ठकाश्च मित्यादिषु चन्द्राणि रत्नमयाश्चा-
र्द्धचन्द्रद्वाराप्रादिषु तैश्चित्रं विकसितम्, आतपत्रपुष्करीक-
तिष्ठकाश्चन्द्रचित्रम् । तथा—अन्तर्बहिश्च मृद्वणं मण्डण-
मित्यर्थः । तथा—तपनीयं सुवर्णविशेषस्तम्भस्या बालुकायाः
सिकतायाः प्रस्तटः प्रतरो यत्र तत्तथा ; तपनीयबालुका-
प्रस्तटतया सुवर्णस्पर्शं शुभस्पर्शं वा । तथा सञ्जीवाणि
सञ्जीवानि रूपाणि नरयुग्मादीनि रूपाणि तत्र तत् सञ्जीव-
रूपम् । प्रासादीयं मनःप्रासादहेतुः । अत एव दर्शनीयं द्रष्टुं यो-
ग्यं, तद्दर्शनेन तृप्तेरसंज्ञात् । तथा—प्रतिविशिष्टमसाधारणं रूपं
यस्य तत्तथा । (एवं सुरविमाने धीत्यादि) यथा चन्द्रविमान-
स्वरूपमुक्तमेवं सूर्यविमानं ताराविमानं च वक्तव्यं, प्रायः सर्वे-
षामपि ज्योतिर्विमानानामेकरूपत्वात् । तथा चोक्तं समवायाङ्गे-
“ केवल्या गे भंते ! जोइसियायासा पञ्चसा ! गोयमा ! इमी-
से रयण्णभाय पुद्वीय बहुसमरमाणिज्जाओ लूमिजागाओ स-
त्तनउयाइं जोयणसयाइं वहुं उप्पइसा दसुत्तरजोयणस-
यवाइहे तिरियमसंसेजे जोइसविसए जोइसियाणं देयाणं
असंसेजा जोइसिया विमाणायासा पञ्चसा ; तेणं जोइसि-
यविमाणायासा अञ्जुगा पमुसियपहसिया विविहमाणिरय-
णजसिचिन्ता तं सेव जाव पासाइया वरिसणिज्जा पमिक्वा” ।
अ० प्र० १७ पादु० न बाधा अबाधा । अनाक्रमणे, रा० जी०
स्था० । औ० ॥

अबाहिरिय-अबाहिरिक-त्रि० । बाहिर्भावा बाहिरिका । “ अ-
भ्यात्मादिभ्य ङकण्” । ६ । ३ । ७७ । इति हेमसूत्रेण ङकण्प्रत्ययः ।
प्राकारबहिर्गतिर्नो गृहपकृतिरित्यर्थः । न विद्यते बाहिरिका
यत्र तद्बाहिरिकम् । यस्य प्राकाराद् बहिर्गृहाणि न सन्ति
तस्मिन् स्थाने, वृ० १ व० ॥

अबाह्य-त्रि० । ग्रामस्यात्यन्तबहिर्भूतः, “ अबाहिरए कण्पइ
हेमंतगिम्हासु मासं वत्थए” व्य० १ व० ।

अबाह्यणिया-अबाधोनिका-स्त्री० । अबाधया उक्तलक्षणया
ऊनिका अबाधोनिका । ज० ६ श० ३ व० । अबाधाकालप-
रिहीनयाम, “ अबाह्यणिया कम्महिं पणत्ता” । जी० २ प्रति० ।

अविद्ध-अविद्ध-त्रि० । बेधरहिते, व्य० ८ व० । तं० ।

अविद्धकञ्-अविद्धकर्ण-पुं० । स्वनामक्याते तीर्थिकभेदे,
यदपि गजतुरगस्यन्द्वादिभ्यतिरिक्तनिमित्तप्रजवः संस्थाप्र-
त्ययः, गजादिप्रत्ययविलक्षणत्वाद्, वस्त्रचर्मकम्बले नीलप्रत्य-
यवादिति संख्याप्रासिद्धप्रत्यये अविद्धकर्णोक्तं प्रमाणम् । तद्यु-
क्तम् । गजादिभ्यतिरिक्तसंकेतादिप्रभवत्वेनेष्टत्वात् सिद्धसाध्य-
तादोषाघातत्वात् । सम्म० १ काण्डम् ।

अवीय-अद्वितीय-त्रि० । केनचिदपरेण सहावर्तमाने, यथादि
ऋषभचक्रतस्सहस्रा राज्ञां सार्कं, मल्लिपाश्वीं त्रिजिस्त्रिभिः
शतैः, वासुपुत्र्यः पदशत्या, शेषाश्च सदस्त्रेण सह प्रमजितास्तथा
भगवान् न केनाप्यतोऽद्वितीयः । कण्ठप० ।

अबुद्ध-अबुद्ध-त्रि० । अविपरिचिन्ति, दश० २ अ० । अविवेकि-
नि, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

अबुद्धनिन्दा-

जे अबुद्धा महाभागा, वीराऽनम्पत्तदंसिणी ।

अमुच्छं तेसि परकंते, सफलं होइ सव्वसो ॥ २२ ॥

ये केचनाऽबुद्धा धर्मं प्रत्यविज्ञातपरमार्थं व्याकरणशुक्तकर्ता-
दिपरिज्ञानेन जातावलोपाः परिकृतमानिनोऽपि परमार्थवस्तुत-
त्त्वानवबोधादबुद्धा इत्युक्तम् । नच व्याकरणपरिज्ञानमात्रेण
सम्यक्त्वव्यतिरेकेण तत्त्वावबोधो भवतीति । तथा चोक्तम्-

“ शास्त्रावगादपरिघट्टनतत्परोऽपि,

नैवाश्रुधः समजिगच्छति वस्तुतत्त्वम् ।

नानाप्रकाररसज्ञावगताऽपि दर्शं,

स्वाहं रसस्य सुचिरादपि नैव वेत्ते” ॥ १ ॥

यदि वा अबुद्धा इव बलवीर्यवन्तः, तथा महान्तश्च ते
भागाश्च महाभागाः । भागशब्दः पूजावचनः । ततश्च म-
हापूज्या इत्यर्थः । लोकविभूता इति । तथा वीराः परानी-
कजेदिनः सुभटा इति । इदमुक्तं जवति-परिज्ञता अपि त्या-
गादिभिर्गुणैर्लोकपूज्याः । अपि च—तथा सुभटावाद् बहु-
न्तोऽपि सम्यक्तत्त्वपरिज्ञानविकलाः केचन जवन्तीति दर्श-
यति—न सम्यग् असम्यक्, तद्भावोऽसम्यक्त्वम् । तद् द्रष्टुं
शीलं येषां ते तथा । मिथ्यादृष्ट्य इत्यर्थः । तेषां च बालानां य-
त्किमपि तपोदानाध्ययनयमनियमादिषु पराक्रान्तमुद्यम-
स्तदबुद्धमविशुद्धकारि, प्रत्युत कर्मबन्धाय, भावोपहतत्वात्,
सनिदानत्वादेति, कुवैद्यचिकित्सावद्विपरीताऽनुबन्धीति । तच्च
तेषां पराक्रान्तं सह फलेन कर्मबन्धेन वर्तते इति सफलम् । सर्वश
इति । सर्वाऽपि तत्किञ्चा तपोऽनुष्ठानादिका कर्मबन्धायैवेति
॥ २२ ॥ सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । बोधाविषये, वाच० ।

अबुद्धजागरिया-अबुद्धजागरिका-स्त्री० । उग्रस्थज्ञानवतां
जागरिकायाम्, भ० । “ अबुद्धा अबुद्धजागरियं जागरंति स्ति”
अबुद्धाः केवलज्ञानाभावेन यथासंभवं शेषज्ञानसङ्गावाच्च बु-
द्धसदृशाः ते च, अबुद्धानां उग्रस्थज्ञानवतां या जागरिका सा
तथा तां जाग्रति । ज० १२ श० १ व० ।

अबुद्धसिरी-देशा-मनोरथाधिकफलप्राप्तौ, दे० ना० १ वर्गः ।

अबुद्धि-अबुद्धिक-त्रि० । तत्त्वज्ञानरहिते, ग० १ अधि० । अ-
ज्ञानिनि, पं० सू० । बुद्धिरहिते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ व० ।

अबुद्ध-अबुद्ध-पुं० । विरोधे, अप्राशस्त्ये वा । न० त० । बु-
धभिन्ने मूर्खे, अल्पज्ञाने च । वाच० । अज्ञानाने, सूत्र० १ श्रु० २
अ० १ उ० । बाह्यिणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वा० । तत्त्वपरिज्ञान-
विकले, वृ० १ व० ।

अबुद्धजण-अबुद्धजन-त्रि० । अबुद्धोऽविपश्चिन्तनः परिजनो य-
स्य स अबुद्धजनः । अकल्याणमित्रपरिजने, “ विसयसुहेसु प-
सत्थं, अबुद्धजणकामरागपरिबद्ध” दश० २ अ० ॥

अबोह-अबोध-पुं० । न० त० । अवगमने, ध० १ अधि० ।

अवोहंत-अबोधयत्-त्रि० । अज्ञागरयति, वक्त० २६ अ० ।

अबोहि-अबोधि-स्त्री० । न० त० । अज्ञाने, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।
जिनधर्मानवसाँ, औत्पश्यादिबुद्ध्याभावे च । भ० १ श० ६ व० ।
मिथ्यात्वकार्ये ज्ञाने, “ अबोधि (हि) परियाणामि बोहिं उव-
संपज्जामि” आश्र० ४ अ० ।

कस्याबोधिर्भवति ?, इति प्रश्नस्योत्तरमाह—

मिच्छादंसणत्ता, सनिदाणा किएहलेसमोगादा ।

इह जे मरति जीवा, तेमि छलहा जवे बोही ॥

मिथ्यादर्शनं विपर्यस्तदर्शनं, मिथ्यात्वं तु मिथ्याक्रियाद्यभिलाष-
रूपं, तत्र रताः, तथा सह निदानेन देवत्वादिप्रार्थनारूपेण वर्तन्ते
इति समिधानाः । तथा कृष्णां सर्वाधर्मरूपां देव्यां जीवपरिणाम-
रूपामवगाढाः प्राप्ता इहास्मिन् जगति एवंविधा ये जीवा
स्त्रियन्ते तेषां दुर्लभो भवेद् बोधिः । आनु० ।

अबोहिकलुप-अबोधिकलुप-त्रि० । मिथ्यादृष्टौ, दश० ४४० ।

अबोहिबीज-अबोधिवीज-न० । अबोधेर्जन्मान्तरे जिनधर्माऽ-
प्राप्तौ बीजमिव बीजं हेतुरबोधिवीजम् । पञ्चा० ४ विच० । स-
म्यदर्शनाज्ञावहेतौ, पञ्चा० ७ विच० ।

अबोहिय-अबोधिक-न० । अर्थाज्ञा० अव्ययी० स० । मिथ्यात्व-
फले (अज्ञाने), दश० ६ अ० । न विद्यते बोधिर्यस्य सोऽबो-
धिकः । बोधरहिते, “ निरुज्यस्थं न जाणन्ति, मित्रक्षु व्य अ-
बोहिया ” सूत्र० १ अ० १ अ० २ व० । अविद्यमानबोधिके, औ०
अविद्यमानो बोधोऽस्मात् । जवान्तराप्रसवजिनधर्मलाभाप्रति-
जागरेणाहे, “ अप्यणो य अबोहीय, महामोहं पकुव्वइ ” ।
स० ३० सम० ।

अबुय-अबुद-पुं० । स्वनामख्याते (आबु) पर्वते, ती० ।

तत्कथा चैवम्-

अहन्तौ प्रणिपत्याऽहं, श्रीमन्नामनेयनेमिनौ ।

महाकरबुद्धाख्यस्य, कल्पं जल्पामि शेषतः ॥ १ ॥

देव्याः श्रीमातुरुत्पत्ति-मादौ वक्ष्ये यथाश्रुतम् ।

यदधिष्ठानतो ह्येष, प्रख्यातो ह्येव पर्वतः ॥ २ ॥

श्रीरत्नमायनगरे, राजाऽभूच्छतशेखरः ।

सोऽनपत्यतया हूनः, प्रैषीच्छाकुनिकान् बहिः ॥ ३ ॥

शिरस्थां काष्ठभारिण्या-स्ते दुर्गा दुर्गतस्त्रियाः ।

वीक्ष्य व्यजिह्वन् राज्ञे, जाव्यस्थास्त्वपदे सुतः ॥ ४ ॥

राज्ञाऽऽदिष्टा सगर्भैव, सा हन्तुं तन्नरिर्निशि ।

गते क्षिप्ता कायचिन्ता-व्याजात् तस्माद् बहिर्निरैत् ॥ ५ ॥

साऽसूत सुनुमत्याऽऽर्ता, छागं वक्रान्तरेऽमुचत् ।

गते चाऽऽर्ताय तदुक्ता-नाभिस्तैस्तैरघानि सा ॥ ६ ॥

पुण्येरिताभिस्तन्यं चा-पीप्यत् सन्ध्याह्वये मृगी ।

प्रवृद्धेऽस्मिष्टकुशाला-मदालङ्क्याः पुरोज्ज्वला ॥ ७ ॥

मृग्याश्चतुर्णां पादानां-मथो नूतननाणकम् ।

जातं श्रुत्वा शिशुरूपं, लोके वार्ता व्यजुम्भत ॥ ८ ॥

नग्यो नृपोऽनृत कोऽपीति, श्रुत्वा प्रैषीद् भयानृपः ।

तद्वधायाथ तं दृष्ट्वा, सायं ते पुरगोपुरे ॥ ९ ॥

बालइत्याजिण्याभुञ्जद्, गोयूथस्यायतः पथि ।

तत्तथैव स्थितं भाग्या-देकस्तुका पुरोऽजवत् ॥ १० ॥

तत्प्रेर्य च चतुष्पादा-न्तराले तं शिशुं न्यधात् ।

तच्छ्रुत्वा मन्त्रिवाक्यान्तं, राजाऽमस्तौरसं मुदा ॥ ११ ॥

श्रीपुञ्जाख्यः क्रमात्सोऽनृत, नृपस्तस्याऽभवत्सुता ।

श्रीमाता रूपसंपन्ना, केवलं प्रवगानना ॥ १२ ॥

तद्वैराग्यान्निविषया, जातु जातिस्मरा पितुः ।

न्यधेद्वत् प्राग्भवत् स्वं, यदाऽहं वानरी पुरा ॥ १३ ॥

संचरन्त्यर्बुदे शाखि-शाखां तालुनि केनचित् ।

विद्धा वृक्षाच्च दणं मे, कुण्डेऽपतत् तरोरधः ॥ १४ ॥

तस्य कामिततीर्थस्य, माहात्म्याद् नृतनुर्मम ।

मस्तकं तु तथैवास्ते-ऽद्याप्यतः कपिमुख्यहम् ॥ १५ ॥

१९२

श्रीपुञ्जोऽक्षेपयच्छीर्षं, कुण्डे प्रेष्य निजान्न नरान् ।

ततः सा नृमुखां जडे, तपस्वी चाबुदे गिरौ ॥ १६ ॥

व्योमगामन्यदा योगी, दृष्ट्वा तां रूपमोदितः ।

स्वापुत्तार्यालपत् प्रेम्णा, मां कथं वृणुषे शुभे ? ॥ १७ ॥

सोचेऽत्यगादाद्ययामो, रात्रेस्तावदतः परम् ।

ताम्रचूरकृतादर्वाक्, कयाचिद्विद्यया यदि ॥ १८ ॥

शैलेऽत्र कुरुषे इष्टाः, पद्या द्वादश तर्हि मे ।

वरः स्या इति चेद्वैस्वै-द्वियाम्याऽचीकरत्स ताः ॥ १९ ॥

स्वशक्त्या कुक्कुटरवे, कृतके कारिते तथा ।

निषिद्धोऽपि विवाहाय, नास्थात्तत्कैतवं विदन् ॥ २० ॥

सरिर्सीरेऽथ तं स्वस्त्रा, कृतवीवाहसंभूतिम् ।

सोचे त्रिशूलमुत्तुज्य, विबोदुं संनिधेहि मे ॥ २१ ॥

तथाकृत्योपागतस्य, पादयोर्विकृतान् धुनः ।

नियोज्य साऽस्य शूलेन, हृद्यक्षेप वधं व्यधात् ॥ २२ ॥

इत्याजन्माख्यमशीला, जन्म नीत्वा स्वराप सा ।

श्रीपुञ्जः शिखरे तत्र, तत्प्रासादमचीकरत् ॥ २३ ॥

परमासान्तेऽर्बुदाख्योऽस्या-ऽधोभागेऽक्षेक्षलत्यदिः ।

ततो विकम्पस्तत्सर्वः, प्रासादशिखरं विना ॥ २४ ॥

लौकिकास्त्वाहुः-

नन्दिवर्धन इत्यासीत्, प्राक् शैलोऽयं हिमाच्छिजः ।

कालेनार्बुदनागाधि-ष्ठानात्तर्बुद इत्यनृत ॥ २५ ॥

वसन्ति द्वादश ग्रामाः, अस्योपरि धनोदधुराः ।

तपस्विनो गौगात्रिकाः, राष्ट्रिकाश्च सदृशः ॥ २६ ॥

न स वृद्धो न सा बह्वी, न तत्पुष्पं न तत्फलम् ।

न स स्कन्धो न सा शास्त्रा, या नैवात्र निरीक्ष्यते ॥ २७ ॥

प्रदीपवन्महौषधो, जान्मन्त्र्यत्र रात्रिषु ।

सुरभीणि रसाख्यानि, वनानि विविधान्यपि ॥ २८ ॥

स्वच्छन्दोऽब्रह्मदण्डोर्मि-स्तोरदुकुसुमान्विता ।

पिपासुतप्ताऽऽनन्दाऽत्र, ज्ञाति मन्दाकिनी धुनी ॥ २९ ॥

चकासत्यस्य शिखरा-एयुस्तुङ्गानि सदृशः ।

परिस्त्रवन्ति सूर्यस्य, येषु रथ्या अपि कृणम् ॥ ३० ॥

खगमात्रीवज्रतैलेभ-कन्दाद्याः कन्दजातयः ।

दृश्यन्ते च प्रतिपदं, तत्तत्कार्यप्रसाधिकाः ॥ ३१ ॥

प्रदेशाः पेशलाः कुण्डै-स्तत्तदाश्रयकारिभिः ।

अस्य धातुखनीजिह्व, निर्जरैश्चामृतोदकैः ॥ ३२ ॥

काकूयिते कृते चोच्चै-र्द्राकोकूयितकुण्डितः ।

प्रादुर्भवति वाःपूरः, कुर्वन् खलहसारवम् ॥ ३३ ॥

श्रीमाताऽचक्षेखरस्य, वशिष्ठाश्रम एव च ।

अत्रापि लौकिकास्तीर्याः, मन्दाकिन्यादयोऽपि च ॥ ३४ ॥

महाक्षरस्य नेतारः, परमारनरेहवराः ।

पुरी चन्द्रावती तेषां, राजधानी निधिः श्रियाम् ॥ ३५ ॥

कलयन् विमलां बुद्धिं, विमलो दण्डनायकः ।

चैत्यमत्रर्षजस्याधात्, पैसं प्रतिमान्वितम् ॥ ३६ ॥

आराध्याऽन्धं जगवती, पुत्रसंपदपस्पृहः ।

तीर्थस्थापनमन्यर्थं, चरपकट्टमसन्निधौ ॥ ३७ ॥

पुण्यस्रग्दामरुचिरं, दृष्ट्वा गोमयगोमुखम् ।

तत्राग्रहीद् भुवं दण्डमेव, श्रीमातुर्भवान्तिके ॥ ३८ ॥ (युग्मम्)

राजानके श्रीधरेन्दुके, कुरु श्रीगुर्जरेश्वरम् ।

प्रसाद्य भक्त्या तं चित्र-कूटादानाय तज्जिरा ॥ ३९ ॥

वैक्रमे वसुवस्वाशा १०८८, मितेऽग्रे भूरैरैव्ययात् ।

सःसासाद् सुविमल-वसत्याङ्गं न्यधापयत् ॥ ४० ॥
यात्रोपनम्रसंघस्या-निमिषान्निविधातनम् ।
कुरुतेऽस्माभिका देवी, पूजिता बहुनिर्विघ्ने ॥ ४१ ॥
युगादिदेवैत्यस्य, पुरस्तादत्र चाहमनः ।
एकरात्रेण घटितः, शिल्पिना तुरगोत्तमः ॥ ४२ ॥
वैक्रमे वसुवस्वर्क १२८८, मितेऽद्दे नेमिमन्दिरम् ।
निर्ममे लूणिगवस-त्याङ्गं सचिवे-कुला ॥ ४३ ॥
कपोपलमयं बिम्बं, श्रीतेजःपालमन्त्रिराद् ।
तत्र न्यास्यत् स्तम्भतीर्थे, निष्पन्नं दृक्सुधाऽऽजनम् ॥ ४४ ॥
मूर्तीः स्वपूर्ववदयानां, हस्तिशालं च तत्र सः ।
न्यवीविशद्विशां पत्युः, श्रीसोमस्य निदेशतः ॥ ४५ ॥
अहो ! शोभनदेवस्य, सूत्रधारशिरोमणेः ।
तच्चैःपरचनाशिलया-काम द्वेये यथार्थताम् ॥ ४६ ॥
वज्रवृत्रातः समुद्रेण, मैनाकोऽस्यानुजो गिरेः ।
समुद्रस्त्रातोऽन्वनेन, दण्डेत् मन्त्रीह्वरो भवात् ॥ ४७ ॥
तीर्थद्वयेऽपि जग्नेऽस्मिन्, दैवान् स्रेच्छैः प्रचक्रतुः ।
अस्योद्धारं द्वौ शकाब्दे, बह्विवेदार्कसम्मिले १२४३ ॥ ४८ ॥
तत्राद्यतीर्थस्योक्ततां, लङ्को महर्षिसिंहभूः ।
वीथमस्तिवतरस्याभूदुक्ततां, चण्डसिंहजः ॥ ४९ ॥
कुमारपाशभूपाल-इचौलुष्यकुलचन्द्रमाः ।
भीवीरचैत्यमस्योच्चैः, शिखरे निरमीमपत् ॥ ५० ॥
तत्तत्कौतूहलाकार्यं, तत्तद्दोषविबन्धुरम् ।
धन्याः पश्यन्त्यर्बुदादि, नैकतीर्थपवित्रितम् ॥ ५१ ॥
दग्धः भोजसुधाकल्पः, भीजिनप्रभसुरिभिः ।
भीमवर्बुदकल्पोऽयं, चतुरैः परिवीयताम् ॥ ५२ ॥
इति श्रीअर्बुदाचलकल्पः समाप्तः ॥ ५३ ॥ कल्पः ।

अनङ्ग-अङ्ग-न० । अपो विभर्तीति अङ्गम् । मेघे, रा० । अपङ्ग-
शे-“ लिङ्गमतन्म ” ॥ ८ । ४ । ४४४ ॥ इति सूत्रेण पुंस्त्वम् ।
“अङ्गा लङ्गा भौगरीहि, पङ्क्ति रङ्गंतव जाड् । जो पहा गिरि-
गिङ्गण-मङ्गु, सो किं धनहि धन्याह् ” ॥ १११ प्रा० ४ पाद् । अङ्गमपि
सन्त्यस्मिन्नित्यङ्गम् । ‘अङ्गात्रिभ्यः’ । ७।२।४६ । इति हैमसूत्रेण म-
त्वर्थीयोऽप्रत्ययः । आकाशे, “ अङ्गवहलप विउव्वह् ” । अङ्गे
यानि चार्दलकानि तानि विकुर्वन्ति, आकाशे मेघान् विकुर्वन्ती-
त्यर्थः । रा० । स्वा० । आ० म० ।

अनङ्ग-अङ्ग-पुं० । अङ्गि-अङ्ग-भावे घञ् ; कृत्वम् ।
स्तोकेन तैत्तिरीया मर्दने, एकवारं तैत्तिरीये च । नि०चू०३३० ।

अनङ्गण-अङ्गज्जन-न० । धूतवशादिना (प्र० ४ स० ४०
४१०) सहस्रपाकतैलादिनिर्वा (आ० १ भु० ६ अ० ४ व०)
प्रकृते, कल्प० ३ कृण् । स्वा० । नि०चू० । आ० म० । वृ० । प्रव० ।

साधूनामन्यज्जनं न कार्यम्—

नो कल्पः निगंथाण वा निगंधीण वा परिव्रासिएण
तेद्वेण वा घण्ण वा नवणीण वा वसाए वा गत्तं अङ्ग-
गित्तए वा पक्खित्तए वा नञ्जत्थ आगादेहिं रोगायकंहेहिं ।

अस्य सम्बन्धमाह—

ससिणेहो अमिणेहो, दिज्जइ पक्खित्तु वा तगं दित्ति ।
सन्वो वि वणो सिप्पइ, दुहा उ वा मक्खणा भूया ॥

आलेपः सखेहोऽखेहो वा दीयते, ततो यथा खेदेन प्रकृतं क्रियते,
नवा, तथाऽनेनाऽभिधीयते । यद्वा-मणं प्रकृत्वा तत्कमनस्तरसूचक
साक्षेपं प्रयच्छन्ति; न वा सर्वोऽपि वण आलेप्यते । द्विधा वा प्रक-
णा भूयात्; कृतो वणोऽपि प्रदयते, आलेपोऽपि प्रकृतं दीयत इति
ज्ञातः । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या-नो कल्पते परिव्रासि-
तेन वा तैत्तिरेन वा घृतेन वा नवनीतेन वा वसया वा गात्रमङ्ग-
क्रितुं वा, बहुतेन तैत्तिरीया प्रकृतुं वा स्वल्पेन तैत्तिरीया, नान्यत्र
गाढादेभ्यो रोगातङ्गैः, तान्मुक्त्वा न कल्पते इत्यर्थः । दोषाश्चात्र
त एव संबन्धायो मन्तव्याः ।

आह-यद्येवं परिव्रासितेन न कल्पते प्रकृतं, ततस्तद्विषयानी-
तेन कल्पिष्यते ।

सुरिराह—

तद्विषयमकस्वणम्पी, लहुओ मासो उ होइ बोधवो ।

आणायणा विराहण, धूलि सरक्खो य तसपाणा ॥

तद्विषयानीतेनापि यदि प्रकृत्यति तदा लघुमासः, आह्वयश्च
दोषाः, विराधना च संयतस्य भवति । तथाहि-प्रकृते गात्रे
धूलिर्लगति; सरक्खो वा सचिचरजो रूपो वा तेनोक्तो लग-
ति, तेन चीवराणि मलिनीक्रियन्ते, तेषां धावने संयमविशधना,
स्नेहगन्धेन वा ये असमाशिनो लगन्ति तेषां विराधना भवेत् ।

धुवणाधुवणे दोसा, निसि भत्तं उप्पिद्वावणं चैव ।

चउसत्त स मइ तलिया, उव्वट्टसमाइ पडिपंथो ॥

स्नेहेन मलिनीकृतानां चीवराणां गात्राणां च धावनाधावनयो-
रुभयोरपि दोषाः । तथाहि-यदि न धावन्ते तदा निशि भक्तम्,
अथ धावन्ते ततः प्राणिनामुत्प्लावना भवेत् । उपकरण-
शरीरयोर्वा कृशत्वं च जघति । (स मइ त्ति) स एव देवाको ल-
गति, प्रकृते च गात्रपादयोर्मां धूली लगिष्यति इति कृत्वा तद्वि-
काऽपि नहति, तत्र गर्वो निर्मोदयतेत्यादयो दोषाः । यावत्स्व-
गात्रस्योद्धर्तनार्थिकं करोति तावत्सुधार्यपरिमण्यो भवति ।

तद्विषयमकस्वणे उ, दिट्ठा दोसा जहा उ मक्खिज्जा ।

अट्ठाणेषुव्वाए-ऽपवाए अरुक्कुरुजयणाओ ॥

तद्विषयमकस्वणेन जनिता एते दोषा दृष्टाः । द्वितीयेपदे यथा
प्रकृत्येत तथाऽभिधीयते-अस्वगमनेनाभारोहान्तः, परिभान्तो वा,
तेन वा कटी गृहीता, अरुक्वं तद्धाररेपे जातं कच्छुः पामा,
तथा वा कोऽपि गृहीतस्ततो यतनया प्रकृतेदपि ।

तामेवाह—

सभाईकयकज्जो, धुवितं मक्खेउ अत्थए अंते ।

परिपीय गोमयाई-उव्वट्टणा धोवणे जयणा ।

संज्ञा गमनम्, आदिशब्दादागमनादिकं च कायकृते कृतकार्यो, न
संज्ञादकृतकार्यः, सर्वाणि बहिर्गमनकार्याणि समाप्येत्यर्थः ।
स यावन्मात्रं प्रकृतीयं तावन्मात्रमेव धावित्वा प्रकाश्य ततो
प्रकृत्यति, प्रकृत्यित्वा च प्रतिश्रयस्यान्तस्तावदास्ते यावत्तेन
गात्रेण तन् तैत्तिरीयप्रकृत्यं परिपीतं भवति । ततो गोमया-
दिना तस्योद्धर्तनं कृत्वा यतनया यथा प्राणिनां प्लावना न भव-
ति तथा धावनं कार्यम् ।

जह कारण तद्विषयं, तु कर्णई तह जवेज्ज इयरं पि ।

आयरियवाहि वसभे-दिहं पुच्छिण वेज्ज संदेसो ॥

यथा कारणे तद्विषयानीतं प्रकृत्यं कल्पते, तथेतदपि परिव्रा-

सितं प्रकृणं कारणे कल्पते । कथमिति चेत् ? अत आह-आचार्यस्य कोऽपि व्याधिरुपपन्नस्ततो वृषभैः वैद्यः पूर्वोक्तविधिना प्रष्टव्यः, तेन च संदेश उपदेशो दत्तो भवेत्, यथा-शतपाकादीनि तैलानि यदि भवन्ति ततः चिकित्सा क्रियते ।

ततः किं कर्तव्यम् ? इत्याह-

सयपाग महस्सं वा, सयमाहस्सं व हंसमरुतेहं ।

दूरा उ एतीय असई, परिवामिजा जयं धीरे ॥

शतपाकं नाम तैलं तदुच्यते-यद्यौषधानां शतेन पच्यते । यद्वा-एकेनाप्यौषधेन शतवारं पक्कं परिवासयेत् । एवं सहस्रपाकं शतसहस्रपाकं च मन्तव्यम् । हंसपाकं नागहंसेन औषधसमारम्भवृत्तेन यदेतत्तैलं पच्यते । मरुहैलं मरुदेशे पक्वंतादुपपद्यते । एवंविधानि दुर्लभव्यापानि प्रथमं तद्वैद्यसिकानि मार्गणीयानि, अथ दिने दिने न लभ्यन्ते ततः पञ्चकपरिहाण्या चतुर्गुणमाप्तो दूरादप्यानीय धीरो मीतार्थो यतनया अल्पसागारिके स्थाने अन्वहं खीरेण वेष्टयित्वा परिवासयेत् ।

इदमेव सुब्यक्तमाह-

एयाणि पक्खण्णहा, पाणहा पमिदिणं ए लंभेजा ।

पणहाणीए जइउं, चउगुरु पत्तो अदोसोउ ॥

एतानि शतपाकादीनि प्रकृणार्थं पानार्थं वा प्रतिदिनं यदि न लभ्यन्ते ततः पञ्चकपरिहाण्या यत्तित्वा चतुर्गुणकं, यदा प्राप्तो भवति तदा परिवासयन्त्यौषधो न प्रायश्चित्तमाह । ७०५ अ० । सूत्र० ॥ “सेसे परो कायं तेहेण वा घण्ण वा वसाए वा मक्खेज्ज वा अभंगेज्ज वा पो तं सातिए खो तं गियमे ” आचा० २ भु० १३ अ० । “जे भिक्खू अंगादाणं तेहेण वा घण्ण वा ण-वणीएण वा वसाए वा अभंगेज्ज वा मक्खेज्ज वा अभंगंतं वा मंसंतं वा साइज्ज ” नि० सू० १ अ० । (‘अंगादाण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ४० पृष्ठे व्याख्यातमेतत्) “अभंगणं विहिपरिमाणं करेह ” उपा० १ अ० । (‘आणं’ शब्दे द्वितीय-भागे १०९ पृष्ठे दर्शयिष्यते सूत्रम्)

अभंगमिपल्लव-अन्यजित-त्रि० । स्नेहाभ्यक्तशरीरे, ७० १ उ० । पि० । आ० म० । ओष० ।

अभंगमि (गे) ता-अन्यज्य-अव्य० । तैलादिना अन्यज्जं कृत्वेत्यर्थे, स्था० ३ अ० १ उ० । आचा० ।

अभंगमिय-अन्यजित-त्रि० । स्नेहेन मर्दिते, पि० ।

अभंगं (विज) तर-अन्यन्तर-त्रि० । पुत्रकलत्रादिवत् प्रत्यासत्ते, स्था० ८ अ० ।

आभ्यन्तर-त्रि० । अभ्यन्तरे भवमाभ्यन्तरम् । मध्यस्थे, स्था० २ अ० १ अ० । पि० । विपा० । हा० । अभ्यन्तरभागवर्तिनि, रा० । जी० । “सर्वभंतराणंतरं मंडलं ववसंकमिन्ता चारं चरह ” अं० ७ अ० ।

अभंगं (विभ) तरओसचित्तकम्म-अन्यन्तरतःसचित्र-कर्मन्-त्रि० । मध्ये चित्रकर्मरमणीये, कर्म० २ कर्म० । कल्प० ।

अभंगं (विभ) तरकरण-अन्यन्तरकरण-न० । भावसंग्रह-भेदे, व्यो० तच्च-अभ्यन्तरकरणं नाम द्वयोः साध्वोर्गन्धमेकीभूत-योरभ्यन्तरे कुलादिकार्यनिमित्तं परस्परमुद्युपतोस्तृतीयस्यो-

पशुश्रुपर्वहिःकरणं, अथवाऽपदिष्टः सन्नभ्यन्तरे गत्वा तद् गच्छादिप्रयोजने घृते, एतदभ्यन्तरकरणम् । यदि वा नेन महये वाह्यभावं मन्यन्ते तानपि तथाऽनुवर्त्तयन्ति यथा न तेजस्विन-मभिमान्यन्ते, एतदभ्यन्तरकरणम् (व्य०) ।

पुण्य जहा गुरुणं, अभंगतर दोहदमुद्धवनाणं ।

तस्यं कुणनी वहिया, वेइ गुरुणं च तं पिछो ॥

पूजनं यथाक्रमं गुरुणामभ्यन्तरकरणं यदभ्यन्तरे द्वयोरुद्धपनो-स्तृतीयमुपश्रुपुं बहिः करोति, यदि वा तद् गच्छादिप्रयोजने पुष्टः सन्नभ्यन्तरं गत्वा गुरुणं घृते कथयति । व्य० ३ उ० ।

अभंगं (विज) तरग-अन्यन्तरक-पुं० । आसन्नमन्त्रिप्रभृतौ, विपा० १ भु० ३ अ० । स्था० ।

अभंगं (विज) तरठाणिज्ज-अन्यन्तरस्थानीय-पुं० । आभ्यन्तरनामसु प्रेक्ष्यपुरुषेषु, “अभिभतरठाणिजे पुरिसे सहा-वेह ” हा० १३ अ० ।

अभंगं (विज) तरतव-अन्यन्तरतपस्-न० । अभ्यन्तरमन्तरस्यैव शरीरस्य तापनासम्पत्तद्विभिरेव तपस्तया प्रतीयमानत्वाच्च, तच्च तत्तपश्चेति अभ्यन्तरतपः । औ० । लौकिकैरनभिज्ञ-व्यत्वात् तन्त्रान्तरीयैश्च परमार्थतोऽनासेव्यमानत्वात् मोक्षप्राप्त्यन्तरकृत्वाच्चाज्यन्तरमिति । स्था० ६ अ० । स० । पं० अ० । पञ्च० । ग० । भ० । उक्त० । अभ्यन्तरस्यैव शरीरस्य कामेणप्रकृणस्य तापकत्वाद्अन्यन्तरतपः । प्रभ० ५ स० ४० । प्रायश्चित्तादौ तपोप्रेदे, औ० । “प्रायश्चित्तं ध्यानं, वैयाकृत्यं विनयमथोत्सर्गः । स्वाध्याय इति तपः षट्-प्रकारमाभ्यन्तरं जवति ” ॥ १ ॥ अ० १ अधि० । ग० । उक्त० । “कृत्विहे अभंग-तरिणं तवे पन्नसे । तं जहा-पायच्छित्तं विणओ वेपावच्च स-ज्जाओ भाणं वि वस्सगो ” स्था० ६ अ० ।

अभंगं (विभ) तरतो-अन्यन्तरतस्-अव्य० । सत्समर्थे त-सिद्ध । अभ्यन्तरे मध्ये इत्यर्थे, “सत्तएहं पयमीणं, अभिभतर-तो उ कोमिकोडीए ” । आ० म० प्र० ।

अभंगं (विज) तरदेवसिय-अन्यन्तरदैवसिक-न० । दिव-साभ्यन्तरसम्भवेऽतिचारे, “अच्छुद्धिओमि अभंग-तरदेवसियं वा लासेउं ” इति । अ० २ अधि० ।

अभंगं (विभ) तरपरिस-अन्यन्तरपरिषत्-पुं० । स्त्री० । व-यस्यमाणुलीस्थानीयायां परममित्रसहस्र्यां समित्यपरनामिकायां देवेन्द्राणां पर्वदि, रा० । स्था० ।

अभंगं (विज) तरपाणीय-अन्यन्तरपानीय-त्रि० । अभ्यन्तरे पानीयं यस्य स तथा । मध्यस्थजलयुक्ते चौरपक्षस्यादावर्थे, हा० १८ अ० ।

अभंगं (विज) तरपुक्खरु-अन्यन्तरपुष्करार्ध-न० । मा-नुषोत्तरपर्वतादवाग्नवे पुष्करवरद्वीपस्यार्धे, जी० ३ प्रति० । सू० प्र० । (नामनिर्दिष्ट्यादि ‘पुष्करवरदीप’ शब्दे व्याख्यास्यते)

अभंगं (विज) तरपुष्पफल-अन्यन्तरपुष्पफल-त्रि० । अभ्यन्तराणि अभ्यन्तरजागवर्त्तानि पुष्पाणि च फलानि च पुष्पफलानि येषाम् । पत्रावृत्तत्वाद् बहिरदृश्यपुष्पफलके वृत्ते, रा० ।

अभंगं (विज) तरवाहरिय-अन्यन्तरबाहिरिक-त्रि० । सहा-

अन्यतरेण नगरमध्यभागेन बाहिरिका नगरबहिर्भागो यत्र त-
त्तथा । नगरमध्ये बाहिरिकाया विद्यमानत्वे, दशा० १० अ० ।

अन्नं (विं) तरय- अज्यन्तरक-पुं० । राजानमतिप्रत्या-
सन्नीभूयावन्नगति, व्य० १ व० ।

अन्नं (विं) तरलदि-अज्यन्तरलब्धि-स्त्री० । अज्यन्त-
रावधेः प्राप्ति, तथाचोक्तं चूर्णौ-“ तस्य अभ्यन्तरलब्धि नाम
अथ से त्रिष्वस ओहिनाणं समुपपन्नं ततो ठाणाओ आ-
रज्ज सो ओहिनाणी निरंतरसंबद्धं संखेज्जं वा असंखेज्जं
वा खित्तओ ओहिना जाणह पासह एव अभ्यन्तरलब्धि सि ”
विशे० । “अभ्यन्तरलब्धि सा, जस्य पर्ववपज्जं च संबन्धो । सं-
बन्धोहिनाणं, अभ्यन्तरओऽवहीनाणी ” ॥७५३॥ विशे० ।

अन्नं (विं) तरसंबुद्धा-अज्यन्तरशम्बुद्धा-स्त्री० । अभ्यन्त-
राद् मध्यजागात् शङ्खवृत्तगत्या निजमाणस्य बहिर्निस्सरणे
भवन्त्यां गोचरचूर्णौ, ध० ३ अधि० । यस्यां क्षेत्रबहिर्भागाच्छ-
ङ्खवृत्तगत्याऽऽत्तु क्षेत्रमध्यभागमायाति साऽभ्यन्तरशम्बुद्धा ।
स्था० ६ ना० ।

अन्नं (विं) तरसगुह्य-अज्यन्तरशकटोष्णिका-स्त्री० ।
अगुह्यौ मीलयित्वा विस्तार्य पाष्णीं तु बाह्यतस्तिष्ठत्युत्सर्गे,
एव भणितोऽभ्यन्तरशकटोष्णिकादोष इति । कायोत्सर्गस्थो-
ष्णिकादोषज्ज्ञेदे, प्रव० ५ द्वा० । आव० ।

अन्नं (विं) तरोहि-अज्यन्तरावधि-पुं० । अवधिमेदे, अयं
अज्यन्तरावधिः प्रदीपप्रभापटलवदवधिमता जीवेन सद सर्व-
तो नैरन्तर्येण सम्बन्धोऽखण्डो देशरहित एकस्वरूपोऽत एवा-
यं सम्बन्धावधिर्देशावधिश्चोच्यते । विशे० ।

अन्नं (विं) तरिया-अज्यन्तरिकी-स्त्री० । अज्यन्तरभाग-
वर्तिन्यां अवनिकायाम्, द्वा० १ अ० ।

अभ्यन्तराहार्य-अज्याख्यातज्य-त्रि० । (अभ्याख्यानदाप्ये,)
अभ्याख्यानं नामाऽसदभियोगः, यथा चौरं चौरमित्याह । आचा०
१ सु० १ अ० ३ व० ।

अभ्यन्तराहार्य-देशी-अकीर्तौ, दे० ना० १ वर्ग ।

अभ्यन्तराहार्य-अज्याख्यान-न० । अभिमुख्येन आख्यानं दो-
षाविष्करणमज्याख्यानम् । ज० ५ श० ६ उ० । औ० । प्रक-
टमसदोषारोपणे, प्रज्ञा० २२ पद । प्रश्न० । आव० । अस-
ददूषणाभिधाने, प्रश्न० २ आश्न० ८० । अभिमुख्येन, असदध्या-
रोपणे च । आव० ५ अ० । परस्याभिमुखं दूषणवचने, प्रश्न० २
आश्न० ८० । प्रव० । असदभियोगे, यथा चौरं चौरमित्याह ।
आचा० १ सु० १ अ० ३ उ० । औ० । सूत्र० । “ एगे अन्न-
वक्षणे ” स्था० १ ना० १ उ० ।

अधिकरत्नाधिकमंवरत्नाधिकोऽज्याख्याति-

दो साहम्मिया एगतो विहरन्ति, तेहि एगे तस्य असयं
अकिचछाणं पमिसेविता आलोइज्जा-अह एं भंते !
अमुएणं साहुणा सद्धिं इमियम्मि कारणम्मि मेहुणप-
मिसेवी । पच्चयहेउं च सयं पमिसेविणं जणणति । तस्य
पुच्छियव्वे-किं पमिसेवी ?, अपमिसेवी ? । से य वएज्जा-

पमिसेवी परिहारपत्ते । से य वएज्जा-णो पमिसेवी, णो
परिहारपत्ते । जे से पमाणं वदति से य पमाणाउ येतव्वं
सिया । से किमाहु भंते !, सच्चपइसा ववहारा ॥ २५ ॥

हो साधर्मिकौ सांभोगिकौ, एकत एकेन संघाटकेन विहरतः, तत्र
तयोर्धर्मयोर्मध्ये एक इतरस्याभ्याख्यानप्रदाननिमित्तमन्यतरद्
'अवियत्तं' अभ्युपगच्छति, न परस्यैव केवलस्याभ्याख्यानं
वदति, तत आह-(पच्चयहेउं चेत्यादि) परेषामाचार्याणा-
मन्येषां च साधूनामेव संबदति, अन्यथा को नामात्मानं प्रति से-
वितमभिमुख्य इति प्रत्ययो विश्वासः स्यादिति हेतोः स्वयमपि
च प्रतिसेवितमिति भणति । एवमुक्तो यस्याभ्याख्यानमदायि
स प्रष्टव्यः-किं वा जवान् प्रतिसेवी, न वा ? । तत्र यदि स
वदेत्-प्रतिसेवी, ततः स परिहारतपोभाक् क्रियते, उपलब्ध-
णमेतत् । छेदादिप्रायश्चित्तभागपि क्रियते इति द्रष्टव्यः । अथ स
वदेत्-नाहं प्रतिसेवी; तर्हि परिहारः प्राप्तः स्यात् । न परिहार-
तपःप्रभृति प्रायश्चित्तभाक् क्रियते इति भावः । स च प्रतिसेवी
वा यदज्याख्यानदाता “ से ” तस्य प्रतिसेवनायां प्रमाणं चर-
कादि वक्ति; तस्मात्प्रमाणाद् गृहीतव्यो निश्चेतव्यः सः । अथ किं
कस्मात्कारणादेवमाहुर्जयन्तः ? हे जवन्त ! । सूरिराह-सत्यप्रति-
कृत्यवदारास्तीर्थकैर्देहितास्ततो न यथाकर्थाश्च प्रतिसेवी
अप्रतिसेवी वा क्रियते । एव सूत्राकार्यः ।

अधुना निर्युक्तिभाष्यविस्तरः । तत्र भिक्षाचर्याविचारचुमि-
गमनविहारादिषु यो रत्नाधिकतरः कुतश्चिदोपादधमो जातः
स तमवमरत्नाधिकं यैः कारयैरभ्याख्यानेन दूषयति तानि
प्रतिपादयिषुराह-

रयणाहियवायएणं, खलियमिद्वियपेद्धणाएँ उदएणं ।

देव उद्ध मेहुणम्मि य, अभ्यन्तराहार्यं कुमंगम्मि ॥

रत्नाधिकवातेन रत्नाधिकोऽहमिति गर्वेण अवमरत्नाधिकं द-
शविधचक्रवाहसामाचार्यामस्त्वस्मितमपि कषायोदयेन तर्जय-
ति । यथा-हे दुष्ट ! शैल ! स्खलितोऽसीति । तथा पेषोपधिकीं
प्रतिक्रम्य प्रथममेव परावर्तयन्तं, यदि वा अभिमतपदं पदेन
विच्छिन्नं सूत्रमुच्चारयन्तं हा दुष्ट ! शैलक ! मिहितमुच्चारय-
सीति तर्जयति । तथा (पेल्लण सि) अन्यैः साधुभिर्चर्यमा-
णोऽपि कषायोदयतः स्वहस्तेन प्रेरयति तर्जयति । ततः सो-
ऽवमरत्नाधिकः कषायितः सन् चिन्तयति-एष रत्नाधिक-
वातेनेत्थं बहुजनसमक्षं तर्जयति, अथवैष सामाचारी, रत्ना-
धिकस्य सर्वं हन्तव्यमिति, ततस्तथा करोमि यथैष मम
हृद्युक्तो भवति । एवं चिन्तयित्वा तौ द्वावपि भिक्षाचर्यायै ग-
तौ, तत्र च तृपितौ बुद्धितौ चेत्येवं चिन्तितवन्तौ-अस्मिन्नार्या-
देवकुले वृक्षविषमे वा प्रथमाद्विकां कृत्वा पानीयं पास्याम इति,
एवं चिन्तयित्वा तौ तदभिमुखं प्रस्थितौ, अत्रान्तरे अवमरत्ना-
धिकः परित्राजिकामेकां तदभिमुखं गच्छन्तीं दृष्ट्वा स्थितः,
उपलब्ध एष इदानीमिति चिन्तयित्वा तं रत्नाधिकं वदति-अ-
हो ! अद्य ज्येष्ठार्थ ! कुरु त्वं प्रथमाद्विकां, पानीयं वा पिब, अहं
पुनः संज्ञां व्युत्सृक्ष्यामि, एवमुक्त्वा त्वरितं मैथुने अभ्याख्यानं
दातुं वसतावागत्यालोचयति ।

तथा दर्शयति-

जेट्टउज्जेण अकज्जं, सज्जं अज्जाधरे कयं अज्जं ।

उबजीवितोऽस्य जंते !, मए वि संसइकणो व्व ॥

ज्येष्ठार्येण। सद्य इदानीमार्यागृहे कृतमकार्यं मैपुनाजिसे-
षावकणं, ततो भद्रं । तत्संसर्गतो मयाऽपि संसृष्टकल्पो मै-
पुनप्रतिसेवा, अत्रास्मिन्प्रस्तावे उपजीवितः ॥

अहवा उच्चारगतो, कुमंगमाईकमिद्वेदेसम्मि ।

वेती कयं अकज्जं, जेह्ज्जेणं सह मए वि ॥

अथवेत्यभ्याख्यानस्य प्रकारान्तरप्रदर्शने। कुमङ्गादौ कदिवलदे-
शे गहनप्रदेशे उच्चाराय गतस्तत्र च ज्येष्ठार्येण सह मयापि कृ-
तमकार्यमिति । तस्माद् व्रतानि मम साम्प्रतमारोपयत ।

एवमुक्ते सुरिभिः स एवं वक्तव्यः—

तस्मागते वयाइं, दाहामो देंति वाऽऽउरंतस्स ।

जूयत्थे पुण नाए, अलियनिमित्तं न मूळं तु ॥

योऽसौ त्वया अभ्याख्यातः स यदा आगतो भविष्यति तदा
तस्मिन्नागते व्रतानि दास्यामः । अथ स स्वरमाणो ब्रूते—भग-
वन् ! कुशाग्रस्थितयाताहतजलविन्दुरिवातिचञ्चलं जीवितमि-
ति न शक्यते क्षणमात्रमप्यव्रतेन स्थातुम्, इत्यधुनैव ममारोप्यतां
व्रतादीनीति । तस्यैव स्वरमाणस्य ददति व्रतानि, वाशब्दो
विकल्पार्थः । तत्र पुनर्नूतार्थो गवेषणीयः, किमयं सत्यं ब्रूते,
उतालीकम् ? तत्र यथा नूतार्थो गवेषणीयस्तथाऽनन्तरमेव व-
क्ष्यते । नूतार्थं च ज्ञाते यदि सत्यं, तदा द्वयोरपि मूलं दीयते ।
अथालीकम्, ततो योऽभ्याख्यातः स ब्रूः, इतरस्य स्वभ्या-
ख्यातुर्मूलं न दीयते, किन्त्वलीकनिमित्तं मृषावाद्प्रत्ययं चतु-
र्गुणकं प्रायश्चित्तमिति ।

सम्प्रति यथा नूतार्थो ज्ञायते तथा प्रतिपिपाद-

यिषुर्द्वारगाथामाह—

चरियापुच्छणपेसण, कावाझिय तवसंयो य जं जणइ ।

चउजंग निरिक्खा दे-वया य तहियं विही एसो ॥

तत्र नूतार्थे ज्ञातव्ये एव विधिः—चरिका परिमाजिका, तस्याः
प्रच्छनाय वृषभाणां प्रेषणं स चेत्सत्यवादी न मन्यते ततस्तौ
द्वावपि पृथगाश्रये प्रेक्ष्य तत्र वृषभाः ततस्वरूपगवेषणाय का-
पालिकरूपेण प्रेष्यन्ते । कापालिकप्रदणमुपलक्षणम्, तेन सरज-
स्कादिरूपेणापीत्यपि द्रष्टव्यम् । एवमपि नूतार्थानिर्णये (तवो
स्ति) तपः स्वकायोत्सर्गेण देवतामाकम्प्य पृच्छति । एतस्यापि
प्रकारस्याज्ञावे संघो मेलयित्वा प्रच्छनीयः, तेन च निरीक्षिणो
निरीक्षकानधिकृत्य चतुर्भङ्गी—केचित्तथाज्ञातं तथाज्ञावेन पश्य-
न्तीत्यादिरूपा वक्ष्यमाणा प्रकृत्यते । गाथायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वा-
त् । सा च चतुर्भङ्गी जद्रप्रान्तदेवता आश्रित्य संभवति । एष
द्वारगाथासंकेतार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव गाथां विवरीपुराह—

आहोइयम्मि तिउणो, कज्जं से सीसए तयं सव्वं ।

पभिसिद्धिम्मि य इयरो, भणाइ वीयं पि ने नत्थि ॥

अभ्याख्यातः साधुरागतः सन् आश्लोचयति—प्रथमालिकां या-
वन्म जानामि द्वितीयः संघाटकः क्वापि गत इति केवलोऽहमा-
गतोऽस्मि । तत आचार्यां ब्रूते—सरगगालोचय । ततः स स्मृ-
त्वा आलोचयति, यावत्तस्मिन्नापि तृतीये घारे तद्दालोचयितम् ।
ततस्त्रिगुणं त्रिःकृत्य आलोचयति यदि न प्रतिसेवितमित्यालोचय-
ति, ततो येन कारणेन श्रीन् वारान् आलोचयितस्तत्कार्यं कारणं
सर्वे तस्य शिष्येने कथ्यते, यथा—स एष तत्र संघाटकस्त्वया सह

किञ्चित्मात्रं द्विगित्वा समागतो ब्रूते—ज्येष्ठार्येण आर्यागृहे वृक्ष-
विषमे च कञ्चित्प्रदेशे कृतमकार्यम्, तत्संसर्गतो मयाऽपि सं-
सृष्टकल्प उपजीवित इति । ततोऽभ्याख्यातसाधुर्वदति—
न मया प्रतिसेवितम् । एवं तेन प्रतिपिपे प्रतिसेवने इतरोऽभ्या-
ख्यानप्रदाता भवति—अहो ! ज्येष्ठार्य ! तव द्वितीयमपि व्रतं
नास्ति, आस्तां चतुर्थमित्यपिशब्दार्थः ।

दोएहं पि अणुमण्णं, चरिया वसहे पुच्छियपमाणं ।

अकत्थ वमह तुम्हे, जा कुणिमो देव उस्सगं ॥

एवं द्वयोरपि विवदतोरैवमुच्यते—चरिका पृच्छयतां यत्सा
वक्ष्यति तत्प्रमाणयिष्यते । एवमुक्ते यदि तौ द्वावप्यनुमन्येते,
ततो द्वयोरनुमतेन, संमत्या इत्यर्थः । वृषभाश्चरिकां प्रष्टुं प्रेष्य-
न्ते, ते च तत्र गताः प्रथमनश्चरिकां प्रज्ञापयन्ति, प्रज्ञाप्य पृच्छ-
न्ति—किमत्र सत्यम्, अलीकं वा ? एवं वृषभैश्चरिका पृष्टा सती
यद् ब्रूते तत्प्रमाणं कर्त्तव्यम् । तत्र चरिकयोक्तम्—भगवन् ! अभ्य-
ख्यानं तेन द्वितीयेन तस्मै दत्तमिति । एतच्चोक्तं वृषभा वस-
तावागत्य गुरवे निवेदयन्ति । यथावस्थिते निवेदिते यद्यन्य-
तरो वदति—गृहयति चरिका न सम्यक्कथयति । तदा गुरवो
द्वावपि ब्रूते यूयमप्यत्र वसति याचयित्वा तत्र वसथ, या-
वदद्य रात्रौ देवताराधनार्थं कायोत्सर्गे कुर्मः । किमुक्तं प्रव-
ति ?—कायोत्सर्गेण देवतामाकम्प्य पृच्छामः—कोऽत्र सत्य-
वादी, को वाऽलीकवादी ? इति ।

एवमुक्ते तौ द्वावपि वसन्त्यन्तरे गते यद्

भवति तदभिधित्सुगाह—

आदिगमादी वसभा, पुब्बि पच्छा वजंति निसि सुणणा ।

आवस्सग आउट्ठण, सम्भावे वा असम्भावे ॥

अस्थिकाः कापालिकाः, आदिशब्दात्सरजस्कादिपरिग्रहः, त-
द्गृहाः सन्तः । किमुक्तं जवति ?—कापालिकं वेषं सरजस्कवेषं
कृत्वा यस्यां वसतौ द्वार्यापि जनां तिष्ठतस्तत्र पूर्वं वृषभा गच्छ-
न्ति । यदि वा तयोर्गीतयोः पश्चात्तत्र च गत्वा रात्रौ मातृस्थाने
सुप्ता इव तिष्ठन्ति, तथापि तयोः परस्परमुल्लापं शृण्वन्ति ।
तयोश्चावश्यं कर्तृकामयोर्योऽसाववमरत्नाधिकोऽभ्याख्यान-
दाता, स इतरं प्रति मिथ्यादुष्कृतोपस्थित एतद्ब्रूति—त्वं मया
असता अभ्याख्यानेनाभ्याख्यातोऽसौ मिथ्यादुष्कृतमिति ।
ततो रत्नाधिको ब्रूते—किं नाम तवापकृतं मया, येनासदाभ्या-
ख्यानं मे दत्तमिति ? । अवमरत्नाधिको भाषते—त्वं नित्य-
मेव यत्र तत्र वा कार्यं सम्यग् प्रवर्त्तमानमपि हे दुष्ट ! शैल-
क ! इति तर्जयसि, तेन मया त्वमसदाभ्याख्यानेनाभ्याख्यातः ।
एवमावश्यंके भावश्यकवेलायामावर्त्तने भावप्रत्याख्यानं अ-
लीकाभ्याख्याने सद्भावो ज्ञायते । अथ न परस्परसंभाषणतः
सद्भावो ज्ञायते, तदा सद्भावपरिज्ञानाभावे तपस्वी प्रष्टव्य
इति शेषः ।

तथाचाऽऽह—

सदो चि मं जाससि निच्चमेव,

बहूण मज्झम्मि तत्रो कहेमि ।

अभासमाणाण परोपरं वा,

देवाण—मुस्सग तवस्सि कुज्जा ॥

नित्यमेव सर्वकालमेव यद् हे शत्रु ! शैलक ! इति मां भाष-
से, तेन त्वमसताभ्याख्यानेनाभ्याख्यातः । अथ स रत्नाधिक-

स्तमवमरत्नाधिकं द्रव्यात्-यदि मया कदापि युवत्या सह कृत-
मकार्यं ततः किं त्वया वदूनां मध्ये अहमेवमप्यारब्धातः-अनेन
कृता प्रतिसेवनेति ! किन्त्वहमेवैकान्ते वक्तव्यो भवामि । यथा
उष्ट्रकृतमालोचनां गृहाण गुरुणामनिक इति । मम रोपेण त्वया-
ऽऽत्मीयमपि शीलं विगोपितम् एवं सद्भावो जायते । एतावता
“ आवस्मग आउष्ट्रण, सधमावे वा-” इति व्याख्यातम् । इदा-
नीमसद्भावे इति व्याख्यानयति-“ अभासमाणाण परोत्परं
वा” इति । अथ कदाचित्तौ रोपनः परस्परं न संलपनः, तदा
तयोः परस्परमभापमाणयोर्भूतार्थपरिज्ञानाभावे नपस्वी कृपको
देवताध्यानार्थं कायोत्सर्गं कुर्यात् । कायोत्सर्गेण च देवतामाक-
स्य पृच्छति-कोऽनयोर्द्वयोर्मध्ये सत्यगवादी, को वा मिथ्या-
वादीति ? । तत्र यदेवता श्रूते तत्प्रमाणम् । तेन तप इति द्वारं
व्याख्यातम् ।

अधुना सहद्वारं व्याचिख्यासुरिदमाह—

किंचि तदाऽनह दीसइ, चउभंगे पंत देवया जइ ।

अत्तीकरेइ मूलं, इयरे सचप्पतिमाओ ॥

सर्वप्रकारेणाज्ञायमाने भूतार्थे संप्रसमवायं कृत्वा तस्मै आवे-
द्यते-रत्नाधिको वदति नाहं कृतवान्प्रतिसेवनाम्; इतरो श्रूते
द्रव्यपि प्रतिसेवितवन्ताविति, तत्र किं कर्त्तव्यमिति ? । एवमा-
दिना कृते ये संघमध्ये गीतार्थास्ते वदन्ति-किञ्चित्तथाभाव्यं तथा
भावेन दृश्यते; किञ्चित्तथाभावमन्यथाभावेन; किञ्चिदन्यथाभा-
वं तथाभावेन; किञ्चिदन्यथाभावमन्यथाभावेन । एषा चतुर्नङ्गी ।
अस्यां चतुर्नङ्ग्यां प्रथमो भङ्गः प्रतीतिः द्वितीयभङ्गभावना त्वे-
वम-कोऽपि कदापि वनप्रदेशे गच्छति । तत्र केचिद्वारत्तका अ-
पगतकृमा असिध्यग्रहस्ता वलगन्ति । ततः कदाचिद्देवता भट्टि-
कामा विनश्यत्वेव पुरुष इति तं दूरान्तरितं दर्शयति । तृतीय-
भङ्गः-भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः सागारिकमकषायितं सङ्ग-
मकः कषायितं दर्शयति । चतुर्थभङ्गः-कस्याश्चिद्विपदि दासं
राज्ञा कारितराजनेपथ्यं विनश्यन्तं दृष्ट्वा कदाचिद्भद्रदेवता
तदनुकम्पया स्त्रियं दर्शयति । एवं प्रान्ता भद्रा च देवता
अन्यथाभूतं यद्वस्तु अन्यथा करोति—अन्यथा भूतं दर्शयति,
ततो दृष्टमपि तावदप्रमाणमत्र । ननु ज्ञायते-किमपि दृष्टमवम-
रत्नाधिकन, अथ च सत्यप्रतिज्ञा व्यवहारास्तीर्थैकद्विरुपदिष्टा-
स्तस्माद्यद् रत्नाधिको श्रूते-न मया प्रतिसेवितमिति तत्प्र-
माणतः शुद्ध एव न प्रायश्चित्तमिति । यदपि चावमरत्नाधि-
को वक्ति-मया प्रतिसेवितमिति, तदपि प्रमाणमतस्तस्य मूलं
प्रायश्चित्तमिति । व्य० २ उ० ।

अञ्जणुष्ठाण-अञ्जणुष्ठा-त्रि० । मेधावृते, वृ० १ उ० ।

अञ्जणु-देशी-प्रसिद्धशब्दः । अनुवज्जे, “ अभ्यवखं चिउ बे
पयइ, पेम्मु निअत्तं जावँ । सत्तासण-रिठ-संभव-हो, कर
परिअत्ता तावँ ” । प्रा० । प्रेमशब्देन प्रिया वाच्या, अजेदोष-
चारात् । यथा प्रेमवतीत्युच्यते, तथा प्रेमापीत्युच्यते । प्रिया
प्रियमिति शेषः । प्रियम्, (अभ्यवखं चिउ इति) अनुवज्ज्य
मुक्तालार्थं यावद् द्वौ पादौ निवर्त्तते तावत् सर्वाशनरिपु-
संभवस्य चन्द्रस्य कर्माः किरणाः परिवृताः, प्रसृता इत्यर्थः ।
सर्वमभ्रातीति ‘नन्वादि०’ ॥ ५ । १ । ५२ ॥ इत्यनः प्रत्ययः ।
सर्वाशनोऽग्निः, तस्य रिपुर्जलं, तत्संभवश्चन्द्रः । अनुवज्जेन रते
‘अभ्यव’ इति ‘वंच कस्याप्र०’ वंचयते लोकान् ‘स्वराणां०’
॥ ८ । ४ । २३८ ॥ अञ्जमवंचिउ ॥ दु० ४ पाद ॥

अञ्जणुष्ठा-अञ्जणुष्ठा-त्रि० । कर्त्तव्यानुमतिदाने, स्था० ।

अथात्र भगवतो महावीरस्याऽञ्जणुष्ठातानि प्रदर्शयन्ते—

पंच ठाणाईं समणेणं भगवया महावीरेणं समणाणं नि-
गंधाणं णिचं वसिपाईं णिचं कित्तिपाईं णिचं बुइयाईं
णिचं पमत्पाईं निचमभणुष्ठाईं भवंति । तं जहा-खंती
मोत्ती अज्जे महे लाये । पंच ठाणाईं समणाणं जाव
अभणुष्ठायाईं भवंति । तं जहा-सबे संजमे तवे चियाए
वंभचेरवासे । पंच ठाणाईं समणाणं जाव अभणुष्ठायाईं
जवंति । तं जहा-उक्खित्तचरणं णिक्खित्तचरणं अंतचरणं
पंतचरणं बूहचरणं । पंच ठाणाईं जाव अभणुष्ठायाईं भवं-
ति । तं जहा-अनायचरणं अन्नवेलचरणं मोणचरणं संसद्धक-
प्पिणं तज्जापसंसद्धकप्पिणं । पंच ठाणाईं जाव अभणुष्ठायाईं
जवंति । तं जहा-उवनिहिणं सुद्धेसणिणं संखादत्तिणं दिट्ठसा-
भिणं पुट्ठसाभिणं । पंच ठाणाईं जाव अभणुष्ठायाईं ज-
वंति । तं जहा-आयंविहणं निव्विइणं पुरिमक्खिणं परिमिय-
पिमवाइणं निअपिमवाइणं । पंच ठाणाईं जाव अभणुष्ठा-
याईं जवंति । तं जहा-अरसाहारे विरसाहारे अंताहारे
पंताहारे बूहाहारे । पंच ठाणां जाव भवंति । तं जहा-
अरसजीवी विरसजीवी अंतजीवी पंतजीवी बूहजीवी । पंच
ठाणाईं जाव भवंति । तं जहा-ठाणाइणं उक्कुआसणिणं
परिमद्धाईवीरामणिणं णेसज्जिणं । पंच ठाणाईं जाव ज-
वंति । तं जहा-दंडायइणं लगंडसाईं आयावणं अवाउडणं
अकंसुयणं ॥

नित्यं सदा वर्णितानि फलतः कीर्तितानि संशब्दितानि, ना-
मतः (बुइयाईं ति) व्यक्तवाचोक्तानि, स्वरूपतः प्रशस्तानि
प्रशंसितानि श्लाघितानि, शंसु स्तुताविति वचनात् । अभ्यनु-
ष्ठातानि कर्त्तव्यतया अनुमतानि भवन्तीति । अथ च सूत्रोद्घोषः
प्रतिषेधे वैद्यावृत्त्यस्य यावत् दृश्यत इति । स्था० ५ ग० १ उ० ।
(क्षान्त्यादीनां व्याख्या स्वस्थाने वदयते)

असत्याऽञ्जणुष्ठानं कुर्वतः क्रिया-

जे णं जंते ! परं अञ्जिणं असत्तणं अभ्यवखाणं
अञ्जकखाइ, तस्स णं कट्ठप्पगारा कम्मा कज्जांति ? गोयमा !
जे णं परं अञ्जिणं असंतणं अभ्यवखाणं अञ्जकखाइ,
तस्स णं तहप्पगारा चेव कम्मा कज्जांति, जत्येव णं अभि-
समागच्छइ तत्येव णं पमिसंवेदेइ । तओ से पच्छा वेदेइ
सेवं जंते ! भंते ! चि ।

अहीकेन चूतनिहवरूपेण पात्रितब्रह्मचर्यसाधुविषयेऽपि
नानेन ब्रह्मचर्यमनुपालितमित्यादिरूपेण (असम्भूयं ति)
अभूतोद्भाववरूपेण अचौरेऽपि चौरोऽयमित्यादिना । अथवा
अहीकेन असत्येन तच्च छव्यतोऽपि भवति, सुव्यकादिना मृगा-
दीन्पृष्टस्य जानतोऽपि नाहं जानामि इत्यादि । अत आह-अस-

ज्ञानेन दुष्टानि स्थित्वा दशोभनरूपेणाचैरेऽपि चौराऽयमित्यादिना (अभिप्रकाशनेति) अभिमुख्येनाख्यानं दोषविष्करणमभ्याख्यानं, तेन अभ्याख्याति ज्ञाने । (कटपगारं चि) कथं प्रकाराणि ? किंप्रकाराणीत्यर्थः । (तद्वत्पगारं चि) अभ्याख्यानफलानीत्यर्थः । (जन्थेव पमित्यादि) यत्रैव मानुषत्वादायमित्यमागच्छति उत्पद्यते तत्रैव प्रतिसंवेदयत्यभ्याख्यानफलं कर्म, ततः पश्चाद्वेदयति निर्जेयतीत्यर्थः ॥ ज० ५ श० ७ उ० ।

अभ्यागम्य-अच्यनुज्ञात-त्रि० । कर्तव्यतयाऽनुमते, स्था० ५ ग० १ उ० ।

अभ्यस्त-अच्यस्त-त्रि० । अभि-अस्-क्त । पौनःपुन्येनैकजातीयक्रियाकर्मणि पुनःपुनरावसिते, “ शैशवेऽच्यस्तविद्यानां यौवने विषयैषिणाम् ” । “ उभे अच्यस्तम् ” ॥ ६ । १ । ५ ॥ उक्तयोः कृतद्वित्वयोरुक्तयोः धातुभागयोः । “ नाभ्यस्ताच्छतुः ” ॥ ७ । १ । ७७ ॥ “अच्यस्तस्य च” ॥ ६ । १ । ३३ ॥ वाच० । गुणिते, विशेषे । आ० म० । पं० च० ।

अच्यस्त-अच्यर्थना-स्त्री० । परस्परप्रवर्तनायां ‘त्वं ममेदं कार्यममुष्य वा कुह’ इत्येवं रूपायाम्, पञ्चा० ११ विव० । “जह् अच्यस्तये अपरं, कारणजाते करेज्ज सो को वि । तस्य वि इच्छाकारो, न कप्यइ बलाभिभोगाग्रो” ॥ १॥ आ० म० द्वि० । (अच्यर्थनायां मरुकदृष्टान्तः “ इच्छकार ” शब्दे द्वितीयभागे ५७५ पृष्ठे दर्शयिष्यते)

अभ्यपटल-अच्यपटल-न० । मेघवृन्दे, पृथिवीकायपरिणामविशेषे च । (अच्यक-तबक) । “अभ्यपटलपिगमुज्जहो” (उन्नेष) अच्यपटलमिव मेघवृन्दमिव बृहच्छायाहेतुत्वात् अच्यपटलं, पिङ्गलं च कपिशं सुवर्णकण्टिकानिमित्तत्वात् लज्जलं निर्मलं यत्तत्तथा । अथवा अभ्यमच्यकं पृथिवीकायपरिणामविशेषस्तपटलमिव पिङ्गलं लज्जलं च तत्तथा । तेन। श्री० । सूत्र० । जी० । प्रज्ञा० ।

अभ्यपिसाय-देशी-राहौ, दे० ना० १ वर्ग ।

अभ्यवाह्या-अच्यवाह्या-स्त्री० । अभ्यपटलमिश्रवाह्याकारुपेखरबादरपृथिवीकायभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० । सूत्र० ।

अच्यरहित-अच्यरहित-त्रि० । राजमात्याविपुत्रे गौरविके, (वृ०) राजमान्ये, वृ० १ उ० । नि० चू० ।

अभ्यराग-अभ्यराग-पुं० । सायं सूर्यकरयोगाद् मेघानां नानावर्णे मेघे, प्रज्ञा० १७ पद ।

अभ्यरुख-अभ्यरुख-पुं० । अभ्यात्मको वृत्तोऽभ्यवृत्तः । भ० ३ श० ६ उ० । वृत्ताकारेण परिणतेऽन्ने, जी० ३ प्रति० । अनु० ।

अभ्यवदलय-अच्यवदलय-न० । अभ्यरूपं वारो जलस्य दलकं कारणमभ्यवदलकम् । मेघे, भ० १५ श० १ उ० । अभ्ये आकाशे वादलकमभ्यवदलकम् । नजोगतमेघे, “ अभ्यवदलयाह वि-उवह ” आ० म० प्र० । अत्राणि मेघास्तैर्वादलकम् । मेघैः कृते, स्था० ३ ग० ३ उ० । रा० ।

अच्यसंभा-अच्यसंभा-स्त्री० । सन्ध्याकाले नीलाद्यभ्यपरिणतौ, जी० ३ प्रति० ।

अभ्यसंयम-अच्यसंयम-न० । मेघैराकाशाच्छादने, स्था० ४ ग० ४ उ० ।

अच्यसंयम-अच्यसंयम-न० । अभि-अस्-लुपुद् । अभ्यासे, पौनःपुन्येनैकक्रियाकरणे पुनःपुनरावसिते, वाच० । “ अभ्यसणं ति वा गुणं ति वा एगछा ” दश० १ अ० ।

अच्यमिय-अच्यस्य-अच्य० । अच्यसाक्षित्येत्यर्थे, उच्य० ६ अध्या० ।

अच्यमिय-अच्यधिक-त्रि० । अत्यर्थे, प्रश्न० ४ आश्न० द्वा० । ज० । “ अच्यमियभीममेखपगारेण ” । अभ्यधिकं यथा भवन्त्येवं जीमैरवोऽतिभीमो रवप्रकारो यस्य स तथा तेन (तनद्वेन) ज्ञा० १ अ० । प्रज्ञा० । “ अच्यमियं स्तेभितुमादत्तो ” आ० म० प्र० । “ अच्यमियरायतेयलच्छीप ” कटप० ३ कण ।

अच्यमियतरग-अच्यधिकतरग-त्रि० । विपुलतरे (विस्तीर्णे,) न० ।

अच्यमिय-अच्यमिय-पुं० । अभिमुख्येनागम्यतेऽत्र । अभि-आ-गम्-क्त-अप् । युक्ते, कर्मणि अप् । अतिके, करणे अप् । विरोधे, भावे अप् । अभ्युत्थाने, अभिघाते च अभिमुखगमने, वाच० । प्रा० । आसंवासे, नि० चू० ५ उ० ।

अच्यमिय-अच्यमिय-पुं० । आगन्तुकेषु, सूत्र० १ भु० २ अ० ३ उ० ।

अच्यमिय-अच्यमिय-पुं० । अभि-आ-गम्-क्त । निजग्रामीणे गृहं गतेऽतिथौ, वाच० । “ तिथिपूर्वोत्सवाः सर्वे, येन त्यक्ता मदात्मना । अतिथिं तं विजानीया-च्छेषमच्यमियं विदुः ” ॥ ११ ॥ इत्यतिथेर्मेदोऽस्य । आचा० १ भु० २ अ० २ उ० ।

अच्यमिय-अच्यमिय-न० । सहकारादेर्मन्त्राधोभागत्येति प्रतिश्रये, वृ० २ उ० ।

अभ्यास-अच्यसास (श)-पुं० । अच्यसनमच्यसासः । अशूह-व्यासावित्यस्याभिपूर्वस्य अच्य । कर्म० ५ कर्म० । हेवाके, स्था० ४ ग० ४ उ० । परिचये, बो० १ विव० । गुणने, अनु० । जावनायाम्, “ अभ्यासं ति वा भावणं ति वा ” (पकार्थम्) वृ० १ उ० । अभ्यासादेव हि सर्वक्रियासु सुकौशलमुन्मीलितं, अनुजवसिद्धं चेदं लिखनपटनसंस्थानगाननुत्पादिसर्वकलाविज्ञानेषु सर्वेषाम् । उक्तमपि-“ अभ्यासेन क्रियाः सर्वाः, अच्यसासस्य कलाः । अभ्यासाद्व्याप्तमौनादि, किमच्यसासस्य दुष्करम् ? ” ॥ १ ॥ निरन्तरं विरतिपरिणामाच्यसासे च प्रेत्यापि तदनुवृत्तिः स्यात् । यत उक्तम्-“ जं अभ्यासइ जीवो, गुणं च दोसं च पत्थ जम्ममि । तं पावइ परबोण, तेण य अभ्यासजोएण ” । ध० २ अधि० । अत्र दृष्टान्तः-कश्चिज्जोपस्तदहर्जातं तणकमुत्तिप्प गवात्तिके नयत्थान-यति वा ततोऽसावनेनैव क्रमेण प्रत्यहं प्रवर्द्धमानमपि यत्समुत्तिपअच्यसासवशाद् द्विहायनं त्रिहायणमप्युत्तिपत्येवं साधुगव्यच्यसासात् शनैः शनैः परीषहोपसर्गजयं विधत्त इति । सूत्र० १ भु० ११ अ० । ध्याने, एकावलम्बनेन मनःस्थैर्ये च । विशेषे । “ तत्राच्यसासः स्थितौ श्रमः ” तत्राच्यसासः स्थितौ वृत्तिरहितस्य चित्तस्य स्वरूपनिष्ठे परिणामे श्रमो यतः पुनःपुनस्तथा-त्वेन चेतासि निवेशनरूपः । तदाह-“ तत्र स्थितौ यत्नोऽच्यसास इति । ” स च चिरं चिरकालं नैरन्तर्येणादरेण चाश्रितो ददभूमिः स्थिरो भवति । तदाह-“ स तु दीर्घकालनैरन्तर्यसंकारसेवितो ददभूमिरिति ” । द्वा० ११ ग० ।

शुद्धोऽन्यासः-

अन्यासोऽपि प्रायः, प्रभूतजन्मानुगो जवति शुद्धः ।
कुलयोग्यादीनामिह, तन्मूलाधानयुक्तानाम् ॥ १३ ॥

(अन्यासोऽपीत्यादि) अन्यासोऽपि परिचयोऽपि, प्रायो वा-
हुत्येन, प्रभूतजन्मानुगोऽनेकजन्मानुगतो, भवति जायते, शुद्धो
निर्दोषः, कुत्रयोग्यादीनां गोत्रयोगिभ्यतिरिक्तानां कुलयोगिप्र-
वृत्तचक्रप्रभृतीनामिह प्रक्रमे, तासां मैश्रादीनां मूलाधानं म-
लस्थापनं बीजन्यासस्तयुक्तानाम् । कुत्रयोगिभ्यः कुत्र चेदम्-“ये
योगिनां कुले जाना-स्तद्धर्मानुगताश्च ये । कुत्रयोगिन उच्यन्ते,
गोत्रवन्तोऽपि नापरे” ॥ १ ॥ गोत्रयोगिनश्च-“सामान्येनोत्तमा
जव्याः, सर्वत्राद्वेषिणश्च ते । दयालवो विनीताश्च, बोधवन्तो जि-
तेन्द्रियाः” ॥ १ ॥ इत्याद्यभिधानात् ॥ १३ ॥

कस्य पुनरयमन्यासः शुद्धो भवति? इत्याह-

अविराधनया यतते, यस्तस्यायामिह सिद्धिमुपयाति ।

गुरुविनयः श्रुतगर्भो, मूलं चास्या अपि ज्ञेयः ॥ १४ ॥

(अविराधनयेत्यादि) विराधना अपराधासेवनं, तन्निषेधाद-
दिगधनया हेतुचूनया, यतते प्रयत्नं विधत्ते, यः पुरुषस्तस्य
प्रयत्नमानस्यायमन्यासः, इह प्रस्तुते, सिद्धिमुपयाति सिद्धिभाग्
जवति । गुरुविनयः प्रागुक्तः, श्रुतगर्भे आगमगर्भो, मूलं च का-
रणं चास्या अप्यविराधनया, ज्ञेयो ज्ञातव्यः । शो० १२ विव० ।

अथाऽन्यासज्ज्ञेदाः-

अग्ने जणंति तिविहं, सययविसयजावजोगओ एवरं ।

धम्ममि अणुट्ठाणं, जहुत्तरपढाणरुवं तु ॥ १ ॥

एअं च ए जुसिखमं, णिच्छयणयजोगओ जओ विसए ।

भावेण य परिहीणं, धम्माणुट्ठाणमो किहणु ॥ २ ॥

ववहारओ उ जुज्जइ, तहा तहा अपुणबंधगाईसु ॥ इति ॥

एतदर्थो यथा-अन्ये आचार्या ध्रुवते-त्रिविधं विप्रकारं सतत-
विषयजावयोगतः, योगशब्दस्य प्रत्येकमभिसंधातुं सतता-
दिपदानां सततान्यासादौ लाक्षणिकत्वात्सततान्यास-विषया-
न्यास-भावाज्यासयोगादित्यर्थः । नवरं केवलं धर्मेऽनुष्ठानं य-
थोत्तरं प्रधानरूपम्, तुरेवकाराथः । यदुत्तरं तदेव सततं प्रधान-
मित्यर्थः । तत्र सततान्यासो-नित्यमेव मातापितृविनयादिवृत्तिः ।
विषयाभ्यासो-मोक्षमार्गनायकेऽर्हल्लक्षणे पौनःपुन्येन पूजना-
दिप्रवृत्तिः । प्रावाभ्यासो-भावानां सम्यग्दर्शनादीनां भवोद्देशेन
भूयोभूयः परिशीलनम् । एतच्च द्विविधमनुष्ठानं न युक्तिक्रमं नो-
पपत्तिसहं, निश्चयनययोगेन निश्चयनयाभिप्रायेण, यतो-माता-
पित्रादिविनयस्वभावे सततान्यासे सम्यग्दर्शनाद्यनाराधनारूपे
धर्मानुष्ठानं दूरापास्तमेव । विषय इत्यनन्तरमपिर्गम्यः । विषये-
ऽपि अर्हदादिपूजालक्षणे विषयाभ्यासेऽपि । भावेन भववैराग्या-
दिना परिहीणं धर्मानुष्ठानं कथं नु, न कथञ्चिदित्यर्थः । ओकारः
प्राकृतत्वात् । परमार्थो योगरूपत्वाद्धर्मानुष्ठानस्य निश्चयनयम-
ते भावाज्यास एव धर्मानुष्ठानम्, नान्यद्वयमिति निगमः । व्यव-
हारात्तु व्यवहारनयादेशान् शुच्यते द्वयमपि तथा तथा तेन
तेन प्रकारेण अपुनर्बन्धकादिषु अपुनर्बन्धकप्रवृत्तिषु । तत्रापुनर्ब-
न्धकः पापं न तीव्रजावारकरोर्तात्याद्यलक्षणः । आदिशब्दादपु-
नर्बन्धकस्यैव विशिष्टोत्तरावस्थाविशेषभाजौ मार्गाभिमुखमार्ग-
पतितौ, अविरतसम्यग्बुद्ध्यादयश्च गृह्यन्त इति । ध० १ अधि० ।

अवभासकरण-अन्यासकरण-न० । पार्श्वस्थादिधर्माच्चयुत-
स्य पुनस्तत्रैव संस्थानलक्षणे संज्ञोगभेदे, स० ए सम० । व्य० ।
ये अभ्यासगतास्तेषामात्मसमीपवर्तित्वकरणे, व्य० ३ उ० ।

अवभामग-अन्यासक-पुं० । निक्षेपे, “ णिक्खेवो स्थापनाभ्या-
सक इत्यनर्थान्तरम् ” आ० चू० १ अ० ।

अवनासगुण-अन्यासगुण-पुं० । गुणभेदे, स च भोजनादि-
विषयः । तद्यथा-तदहर्जातवात्रकोऽपि जवान्तराज्यासात् स्त-
नादिकं मुखं पच प्रक्षिपति, उपरतरुदितश्च भवति । यदि वाऽ-
भ्यासवशात्सतमसेऽपि कवलदेर्मुखविवरप्रक्षेपाद् व्याकुक्षित-
चेतसोऽपि च तुदजात्रकगृह्यनमिति । आचा० १५०२ अ० १ उ० ।
अवनासजणियपसर-अन्यासजनितपसर-त्रि० । आसेवनोद्-
भूतवेगे, पं० व० १ द्वा० ।

अवभासत्य-अन्याशस्थ-त्रि० । निकटवर्तिनि, व्य० ६ उ० ।

अवभासवर्त्तिअ-अन्याशवर्त्तित्व-न० । अभ्याशो गौरव्यस्य
समीपं तत्र वर्त्तितुं शीलमस्येत्यभ्याशवर्त्ति, तद्भावोऽभ्याशवर्त्ति-
त्वम् । भ० ३५ श० ७ उ० । गुरुपादपीठिकाप्रत्यासन्नवर्त्तित्व-
लक्षणे लोकोपचारविनये, व्य० १ उ० । औ० । स्था० । ग० ।

अन्यासप्रत्यय-पुं० । अभ्यासो देवाको वर्णनीयासन्नता वा
प्रत्ययो निमित्तं यत्र दीयते तदन्यासप्रत्ययम् । देवाकेन
वर्णनीयासन्नतया वा प्रकाशनादौ, एतेन सतो गुणान् दी-
पयति । दृश्यते ह्यन्यासाद्विषयाऽपि निष्फलाऽपि च प्र-
वृत्तिः, सर्वादिदस्य च प्रायेण गुणानामेव प्रदणमिति । स्था०
४ उ० ४ उ० । नि० चू० ।

अन्यासप्रीतिक-न० । अन्यासे प्रीतिकं प्रेम अभ्यासप्रीति-
कम् । लोकोपचारविनयभेदे, भ० २ श० ५ उ० ।

अवभासवित्ति-अन्याशवृत्ति-स्त्री० । नरेन्द्रादीनां समीपेऽव-
स्थाने, दशा० ६ अ० १ उ० ।

अवभासाइसय-अन्यासातिशय-पुं० । अभ्यासप्रकर्षे, शो०
१० विव० ।

अवनासासन-अन्याशासन-न० । उपवरणीयस्यान्तिकेऽव-
स्थाने, स० ११ सम० ।

अवनामिय-अजापित-त्रि० । अविनादिदेशोद्भवे, वृ० ३ उ० ।

अग्निग-अन्यद्ग-पुं० । स्नेहने, शा० १८ अ० । पश्चादुन्मर्दने,
दशा० ६ अ० ।

अग्निगिय-अन्यद्विजित-त्रि० । अभ्यङ्गः कियते स्म यस्व ।
तस्मिन्, शा० १ अ० ।

अग्निह-सम-गम-धातुः । मेतने, “ समा अग्निहः ” । ८ ।

४ । १६४ इति सूत्रेण समा युक्तस्य गमेरग्निह आदेशः । अ-
ग्निह-संगच्छते । प्रा० ४ पाद ।

अग्निह-अग्निह-त्रि० । अविवृते, ध० २ अधि० ।

अभुक्वर्णीया-अन्युक्वर्णीया-स्त्री० । पवनप्रेरितासु उदकक-
र्णिकासु, वृ० १ उ० ।

अवजुगम-अन्युक्त-पुं० । उदये, सूत्र० १ पु० १४ अ० ।

अभुगय-अभ्युक्त-वि० । अभिमुखमुद्रतोऽभ्युक्तः । उत्पा-
दिते, औ० । अभिमुख्येन सर्वतो विनिर्गते, च० प्र० १८ पा० ।
अङ्कुरवृत्तपत्रे वर्दितं प्रवृत्ते, उन्नते च । ज्ञा० १ अ० । ज० ।
विपा० । अभिप्रमाने मनागुन्ते, रा० । ज० । अभ्युक्ते,
रा० । जी० । भूद्वयमध्यतो विनिर्गते, ज० २ वक्र० । अति-
रमणीयतया द्रष्टृणां प्रत्यभिमुखमुद्राप्रचल्येन स्थिते, रा० ॥
“ अभ्युगयमउलमल्लियाविमलधवलदंतं ” अभ्युदगतमु-
कुला भायतकुम्भया ये मल्लिकाविचकिलास्तद्वद् विमलौ द-
न्तौ यस्य । अथवा प्राकृतत्वात् मदिरकामुकुलवदभ्युदगता-
वृत्तौ विमलधवलदन्तौ यस्य तदभ्युदगतमुकुलमल्लिकावि-
मलधवलदन्तम् (हस्तिनम्) । उपा० २ अ० । “ अभ्युगयमउ-
लमल्लियाधवलसरिसंज्ञाणं ” अभ्युदगतान्युन्नतानि मुकुलम-
ल्लिकेय कोरकावस्थाविचकिलकुसुमवद् धवलानि तथा स-
दृशं समं संस्थानं येषां तानि । ज० ७ वक्र० । “ अभ्युगय-
मुक्यवश्वेरश्यतोरणवरश्यलीलद्विपसालिभंजियागं ” अ-
भ्युदगते लङ्घिते सुकृतवज्रवेदिकायाः सम्प्रन्धिनि तोरणवदे-
रचिता लीलास्थिताः शालजञ्जिका यस्यां सा तथा, ताम् ।
(शिबिकाम्) म० ९ श० ३३ उ० । आ० म० । ज्ञा० । रा० ।
अङ्कुरवृत्तपत्रे च, ज्ञा० १ अ० ।

अभ्रोदत-वि० । उन्ने, म० १२ श० ५ उ० ।

अभ्युगयभिगार-अभ्युक्तनृङ्गार-अभ्युक्तोऽभिमुखमुद्रत उत्पा-
दितो भृङ्गारो यस्य स तथा । तथाभूते महाभागे, औ० । म० दशा० ।
अभ्युगयमुसिय-अभ्यु(ज्जो)क्तोच्चित-वि० । अभ्युदगतभासा-
वृद्धितक्षेत्यभ्युदगतोच्चितः । अत्यर्थमुन्ने, म० । “ अभ्युगयमुसि-
यपहसिया ” अभ्युदगतमन्त्रोदगतं वा यथा भवत्येवमुच्चि-
तक्षेत्यभ्युदगतोच्चितः । अत्यर्थमुच्च इत्यर्थः । प्रथमैकवच-
नलोपश्चाच्च इत्यर्थः । तथा प्रहसित इव प्रजापटलपरिगततया
प्रहसितः । प्रभया वा सितः शुक्लः, संबन्धो वा प्रभासित
इति । म० २ श० ८ उ० । स० । ज० । जी० ।

अभ्युज्जय-अभ्युद्यत-वि० । वर्दितं प्रवृत्ते, “ अभ्युगयसु
अभ्युज्जयसु अभ्युद्यतसु ” (मेघेषु) ज्ञा० १ अ० । सोद्यमे,
ज्ञा० ५ अ० । उद्यतविहारिणि, व्य० ४ उ० । “ अभ्युज्जयं दुविधं
अभ्युज्जयमरणेण, अभ्युज्जयविहारेण वा ” नि० चू० १६ उ० ।

अभ्युद्यतविहारमरणयोः स्वरूपमाह—

जिण-मुक्क-जहालंदे, तिबिहो अभ्युज्जओ अह विहारो ।

अभ्युज्जयमरणं पुण, पाउवगमणिगिणिपरिआ ॥

जिनकणः, मुक्कपरिहारकल्पो, यथालन्दकलक्ष्येति त्रिविधो-
ऽभ्युद्यतः, अथैव विहारो मन्तव्यः । अभ्युद्यतमरणं पुनस्त्रि-
विधम्—पादपोषगमनामिद्विनीमरणं, परिहेति अक्तप्रत्याख्यानम्,
बुद्धिआप्येतेषु अभ्युद्यतरूपतया भेदसी ।

अतः कतरदनयोः प्रतिपत्तव्यम् ?, उच्यते—

सयमेव आउकालं, नाउं पेठितु वा बहुं सेसं ।

सुवहुगुणज्ञाजकंखी, विहारमभ्युज्जयं जवइ ॥

स्वयमेवायुःकाक्षं सातिशयभृतोपयोगाद्बहु दीर्घं शेषमवशि-
ष्यमाणं ज्ञात्वा दृष्ट्वा वाऽन्यं भूताद्यतिशययुक्तमात्रार्थं बहु शेष-
१७४

मवबुध्य; ततः सुवहुगुणलाभकाङ्क्षी सन् विहारमभ्युद्यतं भवति,
प्रतिपद्यत इत्यर्थः । वृ० १ उ० । (‘जिणकणिय’ शब्देऽस्य विधिः)

अभ्युज्जयमरण-अभ्युद्यतमरण-न० । अभ्युद्यतस्य मरणे, तस्मि-
न्निदमिति अनन्तरमुक्तम् । वृ० १ उ० । नि० चू० । पं० व० ।
संथा० । (पादपोषगमनादिषु वक्तव्यताऽस्य)

अभ्युज्जयविहार-अभ्युद्यतविहार-पुं० । अभ्युद्यतानां जिन-
कल्पिकादीनां विहारे, पं० व० ४ द्वा० । वृ० । (स च त्रिविध
इति ‘ अभ्युज्जय ’ शब्दे उक्तम्)

अभ्युद्वाण-अभ्युत्थान-न० । अभिमुख्येनोत्थानमुदगमन-
मभ्युत्थानम् । ग० २ अ० । उच्य० । तदुचितस्यागतस्य अ-
भिमुखमुत्थाने, पञ्चा० १७ वि० । दश० । द्वा० । विनयार्ह-
स्य दर्शनादेवाऽऽसनत्यजने, स्था० ७ ठा० । ससंभ्रममासन-
मोचने, उच्य० ३ अ० । व्य० । प्रव० ।

एष दर्शनविनयभेद इत्थं समाचरणीयः—

अभ्युद्वाणे लहुगा, पामत्यादन्नतिथीणां ।

संजडणीण पुणो तह, संजडवगो य गुरुगा उ ॥

साधुभिः साधूनामेवाभ्युत्थानं विधेयं न गृहस्थादीनां, त-
त्रापि संविज्ञानमेव न पार्श्वस्थादीनाम् । अथ पार्श्वस्थादीना-
मन्यतीर्थिकानां गृहिणां वाऽभ्युत्थानं करोति तदा चत्वारो ल-
घवः । तथा संयत्यादीनामन्यतीर्थीनां संयतधर्मस्य अभ्यु-
त्थाने चतुर्युगवः ।

अथात्रैव दोषानुपदर्शयति—

उठ्ठेइ इत्थि जह एम चित्ति, धम्मे त्रिओ नाम न एस साहू ।
दक्खिन्नपप्पा वसमेइ चेवं, मिच्छत्तदोसा य कुल्लिगिणीसु ॥
संयतं कस्या अपि स्त्रिया अभ्युत्तिष्ठन्तं दृष्ट्वा भावकादिश्चि-
न्तयेत्—यथैव साधुः स्त्रियमाथान्तं दृष्ट्वा अभ्युत्तिष्ठति । तथा
नामेति संभावनायाम् । संभावयाम्दहं नैव सम्यग्धर्मे धृतचा-
रित्रात्मके स्थितः, अन्यथा किमेव एनामभ्युत्तिष्ठेत् ? अपि
च—एवं स्त्रिया अभ्युत्तिष्ठन् दाक्षिण्यवान् जवति । दाक्षिण्यप-
ण्यत्वे तस्या वशमायत्ततामुपैति । ततश्च ब्रह्मचर्यविराधनाद-
यो दोषाः । यास्तु कुल्लिगिण्यस्ताः परित्राजिकाप्रभृतयः, तासु-
अभ्युत्थीयमानासु यथा भद्रकादीनां मिथ्यात्वगमनादयो
दोषा भवन्ति ।

अन्यतीर्थिकेषु पुनरिमे दोषाः—

ओजावणा पवयणे, कुतित्यउभावणा अबोही य ।

स्विसिज्जंति य तप्प—क्विएहि गिहिसुव्वया बलियं ॥

भो भागवत ! सौमतादीनामन्यतीर्थिकानामभ्युत्थाने प्रथम-
चरममहती अपभ्राजना भवति—अहो ! निस्सारं प्रवचनममी-
षां यदेवमभ्यदर्शनिनामभ्युत्थानं विदधाति, तदीयस्य च
कुतीर्धस्योद्भावना प्रभावना जवति—एतदेव दर्शने शोभनतरं
यदेवं जैना अभ्येतत्प्रतिपन्नानभ्युत्तिष्ठन्तीति । (अबोही य-
त्ति) प्रवचनलाघवप्रत्ययं मिथ्यात्वमोहनीयं कर्मोपचित्य भ-
वोदधौ परिभ्रमन् बोधिलाभं नासादयति । ये च गृहिणः सु-
व्रताः शोभनाणुव्रतधारकाः, सुभावका इत्यर्थः, ते तत्पात्रिकैः
शाक्यादिपक्षपातिभिरुपासकैः, बलिकमत्यर्थं स्त्रियन्ते—अस्मा-
कमेव दर्शने सर्वोत्तमं, भवदीयगुरुणामपि गौरवार्हत्वात् ।
एष चेव य दोसा, सविसेसयरऽन्नतिथिगीसु पि ।

लाघवमण्डितं, तद्वाग्याणं अवगणो य ॥

एते एव दोषाः प्रवचनाप्राजनादयोऽन्यतीर्थिकीष्वपि जघ-
न्ति, नवरं सविशेषतराः शङ्कादिभिर्दोषैः समधिकतरा मन्त-
व्याः । गृहिणामन्यतीर्थिकादीनां चाज्युत्थाने सामान्यत इमे
दोषाः । तथा-लाघवमेतेषोऽप्ययं हीन इत्येवं लक्षणो लघु-
भाव उपजायते । अनूर्जितत्वं वराकत्वमुपदर्शितं भवति ।
तथाहि-लोको ह्यात् अहो ! अदत्तादानाः भवान इव वरा-
का अमी यदेवमाहारादिनिमित्तमवितरकाणामपि चादूनि
कुर्वन्ति । तथा तेन यथावस्थितपदार्थोपलम्भात्मकेन प्रकारेण
गतं ज्ञानमेषां तथागताः, सञ्ज्ञार्थवेदिनस्तीर्थकरा गणधरा इ
त्यर्थः । तेषामवर्णवादो भवति । यथा-नामी सम्यग्मोक्षमार्गे
दृष्टवन्तः ।

अथ संयतीनामज्युत्थाने दोषान् विशेषतो दर्शयन्नाह—

पापं तवस्तिणीओ, करेति किङ्कर्म मो सुविहितायणं ।
एसुत्तिद्वयं वतिणि, जवियव्वं कारणेणेत्य ॥

संयतीनामज्युत्थाने दृष्टा कश्चिदभिनवधर्मा चिन्तयेत्-प्राय-
स्त्पक्षित्यः संयत्यः सुविहितानां कृतिकर्म कुर्वन्ति । 'मो'
इति पादपूरणे । एष पुनर्गतिनीमुत्तिष्ठति, तद्वितव्यमत्र का-
रणेनेति । एवं शङ्कायां चतुर्गुरु, निःशङ्किते मूलम्, यत एते
दोषास्ततो नैवामज्युत्थानं विधेयम् ।

अथ येषामज्युत्थानात्वं तदज्युत्थानाकरणे प्रायश्चित्त-
समभिधत्तुराह—

आयरिण अभिसेगे, जिक्खुमि तहेव होइ खुडे य ।
गुरुगा लहुगा लहुगो, जिक्खे पमिलोमवितिणं ॥

आचार्ये अभिसेके भिक्षो तथैव कुल्लके; आचार्यादीन् प्राधु-
णिकान् यथाक्रममनज्युत्तिष्ठति गुरुका लघुका लघुको भि-
क्षमासाधेति प्रायश्चित्तानि । द्वितीयादेशेन इदमेव प्रायश्चित्तं
प्रतिहोमं प्रतीपक्रमेणाचार्यादीनां वक्तव्यम् । आचार्यस्य
भिक्षमासः, अभिषेकस्य लघुमासः, भिक्षोः चतुर्लघवः, कु-
ल्लकस्य चतुर्गुरु इति भावः । एवं संग्रहणायासमासाधेः ।

अथैतामेव विवृणोति—

आयरियस्सायरियं, अणुट्टयंतस्स चउगुरु होति ।
वसजे जिक्खुक्खुडे, लहुगा लहुगो य भिन्नो य ॥

आचार्यस्य आचार्यं प्राधुर्णकमायान्तमनुत्तिष्ठतश्चतुर्गुरुभो-
वन्ति, वृषभमनुत्तिष्ठतः चतुर्लघुकाः, कुल्लकमनुत्तिष्ठतो लघुकाः,
निक्षुमनुत्तिष्ठतो जिक्खमासः । एवमाचार्यस्य प्रायश्चित्तमुक्तम् ।

शेषाणामतिदिशति—

सट्ठाणपरट्ठाणे, एमेव वसजजिक्खुखुड्डाणं ।

जं परट्ठाणे पावइ, तं चेव य सोवि सट्ठाणे ॥

एवमेव वृषभमिच्छुल्लकानामपि स्वस्थानपरस्थाने प्रायश्चित्तं
वक्तव्यम्, स्वस्थानं नाम वृषजस्य वृषभस्थानं, वृषजस्याचार्यो भि-
क्षस्थानम् । एवं भिक्षुकुल्लकयोरपि स्वस्थानपरस्थानभावना कर्त-
व्या । अत्र च यत्परस्थाने आचार्यः प्राप्नोति तदसावपि वृषभादिः
स्वस्थाने प्राप्नोति । किमुक्तं भवति-वृषजस्य प्राधुर्णकमाचार्यम-
नज्युत्तिष्ठतश्चतुर्गुरुकाः, वृषजस्थानज्युत्थाने चतुर्लघवः, भिक्षो-
रनज्युत्थाने मासद्वय, कुल्लकस्थानज्युत्थाने भिक्षमासः । एवं

भिक्षुकुल्लकयोऽपि मन्तव्यम् । अत्र परस्थानमाचार्यस्य वृषभा-
दयः, तेषामज्युत्थाने यथाऽसौ चतुर्लघुकादिकमापन्नवान् तथा
वृषभादयोऽपि स्वस्थानमनज्युत्तिष्ठन्तस्तद्वै प्राप्नुवन्ति ।

अथैतदेव प्रायश्चित्तं तपःकालाभ्यां विशेषयन्नाह—

दोहिं वि गुरुगा एते, आयरियस्स तवेण काळेण ।

तवगुरुगा कालगुरु, दोहि वि लहुगा य खुडस्स ॥

आचार्यस्यैतानि चतुर्गुरुकादीनि प्रायश्चित्तानि, आचार्यामपि
गुरुकाणि कर्तव्यानि । तथा-तपसा, कालेन च वृषभस्य तपो-
गुरुकाणि । भिक्षोः कालगुरुकाणि, कुल्लकस्य आचार्यामपि तपः-
कालाभ्यां लघुकाणि ।

अहवा अभिसिद्धं चिय, पाहुणायगंतुए गुरुगमादं ।

पावेति अणुट्ठिता, चउगुरु लहुगा लहुगजिक्खं ॥

अथवेति प्रायश्चित्तस्य प्रकारान्तरताद्योक्तः । आचार्येष्टमेवा-
चार्यादिभिर्विशेषैर्विरहितं प्राधुर्णकमागतुकमनुत्तिष्ठन्तो गुर्वा-
दय आचार्यप्रभृतयो यथाक्रमं चतुर्गुरुकचतुर्लघुकलघुमासजि-
क्षमासात् प्राप्नुवन्ति । तथा-आचार्यस्य यं वा तं वा प्राधुर्णक-
मागतमनज्युत्तिष्ठतश्चतुर्गुरु, वृषभस्य चतुर्लघु, भिक्षोर्लघुमा-
सः, कुल्लकस्य भिक्षमास इति ।

अहवा जं वा तं वा, पाहुणायं गुरुगणुट्ठितं पावे ।

जिक्खं वसजो सुक्खं, जिक्खु लहु खुड चउगुरुगा ॥

अथवा यं वा तं वा प्राधुर्णकमनुत्तिष्ठन् गुरुगाचार्यो भिक्षमासं
प्राप्नोति, वृषभः कुल्लमासं, लघुमासमित्यर्थः । भिक्षुश्चतुर्लघुकम्,
कुल्लकः चतुर्गुरुकम् । एतेन "पडिलोमवितिणं ति" एवं
व्याख्यातम् ।

अथ किमर्थमयं द्वितीयादेशः प्रवृत्तः ?, इत्याह—

वायणवापारणध-म्मकहणसुत्तयाचित्ताणुं च ।

वाउल्लिण आयरिण, विइयादेसो उ जिक्खाई ॥

इहाचार्यस्थानेकधा व्याक्षेपकः । तथा-वाचनानामनुयोगः ।
साधिन्यानां दातव्या । व्यापारणं साधूनां वैयाकृत्यादिषु यथा-
योग्यं विधेयम् । आचार्यानां धर्मकथनं विधातव्यम् । भूयस्स्वा-
र्थचोश्चिन्तनानुषेकाः कर्तव्याः । एवमादिषु कार्येषु निरन्तरमा-
चार्यो व्याकुलितो भवति । वृषजादयस्तु न तथा व्याकुला इ-
त्यतोऽयं भिक्षमासाविर्दितीय आदेशः प्रवृत्तः । इयमत्र भाव-
ना-आचार्यो बहुव्याकुलतया प्राधुर्णकमागच्छन्तं दृष्ट्वापि ना-
भ्युत्थानं पारयेत् ; अतस्तस्य स्वल्पतरं प्रायश्चित्तम् । वृषभ-
मिच्छुल्लकास्तु यथाक्रममदृष्ट्वाल्पतराल्पतमव्याक्षेपाः, ततो लघु-
मासादीनि प्रभूतप्रभूततरप्रभूततमानि तेषां प्रायश्चित्तानीति ।

अथ कुल्लकस्य गुरुतमप्रायश्चित्तदाने विशेषकारणमाह-

वेसइए लहुमुड्डइ, धूलीधवल्लो असंफुजो खुडो ।

इति तस्स होति गुरुगा, पालेइ हु चंचलं दंमो ॥

कुल्लको बालः स लघुशरीरतया सुखेन उपविशति, उत्ति-
ष्ठति वा ; क्रीडनशीलतया च प्रायेण धूलीधवल्लो रजोगुण्डि-
तदेव, असंस्फुटश्चासंवृतोऽसौ भवति । अतो यद्यसावपि
प्राधुर्णकमागतं नोत्तिष्ठति महद्दुष्णमाप्नोति । अत एतस्य चतु-
र्गुरुकाः प्रायश्चित्तम् । किञ्च-यश्चञ्चलः स्वभावाच्चपलोऽपि

सन् गुवांदीनां नाभ्युत्तिष्ठति, तं दृष्टः प्रायश्चित्ततत्त्वज्ञो दीय-
मानः पातयति, चञ्चलत्वमपनयतीत्यर्थः ।

अपि च—

जइ ता दंमत्थाणं, पावइ बालो वि पयणुण दोसे ।

हणु दाणिं अक्खमणं, पमाइउं रक्खणा सेसे ॥

बालस्यापि गुरुके प्रायश्चित्तसेवसे सति शेषसाधवश्चिन्तयेयुः-
यदि तावदयं बालोऽपि प्राचूर्णके अनज्युत्थानमात्रलक्षणे प्रननु-
के स्वल्पेऽप्यपराधे एवं दण्डस्थानं प्राप्नोति । (हणु दाणिं ति)
तत इदानीमस्माकं प्रमत्तमज्युत्थाने प्रमादं कर्तुमकमनुचित-
मिति शेषसाधुवर्गस्यापि रक्षणं कृतं भवति । आह—अज्युत्था-
नमकुर्वतामात्मसंयमयोस्तावत्काचिदपि विराधना नास्ति
ततः किंकारणमेवमेवं प्रायश्चित्तं दीयते ? ।

उच्यते—

दिट्ठतो बुवखरण, अबुद्धित्तेहिं जइ गुणो पत्तो ।

तम्हा उट्टेयवो, पाहुणओ गच्छ आयरिओ ॥

इह प्राचूर्णकमाचार्यमनुत्तिष्ठन् भगवतामाह्वामतिक्रामति । तथा-
चात्र द्व्यक्षरकेण दासेन दृष्टान्तः—“ एगो राया, से केणइ बुअ-
क्खरणेण आराहिओ । रक्षा से पट्टेबंधिउ पहाणं रज्जं दिअं । तत्थ
दंमभरुभोइयाइणो अ बुअक्खरो ति काअं परिजावेणं तस्स प्र-
वुद्धाणाइयं न करैति । ताहे तेण ते अबुद्धिंता दंमिया, मारिया
य । जे विणीया ते अबुद्धित्ति, तेसि तेण परितुट्ठेण रज्जसंवि-
भागे दिओ ” । अथार्थोपनयः—यथा तैरभ्युत्तिष्ठन्निरिह लोके
गुणः प्राप्तः तथा साधवोऽपि प्राचूर्णकमाचार्यमभ्युत्तिष्ठन्त
इह परत्र च गुणानासादयन्ति, तस्मात्प्राचूर्णक आचार्यः सक-
लेनापि गच्छेनाज्युत्थातव्यः ।

अमुमेव द्वाक्षरदृष्टान्तं व्याख्यानयति—

आराहितो रज सपट्टबंधं, कासी य राया उ बुवखरस्स ।

पसासमाणं सुकुलीणमादी, नादंति तं तेण य ते विणीया ॥

आराधितः केनापि गुणविशेषेण परितोषं प्रापितः सन् राजा
द्व्यक्षरकस्य सपट्टबन्धं राज्यमकार्षीत्, पट्टबन्धनृपतिं तं विदि-
तवानिति भावः । ततः तं द्व्यक्षरकराजं राज्यं प्रशासतं कु-
लीनादयो नाक्रियन्ते, अयं कुलीनाः, अयं तु हीनकुलोत्पन्नः
आदिशब्दाद् अयं प्रधानपुरुषाः, अयं पुनः कर्मकर इत्यादि
परिभवबुद्ध्या नाज्युत्थानादिक्रमादरं तस्य कुर्वन्ति, ततः ते तेन
राज्ञा विनीताः शिक्षां प्रापिताः, ‘ चिनयः शिक्षाप्रणेत्योः ’
इति वचनात् ।

कथं शिक्षिताः ?, इत्याह—

सव्वस्सं हाऊणं, निज्जूहा मारिया य विवदंता ।

जोगेहिं संविज्जता, अणुक्खअणुक्खणा जे उ ॥

सर्वस्वमपहृत्य ते स्वनगराभिर्यूहा निष्काशिताः, ये च तत्र
निष्काशयमाना विवदन्ते—किमस्माभिरपराजं यो यो द्व्यक्षरको
भविष्यति तस्य तस्य किं वयमज्युत्थानं करिष्यामः ?, इत्यादि
कलहायन्ते, ते विवदमाना मारिताः । ये तु तत्रानुक्ता अज्यु-
त्थानादिकारिणाऽनुत्थाना अगर्हितास्ते भोगैः संविभक्ताः, रा-
ज्यभोगसंविभागस्तेषां कृतः । एव दृष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः—

अहिराया तित्थयरो, इयरो उ गुरू उ होइ नायव्वो ।

साहु जहा व दंमिय, पसत्थमपसत्थगा होति ॥

यथा अधिराजो मौलपृथिवीपतिः, तथा तीर्थकरः, यथा इतरो
द्व्यक्षरकराजः, तथा तीर्थकराधिराजेनैवानुज्ञाताचार्यः पदपट्ट-
बन्धमदितगणाधिपत्यराज्ये गुरुराचार्यो ज्ञातव्यो ज्वति ।
यथा च ते प्रशस्ताप्रशस्तरूपा दण्डिकास्तथा साधवोऽप्युज्य-
स्वनावा भवन्ति ।

तत्र—

जह ते अणुद्धिंता, हियसन्नस्सा उ पुक्खमाज्जागी ।

इय गाणे आयरियं, अणुद्धिंताण वोच्चेदो ॥

यथा ते दण्डजटभोजिकादयो द्व्यक्षरकनृपतिमनुत्तिष्ठन्तो ह-
तसर्वस्वा पेहिकस्य दुःखस्याभागिनः संजाताः । इत्येवमा-
चार्यमप्यनुत्तिष्ठतां दुर्विनीतसाधूनां ज्ञाने, वपस्त्रक्षणादर्शनाचा-
रित्रयोश्च व्यघच्छेदो भवति । ततश्चानेकेषां जन्मजरा मरणा-
दिदुःखानामाजोगिनस्ते संजायन्ते, एषोऽप्रशस्तोपनयः ।

अथ प्रशस्तोपनयः—

उट्ठाणसिज्जासणमाइएहिं, गुरूस्स जे होति सयाऽणुकूला ।

नाउं विणीए अह ते गुरू उ, संगिएई देइ य तेसिं सुत्तं ॥

उत्थानं—गुरुमागच्छन्तं दृष्ट्वा ऊर्ध्वं भवनं, शय्या सुन्दराव-
काशे गुरुणा संस्तारकरचनम्, आसनमुपवेशनयोभ्यनिषद्या-
दिरचनम् । यद्वा—(सिज्जासणं ति) गुरुणा शय्याया आसनाच्च
नीचतरशय्यासनयोराश्रयणम् । आदिशब्दादज्ञातिप्रसङ्गादि
परिग्रहः । एवमादिभिर्विनयजैर्दैर्यं शिष्याः सदैव गुरोरनुकूला
ज्वन्ति तान् विनीतान् ज्ञात्वा, अधःनस्तरं गुरुः संशुद्धाति ।
मयैते सम्यक्पालनीया इत्येवं संग्रहबुद्ध्या स्वीकरोति, सूत्रं च
तेषां प्रयच्छति, ततश्च ते इह परत्र च कल्याणपरम्पराजानं
जायन्ते ।

अथ प्रशस्तोपनयं विशेषतो जावयन्नाह—

पज्जायज्जसुतओ य बुद्धा, जच्चभिआ सीससमिद्धिमंता ।

कुण्ठंतज्जसं अह ते गणाउ, निज्जूई नो य ददाइ सुत्तं ॥

पर्यायतो ये बुद्धास्ते अबमराक्षिकोऽयमिति बुद्ध्या, जातिम-
धिकृत्य ये बृद्धाः, षष्ठ्यर्थजन्मपर्याया इत्यर्थः, ते बालकोऽयमि-
ति बुद्ध्या, श्रुततश्च तमङ्गीकृत्य ये बुद्धास्तेऽप्यश्रुतोऽयमिति बृ-
त्वा, जात्यन्विता विशिष्टजातिसंज्ञता हीनजातुद्भयोऽयमिति
मत्या, शिष्यसमृद्धिमन्तः परिवारसंपदुपेता अल्पपरिवारोऽय-
मिति बुद्ध्या, गुरोरवज्ञामनभ्युत्थानलक्षणां कुर्वन्ति । अथैवमव-
ज्ञाकरणानन्तरं गुरुस्तान् स्वगच्छनगराभिर्यूहति । ये च ब-
हुपाक्षिकत्वादिभिः कारकैर्निर्यूढयतुं न शक्यन्ते, तेषां भोग-
संविनागकल्पसूत्रं श्रुतं न प्रयच्छति । एवं तावत्प्राचूर्णकमाचा-
र्यमङ्गीकृत्याभ्युत्थानानभ्युत्थानयोगुणदोषा उपवर्जिताः ।

अथ सामान्यतो गच्छमध्ये स्थितस्यैवाचार्यस्यानज्युत्थाने

दोषमाह—

मज्झत्थ पोरिसीए, लेवे पमिद्धेह आइयण धम्मे ।

पयस गिलाणे तह उ—चमट्ट सव्वेसिं उट्ठाणं ॥

आचार्यमागच्छन्तं दृष्ट्वा गच्छसाधवो मध्यस्थास्तित्थन्ति, ततः

पूर्वोक्तमेव प्रायश्चित्तम् । सुत्रार्थपौरुषी लेपप्रदानं प्रतिषेधनम्
(आद्येणैति) 'आदानं' समुद्देशनं धर्मकथां वा विदधानाः प्र-
चलायमाना वा नाच्युत्तिष्ठन्ति । अत्रापि तदेव कृषभादिविषयं
प्रायश्चित्तम् । ग्लानो वा उत्तमार्थप्रतिपक्षौ वा शक्नो सत्यां यदि
नोत्तिष्ठति तदा तस्यापि प्रायश्चित्तम् । यत एवमतः सर्वेषामच्यु-
त्थानं भवति । इदमत्र इदमत्र-आचार्याणामनच्युत्थाने सूत्रपौ-
रुषीकरणादीनि कदालभनानि, यथा ममायमालापकाऽर्द्ध-
पण्डितो वर्तते, वेपो वा पात्रके नाद्यापि परिपूर्णे दक्षः, प्रति-
षेधनादिकं वा सम्प्रति कुर्वाणोऽस्मि; ग्लानो वा कृतभक्तप्रत्या-
क्ष्यानो वा इहमस्मीति, किन्तु सर्वैरपि सुप्रामाण्यनादिष्य-
पारं परिहृत्याच्युत्थातव्यम्, एवं तावदुपाश्रये विधिरभिहितः ।

अथान्यत्र गृहादौ रण्यादिषु वा यत्र दृश्यते तत्रायं विधिः—

दूरागपमुद्देउं, अज्जिनिगंतुं नमंति एं सव्वे ।

दंडगहणं च मोत्तुं, दिट्ठे उट्ठाणमन्नत्थे ॥

दूरादाचार्यमागतं दृष्ट्वा आभिमुख्येन निर्गत्य सर्वेऽपि साधवो
(श्रमिति) एनमाचार्यं नमन्ति शिरसा वन्दन्ते, यदा च गुरुव
उपाश्रयं प्रविशन्ति तदा दण्डकग्रहणमपि कर्त्तव्यम्, अन्यत्र तु
गृहादौ दृष्टे गुरौ दण्डकग्रहणं मुक्त्वा अच्युत्थानमेव कर्त्तव्यम् ।

एवमच्युत्थाने के गुणाः ?, इत्याह—

परपक्खो य सपक्खो, होइ अगम्मत्तणं च उट्ठाणे ।

सुयपूयणा धिरत्तं, पभावणा निज्जरा चेव ॥

परपक्वः परपासाण्डिनः, स्वपक्वः पार्श्वस्थादिधर्मः, तथोरगम्य-
त्यमनभिभवनीयता गुरोरच्युत्थाने भवति, तथा गुरुवो व-
दुक्ता भवन्तीति श्रुतपूजनमपि कृतं स्यात् । अन्येषामच्यु-
त्थानादौ विनये सीदतां स्थिरत्वमनुष्ठितं भवति । प्रभावना च
शासनस्यैव कृता भवेत्—अहो ! शोभनमिदं प्रवचनं यत्रैवविधो
विनयो विधीयते, निज्जरा च कर्मकृत्वरूपा विपुला जवति,
विनयस्याभ्यन्तरतपोभेदत्वात् तस्य च निज्जरानिबन्धन-
तया सुप्रतीतत्वात् ।

आह—यः प्रवर्जितः सर्वपापोपरतस्तस्य किं नाम
विनयेन कार्यम् ?, इति उच्यते—

अकारणा नत्थिह कज्जासिक्की,

नयाऽणुवाएण उ वैंति तएणा ।

सुवायवं कारणसंपुत्तो,

कज्जाणि साहेइ पयच्चवं च ॥

अकारणा कार्यस्य सिद्धिरिहास्मिन् जगति नास्ति, यद्यस्य
कार्यस्योपादानं कारणं तत्तेन विना न सिध्यतीत्यर्थः । यथा
मृत्पिण्डं विना घट इति । कारणसङ्गावेऽपि नच नैव, अनु-
पायेन उपायाभावेन कार्यं भवतीति तद्वत्तः कार्यसिद्धिर्बिना
वर्तते । यथा मृत्पिण्डसङ्गावेऽपि चक्रवीररोदकाद्युपाय-
मन्तरेण घटो न सिद्ध्यति; यः पुनः उपायवान् कारणसंयुक्त-
प्रयत्नवान् भवति स साधयति, यथा कुम्भकारो मृत्पिण्डमासा-
द्य चक्रवीरराद्युपायसाधिव्यजनितोपद्वयः स्वहस्तव्यापार-
णरूपं प्रयत्नं कुर्वन् घटं निर्माति ।

आह—यद्येवमुपायकारणयुक्तः कार्याणि साधयति
ततस्तु ते किमायातम् ?, इत्याह—

धम्मस्स मूढं विणयं वयंति,

धम्मो य मूढं खलु सोगईए ।

सा सोगई जत्थ अवाहया उ,

तम्हा निसेव्वो विणयो तदट्ठा ॥

धर्मस्य श्रुतचारित्र्यरूपस्य मूढं प्रथममुत्पत्तिकारणं विनयम-
भ्युत्थानादिरूपं वदन्ति, तीर्थकरादय इति गम्यते । स च धर्मः,
खलुरवधारणे, सुगतेर्मूलं कारणं मन्तव्यम् । दुर्गतेः प्रपतन्तं
प्राणिनं धारयति सुगतीं च स्थापयतीति निरुक्तिसिद्धत्वात्,
तस्येति भावः । अथ सुगतिः कीदृशी गृह्यते ?, इत्याह—सा
सुगतिरभिधीयते—यत्रावाधना, श्रुतिपासारोगशोकादीनां श-
रीरमानसानां बाधानामज्वावसिद्धिरित्यर्थः । यत एवं तस्मात्तदर्थं
सुगतिनिमित्तं विनयो निवेद्यः । इदमत्र इदमत्र—इह कार्यं
तावदव्यावाधसुललक्षणो मोक्षः, तस्य च कारणं श्रुतचारित्र्यरू-
पः सर्वकृभाषितो धर्मः सदगुरोरच्युत्थानवधनादिविनयलक्ष-
णमुपायमन्तरेण न साधयितुं शक्यते । अतः परम्परया मोक्ष-
कारणमेवायमिति मत्वा तदर्थं विनय आसेव्यत इति ।

आह—युक्तं पौरुषीलेपप्रदानादिकारणादभ्युत्थानम्, ग्लान-
नोत्तमार्थप्रतिपक्षयोस्तु किमर्थमच्युत्थानम् ?, उच्यते—

मंगलसक्काजणणं, विरियायारो न हाविओ चेव ।

एणीहं कारणोहिं, अतरंतपरिणुट्ठाणं ॥

अतरन्तो ग्लानः (परिण सित) मनुष्यत्थलोपायं परिक्षावान्
मनशनी, एतया गुरुणामभ्युत्थाने मङ्गलं जवति, ततश्च ग्लान-
स्याचिरादेव प्रगुणीभवनं, कृतभक्तप्रत्याक्ष्यानस्य तु निर्विघ्न-
मुत्तमार्थसाधनं स्यात् । यथा ग्लानपरिक्षा भवति तथा गुरुम-
भ्युत्तिष्ठति, शेषाणामच्युत्थाने भ्रूजजननं विहितं, यद्येवोऽप्येवं
गुरुमच्युत्तिष्ठति, ततोऽस्माभिः सुतरामभ्युत्थातव्यम् । अवि-
च—एवं कुर्वता ग्लानेन परिक्षावता च धीयांसारो न हापितो
भवति, अत एतैः कारणैरेताज्यामच्युत्थातव्यम् ।

(अच्युत्थानाकरणे प्रायश्चित्तम्)

प्रकारान्तरेण प्रायश्चित्तमुपदर्शयन्नाह—

अंकमणे पासवणे, वीयारे साहु संजई सक्की ।

सन्निणि वाइ अमच्चे, संघे वा रायसहिए वा ॥

पणगं च भिक्कासो, मासो लहुगो य होइ गुरुगो य ।

चत्तारि उट्ठ लहु गुरु, उदो मूढं तह दुगं च ॥

इह प्रथमगाथायाः द्वितीयगाथायाश्च पदानां यथासंख्येन
योजना । तथाचा—आचार्यं चक्रकर्मणं कुर्वाणं दृष्ट्वा नाच्युत्तिष्ठति
पञ्चकं पञ्च रात्रिदिवापि प्रायश्चित्तम्, प्रभवणभूम्यामागतं ना-
च्युत्तिष्ठति भिक्षमासः, विचारसंज्ञां कृत्वा समागतस्यानच्युत्था-
ने मासगुरु, संयतीभिः सार्द्धमागतस्यानुत्थाने चतुर्बधु, संहि-
नः आवकाः, तैः सममायातमनुत्तिष्ठतश्चतुर्गुरु, असंकिभिः
सममायातस्यानच्युत्थाने षड्बधु, संकिनीजिरसंकिनीभिश्च
स्त्रीभिः सममायातमनच्युत्तिष्ठतः षड्गुरु । वादिना सार्द्धमा-
याते अनच्युत्थिते द्वेदः, अमायेन सार्द्धमागते मूलध, संघेन
सार्द्धं समायाते अनच्युत्थिते अनवस्थाप्यम्, राज्ञा सहितं सूरि-
मागतमनुत्तिष्ठतः पाराश्रिकम् ।

अथ किमर्थं स्त्रीभिः सममायाते गुरुतरं प्रायश्चित्तम् ?,
उच्यते—

पूयंति पूयं इ—त्थियाउ पाएण ताउ लहुसचा ।

एषण कारणेणं, पुरिसेमुं इत्थिया एत्थ ॥

इह स्त्रियः प्रायेण पूजितं पूजयन्ति, यमेवाचार्यादिकं साधु-
भावकादिभिरभ्युत्थादिना पूज्यमानं पश्यन्ति तस्यैव पूजां वि-
दधति, ताश्च स्त्रियः प्रायेण लघुसस्वास्तुक्काशया भवन्ति । ततः
साधुभिरनन्युत्थीयमानमाचार्ये गाढतरं परिजयवुद्ध्या पश्य-
न्ति, न किमप्येष आचार्यो जानाति, न वाऽयं विशिष्टगुणवान् सं-
जान्यते, अन्यथा किमेते साधवो नाभ्युत्तिष्ठन्ति, एवमेतेन का-
रणेन पुरुषेषु साधुभावकादिषु पूर्वं लघुतरप्रायश्चित्तमुक्त्वा
पश्चात् स्त्रियोऽधिकृत्य गुरुतरमुक्तम् ।

अथ राजा सार्कं समागतस्यानभ्युत्थाने किं कारणं
पाराश्रिकम् ? इत्याह-

पाणिद्धा एति महायणेण समं फातिं दोसो गच्छइ एपमु
तणु वि गज्जं वक्कं होज्ज कइं वा परिचूते वेमुज्जं वा कु-
त्थियवेसमि मणुस्से वट्ठा ॥

राजादय आदिमन्तः प्रायेण बाहुल्येन महाजनेन सामन्तमन्त्रिम-
हत्तमादीनां महता समवायेन समं समागच्छन्ति, तत एतेषु तनु-
रपि स्वदोषाऽपि अनन्युत्थानमात्रज्ञाणो दोषः स्फातिं गच्छति,
सर्वत्र विस्तरतीति भावः । अपि च साधुभिरनन्युत्थीयमाने आ-
चार्यः परिभूतो भवति, परिभवपदमुपगच्छतीत्यर्थः । परिभूत-
स्य च वाक्यं वचनं कथं नाम राजादीनां ग्राह्यमुपादेयं भवेत् ?
वैद्वर्यमिव रत्नं कुरित्तवेष्टे कार्पटिकवेष्टारिणि मनुष्ये वर्तमानं
यथा तदीये हस्ते स्थितं सदनर्घ्यमपि तत्र जनस्योपादेयम्, एवं
गुरुणामपि धर्मकथावाक्यं गार्हपत्यधुर्यगुरौ रत्नमपि परिभू-
ततया न राजादीनामुपादेयं भवति । तदनुपादेयतायां च तेषां
सम्यग्दर्शनादिप्रतिपत्तिरपि न प्रवर्तते, अतो राजा सार्कं समा-
याते अनन्युत्थीयमाने पाराश्रिकम् ।

परः प्राह-युक्तं प्रभक्षणभूम्यादेरागतस्याभ्युत्थानम्, यत्तु च-
क्रमणं कुर्वतोऽभ्युत्थानं तत्रास्माकं युक्तितमं प्रतिभाति ।

यतः-

अवस्सकिरियाजोगे, वट्ठे साहुपूजया ।

परिफगुं तु पासामो, चंक्रमंते वि उट्ठाणं ॥

विचारविहारादिको योऽवश्यं कर्तव्यः क्रियायोगस्तत्र वर्त-
मानो यदा समागच्छति तदा साध्वी श्रेयसी तस्य पूज्यता ।
यदा तु चक्रमणं करोति तदा निरर्थको योगो वर्तते । अतश्च-
क्रमत्यपि गुरौ यदुत्थानं तत्परिफल्गु निर्मूलमेष पश्यामः । यत-
ज्जं प्रगवत्त्याम्-“ जावं च णं से जीवे आरंजे वट्ठे सरंभे वट्ठे
इ तावं च णं तस्स जीवस्स अंतकिरिया न जवइ ” ॥

अथ सुरिप्रतिविधानमाह-

कामं तु एअमाणो, अरंजाईसु वट्ठे जीवो ।

सो उ अण्णही जट्ठो, अवि वाट्ठणं पि उक्खोवे ॥

काममनुमतं यदेव जीव एजमान आरम्भादिषु कर्मबन्धकार-
णेषु वर्तते, स तु स पुनः परस्पर्द्धोऽनर्थो निष्कारणं नेष्टो नाभि-
मतः । अपि बाहोस्तुष्टे बाहुत्वेपमात्रेऽपि, किं पुनः चक्रम-
णादिरित्यपिशब्दार्थः । अर्थावापन्न-यः सार्थकः चक्रमणा-
दिव्यापारः स इष्ट एवेति ।

अथ सार्थकोऽपि व्यापारः कथमिष्टः ? इत्यस्यां जिज्ञासायां यथा
१७५

योगत्रयेऽपि व्यापार्यमाणे दोषा यथा च गुणा भवन्ति तदेतत् प्र-
तिपादयति-

मणो य वाया काओ अ, तिविहो जोगसंगहो ।

ते अजुत्तस्स दोसाय, जुत्तस्स य गुणावट्ठा ॥

मनोयोगो वागयोगः काययोगश्चेति त्रिविधो योगसंग्रहो भव-
ति, संक्षेपतस्त्रिधायोगो जयतीत्यर्थः । ते मनोवाकाययोगा
अयुक्तस्य अनुपयुक्तस्य दोषाय कर्मबन्धाय जयन्ति, युक्तस्य तु
त एव गुणावहकर्मनिर्जराकारिणः संपद्यन्ते ।

इदमेव ज्ञावयति-

जह गुत्तस्सरियाई, न होति दोसा तदेव समियस्स ।

गुत्तीठियत्पमायं, रंभइ समिई सचेट्ठस्स ॥

यथा किल मनोवाकायगुप्तस्य ईयादिप्रत्यया अनुपयुक्तगम-
नादिक्रिया समुत्था दोषा न भवन्ति, तथैव समितस्यापि च-
क्रमणं कुर्वत ईयादिप्रत्यया दोषा न प्रवर्तन्ते । किं कारणम् ?
इत्याह-यदा किल गुप्तिषु मनोगुप्त्यादिषु स्थितो जयति तदा
योऽभ्युत्तिप्रत्ययः प्रमादस्तं निरुणद्धि, तन्निरोधश्च तत्प्रत्ययकर्मपि
न बध्नाति, यस्तु समितौ स्थितः सचेष्टस्य यः प्रमादो यश्च तत्प्र-
त्ययः कर्मबन्धस्तयोर्निरोधं विदधाति ।

परः प्राह-यो गुप्तः स समितौ जयत्युत नेति ? यो वा समितः
स गुप्तो भवत्युत नेति ? ।

अत्रोच्यते-

समितो नियमा गुत्तो, गुत्ते समियत्तणम्मि भइअव्वो ।

कुसलवइमुदीरंतो, जं वइसमितो वि गुत्तो वि ॥

इह समितयः प्रतीचाररूपा इष्यन्ते, गुप्तयस्तु प्रतीचाराप्र-
तीचारोभयरूपाः । प्रतीचारो नाम कायिको वाचिको व्यापारः,
ततो यः समितः सम्यग्गमनप्रापणादिचेष्टायां प्रवृत्तः, स नि-
यमाद् गुप्तो गुप्तियुक्तो मन्तव्यः । यत्र गुप्तः समितत्वे भक्तयो
विकल्पनीयः, तत्र समितः कथं नियमाद् गुप्तः ? इत्याह-कुशलां
निरवधतादिगुणोपेतां वाचमुदीरयन् यस्माद्वाक्समितोऽपि गु-
प्तोऽपि । किमुक्तं भवति ?-यः सम्यग्गुणविविक्त्य निरवधतां भाषां
प्रापते स प्राषासमितोऽपि वाग्गुप्तोऽपि च भवति, गुप्तेरप्र-
तीचाररूपतयाऽप्यभिधानात् । अतः समितो नियमाद् गुप्त इति ।

गुप्तः समितत्वे कथं प्रजनीयः ? इत्याह-

जो पुण कायवईओ, निरुज्ज कुमलं मण उदीरेइ ।

चिट्ठे एकगमणा, सो खलु गुत्तो न समितो उ ॥

यः पुनः कायवाचौ निरुध्य कुशलं शुभं मन उदीरयन् एका-
ग्रमना धर्मध्यानाद्युपयुक्तचित्तः तिष्ठति स खलु गुप्त उच्यते, न
समितः, प्रतीचाररूपत्वात् । यस्तु कायवाचौ सम्यक् प्रयुक्ते
स गुप्तोऽपि समितोऽपि मन्तव्यः ।

अथ समितिगुप्तीनां परस्परमवतारं दर्शयन् प्राह-

वायगसमिई बिइया, तइया पुण माणसी भवे समिई ।

सेसा उ काइया उ, मणो उ सव्वासु अविरेद्धो ॥

वाचिकसमितिः, सा द्वितीया वाग्गुप्तिर्मन्तव्या । यदा कि-
ल भाषासमितो भवति तदा यथा भाषाया असमितिप्र-
त्ययकर्मबन्धं निरुणद्धि तथा वाग्गुप्तिप्रत्ययमपि कर्मबन्धं नि-
रुणद्धि, एवं भाषासमितिवाग्गुप्त्योरेकत्वम् । तृतीया पुनरेव-

णाख्या समितिर्मानसी मानसिकोपयोगानिष्पन्ना । किमुक्तं भवति ? यदा साधुराणां समितो भवति, तदा श्रोत्रादिभिरिन्द्रियैर्हस्तमात्रकथावनादिसमुत्प्रेष्य शब्दादिपुण्युच्यते । अत एवास्या मनोगुणैश्चैकत्वं, शेषास्तु समितय ईयांश्चादाननिर्देशोच्चारणादिपारिष्ठापनिकाख्याः कायिक्यः-कायचैष्टानिष्पन्नाः । अत एवासां तिसृणामपि कायगुण्या सहैकत्वम् । (मणो उ स-व्वासु भविरुद्धो ति) मानसिक उपयोगः सर्वोऽप्यस्वस्वपि समितिष्वविरुद्धः, समितिबन्धकेऽप्यस्तीति भावः । अत एव मनोगुणस्य सर्वासां समितीनां मनोगुण्या सहैकत्वं मन्तव्यम् । आह-भित्तार्थे गृहद्वारे स्थितस्य तत्राहारादीनि कल्पनीयानि मार्गयतः श्रोत्रादिभिरुपयुक्तस्य भाषासमितिमनोगुण्येषणासमीतीनां तिसृणामपि संभवो दृश्यते । अतः किमासा-मेकत्वमुतान्यत्वम् ? इत्याशङ्क्याऽऽह-

वयसमितो श्विय जायङ्, आहारादीणि कण्णिज्जाणि ।
एसणउवओगे पुण, सोयाई माणसी जवङ् ॥

शङ्केतमङ्गितादिदशदोषरहितं मया ग्राह्यमित्येषणासमिति-मात्रसंयुक्तो यदा साधुराहारादीनि कल्पनीयानि मार्गयति नदा वाक्यसमित एवासौ जायते, न पुनर्मनोगुणः, इत्येवकारार्थः । यदा तु श्रोत्रादिभिरुपयुक्तस्य उपयोगं करोति तदा मानसी नाम गुणैर्भवेत्, मनोगुणिरित्यर्थः । न पुनर्वर्गभाषासमितिः । इदमेव तात्पर्यम्-भाषासमितिः, मनोगुणिरिति द्वे समितिगुणौ युगपन्न भवतः, किन्तु भिन्नकालं, यद्यपि च “मणो य सव्वासु अविरुद्धो ति” वचनाद् भाषासमितावपि मानसिकोपयोगाः समस्ति, तथापि गौणत्वाद्सौ सन्नपि न विवक्ष्यत इति ।

अपि च-

जो वि य त्रियस्स चेद्वा, हत्वादीणं तु भंगियार्हसु ।
सो वि य इरियासमिती, न केवलं चंक्रमंतस्स ॥

न केवलं चक्रकमतचक्रकमणं कुर्यत एव ईयांसमितिः किन्तु स्थितस्य गमनागमनक्रियामकुर्वतो भङ्गिकादिषु जङ्गलसङ्गम-वहुलादिभूतेषु परावर्तमानेषु भङ्गिकादिरचना ययाऽपि हस्तादी-नां चेष्टा साऽपि परिस्पन्दरूपत्वादीयांसमितिः प्रतिपत्तव्या । यच्च परेषु प्रागुक्तं चक्रकमणं निरर्थकमित्यादि तत्परिहाराय चक्रकमणगुणानुपदर्शयति-

वायाई सट्ठाणं, वयंति कुविया उ संनिरोद्देणं ।
लाघवमगिणपमुत्तं, परिस्समजओ अचंक्रमतो ॥

अनुयोगदानादिनिमित्तं यच्चिरमेकस्थानोपवेशनलक्षणः सं-निरोधः तेन कुपिताः स्वस्थानाञ्जलतायेवातादयो घातवस्ते चंक्रमतो जूयः स्वस्थानं व्रजन्ति । लाघवं शरीरे लघुजाय उपजायते । अग्निपटुत्वं जातरानलपटुत्वं च भवति । यस्तु व्याख्याना-दिजनितः परिश्रमः तस्य जयः कृतो भवति । एते चक्रकमतो गु-णा जवन्ति, अतो न निरर्थकं चक्रकमणम् ।

आह यद्येवं ततः किमवश्यं तत्राभ्युत्थानं कर्तव्यमुत न ?
इत्यत्रोच्यते-

चंक्रमणे पुण जङ्गं, मा पत्तिमंथो गुरुवित्तिअम्मि ।
पणियायवदणं पुण, काऊण सङ्गं जहाजोगं ॥

पुनःशब्दो विशेषणे । स चैतद्विशिनष्टि-प्रभवव्यवहारभूम्यादे-रागतस्य गुरोः कर्तव्यमेवाभ्युत्थानम् । चक्रकमणे पुनर्भक्तं वि-

कल्पितम् । कथम् ? इत्यत आह-मा सूत्रार्थपरवर्तनायाः परिम-न्योभ्याघातो भवत्विति कृत्वा यदि गुरवो अनभ्युत्थानं वितर-न्ति तदा नाभ्युत्थातव्यम् । परमेवं गुरुभिर्वित्तोर्णे सति सकृदेक-वारमभ्युत्थानं विधाय प्रणिपानवन्दनशिरःप्रणामलक्षणं कृत्वा भगवन् ! अनुजानीध्वमिति भणित्वा यथायोगं यथेप्सितं सूत्रा-र्थगुणनादिकं व्यापारं कुर्यात् । अथवा गुरवो न वारयन्ति ततो नियमादभ्युत्थातव्यम् ।

पुनरपि परः प्रेरयति-यदि चक्रकमणाभ्युत्थाने सूत्रार्थपरिम-न्योपो भवति तत इदमस्माभिरुच्यते-

अइसुद्धुमिदं बुद्धं, जं चंक्रमणे वि होइ उच्चाणं ।
एवमकारिजंतो, जहगभोई व मा कुज्जा ॥

अतिसुधुतोव प्रबुद्धजनेचित्तमिदं भवन्निरुच्यते-यच्चक्रकमणेऽ-प्यभ्युत्थानं कर्तव्यं भवति । सूरिराह-एवं चक्रकमणविषयमभ्यु-त्थानमकार्यमाणा भद्रकजोजिकस्येव प्रसङ्गतो मा लोपमप्यधि-नयं कापुंरितिकृत्वा चक्रकमणेऽपि अभ्युत्थानं कार्यते । अथ की-ड्यं भद्रकजोजिकः ? इत्युच्यते । “जहा-एगो भोइओ तस्स रत्ता तुट्ठेण गाममंरुवं पसासणे दिञ्चं । सो तत्थ गतो, ताहे ते गामि-सुया तुठा भइओ सामी लद्धो ति (अनुवृत्तिरित्यर्थः) तत्रो ते जो-इयं विञ्चैति-अदे तव पुत्ताणुपुत्तियं तिञ्चा जाया, तो अग्गे चित्ताणिज्जं ति काञ्चं करं पुत्तपरिमाणाओ घोवतरं करेहि, जो-इएण अञ्जुवगयङ् । अथवा जं जं ते विञ्चैति तो वं सो भइ-ओ तेसि गामेसुयाणं अनुगहं करेङ् । अइवीसत्थसत्थेण ल-ज्जपसरा ते जहारिहं विञ्चयं भंसिउमादत्ता । ततो भोइयेण रुट्ठेण ते गामिसुया दंमिया, केह उइविया” । एस दिट्ठतो । अ-यमर्थोवणभो-“ चंक्रमणे अणुसुद्धुमणे, सेसं पि विणियं प-रिहविज्ज, ततो रुट्ठो आयरिओ पट्ठिसे दंदिज्जा, जे य तत्थ अञ्चतावराहिणो ते गच्छाओ निञ्जुजिज्जा, विणयमकारिजंता य ते इह लोप पारलोप य परिच्चत्ता जयंति । आयरिओ य सरणमुवगयाणं तेसि न संरक्खणकारी भवङ्, अओ चं-क्रमणे वि ते अणुसुद्धुमं कारिजंति ” ।

अपि च-

वसजाण हंति लहुगा, असारणे सारणे अपच्छित्ता ।
ते वि य पुरिसा सुविहा, पंजरजग्गा अजिमुहा य ॥

ये तेगुरुचक्रकमणाविषु नाज्युत्तिष्ठन्ति तान् यदि कृपमा न सार-यन्ति-कस्मादाचार्यान्नाज्युत्तिष्ठय ? ततो कृपजायां चतुर्लघवः । अथ कृपैः प्रतिनोदिताः परं ते न प्रतिशृण्वन्ति, ततः सारणं कृते सति कृपमा अप्रायश्चित्ताः, इतरे प्रायश्चित्तमापद्यन्ते । अ-नभ्युत्थाने असारणार्थां चामी दोषा जवन्ति-ये प्रतीच्छुका उ-पसंपत्त्यतिपत्त्यर्थमायाताः ते द्विविधा पुरुषा भवन्ति-पञ्जर-जग्गाः, संयमाभिमुखाश्च । तत्र गच्छे वसतां यदाचार्योपाध्या-यप्रवर्त्तकं स्वविरगणावच्छेदिकाख्यपदस्थपञ्चकस्य पारतन्त्र्यं यावत् परस्परं प्रतिनोदनाः, एतत् पञ्जरमुच्यते, एतस्मात् प-ञ्जरजग्गा निन्दिताः पञ्जरभग्नाः । संयमाभिमुखास्तु-पार्श्वस्था-यवयवमग्राविहारिगच्छाचारिभिलाषिताः भविष्यगच्छं प्रवेष्टु-कामाः तत्र ये पञ्जरभग्ना आगतास्तेषामनभ्युत्थानविषयाः ।

मुख्यस्तु पार्श्वस्थाद्यप्रतिनोदनां दृष्ट्वा चिन्तयति-

जग्गा कटी अनुत्ता-णेण देइ अणुट्ठाणगे सोही ।
अनिरोहसुहो वासो, होहि ने इत्थं चिट्ठामो ॥

अस्माकं पूर्वस्मिन् गच्छे वसन्तामाचार्यस्य चङ्क्रमणादिषु चारं चारं अभ्युत्थानेन कटी भग्ना, अथासौ नाभ्युत्थीयते तदा शोधि प्रायश्चित्तं प्रयच्छति, गच्छे च खरपट्टयैः खरपट्टयति, अस्मिन् गच्छे न प्रायश्चित्तं, न च खरपट्टना, अतोऽतिरोधोऽने-
यन्त्रणा, तेन सुखं सुखदायी आसोऽत्र 'ये' अस्माकं जविष्यति, ति-
ष्ठामो वयमवेति हृत्वा तत्रैव तिष्ठेयुः, न भूयः स्वगच्छं गच्छेयुः ।

जे पुण उज्जयचरणा, पंजरभग्नो न रोयए ते उ ।

अमत्थ वि सङ्गरत्तं, न लब्धं एति तत्थेव ॥

वे पुनरुद्यतचरणाः स्वल्पेऽप्यनन्युत्थानाश्चावपराधे सम्यक्-
प्रतिनोदनाकारिणः तान् पञ्जरभग्नो न रोचयति, न रुचिपथं
प्रापयति । चिन्तयति च-अन्यत्रापि गच्छान्तरे स्वैरिव स्वात-
न्यं न लभ्यत इति विचिन्त्य तत्रैव स्वगच्छे एति समागच्छति ।

अत्र संयमाजिमुखोऽसौ समागतस्ततः किम् ? इत्याह-

चरणोदासीणे पुण, जो विणजहाय आगतो समणो ।

सो तेसु पाविममाणो, सङ्गं वदेइ ओजओ वि ॥

यः पुनः श्रमणश्चरणोदासीनान् पार्श्वस्थादीन् सुखशीलविहा-
रिणो विप्रहाय संयमाभिमुखः समागतः स तेषु गच्छान्त-
रीयेषु साधुषु प्रविशन् उभयेषामपि साधूनां भक्तां धर्यति ।
तथाहि-यत्र गच्छे असौ प्रविशति तदीयाः साधवः चिन्तय-
न्ति-एव "सुन्दरा अमी" इति परिज्ञाव्यास्माकं मध्ये प्रविशति,
अतः सुन्दरतरं कुर्महे । यस्मादपि गच्छादायातः तदीया अपि
चिन्तयन्ति-अस्मान् सुखशीलानिति विज्ञाप्य गच्छान्तरं गच्छ-
ति, अतो वयमुद्यता मवाम इति ।

अथासौ संयमाजिमुखस्तत्रापि सामाखरीहापनं प्रतिनोदना-
या अभवं च पश्यति, ततश्चिन्तयति-

इत्थं वि मेराहाणी, एते वि हु सारवारणासुक्का ।

अभे वयइ अभिमुहो, तप्पवयनिज्जराहाणी ॥

अत्रापि गच्छे, न केवलं पूर्वस्मिन् अत्यपिशब्दार्थः । मर्यादाया
अन्युत्थानादिसामाख्यार्थो हानिश्चक्षोऽक्यते, एतेऽपि च साधवः
सारणवारणया मुक्ताः परिरुद्धे प्राक्तनगच्छसाधव इव नि-
रर्गलाः समीक्षन्ते, अतः को नामामीषां समीपे स्थास्यतीति
मत्वा स संयमामिमुखः साधुरन्यान् गच्छान्तरीयान् सा-
धून् मज्जति प्रविशति । प्रविशतु नाम गच्छान्तरं, का नो हानि-
रिति चेत् ? अत आह-तत्प्रत्यया-तस्य साधोः संयमानुपगमो-
पष्टम्भकारणहेतुका या निजैरा, तस्या हानिः प्राप्नोति, सा
न भवतीत्यर्थः ।

आह-किं कारणमसौ तेषु तत्र विशति ? इत्याह-

जहि नत्थि सारणा वा-रणा य पडिवायणा य गच्छम्मि ।

सो उ अगच्छो गच्छो, संजमकामीण मोत्तवो ॥

विस्मृते कचित् कर्तव्ये भवते न कृतमित्येवंरूपा स्मारणा
सारणा, अकर्तव्यनिषेधो वारणा, उपलक्षणत्वादन्यथा कर्तव्य-
मनाभोगादिना अभ्यधा कुर्वतः सम्यक् प्रवर्तना प्रेरणा, धारित-
स्यापि पुनः पुनः प्रवर्तमानस्य खरपट्टयोक्तिभिः शिकुणं प्रति-
नोदनाः पताः सारणादयो यत्र गच्छे न सन्ति स गच्छो गच्छ-
कार्याकरजाङ्गणो मन्तव्यः । अत एव संयमकामिना संयमा-

भिमुखेन साधुना मोक्तव्योऽसौ, नाभ्युत्थीय इति भावः । गा-
थायां प्राकृतत्वादिकारस्य दोषत्वम् ।

प्रकारान्तरेण प्रायश्चित्तमभिधिस्तुः प्रस्तावनामाह-

अयमपरो उ विकप्पे, पुब्बावस्वाहय चि ते बुद्धी ।

लोए वि अणैगविहं, नणु भेसज मो रजोवसमे ॥

अयमप्रेतनगाथायां वक्तव्यमाणोऽपरः प्रायश्चित्तस्य विकल्पः प्र-
कारः । अत्र परः प्राह-पूर्वापरव्याहृतमिदम्, पूर्वमन्याहशं प्राय-
श्चित्तमुक्त्वा यदिदानीमन्याहशमभिधीयते तदेतत् पूर्वापरवि-
रुद्धमिति ते तव बुद्धिः स्यात् । तत्रोच्यते-ननु लोकेऽपि रुजोपश-
मे विधातव्ये यथा त्रिफलात्रिकटुकादिभेदादनेकविधं त्रेषजं,
'मो' इति पादपूर्णे । प्रयुज्यमानं हृष्टमेव, एवमत्राप्येकस्यै-
वानभ्युत्थानस्य तथा क्षेत्रमहाजनादिजनेदनेकविधं प्रायश्चित्त-
मभिधीयमानं न विरुध्यते ।

इत्थं पराजिज्ञुतं परिहृत्य प्रायश्चित्तमाह-

वीयारसाहुसंजइ-निगमघमासंघरायसहिइ तु ।

सहुगो लहुगा गुरुगा, ठम्मासा छेदमूलहुगं ॥

आचार्यं विचारभूमेरागतं नाभ्युत्तिष्ठन्ति मासलघु, साधुभिः
सममायातमनन्युत्तिष्ठतां चतुर्लघवः, संयतीजिः समं चतुर्गुर-
वः, निगमैः पौरवणित्येभ्यैः समं षडलघवः, घटया महसरा-
दिगोष्ठीपुरुषसमवायलक्षणया समं छेदः, संघेन समं मूलम्,
राज्ञा सममनवस्थाप्यम् । (सहिइ वि) संघसहिदेन राज्ञा
सममायातमनन्युत्तिष्ठतां पाराजिकम् । गतमन्युत्थानम् । ७०
३ उ० । (यत्रावसरे यैर्वा कारणैरभ्युत्थानं न कर्तव्यं तदे-
तत् सर्वं 'अस्सेस' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २४ पृष्ठे दर्शितम्)
पुनर्नैतत्करिष्यामीत्यन्युपगमे, स्था० ३ उ० ३ उ० । प्रयत्ने,
स्था० २ उ० १ उ० । आसनत्यागरूपे, संभोगासंभोगस्थाने
यथा पादवस्थादेरन्युत्थानं कुर्वन्नाहिसंभोगेयः । स० १२ सम० ।
प्रव० । आव० । आ० चू० । गुरुनागतात् रज्ज्वा स्वकीय-
स्थानादूर्ध्वोभवेन, उत्त० ३३ अ० । (अन्युत्थाने दण्डकः
'सकार' शब्दे दर्शयिष्यते) (त्रिभिः स्थानैर्वा अभ्युत्तिष्ठे-
युरिति 'माणुस्सलोय' शब्दे दर्शयिष्यते) ।

अभ्युत्तिष्ठेत्-अन्युत्थातुम्-अव्य० । अभ्युपगन्तुमित्यर्थे, स्था०
२ उ० १ उ० ।

अभ्युत्तिष्ठ-अन्युत्थित-त्रि० । कृतोद्यमे, " अभ्युत्तिष्ठं रायति-
सि, पन्थज्जागणमुत्तमं " उत्त० ९ अ० । " अभ्युत्तिष्ठसु मेहेसु " प्रवर्णनाय कृतोद्यमेषु, ज्ञा० १ अ० । प्रारब्धे, ध० ३ अभि० ।
अभ्युदिते, उत्त० ६ अ० । से० ।

अभ्युत्तेत्ता-अभ्युत्थात्-त्रि० । अन्युपगन्तरि, स्था० ५
उ० १ उ० ।

अभ्युत्तेयन्-अन्युत्थातव्य-त्रि० । अन्युपगन्तव्ये, स्था० ८ उ० ।

अभ्युत्ताय-अन्युत्थित-त्रि० । उन्नतमिति, ज्ञा० १ अ० ।

" अभ्युत्ताय इत्यतिलिपतं वसुडनिखनना " अन्युत्थिता रतिमाः
सुखदाः, अथवा रचिता इव रचिताः, तलिनाः प्रतज्ञाः, तासां
आरकाः, शुचयः पवित्राः, क्षिप्ताः कान्ताः, नखा येषां ते तथा ।
प्रश्न० ४ आध० द्वा० । " अभ्युत्तायपीणरइयसंनियपओहरा " अन्युत्थितासुखी पीनी स्थूलौ रतिदौ सुखप्रदौ संस्थितौ विशिष्ट-

संस्थानवस्तौ पयोधरौ स्तनौ यस्याः सा तथा । (वरतरुणी)
 जा० ३ प्रति० । ज्ञा० । अत्युत्कटे, आ० म० प्र० । जं० । रा० ।
 अब्जुत्त-स्ना-धा०, पर०, अदा० । शौचे, “ स्नातेरब्जुत्तः ”
 । ७ । ४ । १४ । इति सूत्रेण धातोः ‘ अब्जुत्त ’ इत्यादेशः ।
 अब्जुत्तइ-स्नाति । प्रा० ४ पाद । प्र-दीप्-धा०, दिवा० ।
 आत्मप्रकाशे, “ प्रदीपेस्तेअव-संक्षुमसंयुक्ताब्जुत्ताः ” ८ । ४ ।
 १५२ । इति सूत्रेण प्रदीप्यते: ‘ अब्जुत्त ’ आदेशः । अब्जु-
 त्तइ-प्रदीप्यते । प्रा० ४ पाद ।

अब्जुदय-अब्जुदय-पुं० । राजलक्ष्म्यादिलाभे, ज्ञा० २ अ० । अ-
 ब्जुदयो यथेह राज्याभिषेकादिप्रीतये भवति तथा स्वर्गापवर्ग-
 प्राप्तेहेतुत्वादस्य संस्कारकस्य, अत एवोऽप्यब्जुदयः । संधा० ।

अब्जुदयफल-अब्जुदयफल-त्रि० । अभ्युदयनिवर्तके, षो०
 ए विव० ।

अब्जुदयहेतु-अब्जुदयहेतु-पुं० । कल्याणनिमित्ते, पञ्चा० ७
 विव० ।

अब्जुदयावृत्ति-अब्जुदयावृत्ति-स्त्री० । स्वर्गादेरव्य-
 वच्छेदे सन्ततौ, षो० ६ विव० ।

अब्जुय-अब्जुत-त्रि० । सकललुचनातिशयिनि भुतशिष्टप-
 त्यागतपःशौर्यकर्मादिके अपूर्वे वस्तुनि, उपचारात् तद्वर्ण-
 नश्रवणादिभ्यो जाते विस्मयरूपे रसविशेषे, पुं० । अनु० ।

अब्जुतरसं स्वरूपतो लक्षणतश्चाऽऽह-

विम्बयकरो अपुवो, अनुत्तुअपुवो य जो रसो होइ ।

हरिसविमाओपत्ती-लक्षणा उ अब्जुओ नाम ॥ ६ ॥

अब्जुओ रसो जहा-

अब्जुअतरमिह एत्तो, अहं किं अत्थि जीवलोगमि ।

जं जिणवयणे अत्था, तिकालजुत्ता मुणिज्जंति ।

कस्मिंश्चिदनुभूते वस्तुनि दृष्टे विस्मयं करोति, विस्मयोत्कर्ष-
 रूपो यो रसो प्रवति सोऽद्भुतो नामेति संतङ्कः । कथंभूतः ? ,
 अपूर्वोऽनुभूतपूर्वो वा । अनुभूतपूर्वः किलक्षणः ? , इत्याह-
 हर्षविषादात्पत्तिः लक्षणः, शुभे वस्तुन्यद्भुते दृष्टे हर्षजननल-
 क्षणः, अशुभे तु विषादजननलक्षण इत्यर्थः । उदाहरणमाह-“ अब्जु-
 य ”-गाथा । इह जीवलोकेऽद्भुततरं हतो जिनवचनात् कि-
 मन्यदस्ति, नास्तीत्यर्थः । कुतः ? , इत्याह-यद्यस्माज्जिनवचने-
 नार्था जीवादयः सूक्ष्मव्यवहिततिरोहिताऽन्वितामूर्तादि-
 स्वरूपा अतीतानागतवर्तमानरूपाः त्रिकालयुक्ता अपि ज्ञायन्ते
 इति । अनु० । “ अब्जुय गीए अब्जुए चाइए अब्जुय नइ ” अ-
 द्भुतमाश्चर्य्यकारि । रा० ।

अब्जुवगम-अब्जुपगम-पुं० । अङ्गीकरणे, स्था० २ ग्रा० ४ व० ।

अब्जुवगमसिद्धत-अब्जुपगमसिद्धान्त-पुं० । सिद्धान्तभेदे, वृ०

स च-

जं अब्जुविच्च कीरइ, सेच्छाए कटा स अब्जुवगमो उ ।

भूतो बन्ही गयजू-ह तणगं मग्गुवरसिगा ॥

यत्त अब्जुपेत्य स्तेच्छया अब्जुपगम्य वादकथा क्रियते । यथा-
 शीतो बन्हिः गजदूयं तृणाग्रे, मज्जेर्जलकाकस्य, खरस्य च शृङ्ग-

म्, इत्येयोऽब्जुपगमसिद्धान्तः । वृ० १ उ० । अपरीक्षितार्थाभ्युप-
 गमात्तद्विशेषपरीक्षणमभ्युपगमसिद्धान्तः । तद्यथा-किंशब्दः ? ,
 इति विचारे कश्चिदाह-अस्तु द्रव्यं शब्दः, स तु किं नित्योऽ-
 धानित्य इत्येवं विचारः । सूत्र० १ शु० १२ अ० ।

अब्जुवगम-अब्जुपगम-त्रि० । अजि अभिमुख्येनोपगतः ।
 आवा० २ शु० ३ अ० १ व० । अब्जुपगमवति, व्य० ७ उ० ।
 संप्राप्ते, पा० । श्रुतसंपदोपसंपन्ने, आ० म० प्र० । अङ्गीकृते,
 पं० व० १ द्वार ।

अब्जोवगमिया-अब्जुपगमिकी-स्त्री० । अब्जुपगमेनाङ्गीक-
 रणेन निर्वृता तत्र भवा वाऽऽब्जुपगमिकी । स्वयमभ्युपगतायां
 (वेदनायाम्) । स्था० २ ग्रा० ४ व० । या हि स्वयमभ्युपगम्यते
 यथा-साधुजिः प्रमज्ज्याप्रतिपत्तितो ब्रह्मचर्यं चूमिशयनकेशो-
 ल्लुञ्जनातापनादिभिः शरीरपीमाम्भ्युपगमनम् । ज० १ श० ४
 व० । “ दुविदा वेदणा पक्षसा । तं जहा-अब्जोवगमिया य
 उवक्कमिया य ” प्रज्ञा० ३४ पद ।

अभग-अजग-त्रि० । न भग्नोऽजग्नः । सर्वथाप्रविनाशिते,
 “ एवमादिपहिं आगारेहिं अजग्गो अविराहिओ हुअ मे काव-
 रसग्गो ” । आवा० ५ अ० । ध० । ल० । आ० चू० ।

अभगसेण-अभगसेन-पुं० । विजयान्निधानचौरसेनापति-
 पुत्रे, विपा० । तत्कथानकं चेदम्-

तच्चस्स उक्खेवो एवं खलु-जंजू ! तेणं कालेणं तेणं
 समणं पुरिमतालणामं एयरं होत्था, रिच्छि० तस्स एं
 पुरिमतालस्स उत्तरपुरच्छिमे दिसिभाए एत्थ एं अ-
 मोहदंसी उज्जाणे, तत्थ एं अमोहदंसिस्स जक्खस्स
 जक्खायतणे होत्था, तत्थ एं पुरिमताले महब्बले
 णामं राया होत्था, तत्थ एं पुरिमतालस्स एयरस्स
 उत्तरपुरच्छिमे दिसिभाए देसपंत्ते अरुवी संसया । एत्थ
 एं सालारुवी णामं चोरपट्ठी होत्था, विसमगिरिक्कं-
 दरकोलंबसणिएविट्ठा वंसीकलंकपागारपरिक्खत्ता वि-
 एणसेव्वविसमपपायफरिहोवगूढा अग्निंतरपाणिया सु-
 दुद्धभज्जपेरंता अग्गेमखंडी विदितजणिएणनिगम-
 प्पवेसा भुवहुयस्स विक्कविजयस्स जणस्स दुप्पवेसाया
 वि होत्था । तत्थ एं सालारुवी चोरपट्ठी विजए
 णामं चोरसेणावइ परिवसइ, अहम्मिए जाव ह्यो-
 हियपाणी बहुणयरणिग्गयजसे सूरं दहप्पहारे साहस्सिए
 सइवेही असिद्धद्विपदमपट्ठे, से एं तत्थ सालारुवी चोर-
 पट्ठीए पंचाहं चोरसायाणं आदिवच्चं जाव बिहरइ । तए एं
 से विजए चोरसेणावइ बहुणं चोराण य पारदारियाण
 य मंत्तिच्छेयाण य संधिजेयाण य खंरुपट्ठाण य आणे-
 सिं च वहुणं विजएभिणएवाहिराऽहियाणं कुग्गेया वि
 होत्था । तएणं विजयचोरसेणावइपुरिमतालस्स एयरस्स
 उत्तरपुरिच्छिमिद्धं जणवयं वट्ठहिं गामपाएहि य एयर-

घाएहि य गोमहणेहि य वंदिगहणेहि य पंथकोट्टेहि य
खत्तखणणेहि य उवीलेमाणे उवीलेमाणे विद्धंसेमाणे
विद्धंसेमाणे तज्जेमाणे तज्जेमाणे ताद्धेमाणे तालेमाणे
णित्थाणे णिच्छणे णिकणे करेमाणे विहरइ, मह-
न्वत्तस्म रएणो अजिक्खणं २ कप्पाई गिएहइ, तत्थ एं
विजयस्स चोरसेणावस्स खंधसिरी णामं जारिया होत्था ।
अहीणं तत्थ एं विजयचोरसेणावस्स पुत्ते खंधसिरीए
भारियाए अत्तए अजगसेणं णामं दारए होत्था अही-
णं । तेणं काद्धेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरं
पुरिमतालणामं एयरे जेणेव अमोहदंभी उज्जाणे तेणेव
समोसदे परिसा राया निग्गओ, धम्मो कहिओ, परिसा राया
विग्गओ, तेणं काद्धेणं तेणं समएणं समणस्स जगवओ
महावीरस्स जेट्ठे अन्तेवासी गोयमे० जाव रायमग्गं समो-
वगाढे तत्थ एं बहवे इत्थी पासइ, तए एं तं पुरिसं राया
पुरिसा पढमंसि चच्चरंसि णिसियावित्ति, णिसियावित्तिचा
अट्ठचुपिउए अगगउघाएइ कसप्पहारेहि ताद्धेमाणे २
कट्ठुणं काकणिमंसाई खावेइ, खावेइत्ता रुहिरपाणं च पाय-
त्ति । तथाणंतरं च एं दोहं पि चच्चरंसि अट्ठहमुमाउयाओ
अगगयो घाएयति, घाएयत्तिचा एवं तच्चे० अट्ठमहापिउए,
चउत्थे० अट्ठमहामाउए, पंचमे पुत्ता, छठे सुएहा, सत्तमे
जामाउया, अट्ठमे धूयाओ, णवमे णत्तुया, दसमे णत्तुयओ,
एकारसे णत्तुयावइ, बारसमे णइणीओ, तेयारसमे उस्सिय-
पतिया, चउहसमे पिळसियाओ, पप्परसमे मासियाओ पइ-
याओ, सोलसमे मासियाओ, सत्तरसमे मासियाओ, अट्ठा-
रसमे अवसेसं मित्ठणाइणियगसयणसंबंधिपरिजणं अगग-
ओ घायंति, घायंत्तिचा कसप्पहारेहि ताद्धेमाणे २ कट्ठुणं का-
कणिमंसाई खावेइ रुहिरपाणं च पाएइ । तए एं से भगवं गो-
यमे तं पुरिसं पासइ, पासइत्ता अयमेयारूवे अज्जवत्थिये ५
समुपपेणे० जाव तहेव णिग्गए एवं वयासी-एवं खलु अहं
भंते !-से एं जंते ! पुरिसे पुव्वभवे के आसी० जाव विहरइ ।
एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्वीवे
जारहेवासे पुरिमताले णामं णयरे होत्था, रिद्धि० ३ तत्थ एं
पुरिमताले उदये णामं राया होत्था, महया तत्थ एं पुरिमताले
निम्भए णामं अंरुवाणियए होत्था, अट्ठे० जाव अपरिभूए
अहम्मिए० जाव कुप्पभियाणंदे तस्स एं णिएणियस्स अं-
दयवाणियस्स बहवे पुरिसा दिक्खज्जिज्जत्तवेयणा कट्ठाकट्ठि
कोट्ठालियाओ य पत्थियाए पमिए गेएहइ, गेएहइत्ता पुरि-
मतालस्स एयरस्स परिपेरंते सुबहुकाकअंमए य धूतिअंम-
ए य पारेवइट्टिज्जिज्जिग्गिमयूरिकुडिअंमए य अएणेसिं
चेव बहूणं जलयरथलयरखहयरमाईणं अंरुइं गेएहइ-

इ, गेएहइत्ता पत्थियपमिगाई जरेइ, जरेइत्ता जेणेव
निएणए अंमवाणियए तेलेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
णिएणयस्स अंरुवाणियस्स उवणेइ, तए एं तस्म
णिएणयस्स अंमवाणियस्स बहवे पुरिसा दिएणभए
बहवे कायअंमए य० जाव कुकुरअंमए य अएणेसिं च बहूणं
जल्यल्लवेचरमाईणं अंमए तवएसु य कंरएसु य जज्ज-
णएसु य इंगाळेसु य तल्लित्ति जज्जंति सोद्धित्ति, तद्धिता
जज्जंता सोद्धिता य रायमग्गं अंतरावणंसि अंदयपणियणं
वित्ति कपेमाणे विहरइ, अप्पणो वि य एं से णिएणए
अंरुवाणियए तेसिं बहुहि कायअंमएहि य० जाव कुकुडि-
अंमएहि य सोद्धेहि तद्धि भज्जे सुरं च ४ आसाए ४
विहरइ, तए एं से णिएणए अंमए एयकम्मे ४ सुबहुपावं
समाजित्ता एगं वाससहस्सं परमाउं पालइ, पालइत्ता कालमासे
कालं० तच्चाए पुढवीए उक्कोससत्तसागरोवमट्ठितीएसु एरइ-
एसु एरइयत्ताए उववस्से, से एं ताओ अणंतरं उव्वट्ठित्ता
इहेव सालारुवीए चोरपट्ठीए विजयस्स चोरसेणावस्स खं-
दसिरीए भारियाए कुच्चिसि पुत्तचाए उववस्से, तए एं से
खंदसिरीजारियाए अक्षया कयाई तिएहं मासाणं बहुपमि-
पुष्पाणं इमेयारूवे दोहले पाउच्चूए-धम्माओ एं ताओ अम्भ-
याओ ४ जाणं बहुहि मित्ठणाइणियगसयणसंबंधिपरिजण-
महिद्धाएहिं अमोहि य चोरमहिद्धाहिं सक्कि संपरिवुमा
एहाया० जाव पायच्छित्ता सव्वल्लंकारचूसिया विउलं
असणं पाणं खाइमं साइमं सुरं च ५ आसाएमाणे ४ विह-
रइ । जिमियञ्चुचरागयाओ पुरिसणेवत्थिया सक्खइ० जाव
पहरणावरणाभरिएहि य फलएहिं णिकिद्धाहिं असीहिं
अंसागएहिं तोणेहिं सर्जवेहिं धणुहिं समुक्खिचेहिं सरेहिं
समुद्धावेलियाहिं य दामाहिं लंघियाहिं उसारियाहिं
उरुघंटाहिं ठिप्पत्तरेणं विज्जमाणे विज्जमाणे महया २
उक्किट्ठ० जाव समुदरवज्जुयं पि व करेमाणीओ सात्ताह-
वीए चोरपट्ठीए सव्वओ समंताओ दोएमाणीओ २ अ-
हिंममाणीओ २, दोहलं वि णित्ति-तं जइ अइ अइं पि
बहुहिं णाइणियगसयणसंबंधिपरिजणमहिद्धाई अमोहिं सा-
त्ताहवीए चोरपट्ठीए सव्वओ समंताओ दोएमाणीओ २
आहिंरुमाणीओ २ दोहलं विणिज्जामि त्ति कहु तंसि
दोहलंसि अवणिज्जमाणंसि० जाव जिज्यामि तए एं से
विजए चोरसेणावइ खंदसिरीजारियं उहय० जाव पासइ
एवं वयासी-किएहं तुमं देवा उहय० जाव जिभयासि,
तए एं सा खंदसिरी भारिया विजयं एवं वयासी-एवं
खलु देवाणुप्पिया ! मयं तिएहं मासाणं० जाव जिज्यामि, तए
एं से विजये चोरसेणावइ खंदसिरीजारियाए अंतियं
एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म खंदसिरीभारियं एवं वयासी-

अद्यासुहं देवाणुप्पिय ! एयमट्ठं पमिसुणेइ, पडिणेइत्ता तथा-
णंनरं मा खंदमिरी जारिया विजएणं चोरसेणावइणा अब्ज-
णुष्ठाया समाणी दट्ठतुट्ठवहुहिं मित्तं जाव अणेइयवहुहिं
चोरमहिआहिं सद्धिं पखिमा एहाया० जाव विजूसिया विपुलं
असणं पाणं खाइमं साइमं सुरं च ५ आसाएमाणी ४ विहरइ ।
जिमियनुत्तरागया पुरिसणेवत्था सत्तपुवदु० जाव आ-
दिइमाणी दोहलं वि णिति, तए णं मा खंदमिरी जारिया
संपुष्पदोहला समाणीयदोहला विणियदोहला वोच्चि-
एणदोहला संपुष्पदोहला तं गळं मुहं मुहेणं परिवहरइ,
तए णं सा खंदमिरी चोरसेणावइणी एवएहं मासाणं ब-
हुपमिपुष्पाणं दारयं पयाया । तए णं से विजयचोरसेणा-
वइ तस्स दारगस्स इथीसकारसमुदएणं दसरत्ताडिइपमियं
करेइ, तए णं से विजयचोरसेणावइ तस्स दारगस्स ए-
कारसमे दिवसे विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्ख-
णावेइ, उवक्खणाविच्चा मित्तणाइ० आमंतएइ, आमंतइत्ता०
जाव तस्सेव मित्तणाइपुरओ एवं वयासी-जम्हा णं अम्हं
इमंसि दारगंसि गळमगयंसि ममाणंसि इमेया रूवे दोहले
पाउज्जूए तम्हा णं होउं मम्हं दारए अभंगसेणणामेणं,
तए णं से अजंगसेणकुमारे पंचथाइ० जाव परिघायइ, तए
णं से अजंगसेणे णामं कुमारे उम्मुक्कवालजावे यावि हो-
त्था, अट्ठदारियाओ० जाव अट्ठओ दाओ उप्पि जुंजइ ।
तए णं से विजए चोरसेणावइ अएगया कयाइ कादधम्म-
णा संजुत्ते, तए णं से अजंगसेणकुमारे पंचहिं चोरसएहिं
सद्धिं संपरिबुमे रोयमाणे विजयस्स चोरसेणावइस्स महया
इथीसकारसमुदएणं एहीहरणं करेइ, करेइत्ता बहुहिं होइयाइं
मयकिवाइं करेइ, करेइत्ता काळेणं अप्पए नाए यावि होत्था,
तए णं से अजंगसेणकुमारे चोरसेणावइ जाए अहम्मिए०,
जाव कप्पाइं गेएइइ, गेएइइत्ता तए णं ते जाणवया पुरिसा
अजंगसेणचोरसेणावइणा बहुग्गामघायावणाहिं ताविया स-
माणा अणमसं सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-एवं खलु
देवाणुप्पिया ! अजंगसेणचोरसेणावइया पुरिमताळे एयरे
पुरिमताळेणयस्स उत्तरिद्धं जणवयं बहुहिं गामघाएहिं०
जाव णिरुणं करमाणे विहरइ, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया !
महब्बलस्स रणो एयमट्ठं विणएवित्तए तए णं जाणवया
पुरिसा एयमट्ठं अएणमएणं पमिसुणेइ, पमिसुणेइत्ता महत्थं
महग्गं महरिहं रायरिहं पाहुमं गिएइइ, गेएइइत्ता जेणेव पु-
रिमताळे एयरे तेणेव उवागच्छेइ, उवागच्छइत्ता जेणेव म-
हब्बले राया तेणेव उवागच्छेइ, उवागच्छइत्ता महब्बलस्स
रणो तं महत्थं० जाव पाहुमं उवणेइ करयत्तअज-
लिं कहु महब्बलं रायं एवं वयासी-तुब्जं बाहुच्छा-
या परिगहिया निब्जया णिरुविग्गा सुहं मुहेणं प-

रिवसित्तए मालामवीचोरपट्ठीए अजंगसेणे चोरसेणा-
वइ अम्हं बहुहिं गामघाएहिं य० जाव णिदुणे करे-
माणे विहरइ, तं इच्छामि णं सार्मी ! तुब्जं बाहुच्छाया परि-
ग्गाहिया णिब्जया निरुविग्गा सुहं मुहेणं परिवसित्तए ।
कहु पायवमीया पंजत्तिउमा महब्बलरायं एयमट्ठं विणएवित्ति
तए णं से महब्बले राया तेसिं जणवयाणं पुरिसाणं अं-
तिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म आरुमुत्ते० जाव मिसिमिसे-
माणे ति वलियं भिज्जामि णिद्वामे साहुदु दंदं सदावेइ, सदा-
वेइत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं तुब्जं देवाणुप्पिया ! साक्षा-
मविचोरपट्ठीं विजुंपाहिं अभंगसेणचोरसेणावइं जीवग्गाहिं
गिएइइत्ता ममं उवएणेहि, तए णं से दंमे तहं ति
एयमट्ठं पडिसुणेइ, पमिसुणेइत्ता तए णं से दंमे बहुहिं पुरि-
सेहिं सत्तपुवदु० जाव पहरणेहिं सद्धिं संपरिबुमे मगइएहिं
फट्ठएसिं० जाव उप्पितरेहिं वज्जमाणेणं महया उकिट्टणावं
करमाणे पुरिमताळे एयरे मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ, नि-
ग्गच्छइत्ता जेणेव सालाढवी चोरपट्ठी तेणेव पढारेत्थग-
मणाए तए णं तस्स अभंगसेणावइस्स चोरपुरिसे इमी से
कदाए त्थच्छे समाणे जेणेव सालाढवी चोरपट्ठी जेणेव आ-
भंगसेणावइ तेणेव उवागया करयल० जाव एवं वयासी-
एवं खलु देवाणुप्पिया ! पुरिमताळे एयरे महब्बलेणं रा-
णा महया भमचरुगरेणं परिवारेणं दंदे आणए-गच्छइ णं
तुमं देवाणुप्पिया ! सालाढवीचोरपट्ठीं विजुंपाहिं, अभं-
गसेणं चोरसेणावइं जीवग्गाहिं गिएहोहि, गिएहोइत्ता ममं
उवणेहि । तए णं से दंमे महया भमचरुगरेणं जेणेव सा-
लामवी चोरपट्ठी तेणेव पढारेत्थ गमणाए तए णं से अजं-
गसेणचोरसेणावइ तेसिं चोरपुरिसाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा
णिसम्म पंचचोरसयाइं सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-एवं
खलु देवाणुप्पिया ! पुरिमताळे एयरे महब्बले० जाव तेणेव
पढारेत्थ गमणाए आणए, तए णं से अभंगसेणे ताइं पंच
चोरसयाइं एवं वयासी-तं से यं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं
तं दंमं मालामविं चोरपट्ठीं अंसं पत्तं अंतरा चेव पम्हसेहि-
त्तए, तए णं ताइं पंच चोरसयाइं अजंगसेणस्स तहं ति०
जाव पमिसुणेइ, पमिसुणेइत्ता तए णं से अभंगसेणे चोर-
सेणावइं विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खणावेइ, उ-
वक्खणावेत्ता पंचहिं चोरसएहिं सद्धिं एहाए० जाव पायच्छि-
त्ते जोयणमंरुवांसि तं विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं सुरं
च ५, आमाएमाणे ४ विहरइ । जिमियनुत्तरागए वि य
णं समाणे आयंते चोक्खे परमसुदुत्तए पंचहिं चोरसएहिं
सद्धिं अल्लं चम्मं उरुइइ, उरुइइत्ता मत्तच्छं० जाव पहरणे
मगइ तेहिं० जाव रवेणं पचावरएहकालसमयांसि साक्षा-
मवी चोरपट्ठीयाओ णिग्गच्छइ, णिग्गच्छइत्ता विसमदु-

मगहणं त्रिण गहियजत्तपाणिणं तं दंमं पक्खिमाणे चि-
ह्दइ, तणं णं से दंमे जेणेव अभंगसेणे चोरसेणावइणं तेणे-
व उवागच्छेइ, उवागच्छइत्ता अजंगसेणेणं चोरसेणावइणं
सद्धिं संपल्लगेया वि होत्था । तणं णं से अजंगसेणे चोर-
सेणावइ तं दंमं खिप्पमेव हयमहियं जाव पमिसेहंति,
तणं णं से दंमे अभंगसेणे चोरसेणावइ हयं जाव प-
मिसेहिए समाणे अत्यामे अवले अवीरिए अपुरिसक्का-
रपरकमे आधारेणजेमि त्ति कहु जेणेव पुरिमताणे ण-
यरे जेणेव महब्बले राया तेणेव उवागच्छेइ, उवागच्छइत्ता
करयलं एवं वयासी-एवं खलु सामी ! अभंगसेणचोरसे-
णावइ विसमकुम्भमहणं त्रिण गहियजत्तपाणिणं एणो ख-
लु से सका केणइ सुवहुएण वि आमवल्लेण वा हत्थिवले-
ण वा जोद्धवलेण वा रहवलेण वा चाउरंगिणं पि उरं
उरे ण गिएहत्तए, ताहे सामेणं य भेदेण य उवप्पदाणेण य
वीसंजमाणे उपत्तेयावि होत्था । जे दंमेण य वियसे अ-
जंगतरगा सीसगसमामित्ताणियसयणसंबंधिपरियणं च
विपुलेण धणकणगरयणसंतसारमावए जेणं भिंदइ अज-
गसेणसस य चोरसेणावइ अजिकखणं अभिकखणं महत्थाइं
महग्घाइं महारिहाइं पाहुडाइं पेसेइत्ता अजंगसेणं च चोरसे-
णावइ वीसंजमाणेइ, तणं णं से महब्बले राया अमया
कयाइ पुरिमताले णयरे एणं महं महइ महलियं कूमागार-
सालं करेइ, अणेगखंभसयपासा ४, तणं णं महब्बले राया
अमया पुरिमताले णयरे उस्सुकुं जाव दसरत्तं पमोयं उ-
ग्घोसावेइ. उग्घोसावेइत्ता कोमुवियपुरिसे सदावेइ, सदावेइत्ता
एवं वयासी-गच्छइ णं तुब्बं देवाणुप्पिया ! साज्जामवीए
चोरपट्ठीए तत्थ णं तुब्बं अजंगसेणं चोरसेणावइणं कर-
यलं जाव वयह-एवं खलु देवाणुप्पिया ! पुरिमतां
महब्बलस्स रणो उस्सुकुं जाव दसरत्ते पमोदुग्घोसिए
तं किंमं देवाणुप्पिया ! विपुलं असणं पाणं स्वाइमं साइमं
पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारे य इहं हव्वमाणिज्ज उदाहु सयमेव
गच्छिन्ता तणं कोमुवियपुरिसे महब्बलस्स रणो करयलं
जाव पमिसुणेइ, पमिसुणेइत्ता पुरिमतालाओ णयराओ
पमिं पमिं णाडविकुट्ठेहिं अक्खालेहिं सुहेहिं पातरासेहिं
जेणेव मालाकवी चोरपट्ठी तेणेव उवागच्छेइ, उवागच्छइत्ता
अजंगसेणं करयलं जाव एवं वयासी-एवं खलु देवा-
णुप्पिया ! पुरिमतालं महब्बलस्स रणो उस्सुकुं जाव
उदाहु सममेव गच्छिन्ता, तणं णं से अभंगसेणे ते कोडु-
वियपुरिसे एवं वयासी-अहं णं देवाणुप्पिया ! पुरि-
मतां सयमेव गच्छामिए कोमुवियपुरिसे सकारेइ, सका-
रेइत्ता पमिविसज्जेइ । तणं णं से अजंगसें बहुहिं मित्तं
जाव परियुमे, एहाएणं जाव पाथच्छित्ते सव्वालंकारविज्ज-

सिए मालाकवी चोरपट्ठीओ पमिणिकदमइ, पाडिणिकव-
मइत्ता जेणेव पुरिमतां जेणेव महब्बले राया तेणेव
करयलपरिगदियं महब्बलं रायं जणं विज्जणं वदावेइ,
वदावेइत्ता महत्थं जाव पाहुमं उवणेइ, तणं से महं
अजंगसेणस्स चोरस्स तं महत्थं जाव पमिच्छइ, अजंग-
सेणचोरसें सकारेइ संमाणेइ, संमाणेइत्ता विमज्जेइ कू-
मागारसालवणे आवासएहिं दत्तयइ । तणं णं से अजंग-
सेणे चोरमेणावइ महब्बलेणं रणो विमज्जिए समाणे जेणेव
कूमागारमाज्जा तेणेव उवागच्छेइ, उवागच्छइत्ता तणं णं से
महं कोमुवियपुरिसे सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-ग-
च्छइ णं तुब्बं देवाणुप्पिया ! विपुलं अमणं पाणं स्वाइमं
साइमं उवक्खमावेइ, उवक्खमावेइत्ता तं विपुलं असणं पाणं
स्वाइमं साइमं सुरं च ए सुवहुपुप्फगंधमल्लालंकारं च अभं-
गसेणस्स चोरसें कूमागारसालाए उवणेइ । तणं णं ते
कोडुवियपुरिसे करयलं जाव उवणेइ, तणं से अजंग-
सें बहुहिं मित्तसद्धिं संपरियुमे एहाएणं जाव सव्वालंकार-
विज्जुसिए तं विपुलं असणं पाणं स्वाइमं साइमं सुरं च आ-
साएमाणे ४ पमत्ते विहरइ । तणं णं से महं कोमुवियपुरिसे
सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं तुब्बं देवाणु-
प्पिया ! पुरिमतालस्स णयरस्स दुवाराइं पिहित्ति, पिहित्तिन्ता
अजंगसेण चोरसेणावइ जीवगाहं गेएहंति, गेएहंतिन्ता मह-
ब्बलस्स रणो ते उवणेइ, तणं णं महं अभंगसेण चोरो एते
णं विहाणेणं बज्जं आणवेइ, एवं खलु गोयमा ! अभंगसेण
चो० पुरा० जाव विहरइ । अजंगसेणेणं जंते ! चोरसे-
णावइ कालमासे कादं किन्वा कहिं गच्छिहिंति कहिं उवव-
ज्जिहिंति ? । गोयमा ! अभंगसेणचोरसें सत्तावीसं वासाइं
परमाउं पात्तिन्ता अज्जेव तिभागावसेसे दिवसे सुत्ती जिष्-
कए समाणे कालमासे कादं किन्वा इमीसे रयणप्पभाए उको-
सेणं गेरइएणु उववज्जिहिंति, से णं ताओ आणंतरं उवइत्ता
एवं संसारो जहा पढमे० जाव पुढवी०, तओ उवइत्ता वाणा-
रसीए णयरीए मूयरत्ताए पच्चायाहिंति, से णं मच्छसोयरे-
एहिं जीविवाओ विवरोविए समाणे० तत्थेव वाणारसीए
णयरीए सेहकुलंसि पुत्तत्ताए पच्चाहिंति, से णं तत्थ उस्सुकु-
वाज्जने एवं जहा पढमे० जाव अंतकाहिं ति णिकसेवो ।

(एवं खलु त्ति) एवं चयमः णप्रकारेणार्थः प्रज्ञः, खलु वाक्य-
लङ्कारे । (अहं त्ति) आत्मन्त्रणे, (देसप्पत्ते त्ति) मण्डलप्रान्ते
(विसमगिरिकंदरे कोलम्बसंनिविद्धा) विषमं धर्मिरेः कम्बरं
कुहरं तस्य यः कोलम्बः प्रान्तः तस्य सन्निविष्टा सन्निवेशिता
या सा तथा । कोलम्बो हि लोके अवनतं वृक्षशाखाप्रमुच्यते ।
इहोपचारतः कम्बरं प्रातः कोलम्बो व्याख्यातः । विषा० ३ श्रु०
३ अ० । (इत्यादिटीका सुगमेति न गृहीता) चारतपुराजनि,
आ० न्यू० ६ अ० ।

अभजिजय-अभय-त्रि० । अमर्दिते अविराधिते, आचा० १ भु० १ अ० १ उ० ।

अजदण्डपवेशा-अभट्टपवेशा-स्त्री० । अविद्यमानो भट्टानां राजा-
ज्ञादायिनां पुरुषाणां प्रवेशः कुटुम्बिगृहेषु यस्यां सा तथा । यत्र
राजाज्ञां दातुं भट्टाः प्रवेष्टुं न शक्नुवन्ति तादृश्यां पुरुषां,
भ० १२ श० ४ उ० । ज० । ज्ञा० । विपा० ।

अजतद्व-अभक्तार्थ-पुं० । भक्तेन भोजनेनार्थः प्रयोजनं भक्ता-
र्थः, न भक्तार्थोऽभक्तार्थः । अथवा न विद्यते भक्तार्थो यस्मिन्
प्रत्याख्यानविशेषे सोऽभक्तार्थः । उपवासे, ध० २ अधि० ।

अत्र पञ्चाकाराः, तथा च सूत्रम्—

सूरे उगए अभक्तद्वं पचकवाइ, चउव्विहं पि आहारं
असणं पाणं खाइमं साइमं अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारेणं
पारिष्ठावणिंयागारेणं महत्तरागारेणं सव्वसमाहिवत्तियागा-
रेणं वोसिरइ ।

अस्यार्थः—(सूरे उगए) सूर्योद्गमादारभ्य, अनेन भोजनानन्तरं
प्रत्याख्यानस्य निषेध इति श्रुते । भक्तेन भोजनेनार्थः प्रयोजनं
भक्तार्थः, न भक्तार्थोऽभक्तार्थः । अथवा-न विद्यते भक्तार्थो य-
स्मिन् प्रत्याख्यानविशेषे सोऽभक्तार्थः, उपवास इत्यर्थः । आका-
राः पूर्ववत् । नवरं पारिष्ठापनिकाकारे विशेषः, यदि त्रिविधा-
दारस्य प्रत्याख्याति तदा पारिष्ठापनिकं कल्प्यते, यदि तु चतु-
र्विधादारस्य प्रत्याख्याति पानकं च नास्ति तदा न कल्प्यते,
पानके तूत्तरिते कल्प्यत एव । (वोसिरइ) भक्तार्थमशनादि
वस्तु व्युत्पद्यति । प्रव० ४ द्वार । ध० । आव० । आ० च० ।
ल० प्र० । पंचा० ।

अजतद्विय-अभक्तार्थिक-पुं० । उपवासिके, ओध० । द्वितीयेऽ-
हि भोक्तरि, पं० व० २ द्वार ।

अभक्तपाण-अभक्तपान-न० । प्रक्तपानालाप्ते, व्य० ७ उ० ।

अजय-अभय-न० । न० त० । विशिष्टे आत्मनः स्वास्थ्ये निम्ने-
यसधर्मभूमिकानिबन्धनज्ञतायां धृतौ, ल० । रा० । “अभयं
परिधवा तुभं, अजयदाया भवाहि य ” । वस० १८ अ० । प्रा-
णिरत्तायाम्, सूत्र० १ भु० ६ अ० । अविद्यमानं जयमस्मिन् स-
त्वानामित्यजयः । सप्तदशविधे संयमे, आचा० १ भु० १ अ० ५
उ० । सप्तप्रकारकभयरहिते, त्रि० । सूत्र० १ भु० ६ अ० । भेणि-
कपुत्रे अजयकुमारे, पुं० । आ० ल० १ अ० । आ० म० । ध० ।
अभयंकर-अजयङ्कुर-त्रि० । अजयं प्राणिनां प्राणरकारूपं स्व-
तः परतश्च सदुपदेशदानात् करोतीत्यजयङ्कुरः । स्वतो हिंसानि-
वृत्तत्वेन परतश्च हिंसां मा कार्षीरित्युपदेशदानेन प्राणिनामनु-
कम्पके, “अमयंकरे वीरप्रणतचक्षुः” सूत्र० १ भु० ६ अ० ।
निर्भयकरे, तं० ।

अभयकरण-अभयकरण-न० । जीवानामभयकरणे, (पं० व०)

मुत्तूण अजयकरणं, परोवयारो वि नत्थि असो ति ।

इमिगितेणगणायं, न य गिहिवासे अविगलं तं ॥ २२ ॥

मुक्त्वाऽजयकरणमिहलोकपरलोकयोः परोपकारोऽपि नास्त्य-
न्य इति । अत्र दृष्टान्तमाह-रुमिगकीस्तेनकज्ञातमत्र दृष्टव्य-
म् । न च गृहवासे अविकलं तद-अभयकरणमिति गाथाार्थः ॥
पं० व० १ द्वार ।

अभयकुमार-अजयकुमार-पुं० । अश्लोकस्य शत्रुः नन्दादेव्यामु-
त्पन्ने पुत्रे, ज्ञा० ।

तद्वक्तव्यता-

पदमस्स य णं भंते ! अज्जयणस्स के अट्ठे पणत्ते ? ।
एवं खलु जंजू ! तेणं कालेणं तेणं समणं इहेव जम्बुदी-
वे दीवे जारहेवासे दाहिणहृत्तरहे रायगिहे णामं नयरे
होत्था । वसुओ-गुणसिलए चेईए वसुओ-तत्थ णं
रायगिहे णयरे सेणिए णामं राया होत्था । महिमाहिमव-
तवणओ-तस्स णं सेणियस्स रत्तो नंदा नामं देवी
होत्था, सुकुमावपाणिपाया वएणओ-तस्स णं सेणियस्स
पुत्तो नंदाए देवीए अत्तए अजए नामं कुमारे होत्था ।
अहीण० जाव सुरूवे सामजेयदंऊउवप्पयाणणीतिसुप्पत्त-
नयविहिन्नु ईहापूढमणणवेसणं अत्थसत्थमई विसारए
उप्पत्तियाए वेणइयाए कमयाए परिणामियाए चउव्विहाए
नुक्किए उव्वेए, सेणियस्स रणो बहुसु कज्जेसु य कुटुंबे-
सु य भंतेसु य गुज्जेसु य रहस्सएसु य निच्छएसु य आ-
पुच्छिणज्जे पमिपुच्छिणज्जे मेदीपमाणे आहारे आलंबणे
चकुम्भेदीजए पमाणजए आहारजए आलंबणजए चवखु-
सव्वकज्जेसु सव्वजूमियासु झप्पचए विइणवियारे २
रज्जधुरचित्ते यावि होत्था, सेणियस्स रणो रज्जं च
रट्ठं च कोसं च कोट्टागारं च वल्लं च वाहणं च पुरं च अं-
तेउरं च समयमेव समुप्पेक्खमाणे समुप्पेक्खमाणे विहरति ॥
एवमित्यादि सुगमं, नवरम्-एवमिति वक्ष्यमाणप्रकारोऽर्थः प्रकृत
इति प्रक्रमः । खलु वाक्यालङ्कारे । जम्बूरित्यामन्त्रणे । इहैवेति ।
देशतः प्रत्यासन्नेन पुनरसंख्येयत्वात् जम्बुद्वीपानामन्यत्रेति-
भावः । (इत्यादिटीका सुगमा नोपपन्नस्यते) ज्ञा० १ अ० न० ।
नि० स्था० विशेषः । आ० म० ध० र० । (‘मेहकुमार’ शब्दे-
ऽपूर्वसाङ्केतिकदेवमेतन्नं वक्ष्यते)

अभयकुमारकथा चेत्यम्-

अस्ति स्वस्तिकवत् पृथ्व्याः, पृथ्व्याः संपद आस्पदम् ।

सुचक्रमङ्गलव्याप्तं, पुरं राजगृहाभिधम् ॥ १ ॥

प्रकटप्रौढमिथ्यात्व-काननैकपरम्भः ।

सुधोज्ज्वलगुणश्रेणिः, श्रेणिकस्तत्र पार्थिवः ॥ २ ॥

आगमार्थपारिजान-विस्फूर्जद्बुद्धिकेधुरः ।

तस्याजयकुमाराख्यो, नन्दनो विश्वनन्दनः ॥ ३ ॥

आगच्छद्वन्द्वदा तत्र, मुनिपञ्चशतीयुतः ।

प्रकटीकृतसख्यमां, सुधर्मा गणभृद्वरः ॥ ४ ॥

वन्दितुं तत्पदद्वन्द्वं, सर्वद्व्यां श्रेणिको नृपः ।

शासनोत्सर्पणामिच्छ-अगच्छत्सपरिच्छदः ॥ ५ ॥

नानायानसमाकृद-स्तथाऽन्वोऽपि पुरीजनः ।

जक्तिसंभारसंज्ञात-रोमाञ्चोच्छ्रितस्तं गतः ॥ ६ ॥

एवं प्रजावनां प्रेक्ष्य, तत्रैकः काष्ठभारिकः ।

गत्वा जक्त्या गुरुजत्वा-ऽभौषीदममिमं यथा ॥ ७ ॥

जन्तुघातो मृषाऽस्तेय-मन्त्रश्च च परिग्रहः ।

भो भो जव्याः ! विमुच्यन्तां, पञ्चैते पापहेतवः ॥ ८ ॥

इत्याकर्ण्य नरेन्द्राद्या, पर्यञ्चन्वा गृहेऽगमत् ।
 छमकः स तु तत्रैव, स्वार्थार्थी तन्मिथ्यान् स्थिरः ॥ ९ ॥
 गुरुस्तमुच्चै चित्तञ्च-श्चित्तितं श्रुत्वा ! सोऽप्रवीत् ।
 जानामि यदि वः पादान्, वरिवस्यामि सर्वदा ॥ १० ॥
 ततः प्रजाज्य तं सद्यो, गुरवः कृतयोगिनाम् ।
 अर्पयामासुराचारं, शिष्यामामासुराशु ते ॥ ११ ॥
 तं गीतार्थयुतं भिक्षा-चर्यायामन्यदा गतम् ।
 प्रागवस्थाविदः पौराः, प्रेक्ष्य प्राङ्मुखं हयवः ॥ १२ ॥
 अहो ! महर्कस्त्यक्ताऽयं, महासत्त्वो महामुनिः ।
 इति वक्रोक्तिः विद्वै-रुपहास्यत सोऽवहम् ॥ १३ ॥
 ततोऽसौ शैकृत्स्वात्सं, परीपद्मसासहिः ।
 सुधर्मस्वामिना प्रोत्ते-ऽनूचनेन चक्षस्विना ॥ १४ ॥
 संयमे किं समाधान-मस्ति ते सुष्ठु सोऽभ्यधात् ।
 अस्ति युष्मत्प्रसादेन, विहारोऽन्यत्र चेद् भवेत् ॥ १५ ॥
 विधास्यते समाधिस्ते, वत्सेत्युक्त्वा गुरुस्ततः ।
 अभयस्यागतस्यास्या-द्विहारो नो भविष्यति ॥ १६ ॥
 अभयः स्माह नः कस्मा-दकस्माद्दिशः प्रजो ! ।
 अप्रसादोऽथ तेऽत्रोच्च-मुनेरस्य परीषहम् ॥ १७ ॥
 अजयोप्यभ्यधादेकं, दिवसं स्थीयतां प्रभो ! ।
 निवसेत न चेदेष, न स्यात्तदयं ततः परम् ॥ १८ ॥
 भोमिष्युके मुनीन्द्रेण, निस्तन्द्रः शासनोऽन्यतौ ।
 जगाम धाम सद्धर्म-धामधामाऽभयस्ततः ॥ १९ ॥
 रत्नानामसपत्नानां, रत्नगर्जाधिपोऽङ्गणे ।
 कोटित्रयीं समाकृष्य, राशित्रयमचीकरत् ॥ २० ॥
 तुष्टो राजा ददात्युच्चै-रत्नकोटित्रयीं जनाः ! ।
 गृहीतेषां यथेष्टं हि, पटहेनेत्यघोषयत् ॥ २१ ॥
 ततोऽमिलद् द्रुतं ङोको, लोबुपः सोऽभयेन तु ।
 बभाषे गृह्यतामेषा, रत्नकोटित्रयी मुधा ॥ २२ ॥
 युष्माभिः स्वगृहं गत्वा-ऽनया किन्तु गृहीतया ।
 यावज्जीवं विमोक्तव्यं, जलमग्निं स्त्रियस्तथा ॥ २३ ॥
 इत्याकर्ण्य जनास्तूर्ण-मुत्कर्णास्तज्जघृक्षुवः ।
 विन्यतो निश्चलास्तस्थुः, सिंहनादं शृणा द्व ॥ २४ ॥
 अजयः प्राह भोः ! कस्मा-दिदम्यस्तेऽप्यदोऽवदद् ।
 लोकोत्तरमिदं लोकः, किं कश्चित्कर्तुमीश्वरः ? ॥ २५ ॥
 सोऽवाद्-मुनिना तेन, तत्प्रेजे त्रयमप्यदः ।
 तत्कुतो हसतेवं त-मतिदुष्करकारकम् ? ॥ २६ ॥
 न जानीमो वयं स्वामि-स्तस्यैवः सत्त्वमीदृशम् ।
 तमृषिमर्चयिष्याम-स्तदिदानीं महामते ! ॥ २७ ॥
 अभयेन समं गत्वा, भीमन्तस्ते प्रणम्य तम् ।
 महर्षिं कामयामासुः, स्वापराधं मुहुर्मुहुः ॥ २८ ॥
 इत्येवमजयो जैन-शासनार्थविशारदः ।
 अतिष्ठिपज्जनं मुग्धं, चिरं धर्मे जिनोदिते ॥ २९ ॥
 इत्येवैव हतपापकर्मलं,
 सज्जना अभयवृत्तमुज्ज्वलम् ।
 शिष्यान्तु कृतसर्वमङ्गलं,
 सततं प्रवचनार्थकौशलम् ॥ ३० ॥ ध० २० ॥

अभयघोष-अभयघोष-पुं० । स्वनामख्याते वैद्ये, ध० २० ।

अजययोषकथा लेख्य-

आसीत् पूर्वयिदेष्टु, शत्रुसंहानिदुर्जये ।

१७७

वत्सावत्याख्यविजये, प्रचरा पूः प्रभङ्गुरा । १ ॥
 तस्यां सुविधिवैद्यस्य, मृनुः सन्कर्मकर्मणः ।
 आभीदभयघोषाख्यो, वैद्यविद्याविशारदः ॥ २ ॥
 नरेन्द्रमन्त्रिस्तार्थेश-नगरश्रेष्ठिनां सुताः ।
 प्रशस्याः सद्गुणश्रेण्यो, वयस्यास्तस्य जीहरे ॥ ३ ॥
 मिलितानामथामीषा-मन्येयुर्वैद्यमन्त्रिरे ।
 आगादनगारवृत्तिः, साधुर्माधुकरिं चरन् ॥ ४ ॥
 तं पृथ्वीपालभूपाल-पुत्रं नाम्ना गुणाकरम् ।
 निरुष्टकुपुं ने दृष्ट्वा, प्रोचिरे वैद्यनन्दनम् ॥ ५ ॥
 सदाऽथहग्निवैद्यवद्, भवन्तिर्नश्यते जनः ।
 न कस्यचित्तपस्यादे-श्चिकित्सा क्रियते किल ॥ ६ ॥
 जगाद् वैद्यजन्माऽपि, चिकित्स्योऽयं मुनिर्मया ।
 भो भद्राः ! निश्चितं किन्तु, भेषजानि न सन्ति मे ॥ ७ ॥
 तेऽन्युचुर्दृष्ट्वा मूल्यं, शाधि साध्वीषधानि नः ।
 उवाच सोऽपि गोशीर्ष-चन्दनं रत्नकम्बलम् ॥ ८ ॥
 लक्ष्मणेन तव केयं, तृतीयं तु मदोक्तम् ।
 विद्यते लक्ष्मणाकार्यं, तैलं तद् गृह्यतां द्रुतम् ॥ ९ ॥
 लक्ष्मणं गृहीत्वाऽथ, गत्वा ते कुत्रिकापणे ।
 अयाचन्तौषधे तांस्तु, श्रेष्ठृष्वे किं प्रयोजनम् ? ॥ १० ॥
 तेऽवोचन् कुष्ठिनः साधो-श्चिकित्साऽऽन्यां विधास्यते ।
 आकार्यं तद्वचः श्रेष्ठि, चेतस्येवमचिन्तयत् ॥ ११ ॥
 कथं प्रमादशार्दूल-काननं यौवनं हृदः ।
 विवेकबधुरा बुद्धिः, क्व चेयं वार्धकोक्षिता ? ॥ १२ ॥
 मादशामीदृशं योग्यं, जराजर्जरवर्ष्मणाम् ।
 यत् कुर्वन्त्यपि तदहो !, धन्यैर्भारोऽयमुद्यते ॥ १३ ॥
 एवं विचिन्त्य स श्रेष्ठि, ते समर्प्यौषधे मुधा ।
 भावितात्मा प्रचमाज, वज्राज च महोदयम् ॥ १४ ॥
 कृत्वा समप्रसामर्षी, तेऽमिमा जकिशालिनाम् ।
 समं वैद्यवरेण्येन, प्रययुः साधुसन्निधौ ॥ १५ ॥
 नत्वाऽनुज्ञाप्य तैलेन, सर्वाङ्गे अङ्कितः स तैः ।
 वेष्टितः कम्बलेनाथ, निरीयुः कृमयस्ततः ॥ १६ ॥
 शीतत्वाच्च ते लग्नाः, निर्यङ्गिस्तैः प्रपीडितः ।
 लिप्तश्च चन्दनेनाशु, स्वास्थ्यमाप मुनिः कृणात् ॥ १७ ॥
 त्रिरेवमाद्यवेलार्यां, निर्बयुः कृमयस्त्वचः ।
 मांसगास्तु द्वितीयस्यां, तृतीयस्यां च तेऽस्थिगाः ॥ १८ ॥
 तान् कूर्मीस्ते दयावन्त-हिचक्षिपुर्गोकलेवरे ।
 संरोहण्या च तं साधुं, सद्यः सज्जं प्रचक्रिरे ॥ १९ ॥
 कृमयित्वा च नत्वा च, गत्वाऽन्तर्नगरं ततः ।
 चैत्यं चक्रुश्च विक्रीय, तेऽर्द्धसूर्येन कम्बलम् ॥ २० ॥
 गृहीत्वा गृहिधर्मे च, पश्चात् कृत्वा च संयमम् ।
 ते पञ्चाप्ययुनेऽभूव-श्चिन्मसामानिकाः सुराः ॥ २१ ॥
 ततश्च्युत्वा विदेहेषु, नृत्वा पञ्चापि सोदराः ।
 ते प्रव्रज्य च सर्वार्थ-सिद्धेऽनूवन् सुरोत्तमाः ॥ २२ ॥
 ततोऽप्यभयघोषस्य, जीवश्च्युत्वाऽत्र भारते ।
 बभूव जयसंदोह-बोधनः प्रथमो जिनः ॥ २३ ॥
 तेषास्तु भरतो बाहु-बलिर्ब्राह्मी च सुन्दरी ।
 जकिरे तदपत्यानि, प्रापुश्च परमं पदम् ॥ २४ ॥

एवं निशम्याऽभयघोषवृत्तं,

मुदा गुरुणां गुणराजिनाजाम् ।

दाने सदाऽप्यौषधभेषजादेः,

कृतोद्यमा भव्यजना भवन्तु ॥ २५ ॥ ध० २० ।

अजयणंदा-अभयनन्दा-स्त्री० । बुद्धिनिधाने, अणु० १ वर्ग ।

अभयदय-अभयदा(को)य-पुं० । अभयं विशिष्टमात्मनः स्वास्थ्य-
म, निःश्रेयसधर्मनिबन्धनभूता परमा धृतिरिति ज्ञावः । तत अभयं
वदतीति अभयदः । जी० ३ प्रति० । ल० । तद्विधं नूतनमभयं
गुणप्रकर्षयोगादचिन्त्यशक्तियुक्तत्वात् सर्वथा परार्थकारित्वा-
द् नगवन्त एव ददतीति । ध० २ अधि० । रा० । न जयं द-
यते ददाति प्राणपहरणरसिकेऽप्युपसर्गकारिप्राणिनीत्वजन्य-
यः । अथवा-सर्वप्राणिन्यपरिहारवती दयाऽनुकम्पा यस्य सो-
ऽभयदयः । अहिंसाया निवृत्ते, उपदेशदानतो निवर्तके च ।
भ० १ श० १ उ० । औ० । ध० । भवानामनावाद् नयस्याज्ञावो
ऽभयं, तद्वायकः । तीर्थकरे, कल्प० १ ६० ।

अजयदाण-अजयदान-न० । दानप्रेदे, ग० ।

“यः स्वजावात्सुखैषिष्यो, नूतेभ्यो दीयते सदा ।

अभय दुःखभीतेभ्यो-ऽभवदानं तदुच्यते” ॥ १॥ ग० २ अधि० ।

नदि नूयस्तमो धर्म-स्तस्मादन्योऽस्ति नूतने ।

प्राणिनां भयज्जीताना-भयजं यत्प्रदीयते ॥ ५१ ॥

द्रव्यधेनुधरादीनां, दातारः सुलजा हवि ।

दुर्लभः पुरुषो लोके, यः प्राणिष्वजयप्रदः ॥ ५२ ॥

महतामपि दानानां, कास्तेन क्रीयते फलम् ।

भीतानयप्रदानस्य, कृय एव न विद्यते ॥ ५३ ॥

दक्षमिष्टं तपस्तप्तं, तीर्थसेवा तथा श्रुतम् ।

सर्वोपयजन्यदानस्य, कलां नाहन्ति षोडशीम् ॥ ५४ ॥

एकतः कतवः सर्वे, समप्रवरदक्षिणाः ।

एकतो भयजितस्य, प्राणिनः प्राणरक्षणम् ॥ ५५ ॥

सर्वे वेदा न तत्कुर्युः, सर्वे यज्ञा यथोदिताः ।

सर्वे तीर्थाभिषेकाश्च, यत्कुर्यात्प्राणिनां दया । ५६ । ध० २० ।

अभयदेव-अजयदेव-पुं० । नवाङ्गुलिकारके स्वनामक्याते
आचार्ये, स्था० ।

(१) तच्चरित्रं त्वेवमाख्यान्ति—

धारापुष्पौ नगर्यां महोदरस्य धेष्टिनो धनदेव्यां नाम भार्यया-
मनसकुमारो नाम पुत्रस्तं जज्ञे । स च धारायामेव समवस्तु-
स्य वर्द्धमानमृशिष्यजिनेश्वरसूरिणोऽन्तिके प्रवव्राज । ततः प्र-
ज्ञातिशयाशोकशवर्षजन्मपर्यायः कुमारोऽस्य एव वर्द्धमानमृ-
शिणाऽन्यनुज्ञातो विक्रमीयसं० १०८८ मिते वर्षे आचार्यपदम-
ध्यतिष्ठत् । तदानीं दुष्कालादिभिरप्ययनश्रेयनादिषु विरहादा-
गमनां वृत्तयो व्युत्थितप्राया आसन्, इत्येकदा निशि शृङ्गध्या-
नाऽवस्थितं तमजयदेवसूरिं शासनदेवताऽवोचत्-भगवन् !
पूर्वाचार्यैकादशस्वप्नद्वेषु टीकाः कृताः, तास्तु द्वे एवावशिष्टे,
शेषा व्युत्थिता इति संप्रति नाः पुनरुज्जीव्य सङ्कोऽनुग्राह्य इति ।
आचार्येणोक्तम्-शासनोऽधोऽध्वरि मातः ! अल्पबुद्धिगहमेतद्
गदन् कार्यं कर्तुं कथं शक्नुयाम् ? यतस्तत्र यदि किञ्चिदप्यु-
त्सृज्य स्यान्नमहत्तमयोग्यं संसारपानाय भवेदिति । ततो देव-
तयोक्तम्-भगवन् ! त्वामहं नमयेमेव मन्वाऽवोचम् । यत्र च
त्वं संगीयसे तत्र तत्तन्मेवाहं स्पर्शय्या, अहं च महावि-
देहं गत्वा तत्र सीमन्धरस्वामिने पृष्ट्वा त्वां वक्ष्यामीति न कि-
ञ्चिदनुपपन्नं जविष्यति, इति प्रवचनदेवयोः स्मरितस्मृत्यर्थं प्रा-
रभन् । समाप्तेः पूर्वमेव आचामास्तनपसा निशि जागरणैश्च
धानप्रकोपाद् विकृतकर्धरः समजायत । तदा त्रिष्टुलोकैः सह-
र्षं प्रावायन्-यद्यमभयदेव उन्मृशं व्याख्याति स्मेति, कुपिना

शासनदेवी अस्य शरीरे कुष्ठरोगमुदपादयत् । तमपवादमा-
कर्ण्य दुःखितमाचार्यं रात्रावागत्य धरणेऽस्तं रुधिररोगं
व्यनाशयत् । अकथयन्च-स्तम्भनग्रामपार्श्वे सेढिकानद्यास्तटे
चूमिमये श्रीपार्श्वनाथप्रतिमाऽस्ति, यस्याः प्रभावाद् नागा-
जनेन रससिद्धिरासाः तां प्रकटय्य तत्र महातीर्थं प्रवर्त्तय,
ततस्त्वं विधूताऽपकीर्तिर्भविष्यति । ततस्तत्राऽजयदेवसूरिणः
'जय तिहुअण' इत्यादि द्वाविंशद्गाथात्मकं स्तोत्रमुद्गीर्णं
सङ्गसमकं सा प्रतिमा प्रकटायिता, तस्मात्तस्याचार्यस्य महद्य-
शः सर्वत्र प्रोदच्छत् । पञ्चाकरणेऽवचसा तस्य स्तोत्रस्य द्वे
गाथे वियोज्य त्रिंशद्गाथात्मकमेव प्राचीकटत्, तादृशमेवाद्यापि
वपलभ्यते । सा च प्रतिमा 'सम्भात' नगरेऽद्यापि पूज्यमाना
वरीवर्त्ति । सा च नेमिनाथशासनसमये २२२२ वर्षे कृत्येति तत्प्र-
तिमाया आसनपृष्ठे दृक्कृतमस्ति, पञ्चाद् नवाङ्गुल्युत्तीः पञ्चा-
शकादिटीकाश्च निर्माय कर्पटचण्डिनगरे वि०सं० ११३५
मिते देवलोकं गतः । जै० ६० । इत्येकोऽभयदेवसूरिः ।

अनेन चात्मकतत्त्वप्रवचनेष्वेव स्वपरिचयोऽदर्शितः—

श्रीमदजयदेवसूरिनाम्ना महावीरजिनराजसन्तानवर्त्ति-
ना महाराजवंशजन्मेनेव संविन्नमुनिवर्गप्रवरश्रीमज्जिनचन्दा-
चार्यान्तेवासियशोदेवगण्डिनामधेयसाधोरुसरसाधकस्येव वि-
द्याक्रियाप्रधानस्य सादाभ्येन समर्थितम्, तदेवं सिद्धमहानि-
धानस्येव समापिताधिकृतानुयोगस्य मम भक्त्यर्थं पूज्यपूजा-
नमो भवते वर्त्तमानतीर्थनाथाय श्रीमन्महावीराय, नमः प्रति-
पन्थिसार्थप्रमथनाय श्रीपार्श्वनाथाय, नमः प्रवचनप्रबोधिकायै
श्रीप्रवचनदेवतायै । नमः प्रस्तुतानुयोगशोधिकायै श्रीद्रोणा-
चार्यप्रमुखपण्डितपर्वदे, नमस्तुर्वर्णाय श्रीभ्रमणसङ्गभट्टारका-
येति । एवं च निजवंशान्तसलराजसन्तानिकस्येव ममासमा-
नमिममायासमतिस्फुल्लतां नयन्तो राजवंशवा इव वर्त्तमान-
जिनसन्तानवर्त्तिनः स्वीकुर्वन्तु, यथोचितमिदोऽर्थजातमनुति-
ष्ठन्तु सुप्रचितपुरुषार्थसिद्धिमुपयुञ्जतां च योग्येभ्य इति ।

किञ्च—

संस्तम्पदायहीनत्वा-त्सदृश्यं वियोगतः ।

सर्वस्वपरशास्त्राणा-मष्टरेस्मृतेष्व मे ॥ १ ॥

वाचनानामनेकत्वात्, पुस्तकानामशुद्धितः ।

सुत्राणामतिगाभीया-न्मतिभेदाच्च कुचचित् ॥ २ ॥

कृष्णानि संजवन्तीह, केवलं सुधिवेकिनिः ।

सिद्धान्तानुगतो योऽर्थः, सोऽस्माद्वाह्यो न चेतः ॥ ३ ॥

शोध्यं चैतज्जिने जज्ञे-र्मीमन्निद्वेदयापरैः ।

संसारकारणाद् घोरा-दपसिद्धान्तदेशनात् ॥ ४ ॥

कार्यं न वा क्षमाऽस्मासु, यतोऽस्माभिरनाग्रदैः ॥

एनन्मनिकामात्र-मुपकारीति चर्चितम् ॥ ५ ॥

तथा संभाव्यं सिद्धान्ताद्, बोध्यं मध्यस्थया धिया ।

द्रोणाचार्यादिभिः प्राक्-रनेकैराहतं यतः ॥ ६ ॥

जैनग्रन्थविशालदुर्गमवनाद्भित्य गाढधर्मं,

सद्वाख्यानकल्याणमूनि मयका स्थानाङ्गसज्जाजने ।

संस्थाप्योपहितानि पुर्गतनरप्रायेण हृष्यार्थना,

श्रीमत्सङ्गविजोरतः परमसावेव प्रमाणद्वक्त्रा ॥ ७ ॥

श्रीचिकमादित्यनरेन्द्रकाशा-

द्वज्जनेन विशय्यधिकेन युक्ते ।

समासद्वयेऽतिगते (वि०सं० ११२०) निबद्धा

स्थानाङ्गटीकाऽल्लवधियोऽपि गम्या ॥ ८ ॥ स्था० १० ग० ।

तस्याचार्यजिनेश्वरस्य मद्बद्धादिप्रतिस्पर्द्धिनः,
तद्वधोरपि बुद्धिसागर इति कथातस्य सूत्रेभुवि ।
उन्दोपमधनिश्चयधुरवचःशब्दादिमल्लमणः,
श्रीसंचिप्रविहारिणः भुतनिधेभारिचमामणेः ॥ ८ ॥
शिष्येणाभयदेवास्य-सूरिणा विद्यतिः कृता ।
ज्ञाताधर्मिकथाङ्गस्य, भुतभक्त्या समासतः ॥ ९ ॥ (युगमम)
निवृत्तिककुलनभस्तद्व-चन्द्रोपमस्यसूरिमुच्यते ।
परिमतगणेन गुणव-प्रियेण संशोधिता चेयम् ॥ १० ॥
एकदशसु शतेष्वथ, विशद्वधिकेषु विक्रमसमानाम् (सं० ११२०)
अणहिलपाटकनगरे, विजयपदशम्यां च सिद्धेयम् ॥ ११ ॥ झा० २ भु० ।
यस्मिन्प्रतीते भुतसंयमभिया-
वप्राप्नुवन्त्यथ परं तथाविधम् ।
स्वस्याभयं संवसतोऽस्तिदुष्कृते,
भौवर्कमानः स यतीश्वरोऽभवत् ॥ १ ॥
शिष्योऽभवत्तस्य जिनेश्वराख्यः, सूरिः कृतानिधिविचित्रशास्त्रः ।
सदा निराश्रयविहारवर्ती, चन्द्रोपमस्यचन्द्रकुलाम्यरस्य ॥ २ ॥
अन्योऽपि विज्ञो भुवि बुद्धिसागरः, पाणिदत्तचारित्र्यगुणैरनूपमैः ।
शब्दादिलक्ष्मप्रतिपादकानघ-प्रत्यप्रणेता प्रवरः समावताम् ॥ ३ ॥
तथोरिमां शिष्यवरस्य वाक्याद्,
कुर्वन् व्यधात् श्रीजिनचक्रसूरेः ।
शिष्यस्तयोरेष विमुग्धबुद्धि-
प्रस्थाथेबोधेऽभवदेवसूरिः ॥ ४ ॥
बोधो न शास्त्रार्थगतोऽस्ति तादृशो,
न तादृशी वाक्पदुताऽस्ति मे तथा ।
न चास्ति टीकेह न वृक्षनिर्मिता,
हेतुः परं मेऽत्र कृतौ विमोहवचः ॥ ५ ॥
यदिह किमपि दृग्धं बुद्धिमन्याद् विरुद्धं,
माये विहितरुपास्तस्तीक्ष्णताः शोधयन्तु ।
विपुलमतिमतोऽपि प्रायशः साधुतेः स्या-
जहि न मतिविमोहः किं पुनर्मादृशस्य ? ॥ ६ ॥
चतुरधिकविंशतिभुते, वर्षसहस्रे शते (सं० ११२४) च सिद्धेयम् ।
धवलकपुरे प्रसस्यै, धनपर्योयैकुञ्जचन्द्रिकयोः ॥ ७ ॥
अणहिलपाटकनगरे, संघवरैर्वर्तमानबुधमुच्यैः ।
श्रीद्रोणाचार्याङ्गै-विद्वज्जिः शोधिता चेति ॥ ८ ॥ पञ्चा० १ विब०,
“अविस्सई तथवत्थो, जिणनाहो पणसयाइ वरिसाणं ।
तथयुं धरणिदनिमिअ-सन्निज्जो विअसुअसारो ॥ ५५ ॥
सिरिअजयदेवसूरी, दूरीकयदुरिअरोगसंघाओ ।
पयइ तित्थं काही, अहीणमाइप्पविण्तं” ॥ ५६ ॥ ती० ६ कल्प ।
(२) राजगच्छीये प्रद्युम्नसूरिशिष्ये, येन धावमहार्णयो नाम
ग्रन्थो विरचितः, ‘न्यायवनसिंह’ इति च विरुद्धं लेखे । वि० सं०
१२७६ वर्षे पाश्चिमाथचरित्रनाम्नो ग्रन्थस्य कर्त्ता माणिक्यचन्द्रसू-
रिणा तत्र लिखितम्-यद्वादमहार्णवकृतोऽजयदेवसूरैरहं नवमो-
ऽस्मीनि । अभयदेवसूरैरेव शिष्यः धनेश्वरसूरिमुञ्जराजस्य मान्यो
गुरुरासीदिति तत्समयोऽनुमातुं शक्यते । अनेनैव अभयदेवसूरि-
णा तत्त्वबोधविधायिनी नाम सम्मतिटीका विरचितेति । जै० १० ।
एतच्च स्फुटमेव प्रतिप्राति ग्रन्थसमाप्तौ-
“इति कतिपयसूत्रव्याख्यया यन्मयाऽऽप्तं,
कुशलमनुलमस्मात्सम्पत्तेर्नयसाधैः ।
जयभयमनिभूय प्राप्यतां ज्ञानगर्जे,
विद्वद्भयदेवस्यानमनिन्दसारम् ॥ १ ॥
पुण्यद्वानवादिद्विरदघनघटाकु-तधोक्कुम्भपीठ-

प्रथमोद् नूतमुक्ताफलविशदयशोराशिजिनेस्य तृणम् ।
गन्तुं दिव्यस्तिदन्तचक्रनिहितपदं व्योम पर्यन्तभागाद्,
स्वल्पब्रह्मापदभासोद्वरनिविद्धनरोत्पिषितैः सप्रतस्थे ॥ २ ॥
प्रद्युम्नसूरेः शिष्येण, तत्त्वबोधविधायिनी ।
तस्यैवाभयदेवेन, सम्मतेविद्वतिः कृता ॥ ३ ॥ सम्म० ३ काण्ड ।
इत्ययं द्वितीयोऽभवदेवसूरिः ॥

(३) हर्षपुरीहगच्छोदभये मलधारीत्वपरनामके गुरौ, स च
कोटिकगणस्य मध्यमशाखायां प्रथमाहनकुलसंभूतः स्थूलजड-
स्वामिनो वश्यः । एकदा हर्षपुराद् विद्वन् अणहिलपाटननगरे
बहिःप्रदेशे सपरिवारः स्थितः, अन्यदा श्रीजयसिंहदेवनरे-
न्द्रेण गजस्कन्धारुढेन राजपाटिकाऽऽगतेन दृष्टो मतमालिनवस्त्र-
देहः, राता च गजस्कन्धादधनीर्ये दुष्करकारक इति दत्तं तस्य
“मलधारी” इति नामेति । जै० १० ।

तथा च विविधतीर्थकल्पे जिनप्रमसूरिः--

“सिरिपरहवाहणकुलसंचूओ हरिसपुरीयगच्छाङ्गकारजूलि-
ओ अभयदेवसूरी हरिसओ राओ पगया गामाङ्गुगामं विहरं-
तो सिरिअणहिलवाहवपट्टणमागमो, जिओ वाडि पपसे सप-
रिवारो, अज्जवा सिरिजयसिंहदेवनरिदेशे गवसंधारुढेण रायया
डियागपण दिओ मतमलिणवत्थदेहो, रापण गवसंधाओ ओअ-
रिक्ख दुकरकारओ प्ति दिअं ‘मलधारि’ ति नामं, अत्रापिक्ख
नयरमज्जे नीओ रणा, दिओ उवस्सओ वयवसदीसमीधे तत्थ
विआ सूरिणो” ती० ४० कल्प । अस्य गुरुर्जयसिंहसूरिर्नामाऽसीत्,
हेमचन्द्रसूरिनामा च शिष्योऽभवत् । येन वि० सं० ११७० वर्षे ‘ज-
वभाबना’ नाम ग्रन्थो न्वरचितः, तेनैकसहस्रं ब्राह्मणा जैनीकृताः,
बहुपदेशादजयमेरुनगराद्दूरवर्तिनि ‘मेमता’ ग्रामे प्रसिद्ध
तज्जिनमन्दिरं कारितम् । किञ्च-अस्यैव अभयदेवसूरैरपदेशाद्
बुधनपालराजेन जिनमन्दिरे पूजाकुर्ज्जिर्द्वैपः करो मोचितः । अ-
जयमेरुनगरेन जयसिंहेनापि तदुपदेशान्मासस्य द्वयोर्दृष्टयोर्द्वै-
योऽभ्युदययोः लृङ्गपञ्चम्यां च स्वराज्ये प्राणिमात्रवधो निधा-
रितः । शाकम्भरीराजेन पृथ्वीराजेन च तदुपदेशाद् रणस्तम्भ-
पुरे स्वर्णफलशोपशोभितं जिनमन्दिरं कारितम् । यदा च सो-
ऽभवदेवसूरिरनशनेन देवलोकं गतस्तदा तस्य शवं चन्दनमव-
रथे निधायाम्भिसंस्कारः कृतः, तस्य च शवरथस्य पश्चात् सर्वे
एव नागरे लोको जयसिंहराजश्च पृष्ठतोऽनुजगाम । दग्धे च
तदजस्य रोगोपद्रवनाशकमिति मत्वा सर्वलोका वद्विष्णुः ।
हन्तेतत्सर्वे रणस्तम्भपुरीयाजिनमन्दिरे शिलायां लिखितमुपल-
भ्यते । इत्ययं तृतीयोऽभवदेवसूरिः । जै० १० ।

(४) जनेश्वरसूरिशिष्ये सं० १२४८ वर्षे विवेकमञ्जर्याः
कारकस्य आसमस्य गुरौ, अनेन च भद्रबाहुकृतसामुद्रिकशा-
स्त्रोपरि टीका कृता । केचिदेन श्रीशान्त्याचार्यशिष्यं मन्यन्ते ।
इत्ययं चतुर्थोऽजयदेवसूरिः । जै० १० ।

(५) रुद्रपात्नीयगच्छोदभये विजयेन्द्रसूरिशिष्ये देवजङ्गसूरि-
गुरौ, अनेन काशिराजाद् ‘वादिंसिंह’ इति विरुद्धं लेखे । ‘ज-
यन्तविजयं’ नाम महाकाव्यं च वि० सं० १२७८ वर्षे निर्ममे ।
इत्ययं पञ्चमोऽजयदेवसूरिः । जै० १० ।

(६) गुणाकरसूरिसहवासिनि, येन वि० सं० १४२६ वर्षे
सरस्वतीपाटननगरे जनामरस्तोवटीका कृता, १४५१ वर्षे ‘तिज-
यपदुत्त’ नामकं स्तोत्रं च निर्मितम् । जै० १० ।

अभयपदान-अभयप्रदान-न० । दानभेदे, " दानाण सेचं अभयपदानं " तथा स्वपराशुप्रहार्थमर्थिने दीयत इति दानम-
नेकधा, तेषां मध्ये जीवानां जीवितार्थिनां त्राणकारित्वादन्य-
दानं श्रेष्ठम् । तदुक्तम्-" दीयते श्रियमाणस्थ, कोटि जीवित-
मेव वा । धनकोटिं न गृह्णीयात्, सर्वो जीवितुमिच्छति "॥१॥
गोपालाङ्गनादीनां दृष्टान्तद्वारेणार्थो बुद्धौ सुखेनारोहतीति ।
अतोऽभयप्रदानप्राधान्यरूपानार्थं कथानकमिदम्-

"वसन्तपुरे नगरे अरिदमनो नाम राजा । स च कदाचिच्चतुर्व-
धूसमेतो वातायनस्थः क्रीडामानसिष्ठति । तेन कदाचिच्चोरो
रक्तकरवीरकृतमुष्णमात्रो रक्तपश्चिधातो रक्तचन्दनोपलिस्र
प्रहतवध्यामिष्टमो राजमागेषु नीयमानः सपत्नीकेन दृष्टः ।
दृष्ट्वा च ताभिः पृष्ठम्-किमेनेनाकारिती ? । तासामेकेन राज-
पुरुषेणाऽऽवेदिनम्-यथा-परद्रव्यापहारेण राजविरुद्धमिति ।
तत्र एकया राजा विह्वलः-यथा यो भवता मम प्राप्तं वरः प्रति-
पन्नः सोऽधुना दीयताम्, यथाऽहमस्योपकरोमि किञ्चित् । रा-
ज्ञाऽपि प्रतिपन्नं ततस्तथा स्नानादिपुनःसरमलङ्कारेणाऽऽङ्कृतो
दीनारसदृशव्ययेन पञ्चविधान् शब्दादीन् विषयानेकमदः प्रा-
पिनः । पुनर्द्वितीययाऽपि तथैव द्वितीयमदो दीनारसतसहस्र-
व्ययेन लालितः । ततस्त्वृतीयया तृतीयमदो दीनारकोटिव्ययेन
सत्कारितः । चतुर्थ्या तु राजानुमत्या मरणाद्विहीतोऽभयप्रदा-
नेन । ततोऽसावन्याभिर्हसिता, नास्य त्वया किञ्चित् इहमिति ।
तदेवं तासां परस्परं बहुपकारविषये विवादे जाते राज्ञाऽसा-
वेय चौरः समाहूय पृष्ठः, यथा केन तव बहुपकृतमिति ? । तेना
ऽप्यभाणि-यथा न मया मरणमदाभयभीतेन किञ्चित् स्नाना-
दिकं सुखं विज्ञेयार्थं । अभयप्रदानाकर्णनेन पुनर्जन्मानमिवा-
त्मानमर्थमिति । अतः सर्वदानानामभयप्रदानं श्रेष्ठमिति स्थित-
म् । सूत्र० १ श्रु ६ अ० ।

अभयमेण-अभयसेन-पुं० । वारतकपुरराजनि, पि० । अश्व० ।

अभया-अभया-स्त्री० । दधिवाहनजूपस्य स्वनामस्यातायां
राश्याम्, ती० ३५ कल्प । तं० । इरीतक्याम्, नि० चू० १५
उ० । ५० । आच्चा० ।

अजयारिष्ट-अजयारिष्ट-न० । स्वनामस्याते मधविशेषे, सूत्र०
१ श्रु० ५ अ० ।

अजवसिद्धि-अजवसिद्धि-पुं० । न भवसिद्धिकोऽभव-
सिद्धिकः । अजये, स्था० १ उ० १ उ० । न० । " जेरह्या दु-
विहा पण्त्ता । ते हा-भवसिद्धिया चेव, अभवसिद्धिया चेव०
जाय वेमाणिया " स्था० २ उ० २ उ० ।

अजविय (व)-अजव्य-पुं० । न० त० । तथाविधनादिपा-
णिनामिकभावात् । कदाचनाऽपि (सिद्धिगमनायोम्ये जीवे,
कर्म० ३ कर्म० । कुतो नाजव्यः सिद्धिं गच्छति । आह-ननु
जीवत्वसाध्यंऽप्ययं भव्यः, अयं चाजव्य इति किं कुतोऽयं विशे-
षः ? । नच वक्तव्यं यथा जीवत्वे समानेऽपि नारकतिर्यगादयो
विशेषास्तथा जव्याऽभव्यत्वाविशेषोऽपि भविष्यतीति, यतः
कर्मजनितः एव नारकादिविशेषः, न तु स्वाभाविकाः, जव्या-
ऽभव्यत्वविशेषोऽपि यदि कर्मजनितस्तदा जवतु, को निवा-
रयिता ?, न चैवम् । इत्येतदेवाऽऽह-

होउ व जइ कम्मकओ, न विरोहो नारगाइजेद व्व ।

जणइ भव्वाजव्वा, सजावओ तेण संदेहो ॥

जवतु वा यदि कर्मकृतो जव्याजव्यत्वविशेषो जीवानामिष्यते,

नात्र कश्चिद्विरोधः, नारकादिनेदवत् । नचैतदस्ति, यतो भव्याऽ-
भव्याः स्वजावत एव जीवाः, न तु कर्मत इति यूयं जणथ; ते-
नास्माकं संदेह इति, परेणैवमुक्ते सतीत्याह-

दव्वाइने तुल्ले, जीवनहाणं सहावओ भेओ ।

जीवाजीवाइगओ, जइ तइ जव्वेयराविसेसो ॥

यथा जीवनजसोर्हव्यत्वसम्प्रमेयत्वहेयत्वादौ तुल्येऽपि जी-
वाजीवत्वचेतनाचेतनत्वादिस्वभावतो भेदः, तथा जीवानामपि
जीवत्वसाध्येऽपि यदि भव्याऽजव्यकृतो विशेषः स्यात्तर्हि को
दोषः ?, इति ।

इत्थं संबोधितो भव्यत्वादिविशेषमन्युपगम्य दृष्टान्तरमाह-

एवं पि जव्वजावो, जीवत्तं पि व सभावजाइओ ।

पावइ निव्वो तस्मि य, तदवत्ये मत्थि निव्वणं ॥

नन्वेवमपि जव्यभावो नित्योऽविनाशी प्राप्नोति, स्वभावजाती-
यत्वात्स्वाभाविकत्वाज्जावत्ववत् । भवत्वैवमिति चेत्, तदयुक्तम् ।
यतस्तस्मिन् जव्यभावे तदवस्थे नित्यावस्थापिनि नास्ति नि-
र्वाणम्, 'सिद्धो न भव्यो नाप्यभव्यः' इति वचनादिति ।

नैवम्, कुतः ?, इत्याह-

जइ यरुपुव्वाजावो-ऽनाइसहावो वि संनिहाणेवं ।

जइ भव्वत्ताभावो, जवेज्ज किरियाएँ को दोसो ? ॥

यथा घटस्य प्रागभावोऽनादिस्वभावजातीयोऽपि घटोत्पत्तेः स-
न्निधाने विनश्वरो दृष्टः, एवं भव्यत्वस्यापि ज्ञानतपःसचिवचरण-
क्रियोपायतोऽभावः स्यात्तर्हि को दोषः संपद्यते ?, न कश्चिदिति ।

आक्षेपपरिहारौ प्राऽऽह-

अणुदाहरणमभावो, खरसिगं पि व मई न तं जम्हा ।

भावो च्चिय स विसिद्धो, कुंजाणुप्पत्तिमेत्तेणं ॥

स्यान्मतिः परस्य तत्तु-अनुदाहरणमसौ प्रागभावः, जावरूपत-
यैवावस्तुत्वात्, खरविषाणवत् । तन्न, यस्माद्भाव एवासौ घटप्रा-
गभावस्तत्कारणभूतानादिकावप्रवृत्तपुद्गलसंघातरूपः, केवलं
घटानुत्पत्तिमात्रेण विशिष्ट इति, भवतु तर्हि घटप्रागभाववद्भव्य-
त्वस्य विनाशः केवलम्, इत्थं सति दोषान्तरं प्रसज्यति, किम्?,
इत्याह-

एवं भव्वुच्छेओ, कोट्टागारस्म अवचउव्व ति ।

तं नाणंतत्तणओ-ऽणागयकाइंभराणं व ॥

नन्वेवं सति जव्योच्छेदो भव्यजीवैः संसारः शून्यः प्राप्नोति,
अपचयात् । कस्य यथा समुच्छेदः?, इत्याह-स्तोकस्तोकाऽऽकृष्य-
माणध्यानस्य ज्ञतकोष्ठागारस्य । इदमुक्तं भवति-कालस्यान-
न्त्यात्पण्मासपर्यन्ते चावश्यमेकस्य जव्यस्य जीवस्य सिद्धि-
मनात्कमेणपचीयमानस्य धान्यकोष्ठागारस्येव सर्वस्यापि
भव्यराशेरुच्छेदः प्राप्नोतीति । अत्रोत्तरमाह-तदेतन्न, अनन्त-
त्वाद्भव्यराशेः, अनागतकालाकाशवदिति । इह यद् बृहदन्तकेना-
ऽनन्तस्तोकस्तोकतयाऽपचीयमानमपि नोच्छिद्यते, यथा-प्रतिस-
मयं वर्तमानात्माऽपचीयमानोऽप्यनागतकालसमयराशिः,
प्रतिसमयं बुद्ध्या प्रदेशापहारेणापचीयमानः सर्वनजःप्रदेशग-
शिर्वा, इति न जव्योच्छेदः ।

कुतः?, इत्याह-

जं चातीयाणागय-काला तुम्हा जओ य संसिद्धो ।

एको अणंतभागो, जव्वाणमईयकालेण ॥
एस्सेण तत्तिओ च्चिय, जुत्तो जंतो वि सव्वजव्वाण ।
जुत्तो न समुच्छेओ, होज्ज मई कट्ठमिणं सिद्धं ।
जव्वाणमणंततण-मणंतजागो व कट्ठ विमुक्कोसि ।
काळादओ व मंमिय !, मह वयणाओ वि पमिबज्जा ।

यस्माच्चातीतानागतकालौ तुल्यत्वेन, यतश्चातीतेनामन्तेनापि कालेनैक एव निगोदानन्ततमो भागोऽद्यापि ज्ञानानां सिद्धः, एष्यताऽपि भविष्यत्कालेन तावन्मात्र एव भव्यानन्तभागः सिद्धिं गच्छन् युक्तो घटमानको न हीनाधिकः, भविष्यतोऽपि कालस्यातीततुल्यत्वात् । तत एवमापि सति न सर्वभव्यानामुच्छेदो युक्तः, सर्वेणापि कालेन तदनन्तभागस्यैव सिद्धिगमनसंभवोपदर्शनात् । अथ परस्य मतिर्भवेत्-कथमिदं संसंबन्धम्-यदुतानन्ता ज्ञानाः, तदनन्तभागश्च सर्वेणैव कालेन सेत्स्यति ? इति । अत्रोच्यते-कालाकाशादय इवानन्तास्तावद्भयाः, तदनन्तभागस्य च मुक्तिगमनात्कालाकाशयोरिव न सर्वेषामुच्छेद इति प्रतिपद्यस्व । मन्त्रचनाद्वा मरिक्क ! सर्वमेतच्छेदेहीति । विरो० । पञ्चा० । हा० कर्म० । आ० । न० । वृ० । दशा० ।

अज्ञारिय-अभार्य-पुं० । अपक्काके, कल्प० ।

“ पञ्चावती च समुवाच विना वधूर्ती,
होजा न काचन नरस्य भवत्पवइयम् ।
नो केवलस्य पुरुषस्य करोति कोऽपि,
विश्वासमेव विट एव जवेदभार्यः ” ॥ १ ॥ कल्प० १ क० ।

अभाव-अभाव-पुं० । अज्ञभभावे, उत्त० १ अ० । जीवाद्यः पदार्था अन्यापेक्षया भभावाः । निषेधे, भ० ४२ श० १ उ० । विनाशे, वृ० १ उ० । असम्भवे, दश० १ उ० । असत्तायाम्, पञ्चा० ३ विध० । स० (अभावप्रामाण्यम्) यदपि—

“ प्रत्यक्षादेरनुत्पत्तिः, प्रमाणाभाव उच्यते ।
साऽऽत्मनोऽपरिणामो वा, विज्ञानं थाऽन्यवस्तुनि ” ॥ १ ॥

(सेति) प्रत्यक्षाद्यनुत्पत्तिः, आत्मनो घटादिग्राहकतया परित्यागजावः प्रसज्यपक्षे, पर्युदासपक्षे पुनरन्यस्मिन् घटविधिकाक्ष्ये वस्तुनि अभावे घटो नास्तीति विज्ञानम्, इत्यभावप्रमाण-अभिधीयते । तदपि, यथासंभवं प्रत्यक्षाद्यन्तर्गतमेव । तथाहि—

“ गृहीत्वा वस्तुसद्भावं, स्मृत्वा च प्रतियोगिनम् ।
मानसं नास्तिता ज्ञानं, जायतेऽज्ञानपेक्षया ” ॥ १ ॥

इयमभावप्रमाणजनिका सामग्री । तत्र च भूतलादिकं वस्तु प्रत्यक्षेण घटादिभिः प्रतियोगिभिः संसृष्टम्, असंसृष्टं वा गृह्यते ? । नाद्यः पक्षः । प्रतियोगिसंसृष्टस्य भूतलादिवस्तुनः प्रत्यक्षेण ग्रहणे तत्र प्रतियोग्यभावग्राहकत्वेनाज्ञावप्रमाणस्य प्रवृत्तिविरोधात् । प्रवृत्तौ वा न प्रामाण्यम्, प्रतियोगिनः सर्वेऽपि तत्प्रवृत्तेः । द्वितीयपक्षे तु-अभावप्रमाणवैयर्थ्यं, प्रत्यक्षेणैव प्रतियोगिनां कुम्भादीनामज्ञावप्रतिपक्षेः । अथ न संसृष्टं नाप्यसंसृष्टं प्रतियोगिभिर्भूतत्वादि वस्तु प्रत्यक्षेण गृह्यते, वस्तुमात्रस्य तेन ग्रहणाभ्युपगमादिति चेत् । तदपि दुष्टम् । संसृष्टत्वासंसृष्टत्वयोः परस्परपरिहारस्थितिरूपत्वेनैकनिषेधेऽपरिधानस्य परिदुर्लभशक्यत्वात् । इति सदसद्वस्तुग्रहणप्रवणेन प्रत्यक्षेणैवायं वेद्यते । कञ्चित्-तदघटं चूतलमिति स्मरणेन, तदेवेदमघटं भूतलमिति प्रत्याभिज्ञानेन, योऽग्निमात्रं १५८

भवति भासौ धूमवानिति तर्केण, नात्र धूमो नाग्निरित्यनुमानेन, गृहे गगोनास्तीत्यागमेनाभावस्य प्रतीतिः क्वाऽभावप्रमाणं प्रवर्तताम् ? । रत्ना० २ परि० ।

अस्यैव प्रकारानाह—

स चतुर्धा-प्रागभावः प्रध्वंसाज्ञाव इतरेतराभावोऽस्य-
न्ताज्ञावश्च ॥ ५८ ॥

प्राक् पूर्वं वस्तुत्पत्तेरभावः, प्रध्वंसश्चासावभावश्च, इतरस्येतरस्मिन्नभावः, अत्यन्तं सर्वदाऽभावः । विधिप्रकारास्तु प्राकनैर्नोचिरे । अतः सूत्रकृद्भिरपि नाभिदधिरे ॥ ५८ ॥

तत्र प्रागभावमाविर्भावयन्ति—

यन्निवृत्तावेव कार्यस्य समुत्पत्तिः सोऽस्य प्रागज्ञा-
वः ॥ ५९ ॥

यस्य पदार्थस्य निवृत्तावेव सत्यां, न पुनरनिवृत्तायपि, अतिव्याप्तिप्रसक्तेः । अन्धकारस्यापि निवृत्तौ क्वचिद् ज्ञानोत्पत्तिर्दर्शनादन्धकारस्यापि ज्ञानप्रागभावत्वप्रसङ्गात् । नचैवमपि रूपज्ञानं तन्निवृत्तावेवोत्पद्यत इति तत्प्रति तस्य तत्त्वप्रसक्तिरिति वाच्यम् । अतीन्द्रियदर्शिनि नक्तंचरादौ च तद्भावेऽपि तद्भावात् । (स इति) पदार्थः, (अस्येति) कार्यस्य ॥ ५९ ॥

अत्रोदाहरन्ति—

यथा मृत्पिण्डनिवृत्तावेव समुत्पद्यमानस्य घटस्य मृत्पि-
ण्डः ॥ ६० ॥

प्रध्वंसाभावं प्राहुः—

यद्युत्पत्तौ कार्यस्यावश्यं विपत्तिः सोऽस्य प्रध्वंसाज्ञा-
वः ॥ ६१ ॥

यस्य पदार्थस्योत्पत्तौ सत्यां प्रागुत्पन्नकार्यस्यावश्यं नियमेन, अन्यथाऽतिप्रसङ्गात् । विपत्तिर्विघटने, सोऽस्य कार्यस्य प्रध्वंसाज्ञावोऽभिधीयते ॥ ६१ ॥

उदाहरन्ति—

यथा कपालकदम्बकोत्पत्तौ नियमतो विपद्यमानस्य क-
लशस्य कपालकदम्बकम् ॥ ६२ ॥

इतरेतराभावं वर्णयन्ति—

स्वरूपान्तरात् स्वरूपव्यावृत्तिरितरेतराभावः ॥ ६३ ॥
स्वभावान्तरात् पुनः स्वस्वरूपादेव तस्याभावप्रसक्तेः, स्वरूपव्यावृत्तिः स्वस्वभावव्यवच्छेद इतरेतराभावोऽन्यापोहनामा निगद्यते ॥ ६३ ॥

उदाहरणमाहुः—

यथा स्तम्भस्वजावात्कुम्भस्वजावव्यावृत्तिः ॥ ६४ ॥

अत्यन्ताभावमुपदिशन्ति—

कालत्रयापेक्षिणी हि तादात्म्यपरिणामनिवृत्तिरत्यन्ता-
भावः ॥ ६५ ॥

अतीतानागतवर्तमानरूपकालत्रयेऽपि थाऽसौ तादात्म्यपरिणामनिवृत्तिरेकत्वपरिणतिव्यावृत्तिः, सोऽत्यन्ताभावोऽभिधीयते ॥ ६५ ॥

निदर्शयन्ति-

यथा चेतनाचेतनयोः ॥ ६६ ॥

न खलु चेतनमात्मतत्त्वचेतनपुत्रात्मकतामचकुरुत, कश्च-
यति, कश्चियत्यति वा; तच्चैतन्यविरोधात् । नाप्यचेतनं पुत्र-
नतत्त्वं चेतनस्वरूपनामः अचेतनत्वविरोधात् ॥ रत्ना० ३
परि० । न० । सम्म० । अज्ञावचानुविध्यं चावश्यमाश्रयणीयम् ।
तदुक्तम्-“ कार्यद्रव्यमनादिः स्यात्, प्रागज्ञावस्य निहवे ।
प्रध्वंसस्य त्वभावस्य, प्रत्ययेऽनन्तनां वजेत् ॥ १ ॥ सर्वान्तरा-
तदेकं स्या-दव्याप्योह्यतिक्रमे ” इत्यादि । सूत्र० १ भू० १ अ० १
उ० । (सम्मत्यादिग्रन्थयो विशेषोऽवगन्तव्यः) परिवाराज्ञावो
द्विविधः-विद्यमानाज्ञावोऽविद्यमानाभावश्च । विद्यमानः सन्
अभावोऽसन् वैयवृत्यादेरकरणाद् विद्यमानाज्ञावः । अवि-
द्यमानः सन्भावोऽविद्यमानाभावः । ध्य० २ उ० ।

अज्ञाविद्य-अज्ञावित-त्रि० । असंसर्गप्राप्ते प्राप्तसंसर्गे वा व-
ज्जनः पुत्रकल्पे, अयोभ्ये च । “ अज्ञाविद्या परितः ” तृतीयमा-
श्रयम् ॥ स्था० १० उ० ।

अज्ञाविद्यवत्त्व-अज्ञावितत्त्व-न० । क० स० । संविग्रसाधु-
विषयश्रद्धाविकल्पे, पार्श्वस्थादिभाविने च क्षेत्रे, वृ० ३ उ० ।
अज्ञावुग-अज्ञावुक-न० । न० त० । वेलुकादिरूपभावुकवि-
लक्षणे चतुर्नादौ, पं० व० ३ द्वार । आव० ।

अभासग-अज्ञावक-पुं० । ज्ञावाऽप्यर्थात् अयोगिसिद्धे, एके-
दिद्ये च । स्था० २ उ० ४ उ० । अनु० । चं० प्र० । “ भासग ”
शब्दे दण्डकोऽस्य वक्ष्यते)

अज्ञासा-अज्ञावा-स्त्री० । मृषाभाषायाम्, सत्यामृषायां च ।
भ० २५ श० ३ उ० ।

अभासिय-अभासिक-त्रि० । अदीप्तिमति भूत्यादिके रूढ्ये,
नि० चू० १३ उ० ।

अभि-अभि-अभ्य० । अभिमुख्ये, अनु० । आत्मा० । विपा० ।
संमुखे, न० । विकल्पे, पदार्थसंज्ञावने च । नि० चू० १ उ० । क-
श्चित्प्रकारं प्राप्तस्य चोत्तरे, अभिमुख्ये, अनिलापे, बीप्सायां,
लक्षणे, समन्तादर्थे च । वाच० ।

अभिभावता-अज्ञावप-त्रि० । अभिमुखं समापने, सूत्र० १
धृ० ४ अ० २ उ० ।

अभि (भी) ५-अभिजिन्-न० । ब्रह्मदेवताके नक्षत्रभेदे, स्था०
२ उ० ३ उ० । अनु० । “ दो अभिर् ” स्था० २ उ० ३ उ० ।
ज० । तच्च उत्तराषाढानक्षत्रस्य शेषचतुर्थाशसहितध्वननक-
त्रायकलाचतुष्कल्पम् । शब्द० । “ अजीहणकाले तितारे ”
पं० सं० २ द्वार । नक्षत्रेण सहोऽस्य योगस्तत्रैव । ज्यो० ६ पाद० ।
यानभयनगरराजस्योदायनस्य प्रज्ञावत्यां देव्यामुत्पन्ने पुत्रे, भ० ।
स च प्रव्रजता स्वपित्रा नक्षत्रिगनेये केशिकुमारश्रमणे राज्यम-
धिष्ठापिते द्विष्टः सन् संवेदनया मृतः सन्नसुरकुमारदेवत्वो-
त्पन्नः । भ० १३ श० ६ उ० । स्था० ।

तत्त्वं तस्य अजीहकुमारस्य अण्वा कयाऽ पुनरुत्ता-
वरचक्रालसमयसि कुटुंबनागरियं जागरमाणस्य अयमेया-

रूपे अज्जतिण जाव समुपपज्जित्या, एवं खलु अहं उदा-
यणस्म पुत्ते पञ्चावइए देवीए अत्तए । तए एं से उदायणे
राथा ममं अवहाय णियगं भावणज्जं केसीकुमारं रज्जे ठा-
वेत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव पव्वइत्तए । इ-
मेणं एयारूवेणं महता अपत्तिणं मणोमाणसीएणं दुक्खेणं
अजिज्जए समाणे अंतेउरपरियाद्वसंपरिवुभे सज्जंमत्तोवग-
रणमायाय वीइभयाओ णयराओ णिग्गच्छइ, णिग्गच्छ-
इत्ता पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे जेणव
चंपा णयरी, जेणव कूणिए राथा, तेणोव उवागच्छइ, उवा-
गच्छइत्ता कूणियं रायं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ । तत्थ वि
एं से विउलभोगसमितिमसणाणए यावि होत्था । तए एं
से अभीइकुमारे समणोवामए यावि होत्था; अभिगयं जाव
विहरइ । उदायणम्मि रायरिसिम्मि समणवच्छेरे यावि हो-
त्था । तेणं काद्वेणं तेणं समणं इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए
णिरयपरिसामंतेसु चोयट्ठीअसुरकुमारावाससयसहस्सा प-
सत्ता । तए एं से अजीइकुमारे बहइं वासाइं समणोवासगं
परियायं पाउणइ, पाउणइत्ता अट्ठमासियाए संवेइणाए
तीसं भत्ताइं अणसणं २ तस्स ठाणस्स अणादोइयपरिकंते
कात्तमामे कात्तं किंवा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए णिर-
यपरिसामंतेसु चोयट्ठीए आतावा० जाव सहस्सेसु अण्णय-
रंसि आयावा असुरकुमारावासंसि आतावासंसि असुर-
कुमारदेवत्ताए उववसो, तत्थ एं अत्येगइयाणं असुरकुमा-
राणं एणं पत्तिओवमडिइं पसत्ता । तस्स एं अजीइस्स देवस्स
एणं पत्तिओवमं ठिइं पसत्ता । से णं अभीइदेवे ताओ देव-
लोगाओ आउक्खएणं ३ अणंतरं उववट्ठिता काहिं गच्छि-
हिति, काहिं उववज्जिहिति ? । गयेमा ! महाविदेहे वासे
सिज्जिहिति० जाव अंतं काहिति, सेवं जंते ! जंते ! ति ॥

(अप्पत्तिणं मणोमाणसिणं दुक्खेणं ति) अप्रतिक्तेना-
प्रीतिस्वभावेन मनसो विकारो मानसिकं, मनसि मानसिकं, न
बहिरूपद्रव्यमाणविकारं यत्तन्मनोमानसिकं, तेन । केनैवंविधे-
न ? , इत्याह-दुःखेन । (सभंरुमत्तोवगरणमायाय ति) स्वां
स्वकीयां भागममात्रां भाजनरूपपरिच्छदमुपकरणं च शब्दा-
दि, गृहीत्वैत्यर्थः । अथवा-सह भागममात्रया यदुपकरणं त-
त्तथा, तदादाय (समणवच्छेरे ति) अध्यवच्छिन्नवैरिजावः ।
(निरयपरिसामंतेसु ति) नरकपरिपार्श्वतः (चोसट्ठीए आ-
यावा असुरकुमारावासेसु ति) इह “ आयाव ति ” असुर-
कुमारविशेषाः, विशेषतस्तु नावगम्यन्त इति । भ० १३ श० ६ उ० ।
लोकोत्तररीत्या द्वादशो दिवसे, कल्प० १ क० । श्रेणिकस्य धारिण्यां
जाते पुत्रे, अणु० । स च वीरान्तिके प्रव्रज्य पञ्च वर्षाणि भ्रामण्यं
परिपट्य विजये विमाने उत्पन्न इति अनुसरोपपातिकदशा-
नां १ वर्गे १० अध्ययने सूचितम् । अणु० १ वर्ग । अभि-
मुखीचूप जयति शत्रून्, अभि-जि-क्विप् । शत्रुजयि-
नि, यात्रानुकूलमभेदे, पञ्चदशधा विभक्त्यन्तस्याष्टमे भा-
गे, स्मृतिप्रसिद्धे कुतपकाले च । वाच० । द० प० ।

अभिजुजिय-अजियुज्य-अव्य० । सन्ध्यामुपागत्य प्रतिस्पर्द्धे, स्था० ३ ठा० ४ उ० । वशीकृत्याश्चर्य वा इत्येतेषामर्थे, दशा० १० अ० ।

अभिओग-अभियोग-पुं० । अजियुज्यमानतायास, स द्विविधो-दैवो मानुषिकश्च । व्य० ८ उ० । (स च 'उवसभापत्त' शब्दे द्वितीयभागे १०२६ पुष्ट्याख्यास्यते) अभियोजनमभियोगः । राजाजियोगादिके अनिच्छतोऽपि व्यापारणे, ध० २ अधि० । आदेशकर्मणि, औ० । प्रश्न० । आज्ञायाम्, स्था० १० ठा० । वशीकरणे, नि० चू० १ उ० । अभिजने, आव० ५ अ० । ७० । सूत्र० । गवे, आव० ५ अ० । अभियोजनं विद्यामन्त्रादिभिः परेषां वशीकरणादिरजियोगः । स च छिन्ना । यदाह-

दुविहो खलु अभिओगो, दत्त्वे भावे य होइ नायव्वो ।
दव्वम्मि होति जोगा, विज्जामंताइ भावम्मि ॥

इदानीम् (अभिओगोस्ति) व्याख्यानयन्नाह-(दुविहो खलु अभिओगोस्ति) इह द्विविधो अभियोगः-द्रव्याजियोगो, जावाजियोगश्च ज्ञातव्यः । तत्र द्रव्ये योगो रूढयोगश्चूर्णम्, तन्मिश्रः पिण्डो द्रव्याभियोगपिण्डः, स च परिश्रयजनीयः भावाजियोगश्च, विद्यया मन्त्रेण वा पिण्डं ददाति स च भावाभियोगः पिण्डः । स च परिष्ठापनीय इति । अत्र अगार्या दृष्टान्तः-
"एषा अविरह्या, सा अणिष्ठा पश्यो, ताए परिव्वाह्या अ-
वस्थिया-किंचि मंतेण अभिमंतिऊण मम देहि, जेण पई मे वसो होइ, ताहे ताए अभिमंतिऊण कूरो दिओ । अवि-
रह्याए चितियं-मा एसो दिन्नो मरेज्ज, तओ ताए अणुऊं-
पाए उऊइरुडियाए छुडिओ, सो गह्णेण खाइओ, सो रसि घरदार खोदिउमारको, ताणि निग्गयाणि आव पेच्छुंति ग-
ह्णेण खोदिज्जंतं, सा अविरह्या जणइ-किमेयस्ति?, ताए स-
भावो कहिओ, तोहिं वि सा चरिया दंभाविआ, एस दोसो, एवं ताव जइ तिरियाणं एसा अवस्था होइ, माणुसस्स पुण सुइयरं होइ, अओ एरिसो पिंडो न घेत्तव्वो" ॥

अमुमेवार्थं गाथाभिरुपसंहरन्नाह-

विज्जाए हो अगारी, अवियत्ता सा य पुच्छए चरियं ।

अभिमतणोदणस्स उ, अणुऊं पत्तणमुस्समं च खरे ॥ ६०४ ॥

विद्याजिमन्त्रिते पिण्डे अगारीदृष्टान्तः-सा मर्तुरस्वायत्ता न रोचते । सा च चरिकां परिव्राजिकां पृच्छति पत्युर्वशीकरणाधम् । तथा अजिमन्त्रणमोदनस्य कृत्वा दत्तं, तथाऽपि अगार्या पत्युर्मरणानुकम्पया न दत्तः स मोदनः, किन्तु उत्सवः, परित्यागः कृतः । स च खरेण भक्ति इति ।

वारस्स पिट्ठणम्मि य, पुच्छण क्कणं च हो अगारीए ।

सेट्ठे चरिआ दंमे, एवं दोसा इहिं पि सया ॥

स च गर्दज आगत्य द्वारं पिट्ठति मन्त्रवशीकृतः सन्, शेषं सुगमम् । एवं भावाभियोगे दृष्टान्त उक्तः ।

इदानीं रूढ्याजियोगे चूर्णवशीकरणपिण्डः, स उच्यते-

"एषा अविरह्या, सा य गुरुअस्स निकखुणो अज्जोववसा अणुरत्ता, ताहे सा तं पत्थेइ, अणिउत्तस्स चुष्साभिओगेण संजोषउ भिक्खं पडिबेसिय घरे काऊण द्वाविं ताए, जओ चेव तस्स साहुस्स पमिगाहे पडियं तओ चेव तस्स साहुस्स तत्तो मणो हीरइ, तेण य पायं, ताहे णियइति, णियइओ आय-

गियाणं पडिगाइं काउं काइयभूमि वच्चइ, जाव आयरियाणं पि तत्तो दुत्तो जावो हीरति, ताहे सो मीसो भागंनु आयोणइ, मम पि अस्थि भावो, तं एयं संजोमवृत्तेण कअं पिमो अस्थि, ताहे परिउविज्जइ, जो विहिं परिउवणे मी उचरिं भणिहिं ति" । एवमेव विसकयं पि । "एषा अगारी साहुणो अज्जोववसा, सो य णो इच्छति, ताए रुट्ठाए विस्सेण मिस्सा निकखा दिष्सा । तस्म य दिज्जमेत्ताणं चेव सिरोवेयणा जाया, पाणि-
यइओ गुरुणो समणेऊण काईणं वोमिइ, जाव गुरुणो वि मी-
सवेयणा जाया, तं च गुरुणा मंथेण पायं, जहा इमं विस्मि-
स्सं, अहवा नत्थ लवन्नकथा जिक्खा पमिया, ताहे तं विसं वणिसइ । एवं णाने परिउविज्जति" ॥

इदानीममुमेवार्थं गाथाभिरुपसंहरन्नाह-

जोगम्मि उ अविरह्या, अज्जोववसा मूखवजिक्खुम्मि ।

कमयोगिपणिच्छंत-स्स देइ जिक्खं अगुइजावो ॥ ६०६ ॥

योगे अविरतिकागृहस्थीदृष्टान्तः-अधुपपन्ना रक्ता मुखे मि-
त्रौ, अनिच्छितस्तत्कर्मकर्तुः कृतयोगां भिक्षां, भिक्षापिण्डं ददाति । पुनश्च तस्य साधोर्ग्रहणानन्तरमेव अशुभभावो जातः ।

तदजिमुखं चिन्तयति-

संकाए स नियइओ, दाऊण गुरुस्स काइयं विसरे ।

तेसिं पि असुहजावो, पुच्छा य ममं पि उस्मयणा ॥ ६०९ ॥

तथा च शङ्कया योगकृतभिक्षाशङ्कया निवृत्तः जिज्ञापरिभ्रम-
णात् । शेषं सुगमम् ।

एमेव संकियम्मि वि, दाऊण गुरुस्स काइए विसरे ।

गंधाई विष्ठाए, उस्मसुअविही सियालवहे ॥ ६१ ॥

एवमेव विप्रकृतोऽपिदृष्टान्तः-गुरोर्दत्त्वा समर्थयित्वा कायिकां व्युत्सृजति, तेन गुरुणा गन्धादिना विज्ञातम् । आदिग्रहणात् तत्तस्य उत्सर्जनं परित्यागः क्रियते, तत्र विधिना परिष्ठापनं कर्त्तव्यम्, तानाविधिना अविधिपरिष्ठापने सति शृगालादिवधो भवति । ओ० । ७० ।

अजिओगी-अजियोगी-आ० । आ समन्ताजिमुख्येन यु-
ज्यन्ते प्रेक्ष्यकर्मणि व्यापार्यन्ते इत्याभियोग्याः किङ्करस्थानी-
या देवविशेषास्तेषामियमाभियोगी । जावनायाम्, ७० ।

अथाभियोगीमाह-

कोउअ-चूई-पसिणे, पसिणापसिणे निमित्तमाजीवी ।

रिहिरससायगुरुओ, अजिओगीभावणं कुणइ ॥

अकिरससातगुरुकः सन् कौतुकाजीवी भूतिकर्माजीवी, प्रभाजीवी, प्रभाप्रभाजीवी, निमित्ताजीवी च जयति एवंविध आजियोगीभावनां करोतीति ॥ (७०)

अथ अकिरससातगुरुक इति पदव्याख्यानार्थमाह-

एयाणि गारवट्ठा, कुणमाणो अजिओगियं बंधइ ।

वीयं गारवरहिओ, कुव्वं आराह गुत्तं च ।

एतानि कौतुकादीनि अकिरससातगौरवार्थं कुर्वाणः प्रयुज्जान-
तः सञ्जाजियोगिकं देवादिप्रेक्ष्यकर्मव्यापारफलं कर्म बध्नाति ।
द्वितीयमपवादपदमत्र भवति-गौरवरहितः सञ्जातशयज्ञाने
सति निरूपहवृत्त्या प्रवचनप्रभावनार्थमेतानि कौतुकादीनि कु-
र्वन्नाशको जयति, उच्चैर्गोत्रं च कर्म बध्नाति, तीर्थोन्नति-

करणादिति । गता अभियोगिकी भावना । ४० १ ४० ।
अ० । स्था० । श्री० ।

अभिओयण-अभियोजन-न० । परेषां विद्यामन्त्रादिभिर्वशी-
करणे, प्रज्ञा० २० पद । आच० ।

अभिकंखमाण-अभिकाङ्क्ष-त्रि० । कर्तुमिच्छति, दश० ६
अ० ३ उ० ।

अभिकंखा-अभिकाङ्क्षा-स्त्री० । अभिलाषे, सूत्र० १ अ० २
अ० २ उ० । आच० ।

अभिकंत-अजिकान्त-त्रि० । अतिवृद्धिते, आच० १ अ० ४
अ० ५ उ० । भावे निष्ठाप्रत्ययः । अभिक्रमणे, दश० ४ अ० ।

अभिकंतकिरिया-अभिक्रान्तक्रिया-स्त्री० । चरकादिभिर-
नवसेयितपूर्वायां वसतौ, आच० २ अ० २ अ० २ उ० ॥

अजिकंतकूरकम्प-अभिक्रान्तकूरकम्प-त्रि० । हिंसादिक्रिया-
प्रवृत्ते, सूत्र० २ अ० २ अ० । आच० ।

अभिकंतवय-अजिकान्तवयस्-न० । जरामतिमृत्युं वाधतिका-
न्ते, आद्यवयोद्वयातिक्रमे जरानिमुखे वयसि, बालादीनां चयोप-
चयवयवस्था-तामभिमुखमाकान्ते, आच० १ अ० २ अ० १ उ० ।

अजिक्रमण-अजिक्रमण-न० । अजिमुखं क्रमणे, आच० १
अ० ८ अ० ८ उ० ।

अभिक्रममाण-अजिक्रममाण-त्रि० । गच्छति, आच० १ अ०
१ अ० २ उ० ।

अभिक्रम-अभिक्रम्य-अव्य० । अजिमुखेन कान्वेत्यर्थे, सूत्र०
१ अ० १ अ० २ उ० ।

अभिकखण-अजीर्णम्-अव्य० । अनवरते, आ० म० प्र० ।
प्र० । प्रअ० । विशेषः । सूत्र० । आच० । पुनःशब्दार्थे, स्था० ५
ठा० १ उ० । “एते समुपप्लेज्जा अभिकखणं अभिकखणं इति-
कहं भक्तकहं” स्था० २ ठा० ४ उ० । अभीर्णं पुनःपुनः । विशेषः ।
४० । नि० चू० । दश० । स० । ज्योभयः । दशा० १० अ० ।
रा० । चारंवारम् । कल्प० ६ क० । उत्त० । असकृत् । दशा० २
अ० । भृशम् । स० ३० सम० । “अभिकखणमोधारणं भा-
सह” आच० ४ अ० ।

अजिकखणिसेवण-अजीर्णनिषेवण-न० । अभीर्णप्रतिसे-
वने, व्य० ३ उ० ।

अजिकखमाइण-अजीर्णमायिन्-त्रि० । बहुशो मायाविनि,
व्य० ३ उ० ।

अजिकखसेवा-अभीर्णसेवा-स्त्री० । प्रमाणाधिकसेवायाम्,
नि० चू० १ उ० ।

अजिकखानाभिय-अभिक्षाज्ञानिक-पुं० । अनुच्छानवज्ञानमा-
हके भिक्षाचर्याविषयकाग्रिप्रहविशेषधारके साधौ, औ० । सूत्र० ।

अजिकखसेवणा-अभीर्णसेवना-स्त्री० । असकृदासेवना-
याम्, नि० चू० १ उ० ।

अजिगजंत-अभिगर्जत-न० । घतध्वनिमुञ्चने, उपा० २ अ० ।

अजिगम-अजियम-पुं० । सम्यग्धर्मप्रतिपत्तौ, पा० ध० । दशा० ।

अजिगमाः—

येरे भगवंते पंचविहेणं अजिगमेणं अजिगच्छंति । तं जहा-
सचित्ताणं दब्बाणं विउसरणयाए, अचित्ताणं दब्बाणं
अविउसरणयाए, एगसाटिएणं उत्तरसंगकरणेणं, चक्खु-
प्फासेअजिगमेणं, मणसा एगत्तीकरणेणं ॥

(अभिगमेणं ति) प्रतिपत्त्या अजिगच्छन्ति समीपं गच्छन्ति ।
(सचित्ताणं ति) पुष्पताम्बूलादीनां (विउसरणयाए स्ति)
व्यवसर्जनया त्यागेन, (अचित्ताणं ति) वल्लमुष्टिकादीनां, (अ-
विउसरणयाए स्ति) अत्यागेन, (एगसाटिएणं ति) अनेको-
त्तरीयशाटकानां निषेधार्थमुक्तम् । (उत्तरसंगकरणेणं ति)
उत्तरासङ्ग उत्तरीयस्य देहे न्यासविशेषः, चक्खुःस्पर्शे दृष्टिपाते,
(एगत्तीकरणेणं ति) अनेकत्वस्यानेकालम्बनत्वस्य एकत्वं
करणं एकात्म्यनत्वकरणं एकत्वीकरणं, तेन । भ० २ श० ५ उ० ।
दर्श० । सूत्र० । वस्तुनः परिरुद्धे प्राप्ते अभिगम्यते अस्मिन्नित्य-
भिगमः, इति व्युत्पत्त्या वस्तुपरिरुद्धेदाधिकरणे, दश० ४ अ० ।

अभिगमाण-अजिगमन-न० । अजिमुखगमने, दशा० १० अ० ।
ध० । ज्ञा० । नि० । सूत्र० । सर्वबाह्यमण्डलादभ्यन्तरप्रविशने,
सू० प्र० १३ पाहु० । “अजिगमणघयाए” अवगमलक्षणाया-
र्थान्येत्यर्थः । ज्ञा० १२ अ० ।

अजिगमणजोग-अभिगमनयोग्य-त्रि० । अजिमुखगमनायो-
चिते, रा० ।

अभिगमरुई-अजिगमरुचि-पुं० । अभिगमो विशिष्टं परिज्ञानं,
तेन रुचिर्यस्यासौ अभिगमरुचिः । सम्यक्त्वभेदे, तद्वति च ।
प्रव० १४ ए द्वार ।

सो होइ अजिगमरुई, सुयनाणं जस्स अत्थओ दिहुं ।

एकारस अंगाई, पइसगा दिहुवाओ य ।

यस्य श्रुतज्ञानमर्थतो दृष्टमेकादशाङ्गानि, प्रकीर्णकमित्यत्र जा-
तावेकवचनम् । ततोऽयमर्थः—प्रकीर्णानि उत्तराध्ययनादीनि,
दृष्टिवादः, चशब्दादुपाङ्गानि च, स भवत्यभिगमरुचिः । प्रज्ञा०
१ पद । वच० ।

अजिगमसहु-अजिगमभाऊ-पुं० । प्रतिपञ्चाणुवते, ध० ३ अधि० ।

अभिगमसम्मत्त-अजिगमसम्यक्त्व-न० । जीवाजीवपुण्यपा-
पाश्र्वसम्भरनिर्जराबन्धमोक्षेषु परीक्षितनवपदार्थाभिगमप्रत्य-
यिके सम्यक्त्वभेदे, आ० चू० ४ अ० । “अजिगमसम्मदसणे
दुविहे यत्तसे । तं जहा-पडिवाई चेव, अपडिवाई चेव” ।
स्था० २ ठा० १ उ० ।

अजिगय-अभिगत-पुं० । न० । अभिमुखेन गतः । प्रविष्टे,
वृ० १ उ० ।

अभिगिउभ-अभिगृह-अव्य० । अङ्गीकृत्य अभिमुखांजयेत्यर्थे,
स्था० २ ठा० १ उ० ।

अभिगिजंत-अभिगृह्यत-त्रि० । अभिमुखेन लुज्यमाने
लोभवशशीभवने, सूत्र० २ अ० २ उ० ।

अजिगाह-अभिग्रह-पुं० । अभिमुखेन ग्रहोऽजिग्रहः । नि० चू०
२ उ० । अभिग्रह्यत इत्यभिग्रहः । प्रतिज्ञाविशेषे, आच० ६ अ० ।

साध्याचारविशेषे, यथेष्टमाहारादिकममीयां कल्पते, इत्थं च न कल्पते । ६० १३० । स च द्रव्यादिविषयभेदाच्चतुर्विधः । ५० ३ अभि० । तत्र द्रव्याभिग्रहो लेपकृद्दिद्रव्यविषयः, क्षेत्राभिग्रहः स्वप्नपरमप्राप्तादिविषयः, कालाभिग्रहः पूर्वा-एहादिविषयः, भावाभिग्रहस्तु गानहसनादिप्रवृत्तपुरुषादिविषयः । श्री० । प्रव० ।

हिमंति तत्रो पच्छा, अभुच्छिया एसणाए उवञ्जता ।

द्ववादभिगङ्गाह्युआ, मोक्खदा सव्वजावेण ॥ १७ ॥

दिरुन्ति अटन्ति ततः पश्चाद्, विधिनिर्गमनानन्तरमित्यर्थः । अभुञ्जता आहारादौ भूतान्मकुर्वन्तः, एषणायां ग्रहणविषयायाम्, उपयुक्तास्तत्पराः, द्रव्याद्यभिग्रहयुता वक्ष्यमाणद्रव्याद्यभिग्रहोपेताः, मोक्षार्थं तदर्थं विहितानुष्ठानत्वात्, भिक्षादनस्य सर्वभावेन सर्वभावाभिसन्धिना तद्व्यावृत्त्यादेरपि मोक्षार्थत्वादिति गाथार्थः ।

तत्र द्रव्याभिग्रहमाह—

लेपपक्षेवजुअं वा, अमुमं दव्वं व अज्ज धिच्छामि ।

अमुगेणं च दव्वेणं, अह दव्वाभिगङ्गाहो चेव ॥ १८ ॥

लेपवज्जुगार्थीदि, तन्मिअं वा, अलेपवद्वा तद्विपरीतम्, अमुकं द्रव्यं वा मण्डकादि, अथ ग्रहीष्यामि अमुकेन वा द्रव्येण दूर्वाकुन्तादिना, अथायं द्रव्याभिग्रहो नाम साध्याचरणविशेष इति गाथार्थः ।

क्षेत्राभिग्रहमाह—

अट्टउ गोअरजूमि, एल्लुगविकखंभमेत्तगहणं च ।

सग्गापपरग्गामे, एवअ गिहाण खेतमि ॥ १९ ॥

अष्टौ गौवरजूमयो वक्ष्यमाणसङ्कणः, तथा एल्लुकविक्रमममात्रप्रदणं च, यथोक्तम्—‘एल्लुकविक्रममइत्ता’ । तथा स्वप्नपरमप्राप्तयोरेतावन्ति च गृहाण क्षेत्रे इति; स क्षेत्रविषयोऽभिग्रह इति गाथार्थः । पं० व० २ द्वार ।

कालाभिग्रहमाह—

काले अभिगङ्गाहो पुण, आई मज्झं तदेव अवसाणे ।

अप्पचे सइ काले, आई विइओ अ चरिमम्मि ॥

काले कालविषयोऽभिग्रहः पुनरयम्—आदौ मध्ये तथैवावसाने त्रिकावेलायाः, एतदेव व्याचष्टे—अप्राप्ते त्रिकाकाले यत्पर्यटति स प्रथमोऽभिग्रहः । यस्तु सति प्राप्ते त्रिकाकाले चरति स द्वितीयो मध्यविषयोऽभिग्रहः । यत्पुनश्चरमेतिक्रान्ते त्रिकाकाले पर्यटति सोऽवसानविषयोऽभिग्रहः ।

कालत्रयेऽपि तु गुणशोषाभाह—

दित्तगपदिच्छगाणं, हविज्ज सुहुपं पि मा हु अवियत्तं ।

इय अप्पत्ते अइए, पवत्तणं मा ततो मज्जे ॥

वदप्रतच्छकयोरिति—त्रिकादातुर्गारिणो भिक्षाप्रतीच्छकस्य च वनीपकादेर्मां जूत् सुदृममप्यधियत्समप्रीतिकम्, इत्यस्मादेतोरप्राप्तेऽतीते च—त्रिकाकालेऽटनं श्रेय इति गम्यते । (पवत्तणं मा ततो मज्जेति) अप्राप्ते अतीते वा पर्यटतः प्रवर्त्तनं पुरःकर्मपश्चात्कर्मादेर्मां भूत्, तत एतेन हेतुना मध्ये प्राप्ते त्रिकाकाले पर्यटति॥

अथ भावाभिग्रहमाह—

लवित्तपाइचरगा, भावजुया खल्लु अभिगङ्गा होंति ।

१७६

गायंतो व रुदंतो, जं देइ निससमादीया ॥

उत्क्रिंतं पाकपित्रात्पूर्वमेव दायकेनोद्धृतं नद् ये चरन्ति गवे-पयन्ति ते उत्क्रिंतचरकाः॥ आदिशब्दाद् निक्षिप्तचरकाः, मन्थ्या-दत्तिकाः, इष्टलाभिकाः, पृष्टलाजिका इत्यादयो गृह्यन्ते । त एते गुणगुणिनोः कथंचिदज्ञेदाद्भावयुताः सत्वभिग्रहा जवन्ति, भावाभिग्रहा इति ज्ञावः । यद्वा—गायन् यदि दास्यति तदा मया ग्रहीतव्यम्, एवं रुदन् वा, निषणादिया, आदिग्रहणादुत्क्रिंतः, सं-प्रस्थितश्च यद्वाति तद्विषयो योऽभिग्रहः स सर्वोऽपि ज्ञावा-भिग्रह उच्यते ।

तथा—

ओस्मकणअहिसकण, परंमुहालंकिण य इयरो वा ।

ज्ञावअयरेण जुओ, अह ज्ञावाभिगङ्गाहो नाम ॥

अवष्यक्कन्पसरणं कुर्वन्, अजिप्पक्कन् संमुखमागच्छन्, परा-ङ्मुखः प्रतीतः, अलङ्कृतः कटककेयूरादिभिः, इत्यरो वा अनङ्क-कृतः पुरुषो यदि दास्यति तदा ग्राह्यमित्येतेषां भावानामन्यतरेण भावेन युतः, अथायं भावाभिग्रहो नामेति । ६० १ ३० । आचा० । “तए खं समणे जगवं महावीरे गम्भये चेव इमेया रुवे अभिगङ्गाहं अजिगिणहइ—नो खलु मे कप्पइ अम्मापिउदि जीवतेदिं मुमे जविता अगाराओ अणगारियं पवइत्तए ” । कल्प० ५ क० । श्रीवीरः पञ्चाभिग्रहानिभिमृष्टास्थिकग्रामं प्राप्तिं प्रस्थितः । अभिग्रहाश्चैते—‘नार्प्राप्तिमद्यूहे वासः १, स्थेयं प्रतिम-या सदा २ । न मोहिविनयः कार्यः ३, मौनं ४ पाणौ च भोजनम् ५ ।’ ॥१॥ कल्प० ५ क० । प्रत्याख्यानभेदे, “पंच चतुरो अभिगङ्गाहे ” पञ्च चत्वारश्चाभिग्रहे आकाराः—“अभिगङ्गाहेसु अम्पाउरणं कोइ एक्कख्खाइ, तस्स पंच (आगारा,) अण्णत्थउणाओगे सहसा-गारे चोलपट्टागारे महत्तरागारे सेसेसु चोलपट्टागारे जन्धि विगईए अट्ट नव य आगारा ” आच० ६ अ० । ५० । ल० प्र० । इदमेव दर्शने शोभनं नान्यदित्येवंकृते कुमतपरिग्रहे, स्था० २ गा० १ उ० । गुरुनियोगकरणाजिसन्धौ, द्वा० २ ए द्वा० । एव कायिकविनयभेदः । व्य० १ उ० । दश० । पं० सं० । प्रकाशकरणे, अभियोगे, अभिमुख्येनोद्यमे गौरवान्विते च । वाच० ।

अभिगङ्गाहियसिज्जासणिअभिगृहीतशय्यासनिक-पुं० ।

शय्यासनानभिग्रहयुते साध्याचारे, कल्प० ।

नो कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा अणजिगङ्गाहिय-सिज्जासणिपण हुत्तए ॥

नो कल्पते साधूनां, साध्वीनां वा (अणभिगङ्गाहियत्ति) न अभिगृहीते शय्यासने येन स अनभिगृहीतशय्यासनः, अन-भिगृहीतशय्यासन एव अनभिगृहीतशय्यासनिकः । स्वार्थे इकण प्रत्ययः । तथाविधेन साधुना (हुत्तएत्ति) जवितुं न क-ल्पते । वर्षासु मणिकुट्टिमे पीठफलकादिग्रहणवतैव ज्ञाव्यम्, अन्यथा क्षीतलायां भूमौ शयनं उपवेशने च कुन्वादिविराध-नोत्पत्तेः । कल्प० ९ त० ।

अभिगङ्गाहिया—अभिगृहीता—स्त्री० । अभिग्रहवत्यामेषणायाम्, प्रव० । अभिग्रहश्चैवम—तासां सत्तानामेषणानां मध्ये आद्ययो-र्योरग्रहणं, पञ्चसु प्रदणं, पुनरपि विवक्षितदिवसे अग्न्यानां पञ्चानां मध्ये द्वयोरभिग्रहः । प्रव० ६ द्वा० । “अभिगङ्गाहिया य-सणा जिणकप्पियाणं ” नि० चू० ४ उ० । प्रतिनियतावधारणे, यथा इदमिदानीं कर्तव्यमिदं नेति । प्रज्ञा० ११ पद ।

अभिघट्टिजमाण-अजिघट्टमान-त्रि० । बेगेन गच्छति, रा० ।
अजिघाय-अजिघात-पुं० । अजिहनने, प्र० १ आ० २ ३ ४ ५ ।
लकुटादिप्रहारे, जीत० । नि० चू० । “गोफणधलुमा-
दिअभिघातो” गोफणा च द्वरकमयी प्रसिद्धा-तया, धनुप्रवृ-
त्तिनिर्वाहप्रकमुपलं वा यत्प्रतिपत्ति, एषोऽअजिघात उच्यते ।

अथवा-

विद्वणणंतकुसादी-सिण्हेइदगादि आवरिसणं तु ।

काआं तु विवसत्थे, खारो तु कश्चिमादीहि ॥

विधुवनं बीजनकं, संतकं वस्त्रं, कुशो दर्भस्तत्प्रभृतिभिर्बीज-
यन् यत्प्राणिनो अभिहन्ति, एष वा अभिघात उच्यते, केहो नाम
उदकेन, आदिशब्दाद् घृतेन तैलेन वा, आवरणं करोति । कायो
नाम द्विपदादीनां विषम, प्रतिरूपमित्यर्थः । वृ० ४ उ० ।

अभिचंद-अजिचन्द-पुं० । अवसर्पिण्यां भरतक्षेत्रे जाते प-
ञ्चदशानां दशमे, सप्तानां चतुर्थे वा कुलकरे, जं० २ वक्र० ।
“अभिचंदेण कुवगरे उधणुसयाइं उहुं उच्चसेणं” होत्था ।
स्था० २ ग० १ उ० । आ० क० । आ० म० । कल्प० । (पत्त्या-
दयः ‘कुलकर’ शब्दे वक्ष्यन्ते) दशार्हपुरुषभेदे, अन्त० १
वर्ग । दिवसस्य पष्ठे मुहूर्ते, चन्द्र० १० पाहु० । स० । ज्यो० ।

अभिजप-अजिजप-पुं० । शब्दार्थैकीकरणे, सम्म० । अयेतु(सौ-
गताविशेषः) शब्द एवाजिजलपत्वमागतः शब्दार्थ इति । स आ-
भिजलपः शब्द एवार्थ इत्येवं शब्देऽर्थस्य निवेशनम्, सोऽय-
मित्यजिसंयन्धः । तस्माद्यदा शब्दस्यार्थेन सहैकीकृतं रूपं जवति
तदा तं स्वीकृतार्थाकारं शब्दमजिजलपमित्याहुः । सम्म० १ का-
ण्ड० (एषां खण्डनम् आगमं) शब्दे द्वितीयभागे ७५ पृष्ठे वक्ष्यते)

अजिजाइ-अजिजाति-स्त्री० । कुलीनतायाम्, वत्त० ११ अ० ।

अभिजाणमाण-अभिजानत्-त्रि० । आसेवनापरिक्रियाऽऽसे-
वमाने, आचा० १ शु० ८ अ० ४ उ० ।

अजिजाय-अभिजात-त्रि० । अभि प्रशस्तं जातं जन्म यस्य
सः कुलीने, वाच० । जं० । कुलीनलक्षणम्-

“प्रदानं प्रवृत्तं गृहमुपगते संभ्रमविधिः,

प्रियं कृत्वा मौनं सदास कथनं चात्युपकृतेः ।

अनुवसेको लक्ष्म्या निरजिजवसाराः परकथाः,

श्रुते चाऽस्तनोषः कथमनभिजाते निवसति?” १। ५०१ अधि० ।
लोकोत्तररीत्या दिवसभेदे, चं० प्र० १० पाहु० । ज्यो० ।

अजिजायत्-अजिजात-न० । चक्रुः प्रतिपाद्यस्थे भूमि-
कानुसारितायां सत्यवचनानि शय्यरूपायाम्, स० ३५ सम० ।

अजिजायमहु-अजिजातश्रु-त्रि० । उत्पन्नत्वकचौ, उक्त०
१४ अ० ।

अजिजुजिता-अजियोकुम्-अव्य० । विद्यादिसामर्थ्यतस्तद्-
नुप्रवेशेन व्यापारयितुम् । म० ३ श० ५ उ० ।

अभिजुजिथ-अभिगुज्य-अव्य० । वशीकृत्य, आश्लिष्य, म० २
श० ५ उ० । व्यापार्य, स्मारयित्वा-एषामर्थे, सूत्र० १ शु० ५
अ० २ उ० ।

अजियोकुम्-अव्य० । विद्यादिसामर्थ्यतस्तदनुप्रवेशेन व्या-
पारयितुमित्यर्थे, प्राति० ।

अभिजुत्-अभियुक्त-त्रि० । परिउते, न० । संपादितदृष्टे, हा०
१४ अ० । स्या० ।

अभिज्जा-अभिध्या-स्त्री० । अभिधानमभिध्या । स० ५२ सम० ।
धनादिष्वस्तोत्रे परिग्रहे, हा० १३ अष्ट० ४० । तदात्मके गौ-
णमोहनीयकर्मणि, स० ५२ सम० ।

अभिहुय-अजिपुत्-त्रि० । अभिमुख्येन स्तुतोऽजिपुत् । आ-
च० २ अ० । स्वनामजिः कीर्तिते, ल० । अनु० ।

अजिहुय-अभिहुत्-त्रि० । अध्यवसायरूपेण व्यासे, गर्जाधा-
नादिदुःखैः पीडिते, सूत्र० १ शु० २ अ० ३ उ० ।

अभिणंदण-अजिनन्दन-पुं० । अस्यामवसर्पिण्यां जाते भरत-
क्षेत्राये चतुर्थे तीर्थकरे, (आ० म०) तथा अभिनन्दते देवेन्द्रादि-
भिरित्यजिनन्दनः । सर्व एव भगवन्तो यथोक्तस्वरूपा इत्यतो
विशेषदेहप्रतिपादनायाह-“अजिनंदण अभिनंदणा तेण” शब्दो
गर्जाधारभ्यार्भादिणं प्रतिक्षणं यमभिवन्दितावानिति अभिनन्दनः ।
कृद्गुलमिति वचनात् कर्मण्ययम् । तथा च वृद्धसम्प्रदायः-
“गन्धर्वजिह्वं अभिष्वणं सकेण अभिवन्दिता इतो तेण सो अ-
भिनन्दत्यो सि नामं कयं” आ० म० चि० । ध० । स० । आ०
चू० । आ० क० । “अजिनंदणो अ भरहे, परवप नदिसेणजिण-
चंदे” सि (समकालमुत्पन्नौ) ती० ६ कल्प । स्था० । प्रव० ।
लोकोत्तररीत्या आवणमासे, सू० प्र० १० पाहु० ।

अजिणंदत्-अजिनन्दयत्-त्रि० । राजानं समृद्धिमन्तमाचक्षा-
णे, औ० । जय जीवेत्यादिजननतोऽभिवृद्धिमाचक्षणे, म० ८
श० ८ उ० । प्रीतिं कुर्वति, संथा० ।

अभिणंदमाण-अजिनन्दयत्-त्रि० । समृद्धिमन्तमाचक्षणे,
कल्प० ५ स० ।

अजिणंदिजमाण-अजिनन्दमान-त्रि० । जनमनःसमूहैः स-
मृद्धिमुपनीयमाने जय जीव नवेत्यादिपर्यालोचनात् । औ० ।
संस्तूयमाने, स्था० ९ ग० ।

अजिणंदिय-अभिनन्दित-पुं० । लोकोत्तररीत्या आवणे मासि,
ज्यो० ४ पाहु० ।

अभिणय-अजिजय-पुं० । अभि-नी-करणे अच् । हतभाव-
व्यञ्जके शरीरचेष्टादौ, भावे अचि-अजिनेयपदार्थस्य शरीरचे-
ष्टाभाषणादिभिरनुकरणे, अभिनयति बोधयत्यर्थमत्र-आधारे
अच् । शरीरचेष्टादिभिर्दृश्यपदार्थरूपके रूपकादौ दृश्यकाये,
वाच० । “चउव्विहे अजिणय पण्णसे । तं जहा-दिट्ठति, पामंसुप,
सामंनोवणिणं लोगमज्जवासिण” स्था० ४ ग० ४ उ० । अप्ये-
ककाश्चतुर्विधमभिनयमभिनयन्ति । तद्यथा-दार्ष्टान्तिकं, प्राति-
भुतिकं, सामान्यतो विनिपातिकं, लोकाध्यवसानिकमिति । एते
नाट्यविषयोऽजिनयविषयश्च जरतादिसङ्गीतशास्त्रज्ञेयोऽव-
सेयाः । आ० म० प्र० । रा० ।

अभिणव-अजिनव-त्रि० । प्रत्यये अजीर्णे, षो० ५ विव० ।
विशिष्टवर्णादिगुणोपेते, जी० ३ प्राति० ।

अभिणवधम्म-अभिनवधर्म्म-पुं० । अधुनैव गृहीतप्रव्रजे, वृ० ४ उ० ।

अभिणिक्कंत-अभिनिष्क्रान्त-त्रि० । अर्थात्तान्त्रादिशास्त्रे तद-
र्थभावनोपबृंहितचरणपरिणामे च । आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।
अभिणिगिज्ज-अभिनिगृह्य-अव्य० । अवबुध्येत्यर्थे, आचा०
१ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

अभिणिचारिया-अभिनिचारिका-स्त्री० । अभिमुख्येन निय-
ता चरिका; सुशोभदेशेन बहुप्रजिकादिषु दुर्बलानामाप्यायनि-
मित्तं पूर्वाह्ने काले समुत्कृष्टसमुदाने द्रष्टुमने, व्य० ४ उ० ।
अभिणिपया-अभिनिप्रजा-स्त्री० । अभि प्रत्येकं नियता वि-
विका प्रजा अभिनिप्रजा । प्रत्येकं विविक्तार्थां प्रजायाम,
व्य० ६ उ० ।

अभिणिबोध-अभिनिबोध-पुं० । अर्थाभिजिमुखो नियतः प्र-
तिनियतस्वरूपो बोधो बोधविशेषोऽभिनिबोधः । अभिनिबु-
ध्यतेऽनेनास्मादस्मिन् वेति । मतिज्ञाने, तदावरणकृपोपशमे च ।
आ० म० प्र० । सम्म० । न० । आवा० । स्या० । अभिमुख्येन
निश्चितत्वेन च बुध्यते संवेदयते आत्मा तदित्यभिनिबोधः ।
अवग्रहादिक्रान्ते, अभिनिबुध्यते वस्त्ववगच्छतीति अभिनि-
बोधः । मतिज्ञानात्मनि, विशेषे ॥

अभिणियदृष्ट-अभिनिवर्तन-न० । व्यावर्तने, आचा० १ श्रु०
३ अ० ४ उ० ।

अभिणिविद्व-अभिनिविष्ट-त्रि० । बद्धाऽऽदरे, उक्त० १४ अ० ।
बद्धाऽऽग्रहे, उक्त० १४ अ० । अभिविधिना निविष्टम् । ज० १२
श्रु० ३ उ० । जीवप्रदेशेषु अभिव्याप्त्या निविष्टे अतिगाढतां
गते, म० १३ श्रु० ७ उ० ।

अभिणिवेस-अभिनिवेश-पुं० । अतस्त्वाग्रहे, पञ्चा० १४ विव० ।
विज्ञावष्टम्भे, ओघ० । तद्वेषे योगशास्त्रप्रसिद्धे क्लेशभेदे, द्वा० ।

विदुषोऽपि तथारूढः, सदा स्वरसवृत्तिकः ।

शरीराद्यवियोगस्या-भिनिवेशोऽजिलाषतः ॥ २० ॥

(विदुषोऽपीति) विदुषोऽपि परिमत्तस्यापि, तथारूढः पूर्व-
जन्मानुभूतमरणदुःखाभाववासनावत्ताद्भूयः समुपजायमानः,
शरीरादीनामवियोगस्याजिलाषतः शरीरादिवियोगो मे मा-
भूदित्येवं लक्षणम्, अभिनिवेशो जवति, सदा निरन्तरं, स्वर-
सवृत्तिकोऽनिरुद्धाधीनप्रवृत्तिकः । तदुक्तम्—‘स्वरसवाही
विदुषोऽपि तथारूढोऽभिनिवेशः’ इति । २० । द्वा० २५ द्वा० । “कहं
बद्धो एव विचारे सोऽभिनिवेशेण अग्रहा कम्मं वज्जह”
आ० म० द्वि० ।

अभिणिवेह-अभिनिवेश-त्रि० । वेधने, वाच० । उन्माने,
आ० म० प्र० ।

अभिणिवगमा-अभिनिवगमा-स्त्री० । अभि प्रत्येकं निय-
तो वगडः परिक्रमो यस्यां सा अभिनिवगडा । पृथक्परिक्र-
मायाम्, व्य० ६ उ० ।

अभिनिव्याकृता-स्त्री० । पृथग्विचिकित्कारायां वसतौ, व्य० १ उ० ।

अभिणिवृद्ध-अभिनिवृत्त-त्रि० । साक्षोपाकृतायुशिरोरोमा-
दिक्रमानिनिर्वृत्तनासपादिते, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

अभिणिवृद्धिना-अभिनिर्वृत्ये-अव्य० । समाकृष्येत्यर्थे, “अ-
भिणिवृद्धिना णं उवदसेज्जा” सूत्र० २ श्रु० १ अ० । विधाये-
त्यर्थे, “देमसहस्रं अभिणिवृद्धिना णं उवदसिचए” म० ५
श्रु० ४ उ० ।

अभिणिवृद्ध-अभिनिवृत्त-त्रि० । क्रोधाद्युपशमेन शान्तीभूते,
मुक्ते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । विषयकपायाद्युपशमाच्छान्ती-
भूते, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । होजादिजयाक्षिरानुरे,
“सन्तेऽभिनिवृद्धे दन्ते, वीतगिक्का सदा जप” । क्रोधादिपरित्या-
गाच्छान्तीभूते, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । “पावाओ विरनेऽभिनिवृद्धे”
सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । “अभिनिवृद्धे अमाई” अभिनिवृत्त-
ग्रहणं संसारमहातरुकन्दोच्छेद्यविप्रतिपत्त्या । आचा० १ श्रु० १
अ० १ उ० ।

अभिणिसज्जा-अभिनिपया-स्त्री० । अभि रात्रिमभिव्याप्य
स्वाध्यायनिमित्तमागता नियोदयस्यामित्यभिनिपया । अभि-
नैषेधिक्यां स्वाध्यायं कृत्वा रात्रिमुषित्वा प्रत्युषे प्रतिपत्तायां
वसतौ, व्य० १ उ० ।

बहुवे परिहारियाऽपरिहारिया इच्छेज्जा-एगंतओ अभि-
निसिज्जं वा अभिनिसीहियं वा चेत्तए णो एं कप्पति थेरे
अणापुच्छित्ता एगंतओ अभिनिसेज्जं वा अभिनिसीहियं
वा चेत्तए । कप्पइ एहं थेरे आपुच्छित्ता ते एमंतओ अभिनि-
सेज्जं वा अभिनिसीहियं वा चेत्तए; थेरा य एहं से (ते)
वियारिज्जा-एवं एहं कप्पइ अभिनिसेज्जं वा अभिनिसीहियं
वा चेत्तए । थेरा एहं नो विरेज्जा-एवं एहं णो कप्पइ
एगंतओ अभिनिसेज्जं वा अभिनिसीहियं वा चेत्तए । जो
णो थेरेहिं अवित्तिएहं अभिनिसेज्जं वा अभिनिसीहियं
वा चेत्ते, से संतरा छेदे वा परिहारे वा ॥ २२ ॥

बहुवस्त्रिप्रभृतयोऽनेके पारिहारिका उक्तशब्दार्थं, बहुवोऽपारि-
हारिका इच्छेयुरेकान्ते विविक्ते प्रदेशान्तरे वसत्यन्तरे वा अभिनि-
षयाम्, अभि रात्रिमभिव्याप्य स्वाध्यायनिमित्तमागता निषीद-
न्त्यस्यामित्यभिनिषया, तां वा तथा निषेधः स्याध्यायव्यतिरेकेण
सकृत्तस्यापारप्रतिषेधः; तेन निवृत्ता नैषेधिकी । अभि आभिमु-
ख्येन संयतप्रायोग्यतया नैषेधिकी अभिनैषेधिकी, तां वा । इय-
मत्र भावना-तत्र दिवा स्वाध्यायं कृत्वा रात्रौ वसतिमेष साध-
धः प्रतिपत्ति, सा अभिनैषेधिकी । अभिनैषेधिक्यामेव स्वा-
ध्यायं कृत्वा रात्रिमुषित्वा प्रत्युषे वसतिमुपागच्छन्ति सा
अभिनिषयेति । तःमभिनिषयामभिनिषेधिकीं वा (चेत्त तए इति)
गन्तुं, तत्र, नो नैव, ‘से’ तेषां पारिहारिकानामपारिहारिकानां च
कल्पते, स्वविराट् आचार्यादीन् अनापुच्छ्य (एकान्ततः) एकान्ते
विविक्ते प्रदेशे, वसत्यन्तरे वा अभिनिषयामभिनिषेधिकीं वा ग-
न्तुम्, उच्छ्वासनिश्वासव्यतिरेकेण शेषसाधुव्यापाराणां समस्ता-
नामपि गुरुपृच्छाऽश्लीनत्वात् । तदेवं प्रतिषेधसूत्रमभिधाय स-
प्रति विधिसूत्रमाह—(कप्पति एहं थेरे आपुच्छित्ता) इ-
त्यादि सुगमम् । इह पारिहारिका नाम आपन्नपरिहातपसो-
ऽभिधीयन्ते ।

तत्र चोदकं प्राह -

पुब्बंसि अप्पमत्तो, भिक्खू उववणितो जयंतेहिं ।

एको व पुत्रे होजा, बहुया उ कहं समावन्ना ॥

पूर्वस्मिन् कल्पे नास्ति अध्ययने भिन्नप्रमत्तो जदन्तैः परमक-
ल्याणयोगिभिरुपवर्णितः ततः कथं परिहारतपःप्रायश्चित्ताऽऽप-
त्तिर्यतः पारिहारिका जवेयुः? अपि च-एको द्वौ वा पारिहारत-
प आपद्येयाताम्, एकस्य एककिदोषाणां द्वयोरसमाप्तकल्पदो-
षाणां संभवात् । ये च बहवस्ते च समाप्तकल्पकल्पत्वात्
परस्परं रक्षणपरायणाः कथं पारिहारिकत्वं समापन्ना इति ?

अत्राचार्यं आह—

योग ! बहुउपपत्ती, जोहा व जहा तहा समणजोहा ।

द्वयच्छरणे जोहा, भावच्छरणे समणजोहा ॥

हे चोदक ! परीषदाणामसहनेन श्रोत्रेन्द्रियादिविषयेष्विष्टानि-
ष्टेषु रागद्वेषाभिगमनेन परिहारतपःप्रायश्चित्तस्थानापस्या बहु-
नां पारिहारिकानामुत्पत्तिर्न विरुद्धा । अथवा-यथा योधाः स-
न्नद्धबद्धकवचा अपि रणे प्रविष्टाः प्रतिपन्थिपुरुषैस्तथाविधं
कम्पयवसरमवाप्य देशतः, सर्वतो वा क्लृप्यन्ते, तथा श्रमण-
योधा अपि मूलगुणोत्तरगुणेष्वन्यन्तमप्रमत्ततया यतमाना अपि
क्षुल्लनामानुवन्ति । सा च क्षुल्लना द्विधा-इत्यतो, भावत-
इत् । इत्यतश्चक्षुल्लना खड्गादिभिः । भावतः परीषदोपसर्गादौ ।
तत्र इत्यच्छरणे इत्यतश्चक्षुल्लनविषयाः, योधा रणे प्रविष्टा भटाः,
भावच्छरणे जावच्छुल्लनविषयाः श्रमणयोधाः ॥

सम्प्रति यदुक्तं यथा योधास्तथा श्रमणयोधा इति तद् व्याख्या-
नयति-

आवरिया वि रणमुहे, जहा उल्लिज्जंति अप्पमत्ता वि ।

उल्लणा वि होइ छुविहा, जीवन्तकरी य इयरी य ॥

यथा योधा आवृता अपि सन्नद्धसन्नाहा अपि अप्रमत्ता अपि
च रणमुखे प्रविष्टाः प्रतिजयैश्चक्षुन्ते । सा च क्षुल्लना द्विधा-
जीवितान्तकरी, इतरा च । तत्र यथा जीवताद् व्यपरोप्यते
सा जीवितान्तकरी, यथा तु परितापनाऽऽद्यापद्यते नापद्यावणं
सा इतरा ।

मूलगुणोत्तरगुणे, जयमाणा वि हु तहा उल्लिज्जंति ।

भावच्छल्लना य पुणो, सा वि य देमे य सव्वे य ॥

तथा यतयो रागादिप्रतिपक्षभावनासन्नाहसन्नद्धा यथा-
गमं मूलगुणोत्तरगुणेषु चात्यप्रमत्ततया यतमाना अपि 'हु'
निश्चिन्तं, भावच्छल्लनया परीषदोपसर्गादिभिः सन्मार्गच्यावनक-
पया क्लृप्यन्ते । साऽपि च जावच्छल्लना द्विधा-देशतः, सर्वतश्च ।
तत्र यथा तपोऽहं प्रायश्चित्तमापद्यते-सा देशतो जावच्छल्लना ।
यथा मूलमाप्नोति-सा सर्वतः ।

एवं परिहारीया-ऽपरिहारीया व होज्ज बहुया तो ।

ते एगंत निसीहिय-मनिसिज्जं वा वि चेएज्जा ॥

यतो रणे प्रविष्टा योधा इव श्रमणयोधा अपि परीषदादि-
भिश्चक्षुन्ते, तत एवमुक्तेन प्रकारेण, बहवः पारिहारिका अपा-
रिहारिकाश्च जवेयुः । तदेवं पारिहारिकापारिहारिकबहुत्वमुप-
पाद्याधुना सूत्रावयवान् व्याचिन्त्यासुराह-(ते एगंत इत्यादि) ते
बहवः पारिहारिका अपारिहारिका वा एकान्तन एकान्ते विवि-
क्ते प्रदेशे प्रत्यासन्ने दूरतरे वा नैपेधिकीमभिप्रायं वाऽपि अजि-
निषद्यामपि नेतयेयुगच्छेयुः, गन्तुमिच्छेयुरित्यर्थः ।

तत्र का नैपेधिकी, का वा अजिप्राय्या ? इति व्याख्यानयति-

ठाणं निसीहि य चि य, एगट्ठं जत्थ ठाणमेवेगं ।

चेतेति निसि दिया वा, सुतत्थ निसीहिया सा उ ॥

सञ्जापं काऊणं, निसीहिया तो निसिं चिय उवेति ।

अजिवासिउं जत्थ निसिं, उवेति पातो तई सेज्जा ॥

निष्ठान्ति स्वाध्यायव्यापृताः अस्मिन्निति स्थानम् । निषेधेन
स्वाध्यायव्यतिरिक्तशेषव्यापारप्रतिषेधेन निवृत्ता नैपेधिकी ।
ततः स्थानमिति वा, नैपेधिकीति वा (एगट्ठमिति) एकार्थम् :
द्रावण्येतौ तुल्यार्थाविति भावः । व्युत्पत्त्यर्थस्य द्वयोरप्यविशिष्ट-
त्वात् । यत्र स्थानमेवं स्वाध्यायनिमित्तमेकं, न तु ऊर्द्धस्थानं
अवावर्त्तनस्थानं वा चेतयन्ति । निशि रात्रौ दिवा वा सा
सुत्रार्थहेतुत्वात् नैपेधिकी । एतेनास्मिन् या नैपेधिक्यु-
क्ता सा सूत्रार्थप्रायोग्या नैपेधिकी प्रतिपत्तव्या, नतु काल-
करणप्रायोग्या नैपेधिकी प्रतिपत्तव्या । किमुक्तं भवति ?
यस्यां नैपेधिक्यां दिवा स्वाध्यायं कृत्वा दिवेव, यदि वा
निशि च स्वाध्यायं कृत्वा निश्येव निशायामवश्यं नैपेधि-
कीं वसतिमुपयन्ति सा अभिनैपेधिकी । यस्यां पुनर्नैपेधिक्यां
दिवा निशयां वा स्वाध्यायं कृत्वा रात्रिमुपित्वा प्रातर्वसतिमु-
पर्यान्ति (तई इति) तत्रा अभिप्राय्या अभिनिषद्येति ज्ञावः ।

अथ स्थविरा आपृष्टा अपि यदा न क्षुपन्ति, तदा किं
कल्पते, न वा ? । इत्याशङ्क्यामाह—(येरा एहमित्यादि)
स्थविरा आचार्यादयः, चशब्दो वाक्यभेदे, एहमिति
वाक्यालङ्कारे, स तेषां पारिहारिकानामपारिहारिकानां वा वि-
तरेयुरनुजानीयुरनैपेधिकीमभिप्राय्यां वा गन्तुं, एवमुक्ता प्रका-
रेण, एहमिति पूर्ववत्, कल्पते अभिप्राय्यामभिनिषेधिक्यां वा
(चते तए इति) गन्तुम् । (येरा एहमित्यादि) स्थविरा, एह-
मिति प्राग्वत् । नो नैव, तेषां वितरेयुरेवमुक्ता प्रकारेण नो
कल्पते एकान्ततोऽभिनिषद्यामभिनिषेधिकीं वा गन्तुम् । (जे ल-
मित्यादि) यः पुनर्णमिति वाक्यालङ्कृतौ, स्थविरैरावित्तीर्णोऽन-
नुज्ञातः सन् एकान्ततो अभिनिषद्यामभिनिषेधिकीं वा (चेतेह)
गच्छति, ततः (से) तस्य स्वान्तरात् स्वकृतमन्तरं स्वान्तरं
तस्मात्, यावन्न मिलति यावन्ना स्वाध्यायभूमेर्नोत्तिष्ठति ता-
वद् यद् विचालं तत् अन्तरं तस्मात्स्वकृतादन्तरात् भेदो वा
पञ्चरात्रिन्दिवादिकः, परिहारो वा परिहारतपो वा मासलघु-
कादिः । एव सूत्रार्थः ॥

अधुना निर्युक्तिविस्तरः—

निकारणम्मि गुरुगा, कज्जे लहुया अपुच्छणे लहुओ ।

पमिसेहम्मि य लहुया, गुरुगमणे होतऽणुगयाया ॥

यदि निष्कारणे कारणाभावे अजिप्राय्यामभिनिषेधिकीं वा
गच्छन्ति, ततस्तेषां प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अथ
कार्ये समुत्पन्ने गच्छन्ति, तत्र प्रायश्चित्तं लघुकाश्चत्वारो लघु-
मासाः । कार्यमुपरिष्ठाद् वर्णयिष्यते । यदि पुनः कार्ये समुत्पन्ने
अनापृच्छय गच्छन्ति, तदा अपृच्छने लघुको मासलघुः ।
पृच्छायामपि कृतायां यदि स्थविरैः प्रतिषेधे गच्छन्ति ततो
लघुकाश्चत्वारो लघुमासाः (गुरुगमणे इत्यादि) गुरुराचार्यः
स यदि गच्छत्यभिप्राय्यामभिनिषेधिकीं वा ततस्तस्य भवन्त्य-
नुद्धान्तगुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः ॥

ये पुनर्वसतिपान्नाः समर्था जिह्वस्ते यदीच्छन्ति ततस्तेषामि-
मे दोषाः—

तेणाऽऽदेमगिलाणे, कामणइत्थीनपुंसमुच्छा वा

ऊणत्तणेण दोसा, हवंति एए उ वसहीए ।

ये वसतिपात्रास्तैर्वसतेरुनत्वे हीनत्वे एते गाथापूर्वाङ्कोक्ता दोषा भवन्ति । तद्यथा—स्तेनाञ्जोरास्ते ' गताः साधवो वसतेः ' इति ज्ञात्वा वसतावापतेयुः, आदेशा आधूर्णकास्ते वा समागच्छेयुः, तेषां च समागतानामविभ्रामण्यप्रसाक्तिः, समर्थसाध्वजा-वात् । (गिज्ञाण सि) ग्लानो वा, तेषामभावे व्याधिपीमितो समाधिमाप्नुयात् । (कामण सि) दाहो वा प्रदीपनकेन वस-तेर्भूयात् । तथा स्तोकाः साधवो वसतौ तिष्ठन्तीति स्त्रियो नपुंसका वा कामविह्वलाः समागच्छेयुः । तत्रात्मपरोभयस-मुत्था दोषाः । तथा मूर्गा कस्यापि पिप्सादिबशतो भूयात् । तदेवं यतो वसतिपात्रानामिमे विनिर्गमे दोषास्तस्मात्तैरपि शय्यादिषु न गन्तव्यमित्येष द्वारगाथासंक्षेपार्थः ।

व्यासार्थं तु भाष्यकृदाह—

उविहाऽवहार सोही, एसणघातो य आ य परिहाणी ।

आएसमविस्सामण—परितावणाया य एकत्तरे ॥

स्तेनैरपहारो द्विविधः । तद्यथा—साध्वपहारः, उपध्यपहारश्च । तस्मिन् द्विविधेऽप्यपहारे शोधिः प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—यद्येकं साधुमपहरन्ति स्तेनास्तदा वसतिपात्रानां प्रायश्चित्तं मूलम् । अथ ह्रावपहरन्ति ततोऽन्यथाप्यम् । त्रिप्रभृतीनामपहारे पारा-ञ्चिकम् । तथा अज्योपध्यपहारे पञ्चरात्रिन्दिषम् । मध्यमो-पध्यपहारे मासलघु । उत्कृष्टोपध्यपहारे चतुर्गुरुकम् । तथा एष-णाया घातः प्रेरणमेषणघातः, स च स्यात् । तथाहि—भक्ष्य-पक्षिपात्रादिकमन्तरेण एषणाघातः, तत एषणाप्रेरणे यत्प्राय-श्चित्तं तदापद्यते तेषां वसतिपालानामिति । तथा (आ य परिहाणि सि) या च परिहाणिरुपधिमन्तरेण शीतादिबाधित-स्य, तत्रैवेषणप्रयतमानस्य वा, सुवार्थस्य च भ्रंशः, तन्निमित्तकम-पि समापद्यते प्रायश्चित्तम् । तत्र सूत्रपौरुष्या अकरणे मासलघु । अर्थपौरुष्या अकरणे मासगुरु । अथोपधिमेषणनेन दीर्घकाहृतः सूत्रं नाशयन्ति ततश्चतुर्लघु । अर्थनाशने चतुर्गुरु । तथा तेषु वसतिपालेषु साधुष्वभिज्ञायादिगतेषु आदेशानामाधूर्णकानां समागतानामवधिपरिभ्रान्तानामविभ्रामणे या अनागाढा प-रितापनोपजायते, तन्निष्पन्नमपि तेषामापद्यते प्रायश्चित्तम् । (एकत्तरे सि) तेषु वसतिपालेष्वभिज्ञायादिगतेषु यो मुक्त एकतरो वसतिपालः, स एको द्वौ बहवो वा, ' यथागच्छन्ति प्राधूर्णकाः ते सर्वेऽपि नियमतो विभ्रामयितव्याः ' इति जिनप्रव-क्षमनुसरन् बहुप्राधूर्णकान् विभ्रामयन् यदनागाढमागाढं वा प-रितापनामाप्नोति तन्निमित्तकमपि समापद्यति तेषां प्रायश्चित्तम् । साम्प्रतमस्या एष गाथायाः पञ्चार्क व्याख्यानयति—

आदेसमविस्सामण—परितावण तेसऽवच्छलणं च ।

गुरुकरणे चि य दोसा, हवंति परितावणादीया ॥

आदेशानां प्राधूर्णकानामविभ्रामणे, ' गाथायां मकारोऽलासणि-कः ' एवमन्यत्रापि रुध्यम् । दीर्घावधिपरिभ्रामतो यदनागाढमा-गाढं वा परितापनं; तथा तेष्वेतेषु समागतेषु अवस्थसत्त्वम-धात्सत्यकरणं तन्निष्पन्नं तेषां प्रायश्चित्तम् । अन्यच्च वसति-पालेष्वपि शय्यादिगतेषु प्राधूर्णकानां समागतानामन्याभावे गुरुः स्वयं धात्सत्यं करोति, गुरुकरणेऽपि च दोषा जघन्ति परि-तापनादयः । तथाहि—गुरोः स्वयं करणे सुकुमारतया अनागाढमा-गाढं वा परितापनं स्यात्, परितापनाच्च रोगसमागमः, रोगसमा-

गमे च बहूनां स्वगच्छपरगच्छीयानां स्वार्थहानिः, आधकादीनां धर्मदेशनाध्वगणव्याघातः, लोके चावर्णवादः । यथा—उविर्नाता एतं शिष्या इति । गतमादेशद्वारम् ।

अधुना ग्लानद्वारमाह—

सयकरणमकरणे वा, गिज्ञाणपरितावणा य उविहो वि ।

बालोवहीण दाहो, तदचमसो व आदिने ॥

वसतिपालेष्वभिज्ञायादिगतेषु, द्विधा ह्याच्यमपि प्रकाराभ्यां ग्लानस्य परितापना । तद्यथा—स्वयंकरणे, अकरणे वा । तथाहि—ग्लानो यदि स्वयमुद्धर्तनादिकं करोति, तदाऽपि तस्याऽ-नागाढादिपरितापनासंभवः । अथ न करोति, तथापि परिता-पनासंभवः, ततस्तन्निमित्त आपद्यते तेषां प्रायश्चित्तम् । अन्यच्च यः पञ्चान्मुक्तो वसतिपालः स यदा प्रचूतं ग्लानस्य ग्लानानां वा कर्तव्यं करोति, तदा सोऽपि परितापनमनागाढमागाढं वा-ऽऽपद्यते ; ततस्तत्तुल्यमपि प्रायश्चित्तम् । गतं ग्लानद्वारम् । अधुना कामणद्वारमाह—(बालोवहीणमित्यादि) तेषु समर्थेषु वसतिपालेषु बाह्यं वसतिपालं मुक्त्वा अभिशय्यामभिनेपेधि-कीं वा गतेषु अग्निकायेन प्रदीप्ते उपाश्रये बाह्यानामुपधीनां च दाहो भवेत् । तत्र यद्येकोऽपि साधुजिज्ञयते तदा चरमं पाराञ्चि-कं प्रायश्चित्तम् । अथ न जिज्ञयते किन्तु दाहमागाढमनागाढं वा परितापनामाप्नोति तदा तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । अथोपधिर्जघ-न्यो मध्यम उत्कृष्टो वा दहते ततस्तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । (तदचमसो व सि) तदर्थं बालनिस्तारणार्थम्, उपधिनित्तारणा-र्थं वा अन्यः प्रविशेत्, तदा कदाचित्सोऽपि बालो दहते अन्यच्च प्रविशन्, ततस्तदुभयानिमित्तमापद्यते प्रायश्चित्तम्, लोके च महान् अवर्णवादः । गतमग्निद्वारम् ।

अधुना स्त्रीनपुंसकद्वारमाह—

इत्थीनपुंसगा चि य, ओमत्तणओ तिहा भवे दोसा ।

अजिघाय पित्तो वा, मुच्छा अंतो व बाहिं च ॥

स्त्रियो नपुंसकां वा, अवमत्वेन हीनत्वेन, ' स्तोकाः साधवो वसतौ तिष्ठन्ति, परिणतव्रताश्चान्यत्र गता वर्तन्ते ' इति ज्ञात्वा समागच्छेयुस्तदागमने च त्रिधा आत्मपरोभयसमुत्थत्वेन दो-षाः स्युः । तथाहि—यत् रुष्यादिकमुपलभ्य स्वयं क्रोधमुपय-न्ति साधवः, एष आत्मसमुत्थो दोषः । यत्पुनः स्वयमनुभूयतः साधून् बलात् रुष्यादिकं क्रोधयति, एष परसमुत्थः । यदा तु स्वयमपि क्षुण्यन्ति, रुष्यादिकमपि च क्रोधयति, तदा उभय-समुत्थ इति ॥ मूर्गाद्वारमाह—(अजिघातेत्यादि) वस-तेरन्तःस्थितस्य वसतिपालस्य कथमपि जराजीर्णत्वादिना पतन्त्यां वसतौ काष्ठादिभिः शरीरस्योपरि निपतद्भिर्ब-हिर्वा वसतेः स्थितस्य कथमपि घातादिना पात्यमानेन तद्वत्, तदुपलब्ध्या वा अजिघातेन मूर्गो भवेत् । उ-पलक्षणमेतत्—अनागाढा आगाढा वा परितापना स्यात् । यदि वा वसतेरन्तर्बहिर्वा व्यवस्थितस्यापि ततः पित्तप्रकोपतो मू-र्गो ज्ञेयः । तत एककिनः सतस्तस्य को मूर्गमुपशमयेत् ? । ततस्तन्निष्पन्नप्रायश्चित्तसंभवः, प्रभूतश्च जनापवादः । तदेवं प-ञ्चान्मुक्तानां वसतिपालानां दोषा अभिहिताः ।

सम्प्रति ये अजिज्ञायादिगतास्तेषां दोषानभिधित्वुरिदमाह—

जत्थ वि य ते वयंती, अभिसेज्जं वा निसीहियं वा वि ।

तत्थ वि य इमे दोसा, होंति गयाणं मुणेयव्वा ॥

यत्रापि च विविक्ते प्रदेशे ते निष्कारणगामिने अभिशय्या-
मभिनैषेधिका वा व्रजन्ति, तत्रापि तेषां गतानामिमे वक्ष्यमा-
णा दोषा भवन्ति ज्ञातव्याः ।

तानेवाऽभिधितुर्द्वारमाधामाह-

वीयारतेणआर-विस्वतिरिक्खा इत्थिओ नपुंसा य ।

सविसेसतरा दोसा, दप्पगयाणं हवंतेते ॥

कथमप्यकालगमने विचारे विचारभूमावप्रत्युपेक्षितायां,
तथा स्तेनाशङ्कायां [आरक्खित्ति] आरक्काशङ्कायां वा, तथा
निरञ्चां चतुष्पदादीनां संज्ञे, तथा स्त्रियो वा दत्तसंकेतास्तत्र
तिष्ठन्ति, नपुंसका वा दत्तसंकेतास्तत्र तिष्ठन्ति-इत्याद्याशङ्का-
यामेते वक्ष्यमाणाः सविशेषतरा दोषा दर्पगतानां निष्कारण-
गतानां ज्ञवन्ति ।

तदेव सविशेषतरत्वं दोषाणां प्रतिचारमभिधितुः प्रथमतो
विचारद्वारमधिकृत्याऽऽह-

अप्पमितेहियदोसा, अविदिमि वा हवंति उज्जयस्मि ।

वसदीवाधाण य, एतमणंते य दोसा उ ॥

यदि नाम ते दर्पहताः कथमप्यचक्षुर्विषयवेलायां गता भ-
वेयुः, ततः संस्कारकोष्ठारप्रश्रवणादिषु भूमिष्वप्रत्युपेक्षितासु ये
कोषा ओघनिर्युक्तौ सविस्तरमाख्यातास्ते सर्वेऽप्यत्रापि वक्त-
व्याः । तथा विकालवेलायां गमने यदि कथमपि शय्यातर उ
च्छारप्रश्रवणयोभ्यप्रवकाशं न वितरेत् ततोऽवितर्णिजनुज्ञाते
अवकाशे व्रजयस्मिन् उच्छारप्रश्रवणवृत्तौ जवन्ति दोषाः । तथाहि-
यदि अननुज्ञाते अवकाशे उच्छारप्रश्रवणं वा कुर्वन्ति तदा कदा-
चित् शय्यातरस्तेषामेव वसत्यादिव्यवच्छेदं कुर्यात्, यदि वा
सामान्येन दर्शनस्योपरि विद्वेषतः सर्वेषामपि साधूनामिति अथ-
वा कथमप्यज्ञाणिकतया वसतेरभिधितुर्द्वारमाधामा व्याघातो ज-
येत्, ततो रात्रिं मूढवसतिमागच्छतां तेषां ह्वापदादिभिरात्मवि-
राधना । अथ नायास्ति वसतिं तदा अभिशय्यायाः समीपे अप्र-
त्युपेक्षितस्थानाश्रयणतः संयमविराधना । गतं विचारद्वारम् ।

अधुना स्तेनद्वारमारक्तिकद्वारं च युगपदभिधितुर्द्वारमाह-

मुण्णो गेहाइ उव्वेति तेणो,

आरक्खिया ताणि य संचरंति ।

तेणो त्ति एसो पुररक्खिओ वा,

अन्नोन्नमंकाएऽतिवायएजा ॥

गुप्तानि गृहाणि, स्तेनाः विवक्षितगृहे प्रवेशनाय वेलां प्रती-
कमाणाः, आरक्तिकादिभयतो वा उपयन्ति । तानि च शून्यानि
गृहाणि आरक्तिकाः पुररक्तिकाः 'मा कश्चिदत्र प्रविष्टश्चोरो जू-
यात्' इति संचरन्ति प्रविशन्ति । एवमुभयेषां प्रवेशसंभवे अन्यो-
ऽप्याशङ्क्या आरक्तिका अभिशय्यायामग्रे प्रविष्टं साधुमुपहस्य
स्तेन एव व्यवतिष्ठते इति, स्तेना अग्रे प्रविष्टास्तत्र प्रविशन्तं
साधुं दृष्ट्वा पुररक्तिक एव प्रविशतीत्येवंरूपया, स्तेना आरक्तिका
वा अतिपातयेयुः व्यापादयेयुः । गतं स्तेनारक्तिकद्वारम् ।

सम्प्रति तिर्यग्द्वारमाह-

दुगुंछिया वा अदुगुंछिया वा,

दिच्चा अदिच्चा व तहिं तिरिक्खा ॥

चउप्पिया बालसरीसिवा वा,

एगो व दो तिप्पि व जत्थ दोसा ॥

तत्र अभिशय्यायामभिनैषेधिकायां वा चतुष्पदाः तिर्यञ्चो द्विधा
भवेयुः । तद्यथा-जुगुप्सिता नाम निन्दिताः, ते च गर्दभीप्रवृत्तयः ।
तद्विपरीता अजुगुप्सिताः, गोमहिष्यादयः । एकैके द्विधा, तद्य-
था-हस्ताश्च दर्पाध्माताः, तद्विपरीता अहस्ताः, न केवलात्मै-
भूताश्चतुष्पदा जवेयुः, किंतु व्याघ्रा जज्जकादयः, सरीसृपा वा-
गृहगोधिकादयः, इत्थश्चतेषु च तिर्येक्षु चतुष्पदेषु व्याघ्रसरी-
सृपेषु, एको द्वौ त्रयो वा दोषा भवेयुः । तत्र एकः-आत्मविरा-
धनादीनामन्यतमः, द्वौ साधुनेदेनात्मविराधनासंयमविराधने,
त्रयः-कस्याप्यात्मविराधना, कस्यापि संयमविराधना, कस्या-
प्युभयविराधनेति । अत्र चतुर्भङ्गी-कस्याप्यात्मविराधना, न
संयमविराधना १, कस्यापि संयमविराधना, नात्मविराधना २,
कस्याप्यात्मविराधनाऽपि संयमविराधना ३, कस्यापि नो-
भयविराधनेति ४ । उपलक्षणमेतत्-जुगुप्सिततिर्येक्षुचतुष्पदसं-
भवे विरूपाऽऽशङ्कासंभवतः प्रवचनोद्वाहोऽपि स्यादिति ।
गतं तिर्यग्द्वारम् ।

अधुना स्त्रीनपुंसकद्वारे युगपदभिधितुर्द्वारमाह-

संगारदिच्चा व उव्वेति तत्थ,

ओहा पमिच्छन्ति निलिच्छमाणा ।

इत्थी नपुंसा व करेज्ज दोसे,

तस्सेवणहाए उव्वेति जे उ ॥

संगारः संकेतः, स दत्तो येस्ते संगारदत्ताः, निष्ठान्तस्य पर-
निपातः प्राकृतत्वात्, सुखादिदर्शनाच्चा । दत्तसंकेता इत्यर्थः ।
इत्थम्भूताः सन्तस्तत्राभिधितुर्द्वारेषु उपयन्ति गच्छन्ति, एवं
लोकानामाशङ्का भवेत् । अथवा तत्र गतेषु जनानामेव-
माशङ्का समुपजायते । तथा स्त्रियो नपुंसका वा ओघा इति ।
तन्मुखान् निरीक्षमाणाः प्रतीक्षन्ते, ततोऽस्मी गताः । यदि वा
तासां स्त्रीणां नपुंसकानां वा सेवनार्थं ये तत्रोपयन्ति पुरुषास्ते
'अस्मत्कृत्यादिसेवनार्थमेतेऽव संयताः समागताः' इति दोषान्
अभिधाताऽवर्णवादादीन् कुर्युः ।

तदेवं यस्मादकारणे निर्गतानामिमे दोषास्तस्मान्न निष्कारणे
गन्तव्यं, कारणे पुनर्गतव्यम् । तथाचाऽऽह-

कप्पइ उ कारणेहिं, अजिमेज्जं गंतुमज्जिनिसीहिं वा ।

लहुगा उ अगमणम्मी, ताणि य कज्जाणिमाइ तु ॥

कल्पते पुनः कारणैरस्वाध्यायादिवृत्तकौर्बदयमाणैरभिधितुर्द्वार-
मभिनैषेधिकां वा प्रागुक्तशङ्कार्थं गन्तुं, यदि पुनर्न गच्छन्ति
ततो लघुकाश्चत्वारो लघुमासाः प्रायश्चित्तम् । तानि पुनः
कार्याणि कारणानि इमानि वक्ष्यमाणानि ॥ तायेवाऽऽह-

अमजाइयपाहुणए, संसडे वुट्टिकायसुपरहसे ।

पढमचरमे दुगं तू, सेसेसु य होइ अभिसेज्जा ॥

वसतावस्वाध्यायः, प्राधूर्णका वा बहवः समागताः, वसतिश्च
संकटा, ततः स्वाध्याये, प्राधूर्णकसमागमे, तथा संसके प्रा-
णिजातिभिरुपाश्रये, तथा वृष्टिकाये निपतति गलन्यां वसतौ,
तथा क्षुत्तरहस्ये वेदधुनादौ व्याख्यातुमुपकान्ते, अभिशय्या,

अभिषेकशिकी वा गन्तव्या । तत्र (पद्मचरमे दुर्गं तू इति) प्रथमे सुत्रकमप्रामाण्यादस्वाध्याये, चरमे श्रुतरहस्ये, द्विकमभिशय्याभिषेकशिकीलक्षणं यथायोग्यं गन्तव्यं, दोषेषु च प्राचूर्णकसंस्कृतवृष्टिकायरूपेषु, भवत्यभिशय्या गन्तव्या ।

तत्राभ्यनानुपूर्व्यं विद्याया इति न्यायव्यापनार्थं प्रथमतः श्रुतरहस्यमिति चरमद्वारं विवरीयुरिदमाह—

येयमुयविज्जमंता, पाहुमि अक्कीय महिमदिहंता ।

इइ दोसा चरमपण, पद्मपण पोरिसीभंगो ॥

येदभुतानि प्रकल्पव्यवहारादीनि, तानि वसतौ अपारिणामकोऽतिपरिणामको वा शृणुयात्, तथा विद्यामन्त्राश्च वसतौ कस्यापि दीयमानान् अविगीतो निर्दमो शृणुयात्, प्राज्ञं वा योनिप्राज्ञतादिरूपं वसतौ व्याख्यायमानम्, अविगीतः कथमपि शृणुयात् । तच्छ्रवणे च महान् दोषः । तथाचात्र महिषदृष्टान्तः—“कयाह जोणिपाहुने वक्खाणिज्जमाणे एणेण आयरियाईण अदिस्समाणेण निरुस्सेण सुयं । जहा-अमुगदव्वसंजोणे महिसो समुच्छव्व; तं सोउं सो उत्थाविओ गतो अन्नस्मि ठाणे, तत्थ महिसे दव्वसंजोणेण समुच्छाविसा सागारियइत्थे स विक्किणइ, तं आयरिया कहमवि जाणिता तत्थ आगया, उद-तो से पुच्छितो, तेण सज्जावो कदिओ । आयरिया भणंति-अस्सं सुंदरसुवस्सरयणजुसादि गेएह । तेण अज्जुवगयं । ततो आयरिपाई भणियं-अमुगाणि दव्वाणि य तिरिक्खसंजोपज्जा-सि ततो पच्छयाणि सुवस्सरयणाणि भविस्संति । तेण तद्वा कयं, समुत्थितो दिठ्ठिविसो सणो, तेण दिट्ठो मत्तो” । ततोऽभिषय्याऽभिषेकशिकी वा गन्तव्या । तथा प्रथमपद्मस्वाध्यायब्रह्मणं, तत्र दोषः पौरुषीभङ्गः । इयमत्र जावना-अस्वाध्याये वसतावुपजाते स्वाध्यायकरणार्थमवश्यमभिशय्यायामभिषेकशिक्यां वा गन्तव्यम्, अन्यथा सूत्रपौरुष्या अर्थपौरुष्या वा भङ्गः । तद्वत् च तन्निष्पन्नप्रायश्चित्तापत्तिः । गतं चरमद्वारमस्वाध्यायद्वारं च ।

सम्प्रति प्राचूर्णकादिद्वारत्रितयमाह—

अभिसंघट्टे हत्था-दिघट्टणं जगणे अजिष्सादी ।

दोसु असंजमदोसा, जगण अट्ठोवहीया वा ॥

कदाचिदन्यस्यविधिवसत्यलाभे साधवः संकटायां वसतौ स्थिता जवेयुः, प्राचूर्णकाश्च साधवो भूयांसः समागताः, तत्र दिवसे यथा तथा वा तिष्ठन्ति, रात्रौ भूमिषु अपूर्यमाणसु यथाभिशय्यां न व्रजन्ति तदा तस्मिन्नुपाश्रये अतिशयेन संघट्टः परस्परं संहननाभिसंकटतया सोऽभिसंघट्टः, तस्मिन्नेव स्थितानां परस्परं हस्तपादादीनां घट्टनं जवेत्, तद्भावे च कलहासमाध्यादिदोषसंज्ञः । अथैतदोषत्रयादुपविष्टा एव तिष्ठन्ति, ततो जागरणे रात्रौ जाग्रतामजीर्णादिदोषसंज्ञः । अजीर्णमाहारस्याजरणं, तद्भावे च रोगोत्पत्तिः । रोगे च चिकित्साया अकरणे असमाधिः, क्रियमाणायां च चिकित्सायां पट्कायस्थापत्तिः । इति गतं प्राचूर्णकद्वारम् ॥ अधुना संस्कृतद्वारं चाह—(दोसु असंजमेत्यादि) द्वयोः-संस्क्ते उपाश्रये वृष्टिकाये च निपतति, असंयमविराधनारूपौ दोषौ । तथाहि-संस्कृतवे दुष्प्रत्युपेक्षणीया वसतिरिति, तत्रावस्थाने स्फुटा संयमविराधना । तथा वृष्टिकायेऽपि निपतितेषु क्वचित्प्रदेशेषु वसतिर्ग-

तर्तीति तत्रापि संयमविराधना, अर्थावविराधनासंज्ञवात् । अन्यच्च वृष्टिकाये निपतति उपश्रिका येन स्त्रीभ्यते, स्त्रीमितेन चोपश्रिता शरीरद्वयेन रात्रौ निद्रा नायाति, निद्राया अत्रावे च अजीर्णदोषः । तस्मात् संस्कारायां वसतौ वृष्टिकाये च निपतति नियमतो गन्तव्या अजिष्येति । तदेवमुक्तं गन्तव्यकरणम् । तथा चाऽऽह—

दिट्ठे कारणगमणं, जइ य गुरु वच्चए तओ गुरुगा ।

ओरालइत्थिपेद्धण, सका पच्चयिया दोसा ॥

दृष्टमुपलब्धं जगत्पददेशतः पूर्वसूरिभिः, कारणे अस्वाध्यायादिलक्षणेऽभिशय्यायां गमनं, तत्र यद्येवं दृष्टे कारणगमने गुरुभिशय्यामभिषेकशिकीं वा व्रजेत् ततस्तस्य प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चवारो गुरुमासाः । को दोषो गुरुगमने इति चेत् ? अत आह—(ओरालेत्यादि) आचार्यः प्राय उदारशरीरो भवेत्, सहाया अपि च कथमपि तस्य स्तोका अभूवन्, ततः काश्चन स्त्रियः सहायादीन् स्थापयित्वाऽस्य इदयादिना प्रेरयेयुः । अन्यच्च-अस्यातरादीनां शङ्का समुपजायते, तथाहि-किं वसतावाचार्यो नोषितः, नूनमगारीं प्रतिसेवितुं गत इति । यदि वा प्रत्यर्थिका प्रत्यनीकाः प्रतिवाद्यादयोऽप्यसहायमुपलब्धं विना-शयाऽऽययुः । तत एवमाचार्यगमने दोषाः, तस्मात्तेन न गन्तव्यमिति, न केवलमाचार्येण न गन्तव्यं किन्त्वेतैरपि न गन्तव्यम् ।

के ते एते ?, इत्याह—

गुरुकरणे पडियारी, भएण बलवं करेज्ज जे रक्खं ।

कंदपविग्गही वा, अवियत्तो ठाणहुट्ठो वा ॥

गुरोराचार्यदेः करणे करणविषये ये प्रतिचारिणः प्रतिचारकाः कायिकमात्रकादिसमर्पका विश्रामकाश्च, तैर्न गन्तव्यं, तेषां गमने गुरोः सीदनात् । तथा मयेन पञ्चाद्वसतावपान्तराले-ऽभिशय्यायां वा तस्करादिभ्येन समुत्थितेन सर्वैरपि साधुभिर्न गन्तव्यम्, आत्मसंयमविराधनादोषप्रसङ्गान् । तथा यो बलवान् गुर्वादीनां तस्करादिभ्यो रक्तां करोति, तेनापि न गन्तव्यं, तस्मिन्नेव गुर्वादीनामपायसंभवात् । तथा यः कन्दर्पः कन्दर्पशीलः, यश्च विग्रही, तथाचाऽऽराटिकरणशीलः, यो वा यत्र गम्यते तत्र शय्यातरादीनां कैश्चिदपि कारणैः पूर्ववैरादिभिः (अवियत्तो ति) अप्रीतो, यश्च स्थानदुष्टः, पुरादिदुष्टः, पतैरपि सर्वैर्न गन्तव्यम्, प्रवचनोद्वाहात्मविराधनादिदोषप्रसङ्गान् । यदि कथमपि ते गच्छन्ति ततो बलादाचार्यादिभिर्गौरयितव्या इति ।

अथ कारणे समुत्पन्ने तेषां गच्छतां कोनायकः

प्रवर्तयितव्यः ?, उच्यते—

गंतव्य गणावच्छे-दयपत्रसिधेरयगीयभिक्षू य ।

एएसि असतीए, अगीयए मेरकहणं तु ॥

कारणे अस्वाध्यायादिलक्षणे समुत्पन्ने सति शेषसाधुभिर्गन्तव्यमभिशय्यादि, तेषां च गच्छतां नायकः प्रवर्तनीयो गणावच्छेदको वृक्षमाणस्वरूपः । तदभावे प्रवर्ती, सोऽपि वृक्षमाणस्वरूपः, तदभावे स्थविरः, तस्याप्यभावे गीतभिक्षुर्गीतार्थः सामान्यवर्तः । एतेषामसति अभावेऽगीतार्थोऽपि माध्यस्थ्यादिगुणयुक्तः प्रवर्तनीयः । केवलं तस्मिन्गीतार्थे (मेरकहणं तु इति) मर्यादायाः सामाचार्याः कथनम्-यथा साधूनां माध्यस्थके आलोचनायां प्रायश्चित्तं दीयते, नमस्कारपौरुष्यादिकं च

प्रत्याख्यायते यस्मै दातव्यमित्येवमादि सर्वे कथ्यते इति भावः ।
कथं किंस्वरूपः सोऽङ्गीतार्थो नायकः स्थापनीयः ? इत्यत आह—
मज्जत्थोऽकंदर्पी, जो दोमे झिहइ सेहओ चेव ।
केसु उ ते सीएज्जा, दोसेसु ते इमे सुणसु ॥

मध्यस्थो-रागद्वेषविरहितः, अकन्दर्पी-कन्दर्पोद्दीपनभाषिता-
दिविकलः, एवंभूतो नायकः स्थापनीयः । तेन च साधवोऽ-
समाचारी समाचरन्तः शिक्कणीयाः, शिक्कमाणाश्च यदि कथ-
येयुः, यथा-यदि वयमेव कुर्मस्ततस्तत्र किम् ? कस्त्वम् ?
इत्यादि, तदा स (लेहओ चेव चि) लोचकयत् तेषां सर्वेषां
साधूनां दोषान् अविस्मरणनिमित्तं मनसि लिखति, सम्यग्-
धारयतीत्यर्थः । अथ केषु ते साधवः सीदेयुः, यान् स स्व-
चेतसि धारयति ? सुरिराह—तान्दोषानिमान् वक्ष्यमाणा-
न् शृणुत ।

तत्र यदुक्तं “एपसि असतीए” इत्यादि, तद्व्याख्यानार्थमाह—
थेरपविनीमीया-ऽसतीए मेरकहंतऽङ्गीयत्ये ।

भयगौरवं च जस्स उ, करेति सयमुज्जतो जो य ॥

स्थविरस्य, प्रवर्तिनः, उपलक्षणमेतत्-गणावच्छेदस्य च, तथा
गीतस्य गीतार्थस्य भिन्नोरसति अभावे अङ्गीतार्थोऽपि प्रेषणी-
यः, तस्मिन्नाङ्गीतार्थे प्रेष्यमाणे (मेर चि) मर्यादां सामाचार्यं
यथोक्तस्वरूपां कथयन्ति, किंविशिष्टः सोऽङ्गीतार्थः प्रेष्यः ?
आह—(भयगौरवमित्यादि) यस्य भयं साधवः कुर्वन्ति, यस्य
चानुवर्तना गुणतो भयतो गौरवं यथोचितं कुर्वन्ति । यश्च स्व-
यमात्मना समुद्युक्तोऽप्रमादी, सोऽङ्गीतार्थो नायकः प्रवर्तनीयः ।
किं कारणमिति चेत् ? उच्यते-असमाचारीरूपदोषप्रतिषे-
धनार्थम् ।

अथ के ते असमाचारीरूपा दोषाः ? अत आह—

पमिलेहणऽसज्जाए, आवससगदंभविषयराइत्थी ।

तेरिच्छवाणमंतर-पेहा नहवीणिंकंदप्पे ॥

प्रतिषेखनायामस्वाध्याये आवश्यकदण्डे, उपलक्षणमेतत्-दण्ड-
कादौ विषये, तथा विनये वन्दनकादौ, तथा रात्रि, स्त्रियां, तिर्यञ्चु
हस्त्यादिषु, वाणमन्तरे वाणमन्तरप्रतिमायां विपणिषु रथेन ग-
च्छन्त्यां प्रेक्षायां काव्यप्रहणादौ, (नहवीण चि) नखवीणिंकायां, क-
म्प्ये वा समाचारीरूपाः दोषाः । एष आरगाथासंक्षेपार्थः । एतेन
यदुक्तं प्रागुक्तानिमान् दोषान् शृणुतेति तद्व्याख्यानमुपक्रान्त-
मिति द्रष्टव्यम् ।

तत्र प्रतिलेखनाद्वारमस्वाध्यायद्वारं च विवरीशुराह—

पमिलेहणसज्जाए, न करेति हीणाहियं च विवरीयं ।

सेज्जोवहिसंथारय-दंडगञ्चारमादीसु ॥

प्रतिषेखनां स्वाध्यायं वा मूलत एव न कुर्वन्ति, यदि वा ही-
नमधिकं विपरीतं वा विपर्यस्तकर्म कुर्वन्ति । नत्र येषु स्थानेषु
प्रतिषेखना संभवति, तानि स्थानान्युपदर्शयति-शय्योपधि-सं-
स्तारकदण्डकोष्ठादिषु । इयमत्र भावना-शय्या वसतिः, त-
स्याः प्रत्युपेक्षणं मूलत एव न कुर्वन्ति, यदि वा हीनमधिकं
वा कुर्वन्ति, अथवा यः शय्यायाः प्रत्युपेक्षणाकालस्तस्मिन् न
कुर्वन्ति, किन्तु काव्यातिक्रमेण । एवमुपधेः, संस्तारकस्य, दण्डका-
देश्च भावनीयम् । तथा उच्चार्यादिभूमिं न प्रत्युपेक्षन्ते, हीनम-
धिकं वा, यदि वा कालातिक्रमेण प्रत्युपेक्षन्ते इति । स्वाध्याय-

मपि मूलत एव न कुर्वन्ति । यदि वा अप्रस्थापिते कुर्वन्ति ।
यदि वाऽकालिकवेलायामुत्कालिकवेलायां वा कुर्वन्ति ।

सम्प्रति आवश्यकदिद्वारत्रितयमाह—

न करेती आवससं, हीणाहियनिविट्टपाउयनिसत्ता ।

दंडगहणादि विणयं, रायणियादीण न करेति ॥

आवश्यकं मूलत एव न कुर्वन्ति, यदि वा हीनमधिकं वा, कायो-
त्सर्गाणां हीनकरणतः कुर्वन्ति, अधिकं वाऽनुपेक्षार्थं कायोत्सर्गा-
णामेव चिरकालकरणतः कुर्वन्ति । यदि वा निविट्टा उपविष्टाः,
प्रावृताः शीतादिभयतः, कल्पादिकप्रावरणप्रावृता निष-
णास्त्ववगवर्तनेन निपतिताः प्रकुर्वन्ति । गतमावश्यकद्वारम् ।
(दंडगहणादि चि) दण्डप्रहणदौ, दण्डप्रहणं भाण्डमात्रकादी-
नामुपलक्षणम्, दण्डकादीनां प्रहणदौ प्रहणे, निक्षेपे च, न प्रत्युपेक्ष-
णं, नापि प्रमार्जनं, दुष्प्रत्युपेक्षितादि वा कुर्वन्ति । गतं दण्डप्रह-
णम् । विनयद्वारमाह—(विणयं चि) विनयं रत्नाधिकादीनामा-
चार्यादीनां यथा रत्नाधिकं न कुर्वन्ति । गतं विनयद्वारम् ।

राजादिद्वारकदम्बकमाह—

रायं इत्थि तह अ-स्समादि वंतर रहे य पेइति ।

तह नखवीणियादी, कंदप्पादी वि कुर्वन्ति ॥

राजानं निर्गच्छन्तं वा, स्त्रियं वा सुरुपामिति विशिष्टाभरणा-
लङ्कृतामागच्छन्तीं वा, तथा “तिरिक्ख” इत्यस्य व्याख्यानम्-
अश्व्यादिकमश्वं वा हस्तिनं वा राजवाहनमतिप्रभूतगुणाकीर्णं,
व्यन्तरं तथात्वविज्ञूत्या विपणिमार्गेषु गच्छतः प्रत्यागच्छतो वा
प्रेक्षन्ते । एतेन राजस्त्रीतिर्यङ्वाणमन्तरद्वाराणि व्याख्यातानि ।
तथेत्यनुक्तसमुच्चयार्थः, स चेदमनुक्तं समुच्चिनोति-काव्यप्रत्यु-
पेक्षणं न कुर्वन्ति, न वा काव्यं प्रतिजागरति । गतं प्रेक्षाद्वारम् ।
तथा नखवीणिकादिकं नखवीणावादनम् । आदिशब्दाद् नखानां
परस्परं घर्षणमित्यादिपरिग्रहः । तथा कन्दर्पादि कन्दर्पकौ-
कुच्यकोयुकादि कुर्वन्ति ।

एएसु वट्टमाणे, अट्टिणं पमिसेहए इमा मेरा ।

हियए करेइ दोसे, गुरुए कहणं स देइ ते सोई ॥

एतेष्वनन्तरोदितेषु दोषेषु वर्तमानान्, धारयतीति क्रियाव्या-
हारः । कृतेऽपि वारणे यदि ते न तिष्ठन्ति, प्रतिषेधन्ति वा-यदि
वयमेव कुर्मस्ततः किं तव ? को वा त्वम् ? इत्यादि । ततो-
ऽस्थिते, प्रतिषेधिते वा नायके इयमनन्तरमुच्यमाना (मेर चि)
मर्यादा सामाचारी । तामेवाह-इदमे तान् दोषान् करोति, कृत्वा
च गुरवे कथयति, स च गुरुर्वाति तेषां शोधि प्राय-
श्चित्तमिति ।

सम्प्रति वक्ष्यमाणार्थसंग्रहाय आरगाधामाह—

अतिबहुयं पच्छिन्नं, अदिष्ण वाहे य रायकत्ता य ।

ठाणाऽसति पाहुणए, न उ गमणं मास ककरणे ॥

श्लोकवचनम्-अतिबहुकं प्रायश्चित्तं गुरुमासादि न दातव्यम्,
तद्वाने व्रतपरिणामस्यापि हानिप्रसक्तेः । अत्र गुरुवचनम्-“जो
जत्तिणएण सुउक्कइ” इत्यादि वक्ष्यमाणं, यः पुनरालोचनाप्र-
दानेन प्रायश्चित्तलक्षणं शब्दं नोकरति-तस्मिन्नदृष्टे अदत्ता-
लोचने व्याधो दृष्टान्तः । यः पुनराचार्यः शिष्यस्य प्रायश्चित्त-
स्थानापात्तिं जानन्नपि न शोधि वदति, तस्मिन्नदृष्टे अदत्तप्रा-

यच्चित्ते गुरौ दृष्टान्तो राजकन्या । पदैकदेशेन राजकन्याऽन्तः-
पुरपात्रकः । तथा-“ठाणाऽसति” इत्यादि । संकटायां वसन्तौ
प्राघूर्णके समागते सति स्थानस्य योग्यभूमिप्रदेशस्य असति-
(भावप्रधानोऽयं निर्देशः) अविद्यमानत्वे, उत्सर्गतो ननु नैव
गमनं, किन्तु यतना वदन्माणा कार्या, तस्यां च यतनायां
कर्तुमशक्यमानायामभिषय्यादिषु प्रेक्ष्यमाणा यदि केचन
कंकरायन्ते-यथा-अस्मद्भावा प्राघूर्णकाः समागताः, यद् गन्त-
व्यमस्माभिरभिषय्यादिषु, कर्तव्यं वा रात्रौ जागरणमिति,
तदा तेषां कंकरणे प्रायश्चित्तं मासलघु देयमिति द्वास्माथा-
संक्षेपाधः ।

साम्प्रतमेनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतोऽतिबहुकं प्रा-
यश्चित्तमिति व्याख्यानयति-

अतिबहुपं वेदिज्जइ, भंते ! मा हु दुरुवेदओ भवेज्ज ।

पच्छित्तेहि अयंमे, निदयदिसेहिं जज्जेजा ॥

प्रदन्त ! परकल्याणयोगिन् !, गुरोर्बन्दि प्रनूतं गुरुमासादि प्रा-
यश्चित्तं पदे दीयते, ततः स प्रायश्चित्तैः समन्ततोऽतिशयेन
वेद्यते अतिवेद्यते सन्, मा निषेधे, ‘हु’ निश्चितं, दुरुवेदको नू-
यात्-हुःखेन तस्य प्रायश्चित्तैभ्य उद्वेष्टनं स्यात्, अतिप्रनूतेषु हि
गुरुषु प्रायश्चित्तेषु पदे दीयमानेषु कदाऽऽस्मानमुद्वेष्टयिष्यतीति
भावः । अपि च-अकारणमे यत् तत्र चापदे पदे निर्देयैः सद्भिर्गु-
ष्माभिर्दत्तैः प्रायश्चित्तैः स जज्येत-भग्नपरिणामो भूयात् ।
तथा च सति महती हानिः ।

तस्मात्-

तं दिज्जउ पच्छित्तं, जं तरती सा य कीरुज मेरा ।

जा तीरइ परिहरिउं, योसादि अपवओ इहरा ॥

तत्प्रायश्चित्तं दीयतां यत्तरति शक्नोति कर्तुं, सा च क्रियतां
‘मेरा’ मर्यादा या परिहर्तुं शक्यते । पातान्तरं वा-(परिवहिउमि-
ति) तत्र या परिवोदुं शक्यते इति व्याख्येयम् । उज्जयन्नाप्ययं
भावार्थः-या परिपालयितुं शक्यते इति । मासादि (अपव-
ओ इहरा इति) इतरथा प्रनूते प्रायश्चित्तं दत्ते मृषादोष उज-
योरपि समुपजायते । तत्र गुरोर्मात्राधिकप्रायश्चित्तदानात्,
इतरस्य तु जग्नपरिणामतया तथा परिपालनायोगात् । अन्य-
च्च-अतिमात्रे प्रायश्चित्तं दत्ते शुष्माभिरपि पूर्वमाशतनादोष
सञ्जायते । अपत्ययश्च शिष्यस्योपजायते, यथा-अतिप्रनूतमा-
चार्याः प्रायश्चित्तं ददति; नचैवंरूपं प्रायश्चित्तं जिनाः प्र-
रूपितवन्तः, सकलजगज्जन्तुदितैषितया तेषामतिकेसप्राय-
श्चित्तोपदेशदानायोगात् । तस्मात् सर्वमिदं स्वमतिपरिकल्पि-
तमसदिति । एवं चोदकेनोक्ते गुरुराह-

जो जत्तिणण सुज्जइ, अवराहो तस्स तत्तियं देइ ।

पुव्वमियं परिकहिंयं, घरुपमगाइएहिं नाएहि ॥

चोदक आह-त्वया सर्वमिदमयुक्तमुच्यते, यतो देशकालसं-
हननाद्यपेक्षया योऽपराधो यावन्मात्रेण प्रायश्चित्तेन शुद्ध्यति त-
स्यापराधस्य शोधनाय तावन्मात्रमेव सूरिः प्रायश्चित्तं ददाति,
नाधिकं, नापि हीनम्, एतच्च पूर्वमेव घटपटादिभिर्जातैरुदा-
हरणैः “जलनिक्षेपणकुरूप” इत्यादिना ग्रन्थेन परिकथितं,
तस्मान्न दोषः ॥

साम्प्रतमदत्तालोचने यो व्याधदृष्टान्त

उपन्यस्तस्तं भावयति-

कंटगमादिपविट्ठे, नोच्छरई सयं न भोइए कहइ ।

१८१

कमठीचूणं वराण, आगलणं खोजिया मरणं ॥

इह किल व्याधा वने संवरन्त उपानहौ पादेषु नोपनहन्ति,
मा हस्तिन उपानहोः शब्दान्ध्रौर्गति । तत्रैकस्य व्याधस्या-
न्यदा वने उपानहौ विना परिभ्रमतो द्वयोरपि पादयोः कण्ट-
कादयः प्रविष्टाः, आदिशब्दात् शब्दाकलिज्ञादिपरिग्रहः । ता-
नप्रविष्टान् कण्टकादीन् स्वयं नोच्छरति, नापि जोजिकायै निज-
भार्यायै व्याधौ कथयति । ततः स तैः पादतलप्रविष्टैः कण्टका-
दिभिः पीडितः सन् वनगतो हस्तिना पृष्ठतो धावता प्रेयमाणो
धावन् कमठीभूतः-स्थले कमठ इव मन्दगतिरनूत, ततः प्रा-
प्तो हस्ती प्रत्यासन्नं देशम् इति जानन् जुष्ट्वा क्रौन्ते गन्वा, (आ-
गलणमिति) वैकल्यं प्राप्तः ततो मरणम् । एष गाथाऽङ्कारार्थः ।
भावाधेस्त्वयम्-“एगो वाहो उवाहणाओ विणा वणे गतो, तस्स
पायतला कंटगाईणं भरिया, ते कंटगाईया नो सयमुच्छरिया,
नो धि य वाहीए उच्छराविया, अन्नया वणे संवरन्तो हत्थिणा
दिष्टो, तो तस्स धावन्तस्स कंटगाईया दुरतरं मंसे पविट्ठा, ता-
हे अतिदुक्खेण अहिनो महापायवो इव त्रिज्जमूलो हत्थिजण-
ण वेयणभूतो पडितो, हत्थिणा विणासितो” ।

वितिण सयमुच्छरती, अण्णुडिण जोइयाएँ नीहरइ ।

परिमइणदंतमझा-दिपुरणं वराणयपझातो ॥

अन्यो द्वितीयो व्याध उपानहौ विना वने गतः, तस्य वने
संवरतः कण्टकादयः पादतले प्रविष्टास्तान् स्वयमुच्छरति, ये
च स्वयमुच्छर्तुं न शक्यास्तान् अनुद्धतान् जोजिकया निजभार्याया
व्याध्या नीहारयेति-निष्काशयति, तदनन्तरं तेषां कण्टका-
दिवेधस्थानानामनुद्धादिना परिमर्दनं, तदनन्तरं दन्तमलादि-
ना-आदिशब्दात् कर्णमलादिपरिग्रहः । पुरणं कण्टकादिवे-
धानाम् । ततोऽन्यदा वने गतः सन् हस्तिना दृष्टोऽपि पथा-
यितो जातो जीवितव्यसुखानामाजगी । एष दृष्टान्तः ।

साम्प्रतं दार्ष्टान्तिकयोजनामाह-

वाहत्थाणी साहू, वाहिरु कंटकादि अवराह ।

सोही य ओमहाई, पमत्थनाएणवणओ ऊ ॥

व्याधस्थानीयाः साधवः, व्याधीस्थानीयो गुरुः, कण्टकादिस्था-
नीया अपराधाः, ओषधानि दन्तमलादीनि, तत्स्थानीया शोधः ।
अत्र द्वौ व्याधदृष्टान्तौ, तत्र प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च । आद्योऽप्रशस्तो,
द्वितीयः प्रशस्तः । तत्र प्रशस्तेन ज्ञातेन दृष्टान्तेनोपनयः कर्त-
व्यः । आचार्योऽपि यदि तान् उपेक्षते, ततः कण्टकादीनामुपे-
क्षको व्याध इव सोऽपि दुस्तरामापदमाप्नोति ॥

तथाचाऽऽह-

पडिसेवंत उवेक्खइ, न य रां ओवीलए अकुवन्तो ।

संसारहत्थिहत्थं, पावइ विवरीयमियरो रि ॥

इतरोऽपि आचार्योऽपि, तुशब्दार्थोऽपिशब्दार्थः, यः प्रतिसेव-
मानान् उपेक्षते, न तु निषेधति; न वाऽकुर्वतोऽकुर्वणान् प्राय-
श्चित्तमुत्पीडयति-न भूयः प्रायश्चित्तदानदण्डेन ताडयन् (प्रा-
यश्चित्तं) कारयति, स विपरीतम्, आचार्यपदस्य हि यथोक्त-
नीत्या परिपालनफलमधिरेव मोक्षगमनं, तद्विपरीतं संसार
एव हस्तिहस्तं प्राप्नोति, दुस्तरं संसारमागच्छतीति ज्ञावः ।

उपसंहारमाह-

आलोयमण्णोयण, गुणा य दोसा य वसिया एए ।

अयमत्रो दिदंतो, सोहिमदिने य दिते य ॥

एते अनन्तरोदिता आलोचनायां गुणाः, अनालोचनायां दोषा वर्णिताः । सम्प्रति यः प्रायश्चित्तं ददाति तस्मिन् शोधिमददाने, ददाने च, अयं वक्ष्यमाणो राजकन्यान्तःपुरपालकस्योऽप्यो दृष्टान्तः ।

तमेवाह—

निज्जुहादिपलोयण, अवारण पसंगअग्गदारादि ।

धुत्तपलायण निवकह—ए दंडणं अन्नठवणं च ॥

“एगो कप्पनेउरपावगो, सो गोखलएण कन्नाओ पलोपनीओ न वारेइ, ततो ताओ अग्गदारेण निफिडिउमादत्ता, ततो वि न वारेइ, ताहे ततो अनिवारिज्जमाणीओ कयाइ धुत्तेहिं समं पलायाओ, एवं सउवमवारणादि केणइ रओ कहियं, ततो रणा नस्स सव्वस्सहरणं कयं, विणासितो य, अणो कप्पतेउरपावो ठवितो” । अकरगमनिका-निर्यूहो गवाक्षः । गोखलक इत्यर्थः । आदिशब्दात्तदन्यतथाविधप्रदेशपरिग्रहः । तेन निर्यूहादिना प्रज्ञेकने अवारणं कृतवान्, ततोऽग्रद्वारादिष्वपि प्रसङ्गः, अग्रद्वारे अन्यत्र वा यथास्वेच्छं तस्मां कन्यानां प्रसङ्गः । ततोऽन्यदा धूर्तैः सह पलायनम् । एतस्य च सर्वस्यापि वृत्तान्तस्य नृपस्य पुरतः कथनं, ततो राजा तस्य कन्यान्तःपुरपालकस्य दण्डमन्त्रं, अन्यस्य कन्यान्तःपुरपालकस्य स्थापनं चाकार्षीत् ।

निज्जुहगयं दडुं, वि तिओ कन्नाउ वाहरित्ता णं ।

विणयं करेइ तीसे, सेसभयं पूयणा रत्ता ॥

अन्यो द्वितीयः कन्यान्तःपुरपालको निर्यूहगतां गवाक्षगतामेकां कन्यां दृष्ट्वा (वाहरित्ता णं ति) एतां व्याहृत्य आकार्यं विनयं शिष्टां तस्याः करोति, ततः शेषाणां कन्यानामुदपादि मयं, तेनैव काऽपि गृहद्वारादिषु नावतिष्ठते, न च धूर्तैरपहरणम्, ततः सम्यक्कन्यान्तःपुरपालनं कृतवानिति राज्ञा पूजना कृता । एष दृष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः—

राया इव तित्थयरा, महत्तरय गुरु उ साहु कप्पाओ ।

ओलोयण अवराहा, अपसत्थपसत्थगोक्काओ ॥

राजा इव राजस्थानीयास्तीर्थकराः, महत्तरः कन्यान्तःपुरपालकः, तत्स्थानीया गुरुवः, साधवः कन्यास्थानीयाः, अवलोकनमपराधः । अत्राप्रशस्तेन कन्यान्तःपुरपालकेन, प्रशस्तेन चोपनयः कर्तव्यः । तद्यथा-आचार्यः प्रमादिनः शिष्यान् न वारयति, न च प्रायश्चित्तं ददाति, स विनश्यति, यथा प्रथमः कन्यान्तःपुरपालकः । यस्तु प्रमाद्यतः शिष्यान् वारयति, प्रायश्चित्तं च यथापराधं प्रयच्छति, स इह लोके प्रशंसादिपूजां प्राप्नोति, परलोके च सम्यक्शिष्यनिस्तारणतो निर्वाणमचिरादानुयादिति ।

सम्प्रति यदुक्तं प्राधूर्णकसमागमे संसंके उपाश्रये वृष्टिकाये च निपतति अजिश्यया गन्तव्येति तद्विषयमपवादं कमेणा-निधित्सुराह—

असक्काइए असंते, ठाणाऽमति पाहुणागमे चेव ।

अन्नत्थ न गंतव्यं, गमणे गुरुगा उ पुव्वुत्ता ॥

शस्त्राध्यायिके असति अविद्यमाने, प्राधूर्णकानामागमे वाऽ-

सति स्थानस्य-संस्तारकयोग्यभूमिलक्षणस्य असति, अपि-शब्दोऽत्र सामर्थ्यादवगम्यते । असत्यपि, भावप्रधानोऽयं निर्देशः । इत्यत्रावेऽपि, अन्यत्राभिप्रायादौ न गन्तव्यम्, किन्तु यतना कर्तव्या । यदि तथा अन्यत्र गमनं कुर्वन्ति, ततो गमने पूर्वोक्ता गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः प्रायश्चित्तम् ।

का पुनर्यतना ?, तामाह—

वत्थच्चा वारंवा—रणेण जग्गंतु मा य वचंतु ।

एमेव य पाहुणए, जग्गए गाढं अणुच्चाए ॥

वास्तव्या वारंवारं जाग्रतु । इयमत्र भाषना-वास्तव्यानां मध्ये यो यावन्मात्रमर्क्यामादिकं जागरितुं शक्नोति, तावन्मात्रं जागर्ति, तदनन्तरं जागरितुमशक्नुवन् अन्यं साधुमुत्थापयति, सोऽपि स्वजागरणवेलातिक्रमेऽन्यम्, एवं वारेण वारेण जाग्रतु । यदि पुनर्वास्तव्याः समस्ता अपि रात्रिं वारेण जागरितुं न शक्नुवन्ति, ततो यदि गाढं न परिश्रान्ताः प्राधूर्णकाः, ततः प्राधूर्णके (अणुच्चाए इति) अपरिश्रान्ते, एवमेव-वारेण जागरणं समर्पणीयं, मा पुनः, चशब्दः पुनःशब्दार्थे, व्रजन्त्वभिप्रायाम्, यदि पुनर्वास्तव्याः प्राधूर्णकाश्च न वारेण जागरितुं शक्नुवन्ति, तदाऽजिश्यया गन्तव्येति ।

एमेव असंसत्ते, देसे अगलंतए य सव्वत्थ ।

अम्हवहा पाहुणगा, उवेति रिक्खा उ ककरणा ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण, संसंके उपाश्रये यो देशः प्रदेशोऽ-संसंकेतस्मिन्नसंसंके देशे, तथा वृष्टिकाये निपतति यः प्रदेशो न गतति तस्मिन् प्रदेशे, यतना कर्तव्या । तद्यथा-संसंकायां वसंतौ येष्ववकाशेषु संसंकिस्तान् परिहृत्य शेषेष्ववकाशेषु संसंकिरहितेषु पूर्वप्रकारेण जागरणयतना कर्तव्या । ततो वृष्टिकायेऽपि निपतति येष्ववकाशेषु वसतिः निर्गलति तानवकाशां परिहृत्य शेषेष्ववकाशेषु यतना पूर्ववत्कर्तव्येति । (सव्वत्थ सि) यदि पुनः सर्वत्र संसंका, सर्वत्र वा गतति, तदाऽभिप्रायः गन्तव्येति । यदुक्तं “मासो उ ककरणे” इति, तत्र ककरणं व्याख्यानयति—एते रिक्ताः प्राधूर्णका असंख्याय उपयन्ति समागच्छन्ति । एवमादिभाषणं ककरणेति ।

सम्प्रति यदवादीत्-आचार्येण न गन्तव्यम्, अनापृच्छया वा (साधुभिः) न गन्तव्यमिति, तद्विषयमपवादमाह—

वितियपयं आयरिए, निहोसे दूरगमणऽणापुच्छा ।

पमिसेहियगमणम्मी, तो तं वसजा बलं नेति ॥

द्वितीयमपवादपदमाचार्यविषये, कसति ?, इत्यत आह—निर्दोषे स्थादिदोषाणामभावे, यदि वा निर्गता दोषा यस्माच्च निर्दोषं क्षेत्रं, तस्मिन्, तथा दूरे अभिप्रायः, ततस्तत्र दूरगमने अनापृच्छा, तथा प्रतिषेधितस्य गमने द्वितीयपदमिदम्—(तो सि) तस्मादेव संज्ञादिस्थानात्परतो यद्वा वृषजा बलाजयन्ति, तदा प्रतिषेधितः प्रतिपृच्छामन्तरेणापि गच्छतीति । एष गाथासंक्षेपार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतः “आयरिए

निहोसे” इति व्याख्यानयति—

जत्थ गणी न विनज्जइ, जहेसु य जत्थ नत्थि ते दोसा ।

तत्थ वयंतो सुच्छो, इयरे वि वयंति जयणाए ॥

यत्र गणी आचार्यो न ज्ञायते, अपिशब्दाश्च च तथाविधो-दारशरीरो, नापि केनचिदपि सह वादोऽजयत । यत्र स्वभावत

एव भद्रेष्वनुत्तरागङ्गेषु लोकेषु प्रागुक्ताः रुपादिसमुत्था दोषा न सन्ति, तत्राभिषय्यामपि गच्छन्नाचार्यः शुद्धः, इतरेऽपि ये अनापृच्छया गच्छन्ति, येऽपि च प्रतिषेधितास्तेऽपि च यतनया गच्छन्ति ।

का यतना ?, इति चेदत आह—

वसतीर्षे असज्जाए, सज्जादिगतो य पाहुणो दहुं ।

सोऽं व असज्जायं, वसहिं लवेति जणइ अने ॥

वसतावस्वाध्यायो जातो, गुरुवश्च संज्ञाजूम्यादिषु गताः, ततोऽस्वाध्याये, तथा स्वयं (संज्ञादिगतः) संज्ञाजूमिम, आदिशब्दादन्य-
द्वा स्थानं प्रयोजनेन गतः सन् प्रापूर्णकान् समागच्छतो दृष्ट्वा नूनमस्माकं वसतिः संकटा प्रापूर्णकाश्च बहवः समागताः, ततो न सर्वेषां संस्तारकयोग्यनूतिरवाप्यते इति विचिन्त्य, तथा पूर्वं वसतावस्वाध्यायो नाशूत् संज्ञादिगतेन च तेन श्रुतं, यथा-जा-
तो वसतावस्वाध्यायस्ततोऽस्वाध्यायं च धृत्वा यावद् गुरुणां प्रभुं वसतावागच्छति तावद् रात्रिः समापतति, दूरे चाग्नि-
शय्या, रात्रौ च गच्छतामारक्तकमयं, ततोऽनापृच्छयैव ततः स्थानादभिषय्यां गच्छति, केवलं येऽन्ये साधवो वसतिमुपय-
न्ति, तान् भणति-प्रतिपादयति, संदिशतीत्यर्थः ।

किं तद् ?, इत्याह—

दीवेह गुरुण इमं, दूरे वसही इमो विकालो य ।

संथारकाज्ञकाइय-जूमिपेहद्ध एमेव ॥

दीपयत प्रकाशयत-कथयतेति यावत् । गुरुणां, यथा-दूरे वस-
तिरभिषय्या । अयं च प्रत्यक्षत उपलभ्यमानो विकालः समा-
पतितः, तत एवमेव अनापृच्छयैव गुप्तात्, संस्तारकभूमेः काल-
जूमिनां कायिकीजूमिनां (कायिकी संज्ञा) उपलक्षणमेतत्-प्रश्न-
वणजूमिनां च प्रेक्षाऽर्धमभिषय्यां गत इति । एवमनापृच्छाया-
मपवाद उक्तः ।

सम्प्रति प्रतिषिद्धेऽपवादमाह—

एमेव य पमिसिद्धे, सज्जादिगतस्स कांचि पमिपुच्छे ।

तं पि य होदा असमि-विखऊण पमिसेहितो जम्हा ॥

कस्यापि साधोरभिषय्यादिगमने गुरुणा प्रतिषिद्धे, संज्ञादिग-
तस्य कायिक्यादिगतस्य कायिक्यादिजूमिगतस्य सत एवमेव-
मनन्तरोक्तेन प्रकारेण, गुरुन् प्रति संदेशकथनं ज्ञातव्यम् । कथ-
म् ?, इत्याह— (कांचि पमिपुच्छे स्ति) कमपि वृषभं प्रतिपृच्छे-
त्-यथा न मम किमपि गमनप्रतिषेधकारणमनूत्, केवल-
मेवमेव गुरुणा प्रसिद्धः, अयं च मया स्वाध्यायः कर्तव्यः,
वसतौ वा स्वाध्यायादिकमुपजातमतः किं करोमि?, यामि वस-
ति, प्रतिपृच्छामि गुरुमिति । एवमुक्ते ते वृषभादयोऽग्निशय्यां गन्तु-
कामाः कालस्य स्तोक्त्वात् यावद् वसतौ गत्वा गुरुन् प्रतिपृ-
च्छ्य समागच्छन्ति तावद् रात्रिः पततीति तं प्रत्येवमुद्-
रयन्ति । (तं पि येत्यादि) तदपि गुरुणां प्रतिपृच्छनं (होदा
इति) देशीपदमेतत् । दक्षमेव, कृतमेवेत्यर्थः । यस्मादसमी-
क्ष्यापरालोच्य, अनाभोगत एवेत्यर्थः । त्वं प्रतिषेधितः, ततो य-
दत्र किमपि गुरवो वक्ष्यन्ते तत्र वयं प्रत्याख्यामः-यथैष न
किमपि गमनप्रतिषेधकारणं कृतवान्, प्रतिपृच्छार्थं चागच्छन्
अस्माज्जिर्वारितः, तावत्कालस्याप्राप्यमाणत्वात् । एवमुक्त्वा व-
लादपि तं वृषभा नयन्ति, सोऽपि च बलाघीयमानश्चित्तयति-
यथा नास्ति मम कश्चिद्दोषः ?, किं न गच्छामीति । स च तत्र ग-

च्छन्, वृषभाश्च येऽन्ये साधवो वसतिमुपयान्ति, तेषां संदेशं
प्रयच्छन्ति ।

अधाममीदृश प्रतिषिद्ध इति वृषभाः कथं जानन्तीत्यत आह—

जाणंति व तं वसजा, अहवा वसजाण तेण सज्जावो ।

कहितो न मेऽस्ति दोमो, तो णं वसजा बज्जा निति ॥

जानन्ति स्वयमेव तं वृषजाः, यथा-निर्दोष एषोऽकारणो गुरुणा
प्रतिषिद्धः, अस्मत्समकमेवास्य प्रायोऽवस्थानान् । अथवा तेन
वृषजाणां सज्जावः कथितः-यथा न मे कश्चन दोष इति । तत
एतद् ज्ञात्वा गुरुमनापृच्छयैव यथोक्तप्रकारेण वृषजा बलाघय-
न्ति । योऽपि आचार्यस्य प्रतिचार्यस्य प्रतिचारी पूर्वं प्रतिषिद्धः
सोऽपि, 'तत्कर्तव्यं यद् वृषभैः सम्पादितं भवति' इति ज्ञात्वा
ततो गच्छत्यभिषय्यामिति न कश्चिद्दोषः ।

सम्प्रति अभिषय्याया नैषेधिक्याश्च जेदानाह—

अभिसेज्जमजिनिसीहिय, एकेका दुविह होऽ नायव्वा ।

एगवगमाए अंतो, वहिया संवद्धा संवद्धा ॥

या गन्तव्या अभिषय्या, अभिनैषेधिकी वा, सा एकैका द्विवि-
धा भवति । तद्यथा-साधुवसतेः (एगवगडाए इति) एकवृत्ति-
परिक्षेपायामन्तर्बहिश्च । इयमत्र ज्ञावना-द्विविधा अभिषय्या,
एका वसतेरेकवृत्तिपरिक्षेपाया अन्तः, अपरा वहिः । एवं नैषे-
धिक्यापि द्विविधा भावनीया । नूय एकैकाऽग्निशय्या द्विविधा ।
तद्यथा-संबद्धा, असंबद्धा च । तत्र यस्या अभिषय्याया वसते-
श्च एक एव पृष्ठवंशः सा संबद्धा । यस्याः पुनः पृष्ठक पृष्ठवंशः
सा असंबद्धा । अथैकवृत्तिपरिक्षेपस्यान्तरभिषय्या द्विविधाऽपि
यथोक्तप्रकारा घटते, या त्वेकवृत्तिपरिक्षेपस्य बहिः सा नूनम-
संबद्धा स्यात्, तस्याः सुप्रतीतत्वात् । या पुनः संबद्धा, सा
कथमुपपद्यते ?, उच्यते—यस्या अभिषय्याया वृत्तिपरिक्षे-
पस्य बहिर्भूतायाः, वसतेश्च तल्लुम्नायाः पृष्ठवंशोऽपान्तराले च
भित्तिः, सा बहिर्भूताऽपि संबद्धेति । नैषेधिकी पुनरन्तर्बहि-
र्वा नियमादसंबद्धैव । हस्तशतस्याप्यन्तरतोऽस्वाध्यायिके
समुत्पन्ने स्वाध्यायासंभवात् ।

तथा चाऽऽह—

जा सा उ अभिनिसीहिय, सा नियमा होउ ऊ असंबद्धा ।

संवद्धपसंबद्धा, अभिसेज्जा होति नायव्वा ॥

अत्र येति-अवगते, सेनि-यदुक्तं तदोपाभाचोपक्रमप्रदर्शनार्थमि-
त्यदुष्टम् । याऽस्य अभिनैषेधिकी, सा नियमाद्भवत्यसंबद्धा ।
कारणमनन्तरमेवोक्तम्, या त्वभिषय्या सा संबद्धा असंबद्धा
च भवति ज्ञातव्या ।

अथ कस्यां वेद्यायां तत्र गन्तव्यम् ?, तत्र आह—

धरमाणच्चिय सूरै, संथारुच्चारकाज्ञजूमिओ ।

पमिलेहियऽणुसविण, वसहेहिं वयंतिमं वेत्तं ॥

योऽसावभिषय्यायाः शय्यातरस्तं वृषभा अनुज्ञापयन्ति, यथा-
स्वाध्यायनिमित्तं वयमत्र वत्स्याम इति । तत एवं वृषभैरनुज्ञा-
पिते शय्यातरे, धरमाण एव अनस्तमिते एव सूर्ये, तत्राग्निश-
य्यायां संस्तारकोच्चारकालभूमीः प्रत्युपेक्ष्य नूयो वसतावागत्य
इमां वेद्यामिति " कालाध्वनोर्व्याप्ती " ॥ २ । २ । २४ ॥ इति
(हैम) सूत्रेण सप्तम्यर्थे द्वितीया । अस्यामनन्तरं वक्ष्यमाणायां
वेद्यायां व्रजन्ति ।

कस्यां वेलायाम् ? इत्यत आह—

आवस्सयं तु काञ्चं, निव्वायाएण होइ गंतव्वं ।

वायाएण उ भयणा, देसं सर्व्वं अकाऊण ॥

व्याघ्रातस्य स्तेनादिप्रतिबन्धस्याभावो निर्व्याघ्रातः, तेन निर्व्याघ्रातेन भवति गन्तव्यं वसतेराचार्यैः सममावश्यकं कृत्वा । व्याघ्रातेन पुनर्हेतुचूलेन भजना विकल्पना । का भजना ? इत्यत आह—देशं वा आवश्यकस्याकृत्वा, सर्व्वं वाऽवश्यकमकृत्वा ।

सम्प्रति यैः कारणैः प्रतिबन्धस्तान्युपदर्शयति—

नेणा सावय-वाला, गुम्भियआरक्खिउवणपभिणीए ।

इत्थिनपुंगमसंस-चवासचिक्खिउवणकंटे य ॥

स्तेनाधौरास्ते संघासमये अन्धकारकलुषिते संचरन्ति, इवापदानि वा घुघ्रानि भूयांसि तदा उदृप्तानि हिणरन्ते; व्याला वा जुजझमादयो वातादिपानाय भूयांसः संचरन्ति; तथा गुल्मेन समुदायेन संचरन्तीति गौडिमका आराक्षिकाणामप्युपरि स्थायिनो हिण्डकाः, आरक्षकाः पुररक्षकाः, ते अकाले हिणरमानान् गृह्णन्ति । तथा (उवणं चि) कचिदेशे एवरूपा स्थापना क्रियते । यथा—अस्तमिते सूर्ये रथ्यादिषु सर्व्वथा न संचरणीयमिति ; प्रत्युत्तीको वा कोऽप्यन्तरादिघातकरणार्थं तिष्ठन् वर्तते; स्त्रियो नपुंसका वा कामबहुलास्तदा उपसर्गयेयुः, संसक्तो वा प्राणजातिभिरपान्तराले मार्गः, ततोऽन्धकारेणोपाधिकान् गृह्णन्ति । वर्षे वा पतत् संभाव्यते, (चिक्खिउवणं चि) कर्दमो वा पथि चूयानस्ति, ततो रात्रौ पादलक्षः कर्दमः कथं क्रियते ? (कंटे चि) कण्टका वा मार्गेऽतिबहुवः, ते रात्रौ परिहर्तुं न शक्यन्ते । पतैर्व्याघ्रातकारणैः समुपस्थितैः देशतः सर्व्वतो वाऽऽवश्यकमकृत्वा गच्छन्ति ।

तत्र देशतः कथमकृत्वेत्यत आह—

युतिमंगल कितिकम्मे, काउस्सगो य तिविह कियिकम्मे ।

ततो य पभिकपणे, आलोयणयाए कितिकम्पो ॥

स्तुतिमङ्गलमकृत्वा, स्तुतिमङ्गलाकरणे चायं विधिः—आवश्यकं समाप्ते द्वे स्तुती उच्चार्य तृतीयां स्तुतिमकृत्वा अभिशय्यां गच्छन्ति । तत्र च गत्वा पर्यापथिकीं प्रतिक्रम्य तृतीयां स्तुतिं ददति । अथवा आवश्यकं समाप्ते एकां स्तुतिं कृत्वा द्वे स्तुती अभिशय्यां गत्वा पूर्व्वविधिबोद्धा गच्छन्ति । अथवा समाप्ते आवश्यकं अभिशय्यां गत्वा तत्र तिष्ठः स्तुतीर्ददति । अथवा स्तुतिच्यो यद् वक्ति, तत् कृतिकर्म, तस्मिन्नकृते तेऽभिशय्यां गत्वा तत्रैर्यापथिकीं प्रतिक्रम्य मुखवस्त्रिकां च प्रत्युपेक्ष्य कृतिकर्म कृत्वा स्तुतीर्ददति । (काउस्सगो य तिविहं चि) त्रिविधे कायोत्सर्गे क्रमेणाकृते, तद्यथा—चरमकायोत्सर्गमकृत्वा अभिशय्यां गत्वा तत्र चरमकायोत्सर्गादिकं कुर्वन्ति । अथवा द्वौ कायोत्सर्गौ चरमावकृत्वा, यदि वा त्रीनपि कायोत्सर्गान् अकृत्वा, अथवा कायोत्सर्गभ्योऽर्वाकृतं यत् कृतिकर्म तस्मिन्नकृते; उपलक्षणमेतत्—ततोऽप्यर्वाकृतं क्षामणे, यदि वा ततोऽप्यर्वाकृतं कृतिकर्मणि अकृते, अथवा ततोऽप्यर्वाकृतं प्रतिक्रमणे अकृते, यदि वा ततोऽप्यर्वाकृतं आलोचने अकृते, अथवा ततोऽप्यारात्तने कृतिकर्मणि अकृते, अभिशय्यामुपगम्य तत्र तदावाश्यकं कर्तव्यमिति । एवमावश्यकस्य देशतोऽकरणमुक्तम् ।

इदानीं सर्व्वस्याऽकरणमाह—

काउस्सगमकाञ्चं, कितिकम्माहोयणं जहणेणं ।

गमणम्मी एस चिही, आगमणम्मी विहिं वोच्छं ॥

यो दैवसिकानि वारानुप्रेक्षार्थं प्रथमः कायोत्सर्गः, तमप्यकृत्वा । किमुक्तं भवति—सर्व्वमावश्यकमकृत्वा अभिशय्यां गच्छन्ति, किमेवमेव गच्छन्ति, उतास्ति कश्चन विधिः ? उच्यते—अस्तीति ब्रूमः । तथा चाऽऽह—(कितिकम्माहोयणं जहणेणं चि) जघन्येन जघन्यपदे सर्व्वमावश्यकमकृत्वा, सर्व्वं गुरुच्यो वन्दनं कृत्वा, यश्च सर्व्वोत्तमो ज्येष्ठः स आलोच्य, तदनन्तरमभिशय्यां गत्वा सर्व्वमावश्यकमहीनं कुर्वन्ति । एषोऽभिशय्यां गमने । अभिशय्यातः प्रत्यागमने पुनर्यो विधिस्तस्मिदानीं वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

आवस्सगं अकाञ्चं, निव्वायाएण होइ आगमणं ।

वायायम्मि उ जयणा, देसं सर्व्वं च काऊणं ॥

यदि कश्चनपि व्याघातो न भवति ततो निर्वाहयतेन व्याघ्राताजवेनाऽऽवश्यकमकृत्वा अभिशय्यातो वसतावागमनं भवति । आगत्य च गुरुभिः सहावश्यकं कुर्वन्ति । व्याघ्राते तु भजना । का पुनर्भजना ? इत्यत आह—देशमावश्यकस्य कृत्वा, सर्व्वं वा आवश्यकं कृत्वा ।

तत्र देशत आवश्यकस्य करणमाह—

काउस्सगं काञ्चं, कितिकम्माहोयणं पभिकमणं ।

किक्कम्मं तिविहं वा, काउस्सगं परिणा य ॥

कायोत्सर्गमाद्यं कृत्वा वसतावागत्य शेषं गुरुभिः सह कुर्वन्ति । अथवा द्वौ कायोत्सर्गौ कृत्वा, यदि वा त्रीन् कायोत्सर्गान् कृत्वा, अथवा कायोत्सर्गत्रयानन्तरं यत् कृतिकर्म तत्कृत्वा, अथवा तदनन्तरमाहोचनामपि कृत्वा, यदि वा तत्परं यत्प्रतिक्रमणं तदपि कृत्वा, अथवा तदनन्तरं यत्कृतिकर्म छिभेदं, तत् क्षामणादर्वाकृतं, परं चेत्थर्थः, तदपि कृत्वा । पाठान्तरम्—“ तिविहं ते वि ” मूलकृतिकर्मोपेक्षया त्रिविधं वा कृतिकर्म कृत्वा । अथवा कायोत्सर्गं चरमे पागमासिकं कृत्वा, परिज्ञा प्रत्याख्यानं, तामपि वा कृत्वा । अत्रायं विधिः—सर्व्वे साधवश्चरमकायोत्सर्गं वसतावागत्य गुरुसमीपे वन्दनकं कृत्वा, सर्व्वोत्तमश्च ज्येष्ठ आलोच्य, सर्व्वे प्रत्याख्यानं शृण्वन्ति । अथवा—सर्व्वमावश्यकं कृत्वा, एकां च स्तुतिं दत्वा, शेषे द्वे स्तुती कृत्वा, शेषं गुरुसकाशे कुर्वन्ति । तदेवमुक्तं देशत आवश्यकस्य करणम् ।

अधुना सर्व्वतः करणमाह—

युतिमंगलं च काञ्चं, आगमणं होति अभिनिषिञ्जातो ।

वितियपदे जयणा ऊ, गिझाणमादी उ कायव्वा ॥

अथवा प्रत्याख्यानं, तदनन्तरं स्तुतिं, मङ्गलं च स्तुतित्रयाकर्षणरूपं तत्र कृत्वा अभिशय्यात आगमनं भवति । तत्रैव सामाचारी—गुरुसमीपे ज्येष्ठ एक आलोचयति, आलोच्य प्रत्याख्यानं शृण्वन्ति, शेषैः ज्येष्ठस्य पुरत आलोचना । प्रत्याख्यानं च कृतं, वन्दनकं च सर्व्वे ददति, क्षामणं च । द्वितीयपदे अपवादपदे ग्लानादिषु प्रयोजनेषु भजना कर्तव्या । किमुक्तं भवति—ग्लानादिकं प्रयोजनमुद्दिश्य वसतो नागच्छेयुरपीति ।

शानादीन्येव प्रयोजनान्याह—

गेद्वस वास महिआ, पदुड अंतरे निवे अगणी ।

अहिगरणहृत्पिसंभम-गेहस्य निवेयणा नवरिं ॥

ग्लानत्वमेकस्य बहूनां वा साधूनां तत्राभवत्, तत्र सर्वेऽपि साधवस्तत्र व्यापृतीभूता इति न वसतावागमनम् । अथवा वर्षे पतितुमारब्धम् । महिका वा पतितुं लग्ना । यद्वा- (पटुट्ठि) प्रविष्टः कोऽप्यन्तरा विरूपकरणाय तिष्ठति । अन्तःपुरं वा तदानीं निर्गतुमारब्धं, तत्र च राज्ञा बद्धोषितम्-यथा पुरुषेण न केनापि रथ्यासु संवरितव्यम् । राजा वा तदा निर्गच्छति, तत्र हयगजपुरुषादीनां संमर्दः । अभिकायो वाऽपान्तराले महान् उद्यतः । अधिकरणं वा गृहस्थेन समं कथमपि जातं बृहद्, वृषणास्तदुपशमयितुं लग्नाः । इस्ति संभ्रमो वा जातः । किमुक्तं भवति? हस्ती कथमप्यालानस्तम्भं भङ्क्त्वा शून्यासनः स्वेच्छया तदा परिभ्रमति । एतेषु कारणेषु नागच्छेयुरपि वसतिम् । नवरमेतेषु कारणेषु मध्ये ग्लानत्वे विशेषः ; यदि ग्लानत्वमागादमुपजातमेकस्य बहूनां वा, तदा गुरूणां निवेदना कर्तव्येति । समाप्ता प्राक्तनसूत्रस्य निर्विशेषा व्याख्या । व्य० १ उ० ।

अभिणिसम-अभिनिस्त-त्रि० । अभिविधिना निर्गताः सटास्तदवयवरूपाः, केशरिस्कन्धसटा वा यस्य तदभिनिस्तम् । बहिरभिनिर्गतावयवे, भ० १५ श० १ उ० ।
अभिणिसिद्ध-अभिनिस्त-त्रि० । बहिर्भागाभिमुखं निष्ठे, जी० ३ प्रति० । रा० ।

अभिणिसिद्धि-अभिनेषेधिकी-स्त्री० । निषेधः-स्वाध्याय-व्यतिरेकेण सकलव्यापारप्रतिषेधः; तेन निर्वृत्ता नैषेधिकी । अभि अभिमुख्येन संयतप्रायोग्यतया नैषेधिकी अभिनेषेधिकी । दिवा स्वाध्यायं कृत्वा रात्रौ प्रतिगन्तव्यायां वसतौ, व्य० १ उ० । (तन्मनवक्तव्यताऽनन्तरमेव 'अभिणिसज्जा' शब्दे ७१५ पृष्ठे दर्शिता)

अभिणिसिद्ध-अभिनिस्त-त्रि० । बहिष्ठाभिर्गते, "बहिया अभिणिससरो पमासैति" । भ० १५ श० ए उ० ।

अभिणिसकम-अभिनिस्त-त्रि० । अभिमुख्येन कर्मणा मायया वा कृते, "अभिणिसकडेहिं मुच्छिप, तिष्ठं से कस्मेहिं किञ्चती" । सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

अभिणिस-अभिनि-त्रि० । अविशीर्णं, उपा० २ अ० । भिन्नशब्दार्थविरुद्धे, वृ० ३ उ० । नि० चू० ।

अभिणिसंगति-अभिनिग्रन्थि-पुं० । सहृदय्यनवातसम्यग्दर्शने, पञ्चा० ११ विव० ।

अभिणिसुडो-देशी-रिक्तपुटे, शिशुजिः क्रीमया जनप्रसोभार्थं विपणिमार्गे रिक्ता पुटिका या किप्यते सैवमुच्यते । दे० ना० १ वर्ग ।

अभिणिसाय- (जाणिय)-अभिज्ञाय-अव्य० । ज्ञात्वेत्यर्थे, आचा० १ श्रु० ए अ० १ उ० । बुद्धेत्यर्थे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ६ उ० । अभिमुख्येन परिच्छिद्य इत्येतेषां शब्दानामर्थेषु, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

अभिणिसादसण-अभिज्ञातदर्शन-त्रि० । सम्यक्त्वभावनया प्राविते, आचा० १ श्रु० ए अ० १ उ० ।

अभिणिसायार-अभिज्ञाचार-पुं० । न भिन्नो न केनचिदप्यती-चारविशेषेण अण्डित आचारो ज्ञानाचारादिको यस्यासाव- १८२

भिज्ञाचारः । (व्य०) जात्योपजीवनादिपरिहरति, व्य० ३ उ० ।
अजितत-अभितप्त-त्रि० । अभिना अभिमुख्येन सन्तापिते, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

अजितपमाण-अभितप्यमान-त्रि० । कदर्थ्यमाने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

अभिताव-अभिताप-अव्य० । तापान्निमुखे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । ककचपाटनकुम्भीपाकतप्तपुपानशालमल्यालि-ङ्गनादिरूपे सन्तापे, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । दाहे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

अभितप्य-अभिपुत-त्रि० । विशिष्टगुणोत्कीर्तनेन व्यावर्तिने, संथा० ।

अजितपुष्पमाण-अजिष्णुवत्-त्रि० । संस्तुवति, स्था० ६ उ० ।

अजिष्णुयमान-त्रि० । अभिनन्द्यमाने संस्तुयमाने, स्था० ६ उ० । कल्प० । आ० म० ।

अजिदुग-अभिदुर्ग-पुं० । कुम्भीशालमल्यादौ, (सूत्र०) अति-विषमे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । अभिस्थाने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

अभिदुय-अभिदुत-त्रि० । अध्यवसायरूपेण व्याप्ते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । गर्भाधानादिदुःखैः पीडिते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

अभिधारण-अभिधारण-न० । प्रवृत्त्यर्थमाचार्यादेर्मनसा संकल्पने, तच्च द्विधा-अनिर्दिष्टं, निर्दिष्टं च । अनिर्दिष्टं नाम अभिधारयन् कमप्याचार्यं विशेषतो न निर्दिशति । स च अभिधारको द्विधा-संज्ञी, असंज्ञी च । पुनरेकैको द्विधा-गृहीत-विज्ञः, अगृहीतविज्ञश्च । (वृ०) मनसि करणे, वृ० ३ उ० । व्य० ।
अभिधेज-अभिधेय-त्रि० । अर्थे शब्दवाच्ये, यथा घटशब्देन घटोऽभिधीयते । विशेष० । नि० चू० ।

अभिपवुट-अभिपवुट-त्रि० । कृतवर्षे, "पासावासे अभिपवुटे बहवे पाणा" । आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

अभिप्रायणाम-अभिप्रायिकनामन्-न० । अभिप्रायतः क्रियमाणे नामनि, अनु० ।

से किं तं अभिप्रायणामे ? । अभिप्रायणामे अत्र ए निनुए वकुलए पलासए सिएए पीलुए करीरए । सेतं अ-भिप्रायणामे ॥

इह यदृक्षादिषु प्रसिद्धम् 'अम्बक-निम्बक' इत्यादि नाम देश-रुक्षा स्वाभिप्रायानुरोधतो गुणनिरपेक्षं पुरुषेषु व्यवस्थाप्यते, तदभिप्रायिकं स्थापनानामेति । जावार्थः-तदेतत्स्थापनाप्रमाणनिरपेक्षं सप्तविधं नामेति । अनु० ।

अभिप्राय-अभिप्राय-पुं० । मनोविकल्पे, विशेष० । बुद्धिविपर्यये, आ० म० द्वि० । बुद्धेरध्यवसाये, आ० म० प्र० । चेतःप्रवृत्तौ, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । अभिप्रायश्चतुर्विधः-श्रौ-त्पत्तिकी, वैतयिकी, कर्मजा, पारिणामिकीत्यादिना । आ० चू० । संविज्ञानमवगमो जावोऽभिप्राय इत्यनर्थान्तरम् । आ० म० प्र० । (अस्य च 'बुद्धि' शब्दे व्याख्या दृष्टव्या)

अभिप्रायसिद्ध-अभिप्रायसिद्ध-पुं० । बुद्धिसिद्धे, आ० म० ।

साम्प्रतमभिप्रायसिद्धं प्रतिपादयन्नाह—

विपुला विमला सुहृमा, जस्स मई जो चउव्विहाए वा ।
बुद्धीए संपन्नो, स बुद्धिसिद्धो इमा सा य ॥

विपुला विस्तारवती, एकपदेनानेकपदानुसारिणीति भावः ।
विमला संशयविपर्ययानध्यवसायमलरहिता, सूक्ष्मा अतिदुर्लभ-
बोधसूक्ष्मव्यवहितार्थपरिच्छेदसमर्था, यस्य मतिः स बु-
द्धिसिद्धः । यदि वा—यद्यतुर्विधया औत्पत्तिकयादिभेदभिन्नया
बुद्ध्या संपन्नः स बुद्धिसिद्धः । आ० म० द्वि० । आ० चू० ।
(अस्य कथा 'उत्पत्तिया' शब्दे द्वितीयभागे ८२५ पृष्ठे दृश्यते)

अभिप्रेय-अभिप्रेत-त्रि० । मनोविकल्पिते, विशेषे० । आचा० ।
कामयति, दश० ६ अ० । अभिप्रेतविषये, संयोगे च । उक्त० १
अ० । ('संयोग' शब्देऽस्य विवृतिः)

अभिभव-अभिजव-पुं० । अभियोगे, आव० ५ अ० । पराजये,
आचा० १ श्रु० ९ अ० २ व० । आ० चू० । अभिभवो नामादिभेद-
तदर्थतुधा । द्रव्याभिजवो रिपुसेनादिपराजयः, आदित्यतेजसा
वा चन्द्रग्रहनक्षत्रादितेजोऽभिभवः । भावाभिजवस्तु-परीषदो-
पसर्गानीकजयात् ज्ञानदर्शनावरणमोहान्तरायकर्मनिर्द्वन्द्वं, प-
रीषदोपसर्गादिसेनाविजयाद्विमलं चरणं, चरणशुद्धेर्ज्ञानावर-
णादिकर्मकृत्यः, तत्कृत्याभिरावरणमप्रतिहतमशेषहेयग्राहि केव-
लमुपजायते । इदमुक्तं भवति-परीषदोपसर्गज्ञानदर्शनावरणीय-
मोहान्तरायाश्च अभिभव केवलमुत्पाद्य तैरुपलब्धमिति । आचा०
१ श्रु० १ अ० ४ व० ।

अभिजत्रिय-अभिज्यू-अव्य० । जित्वेत्यर्थे, भ० ६ श० ३३ उ० ।

अभिज्यू-अभिज्यू-अव्य० । अभिमुख्येन पीमयित्वेत्यर्थे,
सूत्र० २ श्रु० १ अ० । जित्वेत्यर्थे, प्रश्न० २ आश्र० द्वा० । परा-
जित्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । दश० । तिरस्कृत्येत्यर्थे च । आ-
चा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० ।

अभिज्यूत-त्रि० । व्यप्ते, जं० २ वक्त्र० । तिरोहितशुभव्यापारे
च । आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

अभिज्यूणाणि (ए)-अभिज्यूणानि-पुं० । अभिज्यू
पराजित्य मत्यादीनि चत्वार्यपि ज्ञानानि यद्वर्तते ज्ञानं केवला-
ख्यं तेन ज्ञानेन ज्ञानी । केवलिति, सूत्र० १ श्रु० ६ उ० ।

अभिजमंतिऊण-(अभिजमंतिय)-अभिजमन्त्य-अव्य० । मन्त्र-
पात्रेन संस्कृत्येत्यर्थे, "रायगणे जे खंभा, अज्जाति ते अभिमं-
तिय आभासेण उप्पाइया" आ० म० द्वि० । नि० चू० ।

अभिजन्तु-अभिजन्तु-अव्य० । "न्यएयोऽङ्गः" ८ । ४ । ३०५ ।
इति वैशाखा न्यएयोः स्थाने ङ्जो जातः । अर्जुनस्य सुभद्रायां
जाते पुत्रे, प्रा० ४ पाद ।

अभिजय-अभिजय-त्रि० । इष्टे, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० । विशेषे० ।

अभिजयद्-अभिजयार्थ-पुं० । अवधारितार्थे, ज्ञा० १ अ० ।

अभिजय-अभिजय-पुं० । अभि-मद्-भावे घञ् । आत्मन्यु-
त्कर्षारोपे, मिथ्यागर्वे, अर्थादिदोषे, ज्ञाने, प्रलये, हिंसायां च ।
वाच० । "अभिजयो माणो जणति" । नि० चू० १ उ० ।
('इन्द्रज' शब्दे द्वितीयभागे ५४४ पृष्ठे तदभिमानो दृश्यः)

अभिमाणवद्-अभिमानवद्-त्रि० । अभिमानारूपदे, सूत्र० १
श्रु० १३ उ० ।

अभिमार-अभिमार-पुं० । विशेषतोऽग्निजनके धृक्विशेषे,
वक्त० ३ व० ।

अभिमुद्-अभिमुख-त्रि० । अभि भगवन्तं मन्वीहृत्य मुख-
मस्येति अभिमुखः । भगवतः संमुखे, रा० । कृतोद्यमे, पा० ।
चं० प्र० । ज्ञा० । स्था० । अन्त० । सू० प्र० । औ० ।

अभिपद-अभिचन्द्र-पुं० । महाबलस्य राक्षः स्वनामख्याते
प्रियवयसे, ज्ञा० ८ अ० ।

अभियावण-अभ्यापण-त्रि० । अभिमुख्येन जोगानुकूल्ये-
नाऽऽपन्नो व्यवस्थितः । सावधानुष्ठानेषु प्रतिपक्षे, सूत्र० १ श्रु०
४ अ० २ व० ।

अभिरद्-अभिरति-स्त्री० । लोकेऽर्थादिभ्य आभिमुख्येन रतौ,
विशे० ।

अभिरमंत-अभिरमण-त्रि० । अभितो रतिं कुर्वाणे, "अभि-
रमणा तुष्टा" प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।

अभिराम-अभिराम-त्रि० । रम्ये, ज्ञा० १३ अ० । औ० । अभिर-
मणीये, चं० प्र० २० पाहु० । विपा० । रा० । आ० म० । स० ।
मनोहे, ज्ञा० १७ अ० । मनोहरे, कल्प० १ क० ।

अभिरुद्-अभिरुचित-त्रि० । स्वाहुजावमिवोपगते, भ० ६
श० ३३ व० ।

अभिरुव-अभिरूप-त्रि० । अभि अभिमुख्येन सदाऽवस्थितानि
रूपाणि राजहंसचक्रवाकसारसादीनि गजमहिषमृगयूयादीनि
वा जलान्तर्गतानि करिमकरादीनि वा यस्मिंस्तदभिरूपमिति ।
सूत्र० २ श्रु० १ अ० । अभिरूपं प्रति प्रत्येकमभिमुखमतीव
चेतोहरित्वाद् रूपमाकारो यस्य स अभिरूपः । रा० । अभि-
सर्वेषां रूपानां मनःप्रसादानुकूलतया अभिमुखं रूपं यस्य तत्
अभिरूपम् । अत्यन्तकमनीये, तं० । जी० । प्रज्ञा० । स्था० ।
अभिमतरूपे, विपा० १ श्रु० २ अ० । जं० । छद्मरं छद्मरं प्र-
त्यभिमुखं न कस्यचिद्विरागहेतुरूपमाकारो यस्य सोऽभिरूपः ।
रा० । अभिमुखमतीवोत्कटं रूपमाकारो यस्य सः । सू० प्र० १
पाहु० । मनोहररूपे, ज्ञा० १ अ० । उपा० औ० । भ० । अभि-
प्रतिक्षणं नवं नवमिव रूपं यस्य तदभिरूपम् । आ० म० प्र० ।
अनुसमयमहीयमानरूपे, स० । "अभिरुवं अभिरुवं परिभुवं
पडिरुवं पासादीयं पासादीयं" आचा० २ श्रु० ४ अ० २ व० ।

अभिलप्प-अभिलाप्य-त्रि० । कथनयोग्ये, प्रकापनयोग्ये,
आ० म० प्र० । सूत्र० । "जे पुण अभिलप्पा ते दुविहा भवं-
ति । तं जहा-पणवणिज्जा, अपणवणिज्जा य । तत्थ जे ते
अपणवणिज्जा तेसु वि ण चेव अहिगारो अत्थि सि । जे पुण
पणवणिज्जा भावा ते केवलणाणेण पासिऊण तित्थयरो ति-
त्थकरनामकम्मोदण सव्वसत्ताणं अणुग्गहनिमित्तं नासति" ।
आ० चू० १ अ० ।

अभिलाव-अभिलाप-पुं० । अभिलप्यते अभिमुख्येन व्यक्त-
मुच्यते अनेनार्थ इत्यभिधापः । वाचके शब्दे, तद्विषये संयोगे
च । उक्त० १ अ० । आ० म० । विशेषे० । प्रज्ञा० ॥

अभिलाषाविविध-अभिलाषाविविधार्थ-पुं० । शब्दसंस्मरणे,
कर्म० ६ कर्म० ।

अभिलाषाविविध-अभिलाषाविविध-पुं० । अभिलष्यतेऽनेनेति
अभिलाषः शब्दः, स एव पुरुषः पुंलिङ्गतयाऽभिधानात् । पु-
रुषभेदे, यथा-घटः कुटो वेति । आह च-“ अभिलाषो पुंलि-
गाभिधानमेतत् घटो वव ” । स्था० ३ टा० १ उ० । आ० चू० ।
विशे० । आ० म० ।

अभिलाष-अभिलाष-पुं० । इच्छायाम्, स्था० ५ टा० २ उ० ।
इच्छेऽप्यधिकतरस्य वाञ्छायाम्, स्था० ४ टा० ३ उ० । यदि-
दमहं प्राप्नोमि ततो ज्ञेयं भवतीत्याद्यन्तरानुविद्धायां प्रार्थना-
याम्, न० । ममेवंपुं० वस्तु पुष्टिकारि, तद्यदादमवाप्यते ततः
समीचीनं जवतीत्येवं शब्दार्थोद्देशानुषङ्गे स्वपुष्टिनिमित्तप्रत-
प्रतिनियतवस्तुप्राप्त्यध्यवसाये, न० । आ० म० । इष्टेषु श-
ब्दादिषु जोगेच्छायाम्, स्था० ५ टा० २ उ० ।

अभिविद्धि-अभिविद्धि-त्रि० । मासजदे, संवत्सरजदे च । स्था० ।
तत्र एकविंशतिशतानि, एकविंशत्युत्तरशतं चतुर्विंशत्युत्तरशत-
प्रागानामभिविद्धितमासः, एवंविधेन मासेन द्वादशप्रमाणोऽ-
भिविद्धितसंवत्सरः । स च प्रमाणेन त्रीणि शतान्यह्नां व्यशी-
त्यधिकानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्विषष्टिजागाः-३८३ । ४४ । ६३ ।
स्था० ५ टा० ३ उ० । चू० कल्प० । स० । चं० प्र० । व्य० । यस्मिन्
संवत्सरे अधिकमाससंभवेन त्रयोदश चन्द्रमासा भवन्ति, सो-
ऽभिविद्धितसंवत्सरः । उक्तं च-“ तेरस्य चंद्रमासा, एते
अभिविद्धिश्च उ नायव्यो ” जं० २ वक्त्र० ।

ता एषसि णं पंचपदं संवत्तराणं पंचमस्स अभिविद्धि-
यसंवत्सरस्स अभिविद्धियमासे तिमतीमुहुत्तेणं अटोरत्तेणं
गणिज्जमाणे केवइयराइंदियगेणं आहिणं । ता एकतीसं
राइंदियाइं एगुणतीसं च मुहुत्ता सत्तरसवावट्टिभागे मुहुत्तस्स
राइंदियगेणं आहितेति वदेज्जा । ता से णं केवइय मुहुत्तगे-
णं आहिता । ता एव एगुणसट्ठे मुहुत्तसते सत्तरस यवाव-
ट्टिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तगेण आहिता । ता एतेसि णं अट्टा
टुवालससुत्तकडा अभिविद्धीए संवत्तरे । ता से णं केवइय
राइंदियगेणं आहिता ति वदेज्जा । ता तिषि तेसीए रा-
इंदियसते एकवीसं च मुहुत्ते अट्टारसवावट्टिभागे मुहुत्त-
स्स राइंदियगेणं आहिता ति वदेज्जा । ता से णं केव-
तियमुहुत्तगेणं आहिता ति वदेज्जा । ता एकारमुहुत्तस-
ट्टस्स पंचए एकारे मुहुत्ते सते अट्टारस य वावट्टिभागे
मुहुत्तस्स मुहुत्तगेणं आहिता ति वदेज्जा ॥

‘ ता एषसि णं, इत्यादि पञ्चमाभिविद्धितसंवत्सरविषयं
प्रश्नसूत्रं सुगमम् । जगवानाह- (एकतीसमित्यादि) ता
इति पूर्ववत् । एकविंशद् रात्रिन्दिवानि, एकोनविंशच्च मु-
हूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तदश द्वाषष्टिजागा रात्रिन्दि-
वाप्रमाणस्याता इति वदेत् । तथाहि-त्रयोदशनिश्चन्द्रमासै-
रभिविद्धितसंवत्सरः । चन्द्रमासस्य च परिमाणमेकोनविं-
शत् रात्रिन्दिवानि, एकस्य च रात्रिन्दिवस्य द्वाविंशद् द्वा-
षष्टिभागाः । २६ । ३३ । एतत् त्रयोदशभिर्गुण्यते, ततो यथा-
संज्ञं द्वाषष्टिभागः रात्रिन्दिवेषु कृतेषु जातमिदं त्रीण्यहो-

रात्रिशतानि व्यशीत्यधिकानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिजागा
अहोरात्रस्य-३८ । ३ । ३३ । एतदभिविद्धितसंवत्सरपरिमाण-
म् । तत्र त्रयाणां अहोरात्रशतानां व्यशीत्यधिकानां द्वादशभि-
र्भागे ह्येते लब्धा एकविंशद्दहोरात्राः, शेषास्तिष्ठन्त्येकादश । ते
मुहूर्तकरणार्थं त्रिशता गुण्यन्ते, जातानि त्रिंशदधिका-
नि त्रीणि शतानि ३३० । येऽपि च चतुश्चत्वारिंशद्द्वाषष्टिभागा
रात्रिन्दिवस्य, तेऽपि मुहूर्तकरणार्थं त्रिशता गुण्यन्ते, जातानि
त्रयोदशशतानि त्रिंशत्यधिकानि १३२० । तेषां द्वाषष्ट्या जागो
ह्रियते, लब्धा एकविंशतिमुहूर्ताः, शेषास्तिष्ठन्त्येकादश । तत्रै-
कविंशतिमुहूर्ता मुहूर्तराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि मुहूर्तानां
त्रीणि शतान्येकपञ्चाशदधिकानि ३५१ । एतेषां द्वादश-
भिर्भागे ह्रियते, लब्धा एकोनविंशन्मुहूर्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति
त्रयः । ते द्वाषष्टिजागकरणार्थं द्वाषष्ट्या गुण्यन्ते, जातं
एकशीत्यधिकं शतम् १८६ । ततः प्रागुक्ताः शेषीकृता मु-
हूर्तस्याष्टदश द्वाषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जाते द्वे शते चतु-
रसरे २०४ । तयोर्द्वादशभिर्भागे ह्रियते, लब्धा मुहूर्तस्य
सप्तदश द्वाषष्टिभागाः । (ता से णमित्यादि) ता इति पूर्ववत् ।
सोऽभिविद्धितमासः कियान् मुहूर्ताभिरेणाख्यात इति वदेत् ? ।
भगवानाह- (ता नवेत्यादि) नव मुहूर्तशतानि एकोनपञ्चाधि-
कानि ९५६ । सप्तदश च मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागाः । तथाहि-
एकविंशदप्यहोरात्राः त्रिशता गुण्यन्ते, जातानि नवशतानि
त्रिंशदधिकानि मुहूर्तानाम् । तत् उपरितना एकोनविंशन्मुह-
ूर्तस्तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातानि मुहूर्तानामेकोनपञ्चाधिकानि नव-
शतानि । (ता एषसि णमित्यादि) प्राग्वद् व्याख्येयम् । (ता से
णमित्यादि) रात्रिन्दिवप्रश्नसूत्रं सुगमम् । जगवानाह- (ता
तिष्ठीत्यादि) त्रीणि रात्रिन्दिवशतानि व्यशीत्यधिकानि एक-
विंशतिमुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्याष्टदश द्वाषष्टिभागा रात्रि-
न्दिवप्रमाणस्याता इति वदेत् । तथाहि-एकविंशद् अहोरात्रा द्वा-
दशभिर्गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि द्विसप्तत्यधिकानि रा-
त्रिन्दिवानाम् ३७२ । तत् एकोनविंशत् मुहूर्ता द्वादशभिर्गुण्यन्ते,
जातानि त्रीणि शतानि अष्टाचत्वारिंशदधिकानि ३४८ । तेषा-
महोरात्रकरणार्थं त्रिशता भागो ह्रियते, लब्धा एकादश अहोरा-
त्राः, अष्टादश तिष्ठन्ति । येऽपि च सप्तदश द्वाषष्टिजागाः मुहूर्त-
स्य, तेऽपि द्वादशभिर्गुण्यन्ते, जाते द्वे शते चतुरसरे ३०४ ।
ततो द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धास्त्रयो मुहूर्ताः, ते प्राक्तनेषु
अष्टादशसु मध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जाता एकविंशतिमुहूर्ताः । शेषा-
स्तिष्ठन्त्येकादश द्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्य । (ता से णमित्यादि)
प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह- (एकारसंख्यादि) एकादश
मुहूर्तसहस्राणि पञ्च मुहूर्तशतानि एकादशाधिकानि अष्टा-
दश च द्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्येति मुहूर्ताभिरेणाभिविद्धितसंवत्सर
आख्यात इति वदेत् । तथाहि-अभिविद्धितसंवत्सरस्य परिमाणं
त्रीण्यहोरात्रशतानि व्यशीत्यधिकानि एकविंशतिमुहूर्ताः, एक-
स्य च मुहूर्तस्याष्टदश द्वाषष्टिभागास्तत्र एकैकास्मिन् रात्रि-
न्दिवे त्रिंशद् मुहूर्ता इति त्रीण्यहोरात्रशतानि व्यशीत्यधिका-
नि त्रिशता गुण्यन्ते, गुणयित्वा चोपरितना एकविंशतिमुहूर्ता-
स्तत्र प्रक्षिप्यन्ते, ततो यथोक्ता मुहूर्तसंख्या भवतीति ।
चं० प्र० १२ पाहु० । नि० चू० । व्यो० । जं० । (अवशेषा व-
क्तव्यता “ मास ” “ संवत्सर ” शब्दयोः करिष्यते)

अभिवहेमाग-अभिवर्द्धयत्-त्रि० । अभिवर्द्धिं कुर्वाणे, जं० ७ वक्त्र० ।

अभिवायण-अभिवादन-त० । वाहनमस्कारे, दश० २ चू० ।
उक्त० । पादयोः प्रणिपतने, तं० । कायेन प्रणिपाते, संधा० ।
आचा० ।

अभिवायमाण-अभिवादयत्-त्रि० । अभिवादने कुर्वाणे, आ-
चा० १ भु० ६ अ० १ उ० ।

अभिवाहरण-अभिव्याहरण-स्त्री० । संशब्दनायाम्, पञ्चा०
२ विव० ।

अभिवाहार-अभिव्याहार-पुं० । अभिव्याहरणमभिव्याहारः ।
कालिकादिभूतविषये उद्देशसमुद्देशादौ, आलोचनादिषु अष्टमे
तये, विशेष० । आ० म०

अधुना चरमद्वारं व्याचिख्यासुराह—

अभिवाहारो कालिय-सुयस्स सुत्तत्तदुजणं ति ।

द्वग्गुणपज्जवेहिं य, दिठ्ठिवायम्म बोधव्वे ॥

अभिव्याहरणं शिष्याचार्ययोः वचनप्रतिवचने अभिव्याहारः ।
स च कालिकभूते आचार्यादौ, (सुत्तत्तदुजणं ति) सूत्रतो
ऽर्थतः, तदुभयतश्च । इयमत्र भावना-शिष्येण इच्छाकारेणैवम-
हाद्युद्देशस्वेत्युक्ते सति इच्छापुरस्सरमाचार्यवचनम्-‘अहमस्य
साधारिदमङ्गमध्ययनमुद्देशं वा उद्दिशामि’ वदामीत्यर्थः । आलो-
पदेशपावर्ष्यव्यापनार्थं कृमाश्रमणानां हस्तेन सौन्दर्येक्या सूच-
तोऽर्थतस्तदुभयतो वाऽस्मिन् कालिकभूते । अथोत्कालिके दृष्टिवादे
कथम् ? इत्यत आह-द्वयगुणपर्यायेश्च दृष्टिवादे बोद्धव्योऽभि-
व्याहारः । एतदुक्ते भवति-शिष्यवचनानन्तरमाचार्यवचनम्-‘इ-
दमुद्दिशामि सूत्रतोऽर्थतस्तदुभयतो द्वयगुणपर्यायैरनन्तरम-
ङ्गसहितैरिति’ । एवं गुरुणा समादिष्टेऽभिव्याहारे शिष्याभिव्या-
हारः । शिष्यो ब्रवीति-‘उद्दिशस्वेदं मम, इच्छाम्यनुशासनं क्रि-
यमाणं पूज्यैरिति । एवमभिव्याहारद्वारमष्टमं नीतिविशेषनये ।
आ० म० प्र० ।

अभिविहि-अभिविधि-पुं० । सामस्ये, पञ्चा० १५ विव० ।
आ० म० ।

अभिवृद्धि-अभिवृद्धि-पुं० । अहिर्बुजापरनामके उत्तरभाज्य-
दनकत्रे, जे० ७ चक्र० ।

अभिवृद्धि-अभिवर्ध-अव्य० । अभिवृद्धिं कारयित्वेत्यर्थे,
सू० प्र० १ पादु० ।

अभिवृजण-अभिव्यञ्जन-त० । स्वरूपतः प्रकाशने, सूत्र० १
भु० १ अ० १ उ० ॥

अभिसंका-अभिशाङ्का-स्त्री० । तथ्यानिर्णये, सूत्र० २ भु० ६
अ० । स्था० । “भूयाभिसंकाइ दुग्गुणमाणे, ण णिव्वहे मंतप-
वेण मोयं” ज्ञतेषु प्राणिषु अभिशङ्का उपमर्दशङ्का, तथाऽऽशी-
र्वादं सावद्यं, जुगुप्सां वा न भूयात् । सूत्र० १ भु० १४ अ० ।

अभिसंकि (ण)-अभिशाङ्किन्-त्रि० । “उज्जु मारमिशं-
की मरणा पमुच्चति” । मरणं मारः, तदभिशाङ्की मरणा-
दुद्दिग्मस्तत्करोति येन मरणात् प्रमुच्यते । आचा० १ भु० ३
अ० १ उ० ।

अभिमं (स्सं) ग-अभिष्वङ्ग-पुं० । भावरागे, विशेष० । अध्यु-
पपत्तौ, स्था० ३ वा० ४ उ० ।

अभिसंजाय-अभिसंजात-त्रि० । पेशीं यावदुत्पन्ने, आचा०
१ भु० ६ अ० १ उ० ।

अभिसंधारण-अभिसंधारण-त० । पर्वलोत्तरे, आचा० १
भु० १ अ० १ उ० ।

अभिसंधिय-अभिसंधित-त्रि० । गृहीते, आचा० १ भु० ४
अ० २ उ० ।

अभिसंचय-अभिसंचय-त्रि० । यावत्कलत्रं तावदभिसंचयः ।
आचा० १ भु० ६ अ० १ उ० । प्रादुर्भूते, आचा० २ भु० ३ अ० १ उ० ।

अभिसंवृद्ध-अभिसंवृद्ध-त्रि० । धर्मश्रवणयोग्यावस्थायां वर्तमाने,
आचा० १ भु० ६ अ० १ उ० ।

अभिसंयुद्ध-अभिसंयुद्ध-त्रि० । धर्मकथादिकं निमित्तमासाद्यो-
पलब्धपुण्यपापतया ज्ञाते, आचा० १ भु० ६ अ० १ उ० ।

अभिसमन्वागम-अभिसमन्वागत-त्रि० । अभिराजिमुख्येन स-
म्यगिष्टानिष्टावधारणतया अन्विति शब्दादिस्वरूपापगमात् प-
श्चादागतो ज्ञातः परिच्छिन्नः । आचा० १ भु० ३ अ० १ उ० । प्रज्ञां
अभिमुख्येन व्यवस्थिते, सूत्र० २ भु० १ अ० । आचा० । परिभो
गत उपजोगं प्राप्ते, ज्ञा० २ भु० । विशेषतः परिच्छिन्ने, म० ५ श०
४ उ० । मिहिते, ज० १५ श० १ उ० । अभिविधिना, सर्वाणीत्य-
र्थः । समन्वागतानि संप्राप्तानि जीवेन रसानुज्ज्ञाते सम्यग्भि-
(ज० १५ श० ४ उ०) उदयावल्लिकाशामागतेषु, ज० १३ श० ५
उ० । भोग्यावस्थां गतेषु, स्था० ४ वा० ३ उ० ॥

अभिसमागम-अभिसमागम-पुं० । अभिर्त्यर्थाभिमुख्येन न तु
विपर्ययात्कथं तथा समिति सम्यक् न संशयतया तथा आ-म-
व्यादया गमनमभिसमागमः । वस्तुपरिच्छेदे, स्था० ।

तिविहे अभिसमागमे पचचे । तं जहा-उहुं अहं तिरियं ।
जया णं तहा रुवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अइसेसे
णाणदंसणे समुणज्जइ, से णं तण्णदमयाण उहुमजिसमेइ,
तओ तिरियं, तओ पच्चा, अइ अइहोयोगेणं दुर-
जिगमे पचचे समणाउसो ! ॥

(अइसेस ति) शेषाणि उपास्यज्ञानान्वतिकांतमतिशेषं ज्ञान
दर्शनं, तच्च परमावधिकर्षणीतं सम्भाव्यते, केवलस्य न क्रमे-
लोपयोगः; येन-तत्प्रथमतयेत्यादि सूत्रमनवद्यं स्यादिति । तस्य
ज्ञानादेरुत्पादस्य प्रथमता तत्प्रथमता, तस्याः (उहुं ति) ऊर्ध्व-
लोकमभिसमेति-समभिगच्छति जानाति । ततस्तिर्यगिति ति-
र्यग्भोक्तृ, ततस्तृतीये स्थाने अथ इत्यधोलोकमभिसमेति । एवं च
सामर्थ्यात्प्राप्तमधोलोको दुरभिगमः, क्रमेण पर्यन्ताधिगम्यत्वा-
दिति । हे अमणायुष्मन् ! इति यौतमामन्त्रणमिति । स्था० ३
वा० ४ उ० ।

अभिसमागम-अभिसमागम-अव्य० । अभिराभिमुख्ये, स-
मेकीजाये, आह-मर्यादाभिबिध्योः । गम्ल-सुप्ल-गतौ, सर्व एव
गत्यर्थां ज्ञानार्थां हेयाः । आभिमुख्यं सम्यग्ज्ञातव्येत्यर्थे, “ एवं
अभिसमागम-चित्तमादाय आउसो ” दशा० ५ अध्या० ।
आचा० ॥

अभिसमेच्च-अभिसमेत्य-अव्य० । आभिमुख्येन सम्यगित्वा
ज्ञात्वा । आचा० १ भु० ३ अ० ३ उ० । आभिमुख्येन सम्यक्

परिच्छिद्य पृथक् प्रवेदितं वा । आचा० १ अ० ४ अ० २ उ० । अवगम्येत्यर्थः, स्था० ए ग० । आचा० । समधिगम्य अवबु-
ध्येत्यर्थः, अभिसमेत्य धर्म यावत्केवलित्वमुत्पादयेत् । “धर्मोपा-
देयतां ज्ञात्वा, संजातेच्छोऽत्र भावतः । इदं स्वशक्तिमालोच्य,
ग्रहणे संप्रवर्तते ” ॥१॥ स्था० २ ग० १ उ० ।

अभिसरण-अभिसरण-न० । आपेक्षिकसंमुखाभिगमने, प्रअ०
१ आअ० द्वा० ।

अभिसरित-अभिसरित-त्रि० । रत्यर्थे सङ्केतस्थलं प्रापिते,
आचा० १ अ० २ अ० ५ उ० ॥

अभिसव-अभिषव-पुं० । अनेकद्रव्यसन्धाननिष्पन्नसुरासौवी-
रकादौ मांसप्रकारखण्डादौ सुरामध्वाद्यभिष्यन्दिद्रव्ये, द्रव्यो-
पयोगे च । अयं च सावद्याहारवर्जकस्थानाभोगातिक्रमादि-
नाऽतिचारः । प्रव० ६ द्वार ।

अभिसिक्त-अभिषिक्त-त्रि० । कृतानिषेके जातानिषेके, “अ-
णेण अमयकवसेण अभिसिक्तो अन्मदियं सोजितुमादत्तो”
आ० म० प्र० ।

अभिसेग-अभिषेक-पुं० । शुक्रशोणितनिषेकादिक्रमे, आचा०
१ अ० ६ अ० २ उ० । सर्वोपधिसमुपस्कृततीर्थोदकैः राज्याधिष्ठा-
तृत्वादिप्राप्त्यर्थे मन्त्रोच्चारणपूर्वकं तद्योग्यशिरसोऽभ्युक्षणम् ।
संथा० ।

तत्रेच्छाणामभिषेक इत्यम-

जेणामेव अभिसेयसभा तेणामेव उवागच्छति, उवागच्छि-
त्ता अभिसेयसजं अणुपयाहिणं करेमाणे पुरच्छिन्निष्ठेण
दारणेण अणुपविसति, अणुपविसित्ता जेणेव सीहासणे तेणे-
व उवागच्छति, तेणेव उवागच्छित्ता सीहासणवरगते पुर-
च्छाभिमुहे साण्णसण्णे । तए णं तस्स विजयस्स देवस्स
सामाणियपरिसोववण्णगा देवा आभिओगीए देवे सहावे-
ति, सदावेत्ता एवं वयामी-स्विप्पामेव जो देवाणुप्पिया । तुब्भे
विजयस्स देवस्स महत्थं महग्गं महरिहं विपुलं इंदानिसेयं
उवट्ठवेह । तए णं ते आजिओगिया देवा सामाणियपरिसो-
ववण्णएहिं देवेहिं एवं उत्ता समाणा इट्ठं जाव हियया कर-
तअपरिग्गहियं सिरसावचं मत्थए अंजलिं कहु ‘एवं देवा तह
त्ति’ आणाए विणएणं वयणं पभिसुण्णैति, पभिसुण्णैत्ता उच्च-
रपुरच्छिंयं दिसीजामं अवक्कमंति, अवक्कमित्ता वेउव्वियसमु-
ग्घाएणं समोहणंति, समोहणैत्ता संखिजाइं जोयणाइं संमं
णिसरंति, णिसरित्ता तावइयाइं पोग्गलाइं गेएट्ठ । तं जहा-
रयणाए० जाव रिट्ठाणं अहा वायरे पोग्गले परिसामैति, परि-
सादित्ता अहा सुहमे पोग्गले पणित्तायंति, पणित्ताइत्ता दोब्बं पि
विउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति, समोहणित्ता अट्ठमयं सोव-
स्सियाणं कलसाणं, अट्ठमयं रूपमयाणं कलसाणं, अट्ठसयं
माणिमयाणं कलसाणं, अट्ठसयं सुवस्सरूपमयाणं कलसाणं,
अट्ठसहस्सं सुवस्सरूपमयाणं कलसाणं, अट्ठसयं रूपमणिया-
णं कलसाणं, अट्ठसयं सुवस्सरूपमणिमयाणं कलसाणं, अट्ठ-

सयं भूमियाणं कलसाणं, अट्ठसयं जिगाराणं कलसाणं,
एवं आयंसगाणं थालाणं पातीणं सुपतिट्ठकाणं चि-
त्ताणं रयणकरंडगाणं पुप्फचंगेरीणं० जाव लोमह-
त्थचंगेरीणं पुप्फपरुल्लगाणं० जाव लोमहत्थपरुल्लगाणं अ-
ट्ठसयं सीहासणाणं उत्ताणं चामराणं अवपमगाणं वट्ट-
काणं सिप्पीणं खोरकाणं पीणगाणं तेजसमुग्गकाणं अट्ठस-
हस्सं धूवककुत्थकाणं विउव्वंति । तेसा भावियए विउव्विए
य कलसे य० जाव धूवककुत्थए य गेएहंति, गेएहत्ता विज-
याओ रायहाणीओ पभिनिकखमंति, पभिनिकखमित्ता ताए
उक्किट्ठाए० जाव उच्छत्ताए दिव्वाए देवगतीए तिरियमसंखे-
ज्जाणं दीवसमुदाणं मज्झं मज्जेणं वीयीवयमाणा वीयीव-
यमाणा जेणेव खीरोदे समुहे तेणेव उवागच्छंति, तेणेव उवा-
गच्छित्ता खीरोदगं गेएहंति, खीरोदगं गेएहत्ता जाइं तत्थ
उप्पट्ठाइं० जाव सयसहस्सपत्ताइं० गेएहंति, ताइं गेएहत्ता
जेणेव पुक्खरोदे समुहे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता
पुक्खरोदगं गेएहंति, पुक्खरोदगं गेएहत्ता जाइं तत्थ
उप्पट्ठाइं० जाव सतसहस्सपत्ताइं० गेएहंति, ताइं गेएहत्ता
जेणेव समयखेत्ते जेणेव भरहेरवयाइवासाइं जेणेव मा-
गधवरदामप्पभासाइं तित्थाइं तेणेव उवागच्छंति, तेणेव
उवागच्छित्ता तित्थोदगं गेएहंति, तित्थोदगं गेएहत्ता ति-
त्थमट्ठियं गेएहंति, तित्थमट्ठियं गेएहत्ता जेणेव गंगाभिंधुर-
त्तवतीओ सल्लिलाओ तेणेव उवागच्छंति, तेणेव उवाग-
च्छित्ता सरितोदगं गेएहंति, सरितोदगं गेएहत्ता उजयो
तटमट्ठियं गेएहंति, तटमट्ठियं गेएहत्ता जेणेव चुद्धहिमवत-
सिहरिवासपव्वता तेणेव उवागच्छंति, तेणेव उवागच्छित्ता
सव्वतुव्वरे य सव्वपुप्फे य सव्वगंधेय सव्वमट्ठे य सव्वोसहिं
सिद्धत्थए य गेएहंति, गेएहत्ता जेणेव पउमइहं पुंमरियइहा
तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता दहोदगं गेएहंति, दहो-
दगं गेएहत्ता जाइं तत्थ उप्पट्ठाइं० जाव सतसहस्सपत्ताइं
गेएहंति, ताइं गेएहत्ता जेणेव हेमवतेरसव्वयाइं वासाइं जेणेव
रोहिया रोहियातंसा सुवस्सरूपकूट्ठरूपकूलाओ तेणेव उवाग-
च्छंति, तेणेव उवागच्छित्ता सल्लिलोदगं गेएहंति, सल्लिलोदगं
गेएहत्ता उभयो तटमट्ठियं गेएहंति, उजयो तटमट्ठियं गे-
एहत्ता जेणेव सदावतिवियमावतिमालवंतपरियागावट्ट-
वेयहृपव्वता तेणेव उवागच्छंति, तेणेव उवागच्छित्ता सव्वतु-
व्वरे य० जाव सव्वोसहिसिद्धत्थए य गेएहंति, सिद्धत्थए
गेएहत्ता जेणेव महाहिमवंतरूपिवासहरपव्वते तेणेव उवाग-
च्छंति, तेणेव उवागच्छित्ता सव्वपुप्फे तं चेव० जेणेव महापउ-
मइहमहापुंमरीयइहा तेणेव उवागच्छंति, तेणेव उवागच्छित्ता
जाइं तत्थ उप्पट्ठाइं तं चेव० जेणेव हरिवासरम्मगवासाइं जे-
णेव हरिकांताओ मल्लिलाओ नरगंताओ तेणेव उवागच्छंति,

तेणेव उवागच्छिता सल्लोदगं गेहंति, सल्लोदगं गे-
 एहिता तं चेव० जेणेव विगडावतिगंभावति० वट्टवेयपुव्वया
 तेणेव उवागच्छति, तेणेव उवागच्छिता सव्वपुप्फे यं तं चेव०
 जेणेव णिसदणीसव्वंतवासहरपव्वता तेणेव उवागच्छति,
 तेणेव उवागच्छिता सव्वतुवरे यं तं चेव० जेणेव तिगिच्छि-
 द्दं केमरिद्दं तेणेव उवागच्छति, तेणेव उवागच्छिता द-
 होदगं गेहंति, दहोदगं गेहिहता तं चेव० जेणेव पुव्ववि-
 देहअवरविदेहनासाणि जेणेव सीयामीओयामहानईओ
 जहा नईसु जेणेव सव्वचकवट्टिविजया जेणेव विदेहावरवि-
 देहनासाई जेणेव सव्वमागहवरदामपभामाई नित्थाई जेणेव
 सव्वंतरणादीओ० सल्लोदगं गेहंति, मल्लोदगं गेहिहता
 तं चेव० जेणेव सव्ववक्खागपव्वता० सव्वतुवरे यं तं चेव०
 जेणेव मंदरे पव्वण जेणेव जट्टमासव्वणे तेणेव उवागच्छति,
 तेणेव उवागच्छिता सव्वतुवरे य० जाव सव्वोसहिंसिद्धत्थए
 य गेहंति, गेहिहता जेणेव नंदणवणे तेणेव उवागच्छति,
 तेणेव उवागच्छिता सव्वतुवरे य० जाव सव्वोसहिंसिद्धत्थए
 य सरसं च गोसीसचंदणं गेहंति, गेहिहता जेणेव सोमण०
 सवणे तेणेव उवागच्छति, तेणेव उवागच्छिता सव्वतुवरे
 य० जाव सव्वोसहिंसिद्धत्थए य सरसं च गोसीसचंदणं दिव्वं
 च सुमणदामं गेहंति, सुमणदामं गेहिहता जेणेव पंगुगवणे
 तेणेव उवागच्छति, तेणेव उवागच्छिता सव्वतुवरे य० जाव
 सव्वोसहिंसिद्धत्थए य सरसं च गोसीसचंदणं दिव्वं च
 सुमणदामं दहरमलयसुगंधिगंधिणं यं गंधे गेहंति, गेहिहता
 एगतो मिलंति, एगतो मिद्धिता जंबूदीवस्स पुरच्छिमिद्धेणं
 दारेणं णिगच्छति, पुरच्छिमिद्धेणं दारेणं णिगच्छिता
 ताए उक्किट्टाए० जाव दिव्वाए देवगतीए तिरियमसंखेज्जाए
 दीवसमुदाए मज्जं मज्जेणं वीतीवयमाणा जेणेव विजया
 रायहाणी तेणेव उवागच्छति, तेणेव उवागच्छिता विजयं ग-
 यहाणि अणुप्पयाहिणं करेमाणे करेमाणे जेणेव अजिमेयम-
 ज्जा जेणेव विजयदेवे तेणेव उवागच्छति, तेणेव उवागच्छि-
 ता करयत्तपरिग्गाहिंयं सिरसावचं मत्थए अंजलिं कट्टु जण-
 णं विजएणं वट्ठावेति, वट्ठावित्ता विजयस्स देवस्स तं
 महत्थं महग्गं महरिहं विपुलं अभिसेगं उवट्ठेति ॥

टीका पाठसिद्धा । जी० ३ प्रति० । रा० । औ० । जं० । आचा-
 र्यपदेअजिषेक्ता यः सोअजिषेकः । नि० चू० १५ उ० । सूत्रार्थ-
 तदुभयोपेने आचार्ये, व्य० १ उ० । आचार्यपदस्थापनाई, वृ०
 ३ उ० । उपाध्याये, जी० । गणावच्छेदके, नि० चू० १५ उ० ।

अभिसेगजलपूयप (ए)-अजिषेकजलपूतात्मन-पुं० । अ-
 भिषेकतो जत्रेन पवित्रित आत्मा वैस्ते तथा । तथाविधज-
 लचोत्तेषु वानप्रस्थेषु, त्रौ० ।

अजिसेगपेद-अभिषेकपीठ-पुं० । न० । अजिषेकमण्डपान्तर्गते
 अभिषेकसिंहासनाधिष्ठाने पीठे, जं० ३ वक्क० ।

अजिसेग (य) भंरु-अभिषेकभाण्ड-न० । अभिषेकयोग्ये
 उपस्करे, रा० । जी० ॥

अभिसेग (य) सभा-अजिषेकसजा-स्त्री० । अभिषेका-
 र्थसभायाम्, यस्यां राज्याभिषेकेणाभिषिच्यते । स्था० ५
 ठा० ३ उ० ।

अजिसेगसिला-अभिषेकशिला-स्त्री० । तीर्थकराणामभिषे-
 कार्थशिलायाम्, स्था० ।

जंबू ! मंदरपव्वयपंगुगवणे चत्तारि अभिसेगसिलाओ
 पणत्ताओ । तं जहा-पंगुक्कवलसिला, अतिपंगुक्कवलसिला,
 रत्तकवलसिला, अतिरत्तकवलसिला ।

अजिषेकशिला चूलिकायाः पूर्वदाकिणापरोक्षरासु दिक्षु क्रमे-
 णावगम्या इति । स्था० ४ ठा० २ उ० ।

अभिसेगा-अजिषेका-स्त्री० । गच्छमहत्तरिकायाम्, नि० चू० ६
 उ० । प्रवर्तिनी आगमपरिभाषया अभिषेकेत्युच्यते, व्य० ३ अधि० ।
 जिजुक्कयां च । नि० चू० १५ उ० ।

अभिसेजा-अभिषेज्या-स्त्री० । अजिनिषद्यायाम्, व्य० १
 उ० । यस्यां नैषेधिक्यां दिद्या निशायां वा स्वाध्यायं कृत्वा
 रात्रिमुषित्वा प्रातर्वसतिमुपयान्ति । व्य० १ उ० ।

अजिस्संग-अजिष्वङ्ग-पुं० । गेहादिष्वमिलाषे, पं० व० ।

जो एत्थ अजिस्संगो, संतासंनेसु पावहेतुं चि ।

अट्टज्जाणविअप्पो, ॥

लोकेअजिष्वङ्गो मूर्खालक्षणः सदसत्सु गेहादिषु पापहेतुरि-
 ति पापकारणमार्तध्यानविकल्पः । अशुभध्यानभेदोअजिष्वङ्गः ।
 पं० व० १ ठा० । पञ्चा० ।

अजिहट्टु-अजिहृत्य-अव्य० । बलात्कृत्येत्यर्थे, “ सेवं वदंत-
 स्स परो अभिहट्टु अंतो पणिग्गहंसि बहुअधियं मंसं परिभाए-
 ता णिहट्टु दलपज्जा ” आचा० २ शु० १ अ० १० उ० ॥

अजिहम-अजिहृत-न० । अभि-साध्वजिमुखं हृतमानीतं स्था-
 ना-तरादजिहृतम् । अज्याहते, पञ्चा० १३ विव० । साधुदानाय
 स्वग्रामान्तरग्रामाद् वा समानीते एकादशोद्गमबोधदुष्टे, पि० ।

अथाभ्याहृतचारमाह-

आइन्नमणाइज्जं, निसीहमनिसीहयं अभिहट्टं वा ।

तत्थ निसीहानीयं, ठप्पं बोच्छामि नोनिसीहं तु ॥

अज्याहृतं द्विविधम् । तद्यथा-आचीर्णेम्, अनाचीर्णं च । तत्राना-
 चीर्णं द्विधा । तद्यथा-निशीथाज्याहृतं, नोनिशीथाज्याहृतं च । तत्र
 निशीथमर्द्धरात्रं, तत्रानीतं किल प्रच्छन्नं जवति, यत्र साधूना-
 मपि यद्विदितमभ्याहृतं तन्निशीथाज्याहृतम् । तद्विपरीतं नो-
 निशीथाज्याहृतम्-यस्साधूनामज्याहृतमिति विदितं भवति ।
 तत्र निशीथाज्याहृतं स्थाप्यम् । अग्रे वक्ष्यत इति भावः । संप्र-
 ति पुनर्वक्ष्यामि नोनिशीथाज्याहृतमिति ।

प्रतिष्ठातमेव निर्वाहयति-

सग्गामपरग्गामे, सदेमपरदेसमेव बोधव्वं ।

उविहं तु परग्गामे, जलथल नावोडुजंयाए ॥

नोनिशीथाभ्याहृतं द्विविधम् । तद्यथा-स्वग्रामे स्वग्रामविषयं, परग्रामे परग्रामविषयम् । तत्र यस्मिन् ग्रामे साधुर्निवसति स किञ्च स्वग्रामः । शेषस्तु परग्रामः । तत्र परग्रामे परग्रामविषयमभ्याहृतं द्विविधम् । तद्यथा-स्वदेशं परदेशं च । स्वदेशं स्वग्रामाभ्याहृतं, परदेशं परग्रामाभ्याहृतं चेति । तत्र स्वदेशो यत्र देशमगच्छते साधुर्वर्तते, शेषस्तु परदेशः । एतद् द्विविधमपि प्रत्येकं द्विधा । तद्यथा-(जलपथेन) सुचनान्तराहृतं कृत्वा जलपथेनाभ्याहृतं, स्थलपथेनाभ्याहृतं च । तत्र जलपथेनाभ्याहृतं द्विधा-नावा, वहुपेन च । उपलक्षणमेतत् । तेन स्तोकजलसंभावनायां जङ्गाज्यामपि । तत्र नौस्तारिका, वहुपं तरणकाष्ठम् । तुम्बकादि बोकुपरिग्रहणेन गृहीतं छद्म्यम् । स्थलपथेनाभ्याहृतं द्विधा । तद्यथा-जङ्गया, पट्ट्याम् । उपलक्षणमेतत् । तेन गन्त्यादिना च ।

तत्रामूनेष्व जलस्थलाभ्याहृतभेदान् सप्रपञ्चं विज्ञायन्
दोषान् प्रदर्शयति-

जंघाबाहतरिण, जले थले खंधअरखुरनिबद्धा ।
संजमआयविराहण, तहियं पुण संजमे काया ॥
अत्थाह गाहपंका, मगरोहारा जले अवायाओ ।
कंटाहितेणसावय, यल्लम्मि एए जवे दोसा ॥

तत्र जलमार्गे स्तोकसंभावनायां जङ्गाज्याम्, अस्तोकसंभावनायां बाहुज्याम्, यदि वा तरिक्या । उपलक्षणमेतत् । उरुपेन वाऽज्याहृतं संभवति । स्थलमार्गे तु स्कन्धेन, यद्वा-(अरखुरनिबद्धा) अत्र तृतीयायै प्रथमा । ततोऽयमर्थः-अरकनिबद्धा गन्त्री, तथा । खुरनिबद्धा रासजघनीवर्द्धादयः, तैः । अत्र च दोषः संयमाविराधना, आत्मविराधना च । तत्र संयमात्मविराधनामध्ये मयमविषया विराधना जलमार्गे स्थलमार्गे च-काया अप्कायादयो विराध्यमाना छद्म्याः । जलमार्गे आत्मविराधनामाह-(अत्थाह-हेत्यादि) अत्र प्राकृतत्वात् क्वचित् विभक्तिदोषः, क्वचित् विभक्तिविपरिणामश्च । ततोऽयमर्थः-अस्ताधे पादादिभिरक्षयमानेऽधोभूमागे अधोनिमज्जनवृत्तयोऽपायो भवति । तथा द्राहेज्यो जलचरविशेषेभ्यः, यद्वा पङ्क्तः कर्दमरूपात् ; अथवा मकरेभ्यः, यद्वा-(उहारे) कच्छपेभ्यः । उपलक्षणमेतत्-अन्येभ्यश्च पादबन्धकजन्वादिभ्योऽपाया विनाशादयो दोषाः संभवन्ति । स्थलमार्गे आत्मविराधनामाह-(कंटेत्यादि) कण्टकेभ्यो, यदि वा अहिज्यो, यद्वा स्तेनेभ्यः, अथवा श्वापदेभ्यः । उपलक्षणमेतत्-उवरायुत्पादकपरिश्रमेभ्यश्च स्थले स्थलमार्गे, एतेऽपायरूपा दोषाः प्रतिपत्तव्याः । उक्तमनाचीर्णं परग्रामाभ्याहृतं नोनिशीथम् ।

संप्रति तदेव स्वाग्रामाभ्याहृतं नोनिशीथं गाथाद्वयेनाह—
सग्गामे वि य दुबिहं, धरंतरं नोघरंतरं च ।
तिघरंतरा परेणं, धरंतरं तत्तु नायव्वं ॥
नोघरतरऽणेगविहं, वाडगसाहीनिवेशणगिहेसु ।
कापोयखंयम्मिमय-कंसेण व तं तु आणेज्जा ॥

स्वग्रामविषयमभ्याहृतं द्विविधम् । तद्यथा-गृहान्तरं, नो-गृहान्तरं च । तत्र त्रिगृहान्तरात्परेण-त्रीणि गृहायन्तरं कृत्वा परतो यदानीतं तद् गृहान्तरम् । एवं च सति किमुक्तं भवति ?-यद् गृहत्रयमभ्यादानीयते, उपयोगश्च तत्र संभवति, तद् आचीर्णम्-

वसेयम् । नो-गृहान्तरमनेकविधम्, तच्च वाटकादिविषयम् । तत्र वाटकः-प्रतिच्छन्नः प्रतिनियतः सन्निवेशः । साही-वर्तनी, सैवैका अपान्तराले विद्यते, न तु गृहान्तरमित्यर्थः । निवेशनम्-एक-निष्क्रमप्रवेशानि आदिगृहाणि । गृहं-केवलं मन्दिरम् । एतच्च सकलमपि वाटकादिविषयमनाचीर्णमनुपयोगसंज्ञे वेदितव्यम् । तदपि च गृहान्तराख्यं च नोनिशीथं स्वग्रामाभ्याहृतं प्रतिलाभयितुमीप्सितस्य साधोरुपाश्रयमानयेत्-कापोत्या, यदि वा स्कन्धेन । उपलक्षणमेतत्-तेन करादिना च, यदि वा मृन्मयेन प्राजनेन, यद्वा कांस्थेन ।

संप्रत्यस्यैव स्वग्रामविषयिणो नोनिशीथाभ्याहृतस्य संभवमाह-

सुभं च असइकाहो, पणं च पहेणं च पामुत्ता ।

इय एइ काय धेत्तुं, दीवेइ य कारणं तं तु ॥

इह साधुर्मित्तमदन् कापि गृहे प्रविष्टः, परं तत्तदानीं शून्यं बहिर्निर्गतमानुषमासीत् । यद्वा-अद्यापि तत्र राध्यते, इत्यसन् अविद्यमानो भिक्षाकाशः । यदि वा तत्र प्रकृतं गौरवाद्स्वजनजो-जनादिकं वर्तते, ततो न तदानीं साधवे भिक्षा दातुं प्रपारिता, यदि वा विहृत्य साधोगंतस्य पश्चात्प्रवेष्टुं बहिर्गमनात्, त-च्छोक्तत्वात् किल साधवे दातव्यम् । अथवा तदा आश्रिका प्रसुप्ता-शयिता आसीत्, ततः साधवे भिक्षा न दत्ता । इति एतैः कारणैः, कश्चित् आश्रिका तद्गृहाद् गृहीत्वा साधोरुपाश्रयमानयेत्, तच्चानयनस्य कारणं 'तदा शून्यं गृहमासीत्' इत्यादिरूपं दीपयति प्रकाशयति । तत् एवं नोनिशीथस्वग्रामाभ्याहृतसं-ज्ञवः । तदेवमुक्तं स्वग्रामपरग्रामभेदभिन्नं नोनिशीथाभ्याहृतम् ।

अथ स्वग्रामपरग्रामभेदजिज्ञमेव निशीथाभ्याहृतमपि देशेनाह-

एसेव कमो नियमा, निसीहमभिहृडे वि होइ णायव्वो ।

अविइयदापगजावं, निसीहअभिहृडे तु नायव्वं ॥

य एव क्रमः स्वग्रामपरग्रामादिको नोनिशीथाभ्याहृते उक्तः, स एव निशीथाभ्याहृते नियमाद् ज्ञातव्यः । संप्रति निशीथाभ्याहृतस्वरूपं कथयति-"अविइय" इत्यादितः । यतिना न विज्ञातो दायकस्याभ्याहृतदानपरिणामो यत्र, तेन अविदितदः-कमावं निशीथाभ्याहृतमवगन्तव्यम् । किमुक्तं भवति ?-सर्वथा साधुना अभ्याहृतत्वेन यद् अपरिज्ञातं तन्निशीथाभ्याहृतमिति परग्रामाभ्याहृत उक्तः ।

स एव निशीथस्याभिदमो गाथाचतुष्टयेनोच्यते—

अइदूर जलंतरिया, कम्मामंकाए ठान पेच्छंति ।

आणेति संखडीओ, महुा सही व पच्छं ।

निग्गम देउल दाणं, दियाए मन्नाइनिग्गए दाणं ।

सिट्ठम्मि सेममणं, दिनऽन्ने वारयंतऽन्ने ।

जुंजण अजीरपुव्व-कृगाइ अच्छंति जुत्तसेसं वा ॥

आगम निसीहिगाई, न भुंजई सावगामंका ।

लक्खित्तं निक्खित्तं, आममयं महुगम्मि पासगए ।

खामित्तु गया सहुा, ते वि य सुद्धा असदभावा ॥

कश्चित् ग्रामे धनावदप्रमुखा वदवः आचकाः, धनवतीप्रभृत-यश्च आचिकाः, एते चाप्येककुटुम्बवर्तिनः । अन्यदा तेषामावसथे विवाहः समजनि, वृत्ते च तस्मिन् प्रचुरमोदकायुद्धरितम्, तत-स्तैराचिन्ति-यथैतत् साधुज्यो दीयतां, येन महत्पुण्यमस्माकं

जायते । अथ च केचित् साधवोऽतिदूरेऽवतिष्ठन्ते, केचित् पुनः प्रत्यासन्नाः, परमन्तराले नदी विद्यते, ततस्तेष्वप्येकेषु विराधनां भावयन्तो नागमिष्यन्ति, आगता अपि च प्रचुरमोदकादिकमवलोक्ष्य कथ्यमानमपि शुद्धमाधाकर्मशुद्ध्या न प्रदीप्यन्ति । ततो यत्र प्राप्ते साधवो निवसन्ति तत्रैव प्रच्छन्नं गृहीत्वा व्रजाम इति । तथैव च कृतम् । ततो भूयोऽपि चिन्तयन्ति-यदि साधूनाह्वय दास्यामस्ततोऽगुह्यमाशङ्क्य ते न प्रदीप्यन्ति । तस्मात् तद् द्विजादिभ्योऽपि किमपि दद्यात्, तच्च तथादीयमानमपि यदि साधवो न प्रेक्ष्यन्ते ततस्तदवश्यैव तेषामगुह्याऽऽशङ्का न विष्यति । ततो यश्चोद्यारादिकार्यार्थं निर्गताः सन्तः साधवः प्रेक्ष्यन्ते तत्र दद्यात् इति । एवं च चिन्तयित्वा विवक्षिते कस्मिंश्चित् प्रदेशे कस्यचिद् देवकुलस्य बहिर्भागे द्विजादिभ्यः स्तोत्रं स्तोत्रं दातुमारब्धम्, तत उच्चार्यादिकार्यार्थं विनिर्गताः केचन साधवो दृष्ट्वा, ततस्ते निमज्जिताः । यथा भोः साधवः ! अस्माकमुद्धरितं मोदकादिकं प्रचुरमवतिष्ठते ततो यदि युष्माकं किमप्युपकरोति तर्हि तत् प्रतिगृह्णतामिति । साधवोऽपि शुक्रमित्यवगम्य प्रत्यगृह्णन् । तैश्च साधुभिः शेषाणामपि साधूनामुपादेशि-यथाऽमुकस्मिन् प्रदेशे प्रचुरमेषणीयमशनादि लभ्यते । ततस्तेऽपि तद्गृह्णाय समाज-गुः । तत्र चैके श्रावकाः प्रचुरमोदकादिकं प्रयच्छन्ति । अथे च मातृस्थानतो (मायाविशेषात्) निवारयन्ति-यथैवं तावद्दीयतां माऽधिकं, शेषमस्माकं भोजनाय भविष्यति । अन्ये पुनस्ता-नेव निवारयतः प्रतिषेधयन्ति । यथा-न केऽप्यस्माकं भोज्यन्ते, सर्वेऽपि प्रायो शुक्लाः, ततः स्तोत्रमात्रेण किञ्चिदुद्धरितेन प्रयोजनं, तस्माद् यथेष्टं साधुभ्यो दीयतामिति । साधवश्च ये नमस्कारसाहितप्रभ्याख्यानास्ते जुक्ताः, ये चापौरुषीप्रत्याख्यानास्ते जुज्जाना वर्तन्ते । ये चाज्जिणवन्तः पूर्वार्द्धादिप्रती-क्ष्यमाणा वर्तन्ते ते ताद्यापि जुज्जने । श्रावकाश्च चिन्तयामासुः-यथेदानीं साधवो जुक्ता न विष्यन्ति, ततो वन्दित्वा नि-जस्थानं व्रजाम इति । एवं च चिन्तयित्वा समधिकप्र-हरवेलायां साधुभ्यो वसतावागत्य नैवेद्यक्यादिकां सक-तामपि श्रावकक्रियां कृतवन्तः । ततो ज्ञाते यथाऽस्मा श्राव-काः परमविवेकिनो ज्ञातारश्च परस्परया विवक्षितप्राप्ता-स्तव्याः, ततः सम्यग्भिर्महोद्भावितम-नूनमस्माभिर्मत्तमेतत् स्वग्रामादभ्याहृतमिति, ततो यैर्लुक्कैर्लुक्कमेव, ये त्वयापि पूर्वा-र्द्धादिप्रतीक्ष्यमाणा न जुज्जते, तैर्न जुक्ते, येऽपि च भुज्जाना अवतिष्ठन्ते, तैरपि यः कवल उक्लिप्तः स भाजने मुच्यते, यत्तु मुखे प्रक्षिप्तं नाद्यापि गिहितं, तद् मुखाद् निःसार्य समीपस्था-पिते मल्लिके प्रतिक्रियेत् । शेषं तु नाजगत् सर्वमपि परिस्था-पितम् । श्रावकश्राविकायैश्च सर्वोऽपि क्षमयित्वा स्वस्थानं ज-गाम । तत्र ये भुक्ता ये वाऽर्द्धजुक्तास्तेऽपि सर्वेऽप्यशुभावा इति शुद्धाः । सूत्रं सुगमम् । केवलं (अद्दूरं जलतरिष्यति) के-चित् अतिदूरे, केचित् नद्यन्तरिताः । उक्तं परग्रामाभ्याहृतं निशीथम् ।

अथ स्वग्रामाभ्याहृतं तदेव गाथाद्वयेनाह—

लज्जं पहेणं मे, अमुगत्यगयाएँ संखमीए वा ।

वन्दणगडपविडा, देइ तयं पड्डिय-नियसा ॥

नीयं पहेणं मे, निपगाणं नेच्छियं च नं नेहि ।

सागरियसज्जिभया वा, पम्किट्टा संखमे रुडा ॥

इह काचिदभ्याहृतशङ्कानिवृत्त्यर्थं किमपि गृहं प्रति प्रस्थिता, त-

तो निवृत्ता सती साधोः प्रतिज्ञाभनायोपाश्रयं प्रविश्य साधुसं-सृजमेवमाह-जगवन् ! प्रहेणकमिदमुपकरोति गृहे गतया लब्धम् । यद्वा-कचापि संखड्यां संप्रति वन्दनार्थमहं प्रस्थिता, तत्राहं प्रतीष्टं, ततो यदि युष्माकमिदमुपकरोति तर्हि प्रतिगृह्णतामिति तत् आ-नीतं ददाति । यद्वा पवमाह-निजकानां स्वजनानामर्थाय प्रहे-णकं मया स्वगृहाङ्गीतं, परं तैर्नैच्छितं ततस्तद्गृहात् प्रतिनि-वृत्ता वन्दनार्थमभ्यागतेति, ततस्तद्ददाति । यदि वा मायया का-चिदभ्याहृतमानीय सागारिकां शय्यातरीं, यद्वा-‘सज्जितं’ वसतिप्रतिवेशनीं पूर्वगृहीतसंकेतां, यथा साधवः शृण्वन्ति तथा प्रवक्षि-गृहाणेत्यं प्रहेणकमिति । तथा च मातृस्थानतः प्रतिषिद्धम् । यथा-त्वयाऽप्यमुकस्मिन् दिने मदीयं प्रहेणकं न जगृहे, ततोऽहमपि त्वदीयं न गृहीष्यामीत्येवं निषिद्धा । ततः साऽपि मातृस्थानतः किञ्चित्परुषं प्रत्युक्तवती । द्वितीययाऽपि तथै-व भाषितं, त एवं परस्परं संखमे कलहे सति सा प्रहेणकनेत्री रुष्टा रोपवती वन्दनार्थं वसतौ प्रविशति, ततोऽनन्तरं वृत्तं वृ-न्तातं कथयित्वा तदानीतं ददाति । उक्तं स्वग्रामाभ्याहृतमपि निशीथम् ।

संप्रत्यनाचीर्णं निगमय आचीर्णस्य जेदानाह—

एयं तु अणाङ्गं, दुविहं पि य आहडं समखवायं ।

आङ्गं पि य दुविहं, देसे तह देसदेसे य ॥

एतत् पूर्वोक्तमभ्याहृतं निशीथ-नोनिशीथभेदाद्, यद्वा-स्व-ग्रामपरग्रामभेदाद् द्विविधमभ्याख्यातमनाचीर्णमकल्पनीयम् । संप्रत्याचीर्णं वक्ष्ये । तदपि द्विविधम्, तद्यथा-देशे, देशदेशे च ।

संप्रति देशस्य देशदेशस्य च स्वरूपमाह—

इत्थसयं खलु देसो, आरेणं होइ देसदेसो य ।

आङ्गं तिभि गिहा, ते वि य जवभोगपुण्वग्गा ॥

हस्तशतं हस्तशतप्रमितं क्षेत्रो देशः । इस्तशतादारात् हस्त-शतमध्ये इत्यर्थः, देशदेशः । अथ हस्तशतप्रमाणे आचीर्णे यदि गृहाणि त्रीणि जवन्ति, नाधिकानि, ततः कल्पते । तान्यपि चेद् गृहाणि उपयोगपूर्वकाणि जवन्ति । उपयोगस्तत्र दातुं शक्यते इत्यर्थः । ततः कल्पते, नान्यथेति ।

संप्रति गृहत्रयव्यतिरेकेण हस्तशतादिसंभवं

तद्विषये कल्पविधिं चाऽऽह—

परिसेवणपंतीए, दूरपण्से य घंघसालगिहे ।

इत्थसया आङ्गं, गहणं परओ उ पम्किट्टं ॥

परिविष्यते ततो भोजनं दीयते येभ्यस्ते परिवेषणा जुज्जानाः पुरुषाः, तेषां पङ्क्तिः श्रेणिः, तस्यां तत्र, यस्मिन् पश्यन्ते साधुसंघा-टको वर्तते, द्वितीयं तु देयं तिष्ठति । तत्र च स्पृष्टास्पृष्टभयादिना गन्तुं शक्यते । एवमुत्तरयोरपि पदयोर्भावनीयम् । ततः परि-वेषणपङ्क्त्याम् । यद्वा-दूरप्रदेशे प्रलम्बगमनमार्गगिरिकादौ, यदि वा घट्टशालागृहे, इस्तशतादानीतस्य ग्रहणमाचीर्णं कल्प-त इत्यर्थः । परतस्त्यानीतस्य ग्रहणं प्रतिकुष्ठं-निराकृतं तीर्थक-रादिभिः ।

संप्रत्यस्यैवाचीर्णस्य जेदान् प्रदर्शयति—

उकोसमज्जिमजह-न्नमं तु तिविहं तु होइ आङ्गं ।

करपरियत्त जहन्नं, सयमुक्कोस मज्जमं सेसं ॥

त्रिविधमाचीर्णमभ्याहृतम् । तद्यथा-उत्कृष्टं, मध्यमं, जघन्यं च । तत्र यदा ऊर्ध्वोऽप्यपरिहृतम् कथमपि हस्तयोगेन मुष्टिशुद्धीतेन वा मयमकादिना, यदि वा स्वपत्यादिपरिवेषणार्थमोदनभृ- तशकरोटिकथोत्पादितया व्यवतिष्ठते । अत्रान्तरे च कथम- पि साधुरागच्छति भिक्षार्थं, तस्मै च यदि करस्थं ददाति तदा करप्रवर्तनमात्रं जघन्यमभ्याहृतमाचीर्णम् । इतस्तथादभ्याहृत- मुत्कृष्टम् । शेषं तु इतस्तथा मध्यवर्ति मध्यमम् । तदेवमुक्तम- भ्याहृतम् । पि० घ० आचा० स्था० । आच० । व्य० । सूत्र० । नि० चू० । “गिहिणो अभिहमं सेयं, लुञ्जीओ ण च भिक्षुणो” गृहिणां गृहस्थानां यदभ्याहृतं तद्यतेनोक्तं श्रेयः श्रेयस्करं, न तु भिक्षूणां संवर्धीति (प्रश्नः) । अत्र तनुत्वं चास्या वाच एवं द्रष्टव्यम्-यथा गृहस्थाभ्याहृतं जीवोपमर्देन भवति, यतीनां नृजमादिदोषरहितमिति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । “अत्र प्रायः स्वग्रामाभिहडे मासलहुं, परग्रामाभिहडे निष्पञ्चवाप चउलहुं, सपञ्चवाप चउगुरुं” । पि० चू० ।

अभिहृतशब्दव्याख्या-

जे भिक्षू गाहावड्कुलं पिंडवायपामियाए अणुपविट्ठं समाणे परं तिघरंतराओ असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अभिहडं आहट्टु दिज्जमाणं पडिगाहेइ, पमिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ १४ ॥

“जे भिक्षू गाहावतिकुलं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा परं तिघरंतराओ” इत्यादि । तिष्ठि गिहाणि तिघि- रं, तिघरमेव अंतरं तिघरंतरं । किमुक्तं जवति ?-गृहप्रयात्प- रत इत्यर्थः । अहया तिष्ठि दो अंतरात्परत इत्यर्थः । आयारा गृहीत्वा किंचित् असणादी अभिहडदोसेण जुत्तं आहट्टु सा- हुस्स देज्ज, जो अणाइमं तिघरंतरापरेण, आहणे वा अणुव- उत्तो गेहति, तस्स मासलहुं । नि० चू० ३ उ० । (अन्ययुक्थिकैः सहाभिहृतप्रहणव्याख्या ‘अणुउत्थिय’ शब्दे ४६६ पृष्ठे उक्ता)

जे भिक्षू परं अणुजोयणपेराओ सपञ्चवायंसि अभिहड- माहट्टु दिज्जमाणं पमिगाहेइ, पमिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ १५ ॥

अणुजोयणाओ परओ सपञ्चवापण पदेण अभिहमं-अजिरा- भिमुखे, हज्ज-हरणे, अभिमुखं हृतम्, आनीतमित्यर्थः । तं पडिगाहेति जो भिक्षू, सो आणादी पावति, चउगुरुं च से पच्छिउत्तं । एसो चेव अथो इमो-

परमणुजोयणाओ, सपञ्चवायंसि अभिहडाणीयं ।

तं जे भिक्षू पायं, पमिच्छते आणमादीणि ॥ १७ ॥

कंग । इमेहि वा सावायो पदे-

सावय तेणा लुविहा, सव्वालज्जहा महानदी पुआ ।

वणहत्थिदुट्टसप्पा, पडिणीया चेव नु अवाया ॥ १८ ॥

सीहादिया सावया । तेणा लुविहा-सरीरोवगरणे । जल्लेगाहम- गराइएहि सव्वाला महाणदी वा अगाधा पुआ, वणहत्थी वा दुट्टो पदे । कुंभणसादिसप्पा वा पदे विज्जति, गिहीण वा वेरिया- दिपमिणीया संति, एवमादिआऽवार्पिइ इमे दोसा ॥ १८ ॥

तेणादिसु जं पावति, विराहए अंतरा काया ।

बद्धहियमारिते वा, उड्डापदोसवोच्छेदो ॥ १९ ॥

सो गिहत्थो आणत्तो तेणसमीवातो जं घातादि पावति ।

१८४

आदिसहातो सिंहवग्घादियाण वा समीवातो जं पावति, सो वा गिहत्थो आणत्तो जं कमाइए तेणादिपहारे पावति, अंतरा वा पुढवादीए काए विराहेज्जा, वदिमिडे तेरेहि वा बद्धो हिओ वा जु- ज्जतो वा मारितो वा, ताहे सयणादिजणो भासति-संजयाण पा- दे नेतो सावगो मारिओ सि । एवं उड्डाहो । तस्स वा सयणिज्जा पदोसं गच्छेज्जा, तहव्वस्स वा वोच्छेदं करेज्जा । सो वा पदो- सं गच्छे वोच्छेदं वा करेज्जा, जम्हा एवमादि, तम्हा आहंमणो गेहहेज्जा, अण्णणा गवेसेज्ज । वितियपदेण गिहत्थाणीतं पि गे- रहहेज्जा ॥ १९ ॥

असिने ओमोयरिए, रायदुट्टे जए व गेल्ले ।

सेहे चरित्तसावय-जए य जयणा इमा तत्थ ॥ २० ॥

सक्खेत्ते पादाए असतीए दुल्लभेसु वा, असिवागदितो वा गंतुमस- मत्थो, अहवा पायचूमीए अंतरा वा असिवां ओमं वा, एवं राय- दुट्टोहिगमयं वा, सयं गित्ताणे वावमो वा, सेहस्स वा तत्थ सा- गरियं मा सीदेज्जा । चरित्तदोसा वा, तत्थ अणेसणादिया दोसा, सावयभयं वा, तत्थ एवमादिकारणेहि इमं जयणं करोति ।

अप्पाहिंति पुराणा-दि पादमत्थेण आणयइ पायं ।

तेहि च सयमाणीए, गट्ठणं गीतेतरे जयणा ॥ २१ ॥

अप्पाहणं संदेसो, पुराणस्स संदिसंति । आदिग्गहणेण गिही- ताणुव्वयसावगस्स वा, सम्मदिच्छिणे वा संदिसंति । पादमत्थे- ण आणयइ, तेहि वा आणीता जदि सव्वे गीयत्था तो गेहंति, इतरा अगीयत्था तेसु जयणं करोति, पुण्णं पमिसेहिच्चा तिन्ने भावे तेहिं तेहिं य जदा अत्तदिया तदा गेहंति ।

एसेव कपो णियमा, आहारे सेसए य उवकरणे ।

पुव्व अवरे य एए, सपज्जवा एतरे लहुगा ॥ २२ ॥

जो पादे विही भणितो एसेव विधी आहारे, सेसोवगयणे य दट्टवो । सपज्जवा ते, इतरे पुण निपज्जवा, ते अप्पसत्था च- उल्लहुगा । नि० चू० ११ उ० ।

अभिहणण-अभिहनन-न० । वेदनोदीरणे, प्रहन० १ आअ० द्वा० । पादाभ्यामाभिमुख्येन हनने, ज० ८ श० ७ उ० । अजि- मुखमागच्छतो हनने, भ० ५ श० ६ उ० । आचा० ।

अभिहणमाण-अभिघ्नत्-त्रि० । पादान्यामजिघातं कुर्वति, “लु- रचलणच्चंचुपुमेहि धरणिअलं अभिहणमाणं” ज० ३ वक्क० ।

अजिहय-अभिहृत-त्रि० । आजिमुख्येन हतोऽभिहतः । चरणेन घटिते, “चउरिदिया अभिहया वत्थिया व्हेसिया” भाव० ४ अ० । ध० । आचा० ।

अभिहाण-अभिधान-न० । अभिधीयते येन तदभिधानम् । नि० चू० १ उ० । संज्ञायाम्, विशेष० । शब्दे, विशेष० । नामनि, वि- शे० । अर्थाभिधानप्रत्ययाश्च लोके सर्वत्र तुल्यनामधेयाः । वि- शे० । भावे ह्युद् । उच्चारणे, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । इह त्रिविध- मभिधानं भवति-सत्तामसतां च । सतां यथा जीवादीनाम्, असतां यथा शशविषाणादीनाम् । आ० चू० १ अ० ।

अजिहाणजेय-अभिधानजेद-पुं० । वाचकध्वनिभेदे, विशेष० ।

अजिहाणहेतुकुसल-अभिधानहेतुकुशल-पुं० । अभिधानेषु

शब्देषु हेतुसाध्यगमकेषु कुशलो दक्षोऽभिधानहेतुकुशलः । शब्द-
मार्गे चातीव क्षुब्धे, व्य० ए उ० । वृ० ॥

अजिहित (य)-अजिहित-त्रि० । उक्ते, आत्मा० १ भु० ८
अ० ५ उ० ।

अजीरु-अजीरु-त्रि० । भी-रुक् । न० त० । शतमूल्याय, अ-
संकुचितपत्रत्वात्तस्या अजीरुत्वम् । वाच० । सप्तप्रकारभयर-
हिते, आत्मा० २ भु० १५ अ० १ उ० ३ वृ० । सत्वसंपन्ने, ओष० ।
सत्वश्रे महत्यपि कार्येऽविच्यति, वृ० १ उ० । अभीरुर्नाम कु-
तश्चिदपि स्तेनोद्ग्रामकादेर्विविधां विभीषिकां दर्शयतो न वि-
भेति । वृ० १ उ० । मध्यमग्रामस्य मूर्धनाभेदे, स्था० ७ उ० ।

अजुंजिजं-अजुक्त्वा-अव्य० । अननुभूयेत्यर्थे, आ० ॥

अभुजंतग-अच्युज्यमान-त्रि० । अव्यापार्यमाणे, वृ० २ उ० ।

अनुत्तजोग-अनुत्तजोग-त्रि० । न भुक्ता जोग येन स अनुत्त-
जोगः । पं० व० १ द्वा० । स्त्रीजोगाननुक्त्वा प्रव्रजिते कौमार-
कभावप्रतिबद्धे, नि० चू० १ उ० ॥

अजूजाव-अजूतिजाव-पुं० । अजूतेर्भावोऽभूतिभावः । असंप-
द्भावे, दश० ६ अ० १ उ० ।

अभूत्तभावण-अभूतोद्भावन-न० । अलीकजेदे, यथाऽऽत्मा इया-
माकतन्त्रमात्रः । अथवा सर्वगत आत्मेत्यादि । घ० २ अधि० ।
अतूयानिसंकण-अभूतानिशङ्कन-पुं० । न चूतान्यभिशङ्कन्ते
विच्यति यस्मात्स तथा । प्रशस्तवाचिनयभेदे, स्था० ७ उ० । ज० ।

अजेज्ज-अजेज्ज-त्रि० । जेधः सूच्यादिना चर्मवत्, तन्निषे-
धाद्भेदः । अ० २ श० ५ उ० । सूच्यादिना जेधुमशक्ये, “ त-
ओ अभेजा पणसा । तं जहा-समए पयसे परमाणू ” स्था०
३ उ० २ उ० ॥

अजेज्जकवय-अभेद्यकवच-पुं० । परप्रहरणाभेद्यावरणे, ज०
७ श० १ उ० ।

अजेय-अजेद-पुं० । सामान्ये अविशेषे, आ० म० द्वि० ॥

अजोग-अभोग-पुं० । अश्यापारणे संयमोपबृंहणार्थस्वसत्ता-
याः स्थापने, वृ० १ उ० ॥

अभोज्यघर-अजोज्यगृह-न० । अदिपदनीयकुलेषु रजका-
दिसंबन्धिषु, वृ० १ उ० ॥

अजोयण-अजोजन-न० । अनज्यवहारे, पिं० ॥

अमद्व-अमलिन-त्रि० । स्वच्छे निर्मले, प्रश्न० ४ आश्र० द्वा० ।

अमंगलनिमित्त-अमंगलनिमित्त-त्रि० । अरुस्फुरणादिषु अमा-
कलिकनिमित्तेषु, प्रश्न० २ आश्र० द्वा० ॥

अमग-अमार्ग-पुं० । मिथ्यात्वकषांशदौ, घ० ३ अधि० ।
“ अमगं परिगणामि, मगं उवसंपज्जामि ” आश्र० ४ अ० ॥

अमगलग-अमार्गलग्न-पुं० । पार्श्वस्थादिकुतीर्थिमार्गप्रवाहप-
निते, सामान्यप्राणिनि च । दर्श० ॥

अमग्घा (माघा) य-अमाघात-पुं० । मा बद्ध्मीः, सा च दे-
धा-धनलक्ष्मीः प्राणलक्ष्मीश्च । तस्या घातो हननं, तस्याऽमा-
वोऽमाघातः, ‘ अमग्घाय चि ’ प्राकृतत्वात् । अरुव्यापहारे,

अमारिप्रदाने, प्राणिघातानिवारणे च । पञ्चा० ए विव० उपा० ।
घ० । प्रश्न० ॥

अमञ्च-अमास्य-पुं० । सहजन्मानि मन्त्रिणि, कल्प० ३ क० ।
संथा० । नि० चू० । राज्यचिन्तके, प्रश्न० ४ आश्र० द्वा० । नि० चू० ।
राज्याधिष्ठायके, औ० । ज० । द्वा० । अष्टादशानां प्रकृतीनां म-
हत्तरे, वृ० ३ उ० ।

अमात्यसकलमाह-

सज्जणवयं पुरवरं, चिंततो अत्यई नरवर्ति च ।

ववहारनीतिकुसलो-ऽमघो एयारिसो अहवा ॥

यो व्यवहारकुशलो, नीतिकुशलश्च स न सजनपदं पुरवरं नरपतिं
च चिन्तयन्नवतिष्ठते, स एतदृशो जवति अमात्यः । अथवा-यो
राहोऽपि शिक्षां प्रयच्छति स अमात्यः ॥

तथा चैतदेव सविस्तरं विभावयिषुराह-

राया पुरोहितो वा, संघिद्धाज नगरम्मि दो वि जणा ।

अंतेजरे धरिसिया-ऽमघेणं खिसिया दो वि ॥

राजा पुरोहितश्च वाशब्दः समुच्चये । एतौ चावपि जनौ
(संघिद्धाज चि) संघातवन्तौ, परस्परं मरुकाधित्यर्थः । नगरे वर्ते-
ते । तौ च तथावर्तमानावन्तः पुराज्यां निजनिजकलभेण धर्षितौ,
अमात्येन-बद्धावपि खिसितौ, निन्दापुरस्सरं शिक्षितावित्यर्थः ।
एष माथाक्षरार्थः । जावार्थः कथानकादवसेयः । तच्चेदम्-

“ एगो राया, तस्स पुरोहितो, तेसि दोणं वि जज्जाओ परो-
प्परं जगिणीओ । अज्जया तेसि समुद्धावो जातो । रायभज्जा
भणइ-मम वस्सो राया । पुरोदियभज्जा जणइ-मम वस्सो
वज्जणो । तो पेच्छामो कयराए वस्सो पती । ततो पुरोदियभ-
ज्जाए जत्तं उवसाहिस्ता रणो जज्जा जगिणी निमं-
तिया । रसि पुरोहितो भणिओ-मए ओवाइयं कयं,
जइ मम बरो अमुगो समिज्जिइ चि, ततो जगिणीए समं
तव सिरे जायणं काठं जेमेमि । सो य मे बरो संपणो । स-
पयं तव मूलातो पसायं मग्गांमि । पुरोहितो जणइ-अणुग्गहो
मेय चि । रायभज्जाए रणो भणिओ-अज्ज रसि तव पिट्ठीए विल-
गिउं पुरोदियघरं वज्जामि । राया भणइ-अणुग्गहो मे, तादे
सा रायं पट्ठाणित्ता पिट्ठीए विलगिता पुरोदियघरं गंतुं पठि-
या । पुरोहितो वाहणो चि काठं कजे बद्धो । ताओ दो वि जणी-
ओ पुरोदियस्स उवरि मत्थए भायणं काउं पुरोदियण धरिज्ज-
माणे भायणे भुंजति । राजा अंजे बद्धो हयदेसियं करेइ । भो-
तुं गया रायभज्जा । ततो रणा पुरोदियण धरिसितोमि चि
तस्स सिरं मुडावियं । अमघेणं तं सव्वं नायं, पमाए राया पुरो-
दिओ य चिसितो । ”

अमुमेवार्थमाह-

छंदाणुवत्ति तुज्जं, मज्झं मीमंसणा निवे खल्लिणं ।

निसि गमण मरुग थालं, धरेति जुंजंति तो दो वि ॥

तव वा पतिर्मम वा पतिश्च न्दानुवर्तितेन विमर्शव्यतिरेकेण
ज्ञातुं शक्यते । ततो मीमांसापरा सा परीक्षां कर्तुमारब्धा ।
तत्र राजाजार्थया नृपे क्लीनमारोपितं, ततो निशि रात्रौ पुरो-
हितगृहे गमनं, ततो मरुको ब्राह्मणः पुरोहितः शिरसा स्थालं
धरति । तत्र च द्वे अपि जुज्जाते । एषा माथाक्षरयोजना ।
भावार्थोऽन्तरमेव कथितः ।

अथ कथममात्यो ह्यवपि तौ शिक्षितवान् ? तत आह-

पमिबेसियरायाणो, सोउमिणं परिजवेण हसिहिं ति ।

धीनिज्जितो पमत्तो, नच्चा रज्जं पि पेज्जेज्जा ॥

प्रातिवेशिका नाम सीमान्तर्वर्त्तिनः प्रत्यर्थिनो राजान इदं बुद्ध्या परिभवेन परिभवोत्पादनबुद्ध्या हसिष्यन्ति, न केवलं हसिष्यन्ति किंतु क्षीनिर्जितः प्रमत्त एव इति ज्ञात्वा राज्य-मपि प्रेरयिष्यन्ति, गृह्णीयुरित्यर्थः ।

धिं तेसि गामनगरा-ण जोसे इत्थी पणायिगा ते य ।

धिद्विकया य पुरिसा, जे इत्थीणं वसं जाया ॥

धिश्च निन्दायाम्, तेषां ग्रामनगराणां, येषां स्त्री प्रणायिका प्रकर्षेण स्वतन्त्रतया नायिका । अत्र धिग्योगे द्वितीया प्राप्ताऽपि चह्नी, प्राकृतत्वात् । तथा तेऽपि पुरुषाः धिक्कृताः धिक्कारं प्राप्तवन्तो ये स्त्रीणां वशमायत्ततां जाताः ।

तथा-

इत्थीओ बलवं जत्थ, गामेसु नगरेसु वा ।

सो गायो नगरं वा वि, खिप्पमेव विणस्सइ ॥

यत्र ग्रामेषु नगरेषु वा स्त्रियो बलवत्यः स ग्रामो नगरं वा स्त्रि-ग्रमेव विनश्यति । बहुवचनेनैव पसंदारे जातौ बहुवचनमेकवचनं प्रवर्तते ज्ञापनार्थः ।

एवमुक्ते राजा पुरोध्या वा एवं मनसि संप्रधारयेत् । यथा-
'नास्माकं ग्रामेषु नगरेषु वा स्त्रियो बलवत्यः' इति, तत आह-

सूयग तहाऽणूसूयग, पमिसूयग सव्वसूयगा चेव ।

पुरिसा कयविच्चीया, वसंति सामंतरज्जेसु ॥

तस्यामात्यस्य पुरुषाः कृतवृत्तयः कृताजीविकाः, चतसृषु दि-
क्षु चरा ज्ञानार्थं सामन्तराज्येषु प्रातिवेशिकराज्येषु वसन्ति । त-
द्यथा-सूचकाः, अनुसूचकाः, प्रतिसूचकाः सर्वसूचकाश्च । सूचकाः-
सामन्तराज्येषु गत्वा अन्तःपुरपालकैः सह मैत्री कृत्वा यत्तत्र रहस्यं
तत्सर्वं जानन्ति । अनुसूचकाः-नगराभ्यन्तरे स्वारमुपलज्जन्ते ।
प्रतिसूचकाः-नगरद्वारसमीपे अल्पव्यापारं भवतिष्ठन्ते । सर्व-
सूचकाः-स्वनगरं पुनरागच्छन्ति, पुनर्यान्ति । तत्र ये सूच-
कास्ते सुतं दृष्टं वा सर्वमनुसूचकेभ्यः कथयन्ति । अनुसूचकाः
सूचकाकथितं स्वयमुपलब्धं च प्रतिसूचकेभ्यः । प्रतिसूचकाः
अनुसूचकाकथितं स्वयमुपलब्धं च सर्वसूचकेभ्यः । सर्वसूचका
अमात्याय कथयन्ति । यथा तस्यामात्यस्य अनुविधाः पुरुषाः
सामन्तराज्येषु वसन्ति, तथा महिषा अपि ।

तथा चाऽऽह-

सूयग तहाऽणूसूयग, पमिसूयग सव्वसूयगा चेव ।

महिषा कयविच्चीया, वसंति सामंतरज्जेसु ॥

अस्या व्याख्या प्राग्भवत् । यथा च पुरुषाः स्त्रियश्च सामन्तराज्येषु
समस्तेषु वसन्ति तथा सामन्तनगरेष्वपि राजधानीरूपेषु ।

तथा चाऽऽह-

सूयग तहाऽणूसूयग, पमिसूयग सव्वसूयगा चेव ।

पुरिसा कयविच्चीया, वसंति सामंतनगरेसु ।

सूयग तहाऽणूसूयग, पमिसूयग सव्वसूयगा चेव ॥

महिषा कयविच्चीया, वसंति सामंतनगरेसु ॥

इदं गाथाद्वयमपि पूर्ववत् । यथा च परराज्येषु परनगरेषु च
पुरुषाः स्त्रियश्च वसन्ति, तथा निजराज्ये निजनगरे अन्तःपुरे ।

तथा चाऽऽह-

सूयग तहाऽणूसूयग, पमिसूयग सव्वसूयगा चेव ।

पुरिसा कयविच्चीया, वसंति निययम्मि रज्जम्मि ॥

सूयग तहाऽणूसूयग, पमिसूयग सव्वसूयगा चेव ।

महिषा कयविच्चीया, वसंति निययम्मि रज्जम्मि ॥

सूयग तहाऽणूसूयग, पमिसूयग सव्वसूयगा चेव ।

पुरिसा कयविच्चीया, वसंति निययम्मि नगरम्मि ॥

सूयग तहाऽणूसूयग, पमिसूयग सव्वसूयगा चेव ॥

महिषा कयविच्चीया, वसंति निययम्मि नगरम्मि ।

सूयग तहाऽणूसूयग, पमिसूयग सव्वसूयगा चेव ॥

पुरिसा कयविच्चीया, वसंति अंतेउरे रणणो ॥

सूयग तहाऽणूसूयग, पमिसूयग सव्वसूयगा चेव ।

महिषा कयविच्चीया, वसंति अंतेउरे रणणो ॥

गाथाषट्कस्यापि व्याख्या पूर्ववत् । तत एवं निजचारपुरुषैः
महिषाभ्यो राज्ञः पुरोधसश्च निशि वृत्तममात्यो ज्ञातवान् ।
तदेवं राज्ञोऽपि यः शिक्षाप्रदानेऽधिकारी सोऽमात्य इति । उ-
क्तममात्यस्य स्वरूपम् । व्य० १ उ० ।

अमर्त्य-पुं० । देवे, स्या० ।

अमच्चपुज्ज-अमर्त्यपूज्य-त्रि० । देवाराधये तीर्थकृदादौ, स्या० ।

अमच्छरि (ण्)-अमत्सरिन्-त्रि० । परसंपदद्वेषिणि, दश० १
चू० । परगुणप्राहिणि, प्रश्न ४ आश्र० ब्रा० ।

अमच्छरियया-अमत्सरिकता-स्त्री० । मत्सरिकः परगुणाना-
मसोद्धा, तद्भावनिषेधोऽमत्सरिकता । भ० ७ श० ए ७० ।
परगुणप्राहितायाम्, औ० ।

अमज्जमंसासि (ण्)-अमद्यमंसाशिन्-त्रि० । मद्यमांसमन-
शनति, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । अमद्ये, अमांसाशिनि च ।
दश० २ चू० ।

अमज्जाइह्व-अमर्यादावत्-पुं० । "मज्जाया सीमावत्था, न मज्जा-
या अमज्जाया, तीणं जो वट्ठति सो अमज्जाइह्वो" नि० चू० १
उ० । मर्यादाया अवेत्तरि प्रवर्तके आचार्ये च । नि० चू० ४ उ० ।

अमज्ज-अमध्य-त्रि० । न० व० । विज्ञागचयं कर्तुमशक्ये, "त-
ओ अमज्जा पणत्ता । तं जहा-समण, पणसे, परमाणू" । स्था०
३ उ० ४ उ० । विषमसंख्यावयवाभावात् क्षेत्रपरमाणौ, भ०
२० श० ६ उ० ।

अमण-अमन-न० । अधिगमने, अन्तःपरिच्छेदे च । स्था० ३
उ० ४ उ० ।

अमनस्-न० । मनोविद्वेक्षिष्यर्थे, "तिविहे अमणे पणसे । तं
जहा-णोतम्मणे णोतयम्मणे अमणे" । स्था० ३ उ० ३ उ० ।
अविद्यमानान्तःकरणे, दर्श० । "आयइ सुखिप्पकम्पो, भाणं
अमणो जिणो होइ" प्रयत्नविशेषाद् मनः अपनीय क्षमना अ-
विद्यमानान्तःकरणो जिनो भवति । आश्र० ४ अ० । जं० । अ-
संक्रिन्ति च, क० प्र० ।

अमणा-अमनाक्-अव्य० । न मनागमनाक् । नितरां शब्दार्थे,
सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

अमणाम-अमनप्राप-त्रि० । न जातुचिदपि मोक्ष्यतया जन्तू-
नां मनोसि आप्नोति । जी० १ प्रति० । न मनसा आप्यते प्राप्य-
ते चिन्तया यत्तत्तथा । उपा० ८ अ० ।

अमनोऽम-त्रि० । न मनसा अम्यते गम्यते पुनः पुनः स्मरणतो
यत्तदमनोऽमम् । अत्यर्थं मनोऽनिष्टे, भ० १ श० ५ उ० ।

अवनाम-त्रि० । अवनामयतीति अवनामः । पीडाविशेषकारिणि,
“ अमणुखाओ अमणामओ दुक्खाओ ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

अमणुष-अमनोऽम-त्रि० । मनसोऽनुकूलं मनोऽमः न मनोऽम-
मनोऽमम् । आच० ४ अ० । न मनसा ह्रायते सुन्दरतया इत्यम-
नोऽमम् । भ० ६ श० ३३ उ० । स्वरूपतोऽशोभने, (कदम्बादौ)
स्था० ३ ठा० १ उ० । मनःप्रतिकूले, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । असु-
न्दरे, प्रश्न० ५ सख० द्वा० । अनिष्टे, ग० १ अधि० । स्था० ।
अशुभस्वभावे, स्था० ८ ठा० । विषा० । अमनःप्रह्लादहेतौ विषा-
कनो दुःखजनके, जी० १ प्रति० । “ अमणुषद्रुचमुत्तपूश्य-
पुरीसपुष्पा ” अमनोऽमश्च ते दुरुपमूत्रेण पृथिकपुरीषेण च पू-
र्याश्चेति विग्रहः । इह च दूरुपं विरूपं, पृथिकं च कुथितम् ।
(कामभोगाः) भ० ६ श० ३३ उ० । “ अमणुषसंपन्नोऽमसंप-
न्नश्चेत्तस्स विष्णुसंयोगसंस्मरणाय या विजवति ” अमनोऽमो-
ऽनिष्टो यः शब्दादिस्तस्य यः संप्रयोगो योगस्तेन संप्रयुक्तो यः
स तथा; स च तथाविधः सत्, तस्यामनोऽमस्य शब्दादेर्विप्रयो-
गस्मृत्तिसमन्वागतश्चापि भवति । विप्रयोगचिन्ताऽनुगतः स्यात् ।
चापीत्युत्तरवाक्यापेक्षया समुच्चयार्थः । असावार्तध्यानं स्यादि-
ति शेषः, धर्मधर्मिणोरभेदादिति । भ० २५ श० ७ उ० । ग० ।
निष्प्रसामाचारीस्थिते संविष्टे, पं० ख० २ द्वा० । असास्त्रोणि-
के, वृ० ३ उ० । नि० चू० ।

अमणुषतर-अमनोऽमतर-त्रि० । अकान्ततरे, अग्रततरे च ।
विषा० १ श्रु० १ अ० ।

अमणुषसमुत्पाय-अमनोऽममुत्पाद-त्रि० । न मनोऽममनो-
ऽमसदनुष्ठानम् । तस्मादुत्पादः प्रादुर्भावो यस्य दुःखस्य तद-
मनोऽममुत्पादम् । स्वकृतासदनुष्ठानाज्जाते दुःखे, सूत्र० १ श्रु०
१ अ० ३ उ० ।

अमणुषस-अमनुष्य-पुं० । देवादौ, न० । रक्षःपिशाचादौ,
(सिद्धान्तकौमुदी) । नृपुंसके, नि० चू० १ उ० ।

अमत्-अमत्र-न० । जाजने, सूत्र० १ श्रु० ९ अ० ।

अमम-अमप-त्रि० । ममस्वरहिते, कल्प० ६ क० । वक्त० । पं०
सू० । दश० । निर्वोजत्वात्-(औ०) निरभिध्वद्वाद् अविद्यमा-
नममेत्यभिलाषे, स्था० ६ ठा० । युगलिकमनुष्यजातिभेदे, जं०
४ वक्त० । उत्सर्गिण्यां भविष्यति द्वादशे तीर्थकरे, अन्त० ५
वर्ग० । प्रव० । ति० । स० । अवसर्पिण्यां जातो नभसो वासुदेवः
कृष्णो भारते वर्षे पुण्ड्रेषु जनपदेषु शतद्वारे नगरे द्वादशस्तीर्थ-
करो भविष्यति । स्था० ८ ठा० । ती० । पञ्चविंशतितमे दिवस-
मुदते च । च० प्र० १० पादु० । ज्यो० ।

अममत्तय-अममत्वक-त्रि० । न विद्यते ममत्वं मूर्ध्ना यस्य स
अममत्वकः । “ शेषाद्वा ” । ७।३।१७५। इति (हेम) सूत्रेण कच् प्रत्य-
यः । मूर्ध्नास्वरहिते, वृ० १ उ० । निर्ममताके, “ अममत्ता परिकम्पा,
दारविलम्बजोगपरिहीणा ” पं० व० ४ द्वा० ।

अममायमाण-अममीकुर्वत्-त्रि० । अस्वीकुर्वति मनसाऽप्यनाद-
दाने, आच० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

अममणा-अमन्मना-स्त्री० । अनवरतवञ्चमानायां वाचि, उपा०
२ अ० । रा० ।

अमय-अमृत-न० । सुधायाम्, पञ्चा० ३ विव० । क्षीरोदधि-
मधिते, आ० म० प्र० । “ अमयमद्वियकेणपुञ्जसंनिगासं ” अ-
मृतस्य क्षीरोदधिलस्य मधितस्य यः फेनपुञ्जो डिङ्क्षीरपूरस्त-
त्सन्निकाशं तत्समप्रज्ञम् । रा० । न-मृ-क। न० त० । मोक्षे, होमाव-
शिष्टद्रव्ये, जले, घृते, अयाचिते वस्तुनि च । परमह्मणि, न० ।
मरणशून्ये, त्रि० । विभीतके, स्त्री० । वाच० ।

अमय-त्रि० । अविहृतौ, “ अमश्चो य होइ जीवो, कारणविर-
हा जहेव आगासं । समयं च हो अनिचं, मिमयघडतंतुमाई-
यं ” अमयइच भवति जीवः । विशेष० । चन्द्रे, दे० ना० १ वर्ग० ।

अमयकदस-अमृतकदस-पुं० । अमृतपूर्णघटे, “ अमयकल-
सेण अभिसिक्तो ” आ० म० प्र० ।

अमयधोस-अमृतधोष-पुं० । काकन्या नगर्याः स्वनामख्याते
राजनि, स च स्वपुत्रं राज्ये स्थापयित्वा धर्ममनशनं प्रतिपन्न
इति । संथा० ।

अमयणिहि-अमृतानिधि-पुं० । काञ्जनबलानके प्रतिष्ठिते भग-
वति, ती० ४५ कल्प ।

अमयतरंगिणी-अमृततरङ्गिणी-स्त्री० । महोपाध्यायश्रीकल्या-
णविजयगणिशिष्य-मुख्यपण्डितश्रीलाभविजयगणिशिष्यावतं-
स-पण्डितश्रीजतिविजयगणिसतीर्थ्यतिलकपण्डितश्रीनयवि-
जयगणिवरणकमलसेविना पण्डितश्रीपद्मविजयगणिसहोद-
रेणोपाध्याय-श्रीयशोविजयगणिना विरचितायां नयोपदेशटी-
कायाम्, नयो० ।

अमयनिगम-देशी-चन्द्रे, दे० ना० १ वर्ग० ।

अमयप(ण्)-अमृतात्मन्-पुं० । धर्मेधसमाधौ, द्वा० २० द्वा० ।

अमयफल-अमृतफल-न० । अमृतोपमफले, द्वा० ९ अ० ।

अमयबद्धी-अमृतबद्धी-स्त्री० । बल्लीविशेषे, प्रव० ४ द्वा० ।
ध० । गुमूच्याम्, वाच० ।

अमयनूय-अमृतनूत-त्रि० । माधुर्यादिभिर्गुणैः सुधासद्गोदरे,
वृ० २ उ० ।

अमयरसासायण-अमृतरसास्वाद-त्रि० । अमृतरसस्या-
स्वादस्ते जानाति इति अमृतरसास्वादः । अमृतरसास्वाद-
वेत्तरि, “ अमृतरसाऽऽस्वादः, कुञ्जरसलाहितोऽपि बहु-
कालम् ” । षो० ३ विव० ।

अमयवास-अमृतवर्ष-पुं० । तीर्थहज्जमादौ देवैः कृतायाम-
मृतवृष्टौ, आच० २ श्रु० १५ अ० ।

अमयसाय-अमृतस्वाद-पुं० । अमृतवत् स्वाद्यते इत्यमृतस्वा-
दम् । अमृततुल्ये, सम्म० ३ काण्ड ।

अमयसार-अमृतसार-न० । न विद्यते मृतं मरणं यस्मिन्नसा-
वमृतो मोक्षः । तं सारयति प्रापयतीति वा । मोक्षप्रतिपादके,
सम्म० ३ काण्ड ।

अमर-अमर-पुं० । देवे, कर्म० ५ कर्म० । आच० । को० । आ०
म० । त्रयोदशे ऋषभदेवपुत्रे, कल्प० ७ क० । भविष्यत्स्मृत्यो-
विशेषानन्तवीर्यतीर्थकरस्य पूर्वमवजीवे, ती० २१ कल्प । सि-

केषु च, तेषामायुषोऽभावात् । औ० । “ इमस्स जेव पडिवूह-
णट्ठाए अमरायह महासद्धी ” (अमरायह इत्यादि) अमरा-
यते-न मरः सन् अन्ययौवनप्रच्युतरूपाऽवसक्तोऽमर इवा-
चरति अमरायते । आचा० १ भू० २ अ० ५ उ० ।

अमरकेउ-अमरकेतु-पुं० । विजये (कैत्रे) तमालवृक्षानामनगर्वा
राक्षः समरनन्दनस्य मन्दारमञ्जरी उदरसंभवे पुत्रे, दर्श० ।

अमरचंद-अमरचन्द्र-पुं० । नागेन्द्रगच्छाये महेन्द्रसुरिशिष्य-
शान्तिशिरशिष्ये, येन गुर्जरदेशाधिपतिसिद्धराजसकाशाद्
ध्याप्रशिषुक इति पदवी लेभे, सिद्धान्तार्णवनामा ग्रन्थश्च
धरति । इत्येकोऽमरचन्द्रसुरिः । (१)

(२) वायटीयगच्छाये जिनदत्तसुरिशिष्ये, येन चतुर्विंशति-
जिनचरित्रं पद्मानन्दच्युदयापरनामकं महाकाव्यं, बाह्यभारतं,
काव्यकल्पलता, काव्यकल्पलतापरिमलः, उन्दोरत्नावली, क-
लाकलापश्चेत्येवमादयो ग्रन्था विद्वद्धित्तचमत्कृतिकृतो नि-
रमायिषत । एतस्य शीघ्रकवित्वशक्तेश्चः वीरलक्ष्मणे नाम
गुर्जरधरित्रीश्वरोऽस्मै बहुमानमदात् । अयं च वैक्रमीयसंव-
त्सराणां त्रयोदशशतकेऽवर्तत । जै० ६० ।

अमरण-अमरण-न० । मृत्योरभावे, ध० १ अधि० ।

अमरणधम्म-अमरणधर्म्म-त्रि० । तीर्थकरे, पं० व० ४ द्वा० ।

अमरदत्त-अमरदत्त-पुं० । जयघोषश्रेष्ठिपुत्रे, ध० २० ।

कथानकं पुनरेवम्—

“ विद्वद्भूमसिरिपरिकल्पितं, अलंकृतं बहुसमिद्धलोपहिं ।

रयणायरमज्जं पि व, रयणपुरं अस्थि वरनयर् ॥ १ ॥

कयसुगयसमयपोसो, पुरसिद्धी अस्थि तय जयघोसो ।

जिणमुणिविहियपओसो, सुजसा नामेण से भज्जा ॥ २ ॥

अमराजिहाणकुलदे-वयापे दिन्नु सि तो अमरदत्तो ।

नामेण ताण पुत्तो, पसन्नचित्तो सहावेण ॥ ३ ॥

आजम्मं तव्वीअय-मयवासियहियइअमवरकज्जं ।

पियरेहिं पढमज्जुवण-भरम्मि परिणाविओ सो उ ॥ ४ ॥

अहं महसमयम्मि कया-वि अमरदत्तो समित्तसंजुत्तो ।

पुण्णकरंजुज्जाणे, कीलाइकए समणुपत्तो ॥ ५ ॥

सो कीलंतो तहियं, तरुस्स हिट्ठा निपइ मुणिमेगं ।

तस्स य पासे एगं, इयमाणं पहियपुरिसं च ॥ ६ ॥

तो कोउमेण अमरो, आसन्नं तस्स होउ पुच्छेइ ।

किं तद्द ! रोयसि तुमं ? सगगयं सो वि इय भणइ ॥ ७ ॥

कंणिणपुरे सिधुर-सिद्धिस्स वसुंधराए दइयाए ।

आवाइयल्लखेहिं, एगो पुत्तो अहं जाओ ॥ ८ ॥

सेणु सि विहियनाम-स्स अइगया जाय मज्ज बम्मासा ।

ता सयलविहवसहिंया, अम्मापियरो गया निहणं ॥ ९ ॥

सप्पमिइ पालिओऽहं, जेहिं सयणेहिं गरुयकरुणेहिं ।

भम पुक्कयजमनिदया, पंचत्तं ते वि संपत्ता ॥ १० ॥

बहुलोयाणं संता-अकारणं विसतरु व्व कमसोऽहं ।

देदेण दुज्जरेण य, पणुकिओ इच्चिं कात्तं ॥ ११ ॥

संपइ पुण दहोवरि, पिडगसमाणा अमाणपुक्ककरा ।

मह देहे जरपमुहा, रोगा बढवे समुपपत्ता ॥ १२ ॥

किंच पिसाओ भूओ, व कोवि मह अंतरंतरा अंगं ।

पीमेइ तह अदिओ, अहं तं बुत्तं पि न तरेमि ॥ १३ ॥

सो जीवियव्वभग्गो, नग्गोहतस्समि जाव अत्ताणं ।

अत्ताणं ओअये-मि ताव पासो वि लहु तुट्ठो ॥ १४ ॥

१७५

इहिं वेरभगओ, पुरा मए किं कयं ति पुच्छेउं ।

मुणिणो इमस्स पासे, जो भइ ! इहं अहं पत्तो ॥ १५ ॥

जम्माउ वि निययडुहं, सुमरिय रोपमि इय भणेरुण ।

तेण पहियनरेणं, निययुत्तंतं मुणी पुत्तो ॥ १६ ॥

अहं विग्गयरसपुत्तो, किं तु कहिस्सइ इमो सुसाहु सि ? !

सो अमरदत्तपमुट्ठो, एकगमणो जणो जाओ ॥ १७ ॥

अहं वज्जरियं मुणिणा, भो पहिय ! तुमं इओ भवे तइए ।

मगहे गुव्वरगामे, देविस्सनामाऽऽसि कुलपुत्तो ॥ १८ ॥

अण्णदिणे रायगिहे, तुहं गच्छंतस्स कोवि मग्गमि ।

मिलिओ पहिओ कमसो, तए धणइदुत्ति सो नाओ ॥ १९ ॥

तं वोससिउं रयणीए, हणिय गहिणए तरुणं सव्वं ।

जा जासि तुमं पुरओ, हरिणा ब्रुहिणए ताव इओ ॥ २० ॥

पत्तो पढमे नरए, असरिसिद्धक्खाइ सहिय बहुयाइ ।

तो उव्वट्ठिय इहयं, सो एसो सेण संजाओ ॥ २१ ॥

जो सेण ! तए तइया, पहिओ पढओ भवम्मि सो एसो ।

अन्नाए तवं काउं, असुरनिकाए सुरो जाओ ॥ २२ ॥

संभरिय पुव्ववइरे-ण तेण हणिया तुहंमपिअसयणा ।

निधणं धणं च लीयं, जालिया रोगा तुहं सरीरे ॥ २३ ॥

विओ तहेव पासो, एसो सुच्चिरं दुही इवेउं सि ।

सो कुणइ अंतरा अ-तरा य वियणं परमघोरं ॥ २४ ॥

तं सोढं भवभीओ, पहिओ ऽणसणं गहिं तु मुणिपासे ।

सुमरंतो नवकारं, जाओ वेमाणिएसु सुरो ॥ २५ ॥

इय सुणिय पहियचरियं, अमरो संवेगपरिगओ अहियं ।

नमिअं विअवइ मुणिं, भयवं ! मह कइसु जिणधम्मं ॥ २६ ॥

ध० २० ।

इच्छामि समणुसिद्धिं, ति भणिय नमिअं च सुगुरुचलणदुगं ।

तत्तो समित्तजुत्तो, गेहं पत्तो अमरदत्तो ॥ ए० ॥

सो पिअणा संलत्तो, किं वच्च ! चिराइयं तए तत्थ ।

तो मित्तेहिं बुत्तो, बुत्तंतो तस्स सयव्वो वि ॥ ए० ॥

अहं कुविओ जयघोसो, भणेइ दुप्पुअ ! किं अरे ! तुमए ।

सुत्तु कुलागय सममं, धम्मं धम्मतरं गहियं ॥ १०० ॥

ता सुंच इमं धम्मं, सियभिक्षणं करेसु भिक्षवूणं ।

अन्नइ तए समं मम, संभासो वि हुं न जुत्तु सि ॥ १०१ ॥

जणइ य कुमरो हे ता-य ! एस सुपरिक्खिअणं धित्तव्वो ।

धम्मो वरकणं पि व, न कुलागयमित्तओ चेव ॥ १०२ ॥

पाणिवहालियचोरि-कविरइपरजुवइवज्जणपढाणो ।

पुव्वावरअविरुद्धो, धम्मो एसो कइमजुत्तो ? ॥ १०३ ॥

अहं गिएहतो वत्तम-पणियं वणिओ जवे ण वयणिज्जो ।

पडिवन्नुत्तमधम्मो, न हीत्तणिज्जो तहाऽहं पि ॥ १०४ ॥

तं सुणिय अज्जिणिविओ, सिद्धी जणेइ रे डुरायार !

जं रोयइ कुणसु तयं, न इओ तं भासिउं उच्चिओ ॥ १०५ ॥

एयं निसामिकणं, ससुरेण भणविओ इमो एव ।

अहं मह सुयाए कज्जं, ता जिणधम्मं वयसु सिग्गं ॥ १०६ ॥

मुत्तं जिणधम्ममिमं, सेस्सं सव्वमविऽणंतसो पत्तं ।

एवं चितिय अमरो, विसज्जए पिउगिहे भज्जं ॥ १०७ ॥

अण्णदिणे जणणीए, भणिओ एसो जहा तुमं वच्च !

जो रोयइ तुहं धम्मो, तं कुणसु वचं न विग्गकरा ॥ १०८ ॥

किंतु अमराऽजिहाणं, कुलदेविं निच्छमेव अच्चेसु ।

एयणसायपत्तवो, तुहं जम्मो तो इमो आह ॥ १०९ ॥

अब ! न संपइ कप्पइ, जिणमुणिवधरित्तदेवदेविसु ।

देवगुरु स्ति मई मे, भस्ती तह पणमणप्पमुहा ॥ ११० ॥
 नो मइ तेसु पओसो, मणयं पि न भत्तिमित्तमवि किंतु ।
 देवगुरुगुणविओगा, तेसु उदासत्तणं अंव ॥ १११ ॥
 गयरगदोसमोह-सणेण देवस्स होइ देवत्तं ।
 तच्चरियागमपमिमा-ए दंसणा देवत्तं नेयं ॥ ११२ ॥
 सिवसाहगुणगणगत-एवेण सत्थत्थसम्मगिरणेण ।
 इह गुरुणो वि गुरुत्तं, होइ जहत्थं पसत्थं च ॥ ११३ ॥
 ता अंव ! पणमिय जिणं, नमिज्जए तिहुयणे वि कह अओ ? ।
 नहु रोयइ लवणजलं, पीए खीरोहियजलमि ॥ ११४ ॥
 इय तेणं पदिभणिया, जणणी मोणं अकासि सविसाया ।
 अह कुविया कुलदेवी, से दंसइ मीसणसयाइ ॥ ११५ ॥
 न य तस्स किं पि पववइ, सत्तिकधणस्स धम्मनिरयस्स ।
 चइइ पओसं अहियं, तो अमरा अमरदत्तमि ॥ ११६ ॥
 पच्चकखीहोउ कया-वि तीरं सो निट्ठरं इमं भणियो ।
 रे कूडधम्मगविय !, न पणामं मज्झ वि करेसि ॥ ११७ ॥
 ता इपिह हणेमि तुमं, ददधम्मो तं जणेइ अमरो वि ।
 जइ आउयं पि वज्जवं-तो मारिज्जइ न को वि तए ॥ ११८ ॥
 अइ कह वि तं पि तुट्ठं, मरियव्वे इहरइ वि ता जाए ।
 को सइसणममं, मइलइ जवकोविसयदुलहं ? ॥ ११९ ॥
 तो अमरा सामरिसा, तस्स सरीरे विउव्वए पावा ।
 सीसच्छिसवणउदरं-तनिस्सिथा वेयणा तिन्वा ॥ १२० ॥
 जा इक्का वि तु जीयं, इरेइ नियमेषु इयरपुरिसस्स ।
 ददसत्तो तह वि इमो, एयं चित्ते विविज्जेइ ॥ १२१ ॥
 रे जीव ! तए पत्तो, सिवपुरपहपत्थिप ण सत्थाहो ।
 देवो सिरिअरिहंतो, अपत्तपुव्वो जवअरन्ने ॥ १२२ ॥
 ता इमिण चिचय द्वियय-द्विण मरणं पि तुज्झ जइकरं ।
 एयमि पुण विमुक्के होसि जियंतो वि तमणाहो ॥ १२३ ॥
 किसियमित्तं च इमं, दुक्खं तुह दंसणे अपत्तमि ।
 पायिय अणंतपुगल-परियट्ठुहस्स नएसु ॥ १२४ ॥

किञ्च—

पमिकूला हवठ सुरा, मायापियरो परंमुहा हुंतु ।
 पीरंतु सरीरं वा-हिणो वि सिंसंतु सयणा य ॥ १२५ ॥
 निवडंतु अवायाओ, गच्छउ धच्छी वि केवलं इक्का ।
 मा जाउ जिणे भत्ती, तदुत्तत्तेसु तिस्ती य ॥ १२६ ॥
 इयनिच्छयप्पहाणं, तथिसं नाउ ओहिणा अमरा ।
 तस्सत्त-रंजियमणा, भणेइ संहरिय उवसओ ॥ १२७ ॥
 धओसि तं महासय !, ते किय सबहिज्जसे तिहुयणमि ।
 सिरिवीयरायचरणे-सु जस्स तुह इय वढाऽऽसत्ती ॥ १२८ ॥
 अज्जण्णजिई मज्झ वि, सुच्चिय देवो गुरु वि सो चेव ।
 तत्तं पि तं पमाणं, जं पमिवत्तं तए धीर ! ॥ १२९ ॥
 इय भणरीए तीए, मुक्का अमरस्स उवरि तुछाए ।
 परिमलमित्रिय अत्रिउला, दसरुवआ कुसुमवुद्धी ॥ १३० ॥
 तं दहु महच्छरियं, तपियरो पुरजणो ससुरवग्गो ।
 अमराए वयणेणं, जाओ जिणदंसणे जत्तो ॥ १३१ ॥
 ससुरेण पट्टिद्रेणं, तो धूया पेसेया पइगिहमि ।
 तण्णमिइ अमरदत्तो, सकुडंबो कुणइ जिणधम्मं ॥ १३२ ॥
 सुच्चिरं निम्मवदंसणं-सारं पालिय गिहत्थधम्ममिमो ।
 जाओ पाणए अमरो, महाविदेहमि सिज्जिहिइ ॥ १३३ ॥

अमरदत्तचरित्रमिदं मुदा,
 गतमलं परिभाष्य चित्रैकितः ।

भजत दर्शनशुद्धिमनुसरां,
 भवत येन महोदयशास्त्रिनः ॥ १३४ ॥ अ० २० ।

अमरपरिग्राहिय-अमरपरिगृहीत-त्रि० । देवैः स्वीकृते, वृ० ३८० ।

अमरपपभ-अमरपपभ-पुं० । विक्रमसंवत्सराणां चतुर्विंशतके
 विद्यमाने प्रक्रामरस्तोत्रटीकाकारके कल्याणमन्दिरस्तोत्रटीका-
 कारकगुणसागर-गुरु-सागरचन्द्रस्य गुरौ, जै० ६० ।

अमरवइ-अमरपति-पुं० । देवेन्द्रे, “अमरवइ माणिजरे” अ०
 ३ श० ८ उ० । प्रज्ञा० । मल्लिनाथेनार्हता सहानुप्रव्रजिते ज्ञात-
 कुमारैः, ज्ञा० ८ अ० ।

अमरवर-अमरवर-पुं० । महामहर्षिकदेवे, तं० ।

अमरसागर-अमरसागर-पुं० । अञ्जलमञ्जीये कल्याणसाग-
 रसूरिशिष्ये, अयं च उदयपुरनगरे वैष्णवीये १६६४ वर्षे
 जन्म लब्ध्वा १७०५ वर्षे प्रव्रज्य १७१४ वर्षे स्वमातनगरे
 आचार्यपदवीं प्राप्तः । ततः १७१८ वर्षे भुजनगरे गच्छेशपदं लेभे ।
 ततः सं० १७६२ मिते धवलकपुरे स्वर्गं गतः । जै० ६० ।

अमरमुह-अमरमुख-ब० । देवमुखे, आव० ४ अ० ।

अमरसेण-अमरसेन-पुं० । मल्लिनाथेनार्हता सहानुप्रव्रजिते
 स्वनामख्याते ज्ञातकुमारैः, ज्ञा० ८ अ० । स्वनामख्याते राजा-
 न्तरे च । दर्श० ।

अमरिस-अमरिष-पुं० । न-सृष्ट-घञ् । “शर्पतसवज्जे वा” । उ० ।
 २ । ५ । इति संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनस्येकारः । प्रा० २ पाद ।
 मत्सरविशेषे, आ० म० द्वि० । महाकदाग्रहे, वस० ३४ अ० ।
 कोपे, प्रह० ३ आश्र० द्वा० ।

अमरिमण-अमरिण-त्रि० । अपराधाऽसहिष्णुः, प्रह० ४
 आश्र० द्वा० । अपराधिष्वकृतकृमे, सं० ।

अमसृण-पुं० । प्रयोजनेष्वनलसे, सं० ।

अमरिसिय-अमरिषित-त्रि० । अमरिषः संजातोऽस्यामरिषितः ।
 संजातमत्सरविशेषे, आ० म० द्वि० ।

अमल-अमल-पुं० । न विद्यते मल इव मलो निसर्गनिर्मल-
 जीवमात्रिन्यापादनहेतुत्वादष्टप्रकारकं कर्म येषां ते अमलाः ।
 सिद्धेषु, प्रव० २१४ द्वार । निर्मलमात्रे, त्रि० । आ० म० प्र० ।
 ऋषजदेवस्य सप्तमे पुत्रे, कल्प० ७ सू० ।

अमलचंद-अमलचन्द्र-पुं० । वैष्णवीये ११४८ वर्षे जृगुकच्छे
 विहरति स्वनामख्याते गणिनि, जै० ६० ।

अमलवाहण-अमलवाहन-पुं० । विमलवाहने महापक्षतीर्थ-
 करे, ती० २१ कल्प ।

अमला-अमला-स्त्री० । स्वनामख्यातायां शक्राग्रमहिष्याय,
 प्र० १० श० ५ उ० । ती० । स्था० । (‘अग्रमहिषी’ शब्देऽ-
 स्मिन्नेव भागे १७३ पृष्ठे तत्पूर्वापरजवावृत्तौ)

अमहर्ग्य-अमहर्ग्यक-त्रि० । महती अर्घ्य यस्य स महार्घः,
 महार्घ एव महार्घकः, न महार्घकोऽमहार्घकः । अबहुमूल्ये,
 वस० २० अ० ।

अमहद्वय-अमहाधन-त्रि० । मयदुमूल्ये, पञ्चा० १७ विव० ।

अमाइ (ण)-अमायिन्-त्रि० । माया अस्यास्तीति मायी । न मायी अमायी । व्य० १ उ० । शास्त्ररहिते, प्रव० ६४ द्वार । कौटिल्यशब्दे, दश० १९ अ० ३ उ० । सर्वत्र विश्वास्ये, स चालोचनादेरर्हः । आचा० १ अ० १ अ० १ उ० । “ नो पति-उच्येमाई ” इथा० १० डा० । व्य० । “ आव राया चपे रज्जं, न य दुष्करियं कहे तदा माई ” । पञ्चा० १५ विव० ।

अमाइरूप-अमायिरूप-त्रि० । अमायिनो रूपं यस्यासावमायिरूपः । अशेषच्छुभ्रादिते, सूत्र० १ अ० १३ अ० ।

अमाइल्ल-अमायाविन्-त्रि० । मायारहिते, आचा० १ अ० ६ अ० ४ उ० ।

अमाइल्लया-अमायाविता-स्त्री० । माइल्लो मायावैस्तदमावस्तया । (मायात्यागे), निरस्तुक्ततायाम्, इथा० १० डा० ।

अमाणिय-अमान्य-त्रि० । अभ्युत्थानाकाकरणादित्येके, “अया य भाणियो होइ, पच्छा होइ अमाणियो । सिद्धी व कव्वडे बूढो, स पच्छा परितप्पई ” । दश० १ चू० ।

अमाव (वा) सा-अमाव (वा) स्या-स्त्री० । अमा-सह घसतश्चन्द्राकौ यत्र । वस्-यत्, गयत् वा । कृष्णपक्षशेषदिने, तद्दिने चन्द्राकौ एकराशिस्तौ प्रवतः । वाच० ।

एकस्मिन् घर्षे द्वादश अमावस्याः । तद् यथा-

वारस अमावसाओ पञ्चाओ । तं जहा-साविट्टी, पोच्च-ती, अस्सोती, कत्तिया, मम्मसिरी, पोसी, माही, फग्गुणी, चेत्ती, विसाही, जेडामूली, आसादी ।

द्वादश एव अमावस्याः प्रकृताः । तद्यथा-आविष्टी, प्रौष्ठपदी इत्यादि । तत्र अविष्टा धनिष्ठा, तस्यां भवा आविष्टी-आवणमासजाविनी । प्रौष्ठपदा उत्तरभाद्रपदा, तस्यां जवा प्रौष्ठपदी-भाद्रपदमासजाविनी । अश्वयुजि भवा आश्वयुजी-अश्वयुग्मासजाविनी । एवं मासक्रमेण तत्तन्नामानुरूपनक्षत्रयोगात् शेषा अपि वक्तव्याः । च० प्र० १० पाहु० । सू० प्र० ।

सम्प्रति (नक्षत्रयोगम्) अमावास्यावक्तव्यतायामाह-

पुवावस अमावासाओ पञ्चाओ । तं जहा-सावट्टी पोच्च-ती० जाव आसादी । ता सावट्टी णं अमावासा कति णक्खत्ता जोएति ? । ता दोएण णक्खत्ता जोएति । तं जहा-असिलेसा १, महा २ य । एवं एएणं अभिलावेणं णेयवं । ता पोच्चिती णं दोषि णक्खत्ता जोएति । तं जहा-पुव्वफग्गुणी १, उत्तरा २ य । असोति दोषि । तं जहा-हत्थो १, चित्ता २ य । कत्तियं दोषि । तं जहा-साति १, विसाहा २ य । मम्मसिरं तिणिण । तं जहा-अणुराहा १, जेडा २, मूढो ३ य । पोसिं च दोषि । तं जहा-पुव्वसादा १, उत्तरासादा २ य । माहिं तिषि । तं जहा-अभिई १, समणो २, धणिडा ३ य । फग्गुणिं दोषि । तं जहा-सतजिमया १, पुव्वपोच्चिती २ य । चोत्तिं तिषि । तं जहा-उत्तरभद्वदा १, रेवती २, अस्सिणी ३ य । वि-

साहिं दोषि । तं जहा-भरणी १, कत्तिया २ य । जेडामूढिं दोषि । तं जहा-रोहिणी १, मम्मसिरं २ च । ता आसा-दी णं अमावासं कति णक्खत्ता जोएति ? । ता तिषि न-क्खत्ता जोएति । तं जहा-अहा १, पुणव्वसू २, पूसो ३ य ।

(पुवावसेत्यादि) द्वादश अमावास्याः प्रकृताः । तद्यथा-आविष्टी, प्रौष्ठपदी इत्यादि । तत्र मासपरिसमापकेन अविष्टा-नक्षत्रेणोपलक्षितो यः आखणो मासः, सोऽप्युपचारात् अविष्टा, तस्यां भवा आविष्टी । किमुक्तं भवति ?-आविष्टी नक्षत्रपरिसमाप्यमानआवणमासजाविनी इति । प्रौष्ठपदी नक्षत्रपरिसमाप्यमानभाद्रपदमासजाविनी । एवं सर्वत्रापि वाक्यार्थो ज्ञावनी-यः । (ता साविष्टी णमित्यादि) ता इति पूर्ववत् । आविष्टीममावास्यां कति नक्षत्राणि युज्यन्ति, कति नक्षत्राणि अयायोगे चन्द्रेण सह संयुज्य आविष्टीममावास्यां परिसमापयन्ति ? । भगवानाह-(ता दोषिमित्यादि) ता इति पूर्ववत् । द्वे नक्षत्रे यु-क्तः । तद्यथा-अश्लेषा, मघा च । इह व्यवहारनयमतेन यस्मिन् नक्षत्रे पौर्णमासी जघति तत् आरभ्य अर्थात्कने पञ्चदशे नक्षत्रे अमावास्या । तत् आरभ्य पञ्चदशे नक्षत्रे पौर्णमासी । ततः आविष्टी पौर्णमासी किल अत्रणे धनिष्ठायां चोक्ता । ततोऽमावस्यायामप्यस्यां आविष्टयामश्लेषा मघा चोक्ता । लोके च तिथिगणितानुसारतो गतायामप्यमावास्यायां वर्तमानायामपि च प्रतिपदि यस्मिन्नहोरात्रे प्रथमतोऽमावस्याऽनृत स सकलतोऽप्यहोरात्रोऽमावास्यायेति व्यवहियते । ततो मघानक्षत्रमप्येवं व्यवहारतोऽमावास्यायां प्राप्यते, इति न कश्चिद् विरोधः । परमार्थतः पुनरिमाममावास्यां आविष्टीमिमानी त्रीणि नक्षत्राणि परिसमापयन्ति । तद्यथा-पुनर्वसु, पुष्योऽश्लेषा च । तथाहि-अमावास्या चन्द्रयोगपरिहानार्थं करणं प्रागेवोक्तम् । तत्र तद्भावना क्रियते । कोऽपि पृच्छति-युगस्यादौ प्रथमा आविष्टयमावास्या केन चन्द्रसुक्तेन नक्षत्रेणोपेता सती समाप्तिमुपयाति ? । तत्र पूर्वोदितस्वरूपोऽवधार्यराशिः षट्षष्टिमुद्गताः, एकस्य च मुद्गत्तस्य पञ्च द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकः सप्तषष्टिभाग इतिप्रमाणो ध्रियते । तत् एकेन गुरयते, प्रथमाया अमावास्यायाः स्पृष्टत्वात् । एकेन च गुरयितं तदेव जघतीति राशिस्तावानेव जातः । ततस्तस्माद् द्वाविंशमुद्गताः, एकस्य च मुद्गत्तस्य षट्षट्वाविंशतिद्वाषष्टिभागाः, इत्येवपरिमाणं पुनर्वसुशोधनकं शोध्यते । ततः षट्षष्टिमुद्गतेभ्यो द्वाविंशतिमुद्गतोः शुक्राः, स्थिताः पञ्चात् चतुश्चत्वारिंशत् ४४ । तेनैव एकं मुद्गत्तमपकृत्य तस्य द्वाषष्टिभागाः क्रियन्ते, कृत्वा च ते द्वाषष्टिभागराशिमध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जाताः सप्तषष्टिः । तेनैव षट्षट्वाविंशत् शुक्राः, शेषास्तिष्ठन्त्येकविंशतिः । त्रिचत्वारिंशतो मुद्गत्तैः त्रिंशता मुद्गत्तैः पुष्यः शुक्रः, स्थिताः पञ्चात् त्रयोदश मुद्गताः । अश्लेषा नक्षत्रं चापार्कक्षेत्रमिति पञ्चदशमुद्गत्तप्रमाणं, तत् इदमागतमश्लेषानक्षत्रमेकस्मिन् मुद्गत्तैः, एकस्य च मुद्गत्तस्य चत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्टिधा त्रिंशस्य षट्षष्टिसंख्येषु भागेषु शेषेषु प्रथमाऽमावास्या समाप्तिमुपगच्छति । तथा च वदयति-“ ता एएसि णं पंचवहं संवच्छरणां पढमं अमावासं चंदे केणं नक्खसेणं जोएइ ? । ता असिलेसाहिं असिलेसाणं एको मुहुत्तो चत्तालीसं च वावट्टिभागा, मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सप्तट्टिहा छेत्ता वावट्टी चुप्पिया भागा सेसा ” इति ॥ यदा तु द्वितीयाऽमावास्या

चिन्त्यते, तदा सा युगस्यादित आरभ्य त्रयोदशी । ततः स ध्रुवराशिः ६६ । ५ । १ त्रयोदशीभिर्गुण्यते । जातानि मुहूर्तानामष्टौ शतानि अष्टापञ्चाशदधिकानि ८५८ । एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चषष्टिभागः ६५ । एकस्य च द्वाषष्टि भागस्य ६२ सत्काः त्रयोदश १३ सप्तषष्टि ६७ भागाः । तत्र—“चत्वारि य वायाला, अह सोजा उत्तरासादा” इति वचनात् । चतुर्निर्वाचत्वारिंशदधिकैर्मुहूर्तैः शतैः पञ्चत्वारिंशता द्वाषष्टिभागैरुत्तरासादापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुक्लानि, स्थितानि पश्चात् मुहूर्तानां चत्वारि शतानि बौमशोत्तराणि, एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनविंशतिर्द्वाषष्टिभागः । एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्कात्रयोदश सप्तषष्टिभागाः । ४१६ १३ १३ । तत एतस्मात् त्रीणि शतानि नवनवयधिकानि मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागा ३६९ १३ १३ इति शोधनीयम् । ततः षोडशोत्तरेभ्यः चतुःशतेभ्यः त्रीणि नवनवयधिकानि शुद्धानि, स्थिताः पश्चात् सप्तदश मुहूर्ताः । तेभ्य एकं मुहूर्तं गृहीत्वा द्वाषष्टिभागाः क्रियन्ते । कृत्वा च द्वाषष्टिभागा राशौ प्रक्षिप्यन्ते, जाता एकाशीतिः । तस्याश्चतुर्विंशतिः शुक्ला, स्थिताः पश्चात् सप्तपञ्चाशत् । तस्या रूपमेकमादाय सप्तषष्टिभागाः क्रियन्ते, तेभ्यः षट्षष्टिः शुक्ला, पश्चादेकोऽवतिष्ठते, सप्तषष्टिभागराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जाताश्चतुर्दशसप्तषष्टिभागाः । आगतं पुन्यनक्षत्रम् । षोडशसु मुहूर्तैर्भेकस्य च मुहूर्तस्य षट्षष्टिंशति द्वाषष्टिभागेभ्येकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्दशसु सप्तषष्टिभागेष्वतिक्रान्तेषु द्वितीयां आविष्टीममावास्यां परिसमापयति ॥ यदा तु तृतीया आविष्टममावास्या चिन्त्यते, तदा सा युगादित आरभ्य पञ्चविंशतितमेति स ध्रुवराशिः ६६ । ५ । १ पञ्चविंशत्या गुण्यते, जातानि बौमश शतानि पञ्चाशदधिकानि मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चविंशदुत्तरशतं द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चविंशति सप्तषष्टिभागाः १६५० १३ १३ । तत्र चतुर्भिर्वाचत्वारिंशदधिकैर्मुहूर्तैः शतैरेकस्य च मुहूर्तस्य षट्षत्वारिंशता द्वाषष्टिभागैः प्रथममुत्तरासादापर्यन्तं शोधनकं शुद्धम्, स्थितानि पश्चान्मुहूर्तानां द्वादशशतान्यष्टोत्तराणि १२०७; द्वाषष्टिभागैश्च मुहूर्तस्य एकोनाशीतिः ७७, एकस्य द्वाषष्टिभागस्य पञ्चविंशतिसप्तषष्टिभागाः १३ । ततोऽष्टभिः शतैरेकोनविंशत्यधिकैः ७१७ मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैरेको नक्षत्रपर्यायः शुद्ध्यति । स्थितानि पश्चात् त्रीणि शतानि नवाशीत्यधिकानि मुहूर्तानाम् ३८७ । एकस्य च मुहूर्तस्य चतुष्पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः १३, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिसप्तषष्टिभागाः १३ । ततो भूयास्त्रिभिर्नवोत्तैर्मुहूर्तैः, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैरभिजिदादीनि रोहिणिकापर्यन्तानि शुद्धानि स्थितानि, पश्चात् मुहूर्ता अशीतिः, एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनत्रिंशद् द्वाषष्टिभागानि, एकस्य द्वाषष्टिभागस्य सप्तविंशति सप्तषष्टिभागाः ८० १३ १३ । ततस्त्रिंशता मुहूर्तैर्भृगुशिरः शुक्लं, स्थिताः पञ्चाशद् मुहूर्ताः ५० । ततः पञ्चदशमिरार्द्धा शुक्ला, स्थिताः पञ्चत्रिंशत् ३५ । आगतं पुनर्वसु नक्षत्रम् । पञ्चविंशति मुहूर्तैर्भेक-

स्य च मुहूर्तस्य एकोनत्रिंशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तविंशतौ सप्तषष्टिभागेषु तृतीयां आविष्टीममावास्यां परिसमापयति ॥ एवं चतुर्थी आविष्टीममावास्यामन्वेषानक्षत्रं प्रथमस्य मुहूर्तस्य सप्तसु द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु गतेषु ७ । ४१ ; पञ्चमीं आविष्टीममावास्यां पुन्यनक्षत्रं त्रिषु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य द्विचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुष्पञ्चाशति सप्तषष्टिभागेषु गतेषु ३ । ४२ । ५४ परिणमयति । एवमुक्तेन प्रकारेण एतेनानन्तरोदितेनाभिज्ञापेन, शेषमप्यमावास्याजातं नेतव्यम् । विशेषमाह—(पोट्टुचयं दोषि । तं जहा—पुष्पाफल्गुणी, उत्तरा य स्ति) तत्रैवं सूत्रपाठः—“ता पोट्टुचयं णं अमावासं कश् नक्खत्ता जोपंति ? ता दोषि नक्खत्ता जोपंति । तं जहा—पुष्पाफल्गुणी, उत्तरफल्गुणी य;” इदमपि व्यवहारत उच्यते । परमार्थतः पुनस्त्रीणि नक्षत्राणि प्रौष्ठपदीममावास्यां परिसमापयन्ति । तद्यथा—मघा, पूर्वाफाल्गुनी, उत्तरफाल्गुनी च । तत्र प्रथमां प्रौष्ठपदीममावास्यामुत्तरफाल्गुनीनक्षत्रं चतुर्षु मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य षट्षष्टिशतौ द्वाषष्टिभागेषु एकस्य द्वाषष्टिभागस्य द्वयोः सप्तषष्टिभागयोः ४ । २६ । २ अतिक्रान्तयोः, द्वितीयां प्रौष्ठपदीममावास्यां पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रं सप्तसु मुहूर्तैर्भेकस्य च मुहूर्तस्य एकषष्टौ द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चदशसु सप्तषष्टिभागेषु ७ । ६१ । १५ गतेषु; तृतीयां प्रौष्ठपदीममावास्यां मघानक्षत्रमेकादशसु मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुस्त्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्याष्टाविंशतौ सप्तषष्टिभागेषु ११ । ३४ । २८ गतेषु; चतुर्थीं प्रौष्ठपदीममावास्यां पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रमेकविंशतौ मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य द्वादशसु द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वाचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु ११ । १२ । ४२ गतेषु; पञ्चमीं प्रौष्ठपदीममावास्यां मघानक्षत्रं चतुर्विंशतौ मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चपञ्चाशति सप्तषष्टिभागेष्वतिक्रान्तेषु २४ । ४७ । ५५ परिसमापयति । (आसौई दोषिण । तं जहा—हृथो, चित्ता य स्ति) । अत्राप्येवं सूत्रपाठः—“ता आसौई णं अमावासं कश् नक्खत्ता जोपंति ? । ता दोषिण नक्खत्ता जोपंति । तं जहा—हृथो, चित्ता य” । एतदपि व्यवहारतः निश्चयतः पुनराश्वयुजीममावास्यां द्वे नक्षत्रे परिसमापयतः । तद्यथा—उत्तरफाल्गुनी, हस्तश्च । तत्र प्रथमाश्वयुजीममावास्यां हस्तनक्षत्रं पञ्चविंशतौ मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य एकत्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिषु सप्तषष्टिभागेषु २५ । ३१ । ३; द्वितीयामाश्वयुजीममावास्यामुत्तरफाल्गुनीनक्षत्रं चतुश्चत्वारिंशति मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्षु द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य बौमशसु सप्तषष्टिभागेषु ४४ । ४ । १६ गतेषु; तृतीयामाश्वयुजीममावास्यामुत्तरफाल्गुनीनक्षत्रं सप्तदशमुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य द्वाषष्टिभागस्य एकोनत्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु १७ । ३६ । २६; चतुर्थीमाश्वयुजीममावास्यां हस्तनक्षत्रं द्वादशमुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तदशसु द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु १२ । १७ । ४३ गतेषु; पञ्चमीमाश्वयुजीममावास्यामुत्तरफाल्गुनीनक्षत्रं त्रिंशति मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य द्विपञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्ष-

पञ्चाशति सप्तषष्टिजागेषु ३०।५३।५६ गतेषु परिसमापयति । (कसिन्नं दोषि । तं जहा-साह, विसाहा य स्ति) अत्राप्येवं सूत्रपाठः-“ता कसिन्नं णं अमावासं कइ नक्खत्ता जोपंति ?। ता दोषि नक्खत्ता जोपंति । तं जहा-साह, विसाहा य स्ति” एतदपि व्यवहारनयमतेन । निश्चयतः पुनरुक्तीणि नक्षत्राणि कार्तिकीममावास्यां परिसमापयन्ति । तद्यथा-चित्रा-स्वातिर्विशाला च । तत्र प्रथमां कार्तिकीममावास्यां विशाखानक्षत्रं षोडशमुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य षट्त्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्षु सप्तषष्टिजागेषु १६।३६।४ गतेषु; द्वितीयां कार्तिकीममावास्यां स्वातिनक्षत्रं पञ्चसु मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य नवसु द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तदशसु षष्टिजागेषु ५।९।१७ गतेषु; तृतीयां कार्तिकीममावास्यां चित्रानक्षत्रमष्टसु मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य चतुश्चत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिंशति सप्तषष्टिजागेषु ८।४४।३०; चतुर्थी कार्तिकीममावास्यां विशाखानक्षत्रं त्रयोदशमुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य द्वाविंशतौ द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुश्चत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु १३।२२।४४ गतेषु; पञ्चमी कार्तिकीममावास्यां चित्रानक्षत्रमेकविंशतौ मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य सप्तपञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तपञ्चाशति सप्तषष्टिभागेषु २१।२५।२७ गतेषु समाप्तिमुपनयति । (मग्गसिरी तिष्ठि । तं जहा-अणुराहा, जेहा, मूहो य स्ति) अत्रापि सूत्रालापक एवम्-“ता मग्गसिरी णं अमावासं कइ नक्खत्ता जोपंति ?। ता तिष्ठि नक्खत्ता जोपंति । तं जहा-अणुराहा, जेहा, मूहो य ” इति । एतदपि व्यवहारतः । निश्चयतः पुनरिमानि त्रीणि नक्षत्राणि मार्गशीर्षीममावास्यां परिसमापयन्ति । तद्यथा-विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा च । तत्र प्रथमां मार्गशीर्षीममावास्यां ज्येष्ठानक्षत्रं सप्तसु मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्यैकचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चसु सप्तषष्टिजागेषु ७।४१।५; द्वितीयां मार्गशीर्षीममावास्यामनुराधानक्षत्रमेकादशसु मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य चतुर्दशसु द्वाषष्टिजागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्याष्टदशसु सप्तषष्टिभागेषु ११।१४।१८; तृतीयां मार्गशीर्षीममावास्यां विशाखानक्षत्रमेकोनविंशति मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य एकोनपञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तविंशति सप्तषष्टिजागेषु २६।४९।३१ गतेषु; चतुर्थी मार्गशीर्षीममावास्यामनुराधानक्षत्रं चतुर्विंशतौ मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य सप्तविंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु २४।२७।४५ गतेषु; पञ्चमी मार्गशीर्षीममावास्यां विशाखानक्षत्रं त्रिचत्वारिंशति मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य संबन्धिनो द्वाषष्टिभागस्य अष्टापञ्चाशति सप्तषष्टिभागेषु ४३।०।५८ परिसमापयति । (पोसि च दोषि । तं जहा-पुब्बासाहा य, उत्तरासाहा य स्ति) तत्रैवं सूत्रालापकः-“ता पोसी णं अमावासं कइ नक्खत्ता जोपंति ?। ता दोषि नक्खत्ता जोपंति । तं जहा-पुब्बासाहा य, उत्तरासाहा य स्ति ” एतदपि व्यवहारत उक्तम् । निश्चयतः पुनरुक्तीणि नक्षत्राणि परिसमापयन्ति । तद्यथा-मूलं, पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा च । तथाहि-प्रथमां पौषीममावास्यां पूर्वाषाढानक्षत्रमष्टविंशतौ मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य षट्चत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्सु सप्तषष्टिजागेषु २८।४६।६ गतेषु; द्वितीयां पौषीममावास्यां पूर्वाषाढानक्षत्रं द्वयोर्मुदूर्तयोरे-

कस्य च मुदूर्तस्य एकोनविंशतौ द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकोनविंशतौ सप्तषष्टिजागेषु २।१६।१७; तृतीयामधिकमासमाविनीं पौषीममावास्यामुत्तराषाढानक्षत्रमेकादशसु मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य एकोनषष्टौ द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशति सप्तषष्टिजागेषु ११।५६।३३ गतेषु; चतुर्थी पौषीममावास्यां पूर्वाषाढानक्षत्रं षट्चदशसु मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य षट्पञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्चत्वारिंशति सप्तषष्टिजागेषु १५।५६।४६; पञ्चमी पौषीममावास्यां मूलनक्षत्रमेकोनविंशतौ मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकोनषष्टौ सप्तषष्टिजागेषु १६।५०।५६ अतिक्रान्तेषु परिसमापयन्ति । (माहि तिष्ठिण । तं जहा-अभिर्ह, सवणो, धनिष्ठा य स्ति) अत्राप्येवं सूत्रालापकः-“ता माही णं अमावासं कइ नक्खत्ता जोपंति ?। ता तिष्ठिण नक्खत्ता जोपंति । तं जहा-अभिर्ह, सवणो, धनिष्ठा य ” । एतदपि व्यवहारतः । निश्चयतः पुनरुक्ती त्रीणि नक्षत्राणि माघीममावास्यां परिसमापयन्ति । तद्यथा-उत्तराषाढा, अभिजित्, श्रवणश्च । तथाहि-प्रथमां माघीममावास्यां श्रवणनक्षत्रं दशसु मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य षट्त्रिंशतौ द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्याष्टसु सप्तषष्टिभागेषु १०।१६।८ गतेषु; द्वितीयां माघीममावास्यामभिजित्त्रयत्रिंशतौ मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य षट्त्रिंशतौ द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य विंशतौ सप्तषष्टिभागेषु ३।२६।२० गतेषु; तृतीयां माघीममावास्यां श्रवणनक्षत्रं त्रयोविंशतौ मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्यैकोनचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चत्रिंशति सप्तषष्टिजागेषु ३३।३६।३५; चतुर्थी माघीममावास्यामभिजित्त्रयत्रयत्रयसु मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य सप्तत्रिंशति द्वाषष्टिजागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु ६।३७।४७ गतेषु; पञ्चमी माघीममावास्यामुत्तराषाढानक्षत्रं पञ्चविंशतौ मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य दशसु द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षष्टौ सप्तषष्टिभागेषु २५।१०।६० अतिक्रान्तेषु परिलभ्यते । (फग्गुणी दोषि । तं जहा-सयभिसया, पुव्वजइवया य स्ति) अत्राप्येवं सूत्रालापकः-“ता फग्गुणी णं अमावासं कइ नक्खत्ता जोपंति ?। ता दोषि नक्खत्ता जोपंति । तं जहा-सयभिसया, पुव्वजइवया य स्ति ” । एतदपि व्यवहारतः । निश्चयतः पुनरुक्ती त्रीणि नक्षत्राणि फाल्गुनीममावास्यां परिसमापयन्ति । तद्यथा-धनिष्ठा, शतभिषक्, पूर्वभाद्रपदा च । तत्र प्रथमां फाल्गुनीममावास्यां पूर्वभाद्रपदा एकस्मिन् मुदूर्ते, एकस्य च मुदूर्तस्य एकत्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य नवसु सप्तषष्टिभागेषु १।३१।६ गतेषु; द्वितीयां फाल्गुनीममावास्यां धनिष्ठानक्षत्रं विंशतौ मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य चतुर्द्विंशति सप्तषष्टिजागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वाविंशतौ सप्तषष्टिभागेषु २०।४।२२; तृतीयां फाल्गुनीममावास्यां पूर्वाषाढानक्षत्रं चतुर्दशसु मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य चतुश्चत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्त्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु, १४।४४।३६; चतुर्थी फाल्गुनीममावास्यां शतभिषकनक्षत्रं त्रिषु मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य सप्तदशसु द्वाषष्टिजागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकोनपञ्चाशति सप्तषष्टिभागेषु ३।१७।४७; पञ्चमी फाल्गुनीममावास्यां धनिष्ठानक्षत्रं षट्सु मुदूर्तेषु, एकस्य च मुदूर्तस्य द्विपञ्चाशति द्वा-

षष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्केषु द्वाषष्टौ सप्तष-
ष्टिभागेषु ६ । ४२ । ६२ गतेषु परिणमयति । (चेत्ती-
तिणिण । तं जहा—उत्तरभद्रवया, रेवई, अस्मिणी य
त्ति) अत्राप्येवं सूत्रालापकः—“ता चित्ती णं अमावासं कइ
नक्खत्ता जोएति ? । ता तिणिण नक्खत्ता जोएति । तं जहा-
उत्तरभद्रवया, रेवई, अस्मिणी य त्ति” । एतदपि व्यवहारनयम-
तेन । निश्चयनयमतेन पुनरमूनि त्रीणि नक्षत्राणि चैत्रीममावा-
स्यां समापयन्ति । तद्यथा—पूर्वभाद्रपदा, चत्तरभाद्रपदा, रेवती
च । तत्र प्रथमां चैत्रीममावास्यामुत्तरभाद्रपदानक्षत्रं सप्तविं-
शन्मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चविंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य
च द्वाषष्टिभागस्य दशसु सप्तषष्टिभागेषु, ३७ । ३६ । १०;
द्वितीयां चैत्रीममावास्यामुत्तरभाद्रपदानक्षत्रमेकादशसु मुहूर्त-
ेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य नवसु द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टि-
भागस्य त्रयोविंशतौ सप्तषष्टिभागेषु ११ । ६ । २३; तृतीयां चै-
त्रीममावास्यां रेवती नक्षत्रं पञ्चसु मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य
एकोनपञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तविं-
शति सप्तषष्टिभागेषु ५ । ४६ । ३७; चतुर्थी चैत्रीममावास्यामु-
त्तरभाद्रपदा नक्षत्रं चतुर्विंशतौ मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य द्वा-
विंशतौ द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चाशति सप्त-
षष्टिभागेषु २४ । २३ । ५०; पञ्चमी चैत्रीममावास्यां पूर्वभाद्रपदा
नक्षत्रं सप्तविंशतौ मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तपञ्चाशति
द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिपष्टौ सप्तषष्टिभागेषु
२७ । ४७ । ६३ अतिक्रान्तेषु परिसमापयन्ति । (विसाहिं भरणी
कत्तिया इति) अत्राप्येवं सूत्रपाठः—“ता विसाहिं णं अमावा-
सं कइ नक्खत्ता जोएति ? । ता दोहिण नक्खत्ता जोएति । तं जहा-भरणी,
कत्तिया य ” इति । एतच्च व्यवहारतः । नि-
श्चयतः पुनस्त्रीणि नक्षत्राणि वैशाखीममावास्यां परिसमापय-
न्ति । तानि चामूनि । तद्यथा—रेवती, अश्विनी, भरणी च । तत्र
प्रथमां वैशाखीममावास्यामश्विनी नक्षत्रमष्टाविंशतौ मुहूर्तेषु, ए-
कस्य च मुहूर्तस्य चत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाष-
ष्टिभागस्य एकादशसु सप्तषष्टिभागेषु २७ । ४० । ११; द्वि-
तीयां वैशाखीममावास्यामश्विनी नक्षत्रं द्वयोर्मुहूर्तयोरेकस्य च
मुहूर्तस्य एकोनचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टि-
भागस्य त्रयोविंशतौ सप्तषष्टिभागेषु २ । ३६ । २३; तृतीयां
वैशाखीममावास्यां भरणीनक्षत्रमेकादशसु मुहूर्तेषु, एकस्य च
मुहूर्तस्य चतुष्पञ्चाशत् द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य
अष्टविंशति सप्तषष्टिभागेषु ११ । ५४ । ३७ गतेषु; चतुर्थी वै-
शाखीममावास्यामश्विनीनक्षत्रं पञ्चदशमुहूर्तेषु, एकस्य च मुह-
र्तस्य सप्तविंशतौ द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एक
पञ्चाशति सप्तषष्टिभागेषु १५ । २७ । ५१; पञ्चमी वैशाखीममा-
वास्यां रेवती नक्षत्रमेकोनविंशतौ मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य सं-
वन्धिना द्वाषष्टिभागस्य सत्केषु चतुष्पष्टौ सप्तषष्टिभागेषु ११ । ० ।
६४ परिणमयति । (जेष्ठामूली रोहिणी मिगसिरं वेति) अत्रा-
प्येवं सूत्रालापकः—“ता जेष्ठामूलि णं अमावासं कइ नक्ख-
त्ता जोएति ? । ता दोहि नक्खत्ता जोएति । तं जहा-रोहिणी, मि-
गसिरं च ” । एतदपि व्यवहारतः । निश्चयतः पुनरिमे द्वे न-
क्षत्रे ज्येष्ठामूलीममावास्यां परिसमापयतः । तद्यथा—रोहिणी,
कुत्तिका च । तत्र प्रथमां ज्येष्ठामूलीममावास्यां रोहिणी नक्षत्र-
मेकोनविंशतौ मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चचत्वारिंशति द्वाष-
ष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वादशसु सप्तषष्टिभागेषु

१६ । ४६ । १२ गतेषु; द्वितीयां ज्येष्ठामूलीममावास्यां कुत्तिका
नक्षत्रं त्रयोविंशतौ मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्यैकोनविंशतौ
द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चविंशतौ सप्तषष्टिभा-
गेषु २३ । १६ । २५ अतिक्रान्तेषु; तृतीयां ज्येष्ठामूलीममावास्यां
रोहिणी नक्षत्रं द्वाविंशति मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्यैकोनषष्टौ
द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकोनचत्वारिंशति
सप्तषष्टिभागेषु ३२ । ५९ । ३६; चतुर्थी ज्येष्ठामूलीममावा-
स्यां रोहिणी नक्षत्रं षट्सु मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाविंशति
द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्विपञ्चाशति सप्तषष्टि-
भागेषु ६ । ३२ । ५२; पञ्चमी ज्येष्ठामूलीममावास्यां कुत्ति-
का नक्षत्रं दशसु मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चसु द्वाषष्टि-
भागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चषष्टौ सप्तषष्टिभागेषु
१० । ५ । ६५ गतेषु परिसमापयति । (ता आसादी णमित्या-
दि) ता इति पूर्ववत् । आषाढी, णमिति वाक्यालङ्कारे । कति
नक्षत्राणि युज्जन्ति ? । जगवानाह—(ता इत्यादि) ता इति
पूर्ववत् । त्रीणि युज्जन्ति । तद्यथा—आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्यश्च ।
एतदपि व्यवहारत उक्तम् । परमार्थतः पुनरमूनि त्रीणि नक्षत्राणि
आषाढीममावास्यां परिणमयन्ति । तद्यथा—मृगशिरः, आर्द्रा, पुन-
र्वसुश्च । तत्र प्रथमाषाढीममावास्यामार्द्रा नक्षत्रं दशसु मुहूर्तेषु,
एकस्य च मुहूर्तस्य एकपञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाष-
ष्टिभागस्य त्रयोदशसु सप्तषष्टिभागेषु १० । ५ । १३; द्वितीयाषाढी-
ममावास्यां मृगशिरो नक्षत्रं सप्तविंशतौ मुहूर्तेषु, एकस्य च मुह-
र्तस्य चतुर्विंशतौ द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षड्विं-
शतौ सप्तषष्टिभागेषु २७ । २४ । २६; तृतीयाषाढीममावा-
स्यां पुनर्वसु नक्षत्रं नवसु मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य द्वयोर्द्विष-
ष्टिभागयोरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु
६ । २ । ४०; चतुर्थीषाढीममावास्यां मृगशिरो नक्षत्रं सप्तविं-
शतौ मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशति द्वाषष्टिभागेषु, ए-
कस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिपञ्चाशति सप्तषष्टिभागेषु २७ । ३७ ।
५३ गतेषु; पञ्चमीषाढीममावास्यां पुनर्वसु नक्षत्रं द्वाविंशतौ
मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य शोडशसु द्वाषष्टिभागेषु २५ । १६ । ०
गतेषु परिसमापयति इति । तदेवं द्वादशानामममावास्यानां
चन्द्रयोगोपेतनक्षत्रविधिकृतः । चं ५० १० पाहु० । ज्यो० ।

संप्रत्येतासामेव कुलादियोजनामाह—

ता सावित्री णं अमावासं किं कुलं जोएति, उक्कुलं
जोएति, कुञ्जोवकुलं वा जोएति पुच्छा ? । ता कुञ्जं वा जो
एति, उक्कुलं वा जोएति, णो लज्जं कुलोवकुलं, कुञ्जं
जोएमाणे महाणक्खत्ते जोएति, उक्कुलं जोएमाणे असि-
लेमा एक्खत्ते जोएति । ता सावित्री णं अमावासं कुञ्जं
जोएति, उक्कुलं वा जोएति, कुलेण वा जुत्ता उक्कुलेण
वा जुत्ता माविट्ठी अमावासं जुत्तं चि वत्तव्वं सिया, एवं
णोयव्वं । भग्गसिरीए १ माहीए २ फग्गुणीए ३ आमा-
दीए ४ कुलोवकुलं जाणियव्वं । सेसाणं कुञ्जोवकुला ए-
त्थि० जाव कुलोवकुलेण वा जुत्ता आसादी अमावासं
जुत्तं चि वत्तव्वं सिया ॥

(ता सावित्री णमित्यादि) ता इति पूर्ववत् । आविष्टीं श्रावण-
मासजातिनीममावास्यां किं कुलं युनाकि, उपकुलं युनाकि, कु-
लोवकुलं वा युनाकि ? । भगवानाह—(ता कुलं वेत्यादि)

कुलमपि युनक्ति, 'वाशब्दोऽपिशब्दार्थः' उपकुलं वा युनक्ति । न लभते योगमधिकृत्य कुलोपकुलम् । तत्र कुलं कुञ्जसङ्गं नक्षत्रं आविष्टममावास्यायां युञ्जन्मघानक्षत्रं युनक्ति । एतच्च व्यवहारत उच्यते । व्यवहारतो हि गतायामप्यमावास्यायां वर्तमानायामपि च प्रतिपदि योऽहोरात्रो भूजे अमावास्यायां संबन्धः स सकलोऽप्यहोरात्रोऽमावास्यायै व्यवहियते । तत एव व्यवहारतः आविष्टयाममावास्यायां मघानक्षत्रसंज्ञया युक्तम्-कुञ्जं युञ्जन् मघानक्षत्रं युनक्ति । परमार्थतः पुनः कुञ्जं युञ्जन् पुन्यनक्षत्रं युनक्ति प्रतिपत्तव्यम्, तस्यैव कुलप्रसिद्ध्या प्रसिद्धस्य आविष्टयाममावास्यायां संज्ञायाः एतच्च प्रागेव भाषितम् । एवमुत्तरसूत्रमपि व्यवहारनयमेतन् यथायोगं परिभाषनीयम् । उपकुलं युञ्जन् अश्लेषानक्षत्रं युनक्ति । संप्रत्युपसंहारमाह- (ता सावित्री णमित्यादि) यत उक्तप्रकारेण द्वाभ्यां कुलोपकुलाभ्यां आविष्टयाममावास्यायां चन्द्रयोगः समस्ति, न कुलोपकुले, न ततः आविष्टममावास्यायां कुत्रमपि 'वाशब्दोऽपिशब्दार्थः' युनक्ति, उपकुलं वा युनक्ति इति वक्तव्यं स्यात् । यदि वा कुलेन वा युक्ता, उपकुलेन वा युक्ता सती आविष्टयाममावास्या युकेति वक्तव्यं स्यात् । (एवं नेपथ्यमिति) एवमुक्तेन प्रकारेण शेषमप्यमावास्याजातं नेतव्यम् । नवरं मार्गशीर्ष्या मास्यां फाल्गुन्यामाषाढ्यां च कुलोपकुलं जगितव्यम्, शेषाणां त्वमावास्यानां कुलोपकुलं नास्ति, ततो न वक्तव्यम् । संप्रति पाठकानुग्रहाय सूत्रालापका दर्शयन्ते- "ता पोदुवई णं अमावासं किं कुलं जोएइ, उवकुलं वा जोएइ, कुलोवकुलं वा जोएइ ? । ता कुलं वा जोएइ, उवकुलं वा जोएइ, नो लभइ कुलोवकुलं, कुलं जोएमाणे उवकुलं जोएइ, उवकुलं जोएमाणे पुव्वाफगुणी जोएइ । ता पोदुवई णं अमावासं कुलं वा जोएइ, उवकुलं वा जोएइ, कुलेण वा जुत्ता उवकुलेण वा जुत्ता पोछवया अमावासा जुत्ता ति वत्तव्वं सिया । ता आसोई णं अमावासं किं कुलं जोएइ, उवकुलं जोएइ, कुलोवकुलं जोएइ ? । ता कुलं वा जोएइ, उवकुलं वा जोएइ, नो लभइ कुलोवकुलं, कुलं जोएमाणे विसाहा नक्खत्ते जोएइ, उवकुलं जोएमाणे सातिनक्खत्ते जोएइ । ता कत्तिं णं अमावासं कुलं वा जोएइ, उवकुलं वा जोएइ, कुलेण वा जुत्ता उवकुलेण वा जुत्ता कत्तिं अमावासा जुत्ता ति वत्तव्वं सिया । ता मग्गसिरिं णं अमावासं किं कुलं जोएइ, उवकुलं वा जोएइ, कुलोवकुलं वा जोएइ ? । ता कुलं वा जोएइ, उवकुलं वा जोएइ, कुलोवकुलं वा जोएइ, कुलं जोएमाणे मूलनक्खत्ते जोएइ, उवकुलं जोएमाणे जेहानक्खत्ते जोएइ, कुलोवकुलं जोएमाणे अग्राहानक्खत्ते जोएइ । ता मग्गसिरिं णं अमावासं कुलं वा जोएइ, उवकुलं वा जोएइ, कुलोवकुलं वा जोएइ, कुलेण वा जुत्ता उवकुलेण वा जुत्ता कुलोवकुलेण वा जुत्ता जुत्ता ति वत्तव्वं सिया " इत्यादि । निश्चयतः पुनः कुत्रादियोजना प्रागुक्तचन्द्रेण योगमधिकृत्य स्वयं परिभाषनीया । चं० प्र० १० पादु० । " पंच संवच्चरिणं जुगे वावट्ठि अमावासाओ " युगे पञ्च संवत्सराः, तत्र त्रयश्चान्द्राः, तेषु पदत्रिंशद्

अमावास्या भवन्ति, द्वौ चाभिचरितौ संवत्सरौ, तत्र पञ्चविंशतिरमावास्याः । स० ६२ सम० ।

अथैवमुक्तं युगे कियन्त्योऽमावास्याः कियन्त्यश्च पौर्णमास्यः ?-
इति युगे तद्गणनसर्वसंख्यामाह-

तत्थ खलु इमाओ वावट्ठि पुणिमाओ, वावट्ठि अमावासाओ पत्तात्ताओ । एए कसिणो रागा वावट्ठि, एए कसिणो विरागा वावट्ठि, एए चउव्वीमे एव्वसते, एवं चउव्वीमे कसिणो रागविरागसए । ता जावइयाणं पंचएहं संवच्चराणं समया एएणं चउव्वीमेणं सतेणं ऊणगा एवतिया एं परिमिता असंखेजा देमरागविरागसमया जवंतीति जत्थ चउव्वीसे समयसए तत्थ वावट्ठिसमए कसिणो रागो, वावट्ठिसमए कसिणो विरागो, तच्चज्जियमक्खाया ।

(तत्थ खलु इत्यादि) तत्र युगे खल्विमा एवस्वरूपा द्वाष्टिः पौर्णमास्यो, द्वाष्टिश्चामावास्याः प्रकृताः । तथा युगे चन्द्रमस एते अनन्तरोदितस्वरूपाः कृत्स्नाः परिपूर्णा रागा द्वाष्टिः, अमावास्यानां युगे द्वाष्टिसंख्याप्रमाणत्वात्, तास्येव चन्द्रमसः परिपूर्णरागसंभवात् । एते अनन्तरोदितस्वरूपा युगे चन्द्रमसः कृत्स्ना विरागा सर्वात्मना रागाज्जावा द्वाष्टिः, युगे पौर्णमासीनां द्वाष्टिसंख्यात्मकत्वात्, तास्येव चन्द्रमसः परिपूर्णविरागसंभवात् । तथा युगे सर्वसंख्यया एकं चतुर्विंशत्यधिकं पर्वशतम्, अमावास्यापौर्णमासीनामेव पर्वशब्दस्य वाच्यत्वात्, तासां च पृथक् पृथक् द्वाष्टिसंख्यानामेकत्र मीलने चतुर्विंशत्यधिकं कशतत्वात् । एवमेव युगमध्ये सर्वसंख्यकलनया चतुर्विंशत्यधिकं कृत्स्नरागविरागशतम् । (ता जावइयाणमित्यादि) यावन्तः पञ्चानां चन्द्राभिचरितरूपाणां संवत्सराणां समया एकेन चतुर्विंशत्यधिकेन समयशतेन ऊनका एतावन्तः परिमिता कस्येव ता देशरागविरागसमया भवन्ति, एतेषु सर्वेष्वपि चन्द्रमसो देशतो रागविरागमावात् । यत्र चतुर्विंशत्यधिकं समयशतं, तत्र द्वाष्टिसमयेषु कृत्स्नो रागः द्वाष्टिसमयेषु कृत्स्नो विरागः, तेन तच्चर्जनमित्याख्यातम्, मयेति गम्यते । जगद्वचनमेतत्संख्यकं श्रद्धयेम । चं० प्र० १३ पादु० ।

संप्रत्यमावास्याविषयं चन्दनक्षत्रयोगं सूर्यनक्षत्रयोगं च

प्रतिपिपादयिषुः प्रथमा मावास्याविषयं प्रश्नसूत्रमाह-

ता एतेसि णं पंचएहं संवच्चराणां पढमं अमावासं चंदे केणं एक्खत्तेणं जोएति ? ता असिलेमाहिं, असिलेमाणं एको मुहुत्तो, चत्ताहीसं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स, वावट्ठिज्जागं च सत्तट्ठिहा जेत्ता द्वावट्ठि चुणिया जागा सेसा । तं समयं च णं मूरे केणं णक्खत्तेणं जोएति ? ता असिलेसाहिं चैव, असिलेसाणं एको मुहुत्तो, चत्ताहीसं वावट्ठिजागा मुहुत्तस्स, वावट्ठिज्जागं च सत्तट्ठिहा जेत्ता द्वावट्ठि चुणिया जागा सेसा ।

" ता एएसि णं " इत्यादि सुगमम् । भगवानाह- (ता असिलेसाहिं इत्यादि) ता इति पूर्ववत् । अश्लेषाभिः सह संयुक्तश्चन्द्रः प्रथमा मावास्यायां परिसमापयति, अश्लेषानक्षत्रस्य च कृतारकत्वात् तदपेक्षया बहुवचनम् । तदानीं च प्रथमा मावास्यापरिसमाप्तयेलायामश्लेषानक्षत्रस्य एको मुहुत्तः, चत्वारिंशच्च द्वाष्टिभागा मुहुर्तस्य, द्वाष्टिज्जागं च सत्तट्ठि द्वाष्टिश्च द्वाष्टिचूर्णिका भागाः शेषाः । तथाहि-स एव भुवराशिः

६६ । ५ । १ प्रथमाऽभावास्या किल संप्रति चिन्त्यमाना वर्तते, इत्येकेन गुण्यते, एकेन च गुणितं तदेव भवतीति तावानेव जातः । तत एतस्मात्—“वाचीसं च मुहुत्ता, ग्रायालीसं च स-
दिभागा य । एयं पुण्यवसुस्स य, सोदेयव्वं हवइ पुत्रं” ॥१॥
इति वचनाद् द्वाविंशतिमुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य षट्चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा इत्येवं प्रमाणं शोधनकं शोध्यते । तत्र षट्प-
ष्टिमुहूर्तभ्यो द्वाविंशतिमुहूर्ताः शुद्धाः, स्थिताः पश्चात् चतुर्थ-
त्वारिंशत् ४४ । तेभ्यः एकं मुहूर्तमपाकृत्य तस्य द्वाषष्टिभागाः
कृताः, ते द्वाषष्टिभागाशिमध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जाताः सप्तषष्टिः ।
तेभ्यः षट्चत्वारिंशत् शुद्धाः, शेषास्तिष्ठन्त्येकविंशतिः । त्रिच-
त्वारिंशतौ मुहूर्तस्य त्रिंशता पुष्यः शुद्धाः, स्थिताः पश्चात् त्रयो-
दश मुहूर्ताः, अश्लेषानकत्रयं चार्द्धक्रेत्रमिति पञ्चदशमुहूर्तप्रमाण-
म् । तत इदमागतम्—अश्लेषानकत्रयस्य एकस्मिन्मुहूर्ते चत्वारिं-
शति मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्टि-
धा त्रिंशस्य षट्पष्टिभागेषु शेषेषु प्रथमाऽभावास्या परिसमा-
प्तिमुपगच्छति । संप्रत्यस्यामेव प्रथमायामभावास्यायां सूर्यन-
कत्रयं पृच्छति—(तं समयं च णमित्यादि) सुगमम् । जगवा-
नाह—(ता असिलेसाहिं चेव इत्यादि) इह य एवामावास्या-
सु चन्द्रनक्षत्रयोगविषये ध्रुवराशिः, यदेव शोधनकं, स एव
सूर्यनक्षत्रयोगध्रुवराशिः, तदेव शोधनकमिति । तदेव सूर्यन-
क्षत्रयोगेऽपि नक्षत्रं, तावदेव च तस्य नक्षत्रस्य नक्षत्रशेषमिति ।
तदेवाह—अश्लेषानिर्गुक्तः सूर्यः प्रथमाभावास्यां परिसमापयति ।
तस्यां च परिसमाप्तिवेलायां अश्लेषाणामेको मुहूर्तः, एकस्य
च मुहूर्तस्य चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभाग-
स्य सप्तषष्टिधा कृत्वा षट्पष्टिचूर्णिता भागाः शेषाः ।

द्वितीयामावास्याविषयं सूत्रमाह—

ता एतेसि एं पंचएहं संवच्छराणं दोषं अभावसां चं-
दे केणं एक्खचेणं जोएति ? । ता उत्तराहिं फग्गुणी-
हिं, उत्तराणं फग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता, पणतीसं च
वावट्टिजागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा वेत्ता
पणणट्टि चुण्णिया जागा सेसा । तं समयं च एं सूरै के-
णं एक्खत्तेणं जोएइ पुच्छा ? । ता उत्तराहिं चेव
फग्गुणीहिं, उत्तराणं फग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता तं चेव
जाव पणणट्टि चुण्णिया जागा सेसा ॥

(ता एयसि णमित्यादि) सुगमम् । भगवानाह—(ता उत्तराहि-
मित्यादि) उत्तराचार्या फाल्गुनीचर्या युक्तश्चन्द्रो द्वितीयामावा-
स्यां परिसमापयति । तदानीं च द्वितीयामावास्यापरिसमाप्तिवे-
लायामुत्तरयोः फाल्गुन्योश्चत्वारिंशद् मुहूर्ताः, पञ्चविंशद् द्वाष-
ष्टिभागा मुहूर्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा कृत्वा तस्य
सत्काः पञ्चषष्टिचूर्णिका भागाः शेषाः । तथाहि—स एव ध्रुव-
राशिः ६६ । ५ । १ द्वाभ्यां गुण्यते, जातं द्वाविंशदधिकं मुहूर्ता-
नां शतम् । एकस्य मुहूर्तस्य द्वाषष्टिजागा दश, एकस्य च
द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्टिधा त्रिंशस्य द्वौ चूर्णिकाजागौ १३२ ।
१० । २ । तत्र प्रथमतः पुनर्वसुशोधनकं शोध्यते—द्वाविंशदधि-
कमुहूर्तशतान् द्वाविंशतिमुहूर्ताः शुद्धाः, स्थितं पश्चाद्दशोत्तरं
शतम् । तेभ्योऽप्येको मुहूर्तो गृहीत्वा द्वाषष्टिभागीक्रियते,
इत्वा च ते द्वाषष्टिभागा द्वाषष्टिभागाशौ प्रक्षिप्यन्ते, जाता
द्विसप्ततिद्वाषष्टिभागाः । तेभ्यः षट्चत्वारिंशत् शुद्धाः । स्थिताः

पश्चात्तद्विंशतिः । नवोत्तराष्ट्र मुहूर्तशतान् त्रिंशता पुष्यः शुद्धाः,
स्थिताः पश्चादेकोनाशीतिः । ततोऽपि षट्चदशभिर्मुहूर्तैरश्लेषा
शुद्धा, स्थिताः पश्चात्तुःषष्टिः, ततोऽपि त्रिंशता मघा शुद्धा, स्थि-
ताः पश्चात्तुःत्रिंशत् । ततोऽपि त्रिंशता पूर्वाफाल्गुनी शुद्धा, स्थिताः
पश्चात्तुःत्रिंशत् । उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रं च ह्यर्द्धक्रेत्रमिति पञ्चच-
त्वारिंशत् मुहूर्तप्रमाणम् । तत इदमागतमुत्तराफाल्गुनीनक्षत्रस्य
चन्द्रयोगमुपागतस्य चत्वारिंशति मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य
पञ्चविंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्टिधा-
त्रिंशस्य षट्चषष्टौ चूर्णिकाभागेषु शेषेषु द्वितीयामावास्या
समाप्तिं याति । संप्रत्यस्यामभावास्यायां सूर्यनक्षत्रं पृच्छति—
(तं समयं च णमित्यादि) सुगमम् । भगवानाह—(ता उत्त-
राहिं इत्यादि) ता इति पूर्ववत् । उत्तराचार्यामेव फाल्गुनीचर्या
युक्तः सूर्यो द्वितीयामावास्यां परिसमापयति । तदानीं च
द्वितीयामावास्यापरिसमाप्तिवेलायामुत्तरयोः फाल्गुन्योश्चत्वा-
रिंशद् मुहूर्ताः । “तं चेव जाव चि” वचनादेकस्य च मुहूर्तस्य
पञ्चविंशद् द्वाषष्टिजागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य (पञ्चट्टि चु-
ण्णिया भागा सेस चि) एतच्चोभयोरपि चन्द्रसूर्ययोगनक्षत्रयोग-
परिज्ञानहेतोः करणस्य समानत्वादवसेयम् ।

तृतीयामावास्याविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

ता एतेसि एं पंचएहं संवच्छराणं तच्चं अभावसां चंदे
पुच्छा ? । ता इत्येणं, इत्यस्स चत्तारि मुहुत्ता, तीसं वाव-
ट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टिजागं च सत्तट्टिहा वेत्ता चउसट्टि-
चुण्णिया जागा सेसा । तं समयं च एं सूरै केणं एक्खत्तेणं
जोएति पुच्छा ? । ता इत्येणं चेव । इत्यस्स णं तं चेव चंदस्स ।

(ता एयसि णमित्यादि) सुगमम् । भगवानाह—(ता इत्येण-
मित्यादि) इस्तेन युक्तश्चन्द्रस्तृतीयामावास्यां परिसमापयति ।
तदानीं च इस्तेनक्षत्रस्य चत्वारो मुहूर्ताः, त्रिंशद् द्वाषष्टिजागा
मुहूर्तस्य, द्वाषष्टिभागं चैकं सप्तषष्टिधा कृत्वा तस्य सत्काश्च-
तुषष्टिचूर्णिता भागाः शेषाः । तथाहि—स एव ध्रुवराशिः
६६ । ५ । १ तृतीयस्या अभावसायाः संप्रति चिन्तति त्रि-
निर्गुण्यते, जातमष्टनवत्यधिकं मुहूर्तानां शतम् । एकस्य च मु-
हूर्तस्य पञ्चदश द्वाषष्टिजागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयः
सप्तषष्टिभागाः । १५७ । १५ । ३ । तत एतस्माद्विसप्तत्यधि-
केन मुहूर्तशतेन षट्चत्वारिंशता च मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागैः पुनर्व-
सादीन्युत्तरफाल्गुनीपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, पश्चादधति-
ष्ठन्ते पञ्चविंशतिमुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य एकविंशद् द्वाषष्टि-
भागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयः सप्तषष्टिभागाः २५ । ३१ ।
३ । तत आगतं दस्तेनक्षत्रस्य चन्द्रेण सह योगमुपागतस्य
चतुर्षु मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एक-
स्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुष्षष्टौ, सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु तृतीयामा-
वास्यां परिसमापयति । अत्रैव सूर्यविषयं प्रश्नसूत्रमाह—
(तं समयं च णमित्यादि) सुगमम् । भगवानाह—(ता इत्ये-
णं चेव चि) इस्तेनैव नक्षत्रेण युक्तः सूर्योऽपि तृतीयामावा-
स्यां परिसमापयति । एतच्चोभयोरपि करणस्य समानत्वादव-
सेयम् । एवमुत्तरसूत्रयोरपि कथ्यम् । शेषविषये अतिदेशमा-
ह—“इत्यस्स णं तं चेव चंदस्स” यथा चन्द्रस्य विषये शेषमुक्तं
तदेव सूर्यस्यापि विषयं वक्तव्यम् । तथैव—“इत्यस्स चत्तारि
मुहुत्ता, तीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टिजागं च सत्त-
ट्टिहा वेत्ता चउसट्टि चुण्णिया भागा सेसा” इति ।

संप्रति द्वादशमावास्याविषयं प्रश्नसूत्रमाह-

ता एतेसि एं पंचाहं संवच्छराणं दुवालसमं अमावासं
चंदे केणं नक्खत्तेणं जोएति पुच्छा ? । ता अदाहिं, अदाणं
चत्तारि मुहुत्ता, दस च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च
सत्ताट्टिहा वेत्ता चउप्पणं चुप्पिया जागा सेसा । तं समयं च
णं सूरं केणं नक्खत्तेणं जोएति पुच्छा ? । ता अदाए चैव ।
अदाए जं चैव चंदस्स, तं चैव ॥

(ता एतसि णमित्यादि) सुगमम् । भगवानाह-(ता अदा-
हिमित्यादि) आर्जयुक्तश्चन्द्रो द्वादशीमावास्यां परिसमापय-
ति । तदानीं आर्जयाश्चत्वारो मुहूर्ताः, दश च मुहूर्तस्य द्वाषष्टि-
भागाः, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिभागां लिखा चतुष्पञ्चाशत्तूर्णि-
काभागाः शेषाः । तथाहि-स एव ध्रुवराशिः ६६ । ५ । १ द्वा-
वश्यमावास्या चिन्त्यमाना वर्तते इति द्वादशभिर्गुण्यते, जातानि
सप्तशतानि दिनवर्त्यधिकानि मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त-
स्य षष्टिद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वादश सप्त-
षष्टिभागाः ७६२ । ६० । १२ । एतस्माच्चतुर्भिः शतैर्द्विचत्वा-
रिंशदधिकैर्मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य षट्चत्वारिंशता
द्वाषष्टिभागैः पुनर्वस्वादीन्युत्तराषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि शु-
क्लानि, स्थितानि पश्चात् त्रीणि शतानि पञ्चाशदधिकानि मुहूर्-
तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्दश द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च
द्वाषष्टिभागस्य द्वादश सप्तषष्टिभागाः ३५० । १४ । १२ । तत-
स्त्रिजिः शतैर्नवोत्तरैर्मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या
द्वाषष्टिभागैः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागै-
रभिजिदादीनि रोहिणीपर्यन्तानि शुक्लानि, स्थिताः पञ्चाच्चत्वा-
रिंशत्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य एकपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः,
एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः ४०५१ । १३ ।
ततस्त्रिंशता मुहूर्तैर्मृगशिरः शुक्लं, स्थिताः पञ्चादश मुहूर्ताः, शेषं
तथैव १०५१ । १३ । तत आगतमार्जान्तत्रयस्य चन्द्रेण सह संयु-
क्तस्य चतुर्षु मुहूर्तेषु, एकस्य च दशसु द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च
द्वाषष्टिभागस्य चतुष्पञ्चाशति सप्तषष्टिभागेषु ४ । १० । ५४
द्वादशी अमावास्या परिसमाप्तिमियति । संप्रति सूर्यविषयं
प्रश्नमाह-(तं समयं च णमित्यादि) सुगमम् । भगवानाह-(ता
अदाए चैव) आर्जयैव युक्तं सूर्योऽपि द्वादशीमावास्यां परि-
समापयति । शेषषाठविषये अतिदेशमाह-" अदाए जं चैव
चंदस्स, तं चैव " चन्द्रस्य विषये आर्द्रायाः शेषमुक्तम्,
तदेव सूर्यविषयेऽपि वक्तव्यम् । "अदाए चत्तारि मुहुत्ता, दश
य वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्ताट्टिहा वेत्ता
चउप्पणं चुप्पिया भागा सेसा " इति ।

चरमचाषष्टिमावास्याविषयं प्रश्नमाह-

ता एतेसि एं पंचाहं संवच्छराणं चरिमं वावट्टि अमा-
वासं चंदे केणं नक्खत्तेणं जोएति पुच्छा ? । ता पुणव्वसुणा,
पुणव्वसुस्स एं बावीसं मुहुत्ता, गायालीसं च वावट्टिभागा
मुहुत्तस्स सेसा । तं समयं च एं सूरं केणं नक्खत्तेणं
जोएति पुच्छा ? । ता पुणव्वसुणा चैव, पुणव्वसुस्स एं बा-
वीसं मुहुत्ता, गायालीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स सेसा ।

(ता एतसि णमित्यादि) सुगमम् । भगवानाह-(ता पुणव्वसु-
१८७

णा इत्यादि) ता इति पूर्ववत् । पुनर्वसुना युक्तश्चन्द्रश्चरमां द्वा-
षष्टिमावास्यां परिसमापयति । तदानीं च चरमद्वाषष्टि-
मावास्यापरिसमाप्तिवेलायां पुनर्वसुनक्षत्रस्य द्वाविंशतिमु-
हूर्ताः, षट्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्तस्य शेषाः । तथा-
हि- स एव ध्रुवराशिः ६६ । ५ । १ द्वाषष्ट्या गुण्यते, जा-
तानि मुहूर्तानां चत्वारिंशच्चतानि दिनवर्त्यधिकानि, एकस्य
च मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागानां त्रीणि शतानि दशोत्तराणि, एक-
स्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वाषष्टिसप्तषष्टिभागाः ४०६२ । ३१० । १३
तत एतस्माच्चतुर्भिः शतैर्द्विचत्वारिंशदधिकैर्मुहूर्तानाम्, एकस्य
च मुहूर्तस्य षट्चत्वारिंशता द्वाषष्टिभागैः प्रथमशोधनकं शुद्धम् ;
जातानि षट्त्रिंशत्शतानि पञ्चाशदधिकानि मुहूर्तानाम्, एकस्य
च मुहूर्तस्य द्वे शते चतुष्पष्ट्यधिकं द्वाषष्टिभागानाम्, एकस्य
च द्वाषष्टिभागस्य द्वाषष्टिसप्तषष्टिभागाः ३६५० । २६४ । ६२ ।
ततोऽभिजिदाद्युत्तराषाढापर्यन्तसकलनक्षत्रपर्यायविषयं शोध-
नकम् । अष्टौ शतानि एकोनविंशत्यधिकानि मुहूर्तानाम्, एकस्य
चतुर्विंशतिद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टि-
सप्तषष्टिभागाः ८१९ । २४ । ६६ इत्येवं प्रमाणं चतुर्भिर्गु-
णयित्वा शोध्यते । स्थितानि पश्चात् त्रीणि शतानि चतुःसप्त-
त्यधिकानि मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुष्पष्ट्यधिकं
शतं द्वाषष्टिभागानाम्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्ष-
ष्टिसप्तषष्टिभागाः ३७४ । १६४ । ६६ । ततो भूयस्त्रिभिः
शतैर्मुहूर्तानां नवोत्तरैः, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वा-
षष्टिभागैः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैः
३०६ । २४ । ६६ अभिजिदादीनि रोहिणीपर्यन्तानि शुक्लानि,
स्थितानि पश्चात्सप्तषष्टिर्मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य षोडश-
द्वाषष्टिभागाः ६७ । १६ । ततस्त्रिंशता मुहूर्तैर्मृगशिरः, पञ्चदश-
भिरार्द्रा शुक्ला, स्थिताः पश्चात् शेषा द्वाविंशतिर्मुहूर्ताः, एकस्य
च मुहूर्तस्य षोडश द्वाषष्टिभागाः २२ । १६ । तत आगतं चन्द्रेण
सह संयुक्तं पुनर्वसुनक्षत्रं द्वाविंशतौ मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य
षट्चत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु, शेषेषु चरमां द्वाषष्टिमावास्यां
परिसमापयति । सूर्यविषयं प्रश्नसूत्रमाह-(तं समयं च
णमित्यादि) सुगमम् । भगवानाह-(ता पुणव्वसुणा चैव चि)
सूर्यः पुनर्वसुना चैव सह योगमुपागतश्चरमां द्वाषष्टिमावास्यां
परिसमापयति । शेषं अतिदेशमाह-(पुणव्वसुस्स एं बावी-
सं मुहुत्ता इत्यादि) एतच्च प्राग्वद्वाचनीम् । चन्द्रमसः सूर्य-
स्य अमावास्याविषये नक्षत्रयोगपरिज्ञानहेतोः करणस्य स-
मानत्वात् । च० प्र० १० पाद० ।

संप्रति कियत्सु मुहूर्तेषु गतेषु अमावास्यातोऽनन्तरा पौ-
र्णमासी, कियत्सु वा मुहूर्तेषु गतेषु पौर्णमास्या अनन्तरम-
मावास्या ? इत्यादि निरूपयति-

ता अमावास्याओ एं पुण्णिमासिणी चत्तारि वायाले मु-
हुत्तसते, गायालीसं वावट्टिभागे मुहुत्तस्स आहिताति व-
देज्जा ; ता अमावास्याओ एं अमावास्या अट्टा पंचासीते
मुहुत्तसते, तीसं च वावट्टिभागे मुहुत्तस्स आहियाति व-
देज्जा ; ता पुण्णिमासिणीओ एं अमावास्या चत्तारि वायाले
मुहुत्तसते तं चैव, ता पुण्णिमासिणीओ णं पुण्णिमासिण । अ-
ट्टा पंचासीते मुहुत्तसते, तीसं च वावट्टिभागे मुहुत्तस्स आहि-
ता । एस णं एवइए चंदे मासे ; एस णं एवइए सगळे जुगे ॥

(ता अमावासाओ णमित्यादि) सुगमम् । त्वरं अमावा-
स्याया अनन्तरं चन्द्रमासस्याह्नेन पौर्णमासी, पौर्णमास्या अ-
नन्तरमर्द्धमासेन चन्द्रमासस्यामावास्या, अमावास्यायाश्च अ-
मावास्या परिपूर्णं चन्द्रमासेन, पौर्णमास्या अपि पौर्णमासी
परिपूर्णं चन्द्रमासेन भवति यथोक्ता मुहूर्त्तसंस्था । उपसं-
हारमाह- (एस णमित्यादि) एष अष्टौ मुहूर्त्तशतानि पञ्चाशी-
त्यधिकानि त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्येति, एतावान् एता-
वत्प्रमाणचन्द्रमासः । तत एतावत्प्रमाणं शकलं खण्डरूपं युगं;
चन्द्रमासप्रमितं युगं शकलमेतद्वित्यर्थः । ७० प्र० १३ पाठु० ।

पूर्णिमानक्षत्रात् अमावास्यायाम्, अमावास्यानक्षत्राच्च
पूर्णिमायां नक्षत्रस्य नियमेन संबन्धमाह-

जया एं भंते ! साविट्ठी पुष्पिमा जवइ तथा एं माही
अमावासा भवइ, जया एं भंते ! माही पुष्पिमा जवइ तथा
णं साविट्ठी अमावासा जवइ ? । हुंता, गोयमा ! जया
एं साविट्ठी० तं चेव वत्तव्वं । जया एं भंते ! पोद्धवई पुणिण-
मा जवइ तथा एं फग्गुणी अमावासा जवइ, जया एं
फग्गुणी पुष्पिमा भवइ तथा एं पोद्धवई अमावासा जवइ ? ।
हुंता, गोयमा ! तं चेव एवं । एतेणं अजिल्लायेणं इमाओ
पुष्पिमाओ अमावासाओ णेअव्वाओ । अस्सिणी पुष्पिमा
चेत्ती अमावासा, कत्तिगी पुष्पिमा विसाही अमावासा,
मग्गसिरी पुष्पिमा जेह्मापुली अमावासा, पोसी पुष्पिमा
आसाही अमावासा ।

(जया एं भंते ! इत्यादि) यदा भदन्त ! आविष्टी अविष्टानक्षत्र-
युक्ता पूर्णिमा भवति तदा तस्या अर्वाकनी अमावास्या माघी
मघानक्षत्रयुक्ता भवति । यदा तु माघी मघानक्षत्रयुक्ता पूर्णिमा
भवति तदा पाश्चात्या अमावास्या आविष्टी अविष्टानक्षत्र-
युक्ता भवतीति काका प्रश्नः ? । भगवानाह- (हुंतेति) जव-
नि । तत्र गौतम ! यदा आविष्टीत्यादि, तदेव वक्तव्यं, प्रश्नेन समा-
नोत्तरत्वात् । अथमर्थः- बह्व्यवहारनयमतेन यस्मिन्नक्षत्रे पौर्ण-
मासी भवति तत आरभ्य अर्वाकने पञ्चदशे चतुर्दशे वा नक्षत्रे
नियमनोऽमावास्या, ततो यदा आविष्टी अविष्टानक्षत्रयुक्ता
पौर्णमासी भवति तदा अर्वाकनी अमावास्या माघी मघानक्ष-
त्रयुक्ता भवति, अविष्टानक्षत्रादारभ्य मघानक्षत्रस्य पूर्वं चतुर्द-
शत्वात् । अत्र सूर्यप्रज्ञप्तिचन्द्रप्रज्ञप्तिवृत्त्योस्तु मघानक्षत्रादारभ्य
अविष्टानक्षत्रस्य पञ्चदशत्वादिति पाठः, तेनात्र विचार्यम् ।
एतच्च आवणमासमधिकृत्य भावनीयम् । यदा भदन्त ! मा-
घी मघानक्षत्रयुक्ता पूर्णिमा भवति तदा आविष्टी अविष्टानक्ष-
त्रयुक्ता पाश्चात्या अमावास्या भवति, मघानक्षत्रादारभ्य पूर्वं
अविष्टानक्षत्रस्य पञ्चदशत्वात् । इदं च भाष्यमासमधिकृत्य
भावनीयम् । यदा भदन्त ! प्रौष्ठपदी उत्तरभाद्रपदायुक्ता पौर्ण-
मासी भवति तदा पाश्चात्या अमावास्या उत्तरफाल्गुनीनक्षत्र-
युक्ता भवति, उत्तरभाद्रपदादारभ्य पूर्वमुत्तरफाल्गुनीनक्षत्रस्य
पञ्चदशत्वात् । एतच्च भाद्रपदमासमधिकृत्य अवसेयम् । यदा
उत्तरफाल्गुनीनक्षत्रयुक्ता पौर्णमासी भवति तदा अमावास्या
प्रौष्ठपदी उत्तरभाद्रपदोपेता भवति, उत्तरफाल्गुनीमारभ्य पूर्व-
मुत्तरभाद्रपदानक्षत्रस्य चतुर्दशत्वात् । इदं च फाल्गुनमासमधि-
कृत्योक्तम् । एवमेतेनाजिल्लायेन इमाः पूर्णिमा अमावास्याश्च ने-

तव्याः । यदा आविष्टीपूर्णमा अविष्टीनक्षत्रोपेता भवति तदा
पाश्चात्याऽनन्तरा अमावास्या चैत्री चित्रानक्षत्रयुक्ता भवति, अ-
विष्टी आरभ्य पूर्वं चित्रानक्षत्रस्य पञ्चदशत्वात् । एतच्च व्यव-
हारनयमधिकृत्योक्तमवसेयम्; निश्चयत एकस्यामप्याश्वयुमा-
सभाविन्याममावास्यायां चित्रानक्षत्रासंभवात् । एतच्च प्रागेव
दर्शितम् । यदा च चैत्री चित्रानक्षत्रोपेता पौर्णमासी भवति
तदा पाश्चात्या अमावास्या आविष्टी अविष्टीनक्षत्रयुक्ता
भवति, एतदपि व्यवहारतः । निश्चयत एकस्यामपि चैत्रमास-
भाविन्याममावास्यायामविष्टीनक्षत्रस्यासंभवात् । एतदपि सूत्र-
माश्विनचैत्रमासावधिकृत्य प्रवृत्तम् । यदा च कार्तिकी कृत्ति-
कानक्षत्रयुक्ता पौर्णमासी भवति तदा वैशाखी विशाखानक्षत्र-
युक्ता अमावास्या भवति, कृत्तिकातोऽर्वाक् विशाखायाः पञ्च-
दशत्वात् । यदा वैशाखी विशाखानक्षत्रयुक्ता पौर्णमासी जव-
ति तदा ततोऽनन्तरा पाश्चात्याऽमावास्या कार्तिकी कृत्तिका-
नक्षत्रोपेता भवति, विशाखातः पूर्वं कृत्तिकायाः चतुर्दशत्वात् ।
एतच्च कार्तिकवैशाखमासावधिकृत्योक्तम् । यदा च मार्गशीर्षी
मृगशिरस्युक्ता पौर्णमासी भवति तदा ज्येष्ठापूर्वा ज्येष्ठापूर्वा-
नक्षत्रोपेता अमावास्या, यदा ज्येष्ठापूर्वा पौर्णमासी तदा मार्ग-
शीर्षी अमावास्या । एतच्च मार्गशीर्षज्येष्ठमासावधिकृत्य भाव-
नीयम् । यदा पौषी पुष्यनक्षत्रयुक्ता पौर्णमासी तदा आषाढी
पूर्वाषाढानक्षत्रयुक्ता अमावास्या भवति, यदा पूर्वाषाढानक्षत्रयुक्ता
पौर्णमासी भवति तदा पौषी पुष्यनक्षत्रयुक्ता अमावास्या भव-
ति । एतच्च पौषाषाढमासावधिकृत्योक्तमिति । उक्तानि मासा-
र्द्धमासपरिसमापकानि नक्षत्राणि । ज० ७ वक्र० ।

अमि (मे) ज-अमेय-त्रि० । अमिताऽनेकवस्तुयोगात् क्रय-
विक्रयनिषेधाद् वा (कल्प० ५ क०) अविद्यमानदातव्ये नगरा-
दौ, ज० ३ वक्र० । अविद्यमानमास्ये, ज० ११ हा० ११ व० ।

अमि (मे) ज-अमेय-न० । न० त० । अगुचिद्वये, स्था०
१० हा० । विष्टायाम्, तं० । “ अमिज्जेण लित्तोसि न जाणइ
केण विलित्तो ” । आ० म० द्वि० ।

अमि (मे) ज-अमेय-अमेयपूर्ण-त्रि० । विष्टावृत्ते, तं० ।

अमि (मे) ज-अमेय-अमेयमय-त्रि० । अमेयं प्रचुरमस्मिन्नि-
ति । गृथात्मके, तं० ।

अमि (मे) ज-अमेय-अमेयस-पु० । विष्टारसे, तं० ।

अमि (मे) ज-अमेय-अमेयसंभ-त्रि० । विष्टासंभवे, तं० ।

अमि (मे) ज-अमेय-अमेयोत्कर-पु० । उच्चारनिकरकल्पे, वो०
१ विष० ।

अमित-अमित-न० । महितसाधके, स्था० ४ हा० ४ व० ।
आचा० । (‘ पुरिसजाय ’ शब्देऽस्य चतुर्भङ्गी दृष्टव्या)

अमिय-अमृत-त्रि० । अमरधर्मिणि, विशेष० । मरणाभावे, आ०
म० द्वि० । तत्पथ्ये, आव० ४ अ० । “ वर्षोसु लवणममृतं, शरीरि
जलं गोपयश्च हेमन्ते । शिशिरे चामलकरसो, घृतं वसन्ते
गुह्यस्थाने ” ॥ १ ॥ सूत्र० १ अ० १ अ० १ व० ।

अमित-त्रि० । परिमाणरहिते, ध० २ अधि० । अपरिशेषे, आ०
चू० १ अ० । अनन्ते, असंख्येये वनस्पतिपृथिवीजीवज्जलवायुदौ च

“ केवली पुरच्छिमेणं मियं पि जाणइ, अभियं पि जाणइ ” । भ० ४ श० ४ उ० । केवलज्ञाने च । विशेषः ।

अभियगइ-अमितगति-पुं० । दाकिणात्ये दिक्कुमारिन्दे, ज० ३ श० ७ उ० । स० । प्रज्ञा० । स्वनामख्याते मापुरसंघीये माधवसेनाचार्यशिष्ये दिगम्बरजैनाचार्ये, स च वैकुमीये १०५० वर्षे अजयत । येन धर्मपरीक्षा-सुभाषितरत्नसंशोदना-मानौ च ग्रन्थौ निर्मितौ । जै० ६० ॥

अभियचंद-अमृतचन्द्र-पुं० । कुन्दकुन्दाचार्यकृतसमयसारग्रन्थोपरि ‘आत्मख्याति’ नाम्न्याः टीकायाः, तथा प्रवचनसार टीका-पञ्चास्तिकायटीका-तत्त्वार्थसार-पुरुषार्थसिद्धिपाय-तत्त्वदीपिकादिग्रन्थानां च कारके वैकुमीये द्वाषष्ट्युत्तरनवमशतके (१६२) विद्यमाने आचार्ये, जै० ६० ।

अभियणाणि (ण)-अमितज्ञानिन्-पुं० । अमितं च तद् ज्ञानं आमितज्ञानम्, तदस्यास्ति सोऽमितज्ञानी । आ० भ० प्र० । सर्वज्ञे, स० । अपरितोषज्ञानिनि, अनन्तज्ञानिनि च । आ० चू० १ अ० । केवलिनि, पं० चू० ।

अभियमणंतं नाण, तं तेसिं अभियणाणिणो तो ते ।

तं जेण णेयमाणं, तं चाणंतं जओ नेयं ॥ १०५० ॥

अनन्तत्वान्मातुमशक्यममितं केवलज्ञानलक्षणं ज्ञानं, तत्तेषां विद्यते, ततोऽमितज्ञानिनस्ते । कथं पुनः केवलज्ञानस्यानन्त्यम् ? इत्याह-तत्केवलज्ञानं, येन कारणेन ज्ञेयमानं वर्तते, ज्ञानस्य ज्ञेयानुषङ्गित्वात् । तच्च ज्ञेयं सर्वमपि यतोऽनन्तमतः केवलज्ञानस्यानन्त्यमिति ॥ विशेषः ॥

अभियतेयसूरि-अमिततेजःसूरि-पुं० । स्वनामख्याते सूरिजेदे, “ एषसिं अभियतेयसूरीणं अंतिपं सहजायाए पवइइं एयं वि सेसकारणं तेण भणियं ” । दर्श० ।

अभियचूय-अमृतजूत-न० । जूतशब्द उपमार्थः । परमपदहेतु-त्वाज्जगमरणदिविघातकत्वेनाऽमृततुल्ये जिनवचने, “जिण-वयणसुभासियं अभियचूयं ।” आतु० ।

अभियमेह-अमृतमेध-पुं० । दुग्धमदुग्धमान्ते वर्षिणि चतुर्थे महामेधे, ज० ।

चतुर्थमेधवक्तव्यतामाह-

तंसि च एं धयमेहंसि सत्तरचं णिवातितांसि समाणं-
सि एत्थ एं अभियमेहे णामं महामेहे पाउजविस्सइ,
भरहप्पमाणमित्ते आयायेणं जाव वासं वासिस्सइ, जे एं
भरहे वासे रुक्खगुच्छगुम्भलयवञ्चितणपव्वगहरितगओ-
सहिपवालं कुरमार्षे तणवणप्फइकाइए जणइस्सइ ॥

(तंसि इत्यादि) तस्मिंश्च घृतमेधे सप्तरात्रं निपतति सति, अत्र प्रस्तावेऽमृतमेधो नाम यथार्थनामा महामेधः प्रादुर्भविष्यति वर्षिष्यति इति पर्यन्तं पूर्ववत् । यो मेधो भरते वर्षे वृक्षगुच्छ-गुम्भलतावल्लयः, तृणानि प्रतीतानि, पर्वगा इत्यादयः, हरितानि दूर्वादीनि, औषधयः शाल्यादयः, प्रवालाः पल्लवाः, अङ्कुराः शाल्यादिबीजसूच्य इत्यादीनि तृणवनस्पतिकारिकायिकान् बादरवनस्पतिकारिकायिकान् जनयिष्यतीति । ज० ३ वक्र० ।

अभियरसरसोपम-अमृतरसरसोपम-त्रि० । अमृतरसेन रसस्योपमा यत्र तदमृतरसरसोपमम् । सुधाऽऽस्वादमधुरे, “सेसाणं (तीर्थकृताम्) अभियरसरसोपमं आसि ” । आ० भ० प्र० ।

अभियवाहण-अमितवाहन-पुं० । औत्तराहदिकुमारिन्दे, स्था० २ उ० ३ उ० । भ० । प्रज्ञा० । स० ।

अभियासणिय-अमितासनिक-पुं० । अबद्धासने, सुहृद्भुः स्थानात् स्थानान्तरं गच्छति, अनेकान्यासनानि सेवमाने, कदप० ६ क० ।

अभिल-अभिल-न० । ऊर्णावस्त्रे, ध० २ अधि० । दश० । नि० चू० । आचा० ।

अभिलक्खु-अम्लेच्छ-पुं० । आर्ये म्लेच्छभाषाऽनभिज्ञे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

अमिला-अमिला-स्त्री० । श्रीनेमिनाथस्य प्रथमशिष्यायाम्, स० । पमिकायां द्रुस्वमहिष्याम्, वृ० १ उ० ।

अमिलाण-अम्लान-त्रि० । अमक्षिने, औ० । नि० चू० ।

अमिलाय-अम्लान-त्रि० । न म्लायते शीघ्रं तदिति । चिर-ममलिने, नि० चू० २ उ० ।

अमिलायमद्वदाम-अम्लानमाल्यदामन्-न० । अम्लानपुष्प-दामनि, भ० ११ श० ११ उ० । विपा० ।

अमिदिय-अमिलित-त्रि० । असंसक्ते, विशेषः । अनेकशास्त्र-संबन्धीनि सूत्राण्येकत्र मीलयित्वा यत्र पठति तन्मिलितम् । असदृशश्चान्यमेलकवत् । अथवा परावर्तमानस्य यत्र पदादिविच्छेदो न प्रतीयते तन्मिलितम्, न तथा अमिलितम् । मिलित-दोषविप्रमुक्ते सूत्रगुणे, अनु० । पं० चू० । ग० । अमिलितं यद् ग्रन्थान्तरवर्तिभिः पदैरभिहितं यथा-सामायिकसूत्रे दशवैकालि-कोत्तराध्वयनादिपदानि न क्षिपति । वृ० १ उ० ।

अमुइ-अमोचिन्-त्रि० । अमोचनशीले, वृ० ४ उ० । “ अमुइ समुसे वि जो ण मुए ” पं० भा० । पं० चू० ।

अमुकपुणाय-अमुक्तपूर्णत-त्रि० । अमुक्ता पूर्णता येन तत् अमुक्तपूर्णतम् । पूर्णे, ध० २ अधि० ।

अमुग-अमुक-त्रि० । अदस्-अकच् । उत्तमत्वे कस्य गः । प्रा० १ पाद । अदःशब्दार्थे अज्ञातनामरूपे विवक्षितेऽर्थे, “ अमुगं हि भोजं ” अमुकस्मिन् भवतु । प्रश्न० २ आश्र० ६ । “ अमुगं गामं वच्चाभो, तथा दो तिभि वा दिवसो अच्चिस्सामो ” । आ० भ० द्वि० । प्रब० ।

अमुग-अमुग-त्रि० । अविद्यमानमुक्ते, अनु० ।

अमुच्छिय-अमूर्तित-त्रि० । न मूर्च्छितोऽमूर्च्छितः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । दश० । आहारादौ मूर्ध्नि कुर्वति, पं० व० २ द्वार । पिरमे शब्दादिषु वा गृहे, दश० ५ अ० १ उ० । आचा० ।

अमुण-अङ्ग-पुं० । अङ्गे, मूर्ध्ने च । वृ० १ उ० ।

अमुणिय-अङ्गात-न० । नास्ति मुणितं ज्ञातं यत्र तदमुणितम् । ज्ञानविकले, प्रश्न० २ आश्र० ६ ।

अमुत्त-अमुक्त-त्रि० । लोकव्यापारप्रवृत्ते सकर्मणि, स्था० १० उ० । अमूर्त्त-त्रि० । अरूपिणि, आव० ४ अ० ।

अमुत्त-अमूर्त्त-न० । मूर्त्तत्वाभावसमानियतत्वे, ऊव्या० २ अध्या० । “ मूर्त्तिं दधाति मूर्त्तत्वं-ममूर्त्तत्वं विपर्ययान् । ”

मूर्तिः रूपरसगन्धस्पर्शादिसन्निवेशता, तस्या धारणस्वभावो मूर्तत्वं, मूर्तस्वजावः, तस्माद्यद्विपरीतं तदमूर्तत्वम्, अमूर्तस्वजावः । द्रव्या० १३ अध्या० ।

अमुक्ति-अमुक्ति-स्त्री० । मुक्तिर्मोक्षगतिः, न मुक्तिरमुक्तिः । संसार-सुखाभिहासे, आतु० । सलोभतायां वमिशे गौणपरिग्रहे, प्रभ० ५ आश्व० द्वा० ।

अमुक्तिमग्न-अमुक्तिमार्ग-न० । न विद्यते मुक्तेरशेषकर्मप्रच्यु-तिवृत्तकृपाया मार्गः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मको यस्मिन्स्त्वमु-क्तिमार्गम् । अधर्मपक्षे विभक्तस्थाने, सूत्र० २ शु० २ अ० ।

अमुय-अस्मृत-त्रि० । मनोऽपेक्षया स्मृतिमनागते, प्र० ३ श० ६ उ० ।

अमुयग-अमृतक-त्रि० । अवाह्याभ्यन्तरपुद्गलरचितावयवशरी-रिणि जीवे, स्था० । “अमुयगो जीवोति” देवानां बाह्याभ्यन्त-रपुद्गलादानविरहेण वैक्रियवतां दर्शनाद् बाह्याभ्यन्तरपुद्गलर-चितावयवशरीरो जीव इत्यध्यवसायवत् पञ्चमं विभक्त्या-नम् । स्था० ७ प्रा० ।

अमुसा-अमृषा-अव्य० । सत्ये, सूत्र० १ शु० १० अ० ।

अमुह-अमुख-त्रि० । निरुसरे, व्य० ९ उ० ।

अमुहरि (ए)-अमुखरिन्-त्रि० । अवाचाले, वृत्त० १ अ० ।

अमूढ-अमूढ-त्रि० । अविबुधते, दश० १० अ० । सम्मार्गज्ञे, सूत्र० १ शु० १४ अ० । तत्त्वज्ञानिनि, अष्ट० २ अष्ट० ।

अमूढणाण-अमूढज्ञान-त्रि० । यथावस्थितज्ञाने, आ० म० द्वि० ।

अमूढदिट्टि-अमूढदृष्टि-स्त्री० । अमूढा तपोविद्यातिशयादिकु-तीर्थिकद्विदशनेऽप्यमोहस्वभावादविचलिता, सा च दृष्टिश्च सम्यग्दर्शनममूढदृष्टिः । प्रव० ६ द्वार । बुद्धिमत्कुतीर्थिकद-शनेऽप्यविगीतमेवासमदृशनमिति मोहविरहितायां बुद्धौ, वृत्त० २ अ० । अमूढबुद्धिसंपन्ने, मुह्यते स्म अस्मिन्निति मूढः । न मूढोऽमूढस्तस्य दृष्टिः । याथातथ्यदृष्टौ, नि० चू० १ उ० । बाल-तपास्वितपोविद्याऽतिशयदर्शनेन मूढा स्वरूपाश्च चलिता दृष्टिः सम्यग्दर्शनरूपेण यस्याऽसौ अमूढदृष्टिः । ग० १ अधि० । ध० । पञ्चा० । दश० ।

इदानीं अमूढदिट्टिं चि दारं--

मुह्यते स्म अस्मिन्निति मूढः, न मूढोऽमूढः । अमूढदिट्टी, याथातथ्यदृष्टिरित्यर्थः ॥

जहा सा भवति तदा जणणति-

ऐमविहा इह्वीओ, पूयं परवादिणं च ददूणं ।

जस्स ए मुज्जइ दिट्ठी, अमूढदिट्ठिं तमं वेति ॥ २६ ॥

(ऐमविहं स्ति) खान्णपगारा, का ता ? (इह्वी स्ति) इह्वीओ-इ-स्सरियं, तं पुण विज्जामंतं तवोमंतं वा विज्जवणाऽऽगासगमण-विभेगणाणादि ऐश्वर्यम् । (पूयं स्ति) असणपाणखादिमसादिमव-त्थकवलादी-जस्स वा जं पाउमं तेषां से पडिलान्नेण पूया । केसिं सा ? (परवादिणं स्ति) जण्णमासणवसरत्ता परा, ते य परि-व्वाययरत्तपमियादी पासमत्था, चसहाओ गिदत्था धीवरदि । अह्वा चसहाओ ससासणे विजेइमे पासमत्था, ते पूयासकारा-दी ददूणं च अनुकरिस्सणे, पायपूरणे वा ददूणो । (ददूणं स्ति) ददूणा जहा तेषां परवादीणं पूया सकारादिद्विसेसा दीसंति, ण तदा अमूढ । माणुसए चैय मोक्खमग्गो विसिद्धतरो जयजेजा अतो

नल्लति- (जस्स स्ति) जस्स पुरिसस्स, ‘ण इति पडिसेहे’ ओ-हो विण्णणविवच्चासो, दिट्ठी दारिस्सणं, स पवंगुणविसिद्धो अमूढदिट्ठो दारिस्सणं भणति । जगारुदिट्ठस्स तगारेण णिडेसो कीरति- (तमं स्ति) । (वेति) भवन्ति आचार्याः, कथयन्तीत्यर्थः । अमूढदिट्ठिं चि दारं गयं ॥ नि० चू० १ उ० ।

इयानि दिट्ठतो-

सुलसा अमूढदिट्ठी, ।

सुलसा साविगा अमूढदिट्ठिसे उवाहरणं भल्लति-प्रगवं चंपाए लयरीए समोसरिओ । भगवया य भवियथिरीकरणत्थं अंबडो परिव्वायगो रायगिहं गच्छंतो भणिओ-सुलसं मम वयणा सायं पुच्छेज्जसि । सो चित्तेति-पुष्पमंतिया सा, जं अरहा पुच्छति । तेषां परिकल्लणणिमिस्सं प्रत्तं मग्गिता, अलभमाणेण बहूणि क्वाणि काळण मग्गिता । एं दिष्णं । नल्लति य-परं अप्पुक्कपाए वेमि, ण ते पत्तबुक्कीए । तेषां भणियं-जदि पत्तबुक्कीए वेहि ? सा भणति-ण वेमि । पुणो पउमासणं विउवियं सा भणति-जइ वि सिक्ख्वा बंभणो तहा वि ते ण वेमि पत्तबुक्कीए । तओ तेण उवसथारियं सभावं च से कहियं । ण दिट्ठिमोहो सुलसाए जाओ । एवं अ-मूढदिट्ठिणा होयव्वं । नि० चू० १ उ० । (अस्मिन्नेव भागे ११२ पृष्ठ ‘अंबड’ शब्देऽपि कथेयम्)

अमूढलक्ख-अमूढलक्ष-त्रि० । अमूढः भुनिर्णयो लक्षो बोध-विशेषो यस्य सोऽमूढलक्षः । पञ्चा० १४ विव० । अष्ट० । य-थावस्थितवस्तुवेदिनि, वृ० १ उ० । समस्ततत्त्वाविपरीतवेद-ने, आ० म० द्वि० ।

अमेत्तणाण-अमात्रज्ञान-न० । मात्रा मानं, तेन रहितममात्रम्, अमात्रं च तज्ज्ञानं च अमात्रज्ञानम् । अप्रमिते केवलज्ञानिनि, अष्ट० १५ अष्ट० ।

अमेहा-अमेधा-स्त्री० । मेधोपघाते, नि० चू० १ उ० ।

अमोसलि-अमुशालि-न० । न मुशली क्रिया यस्मिन् प्रत्युपे-क्षणे तदमुशालि । सुप्रत्युपेक्षणदे, ओघः ।

अण्णवाविय अचलियं, अण्णवंधी अमोसलिं चैव ।

छप्पुरिमा ए च खोमा, षाणी पाणे पमज्जणया ॥ २५ ॥

(अमोसलिं स्ति) न मुशली क्रिया यस्मिन् प्रत्युपेक्षणे त-दमुशालि प्रत्युपेक्षणम् । यथा मुशलं कुट्टने ऊर्ध्वं व्रगति, अधस्तिर्यग् च । एवं न प्रत्युपेक्षणा कर्तव्या । किंतु यथा प्रत्युपेक्षमाणस्य ऊर्ध्वं पीठिषु न व्रगति, न च तिर्यग्नु येन चूमौ, तथा कर्तव्यम् । ओघ० । ध० । स्था० । उत्त० । नि० चू० ।

अमोह-अमोघ-त्रि० । अर्थबलाऽऽयातत्वेनाविफले, अभिव्या-रूपे विशेषः । अवन्ध्ये, दश० ८ अ० । आदित्योदयास्तसमय-योरादित्यकिरणविकारजनितेषु आताम्रेषु कृष्णेषु श्यामेषु वा शकटाईसंस्थितेषु (सूर्यबिम्बस्याधःस्थेषु कदाचिदुपलब्ध-मानेषु रेखाकूपेषु) दृग्गेषु, भ० ३ श० ६ उ० । जी० । अनु० । अमोह-त्रि० । मोहनं मोहो विनयग्राहः, न मोहोऽमोहः । अ-विनयग्राहे, विशेषः । मोहरहिते, अष्ट० ३२ अष्ट० । जम्भूमन्दरस्य रुचकवरे पर्वते कूटभेदे, स्था० ८ ग० । द्वि० । शोभाञ्जया नगर्या उत्तरपौरस्ये दिग्भागे चैत्ये पूज्यमाने यक्षे, विशेषः ॥

अमोहणाधारि (ए)-अमोहनाधारिन्-पुं० । अमोहनं मो-हरहितं समस्तमा समन्ताद् धारयन्तीत्येव शब्दोऽमोहनाधारी । सूत्रादेर्निमोहं धारके, व्य० १० उ० ।

अमोहदंति (ण)-अमोघदर्शिन-पुं० । अमोघं पश्यति य-
थावत्पश्यति, दश० ६ अ० ।

अमोहवयण-अमोहवचन-न० । धर्मदेशनारूपेऽव्यर्थवचने,
स्था० ४ ग्रा० ३ उ० ।

अमोहा-अमोघा-स्त्री० । अम्वाः सुदर्शनाया नाम्नि, (मोघं
निष्फलम्) न मोघा अमोघा । अनिष्फला इत्यर्थः । तथाहि-
शाश्वतस्वामिभावेन प्रतिपन्ना सती जम्बूद्वीपाधिपत्यमुपजन-
यति, तदन्तरेण तद्विषयस्य स्वामिजावस्यैवायोगात्, ततोऽ-
निष्फलेति । जी० ३ प्रति० । जं० । उत्तराञ्जनादेर्दक्षिणदि-
ग्भागवर्तिन्यां पुष्करिण्याम्, द्वी० । स्था० । जी० ।

अम्ब-आम्ब-पुं० । “ ताम्ब्रे म्बः ” । ८ । २ । ५६ । इति सू-
त्रेण संयुक्तस्य मयुक्तो ‘म्बः’ । चूत- (आँब) वृक्षे, तत्फले च ।
प्रा० २ पाद ।

अम्बकूलगह्वरगत-आम्बफलहस्तगत-त्रि० । स्वकीयतप-
स्तेजोजनितदाहोपशमनार्थमात्रास्थिकं चूषति, ज० १५ श० १ उ० ।

अम्बम-आम्बम-पुं० । स्वनामस्थाने परित्राजके, भ० १४ श०
८ उ० । औ० । स्था० । (तद्वक्तव्यता अनुस्वारप्रकारेण ‘ अं-
ब (म) ड ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ११० पृष्ठे निरूपिता)

अम्बया-अम्बा-स्त्री० । पुत्रमातरि, द्वा० १ अ० । प्रश्न० ।
भ० । नि० ।

अम्बहे-अम्बहे-अव्य० । हर्षे, “ अम्बहे हर्षे ” ८ । ४ ।
२८४ । इति शौरसेन्यम् ‘ अम्बहे ’ इति निपातो हर्षे प्रयोक्त-
व्यः । “ अम्बहे एवाप सुमिद्वाप सुपल्लिगदिदो भवं ” ।
प्रा० ४ पाद ।

अम्बापित्समान-अम्बापित्समान-पुं० । मातापितृभ्यां स-
माने पुत्रेषु मातापित्रोरिव व्यवहारादिष्वविषमदर्शनि, व्य० ३
उ० । उपचारं विनाऽपि साधुषु एकान्तेनैव वत्सले अमणो-
पासके, स्था० ४ ग्रा० ३ उ० ।

अम्बापितर-अम्बापितृ-पुं० । द्वि० व० । मातापित्रोः, स्था०
३ ग्रा० १ उ० ।

अम्बापेय-अम्बापैतृक-न० । मातापितृसम्बन्धिनि, भ० ।

अम्बापेय एं भवे ! सरीर ए केवयं कालं संचिह्म ? ।
गोयमा ! जावयं कालं से जवधारणिजे सरीर ए अ-
व्वावणे जवइ, एवयं कालं संचिह्म । अहे एं समए
समए वोयसिज्जमाणे चरिमकालसमयंसि वोच्छिण्णे
जवइ ।

(अम्बापेय एं ति) अम्बापैतृकं शरीरावयवेषु शरीरोपचा-
रात्, उक्तलक्षणानि मातापित्रोर्ज्ञानीत्यर्थः । (जावयं ति) याव-
त्तं कालं, (से ति) तत्तस्य वा जीवस्य, भवधारणीयं भवधा-
रणप्रयोजनं, मनुष्यादिजवोपग्राहकमित्यर्थः । (अव्वावणे
ति) अविनष्टम्, (अहे एं ति) उपपन्नान्तिमसमयादन्तरमे-
तद् अम्बापैतृकं शरीरम् (वोयसिज्जमाणे ति) व्यवहृत्यमा-
णं हीयमानमिति । भ० १ श० ७ उ० ।

अम्भि-अम्भ-अस्मदः प्रथमैकवचनान्तस्य “ अस्मदो म्भि
अम्भि अम्भि हं अहं अहयं सिना ” । ८ । ३ । १०५ । इत्यनेन
‘ अम्भ ’ इत्यादेशः । “ वज्रम न अम्भि कुविआ ” प्रा० ३ पाद ।

१८८

अम्भो-अव्य० । “ अम्भो आम्भ्ये ” । ८ । २ । २०८ । इति सूत्रेण
अम्भो इत्याम्भ्ये प्रयोक्तव्यम् । “ अम्भो कह पारिज्जइ ” ॥
प्रा० २ पाद ।

अम्भ-अस्माकम्-अस्मद आमा सहितस्य “ जे णो मज्झ अम्भ
अम्भं ” । ८ । ३ । ११४ । इत्यादिसूत्रेणाम्हादेशः । प्रा० ३ पाद ॥

वयम्-अस्मदो जसा सहितस्य “ अम्भ अम्भे अम्भो मो वयं मे
जसा ” । ८ । ३ । १०६ । इति सूत्रेण अम्हादेशः । प्रा० ३ पाद ।
“ अम्भ चोक्खा चोक्खायारा ” औ० ॥

अम्भइ-वयम्-अस्मान्-“ जइशमोरम्भे अम्भइ ” । ८ । ४ । ३७६ ।
इत्यपत्रंशे अस्मदो जशि शशि च प्रत्येकमम्भे अम्भइ इत्या-
देशौ । “ अवस न सुअहिं सुअच्छिअहिं, जिवं अम्भइं तिवं वे
वि ” । “ अम्भइं देवइ ” प्रा० ४ पाद ।

अम्भ-अस्माकम्-“ जे णो मज्झ अम्भ अम्भं ” । ८ । ३ । ११४ । इत्या-
दिसूत्रेणामा सहितस्यास्मदोऽम्भमादेशः । प्रा० ३ पाद । ‘ अम्भं
धूया णो आढाइ ” विपा० १ श्रु० ६ उ० ।

अम्भकेर-अस्मदीय-त्रि० । “ इदमर्थस्य केरः ” । ८ । ३ । १४७ । इ-
तीदमर्थस्य प्रत्ययस्य ‘ केर ’ इत्यादेशः । “ सेवादौ वा ” ८ । ३ ।
६५ । इति कश्चित्त्वम् । अस्मत्सत्के, प्रा० ३ पाद ।

अम्भतो-अस्मज्यम्-“ ममाम्भौ भ्यसि ” ८ । ३ । ११२ । इति
सूत्रेण न्यसि ‘ अम्भ ’ इत्यादेशः । प्रा० २ पाद ।

अम्हाण-अस्माकम्-अस्मद आमा सहितस्य “ जे णो मज्झ
अम्भं ” ८ । ३ । ११४ । इत्यादिसूत्रेण अम्हाणदेशः । प्रा०
३ पाद ।

अम्हातिस-अस्मादृश-त्रि० । “ यादृशादेर्दुस्तिः ” । ८ । ४ । ३१७ ।
इति पैशाच्यां ‘ ह ’ इत्यस्य स्थाने तिरादेशः । प्रा० ४ पाद ।

अम्हार-मम-पैशाच्यां “ वष्टयाः ” । ८ । ४ । ३४५ । इति सूत्रेण च-
ष्टया लुक् । “ संगर-सपहिं जुवसिअइ, देक्खु अम्हारा कंतु ”
प्रा० ४ पाद ॥

अम्हारिस-अस्मादृश-त्रि० । “ दृशः क्तिप्-टक्लकः ” ८ । १ ।
१४२ । इति सूत्रेण द्विवाच्यतस्य ऋतो तिरादेशः । “ पदम-श्म-
ष्म-स्म-ह्यां म्भः ” ८ । २ । ७४ । इति संयुक्तस्य स्मभागस्य मका-
राकान्तो हकारः । प्रा० २ पाद । “ अम्हारिसो ’ अस्मत्सदृशेषु,
प्रा० १ पाद ।

अम्हासुन्तो-अम्हादिन्तो-अस्मज्यम्-“ ममाम्भौ भ्यसि ”
८ । ३ । ११२ । इत्यस्मदो भ्यसि अम्हादेशः । “ न्यसस् सो दो वु
हि हिन्तो सुन्तो ” ८ । ३ । ६ । इति सूत्रेण न्यसः ‘ सुन्तो, हि-
न्तो ’ इत्यादेशौ । प्रा० ३ पाद ॥

अम्भि-अहम्-“ अस्मदो म्भि अम्भि अम्भि हं अहं अहयं सि-
ना ” ८ । ३ । १०५ । इति सूत्रेण सिना सह ‘ अम्भि ’ इत्यादेशः ।
प्रा० ३ पाद ॥

अम्भिया-अस्मिता-स्त्री० । अहङ्काराऽनुगमे, द्वा० २६ द्वा० । य-
त्रान्तर्मुक्तया प्रतिलोमतापरिणामेन प्रकृतिलीने चेतसि स-
त्तामात्रमेव भाति साऽस्मिता । द्वा० २० द्वा० । अस्मिता इन्द्र-
शैनेकताः इन्द्रशैनयोः परस्परजस्तोऽनभिज्ञतासात्त्विकपरिणा-

मयोः भोक्तृनोभ्यत्वेनावस्थितयोरेकता अस्मिता । तदुक्तम्-“ह-
भर्शनशक्त्योरेकात्मतैवास्मिता” ॥ ६० २५ ॥ ६० ।

अम्हे-वयम्-अस्मान्-“जरशसोरम्हे अम्हं” ॥ ८ । ४ । ३७२ ।
इत्यपञ्चये मस्मदो जसि शसि च ‘अम्हे’ इत्यादेशः । प्राकृतेऽप्ये-
वम्-“अम्हे थोया रिउ बहुअ, कायर एम्ब भयंति” । प्रा० ४ पाद ॥
अम्हेवय-आस्माक-त्रि० । अस्माकमिदम् । “युष्मदस्मदोऽस्म-
एवयः” ॥ ८ । २ । १४ए । इत्यस्मदः परस्येऽर्थस्यात्रः ‘एवय’
इत्यादेशः । अस्मदीये, प्रा० ४ पाद ॥

अम्हो-अस्माकम्-“जे लो मज्ज अम्ह अम्हं अम्हे अम्हो”
॥ ८ । ३ । ११४ । इत्यामा सहितस्यास्मद ‘अम्हो’ इत्यादेशः ।
प्रा० ३ पाद ।

अय-अज-पुं० । अजैकपादेवे, स च पूर्वाज्ञाद्रूपदानकचस्य
देवता । ज्यो० ६ पादु० । ‘दो अया’ स्था० २ ग० ३ ग० ।
अनु० । सूर्यवंशीये रघुपुत्रे, वाच० ।

अय-पुं० । अयनमयः । इणू गतौ इति धातोः “परच्” ३ । ३ ।
४६ । इति [पाणि०] सूत्रेण अच् प्रत्ययः, आ० म० द्वि० । वेदने,
हामे, प्राप्नो च । विशेषः । आ० म० । आव० । इष्टपत्रे, न० । स्था०
१ ग० १ उ० । शुभे, स्था० १० ग० ।

अयस्-न० । लोहे, नि० चू० ५ ग० । जी० । प्रश्न० । वस० ।

अयआगर-अयआकर-पुं० । लोहाऽऽकरे, यत्र लोहमुत्पद्यते ।
नि० चू० ५ उ० । यत्र वा लोहकारो लोहं आपयति । स्था० ७ ग० ।

अयं-अयम्-पुं० । “पुंस्त्रियोर्नवाऽयमिमिआ सौ” ॥ ८ । ३ । ७३ ॥
इति इदमशब्दस्य सौ अयादेशो अयं । प्रा० ३ पाद । “अयं परमठे
सेसे अणठे” अयमिति प्राकृतत्वादिदम् । औ० ।

अयंत-आयत्-त्रि० । आगच्छति प्रविशति, “जाव अयंतो
निस्सिद्धियं कुणइ” आ० म० द्वि० ।

अयंपुल-अयंपुल-पुं० । अजीविकोपासके गोशास्त्रकशिष्ये,
भ० ८ ग० ५ उ० ।

अयंसन्धि-अयंसन्धि-त्रि० । “अयं संधीति” अयमिति प्रत्य-
कगोचरापन्नः, आर्यकेन्द्रसुकुलोत्पत्तिनिर्वृत्तिश्रद्धासंवेग-
लक्षणः सन्धिः । आचा० १ शु० ५ अ० २ उ० । ‘अयंस-
न्धीति’ सन्धानं (सन्धिः) सन्धीयते वाऽसाविति सन्धिः ।
अयं सन्धिर्यस्य साधोरसावयंसन्धिः । छान्दसत्वाद् वि-
भक्तैरलुक् । यथाकालमनुष्ठानविधायिनि, यो यस्य वर्त-
मानः कालः कर्तव्यतयोपरिष्ठतस्तत्करणतया तमेव संधत्ते ।
एतदुक्तं जवति-सर्वाः क्रियाः प्रत्युपेक्षणोपयोगस्वाध्याय-
भिक्षाचर्याप्रतिकमणादिका असंपन्ना अन्योन्याबाधयाऽऽ-
त्मीयकर्तव्यकाळे करोतीत्यर्थ इति । आचा० १ शु० २ अ० ५ उ० ।

अयस्कंत-अयस्कान्त-पुं० । अयसां मध्ये कान्तः रमणीयः ।
कस्कादित्वात् सन्धम् । कान्तिलोह इति ख्याते लोहभेदे,
वाच० । सन्निधिमन्त्रेण लोहाकर्षके, [चुम्बक] इति ख्याते प्रस्-
रभेदे च । अयसां प्रियत्वात्तथात्वम् । आ० म० प्र० ।

अयककरजोड (ए)-अजककरजोडिन्-त्रि० । अजस्य ज-
गादेः कर्करमतिभ्रष्टं यश्चक्रेतेद् जुडयमानं कर्करायते तन्मेदो-
दन्तुरं पकं शूद्राकृतं मांसं, तद् भुङ्क्ते इत्येवंशीलोऽजककरभोजी ।
भजादेः कर्करायितमांसभुजि, “अयककरभोई य, तुन्दिष्टे

चिय सोणिप । आउयं नरण कंखे, जहा एसं व पलए” ॥ ७ ॥
उत्त० ७ अ० ।

अयकमिद्ध-अयःकमिद्ध-न० । अयो लोहं तन्मयं यत्कमिद्धं
तत् । लोहकटाहे, ओघ० ।

अयकरय-अजकरक-पुं० । सप्तदशे महाप्रहे, सू० प्र० २० पादु० ।
कटप० । चं० प्र० । जं० । “दो अयकरगा” स्था० २ ग० २ ग० ।

अयकोटय-अयःकोष्ठक-न० । लोहप्रतापनार्थे कुशले, भ० १६
श० १ उ० । उपा० । जी० ।

अयकवत-अयस्कान्त-पुं० । लोहाकर्षके चुम्बके मणौ, आ०
म० प्र० ।

अयगर-अजगर-पुं० । शयुःपर्याये, चरःपरिसर्पविशेषे, प्रश्न०
१ आश्र० ६० । महाकायसर्पे, जं० २ वत्त० । “से किं तं अ-
यगर ? । अयगरा एगागारा पञ्चत्ता, सेत्तं अयगरा” । प्रज्ञा०
१ पद । जी० ।

अयगोदय-अयोगोदयक-पुं० । अयो लोहं, तस्य गोलः पिण्मोऽ-
योगोलः । नि० चू० १ उ० । अयःपिण्मे, दशा० ७ अ० । सूत्र० १

अयड्ड-कृष्-धा०-विद्वेखने, “कृषेः कृष्-साअङ्गाञ्जाञ्ज्वा-
यञ्जाइङ्गा” ॥ ८ । ४ । १८७ । इति सूत्रेण कृषेः अयङ्गादेशः ।
अयङ्गुइ-कृषति । प्रा० ४ पाद ।

अयण-अयन-न० । गमने, आ० म० द्वि० । उत्त० । स्था० । ज्ञा० ।
प्रापणे, अनु० । परिच्छेदे, न० । ऋतुअयमाने, कर्म० ४ कर्म० ।
परमासात्मके काले, तं० । जं० । म० । अनु० । अयनानिषाणमा-
सिकानि दक्षिणायनोत्तरायणलक्षणाणि । कल्प० ५ क० ।

साम्प्रतमयनपरिमाणं वक्तुकाम आह-

उहिं मातेहिं दिणयरो, तेसीयं चरइ मंरुलमयं तु ।

अयणमि उचरे दा-हिणे य एसो विही होइ ॥

परमिर्मालैर्दिनकरः सूर्यः अश्लीत्याधिकं मण्डलशतं चरति ।
तथाहि-सर्वाज्यन्तरमन्तरे द्वितीयमण्डले यदा सूर्य उपसंक्रम्य
चारं चरति तदा स नवस्य सूर्यसंवत्सरस्य प्रथमोऽहोरात्रः ।
द्वितीयेन चाहोरात्रेण सर्वाज्यन्तरात् तृतीयमण्डलं चरति; एवं
परमिर्मालैर्द्वितीयं अधिकं मण्डलशतं चरति । एष दक्षि-
णायनस्य षण्मासप्रमाणस्य पर्यन्तः । ततः सर्वेबाह्याद् मण्ड-
लाद्वर्गान्तरे क्षितीये मण्डले यदोपसंक्रम्य सूर्यचारं चरति
तदा स उत्तरायणस्य प्रथमो दिवसः । सर्वेबाह्याद् मण्डलाद्वर्ग-
कनं तृतीयं मण्डलं क्षितीयेनाहोरात्रेण चरति, एवं परमिर्मा-
लैर्द्वितीयं अधिकं मण्डलशतं सर्वाज्यन्तरमण्डलपर्यवसानम् ।
एष दक्षिणस्मिन् उत्तरस्मिन् वा अयने विधिः प्रकारो भवति ।

अत्रार्थे च करणं विवक्षुः प्रथमतः तदुपपत्तेरमाह-

तेसीयं दिवसमयं, अयणो सूरस्स होइ पडिपुत्रं ।

सुण तस्स कारगविहिं, पुव्वापरिओवणसेणं ॥

सूर्यस्यायनं दक्षिणमुत्तरं वा भवति परिपूर्णं अश्लीत्याधिकं
दिवसशतम् । कथमेतदवसीयते इति चेत् ? । उच्यते-इह
युगमध्ये दश सूर्यस्यायनानि भवन्ति, युगे च दिवसानामष्टाद-
शशतानि त्रिंशदधिकानि १८३० । ततश्चैराशिकमयतारयनि-
यदि दशभिर्यनैरष्टादशदिवसशतानि त्रिंशदधिकानि वृज्यन्ते,

तत एकनायनेन किं लभ्यम् ? । आह-राशित्रयस्थापना १०+१७ ३०+१ । अत्रान्तयेन राशिना एकलक्षणेन मध्यमस्य राशेर्गुणनं एकेन च गुणितं तदेव भवतीति, जातान्यष्टादशशतानि त्रिशदधिकानि, तेषामाद्येन राशिना दशकलक्षणेन भागो द्वियते, ब्रह्मं व्य-शीत्यधिकं दिवसशतम् । एतावदेकस्य दक्षिणस्योत्तरस्य परिमाणम् । सम्प्रति तस्य दक्षिणस्यैवायनस्य परिज्ञानविषये कार-कविधिं करणरूपं प्रकारं पूर्वोक्तार्थोपदेशेन प्रतिपाद्यमानं शृणु ।

तत्र करणमाह-

सूरस्स अयणकरणं, पञ्च पञ्चमसंगुणं नियमा ।
तिहिंसखितं संतं, वावट्टीभागपरिहीणं ॥
तेसीयसयविभक्त-स्मि तस्मि लब्धं तु रुवमाणजा ।
जइ लब्धं होइ समं, नायवं उत्तरं अयणं ॥
अह हवइ जागल्लब्धं, विसमं जाणाहि दक्खिणं अयणं ।
जे अंसा ते दिवसा, होति पवत्तस्स अयणस्स ॥

सूर्यस्यायनपरिज्ञानविषये करणमिदं, वक्ष्यमाणमिति शेषः । तदेवाह-पञ्च पञ्चसंस्थानं पञ्चदशगुणं नियमात् कर्त्तव्यम् । किमुक्तं भवति?-युगमध्ये विवक्षितदिनात् प्राग् यानि पर्वाणि अतिक्रान्तानि तत्संख्या पञ्चदशगुणा कर्त्तव्येति । ततः पूर्वणामुपरि यास्तिथयोऽतिक्रान्तास्तास्तत्र संक्षिप्यन्ते । ततो (वावट्टीभागपरिमाणमिति) प्रत्यहोरात्रम्-एकैकेन द्वाषष्टिभागेन परिहीयमानेन ये निष्पन्ना अवमरात्रास्तेऽप्युपचाराद् द्वाषष्टिभागा इत्युच्यन्ते, ते परिहीन विधेयम् । ततस्तस्मिन् व्यशीत्यधिकेन शतेन विनक्ते सति यल्लब्धं रूपमेकद्वयादिकं तत् आदेयात्, गृहीयात्; पृथक् स्थाने स्थापयेदित्यर्थः । तत्र यदि ब्रह्मं समं चित्ततुरादिरूपं जवति, तदा उत्तरमयनमनन्तरमतीतं ज्ञातव्यम् । अथ भवति भागो ब्रह्मं विषमं, तदा जानीहि दक्षिणमयनमनन्तरमतीतम् । ये तु शेषा अंशाः पञ्चादवतिष्ठन्ते तत्कालं प्रवृत्तस्यायनस्य दिवसस्य दिवसा भवन्ति ज्ञातव्याः ॥ तथाहि-युगमध्ये नवमासातिक्रमे पञ्चम्यां केनापि पृष्टम्-किमयनमनन्तरमतीतम् ? किं वा साम्प्रतमयनं वर्तते ? इति । तत्र नवसु मासेषु अष्टादश पर्वाणि, ततोऽष्टादश पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते, जाते द्वे शते सप्तत्यधिके २७० । नवमासानामुपरि पञ्चम्यां पृष्टमिति पञ्च तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जाते द्वे शते पञ्चसप्तत्यधिके २७५, नवसु मासेषु चत्वारोऽवमरात्रा जवन्ति, तथा ते चतुर्भिर्हीनाः क्रियन्ते, जाते द्वे शते एकसप्तत्यधिके २७१ । अस्य राशेऽव्यशीत्याधिकेन शतेन भागो द्वियते, लब्धमेकं रूपम्, शेषास्तिष्ठन्त्याष्टाशीतिः । तत आगतमिदमेकमयनमतीतं, तदपि च दक्षिणायनम् । साम्प्रतमुत्तरायणं वर्तते, तस्य चाष्टाशीत्यो दिवसो व्रजतीति, तथा युगमध्ये पञ्चविंशतिमासातिक्रमे दशम्यां केनापि पृष्टम्-किमयनयनानि गतानि ? किं वाऽनन्तरमयनमतीतं ? किं वा साम्प्रतमयनं वर्तते ? इति । तत्र पञ्चविंशतिमासेषु पञ्चाशत्पर्वाणि, तानि पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते, जातानि सप्तशतानि पञ्चादश-धिकानि ७५० । तत उपरितना दश प्रक्षिप्यन्ते, जातानि सप्तशतानि षष्ठ्यधिकानि ७६० । पञ्चविंशतिमासेषु वाऽवमरात्रा अत्रवद् द्वादश, ते ततोऽपनीयन्ते, जातानि सप्तशतानि अष्टत्वारिंशदधिकानि ७४८ । एतेषां व्य-शीत्यधिकेन शतेन भागो द्वियते, लब्धाश्चत्वारः, शेषास्तिष्ठन्ति षोडश, आगतानि चत्वार्ययनान्यतिक्रान्तानि, चतुर्थं वाऽयनमनन्तरमतीतमुत्तरायणम् । सम्प्रति दक्षिणाय-

नस्यापवर्तमानस्य षोडशो दिवसो वर्तते इति । पञ्चमन्य-दपि भावनीयम् ।

साम्प्रतं चन्द्रगतस्य दक्षिणस्योत्तरस्य वाऽयनस्य परिमाणमाह-

तेरस य मंमझाई, चउवत्ता सत्तमट्टिभागा य ।

अयणोण चरइ मोमो, नक्खत्ते अरुमासेणं ॥

इह नक्षत्रमासार्द्धपरिमाणं चन्द्रायणम् । तत आह-नक्षत्र-विषये योऽर्द्धमासस्ततस्तावत्परिमाणेनायनेन सोमश्चरति तत्र त्रयोदश मासवानि चतुश्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागान् । किमुक्तं जवति?-त्रयोदश अहोरात्राः, एकस्य च अहोरात्रस्य सत्काश्च-तुश्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागा दक्षिणस्योत्तरस्य वा चन्द्रायण-स्य परिमाणमिति । कथमेतद्वसीयते इति चेत् ? उच्यते-इह नक्षत्रमासस्य परिमाणं सप्तविंशतिदिनानि, एकस्य च दिनस्य सत्का एकविंशतिः सप्तविंशतिभागाः । तत एतस्यार्द्धं यथोक्तं चन्द्रायणपरिमाणं जवति । अथवा-युगे चन्द्रायणानां चतुस्त्रिंशदधिकं शतं भवति ; अहोरात्राणां च युगे अष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि । ततोऽत्र त्रैराशिककर्मावकाशः । यदि चतुस्त्रिंशतेन शतेन अहोरात्राणामष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि प्राप्यन्ते, तत एकेन चन्द्रायणेन किं प्राप्नुमः ? । राशित्रयस्थाप-ना-१३४ + १८३० + १ । अत्र मध्यस्य राशेरन्त्येन राशिना गुणनं, एकेन च गुणितं तदेव जवतीति जातान्यष्टादशशता-नि त्रिशदधिकानि १८३० । तेषामाद्येन राशिना चतुस्त्रिंशद-धिकशतरूपेण भागो द्वियते, ब्रह्माख्योदश ; शेषास्तिष्ठन्त्याष्टाशीतिः । तत आद्यस्य राशेश्चतुश्चत्वारिंशत् गुणने जातानि अष्टपञ्चाशत् षण्णवत्यधिकानि ४८६६ । तेषां चतुस्त्रिंशेनाधिकेन शतेन भागो द्वियते ब्रह्माश्चतुश्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः ।

सम्प्रति चन्द्रायणपरिज्ञानमिति करणमाह-

चंदायणस्स करणं, पञ्च पञ्चमसंगुणं नियमा ।

तिहिंसखितं संतं, वावट्टीभागपरिहीणं ॥

नक्खत्तअरुमासे-ण भागलब्धं तु रुवमाणजा ।

जइ लब्धं हवइ समं, नायवं दक्खिणं अयणं ॥

अह हवइ जागल्लब्धं, विसमं जाणाहि उत्तरं अयणं ।

सेसाणं अंसाणं, ओसिस्सइ सो भवे करणं ॥

सत्तट्टीएँ विजत्ते, जं लब्धं तइ हवंति दिवसाओ ।

अंसा य दिवसभागा, पवत्तमाणस्स अयणस्स ॥

चन्द्रगतस्य दक्षिणस्योत्तरस्य वा अयनस्य परिज्ञानाय कर-णमिदम्-यानि युगमध्ये पर्वाण्यतिक्रान्तानि तत्पूर्वसंस्थानं प-ञ्चदशभिर्गुण्यते, ततः पूर्वणामुपरि यास्तिथयोऽतिक्रान्तास्तास्तत्र प्रक्षिप्यन्ते, ततो द्वाषष्टिभागपरिहीनमवमरात्रपरिहीनं क्रियते, ततो नक्षत्रस्यार्द्धमासेन तस्मिन् भक्ते सति यद् लब्ध-मेकद्विद्वयादिरूपं तद् आदेयात्, पृथक् स्थाने स्थापयेदित्यर्थः । तत्र यदि ब्रह्मं भवति समं तदा दक्षिणं चन्द्रायणमनन्त-रमतीतमवसेयम् । अथ भवति भागलब्धं विषमं तदा उत्तरं चन्द्रायणमनन्तरमतीतं जानीहि । इह युगस्यादौ प्रथमतः च-न्द्रायणमुत्तरं, ततो दक्षिणायनमतोऽत्र समे भागे दक्षिणायनमन-न्तरमतीतमवसेयम्; विषमे ब्रह्मे उत्तरायणमिति । शेषास्तु अंशा ये उद्धरितास्तेषामंशानां सप्तषष्ट्या विभक्ते सति यद् लब्धं तत् प्रवर्तमानस्यायनस्य जवति दिवसाः, तत्राऽप्युद्धरिता अंशा दिवसभागा ज्ञातव्याः । तथाहि-युगमध्ये नवमासातिक्रमे पञ्चम्यां

केनापि पृष्ठम-किं चन्द्रायणमन्तरमतीतं? किं वा साम्प्रतमुत्तरं दक्षिणं वा वर्त्तते? । तत्र नवसु मासेषु पर्वाणि अष्टादश, तानि पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते, जाते द्वे शते सप्तत्यधिके २७०। नवानां च मासानामुपरि पञ्चम्यां पृष्ठमिति पञ्च तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जाते द्वे शते पञ्चसप्तत्यधिके २७५। नवसु च मासेषु चत्वारोऽवमरात्राः, ते ततोऽपनीयन्ते, जाते द्वे शते एकसप्तत्यधिके २७१। एतस्य राशेर्नक्षत्रे मासादैन जागहरणं, तत्र नक्षत्रार्द्धमासो न परिपूर्णः, किन्तु कतिपयसप्तषष्टिभागाधिकः, तत एव सर्वोऽप्यवमरात्रशुक्रः सप्तषष्ट्या गुण्यते, जातान्यष्टादशशतानि शतमेकं पञ्चाशदधिकम् १८१५०। नक्षत्रार्द्धमासस्य च दिवसपरिमाणं त्रयोदशदिवसाः १३, एकस्य च दिवसस्य चतुश्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः १३। तत्र त्रयोदश दिनानि सप्तषष्टिभागकरणार्थं सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते, जातान्यष्टादशशतानि एकसप्तत्यधिकानि, तत्र उपरितनाश्रुतचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातानि नवपञ्चदशाधिकानि ६१५। एतैः पूर्वराशेर्भागे ह्यते लब्धा एकोनविंशतिः १६। शेषमुद्धरन्ति सप्तशतानि सप्तसप्तत्यधिकानि ७७७। तेषां दिवसाऽऽनयनाय सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धा एकादश दिवसाः, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चविंशत् सप्तषष्टिभागाः। आगतमेकोनविंशतिश्चन्द्रायणान्यतिक्रान्तानि, अनन्तरं चन्द्रायणमतिक्रान्तमुत्तरायणम्, दक्षिणस्य चन्द्रायणस्य सम्प्रति प्रवृत्तस्यैकादश दिवसा गताः, द्वादशस्य च दिवसस्य पञ्चविंशत्सप्तषष्टिभागः, पञ्चम्यां समाप्तायां ज्ञविष्यन्तीति ॥ तथा युगमध्ये पञ्चविंशतिमासातिक्रमे दशम्यां केनापि पृष्ठम-कियन्ति चन्द्रायणान्यतिक्रान्तानि? किं वा साम्प्रतमन्तरमतीतं चन्द्रायणं, किं वा सम्प्रति वर्त्तते चन्द्रायणं, दक्षिणमुत्तरं वेति? । तत्र पञ्चविंशतिमासेषु पर्वाणि पञ्चाशत्, तानि पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते, जातानि सप्तशतानि पञ्चाशदधिकानि ७५०। तत उपरितना दश प्रक्षिप्यन्ते, जातानि सप्तशतानि षष्ठ्यधिकानि ७६०। पञ्चविंशतिमासेषु चावमरात्रा अभवन् द्वादश, ते पूर्वराशेरपनीयन्ते, जातानि सप्तशतानि अष्टाचत्वारिंशदधिकानि ७४८। तानि षष्टिजागकरणार्थं सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते, जातानि पञ्चाशत्सहस्राणि षष्ठ्यत्यधिकानि ५००६६। तेषां नवभिः शतैः पञ्चदशोत्तरैः ६१५ भागो ह्रियते, लब्धाश्चतुष्पञ्चाशत्। शेषमुद्धरत्यष्टौ शतानि षडशीत्यधिकानि ८८६। तेषां दिवसानयनाय सप्तषष्ट्या जागहरणं, लब्धास्त्रयोदश दिवसाः, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चदश, आगतानि चतुष्पञ्चाशत् चन्द्रायणानि अतिक्रान्तानि। अनन्तरं चातिक्रान्तं चन्द्रायणं दक्षिणं, सम्प्रति वर्त्तते उत्तरं चन्द्रायणम्, तस्य च त्रयोदश दिवसाश्चतुर्दशस्य च दिवसस्य पञ्चदश सप्तषष्टिभागा दशम्यां समाप्तायां भविष्यन्तीति। एवमन्यदपि भावनीयमिति ॥ ज्यो० ११ पादु०। च० प्र०। सू० प्र०।

अथपाद (य)-अयःपात्र-न०। लोहपात्रे, “अथपादाणि वा तवपादाणि वा” आचा० २ श्रु० ६ अ० ६ उ०।

अथमग-अजमार्ग-पुं०। द्रव्यमार्गभेदे, यत्र वस्तुना जेम गम्यते। तद्यथा-सुवर्णभूम्यां चारुदत्तो गतः ॥ सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ॥

अथवीहि-अजवीहि-स्त्री०। हस्तचित्रास्वातीविहाबाऽनुराधापञ्चकुरुपमहाप्रहचारविशेषमार्गे, स्था० ए उ०।

अयसी-अतसी-स्त्री०। मालवकप्रसिद्धे धान्यविशेषे, (तीसी-अलसी) ज्ञा० ५ अ०। प्रव०। प्रज्ञा०। आ० म०। औ०। अन्त०।

जं०। रा०। उत्त०। को०। भङ्गधाम, ज० ६ श्रु० ७ उ०।
अयसीकुसुमपयास-अतसीकुसुमपकाश-त्रि०। नीले, ज्ञा० १ अ०। अन्त०। उत्त०। रा०।

अयसीपुष्प-अतसीपुष्प-न०। धान्यविशेषस्य प्रसूते, उत्त० ३४ अ०।

अयसी (सि) बाण-अतसीवर्ण-त्रि०। अतसीकुसुमवर्णे इयामवर्णे, उत्त० १६ अ०।

अयहारि (ण्)-अयोहारिन्-त्रि०। लोहस्याहर्तरि, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ०।

अयाकिवाणिज-अजाकृपाणीय-न०। ममोपरि कृपाणं पति-प्यतीत्यजा न वेति, तथा सति अजागले कृपाणपतनरूपे अ-तर्कितोपस्थिते, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ०।

अयाकुच्छि-अजाकुक्षि-त्रि०। अजायाः कुक्षिरिव कुक्षिर्यस्य तदजाकुक्षि। उत्त० २ अ०।

अयागर (न०)-अयआकर-पुं०। प्राकृतत्वाऽपुंसकत्वम्। लोहाकरे, येषु निरन्तरं महासूचास्वयोदलं प्रक्षिप्याऽय उत्पाद्य-ते। जी० ३ प्रति०।

अयाणत-अजानत-त्रि०। अविदुषि, “पावस्स फलाविवागं अयाणमाणा वहुंति”। प्रश्न० १ सम्ब० छा०।

अयावय-अजावज-पुं०। अजावाटके, “केह पुरिसे अयासय-स्स पगं महं अयावयं करेज्जा”। अ० १ए श्रु० ३ उ०।

अयावयड-अयावदर्थ-पुं०। न यावदर्थः। अपरिसमाप्ते, दशा० ५ अ० २ उ०।

अय्य-आर्य-पुं०। “न वा यो य्यः”। उ। ४। २६६। इति ‘य्य’ प्रागस्य य्यः। [अस्यार्थस्तु ‘अज्ज’ शब्देऽत्रैव भागे २०८ पृष्ठे कृण्व्यः] “अय्य! पश्ये खु कुमाले मलयकेदु”। आर्य! एष खलु कुमारो मलयकेतुः। प्रा० ४ पाद।

अय्यउत्त-आर्यपुत्र-पुं०। “न वा यो य्यः” ८। ४। २६६। इति शौरसेन्यां य्यस्य स्थाने य्यः। अथपुत्रे, नाटकसंबोधे नायकादौ, “अय्यउत्त! पर्याकुलीकदाग्नि” आर्यपुत्र! पर्याकुलीकृताऽस्मि। प्रा० ४ पाद।

अय्युण-अर्जुन-पुं०। “जययां यः”। उ। ४। २६२। इति प्राग्व्यां जस्य स्थाने यः। (‘अर्जुण’ शब्दे २२४ पृष्ठेऽत्रैवास्यार्थः) प्रा० ४ पाद।

अर-अर-पुं०। न०। अर-अर। चक्रनाजिनेम्योर्मध्यस्थे काष्ठे, शिष्टे च। वाच०। न०। सर्वोत्तमे महासत्त्व-कुले य उपजायते। तस्याभिवृद्धये वृद्धै-रसावर उदाहृतः”॥१॥ इति वचनाद्-अरः। तथा गर्जस्थेऽस्मिन् जनन्या स्वप्ने सर्वरत्नमयोऽरो दृष्ट इति अरः। ध०२ अधि०। जम्बूद्वीपे जरतसेने वर्त्तमानायामवसर्पि-र्यां जाते सप्तमे चक्रवर्त्तिनि, स०। अष्टादशे तीर्थकरे, स०। आच०। ति०। स्था०। प्रव०।

सुमिणे अरं महारिहं, पासऽजणणी अरो तम्हा ॥४६॥ तत्थ सज्जे वि सव्वुत्तमे कुले सुविक्किरा एव जायंति, विसेसो पुणो- (सुमिणे अरं महारिहं ति) गाहापच्छज्जं। गज्जगते माताए सुमिणे सज्जरयणमयो अइसुंदरो अइपमाणो जइहा अरो दिट्ठो तहा अरो ति से णामं कत्तं ति गाथार्थः ॥४६॥ आच० २ अ०। आ० च०।

अरजिनचरित्रं त्विदम्—

सागरं चक्षुः, जरहं नरवरीसरो ।

अरो य अरयं पत्तो, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४० ॥

च पुनः, अरो अरनामा नरवरेभरः सप्तमचक्री सागरान्तं स-
मुद्रान्तं भरतक्षेत्रं पदस्वराज्यं त्यक्त्वा अरजस्वं प्राप्तः सन्
अनुत्तरां गतिं सिद्धगतिं प्राप्तः, मोक्षं गत इत्यर्थः । चक्रीभूत्वा ती-
र्थकरपदं लुक्त्वा मोक्षं गत इत्यर्थः । अत्र अरनाथदृष्टान्तः । अ-
रनाथवृत्तान्तस्तुत्तराध्ययनवृत्तिद्वयेऽपि नास्ति, तथापि ग्रन्था-
न्तरालिख्यते—प्राग्बिदेहविचूषणे मङ्गलावतीविजये रत्नसञ्चया
पुरी अस्ति । तत्र महीपादनामा भूपालोऽस्ति स्म, प्राज्यं
राज्यं लुङ्क्ते स्म । अन्यथा गुरुमुखाद्धर्मे भुत्वा स वैराग्यमागतः,
स तृणमिव राज्यं त्यक्त्वा दीक्षां लब्धौ । गुर्वन्तिके एकादशाङ्गानि
अधीत्य गीताप्यो बभूव । बहुधत्सरकोटीः स संयममाराध्य
विशुद्धविशतिस्थानकैरहंभ्रामकर्म बन्ध । ततो भूत्वा स-
वांशसिद्धविमाने देवो बभूव । ततश्च्युत्वा इह भरतक्षेत्रे इस्ति-
नागपुरे सुदर्शननामा नृपो बभूव । तस्य राक्षी देवीनाम्नी ब-
भूव । तस्याः कुक्षौ सोऽवततार । तदानीं रेवतीनक्षत्रं बभूव ।
तथा चतुर्दश स्वप्ना दृष्टाः । ततः पूर्णेषु मासेषु रेवतीनक्षत्रे तस्य
जन्म बभूव । जन्मोत्सवस्तदा षट्पञ्चाशद्विंशकुमारिकाभिः
चतुष्पष्टिसुरेन्द्रैर्निर्मितः, ततः सुदर्शनराजाऽपि स्वपुत्रस्य जन्मो-
त्सवं विशेषाधिकारः । अस्मिन् गर्भगते मात्रा प्रौढो रत्नमयोऽः
स्वप्ने दृष्टः । ततः पित्राऽस्य 'अर' इति नाम कृतम् । देवपरि-
वृतः स वयसा गुणैश्च वर्धते स्म । एकविंशतिसहस्रवर्षेषु अर-
कुमारस्य पित्रा राज्यं दत्तम्, एकविंशतिवर्षसहस्राणि यावदाज्यं
लुक्त्वतः तस्य राक्षकोशे चक्ररत्नं समुत्पन्नं, ततो भरतं संसा-
ध्य एकविंशतिसहस्रवर्षाणि यावत्सकृत्सिद्धं बुभूजे । ततः स्वा-
मी स्वयं बुक्तोऽपि लोकान्तिकदेवबोधितो वार्षिकं दानं दत्त्वा
चतुष्पष्टिसुरेन्द्रसेवितो वैजयन्त्याख्यां शिविकामारुढः सदस्त्रा-
म्रवणे सहस्रराजजिः समं प्रव्रजितः । ततश्चतुर्दशानि असौ त्री-
णि वर्षाणि कृत्वास्थो विहृत्य पुनः सहस्राम्रवणे प्राप्तः । तत्र शु-
क्लध्यानेन ध्वस्तपापकर्मारः केवलज्ञानं प्राप । ततः सुरैः
समवसरणे कृते स्वामी योजनगामिना शब्देन देशनां चका-
र । ते देशनां भुत्वा केऽपि सुआवका जाताः, केऽपि च प्रव्र-
जिताः । तदानीं कुम्भरूपः प्रमथ्य प्रथमो गणधरो जातः ।
अरनाथस्य षष्टिसहस्राः साधवो जाताः, साध्यः स्वामि-
नस्तावत्प्रमाणा एव जाताः । आवकाश्चतुरशीतिसहस्राधि-
कलकत्रयमाना बभूवुः । समेतशैलशिखरे मासिकाऽनशनेन भ-
गवन्निर्वृतः । देवैर्निर्वाणोत्सवो भूतः कृतः ॥ उत्त० १८ अ० ।
"अरे ण अरहा तीसं धणू उहुं उच्चत्तेणं होत्था" । स० ३०
सम० । कल्प० । अग्नौ, जै० गा० । (अस्यान्तरं 'अंतर' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे ६६ पृष्ठे प्रदर्शितम्)

अरइ-अरति-स्त्री० । रमणं रतिः-संयमविषया धृतिः, तद्वि-
परीता त्वरतिः । उत्त० २ अ० । संयमविषयेऽर्थैः, उत्त० ३ अ० । सं-
यमोद्विग्नतायाम्, आचा० १ अ० ६ अ० ३ उ० । उद्देगलक-
णे मोहनीयोदयजे चित्तविकारे, स्वा० १ डा० १ उ० । सूत्र० ।
दश० । दशा० । वातादिजन्ये चित्तोद्वेगे, उत्त० ११ अ० । अ-
मनोक्षेषु शब्दादिविषयेषु संयमे वा जीवस्य चित्तोद्वेगे, वृ०
१ उ० । सूत्र० । अनिष्टसंप्रयोगसंज्ञये मनोदुःखे, प्रव० ४१
द्वार । इष्टप्राप्तिविनाशोत्थे मानसे विकारे, आचा० १ अ० ३
अ० १ उ० । सूत्र० । स० ।

१७६

अरइं आउटे से मेहावी

रमणं रतिस्तदभावोऽरतिः, तां पञ्चविधाचारविषयां मोहोदया-
त्कषायाभिष्वङ्गजनितां मानापितृकलत्राभ्युत्थापितां, (स इति)
अरतिमान्, मेहावी विदितासागसंसारस्वभावः सन्, भावनेन
निवर्तयेदित्युक्तं भवति । संयमे चारतिर्न विषयानिष्वङ्गमृते,
कण्टरीकस्येव; इत्यत इदमुक्तं प्रवति-विषयाभिष्वङ्गे रति
निवर्तते । निवर्तनेन चैवमुपजायते-यदि दशविधचक्रवाहसा-
माचारीविषया रतिरुत्पद्यते, पौण्डरीकस्येवेति, ततश्चेदम-
प्युक्तं प्रवति-संयमे रति कुर्वति, तद्विहितरतेस्तु न किञ्चि-
द्वाधायै नापीहापरसुखोत्तरबुद्धिरिति । आह च-

"कितितलशयनं वा प्रान्तभिक्षाऽशनं वा,

सहजपरिग्रहो वा नीचदुर्भाषितं वा ।

महति फलविशेषे नित्यमभ्युद्यतानां,

न मनसि न शरीरे दुःखमुत्पादयन्ति" ॥ १ ॥

"तणसंधारणिसखो, विमुखिवरो जहरागमयमोहो ।

जं पावह मुत्तिसुहं, कत्तो तं चक्कवट्ठी वि" ॥ १ ॥ आचा० १

अ० १ अ० १ उ० ।

"अरइं च वोसिरे" अरतिं चानभिमतकोत्रादिविषयां व्यु-
त्सृजामि । आतु० ।

अरइकम्म-अरतिकर्मन्-न० । नोकषायवेदनीयकर्मज्जेदे, यदुद-
यात् सच्चित्ताचित्तेषु बाह्यज्येषु जीवस्यारतिरुत्पद्यते ।
स्वा० ९ गा० ।

अरइकारगं-अरतिकारकं-त्रि० । अरतिजनके, दश० १ अ० ।

अरइपरि (री) सह-अरतिपरि (री) सह-पुं० । रमणं रतिः
संयमविषया धृतिः, तद्विपरीता त्वरतिः, सैव परीषहः, अर-
तिपरीषहः । उत्त० २ अ० । अरतिमोहनीयजो मनोविकारः,
सा च परीषहः, तन्निषेधनेन सहनाविति । अ० ८ श० ८ उ० ।
विहरतस्तिष्ठनो वा यद्यरतिरुत्पद्यते तत्रोत्पन्नारतिनाऽपि स-
म्यग्धर्मारामरतेनैव संसारजावमालोच्य भवितव्यम् । परी-
षहभेदे, आव० ४ अ० ।

"गच्छंस्तिष्ठन्निषण्णो वा, नारतिप्रवणो भवेत् ।

धर्मारामरतो नित्यं, स्वस्थचेता प्रवेमुनिः" ॥ ११॥ आ० म० द्वि० ।

न कदाऽप्यरतिं कुर्याद्, धर्मारामरतियतिः ।

गच्छंस्तिष्ठंस्तथाऽऽसीनः, स्वास्थ्यमेव समाभयेत् ॥ १ ॥

अ० ३ अधि० ।

अरतिपरीषहमाह-

गामाणुगामं रीयंतं, अणगारं अकिंचणं ।

अरइं आणुपविसे, तं तितिकखे परीसहं ॥ १४ ॥

ग्रामसुत्रम्-प्रसते बुद्ध्यादीन् गुणानिति ग्रामः । स च जिगमिषि-
तः, अनुग्रामश्च तन्मार्गानुकूलः, अननुकूलगमने प्रयोजनात्तावा-
त्, ग्रामानुग्रामम् । यद्वा-ग्रामश्च स एव अनुग्रामश्च तम् । अथवा
ग्रामानुग्राममिति रुदिशब्दत्वादेकस्याद् ग्रामादन्योऽनुग्रामः ।
ततोऽपि ग्रामानुग्राममुच्यते । नगराद्युपलक्षणमेतत्-ततो नग-
रादींश्च । किमित्याह-(रीयंतं ति) व्यत्ययाद्रीयमाणं विहरन्तम्,
अनगारमुक्तस्वरूपम्, अकिञ्चनं नास्य किञ्चन प्रतिबन्धास्पदं
धनकनकाद्यस्तीत्यकिञ्चनो निष्परिग्रहः, तथा नृत्तम्, अरतिरुत्क-
रूपा, अनुप्रविशेन्मनसि लब्धाऽऽस्पदा भवेत्, (तमिति) भरति-
स्वरूपं, तितिकेव सहेत, परीषहमिति सूत्रार्थः ।

तत्सद्वनोपायमेवाऽऽह-

अरइं पिड्डमो किंवा, विरए आयरक्खिए ।

धम्मारामे निरारंभे, उवसंते मुणी चरे ॥ १५ ॥

अरतिं पृष्ठतः कृत्वा विरतो हिंसादेः, आत्मा रक्षितो दुर्गति-
हेतोरपध्यानादेरनेनेत्यात्मरक्षितः, आयो वा ज्ञानादिलाभो र-
क्षितोऽनेनेत्यायराक्षितः, धर्मे आरमते रतिमान् स्यात् इति ध-
र्मारामः । यद्वा-धर्मे एवानन्दहेतुतया पाह्यतया वाऽऽरामो ध-
र्मारामः, तत्र स्थितः, निरारम्भ उपशान्त एवंविधो मुनिश्चरेत्
संयमाच्चरति, न पुनरुपशान्तरितरपध्यानेच्छुः स्यात् ॥ १५ ॥

अत्र पुरोहितराजपुत्रयोः कथा । यथा-अचन्नपुरे जितशत्रुपुत्रः
अपराजितनामो रोहाचार्यपाश्वे दीक्षितः, अन्यदा बिहरन् तग-
रां नगरीं गतः, तावता उज्जयिन्या आर्यरोहाचार्यशिष्यास्तदा-
गताः । पृष्ठं साधुना तेन उज्जयिन्याः स्वरूपम् । तैरुक्तम्-सर्वं तन्न
वरम्, परं नृपपुत्रात्मात्यपुत्रौ साधुमुद्वेजयतः । ततो गुरुनापृच्छथ
स्वप्नातृव्यबोधार्थं शीघ्रमुज्जयिन्यां गतः, तत्र भिक्षवेत्यायां लोकै-
र्वायमाणोऽपि वादस्वरेण 'धर्मलाभ' इति पञ्च राजकुले प्र-
विष्टः, राजपुत्राभ्यास्तपुत्राभ्यां सोपहासमाकारितः । अत्राग-
च्छत, बन्धते । ततः स गतः । ताभ्यां उक्तम्-वेत्सि नर्ति-
तुम् ? तेनोक्तम्-वादम्, परं युवां वादयतं; तौ तादृशं वाद-
यितुं न जानीतः ततस्तेन तथा तौ कुट्टितौ पृथक्कुल-
हस्तपादादिसन्धिबन्धनौ, यथा अत्यन्तमारुह्य कुतः । तौ
तादृशावेव मुक्त्वा साधुरुपाश्रये समायातः । ततो राजा सर्व-
त्वेन तत्राऽऽयातः, तमुपबृहद्य प्रसादनाय तस्य पादयोः पपात ।
उवाच-स्वामिन् ! सापराधावपि इमौ सज्जीकार्यौ, अतः परम-
पराधं न करिष्यतः । साधुनोक्तम्-यदीमौ प्रव्रजतस्तदा मुञ्च-
मि । राजोक्तम्-एवमप्यस्तु । ततस्तौ प्रथमं लोचं कृत्वा प्रमा-
जितौ, तत्र राजपुत्रो निःशङ्कितो धर्मं करोति, इतरस्तु अमर्षे
वहति, अहं बलेन प्रमाजित इति चेतस्योद्वेगं वहति । परं पात्र-
यित्वा ह्यवपि चारित्रं शुद्धं मृत्वा तौ दिवं गतौ । अस्मिन्नवसरे
कौशाम्भ्यां तापसश्रेष्ठी मृत्वा स्वगृहे शूकरो जातः, तत्र जातिस्मर-
णं प्राप्तवान्, सर्वं स्वसुतादिकुटुम्बं प्रत्यभिजानाति परं वक्तुं न
किञ्चित् शक्नोति स्म । अन्यदा सुतैरेव शूकरो मारितः, ततः स्व-
गृहं पत्रं संप्रो जातः । तत्रापि जातिस्मरणवान्, पुनस्तैरेव मारितः,
ततः पुनपुत्रो जातः । तत्रापि जातिस्मरणमाप । स एवं चिन्तयति-
कथमेतां पूर्वजपवधूं मातरमदमुल्लापामि; कथं चेमं पूर्वभवपुत्रं पि-
तरमहमुल्लापामि? इति विचार्य मौनमाश्रितो मूकप्रतभाग् जातः ।
अन्यदा केनचित् चतुर्ज्ञानिना तद्वोधं कृत्वा स्वाशेष्ययोर्मुखात्
गाथा प्रेषिता-“तावस ! किमिहा मूत्र-व्यपणं पडिबज्ज जाणिभं
धम्मं! मरिऊण सुअरोरग-जाओ पुत्तस्स पुत्तस्सि” ॥ १॥ एतां गाथां
श्रुत्वा प्रतिबुद्धो गुरुणां सुआवकोऽभूत् । एतस्मिन्नवसरे सोऽ-
मात्यपुत्रजीवदेवो महाविदेहे तीर्थङ्करसमीपे पृच्छति-जगवन् !
किमहं सुलभबोधिर्दुर्लभबोधिर्वा ? इति प्रश्ने प्रोषतं तीर्थङ्करे-
ण-“त्वं दुर्लभबोधिः कौशाम्भ्यां मूकप्राता भावी” इति लब्धोत्तरः
स सुरो गतो मूकपाश्वे । तस्य बहु उच्यं दत्त्वा प्रोक्तवान्-यदाऽहं
त्वन्मातुरुदरे वत्पत्ये तदा तस्या आम्नदोहदो भविष्यति, स
दोहदः साम्प्रतं महशितैः सदाफलाग्रफलैस्त्वया तदानीं
तस्याः पूर्णकार्यः । पुनस्त्वया तथाविधेयं यथा तदानीं
मम धर्मेप्राप्तिः स्यात्, एवमुक्त्वा गतो देवः । अन्यदा
देवलोकात् व्युत्त्वा स देवस्तस्या गर्भे समुत्पन्नः, तस्या-

आम्नदोहदः समुत्पन्नो मूकेन पूर्वोक्तरीत्या पूरितः पुत्रो जातः । मू-
कस्तु तं बालं लघुमपि करे कृत्वा देवान् साधून् वन्दायति,
परं स दुर्लभबोधित्वेन तान् दृष्ट्वा रटति । एवमावाक्यकावादीपि
शृणुं प्रतिबोधितोऽपि स न बुध्यते । ततो मूकः प्रमाजितो गतः
स्वर्गम् । अथ देवीभूतेन मूकजीवेन स दुर्लभबोधिर्बालः प्रति-
बोधितुं जलोदरव्यथावान् कृतः । वैद्यरूपं कृत्वा देवेन उक्तः-
अहं सर्वरोगोपशमं करोमि । जलोदरी वक्ति-मम जलोदरोपश-
मंति कुरु । वैद्यनोक्तम्-तवासाध्योऽयं रोगः, तथाऽयं प्रतीकारं
करोमि, यदि मम पृष्ठे औषधकोत्थलकं समुत्पाद्य मयैव सहाग-
मिष्यसि । तेनोक्तम्-एवं भवतु । ततो वैद्येन स जलोदरी सज्जी-
कृतः समाधिभाग् जातः । ततस्तस्योत्पादनाय औषधकोत्थलक-
स्तेन दत्तः । स तत्पृष्ठे भ्रमन् तं कोत्थलकमुत्पादयति । देवमाय-
या स कोत्थलकोऽतिजारवान् जातः, तमतिजारं घट्टन् स
जिघ्रति, परं तमुत्सृज्य पश्चात्तुं न शक्नोति, मा रूपश्चाकृत-
स्य मे पुनर्जलोदरव्यथेति विमर्शं कुर्वन् वैद्यस्यैव पृष्ठे कोत्थ-
लकं वहन् भ्रमति । एकदा एकस्मिन् देशे स्वाध्यायं कुर्वन्तः सा-
धवो दृष्टाः । तत्र तौ गतौ । वैद्यनोक्तम्-त्वं दीक्षां यदा गृहीष्यसि,
तदा त्वां मुञ्चामि । स जारजम्नो वक्ति-गृहीष्याम्येव । ततो वै-
द्येन अस्य दीक्षा दापिता । देवे च स्वस्थानं गते तेन दीक्षा
परित्यक्ता । देवेन पुनरपि तथैव जलोदरं कृत्वा वैद्यरूपधरेण पु-
नरसौ दीक्षां प्रादितः । पुनर्गते च देवे तेन दीक्षा त्यक्ता । त-
तीयवारं दीक्षां दापयित्वा वैद्यरूपो देवः सार्कं तिष्ठति स्थिरी-
करणाय । एकदा तृणभारं गृहीत्वा स देवः प्रज्ज्वलन्नामे प्रवि-
शति । ततस्तेन साधुनोक्तम्-ज्वलति ग्रामे कथं प्रविशसि ? ।
देवेनोक्तम्-त्वमपि क्रोधमानमायाशोत्रैः प्रज्वलिते गृहवा-
से वार्यमाणोऽपि पुनः पुनः कथं प्रविशसि ? । वैद्यरूपेण
देवेनैवमुक्तोऽपि स न बुध्यते । अन्यदा तौ अटव्यां गतौ । देवः
कण्टकाकुले मार्गे चरति । स प्राह-कस्मादुन्मार्गेण यासि ? ।
देवेनोक्तम्-त्वमपि विस्तृष्टं निर्मलं संयममार्गं परित्यज्य आधि-
व्याधिक्ये कण्टकाकर्णं संसारमार्गे कस्माद् यासि ? । एवं देवे-
नोक्तोऽपि स न बुध्यते । पुनरेकस्मिन् देवकुले तौ गतौ । तत्र यद्
ईप्सितपूजापूज्यमानोऽपि पुनः पुनरधोमुखः पतति । स कथयति-
अहो ! यत्कस्य अधमत्वं, यत्पूज्यमानोऽप्यधोमुखः पतति । दे-
वेनोक्तम्-त्वमप्येतादृशोऽधमः, यत्पूज्यमानः पूज्यमानोऽपि त्वं पुनः
पुनः पतसि । ततः स साधुर्वक्ति-कस्वम् ? । देवेन मूकस्वरूपं द-
र्शितं, पूर्वभवसम्बन्धश्च कथितः । स वक्ति-अत्र कः प्रत्ययः ? ।
ततो वैताळ्ये चैत्यवन्दनार्थं देवेनाऽसौ प्रापितः । तत्रैकस्मिन्
सिंहायतनेकोणे दुर्लभबोधिदेवेन स्वबोधाय मूकविदितं स्व-
कुण्डलयुगलं स्थापितमभूत् । तत्तदानीं दर्शितं, ततस्तस्य
जातिस्मरणं जातं; तेनाऽस्य चारित्रे दृढताऽभूत् । अस्य पूर्व-
मरितः, पश्चाद् रतिः । उक्तं २ अ० ।

अरइपरि(री)सहविजय-अरतिपरि (री) सहविजय-पुं० । अर-
तिपरित्यजने, पं० सं० । सूत्रोपदेशतो विहरतस्तिष्ठतो वा क-
दाचनापि यद्वरतिरुत्पद्यते तदाऽपि स्वाध्यायध्यानज्ञावनाकप-
धर्मारामरतत्वेन यद्वरतिपरित्यजने सोऽरतिपरिषद्विजयः ।
पं० सं० ४ द्वार ।

अरइमोहणिज्ज-अरतिमाहेनीय-न० । नोकषायभेदे, यद्वया-
त्सनिमित्तमनिमित्तं वा जीवस्य बाह्यान्त्यन्तरेषु वस्तुष्वप्रीति-
र्भवति । कर्म० १ कर्म० ।

अरइइ-अरतिरति-स्त्री० । मोहनीयोदयाक्षितोद्वेगोऽरतिः, रतिः मोहनीयोदयाक्षितप्रसिद्धिः । इति ह्रस्वः । कल्प० ६ क० । रत्यरत्योद्वेगे, “ यगा अरतिरती ” । अरतिश्च तन्मोहनीयोदयजक्षितविकार उद्वेगसङ्कलः, रतिश्च तथा-विधानम्बुधा; अरतिरति इत्येकमेव विवक्षितम्, यतः कचन विषये या रतिस्तामैव विषयान्तरापेक्षया अरतिं व्यपदिशन्ति, एवमरतिमेव रतिम्, इत्यौपचारिकमेकत्वमनयोऽस्तीति । (समा० स० न०) रत्यरत्योरेकतायाम्, स्था० १ ग० १ उ० ।

अरइइसह-अरतिरतिसह-पुं० । अरतिरती सहते इत्यरति-रतिसहः । रत्यरत्योर्हर्षविषादावकुर्वाणे, कल्प० ५ क० ।

अरइसमावणचिन्त-अरतिसमापञ्चचिन्त-त्रि० । संयमे उद्वेगगताभिप्राये, दश० १ चू० ।

अरंजर-अरंजर-न० । अरंजमिति प्रसिद्धे उदककुम्भे, स्था० ६ ग० ।

अरक्खरी-(अरक्षापुरी)-स्त्री० । चन्द्रध्वजानुपपन्निते स्वनामक्या-ते प्रत्यन्तनगरे, “ततः प्रत्यन्तनगरे, अरक्खरीति नामनि । अस्ति माण्डलिकस्तत्र, जिनचन्द्रध्वजाभिधः ” ॥ १४ ॥ आ० क० । आ० चू० । आव० ।

अरगाउत्त-अरकायुक्त-त्रि० । अरकैरभिविधिनाऽन्विते, म० ३ श० १ उ० ।

अरगाउत्तासिय-अरकोआसित-त्रि० । अरका उन्नासिता आस्फालिता यत्र । आस्फालिताऽरके, म० ३ श० १ उ० ।

अरज्जुयपास-अरज्जुकपाश-पुं० । रज्जुकं विना बन्धने, तं० ।

अरज्जिय-अरहित-त्रि० । निरन्तरे, “ अरज्जियमिताचा तद्वी तविति ” अरहितो निरन्तरोऽजितापो दादो येषां तेऽर-हितामितापाः । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

अराणि-अराणि-पुं० । अन्यर्थे निर्मेयनीयकाष्टे, नि० ३ वर्ग । विशेष० । आव० । ह्रा० । “ अराणि महिऊण आग्निं पामेइ ” आ० म० द्वि० । “ अतिथिं णं घाणसइगया अराणिसइगया ” । अराणेरन्यर्थे निर्मेयनीयकाष्टे तेन सह गतो यः स तथा । म० २५ श० ८ उ० ।

अराणिया-अराणिका-स्त्री० । स्कन्धबीजवनस्पतिभेदे, आ-चा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

अरस-अरस-न० । कान्तरे, स्था० १ ग० १ उ० । उच० । आव० । निर्जने, अष्ट० ४ अष्ट० । वने, उच० १४ अ० ।

अरसवर्त्तिसग-अरायावर्त्तसक-न० । एकादशदेवलोकावि-मानजेदे, स० २२ सम० ।

अरत्त-अरत्त-त्रि० । रागरहिते, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

अरत्तुड-अरत्तुडि-न० । रागद्वेषरहिते, दश० । ध० २० ।

अरय-अरक-पुं० । अवसर्पिण्युत्सर्पिणीसङ्कलस्य कालचक्रस्य सुषमसुषमाऽऽदिके द्वे दशे जगे, ति० । अरशब्दार्थे, आ० म० द्वि० । अरकाणां परस्परसादृश्यं यथा—“ कुरुद्विगि इरिरमयदुगि, हेमवपरवहद्विगि विदेहे ॥ कमसो सयाऽवसर्पिणि, अरय-चक्राह समकालो ” ॥ १०८ ॥ लघुकेसमासप्रकरणे ।

अरजस्-त्रि० । स्वाभाधिकरजोरहिते, स० । कल्प० । प्रका० । रजोगुणकामक्रोधादिशून्ये, धृतीशून्ये च । वाच० । त्रयःसत्-तितमे महाप्रदे, “ दो अरया ” स्था० २ ग० ३ उ० । च० प्र० । कल्प० । सू० प्र० । ब्रह्मलोकस्थविमानप्रस्तटभेदे, न० । स्था० ६ ग० । कुमुदविजयस्वराजधान्याम, “ कुमुदे विजये अरजा राजधानी ” । जं० ४ वक्र० । रजसोऽभावे (अव्य० न०) उच० १८ म० ।

अरत-त्रि० । आरम्भनिवृत्ते, निर्ममत्वे च । आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० । सूत्र० ।

अरयंवरवत्यधर-अरजोऽम्बरवस्त्रधर-त्रि० । अरजांसि रजो-रहितानि च तानि अम्बरवस्त्राणि स्वच्छतयाऽऽकाशकल्पव-सनान्यरजोऽम्बरवस्त्राणि, तानि धारयतीति यः स तथा । तथाविधवस्त्रधारके देवादौ, म० ३ श० २ उ० । उच० । प्र-का० । जं० ।

अरयणि-अरणि-पुं० । चित्ताहुतौ करे, स्था० ४ ग० ४ उ० ।

अरविन्द-अरविन्द-न० । पद्मविशेषे [कमले,] आ० म० प्र० । प्रका० । “ पुष्पे सुधा अरविन्दं पहाणं ” । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । स्था० ।

अरस-अरस-न० । अविद्यमानाहार्यरसे दिङ्मवादिभिरसं-स्कृते, प्रश्न० ५ सम्ब० ह्रा० । अप्राप्तरसे, द० ५ अ० २ उ० । ह्रा० । म० । औ० ।

अरसजीवि (ण)-अरसजीविन्-पुं० । अरसेन जीवितुं शी-लमाजन्माऽपि यस्य स तथा । अरसाऽऽहारे, स्था० ५ ग० १ उ० ।

अरसाल-अरसाल-त्रि० । विरसे, “ अरसालं पि भोयणं सुजं गंधजुत्तं ” । नि० चू० २ उ० ।

अरसाहार-अरसाहार-पुं० । अरसं दिङ्मवादिभिरसंस्कृतमाहा-रयन्तीति; अरसो वाऽऽहारो यस्यासावरसाहारः । तथाविधा-भिग्रहविशेषधारके, स्था० ५ ग० १ उ० । ज० । औ० ।

अरह-अरहस्-पुं० । न विद्यते रह एकान्तो गोप्यमस्य, सकल-सन्निहितव्यवहितस्थूलसूक्ष्मपदार्थसार्थसाक्षात्कारित्वात्, इत्य-रहाः । स्था० ४ ग० १ उ० । न विद्यते रहो विजनं यस्य सर्व-कृत्वाद्सावरहाः । स्था० ६ ग० ।

अर्हत्-पुं० । अशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यादिरूपां पूजामर्हतीत्य-र्हत् । पा० । कल्प० । स्वा० । उच० । अशोकादिप्रातिहार्यपूजा-योग्ये, कल्प० ६ क० । सूत्र० । इन्द्रादिभिः पूज्ये, उच० ६ अ० । तीर्थकृति, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । जिने, स्था० ३ ग० ४ उ० । “ तन्नो अरहा पस्सता । तं जहा-ओहिनाणअरहा, मणपज्जव-णाणअरहा, केवलणाणअरहा ” । स्था० ३ ग० ४ उ० ।

अरहंत-अर् (र) हत्-पुं० । अर्हन्ति देवादिकृतां पूजा-मित्यर्हन्तः । अथवा नास्ति रहः प्रच्छन्नं किञ्चिदपि येषां प्रत्यक्कान्तिवासेऽरहन्तः । शेषं प्राग्वत् । एते च सत्त्वस्था अपि भवन्तीति । स्था० ३ ग० ४ उ० । अमरवरनिर्मिताऽशोकादि-महाप्रातिहार्यरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तः । अविद्यमानरहस्येषु, अनु० । दशा० १ अ० । पं० सू० ।

अरहंते सिद्धे आयरीए उवज्जाए साहवो जत्थ । एएसिं
चेव गज्जत्थसम्भावो इमो । तं जहा-सनरामासुरस्स एं
सव्वस्सेव जगस्स अट्टमहापादिद्वाराए पूयाए समोवञ्चस्सियं
अणन्नसरिसमचित्तमाहप्पं केवलाद्विद्वियं पवरुत्तमत्तं ॥

(अरहंते सि) अरहंता असेसकम्मकस्सएणं णिहहुजवेकुर-
त्ताओ न पुणो हि नवन्ति, जम्मन्ति, उववज्जन्ति वा, अरहंता
वा णिम्मद्वियनिद्वयनिहलियविल्लुयनिहवियअज्जिवसुदुज्जा-
या ॥ महा० ३ अ० । आ० । प्रव० । दश० । त्रिभुवनपूजा-
योग्येषु तीर्थकरेषु ऋषभदिषु, कल्प० १ त० । आर्जीवि-
ककल्पनया गोशालकोऽप्यर्हन्, अत एव तेऽर्हदेवताका इत्युच्य-
न्ते । “अरहंतदेवताया” गोशालकस्य तत्कल्पनयाऽर्हत्वात् ।
भ० ८ श० ५ उ० । “जो जाणइ अरहंते, दव्वत्तगुणत्तपज्जव-
त्तेहि । सो जाणइ अप्पाणं, मोहो खलु जाइ तस्स लयं” ॥१॥ नं० ।
अरहोऽन्तर-न० । अविद्यमानं रह एकान्तरूपो देशोऽन्त-
श्च मध्यं गिरिगुहादीनां सर्ववेदितया समस्तवस्तुस्तोमगतप्र-
च्छन्नत्वस्याभावेन येषां ते अरहोन्तरः । अर्हत्सु जिनेषु,
भ० २ श० १ उ० ।

अरथान्त-पुं० । अविद्यमानो रथः स्वन्दनः सकलपरिग्रहो-
पलक्षणभूतः, अन्तश्च विनाशो जराद्युपलक्षणभूतो येषां तेऽर-
थान्ताः । ज० १ श० १ उ० ।

अरहयत्-पुं० । कचिदप्यासक्तिमगच्छत्सु क्षीणरागत्वात् प्रकृष्ट-
रागादिहेतुचूतमनोभेतरविषयसंगर्भेऽपि वीतरागत्वादिकं स्व-
भावमत्यजत्सु जिनेषु, भ० १ श० १ उ० ।

अरहंतमगगामि (ण)-अर्हन्मार्गगामिन्-त्रि० । अर्हदुपदि-
ष्टेन मार्गेण गन्तुं शीलं यस्य । जैने साधौ, “ अरहंतमगगा-
मी, दिहंतो साहुणो वि समच्चित्ता । पागरपसु गिहंसु, पसंते
अवहमाणा उ ” ॥ १५१ ॥ दश० १ अ० ।

अरहंतव्रद्धि-अर्हद्वृद्धि-स्त्री० । वृद्धिजेदे, ययाऽर्हत्वं स-
मवाप्नोति । प्रव० २७० द्वार ।

अरहट्ट-अरपट्ट-पुं० । घटीयन्त्रे, “ जम्मणमरणारहट्टे,
जिच्छूण भवा त्रिमुच्चिदिसि ” । आनु० । भाव० ॥

अरहस्य-अरहन्त-पुं० । अर्हन्मित्रभ्रातरि, ग० ।

तद्वृत्तं चेत्यम-

क्षितिप्रतिष्ठितं नाम, पुरं द्वौ तत्र सोदरौ ।

अर्हन्नतोऽर्हन्मित्रश्च, ज्येष्ठभार्या लवी रता ॥ १ ॥

लघुर्मेच्छति तां चाऽऽह, भ्रातरं मे न पश्यसि ।

पतिं व्याथाद्य सा भूय-स्तमूचे न त्वमेस्तं सः ॥ १ ॥

निर्वेदेनाऽथ तेनैव, स लघुर्व्रतमाददे ।

तद्रक्ता साऽपि मृत्वाऽभूद्, ग्रामे काप्यस्तितः शुनी ॥ ३ ॥

साधवोऽपि ययुस्तत्र, शुन्याऽदृशि मुनिः स च ।

तदैवाऽऽगत्य सा श्लेषे, मुहुर्मतुरित्वाऽकरोत् ॥ ४ ॥

नष्टः साधुर्मृता साऽथ, जाताऽऽद्यां च मर्कटी ।

तस्या एव च मध्येना-ऽऽद्या यातां कथञ्चन ॥ ५ ॥

अन्तर्मुनीनां तं वीक्ष्य, प्रेम्णा शिश्रेव मर्कटी ।

तां विमोच्याऽथ कष्टेन, स कथञ्चित्पलायितः ॥ ६ ॥

मृत्वा तत्रापि सा जङ्गे, पत्नी तं प्रेक्ष्य साऽवधेः ।

नैचन्मामेष तच्छिष्टा-णीकृते न त्ववेक्षत ॥ ७ ॥

समानवयसोऽवोचन्, हसन्तस्ते च साधवः ।

त्वमर्हन्मित्र ! धन्योऽसि, यच्छुनीमर्कटीप्रियः ॥ ८ ॥

अन्यदा क्रमणात्तद्वयं जज्ञवाहं विलाङ्घितुम् ।

प्रमादाकृतिजेदेन, पदं प्रासारयन्मुनिः ॥ ९ ॥

तस्य तच्छिष्टमासाद्य, सा चिच्छेदाङ्गिमूकतः ।

स मिथ्यादुष्कृतं जल्प-अपतत्तज्ज्ञाद्वहिः ॥ १० ॥

सम्यग्दृष्टिः सूरि तां च, निर्धातय तं मुनेः क्रमम् ।

तथैवालगत्यद् भूयो, देवताऽतिशयेन च ॥११॥ ग० ३ अधि० ।

आ० म० । आ० चू० ।

अरहन्नक-पुं० । तारानगर्थार्थमर्हन्मित्राचार्यपाश्वे प्रव्रजितया
दत्तवणिग्भार्याया सह प्रव्रजिते पुत्रे, उक्त० २ अ० । (स खोष्णपरी-
पहमसहमान उप्रव्रजित इति उरहपरीसह शब्दे द्वितीयभागे
७५४ पृष्ठे वक्ष्यते) चम्पानगरीवासिनि देवदत्तकुण्डलपुगलं
मह्वीनाथाय समर्पके स्नानमभ्याते सांयात्रिकवणिजि, क्ता० ।

अर्हन्नककथा-

तत्थ णं चंपाए णयरीए अरहस्यपामोक्खा बहवे संजत्ता
णावावाणियगा परिवसंति अट्ठा जाव अपरिभूया । तए
णं से अरहणणे समणोवासगे यावि होत्था अजिगय-
जीवाजीवे । वणओ-तए णं तेसि अरहस्यपामोक्खाणं
संजत्तानावावाणियगाणं अणया कयाइ एगओसहिंया-
णं इमेया रूवे मिहो कट्ठासंलावे समुप्पज्जेत्था । सेयं खलु
अमहं गणिमं च धरिमं च मेज्जं च परिच्छेज्जं च जेमंगं
गहाय जवणसमुदं पोयवहणेण उवगाहितए त्ति कट्ठु अण-
मणस्स एयमहं पमिसुणेति, पमिसुणेत्ता गणिमं च ४
मिणहेइ, मिणहेत्ता सगढी-सागमं सज्जेति, सज्जेतिता
गणिमस्स ४ भंमस्स सगढी-सागमियं जरेति, भरेत्ता
सोहणंसि तिहिकरणकखत्तमुहुत्तंसि विउत्तं असणं पाणं
खाइमं साइमं उवक्खवावेइ, उवक्खवावेइत्ता मित्तणाइजो-
अणवेलाए जुंजावेति० जाव आपुच्छेति, आपुच्छेत्ता ग-
णिमस्स ४ जाव सगढी-सागदियं जोयंति, जोयंतिता चं-
पाए णयरीए मज्जं मज्जेणं णिगच्छेति, णिगच्छेत्ता
जेणेव गंजीरपोयपट्ठणए, तेणेव उवागच्छति, उवागच्छ-
त्ता सगमी-सागदियं मोयंति, पोयवहणं सज्जेति, सज्जे-
त्ता गणिमस्स ४ जाव चउक्खिहस्स भंमस्स जरेति, तं-
दुत्ताण य समियस्स य तेहस्स य पयस्स य गुद्धस्स य
गोरसस्स य उदगस्स य भायणाण य ओसहाण य भेसजा-
ण य तणस्स य कट्ठस्स य आवरणाण य पहरणाण य
अणणोसिं च बहूणं पोयवहणपाउगाणं दव्वाणं पोयवहणं
भरेति, जरेत्ता सोहणंसि तिहिकरणकखत्तमुहुत्तंसि वि-
उत्तं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खवावेइ, मित्तणाइ
आपुच्छंति, जेणेव पोयट्ठाणे, तेणेव उवागच्छति, उवाग-
च्छतिता तए णं तेसि अरहस्यपामोक्खाणं वाणियगाणं

ते परियणो जाव ताहिं इडाहिं कंताहिं जाव वग्गहिं अभिणंदंता य अभिसंथुयमाणा य एवं वयासी-अज्ज ! ताप ! भाय ! भाउल ! जाइणेज्ज ! जगवया समुदेणं अभिरिक्खि-ज्जमाणा चिरं जीवह, भइं च ने; पुणरवि लच्छे कयक-ज्जे अणहसमगे णियगं घरं इव्वमाणं पासामो चि कट्टु ताहिं सोमाहिं णिच्छाहिं दीहाहिं सपिवासाहिं पप्पुयाहिं दिट्ठीहिं णिरिक्खमाणा मुहुत्तमेत्तं संचिट्ठंति, तओ समाणिएसु पुप्फवलिकप्पेसु दिषेसु सरसरत्तचंद-णदहरपंचगुदितलेसु अणुक्खिवांसि धूवंसि पुइएसु समु-इवाएसु संसारियासु वल्लयवाहासु ऊसिएसु सिपेसु ऊ-यगेसु परुप्पवाइएसु तरेसु जइएसु सब्बसउणेसु गहिएसु रायवरसासणेसु माहिया उक्किट्ठीसीइयाय जाव रवेणं पक्खुभियमहासमुहरवज्जं पि व मेइणिं करेमाणा एगदिसिं जाव वाणियगा पोयणेसु उरुदा तओ पुस्समाणवो वक्कं समु-दाहु । इंभो ! सव्वेसामवि भे अत्थासिक्खओ उवट्ठियाइं कट्ठा-णाइं, पडिइयाइं मव्वपावाइं, जुत्तो पुस्सो विजयमुहुत्तो अयं देसकाओ, तओ पुस्समाणए एं वक्के उदाहरिए इड्डु-ट्टे कसुधारकुच्छिधारगम्भिज्जसंजत्ताणावावाणियगा वाव-रिंमु तं एवां पुप्फुच्छंणं पुण्णमुहिं बंधणाहिं तो मुचंति । तए एं सा एवा विमुक्कबंधणा पवणवत्तसमाइया ऊसि-यसियपमा विततपक्खा इव गरुडंजुवई गंगासलिलति-क्खतोयवेगेहिं संखुब्भमाणी संखुब्भमाणी उम्मीतरंगमाहा-सहस्साइं समइक्कमाणी समइक्कमाणी कइवएहिं अदोरचेहिं हवणसमुइं अणेगाइं जोयणसयाइं ओगाढा । तए एं तेसिं अरहणणपामोक्खलाणं वाणियगाणं लवणस-मुइं अणेगाइं जोयणसयाइं ओगाढाणं समाणाणं बहुइं उप्पाइयसयाइं पाउन्नूयाइं । तं जहा-अकाले गज्जिए अकाले विज्जुए अकाले थणियसदे अभिक्खणं अजि-क्खणं आगासे देवतया एच्चंति । एगं च एं महं पिसायरूवं पासंति-तालजंघं दिवंगयाइं बाहाहिं मस्सिमुसममहिसका-ल्लगं भरियमेहवणं व्वेवोहं णिगयगदंतं निद्धालियग्गजमज्ज-जुअलजीहं आऊसियवयणंगरुदेसं चीणचिविक्खनासिगं वि-गयज्जुग्गभमुहिं खज्जोयगदिचचक्खुरागं उत्तासणगं विसा-लवच्छं विसालकुच्छिं पलंबकुच्छिं पइसियपयलियपव-नियगसं पणच्चमाणं अण्णोक्तं अभिवगंतं अज्जिगज्जंतं बहुसो बहुसो अइइहासो विणिमुयंतं नीलुप्पलगवल्लुलि-यअयसिक्कुसुमप्पगासं खुरधारं असिं गहाय अजि-मुहमापमंतं पासंति । तए एं ते अरहस्यगवज्जा संजत्ता-णावावाणियमा एगं च एं महं तद्धापिसायं पासंति । ता-लजंघं दिवंगयाहिं बाहाहिं फुट्टिसिरं जयरणिगरवरमास-रासिमाहिसकालगं भरियमेहवणं सुप्पणं फालसरिसजीहं

लंबोहं धवद्ववट्टअसिद्विट्ठित्ठिक्खयिरीणकुमिलदादावगु-दवयणं विकोसियधारासिजुयन्नसमसरिस्तण्यचंचलग-लंतरसद्वोद्वचवद्वफुरफुरंतनिद्धालियग्गजीहं अवयत्थिबं मद्वविगयबीभच्छद्वालापगदंततरत्तायुयं हिंमुद्वयसग-व्वभंकंदरविद्वं च अज्जणगिरिस्स अग्निजालुग्गिद्वतवयणं आउसियअक्खचम्मोह्मगंदेसं चीणचिविक्खं भगणासं रोसागयधमधमंतमारुयनिधुरखरफरुसत्तुसिरउज्जुग्गणासियपु-दं घाड्ज्जदरइयभीसणमुइं उह्ममुहकससकुद्वियमहंत-विगयद्वोमसंखाद्वगद्वं वत्तवद्वियकयं पिंगलदिप्पंतद्वोअणं भिउन्तिमिनिमालं एरासिरमाद्वपरिणद्वचिंधं विचित्तगो-णसमुवच्छपरिकरं अवहोलेतपुप्फुयंतसप्यविच्युगोद्वं-दरणउद्वसरमविरइयविचित्तवेयच्छमालियागं जोगकूरक-ससप्यधमधमंतद्वं वत्तकसपूरं मज्जारसियाललणियवंधं दिचं पुग्गुयंतपुयकयकुंभलसिरं घंटरवेण जीमज्जंकरं कायरज-णहिययफोरुणं दिचमद्वइहासं विणिमुयंतं वसारुहिरपूयमं-समलियपोखदतणुं उच्चासणयं विसालवच्छं पेच्छंताजि-स्यणहमुहणयणकसुवरवग्गचित्तकितीणिवसणं सरसरु-हिरगयचम्मविततऊसवियवाहुजुयलं ताहिं य खरफरुसअ-सिणिद्वदिचअणिद्वअमुभअप्पियअकंतवग्गहिं य तज्ज-यंतं पासंति । तं तद्धापिसायरूवं एज्जमाणं पासति, पासइत्ता भीया संजातजया अक्खमएणस्स कायं समतुरंगेमाणा व-हूणं इंदाण य खंदाण य रुहसिववेसमणणागाणं नूयाण य जक्खाण य अज्जकोट्टिकिरियाण य वट्ठणि उवयाइयसयाइंणि उवचीयमाणा चिट्ठंति ॥ तए एं से अरहस्यए समणोवासए तं दिव्वं पिसायरूवं एज्जमाणं पासइ, पासइत्ता अभीए अतथे अचल्लिए असंजंते अणाउद्वे अणुद्विग्गे अभिसामुहरागणय-णवणे अदीणचिमणमाणसे पोयवाइहास्स एगदेसंसि वत्थं तेणं नूमिं पमज्जेति, पमज्जइत्ता ठाणं ठायति, ठायइत्ता करद्व-य जाव चि कट्टु एवं वयासी-एमोत्थु एं अरिहंताणं जाव ठाणं संपत्ताणं जइ एं अहं एत्तो उवसग्गओ मुंचामि तो मे क-प्पइ पारेत्तए, अह एं एत्तो उवसग्गतो ण मुंचामि, तो मे तहा प-क्खक्खाएव्वं ति कट्टु सागारभत्तं पक्खसाइ । तए एं से पिसायरूवे जेणेव अरहस्यए समणोवासए तेणेव उवा-गच्छइ, उवागच्छइत्ता अरहस्यगं समणोवासयं एवं व-यासी-इंभो अरहस्यगा ! अपत्थियपत्थियां ! जाव परिवज्जिया नो खड्डु कप्पइ तवसीलव्वयगुणवेरमणप-च्चक्खलाणपोसद्वोववासाइं चाअित्तए वा एवं खोजित्तए वा खंभित्तए वा भंजित्तए वा उट्ठित्तए वा परिचत्तए वा तं जइ एं तुमं सीलव्वयं ण परिचंचयसि, तो मे अहं पोयवहणं दोहिं अंगुलियाहिं गिएहामि, गेहिद्वत्ता सत्त-द्वतलप्पमाणमैत्ताइं उह्म वेहासं उव्विहामि । अंतो जलंसि

णिब्बोलेमि जेणं तुमं अहंउरुवसदे अकाले चैव जीवि-
याओ ववरोविज्जसि । तए णं से अरहस्यए समणोवासए
तं देवं मणसा चैव एवं वयासी-अहं णं देवाणुप्पिया ! अर-
हस्यए णां समणोवासए अहिगयजीवाजीवे नो खलु अहं स-
क्का केणइ देवेण वा दाखवेण वा० जाव निगंथाओ
पावयणाओ चालित्तए वा खोजित्तए वा विपरिणामित्तए
वा तुमसं जा सद्धा तं करोहिं त्ति कहु अजीए० जाव अ-
जिएणमुहरागनयणवणए अदीणविमणमाणसे शिच्चले
णिप्फंदे तुसिणीए धम्मज्झाणोवगए विहरइ । तए णं से
दिव्वे पिसायरूवे अरहस्यं समणोवासं दोब्बं पि तच्चं
पि एवं वयासी-इंजो अरहस्यगा !० जाव धम्मज्झाणोव-
गए विहरइ । तए णं से दिव्वे पिसायरूवे अरहस्यं सम-
णोवासं धम्मज्झाणोवगं पासइ, पासइत्ता बलियतरां
आसुरत्ते तं पोयवहणं दोहिं अंगुलियाइं गिएहइ, गिएह-
इत्ता सत्तट्तल० जाव अरहस्यं एवं वयासी-इंजो अरह-
स्यगा ! अपत्थियपत्थिया ! नो खलु कप्पइ तवसीअव्वय गुण-
वेरणं, तहेव० जाव धम्मज्झाणोवगए विहरइ । तए णं से पि-
सायरूवे अरहस्यं जाहे नो संचाएइ, निगंथाओ चालि-
त्तए वा तहेव मंते० जाव णिब्बिसे तं पोयवहणं सणियं स-
णियं उवरि जळे संउवेइ । संउवेइत्ता तं दिव्वं पिसायरूवं प-
मिसाहरइ । पमिसाहरित्ता दिव्वं देवरूवं विउब्बंति, अंतलि-
क्खपडिव्वे सखिखणियं० जाव परिहिं अरहस्यं सम-
णोवासं एवं वयासी-इंजो अरहस्यगा ! धणोमि णं तुमं
देवाणुप्पिया !० जाव जीवियफळे जस्स णं तव निगंथे पाव-
यणे इमेयारूवे पमिवत्ती लक्खा पत्ता अनिसमणायया, एवं
खलु देवाणुप्पिया ! सक्के देविंदे देवराया सोहम्मं कप्पे सोह-
म्मावमिसए विमाणे सजाए सुहुम्माए बहूणं देवाणं मज्झगए
महया सदेणं आइक्खइ भासइ पणवेइ पक्खेइ । एवं खलु
जेबुदीवे दीवे जारहे वासे चंपाए णयरीए अरहस्यए सम-
णोवासए अहिगयजीवाजीवे नो खलु सका केणइ देवेण वा०
जाव निगंथाओ पावयणाओ० जाव परिणामित्तए वा । तए
णं अहं देवा सक्कस्स देविंदस्स एयमं नो मदहामि नो पत्ति-
यामि नो रोचयामि । तए णं मम इमेयारूवे अब्भत्थिए०
जाव समुप्पज्जित्ता गच्छामि णं अहं अरहस्यगस्स समणो-
वासयस्स अंतियं पाउब्बज्जामि जाणामि ताव अहं अरह-
स्यं किं पियधम्मं नो पियधम्मं ददधम्मं सीलव्वयगुणे किं
चात्तेति० जाव परिच्चइ नो परिच्चइ त्ति कहु एवं संपेहेमि
संपेहिता ओहिं पउंजेमि, देवाणुप्पिया ! ओहिणा आभो-
पमि उत्तरपुरच्छिमं दिसीजागं उत्तरपुरच्छिमं विउब्बियं म-
मुग्घाति, ताए उक्किचाए० जाव जेणेव लवणसमुदे जेणेव
तुम्हे तेणेव उवागच्छामि, तुम्हाणं उवसगं करोमि । नो चैव

णं तुम्हे जीया वातं जणं सक्के देविंदे देवराया एवं वयंति-
सब्बेणं एसमद्वे तं दिहेणं देवाणुप्पिया णं इही जुई जसे बले
वीरिए पुरिसकारे परिक्रमे लक्खे पत्ते अनिसमणायए तं
खामेमि णं देवाणुप्पिया जुज्जो भुज्जो० जाव णो एवं करण-
याए त्ति कहु पंजलिउमे पायवमियाए एयमं विणए-
णं भुज्जो भुज्जो खामेइ, खामेत्तिता अरहस्यगस्स पुवे कुं-
मलजुयलं दलइ, दलइत्ता जामेव दिंसि पाउब्बज्ज तामेव
दिंसि पडिगए । तए णं से अरहस्यए समणोवासए
निक्खसगो त्ति कहु पडिमं पारेति । तए णं अरहस्य-
गपामोक्खा० जाव बाणियगा दक्खिणाणुकूलेणं वा-
एणं जेणेव गभीरपोयपट्टे तेणेव उवागच्छइ, उवा-
गच्छइत्ता पोयं उवेइ । पोयं उवेइत्ता सगमी-सागमं स-
ज्जेइ । सज्जेइत्ता गणिमं च ४ सगमिं संकामेइ,
सगमी सागमं जोवेति जेणेव मिहिला रायहाणी तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता मिहिलाए रायहाणीए बहि-
या अंगुज्जाणंसि सगमी-सागमिं पोएइ । तए णं अरह-
स्येणं समणोवासए तं महत्थं विउब्बं० जाव रायारिहं
पाहुं कुंमलजुयलं गिएहइ, गिएहइत्ता मिहिलाए रायहा-
णीए आणुप्पविसइ । आणुप्पविसइत्ता जेणेव कुंजए राया
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता करयल० जाव कहु तं
महत्थं रायारिहं पाहुं दिव्वं कुंमलजुयलं च पुरओ उवे-
इ । तए णं से कुंभए राया तेसिं संजत्तगाणं० जाव पामि-
च्छइ, पडिच्छइत्ता माहिं विदेहरायवरकणं सहावेइ । सहा-
वेइत्ता तं दिव्वं कुंमलजुयलं मल्लीए विदेहरायवरकणायए
पिणक्खइ । पिणक्खइत्ता पडिविसज्जेइ । तए णं से कुंजए
राया ते अरहस्यगपामोक्खे० जाव बाणियए विउब्बेणं
क्थयं धममालंकारेणं० जाव उस्सुक्कं वियरेइ रायमग्गे भोगा-
दे य आवासे वियरइ पडिविसज्जेइ । पमिविसज्जेइत्ता तए
णं अरहस्यगसंजत्तगा बाणियगा जेणेव रायमग्गे भोगा-
दे आवासे तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता भंमगववहर-
णं करोति पमिभंमे गिएहइ । गिएहइत्ता सगमी-सागमं भरे-
ति, जेणेव गभीरपोयपट्टे तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइ-
त्ता पोयवहणं सज्जेइ जंमं संकामेइ, दक्खिणाणुकूलेणं
वाएणं जेणेव चंपा णयरी तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता
पोयपट्टाणे तेणेव पोयलंवेइ । पोयलंवेइत्ता सगमी-सागमिं
सज्जेइ । तं गणिमं ४ सगमी संकामेइ० जाव महत्थं
पाहुं दिव्वं कुंमलजुयलं गिएहइ । गिएहइत्ता जेणेव चं-
दच्छाए अंगराया तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता तं
महत्थं कुंमलजुयलं च उवणेइ । तए णं चंदच्छाए अंग-
राया तं दिव्वं महत्थं च कुंमलजुयलं पमिच्छइ । पमिच्छ-
इत्ता ते अरहस्यगपामोक्खे एवं वयासी-तुम्हे णं देवाणु-

पिया । बहुणि गामागरं जाव आहिमह लवणसमुदं च अभिक्खणं अभिक्खणं पोयवणेहिं उगहेह, तं अत्थि-याहिं भे केइ किं वि अच्चेरएदिट्ठपुव्वे । तए णं ते अरहस्य-गपामोक्खा चंदच्चायं अंगरायं एवं वयासी-एवं खलु सामी ! अम्हे इहेव चंपाए नयरीए अरहस्यगपामोक्खा बहुवे संजत्तानावावाणियगा परिवसामो, तए णं अम्हे अस्सया कयाइं गणिमं च ४ तहेव अहीणं अतिरित्तं जाव कुंजगस्स रणो लवणेमो, तए णं से कुंभए राया मल्लीए विदेहरायवरकस्साए तं दिव्वं कुंमल्लजुपल्लं पिण्हे-इ । पिण्हेइत्ता पमिविसज्जेइ । तए णं सामी ! अम्हेहिं कुंजगरायभवणंसि मल्लीए विदेहरायवरकस्साए अच्चेरए दिट्ठे एत्तो खलु अस्सा कावि तारिसिया देवकस्सगां जत्तं जारिसिया णं मल्ली विदेहकस्साए, तए णं चंदच्चाए राया अरहस्यगपामोक्खे सक्कारेइ सम्माणेइ । सम्माणेइत्ता लस्सुक्कं वियरइ पमिविसज्जेइ । तए णं चंदच्चाए राया वाणियगजणियहासे द्यं सहावेइ । सहावेइत्ता जाव जइ वि य णं सासयं रज्जसुक्का तए णं से दूए दृष्टुत्ते पमि-सुणेइ, जेणेव सए गेहे जेणेव चालधेइ आसरहे उरुडे जाव पहरेत्यगमणाए ॥

(संजत्तानावावाणियगं सि) संगता यात्रा देशान्तरगमनं संयात्रा, तत्प्रधाना नौवाणिजकाः पोतवणिजः, संयात्रानौवाणि-जकाः । (अरहस्यगे समणोवासगे यावि होत्थं सि) न केवल-मात्रादिगुणयुक्तः, भ्रमणोपासकश्चाप्यभूत् । (गणिमं चेत्या-दि) गणिमं-नालिकेरपूगफलादि, यद्गणितं लब्धचहारे प्रविश-ति । धरिमं-यत्तुलाधूतं सद्वावृद्धियते । मेयं-यत्सेतिकापलादिना मीयते । परिच्छेद्यं-यद्गुणतः परिच्छिद्यते परीक्ष्यते वस्त्र-मणयादि । (समियस्स यं सि) कलिकायाश्च, (ओसहाणं यं सि) त्रिकटुकादीनाम् । (जेसजाणं यं सि) पथ्यानामाहारविशे-षाणाम् । अथवा औपधानामेकद्रव्यरूपाणां, भेषजानां द्रव्यसंयो-गरूपाणाम् । आवरणानामङ्कुरत्वादीनां, बोधिरुथप्रकराणां च (अज्जेत्यादि) आर्यं !-हे पितामह !, हे तात !-हे पितः !, हे भ्रातः !, हे मातुल !, हे भागिनेय ! भगवता समुद्रेणाभिरक्षमा-णाश्चिरं यूयं जीवन्, भद्रं च भवतां, भवत्विति गम्यते । पुनरपि लब्धार्थान् कृतकार्यान्, अनघसमग्रान्, अनघत्वं निर्दूयणतया, समग्रत्वभङ्गिभ्रमपरिवारतया, निजकं गृहं, 'हव्वं' शीघ्रमागतान् पश्यामि । इतिहृत्वेत्यभिधाय, (सोमाहिं सि) निर्विकार-त्वात् । (निष्साहिं सि) सख्यदत्त्वात् । (वीहाहिं सि) दूरं या-वदवलोकनात् । (सपिपासाहिं सि) सपिपासाभिः पुनर्दर्श-नाकाङ्क्षावर्तीभिः, दर्शनातृष्णाभिर्वा । (पप्पुयाहिं सि) प्रप्नुता-निरभ्रजज्ञाद्रीनिः, (समाणिणस्सु सि) समापितेषु दत्तेषु, नावीति गम्यते । सरसरत्तचन्दनस्य दर्दरेण चपेटाप्रकारेण प-ञ्चाद्रुलिषु तलेषु, हस्तकेष्वित्यर्थः । (अणुक्खिचंसंसीति) अ-नुस्मितेषु पञ्चाद्रुत्यादिते धूपे, पूजितेषु समुद्रवातेषु, नौसांयात्रि-कप्रक्रियायां समुद्राधिपदेवपादेषु वा (संसारियासु बल्लयवा-हासु सि) स्थानान्तरादुचितस्थाननिवेशितेषु दीर्घकाप्रतप्त-णवाहुषु आवेक्षकैश्चित् संभाव्यते । तथा-उच्छिन्नेष्वर्ध्वकृतेषु

सिनेषु ध्वजाग्रेषु पताकाग्रेषु पटुभिः पुरैः, पटु वा यथा भव-तीत्येवं प्रवादितेषु तूर्येषु जयिकेषु जयावहेषु, सर्वशक्तेषु वा-यसादिषु, गृहीतेषु राजवरशास्त्रेणु आक्रासु पटुकेषु वा, प्रक्षु-जितमहासमुद्रवभूतमिव तदात्मकमिव, तं प्रदेशमिति गम्यते । (तन्नो पुस्समाणवो वक्कं समुदाहुं सि) ततोऽनन्तरं मागधो म-ङ्गलवचनं ब्रवीति स्मेत्यर्थः । तदेवाह-सर्वेगमेव जयतामर्थसि-द्धिर्भवतु, उपस्थितानि कल्याणानि, प्रतिहतानि सर्वपापानि, सर्वविघ्नाः । (जुत्तो सि) युक्तः पुष्यो नक्षत्रविशेषः चन्द्रमसा, इ-हावसरे इति गम्यते । पुष्यनक्षत्रं हि यात्रायां सिद्धिकरम् । यदाहुः- 'अपि द्वादशमे चन्द्रे, पुष्यः सर्वार्थसाधनः' इति, मागधेन तदु-पन्यस्तम् । विजयो मुहुर्लक्षितो मुहुर्लक्षां मध्यात् अयं देश-कावः, एष प्रस्तावो गमनस्येति गम्यते । (वक्के उदाहिणं सि) वाक्ये उदाहृते, दृष्टतुष्टाः, कर्णधारा नियामकाः, कुक्षिधारा नौ-पार्श्वनियुक्ता आवेक्षकवाहकादयः, गर्भे भवा गभजाः, नौमध्ये लब्धवाचकमंकारिणः, संयात्रानौवाणिजकाः, भाग्य-पतयः, एतेषां वृन्दः । (वावरिसु सि) व्यावृत्तवन्तः स्वस्वव्या-पारेष्विति । ततस्तां नावं पूर्णोत्सङ्गां विविधभाण्डजृतमध्यां, पुण्यमध्यां वा, मध्यभागनिवेशितमाङ्गल्यवस्तुत्वात् । पूर्णमुखीं, पुण्यमुखीं वा । तथैव बन्धनेष्वप्यो मुञ्चति विसर्जयन्ति पवनवल-समाहता वा वातसामर्थ्यात्प्रेरिताः । (ऊसियसियं सि) उच्छि-तसितपटाः, यानपात्रे हि वायुसंग्रहार्थं महान् पट उच्छिन्नः क्रियते । एवं चासावुपमीयते-विततपक्षेव गरुडयुवतिः । ग-ङ्गासलिलस्य तीक्ष्णा ये स्रोतोवेगाः प्रवाहवेगास्तैः संभ्रूयन्-ती संभ्रूयन्ती प्रेर्यमाणा प्रेर्यमाणा, समुद्रं प्रतीति । ऊर्मयो महाकङ्खोलाः, तरङ्गा ह्रस्वकङ्खोलाः, तेषां मात्राः समूहाः तत्सह-स्राणि, (समतिक्रमाणि सि) समतिक्रामन्ती (ओगाढं सि) प्रविष्टा । (तालजंघमित्यादि) तालो वृक्षविशेषः, स च दीर्घ-स्कन्धो जयति । ततस्तालवज्जड्ये यस्य तत्तथा । (दिवं गयाहिं बाहाहिं सि) आकाशप्रासाभ्यामतिदीर्घाभ्यां भुजाभ्यां युक्तमि-त्यर्थः । (मसिमूसगमहिं सकावगं सि) मषी कज्जलं, मूषक उ-च्छुरविशेषः । अथवा मषीप्रधाना मूषा ताभ्यादिधातुप्रतापनज्ज-नं मषीमूषा, महिषश्च प्रतीत एव । तद्वत्कालकं यत्तत्तथा (म-रियमेहवणं सि) जलजृतमेघवर्णमित्यर्थः । तथा द्रव्योष्ट्रम्, [निमयगगदं सि] निर्गतानि मुखादप्राणि येषां ते तथा, नि-गेताभ्यां दन्ता यस्य तत्तथा । [निज्जालियजमल्लजुयलजीहं सि] निर्लालितं विवृतमुखाभिस्सारितं यमलं समं युगलं द्वयं जि-ह्वयोर्येन तत्तथा । [आऊसियवयणगंडेसं सि] " आऊ-सियं सि, आपूसियं सि वा " प्रविष्टौ वदने गण्डदेशौ क-पोलजागौ यस्य तत्तथा । [चीणचिचिमनासियं सि] चीना ह्रस्वा, चिपिटा च निम्ना, नासिका यस्य तत्तथा । [विगय-जुग्गजमुहिं सि] विकृते विकारवत्यौ, जुग्गे, जग्गे इत्यर्थः । पा-त्रान्तरेण-भुग्नजग्गे अतीववक्त्रे भ्रुवौ यस्य तत्तथा । [खज्जोय-गदित्तचक्खुरागं सि] खद्योतको ज्योतिरिङ्गणः, तच्छब्दश्चक्खु-रागो लोचनरक्तत्वं यस्य स तथा । उज्जासनकं भयङ्करम् । वि-शालवक्त्रो विस्तीर्णः खड्गम्, विशालकुक्षिं विस्तीर्णोदरदेशम् । एवं प्रलम्बकुक्षिं [पहसियपयलियपमिवाडियगत्तं सि] प्रहसिता-नि प्रहसितुमारब्धानि, प्रचक्षितानि च स्वरूपात्, प्रवक्षिकानि वा प्रजातवलीकानि, प्रपतितानि च प्रकर्षेण श्लथंभूतानि, गा-त्राणि यस्य तत्तथा । वाचनान्तरे- " विगयजुग्गमभुयपहामि-यपयलियपडियकुल्लिगखज्जोयदित्तचक्खुरागं सि " पाठः । तत्र

विकृते ज्ञेने भ्रुवौ प्रहसिते प्रचञ्चिते प्रपतिते च यस्य स्फु-
लिङ्गवत् खद्योतकवच्च दीप्तसूरागश्च यस्य तत्तथा । “ पण-
चवमाणं ” इत्यादि विशेषणपञ्चकं प्रतीतम् । (नीलुण्यलेत्या-
दि) गवलं महिषशृङ्गम् । अतस्ती मासवकदेशाप्रसिद्धो भ्रान्त्य-
विशेषः । [खुरहारं ति] खुरस्येव धारा यस्य स तथा तम-
सि, खड्गं, खुरो ह्यतितीक्ष्णधारो भवति, अन्यथा केशानाममु-
रुनादिति कुरेशोपमा खड्गधरायाः कृतेति । अभिमुखमाप-
तपश्यन्ति । सर्वेऽपि सांयात्रिकाः, तत्रार्हभ्रकवर्जा यत्कुर्वन्ति
तद्दर्शयितुमुक्तमेव पिशाचस्वरूपं सविशेषम् । तेषां तद्दर्शनं चानु-
वदन्निदमाह— [तप णमित्यादि] ततस्ते अर्हभ्रकवर्जाः सां-
यात्रिकाः पिशाचरूपं बह्व्यमाणाविशेषणं पश्यन्ति, दृष्ट्वा च बह्व-
नामिकादीनां बह्व्युपयुजितशतान्युपचिन्वन्तस्तिष्ठन्तीति स-
मुदायार्थः । अथवा—“ तप णं ते अरहस्यगवज्जा ” इत्यादि गमान्त-
रम् “ आगासे देवयात्रो नञ्चति ” इतोऽनन्तरं द्रष्टव्यम् । अत
एव वाचनान्तरे नेदमुपलभ्यते । उपलभ्यते चैवम्—“ अग्निमुहं
आवयमाणं पासन्ति, तप णं ते अरहस्यगवज्जा नावावाणियगा
भीया ” इत्यादि । [तत्र तालपिसायं ति] तालवृक्षाकारोऽति-
दीर्घत्वेन पिशाचस्तालपिशाचः, तम् । विशेषणद्वयं प्रागिव ।
[फुट्सिरं ति] स्फुटितमबन्धनत्वेन विकीर्णं शिर इति शि-
रोजातत्वात्केशा यस्य स तथा तम् । भ्रमरनिकरवत् वरमाष-
राशिवत् महिषवच्च कावको यः स तथा तम्, भूतमेघवर्णम्,
तथैव शर्पमिव भ्रान्त्यशोधकजाननविशेषवज्जला यस्य स श-
र्पनखस्तम् । फादसदृशजिह्वमिति—फादं द्विपञ्चाशत्पलप्रमा-
णलोहमयो ह्रस्वविशेषः, तच्च बहिःप्रतापितमिह ग्राह्यम्, तत्सा-
धर्म्यं चेह जिह्वाया वर्णदीप्तिदीर्घत्वादिभिरिति । लम्बोष्ठं प्रती-
तम् । ध्वजानिर्बुज्जाजिरन्निष्ठाभिर्विशरत्वेन तीक्ष्णाभिः, स्थि-
राभिर्निश्चलत्वेन, पीनाभिरुपचितत्वेन, कुटिलानिश्च वक्रतया,
दंष्ट्राभिरवगूढं व्याप्तं वदन् यस्य स तथा, तम् । विकीर्णतस्या-
पनीतकोशकस्य, निरावरणस्येत्यर्थः । धारास्योर्ध्वारप्रधानल-
ङ्गयोर्वं युगलं द्वितयं तेन समसदृशावत्यन्ततुल्ये तनुके प्रत-
ले, चञ्चलं, विमुक्तस्थैर्यं यथाभवत्यविश्रममित्यर्थः । गलन्त्यौ
रसातिशैल्याद् जालां विमुञ्चन्त्यौ रसलोढे प्रक्षयरससम्पदे
चपले चञ्चले फुरफुरायमाणे प्रकम्पे निर्हासिते मुखाभ्रिकाशिते
अप्रजिह्वे जिह्वाये इत्यर्थः, येन स तथा, तम् । (अवत्थियं
ति) प्रसारितमित्येके । अन्ये तु यकारस्यानुपसत्वात् ‘ अवत्थिय-
यं ’ प्रसारितमुखत्वेन दृष्टं दृश्यमानमित्याहुः । (महद्गं ति) महद्
विकृतं वीभत्सं लालाभिः प्रगलत् रक्तं च तालु काकुद् यस्य स
तथा तम् । तथा हिङ्गुवकेन वर्णकद्रव्यविशेषेण सगर्भकन्दर-
क्षणं विहं यस्य स तथा, तमिव । (अंजणगिरिस्स ति) विभ-
क्तिविपरिणामादञ्जनगिरिं कृष्णवर्णपर्वतविशेषम् । अथवा
‘ अवत्थियेत्यादि ’ ‘ हिङ्गुलुयेत्यादि ’ च कर्मधारयेणैव वक्ष्यमा-
णवदनपदस्य विशेषणं कार्यम् । यस्य तमित्येवंरूपश्च वाक्यदेशो
द्रष्टव्यः । तथा अग्निज्वाला उद्गिरद्वन्दं यस्य स तथा तम् ।
(आउसिय ति) संकुचितं यद्वक्त्रं जलापकर्षणकोशस्तद्वत् ।
(उहृत् ति) अपकृष्टावपकर्षवन्तौ संकुचितौ गण्डदेशौ यस्य स
तथा, तम् । अन्ये त्वाहुः—आचूषितानि संकुचितानि अक्षाणी-
न्द्रियाणि चर्मं च ओष्ठौ च गण्डदेशौ च यस्य स तथा तम् ।
वी ना ह्रस्वा (चिधिम ति) चिपिटा निम्ना ‘ वंका ’ वक्रा भवेव
जज्ञा, अयोधनकुट्टितेवेत्यर्थः, नासिका यस्य स तथा, तम् ।
राषादागतः (धमधमं ति) प्रवहतया धमधमेति शब्दं कुर्वाणो

मारुतो वायुर्निष्ठुरो निर्भरः, खरपरुषोऽप्रयन्तकर्कशः, बुधि-
रयोरन्ध्रयोर्ध्वं तत्तथा । तदेवंविधमवज्जुहं च ध्रुवं नासिका-
पुटं यस्य स तथा तम् । इह च पदानामन्यथानिपातः प्राकृत-
त्वादिति । घाताय पुरुषादिवधाय, घादाभ्यां वा मस्तकावयव-
विशेषाभ्याम्, उद्गटे विकरालं रचितम्, अत एव भीषणं मुखं
यस्य स तथा, तम् । ऊर्ध्वमुखे कर्णशृङ्गुल्यौ कर्णावयवौ ययो-
स्तौ तथा तौ च महान्ति दीर्घाणि विकृतानि होमानि ययोस्तौ
तथा तौ च (संस्त्रालगं ति) शङ्खवन्तौ च शङ्खयोरकिप्रत्यास-
न्नावयवविशेषयोरालम्बी संकष्टावित्येके, लम्बमानौ च प्रलम्बौ,
चञ्चितौ च चलन्तौ कर्णौ यस्य स तथा, तम् । पिङ्गले कपिले
दीप्यमाने प्रास्वरे लोचने यस्य स तथा तम् । भृकुटिः कोप-
कृतभ्रुविकारः, सैव तमिद्विद्युद्यस्मिस्तथा, तथाविधम् । पाठा-
न्तरेण—भृकुटितं कृतभ्रुकुटिलं लब्धं यस्य स तथा, तम् । नर-
शिरोमात्रया परिणक्तं वेष्टितं चिह्नं पिशाचकेतुर्ध्वस्य स तथा,
तम् । अथवा—नरशिरोमात्रया यत्परिणक्तं, परिणहनं तदेव चिह्नं
यस्य स तथा तम् । विचित्रैर्बहुविधैर्गोमसैः सरीसृपविशेषैः
सुबद्धः परिकरः सन्नाहो येन स तथा तम् । (अवहोदंतं ति)
अवघोहयन्तो डोलायमानाः, [पुण्युयंतं ति] फूटुर्वन्तो ये सर्पा
वृश्चिका गोधा बन्दुरा नकुलाः सरदाश्च तैर्विरचिता विचित्रा वि-
विधरूपवती वैकसेणोत्तरासङ्गेन मर्कटबन्धेन स्कन्धहस्तनमा-
त्रतया वा मालिका माला यस्य स तथा तम् । जोगः फणः
स कूरो रौद्रो ययोस्तौ, तथा तौ च कृष्णसर्पौ च तौ च तौ धमध-
मायमानौ च तावेव लम्बमानौ कर्णपूरो कर्णाग्ररूपविशेषौ य-
स्य स तथा तम् । मार्जारशृगालौ जगितौ नियोजितौ स्कन्ध-
योर्ध्वेन स तथा तम् । दीप्तं दीप्तस्वरं यथा भवत्येवं (पुण्युयंतं
ति) घृत्कारशब्दं कुर्वाणो यो धूकः कौशिकः स कृतो विहितः
(कुंजलं ति) शेषरकः शिरसि येन स तथा तम् । घण्टानां र-
वः शब्दस्तेन भीमो यः स तथा स चासौ जयंकरश्चेति, तं, का-
तरजनानां हृदयं स्फोटयति यः स तथा, तम् । दीप्तमद्भुतासं
घण्टारवेण भीमादिविशेषणविशिष्टं विमुञ्चन्तं वसार्ध-
रपूयमांसमग्नैर्मलिना (पोखलं ति) विलीना च तनुः शरीरं य-
स्य स तथा तम्; उच्चासनकं विशालवक्रसं च प्रतीते । (पेच्छंतं
ति) प्रेक्ष्यमाणा दृश्यमानाः, अभिन्ना अलपका नखाश्च मुखं च
नयने च कर्णौ च वस्यां सा तथा, सा चासौ वरव्याघ्रस्य चित्रा
कर्तुरा कृत्तिश्च चर्ममेति सा तथा, सैव निवसनं परिधानं य-
स्य स तथा तम् । सरसं अधिरप्रधानं यद्वज्रचर्मं तद्वितं वि-
स्तारितं यत्र तत्तथा । तदेवंविधं (उसावियं ति) उच्छिन्नतमूर्त्ति-
कृतं बाहुयुगलं येन स तथा तम् । तामिश्च तथाविधानिः, ख-
रपरुषा अतिकर्कशाः, अस्निग्धा स्नेहविहीनाः, दीप्ता ज्वल-
न्त्यश्नोपतापहेतुत्वात् । अग्निष्टा अनभिज्ञापाविषयभूताः, अ-
शुजाः स्वरूपेण, अप्रिया अप्रीतिकरत्वेन, अकान्ताश्च विस्वर-
त्वेन याधाचस्ताजिह्वस्ताद् कुर्वाणं त्रस्यन्तं तर्जयन्तं वा प-
श्यन्ति स्म । पुनस्तालपिशाचरूपं (पञ्जमाणं ति) नावं प्रत्यागच्छ-
न्तं पश्यन्ति । (समतुरंगमाणां ति) आक्रियन्तः—स्कन्दः कार्त्तिके-
यः, रुद्रः प्रतीतः, शिवो महादेवः, वैश्रवणो यक्षनायकः, नागो
भवनपतिविशेषः, चतुयद्वा व्यन्तरभेदाः, आर्षा प्रशान्तरूपाः,
दुर्गा कोटिक्रिया, सैव महिषारुद्ररूपा पूजाऽन्युपगमपूर्वकाणि प्रा-
र्थनानि उपधावितान्युपचिन्वन्ते । उपाचिन्वन्तो विधत्तस्तिष्ठ-
न्ति स्मेति । अर्हभ्रकवर्जानामियमितिकत्तव्यतोक्ता । अपुनाऽर्ह-
भ्रकस्य तामाह—“ तप णमित्यादि ” । (अपत्थियपत्थिय

सि) अप्रापितं यकेनापि न प्राप्यते तत्प्रापयति स्म यः
स तथा, तदामन्त्रणम् । पातान्तरेण-अप्रस्थितः सन् यः प्र-
स्थित इव मूर्धुरित्यर्थः, स तथोच्यते, तदामन्त्रणम्-हे
अप्रस्थितप्रस्थित !, यावत्करणात् (दुरंतपंतलक्षणं सि)
दुरन्तानि दुष्टपर्यन्तानि प्रान्तान्यपसदानि वृक्षणानि यस्य
स तथा, तस्यामन्त्रणम् । (हीणपुष्पकावहसी इति) हीना
असमग्रा पुष्या पवित्रा चतुर्दशी तिथिर्यस्य जन्मनि स
तथा । चतुर्दशीजातो हि किल प्राग्यवान् भवतीति । आ-
क्रोशे तद्भावो दर्शित इति । “ सिरिहिरिधीकिस्त्रिजयि
सि ” प्रतीतम् । (तवसीलव्यपत्यादि) तपः, शीलव्रतान्यपु-
त्रतानि, गुणाः गुणव्रतानि, विरमणानि रागादिविरतिप्रकाराः,
प्रत्याख्यानानि नमस्कारसहितादीनि, पोषधोपवासोऽष्टाहि-
कादिषु, पर्वदिनेषूपवसनमाहारशरीरसत्काराग्रहभ्यापारपरि-
यर्जनमित्यर्थः । एतेषां द्वन्द्वः । [चाक्षिण्य सि] प्रकृष्टान्तर-
गृहीतान् भङ्गकान्तरेण कर्तुं, क्षोभयितुमेतानेषं परिपात्रयामि ।
[क्षोभित्यपत्ति] क्षोभविषयान् कर्तुं, खण्डयितुं देशतः, जङ्गं स-
र्वतः, ‘उडिज्जु’ सर्वस्यादेशविरतेस्यागेन परित्यक्तुं, सम्यक्त्व-
स्यापि त्यागत इति । [दोहि अंगुलयाहि ति] अङ्गुष्ठतर्जनी-
ज्याम्, अथवा-तर्जनीमध्यमाभ्यामिति । [सप्ततलप्पमाणमे-
त्ताहि ति] तत्रो हस्ततालाभिधानो वाऽतिदीर्घो वृक्षविशेषः,
स एव प्रमाणं मानं तद्वप्रमाणं, सप्ताष्टौ वा सप्ताष्टानि तद्वप्रमा-
णानि परिमाणं येषां ते सप्ताष्टतद्वप्रमाणमात्राः, तान् गगनभा-
गान् यावदिति गम्यते । [चञ्चु वेहासं ति] उर्ध्वं विहायसि
गगने । [वव्विहामि सि] नयामि, [जेणं तुमं ति] येन त्वं
[अट्टदुद्धवसट्टे सि] आर्तस्य ध्यानविशेषस्य यो [दुदट्ट सि]
दुर्घटः दुःस्थगो दुर्निरोधो, वशः पारतन्त्र्यं, तेन हतः पीडितः,
आर्तदुर्घटवशातः । किमुक्तं जवति ?-असमाधिप्राप्तः । [ववरोवि-
ज्जसि सि] व्यपरोपयिष्यसे अपेतीभविष्यसीत्यर्थः । [चाक्षि-
ण्य सि] इह चलनमन्यथाभावत्वं, कथम् ? , [क्षोभित्यप-
त्ति] क्षोभयितुं संशयोत्पादनतः, तथा [विपरिणामित्यपत्ति]
विपरिणामयितुं विपरीताध्यवसायोत्पादनत इति । ‘ संते ’ इति
यावत्करणात् । ‘ तंते परितंते ’ इति द्रष्टव्यम् । तत्र श्रान्तः
श्रान्तो वा मनसा, श्रान्तः कायेन खेदवान्, परितान्तः सर्वतः
खिन्नः, निर्विषस्तस्मादुपसर्गकरणादुपरतः । [लद्धेत्यादि] तत्र
लब्धा उपार्जनतः, प्राप्ता तत्प्राप्तेः, अनिसमन्वागता सम्यगासेवन-
तः । [आइक्खइ इत्यादि] आख्याति सामान्येन, प्रापते विशेष-
तः । एतदेव द्वयं क्रमेण पर्यायशब्दाभ्यामुच्यते-प्राप्तापयति,
प्ररूपयति । “ देवेण वा दाणवेण वा ” इत्यादाविदं द्रष्टव्यम् । अप-
रं-“ किंनरेण वा किंपुरिसेण वा महोरगेण वा गंधर्वेण वा
सि ” तत्र देवो वैमानिको, ज्योतिष्को वा । दानवो भवनपतिः,
शेषा व्यन्तरभेदाः, ‘ नो सद्धहामीत्यादि ’ न अध्ये प्रत्ययं न
करोमि । [नो पत्तियामि सि] तत्र प्रीतिकं प्रीतिं न करोमि, [नो
रोचयामि] अस्माकमप्येवंभूता गुणप्राप्तिर्नैवत्वेवं न रुचिविष-
यीकरोमीति । [पियधम्मे सि] धर्मप्रियो, दृढधर्मो आपद्यपि ध-
र्मोद्विचलः, यावत्करणादृष्ट्यादिपदानि दृश्यानि । तत्र [इहि-
सि] गुणार्द्धिः, द्युतिरात्तरं तेजः, यशः ख्यातिः, बलं शरीरं, वीर्यं
जीवप्रभवम्, पुरुषकारोऽग्निमानविशेषः, पराक्रमः स एव नि-
ष्ठादितस्त्रविषयः, लब्धादिपदानि तथैव । [वस्सुक्कं विपरेह सि]
वृक्षाभावमनुजावातीत्यर्थः । ज्ञा० ८ अ० । स्था० ।

अरहमित्त-अर्हन्मित्र-पुं० । अर्हन्तलपुत्रातरि, यस्मिन्नासक्त-

या प्रातृजाययाऽर्हन्तो मारितः । ग० २ अधि० । [अस्य क-
था ‘ अरहस्य ’ शब्द पञ्चोक्त] द्वारवतीवास्तव्ये रुग्णत्वे वै-
द्योपदिष्टं मांसं निर्बन्धेऽप्यखादितवत्या अनुकुर्याः पत्न्यौ, आ०
चू० ४ अ० । आच० । [‘ असदोसोवसंहार ’ शब्देऽस्मिन्नेव
प्रागे १०३ पृष्ठेऽस्य कथा समुक्ता]

अरहया-अर्हता-स्त्री० । तीर्थकरत्वे, पञ्चा० ८ विष० ।

अरहस्सधारक-अरहस्यधारक-पुं० । नास्ति अपरं (रहस्यं) रह-
स्यान्तरं यस्मात्तदरहस्यम् । अत एव रहस्यं छेदशास्त्रार्थतत्त्व-
मित्यर्थः । तस्यो धारयति अपात्रेभ्यो न प्रयच्छति सोऽरहस्यधा-
रकः । योग्यायैव छेदसूत्रदायके, वृ० ६ उ० ।

अरहस्सभागि (ण)-अरहस्यभागिन्-पुं० । रहस्यस्य प्र-
च्छन्नस्याभावोऽरहस्यं, तद् भजते इत्यरहस्यभागी । अर्हति,
स्था० ९ उ० । कल्प० ।

अरहस्सर-अरहःस्वर-त्रि० । अप्रकटस्वरे महाशब्दे, सूत्र० १
श्रु० ५ अ० १ उ० । बृहदाक्रन्दशब्दे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

अराइ-अराति-पुं० । व्याधौ, आ० म० द्वि० । आचा० । विशेष० ।
आ० क० । शत्रौ, वाच० ।

अरि-अरि-पुं० । द्विवत्प्रत्ययिरीपुपर्यायः । निर्दये रिपौ, तं० ।
सामान्यतः शत्रौ, जं० २ वक्र० । ज्ञा० । जी० । आ० म० ।
आव० । जन्मान्तरवैरिणि, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । रथाङ्गे
चक्रे, विदूषादिरे, वदसु कामादिषु, वाच० ।

अरिजय-अरिञ्जय-पुं० । श्रीऋषभदेवस्य द्वाशीतितमे पुत्रे,
कल्प० ७ क० ।

अरिउव्वग्ग-अरिष म्वर्ग-पुं० । पक्षां वर्गः समुदायः षड्वर्गः ।
अरीणां षड्वर्गः । वाच० । कामक्रोधलोभमानमोहमदालये आ-
न्तरशत्रुषट्के, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । तथा अरयः शत्र-
वस्तेषां षड्वर्गः, अयुक्तितः प्रयुक्ताः कामक्रोधलोभमानमदहर्षाः
यतस्ते शिष्टगृहस्थानामन्तरङ्गारिण्यं कुर्वन्ति । तत्र परपरि-
गृहीतास्वन्दासु वा स्त्रीषु दुरभिसन्धिः कामः, अविचार्य पर-
स्याऽऽत्मनो वाऽप्रायहेतुरन्तर्बन्धित्वा स्फुरणाऽऽत्मा क्रोधः, दानार्हेषु
स्वधनाप्रदानम्-अकारणपरधनग्रहणं च शोभः, दुरभिनिवेशारो-
हो युक्तोकाग्रहणं वा मानः, कुलबलैर्भयविद्यारूपानि निरदङ्कार-
करणं, परप्रधर्षनिबन्धनं वा मदः, निर्निमित्तमन्यस्य दुःकोत्पाद-
नेन स्वस्य चूतपापद्वन्द्वानर्थसंश्रयेण वा मनःप्रमोदो हर्षः,
ततोऽस्यारिषम्वर्गस्य त्यजनमनासेवनम्, एतेषां च त्यजनीयत्व-
मपायहेतुत्वात् । यदाह-“ राएरुक्खो नाम जोजः कामाद्
मपायहेतुत्वात् । यदाह-“ राएरुक्खो नाम जोजः कामाद्
ब्राह्मणकन्यामजिमन्यमानः सवन्धुराष्ट्रो विननाश, करालश्च वै-
देहः ॥१॥ क्रोधाज्जनमेजयो ब्राह्मणेषु विक्रान्तः, तावज्जङ्गश्च भृशु
षु ॥२॥ शोभादैश्च तावुर्वैर्यमभ्याहारायमाणः, सौवीरश्चाजविन्दुः
॥३॥ मानाद्रावणः परदारान् प्रार्थयन्, दुर्योधनो राज्यादंशं च ॥४॥
मदादम्भोद्भवो चूतावमानी, हैहयश्चाजुनः ॥५॥ हर्षाद्वातपिरग-
स्त्यमभ्यासादयन्, वृष्णिषङ्गश्च द्वैपायनमिति ॥६॥ ध० १ अधि० ।

अरिष्ट-अरिष्ट-पुं० । रिष्-हिंसायाम्-क० । न० त० । लघु-
ने, वाच० । पिशुमन्दे, प्रज्ञा० १ पद । काके, फलविशेषे
च । औ० । रुचकक्षीपस्थे रुचकपर्वतस्य पौरस्थे पञ्चमे कूटे,
द्वि० । पञ्चदशस्य तीर्थकरस्य प्रथमशिष्ये, स० । अप्रशस्ते, आ०

७० २ अ० । वृषजासुरे, कङ्कपाक्षिणि, कङ्के [रीमा] इति
व्याने फेनिलफलकवृक्षे च । पुं० । अशुजे भरणचिह्ने, तन्के,
चक्षुर्जके, सूतिकागरे, मध्ये च । न० । वाच० । ल० प्र० ।
अरिहकुमार-अरिहकुमार-पुं० । कौमार्ये वर्त्तमानेऽरिहनेमौ,
“ भृशमरिहकुमार ! विचारय ” कल्प० ७ क० ।

अरिहणेमि-अरिहनेमि-पुं० । [धर्मचक्रस्य नेमिवन्नेमिः, गर्भ-
स्थे माताऽरिहर्त्तनमयनेमेरुपतनदर्शनादरिहनेमिः] अवसर्पि-
ण्यां भरतकेत्रजे द्वाविशे तीर्थकरे, अनु० । धर्मचक्रस्य नेमिव-
न्नेमिः । ‘ सत्त्वे धम्मचक्रस्स नेमीनूय सि सामन्नं; विसो ग-
भगते तस्स मायाए अरिहरयणमये [महति] मदाद्ये नेमी
उण्णिज्जमाणो सुमिणे दिठो सि तेण सोऽरिहनेमि सि ’ । भाव०
२ अ० । आ० च० ॥

अथारिहनेमिचरितम्—

तेणं कालेणं तेणं समणं अरहा अरिहनेमी पंच चित्ते
होत्था । तं जहा—चित्ताहिं चुए, चइत्ता गम्भं वक्कंते, त-
हेव उक्खेवो० जाव चित्ताहिं परिनिव्वुए ॥ १७० ॥

[तेणं कालेणं इत्यादि] तस्मिन्काले तस्मिन् समये अहं अरि-
हनेमिः पञ्च-कल्याणकानि चित्रायामभवन् । तद्यथा-चित्रायां
च्युतः, च्युत्वा गर्भे उत्पन्नः, तथैव चित्राभिज्ञापेन पूर्वोक्तपात्रो
वक्तव्य इत्यर्थः । गत्व चित्रायां निर्वाणं प्राप्तः ॥ १७० ॥

अथारिहनेमेश्चयवनम्—

तेणं कालेणं तेणं समणं अरहा अरिहनेमी, जे से वा-
साणं चउत्थे मासे सत्तमे पक्खे कच्चिअबहुले, तस्स एं
कच्चियबहुलस्म बारसीदिवसेणं अपराजिआओ महावि-
माणाओ बत्तीसं सागरोवमड्डिआओ अणंतरं चयं चइ-
त्ता इहेव जंबूद्वीवे दीवे भारहे वासे सोरियपुरे नगरे स-
मुद्विजयस्स रत्ने भारिआए सिवाए देवीए पुव्वरत्ता-
वरत्तकालसमयंसि जाव चित्ताहिं गव्वत्ताए वक्कंते स-
व्वं तहेव सुमिणंदसणदविणसंदहरणाइअं एत्थ जाणि-
यव्वं ॥ १७१ ॥

(तेणं कालेणं इत्यादि) तस्मिन् काले तस्मिन् समये अहं
अरिहनेमिः, योऽसौ वर्षाकालस्य चतुर्थो मासः सप्तमः पक्षः
कार्तिकस्य बहुलपक्षः, तस्य कार्तिकबहुलस्य द्वादशीदिवसे अ-
पराजितनामकाद् महाविमानाद् द्वाविंशत्सागरोपमाणि स्थि-
तिर्यत्र ईदृशात्-अनन्तरं चयवनं कृत्वा अस्मिन्नेव जम्बूद्वीपे
द्वीपे भरतकेत्रे सौर्यपुरे नगरे समुद्रविजयस्य राज्ञः भार्यायाः
शिवाया देव्याः कुक्षौ पूर्वापररात्रसमये मध्यरात्रौ यावत्
चित्रायां गर्भतया उत्पन्नः सर्वं तथैव स्वप्नदर्शनव्यसंदहरणा-
दिवर्णनमत्र प्रणितव्यम् ॥ १७१ ॥

अथ भगवतो जन्म, अपारिणयनं च—

तेणं कालेणं तेणं समणं अरहा अरिहनेमी, जे से
वासाणं पढमे मासे सुत्थे पक्खे सावणमुक्खे, तस्स एं
मावणमुद्धस्स पंचमीदिवसेणं नवएहं मासाणं बहुपामेपुत्ताणं
जाव चित्ताहिं नक्खत्तेणं चंदजोगमुवागएणं आरोगेगाऽऽ-
रोगं दारयं पयाया, जम्माणं समुद्विजयाजिज्ञावेणं नेयव्वं०

जाव तं होऊणं कुमारे अरिहनेमी नामेणं ॥

(तेणं कालेणं इत्यादि) तस्मिन्काले तस्मिन्समये अहं
अरिहनेमिः, योऽसौ वर्षाकालस्य प्रथमो मासः, द्वितीयः पक्षः
भाषणशुद्धः, तस्य भाषणशुद्धस्य पञ्चमीदिवसे नवसु मासेषु
बहुपरिपूर्णेषु सत्सु यावच्चित्रानक्षत्रे चन्द्रयोगमुपागते सति अ-
रोगा शिवा अरोगं दारकं प्रजाता । जन्मोत्सवः समुद्रविजया-
भिज्ञानेन ज्ञातव्यः, यावत् तस्माद्भवतु कुमारोऽरिहनेमिर्नाम्ना
कृत्वा, यस्माद् भगवति गर्भस्थे माताऽरिहर्त्तनमयं नेमिं चक्र-
धारां स्वप्नेऽप्राप्नोति, ततोऽरिहनेमिः, अकारस्य अमङ्गल-
परिहारायार्थं वाच्यं अरिहनेमिरिति । रिष्टशब्दो हि अमङ्गलवा-
चीति । कुमारस्तु अपरिणीतत्वात् । कल्प० ७ क० । उत्त० ।

अपारिणयनं तु एवम्-एकदा यौवनाजिमुलं नेमिं निरीक्ष्य
शिवा देवी समवदत्-‘वत्स । अनुमन्यस्व पाणिग्रहणं, पूर्य
चास्मन्मनोरथम् । स्वामी तु योग्यां कन्यां प्राप्य पारिण्यामीति
प्रत्युत्तरं ददौ । ततः पुनरेकदा कौतुकरादितोऽपि जगवान्
मित्रप्रेरितः संकीर्तमानः कृष्णायुधशास्त्रायामुपागमत् । तत्र कौतु-
कोत्सुकैर्मिश्रितोऽहो हृदये कुलालचक्रवच्चक्रं आमितवान्,
शङ्कं धनुर्दण्डालवन्नामितवान्, कौमोदकीं गदां यष्टिवज्रपाटि-
तवाण्, पाञ्चजन्यं शङ्खं च मुखे धृत्वा आपूरितवान् । तदा च-
“निर्मलयाऽऽज्ञानमूलं प्रजाति गजगणः खण्डयन् वेदममालां,
धावन्त्युद्धोष्य बन्धान् सपदि हरिदया मन्दुरायाः प्रणष्टाः ।
शब्दाद्वैतं समस्तं बधिरितमजवत् तत्पुंरं व्यग्रमुग्रं,
श्रीनेमेर्वक्त्रपद्मप्रकटितपवनैः पूरिते पाञ्चजन्ये ” ॥ १ ॥

तं तादृशं च शब्दं निशम्योत्पन्नः कोऽपि वैरीति व्याकुलचित्तः
केशवस्त्वरितमायुधशास्त्रायामागतः, दृष्ट्वा च नेमिं चकितो
निजनुजबलतुलनाय ‘आवाच्यां बलपरीक्षा क्रियते’ इति
नेमिं वदंस्तेन सह मल्लाक्काटके जगाम । श्रीनेमिराह-

“ अनुचितं ननु भूलुठनादिकं, सपदि बान्धवयुक्मिहावयोः ।
बलपरीक्षणकृद् भुजबाधनं, भवतु नान्यरणः खड्ग युज्यते ” ॥ १ ॥

ज्ञान्यां तथैव स्वीकृतम्—

“ कृष्णप्रसारितं बाहुं, नेमिर्नैत्रस्तमिव ।
मृणालदण्डमवच्छिद्य, वाहयामास लीलया ” ॥ १ ॥
शास्त्रानिमे नेमिजिनस्य बाहौ, ततः स शास्त्रासृगवद्विलस्रः ।
चक्रे निजं नाम हरिर्यथार्थ-मुचक्षिषाद्विगुणासितास्यः ” ॥ २ ॥
ततो महताऽपि पराक्रमेण नेमिजुजेऽवलिते सति विषमचित्तः
कृष्णो मम राज्यमेव सुखेन गृहीष्यतीति चिन्ताऽऽतुरः स्वचिस्ते
चिन्तयामास-

“ क्लिश्यन्ते केवलं स्पृहाः, सुधीस्तु फलमश्नुते ।
ममन्य शङ्करः सिन्धुं, रत्नान्यापुर्दिवौकसः ” ॥ १ ॥

अथवा—

“ क्लिश्यन्ते केवलं स्पृहाः, सुधीस्तु फलमश्नुते ।
दन्ता दलन्ति कष्टेन, जिह्वा गिलति बलिया ” ॥ १ ॥

ततो बलभक्तेन सहाऽऽलोचयति-किं विधास्ये, नेमिस्तु राज्य-
क्षिप्नुर्वन्तवांश्च ? तत आकाशवाणी प्रादुरभूत्-अहो हरे । पुरा
नेमिनाथेन कथितमासीद्-यद्युत द्वाविंशत्तीर्थकरो नेमिनामा
कुमार एव प्रव्रजिष्यतीति श्रुत्वा निश्चिन्तो निश्चयार्थं नेमिना
सह जलकोटो कर्णमन्तःपुरीपरिवृतः सरोऽन्तरे प्रविष्टः । तत्र
च-“ प्रणयतः परिगृह्य करे जिनं, हरिरवेशयदाद्यु सरोऽन्तरे ।

अरिष्टनेमि

तदनु शीघ्रमासिञ्चत नेमिनं, कनकशृङ्गजैर्धुसृणाविव्रैः ॥ १ ॥
तथा रुक्मिणीप्रमुखगोपिका अपि ज्ञापितवान्, यद्यं नेमिनः-
शङ्कं क्रीडया पाणिग्रहाभिमुखीकार्यः । ततश्च ता अपि-

“काश्चित् केसरसारनोरनिकरैराच्छोद्यन्ति प्रभुं,
काश्चिद् बन्धुरपुष्पकन्दुकजरैर्निगन्ति वक्त्रस्थले ।
काश्चित्पद्मकटाक्षद्वयविशिखैर्विन्दन्ति नमोक्तिभिः,
काश्चित्कामकलाविद्यासकुशला विस्मययाञ्चकिरे ॥ १ ॥

ततश्च-

“तावत्यः प्रमदाः सुगन्धिपयसा स्वर्णोदितशृङ्गीशं,
मृत्वा तज्जलनिर्भरैः पृथुतरैः कर्तुं प्रभुं व्याकुलम् ।
प्रवर्तन्त मिथो हसन्ति सततं क्रीडन्त्यसम्मानसा-
स्तावद्योमनि देवगीरिति समुद्रता भुता चाखिलैः ॥ २ ॥
मुग्धाः स्य प्रमदाः ! यतोऽमरगिरौ गीर्वाणनाथैश्चतु-
ष्पञ्चया योजनमानवकक्रुद्धरैः कुम्भैः सहस्राधिकैः ।
बाल्येऽपि स्नपितो य एष भगवान्नाभून्मनागाकुलः,
कर्तुं तस्य सुयज्ञतोऽपि किमहो ! युष्माभिरीक्ष्यते ?” ॥ ३ ॥
ततो नेमिरपि हरिं ताश्च सर्वां जलैराच्छोद्यति स्म, कमल-
पुष्पकन्दुकैस्ताडयति स्म, इत्यादि सविस्तरं जलक्रीडां कृत्वा
तदमागत्य नेमिं स्वर्णासने निवेश्य सर्वा अपि गोप्यः परिवे-
ष्ट्य स्थिताः । तत्र रुक्मिणी जगौ-

“निर्वाहकातरतथोद्भवे न यत्त्वं,
कन्यां तदेतद्विचारितमेव नेमे ! ।
भ्राता तवास्ति विदितः सुतरां समर्थो,
आशिशुन्मितसहस्रवधूर्विबोधा ॥ १ ॥

तथा सत्यभामाऽप्युवाच-

“शृणु जमुखयजिताः करपीडनं,
विदधिरे दधिरे च महीशताम् ।
बुल्लजिरे विषयांश्च बहून् सुताम्,
सुषुविरे शिवमप्यथ लेभिरे ॥ २ ॥
त्वमसि किन्तु नवोऽथ शिवंगमी,
मृशमरिष्टकुमार ! विचारय ।
कलय देवर ! चारुगृहस्थतां,
रचय बन्धुमनःसु च सुस्थताम् ॥ ३ ॥
अथ जगाद् च जाम्बवती जवात्,
शृणु पुरा हरिवंशविज्ञपणम् ।
स मुनिसुवततीर्थपतिर्युद्धी,
शिवमगादिह जातसुतोऽपि हि ॥ ४ ॥
पश्चादतीति समुवाच विना वधूर्ती,
शोभा न काचन नरस्य भवत्यवश्यम् ।
नो केवलस्य पुरुषस्य करोति कोऽपि,
विश्वासमेव विष्ट एव भवेद्भावेः ॥ ५ ॥

गान्धारी जगौ-

“सज्जन्ययात्राशृजसङ्गसार्थ-
पर्वोत्सवा वैश्वविवादकृत्यम् ॥
बचानिकापुङ्गवपर्वदश्च,
शोजन्त पतानि विनाऽङ्गनां नो” ॥ ६ ॥

गौर्युवाच-

“अज्ञानभाजः किल पक्षिणोऽपि,
क्षितौ परिभ्रम्य वसन्ति सायम् ।
नीमे स्वकान्तासहिताः सुखेन,

ततोऽपि किं देवर ! मूढदृक् त्वम्” ॥ ७ ॥

ब्रह्मणाऽप्युवाच-

“स्नानादिसर्वाङ्गपरिक्वियायां,
विचक्षणः प्रीतिरसामिरामः ।
विस्मयपात्रं विधुरे सहायः,
कोऽन्यो जवेन्नूनमृते प्रियायाः” ॥ ८ ॥

सुसीमाऽप्युवाचीत-

“विना प्रियां को गृहमागतानां,
प्राधूर्णकानां मुनिसत्तमानाम् ॥
करोति पूजाप्रतिपत्तिमन्यः,
कथं च शोभां लभते मनुष्यः ?” ॥ ९ ॥

एवमन्यासामपि गोपाङ्गनानां वाचोयुक्त्या यदूनामाग्रहाच्च
मौनाववत्स्मितमपि स्मिताननं जिनं निरीक्ष्य, “अनिषिद्धमनुम-
तम्” इति न्यायाद् नेमिना पाणिग्रहणं स्वीकृतमिति तामिर्बाह-
मुद्घोषितम्, तथैव जनोक्तिरिति । ततः कृष्णेनोग्रसेनपुत्री रा-
जीमती मारिता, लग्नं पृष्टं, क्रोष्टिकनामा ज्योतिर्विव्रा प्राह-

“वर्षासु शुभकार्याणि, नान्यान्यपि समाचरेत् ।
गृहिणां मुख्यकार्यस्य, विवाहस्य तु का कथा ? ॥ १ ॥
समुद्रस्तं वभाषेऽथ, कालक्षेपोऽत्र नादति ।
नेमिः कथञ्चित् कृष्णेन, विवाहाय प्रवर्तितः ॥ २ ॥
मा भूद्विवाहप्रत्यूहो, नेदीयस्तदिनं वद ॥
आवणे मासि तेनोका, ततः षष्ठी समुज्ज्वला” ॥ ३ ॥

चञ्चितश्च श्रीनेमिकुमारः स्फारशृङ्गारः प्रजाप्रमोदकरो रथा-
रुदो धृताऽस्तपत्रसारः श्रीसमुद्रविजयादिदशार्हकेशवबलमद्रा-
दिविशिष्टपरिवारः शिवादेशीप्रमुखप्रमदाजगीयमानधवलमङ्गल-
विस्तरः पाणिग्रहणाय अग्रतो गच्छंश्च वीक्ष्य सारार्थं प्रति-
कस्येदं कृतमङ्गलमरं धवलमन्दिरम् ? इति पृष्टवान् । ततः सोऽङ्गु-
ल्यग्रेण दर्शयन् इति जगाद्-“उग्रसेननृपस्य तव अवशुरस्याय
प्रासाद इति, इमे च तव भार्याया राजीमत्याः सख्यौ चन्द्रान-
ना-मृगलोचनाभिधाने मिथो वार्तयतः । तत्र मृगलोचना वि-
लोकाय चन्द्राननां प्राऽह-हे चन्द्रानने ! स्त्रीवर्गे एका राजीमत्ये-
व वर्णेनीया, यस्या अयमेतादृशो वरः पार्थिवे प्रदीप्यति । चन्द्र-
वदनाऽपि मृगलोचनामाह-

“राजीमतीमद्भुतरूपरस्यां, निर्माय धाताऽपि यदीदृशेन ॥

चरेण नो योजयति प्रतिष्ठां, व्रमेत विज्ञानविचक्षणः कामः ?” ॥ १ ॥

इतश्च तूर्यशब्दमाकर्ण्य मातृगृहाद् राजीमती सखीमन्ये प्राप्ता
हे सख्यौ ! भवतीभ्यामेव साऽम्बरमागच्छन्नापि वरो विलोक्य-
ते, अहमपि विलोकयितुं न लभेयमिति बलासदन्तरे स्थित्वा
नेमिमालोक्य साश्चर्यं चिन्तयति स्म-

“किं पातालकुमारः ? किं वा मकरध्वजः सुरेन्द्रः किम् ? ॥

किं वा मम पुण्यानां, प्राग्भारो मूर्तिमानेषः ? ॥ १ ॥

तस्य विधातुः करयो-रात्मानं न्युञ्जन् करोमि मुदा ।

येनैव वरो विदितः, सौभाग्यप्रभृतिशुणराशिः” ॥ २ ॥

मृगलोचना राजीमत्यभिप्रायं परिज्ञाय सप्रीतिहासं-हे
सखि ! चन्द्रानने ! समग्रगुणसम्पूर्णोऽपि अस्मिन् वरे एकं दूषणं
अस्त्येव, परं वरार्थिन्या राजीमत्यां शूरावल्यां वक्तुं न शक्य-
ते । चन्द्राननाऽपि-हे सखि ! मृगलोचने ! मयाऽपि तद् ज्ञातं,
परं साम्प्रतं मौनमेवाचरणीयम् । राजीमत्यपि त्रपया मध्यस्थ-
तां दर्शयन्ती-हे सख्यौ ! यस्याः कस्या अपि श्रुतवान्नुतभा-
भ्यधन्यायाः कन्याया अयं वरो जवतु, परं सर्वगुणसुन्दरेऽस्मि-

न वरे दूषणं तु दुग्धमध्यात् पूतरकर्षणप्रायमसम्भाध्यमेव ।
तदनु ताभ्यां सविनोदं कथितम्-ओ राजीमति ! वरः प्रथमं
गौरो विभोक्तयते, अपरे गुणास्तु परिचये सति ज्ञायन्ते । तन्नैरत्वं
तु कज्जलानुकारमेवास्मिन् दृश्यते । राजीमती सेष्यै सख्यौ प्र-
त्याह-अद्य पावत युवां चतुरे इति मम भ्रमोऽभवत्, साम्प्रतं तु स
भग्नः । यत् सकलगुणकारणं इयामत्वं दूषणमपि दूषणतया
प्रकथितम्, शृणुतं तावत् सावधानीभूय भवत्यौ इयामत्वे श्या-
मवस्त्वाश्रयणे च गुणान्, केवलगौरत्वे दोषांश्च । तथाहि-
“जू१ चित्तवह्नि२ अगुरु ३, कत्पूरी ४ घण ५ कर्णीणिगा ६ केसा ७,
कसवट्ट ८ मसी ९ रयणी १०, कसिणा ११ अणुगुणफला ” ॥ १ ॥
इति कृष्णत्वे गुणाः ।

“कपूरे अंगारो १, चंदे चिंधं २ कर्णीणिगा नयणे ३ ।
युजे मरियं ४ चित्ते, रेहा ५ कसिणा वि गुणहेतु ” ॥ २ ॥
इति कृष्णवस्त्वाश्रयणे गुणाः ।

“खारं स्रवणं १ दहिणं, हिमं च २ अङ्गोरविम्वहो रोगी ३ ।
परवसगुणो अचुक्षो, केवलगौरत्वे ५वगुणा ” ॥ ४ ॥

एवं परस्परं तासां जल्पे जायमाने श्रीनेमिः पशूनामात्स्वत्वं
भुत्वा साक्षेयम-हे सारथे ! कोऽयं दारुणः स्वरः ? सारथिः प्राह-
युष्माकं विवाहे भोजनकृते समुदायीकृतपशूनामयं स्वरः, इत्युक्ते
स्वामी चिन्तयति स्म । धिक्विवाहोत्सवं, यत्रानुत्सवोऽमीषां जी-
वानाम् । इत्यर्थ-“ इह्ली सहिओ ! किं मे दाहिणं चकलु
परिणुडइ ? त्ति ” वदन्ती राजीमतीं प्रति सख्यौ प्रतिहतमम-
ङ्गलम्, इत्युक्त्वा धुत्कारं कुरुतः । नेमिस्तु हे सारथे ! रथमितो
निवर्त्तय । अत्रान्तरे नेमिं पश्यन्नेको हरिणः स्वग्रीवया हरिणी-
ग्रीवां पिधाय स्थितः । “ अत्र कविघटना ”-स्वामिनं निरीक्ष्य
हरिणो ब्रूते-

“ मा पहरसु मा पहरसु, पयं मह हियथहरिणि हरिणि ।
सामी ! अहं मरणं, वि दुस्सहो पियतमाविरहो ” ॥ १ ॥
हरिणी नेमिमुखं निभाल्य हरिणं प्रति ब्रूते-
“ पसो पसअवयणो, तिहुयणसामी अकारणं बंधू ।
तवियणवेसु वल्लह !, रक्खत्थं सव्वजीवाणं ” ॥ २ ॥
हरिणोऽपि पत्नीप्रेरितो नेमिं ब्रूते-

“ निजभरणनीरपाणं, अरणतणभक्खणं च वणवासो ।
अम्हाण निरवराहा-ण जीवियं रक्ख रक्ख पढो ! ” ॥ ३ ॥
एवं सर्वेऽपि पशवः स्वामिनं विरूपयन्ति । तावत्स्वामी बभाषे-
भोः पशुरक्काः ! मुञ्चत मुञ्चत इमान् पशून्, नाहं विवाहं क-
रिष्ये । पशुरक्काः श्रीनेमिवचसा पशून्मुञ्चन्ति स्म । सारथिरपि
रथं निवर्त्तयति स्म । अत्र कविः-

“ हेतुरिन्दोः कलङ्गे यो, विरहे रामसीतयोः ।
नेमे राजीमतीत्यागे, कुरङ्गः सत्यमेव सः ” ॥ १ ॥ इति ।
समुद्रविजयशिवाविजयशिवादेवीप्रमुखाजनास्तु शीघ्रमेव
रथं स्खलयन्ति स्म । शिवा च सवाणं ब्रूते-

“ पत्थेमि जणणिबल्लह-वल्ल ! तुमं पढमपत्थणं किं पि ।
काऊण पाणिगहणं, मह वसे निअवहुवयणं ” ॥ १ ॥
नेमिराह-

“ मुञ्चाग्रहमिमं मात !-मांनुषीषु न मे मनः ।
मुक्तिस्त्रीसङ्गमोत्कण्ठ-भकुलमवतिष्ठते ” ॥ १ ॥

यतः-

“ या रागिणि विरागिण्य-स्ताः स्त्रियः को निषेवते ? ।

अतोऽहं कामये मुक्तिं, या विरागिणि रागिणी ” ॥ १ ॥
इत्यादि ।

राजीमती-हा देव ! किमुपस्थितमित्युक्त्वा मूर्च्छां प्राप्ता, स-
खीभ्यां चन्दनद्वैराभवासिता कथमपि लब्धसंज्ञा सवाणं
गाढस्वरेण प्राह-

“ हा जायवकुलदिणयर !, हा निरुवमनाण ! हा जगसरण ! ।
हा करुणायर ! सामी !, मं मुण्णं कहं चसिओ ? ” ॥ १ ॥
“ हा हिअय धिछ ! निदुर !, अज्जवि निह्ज्ज ! जीविअं वहसि ।
अकत्थ बकराओ, जइ नाहो अत्थओ जाओ ” ॥ २ ॥

पुनर्निःश्वस्य सोपास्यमानं जगाह-

“ जइ सयलसिद्धलुत्ता-इ मुसिगणिआइ धुत्त ! रत्तोऽसि ।
ता एवं परिणयणा-रंभेण विरुविआ किमइ ? ” ॥ ३ ॥

सख्यौ सरोषम्-

“ लोअपसिद्धी वत्तमी, सदिए इक्क सुयिज्ज ।
सरत्तं विरत्तं सामल्लं, चुक्किअ विही करिज्ज ” ॥ १ ॥
पिम्मरहिअम्मि पिअसहि ! पअम्मि वि किं करेसि पिअभावं ? ।
पिम्मपरं किं पि वरं, अज्जयरं ते करिस्सामो ” ॥ २ ॥
राजीमती कर्णौ पिधाय हा ! अत्राद्यं किं श्रावयथः-
“ जइ कहं वि पच्छिमाय, वदं पायेइ दिणयरो तइ वि ।
मुण्ण नेमिनाहं, करेमि नाहं वरं अज्ज ” ॥ १ ॥

पुनरपि नेमिनं प्रति-

“ वत्तेअरिच्छाधिकमेव दत्ते, त्वं याचकेभ्यो गृहमागतेभ्यः ।
मयाऽर्थयन्त्या जगतामधीश !, हस्तोऽपि हस्तोपरि नैव लब्धः ॥ २ ॥

अथ विरक्ता राजीमती प्राह-

“ जइ वि हु एअस्स करो, मज्झ करे नो आसि, परिणयणे ।
तह वि सिरे मह सुखिअ, दिक्खासमए करो होही ” ॥ ३ ॥
अथ नेमिनं सपरिकरः समुद्रविजयो जगौ-
“ नाजेवाद्याः कृतोद्वादाः, मुक्तिं जग्मुर्जिनेश्वराः ।
ततोऽप्युच्चैः पदं ते स्यात्, कुमारब्रह्मचारिणः ॥ १ ॥
नेमिराह-हे तात ! कीणभोगकर्मोऽहमास्मि । किञ्च-
“ एकस्त्रीसंग्रहेऽनन्त-जन्तुसंघातघातके ।
जवतां जवतान्तेऽस्मिन्, विवाहे कोऽयमामहः ? ” ॥ १ ॥

अत्र कविः-

“ मन्येऽङ्गनविरक्तः, परिणयनमिषेण नेमिरागत्य ।
राजीमतीं पूर्वभव-प्रेम्णा समकेतयन्मुक्त्यै ” ॥ १ ॥

कुमारावस्थावासः-

अरहा अरिहनेमिं दक्षेऽ जाव तिन्नि वाससया-
इं कुमारे अगारवासमज्जे वसित्ता पुणरवि बोमंतिपहिं
सव्वं तं चेव भाणियव्वं जाव दाणं दाइयाणं परि-
भाइत्ता ॥

अहं अरिहनेमिः दक्षः, यावत् श्रीणि वर्षशतानि कुमारः सन्
गृहस्थावस्थामध्ये उपित्वा पुनरपि लोकांतिकैरित्यादि सर्वं
तदेव पूर्वोक्तं सजितव्यम् । लोकांतिका देवा यथा-“ जय नि-
जितकन्दर्प !, जन्तुजाताभयप्रद ! । नित्योत्सवावतारार्थं, नाथ !
तीर्थं प्रवर्त्तय ” ॥ १ ॥ इति स्वामिनं प्रोच्य स्वामी चार्त्ति-
कदानानन्तरं त्रिभुवनमानन्दयिष्यतीति समुद्रविजयादीन् प्रो-
त्साहयन्ति स्म । ततः सर्वेऽपि सन्तुष्टाः । दानविधिस्तु श्रीवी-
रवद् ज्ञेयः ॥ १७२ ॥ कल्प ७ कृ० । स० ।

अथ निष्कमणम्-

जे से वासाणं पढमे मासे दुबे पक्खे सावणमुद्धे, तस्स णं सावणमुद्धस्स उट्ठीपक्खेणं पुव्वहहकात्तममयंसि उ-
त्तरकुराए सीयाए सदेवमणुआसुराए परिसाए समणुग-
म्ममाणे० जाव बारवईए मज्झं मज्झेणं निगगच्छइ । निग-
च्छइत्ता जेणेव रेवयए उज्जाणे तेणेव उयागच्छइ । उ-
यागच्छइत्ता असोगवरपायवस्स अहे सीयं उवेइ । ठावेइत्ता
सीयाओ पच्चोरुइइ । पच्चोरुइत्ता सयमेव आभरणमङ्गालं-
कारं ओमुयइ । ओमुयइत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं झोयं कोइ । क-
रेइत्ता बड्डेणं जत्तेणं अपाणएणं चित्ताहिं नक्खत्तेणं जो-
गमुवागएणं एणं देवदूतमादाय एणेणं पुरिससहस्सेणं स-
द्धिं मुंहे भविता आगाराओ अणगारियं पव्वइए ॥ १७३ ॥
(जे से वासाणं पढमे इत्यादि) योऽसौ वर्षाकालस्य प्रथमो मासो
द्वितीयः पक्षः-आवणस्य शुक्लः पक्षः । तस्य आवणशुक्लस्य षष्ठीवि-
चसे पूर्वाह्नकालसमये उत्तरकुरायां शिबिकायां स्थितो देवम-
नुष्यासुरसहितया पर्षदा समनुगम्यमानो यावद् द्वारवत्या
नगर्यां मध्यभागे निर्गच्छति । निर्गत्य यत्रैव रैवतकमुद्यानं तत्रैव
उपागच्छति । उपागत्य अशोकनामवृक्षस्य अधस्तात् शिबिकां
स्थापयति । संस्थाप्य शिबिकातः प्रत्यघतरति । प्रत्यघतीर्य स्वयमे-
व आभरणमालयालङ्कारान् अवमुञ्चति, अवमुच्य स्वयमेव पञ्चमौ-
ष्टिकं लोचं करोति । कृत्वा च षष्ठेन भक्तेन अपानकेन जलरहितेन
चित्रायां नक्षत्रे चन्द्रयोगमुपागते सति एकं देवदूतं गृहीत्वा
एकेन पुरुषाणां सहस्रेण सार्धं मुणो भूत्वा प्रहुरगाराभिष्क-
म्य साधुतां प्रतिपन्नः ॥ १७३ ॥ कल्प० ७ क० । स० ।

अथ केवलतोपादः-

अरहा अरिहनेमी चउपपन्नं राइंदियाइं निबं वोसड्डकाए
तं चेव सव्वं० जाव पणपसगस्स राइंदियस्स अंतरा वट्टमा-
णस्स जे से वासाणं तच्चे मासे पंचमे पक्खे आसोयबहु-
लो, तस्स णं आसोयबहुलस्स पवरसीपक्खेणं दिवसस्स
पच्छिमे जाए उज्जित्तसेल्लसिहरे वेयसस्स पायवस्स अहे
अड्डमेणं जत्तेणं अपाणएणं चित्ताहिं नक्खत्तेणं जोगमु-
वागएणं जाणंतरियाए वट्टमाणस्स अणंतं० जाव जाण-
माणे पासमाणे विहरइ ॥ १७४ ॥

(अरहा अरिहनेमी इत्यादि) अर्हन् अरिहनेमिः चतु-
ष्पञ्चाशत् अहोरात्राद् यावद् नित्यं व्युत्सृष्टकायः तदेव-पूर्वोक्तं
सर्वं वाच्यं यावत् पञ्चपञ्चाशत्तमस्य अहोरात्रस्य अन्तरा
वर्तमानस्य योऽसौ वर्षाकालस्य तृतीयो मासः, पञ्चमः पक्षः-
आश्विनस्य कृष्णपक्षः, तस्य आश्विनबहुलस्य पञ्चदशे दि-
वसे दिवसस्य पश्चिमे भागे सज्जयन्तनामहौलस्य शिख-
रे वेनसनामवृक्षस्य अधस्तात् अष्टमेन भक्तेन अपानकेन ज-
लरहितेन चित्रायां नक्षत्रे चन्द्रयोगमुपागते सति शुक्ल-
ध्यानस्य मध्यभागे वर्तमानस्य प्रजोरनन्तं केवलज्ञानं स-
मुत्पन्नं यावत् सर्वज्ञायाद् जानन् पश्यञ्च विहरति, तत्र
केवलज्ञानं रैवतकस्थे सहस्राध्वणे समुत्पेदे, ततः प्रधान-
पालको विष्णोर्व्यजिह्वपत् । विष्णुरपि महर्क्षा जगव-

स्तं बन्दिदुमाययौ । राजीमत्यपि तत्रागता । अथ प्रभोर्देश-
नां निशम्य वरदत्तनृपः सहस्रद्वयनृपयुतो व्रतमावदे । ह-
रिणा च राजीमत्याः स्नेहकारणे पृष्टे प्रहृष्टनवतीजवादा-
रभ्य तया सह स्वस्य नवभवसम्बन्धमाचष्टे । तथाहि-प्रथ-
मे भवेऽहं धननामा राजपुत्रः, तदेयं धनवती नाम्नी म-
त्यस्मी अज्ञात् १ । ततो द्वितीये भवे प्रथमे देवलोके आर्वा
देवदेव्यौ २ । ततस्तृतीये भवेऽहं चित्रगतिनामा विद्याधरः,
तदेयं रत्नवती मत्यस्मी ३ । ततश्चतुर्थे भवे चतुर्थे कल्पे द्वा-
वपि देवौ ४ । पञ्चमे भवेऽहं अपराजितराजा, एषा प्रिय-
तमा राज्ञी ५ । षष्ठे एकादशे कल्पे द्वावपि देवौ ६ । स-
प्तमेऽहं शङ्खो नाम राजा, एषा तु यशोमती राज्ञी ७ । अ-
ष्टमेऽपराजिते द्वावपि देवौ ८ । नवमेऽहमयम्, एषा राजीम-
ती ९ । ततः प्रहुरन्यत्र विहृत्य क्रमात्पुनरपि रैवतके सम-
धास्रत् । अनेकराजकन्यापरिवृता राजीमती तदा रथनेमि-
श्च प्रहृष्टाभ्यै दीक्षां जगृहतुः । अन्यथा च राजीमती प्रहृष्टं न-
न्तुं प्रतिव्रजन्ती मार्गे वृष्ट्या बाधिता । एकां च गुहां प्राविशत् ।
तस्यां च गुहायां पूर्वं प्रविष्टं रथनेमिमज्जानती सा किल आनि-
वस्त्राणि शोषयितुं परितश्चिक्षेप । ततश्च तामपहसितविदश-
तस्त्रीरामणीयकां साक्षात् कामरमणीमिव रमणीयां तथा
विधसानां निरीक्ष्य आतुर्वैरादिव मद्यनेन मर्मणि इतः कुलल-
ज्जामुत्सृज्य धीरतामवधीर्य रथनेमिस्तां जगाद-

“अयि ! सुन्दरि ! किं देहः, शोष्यते तपसा त्वया ? ।

सर्वाङ्गभोगसंयोग-योग्यः सौभाग्यशेवधिः ॥ १ ॥

आगच्छ स्वेच्छया मदे !, कुर्वहे सफलं जनुः ॥

आवामुभावपि प्रान्ते, चरिष्यावस्तपोविधिम् ” ॥ २ ॥

ततश्च महासती तदाकर्ण्य तं दृष्ट्वा च धृताद्भुतधैर्या न प्रत्युवाच-

‘महानुभाव ! कोऽयं ते-ऽजिलाषो नरकाध्वनि ।

सर्वे सायद्यमुत्सृज्य, पुनर्वाञ्छन् लज्जसे ॥ १ ॥

अगन्धनकुले जाता-स्तिर्यञ्चो ये नृजङ्गमाः ।

तेऽपि नो वान्तमिच्छन्ति, त्वं नीचः किं ततोऽप्यसि ? ” ॥ २ ॥

इत्यादिवाक्यैः प्रतिबोधितः श्रीनेमिपार्श्वे तद्दुःखीर्णमात्रोच्य

तपस्तप्त्वा मुक्तिं जगाम । राजीमत्यपि दीक्षामाराध्य शिवश-

य्यामाकृदा, चिरप्रार्थितं शाश्वतिकं श्रीनेमिसंयोगमवाप । यदाह-

“छुप्रस्था वत्सरं स्थित्वा, गेहे वर्षचतुःशतीम् ।

पञ्चवर्षशतीं राजी, ययौ केवलिनी शिवम् ” ॥ १ ॥ १७४ ॥

(कृष्णाम्रमहिषीप्रवाजनाम् ‘अगमहिती’ शब्देऽस्मिन्नेव प्रागे

१७४ पृष्ठे उक्तम्)

अथ गणादिसंपत्-

अरहओ णं अरिहनेमिस्स अट्टारस गणा

अट्टारस गणहरा हुत्था ॥ १७५ ॥

(अरहओ णं अरिहनेमिस्स स्ति) अर्हतोऽरिहनेमेरहृद्दश
गणाः, अष्टादश गणधराश्च अभवन् ॥ १७५ ॥ कल्प० ७ क० ।

अथ भ्रमणभ्रमणीसंपत्-

अरहओ णं अरिहनेमिस्स वरदत्तपासुकराओ अट्टारस

समणसाहस्सीओ उक्कोसिया समणसंपया हुत्था ॥ १७६ ॥

(अरहओ णं अरिहनेमिस्सेत्यादि) अर्हतोऽरिहनेमेः वरदत्तप्र-
मुखाणि अष्टादश भ्रमणानां सहस्राणि, उत्कृष्टा पतावती भ्रम-
णसम्पदा अभवत् ॥ १७६ ॥

अरहओ एं अरिहनेमिस्स अज्जविस्वणीपामुक्खाओ चत्तालीसं अज्जियासाहस्सीओ उक्कोसिया अज्जिया सं-
पया हुत्था ॥ १७७ ॥

(अरहओ एं अरिहनेमिस्स) अर्हतोऽरिहनेमेः, आर्ययक्षि-
णीप्रमुखाणि चत्वारिंशत् आर्यासहस्राणि उत्कृष्टा एतावती
आर्यासम्पदा अभवत् ॥ १७७ ॥ कल्प० ७ क० । स० । आ० चू० ।

अथ आचकसंपत्-

अरहओ एं अरिहनेमिस्स नंदपामुक्खाणं समणोवास-
गाणं एगासयसाहस्सी अऊणत्तरिं च सहस्सा उक्कोसिया
समणोवासगाणं संपया हुत्था ॥ १७८ ॥

(अरहओ एं अरिहनेमिस्सेत्यादि) अर्हतोऽरिहनेमेः, नन्दप्र-
मुखाणां आचकाणामेको लक्ष एकोनसप्ततिश्च सहस्राः, उत्कृष्टा
एतावती आचकाणां सम्पदा अभवत् ॥ १७८ ॥

अरहओ एं अरिहनेमिस्स महासुव्वयापामुक्खाणं सम-
णोवासियाणं तिन्नि सयसाहस्सीओ उक्कीसं च सहस्सा
उक्कोसिया समणोवासयाणं संपया हुत्था ॥ १७९ ॥

(अरहओ एं अरिहनेमिस्स) अर्हतोऽरिहनेमेः महासुव्वता-
प्रमुखाणां आचकाणां त्रयो लक्षाः षट्त्रिंशत्सहस्रा उत्कृष्टा ए-
तावती आचकाणां सम्पदा अभवत् ॥ १७९ ॥

अथ चतुर्दशपूर्वणाम्-

अरहओ एं अरिहनेमिस्स चत्तारि सया चउदसपुव्वीणं
अजिणाणं जिणसंकासाणं जाव संपया हुत्था ॥

अर्हतोऽरिहनेमेऽश्वत्वारि शतानि चतुर्दशपूर्वणाम्, अकेयलिना-
मपि केवलितुल्यानां यावत् सम्पदा अभवत् । कल्प० ७ क० ।

अथावधिज्ञान्यादि-

पन्नरससया ओहिनाणीणं पण्णरससया केवलनाणीणं
पन्नरससया वेउव्वियाणं दससया विउलमईणं ॥

पञ्चदश शतानि अवधिज्ञानिनां सम्पदा अभवत्, पञ्चदश
शतानि केवलज्ञानिनां संपदा अभवत्, पञ्चदश शतानि वै-
क्यिद्विधिमतां संपदा अभवत्, दश शतानि विपुलमतीनां संप-
दा अभवत् । कल्प० ७ क० ।

“ अरहो एं अरिहनेमिस्स अउसया वाईणं सदेवमसुयासु-
राए परिसाए चाए अपराजियाणं उक्कोसिया वाइसंपया
होत्था ” । स्था० ८ ग० । स० ।

अनुत्तरोपपातिकानाम्-

सोलससया अणुत्तरोववाइयाणं, पन्नरस समणसया सिद्धा,
तीसं अज्जियासयाइ सिद्धाई ॥ १८० ॥

षोडशशतानि अनुत्तरोपपातिनां संपदा अभवत्, पञ्चदश अ-
मणानां शतानि सिद्धानि, त्रिंशत् आर्याशतानि सिद्धानि ॥ १८० ॥
कल्प० ७ क० ।

अथान्तकृद्भूमिः-

अरहओ एं अरिहनेमिस्स दुविहा अंतगमज्जूमी हुत्था । तं
जहा-जुगंतगडज्जूमी य, परियायंतगडज्जूमी य० जाव अट्ट-
माओ पुरिसजुगाओ जुगंतगडज्जूमी, दुवासपरिआए अंतम-
कासी ॥ १८१ ॥

(अरहओ अरिहनेमिस्सेत्यादि) अर्हतोऽरिहनेमेः द्विविधा
अन्तकृद्भूमिर्वा अभवत् । तद्यथा-युगान्तकृद्भूमिः, पर्यायान्तकृ-
द्भूमिश्च । यावत्; इदमग्रे योज्यम्-अष्टमं पुरुषयुगं पट्टधरं यु-
गान्तकृद्भूमिरासीत्, द्विवर्षपर्याये जाते कोऽपि अन्तमकार्यो-
त्त ॥ १८१ ॥ कल्प० ७ क० । स्था० ।

अथ भगवत आगुः-

तेणं कालेणं तेणं समएणं अरहा आरिहनेमी तिन्नि
वाससयाइ कुमारवासमज्जे वसित्ता, चउप्पन्नं राई-
दियाइ उउमत्थपरिआयं पाउणिच्चा, देसणाइ सत्तवासस-
याइ केवलिपरिआयं पाउणिच्चा, पडिप्पुन्नाइ सत्तवासस-
याइ सामन्नपरिआयं पाउणिच्चा, एणं वाससहस्सं सव्वा-
उअं पालइत्ता, खीणे वेयणिज्जा उपनामगुत्ते इमीसे
ओसप्पिणीए दसमसुसमाए बहुविइकंताए, जे से गिम्हाणं
चउत्थे मासे अउमे पक्खे आसादमुद्धे, तस्स एं आसाद-
मुद्धस्स अट्टमीपक्खेणं उप्पि उज्जितसेलसिहरंसि पंचविं
उक्कीसेहिं अणगारसएहिं सार्द्धं मासिप्पणं जत्तेणं अपाण-
एणं चित्तानक्खत्तेणं जोगमुवागएणं पुव्वरत्तावरत्तकादस-
मयंसि नेसजिए कादगएणं जाव सव्वदुक्खपहीणे ॥ १८२ ॥

[तेणं कालेणं इत्यादि] तस्मिन् काले तस्मिन् समये अर्हन्
अरिहनेमिः त्रीणि वर्षशतानि कुमारवस्थायाम् स्थित्वा चतुष्प-
ञ्चाशदहोरात्रान् उग्रस्थपर्यायं पाठयित्वा, किञ्चिद्भूतानि
सप्तवर्षशतानि केवलिपर्यायं पाठयित्वा, प्रतिपूर्णाणि सप्तवर्ष-
शतानि चारित्र्यपर्यायं पाठयित्वा, एकं वर्षसहस्रं सर्वभूतैः पाठ-
यित्वा, क्षीणेषु सत्सु वेदनीयायुर्नामगोत्रेषु कर्मसु अस्यामेव
अवसर्पिण्यां दुष्पमसुषमनामके चतुर्थेऽरके बहुव्यतिक्रान्ते
सति, योऽसौ उष्णकालस्य चतुर्थो मासः अष्टमः पक्वः-आषा-
ढशुक्लः, तस्य आषाढशुक्लस्य अष्टमीदिवसे उपरि उज्जयन्तना-
मशैलशिखरस्य पञ्चभिः षट्त्रिंशद्युतैरनगरशतैः सार्द्धं मासिकेन
अनशनेन अपानकेन जलरहितेन, चित्रान्नक्रे चन्द्रयोगमुपाग-
ते सति पूर्वोपररात्रिसमये मध्यरात्रौ निषण्णः सन् कालगतः,
यावत् सर्वदुःखप्रक्षीणः ॥ १८२ ॥ इति ॥ कल्प० ७ क० । स० ।

अथ नेमिनिर्वाणात् कियता कालेन (प्रकृत)

पुस्तकलिखनादि जातमित्याह-

अरहओ एं अरिहनेमिस्स कालगयस्स जाव सव्वदु-
क्खपहीणस्स चउरासीइ वाससहस्साइ विइकंताइ पंचा-
सीइमस्स वाससयस्स नववाससयाइ विइकंताइ दसमस्स य
वाससयस्स अयं असीइमे संवच्छरे कादो गच्छइ ॥ १८३ ॥

अर्हतोऽरिहनेमेः कालगतस्य यावत् सर्वदुःखप्रक्षीणस्य चतु-
रशीतिवर्षसहस्राणि व्यतिक्रान्तानि, पञ्चाशीतितमस्य वर्षसह-
स्रस्यापि नव वर्षशतानि व्यतिक्रान्तानि, दशमस्य च वर्षशतस्य
अयं अशीतितमः संवत्सरः कालो गच्छति ॥ १८३ ॥ श्रीनेमिनि-
र्वाणात् चतुरशीत्या वर्षसहस्रैः श्रीविराजिर्वाणमज्जत्, श्रीपाश्व-
र्निर्वाणं तु वर्षाणां त्र्यशीत्या सहस्रैः सार्द्धं सप्तभिश्च शतैरभू-
दिति सुधिया ज्ञेयम् । कल्प० ७ क० । ती० ।

“ उज्जंतसेलसिद्धरे, दिक्का नाणं निस्सीद्धिया जस्स ।
ते धम्मचक्रवर्द्धि, अरिहनेमि नमस्सामि ” ॥१॥ अ० २ अधि० ।
(अरिहनेमिना राजीमतीपरित्यागः, तथा प्रव्रजितया कामा-
संरथनेमिप्रतिषेधश्च ‘रहनेमि’ शब्दे वक्ष्यते)
अण्हिलपट्टेने पूज्यमाने श्रीअरिहनेमिदेवे, ती० ।

तत् कथा चेयम्-

पणमिय अरिहनेमिं, अण्हिलपुरपट्टणावयंसस्स ।

बंजाणगच्छनिसिय-अरिहनेमिस्स किच्चिमो कप्पं ॥१॥

“पुर्वं किर सिरिकन्नज्जनयरे जक्खो नाम महद्धिसंपन्नो नेगमो
होत्था । सो अन्नया वाणिज्जकज्जे महया बहल्लसत्थेण कयाण-
गाणि गणैठण कन्नउज्जपडिबस्स कन्नज्जाहिवसुआए महणि-
गाए कंचुत्तिआसंवाधदिणं गुज्जरदेसें पट्टिओ, आधासिओ अ ।
कमेण लक्खारामे सरस्संइनईतमे पुर्वि अण्हिल्लवाडयपट्ट-
णनिवेसद्वाणं कारितं आसी । तत्थ सत्थं निवेसित्ता अत्थंतस्स
तस्स नेगमस्स पत्तो वासारत्तो । वरिसिउं पवत्ता जलहरा ।
अन्नया महवयमासे सो बहल्लसत्थो सव्वो वि कत्थ वि गओ, को
वि न जाणइ, सव्वत्थ गवेसाविओ न लब्धो । तओ सव्वस्स ना-
से इव अत्थंतचित्ताउरस्स तस्स रत्तीए आगया सुमिणंसि
भगवई अंभा देवी । जणिंयं च तीए-वच्च ! जगसि, सुवासि वा ?
जक्खेण पुत्तं-अम्मो ! कओ मे निहा ? जस्स बहल्लसत्थो सव्व-
स्सज्जओ विण्णज्जो । देवीए साहियं-भइ ! एयमि लक्खारामे अं-
बिलियाधूसस्स हिट्टे पडिमातिगं वट्टए । पुरिसतिगं कणावि-
त्ता तं गाहयव्वं । एगा पमिमा अरिहनेमिसामिणो, अवरा
सिरिपासनाहस्स, अंभा य अंबियादेवीए । जक्खेण वायरिअं-
तत्थ य अंबिलिआधूणाणं बाहुल्ले सो पपसेा कइ नायव्वो ? दे-
वीए जपिअं-धोउमयंमंरुल पुक्कप्पयंरं जत्थ पाससि, तं चेव ठा-
णं पमिमातिगस्स जाणिज्जासि । तम्मि पडिमातिगे पयमीकए पू-
इज्जंते अ तुज्ज बहल्ला सयमेव आगच्छिहिहि । पट्टाप तेण उट्टेक-
ण बलिवाहाणपुव्वं तहाकए पयमीहूआओ तिप्पि वि पडिमाओ ।
पूइयाओ विहिपुव्वं । कणमिसेण अतक्कियमेव आगया बहल्ला ।
संतुठो नेगमो । कमेणं कारिओ तत्थ पासओ । ठावियाओ
पमिमाओ ॥ अन्नया अरिहनेमि वासारत्ते अगगारगामाओ
अट्टारससयपट्टसाखियघरअहंक्रियाओ बंजाणगच्छमंडणसिरि-
जसोभइसूरिणो खंभाइतनयरोवरि विहरंता तत्थ आगया । सो-
गेहिं विन्नविअं-भगवं ! तिथं उल्लंघितं गंतुं न कप्पइ । पुरओ
तओ तेहिं सूरिहिं तत्थ ताओ पडिमाओ मग्गसिरपुत्तिमाए ध-
यारोवो महसवपुव्वं कओ । अज्जवि एइ धरिसं तम्मि चेव
दिट्ठो धयारोवो कीरइ । सो य धयारोवमहसवो चिकमाइआओ
पंचसुसणसु दुउत्तरेसु (५०२) वरिसाणं अइकंतेसु संबुत्तो । तओ
अट्टसणसु दुउत्तरेसु चिकमवासेसु (८०२) अण्हिल्लगोवाले प-
रिकिखयपपसे लक्खारामाणो पट्टणं चाउकडवंसमुत्ताहलेण
वणरायराइणा निवेसियं । तत्थ वणराया खमरायत्तअमवय-
रसीदरयणाइखसामंतसीइनामाणो सत्त चाउकडवंसरायणो
जाआओ । तथेव पुरे चालुकवंसे मूखरायचामुंमरायचल्लरायदु-
ल्लभरायमीमदेवकज्जयसिहदेवकुमारपालदेवजयदेववालमू-
लरायमीमदेवाभिहणा एगारस नरिदा । तओ वाधेलाअत्तए
लूणप्पसायवीरधवल्लसिहदेवअज्जुएदेवसारंगदेवकण्ठदेवा न-
रिदा संजाया । ततो अट्टावदीणसुरत्ताणाणं गुज्जरधरितीए
आणा पयट्ठा । सो अरिहनेमिसामी कोहंमीयपामिहारो अज्ज-
वि तहेव पूइजइ ति ” ॥

अरिहनेमिकल्पोऽयं, लिखितः श्रेयसेऽस्तु वः ।

मुखात् पुरा विदां श्रुत्वा, श्रीजिनप्रजसूरिभिः ॥ १ ॥ ती० २६
कल्प० । “दो तिथ्यगारा नीमुप्पलसमा वण्णेण पणत्ता । तं जहा-
मुणिसुव्वए चेव, अरिहनेमी चेव ” । स्था० २ ठा० ४ उ० ।

अरिह्ठा-अरिह्ठा-ली० । कच्छाधिजयहेत्रवर्त्तिराजधानीयुगले,
जं० ४ वक्क० । “ दो अरिह्ठाओ ” । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

अरिह्ठारि-अरिह्ठारि-पुं० । अरिह्ठारिख्यवृषभासुरमर्दके श्री-
कृष्णे, “अधृतिं देवकी चक्रे, पृष्ठाऽरिह्ठारिणा कृणात्” । आ० क० ।

अरिह्ठा-अरिह्ठा-ली० । सामान्यतः शत्रुनात्रे, ज० १ ए श० ।
५ उ० ।

अरिदमण-अरिदमन-पुं० । सप्ततितमे श्रीशृषजपुत्रे, कल्प० ७
क्ष० । वसन्तपुरराजनि, यस्य पत्न्याऽभयं दत्त्वा चौरा मोक्षितः ।
सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । (अस्य कथा-‘अभयपद्माण’ शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे ७०८ पृष्ठे दर्शिता) श्रीप्रभन्वोपकावके नृपे,
ध० २० ।

अरिहो-अव्य० । पादपूरणे, प्रा० २ पाद ।

अरिह-अर्शस्-न० । ‘हरस’ इति लोकप्रसिद्धे गुदाङ्कुरे
रोगे, तं० जी० । जं० । झा० । विपा० । उपा० । यद्बलेन वायु-
श्रेत्रं पुरीषं च प्रवर्त्तयते तासां गुदप्रविष्टानां शिराणां विघाते-
ऽशौ रोगो जवति । प्रव० २५२ द्वार ।

अरिसिद्ध-अर्शस्-त्रि० । अर्शोरुणे, “अरिसिद्धस्स व अरि-
सा, मा खुम्भं तेण बंधप कम्मणी” । नि० चू० २ उ० । अर्शो-
वतः पादतलदैर्बल्यादर्शोसि मा क्षुभ्येरन्निति कृत्वा क्रमणिके
असौ बध्नाति । धृ० ३ उ० ।

अरिह-अर्ह-धा०-पूजने, सक० । योग्यत्वे, अक० ज्वादि०
पर० सेट् । वाच० । “ ई-श्री-ही-हृस्न-क्रिया-दिष्ट्यास्वित् ”
८ । २ । १०४ । इति सूत्रेण संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनान्पूर्वं इकारः ।
अरिहइ-अर्हति । प्रा० २ पाद ।

अर्ह-त्रि० । योग्ये, सूत्र० १ धृ० ३ अ० २ उ० । स्था० । सक्क-
णोपेततयाऽऽचार्यपदयोग्ये, व्य० १० उ० । पूज्ये, विशेषे । प्रश-
स्ततया पूज्ये, स० ।

अरिहंत-अर्हंत-पुं० । अर्हन्त्यशोकाद्यष्टप्रकारां परमभक्तिपरसु-
शासुरविसरविरचितां जन्मान्तरमहालवालविरूढानवधवास-
नाज्जालाभिषिक्तपुण्यमहातरुक्कल्याणफलकल्पां महाप्रातिहार्य-
रूपां निखिलप्रतिपत्तिप्रकृयात् सिद्धिसौत्रशिखरारोहणं नेत्य-
र्हंतः । स्था० २ ठा० १ उ० । आच० । जं० । सूत्र० । अनु० ।
आ० म० । जी० । आ० चू० । विशेषे । आच० । तीर्थकस्तु,
आ० म० द्वि० ।

सम्प्रति प्राकृतशैल्या अनेकधाऽर्हच्छब्दनिरुक्तसंज्ञव
इति दर्शयन्नाह--

इंदियविसयकसाए, परीसहवेयणाए उवसगो ।

एए अरिणो हंता, अरिहंता तेण वुव्वंति ॥

इन्द्रियादयः पूर्ववत् । वेदना त्रिविधा-शारीरी, मानसी, उभ-
यक्या च । ‘एए अरिणो हंता’ इत्यत्र प्राकृतशैल्या क्खन्दसत्त्वा-
च्च विभक्तिव्यत्ययः । ततोऽयमर्थः-पतेषामरीणां हन्तारोऽर्हन्त

इति पृषोदरादित्वाद्विष्टरूपनिष्पत्तिः । स्यादेतत्, अनन्तरमाथा-
यामेत एवोक्ताः, पुनरप्यमीषामेवेहोपन्यासो न युक्तः । उच्यते
अनन्तरमाथायां तमस्कारादित्वहेतुत्वेनोक्ताः, इह पुनरभिधा-
निरुक्तिप्रतिपादनार्थ उपन्यासः ।

साम्प्रतं प्रकारान्तरतोऽरय आख्यायन्ते, ते चाष्टौ ज्ञानावर-
णादिसंज्ञाः सर्वसत्त्वानामव । तथाचाऽऽह-

अद्विविहं पि य कर्म, अरिहूयं होऽ सव्वजीवाणं ।
तं-कम्मपरीहंता, अरिहंता तेण वुचंति ॥

अष्टविधमष्टप्रकारम्, अपिशब्दादुत्तरप्रकृत्यपेक्षया अनेकप्र-
कारम् । चशब्दो भिन्नक्रमः, स चावधारणे । ज्ञानावरणादि कर्म-
व अरिभूतं शत्रुभूतं भवति सर्वजीवानां सत्त्वानाम्, अनवबोधो-
दिष्टुःखहेतुत्वात् । तत्कर्मादिरिहन्तारो यतः, तेनाहन्त उच्य-
न्ते । रूपनिष्पत्तिः प्राग्भवत् ।

अथवा-

अरिहंति वंदननमं-सणाणि अरिहंति पूयसकारं ।
सिद्धिगमणं च अरिहा, अरिहंता तेण वुचंति ॥

अहं-पूजायाम् । अहंन्ति वन्दननमस्करणे, तत्र वन्दनं शिर-
सा, नमस्करणं बाचा । तथा-अहंन्ति पूजासत्कारं, तत्र वस्त्र-
माल्यादिजन्या पूजा, अज्युत्थानादिसंभ्रमः सत्कारः । तथा-
सिध्यन्ति निष्ठितार्था भवन्त्यस्यां प्राणिनः सिद्धिः लोकान्तक्षेत्र-
लक्षणा । वक्ष्यति-“इह बोदिं चइत्ताणं, तत्थ गन्तूणं सिञ्जइ”
तन्मनं प्रति अहंन्तीत्यर्हाः योग्याः । “अच्” । ५ । १ । ४६ । इत्यच् ।
तेन कारणेनाहन्त उच्यन्ते । अहंन्तीत्यहन्तः ।

तथा-

देवासुरमणुपसु य, अरिहा पूया सुरुत्तमा जम्हा ।
अरिणो हंताऽरिहंता, अरिहंता तेण वुचंति ॥

देवासुरमनुजैभ्यः-“सुत्रे पञ्चम्यर्थे सप्तमी, प्राकृतत्वात्” पूजाम-
हन्ति प्राप्तुवन्ति । कुत इति चेत् ? अत आह-यस्मात्सुरोत्त-
मा उपचितसकलजनासाधारणपुण्यप्राग्भारतया समस्तदेवा-
सुरमनुजोत्तमाः, ततः पूजामष्टमहाप्रातिहार्यलक्षणमहंतीत्य-
हन्तः । इत्यमनेकधा त्वर्थमभिधाय पुनः सामान्यविशेषाभ्यामु-
पसंहरन्नाह-(अरिणो हंता इत्यादि) यतोऽरीणां हन्तारः, तथा-
रजो बध्यमानकं कम, तस्य रजसो यतो हन्तारः, तेनाहन्त उ-
च्यन्ते । “अरिहन्तारः” इति वा स्थितस्य अहन्त इति निष्पत्तिः
प्राग्भवत् । आ० म० द्वि० । ४० । न० । ओ० । सू० प्र० । आब० ।
अहंन् जैनानां परमपूज्यः । यो० वि० ।

“ अरुवीर्यं देसियत्तं, तहेव निज्जामया समुद्दिमि ।
उक्कायरक्खण्ण्डा, महगोवा तेण वुचंति ” ॥ विशेष० ।
रागदोसकसाप, य इंदियाणि य पंचवि परीसहे ।
उवसग्गे नामयंता, नमोऽरिहा तेण वुचंति ” ॥ विशेष० ।

आ० चू० । श्या० । (‘णमोक्कार’ शब्देऽस्य व्याख्या यथास्थानं च)
‘णमो अरिहंताणं जगवंताणं’ । अहंन्तो नामादिभेदाद्यनेकभेदाः,
‘ नाम-स्थापना-छव्य-भावतस्तन्म्यासः ’ इति वचनात् । तत्र
भावोपकारित्वेन भावाहंत्संपरिग्रहार्थमाह-भगवद्भूषणः । ४०
प्र० । “ अरिहंताणमवन्नं वदमाणे अरहंतपण्णसस ध-
म्मसस अवन्नं वदमाणे ” इत्यादि ‘ अवल्लवाय ’ शब्देऽ-
त्रैव ज्ञानेऽग्रे वक्ष्यते) (अहंदाशतना ‘ आसायणा ’ शब्दे

द्वितीयजगते ४७३ पृष्ठे द्रष्टव्या) “ अरिहंता लोमुत्तमा अ-
रिहंते सरणं पवज्जामि ” । आब० ४ अ० । (अहंन्तो
लोकोत्तमा इति ‘ चउसरणगमण ’ शब्दे वक्ष्यते) (उ-
पस्थोऽतीन्द्रियमर्थं न जानाति, तमेवाहंन् जानातीति वक्ष्यते
“ छउमत्थ ’ शब्दे) (अहंन्त एव सर्वज्ञा इति “ सव्वण्णु ’
शब्दे निरूपयिष्यते)

जम्बूद्वीपे दीवे जरहेरवपसु वासेसु एगसमप एगजुगे दो
अरिहंतवंसा उप्पजिंसु वा, उप्पज्जिति, उप्पज्जिस्संति वा ॥

पञ्चादिकः काशविशेषो युगं, तत्रैकस्मिन्; तस्याप्येकस्मिन्समये;
“ एगसमप एगजुगे ” इत्येवंपाठेऽपि व्याख्योक्तक्रमेणैव, इत्यमे-
वार्थसम्बन्धात्, अन्यथा वा ज्ञावनीयेति । द्वावहंतां वंशौ प्र-
वाहौ-एको भरतप्रभवः, अन्य परवतप्रभव इति । श्या० ३
उ० ३ व० ।

एकस्मिन् क्षेत्रे एकसमये द्वावहंता नोत्पद्येते इति कपिल-
वासुदेवं प्रति मुनिसुप्रतोक्तिः । श्या० १६ अ० । जम्बूद्वीपे मन्द-
रपौरस्त्ये शीताया महानद्या उत्तरे दक्षिणे च उत्कर्षेण अष्टौ
अष्टौ; जम्बूद्वीपे मन्दरपश्चिमेन शीतोद्याया महानद्या उत्तरे
दक्षिणे च उत्कर्षेण अष्टौ । प्रतिकच्छादिविजयक्षेत्रमेकैक-
स्मिन् द्वात्रिंशत्तीर्थकरा इति । श्या० ७ उ० । (अहंत्युत्पद्यमाने
लोकान्धकारोद्योताविति “ अंधयार ” शब्देऽस्मिन्नेव ज्ञाने १०७
पृष्ठे समुक्तम्, तथा ‘ तिरय्यर ’ शब्दे सर्वो वक्तव्यता द्रष्टव्या)
“ ससिधवला अरिहंता ” इति गायत्र्यामहंदादीनां श्वेता-
द्यारोपः किहेतुकः ? इति प्रश्ने, अहंन्तः पञ्चवर्णाः, सिद्धास्व-
वर्णाः शास्त्रेषु व्यक्ततथैवोक्ताः सन्ति, आचार्यादयोऽपि केवल-
पीतादिवर्णा एव भवन्ति, तेनैतेषु पूर्वाचार्यैर्वर्णक्रमेण ध्याय-
मानेषु श्वेताद्येकैकवर्णारोपणपूर्वक्रमेण ध्यानं सिद्धिरुद्भव-
तीति, ते तु सर्वास्वपि क्रियासु द्रव्यक्षेत्रकालजावादिसामग्रीवि-
भिन्नासु प्रवर्तन्ते इति न काऽप्यनुपपत्तिः । १२७ । सेन०२ उल्ला० ।

अरिहंतकर्मभोयभव-अहंत्क्रमाभोजभव-त्रि० । अहंतां श्री-
तीर्थकराणां क्रमाश्रयणाः त एवाभोजानि कमत्तानि, तेज्यो
भव उत्पत्तिर्धस्य तदहंत्क्रमाभोजभवम् । जिनेश्वरचरण-
पङ्कजसम्भवे, द्रव्या० ५ अध्या० ।

अरिहंतकर्मजोयसमासिय-अहंत्क्रमाभोजसमाश्रित-त्रि० ।

अहंतां वीतरागणां क्रमाश्रयणास्त एवाभोजानि कमत्तानि तत्र
समाश्रितः । अहंत्चरणाब्जशरणाचूते, द्रव्या० १३ अध्या० ।

अरिहंतचेइय-अहंत्चैत्य-न० । अशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यादि-
रूपां पूजामहंन्तीति अहंन्तः तीर्थकराः, तेषां चैत्यानि प्रति-
मालक्षणानि अहंत्चैत्यानि । इदमत्र भावना-चित्तमन्तःकरणं,
तस्य भावे कर्मणि वा (“ वर्णद्वयादिज्यप्यष्ट्य च वा ”
७ । १ । ५६ । इति हैमसूत्रेण दृष्टानि) कृते चैत्वम् ।
तत्राहंतां प्रतिमाः प्रज्ञास्तसमाधिशिष्योत्पादकत्वादु अहंत्चै-
त्यानि भण्यन्ते । अहंत्प्रतिमासु, “ अरिहंतचेइयाणं करेमि
काळस्सगं ” आब० ५ अ० । आ० चू० । प्रति० । ४० ।

अरिहंतजासिय-अहंत्जाचित-त्रि० । अहंद्भिः सम्यगाख्या-
ते, सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

अरिहंतमणुस्मृत्याय-अहंद्नुक्ता-त्रि० । अहंद्भिः कर्तव्यतया-
ऽनुक्ताते, प्रज्ञा० १२ पद ।

अरिहंतसंख्य-अर्हत्साक्षिक-न० । अर्हन्तस्तोर्थकरास्ते साक्षिकाः समकभाववर्तिनो यत्र तत् । “ शेषाद्या ” ७ । ३ । १७५ । इति [हैम] सूत्रेण कप्रत्ययविधानादर्हत्साक्षिकम् । अर्हद्भिः कृतसाक्षित्वे, पा० ।

अरिहंतसमणसिजा-अर्हच्छ्रमणशय्या-स्त्री० । अर्हतां श्रमणानां च शय्याऽर्हच्छ्रमणशय्या । चैत्यासयोपाश्रयरूपासु शय्यासु, जीत० ।

अरिहंतसासन-अर्हच्छासन-न० । जिनागमे, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वा० ।

अरिहंतसिजा-अर्हच्छ्रय्या-स्त्री० । चैत्यगृहे, ध० २ अधि० ।

अरिहृत्त-अर्हदत्त-पुं० । आर्यसुस्थित-सुप्रतिबुद्धयोः पञ्चमे शिष्ये, कल्प० ८ क० ।

अरिहृदिष-अर्हदत्त-पुं० । सिंहगिरेश्चतुर्थे शिष्ये, कल्प० ८ क० ।

अरुडवसग-अरुगुपसर्ग-पुं० । रोगरहिते उपसर्गे, तं० ।

अरुणोपसर्ग-पुं० । आर्यत्वाद् वकारलोपः । रूपरहिते उत्पाते, तं० ।

अरुण-अरुण-न० । ब्रणे, “ अरुणं इहंरा कुत्थइ ” । वृ० ३ उ० ।

अरुण-अरुण-पुं० । नन्दीश्वरवरसमुद्रस्य परतोऽरुणोदस-मुद्रपरिवेष्टिते दीपभेदे, स च सुतवक्ष्याकारसंस्थानसंस्थितः । तत्र अशोकवृक्षोऽसौ देवौ । सू० प्र० १६ पादु० । अनु० । द्वि० । जी० । प्रहा० । नं० । स्था० । “ रयगा च समुद्राभो, दीवसमुद्रा भवे असंखिजा । गंतुं होइ अरुणो, अरुणो दीवो तमो उदही ” ॥ ६४ ॥ द्वि० । हरिवर्षनामाऽकर्मभूमिभूतवैता-क्ष्यपर्वतस्याधिपतौ देवे, स्था० ४ ग० ३ उ० । अरुणोपपात-ग्रन्थप्रतिपाद्ये देवे, स्था० १० ग० । उपा० । सू० प्र० । विमानभेदे, अरुणादीनि द्वा विमानानि-“ अरुणे १ अरुणाभे २ अरुणोपपात ३ अरुणकंत ४ लिट्टेय ५ । अरुणजम्प य छुटे ६, जूय ७ वमिसे ८ गवे ९ कल्ले १० ” ॥ ५ ॥ शिष्टादिनामा-न्यरुणपदपूर्वाणि दृश्यानि । उपा० ६ अ० । अ-वनद् । सूर्ये, सूर्यसारथी, गुडे, सन्ध्यारामे, निःशब्दे, दानवभेदे, कुष्ठभेदे, पुष्पागवृक्षे, अव्यकरामे, कृष्णमिश्रितरक्तवर्णे च । तद्वति, त्रि० । कुङ्कुमे, सिन्दूरे च । न० । मडिज्झायां, श्यामाकायाम्, अतिवि-वायां, नदीभेदे, कदम्बपुष्पायां च । स्त्री० । वाच० ।

अरुणगंगा-अरुणगङ्गा-स्त्री० । महाराष्ट्रजनपदभूमौ वहति नदीभेदे, ती० २८ कल्प ।

अरुणपञ्ज-अरुणपञ्ज-पुं० । चतुर्थेऽनुवेलन्धरनागराजे, तदा-वासपर्वते च । जी० ३ प्रति० । स्था० । विमानभेदे, उपा० ६ अ० । राहोश्चन्द्र गृहतो दशमे कृत्स्नपुत्रले, चं० प्र० २० पादु० ।

अरुणपभा-अरुणपञ्जा-स्त्री० । नवमस्य तीर्थकरस्य निष्क-मणशिबिकायाम्, स० ।

अरुणवर-अरुणवर-पुं० । स्वनामख्याते द्वीपे, समुद्रे च । तत्र अरुणवरे द्वीपे अरुणवरभद्रारुणवरमहाभद्रौ, अरुणवरे समुद्रे अरुणभद्रारुणमहाभद्रौ देवौ । सू० प्र० १७ पादु० । जी० । अनु० । ६० प० ।

अरुणवरोभास-अरुणवरावजास-पुं० । स्वनामख्याते द्वीपवि-शेषे, समुद्रविशेषे च । तत्रारुणवरावभासे द्वीपे अरुणवराव-भासभद्रारुणवरावभासमहाभद्रौ, अरुणवरावभाससमुद्रे १६३

अरुणवरावजासवरावरावभासमहावरो देवौ । सू० प्र० १६ पादु० । जी० । चं० प्र० ।

अरुणाभ-अरुणाभ-पुं० । अरुणकान्तौ, चन्द्रं गृहतो राहोर्दशमे कृत्स्नपुत्रले, सू० प्र० २० पादु० । विमानभेदे, स० प्र० सम० । स्था० । अरुणोत्तरवमिसग-अरुणोत्तरावतंसक-न० । विमानभेदे, स० ८ सम० ।

अरुणोदग-अरुणोदक-पुं० । अरुणद्वीपस्य परितः प्रसृते समुद्रे, अरुणोदे समुद्रे सुभद्रमनोभद्रौ देवौ । सू० प्र० १६ पादु० । चं० प्र० । द्वि० । न० ।

अरुणोवचाय-अरुणोपपात-पुं० । अरुणो नाम देवस्तत्समय-निष्को ग्रन्थस्तदुपपातहेतुररुणोपपातः । संक्षेपिकानां दशानां वष्टेऽध्ययने, स्था० ।

नन्धध्ययनटीकायां चूर्णिकारो भावयति-

जादे तमज्जयणं उवउत्ते समाणे आणगारे परियट्ठ ताहे से अरुणे देवे ससमयनिबद्धचणओ चलियासणे संभमु-ब्भंतन्नोयणा पञ्चावही विष्णाय हृदपट्ठे चलचवलकुं-मलपरे दिव्वाए जुईए दिव्वाए विजुईए दिव्वाए गर्ईए जेणामेव से जगवं समणे निगंथे अज्जयणं परियट्ठेमाणे अत्थेइ तेणामेव उवागच्छइ । उवागच्छिता भक्तिभरोणयव-यणे विमुक्कवरकुसुमगंधवासे उवेइ । उवयइत्ता ताहे से सम-णस्स पुरतो ठित्ता अंतटिप्प कयंजलीओ उवउत्ते संवेग-विमुक्कभाणज्जवसाणे तमज्जयणं सुणमाणे चिट्ठइ । स-म्मत्ते अज्जयणे भणइ-जयवं ! सुसज्झाइयं सुस-ज्झाइयं वरं वरेहि त्ति, ताहे से इहलोयनिप्पिवासे समतणमणिमुचाहल्लक्षेद्वकंचणे सिक्कवरमणिपमिबद्धनि-ब्भरापुराणे समणे पमिजणइ-न मे भो ! वरेणं अट्ठो त्ति । ततो से अरुणदेवे अट्ठिगयरजायसंवेगे पयाहिणं करेत्ता वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता पमिगच्छइ ॥ नं० टी० ॥

यदा तदध्ययनमुपयुक्तः सन् भ्रमणः परिवर्तयति, तदाऽ-सावरुणो देवः स्वसमयनिबद्धत्वात्कालितासनः संभ्रमोद्धा-न्तलोचनः प्रयुक्तावधिस्तद्विषया हृष्टप्रहृष्टमलचपलकुण्डल-धरो दिव्यया सुत्या दिव्यया विभूत्या दिव्यया गत्या यत्रैवासौ भगवान् भ्रमण अध्ययनं परिवर्तयति तत्रैवोपागच्छति । उपा-गत्य च भक्तिजरावनतवदनो विमुक्कवरकुसुमवृष्टिरचपतति । अवपत्य च तदा तस्य भ्रमणस्य पुरतः स्थित्वाऽन्तर्दितः कृता-ञ्जलिक उपयुक्तः संवेगविशुद्धयमानाध्यवसानः तमध्ययनं शुरुर्वंस्तिष्ठति । समाप्ते च भजति-सुस्वाध्यायितं सुस्वाध्यायित-मिति वरं वृण्वति । ततोऽसाविहल्लोके निष्पिपासः समतृणमणि-मुक्ताक्षोष्काञ्जनः सिक्कवरधूमिभेदानुगतस्त्रिस्तः भ्रमणः प्रति जणति-न मे वरेणार्थ इति । ततोऽसावरुणो देवोऽधिकतरजातसं-वेगः प्रदक्षिणां कृत्वा चन्दते, नमस्यति । वन्दित्वा नमसित्वा प्र-तिगच्छति । एवं वरुणापपातादिष्वपि भणितव्यमिति । स्था० १० ग० । नं० । पा० । द्वादशवर्षपर्यायस्य भ्रमणस्य कल्पतेऽ-रुणोपपातः । व्य० १ उ० ।

अरुय-अरु-न० । ब्रणे, “ नातिकंइयं सेयं, अरुयस्सावरज्ज-ति ” । अरुणो ब्रणस्यातिकथयितं नखैर्विच्छेदनं न भ्रेशो न

शोभने भवति, अपि त्वपराध्यति, तत्काङ्क्षयन् व्रणस्य दोषमा-
वहति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ अ० ।

अरुज्-त्रि० । आधिव्याधिवेदनारहिते, ध० २ अधि० । शरी-
रमनसोरजावाद् अविद्यमानरोगे सिद्धिस्थाने, स० १ सम० ।
औ० । जी० । कल्प० ।

अरुह-अर्हत्-पुं० । “उच्चार्यते” । ८ । २ । १११ । इति
सूत्रेण संयुक्तस्यान्यव्यञ्जनात् पूर्वं उद्, अदितौ च भवतः ।
अरुहो, अरहो, अरिहो । प्रा० २ पाद । योग्ये, तीर्थ-
करे च । प्रव० २७५ द्वार ।

अरुह-पुं० । न रोहति भूयः संसारे समुत्पद्यते इत्यरुहः, संसा-
रकारणानां कर्मणां निर्मूलकायं कथितत्वात् । अजन्मनि सिद्धे,
प्रव० २७५ द्वार । क्षीणकर्मबीजत्वात् (अरुहः) । आह च-
“दग्धे बीजे यथाऽन्यन्तः प्रादुर्भवति नाङ्कुरः कमबीजे तथा दग्धे,
न रोहति भवाङ्कुरः” ॥१॥ म० १ श० १ उ० । आव० । दर्श० ।
अरुव-अरूप-त्रि० । न विद्यते रूपं स्वभावो यस्यासावरूपः ।
अतस्त्वभावे, अने० ४ अधि० ।

अरुवकाय-अरूपकाय-पुं० । अमूर्ते धर्मास्तिकायादौ, ज०
७ श० १० उ० ।

अरुवि (ए)-अरूपिन्-त्रि० । रूपं मूर्तिर्वर्णादिमत्त्वं तदस्या-
स्तीति रूपी, न रूपी अरूपी । अमूर्ते, स्था० ५ डा० ३ उ० ।
धर्मास्तिकायादौ, प्रज्ञा० १ पद । म० । आव० ।

“धर्मास्तिकाय तद्देसे, तत्पणसे य आहिण ।

अहम्मे तस्स देसे य, तत्पणसे य आहिण ॥ ५ ॥

आयासे तस्स देसे य, तत्पणसे य आहिण ।

अद्यासमयप चेव, अरुवी दसहा भवे” ॥६॥ वत्त० ३६ अ० ।

(टीकाऽनयोः ‘अजीव’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०३ पृष्ठे दर्शिता)
रूपातीते अमूर्ते आत्मनि, म० १७ श० २ उ० । दर्श० । कर्मरहिते
सिद्धे, आ० म० द्वि० । मुक्ते, स्था० २ डा० १ उ० । “अरुधी
सत्ता, अपयस्स पयं नत्थि, से णं सदेण रुवेण गंधेण रसेण
फासे इक्षेतावंति चि बेमि” । (अरुवी सत्त चि) तेषां मुक्ता-
त्मनां या सत्ता साऽरूपिणी । अरूपित्वं च दीर्घादिप्रतिषेधेन
प्रतिपादितम् । आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० ।

अरुवि अजीवपणवणा-अरूप्यजीवप्रज्ञापना-स्त्री० । रूप-
व्यतिरेकेणारूपिणो धर्मास्तिकायादयः, तं च ते अजीवाश्च अरु-
प्यजीवाः ; तेषां प्रज्ञापना अरूप्यजीवप्रज्ञापना । अजीवप्रज्ञा-
पनाभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

अरे-अरे-अव्य० । रतिकलहे, “अरे ! मयं समं मां करोसु उव-
हासं” । प्रा० २ पाद । रोषाह्वाने, नीचसंबोधने, अपकृतौ, अ-
सूयायां च । वाच० ।

अरोग-अरोग-त्रि० । निष्पीमे, म० १७ श० १ उ० । अशेष-
घ्नहरहिते सिद्धे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

अल-अल-न० । अल-अल । वृश्चिकपुच्छस्थे कण्टकाकारे
पदार्थे, इतिताले च । वाच० । अभीष्टकार्यसमर्थे, आचा० २
श्रु० ५ अ० १ उ० । अलादेव्याः सिद्धासने, ज्ञा० २ श्रु० ।

अलं-अलम्-अव्य० । पर्याप्ते, नि० चू० १ उ० । आचा० । म० ।
ज्ञा० । दशा० । समर्थे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । अत्यर्थे, औ० ।
प्रतिषेधे, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । जूषणे, सामर्थ्ये, निवारणे, नि-
षेधे, निरर्थकत्वे, अत्यर्थे, अवधारणे च । वाच० ।

अलंकरण-अलङ्करण-न० । शोभाकारके, कल्प० ३ क० ।

अलंकार-अलङ्कार-पुं० । अलङ्कृत्यते नृप्यतेऽनेनेत्यलङ्कारः ।

कटककेयूरादिके, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । औ० । प्रअ० ।
रा० । दशा० । आभरणविशेषे, रा० । आ० म० । वृ० । अलम-
क-करणे घञ् । जूषायाम्, हारादौ जूषणे, साहित्यवि-
षयदोषगुणप्रतिपादके ग्रन्थे, शब्दजूषणे-अनुप्रासादौ, शब्दा-
धेजूषणे-उपमादौ च । वाच० । “चउविबहे अलंकारे पणसे । तं
जहा-केसालंकारे वत्थालंकारे मल्लालंकारे आभरणांकारे” ।
स्था० ४ डा० ४ उ० । आ० चू० ॥

अलंकारचूलाभणि-अलङ्कारचक्राभणि-पुं० । खनामख्यातेऽ-
लङ्कारग्रन्थे, यस्य वृत्तिः प्रतिमाशतक-नयोपदेशकृता कृता ॥
नयो० । प्रति० ।

अलंकारिय-अलङ्कारिक-पुं० नापिते, ज्ञा० १३ अ० ।

अलंकारियकम्प-अलङ्कारिककर्मन्-न० । नखस्र [म] एम-
नादौ, ज्ञा० २ अ० । क्षुरकर्मणि, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

अलंकारियसहा-अलङ्कारिकसजा-स्त्री० । नापितकर्मशाला-
याम्, ज्ञा० १३ अ० । अलङ्कारिकसभा यस्यामलङ्कृत्यते । स्था०
५ डा० ३ उ० ।

अलंक्रिय-अलङ्कृत-त्रि० । मुकुटादिभिः [प्रअ० ५ सम्ब०
ज्ञा०] विभूषिते, दशा० १० अ० । औ० । ज्ञा० । कृतालङ्कारे,
ज० ६ श० ३३ उ० । उत्प्रेक्षादिजिरलङ्कारैर्विभूषिते, विशेष० ।
अनु० । उपमादिभिः काव्यालङ्कारैरुपेतैः, आ० म० द्वि० । स्था० १
वत्त० । अन्यान्यस्फुटशृङ्गस्वरविशेषाणां करणादलङ्कृतम् । स्था०
७ डा० । अनु० । अन्यान्यस्वरविशेषकरणेनालङ्कृतमिव गी-
यमाने गीतगुणभेदे, जी० ३ प्रति० ।

अलंचपक्वगाहि (ए)-अलञ्चापकृग्राहिन्-पुं० । “अलं-
चपक्वगाही, परिसया रुजजक्वगात्रो” । न कस्यापि लञ्जा-
शुक्तोचं गृह्णन्ति, नाप्यगम्योऽयमिति कृत्वा पक्वं गृह्णन्ति, ते
पतादृशा अलञ्चापकृग्राहिणः । रूपेण मूर्त्यो यक्ता इव रूपयक्ताः,
मूर्तिमन्तो धर्मैकनिष्ठा देवा इत्यर्थः । इत्थं गृहीत्वाऽस्मीयत्वेन
पक्वापरिग्राहकेषु रूपयक्तेषु, व्य० १ उ० ।

अलंभूम-अलंभूम-पुं० । अत्यन्तमन्त्रिने, अष्ट० ३ अष्ट० ।

अलंबुसा-अलम्बुषा-स्त्री० । उत्तरदिग्भागवत्सिद्धचक्रवासिन्वां
दिक्कुमार्याम्, ज० ५ वक्र० । आ० म० । द्वि० । आ० क० ।
स्था० । आ० चू० ।

अलंजोगसमर्थ-अलंजोगसमर्थ-त्रि० । अत्यर्थे भोगानुजननस-
मर्थे, औ० ।

अलङ्क-अलङ्क-पुं० । वाराणसीनगर्या राजजेदे, अन्त० । तत्कथा-
नकं तु अन्तर्दृशानां षष्ठ्यवर्गस्य षोडशेऽध्ययने प्रतिपादितम् ।
तद्यथा-“तेषां काक्षेण तेषां समरणं वाणारसीय गणरीय कामम-
हावणे चेति । तत्थ णं वाणारसीय गणरीय अलङ्के नामं राया
दोस्था । तेषां काक्षेण तेषां समरणं समणे भगवं महावीरो जाव
विहरइ, परिसा निग्गया । तपणं अलङ्के राया इमी से कहाप सद्धं
हट्ठुत्तं जहा कुणिप जगवओ महावीरस्स जाव पज्जुवासति,
धम्मकहातं से अलङ्के राया समणस्स जहा सदायणे राया तहा
निक्खंतो, नवरं जेट्ठपुत्तं रज्जे अजिसिक्खति जाव एकारस्स अंगाहं
बहुहिं वासाहं परियातो जाव विपुत्ते सिद्धे” । अन्त० ७ वर्गः स्था० ।

अलखणया-अलखणता-स्त्री० । असमञ्जसजिघासितायाम्, विशेषः ।

अलगापुरी-अलकापुरी-स्त्री० । वैश्रवणयज्ञपुर्याम, अन्तः१२० ।

अलचपुर-अलचपुर-न० । “अलचपुरे च-लोः” । ८ । २ । ११८ । इति सूत्रेण अलचपुरशब्दे चकारलकारयोर्व्यत्ययः । कृष्णावेणानद्योः समीपस्थानगरे, प्रा० २ पाद ।

अलत्त-अलत्त-पुं० । लाकारसे, अनु० ।

अलत्तय-अलत्तक-पुं० । लाकारसेन रत्ने, “जे रत्न ए ते अलत्त-ए” । यो रत्नो लाकारसेन-[प्राकृतशैल्यां कन् प्रत्ययः] स एव रत्नतेजश्च अलत्तक उच्यते । अनु० ।

अलक्ष-अलक्ष-त्रि० । अनुपाते, स्था० १ ग० २ उ० । अप्राप्ते च, सूत्र० १ भु० २ अ० ३ उ० ।

अलाक्षित-अलक्षित-त्रि० । स्वकीयलाभविहीने, पञ्चा० १८ वि० ।

अलक्षित-अलक्षित-त्रि० । अलक्षितमति दक्षिणरहिते, ओषा० ।

अलभसिरी-अलभसिरी-स्त्री० । अलादेव्या मातरि, प्रा० २ अ० ।

अलभपु-देशी-पुं० । समयभाषया समर्थे, स्था० ४ ग० २ उ० ।

अलभस्तु-अलभस्तु-त्रि० । अलभस्तु निवेद्यो भवतु, य एवमाह सोऽलभस्तु उच्यते । निषेधके, स्था० ४ ग० २ उ० ।

अलभ-अलभ-पुं० । वृद्धिककण्टके, “अलभ भंजवेद” इति वृद्धिककण्टकाद् शरीरे प्रवेशयतीत्यर्थः ॥ विपा० १ भु० ६ अ० ।

अलभभदा-अलभकनदा-स्त्री० । कैलासस्य पूर्वतः पुर्व्याम, स्त्री० ।

अलपा-अलका-स्त्री० । वैश्रवणयज्ञपुर्याम, प्रा० ४ अ० ।

अलव-अलव-त्रि० । लपन्तीति लपा वाचात्ताः । घोषितानेककर्क-विचित्रदण्डकाः, तथा न लपा अलपाः । मौनव्रतिकेषु निष्ठितयोगेषु गुटिकादियुक्तेषु, यद्वासाद् अभिधेयविषया यागेव न निस्सरति । सूत्र० २ भु० ६ अ० ।

अलवणसक्य-अलवणसंस्कृत-त्रि० । विशिष्टसंस्काररहिते, व्य० ४ उ० ।

अलस+अलस-त्रि० । निरुद्यमे, सू० १ उ० । मन्त्रे, जीवा० । असमर्थे च । सूत्र० २ भु० २ अ० । स्था० । गण्डोलके, पुं० । “अलसो सि वा गृह्णगो सि वा सुमुणालो सि वा पगट्ट” । नि० चू० १ उ० ।

अलसग-अलसक-पुं० । “नोर्ध्वं व्रजति नाधस्ता-दाहारो न च पच्यते । आमाशयेऽलसीचूत-स्तेन सोऽलसकः स्मृतः” ॥ १ ॥ इत्युक्तवक्त्रे विशुचिकाविशेषलक्षणे, उपा० ८ अ० । हस्तपादादिस्तेन इवयथौ, आचा० १ भु० २ अ० १ उ० ।

अलसमाण-अलसायमान-त्रि० । अनलसोऽलसो भवतीति अलसायते, अलसायत इति अलसायमानः । अत्र “मात् लोहितादिभ्यः पित्” । ३ । ४ । ३० । इति हैमसूत्रेण लोहिता-देराकृतिगणत्वात् व्यर्थे क्यङ्प्रत्ययः, स च पित् । आलस्यं भजमाने, ग० १ अधि० ।

अलससत्-अलससत्त्व-न० । कापुल्ये, सू० १ उ० ।

अलसी-अतसी-स्त्री० । “असती-सातवाद्ने लः” । ८ । २ । ११ ।

इति सूत्रेण तस्य लः । प्रा० १ पाद । आन्वभेदे, आचा० १ भु० १ अ० ५ उ० ।

अलहुय-अलघुक-न० । अत्यन्तसूक्ष्मे, स्था० १० ग० ।

अला-अला-स्त्री० । विद्युत्कुमारीमहत्तरिकाभेदे, स्था० ६ टा० । धरणास्व नागकुमारेन्द्रस्याग्निरिष्याम्, प्रा० २ भु० । (‘अग्न महिती’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७० पृष्ठेऽस्याः पूर्वापरभावानुक्तौ)

अलाउ-अलावु-न० । तुम्बके, औ० । अनु० । सूत्र० ।

अलाउच्छेय-अलावुच्छेद-न० । अलावुकं क्षिप्यते येन तदलावु-च्छेदम् । तुम्बच्छेदके पिप्पलादिशस्त्रे, सूत्र० १ भु० ४ अ० ७ उ० ।

अलाउपाय-अलावुपात्र-न० । तुम्बकभाजने, औ० । आचा० । स्था० ।

अलाधवया-अलाधवता-स्त्री० । अविद्यमाने लाघवं लघुता यस्य स तथा; तद्भावोऽलाधवता । लाघवाभावे, वृ० ।

अथालाधवतां व्याचष्टे-

उर्वहि-सरीरमलापव, देहे णिद्धाद्विषयसरीरो ।

संप्रसंगासभया, ए विहरइ विहारकामो वि ॥

अलाधवं गौरवम् । तच्च द्विधा-उपधौ, शरीरे च । तत्र देहे देह-विषयमलाधवमिदम्-स्निग्धं घृतादि, तेन; आदिशब्दाद् गुडश-कैरादिमधुरद्रव्यैः प्रतिदिनमस्य च द्विधमालौर्बृहच्छरीरः सन् मार्गे गच्छतः शरीरजात्यसमुत्थो यो गात्रसंघर्षो, यश्च श्वास-स्तद्गत्याद्विहरणकामोऽपि न विहरति ।

अथोपकरणेऽलाधवमाह-

सागारि पुत्तभाउग-णणहग दाण अविस्सक चारजया ।

ण विहरति ओम सावय, नियईअगणि भाण एज्जो ति ॥

सागारिकेण शय्यातरेण, तदाऽऽदौ स्वपुत्रैर्भ्रातृजिनैश्च भिक्षुः कस्यापि साधोरविषहस्यातीवप्रभृतस्य कम्बल्याद्युपकरणस्य दानमकारि । स च साधुस्तद्भारज्यान् विहरति । अन्यदा तत्रा-वमं दुर्जिह्वं संजातम् । स च तदापि न विहरति [सावय सि] आवकेण चिन्तितम्-एव साधुः किमद्यापि न विहरति, नूनं बहुप-करणप्रतिबन्धोऽयम् । ततस्तेन आवकेण तस्य संयतस्य भिक्षाद्य-र्थं विनिर्गतस्य सर्वमप्युपकरणं निष्काशयान्यत्र संगोप्य निह-त्या मायया तदीय वपाश्रयः सर्वोऽपि [अगणि सि] अग्निना प्रदीपितः । ततः समायातः, दष्टः प्रतिश्रयो दग्धः । कृतवान् हा ! कष्टं, हाहा ! कष्टं, बहुपकरणं दग्धमिति । परिस्नेहं पृष्ट्वा आवकाः—किञ्चिदुपकरणं निष्काशितं न वेति ? । स प्राह-न शक्तं किमपि निष्काशयितुं, परं [भाण सि] भाजनद्वयं महता कष्टेन निष्काशितम् । ततः साधुना भणितम्-विहरामि संप्रति यस्यां दिशि सुजितम् । आवकः प्राह-[एज्ज सि] सुभक्षीभूते भूयोऽप्यागच्छः । ततः प्रतिपन्नं साधुना तद्वचनम् । समागतः कालान्तरेण पुनरपि तत्रैवासौ । निवेदितः आवकेण यथावस्थितो व्यतिकरः, क्षमयित्वा च दत्तं सर्वमपि त दीयमुपकरणम् । एवमादयो दोषा उपकरणांलाघवे भवन्ति । वृ० २ उ० । पञ्चा० । नि० चू० ।

अलाभ (ह)-अलाज-पुं० । लभनं लाभः, न लाभोऽला-भः । अजिलभितविषयाप्राप्तौ, वृत्त० २ अ० ।

अलाज (ह) परि (री) सह-अलाजपरिषह-पुं० ।

अलाभः प्रतीतः, तत्परिषहणं च तत्र दैन्याभावः । भ० ८ श० ८ उ० । प्र० । स० । प्र० । नानादेशविहारिणो विभव-मपेक्ष्य बहुषूचनीचैर्गृहेषु भिक्षामनवाप्याऽप्यसंक्रिष्टवेतसो दा-

तृविशेषपरीक्षानिरुक्तस्य 'अलाभो मे परमं तपः' इत्येवमधिकगुणमलान् मन्यमानस्याऽज्ञानपीडासहने, पं० सं० ४ द्वार । स चैवम-यचित्तालाभे सति प्रसन्नचेतसैवाविकृतवदनेन प्रवितव्यम् । आव० ४ अ० । तदुक्तम्-

" परात्परार्थं स्वार्थं वा, लभेताऽन्नादिनाऽपि वा ।
मायेन लाभान् नालाभाद्, निन्देत्स्वमथवा परम् " १॥ ३३ अ०
" परकीयं परार्थं च, लभ्येताऽन्नादिनैव वा ।
लब्धे न मायेद् निन्देद् वा, स्वपरान् नाप्यज्ञातः " ॥ १ ॥
आ० म० द्वि० ।

प्रवृत्तेष्व कदाचित् लाभान्तरायदोषतो न लभेतापीत्व-
लाभपरिषद्माह-

परेषु घासमेसेज्जा, भोयणे परिनिष्ठि ।
लब्धे पिमे अलब्धे वा, णाणुतप्पेज्ज संजए ॥ १ ॥
अज्जेवाहं न लब्भामि, अवि लाभो भुए सिया ।
जो एवं पमिसंचिक्खे, अलाभो ते न तज्जए ॥ २ ॥
आ० चू० ४ अ० ।

(परेषु इत्यादि) परेष्विति गृहस्थेषु प्राप्तं कवचम्, अनेन च मधुकरवृत्तिमाह । पथेद्वेषयेत्, घुज्यत इति भोजनमोदनादि, तस्मिन्परिनिष्ठिते सिद्धे मा नृत्प्रथमगमनात्तदर्थं पाकादिप्रवृत्तिः, ततश्च लब्धे गृहस्थः प्राप्ते, पिरमे आहारेऽलब्धे वाऽप्राप्ते नानुत्पद्येत संयतः । तद्यथा-अहो ! ममाधन्यता, यदहं न किञ्चिन्नभे । उपलक्षणत्वात्-लब्धे वा लब्धिमानहमिति न दृश्येत् । यद्वा-लब्धेऽप्यलोऽनिष्टे वा संभवत्येवानुताप इति सूत्रार्थः । किमाद्यमनमालम्ब्य नानुत्पद्येत, इत्याह-(अज्जेवेत्यादि) अद्यैवास्मिन्नेवाहं न लभे न प्राप्नोमि । अपिः संभावने । संभाव्यते-एतद्वाभः प्राप्तिश्च आगामिनि दिने, स्याद् भवेत् । उपलक्षणत्वात् इव इत्यन्येयुरन्यतरेषु मां स्यादित्यनास्था माह । य एवमुक्तप्रकारेण (पमिसंचिक्खे सि) प्रतिसमीकृते अदीनमनाः स-अलाभमाश्रित्यालोचयति, अलाभोऽलाभपरीषद्, तं न तर्जयति नाभिभवति, अन्यथा ज्ञतस्त्वज्जिज्ञयत इति ज्ञावः ॥ उक्त० ३३ अ० ॥

अथ ' नाणुतप्पेज्ज संजये सि ' सूत्रावयवमर्थतः

स्युशानुदाहरणमाह-

जायणपरीसहम्मी, बलदेवो इत्थ होइ आहरणं ।
किसिपारासर दंडो, अलाभए हो उदाहरणं ॥ ५० ॥
उत्त० नि० १ खण्ड ।

याज्ञापरीषदे बलदेवोऽत्र भवत्याहरणमुदाहरणम् । कृषिप्रधानः पाराशरः कृषिपाराशरो, जन्मान्तरे (दंड इति) दण्डणकुमारोऽलाभकेऽलाभपरीषदे भवत्युदाहरणमिति गाथाऽक्षरार्थः । भावार्थस्तु संप्रदायादवसेयः । उत्त० ३ अ० ।

अत्र अलाभपरीषदे कथाद्वयम-लौकिकं १, लोकोत्तरं च २ । तत्र प्रथमं लौकिकं कथानकं कथ्यते-एकदा कृष्णः १, बलदेवः २, सात्यकिः ३, दारुकोः ४, एते चत्वारोऽप्यश्वपटुता अटव्या वटवृक्षाधो राजौ सुसाः, आद्ये प्रहरे दारुको यामिको जातः, अन्ये त्रयः सुसाः, तदानीं क्रोधपिशाचः तत्रायातो दारुकं प्रत्याह-अहमेतान् सुसान् साम्प्रतं भक्षयामि, यदि त्वेयां रक्षणे शक्तिरास्ति तदा युक्तं कुरु । दारुकोऽनोक्तम्-बाढम् । ततो लग्नं युक्तम् । यथा यथा दारुकस्तं पिशाचं हन्तुं न शक्नोति तथा तथा तस्य क्रोधो वर्धते । तथा च दारुकस्य न युद्धलाभो जातः, पराभूत एव दारुकः सुप्तः । द्वितीये प्रहरे सात्यकिरुत्थितः । क्रोधपिशाचं

तथैव जितः । तृतीये प्रहरे बलदेवः । सोऽपि तथैव जितः, तुर्ये प्रहरे उत्थितं कृष्णं क्रोधपिशाचस्तथैव प्रोक्तवान् । कृष्णः प्राह-मां जित्वा मत्सहायान् भक्षय । ततो यथा यथा क्रोधपिशाचो युध्यति तथा तथा कृष्णः-अहो ! बलवान् एव म-ल्लः इति तुष्यति । यथा यथा कृष्णस्तोषवान् भवति तथा तथा पिशाचः क्षीयते । एवं कृष्णेन पिशाचः सर्वथा क्षीणः स्ववस्त्रमध्ये क्लिप्तः । प्रभाते तद्दृष्ट्वा कृष्णेनोक्तम्-किमेतद्भवतां जातम् ? ते सर्वेऽपि रात्रिवृत्तान्तं प्राहुः । कृष्णेन स्ववस्त्रमभ्यादा-कृष्य दर्शितः । एवं कृष्णवद् यस्तोषवान् भवति सोऽज्ञानपरीषद् जेतुं शक्नोति ।

अथ द्वितीयं लोकोत्तरं दण्डणकुमारकथानकं कथ्यते-कस्मिंश्चिद् ग्रामे कोऽपि कृषाशरीरी कुटुम्बी (पाराशरो विप्रः) वसति स्म । अन्येऽपि बहवस्तत्र कुटुम्बिनो वसन्ति स्म । वारकेण ते राज-वेष्टि कुर्वन्ति स्म । राजसत्कपञ्चशतहलानि बाधयन्ति स्म । एक-दा तस्य कृषाशरीरिणः पञ्चशतहलवाहनवारकः समयातः, तेन च वाहिता वृषजाः भक्षणान्वेलायामप्येकोऽधिकश्चाशो दापितः । तदाश्वतरायं कर्म बद्धम्, ततो मृत्वाऽसौ बहुकालमितस्ततः संसार-परेऽस्मिन् कस्मिंश्चिद् ग्रामे कृतसुकृतवशेन द्वारिकायां कृष्णवा-सुदेवस्य पुत्रत्वेन समुत्पन्नः । दण्डणेति तस्य नाम प्रतिष्ठितम् । स दण्डणकुमारः श्रीनेमिपार्श्वे अन्यदा प्रव्रजितः । लाजान्त-रायवशान्महत्यामपि द्वारिकायां हिण्डमानो न किञ्चिदन्नादि लभते, यदि कदाचिन्नभते तदा सर्वथाऽस्तारमेव । ततस्तेन स्वामी पृष्टः स्वामिना तु सकलः पूर्वभववृत्तान्तः तस्य कथितः । तेन चाऽयमभिप्रायो गृहीतः-परलाभो मया न प्राणः । अन्यदा वासुदेवेन स्वामिना इति पृष्टम्-भगवन् ! एतावत्सु भ्रमणस-हस्रेषु को दुष्करकारकः ? स्वामिना दण्डणपार्ष्णेव दुष्करका-रक इति उक्तम् । कृष्णेनोक्तम्-स इदानीं क्वास्ति ? स्वामी प्राह-त्वं नगरं प्रविशन् तं दृश्यसि । दृष्टः कृष्णः श्रीनेमिजिनं प्रणम्य उत्थितः । पुरद्वारे प्रविशन् तं साधुं दृष्टवान्, हस्तिस्क-न्धादुत्तीर्य कृष्णस्तं ववन्दे । तेन वन्द्यमानोऽयं साधुरेकेनेत्येन दृष्टः । चिन्तितं च तेन-अहो ! एष महात्मा कृष्णेन वन्द्यते । एवं चिन्तयत एव तस्य गृहे दण्डणपार्ष्णः प्रविष्टः । तेन मोदकैः प्रति-लाभितः । ततः स्वामिसमीपे गत्वा पृच्छति-मम लाभान्तरायः क्षीणः । स्वामिना उक्तम्-एष वासुदेवलाजः । मम परलाभो न कल्पते इत्युक्त्वा नगराद् बहिर्गत्वा उचितस्थगिरले मोदकान् विधिना परिष्ठापयन् ब्रजध्यानारोहेण केवली जातः । एवमन्यै-रपि अलाभपरीषद् सोढव्यः । अलाभात् अनिष्टाहारलाभात्, अन्याहारप्रान्ताहारभोजनात् शरीरे रोमा उत्पद्यन्ते, अतो रो-गपरीषदोऽपि सोढव्यः ॥ उक्त० २ अ० ।

अलाय-अज्ञात-न० । उल्लुके, वृ० ५ उ० । ज्ञा० । जी० । प्रज्ञा० । दश० । स्या० । अग्रभागे ज्वलत्काष्ठे, न० ।

अलावर्मिसक-अज्ञातसक-न० । अलावेया भवने, ज्ञा० २ भु० । अलावु-अलावु-न० । "बो वः" पृ० २ । २३७ । इति सूत्रेण बस्य वः । प्रा० १ पाद । तुम्बे, जं० ३ वक्र० । "अलावुणा ण प्ररिज्जति" नि० चू० १ उ० ।

अलाहि-अव्य० । "अलाहि इति निवारणे" ङ० २ । १०६ । अलाहि इति निवारणे प्रयोक्तव्यम् । "अलाहि किं वाउण्ण नेहेण" प्रा० २ पाद ।

अलाम्-अव्य० । पर्याप्तौ, अलमत्यर्थं पर्याप्तः शुकः । भ० १५ श० १ उ० ।

अलिउल-अलिकुल-न० । अमरसमूहे, “ छीबे जइशोरिं ” । ७ । ४ । ३५३ । इति जइशसोः ‘इ’ इत्यादेशः । “कमलं मेलेखि अलिउलं, करि-गंझाई महंति” । प्रा० ४ पाद ।

अलिग-अलिङ्ग-न० । प्रधाने, (साङ्ख्यपरिकल्पितप्रकृतौ,) । प्रा० २० पाद ।

अलिजर-अलिङ्जर-न० । महद्बुद्धकभाजनविशेषे, उपा० ७ अ० । बुद्धककुम्भे, स्था० ४ पा० २ अ० ।

अलिदग-अलिन्दक-पुं० । गृहाद्विहाराप्रवर्तिगण्डिकायाम्, इ० २ अ० । नि० चू० ।

अलिदुग-अलिन्दुक-न० । गणत्वे, अनु० ॥

अलित-अलिप्त-त्रि० । अकृतलेपे, अलितस्य तत्त्वसमाधिर्न-चति, पूर्णानन्दवृत्तिरपि । अष्ट० ११ अष्ट० ।

अरित्र-न० । नौकेपणकाष्टोपकरणभेदे, आचा० २ अ० ३ अ० १ अ० ।

अलिपत्त-अलिपत्र-न० । वृक्षिकपुच्छाकृतौ, बिपा० १ अ० ६ अ० ।

अलिय-अलीक-न० । पुं० । “ पानीयादिष्विद ” । ॥ १ । १०१ । इति सूत्रेण ईकारस्य इत्वम् । प्रा० १ पाद । कषायवशांश्चिन्त्या-भाषणे, अनुत्तमाषणे, उत्त० १ अ० । मृषावादे, प्रव० २३७ अ० । स्था० । प्रश्न० । दर्श० । द्विधा अलीकम्-अभूतो-ज्ञावनं, नूतनिहवम् । यथा-‘ ईश्वरकर्तृकं जगत् ’ इत्याद्यभू-तो-ज्ञावनम् । “ नास्त्यात्मा ” इत्यादिस्तु नूतनिहवः । विशेष० । आ० म० । नि० चू० । अनु० । म० । अलीकवाद्जनितकर्माग्नौ, प्रश्न० १ आश्र० अ० । “ अलियनियडिसातिजोयबहुलं ” अ-लीकः शुभफलापेक्षया निष्फलो यो निकृतेर्बन्धनप्रज्ञादनार्थ-वचनस्य [साहंति] अधिभ्रमस्य च अधिश्वासवचनस्य यो-गो व्यापारस्तेन बहुलं प्रचुरं यत् तत्तथा । प्रश्न० २ आश्र० अ० । “ अलियं न भासियञ्चं, अत्थि दु सच्चं पि जं न वत्तञ्चं । सच्चं पि होइ अलियं, जं परपीमाकरं वयणं ” ॥१॥ दर्श० ।

अलियणिमित्त-अलीकनिमित्त-न० । मृषावाद्प्रत्यये, व्य० २ अ० ।

अलियजीरु-अलीकजीरु-पुं० । सत्यवादिनि, व्य० ७ अ० ।

अलियवयण-अलीकवचन-न० । वितथभाषणे, प्रव० ४१ द्वार । यथा-किं दिवा प्रचलायसि ? इत्यादिप्रश्ने-न प्रचलयामीत्यादि-भणने, प्रव० १३५ द्वार । उत्त० । स्था० । (पञ्चालीकानि)

अथ द्वितीयमणुव्रतं दर्शयति-

द्वितीयं कन्यागोचूम्भ-लीकानि न्यासनिहवः ।

कूटसाह्यं चेति पञ्चा-सत्येज्यो विरतिर्मतम् ॥ १६ ॥

द्वन्वन्ते श्रूयमाणाः श्लीकशब्दस्य प्रत्येकं संयोजनात् कन्या-लीकं, गवालीकं, चूम्भलीकं चेति, तानि । तथा-न्यासनिहवः, कूटसाह्यं चेति; पञ्च पञ्चसंख्याकानि, अर्थात् क्लिष्टाशयसमुत्थ-त्वात् स्थूलास्त्यानि, तेभ्यो विरतिर्विरमणं, द्वितीयं अधिकारा-दणुव्रतं मतं, जैरिरेति शेषः । तत्र कन्याविषयमलीकं कन्याली-कं द्वेषादिभिरविषयकन्यां विषयकन्यां, विषयकन्यामविषयकन्यां वा, सुशीलां वा दुःशीलां, दुःशीलां वा सुशीलाम्, इत्यादि वदतो भवति । इदं च सर्वस्य कुमारदिद्विपदविषयस्याऽलीकस्योप-पन्न-कणम् १ । गवालीकम्-अल्पकीरां बहुकीरां, बहुकीरां वाऽप्यु- १६४

रामित्यादि वदतः । इदमपि सर्वचतुष्पदविषयालीकस्योपपन्न-कणम् २ । चूम्भलीकं परसकामप्यात्मादिसकाम्, आत्मादिस-क्तं वा परसकाम, ऊषरं वा क्षेत्रमनूषरम्, अनूषरं घोषरमित्या-दि वदतः । इदं चाशेषाऽपदद्रव्यविषयालीकस्योपपन्नकणम् । यदाह-“ कक्षागहणं दुपया-णसुभगं चतुपयाण गोवयणं । अपयाणं दवाणं, सव्वाणं लूमिवयणं तु ” ॥ १ ॥ ननु य-द्येवं तर्हि द्विपदचतुष्पदापदग्रहणं सर्वसंम्राहकं कुतो न कृ-तम् ? । सत्यम् । कन्याद्यलीकानां लोकेप्रतिगर्हितत्वेन कूट-त्वादिशेषेण वर्जनार्थमुपादानम् । कन्याऽलीकादौ च भोगान्त-रायद्वेषवृद्धादयो दोषाः स्फुटा एव । यत आवश्यकचूर्णौ-“ मुसावाप के दोसा, अकजंते वा के गुणा ? । तथ दोसा कक्षगं चेव अकक्षगं भणतो भोगतरायदोसा; पडुछा वा आ-तघातं करेज्ज, कारवेज्ज वा; एवं सेसेसु भाणिअवा ” इत्या-दि । तथाऽन्यस्य ते रक्ताणायान्यस्मै समर्प्यते इति ३ । न्यासः सुवर्णादिः, तस्य निहवोऽपसापस्तद्वचनं स्थूलमृषावादः । इदं चानेनैव विशेषणेन पूर्वालीकेभ्यो जेवेनोपासम् । अस्य चाद-त्तादने सत्यपि च तस्यैव प्राधान्यविवक्षणांमृषावादत्वम् ४ । कूटसाह्यं सत्यदेयविषये प्रमाणीकृतस्य लज्जामत्सरदिना कूटं वदतः । यथा-‘ अहमत्र साक्षीति ’ अस्य च परकीयपापसमर्थ-कत्वलक्षणविशेषमाश्रित्य पूर्वैज्यो जेवेनोपासः ५ इति । अ-त्रायं भावार्थः-मृषावादः क्रोधमानमायालोभत्रिविधरागद्वेष-हास्यभयवीर्याक्रोडादित्यरतिदाक्षिण्यमात्सर्यविषादादिभिः सं-भवति । पीडाहेतुश्च सत्यवादोऽपि मृषावादः । सङ्गो हितं स-त्यमिति व्युत्पत्त्या परपीमाकरं सत्यमेव । यतः-“ अलिञ्चं न ज्ञा-सिअञ्चं, अत्थि दु सच्चं पि जं न वत्तञ्चं । सच्चं पि तं न सच्चं, जं परपीमाकरं वयणं ” ॥ १ ॥ स च द्विविधः-स्थूलः, सूक्ष्मश्च । तत्र परिस्थूलवस्तुविषयोऽनिदुष्टविवक्षासमुद्भवश्च स्थूलः, त-द्विपरीतः सूक्ष्मः । आह हि-“ दुविहो अमुसावाओ, सुहुमो धूओ अतत्थ इइ सुहुमो । परिहासाण्णभवो, धूलो पुण तिच्चसंकेसा ” ॥ १ ॥ श्रावकस्य सूक्ष्ममृषावादे यतना, स्थूलस्तु परिहार्य एव । तथाऽऽवश्यकसूत्रम्-‘ स्थूलगमुसावादं समणोवासओ पञ्चक्खार, से अमुसावाप पंचविहं परणत्ते । तं जहा-कक्षालिए १, गवालिए २, जोमालिए ३, णासावहारे ४, कूरसकखे अ ५ इति । तच्चूर्णावपि-“ जेण भासिएण अण्णो परस्स वा अ-तीव वाघाओ अइसंकेलिसो य जायते, तं अट्टाप वाऽणछाप वा ण वण्ज्जत्ति ” । एतच्चासत्यं चतुर्धा-नूतनिहवः १, अभूतो-ज्ञावनं २, अर्थान्तरं ३, गर्हा च ४ । तत्र भूतनिहवो यथा नास्त्यात्मा, नास्ति पुण्यं, नास्ति पापमित्यादि १ । अभू-तो-ज्ञावनं यथा-आत्मा इयमाकतन्दुलमात्रः, अथवा सर्वगत आत्मेत्यादि २ । अर्थान्तरं यथा-गामश्चमभिवदतः ३ । गर्हा तु त्रिधा-एका सावधव्यापारप्रवर्तिनी, यथा-केचं हृषेत्यादि १ । द्वितीया अप्रिया-कारुण्यं कारणं वदतः २ । तृतीया आक्रो-शरूपा, यथा-अरे ! बान्धकिनेय ! ३ इत्यादि । अ० २ अधि० । दर्श० । पञ्चा० । आ० ।

अलीकवचनप्रकरणम्-

जे निक्खु लहुसयं मुसं वयऽ, वदंतं वा साइज्ज ॥ १९ ॥

मुसं अलियं, लहुसयं अल्पं, तं वदन्तो मासलहु ।

तं पुण मुसं चत्थिद्वं-

दन्वे खेत्ते काले, जावे लहुसगं मुसं होति ।

एतेसि पाणत्तं, वोक्कामि अहाणुपुव्वीए । ६० ।

पाणत्ते विसेसो, आणुपुव्वीए इव्वादिउव्वसासकमेण व-
क्कमाणं ।

इमे इव्वादि उवाहरणा—

दव्वे वत्थपयादिमु, खेत्ते संथारवसहिमादीमु ।

कालेऽतीतमणागा, जावे भेदा इमे ह्वीति ॥ ६१ ॥

पढमपादस्स वक्कमाणं—

मज्ज पुणो रोस तुहं, एयावि सो तस्स दव्वतो अलियं ।

गोरस्सं च जणत्ते, दव्वंजुत्ते व जं भणति ॥ ६२ ॥

वरथं पायं च सहसा भण्णो-मज्ज एस ण तुज्जं, सहसा
गोरद्वं भूते, दव्वंजुत्ते वा अनुपयुक्त इत्यर्थः ।

अहवा दव्वालियं इमं—

वत्थं वा पायं वा, अण्णोप्पाइयं तु सो पुट्ठो ।

भणति मए उप्पाइय, दंवा अलियं जावे अहवा ॥ ६३ ॥

वत्थपात्तादि अण्णो उप्पाइया, अण्णो जण्ण-मए उप्पाइया ।
इव्वओ अलियं गयं ।

खेत्तओ (संथारवसतिमादीमु इत्यादि) अस्य व्याख्या—

णिसिमादीसंमूढो, परसंथारं भणति मज्जे एणं ।

सो खेत्तवसही व अण्णे-ऽण्णमिया वेतितु मए सि ॥ ६४ ॥

(गिसि सि) राईए अंधकारसंमूढो परसंथारज्जुमि अ-
ण्णो भण्णो । मासकप्पयाउगं वा वासावासपाउगं वा खित्तं
वसही रिठलमा अण्णेऽण्णमिया भण्णति-मए सि । खित्तओ
वा मुसावाओ गओ ।

‘कालातीतमणागए सि’ अस्य व्याख्या—

केणुवसमितो सट्ठो, मए सि उवसामितोऽण्णयाऽतीए ।

को णु हु तं उवसामे, अणातिसत्तो अहं एस ॥ ६५ ॥

एको अजिग्गहमिच्छो पणेण सामिणा उवसामिओ । अण्णो साहु
पुच्छिओ-केणोस सट्ठो उवसामिओ ? । अण्णया विहरत्तेण मए
सि । अवतीए पणो अजिग्गहमिच्छो अरिहंतसाहुपडिणीओ ।
साहुण य समुत्ताओ-को णु तं उवसामेज्ज ? । तथ पणो साहु
अणातिसत्तो भण्णति-सो य अवस्सं मया उवसामियव्वो । एयं
एय्यकालं प्रति मृवावादः ।

अधवा कालं पणुच इमो मुसावाओ—

तीतम्मि य अट्ठम्मी, पणुप्पण्णे यऽण्णागते चेव ।

विधिसुत्ते जं जणितं, भण्णति णिस्संकितं जावे ॥ ६६ ॥

तीतमणागतपणुप्पण्णेषु कालेषु जं अपरिआयं तं निस्संकियं
भासंतस्स मुसावाओ भवति । विधिसुत्तं इत्येयालियं, तथ वि-
वक्कसुदी । तथ जे कालं पणुच मुसावायसुत्ता ते इह इट्ठंवा ॥
जावे भेओ इमो सि । नि० ख० २ उ० ।

तेषां च षण्णामपि यथाक्रममियं प्ररूपणा, तामेव प्ररूपणां
विकीर्णरत्तीकवचनविषयां द्वारगाथामाह—

वत्ता वयणिज्जो वा, जेसु थ ठाणेषु जा विसोही य ।

जे य जणओ अवाया, सपनीपक्खा उ णेयव्वा ॥

यो वक्ता भलीकवचनजापकः, यश्च वचनीयः—अलीकवचनं
यमुद्दिश्य भण्यते, येषु च स्थानेष्वलीकं संजयति, यादृशी च
तत्र शोभिः प्रायश्चित्तम्, ये चाऽलीकं भणन्तो अपाधा दोषाः, ते
सप्रतिपत्ताः सापवादा अत्र भणनीयतया ह्यतव्याः । इति द्वा-
रगाथासमासार्थः ।

साम्प्रतं तामेव विवृणोति—

आपरिए अजिसेगे, जिक्खुम्मि य धेरए य खुट्ठे य ।

गुरुगा लहुगा गुरुलहु-जिएणो पणिलोम विइणं ॥

इहाचार्यार्थविक्षता, वचनीयोऽपि एकैकतरः । तत इदमुच्यते-
आचार्यमलीकं भणति चतुर्गुणं, अभिषेकं भणति चतुर्लक्षं,
मिच्छुं भणति मांसगुरु, स्थविरं भणति मांसलक्षु, कुलकं जणति
जिक्खमासः । (पडिलोम विइणं ति) द्वितीयेनादेशेनैतदेव
प्रायश्चित्तं प्रतिज्ञोक्तं वक्तव्यम् । तद्यथा—आचार्यमलीकं भणति
मिक्खमासः, अभिषेकं जणति मांसलक्षु, एवं यावत् कुलकं
जणतभतुर्गुणं, एवमभिषेकादीनामप्यलीकं भणतां स्वस्थाने
परस्थाने च प्रायश्चित्तमिदमेव मन्तव्यम् । अभिलाषश्चेत्
कस्यचित्—अभिषेकमाचार्ये भलीकं जणति चतुर्लक्षं इत्यादि ॥

तत्त्वलीकवचनं येषु स्थानेषु संभवति, तानि साम्प्रतं विवृ-
णितं दर्शयितुकामो द्वारगाथाद्वयमाह—

पयला उट्ठो मरए, पच्चक्खवाणा य गमण परियाए ।

समुदेससंखमीओ, खुट्ठगपरिहारियमुहीओ ।

आवस्सगमणं दिसा-सु एगकुट्ठे चेव एगदव्वे य ॥

पमियासित्तागमणं, पमियासित्तायजुंजणयं ॥

प्रचलापदमार्कपदं मरुकपदं प्रत्याख्यानपदं गमनपदं पर्याय-
पदं समुदेसपदं संखडीपदं खुट्ठकपदं पारिहारिकपदं [मुही-
ओ सि] पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् षोडशमुखीपदम्, अ-
वश्यं गमनपदं दिग्विषयपदं, एककुलगमनपदं, एकद्रव्यग्रहण-
पदं, प्रत्याख्याय गमनपदं, प्रत्याख्याय भोजनपदं चेति द्वारगा-
थाद्वयसमासार्थः ।

अथैतदेव प्रतिद्वारं विवृणोति—

पयलासि किं दिवा ? ए य, पयलामि हहु दुइ णिएहवे गुरुमा ।

अज्जदरसितनिहवे, हहुगा गुरुगा बहुतराणं ।

कोऽपि साधुर्वैद्य प्रचलायते, स चाभ्येन साधुना जणितः-
किमेवं दिवा प्रचलायसे ? । स प्रत्याह—न प्रचलायसे; एवं प्रथम-
वारं निह्वानस्य मांसलक्षु, ततो भूयोऽप्यसौ प्रचलायितुं
प्रवृत्तः । तेन साधुना जणितः—मा प्रचलायिष्ठाः । स प्रत्याह-
न प्रचालये । एवं द्वितीयवारं निह्वे मांसगुरु । ततस्तथैव
प्रचलायितुं प्रवृत्तः, तेन च साधुना अन्यस्य साधोर्दक्षितः-
यथैवं प्रचलायते, परं न मन्यते ततस्तेनान्येन साधुना भणितो-
ऽपि यदि निह्वे तदा चतुर्लक्षं । अथ तेन साधुना बहुतराणां
द्विध्यादीनां साधूनां दर्शितः, तैश्च भणितोऽपि यदि निह्वे तदा
चतुर्गुणं ।

निहवणे निहवणे, पच्छिन्नं वट्टए उ जा सपयं ।

लघुगुरुमासो लहुंगो, लहुगादी वायरे हुंति ॥

एवं निह्वने निह्वने प्रायश्चित्तं वर्धते यावत् स्वपदम्; पारा-
श्रिकं तराश्रिकम् । तद्यथा-पञ्चमं वारं निह्वानस्य षड्विंश, षष्ठं
वारं षड्विंश, सप्तमं मूलम्, नवममनवस्थापयं, दशमं वारं
निह्वानस्य पाराश्रिकम् । अत्र च प्रचलादिषु सर्वेष्वपि
द्वारेषु यत्र यत्र लघुमासो वा जयति तत्र तत्र सूक्ष्मो मृषावा-
दः, यत्र तु चतुर्लघुकादिकं भवति तत्र वादो मृषावादो भवति ।
गतं प्रचलाद्वारम् ।

अथार्द्धद्वारमाह—

किं णीमि वासमाणे, ए णीसि णण वासविंदो एए ।
भुंजंति हीण मरुगा, कहिं ति नणु सस्तगेहेसु ॥

कोऽपि साधुर्वै पतति प्रस्थितः, स चापरेण भणितः—किं 'वा-
समाणे' वर्धते निर्गच्छामि ? एवं जणित्वा तथैव प्रस्थितः । तत
इतरेण साधुना भणितम्—कथं न निर्गच्छामीति जणित्वा निर्ग-
च्छामि ? । स प्राह—वास्—शब्दे इति धातुपाठाद् वासति श-
ब्दायमाने यो गच्छति स वासति निर्गच्छतीत्यभिधीयते ।
अत्र तु न कश्चिद् वासति, किन्तु वर्षेभिर्यत्र एते, तेषु गच्छा-
मि । एवं उल्लावेन प्रत्युत्तरं दानस्य तथैव प्रथमवारादिषु
मासलघुकादिकं प्रायश्चित्तम् ॥ अथ मरुकद्वारम् । कोऽपि सा-
धुः कारणे विनिर्गत उपाश्रयमागत्य साधून् भणति—साध-
वो यात, छुजते मरुकाः । एवमुक्ते ते साधव उल्लाहितभा-
जना भणन्ति—(कहिं ति चि) क ते मरुका छुजते ? । इतरः
प्राह—ननु सर्वे आत्मीयगृहेषु, एवं छुलेनोत्तरं प्रयच्छति ॥

अथ प्रत्याख्यानद्वारमाह—

हुंजसु पक्खत्वातं, मए ति तक्खण पत्तुंजओ पुटो ।
किं व ए मे पंचविहा, पक्खत्वाया अविरईओ ॥

कोऽपि साधुना भोजनवेलायां जणितः—भुङ्क्त्व समुद्दिश । स
प्राह—प्रत्याख्यातं मयेति । एवमुक्त्वा मण्डल्यां तत्कृपादेश
प्रवृत्तो-जोक्तुं प्रवृत्तः । ततो द्वितीयेन साधुना पृष्ठः—आर्ये ! त्व-
येथं भणितम्—मया प्रत्याख्यातम् ? । स प्राह—किं वा मया प्रा-
णातिपातादिका पञ्चविधा अविरतिर्नै प्रत्याख्याता, येन प्रत्या-
ख्यानं न घटते ? ।

अथ गमनद्वारमाह—

वच्चासि नाहं वच्चे, तक्खण वच्चेए पुच्छिओ भणइ ।
सिद्धंतं न वि जाणसि, नणु गम्मइ गम्माणं तु ॥

केनापि साधुना चैत्यवन्दनादिप्रयोजने व्रजता कोऽपि साधु-
रुक्तः—किं त्वमपि व्रजसि ? गच्छसीत्यर्थः । स प्राह—नाहं व्रजा-
मि । एवमुक्त्वा तत्कृपादेश व्रजितुं प्रवृत्तः । तेन पूर्वप्रस्थितसा-
धुना पृष्ठः—कथं न व्रजामीति भणित्वा व्रजसि ? । स भणति—सि-
द्धान्तं न जानीषे त्वम् । नन्वित्याक्षेपे । भो मुग्ध ! गम्यमान-
मेव गम्यते, नागम्यमानम्, यस्मिन् समये त्वयाऽहं पृष्ठस्तस्मिन्नाहं
गच्छामि ? इति ॥

अथ पर्यायद्वारमाह—

दसएयस्स य मज्झ य, पुच्छिय परिणाय वेइ उ वल्लेण ।
मम नवए वंदिअम्मि, भणइ वे पंचगा दसओ ॥
कोऽपि साधुरात्मद्वितीयः केनापि साधुना वन्दितुकामेन पृ-

ष्ठः—कति वर्षाणि भवतां पर्यायः ? इति । स एवं पृष्ठो भणति-
एतस्य साधोर्मम च दश वर्षाणि पर्याय इति । एवं छुलेन ते-
नोक्ते, स प्रच्छकः साधुः—मम नव वर्षाणि पर्याय इत्युक्त्वा प्रवन्दि-
तो वन्दितुं लग्नः । इतरश्छलवादी भणति—उपविशत, भवन्तः
स्वयमेव वन्दनीया इति । कथं पुनरहं वन्दनीयः ? इति तेनोक्ते, उ-
ल्लावादी भणति—मम पञ्च वर्षाणि पर्यायः, एतस्यापि साधोः
पञ्च । एवं द्वे पञ्चके मीक्षिते दश भवन्ति । ततो यूयमावयोरुज-
योरपि वन्दनीया इति भणति ।

अथ समुद्देशद्वारमाह—

वट्ठ उ समुद्देशो, किं अत्यह कत्थ एस गगणम्मि ।
वट्ठंति संखमीओ, घरेसु नणु आठखंडणया ॥

कोऽपि साधुः कायादिभूमौ निर्गत्य आविर्त्य राहुणा प्रत्यमा-
मानं दृष्ट्वा साधून् स्वस्थान् मौनान् प्रणति—आर्याः । समुद्देशो
वर्तते किमेवमुपविष्टास्तिष्ठथ ? । ततस्ते साधवो नायमस्त्रीकं ब्रूते
इति कृत्वा गृहीतजाजनमुपस्थिताः पृच्छन्ति । कुत्रासौ समुद्दे-
शो भवति ? । स प्राह—नन्वेव गगनमार्गे सूर्यस्य राहुणा समुद्देशः
प्रत्यक्षमेव दृश्यते ॥ अथ संखडोद्वारम् । कोऽपि साधुः प्रथमाक्षि-
कापानकादिनिमित्तं विनिर्गतः प्रत्यागतो भणति—प्रचुराः संख-
डवो वर्तन्ते, किमेवं तिष्ठथ ? । ततस्ते साधवो गन्तुकामाः पृच्छन्ति-
ब्रूत ताः संखडवः । स छलवादी भणति—तेषु तेषु गृहेषु संखडवो
वर्तन्त एव । साधवो भणन्ति—कथं ता अप्रसिद्धाः संखडव उ-
च्यन्ते ? । छलवादी भणति—[नयु आठखंडणय सि] नन्वित्या-
क्षेपे । पृथग्यादिजीवानामायूषि गृहे गृहे रन्धनादिभिरार-
म्भैः संखडवन्ते, ताः कथं न संखडवो भवन्ति ? ।

अथ कुल्लकद्वारमाह—

सुडुग ! जणणी ते मिया, रुइए जीवइ चि अस्स भणितम्मि ।
माइत्ता सव्वजिया, जवेसु तेणेस ते माता ॥

कोऽपि साधुरुपाश्रयसमीपे मृतां शुनीं दृष्ट्वा कुल्लकमपि भ-
णति—कुल्लक ! जननी तव मृता । ततः कुल्लकः प्रकटितो—रो-
दितुं लग्नः । तमेव खन्तं दृष्ट्वा स साधुराह—मा रुदिहि, जीवति
ते जननी । एवमुक्ते कुल्लकोऽपरे च साधवो जणन्ति—कथं पू-
र्वं मृतेत्युक्त्वा संप्रति जीवतीति जणसि ? । स प्राह—एषा या
शुनी मृता सा तव माता भवति । कुल्लको ब्रूते—कथमेषा मम
माता ? । मृषावादी साधुराह—सर्वेऽपि जीवा मृतीते काले तव
मातृत्वेन बभूवुः । तथा च प्रकृतिसुखम्—“एगमेगस्स णं जीवस्स
सव्वजिया माइत्ताए पिइत्ताए भायत्ताए पुत्ताए धूयत्ताए
भूतपुत्ता । इत्ता गोयमा ! एगमेगस्स जीवस्स जीवा तहा
चूतपुत्ता ” । तेनैव कारणेनैषा शुनी त्वदीया मातेति ॥

अथ परिहारिकद्वारमाह—

उज्जाणे दड्ढं, दिछा परिहारग चि झडु करणे ।
कत्थुज्जाणे गुरुयं, वयंति दिहेसु लहुगुग्गा ॥
उज्जुगा उ शिउचे, आओइए तम्मि उगुरु होंति ।
परिहरमाणा वि कहं, अप्परिहारी जवे छेदी ॥ २ ॥

किं परिहरंति एषु था-गुकंटे मूल तुज्ज सव्वे य ।

अट्टमेनो अणवड्डं, वहिं पवयत्तास्स पारंची ॥ ३ ॥

कोऽपि साधुरुद्याने स्थितानवसक्तान् दृष्ट्वा प्रतिभयमागत्य
भणति—मया परिहारिका दृष्टा इति । साधवो जानते, यथा-

शुक्रपरिहारिकाः समागताः । एवं जलाभिप्रायेण कथयत एव मासलघु । जूयस्ते साधवः परिहारिकसाधुदर्शनोत्सुकाः पृच्छन्ति-कुत्र ते दृष्टाः ? । स प्राह-उद्याने, एवं भणतो मासगुरु । ततः साधवः परिहारिकदर्शनार्थं चालिताः, व्रजन्तो यावत् पश्यन्ति तावत्तस्य कथयतश्चतुर्लघु । तत्र गतैर्दृष्टेष्ववसत्रेषु कथयतश्चतुर्गुरु । अवसत्रा अमी इति कृत्वा निवृत्तेषु कथयतः परब्रह्मणः । ते साधव इर्यापथिकीं प्रतिक्रम्य गुरुणामाज्ञोचयन्ति-विप्रतारिता वयमनेन साधुनेति, एवं भुवाणेषु तस्य वसुगुरु । आचार्यैरुक्तम्-किमेवं विप्रतारयसि ? । स चेष्टोत्तरं दातुमारब्धः-परिहरन्तोऽपि कथमपरिहारिणो भवन्ति ? , एवं भुवतश्चेदः । साधवो भणन्ति-किं ते परिहरन्ति येन परिहारिका उच्यन्ते ? । इतरः प्राह-स्थाणुकपटकादिकं तेऽपि परिहरन्ति, एवमुत्तरं ददतो मूलम् । ततस्तेः सर्वैरपि साधुभिस्तु दुष्टोऽसि यदेवंगतेऽप्युत्तरं ददासीति । ततः स प्राह-सर्वेऽपि यूयमेकत्रीभूताः, अहं पुनरेकोऽसदायोऽतः पराजीये, न परिफल्यु मदीयं जलपितम्, एवं भणतोऽनवस्थाप्यम् । अथ ज्ञानमदावलितस्य एवं ब्रवीति-सर्वेऽपि यूयं प्रवचनस्य बाह्याः, एवं सर्वानधिक्रियतः पाराञ्चिकं भवति ।

इदमेवान्त्यपदं व्याचष्टे-

किं गगलेण जंपह, किं मं कोप्पह एवज्जाणंतं ।

बहुएहिं को विरोदो, सलभेहिं व नागपोयस्स ? ॥

किमेवं गगलेन न्यायेन जल्पथ, बोकडवन्मुखंतया किमेवमेवं प्रलपथेयथः । किञ्च-मामेवाजानतोऽपि (कोप्पह) गले धृत्वा प्रेरयथ । अथवा-एवमपि बहुभिः सह को विरोधः ? , शलभैरिव नागपोतस्येति ।

अथ घोटकमुक्तीद्वारमाह-

जणइ य दिदु नियत्ते, आलोप आमंति धोरुगमुहीओ ।

पूरुस सव्वे एगे, सव्वे बाहिं पवयणस्स ॥

मासो लहुओ गुरुओ, चडरो मासो द्ववंति लहुगुरुगा ।

उम्मासा लहुगुरुगा, ठेओ मूळं तह दुगं च ॥ २ ॥

एकः साधुविचारभूमौ गतः, उद्यानोद्देशे वमवाश्चरन्तीस्वलो-क्य प्रतिश्रयमागतः, साधून् विस्मितमुखः कथयति-शृणुत, यदय मया यादृशमाश्रयं दृष्टम् । साधवः पृच्छन्ति-कीदृशम् ? । स प्राह-घोटकमुख्यः स्त्रियो दृष्टाः, एवं भणतो मासलघु । ते साधवः व्रजुस्वभावाश्चिन्तयन्ति-यथा घोटकाकारमुखमनुष्यस्त्रियोऽनेन दृष्टा इति । ततस्ते पृच्छन्ति-कुत्र तास्वया दृष्टाः ? । स प्राह-उद्याने, एवं भुवतो मासगुरु । साधवो हृष्टव्यास्ता इत्यभिप्रायेण व्रजन्ति, तदानीं कथयतश्चतुर्लघु । दृष्टासु वमवासु चतुर्गुरु । प्रतिनिवृत्तेषु साधुषु वसुलघु । गुरुणामालोचिते वसुगुरु । ततो गुरुभिः पृष्टो यदि जणति-आमं, घोटकमुख्य एवेता यतो दीर्घमधोमुखं प्रमुखं वडवानां भवतीत्येवं ब्रवीति तदा छेदः । ततः साधुजिर्मेणितः-कथं ताः स्त्रिय उच्यन्ते ? । इतरः प्रत्याह-यदि न स्त्रियस्तर्हि किं पुरुषाः ? , एवं भुवाणस्य मूलम् । सर्वे यूयमेकत्र मिलिता अहं पुनरेक एव, एवं जणतोऽनवस्थाप्यम् । सर्वेऽपि प्रवचनस्य बाह्या इति भणतः पाराञ्चिकम् ।

अथान्त्यप्रायश्चित्तं प्रकारान्तरेण प्राह-

सव्वेगत्था मूळं, अदुगं एकद्वओ य अणवडे ।

सव्वे बहिभावा पव-यणस्स वयमाण चरिं तु ॥

यूयं सर्वेऽप्येकत्र मिलिता इति भणतो मूलम् । अहमेकाकी किं करोमीति भणतोऽनवस्थाप्यम् । सर्वेऽपि यूयं प्रवचनस्य बाह्या इति वदति पाराञ्चिकम् ।

इदमेवान्त्यपदं व्याख्यानयति-

किं गगलेण जंपह, किं मं कोप्पह एव जाणंतं ।

बहुएहिं को विरोदो, सलभेहिं व नागपोयस्स ? ॥

गतार्थो ।

अथावश्यंगमनद्वारमाह-

गच्छासि ए ताव गच्छं, किं खु ए जासि ति पुच्छितो भणति ।

बेला ए ताव जायति, परलोमं वा वि मोक्खं वा ॥

कोऽपि साधुः केनापि साधुना पृष्टः-आर्य ! गच्छासि भिक्षाचर्याम् । स प्राह-अवश्यं गमिष्यामि । इतरेण साधुना भाणितम्-यथे-वंतत उच्छिष्ट, व्रजामः । स प्राह-न तावदद्यापि गच्छामि । इतरेण भाणितम्-किं खुरिति वितर्के । न यासि गच्छासि, त्वया हि ज-णितम्-अवश्यं गमिष्यामि ? । एवं पृष्टो भणति-न तावदद्यापि प-रलोमं गन्तुं वेला जायते, अतो न गच्छामि । यद्वा-मोक्षं गन्तुं नाद्यापि वेला, अतो न गच्छामि । अपिः संभावने । किं संभा-वयति-अवश्यं परलोमं मोक्षं वा गमिष्यामीति ।

अथ 'दिसासु' ति 'पदं व्याख्यानयति-

कतरि दिसि गमिस्ससि, पुव्वं अव्वरं गतो जणति पुव्वे ।

किं वा ए होति पुव्वा, इमा दिसा अव्वरगामस्स ॥

एकः साधुरेकेन साधुना पृष्टः-आर्य ! कतरां दिशं भिक्षाचर्यो गमिष्यासि ? । स एवं पृष्टो ब्रवीति-पूर्वा गमिष्यामि । ततः प्रच्छकः साधुः पात्रकाण्युद्धास्याऽपरां दिशं गतः । इतरोऽपि पूर्वदिशगमना-प्रतिज्ञातां तामेवापरां दिशं गतः । तेन साधुना पृष्टम्-पूर्वा गमि-ष्यामीति भणित्वा कस्मादपरामायातः ? । स प्राह-किं वा अप-रस्य ग्रामस्येयं दिक् पूर्वा न भवति, येन मदीयं वचनं निरुध्येत ।

अथैककुलद्वारमाह-

अद्वेगकुलं गच्छं, वच्च बहुकुलपवेसणे पुटो ।

जणति कदं दोम्मि कुले, एगसरीरेण पविसिस्सं ॥

कश्चित्केनचिद्भिक्षार्थं समपृच्छ । तेनोक्तम्-आर्य ! एहि व्रजावो भिक्षाम् । स प्राह-व्रजत यूयमद्वेगमेव कुत्रं गच्छामि । एवमु-क्त्वा बहुषु कुलेषु प्रवेष्टुं लभः । ततोऽपरेण साधुना पृष्टः-कथ-मेकं कुलं गमिष्यामीति जणित्वा बहूनि कुलानि प्रविशसि ? । स एवं पृष्टो भणति-हे कुले एकेन शरीरेण युगपत् कथं प्रवे-ह्यामि ? । एकमेव कुलमेकस्मिन् काक्षे प्रवेष्टुं शक्यम्, न बहु-नीति भावः ॥

अथैकप्रत्यग्रहणद्वारमाह-

वच्चह एगं दव्वं, घेत्यं ऐगगहे पुच्छितो जणति ।

गहणं तु लक्खणं पो-गलाण मेएहिमे तेणइहं एगं ॥

कोऽपि साधुभिक्षार्थं गच्छन् कमपि साधुं भणति-व्रजामो भिक्षायाम् । स प्राह-व्रजत यूयमद्वेगमेकं लब्धं प्रदीप्यामि । एव-मुक्त्वा भिक्षां पर्यटनेकानामोदनक्षितीयाङ्गादीनां बहूनां ह-व्याणां ग्रहणं कुर्वन् साधुभिः पृष्टो जणति-(गहणं तु इत्यादि) गतिज्ञानो धर्मास्तिकायः, स्थितिलक्षणेऽधर्मास्तिकायः,

अवगाहलक्षण आकाशस्तिकायः, उपयोगलक्षणो जीवा-
स्तिकायः, ग्रहणलक्षणः पुद्गलस्तिकायः । एषां च पञ्चा-
नां द्रव्याणां मध्यापुद्गलानामेव ग्रहणरूपं लक्षणं, नान्येषां
धर्मास्तिकायादीनाम्, तेन अहमेकमेव द्रव्यं गृह्णामि न बहु-
नीति व्याख्यातं द्वितीयद्वारगाथायाः पूर्वार्थम् । अथ “ प-
मियाहस्त्रिस्तय भुञ्जत्यसि ” पञ्चार्थं व्याख्यायते-प्रत्याख्या-
य ‘नाहं गच्छामीति प्रतिषिध्य’ गमनं करोति । प्रत्याख्याय
च ‘नाहं हृज्जे इति भणित्वा’ भुञ्जे । अपरेण च साधुना पृष्टो
ब्रवीति-गम्यमानं गम्यते नागम्यमानम्; भुज्यमानमेव हृज्यते
नाभुज्यमानम् । अनेन पञ्चाक्षेण गमनद्वारप्रत्याख्यानद्वारे व्या-
ख्यायते इति प्रतिपत्त्यम् । इह सर्वत्रापि प्रथमवारं ज्ञातो
भासन्ननु । अथाभिनिवेशेन वदन्ननिकाचयति तदा पूर्वोक्तनीत्या
पाराञ्चिकं यावद्ब्रूयम् । तदेवं येषु स्थानेष्वलीकं संभवति या-
दृशी च यत्र शोधिः तदभिहितम् । संप्रति ये अपायास्ते सापवा-
दा इति द्वारम् । तत्रानन्तरस्तोक्तान्यलीकानि ज्ञातो द्वितीयसाधुना
सहासंखडाद्युत्पत्तिः संयमात्मविषयधनारूपा सप्रपञ्चं सुधिया
वक्तव्या । अपवादपदं तु पुरस्ताद् जगिष्यते । ७०६ उ० । जीत० ।

अलीकवचनार्थाधर्मद्वारस्य व्याख्या-

जंभु ! वितियं च अलियवयणं हनुसगल्लहचवलजणियं
जपकरदुहकरअयसकरबेरकरं अरतिरतिरागदोसमणसंकि-
लेसवियरणं अलियनियडिसाइजोयबहुसं णीयजणणिसे-
वियं निसंसं अप्पवयकारं परमसाहुगरहणिज्जं परपीला-
कारकं परमकाहल्लेससहियं दुग्गतिविणिपायवहुणं जवपुण-
ब्जवकरं चिरपरिचितमणुगयं दुरंतं कित्तियं वितियं अह-
म्मदारां ॥

‘जम्बु !’ इति शिष्यामन्त्रणवचनम् । ‘द्वितीयं च’-द्वितीयं पुनरा-
श्रवणद्वारम्, अलीकवचनं मृषावादः । इदमपि पञ्चजिर्वाहशका-
दिद्वारैः प्रकृत्यते । तत्र यादृशमिति द्वारमाश्रयालीकवचनस्य
स्वरूपमाह-‘लघुगुणगौरवरहितः, स्व आत्मा येषां ते लघुस्व-
काः, तेभ्योऽपि ये लघवस्ते लघुस्वकलघवः, ते च ते चपलाश्च,
कायादिभिरिति कर्मधारयः । तैरेव भणितं यत्तत्तथा । तथा-
भयकरं दुःखकरमयशःकरं वैरकरं च यत्तत्तथा । अरतिरति-
रागद्वेयलक्षणं मनःसंक्लेशं वितरति यत्तत्तथा । अलीकः श्रुमफ-
लापेक्षया निष्फलो यो निरुतेर्बन्धनप्रच्छादनार्थवचनस्य, (सा
इति) अविश्रम्भस्य च अविश्वासवचनस्य योगो व्यापारस्तेन
बहुसं प्रचुरं यत्तत्तथा । नाचैर्जात्यादिहीनैः प्राय इदं निषेधितं
तत्तथा । नृशंसं सूकावर्जितं, निःशंसं वा श्लाघावाहितम्, अ-
प्रत्ययकारकं विश्वासविनाशकम् । इतः पदचतुष्टयं करणम् ।
तथा-भवे संसारे पुनर्जन्तं पुनःपुनर्जन्म करोतीति, नच पुनर्भव-
करम्, चिरपरिचितमनादिसंसारोऽन्यस्तम्, अनुगतमव्यवच्छे-
देनानुवृत्तं, दुरन्तं विपाकदारुणं, द्वितीयमधर्मद्वारं कीर्तितम् ।
यत्नेन यादृश इत्युक्तम् ।

अथ यन्नामेत्यजिधानुक्तम् आह-

तस्स य णामाणि गोणाणि हुंति तीसं । तं जहा-अलि-
यं ? सत्तं २ अणज्जं ३ मायापोसो ४ असंतं ५ कूम-
कवडमवत्थुं ६ निरत्थयमवत्थं च ७ विदेसगरहणिज्जं
८ अणुजुगं ९ ककतकारणा य १० वंचणा य ११ पिच्छा-

पच्छाकमं च १२ साती १३ उच्छसं १४ उक्कूलं च १५
अट्टं १६ अन्नकखाणं च १७ किच्चिसं १८ वलयं १९
गहणं च २० मम्मणं च २१ नूमं २२ नियती २३ अ-
पच्चओ २४ असमओ २५ असच्चसंधत्तणं २६ विव-
क्खो २७ अवहीयं २८ उवहिअसुच्छं २९ अवलोवो
त्ति अविद्य ३०; तस्स एयाणि एवमाईणि णामधेज्जाणि
हुंति तीसं सावज्जस्स अलियस्स वज्जोगस्स अणेगाइ ।

“तस्स” इत्यादि सुगमं यावत्तत्तथा । अलीकं १, शठः, शत्रुस्य
मायिनः कर्तृत्वात् २, अनार्यवचनत्वादनार्यः ३, मायालक्षणक-
षायानुगतत्वात्, मृषारूपत्वाच्च मायामृषा ४, (असंतं गेति)
असदर्थजिधानरूपत्वादसत्यम् ५, (कूमकवडमवत्थुं ति) कूटं
परवञ्चनार्थं न्यूनाधिकभाषणं, कपटं भाषाविपर्ययकरणम्, अ-
विद्यमानवस्त्वभिधेयोऽर्थो यत्र तदवस्तुः पदत्रयस्याप्येतस्य
कथाञ्चित् समानार्थत्वेनैकतमस्यैव गणनादिदमेकं नाम ६, (नि-
रत्थयमवत्थं चेति) निरर्थकं सत्यार्थान्निष्प्रान्तम्, अपार्थक्य-
अपगतसत्यार्थम्, इहापि द्वयोः समानार्थतया एकतरस्यैव ग-
णनादेकत्वम् ७, (विदेसगरहणिज्जं ति) विदेशो मत्तरस्त-
स्माद् गहति निन्दति येन, अथवा-तत्रैव विदेशाद् गहति साधु-
जिर्त्यसद्विद्वेषगर्हणीयमिति ८, अनुजुगं वक्रमित्यर्थः ९, कल्कं
पापं माया वा, तत्कारणं कल्कं माया पापं च १०, वंचना च ११,
(मिच्छापच्छाकमं च ति) मिध्येति कृत्वा पञ्चाकृतं निराकृतं न्या-
यवादिनिर्धत्तत्तथा १२, (साती ति) अविश्रम्भः १३, (उच्छसं
ति) अपसदं विरूपं वृत्तं स्वदोषाणां परगुणानां चाऽऽवरणमप-
च्छात्रम्, वञ्चनं वा न्यूनत्वम् १४, (उक्कूलं च ति) उक्कूलयति
सन्मार्गादपध्वंसयति, क्लाद्वा न्यायसरित्प्रवाहतटादूर्ध्वं यत्तदु-
क्कूलम् । पागान्तरेण-उत्कूलम्-ऊर्ध्वं धर्मकलाया यत्तत्तथा १५,
आर्तम्-श्रुतस्य पीडितस्येदं वचनमिति कृत्वा १६, अन्याक्या-
नं चोद्घाटनम्-असतां दोषाणामित्यर्थः १७, किलिबं किलि-
बस्य पापस्य हेतुत्वात् १८, वलयमिव वलयं, वक्रत्वात् १९,
गहनमिव गहनं, दुर्लभ्यान्तस्त्वात् २०, मम्मनमिव मम्मनं
च, अस्फुटत्वात् २१, (नूमं ति) प्रच्छादनम् २२, निष्कृतिर्मा-
यायाः प्रच्छादनार्थं वचनम् २३, अप्रत्ययः प्रत्ययाज्ञावः २४,
असमयोऽसम्यगाचारः २५, असत्यमलीकं संदधाति करो-
तीति असत्यमन्धस्तद्भावोऽसत्यसन्धत्वम् २६, विपत्तः-स-
त्यस्य, सुकृतस्य चेति भावः २७, (अवहीयं ति) अपसदा
निन्द्या धीर्धर्मिस्तदपधीकम् ! पागान्तरेण-‘अण्णाइयं’
आज्ञां जिनादेशमतिगच्छत्यतिक्रामति यत्तदाज्ञाप्रतिगम २८ ।
(उवहिअसुच्छं ति) उपधिना मायया अशुक्लं सावधमुपधु-
क्षम् २९, अवलोपो वस्तुसद्भावप्रच्छादनम्, इत्येवंप्रकारार्थः ।
अपि चेति समुच्चयार्थः ३० । (तस्स एयाणि एवमाईणि
नामधेज्जाणि हुंति तीसं सावज्जस्स अलियस्स वज्जोगस्स
अणेगाइ ति) इह वाक्ये एवमकरघटना कार्या-तस्याली-
कस्य सावधस्य वास्योगस्य एतान्यनन्तरोदितानि त्रिशत् पञ्च-
मादीन्येवंप्रकाराणि चानेकानि नामधेयानि नामानि भवन्ती-
ति ॥ यन्नामेति द्वारं प्रतिपादितम् ।

अथ ये यथा चाङ्गीकं वदन्ति तौस्तथा चाऽऽह-

तं च पुण वदन्ति केइ अलियं पावा असंजया अविरया
कवमकुमिलकडुयचडुलजावा कुप्फा लुप्फा जया-य हस्स-

तिया य सक्तीचोरा चारभमा खंडरक्खा जियपूकरा य गदितगहणा ककगुरुगकारिका कुलिंगा उवहिया बा-
णियगा य कूरुतुला कूरुमाणा कूरुकाहावणोवजीवी पम-
कारककनायकारुज्जा वंचणपरा चारियचदुयारनगर-
गुसियपरिचारकदुदुवाइसूयकअणवन्नणिया य पुव्व-
कालियवयणदक्खा सहस्सिका लहुस्सगा असच्चा गार-
विया अमसत्थावणाहिचित्ता उव्वंदा अणिग्गहा अणि-
यया उंदेण मुक्कवादी भवन्ति । अलियाहिं जे अविरया
अवरे एत्थिकवादिणो वामलोकवादी भवन्ति ॥

(तं चेत्त्यादि) तत्पुनर्वदन्यलोकात् । (केऽसि) के-
चित्त सर्वेऽपि, सुसाधूनामस्त्रीकवचननिवृत्तत्वात् । किंवि-
शिष्टाः ? पापाः पापात्मानः, असंयता असंयमवन्तः, अवि-
रता अनिवृत्ताः । तथा- (कवडकुमिलकडुयचमुलभावसि)
कपटेन हेतुना कुटिलो वक्रः कटुकाश्च विपाकदारुणत्वात्,
चटुसश्च विविधवस्तुषु कणे कणे आकाङ्क्षादिप्रवृत्तेः, भावश्चि-
त्तं येषां ते तथा । 'कुन्दा, मुखा' इति सुगमम् । (भया-यसि)
परेषां भयोत्पादनाय, अथवा-तथाश्च (हस्तस्थिया-यसि)
हासार्थिकाश्च हासार्थिनः । पात्रान्तरेण-हासार्थाय (सक्खि-
सि) साक्षिणः चौराः । चारभयाश्च प्रनीताः । (खंडरक्खसि)
शुष्कपालाः । (जियपूकरायसि) जिताश्च ते पुत्तिकराश्चेति
समासः । (गदितगहणसि) गृहीतानि ग्रहणकानि यैस्ते
तथा । (ककगुरुगकारसि) ककगुरुकं माया, तत्कारकाः ।
(कुलियसि) कुलिङ्गिनः कुत्तीर्थिकाः । (उवहिया वाणियग-
सि) उपधिका मायाचारिणः, वाणिजका वाणिजः । किंचु-
ताः ? कूटतुलाः, कूटमानिनः, कूटकार्वाणोपजीविन इति पदत्रयं
व्यक्तम्; नवरं कार्वाणो रूपः । (पडकारककलायकादइज्ज-
सि) पडकारकास्तन्तुबायाः, कलादाः सुवर्णकाराः, कार-
केषु वट्टस्त्रिपकादिषु भवाः कारकायाः । किंविधा एते अ-
लोकं वदन्ति?, इत्याह-वज्जनपरा, तथा-चारिका हैरिकाः, चटु-
काराः सुखमङ्गलकाराः, नगरगुप्तिकाः कोट्टपालाः, परिचारका
ये परिचारणां मैथुनाजिप्पङ्गं कुर्वन्ति, कामुका इत्यर्थः । कुट्टवा-
दिनोऽस्त्यक्काहिणः, सूचकाः पिशुनाः, (अणबलमणियाय-
सि) अणुण गृहीतये बलं यस्यासौ अणुणबलो-बलवानुत्तम-
खे, तेन जणित्ता अस्मद् द्रव्यं देहीत्येवमभिदिता ये अद्यम-
र्णास्ते तथा । ततश्चारकादीनां हन्तः । (पुव्वकालियवय-
णदक्खसि) वक्तुकामस्य वचनाद् यत्पूर्वतरमभिधीयते परा-
जिप्रायं लक्षयित्वा, तत्पूर्वकालिकं वचनं, तत्र वक्तव्ये दृक्तास्ते
तथा, अथवा पूर्वकालिकानामर्थानां वचने अदृक्ता निरतिशय-
निराममास्ते तथा । सहसा अवितर्क्यभाषणे ये वसन्ते ते
साहसिकाः, लघुस्वकाः लघुकात्मानः, असत्याः सज्जोऽहिताः,
गौरविकाः अश्रद्धाविगौरवप्रयेण चरन्ति ये असत्यानामसज्जता-
नामर्थानां स्थापनं प्रतिष्ठामधिविस्तं येषां ते असत्यस्थापना-
धिविस्ताः । उच्चो महानात्मोत्कर्षणप्रवणः उन्दोऽजिप्रायो येषां
ते उच्चच्छुन्दाः । अनिग्रहाः स्वैराः । अनियता अनियमवन्तोऽ-
नवस्थिता इत्यर्थः । अनिजका वा अविद्यमानस्वजनाः, अलीकं
वदन्तीति प्रकृतम् । तथा उन्देन स्वाजिप्रायेण मुक्कवाचः प्रयुक्त-
वचनाः, अथवा उन्देन मुक्कवादिनः सिद्धवादिनस्ते जवन्ति ।
के ? इत्याह-अलीकाद् ये अविरताः, तथाऽपरे उक्तेभ्योऽन्ये ना-

स्तिकवादिनो लौकायतिकाः, वामं प्रतीपं लोकं वदन्ति ये सतां
लोकप्रस्तामसत्त्वस्य प्रतिपादनात्ते वामलोकवादिनः, जणन्ति
प्रकृत्यन्ति । प्रश्न २ आश्रम ७० ।

तथा किमन्यद्वदन्तीत्याह-

तम्हा दाणवयपोसहाणं तवसंयमवंचेचरकङ्गाणमादि-
याणं नत्थि फलं, न वि य पाणवहअलियवयणं, न चेव
चोरककरणं, परदारासेवणं वा, सपरिग्गहपावकम्माइकर-
णं पि नत्थि किंचि, न नेरइयतिरिक्खमणुयजोणी, न
देवलोको वा अत्थि, न य अत्थि सिद्धिगमणं, अम्मापि-
यरो वि नत्थि, न वि य अत्थि पुरिसकारो, पक्खत्वाण-
मवि नत्थि, न वि यऽत्थि कासमच्चू, अरिहंतचक्कवट्टी बल-
देवा वासुदेवा नत्थि, नेवऽत्थि केइ रिसओ, धम्माधम्मफलं
वि न अत्थि किंचि बहुयं व थोवं व; तम्हा एवं जा-
णिऊयं जहा सुबहुइदियाणुक्केसु सव्ववित्तएसु वट्टह;
नत्थि काइ किरिया वा, एवं जणंति नत्थिकवादिणो; इमं
पि वित्तियं कुदंसणं असज्जावं वादिणो पक्खेति म्हा,
संजुओ अंमकाओ लोको, सयंजुणा सयं च निम्मिओ,
एवं एतं अलियं, पयावइणा इस्सरेण य कयसि केइ,
एवं विण्णुमयं जयाण सयं च निम्मिओ कसिणमेव य
जगदिति केइ, एवमेके वदन्ति मोसं-एको आया, अकारको
वेदको य मुकयस्स य कुकयस्स य करणानि कारणाणि य
सव्वहा सव्वहिं च, णिच्चो य, णिक्किओ, निग्गुणो य, अणुबल्ले-
वओ सि अवि य । एवमाहंसु असज्जावं जं पि एहिं किंचि जी-
वलोके दीसंति मुकयं वा कुकयं वा-एयं जदिच्छाए वा, सहावे-
ण वा पि, दायिवयणभावओ वा वि भवति, नऽत्थि तत्थ किंचि
कयकं तत्तं, लक्खणाविहाणं नियत्तिकारिया एवं केइ जंपंति,
इह्वीरसमायगारवपरा बहवे करणाज्जसा परूवेति धम्मवी-
मंसएण मोसं, अवरे अहम्माओ रायदुइं अज्जक्खणं ज-
णंति अलियं, चोरो सि अचोरियं करेत्तं । ममराओ सि
वि य एमेव उदासीणं, दुसीलो सि य परदारं गच्छंति सि
मइलिति सीलकलियं अयं पि गुरुत्तपपओ सि अणणे ए-
वमेव जणंति, उवहणंति, मित्तकलचाइ सेवंति अयं पि
लुत्तधम्मो, इमो वि वीसंजघायओ पावकम्मकारी, अकम्म-
कारी अगम्मगामी अयं दुरप्पा बहुएसु य पातगेसु जुत्तो
सि एवं जंपंति मच्छरी जहके वा गुणकित्तिनेहपरलोगनि-
प्पिवासा; एवं एते अजियवयणदक्खा परदोउप्पायणंसं-
त्ता वेहेति, अक्खयियवीएणं अप्पाणं कम्मबंधणेण मुहुरि
असमिक्खियप्पलात्री निक्खेवे अवहरंति, परस्स अ-
त्थम्मि गदियागिक्खा, अजिजुजंति य परं अमंतएहिं
लुद्धा य करेति कूमसक्खित्तणं, असच्चा अत्थालियं च,
कमालियं च, जोमाजियं च, तथा गवाजियं च, गरुयं च-

एति, अहरगतिगमणं, अणं पि य जाइरुवकुलसीदप-
चवमायानिगुणं, चवसा पिसुणं परमपदेदकमसंतकं वि-
देसमणत्थकारकं पावकम्ममूत्रं उदिहं दुस्सुयं अमुणियं
निलज्जं लोगगरहणेज्जं वहंबंधपरिकित्तेसबहुलं जराम-
रणपुक्खसोगनेमं असुक्खपरिणामसंकिद्धं भणंति ॥

यस्माच्छरीरं सादिकमित्यादि, तस्माद्दानवतपौषधानां वितर-
णनिपमपर्वोपवासानां, तथा-तपोऽनशनादि, संयमः धृ-
त्यादिरक्षा, ब्रह्मचर्यं प्रतीतम् । एतान्येव कल्याणं कल्याणहेतु-
त्वादादिष्वेतां ते हानश्रक्कादीनां तानि तथा, तेषां, नास्ति फलं
कर्मकृत्यसुगतिगमनादिक, नापि च प्राणिवधाक्षीकचचनमशु-
भफलसाधनतयति गम्यम् । तथैव नैव च चौर्यकरणं, परदार-
सेवनं वाऽस्यशुभफलसाधनम्, तथैव सह परिग्रहणे यद्वर्त्तते
तत्सपरिग्रहं, तच्च तत्पापकर्मकरणं च पातकक्रियानेवनं तदपि
नास्ति किञ्चित्, क्रोधमानाद्यासेवनरूपा नारकादिका च जगतो
विचित्रता स्वभावादेव न कर्मजानेता । तदुक्तम्-“ कण्टकस्य
च तीक्ष्णत्वं, मयूरस्य च चित्रता । वर्णाश्च तादृच्छ्रमाणां, स्व-
भावेन भवन्ति हि ” ॥१॥ इति । मृषावादिता चैवमेतेषाम्-स्वभावो
हि जीवाद्यनर्थान्तरभूतः, तदा प्राणातिपातादिजनितकर्मैक-
कत्रकरोऽसाधनार्थान्तरभूतः, ततो जीव एवासौ, तदव्यतिरेका-
स्तत्स्वरूपवत् ; ततो निर्हेतुका नारकादिविचित्रता स्यात् । नच
निर्हेतुकं किमपि भवति, अतिप्रसङ्गादिति । तथा-न नैरयिकति-
यंश्चातुष्यजानां योनिरुत्पत्तिस्थानं पापपुण्यकर्मफलभूताऽस्तीति
प्रकृतम् । न देवलोको वाऽस्तीति पुण्यकर्मफलभूतः नैवास्ति सि-
द्धिगमनं; सिद्धेः, सिद्धस्य वाऽजावात् । अम्बापितरावपि न स्तः,
उत्पत्तिमात्रनिबन्धनत्वाद् मातापितृत्वस्य । नचोत्पत्तिमात्रनिब-
न्धनस्य मातापितृतया विशेषो युक्तः ; यतः कुतोऽपि किञ्चिदु-
त्पद्यत एव । यथा-सचेतनाच्चेतनं युक्तमनुकुर्यादिति, अचेतनं च
मूत्रपुरीषादि । अचेतनाच्च सचेतनं, यथा-काष्ठाद् धुणकी-
टकादि, अचेतनं च चूर्णादि । तस्माज्जन्यजनकजावमात्रमर्था-
नामस्ति नान्यो मातापितृपुत्रादिविशेष इति । तदभावात्तद्भोग-
विनाशापमाननादिषु न दोष इति भावः । मृषावादिता चैव-
वस्त्वन्तरस्य पित्रोः स्वजनकत्वे समानेऽपि तयोरत्यन्तहिततया
विशेषवत्त्वेन सत्त्वात् । हितत्वं च तयोः प्रतीतमेव । आह च-
दुष्टप्रतीकारावित्यादि । नाप्यस्ति पुरुषकारः, तं विनैव नियतितः
सर्वप्रयोजनानां सिद्धेः । उच्यते च-“ प्राप्तव्यो नियतिबलाभ्रयेण
योऽर्थः, सोऽवश्यं भवति नृणां शुभाऽशुभो वा । भूतानां महति कृते-
ऽपि हि प्रयत्ने, नाभाव्यं जयति न भाविनोऽस्ति नाशः ” ॥ १ ॥
मृषाभाषिता चैवमेषाम्-सकललोकप्रतीतपुरुषकारापलापेन
प्रमाणातीतनियतिमताभ्युपगमादिति । तथा-प्रत्याख्यानमपि ना-
स्ति, धर्मसाधनतया धर्मस्यैवाभावादिति । अस्य च सर्वज्ञ-
चनप्रामाण्येनास्तित्वात् तद्वादिनामसत्यता । तथा-नैवास्ति
कालमृत्युः, तत्र कालो नास्ति, अनुपलम्भात् । यच्च वनस्पति-
कुसुमादिकाललक्षणमाचकृते, तत्तेषामेव स्वरूपमिति मन्तव्यम् ।
असत्यं तेषामपि-स्वरूपस्य वस्तुनोऽनतिरेकात् कुसुमादिकर-
णमकारणं तदुक्तं स्यात् । तथा-मृत्युः परलोकप्रयाणलक्षणः,
असावपि नास्ति, जीवानावेन परलोकगमनाभावात् । अथवा
कालक्रमेण विवक्षितायुष्क्रमेणः सामस्त्यनिर्देशाऽवसरे मृत्युः
कालमृत्युः, तदभावाच्च; आयुष एवाभावात् । तथा-अर्हदाद्योऽपि

[नरिथ सि] न सन्ति, प्रमाणाविषयत्वात् । [नेषऽस्थि केह रि-
सत्रो सि] नैव सन्ति केचिदपि श्रृण्वो गौतमादिमुनयः, प्रमा-
णाविषयत्वादेव, वर्तमानकाले वा श्रुतिवत्त्वस्य साध्वनुष्ठानस्या-
सत्त्वात्, सतोऽपि वा निष्फलत्वादिति । अत्र च शिक्काऽऽदिप्र-
वाहानुमेयत्वादहंदाद्यसत्त्वस्यानन्तरोक्तवादिनामसत्यता ; श्रु-
तिवत्त्वस्यापि सर्वज्ञचनप्रामाण्येन सर्वदा भावादित्येवमाज्ञाप्रा-
प्त्यर्थोऽपलापिनां सर्वत्रासत्यत्वादिता भावनीयेति । तथा-धर्मो-
धर्मफलमपि नास्ति किञ्चिद् बहुकं वा स्तोके वा, धर्मोधर्मयो-
रदृष्टत्वेन नास्तित्वात् । “ नरिथ फलं सुकप ” इत्यादि यदुक्तं
प्राक् तत्सामान्यजीवापेक्षया, यच्च “ धर्माधर्मम् ” इत्यादि, तद्-
विशेषापेक्षयेति न पुनरुक्तेति । [तम्ह सि] यस्मादेवं तस्मादे-
वमुक्तप्रकारं वस्तु विज्ञाय [जहा सुबहुदंदिद्याणुकुलेसु सि]
यथा यत्प्रकारा सुबहुधा अत्यर्थमिन्द्रियाणुकुला ये ते तथा, तेषु
सर्वेषु विषयेषु वर्तितव्यम् । नास्ति काचित् क्रिया वा-अनि-
च्छक्रिया वा पापक्रिया वा, उभयक्रिययोरास्तिकल्पितत्वेना-
परमार्थिकत्वात् । भणन्ति च-

“ पिब खाद् च चारुलोचने !, यदतीतं धरणात्रि ! तत्र ते ।
नहि श्रीर ! गतं निवर्तते, समुदयमात्रमिदं कलेवरम् ” ॥१॥

एवमित्यादिनिगमनम् । तथा-इदमपि द्वितीयं नास्तिकद-
र्शनापेक्षया कुदर्शनं कुमतमसद्भावं वादिनः प्रहापयन्ति
मूढाः व्यामोहवन्तः । कुदर्शनता च वक्ष्यमाणस्यार्थस्याप्रा-
माणिकत्वाद् वादिप्रोक्तप्रमाणस्य प्रमाणाभासत्वाद् जाव-
नीया । किंभूतं कुदर्शनम् ? इत्याह-सम्भूतो जातोऽण्डकाद्
जन्तुयोनिविशेषाद् लोकः किति जलानलानिलनरनारकिनाकि-
तिर्यगरूपः । तथा स्वयंभुवा ब्रह्मणा स्वयं चात्मना निर्मितो
विहितः । तत्राण्डकप्रभूतजन्तुवन्वादिनो मतमित्यमाचकृते-

“ पुत्रं आसि जगमिणं, पंचमहभूयवज्जिय गभीरं ।
एगम्वं जलेणं, महप्पमाणं तर्हि मंडं ” ॥ १ ॥
वीर्यपरेणं, धोलंतं अत्थि उ सुहरकासं ।
कुट्टं दुभागजायं अज्जं जूमी य संवुत्तं ” ॥ २ ॥
तत्थ सुरासुरनारग-समणुय सचउपयं जगं सव्वं ।
उपपब्बं भणियमिणं, बंमंडपुराणसत्थस्मि ” ॥ ३ ॥

तथा स्वयंभूनिर्मितजगद्वादिनो जणन्ति-

“ आसीदिदं तमोभूत-मप्रकातमलक्षणम् ।
अचित्कर्ष्यमाधिक्यं, प्रसुप्तमिव सर्वतः ॥ १ ॥
तस्मिन्नेकार्णवीभूते, नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
नष्टाभरनरे चैव, प्रनष्टोरगराक्षसे ॥ २ ॥
केवलं गह्वरीभूते, महाभूतविवर्जिते ।
अचिन्त्यात्मा विभुस्तत्र, शयानस्तप्यते तपः ॥ ३ ॥
तत्र तस्य शयानस्य, नाजेः पशं विनिर्गतम् ।
तरुणर्यिमण्डलनिजं, इत्थं काञ्चनकर्णिकम् ॥ ४ ॥
तस्मिन् पशे स जगवान्, वपदी यज्ञोपवीतसंयुक्तः ।
ब्रह्मा तत्रोत्पन्न-स्तेन जगन्मातरः सृष्टाः ॥ ५ ॥
आदितिः सुरसंघानां, क्षितिरसुराणां मनुर्मनुष्याणाम् ।
विनता विहङ्गमानां, माता सर्वप्रकाराणाम् ” ॥ ६ ॥

नकुलादीनामित्यर्थः ।

“ कइः सरीसृपाणां, सुससा माता च नागजातीनाम् ।
सुरजिअतुपदाना-मिता पुनः सर्वबीजानाम् ” ॥ ७ ॥ इति ।

एवमुक्तकमेण एतदनन्तरोदितं वस्तु अलीकं, आन्तर्हानिभिः प्रकृतिन्यात् । तथा-प्रजापतिना लोकप्रजुणा ईश्वरेण च महे-
श्वरेण कृतं बिहितमिति केचिद्वादिनो, वर्त्तन्ति प्रकृतम् । भण-
न्ति चेद्वरधादिनः-“बुद्धिमत्कारणपूर्वकं जगत्, संस्थानविशे-
षयुक्तत्वाद् घटादिवदिति” । कुदर्शनता चास्य-वर्त्तनीकबुद्बुदादि-
भिर्हेतोरनैकान्तिकत्वात् । कुलालादितुल्यस्य बुद्धिमत्कारणस्य
साधनेन चेष्टविघातकारित्वादिति । तथा-एवं यथेश्वरकृतं तथा
विष्णुमयं विष्णवात्मकं कृत्स्नमेव च जगदिति, केचिद्वदन्तीति
प्रकृतम् । भणन्ति च एतन्मतावलम्बिनः-

“ जज्ञे विष्णुः स्थले विष्णुः, विष्णुः पर्वतमस्तके ।
उवाहमात्राकुत्रे विष्णुः, सर्वे विष्णुमयं जगत् ” ॥ १ ॥
तथा-“ अहं च पृथिवी पार्थ !, वाय्वग्निजलमप्यहम् ।
वनस्पतिगतश्चाहं, सर्वभूतगतोऽप्यहम् ” ॥ १ ॥
“ सो किल जलसमुत्थे-णुदपणेगम्यमि लोगमि ।
वीर्यपरपरेण, घोषेनो उदयमज्जमि ” ॥ १ ॥

स किञ्च मार्कण्डेय श्रुतिः-

“ मिच्छा सो तस्य भावर-पण्डसुस्तरतिरिक्त्वजोणीयं ।
एगण्वं जगमिणं, महन्नयविवाज्यं गहरं ॥ १ ॥
एवंविदं जगम्मी, पिच्छं नमोहपायवं सहसा ।
मंदरगिरिं व तुंगं, महासमुदं वऽविच्छिन्नं ॥ ३ ॥
खंधमि तस्स सयणं, अच्छं तद् बालो मणमिरामो ॥
संचितो सुखहो, मिउकोमलकुंचियसुके, सोऽविष्णुरित्यर्थः ।
इत्यो पसारिओ से, मंदरिसिणो पहि वच्छ ! जगिओ य ।
खंधे ममं विलज्जसु, मामरिहिसि उदयवुद्धीए ॥ ५ ॥
तेण य धेनुं हथे, मिलिओ सो रिसी तओ तस्स ।
पिच्छं उदरमि जयं, ससेववणकाणं सव्वं ” ॥ ६ ॥ ति ॥
पुनः सृष्टिकावे विष्णुना सृष्टम् । कुदर्शनता चास्य प्रतीतिबाध-
त्वात् । तथा-एवं वक्ष्यमाणान्यायेन एव केचन आत्माद्वैतवा-
द्यादयो वदन्ति-मृषा अलीकं, यदुत एक आत्मा । तदुक्तम्-
“ एक एव हि नृतात्मा, भूते नृते व्यवस्थितः । एकधा बहुधा
चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ” ॥ १ ॥ तथा-“ पुरुष एवेदं सर्वं
यद् भूतं यच्च भाव्यम् ” इत्यादि । कुदर्शनता चास्य सकललो-
कविलोक्यमाननेदिनबन्धनव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गात् । तथा-अ-
कारकः सुखहेतुनां पुण्यपापकर्मणामकर्ताऽऽत्मेत्येव वदन्ति,
अमूर्तत्वमित्येवाभ्यां कर्तृत्वानुपपत्तेरिति । कुदर्शनता चास्य
संसारव्याप्तनो मूर्तत्वेन परिणामित्वेन च कर्तृत्वोपपत्तेः, अक-
र्तृत्वे चाकृताभ्यागमप्रसङ्गात् । तथा-वेदकश्च प्रकृतजनितस्य
सुकृतदुष्कृतस्य च प्रतिबिम्बोदयन्यायेन भोक्ता । अमूर्तत्वे हि
कदाचिदपि वेदकता न युक्ता, आकाशस्थेवेति कुदर्शनता चा-
स्य । तथा सुकृतदुष्कृतस्य च कर्मणः करणानीन्द्रियाणि कारणा-
नि हेतवः सर्वथा सर्वप्रकारैः सर्वत्र च देशे काले च, न वस्तु-
न्तरं कारणमिति भावः । करणान्येकादश-तत्र वाक्पाणिपाद-
पायूपस्थलक्षणानि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि, स्पर्शनादीनि तु पञ्च
बुद्धीन्द्रियाणि, एकादशं च मन इति । एषां चाचेतनावस्थाया-
मकारकत्वात्पुरुषस्यैव कारकत्वेन कुदर्शनत्वमस्य । तथा-नि-
त्यश्चासौ । यदाह-“ नैनं विन्दन्ति शस्त्राणि, नैनं ब्रूति पावकः ।
नचैनं क्लेदयन्त्यापो, न शोषयति मारुतः ॥ १ ॥ अच्चेद्योऽयममे-
वोऽय-ममूर्तोऽयं सनातनः ” इति । असच्चैत, एकात्मनित्यत्वे
हि सुखदुःखबन्धमोक्षाद्यभावप्रसङ्गात् । तथा-निष्कयः सर्व-
व्यापित्वेनावकाशाभावाद् गमनागमनादिक्रियावर्जितः । अस-
च्चैत-देहमात्रोपश्रयमानतद्गुणत्वेन तन्मयतत्वात् । तथा-नि-

गुणश्च, सत्त्वरजस्तमोऽलक्षणगुणत्रयव्यतिरिक्तत्वात् ; प्रकृतेरेव
हेते गुणा इति । यदाह-“ अकर्ता निर्गुणो भोक्ता, आत्मा कपि-
लदर्शने ” इति । असिद्धता चास्य सर्वथा निगुणत्वे, चैतन्यं पुरु-
षस्य स्वरूपमित्यन्युपगमात् । तथा-(अणुवक्ष्येवमो ति) अनुपले-
पकः कर्मबन्धनरहितः । आह च-“ यस्मान्न बध्यते नापि, मुच्य-
ते नापि संसरन् ” । “ संसरति बध्यते मु-च्यते च नानाध्या
प्रकृतिः ” इति । असच्चैत-मुक्तामुक्तयोरेवमविशेषप्रसङ्गा-
त् । पाठान्तरम्-(अणोवक्ष्येवमो ति) अत्र अन्यध्यापरो लेपनः,
कर्मबन्धनादिति । एतदप्यसत्-कथञ्चिदिति शब्दानुपादानात् ।
इत्यपि च-इती रूपप्रदर्शने, अपिचेति-अलीकत्वादान्तरसमुच्च-
यार्थः । तथा-एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण (आहं सु ति) वक्ष्यते
स्म असद्भावमसन्तमर्थं, यदुत यदपि यदेव सामान्यतः, सर्व-
मित्यर्थः ; इहास्मिन्, किञ्चिद्विषयविक्रितविशेषं, जीवलोके मर्त्य-
लोके, दृश्यते सुकृतं वा आस्तिकमतेन सुकृतफलं, सुख-
मित्यर्थः । दुष्कृतं वा दुष्कृतफलं, दुःखमित्यर्थः । एतत्
(जहच्छाप व ति) यदृच्छया वा, स्वभावेन वाऽपि, दैवकप्रजा-
वतो वाऽपि विधिसामर्थ्यतो वाऽपि जवति, न पुरुषकारः कर्म वा
दितादितनिमित्तमिति भावः । तत्र-अनभिसन्धिपूर्विकाऽधेप्राप्तिः
यदृच्छा । पठ्यते च-“ अतर्कितोपस्थितमेव सर्वं, चित्रं ज-
नानां सुखदुःखजातम् । काकस्य ताक्षेन यथाऽभिधातो, न बुद्धि-
पूर्वोऽत्र वृथाऽजिमानः ” ॥ १ ॥ तथा-“ सत्यं पिशाचस्य बने
वसामो, भेरीं करगैरपि न स्पृशामः । यदृच्छया सिद्ध्यति लोक-
यात्रा, भेरीं पिशाचाः परितारयन्ति ” ॥ १ ॥ निःस्वभावः पुनर्वस्तु-
नः स्वत एव तथा परिणमति इति भावः । उक्तं च-“ कः कण्ट-
कानां प्रकरोति तैक्ष्ण्यं, विचित्रभावं मृगपक्षिणां च । स्वभावतः
सर्वमिदं प्रवृत्तं, न कामचारोऽस्ति कुतः प्रयत्नः ? ” ॥ १ ॥ इति ।
दैवं तु विधिरिति लौकिकी भाषा । तत्रोक्तम्-“ प्राप्तव्यमर्थं लभते
मनुष्यः, किं कारणं दैवमगच्छनीयम् । तस्मान्न शोचामि न वि-
स्मयो मे, यदस्सदीयं नहि तत्परेषाम् ” ॥ १ ॥ तथा-“ द्वीपादन्यस्मा-
दपि, मध्यादपि जज्ञनिधेर्विशोऽप्यन्तात् । आनीय कटिति घट-
यति, विधिरभिमतमभिमुखीभूतः ” ॥ १ ॥ इति । असद्भूतता चात्र
प्रत्येकमेवां जिनमतप्रतिकूलत्वात् । तथाहि-“ कालो सहाव नि-
यई, पुण्वकयं पुरिसकारणेगता । मिच्छंते ते चैव उ, समासओ
हुंति सम्मसं ” ॥ १ ॥ इति । तथा-नास्ति न विद्यते, तत्र लोके, कि-
ञ्चिच्छ्रुतमश्रुतं वा, कृतकं पुरुषकारनिष्पन्नकृतं च कार्यं, प्रयोज-
नमित्यर्थः । पाठान्तरेण-“ नत्थ किञ्चि कयकं तसं ” । तत्र
तत्त्वं वस्तुस्वरूपमिति । तथा-लक्षणानि वस्तुस्वरूपाणि विधि-
धाश्च नेदा लक्षणाविधास्तासां लक्षणविधानां, नियतिश्च स्वभाव-
विशेषश्च कारिका कर्त्री, सा च पदार्थानामवश्यतया । तद्यथा-
भवने प्रयोजयित्री, जवितव्यतेत्यर्थः । अन्ये त्वाहुः-यतः मुक्ता-
दीनां राक्षस्वभावत्वमितरन्नातस्वजावत्वम् । यच्च राजावपि
नियतरसत्वं, न शाल्यादिरसता, सा नियतिरिति । “ नहि जवति
यन्न भाव्यं, भवति च भाव्यं विनाऽपि यत्नेन । करतलगतमपि
नश्यति, यस्य तु भवितव्यता नास्ति ” ॥ १ ॥ असत्यता चास्य
पूर्ववत् । एवमित्युक्तप्रकारेण, केचिन्नास्तिकादयो जल्पन्ति ।
श्रुदिरससातगौरवपराः, श्रुद्धादिषु गौरवमादरस्तत्प्रधाना
इत्यर्थः । बहवः प्रचूताः करणालसाधरणालसा धर्मे प्रत्यनु-
द्यमाः, स्वस्य परेषां च चिन्ताश्वासनिमित्तमिति भावः ; तथा
प्रकृपयन्ति । धर्मविमर्शकेण धर्मविचारणेन, (मोसं ति) मृषा
पारमार्थिकधर्ममपि स्वबुद्धिदुर्विलसितेनाधर्मे स्थापयन्ति ।

एतद्विपर्ययं चेति भावः । इह च संसारमोचकादयो निदर्शन-
मिति । तथा-अपरे केचन, अधर्मतोऽधर्ममङ्गलकृत्य राजदुष्टं नृ-
पविरुद्धम्-‘अभिमारोऽयमित्यदिकम्’ अभ्याख्याने परस्याभिमुखं
दुष्पणवचनं, भणन्ति ब्रूयते, अहीकमसत्यम् । अभ्याख्यानेमेव दर्श-
यितुमाह-चौर इति जणन्तीति प्रकृतम् । कं प्रति?, इत्याह-अचौर्यं
कुर्वन्तं चौरतामकुर्वाणमित्यर्थः । तथा-डामरिको विग्रहका-
रीति । अपिचेति समुच्चये । जणन्तीति प्रकृतमेव । (एमेव सि)
एवमेव चौरादिकं प्रयोजनं विनैव, कथंभूतं पुरुषं प्रति?, इत्याह-
उदासीनं डामरादीनामकारणम् । तथा दुःशील इति च हेतोः पर-
दारान् गच्छतीत्येवमभ्याख्यानेन मलिनयन्ति नाशयन्ति, शीघ्र-
कथितं सुशोभतया परिहारविरतम्, तथा-अयमपि न केवलं स एव
गुरुतल्पक इति दुर्विनीत इति; अन्ये केचन, मृषावादिनः, एवमे-
व निष्प्रयोजनं भणन्ति; उपपन्नतः विध्वंसयन्तः तद्वृत्तिकीर्त्या-
दिकमिति गम्यते । तथा-मित्रकलत्राणि सेवते सुहृद्वारान् भ-
जते; अयमपि न केवलमसौ, पुनर्लुप्तधर्मा विगतधर्म इति ।
(इमो वि सि) अयमपि विश्रमजघातकः पापकर्मकारीति
वक्तव्यम् । अकर्मकारी स्वचूम्निकाऽनुचितकर्मकारी, अगम्यगा-
मी भगिन्याद्यजिगन्ता, अयं दुरात्मा (बहुपसु य पातगेषु
सि) बहुभिन्न पातकैर्युक्त इत्येवं जल्पन्ति, मत्सरिण इति
व्यक्तम् । भद्रके वा निर्दोषे विनयादिगुणयुक्ते पुरुषे वा,
शब्दजद्रके वा, एवं जल्पन्तीति प्रक्रमः । किंभूतास्ते ?
इत्याह-गुण उपकारः, कीर्तिः प्रसिद्धा, स्नेहः प्रीतिः, परद्वोको
जन्मान्तरम्, एतेषु निष्पिपासा निराकाङ्क्षा एते । तथा-एवमु-
क्तक्रमेण, एतेऽलीकवचनद्वाराः, परदोषोत्पादनप्रसक्ताः, वेष्टय-
न्तीति पदत्रयं व्यक्तम् । अज्ञातिकबीजेन अकथेण दुःस्वहेतुने-
त्यर्थः । आत्मानं स्व, कर्मवधनेन प्रतीतेन, [सुहरि सि] मुखमेव
अरिः शत्रुनर्धकारित्वाद्येषां ते मुखारयोऽसमीक्षितप्रज्ञापिनः-
अपर्यालोचितानर्थकवादिनः, निक्षेपान्माषकानपहरन्ति; परस्य
संबन्धिनि अर्थे द्रव्ये प्रथितगृह्णाः अत्यन्तगृह्णिमन्तः । तथा-
अभियोजयन्ति च परमसङ्गिः, दूषणैरिति गम्यम् । तथा-
मुन्धाश्च कुर्वन्ति कूटसाक्षित्वमिति व्यक्तम् । तथा-जीवानाम-
हितकारिणः; अर्थालोकं च छयार्थमसत्यं, भणन्तीति योगः ।
कन्याहीकं च कुमारीविषयमसत्यं, भूम्यहीकं च प्रतीतम् ।
तथा-गवालीकं च प्रतीतं, गुरुकं बादरं स्वस्य जिह्वाच्छेदाद्यन-
र्थकरं परेषाञ्च गाढोपतापादिहेतुं, भणन्ति भाषन्ते । इह कन्याऽऽ-
दिभिः पदैर्द्विपदापदचतुष्पदजातय उपलक्षणत्वेन संगृहीता
द्रष्टव्याः । कथंचूतं तत्?, इत्याह-अधरगतिगमनम्-अधोगतिग-
मनकारणम्, अन्यदपि चोक्तव्यतिरिक्तं, जातिरूपकुलशैलानि
प्रत्ययकारणं यस्य तत्तथा; तच्च मायया निगुणं निहतगुणं
इति समासः । तत्र जातिकुलं मातापितृपङ्कः, तद्धेतुकं
च प्रायोऽलीकं संजवति, यतो जात्यादिदोषात्केचिदस्त्री-
कथादिनो भवन्ति । रूपमाकृतिः, शीघ्रं स्वप्नावः, तत्प्रत्ययस्तु जव-
त्येव, प्रशंसानिन्दाविषयत्वेन वा जात्यादीनामलीकप्रत्ययता ज्ञा-
यनीयेति । कथंभूतास्ते?, चपलाः मनश्चापव्यादिना । किंभूतं तत्?,
पिशुनं परदोषाविष्करणरूपम्, परमार्थभेदकं मोक्षप्रतिघातकम् ।
[असंतगं ति] असत्कमविद्यमानार्थम्, असत्यमित्यर्थः । असत्त्व-
कं वा सर्वदीनं, विद्वेष्यमप्रियम्, अनर्थकारकं पुरुषार्थोपघातकं,
पापकर्ममूलं क्रिष्टानाबारण्यदिर्बीजं, दुष्टमसम्बन्धं दृष्टं दर्शनं यत्र
तद् दुर्दृष्टम्, दुष्टं भुतं भवणं यत्र तद् दुःभुतं, नास्ति मुणितं ज्ञानं यत्र
तद् मुणितम्, निर्लेजं लज्जारहितं, लोकगर्हणीयं प्रतीतम्, वध-

बन्धपरिक्लेशबहुलं, तत्र-बधो यद्यद्यादिनिस्ताडनं, बन्धः संय-
मनं, पारकवेद्यमुपतापः, ते बहुधाः प्रचुरा यत्र तत्तथा । भ-
वन्ति चेते असत्यवादिनामिति । जराभरणदुःखशोकनेमम्-जरा-
दीनां मूलमित्यर्थः । अमुद्धपरिणामेन संक्लिष्टं संक्लेशवत्त-
त्तथा भणन्ति ।

के ते भणन्ति ?-

अद्वियाहिसंधिसंनिविद्धा असंतगुणदीरगा य संतगुण-
नासका य हिंसाचूतोवधातियं अलियसंपउत्ता वयणं
सावज्जमकुसलं साहृगरहणिज्जं अधम्मजणणं जणंति
अणजिगहियपुसपावा पुणो य अहिकरणकिरियापवत्तका
बहुपिहं अनत्यं अवमई अप्पणो परस्स य करेति एवमेव
जंपमाणा, मईसे सूकरे य साहिति घायकाणं, ससपसपरो-
हिणं य साहिति वागुरीणं, तिच्चिरवट्टकलावके य कविज-
लकवोयके य साहिति सउष्णीणं, जसमगरकच्छुजे य सा-
हिति मच्छियाणं, संखंके खुल्लए य साहिति मकराणं,
अयगरणेणसमंभिलिदव्वीकरमज्जली य साहिति बालि-
पाणं, गोहा सेहा य सल्लगसरमके य साहिति लुच्छगा-
णं, गयकुलवानरकुले य साहिति पासियाणं, सुक-
वरहिणमयणसालकोइल्लहंसकुले सारसे य साहिति पोस-
गाणं, वधवंधजायणं च साहिति गोम्मियाणं, धणधध-
गवेलए य साहिति तकराणं, गामे नगरपट्टेण य साहिति
चोरियाणं, पारयातियपंथयातिपाओ साहिति गंधिजेया-
णं, कयं च चोरियं गगरगुत्तिथाणं साहिति, ल्लंछणधमणदुहणपोसणवणणदुवणवाहणादियाई साहि-
ति बहूणि गोभियाणं, धाउमणितिलप्पवाझरयणागरे य
साहिति आगरीणं, पुष्पाविहिं च फलविहिं च साहिति
माझियाणं, अत्यमहुकोसए य साहिति वणचराणं, जंताइं,
विसाईं, मूलकम्मआहेवणआभिओगजणणाणि चोरियाए
परदारगमणस्स बहुपावकम्मकरणो अवकंदणे गामघा-
तिए वणदहणतकागभेयणए बुद्धिविसए वसीकरणं
भयमरणकिहेसुव्वेगजणिआईं जावबहुसंकिलिट्टमाझि-
णाणि चूयवाओवघाइयाईं सच्चाणि वि ताईं हिंसकाईं
वयणाईं उदाहरंति पुट्टा वा अपुट्टा वा, परतत्तिवावका य
असपिक्खियजासिणो उवदिसंति-सहसा लुट्टा गोणा गव-
या दमंतु, परिणयवया अस्सा हत्थीगवेन्नगकुक्कना य कि-
जंतु, किणावेध य, बिकेह, पचह, सयणस्स देह, पीयह
दासीदासजयकभाइल्लगा य सिस्सा य पेसकजणो कम्म-
करा किकरा य एए सयणपरिजणे य कीस अत्थंति भारि-
या जे करेतु कम्मं, गहणाईं वणाईं खिच्चखिलचूभिबल्लराईं
उत्तणयणसंक्कमाईं डजंतु य सूक्खिजंतु य रुक्खा भिजंतु
जंतं जंटाइयस्स उवदिसस्स कारणाए, बहुविहस्स य अट्टाए
उच्छु डुजंतु, पीलियतु य तिज्जा, पचावेइ इट्टकाओ मम

घट्टयाए, खेत्ता य कसत, कसावेह वा, लहुं मापनगरखे-
मकन्वमं संनिवेसेह अमवीदेमेषु विपुलसीमं, पुष्पाणि
कंदमूलां कालपत्तां गिएह, करेह संचयं परिजणस्स ण-
याए, साझीवीहीजवा य दुच्चंतु मस्सिजंतु उप्पू-
यंतु य, लहुं च पविसंतु कोप्तागारं, अप्पमहक्को-
सगा य हंणंतु पोतसत्था, सेणा णिज्जाउ, जाउ ममरं,
घोरा बहंतु, जयंतु य संगामा, पवहंतु य सगरुवाहणां,
उवणयणं चोलमं विवाहो जज्जो अमुगस्मि होउ दिवसे
सुकरणे सुमुहुत्ते सुनक्खत्ते सुतिहिम्मि य अज्ज होउ एह-
वणं, मुदितं बहुखज्जपेज्जकलियं कोउकविण्णवावणसंतिक-
म्माणि कुण्ह, ससिरविगहोवरागविसमेसु, सजणस्स
परिजणस्स य निययस्स य जीवियस्स परिरक्खणइयाए
परिसीसकां च देह, देह य सीसोवहारे विविहोसहिमज्ज-
मंसनक्खअप्पमाणमद्धानुलेवणपदीवजालिउज्जझा सुगंध-
ध्वोवयारपुप्फफलसमिप्पे, पायच्छित्ते करेह, पाणातिवाय-
करणेन बहुविहेण विवरीउप्पायल्लुसुविणपावसउणअसो-
मग्गहचरियअमंगलानिमित्तपमियायदेहं वित्तिच्छेयं करेह
या देह किंचि दाणं, सुद्ध हण २, सुद्ध छिण्णो भिण्णो चि उव-
दिसंता, एवंविहं करेति अलियं मण्णेणं वायाए कम्मणा य ।

अलीके योऽजिसंधिरभिप्रायस्तत्र निविष्टा अलीकानिसन्धि-
निविष्टाः, असद्गुणोदीरकाश्चेति व्यक्तम् । सद्गुणनाशकाश्च,
तदपलापका इत्यर्थः । तथा—हिसया जूतोपघातो यथास्ति
तद् हिसाभूतोपघातिकं, वचनं जणन्तीति योगः । अलीक-
संप्रयुक्ताः संप्रयुक्तालीकाः, कथञ्चतं वचनम्?, सावधं गहि-
तं गहितकर्मयुक्तम् । अकुशलं, जीवानामकुशलकारित्वात्,
अकुशलनरप्रयुक्तत्वाद्वा । अतएव साधुगर्हणीयम्, अधर्मजननं,
भणन्तीति पदत्रयं प्रतीतम् । कथंभूताः?, इत्याह—अनाधिगत-
पुण्यपापाः—अविदितपुण्यपापकर्महेतव इत्यर्थः । तदधिगमे हि
नालीकवादे प्रवृत्तिः संभवति । पुनश्च-अज्ञानोत्तरकालम्, अधि-
करणविषया या क्रिया व्यापारस्तत्प्रवर्तकाः । तत्राधिकरणक्रि-
या द्विविधा—निवर्तनाधिकरणक्रिया, संयोजनाधिकरणक्रिया
च । तत्राद्या-सङ्गादीनां तन्मुष्ट्यादीनां निवर्त्तनलक्षणा, चितीया
तु तेषामेव सिद्धानां संयोजनलक्षणेति । अथवा-दुर्गतौ यकाभि-
रधिक्रियते प्राणी, ताः सर्वाः अधिकरणक्रिया इति; बहुविधम-
नर्थमनर्थहेतुत्वाद् अपमर्दमुपवर्तनम्, आत्मनः परस्य च कुर्व-
न्ति, एवमेव अयुद्धिपूर्वकं, जल्पन्तो भाषमाणाः । एतदेवाह-महि-
षान् शूकरांश्च प्रतीतान्, साधयन्ति प्रतिपादयन्ति, घातकानां
तद्विषयकानाम्, शशप्रशयरोहितांश्च साधयन्ति वागुरिणां, श-
शद्वय आटव्याश्चतुष्पदविशेषाः; वागुरा मृगबन्धनं, सा एवाम-
स्ति ते वागुरिणः । तित्तिरवचकलावकांश्च कपिज्जलकपोतकांश्च
पक्षिविशेषान् साधयन्ति, शकुनेन ज्येनादिना मृगयां कुर्वन्तीति
शाकुनिकास्तेषाम्, 'सउणीणं' इति च प्राकृतत्वात् । भयमकरान्
कच्छपांश्च जलचरविशेषान् साधयन्ति, मत्स्याः पश्यं येषां ते
मात्सिकास्तेषाम्, (संस्कृतं चि) शङ्खाः प्रतीताः, अङ्काश्च रु-
दिगम्याः, अतस्तान्, जुल्लुकांश्च कपर्दकान्, साधयन्ति मकरा इव
मकरा जलविहारित्वाकीवराः, तेषाम् । पाठान्तरे—'मगिराणं'

मार्गयतां तत्रवेष्टिताम् । अजगरगोनसमएहसिद्धीकरमुकुलिन-
श्च साधयन्ति, तत्र अजगरादयः उरगविशेषाः, र्द्वीकराः कणा-
जृताः, मुकुलिनस्तदितरे, व्याख्यानं ज्ञज्ञानं पान्तीति व्यालपा-
स्ते विद्यन्ते येषां ते व्यालपिनः, तेषाम् । अथवा-व्यालपानामत्र
प्राकृतत्वेन 'वालवीति' प्रतिपादितम् । आख्यानान्तरे—'वाहियाणं
ति' दृश्यते । तत्र व्यालैश्चरन्तीति; व्यालिकानामिति । तथा-
गोधाः सेदाश्च शल्यकशरटकांश्च साधयन्तीति लुब्धकानां,
गोधादयो ज्ञजपरिसर्पविशेषाः, शरटकाः कृकलासाः । गजकु-
बवानरकुलानि च साधयन्ति पात्सिकानां कुलं कुटुम्बं, गृध्रमित्य-
र्थः । पाशेन बन्धनविशेषेण चरन्तीति पाशिकास्तेषाम् । तथा-
शुकाः कीराः, बहिणो मयूराः, मदनशालाः शारिकाः, कोकिलाः
परजृतः, ईसाः प्रतीताः, तेषां यानि कुलानि वृन्दानि सानि, तथा-
सारसांश्च साधयन्ति, पोषकाणां पक्षिपोषकाणामित्यर्थः । तथा-
वधस्तामनं, बन्धः संयमनं, यातनं च कर्द्वनमिति समाहारद्वन्द्वः ।
तच्च साधयन्ति गौडिमिकानां गुप्तिपात्तानाम् । तथा-धनधान्यग-
वेषकांश्च साधयन्ति, तत्स्फुराणामिति प्रतीतम् । किं तु गावो बद्धी-
वर्द्धसुरभयः, पल्लकाः कुरमाः । तथा—ग्रामनगरपत्तनानि साधय-
न्ति चौरिकाणां, नकरं करधर्जितम्, पत्तनं द्विविधम्—जलपत्तनं,
स्थलपत्तनं च । यत्र जलपथेन भाषकानामागमस्तदाद्यम्, यत्र च
स्थलपथेन तदितरत् । चौरिकाणां प्रणिधिपुरुषाणाम् । तथा-फरे
पथेन मार्गे घातिका गन्तूणां हननं पारघातिकाः (पथघाटय-
न्ति) पथि मार्गे, अर्द्धपथे इत्यर्थः । घातिका गन्तूणां हननं, क-
थिघातिकाः, अनयोर्द्वन्द्वोऽतस्ते साधयन्ति च प्रणिधेदेदानां चौर-
विशेषाणां, कृतां च चौरिकां चोरणं, नगरगुप्तिकानां नगरर-
क्षिकाणां, साधयन्तीति वक्षते । तथा—लाञ्छनं कर्णदिकर्षना-
ङ्गनादिभिः, निह्नाञ्छनं वर्द्धितकरणं, (धमणं चि) ज्ञानं
वायुपूरणं, दोहनं प्रतीतं महिष्यादीनाम्, पोषणं यवसादिदानतः
पुष्टीकरणं, वननं वत्सस्यान्यमातरि योजनं, (दुवणं चि) कुक्क-
नमुपतापनमित्यर्थः । वाहनं शकटाद्यकारणम्, एतदादिकानि
अनुष्ठानानि साधयन्ति बहूनि, गौमिकानां गोमताम् । तथा-धातु-
गैरिकं, धातवो होहादयः, मणयश्चन्द्रकान्ताद्याः, शिला इषदः,
प्रचालानि विद्रुमाणि, रत्नानि कर्कतनादीनि, तेषामाकराः खन-
यस्ताः साधयन्ति, आकरिणाम् आकरवताम् । पुण्येत्यादिवाक्यं
प्रतीतम्, नवरं विधिः प्रकारे तत्र । अर्थश्च मूल्यमानं, मधुकोश-
काश्च कौटोत्पत्तिस्थानम्—अर्थमधुकोशकाः, तान् साधयन्ति,
वनचराणां पुलिन्दानाम् । तथा-यन्त्राणि लब्धवाटनार्थकरत्वेन
नप्रकारान्, जलसंग्रामादियन्त्राणि वा, उदाहरन्तीति योगः ।
विषाणि स्थावरजङ्गमभेदानि हालाहलानि, मूलकर्म मूलादि-
प्रयोगतो गर्भपातनादि (आहेवणं चि) आक्षेपणं पुरजोभादि-
करणम् । पाठान्तरेण—(आहिच्छणं चि) आहित्यं अदितत्वं शत्रु-
जावम्, पाठान्तरेण (अस्विधणं चि) अव्याधनं मन्त्रादेशनमित्य-
र्थः । आभियोग्यं वशीकरणादि, तच्च इव्यतो इव्यसंयोगज-
नितं, जावतो विद्यामन्त्रादिजनितं, यस्मात्कारो वा मन्त्रौषधिप्र-
योगाज्ञानाप्रयोजनेषु तद्व्यापारणानीति द्वन्द्वः, तान् । तथा—चौर-
िकायाः परदारगमनस्य बहुप्राप्तस्य च कर्मणो व्यापारस्य
यत्करणं तत्तथा; अवस्कन्दनाः छलेन परवस्त्रमर्दनानि, ग्राम-
घातिकाः प्रतीताः, वनदहनतडागभेदनानि च प्रतीतान्येव,
कुक्षेर्धियस्य च यानि च तानि । तथा—वशीकरणादिकानि
प्रतीतानि, जयमरणद्वेष्टोद्वेगजनितानि, कर्तुरिति भ्रम्यते । भा-
वेनाध्यवसायेन बहुसंस्क्रियेन मन्त्रिनानि कलुषानि यानि, तथा-भू-
तनां प्राणिनां घातश्च हननम्, उपघातश्च परम्पराघातः, तौ विद्येते

येषु तानि भूतघातोपघातकानि, सत्यान्यपि द्रव्यतस्तानीति यानि पूर्वमुपदर्शितानि हिंसकानि हिंसाणि वचनान्युदाहरन्ति: तथा-पृष्ठा वा अपृष्ठा वा प्रतीताः, परतृप्तिव्यापृताश्च परकृत्यचिन्तनाकाणिकाः, असमीकितभाषिणः अपर्यालोचितवचनारः, उपदिशन्ति अनुशासति, सहसा अकस्माद्-यदुत उष्ट्राः करजाः, गो-स्थो गावो, गवया अटव्याः पशुविशेषाः, दम्यन्तां विनीयन्ताम् । तथा-परिणतवयसः संपन्नावस्थाविशेषाः, तरुणा इत्यर्थः । अश्वः, हस्तिनः प्रतीताः, गवेलककुक्कुटाश्च उरुजताप्रचूमाश्च क्रीयन्तां मूढ्येन गृह्यन्तां, क्रापयत च एतान्येव प्रादयत च, विक्रीणीध्वं विक्रेतव्यम् । तथा-पचत पचनीयं, स्वजनाय च दत्त, पिबत च पातव्यं मदिरादि । वाचनान्तरेण-आदत्त पिबत दत्त च । तथा-दास्यश्चेटिकाः, दासाश्चेटिकाः, भृतका भक्तदानादिना पोषिताः, (भाइल्लग सि) ये लाभस्य भागं चतुर्भागादिकं लभन्ते, एतेषां द्वन्द्वः । ततस्ते च, शिष्याश्च विनेयाः, प्रेयकजनः प्रयोजनेषु प्रेषणीयलोकाः, कर्मकरा नियतकालमादेशकारिणः, किंकराश्च आदेशसमासावपि पुनः पुनः प्रश्नकारिणः, एते पूर्वोक्ताः, स्वजनपरिजनं च कस्मादासते अवस्थानं कुर्वन्ति ? (भारिया जे करिठ कम्मं ति) कृत्वा विधाय, कर्म कृत्यं, तत्समाप्तौ यतो भारिका दुर्निर्वाहाः ' भे ' जवतां " करेतुं सि " कचित्पाठः । तत्र (भारय सि) भार्या ' जे ' भवतः सम्बन्धिन्यः, कर्म कुर्वन्तु । अन्यान्यपि पाठान्तराणि सन्ति, तानि च स्वयं गमनीयानि । तथा-गहनानि गह्वराणि, घनानि वनखण्डानि, क्षेत्राणि च धान्य-वपनचूमयः, खिलभूमयश्च हलैरकृष्टाः, वल्लराणि च क्षेत्रविशेषाः, ततस्तानि वल्लैरुर्ध्वगतैस्तृणैः, घनमत्यर्थं, संकटानि संकीर्णानि यानि तानि तथा, तानि दह्यन्ताम् । पाठान्तरेण-गहनानि वनानि छिद्यन्तां, खिलचूमिवल्लराणि वल्लघनसंकटानि दह्यन्ताम् । (सुडिजंतु य सि) सूक्ष्मन्तां च वृक्षाः, जिन्दन्तां छिन्दन्तां वा यन्त्राणि च तिलयन्त्रादिकानि, भाण्डानि च प्राजना-नि कुण्डादीनि, भाण्डा वा गन्त्री, एतान्यादिर्यस्य तत् । तथा-उप-धिरुपकरणं तस्य (कारणाय सि) कारणाय हेतवे । वाचनान्तरे तु-यत्र ज्ञाण्डस्योक्तरूपस्य कारणाद् हेतोः । तथा-बहुविधस्य च, कार्यसमूहस्येति गम्यम् । अर्थोय इक्ष्वो (डुजंतु सि) दूयन्तां लूयन्तामिति, धातूनामनेकार्थत्वात् । तथा-पीडयन्तां च तिलाः, पाचयत चेष्टकाः गृहार्थम् । तथा-क्षेत्राणि कृषतां कर्षयतां वा । तथा-लघु शीघ्रं, ग्रामादीनि निवेशयत, तत्र ग्रामो जनपद-प्रायजनाश्रितः, नगरमविद्यमानकरदानं, कर्षटं कुनगरम् । कै?, अटवीदेशेषु । किंभूतानि ग्रामादीनि?, विपुलसीमानि । तथा-पुष्पादीनि प्रतीतानि । [कालपत्ताइं ति] अवसरप्राप्तानि गृहीत, कुरुत संचयं परिजनाथम् । तथा-शाख्यः प्रतीताः, लूयन्तां, मध्यन्तास्, उत्पूयतां च, लघु च प्रविशन्तु कोष्ठागारम् । [अप्पमदुक्को-सगा य सि] अल्पा लघवो, मदान्तस्तदपेक्षया, मध्यमा इत्यर्थः । उत्कृष्टा उच्चमाश्च, हन्यन्तां पोतसार्थाः-बोदित्यसमुदायाः, शावकसमूहा वा । तथा-सेना सैन्यं, निर्यातु निर्गच्छतु । निर्गत्य च यातु गच्छतु इमरं विमुक्तस्थानम् । तथा-घोरा रौक्षा वर्तन्तां च, जयन्तां संग्रामा रणाः । तथा-प्रवदन्तु च प्रवर्तन्तां शकटवाहनानि-गन्थो यानपात्राणि च । तथा-उपनयनं बालानां क-साग्रहणं [चोन्नगं ति] चूमोपनयनं बालकप्रथममुण्डनम्, विवाहः पाणिग्रहणं, यज्ञो यागः, अमुष्मिन् भवतु दिवसे । तथा-सु-करणं बवादिकानामेकादशानामन्यतरद्वनिमतं, सुमुहूर्तो रौ-क्षादीनां त्रिंशतोऽन्यतरोऽभिमतो यः, एतयोः समाहारद्वन्द्वः, त-

तस्तत्र । तथा-सुनक्त्रेषु पुण्यादौ, सुतिथौ च पञ्चानां नन्दादी-नामन्यतरस्यामभिमतया । ' अज्ज ' अस्मिन्नहनि, भवतु स्नपनं सौभाग्यपुत्राद्यर्थं बध्नादेर्मज्जनं, मुदितं प्रमोदवत्, बहुखाद्य-पेयकक्षितं प्रभूतमांसमद्याद्युपेतम् । तथा-कौतुकं रक्षादिकं (वि-एहावण सि) विविधैर्मन्त्रमूत्राभिः संस्कृतजडैः स्नापनकं वि-स्नापनकं, शान्तिकर्म चाग्निकारिकादिकमिति द्वन्द्वः । ततस्ते कु-रुत । केसु?, इत्याह-शशिरव्योश्च-सूर्ययोर्ग्रहेण राहुलक्षणेन उ-पराग उपरज्जनं, प्रदणमित्यर्थः, शशिरविग्रहोपरागः । स च वि-धमाणि च विधुराणि दुःस्वप्नाशिवादीनि, तेषु किमर्थम्?, इत्याह-स्वजनस्य च परिजनस्य च निजकस्य वा जीवितस्य प-रिरक्षणार्थमिति व्यक्तम् । प्रतिशीर्षकाणि च दत्त स्वशिरःप्रति-रूपाणि पिष्टादिमयशिरोसि आत्मशिरोरक्षार्थं यच्छत, च-ण्डिकादिच्य इत्यर्थः । तथा दत्त च शीर्षोपहारान् पञ्चादि-शिरोबलीन्, देवतानामिति गम्यते । विविधौषधिमयमांसन-द्यान्नपानमास्थानुक्षेपनानि च, प्रदीपाश्च ज्वलितोज्ज्वलाः, सुगन्धिधूपस्योपकारश्चोपकरणम्-अक्षरौपरि क्षेपः, पुष्पफलानि च, तैः समृष्टाः संपूर्णा ये शीर्षोपहाराः, ते तथा, तान्, दत्त चेति प्रकृतम् । तथा-प्रायश्चित्तानि प्रतिविधानानि कुरुत । केन?, प्राणातिपातकरणेन हिंसया, बहुविधेन नानाविधेन । किमर्थम्?, इत्याह-विपरीतोत्पाता अशुभसूचकाः प्रकृतिविकाराः, दुःस्व-प्नाः, पापशकुनाश्च प्रतीताः । असौम्यप्रदचरितं च करप्रहचा-राः, अमङ्गलानि च यानि निमित्तानि अङ्गस्फुटितादीनि, एतेषां द्वन्द्वः, तत एतेषां प्रतिघातहेतुमुपदनननिमित्तमिति । तथा वृ-त्तिच्छेदं कुरुत, मा दत्त किञ्चिद्दानमिति । तथा-सुष्ठु हत इत, इह तु संश्रमे द्वित्वम् । सुष्ठु छिन्नो जिह्वश्च विवक्षितः कश्चिदिति, पवमुपादेशन्तः । एवंविधं नानाप्रकारम् । पाठान्तरं वा-त्रिविधं त्रिप्रकारं, कुर्वन्त्यस्तीकं, द्रव्यतो नास्तीकमपि सत्त्वोपघातहेतुत्वा-द् जावतोऽस्तीकमेव । त्रैविध्यमेवाह-मनसा, वाचा, [कम्मुणा य सि] कायक्रियया । तदेतावतो यथा क्रियतेऽस्तीकं, येषु तत् कुर्वन्तीत्येतद् द्वारद्वयं मिश्रं परस्पररेणोक्तम् ।

अथ ये तान् कुर्वन्ति तान् भेदानाह-

अकुसला अणज्जा अलियऽप्पा अलियधम्मनिरया अलियासु कहासु अभिरपंता तुट्ठा अन्नियं करेउ हुंति य बहुप्पगारं, तस्स य अन्नियस्स फलस्स विवागं अ-याणमाणा बह्वेति महज्जयं अविस्साभवेयणं दीहका-ल्लबहुदुक्खसंसकमं एरयतिरियजोणिं, तेण य अलि-एण समणुवक्का आइट्ठा पुण्णभवंधकारे जयंति, भीमे पुग्गवसहिमुवगया ते य दीसंति इह दुग्गया पुरंता पर-वसा अत्थभोगपरिवज्जिया अमुहिता फुदितच्चवी-बीभ-च्छविवरणा, खरफरुसविरत्तज्जभाणज्जुसिरा निच्छाया ल-ल्लविफल्लवाया असकयमसकया अगंधा अचेयेणा पुब्भगा अकंता काकस्सरा हीणभिन्नघोसा विहिसा जमवीहरमूया य मम्मणा अकंतविकंतकरणा णीया णीयजणमिमेविणो लोगगरहिणिज्जा निच्चा असरिसजणस्स पेसा दुम्मेहा लो-गवेदअज्जप्पसमयमुतिवज्जिया नरा धम्मबुद्धिवियला अ-लिपण य तेण य मज्जमाणा असंतएणं अवमाणणपिद्धि-

मंसाद्विस्वेवपिमुणभेयणगुरुवंधवसयणमित्तऽवक्खारणाऽऽ
दियाइं अब्भक्खारणाइं बहुविहाइं पावंति अमणोरमाइं हि-
ययमणदूमगाइं जावजीव हु दुक्कराइं अणिएद्वस्वरफरुसवयण-
तज्जणणिब्बत्तयणदीणवयणविमणा कुजोयणा कुवास-
सा कुवसहीसु किद्विस्संता नेव सुहं नेव निज्जुइं उवत्तजं-
ति, अच्चंतविपुल्लदुक्खमयसंपलिचा, एसो सो अलियवय-
णस्स फलविवाओ इहोओओ परहोओओ अप्सुहो व-
हुदुक्खो महम्मओ बहुपगाहो दारुणो ककसो असाओ
वासमहस्सेदि मुच्चतो ण य अवेदयित्ता अत्थि हु मो-
क्खो त्ति, एवमाहंसु नायकुल्लनंदणो महप्पा जिणो उ वी-
रवरनामधेज्जो कहेसीमं अलियवयणस्स फलविवागं; एयं
तं वित्थियं पि अलियवयणं लहुस्सगलहुचवत्तभणियं भ-
यकरदुइकरअथमकरवेरकरणं अरतिरतिरागदोसमणसांकि-
लेसवियरणं अलियनियमिसातिजोगवहुलं नीयजणनिसे-
वियं नित्तंसं अप्पच्चयकारकं परमसाहुगरहाणेज्जं परपी-
माकारकं परमकिण्होससहियं दुग्गतिविणिवायवच्चुणं
जवपुणब्बजकरं चिरपरिचियमाणगयकुरंतं ति वेमि ॥

अकुराला वक्कयावक्कयविभागानिपुणा अनार्याः पापकर्मणो
दूरमयाताः [अलियवयणं] अलीका आह्वा आगमो येषां
ते तथा, त एवालीकधर्मनिरताः, अलीकासु कथास्वभि-
रममाणाः । तथा- [तुष्ठा अलियं करेउ हुंति य बहुप्पगारं ति]
अत्र-तुष्ठा भवन्ति चालीकं बहुप्रकारं कृत्वा उक्तेत्येवमकरघटना
कार्येति । तथाऽलीकविपाकप्रतिपादनायाह- [तस्स ति] द्वि-
तीयाऽऽभवत्येनोच्यते-तस्याऽलीकस्य फलस्य कर्मणो वि-
पाक उदयः, साध्यमित्यर्थः । तमजानन्तो वर्कयन्ति महाप्रथम-
विभ्रामवेदनां, दीर्घकाक्षबहुदुःखसंकटां, नरकतिर्यग्योनिं, तत्रो-
त्पादनामित्यर्थः । तेन चालीकेन, तपोजनितकर्मणेत्यर्थः ।
समनुबद्धा अविरहिताः, आदिष्टा आक्षिप्ताः, पुनर्जवान्वाकारे
भ्राम्यन्ति, भीमे दुर्गतिवसतिमुपगतास्ते च दृश्यन्ते इह जी-
वलोके । किंजृताः ? इत्याह-दुर्गता दुःस्थाः, दुःस्ताः दुष्पर्य-
वसानाः, परवशा अस्वतन्त्राः, अर्थभोगपरिवर्जिताः कृष्येण
भोगैश्च रहिताः, [असुहियं ति] असुखिताः, अविद्यमान-
सुहृदो वा, स्फुटितचक्षुषः विषादिकाविचक्षिकादिभिः विकृत-
त्वचः, बीजत्वा विकृतरूपाः, विचर्णा विरूपवर्णा इति पदत्रय-
स्य कर्मधारयः । तथा-खरपरुषा अतिकर्कशस्पर्शाः, विरक्ता
रतिं कञ्चिदप्यप्राप्ताः, ध्यामा अनुज्ज्वलच्छायाः, फुषिरा असा-
रकाया इति पदचतुष्कस्य कर्मधारयः । निष्ठायाः विशोनाः,
लज्जा अव्यक्ता विफला फलासाधनी वाग्येषां ते तथा । [अस-
कथमसकथं ति] न विद्यते संस्कृतं संस्कारो येषां ते असं-
स्कृता एतादृशा असंस्कृता अविद्यमानसंस्काराः, ततः कर्मधा-
रयः । मकारश्च द्वाकृणिकः । अत्यन्तं वा असंस्कृताः । अत एवा-
गन्धाः, अचेतनाः, विशिष्टचेतन्याजावात् । दुर्जगा अनिष्टाः, अ-
कान्ता अकमनीयाः, काकस्येव स्थरो येषां ते काकस्थराः,
हीनो ह्रस्वो निजश्च स्फुटितो घोषो येषां ते तथा । (विहिंससि)
विहिंसाः, जमाश्च मूर्खाः, अधिरान्धका ये ते तथा । पातान्तरे-
ण-जमबधिरा मूकाश्च, मन्मना अव्यक्तवाचः, अकान्तानि अक-

मनीयानि विकृतानि च करणानिन्द्रियाणि कृत्यानि वा येषां
ते तथा । वाचनान्तरे-अकृतानि न कृतानि विकृतानि च
विरूपतया कृतानि करणानि यैस्ते तथा । नीचा जात्या-
दिभिः, नीचजननिवेविणो, लोकगर्हणीया इति पदत्रयं व्य-
क्तम् । भृथा भक्तव्या एव । तथा-असदृशजनस्य अक्ष-
मानशीललोकस्य द्वेष्या द्वेषस्थानं, प्रेष्या वा आदेश्याः, दुर्मेध-
सो दुर्बुद्धयः । [लोकेत्यादि] भुनशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात्-लो-
कश्रुतिः लोकाभिमतं शास्त्रं जारतादिः वेदश्रुतिः श्रुतसामादि
वेदशास्त्रम्; अध्यात्मश्रुतिः चित्तजयोपायप्रतिपादनशास्त्रं;
समयश्रुतिः आर्हतबौद्धादिसिद्धान्तशास्त्रं, तार्थिवंजिता ये ते
तथा । क एते एवंजृताः ? इत्याह-नरा मानवाः, धर्मवृद्धिभि-
कृताः प्रतीतम् । अलीकेन च अलीकवाद्जनितकर्माग्निना, तेन
कालान्तरकृतेन, दह्यमानाः [असंतपणं ति] अशान्तकेनानु-
पशान्तेन असता वा अशान्तत्वेन रागादिप्रवृत्तेनयेत्यर्थः । अप-
माननादि प्राप्नुवन्तीति सम्बन्धः । तत्रापमाननं च मानहरणं,
पुष्टमांसं च परोक्षस्य दूषणादिष्करणम् । अधिकेष्वपि निन्दा-
विक्षेपः, खलैर्जैदनं च-परस्परं प्रेमसम्बन्धयोः प्रेमच्छेदनं, गुरु-
बान्धवस्वजनमित्राणां सत्कर्मपकारणं च अपराधं क्लाराय-
माणं वञ्चनपराजिज्ञूतस्य वा एषामपक्वकरणं, सानिध्याकरण-
मित्यर्थः । एतानि आदिर्येषां तानि तदादिकानि । तथा-अ-
भ्याख्यानानि असददूषणाभिधानानि बहुविधानि, प्राप्नुवन्ति
लभन्ते इति । अनुपमानि । पातान्तरेण-अमनोरमाणि, हृदयस्य
उरसो, मनसश्च चेतसो, [दुमगा इति] दावकान्युपतापकानि
तानि तथा । यावज्जीवं दुर्धराणि आजन्माप्यानुसरणीयानि,
अनिष्टेन खरपरुषेण चातिक्रोरेण वचनेन यत्तज्जनम्-रे ! दा-
सपुरुषेण भवितव्यमित्यादि । निर्भर्त्सनम्-अरे दुष्टकर्मकारिन् !
अपसर दृष्टिमार्गादित्यादिरूपं, ताभ्यां दीनं वदनं, [विमणं ति]
विगतं मनो येषां ते तथा । कुमोजनाः, कुवाससाः, कुवसतिषु
क्लिश्यन्तो, नैव सुखं शारीरं, नैव निर्वृत्तिं मनःस्थास्थयम्, व-
पलभन्ते प्राप्नुवन्ति; अत्यन्तविपुल्लदुःखशतसंप्रदीप्ताः, तदि-
यता अलीकस्य फलमुक्तम् । 'एसो' इत्यादिना त्वधिकृतस्मार-
निगमनमिति । व्याख्या त्वस्य प्रथमाध्ययनपञ्चमद्वारनिगम-
नवत् । (एयं तं वित्थियं पि) इत्यादिनाऽध्ययननिगमनम् ।
प्रश्न०२ आश्र० द्वा० अपवादपदे-"पदमं विगिचणट्ठा" आद्यम्-
अलीकवचनम्, अयोग्यशेकस्य विवेचनार्थं वदेत् । ३० ६ ३० ।

अलुक्खि (ण)-अरुक्खिन्-वि० । अरुक्खस्पर्शसद्भावादक-
किं । स्निग्धस्पर्शवति, ज० ११ श० ४ ३० ।

अलुक्ख-अलुक्ख-वि० । अलम्पटे लोभरहिते, प्रश्न० ५ सम्ब०
द्वा० । "आरादुक्कोसं जो, लदूधणं तयं न अस्से । एस अलु-
क्खो दारं, " ॥ पं० भा० । पञ्चा० ।

अले-अरे-अव्य० । नीचसंबोधने, " अले किं एरो महेदे क-
लअले " प्रा० ४ पाद ।

अलेव-अलेप-पुं० । अलिप्ततायाम्, प्रव० ४ द्वार । अलेपमभ्ये
मोक्षणा नी रोटी खाकरादिकं कल्पते नेवेति प्रश्ने-बहुषु प्रत्येषु
अलेपशब्देन वल्लक्षणकादिकं व्याख्यातमस्ति, बृहत्कल्पभाष्यवृ-
त्तिमध्ये तु- 'मोक्षणादिरोटीखाकरासाधुउआदु' इत्यादि-
कमलेपमध्ये कल्पते इति व्याख्यातमस्ति ४१ । सेन०२ ब्रह्मा० ॥

अलेखकः-अलेपकृत-न० । वल्लक्षणकादावपिच्छित्ते कृष्ये,
पि० । पञ्चा० ।

तत्रालेखकृतानि तावदाह—

कंजुसिणचाउल्लोदे, संसद्वायामकड्मूह्वरसे ।
कंजियकदिण लोणे, कुट्टा पिज्जा य निनुप्पा ॥
कंजियउदगविलेवी, ओदणकुम्मासससुण पिट्ठो ।
मंगगसामिपोसिणे, कंजियपत्ते अलेखकमे ॥

काञ्जिकमारनासम्, कणोवकमुत्तुय त्रिदण्डम्, (चाउल्लोदं गति)
तन्नुत्तुयवाचनम्, संसृष्टं नाम गोरससंसृष्टे भाजने प्रक्षिप्तं सद् यदु-
बकं गोरसेन परिणामितम्, प्रायाममवधयणम्, (कड्मूह्वरसे सि)
काष्ठमूलं चणुकवस्तुकादिद्विद्वं, तदीयेन रसेन यत्परिणामितं
तत्काष्ठमूह्वरसं नाम पानकम् । तथा-यत्काष्ठिककथितं, [लोणे
सि] सन्नवर्णं यावत् । कुट्टा चिन्चिनिका, पेया च प्रतीतिः, निनुप्पा-
अचे, पण्डा अवधारिता वा । तथा-विशेषिका द्विविधा-एका
काञ्जिकविशेषिका, द्वितीया उदकविशेषिका । ओदनस्तन्नुत्ता-
दिभक्तम्; कुट्टमाणा उड्डा; राजमाणा वा । सक्तवो भृष्टयवकोद-
कपाः, पिष्टं मुञ्जदिचूर्णं, मण्डकाः सकणिकामवाः, समितम्-अष्ट-
कः, उत्स्विन्नं मुञ्जकादि, काञ्जिकपत्रं काञ्जिकेन वाष्पितम्-अराणि-
कादिशाकम्, एतानि काञ्जिकादीन्यलेखकृतानि मन्तव्यानि । ७० १
८० ५० । अलेखकृतपात्रस्य स्ववर्ण्यं कल्पो दातव्यः । ५० ३ अधि० ।

अलेखी-अलेखियन्-पुं० । लेख्यारहिते अयोगिनि, सिद्धे च ।
स्था० ३ गा० ४ ४० ।

अलोग (य)-अलोक-पुं० । न० त० । धर्मादीनां छयाणां
वृत्तिर्भवति यत्र तत्, तादृशक्षेत्रमिह लोकः; तत्तिपरीतं ह्यलो-
काख्यं क्षेत्रम् । आच० ५ अ० । लोकविरुद्धे अनन्ताकाशास्ति-
कायमात्रे, सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० । आ० म० । प्रव० । यत्र क्षेत्रे
समवगाढौ धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायौ, तावत्प्रमाणो लोकः,
शेषस्वलोकः । जी० १ प्रति० । “एने अलोप” एकोऽल्लोकोऽनन्त-
प्रदेशोऽपि द्वयार्थतया । स० १ सम० । सु० प्र० ।

लोगस्सऽस्थि विवस्सो, मुक्कत्तणओ धमस्स अघटो व्व ।
स घटाई चेव मई, न निसेहाओ तदणुरूवो ॥

अस्ति लोकस्य विपक्वः, व्युत्पत्तिमन्त्रुपदाभिधेयत्वात् । इ-
ह यद् व्युत्पत्तिमता बुद्धपदेनाभिधीयते तस्य विपक्वो दृष्टः, यथा-
घटस्याघटः । यत्र लोकस्य विपक्वः सोऽल्लोकः । अथ स्यान्मतिर्न
ल्लोकोऽल्लोक इति । योऽल्लोकस्य विपक्वः स घटादिपदार्थानामन्यतम
एव भविष्यति, किमिह वस्तुवन्तरपरिकल्पनया ? तदेतन्न । पर्यु-
दासनञ्च निवेष्टाभिधेयस्यैवानुरूपोऽत्र विपक्वोऽन्वेष्टणीयः । न-
ल्लोकोऽल्लोक इत्यत्र च ल्लोको निवेष्ट्यः, स चाकाशविशेषः, अतोऽ-
ल्लोकेनापि तदनुकरणे भवितव्यम् । यथैहापि उक्तं इत्युक्ते विशि-
ष्टज्ञानविक्रम्येतेन एव पुरुषविशेषो गम्यते, नाचेतनो घटादिः,
एवमिहापि ल्लोकानुरूप एवाऽल्लोको मन्तव्यः । उक्तं च-“नञ्यु-
क्तमिवयुक्तं वा, यच्च कार्यं विधीयते । तुल्याधिकरणेऽन्यस्मिन्-
ल्लोकेऽन्यर्थमस्ति तथा” ॥ १ ॥ “नञ्वियुक्तमन्यसदृशाधिकरणे
तथा ह्यर्थगतिः” । तल्लोकविपक्वत्वादस्त्यल्लोक इति । विशेषः । प्रे-
रकः प्राह-“स घटाई चेव मती,” गुरुः प्राह-“न निसेहाओ
तदणुरूवो” । स्था० १ गा० १ ३० । “सिद्धा निगोयजीवा, णणस्सई
कालपुगला वेव । सच्चमलोगागासं, ण्णपेणजतया णेया” प्रव०
२५६ द्वारः । (अल्लोके छव्यक्षेत्रकालभावाः सन्ति नवेति ‘अणुभोग’
११७

शब्देऽस्मिन्नेव प्रागे ३४३ पृष्ठे दशमाधिकारे समुक्तम् । कि-
यानल्लोक इति तु ‘भोग’ शब्दे बह्व्यते)

अलोभया-अलोभता-स्त्री० । लोभत्यागकरोऽष्टमे योगसंभवे,
स० ३२ सम० । प्रअ० । आच० ।

अलोभतामाह-

साएण पुंढारिए, कंढारिए चेव देवि जसजहा ।
सावत्थि अजिअसेणे, किन्तिमई सुड्डगकुमारे ॥ १ ॥
जसजहे सिरिकंता, जयसिधो चेव कम्पाम्भे अ ।
नट्टविहीपरिओसे, दाणं पुच्छाइ पव्वज्जा ॥ २ ॥
सुड्डु वाइअं सुड्डु गाइअं, सुड्डु नच्चिअं सामसुंदरि ! ।
अणुपालिअ दीहराइया-ओ सुमिणंते मा पमायए ॥ ३ ॥

अर्थः कथातो ज्ञेयः-

“साकेतं नाम नगरं, पुणरुरीको नरोध्वरः ।
युवराजः कणरुरीको, यशोभद्रा च तत्प्रिया ॥ १ ॥
रक्तस्तां वीक्ष्य दूत्योचे, सा नैच्छद् मारितोऽनुजः ।
नष्टा साधेन तत्पत्नी, आधवस्तीं नगरं ययौ ॥ २ ॥
तत्राऽऽचार्योऽजितसेनः, कीर्तिमती महत्तरा ।
तत्र साऽपि प्रवव्राज, धारिणीवत्तदन्तिके ॥ ३ ॥
परं न साऽत्यजत्पुत्रं, किन्तु क्षुल्लमचीकरत् ।
स वयःस्थो वतं कर्तुं-मङ्गमो जननीं जगौ ॥ ४ ॥
यामीति स्यापितो मात्रो-धरोध्य द्वादशाब्दिकाम् ।
एवं महत्तराऽऽचार्यो-पाष्यायैरपि स व्रजन् ॥ ५ ॥
स्थापितोऽन्यादतैः कुल्लो-ऽष्टावत्वारिंशदब्दिकाम् ।
तथाऽप्यतिष्ठन् प्रैषि मा-ओचे त्वं माऽन्यतो गमः ॥ ६ ॥
साकेते पुणरुरीकस्ते, पितृव्योऽस्ति नृपस्ततः ॥
मुक्तां कम्बलरत्नं वा-ऽऽदाय तत्र व्रजेः सुत ! ॥ ७ ॥
ततोऽस्याद् यानशाखायां, राक्षः श्वो नृपमीकितुस ।
पुष्पाभ्यन्तरायां स, प्रैकृत प्रेक्ष्यं निशि ॥ ८ ॥
नक्षत्री तत्र नतित्वा, रत्नेण सकलां निशाम् ।
विभातायां विभावयी, निनिद्रासुरचूततः ॥ ९ ॥
तन्माताऽचिन्तयत्पुष्प-सोपिता तदनं बहु ।
चेत्प्रमादोऽस्या मुष्टाः स्म-स्ततो गीतिमिमां जगौ ॥ १० ॥
“सुड्डु वाइअं सुड्डु गाइअं, सुड्डु नच्चिअं सामसुंदरि !” इत्यादि ।
अत्रान्तरे स च कुल्ल-कुमारो रत्नकम्बलम् ।
युवराजो यशोभद्रो, निर्मलं रत्नकुण्डलम् ॥ ११ ॥
सार्थवाही निजं दारं, राजेभाऽऽरोहकोऽङ्कुशम् ।
मन्त्री च कटकं लक्ष-मूल्यानि निखिलान्यपि ॥ १२ ॥
त्वागं यस्तत्र दृष्टे स्म, स समस्तोऽप्यलिक्यत ।
ज्ञात्वा त्यागे कृते राक्ष-स्तोषो रोषोऽन्यथा पुनः ॥ १३ ॥
सर्वेऽपि प्रातराहताः, क्षुब्धः पृष्टोऽब्रवीद्विदम् ।
यावत्तन्मूलमायातो, राज्यलक्ष्मीसमीहया ॥ १४ ॥
गृहाण राज्यं राक्षोचे, स नैच्छद्दिदम्चिवात् ।
अतं निर्वाहयिष्यामि, वृक्तो गीत्याऽनयाऽस्म्यहम् ॥ १५ ॥
युवराजोऽवदद्वाजा, वृक्तो राज्यं ददाति न ।
मारयित्वा तदादास्ये, इति चिन्ताऽभवन्मम ॥ १६ ॥
ऊचे राजाऽधुनाऽप्येतद्, गृह्णातां सोऽपि नैदत ।
साधवाही जगौ पत्यु-गतस्य द्वादशाब्दतत् ॥ १७ ॥

ततोऽन्याऽऽनयनेच्छातः, भुत्वा गीतिमिमं स्थिता ।
 मन्वृन्नेऽन्यनृपैः सार्कैः घटनातः स्थितोऽधुना ॥ १८ ॥
 प्रत्यन्तराजभिर्मिषः, प्रोक्तो इस्तिनमानय ।
 यद्वा मारय तन्मेने, निवृत्तं गीतिकाभूतेः ॥ १९ ॥
 अस्मत्कृतेऽनया गतं, किंल्लेति प्रतिबोधतः ।
 दशोऽस्मान्निः प्रजो ! त्याग-स्तुष्टः सर्वेषु ज्ञपतिः ॥ २० ॥
 सर्वे क्षुद्रकुमारस्य, मार्गलभाः प्रवमज्जुः ।
 असोज्ञतैव कर्त्तव्या, सर्वैरपि महात्मभिः ॥ २१ ॥ आ० क० ।
 असोल-असोद-वि० । असुष्ठे, नि० चू० १० व० । अप्राप्त-
 प्रार्थनाऽतत्परे, दश० १० अ० ।
 असोलुप-असोलुप-पुं० । सरसादाराविलास्यत्परहिते, वृत्त०
 २ अ० ।
 असल-आर्ज-वि० । जलसंपृक्ते, “असलं चम्मं पुरुहट्” । आर्द्र-
 चर्माधिरोहति । ज्ञा० १२ अ० ।
 असल्लङ्कुसुम-असल्लङ्कुसुम-न० । पीतवर्णे लोकप्रसिद्धे
 गुच्छविशेषपुष्पे, प्रज्ञा० १ पद । जं० । रा० ।
 असलकचूर-आर्द्रकचूर-पुं० । तिकृद्रव्यविशेषे, प्रव० ४ द्वार ।
 असल्लग-आर्द्रक-न० । शूकरे, (आर्द्रा इति क्यते) ध० २
 अधि० । प्रव० । जं० ।
 असल्लथ-उत्-क्षिप्-धा० । ऊर्ध्वकेपे, “वत्किपेर्गुल्लगुल्लोत्थका-
 ल्लथोऽसोस्तिक्क-हकखुवाः” । उ० । ४ । १४३ । असल्लथ-उत्-
 क्षिपति । प्रा० ४ पाद ।
 असल्लमुत्था-आर्द्रमुस्ता-स्त्री० । (नागरमोथा इति क्यते)
 आर्द्राऽवस्थे गन्धप्रधाने वनस्पतिमूले, प्रव० ४ द्वार । ध० ।
 असल्लवपुर-न० । अल्लवुदीननिवासिते म्लेच्छदेशस्थे नगरजेदे,
 यत्र गत्वा श्रीजिनप्रभसूरिभिर्म्लेच्छाः प्रतिबोधिताः । “पत्ता
 रायभूमिमंडणं सिरिअल्लवपुरदुमां” । ती० ४ए कल्प ।
 असल्लवुदीणसुरत्ताण-अल्लवुदीनमुत्तान-पार० श० । वैक-
 मवत्सराणां द्वादशशतकादौ गुर्जरधरिःशुपळावके तत्कालिक-
 राजजेतरि यवनराजे, ती० २६ कल्प ।
 अल्लिअ-उप-सृप्-धा० । समीपगमने, “उपसर्पेरल्लिअः” ।
 उ० । ४ । १३६ । उपपूर्वस्य सृपेः कृतगुणस्य ‘अल्लिअ’ इत्यादे-
 शः । अल्लिअ-उपसर्पति । प्रा० ४ पाद । “तस्स सरणमल्लि-
 यद्” । दश० १ उ० ।
 अल्लियावणबंध-आलायनबन्ध-पुं० । द्रव्यस्य द्रव्यान्तरेण
 स्तेषादिनाऽऽलीनकरणरूपे बन्धे, “से किं तं अल्लियावणबंधे ?
 अल्लियावणबंधे चरुविदे पण्णत्ते । तं जहा-हेसणाबंधे, उच्चय-
 बंधे, समुच्चयबंधे, साहणणाबंधे” । अ० ८ हा० ए व० ।
 (चतुर्णामिषां व्याख्या स्वस्वस्थाने प्रदर्शयिष्यते)
 अल्लियावणवंदणय-आलायनवन्दनक-न० । आचार्यादीनामा-
 भयणाय प्रतिक्रमणान्ते ज्येष्ठानुक्रमेण वन्दने, आ० ४ अ० ।
 अल्लिव-अर्पि-अ-णिच्-पुक् । प्रदाने, “अर्पेरल्लिवचच्चुप्प-
 पणामाः” । ८ । ४ । ३९ । इत्यर्पेर्णन्तस्य अल्लिवादेशः । अ-
 ल्लिव-अर्पयति । प्रा० ४ पाद ।
 अल्लि-आ-ली-धा० । आत्म० प० । आभयसे, “आलीकेऽ-

ल्ली” । उ० । ४ । ३४ । इत्यालीयतेरल्लिवादेशः । अल्लिअ-
 आलीयते । प्रा० ४ पाद ।
 अल्लिउं-आलीतुम्-अव्य० । आभयितुमित्यर्थे, वृ० १ व० ।
 अल्लिण-आलीन-वि० । आ-ईषद् लीनः । जीत० । आभिते,
 आतु० । कल्प० । प्रति० । ज्ञा० । गुरुसमाभिते संलीने, आ सम-
 नात्सर्वासु क्रियासु लीनो गुप्तः । अनुत्पणजेष्टाकारिणि, जी० ३
 प्रति । तं० । गुरुजनमाभितेऽनुवासानेऽपि न गुरुषु द्वेषमापद्यमा-
 ने, जं० २ वक्त्र० । ज्ञा० । ज्ञानदिष्वासमस्तालीने, व्य० १० व० ।
 अल्लिणपलीणगुप्त-आलीनपलीनगुप्त-वि० । अलोपाङ्गानि
 सम्यक्संयमयति, दश० ८ अ० ।
 अव-अव-अव्य० । आधिक्ये, स० १ सम० । अवःशब्दार्थे,
 प्रव० २१६ द्वार । विशेष० । आ० म० । प्रज्ञा० । नं० । अवनमवः
 “तुयधिक्यो न क्वै” इत्यधिकारे “अकितो वा” (उपा-) इत्य-
 नेन औणादिकोऽकारप्रत्ययः । गमने वेदने, आ० म० प्र० ।
 विशेष० । स्था० ।
 अवअक्ल-इग्-धा० । प्रेक्षणे, “दृशो निमक्क-पेच्छावयच्छा-
 वयज्ज-वज्ज-सव्वव-देक्खीमक्कावक्काऽवअक्ल-पुलोअ-पु-
 लअ-निआऽवआस-पासाः” । ८ । ४ । १८१ । इति सूत्रेण दृशोः
 ‘अवअक्ल’ आदेशः । अवअक्ल-इ-पश्यति । प्रा० ४ पाद ।
 अवअक्खिअ-देशी-निवापितमुखे, दे० ना० १ वर्ग ।
 अवअक्ख-देशी-कक्षावत्से, दे० ना० १ वर्ग ।
 अवअक्ख-इदि-धा० । आह्लादोत्पादने, “ह्लादेवअक्खः” । ८ ।
 ४ । १२२ । ह्लादतेर्पर्यन्तस्यात्यन्तस्य च ‘अवअक्ख’ इत्यादे-
 शः । अवअक्ख-इ-ह्लादयति । प्रा० ४ पाद ।
 अवअच्छिअ-देशी-निवापितमुखे, दे० ना० १ वर्ग ।
 अवअच्छिअ-देशी-असंघटिते, दे० ना० १ वर्ग ।
 अवआस-इग्-धा० । “दृशो निमक्क-” । ८ । ४ । १८१ ।
 इत्यादिना सूत्रेण दृशोः ‘अवआस’ इत्यादेशः । अवआस-इ-
 पश्यति । प्रा० ४ पाद ।
 अवइ-अव्रतिन्-पुं० । अविरतसम्पगृह्यौ, वृ० १ व० ।
 अवउज्जिय-अवकुब्ज-अव्य० । अघोऽवनम्येत्यर्थे, आचा० २
 वृ० १ अ० उ० ।
 अवउज्जिऊण-अपोल्ल-अव्य० । परित्यजेत्यर्थे, “अवउज्जि-
 ऊण इह्वी” । वृ० ३ व० ।
 अवउभग-अवकोटक-न० । कृकाटिकाया अधोनयने, विपा०
 १ वृ० २ अ० । प्रज्ञ० ।
 अवउडगबंधण-अवकोटकबन्धन-वि० । अवकोटकेन कृका-
 टिकाया अधोनयनेन बन्धनं यस्य स तथा । प्रीवायाः पञ्चाङ्गा-
 गानयनेन बन्धे, विपा० १ वृ० २ अ० । बाहुशिरसां पृष्ठदेशे ब-
 न्धने, प्रज्ञ० १ आभ० ज्ञा० ।
 अवउसणग-अपवसनक-अवजोषणक-न० । तपोविशेषसे-
 वायाम्, पञ्चा० १६ विव० ।
 अवंक-अवक्क-पुं० । वक्त्रोऽसंयतः, न वक्त्रोऽवक्त्रः । संयते विर-
 ते, व्य० १ व० । सर्वोपाधिबुद्धे श्रुजौ, आचा० १ वृ० ३ अ० १ व० ।

अवंग-अपाङ्ग-पुं० । नयनोपास्ते, जं० १ वक्र० १०॥ आचा० ।
अवंगुपद्वार-अपावृत्तद्वार-त्रि० । कपाटादिभिरस्थगितगृह-
द्वारे, “अवंगुपद्वारा” लक्ष्यं नलात्रेन कुतोऽपि पाक्षगिरिकाद्
विन्यति शोभनमार्गपरिप्रदेशोद्वादाशिरसस्तिष्ठतीति प्राव
इति वृद्धव्याख्या । अन्ये त्वादुः-जिह्वकप्रवेशार्थमौदार्यादस्थ-
गितगृहद्वारा इत्यर्थः । भ० २ श० ५ उ० । दशा० । औ० ।
उद्घाटितद्वारे, न० । वृ० १ उ० । रा० ।

अवंचक-अवंचक-त्रि० । पराश्रयसमहेतौ, “अवंचिगा कि-
रिया” । अवंचिका पराश्रयसमहेतुः क्रिया मनोवाक्यावयवापर-
कयेति द्वितीयमृदुव्यवहारलक्षणम् । ध० २० । ध० ।

अवंचकयोग-अवंचकयोग-पुं० । वंचकत्वविकले योगे,
शो० । अवंचकयोगाश्च त्रयः । तद्यथा-सद्योगावंचकः, क्रिया-
वंचकः, फलावंचकः । तत्स्वरूपं वेदम्-
“सद्भिः कल्याणसंपन्नैर्दर्शनादपि पावनैः ।
तथादर्शनतो योगः, आद्योऽवंचक उच्यते ॥ १ ॥
तेषामेव प्रणामादि-क्रिया नियम इत्यलम् ।
क्रियाऽवंचकयोगः स्यान्महापापकरोदयः ॥ २ ॥
फलावंचकयोगस्तु, सद्भिः एव नियोगतः ।
सानुबन्धफलावाप्ति-धर्मसिद्धौ सतां मता ॥ ३ ॥ शो०
८ विव० ।

अवंचणप्राय-अवंचनजनजात-त्रि० । व्यञ्जनान्युपस्थरोमा-
णि जातानि यस्य स तथा । अजातोपस्थरोमणि, व्य०
१० उ० ।

अवंचणिज्ज-अवन्त्य-त्रि० । निष्कारणे वन्दनार्हे, यथा-
“पास्त्यो ओसो, होइ कुसीलो तदेव संसत्तो । अहंभो वि
य एण, अवंचणिज्जा जिणमयस्मि” । ध० २ अधि० ।

अवंतरसामन्-अवान्तरसामान्य-न० । व्यवत्त्वकर्मत्वाद्दी-स-
त्ताघटकापरसत्तायाम्, आ० म० द्वि० ।

अवन्तिवृद्ध-अवन्तिवर्द्धन-पुं० । अवन्तिराजप्रद्योतात्मजपात्र-
कराजस्य पुत्रे, आव० ४ अ० । आ० क० । आ० वृ० ।

अवन्तिसुकुमार-अवन्तिसुकुमार-पुं० । जटाभेदनीपुत्रे, दर्श० ।
“उज्जणीय नयरीय जीवन्तसामिपमिमाय अज्जसुहृत्थिणामेण
सूरिवरा पज्जुवासणत्थं उज्जाणे समोसडे । भणिया य
साहुणो-जहा वसाहिं भग्गह । ततो साहुणो विहरमाणा गया
भहाय सेट्ठिणीय घरे । तां वि वेदिकण पुच्छिया-जहा कओ
भयवताणं आगमणं ? तेहिं सिद्धं-देसंतराओ अज्जसुहृत्थिस्सु-
रिसंतिया वसाहिं जाणो । तां वि हट्ठुत्तुप जाणसाला दरि-
सिया । अत्रया आयरिया महुत्तवाणीय नसिणिगुम्मं नाम अज्ज-
यणं परियसंति । तीसे पुत्तोऽवन्तिसुकुमारो णाम । सो वि दे-
वकुमारोवमो सत्तत्ते पासायवरणओ वत्तीसाय भज्जाहिं समं
होशुत्तुगो व्व देवो लल्लह । तेण वि सुत्तविघटेण निस्सुयं । चित्ति-
यं च-न एयं नाड्यसरसं ति सत्तओ उपरिभूमीओ भूमी संप-
हारेह, कथमत्थे गण एरिसं सुयमणुभूयपुत्तं । एवं ईहापोह-
मणोणं गवेसणं कुणंतस्स भवियव्वयावसेण तथाऽऽवरणिज्ज-
कम्मकस्रोवसमेण जाइसरणं संपत्तो । तओ य आयरियाणं
पायमूले वेदिकण भणियं-भयवं ! एवं सव्वं मज्झ चरियं-अहं
तत्थ देवो आसि, ता संपयं देहि वयं, उस्सुगोऽहं तिभि वस-

स्स । सूरिहिं भग्गह-वेठ ताव जाव पभाय मायरं ते पुच्छामो ।
ततो तेण सयमेव सोत्रं कावं पयट्ठो । सूरिहिं चित्तिं-मा एस्स
सयं गिहीयल्लिगो होउ सि कल्लिं से समप्पिओ वेसो, दिआ
दिक्खा । ततो निवमिक्खण चलणेसु भणितो-असमत्थोऽहं दी-
हपव्वआपरियायपरिवालणस्स, ता संपयं चेव अणसणं का-
ऊण इंगिणि करेमि । ततो एएण मणुजाणविओ नीहरिउ
सत्ताणाओ पत्तो कथारिकुर्मंगिसमीवे, इतिंय एस्स काऊण
ठिओ काउस्समेण । अस्सुकुमारयाय सरीरस्स धरासेतल-
काससंजायकहिरप्पवाहेण समागया सियाही सह सच्चहिं
पिल्लपहिं । ततो एणं जंघं सियाहीय आइयं; वीयं पिल्लकपहिं
पदमज्जामे, एवं ऊरु विइयजामे, तइयजामे पेहं, एयं सो जय-
वं तं वयणं सममहिंयासिऊण तइयजामे समाहीय कालं
काऊण गतो तस्मिं चेव विमाणे । ततो समागया पच्चासन्न-
देवा, मुक्कं गंधोदयं कुसुमवरिसं, आहयाओ देवहं दुईओ,
उण्णुं च हरिसभरनिज्जरेहिं-अहो ! एस्स महाकालो । घरे य
से भज्जाणं परोप्परं समालोओ जाओ, तेहिं सिद्धं-उटो कथ
वि गओ । ततो य से जहा पुच्छिया । तींय वि समालमणाए
सूरिहिं सव्वं साहियं । ततो पभायाए रयणीए सविट्ठिण नीह-
रिया भहा, सह सव्वसुत्ताहिं सुसाणं पत्ता । दिठं च कुर्मंगाओ
नेरइयदिसाए आसयठियं कलेवरं । ततो सोयभरविउरिया उ-
म्मुक्ककं अणेगपलावणेणं तहा रोइयं जहा वसीणं वि य तुज्जं-
ति हिययाह । ततो कहमवि संठविआ सयणवणेणं, गया य
सिण्णाए नईए तमे, कयं तत्थ संकुकरणं, पच्चालोइयाकिच्चाणि,
आययणाणि य काराविऊण महाए अइ संवेगाओ सह सुरहाहिं
गदिया पव्वज्जा । एया उण गुत्तिणि सि काऊण ठिया घरे । जातो
पुत्तो । तेण पिउमरणणणे काराविया पिउमिमा, समुग्घोसि-
यं महाकालो सि नामेण आययणं । तं च संपयं सोइयाहिं प-
रिग्गहियं महाकालो सि विक्खायं । अवन्तिसुकुमारकथानकं
समाप्तमिति ॥ दर्श० । संथा० ॥

अवन्तिसेण-अवन्तिसेन-पुं० । अपमश्रुतयौत्रे पात्रकस्य राज्ञः
पुत्रे, आ० क० । (‘अष्टायया’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ४९४
पृष्ठेऽस्य कथोक्ता)

अवन्ती-अवन्ती-स्त्री० । उज्जयिनीनगरीप्रतिषेधे जनपद-
विशेषे, आ० म० द्वि० ।

अवन्तीगंगा-अवन्तीगङ्गा-स्त्री० । गोशालकमतप्रसिद्धे कालवि-
शेषे, “एया अवन्तीगंगा सत्त अवन्तीगंगाओ, सा एया परमाऽव-
न्तीगंगा” । भ० २४ श० १ उ० ।

अवन्दिम-अवन्त्य-त्रि० । वन्दनार्हे, “पच्चा होइ अव-
दिमो” । दश० १ वृ० ।

अवकंसमाण-अवकाङ्क्ष-त्रि० । पश्चाद्भागमवलोकयति,
ज्ञा० ६ अ० ।

अवकंवा-अवकाङ्क्षा-स्त्री० । अभिलाषे, आचा० १ भु० २ अ०
२ उ० । सूत्र० । औत्सुक्ये, स्थ० ४ ग० ३ उ० ।

अवकारि (ण)-अपकारिन्-त्रि० । अपकारकरणशाले, हा०
२६ अष्ट० ।

अवकिरण-अवकिरण-न० । वत्सर्गे, आव० ५ अ० ।

अवकिरियव्य-अवकिरणीय-न० । विक्षेपणीये त्याजे, प्रश्न०
५ आश्र० श्रा० ।

अवकृत-अपकान्त-त्रि० । सर्वज्ञभावेऽप्योऽपगते त्रये, तद-
न्येऽप्योऽतिनिष्ठे अपकमणीये, “अंशुहवि दीवे मंदरस्स पव्व-
यस्स दाहिणेणं इमीसे रयणपपजाए पुदवीए ञ अवकंतमहानि-
रया पणत्ता । तं जहा-भोले, लोसुप, उदहे, निदहे, जरए, प-
ज्जरए । चउत्थीए णं पंकपभाए पुदवीए ञ अवकंतमहाधिरया
पणत्ता । तं जहा-भारे, चारे, मारे, रेरे, रोए, लाडल्लहे ” ।
स्था० ६ भा० ।

अव्युत्क्रान्त-त्रि० । न व्युत्क्रान्तमभ्युत्क्रान्तम् । सचेतने, मिश्रे
च । नि० सू० १७ उ० ।

अवकृति-अपक्रान्ति-स्त्री० । गमने, आचा० १ भु० ८ अ० १
उ० । परित्यागे, आ० ८ अ० ।

अवक्रमण-अपक्रमण-न० । विनिर्गमे, स्था० ७ भा० आचा० ।
अपसर्पणे, दश० १ अ० । अपसरणे, भ० १५ श० १ उ० । आ० ।
“निगमणमयक्रमणं, निस्सरणं पलायणं च पगछा ” । व्य०
१० उ० ।

अवक्रमित-अवक्रम्य-अव्य० । गत्येत्यर्थे, दश० ५ अ० १ उ० ।

अवक्रम्य-अवक्रम्य-अव्य० । विनिर्गतेत्यर्थे, व्य० १ उ० । सू० ।

अवक्रम्य-अवक्रम्य-पुं० । भाटकप्रदाने, वृ० १ उ० ।

अवकास-अप (व) कर्ष-पुं० । अपकर्षणमवकर्षणं वा अप-
[व] कर्षः । अभिमानादात्मनः परस्य वा क्रियारम्भात्कुतोऽ-
पि व्यावर्त्तने, ज० १२ श० ५ उ० ।

अप्रकाश-पुं० । अभिमानादान्ये, भ० १२ श० ५ उ० । त-
दात्मके मोहनीयकर्माणि, स० १२ सम० ।

अवस्कन्द-अवस्कन्द-पुं० । अव-स्कन्द-आधारे घञ् । जिगीष्-
णां सैन्यनिवेशस्थाने शिविरे, आक्रमणे, भावे घञ् । वाच० ।
“स्कस्योर्नास्ति” । ८ । २ । ४ । इति स्कस्य स्तः । प्रा० २ पाद ।

अवस्त्वकण-अवस्त्वकण-न० । पश्चाद् गमने, प्रव० २ द्वार ।

अवस्त्वारण-अपक्षारण-न० । अपशब्दकारणे, प्रश्न० २ आश्र० द्वा० ।
अपक्षरण-न० । सांनिध्याकरणे, प्रश्न० २ आश्र० द्वा० ।

अवस्त्ववण-अवस्त्ववण-न० । अव-क्लिप्-धा०-ल्युट् । अधःस्थान-
संयोगहेतौ, धियाविशेषे अधःपातने च । आ० म० छि० ।

अवगममुक्त-अपगममुक्त-त्रि० । अपगतं गण्डमपद्रव्यं यस्य
तदपगतगण्डम्, तद्वच्छुक्रम् । निर्दोषार्जुनसुवर्णवच्छुके, यदि
वा गण्डमुदकफेनम्, तद्वच्छुक्लम् । उदकफेनतुल्यशुभ्रे, सूत्र०
१ भु० ६ अ० ॥

अवगमियजवदंम-अपकर्णितजवदंम-त्रि० । अवधोरितसं-
सारजये, जीवा० १ अधि० ।

अवगम-अपगम-पुं० । विनाशे, विशेषे ।

अवगम-पुं० । विनिश्चये, विशेषे ।

अवगम-अवगत-त्रि० । “अवापोते च” । ८ । १ । १७२ । इत्य-
स्य कचिदप्रवृत्तेर्न ओत् । प्रा० १ पाद । अवधारिते, आचा०
१ भु० १ अ० १ उ० । सम्यगवबुद्धे, “अवगमपक्षसकृदे”
अवगतं सम्यगवबुद्धं पात्रस्य आवणीयस्य प्राणिनः स्वरूपमात्रं
येन सोऽवगतपात्रस्वरूपः । ध० २० ।

अवगमयेय-अपगतवेद-त्रि० । कपितवेदे, प्रव० २६१ द्वार ।

अवगाढ-अवगाढ-त्रि० । आधिते, स्था० १ भा० १ उ० ।

अवगाढगाढ-गाढावगाढ-त्रि० । अधोव्याप्ते, “अवगाढगाढास्ति-
रीप अतीव उचसोन्नेमाणा उचसोन्नेमाणा विहंति” । गाढं
वाढमवगाढास्तैरेव सकलकीडास्थानपरिभोगनिहितमनोभि-
रघोऽपि व्याप्ताः, गाढावगाढा इति वाक्ये, प्राकृतस्यावगाढगा-
ढाः । इह च देशत्वयोग्यस्य जीवस्याभिधानेन तदयोग्यः साम-
र्थ्यादिवसीयत एवेति । ज० १ श० १ उ० ।

अवगार-अपकार-पुं० । विरूपाचरणे, “अपकारसमेत कर्मणा, न
नरस्तुष्टिमुचैति शक्तिमान् । अधिकां कुरुते हि यातनां, द्विषतां
यातमशेषमुद्धरेत्” । १ ॥ सूत्र० १ भु० ८ अ० ।

अवगास-अवकाश-पुं० । गमनादिचेष्टास्थाने, आव० ६ अ० ।

“ततो लकावगासो सयं बुद्धो भणह” । आ० म० प्र० । अ-
वस्थाने, स्था० ४ भा० ३ उ० । उत्पत्तिस्थाने, सूत्र० २ भु० ३ अ० ।

अवगाह-अवगाह-पुं० अवकाशे, सत्त० २८ अ० ।

अवगाहणा-अवगाहना-स्त्री० । जीवादीमाश्रये, देहे च ।
स्था० ४ भा० ३ उ० । (कस्य कीदृगवगाहनेति ‘ओगाहणा’
शब्दे तृतीयभागे ७६ पृष्ठे द्रष्टव्या)

अवगाहणागुण-अवगाहनागुण-पुं० । अवगाहना जीवादीना-
माश्रये गुणः कार्यं यस्य सः । तस्या या गुण उपकारो यस्मान्
सोऽवगाहनागुणः । स्था० ५ भा० ३ उ० । जीवादीनामवकाश-
हेतौ बदराणां कुक्षम इवाकाशास्तिकाये, भ० २ श० १० उ० ।

अवगिर्भय-अवगृह्य-अव्य० । उद्दिश्येत्यर्थे, कल्प० ९ क० ।

अवगुण-अवगुण-पुं० । डर्शने, “अवगुण कवण मुपण ।” प्रा०
४ पाद सू० ३९५ ॥

अवगुणत-अवगुणत-त्रि० । अपावृणवति, भ० १५ श० १ उ० ।

अवगूढ-अवगूढ-त्रि० । व्याप्ते, आ० ८ अ० ।

अवगवोद्दि-अपगवोधि-पुं० । समीपगतबोधौ सुलभबोधौ, प्रति० ।

अवगृह-अवगृह-पुं० । अवग्रहणमवग्रहः । इन्द्रियानिन्द्रिय-
निबन्धने सांख्यवहारिकप्रत्यक्षप्रकारचतुष्टयान्यतमे, रत्ना० ।

विषयविषयिसन्निपातानन्तरसमुद्भूततत्तामात्रगोचरद-
र्शनाज्ञातमाद्यमन्तरसामान्याकारविशिष्टवस्तुग्रहणमव-
ग्रहः ॥ ७ ॥

विषयः सामान्यविशेषात्मकोऽर्थः, विषयी चक्षुरादिः, तयोः
समीचीनो भ्रान्त्याद्यजनकत्वेनानुकूलो निपातो योऽप्यदेशाच-
वस्थानं, तस्मादनन्तरं समुद्भूतमुत्पन्नं यत्सत्तामात्रगोचरं
निःशेषविशेषवैमुख्येन सन्मात्रविषयं दर्शनं निराकारो बोधः,
तस्माज्ज्ञातमाद्यं सत्त्वसामान्याद्वान्तैः सामान्याकारैर्मनु-
ष्यत्वादिजिज्ञासिविशेषैर्विशिष्टस्य वस्तुनो यद् ग्रहणं ज्ञानं त-
द्वग्रह इति नाम्ना गीयते । रत्ना० २ परि० । आव० । प्रका० ।
स्था० । योनिद्वारे, प्रव० ३० द्वार । अवगृह्णाति इति अवग्रहः ।
उपधौ, ओघ० । (अवग्रहभेदादिः ‘वग्राह’ शब्दे द्वितीयजने
६९८ पृष्ठे वक्ष्यते)

अवचय-अपचय-पुं० । अपचये, अनु० । दश० । सूत्र० । देशतो-
ऽपगमे, भ० ११ श० ११ व० । कयोपगमे, सूत्र० १ भु० २ अ०
३ व० ।

अवचिय-अपचित-त्रि० । शोषिते, वृत्त० २५ अ० । जीवप्रदेशै-
र्विरहिते, अनु० ।

अवचियपंससोपेय-अपचितमांसशोषित-न० । शोषितमां-
ससुधारे, वृत्त० २५ अ० ।

अवचुद्धी-अवचुद्धी-स्त्री० । शुद्ध्या अव पश्चाद् अवचुद्धी ।
राजदन्तादित्वाद्दशशब्दस्य पूर्वनिपातः । अवचुद्धे, पि० ।

अवचच-अपत्य-न० । न पतन्ति यस्मिन्नुत्पन्ने दुर्गतौ अवशः-
पङ्के वा पूर्वजास्तदपत्यम् । पुत्रादौ, कल्प० ८ वृ० । पुत्रे, पुत्र्यां
च । अव० १ अ० । संयत्या अपत्ये जानिते आज्ञवनव्यवहारः
व्य० ।

सांप्रतमन्यं व्यवहारमुपदर्शयति-

अह्वा अस्मत्कुला, पटिभज्जिउकाम समणसमणीओ ।

अणुसङ्का पर ण ठिया, करेति वार्यति-ववहारं ॥

अथवेति व्यवहारस्य प्रकारान्तरोपदर्शने । भ्रमणः भ्रमणी
वेति द्वावप्यन्यान्यकुलौ; अन्यकुलः भ्रमणः, अन्यकुला भ्रमणी,
प्रतिभङ्गकुलामौ प्रतिपतितुकामौ, स्वस्वाचार्येण च तौ प्रभूतम-
नुशिष्टौ, परं न स्थितौ स्वस्वकुलममत्वेन वागन्तिकव्यवहारं
स्वभेदान्तः परिसमाप्तिर्वागन्तिकः, तत्र जघो वागन्तिकः; स चासौ
व्यवहारश्च, तं कुतः । तद्यथा-यानि अस्माकमपत्यानि जनि-
ष्यन्ते तेषां मध्ये ये पुत्र्यास्ते सर्वे मम, याः स्त्रियस्ताः सर्वा-
स्तव । अथवाभ्रमणीभूते ये पुत्र्यास्ते सर्वे मम, स्त्रियः सर्वा-
स्तव । यदि चेद् भणति-सर्वाण्यपत्यानि तव, अथवा-सर्वाल्यप-
त्यानि ममेति, तयोः संसारे स्थित्वा पुनः प्रव्रज्यां प्रत्युपस्थितयो-
र्यदेव वागन्तिकेन व्यवहारेण निश्चितं तदेव तयोः संजवति ।

अहं न कतो तो पच्छा, तेसिं अञ्जुठियाण ववहारो ।

गोणीआमुञ्जामिग-कुण्डुवि खरणं य खरिया य ॥

अथ न कृतः पूर्वं वागन्तिको व्यवहारः, पश्चात्तयोः प्रव्रज्या-
यामन्युत्थितयोः स्वस्वकुलममत्वेन व्यवहारो जगद्वनमभूत् । तत्र
संयतीकुलसत्काः गोदृष्टान्तमुद्भ्रामिकादृष्टान्तं खरकखरिकाद-
ृष्टान्तं चान्तराऽन्तरोपन्यस्यन्ति । संयतकुलसत्काः-अभ्रदृष्टान्तं,
कौटुम्बिकदृष्टान्तं च ।

अथ चेयमन्या दृष्टान्तपरिपाटी-

गोणीणं संगिष्ठं, उञ्जामइला य नीयपरदेसं ।

ततो खेत्ते देवीं, रण्णो अभिसेयणे वेव ॥

संयतीसमानकुलकाः गवां संगिष्ठं समुदायं दृष्टान्तीकुर्वन्ति ।
तदनन्तरं संयतसकुलकाः या बद्धामिला परदेशं नीता, तां दृष्टा-
न्तीकुर्वन्ति । ततः पुनरपि संयतीसकुलकाः क्षेत्रे बीजम् । ततः
संयतकुलकाः देवीं राक्षोऽभिषेचनं चैवेति ।

तत्र भणने जाते यथा संयतीसकुलका गोदृष्टान्तं कुर्वन्ति
तथा प्रतिपादयति-

संजइत्त जणंती, -संमे अस्स जं तु गोणीए ।

जायति तं गोणिवइ-स्स होति एव-इह एयाइ ॥

(संजइत्ता) संयतीसत्काः समानकुलकाः भुवते-अन्यस्य सत्केन
१७८

षण्णेन यद् गोर्जायतेऽपत्यं तत् सर्वं गोपतेर्गोस्वामिनो भवति,
न षण्णस्वामिनः । एवमनेनैव दृष्टान्तेनास्माकमप्येतान्यपत्यान्या-
भवन्ति, न युष्माकमिति ।

एवमुक्ते-

वेतियरे अम्हं तु, जह वडवाए अ अस्सआसेणं ।

जं जायति मोल्ले नो, दिन्ने तं अस्सियस्सेव ॥

इतरे संयतसमानकुलका भुवते-अस्माकमेतान्यपत्यानि भव-
न्ति, यथा-भूतये अदस्से यदन्वेनान्यसत्केनाह्वेन वडवाया जायते-
ऽपत्यं तद् अभ्विकस्यैव-अहवस्वामिन एव; व्यावहारिकैरेवमेव
व्यवहारनिश्चयात् । एवमेतान्यप्यस्माकमिति ।

एवमुक्ते-

जस्स माहिलाए जायति, उञ्जामइलाएँ तस्स तं होइ ।

संजइत्त जणंती, इयरो वंती इमं सुणसु ॥

यस्य महिलाया जार्यायाः, उद्भ्रामिलायाः स्वरियायाः, जायते
सुतः परन्तु तस्य तत्सर्वमाभवति; एवमस्माकमपि, इति
(संजइत्ता) संयतीसत्काः समानकुलका भवन्ति । इतरे
भुवन्ते-इदं वक्ष्यमाणमुद्भ्रामिककौटुम्बिककृतं शृणुत-

तेणं कुण्डुविणं, उञ्जामइलेण दोएह वी दंमो ।

दिओ सां वि य तस्सा, जाया एव-इह एयाइ ॥

येन स्वरियाया अपत्यानि जनितानि तेन कौटुम्बिकेन उद्भ्रामि-
त्वेन राजकुले गत्वा कथितम्-यथाऽहं देव ! तस्याः सर्वे भोगभरं
वहामि स्म, सोऽपि च तत्पतिर्मेद्वीयेन भोगजरेण निर्युद्धवान्,
तस्मात्प्रसादं कृत्वा मदीयान्यपत्यानि दापयतेति । तत एवमुक्ते
राजा कुपितः, तथा-भोगजरसंवाददर्शनत एवमिमावपत्याय का-
रणाविति द्वावपि सर्वस्वापहरणतो दृष्टितवान् । तथा चाह-
द्वयोरपि इयमो वृत्तो, दापित इत्यर्थः । सा चापत्यापहरणतोऽ-
नन्यगतिका सती तस्य जाता । एवमस्माकमेतान्यपीति ।

पुणरवि य संजइत्ता, वेति खरियाएँ अस्सखरणं ।

जं जायति खरियाहिव-तिस्स होति एव-इह एयाइ ॥

पुनरपि संयतीसत्का भुवते-खरिकायां गर्दज्यामन्यखरकेषु
अन्यसत्केन गर्दजेन, यद् जायते तत्सर्वं खरिकाधिपतेर्भवति; एव-
मस्माकमप्येतानीति । तदेवं प्रथमदृष्टान्तपरिपाटी ज्ञाविता ॥

संप्रति द्वितीयां विभावयिषुः प्रथमतो गोधर्ग-

दृष्टान्तं भावयति-

गोणीणं संगिष्ठो, नह् अदवीएँ अस्सगोणेणं ।

जायाइँ वच्छागाइँ, गोणाहिवतीओ मेएहंति ॥

गवां स्त्रीगवानां संगिष्ठः समुदायो नष्टोऽदव्यां पतितः, तत्र च
तस्यान्यगवेनान्यसत्केन पुङ्गवेन, जातानि वत्सकानि वत्सकपाणि
तानि, गवेषणतः कथमपि गवां लाभे गवाधिपतयः स्त्रीगवी-
स्वामिनो गृह्णन्ति, न पुङ्गवस्वामिनः । एवमेतान्यप्यस्माकमिति ।

एवमुक्ते संयतसत्का उद्भ्रामिकादृष्टान्तं पूर्वोक्तमु-

पन्यस्यन्ति, तथा चाऽऽह-

उञ्जामिय पुण्वुत्ता, अहवा नीया ठ जा परविदेसं ।

तस्सेव सा आभवती, एवं अम्हं तु आभवति ॥

उद्भ्रामिका पूर्वमुक्ता । यथा-सापत्या तस्य जाता । प्रथमा या

परं विदेशं नीता सा तस्यैवाजवति, पश्चादपि नान्यस्य । एवमे-
तान्यपत्यान्येषा चाऽस्माकमानवतीति ।

एवमुक्ते-

इयरे जणंति वीयं, तुभं तं नीयमन्त्रेत्तं तु ।

तं होइ खेत्तिपस्सा, एवं अम्हं तु एवाइ ॥

इतरे संयतीसत्का भणन्ति-बीजं युष्मदीयं तत्कालकेशसादृश्य-
विप्रलम्भतः कथमपि वापकैरन्यत् क्षेत्रं नीतम्; अन्यत्र क्षेत्रे उस-
मित्यर्थः । तद् लोके क्षेत्रिकस्य भवति; एवमेतान्यपत्यान्यस्मा-
कमिति ।

संयतसत्का अत्र प्रत्युत्तरमाह-

रखो धूयाओ खलु, न माउउंदाउ ताउ दिज्जंति ।

न वि पुत्तो अजिसिज्जइ, तासिं छंदेण एवऽम्हं ॥

न खलु आराहो दुहितरः ता मातृच्छन्दतो मातृणामभिप्रायेण,
दीयन्ते; नापि पुत्रोऽभिप्रेक्ष्यते तासां मातृणां चन्देनाभिप्रायेण ।
किन्तु राज्ञः स्वाभिप्रायेण । ततो यथा-राजा प्रधानमिति सर्वे
राज्ञ आयत्तम्, एवमत्रापि पुरुषः प्रधानमिति सर्वे पुरुषस्याय-
त्तमतः सर्वमस्माकमानवति ।

एवं व्यवहारे वर्त्तमाने श्रुतधर आचार्यो व्यवहारं
क्षेत्रुकाम इदमाह-

एमादिउत्तरोत्तर-दिहंता बहुविहा न उ पमाणं ।

पुरिसोत्तरीओ धम्मो, होइ पमाणं पवयणं तु ॥

एवमाद्य उत्तरोत्तरदृष्टान्ता बहुविधा अभिधीयमाना न प्रमा-
णम्, किन्तु प्रवचने पुरुषोत्तरीको धर्म इति पुरुषः प्रमाणम् ।
अतः सर्वे पुरुषा वर्त्तन्ते, नेतरे इति । व्य० ४ उ० ।

अवच्छामेलिय-अव्यत्याग्रेमित-न० । एकस्मिन्नेव शास्त्रेऽन्या-
न्यस्थाननिबद्धान्येकार्थानि सूत्राण्येकत्र स्थाने समानीय पठतो
व्यत्याग्रेमितम् । अथवा-आचारादिसूत्रमध्ये मतिचर्चितानि त-
त्सदृशानि सूत्राणि कृत्वा प्रक्षिपतो व्यत्याग्रेडितम् । अस्थान-
विरातिकं वा व्यत्याग्रेडितं, न तथाऽव्यत्याग्रेडितम् । व्यत्याग्रेमि-
तदोषरहिते सूत्रगुणे, अनु० । ग० । विशेष० । पं० चू० ।

अवच्छलत्त-अवत्सलत्व-न० अवात्सल्यकरणे, व्य० १ उ० ।

अवच्छेय-अवच्छेद-पुं० । विभागोऽशे, स्या० ३ उ० ३ उ० ।

अवजानमाण-अवजानान-त्रि० । अपलपति, सूत्र० १ श्रु०
४ अ० ४ उ० ।

अवजाय-अपजात-पुं० । अप इत्यपसदो हीनः पितुः सम्पदो
जातोऽपजातः । पितुः सकाशादधिष्ठीनगुणे पुत्रजदे, यथाऽऽदि-
त्ययश्मः, भरतापेक्षणा तस्य हीनत्वात् । स्या० ४ उ० १ उ० ॥

अवजुय-अवजुत-त्रि० । पृथग्भूते, व्य० ७ उ० । पृथग्भावे, नि०
चू० १६ उ० ।

अवज्ज-अवज्ज-न० "अवज्जपण्य०" । ३।१।१०१। इत्यादिना
(पाणि०) सूत्रेण निपातः "अवज्जपण्यः" । २।२।२४। इति अस्य
ज्जः प्रा० ३ पा० । पापे, आ० म० द्वि० । आव० । आ० चू० ।
सूत्र० । विशेषः आचा० निर्दोषे, उक्त० ६ अ० । वृ० । संथा० ।
मिथ्यात्वकषायलक्षणे, आ० म० प्र० । गर्ह्ये, सूत्र० १ श्रु० १ अ०

२ उ० । विशेषः । "कम्ममवज्जं जं गर-हियं ति कोहाइणो व च-
सारि" । कर्मानुष्ठानमवज्जं ज्ञेयते । किमविशेषेण ? नेत्याह-वज्जं
गर्हितं निन्द्यम्, अथवा श्लोधाद्यक्षत्वारोऽवज्जं, तेषां सर्वाव-
यहेतुतया कारणे कार्यापचारात् । आ० म० द्वि० । म० ॥

अवज्जकर-अवज्जकर-पुं० । अवज्जं पापं तत्करणशीलः । पापि-
नि, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

अवज्जभीरु-अवज्जभीरु-त्रि० । पापभीरौ, ओघ० । पापावर्त्तक-
ते, वृ० ३ उ० ।

अवज्जभाण-अपध्यान-न० । अप्रभस्तं ध्यानमपध्यानम् । आ-
र्त्ताविध्याने, औ० । पापकर्मोपदेशे हिंसकापणे, ध० २ अधि० । इह
देवदत्तभावककोङ्कणसाधुप्रभृतय उदाहरणानि । आ० ६ अ० ।

अवज्जभाणया-अपध्यानता-स्त्री० । आर्त्तरौद्राविध्यायित्ते,
स्या० ३ उ० ३ उ० ॥

अवज्जभाणायारिय-अपध्यानाचरित-पुं० । अपध्यानामार्त्तरौद्र-
रूपं तेनाचरित आसेवितो योऽनर्थदण्डः स तथा । अनर्थदण्ड-
भेदे, उक्त० ३ अ० । ध० ।

अवज्जाय-अपध्यात-त्रि० । दुर्ध्यानविषयीकृते, उक्त० ६ अ० ।
दुष्टचिन्तावति, ज्ञा० १४ अ० ॥

अवदु-अवदु-पुं० । कृकाटिकायाम्, भ० १५ श० १ उ० । विपा० ।

अवद्वंभ-अवद्वंभ-पुं० । स्तम्भाद्यवलम्बे, ध० ३ अधि० ।

इदानीमवच्छिन्नद्वारं प्रतिपादयन्माह-

अव्वोच्छिन्ना तसा पाणा, पमिद्वेहा न सुज्जई ।

तम्हा इहसमत्थस्स, अवद्वंभो न कप्पइ ॥ ५०७ ॥

अवच्छिन्नः स्तम्भादौ न कर्त्तव्यः, यस्मात्प्रत्युपेक्षितेऽपि तस्मिन्
पश्चादपि अव्यवच्छिन्ना अनवरतं ज्ञाता प्राणा जवन्ति, ततश्च तत्र
प्रत्युपेक्षणा न शुद्ध्यति । [तम्हा इहसमत्थस्सेति] तस्मात् इहो
नीरोगः, समर्थस्तरुणः, तस्य एवंविधस्य, साधोरवच्छिन्नो न क-
ल्पते नोक्तः ।

इदानीं के ते ज्ञाताः प्राणिनः ? इत्येतत् प्रदर्शनायाह-

संचरकुण्ठेहिहिय-लूआ वा होइ दाली य ।

एवं घरकोइलिया, सपे वीसंजरे सरदे ॥ ५०८ ॥

तत्रावच्छिन्ने स्तम्भादौ, संचरन्ति प्रसर्पन्ति; के ते ? कुण्ठुसत्त्वाः
उद्देहिकाश्च लूना कोलियकाः, तत्कृतो जेदः भक्षणं भवति,
तथा च दाली राजिर्भवति, तस्यां च वृश्चिकादेराश्रयो भवति,
तथा च गृहकोलिया घरोलिका, इयमुपरिस्था मूत्रयति,
तन्मूत्रेण चोपघातश्चक्षुषो भवति । सर्पो वा तत्राश्रितो भ-
वति, वीसंभरो जीवविशेषः, उन्दुरो वा भवेत्, सरदः कृ-
कलासः, स वा दशनदि करोति ।

इदानीं भाष्यकारो व्याख्यानयन्माह-

संचारगा चउदिसि, पुव्वं पमिलेहिप वि अण्णैति ।

उद्देही मूल पुणो, विराहणा तद्धुभए भेओ ॥ ५०९ ॥

संचारकाः कुण्ठ्वादयः पूर्वोक्ताश्चतसृष्वपि दिक्षु तस्मिन्नावच्छिन्ने
परिभ्रमन्ति, पूर्वप्रत्युपेक्षितेऽपि तस्मिन् स्तम्भाद्यवच्छिन्ने अन्ये
आगच्छन्ति । [उद्देहि सि] कदाचिदसौ स्तम्भादिवच्छिन्नः मूले

उद्देहिकादिजकितः, ततश्च अवष्टम्भं कुर्वत उपरि पतति, पुनश्च विराधना तदुज्जये भवति, आत्मनि संयमे च भवति, भेदश्च पञ्चकश्च भवति ॥

लूआइ य मदणे सं-जमम्मि आयाइ विच्छुगाईया ।

एवं घरकोइलिया-अहिउंदरसरडमाईसु ॥ ५१० ॥

लूतादौ च मदने मर्दने संयमविषया विराधना भवति, आत्म-विराधना च बुद्धिकादिभिः क्रियते, एवं गृहकोकिलिकाअहि-उन्दुरसरडादिविषया संयमविराधना, आत्मविराधना च भव-तीत्युक्त उत्सर्गः ॥

इदानीमपवाद उच्यते-

अतरंतस्स च पासा, गाढं पुवस्वन्ति तेणऽवटंभो ।

संजयपिठे धंजे, सेलपुहाकुहुवैटीए ॥ ५११ ॥

अतरन्तस्य च तिष्ठतो ग्लानादेः पार्श्वानि गाढमर्थं दुःस्व-प्ति, तेन कारणेन अवष्टम्भं कुर्वति । क ? अत आह-संयत-पृष्ठे स्तम्भे वा [सेल ति] पाषाणमध्ये स्तम्भे, सुधाऽर्जिते कुड्ये वा अवष्टम्भं कुर्वति । अवधिकायां वेष्टिकायां वा कुल्यादौ कृत्वा ततोऽवष्टम्भं करोति । उक्तमवष्टम्भचारम् । ओघ० ५० ।

अवट्टग-अपार्थक-त्रि० । अपगतपरमार्थप्रयोजने, द्वा० १६ द्वार ।

अवट्टाण-अवस्थान-न० । व्यवस्थायाम्, व्यवस्था संस्थितिः स्थितिरवस्थानमवस्था चैतान्येकार्थिकानि पदानि । वृ० ५ उ० । स्थितौ, आ० ४ अ० । (तत्र साधोः किमवस्थानं श्रेयः उतादनमिति ' आवस्सिया ' शब्दे द्वितीयभागे ४६३ पृष्ठे यद्व्यते; अवधिज्ञानस्याऽवस्थानं द्रव्यादिभेदनिष्पत्तिमिति ' अप-डिबाइ (ए) ' शब्दे अत्रैव जागे ५६५ पृष्ठे, ' ओहि ' शब्दे तृतीयभागे १५१ पृष्ठे च द्रष्टव्यम्)

अवट्टिइ-अवस्थिति-स्त्री० । मर्यादायाम्, स्था० ३ उ० ४ उ० । अवस्थाने निष्पत्तयाम् वृत्तौ, आ० ४ अ० ।

अवट्टिय-अवस्थित-त्रि० । शाश्वते, स्था० ३ उ० ३ उ० । नित्ये, द्वा० ५ अ० । " सिज्जायरपिंजे य १, चाउज्जामे य २ पुरिसजेठे य ३ । किइक्कम्मस्स य करणे ४, चत्तारि अवट्टिया कपा " ॥ १ ॥ स्था० ६ उ० । निश्चले, स्था० ५ उ० ३ उ० । अवधिष्णौ, जी० ३ प्रति० । यन्तु हीयमानं न वा वर्धमानम् । तं० । स० । " अवट्टियसुविमत्तविचित्तमंस्सु " । अवस्थितान्यव-ट्टिष्णूनि सुविमत्तानि विविक्तानि विचित्राणि अतिरम्यतया-ऽद्भुतानि रमभूणि कूर्चकेशा येषां तेऽवस्थितसुविजक्तविचि-त्रमश्रवः । जी० ३ प्रति० । अनन्तपर्यायात्मके वस्तुनि, तत्र पर्यायाद्यामानस्येन अविरहाद् द्रव्यावस्थितत्वम् । ज० २ श० १ उ० । स्वप्रमाणे स्थिते, जी० ३ प्रति० । अनवस्थितविलक्षणे अनुयोगदानयोग्ये स्वलिङ्गावस्थिते, संविप्रविहारावस्थिते च । वृ० १ उ० । [' अणवट्टिय ' शब्देऽत्रैव भागे ३०१ पृष्ठे स्था-ख्यात एवः] स्थित्या रक्षिते, " अवट्टिए आणए आराहए यावि जवइ " । आ० २ श्रु० १५ अ० ३ अ० ।

अवट्टियबंध-अवस्थितबन्ध-पुं० । यदा तु यावतीः प्रथमसम-ये बद्धवान् तावतीरेव द्वितीयादिष्वपि समयेषु बध्नाति, तदा स बन्धोऽवस्थितत्वादवस्थितबन्ध इति । पं० सं० ५ द्वार । प्रकृ-तिबन्धनेदे, क० प्र० । यथाऽष्टौ बध्नाति सप्त बध्नाति सप्त वा बध्वा बद्धं बध्वा एकां बध्नाति तथा स एव नृयस्कारोऽप्यतरो वा

द्वितीयादिसमयेषु तन्मात्रस्तावन्मात्रतयां प्रवर्त्तमानोऽवस्थि-तबन्धो भवति । कर्म० ५ कर्म० ।

अवट-अवट-पुं० । कूपे, स्था० २ उ० ४ उ० । अनु० । प्रज्ञा० । आ० म० ।

अवट्ट-अपार्द्ध-न० । अपगतमर्द्धं यस्य तदपार्द्धम् । अर्द्धमात्रे, सू० प्र० १० पाहु० । सं० प्र० । अर्द्धदिवसे, अ० १६ श० ३ उ० ।

अवट्टस्वेत्त-अपार्द्धक्षेत्र-न० । अपगतमर्द्धं यस्य तदपार्द्धम-र्द्धमात्रम् । अपार्द्धमर्द्धमात्रं क्षेत्रमहोरात्रप्रमितं येषां चन्द्रयोग-स्यादिमधिकृत्य तान्यपार्द्धक्षेत्राणि । सं० प्र० १० पाहु० । सू० प्र० । समयक्षेत्रापेक्षया पञ्चदशमुहूर्तेषु, स्था० ६ उ० ।

अवट्टगोलगोलच्छाया-अपार्द्धगोलगोलच्छाया-स्त्री० । गो-लैर्बहुविधैर्मिलित्वा यो निष्पादित एको गोलः स गोलगोलस्तस्य छाया गोलगोलच्छाया, अपार्द्धमात्रस्य गोलगोलस्य छाया अपार्द्धगोलगोलच्छाया । अर्द्धमात्रमिलितानेकगोलच्छायाया-म, सं० प्र० ८ पाहु० ।

अवट्टगोलगोलच्छाया-अपार्द्धगोलगोलच्छाया-स्त्री० । अपार्द्धमात्रस्य गोलस्य छायायाम्, सू० प्र० ८ पाहु० । सं० प्र० ।

अवट्टगोलगोलच्छाया-अपार्द्धगोलगोलच्छाया-स्त्री० । गो-लानां पुञ्जो गोक्षोत्कर इत्यर्थः । तस्य छाया गोलपुञ्जच्छाया; अपार्द्धस्य गोलपुञ्जस्य छाया अपार्द्धगोलपुञ्जच्छाया । अपा-र्द्धमात्रगोलपुञ्जच्छायायाम्, सं० प्र० ८ पाहु० । सू० प्र० ।

अवट्टगोलावलिच्छाया-अपार्द्धगोलावलिच्छाया-स्त्री० । गोला-नामावलिगोलावलिस्तस्याश्चाया गोलावलिच्छाया; अपार्द्धा या गोलावलिच्छाया अपार्द्धगोलावलिच्छाया । अपार्द्धमात्रगोला-वलिच्छायायाम्, सं० प्र० ८ पाहु० । स्था० ॥

अवट्टचंदसंगण-अपार्द्धचन्द्रसंस्थान-न० । अपकृष्टमर्द्धं चन्द्र-न्दस्यापार्द्धचन्द्रः, तस्य यन्संस्थानमाकारः । गजदन्ताकृतौ, स्था० २ उ० ३ उ० ।

अवट्टभाग-अपार्द्धभाग-पुं० । चतुर्थभागे, आ० २ श्रु० १ अ० १ उ० ।

अवट्टोमोयरिया-अपार्द्धवमौदरिका-स्त्री० । अवमस्योनस्यो-दरस्य करणमवमौदरिका, अपकृष्टं किञ्चिद्वनमर्द्धं यस्यां साऽपार्द्धा, द्वात्रिंशत्कवलपेक्षया द्वादशानामपार्द्धरूपत्वात् । अपार्द्धा च साऽवमौदरिका चेति । अवमौदरिकाजेदे, " दुयावस कुकुडिअं-रुगप्पमाणमेत्ते कवत्ते आहारमाहारेमाणे अवट्टोमोयरिया " । द्वा-दशकुकुटारमकप्रमाणमात्राकवलानाहारमाहारयति अपार्द्धाऽ-वमौदरिका उक्तशब्दार्थो भवतीत्येवं सप्तस्यन्तव्याख्यानं नेयम् । प्रथमान्तव्याख्यानं तु धर्मधर्मिणोरभेदादपार्द्धवमौदरिका सा-धुर्भवतीत्येवं नेतव्यम् । ज० ७ श० १ उ० । व्य० ।

अवण-अवन-न० । गमने, वेदने च । न० ॥

अवणंत-अवनयत्-त्रि० । अशक्नुवति, नि० चू० १ उ० ।

अवणमंत-अवनयत्-त्रि० । नीचीभवति, रा० ॥

अवणय-अवनय-पुं० । पूजासत्कारादेरवनयने, स्था० ८ उ० ।

दोषजाषणे, निन्दायां च । प्र० १४३ द्वार । आ० म० ।

अवनत-त्रि० । उच्यते नीचकाये, भावतोऽर्द्धने, दश० ५ अ० ।

अवगणयण-अपनयन-न० । निवेधने, विशेषे ।

अवणीयवयण-अपनीतोपनीतवचन-न० । अरूपवती स्त्री किन्तु सद्बुद्धेतिकेपे बोधशयचनानां ह्यदृशे, आचा० २ श्रु० ४ अ० १ उ० । प्रका० । प्रव० ।

अवणीयचरय-अपनीतचरक-पुं० । अपनीतं वेयद्रव्यमध्याह्न-पसारितम्, अन्यत्र स्थापितमित्यर्थः । तदर्थमभिग्रहतश्चरति तद्गवेष्टयणाय गच्छतीति अपनीतचरकः । अजिग्रहविशेषधारके, औ० ।

अवणीयवयण-अपनीतवचन-न० । कुरुपा स्त्रीतिवचनभेदे, प्रव० १४० द्वार ।

अवण-अवर्ण-त्रि० । न विद्यते वर्णः पञ्चविधःसितादिरस्येत्यवर्णम् । वर्णरहिते अमृत्संख्ये, बो० १५ विव० । अस्त्राघायाम्, पं० व० ४ द्वार । स्था० । अयशसि अकीर्तौ, नि० चू० १० उ० । वर्ण-ताया अकरणे, औ० । एकदिग्याप्यसाधुवादवादे, ग० २ अधि० ।

अवणवन्त-अवर्णवत्-त्रि० । अस्त्राघाकारिणि, स० ३० सम० ।

अवणवाङ् (ण्)-अवर्णवादिन्-पुं० । अवर्णं वदितुं शीलमस्येत्यवर्णवादी । अकीर्तिकरे, “ नाणस्स केवलीणं, घग्मायरियाणं सव्वसाहणं । माई अवणवाङ्, किण्विसियं भावणं कुणहं ” ॥ १ ॥ ग० २ अधि० । वृ० ।

अवणवाय-अवर्णवाद्-पुं० । अस्त्राघायाम्, घ० २ अधि० । अस्त्राघावादे, दश० । “ अवणवायं च परंमुहस्स, पञ्चकण्ठो ” (न भासिञ्ज) अवर्णवाद् चास्त्राघावाद् पराङ्मुलस्य पृष्ठतः प्रत्यसूतश्च; न भायेत इत्यर्थः । दश० ए अ० ३ उ० ।

अर्हद्वादिपञ्चकावर्णं वदन् दुर्लभबोधेः-

पंचादिं ताणेहि जीवा दुब्बभबोद्धियत्ताए कम्मं पकरेति । तं जह्वा-अरहंताणमवन्नं वदमाणे, अरहंतपणुत्तस्स धम्मस्स अवन्नं वदमाणे, आयस्सिउवज्जायाणमवन्नं वदमाणे, चाउवन्नसंपस्स अवन्नं वयमाणे, विविक्तववंभवेराणं देवाणं अवन्नं वदमाणे ।

“पंचादि” इत्यादि सुगमम्, नवरं दुर्लभा बोधिर्जिनधर्मो यस्य स तथा, तज्ज्ञावस्तत्ता । तथा दुर्लभबोधिकतया, तस्यैव वा कर्म मोहनीयादि, प्रकुर्वन्ति बध्नन्ति, अर्हतामवर्णमस्त्राघां वदन् । यथा-“नर्थी अरहंतं सी, जाणंतो कीस्स भुंजए ओए । पाहुंडिय उवजी-अह, स समवसरणादिरूपाए । १ । एमाह जिण्णाण अवणो ” । न च ते नाभूवन्, तत्प्रणीतप्रवचनोपलब्धेः । नापि भोगानुभवादेर्दोषः, अवश्यवेद्यत्वात् तस्य । तीर्थकरनामादिकर्मणश्च निर्जरेणोपायत्वात्तस्य । तथा-वीतरागत्वेन समवसरणादिषु प्रतिबन्धाभावादिति ॥ तथा-अर्हत्प्रकृतस्य धर्मस्य श्रुतचारित्र्यरूपस्य । प्राकृतभाषानिबन्धमेतत्, तथा-किं चारित्र्येण, दानमेव श्रेय इत्यादिकमवर्णं वदन् । उत्तरं चात्र-प्राकृतभाषात्वं श्रुतस्य न दुष्टं, बालादीनां सुखाध्येयत्वेनोपकारित्वात् । तथा-चारित्र्यमेव श्रेयो, निर्वाणस्यानन्तरदेतुवादिति ॥ आचार्योपाध्यायानामवर्णं वदन् । यथा-बालोऽयमित्यादि । न च बालत्वादि दोषः, बुद्ध्यादिभिर्वृद्धत्वादिति । तथा-चत्वारो वर्णाः प्रकाराः भ्रमणादयो यस्मिन् स तथा । स एव स्वार्थिकाऽशुविज्ञानाच्चातुर्वर्णः, तस्य संघस्यावर्णं वदन् । यथा-

कोऽयं संघः?, यः समवायबलेन पञ्चसंघ इव अमार्गमपि मार्गीकरोतीति । न चैतत्, साधुज्ञानादिगुणसमुदायात्मकत्वात्तस्य; तेन च मार्गस्यैव मार्गीकरणादिति ॥ तथा-विषकं सुपरिनिष्ठितं, प्रकर्षपर्यन्तमुपगतमित्यर्थः । तपश्च ब्रह्मचर्यं च भवान्तरे येषाम्, विषकं वा उदयागतं तपो ब्रह्मचर्यं तद्धेतुकं देवायुष्कादिकर्म येषां ते तथा; तेषामवर्णं वदन् । न सन्त्येव देवाः, कदाचनान्यनुपलभ्यमानत्वात् । किञ्च-तैर्विदैरिव कामासक्तमनोजिरविरतैस्तथा निर्निमेषैरचेष्टैश्च त्रियमाणैरिव प्रवचनकार्यानुपयोगिभिश्चेत्यादिकम् । इहोत्तरम्-सन्ति देवाः, तत्कृताऽनुग्रहोपघातादिवर्शनात् । कामसक्तता च मोहसातकर्मोदधात् ; इत्यादि । स्था० ५ ग० ३ उ० ।

अथ (ज्ञानादीनां) व्यासार्थमाह-

काया वया य ते च्चिय, ते चेव पमायअप्पमाया य ।

मोक्खाहिगारियाणं, जोऽसज्जोणीहिं किंच पुणो ॥

इह केचिद्विदग्धाः प्रवचनाज्ञातनापातकमरणयन्त इत्यं श्रुतस्यावर्णं श्रुते । यथा-बन्धुजीवनिकायामपि बद्धायाः प्रकल्पन्ते, शास्त्रपरिक्रान्तामपि त एव, अन्येष्वध्ययनेषु बद्धशस्त एवोपचर्यन्ते । एवं व्रतान्यपि पुनः पुनस्तान्येव प्रतिपाद्यन्ते । तथा-त एव प्रमादाप्रमादाः पुनः पुनर्वर्ण्यन्ते । यथोत्तराध्ययने आचाराङ्गे च । एवं च पुनरुक्तदोषः । किञ्च-यदि केवलस्यैव मोक्षस्य साधनार्थमयं प्रयासस्तर्हि मोक्षाधिकारिणां साधूनां सूर्यप्रकृत्यादिना ज्योतिःशास्त्रेण, योनिप्राभूतेन वा किं पुनः कार्यम्?, न किञ्चिदित्यर्थः । तेषामित्थं श्रुवाणानामिदमुत्तरम्-इह प्रवचने यत् त एव कायादयो भूयो जूयः प्रकल्पन्ते, तन्महता प्रयत्नेनामी परिपालनीयाः, इदमेव धर्मेरहस्यमित्यादरातिशयस्यापमार्थत्वाच्च पुनरुक्तम् । “ अनुवादाऽऽदरवीप्सा-नृशार्थविनियोगदेवसुयासु । ईषत्संज्ञमविस्मय-गणनास्मरणेष्वपुनरुक्तम् ” ॥ १ ॥ ज्योतिःशास्त्रादेरेव शिष्यप्रज्ञाजनादिषु शुभकार्योपयोगफलत्वात्परम्परया मुक्तिफलमेवेति न कश्चिदोषः । गतो ज्ञानावर्णोपाद्ः ।

अथ केवलस्यवर्णवादमाह-

एगंतस्सुप्पाए, अन्नोच्चावरणया दुवेएई पि ।

केवलदंसणणाणे, एगे काले व एगत्तं ॥

इह केवलानामवर्णवादे यथा-किमेषां ज्ञानदर्शनोपयोगौ क्रमेण भवतः, उत युगपत् ? । यद्याद्यः पक्षः-ततो यं समयं जानाति तं समयं पश्यति, यं समयं पश्यति तं समयं न जानातीत्येवमेकान्तरिते उत्पादे द्वयोरपि केवलज्ञानदर्शनयोरन्योन्यावरणता ज्ञेयः । ज्ञानावरणदर्शनावरणयोः समूलकायं कथितत्वात् । अपरस्य चावारकस्याभावात्परस्परवारकतैवानयोः प्राप्नोतीति भावः । अथ युगपदिति द्वितीयः पक्षः कङ्कीक्रियते, सोऽपि न क्षोदकम् । कुतः?, इत्याह-एककाले युगपदुपयोगद्वये अङ्गीक्रियमाणे; वाशब्दः पक्षान्तरस्योत्तरार्थः । द्वयोरपि साकारानाकारोपयोगयोरैकत्वं प्राप्नोति, तुल्यकालभाषितत्वादिति । अथोत्तरम्-इह यथा जीवस्वभाव्यादेः सर्वस्यापि केवलिन एकस्मिन् समये एकतर एवोपयोगो प्रवर्तते, न द्वौ; “ सव्वस्स केवलस्सि, जुगवं हो नत्थि उच्चओगा ” इति वचनात् । यथा चायमेकैकसमये उपयोगो न पच्यते, तथा विशेषावश्यकदिषु श्रीजिनभट्टकमभ्रमणादिभिः पूर्वसूरिभिः सप्रपञ्चमुपदर्शित इति नेदोपदर्शितः, ग्रन्थगौरवमयात् । द्वितीयपक्षानुपपत्तिनोदना त्वनभ्युपगतोपासकत्वाद्वाकाशरोमन्थमिव केवलं भवतः प्रयासकारिणीति ।

अथ धर्माचार्योऽवर्णवादमाह-

जबर्हिर्दं अवर्णं, भासद् वदद् न यावि अववाप् ।

अहितो विद्वत्पेही, पगासवादी अणुगुहले ॥

जात्या, आदिशब्दात् कुलादिभिश्च दोषैरवर्णं भासते । यथा-नैते विशुद्धजातिकुलोत्पन्नाः, न वा लोकव्यवहारकुशलाः, नाप्येते औचित्यं विद्वन्तीत्यादि । नचापि वर्तते उपपाते गुरुणां सेवावृत्तौ, अहितोऽनुचितविधायी, विद्वन्पेही-मत्सरितया गुरोर्दोषस्थाननिरीक्षणशीलः, प्रकाशवादी-सर्वसमकं गुरुदोषभाषी, अननुकूलो-गुरुणामेव प्रत्यानीकः, क्रूरबालकवत् । एष धर्माचार्योऽवर्णवादः ।

अथ सर्वसाधूनामवर्णवादमाह-

अविसहणाऽतुरियगई, अणुगुवत्ती य आवि गुरुणं पि ।

खलमित्तपीयरोसा, गिहिवच्छकाऽइसंचश्चा ॥

अहो ! अमी-साधवोऽविग्रहणा न कस्यापि पराभवं सहन्ते, अपि तु स्वपक्षपरपक्षापमाने संजाते सति देशान्तरं गच्छन्ति । (तुरियगई) अकारप्रत्ययवत्स्वरितगतयो मायया लोकाव-जेनाय मन्दगामिनः । अननुवर्तिनः प्रकृत्यैव निष्ठुराः, गुरुणामपि मइतामपि, आस्तां सामान्यलोकस्यैव पिशब्दार्थः । द्वितीयोऽपि-शब्दः संज्ञावनायाम् । संभाव्यन्त एवंविधा अपि साधव इति । कृष्णमात्रप्रीतिर्योषा-तदैव रुष्टाः तदैव च तुष्टाः, अनवस्थितचि-त्ता इत्यर्थः । गृहिवच्छकाः-सैतैश्चादुषधैर्नात्मानं गृहस्थस्य रोचयन्ति । अतिसंचयिनः-सुबहुवक्त्रकम्बलादिसंग्रहशीलाः, सोमबहुला इति भावः ॥ अत्र निर्वचनानि-इह साधवः स्वपक्षा-द्यपमाने यदेशान्तरं गच्छन्ति तदप्रीतिकपरोपतापादिभिस्तथा, न पराजवाऽसहिष्णुतया । अस्वरितगतयोऽपि स्थावरजसजन्तु-पीडापरिहारार्थं, न तु लोकच्छजनार्थम् । अननुवर्तिनोऽपि संयम-बाधाविधायिन्या अनुवर्तनाया अकरणात्, न प्रकृतिनिष्ठुरत-था । कृष्णमात्रप्रीतिर्योषा अपि प्रतनुकषायतया न निर्व्यवस्थित-चित्ततया । गृहवत्सला अपि कथं नु नामामी धर्मदेशनादिना यथानुरूपोपायेन धर्मं प्रतिपद्येरन्निति बुद्ध्या, न पुनश्चादुका-रितया । संचयवन्तोऽपि मा भूदुपकरणजावे संयमाऽऽत्मवि-राधनेति बुद्ध्या, न तु लोचनबहुलतयेत्युत्तरम् ॥ वृ० १ व० ।

(अर्हतामवर्णं वदन्, अर्हत्प्रकृतस्य धर्मस्यावर्णं वदन्, आचा-र्योपाध्यायानामवर्णं वदन्, चातुर्वर्ण्यस्य सङ्ख्यस्य चाऽवर्णं वदन् उम्माद् प्राप्नुयादिति ' उम्माद् ' शब्दे द्वितीयभागे ८४८ पृष्ठे वक्ष्यते) हान्यवर्णवादेन ज्ञानावरणीयं कर्म बध्यते । कर्म० १ कर्म० ।

अत्र प्रायश्चित्तमाह-

जे भिक्खु धम्मस्स अवणं वदइ, अवणं वदंत वा साइ-ज्जइ ॥ ११२ ॥

धृष्ट धारणे, धारयतीति धर्मः । ए वणो अवणो एवम-अवलो, भक्तीतिरित्यर्थः । वद इयकायां बाध्ति ।

दुविहो य होइ धम्मो, सुयधम्मो समणधम्मो य ।

सुयधम्मो खलु दुविहो, पुचं अत्थे य होति नायव्वा ॥ ११॥

दुविहो य चरणधम्मो, अगारमणगारियं वेव ।

दुविहो तस्स अवणो, देसे सव्वे य होति नायव्वा ॥ १२॥

मूलगुणउत्तरगुणे, देसे सव्वे य चरणधम्मो उ ।

१६६

अइ देस एत्थ लहुगा, सुत्ते अत्थम्मि गुरुमादी ॥ १३॥

सव्वम्मि तु सुयणाणे, ज्ञा वा ते य निक्खुणो मूलं ।

गणि आयरिप्प सपदं, उ दाणमावज्जहा चरिमं ॥ १४॥

गिहियां मूलगुणेषु, देसे गुरुगा तु सव्वहिं मूलं ।

उत्तरगुणेषु देसे, लहुगा गुरुगा तु सव्वेसिं ॥ १५॥

मूलगुणउत्तरगुणे, गुरुगा देसम्मि होंति साहूणं ।

सुचण्णिवतो देसे, तं सेवतस्स आणादी ॥ १६॥

सामादियमादी उं, सुयधम्मो जाव पुव्वगतं ।

सामादियरोई ए-कारसमा उ जाव अंगा तो ॥ १७॥

पंचविहो सज्जाओ सुयधम्मो । सो पुणो दुविहो-सुत्ते, अत्थे य । चरित्तधम्मो दुविहो-अगारधम्मो, अणगारधम्मो य । एकेको दुविहो-मूलउत्तरगुणेषु देसे सव्वे वा सुयधम्मो अवणं वदति । एवं चरित्ते दुविहो अवणो । सुत्तस्स देसे च-उलहुगा, अत्थस्स देसे चउगुरुगा; सव्वसुयस्स भवणे नि-क्खुणो मूलं; अभिसेयस्स अणवणो; गुरुणो चरिमं । एवं दाणपच्छित्तं । आवज्जणाए तिपह वि सव्वे सुत्ते अण्णे वा पारं-चियं । गिही मूलगुणेषु जदि देसे अवणं वदति तो चउगुरुणं, सव्वहिं मूलं, गिही उत्तरगुणेषु जदि देसे अवणं वदति तो चउलहुगा । गिहीणं सव्वउत्तरगुणेषु गुरुगा । साहूणं मूलगुणेषु वा जदि देसे अवणं वयति तो चउगुरुगा । दोसु वि सव्वेसु मूलं । एत्थ अत्थस्स देसे गिहीणं य मूलगुणदेसे । साहूणं य उत्तरगुणदेसे सुचण्णिवतो भवति । एवं अवणवणं सेव-तस्स आणादिया दोसा जवति । पुव्वकं गतार्थत्वात्कंठं, सु-यस्स सामादियादि जाव एकारस अंगा ताव देसो, एवं चेन्न सद पुव्वगणणं सव्वसुयं ॥

कहं पुण वदेतो आसादेति ?-

जीव विरहिण पेहा, जीवाउलमुगदंमता मायं ।

दोसो य परकमेसु, चरणे एमादिया देसे ॥ १०॥

काया वया य ते चिय, ते चेव पमायअप्पमाया य ।

जोतिसजोऽणिमिसे-हिं किं व वेरम्मपवणाणं ॥ ११॥

(जीवविरहिणं वि) जीवो हि विरहिते जाव एभिज्ञेहणा कज्जति, सा निराधिया, जीवाउले वा लोके चंक्रमणादिकिरियं करेतो कहं निदोसो ? परिसेगिदियाणं य संघट्टणे मासत्तहु, दाणे एवं, अण्णावरादे उम्मादंरुया अजुत्ता । अं च वितियपदेण माया यमणं भणियं, तं पि अजुत्तं, आहाकम्मादिषु परकडेसु को दो-सो ? एवमादि चरणस्स देसे अवणो । सर्वे यमनियमात्मकं चा-रित्रं कुशलपरिकल्पितम् । एष सर्ववर्णवादः । इमेरिससुत्ते अवणं वदति-(काया वया) अयुत्तं पुणो पुणो कायवयाण वणणं, पमा-यापमादिया य, किं वा वेरम्मपवणाणं जोतिसेण, जोणीपाहुमेण वा, णिमिसेण वा सव्वं वा वदेत जासाजिवहुं । एवमादिसु य आसायणा । एवं अवणं वदेतो आणादिया य दोसा, सुयदेवया वा जित्तादिचित्तं करेउज; अण्णे वा साहूणा सद संखनं भवे-की-स अवणं भाससि सि ? । जम्हा एते दोसा नम्हा णो अवणं वदे ।

कारणे वदेउजा धि-

वितियपदमणणज्जे, वणज्ज आवि कोविते व अप्पज्जे ।

जाणंते वा वि पुणो, जयऽवत्तव्वादिसू चेव ॥ १२॥

अणुपञ्जो वा अयि कोवितो, सो वा वपञ्ज अवस्तवादिषु चि, जो अवसन्नायपक्षसम्पादनं करोति, सो य जे रायादिबलवन्तो स-
म्भाया वदेज्ज, ए दोसा । नि० चू० ११ उ० । (अधर्मस्यावर्णवाद्ः
'अहम्' शब्दे अत्रैव भागेऽपि वक्ष्यते । रात्रिजो जनस्यावर्णवाद्दो
'राह भोयण' शब्दे प्रेक्षणीयः)

अवस्था-अवज्ञा-स्त्री० । अनादरे, स्त्री० । चो० ॥

अवहृद्वण-अपहवन-न० । मृषादण्डे, आत्मा० १ भु० ५
अ० १ उ० ।

अवहृदाण-अपस्तान-न० । तथाविधसंस्कृतजलेन स्नाने, वि-
पा० १ भु० १ अ० । ओहापनयनहेतुद्रव्यसंस्कृतजलेन स्नाने, हा०
१३ अ० ॥

अवतद्-अवतद्-त्रि० । तनूकते, सूत्र० १ भु० ५ अ० २ उ० ।

अवस्त-अव्यक्त-पुं० । अद्याप्यपरिणतवयसि, वृ० १ उ० । श-
ब्दोऽयं रूपादिर्वा इत्यादिना प्रकारेणानिर्देश्ये, विशेष० । उगण-
लिम्पनादिना संस्कृते, ध० ३ अधि० । स्था० । अवस्ता नाम
वसतिः-उगणमृत्तिकाभ्यां जलेन चोपलिप्तभूमितला अव्यक्तत्वा-
नयुक्ता वा, निर्वाता वा । ग० १ अधि० । नि० चू० । अगीतार्थे,
नि० चू० २ उ० ।

अवस्तव-अवक्तव्य-त्रि० । अनुस्मारणीये, दश० ७ अ० । आ-
नुपूर्व्याननुपूर्वीप्रकाराज्यां वक्तुमशक्ये कृत्ये, अनु० । शिप्रदेशि-
कस्कन्धोऽवक्तव्यमित्याख्यायते । अनु० ॥

अवस्तव्यसंचिय-अवक्तव्यकसञ्चित-त्रि० । यः परिणामविशेषो
न कति नाप्यकतीति शक्यते वक्तुं सोऽवक्तव्यकः, स चैक इति,
तत्सञ्चिता अवक्तव्यकसञ्चिताः । समये समये एकतयोत्पन्नेषु
भैरविकादिषु, उत्पद्यन्ते हि नारक एकसमये एकाद्वयोऽसं-
ख्येयान्ताः । उक्तं च—“परो व दो व तिभि व, संखमसंखा य
मगसम्पणं । उववज्जंते चहया, उव्वहंता वि एमेवं” ॥ १ ॥
स्था० ३ डा० १ उ० ।

अवस्तव्यबंध-अवक्तव्यबन्ध-पुं० । बन्धमेवे, यत्र तु सर्वथाऽ-
बन्धको भूत्वा पुनः प्रतिपत्त्य बन्धको भवति स आद्यसमये अव-
क्तव्यबन्धः, अयं पुनरुत्तरप्रवृत्तीनामेव भवति न मूलप्रवृत्तीनाम्,
तासां सर्वथाऽबन्धकस्याऽयोगिकेवलिनः सिक्तस्य वा प्रतिपाता-
भावेन पुनर्वन्धाज्जावात् । कर्म० ५ कर्म० । पं० सं० ।

अवस्तव्या-अवक्तव्या-स्त्री० । अमुत्र स्थिता पञ्चीति कौशिक-
भाषावत्; सावद्यत्वेनानुस्मारणीयायां भाषायाम्, दश० ७ अ० ।

अवस्तसत्यकोटि-अवाप्तस्वास्थ्यकोटि-पुं० । अवाप्ता लब्धा
स्वास्थ्यकोटिरनाबाधताप्रकर्षपर्यन्तो येस्ते तथा । सिद्धेषु, हा०
३२ अष्ट० ।

अवस्तासण-अवत्रासन-न० । बाहुज्यां स्त्रिया निष्पीमने कामा-
ङ्गे, नि० चू० १ उ० ।

अवस्थतर-अवस्थान्तर-न० । दशाविशेषे, हा० ११ द्वार ।
पर्यायान्तरे, पञ्चा० १८ विव० ।

अवस्थग-अपार्थक्य-न० । पौर्वापर्यायोगादप्रतिसंबन्धार्थे सूत्रशेषे,
यथा-दश दामिमानि, वमपूपाः, कुण्डं बदराणि । आ० म० द्वि० ।
प्रश्न० । विशेष० । यस्यावयवेष्वर्थो विद्यते न समुदाये; असंबन्ध-

मित्यर्थः । यथा-शङ्खः कदल्यां; कन्दली भेर्याम् । अथवा—“वंजु-
लपुपुष्मीसा, उंबरकम्कुसुममालिया सुरभी । वस्तुरगस्त
वि रायह, ओलस्या अगसिगेसु” ॥ १ ॥ वृ० १ उ० ।

अवस्थव-अवास्तव-त्रि० । वस्तु पदार्थः; तस्येवं वास्तवम् । न
वास्तवमवास्तवम् । परसंयोगोद्भवे, अष्ट० १ अष्ट० ।

अवस्था-अवस्था-स्त्री० । भूमिकायाम्, हा० २६ अष्ट० ।

अवस्थातिग-अवस्थान्त्रिक-न० । दशाविशेषत्रये-कृदमस्याव-
स्थकेवल्यवस्थासिद्धावस्थास्वभावे जिनानां क्षुद्रस्थकेवति-
सिक्तत्वे, दर्श० ।

अवस्थापरिणाम-अवस्थापरिणाम-पुं० । घटस्य प्रथमद्विती-
ययोः कृष्णयोः सदृशयोरन्वयित्वेनैव परिणामे, हा० ३४ हा० ।

अवस्थाभरण-अवस्थाभरण-न० । अवस्थोचिते आभरणे,
स्था० ८ डा० ।

अवस्थिय-अवस्तुत-त्रि० । प्रसारिते, हा० ८ अ० ।

अवस्तु-अवस्तु-न० । असति, आ० म० द्वि० । अविद्यमानं व-
स्त्वभिधेयोऽर्थो यत्र तदवस्तु । अनर्थके, प्रश्न० २ आश्च० हा० ॥

अवस्थोचिय-अवस्थोचित-त्रि० । भूमिकाऽनुकूपे, पञ्चा० १८ विव० ।

अवदग-अवदग-न० । पर्य्यस्ते, सूत्र० २ भु० २ अ० । अवसाने,
सूत्र० २ भु० ५ अ० ॥

अवदल-अपदल-पुं० । अपदलमपसदं द्रव्यं कारणभूतं मृ-
त्तिकादि वक्ष्याऽसौ अपदलः । अवदलति वा दीर्यते इत्यव-
दलः । आमपकृतया असारे, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

अवदाय-अवदात-पुं० । गौरे, प्रश्न० ४ आश्च० हा० ।

अवदाक्षिय-अवदारि(क्षि)त-त्रि० । विकारिते विवृतीकृते, उपा०
२ अ० । “अवदाक्षियपुंरुरीयवयणा (नयणा) ” अवदारितं रवि-
किरणैर्विकारितं यत्पुणरुरीकं सितपद्मं तद्वद्वनं मुखं, नयने
वा येषां ते तथा । ज० २ वक्र० ।

अवदार-अपदार-न० । द्वारिकायास्, हा० ५ अ० । “तेण अव-
हारेण, सो अतिगतो असोगवणियाए” । आ० म० द्वि० ॥

अवदाहण-अपदाहन-न० । तथाविधदम्भने, विपा० १ भु० १ अ० ।

अवच्छंस-अपध्वंस-पुं० । अपध्वंसनमपध्वंसः । चारित्र्यस्य तत्फ-
स्य चाऽसुरादिभावनाजनिते निवासे, स्था० ।

चञ्चव्विहे अवच्छंसे पस्यते । तं जहा-आसुरे, आनियोगे,
संमोहे, देवकिन्विसे ॥

तत्रासुरजावनाजनित आसारो येषु चानुष्ठानेषु वर्तमानोऽसुरत्व-
मर्जयति तैरात्मनो वासनमासुरमायना । एवं भावनाभ्रतरपि ।
अनियोगभावनाजनितः अनियोगः, संमोहभावनाजनितः
संमोहः, देवकिन्विषभावनाजनितो देवकिन्विष इति । इह च
कन्दर्पजावनाजनितः कन्दर्पोऽपध्वंसः पञ्चमोऽस्ति, स च सन्नपि
भोक्तः, चतुःस्थानकानुरोधत्वात् । भावना हि पञ्चाऽऽगमेऽनिर्दिताः ।
आह च—“कंदर्प १ देवकिन्विष २, अभियोगा ३ आसुरा य ४
संमोहा ५ । एसा व संकलिता, पंचविदा भावणा भणिया”
॥ १ ॥ आसां च मध्ये यो यस्यां भावनायां वर्तते, स तद्विषे-
ष्वेव देवेषु गच्छति, चारित्र्यलेशप्रभावात् । उक्तं च—“जो संजमो

विषया-सु अप्रसत्यासु वृद्धि कर्हि चि । सो तद्विहेसु गच्छह,
सुरेसु भद्रो चरसहीनो ॥ १ ॥ इति । स्था० ४ ग्रा० ४ च० ।
अवधारयन्व-अवधारयितव्य-न० । संप्रधारणीये, पञ्चा० ३
विष० ।

अवधीरिय-अवधीरित-त्रि० । अपमानिते, वृ० ४ उ० ।

अवधूय-अवधूत-पुं० । अव-धू-क । अजिज्ञते, निवर्तिते,
चालिते, अनादरे च । “यो विलङ्घयाऽऽधमान् वर्णान्, आत्मन्येव
स्थितः पुमान् । अतिवर्णाधमी योगी, अवधूतः स उच्यते” ॥ १ ॥
इत्युक्तकृष्णे परमहंसे, वाच० । स्वनामधेयते लौकिके अध्या-
त्मचिन्तके आचार्ये, दशहावधूताचार्यः-न प्रत्ययानुप्रदमन्त-
रेण तत्त्वशुश्रूषादयः, उदके पयोऽमृतकल्पकानाजनकत्वात् ।
ल० । विहिते, आष० ४ अ० ।

अवप्योग-अवप्रयोग-पुं० । विरुद्धौषधियोगे, वृ० १ च० ।

अवबद्ध-अवबद्ध-त्रि० । अर्थग्रहणपूर्वकं विद्याऽऽदिग्रहणनि-
मित्तं विवक्षितकालपरायसे, ध० ३ अधि० । ग० ।

अवबुद्ध-अवबुद्ध-त्रि० । अजगते, अने० २ अधि० ।

अवबोध-अवबोध-पुं० । निष्कारिहारे, ध० २ अधि० । ज्ञानि-
त्वे, विशेषे । संज्ञायाम्, स्मृतौ, संज्ञा स्मृतिरवबोध इत्यनर्था-
न्तरम् । आचा० १ भु० १ अ० १ उ० ।

अवबोधन-अवबोधन-न० । प्रतारणे, सञ्जने, शिक्षणे च ।
ख्या० ८ अध्या० ।

अवबोधि-अवबोधि-पुं० । निश्चयार्थप्रतिपत्तौ, आ० चू० १ अ० ।

अवबन्ध-अवबन्ध-पुं० । अपब्रज्यते इत्यपञ्चशः । संस्कृतभाषा-
विकृतौ, “बन्धोऽत्र भूरिभेदो देशविशेषादपञ्चशः” तत्परिक्रान-
मेकोनविंशः कलाभेदः । कल्प० ७ क० ।

अवज्ञास-अवज्ञास-पुं० । तेजसो ज्ञानस्य च प्रतिभासे, सू० प्र०
३ पादु० ।

अवभासिय-अवभासित-त्रि० । प्रकाशिते, विशेषे ।

अपभाषित-त्रि० । दुष्टभाषिते, ध्य० १ उ० ॥

अवमस्यन्त-अवमन्यमान-त्रि० । परिहरति, “मा पर्यं अवमस्यन्ता,
अप्येण लुपदा बह्वु” । सूत्र० १ भु० ३ अ० ४ उ० ।

अवमद्-अवमद्-पुं० । अपवर्त्तने, “अवमद् अप्यणो परस्स य
करेति” । अ० २ अ० २ द्वार ।

अवमाण-अपमान-न० । अनादरे, उक्त० १ ए अ० । विनयभ्रंशे,
प्रभ० ५ आभ० द्वार ।

अवमान-न० । हस्तादौ कृत्यप्रमाणे, स्था० ४ ग्रा० १ उ० ।

अवमाण-अपमानन-न० । यूयमित्यादिवाक्ये त्वमित्यादिक-
पे अपूजावचने, प्रभ० ५ सम्ब० द्वार । अनभ्युत्थानादिनिः
अपूजने, औ० । प्रभ० ॥

अवमाणिय-अपमानित-त्रि० । अपमानं प्राहिते, “अवमा-
णिनो न विज्ञेय” । ध्य० १ उ० । वृ० ॥

अवमाणियदोहता-अवमानितदोहता-स्त्री० । क्षणमपि जे-
होनापि च अनापूर्णमनोरथायाम्, ज० ११ शा० ११ उ० ।

अवमार-अपस्मार-पुं० । चित्तविकृतिजे गदे, स च वातपित्त-
स्त्रेभ्यसंनिपातजत्वाच्चतुर्था । तदुक्तम्-“अमाऽऽवेशः स संर-
म्भो-द्वेष्टोद्वेष्टो हतस्मृतिः । अपस्मार इति ज्ञेयो, गदे घोरभ-
तुर्विधः” ॥ १ ॥ आचा० १ भु० ६ अ० १ उ० ।

अवमारिय-अपस्मारित-त्रि० । अपस्मारः संजातोऽस्य । अप-
स्माररोगवति-अपगतसदसद्विवेकसममूर्च्छादिकामवस्थामनु-
भवति, आचा० १ भु० ६ अ० १ उ० ॥

अवमिय-अवमित-त्रि० । अजिते, वृ० ३ उ० ॥

अवय-अपद्-न० । वृत्तादौ, सूत्र० १ भु० ११ अ० । गोशीर्षचन्द-
नप्रभृतौ, सूत्र० १ भु० ८ अ० । आ० चू० । पदहीने, वाच० ।
अञ्ज-न० पक्षे, प्रज्ञा० १ पद ।

अवच-त्रि० । अनुच्चे, उक्त० ३ अ० । अचन्ये, सूत्र० १ भु०
१० अ० ।

अवयकवंत-अवप्रेक्षमाण-त्रि० । पृष्ठतोऽभिमुखं निरूपयति, ओघ० ।

अवयक्त्वमाण-अपेक्षमाण-त्रि० । अपेक्षमाणे, अवकाङ्क्षति च ।

“मनो क्वाहं अवयक्त्वमाणस्स” अवकाङ्क्षतोऽपेक्षमाणस्य
वा । भ० १० शा० २ उ० ।

अवयग-देशी-न० । पर्यन्ते, स्था० २ ग्रा० १ उ० । “अवयगं”
इति देशीवचनोऽन्तवाचकः । भ० १ शा० १ उ० ।

अवयज्झ-हज्-धा० । “हजो निभज्झ० ण । ४ । १८१ । इत्यादिना
हजोरवयज्झादेशः । अवयज्झ-पश्यति । प्रा० ४ पाद ।

अवयण-अवचन-न० । नञः कुत्सार्थत्वात् कुत्सिते वचने,
स्था० ६ ग्रा० ।

अवचनानि-

नो कल्पे निगंथाण वा निगंथीण वा इमां उ अवयणा-
इं वदच । तं जहा-अलियवयणे, हीलियवयणे, खिसिय-
वयणे, फल्लवयणे, गारत्थियवयणे, विउवसमियं वा पुणो
उदीरिच । ॥

[नो कल्पे सि] वचनव्यत्ययाद् नो कल्पन्ते निर्ग्रन्थानां नि-
ग्रन्थानां वा इमानि प्रत्यक्षासन्नानि, षड्विंशत्संस्कारानि,
अवचनानि-नञः कुत्सार्थत्वादप्रशस्तानि वचनानि, वदितुं भा-
षितुम् । तद्यथा-अलीकवचनं, हीलितवचनं, खिसितवचनं, प-
रुषवचनम्, अगारस्थिता गृहिणस्तेषां वचनं, व्यशमिते वा
उपशमितकरणं, पुनः भूयोऽपि, उदीरयितुं न कल्पत इति क्रमः ।
अनेन व्यवशमितस्य पुनरुदीरणवचनं नाम वचनवचनमुक्तमिति
सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अथ भाष्यकारो विस्तरार्थमभिहितसुराह-

उक्तेव अवचत्त्वा, अल्लिगे हीलीय-खिस-फल्ले य ।

गारत्थ-विओसमिण, तेसि च परुवणा णामो ॥

वनेवावचनान्यवत्त्वाणि साधूनां वक्तृमयोभ्यानि । तद्यथा-अ-
लीकवचनं, हीलितवचनं खिसितवचनं, परुषवचनं, गृहस्थव-
चनं, व्यशमितोदीरणवचनम्, तेषां च वचनमपि यथाक्रममि-
यं प्रकृष्याम ॥ वृ० ६ उ० । (अलीकवचनव्याख्याऽस्मिन्नेव भागे
'अलियवयण' शब्दे ७७४ पृष्ठे निरूपिता)

अथ प्रायश्चित्तम्-

एवैव य हीलाप, सिंसा फरुसवयणं च वदमाणो ।

मारत्य-वि ओसुपि, इमं च जं तेसि जाणत्तं ॥

एवमेव हीलितवचनं, सिंसावचनं, परुषवचनमगारस्य वचनं, व्यवशमितोदीरणवचनं च वदतः प्रायश्चित्तं मन्तव्यम् । यथै-
तेषां नानात्वं तदिदं भवति-

आदिहोमुं चउमुं, विसोहि गुरुगादि जिज्ञमासता ।

पणुवीसओ विजाओ, विसेसितो वितिय पभिलोमं ॥

आदिहोमुं चउमुं वि हीलितसिंसितपरुषगृहस्ववचनेषु शोधि-
अतुगुरुकादिका जिज्ञमासान्ता आचार्यादीनां प्रायश्चित्तं मन्तव्या ।
तद्यथा-आचार्य आचार्य हीलयति चतुर्गुरु १, उपाध्यायं हीलय-
ति चतुर्गुरु २, भिक्षुं हीलयति मासगुरु ३, स्थविरं हीलयति
मासलघु ४, ब्रह्मकं हीलयति मिश्रमासः ५ । एतान्याचार्यस्य त-
पःकालाभ्यां गुरुकाणि भवन्ति, एते आचार्यस्य पञ्च संयोगा उ-
क्ताः । उपाध्यायादीनामपि चतुर्णामेवमेव पञ्च पञ्च संयोगा भव-
न्ति । सर्वसङ्ख्यायां ते पञ्चविंशतिर्भवन्ति । अत एवाद-पञ्चविंश-
तिकः पञ्चविंशमङ्गपरिमाणो विभागोऽत्र भवति । स च तपः-
कालाभ्यां विशेषितः कर्तव्यः । द्वितीयादेशेन चैतदेव प्रायश्चि-
त्तं प्रतिलोमं विवेच्यम्; जिज्ञमासाद्यं चतुर्गुरुकान्तमित्यर्थः ।
एवं सिंसितपरुषगृहस्थवचनेष्वपि शोधिमन्तव्या । वृ० ६३० ।

अथ द्वितीयपदमाह-

पदमं विगिचखडा, उवलं नविगिचणा य दोमु जवे ।

अणुसासणा य देसी, छट्टे य विगिचणा जणिता ॥

प्रथममलोकवचनमयोभ्यशूकस्य विवेचनार्थं वदेत्, द्वयोस्तु
हीलितसिंसितवचनयोर्थथाक्रममुपाद्वम्भविवेचने कारणे भव-
तः-शिक्षादानम्, अयोग्यशिक्षापरित्यागश्चेत्यर्थः । परुषवचनं
तु परसाध्यस्यानुशासनां कुर्यद्, गृहस्थवचनं पुनर्देशी देशभा-
षामाश्रित्य भवेत् । षष्ठे च व्यवशमितोदीरणवचने, दौघस्य
विवेचनं कारणं भवितुम् । गाधायाम् स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् ।
इति द्वारगाथासमासार्थः ।

अथैनां विचरीषुराह-

कारणिं दिक्खंता, तरियमि कज्जे जहंति अणलं तु ।

संजमजसरक्खडा, होहुं दाळण य पत्ताई ॥

कारणे अशिवादावनलोऽयोग्यः दौघो दीक्षितः, ततस्त्ररिते स-
मापिते तस्मिन् कार्ये तमनसं जहति । कथम् ? इत्याह-संयमय-
शोरकार्य-संयमस्य, प्रवचनयशःप्रवादस्य च रक्षणार्थं, 'होहुं'
मादमलोकं दत्त्वा पत्तायन्ते; शीघ्रमन्यत्र गच्छन्तीत्यर्थः ।यः पुनराचार्यः समाचार्यो, सारणादिप्रदाने वा सीवति तमु-
दिदयेत्यं हीलितवचनं वदेत्-

केण स गणिं सि कतो, अहो! गणी जणति वा गणिं अगणिं ।

एवं तु सीयमाण-स्स कुणति गणिणो उवात्तं ॥

केनासमीक्षितकारिणाऽयं गणोक्तः । यथा-अहो ! अयं गणी,
अथवा गणितमप्यगणितं भवति । एवं गणितः सामाचार्यो शि-
क्षादाने वा विधीयते उपात्मन् करोति ।

अगणिं व जणाति गणिं, यदि नाम पजेज्ज मारवेण वि तं ।

एमेव सेसपुं वि, वायगमादीसु जोएज्जा ॥

यदि कोऽपि बहुशोऽपि भयमानो न पठति ततस्तमगणित-

मपि गणितं भवति; यदि नाम गौरवेणापि पठेत् । एवमेव शेषे-
ष्वपि वाचकादिषु पदेषु द्वितीयपदं योजयेद्-योजनं कुर्यात् ।

सिंसावयणविहाणा, जे विगि जातीकुमादिया वुत्ता ।

कारणियदिविखयाणं, ते वेव विगिचणोवाया ॥

सिंसावयवविधानानि बान्येव आतिकुमादीनि पूर्वमुक्तानि, त
एव कारणिकदीक्षितानामयोभ्यानां कारणप्रवृत्तितानां विवेचने
परिष्ठापने उपाया मन्तव्याः ।

स्तरसज्जं मज्जपययं, अगरोमाणं जणंति फरुसं च ।

दव्वओ फरुसवयणं, वयंति देसिं समासज्ज ॥

इह यः कठोरवचनमभ्यनमन्तरेण शिक्षां न प्रतिपद्यते स कठ-
साध्य उच्यते । तं कठसाध्यं श्रुत्वाचमगणयन्तं परुषमपि मण-
न्ति । देशी देशभाषां समासाद्य उच्यतेः परुषवचनमपि वदन्ति;
उच्यतो नाम न दृष्टमाद्यतया परुषं भणन्ति, किन्तु तत्त्वानाज्यात्,
यथा-मालवास्थामेभिति; अथवा यथा यथा लोको भवति, तथा
तथा देशी देशभाषामाश्रित्य साधवोऽपि प्रणन्ति ।

स्वामियदोसवियाई, उप्पाएऊण दव्वतो रुद्धो ।

कारणदिविखय अनसं, असंसखीओ सि धामेति ॥

यः कारणे अनलो दीक्षितस्तेन समं समापिते कार्ये पुनः क्षामि-
तव्युत्पन्नान्यधिकारणान्युत्पाद्य उच्यते बुद्धभावं विना रुद्धो कु-
पितो बहिः क्षामिमाद् कोपविकारान् दर्शयधित्यर्थः । असंसखि-
कोऽयमिति दोषमुत्पाद्य तमनसं दौघं धाटयति-गच्छाक्षिकास-
यति । वृ० ६३० ।अवयव-अवयव-पुं० । अवयविन एकदेशे, अनु० । अनुमितिवि-
क्येकदेशेषु, ते च पञ्च-प्रतिज्ञाहेतुकाहरणोपनयनिगमनान्यव-
यवाः । दश० १ अ० । सूत्र० । दशावयवा वा-प्रतिज्ञा प्रतिज्ञा-
विशुद्धिः, हेतुहेतुविशुद्धिः, दृष्टान्तो दृष्टान्तविशुद्धिः, उपसंहार
उपसंहारविशुद्धिः, निगमनं निगमनविशुद्धिः । दश० १ अ० ।

से किं तं अवयवेणं ? अवयवेणं-

सिगी सिही विमाणी, दादी पक्खी खरी नही वाली ।

नुपय चउपय बहुपय, लंगूली केसरी कउही ॥१॥

परिअरबंधणभद जा-पिज्जा महिलिअं निवसणेणं ।

सित्थेण दोणवायं, कविं च एकाएँ गाहाए ॥ २ ॥

सेसं अवयवेणं ।

(से किं तं अवयवेणमित्यादि) अवयवोऽवयविन एकदेशस्ते-
न नाम यथा-सिगी सिहीत्यादि-गाथा । शृङ्गमस्यास्तीति शृङ्गी-
त्यादीन्यवयवप्रधानानि सर्वाप्यपि सुगमानि, नवरं द्विपदं इत्या-
दि, चतुष्पदं गवादि, बहुपदं कर्णशृङ्गाद्यादि । अत्रापि पादसङ्ख्या-
वयवप्रधानता भावनीया । [कउही सि] ककुदं स्कन्धाऽऽसन्नोन्नत-
देहावयवसङ्कणमस्यास्तीति ककुदी वृषज इति । 'परिअर' गाथा ।
परिकरबन्धेन विशिष्टनपथ्यरचनासङ्कणेन, भटं शूरपुरुषं, जानी-
यासुसयेत् । यथा-निवसनेन विशिष्टरचनारचितपरिहितपरिधान-
सङ्कणेन महिला स्त्री तां, जानीयादिति सर्वत्र संबध्यते । धाम्यानां
कोणस्य पाकः स्निग्धताकूपः, तं च तन्मभ्याद् दृष्टीत्वा निरीक्षिते-
नैकेन सिक्थेन जानीयात् । एकया च गाधया लालित्यादिका-
व्यधर्मोपेतया भुतया कविं जानीयात् । एवमत्राभिप्रायः-यदा स
नेपरुषपुरुषाद्यवयवरूपपरिकरव्यादिदर्शनद्वारेण भटमहिला-

पाककविश्वप्रयोगं करोति तदा भटादीन्यपि नामान्यवयवप्रधानतया प्रवृत्तत्वादवयवनामान्युच्यन्ते इति इह तदुपम्बास इति । इदं चावयवप्रधानतया प्रवृत्तत्वात्सामान्यरूपतया प्रवृत्ता-
ज्ञानाज्ञो निघत इति ॥ अनु० ॥

अवयवि (ए)-अवयविन्-त्रि० । प्रदेशिद्वये, स्था० रत्ना० ।

नन्ववयविद्वयमेव नास्ति, विकल्पद्वयेन तस्याऽयुज्यमानत्वा-
त्, क्षरविषाणवत् । तथाहि-अवयविद्वयमवयवेऽप्यो भिन्न-
म्, अग्निर्न वा स्यात् ? । न तावदग्निमम् । अग्नेरे हि अवय-
विद्वयवदवयवानामेकत्वं स्यात्, अवयववद्वाऽवयविद्वय-
स्याप्यनेकत्वं स्यात्, अन्यथा नेद एव स्यात्, विकल्पाधर्मा-
ध्यासस्य भेदनिबन्धनत्वादिति । जिनं चेत् तत् तेभ्यः, तदा
किमवयविद्वयं प्रत्येकमवयवेषु सर्वात्मना समवैति, देशतो
येति ? । यदि सर्वात्मना तदाऽवयवसंख्यमवयविद्वयं स्यात्,
कथमेकत्वं तस्य ? । अथ देशैः समवैति, ततो येदेशैरवयवेषु
तत्तरेते तेष्वपि देशेषु तत्कथं प्रवर्तते-देशतः, सर्वतो वा ? ।
सर्वतश्चेत्, तदेव दूषणम् । देशतश्चेत्तेष्वपि देशेषु कथम्, इत्या-
दिरनवस्था स्यादिति । अत्रोच्यते-यदुक्तं विकल्पद्वयेन तस्या-
युज्यमानत्वादिति । तदयुक्तम् । एकान्तेन भेदाभेदयोरनभ्यु-
पगमात् । अवयवा एव हि तथाविधैकपरिणामतया अवयविद्व-
यतया व्यपदिश्यन्ते; त एव च तथाविधविचित्रपरिणामापेक्ष-
या अवयवा इति । अवयविद्वयाभावे तु पते घटावयवा एते
च पटावयवा इत्येवमसङ्कीर्णवयवव्यवस्था न स्यात् । तथा च
प्रतिनियतकार्याधिनां प्रतिनियतवस्तुपादानं न स्यात्, तथा
च सर्वैकसमसमापनीपद्येत । सन्निवेशविशेषाद्घटावयव-
वानां प्रतिनियतता भविष्यतीति चेत् ? । सत्यम्, केवलं स
एव सन्निवेशविशेषोऽवयविद्वयमिति । यदुच्यते-विकल्पा-
धर्माध्यासो नेदनिबन्धनमिति । तदपि न सूक्तम् । प्रत्यक्षसंवे-
दनस्य परमार्थापेक्षया भ्रान्तत्वेन संयवहारपेक्षया त्वभ्रा-
न्तत्वेनाज्युपगमादिति । यदि नाम भ्रान्तत्वमभ्रान्तत्वं कथ-
मिति ? , एवमत्रापि वक्तुं शक्यत्वादिति । किञ्च-विद्यते अव-
यविद्वयम्, अवयविभवारितया तथैव प्रतिभासमानत्वात्, अव-
यववन्नीलवद्वा । नचायमसिद्धे हेतुः, तथाप्रतिज्ञासस्यानुसूय-
मानत्वात् । नाप्यनैकान्तिकत्वाविरुद्धत्वे, सर्वैकस्तुव्यवस्थायाः
प्रतिभासार्थानत्वात् । अन्यथा न किञ्चनापि वस्तु सिद्धेदि-
ति । स्था० १ डा० १ उ० । रत्ना० । आचा० । सम्म० ।

अवयासण-अवयासन-न० । वृक्षादीनां प्रभावेन चालने, पं०
व० ४ द्वार ।

श्लेषण-न० । वृक्षादीनामालिङ्गपने, वृ० १ व० ।

अवयासाविय-आश्लेषित-त्रि० । आलिङ्गिते, विपा० १ श्रु० ४ अ० ।

अवयासेकण-अवकाश्य-अव्य० । प्रकाश्य प्रकटीकृत्येत्यर्थे, तं० ।

अवर-अपर-त्रि० । अन्यस्मिन्, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । प्रश्न० नि०

श्रु० । सू० प्र० डा० । “अवरं वोच्छं” अपरमिति उक्तान्यद् व-
क्ष्यामि । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ व० । द्वितीयस्मिन्, चं० प्र० ३
पाहु० । पश्चात्कालभाविनि, आश्वा० १ श्रु० ३ अ० ३ व० ।
आ० म० । पश्चिमे, “अवरेण पतासं तादे सिधुदेवि ओवेह ” ।
आ० म० प्र० । न परोऽपरः । स्वस्मिन्, वृ० ३ उ० ।

अवरकंका-अपरकंका-स्त्री० । धातकीखण्डभरतकेत्रराजधा-
म्याम्, डा० १ अ० । (तत्र इताया द्वौपद्या अनयनाय कृष्णस्य
२००

गमनं ‘दुवर्ह’ शब्दे वक्ष्यते) पतदर्थप्रतिपादके ज्ञाताधर्मकथा-
याः बोधोऽव्ययने, स० १८ सम० । प्रश्न० । डा० । भाव० ।
स्था० । “कणहस्सऽवरकंका” कृष्णस्य नवमवासुदेवस्य द्वौ-
पदीनिमित्तमपरकंकागमनमाश्रयम् । कल्प० २ स० ॥

अवरञ्च-अपरोक्ष-न० । अविद्यमानानि परेषामङ्गीणि दृष्ट-
व्यतया यत्र तदपरोक्षम् । असमङ्गे, त्रिंशत्तमे गौणचौथे च ।
प्रश्न० ३ आश्न० द्वार ।

अवरञ्जित-अपराध्यत-त्रि० । दोषमावहति, सूत्र० १ श्रु० ३
अ० ३ व० । रजसा शिष्यमाणे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।
नश्यति, उक्त० ७ अ० ।

अवरह-अपराह-पुं० । दिनस्य चरमप्रहरे, स्था० ४ डा०
२ व० । “पुष्पावरहकालसमयसि” । पाश्चात्यापराहका-
लसमयो दिनस्य चतुर्थप्रहरलक्षणः । नि० ३ वगं ॥

अवरहकाल-अपराहकाल-पुं० । सूर्यस्य गतिपरिणतस्य
पश्चिमेन गमने, आ० चू० १ अ० ।

अवरत्त-अपररात्र-पुं० । रात्रेरपरे जागे, स्था० ४ डा० २ उ० ।
“पुष्पावरत्तकालसमयसि” । विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

अवरदारिय-अपरदारिक-न० । पश्चिमद्वारिकेषु नक्षत्रेषु,
स० ९ सम० । “पुस्साइया एं सत्त एक्खत्ता अवरदारिया पक्खत्ता ।
तं जहा-पुस्सो, असिद्धेसा, मघा, पुष्पाफगुणी, उत्तराफगु-
णी, हत्थो, चित्ता” । स्था० ४ डा० ४ उ० ।

अवरदाहिण-अपरदक्षिण-पुं० । अपरदक्षिणदिभागे, पश्चा०
२ विव० ।

अवरदाहिणा-अपरदक्षिणा-स्त्री० । नैर्ऋत्यां दिशि, व्य० ९ व० ।

अवरद्ध-अपराद्ध-न० । अपराधनमपराद्धम् । पीडाजनकता-
याम्, पि० । विनाशिते, त्रि० । डा० १ अ० ।

अवरद्धिय-अपराद्धिक-पुं० । अपराधनमपराद्धम्-पीडाजनकता;
तदस्यास्तीति अपराद्धिकः । लूतास्कोटे, सर्पादिदेशे च । पि० ।
अवरफाणू-अपरफाणी-स्त्री० । पार्श्विकायाम्, व्य० ८ व० ।

अवरममवेहित-अपरममवेधित-न० । परममानुद्वहन्स्वरू-
पत्वे विंशतितमे सत्यवचनातिशये, स० ३५ सम० ।

अवरराय-अपररात्र-पुं० । रात्रेः पाश्चात्ये यामद्वये, आचा० १
श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

अवरविदेह-अपरविदेह-पुं० । अपरश्चासौ विदेहश्च । स्था० २
डा० ३ उ० । जम्बूद्वीपे पश्चिमतो मदाविदेहजाने, स्था० १०
डा० । तत्र सदा दुष्पमसुषमोत्तमर्द्धिः । स्था० २ डा० ३ व० ।
जं० । “दो अवरविदेहार्ह” स्था० २ डा० ३ व० ।

अवरविदेहकूम-अपरविदेहकूट-न० । निषधस्य वर्षधरपर्वतस्य
नीलवर्षधरपर्वतस्य च स्वनामख्याते कूटे, जं० ४ वक्ता० स्था० ॥

अवरसामण-अपरसामान्य-न० । व्यवत्वादौ-सामान्यव्या-
प्यसामान्ये, स्था० ।

अवरहा-अपरथा-अव्य० । अन्यथाऽर्थे, पश्चा० ८ विव० ॥

अवराड्या-अपराजिता-स्त्री० । महावत्सविजयकेतस्य रा-

जधानीयुगले, जं० ४ वक्र० । स्था० १ । शङ्खविजयकेत्रयुगले
राजधानीयुगले, स्था० २ जं० ३ उ० । जं० । उ० ।

अवराह—अपराध—पुं० । गुरुविनयलङ्घने, आव० १ अ० ।
“एतय मे अवराहं मरिसेह” । आ० म० द्वि० । (अपराधमर्षणे
बधूदृष्टान्तोऽन्यत्र) “अवराहसहस्सधरणीओ” । अप-
राधसदृशगृहणिरूपाः (स्त्रियः), ब्रह्मवत्समातृषुनीवत् । तं० ।

अवराहपय—अपराधपद—न० । मोक्षमार्गे प्रत्यपराधस्थाने, दश० ।
अपराधपदमाह -

इंदियविसयकसाया, परीसहा वेयणा य जवसमा ।

एए अवराहपया, जत्य विसीयंति दुम्मेहा ॥१८१॥

इन्द्रियाणि स्पर्शनादीनि, विषयाः स्पर्शादयः, कथायाः क्रोधा-
दयः । इन्द्रियाणि चेत्यादि द्वन्द्वः । परीषहाः कृत्पिपासादयः, वे-
दना अशानानुभवलङ्घनाः, उपसर्गो द्विधादयः । एतान्यपराधप-
दानि मोक्षमार्गे प्रत्यपराधस्थानानि । यत्र येष्विन्द्रियादिषु सत्सु
विषीदन्ति आबध्यन्ते । किं सर्वं पद ? । नेत्याह—‘दुर्मैत्रसः, भुल्ल-
कवत् । कृतिनस्तु एभिरेव कारणभूतैः संसारकान्तारं तरन्तीति
गाथाऽर्थः । कुल्लकस्तु पदे पदे विषीदन् संकल्पस्य दशं गतः ।
कोऽसौ कुल्लकः ? । कथानकम्—“कुंकणओ जहा एगो खंतो
सपुत्तओ पव्वइओ । सो य वेळुओ तस्स अईव इहो सीयमाणो य
भणइ—खंता ! ण सक्केमि अणुवाहणो हिंडिउं । अणुकपाए खं-
तेण दिण्णाओ उयाहणाओ । ताहे भणइ—उवरितला सीएण फुं-
ट्ठति । खल्लिठा से कयाओ । पुणो भणइ—सीसं मे अईव मज्झइ । ता-
हे सीसडुवारिया से अणुमाया । ताहे भणइ—न सक्केमि भि-
क्खं हिंडिउं । तो से पडिसए त्रियस्स आणेर । एवं ण तरा-
मि खत ! भूमीए सुविउं । ताहे संघारो से अणुणणाओ । पुणो-
भणइ—ए तरामि खत ! लोयं काउं । तो खुरेण पकिज्जियं । ताहे
भणति—अन्हाणयं न सक्केमि । तओ से फासुयपाणएण कण्यो
दिज्जइ । आयरियपाउगं च जुयलं घिण्पति । एवं जं जं भणति
तं तं सो खंतो णेहपमिबद्धो तस्स अणुजाणति । एवं काहे गच्छमा-
णे पमणिओ—न तरामि अविरइयाए विणा अचिउं खंत ! सि ।
ताहे खंतो जणइ—सद्धो अजोओ सि काऊण पमिसयाओ थिण्फे-
डिओ । कम्मं काउं ण थाणइ । अयाणंतो छणसंखडीए
धणि काउं अजिण्णे मओ । विसयविसट्ठो मरिउं महिसो
आयाओ याहिज्जइ । सो य खंतो सामणपरियागं पालेऊण
आउक्खए काळगओ देवसु उववण्णो, ओदि पउंजइ । ओदिणा
आमोएऊण तं चेदलयं तेण पुव्वणेहेण तैसि गाहाणं हत्थओ
किणइ । वेउव्वियभंडीए जोएइ वादेइ य गरुणं तं । अतरंतो
योदुं तोत्तएण विंधउं भणइ—ण तरामि खंता ! निक्खं हिंडिउं । ए-
वं भूमीए सयणं लोयं काउं । एवं ताणि वयणाणि सव्वाणि उ-
चारेति, जाव अविरइयाए विणा न तरामि खंत ! सि । ताहे
एवं भणंतस्स तस्स महिसस्स इमं चित्तं जायं—कहं परिसं
वकं सुअं ति ? । ताहे ईहापूहमगणगवेसणं करेइ । एवं चित्तयं-
तस्स तस्स जातिसरणं समुप्पन्नं । देवेण ओही पउत्ता । संबु-
द्धो पच्छा भसं पच्छक्कइत्ता देवलोयं गओ” । “एवं पप पप
विसीदंतो संकप्पस्स वसं गच्छति । जम्हा एसो दोसो तम्हा
अट्टारससीहंसहस्सार्णं सारणाणिमिच्चं एए अवराहपय
वज्जेज्ज” । तथाचाह—

अट्टारस उ सहस्सा, सीलंगाणं निणोदिं पक्खा ।

तेसि एमिरक्खण्णहा, अवराहपय उ वज्जेज्जा ॥१८२॥

अष्टादश सहस्राणि; तुरवंधारणे; अष्टादशैव, शीलं भावसमा-
धिलक्षणं, तस्याङ्गानि ज्ञेयाः, करणानि वा शीलाङ्गानि, तेषां जिनैः
प्राप्तिरूपितशब्दायैः प्रकृतानि प्रकृतितानि । तेषां शीलाङ्गानां,
परिरक्षणार्थं परिरक्षणानिमित्तं, अपराधपदानि प्रागाभेदितस्व-
रूपाणि, वज्रयेद् जहादिति गाथायैः । दश० २ अ० । आ० चू० ।
अवराहसल्लपजव—अपराधशब्दयप्रजव—त्रि० । पृथ्वीसंघट्टा-
तिचाररूपशल्यानिमित्ते, पञ्चा० १६ विव० ।

अवराहुत्त—अपराभृत—पुं० । पञ्चान्मुखे, “अवराहुत्तो वा-
यंति” । आय० ४ अ० ।

अवरिं—उपरि—अव्य० । “वोपरौ” उ । १। १०८ । इति उतोऽ-
त्यम् । “वक्रादावन्तः” । ८। १। १२६ । इत्यनुस्वारानाम् । प्रा० १
पाद । प्रथमापञ्चमीसप्तम्यन्ताथेयैरुप्येयैश्च शब्दस्यार्थे, वाच० ।
अवरिद्ध—(न०)उपरि—अव्य० । प्रावरणे, “उपरेः संव्याने” ।
८। २। १६६ । इति संव्यानेऽर्थे वर्तमानादुपरिशब्दात् स्वार्थे
छविधानात् । प्रा० २ पाद ।

अवरिसण—अवर्षण—न० । अपानीयपाते, दश० ।

अवरुत्तर—अपरोत्तर—पुं० । अपरोत्तरस्यां दिशि, पञ्चा० २ विव० ।

अवरुत्तरा—अपरोत्तरा—स्त्री० । वायव्यां दिशि, व्य० ७ उ० ।

अवरोप्पर—अपरस्पर—न० । “परस्परस्यादिरः” । ८। ४। ४०६ ।
इति अपभ्रंशे परस्परशब्दस्यादिरकारः । अन्वोऽन्यशब्दार्थे,
“अवरोप्पर जोहँताहँ, सामिउ गंजिउ जाहँ” । प्रा० ४ पाद ।

अवरोह—अवरोध—पुं० । अन्तःपुरे, औ० । परचक्रणावेष्टने,
नि० चू० ८ उ० । (तत्र भिन्नाटनाऽऽदिव्यवस्था ‘उवरोह’ शब्दे
द्वितीयभागे ९०७ पृष्ठे दृष्टव्या)

अवलंब—अवलम्ब—त्रि० । अधोमुखतयाऽवलम्बमाने, औ० ।

अवलंबण—अवलम्बक—न० । दण्डके, व्य० ४ उ० ।

अवलंबण—अवलम्बन—न० । अवलम्ब्यत इति अवलम्बनम् । हृद-
बहुलमिति वचनात्कर्मण्यनन् । विशेषसामान्यार्थावग्रहः, न० । क-
थं विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बनम् ? इति चेत् । उच्यते । इह
शब्दोऽयमित्यपि ज्ञानं विशेषावगमरूपत्वाद्वायज्ञानम् । तथा-
हि—शब्दोऽयं, नाशब्दो रूपादिरिति शब्दस्वरूपाधारणं वि-
शेषावगमः, ततोऽस्माद् यत्पूर्वमनिर्देश्यसामान्यमात्रमवग्रहण-
मेकसामायिकं स पारमार्थिकोऽर्थोवग्रहः । तत् ऊर्ध्वं तु यत्किं-
मिदमिति विमर्शने सा ईहा, तदनन्तरं तु शब्दस्वरूपाधारणं
शब्दोऽयमिति तद्व्यायज्ञानम् । तत्रापि यदा उत्तरधर्मजिज्ञासा
भवति—किमयं शब्दः शाब्दः, किं वा शाब्दः ? इति; तदा पश्चात्स्वं
शब्द इति ज्ञानमुत्तरविशेषावगमापेक्षया सामान्यमात्रावग्रहण-
मित्यवग्रह इत्युपचर्यते । स च परमार्थैः सामान्यविशेषरूपार्थाधि-
लम्बन इति विशेषसामान्यार्थावग्रह इत्युच्यते । इदमेव च श-
ब्द इति ज्ञानमालम्ब्य किमयं शाब्दः, किं वा शाब्दः ? इति ज्ञान-
मुच्यते । ततो विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बनम् ॥१८॥ अवल-
म्ब्यते इत्यवलम्बनम् । अवतरतामुत्तरतां चावलम्बनहेतुभूते अव-
लम्बनवादातो विनिर्गतेऽवयवे, जं० १ वक्र० । १। ० । औ० ।

आ० म० । अवलम्ब्यते इत्यवलम्बनम् । वेदिकायाम्, मस्त-
कावलम्बे च । नि० चू० ।

अवलंबणं तु दुविहं, चूमीए संकमे य णायव्वं ।
दुहतो व एगतो वा, विवेदिया सा तु णायव्व ॥

अवलंबणं दुविहं-भूमि ए वा, संकमे वा जवति । भूमीए विस-
मे लग्गणमिमि सं कज्जति । संकमे वि लग्गणमिमि सं कज्जति । सो
पुण दुहत्तो एगत्तो य भवति । सा पुण (वेदयत्ति) मतावलंबो,
नि० चू० १ उ० । भावे द्युट्, करेण बाह्यादि गृहीत्वा धारणे,
“सर्वगिणं तु गहणं, करेण अवलंबनं तु देसस्मि” ति । स्था० ५
जा० २ उ० । (पर्वतादौ पतन्त्या निर्विन्ध्या अवलम्बनं ‘ गह-
ण ’ शब्दे वक्ष्यते)

अवलंबणया-अवलम्बनता-स्त्री० । अवलम्बनस्य भावोऽवल-
म्बनता, अवग्रहे, न० ।

अवलंबणवाहा-अवलम्बनवाहा-स्त्री० । उभयोः पार्श्वयोरव-
लम्बमानानामाश्रयभूतायां मितौ, आ० म० प्र० । जं० । जी० ॥

अवलंबिकण-अवलम्ब्य-अव्य० । आश्रित्येत्यर्थे, पं० ष० २
द्वार । ग० । विषयीकृत्येत्यर्थे, आव० ५ अ० ।

अवलंबित-अवलम्बित-अव्य० । आकर्षितमित्यर्थे, दशा०
७ अ० ।

अवलंबिय-अवलम्बित-त्रि० । अविच्छिन्ने, ज्ञा० १ अ० ।

अवलम्ब्य-अव्य० । लङित्येत्यर्थे, “गो गाहावतिकुशस्स दुवा-
रसां अवलंबिय अवलंबिय चिट्ठेजा” । आचा० २ शु० १ अ० ६ उ० ।

अवलम्ब-अपलम्ब-त्रि० । न्यकारपूर्वतया लब्धे, स्था० १ ए
जा० । “ परधरपवेसे लब्धावलम्बार्ह ” । अन्त० ५ धर्म ।

अवलाव-अपलाप-पुं० । निह्वे, नि० चू० । यथा कस्य
सकाशेऽधीतम्, इति प्रश्ने अन्यसकाशेऽधीतमन्यस्यै कथ-
यति । नि० चू० १ उ० । आव० ।

अवलंब-अवलम्ब-पुं० । देशविशेषे, स्था० २ जा० ४ उ० ।

अवलोहणिया-अवलेखनिका-स्त्री० । अवलेख्यमानस्य वंश-
शलाकादेर्वा प्रतन्त्यां त्वष्टि, स्था० ४ जा० २ उ० । वर्षावास-
कर्मस्फोटनिकायां पादलेखनिकायाम्, नि० चू० १ उ० ।

अवलोहिया-अवलोहिका-स्त्री० । तदुत्सृज्यैकसिद्धे दुग्धे,
सिद्धे लेखाविशेषे, प्रव० ४ द्वार ।

अवलोअण-अवलोकन-न० । दर्शने, रक्षाधिकादौ मृते क-
पणमस्वाध्यायश्च कार्यः । ततोऽन्यदिने परिज्ञानायावलोक-
नं कार्यम् । आ० ४ अ० ।

अवलोपणसिहरमिसा-अवलोकनशिखरशिला-स्त्री० । उ-
ज्जयन्तपर्वतशिलाविशेषे, उज्जयन्ते-“अवलोअणसिहरमिसा, अ-
वरेण तत्थ वररसो सबइ । सुअपक्खसरिसवज्जो, करेइ सुअवरं
हेम ” ॥ २७ ॥ ती० ४ कल्प ।

अवलोव-अवलोप-पुं० । वस्तुसङ्गावप्रच्छादने प्रिशलमे गौ-
णादौके, प्रभ० २ आभ० द्वार ।

अवल्लय-अवल्लक-न० । लौकालोपणोपकरणभेदे, आचा० २
शु० ३ अ० १ उ० ।

अवव-अवव-न० । सङ्ख्याविशेषे, चतुरशीतिरववाकशतसह-
स्राणि एकमववम् । जी० ३ प्रति० । भ० । कर्म० । जं० ।
अनु० । स्था० ।

अववंग-अववाङ्ग-न० । संख्याविशेषे, चतुरशीतिरववङ्गसहस्रा-
णि एकमववाङ्गम् । जी० ३ प्रति० । कर्म० । अनु० । स्था० ।

अववक्का-अवपाक्या-स्त्री० । तापिकायाम्, भ० ११ श० ११ उ० ।

अववग्ग-अपवर्ग-पुं० । मोक्षे, आ० म० द्वि० ।

अववट्टण-अपवर्त्तन-न० । कर्मपरमागूनां दीर्घस्थितिकालता-
मपगमय्य ह्रस्वस्थितिकालतया व्यवस्थापने, पं० सं० ५ द्वार ।

अववट्टणा-अपवर्त्तना-स्त्री० । अपवर्त्यते ह्रस्वीक्रियते स्थि-
त्यादि यया साऽपवर्त्तना । स्थित्यनुज्ञामयोर्ह्रस्वीकरणे, क० प्र० ।

तत्र तावत् स्थितिर्विषयाऽपवर्त्तनामाह-

ओयट्ठतो य ठिइं, उदयावलिबाहिरा ठिइविसेसा ।

निक्खवइ से तिजागे, समयादिहं सेममवइ य ॥ ११ ॥

वड्ढ ततो अतित्या-वणा य जावाडिगा इवइ पुआ ।

तन्निक्खेवो समया-दिगादिगुणकम्मउडिगाणा ॥ १२ ॥

स्थितिमपवर्त्तयन् उदयावलिबाह्यान् स्थितिर्विशेषान् स्थि-
तिर्नेदान् अपवर्त्तयति । के ते स्थितिर्विशेषाः ? इति चेत् । उ-
च्यते-उदयावलिकाया उपरि समयमात्रा स्थितिः द्विसमयमात्रा
स्थितिः, एवं तावद्वाच्यं यावद् बन्धावलिकोदयाऽवलिका ही-
ना सर्वा कर्मस्थितिः । एते स्थितिर्विशेषाः । उदयावलिकाग-
ता च स्थितिः सकलकरणयोग्येति कृत्वा तां नापवर्त्तयति । तत
उक्तम्-उदयावलिबाह्यानि । कुत्र निक्षिपतीति चेत् ? । उ-
च्यते । अत आह-निक्षिपति-आवलिकायास्त्रिभागे तृतीये जागे
समयाधिके शेषं समयं न मुञ्चत्युपरितनं त्रिभागद्वयमतिव्रज्य ।
इयमत्र भावना-उदयावलिकाया उपरितनौ या स्थितिस्तस्या
द्विक्रमपवर्त्तयन् उदयावलिकाया उपरितनौ द्वौ त्रिभागौ
समयोनावतिक्रम्यधस्तने समयाधिके तृतीये जागे निक्षिपति;
एष जघन्यो निक्षेपो, जघन्या चातिस्थापना । यद् उदयाव-
लिकाया उपरितनौ द्वौ त्रिभागौ द्वितीया स्थितिरपवर्त्तयते
तद् अतिस्थापना प्रायुक्तप्रमाणा द्विसमयाधिका भवति । नि-
क्षेपस्तु तावन्मात्र एव । एवमतिस्थापना प्रतिसमयं तावद्द्वि-
मुपनेतव्या यावदावलिका परिपूर्णा भवति । ततः परमतिस्था-
पना सर्वत्रापि तावन्मात्रैव भवति; निक्षेपस्तु वर्त्तते । स च ता-
वद् यावद् बन्धावलिकाऽतिस्थापनाऽऽवधिकारादौ सर्वाऽपि
कर्मस्थितिः । उक्तं च-“समयाहि अद्वयवणा, बंधावलिगा य
मोनु निक्खेवो । कम्मठिइं बंधावलिगा मुणु ओवट्ठे” ॥ ११ ॥
कर्मस्थितिर्बन्धावलिकामुदयावलिगां च मुक्त्वा शेषां सर्वमपि
अपवर्त्तयति इत्यर्थः । तदेवमुदयावलिगाया उपरितनं समय-
मात्रं स्थितिस्थानं प्रतीत्य वर्त्तमानायामपवर्त्तनायां समया-
धिके आवलिगायाः त्रिभागो निक्षेपः प्राप्यते । स च सर्वजघ-
न्यः । सर्वोपरितनं च स्थितिस्थानं प्रतीत्य प्रवर्त्तमानायामपव-
र्त्तनायां यथोक्तं उक्तं निक्षेपः । उक्तं च-“उदयावलि उप-
रित्थं, ठाणं अहिकिण्ण होइ अहीणो । निक्खेवो सर्वोपरि, ठि-
इगावसा भवे परमो” ॥ १ ॥ एष निर्व्याघाते अपवर्त्तनाऽधि-
कारविधिरुक्तः ।

संप्रति व्याघाते तमाह-

वाधाए समऊणं, कंदगमुकस्सिआ अइत्यवणा ।

मायठिई किचूणा, त्रिइ कंडुकस्सगपमाणं ॥ २२० ॥

अत्र व्याघातो नाम स्थितिघातः; तस्मिन् सति तं कुर्वन् इत्यर्थः । समयोऽनं कर्मकमात्रमुक्तं अतिस्थापना । कथं समयोऽनमिति चेत् ? उच्यते-उपरितनेन समयमात्रेण स्थितिस्थानेनापवर्तमानेन सह अधस्तात् कण्डकमतिक्रम्यते । ततस्तेन विना कण्डकं समयोऽनमेव जवति । कण्डकमात्रमाह-“ डाय-ठिई इत्यादि ” । यस्याः स्थितेरारभ्य तस्या एव प्रकृतेरुक्तं स्थितिबन्धमाधत्ते, ततः प्रवृत्तिं सर्वा साऽपि स्थितिर्जाय-स्थितिरिति उच्यते । उक्तं च पञ्चसङ्ख्यमूलटीकायाम्-यस्या यस्याः स्थितेरारभ्य उक्तं स्थितिबन्धं विधत्ते निर्मापयति तस्या आरभ्य उपरितनानि सर्वाण्यपि स्थितिस्थानानि मायस्थितिसंज्ञानि जयन्ति, सा मायस्थितिः किञ्चिदूना कर्मकस्योक्तं प्रमाणम् । पञ्चसङ्ख्ये पुनरेवं मूलटीकायाम्-कृता-“सा मायस्थितिरुक्तं कर्तुः किञ्चिदूना किञ्चिदूना कर्मस्थिति-प्रमाणं वेदितव्या । तथाहि-अन्तःकोटीकोटीप्रमाणं स्थितिबन्धमाधाय पर्याप्तसंक्षिप्तोद्दिष्ट उक्तसंज्ञेशवशाद्भूतं स्थिति विधत्ते इति सा डायस्थितिरुक्तं कर्तुः किञ्चिदूना कर्मप्रमाण-स्थितिप्रमाणेति, सा चोक्तं कण्डकमुच्यते । इयमुक्तव्याघातोऽतिस्थापना । एतच्चोक्तं कर्मकं समयमात्रेणापि न्यूनं कण्डकमुच्यते । एवं समयद्वयेन, समयत्रयेण, एवं तावद् न्यूनं वाच्यं यावत् तत्पल्लोपमासंख्येभागमात्रं प्रमाणं जवति; तच्च जघन्यं कर्मकम्, इयं च समयोऽनजघन्या व्याघातेऽतिस्थापना । संप्रत्य-एवमुक्तमुच्यते-तत्रापवर्तनायां जघन्यो निक्षेपः सर्वस्तोकाः, तस्य समयाधिकावलिकात्रिभागमात्रत्वात् । ततोऽपि जघन्या-तिस्थापना द्विगुणा । त्रिसमयोऽनं, कथं त्रिसमयोऽनं द्विगुणत्वमिति चेत् ? उच्यते-व्याघातमन्तरेण जघन्या अतिस्थापना आवलिका त्रिभागद्वयं समयोऽनं जवति, आवलिका चाऽसत्कल्पनया नवसमयप्रमाणा कल्प्यते, तत्र त्रिभागद्वयं समयोऽनं पञ्चसमयप्रमाण-मवगन्तव्यम् । निक्षेपोऽपि जघन्यः समयाधिकावलिकात्रिभा-गरूपोऽसत्कल्पनया चतुःसमयप्रमाणो द्विगुणीकृतस्त्रिसमयोऽनः सन् तावानेव भवतीति । ततोऽपि व्याघातं विना उक्तं अतिस्था-पना विशेषाधिका, तस्याः परिपूर्णावलिकामात्रत्वात् । ततोऽव्याघा-ते उक्तं अतिस्थापना असंख्येयगुणा, तस्या उक्तमायस्थिति-प्रमाणत्वात् । ततोऽप्युक्तो निक्षेपो विशेषाधिका, तस्य समया-धिकावलिका द्विकोनसकलकर्मस्थितिप्रमाणत्वात्, ततः सर्वा कर्मस्थितिर्विशेषाधिका । संप्रत्युद्वर्तनापवर्तनयोः संयोगेनाल्प-बहुत्वमुच्यते-तत्रोद्वर्तनायां व्याघाते जघन्यावतीस्थापनानिक्षे-पो सर्वस्तोकाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यौ, आवलिकासंख्येय-भागमात्रत्वात् । ततोऽप्यवर्तनायां जघन्यो निक्षेपोऽसंख्येयगुणः, तस्य समयाधिकावलिकात्रिभागमात्रत्वात् । ततोऽप्यवर्तनायां जघन्यातिस्थापना द्विगुणा त्रिसमयोऽनं । अत्र भावना प्रागेव कृता । ततोऽप्यपवर्तनायामेव व्याघातं विना उक्तं अतिस्थापना वि-शेषाधिका, तस्याः परिपूर्णावलिकाप्रमाणत्वात् । तत उद्वर्तना-यामुक्तं अतिस्थापना संख्येयगुणा, तस्या उक्तमाध्यापत्वात् । ततोऽप्यवर्तनायां व्याघाते उक्तं अतिस्थापना असंख्येयगुणा, तस्या उक्तमायस्थितिप्रमाणत्वात् । तत उद्वर्तनायां उक्तो निक्षेपो विशेषाधिका; ततोऽप्यपवर्तनायामुक्तो निक्षेपो विशेषा-धिका; ततोऽपि सर्वा स्थितिर्विशेषाधिका । क० प्र० पं० सं० ।

संप्रत्यनुभागापवर्तनामतिदेशेनाह-

..... एवं ओवट्टणाई उ ॥ १२१ ॥

एवमुद्वर्तनाप्रकारेणापवर्तनाऽप्यनुभागविषया वक्तव्या, केव-लमादित आरभ्य स्थित्यपवर्तनावत् । तद्यथा-प्रथमं स्पष्टं नापवर्तते, नापि द्वितीयं, नापि तृतीयं, एवं तावद्वक्तव्यं याव-दावलिकामात्रस्थितिगतानि स्पर्ककानि भवन्ति । तेन्य उप-रितनानि तु स्पर्ककान्यपवर्तन्ते । तत्र यदा उदयाधिकाया उपरि समयमात्रस्थितिगतानि स्पर्ककानि अपवर्तयति तदा समयोऽनावलिकात्रिभागद्वयगतानि स्पर्ककानि अतिक्रम्याधस्तनेषु आवलिकासत्कसमयाधिकत्रिभागगतेषु स्पर्केषु निक्षिप्यते । यदा तद्व्यावलिकाया उपरि न द्वितीयसमयमात्रस्थितिगतानि स्पर्ककान्यपवर्तयति, तदा प्रागुक्ता अतिस्थापना समयो-नावलिकात्रिभागद्वयप्रमाणा समयमात्रस्थितिगतैः स्पर्धकैर-धिकाऽवगन्तव्या । निक्षेपस्तु तावन्मात्र एव, एवं समय-वृद्ध्या अनिस्थापना तावद्विमुपनंतव्या यावदावलिका प-रिपूर्णा भवति, ततः परमतिस्थापना सर्वत्रापि तावन्मात्रैव । नि-क्षेपस्तु वर्यते, एवं निर्व्याघाते सति उच्यते । व्याघाते पुनरनुभा-गकर्मकं समयमात्रस्थितिगतस्पर्ककान्यनमतिस्थापना द्रष्टव्या । कर्मकमानं समयमात्रन्यूनत्वं च यथा प्राक् स्थित्यपवर्तनायामु-क्तं तथाऽत्रापि द्रष्टव्यम् । अत्रापवर्तनमुच्यते-सर्वस्तोका ज-घन्यनिक्षेपः, ततो जघन्यातिस्थापना अनन्तगुणा; ततो व्याघाते अतिस्थापना अनन्तगुणा, तत उक्तमनुभागाकण्डकं विशेषा-धिका, तस्य एकसमयगतैः स्पर्धकैरातिस्थापनातोऽधिकत्वा-त् । तत उक्तो निक्षेपो विशेषाधिका, ततोऽपि सर्वोऽनुभागो विशेषाधिका । क० प्र० पं० सं० ।

अववट्टणासंकम-अपवर्तनासंकम-पुं० । प्रभूतस्य सतो रस-स्थ स्तोकीकरणे, पं० सं० । अपवर्तनासंकमस्तु बन्धेऽबन्धे वा प्रवर्तते । “सम्बन्धाऽववट्टणा विहरसाणं” इति वह्यमाणव-चनात् । पं० सं० ५ द्वार ।

अववयमाण-अवपतत्-त्रि० । मृषावाहमकुर्वति, आत्रा० १ भु० ५ अ० २ उ० ।

अववरोविता-अववरोपयिता-त्त्री० । अत्राशकतायाम्, “जि-भामयाओ सोकसाओ अववरोवेता भवह” । स्था० ६ ठा० । अववाय-अपवाद-पुं० । परद्रव्याभिधाने, प्रश्न० १ सम्ब० द्वार । द्वितीयपदाश्रयणे, दर्श० ध० । विशेषोक्तविधौ, यथा-“पु-दवाहसु आसेवा, उप्पन्ने कारणमि जयणाए । मिगरहियस्स त्रियस्सा, अववाओ होइ नायवो” ॥१॥ दर्श० ध० । पञ्चा० प्रति० नि० चू० । उत्सर्गस्य प्रतिपत्ते, इ० १ उ० । (विशेषवक्तव्य-ता ‘सुप्त’ शब्दे वीक्ष्या) तथाविधद्रव्यक्षेत्रकालभावापत्सु च निपतितस्य गत्यन्तराभावे पञ्चकादियतनयाऽनेकलीयादिग्रहणे, स्या० । अनुज्ञायाम्, नि० चू० १ उ० । निश्चयकथायाम्, नि० चू० ५ उ० ॥

अववायकारि(ण्)-अवपातकारिन्-पुं० । आकाकारिणि, पं० सं० १ द्वार ।

अववायपुत्त-अपवादसूत्र-न० । अपवादिकार्थप्ररूपके सूत्र-भेदे, इ० १ उ० । (‘सुप्त’ शब्दे विवृतिरस्य द्रष्टव्या)

अवविह-अवविध-त्रि० । स्थानमस्थाने आज्ञाविको-(गोशाह-कमतो)-पासके, भ० ८ श० ५ उ० ।

अवशल-अवसर-पुं० । मागध्याम “रसोर्लक्ष्यौ” ॥८॥१८८॥
इत्यनेन रूपनिष्पत्तिः । प्रस्तावे, “णं अवशलोपसप्पण्या ला-
घ्याणो” । प्रा० ४ पाद २०३ सूत्र ।

अवस-अवश-पुं० । कर्मपरवशे, उक्त० ६ अ० । परवशे, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० १ उ० । उक्त० । प्रश्न० ।

अवश्यम्-अव्य० । “अवश्यमो दे-मौ” । ८ । ४ । ४२७ । इत्य-
पञ्चशे स्वार्थे मः । निश्चये, अशक्यनिवारणे च । “अवस न सु-
अहि सुअच्छिअहि” । प्रा० ४ पाद ।

अवसनुण-अपशकुन-न० । अयुजसूचके निमित्तभेदे, वृ० ।

तानि च—

मल्लिणकुचेले अञ्जं-गियद्वए साणखुज्जवमये य ।

एए तु अप्पसत्था, इवन्ति स्विताउ णितस्स ॥

मल्लिनः शरीरेण वल्लैर्वा मल्लीमसः; कुचेलो जीर्णादिवस्त्रपरि-
धानः; अम्पङ्गितः स्नेहाभ्यक्तशरीरः, अत्र वामपाश्वरक्षिणपा-
श्वैर्गामी, कुञ्जो धरुशरीरः । धमभो वामनः । एते मल्लिनाद-
योऽप्रशस्ता नवान्ते देवाभिर्गच्छतः ॥

तथा—

रत्तपमचरगतावस-रोगियविगल्ला य आउए विज्जा ।

कासायवत्थलङ्-स्रिया य जत्तं न साहंति ॥

रक्तपदाः सौगताः, चरकाः काणादाः, धाटीवाहका वा; तापसा
सरजस्काः; रोगिणः कुष्ठादिरोगाक्रान्ताः, विकलाः पाणिपादाद्य-
व्यव्यङ्गिताः, आतुरा विविधदुःखोपहृताः, वैद्याः प्रसिकाः,
काषायवत्थाः कषायवत्परिधानाः, उद्धूलिता जस्मोद्धूति-
गाम्नाः धूलीधूसरा वा । एते हेत्राभिर्गच्छन्ति ईष्टाः सन्तो यात्रा
गमनं, तत्प्रवर्तकं कार्यमप्युपचारात् यात्रा, तां न साधयन्ति ।
उक्ता अपशकुनाः । वृ० १ उ० ।

अवसक्कण-अवप्पक्कण-न० । साध्वर्थायावसर्पणे, पञ्चा० १३
विव० । आचा० । पश्चाद्गमने, प्रव० २ द्वार ।

अवसकि (ण)-अवप्पकिन्-त्रि० । अवसर्पणशीले, सूत्र० २
श्रु० ६ अ० १ उ० । दूरगमनशीले, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ॥

अवसज्ज-गम्-धा० । “गमेरर्ह-अरच्छाणुवज्जावसज्जसोकुं”
। ८ । ४ । १६२ । इत्यादिना गमेरवसज्जाऽऽदेशः । अवसज्ज-
गच्छति । प्रा० ४ पाद ॥

अवसप्पि [ण] अवसर्पिन्-त्रि० । परिहारिणि, सूत्र० १ श्रु० २
अ० २ उ० ॥

अवसय-अपसद्-त्रि० । तुच्छे, स्या० ४ उ० ४ उ० ॥

अवसर-अवसर-पुं० । प्रस्तावे, विज्ञाने च । दश० १ अ० ।
“अहुणाऽवसरो णिसीहचूलाए” । नि० चू० १ उ० ।

अवसरण-अवसरण-न० । समवसरणे, प्रव० ६२ द्वार । भ० ।

अवसवस-अपस्ववश-त्रि० । अपगतात्मतत्त्वे, आ० १६ अ० ।

अवसह-अवसथ-पुं० । गृहे, उक्त० ३२ अ० ॥

प्रवसावण-अवभावण-न० । काञ्जिके, “अवसावणं लाटायं
कञ्जिं भक्ष” चि । इह लाटदेशेऽवभावणकं काञ्जिकं म-
गयते । वृ० १ उ० ।

२०१

अवसिचन्त-अपसिचान्त-पुं० । सिक्कान्तादपक्रान्ते, “संसार-
कारणाद् घोरा-दपसिचान्तदेशनात्” । स्या० १० उ० ॥

अवसे-अवडयम्-अव्य० । “अवडयमो दे-डौ” । ८ । ४ । ४२७ ।
इत्यपञ्चशेऽवडयमः स्वार्थे ‘मे’ प्रत्ययः । “अवसे सुकहि पणहं”
प्रा० ४ पाद ॥

अवसेस-अवडोष-पुं० । अवशिष्टे, स्या० ७ उ० । आनु० । तद्-
तिरिक्ते, उपा० १ अ० ॥

अवसेह-गम्-धा० । “गमेरर्ह-अरच्छाणुवज्जा” । ८ । ४ । १६१
इति सूत्रेण गमेरवसेहादेशः । अवसेह-गच्छति । प्रा० ४ पाद ॥

अवसेह-नम्-धा० । अदर्शने, “नरोर्णिरिणास-णिवहावसे-
ह” । ८ । ४ । १७८ । इत्यादिसूत्रेणावसेहादेशः । अवसेह-
नश्यति । प्रा० ४ पाद ।

अवसोग-अपसोक-पुं० । वीतशोके, जम्बूद्वीपापेक्षया ह्यवश-
द्वीपाधिपतौ देवे, द्वीप० ।

अवस्स-अवश्य-त्रि० । अवश्यं पार्थिवोऽवश्यशब्दोऽकारा-
न्तोऽव्यसित । आ० म० द्वि० । प्रश्न० । नियते, आव० ४ उ० ।

अवस्सकम्म-अवश्यकर्मन्-न० । अवश्यक्रियायाश्च, आ०
चू० १ अ० ।

अवस्सकरणिज्ज-अवश्यकरणीय-न० । मुमुक्षुभिरवश्यं
क्रियते इति अवश्यं करणीयम् । विशेष० । अवश्यके,
मुमुक्षुर्निर्णयमानुष्ठेयत्वात्तस्य । अनु० । अवश्यकरणमिति
प्रश्ने प्रदर्श्यते—अन्वयत्वादवश्यकरणसंज्ञायाः, भास्करव-
त्, अवश्यकरणीयत्वादवश्यकरणं कुर्वन्तीति । कथमिदमव-
श्यकरणं, कथमित्यमन्वयेति ? दर्श्यते—अर्थमनुगता या संज्ञा
साऽन्वर्था; अर्थमङ्गीकृत्य प्रवर्तते इत्यर्थः । कथमिदं? यथा-भा-
स्करसंज्ञा अन्वर्था । कथमन्वर्था? ज्ञासं करोतीति ज्ञास्कर इति
यो भासनार्थः, तमङ्गीकृत्य प्रवर्तते इत्यन्वर्था । तथाऽवश्यकरण-
मिति इयं संज्ञा अन्वर्था । कथमिति चेत्? ब्रूमहे-अवश्यं क्रियत
इत्यवश्यकरणमिति योऽवश्यकरणार्थोऽवश्यकर्तव्यता तमङ्गी-
कृत्य प्रवर्तते यस्मात्तस्मात्सर्वैकेवलिभिः सिद्ध्यन्तिरवश्यक्रि-
यमाणत्वादवश्यकरणमित्यन्वर्थसंज्ञासिद्धिः । आ० चू० २ अ० ।

अवस्सकिरिया-अवश्यक्रिया-स्त्री० । पापकर्मनिषेधे, “अ-
वस्सकम्मं ति वा अवस्सकिरियं ति वा एगछा” । आ० चू०
१ अ० ।

अवह-कृप्-धा० । सामर्थ्ये, “कृपोऽवहो णिः” । ८ । ४ । १५१ ।
इति कृपेः ‘अवह’ इत्यादेशो ययन्तो भवति । अवहावेह-कल्पते ।
प्रा० ४ पाद ।

अवह-रच्-धा०-चुरा० । प्रतियक्षे, “रचेरुगहावह-वहविहाः”
। ८ । ४ । १५४ । इति रचेर्घातोः ‘अवह’ आदेशः । अवहह-रच-
यति । प्रा० ४ पाद ।

अवहह-अपहति-स्त्री० । विनाशे, विशेष० । आ० म० ।

अवहह-अपहृत्य-अव्य० । परिहृत्य, (औ०) परित्यज्य,
(सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । दर्श० । दर्श०) निरुप्येत्यर्थे,
आचा० २ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

अवहह-अवहृत्य-त्रि० । “प्रत्यादौ हः” । ८ । १ । २०६ । इति
तस्य मः । प्रा० १ पाद । परिहृते, नि० चू० १० उ० । आव० ।

“वालभां अवहाय० अवहमे विसुके भवइ” । निःशेषवालाप्रले-
पाधारात् । भ० ६ श० ७ उ० । नि० चू० । आव० । देशान्तरं
नीते, प्रव० १ द्वार ।

अवहस्तिय-अपहस्तित-त्रि० । निराकृते, न० ॥

अवहृदुसंजम-अपहृत्यसंयम-पुं० । अवधिनोचारादीनां परि-
ह्रापनतः क्रियमाणे, स० १७ सम० ।

अवहृन्-अवहनन-न० । उद्धृते, वृ० १ उ० ।

अवहृमाण-अप्रत-त्रि० । न प्रत अग्रतः । आरम्भाऽकरणेन पी-
यामकुर्वति, “एसंते अवहृमाणा उ” । दश० १ अ० ॥

अवहृ-गम्-धा० । “गमेरहृअच्छा०” ८ । ४ । १६२ । इत्यादिना
गमेरवहरादेशः । अवहृह-गच्छति । प्रा० ४ पाद ।

नक्ष-धा०-दिवा० । अवहृते, “नशेणिरिणास-णिवहावसेह-प-
डिस्सा-वसेहावहराः” । ८ । ४ । १७८ । इति नशेवहरादेशः ।
अवहरह-नश्यति । प्रा० ४ पाद ।

अप-हृ-धा० । चोरणे, स्था० ५ अ० १ उ० । स्वीकरणे, सूत्र०
१ अ० ६ अ० । प्रभ० । उपा० । भूते तु-‘अवहरिसु’ अपहृ-
तवान् । स्था० १० ठा० ।

अवहाय-अपहाय-अव्य० । त्यक्तव्यर्थे, भ० १५ श० १
उ० । सूत्र० ॥

अवहार-अपहार-पुं० । अपहरणमपहारः । आ० म० छि० ॥
गर्जदेवहिष्करणे, नि० चू० ।

वमणविरगादीहिं, अवन्तरपोगलाण अवहारो ।

तेल्लुवट्टणजलपु—फुट्टणमादिहिं वज्झाणं ॥

अवन्तराणं वसिष्ठसिवापित्तसिद्धिरादियाण वमणविरेखादी-
हि अवहारो बाहिरो सरीरातो पूयसोणियसिष्माणगलाणगम्भ-
मत्तादि तेल्लुवट्टणादिहिं वज्झं अवहरति । नि० चू० ७ उ० ।
चौथे, वल० ४ अ० । प्रश्न० । जलचरविशेषे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

अवहारवं-अवधारवत्-पुं० । अवधारणावति, स्था० १० ठा० ।

अवहि-अवधि-पुं० । अवशब्दोऽधःशब्दार्थः । अव अधो वि-
स्तृतं वस्तु धीयते परिच्छिद्यतेऽनेनेत्यवधिः । यद्वा-अवधिम-
यीदा रूपिष्वेव वस्तुषु छव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरूपतया,
तदुपलक्षितं ज्ञानमप्यवधिः । प्रत्यक्ज्ञानभेदे, प्रज्ञा० २८ पद ।
(‘ओहि’ शब्दे तृतीयभागे १४० पृष्ठे व्याख्यास्यते)

अवहेम-मुच्-धा० । मोचने, “मुचेश्लङ्कावहेड-मेल्लोस्सिक-रे
अव-णिलुब्ध-यंसाडाः” । ८ । ४ । ६१ । इति मुञ्जेतरवहेडदे-
शः । ‘अवहेड’-मुञ्जति । प्रा० ४ पाद ।

अवहेमिय-अवाधःकृत-अवकोटित-त्रि० । प्राकृतत्वात्तथा-
रूपम् । अवस्तादाभोडिते, ‘अवहेमियपट्टिस्तत्तमंगे’ । उक्त०
१२ अ० ।

अवहोलेन-अवदोक्षयत्-त्रि० । दोषायमाने, ज्ञा० ८ अ० ।

अवाइअसंगया-अवाचसङ्गता-स्त्री० । जहादिनाऽप्रतिरुद्धता-
याम, ज्ञा० ।

“समानस्य जयाहामो-दानस्यावाचसङ्गता” । उदानस्य

कृकाटिकादेशादाशिरोवृत्तेर्जयादितरेषां वायूनां निरोधाद्-
ध्वनित्वसिद्धेरवधेना जहादिनाऽसंगताऽप्रतिरुद्धता । जि-
तोदानो हि योगी जले महानद्यादौ महति वा कर्दमे तीक्ष्णेषु
वा कण्टकेषु न सजति, किन्तु लघुत्वात्तुलपिण्डवज्जलादाव-
निमज्जनुपरि तेन गच्छतीत्यर्थः । तदुक्तं-“उदानजयाज्जलप-
कृकाटिकादिष्वसङ्ग उत्क्रान्तिश्च” । ज्ञा० १६ ज्ञा० ।

अवाइण-अवातीन-त्रि० । वातीनानि वातोपहतानि, न वाती-
नानि अवातीनानि । वातेनापतितेषु, रा० । जी० । ज्ञा० ।

अवाजुह-अमाजुन-त्रि० । प्रावरणरहिते, दश० ३ अ० । प्राव-
रणाभावे, न० । ज० २ श० १ उ० ।

अवागिद्ध-अवागिमिन्-त्रि० । अवाचास्ते, व्य० ७ उ० ।

अवामणिउज्ज-अवामनीय-न० । संसर्गजं गुणं दोषं वा संसर्गा-
न्तरेणाऽवमति छव्ये, स्था० १० ठा० ।

अवाय-अपा(वा)य-पुं० । अप-इ-अच् । रागादिजनितेषु प्राणिना-
मैहिकामुष्मिकेष्वनर्थेषु, स्था० १ अ० १ उ० । अपायोऽनर्थः ; स यत्र
द्रव्यादिषु अभिधीयते, यथा-एतेषु द्रव्यादिविशेषेषु अस्त्यपायः,
विवक्षितद्रव्यादिविशेषेष्विव, हेयता चाऽस्य यत्राभिधीयते तदा-
हरणमपाय इति । उदाहरणभेदे, स्था० ४ ठा० ३ उ० । विना-
शे, ध० १ अधि० । विच्छेदे, न० । तत्रापायश्चतुःप्रकारः । तद्य-
था-छव्यापायः, क्लेशपायः, कालापायः, भावापायश्चेति ।
तत्र छव्यादपायो छव्यापायः । अपायोऽनिष्टप्राप्तिः । छव्य-
मेव वाऽपायो छव्यापायः, अपायहेतुत्वादित्यर्थः । एवं क्लेशा-
दिष्वपि भावनीयम् ।

साम्प्रतं द्रव्य पायप्रतिपादनायाऽऽह—

दन्वावाए दोन्ने उ, वाणियगा जायरो धणनिमित्तं ।

वहपरिणएकमेकं, दहम्मि मच्छेण निव्वेओ ॥ ५५ ॥

द्रव्यापाये उदाहरणम्-द्वौ तु (तुशब्दाद्व्यानि च) वाणिजौ त्रा-
तरी धननिमित्तं धनार्थं, वहपरिणतौ एकैकप्रत्योन्यं दूदे मस्ये-
न निर्वेद इति गाथाऽङ्गार्थः । प्राचार्थस्तु कथानकादवसेयः ।
तच्चेदम्-“एगम्मि संनिवेसे दो भायरो दुरिद्व्याया; तेहिं सोरठं
गंतूण साहस्सिओ णउलओ रुवगाणं विठविओ । ते अ सयं
गामं संपरिधया, इंता तं णउल्लयं वारणणं वहंति । जया एगस्स
हल्ले तदा इयरो चित्तेइ-‘मारेमि णवरमेण रुवगां ममं हंतु’ ।
एवं बीओ चित्तेइ-‘जहाऽइं एअं मारेमि’ । ते परोप्परं वहप-
रिणया अज्जवस्संति । तओ जाहे सग्गामसमीधं एत्ता, तत्थनई-
तडे जिठेअरस्स पुणरावत्ती जाया । ‘धिरत्थु ममं, जेण मएद-
व्वस्स कए भाउविणासो चित्तिओ’ । एक्खो य इयरेण पुच्छिओ ।
कहिए जणइ-ममं पि एयारिस्सं चित्तं हंतु । ताडे एयस्स दोसे-
णं अम्हेहिं एयं चित्तिं ति काउं तेहिं सो नउल्लओ दहे वूढो ।
ते य घरं गया । सो अ णउल्लओ तत्थ पमंतो मच्छेणणं गिलिओ ।
सो अ मच्छो मेणणं मारिओ, वीहीए ओयारिओ । तेस्सि च
भाउमाणं ममिणीं मायाए वीहिं पछविगा, जहा-मच्छे आणेह ।
जे जाउगाणं सिउं ति । ताए अस्समावत्तीए सो चेव मच्छओ
आणीओ । जेमीए फालितीए णउल्लओ दिट्ठो । चेडीए चित्तिं-
एस्स एउल्लओ ममं चेव भविस्संति उच्छेणे कओ । ठाविअतो
यथेरीए दिट्ठो, णओ अं । तीए भणियं-किमेयं तुमे उच्छेणे कयं ?
साऽवि लोहं गया ए साहइ । ताओ दो वि परोप्परं पहरंतो । सा

धेरी ताए चेडीए तारिले मम्मपणसे आइया, जेण तक्खणमेव जीवियाओ वधरोविया । तेदि तु दारपहिं सो कन्नहवइयो पाओ । स एउलओ दिट्ठो । धेरी गाढपहारा पाणविमुक्का णि-स्सहुं धरिणिअहे पाडिया दिट्ठा । चित्थियं च णोहि—इमो सो अवायवदलो अत्थो अणत्थो सि । एवं दवं अवायहेव सि । लौकिका अप्पाहुः—

“अर्थानामर्जने दुःख-मर्जितानां च रक्षणे ।

आये दुःखं व्यये दुःखं, धिग् दुःखं दुःखवर्द्धनम् ॥ १ ॥

अपायबहुलं पापं, ये परित्यज्य संसृताः ।

तपोवनं महासत्त्वा-स्ते धन्यास्ते मनस्विनः ” ॥ २ ॥ इत्यादि ।

एतावत्प्रकृतोपयोगि । “तत्रो तेसिं तमवायं पिच्छिऊण णिवे-ओ जाओ । तत्रो ते दारियं कस्सइ दाऊण निविअकामभोआ पवइय सि” गाथार्थः ।

इदानीं क्षेत्राद्यपायप्रतिपादनायाऽऽह—

खेत्तमि अक्कमाणं, दसारवगस्स होइ अवरेणं ।

दीवायणो अ काले, जावे मंडुक्कियाखवओ ॥५६॥

तत्र क्षेत्र इति द्वापरमर्शः । तत्र क्षेत्रादपायः, क्षेत्रमेव वा, तत्कारणत्वादिति । तत्रोदाहरणम्—अपक्रमणमपसर्पणं द्वापरवर्ग-स्य द्वापरसमुदायस्य भवति । अपरेणाऽपरत इत्यर्थः । जावार्थः कथानकादवसेयः । तच्च वक्ष्यामः । द्वैपायनअ काले । द्वैपायन श्रुतिः । काल इत्यत्रापि कालादपायः, काल एव वा, तत्कारण-त्वादिति । अत्राऽपि जावार्थः कथानकगम्य एव । तच्च वक्ष्यामः । भावे मण्डुक्किकाकूपक इति । अत्रापि भावादपायो भावापायः, स-एव वा, तत्कारणत्वादिति । अत्रापि च भावार्थः कथानकादवसे-यः । तच्च वक्ष्याम इति गाथार्थः । जावार्थ उच्यते—“खिस्ता-पाओदाहरणं—दसारा इरिवंसरायाणो । एत्थ महई कदा—जहा हरिवंसे उवओगियं चेव जणइ—कंसमि विणिवाइए सावायं खेत्तमेयं ति काऊण जरासंधरायभएण दसारवगो महुआओ अ-वक्कमिऊण बारवइं गओ सि ” । प्रकृतयोजनं पुनर्नयुक्तिकार एव करिष्यति किमकारण एव नः प्रयासेन ? “कालावाए उदाहर-णं पुण-कएहपुच्छिऊण भगवयाऽरिदुणेमिणा वागरियं-वारसाहिं संवच्छुरेहिं दीवायणाओ बारवइंनयरीधिणासो । उज्जोत-रायणगरीए परंपरएण सुणिऊण दीवायणपरिधवायओ मा ण-गरि विणासेहामि सि कालावाधिममओ गमेमि सि उत्तरावहं गओ । समं कालमाखमयाणिऊण य बारसमे चेव संवच्छुरे आगओ । कुमारेहिं खलीकओ कयाणियाणो कोवो उववओ । त-ओ य णगरीए अवाओ जाओ सि, णऽसहा जिणजसिंथं ति” ।

“भावावाए उदाहरणं खमओ-एगो खमओ चेल्लएण समं भि-क्खावरियं गओ । तेण तत्थ मंडुक्कलिया मारिता । चेल्-एण जणियं—मंडुक्कलिया तए मारिया । खमओ जणति—रे दुछ ! सेह विरमइया चेव एसा । ते गओ । पच्छा रसि आवस्सए आ-लोइत्ताण खमणेण सा मंडुक्कलिया माहोइया । ताहे चेल्एण भणियं—खमगा ! तं मंडुक्कलियं आलोएहि । खमओ रुठो तस्स चेल्लयस्स खेलमद्वयं धेत्तणं उछाइओ आसियालए खंमे आवडिओ वेगेण । इतो मओ य जोइसिएसु उववओ । तओ चइत्ता दिट्ठीविसाणं कुले दिट्ठीविसो सण्णे जाओ । तत्थ पगे-ण परिहिंडंतेण नगरे रायपुत्तो सण्णेण खइओ । आहितुंड-एण विज्जाओ सव्वे सण्णा आवाडिआ मंडवे पवेसिआ भ-णिया—अमे सव्वे गच्छंतु, जेण पुण रायपुत्तो खइओ सो अ-त्थउ । सव्वे गता । एगो त्रिओ । सो भणिओ—अहवा विसं आ-

वियह, अइवा एत्थ भग्गिस्मि णिवडाहि । सो अ अगंधणो । स-प्पाणं किल दो आईओ-गंधणा, अगंधणा य । ते अगंधणा माणि-णो । ताहे सो अग्गिस्मि पविट्ठो, ण य तेण तं वंतयं पच्चाविइयं । रायपुत्तो वि मओ । पच्छा रग्गा रुठेण घोसावियं-रज्जे जो मम सण्णसीसं आणेइ तस्साहं दीणारं देमि । पच्छा लोओ दीणार-लोणेण सण्णे मारेउं आदत्तो । तं च कुलं, जत्थ सो खमओ चण्णो, तं जाइस्सं रसि हिंडइ, दिवसओ न हिंडइ, मा जीवे दहेहामि सि काउं । अण्णया आहिडिगेहिं सण्णे मग्गंतेहिं रसिच-रेण परिमलेण तस्स खमगसण्णस्स विव्रं दिट्ठं ति । दारेसे त्रिओ ओसहिओ आवाहेइ । सो चित्तेइ—दिट्ठो मे कोवस्स विवाओ । तो जइ अहं अग्निमुहो णिग्गच्छामि तो दहिहामि, ताहे पुच्छेण आदत्तो णिप्फिडिं जसियं णिप्फेमेइ तावइयमेव आहि-मिओ विदेति, जाव सीसं डिं । मओ य सो सण्णो देवया-परिग्गहिओ । देवयाए रग्गो सुमिणए दरिसणं दिं । जहा-मा सण्णे मारेइ, पुत्तो ते नागकुलाओ उव्वट्ठिऊण भविस्सइ; तस्स दारयस्स नागदत्तनामं करेज्जाहि । सो य खमगसण्णो मरित्ता तेण पाणपरिक्खाएण तस्सेव रग्गो पुत्तो जाओ, जाए दारएणामं कयं णागदत्तो । खुइलओ चेव सो पवइओ । सो अ किर तेण तिरियाणुभावेण अतीव बुढासुओ दोसोणवेलाए चेव आदवेइ जुंजिउं जाव सुरत्थमणवेइ ववसंतो धम्मसाहिओ य । तमि अ गच्छे चत्तारि खमगा तं चाउम्मासिओ तेमासिओ दोमासिओ एगमासिओ सि । रसि च देवया वंदिउं आगया । चाउम्मासिओ पढमठिओ । तस्स पुरओ तेमासिओ । तस्स पुर-ओ दोमासिओ । तस्स पुरओ एगमासिओ । ताण य पुरओ खुइ-ओ । सव्वे खमगे अतिक्रमिन्ता ताए देवयाए खुइओ वंदिओ, ए-च्छा ते खमगा रुठो निग्गच्छंति य गहिया चाउम्मासिअख-मण पोसे भणिया य अणेण-कडपूयणि ! अम्हे तवस्सिणो ण वंदसि, एयं कूरभायणं वंदसि सि । सा देवया जणइ—अहं भा-यखमयं वंदामि, ण पूयासकारपरे माणिणो अ वंदामि । पच्छा ते चेल्ल्यं तेण अमरिसं वहंति । देवया चित्तेइ—मा एते चेल्ल्यं खरि-टेहिं ति, तो सखिहिया चेव अत्थामि, ताऽहं पडिघोहेहामि । वि-तियदिवसे अ चेल्लओ संदिस्सावेळण गओ । दोसोणस्स पडि-आगओ आलोइत्ता चाउम्मासियखमगं णिमंतेइ । तेण पडिग्गहं से खेइं णिच्छुइं । चेल्लओ भणइ—मिच्छा मे दुक्कइं, जं तुम्हे मए खेलमल्लओ ण पणामिओ, तं तेण उप्पराओ चेव फेमिन्ता खल्लम-ल्लए छुइं । एवं जाव तिमसिणं जाव एगमासिणं विच्छुइं । तं तेण तदा चेव फेमियं अकुयाणिसाल्लवणे गिएहामि सि काउं खमएण चेल्लओ बाहं गहिओ । तं तेण तस्स चेल्लगस्स अदीण-मणसस्स विसुद्धपरिणामस्स वेस्साहिं विसुज्जमाणीहिं तदाऽऽ-वरणिजाणं कम्माखं खएण केवलनाणं समुप्पन्नं । ताहे सा देव-ता भणति—किह तुम्हे वंदियव्वा ? जेणेवं कोहाभिभूया अत्थ-इ । ताहे ते खमगा संवेगमावणा मिच्छा मे दुक्कं ति, अहो ! बालो उवसंतचित्तो अम्हेहिं पावकम्मंदि आस्ताइओ । एवं तेसिं पि सुहज्जवसाणेणं केवलनाणं समुप्पन्नं । एवं पसंगओ कदियं कहाणयं । उवणओ पुण—कोहादिगाओ अणसत्थभा-वाओ दुग्गए अवाओ सि” ॥

परलोकचित्तायां प्रकृतोपयोगितां दर्शयन्नाह—

सिक्खगअसिक्खगाणं, संवेगधिरट्ठयाएँ दोएहं पि ।

दव्वाइया एवं, दंसिज्जेते अवायाओ ॥ ५७ ॥

शिक्षकाशिक्षकयोः अभिनवप्रवृत्तित्तिरप्रवृत्तितयोः, अभिनव-
प्रवृत्तित्तिरप्रवृत्तितयोः, संवेगस्थैर्याथ द्वयोरपि कृत्वाऽपि, एवमुक्तेन
प्रकारेण, वक्ष्यमाणेन वा दर्शयन्ते अपाया इति । तत्र संवेगो
मोक्षसुखाभिज्ञायाः, स्थैर्यं पुनरन्युपगतापरित्यागः । तत्र कथं
तु नाम दुःखनिवन्धनद्रव्याद्यवगमात्तयोः संवेगस्थैर्ये स्यातां,
कृत्वादिषु वा प्रतिबन्ध इति गाथायः । तथा चाऽऽह-
द्वयं कारणमहिमं, विगिचिन्नवमसिवाइलेत्तं च ।

बारसहि एस काहो, कोहाइविवेगभानमि ॥५८॥

इहोत्सर्गतो मुमुक्षुणा कृत्यमेव अधिकं वक्ष्यमाणादि, अन्यथा कन-
कादि, न ग्राह्यम् । शिक्षकाहिसंदष्टाविकारणगृहीतमपि तत्परिस-
माप्तौ परित्याज्यम् । अत एवाह-द्रव्यं कारणगृहीतं विकिञ्चित्तव्यं
परित्याज्यम्, अनेकैहिकामुष्मिकापायहेतुत्वात् । दुरन्ताग्रहाद्य-
पायहेतुत्वात्; दुरन्ताग्रहाद्यपायहेतुता च मध्यस्थैः स्वधिया भाव-
नीयेति । एवमशिवदिक्षेत्रं च, परित्याज्यमिति वर्तते । अशिया-
दिप्रधानं क्षेत्रमशिवदिक्षेत्रम् । आदिशब्दास्तु-ऊनोदरता-राजद्वि-
ष्टादिपरिग्रहः । परित्याज्यं चेदम्, अनेकैहिकामुष्मिकापायसंज्ञा-
दिति । तथा-द्वादशभिर्वैरैरुत्पत्कालः, परित्याज्य इति वर्तते ।
तत एवापायसंज्ञादिति भावना । एतदुक्तं भवति-अशिवदि-
दृष्ट एव्यत्कालो द्वादशभिर्वैरैरुत्पत्काल इति । उक्तं
च-"संवत्सरवारसप-ण होहि असि वंति ते तन्नो णिति । सु-
त्तत्थं कुवंता, अतिसयमादीहि नाऊण" ॥१॥ इत्यादि । तथा-को-
धादिविवेकाभाव इति । क्रोधादयोऽप्रशस्ता ज्ञावाः, तेषां वि-
वेकः नरकपातनाशपायहेतुत्वात्परित्यागः । भाव इति ज्ञावापाये
कार्यं इत्ययं गाथायः । एवं तावद्वस्तुसञ्चरणकरणानुयोगमधि-
कृत्यापायः प्रदर्शितः । दशा० १ अ० । (कृत्यानुयोगसंबन्धपा-
यस्तु 'आता' शब्दे द्वितीयभागे १८८ पृष्ठे समुक्तः)

अवग्रहीतस्य ईदितस्य चार्थस्य निर्णयरूपे अभ्यवसाये-शाङ्क-
एवायं शाङ्क एवायमित्यादिरूपे अवधारणात्मके मतिज्ञेदरूपे
प्रत्यये, आ० म० प्र० । प्रकान्तार्थविशेषनिश्चये, स्या० ४ डा०
४ उ० । व्य० । रा० । दशा० । म० । ईदितस्यैव वस्तुनः स्थाणु-
रेवायमित्यादिनिश्चयात्मके बोधविशेषे, प्रव० २१६ द्वार । न० ।
सम्म० । विशे० ।

ईदितविशेषनिर्णयोऽवायः ॥ ए ॥

ईदितस्य ईदृया विषयीकृतस्य विशेषस्य कर्णाटसाटदेर्नि-
र्णयो थायात्मेनत्वधारणमवाय इति । रत्ना० २ परि० ।

अथ मतिज्ञानतृतीयमेदस्यापायस्य स्वरूपमाह-

महुराऽगुणत्तणओ, संखस्सेवेति जं न संगस्स ।

विष्ठाणं सोऽवाओ, अणुममवरुगेजावाओ ॥५८०॥

मधुरस्निग्धादिगुणत्वात् शास्त्रस्यैवायं शब्दो न शृङ्गस्येत्यादि
यद् विशेषविज्ञानं सोऽवायो निश्चयज्ञानरूपः । कुतः?, इत्याह-पु-
रोवर्त्येधर्मणामनुगमज्ञावात्-अस्तित्वनिश्चयसंज्ञावात् । तत्राऽ-
विद्यमानार्थधर्मणां तु व्यतिरेकाज्ञावात्नास्तित्वनिश्चयसंज्ञावात् ।
अयं च व्यवहारार्थवद्ग्रहणान्तरभावी अवाय उक्तः । निश्चया-
द्वयप्रवृत्तान्तरभावी तु स्वयमपि दृष्टव्यः । तद् यथा-भोतुर्माह-
त्वादिगुणतः शब्द एवायं, न रूपादिरिति ईहापायविषयाश्च
विप्रतिपत्तयः प्रागपि निराकृता इति नेहोक्ताः । इति गाथायः
॥२८०॥ विशे० । "व्यवसायमि अवाओ," न० । विशिष्टोऽवसायो
व्यवसायः निर्णयो निश्चयोऽवगम इत्यनर्थान्तरम् । तं व्यव-
सायम्, अर्थानामिति वर्तते, अवायं भुवत इति संसर्गः । एत-

दुक्तं जयति-शाङ्क एवाऽयं शाङ्क एवायमित्याद्यवधारणात्मकः
प्रत्ययोऽवाय इति । व्यवसायमेवावायं भुवत इति । आ० म० प्र० ।
मेदास्तस्य-

से किं तं अवाए । अवाए ठव्विहे पाएणे । तं जहा-सो-
इंदियअवाए, चकिंसदियअवाए, पाणिंदियअवाए, जि-
न्मिंदियअवाए, फासिंदियअवाए, नोइंदियअवाए । तस्स
एं इमे एगट्टिया नाणायोसा नाणावज्जा पंच नामधिज्जा
जवंति । तं जहा-आउट्टणया पच्चाउट्टणया अवाए बुद्धी
विष्ठाणे । सेत्तं अवाए ।

'से किं तमित्यादि' । अत्र भोत्रेन्द्रियेणावायः भोत्रेन्द्रियावायः भोत्रे-
न्द्रियनिमित्तमर्थोवग्रहमधिहृत्य यः प्रवृत्तोऽवायः स भोत्रेन्द्रिया-
वाय इत्यर्थः । एवं शेषा अपि ज्ञावनीयाः । 'तस्स णमित्यादि' प्राग्वत् ।
अत्रापि सामान्यत एकार्थिकानि, विशेषचिन्तायां पुनर्नामायां नि ।
तत्र आवर्तते-ईहातो निवृत्त्याऽपायज्ञावप्रतिपत्त्यभिमुखो वर्तते येन
बोधपरिणामेन स आवर्तनः, तद्भाव आवर्तनता १ । तथा-आवर्तनं
प्रति ये गता अर्थविशेषेषु चरोत्तरेषु विवक्षिताऽपायप्रत्यासन्नतरा
बोधविशेषास्ते प्रत्यावर्तनाः, तद्भावः प्रत्यावर्तनता २ । तथा-अपा-
यो निश्चयः सर्वथा ईहाऽमावाहिनित्युत्तस्यावधारणाऽवधारित-
मर्थमवगच्छतो बोधविशेषः सोऽवाय इत्यर्थः ३ । ततस्तमेवावधा-
रितमर्थं क्षयोपशमविशेषात् स्थिरतया पुनः पुनः स्पष्टतरमव-
बुध्यमानस्य या बोधपरिणतिः सा बुद्धिः ४ । तथा-विशिष्टं ज्ञानं
विज्ञानं क्षयोपशमविशेषादेवावधारितार्थविषय एव तीव्रतरधा-
रणाहेतुर्बोधविशेषः । " सेत्तं अवाए " इति निगमनम् । न० ।

अवायमा-अग्याकृता-स्त्री० । गम्भीरशब्दार्थायाम्, अवभा-
विनार्थत्वात् अग्यकृतरयुक्तायां वा प्राप्तायाम्, ध० २ आधि० ।

अवायणिज्ज-अवाचनीय-पुं० । वाचनाया अयोग्ये, स्या० १

ठा० ४ उ० । "वस्तारि अवायणिज्जा पक्खत्ता । तं जहा-अविणीप, वि-
गइपाडियहे, अविउसवियपाहुमे, माई" । स्या० ४ गा० ३ उ० ।

अवायदसि (ण)-अपायदर्शिन-पुं० । अपायान् दुर्भिक्षदुर्बल-
त्वादिकान् ऐहिकाननर्थान् पश्यति । अथवा-दुर्लभबोधिकत्वा-
दिकान् सातिचारणान् तान् दर्शयतीत्येवंशीलोऽपायदर्शी । ध० २
अधि० । अपायाननर्थान् चित्तजज्ञाऽनिर्वाहादीन् दुर्भिक्षदुर्बल-
त्वादिकान् पश्यतीत्येवंशीलः । सम्यगालोचनार्थं च दुर्लभ-
बोधिकत्वादीनपायान् शिष्यस्य दर्शयतीति अपायदर्शीति । स्या०
८ गा० । इहलोकापायदर्शनशीले आलोचनाईजेदे, व्य० १
उ० । यः सम्यगालोचयति कुञ्चितं वा आलोचयति दत्तं वा
प्रायश्चित्तं सम्यगु न करोति, तस्य यदि त्वसम्यगालोचयिष्यति
प्रतिकुञ्चितं वा करिष्यसि दत्तं वा प्रायश्चित्तं न सम्यक् पूर-
यिष्यसि ततस्ते भूयान् मासिकान्तिको दण्डो जविष्यतीत्येव-
मिहलोकापायान्, तथा संसारे जन्ममरणादिकं त्वया प्रभूतम-
नुभवितव्यं, दुर्लभबोधिता च तवैवं जविष्यतीत्येवं पर-
लोकापायान् दर्शयति, सोऽपायदर्शीति भावः । व्य० १
उ० । " दुर्भिक्षदुर्बलार्ह, इहलोप जाखए अवाएओ ।
दंसेह य परलोए, दुद्धहवोदिस संसारे " ॥ १ ॥ स्या० ८
गा० । दर्श० । पञ्चा० ।

अवायविजय-अपायविज (ज) य-न० । अपायारागादि-
जनिताः प्राणिनामैहिकामुष्मिका अनर्थाः । (विधीयन्ते निर्णय-

स्ते पर्याप्तोऽप्यस्ते वा यस्मिंस्तदपायविजयम्) प्राकृतत्वेन विजयमिति । अपाया वा विजयन्ते अधिगमद्वारेण परिचिती-
क्रियन्ते यस्मिन्तिपायविजयम् ॥ स्था० ४ डा० २ उ० ।
ग० । सम्म० । रागद्वेषकथायाश्चादिक्रियासु प्रवर्तमानानामि-
दपरलोकोरपायानां ध्याने, ध० २ अधि० । दुष्टमनोवा-
कायस्यापारविशेषाणामपायः कथं नु मे न स्यादित्येवंभूते संक-
ल्पप्रबन्धे, दोषपरिवर्जनस्य कुशलप्रवृत्तित्वात् । सम्म० १ काण्ड ।
धर्मध्यानस्य प्रथमे भेदे, आव० ४ अ० । आ० चू० । (विस्तर-
तोऽस्य स्वर्गं ' धम्मज्झाण ' शब्दे वक्ष्यते)

अवायसत्तिमालिख-अपायशक्तिमाहिन्य-न० । नरकाद्यपाय-
शक्तिमलिनत्वे, डा० २२ डा० ।

अवायहेतुत्तदेमणा-अपायहेतुत्वदेशना-स्त्री० । असहाचारा-
नर्थमूलतादेशनायाम्, ध० । अपायहेतुत्वदेशनेति । अपायाना-
मनर्थानाम् इहलोकपरलोकोच्चराणां हेतुत्वं प्रस्तावादसदा-
चारस्य यो हेतुजावस्तस्य देशना विधेया । यथा-“ यच्च
प्रयान्ति पुरुषाः, स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम् । तत्र निमित्त-
मनार्यः, प्रमाद इति निश्चितमिदं मे ” ॥१॥ प्रमादश्चासदाचार
इति । ध० १ अधि० ।

अवायाण-अपादान-न० । अपादीयते वियुज्यते यस्मात्तद्वि-
युज्यमानावधिच्युतम्-अपादानम् । अनु० । दोऽवखण्डने । दानं
खण्डनम् । अपसृत्य आ मर्यादया दानं खण्डनं वियोजनं
यस्मात्तदपादानम् । विशेष० । आ० चू० । अपादीयते अपा-
यतो विश्लेषतः आ मर्यादया दीयते दोऽवखण्डने इति वच-
नात् खण्डयते मिथते, आदीयते वा गृह्यते यस्मात्तदपा-
दानम् । अवधिमाम्ने तत्र पञ्चमी भवति । यथा-अपनय गृ-
हाद् धान्यम्, इतो वा कुशुलाद् गृहाणेति ॥ स्था० ८ डा० ।

अवायाणुपे (वे) हा-अपायानुपेक्षा-स्त्री० । अपायानां प्रा-
प्तातिपाताद्याभ्युपारजन्यानर्थानामनुपेक्षाऽनुचिन्तनमपायानु-
पेक्षा । ग० १ अधि० । भ० । शुक्लध्यानाऽनुपेक्षाभेदे,
यथा-“कोहो य माणो य अणिमाहीया, माया य लोभो य
पवहुमाणा । चत्तारि एते कसिणा कसाया, सिंचिति मूढाई
पुणभवस्स” ॥१॥ इह गाथा-“आसवदारावाप, नह संसारो
मुहाणुभावं च । भवसंताणमनंतं, वत्थूणं विपरिणामं च” ॥१॥
इति । स्था० ४ डा० १ उ० ।

अवारिय-अवारित-त्रि० । अनिवारिते, अकृत्यं कुर्वति तत्प्र-
वर्तकेनानिषिद्धे, निरङ्कुशे, “अज्जा अवारियाओ, इत्थीरज्जं न ते
गच्छु” । ग० २ अधि० ।

अवतार्य-अव्य० । अथ उच्यतेत्यर्थे, इश० ५ अ० २ उ० ।

अवावकहा-अवापकथा-स्त्री० । शाकघृतादीन्येतावन्ति तस्यां
रसघत्यामुपयुज्यन्त इत्येवैकपायां कथायाम्, स्था० ४ डा० २ उ० ।

अवि-अपि-अस्य० । सम्भावने, उत्त० ३ अ० । स्था० ।
आच्चा० । सूत्र० । व्य० । नि० चू० । दश० । आ० म० द्वि० ।
पदार्थसंज्ञावने, नि० चू० ४ उ० । समुच्चये, भ० १ श० ३
उ० । अष्ट० । दर्श० । अवधारणायाम्, नि० चू० १ उ० ।
आच्चा० । वाक्योपन्यासे, आच्चा० १ भु० ६ अ० १ उ० । प्रेरणा-
याम्, निर्णयमधनहेतौ च । दर्श० । खल्वर्थे, व्य० १ उ० ।

अविअ-अपिच-अव्य० । समुच्चये, जं० ४ वत्त० ।

अविअखंत-अवीक्षमाण-त्रि० । पृष्ठतो निरूपयति, ध० ३ अधि० ।
अविड्य-अद्वितीय-त्रि० । द्वितीयरहिते, द्वितीयनिषे च । भ०
३ श० २ उ० ।

अविउट्टमाण-अविनुत्थमान-त्रि० । पीड्यमाने, सूत्र० २ भु० २ अ० ।

अविउत्पगमा-अव्युत्पकटा-स्त्री० । न विशेषतः उत्प्राबल्य-
तश्च प्रकटा अव्युत्पकटा । विशेषतोऽप्रकटायाम्, भ० ७ श०
१० उ० ।

अविद्वत्प्रकृता-स्त्री० । अविद्वद्भिरज्ञानद्भिः प्रकृता प्रस्तुता वा
अविद्वत्प्रकृता । भ० १८ श० ७ उ० । अविद्वत्प्रकृतायाम्, ज० १
श० १ उ० । “अम्ह इमा कदा अविउत्पगमा” । ज० १८ श० ७ उ० ।
“अविउत्पकडे सि” अपिशब्दः सम्भावनार्थः । उत्प्राबल्येन
प्रस्तुता प्रकटा वोत्प्रकृतोत्पकटा वा, अथवा अविद्वद्भिरज्ञान-
द्भिः प्रकृता प्रस्तुता वा अविद्वत्प्रकृता । ज० १८ श० ७ उ० ।

अविउसरणया-अव्युत्सर्जना-स्त्री० । अत्यागे, भ० १ श०
५ उ० ।

अविउस्समा-अव्युत्सर्ग-पुं० । अमुत्कलने, व्य० १ उ० ।

अविओग-अवियोग-पुं० । पुत्रमित्राद्यधिरहे, तं० ।

अविओसिय-अव्यवसित-त्रि० । अनुपशान्ते, भु० ४ उ० । अ-
नुपशान्ते द्वन्द्वे, “अविओसिए चासति पावकम्भी” सूत्र० १
भु० १३ अ० ।

अविओसियपाहुम-अव्यवसितप्राभृत-त्रि० । अव्यवसितमनु-
पशान्तं प्राभृतमिव प्राभृतं (नरकपालकौशलिक) तीव्रकोधस-
त्तणं यस्यासावव्यवसितप्राभृतः । भु० ४ उ० । अनुपशान्तको-
पे, स्था० ४ डा० ३ उ० । “अपे षि पारमाणे, अधराहे वयइ आ-
मियंतं च । बहुसो उदीरयंतो; अविओसियपाहुडो स ज्जुं”
॥ १ ॥ पारमाणे परमकोधसमुद्भातं व्रजतीति भावः । स्था०
३ डा० ४ उ० । (‘वायणा’ शब्देऽस्याऽवाचनीयत्वम्)

अविदमाण-अविन्दमान-त्रि० । अद्वभमाने, विपा० १ भु० २ अ० ।

अविकंप-अविकम्प-त्रि० । मनःशरीराभ्यामचलने, पञ्चा०
१८ विव० । निःस्पन्दे, पञ्चा० १२ विव० ॥

अविकंपमाण-अविकम्पमान-त्रि० । क्रोधकार्यस्य कम्पनस्या-
ऽकृतेरि, “विगिंच कोहं अविकंपमाणे” । क्रूराभ्यवसायः क्रो-
धस्तं त्यज, तस्य च कार्यं कम्पनं तत्प्रतिषेधं दर्शयत्यविकम्पनः ।
आच्चा० १ भु० ४ अ० ३ उ० ।

अविकत्थण-अविकत्थन-पुं० । नातिबहुभाषिणि, स्वल्पेऽपि
केनचिदपरादे पुनः पुनस्तद्वृत्तीर्तनेन रहिते गुणवत्सूरी, प्रव०
६४ द्वार । ग० । हितमितभाषिणि, आच्चा० १ भु० १ अ० १ उ० ।

अविकरण-अविकरण-न० । पूर्वगृहीतवस्तूनां यथास्थानम-
प्रक्षेपे, “संथारय आवाप, अविकरणं कसुय संपन्नइताप” । अवि-
करणं कृत्वा, अविकरणं नाम यत्सधुना करणं कृतं तृणानां प्र-
स्तरणं, कम्बिकानां बन्धनं, फलकस्य स्थापनं तदपनीय संपन्न-
जितुं विदुर्मुम् । भु० ३ उ० ।

अविकार-अविकार-त्रि० । गीतादिविकाररहिते, भु० १ उ०

अधिकारि (ण्)-अधिकारिन्-पुं० । अनुद्भूतवेदे, अकन्दर्प-
शोले च । वृ० ३ उ० ।

अविकोविषपरमत्थ-अविकोपितपरमार्थ-त्रि० । अविकोपित-
समयसद्भावे, पं० व० १ द्वार ।

अविगड्य-अविकृतक-त्रि० । निर्विकृतिके घृतादिविकृतित्या-
गिनि, सूत्र० २ भु० १ अ० ।

अविगमिय-अविकटित-त्रि० । अनालोचिते, व्य० १ उ० ।

अविगण-अविकल्प-पुं० । निश्चये, आ० म० द्वि० । निर्भेदे च ।
सम्भ० १ काण्ड ।

अविगय-अविगत-त्रि० । अग्रष्टे, पि० ।

अविगल-अविकल-त्रि० । परिपूर्णे, यो० १ विव० । पञ्चा० ।
अखण्डे, यो० ५ विव० ।

अविगलकुल-अविकलकुल-त्रि० । ऋषिपरिपूर्णकुले, ज० =
श० ३३ उ० ।

अविगिष्ट-अविकृष्ट-त्रि० । विकृष्टजिष्टे अविकृष्टतपःकर्मका-
रिणि-षष्ठान्ततपःकारिणि, पञ्चा० १२ विव० ।

अविगियवयण-अविकृतवचन-त्रि० । अनत्यन्तनिर्वाहितमुखे,
ग्रो० ।

अविगीय-अविगीत-पुं० । विशिष्टगीतार्थरहिते, व्य० ३ उ० ।
निर्धर्मेणि, व्य० १ उ० ।

अविगह-अविग्रह-पुं० । वक्त्ररहिते, औ० ।

अविगहगइसमावन्न-अविग्रहगतिसमापन्न-पुं० । वृत्तात्तिके-
ग्रोपपत्ते, भ० १४ श० ५ उ० । अविग्रहगतितिवेधाद् ऋजुग-
तिके अवस्थिते, भ० २४ श० ३ उ० ।

अविग्र-अविघ्न-न० । विघ्नाभावे, कल्प० ५ क० । औ० । नि-
ष्पत्युद्दे, वृ० १ उ० । दर्श० । कारण एवावृष्टसामर्थ्यादपाया-
जावे, द्वा० २३ द्वा० ।

अविघुट्ट-अविघुष्ट-न० । विक्रोशनमिव यद्विस्वरं न भवति
तद्विघुष्टम्, अनु० । विक्रोशन इवाविस्वरे, रा० । स्था० जी० ।

अविचित-अविचित्र-त्रि० । रोहिते, “अविचितो लोहितमि-
त्यर्थः । नि० चू० १६ उ० ।

अविच्युः-अविच्युति-स्त्री० । तदुपयोगाद्विच्यवनमविच्यु-
तिः । धारणनिदे, न० । आ० म० ।

अविच्छिन्न-अविच्छिन्न-त्रि० । बिच्छेदाननुबन्धे, स्था० ४
गा० १ उ० ।

अविजाण-अजानत-त्रि० । सुप्तप्रज्ञे, अपगतावधिबिबेके,
“जंसी गुहाय जयतेति उद्धे, अविजाणो उज्झ्वरुत्तपक्षी ।
सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० । प्रअ० ।

अविज्जमाणजाव-अविज्जमानजाव-पुं० । नास्तिजावे, “असं-
पज्जयंति वा मत्थिजावोति वा अविज्जमाणजावोति वा एग-
दा ” आ० चू० १ अ० ।

अविज्जा-अविज्ञा-स्त्री० । कर्मणि, “अन्धं तमः प्रविशन्ति येऽ-
विद्यामुपासते विद्या मृत्युं तांती विद्याऽमृतमश्नुते ” न० ।

अनधमनने, अग्रहणे, अतत्त्वग्रहणे च । सम्भ० २ काण्ड । अविद्या
वेदान्तिनां द्वेषः । द्वा० १६ द्वा० । वांगमालाप्रसिद्धे ज्ञेयभेदे, द्वा०
१५ द्वा० । “नित्यशुच्यात्मताख्यानि-रनित्याशुच्यनात्मसु । अ-
विद्या ” । अष्ट० १४ अष्ट० । अविद्योपप्लवादविद्यमानमपि द-
श्यते । यत् उक्तम्-“कामस्वप्नभयोन्मादै-रविद्योपप्लवास्तथा ।
पश्यत्यस्तममर्थं जनः केशेन्दुकादिवत् ” इति । विशेषः ।
अविद्यय-अविनय-पुं० । कुशाक्ष, उक्त० ३४ अ० । विशिष्टो न-
यो विनयः प्रतिपत्तिविशेषः, तत्प्रतिषेधोऽविनयः । अप्रतिपत्तिवि-
शेषे, स्था० ।

अविण्ण तिदिहे पन्नत्ते । तं जहा-देसच्चाई, शिरा-
हंवाण्या, पाणपेम्मदोसे ॥

(अन्येषां सर्वेषां शुद्धानां स्वस्वस्थाने व्याख्या) नवरमियमत्र
भाषना-आराध्यविषयमाराध्यसम्मतविषयं वा प्रेम, तथाऽऽ-
राध्यसम्मतविषयो द्वेष इत्येवं नियतावेतौ विनयः स्यात् । उक्तं
च-“सखि नतिस्तुतिवचनं, तदभिमतं प्रेम तद्विषयि द्वेषः ।
दानमुपकारकीर्तन-ममन्त्रमूलं वशीकरणम् ” ॥ १ ॥ इति
नानाप्रकारौ च तावदाराध्य तत्सम्मततरसङ्गविशेषानपेक्षत्वे-
नानियतविषयावविनय इति । स्था० ३ गा० ३ उ० ।

अविण्णासि (ण्)-अविनाशिन्-त्रि० । कृणापेक्षयाऽपि अनि-
रन्वयनाशधर्मिणि, दश० ४ अ० । पा० ।

अविणिच्छय-अविनिश्चय-पुं० । प्रमाणाभावे, पं० व० ४ द्वार ।
प्रति० ।

अविणीय-अविनीत-त्रि० । अवितयव्रति, उक्त० १ अ० । विनय-
विरहिते, उक्त० ११ अ० । अविनीतलक्षणमाह-

अह चउदसगणेहिं, वट्टमाणे उ संजण ।

अविणीए वुच्चै सो उ, निव्वाणं च न गच्छइ ॥

अहेत्यादि सुत्राटकम् । अथेति प्राग्वच्चतुर्गिरिधिका दश चतु-
र्दश; तेषु चतुर्दशसंख्येषु स्थानेषु; सूत्रे तु सुख्यत्ययेन सप्तम्यर्थे
नृतीया । वर्तमानस्तिष्ठन् । तुः पूरण । संयतस्तपसा । अविनीत उ-
च्यते । स तु इति । अविनीतः । पुनः किम् ? इत्याह-निर्वाणं च मोक्षं,
चशब्दादिदेव ज्ञानार्थश्च न गच्छति न प्राप्नोति । उक्त० ११ अ० ।

कानि पुनश्चतुर्दश स्थानानि ? इत्याह-

अजिक्खणं कोही हवइ, पर्वधं च पकुव्वइ ।

मिच्चिज्जमाणो वमई, सुयं हक्खण मज्जइ ॥ ७ ॥

अवि पावपरिक्खेवी, अवि मिनेसु कुप्पइ ।

सुपियस्सावि मिज्जस्स, रहे जासइ पावणं ॥ ८ ॥

पइसवाई उडिसे, थप्पे लुप्पे अण्णिमाहे ।

असंविज्जामी अवियत्ते, अविणीए ति वुच्चै ॥ ९ ॥

अजिक्खणं पुनः पुनः, यद्वा-कृणु कृणुमभि अभिक्खणमनवरतं, को-
धी कोधो जवति-सनिमित्तमनिमित्तं वा कुप्यक्षेयास्ते; प्रबन्धं
च प्राकृतत्वात् कोपस्येवाविच्छेदात्मकं (पकुव्वइ ति) प्रकरणेण
कुरुते, कुपितः सन् सालवैरनेकैरपि नोपशम्यति; विकथादिषु
वा अविच्छेदेन प्रवर्तनं प्रबन्धः, तं च प्रकुरुते । तथा- (मिच्चिज्जमा-
णो ति) मित्रोद्यमाणोऽपि मित्रं ममायमस्तिवति दृश्यमानोऽपि,
अपिशब्दस्य लुप्तनिर्दिष्टत्वात्, वमति त्यजति, प्रस्तावाद् मित्रोद्यि-

तारं मैत्री वा । किमुक्तं भवति? यदि कश्चिद्व्यभिचारिकतया वक्ति, यथा-
त्यं न वेत्सीत्यहं तव पात्रं लेपयामि । ततोऽसौ प्रशुण्णकारभीकृतया
प्रतिवक्ति-ममाश्रमेतेन । कृतमपि वा कृतघ्नतया न मन्यत इति वम-
तीत्युच्यते । तथा (सुयं ति) अपेक्ष्यमानत्वात्, श्रुतमपि आगममपि,
सम्बन्धाप्राप्त्य भाषति दर्पयति । किमुक्तं भवति? भूते हि मदाप-
हारहेतुः, स तु तेनापि हृष्यति । तथा-अपिः संभावनायाम् । संभा-
वयत एतत्-यथा-असौ पापैः कथञ्चित्समित्यादिषु स्वस्वित्तुल-
लैः परिक्रियति निरस्कुल इत्येवंशोऽत्रः पापपरिहारी, आचार्यादी-
नामिति गम्यते । तथा-अपिभिन्नक्रमः, ततो मित्रेभ्योऽपि सुहृद्भ्यो-
ऽपि, आस्तामयेभ्यः कुप्यति कुप्यति । सुखे चतुर्थ्यर्थे सप्तमी ।
"कुपद्बुद्धेर्थासूयाधांनां यं प्रतिकोपः । १।४।३७। इत्यनेन (पाणि०)
सूत्रेणैह चतुर्थीविधानात् । तथा-सुप्रियस्याप्यतिवहलनस्यापि
मित्रस्य, रहस्येकान्ते, भाषते वक्ति, पापमेव पापकम् । किमुक्तं
भवति?-अग्रतः प्रियं वक्ति, पृष्ठतस्तु प्रतिसेवकोऽयमित्यादि-
कमनाचारमेवाविष्करोति । तथा-प्रकीर्णमितस्ततो विक्रमम्,
असंबन्धमित्यर्थः । वदते जल्पतीत्येवंशोऽत्रः प्रकीर्णवादी । य-
स्तुतन्वविचारेऽपि यत्किञ्चनवादीत्यर्थः । अथवा-यः पात्र-
मिदमपात्रमिति चाऽपरीक्ष्यैव कथञ्चिद्विगतं श्रुतदस्यं वद-
तीत्येवंशोऽत्रः प्रकीर्णवादीति । प्रतिक्रिया चेदमित्यमेवेत्येकान्ताभ्यु-
पगमरूपया वदनशालः प्रतिज्ञावादी । तथा-(दुहलंति) द्रोहण-
शालो द्रोह्या, न मित्रमप्यनभिदुह्यास्ते । तथा-स्तब्धाः तपस्व-
हमित्याद्यहं कृतिमान् । तथा-लुब्धोऽन्नादिष्वभिकाङ्क्षावान् । तथा-
अनिग्रहः प्राग्वत् । तथा-असंविभजनशीलोऽसंविभागी, नाहा-
रादिकमवाप्यातिगर्हणोऽन्यस्मै स्वरूपमपि यच्छति, किन्वात्मान-
नमेव पोषयति । तथा-(अवियत्संति) अप्रीतिकरो, हृदयमानः सं-
जाप्यमाणो वा सर्वस्याप्रीतिमेवोपादयति । एवंविधदोषान्वितो-
ऽविनीत इत्युच्यते इति निगमनम् ॥ उत्तर० ११ अ० । ('विणय' शब्दे
सर्वमभिकारं व्याख्यास्यामि) सुत्रार्थदातुर्वेदनादिविनयरहिते,
वृ० ४ उ० । अविनीता नाम ये बहुशोऽपि प्रतिनोद्यमानाः प्रमा-
द्यन्ति । वृ० १ उ० ॥ सूत्रार्थदातुर्वेदनादिविनयरहिते, स्था० १
गा० ४ उ० । (अस्यावाचनं यत्वं 'वायणा' शब्दे वक्ष्यते)
अविणीयप (ण)-अविनीतात्मन्-पुं० । विनयरहिते अना-
त्महे, प्रज्ञा० ३ पद । दश० ।
अविष्ठा-अविज्ञा-स्त्री० । अविज्ञानमविज्ञा । अनाभोगकृते, सूत्र०
श्रु० १ अ० १ उ० ।
अविषाय-अविज्ञात-त्रि० । अविदिते, आचा० १ श्रु० १ अ०
१ उ० ॥
अविषायकम्प (ण)-अविज्ञातकर्मन्-न० । अविज्ञातमविदि-
तं कर्म क्रिया व्यापारो मनोवाङ्मायलक्षणो यस्य । अज्ञातमन
आदिव्यापारे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
अविषायधम्म-अविज्ञातधर्मन्-त्रि० । पापादनिवृत्ते अज्ञातध-
र्मणि, अविरतसम्यग्दर्शौ च । ज० ८ श० १० उ० ।
अविष्मोवश्य-अविज्ञोपचित-न० । अविज्ञानमविज्ञा, तयोपचि-
तम् । अनाभोगकृते कर्मणि, सूत्र० । तन्न भ्रम्यते शाक्यसमये ।
यथा-भातुः स्तनाद्याक्रमणेन पुत्रव्यापसावप्यनाभोगात् कर्मो-
पचीयते । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । केवलकायक्रियोच्छेदे क-
र्मणि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।
अवितक्क-अवितर्क-पुं० । न विद्यते वितर्कोऽग्रहधानक्रियाफलं

देहकणो यस्य (जिकोः) सोऽविनकः । कुतर्करहिते, "सुसमाहि-
तलेसस्स अविनकस्स जिकवुणो " । दशा० ५ अध्या० ।
अविनह-अविनथ-त्रि० । न वितथमवितथम्-सत्यम् । आ० ४ अ० ।
अव्यभिचारिणि, पञ्चा० १५ वि० । "णिगमंथं पावयणं अविनह-
मेयं " । पूर्वमनिमनप्रकारयुक्तमपि सदन्यदा विगताभिम-
तप्रकारमपि किञ्चित्स्यत् । अत उच्यते-अवितथमेतत्, न
कासात्तरेऽपि विगताभिमनप्रकारमिति । अ० १० श० ५ उ० ।
प्रश्न० । आचा० । तथ्ये, आ० सू० ४ अ० । यथास्थिते, कल्प०
१ क० । यथातथ्येन व्यवस्थिते, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । य-
थावदननुष्ठिते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । यथाऽवस्थितनि-
ष्ठितार्थवचने, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । सद्गुणार्थे, श्रौ० ।
अवितिष्ठ-अवितीर्ण-त्रि० । तितीर्थी पारमगते, सूत्र० १ श्रु० २
अ० १ उ० ।
अविदिष्ठ-अवितीर्ण-त्रि० । अदत्ते, वृ० ३ उ० । आ० म० । नि० चू० ।
अविदित-अविदित-त्रि० । न विदितमविदितम् । वस्तुनोऽप-
रिज्ञाते, "संवेदनमात्रमविदितं त्वन्यत् ।" संवेदनमात्रं वस्तु-
स्वरूपपरामर्शशून्यमविदितं त्वन्वत्, कथञ्चिद्वस्तुवाहित्वेऽपि
न विदितं वस्तु तदित्यविदितमुच्यते । वृ० १२ वि० ।
अविदुय-अविदुत-त्रि० । उपद्रव्यरहिते अनुपसवे, वृ० १२ वि० ।
अविदुत्य-अविदुस्त-त्रि० । अग्र्युत्क्रान्ते, अपरिणते, आचा०
२ श्रु० १ अ० ८ उ० । अप्राप्तुके, आचा० २ श्रु० १ अ० ७ उ० ।
प्ररोहसमर्थे बीजादौ, दश० ४ अ० ।
अविधि-अविधि-पुं० । असमाचार्य्याम्, वृ० ३ उ० ॥
अविधिपरिहारि (ण)-अविधिपरिहारिन्-पुं० । संयमार्थे आ-
युक्ते, "संजमट्टापत्ति वा आउत्सेत्ति वा अविधिपरिहारिस्ति वा
परःट्टा" । आ० चू० १ अ० ।
अविष्पओग-अविप्रयोग-पुं० । रक्षायाम्, "सुक्खाणं अविष्प-
ओगेण " स्था० ४ गा० ४ उ० ।
अविष्पकट्ट-अविप्रकट्ट-त्रि० । न विप्रकट्टं दूरम् । आसत्ते,
आ० १ अ० ।
अविष्पणास-अविप्रणाश-पुं० । शाश्वतत्वे, विशेष० ।
अविबुद्ध-अविबुद्ध-त्रि० । भावसुते, व्य० ३ उ० ।
अविभजज-अविजाज्य-त्रि० । विजकुमशक्ये, स्था० ३ गा०
२ उ० । ज्यो० ।
अविभक्त-अविभक्त-त्रि० । अकृतविभागे, वृ० । तत्र यावान्
सागारिकादीनां साधारणबोद्धक उपस्कृतस्तावानद्याप्यसगरः
पुञ्ज एव अधस्तनाजागादिविचक्षा कृता सा आंशिका अवि-
जक्तेत्युच्यते ॥ वृ० २ उ० ।
अविभक्ति-अविजक्ति-स्त्री० । विभागाभावे, व्य० ३ उ० ।
अविजव-अविजव-पुं० । अदारिद्र्ये, व्य० ६ उ० ।
अविजाइम-अविजागिम्-त्रि० । अविभागेन निर्वृत्तोऽविभागी-
मः । एककृते, अ० २० श० ५ उ० । विभागेन निर्वृत्तो वि-
जागिमः, तन्निषेधादविभागिमः जागम्ये, स्था० ३ गा० २ उ० ।

अविज्ञाद्वय-अविज्ञाद्वय-त्रि० । विभक्तुमशक्ये, " तस्यो अवि-
भाह्या परणत्ता । तं जहा-समप, पणसे, परमाणू " । स्था० ३
ठा० २ व० ।

अविभाग-अविज्ञाग-पुं० । संबन्धो विभागो नैरन्तर्याभावः,
तद्विभागोऽविभागः । नैरन्तर्ये, पि० ॥

अविभागपल्लिच्छेय-अविभागपरिच्छेद-पुं० । परिच्छिद्यत
इति परिच्छेदांशः, ते च सविभागा भवन्त्यतो विशेष्यन्ते । अ-
विभागाश्च ते परिच्छेदाश्चेत्यविभागपरिच्छेदाः । निरंशेषु अंशे-
षु, ज० ८ श० १० व० । केवलिप्रकृत्या विद्यमानो यः परम-
निरुद्धोऽनुभागांशोऽभिसुख्यतयाऽर्कं न ददाति सोऽविज्ञागप-
रिच्छेद उच्यते । उक्तं च- " बुद्धीऽच्छिज्जमानो, अणुजागं सो
न देहो जा अर्कं । अविज्ञागपरिच्छेदो, सो इह अणुभागबन्ध-
स्मि " ॥ १ ॥ कर्म० ५ कर्म० । वृ० ।

अविभागुत्तरिय-अविभागोत्तर-त्रि० । एकैकस्नेहाविज्ञागेषु,
क० प्र० ।

अविभाव-अविज्ञान्य-त्रि० । अविभावनीयस्वरूपे, प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

अविचूषिय-अविभूषित-त्रि० । विचूषारहिते, वृ० १ व० ।

अविचूषियण (ण)-अविचूषितात्मन्-त्रि० । विचूषाविर-
हितदेहे, प्रश्न० ७२ द्वार । आव० ।

अविमण-अविमनस्-त्रि० । अविगतचेतसि, अनु० । अशून्यचि-
त्से, अन्त० ७ वर्ग । प्रश्न० । अज्ञाभादिदोषात् अविगतमानसे,
प्रश्न० १ सम्ब० द्वार ।

अविमुक्तया-अविमुक्तता-स्त्री० । सपरिग्रहायाम्, स्था० ४
ग० ४ व० ।

अविमुक्ति-अविमुक्ति-स्त्री० । सलोभतायाम्, पञ्चा० १७ विव० ।
गृह्यै, नि० चू० २ व० ।

अविमुक्तिद्वारमाह-

दन्वे भावेऽविमुक्ती, दन्वे वीरद्वारहाउबधणता ।

सचरणगहणे कमणे, पद्म मुखो वि आणोइ ॥

अविमुक्तिद्विधा-छव्यतो, भावतश्च । छव्याविमुक्तौ- "वीरद्वारो"
लायकः पक्षी दृष्टान्तः । स च स्नायुसन्तानबन्धनेन पादे बद्धो यत्र
तित्तिरिप्रभृतिकः पक्षी दृश्यते तत्र मुच्यते, ततस्तेन यदा तस्य
शकुनस्य ग्रहणं कृतं स्यात्तदा भूयोऽपि तथैव तं शय्यातरस्य
कर्षणं क्रियते, तत आगतस्य हस्ततालमांसं वीयते ततो मांसे
प्रगृह्य आसक्तः सन् मुक्तोऽपि स्नायुबन्धनमन्तरेणापि शकुनिमा-
नयति, आनीय च तत्रैवाधतिष्ठते । एषा द्रव्याविमुक्तिः ।

अथ प्रावाविमुक्तिमाह-

जावे उक्कोमपणी-यगिच्छितो तं कुलं न उड्ढेति ।

यहाणादीकजेषु व, गते वि दूरं पुणो एंति ॥

भाषो भावाविमुक्तिः पुनरयम्-उक्तद्वयं शाल्योदनादि, प्रणीतं
घृतादि, तयोर्वा पृच्छित्वैतत्तस्तत्कुलं शय्यातरसंबन्धि, न परि-
त्यजति । अयवा-स्नानरथवाजादौ पर्वणि कार्येषु च गणसङ्घ-
प्रयोजनेषु, दूरमपि गता भूयस्तत्रैव समागच्छन्ति । वृ० २ व० ।

अविमोयणया-अविमोचनता-स्त्री० । वस्त्रादीनामत्यागे, म०
१ श० ३३ उ० ।

अविय-अपिच-अव्य० । अन्त्युच्ये, तं० । भ० ।

अविक-पुं० । मेघे, आचा० १ भु० १ अ० ६ उ० ।

अवियत्त-अव्यक्त-त्रि० । अपरिस्फुटे, सूत्र० १ भु० ४ अ० २
व० । मुग्धे, सङ्गजिविकेकविकले च । सूत्र० १ भु० १ अ० २ व० ।

अवियत्त-देशी-न० । अप्रीतिके, आ० म० प्र० । स्था० । ग० ।
अप्रीतिकारणि, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । उत्त० । प्रति० ।
दश० । स्था० ।

अवियत्तजंजग-अव्यक्तजृम्भक-त्रि० । अज्ञाद्यविभागेन जृम्भ-
के, भ० १४ श० ८ व० ।

अवियत्तविसोहि-अवियत्तविशोधि-पुं० । अवियत्तस्याप्रीति-
कस्याविशोधिः, वस्त्रवस्त्रेणादिव्यत्तविशोधिः । विशोधिभेदे,
स्था० १० ग० ।

अवियत्तोवधाय-अवियत्तोपघात-पुं० । अप्रीतिकेन विनयादे-
रुपघाते, स्था० १० ग० ।

अवियाउरी-अविजनित्री-स्त्री० । अपत्यानामविजननशीला-
यां स्त्रियाम्, ज्ञा० २ अ० । " तस्स बंधुमई जज्ञा, अविया-
उरी " । आ० म० प्र० ।

अवियाणय-अविज्ञायक-त्रि० । विशिष्टावबोधराहिते, आचा०
१ भु० १ अ० २ व० ।

अवियार-अविचार-न० । न विद्यते विचारोऽर्थव्यञ्जनयोरित-
रस्मादितरत्र, तथा-मनःप्रभृतीनामन्यतरस्मादन्यत्र, यस्य तद-
विचार इति । ग० १ अर्थि० । अर्थव्यञ्जनयोगान्तरतोऽसंक्रमणे,
आव० ४ अ० । भ० घ० । " पगत्तवित्ते अवियारे " शुक्रध्यान-
भेदे, स्था० ४ ग० १ व० ।

अवियारमणवयणकायवक्-अविचारमनोवचनकायवाक्य-
त्रि० । अविचाराण्यविचारितरमणीयानि परमाथविचारगुणनया
युक्त्या वा विघट्टमानानि मनोवाक्यायवाक्यानि यस्य स तथा ।
अविचाराण्यविचारणीयानि अशोभनतया निरूपणीयानि अप-
यीलोचनीयानि मनोवाक्यायवाक्यानि यस्य स तथा । अविचा-
रयुगन्तःकरणधाम्नेहवाक्ये, सूत्र० २ भु० ४ अ० ।

अवियारसोदण्ड-अविचारशोधनार्थ-पुं० । संयमस्थलित-
विशुक्लनिमित्तं, पं० व० २ द्वार ।

अविरट्-अविरति-स्त्री० । सावधयोगेभ्यो निवृत्त्यजादे, कर्म० । द्वा-
दशप्रकाराऽविरतिः । कथम् ? इत्याह-मनः स्वान्तःकरणानीन्द्रि-
याणि पञ्च, तेषां स्वस्वविषये प्रवर्त्तमानानामनियमोऽनियन्त्र-
णः तथा घण्टां पृथिव्यसेजोवायुवनस्पतिष्वसकृपाणां जीवानां
वधो हिंसेति । कर्म० ४ कर्म० । प्राणातिपातादीनामनियमे, जी-
त० । अग्रहणि, स्था० ६ ठा० । " अविरट् पशुबाले आदिज्जह् "
येयमविरतिरसंयमरूपा सम्यक्त्वाज्जावाद् मिथ्यादृष्टेर्द्वयतोऽ-
विरतिरव्यविरतिरेव, तां प्रतीत्याश्रित्य बालवद् बालोऽहः ।
" तत्थ णं जा सा सज्जतो मधिरहं एसद्वाणे आरं-
प्रछाणे " तत्र पूर्वोक्तेषु येयं सर्वात्मना सर्वस्माद् अविर-
तिर्विरतिपरिणामाभावः । सूत्र० ५ भु० २ अ० । " अखेदो
विषयावेशाद्, भवेदविरतिः । किल " विषयावेशाद् बाह्येन्द्रि-
यार्थव्यापकेपलकणादखेदोऽनुपरमलक्षणः किंवाविरतिर्भवेत् ।

द्वा० १६ द्वा० । अविरमणेपु, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । अप्रत्याख्याने, स्था० १० ता० । “जश्वि अ न जाइ सम्ब-त्थ कोइ देहेण माणवो पंथ । अविरहअवयबधो, तदा वि निम्बो भवे तस्स” ॥ १॥ ध० २ अधि० ।

अविरह (य) वाय-अविरति (क) वाद-पुं० । अविरतिरग्रह, त-
द्वादो वार्त्ता । मैथुनचर्चायाम्, स्था० ६ टा० ।

अविरह्या-अविरतिका-स्त्री० । न विद्यते विरतिर्यस्याः सा
अविरतिका । स्त्रियाम्, स्था० ६ टा० । वृ० ।

अविरत्त-अविरक्त-त्रि० । अनुरक्ते, औ० ।

अविरय-अविरत-त्रि० । अविरमति स्म सावद्ययोगेभ्यो निवर्तते
स्मेति । पं० सं० १ द्वार । सावद्याद्विरते, स्था० २ टा० १ उ० ।
उत्त० । च० प्र० । पापस्थानेभ्योऽनिवृत्ते, दश० १० अ० प्रश्न० ।
ध० । प्राणातिपातादिविरतिरहिते विशेषेण तपस्वरते, भ०
१ श० १ उ० । गृहस्थे, सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० । मिथ्यादष्टौ
च । आव ४ अ० ।

अविरयवाह(ण)-अविरतवादिन्-पुं० । वदनशीलो वादी; अविर-
रतस्य वाद्यविरतवादी । परिग्रहवति, आच्चा० १ कु० ४ अ० १ उ० ।

अविरयसम्पत्त-अविरतसम्यक्त्व-पुं० । अविरतसम्यग्दष्टौ,
कर्म० ५ कर्म० ॥

अविरयसम्पद्दिष्टि-अविरतसम्यग्दष्टि-पुं० । विरतिर्विरतम्;
क्रीडे कप्रत्ययान्तपुनः सावद्ययोगे प्रत्याख्यानं, तत्र जानातीति
नाज्युपगच्छति, न तत्पालनाय च यतत इति त्रयाणां पदाना-
मष्टौ भङ्गः । स्थापना—

५	५	५
५	५	५
५	५	५
५	५	५
५	५	५
५	५	५
५	५	५
५	५	५
५	५	५
५	५	५

तत्र प्रथमेषु चतुर्षु भङ्गेषु मिथ्यादष्टिः, अज्ञानि-
त्वात् । शेषेषु सप्त्यष्टिः, ज्ञानित्वात् । सप्तसु
भङ्गेषु नास्य विरतमस्तीत्यविरतः । “अन्नादि-
भ्यः” । ७ । २ । ४६ । इति अप्रत्ययः । चरमभङ्गे-
षु विरतिरस्तीति । यद्वा-विरमति स्म सावद्ययो-
गेभ्यो निवर्तते स्मेति विरतः । “गत्यर्थकर्मक-
पिबच्चुजेः” । ५ । १ । ११ । इति कर्तारि कप्रत्यये
विरतः । न विरतोऽविरतः, स चासौ सम्य-

गृह्णतिअविरतसम्यग्दष्टिः । इदमुक्तं भवति-यः पूर्ववर्णि-
तोपशमिकसम्यग्दष्टिः शुद्धदर्शनमोदपुञ्जोदयवर्ती कायोपश-
मिकसम्यग्दष्टिर्वा क्रीणदर्शनसप्तको वा सायिकसम्यग्दष्टि-
र्वा परममुनिप्रेणीतां सावद्ययोगविरतिं सिद्धिसौभाष्यारो-
हणनिश्रेष्ठिकरुपां जानन्नप्रत्याख्यानकषायोदयविधितत्वाप्रा-
ज्युपगच्छति, न च तत्पालनाय यतत इत्यसावविरतसम्यग्द-
ष्टिरुच्यते ॥ कर्म० २ कर्म० । देशविरते भावके, सं० १४ सम्ब० ।
भाव० । प्रब० । पं० सं० । दश० ।

अविरयसम्पद्दिष्टिगुणद्वान-अविरतसम्यग्दष्टिगुणस्थान-
न० । अविरतसम्यग्दष्टेः गुणस्थानमविरतसम्यग्दष्टिगुणस्था-
नम् । चतुर्थे गुणस्थाने, कर्म० ।

उक्तं च—

“बंधं अविरहहेतुं, जायंतो रागदोषदुक्खं च ।
विरहसुहं इच्छन्तो, विरहं काउं च असमर्थो ॥ १ ॥
एष असंजय सम्भो, निन्दतो पायकम्मकरणं च ।
आदिगयजीवाजीवो, अवलियदिष्ठो वलियमोहो ” ॥ २ ॥
कर्म० २ कर्म० । पं० सं० ।

अविरल-अविरल-त्रि० । घने, औ० । “अविरलसमसद्वि-
चंद्रमंडलसमपमेहि” । अविरलानि घनशत्राकावत्वेन समानि
तुल्यशलाकातया सद्वितानि सद्वितानि अनिमग्नानुघ्नतशला-
कायोगान् चन्द्रमण्डलसमप्रमाणं च शशिश्रवाविवत् प्रभा-
न्ति वृत्ततया शोभन्ते यानि तानि तथा तैः (छत्रैः) ॥ प्रश्न० ४
आश्र० द्वार ।

अविरलदन्त-अविरलदन्त-त्रि० । अविरलादन्ता यस्य । घन-
रदने, औ० । यस्य हि यथा अनेकदन्ता अपि सन्त एका-
कारदन्तपङ्क्तय इव लङ्घ्यन्ते । तं० ।

अविरलपत्त-अविरलपत्र-त्रि० । घनपत्रे, “अविरलपत्ता
भट्टिपत्ता” । अत्र हेतौ प्रथमा । ततोऽयमर्थः-यतोऽविरलपत्रा
अतोऽच्छिन्नपत्राः । जी० ३ प्रति० । रा० ।

अविरह-अविरह-पुं० । विरहानावे, व्य० १ उ० । सातत्ये-
नावस्थाने, आच्चा० १ भु० १ अ० ६ उ० ।

अविरहिय-अविरहित-त्रि० । सन्तते, पञ्चा० १० विव० ।

अविराहिकण-अविराध्य-अव्य० । अखण्डमनुपाल्येत्यर्थे,
पा० । सम्यक्पालयित्वेत्यर्थे, ध० ३ अधि० ।

अविराहिय-अविराधित-त्रि० । न विराधितोऽविराधितः ।
देशभङ्गे, व० । अपराद्धे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

अविराहियसंजय-अविराधितसंजय-पुं० । प्रव्रज्याकालादा-
रभ्याऽमनचारित्रपरिणामे संज्वलनकषायसामर्थ्यात् प्रमत्त-
गुणस्थानकसामर्थ्याद्वा स्वल्पमायाऽऽदिदोषसम्भवेऽप्यनाच-
रितचरणोपघाते, भ० १ श० २ उ० ।

अविराहियसामण-अविराधितसामण-त्रि० । आराधि-
तचरणे, भ० १५ श० १ उ० । अस्मरितसकलसुयतिसमाचा-
रे, दश० । (अस्योपपातः ‘ब्रववाय’ शब्दे द्वितीयभागे ए० १
पृष्ठे छद्मः)

अविरिक्त-अविरिक्त-त्रि० । अविभक्तीकृते, व्य० ए उ० ।

अविरिक्त्य-त्रि० । अविभक्तारिक्त्ये, व्य० २ उ० ।

अविरिय-अवीर्य-त्रि० । वीर्यरहिते, विपा० १ भु० ३ अ० ।

अविरुद्ध-अविरुद्ध-त्रि० । सङ्गते, पञ्चा० ६ विव० । युक्ते, पञ्चा०
१७ विव० । पूर्वपुरुषमर्थ्यादाऽनतिक्रमेणाऽविरोधभाजि, व्य० १
उ० । वैनयिके, उक्तं च-“अविरुद्धो विणयकारी, देवीदेवं प-
रायं भक्ती ॥ जड वेसियायणसुग्रो, एवं अन्ने वि नायव्वा ”
॥ १ ॥ द्वा० १४ अ० । औ० । धर्माद्यप्रतिपन्थिनि, “अविरुद्धकु-
लाचार-पाहने मितभाषिता” । (अविरुद्धस्येति) धर्माद्यप्रतिप-
न्थिनः कुलाचारस्य पालनमनुवर्त्तनम् । द्वा० १२ द्वा० । विरु-
द्धराज्यविरहिते प्रामादौ, वृ० १ उ० ।

अविरुद्धवेणय-अविरुद्धवैनयिक-पुं० । स्तिरीशमातापितृ-
गुरुणामविरोधेन विनयकारिणि, अनु० ।

अविलंबिय-अविलम्बित-त्रि० । नातिमन्धरे, भ० १ श० ७
उ० । कदप० ।

अविला-अवी-स्त्री० । ऊरयाम्, पि० ।

अविलुप्त-अविलुप्त-त्रि० । संसृतराज्ये, व्य० ७ उ० ।

अविवञ्जय-अविपर्यय-पुं० । अतस्मिन्स्तद्विपर्ययः, न विपर्ययोऽविपर्ययः । तत्त्वाव्यवसाये सम्यक्त्वे, विशेषे ।

अविवेग-अविवेक-पुं० । असदुपयोगे, अष्ट० १५ अष्ट० ।

अविवेगपरिच्चाग-अविवेकपरित्याग-पुं० । ज्ञातव्योऽज्ञानपरित्यागे, पं० व० १ द्वार ।

अविसंधि-अविसन्धि-पुं० । अन्यवच्छिन्ने, आद्य० ४ अ० । आ० चू० । घ० ।

अविसंवाइ (ण्)-अविसंवादिन्-त्रि० । दृष्टेष्टाऽविरोधिनि, पा० ।

अविसंवाइय-अविसंवादित-त्रि० । सद्भुतप्रमाणाबाधिते, पा० ।

अविसंवाद-अविसंवाद-पुं० । संवादे, स च प्राप्तिनिमित्तं प्रवृत्तिहेतुभूतार्थक्रियाप्रसाधकार्यप्रदर्शनम् । सम्म १ काणम् ।

अविसंवायण (णा) जोग-अविसंवादन (ना) योग-पुं० । विसंवादनमन्यथाप्रतिपन्नस्यान्यथाकरणं, तद्वयो योगो व्यापारः, तेन वा योगः संबन्धो विसंवादनयोगः, तन्निबन्धोऽविसंवादनयोगः । भ० ८ श० ६ उ० । अनामोगादिना गवादि कमन्वादिक् यच्छति । कस्मैचित् किञ्चिदप्युपगम्य वा यन्न करोति सा विसंवादाना, तद्विपक्षेण योगः सम्बन्धोऽविसंवादानयोगः । संवादानासंबन्धे, स्था० ४ टा० १ उ० ।

अविसम-अविषम-त्रि० । समतले, तं० ।

अविसय-अविषय-न० । आहारार्थभावेन निर्गोचरे, पञ्चा० ५ विव० ।

अविसहण-अविसहन-त्रि० । कस्यापि पराजवाऽसोढारि, वृ० १ उ० ।

अविताइ (ण्)-अविषादिन्-त्रि० । विषादवर्जिते, अष्टु० ३ वर्ग । घ० । अदीने, प्रश्न० १ सम्म० द्वार । खेदरहिते, घ० ३ अधि० । किं मे जीवितेनेत्यादिचिन्तादिरहिते, अन्त० ७ वर्गे । परीषदाद्यभिवृत्तत्वेन कायसंरक्षणार्थो दैन्यमनुपयाते, पं० व० १ द्वार ।

अविसारय-अविशारद-त्रि० । अचतुरे, लृत्त० २८ अ० ।

अविमुक्त-अविशुद्ध-त्रि० । विशुद्धवर्णादिरहिते, स्था० ३ ग० ४ उ० ।

अविमुक्तलेस्स-अविशुद्धलेस्स-त्रि० । कृष्णादिलेश्ये, जी० ३ प्रति० । विजङ्गहानिनि, भ० ६ श० ६ उ० । (तत्र अविशुद्धलेश्यो देवो विशुद्धलेश्यं देवं पश्यतीति ' विजंग ' शब्दे वक्ष्यते)

अविसेस-अविशेष-त्रि० । निर्विशेषे, पञ्चा० १३ विव० । नग-नगरनद्यादिकृतविशेषरहिते अविशेषलक्षणे ज्ञागादौ, स्था० २ टा० ३ उ० ।

अविसेसिय-अविशेषित-त्रि० । विभागरहिते, वृ० ३ उ० । अनर्पिते, स्था० १० ग० ।

अविसेसियरसपग-अविशेषितरसप्रकृति-स्त्री० । रसः स्नेहोऽनुभाग इत्येकार्थः, तस्य प्रकृतिः स्वभावः । अविशेषिता अविबकिता रसप्रकृतिः, उपलक्षणत्वात् स्थित्यादयो यस्मिन्प्रसावविशेषितरसप्रकृतिः । अविवक्तितात्तुभावे, क० प्र० ।

अविसोहि-अविशोधि-पुं० । उपघाते, शबलीकरणे च । औघ० । आतिचारे, आ० चू० १ अ० ।

अविसोहिकोहि-अविशोधिकोहि-स्त्री० । आधाकर्मादिगुणेऽविशुद्धवर्गे, तस्य धमिमाः-स्वतो हन्ति घातयति ज्ञान्तमनु-जानीते । तथा-पचति, पाचयति, पचन्तमनुजानीते इति । आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

अविस्स-अविश्व-न० । मांसरुधरे, प्रश्न० ४० द्वार ।

अविस्ससाणेज्ज-अविश्वसनीय-त्रि० । विश्वासकर्तुमयोग्ये, तं० ।

अविस्सामवेयणा-अविश्रामवेदना-स्त्री० । विभ्रान्तिरहितायामसातवेदनायाम्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

अविहृडा-देशी-पुं० । बालके, " सीहं पालेह गुहा, अविहृन् तेह सा महद्दी य " । वृ० १ उ० ।

अविहृष्टमाण-अविहन्यमान-त्रि० । न विहन्यमानोऽविहन्यमानः । विविधपरिषदोपसर्गैरहन्यमाने, " अविहृष्टमाणो फलगावतर्ही " । विघातमक्रियमाणे, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ५ उ० ।

अविहृष्टवहू-अविधवधू-स्त्री० । जीवत्पत्तिकनार्याम्, भ० १२ श० २ उ० ।

अविहाम-अविघाट-स्त्री० । अविकटावर्ते, व्य० ७ उ० ।

अविहिंस-अविहिंस-त्रि० । न विद्यते विहिंसा येषां तेऽविहिंसाः । विविधैरुपायैरहिंसकेषु, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० ।

अविहृसा-अविहिंसा-स्त्री० । विविधा हिंसा विहिंसा; न विहिंसा अविहिंसा । विविधप्राणातिपातवर्जने, " अविहिंसामेव फवण, अणुधम्मो मुणिणा पवेदितो " । सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० ।

अविहिकय-अविधिकृत-त्रि० । अविधिना कृतमविधिकृतम् । अशक्त्यादिना न्यूनाधिककरणे, दर्श० ।

अविहिण्णु-अविधिङ्ग-त्रि० । न्यायमार्गाऽपवेदिनि, दश० १ अ० ।

अविहिजोयण-अविधिजोयन-न० । " कागसियालययुत्तं दवि-वरसं सव्वओ परामुत्तं । एसो ठ हवे अविही " । इत्युक्तलक्षणे काकडुष्टादिभोजने, ओघ० ।

अविहिसेवा-अविधिसेवा-स्त्री० । अविधेर्विधिविपर्ययस्य सेवा सेवनम्-अविधिसेवा । निषिक्ताचरणे, धो० ५ विव० ।

अविहेहय-अविहेठक-पुं० । न काचिदप्युचिते आदरशून्ये, " अविहेमप जो स भिक्खु " । दश० १० अ० ।

अवीइदव्व-अवीचिद्वय-न० । न धीचिद्वयमवीचिद्वयम् । सम्पूर्ण आहारद्रव्ये, सर्वोत्कृष्टायामाहारवर्णनायां च । ज० १३ श० ६ उ० । (' वीइदव्व ' शब्देऽस्य व्याख्या)

अवीइमंत-अवीचिमत्-त्रि० । अक्षयसंबन्धवति, ज० १० श० २ उ० ।

अवीइय-अविचिच-अव्य० । अपृथग्भूयेत्यर्थे, भ० १० श० २ उ० ।

अविचिन्त्य-अव्य० । अविकल्प्येत्यर्थे, ज० १० श० २ उ० ।

अवीय-अद्वितीय-त्रि० । न० व० । एकाकिनि, कटप० ६ ख० । असहाये, विपा० १ ध्रु० २ अ० ।

अवीरिय-अवीर्य-पुं० । मानसशक्तिवर्जिते, भ० ७ श० ६ उ० ।

अवीसंभ-अविश्रम्भ-पुं० । अविश्रम्भासे, गौणे तृतीये प्राणातिपाते च । प्रश्न० । प्राणवधप्रवृत्तो हि जीवानामविश्रम्भणीयो प्रवृत्तीति प्राणवधस्याविश्रम्भकारणत्वाद् अविश्रम्भव्यपदेशः । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ॥

अवीसत्य-अविश्वस्त-त्रि० । विश्वासरहिते, ग० २ अधि० ।

अबुगहद्वान-अविग्रहस्थान-न० । कलहाऽनाश्रये, स्था० । "आयरियउवज्जायस्सं गणंसि पंच अबुगहद्वाना पञ्चत्ता । तं जहा-आयरियउवज्जायणं गणंसि आणं वा धारणं वा सम्मं पडंजिता भवइ १, एवं महाराइणियाए सम्मं ० २, आयरियउवज्जायणं गणंसि जेसु य पञ्चवजाए धारेइ ते काले सम्मं ० ३, एवं गिलाणसेहवेयावधं सम्मं ० ४, आयरियउवज्जायणं गणंसि आपु-न्निचचारी याचि भवइ, एो अणुपुच्छियचारी ।" स्था० ५ ठा० १ उ० ।

अवुत्त-अनुक्त-त्रि० । केनाप्यप्रेरिते, स्था० ८ ठा० ।

अनुसराइय-अनुसराज-पुं० । रत्नभेदे, तद्वद्दीप्तिमति पदार्थमात्रे, नि० सू० ।

अनुसराजमनुसराजं भणति-

जे भिक्षु अनुसराइयं अनुसराइयं वदइ, वदंतं वा साइज्जइ ॥ १३ ॥

वसूणि रयणाणि, तेषु राओ वसुराओ । अधवा-राई दीप्तिमान्, राजते शोभत इत्यर्थः । तं विवरीयं जो ज्ञानति, तस्स चउल्लह ।

इमा णिज्जुत्ती-

वसुपं ति वा वि वसिमं, वसतिरातिणिओ पज्जया चरणे ।

तेसु रतो वसुराई, अनुसिमि ततो अनुसराई ॥ ३२७ ॥

ते दुविधा-द्वे, ज्ञावे य । द्वे मणिरयणादिया, भावे णाणा-दिया । इह भाववसुहि अधिकारो । ताणि जस्स अत्थि सो वसु-मं ति ज्ञप्ति । अहवा-इदियाणि जस्स वसे वट्टंति, सो वसिमं भवति । अहवा-णाणं सणचरिसेसु जो वसति णिज्जकालं सो वस-तिरातिणिओ ज्ञप्ति । अहवा-व्युत्तुज्जति पापम-अन्यपदार्थाख्या-नं, चारित्रं वा वसुमं ति बुद्धति । वसति वा चारित्रे वसुराती-भवति । अहवा-(पज्जयाचरणे च) एते चारित्तियस्स पज्जाया, पण्डिया इत्यर्थः । एस वसुराई ज्ञप्ति । पणिपक्खे अनुसराई ।

अहवा-

बुसि संविगो भणितो, अनुसि असंविग ते तु बोधत्थं ।

जे भिक्षु उ वज्जा, सो पावति आणमादीणि ॥ ३२८ ॥

कंठा । 'बोधत्थं ति' बुसिराइयं अनुसिराइयं, अनुसिराइयं बुसिराइयं भणति ।

एत्थ पढमं बुसिराइयं अनुसिराइयं ज्ञप्ति इमोहि कारणोहि-

रोसेण पमिणिवेसे-ए वा वि अकयंत मिच्छभावेणं ।

संतग पोच्छाएत्ता, भासति अणुणोसणे ते उ ॥ ३३० ॥

कोइ कस्स वि कारणे अकारणे वा ठो पमिणिवेसेण 'सो पू-इज्जति, अहं पुइज्जामि' । एवमादिविभासा अकयपूयाए । 'एतेण तस्स उवयारो कओ, ताहे मा एयस्स पडिउवयारो कायव्वो होहि' ति मिच्छभावेण मिच्छत्तेणं उदिषेण । सेसं कंठं ।

असंविग्गा संविग्गजणं इमेण आलंबणेण हीलंति-

धीरपुरिसपरिहाणी, नाऊणं मंदधम्मिया केइ ।

हीलंति विहरमाणं, संविग्गजणं असंविग्गो ॥ ३३१ ॥

कंठा । के पुण धीरपुरिसा ?, इमे-

केवलमादि हि चोइस, एवपुव्वीहि विरहिण एहिं ।

सुद्धमसुद्धं चरणं, को जाणति कस्स भावं च ॥ ३३२ ॥

बाहिरकरणेण समं, अग्नितरयं करोति अमुणेचा ।

एगंतोणं च जवे, विवज्जिओ दिस्सते जेण ॥ ३३३ ॥

एते संपदं एत्थि, जदि एते होंता तो जाणता, अस्सीदंताणं चरणं सुद्धं, इयरोस्स असुद्धं । केवलमादिणो गाउं पमिचोयंता पच्छिन्नं च जहारुहं देंतो चिंतंति, अग्नितरगो वि परिसो चेव भावो । न य एगंतरेण बाहिरकरणजुत्तो अमंतरकरण-युक्तो प्रवति । कहं ? । उच्यते-जेण विवज्जितो दीप्ति-जहा-उदाइमारगस्स पसण्णचंदस्स य बाहिरे अविमुक्को, जरहो विसुक्को चेव ।

जइ दाणि णिरतिचारा, हवेज्ज तव्वज्जिआ व सुज्जिजा ।

न य हुंति निरतिचारा, संघयणधित्तीण दोव्वहा ॥ ३३४ ॥

संघयकाळं जदि णिरतिचारा हवेज्ज, अहवा-तव्वज्जिया साम ओहिणाणादिवज्जिआ जर चरिससुक्की हवेज्ज, तो जुसं वसुं-इमे अविमुक्कचरणा संघयणधित्तीण दुव्वल्लसणवो य पच्छिन्नं करोति ।

संघयणधित्तीणुव्वल्लसणो चेव इमं च ओससा भणति-

को हा ! तहा समत्थो, जं तेहिं कयं तु धीरपुरिसोहिं ।

जहसत्ती पुण कीरति, ददा पइणाणा हवइ एवं ॥ ३३५ ॥

धीरपुरिसा तित्थकरादी जहाससिप कीरति एवं भणमाणे ददा पइणाणा भवति जो एवं भणति, जो पुण अणहा वदति, अणहा य करोति, तस्स सखा पइणाणा भवति ।

आयरिओ जणति-

सव्वेसिं एव चरणं, पुणो य मोयावमं दुहसयाणं ।

मा रागदोसवसगा, अप्पण सरणं पलीवेह ॥ ३३६ ॥

सव्वेसिं भवसिद्धियाणं, चरणं-सरीरमाणसाणं दुक्खाण वि-मोक्खणकरं, तं तुज्जे सयं सीयमाणो अप्पणो चरित्तेण रागा-णुगता उज्झयचरणं दोसमावहा मा मणइ-चरणं णत्थि, मा तत्थेव वसह, तं चेव सरणं पलीवेह, एो सहेत्यर्थः ।

किंच-

संतगुणामणा खलु, परपरिवाओ व होति अलियं वा ।

धम्मे य अबहुमाणा, साहुपदोसे य संसारो ॥ ३३७ ॥

चरणं एत्थि सि एवं भणंतेहिं साधूणं संतगुणामणो कतो भवति; पवयणस्स य परिज्जो कतो भवति; अलियवयणं च भवति । चरणधम्मे पलोविज्जंते, चरणधम्मे य अबहुमाणो कतो जवति, साधूण य पदोसो कतो भवति, साधुपदोसेण य संसारो वद्धितो जवति ॥

किंच-

खय-उवसम-मीसं पि अजिणकाळे वि तिहिं भवे चरणं ।

मिस्सातो चिय पावति, खयउवसमं च णाणत्ता ॥ ३३८ ॥

तिथ्यकरकात्ते वि ति विहं चारितं-खाइयं, उवसमियं, खाइओव-
सामियं च । तम्मि वि तिथ्यकरकात्ते मिस्साओ चैव चारित्ताओ
खाइयं उवसामियं वा चारितं पावति, नान्यस्मात् । बहुतरा य
चरित्तविसेसा अओवसमभावे भवति ।

किंच तीर्थकरकात्ते वि—

अइयारो वि हु चरणे, तितस्स भिस्सेण दोस इतरेसु ।

वच्छानुरदिठ्ठता, पच्छित्तेणं स तु विसुज्झो ॥ ३३६ ॥

(इयरेसु ति) खाइए उवसमिण वा । जहा-वच्छं खारादीहिं
सुज्झति, आतुरस्स वा रोगो वमणविरेयणओसदपओगेहिं सो-
हिज्जाति, तथा साधुस्स चरणदिअइयारो पच्छित्तेणं सुज्झति ।
जं च भणियं-अतिसयरदिणहिं सुखासुखचरणं ण सुज्झति-
सुविहं चैव पमाणं, पच्चक्खं चैव तद्द परोक्खं च ।

चउ वा तिविहा पदमं, अणुमाणोपम्पसुत्तरे ॥ ३४० ॥

ओहि-मणपञ्च-केवधं च-पयं तिविधं पच्चक्खं, धूमादग्निज्ञान-
मनुमानम्, यथा गौः तथा गवय औपम्यं, सुत्तमिति आगमः,
इयरं ति पयं तिविधं परोक्खं ।

सुच्छमसुद्धं चरणं, जहा उ जाणंति ओहिणाणीओ ।

आगारेहि मणं पि व, जाणंति तदेतराभावं ॥ ३४१ ॥

पुव्वद्धं कंठं । जहा परस्स सुद्धे ति बाहिरागरेहिं अंतर-
गतो मणो णज्झति, तथा इयरं ति परोक्खणाणी आलोयणाविहाणं
सोउं पुव्वावरबाडियाहिं गिराहिं आचरणेहिं य जाणंति चरित्तं
भावं च सुद्धं, सुद्धतरं च ।

चोदग आह-जइ भागारेण भावो णज्झति तो उवाइमार-
गादीणं किं ण जाओ ? । आचार्य आह-

कायं जिणपच्चक्खा, गूढाचाराण दुम्मणो जावो ।

तद्द वि य परोक्खमुद्धी, जुत्तस्स व पसवीसाए ॥ ३४२ ॥

काममिति अनुमतार्थे । जइ वि जे उवाइमारगादिगूढाचारा,
तेमि उउमत्थेणं दुक्खं उवलज्झति, भावो सो जिणाणं पुण
पच्चक्खो, तथा वि परोक्खणाणी आगमाणुसारेण चरित्तसुकिं
करेति खेव । कहं ? उच्यते-(जुत्तस्स वात्ति) जहा सुत्तोव-
उत्तो मीसजायज्जोयरो रागो ति पअरस्स उग्गमदोसा, दस पस-
णा दोसा, एते पणवीसं जहा सुत्ताणुसारेण सोहंतो चरणं सोहं-
ति, तथा सुत्ताणुसारेण पच्छित्तं दैतो करेतो य चरित्तं सोधेति ।

अणुज्जतचरणो इमेहिं कज्जेहिं होज्जा-

होज्जा हु वसणुत्तो, मरीरदोव्वल्लताएँ असमत्थो ।

चरणकरणे अमुच्चे, सुद्धं मग्गं पक्खेज्जा ॥ ३४३ ॥

ध्यसनं आवती, मज्जगीतादियं वा, तम्मि वज्जमति, अइवा-
सरीरदुव्वल्लत्तणओ असमत्थो सज्जायपाडिलेहणादि किरियं
कात्तं, अकण्ठियादिपमिसेहणं च । अथवा-सरीरदोव्वल्लो, अस-
मत्थो य, अइदधम्मा, एवमाधिकारणेहिं चरणकरणं से अवि-
सुद्धं । तथा वि अप्पणं गरिहतो सुद्धं साहुमग्गं पक्खेतो आ-
राधमो चैव भवति ।

इमे चैव अत्थो भणति-

ओमएणादिविहारे, कम्मं सिदिलेति मुलजवोदीए ।

चरणकरणं णिगूहति, न य बाहिं दुद्धं जाणे ॥ ३४४ ॥

कएत्था । जो पुण ओसणो होउं ओसणं मग्गं उववूहइ, सुद्धं

चरणमग्गं गूहति, इमेहिं कारणेहिं इमं च से उव्वमवोदी (अत्थं)
फलं । अइवा-

गुणसयसदस्सकलियं, गुणंतरं वा अभिलसंताणं ।

चरणकरणजिलासी, गुणुत्तरतरं तु सो लहइ ॥ ३४५ ॥

गुणाणं सयं गुणसयं, गुणसयाणं साहस्सी, उंदोनेगमया सकार-
स्स हस्सता कता, ते य अट्टारस्स सीलंगसदस्सा, तेहिं कवियं जु-
त्तं संखियं वा । किं तं ? चारित्तं, तं जो य पसंसति । किंच-गुणआ-
सौ उत्तरं च गुणोत्तरम् । अथवा-अन्येऽपि गुणाः सन्ति क्षमाद-
यः, तेषामुत्तरं, तं च गुणुत्तरं सारागचारित्तं । गुणुत्तरतरं पुण अह-
क्खायचारित्तं भवति, तं च जे अभिलसंति ते च उज्जतचरणा
इत्यर्थः । ते य उववूहते जो ओसणो अप्पणा य उज्जतचरणो
होउं ति चरणकरणाभिलासी भवति, स एवंवादी गुणुत्तरतरं
अभति, अहक्खायचारित्रमित्यर्थः । अथवा-गुणुत्तरतरं पुण
मोक्खसुद्धं भणति, तं लभति ।

जो पुण ओसणो-

जिणवयणजावितेण तु, गुणुत्तरं सो वि जाणेत्ता ।

चरणकरणजिलासी, गुणुत्तरतरं तु सो दणति ॥ ३४६ ॥

गुणुत्तरतरं चारित्तं, साधू वा, अप्पणा य चरणकरणोवधाने वट्ट-
ति, अइवा-चरणकरणस्स जुत्ताण वा निदा परोवधायं करइ, स
एवंवादी गुणुत्तरं-चारित्तं, मोक्खसुद्धं वा, दणति ण लभति, जेण
सो दीहसंसारित्तं शिव्वसेति ।

जो ओसणं ओसणमग्गं वा उववूहति-

सो होती पणिणीतो, पंचएहं अप्पणो अद्वितीओ य ।

सुयसीलावियत्ताणं, नाणे चरणे य मोक्खे य ॥ ३४७ ॥

पंचपासत्थादिसुयसीलो विहारलिगाओ घाइओ कामा, अ-
वियत्ता अगीयत्था णाणचरणमोक्खस्स य पतेसि सव्वोसं पणि-
णीतो जवति ।

इमेहिं पुण कारणेहिं ओसणं ओसणमग्गं वा उववूहेज्जा-

वितियपदमणप्पज्झो, वएज्ज अविक्कोविते व अप्पज्झो ।

जाणते वा वि पुणो, जयमातव्वादिगच्छट्ठा ॥ ३४८ ॥

रायासिं य ओसणणुवत्तिओ भया भरणज्जा तव्वाद् ति ।
कश्चिद्वादी ब्रूयात्-तपस्विनमतपस्विनं ब्रुवतः पापं भवतीति नः
प्रतिज्ञा । तत्प्रतिघातकरणे वुसिराइयं अवुसराइयं भरेज्ज,
दुब्भिकखादिसु वा ओसणभाविपसु केत्तेसु अत्थंतो ओस-
णाणुवत्तीओ गच्छपरिपालणट्ठा भणेज्ज ॥

जे जिकवू अवुसराइयं वुसराइयं वदइ, वदंतं वा साइ-

उजइ ॥ ३४ ॥

एमेव वितियमुत्ते, वुसराइयं अवुसराइं व ।

जो पुण वएज्ज भिकवू, अवुसराइं तु वुसराइं ॥ ३४९ ॥

कएत्था ।

एंगचारियं जाणंता, सयं व तेसु य पदेसु वट्टं ॥

सगदोमज्जायणट्ठा, केइ पसंसंति णिच्छम्मे ॥ ३५० ॥

कोइ पासत्थादीणं एंगचारियं भवति-‘एसं सुंदरो, एयस्स प-
गाणिणो ण केणइ सह रागदोसा उप्पज्झंति’ । सो वि अप्पणा
गच्छपंजरभग्गो तम्मि चैव णाणे वट्टति । सो य अप्पणिज्जदोसे
अदिउकामो तं पासत्थादियं एंगचारिं णिच्छमं पसंसति ।

इमं च भणति-

उत्तरं तु जहुत्ता, वादद्विया विसीदति ।

एसो निविडयमगो, जस्स जवती य चरणमुद्धी ३५१ ॥

एवं जयते इमे दोसा-

अग्भक्खाणं गिस्स-कयाइ अस्संजपस्स य थिरत्तं ।

अप्या उम्मगगिओ, अवएणवादो य तित्थस्स ॥ ३५२ ॥

असंजतभाउउभायणं अग्भक्खाणं अनुसिरातियं भणति । सो य पसंसिज्जमाणो गिस्सको भवति । मंदधम्मणं वि असंजमे थिरीकरणं करेति । अस्सं च उम्मगापसंसणाय अप्पणा य उम्मगा-द्वितो, ततो तित्थस्स य अन्यपदार्थेन अवर्णवादः कृतो जवति ।

किंच-

जो जत्थ होइ मगो, ओयासं सो परस्स अविदंतो ।

गंतुं तत्थ वणंतो, इमं पहाणं ति घोसंति ॥ ३५३ ॥

अच्छाणिगदिद्वुतेण ओस्सएणो उवसंथारेयव्वो । सेसं कंठं ।

किंच-

पुव्वगयकालियसुय-संतासंतोहि केइ खोजेति ।

ओस्सएणचरणकरणा, इमं पहाणं ति घोसंति ॥ ३५४ ॥

पुव्वगयकालियसुयणिबंधपञ्चयतो दीसंति । तत्थ कालियसुये इमेरिसो आलायगो-“बहुमोहो वि यणं पुव्वं विहरित्ता पच्छा संयुमे कालं करेज्जा किं आराहप, विराहप ?। गोयमा! आराहप, यो विराहप” । एवं पुव्वगदिप वि जे के वि आलायगा ते उच्च-रित्ता परं ओमेति; अप्पणा वा खुभंति । सीदंतोत्यर्थः । ते य ओससुचरणकरणा इमं ति अप्पणो चरियं पहाणं घोसेति ।

इमेसि पुरतो-

अवहुस्सुए अगीयत्थे, तरुणे मंदधम्मिणो ।

परियारपूइयाहेउं, संमोहेउ निरुज्जति ॥ ३५५ ॥

जेण आयारपगण्यो राउज्जाहतो एस अवहुस्सुतो; जेण आय-स्सगादियाणं अत्थो य सुओ सो अगीयत्थो, सोलसवरिसाण आदवेणु जाव चच्छाक्षीसवरिसो एस तरुणो, असंवेगी मंदधम्मो । एते पुरिसे विपरिणामेति अप्पणो परिचारहेउं, एतेहि य परि-चारितो लोगस्स पूयणिज्जो होउं, कालियं दिद्वियाये भणितोहि अहवा अमणितोहि वा संमोहेउं अप्पणो पासे गिरुभति, अ-स्तोत्यर्थः । अहवा-जो एवं पणवेति एसो चेव अवहुस्सुओ अगीयत्थो तरुणो वा मंदधम्मो वा । सेसं कंठं ।

जत्थोचिओ बिहारो, तं चेव पसंसए सुलजबोही ।

ओससविहारं पुण, पसंसए दीहसंसारी ॥ ३५६ ॥

जो संबिगाविहाराओ जुओ तं पसंसति जो सो सुलजबोही । जो पुण ओससविहारं पसंसति सो असुलजबोही दीहसं-सारी भवति ॥

वितियपदमणणज्जो, वएज्ज अविक्कोविण व अप्पज्जो ।

जो जाणंता वि पुणो, जयसातव्वादिगच्छडा ॥ ३५७ ॥

पूर्ववत् ।

जे तिकवू नुसराइयाओ गणाओ अनुसराइयं गणं सं-कमइ, सकमंतं वा साइज्जइ ॥ १५ ॥

नुसराइयागणाओ, जे भिक्खू संकमे अनुसराइं ।

२०४

पदमवितियचउत्थे, सो पावति आणमादीणि ॥ ३५८ ॥

तो वुसिरातियं चउभंगो कायव्वो । चउत्थज्जे अचत्थं, त-तियज्जे अणुणे, पदमवितियसु संकमो पडिसिक्को । पदमे सं-कमतस्स मासलहु, वितिय चउलहु । चोदगाह-सुत्तं वितिय प-डिसेहो, पदमज्जे किं पडिसेहो ? । आचार्याह-तत्थ णिक्कार-णे पडिसेहो, कारणे पुण पदमज्जे उवसंपदं करेति ।

सा य उवसंपया कालं पमुच्च तिविदा इमा-

उम्मासे उवसंपदं, जहएण वारससमा उ यज्जिमिया ।

आवकहा उक्कोसा, पमिच्चसीसे तु आजीवं ॥ ३५९ ॥

उवसंपदा तिविहा-जहएणा, मज्जिमा, उक्कोसा य । जहएणा उ-म्मासे, मज्जिमा वारसवरिसे, उक्कोसा जावउजीवं । एवं पमि-च्छगस्स एगविहा चेव जावउजीवं आयरिओ ण मोसव्वो ।

उम्मासेऽपूर्तेता, गुरुगा वारससमासु चउलहुगा ।

तेण पर मासियत्तं, भणितं पुण आरते कज्जे ॥ ३६० ॥

जेण पमिच्छमेण उम्मासिआ उवसंपया कया, सो जहि उम्मासे अपूरित्ता जाति, तस्स चउगुरुगाजेण वारस वरिसा कया, ते अपूरित्ता जाइ तो चउलहु । जेण जावउजीवं उवसंपदा कता, तस्स मासलहु । उम्मासाणं परेणं णिक्कारणे गच्छुत्तस्स मासलहु । जेण वारससमा उवसंपया कया, तस्स वि उम्मासे अपूर्तेतस्स चउ-गुरुगा चेव, तस्सेव वारससमाआं अपूर्तेतस्स चउलहुगा । एस सोही गच्छतो णितस्स जणिता ॥ नि० चू० १६ व० ।

अवेवस्वमाण-अपेक्षमाण-त्रि० । निरीक्षमाणे, ज्ञा० ६ अ० ।

अवेज्ज-अवेद्य-त्रि० । स्वसमानाधिकरणसमानकालीनसाक्षा-त्काराऽविषये, ज्ञा० ३० ज्ञा० ।

अवेज्जसंवेज्जपय-अवेद्यसंवेद्यपद-न० । महाभिध्यात्वनिबन्धने पशुत्वादिव्यवहार्ये, ज्ञा० २३ ज्ञा० ।

अवेद्य-अवेद-पुं० । पुरुषवेदादिवेदरहिते, प्रज्ञा० २ पद । सि-द्धादौ, स्था० २ ज्ञा० १ व० ।

अवेद्यज्ञा-अवेद्यित्वा-अव्य० । वेदनमकृतेत्यर्थे, प्रज्ञा० १ आध० द्वार ।

अवेद्यज्ञा-अवेदन-त्रि० । न विद्यते वेदना यस्य स अवेदनः । अल्पवेदने वेदनारहिते, वस्त० १६ अ० । साताऽसातवेदनाभा-वात् सिद्धे च । प्रज्ञा० २ पद ।

अवेद्यवच-अपेतवाच्य-त्रि० । चक्षणीयतारहिते, वृ० १ उ० ।

अवेरमाणजाण-अविरमाणध्यान-न० । न विरमणमविरमणस्य तस्य ध्यानम् । मा चूत् पुत्रयोर्विरतिवुद्धिरित्यङ्गीकृतमपि देश-विरति परित्यज्य प्राप्तप्राप्तसमाश्रितयोः ‘एते साधवो मांसा-शिरो राक्षसाः’ इत्यतस्तत्पार्श्वे न गन्तव्यमिति तनयविदितविप्र-तारणयोर्भृगुपुत्रयोरिव, जयदेवेन प्रतिबोध्यमानस्यापि मुहुर्मुहु-र्विरति त्यजतस्तस्मादुत्तिष्ठ, मेतार्थस्येव वा दुर्ध्याने, आनु० ।

अवोगमा-अव्याकृता-स्त्री० । अतिगम्भीरशब्दार्थायाम्-अव्य-क्ताकरप्रयुक्तायां वा अविभाविताभत्वाद्वा प्राषायाम्, प्रज्ञा० १ सम्ब० द्वार । “अवोच्छिन्नं अवोगडाण” । स० ६ सम० । अव्या-कृता, यथा-बालकादीनां यपनिका । दश० ७ अ० ।

अवोच्छिन्न-अव्युच्छिन्न-त्रि० । उत्तरोत्तरानुवृत्त्या व्यवच्छेद-
युक्त्ये, आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० ।

अवोच्छिन्तिण्य-अव्यवच्छिन्तिनय-पुं० । श्रुतस्य कालान्तरप्रा-
पणे, स्था० ५ डा० ३ उ० । अव्यवच्छिन्तिप्रतिपादनपरो नयो-
ऽव्यवच्छिन्तिनयः । द्रव्यास्तिकनये, न० ।

अवोच्छिन्तिण्यद्व-अव्यवच्छिन्तिनयार्थ-पुं० । ६ त० । द्रव्ये, न० ।

अवोच्छिन्तिण्यद्वया-अव्यवच्छिन्तिनयार्थता-स्त्री० । अव्यवच्छि-
न्तिनयार्थस्य भावोऽव्यवच्छिन्तिनयार्थता । द्रव्यपेक्षायां, न० ।

अवोत्तिरण-अव्युत्सर्जन-न० । अपरित्यगो, दशा० १० अध्या० ।

अवोह-अपोह-पुं० । अपोहनमपोहः । निश्चये, न० । आ० म० ।
प्राप्तार्थे “ ततो अवोह ए वा ” ततः पर्यालोचनानन्तरम-
पोहते । आ० म० प्र० । अपोहते स्वाकारादिपरीत आकारो-
ऽनेत्यपोहः । स्वाकारविपरीताकारोन्मूलके, रत्ना० ४ परि० ।
अव्यापोदपदार्थाधिगतितत्त्वाद्पोह इत्युच्यते । सम्म० १ का-
ण्ड । (अपोहः शब्दार्थः प्रसिद्ध इति ‘आगम’ शब्दे द्वितीयभागे
६५ पृष्ठे द्रष्टव्यः) अपगत ऊहो वादिसमुद्भावितस्तर्को य-
स्यात् ‘वहु० । वादिसमुद्भाविततर्कनिरासार्थके प्रतिवादिसमु-
द्भाविते तद्विरुद्धे तर्कभेदे, वाच० । (‘अपोह’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे ६१२ पृष्ठे संक्षेपतोऽयं निरूपितः, विस्तरतस्तु ‘सद्व्य’
शब्दे वक्ष्यते)

अवोहरणिज-अव्यवहरणीय-त्रि० । जीर्णे, नि० चू० १ उ० ।

अव्वर्जनाव-अव्ययीजाव-पुं० । अनव्ययमव्ययं भवत्यनेन ।
अव्यय-चिब-भू-करणे घञ् । व्याकरणप्रसिद्धे समासभेदे,
वाच० । अनु० ।

से किं तं अव्वर्जनावे ? अव्वर्जभावे आणुगामा, आणुण-
इया, आणुफरिहा, आणुचरिआ । सत्तं अव्वर्जनावे समासे ॥

पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावः, तत्र ग्रामस्य अनु समीपेन मध्येन
वाऽशानिर्गता अनुग्रामम् । एवं नद्याः समीपेन मध्येन वा नि-
र्गता अनुनदि, इत्याद्यपि जावनीयम् । अनु० ।

अव्वंग-अव्यंग-न० । अकृते, यस्य कृतं कृतं न विद्यते । व्य०-
७ उ० ।

अव्वक्खित्त-अव्याक्षिप्त-त्रि० । स्थिरे, ‘अव्यक्खित्तेण चेषसा’ ।
अव्याक्षितेन स्थिरेण चेतसा । उक्त० २० अ० । अन्यत्रोपभोग-
मगच्छतेत्यर्थः । दशा० ५ अ० १ उ० । प० व० । व्याक्षेपमकुर्वति,
प्रतीच्छनायोग्ये, “ वक्खेवणा दुसद्धा, दिवसएत्तु लीहत्वे ।
दुगमादी जो य पढं-तो न करेतेविकखेवं ॥ १ ॥ अव्वक्खित्तो
एसो, आउत्तो अणएहमणसो उ ॥ ” प० भा० ।

अव्वगमण-अव्यग्रपनस्-त्रि० । अव्यग्रमनाकुर्वितमसमञ्जस-
चित्तोपरमतो मनश्चित्तमस्येत्यव्यग्रमनाः । अनुकूलचित्तं, उक्त०
१५ अ० ।

अव्वत्त-अव्यक्त-न० । न व्यक्तमव्यक्तम् । अनिर्देश्ये स्वस्व-
रूपनामजात्यादिकल्पनारहिते, न० । सर्वप्रकृतौ साङ्ख्यपरिक-
ल्पिते प्रधाने, आ० म० प्र० । स्या० । अव्यक्तादव्यक्तं प्रभवति,
ततः षष्ठिवच्चं जातम् । आ० म० प्र० । श्रुतवयोज्यां लघौ,
आचा० २ श्रु० ५ अ० ३ उ० । वयसा लघौ श्रुतेनात्यल्पश्रुते, ज्ञीत० ।
व्य० । यावत्कक्षादिषु रोमसंभवो न भवति तावदव्यक्तो भव-

ति । नि० चू० १८ उ० । व्य० । अव्यक्तोऽपानां वर्षाणां मध्ये
शालः । ओघ० । अगीतार्थे, नि० चू० २ उ० । अनवगतच्छे-
दग्रन्थरहस्ये, घ० २ अधि० । अव्यक्तोऽगीतार्थस्तस्याऽव्यक्तस्य
गुरोः पुरतो यदपराधालोचनं तदव्यक्तम् । आलोचनादोषे, व्य० १
उ० । स्था० । “ जो य अगीयत्थस्सा, आलोप तं तु होइ
अव्वत्तं ” सत्या सत्यजामेतिवदव्यक्तवादी । संयताऽभ्युपगमे
संदिग्धबुद्धौ निहये, आ० म० द्वि० ।

अव्वत्तगम-अव्यक्तगम-त्रि० । गमनाभावे, नंधुमसमर्थे च । सूत्र०
१ श्रु० १४ अ० ।

अव्वत्तवगसंचिय-अव्यक्तव्यक्तसंचित-पुं० । आदिः संख्या-
व्यवहारतः शीर्षप्रहेलिकायाः परतोऽसंख्यायाश्च संख्यात्वेनासं-
ख्यात्वेन च वक्तुं न शक्यते असाव्यक्तव्यक्तः । स च एककस्तेनाऽव्यक्त-
व्येन एककेन एकत्वोत्पादेन संचिता अव्यक्तव्यक्तसंचिताः ।
कतित्वेनाऽकतित्वेन चानिर्वचनीयोत्पादेषु, प्र० २० श० १० उ० ।
(अत्र दण्डक ‘वववाय’ शब्दे द्वितीयभागे ए२१ पृष्ठे वक्ष्यते)

अव्वत्तदमण-अव्यक्तदर्शन-पुं० । अव्यक्तमस्पष्टं दर्शनमनुभ-
वः स्वमार्थस्य यत्रासाव्यक्तदर्शनः । स्वमदर्शनभेदे, म० १६
श० ६ उ० ।

अव्वत्तमय-अव्यक्तमत-पुं० । न ज्ञायतेऽत्र कोऽपि संयतः को-
ऽप्यसंयत इत्यव्यक्तस्यैव सर्वस्याभ्युपगमाच्च व्यक्तमस्फुटमव्यक्तं
मतं येषां तेऽव्यक्तमताः । संयताद्यवगमे संदिग्धबुद्धिषु निह-
वेषु, विश० । आ० म० । आ० चू० ।

अव्वत्तरूप-अव्यक्तरूप-त्रि० । अमूर्तत्वादव्यक्तं रूपमस्याऽ-
साव्यक्तरूपः । तथा-करचरणशिरोश्रीवाद्यनवयवतया स्वतोऽ-
वस्थानाज्जीवे, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

अव्वत्तिय-अव्यक्तिक-पुं० । अव्यक्तमस्फुटं वस्तु अभ्युप-
गमतो विद्यते येषां ते अव्यक्तिकाः । संयताद्यवगमे संदिग्धबुद्धि-
षु, स्था० ७ डा० । उक्त० । औ० ।

तदुत्पत्तिर्मतं चेत्थम्-तृतीयनिहववक्तव्यतामाह-

चोदा दो वामसया, तस्या सिक्कि गयस्स वीरस्स ।

तो अव्वत्तियदिद्धी, सेयवियाए समुप्पन्ना ॥

चतुर्दशाधिकं वर्षशतद्वयं तदा श्रीमन्महावीरस्य सिक्कि गत-
स्याऽऽसीत्, ततोऽयत्तानिधाननिहवानां दृष्टिर्दर्शनरूपा भवतवि-
कायां नगर्यां समुत्पद्यते ।

कथम्?, इत्याह-

सेयवियपोलसादे, जोगे तदिवसदिययसूखे य ।

सोहम्मिनल्लिण्णिगुम्मे, रायगिहे मुरियवन्नज्जे ॥

इह श्वेतविक्रयां नगर्यां पौलाषाद्वैत्ये आर्याषाढनामान आचा-
र्याः स्थिताः । तेषां च बद्धवः शिष्या आगादयोगं प्रपन्नाः । अपरवा-
चनाचार्यासत्त्वे च त एवाऽऽचार्याषाढसूरयस्तेषां वाचनाचा-
र्यत्वं प्रतिपन्नाः । तथाविधकर्मविपाकतश्च ते तत्रैव दिवसे रज-
न्यां हृदयशूलेन काष्ठं कृत्वा सौधमे देवलोके नखिनीगुल्मिवावमाने
देवत्वोत्पन्नाः । नच विज्ञाताः केनापि गच्छमध्ये । ततोऽवधिना
प्राक्तनव्यक्तिकं विज्ञाय साध्वनुकम्पया समागत्य तदेव शरीरम-
धिष्ठायोत्थाप्य च प्रोक्तास्तेन साधवः । यथा-वैरात्रिककालं गृ-
ह्णातः । ततः कृतं साधुभिस्तथैव, श्रुतस्योद्देशसमुद्देशानुज्ञाश्च तद-

प्रतः कृताः । एवं दिव्यप्रभावतस्तेन देवेन तेषां साधूनां कालभङ्गादिविघ्नं रक्ता शीघ्रमेव विस्तारिता योगाः । ततोऽनेन तच्छरीरं मुक्त्वा दिवं गच्छता प्रोक्ताः साधवः । यथा- 'कर्मणीयं भद्रतैयदसंयतेन सता मया आत्मनो वन्दनादौ न वारिताः ; चारित्रिणो यूयम् । अहं ह्यमुकदिने कालं कृत्वा दिवं गतो युष्मदनुकम्पयाऽत्रागतः, निस्तारिताश्च भवतामागदयोगाः । इत्याद्युक्त्वा कर्मयित्वा च स्वस्थानं गतः । ततस्ते साधवस्तच्छरीरकं परिस्थाप्य चिन्तयन्ति-अहो ! असंयतो बहुकालं वन्दितः । तद्विधमन्यत्रापि शङ्का-को जानाति कोऽपि संयतः, कोऽप्यसंयतो देव इति ? ततः सर्वस्याप्यवन्दनमेव श्रेयः, अन्यथा ह्यसंयतवन्दनं, मृषावादश्च स्यात् । इत्थं तथाविधगुरुकर्मोदयात्तेऽपरिणतमतयः साधवोऽव्यक्तवाद् प्रतिपन्नाः परस्परं न वन्दन्ते । ततः स्थविरैस्तेऽभिहितः-यदि परस्मिन् सर्वत्र जवतां संदेहस्तर्हि यदुक्तं 'देवोऽहमिति' तत्रापि भवतां कथं न संदेहः ? किं स देवो वाऽदेवो वा ? इति । अथ तेन स्वयमेव कथितम्- 'अहं देवः, तथा देवरूपं च प्रत्यक्ष एव दृष्टमिति न तत्र संदेहः । हन्त ! यद्येवं तर्हि य एवं कथयन्ति वयं साधवः, तथा साधुरूपं प्रत्यक्षत एव दृश्यते, तेषु कः साधुत्वसंदेहः, येन परस्परं यूयं न वन्दध्वे ? । नच देववचनादेव वचनं सत्यमिति शक्यते वक्तुम्, देववचनं हि श्रीमाद्यर्थमन्यथाऽपि संभाव्यते । नच तथा साधुवचनं, तद्विरतत्वात्तेषामिति । एवं च युक्तिर्यत्रैवञ्च प्रहाप्यन्ते तावदुद्धाट्य बाह्याः कृताः पर्यटन्तश्च राजगृहं नगरं गताः । तत्र च मौर्यवंशसंभूतो बलभद्रो नाम राजा, स च आहूतः । ततः तेन विज्ञाताः । यथा-अन्यकवादिनो निह्वा इह समायाता गुणशिखकचैत्ये तिष्ठन्ति, ततः स्वपुरुषान् प्रेष्य राजकुले आनायिताः । तेन ते कटकमर्देन मारणार्थं आह्वताः । ततो इस्तिनिकटेषु च तन्मर्दनार्थमानीतेषु तैः प्रोक्तम्-राजन् ! वयं जानीमः-आवकस्त्वं, तत्कथं श्रमणानस्मान्तिथं मारयसि ? । ततो राजा प्रोक्तम्-युष्मत्सिद्धान्तेनैव को जानाति किं आवकोऽहं, न वा ? । भवन्तोऽपि किं चौराश्चरिका अभिमरा वेत्यपि को वेत्ति ? तैः प्रोक्तम्-साधवो वयम् । यद्येषमन्यकवादितया किमिति परस्परमपि यथाज्येष्ठं वन्दनादिकं न कुह्य ? ; इत्यादिनिष्ठुरैर्मृदुभिश्च वचनैः प्रोक्तास्ते नरपतिना । ततः संबुद्धा लज्जिताश्च निःशङ्किताः सन्मार्गं प्रतिपन्नाः । ततो राजा प्रोक्तम्-भवतां संबोधनार्थमिदं मया सर्वमपि विहितमिति कर्मणीयमिति ।

अमुमेवार्थं भाष्यकारः प्राह—

गुरुणा देवीचूए, समणरूपेण वाऽया सीसा ।

सन्तावपरो कहिओ, अव्यक्तियदिष्टिणो जाया ॥

गतार्था ।

कथमन्यकदृष्टयो जाताः ? , इत्याह—

को जाणइ किं साहु, देवो वा तं न वंदणिज्जो ति ।

होज्जाऽसंजयनमणं, होज्ज मुसावायममुगो ति ॥

को जानाति किमयं साधुवेषधारी साधुर्देवो वा ? , नास्त्येषाश्च निश्चय इति । अत्र नच वक्तव्यं साधुरेषां तद्वेषसमाचारदर्शनाद्भवानिवः, आर्याषाददेवैऽपि साधुवेषसमाचारदर्शनेनैकान्तिकत्वात् । तस्मान्न कोपि वन्दनीयः, संशयविषयत्वात् । यदि पुनर्वन्देत्, तदा आर्याषाददेववन्दन इवासंयतवन्दनं स्यात्, अमुको ब्रवीतीति भाषणे च मृषावादः स्यादिति ।

अथ प्रतिविधानमाह—

थेरवयणं जइ परं, संदहो किं सुरो ति साहु ति ? ।

देवे कहं न संका, किं सो देवो न देवो ति ? ॥

तेण कहियं ति च मई, देवोऽहं रुवदरिसणाओ य ।

साहु ति अहं कहिए, समाणरूपमि किं संका ? ॥

देवस्स च किं वयणं, सच्चं ति न साहुरुवधारिस्स ।

न परोप्परं पि वंदह, जं जाणंता वि साहु ति ॥

तिस्रोऽप्युक्तार्थाः ।

किञ्च-यदि प्रत्यक्षेण्यपि यतिषु भवतां शङ्का, तर्हि परोक्षेण जीवादिषु सुतरामसौ प्राप्नोति, ततः सम्यक्त्वस्याप्यभाव इति दर्शयन्माह—

जीवाइपयत्थेसुं सुहु-पव्ववहियविगिद्धरूपेसुं ।

अचंतपरोक्खेसु य, किह न जिणइसु जे संका ? ॥

गतार्था ।

अथ जिनवचनाज्जीवादेषु न शङ्का, तदेतदिहापि मानमित्याह—

तव्वयणाओ न मई, नणु तव्वयणे मुसाहुविचो ति ।

आलयाविहारसमिओ, समणोऽयं वंदणिज्जो ति ॥

अथ तद्वचनाज्जिनवचनाज्जीवाद्यर्थेषु न शङ्का । ननु यद्येवं, तद्वचने इदमप्यस्ति-यदुत शोभनं साधुवृत्तं श्रमणशीलं यस्यासौ सुसाधुवृत्त इति हेतोः श्रमणोऽयमिति निश्चयावन्दनीयः । सुसाधुवृत्तोऽपि स कथं ज्ञायते ? , इत्याह-आलयविहारसमित इति कृत्वा । उक्तं च—“ आलयेण विहारेण, गणा चकमणा ण य । सक्का सुविहियं नाठं, ज्ञासा वेणइए णये ” ॥ १ ॥

वपपत्यन्तरमाह—

जह वा जिणिदपेमिमं, जिणगुणरहिय ति जाणमाणा वि ।

परिणामविमुक्कत्थं, वंदह तह किं न साहुं पि ? ।

होज्ज न वा साहुत्तं, जइरूपे नत्थि चेव पमिमाए ।

सा कीस वंदणिज्जा, जइरूपे कीस पमिसेहो ? ॥

सुगमे । नवरं प्रथमगाथायां प्रतिमायाः साधुरूपेण सह वन्दनीयत्वे सास्यमुक्तम् । द्वितीयगाथायां तु साधुरूपे विशेषं दर्शयति-यतिरूपे प्राणिनि साधुत्वं जवेद् न वेति संदिग्धमेव, प्रतिमायां तु जिनत्वं नास्त्येवेति निश्चयः । ततः किमिति सा वन्दनीया, यतिरूपे च किमिति वन्दनप्रतिवेधः ? ।

अत्रोत्तरमाह—

अस्संजइरूपे, पावाणुमई मई न पमिमाए ।

नणु देवाणुगयाए, पमिमाए वि होज्ज सो दोसो ॥

अथैवंज्ञाता मतिः परस्य जवेत्-असंयतेऽधिष्ठितयतिरूपे वन्दमाने तद्वतासंयमरूपपापाऽनुमतिर्भवति, न त्वसौ प्रतिमायाम् । अत्रोच्यते-ननु देवताऽधिष्ठितप्रतिमायामप्ययमनुमति-लक्षणो दोषो भवेदिति ।

अथैवं ब्रूयात्परः, किमित्याह—

अह पमिमाए न दोसो, जिणबुद्धीए नमिउ विमुक्कस्स ।

तो जइरूपं नमिउं, जइबुद्धीए कहं दोसो ? ॥

अथ प्रतिमायां नानुमतिलक्ष्यो दोषः, किं कुर्वतः ? , नमस्यतः,

कया?, जिनबुद्ध्या, कथंभूतस्य?, विबुद्धाध्यवसायस्य। यद्येवं ततो यतिबुद्ध्या यतिरूपं विबुद्धस्य नमस्यतः को दोषो येन भवन्तः परस्परं न वन्दन्ते? अत्रापरः कश्चिदाह—यद्येवं, विबुद्धमात्रधारिणं पार्श्वस्थादिकमपि यतिबुद्ध्याऽर्चयिष्यन्त्यस्य नमस्यतो न दोषः। तदयुक्तम्; पार्श्वस्थादीनां सम्यग्यतिरूपस्याप्यज्ञावात्। तदज्ञावश्च 'आलक्षणं विहारेण' इत्यादियतिलिङ्गस्यानुपलब्धत्वात्। ततः प्रत्यङ्गदोषवतः पार्श्वस्थादीन्वन्दमानस्य तत्सावधानुज्ञानलक्षणो दोष एव। उक्तं च—“जह चेन्नवगलिंगं, जाणंतस्स नमिउ हवइ दोसो। निव्वंधसे पि नाउं, ख वंदमाणे धुवो दोसो” ॥१॥ इत्यादि। प्रतिमायास्तु दोषाभावात्तद्वन्दने सावधानुज्ञानावतो न दोष इति।

अत्र पुनरपि पराजिप्रायमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

अहं पमिं पि न वंदह, देवासंकाएँ तो न वेत्तवा ।

आहारोवाहिसेजा—ओ देवकया भवे जं नु ॥

अथ प्रतिमामपि न वन्द्ये यूयम्। हन्त! यद्येवं शङ्काचारी भवान्, तर्हि—मा देवकृता भवेयुरित्याहारोपश्लेषादयोऽपि न ग्राह्या इति।

किञ्चेथमतिशङ्कालुतायां समस्तव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गः,

कुतः?, इत्याह—

को नाणइ किं भत्तं, किमओ किं पाणयं जहं मज्जं ।

किमलावुं माणिकं, किं सण्णो चीवरं हारो ? ॥

को जाणइ किं सुखं, किमसुद्धं किं सजीवनिजीवं ।

किं जखं किमजखं, पत्तमभक्खं तओ सव्वं ? ॥

को जानाति किमिदं भक्तं, कृत्यो वेत्त्याद्याशङ्क्यां जक्तादावपि कृत्यादिभ्रान्त्यनिवृत्तेः सर्वमभक्त्वेव प्राप्तं भवतः। तथा-अलावुचीवरादौ मणिमाणिक्यसर्पादिभ्रान्त्यनिवृत्तेः सर्वमजो-म्यं च प्राप्तामिति।

तथा—

जइणा वि न संवासो, सेओ पमया-कुसीदसंका वा ।

होज्ज मिही व जइ ति य, तस्साऽऽसीसा न दायव्वा ॥

न य सो दिक्खेयव्वो, भव्वोऽभव्वो ति जेण को मुणइ ? ।

चोरो ति चारिओ ति य, होज्ज य परदारगामि ति ॥

को जाणइ को सीसो, को वा गुरुओ न तव्विसेसो वि ।

गज्जा न वोवण्सा, को जाणइ सव्वमलियं पि ॥

किं बहुणा सव्वं चिय, संदिच्चं जिणमयं जिणिंदा य ।

परत्तोयसम्ममोक्खा, दिच्छाय किमत्थ आरंभो ? ॥

अहं संति जिणवरिंदा, तव्वयणाओ य सव्वपमिव्वी ।

तव्वयणाओ चिय जइ-वंदणयं वि ते कहं न मतं ? ॥

सर्वा अपि प्रकटार्थाः। नवरं “जइणा वि न संवासो” इत्यादिनाऽच्युपगमविरोधो दर्शितः। (अहं संतीत्यादि) अथ सन्ति जिनवरेन्द्राः, तद्वचनसिद्धत्वात् तेषाम्। तद्वचनादेव च सर्वस्यापि परलोकस्वर्गमोक्षादेः प्रसिद्धिर्भवति। एवं तर्हि तद्वचनादेव यतिवन्दनमपि कस्मात् सम्मतमिति ?।

अपि च—

जइ जिणमयं पमाणं, मुणिं ति तो वज्झकरणपरिमुक्कं ।

देवं पि वंदमाणो, विमुद्धजावो विमुद्धो ति ॥

यदि जिनमतं जयतां प्रमाणं तर्हि मुनिरित्यनया बुद्ध्या आल-यविहारादिबाह्यकरणपरिमुक्कं देवमप्यमरमपि वन्दमानो वि-बुद्धभावो भवेदोषरहितो विबुद्ध एव। उक्तं चागमे—“परग-रहस्समिस्सीणं, संमत्तगण्णिपिरगगम्भसारणं। परिणामियं प-माणं, निच्छयमवलंबमाणं” ॥ १ ॥ इत्यादि।

जइ वा सो भइरुवो, दिट्ठो तह केत्तिया मुरा अन्ने ।

तुब्बोहिं, दिट्ठपुब्बा, सव्वत्थापच्चओ जं जे ॥

वा इति अथवा, यथा आर्याषाढदेवो यतिरूपधरोऽत्र दृष्टः, तथा कियन्तः सुरास्ततोऽन्ये भवन्तिदृष्टपूर्वाः, यद्येतावन्मात्रेणापि सर्वत्राप्रत्ययो (मे) भवतां नहि कदाचित्कथञ्चित् क्वचिदाध-र्यकल्पे कस्मिंश्चित्ताभावाशङ्का युज्यत इति भावः। तस्माद्भाव-हारनयमाश्रित्य युक्तं भवतामन्योऽन्यवन्दनादिकम्। उक्तं च—“निच्छयउ बुद्धियंको, भावे कम्म वट्ठए समणो। ववहारओ य जुज्झइ, जो पुब्बविओ चरितम्मि” ॥१॥ इत्यादि।

एतदेव समर्थयन्नाह—

उउमत्थसमयवज्जा, ववहारनयाणुसारिणी सव्वा ।

तं तह समायरंतो, सुज्झइ सव्वो विमुक्कमणो ॥

संववहारो वि वट्ठी, जमसुक्कं पि गहियं सुयविट्ठीए ।

कोवेइ न सव्वण्णु, वंदइयस्स जाइ छउमत्थं ॥

निच्छयववहारनओ-वणीयमिह सासणं जिणिंदाणं ।

एगयरपरिच्चाओ, मिच्छं संकादओ जे य ॥

जइ जिणमयं पवज्झइ, तो मा ववहारनयमयं मुयइ ।

ववहारपरिच्चाए, तित्थुच्चेओ जवेऽवस्सं ॥

उत्तरोऽपि सुगमाः। नवरं (कोवेइ इत्यादि) न कोपयतिनाप्र-माणीकरोति न परिहरति, जुज्जे इत्यर्थः। (संकादओ इत्यादि)

येऽपि शङ्काकाङ्क्षादयस्ते हि मिथ्यात्वमिति संबन्धः।

एतावत्युक्ते तत् किं तत्र संजातम्?, इत्याह—

इय ते नासग्गाहं, मुयंति जाहे बहुं पि जणंता ।

ता संघपरिच्चत्ता, रायमिहे निवड्ढणा नाउं ॥

बलजदेण पयाया, भणंति सावयं तवस्सि ति ।

मा कुरु संकमसंका-रहेसु जणिए भणइ राया ॥

को जाणइ के तुब्भे, किं चोरा चारिया अभिमरे व ति ? ।

संजयरुवच्छन्ना, अज्जमहं भे वि वाएमि ॥

नाणचरियाहिं नज्झइ, समणोऽसमणो व कीस जाणंतो ।

तं सावयसंदेहं, करेमि भणिए निवो जणइ ॥

तुब्बं चिय न परोप्पर-वीसंभो साहवो ति किह मज्जं ।

नाणचरियाहिं ता जइ, चोराण व किं न ता संति ॥

उवउत्तिओ भयाउ य, पमिव्विआ उ ते समयसग्गाहं ।

निवखाभियाऽज्जिगंतुं, गुरुमूढं ते पमिकंता ॥

सर्वेऽप्युक्तार्थाः सुगमाश्च, नवरं नृपतिना बलभक्तेण ‘ते आग-ताः’ इति ज्ञात्वा आग्राताः आहूताः, ‘के यूयम्’, इति पृष्टाश्च भ-खन्ति-‘हे श्रावक’ इत्यादि। (नाणचरियाहिंति) ज्ञानक्रियाभ्यां यो जयतामपि साधव इति विश्रम्भः परस्परं नास्ति, स ताभ्यां कथं

मे जायते । अपि च किं ते कृत्रिमे ज्ञानक्रिये चोराणांमपि न स्तः,
न भवतः इति वयस्त्रिंशत्तथाऽर्थः ॥३८॥ इति तृतीयोऽव्यवस्था-
भिधाननिबन्धः समाप्तः । विशेषः । आ० म० । आ० सू० ॥

अव्यवस्था-अव्यवस्था-पुं० । न० त० । अस्मद्वदने, कथमव्यवस्थितोऽव्य-
वस्थात् । आ० ८ आ० । कियतामव्यवस्थितानां व्यवस्थाभावात् । आ०
५ आ० । सदाऽव्यवस्थितानि, विशेषः । स्थानं । सूत्रं । “ ध्रुवे गिरय
सासप अक्षय्य अव्यवस्था ” अर्थः, तत्प्रदेशानामव्यवस्थात् । म०
२ श० १ उ० । द्वादशाङ्गं प्रवचनमव्यवस्थां, मानुषोत्तराद् बहिः-
समुद्रव्यवस्थादेव । न० । ननु ‘यत्कोकिलः किल मधौ’ इ-
त्यत्र वच्छब्दाग्रे का विभक्तिः, ‘तस्मात्कृतकलिका’ इत्यत्र तच्च-
ब्दाग्रे च का विभक्तिः ? अत्र यत्तच्छब्दाव्यवस्थौ वा, अव्यवस्थौ
वेति प्रश्ने-यच्छब्दाग्रे क्रियाविशेषणत्वे द्वितीया विभक्तिर्वाक्या-
र्थमादाय, अव्यवस्थे तु प्रथमाऽपि संभवति । तच्छब्दाग्रे तु तस्य
पूर्वपरामर्शित्वेन प्रथमा चित्रकः, व्याख्यानान्तरेण सप्तम्यपी-
ति यत्तच्छब्दाव्यवस्थावनव्यवस्थौ च धर्तृते इति सर्वं सुस्थमिति ।
सेन० २ उल्ला० १५३ प्रश्न० ।

अव्यवस्थित-अव्यवस्थित-त्रि० । अनिव्यवस्थित, पराक्रमवति च ।
स्था० ।

तत्रो ठाणा अव्यवस्थितस्त्वस्मिन् अहियाए अमुहाए अवरत-
माए अणित्सेसाए अणानुमाभियत्ताए जवन्ति । तं जहा-से
एणं मुंमे भविता अगाराओ अणगारियं पव्वइए णिग्गंथे
पावयणे संकिए कंखिए वित्तिगिच्छिए भेदसमावसे कटुस-
समावसे णिग्गंथं पावयणं णो सइइए, णो पत्तियइ, णो रो-
पइ; तं परीसहा अजिजुंजिय अभिजुंजिय अभिभवन्ति ।
नो से परीसहे अभिजुंजिय अभिजुंजिय अभिजवइ ।
से एणं मुंमे जविता अगाराओ अणगारियं पव्वइए पंच-
हिं महव्वणहिं संकिए० जाव कटुससमावसे; पंच महव्वयाइ
णो सइइए जाव नो से परीसहे अजिजुंजिय अभिजुंजिय
अजिजवइ । से एणं मुंमे भविता अगाराओ अणगारियं
पव्वइए णहिं जीवनिकाएहिं० जाव अजिजवइ ॥

अत्रिं स्थानानि प्रवचनमहाव्रतजीवनिकायलक्षणानि अव्यव-
स्थितस्यानिबन्धवतोऽपराक्रमवतो वाऽहितायाऽपथ्याय, असुखा-
य दुःखाय, असमाय असंगतत्वाय, अनिःश्रेयसाय अमोक्षाय,
अनानुगामिकत्वाय-अनुमानुबन्धाय भवन्ति । (सि णं ति) यस्य
अत्रिं स्थानानि अहितादित्वाय भवन्ति, स शङ्कितो-देशतः स-
ख्यतो वा संशयवाद्, काङ्क्षितः तथैव मतान्तरस्यापि साधुत्वेन
अतो, विचिकित्सितः फलप्रति शङ्कितः, अत एव भेदसमाप-
को द्वैधीभावमापन्नः-एवमिदं न वैधमिति मतिकः, कटुसमा-
पन्नो नैतदेवमिति प्रतिपत्तिकः । ततश्च निर्ग्रन्थानामिदं नैर्ग्रन्थिकं
प्रशस्तं प्रगतं प्रथमं वा ध्वनमिति प्रवचनम्-आगमः । दीर्घत्वं
प्राकृतत्वात् । न अदृष्टे सामान्यतः, न प्रत्येति न प्रीति-
विषयीकरोति; न रोचयति न शिकीर्षाविषयीकरोति । तमि-
ति, य एवमभूतस्तं प्रव्रजिताभासं, परिषद्भ्यस्ते इति परीषदाः
सुधादयः, अजिपुञ्च अजियुञ्च सम्बन्धमुपागत्य प्रतिस्प-
ृक्षां वा अजिभवन्ति न्यक् कुर्वन्ति इति । शेषं सुगमम् । स्था०
३ आ० ४ उ० ।

अव्यवस्था-अव्यवस्था-पुं० । लोकोत्तररीत्या द्वादशे दिवसे,
जं० ७ वक्र० ।

अव्यवस्था-अव्यवस्था-न० । देवाद्युपसर्गजनितं जयं चतनं वा व्यथा,
तद्वन्विताऽव्यवस्था । व्यथाऽभावे शुक्लव्यानाश्रयने, ज० २५ श०
७ उ० । स्था० । ग० । औ० ॥

अव्यवस्था-अव्यवस्था-त्रि० । परेणानापादितदुःखे, औ० ३ प्रति० ।
पं० सू० । अतामिने, ज० ३ श० ३ उ० । अदीनमनसि, दश० ८
अ० । अपीडिते, पञ्चा० ५ वि० । निष्पकम्पमाने धीरे, वृ० १ उ० ।

अव्यवस्था-अव्यवस्था-न० । सूत्रगुणभेदे, अव्यवस्थितं यत्तस्य सू-
त्रस्याधस्तनपदमुपरितनम्, उपरितनमधो न क्रियते । वृ० १ उ० ।

अव्यवस्था-अव्यवस्था-न० । विपर्यस्तस्त्वन्मात्रा-
गतस्त्वानि इव व्यावृत्तानि विपर्यस्तानि अकराणि यत्र तद्
व्यावृत्ताकरं, न तथाऽव्यावृत्ताकरम् । व्यावृत्ताकरत्वदोषरहि-
ते सूत्रगुणे, ग० २ अधि० । आ० म० । अनु० ॥

अव्यवस्था-अव्यवस्था-त्रि० । अव्यक्तेऽपरिस्फुटे, आन्वा १ भु० १
अ० १ उ० ।

अव्याबाह-अव्याबाध-न० । न विद्यते व्यावाधा यत्र तदव्या-
बाधम् । प्रव्यतः खड्गाद्यभिघातकृतया, जायते मिथ्यात्वादिक्-
तया, द्विरुपयाऽपि व्यावाधया रहिते यन्दने, प्रव० २ द्वार । “अ-
व्याबाहं दुविहं-द्वे, भावे य” इत्यतः खड्गाद्यभिघातव्यावाधा-
कारणविकले, भावतः सम्यग्दृष्टेभ्यारित्रवतो यन्दने, आच० ३
अ० । शरीरबाधानामभावे, “ किं ते जने ! अव्याबाहं ? । सो-
मिह ! जं मे वतियपिस्त्रियसंमियसिधियाइयधिबिहरोगायंका
सरीरगया दोसा उवसंता णो उदरीरेति । सेसं अव्याबाहं ” ।
म० १८ श० १० उ० । विविधा व्यावाधा व्यावाधा; तन्निवेधान् ।
औ० । व्यावाधावर्जितसुखे, औ० । “अव्याबाहमुपगयाणं” । आ०
म० ८ । “अव्याबाहमव्याबाहेयं” । अव्याबाधमव्याबाधेन, सुखं
सुखेनेत्यर्थः । ज० ५ श० ४ उ० । कष्टप० । अमूर्तत्वात् (रा०)
अकर्मकत्वात् (ध० २ अधि०) परेषामपीडाकारित्वात् (ज०
१ श० १ उ०) केनापि व्यावाधयितुमशक्यत्वात् (जी० ३ प्रति०)
व्यावाधारहिते सिद्धिस्थाने, रागादयो हि न तद् बाधितुं
प्रमथिष्यन्तः प्रज्ञा० ३३ पदं । कल्प० । रा० । सुधादिबाधारहि-
तत्वात् (ब्रह्मचर्यम्) प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार । गन्धर्वादिस्वकृष्ण-
भावव्यावाधाविकलो (ध्यानदेशः) अव्यावाधशब्देन विशिष्यते ।
आच० ५ अ० । व्य बाधन्ते परं पीडयन्तीति व्यावाधा; त-
न्निवेधादव्यावाधाः । त्रि० । म० १४ श० ८ उ० । उत्तरयोः कृष्णरा-
ज्योर्न्तर्गतमुप्रतिष्ठाभविमानवासिलोकात्मिकदेवेषु, स्था० ८
ठा० म० । “अव्याबाहाणं देवानं न च देवा न च देवसया पण-
सा; एवं अगिच्छा वि, एवं रिद्धा वि ।” स्था० ८ उ० ।

अथि एं जंते ! अव्याबाहा देवा ? । इता अथि । से
केणद्वेणं जंते ! एवं वुचइ अव्याबाहा देवा । अव्याबाहा
देवा भोयमा ! पञ्चणं एगमेगे अव्याबाहे देवे एगमेग-
स्स पुरिसस्स एगमेगसि अन्निपत्तंसि दिव्वं देवहिं दिव्वं
देवज्जहिं दिव्वं देवाणुजावं दिव्वं बत्तीसइविहं नइविहं उ-
वदंसेत्तए णो चेव एं तस्स पुरिसस्स किंचि आबाहं वा

पवाहं वा वावाहं वा उप्पाह, उविच्छेदं वा करेह, ए सुहुमं च णं उवदंसेजा; से तेणट्टेणं जाव अव्यावाहा ॥२॥

(अचिह्नपक्षमि ति) अक्षिपत्रे अक्षिपक्षमणि (आवाहं व ति) ईषद्वाधां (पवाहं व ति) प्रकृष्टवाधां (वावाहं ति) क्वचित्, तत्र तु व्यावाधां विशिष्टमावाधां (छविच्छेयं ति) शरीरच्छेदं (ए सुहुमं च णं ति) । सूक्ष्ममेव सूक्ष्मं यथा भवत्येवमुपदर्शयेत्; नाट्यविधिमिति प्रकृतम् । ज० १४ श० ८ उ० ।

अव्यावह-अव्यापृत-त्रि० । व्यापारवर्जिते, “ सडियपडियं न कीरह, जडियं अव्यागमं तयं वस्तु” । यन् श्रुतिप्रतिपत्तयेन व्यापारः कोऽपि न कियते तद्वास्तु अव्यापृतमुच्यते । इति वक्षित-स्वरूपे वास्तुभेदे, वृ० ३ उ० ।

अव्यावन्न-अव्यापन्न-त्रि० । अविभिन्ने, व्य० १ उ० । अविनष्टे, भ० १ श० ७ उ० ।

अव्यावारपोसह-अव्यापारपौषध-पुं० । व्यापारप्रत्याख्यान-पूर्वकं क्रियमाणे पौषधोपवासव्रते, “अव्यावारपोसहो दुविहो-देसे, सव्ये य । देसे अमुगं वावारं करेमि, सव्ये ववहारे से बल-सगडघरपरिकम्मादधो न कीरह” । आच० ६ अ० ।

अव्यावारमुद्दिय-अव्यापारसुखित-त्रि० । तथाविधव्यापार-हिततया सुखिनि, वृ० ३ उ० ।

अव्याहय-अव्याहृत-त्रि० । अनुपहते, वी० १४ विव० । स्वपरा-विरोधिनि, व्य० १ उ० । अव्याधिते, न० ।

अव्याहयपुव्वावरत्त-अव्याहृतपूर्वापरत्व-न० । पूर्वापरवा-क्याऽविरोधरूपे सत्यवचनातिशये, रा० । स० ॥

अव्याहय-अव्याहृत-त्रि० । अनाहृते, जी० ३ प्रति० । अ-कथिते, “अव्याहिते कसाह्या” आच० १ श्रु० ए अ० २ उ० ।

अव्युक्त-अव्युत्क्रान्त-त्रि० । अपारिणतविध्वस्तप्राप्तके, ग० । २ अधि० ।

अव्यो-अव्यो-अव्य० । संबोधनादौ, व्य० ७ उ० ।

अव्यो सूचना-दुःख-संभाषगापराध-विस्मयानन्दादर-जय-स्वेद-विषाद-पश्चात्तापे ८ । २ । २०४ ॥

‘अव्यो’ इति सूचनादिषु प्रयोक्तव्यम् । सूचनायाम्-“अव्यो दुक्करयारभ” । दुःखे-“अव्यो दलंति हिअअं” । संभाषणे-“अव्यो किमिणं किमिणं ?” । अपराधविस्मययोः-

“अव्यो इरीति हिअअं, तह वि न वेसा हवंति जुवईण ।

अव्यो किं पि रहस्सं, मुणंति धुसा जणम्महिआ” ॥ १ ॥

आनन्दादरजयेषु-

“अव्यो सुपहायमिणं, अव्यो अज्जम्ह सप्पलं जीअं ।

अव्यो अइअम्मि तुमे, नवरं जइ सा न जूरिदिह” ॥

स्वेदे-“अव्यो न जामि छेत्तं” । विषादे-

“अव्यो नासंति दिदिं, पुत्तयं वहुंति दैति रणरणयं ।

एरिह तस्सेव गुणा, ते अिअ अव्यो कह णु एअं ?” ॥ १ ॥

पश्चात्तापे-“अव्यो तह तेण कआ, अहअं जइ कस्स साहेमि ?” । प्रा० २ पाद ।

अव्योगड-अव्याकृत-त्रि० । अविशेषिते, वृ० २ उ० । “अव्यो-गडमविजत्तं” । अव्याकृतं नाम यदायादैरविजकमिति । वास्तुजे-

दे; वृ० ३ उ० । (अत्र दृष्टान्तः ‘उग्गाह’ शब्दे द्वितीय-भागे ७०८ पृष्ठे द्रष्टव्यः) अविसंसृते, दशा० ३ अ० ।

अव्योच्छिन्न-अव्यवच्छिन्न-त्रि० । स्वबंशस्य परम्परया समा-गते; व्य० ७ उ० ।

अव्योच्छित्ति-अव्यवच्छित्ति-त्रि० । “अमानोनाः प्रतिषेधे” न व्युच्छित्तिरव्युच्छित्तिः । प्रतिपत्तौ, यः स्वयं कृतार्थोऽव्युत्तममवाप्य धर्मं परेभ्य उपदिशति । पं० चू० । अव्यवच्छित्त्या श्रुतं वाचयेत्, श्रुतस्य शिष्यप्रशिष्यपरम्परागततयाऽव्यवच्छित्तिर्ज्ञेयादिति प-ञ्चममव्यवच्छित्तिः कारणम् । आ० म० प्र० ॥

अव्योच्छित्तिण्यह-अव्यवच्छित्तिनयार्थ-पुं० । अव्यवच्छि-त्तिप्रधानो नयोऽव्यवच्छित्तिनयः, तस्यार्थः । द्रव्ये, भ० ७ श० ३ उ० ।

अव्योयमा-अव्याकृता-स्त्री० । गम्भीरशब्दार्थायां मन्मना-क्षरप्रयुक्तार्थां वा अभाविताार्थायां वा जाषायाम्, भ० २० श० ४ उ० ।

असङ्-असृति-स्त्री० । अश्रुते तत्प्रभवेन समस्तधान्यमानानि व्याप्नोति इत्यसृतिः । अवाप्तुस्त्वहस्ततत्तरूपे, तत्परिच्छिन्ने धान्ये च । अनु० । प्रसूतेरहं, ज्ञा० ७ अ० । “दो असईओ पसई” । ओघ० ।

असृति-स्त्री० । अस्मरणे, ध० ३ अधि० ।

असङ्-असकृत्-अव्य० । अनेकश इत्यर्थे, पञ्चा० १० विव० ।

आचा० । भ० । “असङ् तु मणुस्तेहिं, मिच्छादंमो पञ्जइ” अ-सकृद् वारंवारम् । उक्त० १ अ० । पं० व० । जी० । वी० । “असङ् वोसद्वचसंदे” । न सकृदसकृत्, सर्वदेत्यर्थः । दश० १० अ० ।

असई-असती-स्त्री० । दुःशीलायाम्, ज० २ अधि० । दास्याम्, भ० ८ श० ६ उ० । प्रव० ।

असईजनपोसणया-(स्त्री०) असतीजनपोषण-न० । असतीज-नस्य दासीजनस्य पोषणं तद्दासिकोपजीवनार्थं यत् तत्तथा । एवमन्यदपि कूरकर्मकारिणः प्राणिनः पोषणमसतीजनपोषण-मेवेति । दासीजनस्य कूरकर्मकारिणो वा पोषणे, उपा० १ अ० ।

असईपोस-असतीपोष-पुं० । असत्यो दुःशीलास्तासां दासी-सारिकादीनां पोषणं पोषोऽसतीपोषः । तत्र लिङ्मतन्म, तेन ह्यकभ्यादीनामपि पुंसां पोषणमसतीपोषः । यद्वाचि-“भञ्जा-रमोरमकड-कुक्कुरसारीयकुक्कुराईणं । छुट्ठिण्ठिनपुंसार्ह-ण पोसणं असईपोसणयं” ॥ १ ॥ प्रव० ६ द्वार । दुःशी-लानां शुकसारिकामयूरमाज्जरमर्कटकुक्कुरकुक्कुरशूकरादिति-रञ्जं पोषणे, भाटीग्रहणार्थं दास्याश्च पोषे, गोक्षदेशे प्रसिद्धो-ऽयं व्यवहारः । एषां च दुःशीलानां पोषणं पापहेतुरेवेति बोधः । पञ्चदशं कर्मादानमेतत् । ध० २ अधि० । आ० । भ० । ध० २० । (असतीपोषणं तु ज्ञानेन साधुना कमकेच्यो न देयमिति ‘जोयण’ शब्दे बह्यते)

असङ्गण-अशकुन-पुं० । न० त० । आकन्दध्वनिप्रतिषेधध्व-नप्रवृत्तौ शकुनविपरीते अनिष्टार्थसंस्पर्शके, पञ्चा० ७ विव० । पं० व० । ध० ।

असंक-अशङ्क-न० । न विद्यते शङ्का यस्य मनस्तदशङ्कम् । निशङ्के, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

असंकाणिज्ज-अशङ्कनीय-त्रि० । कूटपाशादिरहिते अशङ्कहं
स्थाने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

असंकापिय-असङ्कल्पित-त्रि० । स्वार्थं संस्कुर्वता साध्वर्थतया
मनसाऽप्यकल्पिते, अ० ७ श० १ उ० ।

असंकम-असङ्कम-पुं० । परस्परममीलने, अष्ट० १४ अष्ट० ।

असंकमण-अशङ्कमनस्-त्रि० । अशङ्कं मनो यस्यासौ अशङ्क-
मनाः । तपोदमनियमफलत्वाऽऽशङ्कारहिते आस्तिक्यमत्युप-
पेते, आन्त्रा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

असंकि (ण)-अशङ्किन्-त्रि० । शङ्कामकुर्वाणे, सूत्र० १ श्रु०
१ अ० २ उ० ।

असंकि-अशङ्कित-त्रि० । अशङ्कनीये, “ असंकियाहं संक-
ति, संकियाहं असंकिणे । ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

असंकिलिष्ट-असंक्लिष्ट-त्रि० । विशुद्धाध्वसाये, आनु० ।
निर्वृषणे, “ असंकिलिष्टाहं यथाहं । ” औ० । विशुध्यमान-
परिणामवति, प्रअ० १ सम्ब० द्वार ।

असंकिलिष्टायार-असंक्लिष्टाचार-पुं० । असंक्लिष्ट इहपर-
लोकाशंसारूपसंज्ञेशविप्रमुक्त आचारो यस्य सोऽसंक्लिष्टाचा-
रः । व्य० ३ उ० । सकलदोषपरिहारिणि, व्य० ३ उ० ।

असंकिलेसे-असंक्लेश-पुं० । विशुध्यमानपरिणामदेतुके सं-
ज्ञेशभावे, “ तिविहे असंकिलेसे-णाणसंकिलेसे, दंसणसं-
किलेसे, चरित्तसंकिलेसे । ” स्था० २ उ० ४ उ० । “ दसविहे असं-
किलेसे पणत्ते । तं जडा-उवहिअसंकिहेसे० जाव चरित्तअसं-
किलेसे ” स्था० १० उ० । (अस्य ‘संकिलेस’ शब्दे व्याख्या)

असंख-असङ्ख्य-त्रि० । अविद्यमानसङ्ख्ये, उक्त० ५ अ० । अवि-
द्यमानपरिमाणे च । हा० २६ अष्ट० ।

असंखगुणवीरिय-असंखगुणवीर्य-त्रि० । असंख्यातगुणयो-
गे, कर्म० ५ कर्म० । अष्ट० ।

असंखर-असंखर-न० । वाचिके कलहे, नि० सू० १ उ० ।
ग० । वृ० ॥

असंखमिय-असंखमिक-पुं० । कलहशीले, वृ० १ उ० ।

असंखय-असंस्कृत-त्रि० । उत्तरकरणेनाश्रुदिते पटादिवत्सं-
धातुमशक्ये, उक्त० ।

असंस्कृतं जीवितमित्युक्तमतस्तद्व्याचिख्यासुराह निर्युक्तिरुत्-
उत्तरकरणेण कयं, जं किं वी संखयं तु णायव्वं ।

सेसं असंखयं खलु, असंखयस्सेस णिज्जुची ॥

उक्त० नि० १ खएम ।

भूततः स्वदेतुत उत्पन्नस्य पुनरुत्तरकालं विशेषाधानात्मकं
करणमुत्तरकरणं तेन कृतं निर्वर्तितं यत् किञ्चिदित्यविवक्षितघ-
टादि, (यत्तदोर्नित्यमभिसम्बन्धत्वात्) तत् संस्कृतम् । तुरवधा-
रणे । सचैव योज्यते-यत्तत्तरकरणकृतं तदेव संस्कृतं ज्ञातव्यम् ।
शेषमतोऽप्यत्र संस्कारानुचितं विदीर्णमुकाफलोपमसंस्कृत-
मेव, खलुशब्दस्यैवकारार्थत्वात् । असंस्कृतमित्यस्य सूत्राव-
यवस्यैवा वक्ष्यमाणलक्षणा निर्युक्तिरिति निक्षेपनिर्युक्तिः । बहुव-
क्तव्यतया च प्रतिज्ञातम् । अथवा-यथाऽऽचारपञ्चमाध्ययनस्य

‘आवर्त’ इत्यादिना पदेन नाम, तथाऽस्याप्यसंस्कृतमिति नाम ।
ततश्चासंस्कृतनाम्नोऽस्यैवाध्ययनस्यैवा नामनिष्पन्ननिर्युक्तिरु-
क्तिः, तत्प्रस्ताव एव व्याख्यातव्येति गाथाऽर्थः । उक्त० ४ अ० ।

येन करणेनात्र प्रकृतं तदाह-

कम्मगसरीरकरणं, आनुयकरणं असंखयं तं तु ।

तेणऽहिगारो तम्हा, उ अप्पमादो इह चरित्तम्मि ॥

कर्मकशरीरकरणं कामैरादेहनिर्वर्तनं, तदपि ज्ञानावरणादि-
नेदतोऽनेकविधमित्याह-आयुष्करणमिति । आयुषः पञ्चमक-
र्मप्रकृत्यात्मकस्य करणं निर्वर्तनमायुष्करणम् । तत्किम् ? इत्याह-
(असंखयं तं तु स्ति) तत्पुनरायुष्करणमसंस्कृतमुत्तरकरणेन नु-
दितमपि पटादिवत्संघातुं न शक्यम् । यतः-“ फट्ठा तद्वा च इह,
पडमादो संघवन्ति नयनिउणा । सा का वि नरिथ नीती, संघज्झइ
जीवियं जीए ” ॥१॥ एवं च स्वरूपतो हेतुतो विषयतश्च व्याख्ये-
ति । स्वरूपतो हेतुतश्च ‘ उत्तरकरणेन कथं ’ इत्यादिना प्रत्येन
व्याख्यातम् । अनेन त्वायुष्करणस्यासंस्कृतत्वोपदर्शनेन विष-
यतः । इदानीं तूपसंहारमाह- (तेण अहिगारो स्ति) तेनेत्यायु-
ष्कर्मणा संस्कृतेनाधिकारः । (तम्हा उ स्ति) तस्मात् । तुशब्दोऽ-
वधारणार्थः, तस्य च व्यवहितः संबन्धः । ततोऽयमर्थः-यस्मा-
दसंस्कृतमायुष्कर्म तस्मादप्रमाद एव-प्रमादाभाव एव, चरित्ते
इति चरित्रविषयः कर्तव्य इति गाथाऽर्थः । उक्त० ४ अ० ॥

संघतं सूत्रालापकानिष्पन्ननिर्युक्तिपावसरः, स च सूत्रे सति
भवति । तत्तदेव-

असंखयं जीविय मा पमायए, जरोवणीयस्स नु नरिय ताणं ।

एवं वियाणाहि जणे पमत्ते, कण्ठं विहिंसि अजया मिहिंति ॥

संस्क्रियत इति संस्कृतं, न तथा असंस्कृतम् । शक्यतैर-
पि सतो वस्तुयितुं बुद्धितस्य वा कर्णपाशवदस्य संधातुमश-
क्यत्वात् । किं तत् ? जीवितं प्राणधारणरूपम् । ततः किमि-
त्याह-मा प्रमादीः । किमुक्तं भवति ?-यदीदं कथञ्चित् संस्क-
र्तुं शक्यं स्यात्तत्तुरङ्गघाते धर्मेऽपि प्रमादो दोषाद्यैव स्यात्;
यदा त्विदमसंस्कृतं तदेतत्परिज्ञेयं प्रमादिनस्तदतिदुर्लभमिति
प्रमादं मा कथाः । कुतः पुनरसंस्कृतम् ? जरया वयोहानिरु-
पया, उपनीतस्व प्रक्रमान्मृत्युसमीपं प्रापितस्य, प्रायो जराऽन-
न्तरमेव मृत्युरित्येवमुपदिश्यते । कुहेतौ, यस्माच्चास्ति न विद्यते
प्राणं शरणं, येन मृत्युरका स्यात् । उक्तं च वाचकैः-“ मङ्गलैः
कौतुकैर्योगैर्विद्यामन्त्रैस्तथैवधैः । न शका मरणात् प्रातुं, सेन्द्रा
देवगणा अपि ” ॥ १ ॥ यद्वा-स्यादेतत् । चार्थक्ये धर्मे विधा-
स्यामीत्याशङ्क्याह-जरामुपनीतः प्रापितो गम्यमानत्वात्स्व-
कर्मनिर्जरोपनीतः, तस्य नास्ति प्राणं, पुत्रादयोऽपि हि न तदा
पालयन्ति, तथा चात्यन्तमवधीरणा स्यात्-अस्य न धर्मे प्रति-
शक्तिः, भद्रा वा भावना । यद्वा-प्राणं येनासावपनीयते पुनर्यौ-
वनमानीयते न तादृकरणमस्ति, ततो यावदसौ नासादयति ता-
वद्धर्मे मा प्रमादीः । उक्तं हि-“ तथावदिन्द्रियबलं, जरया रोगैर्न
बाध्यते प्रसभम् । तावच्छरीरमृच्छी विदाय धर्मे कुदप्य मति-
म् ॥१॥ उक्त० ४ अ० । (जरोपनीतस्य च प्राणं नास्तित्यत्र दृष्टा-
न्तोऽदृष्टमल्लः, तत्कथा च ‘ अदृष्ट ’ शब्दे अत्रैव भागे ३३८ पृष्ठे
उक्ता) उत्तराऽध्ययनेषु चतुर्थेऽध्ययने, तच्च प्रमादाप्रमादाऽभि-
धायकमप्यादानपदेनासंख्यमित्युच्यते । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।
असंखलोगसम-असङ्ख्यलोकसम-त्रि० । असंख्येयलोकाऽऽ-
काशप्रदेशप्रमाणे, कर्म० ५ कर्म० ।

असंखेज्ज-असंखेय-त्रि०। संख्यातीति, भ० १ श० ५ उ० । ग-
णनामतिक्रान्ते, भा० सू० १ अ० ।

असंखेज्जकालसमयद्वि-असंखेयकालसमयस्थिति-पुं० । प-
र्योपमाऽसंखेयभागादिस्थितिषु नैरधिक्यदिषु एकेन्द्रियविक-
लेन्द्रियवर्जं वैमानिकपदार्थान्तेषु, स्था० । “दुविहा णेरइया
एणसा । तं जहा-संखेज्जकालसमयद्विइया चेव, असंखेज्जका-
लसमयद्विइया चेव । एवं एगिदियविगद्विइयवज्जा० जाव
वाणमंतरा” । स्था० २ ग० २ उ० ॥

असंखेज्जगुणपरिहीण-असंख्यातगुणपरिहीण-त्रि० । अ-
संख्यातगुणेन परिहीणो यः स तथा । असंखेयभागमात्रे, औ० ।
असंखेज्जजीविय-असंख्यातजीवित-पुं० । असंख्यजीवा-
त्मकेषु वृक्षेषु, भ० । “से किं तं असंखेज्जजीविया ? । असंखे-
ज्जजीविया दुविहा एणसा । तं जहा-एगदिया, बहुद्विया य” ।
भ० ८ श० ३ अ० ।

असंखेज्जय-असंखेयक-न० । गणनासंख्याभेदे, अनु० ।

से किं तं असंखेज्जए ? । असंखेज्जए तिविहे पण्णसे ।
तं जहा-परित्तासंखेज्जए, जुत्तासंखेज्जए, असंखेज्जा-
संखेज्जए । से किं तं परित्तासंखेज्जए ? । परित्तासंखेज्जए
तिविहे पण्णसे । तं जहा-जहणए, उक्कोसए, अजहणमण-
कोसए । से किं तं जुत्तासंखेज्जए ? । जुत्तासंखेज्जए
तिविहे पण्णसे । तं जहा-जहणए, उक्कोसए, अजहणम-
णकोसए । से किं तं असंखेज्जासंखेज्जए ? । असंखेज्जासंखे-
ज्जए तिविहे पण्णसे । तं जहा-जहणए, उक्कोसए, अज-
हणमणकोसए ॥

असंखेयकं तु-परीतासंखेयकं, युक्तासंखेयकं, असंखेया-
ऽसंखेयकम् । पुनरेकैकं जघन्यादिभेदात् त्रिविधमिति सर्व-
मपि त्रिविधम् ॥

अथ नवविधमसंखेयकं प्रागुद्दिष्टं निरूपयितुमाह-

एवामेव उक्कोसए संखेज्जए रूवे पण्णित्ते जहणयं परि-
त्तासंखेज्जयं भवइ । तेण परं अजहणमणकोसयाइं ठा-
णाइं जाव उक्कोसयं परित्तासंखेज्जयं न पावइ । उक्को-
सयं परित्तासंखेज्जयं केवइअं होइ ? । जहणयं परित्तासंखे-
ज्जयं, जहणयपरित्तासंखेज्जमेत्ताणं रासीणं अजमणग्भासो
रूवूणो उक्कोसं परित्तासंखेज्जयं होइ ।

(एवामेव च) असंखेयकेऽपि निरूप्यमाणे एवमेवानवस्थित-
तत्त्वविनिरूपणा क्रियत इत्यर्थः । तावद्यावदुत्कृष्टसंखेय-
कमासीत्, तस्मिन् एव यावदेकं रूपं पूर्वमधिकं दर्शितं तद्यथा तत्रै-
व राशौ प्रक्रियते तदा जघन्यं परीतासंखेयकं भवति ।
(तेषु परमित्यादि) ततः परं परीतासंखेयकस्यैवाजघन्योत्-
कृष्टानि स्थानानि भवन्ति यावदुत्कृष्टं परीतासंखेयकं न
प्राप्नोति । शिष्यः पृच्छति-कियत्पुनरुत्कृष्टं परीतासंखेयकं भव-
ति ? । अत्रोत्तरम्-(जहणयं परित्तासंखेज्जयं ति) जघन्यप-
रीतासंखेयकं यावत्प्रमाणं भवतीति शेषः, तावत्प्रमाणानां
जघन्यपरीतासंखेयकमात्राणां, जघन्यपरीतासंखेयकगतकूप-

संख्यानामित्यर्थः । राशीनामन्योन्यमज्यासः परस्परं गुण-
नास्वरूप एकेन रूपेणो न उत्कृष्टं परीतासंखेयकं भवतीति ।

इहमत्र हृदयम्-प्रत्येकं जघन्यपरीतासंखेयस्वरूपा जघन्य-
परीतासंखेयका एव यावन्ति रूपाणि भवन्ति तावन्तः पुञ्जा
व्यवस्थाप्यन्ते । तैश्च परस्परं गुणितैर्यो राशिर्भवति स एकेन
रूपेण हीनमुत्कृष्टं परीतासंखेयकं मन्तव्यम् । अत्र सुखप्रति-
पत्त्यर्थमुदाहरणं दर्शयते-जघन्यपरीतासंखेयके कित्तासंख-
नपनया पञ्च रूपाणि संप्रधार्यन्ते । ततः पञ्चैव धाराः पञ्च पञ्च
व्यवस्थाप्यन्ते । तथादि-५ । ५ । ५ । ५ । ५ । अत्र पञ्चभिः पञ्च
गुणिताः पञ्चविंशतिः । सा च पञ्चभिराहता जातं पञ्चविंश-
शतमित्यादिकमेष्टामीषां राशीनां परस्परज्यासे जातानि प-
ञ्चविंशत्याधिकान्येकत्रिंशच्चतानि । एतत्प्रकल्पनया एतावन्मा-
नः । सङ्गातस्त्वसंखेयकूपो राशिरेकेन रूपेण गुणहीन उत्कृ-
ष्टं परीतासंखेयमित्याद्यनन्तरोक्ताद्विगुक्तासंखेयकादेकस्मिन्
रूपे समाकर्षिते उत्कृष्टं परीतासंखेयकं निष्पद्यते इति प्रतीयत
एव । इत्युक्तं जघन्यादिभेदभिन्नं त्रिविधं परीतासंखेयकम् ॥

अथ तावज्जैदभिन्नस्यैव युक्तासंखेयकस्य निरूपणार्थमाह-

जहणयं जुत्तासंखेज्जयं केवइअं होइ ? । जहणयं जुत्ता-
संखेज्जयं जहणयपरित्तासंखेज्जयमेत्ताणं रासीणं अज-
मणग्भासो पण्णित्ते जहणयं जुत्तासंखेज्जयं होइ । अहवा-
उक्कोसए परित्तासंखेज्जए रूवं पण्णित्तं जहणयं जुत्तासंखे-
ज्जयं होइ । आवल्लिआ वि तत्तिआ चेव । तेण परं अजहण-
मणकोसयाइं ठाणाइं जाव उक्कोसयं जुत्तासंखेज्जयं न
पावइ । उक्कोसयं जुत्तासंखेज्जयं केवइअं होइ ? । जहण-
यं जुत्तासंखेज्जएणं आवल्लिआ गुणिआ अजमणग्भासो
रूवूणो उक्कोसयं जुत्तासंखेज्जयं होइ । अहवा जहण-
असंखेज्जासंखेज्जयं रूवूणं उक्कोसयं जुत्तासंखेज्जयं होइ ॥

(जहणयं जुत्तासंखेज्जयं केवइअमित्यादि) । अत्रोत्तरम्-(ज-
हणयं परित्तासंखेज्जमित्यादि) व्याख्या पूर्ववदेव । नवरं-(अ-
जमणग्भासो पण्णित्ते) अन्योन्याभ्यस्तः स परिपूर्ण एव
राशिर्दिश्यते, नतु रूपं पात्यत इति ज्ञावः । (अहवा उक्कोसए
परित्तासंखेज्जए इत्यादि) प्रावितायमेव । (आवल्लिआ तत्ति-
आ चेव च) यावन्ति जघन्ययुक्तासंखेयके सर्वेपरूपाणि प्रा-
प्यन्ते आवल्लिकायामपि तावन्तः समया प्रवन्तीत्यर्थः । ततः
सूत्रे यत्रावल्लिका गृह्यते तत्र जघन्ययुक्तासंखेयकतुल्यसमय-
राशिमाना सा दृश्यते । (तेण परमित्यादि) ततो जघन्ययु-
क्तासंखेयकात्परत एकोत्तरया वृद्ध्या असंखेयान्यजघन्योत्कृ-
ष्टानि युक्तासंखेयस्थानानि भवन्ति, यावदुत्कृष्टं युक्तासंखेयकं
न प्राप्नोति । अत्र शिष्यः पृच्छति-(उक्कोसयं जुत्तासंखेज्जय-
मित्यादि) अत्र प्रतिवचनम्-(जहणयणमित्यादि) जघन्येन
युक्तासंखेयकेनावल्लिका समयराशिर्गुह्यते । किमुक्तं भवति ?-
अन्योन्यमज्यासः क्रियते, जघन्ययुक्तासंखेयराशिस्तेनैव राशिना
गुह्यत इति तात्पर्यम् । एवं च कृते यो राशिर्भवति स एव एके-
न रूपेणो न उत्कृष्टयुक्तासंखेयकं भवति । यदि पुनस्तदेव तद्रूपं
गुह्यते तदा जघन्यमसंखेयसंखेयकं जायते । अत एवाह-
(अहवा जहणयं असंखेज्जासंखेज्जयं रूवूणमित्यादि) गता-
र्थम् । उक्तं युक्तासंखेयकं त्रिविधम् ॥

इदानीमसंख्येयासंख्येयकं त्रिविधं विभजिष्यामः—

जहन्मयं असंख्येज्जासंख्येज्जयं केवड्यं होइ ? । जहन्मयं
जाणइं जुत्तासंख्येज्जणं आवलिआ गुणिआ अण्णमण-
वभासो पमिपुण्णो जहन्मयं असंख्येज्जासंख्येज्जयं होइ ।
अहवा उक्कोसए जुत्तासंख्येज्जए रुवं पक्खित्तं जहन्मयं अ-
संख्येज्जासंख्येज्जयं होइ । तेण परं अजहन्मयणुक्कोसयाइं०
जाव उक्कोसयं असंख्येज्जासंख्येज्जयं ए पावइ । उक्कोसयं
असंख्येज्जासंख्येज्जयं केवड्यं होइ ? । जहन्मयं असंख्येज्जासं-
ख्येज्जयमेत्ताणं रासीणं अण्णमणवभासो रुवूणो उक्कोसयं
असंख्येज्जासंख्येज्जयं होइ ॥

(जहन्मयं असंख्येज्जासंख्येज्जयमित्यादि) इदं तु सूत्रं भा-
वितार्थमेव । नवरं (पमिपुण्णो ति) परिपूर्णं रूपं न पा-
त्यत इत्यर्थः । 'अहवा' इत्याद्यपि गतार्थम् । (तेण परमित्यादि)
ततः परं (असंख्येज्जासंख्येज्जकं केत्तिर्यामित्यादि) अत्रो-
त्तरम्—(जहन्मयं असंख्येज्जासंख्येज्जयमेत्यादि) जघन्यमसंख्ये-
यकं यावद्भवतीति शेषः । तावत्प्रमाणानां जघन्यासंख्येयक-
रूपं संख्यानामित्यर्थः । राशीनामन्योन्यमज्यासः परस्परं गु-
णनास्वरूपः, एकेन रूपेणो न उत्कृष्टमसंख्येयासंख्येयकं भवति ।
अयमत्र जावार्थः—प्रत्येकं जघन्यासंख्येयासंख्येयकरूपा जघन्या-
संख्येयासंख्येयका एव यावन्ति रूपाणि भवन्ति तावन्तो रा-
शयो व्यवस्थाप्यन्ते । तैश्च परस्परगुणितैर्यो राशिर्भवति स
एकेन रूपेण हीन उत्कृष्टमसंख्येयासंख्येयकं प्रतिपत्तव्यम् ।
उदाहरणं चात्राप्युत्कृष्टपरीतासंख्येयकोक्तानुसारेण वाच्यम् ।
अनु० ॥

साम्प्रतमसंख्यातानन्तकस्वरूपमाह—

इयं सुत्तुत्तं अणे, वगियमेकंसि चउत्त्ययमसंखं ।

होइ असंखासंखं, लहु रुवजुयं तु तं मज्झं ॥ ८० ॥

(अणे वगियमित्यादि) अन्ये आचार्या एके सूर्य एवमाहुः—यथा-
चतुर्थकमसंख्यं जघन्ययुक्तासंख्यातकरूपं, वर्गितं तावतैव राशिना
गुणितं सत्, (एकमिति) एकवारं, भवति जायते संपद्यतेऽसं-
ख्यासंख्यं, बहु जघन्यं, जघन्यासंख्यातासंख्यातकं भवतीत्यर्थः ।
अत्रापि मतेऽसंख्यातकमुद्दिश्य मध्यमोत्कृष्टभेदप्रकरणं पूर्वाकै-
वेति दर्शयन्माह—(रुवजुयं तु तं मज्झं ति) रूपेण सर्पपल-
क्षणेन युतं रूपयुतम् । तुरवधारणे, व्यवहितसम्बन्धश्च । त-
दिति—तदेवानन्तराभिहितं जघन्यासंख्येयासंख्येयादिकम् । किं
भवतीत्याह—मध्यं मध्यमासंख्येयासंख्येयादिकं भवति ॥ ८० ॥

रूवूणमाइमं गुरु, तिवागिउं तं इयं दसखेवे ।

होगागामपणसा, धम्माधम्मेगनीवदेसा य ॥ ८१ ॥

तदेव जघन्यासंख्येयासंख्येयादिकं रूपोनमेकेन रूपेण रहितं
सत्, आदिमं तदपेक्षयाऽऽद्यस्य राशेः संबन्धि गुरु उत्कृष्टं जव-
तीति । अयमत्राशयः—जघन्यासंख्येयासंख्येयकं रूपेण सद् युक्ता-
संख्यातकमुत्कृष्टं भवति, जघन्यपरीतानन्तकं रूपोनमसंख्येया-
संख्येयकमुत्कृष्टं भवति, जघन्ययुक्तानन्तकं तु रूपोनमुत्कृष्टं प-
रीतानन्तकं भवति, जघन्यान्तानन्तकं तु रूपोनमुत्कृष्टं युक्ता-
नन्तकं भवतीति । अधुना जघन्यपरीतानन्तकं मतान्तरेण
प्ररूपयन्माह—(तिवागिउं तं इत्यादि) तदिति प्रागाभिहितं ज-

घन्यासंख्येयासंख्येयकं त्रिवर्गयित्वा सदृशदिगाशी, परस्परं
वीरु वारानज्यस्येत्यर्थः । अयमत्राशयः—जघन्यासंख्येयासं-
ख्येयकराशेः सदृशदिगाशिगुणनलक्षणो वर्गो विधीयते, नस्या-
पि वर्गराशेः पुनर्वर्गः क्रियते, तस्यापि वर्गराशेः पुनरपि वर्गो
निष्पाद्यते इति । ततः किमित्याह—इमान् वक्ष्यमाणस्वरूपान्,
(दसेति) दशसंख्यान् क्लिप्यन्त इति । 'कर्मणि घञि' क्लेपाः—प्र-
क्षेपणीयगणशयस्तान् क्लिपस्व निधेहीत्युत्तरगाथायां सम्यग्धः ।
तथाहि—लोकाकाशस्य प्रदेशाः, धर्मश्चाधर्मश्चैकजीवश्च धर्मध-
र्मैकजीवाः, तेषां देशाः प्रदेशाः । अयमत्रार्थः—धर्मस्तिक्काय-
प्रदेशाः, अधर्मस्तिक्कायप्रदेशाः, एकजीवप्रदेशश्च ॥ ८१ ॥

तथा—

ठिड्बंयऽज्जवसाया, अणुभागा जोग्गेयपल्लिजागा ।

हुएह य समाणसमया, पत्तेयनिगोयए विवमु ॥ ८२ ॥

स्थितिवन्धस्य कारणभूतान्यध्यवसायस्थानानि कयायोदय-
रूपाण्यध्यवसायशब्देनोच्यन्ते, तान्यसंख्येयान्येव । तथाहि—
ज्ञानावरणस्य जघन्यान्तर्मुहुरूपमात्राः स्थितिवन्धाः, उत्कृष्टत-
स्तु त्रिशतागरोपमकोट्यकोटिप्रमाणः, मध्यमपदे त्रैकाटि-
चतुरादिसमयाधिकात्तर्भुहतादिकोऽसंख्येयभेदः । एषां स्थि-
तिवन्धानां निर्वर्तकान्यध्यवसायस्थानानि प्रत्येकमसंख्येयलो-
काकाशप्रदेशप्रमाणानि भिन्नान्येव । एवं च सत्येकस्मिन्नपि
ज्ञानावरणेऽसंख्येयानि स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानानि लज्य-
न्ते । एवं दर्शनावरणदिष्वपि वाच्यम् । (अणुभागा ति)
अनुभागा ज्ञानावरणादिकर्मणां जघन्यमध्यमादिभेदभिन्ना रस-
विशेषाः, एतेषां चानुभागाविशेषाणां निर्वर्तकान्यसंख्येयलोका-
काशप्रदेशप्रमाणान्यध्यवसायस्थानानि भवन्त्यतोऽनुभागावि-
शेषा अयेतावन्त एव द्रष्टव्याः, कारणभेदाश्रितत्वात्कार्यभेदा-
नाम । (जोग्गेयपल्लिजागा ति) योगो मनोवाक्यादिष्वयं वा-
र्यं, तस्य केवलप्रज्ञाच्छेदेन प्रतिविशिष्टा निर्विजगा भागा यो-
गच्छेदपरिमणाः । ते च निगोदादीनां संक्षिपञ्चेन्द्रियपर्यन्तानां
जीवानामाश्रिता जघन्यादिभेदभिन्ना असंख्येया मन्तव्याः ।
(हुएह य समाणसमया ति) द्वयोश्च समयोरुत्तरपिण्यवस-
र्पिणीकाशस्वरूपयोः समया असंख्येयस्वरूपाः । (पत्तेयनि-
गोयए ति) अनन्तकायिकान् वर्जयित्वा शेषाः पृथिव्यपूनेजो-
वायुचनस्पतित्रयाः प्रत्येकशरीरिणः, सर्वेऽपि जीवा इत्यर्थः, ते
चासंख्येया भवन्ति । निगोदाः सूक्ष्माणां बादराणां चानन्तका-
यिकवनस्पतिजीवानां शरीराणीत्यर्थः, ते चासंख्याताः । एव-
मेते प्रत्येकमसंख्येयस्वरूपा दश क्लेपास्तान् क्लिपस्व ॥ ८२ ॥

अथ राशिदशकप्रज्ञेपानन्तरं तस्यैव राशेर्यस्मिन् विहिते
यद्भवति तदाह—

पुणरपि तस्मिन् तिवागिउं, परिच्छणंत लहु तस्स रासीणं ।

अवजासे लहु जुत्ता—णंतं अवभवजिअमाणं ॥ ८३ ॥

पुनरपि (तस्मिन् ति) तस्मिन्ननन्तरोदिते प्रक्षिपप्रक्षेप-
दशके, त्रिवर्गिते वीरु वारान् वर्गिते सति, परीतानन्तं बहु
जघन्यं भवति । इदमुक्तं भवति—जघन्यासंख्येयासंख्येयक-
स्वरूपं वाच्यं वर्गिते राशौ ते क्लेपाः क्लिप्यन्ते । तत इत्थं
पिण्डितो यो राशिः संपद्यते स पुनरपि वाच्यं वर्गिते ।
ततो जघन्यं परीतानन्तकं भवतीति । इदमिदानीं जघन्ययुक्तान-
न्तकनिरूपणायाह—(तस्स रासीणेत्यादि) तस्य जघन्यपरी-

तानन्तकस्य, संयन्त्रिणां राशीनामन्योन्यमन्यासे सति, बहु ज-
घन्यं युक्तानन्तकमव्यजीवमानं भवति । इयमत्र भावना-जघ-
न्यपरीतानन्तके ये राशयः सर्वपरूपाः, ते पृथक् पृथक् व्यव-
स्थाप्यन्ते, तेषां तथाव्यवस्थापितानां जघन्यपरीतानन्तकमा-
नानां राशीनामन्योन्याच्यासे सति युक्तानन्तकं जघन्यं ज-
घति । तथा जघन्ययुक्तानन्तके यावन्ति रूपाणि वर्तन्ते, अभ-
व्यसिद्धिका अपि जीवाः केवलानां तावन्त एव दृष्टा इति ॥८३॥

अथ प्रसक्तो जघन्यान्तानन्तकप्ररूपणमप्याह-

तच्चरगे पुण जायइ, एताणंत बहु तं च तिकखुत्तो ।

वग्गसु तह वि न तं हो-इ एतस्सेवे खिक्सु उ इये ॥८४॥

तस्य जघन्ययुक्तानन्तकराशेर्वर्गे सकृदन्यासे-तद्वर्गे कृते स-
ति, पुनर्भूयोऽपि, जायते संपद्यतेऽनन्तानन्तं बहु जघन्यं, जघ-
न्यान्तकं प्रवर्तित्यर्थः । उक्तुष्टानन्तानन्तकप्ररूपणप्याह- (तं-
च तिकखुत्तो इत्यादि) तच्च तत्पुनर्जघन्यमनन्तानन्तं त्रिःकृत्वा
त्रान् वारान् वर्गयस्व-तावतैव राशिना गुणय । अयमर्थः-
जघन्यान्तानन्तकराशेस्तावतैव राशिना गुणनस्वरूपो वर्गः
क्रियते, ततस्तस्य वर्गितराशेः पुनर्वर्गः, तस्यापि वर्गितराशेर्भू-
योऽपि वर्ग इति । तथाऽपि-एवमपि, वारत्रयं वर्गे कृतेऽपि, त-
दुक्तुष्टमनन्तानन्तकं, न भवति न जायते । ततः किं कार्यम् ? इ-
त्याह-अनन्तकोपाणिमान् वक्ष्यमाणस्वरूपान् पदं पदं संख्यान्
क्षिपस्व निधेहीति ॥ ८४ ॥

तानेव परुनन्तकेपानाह-

सिद्धा निगोयजीवा, वणस्सई, काल पुग्गसा चेव ।

सव्वमज्जोगनहं पुण, तिवग्गिउं केवससुग्गमि ॥ ८५ ॥

सर्व एव सिद्धा निष्ठितनिःशेषकर्माणः, निगोदजीवाः सम-
स्ता अपि सूक्ष्मबाह्वरेभेदमिष्टा अनन्तकायिकसत्त्वाः, वनस्पतयः
प्रत्येकान्ताः सर्वेऽपि वनस्पतिजीवाः । काल इति-सर्वोऽप्य-
तीतानागतवर्त्तमानकालसमयराशिः, पुङ्गलाः समस्तपुङ्गलरा-
शेः परमाणवः । सर्वे समस्तम्, अलोकनभोऽलोकाकाशमिति,
उपवृत्तज्ञानात् सर्वोऽपि लोकालोकप्रदेशराशिः, इत्येतज्ज्ञाशि-
षट्प्रत्येपानन्तरं यस्मिन् कृते यद्भवति तदाह-पुनः पुनरपि त्रिव-
र्गयित्वा त्रान् वारान्स्तावतैव राशिना गुणयित्वा, केवलद्विके के-
वलज्ञानकेवलदर्शनयुगले कृते सति ॥ ८५ ॥

खित्तेऽणताणंतं, इवई जिहं तु ववहरइ मज्झं ।

इय सुहमत्यावियारो, लिह्तिओ देविंदसूरीहिं ॥ ८६ ॥

क्षिप्ते न्यस्ते सति, अनन्तानन्तकं भवति जायते, ज्येष्ठमुत्कृष्टम् ।
तुः पुनरर्थे, व्यवहितसम्बन्धश्च । व्यवहरति व्यवहारकारि मध्यं
तु मध्यमं पुनः । इयमत्र भावना-इह केवलज्ञानकेवलदर्शनश-
ब्देन तत्पर्याया उच्यन्ते, ततः केवलज्ञानकेवलदर्शनयोः पर्या-
येष्वनन्तेषु क्षिप्तेषु सतिस्त्विति दृष्टव्यम् । नवरं क्षेत्रपर्यायाणा-
मानन्त्याऽज्ञानपर्यायाणामप्यानन्त्यं वेदितव्यम् । एवमनन्तानन्तं
ज्येष्ठं भवति, सर्वस्यैव वस्तुज्ञानस्यात्र संगृहीतत्वात् । अतः प-
रं वस्तुसत्त्वस्यैव संख्याविषयस्याज्ञावादित्यभिप्रायः । सूत्राभि-
प्रायतस्त्वित्थमप्यनन्तानन्तकमुत्कृष्टं न प्राप्यते, अनन्तकस्याष्ट-
विधस्यैव तत्र प्रतिपादितत्वात् । तथाऽचोक्तमनुयोगद्वारेण-
“ एवमुक्तोऽयं अणताणंतं न तिथि ” । तदत्र तत्त्वं केवलिनो
विदन्ति । सूत्रे तु यत्र क्वचिदनन्तानन्तकं गृह्यते तत्र सर्वत्रापि-

जघन्योत्कृष्टशब्दाच्चमनन्तानन्तकं दृष्टव्यम् । कर्म०४ कर्म० ।
(यद्यपीदं पूर्वं ‘अणतं’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २६२ पृष्ठे जावि-
ते, तथापि भगान्तरेणेहोपन्यस्तम्)

असंख्येज्जविस्थम-असंख्येयविस्तृत-त्रि० । असंख्येयानि यो-
जनसहस्राणि आयामविष्कस्त्रेण, असंख्येयानि योजनसहस्राणि
परिक्षेपेण च विस्तृते, जी० ३ प्रति० ।

असंग-असङ्ग-त्रि० । बाह्याभ्यन्तरसङ्गरहिते, प्रज्ञा० १ पद ।
आव० । प्रव० । न विद्यते सङ्गोऽमूर्तत्वाद् यस्य स तथा ।
आचा० १ श्रु० ५ अ० ९ उ० । आत्मनि सङ्गविकले, षो० ८
विच० । अभिष्वङ्गाभाववति, षो० १४ विच० । मोक्षे, पं० ४०
३ द्वार । सकलकलेशाऽज्ञावात् (औ०) सिद्धे, तत्तुल्याव्ये,
च । “ भये च हर्षे च मतेरविक्रिया, सुखेऽपि दुःखेऽपि च नि-
र्विकारता । स्तुतौ च निन्दसु च तुल्यशीलता, वदन्ति तां त-
त्त्वविदोऽज्ञासङ्गताम् ” ॥ १ ॥ षो० १५ विच० ।

असंगह-असंग्रह-पुं० । असंग्रहशीले, व्य० ४ उ० ।

असंगहसू-असंग्रहसूचि-पुं० । न विद्यते संग्रहे रुचिर्यस्य सः ।
गच्छोपग्रहकरस्य पीठादिकस्योपकरणस्यैषणादोषविमुक्तस्य
लज्जमानस्यात्मस्मरित्वेन संग्रहे रुचिमनाद्धाने, प्रज्ञ० ३
सम्ब० द्वार ।

असंगहिय-असंग्रहिक-पुं० । व्यवहारनयमतानुसारिणि छि-
शेषवादिनि नैगमे, विशेषः ।

असंगृहीत-त्रि० । अनाश्रिते, स्था० ८ उ० ।

असंगाणुद्वार-असङ्गानुष्ठान-न० । निर्विकल्पस्वरसत्वादि-
प्रवृत्तौ, ध० १ अधि० । अष्ट० ।

ध्यानं च विमले बोधे, यदैव हि महात्मनाम् ।

सदा प्रस्मरोऽनन्ते, प्रकाशो गगने विधोः ॥ ९० ॥

(ध्यानं चेति) विमले बोधे च सति महात्मनां सदैव हि
ध्यानं भवति, तस्य तन्मयितत्वात् । दृष्टान्तमाह-अनन्तेऽश्वरहिते
गगने विधोरुदितस्य प्रकाशः सदा प्रस्मरो जघाति, तथाऽ-
वस्थास्वाप्ताव्यात् ॥ ९० ॥

सत्प्रवृत्तिपदं चेह-सङ्गानुष्ठानसंज्ञितम् ।

संस्कारतः स्वरसतः, प्रवृत्त्या मोक्षकारणम् ॥ ९१ ॥

(सविति) सत्प्रवृत्तिपदं चेह प्रभायामसङ्गानुष्ठानसंज्ञितं
भवति, संस्कारतः प्राच्यप्रयत्नजात्, स्वरसत इच्छानैरपेक्षेण,
प्रवृत्त्या प्रकृष्टवृत्त्या, मोक्षकारणम् । यथा-दृढदण्डनोदनावन-
न्तरमुत्तरश्चक्रमिसंतानस्तत्संस्कारानुबेधादेव भवति, तथा
प्रथमाभ्यासाद् ध्यानानन्तरं तत्संस्कारानुबेधादेव तत्सह-
शपरिणामप्रवाहोऽसङ्गानुष्ठानसंज्ञां लभत इति ज्ञावार्थः ॥ ९१ ॥

प्रशान्तवाहितासंज्ञं, विसजागपरिहृत्यः ।

शिववर्त्म भुवाध्वेति, योगिजिगीयते हृदः ॥ ९२ ॥

(प्रशान्तेति) प्रशान्तवाहितासंज्ञं सांख्यिकानां, विसजागपरिहृ-
यो बौद्धानाम्, शिववर्त्म शैवानां, भुवाध्वा महाप्रतिकानाम्, इत्ये-
वं हि योगिभिरुक्तोऽसङ्गानुष्ठानं गीयते ॥ ९२ ॥ आ० १४ उ० । षो०
असंघयण-असंहनन-न० । आद्यैस्त्रिभिः संहननैर्वर्जिते, नि०
चू० २० उ० ।

असंघादम-असंघातिम-त्रि० । द्विकादिफलकेषु कपाटवदसं-
घातेन निर्वृत्तेषु, नि० चू० २ उ० ।

असंचय-असाञ्चयिक-पुं० । बहुकालं रक्षितुमशक्ये दुग्ध-
धिपकाभादौ, कल्प० ९ ल० ।

असंचयित-त्रि० । असंजातसंचये, मासिकत्रैमासिकचातुर्मासि-
कपाञ्चमासिकषाण्मासिके वा प्रायश्चित्ते वर्त्तमाने, व्य० १ उ० ।

असंजई-असंयत-स्त्री० । अविरतिकायाम्, वृ० १ उ० ।

असंजण-असंजजन-न० । असंज्ञे, अगृही च । नि० चू० १ उ० ।

असंजय-असंयम-पुं० । न संयमोऽसंयमः । प्रतिषिद्धकरणे,
आ० चू० ४ अ० । पं० सं० । सावधानुष्ठाने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।
प्राणातिपातादौ, “असंजमं परिधाणामि, संजमं वधसंपञ्चामि”
ध० ३ अ० । प्रश्न० आ० चू० । बालभावे, आचा० १ श्रु० ५ अ०
५ उ० । “असंजममप्राणं, मिच्छुत्तं सवमेव य ममत्तं” असं-
यमं विराधनास्वभावमेकविधम् । आनु० सूत्र० । “पिदिद्या णं
जीवा समारंभमाणस्स पंचविहे असंजमे कज्जइ । तं जहा-
पुढविकाइयअसंजमे० जाव वणस्सइकाइयअसंजमे ” । स्या०
५ उ० २ उ० । असंजमाः-“ तेइदिद्या णं जीवा समारंभमाणस्स
विविहे असंजमे कज्जइ । तं जहा-घाणामाओ सोक्खाओ व-
वरोवेत्ता जवइ, घाणामपणं दुक्खेणं संजोपत्ता भवइ० जाव
फासमपणं दुक्खेणं संजोयेत्ता भवइ ” ॥ इह चाव्यपरोपण-
मसंयोजनं च संयमोऽनाश्रयरूपत्वादितरदसंयम इति । स्या०
६ उ० । “ चउरिदिद्या णं जीवा समारंभमाणस्स अचविहे
असंजमे कज्जइ । तं जहा-चक्खुमाओ सोक्खाओ ववरोवे-
त्ता जवइ, चक्खुमपणं दुक्खेणं संजोपत्ता भवइ ” । स्या० ८
उ० । “ पंचिदिद्या णं जीवा समारंभमाणस्स पंचविहे असं-
जमे कज्जइ । तं जहा-सोइदिद्यअसंजमे० जाव फासिदिद्यअसं-
जमे ” । स्या० । “ सवपाणभूयजीवसत्ता णं समारंभमाणस्स
पंचविहे असंजमे कज्जइ । तं जहा-पणोइदिद्यअसंजमे० जाव पं-
चोइदिद्यअसंजमे ” । स्या० ५ उ० २ उ० । पं० सं० । “ सत्तविहे
असंजमे पण्णत्ते । तं जहा-पुढविकाइयअसंजमे० जाव तस-
काइयअसंजमे अजीवकाइयअसंजमे ” । स्या० ७ उ० ॥ “ दस-
विहे असंजमे पण्णत्ते । तं जहा-पुढविकाइयअसंजमे० अजी-
वकाइयअसंजमे० ” । स्या० १० उ० ।

सत्तरसविहे असंजमे पण्णत्ते । तं जहा-पुढविकाइयअसंजमे,
आउकाइयअसंजमे, तेउकाइयअसंजमे, वाउकाइयअसंजमे, व-
णस्सइकाइयअसंजमे, वेइदिद्यअसंजमे, तेइदिद्यअसंजमे, च-
उरिदिद्यअसंजमे, पंचिदिद्यअसंजमे, अजीवकायअसंजमे,
पेहाअसंजमे, उपेहाअसंजमे, अवहुहुअसंजमे अप्पमज्ज-
णाअसंजमे, मणअसंजमे, वइअसंजमे, कायअसंजमे ।

अजीवकायासंयमो विकटसुषर्णवहुमूल्यवस्त्रपात्रे पुस्तकादि-
ग्रहणम् । प्रेक्षायामसंयमो यः स तथा । स च स्थानोपकरणा-
दीनि अग्रत्युपेक्षणमविधिप्रत्युपेक्षणं वा । उपेक्षाऽसंयमयोगेषु
व्यापारणं, संयमयोगेष्वव्यापारणं वा । तथाऽपहृत्यसंयमः-अ-
विधिनोचारादीनां परिष्ठापनतो यः । तथा-अप्रमार्जनाऽसंयमः
पात्रादौ प्रमार्जनया चेति । मनोवाक्कायाऽसंयमास्तेषामकुशला-
नामुदीरणानीति । स० १९ सम० अ० । प्रश्न० पं० भा० आ०
चू० । (मेधुनं सेवमानस्य कीदृशोऽसंयम इति ' मेधुण ' शब्दे)

असंजमकर-असंयमकर-त्रि० । साधुनिमित्तमसंयमकरणशोभे, पि० ।
असंजमट्टाण-असंयमस्थान-न० । असमाधिस्थानादिषु, व्य० ।

असमाहिट्टाणा खलु, सत्ता य परीसहा य मोहम्मि ।

पद्मिओवमसागरोवम-परमाणु ततो असंखेज्जा ॥

एष प्रायश्चित्तराशिः । कुतः ? । उच्यते-यानि खल्वसमाधि-
स्थानानि विंशतिः । खलुशब्दः संज्ञावने । स चैतत्संभावयति-
असंख्यातानि देशकालपुरुषनेदतोऽसमाधिस्थानानि; एवमेक-
विंशतिः शयस्तानि; द्वाविंशतिः परोपहाः । तथा-मोहे मोहनीये
कर्मणि ये अष्टाविंशतिर्मेधाः, अथवा मोहविषयाणि त्रिंशत्
स्थानानि, एतेभ्योऽसंयमस्थानेभ्य एष प्रायश्चित्तराशिरुप-
पद्यते । व्य० १ उ० ।

असंयमस्थानमेधाः—

से जयवं ! केवइए असंजमट्टाणे पण्णत्ते ? । गोयमा !
अण्णे असंजमट्टाणे पण्णत्ते० जाव णं कायासंजमट्टाणे ।
से जयवं ! कपरे कायासंजमट्टाणा ? । गोयमा ! काया-
संजमट्टाणे अण्णेगहा पण्णत्ते । तं जहा—

“ पुढविदगामणिवाऊ, वणप्फती तह तसाण विविहाणं ।

इत्थेण वि फरिसणयं, वज्जेज्जा जावजीवं पि ॥

साउण्णखारखित्ते, अग्गी द्वाण्णमअंबिद्वेणाहे ।

पुढवीदीण परोप्पर, खयंकरे वज्जसत्थेए ॥

एहाण्णमइणखोभण-इत्थंगुलिअन्निवसायकरणेणं ।

आवीयेते अण्णत्ते, आऊज्जीवे खयं जंति ॥

संधुकजाहणणहि, एवं उज्जोयकरणमादीहिं ।

वीयणफूमणउज्जा-वणोहिं सिहिजीवसंघायं ॥

जाइ खयं अन्ने वि य, उज्जोवनिकायमइएगं ।

जीवे जलणो सुहु इ-उ वि हु संभक्खइ दस दिसाणं च ॥

ओवीयणगताद्वियं-दयचामरओक्खेइत्थताहोहिं ।

धोवणमेवणलंघण-ऊसाईहिं च बाऊणं ॥

अंकुरकुहरकिसलय-प्पवालपुप्पफलकंदलाईणं ।

इत्थफरिसेण बहवे, जंति खयं वणप्फई जीवे ॥

गमणगमणनिसीयण-सुयण्णछाणअणुवउत्तयपमचो ।

वियल्लेदिद्यवित्तिचउपं-चैदियाण गोयम ! खयं नियमा ॥

पाणाइवायविरई, सेयफल्लया गिण्हऊण ता धीमं ॥

मरणावयम्मि पत्ते, मरेज्ज विरई न खंडिज्जा ॥

अद्वियवयणस्स विरई, सावज्जं सव्वमवि न जासिज्जा ।

परदव्वहरणविरई, करेज्ज दिक्खे वि मा लोअं ॥

धरणं दुक्करबंभ-व्वयस्स काजं परिगगहव्वायं ।

राईजोयणविरई, पंचिदिद्यनिग्गहं विहिणा ॥ ”

महा० ७ अ० ।

असंजमपंक-असंयमपङ्क-पुं० । पृथिव्याद्यपमर्दकर्म, वृ० १ उ० ।

असंजय-असंयत-त्रि० । न विरतोऽसंयतः । अविरते, आच० ४

अ० । स्था० । मिथ्यादृष्ट्यादौ, भ० ६ श० ३ उ० । अविरत-
सम्यग्दृष्टिपर्यन्ते, आतु० । न० । कुतश्चिदप्यनिवृत्ते, सूत्र० १
श्रु० १० अ० । दशा० । गृहस्थे, आचा० २ श्रु० २ अ० १ उ० ।
नि० चू० । स च आवकः, प्रकृतिमज्जको वा स्यात् । आचा० २
श्रु० १ अ० २ उ० । गृहस्थकर्मकारिण प्रवर्जिते, सूत्र० १ श्रु० ७
अ० । असाधौ संयमरहिते, स० १ श० १ उ० । औ० । प्रश्न० ।
ज्ञा० । असंयमवति आरम्भपरिग्रहप्रमत्ते अब्रह्मचारिणि, स्था०
१० ग० । पार्श्वस्थादौ, ध० २ अधि० । (असंयतानां कृतिकर्म
न कर्त्तव्यमिति 'किङ्कर्म' शब्दे वक्ष्यते) (असंयतानां
पञ्च जागराः 'जागर' शब्दे वक्ष्यन्ते)

असंजयपूया-असंयतपूजा-स्त्री० । असंयमवतामारम्भपरिग्रह-
प्रसक्तानां ब्राह्मणादीनां पूजायाम्, कल्प० २ सू० । स्था० ।
(सा च नवमदशमजिनयोरन्तरे प्रवृत्तेति 'अच्छेद' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे २०० पृष्ठे उक्ता) जितानामन्तरेषु साधुषु वि-
च्छेदे सति प्रत्येकबुद्धादिः केवली प्रवति, न वा ? । यदि भ-
वति, तर्हि अन्येषां धर्म कथयति, न वेति ? प्रश्न, उत्तरस्मृती-
र्थोच्छेदे प्रत्येकबुद्धादेः केवलित्वजनने साक्षाद्वक्त्राणि प्रवच-
नसारोकारवृत्त्यादौ दृश्यन्ते, परं परेषां धर्मकथने च निवेधा-
कराणि ग्रन्थे दृष्टानि न स्मरन्ते । सेन० १ उद्गा० २९ प्र० ॥

असंजज्ञ-असंज्वल-पुं० । अनन्तजिनसमकालीने परवतजिने,
“ भरहे अण्णत्ते जिणो, परवत्ते असंजले जिणवरिंदो ” ।
ति० । स० ।

असंजोएत्ता-असंयोगायितृ-त्रि० । संयोगमकारयति, “ सो-
यामणं दुक्खेण असंजोएत्ता भवइ ” । स्था० १० ग० ।

असंजोगि (ण)-असंयोगिन्-पुं० । संयोगरहिते, सिद्धे च ।
स्था० २ ग० १ उ० ॥

असंजविय-असंस्थापित-त्रि० । असंस्कृते, न० ।

असांणि (संनि) हिसंचय-असन्निधिसंचय-पुं० । न विद्येन
संनिधेमोदकोदकखर्जूरहरीतक्यादेः पर्युपितस्य संचयो धारणं
यत्रासावसन्निधिसंचयः । सन्निधिविकले, “ इमस्स धम्मस्स०
पंचमहव्वयजुत्तस्स असन्निहिसंचयस्स ” । पा० ।

असंत-असत्-त्रि० । अविद्यमाने, नि० चू० १ उ० । अशोभने,
सूत्र० १ श्रु० १९ अ० । प्रश्न० ।

अशान्त-त्रि० । अनुपशान्ते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

असंतइ-असन्तति-स्त्री० । शिष्यप्रशिक्षादिसन्तानानुपज्जने,
वृ० १ उ० ।

असंतग-असत्क-न० । असदर्थान्निधानरूपन्यात् पञ्चमे गौणादी-
के, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । अविद्यमानार्थके असत्त्वे, प्रश्न० २
आश्र० द्वार । असदभूते वचने अशोभने, प्रश्न० २ सम्ब० द्वार ।

अशान्तक-न० । अप्रशमप्रधाने, प्रश्न० २ सम्ब० द्वार ।

असंतय-अमान्तत-न० । रागादिप्रवर्तने, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

असंताचेल-असदचेल-पुं० । अविद्यमानेषु चेलेषु, अवाप्तसि-
तीर्थकरे, देवदृष्ट्यापगमानन्तरे तथाभावात् । पञ्चा० १७ वि० ।

असंति-अशान्ति-स्त्री० । शान्त्यभावे, अनिर्वाणे, संसृत्तौ च ।
सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

असंधम-असंस्तुत-त्रि० । शकट इव विशारदतया संचरितुम-
शक्नुवति, व्य० ७ उ० । वृ० । असमर्थे, आचा० २ श्रु० १ अ० ।

तवगेहअट्टाणा, तिविहो तु असंधदो तिहे तिविहो ।

नवसंथममीसस्ता, मासादारोवणा इणमो ॥

असंस्तुतो नाम षष्ठाष्टमादिना तपसा क्लान्तो ग्लानत्वेन असम-
र्थो दीर्घाश्वनि वा गच्छन् पर्याप्तं न लभते, एष त्रिविधोऽसंस्तु-
तः । (तिहे तिविहो) त्रिविधे अश्वनि योऽसंस्तुतः स त्रिविधः ।
तद्यथा-अश्वप्रवेशे, अश्वमध्ये, अश्वोत्तारे च । तत्र तपोऽसंस्तु-
तस्य निर्विचिकित्सस्य मासादिका इह समाहिरारोपणा जव-
ति । वृ० ५ उ० ।

असंथरण-असंस्तरण-न० । अनिर्वाहे, वृ० १ उ० । दुर्जिक्कणा-
नाद्यवस्थायाम्, ध० ३ अधि० । अपर्याप्तलाभे, पं० व० ३ द्वार ।
“ संथरणम्मि असुद्धं, दुग्दं पि गिहंतदितयाण हियं । आउर-
दिठ्ठेणं, तं चेव हियं असंथरणे ” । नि० चू० १ उ० ।

असंथरमाण-(असंथरंत)-असंस्तरत्-त्रि० । गच्छेणामप्यकुर्व-
ति, व्य० ४ उ० ।

असंथुय-असंस्तुत-त्रि० । असंबन्धे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

असंदिद्ध-असंदिग्ध-त्रि० । संदेहवर्जिते, दशा० ४ अ० । कल्प० ।
निश्चिते सकलसंशयादिदोषरहिते, स्था० ६ ग० ।

असंदिष्ट-असंदिग्धत्व-न० । असंशयकारितायाम्, एकादशे
सत्यवचनातिशये च । स० ३५ सम० श्रौ० । रा० । सैन्यवशाद्व-
ह्वणवसनतुरगपुरुषाद्यनेकार्थसंशयकारित्वदोषमुक्ते सूत्रगुणे,
विशे० । अनु० । आ० म० ।

असंदिद्वयणया-असंदिग्धवचनता-स्त्री० । परिस्फुटवचन-
तारूपे वचनसम्प्रेदे, उक्त० १ अ० । स्था० ।

असंदिग्धवचनमाह-

अव्वत्तं अकुमत्थं, अत्यबहुत्ता व होति संदिद्धं ।

विवरीयमसंदिद्धं, वयणे सा संपथा चउहा ॥

अव्यक्तं-वाचो व्यक्ताया अजावतः, अस्फुटार्थमक्षराणां स-
न्निवेशविशेषतः, विवक्तितार्थबहुत्वाद्वा भवति संदिग्धम् । त-
द्विपरीतमसंदिग्धम्, तद्वचनं ब्रह्मासावसंदिग्धवचनः । एषा
वचने संपञ्चतुर्धा चतुष्पक्षरा ॥ व्य० १० उ० ।

असंदीण-असंदीन-त्रि० । पक्षमासाबुदकेनाऽप्लाव्यमाने सि-
हलह्रीपादौ, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० ।

असंधिम-असन्धिम-त्रि० । अपान्तराले सन्धिरहिते, वृ०
५ उ० ।

असंपउत्त-असंपयुक्त-त्रि० । अयुक्ते, नि० चू० १ उ० ।

असंपयोग-असंप्रयोग-पुं० । विप्रयोगे, ध० ३ अधि० । अयोगे,
भ० २५ श० ७ उ० ॥

असंपगहियप्प (ण)-असंप्रगृहीतात्मन्-त्रि० । असंप्रगृही-
तोऽनुत्सेकवानात्मा यस्य सोऽसंप्रगृहीतात्मा । निरभिमाने, अ-
हमाचार्यो बहुश्रुतः तपस्वी सामाचारीकुशलो जात्यादिमान्
वा इत्यादिमदरहिते, दशा० ३ अ० ॥

असंपगहियया-असंपगृहीतता-स्त्री० । संप्रप्रहरहितताकूपे आ-
चार्यसम्पदभेदे, व्य० । असंपगृहीतता नाम आत्मादिमदैतु-
स्तिकता । तथाह-

आयरिओ बहुस्तुओ, तवसि अहं आइएहि मयएहि ।

जो होइ अणुसिचो, असंपगहियओ वि सो भवइ ॥

आचार्योऽहं बहुभुतोऽहं तपस्व्यहमिति मदैः, आत्मादिनिर्वा म-
दैर्यो जघत्यनुस्तिकः स भवत्यसंपगृहीतः, मदैसंप्रप्रहरहित-
त्वात् । व्य० १० उ० ।

असंपगह-असंपगृह-पुं० । समन्तात् प्रकर्षेण आत्माविप्रकृत-
लक्षणेन प्रदणमात्मनोऽवधारणं संप्रग्रहः । तदभावोऽसंप्रग्रहः ।
उत्त० १ अ० । आत्मनो आत्मासुत्सेकरूपग्रहवर्जने, वाचनासंप-
दभेदे, स्था० ८ उ० ।

असंपत्त-असंप्राप्त-त्रि० । असंसप्ते, रा० ।

असंपत्ति-असंपत्ति-स्त्री० । प्रायश्चित्तजारवहनासामर्थ्ये,
“ असंपत्तीप मासलङ्घ, संपत्तीप मासगुरु ” नि० चू० १ उ० ।
“ असंपत्तिपत्ताणं रयहरणं पञ्चुपेहिज्जा ” । महा० ७ अ० ।

असंपदिष्ट-असंप्रदृष्ट-त्रि० । महर्षिते, उत्त० १५ अ० । “ अव-
गमणे असंपदिष्टा जे से भिक्खु ” । उत्त० १५ अ० ।

असंपुङ्ग-असंपुट-त्रि० । अव्यापृते, “ मुहं वा असंपुङ्गं वा-
ताऽऽरभदोसेण अच्चेज्ज ” नि० चू० २० उ० ।

असंपुर-असंस्फुर-त्रि० । असंवृते, वृ० ३ उ० ।

असंबद्ध-असंबद्ध-त्रि० । असंश्लिष्टे, “ असंबद्धो हविज्जा अ-
गणिसिप ” । पश्चिमीपत्रोदिकवद् गृहस्थैः । दश० ८ अ० ।

संप्रत्यसंबद्ध इति पञ्चदशं जेवं निरूपयितुमाह-

जावतो अणवरयं, खणभंगुरयं समत्थवत्थूणं ।

संबंधो वि धणाइसु, वज्जइ पमिबंधसंबंधं ॥ ७५ ॥

जावयन् पर्यालोचयन्, अनवरतं प्रतिक्रयं, कृणजहुरतां
सततं विनश्वरतां, समस्तवस्तूनां तनुधनस्वजनयौवनजी-
वितप्रभृतिस्वभावानां, संबद्धोऽपि बाह्यवृत्त्या प्रतिपालनवर्द्ध-
नविरूपया युक्तोऽपि, धनादिषु धनस्वजनकरिहृतिप्रभृतिषु,
वर्जयति न करोति बन्धो मूर्च्छा न रूपं संबन्धं संयोगं, नरसु-
न्दरनरेभ्यश्च इव, यतो जावतो भावयत्येवं जावभावकः-“ चि-
त्ता कुपायं च चउपयं च, खित्तं गिहं धणधनं च सव्वं । क-
म्मपपीओ अवसो पयाइ, परं भवं सुंदरपावगं व ” ॥ १ ॥ इ-
त्यादि । ध० २० । (नरसुन्दरनरेभ्यश्च कथा ‘ एरसुंदर ’ शब्दे
वक्ष्यते)

असंबुद्ध-असंबुद्ध-त्रि० । अनवगततत्त्वे, उत्त० १ अ० ।

असंभंत-असंभ्रान्त-त्रि० । अनन्यचित्ते, पं० व० १ द्वार । यथा-
बहुपयोगादि कृत्वाऽनाकुले, दश० १ अ० । समरहिते, विपा० १
भु० १ अ० । रा० । अनुत्सर्के, भ० ११ श० ११ उ० ।

असंजम-असंभ्रम-पुं० । भयाऽकरणे, ओघ० ।

असंभाविद-असंभावित-त्रि० । “ तो दोऽनादौ शौरसेन्यामयु-
कस्य ” । दा० १६० । इति तस्य दः संभवमकारिते, प्रा० ४ पाद ।
१०७

असंमोह-असंमोह-पुं० । देवादिकृतमायाजनितस्य, सूक्ष्मपदा-
र्थविषयस्य च संमोहस्य मूढताया निवेधे, औ० । ग० । स्था० ।

असंक्षप-असंक्षप-त्रि० । संक्षपितुमशक्येषु अतिबहुषु, अनु० ।

असंक्षोय-असंलोक-पुं० । अप्रकाशे, आचा० । असंलोकवति,
त्रि० । अनापातेऽसंलोकं स्थण्डिले व्युत्सृजेत् । असंलोकं गत्वो-
च्चारं प्रक्षवणं वा कुर्यात् । आचा० २ भु० १० अ० । ध० ।

असंवर-असंवर-पुं० । संवरणं संवरः, न संवरोऽसंवरः ।

पा० । अभवे, स्था० । “ पंचविहे असंवरे पण्णसे । तं जहा-
सोइदियअसंवरे० जाव फासिंदियअसंवरे ” । स्था० ५ उ० ।

२ उ० । “ उव्विहे असंवरे पण्णसे । तं जहा-सोइदियअसं-
वरे० जाव फासिंदियअसंवरे सोइदियअसंवरे ” । स्था० ६
उ० । “ अट्टविहे असंवरे पण्णसे-तं जहा-सोइदियअसंवरे० जाव
कायअसंवरे ” स्था० । “ दसविहे असंवरे पण्णसे । तं जहा-
सोइदियअसंवरे० जाव सुइकुसग्गअसंवरे ” । स्था० ८ उ० ।

असंवक्षिय-असंवलित-त्रि० । अवर्धिते, तं० ।

असंविग-असंविग-त्रि० । न संविगोऽसंविगः । पार्श्वस्थादौ,

नि० चू० १ उ० । शीतलविहारिणि, पं० व० २२ द्वार । व्य० ।
असंविग्न अपि द्विविधाः-संविग्नपाक्षिकाः, असंविग्नपाक्षिका-
श्च । संविग्नपाक्षिका निजानुष्ठाननिर्दिनो यथोक्तसुसाधुसमा-
चारप्ररूपकाः, असंविग्नपाक्षिका निर्धर्माणः सुसाधुगुण्यसकाः ।

उक्तञ्च-

“ तत्थावायं दुविहं, सपक्खपरपक्खओ य नायव्वं ।

दुविहे होइ सपक्खो, संजय तइ संजईणं च ॥ १ ॥

संविगमसंविगमा, संविगमणुस एयरा चेव ।

असंविगमा वि य दुविहा, तप्पक्खिय एयरा चेव ” ॥ २ ॥

प्रव० ११ द्वार ।

असंविगपक्खिय-असंविगपाक्षिक-पुं० । निर्धर्मणि सुसाधुजु-
गुप्सके, प्रव० ११ द्वार ।

असंविजाग-असंविजाग-पुं० । संविभागाभावे, दश० ९ अ० ।

असंविभागि (ण्)-असंविजागिन्-पुं० । संविभजति भानी-

ताहारमन्येज्यः साधुभ्यः प्रापयतीत्येवंशीलः संविभागी, न सं-
विभागी असंविभागी । आहारेण स्वकीयमेव उदरं विभर्ति इत्य-
र्थः । अन्यस्मै न ददाति । उत्त० ३३ अ० । आचार्यगत्वानादीनामेष-
णागुणविशुद्धिलब्धमविजजमाने, प्रश्न० ३ संव० द्वार । यत्र क-
चन लाभेऽसंविभागवति, “ असंविभागी न इ तस्स मोक्खो ” ।
दश० १ अ० ।

असंनुभ-असंनुत-त्रि० । इन्द्रियनोद्विधैरसंयते, सूत्र० १ भु० १

अ० ३ उ० । हिंसादिस्थानेज्यो निवृत्ते असंयतेन्द्रिये, सूत्र० १

भु० २ अ० १ उ० । अनिरुद्धाभवद्वारे, भ० १ श० १ उ० । प्र-

मत्ते, भ० ७ श० २ उ० । (असंनुतस्यानगारस्य वक्तव्यता

‘ अणगार ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २७३ पृष्ठे समुक्ता) (स्वमभ्य

‘ सुधिण ’ शब्दे वक्ष्यते)

असंसद-असंशयित-त्रि० । निःसंशयिते, सूत्र० २ भु० २ अ० ।

असंसद-असंसृष्ट-त्रि० । अन्यदीयपिपदैः साहाऽमीलिते,

भु० २ उ० । अखरिदते, औ० ।

असंसृष्टचरय-असंसृष्टचरक-पुं० । असंसृष्टेन इस्तादिना दी-
यमानस्य प्राहके, औ० ॥

असंसृष्टा-असंसृष्टा-स्त्री० । असंसृष्टेन इस्तेनाऽसंसृष्टेन च
पात्रकेण[सावशेषं ह्ययं] जिह्वां गृह्णतः साधोः प्रथमायां पिण्डै-
षणायाम्, प्रथ० ६६ द्वार । स्था० । आ० चू० । नि० चू० ॥ भाव० ।
आचा० सूत्र० । धा० पञ्चा० ('लित्' शब्देऽसंसृष्टायाः प्ररूपणम्)

असंसृष्ट-असंसृष्ट-त्रि० । असंसृष्टिलिते, वत्त० २ अ० । विशेष० ।
अप्रतिबद्धे, दश० ८ अ० । असंबद्धे, उक्त० ३ अ० ।

असंसृष्ट-असंसृष्ट-न० । निश्चिते, द्वा० २० द्वा० । निःसंदेहे,
वृ० १ उ० ।

असंसृष्ट-असंसृष्ट-पुं० । न संसारोऽसंसृष्टः । संसारप्रति-
पक्षचूते मोक्षे, जी० १, प्रति० । संसारानावे, द्वा० ११ द्वा० ।

असंसृष्टसमावस्य-असंसृष्टसमापन्न-पुं० । न संसारोऽसंसृष्टो
मोक्षस्तं समापन्नः असंसृष्टसमापन्नः । मुक्ते, प्रश्ना० १ पद ।
सिद्धे, स्था० २ ठा० १ उ० । जी० ॥

असंक-अशक्य-त्रि० । कर्तुमपार्यमाणे, ध० । अशक्ये भाव-
प्रतिपत्तिरिति । अशक्ये ज्ञानाचारादिविशेष एव कर्तुमपार्यमाणे
कुतोऽपि धृतिसहनकालबलादिवैकल्याद्भावप्रतिपत्तिः-भावे-
नान्तःकरणेन प्रतिपत्तिरनुबन्धः; न पुनस्तत्र प्रवृत्तिरपि; अ-
कालौत्सुक्यस्य तत्त्वत आर्तध्यानत्वादिति ; ध० १ अधि० ।

असंकय-असंसृष्ट-त्रि० । न विद्यते संस्कृतं संस्कारो यस्य
सोऽसंसृष्टः । अविद्यमानसंस्कारे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

असंकयमसंकय-असंसृष्टासंसृष्ट-त्रि० । कर्मधारयः । मका-
रोऽत्रालाक्षणिकः । अत्यन्तमसंसृष्टते, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

असंकहा-असत्कथा-स्त्री० । अशोभनकथायाम्, दर्श० ।

असंकिरिया-असत्किरिया-स्त्री० । अशोभनायां चेष्टायाम्, प-
ञ्चा० ६ विव० ।

असंकिरियारहित-असत्किरियारहित-त्रि० । अक्षितपिहितादि-
द्वारेण जीवोपमर्देरुपाप्रशस्तव्यापाररहिते, पञ्चा० १३ विव० ।

असंगडा-अशकटा-स्त्री० । शकटैरुपथं नीतत्वात्स्वनामस्थाय-
ते अजीरकन्यारत्ने, दश० ३ अ० । (तद्वृत्तं 'उवहाण' शब्दे
द्वितीयभागे १०४६ पृष्ठे उदाहरिष्यते)

असंगह-असद्वृद्ध-पुं० । अशोभनाभिनिवेशे आप्तवचनबाधि-
सार्थपक्षपाते, पञ्चा० १ विव० । चारित्रवतोऽपि असद्वृद्धः संभव-
ति, मतिमोहमाहात्म्यादिति । ध० २० ।

असञ्च-असत्य-न० । सत्यविपरीते, नास्ति जीव एकान्तसद्रूपो
वेत्यादिकुविकल्पनपरे, पं० सं० १ द्वार । उत्त० । अलीके, प्रश्न० २
आश्र० द्वार । असत्यं च मद्भक्तं पातकं यतो योगशास्त्रान्तर-
रुद्धे-“ एकत्राऽसत्यजं पापं, पापं निःशेषमन्यतः । द्वयोस्तु-
लाविधृतयो-राद्यमेवातिरिच्यते” ॥१॥ इति । ध० २ अधि० ।
प्रश्न० । आ० चू० ।

असञ्चमणजोग-असत्यमनोयोग-पुं० । कर्म० स० । नास्ति जी-
व एकान्तसद्रूपतो विश्वव्यापीत्यादिकुविकल्पचिन्तनपरे म-
नोयोगे, कर्म० ४ कर्म० ॥

असञ्चमोसमणजोग-असत्यामृषमनोयोग-पुं० । न विद्यते
सत्यं यत्र सोऽसत्यः, न विद्यते मृषा यत्र सोऽमृषः । अस-
त्यश्चासौ अमृषश्च; “ के नञादिभिर्भैः ” ॥३॥ १ । १०५ । इति
कर्मधारयः । असत्यामृषश्चासौ मनोयोगश्चासत्यामृषमनोयो-
गः । मनोयोगभेदे, कर्म० ४ कर्म० ।

असञ्चरु-असत्यरुचि-पुं० । असत्ये मृषाभाषणे असंयमे वा
रुचिर्यस्याऽसावसत्यरुचिः । असत्यं रोच्यमाने; व्य० ३ उ० ।

असञ्चरुजोग-असत्यवाग्योग-पुं० । वाग्योगभेदे, कर्म० ४ कर्म० ॥

असञ्चसंधतण-असत्यसंधत्व-न० । असत्यमलंकिं संधा-
ति करोतीति असत्यसन्धः, तद्भावोऽसत्यसन्धत्वम् । वार्त्ति-
शे गौणालीके, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

असञ्चामोसा-असत्यामृषा-स्त्री० । यत्र सत्यं नापि मृषा, तत्र
असत्यामृषा । वस्तुप्रतिषेधमन्तरेण स्वरूपमात्रपर्यालोचनपरे-
'अहो देवदत्त ! घटमानय, गां देहि मह्यम्' इत्यादिचिन्तनपरे भा-
षाभेदे, इदं हि स्वरूपमात्रपर्यालोचनपरत्वाच्च यथोक्तलक्षणं सत्त्वं,
नापि मृषा । पं० सं० १ द्वार । “ जं जेव सच्चं, जेव मोसं, जेव
सच्चमोसं-असच्चामोसं णाम्, तं चवत्थं भासज्जातं ” चतु-
र्थी प्राषा-योच्यमाना न सत्या, नापि मृषा, नापि असत्यामृषा
आमन्त्रणाऽऽज्ञापनादिका साऽत्रासत्यामृषेति । आचा० २ सु०
४ अ० १ उ० ।

संप्रतमसत्यामृषामाह—

आपंतणि आणवणी, जायणि तह पुच्छणी अ पन्नवणी ।
पन्नवणी जासा, जासा इच्छाणुणोमा य ॥ ४५ ॥

आमन्त्रणी, यथा-हे देवदत्त ! इत्यादि । पषा किलाप्रवर्तकत्वात्
सत्यादिभाषात्रयलक्षणावियोगतस्तथाविधद्वारेण सत्यामृषे-
ति । एवमाज्ञापनी, यथा-इदं कुरु । इयमपि तस्य करणाकरण-
भावतः परमार्थेनैकत्राप्यनियमात्तथाप्रतीतिः अदुष्टविवक्षाप्रसू-
तत्वाद्सत्यामृषेति । एवं स्वबुद्ध्याऽप्यत्रापि प्रावना कार्येति । याच-
चनी, यथा-भिक्षां प्रयच्छेति । तथा प्रच्छनी, यथा-कथमेतदि-
ति । प्रज्ञापनी, यथा-हिंसादिप्रवृत्तौ दुःखितादिर्भवति । प्रत्य-
क्ष्यानी भाषा, यथा-अदिस्तेति । भाषा इच्छानुलोमा च, यथा-
केनाचित् कश्चिदुक्तः-साधुसकाशं गच्छाम इति । स आह-शो-
जनमिदमिति गाथाऽर्थः ॥ ४२ ॥

अणजिगहिआ जासा, भासा अ अजिगहम्मि बोधव्वा ।

संसयकरणी जासा, वायम अन्वायका चेव ॥ ४३ ॥

अनभिगृहीता भाषा-अर्थमनभिगृह्य योच्यते, इत्यादिवत् ।
भाषा चाभिग्रहे बोधव्या-अर्थमभिगृह्य योच्यते, घटादिवत् ।
तथा संशयकरणी च भाषा-अनेकार्थसाधारणा योच्यते, सैन्धव-
मित्यादिवत् । व्याकृता-रूपं प्रकटार्थ-देवदत्तस्यैव सत्तायेत्यादि-
वत् । अव्याकृता चैव अरूपं प्रकटार्थ-बालकादीनां ध्वनि-
केत्यादिवदिति गाथार्थः । उक्ताऽसत्यामृषा । दश० ७ अ० ।

असञ्चोवाहिसञ्च-असत्योपाधिसत्य-न० । सशब्दार्थत्वेनास-
त्या उपाधयो विशेषा वलयाङ्गुलीयकादयो यस्य सत्यस्य सर्व-
त्रेदानुयायिनः सुवर्णादिसामान्यात्मनस्तत् सत्यमसत्योपाधि-
शब्दप्रवृत्तिनिमित्तमभिधेयम् । सविशेषे सामान्ये, अन्ये त्वाहुः-
यदसत्योपाधिसत्यं स शब्दार्थः इति । सम्म० १ काण्ड ।

असज्ज-असज्जत्-त्रि० । सङ्गमकुर्वति, “असज्जमिच्छीसु
वपञ्च पूयणं” आचा० १ भु० ५ अ० ४ उ० ।

असज्जमाण-असज्जत्-त्रि० । सङ्गमकुर्वति, वत्त० १४ अ० । “ते
कामजोगेसु असज्जमाण, मायुस्सपसुं जेयावि दिव्वा” ॥१४॥
वत्त० १४ अ० । “असज्जमाणो य परिववण्जो” असज्जमानः स-
ङ्गमकुर्वन् गृहपुत्रकन्यादिषु परिजनेदुद्युक्तविहारी । सूत्र० १
भु० १० अ० ।

असज्जभ्य-असाध्य-त्रि० । अशक्ये, पि० । अनिवर्त्तनीयस्वप्नावे,
आ० म० द्वि० ।

असज्जाइय-अस्वाध्यायिक-न० । आ मर्यादया सिद्धान्तोक्त-
न्यायेन पठनम्-आध्यायः; सुष्ठु शोभन आध्यायः स्वाध्यायः; स
यव स्वाध्यायिकम् । नास्ति स्वाध्यायो यत्र तदस्वाध्यायिकम् ।
रुधिरादौ स्वाध्यायाकरणहेतौ, प्रथ० २६८ द्वार । न स्वा-
ध्यायिकमस्वाध्यायिकम् । कारणे कार्योपचाराद् रुधिरादौ,
ध० ३ अधि० ।

अस्वाध्याये स्वाध्यायो न कर्तव्यः—

एषो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा असज्जाइए स-
ज्जायं करित्तप; कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा स-
ज्जाइए सज्जायं करित्तप ॥

अस्य व्याख्या-न कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा अस्वाध्या-
यिके स्वाध्यायं कर्तुम्; कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा
स्वाध्यायिके स्वाध्यायं कर्तुमिति सूत्राकरसंस्कारः ॥

अधुना भाष्यप्रपञ्चः—

असज्जाइयं च द्विविद्, आयसमुत्थं परसमुत्थं च ।

जं तत्थ परसमुत्थं, तं पंचविद्ं तु नायव्वं ॥

द्विविधं अस्वस्वाध्यायिकम् । तद् यथा-आत्मसमुत्थं, परसमु-
त्थम् । अशब्दश्चास्वाध्यायिकतया तुल्यकक्षतासंस्पर्कः । तत्र
यत् परसमुत्थं तत् पञ्चविधं ज्ञातव्यम् ।

तानेव पञ्च प्रकारानाह—

संजमघाउप्पाए, सदेवणं दुग्गहे य सारीरे ।

एप्पसु करेमाणे, आणाइय मो उ दिट्ठो तो ॥

संयमघाति संयमोपघातिकम्, औत्पातिकमुत्पातनिमित्तं, सदैवं
देवताप्रयुक्तं, व्युद्ग्रहः, शरीरं च । एतेषु पञ्चष्वप्यस्वाध्यायिकेषु
स्वाध्यायं कुर्वत्याह्लादयः आह्लाभह्लादयो दोषाः, तथाऽऽह्लां तीर्थ-
कराणां यो भजति, तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गुणं । अनवस्थयाऽन्येऽपि
तथा करिष्यन्तीति, तत्रापि प्रायश्चित्तं चतुर्गुणं, यथा वादी तथा
कारी न जवतीति मिथ्यात्वं, तत्रिप्पन्नमपि प्रायश्चित्तं चतुर्गुणं ।
विराधना द्विधा—संयमविराधना, आत्मविराधना च । तत्र
संयमविराधना ज्ञानादिविराधना । आत्मविराधनायामेवमु-
दाहरणम् ।

तदेवाह—

मेच्छजय घोसण निवे, दुग्गाणि अतीह मा विणस्सहिहा ।

फिडिया जे उ अतिगया, इयरा हय सेस निवदंभो ॥

“कस्स वि रणो मेच्छजं धारो विसयं आगंतुं इण्णिकामो,
तं भयं जाणिता रणो सविसयं सकळे वि घोसाच्चियमिच्छं-मे-
च्छजं धारो आगंतुं विसयं इण्णिकामो वदति, तुण्णे दुग्गाणि
अतीह । तत्थ जेहि रणो आणा कया, ते मेच्छमयातो फि-

डिआ, जेहि न कया आणा, ते मेच्छेहि कूसिआ मारिया य,
जे वि तत्थ केह परिमुक्का ते वि रणो दंडिया” ।

अकरयोजना त्वेवम्-म्लेच्छजयमाकर्ण्य नृपेण (गाथायां
सप्तमी तृतीयायै) घोषणा कारिता । यथा-दुर्गायतिगच्छथ,
मा विनङ्गुधथ, तत्र ये अतिगतास्ते म्लेच्छमयात् स्फिरिताः;
इतरे हताः, कृतसर्वस्वापहाराश्च कृताः । येऽपि शेषाः कथमपि
म्लेच्छभयविप्रमुक्तास्तेषामाह्लाभङ्गकरणतो नृपेण दण्डः कृतः ।
व्य० ७ उ० ।

“ कितिप्रतिष्ठितपुरे, जितशत्रुनराधिपः ।

स्वदेशे घोषितं तेना-गच्छति म्लेच्छभूपतौ ॥ १ ॥

त्यक्त्वा ग्रामपुरादीनि, दुर्गेषु स्थीयतां जनैः ।

ये राजवचसा दुर्ग-भारुदास्ते सुखं स्थिताः ॥ २ ॥

नारुदा ये पुनर्दुर्गं, म्लेच्छाद्यैस्ते विलुपिताः ।

आह्लाजङ्गान्नुपेणापि, गतशेषं च दपिगताः ॥ ३ ॥

अस्वाध्यायेऽपि स्वाध्यायाद्, दण्डः स्यादुभयादपि ।

देवताच्छत्रनेत्येकः, प्रायश्चित्तागमोऽपरः ॥ ४ ॥

इदंलोकं परस्मिन्, ज्ञानाद्यफलता भवेत् ” । आ० क० ।

एव दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः—

राया इव तित्थयरो, जाणवथा साहु घोसणं मुचं ।

मेच्छा य असज्जाओ, रयणधणाइं व नाणादी ॥

अत्र राजा इव तीर्थकरः, जानपदा इव साधवः, घोषणमिव सूत्रं,
म्लेच्छा इव अस्वाध्यायः, रक्षणानीष ज्ञानादीनि । तत्र ये सा-
धवो जानपदस्थानीया राजस्थानीयस्य तीर्थकरस्याह्लां नातुपा-
लयन्ति, ते प्रातर्देवतया उदयन्ते, प्रायश्चित्तदण्डेन च दण्डयन्ते ।
व्य० ७ उ० । आ० क० ।

केन पुनः कारणेनाऽस्वाध्यायिके स्वाध्यायं करोति?

तत् आह—

थोवावसेसपोरिसि, अज्जयणं वा वि जो कुणइ सोउं ।

एणाणइसारहीण-स्स तस्स ठलना उ संसारे ॥

स्तोकावशेषायामपि पौरुष्यामध्ययनं पाठ उद्देशोवाऽप्यापि स-
माप्तिं न नीत इति कृत्वा उद्घाटायामपि पौरुष्यामस्तमिते वा सूर्ये,
अथवा अस्वाध्यायिकमिति श्रुत्वाऽपि योऽध्ययनं पाठम्, अपि-
शब्दावुद्देशनं च करोति, तस्य ज्ञानादिभिरुक्तं तत्त्वतोऽपगतं, तीर्थ-
कराऽह्लाभङ्गकरणादिति । ज्ञानादिभिरुक्तसारहीनस्य संसारे न-
रकाविजयप्रमलक्षणे ठलना जवति; अपारधोरसंसारे निपतनं
जवतीति ज्ञावः ।

अत्रैव दृष्टान्तान्तरं समभिधित्सुराह—

अहवा दिट्ठितियरो, जह रणो पंच केइ पुरिसा उ ।

दुग्गादी परितोसिउ, तेहि अ राया अह कयाइ ॥

तो देति तस्स राया, नगरम्मी इच्छियं पयारं तु ।

गहिणं य देइ मोल्लं, जणस्स आहारवत्थादी ॥

एणेण तोसियतरो, गिहेऽगिहे तस्स सव्वहिं विघरे ।

रत्थाऽसुं चउएहं, एविह सज्जाइए उवमा ॥

अथवेति दृष्टान्तस्य प्रकारान्तरसूचने । इतरो दृष्टान्तः । यथा-
राज्ञः केचित्पञ्च पुरुषाः सेवकास्तैरथ कदाचिद् राजा दुर्गादिषु
पतितो निस्तारितः, तत्रापि तेषां पञ्चानां मध्ये एकैकं केनचि-
त्परमसाध्वसमवलम्ब्य न्यूनस्तरं साहायिकमकारि, ततस्तेषां

तेनैकेन जितानां चतुर्णां राजा परितुष्टः सन् नगरे रथ्यादिषु गृहचर्यादिषु प्रचारमीप्सितं ददाति । यथा-‘यत्किमपि रथ्याया-
मापणादिषु, त्रिकचतुष्कचक्रादिषु वा यदेव वस्त्राहारादिकं प्राप्नुयात् युष्माकमेव’ । एवं प्रसादे कृते वस्त्राहारादौ नगरादितः स्वेच्छया गृहीते, राजा यस्य सत्कं यद् गृहीतं, तस्य मूल्यं ददाति । येन चैकेन पुरुषेण भूयस्तरसाहायिकं कुर्वता राजा तोषिततरः, तस्य राजा गृहेऽगृहे वा सर्वत्र नगरमध्ये प्रचारमीप्सितं विर-
तिमन्तराऽनुजानाति । तत्रापि यस्य सत्कं तेन गृह्यते वस्त्राऽऽहा-
रादि, तस्य मूल्यं राजा दीयते । इतरेषां चतुर्णां रथ्याऽऽदिष्वेव प्रचारमनुज्ञातवान्, न गृहेषु । एवमुक्तेन प्रकारेण इह प्रस्तुते उल्थाध्यायिके उपमादृष्टान्तः । तदेवमुक्तो दृष्टान्तः ।

सम्प्रति दार्ष्टान्तिकयोजनामाह—

पदमस्मि सन्वचेष्टा, सज्जाओ वा वि वारितो नियमा ।

सेसेसु य सज्जाओ, चेष्टा न निवारिआ अरणा ॥

प्रथमेऽस्वाध्यायिके संयमोपघातिलक्षणे, सर्वा कायिकी वा-
चिकी चेष्टा, स्वाध्यायश्च नियमाद्वारितः, तोषकतरपुरुषस्थानी-
यतया तस्य सर्वत्र साधुव्यापारेषु प्रवृत्तेः । शेषेषु पुनः चतुर्व-
स्वाध्यायिकेषु, स्वाध्यायः, स्वाध्याय एव केवलो निवारितो, ना-
न्या कायिकी वाचिकी वा प्रतिलेखनादिका चेष्टा वारिता, तेषां
शेषपुरुषचतुष्टयस्थानीयानां बहिः रथ्यादाविच स्वाध्यायमात्र
एव व्यापारजावात् । तदेव पञ्चस्वल्पऽस्वाध्यायिकेषु सामान्यतो
विशेषतश्चोदाहरणमुक्तम् ।

इदानीं प्रथममस्वाध्यायिकं संयमोपघाति प्रकथयति—

महिया य भिन्नवासो, सच्चित्तरण य संजमे तिबिहे ।

दन्वे खेत्ते काझे, जहियं वा जचिरं सन्वं ॥

महिका गर्भमासे पतन्ती प्रसिद्धा, तस्याः तथा-गृहादौ यत्प-
तति वर्षे तद्विश्ववर्षे, तस्मिन्, तथा सच्चित्तरजसि च, एवंविधे
त्रिप्रकारे संयमे-पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् संयमोपघा-
तिनि अस्वाध्यायिके निपतति, द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावत-
श्च वर्जनं प्रवति । तत्र द्रव्यतः-एतदेव त्रिविधमस्वाध्यायिकं
कथ्यम् । क्षेत्रतो-(जहियं ति) यावति क्षेत्रे तत्पतति तावत् के-
त्रम् । कालतो-(यच्चिरं ति) यावन्तं कालं पतति तावन्तं काल-
म् । जावतः-सर्वं कायिक्यादिचेष्टादिकं वर्ज्यते ।

एतामेव गाथां व्याख्यानयति—

महिया उ गजमासे, वासे पुण होंति तिभि उ पगारा ।

बुवुण्णं तच्च फुसीए, सच्चित्तरजो य आयंवो ॥

महिका गर्भमासे प्रतीता । गर्भमासो नाम कार्तिकादियवित
माघमासः । वर्षे पुनश्चयः प्रकारा भवन्ति । तानेवाह-(बुवुण्ण
स्ति) यत्र वर्षे निपतति पानीयमध्ये बुद्धदास्तोयशलाकारूपाः
उत्तिष्ठन्ति, ततो वर्षमप्युपचाराद् बुद्धदमित्युच्यते । तद्वज्रं बुद्ध-
वर्जं द्वितीयं वर्षम्, तृतीयं (फुसीए ति) जलस्पृशिकनिपतन्त्यः,
तत्र बुद्धे वार्यनिपतति यामाष्टकादूर्ध्वम् । अन्ये तु व्याचक्रते-
त्रयाणां दिनानां परतः, तद्वज्रं पञ्चानां दिनानां जलस्पृशिका-
रूपे सप्तानां परतः सर्वमप्युपचारं प्रवति । ततस्तत्र द्रव्यतः
क्षेत्रतः काळतो जावतश्च वर्जनं प्राग्वद्भावनीयम्, यावच्चान्का-
यमयं न भवति, यावदुपाश्रयो निर्गलस्तत्र सर्वं स्वाध्यायप्रति-
लेखनादि क्रियते, बहिस्तु निर्गम्यते इति । ‘सच्चित्तरजो’ नाम-
व्यवहारसमाविता वातोद्धता रुद्धधूलिः, तच्च सच्चित्तरजो

वर्ज्यते, ततोऽस्यां गाथायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् । तच्च दिगन्तरेषु
दृश्यते, तदपि निरन्तरपाते त्रयाणां दिनानां परतः सर्वपु-
थिर्वाकायाभाविनं करोति, तत्रापि पतितद्रव्यादितो वर्जने
प्राग्वत् ।

तदेव व्याख्यातुमाह—

दन्वे तं चिय दन्वं, खेत्ते जहियं तु जच्चिरं काझे ।

ठाणादि जास जावे, पोत्तुं ऊसासउम्पेसं ॥

कव्ये द्रव्यतः-तदेवास्वाध्यायिकं माहिकं भिन्नवर्षं सच्चित्तरजो
वा वर्ज्यते । क्षेत्रतो-यत्र क्षेत्रे निपतति, कालतो-यावच्चिरं काळं
पतति, भावतो-मुक्त्वा उच्छ्वासमुन्मेषं च, तद्वर्जने जीवितव्या-
घातसंभवात् । शेषां स्थानादिकाम्, आदिशब्दाद् गमनागमनप्र-
तिलेखनादिपरिग्रहः । कायिकं चेष्टां भाषां च वर्जयति ॥

वासत्ताणाऽऽवरिया, निक्कारण उवंति कज्ज जयणाए ।

इत्थगुलिसभाए, पोत्तावरिया व जासंति ॥

निष्कारणे कारणाभावे वर्षत्रयाणां कम्बलमयः कटपः, तेन सौ-
त्रिककल्पान्तरितेन सर्वात्मना आवृतास्तिष्ठन्ति, न कामपि देश-
तोऽपि चेष्टां कुर्वन्ति । कार्ये तु समापतिते यतनया इत्तसंज्ञया
अद्भुतसंज्ञया च व्याहरन्ति । पोताऽऽवरिया वा जावन्ते ग्लाना-
दिप्रयोजने वर्षाकल्पाऽऽवृता गच्छन्ति । गतं संयमोपघात्यऽ-
स्वाध्यायिकम् ।

इदानींमौत्पातिकमाह—

पंसुयमंसयरुहिरं-केससिन्हावुडि तह रओघाए ।

मंसरुहिरंऽहरत्तं, अवसेसे जचिरं सुत्तं ॥

अत्र वृष्टिशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । पांशुवृष्टौ, रुधिरवृष्टौ
केशवृष्टौ, शिलावृष्टौ च । तत्र पांशुवृष्टिर्नाम यदि रजो निपतति,
मांसवृष्टिर्मसखण्डानि पतन्ति, रुधिरवृष्टिः-रुधिरविन्दवः पत-
न्ति । केशवृष्टिर्धृद्द्वारा केशाः पतन्ति, शिलावृष्टिः-पाषाण-
निपतनं, करकादिशिलावर्षमित्यर्थः । तथा-रजउद्घाते र-
जस्वलासु दिक्षु सूत्रं न पठ्यते; शेषाः सर्वा अपि चेष्टाः
क्रियन्ते । तत्र मांसे रुधिरे च पतति अहोरात्रं वर्ज्यते, अव-
शेषे पांशुवृष्ट्यादौ यावच्चिरं पांशुवृष्टिपतनकाळं, तावत् सूत्रं
नद्यादिनं पठ्यते, शेषकालं तु पठ्यते ।

सम्प्रति पांशुरजउद्घातव्याख्यानमाह—

पंसू अ अचित्तरजो, रयोसलाओ दिसा रउग्घाते ।

तत्थ सवाते निव्वा-यए य सुत्तं परिहरंति ॥

पांशवो नाम धूमाकारमापाणुरमचिस्त्वं रजः । रजउद्-
घातो रजस्वला दिशः, यासु सतीषु समन्ततोऽन्धकार इव
दृश्यते, तत्र पांशुवृष्टौ, रजउद्घाते वा सवाते निर्वाते च
पतति यावत्पतनं तावत्सूत्रं परिहरन्ति ॥

अत्रैवापवादमाह—

साभाविणं तिषि दिणा, सुगिम्हए निक्खिंवंति जइ जोगं ।

तो तम्मि पन्तम्मी, कुणंति संवच्छरऽज्जायं ॥

यदि सुप्रोष्मकाक्षप्रारम्भ उष्णप्रारम्भे, चैत्रशुक्लपक्षे इत्यर्थः । इ-
शम्याः परतो यावत् पौर्णमासी, अत्रान्तरे निरन्तरं त्रीणि दिनानि
यावत् यदि योगं निक्षिपन्ति एकादश्यादिषु त्रयोदशीपर्यन्तेषु,
यदि वा त्रयोदश्यादिषु पौर्णमासीपर्यन्तेषु अचित्तरजोऽवहेत-

नार्थे कापोत्सर्गं कुर्वन्ति, तदा तस्मिन् पांशुवर्षे रजोद्धाते वा स्वाभाविके पतति, संवत्सरं यावत्स्वाध्यायं कुर्वन्ति, इतरथा नेति ।
व्य० ७ उ० । “दसविहे ओरालिण असज्जाइय पणत्ते । तं जहा-
अट्टो मंसे सोणिण असुइसामंतं मसाणसामंतं चंदोवरण सूर-
वराण पमणे रायवुग्गइ उवस्सयस्स अंतोओरालिण सरीरे” ।
(स्था०) “ दसविहे अंतसिक्खिण असज्जाइय पणत्ते । तं
जहा-उक्कावाण दिसिदाहे गज्जिण वीज्जुण निग्घाण जूयण
जक्खालिण धूमिण महिया रज्जुवाण ” । स्था० १० ठा० ।
आ० चू० । व्य० ।

इदानीं सदेवमाह-

गन्धर्वदिसाविज्जुक-गज्जितए जूवजस्सदिने य ।

एकेकपोरिमिं ग-ज्जियं तु दो पोरिसिं हणति ॥

गन्धर्वनगरं नाम यच्चक्रवर्त्यादिनगरस्योत्पत्तिसूचनाय संध्या-
समये तस्य नगरस्योपरि द्वितीयं नगरं प्राकारादालकादिसं-
स्थितं दृश्यते (दिस ति) दिग्दाहः, विद्युत्प्रतीता, चल्का सरेखा,
प्रकाशयुक्ता वा, गज्जितं प्रतीतं, यूपको वक्ष्यमाणलक्षणः, यल-
दीप्तं नाम एकस्यां दिशि अन्तराऽन्तरा यद् दृश्यते विद्युत्सदृशः
प्रकाशः । एतेषु मध्ये गन्धर्वनगरादिकमेकैकामेककां पौरुषीं च
हन्ति, गज्जितं पुनर्द्वे पौरुषीं हन्ति ।

गन्धर्वनगर नियमा, सदेवयं सेसगाणि भजिणीओ ।

जेण न नज्जति फुडं, तेण य तेसिं तु परिहारो ॥

अत्र गन्धर्वनगरादिषु मध्ये गन्धर्वनगरं नियमात्सदेवकम, अ-
स्यथा तस्याभावात् । शेषकाणि तु दिग्दाहादीनि भक्तानि विकल्पि-
तानि, कदाचित् स्वाभाविकानि भवन्ति, कदाचित् देवकृतानि ।
तत्र स्वाभाविकेषु स्वाध्यायो न परिह्रियते किन्तु देवकृतेषु परम् ।
येन कारणेन स्फुटं वैविकल्येन तानि न ज्ञायन्ते, तेन तेषामविशेष-
परिहारः ।

सम्प्रति दिग्दाहादिव्याख्यानमाह-

दिसि दाह विजमूलो, उक सरेहा पगासज्जा वा ।

संज्जच्छेयाऽऽवरणो, उ जूवओ मुक्कदिण तिषि ॥

दिशि पूर्वादिकायां विजमूलो दाहः प्रज्वलनं दिग्दाहः ।
किमुक्तं जवति ?—अन्यतमस्यां दिशि महानगरप्रदीप्तमि-
वोपरि प्रकाशोऽवस्तादन्धकार इति दिग्दाहः । उक्का पृष्ठतः
सरेखा, प्रकाशयुक्ता वा । यूपको नाम शुद्धे शुक्लपक्के त्रीणि
दिनानि यावत् द्वितीयस्यां तृतीयस्यां चतुर्थी चेत्यर्थः ।
संध्याच्छेदः संध्याविभागः, स आश्रियते येन स संध्याच्छे-
दावरणश्चन्द्रः । इयमत्र भायना-शुक्लपक्कद्वितीयातृतीयाचतुर्थी-
रूपेषु त्रिषु दिनेषु संध्यागतश्चन्द्र इति कृत्वा संध्या न विभाव्य-
ते, ततस्तानि शुक्लपक्के त्रीणि दिनानि यावत् चन्द्रः संध्या-
च्छेदावरणः स यूपक इति । एतेषु च त्रिषु दिवसेषु प्रादोषि-
की पौरुषी नास्ति, संध्याच्छेदादिभयनादिति ।

अत्रय मतान्तरमाह--

केसिंवि होंति मोहा, उ जूवओ ते तु होंति आइष्ठा ।

जेसिं च अणाइन्ना, तेसिं खलु पोरिसी दोषि ॥

केषाञ्चिदाचार्याणां मतेन ये भवन्ति शुक्लपक्के प्रतिपदा-
दिषु दिवसेषु मोहाः शुभाशुभसूचननिमित्ता विनश्येत्पादा
आदित्यकिरणविकारजनेता आदित्यस्योदयसमये अस्तमय-
समये वा आताम्राः, कृष्णश्यामा वा 'यूपक इति' ते भवन्ति ।

वर्तन्ते आचार्याः, नैतेषु स्वाध्यायः परिह्रियते इत्यर्थः । येषां
त्वाचार्याणामनाचीर्णास्तेषां मतेन यूपको द्वे पौरुषी हन्ति ।

न केवलममूनि सदेवानि, किन्त्वमूयपि, नान्येवाह-

चंदिममूरुपगागा, निग्घाण गुंजिते अहोरत्तं ।

चंद जहणेणऽह उ, उक्कोसा पोरिमि विउक्कं ॥

सूरो जहस वारस, उक्कोसं पोरिमीउ सोलसओ ।

सग्गह निव्वुरु एवं, मूरादी जेणऽहोरत्ता ॥

चन्द्रोपरान्ते सूर्योपरान्ते च, तद्दिनापगते इति वाक्यशेषः । तथा-
साध्रे निरध्रे वा न तसि व्यन्तरकृतो महागज्जितसमो ध्वनिनिर्घा-
तः । गज्जितस्यैव विकारो गुञ्जनावत् गुञ्जमानो महाध्वनिगु-
ञ्जितं, तस्मिन् निर्घाते गुञ्जितं च, प्रत्येकमहोरात्रं यावत् स्वा-
ध्यायपरिहारः । तत्र जय-यन उन्कर्षनश्च चन्द्रोपरान्ते सूर्यो-
परान्ते वाऽधिकृत्य स्वाध्यायोचितकालमानमाह-चन्द्रो जघन्ये-
नाष्टो पौरुषीर्हन्ति, उन्कर्षनः पौरुषीद्विपदकमः द्वादश पौरुषी-
रित्यर्थः । कथमिति चेत् ? उच्यते-उत्तरं चन्द्रमा राहुणा गृ-
हीतस्ततश्चतस्रः पौरुषी रात्रेर्हन्ति, चतस्र आगामिनो दिवसस्य,
एवमष्टौ । द्वादश पुनरेवम्-प्रभातकाले चन्द्रमाः सग्रह एवास्त-
मुपगतः-ततश्चतस्रः पौरुषीर्दिवसस्य हन्ति, चतस्र आगामिन्या
रात्रेः, चतस्रो द्वितीयस्य दिवसस्य । अथवा-अत्रोत्पातिकग्रहणेन
सर्वरात्रिकं ग्रहणं जातम्-सग्रह एव निमग्नः-ततः संदूषितरात्रे-
श्चतस्रः पौरुषीः, अन्यथाहोरात्रम् । अथवा-असृज्यतया विशेष-
परिज्ञानाभावाच्च न ज्ञाने-कस्यां वेलायां ग्रहणं ? प्रभाते च ग्रहो-
निमज्जन् दृष्टः-ततः समग्ररात्रिः परिहृता, अन्यथाहोरात्रमिति द्वा-
दश । सूर्यो जघन्येन द्वादश पौरुषीर्हन्ति, उन्कर्षनः षोडश । कथ-
मिति चेत् ? उच्यते-सूर्यः सग्रह एवास्तमुपगतश्चतस्रः पौ-
रुषी रात्रेर्हन्ति, चतस्र आगामिनो दिवसस्य, चतस्रस्ततः पर-
स्या रात्रेः, एवं द्वादश । त्रिंशत् पुनरेवम्-सूर्य उक्कन्न राहुणा गृही-
तः सकृच्च च दिनं समुत्पन्नयशात्सग्रहः स्थित्वा सग्रह एवास्त-
मुपगतः-ततश्चतस्रः पौरुषीर्दिवसस्य हन्ति, चतस्र आगामिन्या
रात्रेः, ततश्चतस्रः परदिवसस्य, ततोऽपि चतस्रः परतराया रात्रेः,
एवं षोडश पौरुषीर्हन्ति, सग्रहनिमग्नः, सग्रह एवास्तमितः ।
तथा चोक्तम्-“एवं उभयमल्लक्षं गृहीत् सग्रहनिवृत्तमे दृष्टव-
मिति ” । (सूरादी जेणऽहोरत्तं च) सूर्यादयो येनाहोरात्राः ।

ततः किमित्वाह-

आइशं दिणमुके, सो चिय दिवसो य राती य ।

निग्घायगुंजपण्णं, सो चिय वेला उ जा पत्ता ॥

यतः सूर्यादिरहोरात्रः, ततो दिनमुके सूर्ये-स एव दिवसः, सैव च
रात्रिः स्वाध्यायिकतया परिह्रियते । चन्द्रे तु तस्यामेव रात्रौ
मुके यावदपरश्चन्द्रो नोदेति, तावदस्वाध्यायः, इति सैव
रात्रिः, अपरं च दिनमिति, एवमहोरात्रमस्वाध्यायः । अन्ये
पुनराहोराचीर्णमिदम्-चन्द्रो रात्रौ गृहीतो रात्रादेव मुक्तः,
तस्या एव रात्रेः शेषं वर्जनीयं यस्मादागामिसूर्योदये समाप्ति-
रहोरात्रस्य जाता । सूर्योऽपि यदि दिवा गृहीतो दिवसमुक्तः-
स्तस्यैव दिवसस्य शेषं, रात्रिश्च वर्जनीया इति । तथा-निर्घा-
तगुञ्जितयोः प्रत्येकमः यस्यां वेलायां निर्घातो गुञ्जितं वाऽधि-
कृते दिने भवेत्, द्वितीयेऽपि दिने यावत्सैव वेला प्राप्ता भवति
तावदस्वाध्याय एव । तयोरप्यस्वाध्यायस्याहोरात्रप्रमाणत्वात् ।

उक्तं च-निर्घातो गुडिजतं च लोकप्रतापी, “ एष अहोरत्नं उ-
च्यतेति स्ति ” ।

तथा--

चउसंजासु न कीरइ, पामिवएसुं तहेव चउसुं पि ।

जो जत्थ पूजती तं, सव्वेहि सुगिम्हतो नियमा ॥

चतस्रः सन्ध्याः, तिस्त्रो रात्रौ । तथा-प्रस्थिते सूर्ये, अर्थरात्रे,
प्रभाते च; चतुर्थी दिवसस्य मध्यमागौ । एतासु चतसृष्वपि स्वा-
ध्यायो न क्रियते । दोषक्रियाणां तु प्रतिक्षेपनाऽऽदीनां न प्रति-
षेधः । स्वाध्यायकरणे चाष्टाभङ्गादयो दोषाः । तथा-चतस्रः प्रति-
पदः । तथा-आषाढपौर्णमासीप्रतिपत्, अश्वयुजपौर्णमासीप्र-
तिपत्, कार्तिकपौर्णमासीप्रतिपत्, सुग्रीष्मप्रतिपत्, चैत्रमासपौ-
र्णमासीप्रतिपदित्यर्थः ४ । एतास्वपि चतसृष्वपि प्रतिपत्सु तथै-
व-स्वाध्याय एव न क्रियते, न दोषक्रियाणां प्रतिषेधः । इह प्रति-
पद्ग्रहणेन प्रतिपत्पर्यन्ताश्चत्वारो महः सुचिता इति; एषां चतुर्णां
महानां मध्ये यो महो यस्मिन् देशे यतो दिवसादारभ्य
यावन्तं कालं पूर्यते तस्मिन् देशे ततो दिवसादारभ्य तावन्तं
कालं स्वाध्यायं न कुर्वन्ति । यत्पुनः सर्वेषां पर्यन्तः “ सव्वेसि जाष
पामिवतो ” इति वचनात् सुग्रीष्मकक्षेत्रमासमावी पुनर्महा-
महः सर्वेषु देशेषु शुक्लपक्षप्रतिपद आरभ्य चैत्रपूर्णमासीप्र-
तिपत्पर्यन्तो नियमात् प्रसिद्धः, ततो यद्यध्वानं प्रतिपक्षस्तथापि
चैत्रमासस्य शुक्लपक्षप्रतिपद आरभ्य सर्वे पक्षं पौर्णमासीप्रति-
पत्पर्यन्तं यावदवश्यमनागादो योगो निक्षिप्यते, शेषेषु आगाढा-
दिकेषु योगो न निक्षिप्यते, केचन स्वाध्यायं न कुर्वन्ति । गतं
सदेवमस्वाध्यायिकम् । ७५० ७ ७० । १० ।

“ जो कण्ठि गिगंथाण वा जिगंथीण वा चउहिं महापाणि-
वणहिं सज्जायं करेत्तए । तं जहा-आसाढपाडिवए, इंदपाडिवए,
कलिसिअपामिवए, सुगिम्हपामिवए । जो कण्ठि गिगंथाण वा
जिगंथीण वा चउहिं संजाहिं सज्जायं करेत्तए । तं जहा-पढ-
माए पच्छिमाए मज्जएहे अज्जरत्ते । कण्ठि गिगंथाण वा जि-
गंथीण वा चउकात्तं सज्जायं करेत्तए । पुव्वएहे अव्वएहे
पओसे पच्छूसे । ” स्था० ४ जा० १ ३० ।

इदानीं व्युद्ग्रहजमाह-

वुग्गह दंमियमादी, संखोभे दंडिए य कालगते ।

अणरायए य सजए, जच्चिरमनिदोच्चहोरत्तं ॥

व्युद्ग्रहे परस्परविग्रहे दण्डिकादीनाम्, आदिशब्दात्सेनापत्या-
दीनां च परस्परं विग्रहे अस्वाध्यायः । इयमत्र भावना-द्वौ दण्डिकौ
सस्कन्धावारौ परस्परं संग्रामं कर्तुकामौ यावन्नोपशम्यत-
स्तावत्स्वाध्यायः कर्तुं न कल्पते । किं कारणमिति चेत् ? उ-
च्यते-तत्र वायुमन्तराः कौतुकेन स्वस्वपक्षेण समागच्छन्ति, ते
उल्लयेयुः, भूयसां च लोकान्मन्त्रप्रतिः-वयमेवं भीता वर्तमाने,
कामप्यापदं प्राप्स्यामः, एते च अमणका निर्दुःखं पठन्ति ।

अत्राऽऽदिशब्दव्याख्यानार्थमिमां गाथामाह-

सेणाहिवभोइयमह-यरुंसित्थीण मद्दुजुद्धे वा ।

होडादिजमणे वा, गुज्जगउड्ढाह अविपत्तं ॥

द्वयोः सेनाधिपत्योर्द्वयोर्वा तथाविधप्रसिद्धिप्राप्तयोः, तयोः
परस्परं व्युद्ग्रहे वर्तमाने, अथवा मद्दुजुद्धे, तथा-द्वयोः ग्रामयोः

परस्परं सकलुषभावे बहवस्तरणाः परस्परं लोष्टैर्युध्यन्त, ततो
यष्टिभिर्वा लोष्टादिभिर्वा परस्परं भ्रमणे कल्लहे यावन्नोपशमो
भवति सेनाधिपादिव्युद्ग्रहस्य तावदस्वाध्यायः । अत्र कार-
णमाह-(गुज्जगउड्ढाह अविपत्तं) गुज्जकाः कौतुकेन प्रेक्षमाणा-
भ्रमलयेयुः, तथा बहुजनो ‘निर्दुःखा एते’ इति मन्यमानोऽपीत्यो-
ड्ढाहं कुर्यात्-‘लोकोपचारवाद्या एते’ इति । तथा-दण्डिके काल-
गते (अणरायस्ति) यावद्व्यो राजा नाभिषिक्तो भवति तावत्प्र-
जानां महानं संज्ञाभो भवति, तस्मिन्संज्ञोने सति स्वाध्यायो न
कल्पते । किमुक्तं भवति? यावत्संज्ञोभस्तावत्स्वाध्यायो न
क्रियते । सभयं स्लेच्छादिभयाकुलं, तस्मिन्नपि स्वाध्यायो
न कर्तव्यः । एतेषु व्युद्ग्रहादिष्वस्वाध्यायविधिमाह-(जच्चि-
रमनिदोच्चहोरत्तं) व्युद्ग्रहादिषु यच्चिरं यावन्तं कालम्, (अनिदोच्च-
ति) अनिर्जयमस्वस्थमित्यर्थः । तावन्तं कालमस्वाध्यायः । स्वस्थ-
वनानन्तरमप्येकमहोरात्रं परिहृत्य स्वाध्यायः कर्तव्यः ।

उक्तं च-

“ निहोसीभूते वि अ-होरत्तमो परिहरित्ता उ ।

सज्जाओ कीरइ इह, संखोभे दंडिए य कालगए ” ॥

अनेनैतदपि सूचितमस्ति ततस्तदभिधित्तुः “ संखोभे
दंडिए ” इत्येतदपि व्याख्यानयति-

दंमिणं कालगयम्पी, जा संखोभो न कीरते ताव ।

तद्विवस भोइमहतर-वामगपतिसेज्जयरमादी ॥

दण्डिके कालगते सति यावत्संज्ञोभस्तावत्स्वाध्यायो न क्रियते,
अन्यस्मिन्स्तु सुराक्षि स्थापितेऽहोरात्रातिक्रमेण क्रियते, स्व-स्थ-
भवनात् । तथा-जोडिके ग्रामस्यामिनि, मद्दुत्तरिके ग्रामग्रधाने, वा-
टकपतौ वसत्यनुरते वाटकैकस्वामिनि, तथा-शय्यातरे, आदि-
शब्दादन्यस्मिन्वा शय्यातरसंबन्धिनि मानुषे कालगते, तद्विव-
समस्वाध्यायः, एकमहोरात्रं यावत्स्वाध्यायपरिहार इत्यर्थः ।

तथा--

पगए बहुपक्खिए वा, सत्तघरंतर मते च तद्विवसं ।

निडुक्ख त्ति य गरिहं, न पढंति सणीयगं वा वि ॥

अन्वोऽपि यो नाम ग्रामे प्रकृतेऽधिकृतो महामनुष्यः, तस्मिन्;
यदि वा-बहुपाक्षिके बहुस्वजने कालगते, अन्यस्मिन्वा प्रकृते
स्ववसत्यपेक्षया सप्तगृहाज्यन्तरे कालगते तद्विवसमेकमहोरा-
त्रमस्वाध्यायः । किं कारणमत आह-‘निर्दुःखा अमी’ इत्यप्रीत्या
गर्हणसंभवात्, ततो न पठन्ति । अथवा-तथा पठन्ति यथा न
कोऽपि शृणोतीति । मद्दिवास्वदितशब्दोऽपि यावत् श्रूयते ता-
वन्न पठन्ति ॥

इत्थसयमणाहम्पी, जइ सारियमादितो विगिचिज्जा ।

तो सुखं अविवित्ते, अन्नं वसहिं वि मगंति ॥

कोऽप्यनाथो हस्तहाताभ्यन्तरे मृतः, तस्मिन्ननाथे हस्तहाताभ्य-
न्तरे कालगते स्वाध्यायो न क्रियते । तत्रेत्यं यतना-शय्यातरस्य
वा, तथाविधस्य श्रावकस्य वा भद्रकस्य वास्तां कथ्यते-यथा
स्वाध्यायान्तरायमस्माकमनाथमृतकेन कृतमस्ति, ततः सुन्दरं
भवति यदीदं उच्यते । एवमभ्यर्थितो यदि शय्यातरादिविगिञ्च-
येत् परिष्ठापयेत्, ततः सुखं भवतीति स्वाध्यायः कार्यः । अथ न
शय्यातरादिन कोऽपि परिष्ठापयितुमिच्छति तदा तस्मिन्ननाथे
मृतके अविवित्ते अपरिष्ठापिते अन्यां वसतिं मार्गयन्ति ।

अथ वसहीरे असती, तादे रात्ते वसभा विवेचन्ति ।

विकिन्ने व समता, जं दिह अरादण सुच्छा ॥

अन्यस्या वसतेरभावो यदि, ततो रात्रौ सागरिकासंश्लोके वृष-
जास्तदनाथमृतकं विविचन्ति, अन्यत्र प्रक्षिपन्ति । अथ तत्कले-
वरं च शुगादादिभिः समन्ततो विकीर्णै, ततो विकीर्णै तस्मिन्स-
मन्ततो निभालयन्ति, तत्र यद् दृष्टं तत्सर्वमपि विविचन्ति । इतर-
स्मिन्सु प्रयत्ने कृतेऽप्यदृष्टे 'अराठा' इति कृत्वा शुचाः स्वाध्यायं
कुर्वन्तोऽपि न प्रायश्चित्तभागिन इति भावः । गते व्युद्बहजम् ।

इदानीं शारीरिकमाह-

शारीरं पि य छुविहं, माणुसतेरिच्छियं समासेण ।

तोरिच्छं तत्थ तिहा, जलथलखद्वजं पुणो चउदा ॥

शरीरे जवं शारीरं, तदपि समासेन संक्षेपतो द्विविधं द्विप्रका-
रम् । तद्यथा-मानुषं तैरश्चं च । तत्र तैरश्चं त्रिधा-जलजं जलम-
त्स्यादितिर्यग्जन्म, एवं गवादीनां स्थलजं, खजं मयूरादी-
नाम् । पुनरैकैकं चतुर्धा-चतुःप्रकाराः ।

तानेव प्रकारानाह--

चम्म रुहिरं च मंसं, अट्ठि पि य होइ चउविगणं तु ।

अद्ववा दव्वाइयं, चउविहं होइ नायव्वं ॥

चर्म शोणितं रुधिरं मांसमस्थि इत्येतानि प्रतीतानि । एवमे-
कैकं जलजं चतुर्विकल्पं जवति । अथवा-जलजादिकं प्रत्ये-
कं चर्मादिनेदतश्चतुर्विकल्पं सत्पुनर्यव्यादिकं द्रव्यादिनेदत-
श्चतुर्विधं भवति ज्ञातव्यम् ।

तानेव प्रत्येकं द्रव्यादीन् चतुरो भेदानाह-

पंचिदियाण दव्वे, खित्ते सत्तिहत्थ पोगलाकिसे ।

तिकुरत्थंतरिण वा, नगरे दाहिं तु गामस्स ॥

द्रव्ये-द्रव्यतः पञ्चेन्द्रियाणां जलजादीनां चतुष्टयमस्वाध्या-
यिकं, न विकलेन्द्रियाणाम् । क्षेत्रे-क्षेत्रतः षष्टिहस्ताभ्यन्तरे परिह-
रणीयं, न परतः । अथ तत्स्थानं तैरश्चेन पौद्गलेन मांसेन समन्ततः
काककुर्कुराऽऽदिनिर्व्याप्तिरेनाऽऽकीर्णं व्याप्तं, तदा यदि संग्रा-
भस्तर्हि तस्मिन् तिसृभिः कुरध्याभिरन्तरिते विकीर्णै पुद्गले
स्वाध्यायः क्रियते । अथवा-नगरे, तदा तत्र यस्यां राजा सबल-
वाहनो गच्छति, देवयानं, रथो वा, विविधानि वा संवाहनानि ग-
च्छन्ति, तथा महत्याऽप्येकया रथया अन्तरिते स्वाध्यायः कार्यः ।
अथ स ग्रामः समस्तोऽपि विकीर्णै पौद्गलेनाकीर्णो विद्यते, न
तिसृभिः कुरध्याभिरन्तरितं तत् पौद्गलमवाप्यते, तदा ग्रामस्य
बहिः स्वाध्यायो विधेयः । गता क्षेत्रतो मार्गणा ।

संग्रति कावतो भावतश्च तामाह-

काक्षे तिपोरिसि अट्ट व, जात्रे सुत्तं तु नंदिमादीयं ।

बहिधोयरच्छपके, वूढे वा होति सुद्धं तु ॥

तत एकैकं जलजादि गतं चर्मादि कालतस्तिष्ठः पौरुषीरन्ति ।
(अष्ट वेति) यत्र महाकायपञ्चेन्द्रियस्य मूषिकादेरादनं तत्रा-
ष्टौ पौरुषीर्यावत्स्वाध्यायविघातः । गता कावतोऽपि मार्गणा ।
भावत आह-भावतो नन्द्यादिकं सूत्रं न पठति (बहिधोएत्यादि)
यदि षष्टिहस्तेभ्यः परतो बहिः प्रकाल्य मांसमानीतं, यदि वा
राक्षा स्वात्मी पाकेन, तदा तस्मिन् बहिर्धौते बहिः राक्षे बहिः पके
वा तत्रानीते शुद्धम्, अस्वाध्यायिकं न भवतीति भावः । अथवा-

यत्र षष्टिहस्तान्यन्तरे पतितमस्वाध्यायिकं रुधिरं, तेनावकाशेन
पानीयप्रवाह आगतः, तेन व्यूढं, तदा पौरुषीर्यमध्येऽपि
शुद्धमस्वाध्यायिकमिति स्वाध्यायः कार्यः ।

अंतो पुण सट्ठीणं, धोयम्मी अवयवा तहिं होति ।

तो तिप्पि पोरिसीओ, परिहरियव्वा तहिं हुंति ॥

यदि पुनः षष्टिहस्तानामभ्यन्तरे मांसं प्रकालयति तदा तस्मिन्
धौते यतस्तत्र नियमादवयवाः पतिता भवन्ति, ततस्तिष्ठः पौरु-
ष्यः स्वाध्यायमधिकृत्य तत्र परिहर्तव्या भवन्ति ।

'अष्ट वा' इति यदुक्तं तदिदानीं भावयति-

महाकाये ऽहोरत्तं, मंजारादीण मूसगादि हते ।

अविभिसे गिसे वा, पठंति एगे जइ पत्ताति ॥

महाकाये मूषिकादौ मार्जारादिना हते मारिते अहोरात्रमष्टौ
पौरुषीर्यावद्ऽस्वाध्यायः । अथैव मतान्तरमाह-(अविभिसे इ-
त्यादि) एके प्राहुः-यदि मार्जारादिना मूषिकादिरविभिन्न एव
सन् मारितो मारयित्वा च गृहीत्वा, अथवा गलित्वा ततः स्था-
मात्पज्ञायते, तदा पठन्ति साधवः सूत्रं, न काश्चिदोषः । अन्ये ने-
च्छन्ति-यतः कस्तं जानाति अविभिन्नो भिन्नो वा मारित इति ।
अपरे एवमाहुः-यत्र मार्जारादिः स्वयं मृतोऽन्येन वा केनाप्यवि-
भिन्न एव सन् मारितस्तत्र यावत्कलेवरं न भिद्यते तावन्नाऽ-
स्वाध्यायिकम्, विभिन्ने अस्वाध्यायिकमिति । तदेतदसमीचीन-
म् । यतश्च कर्मादिभेदतश्चतुर्विधमस्वाध्यायिकं, तस्मादविभि-
न्नोऽप्यस्वाध्यायिकम्-तस्मादविभिन्नेऽप्यस्वाध्याय एव ।

अंतो बाहू च भिसे, अंमयविंदू तदा वियाताए ।

रायपइव्वमुद्धे, परवयणे साणमादीणि ॥

अन्तरुपाश्रयमध्ये, यदि वोपाश्रयाद् बहिः षष्टिहस्ताभ्यन्तरे
अष्टके पतिते यदि तदष्टकमभिन्नमद्याप्यस्ति, तदा तस्मिन्नु-
ज्झिते स्वाध्यायः कल्पते । अथवा-पतितं सत् तदष्टकं जि-
ह्वं-तस्य याऽष्टकस्य कललबिन्दुभूमौ पतितः, तदा जिह्वे अ-
ष्टके, विन्दौ च भूमौ पतिते न कल्पते स्वाध्यायः । अथ कललं
पतितं सदष्टकं जिह्वं कलिलबिन्दुर्वा तत्र लग्नः, तदा तस्मि-
न् षष्टिहस्तेभ्यः परतो बहिर्नीत्वा धौते कल्पते । तथा-विजाता-
यां प्रसूतायां तैरश्चामस्वाध्यायः पौरुषीर्यत्रितयं यावत् । तथा-
ये राजपथे मस्वाध्यायिकबिन्दुबो गतितास्ते न गणयन्ते । तथा-
ऽन्यत्र प्रतिपतित एवास्वाध्यायिकम्, ततो वर्षोदकप्रवाहेण त-
स्मिन् व्यूढे कल्पते । अथ आदिकमाभित्य परस्य वचनं, तदग्रे
भावयिष्यते । इति गाथासंक्षेपायः ।

साम्प्रतमेनामेव विवरीषुरिदमाह-

अंदयमुज्झयकण्णे, न य च्छूमि खणंति इहरदा तिप्पि ।

असज्जाइयपरिमाणं, मच्छियपाया जहिं खुप्पे ॥

यदष्टकमज्झमेव पतितं, तदा तस्मिन्नुज्झिते स्वाध्या-
यः कल्पते, अथ जिह्वं तदा न कल्पते । न च भूमिं खन-
न्ति, इतरथा भूमिखननेन यदि तदस्वाध्यायिकमपनयन्ति त-
थाऽपि तिष्ठः पौरुषीर्यावद्ऽस्वाध्यायः । अष्टकविन्दुरस्वाध्या-
यिकस्य प्रमाणं, यत्र मक्षिकापादा निमज्जन्ति । किमुक्तं भव-
ति-यत्रमात्रे मक्षिकापादा नुमन्ति तावन्मात्रेऽप्यष्टकवि-
न्दौ भूमौ पतति सति अस्वाध्यायः ।

अधुना 'वियाताप' इति व्याख्यानार्थमाह—

अजराउ तिस्सि पोरिसि, जराउयाणं जरे पमिणं तिस्सि ।
निज्जंतुवस्सपुरतो, गलियज्जति निगलं होज्जा ॥

अजरायुप्रसूतास्तिस्त्रः पौरुषीः स्वाध्यायं हन्ति अहोरात्र-
कल्पे मुख्वा, अहोरात्रे तु जिन्ने आसन्तायामपि प्रसूतायां
कल्पे स्वाध्यायः, जरायुजानां यावज्जरायुर्द्वेषते तावदस्वा-
ध्यायः, जरायौ पतितेऽपि सति तदनन्तरं तिस्त्रः पौरुषीर्याव-
दस्वाध्यायः । तथा-उपाश्रयस्य पुरतो नीयमानं तदस्वाध्यायिकं
गन्तितं भवति, तदा पौरुषीत्रयवदस्वाध्यायः । यदि पुनर्निर्गन्तं
भवेत्तदा तस्मिन्नेते स्वाध्यायः ।

"रायपह बूढे" इति व्याख्यानार्थमाह—

रायपहे न गणिज्जति, अह पुण अस्सत्थ पोरिसी तिस्सि ।
अह पुण बूढं हुस्सा, वासोदेणं ततो सुच्छं ॥

राजपथे यद्यस्वाध्यायिकविन्दवो गलितास्तदा तदस्वाध्यायि-
कं न गणयते । किं कारणमिति चेत् ? उच्यते—यतस्ततः स्वयो-
ग्यन आगच्छतां गच्छतां च मनुष्यतिरश्चान् पदनिपातैरवोक्तिस्तं
भवति । जिताश्चात्र प्रमाणमतो न दोषः । अतः पुनस्तदस्वा-
ध्यायिकं तैरश्च राजपथादन्यत्र षड्विंशत्याच्यन्तरे पतति तदा
तिस्त्रः पौरुषीर्यावदस्वाध्यायः । अथ तदपि वर्षोदकेन व्यूढं भ-
वेत् । उपलक्षणमेतत्—प्रदीपनकेन च दग्धं, तदा शुक्लं तत्स्थान-
मिति कल्पते स्वाध्यायः ।

संप्रति "परवयणे साणमादीण" इति व्याख्यानयति—

चोदेति समुद्दिसेणं, सा जो जइ पोगलं तु पज्जाहि ।
उदरगतेणं चिट्ठइ, जा ताव उ हो असज्जाओ ॥

अत्र परश्चोदयति—श्वा यदि पौदलं तैरश्च मांसं बहिः समुद्दि-
श्य (निगल्य) तत्रागच्छेत्, तर्हि यावत्स तत्र तिष्ठति तावत्ते-
नोदरगतेन पौदलेन अस्वाध्यायः कस्मान्न भवति ? ।

सूरिराह—

भस्सति जइ ते एवं, सज्जाओ एव तो उ नत्थि तुहं ।

असज्जाइयस्म जेणं, पुष्पोसि तुमं सयाकालं ॥

जयते—अत्रोत्तरं दायते—यदि ते एवं पुण्योक्तप्रकारेण मतिः,
ततस्तत्र स्वाध्यायः कदाचनपि नास्त्येव । एवकारो निश्चक्रमः,
स च यथास्थानं योजितः । कस्मान्न स्वाध्यायः कदाचनपि ?
अत आह—येन कारणेन सदाकालं सर्वकाशं त्वमस्वाध्यायि-
कस्य पूर्णः, शरीरस्य रुधिरादिचतुष्टयात्मकत्वात् ।

जइ कुसती ठहिं तुमं, जइ वा लेदारिएण संचिद्धे ।

इहरा न होति चोयग, वंतं तं परिणयं जम्हा ॥

यदि इया क्षरपटेन मुखेन तत्रागत्याऽऽर्चयितुं शक्यं क्वापि स्फु-
शति । यदि वा क्षरपटितेनैव मुखेन संतिष्ठते, तदा भवत्यस्वा-
ध्यायः, इतरथा यदि पुनर्बहिरेव सुखं लीङ्गा समागच्छति तदा
न भवति । तथा—यद्यप्यागत्वा वसति, तथापि चोदक ! ना-
स्वाध्यायिकम्, यस्मात्तद् वातं परिणतम् । एवं मार्जारादिकम-
प्यधिकृत्य भावनीयम् । गतं तैरश्चम् ।

अधुना मानुषमाह—

माणुस्समं चउप्पा, अट्ठि मुत्तूण सयमहोरत्तं ।

परियावणविवसा, सेसे तिग सत्त वड्ढे वा ॥

मानुषिकं मानुषमस्वाध्यायिकं चतुर्था । तद् यथा-चर्म, रुधिरं,
मांसमस्थि च । एतेष्वस्ति मुक्त्वा शेषेषु सत्सु क्षेत्रतो हस्तशता-
च्यन्तरे न कल्पते स्वाध्यायः । कालतोऽहोरात्रम् । (परियावण-
विवसा स्ति) मानुषं तैरश्चं वा यद् रुधिरं तद् यदि पर्यापन्नं तेन
स्वभाववर्णाद्विवर्णीकृतं भवति स्नादेरसारसमाससारादिक-
ल्पं, तदा स्वाध्यायिकं भवतीति क्रियते, तस्मिन् पतितेऽपि स्वा-
ध्यायः । (सेसे स्ति) पर्यापन्नं विवर्णं मुक्त्वा शेषे स्वाध्यायिकं
भवति । (तिग स्ति) यत् अविरताया मासे मासे आर्तवमस्वा-
ध्यायिकमागच्छति तत्स्वभावतस्त्रीणि दिनानि यावदस्वा-
ध्यायः । त्रयाणां दिवसानां परतोऽपि कस्याश्चित् गलति, परं
तदातर्वं न भवति, किं तु तन्महाराजं नियमात्पर्योपन्नं विवर्णं
भवतीति नाऽस्वाध्यायिकं गणयते । तथा—यदि प्रसूताया दारको
जातस्तदा सप्त दिनान्यस्वाध्यायिकम्, अष्टमे च दिवसे स्वा-
ध्यायः कर्तव्यः । अथ दारिका जाता तर्हि सा रक्तोत्कटेति,
तस्यां जातायामष्टौ दिनान्यस्वाध्यायः, नवमे दिने स्वा-
ध्यायः कल्पते ।

एतमेव गाथाऽवयवं व्याचिख्यासुराह—

रत्तुकमए इत्थी, अट्ठ दिणा तेण सत्त सुक्कइहि ।

तिहह दिणाण परेणं, अणाउयंतं महारत्तं ॥

निपेककाले यदि रक्तोत्कटता, तदा स्त्री इति, तस्यां जातायां
दिनान्यष्टावस्वाध्यायः । दारकः शुक्राधिकः, तेन तस्मिन् जाते
सप्त दिनान्यस्वाध्यायः । तथा—स्त्रीणां त्रयाणां दिनानां परतस्त-
न्महाराजकमनातर्वं भवति, ततो न गणनीयम् ।

दंते दिट्ठे विगिचण, सेमइट्ठिम वारसे न वासाइ ।

जामित बूढे सीया—ण पाणमादीण रुदधरे ॥

यत्र हस्तशताभ्यन्तरे दारकादीनां दन्तः पतितो भवति तत्र नि-
भालनीयं, यदि दृश्यते तदा परिग्राह्यः । अथ सस्यम्भृगयमाहौरपि
न दृष्टस्तदा शुक्रमिति कल्पते स्वाध्यायः । अन्ये तु ब्रुवते—तस्य
अवहेदनार्थं कायोत्सर्गः करणीयः । दन्तं मुक्त्वा शेषाङ्गोपाङ्गा-
दिसंघन्धिस्थितिं हस्तशताभ्यन्तरे पतिते द्वादश वर्षाणि न
कल्पते स्वाध्यायः । अथ तत्स्थानमग्निकायेन ध्यामितं, पानीयेन
वा व्यूढं, तदा शुक्रमिति, ध्यामिते व्यूढे वा स्वाध्यायः कल्पते ।
तथा—(सीयाण स्ति) श्मशाने यानि कलेवराणि दग्धानि तास्य-
स्वाध्यायिकानि न भवन्ति, यानि पुनस्तत्र अनाथकलेवराणि न
दग्धानि, निष्कातीकृतानि वा तानि द्वादश वर्षाणि स्वाध्यायं
ध्नन्ति । यद्यपि च नाम श्मशानं वर्षोदकेन प्रव्यूढं, तथापि तत्र
न कल्पते स्वाध्यायः, मानुषास्थिबहुलत्वात् । (पाणमादीण स्ति)
पाणनामाऽऽरुस्वरो नाम यज्ञो हिरमिक्कापरनामा दैवतं, तस्या-
ऽऽयतनस्याधस्ताद् मानुषान्यस्थीनि निक्षिप्यन्ते—ततस्तत्र,
तथा—मातृगृहे चासुगृहायतने, रुद्रगृहे वाऽधस्ताद् मानुषं क-
पासं निक्षिप्यते । ततस्तयोरपि द्वादश वर्षाण्यस्वाध्यायः ।

अमुमेव गाथाऽवयवं व्याचिख्यासुराह—

सीयाणे जं दट्ठं, न तं तु पुत्तूणऽणाहनिहयाइ ।

आदंबर रुदमादी—यरेमु हेडइट्ठिया वारा ॥

श्मशाने यत् दग्धमस्थिजातं तदस्वाध्यायिकं न भवति । तन्मु-
क्त्वा, शेषाणि यानि न दग्धानि, निष्कातानि वा, तानि द्वादश व-
र्षाणि स्वाध्यायं ध्नन्ति । तथा—आडम्बरे आमस्वरयज्ञायतने, रुद्रे

कद्रायतने मातृगृहेषु आढम्बरादीनामधस्तादस्थीनि सन्ति,
तेन कारणेन तत्र द्वादश वर्षाण्यऽस्वाध्यायः ।

असिवोमघायणेसुं, वारस अवसोहियम्मि न करेति ।

जामिय वृद्धे कीरइ, आवासियसोहिप चेव ॥

यत्र ग्रामे समुत्पन्नेनाशिवेन भूयान् जनः कालगतः, न च नि-
ष्काशितः, यदि वा-अवमौदयेण प्रजुतो जनो मृतो, न च निष्का-
तः, अथवा-आघातस्थानेषु भूयान् जनो मारयित्वा निक्षिप्तो
वर्तते । एतेष्वशिवामौदयीयतनस्थानेषु पूर्वं विशोधनं क्रिय-
ते, विशोधने च क्रियमाणे यद् दृष्टं तत्परित्यज्यते । अदृष्टविषये
च देवतायाः कायोत्सर्गं कृत्वा पठन्ति । अथ न क्रियते विशो-
धनं, ततस्तस्मिन्निक्षिप्तो द्वादश वर्षाणि यावत् स्वाध्यायं न
कुर्वन्ति । अथ तत् अशिवदिस्थानमस्मिकायेन ध्यामिन्, वर्षोद-
केन वा प्लावितं, तदा क्रियते तत्र स्वाध्यायः (आवासियसो-
हिप चेव सि) इमं शानं यदि भूयो जनैरावासितं ततस्तस्मिन्ना-
वासिते शोधनं क्रियते, यद् दृश्यते तत् विविच्यते । एवं शोधिते
तस्मिन् अदृष्टाद्युपघाताय देवतायाः कायोत्सर्गं कृत्वा स्वा-
ध्यायं प्रस्थापयन्ति ।

महुरगाममयम्भी, न करेती जा न नीसियं होति ।

पुरगामे च महंते, बारअसाहिं परिहरंति ॥

इदं के सुष्ठुके ग्रामे कोऽपि मृतः, तस्मिन् मृते तावत्स्वाध्या-
यो न क्रियते यावत् कलेवरं न निष्काशितं भवति । पुरे पस्ने
महति वा ग्रामे वाटके साही वा यदि मृतो जवति तदा तं
वाटकं साहिं वा परिहरन्ति । किमुक्तं भवति ? तत्र न कुर्वन्ति
स्वाध्यायं यावत्साटकात् साहीतो वा निष्काशितं जवति,
वाटकात् साहीतोऽन्यत्र मृते नास्वाध्यायः ।

जइ य जवस्सथपुरतो, नीइजइ तं महंयं ताहे ।

दृत्थसयंतो जावउ, तावउ न करेति सज्जाओ ॥

यदि तत् कलेवरं मृतकं नीयमानं संयतानामुपाधयस्य पुर-
तो हस्तशतान्तरेण नीयते, ततो यावत् हस्तशतान्तो ह-
स्तशतं व्यतिक्रम्यते, तावत् कुर्वन्ति स्वाध्यायम्, हस्तशतं
व्युत्क्रान्ते पठन्ति ।

अत्र पर आह-

कोवी तत्थ भणेज्जा, पुष्पादी जाव तत्थ परिसाही ।

जा दीसंती तावउ, न कीरए तत्थ सज्जाओ ॥

कोऽपि तत्र भूयात्-या तत्र मृतके नीयमाने पुष्पादीनाम्, आदिश-
ब्दाद् जीर्णजीवरूपमादीनामुपाधयस्य पुरतो हस्तशतान्तरे
परिश्राष्टिः, सा यावत् दृश्यते तावत्तत्र न क्रियते स्वाध्यायः ।

अत्र सूरिराह-

भणइ न य तं तु तहिं, निजंतो मोत्तु हो असज्जायं ।

जम्हा चउप्पयारं, सारीरमतो न वजंति ॥

जयते-अत्रोत्तरं दीयते-तत्र नीयमानं मृतकं मुक्त्वा अन्यत् क-
नकपुष्पादिकं पतितमस्वाध्यायिकं न भवति, यस्मात् शरीरमस्वा-
ध्यायिकं चतुःप्रकारं रुधिरादिभेदतश्चतुर्विधम् । पुष्पादिकं च
तद्यतिरिक्तम्, अतो न स्वाध्यायिकतया तत्र वर्जयन्ति । आत्मस-
मुत्थं त्वप्रेतनस्त्रे व्याख्यास्यते । व्य०७ उ० । 'ईदं' दिनेऽस्वाध्या-
यः यथा-महाहिंसावस्तेनाऽऽभिन्नचैत्रदिनानि सिद्धान्तवाचना-

दिषु मस्वाध्यायदिनानीति कृत्वा त्यज्यन्ते, तद्वत् 'ईदं' दिनमपि,
तेन हेतुना कथं न त्यज्यते ? केचिच्च मतिनस्तद्दिने त्यजन्ति, आ-
त्मनां कामयोदा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-'ईदं' दिनास्वाध्यायविषये
बुद्धाऽनाचरणमेव निमित्तमवसीयते । ही० ३ प्रका० ११ प्र० ।

जे भिक्खू असज्जाए सज्जायं करेइ, करंतं वा साइ-
जइ ॥ १५ ॥

जम्मि जम्मि कारणे सज्जाओ ण कीरति तं सव्वं असज्जायं, तं
च बहुविहं वक्खमाणं; तत्थ जो करेइ, तस्स चउलहुं, आणामं-
गो, अणवत्था, भिच्छुत्तं, आयसंजमविराइणा य । नि० चू० १६
उ० । (स्वाध्याये एव स्वाध्यायः कर्तव्य इति 'सज्जाय' शब्दे
चतुर्थभागे वक्ष्यते)

णो कप्पइ णिगंथाणं वा णिगंथीणं वा अप्पणो अ-
सज्जाए सज्जायं करिच्चए, कप्पति णं अस्समस्स वा-
यणं दिलिच्चए ॥

न कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वाऽभ्यसनः समुत्पेऽस्वाध्यायिके
स्वाध्यायं कर्तुं, किन्तु कल्पते परस्परस्य वाचनां दापयितुमन्यत्र ।
यदि वा प्रकाशनानन्तरं गाढबन्धे प्रदत्ते सति तत्रापि स्वयम्-
पि वाचनां दातुं कल्पते इति वाक्यशेषः ।

एतदेव भाष्यकारः सप्रपञ्चमाह-

आयसमुत्थमसज्जा-इयं तु एगविह होइ दुविहं वा ।

एगविहं समणाणं, दुविहं पुण होइ समणीणं ॥

आत्मनः शरीरात्समुत्थं संजुतमात्मसमुत्थमस्वाध्यायिकमेक-
विधमाजवति, द्विविधं वा । तत्र यत् एकविधम्-अशौ भगन्दरा-
द्विविधम्, तत् भ्रमणानां भवति । भ्रमणीनां पुनर्भवति द्विवि-
धम्-अशौ जगन्दरादिसमुत्थम्, श्रुतसंभवं च ।

तत्र यतनामाह--

धोयम्मि य निप्पगले, बंधा तिष्ठेव होति उक्कोसा ।

परिगलमाणे जयणा, छुविहम्भी होइ कायव्वा ॥

अणो निप्रगले धौते उपरि सारप्रकोपपुरस्सरं त्रयो वन्धा उ-
त्कर्षतो भवन्ति । तथाऽपि परिगलति द्विविधे अणावासांश्चे
च यतना वक्ष्यमाणा कर्त्तव्या ।

एतदेव सप्रपञ्चं प्राचयति-

समणो उ वणे व जगं-दरे व बंधेकओ य वाएति ।

तह गालंते ठारं, छोहुं दो तिणिण बंधाओ ॥

अमणो वणे वा, जगन्दरे वा परिगलति हस्तशताद् बहिर्गत्वा नि-
प्रगलं प्रकाल्य चीवरे क्लृप्त्वा उपरि अन्यत् चीवरं कृत्वा
त्रयं जगन्दरं वा बध्नाति, तत एवमेकं बन्धं कृत्वा प्राचयति ।
यद्धि तथापि परिगलत्यऽस्वाध्यायिकं, तत उपरि क्लृप्तं निक्लिप्तं
द्वितीयं बन्धं बध्नाति, ततो प्राचयति । तथाऽप्यतिष्ठति तृतीय-
मपि बन्धप्रत्यवतारं कृत्वा प्राचयति ।

जाहे तिणिण विजिन्ना, ताहे दृत्थसयत्राहिरा धोउं ।

बोधिउ पुणो वि वाए, गंतुं आणत्थ व पदंति ॥

यदा त्रयोऽपि बन्धास्तेनाऽस्वाध्यायिकेन विजिन्ना भवन्ति,
तदा हस्तशताद् बहिर्गत्वा निप्रगलं प्रकाल्य, पुनः क्लृप्तं निक्लिप्तो-

परि स्त्रीवरेण बन्धा पुनरपि वाचयति, अन्यत्र वा गन्तुं पठन्ति ।

एमेव य समणीयां, वणम्मि इयरम्मि सच्च बंधा उ ।

तद् वि य अइयमाणे, धोऊणं अइव अन्नत्थ ॥

एवमेव भ्रमणीनामपि वणविषये यतना कर्त्तव्या भवति । इतरस्मिन्नार्त्तवे सप्त बन्धाः पूर्वप्रकारेण प्रवृत्ति । तथापि वणो इतरस्मिन् वाऽतिष्ठति इतरशताद् बहिः प्रकाश्य तथैव बन्धान् दत्त्वा वाचयति, अन्यत्र वा गत्वा पठन्ति ।

एतेसामन्नयरे, असज्जाए अप्पणो उ सज्जायं ।

जो कुण्ड अजयणाए, सो पावड आणमादीणि ॥

एतेषामन्तरोदितानामन्तरास्मिन्नात्मनोऽस्वाध्यायिके सति यः स्वाध्यायं करोति, तत्राप्ययतनवा, स प्राप्नोत्याकादीनि तीर्थ-कपकाभङ्गादीनि दूषणानि, आदिशब्दावनवस्थाविपरिग्रहः ।

न केवलमिमे दोषाः किं त्विमे-

सुयनाणम्मि अन्नत्ती, लोगविरुद्धं पमत्तल्लणा य ।

विंजा साहणवेणु-सधम्मया एव मा कुणसु ॥

अस्वाध्यायिके पठने भुक्तानस्याऽभक्तिर्विराधना कृता प्रवृत्ति, तद्विराधनायां दर्शनविराधना, चारित्रविराधना च, तद्भावे मोक्षाभावः । तथा-लोकविरुद्धमिदं बदात्मनोऽस्वाध्यायिके पठनम् । तथा हि-लौकिका अपि वणो आर्त्तवे च परिगलति परिवेषणं देवतार्त्तनादिकं वा न कुर्वन्ति । तथा-प्रमत्तीभूतस्य प्रान्तदेवतया क्लृप्ता स्यात् । तथा-यथा विद्या उपचारमन्तरेण साध्यसाधनवैशुण्यधर्मतया न सिध्यति, तथा भुक्तानामपि । तस्माद् मैवं कार्यः ।

अत्र परावकाशमाह-

चोयड जड एवं सो-णियमादीहि होइ सज्जाओ ।

तो जरितो च्चिय देहो, एणसिं किएहु कायव्वं ? ॥

परलोदयति-यद्येवमुक्तप्रकारेणास्वाध्यायो प्रवृत्ति । तत एतेषां शोषितादीनां देहो भूत इति तत्र कथं स्वाध्यायः ? ।

अत्र सूरिराह-

कामं भरितो तेसिं, दंतादी अवजुया तद् वि वज्जा ।

अणवजुया उ अवज्जा, लोए तद् उत्तरे चेव ॥

कामं मन्यामहे एतत्-तेषां शोषितादीनां भूतो देहः, तथापि ये दन्ताद्योऽवयुताः पृथग्भूताः, ते बर्ज्या वर्जनीयाः, ये त्वनवयुताः अपृथग्भूता लोके उत्तरे च अवर्ज्या अपरिहर्त्तव्याः ।

एतदेव भावयति-

अन्नंतरमल्लिचो, कुणती देवाणमच्चणं लोए ।

बाहिरमल्लित्तो णण, ण कुणड अवणेइ व ततो णं ॥

आभ्यन्तरमल्लित्तोऽपि देवानामर्चनं लोके करोति; बाह्यमल्लित्तः पुनर्न करोति । अपनयति वा मलं ततः शरीरात् । एवमत्रापि जावनीयम् ।

आउट्टियावराहं, सन्नहिया न क्वमेइ जह पमिमा ।

इय परलोए दंमो, पमत्तल्लणा इह सिया उ ॥

उपेत्य कृतमपराधं सन्निहितासन्निहितप्रतिदोषप्रतिमा यथा न क्षामयति, इति एवमुना प्रकारेण भुक्तानामपि कृतमपराधं न क्षमते । तत्र परलोकेषु गतिप्रपातो इत्यमः, इह लोके प्रान्तदेवताकृत्तना स्यात् ।

सगो दोसो मोहो, असज्जाए जो करेइ सज्जायं ।

आसायणा व का सा, को वा जणितो अणायारो ? ॥

रागात् दोषात् मोहाद् योऽस्वाध्याये स्वाध्यायं करोति तस्य का कीदृशी फलत आशातना ?, को वा कीदृशः फलद्वारेण भणितोऽनाचारः ? ।

तत्र रागद्वेषमोहाद् व्याख्यानयति-

गणिसदमाइमहितो, रागे दोसम्मि न सहते सरं ।

सत्त्वमसज्जायमयं, एमादी होइ मोहे उ ॥

गणी आचार्यः, आदिशब्दादुपाध्यायो गणाबन्धक इत्यादिपरिग्रहः । एवमादिभिः शब्दैर्महित उत्कर्षतो योऽस्वाध्याये स्वाध्यायं करोति, स रागे द्रष्टव्यः । यस्तु स्वस्थस्य गणिशब्दमुपाध्यायशब्दं वा न सहते-अहमपि पठित्वा गणी उपाध्यायो ज्ञविष्यामि इति विचिन्त्य यत्रादरपरोऽस्वाध्यायेऽपि स्वाध्यायं निदधाति, स द्वेषेऽवसातव्यः । यस्तु सर्वमस्वाध्यायमयमित्येवमादि विचिन्त्या-स्वाध्यायं करोति, एव भवति मोह इति ।

सम्प्रत्याचार्यः फलद्वारेणाऽऽशातनामाह-

लम्मायं व लजेज्जा, रोगायकं व पाउणे दीहं ।

तित्थयरभासिआओ, भस्मइ सो संजमाओ वा ॥

इहलोए फलमेयं, परलोए फलं न देति विज्जाओ ।

आसायणा सुयस्स य, कुण्ड दीहं तु संसारं ॥

बन्धाद् वा लजेत, रोगाऽऽनङ्गं वा दीर्घं प्राप्नुयात्, तीर्थकरभाषिताद्वा संयमाद् अश्नति, इहलोके विद्या अङ्गभुतस्कन्धादिब्रह्मणाः फलं, परलोके च मोक्षलक्षणं न ददति न प्रयच्छन्ति । न केवलं फलदानाभावः, किं तु भूतस्याऽऽशातना दीर्घं संसारं करोति । तदेवं फलत आशातनाऽभिहिता ।

साम्प्रतमनाचारं फलत आह-

नाणाथार विराहिणं, दंसणयारो दि तद् चरित्तं च ।

चरणविराहणयाए, मुक्खाभावो मुखेयव्वो ॥

अस्वाध्याये स्वाध्यायं कुर्वता ज्ञानाचारो विराधितः, तद्विराधनायां दर्शनाचारधारित्रं च विराधितम् । चरणविराधनतायां मोक्षाभावः ।

अत्रैषापवादमाह-

वितियागादे सागा-रियादि काळगय असति वुच्चेए ।

एणहि कारणेहिं, जयणाए कप्पए काउं ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । व्य० उ उ० । ध० ।

जे निक्खु अप्पणो अस्सज्जाइए सज्जायं करेइ, करंत वा साइज्जइ ॥ १६ ॥

अप्पणो सरीरे समुत्थे असज्जाइए ति सज्जाओ अप्पणो ण कायव्वो । परस्स पुण ण वायणा दायव्वा महंतेसु गच्चेसु ।

अन्वाहलाण शिक्खो-दयाण व होज्जं ति सज्जाओ ।

अरिसाभगंदत्तासुं, इति वायणसुत्तसंबंधो ॥ १३६ ॥

अवाबलक्षणो समशीण य शिवोदयसंज्ञो नाम सज्जाओ
ण भविस्सति, तेण वायणसुत्ते विही भवति ॥ नि० चू० १४
उ०। अस्वाध्यायदिनत्रयान्तःकृत उपवास आलोचना तपसि एति,
न वा ! इति एण्डतरविसागरगणिकृतप्रश्नस्य हीरविजयसुरि-
कृतमुत्तरम्—अस्वाध्यायदिनत्रयान्तःकृत उपवास आलो-
चना तपसि नावति । ही० २ प्रका० । चैत्राश्विनमासचतु-
र्मासकविकसत्का अस्वाध्यायाः पञ्चमीचतुर्दशीयामद्वयाऽनन्तरं
यद्युगन्ति तद्यामद्वयं तिथिभोगापेक्षया, किं वा औदधिकापे-
क्षयेति प्रश्ने, चैत्राश्विनमासयोः पञ्चमीतिथेरर्द्धादस्वाध्याया
लग्नि, न तु सूर्योदयात्; एवं चतुर्मासकस्याऽस्वाध्यायोऽपि
चतुर्दशीतिथेरर्द्धालगतीति वृत्तसंप्रदाय इति (१५६) । तथा-
तिरश्चोऽस्थि सरसं भवति, तस्यास्वाध्यायिकं कियतः प्रह-
राद् यावद्भवतीति प्रश्ने, तिर्यगस्थि त्रिप्रहराणामपरि याव-
त्सरस तावद्ऽस्वाध्यायिकं जवतीति ज्ञायते (२१३) । तथा-
ऽऽश्विनमासाऽस्वाध्यायदिनेषु सिद्धान्तगाथापञ्चकं पठन्ति,
तस्य तपठनं कल्पते नवेति प्रश्ने, अस्वाध्यायदिनेषु सिद्धान्त-
संबन्धेकगाथापाठोऽपि न शुद्ध्यतीति (२३९) । तथा-सूर्यप्रह-
णं यद्भवति तदस्वाध्यायिकं कुत आरभ्य कियथावद्भवति ?
तथा-योगिकानां कियन्ति प्रवेदनानि न शुद्ध्यन्तीति प्रश्ने, यत्सूर्य-
प्रहणं भवति तत आरभ्याऽहोरात्रं यावद्ऽस्वाध्यायिकं, तदनु-
सारेणैकं प्रवेदनमशुक्लं ज्ञायत इति (२१०) । (सेन०३ ब्रह्म०)
तथाऽऽश्विनाऽस्वाध्यायिकदिनत्रयमुपदेशमालादिनं गणयते,
तथा चतुर्मासकत्रयास्वाध्यायिके तद्वपवते नवेति प्रश्ने, त-
दस्वाध्यायिके दिनत्रयमुपधानमप्ये, न तथा चतुर्मासकत्रये,
तस्माच्चतुर्मासकत्रयास्वाध्यायिके उपदेशमालादि गणयते
(१४) । सेन० ४ ब्रह्म० ।

असज्जाइयणिज्जुत्ति-अस्वाध्यायिकनिर्युक्ति-स्त्री० । अस्वा-
ध्यायिकप्रतिपादकाऽऽवश्यकान्तर्गतप्रतिक्रमणाध्ययनमध्यगते
भङ्गादुस्वामिकृते निर्युक्तिप्रन्धे, आव० ।

“असक्काइअनिज्जुत्ति, बुच्छामी धीरपुरिसपन्नं ।

जं नाळण सुविहिआ, पवयणसारं उवलहंति” ॥ १ ॥

“असक्काइअनिज्जुत्ती, कहिआ भे धीरपुरिसपन्नता ।

संजमतवठगाणं, निम्भंथाणं महरिसीणं ॥ १० ॥

असक्काइअनिज्जुत्ति, जुजं जं ताव चरणकरणमाउत्ता ।

साइ खवंति कम्म, अणेगमभवसंविअमणंतं” ॥ ११ ॥

गाथाद्वयं निगदसिद्धम् । आव० ४ अ० ।

असद-अशुद्ध-पुं० । शत्रुभावरहिते, ओघ० । रागद्वेषरहिते
कालिकाचार्यादिवःप्रमाणस्ये, वृ० ३ उ० । अत्रान्ते, द्वा० २
द्वा० । अमायाविनि, जीत० । सरलात्मनि, जीत० । आ० म० ।
पराऽवञ्चके, ध० १ अधि० । ध० २० । अनुष्ठानं प्रति अनाल-
स्ववति, दश० । इन्द्रियविषयनिग्रहकारिणि, नि० चू० १० उ० ।
सप्तमगुणवसाधौ, शठो हि वञ्चनप्रपञ्चचतुरतया सचंस्वाप्य-
विरवसनीयो भवति । प्रब० ३३१ द्वार ।

साम्प्रतमशुद्ध इति सप्तमं स्पष्टयज्ञाह-

असदो परं न वंचद, वीससणिज्जो पसंसणिज्जो य ।

उज्जपइ जावसारं, उच्चिओ धम्मस्म तोणोसो ॥ १४ ॥

शत्रो मायावी; तद्विपरीतोऽशुद्धः परमन्यं न वञ्चति नाभि-
संधत्तेऽत एव विश्वसनीयः, प्रत्ययस्थानं प्रवति । इतरः पुनः पुनः
वञ्चयन्नपि न विश्वासकारणम् । यदुक्तम्—“मायाशीलः पुरुषो,

यद्यपि न करोति किञ्चिदपराधम् । सर्प इवाऽविश्वस्थो, जघति
तथाऽप्यात्मदोषहतः” ॥ १ ॥ तथा-प्रशंसनीयः श्लाघनीयश्च स्यात्,
अशुद्ध इति प्रकमः । यद्ऽवाचि-“यथा चित्तं तथा वाचो, यथा वा-
चस्तथा क्रियाः । धन्यास्ते त्रितये येणं, विसंवादो न विद्य-
ते” ॥ १ ॥ तथोद्यच्छति प्रवर्तते, धर्मानुष्ठाने इति शेषः । भावसा-
रं सद्भावसुन्दरं स्वचित्तरञ्जनानुगतं, न पुनः पररञ्जनावेति; दु-
ष्प्रापं च स्वचित्तरञ्जनम् । तथाचोक्तम्—“भूयांसो जूरिलो-
कस्य, चमत्कारकरा नराः । रज्जयन्ति स्वचित्तं ये, भूतले
तेऽथ पञ्चपाः” ॥ १ ॥ तथा—“कृत्रिमैर्दम्परैश्चिदैः, शक्य-
स्तोषयितुं परः । आत्मा तु वास्तवैरेव, हतकः परितुष्य-
ति” ॥ १ ॥ इति । उचितो योग्यो, धर्मस्य पूर्वव्यावर्णितस्वरूप-
स्य, तेन कारणेनैवोऽशुद्धः; सार्थवाहपुत्रचक्रदेववत् ।

चक्रदेवचरितं त्वेवम्-

अथि विदेहे चंपा-ऽऽत्रासपुरं पडरपडरपरिकलियं ।

तत्थाऽऽसि सत्थवाहो, अरुहो रुहदेषुसि ॥ १ ॥

तस्स य जज्जा सोमा, सहावसोमा कयाह गिदिधम्मं ।

सा पमियज्जइ गणिणी-पे बालचंदापे पासमि ॥ २ ॥

तं किंवि विसयविमुहं, ददु पउछो भणेइ से भत्ता ।

मुंच पिण ! धम्ममिमं, भोगे पि व जोगविग्घकरं ॥ ३ ॥

सा साइइ जोगेहि, रोगेहि व मइ कयं, इमो आह ।

किं चइवं विट्ठमवि-ठकप्पणं कुणसि तं मूढ ! ॥ ४ ॥

सा भणइ इमे विसवा, पसुगणसाधारणा वि पयक्खत्ता ।

आणुस्सरियाइफलो, विकिज्जधम्मो सप्तक्खो ते ॥ ५ ॥

उतराणअसतो, विलक्खच्चित्तो अइव स विरत्तो ।

आलवणाइविरत्तो, तीरे समं वयइ सव्वत्तो ॥ ६ ॥

मच्चं मग्गइ कअं, सोमा अथि सि बहइ न य तोसो ।

तम्माराणहेउमहिं, उवइ गिदंतो घडे खिविउं ॥ ७ ॥

भणइ पिण ! असुगघडा-उ वाममाणेसु सा वि सरलमणा ।

जा खिवइ करं कुमे, ता रुक्का कसिणुत्तयणेण ॥ ८ ॥

इक्का अहं ति पइणो, सा साइइ सो वि गाढसट्ठयाप ।

गाखमिया गारुडिया, इच्छाइ करेइ दल्लोबं ॥ ९ ॥

सिखं से उल्लडियं, चिउरेहि निचडियं च दसणेहि ।

विसभीणहि व पाणे-हि दूरदूरेण ओसरियं ॥ १० ॥

अचइय सोमा सोहं-मकप्पलीलावयंससुविम्राणे ।

पलिओवमिछिइया, सोमा सुरसुंदरी जाया ॥ ११ ॥

रुहो स रुहदेवो, नागसिंरि नागदत्तसिद्धिसुयं ।

परिणाय नीप्पाहा-इ जुंजिउं पंचविहविसण ॥ १२ ॥

रुहज्ज्जाणोवगओ, नरयायासमि पढमपुढवीप ।

आदक्खडामिहाणे, पलियाक नारओ जाओ ॥ १३ ॥

अइ सो सोमाजीवो, चविबं सोदम्मओ विदेइमि ।

सेलमि सुंमुमारे, जाओ दंती धवलकंती ॥ १४ ॥

इयरो वि तओव्वट्ठिय, जाओ कीरो तहि विम गिरिमि ।

कीरीयं सह रमतो, नरभासाभासिरो भमइ ॥ १५ ॥

कइवा वि तं गरुदं, करेणुयानियरपरिगयं वट्ठु ।

पुव्वजवग्मासाओ, बडुलीबडुलो विचित्तेइ ॥ १६ ॥

विसयसुहाउ इमाओ, किइ णु मए वंचियव्वओ एस ।

एवं उवाचचित्तण-पवणो पत्तो सए नीने ॥ १७ ॥

ता तत्थ चंदलेहा-भिहाणअयरि हरितु संपत्तो ।

हीलारइ इति खयरो, भयजोओ जणइ तं कीरं ॥ १८ ॥

ओ ! इत्थ गिरिनिउंजे, विछामेगो इदगमी खयरो ।

न हु से कहियव्वोऽहं, गओऽयमसो कहियव्वो ॥ १६ ॥
 तो कीर ! कीरमहुमहु-वयण ! मइ एवमुवकयं तुमए ।
 तुज्ज वि अहं अवस्सं, करिस्समयुक्कवमुवकारं ॥ २० ॥
 अहं आगओ स खयरो, अद्दु वीलारं पडिनियसो ।
 कहियं सुएण एयं, इमस्स सो हरिसिओ हियए ॥ २१ ॥
 इत्थंतरम्मि तत्था-गयं गयं तं जहिच्छियया भमिरं ।
 पासिनु चित्तं सुओ, अहं अहो ! सुदरोऽवसरो ॥ २२ ॥
 तो निवडिनियमिनडिओ, ठाठं करिस्सनिहिम्मि जणइ पियं ।
 भणियं वसिठरिसिणा, कामियतित्थं इमं खिचं ॥ २३ ॥
 जो इत्थं भिगुनिवायं, करेइ सो लइइ कामियं खु फलं ।
 इय भणिय पिथायं समं, तहिं वि पत्तो निलुको य ॥ २४ ॥
 तव्वयणपेरिओ पुण, वीलारइत्थेयरो पिवासहिओ ।
 चलचवळकुंलधरो, उप्पइओ गयणममाम्मि ॥ २५ ॥
 तं दठ चित्तं करी, कामियतित्थं इमं खु जं इदयं ।
 खेयरोमिदुणं जायं, पमियं किर कीरमिदुणं पि ॥ २६ ॥
 तो किं इमिणा तिरिय-त्तणेण मज्जंति चित्तिय नगाओ ।
 जंपावइ सो तहियं, अहुइयं कीरमिदुणं तं ॥ २७ ॥
 संवुन्नियं गुंवो, इत्थी गलइत्थिओ वि विययाए ।
 फुरिय सुहज्जवसाओ, जाओ चंतरसुरो पवरो ॥ २८ ॥
 अइसयकिट्ठचित्तो, विसयपसत्तो सुओ वि संपत्तो ।
 रयणाइलोहियक्खे, नए अइत्तक्खइद्वक्खे ॥ २९ ॥

इत्थं-

अत्थि विदेहे सिरिच-कवालनयरम्मि सत्थवाइवरो ।
 अप्पमिहयचक्कओ, सुमंगला पणइणी तस्स ॥ ३० ॥
 अइ सो करिदजीवो, चविकणं ताण नंदणो जाओ ।
 नामेण चक्कदेवो, सया वि गुरुजणविहियसेवो ॥ ३१ ॥
 उव्वइय इयरो वि हु, जाओ तथेव जअदेवु त्ति ।
 सोमपुरोहियपुत्तो, दुवे वि तरुणसमणुपत्ता ॥ ३२ ॥
 सभावकइयवेहिं, जाया मित्तीइ तेसिमन्नोअं ।
 पुव्वकयकम्मदोसा, कया वि चित्तं पुरोहियसुओ ॥ ३३ ॥
 कइ एस चक्कदेवो, इमाउ अतुल्ललच्चित्थरओ ।
 पाविहिइ कुडं भंसं, हुं नायं अत्थि इइ ववाओ ॥ ३४ ॥
 चंदणसत्थाहगिहं, मुसितं दविणं खिवित्तु पयगिहे,
 कहिउं निवस्स पुरओ, भंसिस्सं संपयाठ इमं ॥ ३५ ॥
 काउं तहेव स जणइ, वयंस ! गोवेसु मज्ज दविणमिणं ।
 नियगेहे सो वि तओ, एवं चिय कुणइ सरलमणो ॥ ३६ ॥
 वत्ता पुरे पवत्ता, मुठं चंदणगिहं ति तो पुट्ठो ।
 सत्थाहसुएणेसो, दविणमिणं कस्स भो मित्त ! ? ॥ ३७ ॥
 सो आह मज्ज दव्वं, ताथमया गोविय तुह गिहम्मि ।
 आसंका न मणागवि, कायव्वा चक्कदेव ! तए ॥ ३८ ॥
 इत्तो य चंदणेण, अमुगं अमुगं च मइ नायं दव्वं ।
 कहियं निवस्स तेणं, नयरे योसाविचं पवं ॥ ३९ ॥
 चंदणगिहं पमुठं, जेण केण वि कइउं सो मज्ज ।
 इरिहं न तस्स दंडो, पच्छा सारीरिओ दंओ ॥ ४० ॥
 अइ दिणपणगम्मि गए, पुरोहिपुत्तो निवं भणइ देव ! ।
 जइ वि न जुज्जइ नियमि-सदोसकुमवियडणं काउं ॥ ४१ ॥
 परमइविरुक्कमेयं, ति धारिउं पारिमो न हिययम्मि ।
 चंदणधणं भवस्सं, अत्थि गिहे चक्कदेवस्स ॥ ४२ ॥
 (राजा) नणु सो गरिडुपुरिसो, रायविरुक्कं इमं कह करिज्ज !
 (यज्ञदेवः) गरुया वि लोहमोहिय-मइणो चिट्ठंति बाल व्वइइ

(राजा) सो संतोससुहारस-पाणपवणो सुणिज्जए सबयं ।
 (यज्ञदेवः) अवि तरुणो दविणमिणं, पाविय पायहि पसरंतिउअ
 (राजा) नणु सो महाकुलीणो,
 (यज्ञदेवः) को दोसो इइ कुलस्स विमलस्स ? ।
 अइवडलपरिमलेसु वि,
 कुसुमेसु न हुंति किं किमओ ? ॥ ४५ ॥
 (राजा) जइ एवं ता किज्जउ, समंतओ गेहसोहणं तस्स ।
 (यज्ञदेवः) एवं किं देवस्स वि, पुरओ अपिज्जए अप अत्थियं ॥ ४६ ॥
 तो निवइणा तलारो, चंदणमंडारिण सह भणिओ ।
 भो ! चक्कदेवगेहे, नहुं दव्वं गवेसेहि ॥ ४७ ॥
 सो चित्तं नरवइणा, अइइ ! असंभावणिज्जमाइहं ।
 किं कइया पाविज्जइ, रविभिंवे तिमिरपम्मारो ॥ ४८ ॥
 अइवा पडुणो आणं, करेमि पत्तो तओ गिहे तस्स ।
 पमणइ चंदणदव्वं, नठं जाणेसि भो भइ ! ॥ ४९ ॥
 (चक्रदेवः) नहु नहु मुणेमि किंचि वि,
 (तलवरः) तो भो ! तुमए न कुणियव्वं मे ।
 जं रायसासणं, तुह गेहं किंवि जोइस्सं ॥ ५० ॥
 (चक्रदेवः) कोवस्स को खु समओ,
 सया पयापालणत्थमेव जओ ।
 नयकुलहरस्स देव-स्स एस सयलो वि संरंजो ॥ ५१ ॥
 तो तलवरो गिहंतो, पविसिय आ निठणयं निहालेइ ।
 ता कंचणवासणयं, चंदणनामकियं मज्ज ॥ ५२ ॥
 तो भणइ सदुक्कमिमो, कुओ तए चक्रदेव ! पसमिणं ।
 किह मित्तत्थवणीयं, पयमेमि नियं ति सो जणइ ॥ ५३ ॥

तलवरः-

कह चंदणनामकं, (चक्र०) नामविज्जआसओ कह वि जायं ।

तलवरः-

जइ एवं ता कित्तिय-मित्तं इइ वासणे कणगं ॥ ५४ ॥

चक्रदेवः-

चिर गोवियं ति न तहा, सुमरेमि अहं सयंचिय निपह ।

तलवरः-

भंमारिय ! किंस्सं, धणमिह सो आह अजुयमियं ॥ ५५ ॥

तो जोडाविय नउलं, नियंति सव्वं तहेव तं मिलियं ।

भणइ पुणो रक्खिपट्टु, भो जइ ! कुडक्करं कहसु ॥ ५६ ॥

अइ वासत्थं सहयं, सुकीलियं कीलियं पचित्तमी ।

मित्तं दूसेमि कहं, तो चक्रदेवो पुणाइ नियं ॥ ५७ ॥

तलवरः-

कित्तियमित्तं परस्स-तियं धणं तुह गिहम्मि चिट्ठेइ ।

चक्रदेवः-

निययं पि अत्थि बहुयं, पज्जत्तं मम परधणेणं ॥ ५८ ॥

तो तलवरेण सव्वं, गिहं नियंतेण तं धणं पत्तं ।

कुविपण चक्रदेवो, हडेण नीओ निवसमीवे ॥ ५९ ॥

रत्ता भणियं नणु जइ, अप्पमिहयचक्कसत्थवाइसुए ।

नहु संजवइ इमं तो, कहेसु को इत्थ परमत्थो ? ॥ ६० ॥

परदोसकहणाविमुहो, न किंचि जा जंपइ पमो ताहे ।

बहुयं विमविकुणं, निविसअणिकारिओ रत्ता ॥ ६१ ॥

अइ सो विसावविट्ठो, गुरुपरिजवइज्जलकियसररो ।

चित्तं किं मम संपइ, पणट्टमाणस्स जाणए ? ॥ ६२ ॥

“वरं प्राणपरित्यागो, मा मानपरिरक्षणना ।

प्राणत्यागो क्षणं दुःखं, मानभङ्गे दिने दिने” ॥ ६३ ॥

इय चितिय पुरवाहिं, वडविमविणि जाव बंधप अप्पं ।
 ता तग्गुणगणरंजिय-हियया पुरदेवया भक्ति ॥ ६४ ॥
 वाउं निवजणणिमुहे, निवपुरओ तं कहेइ वुत्तं ।
 उब्बंथणपेरंतं, तो दुहिओ चितिए राया ॥ ६५ ॥
 “उपकारिणि विश्वास्ये, आर्यजने यः समाचरति पापम् ।
 तं जनमसत्यसंधं, जगवति वसुधे ! कथं वहसि ?” ॥ ६६ ॥
 इय परिजाविय रत्ना, पुरोहिपुत्तं धराविउं तुरियं ।
 तत्थ गणं दिओ, सत्थाहसुओ तह कुणंतो ॥ ६७ ॥
 छिदित्तु ऊचि पासं, सो गयमारोविकुण दिट्ठेण ।
 मइया वि वित्थेमणं, पवैसिओ नयरमज्झमि ॥ ६८ ॥
 भणिओ य भो महायस !, तुज्ज कुलीणस्स जुत्तमेव इमं ।
 तह पुच्छिरस्स वि ममं, जं परदोसो न ते कहिओ ॥ ६९ ॥
 किं तु तुह जमवरद्धं, अज्ञानपमायओ इहऽभेहिं ।
 तं खमियव्वं सव्वं, खमापहाणा सु सप्पुरिसा ॥ ७० ॥
 इत्थंतरे भमेहिं, बंधिय तत्थाऽऽणिओ पुरोहिसुओ ।
 रोसारुणनयणेणं, रत्ना वज्जो समाणत्तो ॥ ७१ ॥
 तो मणइ चक्रदेवो, वच्छुल्लहियण पगइसरत्तेण ।
 महमित्तेण इमेणं, किं नाम विरुक्कमापरियं ? ॥ ७२ ॥
 पुरदेवयाए कहरियं, कहरं निवो दुट्ठचित्तियं तस्स ।
 मन्नुनरजरियचित्तो, तो चित्तइ सत्थवइपुत्तो ॥ ७३ ॥
 अमयरसाव विसं पि घ, ससहरविवाउ अग्गिबुत्ति व्व ।
 एरिसमित्ताउ इमं, किमसममसमंजसं जायं ? ॥ ७४ ॥
 एवं सो परिभावि, गाढं निवडित्तु निवइच्छणेसु ।
 मोयावइ नियमित्तं, तो हिट्ठो मणइ नरनाहो ॥ ७५ ॥
 “उपकारिणि वीतमत्सरेवा, सद्यत्वं यदि तत्र कोऽतिरेकः ?
 अहिते सहसाऽपराधलब्धे, सद्यत्वं यस्य मनः सतां स धुर्यः ७६ ॥
 अह सत्थवाहपुत्तो, सयवत्तसुपत्तनिम्मवचरित्तो ।
 जडवडगपरीयरिओ, नियगेहे पेसिओ रत्ना ॥ ७७ ॥
 तेणावि जज्जदेवो, आल्लविओ पणयसारवयणेहिं ।
 सक्कारिय संमाखिय, पट्टविओ निययजवणमि ॥ ७८ ॥
 जाओ जणणवाओ, धओ एसेव सत्थवाहसुओ ।
 अवयारपरे वि नरे, इय जस्स मः परिप्फुरइ ॥ ७९ ॥
 वेरगमगलगो, कयावि सिरिअग्गिभूइगुरुपासे ।
 गिणहेइ चक्रदेवो, दिक्खं दुइककलदहणसमं ॥ ८० ॥
 बहुकालं परिपालिय, सामर्थं सो अणन्नसामर्थं ।
 जाओ अज्जिभर्बभो, नवअयरउ सुरो बंभो ॥ ८१ ॥
 तत्तो चविय विदेहे, अरिअजिप मंगलावईविजए ।
 बहुरयणे रयणवरे, सत्थप्पहुरयणसारस्स ॥ ८२ ॥
 सिरिमइपियाए जाओ, चंदणसार त्ति नंदणो तस्स ।
 कंता य चंदकंता, दुवे वि जिणधम्मपरिकलिया ॥ ८३ ॥
 मरितं स जन्तदेवो, वि पुच्चपुडवाए नारओ जाओ ।
 पुण आहेमयसुणओ, मरितं तत्थेव ववओ ॥ ८४ ॥
 तत्तो जमिय बहुजवं, जाओ सो रयणसारदासिसुओ ।
 अहणगनामा पीई, पुव्वुत्ता तेसि संजाया ॥ ८५ ॥
 अज्ञादिणे रयणवरं, दिसि जत्ताण गयमि निवइमि ।
 सवरवइ विज्जकेऊ, जंजिय गिणइइ बहु वंदं ॥ ८६ ॥
 हरिया य चंदकंता, सेसज्जो को वि कथं वि य नट्ठो ।
 आवासिओ य वल्लिउं, सवरवई जिन्नकूवतडे ॥ ८७ ॥
 वोलीणे सयवदिणे, निसावसेसे पयाणकालमि ।
 अहरहसवत्तपुरक्खड-नियनियकिंसेसु जिंसेसु ॥ ८८ ॥
 २६०

उत्तालकाहवातर-लवहलरवपसरमरियनदेविवरे ।
 अग्गाणीयमि वडं-तयमि दीणे य वदिजणे ॥ ८९ ॥
 सा चंदणपाणपिया, सत्तील्लनियसील्लवडणभएण ।
 पंचनमुक्कारपरा, ऊपावइ तम्मि कूवमि ॥ ९० ॥
 जवियव्वयानिओगा, पक्रिया नीरमि जंविवा तेण ।
 पडिकूवयमि गाउं, गमेइ सा वासरे कइ वि ॥ ९१ ॥
 इत्तो य गया धामि-त्ति चंदणो नियपुरे समणुपत्तो ।
 दइया हउ त्ति नाउं, जाओ अइविरहदुहडुहिओ ॥ ९२ ॥
 तो तीए मोयणत्थं, संबल्लयं दवियणउल्लयं गहियं ।
 अहणगमाओ चल्लिओ, वारेण वहंति तं भारं ॥ ९३ ॥
 पत्ता कमेण तं जि-न्नकूवदेसं तथा पुणो अत्थि ।
 धणजायं पासे दा-सयस्स इयरस्स पाहेयं ॥ ९४ ॥
 तो पुव्वजवज्जासा, दासो चित्तेइ सुज-रत्तमिणं ।
 अत्थमिओ गगणमणी, ओल्लसिओ गदयतिमिरभरो ॥ ९५ ॥
 ता इत्थ कूवकुहरे, खिविऊणं सत्थवाहसुहमेयं ।
 धणजाएण इमेणं, भवामि भोगाण आभागी ॥ ९६ ॥
 तो जणइ निविडनियमी, जिसं तिसा वाहए ममं सामि ! ।
 सोवि हु सदावसरलो, जा कूवे नियइ तत्थ जवं ॥ ९७ ॥
 ता तेण पावपज्जा-रपिल्लिपण स पिळ्ळिओ अवमे ।
 तत्तो वि पपसाओ, पाथिओ अहणगो णट्ठो ॥ ९८ ॥
 अह चंदणो जलंतो, सिरिउयपाहेयपुट्टलो पडिओ ।
 पमिकूवे लहु लग्गो, य चंदकंता कइ वि छित्ता ॥ ९९ ॥
 मयविहवा मणइ नमो, अरिहंताणं ति तं सरेण पुडं ॥
 उववाक्खिय आह इमो, जिनधम्माणं अजयमजयं ॥ १०० ॥
 तं सुणिय मुणिय दइयं, सरेण रोपइ तारतारमिमा ।
 तो अणुसं सुहदुह-वत्ताहिं गमेति तं रयणि ॥ १०१ ॥
 उइए सहस्सकिरणे, तं पाहेयं दुवे वि भुंजति ।
 कइययदियोसु एवं, पक्खीणं संवत्तं सव्वं ॥ १०२ ॥
 अह चंदणो पयवइ, दइए ! एयाउ वियडअवडाओ ।
 गंजीराउ जवाउ व, उत्तारो छुत्तो नूणं ॥ १०३ ॥
 तम्हा कुणिमोऽणसणं, मा मणयजवं निरत्थयं नेमो ।
 इय जा कहेइ ता से, दाहिणनयणेण विप्फुरियं ॥ १०४ ॥
 इयरप वामेणं, सो आइ पिणइ अंगपुरणेहिं ।
 एस किल्लेसो न चिरं, होही अम्हं ति तक्केमि ॥ १०५ ॥
 इत्थंऽतरमि पत्तो, सत्थवई नंदिवज्जणो तत्थ ।
 रयणवरनयरगामी, उदयत्थं पेसए पुरिसे ॥ १०६ ॥
 ते जा नियति कूयं, ता चंदणचंदकंतमज्जिदुं ।
 साहिसु सत्थवइणो, कदंति य मंचियाए लहुं ॥ १०७ ॥
 पुट्ठो य सत्थवइणा, वुत्तंतं कइइ चंदणो सव्वं ।
 संचल्लिओ नियनयरा-भिमुहं वूट्ठो य दिणपणगं ॥ १०८ ॥
 दिओ तेण निवपदे, छुट्टादिणे हरिविदारिओ पुरिसो ।
 नाउं धणोवल्लंजा, हदा ! वराओ अहणगु त्ति ॥ १०९ ॥
 तं दव्वं गहिऊणं, पकामसुविसुअमाणपरिणामो ।
 रयणउरे संपत्तो, पत्ते सुनिउंजिउं दव्वं ॥ ११० ॥
 गिद्धित्त विजयवक्कण-सुरिसमीवेऽणवज्जपवज्जं ।
 जाओ य सुक्ककप्पे, सोलसअयरठिई अमरो ॥ १११ ॥
 तो चविउं इह भरहे, रहुवीरपुराभिहाणनयरमि ।
 गेहवइतंदिवज्जण-सुंदरिपुत्तो इमो जाओ ॥ ११२ ॥
 नामेणऽपंगदेवो, अणंगदेवु व्व वहल्लत्तेण ।
 सिरिदेवसेणनुत्तो, पासे पमिबन्नमिहिधम्मो ॥ ११३ ॥

अह अहणगो वि हरिणा, हणिओ सेलाइनारओ जाओ ।
 सीहो भविय तर्हिबिय, पुणो वि पत्तो असुहाचित्तो ॥ ११४ ॥
 तो हिंडिय भूरिभवे, तथेव य सोमसत्थवाहस्स ।
 मंदिमहमारियाए, जाओ धणदेवनामसुओ ॥ ११५ ॥
 असठसठमाणसाणं, तेसि पीई परुण्णं जाया ।
 ते इविणज्जणमणसो, कया वि पत्ता रथणदीवे ॥ ११६ ॥
 कश्चयदिणेहि बलिया, सपुराभिमुहं विटत्तबहुवित्ता ।
 अह धणदेवो जाओ, नियमित्तपवच्चणप्पवणो ॥ ११७ ॥
 कम्म वि गामे दहे, कराविया मोयगा डुवे तेणं ।
 इक्कम्मि विसं खित्तं, एयं मित्तस्स दाहं ति ॥ ११८ ॥
 आउलमणस्स जाओ, मग्गे इंतस्स तस्स वच्चासो ।
 सुओ सहिणो दिओ, सयं तु विसमोयगो पुत्तो ॥ ११९ ॥
 अइविसमविसविसप्पिर-गुरुवेयणपसरपरिणओ भत्ति ।
 धणदेवोपरि चत्तो, धम्मण व जीविणणावि ॥ १२० ॥
 बहु सोइऊण तस्स य, मयकिच्च काउणंऽगदेवो वि ।
 पत्तो कमेण सपुरे, तन्नियगाणं कहइ सव्वं ॥ १२१ ॥
 तेसि पभूयद्वं, दाउं पुच्छित्तु पियरपमुहज्जणं ।
 सो पुव्वगुरुसर्मावे, गिएहइ वयमुभयलोयहियं ॥ १२२ ॥
 दुक्करतववरणपरो, परोवयारिक्कमाणसो मरिउं ।
 गुणवीससागराऊ, पायणकप्पे सुरो जाओ ॥ १२३ ॥
 कालेण तन्नो वि चओ, जंघुहीवम्मि परवयवासे ।
 गयपुरनयरे हरिनं-दिसेत्तिणो परमसहस्स ॥ १२४ ॥
 लच्छिमइपणइणीए, जाओ पुत्तो य वीरदेवु सि ।
 सिरिमाणभगसुहगुरु-समीवकयगिहिवउच्चारो ॥ १२५ ॥
 धणदेवो वि हु तइया, उक्कविसवेगपत्तपंचत्तो ।
 नवसागरोवमाऊ, उववत्तो पंकपुढवीए ॥ १२६ ॥
 पुणरवि भविय चुयंगो, दाहणवणदावदुसव्वंगो ।
 जाओ तर्हि वि किन्नु-णअयरदसगाउ नेरइओ ॥ १२७ ॥
 तिरिएसु जमिय सो त-रथ गयपुरे इदं नागसिद्धिस्स ।
 नंदिमईभजाए, दोणगनामा सुओ जाओ ॥ १२८ ॥
 पुव्वुत्तपीइजोगा, इगहहे ववहरंति ते दोवि ।
 वित्तं बहुं विटत्तं, तो चित्तइ दोणगो पावो ॥ १२९ ॥
 कह एसो अंसहरो, हसियद्वो हुं करावित्तं इहिह ।
 नवधवलहरं उच्च-त्तणेण नहमणुलिहंतं व ॥ १३० ॥
 तथुवरि पुवि अओमय-कीलगजाहानियंतिगवक्खं ।
 भोयणकप निमंति-त्तु वीरदेवं कुडुवजुयं ॥ १३१ ॥
 तो से वंसिस्समिमं, रमणीयत्ता सयं स आरुहिही ।
 खडहाडिऊण निवडिही, पाणेहि वि जत्ति मुच्चिहिही ॥ १३२ ॥
 अह निव्विवायमेसो, विहवन्नरो मज्झ चेव किर होही ।
 नय कोइ जणचवाओ, इय चित्तिय कारइ तहेव ॥ १३३ ॥
 जा भुत्तुत्तरमेए, डुवे वि धवलहरसिहरमादडा ।
 सइमइरहिओ दोणो, अणप्पसंकप्पभरियमणो ॥ १३४ ॥
 भा मित्त ! एहि इदयं, निज्जुहे विससु जंपिरो तथ ।
 सयमारुढो इक्को, पडिओ मुक्को य पाणेहि ॥ १३५ ॥
 हाहारवमुदलमुहा, तुरियं उत्तरिइ वीरदेवो वि ।
 जा नियइ ता पडिओ, मित्तो पंचणमणुपत्तो ॥ १३६ ॥
 हा मित्त ! मित्तवच्चल !, ब्रह्मदुसणरहिय ! रहियनंयमज्जो ।
 इय वहुविहं पलिविउं, मयकिच्चं कुणइ सो तस्स ॥ १३७ ॥
 जललवतरले जीए, विज्जुलयाच्चंचलम्मि तरुणत्ते ।
 को नाम गेहवासे, पक्खिंयं कुणइ सवियेओ ॥ १३८ ॥

इय चित्तिकण सम्म-त्तइइगुरुपाभपत्तसामन्नो ।
 उववन्नो गेविज्जे, सो तइए भासुरो अमरो ॥ १३९ ॥
 अत्थिइ विदेहवासे, वासवदेहं व सज्जवज्जहरं ।
 अंययसठस्सकलियं, चंपावासं ति वरनवरं ॥ १४० ॥
 तत्थाऽऽसि माणिज्जो, जइवज्जणमणो सया सिछी ।
 जिएधम्मरम्मकामा, तस्स पिया हरिमई नामा ॥ १४१ ॥
 सो वीरदेवजीवो, तत्तो गेविज्जगाउ चविकण ।
 नामेण पुत्तभइओ, ताणं पुत्तो समुप्पन्नो ॥ १४२ ॥
 तेणं च पढणसमयं, घोसं पढममवि उच्चरंतेणं ।
 अमरु त्ति समुत्तवियं, बुद्धइ अमरो वि तेणेसो ॥ १४३ ॥
 दोणो वि मत्तो धूमा-ए, बारअयराउ नारओ जाओ ।
 मच्छो सयंभुरमणे, जविउं तथेव उववन्नो ॥ १४४ ॥
 भमिय भवे तथ पुरे, नंदावत्तऽभिइसिठिइइयाए ।
 सिरिनंदाए धूया, संजाया नंदयंति त्ति ॥ १४५ ॥
 भवियव्वयावसेणं, परिणीया सा उ पुत्तज्जेण ।
 सा पुव्वकम्मवत्तओ, जाया पइवच्चणिकमणा ॥ १४६ ॥
 से परियणेण कहियं, वडुत्तरकुडकवडनियडिकुमी ।
 सामिय ! पिया तुहेसा, न य सहहियं पुणो तेणं ॥ १४७ ॥
 कहा वि सव्वसारं, कुंरुवजुयलं सयं अवहरिस्ता ।
 आउलहियय व्व इमा, साहइ पइणो पणंति ॥ १४८ ॥
 तेण वि नेहवसेणं, धमावित्तं नवयमप्पियं तं से ।
 इय हरियमन्नमन्नं, तीए दिन्नं पुण इमेण ॥ १४९ ॥
 न्हाणावसरे कहाया, मुहारयणं समप्पियं तीसे ।
 संभाए मगियं पुण, सा आह कहि वि नणु पडियं ॥ १५० ॥
 तत्तो अइसंनंतो, निवणं एसो निहालइ गिंहतो ।
 मज्जाभरणसमुग्गे, नचं दव्वं नियइ सव्वं ॥ १५१ ॥
 किं कुंमलाइ दव्वं, गयं पि लरु इमीए न गयं वा ।
 करकलियदविणजाओ, एसो चित्तेइ सवियक्कं ॥ १५२ ॥
 इत्तो य सा तर्हि चिय, पत्ता इयरो य भत्ति नीहरिओ ।
 जापइ नंदयंती, धुवभिमिणा जालिया अहयं ॥ १५३ ॥
 जा सयणाण वि मज्जो, नो उप्पाएइ लाघयं मज्जं ।
 सज्जो संजोइयक-म्मणेण मारेमि ताव इमं ॥ १५४ ॥
 काउं तयं सयंचिय, अणेगमणवावहेहि दव्वेहि ।
 तमिसम्मि संठवती, मक्का डुट्टेण सप्पेण ॥ १५५ ॥
 पमिया धस त्ति धरणि, जाओ हाहारवो अइमहंतो ।
 तत्थागओ पइ से, आदूया पवरगारुडिया ॥ १५६ ॥
 सव्वेसि नियंताण वि, खणेण निदणं गया गया पावा ।
 बढीए पुढवीए, पुरओ जमिही अणंतभवं ॥ १५७ ॥
 तं दहु पुत्तभइओ, सोयजुओ तर्हि काउ मयकिच्चं ।
 वेरम्मभावियमणो, जाओ समणो विजियकरणो ॥ १५८ ॥
 सुक्कज्जाणानवद-दुसयलकमिधणो धुणियपावो ।
 सो जयवं संपत्तो, लोयगसुसंठियट्टाणं ॥ १५९ ॥
 निरुत्तिवेयनिमित्तं, पकित्तिया पुरिमपच्छिमिल्लभवा ।
 इहयं असठगुणममी, पगयं पुण चक्कदेवेण ॥ १६० ॥
 इति फलमातिरम्यं चक्रदेवस्य सरयकु,
 प्रतिभवमपि श्राव्यं भावमाजो निशम्य ।
 भवत भविकलोकाः स्पष्टसंतोषपोषाः,
 कथमपि हि परेषां वञ्चनाच्चवो मा ॥ १६१ ॥
 ॥ इति चक्रदेवचरितं समाप्तम् ॥

असठकरण-असठकरण-पुं । माथामदविमयुक्तो भूत्वा य-

थोक्तविहितानुष्ठानकारके, वृ० ६ उ० । “असदकरणो नाम सञ्चत्थादानतो अप्पाणं मायाय त्ति असदो होऊणं कसिणं करेति” । (न शवो यस्मादिति विग्रहाभिप्रायेण) नि० चू० २० उ० ।

असदनाव-अशउजाव-पुं० । अमायाविनि, व्य० ४ उ० । शुद्धचित्ते, आव० ६ अ० । स्ववीर्यं प्रति मांघं कुर्वाणे, नि० चू० २० उ० ।

असण-अशन-त० । अश भोजने, व्युद् । भोजने, नि० चू० ११ उ० । स्था० । सूत्र० । अशयते इत्यशनम् । अश भोजने इत्यस्मात् व्युद् । ध० २ अधि० । एवं लोके, लोकोत्तरिके तु आशुचुधां शमयति इति “खीरलयादिफलाणि वा” आ० चू० ६ अ० । ओदनादिभक्ते, प्रव० ४ द्वार । दशा आवा० । आव० । उत्त० । दर्श० ।

तत्र अशनमाह-

असणं ओअणसत्तुग-मुगजगाराइ खज्जगविही य ।
खीराइ सूरणाई, मंगपभिई उ विनेयं ॥

आदिशब्दः स्वगतानेकजैदसूचकः सर्वत्र संबध्यते । तत ओदनादि, सफवादि, सुदगादि, जगारादि, जगारीशब्देन समग्रभावया “रत्ना” भण्यते । तथा खज्जगविधिश्च-खाद्यक-मण्डिका-मोदक-सुकुमारिका-घृतपूर-लपनश्री-स्वर्यच्युताप्रभृति-पक्वाणाविधिः । तथा-क्षीरादि, आदिशब्दादधि-घृत-तक्र-तीमन-रसास्नादिपरिग्रहः । तथा-सूरणादि, आदिशब्दादार्जकादिसकलवनस्पतिविकारव्यञ्जनपरिग्रहः । मण्डकप्रभृति च-मयमकाः प्रभृतिर्यस्य ठोठिका-कुठुरिका-चूरीयका-इदुरिका-प्रमुखवस्तुजातस्य तन्मण्डकप्रभृति, विज्ञेयं ज्ञातव्यमशनम् । प्रव० ४ द्वार । “असथाणि य चउसठी” स० ।

“असणं ओयण सत्तुग, मंडग पयरव विद्वज्जगाराइ ।
कंदवजाई सत्ता, सज्जविही सत्त विगई य ॥ ३९ ॥
असणमि सत्त विगई, साइम गुल महु सुरा य पाणमि ।
खाइम पक्कज फत्ता-ण उहेणय सव्वअसणमी ॥ ४० ॥
चण ओद मसुर तुषरी, कुवत्थ निप्पाव मुग्ग मासा य ।
चवल कजाया राई, पमुहं दुद्वं व निसेइ ॥ ४१ ॥
तिव अयसि सिद्धिदं कंगू, कुद्व अणुयाव्वं सिणेइजं ।
भयंति केइ दुद्वं, पायं धनु व्व तं सव्वं ॥ ४२ ॥
कद्वद्वं पक्कं, तकर दहि दुद्वपाय मीसं जं ।
जमणतकायजायं, पत्त फलं पुप्फ वीयं च ॥ ४३ ॥
पुढविक्काऊ सव्वो, बल्लिभुप्पभिइ सव्वनिष्ठथनं ।
हिगुलवणीउल्ले-प्पभिई असणं बहुविइं जं” ॥ ४४ ॥ ल० प्र० ।
नीलवर्णे बीजकान्निधाने वृत्तविशेषे, आवा० २ शु० १० अ० ।
प्रज्ञा० । रा० । ही० ।

अमाण-अशनक-पुं० । बीजकान्निधाने वनस्पतिभेदे, औ० ।

असणदाण-अशनदान-न० । अशयत इत्यशनमोदनादि, तस्य दानमशनदानम् । तस्मिन्नशनदाने अशनशब्दः पानाद्युपलक्षणाधिः । आहारदाने, पं० व० २ द्वार । आव० ।

असणाणिमंतण-अशनादिनिमन्त्रण-त० । गुरोराहारनिमन्त्रणे, अ० । अशनादिनिमन्त्रणमिति । अशनादिभिरशन-पान-खादिम-स्वादिम-वस्त्र-पात्र-कम्बज-पादप्रोद्गन-प्रातिहारिकपीठफल-शय्यासंस्तारकौषभैषज्यादिभिः निमन्त्रणं, प्रस्ताथाद

गुरोरेव । तच्च गुरोः पादयोर्लग्न्या “इच्छकारि भगवन् । पसा-
नगरी फासुणं एसणजेणं असणपाणखाइमसाइमेणं ग्रन्थ-
पडिगहकम्बलपायपुच्छणेणं पामिहारिअपीडफलगासिज्जासंथा-
रणं-ओसहभेसजेण य मयवं । अणुगहो कायव्वो सि” पात्रपू-
र्वं भक्त्या कार्यम् । एतच्चोपलक्षणं शेषकृत्यप्रशस्यापि । यतो दि-
नकृत्ये “पञ्चखाणं च काऊणं पुच्छप ससकिच्चयं । कायव्वं म-
णसा काऊं ओअणं च करे इमं” ति । “पुच्छप” इत्यादिना पृच्छति
साधुधर्मनिर्वाहशरीरनिरावाधवात्तदशेषकृत्यम् । यथा-निर्व-
हति शुष्माकं संयमयात्रा, सुखं रात्रिगता भवतां, निरावाधाः श-
रीरेण यूयं, न याधते वः कश्चिद्व्याधिः, न प्रयोजनं किञ्चिदौषधा-
दिना, नाथः कश्चित् पथ्यादिनेत्यादि । एवं प्रश्नश्च महानिर्जरा-
हेतुः । यदुक्तम्-“अभिगमणवदणनमं-सणेणं पामिपुच्छणेणं साहू-
णं । चिरसंचिअं पि कम्मं, खणेण विरलत्तणमुवेइ” । प्राप्तिवन्दना-
वसरे च सामान्यतः “सुहराई सुहतपसरीरनिरावाधं” इत्यादिप्र-
श्नकरणेऽपि, विशेषेणात्र प्रश्नः सम्यग्स्वरूपपरिज्ञानार्थः, तदुपा-
यकरणार्थश्चेति प्रश्नपूर्वं निमन्त्रणं युक्तिमदेवेति । संप्रति त्वि-
निमन्त्रणं गुरुणां बृहद्वन्दनदानानन्तरं श्राद्धाः कुर्यन्ति, ये
च प्रतिक्रमणं गुरुभिः सह कृतं, स सूर्योदयादनु यदा स्वगृहाद्
याति, तदा तत्करोति; येन च प्रतिक्रमणं बृहद्वन्दनं चेत्तु जय-
मपि न कृतं, तेनापि वन्दनाद्यवसरे एवं निमन्त्रणं क्रियते; ततश्च
यथाविधि तत्कालमिति । एष बहिर्दृष्टश्च विधिः । कारणविशेषे
तु तत्प्रतिश्रयेऽपि गम्यते, तत्राप्येव एव विधिः, अत्रेतनोऽपि च ।

कारणान्याह-

परिआय-परिस-पुरिसं, खेत्तं कालं च आगमं नच्चा ।

कारणजाए जाए, जहारिहं जस्स जं जोगं ॥ ४ ॥

पर्यायो ब्रह्मचर्यं, तन् प्रभूतकालं येन पादितं, परिषद् विनीता सा-
धुसंहतिः, तत्प्रतिवक्तुं पुरुषं ज्ञात्वा; कथम्; कुलगुणसङ्काकार्या-
ण्यस्याऽऽयसानीति; एवं तदधीनं क्षेत्रमिति; कालमवमप्रतिजाग-
रणमस्य गुण इति, आगमं सूत्रार्थोजयरूपमस्यास्ताति ज्ञात्येति ।

साप्रतमेतदकरणे दोषमाह-

एआइ अकुव्वंतो, जहारिहं अरिहदेसिए षग्गे ।

ए भवइ पवयणजत्ती, अभत्तिमंताइआ दोसा ॥ ५ ॥

तथा-

उण्णकारणमी, किडकम्मं जो न कुज्ज दुविहं पि ।

पासत्थाईआणं, उग्गाया तस्स चत्तारि ॥ ६ ॥

(दुविहं पीति) अभ्युत्थानवन्दनव्रक्षणम्, इत्यत्रं प्रसङ्गेन ।
ध० २ अधि० ।

असणि-अशनि-पुं० । पविरित्यस्य पर्यायः । है० । आकाशे
पतत्यग्निमये कणो, प्रज्ञा० १ पद । विशेषे, सू० प्र० २० पाहु० ।
तं० । विद्युद्वज्रे, वाच० ।

असणिमेह-अशनिमेघ-पुं० । करकादिनिपातवति पर्वतादिदा-
रणसमर्थजलत्वेन वा वज्रमेघे, भ० ७ श० ६ उ० ।

असणी-अशनी-स्त्री० । वलेः सोमस्य महाराजस्याग्रमहिष्या-
म, भ० १० श० ५ उ० । स्था० ।

अससि (ए)-असंझिन्-पुं० । संज्ञिविपरीतोऽसंज्ञी । विशि-
ष्टस्वरूपादिरूपमनोविज्ञानविक्रमे, कर्म० ४ कर्म० । “लेरइया दु-
विहा पण्णसा । तं जहा-ससि चैव, अससि चैव । एवं पंचिदिया

सर्वे विगलितदिव्यज्जाऽजाव वेमाणिया” स्था० २ ग० २ उ० ।
प० सं० । न० । “ असप्ति दुविहा-अणागादमिच्छदिट्ठी, आ-
गादमिच्छदिट्ठी य ” नि० चू० ५ उ० ।

असप्तिआयु-असंश्यायुष-न० । असंक्षिन्ना सता वसे परजव-
प्रायोगे आयुषि, भ० १ श० २ उ० । (“आउ” शब्दे द्वितीय-
जाग १५ पृष्ठे १३ अधिकारे चैतद् व्याख्यास्यते)

असप्तिचूय-असंक्षिन्नुत-पुं० । मिथ्यादृष्टौ, भ० १ श० २ उ० ।

असप्तिगुय-असंक्षिन्नुत-न० । मिथ्यादृष्टिभूते, तच्च कालिको-
पदेशेन हेतूपदेशेन दृष्टिवादोपदेशेन च त्रिविधम् । न० । आ०
चू० (‘सप्तिगुय’ शब्दे चैतत् वक्ष्यते) ।

असप्तिहिंसंचय-असंनिधिसंचय-पुं० । न विद्यते संनिधेः प-
र्युषितखाद्यादेः सञ्चयो धारणं येषां ते तथा । संनिधिश्चैव युग-
लिकमनुष्ये, ज० २ वक्र० । तं० । जी० ।

असती-असती-स्त्री० । असंप्राप्तौ, नि० चू० १२ उ० । “ प-
मापण वा असती चुक्खविपण वा ” महा० ५ अ० ।

अमत्त-अशक्त-त्रि० । असमर्थे, दर्श० । पि० ।

असक्त-त्रि० । अपाकृतमदनतया समतृणमणिलेष्टुकाञ्चने समता-
पत्ने, आचा० । “ जे असता पावेहि कम्महि ” ये अपाकृतमदनतया
समतृणमणिलेष्टुकाञ्चनः समतापन्ताः पापेषु कर्मस्वसक्ताः
पापोपादानानुष्ठानारताः । आचा० १ शु० ५ अ० २ उ० ।

असत्त्व-न० । नास्तित्वे, स्था० । पररूपेणाविद्यमानत्वे, न० ।

असत्ति-अशक्ति-स्त्री० । असंयोगे, असंपर्के, षो० ४ विव० ।

असत्थ-अशस्त्र-न० । निरवयानुष्ठानरूपे संयमे, “ से असत्थ-
स्स खेयस्से, जे असत्थस्स खेयस्से से पज्जवजातस्स खेयस्से ”
आचा० १ शु० ३ अ० १ उ० ।

असत्थपरिणय-अशस्त्रपरिणत-त्रि० । अशस्त्रोपहते, आचा०
२ शु० १ अ० ८ उ० । (‘अपरिणय’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे
६०१ पृष्ठेऽस्य सूत्रायुक्तानि)

असदायार-असदाचार-पुं० । सदाचारविलक्षणं हिंसाऽनु-
तादौ, ध० । असदाचारः सदाचारविषयको हिंसाऽनुतादिदेश-
विधः पापहेतुर्भेदरूपः । यथोक्तम्-“ हिंसाऽनुतादयः पञ्च,
तत्त्वाश्रद्धानमेव च । क्रोधादयश्च चत्वारः, इति पापस्य हे-
तवः ” ॥ १ ॥ तस्य गह्रा यथा—

“ न मिथ्यात्वसमः शत्रु-र्न मिथ्यात्वसमं विषम् ।

न मिथ्यात्वसमो रोगो, न मिथ्यात्वसमं तमः ॥ १ ॥

द्विषद्विषतमो रोगैर्दुःखमेकत्र दीयते ।

मिथ्यात्वेन दुरन्तेन, जन्तोर्जन्मनि जन्मानि ॥ २ ॥

वरं ज्वालाकुले क्षिप्तो, देहिनाऽन्मा हुताग्ने ।

न तु मिथ्यात्वसंयुक्तं, जीवित्तयं कदाचन ॥ ३ ॥

इति तत्त्वाश्रद्धानं गह्रा; एवं हिंसादिष्वपि गह्रायोजना कार्या ।
तथा-तस्याऽसदाचारस्य हिंसादेः स्वरूपकथनं यथा-प्रमत्तयो-
गात्प्राणिष्वपनेपणं हिंसा, असदभिधानं मृषा, अदत्तादानं
स्तेयं, मैथुनमग्रह, मूर्च्छा परिग्रह इत्यादि । तथा-स्वयमाचार-
कथनेन परिहारोऽसदाचारस्य संपादनीयः ; यतः स्वयम-
सदाचारमपरिहृतो धर्मकथनं नष्टैराभ्यकथनमिवानादेयमयं

स्यात्, न तु साध्यसिद्धिकरमिति । तथा-श्रुतभावस्य कौटि-
क्यत्यागरूपस्यासवनमनुष्ठानं देशकैर्नैव कार्यम् । एवं हि त-
स्मिन्नाविप्रतारणकारिणि संभाविते सति शिष्यस्तदुपदेशान् कु-
तोऽपि दूरवर्ती स्यादिति ॥ ध० १ अधि० ।

असदारंज-असदारम्भ-पुं० । प्राणवधादौ, पं० व० ३ द्वार ।
“ बाहो ह्यसदारम्भः ” बाहो हि पूर्वोक्तः, असन् असुन्दर आरम्भो-
ऽस्येत्यसदारम्भः, अविद्यमानं वा यदागमे व्यवच्छिद्यं, तदारभते
इत्यसदारम्भः । न सदा सर्वदा स्वस्तिकालाद्यपेक्ष आरम्भोऽ-
स्येति वा । “ वृत्तं चारित्रं स्व-स्वसदारम्भविनिवृत्तिमत्तच्च ।
सदनुष्ठानम् ” असदारम्भोऽशोभनारम्भः प्राणातिपाताद्याश्रव-
पञ्चकरूपः, ततो विनिवृत्तिमद् हिंसादिनिवृत्तिरूपमहिंसाघात-
कम् । षो० १ विव० । पञ्चा० ।

असद-अशब्द-पुं० । अर्द्धदिग्व्याप्यसाधुवादे, ग० २ अधि० ।
ब० सं० । शब्दवर्जिते, वृ० ३ उ० ।

असदहंत-अश्रद्धत-त्रि० । अक्षामकुर्वति, “ भरुअच्छे वाणि-
ओ असदहंतो उज्जेणिय ” वृ० ३ उ० । “ पको देवो असदहंतो ”
नि० चू० १ उ० ।

असदहण-अश्रद्धान-न० । निगोदादिविचारविप्रत्यये, ध० ।
२ अधि० ।

असत्प्राप्ति-असत्प्राप्ति-स्त्री० । असुन्दरप्रवृत्तौ, षो० १६ विव० ।

असत्पलात्रि (ण)-असत्पलापिन्-त्रि० । असद्भावप्रलापि-
नि, नि० चू० १६ उ० ।

असवल-अशवल-पुं० । मालित्वमात्ररहिते, प्रश्न० १ संव०
द्वार । शबलस्थानदूरवर्तिनि, आतु० । निरतिचारे, स्था० ५
ग० ३ उ० । अतिचारपङ्काभावात् एकान्तविबुद्धचरणे, भ०
२५ श० ७ उ० ।

असवलायार-अशवलाचार-पुं० । विबुद्धाचारे, अशवलः सिता-
सितवर्णोपेतबलीवर्द इवाकर्तुर आचारो विनयशिक्षाज्ञाषागो-
चरादिको यस्य सोऽशवलाचारः । व्य० ३ उ० ।

असञ्ज-असञ्ज-त्रि० । सज्जोपवेशनाऽयोग्ये खले, औ० । आ-
व० । स्था० । अशोभने असदज्ञावरूपकेऽसभ्ये, यथा-‘इयामा-
कतषष्ठममात्रोऽयमात्मा’ इतिवदन्तः परिडताः । नि० चू० १६ उ० ।

असम्भवण-असम्भवचन-त्रि० । खरककंशादिके दुर्वचने,
“ असम्भवणेहि य कलुणा विवदत्था ” दश० ८ अ० २ उ० ।

असञ्जाव-असदज्ञाव-त्रि० । अविद्यमानार्थे, औ० । प्रश्न० ।

ज्ञा० । अतथ्यभावे, आव० ५ अ० । सद्भावस्याभावे, पि० । अ-
विद्यमानाः, सन्तः-परमार्थसन्तः, भावा जीवादयोऽनिधेयभूता
यस्मिंस्तदसद्भावम् । सर्वव्याप्यादिरूपात्मादिप्रतिपादके कु-
प्रवचने, उक्त० ३ अ० ।

असम्भाववृणा-असदज्ञावस्थापना-स्त्री० । अक्राष्टिषु मुन्या-
कारवत्यां स्थापनायाम्, साध्याकारकारस्य तत्रासद्भावात् । अनु० ।

असञ्जावपटवणा-असदज्ञावस्थापना-स्त्री० । असद्भूतार्थ-
कल्पनायाम्, ज० ११ श० १० उ० । जी० ।

असम्भावुञ्जावणा-असदज्ञावोदज्ञावना-स्त्री० । ६ त० । अवि-
द्यमानार्थानामुल्लेखणे, औ० । यथाऽस्यात्मा सर्वगतः, इयामा-

कतएवमात्रो वेत्यादि (दश० ४ अ०) अचौरेऽपि चौरोऽयमि-
त्यादि वा । अ० ५ श० ६ व० ।

असम्भूय-असद्भूत-न० । न सद्भूतमसद्भूतम् । अनुते,
आव० ४ अ० ।

असमंजस-असमञ्जस-त्रि० । अचटमानके, “असमंजसं को
जपति” । आ० । आचा० ।

असमंजसचेष्टिय-असमञ्जसचेष्टित-न० । शास्त्रोत्तीर्णभाषित-
करणे (दश० १० अ०) प्राणिवधादौ, पञ्चा० २ विव० ।

असमण-अश्रमण-पुं० । आमस्यादविच्युते, “मंतुं ताय पुणो
गच्छे, एय तेणसमणो सिया ।” सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ व० ।

असमणपाउग-अश्रमणप्रायोग्य-त्रि० । साधूनामनाचरणीये,
ध० ३ अधि० ।

असमणुत्र-असमनोक्त-त्रि० । मनिष्टे, स्था० ४ गा० १ उ० ।
शाक्यादौ, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । त्रिषट्पथिके प्राज्ञक-
शातत्रये, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । असमनोक्तेत्यस्तु दान-
ग्रहणं प्रति सर्वनिषेध इति । आचा० १ श्रु० ८ अ० २ उ० ।

असमणुषय-असमनुक्ता-त्रि० । ‘यदि भवान् कस्मैचिद्वा-
ति तदा ददातु’ इत्येवमननुक्ताते, आचा० १ श्रु० १ अ० ८ उ० ।
“असमणुषायितस्स भवेत्तस्स” नि० सू० १ व० ।

असमत्त-असमाप्त-त्रि० । अपूर्णे, नि० सू० २ व० । असमाप्तक-
त्वे, व्य० ४ उ० ।

असमत्तकप्प-असमाप्तकप्प-पुं० । असमाप्तश्चापरिपूर्णश्च क-
ल्पः । अपरिपूर्णसहाये विपरीते, ध० ३ अधि० । “रतुषट्के वा-
सासु उ-सत्तसमत्तो तदूणगो इयरो । असमत्तो जायाणं, ओ-
हेण ण किञ्चि आदव्व” ॥१॥ पञ्चा० ११ विव० । पं० व० ।

असमत्तदंसि (ष)-असम्यक्त्वदर्शिन-पुं० । न सम्यगस-
म्यक्, तस्व भावोऽसम्यक्त्वम, तद् द्रष्टुं शीलमस्य स तथा ।
मिथ्यादृष्टौ, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

असमत्थ-असमर्थ-त्रि० । अशक्ते, पं० व० १ द्वार । भूत्तेपमा-
ज्जरीरौ, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । हेतुदोषे, यथाऽयं हेतुर्न स्व-
साध्यगमक इत्यर्थेनासौ स्वसाध्यघातक इति । रत्ना० परि० ।

असमय-असमय-पुं० । असम्यगाकारे पञ्चविंशे गौणालीके,
प्रश्न० २ आश्र० द्वार । दुष्टकाले, अयोग्यकाले च । वाच० ।

असरिवेसगहण-असदृशवेष्टण-न० । आर्यादेरनार्यादि-
नेपथ्यकरणे, पं० व० ४ द्वार । स्वयमार्यः सन् अनार्यवेष्टं करो-
ति; पुरुषो वा स्वरूपमन्तर्हितः सन् स्त्रीरूपं विदधातीत्यादि ।
तदेतदसदृशवेष्टप्रहणम् । वृ० १ उ० ।

असमवाइकारण-असमवायिकारण-न० । न समवैति, सम-
भव-इण-णिनि । न० त० । समवायिकारणवर्तितं कार-
णमेदे, वाच० । यथा-तन्तुसंयोगाः कारणरूपव्याप्त्यन्तरस्य
दूरवर्तितत्वादसमवायिनः, त एव कारणमसमवायिकारणम् ।
आ० म० द्वि० । आ० सू० ।

असमाण-असमान-पुं० । न विद्यते समानो यस्य सोऽसमानः । गृह-
स्थान्यतीर्थिकेभ्यः सर्वोक्तृष्टे, “असमाणो चरे जिकखु” उक्त० ।
न विद्यते समानोऽस्य वृद्धिध्वामूर्च्छितत्वेनान्यतीर्थिकेषु
२११

वा नियतविद्वारादिनाऽनन्यसमानोऽसदृशः । यदा-समानः
साहङ्कारो, न तथेत्यसमानः । अथवा-‘समाणो ति’ प्राकृतत्वाद-
सन्निय सन् यत्राऽस्ते तत्राप्यसन्निरहित इति । इदमसन्निरहितो
हि सर्वः स्वाभयस्योदन्तमावहति, अयं तु न तथेति; पंचविधः
स चरेदप्रतिबद्धविदारितया विहरेद्, भिक्षुर्यतिः । उक्त० ३ अ० ।

असमारंज-असमारंज-पुं० । समारम्भाभावे, “सत्तविहे
असमारंभे पण्णत्ते । तं जहा पुढविकाइयअसमारंभे० जाव अ-
जीवकायअसमारंभे ।” स्था० ७ टा० ।

असमारंभमाण-असमारंभमाण-त्रि० । अन्त्यापादयति, स्था०
६ उ० । असमारंभमाणानां पञ्चविधादिसंयमः-

एगिंदिया णं जीवा असमारंजमाणस्स पंचविहे संजमे
कज्जइ । तं जहा-पुढविकाइयसंजमे जाव वणस्सइकाइयसं-
जमे । एगिंदिया णं जीवा समारंजमाणस्स पंचविहे असंजमे
कज्जइ । तं जहा-पुढविकाइय असंजमे० जाव वणस्सइकाइ-
यअसंजमे । पंचिंदिया णं जीवा णं असमारंभमाणस्स पंच-
विहे संजमे कज्जइ । तं जहा-सोइंदियसंजमे० जाव फा-
सिंदियसंजमे । पंचिंदियाणं जीवा समारंजमाणस्स पंच-
विहे असंजमे कज्जइ । तं जहा-सोइंदियअसंजमे० जाव
फासिंदियअसंजमे । सव्वपाणभूयजीवसत्ताणं असमारं-
जमाणस्स पंचविहे संजमे कज्जइ । तं जहा-एगेंदिय-
संजमे पंचेदियसंजमे । सव्वपाणभूयजीवसत्ताणं समारं-
जमाणस्स पंचविहे असंजमे कज्जइ । तं जहा-एगेंदियअ-
संजमे० जाव पंचेदियअसंजमे ।

(एगिंदिया णं जीव ति) पकेन्द्रियान्, एमिति वाक्याल-
ङ्कारे । जीवान्, असमारंभमाणस्य संघट्टादीनामविषयीकुर्वतः,
सप्तदशप्रकारस्य संयमस्य मध्ये पञ्चविधसंयमो व्युपरमोऽ-
नाश्रवः, क्रियते भवति । तद्यथा-पृथिवीकायिकेषु विषये संयमः
संघट्टावुपरमः-पृथिवीकायिकसंयमः । पंचमन्यामपि पदानि ।
असंयमसूत्रं संयमसूत्रं तद्विपर्येण व्याख्येयमिति । (पंचिंदियाण-
मित्यादि) इह सप्तदशप्रकारसंयमभेदस्य पञ्चेन्द्रियसंयमल-
क्षणस्येन्द्रियभेदेन भेदविवक्षणापञ्चविधत्वं, तत्र पञ्चेन्द्रिया-
नारम्भे श्रोत्रेन्द्रियस्य व्याघातपरिवर्जनं-श्रोत्रेन्द्रियसंयमः । एवं
चक्षुरिन्द्रियसंयमादयोऽपि वाच्याः । असंयमसूत्रमेतद्विपर्या-
सेन बोद्धव्यमिति । (सव्वपाणित्यादि) पूर्वमेकेन्द्रियपञ्चेन्द्रि-
यजीवाभयेण संयमासंयमावुक्तौ, इह तु सर्वजीवाभयेण; अत
एव सर्वग्रहणं कृतमिति । प्राणादीनां जायं विशेषः-“प्राणा
स्त्रिचिचतुः प्रोक्ताः, भूतास्तु तरवः स्मृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रिया
ज्ञेयाः, शेषाः सत्त्वा इतीरिताः” ॥ १ ॥ स्था० ५ गा० २ उ० ।

तेइंदिया णं जीवा असमारंभमाणस्स ण्विहे संजमे क-
ज्जइ । तं जहा-प्राणामाओ सोक्खाओ अवरोवेत्ता जवइ,
घाणामणं हुक्खेण असंयोएत्ता जवइ, जिबामयाओ
सोक्खाओ अवरोवेत्ता जवइ, एव चैव फासामयाओ वि ।
तेइंदिया णं जीवा समारंजमाणस्स ण्विहे असंयमे कज्जइ ।
तं जहा-प्राणामाओ सोक्खाओ अवरोवेत्ता जवइ, घाणाम-

एणं दुक्खेणं संजोयेत्ता जवइ०, जाव फासमएणं दुक्खेणं संजोएत्ता जवइ ।

(तेइदिणमित्यादि) कएत्थं, नवरं(असमारंभमाणस्स ति) अयापादयतः। (आणामाओ ति) घ्राणमयात् सौख्याद् गन्धोपादानरूपान् अयपरोपयेता अभ्रशकता घ्राणमयेन गन्धोपालम्भाभावरूपेण दुःखेनासंयोजयिता भवति । इह चायपरोपणमसंयोजनं च संयमः, अनाश्वररूपत्वात्, इतरदसंयम इति । स्था० ६ ठा० ।

“चउरिदिया णं जीवा असमारंभमाणस्स अछविहे संजमे कज्जइ । तं जहा-चक्खुमाओ सोक्खाओ अववरोयेत्ता भवइ, चक्खुमएणं दुक्खेणं असंजोएत्ता जवइ, एवं जाव फासामाओ सोक्खाओ अववरोयेत्ता भवइ, फासामएणं दुक्खेणं असंजोएत्ता भवइ । चउरिदिया णं जीवा समारंभमाणस्स अछविहे असंजमे कज्जइ । तं जहा-चक्खुमाओ सोक्खाओ अववरोयेत्ता जवइ, चक्खुमएणं दुक्खेणं जं जोएत्ता भवइ । एवं जाव फासामाओ सोक्खाओ ” ॥ स्था० ८ ठा० । “ पचिदिया णं जीवा णं असमारंभमाणस्स इस्सविहे संजमे कज्जइ । तं जहा-सोयामयाओ सोक्खाओ अववरोयेत्ता भवइ, सोयामएणं दुक्खेणं असंजोएत्ता जवइ । एवं जाव फासामएणं दुक्खेणं असंजोएत्ता भवइ । एवं असंजमो वि भाणियवो ” ॥ स्था० १० ठा० ।

असमाहइ-असमाहूत-त्रि० । अशुद्धे, “ वित्तिगिच्छसमावसेणं अप्पाणेणं असमाहूट्ठाए वेस्साए ” अशुद्धया लोभयद्विमादि-दोषदुष्टभिदमित्येवं चित्तविशुद्ध्या । आचा० २ शु० १ अ० ३ उ० ।

असमाहइसुद्धलेस्स-असमाहूतशुद्धलेश्य-त्रि० । असमाहूताऽनङ्गीकृता शुद्धा शोभना लेश्या येन स तथा । आसंस्थानो-पहततयाऽशोभनलेश्ये, सूत्र० २ शु० ३ अ० ।

असमाहि-असमाधि-पुं० । अपस्थाने, सूत्र० १ शु० २ अ० २ उ० । समाधानं समाधिः-स्वास्थ्यम्, न समाधिरसमाधिः । अस्वास्थ्यनिबन्धनायां कायादिचैष्टायाम्, आ० म० द्वि० । स्था० । “इस्सविहा असमाही पण्णत्ता । पाणाइवाए० जाव परिमहेरिया असमिइ० जाव उखारपासवणखेतसिङ्गाएगपारिछावणिया असमिइ” । ज्ञानादिभावप्रतिषेधे अप्रशस्ते जावे, स्था० १० ठा० ।

असमाहिकर-असमाधिकर-त्रि० । असमाधिकरणशीलोऽसमाधिकरः । आ० म० द्वि० । चित्ताऽस्वास्थ्यकर्त्तरि, प्रश्न० ३ संव० द्वार । आ० चू० । असमाधिमरणे च, व्य० ४ उ० ।

असमाहिष्ठाण-असमाधिस्थान-न० । समाधिश्चेतसः स्वास्थ्यम्, मोक्षमार्गोऽवस्थितिरित्यर्थः । न समाधिरसमाधिः, तस्य स्थानन्याश्रयाः । अ० ३ अ० । असमाधिर्ज्ञानादिभावप्रतिषेधः, अप्रशस्तो भाव इत्यर्थः । तस्य स्थानानि पदानि असमाधिस्थानानि । स्था० १० उ० । चित्ताऽस्वास्थ्यस्याश्रयेषु, प्रश्न० ३ संव० द्वार । येहिं आसेयित्तेरामपरोभयानामिह परत्रोभयव वाऽसमाधिरूपयते । स्था० १० ठा० ।

सुयं मे आउसतेणं जगवया एवमक्खाय-इह खलु येरेहिं भगवंतेहिं वीसं असमाहिष्ठाणा पणत्ता । कयरे खलु येरेहिं भगवंतेहिं वीसं असमाहिष्ठाणा पणत्ता । इमे खलु येरेहिं भगवंतेहिं वीसं असमाहिष्ठाणा पणत्ता । तं जहा-

दवदवचारिया वि जवति १, अपमज्जियचारिया वि भवइ २, दुपमाज्जियचारिया वि भवति ३, अतिरित्तसेज्जासणि ४, रायणियपरिभासी ५, येरोवयाति ६, जूतोवया-ति ७, संजलणे ८, कोहणे ९, पिट्ठीमंसए यावि भवति १०, अतिकखणं अतिकखणं ओहारि ११, एवाइ अधिकरणाइं अणुप्पएणाइं लप्पाइ वा जवति १२, पोराणाइं अधिकरणाइं खामित्तविउसमिताइं उदीरिता जवति १३, अकाले सज्जायकारिया वि जवति १४, ससरक्खपाणिणाए १५ सदकरे १६ भेदकरे जंजकरे १७ कल-हकरे अममाहिकरे १८ सूरप्पमाणभोइए १९ एसणाए असमिने यावि जवति २० । एवं खलु येरेहिं भगवंतेहिं वीसं असमाहिष्ठाणा पणत्ता ति वेमि पढमा दसा सम्मत्ता ॥

ननु यथाकथञ्चित् गुरुविनयभोत्या गुरुपर्वदुत्थितेज्यो वा सकाशात्, यथोच्यते-“ परिसुद्धियाणं पासे सुणेइ, सो विणयपरिभासि ति ” । यदुक्तं स्थविरैः विशति-रसमाधिस्थानानि प्रज्ञप्तानि । तत्र किं स्थविरैः अन्यतः पुरुषविशेषात्, अपौरुषेयागमात्, स्वतो वा? तत्रोच्यते-भगवतः सकाशादेवावगम्य तैराधिगम्य प्रज्ञप्ताः, ‘येरेहिं ति’ कथनाद् ज्ञानस्थविरैरित्यावेदितं भवति, न तु जातिपर्यायस्थविरैः । जातिपर्यायस्थविरैस्त्वेऽपि श्रुतस्थविरा एव प्रज्ञापयितुं समर्था जवन्ति, इति कृतं प्रसङ्गेन । इत्युक्त उद्देशः । पृष्ठमाह-(कयरे इत्यादि) कतराणि किमभिधानानितान्यनन्तरसुबोहिष्ठाणि, खलु-विक्यालङ्कारे । शेषं प्राग्वादीति । निर्देशमाह-इमानि अनन्तरं वक्ष्यमाणत्वाद् हृदि परिवर्त्तमानतया प्रत्यक्षाणि तानि इति, यानि त्वया पृष्ठानि । शेषं पूर्ववत् । तद्यथेभ्युदाहरणोपन्यासार्थः । (दवदवचारिया वि जवति) दुर्गतौ यो हि दुतं दुतं संयमात्मविराधनानिरपेक्षो व्रजति-आत्मानं प्रपतनादिभिरसमाधौ योजयति; अन्यथा सत्त्वान् धनमसमाधौ योजयति, सत्त्ववधजमितेन च कर्मणा परलोकेऽप्यात्मानमसमाधौ योजयति, अतो दुतं हन्तृत्वसमाकुलतया चलाधिकः एत्वाद्समाधिस्थानम्, एवमन्यत्रापि यथायोगमवसेयम् । चशब्दाद् भुञ्जानो ज्ञापमाणः प्रतिलेखनां च कुर्वन् आत्मविराधनां संयमविराधनां च प्राप्नोति । अपिप्रहणात् तिष्ठन् आकुञ्चनप्रसारणादिकं वा दुतं दुतं कुर्वन् पुनः पुनरवलोकयन्नप्रमार्जयन् आत्मविराधनां च प्राप्नोति । शब्दार्थस्तु भावित एव । ननु स्थानशयनादिषु दुतत्वनिषेधे सति किमर्थं गमनमेवोपन्यस्तम्? उच्यते-यतः पूर्वमीयो-समितस्ततोऽप्या, इति हेतोः पूर्वं गमनमेव मुख्यत्वेनोपात्तमिति १ । तथा-(अपमज्जिय ति) अपमार्जिते अवस्थान-निषीदन-शयनोपकरण-निक्षेपोच्चारदिप्रतिष्ठापनं च करोति २ । तथा-दुष्पमार्जितचारी ३ तथा-(अतिरित्तसेज्जासणि ति) अतिरित्ता-आतिप्रमाणा शय्या वसतिरासनानि च पीठकादीनि यस्य सन्ति सोऽतिरित्तशय्यासनिकः । स च-अतिरित्कार्या शय्यायां घट्टशब्दा-दिरूपायामन्येऽपि कार्यादिकाद्य आवासयन्तीति तैः सहाधिकरणसंभवाद्यामपरावसमाधौ योजयतीति । एवमासनाधिक्येऽपि वाच्यमिति ४ । तथा-(रायणियपरिभासि ति) शक्तिकर्परिभाषी आचार्यदिपूज्यगुरुपरिभवकारी, अन्यो वा महान् कश्चिज्जातिश्रुतपर्यायाद्वा शिष्यति, तं परिभवति अवमन्यते, जात्यादि-

भिर्मद्वानैः। अथ वा-“महरो अकुलीणो ति य, दुग्मेही दमगम-
दयुक्तिः। अवि अप्पद्वाभलद्धी, सीसो परिजवति आयरियं”। १।
इति। एवं च गुरुं परिभवन् आङ्गोपपातं वा कुर्वन् आत्मानमन्या-
न्मासमाधौ योजयत्येव। तथा-(पेरोवप्पाइ ति) स्वविरा आ-
चार्यादिगुरुः, तान् आचारदोषेण शीलदोषेणाऽवज्ञादिभिर्व्योप-
हृतीत्येवं शीलः, स एवं चेति स्वयिरोपघातिकः। ६। तथा-(भूतो-
वधातिप ति) भूतान्येकेन्द्रियादीनि तानि उपहन्तीति भूतोप-
घातिकः; प्रयोजनमन्तरेण, अद्धिरसातगौरवैर्वा, विभूषानिमित्तं
वा, आधाकर्मादिकं वा, पुष्टालम्बनेऽपि समावदानः; अन्यद्वा ता-
दृशं किञ्चित् प्रापते वा करोति, येन भूतोपघातो भवति। ७।
(संजलणे ति) संज्वलतीति संज्वलनः-प्रतिकृष्णं रोपणः, स
च तेन क्रोधेनात्मीयं चारित्रं सम्यक्त्वं वा हन्ति, दहति वा
ज्वलनवत्। ८। तथा-(कोहणे ति) क्रोधनः सकृत्कुक्षोऽप्यन्त-
क्रुद्धो भवति, अनुपशान्तवैरपरिणाम इति भावः। ९। तथा-(पि-
ट्टीमंथप ति) पृष्टिमांसाशिकः, पराङ्मुखस्य परस्वार्थवादका-
री, अगुणज्ञापीति भावः, सचैवं कुर्वन् आत्मपरोजयेषां च दह
यत्र चासमाधौ योजयत्येव। अपिशब्दात् साक्षाद् वा वक्ति इति
हेयम्। १०। तथा-(अजिक्खणं २ ओहारिप ति) अमीक्ष्यं अमीक्ष्यं
अवधारयिता शङ्कितस्याप्यर्थस्य निःशङ्कितस्येव-एवमेवायमि-
त्येवं वक्ता। अथ वा-अवधारयिता परगुणानामपहारकारी यथा
तथा दासादिकमपि परं प्रति तथा जणति दासश्चोरस्त्वमित्या-
दि। ११। तथा-(एवाइं इत्यादि) नवानामनुत्पन्ननामधिकर-
णानां कलहानामुत्पादयिता, तान् श्रोतादयन् आत्मानं परं चाऽ-
समाधौ योजयति। तथा-

“ वादो भेदो असो, हाणी वंसणचरित्तणणाणं ।

साहुपदोसो संसा-रवद्धयो साधिकरणस्स ॥ १ ॥

अतिभणिं अमणिं वा, तावो भेदो चरित्तजीवाणं ।

रुवसरिं ण सीलं, जिम्हं ति य सो सरति लोप ॥ २ ॥

जं अजियं समीख-ल्लपहि तवणियमवंभमइपहि ।

मा हु तयं जिजेहिद, बहुवत्तासागपत्तेहि ॥ ३ ॥

अथवा नवानि अधिकरणानि यन्त्रादीनि तेषाम्-“न वावस-
कलहो विण, पढति अवच्छलउ दंसणे हीणो। जह कोवाहि वि-
बुद्धी, तद् हाणी होति चरणे वि”। १॥ नवोत्पादयिता १२।
(पोराणां ति) पुरातनानां कलहानां कृमिब्यवशमितानां
मर्षितत्वेनोपशान्तानां पुनरुदीरयिता भवति १३। तथा-(अ-
काले सज्जायेत्यादि) अकाले स्वाध्यायकारकः। तत्र
कालः-उत्कातिकसूत्रस्य दशवैकालिकादिकस्य संख्याचतुष्टयं
त्यक्त्वाऽनवरतं भणनम्, कालिकस्य पुनराचाराङ्गादिक-
स्योद्घाटापौर्ण्यं यावद्भणनम्। अवसानयामं च दिवसस्य,
निशायाश्चाद्ययामं च त्यक्त्वा अपरस्त्वकालः एव। अकाल-
स्वाध्यायकरणद्वयानि तु बृहत्कल्पवृत्तितोऽवसेयानि नेह
विस्तरस्वाङ्कानि १४। तथा-(ससरक्खणणीत्यादि)
सरजस्कपाणिपादो-यः सचेतनादिरजोगुणितेन दीयमानां
भिक्षां गृह्णाति। तथा-यो हि स्थण्डिलादौ संक्रामन् न पादौ
प्रमादति। अथ वा-यस्तथाविधकारणे सचित्तादिपृथिव्यां
कल्पादिनाऽनन्तरितायाभासनादि करोति स सरजस्क-
पाणिपाद इति। स चैवं कुर्वन् संयमे असमाधिना आ-
त्मानं संयोजयति १५। तथा-(सद्धकरो ति) शब्दकरः
सुतेषु प्रहरमात्रादूर्ध्वं रात्रौ महता शब्देनोपस्वाध्याया-
दिकारको गृहस्थभाषाभाषको वा वैरात्रिकं वा कालग्रह-

णं कुर्वन् महता शब्देनोपपानिः दोषाश्चेहोत्तराध्ययनवृत्ते-
रवसेयाः १६। तथा-(भेदकरो ति) येन कृतेन गच्छन्त्य
जेदो जवति तत्तदातिष्ठते (भङ्गकरो ति) तत्करोति येन
गणस्य मनोऽसुखमुत्पद्यते, तद्भाषते वा १७। तथा-(कलह-
करो ति) आक्रोशादिना येन कलहो भवति तत्करोति; स चैवं
गुणयुक्तो हि असमाधिस्थानं भवति इति वाक्यशेषः १८।
तथा-(सूरप्पमाणोर्जा) सूरप्रमाणजोर्जा सूर्योदयादस्तसम-
यं यावद्दशनपानाद्यव्यवहारी; वञ्चितकाले स्वाध्यायादि न क-
रोति, प्रतिप्रेरितो रुष्यति, अर्जार्जं च बह्वाहारेऽसमाधिः संजाय-
त इति दोषः १९। तथा-(एसणासमिण असमिण यावि
भवति ति) एषणायां समित्त्यापि संयुक्तोऽपि नानैषणां एगि-
हरति, अतिप्रेरितश्चासौ साधुजिः सह कलहायते। अनेषणी-
यं मां परिहरन् जीवोपरोधिं वर्तते। एवं चात्मपरयोरस-
माधिकरणावसमाधिस्थानमिदं विज्ञातव्यमिति २०। (एवं
खल्वित्यादि) एषमित्यन्तरोक्तेन विधिना, खलुवाक्या-
लङ्घ्यतौ। शेषं व्याख्यातार्थम्। (इति वेमि ति) इति परिसमा-
प्तावेपमर्थो वा। पदानि असमाधिस्थानानि अनेन वा प्रकारेण
ब्रवीमीति गणधरादिगुरूपदेशतो, नतु स्वोत्प्रेक्षयेत्युक्तोऽनुगमः;
नवप्रस्तारस्त्वन्यतोऽवसेयः। दशा० १ अ०। स०। आ०
चू०। आव०॥

असमाधिमरण-असमाधिमरण-न०। बालमरणे, आतु०।

असमाधिमरणे दोषाः-

जे पुण अट्ठमईया, पयलियसन्ना य वक्कभावा य ।

असमाहिण मरंति उ, न हु ते आराट्ठा मणिया ॥ १० ॥

ये पुनर्जीवाः, अष्टौ मङ्गस्थानानि येषां तेऽष्टमादिकाः। ‘अत्तमई-
आ’ इति पाठे आर्ते आर्त्तध्याने मतिर्येषां ते आर्त्तमतिकारः स्वा-
धौ इककप्रत्ययः, प्रचलिता विषयकषायादिभिः सन्मार्गात्प-
रिमन्त्रा संज्ञा बुद्धिर्येषां ते प्रचलितसंज्ञाः। प्रगलितसंज्ञा वा,
चः समुच्चये; वञ्च्यते संवदयते आत्मा परो वा ऐहिकपारत्रिक-
लाज्जाद्येन स वक्कः, कुटिलो वा भाधो येषां ते तथा, यत एवंवि-
धा अत एवाऽसमाधिना चित्तास्वास्थ्यरूपेण श्रियन्ते। नहु नैव,
दुरेवापै, ते आराधका उत्तमार्थसाधका भवन्तीत्यर्थः। आतु०।

असमाधिमरणज्जाण-असमाधिमरणध्यान-न०। ‘असमाधिना
एष श्रियताम्’ इति चिन्तनमसमाधिमरणध्यानम्। स्कन्दकाव्ये
प्रतिकृष्णं प्रथमं, यन्त्रे पीलवतो भव्यपालकस्येव दुर्धर्षेति, आतु०।

असमाधिग-असमाहित-त्रि०। अशोभने वीज्रस्ते दष्टे च।
सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ०। सत्साधुप्रवृत्तिवात् शुभाध्यवसा-
यरहिते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ०। मोक्षमार्गाख्याद् भावस-
माधेरसंवृततया दूरेण वर्तमाने, सूत्र० १ श्रु० ११ अ०।

असमिक्खियकारि (ण)-असमीक्षितकारिन्-त्रि०। अना-
लोचितकारिणि, दशा० ६ अ०।

असमिक्खियपद्मावि (ण)-असमीक्षितपद्मापिन्-पुं०।
अपर्यालोचितानर्थकवादिनि, प्रश्न० २ आश्र० द्वार। “अण-
हितं पुष्पावरं दहपरलोगगुणदोषं वा जो सहसा भणइ, सो
असमिक्खियपद्मावि”। नि० चू० ८ उ०। (‘चंचल’ शब्दे
एतत्स्वरूपं बह्यते)

असमिक्खियजासि (ण)-असमीक्षितभाषिन्-पुं०। अपर्या-
लोचितवक्त्रि, प्रश्न० २ आश्र० द्वार।

असमिय-असमित-पुं० । समितिषु प्रमत्ते, पञ्चा० १६ विव० ।
ईर्यादिषु समितिषु अनुपयुक्ते, कल्प० ६ क० । “एसो समिओ
भणिओ, असो पुण असमिओ इमो होइ । सो काइयभोमादी,
एकेकं नवरि पंडितेहे ॥१॥ नव तिजि तिजि नेहे, वेति किमेत्थं
निविट्ठाहो ।” आच० ४ अ० ।

असम्यत्-त्रि० । असङ्गते, आच० ।

असमियं ति मण्माणस्स एगदा ममिया होइ, समियं
ति मण्माणस्स एगदा असमिया होइ ।

कस्यचिन्मिथ्यात्वलेइवानुविद्धस्य-कथं पौद्गलिकः शब्दः ?
इत्यादिकमसम्यगिति मन्यमानस्यैकदेति मिथ्यात्वपरिमाण-
शमतया शङ्काविचिकित्साऽऽद्यभावे गुर्वीद्युपदेशतः सम्यगिति
भवति । आच० १ ध्रु० ५ अ० ५ उ० ॥

असमोदय-असमवहत-त्रि० । दण्डादुपरते, अकृतसमुद्घाते
च । अ० १ ए श० ३ उ० ।

असम्भत्त-असम्यक्त्व-न० । दर्शनादुत्पन्ने, आच० ४ अ० ।

असम्भत्तपरीसद-असम्यक्त्वपरीसद-पुं० । असम्यक्त्वसहनका-
रिणि, सर्वपापस्थानेभ्यो विरतः प्रकृतपोऽनुष्टायी निस्सङ्गश्चाहं,
तथाऽपि धर्माधर्मात्मदेवनारकादेनात्र नेत्ते, अतो मृषा समस्तेत-
दिति असम्यक्त्वपरीसदः । तत्रैवमाहोच्यते-धर्माधर्मौ पुण्यपाप-
कणौ यदि कर्मरूपौ पुद्गलात्मकौ, ततस्तयोः कार्यदर्शनादनुमानस-
माधिगम्यत्वम् । अथ क्माक्रोधादिकौ धर्माधर्मौ, ततः स्वानुभव-
त्वादात्मपरिणामरूपत्वात्प्रत्यक्षविरोधः । देवास्त्वत्यन्तसुखासक्त-
त्वात्मलुप्यलोके च कार्यजायादमनुष्यभावाच्च न दर्शनगोचरमा-
यान्ति । नारकास्तु तीव्रवेदनातीः पूर्वकृतकर्मोदयनिगडबन्धनय-
शीकृतत्वाद्स्वतन्त्राः कथमायान्तीत्येवमालोच्यतोऽसम्यक्त्वप-
रीसदजयो भवति । आच० ४ अ० ।

असयं-अस्ययम्-अव्य० । परत इत्यर्थे, अ० ६ श० ३२ उ० ।

असरण-अशरण-त्रि० । अत्राणे, स्था० ४ ग्रा० १ उ० ।
स्वार्थप्रापकवर्जिते, प्रठन० १ आश्र० द्वार । शरणम्—
नाद्वय्यमाने, आच० । शरणं गृहं, नात्र शरणमस्तीति अशरणः ।
सयमे, “सोमे अदक्खु एताइ सोउलाइ गच्छति पायपुसे
असरणाप” आच० १ ध्रु० ८ अ० १ उ० ।

असरणभावणा-अशरणभावना-स्त्री० । आत्मनोऽशरणत्व-
पर्यालोचनायाम्, प्रव० । सा च अशरणभावना—
“पितुमोतुः स्वसुमोतुः स्तनयानां च पश्यताम् ।
अत्राणो नीयते जन्तुः, कर्मभिर्यमसज्जानि ॥ २ ॥
शोचन्ति स्वजतान्ऽन्तं, नीयमानान् स्वकर्मजिः ।
नेष्यमाणं न शोचन्ति, नात्मानं मूढबुद्धयः ॥ ३ ॥
संसारे दुःखदावाग्नि-ज्वलद्गवाक्षाकरालिते ।
वने मृगार्भकस्येव, शरणं नास्ति देहिनिः” ॥४॥ ध० ३ अधि० ।
असरणाणुपेहा-अशरणाऽनुपेहा-स्त्री० । जन्मजरामरण-
चैरभिदुते व्याधिवेदनाग्रस्ते जिनधरवचनादयज्जास्ति शरणं
कच्छिहोके इत्येवमशरणस्य (अत्राणस्य) अनुपेहायाम्, स्था०
४ ग्रा० १ उ० ।
असरिस-असदृश-त्रि० । विसदृशे, “असरिसजणद्धावा न-
हु सदिग्घा” आच० ४ अ० ।
असरिसवेगगहण-असदृशवेगग्रहण-न० । आयादेरनार्यादि-
नेपथ्यकरणे, पं० व० ४ द्वार ।
असरीर-अशरीर-त्रि० । अवियमानशरीरोऽशरीरः । औदा-
रिकादिपञ्चविधशरीररहिते, आ० म० द्वि० । सिक्के, “असरीरा
जीवणणा वंसणणाशोवउत्ता” औ० । स्था० ।
असरीरपमिवद्ध-अशरीरपमिवद्ध-त्रि० । त्यक्तसर्वशरीरे, म०
१८ श० ३ उ० ।
असलाहा-अरलाया-स्त्री० । अकीर्तिसाधने असाधुवादे,
ग० २ अधि० ।
असलिलप्पलाव-असलिलप्पाव-पुं० । अजबप्लावे, अजं वि-
ना रेक्षिरित्यर्थः । तं० ।
असलिलप्पवाह-असलिलपवाह-पुं० । अजलप्रवाहे, तं० ।
असवणया-अभवणता-स्त्री० । अनाकर्णने, “इमस्स धम्मस्स
असवणयाप” ध० ३ अधि० ।
असव्वज्जण-असद्व्ययोज्जन-न० । पुरुषार्थानुपयोगि-
विनियोगत्थाने, न सद्व्ययोऽसद्व्यस्तत्र धनोऽभनम् ।
द्वा० १२ द्वा० ।
असव्वय-असर्वज्ञ-न० । न विद्यते सर्वज्ञ यत्र तदसर्वज्ञम् । के-
वलज्ञानावरणकेवलदर्शनावरणरहिते आवरणे, पं० सं० ४ द्वार ।
असव्वएणु-असर्वज्ञ-त्रि० । कुक्षस्थे अर्वादर्शिनि, “सर्वज्ञोऽ
साविनि छेतव, तत्कालेऽपि बुभुत्सुभिः । तज्ज्ञानेयविज्ञान-
रहितैर्गम्यते कथम् ?” ॥ १ ॥ सूत्र० १ ध्रु० १ अ० २ उ० ।
असव्वदरिसि(ए)-असर्वदर्शिन-त्रि० । कुक्षस्थे, द्वा० २३ द्वा० ।
असव्वय-असद्व्यत-न० । असत्ये, “मिच्छ सि वा, वितह सि

वा, असत्त्वयंति वा, असत्त्वयंति वा, अकरणीयंति वा एगट्ठा”
आ० चू० १ अ० ।

असत्त्वयसि (ए)-असत्त्वयसिन्-त्रि० । अल्पजोतिनि, व्य०
१ उ० ।

असद्-असद्-त्रि० । असमर्थे, व्य० १ उ० । जीत० ।

असहाय-असहाय-त्रि० । एकाकिनि, वृ० ४ उ० । आ० म० ।

अविद्यमानसहाये, यः कुतीर्थिकप्रेरितोऽपि सम्यक्त्वादाविचलनं
प्रति परसाहाय्यमनपेक्षमाणस्तस्मिन्, दशा० १० अ० । आ० ।

असाहेज-असाहाय्य-त्रि० । न विद्यते साहाय्योऽस्य । साहा-
य्यमनपेक्षमाणे, उपा० १ अ० (‘आणंद्’ शब्दे द्वितीयजागे
११० पृष्ठेऽस्य सूत्रं वक्ष्यते)

असहीण-अस्वाधीन-त्रि० । अस्ववशे, “असहीणेहि सारही-
चाउरगेहि” । दश० ८ अ० ।

असहु-असद्-त्रि० । चरणकरणे अशक्ते, पं० भा० । सुकुमारे
राजपुत्रादौ प्रवर्जिते, स्था० ३ डा० ३ उ० । असमर्थे, ओघ० ।
ग्लाने, नि० चू० १ उ० ।

असहिष्णु-त्रि० । राजादिदीक्षिते सुकुमारपादे, वृ० ३ उ० ।

असहुवग-असद्वर्ग-पुं० । असमर्थे राजपुत्रादौ, ध० २ अ-
धि० । पं० चू० ।

असहेज-असाहाय्य-पुं० । अविद्यमानं साहाय्यं परसाहायिक-
मत्यन्तसमर्थत्वाद् येषां तेऽसाहाय्याः । आपद्यपि देवादिसाहा-
य्यकानपेक्षेषु स्वयं कृतं कर्म स्वयमेव भोक्तव्यमित्यदीनमनोवृ-
त्तिषु, भ० २ श० ५ उ० । ये पात्ररिभिः प्रारब्धाः सम्य-
क्त्वाद् विचलनं प्रति, किन्तु न परसाहायिकमपेक्षन्ते स्वयमेव
तत्प्रतीक्षातसमर्थत्वाज्जिनशासनात्यन्तजचित्वात् तेषु तथा-
विधेषु भावकेषु, भ० २ श० ५ उ० ।

असागारेय-असागारिक-त्रि० । सागारिकसंपातरहिते प्रदेशा-
दौ, व्य० ३ उ० । गृहस्थेनादृश्यमाने, नि० चू० १ उ० ।

असाधा (हा) एण-असाधारण-त्रि० । अनन्यसदृशे, दर्श० ।
उपादानहेतौ, अने० २ अधि० ।

असाधारणाणेगतिय-असाधारणानैकान्तिक-पुं० । नित्यः श-
ब्दः, भावणत्वाद् इत्यादिसपक्षविपक्षव्यावृत्तत्वेन संशयजनके
हेत्वाज्ञासे, रत्ना० ६ परि० ।

असाय (त)-असात-न० । न०त० । दुःखे, सूत्र० २ भु० १ अ०
१५ उ० । असुखे, आचा० १ भु० २ अ० ३ उ० । स्था० । असात-
वेद्यकर्मणि-सविपाकजे, आचा० १ भु० ४ अ० ६ उ० । मनःप्रतिकूले
दुःखे, आचा० १ भु० ४ अ० २ उ० । अप्रत्यूत्पादके, अनु० । असा-
तवेदनीयकर्मोदये, प्रश्न० १ आध० द्वार । “अविदे असाप पक्ष-
ते । तं जहा-सोर्द्धियअसाप जाव मोर्द्धियअसाप” । स्था० ६
डा० । असातवेदनीये कर्मणि, उच० ३३ अ० । असाताख्यवेदनीये
वेदनीयकर्मनेदप्रमवायाम् (प्रश्न० १ आध० द्वार) दुःखरूपा-
यां वेदनायाम्, स्था० । प्रश्ना० ३४ पद ।

असायज्जण-अस्वादन-न० । अनुमनने, व्य० २ उ० ।

अमा (स्ता) यण-आश्वयन-पुं० । अश्वयंसन्ताने, जं० ७
वक्र० ।

असायबहुल-असातबहुल-त्रि० । दुःखप्रचुरे, संथा० । “सुओ
११२

असायबहुला मणुस्सा” । दश० २ चू० । (एतच्च तृतीयं स्थानम्
‘अहादसट्ठाण’ शब्देऽत्रैव भागे २४६ पृष्ठे व्याख्यतम्)

असाय (या) वेयण्णिज्ज-असातवेदनीय-न० । असानं दुः-
खं, तद्रूपेण यद् वेद्यते, तदसातवेदनीयम् । कर्म० ६ कर्म० । पं०
सं० । प्रश्ना० । दीर्घत्वं प्राकृतत्वात् । स० ३७ सम० । वेदनीयक-
र्मभेदे, स्था० ७ डा० ।

असार-असार-त्रि० । साररहिते तं० । “ उगमुण्णायणासुद्धं,
एसणादोसवज्जियं । साहारणं अयाणंतो, साहु होइ असार-
ओ ” ॥१॥ ओघ० ।

असारंभ-असारंभ-पुं० । प्राणिवधार्थमसंकल्पे, “ सत्तविदे
असारंभे पण्णत्ते । तं जहा-पुदविकाइयअसारंभे जाव अजी-
वकाइयअसारंभे । ” स्था० ७ डा० ।

असावगपाउग-अश्रावकमायोग्य-त्रि० । न० तं० । भावकानु-
चिते, ध० २ अधि० ।

असावज्ज-असावज्ज-त्रि० । अयापे, “ असावज्जमककसं”
दश० ७ अ० । “ अहो जिणेहि असावज्जा, विस्ती साहुण देसि-
या” । दश० ५ अ० । चौयोदिगर्हितकर्मानालम्बने प्रशस्तमनोवि-
नयनेदे, स्था० ७ डा० ।

असासय-अशाश्वत-त्रि० । तेन तेन रूपेणोदकधारावच्छेद-
भवतीति शाश्वतं, ततोऽन्यत्रशाश्वतम् । आचा० १ भु० ५ अ०
२ उ० । अशश्वद्वनस्वजावे, रा० । प्रतिक्षणं विशरणे, प्रश्न० ५
आध० द्वार । कृणं कृणं प्रति विनश्चरे, तं० । आ० म० । भा० । आचा० ।
अपराऽपरपर्यायप्रापिते, स्था० १० डा० । उच० । स्वप्नेऽजाल-
सदृशे अनित्ये, सूत्र० १ भु० १ अ० ३ उ० । संसारिणि, स्था० २
डा० १ उ० । “ अशाश्वतानि स्थानानि, सर्वानि दिवि वेह च ।
देवासुस्मनुष्याणां-मृक्षयश्च सुखानि च ” ॥ १ ॥ सूत्र० १ भु० ८
अ० । जन्ममरणादिसहितत्वात् संसारिणि, स्था० ४ डा० ४ उ० ।
(जावशाधान्येन तु) विनाशे, प्रश्न० ३ आध० द्वार । अविद्यमानं
शाश्वतमस्मिन्नित्यशाश्वतः संसारः । अशाश्वतं हि सकल-
मिह राज्यादि । तथा हारिलवाचकः-

“ चत्तं राज्यैश्वर्यं धनकनकसारः परिजनो,
नृपत्वाद् यद्धभ्यं चलममरसौख्यं च विपुलम् ।
चलं रूपासौख्यं चलमिह चलं जीवितमिदं,
जनो वृष्टो यो वै जनयति सुखं सोऽपि हि चलः” ॥१॥ उच० ५ अ० ।

असाहीण-अस्वाधीन-त्रि० । परायणे, आचा० १ भु० २
अ० १ उ० ।

असाहु-असाधु-त्रि० । अमकूले, वृ० १ उ० । अशोभने, सूत्र० १
भु० ५ अ० २ उ० । असद्वृत्ते, सूत्र० २ भु० २ अ० । अनर्थो-
दयहेतौ, सूत्र० १ भु० २ अ० २ उ० । निर्वाणसाधकयोगापे-
क्षया (दश० ७ अ०) आजीविकादौ कुदर्शनिनि, नि० ३ वर्ग ।
असंयने, स्था० ७ डा० । बमजीविकायवधार्जनवृत्ते औद्देशि-
कादिजोतिनि अग्रहचारिणि, स्था० १० डा० । अवशिष्टकर्म-
कारिणि, सूत्र० १ भु० १२ अ० ।

असाहुकम्म-असाधुकर्म-न० । कूरकर्मणि, सूत्र० १ भु० ५
अ० १ उ० । जन्मान्तरकृताऽसुभानुष्ठाने, सूत्र० १ भु० ५
अ० २ उ० ।

असाहुदिति-असाधुदिति-पुं० । परतीर्थिकदृष्टौ, व्य० ४ उ० ।

असाहुधम्म-असाधुधम्म-पुं० । वस्तुदानस्वानतपेणादिके अ-
संयतधर्मे, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

असाहुया-असाधुना-स्त्री० । कुगतिगमनादिकरूपायाम्, सूत्र०
१ श्रु० ४ अ० २ उ० । डोहस्वभावतायाम्, सूत्र० ३ अ० ।

असाहुवं-असाधुवत्-अव्य० । असाधुमर्हति यथेष्टं सुकुटिभ-
ङ्गादिपुनः तस्मिन्, असाधुना तुल्यं वर्तते, उत्त० ३ अ० ।

असि-असि-पुं० । खड्गे, उपा० २ अ० । नि० चू० । जी० । रा० ।
व्य० । विपा० । सं० । औ० । "असिमोग्गरसत्तिकुतहत्था" । असिमु-
द्गरशक्तिकुन्ना हस्ते येषां ते असिमुद्गरशक्तिकुन्तहस्ताः ।
"प्रहरणः" ॥ ३११२३॥ इति समभ्यन्तस्य पाक्षिकः परनिपा-
तः जी० ३ प्रति० । अशुपलकिते सेवकपुरुषे, "असिमर्षीकृषी-
वाणियवजित्ताः" तत्रासिनोपलक्षिताः सेवकाः पुरुषाः असं-
यमाः, अशुपलकितौ लेखनजीविनः मणयः, कृषिरिति-कृषिकर्मो-
पजीविनः, वाणियमिति-वणिजजनोचितयाणियकत्रोपजी-
विनः । तं० । असिना यो देवो नारकान् छिनत्ति सोऽसिरेव ।
परमाधार्मिकनिकाये, भ० ३ श्रु० ६ उ० ।

हृत्पे पाए ऊरू, बाहु मिरा पाय अंगमंगाणि ।

उिंदति पगामं तू, असि णेरइए निरयपाला ॥ ७७ ॥

(हृत्पेत्यादि) असिनामानो नरकपाला अनुभक्तमोदयव-
र्तिनो नारकानेवं कर्धयन्ति । तथाया-हस्तादोरुवाहुशिरः-
पार्श्वदीन्यङ्गप्रत्यङ्गानि छिन्दन्ति प्रकाममत्यर्थं खणयन्ति, तु-
शब्दोपरदुःखोत्पादनविशेषणार्थं इति ॥ सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १
उ० । वाराणस्यां सरिद्रेदे, ती० ३८ कल्प० ।

असिकुमत्तिथ-असिक्खमतीर्थ-न० । स्वनामख्याते मथुरास्थे
तीर्थे, ती० ए कल्प० ।

अमिक्खग-अशिक्षक-त्रि० । चित्प्रजिते, दश० १ अ० ।

असिखुरधार-अमिचुरधार-पुं० । कुरस्येव धारा यस्य असेः ।
अतिच्छेदके खड्गे, उपा० २ अ० ।

असिलेमग-असिलेटक-न० । असिना सह फलके, प्रश्न०
१ आश्र० द्वार ।

असिचम्मपाय-असिचर्मपात्र-न० । स्फुरके, भ० । "असिचम्म-
पायं गहाय" । असिचर्मपात्रं स्फुरकः । अथवा-असिश्च खड्गः,
चर्मपात्रं च स्फुरकः, खड्गोशका वा असिचर्मपात्रं, तद् गृ-
हीत्वा । "असिचम्मपायहन्थकिञ्चगणं अप्पाणेणं ति" । असि-
चर्मपात्रं हस्ते यस्य स तथा, कृत्यं संघादिप्रयोजनं गतः
आश्रितः कृत्यगतः, ततः कर्मधारयः, अतस्तेन आत्मना । अथ-
वा-असिचर्मपात्रं कृत्वा हस्ते कृतं येनासौ असिचर्मपात्रहस्त-
कृत्वाकृतः, तेन । प्राकृतत्वाच्चैवं समासः । अथवा-असिचर्मपात्र-
स्य हस्तकृत्यं हस्तकरणं गतः प्राप्तो यः स तथा, तेन । भ० ३
श्रु० ५ उ० ।

असिद्ध-अशिष्ट-त्रि० । अनाख्याते, नि० चू० २ उ० । अक-
थिते, चू० २ उ० । आ० म० ।

असिणाण-अस्नान-त्रि० । अधिकमानस्नाने, पंचा० १० वि-
व० । "असिणाणविण्डभोई" अस्नानोऽरात्रिभोजी चेत्यर्थः ।
उपा० १ अ० । आचा० ।

"तम्हा तेण सिणायंति, सीएण उसिणेण वा ।

जावजीवं वयं ओरं, असिणाणमहिहिया" ॥ ६३ ॥

दश० ६ अ० । ध० ।

असित्थ-असिक्ख-न० । सिक्खवर्जिते पानकाहारे, पञ्चा०
५ विव० ।

असिद्ध-असिद्ध-पुं० । संसारिणि, नं० । जी० । स्था० । सूत्र० ।
हेत्वाभासप्रेदे, रत्ना० ।

तत्रासिद्धमजिदधति-

यस्यान्यथाऽनुपपत्तिः प्रमाणेन न प्रतीयते सोऽसिद्धः
॥ ४८ ॥

अन्यथाऽनुपपत्तेर्विपरीताया अनिश्चितायाश्च विरुद्धमैकान्ति-
कत्वेन कीर्तयिष्यमाणत्वादिह हेतुस्वरूपा प्रतीतिद्वारैक्यान्य-
थाऽनुपपत्त्यप्रतीतिरवशिष्टा ऋण्यः हेतुस्वरूपा प्रतीतिश्चेयम-
ज्ञानात्, सन्देहाद्, विपर्ययाद् वा विशेष्य ॥ ४८ ॥

अधामुं भेदतो दर्शयन्ति-

स द्विविध उभयासिद्धोऽन्यतरासिद्धश्च ॥ ४९ ॥

उभयस्य वादिप्रतिवादिमुदायस्यासिद्धः; अन्यतरस्य वादि-
नः प्रतिवादिनो वाऽसिद्धः ॥ ४९ ॥

तत्राद्यनेदं वदन्ति-

उचयामिद्धो यथा-परिणामी शब्दश्चाक्षुपत्वात् ॥ ५० ॥

चाक्षुषा गृह्यत इति चाक्षुषः, तस्य भावश्चाक्षुपत्वं, तस्मात् ।
अयं च वादिप्रतिवादिनोरुभयोरप्यसिद्धः, आवणत्वाच्च-
व्यस्य ॥ ५० ॥

द्वितीयं भेदं वदन्ति-

अन्यतरासिद्धो यथा-अचेतनास्तरवो, विज्ञानेन्द्रियायु-
निरोधतत्त्वकणमरणरहितत्वात् ॥ ५१ ॥

ताथागतो हि तरुणामचैतन्यं साधयन् विज्ञानेन्द्रियायुनि-
रोधतत्त्वकणमरणरहितत्वादिति हेतूपन्यासं कृतवान् । स च
जैनानां तरुचैतन्यवादिनामसिद्धः । तदागमे दुर्मेधपि विज्ञाने-
न्द्रियायुषां प्रमाणतः प्रतिष्ठितत्वात् । इदं च प्रतिवाद्यासिद्धव्ये-
त्योदाहरणम् । वाद्यसिद्धवैतन्या तु-अचेतनाः सुखादयः, उ-
त्पत्तिमत्त्वादिति । अत्र हि वादिनः साङ्ख्यस्योत्पत्तिमत्त्वमप्र-
सिद्धम्; तेनाविर्भावमात्रस्यैव सर्वत्र स्वीकृतत्वात् ।

नन्विदमसिद्धप्रकारप्रकाशनं परैश्चैकैस्वरूपेणासिद्धः, स्वरू-
पं वाऽसिद्धं यस्य सोऽयं स्वरूपासिद्धः, यथा-अनित्यः शब्दः,
चाक्षुषत्वादिति । ननु चाक्षुषत्वं रूपादावस्ति, तेनास्य व्यधिक-
रणासिद्धत्वं युक्तम् । न । रूपाव्यधिकरणत्वेनाप्रतिपादितत्वात् ।
शब्दधर्मेणि चोपदिष्टं चाक्षुषत्वं न स्वरूपतोऽस्तीति स्वरूपा-
सिद्धम् । विरुद्धमधिकरणं यस्य, स चासावसिद्धश्चेति व्यधि-
करणासिद्धः; यथा-अनित्यः शब्दः, पटस्य कृतकत्वादिति ।
ननु शब्देऽपि कृतकत्वमस्ति, सत्यं, न तु तथा प्रतिपादितम् ।
नचान्यत्र प्रतिपादितमन्यत्र सिद्धं भवति । मीमांसकस्य वा
कुर्वतो व्यधिकरणासिद्धम् । २ । विशेष्यमसिद्धं यस्यासौ विशेष-
्यासिद्धः; यथा-अनित्यः शब्दः, सामान्यवत्वे सति चाक्षुषत्वा-
त् । ३ । विशेषणासिद्धः; यथा-अनित्यः शब्दः, चाक्षुषत्वे सति
सामान्यवत्त्वात् । ४ । पक्षैकदेशासिद्धपर्यायः पक्षभागेऽसिद्धत्वा-
त् भागासिद्धः; यथा-अनित्यः शब्दः, प्रयत्नानन्तरीयकत्वात् ।
ननु च वाद्यादिसमुत्पत्त्यादानामपीश्वरप्रयत्नपूर्वकत्वात् कथं
भागासिद्धत्वम् ? नैतत् । प्रयत्नस्य तीव्रमन्दादिनायानन्तरं श-

पदस्य तथाभावो हि प्रयत्नानन्तरीयकत्वं विवक्षितम् । नन्वेव-
प्रयत्नस्य तादादिभावोऽस्ति, निश्चयत्वात् । अनभ्युपगमेऽथ
प्रति वा ज्ञायासिद्धयम् । ॥ आश्रयासिद्धः यथा-अस्ति प्रधान-
नं, विश्वस्य परिणामिकारणत्वात् । ६ । आश्रयैकदेशासिद्धः
यथा-निष्ठाः प्रधानवृत्तेऽश्वराः, अकृतकत्वात् । अत्र जैनस्य
पुरुषः सिद्धो, न प्रधानेऽवतै । ७ । सन्दिग्धाश्रयासिद्धः यथा-
गोप्तेन संदिह्यमाने गवये आरण्यकोऽयं गौः, जनदर्शनोत्पन्न-
त्वात् । ८ । सन्दिग्धाश्रयैकदेशासिद्धः यथा-गोप्तेन संदि-
ह्यमाने गवये गवि च आरण्यकावेतौ गवौ, जनदर्शनोत्पन्न-
त्वात् । ९ । आश्रयसन्दिग्धवृत्तसिद्धः यथा-आश्रयहेत्वोः
स्वरूपनिश्चये आश्रये हेतुवृत्तिसंशये मयूरवानयं प्रदेशः, के-
कायितोपेतत्वात् । १० । आश्रयैकदेशसन्दिग्धवृत्तसिद्धः यथा-
आश्रयहेत्वोः स्वरूपनिश्चये सत्येवाऽऽश्रयैकदेशे हेतुवृत्तिसंशये
मयूरवन्तावेतौ सहकारकर्णिकारौ, तत एव । ११ । व्यर्थवि-
शेषणासिद्धः यथा-अनित्यः शब्दः, सामान्यवत्वे सति कृतक-
तत्वात् । १२ । व्यर्थविशेष्यासिद्धः यथा-अनित्यः शब्दः, कृत-
कत्वे सति सामान्यवत्वात् । १३ । सन्दिग्धासिद्धः यथा-धू-
मवाष्पादिविवेकानिश्चये कश्चिदाह-वह्निमानयं प्रदेशः, धूमव-
त्वात् । १४ । सन्दिग्धविशेष्यासिद्धः यथा-मद्यापि रागादियु-
क्तः कपिलः, पुरुषत्वे सत्यद्याप्यनुत्पन्नत्वज्ञानत्वात् । १५ ।
सन्दिग्धविशेषणासिद्धः यथा-अद्यापि रागादियुक्तः कपिलः,
सर्वदा तत्त्वज्ञानरहितत्वे सति पुरुषत्वात् । १६ । एकदेशा-
सिद्धः यथा-प्रागभावो वस्तु, विनाशोत्पादधर्मकत्वात् । १७ ।
विशेषणैकदेशासिद्धः यथा-तिमिरमभावस्वभावम्, द्रव्यगुण-
कर्मातिरिक्तत्वे सति कार्यत्वात् । अत्र जैनाः प्रति तिमिरे द्र-
व्यातिरेको न सिद्धः । १८ । विशेष्यैकदेशासिद्धः यथा-ति-
मिरमभावस्वभावं, कार्यत्वे सति द्रव्यगुणकर्मातिरिक्तत्वात् ।
१९ । सन्दिग्धैकदेशासिद्धः यथा-नायं पुरुषः सर्वज्ञः, रागव-
क्तृत्वोपेतत्वात् । अत्र लिङ्गादिनिश्चिते रागित्वे संदेहः । २० ।
सन्दिग्धविशेषणैकदेशासिद्धः यथा-नायं पुरुषः सर्वज्ञः, रा-
गवक्तृत्वोपेतत्वे सति पुरुषत्वात् । २१ । सन्दिग्धविशेष्यैकदे-
शासिद्धः यथा-नायं पुरुषः सर्वज्ञः, पुरुषत्वे सति रागवक्तृ-
त्वोपेतत्वात् । २२ । व्यर्थैकदेशासिद्धः यथा-अग्निमानयं पर्वत-
प्रदेशः, प्रकाशधूमोपेतत्वात् । २३ । व्यर्थविशेषणैकदेशासिद्धः
यथा-गुणः शब्दः, प्रमेयत्वसामान्यवत्वे सति बाह्यैकेन्द्रियग्रा-
ह्यत्वात् । अत्र बाह्यैकेन्द्रियग्राह्यस्यापि रूपत्वादिसामान्यस्य
गुणत्वाभावाद्वाभिचारपरिहाराय सामान्यवत्वे सतीति सार्थ-
कम्, प्रमेयत्वं तु व्यर्थम् । २४ । व्यर्थविशेष्यैकदेशासिद्धः यथा-
गुणः शब्दः, बाह्यैकेन्द्रियग्राह्यत्वे सति प्रमेयत्वसामान्यवत्वात् ।
२५ । एवमन्येऽप्येकदेशासिद्ध्यादिद्वारेण चतुर्थांशोऽसिद्धजे-
दाः स्वयमभ्युह्य वाच्याः । उदाहरणेषु चेतेषु दूषणान्तरस्य स-
म्भवतोऽप्यप्रकृतत्वाद्बुद्धनुपदर्शनम् । त एते भेदा भवद्भिः कथं
नाभिहिताः ? ॥

उच्यते—एतेषु ये हेत्वाज्ञासतां जजन्ते, ते यदोजयवाद्य-
सिद्धत्वेन विवक्ष्यन्ते, तदोजयासिद्धेऽन्तर्जबन्ति । यदा त्वन्य-
तरासिद्धत्वेन तदाऽन्यतरासिद्ध इति । व्यधिकरणासिद्धस्तु
हेत्वाभासो न भवत्येव । व्यधिकरणादापि पित्रोर्ब्राह्मण्या-
त्पुत्रे ब्राह्मण्यानुमानदर्शनात्, नटजटादीनामपि ब्राह्मण्यं क-
स्माज्ज्ञायं साध्यतीति चेत् ? पक्षधर्मोऽपि पर्वतद्रव्यताः तत्र
चित्रमानुं किमिति नानुमापयति ? इति समानम् । व्यभिचारा-

च्चेत् । तदपि तुल्यम् । तन्पित्रोर्ब्राह्मण्यं हि तत्रमकम् । एवं
तर्हि प्रयोजकसम्बन्धेन सम्बन्धो हेतुः कथं व्यधिकरणाः ? इति
चेत् । ननु यदि साध्याधिगमप्रयोजकसम्बन्धात्प्राचाद् वैयधि-
करण्यमुच्यते, तदानीं समतमेवैतदस्माकं दोषः । किन्तु प्रमेय-
त्वादयोऽपि व्यधिकरणा एव वाच्याः स्युः व्यभिचार्यादयः ।
तस्मात्पक्षान्यधर्मव्याभिधानादेव व्यधिकरणो हेत्वाभासत्वे
सम्मतः, स चागमक इति नियमं प्रत्याख्यमहे । अथ प्रतिभो-
हृशक्याऽन्यथाभिधानेऽपि ब्राह्मणजन्यत्वादित्येव हेत्वर्थे प्रति-
पक्षसाध्यं प्रतिपद्यते इति चेत्, एवं तर्हि प्रतिभोहृशक्यैव पदस्य
कृतकत्वादित्यभिधानेऽपि पदस्य कृतकत्वादनित्यत्वं दृष्टम् । एवं
शब्दस्यापि तत एव तदस्त्विति प्रतिपत्तौ नायमपि व्यधि-
करणः स्यात् ; तस्माद्यथोपात्तो हेतुस्तथैव तत्रमकत्वं चि-
न्तनीयम् । नच यस्मात्पदस्य कृतकत्वं तस्मात्तदित्येनाप्य-
नित्येन भवितव्यमित्यस्ति व्याप्तिः । अतोऽस्मौ व्यभिचारा-
देवागमकः । एवं काककाष्पर्यादिरपि । कथं वा व्यधिकर-
णोऽपि जलचन्द्रो नजश्चन्द्रस्य, कृत्तिकोदयो वा शकटोद-
यस्य गमकः स्यात् ? इति नास्ति व्यधिकरणो हेत्वाभासः ।
आश्रयासिद्धताऽपि न युक्ता । अस्ति सर्वज्ञः, चन्द्रोपरागादि-
ज्ञानान्यथाऽनुपपत्तेरित्यादेरपि गमकत्वनिर्णयात् । कथमत्र
सर्वज्ञधर्मिणः सिद्धिः ? इति चेत्, अभिहितरपि कथमिति
कथ्यताम् ? प्रमाणागोचरत्वादस्येति चेत्, एवं तर्हि तथापि
तत्सिद्धिः कथं स्यात् ? ननु को नाम सर्वज्ञधर्मिणमन्यथात्,
येनैव पर्यनुयोगः सोपयोगः स्यादिति चेत् ? नैवम् । प्रमाणा-
गोचरत्वादित्यतः सर्वज्ञो धर्मो न भवतीति सिद्धाध्यायितत्वात् ।
अन्यथेदमन्वरं प्रति निश्चिततर-तरवारिव्यापारप्रायं ज्ञेयम् ।
एवं च—

“ आश्रयासिद्धता तेऽनुमाने न चेत् ;

साऽनुमाने मदीये तदा किं भवेत् ? ।

आश्रयासिद्धता तेऽनुमानेऽस्ति चेत्,

साऽनुमाने मदीये, तदा किं भवेत् ? ” ॥

यदि त्वदीयानुमानेनाश्रयासिद्धिरस्ति, तदा प्रकृतेऽप्यस्मौ मा
भुङ्क्षुः धर्मिण उभयत्राप्येक्यान् ; अन्यस्यास्य प्रकृतानुपयोगि-
त्वात् । अथास्ति तत्राश्रयासिद्धिः, तदा बाधकाभावात् एषा
कथं मदीयेऽनुमाने स्यादिति भावः ।

तथा च—

“ विकल्पाधर्मिणः सिद्धिः, क्रियतेऽथ निषिध्यते ।

द्विधाऽपि धर्मिणः सिद्धिर्विकल्पात्ते समागता ” ॥ १ ॥

इयमपि नास्मि करोमीत्यप्यनभिधेयम्, विधिप्रतिषेधयोर्गुण-
पद्विधानस्य प्रतिषेधस्य चासंभवात् । यदि च इयमपि न करोमि
तदा व्यक्तममूल्यकयी कथं नोपहासाय जायसे ? तथातायामाश्र-
यासिद्ध्युद्भावनाऽग्रतनात् । ननु यदि विकल्पसिद्धेऽपि धर्मिणि
प्रमाणमन्वेषणीयम्, तदा प्रमाणसिद्धेऽपि प्रमाणान्तरमन्विष्य-
ताम् । अन्यथा तु विकल्पसिद्धेऽपि पर्याप्तं प्रमाणान्वेषणेन, अ-
हमहमिकया प्रमाणलक्षणपरीक्षणं परीक्षाणामकशीकरणीयं
च स्यात् ; तावन्मात्रेणैव सर्वस्यापि सिद्धेः । तथा च चाकृषत्वा-
दिरपि शब्दानित्यत्वे साध्ये सम्यग्हेतुरेव भवेदिति चेत् । तद-
त्यल्पम् । विकल्पाद्धि सत्त्वास्त्वसाधारणं धर्मिमात्रं प्रतीयते,
न तु तावन्मात्रेणैव तदस्तित्वस्यापि प्रतीतिरस्ति ; यतोऽनुमाना-
ऽनर्थक्यं भवेत् । अन्यथा पृथिवीधरसाज्जाकारे कुशानुमत्त्वसा-
धनमन्यपार्थक्यं भवेत् । तस्याग्निमतोऽनग्निमतो वा प्रत्यङ्गैरेव प्रे-

कृणात् । अग्निमन्त्राऽनग्निमन्त्रविशेषशून्यस्य शैलमात्रस्य प्रत्य-
केण परिच्छेदाद् नानुमानानर्थक्यमिति चेत् ; तर्ह्यस्ति त्वना-
मित्वविशेषशून्यस्य सर्वज्ञमात्रस्य विकल्पेनाऽऽकलनात् क-
थमत्राप्यनुमानानर्थक्यं स्यात् ? । अस्तित्वनास्तित्वव्यतिरेकेण
कीदृशी सर्वज्ञमात्रसिद्धिरिति चेत् ? ; अग्निमन्त्रानग्निमन्त्रव्य-
तिरेकेण क्वाणीधरमात्रसिद्धिरपि कीदृशी ? इति वाच्यम् । क्षो-
णीधरोऽयमित्येतावन्मात्रज्ञप्तिरेवेति चेत्, इतरत्रापि सर्वज्ञ इ-
त्येतावन्मात्रज्ञप्तिरेव साऽस्तु; केवलमेका प्रमाणलक्षणोपपन्न-
त्वात् प्रामाणिकी, तदन्या तु तद्विपर्ययाद्वैकल्पिकीति । नमु कि-
मनेन दुर्भगाऽभरणभारायमाणेन विकल्पेन प्रामाणिकः कुर्या-
दिति चेत् ? । तदयुक्तम् । यतः प्रामाणिकोऽपि पदार्थपरित-
र्ककंशशेषमुपविशेषसङ्ख्यावद्विशिष्टाजिराजसमायां खरविषाण-
मस्ति नास्ति वेति केनापि प्रसर्पद्दर्पोद्भुरकन्धरेण सापेक्षं प्र-
त्याह्नोऽवश्यं पुरुषाभिमानी किञ्चिद् श्रयाद्, न तूष्णीमेव पु-
ष्पायात् ; अप्रकृतं च किमपि प्रवृत्तं सनिकारं निस्सार्येत; प्र-
कृतभाषणे तु विकल्पसिद्धं धर्मिणं विहाय काऽन्या गतिरास्ते ? ।
अप्रामाणिके वस्तुनि मूकवाच्यकयोः कतरः श्रेयानिति स्वय-
मेव विवेचयन्तु तार्किकाः ? इति चेत् । ननु भवान् स्वोक्तमेव
तावद्विकेचयन्तु, मूकतैव श्रेयसीति च पूत्करोति निष्प्रमाणके
वस्तुनीति विकल्पसिद्धं धर्मिणं विधाय मूकताधर्मं च विदधा-
तीत्यनात्मज्ञशेखरः । तस्मात्प्रामाणिकेनापि स्वीकर्तव्यैव कापि
विकल्पसिद्धिः । नच सैव सर्वत्रास्तु, कृतं प्रमाणेनेति वाच्यम् ।
तदन्तरेण नियतव्यवस्थाऽयोगात् । एको विकल्पयति अस्ति स-
र्वज्ञः, अन्यस्तु नास्तीति किमत्र प्रतिपद्यताम् ? । प्रमाणमु-
द्राव्यवस्थापिते त्वन्यतरस्मिन् धर्मे दुर्करोऽपि कः किं
कुर्यात् ? । प्रमाणसिद्ध्यन्तर्हि तु धर्मिणि सर्वज्ञरूपपुष्पादौ
विकल्पसिद्धिरपि साधीयसी; तार्किकचक्रचक्रवर्ति-
नामपि तथाव्यवहारदर्शनात् । एवं शब्दे चाक्षुषत्वमपि
सिद्धोदिति चेत् ? । सत्यम् । तद्विकल्पसिद्धं विधाय यदि त-
त्रास्तित्वं प्रमाणेन प्रसाधयितुं शक्यते, तदानीमस्तु नाम तत्सि-
द्धिः; नचैवम् ; तत्र प्रवर्तमानस्य सर्वस्य हेतोः प्रत्यक्षप्रति-
क्षिप्तपक्षत्वेनाकङ्गीकारार्हत्वात् ; ततः कथमस्तित्वाप्रसिद्धौ
शब्दे चाक्षुषत्वसिद्धिरस्तु ? । एवं च नाश्रयासिद्धौ हेत्वाभासः
समस्तीति स्थितम् ॥ नचैवं विश्वस्य परिणामकारणत्वादि-
त्यस्यापि गमकता प्राप्नोति; अस्य स्वरूपासिद्धत्वात् प्रधा-
नासिद्धौ विश्वस्य तत्परिणामित्वासिद्धेः । एवमाश्रयैकदेशासि-
द्धोऽपि न हेत्वाभासः । तर्हि प्रधानात्मानौ नित्यावकृतकत्वा-
दित्ययमप्यात्मनोऽपि प्रधानेऽपि नित्यत्वं गमयेत् । तदसत्यम् ।
नित्यत्वं खल्वान्तश्चैव सद्रूपत्वम्, आद्यन्तविरहमात्रं वा वि-
वर्कितम् ? । आद्येऽन्यन्ताभावेन व्यभिचारः, तस्याकृतकस्या-
प्यतद्रूपत्वात् । द्वितीये सिद्धसाधवता; अत्यन्ताभावरूपतया
प्रधानस्याद्यन्तरहितत्वेन तदभाववादिनिरपि स्वीकारात् ।
तर्हि देवदत्तवान्त्येयौ वक्रवन्तौ, वक्रतृत्वादित्ययं हेतुरस्तु ।
नैवम् । न वान्त्येयो वक्रवन्तः, असत्त्वादित्यनेन तद्वाधनात् ।
तदसत्त्वं च साध्यकप्रमाणाभावात् सुप्रसिद्धम् ॥ संदिग्धा-
श्रयासिद्धिरपि न हेतुदोषः; हेतोः साध्याऽविनाशवसंभवात् ।
धर्म्यमिहस्तु पक्षदोषः स्यात् । साध्यधर्मविशिष्टतया प्रसिद्धौ
हि धर्मो पक्षः प्रोच्यते, नच संदेहारूपदीभूतस्यास्य प्रसि-
द्धिरस्तीति पक्षदोषेणैवाभ्य गतत्वात् हेतोर्दोषो वाच्यः । सं-
दिग्धाश्रयैकदेशासिद्धोऽपि तथैव । आश्रयसंदिग्धवृत्तसि-

द्धोऽपि न साधुः; यतो यदि पक्षधर्मत्वं गमकत्वाङ्गमङ्गीकृतं
स्यात् तदा स्यादयं दोषः, नचैवम् । तत्किमाश्रयवृत्तसिद्धयेऽपि
केकायितान्नियतदेशाधिकरणमगूरसिद्धिर्भवतु ? । नैवम् । के-
कायितमात्रं हि मयूरमात्रैवेवात्रिणाभूतं निश्चितमिति तदेव ग-
मयति । देशविशेषविशिष्टमगूरसिद्धौ तु देशविशेषविशिष्टस्यै-
व केकायितस्याविनाभाववसाय इति केकायितमात्रस्य तदव्य-
भिचारसंभवादेवागमकत्वम् । एवमाश्रयैकदेशसंदिग्धवृत्ति-
रप्यासिद्धौ न प्रवर्तते । व्यर्थविशेषणविशेष्यासिद्धावपि ना-
सिद्धनेदौ; वस्तुरकौशलमात्रत्वाच्चनवैयर्थ्यदोषस्य । एवं व्य-
र्थैकदेशासिद्धादयोऽपि वाच्याः । ततः स्थितमेतद्-पक्षेऽसि-
द्धभेदेषु संभवन्त उभयासिद्धान्ततरासिद्धयोरन्तर्भवन्ति । न-
न्वन्यतरासिद्धौ हेत्वाभास एव नास्ति । तथाहि-परेणासिद्ध
इत्युद्भाविते यदि वादी न तत्साध्यकं प्रमाणमाचकीत, तदा प्रमा-
णाभावादुभयोरप्यसिद्धः । अथाचक्षीत, तदा प्रमाणस्यापक्ष-
पातित्वादुभयोरप्यसौ सिद्धः । अथवा-यावद् न परं प्रति प्रमा-
णेन प्रसाध्यते तावत्सं प्रत्यसिद्ध इति चेत् ; गौणं तर्ह्यसिद्धत्वम्;
नहि रत्नादिपदार्थस्तत्त्वतोऽप्रतीयमानस्तावन्तमपि कालं मु-
क्यतस्तदाभासः । किञ्च-अन्यतरासिद्धौ यदा हेत्वाभास-
स्तदा वादी निगृहीतः स्यात्, न च निगृहीतस्य पश्चादनिग्रह
इति युक्तम्, नापि हेतुसमर्थनं पश्चाद् युक्तम्; निग्रहान्तराद्वाद्-
स्येति । अत्रोच्यते-यदा वादी सम्यग्हेतुत्वं प्रतिपद्यमानोऽपि
तत्समर्थनन्यायविस्मणादिनिमित्तेन प्रतिवादिनं प्राश्नकान् वा
प्रतिबोधयितुं न शक्नोत्यसिद्धतामपि नादुमन्यते, तदाऽ-
न्यतरासिद्धत्वेनैव निगृह्यते । तथा-स्वयमनभ्युपगतोऽपि प-
रस्य सिद्ध इत्येतावत्तैवोपन्यस्तो हेतुरन्यतरासिद्धौ निग्र-
हाधिकरणम् । यथा-साहचर्यस्य जैनं प्रत्यचेतनाः सुखादयः,
उत्पत्तिमत्त्वाद्भवदिति । ननु कथं तर्हि प्रसङ्गसाधनं सू-
पादं स्यात् ? ; तथा च प्रमाणप्रसिद्ध्यासिद्धेन वाक्येन पर-
स्यानिष्टत्वापादनाय प्रसङ्गजनं प्रसङ्गः । यथा-यत्सर्वथैकं तत्रा-
नेकत्र वर्तते, यथैकः परमाणुस्तथा च सामान्यमिति कथमने-
कव्यक्तिवर्ति स्यात् ? ; अनेकव्यक्तिवर्तित्वाभावं व्यापकमन्तरेण
सर्वथैकस्य व्याप्यस्यानुपपत्तेः । अत्र हि वादिनः स्याद्वादिनः
सर्वथैक्यमसिद्धमिति कथं धर्मान्तरस्यानेकव्यक्तिवर्तित्वाभा-
वस्य गमकं स्यादिति चेत् ? तदयुक्तम् । एकधर्मोपगमे ध-
र्मोन्तरोपगमसंदर्शनात्तत्परत्वेनास्य वस्तुनिश्चायकत्वाभा-
वात्, प्रसङ्गविपर्ययरूपस्यैव मौलहेतोस्तन्निश्चायकत्वात् । प्र-
सङ्गः खल्वत्र व्यापकविरुद्धोपपत्तिधिरूपः । अनेकव्यक्तिवर्ति-
त्वस्य हि व्यापकमनेकत्वम्, एकान्तैकरूपस्यानेकव्यक्तिवर्ति-
त्वविरोधात् । एकान्तैकरूपस्य सामान्यस्य प्रतिनियतपदार्था-
धेयत्वस्वभावावपरस्य स्वभावात्साऽभावेनाऽन्यपदार्थाधेय-
त्वासंभवात् तद्भावस्य तदभावस्य चाऽन्योऽपरिहारस्थितल-
क्षणत्वेन विरोधादिति सिद्धमनेकत्र वृत्तेरनेकत्वं व्यापकम्;
तद्विरुद्धं च सर्वथैक्यं सामान्ये संमतं तत्रेति नाऽनेकवृत्ति-
त्वं स्याद्विरोधैक्यसङ्गादेन व्यापकस्यानेकत्वस्य निवृत्त्या व्या-
प्यस्यानेकवृत्तित्वस्याऽवश्यं निवृत्तेः । नच तन्निवृत्तिरन्युप-
गतेति लब्धावसरः प्रसङ्गविपर्ययाख्यो विरुद्धात्तोपपत्ति-
रूपोऽत्र मौलो हेतुः; यथा-यदनेकवृत्ति तदनेकम् । यथा-अ-
नेकजाजनगतं तालफलम्, अनेकवृत्ति च सामान्यमिति एक-
त्वस्य विरुद्धमनेकत्वम् । तेन व्यापकमनेकवृत्तित्वम्; तस्योपप-
त्तिरिह मौलत्वं चास्यैतदपेक्षयैव प्रसङ्गस्योपपत्त्यात् । न चा-

यमुभयोरपि न सिद्धः; सामान्ये जैनयोगाभ्यां तदभ्युपगमात् । ततोऽयमेव मौलो हेतुरयमेव च वस्तुनिश्चायकः । ननु यद्ययमेव वस्तुनिश्चायकः कर्त्तव्यमिति चेत् किं प्रसङ्गोपन्यासेन ? प्रागेवायमेवोपन्यस्यताम् । निश्चयाद्भवेत् हि प्रमाणो घादी घादिनामवधेयवचनो भवतीति चेत् । मैवम् । मौलहेतुपरिकरादाय । अवश्यमेव हि प्रसङ्गं कुर्वतोऽर्थः कश्चिद्विधायमितुमिष्टो, निश्चयश्च सिद्धहेतुनिमित्त इति यस्तत्र सिद्धो हेतुरिष्टस्तस्य व्याप्यव्यापकजावसाधने प्रकारान्तरमेवैतत् । यत्सर्वेषां तन्त्रानेकत्र वर्तते इति व्यासिदर्शनमात्रमपि हि बाधकं विरुद्धभाष्यासमाक्षिपतीत्यन्योऽयं साधनप्रकारः । एवं च नान्यतरासिद्धस्य कस्यापि गमकत्वमिति ॥ ५१ ॥ रत्ना० ६ परि० ।

असिद्धिमग्न-असिद्धिमार्ग-न० । न विद्यते सिद्धेर्मौलस्य विशिष्टस्थानोपलक्षितस्य मार्गो यस्मिन्तदसिद्धिमार्गम् । सिद्धहेतौ, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

असिद्धारब्धय-असिद्धाराव्रत-न० । असिद्धारायां संचरणीयमित्येवं रूपे नियमे, ज्ञा० १ अ० ।

असिद्धाराग-असिद्धाराक-न० । असेधोरा यस्मिन् व्रते आक्रमणीयतया, तदसिद्धाराकम् । असिद्धारावदनक्रमणीये, भ० । “असिद्धारागं वयं चरित्वयं” असेधोरा यस्मिन् व्रते आक्रमणीयतया तदसिद्धाराकं, नन्विति, चरितव्यमासेवितव्यम्; तदेतत्प्रवचनानुपासने तद्वद्दुष्कर्मित्यर्थः । भ० ६ श्रु० ३ उ० ।

असिद्धारागमण-असिद्धारागमन-न० । ७ त० । खड्गधारायां चलने, उक्त० १६ अ० ।

असिपंजर-असिपञ्जर-न० । खड्गशक्तिपञ्जरे, प्रश्न० २ संव० द्वार ।

असिपंजरगय-असिपञ्जरगत-त्रि० । असिपञ्जरे शक्तिपञ्जरे गतः । खड्गशक्तिव्यप्रकररिपुपुरवेषेष्टे, प्रश्न० २ संव० द्वार ।

असिपत्त-असिपत्र-न० । असिः खड्गः, स एव पत्रम् । स्था० ४ गा० ४ उ० । असिः खड्गस्तस्य पत्रमसिपत्रम् । जी० ३ प्रति० । अस्याकारपत्रे, भ० ३ श्रु० ६ उ० । खड्गे, ज्ञा० १६ अ० । स० । असिः खड्गस्तदाकारपत्रवद्भूतं विकुर्व्यं यस्तस्मात्समाभितनारकानसिपत्रपातनेन तिलशशिवनसि सोऽसिपत्रः । पुं० । स० १५ सम० । न० । नवमे परमाधार्मिके, प्रश्न० १८ द्वार ।

अत्र निर्युक्तिः-

कसोट्टणसकरचरण-दसण्डणफुगगऊखाहुणं ।

जेयण जेयण सारण, असिपत्तधणूहि पामंति ॥ ७९ ॥

(कसोट्ट इत्यादि) असिप्रधानाः पत्रधनुर्नामानो तरकपाला असिपत्रवन् वीभत्सं कृत्वा तत्र छायाऽर्धिनः समागतान् नारकान् वराकान् अस्यादिनिः पाटयन्ति, तथा-कर्णौष्ठनासिकाकरचरणदशनस्तनस्फिगूढबाहुनां हेदनभेदनशातनादीनि विकुर्वितवाताहतचलिततरुपातितसिपत्रादिना कुर्वन्तीति । तदुक्तम्-“ निजपादजुजस्कन्धा-रिजककर्णौष्ठनासिकाः । भिन्नालु-शिरोमेढ्राः, जिन्नाकिहृदयोदराः ” ॥ १ ॥ सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । आ० चू० ।

असिपज्जीवि (ण)-अशिल्पज्जीवि-पुं० । न शिल्पज्जीवी अशिल्पज्जीवी । चित्रकरणादिविज्ञानेनाऽऽजीविकामकुर्वन्ति, उक्त० १५ अ० । “असिपज्जीवे अग्निहे अमेत्ते” उक्त० १५ अ० ।

२६३

असिमसिसारिच-असिमसिसदृह-त्रि० । करवालकजलतुल्ये, त० ।

असिय (त) असित-त्रि० । कृष्णे, प्रश्न० ३ आध० द्वार । आ० म० । श्यामे, जं० १ घट्ट० । अशुभे, विशेष० । अनवयजे मूर्च्छामकुर्वाणे पक्षाधारपङ्कजवस्तकमंगा दिहमाने, त्रि० । सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । असिद्धं कुर्वति, आचा० १ भू० ५ अ० ४ उ० ।

असियकेस-असितकेश-त्रि० । असिताः कृष्णाः केशाः येषां ते असितकेशाः । कृष्णकेशे (युगलिके), जी० ३ प्रति० ।

असियग-असितक-न० । दात्रे, भ० १४ श० ७ उ० । आचा० ।

असियगिरि-असितगिरि-पुं० । स्वनामख्याने पर्वते, “ स-व्वाणि वि असियगिरिम्नि तावसा समं तथ गया ” आच० ४ अ० । आ० चू० ।

असिरयण-असिरत्न-न० । चक्रवर्त्तिनां रत्नोच्छ्रे खड्गे, स्था० ७ गा० । स० ।

असिरावणि कूवखननसम-असिरावनि कूवखननसम-त्रि० । असिरायामवनौ कूवखननमखननमेव, अनुदकप्राप्तिफलत्वात्, तेन समम् । अविवक्षितफले, षो० १० विव० ।

असिलवखण-असिलवखण-न० । खड्गलक्षणपरिज्ञाने, जं० । तच्चैवम्-

“अहुशशतोर्द्धमुत्तम केनः स्यात् पञ्चविंशतेः खड्गः ॥

अहुलमानाद् द्वयोः, षणोऽशुभो विषमपर्वस्थः ” ॥ १ ॥

अहुलशतोर्द्धमुत्तमः खड्गः पञ्चविंशत्यहुलेन केनः, अनयोः प्रमाणयोर्मध्यस्थितः । प्रथमतुर्तीयपञ्चमसप्तमादिष्वहुलेषु यः स्थितो ग्रणः स अशुभः, अर्थादेव समाहुलेषु द्वितीयचतुर्थपञ्चाष्टमादिषु यः स्थितः स शुभः, मिथ्येषु समविषमाहुलेषु मध्यम इत्यादि । जं० ३ वृत्त० । ज्ञा० । औ० । असिलवखणप्रतिपादके शास्त्रे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

असिलाट्टि-असियष्टि-स्त्री० । खड्गघातायाम्, विपा० १ श्रु० ३ अ० । ज्ञा० । औ० ।

असिलाहा-अश्लघा-स्त्री० । असहोपोदघटने, स्था० ४ अ० १ उ० ।

असिलील-अश्लील-न० । अमकसज्जुगुप्ताश्रीडाव्यञ्जके दोषविशेषे, यथा-भोदनार्थे चकारादिपदम् । रत्ना० ७ परि० ।

असिलेसा-अश्लेषा-स्त्री० । संप्रदेष्टाके नक्षत्रभेदे, ज्यो० ६ पाङ्ग० । सू० म० । “असिलेसाणकवचे क्षुत्तारे पक्ष्मे” । स्था० ७ टा० ।

असिलोग-अश्लोक-पुं० । अकीर्त्तौ, स० ७ सम० । अयशसि, भाव० ४ अ० । अप्रशंसायाम्, आध० १ अ० । अवर्णे, ज्य० ६ उ० ।

असिलोगजय-अश्लोकजय-न० । अश्लोकोऽश्लघाऽश्लीर्त्तिरित्यनर्थान्तरम् । स एव जयमश्लोकभयम् । अकीर्त्तिभये, यथा केनचिद्दानादिना श्लघोपाजिता पश्चादपि तद्विनाशभीत्याऽस्का-म एव दानादौ प्रवर्त्तत इति । दर्श० । एवं हि कियमाणे महदयशो भवतीति तद्वयाप्त प्रवर्त्तत इति । स्था० ७ गा० । आच० । स्था० ।

असिब-अशिव-न० । लुद्रदेवताकृतज्वराद्युपद्रवे, व्य० २ उ० ।
ओघ० । व्यन्तरुते व्यसने, आव० ४ अ० । नि० चू० । मारौ,
व्य० ४ उ० ।

असिबण-असिवन्-न० । खड्गाकारपत्रवने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

असिबणममणी-अशिवप्रशमनी-स्त्री० । कृष्णवासुदेवस्य भे-
र्याम, “ सा तत्थ तल्लिज्जइ जत्थ उम्मासे सध्वरोणा पसमं-
ति जो तं सइ सुणति । ” वृ० १ उ० ।

असिवाश्वेत्त-अशिवादिक्षेत्र-न० । अशिवादिप्रधानक्षेत्रे,
“ विगिच्चियच्चमसिवाश्वेत्तं च । ” दश० १ अ० ।

असिवावण-अशिवापन-न० । विनाशप्राप्तौ, व्य० ७ उ० ।

असिह-अशिव-पुं० । यः शिरसो मुण्णनमात्रं कारयति न च
रजोहरणदण्डकपात्रादिकं धारयति तस्मिन् गृहस्थभेदे,
व्य० ४ उ० ।

असीइ-अशीति-स्त्री० । विंशत्यनशतसंख्यायाम्, प्रज्ञा० २
पद । तं० ।

असीभरक-असीभरक-पुं० । सीभरो नाम बलपन् परं बाल-
या सिञ्चति, तत्प्रतिषेधादसीभरः । प्राकृतत्वात्स्वार्थिकप्रत्ययवि-
धानदसीभरकः । लास्यया परमसिञ्चति, व्य० ३ उ० ।

असीक्षया-अशीक्षता-स्त्री० । चारित्रवर्जित्वे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

असीलमत-अशीलवत्-त्रि० । सावद्ययोगाविरते, अविरतमात्रे
च । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

अमुअ-अमुत-त्रि० । अपुत्रे, उक्त० २ अ० ।

अमुआगइ-अस्त्राकृति-स्त्री० । न्यग्रोधपरिमण्डलादिषु अम-
शस्तसंस्थानेषु, कर्म० ५ कर्म० ।

असुइ-अशुचि-त्रि० । न० तं० । अपवित्रे, आ० म० प्र० । प्रज्ञा० ।
अस्पृश्यत्वात् (ज्ञा० ६ पद) आशीचवति, औ० । विष्ठाऽसृक्छेद-
प्रधाने, सूत्र० २ श्रु० २ उ० । दशा० । स्नानब्रह्मचर्यादिवर्जितत्वात्त-
थाविधे साधौ, म० ७ श० ६ उ० । सदाऽविशुद्धे, तं० । विष्ठायाम्,
दशा० पि० । अमेधे, स्था० ९ रा० । जी० । “ जम् अम्ह किचि
असुई भवति, तम् उदण्णं य मट्ठिआए अ पक्खालिअं सुई भ-
वति, पवं खड्डु अम्ह चोक्खालोक्खालाया सुइसुइसमायारा ज-
वेत्ता अभिसेअजलपूआप्पाणो अविरवेण सगं गमिस्सामो”
औ० । रा० । तं० । “ असुइविलीणविगयवीभच्छादरिस्सणिज्जे” ।
अशुचिषु विलीनो मनसः कलिमलपरिणामहेतुः, (विगयं इति)
विप्रतष्टं तदभिमुखतया प्राणिनां गतं गमनं यस्मिन् स तथा,
वीभत्सया निन्द्यादर्शनीयो वीजत्सादर्शनीयः । ततो विशेषण-
समासः । अशुचिविलीनविगतवीजत्सादर्शनीयः । जी० ३ प्रति० ।
आहाराद्यभयवहारिणि, व्य० ।

तमेवाशुचिं छव्यजावभेदतः प्ररूपयति-

दन्वे जावे असुई, जावे आहारवदणादीहिं ।

कपं कुणइ अकपं, विविहेहिं रागदोसेहिं ॥

अशुचिर्द्विधा-छव्यतो भावतश्च । तत्र योऽशुचिना क्षिप्तमात्रो यो
वा पुरीषमुत्सृज्य पूतो न निर्लेपयति स द्रव्यतोऽशुचिः । भावे
भावतः पुनराशुचिराहारवन्धनादिभिर्विविधैर्वा रागद्वेषैः कल्प्य-
मकल्प्यं करोति । किमुक्तं भवति ? आहारोपधिशय्यादिनिमित्तं

वन्दनतीचैर्नृत्यादिना वा तोषितः; यदि वा एष मम स्वगच्छ-
संयन्धौ स्वकुलसंयन्धौ स्वगणसंयन्धौति रागतः, अथवा-न
मामेष चन्दते, विरूपं वा भाषितवानित्यादिद्वेषतोऽयं श्रुतोपदेशे-
नाभाव्यमनाभाष्यं करोति, अनाज्ञाव्यमप्यभाव्यम्, सोऽव्यव-
हारी भावतोऽशुचिः ।

एतदेव सुव्यक्तमाह-

दन्वे जावे असुई, दन्वम्मी विट्ठमादीक्षितो उ ।

पाणऽतिवायादीहिं, भावम्मी होइ असुईओ ॥

अशुचिर्द्विधा-द्रव्ये भावे च । तत्र छव्ये-विष्ठादिना क्षिप्तः,
आदिशब्दान्मूत्रक्षेप्मादिपरिग्रहः । जावे-प्राणतिपातादिभि-
र्भवत्यशुचिः । व्य० ३ उ० ।

अशुचि-त्रि० । शास्त्रवर्जिते, म० ७ श० ६ उ० । प्रश्न० ।

असुइकुणिम-अशुचिकुणिम-न० । अपवित्रमांसे, तं० ।

असुइजापकम्मकरण-अशुचिजातकर्मकरण-न० । अशुचीनां
जातकर्मणां करणे, म० ११ श० ११ उ० । रा० । नालच्छेदादि-
करणे, कल्प० ५ क० ।

असुइट्ठाण-अशुचिस्थान-न० । विद्वद्धाने स्थाने, भाव० ३
अ० । विष्ठास्थाने, दर्श० ।

असुइत्तजावणा-अशुचित्वभावना-स्त्री० । देहस्याऽशुचित्वप-
व्यालोचनायाम्, थ० ।

अशुचित्वजावनाऽपीत्यम्-

रसासृग्मांसपेदोऽस्य-मज्जाशुकान्त्रवर्चसाम् ।

अशुचीनां पदं कायः, शुचित्वं तस्य तत्कुतः ? ॥१॥

नवस्रोतःस्रवद्विस्तरसनिःस्पन्दपिच्छित्ते ।

देहेऽपि शुचिसंकल्पो, महन्मोहविवृजितम् ॥२॥

नवज्यो नेत्र २ श्रोत्र २ नासा २ मुख १ पायूपस्थेज्यः १ स्त्रो-
तेभ्यो निर्गमद्वारेभ्यः स्रवन् विस्तराग्रगन्धिर्यो रसः, तस्य निस्प-
न्दो निर्यासः, तेन पिच्छित्ते विज्जिते । शेषं सुगमम् । थ० ३ अधि० ।

अथाशुचित्वजावना-

“ लवणाकरे पदार्थाः, पतिता लवणं यथा भवन्तीह ।

काये तथा मन्त्राः स्युः-स्तदसावशुचिः सदा कायः ॥ १ ॥

कायः शोणितशुकमीलनभवो गर्भे जरावेष्टितो,
मात्राऽऽस्वादितस्नाद्यप्यरसकैर्बुद्धिः कमात्प्रापितः ।

क्लिद्यच्छातुसमाकुत्रः कृमिरुजागरूपदायास्पदं,
कैर्मन्येत सुबुद्धिभिः शुचितया सर्वैर्मलैः संकुलः ? ॥ २ ॥

सुस्वादं शुभगन्धिं मोदकदधिकीरेकुशाल्योदन-
ज्जाक्कापपेटिकाभृताधृतपुरस्वर्गच्युताऽऽघ्रादिकम् ।

भुक्तं यत्सहसैव यत्र मलसारसंपद्यते सर्वतः,

तं कायं सकलाशुचिं शुचिमहो ! मोहाग्निधता मन्वते ॥ ३ ॥

अम्भःकुम्भशतैर्वपुर्ननु वहिर्मुग्धाः शुचित्वं कियत्-
कालं लम्बयथोत्तमं परिमलं कस्तूरिकाद्यैस्तथा ।

विष्ठाकोष्ठकमेतद्वह्ममहो ! मध्ये तु शौचं कथं-

कारं नेष्यथ सूचयिष्यथ कथंकारं च तत्सौख्यम् ? ॥ ४ ॥

दिव्याऽऽमोदसमृद्धिवांसितादिशः श्रीखण्डकस्तूरिका-

कर्पूराऽशुरुक्कुम्भप्रभृतयो भावा यदाश्लेषतः ।

दौर्गन्ध्यं दधति क्षणेन मलतां चाविभ्रते सोऽप्यहो !

देहः कैश्चन मन्यने शुचितया वैधेयतां पश्यत ॥ ५ ॥

इत्याशौचं शरीरस्य, विभाव्य परमार्थतः ।

सुमतिर्ममतां तत्र, न कुर्वीत कदाचन ॥ ६ ॥ प्रव० ६७ द्वार ।

असुइविद्व-अशुचिविल-न० । परमाऽपवित्रविचरे, तं० ।

असुइय-अशुचिक-त्रि० । अपवित्रस्वरूपे, तं० । ज्ञा० । स्या० ।

अमेध्ये मूत्रपुरीषादौ, स्था० १० गा० ।

असुइसंकिलिष्ट-अशुचिसंक्रिष्ट-न० । न० त० । अमेध्येन दुष्टे,
भ ६ श० ३३ उ० ।

असुइसमुपपन्न-अशुचिसमुत्पन्न-त्रि० । अपवित्रोत्पन्ने, तं० ।

असुइसामंत-अशुचिसामन्त-न० । अमेध्यानां मूत्रपुरीषादीनां
समीपे, स्था० १० गा० ।

असुखग-असुखगति-स्त्री० । अप्रशस्तविहायोगतौ, कर्म० ५
कर्म० ।

असुजा-असुजाति-स्त्री० । एकद्विविचतुरिन्द्रियजातिलक्षणा-
सु अप्रशस्तगतिषु, कर्म० ५ कर्म० ।

असुजभाण-अशुध्यत्-त्रि० । अनपगच्छति, “ असुज्जमाणे
छेयविसेसा विसेहन्ति ” पञ्चा० १६ विव० । नि० चू० ।

असुच्छ-अशुद्ध-त्रि० । सावधे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । अवि-
शुद्धकारिणि, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । “ असुच्छपरिणामसंकलिष्टं
भणन्ति ” । अशुच्छपरिणामेन संकलिष्टं संकलेशवत्तत् तथा भण-
न्ति । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

असुच्छाव-अशुद्धभाव-पुं० । अनन्तानुबन्ध्यादिसङ्गतमात्-
स्थानरूपे अप्रशस्ताऽध्यवसाये, पञ्चा० १८ विव० ।

असुद्धसभाव-अशुद्धस्वभाव-पुं० । औपाधिके-उपाधिजनि-
तबहिर्जावपरिणमनयोन्ने, छव्या० १२ अध्या० ।

असुभ (ह)-अशुभ-त्रि० । अशोभने, दर्श० । अशुभरसगन्धरूप-
शेयुके, जी० १ प्रति० । अशुभकारिणि, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १
उ० । पापप्रकृतिरूपे कर्मणि, स्था० ४ गा० ४ उ० । आच० ।
अपुण्यवन्ने, स्था० ५ गा० २ उ० । अशर्मणे, दशा० ८ अ० ।

असुभ (ह) कम्मबहुल-अशुभकर्मबहुल-त्रि० । कलुष-
कर्मप्रचुरे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

असुज (ह) किरियादिरहिय-अशुभक्रियादिरहित-त्रि० ।
अप्रशस्तकायचेष्टाप्रभृतिविकले, आदिशब्दादश्रद्धादुपमनयो-
गविकलतापरिग्रहः । पञ्चा० १३ विव० ।

असुज (ह) ज्ञवमाण-अशुजाध्यवसान-न० । क्लिष्टप-
रिणामे, पञ्चा० १६ विव० ।

असुज (ह) णाम-अशुभनामन-न० । अशुजानुबन्धि नामकर्मभे-
दे, उक्त० ३३ अ० । यदुद्यान्नाजेरधः पादादीनामवयवानामशुभ-
ता भवति, तदशुभनाम । पादादिना हि स्पृष्टः परो रुष्यतीति ते-
षामशुजत्वम् । कामिनीदयवहारेण व्यभिचार इति चेत् । नैवम् ।
तस्य मोहनिबन्धनत्वात् । वस्तुस्थितिश्चेह चिन्त्यत इति ततोऽ-
दोषः । पं० सं० ३ द्वार । कर्म० । अशुभनामकर्मणः प्रकृतयो मध्यम-
भेदविवक्षया चतुर्विंशद्भेदा भवन्ति । तद्यथा-नरकगति १ ति-
र्य्यगति २ एकैन्द्रिय ३ द्वैन्द्रिय ४ त्रीन्द्रिय ५ चतुरिन्द्रियजा-
ति ६ ऋषभनाराच ७ नाराच ८ अर्द्धनाराच ९ कीलिका १०

सेवार्तकसंहनानि ११ न्यग्रोधमण्डलसंस्थान १२ सादि १३
वामन १४ कुञ्ज १५ हण्डक १६ अप्रशस्तवर्ण १७ अप्रशस्त-
गन्ध १८ अप्रशस्तरस १९ अप्रशस्तस्पर्श २० नरकानुपूर्वी २१
निर्धगानुपूर्वी २२ उपघात २३ अप्रशस्तविहायोगति २४ स्था-
वर २५ सुद्धम २६ साधारण २७ अपर्याप्त २८ अस्थिर २९
अशुभ ३० दुर्भग ३१ दुःस्वर ३२ अनदिय ३३ अयशीऽकीर्ति-
३४ रिति । उक्त० ३३ अ० । प्रव० । अशुभमनादेयत्वादि । अपूज्ये
च कर्मभेदे, स्था० २ गा० ४ उ० ।

असुभ (ह) तरुत्तरणप्पाय-अशुभ (असुख) तरणो-
त्तरणप्पाय-त्रि० । अशुभमशोभनं, कण्टकादियोगादसुखं वा, तत्
एव दुःखहेतुत्वात् तच्च तत् तरणं च काष्ठादि, तेन यदुत्तरणं
पारगमनं, तत्प्रायस्तत्कल्पो यः स तथा । पञ्चा० ६ विव० ।
कण्टकानुगतशाल्मलीतरणोत्तरणनुद्धे, “ असुइतरुत्तर-
णप्पायो द्वावथो असमथो । ” प्रति० ।

असुज (ह) त-अशुजत्व-न० । अमङ्गलतायाम्, भ० ६
श० ३ उ० ।

असुभ (ह) दुःखभागि (ण)-अशुभदुःखभागिन्-त्रि० ।
अशुजानुबन्धि यद् दुःखं, तद्भागिनः । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
उःखानुबन्धिदुःखभागिषु, भ० ७ श० ६ उ० ।

असुभ (ह) विवाग-अशुजविपाक-न० । असातादित्वेनो-
दयवति कर्मणि, स्था० ४ गा० ४ उ० ।

असुजा (हा)-अशुजा-स्त्री० । न विद्यते शुभो विपाको या-
सां ता अशुभाः । पं० सं० ३ द्वार । विपाकदाकणकटुकर-
सासु पापकर्मप्रकृतिषु, पं० सं० ३ द्वार । (सर्वाश्चैताः ‘कम्म’
शब्दे तृतीयभागे २९२ पृष्ठे वक्ष्यन्ते)

असुभा (हा) गुप्पेहा-अशुजानुमेक्षा-स्त्री० । संसाराऽशुज-
त्वानुचिन्तने, भ० २५ श० ७ उ० । ग० । “ कोहो य माणो य अणि-
ग्गहीया, माया य लोभो य पक्कमाणा । चत्तारि एते कसिणा
कसाया, सिंचन्ति मूलाऽपुणम्मवस्स ” ॥ स्था० ४ गा० १ उ० ।

असुय-अश्रुत-त्रि० । अनाकर्णिते, स्था० ८ टा० । आच० ।
प्रवचनद्वारेणानुपलब्धे, भ० २ श० ८ उ० ।

असुयणिस्सिय-अश्रुतनिश्रित-न० । सर्वथा शास्त्रसंस्पर्शरहि-
तस्य तथातथाविधकृत्योपशमजावत् एवमेव यथावस्थितव-
स्तुसंस्पर्शमतिज्ञानरूपे बुद्धिचतुष्के, न० । (‘अभिणिचोहियणा-
ण’ शब्दे द्वितीयभागे २५३ पृष्ठेऽस्य व्याख्या वक्ष्यते)

असुर-असुर-पुं० । भवनपतिव्यन्तरवृक्षणे देवभेदेद्वये, स्था०
३ गा० १ उ० । पदैकदेशे पदसमुदायोपचारादसुरकुमारे, प्रव०
१६४ द्वार । न० । प्रश्न० ४ अ० । औ० । आ० । म० । सूत्र० । स्था० ।
असुरस्थानोत्पन्नेषु नागकुमारादिषु, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।
दानवे, अनु० ।

असुरकुमार-असुरकुमार-पुं० । असुराश्च ते नवयौवनतया कु-
माराश्चेत्यसुरकुमाराः । स्था० १ टा० १ उ० । भवनपतिभेदेषु,
प्रका० १ पद । स्था० (‘ गण ’ शब्दे तदावासाः वक्ष्यन्ते)

नवरामिह-

जगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वेदं नमंसइ, नमं-
सइत्ता एवं वयासी-अत्थि एं भंते ! इमीमे रयणप्पजाए

पुढवीए अहे असुरकुमारा देवा परिवसंति ?। एणो इण्ठे समडे,
एवं जाव अहे मत्तमाए पुढवीए सोहम्मस्स कप्पस्स अहे
जाव । अत्थिणं भंते ! ईसिप्पजाए पुढवीए असुरकुमारा देवा
परिवसंति ?। एणो इण्ठे समडे । से कहिं खाइ णं भंते ! असु-
रकुमारा देवा परिवसंति ?। गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए
पुढवीए असीनत्तरजोयणसयसहस्सवाहद्वाए एवं असुरदे-
ववत्तव्वयाए जाव दिव्वाइं जोगभोगाईं जुंजमाणा विहरंति ।
अत्थिणं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं अहे गतिविसए ? ।
हंता अत्थि । केवइयाणं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं अहे
गतिविसए पण्णे ?। गोयमा ! जाव अहे मत्तमाए पुढवीए,
तच्चं पुण पुढविं गया य गमिस्संति य । किं पत्तियं णं भंते !
असुरकुमारा देवा तच्चं पुढविं गया य गमिस्संति य ?। गोयमा !
पुढ्वेययस्स वा वेयणउदीरणयाए पुव्वसंगइयस्स वेदण-
उवमामणयाए एवं खनु असुरकुमारा देवा तच्चं पुढविं गया
य गमिस्संति य । अत्थि णं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं
तिरियगतिविसए पण्णे ?। हंता अत्थि । केवइयाणं भंते !
असुरकुमाराणं देवाणं तिरियगतिविसए पण्णे ?। गोयमा !
जाव अमंखेज्जा दीवसमुदा नंदिस्सरवरं पुण दीवं ग-
या य गमिस्संति य । किं पत्तियं णं भंते ! असुरकुमारा
देवा नंदिस्सरवरं दीवं गया य गमिस्संति य ?। गोयमा !
जे इमे अरहंता जगवंतो एएसि णं जंमणमहेसु वा नि-
खमणमहेसु वा एणुण्णायमहिमासु वा परिनिव्वाणमहि-
मासु वा एवं खनु असुरकुमारा देवा नंदिस्सरवरं दीवं
गया य गमिस्संति य । अत्थि णं भंते ! असुरकुमाराणं दे-
वाणं उट्ठगइविसए ?। हंता अत्थि । केवइयं च णं भंते !
असुरकुमारा देवा णं उट्ठं गतिविसए ?। गोयमा ! जाव अ-
चुए कप्पे सोहम्मं पुण कप्पं गया य गमिस्संति य । किं
पत्तियं णं भंते ! असुरकुमारा देवा सोहम्मं कप्पं गया
य गमिस्संति य ?। गोयमा ! तेसिं देवाणं जवपवइयवेरा-
णुवंचे तेणं देवा विक्खेमाणा वा परियारेमाणा वा आ-
यरक्खे देवे वित्तासेंति, अहालहुस्सगाईं रयणाईं गहाय
आयाए एगंतमंतं अवक्कमंति । अत्थि णं जंते ! तेसिं
देवाणं अहालहुस्सगाईं रयणाईं ?। हंता अत्थि । से कहुदि-
दाणिं पक्कंति, तओ से पच्छा कायं पव्वहंति । पचू ! णं भं-
ते ! तेमिं असुरकुमारा देवा तत्थ गया चेव समाणं ताहिं
अच्छेराहिं सक्कि दिव्वाइं जोगभोगाईं जुंजमाणा विह-
रित्तए ?। एणो इण्ठे समडे, तेणं तओ पमिनिवत्तन्ति, पडि-
नियत्तिता इहमागच्छइ, इहमागच्छत्ता जइ णं ताओ
अच्छगाओ आरायंति परियाणंति । पचू ! णं भंते ! असुर-
कुमारा देवा ताहिं अच्छगाहिं सक्कि दिव्वाइं भोगभोगाईं

भुंजमाणा विहरित्तए, अहंताओ अच्छगाओ नो आ-
रायंति नो परियाणंति, एणो णं पचू ! ते असुरकुमारा देवा
ताहिं अच्छगाहिं सक्कि दिव्वाइं जोगभोगाईं जुंजमाणा
विहरित्तए । एवं खनु गोयमा ! असुरकुमारा देवा सोहम्मं
कप्पं गया य गमिस्संति य । केवइकालस्स णं भंते ! असु-
रकुमारा देवा उट्ठं उप्पयंति० जाव सोहम्मं कप्पं गया य
गमिस्संति य ?। गोयमा ! अणंताहिं ओमप्पिणीहिं अणं-
ताहिं अवसाप्पिणीहिं समइकंताहिं अत्थि णं एमजवे लो-
यच्छेयत्तए समुप्पजइ । जणं असुरकुमारा देवा उट्ठं उप्प-
यंति०, जाव सोहम्मं कप्पे ।

(एवं खनु असुरकुमारेत्यादि) एवमेनेन सूत्रक्रमणेति । (स चैवम-
“उवारि एणं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता हेछा वेणं जोयणसहस्सं
वज्जेत्ता मज्जे अट्ठत्तरे जोयणसयसहस्से, पत्थ णं असुरकु-
माराणं देवाणं चोसट्ठिं जव्वावाससयसहस्सा भवन्तीति
अक्खायामित्यादि”) । (विउब्बेमाणा वत्ति) संरम्भेण महत्तैकिय-
शरीरं कुर्वन्तः । (परियारेमाणा वत्ति) परिचारयन्तः परकीयदेवी-
नां भोगं कर्तुकामा इत्यर्थः । (अहालहुस्सगाईं ति) यथेति
यथोचितानि वस्तुस्वकानि अमहास्वरूपाणि, महतां हि तेषां नेतुं
गोपयितुं वा शक्यत्वादिति यथावस्तुस्वकानि । अथवा-लघूनि
महान्ति वरिष्ठानीति च वृक्षाः । (आयाए त्ति) आत्मन्ता, स्वयामि-
त्यर्थः । (एगंतं ति) विजयं । (अंतं ति) देशं । (से कइमियाणिं
पक्कंति त्ति) अथ किमिदानीं रत्नप्रदणानन्तरमेकान्तापक्रम-
णकाले प्रकुर्वन्ति वैमानिकाः, रत्नादानुष्णामिति । (तओ से पच्छा
कायं पव्वहंति त्ति) ततो रत्नादानात् । (पच्छु त्ति) अन-
न्तरं । (से त्ति) एषां रत्नादानुष्णामसुराणां कायं देहं प्रव्ययन्ते
प्रदत्तैः प्रज्जन्ति वैमानिका देवाः, तेषां च प्रव्ययितानां वेद-
भवति जघन्येनान्तमुद्दत्तम्, उच्छ्रितः पणमासान् यावत् । ज० ३
श० २ उ० ।

किं निस्साए णं जंते ! असुरकुमारा देवा उट्ठं उप्पयंति०
जाव सोहम्मं कप्पे ?। गोयमा ! से जहा नामए इहं सवराइ वा
चवराइ वा टंक्काइ वा जूचुयाइ वा पएहायाइ वा पुड्ढि-
दाइ वा एणं महं वणं वा गहं वा दुगं वा दरिं वा विसमं
वा पव्वयं वा एणीसाए सुमहल्लपवि अस्सवलं वा हत्थिवलं
वा जोहवलं वा धणुवलं वा आगिदंति, एवमेव असुरकु-
मारा देवा एणत्थ अरहंते वा अरहंतवेइयाणि वा अण-
गारे भावियप्पणो निस्साए उट्ठं उप्पयंति० जाव सोहम्मं
कप्पे । सव्वे वि य णं भंते ! असुरकुमारा देवा उट्ठं उप्प-
यंति० जाव सोहम्मं कप्पे । गोयमा ! एणो इण्ठे समडे ।
महिद्धिया णं असुरकुमारा देवा उट्ठं उप्पयंति० जाव सोह-
म्मं कप्पे ।

‘सवराइ वा’ इत्यादौ शब्दरादयोभार्यविशेषाः । [गहं व त्ति] गर्ताः,
[दुगं व त्ति] जलदुर्गादि, [दरिं व त्ति] दरीं पर्वतकन्दरां,
[विसमं व त्ति] विषमं गर्वतर्वाद्याकुलभूमिरूपम् । [निस्साए त्ति]
निश्चयाऽऽश्रित्य [धणुवलं व त्ति] धनुर्धरवलं [आगलैति त्ति]
आकलयन्ति-जेण्याम इत्यध्यवस्यतीति । [नत्थ त्ति] ननु

निश्चितमत्र रहलोके, अथवा (अरिहंते वा निस्साय उहं उ-
पपयंति) नान्यत्र-तन्निधया अन्यत्र न, तां विनेत्यर्थः ॥ ज० ३
श० २ उ० ।

किंपत्तियं एं चंते ! असुरकुमारा देवा उहं उपपयंति०
जाव सोहम्मे कप्पे ? । गोयमा ! तोसि एं देवाणं अहुणोव-
सुगाण वा चरिमजवत्थाण वा इमेया रुवे अन्नत्थिप० जाव
समुपज्जइ, अहो एं अम्हेहिं दिव्वा देविही बप्पा पत्ता
अजिसमसागया जारिसियाणं अम्हेहिं दिव्वा देविही
० जाव अभिसमसागया तारिसियाणं सकेणं देविदेणं दे-
वरणा दिव्वा देविही० जाव अजिसमसागया, जारिसि-
याणं सकेणं देविदेणं० जाव अजिसमसागए तारिसियाणं
अम्हेहिं वि जाव अभिसमसागए, तं गच्छामो एं सकस्स
देविदस्स देवरणो अंतियं पाठञ्जवामो पासामो, ताव सक-
स्स देविदस्स देवरणो दिव्वं देविहिं जाव अजिसमसा-
गयं पासतु, ताव अम्हेहिं वि सकं देविदे देवराया दिव्वं
देविहं जाव अजिसमसागयं तं जाणामो, ताव सकस्स दे-
विदस्स देवरणो दिव्वं देविहिं० जाव अभिसमसागयं जा-
णओ, ताव अम्हे वि सके देविदे देवराया दिव्वं देविहिं
आभिसमसागयं । एवं खलु गोयमा ! असुरकुमारा देवा
उहं उपपयंति० जाव सोहम्मे कप्पे ॥

(किंपत्तियं ति) कः प्रत्ययो यत्र तत् किंप्रत्ययम् । (अहु-
णोवसुगाणं ति) उत्पन्नाम्राणां (चरिमभवत्थाणं व ति)
भवचरमभागस्थानं, व्यववत्तावसरे इत्यर्थः । म० ३ श० २ उ० ।
असुरदार-असुरदार-न० । सिद्धायतनानां दक्षिणद्वारेषु, यत्रा-
सुरा वसन्ति । स्वा० ४ ठा० २ उ० ।

असुरसुर-असुरसुर-त्रि० । सुरसुरेत्यनुकरणशब्दोऽयम् । ज०
७ श० १ उ० । न० ४० । सुरसुरेत्येवंचतुशब्दवर्जिते, प्र०
१ सं० द्वार ।

असुरिंद-असुरेन्द्र-पुं० । चमरे, बलिनि च । स० । ('इंद' शब्दे
द्वितीयभागे ५३४ पृष्ठेऽस्य व्याख्याऽवसेया)

आयप्पवायस्स एं पुव्वस्स सोलस वत्थू पणत्ता । चमर-
बलीं उवारियालेण सोलस जोपणसहस्साइं आया-
मविवस्वंभेणं पणत्ता ।

चमरबल्योर्दक्षिणोत्तरयोरसुरकुमारराजयोः (उवारियाले-
ण ति) चमरचक्रावलीचक्राऽभिधानराजधान्योर्मध्योक्तता-
ऽवतरत्वाभ्यांरूपेऽवतारिकल्पने षोडश योजनसहस्राण्या-
यामविक्रममाभ्यां वृत्तत्वात्तयोरिति । स० १६ सम० ।

असुरिंदवज्जिय-असुरेन्द्रवर्जित-त्रि० । चमरवलिर्वाजिते, ज०
१४ श० ए उ० । अष्ट० ।

असुलज-असुलभ-त्रि० । कुल्लेजे, षो० ५ विव० ।

असुवण-असुवण-न० । निष्ठाऽऽलस्यघाते, ष० १ उ० ।

असुवण-असुवर्ण-त्रि० । न सुवर्णमसुवर्णम् । अग्रशस्तवर्ण-
गन्धरसपरीषु, कर्म० ५ कर्म० ।

असुविर-अस्वापिन्-त्रि० । अनिष्ठाहौ, नि० चू० १० उ० ॥
असुसंघयण-असुसंद्दन-न० । अग्रभनाराचादिषु अग्रशस्त-
संहननेषु, कर्म० ५ कर्म० ।

असुह-असुख-न० । दुःखे, स्वा० ३ ठा० ३ उ० ।

असू-असूयिन्-त्रि० । असूयतीति तच्छ्रुतीलोऽसूयि । असूयधा-
तोस्ताच्छ्रुतिकणकप्राप्तावपि बाहुलकाद् गित् । असूयाऽसूय-
स्येति असूयि । मत्वर्थीय इति । गुणेषु दोषाऽऽविष्कारिणि,
स्वा० १७ श्लो० ।

असूय-असूचिन्-त्रि० । व्यञ्जनादिर्गहिते, अकथयित्वा वा
इत्ते योजनार्थे, दश० ५ अ० २ उ० ।

असूज-असूय-त्रि० । मत्सरिणि, 'अहो ! सुरष्ट्वदसूयुष्टम्'
इतिपाठे नान्निश्चिन्नाह । असूयशब्दस्योदन्तस्योदयनार्थेन्याय-
तात्पर्यपरिशुद्ध्यादौ मत्सरिणि प्रयोगादिति । स्वा० १७ श्लो० ।

असूण-असून्-त्रि० । अवलवति, सूत्र० १ श्लो ७ अ० ।

असूया-असूया-स्त्री० । न० त० । परस्य दोषप्रतिषेधेनात्मन-
स्तादृशदोषभाषणे, "अप्पणो दोसं भासति ए परस्स, पत्ता अ-
सूया । यथा-" अम्हे मो धणह्णिणा, आम्हि आगारम्मि इहिंमं
तुम्हे । एस असूया सूया, णवरं परवत्तुणिहेतो " ॥ १ ॥ नि०
चू० १० उ० । (इत्यादि 'आगादवयण' शब्दे द्वितीयभागे
६२ पृष्ठे वक्ष्यते)

असूया-स्त्री० । गुणेषु दोषाविष्करणे, "गुणेष्वसूयां दधतः प-
रेऽमी, मा शिश्नियन्नाम प्रवन्तमीहम् ।" स्वा० ३ श्लो० ।

असूयावयण-असूयावचन-न० । अकाम्यचालि, दश० ।

असूरिय-असूर्य-पुं० । न विद्यते सूर्यो यस्मिन् सोऽसूर्यः ।
बहुलाधिकारे कुस्मीपाकादृतौ, सर्वस्मिन् वा नरकावासे, "अ-
सूरियं नाम महाभितावं, अधतमं दुष्पतरं महंतं " । सूत्र० १
श्लो ५ अ० १ उ० ।

असूववाय-असूवपाद-त्रि० । दुर्घटे, " अतोऽन्यथा सत्त्वमसूव-
पादम् ।" स्वा० २२ श्लो० ।

असेज्जप्पर-अशय्यातर-पुं० । वसतित्यागादिहेतुभिः शय्या-
तरत्वेनाव्यवहार्ये वसतिदातरि, नि० चू० २ उ० । (तत्कार-
णानि 'सागारियपिंड' शब्दे वक्ष्यन्ते)

असेय-अश्रेयस्-न० । अकल्याणे, अष्ट० ३२ अष्ट० ।

असेल्लेसिपभिवन्न-अशैलेशीप्रतिपन्नक-पुं० । शैलेशीना-
माऽयोग्यवस्था, तां प्रतिपन्नाः शैलेशीप्रतिपन्नाः । स्वार्थिकः
कप्रत्ययः । तद्व्यतिरिक्ताः अशैलेशीप्रतिपन्नकाः । अयोग्य-
वस्थामनापन्ने सयोगिनि संसारिणि, प्रज्ञा० २५ पद ।

असेम-अशेष-त्रि० । शेषरहिते कृत्स्ने, सूत्र० २ श्लो ५ अ० ।

सकले पञ्चा० १५ विव० । सर्वस्मिन्, पञ्चा० १० विव० आचा० ।

असेससत्तहिय-अशेषसत्ताहित-न० । समस्तप्राणयुपकारके,
" जिणिद्वयण असेससत्ताहियं " । पञ्चा० ११ विव० ।

असेहिय-असैधिक-न० । न० त० । सांसारिके, क्रियासिद्धौ
अजाते आकस्मिके, सूत्र० ।

सुहं वा जइ वा पुव्वं, सेहियं वा असेहियं ॥

सुखं सैद्धिकं-सिद्धौ मोक्षे भवं सैद्धिकं, यदि वा दुःखमसैद्धिकं सांसारिकम् । अथवा-सैद्धिकमसैद्धिकं च सुखम् । यथा-सूक्त-
न्दनाङ्गनायुपयोगक्रियासिद्धौ भवं सैद्धिकम्, आन्तरं सुखमान-
न्दरूपमसैद्धिकम् । तथा-सैद्धिकमसैद्धिकं च दुःखम् । यथा-कशा-
ताङ्गनाङ्गनादिक्रिया-सिद्धौ नवं सैद्धिकम्; उवराशिरोऽतिशूला-
दिरूपमङ्गोत्थमसैद्धिकं दुःखम् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

असोग-अशोक-पुं० । कङ्कल्लिनामके एकास्थिकवृक्षभेदे, श्रौ० ।
प्रज्ञा० । कल्प० । स्था० । अशोकादयः पञ्च वर्णा भवन्ति ततो
विशेषणम्-“किंहासोएह वा” रा० । आचा० । अनु० । मल्लि-
जिनस्य चैत्यवृक्षोऽशोकः । स० । चम्पायां स्वनामख्याते पार्श्व-
नार्ये, ती० १० कल्प० । पूर्वप्रवे चतुर्थबलदेवजीवे, स० । ति० । चतुः-
सप्ततितमे महाप्रदे, “दो असोगा ।” स्था० २ रा० ३ उ० । च० प्र० ।
सू० प्र० । कल्प० । अशोकवनदेवे च, जी० ३ प्रति० । वातशोके,
त्रि० । वाच० ।

असोगचन्द-अशोकचन्द्र-पुं० । श्रेणिकपुत्रे कृणिके, स च पितुः
श्रेणिकस्य पूर्ववैरिति दास्या अशोकवाटिकायामुज्जित इत्यशो-
कचन्द्रनामाऽभवत् । आ० चू० ४ अ० । आव० । ती० । (‘कृणि-
य’ शब्दे चैतद् दर्शयिष्यते) “राया तप असोगचन्दप वेसाविं
नगरि गहेत्थि” आ० म० प्र० । आ० चू० । (‘पारिणामिया’
‘कूलपालुक’ शब्दयोश्चोदाहरिष्यते)

असोगजवल्-अशोकयक्ष-पुं० । विजयपुरे नगरे नन्दनवने उद्या-
ने स्वनामख्याते वृक्षे, त्रिपा० २ श्रु० ३ अ० ।

असोगदत्त-अशोकदत्त-पुं० । साकेतनगरे स्वनामख्याने इभ्ये, य-
स्य समुद्रदत्तसागरदत्तनामानौ भ्रातरौ । दर्श० ।

असोगराय-अशोकराज-पुं० । चम्पायां वासुपुत्रजिनेन्द्रपुत्रम-
धवन्नृपतिपुत्रीलक्ष्मीकुक्षिजातरुहिणीनाम्या अष्टभ्रातृभगिन्याः
स्वयंवरे वृते पत्न्यौ, ती० ३५ कल्प० ।

असोगद्वया-अशोकत्ता-स्त्री० । तिर्यकशाखाप्रसराभावा-
द्धताकृतिष्वशोकवृक्षेषु, जं० १ वृक्ष० ।

असोगवर्धिसग-अशोकावतंसक-न० । सौधर्मादिविमानानां
पूर्वस्यां दिश्यवतंसके; रा० । प्रज्ञा० । जी० ।

असोगवण-अशोकवन-न० । अशोकप्रधाने वने, अनु० ।

असोगवणिया-अशोकवनिता-स्त्री० । अशोकप्रधाने वृक्षवने,
आ० म० द्वि० ।

असोगवरपायव-अशोकवरपादप-पुं० । अत्युत्कृष्टे अशोकवृक्षे,
“ईमि असोगवरपायवसमुवट्टिया उ” जी० ३ प्रति० । रा० ।

असोगसिरि-अशोकश्री-पुं० । ६ व० । चन्द्रगुप्तस्य पौत्रे विन्दुसा-
रस्य पुत्रे, पाटलिपुत्रे नगरे वीरमोक्षानन्तरं चन्द्रगुप्तो-विन्दुसा-
रोऽशोकश्रीः-सम्प्रति; राजानश्चेते उत्तरोत्तरं समृद्धिभाजो महा-
राजा अभवन् । कल्प० ८ क० । “चन्द्रगुप्तपुत्तो उ, विन्दुसा-
रस्स नन्नुओ । असोगसिरिणो पुत्तो, अंधो जायइ कामणि”
॥ ८६२ ॥ विशे० । वृ० । नि० चू० ।

असोगा-अशोका-स्त्री० । धरणागकुमारेन्द्रसत्तकशत्रुमहा-
राजस्याऽग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । श्रीशतिलस्य
शासनदेव्याम्, सा च तीक्ष्णवर्णा पद्मासना चतुर्भुजा वरदापाश-
मुक्तदक्षिणपाणिद्वया फलाङ्गशुक्रवामपाणिद्वया च । प्रव० २७

द्वार । नलिनविजयकेत्रपुरीयुगले, नलिनो विजयश्च कशोका
पूः । जं० ४ वृक्ष० । ‘दो असोगाओ’ । स्था० २ ठा० ३ उ० ।
असोच्चा-अशुत्वा-अव्य० । प्राकृतधर्मानुरागादेव धर्मफलादि-
प्रतिपादकवचनमनाकर्ण्येत्यर्थे, भ० ।

अथाशुत्वा केवलपयन्तं लभते न वा ?-

रायगिहे० जाव एवं वयासी-असोच्चा एं भंते ! केवलस्स
वा केवलिसावगस्स वा केवलिसावियाए वा केवलिव्वास-
गस्स वा केवलिव्वासियाए वा तप्पक्खियस्स वा तप्पक्खि-
यसावगस्स वा तप्पक्खियसावियाए वा तप्पक्खियउ-
वासगस्स वा तप्पक्खियउवासियाए वा केवलपयन्तं
धम्मं लभेज्ज सवणयाए ? । गोयमा ! असोच्चा एं केवलस्स
वा० जाव तप्पक्खियउवासियाए वा अत्येगइए केवलपयन्तं
धम्मं लभेज्ज सवणयाए, अत्येगइए केवलपयन्तं धम्मं
नो लभेज्ज सवणयाए । से केणहेणं भंते ! एवं बुच्चइ
असोच्चा एं० जाव नो लभेज्ज सवणयाए ? । गो-
यमा ! जस्स एं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे
कमे भवइ । से एं असोच्चा केवलस्स वा० जाव तप्पक्खि-
यउवासियाए वा केवलपयन्तं धम्मं लभेज्ज सवणया
ए । जस्स एं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो
कमे जवइ, से एं असोच्चा केवलस्स वा० जाव तप्पक्खि-
यउवासियाए वा केवलपयन्तं धम्मं नो लभेज्ज सवण-
याए । से तेणहेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ, तं चेव० जाव नो लभे-
ज्ज सवणयाए । असोच्चा एं जंते ! केवलस्स वा० जाव
तप्पक्खियउवासियाए वा केवलं बोहिं बुज्जेज्जा ? । गो-
यमा ! असोच्चा एं केवलस्स वा० जाव अत्येगइए केवलं
बोहिं बुज्जेज्जा, अत्येगइए केवलं बोहिं नो बुज्जेज्जा, से
केणहेणं भंते !० जाव नो बुज्जेज्जा ? । गोयमा ! जस्स एं
दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कमे जवइ, से एं
असोच्चा केवलस्स वा० जाव केवलं बोहिं बुज्जेज्जा, जस्स
एं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कमे ज-
वइ, से एं असोच्चा केवलस्स वा० जाव केवलं बोहिं नो
बुज्जेज्जा, से तेणहेणं० जाव नो बुज्जेज्जा । असोच्चा एं
जंते ! केवलस्स वा० जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केव-
लं मुंमे भवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा ? ।
गोयमा ! असोच्चा एं केवलस्स वा० जाव उवासियाए
वा अत्येगइए केवलं मुंमे जवित्ता आगाराओ अणगा-
रियं पव्वएज्जा, अत्येगइए केवलं मुंमे जवित्ता आगारा-
ओ अणगारियं नो पव्वएज्जा । से केणहेणं० जाव नो पव्व-
एज्जा ? । गोयमा ! जस्स एं धम्मंतरायाणं कम्माणं ख-
ओवसमे कमे भवइ, से एं असोच्चा केवलस्स वा० जाव
केवलं मुंमे भवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा ।

जस्स एं धम्मंतराश्याणं कम्माणं खओवसमे नो कमे जवइ, से एं असोच्चा केवलस्स वा० जाव मुंभे भविना० जाव नो पव्वएज्जा, से तेणट्टेणं गोयमा ! ० जाव नो पव्वएज्जा । असोच्चा णं जने ! केवलस्स ० जाव उवासियाए वा केवलं बंधचेरवासं आवसेज्जा ? गोयमा ! अत्येगइए केवलं बंधचेरवासं आवसेज्जा, अत्येगइए नो आवसेज्जा । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ० जाव नो आवसेज्जा ? गोयमा ! जस्स एं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कमे जवइ से णं असोच्चा केवलस्स वा० जाव केवलं बंधचेरवासं आवसेज्जा, जस्स एं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कमे जवइ, से एं असोच्चा केवलस्स वा० जाव नो आवसेज्जा, से तेणट्टेणं जाव नो आवसेज्जा । असोच्चा एं भंते ! केवलस्स वा० जाव केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा ? गोयमा ! असोच्चा णं केवलस्स वा जाव० उवासियाए वा अत्येगइए केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा, अत्येगइए केवलेणं संजमेणं नो संजमेज्जा । से केणट्टेणं जाव नो संजमेज्जा ? गोयमा ! जस्स एं जयणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कमे जवइ, से एं असोच्चा केवलस्स वा० जाव केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा, जस्स एं जयणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कमे भवइ, से एं असोच्चा केवलस्स वा० जाव नो संजमेज्जा, से तेणट्टेणं गोयमा ! ० जाव अत्येगइए नो संजमेज्जा । असोच्चा एं भंते ! केवलस्स वा० जाव उवासियाए वा केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा ? गोयमा ! असोच्चा एं केवलस्स वा० जाव अत्येगइए केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा, अत्येगइए केवलेणं जाव नो संवरेज्जा । से केणट्टेणं जाव नो संवरेज्जा ? गोयमा ! जस्स एं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कमे भवइ, से एं असोच्चा केवलस्स वा० जाव केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा, जस्स एं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कमे जवइ, से एं असोच्चा केवलस्स वा० जाव नो संवरेज्जा, से तेणट्टेणं जाव नो संवरेज्जा । असोच्चा णं भंते ! केवलस्स वा० जाव केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पामेज्जा ? गोयमा ! असोच्चा एं केवलस्स वा० जाव उवासियाए वा अत्येगइए केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पामेज्जा, अत्येगइए केवलं आभिनिबोहियनाणं नो उप्पामेज्जा । से केणट्टेणं जाव नो उप्पामेज्जा ? गोयमा ! जस्स एं आभिणिबोहियनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कमे जवइ से एं असोच्चा केवलस्स वा० जाव केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पामेज्जा, जस्स एं आभिणिबोहियनाणावरणिज्जा एं कम्माणं खओवसमे नो कमे जवइ, से णं

असोच्चा केवलस्स वा० जाव केवलं आभिणिबोहियनाणं नो उप्पामेज्जा, से तेणट्टेणं जाव नो उप्पामेज्जा । असोच्चा एं भंते ! केवलस्स वा० जाव केवलं मुयनाणं उप्पामेज्जा ? एवं जहा आभिणिबोहियनाणस्स वत्तव्वया भणिया, तहा मुयणाणस्स वि भाणियव्वा, नवरं मुयनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमो भाणियव्वो । एवं चेव केवलं ओहिनाणं जाणियव्वं, नवरं ओहिनाणावरणिज्जाणं खओवसमो भाणियव्वो । एवं केवलं मणपज्जवणाणं उप्पामेज्जा, नवरं मणपज्जवनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमं भाणियव्वं, असोच्चा एं भंते ! केवलस्स वा० जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलनाणं उप्पामेज्जा एवं चेव, नवरं केवलणाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए जाणियव्वे, सेसं तं चेव । से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ० जाव केवलनाणं नो उप्पामेज्जा ॥

बुद्धदन्तोद्देशक इति उक्तरूपाध्यायार्थाः केवलधर्माज्ज्ञायन्ते, तज्ज्ञाश्रुत्वाऽपि कोऽपि लभत इत्याद्यर्थप्रतिपादनार्थमाह—(रायगिहेत्यादि) तत्र च (असोच्चा स्ति) अश्रुत्वा धर्मफलादिप्रतिपादकवचनमनाकार्यं, प्राकृतधर्मानुरागादेवेत्यर्थः (केवलस्स वस्ति) केवलिनो जिनस्य । (केवलस्सावगस्स स्ति) केवली येन स्वयमेव पृष्ठः, श्रुतं वा येन तद्वचनमसौ केवलिश्चावकः, तस्य (केवलिउवासगस्स वस्ति) । केवलिन उपासनं विदधानेन केवलिनैवान्यस्य कथ्यमानं श्रुतं येनासौ केवल्युपासकः । (तप्पक्खियस्स स्ति) केवलिपाक्षिकस्य स्वयं बुद्धस्य (धम्मं ति) श्रुतचारित्ररूपम् (लभेज्ज स्ति) प्राप्नुयात् । (सवणयाप स्ति) श्रवणतया श्रवणरूपतया, श्रोतुमित्यर्थः । (नाणावरणिज्जाणं ति) बहुवचनं ज्ञानावरणीयस्य मतिज्ञानावरणादिभेदेनावग्रहमत्यावरणादिभेदेन च बहुत्वात् । इह च लयोपशमग्रहणाद् मत्यावरणाद्येव तद् ग्राह्यं, न तु केवलावरणम्, तत्र कस्यैव भावात्, ज्ञानावरणीयस्य कयोपशमश्च गिरिसरिदुपलघोऽन्यान्यायेनापि कस्यचित्स्यात्, तत्सङ्गावे चाश्रुत्वाऽपि धर्मं लभेत, श्रोतुं कयोपशमस्यैव तस्माभेदतरङ्गकारणत्वादिति । (केवलं बोहिं ति) बुद्धं सम्यग्दर्शनं (वुज्जेज्ज स्ति) बुध्येतानुभवेदित्यर्थः । यथा प्रत्येकबुद्धादिरैवमुत्तराप्पयुदाहस्यमा (वरिसणावरणिज्जाणं ति) । इह दर्शनावरणीयं दर्शनमोदनीयमभिगृह्यते बोधः, सम्यग्दर्शनपर्यायत्वात् । तल्लजस्य च तत्तयोपशमजन्यत्वादिति । (केवलं मुंभे भविता आगाराओ अणगारियं ति) केवलं बुद्धं सम्पूर्णं वाऽनगरतामिति योगः । (धम्मंतराश्याणं ति) अन्तरायो विघ्नः, सोऽस्ति येषु तान्यन्तरायिकाणि धर्मस्य चारित्रप्रतिपत्तिलक्षणस्यान्तरायिकाणि धर्मान्तरायिकाणि, तेषां, वीर्यान्तरायचारित्रमोदनीयभेदानामित्यर्थः । (चरित्तावरणिज्जाणं ति) इह वेदलक्षणानि चारित्रावरणीयानि विशेषतो ग्राह्याणि, मैथुनविरतिलक्षणस्य ब्रह्मचर्यवासस्य विशेषतस्तेषामेवाचारकत्वात् । (केवलेणं संजमेणं संजमेज्ज स्ति) इह संयमः प्रतिपन्नचरित्रस्य तदतिचारपरिहाराय यतनाविशेषः । (जयणावरणिज्जाणं ति) इह तु यतनावरणी-

यानि चारित्र्यविशेषविषयवीर्यान्तरायलक्षणानि मन्तव्यानि ।
(अज्जवसाणावरणिज्जाणं ति) संवरशब्देन श्रुताध्यवसायवृत्ते-
र्विषयित्वत्वात्तस्याश्च जायचारित्र्यरूपत्वेन तदावरणकृत्योपश-
मसम्भवाद्ध्यवसानावरणविशब्देनेह भावचारित्र्यावरणीयान्यु-
क्तानीति ।

पूर्वोक्तानेवार्थान् पुनः समुदायेनाह-

असोच्चा णं जंते ! केवलस्स वा० जाव तप्पक्खियउवासि-
याए वा केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए, केवलं बो-
हिं बुज्जेज्जा, केवलं मुंमे भवित्ता आगाराओ अणगारि-
यं पव्वएज्जा, केवलं वंचचेरं वामं आवसेज्जा, केवलेण
संजमेणं संजमेज्जा, केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा, केवलं आ-
भिणिबोहियनाणं उप्पामेज्जा० जाव केवलं मणपज्जवनाणं
उप्पामेज्जा० जाव केवलनाणं उप्पामेज्जा ? । गोयमा ! अ-
सोच्चा णं केवलस्स वा० जाव उवासियाए वा अत्येगए
केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए, अत्येगए केवलप-
न्नत्तं धम्मं नो लभेज्ज सवणयाए, अत्येगए केवलं बोहिं
बुज्जेज्जा, अत्येगए केवलं बोहिं नो बुज्जेज्जा, अत्येगए
केवलं मुंमे भवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वए-
ज्जा, अत्येगए० जाव नो पव्वएज्जा, अत्येगए केव-
लं वंचचेरवासं आवसेज्जा, अत्येगए केवलं० जाव नो
आवसेज्जा, अत्येगए केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा,
अत्येगए केवलेणं संजमेणं नो संजमेज्जा, एवं संव-
रेणं वि अत्येगए केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पा-
मेज्जा, अत्येगए० जाव नो उप्पामेज्जा, एवं० जाव
मणपज्जवनाणं अत्येगए केवलनाणं उप्पामेज्जा, अ-
त्येगए केवलनाणं नो उप्पामेज्जा । से केणट्ठेणं जंते !
एवं बुवइ असोच्चा णं तं चेव० जाव अत्येगए केव-
लनाणं नो उप्पामेज्जा ? । गोयमा ! जस्स नाणावरणिज्जाणं
कम्माणं खओवसमे नो कडे जवइ, जस्स णं दंसणावरणि-
ज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कमे जवइ, जस्स णं धम्म-
तराइयाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, एवं चरि-
त्तावरणिज्जाणं जयणावरणिज्जाणं अज्जवसाणावरणि-
ज्जाणं आभिणिबोहियनाणावरणिज्जाणं० जाव मणपज्जव-
नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कमे जवइ,
जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं० जाव खए नो कमे
जवइ, से णं असोच्चा केवलस्स वा० जाव केवलपन्नत्तं
धम्मं नो लभेज्ज सवणयाए, केवलं बोहिं नो बुज्जेज्जा०
जाव केवलनाणं नो उप्पामेज्जा, जस्स णं नाणावराणि-
ज्जाणं खओवसमे कमे जवइ, जस्स णं दरिसणावरणि-
ज्जाणं खओवसमे कमे जवइ, जस्स णं धम्मतराइयाणं
एवं० जाव जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं
खए कमे जवइ, से णं असोच्चा केवलस्स वा० जाव केव-

द्विपन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए, केवलं बोहिं बुज्जेज्जा
केवलनाणं उप्पामेज्जा ॥

(असोच्चा णं जंते ! इत्यादि) अथाश्रुत्यैव केवलयादिवचनं
यथा काश्चित्केवलज्ञानमुत्पादयेत् तथा दर्शयितुमाह-

तस्स णं जंते ! उट्ठं उट्ठेणं अनिविखत्तेणं तवोक्कम्मेणं
उट्ठं बाहाओ पगिज्जिय पगिज्जिय सूरामिमुहस्स आया-
वणचूर्पीए आयावेमाणस्स पगइभइयाए पगइउवसंतयाए
पगइपयणुकोहमाणमायालोभयाए मिउमइवसंपन्नयाए अ-
द्वीणयाए भइयाए विणीययाए अन्नया कयाइ सुभेणं
अज्जवसाणेणं सुभेणं परिणामेणं द्वेसाहिं विसुज्जमाणीहिं
विसुज्जमाणीहिं अद्वीणयाए तयावरणिज्जाणं कम्माणं
खओवसमेणं ईहापोहमगणगवेसणं करेमाणस्स विज्जंते
नामं अन्नाणे समुप्पज्जइ, से णं तेणं विज्जंगनाणसमुप्प-
न्नेणं जह्वेणं अंगुलस्स असंखेज्जइजाणं उक्कोसेणं असं-
खेज्जाइ जोजणसहस्साइ जाणए पासइ, से णं तेणं विज्जंग-
नाणेणं समुप्पन्नेणं जीवेवि जाणइ, अजीवे वि जाणइ, पा-
संरुत्थे सारंजे सपरिगहे संकिट्ठस्समाणे वि जाणइ, विसु-
ज्जमाणे वि जाणइ, से णं पुव्वामेव सम्मत्तं पडिवज्जइ,
समणधम्मं रोएइ २ चरित्तं पमिवज्जइ, द्विगं पडिवज्जइ,
तस्स णं तेहिं मिच्छत्तपज्जवेहिं परिहायमाणेहिं सम्मइसण-
पज्जवेहिं वड्डमाणेहिं, से विज्जंते अन्नाणे सम्मत्तपरिग-
हिं खिप्पायेव ओही परावत्तइ ॥

(तस्स स्ति) योऽश्रुत्यैव केवलज्ञानमुत्पादयेत् तस्य कस्या-
पि “ उट्ठं उट्ठेणमित्यादि ” च यदुक्तम्, तत्प्रायः षष्ठतप-
श्चरणवतो बालतपस्विनो विभङ्गज्ञानविशेष उत्पद्यत इति
ज्ञापनार्थमिति । (पगिज्जिय स्ति) प्रगृह्य, धृत्वेत्यर्थः । “ पगइ-
भइयाए ” इत्यादीनि तु प्राग्वत् । (तयावरणिज्जाणं ति) वि-
ज्जङ्गानावरणीयानां (ईहापोहमगणगवेसणं करेमाणस्स स्ति)
इहेहा सदर्थोभिमुखा ज्ञानचेष्टा, अपोहस्तु विपक्वनिरासो,
मार्गणं चाऽन्ययधर्मालोचनं, गवेषणं तु व्यतिरेकधर्मालोच-
नमिति (सेसं ति) असौ बाधतपस्वी (जीवे वि जाणइ स्ति)
कथञ्चिदेव न तु साक्षाद्, मूर्त्तगोचरत्वात्तस्य । (पासंउत्थे स्ति)
व्रतस्थान् (सारंभसपरिगहे स्ति) सारम्भान् सपरिग्रहान्सतः ।
किंविधान् जानातीत्याह— (संकिट्ठस्समाणे वि जाणए स्ति)
महत्या संक्लियमानतया संक्लियमानानपि जानाति (विसु-
ज्जमाणे वि जाणइ स्ति) अल्पीयस्या विशुद्धमानतया विशुद्धा-
मानानपि जानाति, आरम्भादिमतामेवंस्वरूपत्वात् । (सेणं ति)
असौ विज्जङ्गानी जीवाजीवस्वरूपपाखरमस्थसंक्लियमान-
तादिज्ञापकः सन् (पुव्वामेव स्ति) चारित्र्यप्रतिपत्तेः पूर्वमेव,
(सम्मत्तत्ति) सम्यग्भावं (समणधम्मं ति) साधुधर्मं (रोए-
इ स्ति) अरुत्ते चिकीर्षति वा । (ओहीपरावत्तइ स्ति) अवधि-
भवतीत्यर्थः । इह च यद्यपि चारित्र्यप्रतिपत्तिमादावजिघास
सम्यक्त्वं परिग्रहीतं, विज्जङ्गानमवधिर्भवतीति पश्चादुक्तं,
तथापि चारित्र्यप्रतिपत्तेः पूर्वं सम्यक्त्वप्रतिपत्तिकाल एव विभ-

ज्ञानस्यावधिभावो ऽप्यस्य; सम्यक्त्वचारित्रभावे विभङ्गज्ञान-
स्याज्ञावादिति ।

अथैनमेव लेश्यादिनिर्णयमाह-

से एं भंते ! कइसु लेस्सासु होज्जा ? । गोयमा ! तिसु
विसुल्लेस्सासु होज्जा । तं जहा-तेउलेस्साए पम्हलेस्साए
सुकुलेस्साए । से एं जंते ! कइसु नाणेषु होज्जा ? । गो-
यमा ! तिसु आभिणिबोहियेनाणसुयनाणओहिनाणेषु
होज्जा । से एं भंते ! किं सजोगी होज्जा, अजोगी होज्जा ? ।
गोयमा ! सजोगी होज्जा, नो अजोगी होज्जा । जदि
सजोगी होज्जा, किं मणजोगी होज्जा, वइ जोगी कायजोगी
वा होज्जा ? । गोयमा ! मणजोगी होज्जा, वइजोगी होज्जा,
कायजोगी वा होज्जा । से एं जंते ! किं सागारोवउत्ते होज्जा,
अणागारोवउत्ते वा होज्जा ? । गोयमा ! सागारोवउत्ते
वा होज्जा, अणागारोवउत्ते वा होज्जा । से एं जंते !
कयरम्मि संघयणे होज्जा ? । गोयमा ! वइरोमहनारायसंघय-
णे होज्जा । से एं भंते ! कयरम्मि संठाणे होज्जा ? । गोयमा !
व्हाए संठाणाणं अक्षयरे संठाणे होज्जा । से एं भंते !
कयरम्मि उच्चते होज्जा ? । जह्मेणं सचरणीए उक्को-
सेणं पंचधणुसइए होज्जा । से एं जंते ! कयरम्मि आ-
उए होज्जा ? । गोयमा ! जह्मेणं साइरेगडवासाउए उक्को-
सेणं पुव्वकोमिआउए होज्जा । से एं भंते ! किं सवेदए
होज्जा, अवेदए होज्जा ? । गोयमा ! सवेदए होज्जा, नो
अवेदए होज्जा । जइ सवेदए होज्जा, किं इत्थिवेदए
होज्जा, पुरिसवेदए होज्जा, पुरिसनपुंसगवेदए होज्जा, नपुंस-
गवेदए होज्जा ? । गोयमा ! नो इत्थिवेदए होज्जा, पुरिस-
वेदए वा होज्जा, नोनपुंसगवेदए होज्जा, पुरिनपुंसगवेदए
वा होज्जा । से एं जंते ! किं सकसाई होज्जा, अकसाई
होज्जा ? । गोयमा ! सकसाई होज्जा, नो अकसाई होज्जा ? ।
जइ सकसाई होज्जा से एं जंते ! कइसु कसाएसु होज्जा ? ।
गोयमा ! वउसु संजन्नणकोहमाणमायालोनेसु होज्जा । तस्स
णं भंते ! केवइया अज्जवसाणा पसुत्ता ? । गोयमा ! असंखेज्जा
अज्जवसाणा पसुत्ता । ते एं भंते ! किं पसत्था, अप्पसत्था ? ।
गोयमा ! पसत्था, नो अप्पसत्था । से एं जंते ! तेहिं पसत्थे-
हिं अज्जवसाणेहिं वड्डमाणेहिं अणंतेहिं नेरइयजवग्गहणे-
हिंतो अप्पाणं विसंजोएइ, अणंतेहिं तिरिक्खजोणियं
जाव विसंजोएइ, अणंतेहिं मणुस्सभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं
विसंजोएइ, अणंतेहिं देवजवग्गहणेहिं अप्पाणं विसंजोएइ,
जाओ वि य से इमाओ नेरइयतिरिक्खजोणियमणुस्सदेवग्ग-
नामाओ चत्तारि उत्तरप्पगमीओ य, तासिं च एं उवग्गहिण
अणंताणुवंधी कोहमाणमायालोभं खवेइ, खवेइत्ता अपचक्खा-
णकसाए कोहमाणमायालोने खवेइ, खवेइत्ता पचक्खाणा-

वरणे कोहमाणमायालोभे खवेइ, खवेइत्ता मंजलणे कोह-
माणमायालोभे खवेइ, खवेइत्ता पंचविहं नाणावरणिज्जे
नवविहं दरिसणावरणिज्जे पंचविहं अंतराइयं तालमन्था-
कडं च एं मोहणिज्जे कडु कम्मरयविकिरणकरं अपुव्वकर-
णं पविट्ठस्स अणंते अणुत्ते निव्वायाए निगवणो कसिणे
पमिपुणे केवइवरणाणंदसणे समुप्पज्जइ ॥

[से एं भंते ! इत्यादि] तत्र [से एं ति] स यो विभङ्गज्ञानी भूत्वा-
अधिज्ञानं चारित्रं च प्रतिपन्नः [तिसु विसुल्लेस्सासु होज्जा ति]
यतो भावलेख्यासु प्रशस्ताश्चैव सम्यक्त्वादि प्रतिपद्यते, नावि-
शुद्धास्त्विति । [तिसु आभिणिबोहियेत्यादि] सम्यक्त्वमति-
भूताधिज्ञानानां विभङ्गविनिवर्त्तनकाले तस्य युगपद्वाद्यादा-
द्ये ज्ञानत्रय एवासौ तदा वर्त्तत इति । [णो अजोगी होज्जा ति]
अवधिज्ञानकाले अयोनिवृत्त्याभावात् । 'मणजोगी' इत्यादि च
एकतरयोगप्रधान्यापेक्षयाऽवगन्तव्यम् । [सागारोवउत्ते वेत्यादि]
तस्य हि विभङ्गज्ञानान्वितवर्त्तमानस्योपयोगद्वयेऽपि वर्त्तमानस्य
सम्यक्त्वावधिज्ञानप्रतिपत्तिरस्तीति । ननु-"सच्चाओ लक्ष्मीओ
सागारोवओमोघउत्तस्स भवंति" इत्यागमादनाकारोपयोगे स-
म्यक्त्वावधिज्ञानविरोधः ? नैवम् । प्रवर्त्तमानपरिणामजीवविष-
यत्वात्तस्यागमस्यावस्थितपरिणामापेक्षया चानाकारोपयोगेऽपि
लक्षितज्ञस्य सम्भवादिति । [वइरोमहनारायसंघयणे होज्जा
ति] प्राप्तव्यकेवलज्ञानत्वात्तस्य, केवलज्ञानप्राप्तिश्च प्रथमसं-
न एव जवतीति । एवमुत्तरापीति । [सवेयए होज्जा ति] विज-
ङ्गस्यावधिज्ञावकावे न वेदकयोऽस्तीत्यसौ संवेद एव । [नो इत्थि-
वेयए होज्जा ति] स्त्रिया एवविधस्य व्यतिकरस्य स्वभावत ए-
वाभावात् । [पुरिसनपुंसगवेदए व ति] वर्द्धितकत्वादित्वेन न-
पुंसकः पुरुषनपुंसकः । [सकसाई होज्जा ति] विभङ्गावधिकाले
कषायकृतस्याभावात् । [चउसु संजन्नणकोहमाणमायालोनेसु
होज्जा ति] स ह्यवधिज्ञानतापरिणतविभङ्गज्ञानश्चरणं प्रतिपन्न
वक्तुः, तस्य च तत्काशे चरणयुक्तत्वात्, संजव्वना एव क्रीडादयो
भवन्तीति [पसत्थ ति] विभङ्गस्यावधिभावो हि नाप्रशस्ताभ्य-
वसानस्य भवतीत्यत उक्तम्-प्रशस्तान्यध्यवसायस्थानानीति ।
[अणंतेहिं ति] अनन्तरनन्तानामतत्कालभाविभिः । [विसं-
जोएइ ति] विसंयोजयति, तत्प्राप्तयोग्यताऽपनोदिति ।
(जाओ वि य ति) या अपि च । (नेरइयतिरिक्खजोणिय-
मणुस्सदेवगतिनामाओ ति) एतदभिधानाः । (उत्तरप्पग-
मीओ य ति) नामकर्माभिधानाया मूत्रप्रकृतेरुत्तरभेदभू-
ताः । (तासिं च एं ति) तासां च नैरयिकगत्यायुत्तरप्रकृ-
तीनां, चशब्दादन्यासां च, (उवग्गहिण ति) औपग्राहिकान्
उपपन्नप्रयोजनान् अनन्तानुबन्धिनः क्रीडमानमायालोभान् क-
ल्पयति । तथा प्रत्याख्यानादींश्च तथाविधानेव कल्पयतीति । (पंच-
विहं नाणावरणिज्जे ति) मतिज्ञानावरणादिभेदान् (नवविहं दरि-
सणावरणिज्जे ति) चक्षुर्दर्शनाद्यावरणचतुष्कस्य, निद्रापञ्चक-
स्य च मीलनाक्षवधिधत्वमस्य । (पंचविहमंतराइयं ति) दान-
लाजभोगोपभोगवीर्यविशेषितत्वात् पञ्चविधत्वमन्तरायस्य, त-
त्कल्पयतीति संबन्धः । किं कृतव्यत आह- (तालमन्थाकडं च एं
मोहणिज्जे कडु ति) मस्तकं मस्तकसूचीकृतं छिन्नं यस्यासौ मस्तक-
कृतस्तालश्चासौ मस्तककृतश्च तादृमस्तककृतः । आनन्दसत्त्वाच्चैवं नि-
र्देशः । तादृमस्तककृत इय यत्तत्तालमस्तककृतम्, अयमर्थः-छिन्न-
मस्तकतादृकत्वं च मोहनीयं कृत्या । यथाहि-विभ्रमस्तकस्तादृः

ह्रीणो भवति, एवं मोहनीयं च कृत्वा क्रीणकृत्वेति भावः । इदं चोक्तमोहनीयभेदशेषापेक्षया द्रष्टव्यमिति । अथ कस्मादनन्तानुबन्धादिस्वभावे तत्र क्षपिते सति ज्ञानावरणीयादि कृपयत्येवेत्यत आह—(तालमस्तकस्येव कृतं क्रिया यस्य तत्तालमस्तककृतं, तदेवंविधं च मोहनीयम् । (कटुं त्ति) इतिशब्दस्येह गम्यमानत्वात्, इतिकृत्वा इति हेतोः, तत्र क्षपिते ज्ञानावरणीयादि कृपयत्येवेति, तालमस्तकमोहनीययोश्च क्रियासाधर्म्यमेव । यथा-तालमस्तकविनाशक्रियाऽवश्यंजाविताश्रविनाशा, एवं मोहनीयकर्मविनाशक्रियाऽप्यवश्यंभाविविशेषकर्मविनाशेति । आह च—“ मस्तकसूचि विनाशे, तालस्य यथा ध्रुवो भवति नाशः । तद्वत्कर्मविनाशोऽपि मोहनीयकृत्यं नित्यम् ” ॥ १ ॥ ततश्च कर्मरजोविकिरणकरं तद्विक्रमेकमपूर्वकरणम्-असदशाध्यवसायविशेषमनुप्रविष्टस्याऽनन्तम्, विपयान्तत्वात्; अनुत्तरं सर्वोत्तमत्वात्, निर्व्याघातं कुट्यादिजिरप्रतिहननात्, निरावरणं सर्वथा स्वावरणक्षयात्, कृत्स्नं सकलार्थग्राहकत्वात्, प्रतिपूर्णं सकलस्वांशयुक्ततयोत्पन्नत्वात्, केवलवरदानदर्शनं केवलमभिधानतो वरदानान्तरापेक्षया, ज्ञानं च दर्शनं च ज्ञानदर्शनम् । समाहारद्वन्द्वः । ततः केवलादीनां कर्मधारयः । इह च कृपणाकर्मः “अस्मिच्छमीससम्मं, अदु नपुंसिस्थिवेयज्जं च । पुमवेयं च खवेई, कोहाईए य मंजवणे ” ॥ १ ॥ इत्यादिप्रधान्तरप्रसिद्धो नचार्थमहाश्रितः; यथा कथञ्चित्कृपणामाश्रयैव विवक्षितत्वादिति ।

से एं भंते ! केवलपिपुत्तं धम्मं आयवेज्ज वा पञ्चवेज्ज वा परुवेज्ज वा ? । नो इण्हे समहे । नसुत्थ एगणाएण वा एगवागरेण वा । से एं भंते ! पव्वावेज्ज वा मुंभावेज्ज वा ? । नो इण्हे समहे, उवएसं पुण करेज्जा । से एं जंते ! किं सिज्झइ० जाव अंतं करेइ ? । हुंता सिज्झइ० जाव करेइ । से एं जंते ! किं उहं होज्जा, अहे होज्जा, तिरियं होज्जा ? । गोयमा ! उहं वा होज्जा, अहे वा होज्जा, तिरियं वा होज्जा, उहं होज्जमाणे सदावइ वियडावइ गंधावइ मादवन्तपरियाएसु वट्टवेयहुपव्वएसु होज्जा, साहरणं पमुच सोमणसवणे वा पंरुगवणे वा हांज्जा, अहे होज्जमाणे गडुए वा दरीए वा होज्जा, साहरणं पडुच्च पायाझे वा भवणे वा होज्जा, तिरियं होज्जमाणे पणरससु कम्मभूमीसु होज्जा, साहरणं पमुच अदाज्जदीवसमुदतदेकं देसभाए होज्जा । ते एं भंते ! एगसमएणं केवइया होज्जा ? । गोयमा ! जहणेणं एको वा दो वा तिप्पि वा उकोसेणं दस, से तेण-हेणं गोयमा ! एवं वुचइ, असोच्चा एं केवलस्स वा० जाव अत्थेगइए केवलपिपुत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए, अत्थेगइए केवलि० जाव नो लभेज्ज सवणयाए० जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा ।

[आचवेज्ज त्ति] आग्राहयेच्छिष्यान्तर्यापयेद्वा, प्रतिपादनतः पूजां प्रापयेत् । [परुवेज्ज त्ति] प्रज्ञापयेद् भेदभणनतां बोधयेद्वा । [पव्वेज्ज त्ति] उपपत्तिकथनतः [णऽप्यत्थएगणाएण व त्ति] न इति योऽयं निबोधः, सोऽन्यत्र एकज्ञानादेकमुदाहरणं वर्जयित्वेत्यर्थः; तथाविधकल्पत्वादस्येति । [एगवागरेण व

त्ति] एकव्याकरणादेकोत्तरादित्यर्थः । [पव्वावेज्ज व त्ति] प्रवाजयेद् रजोहरणादिऽव्यलिङ्गदानतः । [मुंभावेज्ज व त्ति] मुण्डयेत् शिरोबुध्ननः [उवएसं पुण करेज्ज त्ति] अमुप्य पाश्वे प्रव्रजेयादिकमुपदेशं कुर्यात् । “ सदावइत्यादि ” शब्दापातिप्रज्ञतयो यथाक्रमं जम्बूद्वीपप्रहृषयामिप्रायेण हैमवतहरिवर्परम्यकैरथ-वतेषु, क्षेत्रसमासाजिप्रायेण तु हैमवतैरथवतहरिवर्परम्यकेषु जवन्ति, तेषु च तस्य भाव आकाशगमनलक्षिप्रसंपन्नस्य तत्र गतस्य केवलज्ञानोत्पादसद्भावे सति [साहरणं पडुच्च त्ति] देवेन नयनं प्रतीत्य [सोमणसवणे त्ति] सौमनसवनं मेरौ तृतीयं [पंडगवणे त्ति] मेरौ चतुर्थं (गडुए व त्ति) गते निम्ने भूजामे अयोधोक्तग्रामादौ (दरीए व त्ति) तत्रैव निम्नतरप्रदेशे (पायाझे व त्ति) महापातालकलशे वलयामुखादौ (भवणे व त्ति) जवनवासिदेवनिवासे (पणरससु कम्मभूमीसु त्ति) पञ्चभरतानि पञ्चैरवतानि पञ्च महाविदेहा इत्येवंलक्षणसु कर्माणि कृषिवाणिज्यादीनि तत्प्रधानभूमयः कर्मभूमयस्तासु (अह्माइ इत्यादि) अर्हं तृतीयं येषां तेऽहं तृतीयाः, ते च ते द्वीपाश्चेति समासः, अर्हं तृतीयद्वीपाश्च समुद्रौ च तत्परिमितावर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्राः, तेषां, स चासौ विवक्षितो देशरूपो भागोऽशोऽहं तृतीयद्वीपसमुद्रतदेकदेशभागः, तत्र ।

अनन्तरं केवदयादिवचनाश्रवणे यत्स्यात् तत्तुक्तम्, अथ तच्छ्रवणे यत्स्यात्तदाह—

सोच्चा णं जंते ! केवलस्स वा० जाव तप्पविखयउवासियाए वा केवलपिपुत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए ? । गोयमा ! सोच्चा णं केवलस्स वा० जाव अत्थेगइए केवलपिपुत्तं धम्मं एवं जा चेव असोच्चाए वत्तव्वया, मा चेव सोच्चाए वि भाणियच्चा, नवरं अभिज्ञावो सोच्चा त्ति, सेसं तं चेव णिरवसेसं० जाव जस्स एं मणपज्जवणाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कमे भवइ, जस्स एं केवलणाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए कमे जवइ, से एं सोच्चा केवलस्स वा० जाव लवा-सियाए वा केवलपिपुत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए, केवलं बोहिं वुज्जेज्ज० जाव केवलणाणं उप्पाडेज्जा, तस्स एं अहंमं अहमेणं अणिविखत्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं जावे-माणस्स पणइभइयाए तहेव० जाव गवेसणं करमाणस्स ओहिणाणे समुप्पज्जइ, से एं तेणं ओहिणाणेणं समुप्पएणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उकोसेणं असंखेज्जाइं अहोए होअप्पमाणमेत्ताइं खंमाइं जाणइ पासइ । से एं जंते ! कः इसु वेस्सासु होज्जा ? । गोयमा ! छसु वेस्सासु होज्जा । तं जहा—कएहलेस्साए० जाव सुकळेस्साए । से णं जंते ! कःसु एाणेषु होज्जा ? । गोयमा ! तिसु वा चउसु वा होज्जा, तिसु होज्जमाणे तिसु आभिणिबोहियणाणसु अणाणओहिणाणेषु होज्जा, चउसु होज्जमाणे आभिणिबोहियणाणसु अणाणओहिणाणमणपज्जवणाणेषु होज्जा । से एं जंते ! किं सजोगी होज्जा ? । एवं, जोगेवओगो संययणसंठाणं उच्चत्तं आउयं च, एयाणि सव्वाणि जहा असोच्चाए तहेव

भाणियव्वाणि । से एं जंते ! किं सवेदए पुच्छा ? गोयमा ! सवेदए वा होज्जा, अवेदए वा होज्जा । जइ अवेदए वा होज्जा, किं उयमंतवेदए, खीणवेदए होज्जा ? गोयमा ! एणो उवसंतवेदए होज्जा खीणवेदए होज्जा । जइ सवेदए होज्जा किं इत्थीवेदए होज्जा पुच्छा ? गोयमा ! इत्थीवेदए वा होज्जा, पुरिसवेदए वा होज्जा, पुरिसणपुंसमवेदए वा होज्जा । से एं भंते ! सकसाई होज्जा, अकसाई होज्जा ? गोयमा ! सकसाई वा होज्जा, अकसाई वा होज्जा । जइ अकसाई होज्जा, किं उवसंतकसाई होज्जा, खीणकसाई होज्जा ? गोयमा ! एणो उवसंतकसाई होज्जा, खीणकसाई होज्जा । जइ सकसाई होज्जा से एं भंते ! कइसु कमाएसु होज्जा ? गोयमा ! चउसु वा तिसु वा दोसु वा एकम्मि वा होज्जा, चउसु होज्जमाणे चउसु संजलणकोट्टमाणमायालोजेसु होज्जा, तिसु होज्जमाणे तिसु संजलणमाणमायालोजेसु होज्जा, दोसु होज्जमाणे दोसु संजलणमाणमायालोजेसु होज्जा, एगम्मि होज्जमाणे एगम्मि संजलणलोजे होज्जा । तस्स णं जंते ! केवइया अज्जवसाणा पणत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा, एवं जइहा असोच्चाए तहेव० जाव केवलणाणं समुणज्जइ । से एं जंते ! केवलपणत्तं धम्मं आघवेज्ज वा पणवेज्ज वा परुवेज्ज वा ? इंता गोयमा ! आघवेज्ज वा पणवेज्ज वा परुवेज्ज वा । से एं जंते ! पणवेज्ज वा मुंमावेज्ज वा ? इंता पणवेज्ज वा मुंमावेज्ज वा । से एं जंते ! सिज्जइ वुज्जइ० जाव अंतं करेइ । तस्स णं जंते ! सिस्सा वि सिज्जंति० जाव अंतं करेति ? इंता सिज्जंति० जाव अंतं करेति । तस्स णं जंते ! पसिस्सा वि सिज्जंति ? एवं चेव,० जाव अंतं करेति । से एं जंते ! किं उधं होज्जा, अहे वा ? इहा असोच्चाए० जाव तदेकदेसभाए होज्जा । से णं जंते ! एगसमएणं केवइया होज्जा ? गोयमा ! जइसेणं एको वा दो वा तिसि वा, उकोसेणं अट्टसयं, से तेणहेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, सोच्चा णं केवलिसस वा० जाव केवलित्वासियाए वा० जाव अत्येगइया केवलणाणं उण्णामेज्जा, अत्येगइया केवलणाणं णो उण्णामेज्जा ॥

(सोब्धानमित्यादि) अथ यथैव केवलयादिवचनाश्रवणावाप्तबोधादेः केवलज्ञानमुत्पद्यते, न तथैव तच्छ्रवणावाप्तयोध्यादेः, किन्तु प्रकारान्तरेणेति दर्शयितुमाह—“ तस्स णमित्यादि ” [तस्स (सि) यः श्रुत्वा केवलज्ञानमुत्पादयेत्तस्य कस्यापि, अर्थात्प्रतिपन्नसम्यग्दर्शनचारित्र्यविकल्पास्य “अहमं अट्टमेणं” इत्यादि च यदुक्तं, तत्प्रायो विकृष्टतपश्चरणवतः साधोरवधिज्ञानमुत्पद्यत इति ज्ञापनार्थमिति ।] [लोयणमाणमेत्ताई ति] लोकस्य यत्प्रमाणं मात्रा, तदेव परिमाणं येषां तानि तथा । अथैनमेव बोध्यादिर्निर्गु-

पयमाह—[से णं जंते ! इत्यादि] तत्र [से णं ति] सोऽन्तरोक्तविशेषणोऽर्थाध्यानां [उमु लेसासु होज्ज (सि) यद्यपि भावबोध्यासु प्रशस्तान्येव तिसृष्वर्थाध्यानां जमने, तथापि द्रव्यले-उयाः प्रतीत्य षट्स्वपि बोध्यासु जमने, सम्यक्त्वश्रुतवत् । यदाह—“सम्मत्तसुयं सव्वासु लज्जइ (सि)” तद्वान्ते चामो पदस्यपि जयतीत्युच्यत इति । [तिसु व (सि) अर्थाध्यानस्याऽऽयज्ञानद्वयावनाचूतत्वादधिकृतावधिज्ञानी त्रिषु ज्ञानेषु भवेदिति । [चउसु वा होज्ज (सि) मतिश्रुतमनःपर्यवज्ञानिनोऽर्थाध्यानोत्पत्तौ ज्ञानचतुष्टयज्ञावाच्यतुषु ज्ञानेस्वधिकृतावधिज्ञानी जवेदिति । [मयेय वेत्यादि] अक्षीणवेदस्यार्थाध्यानोत्पत्तौ सवेदकः सन्नवधिज्ञानी भवेत्, क्षीणवेदस्य वाऽवधिज्ञानोत्पत्तायवेदकः सन्नयं स्यात् [नो उवसंतवेयए होज्ज (सि) उपशान्तवेदोऽयमवधिज्ञानी न भवति, प्राप्तव्यकेवलज्ञानस्यास्य विवर्त्तितत्वादिति । [सकसाई वेत्यादि] वः कपायकृये सत्यवधि लज्जते स सकसाय । सन्नवधिज्ञानी भवेत्, यस्तु कपायकृयेऽसावकपायीति [चउसु वेत्यादि] यद्यक्षीणकपायः सन्नवधि लज्जते तदाऽयं चारित्र्यमुक्तत्वाच्चतुषु संज्वन्नकपायेषु जवति । यदा तु क्षपकश्रेणिर्वसित्वेन संज्वलनक्रोधे क्षीणेऽर्थाध्यानां जमने, तदा त्रिषु संज्वन्नमानादिषु, यदा तु तथैव संज्वलनक्रोधमानयोः क्षीणयोस्तदा द्वयोः, एवमेकजेति । भ० ए श० ३१ उ० ।

भगवतीनवमशतकोकोऽश्रुत्वाकेवही धर्मोपदेशं दत्ते न वेत्यत्र एकं ज्ञानं एकं प्रश्नं च मुक्त्वा धर्मोपदेशं न दत्ते इति तत्रैवोक्तमस्तीति । ही० २ प्रका० ।

असोणिय-अशोणित-त्रि० । अरुधिरप्राप्ते, पञ्चा० १६ विव० ।

असोम्मगहचरिय-असौम्यग्रहचरित-न० । क्रूरग्रहचारे, प्र-अ० २ आश्र० द्वार ।

असोयणया-अशोचनता-स्त्री० । शोकानुत्पादने, पा० ध० ज० ।

असोहिट्टाण-अशोधिस्थान-न० । कुशीलसंसर्ग्याम, ओघ० ।

अस्स-अश्व-पुं० । घोटके, दश० १ अ० । तं० । प्रज्ञा० । अभिनी-नक्षत्रदेवतायाम्, ज्यो० १५ पाहु० । सू० प्र० । “दो अस्सा” स्या० १ टा० १ उ० ।

अस्व-पुं० । न विद्यते स्वं ज्यमस्य सोऽयमस्वः । निर्ग्रन्थे, आचा० २ भु० १ अ० १ उ० ।

अस्सकस-अश्वकर्म्म-पुं० । अश्वमुखस्य परतोऽन्तर्हीपे, नं० ।

अस्सकली-अश्वकर्णी-स्त्री० । कन्दभेदे, भ० ७ श० २ उ० । जी० । प्रज्ञा० ।

अस्सकरण-अश्वकरण-न० । यत्राऽश्वानुद्दिश्य किञ्चित् क्रियते तस्मिन् स्थाने, आचा० २ भु० १० अ० ।

अस्सचोरग-अश्वचोरक-पुं० । घोटकचौरे, प्रअ० ३ आश्र० द्वार ।

अस्सतर-अश्वतर-पुं० । एकखुर [खचर] भेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

अस्समुह-अश्वमुख-पुं० । आदर्शमुखस्य परतोऽन्तर्हीपे, प्रज्ञा० १ पद । नं० । (‘अंतरदीव’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६८ पृष्ठेऽस्य वर्णक उक्तः) अश्ववाकारमुखे पुरुषाकाराऽभ्याङ्गे च किं श्रे, वाच० ।

अस्समेह-अस्समेह-पुं० । अस्सो मेधते हिंस्यते अत्र । मेध-घञ् ।
यत्तमेधे वाच० । "पद सहस्राणि शुद्धयन्ते, पशूनां मध्यमेऽहनि ।
अश्वमेधस्य वचनाद्, स्थूनानि पशुमिस्त्रिभिः " ॥ १ ॥ अनु० ।
विशे० । स्वा० ॥

अस्ससेण-अश्वसेन-पुं० । पार्श्वनाथस्य जितस्य पितरि,
प्रव० ११ द्वार । आश्व० । चतुर्दशे महाप्रहे, च० प्र० ५० पाहु० ।
सु० प्र० । स्वा० ।

अस्साउदिप्प-असादोदीर्ण-त्रि० । असादनेन कर्मणोदीरिते,
प्रश्न० ३ आश्व० द्वार ।

अस्साएमाण-अस्सादयत्-त्रि० । ईषत्स्वादयति इच्छुखण्डादे-
रिव बहु त्यजति, भ० १२ श० १ उ० । आचा० ।

अस्सात-अस्वाद-पुं० । रसनाऽऽह्लादके स्वादे, वृ० १ उ० ।

अस्सामिज-अस्सामित्व-न० । निःसङ्गतायाम्, पं० व० ७ द्वार ।

अस्सावबोहितित्थ-अस्सावबोधितीर्थ-न० । स्वनामक्याते
तीर्थे, ती० ।

नमिज्जण सुव्वयजिणं, परोवयारिकरसिअमसिअरुं ।

अस्सावबोहितित्थ-स्स कप्पमप्पं भणामि अहं ॥ १ ॥

"सिरिमुणिसुव्वयसामी उप्पन्नकेवल्लो विहरंतो एगयाए
इहपुराओ एगयाए ठाणगरयणिए सठिजोअणाणि हेघिअ पार-
कअस्समेहजणेण जियसत्तराइआ निअसेणा-तुरंगमं सव्व-
लक्खणसंपन्नं होमिअं मुच्छिओ । इमो अट्ठज्जाणाओ दुग्गहं
जाहिं सि पडिवाहेउं सामदेसमंडणे नम्मयानईअवकिप भ-
रुअउत्तनयरे कोरिटवणं पत्तो । समवसरणे गया लोआ वंदिअं,
राया विगयाकडो आगम्म भगवंतं पणमिओ । इत्थंतरे सो हरी
सिच्छाए विहरंतो नियसपुरिसेहिं समं तत्थागओ सामिणो क-
वमप्पडिक्खं पासितो निअलो संजाओ । सुआ य भम्मदेसणा ।
तेण ज्ञाणिओ अ सो पुव्वजवो भगवया । जहा पुव्वभवे इहेव जंबु-
दीवे अवरोविदेहे पुक्खलविज्जए चंपाए नयरीए सुरासिओ ना-
म राया अहमासि, मअपरममिअं तुमं मइसारो नाम मंती
हुत्था । अहं नंदणगुरुपायमूले दिक्खं पडिअज्जिअ पत्तो पाणय-
कणे । तत्थ वासं सागरोवमाइं आउं परिपालित्ता तओ सुओ हं
तित्थयरो जाओ । तुमं च उवज्जिअ नराओ भारहे वासे पउमि-
णिसंडनयरे सागरदत्तो नाम सत्थवाहो अहेसि मिच्छादि-
ट्ठो विण्णोओ अ । अअया तुमए कारियं सिवाययणं, तप्पयण-
त्थं च आरामो रोविओ । भावओ अ एगो तस्स चिंताकरणे
निउत्तो, गुरुआए से णं सव्वओ वि किरिआओ सव्वाचिं-
तो तुमं कालं गमेसि, जिणधम्मनामएणं सावएणं तुम्ह आया
परमा मित्ती, तेण सकिं एगया गओ तुमं साइसगासे । तेहिं दे-
सगंतरे भणियं-"ओ कारयेअ पमिमं, जिणाण अंगुट्ठपवमिस-
मिम । तिरिनरयणइहवारे, नूणं तेणअगला दिआ" ॥ १ ॥ एतं सोऊण
तुमे गिहिमागंतूण कारिआ हेममई जिणंदपमिआ, पइट्ठाविऊण
निसंजं पूइउमाडत्तो । तं अअदिअहे संपत्ते माहमासे लिगपूर-
णपव्वं आराहेउं तुमं सिवाययणं पत्तो । तओ जडाधारीहिं वि
रसं विअ धयं कुंभीओ उत्तरिओ लिगपूरणत्थं । तत्थ लग्गाओ
अयपिणालियाओ, जमिएहि निइयं पाएहि मदिज्जाणओ द-
ट्ठण सिरं भूणिता सारिउं लग्गाओ तुमं । अहो ! एपसिं दंसणीण
वि निइयया । अहमारिआ गिहिणोवराया कहं जीवदयं पालइ-

स्संति ? तओ निअचेलं बलेहिं ताओ पउमजिया रुठो तुमं तेहिं
निज्जस्थित्तरे धम्मसंकरकारयअरहतपासमीहिं न विउंविओसि
त्ति । तओ सो सव्वधम्मविमुहो जाओ, परमकिवियो धम्मर-
सिअं लोअं हंसंतो मायारं तेहिं तिरिआओ अवधिआ मवं भ-
मिऊण जाओ तुमं रायवाहणं तुरंगमो । तुज्ज चेव पमिवोहणत्थं
अह्माण वि मित्थाणगमणं ति । सामिणो वयणं सुआ तस्स जायं
जाइस्सरणं । गहिआ य सम्मत्तमूलदेसविरई, एअक्खायं
सच्चिअं फासुअं तेण नीरं च गिगहइ, छुम्मासे निव्वाहिअ
त्ति अ सो मरिऊण सोहम्मे महिहिओ सुरो जाओ । सो ओहिआ
मुणिअ पुव्वजवं सामिसमोसरणठाणे रयणमयं चेइअमकासी ।
तत्थ सुव्वयसामिणो पडिमं अप्पाणं च अस्सरुअं गाविअ गओ
सुपाणयं । तओ अस्सावबोहितित्थं तं पसिअं । सो देवो जत्तिअसं-
घविअहरणेणं तित्थं पजाविंतो कालेण नरजवे सिअिअहइ ।
काअंतरेण सउलिआविहारु ति तं तित्थं पसिअं । कहं ? इहेव ज-
बुदीवे सिहलदीवे रयणदेसे सिरिपुरनयरे चंदगुत्तो राया । तस्स
चंदवेहा भारिआ । तीसे सत्तएहं पुत्ताणं उयरि नरदत्ता देवी
आगहणेणं सुदंसणा नाम धूआ जाया, अहं अस्सकलविज्जा पत्ता
जुव्वणं । अअया अत्थाए पि उच्चंगरायाए तीसे धणेशरो नाम
नेगमो जरुअच्छाओ आगतो । विज्जपासठिअतियमुअगंधे वा-
णिअ य ह्यीयं । तेण नमो अरहतंताणं ति पडिअं सोउं मुच्छिआ सा,
कुट्ठिओ अ वाणियओ, पसे वेयणाए य जाइस्सरणमुअगया ए-
सा दट्ठण धम्मवंधु ति मोइओ । रक्षा मुच्छाकारणं पुच्छिआए
तीए भणिअं-जहाऽहं पुव्वभवे जरुअच्छे नम्मयातीरे कोरिटव-
णे वरुपायवे सउलिआ आसी । पाउसे अ सत्तरसं महावुट्ठी जा-
या । अअमदिणे वुहाकिअंता पुरे जमंती अहं बाहस्स घरंअणा-
ओ आमिसं धित्तुं वड्ढीणा, वशीसहे निविआ य, अणुपयमाग-
एण वादेण सरेण विआ, मुहाओ पडिअं पलं, सरं च गिगिहत्ता
गओ सोऽवट्ठाणं तत्थ करुणं रसंती उव्वत्तणपरिअत्तणपरादिअ
एगेण सूरिणा, सिता य जलपत्तजलेणं, दिओ पंचनमुकारो सइ-
हिओ अ मए । मरिऊण अहं तुम्ह धूआ जायं ति । तओ सा विस-
यविरत्ता महानिअवेणे पिअरे आपुच्छिय तेणेव संजत्तिएण स-
किं पडिआ वाहणाणं सत्तसएहिं भरुअच्छे, तत्थ पोअसयं व-
त्थाए पोअसयं व्वनिअयाणं, एवं चंदणागुरुदरुणं धन्नजलि
धणाणं नाणाविअपक्कअफाणं, पहरणाणं एवं छसया पोआणं
पणासं, सत्थधराणं पणासं पाहुडाणं, एवं सत्तसयवाहण-
जुत्ता पत्ता समुहतीरं । तओ रक्षा तं वाहणवूइं सिहले-
सरअवक्खंदसंकिआ मज्झिआए सेआए पुरक्खोभनिवा-
राय गंतुं पाहुडं च हाउं सुदंसणाआगमणेणं विअसो
राया तेण संजत्तिएण । तओ सो पञ्चोणीए निग्गाओ । पाहुमं
दाऊण पणमिओ । कआए य वेसमइसवो अ जाओ । दिअं तं चे-
इअं, विहिणा वंदिअं पूइअं च, तित्थोववासो अ कओ, रक्षा दि-
खे पासा पच्छिआ रायणा य अट्ठ वेलाउअइं अअसया गाभाणं
अट्ठसबा अप्पाणं अट्ठसया पुराणं विण्णा, एगदिने अ जत्तिअं
भूमि तुरंगमो चरइ, तत्तिअं पुव्वदिसाए, जत्तिअं व हरी जाइ,
तत्तिआ पच्छिमाए दिआ । उवरोहेण सव्वं पमिवरणं । अअया
तस्सेवायरिअस्स असे निअपुव्वभवं पुच्छइ । जहा-भयवं ! केण
कम्मुणा अहं सउलिआ जाया, कहं च तेण वाहेण अहं निइय-
त्ति ? आयरिएहिं भणिअं-भहे ! वेयकुपअव उत्तरसेदीए सुरम्मा
नाम नयरी । तत्थ विज्जाहरिंदो संखो नाम राया तस्स विज्जया-
भिहाणा तुमं धूआ आसि । अअया दाहिणसेट्ठीए महिसगामे

चञ्चतीए तुमए नईतडे कुक्कुडसण्णो दिट्ठो । सो य रोसवसेणं तए सारिओ । तथ नईए तीरे जिणाययणं दृष्टुए वंदिअं भयव-
ओ विव परमजत्तिपरवसाए तुमए । जाओ परमाणंदो । तओ चेइयाओ निगच्छंतीए तुमए दिट्ठा एगा परिस्समखिआ सादुणी । तीए पाए वंदिता धम्मबोहिआ अज्जाए तुमं । तुमए वि तीसे विस्सामणाईहिं सुस्सुसा कया, चिरं गिदमागया । का-
लेण कालधम्मं पवसा अट्ठज्जाणपराइया कोरंउयवणे सउणी जाया तुमं । सो अ कुक्कुडसण्णो मरिऊण वाहो संजाओ । तेण पुव्व-
वेरेण सउलीभवे तुमं वारोणं पइया । पुव्वभवकयाए जिणभ-
चीए, गिलाणसुस्सुसाए अ अंते बोहिं पत्तासि तुमं । संपयं पि कुणसु जिणप्पणीअं दाणाइधम्मं ति । एवं गुरुणं वयणं सुचा सव्वं ते दव्वं सत्तखिचीए पि वेइ । चेइअस्स उच्चारं करेइ । चउ-
वांसं च देवकुलयाओ पोसइसात्ता-दाणसात्ता-अज्जयणसात्ता-
ओ कारेइ । भओ तं तित्थं पुव्वभवनामेणं सउलिआविहारं ति भण्णइ । अंतो य संलेहणं दव्वभावमेयभिन्नं काउं कयाणसणा सा वइसाहे सुद्धपंचमीए ईसाणं देवलोणं पत्ता । सिरिसुव्वयसा-
मिसिद्धिगमणाणंतरं इक्करसेहिं लक्खेहिं सुव्वसीइसइस्सेहिं च-
वसयसत्तरेहिं च वासाणं अईएहिं थिक्काइयि व्व संवत्तरो पयट्ठो । जीवंतसुव्वयसामिअविकल्पाए पुण एगारसलक्खेहिं अछावीसुणपंचणवइसहस्सेहिं च वासाणं विक्रमो भावी । एसा सउलिआविहारस्स वप्पणी । लोइअतिथाणि अणेगाणि भरुत्तये वट्ठनि । कमेण उदयपुत्ते वाहमदेवेण सिसुंजय-
पासायवकारकारिए, तदयुजेण अंथडेण पुणइत्थ सउलिआवि-
हारस्स उच्चारो कारिओ । मिच्छदिट्ठाए सिंधवादेवीए अंथ-
उस्स पासायसिहरे नचंतस्स सवसग्गो कओ । सो उ निवारिओ विउज्जाबलेण सिरिइमचंदसूरीहिं । “अस्सावबोह-
तित्थ-स्स एस कण्णो समासओ रइओ । सिरिजिणपहुसूरीहिं, भ-
विणईं पडिज्जव तिकालं” ॥ १ ॥ अस्सावबोधकणः समासः ॥
ती० १० कट्ठप ।

अस्सावि (ए)-आस्साविण-त्रि० आ समन्तात् खवति तच्छी-
ल आस्सावी । सच्छिद्रे, सूत्र० । “जहा अस्साविणि नावं, जाइ
अंधो दुरुहप ।” सूत्र० १ धु० १ अ० २ उ० ।

अस्सि-अस्सि-पुं० । चतुर्विंशभागोपलक्षितासु कोटिषु, स्था० ६
ठा० ।

अश्विन्-पुं० । अश्विन्या देवतायाम्, स्था० २ ठा० २ उ० ।

अस्सिणी-अश्विनी-स्त्री० । नक्षत्रभेदे, जं० ७ वक्क० । स्था० ।

अनु० । अश्विन्या अहवो देवता । सू० प्र० १० पाहु० । “अस्सि-
णी नक्खत्ते तितारे पणसे ।” स० ३ सम० ।

अस्सेमा-अस्सेपा-स्त्री० । नक्षत्रभेदे, जं० ७ वक्क० । विशेष० ।

अस्सोकंता-अश्वोत्क्रान्ता-स्त्री० । मध्यमग्रामस्य पञ्चम्यां
सूर्वायाम्, स्था० ७ ठा० ।

अस्सोती-आश्वयुजी-स्त्री० । अश्वयुजि भवाऽऽश्वयु जी । अ-
श्वयुज्मासजाविश्याममायां, पौर्णमास्यां च । चं० प्र० १० पाहु० ।
सू० प्र० ।

अस्तवदि-अर्थपति-पुं० । “अर्थयोः स्तः” । ८ । २९१ । इति
र्यस्य स्तः । “पो वः । ८ । १ । २३१ । इति पस्य वः । धनिनि,
प्रा० ४ पाद । हुं० ।

अह-अथ-अव्य० । आनन्तर्ये, आ० चू० ४ अ० । सूत्र० । नि०
चू० । दर्श० । अनु० । क० प्र० । उपन्यासे, न० । वक्तव्यान्तर-
पन्यासे, उत्त० ३ अ० । अवसानमङ्गलार्थे, सूत्र० १ धु० २६
अ० । वाक्योपन्यासे, आचा० १ धु० ६ अ० १ उ० । सूत्र० उप-
प्रदर्शने, आचा० १ धु० ८ अ० १ उ० । उत्त० । पक्षान्तराद्यन्ते,
जं० ५ श० ६ उ० । विकल्पे, जी० १ प्रति० । विशेषे,
स्था० ७ ठा० । प्रक्रियादिस्वर्थेषु, यत् उत्तम-अथ प्रक्रिया
प्रश्नानन्तर्यमङ्गलोपन्यासप्रतिबन्धनसमुच्चयेषु । वृ० १ उ० ।
जी० । आ० म० । दश० । अनु० । स्था० । प्रश्न० ।
यथार्थे, आ० म० प्र० । वाक्यालङ्कारे, सूत्र० १ धु० ७ अ० ।
पादपूरणे, पञ्चा० १ ए धिव० ।

अधस्-न० । अधस्ताच्छब्दार्थे, आचा० १ धु० १ अ० ५ उ० । स्था० ।
सू० प्र० । जीवा० । अधोगतौ, “अहो क्षिप्रं” प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार । अधोलोके, स्था० ३ ठा० ४ उ० । दिग्भेदे, स्था० ६ ठा० ।

अहं-अहम्-अस्मदः सिना सहाऽहमादेशः । प्रा० । “ए ण मि
अस्मि” ॥ ८ । ३ । १०७ ॥ इत्यादिमूर्ध्वेण अस्मदोऽमा सहाह-
मादेशः । प्रा० ३ पाद । आत्मनिर्देशे, आ० म० प्र० । आवा० ।

अहंकार-अहङ्कार-पुं० । अहोऽहं, नमो मह्यमित्येवमहङ्कारम-
हङ्कारः । निजगुणेषु बहुमाने, विशेष० । ऐश्वर्यजात्यादिमदज-
निते अभिमाने, सूत्र० १ धु० १ ए अ० । सुखहं न दुःखात्येव-
मात्मनः प्रत्यये, सूत्र० १ धु० २ अ० । आ० म० ।
अहमिति स्वस्वजायेनोन्मादपरे परभावकरणे कर्तृतात्तये, अष्ट० ४
अष्ट० । सूत्र० । अहं शब्देऽहं स्वर्गोऽहं गन्धेऽहं रूपेऽहं रसेऽहं स्वा-
मी अहमीश्वरोऽसौ मया हतः, ससस्वोऽमुं हनिष्यामीत्यादिप्रत्य-
यरूपे, स्था० १५ श्लो० । अभिमाने, आवा० ३ अ० । यत्रान्तःकरणम-
हमित्युल्लेखनविषयं वेदयते । द्वा० २० द्वा० । बुद्धिरेवाहङ्कारव्या-
पारं जनयन्ती अहङ्कार इत्युच्यते । द्वा० ११ द्वा० ।

अहकम्-यथाक्रम-अव्य० । यथापरिपाटि इत्यर्थे, दश० ४ अ० ।

अहकखाय-अथा(यथा)ख्यात-न० । अथशब्दो यथार्थे, आइ
अभिविधौ, याथातथ्येन, अत्रिविधिना च यत् आख्यातं (कथितम्-
कथायं चारित्रमिति) तदथाख्यातम् । यथा सर्वस्विन् जीवल्लोके
ख्यातं प्रसिद्धमकथायं भवति चारित्रमिति तथैव यत् तद् य-
थाख्यातं प्रसिद्धम् । आ० म० प्र० । आर्थे यकारलोपः । प्रा० २
पाद । अकथायै चारित्रे, आ० चू० १ अ० । पञ्चा० । पं०
सं० । विशेष० ।

अथ यथाख्यातं विवृण्वन्नाह-

अहसदो नाहत्ये, आहोऽजिविहीणं कट्टियमकखायं ।

चरणमकमायमुदितं, तमहकखायं जहकखायं ॥ १२७ ए ॥

अथेत्ययं याथातथ्यार्थे, आइ अत्रिविधौ, ततश्च याथातथ्येना-
त्रिविधिना वाऽऽख्यातं कथितं यदकथायं च चरणं तदथाख्या-
तम्, यथाख्यातं वा उदितमिति ॥ १२७ ए ॥

एतच्च कतिविधमिवाह-

तं दुविगणं छलम-तथैवलिबिहाणओ पुणेकेकं ।

खयसमज-सजोगाजो-गिकेवलिविहाणओ दुविहां ॥ २८० ॥

तच्च यथाख्यातचारित्रं अथैवलिबिहाणमिनेदात् द्विविधम् । छल-
संश्लिष्टं पुनरपि द्विविधम्-मोहकयसमुत्थं तदुपशमप्रत्ययं च ।

केवलसंबन्धपि सयोगयोगिकेवलज्ञेदतो द्विविधमेवेति । १२०० ।
विशेषः । पञ्चा० । उक्त० । आ० म० । अनु० । तदपि द्विविध-
मुपशमकृत्तयकश्रेणिभेदात् । शेषं तथैवेति । ज० ८ श० २ उ० ।

अहंस्वायसंज्ञ-अध्याख्यातसंज्ञ-पुं० । अथशब्दो यथार्थः,
यथैवाऽकषायतयेत्यर्थः । आख्यातमनिहितमथाख्यातम् । तदेव
संज्ञमोऽध्याख्यातसंज्ञः । अयं च लक्ष्यस्थस्योपशान्तमोहश्च क्षी-
णमोहस्य च स्वात् केवलिनः, सयोगस्याऽयोगस्य च स्या-
दिति । अकषायसंज्ञे, स्था० ५ ग० २ उ० । कर्म० ।

अहंस्वायसंज्ञ-अध्याख्यानसंज्ञ-पुं० । अकषायचारित्रिणि,
"अहंस्वायसंज्ञं पुच्छागोयमा ! कुविदे पश्यते । तं जहा-छ-
मत्ये य केवली य " । ज० २५ श० ७ उ० ।

अहंष्टाण-यथास्यान-न० । स्यान्मनतिक्रम्येत्यर्थः, ज्ञा० २ ग० ।

अहत (य)-अहत-त्रि० । अकृते, अन्यथानीते च । चं० प्र०
१९ पादु० । सू० प्र० ।

अहत-अधस्त्व-न० । जघन्यतायाम्, भ० ६ श० ३ उ० ।

अहत्य-यथास्थ-त्रि० । यथावस्थिते, स्था० ५ ग० ३ उ० ।

यथार्थ-त्रि० । यथाप्रयोजने, यथाकृत्ये च । " अहत्थे वा जावे
जाणिस्सामि " । स्था० ५ ग० ३ उ० ।

अहत्यच्छिन्न-अहस्ताच्छिन्न-त्रि० । हस्तौ अच्छिन्नौ यस्य स
तथा । अकृतकरे, नि० चू० १४ उ० ।

अहत्यवाय-यथार्थवाद-पुं० । यथाऽवस्थितवस्तुतत्त्वप्रस्थापने,
स्था० २ श्लो० ।

अहत्याम-यथास्याम-न० । प्राकृतलक्षणैर्न यकारस्य लोपे के-
लं स्वरः । यथावत्ते, नि० चू० १ उ० ।

अहप्पहाण-यथाप्रधान-अन्य० । प्रधानमनुरूपेत्यर्थः, यो धः
प्रधानो जन इत्यर्थः । भ० १२ श० १ उ० ।

अहम-अधम-त्रि० । जघन्ये, भाव० ४ अ० । निन्दे, उक्त० १३
अ० । निरुद्धे, "नरैर्दुर्जाहं अहमा नराणं" उक्त० १३ अ० । सूत्र० ।
कुद्धे, स्था० ४ ग० ४ उ० । (अधमपुरुषाणां मानम् 'अंगुष्ठ'
शब्देऽत्रैव भागे ४४ पृष्ठे उक्तम्)

अहमंति-अहमन्तिन्-पुं० । अहमेव जात्यादिभिरुक्तमतया प-
र्यन्तवर्तीत्यभिमानवति, स्था० ।

दसहि आणोहि अहमंतीति यंजेजा । तं जहा-जाइमएण
वा कुलमएण वा० जाव इस्सरियमएण वा नागमुवन्ना वा
मे अनिअं हव्वमागच्छंति पुरिसधम्माओ वा मे उत्तरिप
अहोवहिण नाणदंसणे ममुण्णये ।

(दसहृत्प्रादि) स्पष्टं, त्वरं (अहमंतीति) अहम, मन्ती इति ।
अन्तो जान्यादिक्रमपर्यन्तोऽस्यास्तीत्यन्ती । अहमेव जात्यादि-
निरुक्तमतया पर्यन्तवर्ती । अधवाऽनुस्वारः प्राकृततथेति । अहम-
अनि अनिशयवानिति । एवंविधोद्धेनेन (यंजेजाति) स्तन्तीयान्
स्नःथो भवेत्, माद्येदित्यर्थः । यावत्करणात् 'बलमएण' रुचमए-
ण सुयमएण तयमएण लाभमएण' इति दृश्यम् । तथा (नागमु-
वन्ना) नागकुमाराः सुवर्णकुमाराश्च । वा विकटपार्थे । मे मम
अनिकं समीपं' हव्वं' शीघ्रमागच्छन्तीति । पुरुषाणां प्राकृतपु-

रुषाणां धर्मो ज्ञानपर्यायलक्षणस्तस्माद्वा सकाशाद्भूतः प्रधा-
नः स पवोत्तरिकः । (अहोवहिणं ति) नियतक्षेत्रविषयोऽवधि-
स्तद्वत् ज्ञानदर्शनं प्रतीतमिति ॥ स्था० १० ग० ।

अहमहमितिदप्यय-अहमहमितिदर्पित-त्रि० । अहमहमित्येवं
वर्धवति, प्रश्न० ३ आ० द्वार ।

अहम्म-अधर्म-पुं० । पापे, सूत्र० १ भु० १ अ० २ उ० । दशा०
सावधानुष्ठाने, दशा० ६ अ० । अधर्मस्य वर्णं धरति, नि० चू० ।
जे जिकवू अधम्मस्स वसं वदइ, वदंतं वा साइज्जइ । ११३ ।

इह अहम्मो जारहरामायणादि पावसुत्तं, चरगादियाण या-
जपंचगितवादिना वयवितेसा, अहवा-पाणादिया मिच्छादं-
सणपज्जवसाणा अचारस पावठाणा, पतेसि वन्नं वदतीत्यर्थः ।

एसेव गमो नियमा, वोच्चत्थे होति तं अहम्मे वि ।

देसे सन्वे य तहा, पुन्ने अवराम्मि य पदम्मि ॥ ३३ ॥

वोच्चत्थो, विपक्षे वज्रवायं वदतीत्यर्थः । सेसं कंठं ।

इहरह वि ताव ह्योप, मिच्छत्तं दिप्प सहावेणं ।

किं पुण जइ उववुदति, साहू अजयाण मज्झम्मि ॥ ३४ ॥

(इहरह वि ति) सहावेण प्रदीप्यते प्रज्ज्वलते । किमिति निर्देशो,
पुनर्विशेषणे । किं विशेषयति ? सुतरां दीप्यते इत्यर्थः । यदीत्यभ्यु-
पगमे । "मज्जा अगतो उववुदति, तादे थिरतरं तेसि मिच्छत्तं
भवतीत्यर्थः । शेषं पूर्ववत् । नि० चू० ११ उ० । धर्मरहिते,
विपा० १ भु० २ अ० ।

अहम्मओ-अधर्मतस्-अन्य० । अधर्ममङ्गीकृत्येयं, प्रश्न० २
आ० द्वार ।

अहम्मकेउ-अधर्मकेतु-पुं० । केतुर्ग्रहविशेषः, स इव यः स तथा ।
पापप्रधाने, ज्ञा० १८ अ० ।

अहम्मक्खाइ-अधर्मरूपायिन्-पुं० । न धर्ममाख्यातीत्येवं शीलो-
ऽधर्माख्यायी । अधवा-न धर्माख्यायी अधर्माख्यायी । धर्मकथ-
नाशीले, दशा० ६ अ० ।

अधर्मरूपाति-पुं० । अधर्माद्याख्यातिर्यस्य स अधर्माख्यातिः ।
पापकर्मतया प्रसिद्धे, दशा० ६ अ० ।

अहम्मजीवि(ण्)-अधर्मजीविन्-पुं० । अधर्मेण जीवति प्राणान्
धारयतीति अधर्मजीवी । अधर्मेण प्राणधारके, दशा० ६ अ० ।

अहम्महाण-अधर्मस्यान-न० । पापस्थाने, सूत्र० २ भु० २
अ० । त्रयोदशषु किदास्थानेषु, सूत्र० २ भु० २ अ० । धर्मादपेते
स्थाने, सूत्र० २ भु० २ अ० ।

अहम्महि(ण्)-अधर्मायिन्-पुं० । अर्थोऽस्वास्तीत्यर्थी, अध-
र्मेणार्थी अधर्मायी । अधर्मप्रयोजने, भावा० १ भु० ६ अ० ४ उ० ।

अहम्मदाण-अधर्मदान-न० । अधर्मपोषकं ज्ञानमधर्मज्ञानम् ।
अधर्मप्रतिपादकत्वाद् वाऽअधर्मे एव । चौरादिन्यो दाने,
स्था० १० ग० ।

अहम्मसेवि(ण्)-अधर्मसेविन्-पुं० । फलत्रादिनिमित्तपट्टकायो-
पमर्दकारिणि, "बुअस्स धम्माउ अहम्मसेविणो" । दशा० १ चू० ।

अहम्माणि(ण्)-अहम्मामिन्-पुं० । अहमेव विद्वानिति मानो
गवोऽस्येति अहम्माणी । अहंकारिणि, आ० म० द्वि० ।

अद्वय-अहत-त्रि० । अक्षते अद्यादने, आ० म० प्र० । जी० ।
नवे, भ० = श० ६ उ० । रा० । अव्यवच्छिन्ने, कल्प० १ क० ।
अक्षयिदने, सूत्र० २ भु० २ अ० । मलमूषादिनिर्नुपद्रुते प्रत्य-
ये, डा० १ अ० ।

अद्व-अधर-पुं० । अधस्तात्काये, आव० ३ म० । अधस्तन-
वन्तच्छेदे, औ० । प्रका० । तं० ।

अद्वरगङ्गमण-अधरगतिगमन-न० । अधोगतिगमनकारणे,
प्रभ० २ आभ० द्वार ।

अद्वाराख्य-यधारत्नाधिक-अव्य० । यथावेष्टायतयेत्यर्थे,
पं० व० २ द्वार ।

अद्वरी-अधरी-स्त्री० । पेषणशिलायाम्, वत्त० ।

अद्व(री)ह-अधरोष्ठ-पुं० । "ह्रस्वः संयोगे" ॥७॥ १ । ७४ ॥
इति दीर्घस्य ह्रस्वः । प्रा० १ पाद । दंष्ट्रिकायाम्, कल्प १ क० ।

अद्व-अथवा-अव्य० । "वाऽव्ययोत्स्तादावदातः" ।
७ । १ । ६७ । इत्यातोऽत्वम्; अद्वव अद्ववा । विकल्पे, प्रा० १
पाद । स० ।

अद्ववण-(अथवा)-अव्य० । 'अद्ववणं सि' अखण्डमव्ययपद-
म् । अव्ययेत्यस्यार्थे, वृ० १ उ० । विकल्पप्रदर्शने, नि० चू० १
उ० । वाक्यालङ्कारे, अनु० ।

अद्ववा-अथवा-अव्य० । संबन्धस्य प्रकारान्तरतोपदर्शने, व्य० १
उ० । पूर्वोक्तप्रकारापेक्षया प्रकारान्तरत्वद्योतने, पञ्चा० ३ वि० ।
नि० चू० । ध० । पं० सं० । ग० । भ० । पञ्चान्तरे, सूत्र० १ भु०
१३ अ० । वाक्योपन्यासे, सूत्र० २ भु० २ अ० ।

अद्ववण-अथर्वन्-पुं० । ऋग्वेदादीनां चतुर्थे वेदे, म० २ श०
१ उ० । अनु० । औ० ।

अद्वस्-अहास्य-न० । हास्यपरित्यागे, आव० ४ अ० ।

अद्वह-अहह-अव्य० । अहं जहाति, अहम+हा-क-पृथो० । स-
म्बोधने, आभ्यर्थ्ये, क्षेदे, क्लेशे, प्रकर्षे च । वाच० प्रा० २ पाद ।

अहा-अधस्-अव्य० । दिग्जदे, स्था० ६ ग० ।

अथ-अव्य० । याथातथ्ये, विशेषे । आनन्तर्ये, "अहा पंडुरण्य-
भाप" । रजनीविघातानन्तरम् । दीर्घत्वमार्पत्वात् । कल्प० ३ क० ।

अहाअथ-यथार्थ-अव्य० । नियुक्त्यादिव्याख्यानानतिक्रमे,
स्था० ७ ग० ।

अहाउओवक्रमकाह-यथायुष्कोपक्रमकाह-पुं० । यथा बद्धस्या-
युष्कोपक्रमणं दीर्घकालमोग्यस्योपक्रमणं यथायुष्कोपक्रमः;
स चासौ कालश्च यथायुष्कोपक्रमकाहः । कालभेदे, विशेषे ।

अहाउणिव्यक्तिकाह-यथायुर्निर्वृत्तिकाह-पुं० । काहभेदे,
स्था० । यथा यत्प्रकारं नारकादिभेदेनायुः कर्मविशेषो यथाऽऽ-
युः तस्य रौद्रादिध्यानादिना निर्वृत्तिबंधनं, तस्याः सकाशात्
यः काहो नारकादित्वेन स्थितिर्जीवानां स यथायुर्निर्वृत्तिका-
लः अथवा-यथाऽऽयुषो निर्वृत्तिस्तथा यः कालो नारकादिज-
येऽवस्थानं, स तथेति । अथमप्येकाकाल एवायुष्ककर्मानुभव-
विशिष्टः सर्वसंसारजीवानां वर्तनादिरूप इति । उक्तं च-
" आउयमित्तविसिद्धो, स एव जीवाण वत्तणाऽऽदिमो ।

अमृद्व अहाउकाहो, वत्तइ जो जं निरं नेण " ॥ १ ॥ स्था० ४
ग० । "से किं नं अहाउणिव्यक्तिकाले ? अहाउणिव्यक्तिय-
काले जं ण नेरइण वा तिक्खजोगिणं वा मणुस्सेण वा
देवेण वा अहाउणिव्यक्तियं सेत्तं पानेमाणे अहाउणिव्यक्तिका-
ले " ॥ म० ११ श० ११ उ० ।

अहाउय-यथायुष्क-न० । देवाद्यायुष्कलक्षणे कालभेदे, आ० म०
वि० । ('काल' शब्दे तृतीयभागे चैतद्व्याख्यास्यते, यथायदे
आयुषि च । स्था० ।

दो अहाउयं पालो । तं जहा-देवच्चेव नेरइयच्चेव ॥
(दो इत्यादि) यथावदुमापुयंथायुः, पात्रयम्यनुत्तंति नोपक-
स्यते तदिनि यावदिति । "देवा नेरइया वि य, असंखयामाउ-
या तिरियमणुया । उत्तमपुग्गिमा य नहा, चरमसरोगा निरयक-
मर्ता" ॥ १ ॥ इति वचने सत्यपि देवनारकयोरेव भगनं, द्वि-
स्थानकानुरोधेति । स्था० २ ग० ३ उ० ।

अहाक (ग) ह-यथाकृत-त्रि० । आत्माधर्मनिर्निर्धने आहा-
रादौ, "अहागमेसु रीयंति, पुष्केसु प्रमरो जहा" दश० १ अ० ।
नि० चू० । वृ० ।

अहाकल्प-यथाकल्प-अव्य० । यथाऽजोक्तं तथाकरणे कल्पोऽ-
न्यथा त्वकल्प इति यथाकल्पम् । कल्प० ए क० । प्रतिमाकल्या-
नतिक्रमे तत्कल्पवस्तुनतिक्रमे, दश० ७ अ० । स्था० । ग० । क-
ल्पानतिक्रान्ते, स्थविरकल्पोचिते कल्पनीये च । न० । पा० । ध० ।
अहाकल्प-यथाकर्म-अव्य० । कर्मानतिक्रमे, द्वा० १६ द्वा० ।

अहापडिगाहिय-यथाप्रतिगृहीत-त्रि० । यथाप्रतिपक्षे पुनर्हास-
मनीते, म० २ श० ५ उ० ।

अहाहं-यथाहं-पुं० । यथा हन्तोऽभिप्राय इच्छा, तथैवाऽऽ-
गमनिरपेक्षं यो वर्तते स यथाहं । व्य० १ उ० । प्रव० । ध० ।
नि० चू० । यथाकथंचित् नागमपरतन्त्रतया हन्तोऽभिप्रायो बोधः
प्रवचनार्थेषु यस्य स यथाहं । म० १ श० ४ उ० । स्वच्छन्दम-
तिविकल्पिते, भाष० ३ अ० ।

जे जिक्खु गणाओ अवक्कम्म अहाहं विहारं विहरेज्जा,
से य इच्छेज्जा दोहं पि तमेव गणं उवमंपजित्ता णं विह-
रत्तिण अच्छिया इच्छा से पुणो आलोएज्जा, पुणो पमि-
कमेज्जा, पुणो छेयपरिहारस्स उवहाइआ ॥

यः भिक्षुगणावपक्रम्य यथाहंविहारेण विहरेत्स इच्छेद्
द्वितीयमपि वारं तमेव गणमुपसंपद्य विहरेत्तुम्, तत्र स पुनरा-
लोचयेत्, पुनः प्रतिक्रामेत्, पुनश्चेदपरिहारस्यालोचयेत् ।
व्य० अ० २ उ० ।

इदानीं यथाहं-स्वरूपमुपवर्णयति-

उत्सुत्तमायरंतो, उत्सुत्तं चैव पत्रवेमाणो ।

एसो य अहाहंदो, इच्छा हंदो य एगहा ॥

सूत्रादूर्ध्व-उत्तीर्णम् (परिजघ्मिष्यर्थः) उत्सुत्तं, तदाचरन् प्रति-
सेवमानः, तदेव यः परेभ्यः प्रज्ञापयन् वर्तते, एष यथाहं-इच्छा-
भिधीयते । सम्प्रति हं-शब्दार्थं पर्यायेण व्याचष्टे-इच्छा हं-
इत्येकार्थः । किमुक्तं भवति ? हं-इदो नाम इच्छेति । व्युत्पत्तिश्च यथा-
हं-शब्दस्य प्रागेवोपदिशिता ।

उत्सुत्तमित्युक्तमत उत्सुत्तं व्याख्यानयति-

उत्सुत्तमणुवादिहं, सच्छंदविगपिप्यं अणुपानी ।

परतिसिप्यपविसे, मतिंतिणेऽयं अहांबदो ॥

उत्सृजं नाम यत्तीर्थङ्गरादिभिरनुपदिष्टम्, तत्र या सुरिपरम्परा-
गता सामाज्या, यथा-नागिसा रजोहरणसूत्रमुखं कृत्वा कायो-
त्सर्गं कुर्वन्ति । चरणानां वन्दनके कथमपीत्युच्यते इत्यादि,
साऽऽयङ्गेषु पादेषु नोपदिष्टेऽनुपदिष्टम् । सङ्केततोऽनुपदिष्टमाह-
स्वच्छन्देन स्वाभिप्रायेण विकल्पितं, स्वेच्छाकल्पितमित्यर्थः ।
अन एवानुपाति । सिद्धान्तेन सहायमानकम् । न केवलमूत्स-
त्रमाचरन् प्रज्ञापयश्च यथाच्छन्दः, किन्तु यः परतुषिषु गृहस्थ-
प्रयोजनेषु करणकारणानुमतिभिः प्रवृत्तः परतुषिप्रवृत्तः । तथा
'मतिंतिणो' नाम यः स्वल्पेऽपि केन चित्साधुनाऽपराधेऽनवरतं
पुनस्तं रूपमास्ते, अयमेव रूपो यथाच्छन्दः ।

तथा-

सच्छन्दमतिविगणिय, किंचि सुखसायविगणियमेवदो ॥
तिहि गारवेहि मज्जइ, तं जाणाही अहांबदं ॥

स्वच्छन्दमतिविकल्पितं किञ्चित्तत् तल्लोकाय प्रज्ञापयति, ततः
प्रज्ञापनगुणेन लोकादिकृतीर्जनते, ताश्च विकृतीः परिच्छिन्नानः
स्वसुखमासादयति । तेन च सुखासादनेन तत्रैव रतिमातिष्ठ-
ति । तथाचाह-सुखासादे सुखासादनविकृतौ च प्रतिबद्धः ।
तथा-तेन स्वच्छन्दमतिविकल्पितप्रज्ञापनेन लोकपूज्यो जवति,
अभीष्टसाक्षाद्वारान् प्रतिलभते, वस्त्यादिकं च विशिष्टमतः
सन्त्येभ्यो बहु मन्यते । तथाचाह-त्रिभिः गौरवैर्ऋत्त्रिरससा-
तल्लक्षणेर्माद्यति य एवभूतः, तं यथाच्छन्दो जानीहि ।

इह उत्सृजं प्रकृपयन् यथाच्छन्द उच्यते, तत उत्सृज-
रूपणामेव भेदतः प्रकृपयति-

अहांबदस्त परवण, उत्सुता बुविह दोइ नायव्वा ॥
चरणेषु गईसुं जा, तत्थ य चरणे इमा होति ॥

यथाच्छन्दसः प्रकृपणा उत्सृजा सूत्रादुत्तीर्णा द्विधा भवति ज्ञा-
तव्या । तथाचा-चरणेषु चरणविषया, गतिषु गतिविषया, तत्र
या चरणविषया, सा इयं वक्ष्यमाणा भवति ।

तामेवाह-

पमिलेहण मृदपोत्तिय, रयहरण निसेज्ज पायमत्तए पट्टे ।
पमलाइ चोल उप्पा-दसिया पडिसेहणापोसे ॥

या मुखपोत्तिका मुखवल्गिका, सैव प्रतिवेक्षनी-पात्रप्रत्युपेक्षया
पात्रके सरिका, किं द्वयोः परिग्रहेण?, अतिरिक्तोपधिग्रहेण सं-
जवात् । तथा-(रयहरणनिसेज्ज स्ति) किं रजोहरणस्य द्वाभ्यां
निषद्याभ्यां कर्तव्यम्, एका निषद्याऽस्तु ? (पायमत्तए स्ति) यदेव
पात्रं तदेव मात्रकं कियतां, मात्रकं वा पात्रम्, किं द्वयोः परिग्रहेण?
तथा-(पट्ट स्ति) य एव पट्टचोदकः स, एव रात्रौ संस्तरकस्यो-
त्तरपट्टः कियतां, किं पृथगुत्तरपट्टपरिग्रहेण ? । तथा-(पमलाइ
चोल स्ति) । पट्टक्षानि किमिति पृथक् धियन्ते, चोलपट्ट एव भि-
न्नार्थे हि एवमातेन द्विगुणस्त्रिगुणो वा बुद्ध्या पटलकस्थानि निवेश्य-
ताम् । (उप्पादसिय स्ति) रजोहरणस्य दशाः किमित्यूणामयः
कियन्ते?, मौक्तिकाः कियन्तां, ता ह्यूणामयीभ्यो मृदुतरा भव-
न्ति । तथा-(पमिलेहणापोसे स्ति) प्रतिवेक्षनावेलाभामेकं पोतं
प्रस्तार्थं तस्योपरि समस्तवस्तुप्रेक्षणं कृत्वा तदनन्तरमुपाश्रयान्
तद्बहिः प्रत्युपेक्षणीयम् । एवं हि मूर्ता जीवदया कृता इति ।
दंतच्छिन्नमतिं, हरियाद्रिय पसज्जणा य णितस्स ।

अणुवाइ-अणुवाइ, परवणा चरणमाईसुं ॥

इतगताः पादगता वा तस्याः प्रवृत्ताः दन्तैश्छेत्तव्याः, न नख-
रदनेन । नखरदने हि ध्रियमाणमधिकरणं जवति । तथा-
(अश्रितमिति) पात्रमक्षिप्तं कर्तव्यम्, न पात्रं लेपनीयमिति ज्ञावः ।
पात्रलेपने बहुसंयमदोषसंजवात् । (हरियद्रिय स्ति) हरितप्र-
तिष्ठितं भक्तपानादि प्राह्यं, तद्ग्रहणे हि तेषां हरितकायजीवा-
नां भारापहारः कृतो भवति । (एमज्जणा य नितस्स स्ति) यदि
छन्ने जीवदयानिमित्तं प्रमार्जना क्रियते, ततो यहिरप्यच्छन्ने क्रि-
यतां, जीवदयापरिपालनरूपस्य निमित्तस्योभयत्रापि संभवात् ।
अत्तरघटना त्वेवम्-'नितस्स' निर्गच्छतः प्रमार्जना भवतु,
यथा वसतेरन्तरिति । एवं यथाच्छन्देन चरणेषु च प्रकृप-
णाऽनुपातिनी अनुसारिणी, अननुपातिनी च क्रियते ।

अथ किंस्वरूपाऽनुपातिनी ?, इत्यनुपातिन्यननुपातिन्योः
स्वरूपमाह-

अणुवाइ ची नज्जइ, जुत्तीराठियं खु जासए एसो ।
जं पुण सुत्तावेयं, तं होति अणुवाति स्ति ॥

यज्ञापमाणः सन् यथाच्छन्दो ज्ञायते-यथा 'खु' निश्चितं यु-
क्तिसङ्गतमेव भाषते, तदनुपातिप्रकृपणम् । यथा-यैव मुखपोत्ति-
का सैव प्रतिवेक्षनिका इत्यादि । यत् पुनर्ज्ञाप्यमाणं सूत्रपेतं
सूत्रपरिच्छेदं तद्वद्व्यननुपाति । यथा-चोदकपट्टः पटलानि क्रि-
यताम् ; यद्युपधिकापतनसंभवतो युक्त्यसङ्गततया प्रतिभास-
मानत्वात् । तत्र चरणे प्रकृपणमनुपात्यननुपाति चोक्तमिदं
चान्यद् दृश्यम् ।

तदेवाह-

सागारियादिपलियं-कनिस्सेज्जासेवणा य गिहिमत्ते ।
निगांथिचेहणाइ, सेहो वा मा सकप्पस्स ॥

सागारिकः शय्यातरस्तद्विषये भूते-यथा शय्यातरपिण्डे गृ-
हमाणे नास्ति दोषः, प्रत्युत गुणः, वसतिदानतो भक्तपानादि-
दानतश्च प्रभूततरनिर्जरासंभवात्, आदिशब्दास्थापनाकुले-
ष्वपि प्रविशतो नास्ति दोषः । (पलियं स्ति) पर्यङ्कादिषु प-
रिच्छिज्यमानेषु न कोऽपि दोषः, केवलं भूमावुपवेशने ज्ञाधवा-
दयो बहुतरा दोषाः (निसिज्जासेवण स्ति) गृहनिषद्यायामा-
सेव्यमानायां, गृहेषु निषद्याग्रहणे इत्यर्थः । को नाम दोषः ? अपि-
त्वतिप्रभूतो गुणः, ते हि जन्तवो धर्मकथाश्रवणतः संबोध-
मानुवन्ति (गिहिमत्ते स्ति) गृहमात्रके भोजनं कस्माज्ज क्रियते ?,
एवं हि प्रवचनोपघातः परिहृतो भवति । तथा-(निगांथिचे-
हणादि स्ति) निर्ग्रन्थीनामुपाश्रये अवस्थानादौ को दोषः ?, सं-
क्लिष्टमनोनिरोधेन हासंक्लिष्टं तु मा विहारक्रमं कार्षुंरिति ।

चारे वेरज्जे वा, पदमसमोसरण तह य नातिएसु ।

सुत्ते अकप्पए वा, अन्नाउत्ते य संजोए ॥

चारः, चरणं, गमनमित्यकाऽर्थः । तद्विषये द्वातार्थे, तत्रथा-चतुर्षु
मासेषु मध्ये यद्वर्षं पतति तावन्मा विहारक्रमं कार्षीः, यदा तु न
पतति वर्षं, तदा को दोषो हि एवमानस्येति ? तथा वैराज्येऽपि भूते-
यथा वैराज्येऽपि साधवो विहारक्रमं कुर्वन्तु, परित्यक्तं हि सा-
धुभिः परमार्थतः शरीरं, तथाहि ते गृहीष्यन्ति किं लूणं साधू-
नाम्, सोढव्याः खलु साधुभिरुपसर्गाः । ततो यच्छक्तम्-"नो क-
प्पइ निगांथा-णं वेरज्जविरुद्धरज्जंस्ति । सज्जं गमणं सज्ज-मा-
गमणं ति" । तदयुक्तमिति । (पदमेण समोसरणे स्ति) प्रथमं स-

भवसरणं नाम प्रथमवर्षाकालः, तत्र ब्रूते-यथा प्रथमसमवसरणे उष्मादिदोषपरिशुद्धं चक्षुः पात्रं वा किं न कल्पते गृहीतुम्? द्वितीयसमवसरणेऽपि इधुष्मादिदोषपरिशुद्धमिति कृत्वा गृह्यते; सा च दोषशुद्धिरुभयत्राप्यावशिष्टेति। (तद् यन्निपसृजति) तथा-नित्येषु नित्यवासेषु प्ररूपयति-यथा-नित्यवासेऽपि यद्युष्मदोषादनेषणाशुद्धं सम्पते जलपानादि, ततः को दोषः? प्रत्युत कालं दीर्घमेकक्षेत्रे वसतां सूत्रार्थादयः प्रभूता भवन्ति। तथा- (सुश्रुति) यद्युपकरणं न केनापि ह्रियते, ततः शून्यायां वसन्तौ क्रियमाणायां को दोषः? अथोत्सङ्घटनेनोपहन्यते, तच्च चेत्तस्यौषधिक उपघातः (तथा अकल्पिय) अकल्पिको नामागीतार्थः; तद् विषये ब्रूते-यथा-अकल्पिकेन प्रथमशैक्यरूपेण शुष्ममज्ञातोऽङ्गं चक्षुःपात्राद्यानीति किं न परिभुज्यते? तस्य ज्ञातोऽङ्गतया विशेषतः परिभोगाहृतत्वात्। (संभोग इति) तथा संभोगे ब्रूते-यथा-सर्वे पञ्च महावतधारिणः साधवः, सांभोगिका एव युक्ता नासांभोगिका इति।

सांप्रतमकल्पिकोचितं विवृणोति-

किंवा अकल्पिणं, गहिरं फामुयं तु होइ उ अभोजं ।

अभाजं को वा, होइ गुणो कल्पिण गहिर ? ॥

किं वा केन वा करणेन अकल्पिकेन अगीतार्थेन गृहीतं प्राप्तु-कमज्ञातोऽङ्गमपि अभोज्यमपरिभोक्तव्यं ज्ञवति। को वा कल्पिकेन (अत्र गाभायां ससर्ग। गृहीतार्थे) गृहीतो गुणो जवति; उजयत्रापि शुद्धत्वाविशेषात्।

अधुना (संभोग) इति व्याख्यानयति-

पंचमहव्यधारी, समणा सव्वेसि किं न जुंजति ।

इय चरण-वितहवादी, एत्तो वोचं गतीसु तु ॥

पञ्चमहावतधारिणः सर्वे श्रमणाः किं नैकत्र जुजते? किं नाविशेषेण सर्वे सांभोगिका जवन्ति? येनैके सांभोगिकाः, अपरे असांभोगिकाः क्रियन्ते इति। इत्येवमुपदर्शितेन प्रकारेण यथा-च्छन्दोऽनालोचितगुणदोषः, चरणे चरणविषये वितथवादी। अत ऊर्ध्वं तु गतिषु वितथवादिनं बह्व्यभि।

यथाप्रतिज्ञातमेव करोति-

- खेचं गतो य अडविं, एको संचिच्छे तहिं चेव ।

तित्यगरो त्ति य पियरो, खेचं पुण भावतो सिच्छी ॥

स यथाच्छन्दो गतिषु विषये एवं प्ररूपणां करोति-"एगो गह-वती, तस्स तिसि पुत्ता, ते सव्वे छेत्तकम्मोवजीयिणो पियरेण छित्तकम्मे नियोजिया। तथेगो खेत्तकम्मं जहाणत्तं करेइ। एगो अडविं गतो; देसं देसेण हिंडइ इत्यर्थः। एगो जिमिच्चा जिमिच्चा देवकुलादिषु अर्थति। कालंतरेण तेसि पिया मतो। तहिं दव्वे पितिसियं ति काउं सव्वं सम्मं विरिक्कं। एवं तेसि जं एगेण उवज्जियं तं सव्वेसि सामंखं जायं। एवं अम्हं पिया तित्यगरो, तस्स वयोवदेसेणं सव्वे समणा कायकिलेसं कुव्वंति। अम्हे न करेमो, जं तुम्होहिं कयं। अम्हं सामंखं जहा तु-म्हे देवलोगे सुकुलपव्वयाहिं वा सिक्कि वा गच्छइ, तहा अम्हे वि गच्छिस्सामो"। एय गाथाभावात्। अत्ररथोज्जना त्रियम-एकः पुत्रः क्षेत्रं गतः। एकोऽप्यमीम-देशान्तरेषु परित्रमतीत्यर्थः। अपर एकस्तत्रैव संतिष्ठते। पितरि च मृते धनं सर्वेषामपि स-मानम्। एवमवापि पिता पितृस्थानीयस्तार्थिकरः। क्षेत्रफलं धनं पुनर्विभावतः परमार्थतः सिद्धिः, तां यूयमिव गुप्पमुपाज्जेन २६७

वयमपि गमिष्यामः। उक्ता गतिर्वापि यथाच्छन्दस्य विनय-प्ररूपणा।

संप्रति तेषां यथाच्छन्दानामेवंवदनां दोषमुपदर्शयति-

जिणवयणं सव्वसारं, मूलं ममासदुक्खमुक्खम्म ।

सम्मत्तं मइलेत्ता, ते दोग्गइवइगा हुंति ।

ते यथाच्छन्दश्चक्षुष्ये गतिषु चैवप्रवाणाः सम्यक्त्वं सम्यग्दर्श-नम्। कथं वदन्मिन्याह-जितानां सर्वज्ञानां वचनं जिनवचनं वाद-शाङ्कं, तस्य सारं प्रधानं, प्रधानवचोऽस्य तदन्तरेण धनस्य पति-तस्याप्यधुनत्वात्। पुनः किंविशिष्टमिदं मूलं प्रथमं कारणं, स-सारदुःखमोक्षस्य समस्तसंसारिकदुःखविमोक्षमोक्षस्य, तदेवं-जूनं सम्यक्त्वं महिनयित्वा आत्मनो दुर्मतिवर्जका जयन्ति। दुर्मतिस्तेषामेवंवदनां फलमिति भावः। इह पूर्वमुक्तवेऽनुत्स-वे वा गृहीतस्य पार्श्वस्थस्य प्रायश्चित्तमुक्तम्।

तत्र उत्सवप्ररूपणार्थमाह-

सकमहादीया पुण, पासत्थे उत्सवा मुणोयव्वा ।

अहउंदे ऊमवो पुण, जीणं परिमाणं उ कहेइ ॥

पार्श्वस्थे पार्श्वस्थस्य, उत्सवा ज्ञानव्याः सकमहादयः इच्छ-महादयः। आदिशब्दात् स्वच्छन्दस्य महादिपरिग्रहः। यथाच्छन्द-स्य पुनस्तत्सवो यस्याः पर्वदः पुरतो यथाच्छन्दः स्वच्छन्दविक-ल्पितं प्ररूपयति सा पर्वत ज्ञानव्या। एतदपि च उत्सवभूते-यः पर्वदि स्वकीयकुमलप्ररूपणं चतुर्मासपणमासवर्षेषु कदा-चिद्वा करोति, अजीर्णं वा, तत एतेषु वक्तव्यम्, तच्च पार्श्व-स्थाऽऽगमानुसारेण केयम्।

अत आह-

जहिं बहुगो तहिं बहुगा, जहिं बहुगा चउगुरू तहिं ठाणे ।

जहिं ठाणे चउगुरूगा, उम्मासे तत्थ ऊ जाणे ॥

जहिं पुण उम्मासा तहिं, उयं पुण छेयठाणए मूलं ।

पासत्थे जं जणियं, अहउंदे विवहियं जाणे ॥

यत्र पार्श्वस्थस्य मासद्वयं प्रायश्चित्तमुक्तं तत्र यथाच्छन्दसि चत्वारो वधुकाः। यत्र चत्वारो वधुकाः, तत्र स्थाने च चत्वारो गुरवः। यत्र च-त्वारो गुरवास्तत्र षण्मासान् गुरून् जानीहि। यत्र पुनः षण्मासा-स्तत्र ज्ञातव्यः वेदः, च्छेदस्थाने च मूत्रम्। तद्यथा-यद्युत्सवाज्जवे क-दाचित्कथयति ततश्चत्वारो वधुका मासाः; अथाजीर्णं कथयति ततश्चत्वारो गुरवाः; अथोत्सव कदाचित् ब्रूते ततश्चत्वारो गुरवाः; अजीर्णकथने षण्मासा गुरवः। षण्मासा यावदजीर्णक-थने मूलम्। अथोत्सवानुत्सवविशेषरहिततया सामान्यतोऽभि-धानमुक्तमोघेन प्रायश्चित्तम्। अधुना विभागत वच्यते-चतुरो मा-सान् यावत्कदाचिच्छेत्सवाभावे प्ररूपणार्थां चत्वारो लघुमासाः। षण्मासान् यावच्छत्वारो गुरवः। वर्षे यावत्षण्मासा गुरवः। तथा-चतुरो गुरमासान् यावदुत्सवाभावेऽजीर्णप्ररूपणार्थाः चत्वारो गुरवाः। षण्मासान् यावदुत्सवमजीर्णप्ररूपणार्थां षण्मासा गुर-वः। वर्षे यावदुत्सवप्ररूपणार्थां छेदः। चत्वारो मासान् यावदुत्सवे क-दाचित्प्ररूपणात् चत्वारो मासा गुरवः। षण्मासान् यावदुत्सवप्ररूप-णार्थां षण्मासा गुरवः। वर्षे यावत्प्ररूपणार्थां छेदः। तथा-च-तुरो मासान् यावदुत्सवेऽजीर्णं प्ररूपणार्थां चतुर्गुरवः छेदः। वर्षे यावदुत्सवप्ररूपणार्थां मूलमिति। एतदेव सामान्यतो ग्रहणम्। (पासत्थेत्यादि) पार्श्वस्थे यत्र स्थाने यत् भणितं प्रायश्चित्तं त-

स्मिन् स्थाने यथाच्छन्दो विवर्द्धित-विशेषेण वर्द्धित-जातीति । तच्च तथैवानन्तरमुपदिष्टम् । कस्माच्च वर्द्धित-जानीति इति चेत् ? उच्यते-प्रतिसेवनात् प्ररूपणाय बहुदोषत्वात् । इह पाश्वस्थत्वं त्रयाणामपि संभवति । तद्यथा-त्रिजोर्गणावच्छेदेनः, आचार्यस्थ च । यथाच्छन्दत्वं पुनर्निर्जोरेव । ततः पाश्वस्थविषयं सूत्रं त्रिसूत्रात्मकं यथाच्छन्दविषयं त्वेकस्वरूपमिति ।

सम्प्रति कुशीलादीनां प्रायश्चित्तविधिमनिदेशान् आह-
पासत्ये आरोहण, ओहविज्ञागेण वन्निषा पुर्वं ।
सव्ये वि निरवसेसा, कुशीलमादीण नायव्वा ॥

यैव पुर्वं पाश्वस्थे प्रायश्चित्तस्योद्येन, विज्ञागेन वाऽऽरोपणप्रदानमुपवर्णिता, सैव निरवसेषा ओद्येन, विज्ञागेन च ज्ञातव्या । यत्र तु विशेषः स तत्र तु वदयते । गतं यथाच्छन्दसूत्रम् । व्य० १ उ० । भ० ।

जे भिक्खू अहाउदं पसंसइ, पसंसंतं वा साइज्जइ ॥१८८॥

जे निक्खू अहाउदं वंदइ, वंदंतं वा साइज्जइ ॥१८९॥

अहच्छन्दं त्वि यकाररूपव्यञ्जनलोपे कृते, स्वरेऽप्यवस्थिते च ज-
वति । उन्दोऽमिप्रायः, यथाऽऽस्याजिप्रेतं तथा प्रज्ञापयन् अ-
हाउदो जवति । तं जो पसंसति, वंदति वा तस्स चउगुरुगं, आणादिया य दोसा । (नि० चू०) (इतोऽग्रे व्यवहारेण गतार्थः)

कारणे पुण पसंसति वंदति वा-

चित्तिपदमणपज्जे, पसंस अविकोविते व अपज्जम्हो ।

जोऽणंते वावि पुणो, भयसा तव्वादि गच्छइ ॥१९०॥

अहाउदो कोइ रास्सिओ, तव्भया तं पसंसति, वंदति वा (तव्वादि सि) कश्चिदेवं वादी प्रमाणं कुर्यात्-अहाउदो न कव्यो, नापि प्रशंस्यः, इति प्रतिज्ञा कस्माद्वेतोः ? उच्यते-कर्मबन्ध-
कारणत्वात् । को दृष्टान्तः ? अचिरतमिथ्यात्ववन्दनप्रशंसनवत् । ईदृशप्रमाणस्य दूषणेन दोषमावहति प्रशंसनवन्दनप्ररूपणं कुर्वन् (गच्छइ सि) कोइ अहाउदो ओमाइसु गच्छरक्खणं करेति, तं वंदति पसंसति वा, ण दोसो । नि० चू० ११ उ० । आचार्ये यथाच्छन्दे जातेऽन्यत्रोपसंपत् । व्य० ४ उ० ।

अहाउदविहारि (ण)-यथाउन्दविहारिन्-पुं० । आजन्मापि यथाउन्दे, न० १० श० ४ उ० ।

अहाजाय-यथाजात-न० । यथाजातं नाम यथा प्रथमतो जन-
नं । जन्मरात्रिगतो, यथा च श्रमणो जानस्तथैव जानत्वक्रमेण दीय-
माने बन्धनके, वृ० ३ उ० । यथाजातं जन्म श्रमणत्वमाश्रित्य, योनि-
निष्क्रमणं च तत्र रजोहरणमुखवस्त्रिकाचोत्रपट्टकमात्रया श्रम-
णो जातः, रचितकरपुट्टसु योन्या निर्गतः, पचभूत एव वन्दति, तद्व्यतिरेकाच्च यथाजातं भण्यते कृतिकर्मबन्धनम् । आव० ३ अ० ।
यथाजातं-जातं जन्म, तच्च देहा-प्रसवः प्रव्रज्याग्रहणं च ।
तत्र प्रसवकाले रचितकरसंपुटो जायते, प्रव्रज्याकाले च गृही-
तरजोहरणमुखवस्त्रिक इति । अत एव रजोहरणादीनां पञ्चानां शास्त्रे यथाजातत्वमुक्तम् । तथा च तत्पाठः-“ पंच अहाजायाहं, ओल्लयपट्ठो १ तहेव रयहरणं २ उल्लिभ ३ खोमिअ ४ निस्सि-जय-
जुअलं तह य मुहपोत्ती ” ॥११॥ यथा जातमस्य स यथाजातः, त-
थाभूत एव वन्दते, इति वन्दनमपि यथाजातम् । ध० २ अधि० ।
अहाणुपुव्वी-यथानुपूर्वी-स्त्री० । यथाक्रमे, ज्यो० २ पाहु० ।
“अहाणुपुव्वीए स पत्थिया” । रा० ।

अहातव-यथातव-न० । अभिधानार्थानतिक्रमे, अवधंसत्या-
पने च । स्था० ४ ठा० १ उ० । दशा० । शब्दार्थानतिक्रमे तत्त्वान-
तिक्रमे च । भ० २ श० १ उ० । स्था० ।

यथातव्य-न० । सत्ये, कल्प० ६ ज० १ व्य० । एकान्ततः यथा
येन प्रकारेण तथैव सत्यं, ‘तत्त्वं वा’ तेन यो वर्त्ततेऽसौ यथा-
तथ्यो ‘यथातत्त्वं’ वा । दृष्टार्थाविसंवादिनि, फलाविसंवादिनि
च स्वप्नमेदे, भ० । तत्र दृष्टार्थाविसंवादी स्वप्नः, किल को-
ऽपि स्वप्नं पश्यति-यथा-मह्यं फलं हस्ते दत्तं, जागरितस्तत्त-
थैव पश्यतीति । फलाविसंवादी तु किल कोऽपि गोधूपकुञ्ज-
रायारूढमात्मानं पश्यति, वुरुअ कालान्तरे सम्पदं लभत इ-
ति । भ० १६ श० ६ उ० ।

अहापज्जत्त-यथापर्याप्त-त्रि० । यथालब्धे, अणु० ३ वर्ग० ।

अहापडिख-यथाप्रतिरूप-त्रि० । उचिते, औ० । नि० चू० ।

येन प्रतिरूपेण साधूचितस्वरूपं तस्मिन्, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

अहापणिहिय-यथाप्रणिहित-त्रि० । यथाऽवस्थिते, “अहाप-
णिहिणहिं माणहिं ” भ० ३ श० २ उ० ।

अहापरिग्गहिय-यथापरिगृहीत-त्रि० । परिग्रहणानुरूपेण
स्वीकृते, “अहापरिग्गहियाहं वत्थाहं धारेज्जा” । आचा० १ श्रु०
८ अ० ४ उ० ।

अहापरिष्साय-यथापरिज्ञात-त्रि० । परिज्ञानानुरूपेणाभ्युपग-
ते, आचा० २ श्रु० २ अ० ३ उ० । “अहापरिष्सातं वसामो ”
यथापरिज्ञातं यावन्मात्रं क्षेत्रमनुजानीते भवान् तावत्क्षेत्रम् ।
आचा० २ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

अहापवत्त-यथाप्रवृत्त-न० । येनैव प्रकारेणानादिकावेऽभूत्
तेनैव प्रवृत्तवद् नाप्राप्तपूर्वस्वभावान्तरप्राप्ते, पञ्चा० ३ विष० ।

अहापवित्तिकरण-यथाप्रवृत्तिकरण-न० । यथाप्रवृत्तस्य क-
रणे सम्यक्त्वानुगुणे करणभेदे, कर्म० ५ कर्म० । अष्ट० ।

अहापवित्तिसंकम-यथाप्रवृत्तिसंकम-पुं० । यथा यथा जघम्य-
मध्यमोऽकृष्टानां योगानां प्रवृत्तिस्तथा तथा संक्रमणे, पं० सं०
५ द्वार । क० प्र० । (‘संकम’ शब्दे विवरिष्यते)

अहावायर-यथावाय-त्रि० । असारे, भ० ३ श० १ उ० । स्थू-
लप्रकारे, “अहावायराहं कम्माहं ” भ० ६ श० १ उ० । क-
ल्प० । यथोचितवादे आहारपुच्छे, प्रति० ।

अहावीय-यथावीज-न० । यद् यस्योत्पत्तिकारणं, तस्मिन्, सूत्र०
२ श्रु० ३ अ० ।

अहावोह-यथावोध-अ० । बोधानतिक्रमे, ध० १ अधि० ।

अहाभदग-यथाभदक-पुं० । साध्यनुकूले आवके, वृ० १ उ० ।
आव० । शासनबहुमानवति, वृ० १ उ० ।

अहाभाग-यथाभाग-अध्य० । यथाविषये, दश० ५ अ० ।

अहानूय-यथानूत-पुं० । तात्त्विके, स्था० १ ठा० १ उ० ।

अहामग-यथामार्ग-अध्य० । ज्ञानदिमोक्षमार्गानतिक्रमेण क्रयो-
पशमज्ञानानतिक्रमे, दशा० ७ अ० ३ श० १ स्था० । औदयिकभा-
वापगमे, स्था० ९ ठा० १ व्य० । कल्प० । भ० ।

अहारायणिय-यथारानिक-अव्य०। यथा यथा रत्नैरधि को ज-
चेत्तदनतिक्रमे. श्रु० ३ उ० । “ अहारायणियं गामाणुगामं दू-
द्वजो ज्ञा ” आचा० २ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

अहारि (ण)-अहारिन्-त्रि० । मनसोऽनिष्टे, आचा० २ श्रु०
६ अ० २ उ० ।

अहारिय-यथर्जु-अव्य०। अजुताऽनतिक्रमे. “अहारियं निपजी”
यथा अजु भवति तथा गच्छेद्, नार्दयितर्द्, विकारं वा कुर्वन्
गच्छेत् । आचा० २ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

यथारीत-अव्य० । रीतं रीतिः, स्वभाव इत्यर्थः । तदनतिक्रमे-
ण यथारीतम् । स्वजावानतिक्रमे, “अहारीयं रीयद्” यथारीतं
रीयते गच्छति, यथा स्वाजाविकौदारिकशरीरगत्या गच्छतीत्य-
र्थः । अ० ५ श्रु० २ उ० ।

यथार्ह-त्रि० । यथोचिते, स्था० २ टा० १ उ० । यथार्हं या य-
थोचिता लोकयात्रा-लोकोचितानुवृत्तिरूपो व्यवहारः, सा
विधेया । यथार्हलोकयात्राऽतिक्रमे हि लोकचित्तविराधनेन ते-
षामात्मन्यनादेयतया परिणामापादनेन स्वलाघवमेवोत्पादितं
भवति । एवं चान्यस्यापि स्वगतस्य सम्प्रगाचारस्य लघुत्व-
मेवोपनीतं स्यादिति । उक्तं च-“ लोकः खलवाधारः, सर्वेषां
धर्मचारिणां यस्मात् । तस्माल्लोकविरुद्धं, धर्मविरुद्धं च संत्या-
ज्यम् ” ॥ ३२ ॥ अ० १ अधि० । औचित्ये, षो० १० विव० ।

अहलंद-अथ (यथा) लन्द-पु० । यावन्मात्रे काले, आचा०
२ श्रु० ७ अ० १ अ० । अथेत्यव्ययम्, लन्दशब्देन काल उच्यते ।
तत्र यावता कालेनोदकार्जः करः शुष्यति, जघन्यतस्तावति का-
ले, कल्प० ८ क० ।

भेदाः—

लंदं तु होइ काळो, सो पुण उकोसमज्झिमजहन्नो ।

उदउल्ल करो जाविह, सुकइ सो होइ उ जहन्नो ॥ ६१६ ॥

लन्दं तु भवति कालः । समयपरिज्ञापया लन्दशब्देन कालो भ-
ह्यत इत्यर्थः । स पुनः कालस्त्रिधा-उत्कृष्टो मध्यमो जघन्यश्च ।
तत्र उदकार्जः करो यावता कालेन इदं सामान्येन लोकेषु शु-
ष्यति, तावान् कालविशेषो जवति जघन्यः । अस्य च जघन्यत्वं
प्रत्याख्याननियमविशेषादिषु विशेषत उपयोगित्वात्, अन्यथा-
ऽतिमूर्खतरस्यापि समयादिद्वक्त्रणस्य सिद्धान्तोक्तस्य कालस्य
संज्ञत्वात् ।

उकोस पुव्वकोमी, मज्जे पुण हुंति ऐगउणाइ ।

इत्थ पुण पंचरत्तं, उकोसं होइ अहलंदं ॥ ६२० ॥

उत्कृष्टः पूर्वकोटीप्रमाणः, अथमपि चारित्रकावमानमाश्रित्य
उत्कृष्ट उक्तः, अन्यथा पद्योपमादिरूपस्यापि कालस्य संभवात् ।
मध्ये पुनर्जघन्यनेकानि स्थानानि वर्षादिभेदेन कालस्य । अत्र
पुनर्यथालन्दकस्य प्रक्रमे पञ्चरात्रं यथेत्यागमानातिक्रमेण लन्दं
काल उत्कृष्टं भवति; तेनैवात्रोपयोगात् ।

जम्हा उ पंचरत्तं, चरंति तम्हा उ हुंति अहलंदी ।

पंचेव होइ गच्छो, तेमि उकोसपारेमाणं ॥ ६२१ ॥

यस्मात्पञ्चरात्रं चरन्ति पेटार्क, पेटाद्यभ्यनमायां वीथ्यां भैक्षनि-
मित्तं पञ्च रात्रिदिवान्यटन्ति, तस्माद्भवन्ति यथालन्दिनः विच-
कितयथालन्दभावात् । तथा पञ्चवै पुरुषा भवन्ति गच्छो गणः,

तेषां यथालन्दिकानां पञ्चको हि गणोऽसु कल्पं प्रतिपद्यते ।
इति उत्कृष्टमेकैकस्य गणस्य पुरुषपरिमाणमेतदिति ।

अथ बहुवचन्यत्वाच्चिरवशेषाभिधाने ग्रन्थगौरवप्रसक्त्या
यथालन्दिककल्पस्यातिदेशमाह—

जा चेव य जिणकणे, मेग सा चेव लंदियाणं पि ।

नाणत्तं पुण सुजे, भिक्खायमि मामकणे य ॥ ६२२ ॥

यैव च जिनकले जिनकल्पविषया ‘मेग’ मर्यादा पञ्चवि-
धतुलनादिरूपा, सैव च यथालन्दिकानामपि प्रायशः, नानास्व-
जेदाः पुनर्जिनकल्पिकेभ्यो यथालन्दिकानां सूत्रे सूत्रविषये,
तथा जिज्ञाचर्यायां, मासकले च । चक्रागन्प्रमाणविषयं चेति ।

अथानिदेशपूर्वकमल्पवक्तव्यत्वात्प्रथमं मासकल्पनानान्यमेवाह—

अहलंदियाण गच्छे, अप्पमिवद्धाण जह जिणाणं तु ।

नवरं काळविमेषो, उउवासे पणगचउमासो ॥ ६२३ ॥

यथालन्दिका द्विधा-गच्छे प्रतिवद्या अप्रतिवद्याश्च । गच्छे च प्रति-
वन्धोऽर्मीयां कारणतः, किञ्चिदश्रुतस्यार्थस्य ध्वनार्थमिति म-
तव्यम् । ततो यथालन्दिकानां गच्छे अप्रतिवद्धानाम्, उपलक्षण-
त्वात्प्रतिवद्धानां च; ‘नवेण सत्तेण’ इत्यादिजावनारूपा मयोऽपि
सामाचारः । यथा जिनकल्पिकानां पूर्वमुक्ता, तथैव समवसेया ।
‘नवरं’ केवलं द्विविधानामपि यथालन्दिकानां जिनकल्पिकेभ्यः
काले कालविषये विशेषो भेदो ज्ञातव्यः । तमेवाह—(उउवासे
पणगचउमासो ति) ऋतौ ऋतुवच्चकाले, वर्षं वर्षाकाले च, य-
थासंख्यं दिनपञ्चकं मासचतुष्टयं चैकत्रावस्थानं भवति । इयम-
त्र भावना-ऋतुवच्छे काले यथालन्दिकसाधवो यदि विस्तीर्णो
ग्रामादिर्भवति, तदा तं गृहपञ्चकुराजिः वम्भिर्वीथीभिः परिक-
ल्प्य एकैकस्यां वीथ्यां पञ्च दिवसानि जिक्रामटन्ति, तत्रैव च
वसन्ति । एवं वम्भिर्वीथीभिरैकस्मिन् ग्रामे मासः परिपूर्णो जव-
ति । तथाविधविस्तीर्णग्रामाभावे तु निकटतमेषु वृक्षु ग्रामेषु
पञ्चपञ्चदिवसं वसन्ति । उक्तं च कल्पनाप्ये—

एकेकं पंचदिने, पण पण उ निट्ठिओ मामो । पं० जा० ।

एतच्चूणिश्च—“जइ एगो चेव मासो सविचारो त्ति विच्छिन्नो,
तो उव्वीहीओ काउं एकेकाए पंच एव दिवसाणि हिउंति । विइ-
याए वि पंचदिवसे० जाव उमीए वि पंचदिवसा । एवं एगगामे
मासो भवइ । अह नत्थि एगो गामो सविचारो, तो हवं जहालंदि-
याण कूगामखित्तस्स परिपेरत्तेण तेस्स एकेककं पंचदिवसाणि
अत्थंति । एवं मासो विभिज्जमाणो पण पण निट्ठिओ होइ त्ति” ।

अथ यथालन्दिकानामेव परस्परं जेदमाह—

गच्छे पमिवद्धाणं, अहलंदीणं तु अह पुण विसेसो ।

ओगह जो तेसिं तु, सो आयरियाण आभवइ ॥

गच्छप्रतिवद्धानां पुनर्यथालन्दिकानां गच्छप्रतिवक्ष्येभ्यः सका-
शाद् विशेषो जेदो भवति । तमेवाह—तेषां गच्छप्रतिवक्ष्यथाय-
न्दिकानां यत्कोशपञ्चकलक्षणक्षेत्रावग्रहः, स आचार्याणामेव भ-
वति । यस्याऽऽचार्यस्य निश्चया ते विहरन्ति तस्यैव स क्षेत्रावग्र-
हो जवतीति भावः । गच्छप्रतिवद्धानां तु जिनकल्पिकवत् क्षे-
त्रावग्रहो नास्तीति ।

अथ द्विविधानामपि यथालन्दिकानां जिज्ञाचर्यानां नानात्वं
विवक्षुराह—

एगवसहीए पणगं, उव्वीहीओ य गामि कुव्वंति ।

दिवसे दिवसे अन्नं, अमंति वीहीसु नियमेण ॥६२५॥

अनुवसे काले एकस्यां वसतौ पञ्चकं पञ्च दिवसानि यावद-
वतिष्ठते । वशीसु पुनश्चतुरो मासान् यावदेकस्यां वसतौ ति-
ष्ठति । प्रामे पद् वीथीः कुर्वन्ति । अयमर्थः—यथालन्दिका गृहप-
त्रिकपाभिः वृत्तिर्वीथीभिर्ग्रामं परिकल्पयन्ति । एकैकस्यां च
वीथ्यां पञ्च पञ्च दिवसानि भिक्षां पर्यटन्ति । तत्रैव च वसन्ति
विदधति । उक्तं च पञ्चकल्पचूर्णौ—“ग्रामाग्रे गामो कीरः, एतेनो
पंचदिवसं भिक्षुं हिंजन्ति, तथैव वसन्ति वासासु एतत्थ चउ-
म्मासो ति” । तासु च वीथीसु दिवसे दिवसे नियमतोऽन्यामन्यां
भिक्षामदतिः उट्टादिनिक्षेपञ्चकमध्यादेकस्मिन् दिवसे यां
भिक्षामदति न पुनर्हिंतीयेऽपि दिने तामेवाटन्ति, किन्त्वन्यामन्या-
मिति भावः । इत्थं तावदस्मान्निर्व्याख्यातं, सुधिया तु समया-
विराधेनान्यथाऽपि व्याख्येयमिति ।

अथ सूत्रानात्वं निर्दिदिक्षुर्गृह्यालन्दिकजेदानेवाह—

पमिवक्षा इयरे वि य, इकिक्का ते जिणाय येराय ।

अत्यस्स उ देसस्मि य, असमत्ते तेसि पमिवंधो ॥६२६॥

यथालन्दिका द्विविधाः—गच्छप्रतिबद्धाः, इतरे च गच्छा-
प्रतिबद्धाः । ते पुनरेकैकशो द्विभेदाः—जिनकल्पिकाः स्थवि-
रकल्पिकाश्च । तत्र यथालन्दिककल्पपरिस्मात्पत्यन्तरं ये जि-
नकल्पं प्रतिपश्यन्ते ते जिनकल्पिकाः, ये तु स्थविरकल्पमेवाभ्य-
सिष्यन्ति ते स्थविरकल्पिकाः । इह च ये गच्छे प्रतिबद्धास्तेषां
प्रतिबद्धो अनेन कारणेन भवति—(अत्यस्सेत्यादि) अर्थस्यैव, न
सूत्रस्य, देश एकदेशोऽद्याप्यसमाप्तो, न गुरुसमीपे परिपूर्णो गृ-
हीत इति तदग्रदणाय गच्छे प्रतिबद्धः, तेषां तस्यावश्यं गुरुसमी-
पे ग्रहीष्यमाणत्वादिति ।

अथ परिपूर्णं सूत्रार्थं गुरुसमीपे गृहीत्यैव कथं कल्पं न
प्रतिपश्यन्त इत्याह—

लग्गाइसु चरंते, तो पमिवज्जितु खेत्तवाहिडिआ ।

गिएहंति जं अगहिंयं, तत्थ यं गंतूण आयरिओ ॥६२७॥

तोमिं तयं पयच्छइ, खेत्तं इताण तेसिमे दोस्स ।

वंदंतमवंदंते, लोगम्पी होइ परिवाओ ॥ ६२८ ॥

न तरेज्ज जई रांतुं, आयरिओ ताहि एइ सो चेव ।

अंतरपल्लि पमिवम—जगामवसहिं य वसहिं वा ॥६२९॥

तीण य अपरिजोगे, ते वंदंते न वंदई सो उ ।

ते धेत्तुमपमिवक्षा, ताहि जहिच्छाए विहरंति ॥६३०॥

लग्गादिषु चरमाणेषु गृहेषु अत्रयोगवन्त्रवज्जितु जगित्यागतेषु
संस्तु अन्येषु च लग्गादिषु दूरकालवर्तिषु न तथा अन्येषु वा
गृहीतापरिपूर्णसूत्रार्था अपि लग्गादिजगित्यागतेषु कल्पं प्रतिपश्यन्ते ।
ततः प्रतिपद्य तं कल्पं गच्छाभिर्गम्य गुरुभिर्हितात् क्षेत्रग्रामनग-
रादेर्दिर्दिग्देशे स्थिता विशिष्टतरनिष्ठुरनिखिलनिजानुष्ठाननि-
रुता गृह्णन्ति यद्गृहीतमनर्थानमर्थजं तत्र चार्थं विधिः—यदुत-
अन्वार्थः स्वयं तत्र गत्वा नेभ्यो यथालन्दिकेभ्यः (तयं नि) तम-
र्थं शेषं प्रयच्छति ददाति । अथ न एवाचार्थसमीपमागत्य किमि-
ति तमर्थशेषं न गृह्णन्तीत्याह—(त्वेत्तं इताणेत्यादि) क्षेत्रमध्यं स-
मागच्छन्तां तेषां यथाज्ञानिकानाम् एते वक्ष्यमाणा देशान्तथादि-
वन्दमानेषु गच्छावसिषु साधुषु अवन्दमानेषु च कल्पस्थितेषु लो-
कमध्ये परिवादो निन्दा जयति । तथाहि—यथालन्दिकानां कल्प-

स्थित्यैव आचार्यं मुक्त्वा अन्यस्य साधोः प्रणामं कर्तुं न
कल्पते; गच्छसाधवश्च महान्तोऽपि तान् वन्दन्ते, ततो लोको
यदेत्—यथा दुष्टशीला निर्गुणाश्च एते, येन अन्यान् साधून् वन्द-
मानानपि न व्याहरन्ति, न वन्दन्ति वा । गच्छसंबन्धिसाधूनां वा
उपरि भ्रष्टत्वाऽऽशङ्का भवेत्—अवश्यमेते दुःशीला निर्गुणाश्च, ये
न वन्दन्ते, आत्मार्यिका वा एते, येन अप्रतिबन्धमानानपि
वन्दन्ते इति । अथ यदि जह्वाबलकीणतया तत्सकाशं गन्तुं (न त-
रेज्ज ति) न शक्नुयात् । आचार्यस्तदा पति आगच्छति । केत्या-
ह—अंतरपल्लिं मूलक्षेत्रात् साख्यद्विगम्युत्तिष्ठं ग्रामविशेषं, यद्वा,
प्रतिवृषभग्रामाद् मूलक्षेत्राद् द्विगम्युत्तिष्ठत् भिक्षाचर्याग्रा-
मः, अथ वा बहिर्मूलक्षेत्राद् मूलक्षेत्र एव वा अन्यवसतिः,
वाशब्दात् मूलवसतिम् । इयमत्र जावना—यद्याचार्यो य-
थाज्ञानिकसमीपे गन्तुं न शक्नोति तदा यस्तेषां यथालन्दि-
कानां मध्ये धारणकुशलः, सोऽन्तरपल्लिमागच्छति, आचार्य-
स्तु तत्र गत्वा अर्थं कथयति । अत्र पुनः साधुसंघाटको मूल-
क्षेत्रात्तत्तं पानं गृहीत्वा आचार्याय ददाति, स्वयमाचार्यः सं-
न्यासमये मूलक्षेत्रमायाति । अथान्तरपल्लिमागन्तुं न शक्नोति
तदा अन्तरपल्लिप्रतिवृषभग्रामयोरन्तरालं गत्वा अर्थं कथय-
ति । तत्रापि गन्तुं शक्यभावे प्रतिवृषभग्रामे, तत्रापि गन्तुमशक्ते
प्रतिवृषभग्राममूलक्षेत्रयोरन्तराले; तत्रापि गन्तुमसमर्थे मूल-
क्षेत्रस्यैव बहिर्विजने प्रदेशे; अथ तत्रापि गन्तुमसमर्थस्तदा
मूलक्षेत्रमध्य एवान्यस्यां वसतौ गत्वा; तत्रापि गमनशक्यभावे
मूलवसतायेव प्रच्छन्नमाचार्यस्तस्यै यथालन्दिकायार्थशेषं प्रय-
च्छतीति । उक्तं च कल्पचूर्णौ—“आयरिण सुत्तपोरिसिं अत्थपो-
रिसिं च गच्छे नियाण दाउ अहालंदियाणं सगामं गंतुं, अत्थं सा-
रेइ । अहं न तरइ, दो वि पोरिसिओ दाउं गंतुं तो सुत्तपोरिसिं
दाउं वच्छइ, अत्थपोरिसिं सीसेण दवावेइ । अत्थसुत्तपोरिसिं
पि दातुं गंतुं न तरइ, तो दो वि पोरिसिओ सीसेण वा-
यावेइ अप्पणा अहालंदिए वापइ । जइ न सकेइ आयरिओ
क्षेत्तपहिं अथाहंदिस्संगसं गंतुं, ताहे जो तेसिं अहालंदि-
याणं धारणाकुसलो सो अंतरपल्लिआससे खेत्तवसहिं पति,
आयरियो तस्स गंतुं अत्थं कइति । एत्थ पुण संघामो भत्त-
पाणं गहाय आयरियस्स नेइ, गुरु वेयालियं पडिए इति । एवं
पि असमर्थे गुरु अंतरपल्लियाप पडिवसमगामस्स य अंतर-
वापइ ति । असति पडिवसमे वापइ, असति पडिवसमस्स
वासगामस्स य अंतरा वापइ, असति वसभगामस्स बहियाप
वापइ । अतरेते सगामे अन्नाप वसहीय, अतरेते पगवसही-
ए चेव अपरिभोगे उवासे वापइ इत्यादि” ॥ (तीप य अपरिभो-
गो ति) तस्यां च मूलवसतावपरिभोगे तथाविधजनाकीर्णे
स्थाने, तेभ्योऽर्थशेषं प्रयच्छतीति योगः । तत्र च ये ग-
च्छसाधवो महान्तोऽपि यथालन्दिकं वन्दन्ते, स पुनर्यथाल-
न्दिकस्तात्र वन्दत इति । एवं तमर्थशेषं गृहीत्वा परिनिष्ठितप्र-
योजनत्वाद् गच्छे अप्रतिबद्धाः सन्तो यथालन्दिका खेच्छया
स्वकल्पानुरूपं विहरन्ति निजकल्पं परिपालयन्ति इति । प्रव०
७० द्वार । वृ० । ध० । विशेष० ।

अथ जिनकल्पिकस्थविरकल्पिकमेदमिश्रानां परस्परं
विशेषमाह—

जिणकप्पिया य ताहिंयं, किंवि तिगच्छं पि ते न कारिति ।

निप्पमिकम्मसरीरा, अवि अच्छिपसं पि नऽवर्णोति ॥६३१॥

जिनकल्पिकाश्च यथालन्दिकाः, तदा कल्पकाक्षे मारणान्तिकेऽ-

प्यातङ्के समुत्पन्ने, न कामपि चिकित्सां ते कारयन्ति, तथा कल्पस्थितेः । अपि च-निष्पतिकर्मशरीराः प्रतिकर्मरहितदेहास्ते जगत्तन्तस्तत आस्तां तावदन्यत्, अकिमलमपि नापनयन्ति, अप्रमादातिशयादिति ।

थेराणं नाणत्तं, अतरंतं अप्पिणंति गच्छस्स ।

ते वि य से फासुणं, करिंति सव्वं पि पमिकम्मं ॥६३॥

स्थिरकल्पिकयथालन्दिकानां जिनकल्पिकयथालन्दिकेभ्यो नानात्वं भेदः, यथा अशक्नुवन्तं व्याधिवाधितं सन्तं स्वसाधुमर्थयन्ति गच्छस्य गच्छवासिसाधुसमूहस्य स्वकीयं पञ्चकगणपरिपूरणार्थं च तस्य स्थाने विशिष्टधृतसंहननादिसमन्वितमन्यं मुनि स्वकल्पे प्रवेशयन्ति । तेऽपि च गच्छवासिनः साधवः (से सि) तस्य अशक्नुवन्तः प्राशुकेन निरवधेनाश्रयानादिना कुर्वन्ति सर्वमपि परिकर्म प्रतिजागरणमिति ।

किञ्च—

एकेकपरिगहगा, सप्पाउरणा हवन्ति थेराओ ।

जे पुण सि जिणकप्पे, जावे सि वत्थपायाणि ॥६३३॥

स्थिरकल्पिका यथालन्दिका अवश्यमेव एकैकपतद्वहकाः प्रत्येकमेकैकपतद्वहधारिणः, तथा सप्पावरणाश्च जवन्ति । ये पुनरेषां यथालन्दिकानां जिनकल्पे भविष्यन्ति, जिनकल्पिकयथालन्दिका इत्यर्थः । जावे तेषां वत्थपात्रे सप्पावरणाः प्रावरणपतद्वहधारिणाणि पात्रमेव भिन्नभाविजिनकल्पापेक्षया केचांचिद्वत्थपात्रलक्षणमुपकरणं प्रवति, केषां च नेत्यर्थः । प्रव० ५० द्वार । वृ० ।

अथ सामान्येन यथालन्दिकप्रमाणमाह—

गणमाणओ जट्ठा, तिन्नि गण सयगसो य उक्कोसा ।

पुरिसपमाणे पनरस, सहस्ससो चेव उक्कोसो ॥ ६३४ ॥

गणमानतो गणमाश्रित्य जघन्यतत्त्वयो गणाः प्रतिपद्यमानका जवन्ति । शताप्रशश्च शतपृथक्त्वमुत्कृष्टतो गणमानं, पुरुषप्रमाणं त्वेतेषां प्रतिपद्यमानकानां जघन्यतः पञ्चदश, पञ्चको हि गणोऽमुं कल्पं प्रतिपद्यते । गणश्च जघन्यतत्त्वयः, ततः पञ्चभिर्गुणिताः पञ्चदश, वत्कृष्टतः पुनः पुरुषप्रमाणं सहस्रशः सहस्रपृथक्त्वम् ।

पुरुषप्रमाणमेवाधित्य पुनर्विशेषमाह—

पडिवज्जमाणगा वा, इकाइ हवेज्ज ऊणपक्खे वि ।

हौति नहन्ना एए, सयगसो चेव उक्कोसा ॥ ६३४ ॥

पुव्वपमिवज्जमाण वि, उक्कोसजट्ठसो परीमाणं ।

कोमिपहुत्तं जणियं, होइ अह्मादियाणं तु ॥६३५॥

प्रतिपद्यमानका एते जघन्यत एकादयो वा जघेयुर्न्यूनप्रकोपे सति, यथालन्दिककल्पे हि पञ्चमुनिमयो गच्छः, तत्र च यदा स्थानत्वादि कारणवशतो गच्छसमर्पणादेना तेषां न्यूनता भवति तदैकादिकः साधुस्तं कलं प्रवेशयते, येन पञ्चको गच्छो भवति, एवं जघन्यापक्षेः प्रतिपद्यमानकास्तथा शताप्रश वत्कृष्टाः प्रतिपद्यमानका एवेति ॥६३४॥ पूर्वप्रतिपञ्चानामपि सामान्येनोत्कृष्टतो जघन्यतश्च परिमाणं कोटिपृथक्त्वं जणितं जवति यथालन्दिकानाम् । उक्तं च कल्पचूर्णैः—“पडिवज्जमाणगा जट्ठेणं तिन्नि गणा, उक्कोसेणं सयपुद्दत्तं गणाणं पुरिसपमाणेणं पमिवज्जमाणगा, जट्ठेणं २१८

पन्नरस पुरिसा उक्कोसेणं सहस्सपुद्दत्तं पुव्वपमिवज्जमाणं जट्ठेणं कोमिपहुत्तं, उक्कोसेणं वि कोमिपुद्दत्तमिति” । केवलं जघन्यादुत्कृष्टं विशिष्टतरं हेयमिति । प्रव० ५० द्वार । वृ० ।

अथ गच्छप्रतिबन्धयथालन्दिकद्वारमाह—

पाडिवज्जे को दोसो, आगमणेगागिणस्स वात्तासु ।

सुयसंयणादीओ, सो चेव गमो निरवसेसो ॥

प्रतिबन्धनं प्रतिबन्धः, गच्छप्रतिबन्ध इत्यर्थः । तत्र कारणे यथालन्दिकानां च वक्तव्यं (को दोसो सि) को नाम दोषो भवति यत्ते यथालन्दिका आचार्याधिष्ठिते क्षेत्रे न तिष्ठन्ति । (आगमणेगागिणस्स सि) यथाचार्याः स्वयं क्षेत्रवहिर्गन्तुं न शक्नुवन्ति तत एकाकिनो यथालन्दिकस्यागमनं भवति (वात्तासु सि) वर्षासु उपयोगं दत्त्वा यदि जानाति वर्षेन पतिष्यति तत्र आगच्छतिः अन्यथा तु नेति । अतसंहननादिकस्तु गमः स एव निरवसेषो वक्तव्यो यो जिनकल्पिकानाम् ; यस्तु विशेषः स प्रागेवोक्तः ।

अथ प्रतिबन्धपदं व्याख्याति—

सुत्तथसावसेसो, पमिवंधो तेसिमो जजे कप्पो ।

आयरिणं किडकम्मं, अंतरं बहिया य वसहीए ॥

सूत्रार्थस्तैर्गृहीतः परमद्यापि सावशेषो न संपूर्णः, एष तेषां गच्छविषयप्रतिबन्धः । तेषां चायं वक्ष्यमाणः कल्पो, यथा-आचार्यस्यैव कृतिकर्म वन्दनकं दातव्यं, तथा-यथाचार्यो न शक्नोति गन्तुं ततोऽन्तरा वा ग्रामस्य, बहिर्वा वसतौ, यथालन्दिकस्य वाचनां ददाति । एतत्सूत्रत्र भावयिष्यते ।

अथ को दोष इति द्वारं शिष्यः पृच्छति । यथाऽयाचार्याधि-

ष्ठिते क्षेत्रे ते तिष्ठेयुस्ततः को दोषः स्यात्?, उच्यते—

नमणं पुव्वभासा, अणमणं दुस्सीलथप्पगासंका ।

आयउ कुमुमं चि य वादो लोगे ठिई चेव ॥

यथालन्दिकानां न वसते आचार्यं मुक्त्वा अन्यस्य साधोः प्रणामं कर्तुं, तथाकल्पत्वात् । ततस्ते क्षेत्रान्तिस्तिष्ठन्तः पूर्वान्यासालमनं प्रणामं साधूनां कुर्युः । गच्छवासिनश्च यथालन्दिकान् वन्दन्ते ते पुनर्यथालन्दिकास्तान् भूयो न प्रतिवन्दन्ते, ततस्तेषामनमने लोको ब्रूयात्-दुःशीला अशीलाः स्तम्भकल्पा अमी, यतोऽन्येषामित्थं वन्दमानानामपि न प्रतिवन्दनं प्रयच्छन्ति, न वा कमप्यालापं कुर्वन्ति । गच्छवासिषु वा लोकस्य स्थाप्यकलानं भवति-अवश्यं स्थाप्या दुःशीलत्वादवन्दनीयाः कृता अमी, अन्यथा कथं न प्रतिवन्दन्ते । आत्माधिका वा अमी येनाप्रतिवन्दमानानपि वन्दन्ते, कौकुटिका वा मातृस्थानकारिणोऽमी लोकपङ्क्तिनिमित्तमित्थं वन्दन्ते । एवं लोके वाद उपजायते, कारलैः क्षेत्रवहिर्गच्छन्ति । अपि च स्थितिरेव कल्प एवायममीषां, यत् क्षेत्राज्यन्तरे न तिष्ठन्ति ।

अथामीषामेव कल्पमाह—

दोन्नि वि दाउं गमणं, धारणकुसलस्म देस्स बहि देइ ।

कडकम्मं चोलपट्टे, ओवग्गहिया निसिज्जा य ॥

आचार्यः सूत्रार्थपौरुष्यौ द्वे अपि गच्छवासिनां दत्त्वा यथालन्दिकानां समीपे गमनं करोति, गत्वा च तत्र तेषामर्थं कथयति । अथाचार्यो न शक्नोति तत्र गन्तुं ततो यस्तेषां यथालन्दिकानां मध्ये धारणाकुशलोऽवधारणाशक्तिमान, क्षेत्रवहिरन्तरा पक्षिकायाः प्रत्यासन्ने भूनागे समायाति, तत्र च गत्वा आचार्यस्तस्यार्थं ददा-

ति । स च धनभक्तिहेनोराचार्याणां कृतिकर्म वन्दनकं दत्त्वा चोल-
पट्टकद्वितीय औपग्रहिकां निषद्यायामुपविष्टश्चार्थं शृणोति ।

अथ “ दोषि वि दाउं गमणं ” इत्येव दर्शयन्नाह-

अत्थं दो च अदाउं, वचइ वायावए व अणेणं ।

एवं ता उउवप्ते वासाए य काउमुनओगं ॥

यथाचार्यो द्वे अपि पौरुष्यौ दत्त्वा गन्तुं न शक्नोति ततोऽर्थ-
मदत्त्वा, तथाऽप्यशक्तो द्वावपि सूत्रार्थावदत्त्वा व्रजति, अन्येन
वा शिष्येण स्वशिष्यान् वाचयति वाचनां दापयति । अथाचार्य-
स्तत्र गन्तुमशक्तस्ततो यथाह्मदिकः सूरिसमीपमायाति, एवं ता-
वत् ऋतुवर्षे ऋष्यम् । वर्षासु, चशब्दः पुनरर्थः । वर्षासु पुनरर्थं वि-
शेषः-उपयोगं कृत्वा किं वर्षे पतिष्यति नवेति विमृश्य यदि
जानाति पतिष्यति ततो न आचार्याणां समीपमायाति ।

अथ गुरवस्तत्र गताः कथं समुद्दिशन्तीत्याह-

संघामो मगंणं, जत्तं पाणं च नेइ उ गुरुणं ।

अच्छुएहं थेरा वा, तो अंतरपद्धिण एइ ॥

गुरुणां यथालब्धिकसमीपमुपगतानां योग्यं जत्तं पानं च गृ-
हीत्वा संघाटको मार्गेण पृष्ठतो गत्वा गत्वा तत्र नयति । अथ या-
चता कालेन यथाह्मदिकानामुपाश्रयं गुरुवो व्रजन्ति तावता, अ-
त्युष्णमता वा तपश्चरन्ति, स्थविरा वा वार्दिकवयःप्रासास्ते
आचार्यास्ततोऽन्तरपद्धिकायामेको यथाह्मदिको आरणासं-
पन्नः समायाति, तत्र गुरुवोऽपि गत्वा तस्य वाचनां दत्त्वा
संघाटकेनाऽऽनीतं भक्षपानं समुद्दिश्य संध्यासमये मूलक्षे-
त्रमायान्ति ।

अथाऽन्तरपद्धिमपि गन्तुमसमर्था गुरवः, ततः किमित्याह-

अंतरपमित्रसजे वा, विइयंतर बाडि वसज्जगापस्स ।

अन्नाए वसहीए, अपरीजोगम्मि वाएइ ॥

अन्तरपद्धिकाप्रतिवृत्तप्रणामयोरन्तराह्ने गत्वा यथाह्मदिकं वा-
चयति, तत्र गन्तुमशक्तो प्रतिवृत्तप्रणामे, अथ तत्रापि गन्तुं न श-
क्नोति ततो (विइयंतरं ति) द्वितीयं प्रतिवृत्तमूलक्षेत्रयोरपान्त-
राखलक्षणं यदन्तरं तत्र गत्वा वाचनां प्रयच्छति, तत्रापि गमना-
शक्तौ वृत्तप्रणामस्य मूलक्षेत्रस्य बहिर्विजने प्रदेशे गत्वा वाच-
यति, यदि तत्रापि गन्तुं न प्रभविष्युः ततो मूलक्षेत्रे एवाव्यस्यं
वसतौ, तत्रापि गन्तुमशक्तौ तस्यामेव मूलवसतौ अपरिभोग्ये
अवकाशे वाचयति ।

तत्र चेयं सामाचारी-

तस्म जई किइकम्मं, करिंति सो पुण न तेसि पकोइ ।

जा पदइ ताव गुरुणो, करेइ न करेइ उ परेणं ॥

तस्य यथालब्धिकस्य यतयो गच्छुवासिनः साधनः कृतिकर्म
कुर्वन्ति स पुनर्यथालब्धिकस्तेषां गच्छुवासिनां कृतिकर्म न
करोति, यावच्च पठति अर्थशेषमर्थति गुरोरपि तावदेव क-
रोति, परवस्तु न करोति, तथाकल्पत्वात् ।

अमीषामेव मासकल्पविधिमाह-

एकौ मासविचारो, इदंत्तऽहलंददियाण कुग्गामा ।

मासो विभज्जमाणो, पण्णेण उ निदिओ होइ ॥

यदि मूलक्षेत्रस्य बहिरेको ग्रामः सन्निवारः सविस्तरो वर्तते,
आह च चूर्णिकृत्- सविचारो च विस्तृतः ततस्तस्मिन्

ग्रामे षट् वीथीः परिकल्प्य यथालब्धिका एकैकस्यां वीथ्यां पञ्च
पञ्च दिवसान् भिक्षामदन्ति तस्यामेव च वीथ्यां वसतिमपि गृ-
ह्णन्ति । एवं प्रतिवीथ्यां पण्णेणं रात्रिदिवपञ्चकेन मासो
विभज्यमानः सन् बहिरहोरात्रपञ्चकैर्निष्ठितः सम्पूर्णो भवति ।
अय नास्ति विस्तीर्णो ग्रामस्ततो (इदंत्तऽहलंददियाण कुग्गामा
इति) मूलक्षेत्रपार्श्वतो ये लघुतरा षट् ग्रामा भवन्ति, तेषु प्रत्येकं
पञ्च पञ्च दिवसान् पर्यटतां यथाह्मदिकानां तथैव बहिरहो-
रात्रपञ्चकैर्मासः परिपूर्णो जवतीति । वृ० १ उ० ।

अहलहुसस्य-यथालघुस्वक-न०। यथेति यथोचितानि लघु-
स्वकानि अमहास्वरूपाणि, महतां हि तेषां नेतुं गोपयितुं वा श-
क्यत्वादिति यथालघुस्वकानि । अथवा लघूनि महान्ति वरि-
ष्ठानीति च वृक्षाः । अमहास्वरूपेषु, भ० । “ देवाणं अहलहुस-
गाइ रयणाइ इता अत्थि ” । भ० ३ श० २ उ० । अनेकान्तलघुके
वीणाग्रहणग्राह्ये, व्य० ७ उ० । स्तोके, व्य० ।

यथालघुस्वकादिव्यवहारप्रकरणमाह-

गुरुओ गुरुस्सतरगो, अहलगुरुसो य होइ ववहारो ।

लहुसो लहुस्सतरगो, अहलहुसो य होइ ववहारो ॥

एएसिं पच्चित्तं, वुज्जामि अहाणुण्वीए ।

व्यवहारस्त्रिविधः । तद्यथा-गुरुको गुरुस्सतरको यथागुरुस्वक-
श्च । तत्र यो गुरुकः स त्रिविधः । तद्यथा-लघुशो लघुस्सतरको
यथालघुस्वकश्च । एतेषां व्यवहाराणां, यथालघुस्वकं यथोक्तपरि-
पाठ्या, प्रायश्चित्तं वक्ष्यामि । किमुक्तं जवति ? एतेषु व्यवहारेषु
समुपस्थितेषु यथापरिपाठ्या प्रायश्चित्तपरिमाणं अभिधास्ये ।

यथाप्रतिष्ठातमेव करोति-

गुरुगो य होइ मासो, गुरुगतरगो चउम्मासो ।

अहलगुरुओ उम्मासो, गुरुगयपक्खम्मि पमिवत्ती ॥

गुरुको नाम व्यवहारो मासो मासपरिणामः, गुरुके व्यवहारे
समापिते मास एकाः प्रायश्चित्तं दातव्य इति ज्ञावः । एवं गुरु-
तरको भवति चतुर्मासपरिमाणः । यथागुरुकः षण्मासः, षण्-
मासपरिमाणः । एषा गुरुकपके गुरुकव्यवहारे त्रिविधे यथा-
कमं प्रायश्चित्तप्रतिपात्तिः ।

सम्प्रति लघुस्वकव्यवहारविषयं प्रायश्चित्तप्रमाणमाह-

तीसा य पस्सवीसा, पन्नरसे पस्सवीसा य ।

दस पंच य दिवसाइ, लहुसगपक्खम्मि पमिवत्ती ॥

लघुको व्यवहारस्त्रिशतं त्रिंशद्विधसपरिमाणः । एवं लघुतरकः
पञ्चविंशतिदिनमानः । एषा लघुस्वकव्यवहारे त्रिविधे यथाकमं
प्रायश्चित्तप्रतिपात्तिः । यथालघुको व्यवहारः पञ्चदशपञ्चविं-
शतिदिवसप्रायश्चित्तपरिमाणः । एवं लघुस्वतरको दशदिवस-
मानः । यथालघुस्वकः पञ्च दिवसानि पञ्चदिवसप्रायश्चित्तानि
परिमाणः । एषा लघुस्वकव्यवहारपक्षे प्रायश्चित्तपरिमाणप्र-
तिपात्तिः । व्य० २ उ० ।

सम्प्रति भाष्यकृत् यथालघुस्वकग्रहणं, तृतीयसूत्र-
गतमन्यतरग्रहणं च व्याख्यानयति-

दुविहो य अहलहुसे, जहणओ मज्झिमो य उवहीओ ।

अन्नयरगहणेण उ, नेप्पइ ति विहो उ उवहीओ ॥

यथाद्युस्वके उपधिविधो जवति—जघन्यो मध्यमश्च ।
अन्तरग्रहणेन तु विविधोऽप्युपधिः परिगृह्यते । तदेवं कृता
विषमपदव्याख्या भाष्यकृता । ६५० ६ उ० ।

अहावगास—यथावकाश—अव्य० । यो यस्यावकाशः यद्यस्योत्प-
त्तिस्थानम्—अथवा भूयस्मुक्तात्ताऽऽकाशबीजसंयोगः, तदनति-
क्रमे, सूत्र० । “तेसि च णे अहावीणं अहावगासेण इत्थीए” ।
यथावकाशेनेति । यो यस्यावकाशो मातुरुदरकुट्यादिक-
स्तत्रापि किल वामा स्त्रियो, दक्षिणा कुक्किः पुरुषस्योभया-
श्रितः षण्ढ इति । अत्र चाविध्वस्ता योनिरविध्वस्तं बीज-
मिति चत्वारो जज्ञाः । तत्राप्याद्य एव भङ्गक उत्पत्तेरवकाशो,
न शेषेषु त्रिभिः । सूत्र० २ शु० ३ अ० ।

अहावच—यथापत्य—पुं० । यथाऽपत्यानि तथा ये, ते यथापत्याः ।
पुत्रस्थानीयेषु, भ० ३ श० ६ उ० । कल्प० ।

अहावच्चाभिषाय—यथापत्याजिज्ञात—त्रि० । यथाऽपत्यमेव-
मभिज्ञाता अवगता यथापत्याजिज्ञाताः, अथवा—यथापत्याश्च
तेऽजिज्ञाताश्चेति कर्मधारयः । पुत्रस्थानीयेष्वभिज्ञातेषु, भ० ३
श० ६ उ० ।

अहाविह—यथाविध—अव्य० । शास्त्रीयन्यायानतिक्रमे, द्वा० ७ द्वा० ।

अहासंखरु—यथासंखरु—न० । निष्कम्पे पट्टादौ, नि० चू० २ उ० ।
अहासंखरु—यथासंस्तुत—न० । शयनयोग्ये, आचा० २ शु० २
अ० ३ उ० ।

यथासंस्तुत—न० । यत् तृणादि यथोपभोगार्हं भवति तथैव ल-
ज्यते तस्मिन्, स्था० ३ ग्रा० ४ उ० । आचा० ।

अहासंविभाग—यथा (आधा) संविभाग—पुं० । यथा सिद्धस्य
स्वार्थं निर्वर्तितस्येत्यर्थः, अशनादेः समितिसङ्गतत्वेन पश्चात्क-
र्मादिवोषपरिहारेण विभजनं साधये दानद्वारेण विभागकरणं
यथासंविभागः । अतिथिसंविभागव्रते, उपा० १ शु० १ अ० ।
“अहासंविभागो णाम जदि अहाकम्मं देति तो साधुमहे जज-
ति देट्टिहोदि संज्जमघाणेदि उत्तारोति, तेण आहाकम्मेण सो
अहासंविभागो जवति । जो अहापधत्ताणं अल्लपाणवत्थओ-
सहजेसज्जणीढकलगसेज्जासंधारगार्दीण संविभागो सो अ-
हासंविभागो भवति । फासु एसणिज्जं संविभागो सि भणियं
होह” । आ० चू० ६ अ० । आधासंविभाग इत्यनुवर्तितव्यः ।
अस्यातिचाराः—“तथाऽणंतरं च णं अहासंविभागस्स पंच
अहारा जाणियव्वा, न समायरियव्वा । तं जहा—सच्चित्त-
निक्खेवणया १ सच्चित्तपेहणया २ कात्ताक्कमदाणे ३ परोव-
देशे मळ्ळुरया ४” । उपा० १ अ० । (‘अहिंसंविभाग’ शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे ३४ पृष्ठे उक्तोऽस्य विस्तरः)

अहासव—यथासत्य—न० । याथातथ्ये, आचा० १ शु० ४ अ०
२ उ० ।

अहासत्ति—यथाशक्ति—अव्य० । स्वशक्त्यौचित्ये, द्वा० २२ द्वा० ।
शक्त्यनुरूपे, पं० सू० ४ सू० । शक्त्यनुसारे, पं० सू० ३ सू० ।

अहासुत्त—यथासूत्र—अव्य० । सामान्यतः सूत्रानतिक्रमे, दशा०
७ अ० । स्था० । उपा० । शा० । सूत्रानुसारेणापादितसत्यताके,
व्य० ए उ० । सूत्रविरुद्धे, कल्प० ६ द्वा० ॥

अहासुह—यथासुख—अव्य० । सुखानतिक्रमे, द्वा० १ अ० ।

अहासुह—यथासुह—त्रि० । सारे, भ० ३ श० १ उ० । “अहा-
वायरे पुग्गले परिसामेह” । कल्प० २ द्वा० ।

अहाह—अहाह—अव्य० । खेदे, संबोधने, आश्चर्ये, क्लेशे, प्र-
कर्षे च । वाच० । प्रा० ।

अहि—अहि—पुं० । उरःपरिसर्पभेदे, उक्त० ३६ अ० । सर्पे, उक्त०
३४ अ० । शा० । सूत्र० ।

अस्य भेदाः—

से किं तं अही ? । अही दुविहा पणत्ता । तं जहा-
द्वीकरा य, मउलिणो य ॥

अथ के ते अहयः ? । गुरुराह—अहयो द्विविधाः प्रज्जमाः । त-
द्यथा—द्वीकराश्च मुकुलिनश्च । तत्र द्वीव द्वी फणा, तत्क-
रणशीला द्वीकराः, मुकुल फणाविरदयोश्च शरीरावयव-
विशेषाकृतिः, सा विद्यते येषां ते मुकुलिनः, फणाकरणशक्तिवि-
कला इत्यर्थः । अत्राऽपिचशब्दौ स्वगतानेकभेदसूचकौ । प्रज्ञा० १
पद । आचा० । (द्वीकरमुकुलिभेदा स्वस्वस्थाने द्रष्टव्याः)

अहिअ—अहित—त्रि० । हिताऽकारिण, स० ३० सम० ।

अहिअणियहि—अहितनिवृत्ति—स्त्री० । प्राणातिपाताद्यकरणे,
पं० व० २ द्वार ।

अ (आ) हिआइ—अभिजाति—स्त्री०—पुं० । “खधधभां०”
। ७। १। १८७। इति भस्य हः । “कगचजं” । ७। १। १७७। इत्यादि-
ना तजयेल्लुक् । “अतः समुद्धादौ वा” । ७। १। ४४। इति
अकारस्य दीर्घः । सत्कुलोत्पत्तौ, प्रा० १ पाद । दुं० १ पाद ।
अहिआहिअसंपत्ति—अधिकाधिकसंप्राप्ति—स्त्री० । वृद्धौ, पं०
व० ४ द्वार ।

अहिऊल—दन्—धा०—भस्मीकरणे, सक० “दहेरहिऊलालुक्कौ”
। ८। ४। २०७। इति दहधातोरहिऊलदेशः । अहिऊलर, उहर,
दहति । प्रा० ४ पाद ।

अहिंसअ—अहिंसक—त्रि० । अवधके, प्रभ० १ संव० द्वार ।

अहिंसण—अहिंसन—न० । अव्यापादने, ध० १ अधि० ।

अहिंसा—अहिंसा—स्त्री० । न हिंसाऽहिंसा । नि० चू० २ उ० ।
प्राणवियोगप्रयोजनव्यापाराभावं, द्वा० २१ द्वा० । प्राणिघातव-
र्जने, पं० व० १ द्वार ।

(१) अहिंसास्वरूपनिर्वचनम् ।

(२) अहिंसावतलक्षणम् ।

(३) अहिंसाख्यसंवरधारस्याशेषा वक्तव्यता ।

(४) वैरियमुपवृद्ध्या सेविना च नञिरूपणम् ।

(५) अहिंसापालनोद्यतस्य यद् विधेयं तन्निरूपणम् ।

(६) प्रथमव्रतस्य पञ्च भावनाः ।

(७) सर्वे प्राणा न हन्तव्याः ।

(८) वैदिकहिंसाविचारः ।

(९) किमर्थं सन्वानं न हिंस्यादिति प्रतिपादनम् ।

(१०) अहिंसाप्रसिद्धार्थनिरूपणम् ।

(११) मनान्तरेऽहिंसा न तादृशी ।

(१२) सर्वे प्रावादुक्ता अहिंसां मोक्षाद्भूतां प्रतिपद्यन्ते, न
प्राधान्येन ।

- (१३) अहिंसाविवेचनम् ।
 (१४) एकात्मनित्यानित्यात्मनि हिंसा न घटत इति निरूपणम् ।
 (१५) आत्मनः परिणामित्वे हिंसाया अविरोधनिरूपणम् ।
 (१६) स्वर्गादयो हि यदि स्वकृतकर्मानापादिता एव स्युरिति तदा कर्माभ्युपगमो निरर्थक इति हिंसाऽपि असंभवा जैनानामिति विचारः ।
 (१७) आत्मनो नित्यानित्यत्वस्य देहाद्विभक्तिवत्त्वस्य च साधने प्रमाणोपदर्शनम् ।
 (१८) आत्मनोऽसर्वगतत्वे गुणवर्णनम् ।

(१) अस्य निक्षेपः—

हिंसाए पडिवक्खो, होइ अहिंसा चउव्विहा सा उ ।

दव्वे जावे य तहा, अहिंसं ऽजीवाइवाउत्ति । ४५॥ दश० नि० ।

तत्र प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा । अस्या हिंसायाः किम् ? प्रतिकूलः पक्षः प्रतिपक्षः, अप्रमत्ततया शुभयोगपूर्वकं प्राणाऽव्यपरोपणमित्यर्थः । किम् ? भवत्यहिंसेति । तत्र चतुर्विधा चतुष्पकारा अहिंसा । (दव्वे भावे य त्ति) अव्यतो भावतश्चेत्येको भङ्गः । तथा—अव्यतो नो प्रावतः । भावतो न अव्यतः । तथा—न अव्यतो न भावत इति । तथाशब्दसमुच्चितो भङ्गप्रयोगन्यासः, अनुक्तसमुच्चयार्थकत्वादस्येति । उक्तञ्च—“तथा समुच्चयनिर्देशावधारणसादृश्यप्रेषेषु ” इत्यादि । तथाचायं भङ्गकभावार्थः द्रव्यतो भावतश्चेति—“जहा केइ पुरिसे मियवइपरिणामपरिणमियं पासित्ता आयत्ताइछियकोदंरजीवे सरं गिसिरिज्जा, से य मिए तेण सरेण विक्के मए; सिया एसा इव्वओ हिंसा, भावओ वि । या पुनर्द्रव्यतो न भावतः, सा खल्वीयांदि-समितस्य साधोः कारणे गच्छत इति । उक्तं च—

“ उच्चाहियम्मि पाए, इरियासमियस्स संकमट्ठाए ।

वावेज्जेज्ज कुलिंगी, मरिज्ज तं योगमासज्जा ॥ १ ॥

न य तस्स तं निमित्तो, बंधो सुद्धमो वि देसिओ समए ।

अम्हा सो अपमत्तो, सा उ पमांआत्ति निहिट्ठा ” ॥२॥ इत्यादि । या पुनर्भावतो, न द्रव्यतः संयमः—“जहा के वि पुरिसे मंदमंदपपासपदेसे संत्रियं ईसिबलिअकायं रज्जुं पासित्ता एस अहिंस्ति तव्वहपरिणामए णिकट्ठियाऽसिपत्ते दुअं दुअं विदिज्जा । एसा भावओ हिंसा, न दव्वओ । चरमभङ्गस्तु शून्यः । इत्येवम्भूताया हिंसायाः प्रतिपक्षोऽहिंसेति । एकार्थिकानिधित्सयाऽह—(अहिंसजीवाइवाओ त्ति) न हिंसा अहिंसा, न जीवातिनिपातः अजीवातिपातः । तथा च तद्वतः स्वकर्मातिपातो भवत्येवाऽज्जावश्च कर्मेति भावनीयमिति । उपलक्षणत्वाच्चेह प्राणातिपातविरत्यादिग्रह इति गाथार्थः । दश० १ अ० । त्रसस्थावरजीवरक्तायाम्, संथा० । प्रमादयोगात्स्वव्यपरोपणविरतिरूपे प्रथमे व्रते, ध० ।

(२) प्रथममहिंसाव्रतलक्षणमाह—

प्रमादयोगात्सर्व—जीवास्वव्यपरोपणम् ।

सर्वथा यावज्जीवं च, प्रोचे तत् प्रथमं व्रतम् ॥ ४ ॥

प्रमादो ज्ञानसंशयविपर्ययरागद्वेषस्मृतिभ्रंशयोगादुपश्लिधानधर्मानादभेदादष्टविधः तद्योगात् तत्संबन्धात् सर्वेषां सूक्ष्मादिभेदभिन्नानां जीवानां प्राणिनां, येऽस्य प्राणाः पञ्चेन्द्रियबलत्रयोच्चासायुर्लक्षणा दश, तेषां यथासंभवेनाऽव्यपरोपणमविनाशनम् । तद्देशतोऽपि स्यादित्यत आह—सर्वथेति । सर्वप्रकारेण वि-

विधिविविधेन भङ्गेन । तच्चेत्परमपि स्यादित्यत आह—यावज्जीवंप्राणधारणं यावत् । तत्किमित्याह—प्रथमं व्रतम्—अहिंसाव्रतं, प्रोचे जिनैरिति शेषः । प्रथमतः चास्य शेषाधारत्वात् सूत्रकमप्रामाण्याच्चावसेयम् । द्वितीयो हेतुश्च द्वितीयव्रतादिष्वपि भाव्य इत्युक्तं प्रथमं व्रतम् । ध० ३ अधि० । “ तथिमं पढमं ठाणं, महावीरेण देसियं । अहिंसा निऊणा दिट्ठा, सव्वभूएसु संयमो ” ॥१॥ दश० सू० ६ अ० । (अष्टदशविधस्थानगणस्य, व्रतवद्भादीनां च व्याख्या ‘ अट्टारसट्ठाण ’ शब्देऽस्मिन्नेव जागे ३४ए पृष्ठे, स्वस्वस्थाने च उच्यते)

(३) अहिंसाव्यसंवरद्वारस्यैवाऽऽशा वक्तव्यता—

तस्य पदमं अहिंसा, तसथावरसव्वज्जयस्वेमकरी ।

तीसे सभावणाए, उ किंचि वोच्चं गुणुइसं ॥

(तस्य त्ति) तत्र तेषु पञ्चसु मध्ये प्रथमं सम्बरद्वारमहिंसा (तसथावरसव्वज्जयस्वेमकरी त्ति) त्रसस्थावरणां सर्वेषां भूतानां हेमकरणशीला । तस्या अहिंसायाः सभावनायास्तु भावनापञ्चकोपेताया एव (किंचि त्ति) किञ्चिन्नाल्पं, बह्व्ये गुणोद्देशं गुणलेशमिति । प्रश्न० ।

अथ प्रथमसम्बरनिरूपणायाह—

तस्य पदमं अहिंसा जा सा सदेवमनुजासुरस्स लोगस्स जवति दीवो, ताणं, सरणगती, पड्डा, निव्वाणं, निव्वुइ, समाही, संती, किच्ची, कंती, रइय विरइय सुयंग तिच्ची, दया, विमुच्ची, खंती, सम्मत्ताराहणा, महंती, बोही, बुद्धी, धिती, समिद्धी, रिद्धी, विद्धी, ठिती, पुद्धी, नंदी, जहा, विमुच्ची, लच्छी, विसिद्धदिट्ठी, कट्ठाणं, मंगलं, पमोओ, विचूत्ति, सिद्धावासो, रक्खा, अणासवो, केवल्लीणं ठाणं, सिव समियी, सील संजमो त्ति य, सीलपरो, संवरो य, गुत्ती, ववसाओ, उरसतो य, जसो, आयतणं, जयणमणमाओ, अमासो, विसासो, अजओ, सव्वस्स वि अमाधाओ, चोक्खपवित्ती, सुती, पूया, विमलपभासा य, निम्मलतर त्ति । एवमादीणि नियगुणानिम्पयाइं पज्ज—वनामाणि हुंति अहिंसाए जगवतीए ।

(तथेत्यादि) तत्र तेषु पञ्चसु सम्बरद्वारेषु मध्ये प्रथममाद्यं सम्बरद्वारमहिंसा । किंभूता ? या सा सदेवमनुजासुरस्य लोकस्य भवति (दीव त्ति) द्वीपो द्वीपो वा । यथाऽगाधजलधिमध्यमज्ञानां स्वैरश्वापदकदम्बकदर्थितानां महोर्मिमालामध्यमज्जमानगात्राणां त्राणं भवति त्रीपः प्राणिनाम् ; एवमयमहिंसा संसारसागरमध्यगतानां व्यसनशतश्वापदप्रपीमितानां संयोगवियोगवीचिविधुराणां त्राणं भवति, तस्याः संसारसागरोत्सारहेतुत्वात्, इति अहिंसा दीप उक्ता । यथा वा—दीपाधकारनिराकृतदंक्षप्रसराणां हेयोपादेयार्थहीनोपादानमूढमनसां तिमिरनिकरनिराकरणेन प्रवृत्त्यादिकारणं भवति; एवमहिंसा ज्ञानावरणादिकर्ममिमिक्षसंसेनेन विशुद्धबुद्धिप्रभापटप्रवर्धनेन प्रवृत्त्यादिकारणत्वादीप उक्ता । तथा—त्राणं, स्वपदेषामापदः संरक्षणम् । तथा—शरणम् । तथैव—सम्पदः, सम्पादकत्वात् । गम्यते श्रेयोऽर्थिभिराश्रीयत इति गतिः । प्रतिष्ठन्ते आसन्ते सर्वे गुणाः सुखानि वा यस्यां सा प्रतिष्ठा । तथा—निर्वाणं मोक्षः, तदेतुत्वा-

चिर्वाणम् । तथा-निर्वृत्तिः स्वास्थ्यम्, समाधिः समता, शक्तिः, शक्तिहेतुत्वात् । शान्तिः छोहविरतिः, कीर्तिः, ख्यातिहेतुत्वात् । क्रान्तिः, कमनीयताकारणत्वात् । रतिश्च रतिहेतुत्वात् । विरतिश्च निर्वृत्तिः पापात् । श्रुतं श्रुतज्ञानमङ्गं कारणं यस्याः सा श्रुताङ्गा । आह च-“पदमं नाणं तओ दया ” इत्यादि । तृप्तिहेतुत्वात् तृप्तिः । ततः कर्मधारयः । तथा-दया देहिरेका । तथा-विमुच्यते प्राणी सकलबन्धनेऽप्यो यया सा विमुक्तिः । तथा-क्रान्तिः क्रोधनिग्रहः, तज्जन्यस्वादहिंसाऽपि क्षान्तिरुक्ता । सम्यक्त्वं सम्यग्बोधरूपमाराध्यते यया सा सम्यक्स्वाराधना । (महतिं चि) महती सर्वधर्मानुष्ठानानां बुद्धी । आह च-“एकंविद्य एकवयं, निदिष्टं जिणवरेहिं सव्वेहिं । पाणाद्वायविरमण-सव्वासत्तस्स रक्खछा ” ॥ १ ॥ बोधिः सर्वज्ञधर्मप्राप्तिः, अहिंसारूपत्वाच्च तस्या अहिंसा-बोधिर्रुक्ता । अथवाऽहिंसा सानुकम्पा, सा च बोधिकारणमिति बोधिरेवोच्यते । बोधिकारणत्वं चानुकम्पायाः-“अणुकम्पा कामनिज्जर-बासतवे दाण्णिणयविष्मणे । संजोगविप्पओगे, सव्वसूस्सव्वइहिसक्खरे ” ॥ १ ॥ इति वचनादिति । तथा-बुद्धिः, साफल्यकारणत्वाद् बुद्धिः । यदाह-“वाट्ठेरिकलकुसला, पं-मियपुरिसा अपंडिया चेव । सव्वकलाणं पवरं, जे धम्मकळा न जाणति ” ॥ १ ॥ धर्मआहिंसैव । धृतिश्चिन्तदाख्यं, तत्परिपालनीयत्वादस्या धृतिरेवोच्यते । समृद्धिहेतुत्वेन समृद्धिरेवोच्यते । एवं आदिबुद्धी । तथा-साधपर्यवसितमुक्तिस्थितिहेतुत्वात् स्थितिः । तथा-पुष्टिः, पुण्योपचयकारणत्वात् । आह च-“पुष्टिः पुण्योपचयनम् ” । नन्दयति समृद्धिं नयतीति नन्दा । भन्दते कल्याणीकरोति देहिनामिति भञ्जा । विशुद्धिः पापहृयोपायत्वेन जीवनिर्मलतास्वरूपत्वात् । आह च-“बुद्धिः पापहृयेण जीवनिर्मलता ” । तथा-केवलज्ञानादिविधिनिमित्तत्वाद्बुद्धिः । विशिष्टहाष्टेः प्रधानदर्शनमतमित्यर्थः, तदन्यदर्शनस्याप्राधान्यात् । आह च-“किं तीए पडियाए, पयकोमीए पलावपूयाए । जयेसियं न नायं, परस्स पीडा न कायव्वा ” ॥ १ ॥ कल्याणं, कल्याणप्रापकत्वात् । मङ्गलं, दुरितोपशान्तिहेतुत्वात् । प्रमोदः, प्रमोदोत्पादकत्वात् । विभूतिः, सर्वविभूतिनिबन्धनत्वात् । रक्षा, जीवरक्षणस्वभावत्वात् । सिक्कावासः, मोक्षावासानिबन्धनत्वात् । अनाश्रयः, कर्मबन्धनिरोधोपायत्वात् । केवलज्ञानं स्थानं, केवलज्ञानमहिंसायां व्यवस्थितत्वात् । (सिक्कसमिति सीलसंजमो चि य) शिवहेतुत्वेन शिवसमितिः सम्यक्प्रवृत्तिः, तद्रूपत्वादहिंसा शिवसमितिः शीलं समाधानं, तद्रूपत्वाच्छीलम् । संयमोऽहिंसात उपरमः । इति रूपप्रदर्शने, चः समुच्चये । (सीलघरो चि) शीलं गृहं चारित्रस्थानम् । सम्बरश्च प्रतीतः । गुप्तिरगुमानां मनःप्रभृतीनां निरोधः । विशिष्टोऽवसायो निश्चयो व्यवसायः । उच्छ्रयः स्वभावोन्नतत्वम् । यज्ञो जावतो देवपूजा । आयतनं गुणानामाश्रयः । यजनमभयस्य दानं, यतनं वा प्राणिरक्षणं प्रति यत्नः । अप्रमादः प्रमादवर्जनम् । आश्वास आश्वासनं प्राणिनामेव । विश्वासो विश्रम्भः । (अभओ चि) अभयं सर्वस्यापीति प्राणिगणस्य । अमाघात अमारिः । चोक्षपवित्रा, प्रकार्यशब्दद्वयोपादानात् अतिशयपवित्रा । शुचिर्भावशौचरूपा । आह च-“सत्यं शौचं तपः शौचं, शौचमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदया शौचं, जलशौचं च पञ्चमम् ” ॥ १ ॥ इति । (पूय चि) पवित्रा,

पूजा वा भावतो देवताया अचैनम् । विमलप्रभासा, तन्निबन्धनत्वात् । (निम्मलतर चि) निमग्नं जीवं करोति या सा तथा, अनिशयेन वा निर्मला निर्मलतरा । इति नाम्नां समामौ । एवमादीन्येवंप्रकाराणि निजकगुणनिमित्तानि, यथार्थानित्यर्थः । अत एवाह-पर्यायनामानि तत्तद्धमांशानामिधानानि भवन्त्यहिंसायाः, भगवत्या इति पूजावचनम् ।

एसा भगवती अहिंसा, जा सा जीयाणं पिव सरणं, प-क्खीणं पिव गयणं, निसियाणं पिव सल्लिखं, खुदियाणं पिव असणं, ममुद्दमज्जे व पोतवहणं, चउप्पयाणं च आसमपयं, उहट्टियाणं च ओसट्टिवलं, अरुवीमज्जे च सत्थगमणं, एवो विसिट्ठतरिका अहिंसा जा सा पुदवी-जल-अगाणि-मारुय-वणप्फती-वीज-इरिय-जलचर-थलचर-खहचर-तस-थावर-सव्वज्जुयस्सेमकरी ।

एसा सा भगवत्याहिंसा या सा जीतानामिव शरणमित्यत्रा-श्वासिका, देहिनामिति गम्यम् । पक्खीणं पिव गयणं (चि) पक्षिणामिव गगनं, हिता, देहिनामिति गम्यम् । एवमन्यान्यपि षट् पदानि व्याख्येयानि । किं भूतादीनां शरणादिसमैव सा ?, नेत्याह- (एवो चि) एतेऽप्योऽनन्तरोदितेऽप्यः शरणादिभ्यो विशिष्टतरिका प्रधानतरिका अहिंसा, हिततयेति गम्यते । शरणादितो हितमनैकान्तिकमनात्यन्तिकं भवति; अहिंसातस्तु तद्वीपरीतं मोक्षावाप्तिरिति । तथा-‘या सा’ इत्यादि, याऽसौ, पृथिव्यादीनि च पञ्च प्रतीतानि, वीजहरितानि च वनस्पतिविशेषा आहारार्थत्वेन प्रधानतया शेषवनस्पतिभेदेनोक्ताः, जलचरादीनि च प्रतीतानि, व्रसस्थावराणि सर्वभूतानि, तेषां हेमकरी या सा तथा, एसा एवैव, भगवती अहिंसा, नान्या । यथा लौकिकैः कल्पिता-“कुलानि तारयेत् सप्त, यत्र गौर्विंश भवेत् । सर्वथा सर्वयत्नेन, भूमिष्ठमुदकं कुरु ” ॥ १ ॥ इह गोविषये या दया सा किल तन्मतेनाऽहिंसाऽस्यां च पृथिव्युदकपूतरकादीनां हिंसाऽस्तीत्येवंप्रकारा न सम्यगहिंसेति ।

(४) अथ पैरियमुपलब्धा सेविता च नानाह-

एसा जगवती अहिंसा जा सा अपरिमियनाएदंसण-धरेहिं सीलगुणविणयतवसंजमनायकोहिं तित्थकरोहिं सव्वजगवच्छलेहिं तिलोगमहितेहिं जिणचंदेहिं सुहु दिघा ओहिनाएहिं विष्ठाया उज्जुपतीहिं वि दिट्ठा विपुलतीहिं विदिता पुव्वधरेहिं अधिया विउव्वीहिं पत्तिष्ठा आजिणि-बोहियनाणीहिं सुयनाणीहिं मणपज्जवणाणीहिं केवल-णाणीहिं आमोसहिपत्तेहिं खेजोमहिपत्तेहिं जम्भोमहिपत्ते-हिं विप्पोसहिपत्तेहिं सव्वोसहिपत्तेहिं वीजबुद्धीएहिं को-ट्टबुद्धीहिं पयाणुसारीहिं संभिक्खसोतेहिं सुयधरेहिं मण-बलएहिं वयबलएहिं कायबलएहिं नाणबलएहिं दंसण-बलएहिं चरित्तबलएहिं खीरासवेहिं महुआसवेहिं सप्पि-यासवेहिं अक्खीणमहाणसिएहिं चारणेहिं विज्जाहरेहिं च-उत्थभत्तिएहिं उट्टजत्तिएहिं अट्टमभत्तिएहिं दसमजत्ति-एहिं एवं पुवाजसचउदससोलसअप्पमासमासदोमा-सत्तिमासचउमासपंचमामज्जमासजत्तिएहिं उवित्तचर-

एहिं एवं निखितचरणहिं अंतचरणहिं पंतचरणहिं लूह-
चरणहिं समुदाणिचरणहिं अमृगिलाइएहिं मोणचरणहिं
संसदकपिणहिं तज्जायसंसदकपिणहिं उवनहिंहिं सुद्धे-
सणिहिं संखादनिहिं दिड्ढाभिणहिं अदिड्ढाभिणहिं
पुड्ढाभिणहिं आयंवीलएहिं पुरमहिंहिं एकासणिप-
हिं निविचिणहिं भिण्णपिण्णवातिणहिं परमियपिण्णवातिणहिं
अंताहारेहिं पंताहारेहिं अरसाहारेहिं विरमाहारेहिं तु-
आहारेहिं लूहाहारेहिं अंतजीवीहिं पंतजीवीहिं लूहजीवी-
हिं तुअजीवीहिं उवसंतजीवीहिं पसंतजीवीहिं विविन-
जीवीहिं अखीरमधुसणिपहिं अमज्जमंसासिणहिं ठाणाइ-
एहिं पमिमहाइएहिं ठाणुकमुएहिं विरामणिणहिं पोस-
ज्जिणहिं रंमायणहिं द्दगमसातिणहिं एगपासाएहिं आया-
वणहिं अवाउएहिं अणिद्धुभएहिं अकंडुयणहिं धूतकेस-
मंसुलोभनखेहिं सव्वगायपमिकम्मविप्पमुक्केहिं समण्णचि-
आमुयभरविदित्तयकायुद्धीहिं धीरमतिमुच्छिणो य जे ते
आसंविमज्जगतेयकप्पा णिच्छयववसायपज्जत्तकयमतीया
णिच्चं सज्जायउभाणं अणुबंधम्मउभाणा पंचमइव्व-
यचरित्तजुत्ता समिया समितीसु समितपावा ठाव्वहजगव-
च्छला णिच्चमप्पमत्ता एयइय असेहिं य जा सा अ-
णुपाद्विया जगवत्तं ॥

(पदानामर्थः स्वस्वस्थाने द्रष्टव्यः) नवरं (घटेहि य ति) ये
ते पूर्वोक्तगुणा एतैश्चान्यैश्चालोककृत्तुं गुणवर्जित्वाऽसावनुपा-
शिता भगवता अहिंसा, प्रथमे सम्बरद्वारमिति हृदयम् ।

(५) अध्याहिंसापालनोद्यतस्य यद्विधेयं तदुच्यते-

इमं च पुढवी-दग-अगणि-मारुय-तरुण-तस-थावर-
सव्वज्जयसंजयदयइयाए सुद्धं उद्धं गवेसियव्वं अकयम-
कारियमणाहुयमाणुदिड्ढं अकयकमं नवकोणीहिं परिसुद्धं
दसहिं य दोसेहिं विप्पमुक्कं उगमउप्पायणेसणासुद्धववगय-
सुयचइयचत्तेहं च कामुयं च न निसिज्ज कदा पथोय-
णफासुउवणीयं न तिगिच्छामंतमूद्वजेसज्जकज्जेउं न
लक्खणुपायमुमिणजोइसनिमित्तकहुहकपप्पओत्तं न वि-
रंभणाए न विरक्खणाए न वि सासणाए न विरंजणा-
रक्खणासासणाए भिक्खं गवेसियव्वं, न विवंदणाए न वि-
माणणाए न वि पूयणाए न वि वंदणमाणणपूयणाए भि-
क्खं गवेसियव्वं, न वि हीलणाए न वि नंदणाए न वि ग-
रहणाए न वि हीलणानिदणागरहणाए जिक्खं गवेसि-
यव्वं, न वि भेसणाए न वि तज्जणाए न वि तालणाए न वि
जेसणतज्जणताद्वणाए भिक्खं गवेसियव्वं, न वि गारवेणं
न वि कुहणाए न वि वणिमयाए न वि मारवकुहण-
वाणिमयाए जिक्खं गवेसियव्वं, न वि मित्तयाए न वि प-
त्थणाए न वि सेवणाए न वि मित्तयपत्थणसेवणाए जिक्खं

गवेसियव्वं, अणाए अगहिं अदुद्धे अदीण अविमणो अ-
कलुणे अविताती अपरितंतजोगी जयणधरणकरणच-
रियविनयगुणजोगसंपउत्ते भिक्खं जिक्खेसणाए णिरए इमं
च सव्वजगज्जीवरक्खणदयइयाए पावयण भगवगा सुक्क-
हियं अज्जेहिंयं पेच्चा भावियं आगमेसि जहं सुद्धं नेपा-
उयं अकुमिद्धं अणुत्तरं सव्वदुक्खपावाण विउसमणं ॥

(इमं चेत्यादि) अयं च वक्ष्यमाणविशेष लब्धो गवेषणीय
इति सम्बन्धः । प्रश्न०१ सम्बन्धद्वार । (लब्धार्थोऽन्यत्राऽन्यत्र)
अथ यदुक्तं “ तस्मै समावसाय, उ किंचि वोच्छं गुणदेसं ”
इति, तत्र का भावना ?, अस्यां जिज्ञासायामाह-

(६) प्रथमव्रतस्य (अहिंसारूपस्य) पञ्च भावनाः-

तस्म इमा पंच भावणाओ पढमस्स वयस्स हुंति, पाणा-
इवायवेरमणं परिकखणइयाए पढमं ठाणगमणगुणजो-
गज्जेज्जणुगंतरनिवतियाए दिट्ठीए इरियव्वं कीरुपयंगत-
सथावरदयावरेण निचं पुप्फफलतपपवालकंदमूलदगमट्ठि-
यवीयहरियपरिवज्जणसमं, एवं खु सव्वे पाणा ए ही-
द्वियव्वा न निंदियव्वा न गरहियव्वा न हिंमियव्वा न
विंदियव्वा न जिंदियव्वा न वहेयव्वा न अयं दुक्खं च
किंचि लब्धा पावेउ जे एवं इरियासमिज्जोगेण जाविओ
जवति अंतरप्पा असवलमसंकिलिद्धनिव्वणचरित्तजाव-
णाए अहिंसए संजए सुसाहु १ ॥

(तस्सेत्यादि) तस्य प्रथमस्य व्रतस्य, भवन्तीति घटना,
इमा वक्ष्यमाणप्रत्यक्षाः पञ्च भावनाः; भाव्यते चास्यते मते-
नात्मा यकाभिस्ता जावता ईयोसमित्यादयः । किमर्था जवन्ती-
त्याह- (पाणा इत्यादि) प्रथमव्रतस्य यथापातिपातविरमण-
लक्षणस्य परिरक्षणस्वरूपं, तस्य परिरक्षणार्थाय (पढमं ति)
प्रथमभावननावस्थितिर्गम्यते, स्थाने गमते च गुणयोगं च स्वपर-
प्रवचनोपधातवर्जनलक्षणगुणसम्बन्धं योजयति करोति या
सा । तथा-युगान्तरे युगप्रमाणचुभागे निपतति या सा युगान्त-
रनिपातिका, ततः कर्मधारयः । ततस्तथा, दृष्ट्या चक्षुषा (इरिय-
व्वं ति) ईरितव्यं गन्तव्यम् । केनेत्याह- कीटपतङ्गादयश्च त्रसाश्च
स्थावराश्च कीटपतङ्गत्रसास्थावराः, तेषु दयापरो यस्तेन, निश्चं
पुष्पफलत्वकप्रवालकन्दमूत्रदकमृत्तिकायां जहरितपरिवर्जकेन,
सम्यगिति प्रतीते, नवरं प्रवालः पल्लवाङ्कुरः, दकमुदकमिति ।
अथेयांसमित्या प्रवर्तमानस्य यत् स्यात्तदाह- (एवं खु ति) एवं
च ईयांसमित्या वर्तमानस्येत्यर्थः, सर्वप्राणाः सर्वजीवा न ही-
क्षयितव्या अवकातव्या जवन्ति, संरक्षणप्रयत्नत्वात् तानवक्तावि-
षयीकरोतीत्यर्थः । तथा-न निन्दितव्या, न गरहितव्या भवन्ति, स-
र्वथा पीडावर्जनोद्यतत्वेन गोरव्याणामिव दर्शनात् । निन्दा च स्व-
समक्षा, गहा वा परसमक्षा । तथा-न हिंसितव्याः पादाक्रमणेन
मारणतः, एवं न च्छेत्तव्या द्विधाकरणतः, न जेतव्याः स्फोटनतः,
(न वहेयव्वं ति) न व्यथनीयाः परतपनात्, न भयं भीतिः, दुःखं
वा शरीरादि किञ्चिद्रूपमपि, लब्ध्या योग्या प्रापयितुम्, ‘ जे ’ इति
निपातो वाक्यालङ्कारः, एवमनेन न्यायेनेयांसमितियागेन ईयां-
समितिव्यापारेण, जाविता वसितो जवत्यन्तरात्मा जीवः कि-

मिथ इत्याह—अश्वत्थेन मालिन्यामश्वत्थेन, असंक्लिष्टेन विशुद्धमानपरिणामवतो, निर्मलेनाङ्गेनाश्वत्थेनेति यावत् । चारित्र्येण सामायिकादिना भावना वासना यस्य सोऽश्वत्था-संक्लिष्टनिर्मलेचारित्र्यभावनाकः । अथवा-अश्वत्थासंक्लिष्टनिर्मलेचारित्र्यभावना हेतुनतया अहिंसकोऽवधारकः, संयतो मृ-षावादाद्युपरमाद् मोक्षसाधक इति । प्रश्न० १ सम्ब० द्वार ।

अजिह्वेज्ज वा वत्तेज्ज वा परियावेज्ज वा लेमेज्ज वा ज-ह्वेज्ज वा इरियासामिणं से णिग्गंथे णो इरियाअसमिणं ति पदमा जावणा ॥

ईरणं गमनमीर्या, तस्यांसमितो दत्तावधानः, पुरतो युगमात्र-जुभागन्यस्तद्विगामीत्यर्थः नत्वसमितो भवेत् । किमिति? यतः केवलो भूयात् कर्मोपादानमेतद् गमनक्रियायामसमितो हि प्राणि-नोऽभिह्वयात् पादेन ताम्बेत्, तथा-वत्तयेदन्यत्र पातयेत्, तथा-परितापयेत्पीडासुत्पादयेत्, अपद्रापयेद्वा जीविताद् व्यपरोप-येदित्यत ईर्यासमितेन भावितव्यमिति प्रथमा भावना । आचा० २ भु० ३ चू० ।

वितिंगं च मणेण पावणं पावकं अहम्मिकदारुणं नि-संसं बहुबंधपरिक्लेशबहुलं जरामरणपरिक्लेशसंक्लिष्टं न कया वि मणेणं पावणं पावगं किंचि वि जायव्वं, एवं मणसमितिजोगेण जावितो जवति अंतरप्पा असवल्लमसंकि-लिद्धनिव्वणचरित्तजावणाए अहिंसए संजए सुसाहु २ ॥

द्वितीयं पुनर्जावनावस्तु मनःसमितिस्तत्र मनसा पापं न ध्यातव्य-म् । एतदेवाह—मनसा पापकेन पापकमिति काका ध्येयम् । ततश्च पापकेन दुष्टेन सता मनसा यत्पापकमशुभं तत्र कदाचिन्मन-सा पापकं किञ्चिद्व्यातव्यमिति वक्ष्यमाणवाक्येन सम्बन्धः । पुनः किञ्चुतं पापकमित्याह—अधर्मिकाणामिदमाधर्मिकं, तच्च तद्धारणं चेति आधर्मिकदारुणं, नृशंसं शूकावर्जितं, वधेन हन-नेन, बन्धेन संयमेन, परिक्लेशेन च परितापनेन हिंसागतेन बहुलं प्रचुरं यत्तत्तथा । जरामरणपरिक्लेशैः क्लेशभूतैः, वाच-नान्तरे-‘भयमरणपरिक्लेशैः’ संक्लिष्टमशुभं यत्तत्तथा । न कदा-चित्त्रिंश कञ्चानपि काक्षे (मणेण पावणं ति) पापकेनैव मनसा (पावगं ति) प्राणतिपातादिकं पापं किञ्चिदल्पमपि ध्यातव्यमेका-ग्रतया चीन्तनीयम् । एवमेव प्रकरणेन मनःसमितियोगेन चि-त्तसत्प्रवृत्तिक्षणव्यापारेण भावितो वासितो भवत्यन्तरात्मा जीवः । किञ्चित् इत्याह—अश्वत्थासंक्लिष्टनिर्मलेचारित्र्यजा-वनाकः, अश्वत्थासंक्लिष्टनिर्मलेचारित्र्यभावनाया वा अहिंसकः, संयतः सुसाधुरिति प्रावत् । प्रश्न० १ सम्ब० द्वार ।

अहावरा दोच्चा जावणा मणं परिजाणइ, से णिग्गंथे जे य मणे पावणं सावज्जे सकिरिए अण्हयकरे छेयकरे भेय-करे अधिकरणिए पाउसिए परिताविते पाणाइवाइए चू-स्सेवपातिए तहप्पगारं मणं णोपचारेज्जा, मणं परिजाणति, से णिग्गंथे जे य मणे अपावते ति दोच्चा भावणा ॥

द्वितीयभावनायां तु मनसा दुष्प्रणिहितेन नो भाव्यम् । त-द्दर्शयति—यमनः पापकं सावधं सक्रियं (अण्हयकरं ति) कर्मोपकारि, तथा-वेदनभेदनकरम्, अधिकरणकरं क्ल-

हकरं, प्रकृष्टदोषं प्रदोषिकं, तथा-प्राणिनां परितापकारीत्यादि न विधेयमिति । आचा० १ भु० ३ चू० ।

तइयं च वइए पावणं पावगं अहम्मिकदारुणं निसंसं बहुबंधपरिक्लेशबहुलं जरामरणपरिक्लेशसंक्लिष्टं न कयावि वइए पावियाए ओ पावगं किंचि वि भासियव्वं, एवं वइसमितिजोगेण भाविओ भवइ अंतरप्पा असवल्लमसंकि-लिद्धनिव्वणचरित्तजावणाए अहिंसओ संजओ सुसाहु ३ ।

(तइयं च ति) तृतीयं पुनर्भावननावस्तु वचनसमितिर्यत्र वाचा पापं न भाणितव्यम् । इत्येतदेवाह—(वइए पावियाए इति) काका ध्येतव्यम् । एतद् व्याख्यानं च प्रावत् । प्रश्न० १ सम्ब० द्वार ।

अहावरा तच्चा भावणा वइ परिजाणति, से णिग्गंथे० जाव वाइपाविया सावज्जा सकिरिया० जाव जूतोववाइया तहप्पगारं वइ णो उच्चारेज्जा वइ परिजाणइ, से णिग्गंथे जाव वइ अपाविय ति तच्चा भावणा ॥

अथापरा तृतीया भावना, तत्र निर्मलेन साधुना समितेन ज-व्यतव्यमिति । आचा० २ भु० ३ चू० ।

चरत्थं आहारएसणाए सुखं उच्छं गवेसियव्वं, अस्माए अकहिए असिष्टे अदीणे अकलुणे अविताती अपरित्त-जोगी जयणघडणकरणचरित्तविनयगुणजोगसंपत्तते जि-क्खं जिक्खेसणाए जुत्ते समुदाणिऊण जिक्खचरियं चं-ठं धेचूणं आगए गुरुजणस्स पासं गमणागमणातिचारप-मिकमणपमिकंते आहोयणदायणं च दाऊण गुरुजणस्स जहोवएसं निरइयारं अप्पमत्तो पुणरवि अण्णेसणाए प-यत्तो पमिकमिच्चा पसंत-आसीण-सुहणिसणो सुहुत्तमेत्तं च जाणसुहजोगनाणसज्झायगोवियमणे धम्ममणे आवि-मणे सुहमणे अविग्गहमणे समाहियमणे सच्चासंवेगनिज्जर-मणे पवयणवच्छज्जावियमणे उट्टेऊण य पड्डो जहराइणि-यं निमंतइत्ता य साहवे जावओ य विइसे य गुरुजणेणं उ-पविट्टे संपमज्जिऊण ससीसं कायं तहा करयत्तं अमुच्छिए अगिच्छे अगदिए अगरेहिए अणज्जोववस्से अणाइस्से अ-लुच्छे अणत्तट्टिए अमुरसुरं अवचवं अणन्तुयमविद्धं वियम-परिसानि आहोयणजायणे जयमपमत्तेणं ववगयसंजोगम-णिगाद्धं च विगयधूमं अक्खोवंजणवणाणुलेवणज्यूसंजम-जायामायानिमित्तं संजमभारवाहणट्टयाए जुजेज्जा पाण-धारणट्टयाए संजएणं समियं एवमाहारसमितिजोगेण जा-वितो भवति अंतरप्पा असवल्लमसंक्लिष्टनिव्वणच-रित्तजावणाए अहिंसए संजए सुसाहु ४ ॥

(चरत्थं ति) चतुर्थभावनावस्तु आहारसमितिरिति । ताम्रेवा-ह—(आहारएसणाए सुखं उच्छं गवेसियव्वं ति) व्यक्तम् । इ-दमेव जावयितुमाह—अज्ञातः श्रीमत्प्रज्जिनादित्वेन दायकज्जनाऽ नवगतः, अकथितः स्वयमेव यथाहं श्रीमत्प्रज्जिनादिरिति, अशिष्टोऽप्रतिपादितः परेण । वाचनान्तरे—‘अस्माए अकहि-

ए अदुष्टे ' दृश्यते । 'अहीणे' इत्यादि तु पूर्ववत् । जिह्वाभि-
 सैवण्या युक्तः (समुदायेण सि) अटित्वा जिह्वाचर्यो गोचर-
 मिश्रोन्ममत्पालपगृहीतं भैद्यं गृहीत्वा आगतो गुरुजनस्य
 पाद्वं समीपं गमनागमनातिचाराणां प्रतिक्रमणेन इर्यापथि-
 कादण्डकेनेत्यर्थः । प्रतिक्रान्तं येन स तथा । (आलोच्य सि)
 आलोचनं यथागृहीतभक्तपाननिवेदनं तयोरेवोपदर्शनं च (दा-
 ऊण सि) कृत्वा (गुरुजनस्य सि) गुरोर्गुरुसंदिष्टस्य वा वृषभ-
 स्य (जहोवर्षं सि) उपदेशानतिक्रमेण, निरनिवारं च दोष-
 वर्जनेन अप्रमत्तः, पुनरपि च अनेषणाया अपरिज्ञातानालोचि-
 तदोषरूपायाः, प्रयतो यत्नवाद्, प्रतिक्रम्य कायोऽसंगकरणेनेति
 भावः । प्रशान्त उपशान्तोऽनुत्सुकः, आसीन उपविष्टः । स एव
 चिरोप्यते-मुखनिषण्णः-समावाधवृत्त्योपविष्टः । ततः पदत्रयस्य क-
 र्मधारयः मुहूर्तमात्रकं च कालं ध्यानेन धर्मादिना, शुभयोगेन सं-
 यमयापारेण गुरुचिन्तयकरणादिना, ज्ञानेन ग्रन्थानुपेक्षणरूपेण,
 स्वाध्यायेन वाऽधीतशुण्ठकूपेण, गोपितं विषयान्तरगमने निरु-
 द्धं मनो येन स तथा । अत एव धर्मं धृतचारित्र्यरूपे मनो यस्य
 स तथा । अत एवाविमना अगुप्यन्ति, शुभमनाः असंक्रिष्ट-
 चेताः, (अविग्रहमणे सि) अविग्रहमनाः असंक्रिष्टकलहचेताः,
 अगुप्यद्मना वा अविग्रहमनासम्भितिवेशः, (समादियमणे सि)
 समं तुल्यं रागद्वेषानाकलितं आदितमुपनीतमात्मनि मनो येन स
 समाहितमनाः, शमेन चोपशमेन अधिकं मनो यस्य स समाधि-
 कमनाः, समाहितं वा स्वस्थं मनो यस्य स समाहितमनाः । अथा
 च तत्त्वश्रवणं, संयमयोगविषयो वा निजानिलापः, संवेगश्च मो-
 ल्लमार्गाभिज्ञापः संसारजयं वा, निर्जरा च कर्मफलं मनसि य-
 स्य स श्रद्धासंवेगानिर्जरा मनाः । प्रवचनवात्सल्यसावितमना इति
 कथ्यम् । उत्थाय च प्रहृष्टस्तुष्टोऽनिशयप्रमुदितो, यथाराजिकं
 यथाज्येष्ठं, निमन्त्र्य च साधून् साधर्मिकाद् जावतश्च भक्त्या
 (विशिष्य सि) विनिर्णयं च हृद्भव त्वमिदमशनादीन्वेचमनुकृते
 च सति भक्तादौ गुरुजनेन गुरुणा, उपविष्ट उचितसनेन संप्रसूय
 भुववस्त्रिकारजोहरणाभ्यां सशर्पि कार्यं समस्तकं शरीरं, तथा-
 करतलं हस्ततलं च, अमूर्च्छिते आहारविषये न मूढिमागतम् ।
 अगुरुः अप्राप्तसेऽनाकाङ्क्षावान्, अप्रथितः रसानुगतनुमिरसं-
 दर्मितः, अगर्हितः आहारविषये अकृतगर्ह इत्यर्थः । अनध्युप-
 श्रो न रसेषु एकाग्रमनाः, अनाविलोऽकलुषः, अलुब्धः लोभविर-
 हितः, (अणुचिष्ट सि) नारमार्थ एव अर्थो यस्यास्यसावना-
 त्मार्थिकः, परमार्थकारिण्यर्थः । (असुरसुरं सि) एवं नूतनशब्द-
 जितः (अवचवं सि) वचवचेतिशब्दरहितम्, अननूतमनुसुकम् ।
 अयिन्नस्वितम् अनतिमन्दम् । अपरिशाटि परिशाटिर्जितं, 'भु-
 जेज्जा' इति क्रियाया विशेषणनामानि । (आलोच्यज्ञापणे सि)
 प्रकाशमुखे अथवाऽऽलोके प्रकाशेनाऽन्धकारे पिपीलिकावाला-
 दीनामनुपलम्भात्, तथा भाजने पात्रे, पात्रं विना जलादिसम्प्रति-
 तस्रवादर्शनादिनि, यतो मनोवाक्यसंयतत्वेन प्रयत्नेनादरेण
 व्यपगतसंयोगं संयोजनादोषरहितं (अणिगालं च सि) रागप-
 रिहारेणेत्यर्थः । (विगयधूमं सि) द्वेषरहितम् । आह च- "राणेण स
 इगात्रं, दोषेण स धूमगं विद्याणीहि सि" । नक्तस्य धुर तपाज्जनम्
 अक्षोपाञ्जनं, तच्च जगानुलेपनं च ते भूतं प्राप्तिं वस्तुतया, तत्क-
 ल्पसित्यर्थः । संयमयात्रा संयमप्रवृत्तिः, सैव संयमयात्रा मात्रा
 तजिमिसं हेतुर्न च तत्संयमयात्रामात्रनिमित्तम् । किमुक्तं जवति-
 संयमभारवहनार्थतया इयं जावनेद-यथाऽऽहस्योपाञ्जनं जारव-
 दनायैव विधीयेत न प्रयोजनान्तरे, एवं संयमभारवहनार्थैव

साधु भुञ्जीत न बलरूपनिमित्तं, विषयलौल्येन वा । अधिकलो-
 हि भोजनसंयमसाधनं शरीरं धारयितुं समर्थो भवतीति
 (भुञ्जेज्जा सि) भुञ्जीत भोजनं कुर्वीत । तथा भोजने कारणान्त-
 रमाह-प्राणधारणार्थतया जीवितव्यसंरक्षणायेत्यर्थः । संयतः
 साधुः । नमिति वाक्याद्वक्तारे । (समियं सि) सम्यक् । निगमयज्ञा-
 एवमादारसमितियोगेन भावितः सन् जवत्यन्तरात्मा अशवज्ञासं-
 क्रिष्टनिर्मेणचारित्रजावनाकः, अशवज्ञासंक्रिष्टभावनया हेतु-
 भूतया वा आहिसकः संयतः सुसाधुरिति । प्रश्न० १ सम्ब० द्वार ।

अहावरा चउत्था जावणा आयाणजंमनिकस्वेवणास-
 मिप से णिगंथे णो अणायाणभंमणिकस्वेवणासमिप
 णिगंथे केवली क्का आयाणभंमणिकस्वेवणाअसमिप णि-
 गंथे पाणाइं चूयाइं जीवाइं सत्ताइं अभिहण्णज वा० जाव
 उद्वेज्ज वा आयाणभंमणिकस्वेवणासमिप, से णिगंथे णो
 आयाणजंमणिकस्वेवणा असमिप सि चउत्था जावणा ॥

तथा चतुर्थी भावना आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमितिः, तत्र
 निष्पन्थेन साधुना समितेन भवितव्यमिति । आचा० २ ध्रु०
 ३ चू० ।

पंचममं पीढफलग्गसेज्जासंथारगवत्थपत्तकंबलदंडकरप-
 हरणचोलपट्टगमुहपोत्तियपायधुंणणादि एवं पि संजमस्स
 उववूहणट्टयाए वातातपदंसमसगसीयपरिरक्खणट्टयाए उ-
 वगरणं रागदोसरहियं परिहरियव्वं संजणं निच्चं पडिहो-
 हणपफ्फोमणपमज्जाए अहो य राओ य अप्पमत्तेण
 होइ सययं निक्खियव्वं च गिरिहयव्वं च जायणभंडोवहि
 उवकरणं, एवं आयाणजंमणिकस्वेवणासमिपं जोगेण जा-
 वितो जवति अंतरणा असव्वमपसंक्रिष्टनिव्वणचारित्त-
 भावणाए अहिसए संजए सुसाहु ५ ॥

(पंचममं सि) पञ्चमभावनायन्तु आदानसमितिनिके-
 पसमितिलक्षणम् । एतदेवाह-पीढादिद्व्यदशविधमुपकरणं प्र-
 सिद्धम् । (एवं पीति) एतदपि अनन्तरोदितमुपकरणम्, अपिश-
 द्वादन्यमपि संयमस्योपबृंहणार्थतया संयमपोषणाय, तथा-
 वातातपदंशमशकशीतपरिरक्षणार्थतया उपकरणमुपकारकम्
 उपधिः, रागद्वेषरहितं क्रियाविशेषणमिदम् । (परिहरियव्वं सि)
 परिभोक्तव्यं, न विभूयादिनिमित्तमिति भावना, संयतेन साधुना
 नित्यं सदा, तथा-प्रत्युपेक्षणाप्रस्फोटनार्थां सह या प्रमाज्जना
 सा तथा तथा, तत्र प्रत्युपेक्षण्या चक्षुर्ग्रापारेण, प्रस्फोटनया
 आस्फोटनेन, प्रमाज्जनया च रजोहरणादिव्यापाररूपया (अहो
 य राओ सि) अहि च रात्रौ च, अप्रमत्तेन भवति सततं निके-
 सव्यं च भोक्तव्यं, अहीतव्यं चादातव्यम् । आदातव्यं किं तत् ?
 इत्याह-आजनेन पात्रं, भाणं तदेव मृगमयं, उपधिश्च वस्त्रा-
 दि, एतत् त्रयलक्षणमुपकरणमुपकारकादि वस्तुत्विति कर्म-
 धारयः । निगमयज्ञाह-एवमादानेत्यादि पूर्ववत्, नवरं ह-
 प्राकृतशैल्याऽन्यथा पूर्वापरपदनिपातः, तेन भाण्डस्योपकरण-
 स्यादानं च ग्रहणं, निक्षेपणा च मोचनं, तत्र समितिर्भाण्डादा
 ननिक्षेपणासमिति रिति वाच्ये, आदानभाण्डनिक्षेपणासमिति-
 रित्युक्तम् । प्रश्न० १ सम्ब० द्वार ।

अहावरा पंचमा भावणा आलोच्यपाणभोई, से णिगंथे

णो अणालोइयपाणभोयणभोई केवली वूया अणालोइय-
पाणभोयणभोई से णिग्गये पाणातिवा० ४ अजिहणेज्ज
वा० जाव उद्वेज्ज वा तम्हा आलोइयपाणभोयणभोई से
णिग्गये णो अणालोइयपाणभोई त्ति पंचमा जावणा ॥

तथा परा पञ्चमी भावना आलोकेते प्रत्युपेक्षितप्रशनादि भो-
कस्य, तदकरणे दोषसंभवात् । आत्मा ० १ शु० ३ चू० ।

अथाध्ययनार्थं निगमयन्नाह-

एवमियं संवरस्स दारं संमं संचरियं हुंति, सुण्णहिंयं, इ-
मेहिं पंचाहिं वि कारणाहिं मणवयकायपरिखिखएहिं, नि-
खं आमरणंतं च एस जोगो नियव्वो धित्तिमता मतिमता
अणासवो अकलुसो अचिद्धो अपरिस्साती असंकिअेडो
सुद्धो सव्वज्जिणमणुष्सातो, एवं पढमं संवरदारं फासियं पा-
लियं सोहिंयं तिरियं किट्ठियं आराहिंयं आशाए अण-
पासियं जवति, एवं नायमुणिणा जगवया पणवियं परू-
वियं पसिद्धं सिद्धं सिद्धवरसासणमिणं आघवियं सुदेसियं
पसत्थं पढमं संवरदारं सम्मत्तं ति वेमि ॥

एवमिति उक्तक्रमेण, इदमहिंसा लक्षणं, संवरस्यानाश्रवस्य, द्वार-
मुपायः, सम्यक् संवृतम् आसेवितं भवति, किंचिद् सवित्याह-
सुप्रणिहितं सुप्रणिधानवत्, सुरक्षितमित्यर्थः । कैः किंचिदैरि-
त्याह-पद्भिः पञ्चभिः कारणैः भावनाविशेषैः अहिंसापावनदे-
हभिः, मनोवाकायपरिरक्षितिरिति । तथा-नित्यं सदा आमरणा-
स्तं च मरणरूपमन्तं यावत् मरणापरतोऽप्यसम्भवात्, एव यो-
गोऽनन्तरोदितभावनापञ्चकरूपो व्यापारो, नेतव्यो वोढव्य इति
भावः । केन ?-धृतिमता स्वस्थचित्तेन, मतिमता बुद्धिमता, किं-
भूतोऽयं योगः ?-अनाश्रवः नवकर्मानुपादानरूपः, यतोऽकलु-
षोऽपापस्वरूपः, विद्धमिव विद्धं कर्म जलप्रवेशात्तन्निषेधेना-
च्छिद्मः, अस्त्रिष्टरूपत्वादेवापरिच्छाद्यो न परिरुचति कर्म ज-
लप्रवेशतः, असंक्षिप्तो न चित्तसंकलेशरूपः, शुद्धो निर्दोषः,
सर्वजिदैरनुज्ञातः सर्वहितानुमतः, एवमितीर्यासमित्यादि-
भावनापञ्चकयोगेन, प्रथमं सम्बरद्वारमहिंसा लक्षणं, (फासियं-
ति) स्पृष्टमुचिते काले विधिना प्रतिपन्नं, पालितं सतत स-
म्यगुपयोगेन प्रतिचरितं, (सोहिंयं ति) शोभितमन्येषामपि
तदुचितानां दानादितिचारवर्जनाद्वा, शोधितं वा निरतिचारं कृतं,
तीरितं तीरं पारं प्रापितं, कीर्तितमन्येषामुपादिष्टम्, आराधितमे-
भिरेव प्रकारैर्निष्ठां नीतम्, आरुघ्या सर्वज्ञवचनानुपालितं भ-
वति पूर्वकालसाधुभिः पालितस्याद्विवक्षितकालसाधुभिश्चानु-
पश्चात्पादितमिति । केनेदं प्ररूपितमित्याह-एवामत्युत्करूपं, ज्ञा-
तमुनिना क्षत्रियविशेषरूपेण यतिना, श्रीमन्महावीरेणेत्यर्थः । भ-
गवतैश्वर्यादिप्रगयुक्तेन, प्रज्ञापितं सामान्यतो विनेयेभ्यः कथितं,
प्ररूपितं जेदानुभेदकथनेन, प्रसिद्धं प्रख्यातं, सिद्धं प्रमाणप्रतिष्ठितं,
सिद्धानां निर्दिष्टार्थानां वरशासनं प्रधानाज्ञा सिद्धवरशासनम्,
इदमेतत् । (आघवियं ति) अर्थः पूजा तस्य आसिः प्राप्तिर्जाता
यस्य तदघापितम्, अर्थं वा आपितं प्रापितं यत्तदर्थपितं, सु-
देशितं सुष्ठु दर्शितं, सदेवमनुजासुरायां पर्वादि नानाविधनय-
प्रमाणैरभिहितं सुदेशितं, प्रशस्तं मङ्गल्यमिति, प्रथमं संवरद्वारं
समाप्तमिति । सम्ब० १ द्वार ।

पंचमा भावणा एतावया च सहव्ययं सम्मं कारण फा-
सिए पाक्षिए तीरिए किट्ठिते अवट्टिते आणाए आहा-
रिए यावि जवति, पढमे जंते महव्वए पाणाइवायाओ वेरमणं ।
इति इत्येवं पञ्चजिभावनानामिः प्रथमं व्रतं स्पर्शितं पालितं तीर्णं
कीर्तितमवस्थितमाज्ञयाऽऽराधितं भवतीति । आत्मा ० २ शु० ३ चू० ।

(७) सर्वे प्राणा न हन्तव्याः-

सेवेमि जे य अतीता जे य पडुपणा जे य आगमिस्सा
अरहंता जगवंतो ते सव्वे एवमाइक्खंति एवं जासंति
एव पणवोति एव परवोति सव्वे पाणा सव्वे जूया सव्वे
जीवा सव्वे सत्ता ण हंतव्वा ण आणावेतव्वा ण परि-
घेतव्वा ण परितवेयव्वा ण उद्वेपव्वा ॥

येऽतीता अतिक्रान्ताः, ये च प्रत्युपपन्ना वृत्तमानकालभाविनः, ये
चागमिनः, ते एवं प्ररूपयन्तीति सत्यन्धः । तत्रातिक्रान्तास्ती-
र्थकृतः कालस्यानादित्वादिति यत्तमलिक्रान्ताः, अनागता अ-
प्यनन्ता आगामिकालस्यानन्तत्वादिति । वृत्तमानतीर्थकृतां प्र-
ज्ञापकापेक्षितयाऽनवस्थितत्वे सत्यप्युत्कृष्टजगन्मपदिन एव क-
थ्यन्ते, तत्रोत्सर्गतः समयदोषसम्भविनः सत्यमुत्तरशतं एव च-
स्वपि विदेहेषु प्रत्येकं क्षात्रिशत् क्षेत्रात्मकत्वादेकस्मिन् द्वाविं-
शत्पञ्चस्वपि भरतेषु पञ्च, एवमेवावतेष्वपि, तत्र द्वाविंशत् प-
ञ्चभिर्गुणिताः षष्ठ्युत्तरं शतं भरतैरावतदशप्रक्षेपेण सप्तत्यधिकं
शतमिति, जगन्मपस्तु विशतिः, सा चैव पञ्चस्वपि मर्दायदेहेषु
विदेहान्तर्महानयुनयनदसङ्गावात्तीर्थकृतां प्रत्येकं चत्वारः, तेऽ-
पि पञ्चभिर्गुणिता विशतिर्भरतैरावतयोस्त्येकान्तसुखमादाव-
भाव एवेति । अन्ये तु व्याचक्षते-मेरोः पूर्वापरविदेहैकैकशस्तावा-
न्महाविदेहद्वयेव पञ्चस्वपि द्रष्टेवेति । तथा ते आहुः-“सत्तरसय-
मुक्कोसं, इतरे वससमपखेत्तजिणमाणं । चोत्तीस पढमदोवे, अ-
णतरखे यदूण ति” । क इमे अहिंसाः ? अहिंसा पूजासत्कारादि-
कमिति । तथा-देश्वर्यायुपेता भगवन्तः, ते सर्वे एव परप्रश्नायसरे
एवमाचक्षते, यदुत्तरं वदयन्ते, वत्तमाननिर्देशस्योपलक्षणार्थ-
त्वादिदमपि द्रष्टव्यमेवमाचक्षतेः एवमाख्यास्यन्ति । एवं सामा-
न्यतः सदेवमनुजायां पर्यवर्त्तमानायां सर्वसत्त्वस्यमाषानुगा-
मिन्या ज्ञापया भावन्ते, एवं प्रकर्वेण संशीत्यपनोदायान्तेवासि-
नो जीवाजीवाश्रवसम्बरबन्धनिर्जराभोरूपदार्थादं ज्ञापयन्ति,
प्रज्ञापयन्ति । एवं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गो-“मिथ्या-
त्वाविरतिप्रमादकषाययोगा बन्धहेतवः” स्वपरभावेन सदसती
तत्त्वं सामान्यविशेषात्मकमित्यादिना प्रकारेण प्ररूपयन्ति, ए-
कार्थानि चैतानीति । किं तदेवमाचक्षते इति दर्शयति-यथा सर्वे
प्राणाः सर्वे एव पृथिव्यपतेजोवायुधनस्पतयः द्वित्रिचतुष्प-
ञ्चेन्द्रियाश्चेन्द्रियबलोच्चासनश्वासायुक्कक्षकणप्राणधारणाद्या-
णाः, तथा-सर्वाणि भवन्ति प्रविष्यन्त्यभूयन्ति चतुर्दश-
भूतप्राणान्तपातीति, एवं सर्वे एव जीवन्ति जीविष्यन्त्यजी-
विषुरिति जीवाः नारकतिर्यग्गरामरद्वक्त्राण्यश्रुर्गतिकाः, तथा-
सर्वे एव स्वकृतसातासातोदयसुखदुःखभाजः सत्त्वा एकार्था-
श्चेते शब्दास्तत्त्वमेदपर्यायैः प्रतिपादितमितिकृत्वेति पते च
सर्वेऽपि प्राणिनः पर्यायशब्दावेदिना न हन्तव्या दामकशाऽऽ-
दिभिः, नाज्ञापयितव्याः प्रसह्याजियोगदानतः, न परिग्राह्या
भूयदासदास्यादिममत्परिग्रहतो, न परितोषयितव्याः शारीर-

मानसपीमोत्पादनतो, नाऽपद्रवयितव्याः प्राणव्यपरोपणतः ।
आचा० १ भु० ४ अ० १ उ० ।

(८) वैदिकहिंसाविचारः—

अप्रमत्तस्य योगनिबन्धनप्राणव्यपरोपणस्य अहिंसात्वप्रतिपा-
दनार्थं 'हिंसातो धर्मः' इति वचनं रागद्वेषमाह । योगनिबन्धनस्य
प्राणव्यपरोपणस्य दुःखसंवेदनीयफलनिर्वर्तकत्वेन हिंसात्वोप-
पत्तेः, अत एव वैदिकहिंसाया अपि तन्निमित्तत्वेऽप्यप्यहेतुत्वमन्य-
हिंसात्वप्रसक्तम्, न च तस्या अतन्निमित्तत्वं, 'चित्रया यजेत प-
शुकामः' इति तृष्णादिनिमित्तप्रवणत्वात् । न चैवंविधस्य वाक्यस्य प्र-
माणताऽप्युपपत्तिमती, तन्निमित्तनिमित्ततर्कस्योपदेशकत्वात्, तृ-
ष्णादिवृत्तिनिमित्ततद्व्यतिरिक्तत्वात् तद्विधातोपदेशवाक्यवत् । न चापौरुषेये
प्रामाण्यम्, तस्य निषिद्धत्वात् । न च पुरुषप्रणीतस्य हिंसावि-
धायकस्य तस्य प्रामाण्यम्, ब्राह्मणो हन्तव्य इति वाक्यवत् । न
च वेदविहितत्वात् हिंसाया अहिंसात्वम्, प्रकृतहिंसाया अपि त-
थोपपत्तेः । न च ब्राह्मणो न हन्तव्यः, इति तद्व्यतिरिक्तत्वात् प्र-
कृतहिंसायास्तद्विहितत्वम् । न च हिंस्रो जनेत् इति वेदवाक्यबाधित-
चित्रादियजनवाक्यविहितहिंसावत् प्रकृतहिंसायाः तद्विहित-
त्वोपपत्तेः । अथ ब्राह्मणो हन्तव्य इति वाक्यं न कचिद्वेदे श्रूयते । न ।
उद्दिष्टाऽनेकशास्त्रानां तत्राऽप्युपगमात् । तथा च 'सहस्रवर्मा
सामवेदः' इत्यादिश्रुतिः । अथ यज्ञादन्यत्र हिंसाप्रतिषेधः, तत्र च
तद्विधानम् । यथा चान्यत्र हिंसाऽप्यप्यहेतुरित्यागमात् सिद्धं तथा
तत एव तत्र स्वर्गहेतुरित्यापि सिद्धम् । न च यदेकदैकशापायहे-
तुत्वेन सर्वशास्त्रेषु प्रसिद्धेः तृष्णादिनिमित्तं च प्रकृतहिंसेति
प्रतिपादितत्वात् न यन्निमित्तत्वेन यत्प्रसिद्धं तत्फला-
न्तरार्थित्वेन विधीयमानमौत्सर्गिकं दोषं न निर्वर्तयति । य-
थाऽऽयुर्वेदप्रसिद्धं दाहादिकं रोगनाशार्थतया विधीयमानं निमि-
त्तं दुःखं क्षिप्रसंबन्धहेतुतया च मन्त्रविधानादन्यत्र हिंसादिकं
शास्त्रे प्रसिद्धमिति, सप्तमन्तावपि तद्विधीयमानं कार्यमानफल-
सङ्गावेऽपि तत्कर्मनिमित्तं तद्व्यतिरेकम् । न च हिंसातः स्वर्गादिसुख-
प्राप्ता वस्तुनिर्वर्तकक्रियकर्महेतुताऽसंगता, नरेश्वराऽऽराधननिमि-
त्तब्राह्मणादिविधानन्तरावाप्तप्राप्तादिज्ञानजनितसुखसंप्राप्तौ तद्व-
दस्यापि तथात्वोपपत्तेः । अथ ग्रामादिब्राह्मणो ब्राह्मणादिविधानिर्व-
निताऽप्यनिमित्तो न जवति, तर्हि स्वर्गादिप्राप्तिरप्यध्वरविहितार्हि-
सानिर्वर्तिता न भवतीति समानम् । अथाश्वमेधादावालय-
मानानां ब्राह्मणादीनां स्वर्गप्राप्तेन तद्विसेति, तर्हि संसारमोचकवि-
रचिताऽपि न एव हिंसा स्यात्, देवनोदेशनो म्लेच्छादिविर-
चिता च ब्राह्मणवादिहिंसा च न हिंसा स्यात् । अथ तदागम-
स्य प्रमाणत्वात् तदुपदेशजनिता हिंसा अहिंसा । ननु वेदस्य कुतः
प्रामाण्यसिद्धिः, न गुरुवत्पुरुषप्रणीतत्वात्, परैस्तस्य तथाऽन्युप-
गमात् । नापौरुषेयत्वात्, तस्याऽसंभवात् । तत्र प्रदर्शिताभिप्रायो
हि न हिंसातो धर्मावाप्तिर्मुक्ता, परमप्रकर्षावस्थज्ञानत्वात् तत्काममु-
क्तिमार्गस्य दीक्षाशब्देनाभिधाने दीक्षातो मुक्तिरुपपन्नैव, अविक-
लकारणस्य कार्यनिर्वर्तकत्वात्, अन्यथा कारणत्वायोगात् । तत्र
तदुपपत्तयपदानार्थं चैवमभिधानाददोषात् । न हि तद्व्यतिरेकभावे
उपादेयफलप्राप्तिनिमित्तसंस्थानादिपुष्टिनिमित्तदीक्षाप्रवृत्ति-
प्रयणो जवेत् ; तत्रान्यपरत्वं प्रदर्शितवचसामन्युपगमन्यम् ।
तथाऽन्युपगमे वाऽनाप्रवृत्तं वेदानां प्रसज्येत, तत्र पूर्वोक्तदोषा-
नतिवृत्तेः ॥ सम्प्र० ३ काण्डम्, गाथा १५८ ।

" न हिंसासर्वभूतानि, स्थावराणि चराणि च ।

आत्मवत्सर्वभूतानि, यः पश्यति स धार्मिकः " ॥१॥ अनु० ।

उपदेशमाह—

उरालं जगतो जोगं, विवज्जासं पलितं य ।

सर्वे अकृतदुक्खा य, अओ सर्वे अहिंसिता ॥ ए ॥

(उरालमिति) स्थूलमुदारं, जगत औदारिकजन्तुग्रामस्य, योगं
व्यापारं, वेष्टामवस्थाविशेषमित्यर्थः । औदारिकशरीरेणो हि ज-
न्तवः प्राक्तनादवस्थाविशेषाकर्तृकबलाद्बुद्धिरूपाद् विपर्यासभूतं
बालकौमारयौवनादिकमुदारं योगं परि समन्तादयन्ते गच्छन्ति
पर्ययन्ते । एतदुक्तं भवति—औदारिकशरीरेणो हि मनुष्यादेर्बाल-
कौमारादिकः कालादिकृतोऽवस्थाविशेषोऽन्यथा चाऽन्यथा-
भवन् प्रत्यक्षेणैव ग्रह्यते, न पुनर्यादृक् प्राक् तादृगेव सर्वदेति ।
एवं सर्वेषां स्थावरजङ्गमानामन्यथाऽन्यथा च भवनं द्रष्टव्यमि-
ति । अपि च—सर्वे जन्तवः, आक्रान्ता अभिभूताः, दुःखेन शरी-
रमानसेनाऽसातोदयेन दुःखाक्रान्ताः सन्तोऽन्यथाऽवस्थाभाजो
लभ्यन्ते, अतः सर्वेऽपि ते यथाऽहिंसिता भवन्ति तथा विधेयम् ।
यदि वा सर्वेऽपि जन्तवोऽक्रान्तमनजितमत्तं दुःखं येषां तेऽका-
न्तदुःखाः, चशब्दात् प्रियसुखाश्च ते, तान् सर्वान् न हिंस्यादि-
त्यनेन वाऽन्यथात्वदृष्टान्तो दर्शितो जवत्युपदेशश्च दत्त इति ॥ ६॥

(६) किमर्थं सत्त्वान् न हिंस्यादित्याह—

एवं खु नाणिणो सारं, जन्न हिंसं किंचण ।

अहिंसासमया चेव, एतावंतं वियाणिया ॥ १० ॥

(एवं खु इत्यादि) खुरवधारणे । एतदेव, ज्ञानिनो विशिष्टवि-
वेकवतः, सारं न्याय्यं, यत्किञ्चन प्राणिजातं स्थावरं जङ्गमं वा, न
हिनस्ति न परितोषयति । उपलक्षणं चैतत्—तेन न मृषा भूया-
न्नादत्तं गृहीयान्नाऽब्रह्माऽऽसेवेत्, न परिहृत् परिगृहीयाश्च
नक्तं जुञ्जतित्येवं ज्ञानिनः सारं यत्र कर्माश्रवेषु वर्तत इति ।
अपि च—अहिंसया समता अहिंसासमता, तां चैतावद्विजानीया-
त् । यथा मम मरणं दुःखं वाऽप्रियम्, एवमन्यस्यापि प्राणिनोक्त-
स्येति । एवकारोऽवधारणे । इत्येवं साधुना ज्ञानवता, प्राणिनां
परितोषनाऽपद्रवणादि वा न विधेयमेवेति ॥ १० ॥ सूत्र० १ भु०
१ अ० ४ उ० ।

(१०) तत्राहिंसाप्रसिद्धार्थमाह—

पुढवीआउगणिवाऊ, तण्णक्खसवीयगा ।

अमया पोयजराऊ, रससंसेयउज्जिथा ॥ ८ ॥

(पुढवी आउ इत्यादि) तत्र पृथिवीकायिकाः सूक्ष्मवाटरपर्या-
सकाऽपर्यासकजेदभिज्ञाः, तथाऽएकायिका अग्निकायिकाः वायु-
कायिकाश्चैवंभूता एव । वनस्पतिकायिकान् श्वेतः समेदानाह-
तृणानि कुशवल्कादीनि, वृक्षाः सूताशोकादिकाः, सह बीजैर्वर्तन्ते
इति, सबीजानि तु शबिगोधूमयवादीनि, एते एकेन्द्रियाः पञ्चा-
पि कायाः । षष्ठसकायनिरूपणायाह—अपमजाः शकुनिपृथुको-
किल्लकसरीसृपादयः । तथा—पोता एव पोतजा हस्तिशरणादयः ।
तथा—जरायुजा ये जम्बाववेष्टिताः समुत्पद्यन्ते गोमनुष्यादयः । तथा
रसात् दधिसौवीरकादेर्जाता रसजाः, तथा—संस्वेदाज्जाताः सं-
स्वेदजा यूकामत्कुणादयः । उज्जिजाः खज्जरीटकददुर्दुदादय
इति । अज्ञातभेदा हि दुःखेन रज्यन्त इत्यतो जेदेनोपन्यास इति ।

एतेहि छण्हिं काण्हिं, तं विज्जं परिजाणिया ।

मणसा कायवक्केणं, एणंजी ए परिमाही ॥ ए ॥

एभिः पूर्वोक्तैः, चमभिरपि कायैस्संस्थावरकपैः, सूक्ष्मवाटरप-

यासकाऽपयोसकभेदमिन्नैर्नारम्भो नाऽपि परिग्रही स्यादिति सं-
बन्धः । तदेतद्विद्वान् सञ्जातेको रूपरिक्त्या परिज्ञाय प्रत्याख्यान-
परिज्ञया मनोवाक्यायकर्मभिर्जोषोपमदकारिणामारम्भं परिग्र-
हं च परिहरेदिति ॥ ६ ॥ सूत्र० १ श्रु० ए अ० ।

सन्वादिं अणुजुत्तीहिं, मतिमं पमिलेहिया ।

सन्वे अर्कतत्पुखा य, अतो सन्वे अहिंसया ॥ ६ ॥

सर्वा याः काश्चनानुरूपाः पृथिव्यादिजीवनिकायसाधनत्वेना-
लुक्कृता युक्तयः साधनानि । यदि वा-ऽसिक्कविरुक्तानैकान्तिकपरि-
हारेण पक्षधर्मत्वसपक्षसत्यविपक्षवृत्तिरूपतया युक्तिसङ्गता
युक्तयस्ताभिर्मतिमान् सन्निवेकी, पृथिव्यादिजीवनिकायाः प्रत्यु-
पेक्ष्य पर्यालोच्य जीवत्वेन प्रसाध्य, तथा सर्वेऽपि प्राणिनो ऽका-
न्तदुःखा दुःखद्विषः सुखद्विषस्य मत्वाऽतो मतिमान् सर्वान-
पि प्राणिनो न हिंस्यादिति । युक्तयश्च तत्प्रसाधिकाः सङ्क्षेपेणे-
मा इति-सात्मिका पृथिवी, तदात्मनां विदुर्मलवणोपलादीनां
समानजातीबाहुरसद्वाद्दशोविकाराहुरवत् । तथा-सचेतन-
मम्भो, भूमिखननादाविष्कृतस्वभावसंज्ञवाद्दुरवत् । तथा-सा-
त्मकं तेजः, तद्योग्याहारवृद्ध्या कुष्ठपुलकधेर्बालकवत् । तथा-सा-
त्मको वायुः, अपराप्रेरितनियतनिरञ्जीनगतिमत्त्वादम्भोवत् ।
तथा-सचेतना वनस्पतयो, जन्मजरामरणरोगादीनां समुदितानां
सद्भावात्, स्वीवत् । तथा-कृतसंरोहणाहारोपादानदौर्द्वेदसद्भा-
वस्पर्शसंकोचसायाह्रस्वापप्रबोधप्रयोजनसर्पणः दिव्यो हेतुभ्यो
वनस्पतेश्चेत्यसिक्किः । द्विन्द्रियादीनां तु पुनः कुम्भादीनां स्पष्ट-
मेव चैतन्यम्, तद्देवनाश्रोपकामिकाः स्वाभाविकाश्च समुपलब्ध-
माना मनोवाक्यायैः कृतकारितानुमतिभिश्चलवकेन भेदेन तत्पी-
डाकारिण उपमर्दाश्रितवर्तितव्यमिति ॥ ६ ॥

एतदेव (पुनः) समर्थयन्नाह—

एवं खु णाणिणो सारं, जं न हिंसति कंचण ।

अहिंसासमयं चेव, एतावतं विजाणिया ॥ १० ॥

(एवं खु इत्यादि) खुशब्दो वाक्यालङ्कारेऽवधारणे वा । एत-
देवान्तरात्तत्तत् प्राणातिपातनिवर्त्तनं, ज्ञानिनो जीवस्वरूपतद्वध-
कर्मबन्धवेदिनः, सारं परमार्थप्रधानम् । पुनरप्यादृश्यापनार्थमे-
तदेवाह-यत्कञ्चन प्राणिनमनिष्टदुःखं सुखैषिणं न दिनस्ति, प्र-
भूतवेदिनोऽपि ज्ञानिन एतदेव सारतरं ज्ञानं, यत्प्राणातिपातनि-
वर्त्तनमिति । ज्ञानमपि तदेव परमार्थतो, यत्पीडातो निवर्त्तनम् ।
यथोक्तम्-“किं तापं पट्टियाप, पयकोमीप पयालभूयाप ॥ जत्थि-
सिथं ए णायं, परस्स पीडा न कायव्वा” ॥ १ ॥ तदेवमहिंसा-
प्रधानः समय आगमः संकेतो वाऽपदेशरूपः, तदेवंभूतमहिंसा-
समयमेतावन्तमेव विज्ञाय, किमन्येन बहुना परिज्ञानेनैतावन्तैव
परिज्ञानेन मुमुक्षोर्विवर्त्तितकार्यपरिसमाप्तेरतो न हिंस्यात्क-
ञ्चनोति ॥ १० ॥ सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ॥

(११) मतान्तरेऽहिंसा न तादृशी—

आहुः-कथमेते प्रावादुका मिथ्यावादिनो भवन्ति? अत्रोच्यते-
यतस्तेऽप्यहिंसां प्रतिपादयन्ति, न च तां प्रधानमोक्षाङ्गभूतां सम्य-
गनुतिष्ठन्ति । कथम्? साक्षात्पानां तावज्ज्ञानादेव धर्मो न तेषामहिं-
सा प्राधान्येन व्यवस्थिता, किन्तु पञ्च यमा इत्यादिको विशेष इति ।
तथा-शाक्यानामपि दश कुशला धर्मपथा अहिंसाऽपि तत्रोक्ता,
न तु सैव गरीयसी धर्मसाधनत्वेन तैराश्रिता । वैशेषिकाणाम-
पि-अभिसेवनोपवासब्रह्मचर्यशुभकुलवासदानप्रस्थदानयज्ञादि-

नक्षत्रमन्त्रकास्तनियमा दृष्टाः, तेषु चाभिषेचनादिषु पर्यालोच्यमा-
नेषु हिंसैव संपद्यते, वैदिकानां हिंसैव गरीयसी धर्मसाधनं, य-
ज्ञोपदेशात् । तस्य च तथा विनाऽभावादित्यभिप्रायः । उक्तं च-
“ ध्रुवः प्राणिवधो यज्ञे ” ॥ ७६ ॥

(१२) तदेवं सर्वे प्रावादुका मोक्षाङ्गभूतामहिंसां न प्राधान्येन
प्रतिपद्यन्त इति दर्शयितुमाह—

ते सन्वे पावाउया आदिकरा धम्माणं णाणापन्ना णा-
णाज्जाणासीन्ना णाणादिद्वी णाणासूई णाणारंजा
णाणाज्जवसाणसंजुत्ता एगं महं मंरुलिबन्धं किञ्चा सन्वे
एगयाउ चिट्ठंति ॥ ८० ॥

(ते सन्वे इत्यादि) प्रचदनशीलाः प्रावादुकाः सर्वेऽपि त्रिष-
ष्टपुनरत्रिशतपरिमाणा अपि, आदिकरा यथास्वं धर्माणाम्; ये-
ऽपि च तच्छिष्यास्तेऽपि सर्वे; नानाभिन्ना प्रज्ञा ज्ञानं येषां ते ना-
नाप्रज्ञाः । आदिकरा इत्यनेनेदम्-ह-स्वरुचिविरचितास्ते न-
त्वेनादिप्रवादायाताः । ननु चार्हतानामपि आदिष्वविशेषणम-
स्त्येव । सत्यमस्ति । किन्तु अनादिहेतुपरम्परेत्यनादित्वमेव, तेषां
च सर्वज्ञप्रणीतागमानाश्रयणाश्रितानाभावः, तदज्ञावच्च मि-
श्रपरिज्ञानमत एव नानाछन्दाः; उन्मोऽभिप्रायः; निम्नाभिप्रा-
या इत्यर्थः । तथाहि-उत्पादव्ययभ्रौव्यात्मके वस्तुनि साहचर्य-
रेकात्तेनाविर्भावतिरोभावाश्रयणादन्वयिनमेव पदार्थं सत्य-
त्वेनाश्रित्य नित्यपक्षं समाश्रिताः । तथा-शाक्या अत्यन्तकृपि-
केषु पूर्वोत्तरभिन्नेषु पदार्थेषु सन्सु स एवायमिति प्रत्याभज्ञा-
प्रत्ययः सहशापरापरोत्पत्तिर्वितथानां भवतीत्येतत्पक्षसमाश्रय-
णादनित्यपक्षं समाश्रिता इति । तथा-नैयायिकवैशेषिकाः-केपा-
श्विदाकाशपरमाणवादीनामेकान्तेन नित्यत्वमेव, कार्यद्रव्याणां
च घटपटादीनामेकान्तेनानित्यत्वमेवाश्रिताः । एवमनयाऽदिशा-
ऽप्येऽपि सीमांसका तापसादयोऽन्यूह्या इति । तथा-ते तीर्थिका
नानाशीलं येषां ते तथा, शीलं व्रतविशेषः, स च भिक्षस्तेषामनु-
भवंसिद्ध एव । तथा-नाना दृष्टिर्देशनं येषां ते । तथा-नाना रुचि-
रेषां ते नानारुचयः । तथा-नानारूपमध्यवसानमन्तःकरणप्रवृत्ति-
येषां ते तथा । इदमुक्तं जवति-अहिंसा परमं धर्माङ्गम् । सा च
तेषां नानाभिप्रायत्वादविकलत्वेन व्यवस्थिता । तस्या एव सूत्र-
कारः प्रधान्यं दर्शयितुमाह-ते सर्वेऽपि प्रावादुका यथास्वपक्ष-
माश्रिता एकत्रप्रदेशे संयुता मण्डलबन्धमाधाय तिष्ठन्ति ॥ ८० ॥

(१३) अहिंसाप्रसिध्यर्थं विवेचनमाह—

पुरिसेयं सागणियाणं इंगालाणं पाई बहुपमिपुन्नं गहाय अ-
उमएणं संडासएणं गहाय ते सन्वे पावाउए आङ्गरा धम्मा-
णं णाणापन्ना० जाव णाणाज्जवसाणसंजुत्ता एवं वयासी-
हंजो पावाउया ! आङ्गरा धम्माणं णाणापन्ना० जाव णाणा-
अज्जवसाणसंजुत्ता ! इमं ताव तुम्ह सागणियाणं इंगाला-
णं पाई बहुपमिपुन्नं गहाय मुहुत्तयं पाणिणा थरेह, णो
बहु संमासगं संसारियं कुज्जा, णो बहु अगियंजणियं
कुज्जा, णो बहु साहम्मियं वेयावडियं कुज्जा, णो बहु परध-
म्मियं वेयावडियं कुज्जा, उज्जया णियागपमियन्ना अमायं
कुव्वमाणा पाणिं पसारेह, इति वुच्चा से पुरिसे तेमं पावा-
दुयाणं तं सागणियाणं इंगालाणं पाई बहुपमिपुन्नं अ-

उपएण सडासएणं गहाय पाणिं सु णि सिरिति, तए णं ते पावाडुया आङ्गरा धम्माणं एणापन्नां जाव एणा-
ङ्गवसाणसंजुत्ता पाणिं पदिमाहरत्त । तए णं से पुरि-
से ते सव्वे पावाडए आदिगरेधम्माणं जाव पाणाज्ज-
वसाणसंजुत्ता एवं वयासी-हंभो पावाडुया ! आङ्गरा ध-
म्माणं पाणापन्नां जाव एणाज्जवसाणसंजुत्ता कम्हा एं
तुब्भे पाणिं पदिमाहरत्त, पाणिं नो ऋडिज्जा, दद्दे किं ज-
विस्सइ, पुक्खवंति मन्नमाणा पमिसाहरत्त, एस तुब्बा एस प-
पाणे एस समोसरणे पत्तेयं तुब्बा पत्तेयं पमाणे पत्तेयं स-
मोसरणे, तत्थ णं जे ते समणा माहणा एवमाइक्खंति-
जाव परूवेति-सव्वे पाणा जाव सत्ता हंतव्वा अज्जावेय-
व्वा पारेपेतव्वा परितावेयव्वा किलामेतव्वा उद्वेतव्वा
ते आगंतुं हेयाए ते आगंतुं जेयाए जाव ते आगंतुं जाइ-
जरामरणं जोणिज्मणसंसारपुणब्भवगन्तवासजवपवंच-
कलंकलीभागिणो भविस्संति ॥ ८१ ॥

तेषां चैवंच्यवस्थितानामेकः कश्चित्पुरुषः, तेषां संविदर्थं ज्व-
लतामङ्गाराणां प्रतिपूर्णां पात्रीमयोमयं भाजनमयोमयेनैव संदं-
शकेन गृहीत्वा तेषां दौकिनवानुवाच तान्-यथा भोः प्रावादुकाः !
सर्वोक्तविशेषणविशिष्टाः ! इदमङ्गारभूतं भाजनमेकैकं मुहूर्तं प्र-
त्येकं सांसारिकाणामिवाऽग्निस्तम्भनं विधत्ते, नापि च साध-
र्मिकाऽन्यधर्मिकाणामग्निदाहोपशमादिनोपकारं कुरुत इति,
ऋजवो मायामकुर्वाणाः पाणिं प्रसारयन्त । तेऽपि च तथैव कुर्वन्तः ।
ततोऽसौ पुरुषः तद्भाजनं पाणीं समर्पयति । तेऽपि च दाहश-
ङ्क्या हस्तं संकोचयेयुरिति । ततोऽसौ तानुवाच-किमिति पाणिं
प्रतिसंहरत यूयम् ! एवमभिहितस्ते ऊचुः-दाहजयादिति । एत-
दुक्तं भवति-अवश्यमग्निदाहभयात् कश्चिदन्यभिमुखं पाणिं द-
दातीत्येतत्परोऽयं दृष्टान्तः । पाणिना दग्धेनापि किं जवतां भविष्य-
ति ? दुःखमिति चेत्, यथेवं जवन्तो दाहापदितदुःखजीरकः सुख-
क्षिप्तवस्तुदेवं सति सर्वेऽपि जन्तवः संसारोदरविवरवर्तिन एव-
भूता एवेत्येवमात्मतुल्याऽमौपम्येन यथा मम नाजिमतं दुःख-
मित्येवं सर्वजन्तूनामित्यवगम्याऽहिंसाैव प्राधान्येनाश्रयणीया ।
तदेतत्प्रमाणम् । एषा युक्तिः-“आत्मवत्सर्वभूतानि, यः पश्यति
स पश्यति ” । तदेव समवसरणं, स एव धर्मविचारो यथा-
हिंसा संपूर्णा तत्रैव परमार्थतो धर्म इत्येवंच्यवस्थिते तत्र
ये केचन विदितपरमार्थाः श्रमणब्राह्मणादय एव चन्द्रमालमा-
चकृते, परेषामात्मदाहोत्पादनार्थैव भाषन्ते, तथैवमेवं धर्म प्र-
काशयन्ति व्यग्रव्यापयन्ति, तथाऽन्येन प्राण्युपतापकारिणा प्रका-
रेण परेषां धर्मं प्रकल्पयन्ति व्याचकृते । तद्यथा-सर्वे प्राणा
इत्यादि यावदन्तर्गता दण्डादिभिः परितापयितव्या धर्माधर्मर-
घटादिवहनादिभिः परिप्राण्यविशिष्टकाले आकादौ रोदितम-
न्या इव, तथाऽप्यत्रायितव्या देवतायामादिभिमितं वस्तादय
इत्येव ये श्रमणादयः प्राणिनामुपतापकारिणां भार्यां जावन्ते,
आगामिनि कालेऽनेकशो बहुशः स्वशरीरेच्छेदय च भाष-
न्ते, तथा ते सावद्यभाषिणो भविष्यन्ति, काले जानिजरामरणानि
बहुनि प्राप्नुवन्ति । योऽन्यां जन्म योऽनजन्म तदनेकशो बहुशो
गर्भेषु क्लान्तत्राऽवस्थायां प्राप्नुवन्ति, तथा-संसारप्रपञ्चास्तंग-

तास्तेजोवायुपूवैर्गोत्रोद्धलनेन कलंकलीजावभाजो भवन्ति, ब-
हुशो जविष्यन्ति च ॥ ८१ ॥

ते बहूणं दंभमाणं बहूणं मुदणानं तज्जणानं ताहणानं
अदु वंभणानं जाव धोलणानं माइमरणानं पितामरणानं
जाइमरणानं भगिणीमरणानं भज्जापुत्तधूतसुएहामरणानं
दारिदाणं दोहमाणं अप्पयसंवासाणं पिपिप्पओगाणं
बहूणं पुक्खदोम्पणस्साणं आभागिणो जविस्संति अणा-
दियं च णं अणवयमं दीहमद्धं चाउरंतं संसारकंतरं जुज्जो
जुज्जो अणुपरियट्ठिस्संति, ते णो सिज्जिस्संति, णो बु-
ज्जिस्संति जाव णो सव्वदुक्खाणं अंतं करिस्संति, एस
तुब्बा एस पमाणे एस समोसरणे पत्तेयं तुब्बा पत्तेयं
पमाणे पत्तेयं समोसरणे ॥ ८२ ॥

तथा-ते बहूनां दण्डादीनां शारीराणां दुःखानामात्मानं भाजनं
कुर्वन्ति, तथा-ते निर्विवेका मातृवधादीनां मानुषाणां दुःखानां,
तथाऽन्येषामप्रियसंयोगार्थनाशादिनिर्दुःखदीप्तेन स्थानामाजा-
गिनो भविष्यन्तीति । किं बहुनोक्तोपसंहारव्याजेन गुरुतर-
मर्थसंख्यं दर्शयितुमाह-(अणादियं इत्यादि) नास्यादिरस्ती-
त्यनादिः संसारः । तदनेनेदमुक्तं भवति-यत्कैश्चिदग्निदितं-यथा
अयमण्डकादिकमेणेत्यादित इति । एतदपास्तम् । न विद्यतेऽवदमं
पर्यन्तो यस्य सोऽयमनवदगोऽपर्यन्त इत्यर्थः । तदनेनेदमुक्तं न-
यति-यदुक्तं कैश्चिद्यथा प्रलयकालेऽशेषसागरजलप्लावनं, चा-
दशादित्योन्मेन चात्यन्तदाहः, इत्यादिकं सर्वं मिथ्येति । दीर्घ-
मित्यनन्तपुल्लपगावसरूपं कालावस्थानम्, तथा-चत्वारोऽस्ता-
गतयो यस्य स तथा, चातुर्गतिक इत्यर्थः । तत्संसार एव का-
न्तारः संसारकान्तारो निर्जलः सजयत्सागरादितोऽरण्यप्रदेशः
कान्तार इति । तदेवंभूतं भूयो जूयः पौनःपुन्येनानुपरिवर्त्तिष्यन्ते
अरहद्दृष्टीन्यायेन तत्रैव भ्रमन्तः स्थस्यन्तीति । अत एवाह-यत-
स्ते प्राणिनां हन्तारः । कुत एतदिति चेत्, सावद्योपदेशात् । एतदीप
कथमिति चेदत औद्देशिकादिपरिभोगानुबन्धयोगेवमवगतस्य-
मित्यतस्ते कुप्रावचनिका नैव सेत्स्यन्ति नैव ते लोकाग्रस्थामा-
क्रमिष्यन्ति । तथा-न ते सर्वपदार्थान् केवलज्ञानायाण्या प्रो-
त्स्यन्ते; अनेन ज्ञानातिशयाभावमाह । तथा-न तेऽष्टप्रकारेण
कर्मणा मोक्षयन्ते । अनेनाप्यसिद्धेरैकैवल्यावामेश्व कारणमाह ।
तथा-परिनिर्वृतिः परिनिर्वाणमानन्दसुखावाप्तिः, तां ते नैव प्रा-
प्स्यन्ते, तेनापि सुखातिशयाभावः प्रदर्शितो भवतीति । तथा-
नैनं शारीरमानसानां दुःखानामात्यन्तिकमन्तं करिष्यन्तीत्यने-
नाप्यपायानिशयाभावः प्रदर्शितो भवति । एषा तुब्बा, तदेतदु-
पमानं, यथा सावद्यानुष्ठानपरायणाः सावद्यभाषिणश्च कुप्राव-
चनिका न सिध्यन्त्येवं स्वयंस्था अप्यौद्देशिकादिपरिभोगि-
न सिध्यन्तीति । तदेतत्प्रमाणं प्रत्यक्षानुमानादिकम् । तथाहि-
प्रत्यक्षेणैव जीवपीडाकारि चौर्यादिष्वधनाज्ञ मृच्यते । एवमन्ये-
ऽपीत्यनुमानादिकमप्यायोज्यम् । तथा-तदेतत्समवसरणमाग-
मविचाररूपमिति प्रत्येकं च प्रतिप्राणि प्रतिप्रावादुक्तेतत्तुला-
दिकं द्रष्टव्यमिति ॥ ८२ ॥

तस्य णं जे ते समणा माहणा एवमाइक्खंति जाव परू-
वेति सव्वे पाणा सव्वे जूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता ण
हंतव्वा, ए अज्जावेयव्वा, ण परिपेतव्वा, ए उद्वेतव्वा,

ते णो आगंतु जेयाए ते णो आगंतु जेयाए० जाव जाइजरा-
मरणजोणि जम्मणसंसारपुणञ्जवगन्तवासभवपंचकलंक-
दीभागिणो जविस्संति, ते णो बहूणं दंमणाणं० जाव
णो बहूणं सुमणाणं० जाव बहूणं दुक्खदोम्भणस्साणं
णो भागिणो जविस्संति, अणादियं च णं अणवयमं दी-
हमणं चाउरंतसंसारकंतारे भुज्जो भुज्जो णो अणुपरिय-
ट्ठिस्संति तेसिं मिज्जंति० जाव सब्बदुक्खाणं अंतं करि-
स्संति ॥ ८३ ॥

ये पुनर्विदिततत्त्वा आत्मौपम्येनात्मतुल्या सर्वजीवेष्वाहिंसां
कुर्वाणा एवमाचकृते । तथा-सर्वेऽपि जीवा दुःखद्विषः सुख-
लिप्सवस्ते न हन्तव्या इत्यादि । तदेवं पूर्वोक्तं दण्डनादिकं स-
प्रतिबन्धं भणनीयं यावत्संसारकान्तारमचिरेणैव ते व्यतिक्र-
मिष्यन्तीति ॥ ८३ ॥ सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

“ अविहिंसामेव पञ्चप, अणुश्चमो मुणिणा पवेदिओ । ”
सूत्र० २ श्रु० २ अ० १ उ० ।

(१४) यद्येकान्तेन नित्येऽनित्ये चात्मनि हिंसादयो न घटन्ते-
तर्हि क घटन्त इत्यत आह-

नित्यानित्ये तथा देहा-क्रियाभिचे च तत्त्वतः ।

घटन्ते चात्मनि न्यःपा-द्विसादीन्यविरोधतः ॥ १ ॥

नित्यश्चासावनित्यश्चेति नित्यानित्ये, तत्र नित्यानित्ये आत्मन्य-
ज्युपगम्यमाने हिंसादीनि, घटन्ते इति संबन्धः । न ह्येकान्तेन
नित्यमनित्यं वा वस्तु किमपि कस्यापि कार्यस्य करणकर्मम् । तथा-
हि-मृत्पिण्डस्य कार्यं घटो न भवति, एकरूपत्वेनानतिक्रान्तमृ-
त्पिण्डजावत्वात्, मृत्पिण्डवत् । मृत्पिण्डस्यातिक्रमे चानित्यत्व-
प्राप्तेः । तथा-मृत्पिण्डस्य कार्यं घटो न भवति, सर्वप्रयत्नगमा-
भावेनाऽनतिक्रान्तमृत्पिण्डत्वलक्षणपर्यायत्वात्, पटवत् । मृत्पि-
ण्डत्वलक्षणपर्यायानिक्रमाभ्युपगमे वाऽनुयायित्वेन नित्यत्वं व-
स्तुनः स्यादिति । आह च-घटः कार्यं न, पिण्डजावानतिक्रमात्, पि-
ण्डवत् घटवच्चेति । स्थान् कथित्वादिरन्यथा । तदेवं नित्यानित्य-
मेव वस्तु कार्यकरणकर्ममिति, ननु नित्यानित्यत्वधर्मयोर्विरु-
द्धत्वात्कथमकारणत्वम् । अत्रोच्यते-यथा ज्ञानस्य भ्रान्ता-
भ्रान्तत्वे परमार्थसंख्यद्वारापेक्षया न विरुद्धे, एवं उच्यते
नित्यत्वे, पर्यायतश्चानित्यत्वं न विरुद्धम् । न च द्रव्यपर्याययोः
परस्परं जेदः, यतो यदेव वस्तुनपेक्षितविशिष्टरूपं द्रव्यमिति
व्यपदिश्यते, तदेवापेक्षितविशिष्टरूपं पर्याय इति । तथेति वाक्या-
न्तरोपक्षेपार्थः । देहाच्छरीरात् । किमित्याह-जिज्ञो व्यतिरिक्तः, स
चासावज्जिज्ञो व्यतिरेकी भिन्नाभिन्नः, तत्र भिन्नाभिन्न एव
च जीवः, शरीरात्तस्यैवोपलभ्यमानत्वात् । तथाहि-जीवस्या-
मूर्तत्वाद्देहस्य च मूर्तत्वान्मूर्तामूर्तयोश्चात्यन्तविलक्षणत्वा-
ज्जैदः । तयोर्देहस्पर्शने च जीवस्य वेदनोत्पत्तेरभेदश्चेति । आह च-
“ जीवसरीराणं पि हु, मेयाजेओ तहोवलंजाओ । सुत्तामुत्त-
त्तण्णो, छिक्किम्मि य वेयणाओ यं ” ॥१॥ सर्वथा जेदे हि शरीरक-
तकर्मणो जवान्तरेऽनुभवानुपपत्तिः स्यात् । अभेदे च परलोकहा-
निः, शरीरनाशे जीवनाशादिति । चशब्दोऽनुकसमुच्चये । ततश्च
सदसतीत्याद्यपि छद्म्यम् । आह च-“ संतस्स सरूयेणं, तदा
विरूवे असंतस्स । हंदि विमिच्छत्तण्णो, होंति विमिच्छा सुहा-
इया ” ॥१॥ या विमिच्छाः प्रतिप्राणिवेद्याः । तत्त्वत इति परमार्थ-
२२१

तः, नित्यानित्यादौ, न पुनः कल्पनया, पारमार्थिकत्वं च नित्या-
नित्यत्वादीनां दर्शितमेव । घटन्ते जुज्यन्ते, आत्मनि जीवे, न्या-
यात् परिणामिस्वरूपस्यात्मनोऽपरापरपर्यायसंपदुपपत्तिलक्ष-
णया नीत्या, हिंसादीन्याश्रयसंबन्धमोक्षसुखादीनि । कथंमि-
त्याह-अविरोधतः अविरोधेन; एकांतपक्षे ये हिंसादिष्वज्युप-
गम्यमानेषु विरोधा दर्शिताः, तत्परिहारेणेति जाव इति ॥ १ ॥

(१५) आत्मनः परिणामित्वे हिंसाया अविरोधदर्शनायाह-

पीडाकर्तृत्वयोगेन, देहव्यापस्यपेक्षया ।

तथा हन्मीति संक्षेपा-द्विसैषा सनिबन्धना ॥ २ ॥

पीमा दुःखवेदना, तस्याः कर्ता विधाना, तद्भावः पीडाकर्तृत्वं,
तस्य तेन वा योगः संबन्धः, तेन पीडाकर्तृत्वयोगेन । तथा-देहस्य
शरीरस्य, व्यापस्तिर्विनाशो देहव्यापस्तिः, तस्या अपेक्षा निश्चा-
देहव्यापस्यपेक्षा, तथा । तथेति निबन्धनान्तरसमुच्चये । हान्म मार-
यामि, प्राणिनमित्येवंरूपात्संक्षेपाच्चित्कावुच्यते, हिंसा प्राणव्य-
परोपणा, या परिणामवादिभिरभ्युपगतेति गम्यम् । एषा इयं हिं-
सा, सनिबन्धना सनिमित्ता । परिणामवादे हि पीमकस्य पीमनीय
स्य च परिणामत्वात् पीडाकर्तृत्वमुपपद्यते । देहविनाशसंक्षेपौ
च एकांतवादे तु पीमाकर्तृत्वादीनां पूर्वोक्तन्यायेनाऽयुज्यमानत्वा-
त् हिंसा निर्निबन्धनेति । यथोच्यते-नाशहेतुना देहाज्जिज्ञो नाशः
क्रियतेऽजिज्ञो वा? यदि जिज्ञः, तदा देहस्य तादवस्थं स्यात् । अ-
थाजिज्ञः, तदा देह एव कृतो जयतीति । तदयुक्तम् । अजिज्ञनाशकर-
णे हि वस्तु नाशितमेव भवति, न कृतं, यथा जिज्ञोत्पादकरणे उत्पा-
दितमेव भवतीति, अनेन च श्लोकेन स्थानान्तरप्रसिद्धिश्चिद्विधो
बोधो निर्दिष्टः । तथा च-“ तण्णजायविणासो, दुक्खुप्पाओ य संकिन्ने-
सो य । एस चहो जिणभणिओ, वज्जेयवो एयसेण ” ॥१॥ नन्वस्माद्
घातकाद् मरणमनेन देहिना प्राप्तव्यमित्येवंफलात् स्वकृतकर्मणां
वशः हिंसा भवत्यन्यथा वा? यथाशः पक्षः तदा हिंसकस्याहिं-
सकत्वमेव, स्वकर्मकृतत्वात् हिंसायाः, पुरुषान्तरकृतहिंसाया-
मिव तथा कर्मनिर्जराहेतुत्वेन हिंसकस्य वैद्यादृश्यकरस्येव
कर्मक्षयावामिषकणो गुणः स्यात् । अथान्यथेति पक्षः तदा नि-
विशेषत्वात्सर्वे हिंसनीयं स्यात् ॥ २ ॥

(१६) तथा स्वर्गसुखादयोऽपि स्वकृतकर्मानापादिता एव
स्युरिति कर्माभ्युपगमोऽनर्थक इत्येवमार्हतानामपि हिंसाया
असंभव एवेत्याशङ्क्याह-

हिंस्यकर्मविपाकेऽपि, निमित्तत्वनियोगतः ।

हिंसकस्य भवेदेवा, दुष्टाऽदुष्टाऽनुबन्धतः ॥ ३ ॥

हिंस्यते मार्यते इति हिंस्यः, तस्य यत्कर्म, तस्य विपाक उद्यो
हिंस्यकर्मविपाकः, तत्रापि हिंस्यकर्मविपाकरूपत्वे हिंसायाः, आ-
स्तां हिंस्यकर्मविपाकाभावकल्पनायां, निमित्तत्वस्य निमित्त-
कारणजावस्य नियोगोऽवश्यभावो निमित्तत्वनियोगतः, हिं-
सकस्य व्यापादकस्य, भवेत् जायेत । एषा हिंसा । अयमभिप्रायः-
यद्यपि प्रधानहेतुभावेन कर्मोदयादिस्यस्य हिंसा भवति, तथा-
ऽपि हिंसकस्य तस्यां निमित्ताभावेनोपयुज्यमानत्वात्तस्याऽसौ
जयतीत्युच्यते । न च वाच्यं हिंस्यकर्मणैव हिंसकस्य हिंसायां
प्रेरितत्वात्तस्य न दोष इति । अग्निमग्निः परप्रेरितस्यापि लो-
के दोषदर्शनादिति । ननु यदि निमित्तभावेऽपि हिंसा स्यादेती-
ष्यते । तदा वैद्यादीनामपि तत्प्रसङ्गः सत्यम् । केवलं सा तेषां न,

दुष्टादुष्टाभिसंधित्वात् । एतदेव व्यतिरेकेणाह-दुष्टा दोषवती कर्मबन्धनबन्धनत्वाद् दुष्टानुबन्धतो दुष्टचित्ताभिसंधेर्भवति । यदाह-“ जो उ पमसो पुरिसो, तस्स उ जोगं पडुच्च जे सत्ता । वावज्जंतो नियमा, तेसि सो हिंसओ होइ ” ॥१॥ ननु गुणाभिसंधेः, यदाह-“ जा जयमाणस्स प्रवे, विराहणा सुत्तविहिंसमग्गस्स । सो होइ निज्जरफला, अज्जत्तविहोहिंसस्स ” ॥१॥ एतेन च यदुक्तं वैयकृत्यकरस्येव हिंसकस्य कर्मनिर्जरणसहायत्वाभिर्जरात्ताज इति । तदपि परिहृतम् । यतो न हिंसको वैयकृत्यकरवचनाभिसन्धिः । शेषं त्वनन्युपगमाभिस्तमितम् । अधिकृतश्लोकार्थसंवादिना जेवं गाथा-“ नियकयकम्मुवभोगे, विसंकिसेतो धुवं बहंतस्स । तसो बंधो तं खलु, तव्विरईप विवज्ज चि ” ॥ १ ॥

एवं परिणामिन्यात्मनि हिंसायाः संभवमाविर्भाव्याहिंसायास्तमाह-

ततः सद्रूपदेशादेः, क्लिष्टकर्मवियोगतः ।

शुभजावानुबन्धेन, इन्तःस्या विरतिर्भवेत् ॥ ४ ॥

यतः परिणामिन्यात्मनि हिंसा घटते ततस्तस्माद्विज्ञाघटनात्, अस्या विरतिर्भवेदिति योगः । सतां ज्ञानगुरुणां जिनादीनामुपदेशो हिंसाहिंसयोः स्वरूपफलादिप्रतिपादनं सद्रूपदेशः, सतां वा प्राचानामुपदेशः, सन् वा शोभन उपदेशः, स आदिर्द्वयस्य स तथा, तस्मात्, आदिशब्दात् ज्ञानश्रद्धानपत्तिप्रदोऽभ्युत्थानादिपरिग्रहो वा । आह च-“ अभ्युत्थाने विणप, परकमे साहुसेवणापया सम्महं सण्णजो, विरयाविरईय विरईय ” ॥१॥ तथा-क्लिष्टकर्मणां दीर्घस्थितिक्रानावरणादीनां, वियोगः कयोपशमः, तस्मात् क्लिष्टकर्मवियोगात् । आह च-“ सत्तएहं पयडीणं, अज्जेतरओ य कोमिकोमीप । काऊण सागराणं, जह लहइ चउएहमन्नयय ” ॥१॥ शुभभावानुबन्धेन प्रशस्ताध्यवसायाव्यवच्छेदेन, इत्येवंकारणपरम्परया हन्तेति प्रत्यवधारणार्थः, कोमलामन्त्रणार्थो वा । अस्याः परिणाम्यात्प्रहिंसायाः, विरतिर्निवृत्तिर्भवेत् जायेत, घटत इत्यर्थः ॥४॥

ततः किं जातमित्याह-

अहिंसाया मता मुरुपा, स्वर्गमोक्षप्रसाधनी ।

एतत्संरक्षणार्थं च, न्याय्यं सत्यादिपात्तनम् ॥ ५ ॥

अहिंसा अद्यापादनम्, एषा अनन्तरोक्तोपपत्तिका हिंसाविरतिः, मता इष्टा विदुषां, मुख्या निरुपचरिता । इयं च प्रासङ्गिकप्रधानफलापेक्षया क्रमेण स्वर्गमोक्षप्रसाधनी देवलोकनिर्वाणहेतुभूता । अथैतस्या एव स्वर्गादिसाधनत्वात्किं सत्यादिपात्तनेनेत्याशङ्क्याह-एतत्संरक्षणार्थमनन्तरोदिताहिंसाजनपरिणामार्थम्, चशब्दः पुनरर्थोऽवधारणार्थो वा । न्याय्यं न्यायाद्वनपेतम्, उपपन्नमित्यर्थः । सत्यादिपात्तनं मृषावादादिनिवृत्तिनिर्वाहणम्, अहिंसासत्यसंरक्षणे वृत्तिकल्पत्वात्सत्यादिब्रतानामिति ॥५॥

(१७) अथ पूर्वोक्तस्यात्मनो नित्यानित्यत्वस्य देहाद्भि-

जानिषत्वस्य च साधने प्रमाणोपदर्शनायाऽऽह-

स्मरणप्रत्यभिज्ञान-देहसंस्पर्शवेदनात् ।

अस्य नित्यादेसिद्धिश्च, तथा लोकप्रसिद्धितः ॥ ६ ॥

स्मरणं पूर्वोपलब्धार्थानुस्मृतिः, प्रत्यभिज्ञानं सोऽयमित्येवंरूपः प्रत्यवमर्शः, तथा-देहस्य शरीरस्य संस्पर्शो वस्त्वन्तरेण स्पर्शनं, तस्य वेदनमनुभवनं, देहसंस्पर्शेन वा वेदेन स्पर्शनीयवस्तुपरि-

ज्ञानं देहसंस्पर्शवेदनमिति । पदत्रयस्यास्य समाहारद्वन्द्वः, तस्मादस्यात्मनो, नित्यादेसिद्धिः नित्यानित्यत्वेदेहाद्भिज्ज्ञानाभिप्रायप्रतिष्ठा, चशब्दः पुनःशब्दार्थः । नित्यानित्यत्वादिविशेषणे आत्मन्यहिंसादेसिद्धिः, नित्यानित्यत्वादिसिद्धिः पुनःस्मरणोदेरिति भावः । प्रयोगश्चात्र-नित्यानित्य आत्मा, स्वयनिहितद्रव्यादिसंस्मरणान्यधानुपपत्तेः । तथाहि-न तावदेकान्तनित्ये स्मरणसंज्ञवः, तस्यैकरूपतयाऽनुभवस्यैव स्पष्टरूपेणानुवर्तनात्, इतरथा नित्यताहानेः, नाप्यनित्यत्वे स्मरणसंज्ञोऽनुभवकालानन्तरक्षण एव कर्तुर्विनाशत्वात्कस्य स्मरणमस्तु ? नह्येत्येनानुभूतमन्यः स्मरति । अथानुभवक्षणसंस्कारात्तथाविधः स्मरणक्षणः समुत्पद्यते । नैवम् । यतोऽनुगमलेशेनापि वर्जितानामत्यन्तविलक्षणानामसंख्येयक्षणानामतिक्रमे जायमानस्य स्मरणक्षणस्य पूर्वोक्तानानुभवक्षणसंस्कारो यदि परं श्रद्धानगम्यो न युक्तिप्रत्याय्यः, प्राक्तनानुभवक्षणस्य चिरतरनष्टत्वात्, अपान्तरालक्षणेषु च संस्कारलेशस्याप्यनुपलब्धेः सहसैवानन्तरक्षणस्य विलक्षणस्मरणक्षणोत्पादोपलब्धेरिति । परिणामपक्षे तु प्राक्तनानुभवक्षणेनाऽऽहितसंस्कारानुगमवत् तत्क्षणप्रवाहरूपान्तराविधधर्मसमुदयस्वभावादात्मनः सकाशात् स्मरणक्षणोत्पादो युक्तियुक्त इति । न च वाच्यमपान्तरालक्षणेष्वनुभवसंस्कारो नोपलभ्यत इति कथं तत्संसेति निर्वीजत्वेन स्मरणस्यानुपपत्तिप्रसङ्गादिति । तथा-नित्यानित्य आत्मा, प्रत्यभिज्ञानान्यधानुपपत्तेः । तथाहि-एकान्तनित्यत्वेऽनुभवस्यैव साक्षादनुवृत्तेन प्रत्यभिज्ञानसंभवः । अनित्यत्वे तु अनित्यत्वादेव पूर्वद्रष्टुः पूर्वदृष्टवस्तुनश्च नष्टत्वाद् पूर्वयोश्चोत्पन्नत्वाच्च प्रत्यभिज्ञानसंभवः । नचादृष्टवतोऽदृष्टे प्रत्यभिज्ञानमस्ति, तथा अप्रतीतिरिति । अथ ह्ये-लुतपुनर्जातकेशादिष्वपि प्रत्यभिज्ञानमस्तीति प्राज्ञं प्रति तस्य व्यञ्जित्वेनाऽप्रमाणतया सर्वत्राप्रामाण्यम् । नैवम् । प्रत्यक्षस्यापि क्वचिद्व्यामिश्रितत्वात् सर्वत्राप्रामाण्यप्रसङ्गादिति । तथा-देहाद्भिज्ज्ञानिष आत्मा, स्पर्शवेदनाऽन्यथाऽनुपपत्तेः । तथाहि-यद्यसौ देहाद्भिज्ज्ञो भवेत्, तदा देहेन स्पृष्टस्य वस्तुनो न संवेदनं स्याद्, देवदत्तस्पृष्टवस्तुन इव यद्देहस्य न । अथाभिज्ञो, देहमात्रत्वेन तस्य परलोकाज्ञापप्रसङ्गादवयवान्तरहानौ चैतन्यहानिप्रसङ्गाच्चेति । तथेति समुच्चये लोकप्रसिद्धितो जनप्रतीतिर्नित्यानित्यमात्मादिवस्त्विति गम्यते । यतस्तदेवं वस्त्वेवं परिणतमिति यद्वन्नवस्तुत्वाविच्छिन्नमवस्थान्तरापत्तिश्च प्रतिपद्यमाने जनो लभ्यते । न च लोकप्रतीतिविरुद्धमर्थमुपकल्पयन्प्रमाणं प्रमाणताभासादयतीति ॥ ६ ॥

(१८) आत्मनो विद्युत्वे पूर्व दोष उक्तोऽथासर्वगतत्वेऽस्य

गुणमाह-

देहमात्रे च सत्यस्मिन्, स्यात् संकोचादिधर्मिणि ।

धर्मादेरुर्ध्वगत्यादि, यथार्थं सर्वमेव तु ॥ ७ ॥

देह एव शरीरमेव मात्रं परिमाणं यस्य स देहमात्रः, तस्मिन् देहमात्रे । देहमात्रता चास्य देह एव तद्गुणोपलब्धेः । चशब्दः पुनरर्थः । नित्यानित्यादिधर्मके आत्मनि हिंसादिरूपपद्यते, देहमात्रे पुनःसति भवति । अस्मिन्नात्मनि, स्याद्भवेत्, सर्वं यथार्थमिति सन्धः । किंभूते तत्र ? संकोचादिः संकोचनादिः, आदिशब्दात् प्रसरणं, धर्मः स्वज्ञावो यस्य स तथा, तस्मिन् ; संकोचादिधर्मकत्वं चास्य सूक्ष्मेतरशरीरव्याप्तेः । किं तस्यादित्याह- (धर्मादेरुर्ध्वगत्यादि) “ धर्मेण गमनमूर्ध्वं, गमनमधस्ताद्वयत्रधर्मेण । ज्ञानेन चा-

पवर्गः" इत्यादिकं वचनमिति गम्यते । यथार्थं निरूपचरितं, सर्वमेव निरवशेषमेव, तुशब्दः पूरण इति ॥ ७ ॥

उपसंहराह-

विचार्यमेतत्सङ्ख्या, मध्यस्थेनान्तरात्मना ।

प्रतिपत्तव्यमेवेति, न खल्वन्यः सतां नयः ॥ ८ ॥

विचार्ये विचारणीयम्, एतद्यदनन्तरमहिंसादि विचारितं, सद्-
बुद्ध्या शोभनप्रज्ञया, मध्यस्थेनाऽपेक्षपतितेन, अन्तरात्मना जीवेन,
मनसा वा न केवलं विचार्य, तथा प्रसिप्तव्यमेव न तु न स्वीक-
र्यव्यम् । इतिशब्दो विवर्तितार्थपरिसमाप्तिः । अथ कस्मात्प्रति-
पत्तव्यमेवेत्याह-न खलु नैव, अन्य उत्तमयविलक्षणः, सतां स-
त्पुरुषाणां, नयो न्याय इति ॥ ८ ॥ हारि० १६ अष्ट० ॥ ८० ॥ विशेष० ।

अहिंसालक्षण-अहिंसालक्षण-पुं० । अहिंसा प्राणिसंरक्-
णं, लक्षणं चिह्नं यस्य स अहिंसालक्षणः । सत्त्वानुक्त्यानुमेय-
संभवे, पा० । दयाचिह्ने, ध० ३ अधि० ।

अहिंसासमय-अहिंसासमय-पुं० । अहिंसाप्रधाने आगमे, सं-
केते चोपदेशरूपे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

अहिंसिय-अहिंसित-त्रि० । अमारिते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४३० ।

अहिकंक्षत-अजिकाङ्क्षत्-त्रि० । अभिलषति, " अहिकंक्षते-
हि सुभासियाहं " । पं० व० ४ द्वार ।

अहिकरण-अधिकरण-न० । नरकतिर्यग्गतिषु, आत्मनो-
ऽधिकरणं वा तुल्यसत्त्वे इत्यर्थः । कलहे, नि० सू० ४ उ० ।

अहिकरणी-अधिकरणी-स्त्री० । सुवर्णकारोपकरणे, स्था० ८३० ।

अहिकिञ्च-अधिकृत्य-अव्य० । प्रतीत्येत्यर्थे, " पशुञ्च सि वा
पप्प सि वा अहिकिञ्च सि वा एगडा " । आ० सू० १ अ० ।

अहिग-अधिक-त्रि० । विशिष्टे, पञ्चा० ३ विव० ।

अहिगगुणस्य-अधिकगुणस्य-त्रि० । अधिकगुणवर्तिनि, बो०
७ विव० ।

अहिगत-अधिकत्व-न० । विशिष्टतरत्वे, पञ्चा० ३ विव० ।

अहिगम-अधिगम-पुं० । विशिष्टपरिज्ञाने, प्रव० १४६ द्वार ।
अवबोधे, स्था० ७ डा० । " आणं ति वा संवेदणं ति वा अहिग-
मो ति वा वेयणे सि " । आ० सू० १ अ० ।

अजिगम-पुं० । उपचारे, " अजिगमेणं अभिगच्छन्ति " । औ० ।
(' अभिगम ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ७११ पृष्ठेऽस्य जेदा उक्ताः)

अहिगमण-अधिगमन-न० । परिच्छेदने, विशेष० ।

अहिगमरु-अधिगमरुचि-पुं० । स्त्री० । सम्यक्त्वजेदे, तद्वति
च । प्रव० १४५ द्वार । (५६८ पृष्ठे तथा ७११ पृष्ठे चास्मिन्नेव
भागे अथि० अजि० प्रकरणे द्रष्टव्यम्)

अहिगमास-अधिकमास-पुं० । अभिवर्द्धितमासे, ज्यो० १ पादु० ।

अहिगय-अधिकृत-त्रि० । प्रस्तुते, विशेष० । पञ्चा० । भावे क्तः,
अधिकारे, न० । विशेष० ।

अधिगत-त्रि० । परिज्ञाते, अनु० । गीतार्थे, व्य० १ उ० । दीक्षा-
विप्रतिपत्त्याऽङ्गीकृते प्राप्ते, पञ्चा० २ विव० ।

अहिगयगुणवृद्धि-अधिकृतगुणवृद्धि-स्त्री० । सम्यक्त्वादगुण-
वर्द्धने, पञ्चा० २ विव० ।

अहिगयजीव-अधिकृतजीव-पुं० । प्रस्तुतसत्त्वे, यथा दीक्षाधि-
कारे दीक्षणाय इति । पञ्चा० २ विव० ।

अहिगयजीवाजीव-अधिगतजीवाजीव-त्रि० । अधिगतो
सम्यग्बिज्ञानो जीवाजीवो येन स तथा । जीवाऽजीवयोः पर-
माथतो विज्ञानवति, रा० ।

अहिगयदु-अधिगतार्थ-पुं० । अधिगतोऽर्थो येन स तथा, अ-
धिगतार्थो वाऽर्थावधारणात् । तत्त्वज्ञे, दशा० १० अ० ।

अहिगयतिष्ठविद्याया-अधिकृततीर्थविधातृ-पुं० । वर्तमानप्र-
वचनकर्तारि भगवति महावीरे, पञ्चा० ९ विव० ।

अहिगयरगुण-अधिकतरगुण-पुं० । प्रकृष्टतरगुणे, पञ्चा० १८
विव० ।

अहिगयविसिद्धभाव-अधिगतविशिष्टभाव-पुं० । प्रस्तुतप्रकृष्ट-
वृत्ताध्यवसाये, पञ्चा० १६ विव० ।

अहिगयसुन्दरभाव-अधिकृतसुन्दरभाव-पुं० । प्रस्तुतशोभनप-
रिणामे, पञ्चा० १८ विव० ।

अहिगरण-अधिकरण-न० । अधिक्रियतेऽधिकारीक्रियते
जुगतावात्मा येन तदधिकरणम् । बाह्ये वस्तुनि, स्था० २ डा०
१ उ० । आ० । प्रव० । पापोत्पत्तिस्थाने, आनु० । दुरनुष्ठाने,
प्रअ० ३ सम्ब० द्वार । स्वपक्षपरपक्षविषये विग्रहे, स्था०
७ डा० । राटौ, तत्करवचने च । कल्प० ए क० । कलहे, ग० ३
अधि० । खड्गनिवर्तनादौ, का० ५ अ० । औ० । सूत्र० ।
कषायाद्याश्रयचूते हलशकटादौ, भ० ७ श० १ उ० । (अधि-
करणस्य कर्त्तव्यता कामणा च ' अधिगरण ' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे ५७२ पृष्ठे ५७१ पृष्ठे च उक्ता, नवरं चातुर्मास्ये)

वासावासं पञ्जोसविषाणि नो कप्पं निगंथाण वा नि-
गंथीण वा परं पञ्जोसवणाओ अहिगरणं वड्ढे, जे एं
निगंथो वा निगंथी वा परं पञ्जोसवणाओ अहिगरणं
वड्ढे, से एं ' अकप्पेणं अज्जो वयमि ' ति वड्ढे सिंया,
जे एं निगंथाण वा निगंथीण वा परं पञ्जोसवणाओ
अहिगरणं वड्ढे, से एं निज्जुहियवे सिंया ॥ ५८ ॥

(वासावासं पञ्जोसविषाणमित्यादि) चतुर्मासिकं स्थितानां
नो कल्पते साधूनां साध्वीनां च पर्युषणातः परम, अधि-
करणं राटिः, तत्करं वचनमपि अधिकरणं, तत् वक्तुं न
कल्पते । अथ यः कोऽपि साधुर्वा साध्वी वा परं पर्युषणातः
अधिकरणं क्लेशकारि वचनं वदति, स एवं वक्तव्यः स्यात्-यत्
हे आर्य ! त्वमकल्पेन अनाचारेण वदसि, यतः पर्युषणादिनतो-
ऽर्वाक्, तद्दिने एव वा यदधिकरणमुत्पन्नं तत्पर्युषणायां क्षामितं,
यच्च त्वं पर्युषणातः परमपि अधिकरणं वदसि, सोऽयमकल्प
इति भावः । यश्चैवं निवारितोऽपि साधुर्वा साध्वी वा पर्यु-
षणातः परम, अधिकरणं वदति स निरुद्दिनव्यः । ताम्बूलिकपत्र-
दृष्टान्तेन सङ्गाद् बहिः कर्त्तव्यः । यथा-ताम्बूलिकेन विनष्टं पत्र-
मन्यपत्रविनाशनभयाद् बहिः क्रियते, तद्वदयमप्यनन्तानुवाच-
क्रोधाविष्टो विनष्ट एवेत्यतो बहिः कर्त्तव्य इति भावः । तथा-

ऽन्योऽपि द्विजहृष्टान्तः । यथा-खेटवास्तव्यो रुद्रनामा द्विजो वर्षाकाले कंदारान् कर्पुं हवं लात्वा क्षेत्रं गतः । इलं बाहय-तस्तस्य गत्वा बलीवर्ध उपविष्टः । तोत्रेण ताड्यमानोऽपि या-वन्मोक्षिष्ठति तदा क्रुद्धेन तेन कंदारत्रयमुत्खण्डैरेवाह्वयमानो मृत्खण्डस्थगितमुखः श्वासरोधामृतः । पश्चात्स पश्चात्तापं वि-दधानो महास्थानं गत्वा स्ववृत्तान्तं कथयन्नुपशान्तो न वेति तैः पृष्टो, नाद्यापि ममोपशान्तिरिति वदन् द्विजैरपाकृतेयश्चेकः । एवमनुपशान्तकोपतया वार्षिकपर्वाण अकृतज्ञामणः साध्वा-दिरपि उपशान्तोपस्थितस्यैव मूलं दातव्यम् ॥ ५८ ॥

वासावासं पञ्जोमवियाणं इह खटु निगंथाण वा नि-गंथीण वा अज्जेव कक्खने ककुए विग्गहे समुपज्जि-त्या, सेहे राइणियं खामिज्जा, राइणिए वि सेहं खामिज्जा, खमियव्वं खमावियव्वं उवसमियव्वं उवसामियव्वं मुमइसं-पुञ्जणावहुत्तेणं होयव्वं, जो उवसमइ तस्स अत्थि आराहणा, जो न उवसमइ तस्स नत्थि आराहणा; त-म्हा अप्पणा चेव उवसमियव्वं । से किमाहु भंत !, उव-समसारं खु सामभं ॥ ५९ ॥

चतुर्मासकं स्थितानामिह खटु निश्चयेन साधुसाध्वीनां च (अज्जेवत्ति) अथैव पर्युषणादिन एव च ' कक्खमं ' उ-द्योःशब्दरूपः कटुको अकारमकारादिरूपो विग्रहः कटुदः स-मुत्पद्यते, तदा (सेहे त्ति) शैतो लघुः रातिकं ज्येष्ठं का-मयति । यद्यपि ज्येष्ठः सापराधस्तथापि लघुना ज्येष्ठः क्षम-णीयः, व्यवहारात् । अथापरिणतधर्मत्वाद्भुज्येष्ठं न क्षमयति तदा किं कर्तव्यमित्याह- (रायणिए वि सेहं खामिज्जात्ति) ज्येष्ठोऽपि शैतं क्षमयति । ततः कृतव्यं स्वयमेवं क्षमयितव्यः परः, उपशमितव्यं स्वयमुपशमयितव्यः परः (सुमइत्ति) शो-भना मतिः सुमती रागद्वेषरहितता, तत्पूर्वया संपृच्छना सुत्रार्थ-विषया समाधिः प्रश्नो वा तद्बहुलेन जचितव्यः, येन सहाधिक-रणमुपशममासात्तेन सट् निर्मलमनसा आलापादि कार्यमि-ति भावः । अथ द्वयोर्मध्ये यद्येकः क्षमयति नापरस्तदा का ग-तिरित्याह- (जो उवसमइ इत्यादि) य उपशमयति, अस्ति तस्या-ऽऽराधना, यो नोपशमयति नास्ति तस्याऽऽराधना । तस्मात् आत्मना उपशमितव्यम् । (से किमाहु त्ति) तत्कुत इति प्रश्ने गुरुहाह- (उवसमेत्यादि) उपशमसारमुपशमप्रधानम्, खु नि-श्चये, आमण्यं धमण्यम् । कल्प० ए क० ।

साधिकरणस्य प्रतिक्रिया-

साहिगरणं जिक्खुं गिलायमाणं नो कप्पइ तस्स गणा-वच्छेयस्स निज्जहितए अगिलाए करणिज्जं वेयावमि-यं जाव रोगायकातो विपपुक्के ततो पच्छा अहालदुस्सगे नामं ववहारे पट्टवियवे सिया इति ।

अथास्य सूत्रस्य कः संपन्धः ? इति संपन्धप्रतिपादनार्थमाह-

अभिजयमाणो समगो, परिग्गहा वा मे वारितो कल्लो ।

उवसामेयव्वो उ ततो, अह कुज्जा दुविहजेयं नु ॥

अमणं साधुममिवन् गृहस्थो यदि, या (से) तस्य गृह-स्थस्य, परिग्रहः परिजनः चारितः सन् कलहं कुर्यात्, ततः स कलह उपशमयितव्यः । एतद्वदार्थमधिकृतसुधारम्भः । अस्य

व्याख्या प्राप्तव । अथ सोऽनुपशान्तः सन् कुर्याद्विनेदं द्विप्र-कारं, संयमभेदं जीवितभेदं चेत्यर्थः ।

तत आह-

संजमजीवियभेदे, संरक्खणं साहुणो य कायव्वं ।

पक्खिक्खनिराकरणं, तस्स ससत्तीए कायव्वं ॥

संयमभेदे जीवितभेदे वा तेन क्रियमाणे संरक्खणं साधोः क-र्तव्यम् । तथा-तस्य साधोः प्रतिक्रिया, तस्य निराकरणं स्व-शक्त्या कर्तव्यम् ॥

कथं कर्तव्यमित्यत आह-

अणुसासणभेमणया, जा द्द्वी जस्म तं न हावेज्जा ।

किं वा सति सत्तीए, होइ सपक्खे उवेक्खाए ? ॥

तस्य प्रथमतः कोमलवचनैरनुशासनं कर्तव्यम् । तत्राप्यतिष्ठति जीवणमुत्पादनीयम् । तथाऽप्यतिष्ठति यस्य या लब्धिः स तां न हापयेत्, प्रयुज्जीतेत्यर्थः । एतदेव विपक्वे फलाभावापदर्शने ङ्दयति-किं वा सत्यां शक्तौ जवति स्वपक्वे स्वपक्वस्य उपेक्षा ?, नैव किञ्चिदिति ज्ञावः । केवलं स्वशक्तिवैफल्यमुपेक्षानिमित्तं, प्रा-यश्चित्तापत्तिश्च भवति । तस्मादवश्यं स्वशक्तिः परिस्फूर्णनीय-ति । इयं २ उ० । स्था० । "अधिकरणे प्रायः कलिकिञ्च कलहं ऊर्जं रुमरं वा करेज्जा गच्छवज्जो" महा० ७ अ० । "अहि-करणे पवइह, ताहे न करेइ" । आव० ६ अ० । आअये, पो० ३ विव० । सन्निधाने आधारे, स च देशकालादिः । यथा अक्रम-स्तकादौ स्वप्रस्तावे च निष्पद्यते घट इति; एवं पटादावपि भा-व्यम् । आ० सू० १ अ० आ० म० । स चतुर्भेदः । तद्यथा-व्या-पक औपम्येयिकः, सामीप्यको, वैषयिकश्च । तत्र व्यापको यथा-तिष्ठेषु तैलम्, औपम्येयिको यथा-कटे आस्ते, सामीप्यको यथा-गङ्गायां घोषः, वैषयिको यथा-रूपे चक्षुः । आ० म० द्वि० नि० सू० वि० । स्वपरिणामे च सामाधिकमव्यवच्छिन्नं धरतीत्य-धिकरणम् । अधिकरणपरिणामाऽन्ये सामायिककर्तारं सा-ध्वादौ, विशेषं ।

अहिगरणकर (म)-अधिकरणकर-वि० अधिकरणं कव-हस्तकरोति तच्छीलश्चेत्यधिकरणकरः । कलहकरे, "अहिक-रणकडस्स जिक्खुणो" सूत्र० १ भु० २ अ० २ उ० । आवा० ।

अहिगरणज्जाण-अधिकरणध्यान-न० । अधिकरणं पापोप-सिहेतुस्थानं, तस्य ध्यानमधिकरणध्यानम्; बाधध्यानतत्पर-स्य नन्दिमणिकारस्येव । दुध्याने, आनु० ।

अहिगरणसास-अधिकरणशाल-न० । बोहपरिकर्मगृहे, भ० १६ श० १ उ० ।

अहिगरणसिद्धंत-अधिकरणसिद्धान्त-पु० । यत्सिद्धाव-न्यस्यार्थस्यानुपेक्षेण सिद्धिः, तस्मिन् सिद्धान्तभेदे, सूत्र० १ भु० १२ अ० । " स चासौ अहिगरणो, जहिंयं सिद्धे सेसं अणु-समवि सिद्धे, जह निक्खसे सिद्धे अन्नत्तामुत्तत्तसंसिद्धी " यस्मिन् सिद्धे शेषमनुक्रमपि सिध्यति, यथाऽऽत्मनो नित्यत्वे सिद्धे, शरीरादन्यत्वसंसिद्धिरमूर्तत्वसंसिद्धिश्च । एषोऽधिक-रणसिद्धान्तः । सूत्र० ।

अहिगरणि-अधिकराणि-स्त्री० । अधिक्रियते कुहनार्थं लोहा-दि यस्यां साऽधिकराणिः । लौहकारसुवर्णकाराद्युपकरणे, भ० १६ श० १ उ० । स्था० ।

अहिगरणिस्रोमि-अधिकरणस्रोमि-स्त्री० । अधिकरणनिवेशनकाष्ठे, यत्र काष्ठेऽधिकरणी निवेश्यते । भ० १६ श० १ उ० ।

अहिगरणिया-अधिकरणिकी-स्त्री० । अधिकरणविषये व्यापारे, प्रश्न० । सा च द्विविधा-निवर्तनाधिकरणक्रिया, संयोजनाधिकरणक्रिया च । तत्राद्या खद्गादीनां तत्पुष्ट्यादीनां निवर्तनलक्षणा । द्वितीया तु-तेषामेव सिद्धानां संयोजनलक्षणेति । दुर्गतौ यकाभिरधिक्रियते प्राणी तासु, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । प्रति० । आव० । “अहिगरणिया णं भंते ! किरिया कतिविहा पणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा पणत्ता । तं जहा-संजोयणाहिगरणिया य, निव्वत्तणाहिगरणिया य ” । प्रश्न० २२ पद ।

अहिगा (या)-अधिकार-पुं० । प्रयोजने, प्रस्तावे च । विशेष० । आ० म० । दश० । नि० च० । व्यापारे आचा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । संघा० । अधिक्रियन्ते समाश्रियन्ते इत्यधिकाराः । प्रस्ताव-विशेषेषु, प्रव० १ द्वार ।

अहिगारि-(ण्) अधिकारिन्-त्रि० । तद्योग्ये, प्रव० २ द्वार । आत्मन्नापरपर्याये योग्ये, संघा० । पञ्चा० । दश० ।

अहिच्छत्ता-अहिच्छत्रा-स्त्री० । जङ्गलदेशप्रतिबद्धे पुरीभेदे, “अहिच्छत्ता जंगलो वेव ” अहिच्छत्रा नगरी, जङ्गलो देशः, आर्यक्षेत्राणि । प्रव० १४८ द्वार । सूत्र० । “चपाप नयरीए उत्तर-पुरादेवमे दिसि भाए अहिच्छत्ता नामं नयरी होत्था ” हा० १६ अ० । तत्कल्पश्च-

“ तिहुअणभाखुं तिजप, पयडं नमिऊण पासजिणचवं ।
अहिच्छत्ताए कप्प, जहासुहं किंपि जेपेमि ” ॥ १ ॥

“ इहेव जंबुदीवे दीवे जारहे वासे मज्झमखंडे कुरुजं-गलजणवए संखावई नाम नयरी रिक्सिमिहा दुत्था । तत्थ जयत्रं पाससामी णउमत्थविहारेणं विहरंतो काउ-सग्गे त्रिओ पुव्वनिबद्धवेरेण कमत्तासुरेण अविच्छिन्न-प्रधाराए वापहिं वरिसंतो अंबुदरो विउव्विओ । तेण सयले महीमंडले पगन्नवीभूए आकंडमग्गं भगवंतं ओहिणा आभोपऊण पंचगिसाहणजुयं कमउमुणिं आणाविअ कहुा खीमी अंतरमज्जेतसण्णभयउवयारं सुमरेण धरणिंदेण नागराएण अगमहिसीहि सह आगंतूण मणिरयणविचइ-अं सहस्ससंखफणांमंडलउत्तं सामिणो उवारिं करेऊण हिडे कुमलीकयबोयणं संगिएइअ सो उवसग्गो निवारिओ । तओ परं तांसे नयरीए अहिच्छत्त ति नामं सजायं । तत्थ पायारएहिं जहा जहा पुरओ त्रिओ उरगरुवी धरणिंदो कुडि-लगईए सण्णइ तहा तहा इडुनिवेसो कओ । अज्ज वि तहेव पायारे रयणा दासइ । सिरिपाससामिणो चेइयं संघेण कारियं, चेइआओ पुव्वदिंसि अइमहुरपसओदगाणि कमउजलदरो-जियजलपुष्पाणि सत्त कुंमाणि चिंठति । तज्जले सुविहिअएहा-णाओ निदिआ थिरक्थाओ हवति । तेसिं कुमाणं मट्टियाए धा-उवाइआ धाउसिदि भणिति, पाहाणलठिमुठिअ महासिद्ध-रसकावेआ य इत्थं दीसइ । तत्थ निच्छरायणस्स अणेगे अभिदाणाइउग्गामिणोचक्कमा निण्णवीडुआ । तोसे पुरीए अंतो बहि पत्तेयं क्वाणं वीहियाणं च सवायं सक्खं अत्थइ महुरेदमाणं । जत्तागयजणणं पाससामिचेइए एदवणं कुणं-ताणं अज्जवि कमओ खरपवरदुदियुडुगिअविज्जुमाइ इरिसेइ । मूलदेवइआओ नाइदूरे सिद्धसिंसेमि पाससा-मिणो धरणिंदपउमावईसेविअस्स चेइअपायारसमोवे सि-

रिजेमिमुत्तिसिद्धिआ सिद्धुद्धकलिआ अंयकुंविहत्था सिंह-वाइणा अेवा देवी चिट्ठइ । सत्तिकरनिम्मलसलिलपडि-पुष्पा उत्तराभिहाणा वावी । तत्थ मज्जेणे कए तयट्टे मट्टि-आहेवे अ कुट्टीणं कुट्टोमोवसमो हवइ । धरंतीरकुवस्स य पिजरवष्पाए मट्टिआए गुरुवएसा कयणं उप्पज्जइ । ब-भकुंमतमयरुहाए मंडुकवंतीए वृत्रचुणेण पगचुल्लेणे खी-रेण सम्मं पीयण पत्तामहासंपक्खो निरोगो किनरस्सरो अ हो-इ । तत्थ य पाएण उववणेसु सच्चमहीइहाणं वंदथा उव-लव्वन्ति, ताणि ताणि अ कज्जाणि साहंति । तहा जयंती-नाग-दमणी-सइदेवी-अपराजिआ-लक्खणा-निधल्ली-नउली-स-उली-सपक्खी-सुवष्पासिला-मोहली-सोमली-गविभला-नि-विस्सी-मोरसिहा-सत्ता-विसट्ठापाजिओ मट्टोमहाओ एत्थ वट्टंति । बोइआणि अ अणेगाणि हरिहरिण्णगज्ज-विआजवण्णंभकुंमाइणि तिथ्याणि । तहा एसा नयरी म-हातवसिस्स सुगिहीयनामधेयस्स कएहरिस्सणो जम्मभू-मि सि, तप्पवणकयपरागकणुनिकएण पदिसीकयाए यवस्सव-स्स पाससामिस्स संभरणं आहिवाहस्सपविसइरिक्कार-ण चोरजलजलणायउडुगइमारिदूअपेअसाणीपमुहल्लो-यइवा न हवंति भविआणं ति ” ।

“ इअ एस अहिच्छत्ता-कप्पो उववक्षिओ समासेणं ।

सिरिजिणुपहसूरीई, पउमावईधरणकमउपिओ ” ॥ २ ॥

इति अहिच्छत्राकल्पः समाप्तः । ती० ७ कल्प० । आचा० ।

अहिजाय-अभिजात-त्रि० । कुलीने, “अहिजायं महक्खमं” अ-भिजातं कुलीनं महती कमा यत्र तथा पूज्यं कर्म समर्प्यत्वं यत्त-त्तथा । ततः कर्मधारयः । अथ वा-अभिजातानां मध्ये महत् पूज्यं कर्म समर्थं च यत्तत्तथा । भ० ए श० ३३ उ० ।

अहिजग-अधीयान-त्रि० । प्रकृति-प्रत्यय-लोपा-ऽऽगम-वर्ण-विकार-काल-कारकादिवेदिनि, दश० ५ अ० ।

अहिजमाण-अधीयमान-त्रि० । पठति, व्य० ४ उ० । सूत्र० ।

अहिजितं-अध्येतुम्-अव्य० । पठितुमिच्छेयं, दश० ४ अ० ।

अहिजित्ता-अधीत्य-अव्य० । अध्ययनं कृत्येत्यर्थे, उक्त० १ अ० । पठित्येत्यर्थे, उक्त० १ अ० ।

अहिजियता-अभिधितता-स्त्री० । मिथ्या लोकाः, सा संजा-ता यत्र स जिध्यतः । न जिध्यतोऽभिधितः । तद्भावस्तत्ता । अलोभे, भ० ६ श० ३ उ० ।

अहिट्ठाण-अधिष्ठान-न० । सन्निपत्यावेष्टिते एवोपवेशने, नि० च० ५ उ० । भावे लघुद्-आश्रयणे, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० । “अहिट्ठाणं काऊण तितो” आ० म० द्वि० । पठित्वे, स्वामित्वे च । आचा० २ ध्रु० ७ अ० १ उ० ।

अहिट्ठिजमाण-अधिष्ठीयमान-त्रि० । समाक्रम्यमाणे, स्था० ४ उ० १ उ० ।

अहिट्ठितए-अधिष्ठातुम्-अव्य० । निपदवादिना परिभोक्तुमि-त्यर्थे, ध्रु० ३ उ० ।

अहिद्वि-अधिष्ठित-त्रि० । अध्यासिते, हा० १४ अ० । “सं-वो जुद्धमहिद्वितो” । आ० म० प्र० । आविष्टे, स्था० ५ उ० २ उ० । वश्यतां गते, “राजाहिद्विया” राजाधिष्ठिताः राजाधीनाः । हा० १४ अ० ।

अहिण उलमयमयाहिवयसुह--अहिणकुलमृगमृगाधिपप्रमुख-
त्रि० । उलमयमयाहिवयसुहप्रभृतिके, प्रमुखग्रहणादश्वमहि-
प्यादिपरिग्रहः । पञ्चा० ३ विव० ।

अहिणदण-अभिनिन्दन-पुं० । अस्यामवसर्पित्यां जाते भर-
तक्षेत्रीये चतुर्थे तीर्थकरे, ध० २ अधि० ।

" अवन्तिषु प्रसिद्धस्य, सिद्धस्येदतरायते ।

अभिनिन्दनदेवस्य, कल्पं जल्पामि देशतः " ॥ १ ॥

इह कुले इत्याकुवशमुक्तामणेः श्रीसंवरराजसुतोः सिद्धा-
यांकुक्सरसीराजसुतोः सिद्धार्थांकुक्सरसीराजहंसस्य क-
पिलाभनस्य चामीकरवनेः स्वजन्मपावित्रितश्रीकोशलापुरस्य
सांख्यधनुःशतत्रितयोक्त्याकायस्य चतुर्थतीर्थेश्वरस्य श्रीमद-
भिनिन्दनदेवस्य चैत्यं मातृवदेशान्तर्वर्त्तिमङ्गलपुरप्रत्यासर्पायां
महाद्वीपगतायां मेदपल्ल्यामासीत् । तस्यां त्रिविधविशेषाकर्मे-
वतायामजातनिर्देशा मेदाः प्रतिवसन्ति स्म । अन्यदा तुच्छम्रेच्छ-
सैत्येन तत्रोपेत्य भग्नं तज्जितायतनमन्ववखण्मीकृतं च । प्रमदोदुर-
तया दुराधिष्ठायाकानीकात्रिकादुर्लभैस्तानामकञ्जनीयतया प्रति-
हतप्रणतजनविमर्षाप तक्षैत्यालङ्कारभूतां भगवतोऽभिनिन्दनदेव-
स्य विम्बं केचित्सप्तस्रष्टानीत्याहुः । तानि च शकलानि संजात-
मनःखेदैर्मदैः समीप्य एकत्र प्रदेशे धारितानि । एवं बङ्गीयसि
गतवत्यनेहसि हरहसितगुणग्रामाभिरामाद् धारादुपेत्य नित्यं
वणिगेकः स्वकलाच्छेको वदजाभिषयस्तत्र क्रयाक्रयिकरूपं
वाणिज्यमकार्षात् । स च परमार्हतः । ततः प्रत्यहं गृहमागत्य दे-
वमपूजत् । सत्यकृतायां देवपूजायां न जातु बुभुजे । ततः
पत्नीपल्लामुपेयितानेकदाऽनेकदाकर्मभिरनैराभिदधे स आश्रुः ।
किमर्थं त्वमेहिरेयाहिराङ्कुरे अस्यमेव पल्ल्याम?, वणिगुचि-
तमोज्यपूरणकल्पवृक्ष्यां वलभ्यां किं न नृहके ? । ततश्च जणितं
वणिजा भो राजन्याः! यावद्दमर्हन्तं देवाधिदेवं त्रिभुवनकृतसेवनं
न पश्यामि न पूजयामि चेत्तावन्न वल्ल्यां प्रगल्गे । किरतिर्जगदे-
यद्येवं देवं प्रति तव निश्चयस्तदा तुज्यं दर्शयामस्वदनिमतं दे-
वतमृचणिजा प्रोचे-तथाऽस्तु । तनस्तेस्तानि नवापि वा सप्तापि वा
स्रष्टानि यथावयवग्यासं संयोज्य दर्शितं भगवतोऽभिनिन्दनस्य
विम्बं, तद्वसुचिचरम्यमाणपाषाणघटितं विबोध्य प्रमुदितमुदि-
तयासनातिशयेन तेन वणिग्वरेण ऋजुमनसा नमस्कृतस्तिर-
स्त्रुतदुरन्तदुरितो जगवान्, पूजितश्च पुष्पादिभिश्चैत्यवन्दना च
विरचिता । ततः स तत्रैव भोजनमकरोत् । गुरुतराभिग्रह इत्यकारं
प्रतिदिनं जिनपूजानीष्टामनुतिष्ठति सति तस्मिन् वणिजि अपरे-
गुरुयद्विभेकार्तरेकबहुवैर्नाहवैस्तस्मात्किमपि इत्थं धनार्थिभि-
स्तद्विषयकलानि युनकीकृत्य कचिदपि संगोपितानि, वृत्ते या-
वपूजायसरे तां प्रतिमामनालोक्य नास्ती बुभुजे, ततस्तेन विषम-
मनसा विहितं भयानकमुपवासत्रयम् । अथ स मेदैरपुच्छि-किमर्थं
नाऽश्राप्तिः? स यथातथ्यमेवाकथयत् । इतः किरातवार्त्तरेवादि-य-
द्यस्मभ्यं गुप्तं ददासि तदा तुज्यं दर्शयामस्तं देवम् । वणिजा बभा-
णे यिनरिष्याम्यवश्यमिति । ततस्तेस्तस्मकलमपि शकलानां नवकं
सप्तकं वा प्राग्वत् संयोज्य प्रकटीकृतम् । दृष्टं च तेन संयोज्यमानं
तदू विम्बं सुतरां निषादसंस्पर्शविषादकलुषितहृदयः समजनि ।
न आरुधुपीणस्तदनु सान्विकतयाऽभिग्रहमग्रहीत्-यावदिदं
विष्यमखण्डं न विलोक्येन तावदोदनमश्रामि । तस्येत्थमनुदि-
समुपवसतस्तद्विषयाधिष्ठायकैः स्वप्ने निजगदे-यदस्य विष्य-
स्य नवखण्डसन्ध्यश्चन्दनक्षेपेन पूरणीयाः, तत इदमखण्डमाते-

व्यतीति प्रबुद्धेन प्रातर्जातप्रमोदेन तथैव चक्रे । समगादि
भगवानखण्डवपुः, सन्ध्यश्च मिलिताश्चन्दनक्षेपमात्रेण सणमा-
त्रेण । भगवन्तं विशुद्धश्रद्धया संपूज्य भुक्तवान् । पण्यार्जीवः
पीवरां मुदमुद्वहन् ददौ च गुमादि मेदेज्यः । तदनन्तरं तेन
वणिजा मणिजातमिव प्राप्य प्रहृष्टेन शून्यखेटके पिप्पलतरो-
स्तले वेदिकाभ्यं विधाय सा प्रतिमा मणिमता । ततः प्रभृति
आवकसंघाभातुर्वर्यलोकाभ्युदितदिग्गन्तादागत्य यात्रोत्सवं सूच-
यितुं प्रवृत्ताः । तत्र अजयकीर्त्तिभातुकीर्त्तिअम्भाराजकुलस्तत्र
मठपत्याचार्याश्चैत्यचिन्तां कुर्वन्ते स्म । अथ प्राग्वत्प्रशावतंसे-
न याहङ्गात्मजेन साधुहालाकेन निरपत्येन पुत्रार्थेना विरचितमु-
पयचितकम्-यदि मम तनुजो जनिता तदाऽत्र चैत्वं कारयि-
ष्यामीति । क्रमेणाधिष्ठायकत्रिदशसाजिध्यतः पुत्रस्तस्योदप-
द्यत कामदेवाख्यः । ततश्चैत्यमुच्चैस्तरीशखरमन्त्रीकरत्साधुहा-
लाकः । क्रमात्साधुजावडम्य दुहितरं परिणयितः कामदेवभ-
पित्राऽपि माहाप्रामादाद्वय मलयसिंहादयो देवाचकाः स्था-
पिताः । महणियाभिष्यो मेदः स्वाङ्गुली जगवदुद्देशेन कृतवान्-
किलाहमस्य भगवतोऽङ्गुलीवर्कितः सेवक इति । भगवद्विलेप-
नचन्दनगलनाच्च तस्याङ्गुलिः पुनर्नवीवभूव । तमतिशयमतिशा-
यिनं निशम्य श्रीजयसिंहदेवो मालवभरः स्फुरद्भक्तिप्राग्भा-
रभास्वरान्तःकरणः स्वामिने स्वयमपूजयत् । देवपूजार्थं चतुर्वि-
ंशतिहलकृष्यां भूमिमदत्त मठपतिभ्यः । द्वादशहलबाह्यां चावनीं
देवाचकेभ्यः प्रददाववनिपतिः । अद्यापि दिग्मरमल्लयापिप्रजाव-
चैनवो भगवानभिनिन्दनदेवस्तत्र तथैव पूजयमानोऽस्ति ।

" अभिनिन्दनदेवस्य, कल्पं पशु यथाभुतम् ।

अहणीयान् रचयान्चके श्रीजिनप्रजसूरिभिः " ॥ १ ॥

इति सकलजुवलयनिवासिलोकमभिनिन्दनस्य श्रीअभिनिन्दन-
देवस्य कल्पः । ती० ३२ कल्पः ।

अहिणव-अभिनिव-त्रि० । नूतनविशिष्टवर्णादिगुणोपेतं, रा० ।

अहिणवसह-अभिनिवश्राव-पुं० । व्युत्पन्नश्रावके, पि० ।

अहिणिवोह-अभिनिबोध-पुं० । अर्थाजिमुखो नियतः प्र-
तिस्वरूपको बोधविशेषोऽभितोषः । मतिज्ञाने, अभिनिबु-
ध्यतेऽस्मादस्मिन् वेति अभिनिबोधः । मत्यावरणक्षयोपशमे,
पञ्चा० २६ पद ।

अहिणु-अभिज्ञ-त्रि० । संयोगादेर्जस्य शुक्ल जस्य णवद्वित्वे,
"को णत्वेऽजिज्ञादौ" त्वा १ । ५६ । इति णकाराहुत्तरस्यात तः ।
अहिणु । प्रा० १ पाद । "हो अः" । ८ । २ । ०३ । इति अस्य
लुक्, अहिजो । प्रा० २ पाद । प्राज्ञे, वाच० ।

अहितत-अजितत-त्रि० । अत्यन्तपीमिते, उत्त० २ अ० ।

अहिता-अधीत्य-अव्य० । पाठित्वेत्यर्थे, " अङ्गमेयं बहवे अ-
हिता, लोमसि जाणांति अणागताः " । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

अहिदट्ट-अहिदट्ट-न० । सर्पदशने, पञ्चा० १८ विव० ।

अहिदडाइ-अहिदट्टादि-त्रि० । सर्पदशनप्रभृतौ, "अहिदडाइसु
लेयाइ वज्जयतीह तद् सेसं" । पञ्चा० १८ विव० ।

अहिधारणा-अभिधारणा-स्त्री० । प्रस्विन्नो यद्वर्धितस्तिष्ठते
यातागमनमार्गे तस्मिन्, आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

अहिपञ्चुअ-ग्रह-प्रा० । "ग्रहो वल्ल-वेह-हर-पञ्च-निकवाराऽ-

हिपञ्चुआः । ८ । ४ । २०६ । इति ग्रहेरहिपञ्चुअ आदेशः ।
अहिपञ्चुअ-गृह्णाति । प्रा० ४ पाद ।

अहिमञ्जु-अनिमन्पु-पुं० । “न्यययङ्जं अजः” । ८ । ४ ।
२६३ । इति द्विरुक्तो अजः । प्रा० ४ पाद । “अनिमन्पु जञ्जौ वा”
८ । २ । २५ । इति अजस्य जो अजश्च । पक्षे—‘अहिमन्पु’ ।
प्रा० २ पाद ।

अहिम-अहिमृत-पुं० । मृतादिदेहे, जी० ३ प्रति० । सर्पकले-
वरे, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

अहिमर-अजिमर-पुं० । अजिमुखाः परं मारयन्ति ये तेऽभि-
मराः । प्रश्न० ३ संव० द्वार । इदंरचौरेषु अश्वहरेषु, नि० चू०
१ व० ।

अहिमास्य-अह्यादि-पुं० । उरःपरिसर्पादौ, वत्त० ३६ अ० ।

अहिमास-अधिमास-पुं० । अजिवाङ्मितासे, आय० १ अ० ।

अहिय-अधिक-त्रि० । आधिक्यविशिष्टे, “आरुढो सोहृद्
अहियं सिरे चूडामणि जहा” वत्त० २२ अ० । जं० । औ० । अक्ष-
रपदादिभिरतिमात्रमधिके, अनु० । हेतोर्द्वयान्तस्य चाधिक्ये स-
ति, अधिकं यथा-अतित्यः शब्दः, कृतकत्वप्रयत्नानन्तर्यकत्वा-
भ्याम्, घटपटवदित्यादि । एकस्मिन् साध्ये एकएव हेतुर्द्वयान्तश्च
वक्तव्यः । अत्र च प्रत्येकं द्वयान्तिधानाधिक्यमिति भावः । अनु० ।
विशे० । वृ० । अधिकं यत्पञ्चानामवयवानामन्तरेण समधिकम् ।
वृ० १ उ० । आ० म० द्वि० । “अहियसस्सिरीयं” अधिकरूपे-
ण सश्रीकः शोभनो यः स तथा तम् । कल्प० ३ क० । अधिकम-
पि द्विधा-द्वये भावे च । तत्र द्वयाधिके तथैव द्वेऽविरतिके
द्वयान्त औपधैः पोहकेन च (एवं तावदक्षरपदादिभिरधिके
सूत्रे दोषा मासवृत्तप्रायश्चित्तादयः “हीणकक्षर” शब्दे व-
क्ष्यन्ते) सम्प्रति भाषाधिक एवोदाहरणमाह-

“पामल्लेऽसोग कुणाले, उज्जेणी वेहलिहण सयमेव ।

अहिय सवत्तीमत्ता-ऽहिण सयमेव वायणया ॥

मुरियाण अप्पडिहया, आणा सयमंजणं निवेणाणं ।

गामग सुयस्स जम्मं, गंधवाउट्टणा केह ॥

अंदगुत्तपुत्तो य, विटुसारस्स नत्तुओ ।

असोमसिरिणो पुत्तो, अंधो जायह कायणि” ॥ वृ० १ उ० । विशे० ।

अहित-त्रि० । अपथ्ये, भ० ७ श० ६ उ० । स्था० । आपाये,
स्था० ५ ता० १ उ० । भावप्रधानोऽयं निर्देशः । परिणामासुव-
रत्वे, दशा० ६ अ० ।

अहियदिण-अधिकदिन-न० । दिनवृद्धौ, स्था० ६ टा० ।

अहियपोरिसीय-अधिकपौरुषीक-त्रि० । पुरुषप्रमाणाधिके,
“कुंभीमहंताहियपोरिसीया, समुसिता लोहियपूयपुम्भा” ।
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

अहियप्पसाण-अहितप्रज्ञान-त्रि० । अहितं प्रज्ञानं बोधो
यस्य सोऽहितप्रज्ञानः । अहितबोधे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ व० ।

अहियरुवसस्सिरीय-अधिकरूपसश्रीक-त्रि० । अतिशोभिते,
कल्प० ३ क० ।

अहियहिय-अहितहित-त्रि० । अतिबहुकादिषु तथाविधे
भोजने, पि० ।

सांप्रतमहितहितस्वरूपमाह-

दहितेष्ट सभाजोगा, अहिओ खीरदहिकंजियाणं च ।

पत्थं पुण रोगहरं, न य हेऊ होइ रोगस्स ॥ ६१० ॥

दधितैलयोः, तथा-क्षीरदधिकाञ्जिकानां च यः समायोगः सो-
ऽहितो, विरुद्ध इत्यर्थः । तथा चोक्तम्-“शाकमूदफलपि-
ण्याककपित्तलवलेः सह । करीरदधिमत्स्यैश्च, प्रायः क्षीरं
विरुध्यते” ॥ १ ॥ इत्यादि । अविरुद्धद्वयमेलनं पुनः पथ्यं, तच्च
रोगहरं प्रादुर्भूतरोगविनाशकरम् । न च भावितो रोगस्य हेतुः
करणम् । वक्तव्य-“अहिताशनसंपर्का-त्सर्वरोगोद्भवो यतः ।
तस्मात्तदहितं त्याज्यं, न्याय्यं पथ्यनिवेषणम्” ॥ १ ॥ पि० ।

अहियास-अध्यास-पुं० । परीषदादीनां सम्यक्तितिक्षायाम्,
आचा० १ श्रु० ६ अ० ६ उ० । सूत्र० । वर्तने पाक्षने, सूत्र० १
श्रु० ७ अ० ।

“क्लान्तं न क्रमया गृहोचितमुखं त्यक्तं न सन्तोषतः,

सोढा दुःसहतापशीतपवनाः क्लेशान्न तप्तं तपः ।

ध्यातं विक्षमदनिशं नियमितं द्वन्द्वैर्न तत्त्वं परं,

यद्यत्कर्म कृतं सुखार्थिभिरहो ! तैस्तैः फलैर्वञ्जितः” ॥ १ ॥

सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । आचा० । वत्त० । स्था० । अवि-
चलकायतया (क्वा० १ अ०) सौष्टिवातिरेकेण सहने, स्था०
४ टा० ३ उ० ।

अहियासण्या-अहिताऽऽसनता-स्त्री० । अहितमननुकूलं दो-
षपाषाणाद्यासनं यस्य स तथा, तद्भावस्तत्ता । अननुकूलासने,
स्था० ६ टा० ।

अध्यशनता-स्त्री० । अध्यशनमेवाध्यशनता । दीर्घत्वं तु प्राकृ-
तत्वात् । अजीर्णं भोजने, “अजीर्णं भुज्यते यत्तु, तदध्यशनमु-
च्यते” इतिवचनात् । स्था० ६ टा० ।

अहियासित्तए-अध्यासयितुम्-अव्य० । अधिसोदुमित्यर्थे,
आचा० १ श्रु० ८ अ० ४ उ० ।

अहियासिता-अधिसह-अव्य० । सोद्वेग्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ३
अ० ४ उ० ।

अहियासिय-अध्यासित-त्रि० । भावे क्तः । कृतेऽधिसहने, “द-
वियाण पासअहियासियं” । आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ व० ।

अहियासेतु-अध्यासह-अव्य० । अधिकमासह । अत्यर्थे सोद्वे-
त्यर्थे, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

अहियासेमाण-अध्यासयत्-त्रि० । सम्यक्तितिक्षमाणे, आचा०
१ श्रु० ६ अ० १ व० ।

अहिरणसोवसिय-अहिरण्यसौवर्णिक-पुं० । हिरण्यं रजतं सुवर्णं
च हेम, ते विद्येते यस्य स हिरण्यसौवर्णिकः । तथा न । प्रश्न० ३
संव० द्वार । हिरण्यं रजतं सौवर्णिकं सुवर्णमयं कनककलशादि-
न विद्येते हिरण्यसौवर्णिके यत्राऽस्तौ अहिरण्यसौवर्णिकः । उप-
लक्षणत्वात् सर्वपरिग्रहहिते, पा० । रजतसुवर्णमयकलशा-
दिरहिते, घ० ३ अधि० ।

अहिराय-अधिराज-पुं० । मेलिपृथिवीपतौ, वृ० ३ व० ।

अहिरियया-अहीकता-खी० । निवेज्जतायाम्, उत्त० ३४ अ० । पि० ।

अहिरीमण-अहीमनस्-त्रि० । सजाकारिणि शीतोष्णादौ परीषदे, आचा० १ भु० ६ अ० २ उ० ।

अहिरेम-पूरि-धा० । पूरणे । " पूरेरग्धाभोगवोदुमागुमादि-रेमाः " । ण० । ४ । १६१ । अहिरेमइ पूरइ, पूरयते । प्रा० ४ पाद ।

अहिलंघ (ख) -कादन्न-धा० । अभिलाषे, " काङ्क्षेराहाहिल-काहिलङ्गयन्त्र० । ८ । ४ । १६२ । इत्यान्विस्त्रेण काङ्क्षेराहिलं-याहिलंकादशः । अहिलंखइ, अहिलंघइ । प्रा० ४ पाद ।

अहिलान-अहिलान-न० । मुखबन्धनविशेषे, झा० १७ अ० । मुखसंयमने, ज० ३ वक्ष० । औ० । कविके, झा० ४ अ० ।

अहिलान्विष्ठी-अभिलापस्त्री-स्त्री० । अभिलष्यत इत्यजिला-पः, स एव स्त्री । स्त्रीविष्ठाभिधाने शब्दे, यथा-शालामालासि-द्धिरिति । सूत्र० १ भु० ४ अ० १० उ० ।

अहिलोयण-अभिलोकन-न० । अभिलोक्यते अवलोक्यते यत्र तदभिलोकनम् । उभतस्थाने, प्रश्न ४ संब० द्वार ।

अहिवइ-अधिपति-पुं० । नायके, स्था० ५ ज्ञा० १ उ० । रत्नके, ज० १ वक्ष० । नरेन्द्रे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

अहिवइजंजग-अधिपतिजम्भक-पुं० । राजादिनायकविषये जम्भके, भ० १४ श० ८ उ० ।

अहिवइत-अधिपतत्-त्रि० । आगच्छति, ओघ० ।

अहिवासण-अधिवसन-न० । शुचिविशेषापादनेन बिम्बप्रति-ष्ठायोग्यताकरणे, पञ्चा० ८ त्रिव० ।

अहिसकण-अभिष्वङ्क-न० । विवक्षितकालस्य संवर्द्धने प-रतः करणे, वृ० १ उ० । ध० ।

अहिसरिय-अभिसृत-त्रि० । प्रविष्टे, आ० म० द्वि० ।

अहिसहण-अभिसहन-न० । तितिक्षणं; स्था० ६ ज्ञा० ।

अहीकरण-अधीकरण-न० । अधीशुक्तिमान् पुरुषः, स तं क-रोतीत्यधीकरणम् । कलहे, नि० वृ० १० उ० ।

अहीण-अधीन-त्रि० । स्वायत्ते, प्रश्न० ४ संब० द्वार ।

अहीन-त्रि० । अन्यत्वे, "अहीणपमिपुष्पपंचिदियसरीरा" अ-हानान्यन्यूनानि स्वरूपतः प्रतिपूर्णाणि लक्षणतः पञ्चापीन्द्रि-याणि यस्मिन् तत् तथाविधं शरीरं यस्य सा तथा । औ० । झा० । विपा० । भ० । अहीनमक्रोपाङ्गप्रमाणतः परिपूर्णपञ्चे-न्द्रियं, प्रतिपुण्यपञ्चेन्द्रियं वा शरीरं यस्य सोऽहीनपरिपूर्ण-पञ्चेन्द्रियशरीरोऽहीनप्रतिपुण्यपञ्चेन्द्रियशरीरो वा । स्था० १ डा० । कल्प० ।

अहीणक्खर-अहीनाक्षर-न० । एकेनाप्यक्षरेणाहीने, ग० २ अधि० । सूत्र० । गुणे, अनु० । ग० । विशे० । संघा० । (' ह्रिण-क्खर ' शब्दे कथा वक्ष्यते)

अहीणदेह-अहीनदेह-त्रि० । परिपूर्णदेहावयवे, व्य० ३ उ० ।

अहीय-अधीन-धा० । आगमिष्ये, "उच्यारोति वा अहीतं नि-वा आगमिष्येति वा पण्डितं" नि० वृ० १ उ० । स्था० ।

अहीयसुत-अधीतसूत्र-त्रि० । गृहीतसूत्रे, " सम्मं अहीयसु-तो ततो विमलयरबोहजोगाओ " पं० व० १ द्वार ।

अहीरग-अहीरक-न० । विद्यमानस्यैव न विद्यते हीरिकास्त-न्तुलक्षणा मध्ये यस्य तदहीरकम् । तन्तुहीने, प्रश्न० ४ द्वार ।

अहुणोयो-अधुनाधौत-त्रि० । अचिरधौते, अपरिणते च । दश० ५ अ० ।

अहुणोवासिय-अधुनोद्वासित-त्रि० । अचिरोद्वासिते, ओघ० । साम्प्रतोद्वासिते, व्य० ४ उ० ।

अहुणोवलित-अधुनोपलित-त्रि० । साम्प्रतोपलिते, दश० ५ अ० ।

अहुणोववन्न-अधुनोपपन्नक-त्रि० । अचिरपपन्ने, स्था० । अधुनोपपन्नो देवो देवलोके-

तिहिं ठाणेहिं अहुणोववन्ने देवे देवलोकेसु इच्छेज्जा मा-णुसं लोगं हव्वमागच्छिअए, एो चैव एं संचाएइ हव्व-मागच्छिअए । तं जहा-अहुणोववन्ने देवे देवलोकेसु दिव्वेसु कामभोगेसु मुच्छिअ गिच्छे गडिअ अज्जोववन्ने से एं मा-णुसए कामजागे णो आदाइ, णो परियाणाइ, एो अहं बंधइ, एो णियाणं पगरेइ, एो ठिडप्पकण्णे पकरेइ, अहुणो-ववन्ने देवे देवलोकेसु दिव्वेसु कामभोगेसु मुच्छिअ गिच्छे गडिअ अज्जोववन्ने, तस्स एं माणुसए पेमे वोच्छिअ वि-च्छिअ दिव्वे संकंते जवइ २ अहुणोववन्ने देवे देवलोकेसु दिव्वेसु कामभोगेसु मुच्छिअ जाव अज्जोववन्ने, तस्स ए-मेवं भवइ इयएहिं गच्छं मुहुत्तं गच्छं, तेणं काद्वेणमप्पा-उया माणुस्सा कालधम्मणा संजुत्ता जवइ । इच्छेएहिं तिहिं ठाणेहिं अहुणोववन्ने देवे देवलोकेसु इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छिअ, नो चैव एं संचाएइ हव्वमागच्छि-अए, अहुणोववन्ने देवे देवलोकेसु दिव्वेसु कामभोगेसु अमुच्छिअ अगिच्छे अगडिअ अणज्जोववन्ने तस्स ए-मेवं जवइ, अत्थि एं मम माणुसए भवे आयरिअ वा उवज्जाएइ वा पवचेइ वा थेरेइ वा गणीइ वा मणहरेइ वा मणवच्छेएइ वा जेसिं पजावेणं मए इमा एयारूवा दिव्वा देवहूँ दिव्वा देवजुई दिव्वे देवाणुभावे ऋच्छे पत्ते अ-जिसमप्पागए तं गच्छामि एं तं जगवं वंदामि एमंसाभि सक्कारेभि सम्माणेभि कट्ठाणं मंगलं देवयं चेडयं पज्जुवा-सेमि ॥ १ ॥ अहुणोववन्ने देवे देवलोकेसु दिव्वेसु काम-भोगेसु अमुच्छिअ जाव अणज्जोववन्ने तस्स एं एवं भव-इ, एस एं माणुसए जवे पाणीइ वा तवस्सीइ वा अइ-दुकरदुकरकारगे तं गच्छामि एं जगवंते वंदामि एमंसाभि जाव पज्जुवासामि ॥ २ ॥ अहुणोववन्ने देवे देवलोकेसु जाव अणज्जोववन्ने तस्स एमेवं जवइ, अत्थि एं मम मा-णुसए जवे मायाइ वा जाव सुएहाइ वा तं गच्छामि एं तेमिमंनिदं पाउज्जवामि, पासंतु ता मे इमं एयारूवं दिव्वं

देवहिं दिव्यं देवजुहं दिव्यं देवाणुभावं द्रष्टुं पत्तं अजिस-
महागयं ; इहेहिं तिहिं ठाणेहिं अहुणोवचने देवे देव-
लोगेसु इच्छेज्ज माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तए संचारित्त-
ए हव्वमागच्छित्तए ॥ ३ ॥

अधुनोपपन्नो देवः, केत्याह- (देवलोगेसु स्ति) इह च बहु-
वचनमेकस्यैकदा एकेकेषुपादासम्भवादेकार्थे दृश्यम्, वच-
नस्यत्ययादेवलोकानेकत्वोपदर्शनार्थं वा; देवलोकेषु मध्ये क-
चिद्व्यलोक इति, इच्छेदमिलयेत् पूर्वसङ्कतिकदर्शनार्थं मा-
नुषाणामयं मानुषस्तम् । (इव्यं ति) शीघ्रम् (संचारि ति)
शक्नोति । दिवि देवलोकं भवा दिव्यास्तेषु कामौ च शब्दरूप-
लक्षणौ भोगाश्च गन्धरसस्पर्शाः कामभोगाः तेषु । अथवा-का-
म्यन्त इति कामा मनोहाराः, ते च इति लुज्यन्त इति भोगाः
शब्दादयः, ते च कामभोगास्तेषु, मूर्च्छित इव मूर्च्छितो मूढः, त-
त्स्वरूपस्यानित्यत्वादेर्विशेषोधात्तमत्वात् गृह्यः, तदाकाङ्क्षावानतृ-
प्त इत्यर्थः । प्रथित इव प्रथितस्तद्विषये स्नेहः इत्युक्तिः संदर्भित
इत्यर्थः । अधुनोपपन्न आधिक्येनासक्तोऽत्यन्ततन्मना इत्यर्थः । नो
आखियते-न तेष्वद्वयान् भवति, नो परिजानाति-एतेऽपि च य-
स्तुजुता इत्येवं न मन्यते । तथा तेष्विति गम्यते । नो ग्रथं बध्नाति-
पतैरिदं प्रयोजनमिति न निश्चयं करोति । तथा-तेषु नो निदानं
प्रकरोति-एते मे नृणां सुरित्येवमिति । तथा-तेष्वेव नो स्थितिप्र-
कल्पमवस्थाने विकल्पनम्-एतेष्वहं तिष्ठेयमिति, एते वा मम तिष्ठ-
न्तु स्थिरीभवन्तिवत्येवंरूपं स्थित्या वा मर्षादया विशिष्टप्रक-
रूप आचार आसेवेत्यर्थः । तं प्रकरोति कर्तुंभारभते, प्रशब्दस्या-
दिकर्मार्थत्वादिति । एवं दिव्यविषयप्रशक्तिरित्येकं कारणमात्रं तथा
यतोऽसाधुनोपपन्नो देवो दिव्येषु कामभोगेषु मूर्च्छितादिवि-
शेषणो भवति, अतस्तस्य मानुष्यकं मनुष्यविषयं, प्रेम स्नेहो,
येन मनुष्यलोके आगम्यते तद्व्यवच्छिन्नम्, दिवि भवं दिव्यं स्वर्ग-
गतवस्तुविषयं संक्रान्तं तत्र देवे प्रविष्टं भवतीति दिव्यप्रेमसंक्रा-
न्तिरिति द्वितीयम् ॥२॥ तथाऽसौ देवो यतो दिव्यकामभोगेषु मू-
च्छितादिविशेषणो भवति ततस्तत्प्रतिबन्धात् (तस्स णं ति)
तस्य देवस्य (एवं ति) एवंप्रकारं चित्तं प्रवति, यथा (इय-
हिं ति) इदानीं गच्छामि (मुहुत्तं ति) मुहुर्तेन गच्छामि, कृत्य-
समाप्तावित्यर्थः । (तिणं कालणं ति) येन तत्कृत्यं समाप्यते स च
कृतकृत्यत्वाद्भागमनशक्ते भवति, तेन कालेन, गतेनति शो-
षः । तस्मिन्वा काले गते, 'ण' शब्दो वाक्यालङ्कारः । अल्पा-
युवः स्वतायादेव मनुष्यमात्रादयो यदर्शनार्थमाजिगमिपति
तेन कालप्रभेण मरणेन संयुक्तो भवति । कस्यासौ दर्शनार्थमा-
गच्छति असमाप्तकर्तव्यता नाम तृतीयमिति (इच्छेयादि) नि-
गमनम् ॥३॥ देवः कामेषु काश्चिदमूर्च्छितादिविशेषणो भवति ।
तस्य च मन इति गम्यते । एवंभूतं भवति आचार्यप्रतिबोधक-
प्रवाजकादिरनुयोगाचार्यो वा । इति एवंप्रकारार्थो, वाश-
ब्दो विकल्पायः । प्रयोगस्त्वैवम्-मनुष्यजवेऽयं ममाचार्योऽस्ती-
ति वा उपध्यायः सूत्रादात्ता, सोऽस्तीति वा । एवं सर्वत्र, नवरं
प्रवर्तयति साधूनाचार्योपदिष्टेषु धैर्यावृत्त्यादिष्विति प्रवर्ती ।
उक्तं च-"नवसंयमयोगेसु, जो जोगो तत्थ तं पयट्ठइ । असुहं
च नियत्तेइ, गणतत्तिष्ठो पवत्तीओ " ॥ १ ॥ प्रवर्तिव्यापा-
रितान् साधून् संयमयोगेषु स्तुतः स्थिरीकरोतीति स्थविरः ।
उक्तञ्च-"थिरकरणा पुण धेरो, पवत्ति वायारिणसु अत्थेसु ।
जो जत्थ सीयइ जइ, संतबलो तं थिरं कुणइ " ॥ १ ॥ म-

णोऽस्यास्तीति गणी गणाचार्यः गणधरो जिनशिष्यविशेषः ।
आर्थिकाप्रतिजागरको वा साधुधियोः । उक्तञ्च-"पियध-
म्मे इहअस्मे, संविम्भो उज्जओ य नेयसीः संगहुवमाहकुसलो,
सुत्तथविऊ मणाहियई " ॥ १ ॥ गणस्यावच्छेदो विनामोऽसौ-
ऽस्यास्तीति । यो हि गणान् संगृहीत्वा गच्छोपश्रमयैवो-
पश्रमार्गणादिनिमित्तं विहरति स गणावच्छेदिकः । आह च-
"ओहावणापहावण-खेत्तोवहिमगणासु अदिसाई । सुत्त-
त्थतुभययिऊ, गणवत्थो परिसो होइ " ॥ १ ॥ (इमं चित्ति)
इयं प्रत्यक्षासत्ता, एतदेव रूपं यस्या न कालान्तरे रूपान्तर-
माक सा एतद्रूपा, दिव्या स्वर्गसम्भवा प्रधाना वा देवा-
नां सुराणामुक्तिः धीविमानरत्नादिसंभवेद्विधिः, एवं सर्वत्र, नवरं
तुतिर्वातिः शरीराभरणादिसम्भवा, युतिर्वा युक्तिरिष्टपरिवा-
रादिसंयोगलक्षणाऽनुभावोऽचिन्त्या वैश्रियकरणादिका शक्ति-
लब्ध उपाजिनो जन्मान्तरे प्राप्त ध्वानीमुपगतः, अजिसमन्वा-
गतो भोषतां गतः । तदिति तस्मात्तान् भगवतः पुज्यमा-
नान् वन्दे स्तुतिभिर्नमस्यामि प्रणमन सत्करोम्यत्यादरकर-
णेन वस्त्रादिना वा संमानयाम्युचितप्रतिपत्त्या कल्याणं मङ्गलं
दैवतं चैत्यमेति बुद्ध्या पशुपासे सेवे इत्येकम् । (एस णं ति)
एवोऽवध्यादिप्रत्यङ्गीकृतः मानुष्यके भवे, वत्तमान इतिशेषः ।
मनुष्य इत्यर्थः । ज्ञानीति वा कृत्वा तपस्यतीति वा कृत्वा, किमि-
ति दुष्कराणां सिद्धगुहाकायोत्सर्गकरणादीनां मध्ये दुष्करम-
नुरक्तपूर्वोपलुक्तप्रार्थनापरतरुणीमन्दिरवासाप्रकल्पब्रह्मचर्यानु-
पादनादिकं करोतीति अतिदुष्करकारकाः, स्थूलभज्यन्त,
तस्मात् । (गच्छामि चित्ति) पूर्वमेकवचननिर्देशोऽपीह पूज्य-
विवक्षया बहुवचनमिति । तान् दुष्करकारकान् जगवतो
वन्दे इति द्वितीयम् । तथा-"मायाइ वा पियइ वा भज्जाइ वा
जइणीइ वा पुत्ताइ वा धूयाइ वा " इति । यावच्छब्दाङ्गैः
स्तुषा पुत्रजार्था । तदिति तस्मात्तेषामतिके समीपे प्रादुर्भवमि
प्रकटीभवामि । (ता मे चित्ति) तावत् मे ममेति तृतीयम् ॥ स्था०
३ गा० ३ उ० ।

चउहिं ठाणेहिं अहुणोवचने णेरइए णिरयलोगंसि इ-
च्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तए णो चेव णं संचा-
एइ हव्वमागच्छित्तए ॥१॥ अहुणोवचने णेरइए णिरयलो-
गंसि समुच्चयं वेपणं वेयमाणे इच्छेज्जा माणुसं लोगं ह-
व्वमागच्छित्तए, णो चेव णं संचाएइ हव्वमागच्छित्तए ॥२॥
अहुणोवचने णेरइए णिरयलोगंसि णिरयपात्तेहिं भुज्जो
भुज्जो अहिट्टिजमाणे इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमाग-
च्छित्तए, नो चेव णं संचाएइ हव्वमागच्छित्तए ॥३॥ अहु-
णोवचने णेरइए णिरयवेयणिजंसि कम्मंसि अक्खीणंसि
अवेइयंसि अणिणिणंसि इच्छेज्जा, नो चेव णं संचाएइ,
एवं निरइया ओअंसि कम्मंसि अक्खीणंसि० जाव णो चेव
णं संचाएइ हव्वमागच्छित्तए ॥४॥ इहेहिं चउहिं ठा-
णेहिं अहुणोवचने णेरइए० जाव नो चेव णं संचाएइ
हव्वमागच्छित्तए ॥५॥

अधुना जीवसाधर्म्यान्नारकजीवानांश्रिय तदाह- (चउहो-
त्यादि) सुगमं, केवलं (ठाणेहिं ति) कारणैः । (अहुणोवच-
ने चित्ति) अधुनोपपन्नोऽचिरोपपन्नो निर्गतोऽयः शुभमस्मादिति

निरयो नरकः, तत्र भवो नैराधिकः। तस्य चाऽनन्योऽपत्तिस्थानतां दर्शयितुमाह-निरयलोके तस्मादिच्छेन्मानुषाणामयं मानुषस्तं लोकं क्षेत्रविंशति (हृत्वं) शीघ्रमागन्तुं (नो चेन्नस्ति) नैव, 'णं' वा-क्यालङ्कारे। (संचाएइ) सम्यक् शक्नोति आगन्तुं (समुच्चयं ति) समुद्भूता मतिप्रबलतयोत्पन्ना। पाठान्तरेण-संमुखनूतामेकहे-लोत्पन्नाम्। पाठान्तरेण-अग्रहतो महतो भवन् महद्भूतं तेन सह या सा समहद्भूता, तां समहद्भूतां वा वेदनां दुःखरूपां वेदयमानोऽनुजवन् इच्छेदिति मनुष्यलोकागमनेच्छायाः कारणमेतदेव वाऽशक्तस्य, तीव्रवेदनाभिभूतो हि न शक्त आगन्तुमिति। तथा-निरयपालैरेवंवादिभिः भूयोभूयः पुनःपुनरधिष्णीयमानः समाक-श्यमाण आगन्तुमिच्छेदित्यागमनेच्छाकारणमेतदेव वाऽऽगमना-शक्तिकारणं, तैरत्यन्ताकान्तस्यागन्तुमशक्तत्वादिति। तथा-निर-ये वेधते अनुभूयते यद् निरययोऽयं वा यद्वेदनीयम् अत्यन्ताशु-जनामकर्मादि, असातवेदनीयं वा, तत्र कर्मणि अक्षीणे स्थित्या अवेदितेऽननुभूतानुभागतयाऽतिजिह्वं जीवप्रदेशेभ्योऽपरि-शदिते इच्छेन्मानुषं लोकमागन्तुं, न च शक्नोति भवश्यवेद्यक-र्मनिगमयन्नितत्वादित्यागमनाशक्त एव कारणमिति। तथा- (एवमिति) "अहुणोववन्नग" इत्याद्यभिलाषसंस्मृचनार्थः। नि-रयायुष्के कर्मणि अक्षीणे, यावत्कारणात् 'अवेद' इत्यादि ह-श्यमिति निगमयन्नाह- (इच्छेहि ति)। इति एवंप्रकारैरेतैः प्र-त्यक्षैरनन्तराक्तत्वादिति। अनन्तरं नारकस्वरूपमुक्तम्। ते चासंय-मोपष्टम्भकपरिग्रहादुत्पद्यन्त इति ॥ स्था० ४ ग० १ उ० ॥

अधुनोपपन्नो देवो देवलोकेषु—

चउहिं ठाणोहिं अहुणोववन्नगे देवे देवलोगेषु इच्छेज्जा माणुसं लोम हव्वमागच्छित्तए णो चेव संचाएइ हव्वमा-गच्छित्तए। तं जहा—अहुणोववन्नगे देवे देवलोगेषु दिव्वेषु कामजोगेषु मुच्चिए गिच्छे गहिण अज्जोववन्नगे से णं मा-णुस्सए कामभोगे णो अढाइ, णो परियाणाइ, णो अट्ठं बंधइ, णो शियाणं पगरेइ, णो तिडप्पगणं पगरेइ ॥१॥ अहु-णोववन्नगे देवे देवलोगेषु दिव्वेषु कामभोगेषु मुच्चिए० ४ तस्स णं माणुस्सए पेमे वोच्छिस्से दिव्वे संकंते जवइ ॥२॥ अहुणोववन्नगे देवे देवलोगेषु दिव्वेषु कामभोगेषु मुच्चिए० ४ तस्स णं एवं भवइ इयाएहिं गच्छं मुहुत्तेणं गच्छंतेणं कालेणमप्पाउआ मणुस्सा कालथम्मणा संजुत्ता भवं-ति ॥३॥ अहुणोववन्नगे देवे देवलोगेषु दिव्वेषु कामभोगे-सु मुच्चिए० ४ तस्स णं माणुस्सए गंधे पमिक्खे पडि-लोमे यावि जवइ, उट्ठं पि य णं माणुस्सएणं गंधे चत्तारि पंच जोयणसयाइ हव्वमागच्छइ ॥४॥ इयेएहिं चउहिं ठा-णोहिं अहुणोववन्नगे देवे देवलोगेषु इच्छेज्जा माणुसं लोमं हव्वमागच्छित्तए, णो चेव णं संचाएइ हव्वमागच्छित्तए।

विश्रान्तके तृतीयोद्देशके प्रायो व्याख्यातमेवेदं तथापि किञ्चि-दुच्यते—(चउहिं ठाणोहिं नो संचाएत्ति) संयन्त्रः। तथा-देव-

लोकेषु, देवमध्ये इत्यर्थः। (इहं) शीघ्रम् (संचाएइ) शक्नोति। कामजोगेषु मनोज्ञशब्दादिषु मूर्च्छित इव मूर्च्छितो मूढस्तत्स्व-रूपस्यानित्यत्वादेर्बिभोधाकर्मत्वात् गृह्यः, तदाकाङ्क्षावान् अगृह्य इत्यर्थः। प्रथित इव प्रथितः, तद्विषयस्नेहरज्जुभिः संदर्भित इत्यर्थः। अधुपपन्नोऽत्यन्ततन्मना इत्यर्थः। नाद्रियते-न तेष्वा-द्ववान् भवति। न परिजानाति एतेऽपि वस्तुनूता इत्येवं न मन्यते-तथा तेष्विति गम्यते। नोऽर्थं प्रतिबन्नाति-एतैरिदं प्रयो-जनमिति निश्चयं करोति। तथा-नो तेषु निदानं प्रकरोति-एते मे जूयासुरित्येवमिति। तथा-नो तेषु स्थितिप्रकल्पप्रवस्थानवि-कल्पनम्-एतेष्वहं तिष्ठामि, एते वा मम तिष्ठन्तु स्थिरा भवन्ति-त्येवंरूपं स्थित्या वा मर्यादया प्रकृष्टः कष्ट आचारः स्थिति-प्रकल्पः, स प्रकरोति कर्तुमारजते, प्रशब्दस्यादिकर्मार्थत्वादिति। एवं दिव्यविषयप्रसक्तिरेकं कारणं, तथा-यतोऽसावधुनोत्पन्नो देवः कामेषु मूर्च्छिततादिविशेषणोऽतस्तस्य मानुष्यकमित्यादीति दिव्यमेमसंक्रान्तिर्द्वितीयम्। तथा-ऽसौ देवो यतो भोगेषु मूर्च्छि-तादिविशेषणो भवति ततस्तत्प्रतिबन्नात्। (तस्स णमित्यादि-ति) देवकार्यायत्तनया मनुष्यकार्यानायत्तत्वं तृतीयम्। तथा-दि-व्यभोगमूर्च्छिततादिविशेषणत्वात्तस्य मनुष्याणामयं मानुष्यः, स एव मानुष्यको गन्धः प्रतिकूलो दिव्यगन्धविपरितद्धृत्तिः प्रति-लोमश्चापि इन्द्रियमनसोरनाह्लादकत्वादेकार्षीं चैतावत्कन्तामनो-हताप्रतिपादनायोक्ताविति। यावदिति परिमाणार्थः। (चत्तारि पंचेति) विकल्पदर्शनार्थं कदाचिद्भरतादिष्वेकान्तसुषमादौ स-त्त्वायैव, अन्यदा तु पञ्चापि मनुष्यपञ्चेन्द्रियतिरश्चां बहुत्वेनौ-दारिकशरीराणां तदवयवतन्मत्त्वानां च बहुत्वेन दुरभिगन्ध-प्राचुर्यादिति। आगच्छति मनुष्यत्वेनादाजिगमिषुं देवं प्रतीति। इदञ्च मनुष्यत्वेनस्याशुभस्वरूपत्वंभोक्तम्। न च देवोऽन्यो वा नवज्यो योजनेज्यः परत आगतं गन्धं जानातीति। अथवा अत एव वचनात् यदिन्द्रियविषयप्रमाणमुक्तं तदौदारिकशरीरेन्द्रि-यापेक्षयैव संजाव्यते, कथमन्यथा विमानेषु योजनलक्षादिप्र-माणेषु दूरस्थिता देवा घण्टाशब्दं शृणुयुः, यदि परं प्रति शब्द-द्वारेणान्यथा वेति नरभवाद्युभयत्वं चतुर्थमनागमनकारणमिति। शेषं निगमनम्। स्था० ४ ग० ३ उ०।

चउहिं ठाणोहिं अहुणोववन्नगे देवे देवलोगेषु इच्छेज्जा मा-णुसं लोमं हव्वमागच्छित्तए संचाएइ हव्वमागच्छित्तए। तं जहा—अहुणोववन्नगे देवे देवलोगेषु कामभोगेषु अमुच्चि-ए० जाव अणज्जोववन्नगे तस्स णं एवं जवइ—अत्थि खलु मम माणुस्सए भवे आयरिएइ वा उवज्जाएइ वा पवित्तीइ वा येरेइ वा गणीइ वा गणहरेइ वा गणावच्छेएइ वा जेसिं पजावेणं मए इमा एयारुवा दिव्वा देवही दिव्वा देव-जुई लच्छा पत्ता अजिसमसागया तं गच्छामि णं, ते भ-गवंते वंदामि० जाव पज्जुवामामि। अहुणोववन्नगे देवे देव-लोणेषु० जाव अणज्जोववन्नगे तस्स णमेवं जवइ, एस णं माणुस्सए जवे णाणीइ वा तवस्सीइ वा अइण्णकरकारए तं गच्छामि णं ते जगवंते वंदामि० जाव पज्जुवामामि ॥२॥ अहुणोववन्नगे देवे देवलोगेषु० जाव अणज्जोववन्नगे तस्स

णमेवं जवइ, अत्थि णं मम माणुस्सए जवे मायाइ वा०
जाव सुएइइ वा तं गच्छामि णं, तेसिमंतिं पाउञ्जवामि,
पासंतु ता मे इममेयारूवं दिव्वं देवहिं दिव्वं देवजुइं लब्धं पत्तं
अभिसमसागयं ॥३॥ अहुणोववन्नो देवे देवलोएसु० जाव
अणुज्जोववन्नो तस्स णमेवं भवइ, अत्थि णं मम माणुस्सए
जवे मित्तेइ वा सुहीइ वा सहाएइ वा संगएइ वा तेसिं
च णं अम्हे अक्षमसस्स संगारे पडिसुए जवइ, जो मे
पुब्बिं चयइ से संबोहियन्ने इवेएहिं० जाव संचाएइ इ-
व्वमागच्छिचए ॥ ४ ॥

आगमनकारणानि प्रायः प्राग्भवत्, तथापि किञ्चिदुच्यते-कामभो-
गेष्वमूर्च्छितादिविशेषणो यो देवस्तस्य (एवमिति) एवंभूतं मनो
जवति-यदुत अस्ति मे, किं तद्वित्याह-आचार्य इति वाऽऽचार्य एत-
द्वाऽस्ति, इति रूपप्रदर्शने, वा विकल्पे। एवमुत्तरत्रापि। कचिदिति-
शब्दो न दृश्यते, तत्र सूत्रं सुगममेवेति। इह आचार्यः प्रतिबोधप्रदा-
जकादिरनुयोगाचार्यो वा, उपाध्यायः सूत्रदाता, प्रवचनयति सा-
धूनाचार्योपदिष्टेषु वैद्यावृत्त्यादिष्विति प्रवर्त्ती, प्रवर्त्तित्यापारितान्
साधून् संयमयोगेषु स्तीदतः खिरीकरोतीति स्वविरो, गणोऽस्या-
स्तीति गणी, गणाचार्यो गणधरो वा जिनशिष्याविशेष आर्यिका-
प्रतिज्ञागर्को वा साधुविशेषः, समयसिद्धान्तो गणस्यावच्छेदोऽ-
स्यास्तीति गणावच्छेदकः। यो हि तं गृहीत्वा गच्छोपष्टम्भायैवो-
पधिमार्गेषादिनिमित्तं विहरति (इमे स्ति) इयं प्रत्यक्षासन्ता
एतदेव रूपं यस्या न कालान्तरादावपि रूपान्तरजाकृ सा,
तथा दिव्या स्वर्गसंभवा प्रधाना वा देवर्षिर्दिमानरत्नादिका
द्युतिः। शरीरादिसम्भवा द्युतिर्वा युक्तिरिष्टपरिवारादिसंयो-
गवृत्तया वृत्त्या उपाजिता जन्मान्तरे प्राप्तेदानीमुपगता, अभि-
समन्वागता जोग्यावस्थां गता (तं ति) तस्मात्तान् जगवतः पू-
ज्यान् सन्ने स्तुतिभिर्नमस्यामि प्रणामेन सत्करोमि, आदरकरणे-
न वस्त्रादिना वा संप्रानयाम्युचितप्रतिपत्त्या कल्याणं भङ्गलं
दैवतं चैत्यमिति बुद्ध्या पशुपास्ये सेवामीत्येकम्। तथा-ज्ञाने
भुतज्ञानादिनेत्यादि द्वितीयम्। तथा-(मायाइ वा भञ्जाइ वा भ-
इहीइ वा पुत्ताइ वा धूयाइ वेति) यावत् शब्दाक्षेपः, स्तुता पु-
ज्जनायां (तं) तस्मात्सेवामित्तिकं समीपं प्राप्नुम्वामि प्रकटी-
भवामि (ता) तावत् (मे) मम इति पात्रान्तरमिति तृतीय-
म्। तथा-मित्रं पञ्चात् स्नेहवत् सखा ब्राह्मण्यस्यः सुहृत्सज्जनो
हितैषी सहायः सहचरस्तदेककार्यप्रवृत्तो वा, संगतं विद्यते य-
स्यासौ सात्त्विकः परिचितस्तेषां (अम्हे स्ति) अस्माभिः (अ-
क्षमसस्स स्ति) अन्त्याय (संगारे स्ति) संकेतः प्रतिभूतोऽन्युप-
गतो भवति स्मेति। (जो मे स्ति) योऽस्माकं पूर्वं चयवते देव-
लोकात्स संबोधयितव्य इति चतुर्थम्। इदं च मनुष्यजवे कृतसं-
केतयोरेकस्य पूर्वलक्षादिजीविषु भवनपत्यादिपूष्य क्युत्वा
च नरतयोपनस्यान्त्यः पूर्वलक्षादि जीवित्वा सौधर्मादिपूष्य
संबोधनार्थं यदिहागच्छति तदवसेयमिति। इत्येतैरित्यादि नि-
गमनामिति ॥ ४ ॥ ४ ॥ ३ ॥ ३ ॥

अहे-अधस्-दिग्भेदे, नि० चू० १० ३० । भ० ।

अथ-अव्य० । अथार्थे, भ० १ श० ६ उ० । 'अहे णं से अम्मापियरं'

अथ चैतत्, णमिति वाक्यालङ्कारोऽस्याऽऽवा० ३ उ० । आवा० ।
त्तेपे, नियोगे च । स० ।

अहेउ-अहेतु-पुं० । यथोक्तहेतुप्रतिपत्ते, स० । अनुमानानु-
स्थापके हेत्वाभासे, स्था० ।

पंच अहेऊ पसुत्ता । तं जहा-अहेउं ण जाणइ० जाव
अहेउउमत्थमरणं मरइ ॥ ६ ॥ पंच अहेऊ पसुत्ता । तं
जहा-अहेउणा न जाणइ० जाव अहेउणा उउमत्थमरणं
मरइ ॥ ७ ॥ पंच अहेऊ पसुत्ता । तं जहा-अहेउं जाणइ
० जाव अहेउकेवलमरणं मरइ ॥ ८ ॥

तथा पञ्चाऽहेतवो यः प्रत्यक्क्षानादितयाऽनुमानानपेक्षः स धू-
मादिकमहेतुनाऽयं हेतुर्ममानुमानोत्थापक इत्येवं जानाती-
त्यतो हेतुभूतं तं जानन्नहेतुरेवासाधुच्यते । एवं दर्शनबो-
धाभिसमागमापेक्षयाऽपि तदेवमहेतुचतुष्टयं छद्मस्थमाश्रित्य
देशनिषेधत आह-(अहेतुमिति) धूमादिकं हेतुमहेतु-
भावेन न जानाति न सर्वथाऽवगच्छति, कथाश्चदेवावगच्छती-
त्यर्थः । नञो देशनिषेधार्थत्वात्, ज्ञातुआवध्यादिकेवलित्वेनानु-
मानाव्यवहर्तृत्वादित्येकोऽयमहेतुर्देशप्रतिषेधत उक्तः । एवमहेतुं
कृत्वा धूमादिकं न पश्यतीति द्वितीयः । न बुध्यते न श्रुत्से
इति तृतीयः । नाभिसमागच्छतीति चतुर्थः । तथा-अहेतुमध्य-
वसानादिहेतुनिरपेक्षं निरुपक्रमतया छद्मस्थमरणमनुमानव्यव-
हर्तृत्वेऽप्येकैवलित्वात्तस्यायं च स्वरूपत एव पञ्चमो हेतुरुक्तः ।
तथा-पञ्चाहेतवो योऽहेतुना हेत्वभावेनावध्यादिकेवलित्वाद्
जानात्यसावहेतुरेवेत्येवं पश्यतीत्यादयोऽपि । एवं च छद्मस्थमा-
श्रित्य पक्वचतुष्टयेनाहेतुचतुष्टयं देशप्रतिषेधत आह । तथाऽ-
हेतुनोपक्रमाभावेन छद्मस्थमरणं श्रियत इति पञ्चमोऽहेतुः
स्वरूपत एव उक्तः ६ । तथा-पञ्चाहेतवोऽहेतुं न हेतुभावेन विक-
ल्पितं धूमादिकं जानाति केवलितया योऽनुमानाव्यवहारित्वा-
त्सोऽहेतुरेव । एवं यः पश्यतीत्यादि । तथा अहेतुं निर्हेतुकमनु-
पक्रमत्वात् केवलमरणमनुमानाव्यवहारित्वाद् श्रियते यात्य-
सावहेतुः पञ्चमः । एते पञ्चापीदं स्वरूपत उक्ताः ॥ ७ ॥ एवं तृतीया-
न्तसूत्रमप्यनुसर्तव्यमिति । ८ । गमनिकामात्रमेतत्, तत्रं तु बहुश्रुता
विदन्तीति ॥ ४ ॥ ४ ॥ ३ ॥ ३ ॥ न विद्यते हेतुरस्येति, अना-
द्यपर्यवसिते नित्ये, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । भ० ।

अहेउवाय-अहेतुवाद-पुं० । हिनोति गमयत्यर्थमिति हेतुः, त-
त्परिच्छिन्नोऽर्थोऽपि हेतुः, तं वदति य आगमः स हेतुवादः ।
यस्तु वस्तुस्वरूपप्रतिपादकत्वेऽपि तद्विपरीतोऽसावहेतुवादः ।
दृष्टिवादादन्यस्मिन्, सम्म० ।

(दुविहो धम्मावाओ, अहेउवाओ य हेउवाओ य) ।
तत्थ उ अहेउवाओ, जवियाभविआदओ जावा ॥ १४ ॥

अव्याभयस्वरूपप्रतिपादक आगमः, तद्विभागप्रतिपादने अध्य-
क्षादेः प्रमाणांतरस्याप्रवृत्तेः । नह्ययं भव्योऽयमभय इत्यत्रागम-
प्रमाणेन प्रमाणान्तरप्रवृत्तिसंज्ञवः । असदाद्यपेक्षया न तु तद्विभाग-
प्रतिपादकं वचो ययार्थमर्हद्वचनत्वात्, अनेकान्तात्मकवस्तुप्रतिपा-
दकवचोवदित्यनुमानात् तद्विभागप्रतिपत्तौ कथं न तस्यानुमानवि-
षयता । न । एवमप्यागमादेव तद्विभागप्रतिपत्तेस्तद्व्यतिरेकेण प्र-
माणान्तरस्य तत्प्रतिपत्तिनिबन्धनस्याज्ञात्वात् । अर्हदागमस्य च प्रा-

धान्यार्थसंवादनिकधनतन्त्रणीतत्त्वनिश्चयेऽनुमानतोऽतीन्द्रिया-
र्थविषये प्रामाण्यं निश्चीयत इत्यभ्युपगम्यत एव । आगमनिरपेक्ष-
स्य तु प्रमाणान्तरस्यास्मदादेस्तत्र प्रवृत्तिर्न विद्यत इत्येतावता
अहेतुवादत्वमेव विषयागमस्योच्यत इति वचनव्यापारं केवल-
मपेक्षायाम् क्रमः । यदा तु ज्ञानदर्शनचारित्र्यवितये यथा तदनु-
ष्ठानप्रवणस्त्वैककलत्र पुरुषः प्रतीयते, तदाऽनुमानगम्योऽपि त-
द्विज्ञागो भवति । यथा भव्योऽभव्यो वाऽयं पुरुषः, सम्यग्ज्ञाना-
दिपरिपूर्णात्वात्त्याम, लोकप्रसिद्धभव्याभव्यपुरुषवत् । अहेतुवा-
दागमावगते धर्मिणि भव्याभव्यस्वरूपे तद्विपरीतनिर्णयफलो
हेतुवादः, प्रवृत्ते योऽयमागमे ज्ञानादिरभिहितः स तथैव, य-
थोक्तहेतुसद्भावमिति । आह-

भवित्रो सम्महंसण-एणचारित्तपामिवत्तिसंपन्नो ।

णियमा पुक्खंतकमो, सि लक्खणं हेउवायस्स ॥१४१॥

भव्योऽयं सम्यग्दर्शनचारित्र्यप्रतिपत्तिसंपूर्णत्वात्, उक्तपुरुषवत्,
तत्परिपूर्णत्वादेव नियमासंसारदुःखान्तं कारिष्यति, कर्मव्याधे-
रात्यन्तिकविनाशमनुनविष्यति, तन्निवन्धनामध्यात्वादिप्रतिप-
क्षाभ्याससात्मीयावत्, व्याधिनिदानप्रतिकूलाचरणप्रवृत्ततथा-
विधाऽऽनुरयत्तयः पुनर्न तत्प्रतिपक्षाभ्याससात्म्यवात्सल्यौ दुः-
खान्तकृतं नविष्यति, तन्निदानानुष्ठानप्रवृत्ततथाविधाऽऽनुरयद्
इति हेतुवादस्य लक्षणम् । हेतुवादः प्रायो दृष्टिवादः, तस्य द्रव्या-
नुयोगत्वात्, 'सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि मोक्षमार्गः' इत्यादेर-
नुमानादिगम्यस्यार्थस्य तत्र प्रतिपादनात् । यथाऽऽनुमानादिग-
म्यता तथा गन्धहस्तिप्रभृतिभिर्विकान्तमिति नेह प्रदर्श्यते, प्र-
त्यवित्तरजयात् ॥ सम्म० ३ काण्ड ।

अहेकम्म-अधःकर्म-न० । विशुद्धसंयमस्थानेभ्यः प्रतिप-
त्त्याऽऽन्मानमविशुद्धसंयमस्थानेषु यदधोऽधः करोति तदधः-
कर्म । वृ० ४ उ० । अथो नरकादेर्येन भक्तेन लुके वाऽप्याक्रियते
तदधःकर्म । दश० ५ अ० । अन्नविशुद्धेभ्यः संयमादिस्थाने-
ऽधोऽधस्तारामागमने, पि० । आध्याकर्मणि, पि० । ('अधेकम्म'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५९१ पृष्ठेऽस्य व्याख्या)

अहेकाय-अधःकाय-पुं० । ऊर्वादिभेदे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ०
१ उ० ।

अहेगारवपरिणाम-अधोगौरवपरिणाम-पुं० । येनायुःस्वभावेन
जीवस्याधो दिशि गमनशक्तिलक्षणपरिणामो भवति, तस्मिन्
गौरवपरिणामभेदे, स्था० ए ठा० ।

अहेचर-अधश्चर-पुं० । विलवासित्वात् सर्पादौ, आचा० १ श्रु०
८ अ० ८ उ० ।

अहेनारग-अधस्तारक-पुं० । पिशाचभेदे, प्रका० १ पद ।

अहेपन्नगच्छरूप-अधःपन्नगार्क्यरूप-त्रि० । अधोऽधस्तनं, यत्
पन्नगस्य सर्पस्यार्क्यं तस्यैव रूपमाकाशे येषां तेऽधःपन्नगार्क्य-
राः । अधःपन्नगार्क्यं वदति, सरलेषु दीर्घेषु च । जी० ३ प्रति० रा० ।

अहेसणिज्ज-यथैषणीय-त्रि० । उत्कर्षणापकर्षणरहिते, अप-
रिक्कमणि, "अहेसणिज्जाइ वत्थाइ जाणजा" । आचा० १ श्रु० ८
अ० ४ उ० ।

अहेसत्तमा-अधःसत्तमी-स्त्री० । तमस्तमायां पृथिव्याय, अधो-
ग्रहणं विना सत्तमी उपरिष्ठाच्चिन्त्यमाना रत्नप्रज्ञाऽपि स्यादित्य-
धोग्रहणम् । "अहेसत्तमाए पुदवीए" स्था० २ ठा० ४ उ० ।

अहो-अहो-अव्य० । न हा-मो । शोके, विगर्हे, विषादे, दया-
याम्, सम्बोधने, प्रशंसायाम्, चित्तके, असूयायां च । वाच० ।
विस्मये, आ० म० प्र० दश० । भ० स्था० । उक्त० । सूत्र० । आ-
धये, अष्ट० १८ अष्ट० । प्रति० । आचा० । धिपा० । दैन्ये, आम-
श्रणे च । म० २ अधि० । अनु० । सूत्र० ।

अहोकरणा-अधःकरणा-न० । अधोऽधस्तादात्मनः करणम् ।
कवहे, नि० चू० १० उ० ।

अहोकाय-अधःकाय-पुं० । अधस्तात्कायोऽधः कायः । पादे,
आव० ३ अ० ।

अहोणिस-अहर्निश-न० । अहोरात्रे, "णिरये णेरदयाणं अहो-
णिसं पञ्चमाणाणं" सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

अहोतरण-अधस्तरण-न० । अधोऽधस्तादवतारभूमिं गृह्णी-
ष्येया इव करणमधःकरणम् । कवहे, नि० चू० १० उ० ।

अहोदाण-अहोदान-न० । विस्मयनीये दाने, "अहोदाणं च-
घुठं" अहो इतिविस्मये, विस्मयनीयमिदं दानं कोऽन्यो दाता ? ।
उक्त० २ अ० । कव० । आ० म० । अहोदानस्यायमर्थः-एवं
दीयते एवं हि दत्तं भवतीति । आव० १ अ० ।

अहोदिसिन्वय-अधोदिग्वत्-न० । दिग्धोऽधोदिक्, तत्संबन्धि,
तस्या वा व्रतमधोदिग्वन्म । एतावती दिग्ध इन्द्रकूपाद्यवतार-
णादवगादनीया न परत इत्येधेरूपे दिग्वत्भेदे, आव० ६ अ० ।

अहोनागि (ण)-अधोभागिन्-त्रि० । अधस्ताद् भागिनि,
सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

अहोरत्त-अहोरात्र-पुं० । त्रिशन्मुहूर्तात्मके, ज्यो० २ पाहु० । जं० ।
कर्म० । भ० । दिवसरात्र्युज्यात्मके, सू० प्र० १० पाहु० । सूत्र० ।
विशे० । अनु० । आ० म० । उत्त० । स्था० । काशभेदे, न० ।
"तिविहे अहोरत्ते तीते, पकुप्पन्ने, अणागए" । स्था० ३ ठा०
४ उ० । अहोरात्रे, आ० चू० १ अ० । आ० म० । (पौरुषीकालः
'काल' शब्दे तृतीयभागे वदयते)

अहोराश्या-अहोरात्रिकी-स्त्री० । त्रिभिर्दिवसैर्याति प्रति-
मा । अहोरात्रस्यान्ते पष्ठभक्तकरणात् प्रतिमाभेदे, पञ्चा० १८
विवा० । "अहोराश्याया णवरं लुठेणं नत्तेणं अपाणपणं बहि-
यागमस्स वा० जाव रायहाणीए वारिणि दोषि पादे वग्घारित-
पाणिस्स द्वाणं नाइ तए, सेसं तं चेव० जाव अणुपालिया
भवइ" आ० चू० ४ अ० ।

अहोलोय-अधोलोक-पुं० । लोचयते केवद्विप्रकृष्या परिच्छिद्य-
ते इति लोकः । अधोऽधोऽधस्तनो लोकोऽधोलोकः । अध्या-
ऽधःशब्दोऽशुनपर्यायः, तत्र च क्षेत्रानुज्ञावाद् बाहुव्येनाशु-
भ एव परिणामो द्रव्याणां जायतेऽतोऽशुभपरिणामवद्द्रव्य-
योगादधोऽशुभो लोकोऽधोलोकः ॥

अहवा अहो परिणामो, सेत्ताणुजात्रेण जेण उसणं

असु नो अहोति भणिओ, दवाणं तेणऽहोलोगो ति ॥

लोकभेदे, स च अस्यां रक्षप्रभायां बहुसमभूभागे मेरुमधेनजः
प्रतरद्वयश्च प्रदेशो रुचकः, समस्थितस्य च प्रतरद्वयस्य मध्ये
एकस्मादधस्तनप्रतरादारभ्याधोऽनिमुखं नवयोजनशतानि परि-
दृश्य परतः सातिरेकसप्तरज्जवायतोऽधोलोकः । अनु० । चमरा-
दिनवने, आच० १ अ० । स्था० । प्रज्ञा० । आ० म० अधोलौकि-
केषु ग्रामेषु, न० । “अहोलोपेणं चत्तारिं वि सरीरा अहोत्रोपं कं
सत्त पुदवीओ पणत्ताओ, सत्त घणोदहीओ पणत्ताओ, सत्त
चणवाओ पणत्ताओ, सत्त तणुवाया पणत्ताओ, सत्त उवासं-
तरा पणत्ता, पणसु णं सत्तसु उवासंतरेसु सत्त तणुवाया प-
ण्डिया, पणसु णं सत्तसु तणुवापसु सत्त घणवाया पण्डिया, स-
त्तसु घणवापसु सत्त घणोदही पण्डिया, पणसु णं सत्तसु घ-
णोदहासु पिडलगपिडलगसंज्ञाणसंठियाओ सत्त पुदवीओ प-
णत्ताओ । तं जहा-पडमा० जाव सत्तमा” । स्था० ७ ज० ।

अहोवाय-अधोवात-पुं० । अधो गच्छन् यो वाति वातः सो-
ऽधोवातः । प्रज्ञा० १ पद । अधोनिमज्जति वायुभेदे, ज्ञा० १
पद । अपानजे वायौ च । जीत० । आ० म० ।

अहोवियद-अधोविकट-त्रि० । अधः कुख्यादिरहिते, छत्रे इषु-
परि तदनाधे च । आच० १ ध्रु० ६ अ० २ व० ।

अहोविहार-अहोविहार-पुं० । अहो इत्याश्चर्ये, विहरणं वि-
हारः । आश्चर्यभूतोऽहोविहारः । संयमानुष्ठाने, “समुच्चिप अहो-
विहारप” आच० १ ध्रु० २ अ० १ व० ।

अहोसिर-अधःशिरस्-त्रि० । अधोमुखे, “अहोसिरा कंटया
जायंति” अधोमुखाः कण्टकाः जवन्तीति अनुदेशस्तीर्थकरा-
तिशयः । स० ३४ सम० । अधोमस्तके, उक्त० २३ अ० । “उहुं
जाणू अहोसिरे” अधोमुखो नोर्द्धं तिर्यग्वा विक्रिस्तदृष्टिः, किन्तु
नियतभूभागनियमितदृष्टिः । ज्ञा० १ अ० । विपा० । जं० । सू०
प्र० । भ० । औ० । खं० प्र० । नि० ।

अहोहि-अधोऽवधि-त्रि० । परमावधेरधोवर्त्यवधिर्यस्य सोऽ-
धोवधिः । परमावधेरधोवर्त्यवधियुक्ते, रा० । स्था० ।

अहोहिय-यथावधि-त्रि० । यत्प्रकारोऽवधिरस्येति यथावधिः ।
नियतक्षेत्रविषयाऽवधिज्ञानिनि, स्था० २ ज्ञा० ९ व० । स० ।

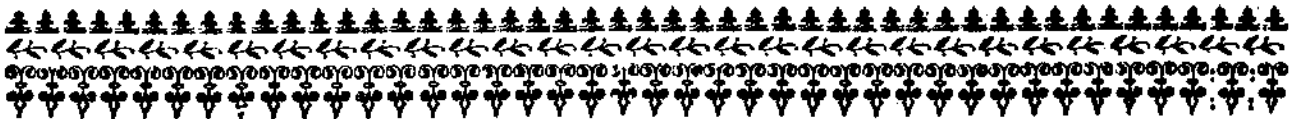
इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकाखसर्वज्ञ-

श्रीमद्भारक-जैनश्वेताम्बराचार्यश्रीश्री १०००श्री-

विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अजिधानराजेन्द्रे

ह्रस्वाऽकारादिशब्दसङ्ख्यनं समाप्तम् ।

॥ समाप्तश्चायं प्रथमो जागः ॥

॥ श्रीपञ्चपरमेश्वर्यो नमः ॥

● श्रीः ●

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-

कलिकाल-सर्वज्ञ-श्रीमद्भट्टारक

जैनश्वेताम्बराचार्य श्रीश्री

१००८ श्रीविजयराजे-

न्द्रसूरिविरचिते अ-

जिधानराजेन्दे

प्रथमो जागः समाप्तः ।

